هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

1

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

هازىرقى زامان
ئۇيغۇر تىلىنىڭ
ئىزاھلىق لۇغىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

1

هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

维吾尔语详解辞典：缩编本/ 海木都拉·阿布都热合曼等编著. — 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2010.11
ISBN 978-7-228-13933-0

Ⅰ.①维... Ⅱ.①海... Ⅲ. ①维吾尔语（中国少数民族语言）—辞典 Ⅳ.H215.6

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2010)第214532号

维吾尔语详解辞典（缩编本）

（新疆维吾尔自治区民族语言文字工作委员会编）

主　　编	海木都拉·阿布都热合曼·伊玛目，帕尔哈提·努尔，艾斯卡尔·阿布都卡德尔
编　　著	阿布力孜·牙库甫，艾尼扎提·艾尤拉尼，司马义·卡德尔，海木都拉·阿布都热合曼·伊玛目 帕尔哈提·努尔，阿布力孜·艾买提，艾斯卡尔·阿布都卡德尔，阿布都扎伊尔·塔伊尔 阿布力克木·热合木江
责任编辑	买买提江·马合木提，阿里木江·塔依尔
特约编辑	地里夏提·苏理旦
编　　辑	艾克巴尔·艾力
责任校对	伊力亚斯·热依祢
装帧设计	王洋
封面题字	阿地力江·阿依提
出版发行	新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路348号
电　　话	0991-2827472
邮　　编	830001
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷	北京盛通印刷股份有限公司
开　　本	880×1230毫米 1/16
印　　张	91.25
版　　次	2011年11月第1版
印　　次	2011年11月第1次印刷
印　　数	5000册
定　　价	220.00 元

1999 ـ يىلى نەشر قىلىنغان (1 ـ نەشرى)

«ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (قىسقارتىلمىسى)نى تۈزۈش ۋە تەھرىرلەش خىزمىتىگە قاتناشقۇچىلار

مەسئۇل مۇھەررىرلەر: ئابلىز ياقۇپ، غەنىزات غەيۇرانى

تۈزگۈچىلەر: ئابلىز ياقۇپ، غەنىزات غەيۇرانى، ئىسمائىل قادىر
ھەمدۇللا ئابدۇرەھمان ئىمام، ئابلىز ئەمەت، پەرھات نۇر
ئەسقەر ئابدۇقادىر، ئابدۇزاھىر تاھىر، ئابلىكىم رېھىمجان

2011 ـ يىلى نەشر قىلىنغان (2 ـ نەشرى)

«ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (قىسقارتىلمىسى)نى تۈزۈش خىزمىتىگە قاتناشقۇچىلار

باش تۈزگۈچىلەر: ھەمدۇللا ئابدۇرەھمان ئىمام، پەرھات نۇر، ئەسقەر ئابدۇقادىر

تۈزگۈچىلەر: ئابلىز ياقۇپ، غەنىزات غەيۇرانى، ئىسمائىل قادىر
ھەمدۇللا ئابدۇرەھمان ئىمام، پەرھات نۇر، ئابلىز ئەمەت
ئەسقەر ئابدۇقادىر، ئابدۇزاھىر تاھىر، ئابلىكىم رېھىمجان

كىرىش سۆز

ھەممىگە مەلۇمكى، تىل ئىنسانلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ئالاقە قورالى، ئىنسانلارنىڭ بارلىق پائالىيىتى تىلدىن ئايرىلالمايدۇ. تىل جەمئىيەتنىڭ مۇھىم بىر ئالاقە قورالى بولۇش سۈپىتى بىلەن يەنە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ، بىر مىللەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە مەيدانغا كەلگەن يېڭى شەيئى، يېڭى ئۇقۇملارنى ئۆزىدە ئەكس ئەتكۈزۈپ، ئىنسانلارنىڭ ئالاقە ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىدۇ. تىلنىڭ لۇغەت تەركىبى ھەرقايسى دەۋرلەردىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئۆزىدە ناھايىتى تېز ئەكس ئەتكۈزىدىغانلىقى ئۈچۈن، بىر مىللەت تىلىنىڭ ئومۇمىي لېكسىكا تەرەققىياتى شۇ مىللەتنىڭ ماددىي مەدەنىيىتىڭ ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتىڭ تارىخىغا جانلىق گۇۋاھ بولالايدۇ. شۇڭا، بىر مىللەت تىلىنىڭ مۇكەممەللەك ئىشلەنگەن ئىزاھلىق لۇغىتى شۇ مىللەتنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتىڭ تارىخىدا زور بىر بۇرۇلۇش، يەنى زور بىر مۆجىزە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. تىل بىر مىللەتنىڭ بارلىق ئەزاسى ئۈچۈن ئورتاق قورال. كىشىلەر مۇشۇ قورالغا تايىنىپ بىر - بىرىنى چۈشىنىدۇ، ھېسسىيات ئالماشتۇرىدۇ. شۇڭا، تىلنى توغرا چۈشىنىش، توغرا قوللىنىش ئىنتايىن مۇھىم. دېمەك، تىل بىر مىللەتنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس خەزىنىسى بولغانلىقەن، بىر تىلنىڭ ھەممە بايلىقىنى بىلىدىغان بىرەر شەخسنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ھەرقانداق بىر تىلدا، شۇ تىلنىڭ ئەزالىرى ئۈچۈن ئورتاق بولغان لۇغەت فوندىدىن باشقا، كونىرىغان سۆزلەر، تارىخىي سۆزلەر، مەلۇم ئەزالار ئۈچۈنلا خاس كەسپىي سۆزلەر، دىيالېكتلىق پەرقلەر، شەخسلەرگە خاس ئىستىلىستىكىلىق ئىشلىتىشلەر، قېلىپلاشمىغان تەركىبلەر، ھەتتا خاتا قوللىنىشلارمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ ھال ئوقۇتۇش - ئوقۇتۇش، كىنو - تىياتىرچىلىق، رادىيو - تېلېۋىزىيە، ئاخباراتچىلىق، نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىدا ـــ قىسقىسى شۇ تىلنى قوللانغۇچى بارلىق كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك ئالاقىلىرىدە نۇرغۇن قىينىچىلىقلارنى پەيدا قىلىدۇ. بۇ قىينىچىلىقلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ئەدەبىي تىلنىڭ سۆز بايلىقىنى ئەكس ئەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ مەنە ئالاھىدىلىكلىرىنى ئەتراپلىق ھەم تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان، ئىملا، گىرامماتىكا ۋە ئىستىلىستىكىلىق نورمىلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان بىر قورال كىتاب ئىنتايىن زۆرۈر بولىدۇ. بۇ قورال كىتاب دەل ئىزاھلىق لۇغەتتۇر.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتى لۇغەت باشقارمىسى يۇقىرىقى ئېھتىياجنى كۆزدە تۇتۇپ، 2008 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى بىلەن ھەمكارلىشىپ، 1999 - يىلى نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (قىسقارتىلمىسى) نى تولۇقلاپ ئىشلەش خىزمىتىنى قولغا ئالغانىدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەزكۇر «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» تولۇقلاپ تۈزۈلۈپ ئاخىر رويابقا چىقتى، بىزنىڭچە، بۇ لۇغەت ھازىرغا قەدەر تۈزۈلگەن ئىزاھلىق لۇغەتلەر ئىچىدىكى بىرقەدەر پۈختا ئىشلەنگەن ئىزاھلىق لۇغەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى پۈختا ئىگىلىگەن ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلغان ئاساستا قوش تىللىق بولۇشىنى تەكىتلەۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»نىڭ يەنمۇ مۇكەممەللەشكەن ھالدا تۈزۈلۈپ نەشر قىلىنىشى زور خۇشاللىق ئىشتۇر. بۇ لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنى قېلىپلاشتۇرۇش، ئۆلچەملەشتۈرۈش ئاساسىدا ئومۇملاشتۇرۇش،

بىر مىللەتنى بىر تىل ئاستىغا ئۆيۈشتۈرۈش، بىر مىللىي تىلدىكى خىلمۇخىل چۈشەنچە ـ ئۇقۇملارنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ھەم تېگىشلىك دەپ قارالغان بەزى دىيالېكت سۆزلىرىنى ئەدەبىي تىل دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش ئارقىلىق ئەدەبىي تىلنى بېيىتىش جەھەتلەردە زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

1999 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (قىسقارتمىسى) ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلىرى، ئاخبارات، نەشرىيات خادىملىرى، تىل ـ يېزىق خادىملىرى، ئىجتىمائىي پەن، تەبىئىي پەن خادىملىرى، تۈركولوگلار، ئۇيغۇر تىلىغا قىزىقىۋچى ۋە ئۇنى ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ مۇكەممەل ھەم ئىخچامراق بىر ئىزاھلىق لۇغەتكە بولغان ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇرۇن نەشر قىلىنغان ئالتە توملۇق «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»نى تولۇقلاش، ئىخچاملاش ۋە تۈزىتىش ئاساسىدا تۈزۈپ چىقىلغانىدى. ئۇ لۇغەت ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكەندىن كېيىن، يېقىنقى زامان ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملىق زور ئىلمىي ئەمگەك بولۇشىغا قارىماي، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا قىزغىن قارشى ئېلىنىدى ھەم يۇقىرى باھاغا ئېرىشتى. چەت ئەللەردىكى ئۇيغۇر تىلىغا قىزىققۇچى ئالىملارمۇ ئۆزلىرىنىڭ لۇغەتكە بولغان يۇقىرى باھاسى ۋە سەمىمىي ئۆمىدلىرىنى بىزگە يەتكۈزدى. كەسپىداشلىرىمىز مەزكۇر لۇغەتتە كۆرۈلگەن بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدا ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك پىكىر ـ تەكلىپلىرىنى بەردى. بىز بۇ پىكىر ـ تەكلىپلەر ئاساسىدا بۇ لۇغەتنى قايتىدىن تولۇقلاپ تۈزۈپ چىقتۇق. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن شۇ كەسپىداشلىرىمىزغا ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرىمىز ھەم چىن كۆڭلىمىزدىن رەھمەت ئېيتىمىز. يېڭى تۈزۈلگەن بۇ نۇسخىغا 60 مىڭ ئەتراپىدا تۈپ سۆز، ياسالما سۆز، قاتقان سۆز ۋە بىرقىسىم تۇراقلىق بىرىكمىلەر، دىيالېكت سۆزلىرى ھەم بىر قىسىم ئۇيغۇر مىللىي ھۈنەر ـ كەسىپ ئاتالغۇلىرى كىرگۈزۈلدى. لېكىن، شۇنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، لۇغەتچىلىك تەتقىقاتى ۋە ئىش ئەملىيىتىدە چېنىقىشىمىز يېتەرلىك بولمىغاچقا، بۇ لۇغەتتىمۇ مەلۇم خاتالىقلار، يېتىشسىزلىكلەر ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. ئوقۇرمەنلەرنىڭ مەزكۇر لۇغەتتە ساقلانغان خاتالىق ۋە يېتىشسىزلىكلەر ئۈستىدە تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

تۈزگۈچىلەردىن

2011 ـ يىلى 10 ـ ئاي

لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈشى ھەققىدە

1. لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن بارلىق سۆزلەر باش ماددا، يارەمچى ماددا قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. باش ماددىغا تۇپ سۆزلەر، بىرىككەن سۆزلەر، جۈپ سۆزلەر، قاتقان سۆزلەر (ئادەتتە، كۆندە...)، كۆپ ئۇچرايدىغان دىيالېكت سۆزلەر كىرگۈزۈلدى. يارەمچى ماددىغا تۇراقلىق بىرىكمىلەر (كۆچمە مەنىلىك تۇراقلىق بىرىكمىلەر، بىردىن ئوشۇق سۆزدىن تۈزۈلگەن ئاتالغۇلار، ئادەت سۆز بىرىكمىلىرى)، مۇستەقىل ئىشلىتىلمەيدىغان سۆزلەرنىڭ ئانالىتىك يول بىلەن پەيدا قىلىنىدىغان شەكىللىرى (دۇچ كەلمەك...) كىرگۈزۈلدى. باش ماددىلار قۇر بېشى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، چوڭ قارا ھەرپ بىلەن بېرىلدى، يارەمچى ماددىلارمۇ ئىزاھ بىلەن تەڭ قۇرغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، چوڭ قارا ھەرپ بىلەن بېرىلدى.

2. يارەمچى ماددا باش ماددىنىڭ ئاستىغا قويۇلدى. باش ۋە يارەمچى ماددىلار ھەرقايسىسى ئۆزئارا ئىنچىكە ئېلىپبە تەرتىپىدە تىزىلدى.

3. ئاھاڭداش سۆزلەر ئايرىم ماددا قىلىپ ئېلىنىپ، رىم رەقەملىرى بىلەن ئايرىپ كۆرسىتىلدى. مەسىلەن:

پاك I شى. گاس.

پاك II سۇپ. قاتار ئويۇنلىرىنىڭ بىر خىلى.

پاك III سۇ ـ، پاك بۇغداي.

پاك نەق ـ

4. يېزىلىشى ئوخشاش، ئەمما ئوقۇلۇشىدا مەلۇم سوزۇق تاۋۇشنى سوزۇپ ئوقۇش ئارقىلىق پەرقلەندۈرۈلىدىغان سۆزلەر ئايرىم ـ ئايرىم ماددا قىلىپ ئېلىندى. تىرناق ئىچىگە شۇ ماددا ئېلىنىپ سوزۇپ ئوقۇلىدىغان تاۋۇشتىن كېيىن سوزۇلما سوزۇق بەلگىسى (:) قويۇلدى. مەسىلەن:

ئاچا I (ئاچماق)

ئاچا II (ئا: چا ھەدە)

ئارا I (ئۆزئارا)

ئارا II (ئا: را ــ سايمان)

5. بىر قىسىم ئىككى بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ ئىككىنچى بوغۇمىدىكى ئېغىز سوزۇق تاۋۇش شۇ سۆزگە قوشۇمچە قوشۇلغاندا تەلەپپۇزدا چۈشۈپ قالىدۇ. شۇنداق سۆزلەرنىڭ چۈشۈپ قالغاندىن كېيىنكى شەكلى ئۇچىنچى شەخس بىلەن كۆرسىتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

شەكىل (شەكلى)

كۆكۈل (كۆڭلى)

جىسىم (جىسمى)

قىسىم (قىسمى)

بۇرۇن (بۇرنى)

6. بىر ۋە كۆپ بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدىكى «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى قوشۇمچىلار قوشۇلغاندا ئاجىزلاشمىسا، تىرناق ئىچىگە ئاخىرلاشمايدىغان شەكلى 3 ـ شەخسته كۆرسىتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

ماتا (ماتاسی)

بالا II (بالاسی)

7. بىرىككەن سۆزلەرنىڭ بۇرۇنقى مۇستەقىل مورفېمىلىرى چوڭ تىرناق ئىچىدە كۆرسىتىلدى.

ئاشتاختا ئى [ئاش + تاختا]

كۆزئەينەك ئى [كۆز + ئەينەك]

قارىمۇچ ئى [قارا + مۇرچ]

تەرجىمەھال ئى (تەرجىمە + ھال)

8. تۆپ سۆزلەرنىڭ قايسى سۆز تۈركۈمىگە تەۋەلىكىنى كۆرسىتىدىغان قىسقارتىلما سۆزلەر بېرىلدى. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

ئال	ئالماش
باغل	باغلىغۇچى
پ	پېئىل
تەق	تەقلىد
تىر	تىركەلمە
رەۋ	رەۋىش
سان	سان
سۈپ	سۈپەت
مىق	مىقدار سۆز
ئى	ئىسىم
ئىم	ئىملىق
يۇك	يۇكلىمە

9. سۆز تۈركۈملىرىنى بىلدۈرىدىغان قىسقارتىلمىلار ھەممە مەنە تۈرلىرىگە خاس بولسا، بىرىنچى مەنە تۈرىنى بىلدۈرىدىغان رەقەمنىڭ ئالدىغا قويۇلدى. خاس بولمىسا، تېگىشلىك مەنە تۈرلىرىنىڭ ئالدىغا قويۇلدى.

10. پەقەت چەتتىن كىرگەن سۆزلەرنىڭ ئېتىمولوگىيەسى بېرىلدى. ئېتىمولوگىيەلىك قىسقارتىلمىلار ئوتتۇرا تىرناق [ ] ئىچىگە ئېلىندى. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

[ئە] ئەرەبچە

[پ] پارسچە

[خەن] خەنزۇچە

[ر] رۇسچە

[گىرېك] گىرېكچە

[گول] گوللاندچە

[لات] لاتىنچە

[نېم] نېمىسچە

[فىران] فىرانسۇزچە

[ھىند] ھىندىچە

[ئىتال] ئىتالىيانچە

[ئىنگ] ئىنگلىزچە

[ئىسپان] ئىسپانچە
[سانس] سانسكرىتچە
[ياپون] ياپونچە

11. مەلۇم بىر تىلدىن ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن سۆزنىڭ ئەسلىسى يەنە باشقا بىر تىلدىن كىرىپ ئۆزلەشكەن بولسا، كېلىپ چىقىش بەلگىسى (<) ئارقىلىق كۆرسىتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

ئامبۇلاتورىيە ئى (ر < لات)

باندىت ئى (ر < ئىتال)

12. مەلۇم ئىلىم - پەن ياكى مەلۇم بىر ساھەگە خاس بولغان سۆزلەرگە، زۆرۈر تېپىلغاندا، قىسقارتىلما سۆز بىلەن قايسى پەن ياكى ساھەگە تەۋە ئىكەنلىكى كۆرسىتىپ قويۇلدى. لۇغەتتە ئىشلىتىلگەن قىسقارتىلما سۆزلەر تۆۋەندىكىچە:

1. <ئارخېئول> ئارخېئولوگىيە
2. <ئانات> ئاناتومىيە
3. <ئاستر> ئاسترونومىيە
4. <ئەد> ئەدەبىيات
5. <بوت> بوتانىكا
6. <بىيول> بىيولوگىيە
7. <بىن> بىناكارلىق
8. <پەلس> پەلسەپە
9. <پسخول> پسىخولوگىيە
10. <تارىخ> تارىخ
11. <تەن> تەنتەربىيە
12. <تېب> تېببىي ئىلىم
13. <تىل> تىل - يېزىق
14. <تىيا> تىياتىر
15. <جۇغ> جۇغراپىيە
16. <چار> چارلاش - قىدىرىش
17. <خىم> خىمىيە
18. <دىن> دىن
19. <سودا> ئىچكى - تاشقى سودا
20. <سۇ> سۇ ئىشلىرى
21. <س ئىق> سىياسىي ئىقتىساد
22. <فىز> فىزىكا
23. <قاتن> قاتناش - تىرانسپورت
24. <قا> قانۇن ئىشلىرى
25. (كىنو> كىنو ۋە فوتوگرافىيە ئىشلىرى
26. <گ سەن> گۇزەل سەنئەت
27. <گېئول> گېئولوگىيە
28. <لوگ> لوگىكا

29. <مائار> مائارىپ
30. <مات> ماتېماتىكا
31. <ماشىن> ماشىنىسازلىق
32. <مەت> مەتبۇئاتچىلىق
33. <مۇز> مۇزلۇقا
34. <مېتېئور> مېتېئورولوگىيە
35. <ھەرب> ھەربىي ئىشلار
36. <ئورمان> ئورمانچىلىق
37. <ئۇس> ئۇسسۇل
38. <ئۆلچ> ئۆلچەش ئىشلىرى
39. <ئىر> ئىرسىيەتشۇناسلىق
40. <ئىرق> ئىرقشۇناسلىق

13. ئىلىم - پەن ياكى مەلۇم ساھەگە خاس قىسقارتىلما سۆزلەر ھەممە مەنە تۈرىگە خاس بولسا، بىرىنچى مەنە تۈرىدىن كۆرسىتىدىغان رەقەمنىڭ ئالدىغا قويۇلدى، پەقەت ئايرىم مەنە تۈرىگە خاس بولسا، شۇ مەنە تۈرىنى كۆرسىتىدىغان رەقەمدىن كېيىن قويۇلدى.

14. سۆزلەرنىڭ ئىستېمال دائىرىسى، زۆرۈر تېپىلغاندا، قىسقارتىلما سۆز بىلەن ئېنىقلاپ قويۇلدى. مەسىلەن:

ئايال	ئاياللارغا خاس سۆزلەر
جان ت	جانلىق تىل
دېيالېكت سۆز	
سەلبىي مەنىدىكى سۆز	
يېزىق تىلى، يەنى كىتابىي سۆز	
تىل ھا	تىل - ھاقارەت، قارغىش سۆزى
كونا	كونىرىغان سۆز
تارىخىي سۆز	
بال س	بالىلار سۆزى

15. لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن ھەربىر سۆزنىڭ مەنىسى قىسقا ۋە ئېنىق قىلىپ ئىزاھلاندى. سۆز مەنىلىرىنى ئىزاھلىغاندا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا كەڭ قوللىنىلىۋاتقان مەنىلىرى ئاساس قىلىندى.

16. لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن پېئىللار ئىسىمداشنىڭ «ماق \\ مەك» شەكلىدە ئېلىندى. پېئىل دەرىجىلىرى ئاساسەن بىر دەرىجە بويىچە ئېلىنىپ، گىرامماتىكىلىق ئىزاھ بېرىلدى.

17. بىردىن ئوشۇق مەنىگە ئىگە بولغان سۆزلەرنىڭ ھەربىر مەنىسى رەت تەرتىپى بويىچە «① ..... ② ..... » دېگەن رەقەملەر بىلەن ئايرىلدى.

18. سۆزنىڭ كۆچمە مەنە بۆلەكلىرىگە قويۇلغان رەقەمدىن كېيىن «كۆچمە» دەپ ئەسكەرتىپ قويۇلدى. مەسىلەن:

بۇلغىماق پ ① كىر، پاسكىنا قىلماق ... ② كۆچمە. داغ چۈشۈرمەك. قارا سۈركىمەك ...

19. ئوخشاش مەنىلىك سۆزنىڭ ئاز قوللىنىلىدىغىنى كۆپ قوللىنىلىدىغىنىغا؛ كونىرىغان سۆز ھازىرقى قوللىنىلىۋاتقىنىغا؛ ئۆزى مۇستەقىل قوللىنىلماي، پەقەت باشقا سۆزلەر بىلەن بىرىكىپ كەلگەندىلا مەنە

بېرىدىغان سۆزلەر سۆز بولغاندا، ئۇنىڭ مەنىسى بىرىكمىگە « ← » بەلگىسى ئارقىلىق ھاۋالە قىلىنىدى. مەسىلەن:

ئما ـ ئىشارە ← ئما ـ ئىشارەت
ئىمپېرىيالىزم ← جاھانگىرلىك
دۇچ ← دۇچ كەلمەك

20. سۆزلەرنى ئىزاھلىغاندا مەنە دائىرىسىنى ياكى ئۇلارنىڭ سىنتاكسىسلىق مۇناسىۋىتىنى چەكلەشكە توغرا كەلسە، ئىزاھتىن بۇرۇن ياكى كېيىن تىرناق ئىچىدە ئېنىقلىما بېرىلدى. مەسىلەن:

ئاچ II سۈپ. قېنىق، توق ئەمەس؛ سۇس (رەڭ ھەققىدە): .....

21. كونكرېت شەيئىلەرنىڭ ئىسمىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەردىن باشقا، لۇغەتكە ئېلىنغان سۆز ۋە تۇراقلىق بىرىكمىلەرنىڭ ھەربىر كونكرېت مەنىلىرىنى ئىسپاتلايدىغان قىسقا مىساللار بېرىلدى. بىر سۆزنىڭ مەنىسىدە ئۆزگىرىش بولماي، سۆز تۈركۈمىدىلا ئۆزگىرىش بولسا، ئىككى خىل سۆز تۈركۈمى ۋەزىپىسىدە كەلگەن جۈملە مىساللىرى ئېلىندى. جۈملە مىساللىرى ئارىسىغا ئىككى قىيپاش ياكى يانتۇ سىزىق (//) قويۇلدى.

ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى

ئا	ئە	ب	پ	ت	ج	چ	خ
د	ر	ز	ژ	س	ش	غ	ف
ق	ك	گ	ڭ	ل	م	ن	ھ
ئو	ئۇ	ئۆ	ئۈ	ۋ	ئې	ئى	ي

مۇندەرىجە

ئا 1
ئە 68
ب 104
پ 179
ت 243
ج 365
چ 394
خ 449
د 482
ر 535
ز 557
ژ 576
س 577
ش 658
غ 693
ف 713
ق 722
ك 817
گ 900
ڭ 928
ل 929
م 948
ن 1039
ھ 1073
ئو 1118
ئۇ 1148
ئۆ 1173

ئۇ 1195
ۋ 1206
ئې 1225
ئى 1250
ي 1311

قوشۇمچە

ئۇيغۇر تىلىدىكى قوشۇمچىلار 1399
خەلقئارا تاۋۇش بەلگىلىرى 1420
ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھەرپلەر بىلەن خەلقئارا تىرانسكرىپسىيە بەلگىلىرىنىڭ سېلىشتۇرمىسى 1421
يۇلتۇزلار ۋە بۇرجلار 1422
يىگىرمە تۆت مەۋسۇم 1425
قەمەرىيە ۋە شەمسىيە كالېندارى بويىچە ئايلارنىڭ ناملىرى 1426
قىتئەلەر، مەملىكەتلەر، رايونلار ۋە ئۇلارنىڭ پايتەختلىرى، مەركەزلىرى ۋە پۇللىرى 1427
ئۆلچەم بىرلىكلىرى 1439
ئاتوم ئېغىرلىقى جەدۋىلى 1445

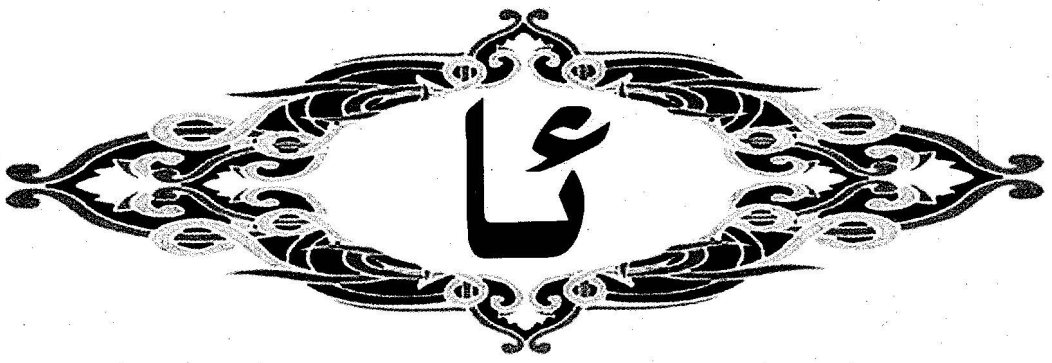

ئا I ① ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى ھەرپى. ② شۇ ھەرپىنىڭ نامى. ③ رەت جەھەتتە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان شەيئىنى بىلدۈرىدۇ.

ئا II ئال «ئاۋۇ» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى.

ئاباختا ئى. دىيال. قاماق، تۇرمە، سولاق؛ ئۇنىڭ دادىسى ئاباختىدا ئۆلۈپ كەتكەن.

ئابايا رەۋ [ئاۋۇ + بايا] بايىدىن سەل بۇرۇن، ئىلگىرى (ۋاقىت ھەققىدە): ئابايا ئويلانمايلا ئۇلارنىڭ گېپىگە خاپا بوپتىمەن.

ئابايىقى سۈپ. بايىقىدىن سەل بۇرۇن يۈز بەرگەن، سادىر بولغان: ئابايىقى گېپىڭنى يەنە دېگىنە.

ئابخاز ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئابخازىيەنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ: ئابخاز خەلقى.

ئابدال ئى [ئە] قەلەندەر، دىۋانە، تىلەمچى.

ئابداللاشماق پ. ئابدالغا ئوخشاپ قالماق؛ ئابدالغا ئايلانماق.

ئابداللىق ئى. ئابداللارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت، قىلىق.

ئابدەملىك ئى [ئە] <بوت> سۇتلۇك ئوت ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر يىللىق ياكى كۆپ يىللىق شادا غوللۇق ئۆسۈملۈك. «ئىنەكپېتى» مۇ دېيىلىدۇ.

ئابرۇي ئى [پ] جامائەت ئىچىدە ئىگە بولغان ھۆرمەت؛ ئىناۋەت، نوپۇز: ئابرۇيىنى تۆكمەك. * ئۇ دائىم ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتقانلىقى ئۈچۈن، ئابرۇيى بىر پۇل بولدى.

ئابرۇيپەرەس سۈپ [پ] نام ـ شۆھرەت، ئابرۇي قوغلىشىدىغان: ئۇ ئىنتايىن ئابرۇيپەرەس پادىشاھ ئىدى.

ئابرۇيپەرەسلىك ئى. نام ـ شۆھرەت، ئابرۇي قوغلىشىدىغان مىجەز، خاراكتېر: ئاچ كۆزلۈك ۋە ئابرۇيپەرەسلىك ئاخىرى ئادەمنىڭ بېشىغا چىقىدۇ.

ئابرۇيسىز سۈپ. ئابرۇيى، ئىناۋىتى يوق: بۇرۇن ئۇ ئابرۇيسىز باشلىق ئىدى.

ئابرۇيسىزلاندۇرماق «ئابرۇيسىزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئازراق غۇرۇرى بار ھەرقانداق ئادەم كۆپچىلىك ئالدىدا ئۆزىنى ئابرۇيسىزلاندۇرىدىغان ئىشلارنى قىلمايدۇ.

ئابرۇيسىزلاندۇرۇلماق «ئابرۇيسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىر ئادەم ئايرىم زىيانكەشلەر تەرىپىدىن مەلۇم ۋاقىت ئابرۇيسىزلاندۇرۇلسىمۇ، تارىخ بەرىبىر بىر كۈنى ئۇنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى چۈشەندۈرىدۇ.

ئابرۇيسىزلانماق پ. ئابرۇيى يوق بولماق، ئابرۇيى كەتمەك، ئابرۇيى چۈشمەك، ھۆرمىتى، ئىناۋىتى يوقالماق: ئۇ شۇندىن ئېتىبارەن ئابرۇيسىزلىنىپ مەھەللە ئىچىدە كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالدى.

ئابرۇيسىزلىق ئى. ئابرۇيى، ئىناۋىتى يوقلۇق.

ئابرۇيلۇق سۈپ. ئابرۇيى بار، ئابرۇيغا ئىگە؛ نوپۇزلۇق: ئابرۇيلۇق ئادەم.

ئابزاس ئى [ر<نېم] مەلۇم مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىككى باش قۇر ئارىسىدىكى تېكىست: بىر ئابزاس. ئاخىرقى ئابزاس.

ئابزاسلىق سۈپ. ئابزاسى بار، ئابزاسلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: بەش ئابزاسلىق ماقالە.

ئابستراكت سۈپ [ر] پىكىر قىلىش ئارقىلىق تەسەۋۋۇر قىلىنغان، كونكرېت تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈلمىگەن؛ ئېنىق بولمىغان، مەۋھۇم: ئابستراكت ئۇقۇم. ئابستراكت تەبىر. ئابستراكت تەپەككۇر.

ئابستراكتلاشتۇرماق ① «ئابستراكتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② نەرسە ياكى ھادىسىلەرنىڭ مۇھىم ۋە مۇئەييەن بەلگە، قانۇنىيەتلىرىنى ئاجرىتىش مەقسىتىدە ئۇلارنىڭ بەزى ئەرزىمەيدىغان تەرەپلىرىنى ياكى باغلىنىشلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ تۇرۇپ پىكىر يۈرگۈزمەك.

ئابستراكتلاشتۇرۇشماق «ئابستراكتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئابستراكتلاشتۇرۇلماق «ئابستراكتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەلۋەتتە بىز سىياسىي ئىزاھلاردا بۇ ئىبارىلەرنى تومتاقلا ئىشلەتمەيمىز، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئابستراكتلاشتۇرۇلغان، چوڭايتىلغان ئىبارىلەرنى ئىشلىتىمىز.

ئابستراكتلاشماق ① «ئابستراكتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② ئابستراكت (مەۋھۇم) ھالەتكە كەلمەك.

ئابستراكتلىق ئى. ئابستراكسىيەگە ئاساسلانغانلىق، مەۋھۇملۇق: ئابستراكتلىقتىن كونكرېتلىققا ئۆتمەك.

ئابستراكتلىمەك پ. ئابستراكت (مەۋھۇم) ھالەتكە كەلتۈرمەك ياكى كەلمەك: بۇ ئەمەلىيەتتە بارلىق ئىچىملىك ۋە چېكىملىك ئىستېمالىنى ئابستراكتلەش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. *بۇ خىللارنى تاللاشتىن ريقابەتلىرىنى ئابستراكتلىگەن ئەرەب تىلى ئالىملىرى: دۇنيادا «ئەل ھاراقىيە» بىلەن «ئەل خارابىيە» ئارىسىدىكى ئۇرۇش دەپ تەسۋىرلىگەن.

ئابستراكسىيە ئى [ر<لات] <لوگ > ① نۇرغۇن شەيئىنىڭ ئايرىم، ماھىيەتسىز بەلگىلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، ئورتاق، ماھىيەتلىك بەلگىلىرىنى ئايرىۋېلىپ پىكىر يۈرگۈزۈش. ② مەۋھۇم چۈشەنچە، ئابستراكسىيەلەشتۇرۇش يولى بىلەن ھاسىل قىلىنغان نەزەرىيەۋى ئومۇملاشتۇرما، نەزەرىيەۋى خۇلاسە.

ئابستراكسىيەلەشتۇرمەك «ئابستراكسىيەلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مانا بۇ خىل ئېتىقاد ــ ئۇزاق مۇددەتلىك ئابستراكسىيەلەشتۇرۇش جەريانىنىڭ مەھسۇلى.

ئابستراكسىيەلەشتۇرۇلمەك «ئابستراكسىيەلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يۇقىرىقى مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىدا ئىنسان ئۇقۇمى يۇكسەك دەرىجىدە ئابستراكتسىيەلەشتۇرۇلگەن ۋە مەنىۋىلەشتۇرۇلگەن مەۋجۇدىيەت ئۇقۇمىغا ئايلاندۇرۇلغان.

ئابستراكسىيەلەشمەك پ. ئابستراكسىيە ھالىتىگە كەلمەك.

ئابستراكسىيەلىك سۈپ. ئابستراكسىيەگە ئىگە، ئابستراكسىيەلەشكەن.

ئابسىسسا (ئابسىسساسى) ئى [ر<لات] <مات>تەكشىلىكتىكى خالىغان بىر نۇقتىدىن كوردىنات ئوقىغىچە بولغان ئارىلىق بۇ نۇقتىنىڭ ئابسىسساسى دېيىلىدۇ.

ئابھاۋا ئى [پ + ئە] سۇ ۋە ھاۋا، ھاۋا رايى، كىلىمات.

ئابۇنە ئى [پ<فىران] <مەت> تېلېفون، سىملىق تېلېگرامما، گېزىت، ژۇرنال ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارغا ئالدىن ھەق تۆلەپ يېزىلىش: ھازىردىن باشلاپ بىزگە بەزىبىر ئۇيۇشمىلار ئابۇنە پۇلىنى ئەۋەتىۋاتىدۇ.

ئابۇنىچى ئى. تېلېفون، سىملىق تېلېگرامما، گېزىت، ژۇرنال ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارغا ئالدىن ھەق تۆلەپ ئىشلەتكۈچى شەخس؛ تەشكىلات: بۇ ژۇرنال ئۇچىنچى سانغا كەلگەندە 200 ~ 300 ئابۇنىچىغا ئىگە بولدى. * داڭلىق ماركا، ئەتراپلىق مۇلازىمەت شىنجاڭ كۆچمە ئالاقىچىلىكىنى ئۈچ مىليون ئابۇنىچىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشتۇردى.

ئابىچەشمە ئى [پ] يېزىت ① بۇلاق سۈيى. ② ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ بىرىنىڭ نامى. ئۇ 15 نەغمە ــ ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئابدە ئى [ئە] ← **مەڭگۈتاش.**

ئابراۋان ئى [پ] يېزىت. ئاقار سۇ.

ئابزەمزەم ئى [پ+ئە] يېزىت① زەمزەم سۈيى.②شىپالىق سۇ.

ئابىكەۋسەر ئى [پ + ئە] يېزىت ① دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلغان جەننەتتىكى كەۋسەر بۇلىقىنىڭ سۈيى. ② كۆچمە. شىپالىق سۇ: ئانا ئوغلىنىڭ بېشىنى يۇلەپ ، ئاغزىغا ئابىكەۋسەر تېمىتىپ ھوشىغا كەلتۈرۈپتۇ.

ئابناۋات ئى [پ + ئە] يېزىت. ناۋات سۈيى، شېكەر شەربىتى. ② سېرىق ئالا پوستلۇق، شېرىن تەملىك بىرخىل قوغۇن.

ئابھايات ئى [پ + ئە] يېزىت. رىۋايەتلەردىكى تىرىكلىك بېغىشلىغۇچى سۇ، ھاياتلىق سۈيى.

ئاپا I ئى ① بالىلىق ياكى بالىسى بار ئايال؛ ئانا.② ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئۆزىدىن چوڭ ئاياللارنىڭ ئىسمىغا قوشۇپ ئىشلىتىلىدۇ: ئايمخان ئاپا. ③ III شەخس ئىگىلىك قوشۇمچىسى قوشۇلغاندا بەزى ئەرلەرنىڭ ئۆز خوتۇنىنى ئاتاپ چاقىرىشىنى بىلدۈرىدۇ: ئاپىسى ! بالىلار كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ ④ قورقۇش، چۆچۈشنى بىلدۈرىدىغان ئىملىق رولىدا كېلىدۇ: ئۆينىڭ ئىچىدە بىر قىزنىڭ «ئاپا !» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئاپا II ئى. دىيال. بىر تۇغقان ھەدە، ئاچا، ئېگىچە.

ئاپارغۇزماق «ئاپارماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن بالامنىڭ يوتقان ــ كۆرپىسىنى ياتقىغا ئاپارغۇزۇپ قويدۇم.

ئاپارماق پ [ئالىپ + بارماق] ① بىرەر نەرسىنى قاتناش قورالى بىلەن ياكى ئۆزى كۆتۈرۈپ تېگىشلىك ئورۇنغا يەتكۈزۈپ بەرمەك؛ تاپشۇرماق: ئانامنى يۇدۇپ دوختۇرغا ئاپاردىم. ② باشلاپ، يول كۆرسىتىپ بىرگە بارماق: ــ قەيەرگە بارماقچىدىلە چوڭ ئانا، مەن ئاپىرىپ قويايي. ③ تەگكۈزمەك، يېقىنلاشتۇرماق: نېرىقى قورۇدىن چىققان بوۋاي ئالقىنىنى قۇلىقىغا ئاپىرىپ: ــ نېمە دەيسىز، ھە، ھېساب چاتاق دەمسىز؟ ــ دېدى.

ئاپئاق سۈپ ① ناھايىتى ئاق، ئىنتايىن ئاق، بەك ئاق: بوۋاينىڭ ئاپئاق ساقىلى، مومانىنىڭ ئاق داكا ياغلىقى قارغا ئوخشاش پارقىراپ كۆرۈنەتتى. ② كۆچمە. كۆپىنچە ئۇرۇق ــ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىملارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئەركىلىتىش، يېقىنلىقنى بىلدۈرىدۇ: ئاپئاق بالام. ئاپئاق دادا. * ئاپئاق بالام! چوڭ بولۇپ قالدىڭ، ئەمدى بۇ قىلىقلار ساڭا ياراشمايدۇ.

ئاپاق ـ چاپاق ئىنتايىن يېقىن، بەك ئىناق، ئىجىل: ساددا پاقا چاشقان بىلەن ئاپاق ـ چاپاق دوست بوپتۇ.

ئاپئايدىڭ سۈپ. ناھايىتى ئايدىڭ، ئىنتايىن ئايدىڭ، بەك ئايدىڭ، سۈتتەك ئايدىڭ: ئاپئايدىڭ كېچە.

ئاپەت ئى [ئە] ① تەبىئەت ھادىسىلىرى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئېغىر زىيان ــ زەخمەت: ئوت ئاپىتى. قۇرغاقچىلىق ئاپىتى. سۇ ئاپىتى. ② باشقا كەلگەن ئوڭۇشسىزلىق، ئېغىر بەختسىزلىك؛ زور بالا ــ قازا: ئاپەت كۆرمەي دېسەڭ ھوشيار بول (ماقال). * بۇ بالا بىزگە بىر ئاپەت بولدى.

ئاپەتلىك سۈپ. ئاپەت بىلەن ئۆتكەن ؛ ئاپىتى بار، ئاپەت باسقان: ھېلىقى ئاپەتلىك يىللاردا ھەممىشە كالا ھارۋىسىنى ھەيدەپ جاڭگالدىن يانتاق توشۇغانىدىم.

ئاپپارات ئى [ر<لات] ① مەلۇم بىر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئەسۋاب، مېخانىزم: فوتو ئاپپارات. تېلېفون ئاپپاراتى. ② ئىدارە، جەمئىيەت، تەشكىلات قاتارلىق خىزمەت ئورگانلىرى: ئاپپاراتلارنى ئىسلاھ قىلىش خىزمىتى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلماقتا.

ئاپپاراتچى ئى. ئاپپارات بىلەن رەسمگە تارتىش ياكى سىن ئېلىش ئىشىنى بېجىرگۈچى كىشى.

ئاپپاق I «ئاپئاق» سۈزىنىڭ جانلىق تىلدىكى تەلەپپۇز قىلىنىشى.

ئاپپاق II ئى. زاڭزۇ (تاڭغۇت)چە سۆز، ئەسلىي تەلەپپۇزى: ئاباخ؛ مەنىسى: رەئىس، قازى، ئۆلىما سۆزلىرىگە توغرا كېلىدۇ؛ بۇ سۆز ئۇيغۇر تىلىنىڭ قومۇل شىۋىسىدە «خانىم، ئاغىچا، ئاغىچا ــ خېنىم، ئايىم» دېگەن مەنىلەردە «ئاپئاق» تەلەپپۇزىدا قوللىنىلىدۇ؛ بۇ سۆز ئەسلىدە ۋاڭ ــ غوجىلارنىڭ ۋەزىر ــ تۆرىلىرىنىڭ ئاغىچىلىرىغا بېرىلىدىغان ھۆرمەت نام بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا چوڭ ياشلىق مۆتىۋەر ئاياللار

هۆرمەتلىنىپ مۇشۇ نام بىلەن ئاتىلىدىغان بولغان.

ئاپپاي ئى. بىلىملىك ياكى ئوقۇتقۇچى ئىياللارنى هۆرمەتلەش يۈزىسىدىن ئۇلارنىڭ ئىسمىغا قوشۇپ قوللىنىدىغان هۆرمەت سۆزى: پاتەم ئاپپاي.

ئاپتاپ ئى [پ] ① قۇياش، كۈن: ئاپتاپ چىقتى. * بىر كىشى ئەپەندىمدىن: «ئەپەندىم، ئاپتاپ ياخشىمۇ، ئايىمۇ؟» دەپ سوراپتۇ. ② قۇياش تارقاتقان نۇر، ئىسسىقلىق: ئاپتاپ چاقتى. * ــ ۋۇي، ساۋۇت قارى، يەنە مەيدەڭنى ئاپتاپقا قاقلاپ ئولتۇرۇپسەنغۇ؟ ③ قۇياش نۇرى چۈشۈپ تۇرغان، قۇياش نۇرى ئىسسىتىپ تۇرغان جاي: مەن ئاپتاپتا ئولتۇرۇپ دەرس تەكرارلىدىم.

ئاپتاپ چىقماق قۇياش ئۈپۈقتىن كۆتۈرۈلۈپ ياكى بۇلۇتلار ئارىسىدىن چىقىپ نۇرىنى چاچماق: پاھ، بۈگۈن سەرىق ياغدەك ئاپتاپ چىقىپتۇ.

ئاپتاپ ئۆتمەك قۇياش هارارىتى بەدەنگە ئۆتۈپ كېسەل قىلماق: ئاچ قورساق ئادەمگە ئاسان ئاپتاپ ئۆتۈپ كېتىدۇ.

ئاپتاپ يېمەك ئاپتاپقا قاقلانماق، ئاپتاپقا سېلىنماق؛ بىر نەرسىگە كۈن نۇرى ئۆتمەك: توپىلىق يوللاردا يالاڭ ئاياغ يۈرۈپ ئاپتاپ يېسە سالامەتلىككە پايدىسى كۆپ بولىدۇ.

ئاپتاپەرەس [پ] <بوت> ① ئى. بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى يۇرەكسىمان، سەرىق چېچەكلەيدۇ، دائىم قۇياشقا باقىدۇ، ئۇرۇقىدىن يېاغ تارتىلىدۇ. ② سۆپ. ئاپتاپنى ياخشى كۆرىدىغان: ئاپتاپپەرەس ئۆسۈملۈكلەر.

ئاپتاپپەرەسلىك ئى. ئاپتاپپەرەس تېرىلغان يەر، ئاپتاپپەرەس بار جاي: ئالدىنقى يىلدىكى ئاپتاپپەرەسلىكنى بۇ يىل بۇغدايلىققا ئۆزگەرتمەكچىمىز.

ئاپتاپخانا ئى. دىيال. كۈنگەيلىك.

ئاپتاپسىندۇرماق «ئاپتاپسىنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ ئۇكاڭنى بىردەم ئاپتاپسىندۇرۇپ كىرگىن، ــ دەدى ئانا بالا تۇتۇپ تۇرغان قىزىغا قاراپ.

ئاپتاپسىنماق پ. ئاپتاپقا قاقلانماق، ئۆزىنى ئاپتاپقا سالماق، ئاپتاپقا چىقماق: ئەر نامازدىن كەلسە خوتۇنى پەرىشان هالدا ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرغۇدەك.

ئاپتاپسىنىشماق «ئاپتاپسىنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاپتاپلىق ① سۆپ. ئاپتاپ تېگىدىغان، ئاپتاپ چۈشىدىغان: ئاپتاپلىق هويلا. ② ئى. ئاپتاپ تېگىدىغان يەر: پادىشاھ شاھزادىنى قەپەس بىلەن ئاپتاپلىققا ئېسىپ قويۇپ قاتتىق ئازابلاپتۇ.

ئاپتوبۇس ئى [ر<گىرىك + لات] <ماشىن>يولۇچىلارنى توشۇيدىغان، كۆپ ئورۇندۇقلۇق، ئۇستى يېپىق ئاپتوموبىل.

ئاپتور ئى [ر<لات] ئەدەبىي ياكى ئىلمىي ئەسەر يازغان كىشى؛ مۇئەللىپ: رومان ئاپتورى. ماقالە ئاپتورى.

ئاپتورلۇق ① سۆپ. ئاپتورلارغا خاس، ئاپتورنىڭ ئۆزىگىلا تەۋە: ئاپتورلۇق هوقۇقى. ② ئى. ئەسەرنىڭ ئاپتورى بولۇش، مۇئەللىپلىك: ئاپتورلۇقنى ئېتىراپ قىلماق.

ئاپتورلۇق هوقۇقى ئاپتورنىڭ ئۆز ئەسىرىنى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىش ــ قىلماسلىق؛ ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ــ كىرگۈزمەسلىك؛ توختام بويىچە قەلەم هەققى ئېلىش هوقۇقى.

قى.

ئاپتول ئى [ر<گىرىك + لات] ئاپتوموبىل، تىراكتور ۋە باشقا ماشىنىلارنىڭ ئايلىنىدىغان قىسىملىرىنى مايلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، نېفىتتىن ئېلىنىدىغان بىر خىل ماي.

ئاپتومات ئى [ر<گىرىك] <هەرب> يېقىن ئارىلىقتا جەڭ قىلىش ۋە هۇجۇمغا ئۆتۈشتە ئىشلىتىلىدىغان، تېز ئېتىلىدىغان قورال.

ئاپتوماتچى ئى. ئاپتومات بىلەن قوراللانغان ۋە ئاپتومات ئېتىشقا ماهىر جەڭچى.

ئاپتوماتلاشتۇرماق «ئاپتوماتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاپتوماتلاشتۇرۇشماق «ئاپتوماتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاپتوماتلاشتۇرۇلماق «ئاپتوماتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجهۇل دەرىجىسى.

ئاپتوماتلاشماق پ ① ئاپتومات بىلەن قوراللانماق: ئاپتوماتلاشقان بەن. ② ئاپتوماتنىڭ هالدا ئىشلەيدىغان بولماق.

ئاپتوماتلىق سۆپ. ئاپتومات ئاسقان؛ ئاپتومات بىلەن قوراللانغان: ئاپتوماتلىق جەڭچىلەر كۆۋرۈكتىن ئۆتۈشكە باشلىدى.

ئاپتوماتىك سۆپ [ر] بەلگىلەنگەن ئىشنى ئىچكى مېخانىزم يارىدىمىدە ئۆزى بېجىرىدىغان، ئۆز ــ ئۆزىدىن ئىشلەيدىغان: ئاپتوماتىك تېلېفون. ئاپتوماتىك قەلەم. * ئېلېكتىر قوڭغۇرىقىنىڭ ئاپتوماتىك باشقۇرۇلۇش قۇرۇلمىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياسالدى.

ئاپتوماتىك مىلتىق <هەرب> ئۆزمەي ئاتقىلى، بىر ــ بىرلەپ ئاتقىلىمۇ بولىدىغان مىلتىق.

ئاپتوموبىل ئى [ر<گىرىك + لات] <ماشىن>دىۋىگاتېل ئورنىتىلغان، ئادەم ۋە يۈك توشۇيدىغان، تۆت ۋە ئۇنىڭدىن ئارتۇق چاقلىق تىرانسپورت ۋاستىسى.

ئاپتوموبىلچىلىق ئى. ئاپتوموبىل ياساش، ئاپتوموبىل ئىشلەپچىقىرىش ئىشى، مەشغۇلاتى، كەسپى ياكى ئاپتوموبىل ياساش ۋە ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ۋە شۇنىڭغا ئائىت ئىشلار؛ ئاپتوموبىلسازلىق: ئاپتوموبىلچىلىق بىلەن شۇغۇللانماق. ئۇلار ئامېرىكا بىلەن ياۋروپانىڭ ئاپتوموبىلچىلىق ئەندىزىسىدىن ئۈلگە ئالغان، بۈگۈنكى كۈندە ئۇلار فوردتىن هالقىغان يەر شارىدىكى ئىككىنچى چوڭ ئاپتوموبىلچىلىق زاۋۇتىغا ئايلاندى.

ئاپتونوم سۆپ [ر] ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ئىگە بولغان، ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغان، ئاپتونومىيەلىك: ئاپتونوم يېزا. ئاپتونوم رايون.

ئاپتونوم رايون ئۆلكە دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيەلىك جاي: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى.

ئاپتونوم ناهىيە ناهىيە دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيەلىك جاي: چاپچال شىبە ئاپتونوم ناهىيەسى. تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناهىيەسى.

ئاپتونوم ئوبلاست ۋىلايەت دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيەلىك جاي: بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى. سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى.

ئاپتونومىيە ئى [ر<گىرېك] مىللەت، تەشكىلات، رايون قاتارلىقلارنىڭ ئۆزى قاراشلىق دۆلەت، ھۆكۈمەت ياكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇننىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلغاندىن تاشقىرى، ئۆز ئىشىدا مەلۇم ھوقۇقنى ئۆزى يۈرگۈزۈشى: مىللىي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە.

ئاپتونومىيەلەشمەك پ. ئاپتونومىيە (سىياسىتى) يۈرگۈزۈلمەك، ئاپتونومىيە (تۈزۈمى) ئورنىتىلماق، ئۆزىنى ئۆزى ئىدارە قىلماق: جەنۇبىي ۋەزىرىستان يۇكسەك دەرىجىدە ئاپتونومىيە-لەشكەن قەبىلە رايونى بولسىمۇ، پاكىستان تېررورلۇقىغا قارشى ئۇرۇش قىلمۇاتىدۇ، ش ئا ئە ت نىڭمۇ بۇ يەردە قىسىملىرى بار.

ئاپتونومىيەلىك سۈپ. ئاپتونومىيە تۈزۈمى ئاساسىدىكى، ئاپتونومىيەنى ئاساس قىلغان ياكى يولغا قويغان؛ ئاپتونومىيەگە ئائىت.

ئاپتۇۋا ئى [پ] يۇز، پۈت ـ قول يۇيۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئۈزۈن ۋە ئىنچىكە جۈمەكلىك، بوغۇزى تار، مىس ۋە تۈچ قاتارلىقلاردىن ياسالغان بۇيۇم.

ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا ئاپتۇۋا ۋە چىلاپچا قاتارلىق قولغا سۇ بېرىدىغان ئائىلە سەرەمجانلىرى.

ئاپىرىل ئى [ر<لاتىخ] <ئاستىر> ① بۇ قەدىمكى رىم خىرىستىيانچىلىرىنىڭ كاتتىباشلىرىدىن بىرىنىڭ ئىسمى. ئۇ مىلادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن بۇ ئاي شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان. ② مىلادىيە كالېندارى بويىچە 4 ـ ئاي.

ئاپشاركا ئى [ر] ئىتنىڭ بىر خىلى، ھەربىي ئىشلار ۋە جامائەت خەۋپسىزلىكىنى قوغداش قاتارلىق خىزمەتلەردە تۇرلۇك دېلولارنى پاش قىلىش، ئېنىقلاشتا پايدىلىنىدۇ.

ئاپىقۇت ئى. كۆن ۋە خۇرۇم قاتارلىقلاردىن تىكىلگەن ئاياغلارنىڭ پاشنا ئۈستىدىكى تاش بىلەن ئەستەر ئارىسىغا ئېلىنىدىغان قاتۇرما، كۆپىنچە، تارىشا ياكى قېيىش چەمدىن ئىشلىنىدۇ: ئۇتنىگە لاپقوت، ئۇتۇككە ئاپقوت (ماقال).

ئاپقوتچى ئى. ئاپقوت ياسىغۇچى، تەيىارلىغۇچى، ئاپقوت ساتقۇچى كىشى: مەن ئاپقوتچىغا يۈز كىشىلىك ئاياغقا ئاپقوت زاكاز قىلدىم.

ئاپقۇر ئى [پ] چىنىنىڭ چوڭراق بىر تۈرى: ئۇ ئۆچكىسىدىن كۈنگە بىر ئاپقۇر سوت سېغىۋالىدىكەن.

ئاپقۇناق ئى. دىيال. داپخۇن، تونۇرنىڭ كۈل چىقىرىدىغان تۆشۈكى.

ئاپلا ئىم ① كۈتۈلمىگەن ۋەقە ـ ھادىسىدىن تەئەججۈپلىنىش ۋە پۇشايمان قىلىشنى ئىپادىلەيدۇ: ئاپلا، خوشلىشالماي قاپتىمەن ـ دە. ② ئېچىنىش، قايغۇرۇش، ھېسداشلىقنى ئىپادىلەيدۇ: ـــ ئاپلا ! ـــ دەۋەتتى زەينەپ چوڭقۇر ئېچىنغان ھالدا، ـــ ئەتە-يازدا قۇرغاقچىلىق، كۆزدە بولسا سۇ ئاپىتى. ③ غەزەپ، خاپىلىقنى بىلدۈرىدۇ: ـــ ئاپلا ! ـــ دەپتۇ ئوتۇنچى غەزەپ بىلەن چىشىنى چىشلەپ.

ئاپلاھۇئەكبەر ئىم ← **ئاپلا:** ـــ ئاپلاھۇئەكبەر ! ... سۇلايمان قاتتىق خورسىنغان ھالدا قېيىنئاتىسىغا تاپا قىلدى، ـــ ھېچ بولمىسا، يا پۇلىنى، يا قەلەمنى ئېلىپ قالغان بولسىلا!

ئاپورت سۈپ [ر] ئالمىنىڭ بىر تۈرى، رەڭگى قىزىل ياكى تاغىل بولۇپ، ئادەتتىكى ئالمىلاردىن چوڭراق، تەمى چۈچۈمەل بولىدۇ.

ئاپىلسىن ئى [ر<گول] <بوت> ① رۇتا ئائىلىسىگە كىرىدىغان كىچىك دەرەخ. يالغۇز ياكى توپ ھالەتتە ئاق چېچەكلەيدۇ، پىشقان مېۋىسى قىزغۇچ سېرىق رەڭلىك بولىدۇ. ② شۇ دەرەخنىڭ مېۋىسى.

ئاپىلسىنزار ئى [ر + پ] ئاپىلسىن دەرىخى بار، ئاپىلسىن كۆپ ئۆستۈرۈلگەن يەر، ئاپىلسىنلىق.

ئاپىلسىنزارلىق ئى. ئاپىلسىن دەرىخى بار، ئاپىلسىن دەرىخى كۆپ ئۆستۈرۈلگەن يەر، ئاپىلسىنلىق: ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئىشلەپ 4000 مو يەرنى ئاپىلسىنزارلىققا ئايلاندۇرغان. * بۇ يېزىدا يەنە كۆلىمى ئانچە چوڭ بولمىغان چايزارلىق، ئاپىلسىنزارلىق بار ئىكەن.

ئاپىلسىنلىق ئى. ئاپىلسىن ئۆستۈرۈلگەن يەر، ئاپىلسىنزار.

ئاپىتۇللۇغ سۈپ. مەزمۇت، قاۋۇل: ئاپىتۇللۇغ ئادەم.

ئاپىرىدە ئى [پ] «بولماق، قىلماق» يارىدەمچى پېئىللار بىلەن كېلىپ «تۇرەلمەك، پەيدا بولماق ؛ تۇرەلدۇرمەك، پەيدا قىلماق، ۋۇجۇدقا چىقماق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: سەن بىلەن مەن مۇشۇ ئالەم ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ، بىر ـ بىرىمىزنى يېتەرلىك بىلىشىمىز. * ـــ ئەي بەختلىك يىگىت، سېنى بۇ ئالەمگە ئاپىرىدە قىلغان ئاتاڭ كىم ؟ ئاناڭ كىم ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ بوۋاي.

ئاپىرىدە بولماق تۇرەلمەك، يارالماق، مەۋجۇت بولماق، پەيدا بولماق، ۋۇجۇدقا چىقماق: ئادەم زادى قاچان ئاپىرىدە بولدى، بۇنى ھېچكىم ئېنىق بىلمەيدۇ.

ئاپىرىدە قىلماق تۇرەلدۇرمەك، مەۋجۇت قىلماق، يارىتماق، پەيدا قىلماق، ۋۇجۇدقا چىقارماق: ئوخشىمىغان تارىخىي باسقۇچ، ئوخشىمىغان يېڭىچە مەدەنىيەتلەرنى ئاپىرىدە قىلدى. * ـــ ئەي يىگىت، سېنى بۇ ئالەمگە ئاپىرىدە قىلغان ئاتاڭ كىم؟ ـــ دەپ سوراپتۇ بوۋاي ھېلىقى بالىدىن.

ئاپىرىشماق «ئاپارماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ھەسەل ھەرە سانduقلىرىنى مېنىڭ ھارۋام بىلەن تاغقا ئاپىرىشىپ بەرسۇن.

ئاپىرىلماق «ئاپارماق» سۆزىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئېشەكنى ھەجگە ئېلىپ بارسا، ئېشەك پېتى قايتىپ كېلىدۇ، چۈنكى ئۇ ئۆزى بارغان ئەمەس، بەلكى ئاپىرىلغان.

ئاپىرىن ئى [پ] بىرەر ئىشنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولغانلىقى، بېجىرىلگەنلىكى ئۈچۈن رازى، مەمنۇن، قايىل بولغانلىقنى ئىپادىلەيدىغان ئالقىش سۆزى: ئاپىرىن ئېيتماق. ئاپىرىن ئوقۇماق. * سىزنىڭ كەڭ قورساقلىقىڭىزغا ئاپىرىن! خوش، ئەمدى قانداق قىلماقچىمىز؟

ئاپىرىن ئوقۇماق ئاپىرىن ئېيتماق، مەمنۇن، قايىل بولغانلىقنى ئىپادىلىمەك: بۇ شوخ مەرغۇل پەدىلەرگە بەكمۇ رازى بولۇپ كەتكەن ياشلار ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئوقۇشتى.

ئاپىرىن ئېيتماق رازىلىقنى، مەمنۇن، قايىل بولغانلىقنى ئىپادىلىمەك؛ ماختىماق: شۇڭا، بىز دەرھال ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئېيتتۇق.

ئات I ئى ① توم تۇياقلىقلارغا مەنسۇپ سۈت ئەمگۈچى يىرتىك ئىش ھايۋانى: بوغۇزلۇق ئات ھارماس (ماقال). * قېرىغاندا

ئات تەرىكى ئالتۇن كۆرۈنەر (ماقال). ② ئاتنىڭ بېشىغا ئوخشىتىپ ياسالغان شاھمات ئۇرۇقى: ئاتنى ماڭماق. ③ ئون ئىككى مۆچەلـدە يەتتىنچى يىلنىڭ نامى: ئۇ ئات يىللىق.

ئات پەرقى رەۋ. دىيال. ناھايىتى، بەك، زور پەرق: ھازىر ئۆتمۈشتىكىدىن ئات پەرقى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى.

ئاتتىن چۈشسەمۇ ئۇزەڭگىدىن چۈشمەسلىك ئىلگىرىكى مەۋقە ياكى مەرتىۋىسىدىن ئايرىلغاندىن كېيىنمۇ چوڭچىلىق ۋە تەكەببۇرلۇقىنى تاشلىماسلىق: ئۇ ئىلگىرىكىدەك قولىنى نەگە سۇنسا شۇ يەردىن يۇلۇپ يېگۈدەك ھوقۇق ـ ئىمتىيازغا ئىگە بولمىغىنى بىلەن «ئاتتىن چۈشسەمۇ، ئۇزەڭگىدىن چۈشمەپتۇ» دېگەندەك، ھېلىمۇ ناسىر ئاخۇن ئائىلىسىنى نەزىرىگە ئىلمايتتى.

ئات كۈچى <فىز> ھەر سېكۇنتتا 75 كىلوگىرام يۈكنى بىر مېتىر ئېگىزلىككە كۆتۈرۈش ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان ئىشقا تەڭ قۇۋۋەت بىرلىكى.

ئات ياراتماق ئاتنى ياخشى بېقىپ بەيگىگە تەييارلىماق.

ئات Ⅱ ئى ① ئادەم ياكى نەرسىلەرگە قويۇلغان مەخسۇس ئىسىم: ئۇنىڭ ئۆگەي قىزىنىڭ ئېتى ھەجەرخان، ئۆز قىزىنىڭ ئېتى پاتىمخان ئىكەن. ② نام، ئاتاق: ئات ئايلىخانغا، يول سارىخانغا (ماقال). ③ شان ـ شۆھرەت، ياخشى نام؛ داڭق: ياخشىدىن ئات قالىدۇ، ياماندىن دات قالىدۇ (ماقال). ④ <تىل>شەيئىلەرنىڭ نامىنى بىلدۈرۈپ، «كىم؟ نېمە؟» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بولۇپ كېلىدىغان سۆز تۈركۈمى، «ئىسىم»مۇ دېيىلىدۇ: ئاتاقلىق ئات. تۇرداش ئات.

ئات كۆتۈرمەك سۆز ـ چۆچەككە قالماق، نام ـ ئاتاقنى ئىگە بولۇپ قالماق: ئات كۆتۈرسەڭ ياخشى بىلەن كۆتۈر، سۇ كۆتۈرسەڭ ئەپكەش بىلەن كۆتۈر (ماقال).

ئېتى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق نامىغا لايىق ئەمەلىيىتى يوق: بەزى ئورۇنلار ئۆزىنىڭ ئېتى ئۇلۇغ، سۈپرىسى قۇرۇق ئورگان بولۇپ قالغانلىقى بىلەن ھېسابلاشمايدۇ.

ئاتا Ⅰ ئى ① بالىلىق ياكى بالىسى بار ئەر كىشى: ئۆز ئاتا. ئۆگەي ئاتا. * ئاتىسى ئاتالمىغان قوڭغۇزنى، بالىسى ئېتىپتۇ توڭگۇزنى (ماقال). * ئاتا بولماي ئاتا قەدرىنى بىلمەس (ماقال). ② يېشى چوڭ كىشىلەرنى ھۆرمەتلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ: ئاتىلار سۆزى ـــ ئەقىلنىڭ كۆزى (ماقال). ③ كۆچمە. بەرھەر ئىش ـ ھەرىكەتنى باشلاپ بەرگەن، ئۇنىڭغا ئاساس سالغان ياكى شۇ ئىش ـ ھەرىكەتنى باشقۇرىدىغان ھۆرمەتلىك كىشى: لوقمان ـــ دىنىي رىۋايەتلەردە تەبابەتنىڭ بىرىنچى ئاتىسى، دەرجىدىن تاشقىرى ماھىر ھۆكۈما دەپ قارىلاتتى. ④ بەزى رايونلاردا Ⅲ شەخس ئىگىلىك قوشۇمچىسى (ـ سى) قوشۇلغاندا خوتۇنلارنىڭ ئۆز ئېرىنى ئاتاپ چاقىرىشىنى بىلدۈرىدۇ: ـــ ھەي ئاتىسى، جۇمە ۋاقتى بولۇپلا قالدى، ـــ دېدى ئۇ خوتۇن ئېرىگە.

ئاتام زامان ئۆزۈن يىللاردىن ئىلگىرى، بۇرۇنقى ۋاقىت، بۇرۇنقى دەۋر: مانا بۇ ئاتام زامانىدىن بېرى بىزگە ئادەت بولۇپ كەلگەن بار ئىش.

ئاتا Ⅱ ئى [ئە] «قىلماق» پېئىلى بىلەن كېلىپ «نېسىپ قىلماق، بەخش ئەتمەك، ئىنئام قىلماق، بەرمەك» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: بەڭباشلىقىمىنىڭ ئاخىرىدا ماڭا ئاتا قىلغان يۇرىكىمنى زىدە قىلغۇچى ھەدىيىلەرنى كۆرۈپ، ئۆتكەن ھاياتىمغا ئۆكۈنۈشكە باشلىدىم.

ئاتا ـ ئانا بالىنىڭ ئاتا ۋە ئانىسى: ئاتا ـ ئانىلار يېغىنى.

ئاتا ـ بالا ئاتا ھەم بالا: ئاتا ـ بالا ئىككىمىز ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتۇق.

ئاتا ـ بوۋا ئىلگىرى ياشاپ ئۆتكەن كىشىلەر؛ ئەجدادلار.

ئاتارمەن ئى. بەرھەر ھوقۇق تۇتقان مەنسەپدارنىڭ ياكى ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ بۇيرۇقىنى شەرتسىز ئىجرا قىلىدىغان ئادەم؛ قولچوماق: قازىنىڭ تىلى تۇتۇلغانلىقىنى كۆرگەن ئاتارمەنلەر باقىنى سۆزلەتمەسلىك ئۈچۈن ئۇنىڭ ئاغزىنى مەھكەم تۇتۇۋالىدى.

ئاتارمەن ـ چاپارمەن ئاتارمەن ۋە چاپارمەن: قورمالنىڭ ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرى كوچىلارغا يېيىلغان ھالدا مەھەللىمۇمەھەللە، ئۆيمۇئۆي ئاختۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى.

ئاتاشماق Ⅰ «ئاتىماق Ⅰ» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بۇ يەرگە كېلىپ ماكانلاشقان ئۇيغۇرلارمۇ شۇ جايدا يۇسۇپ سەككاكىنىڭ قەبرىسى بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ يۇرتنى «خۇنجاي مازار» دەپ ئاتاشقان.

ئاتاشماق Ⅱ «ئاتىماق Ⅱ» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: تارىختا ئۆتكەن نۇرغۇن قەھرىمانلار ئۆزلىرىنىڭ ئەزىز جانلىرىنى خەلقىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئاتاشمىدىمۇ؟!

ئاتاغا ئى. ۋاڭنىڭ ئوغۇللىرىنى تەربىيەلىگۈچى ئەر كىشى.

ئاتاق ئى ① نام ـ ئابرۇي، شۆھرەت، داڭق: يامان ئاتاق بىلەن يۈرگەندىن، ياخشى ئاتاق بىلەن ئۆلگەن ئەۋزەل (ماقال). ② قانداشلىق ياكى تويلىشىش مۇناسىۋىتى بولماي تۇرۇپ تۇغقانلىق نامى بىلەن يۈرگەنلەرگە نىسبەتەن ئىپتىلىدۇ: ئاتاق ئاتا. ئاتاق بالا. ③ ئۇنۋان: ـــ مۇبارەك بولسۇن، ئۆزلىرىگە «ئالاھىدە دەرىجىلىك ئاشپەز» دېگەن ئىلمىي ئاتاق بېرىلىپتۇ! ـــ دېدى مۇتەللىپ خۇشاللىق بىلەن.

ئاتاق ـ ئابرۇي ← نام ـ ئابرۇي.

ئاتاقلىق سۈپ. ئاتىقى بار، نامى، داڭقى چىققان؛ مەشھۇر، نامدار: ـــ مەن باغدادلىقمەن، ـــ دەپ باشلىدى ئۇ سۆزىنى، ـــ ئاتام باغدادنىڭ ئاتاقلىق كىشىلىرىدىن ئىدى.

ئاتاكا ئى [ر<فىران] شىددەتلىك ھۇجۇم، قايتۇرما ھۇجۇم.

ئاتالغۇ Ⅰ ئى. بەرھەر ساھەدە، مەلۇم بىرنەرسىنىڭ نامىنى بىلدۈرۈپ كېلىدىغان ئىسىم ياكى ئىسىم خاراكتېرلىك سۆز ۋە ياكى سۆز بىرىكمىسى، ئاتالما: ماتېماتىكا ئاتالغۇلىرى. خىمىيە ئاتالغۇلىرى.

ئاتالغۇ Ⅱ ئى. دىيال. ئات تۇتۇشقا ئىشلىتىدىغان ئارغامچا؛ سالما.

ئاتالغۇچىلىق ئى. ئاتالغۇ ھەققىدىكى تەتقىقات جەريانى ۋە نەتىجىسى، يەنى ئاتالغۇنى ياساش، قېرىش، قوبۇل قىلىش ۋە قېلىپلاشتۇرۇش ئىشى: مۇشۇ ئۆسۈللار يارىمىدە ئۇيغۇر ئاتالغۇچىلىقى يەنمۇ راۋاجلانماقتا، لېكىن ئۇيغۇر ئاتالغۇچىلىقىدا يەنە بىر قىسىم مەسىلىلەرمۇ ساقلانماقتا.* 80 ـ يىللاردىن كېيىنكى ياخشى ۋەزىيەت ئۇيغۇر ئاتالغۇچىلىقىنىڭ شەكىللىنىشىگە تۈرتكە بولدى.

ئاتالغۇسىز سۈپ ① ئېنىق ئاتالغۇسى يوق، ئاتالغۇسى تېخى بېكىتىلمىگەن ياكى قېلىپلاشتۇرۇلمىغان؛ ئاتالغۇغا ئىگە بولمىغان. ② ئۆلچەم بىرلىكىنىڭ نامى بىلەن كەلمىگەن:

ئاتالغۇسىز سان.

ئاتالغۇشۇناس ئى. ئاتالغۇشۇناسلىق ئىلمىنىڭ مۇتەخەسسىسى.

ئاتالغۇشۇناسلىق ئى <تىل> تىلشۇناسلىقنىڭ ئاتالغۇلارنى تەتقىق قىلىدىغان بىر ساھەسى.

ئاتالغۇلۇق سۇپ ① ئېنىق ئاتالغۇسى بار، نامى بېكىتىلگەن. ② ئۆلچەم بىرلىكىنىڭ نامى بىلەن كەلگەن: ئاتالغۇلۇق سان.

ئاتالما ئى ← **ئاتالغۇ** I : بۇ ئەسەرنىڭ تىلى ھازىرقى تىلغا يېقىنراق، ئەرەب ـ پارس ئاتالمىلىرى ئازراق.

ئاتالماق I «ئاتىماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ «ھۇسەن پارتىزان» دەپ ئاتىلىپ يۈردى.

ئاتالماق II «ئاتىماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ بارلىقى مۇشۇ ۋەتەننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئاتالغانىدى.

ئاتالمىش سۇپ. مەلۇم كىشىلەر دەۋالغان، ئاتىۋالغان؛ ساختا: شۇ يىلى يۈرتىمىزدا ئاتالمىش دېموكراتىك سايلام ئۆتكۈزۈلگەنىدى.

ئاتامان I (**ئاتامانى**) ئى. يولباشچى، سەردار: دەسلەپ سۈڭچىياڭ ئاندىن قالغان ئاتامانلارمۇ قاتار بولۇپ تىزلاندى.

ئاتامان II ئى. تاياق بىلەن ئۇرۇپ ئويناىدىغان بىر خىل ئويۇنچۇق؛ توپ: ئاتامان ئوينىماق.

ئاتان ئى. پىچىلغان تۆگە.

ئاتان تۆگە پىچىلغان ئەۋلاد قالدۇرۇش ئىقتىدارى يوق ئەركەك تۆگە.

ئاتانماق «ئاتىماق I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇ ئازراق پۇل تېپىپلا قىز ـ قىنىغا پاتماي «باي» ئاتىنىپ يۈردى.

ئاتايىن رەۋ [ئە] ① مەخسۇس، ئالاھىدە بىر مەقسەتنى كۆزلەپ، ئەتەيلەپ: مەن ئاتايىن كونىشەھەرگە كىرىپ، بىلال ئەزىزگە ئاكامنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈپ قويايتتىم. ② مەقسەتلىك؛ قەستەن: كېنىزەكنىڭ سېنىڭ ئىكەنلىكىنى ۋەزىر بىلگەن بولسا كېرەك. ئۇ ئاتايىن قىستاۋاتىدۇ.

ئاتەش ئى [پ] ئوت، يالقۇن؛ نۇر: «يېڭى ئاۋات»نىڭ قۇم بارخانلىرى ئاتەشتەك قىزىق ئىدى.

ئاتەشپەرەس ئى [پ] ئوتقا تاۋاپ قىلغۇچى، ئوتقا چوقۇنغۇچى: ئاتەشپەرەس ئادەم.

ئاتەشپەرەسلىك ئى <پەلس> ئوت ئېتىقادچىلىقى.

ئاتەشدان ئى [پ] ← **ئوتدان**.

ئاتەششىمان سۇپ. ھالىتى ئاتەشكە ئوخشايدىغان، ئاتەش ھالىتىدىكى، ئاتەشتەك، ئوتتەك.

ئاتەشكۇ ئى [پ] تۆمۈرچىلىك دۇكانلىرىدىكى ئوچاقنىڭ شامال كۆزىنى ئاچىدىغان ئىلمەك تۆمۈر.

ئاتەشلىك سۇپ. ئوتلۇق؛ قىزغىن: ئارزۇيۇم ئاتەشلىك بىر تونۇر بولۇپ، خەلقىمگە بىر ئۆمۈر نان تەقدىم ئەتسەم.

ئاتەشىن سۇپ [پ] ئاتەشكە ئوخشاش، ئوتتەك؛ يالقۇنلۇق، قىزغىن، جۇشقۇن: ئاتەشىن سالام.

ئاتىبشى ئى. دىيال. يىڭناغۇچ.

ئاتىتاشى ئى [ر<فىران] ئەلچىخانىنىڭ بىرەر ساھە بويىچە مەخسۇس بەلگىلەنگەن مەسلىھەتچىسى.

ئاتىتام ئىم، «ئوھوي، ۋاي ـ ۋۇي، ياۋاللا» دېگەن سۆزلەرنىڭ ئورنىدا قوللىنىلىدىغان ھەيران قېلىش مەنىسىدىكى ئىملىق سۆز.

ئاتىتامەي ئىم ← **ئاتىتام**.

ئاتىچوت ئى <ئىق> ھۆكۈمەت ئىشى ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان تۇرلۇك خىراجەتلەرنى تۇرلەر بويىچە تىزىملىككە تۇرغۇزۇپ، رەھبەرلىك سىلىشتۇرۇپ تەستىقلىغاندىن كېيىن ئۇنى مالىيە ھېسابات‌ئىغا كىرگۈزۈش: ئاتىچوت قىلماق.

ئاتىچى ئى. بىرقانچە ئات بىلەن يۈك ۋە ئادەم توشۇپ كىراكەشلىك قىلغۇچى كىشى؛ كارۋان: ئۇ يولدىكى چېرىكلەرگە ئۆزىنى ئاتىچى قىلىپ كۆرسەتتى.

ئاتىچىلىق ئى ① ئات بىلەن يۈك توشۇپ كىراكەشلىك قىلىش ياكى ئات بېقىش ئىشى، كەسپى: ئاتىچىلىق مېنىڭ ئاتا كەسپىم. ② ئاتلارنى نەسىللەندۇرۇش ياكى بېقىپ پەرۋىش قىلىش ئىشى، كەسپى: ئاتىچىلىق فېرمىسى.

ئاتىخانا ئى. ئات ئېغىلى.

ئاتىخۇمار سۇپ [ئات + خۇمار] ئاتنى ياخشى كۆرىدىغان، ئاتقا ھەۋەسى بار: يۈرتىنىڭ ھەرقايسى ئاتىخۇمار بايلار شىرغىنى تالىشىپ 15 دادەن بۇغداي بېرىمىز دەپمۇ سېتىۋالالماي يۈرەتتى.

ئاتداش سۇپ. ئېتى ئوخشاش، ئىسمداش.

ئاتروپىن ئى [ر<لات] <تېب> رەڭسىز، پۇراقسىز كىرىستال پاراشوك دورا. سانجىق ۋە ھەزىم قىلىش يوللىرىدىكى يارىلىنىشتىن كېلىپ چىقىدىغان ئاغرىقلارنى پەسەيتىدۇ.

ئاترىنا ئى [لات] <زوئول> يۇمشاق تەنلىك ھايۋان. قېپى ئۇچ بۇرجەك، قارا كۆك رەڭلىك كېلىدۇ، دېڭىز قىرغاقلىرىدىكى لاتقا ئارىسىدا ياشايدۇ.

ئاتسىل ئى [ر] <خىم> نىئورگانىك ياكى ئورگانىك ئوكسىگېنلىق كىسلاتا تەركىبىدىن ھىدروكسىل (HO) گۇرۇپپىسىنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىنكى قېلىپ قالغان ئاتوملار توپى.

ئاتقاق ئى. دىيال. رەگەتكە، ئاتقۇچ.

ئاتقۇچ ئى. كىچىك تىپتىكى بالىلار قورالى. بۇرۇن ئاچىماق ياغاچنىڭ ئىككى ئاچىسىغا ئىككىلىك كەڭلىكتىكى لاتىنى باغلاپ ياسىلاتتى، ھازىر رەزىنكە باغلاپ ياسىلىدۇ. رەزىنكە ئارىسىغا كىچىك تاش قاتارلىقلارنى قىستۇرۇپ، رەزىنكىنى سوزۇپ تۇرۇپ قويۇپ بېرىلىدۇ. ئادەتتە قۇشقاچ قاتارلىق كىچىكرەك ئۇچار قاناتلارنى ئېتىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئاتقۇچى ئى ① پاختا، يۇڭ قاتارلىقلارنى يۇمشىتىش، تىتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم: پاختا ئاتقۇچى. ② <ھەرب>ئوقيا، مىلتىق ياكى زەمبىرەك ئاتىدىغان كىشى.

ئاتقۇچلىق ئى ① پاختا، يۇڭ قاتارلىقلارنى پاختا دۇكىنىغا سېلىپ يۇمشىتىش، تىتىش ئىشى: توختىئاخۇن ئاكا يىل بويى ئاتقۇچلىق بىلەن كۇن كەچۈرەتتى. ② ئوقيا ياكى مىلتىق قاتارلىقلارنى ئېتىش ئىشى: بىزنىڭ قىسمدا ئاتقۇچلىق بىلەن داڭ چىقارغانلار ئارانلا بىز ئىككىمىز.

ئاتقۇرماق پ. بىرەر ئىش، بىرەر ۋەزىپىنى بېجىرمەك، ئادا قىلماق، ئورۇنلىماق: سۇلتاننىڭ ئاتقۇرۇشقا تېگىشلىك ۋەزىپىسىنى

مەن ئاتقۇرۇپ قويدۇم.

ئاتقۇرۇشماق «ئاتقۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئاتقۇرۇلماق «ئاتقۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاتقۇرۇلۇشقا تېگىشلىك ۋەزىپىلەر دەل ۋاقتىدا ئاتقۇرۇلدى.

ئاتقۇزماق «ئاتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ مېنى تېزرەك ئاتقۇزۇڭ! ... ــ دېدى تۇتقۇن قوشۇمىسىنى تۇرۇپ.

ئاتقۇلاق ئى [ئات + قۇلاق] <بوت> قامچىئوت ئائىلىسىگە كىرىدىغان، كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تۇۋىدىن ئۆسكەن يوپۇرماقلىرىنىڭ سېپى ئۇزۇن، غولىدىن ئۆسكەن يوپۇرماقلىرىنىڭ سېپى يوق، كونۇسسمان گۈل رېتىدە سۇس يېشىل، قىزغۇچ گۈللەيدۇ، تاغلاردا ئۆسىدۇ.

ئاتقۇنە ئى. دېيال. ئات، ئاتاق، نام، ئىسىم، فامىلە، تەخەللۇس سۆزلىرىنىڭ ئەركىلەتمە ئېيتىلىشى: ئېلىپ بويلۇق ئاي سەنەم، ئاتاڭ نەدۇر يار سەنەم. ئاتقۇنەڭنى بىلمەيمەن، زاتىڭ نەدۇر يار سەنەم.

ئاتكوس ئى [ر] <سۇ> ① ئېگىزلىك دەرىجىسى بارا ــ بارا تۆۋەنلىگەن يانتۇ يۇر: ئاتكوس تاپىنى. ئاتكوس چوقىسى.* بۇ يەردە ئىشلەۋاتقان 200 دەك كىشى قارا تەرگە چۆمۈلۈپ تۇزلەش، خاكداش، ئاتكوس چىقىرىش ئىشىنى ئىشلەۋاتاتتى. ② يانتۇ يۇزنىڭ باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىش نۇقتىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئېگىزلىك پەرقىنىڭ گورىزونتال ئارىلىققا بولغان نىسبىتى.

ئاتكىرىتكا ئى [ر] بىر تەرىپىگە سۇرەت چۈشۈرۈلگەن، سالام خەت، تەكلىپ ۋە تەبرىكنامىلەر يېزىشقا ئىشلىتىلىدىغان كارتا.

ئاتلاتماق «ئاتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېتىمنى ئېرىقتىن ئاتلىتىپ ئۆتتۈم.

ئاتلاس ئى [ر] بىرەر جاينىڭ ئالبوم ياكى كىتاب شەكلىدە تۈزۈلگەن مەمۇرىي ياكى جۇغراپىيەلىك خېرىتىسى.

ئاتلاشماق «ئاتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بىر توپ كىچىك بالىلار مەكتەپ ئالدىدىكى ئېرىقچىدىن ئاتلىشىپ ئويناۋاتاتتى.

ئاتلاق ئى. تاغ سىرتى، تاغ قىرى.

ئاتلام مىق. ئاتلىغاندا ھاسىل بولغان ئىككى پۇت ئارىسىدىكى ئارىلىق: ئۆستەڭنىڭ كەڭلىكى ئىككى ئاتلام كېلىدۇ.

ئاتلانتىك سۇپ [ر<لات] <جۇغ> ← **ئاتلانتىك ئوكيان.**

ئاتلانتىك ئوكيان <جۇغ> ئاتلانتىك ئوكيانىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ياۋروپا ۋە ئافرىقا قىتئەلىرىنى شىمالىي ئامېرىكا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىن ئايرىپ تۇرىدىغان، دۇنيادىكى تۆت چوڭ ئوكيانىنىڭ بىرى.

ئاتلاندۇرماق «ئاتلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېلىيوف بىر قىسىم يارىملىق كىشىلەرنى ئۈيۈشتۇرۇپ، تېرىقچىلىققا ئاتلاندۇردى.

ئاتلاندۇرۇشماق «ئاتلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئاتلاندۇرۇلماق «ئاتلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاتلانماق پ ① ئاتقا مىنمەك: ئۇلار ئاتلىق كەلگەن، ئۇلار بىلەن بىرىنچى دۇيىنىڭ ئېزالىرىمۇ ئاتلىنىپ بىللە كېلىشكەنىدى. ② كۆچمە. بىرەر جايغا بېرىش ئۈچۈن تەييارلانماق، ھازىرلاندۇرماق: ھازىر ئالدىنقى سەپتە كۆرەش قىزىماقتا، مەن پات يېقىندا بۇ مۇقەددەس جەڭگە ئاتلىنىمەن. ③ كۆچمە. بىرەر ئىشنى قىلىشقا تەييارلانماق، ھازىرلانماق: ــ بىز ئەزالار بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن قارلىق تاغنىڭ سۈيىنى ئەكېلىشكە ئاتلىنىمىز، ــ دېدى سابىر ھاكىمغا.

ئاتلىتكا ئى [ر<گىرىك] <تەن> كۈچ ۋە چاققانلىق تەلەپ قىلىدىغان ھەم ئۇلارنى كامالىغا يەتكۈزىدىغان ئىسپورت مەشىقلىرىنىڭ يىغىندىسى: 1986 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى.

ئاتلېتكىلىق سۇپ. ئاتلېتىكىغا ئائىت، ئاتلېتىكىغا تەۋە.

ئاتلىتىشماق «ئاتلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئاتلىتىلماق «ئاتلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاتلىق I ① سۇپ. ئېتى بار، ئاتقا ئېگە: مانا ھازىر ئۇ دۇلدۇلدەك ئىككى ئاتلىق بولۇپ قالدى. ② سۇپ. ئات مىنگەن: تۇيۇقسىز ياڭاق دەرىخى ئالدىدا ئوچ ئاتلىق كىشى كۆرۈندى. ③ ئى. ئات مىنگەن كىشى: ئاتلىق پىيادىنىڭ ھارغىنىنى بىلمەس (ماقال). ④ ئى. ئاتقا خاس خۇسۇسىيەت، ئاتقا خاس ئالاھىدىلىك: ئاتنىڭ ئاتلىقى باردۇر، ناۋاتنىڭ تاتلىقى باردۇر.

ئاتلىق ئەسكەر <ھەرب> ئاتلىق ئۇرۇش قىلىدىغان ئەسكەر، «ئاتلىق قىسىم» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاتلىق II سۇپ. ئىسىملىك، نامىلىق، ئىسىم ياكى نامغا ئېگە بولغان؛... دەپ ئاتىلىدىغان: داۋانچېڭنىڭ يولى قاتتىق تاۋۇزى تاتلىق، داۋانچېڭدا بىر ياڕىم بار قەمبەرخان ئاتلىق.

ئاتلىماق پ ① دەسسىمەي ئىككى پۇت ئارىسىدا قالدۇرۇپ ئۆستىدىن ھالقىپ ئۆتمەك، ئارتىلىپ ئۆتمەك؛ سەكرىمەك: ئۇ بوسۇغىدىن ئاتلاي دەپ تۇرۇشىغا، بىر قىزنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ② قەدەم ئالماق، قەدەم تاشلىماق: ئاياغ ئاتلىمىسا، باش يۇگۇرمەيدۇ (ماقال). ③ قالدۇرۇپ، تەگمەي ياكى مەلۇم قىسمىنى تاشلاپ ئۆتۈپ كەتمەك: ناھىيە ئاتلاپ ئوقۇماق. سىنىپ ئاتلىماق.* مەن خەتنى ئاتلاپ ئوقۇدۇم، خەتنىڭ ئاخىرىدا ئاجايىپ سۆزلەر بار ئىدى. ④ ئېشىپ ئۆتمەك: ياۋۇز تەختىنى گۈم ئەيلەپ، داۋانلار ئاتلىغان باتۇر، بېشىغا ياغسىمۇ ئوقلار، ئارقىغا يانمىغان باتۇر.

ئاتلىنىشماق «ئاتلانماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۇلارمۇ دەرھال ئاتلىنىشتى.

ئاتما سۇپ. ئاتىدىغان، ئېتىلىدىغان: ئاتما توپ. ئاتما نەيزە.

ئاتماق پ ① قولدىكى نەرسىنى شىلتىپ يىراقتا ياكى مۆلچەرلەنگەن يەرگە تاشلىماق؛ ئىرغىتماق: توپقا قاراپ تاش ئاتما (ماقال).* تاش ئاتقانغا قاش ئات (ماقال). ② شىددەت بىلەن بىرەر يەرگە تاشلانماق: ئېسىدەپ يىغلاۋاتقان مەريەم «ئاكا» دېگىنىچە زاكىرجاننىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئاتتى.* ئۇنىڭ ئاتقان مۇشتى تەگمىدى. ③ كۆچمە. چىقارماق، يايماق، ئېچىلماق: چېچەك ئاتماق. ④ تىتماق، پارچىلىماق: پاختا ئاتماق. يۇڭ ئاتماق.* ئالتە ئاي ئاتقان پاختام بىر چاپانغا يەتمەپتۇ (ماقال). ⑤ پارتلاتماق: تاغ ئاتماق. پوجاڭزا ئاتماق. ⑥ كۈچ بىلەن ئىتتىرىپ چىقارماق، ئۇرلىمەك: قادىر دولقۇنلار ئۈستىگە دولقۇنلار ئېتىپ ئېقىۋاتقان دەريا بويىغا قاراپ ماڭدى. ⑦ بىرەر قورال ۋاستىسى ئارقىلىق ئوق ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنى چىقارماق، ئۇزمەك: ئاتالمىغانىنىڭ ئوقى ئالتە غۇلاچ كېتەر (ماقال). ⑧ بىرەر قورال ۋاستىسى ئارقىلىق ياردىلاندۇرماق،ئۇلتۇرمەك: ئاتىسى ئاتالمىغان قوڭغۇزنى، بالىسى

ئېتىپتۇ توڭگۇزنى (ماقال). * دادامنى ئۇلار ئېتىۋەتكەن. ⑨ مىدىرلاتماق، ئويناتماق: ئالمىلىق باغقا كىرىپ، ئالما ئاتقان قارا كۆز، تال چۈشقىنەك ئېگىلىپ، قاشنى ئاتقان قارا كۆز. ⑩ يورۇماق، سۈزۈلمەك: قادىر يېتىپ ئىككى سائەتتىن كېيىن تاڭ ئاتتى.

ئاتموسفېرا ئى [ر<گىرىك] يەر ۋە باشقا بەزى پىلانېتالارنى ئوراپ تۇرغان گازسىمان جىسىم.

ئاتموسفېرا فىزىكىسى <مېتېئور> مېتېئورولوگىيەنىڭ (يەنى ھاۋارايى ئىلمىنىڭ) بىر تارمىقى، ئاتموسفېرادىكى فىزىكىلىق ھادىسىلەرنى، فىزىكىلىق جەريان ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئاتموسفېرا قاتلىمى <مېتېئور> ← **ئاتموسفېرا.**

ئاتمېتكا ئى [ر] <سۇ> دېڭىز يۈزى تەكشىلىكىدىن ياكى باشقا نورمال تەكشىلىكتىن بىر نۇقتىغا ياكى جىسىمغچە بولغان تىك ئارىلىق.

ئاتمىش سان. ئوننىڭ ئالتە قېتىم قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان سان.

ئاتمىشىنچى سان. تەرتىپ ئورنى 60 رەقىمى بىلەن بەلگىلەنگەن، 59 دىن كېيىن، 61 دىن بۇرۇن تۇرىدىغان: 60 - يىللار. 60 - ئورۇندۇق.

ئات- ھارۋا ئات ۋە ھارۋا.

ئاتوم ئى [ر<گىرىك] ① <فىز> خىمىيىلىك ئېلېمېنتنىڭ ھاسىل قىلغۇچى ئەڭ كىچىك زەررىچە، شۇنداقلا ماددىلارنىڭ خىمىيىلىك رېئاكسىيەگە كىرىشتىكى ئەڭ تۆپكى زەررىچە بولۇپ، ئۇ مۇسبەت زەرەتلىك ئاتوم يادروسى ۋە ئاتوم يادروسىنى ئايلىنىپ ھەرىكەتلىنىدىغان ئېلېكترونلاردىن تەشكىل تاپىدۇ؛ ھەر خىل ئاتوملارنىڭ ماسسىسى، چوڭ-كىچىكلىكى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرى ئۆزئارا ئوخشاشمايدۇ. ② <ھەرب> يادرو قوراللىرىنىڭ بىر خىلى. ئۇران، پلۇتونىي قاتارلىقلارنىڭ ئاتوم يادروسى پارچىلانغاندا ھاسىل بولىدىغان ئاتوم ئېنېرگىيەسىدىن پايدىلىنىپ قىرىش، خاراب قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قورال، پارتلىغاندا زەربە دولقۇنى نۇر رادىياتسىيەسى ۋە رادىيوئاكتىپلىق بۇلغىنىش پەيدا قىلىدۇ؛ ئاتوم پارتلاتماق.

ئاتوم بومبىسى <ھەرب> يادرو قوراللىرىنىڭ بىر خىلى. ئۇران، پلۇتونىي قاتارلىقلارنىڭ ئاتوم يادروسى پارچىلانغاندا ھاسىل بولىدىغان ئاتوم ئېنېرگىيەسىدىن پايدىلىنىپ قىرىش، خاراب قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قورال، پارتلىغاندا زەربە دولقۇنى نۇر رادىياتسىيەسى ۋە رادىيوئاكتىپلىق بۇلغىنىش پەيدا قىلىدۇ.

ئاتوم نەزەرىيەسى <خىم> ماددا ئاتوم دەپ ئاتىلىدىغان زەررىچىلەردىن تەركىب تاپىدۇ، ئاتوم ماددىلار پارچىلىنىشىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى چېكى دەپ قىياس قىلىدىغان نەزەرىيە «ئاتوم نەزەرىيەسى» دەپ ئاتىلىدۇ.

ئاتوم نومۇرى <خىم> ئېلېمېنت ئاتومىنىڭ يادروسى سىرتىدىكى ئېلېكترون سانىنى ئاساس قىلىپ بەلگىلەنگەن، ئېلېمېنتلار دەۋرىي جەدۋىلىدىكى ئېلېمېنت ئاتوملىرىنىڭ رەت نومۇرى.

ئاتوم ئېنېرگىيەسى <فىز> ئاتوم يادروسىدا پارچىلىنىش ياكى توپلىنىش ھادىسىسى يۈز بەرگەندە قويۇپ بېرىلىدىغان ئېنېرگىيە. ئاتوم ئېنېرگىيەسى سانائەت ۋە ھەربىي ئىشلاردا كەڭ پايدىلىنىلىدۇ.

ئاتوم يادروسى <فىز> ئاتوم پروتون بىلەن نېيترونىدىن تەشكىل تاپقان مەركىزىي قىسمى. ئاتوم يادروسى تەركىبىدىكى پروتون ۋە نېيترونىنىڭ سانى ئوخشاشمايدۇ. ئاتوم يادروسىنىڭ بەزىلىرى تۇراقلىق، بەزىلىرى تۇراقسىز بولىدۇ. تۇراقسىز ئاتوم يادروسى نۇر تارقىتىدۇ ھەمدە يىمىرىلىپ باشقا بىر خىل ئېلېمېنتنىڭ ئاتوم يادروسىغا ئۆزگىرىدۇ.

ئاتوملۇق سۈپ. ئاتومى بار، ئاتومغا ئىگە.

ئات- ئۇلاغ ئات ۋە شۇ قاتاردىكى ئىشلەپچىقىرىش ھايۋانلىرى: بۇ يىل بىزمۇ ئات - ئۇلاغ سېتىۋالدۇق.

ئاتۇاز سۈپ. ئاتخۇمار، ئاتقا ئامراق: بۇ ئادەم ئۇزۇندىن بۇيان ئاتۇاز ئىدى.

ئاتۇازلىق ئى. ئاتقا ئامراقلىق، ئات مىنىشكە، ئات بېقىشقا ھېرىسمەنلىك.

ئاتېبرىن ئى [ئىنگ <نېم] <تېب> كۈينىكارىن ھىدروخلورىدىنىڭ دورىلىق نامى. بەزگەكىكە داۋا بولىدىغان، تەمى ئاچچىق؛ سېرىق رەڭلىك كىرىستال پاراشوك.

ئاتېئىزم ئى [ر<فىران] <پەلس> دىنىي ئېتىقادلارنى رەت قىلىش كۆزقارىشى؛ خۇداسىزلىق: ئاتېئىزم تەربىيەسى.

ئاتېئىزملىق سۈپ. ئاتېئىزمغا ئائىت، ئاتېئىزم روھىدىكى، دىنغا قارشى: ئاتېئىزملىق تەربىيە.

ئاتېئىست ئى [ر] ئاتېئىزم تەرەپدارى؛ دەھرىي، دىنسىز كىشى.

ئاتېئىستلىق ئى. دىنسىزلىق، دەھرىيلىك، دىنغا قارشىلىق.

ئاتىدارچىلىق ئى. ئاجىز، يېتىم - يېسىر، تايانچسىز كىشىلەرگە قىلىنىدىغان غەمخورلۇق؛ يار - يۆلەك، تايانچ، كۆيۈنۈش: بىز بۇ ياققا ماڭىدىغان چاغدا دادىسى ئۇنى ئاشۇ تاغىسىنىڭ ئاتىدارچىلىقىغا قالدۇرغانىدى. * ئۇنىڭ بالىسىغا ئاتىدارچىلىق قىلىدىغانلار بارمۇ؟

ئاتىغا ئى. ۋاڭ - غوجىلارنىڭ ئۆيىدىكى ئېمىكئانىلارنىڭ ئەرلىرىنىڭ ئاتىلىشى.

ئاتىغاز ئى <زوئول> ئاتا غاز، ئەركەك غاز.

ئاتىكارچى سۈپ. ئۆزىگە مۇناسىۋەتسىز ئىشلارغا ئارىلىشىۋالىدىغان، ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئامراق؛ مەنمەنچى: — ئۆزۈڭمۇ تازا ئاتىكارچى بىرنېمە ئىكەنسەن، — دېدى پاتمە سەمەتكە بۇرۇلۇپ، — سانمىماي سەككىز دېمە.

ئاتىكارچىلىق ئى. ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئامراقلىق، مەنمەنچىلىك، ئاقساقاللىق: ئۇ باشقىلارنىڭ سۆزلىرى تۇگىمەيلا سۆز قىستۇرۇپ ئاتىكارچىلىق بىلەن سۆزنى تارتىۋالىدىغان بىر خىل تەتۈر مىجەزلىك ئادەم بولۇپ پېتىلمەكتە ئىدى.

ئاتىلا ئى. ئوننى ياغ بىلەن قورۇپ، ئۈستىگە سۇ قويۇپ پىشۇرۇلىدىغان بىر تۈرلۈك يېمەكلىك، بۇلماقسىمان ھالۋا.

ئاتىلارچە رەۋ. ئۆز ئاتىسىدەك، ئۆز ئاتىسى ئورنىدا؛ ئاتىسىغا ئوخشاش: مەن توختىنىڭ بالىلارغا ئاتىلارچە غەمخورلۇق قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خوش بولدۇم.

ئاتلىق ① سۈپ. ئاتىسى بار، ئاتىسى ھايات: ئاتلىق ئوغۇل — خوجىلىق قۇل (ماقال). ② سۈپ. ئاتىغا خاس؛ ئاتا قىلىشقا تېگىشلىك بولغان: ئاتلىق بۇرچ. ئاتلىق قەرز. ئاتلىق مېھىر - مۇھەببەت. ③ ئى <بوت> ئۆسۈملۈكنىڭ چاڭدان ۋە گۈل يېپىچسىدىن ئىبارەت ئىككى قىسىمدىن تۈزۈلگەن كۆپەيىش ئەزالىرىنىڭ ئاتلىق قىسمى. ئاتلىق يېتىلگەندىن كېيىن چاڭدان يېرىلىپ گۈل چاڭلىرى توزۇپ چىقىدۇ.

ئاتلىق بەگ تارس. خانلار يېنىدا مەسلىھەتچى سۈپىتى بىلەن تۇرىدىغان مەمۇرلارنىڭ ئۇنۋانى، دەرىجىسى ئاتلىق ۋەزىردىن تۆۋەن بولىدۇ: خان جەمەتىدىكى شاھزادىلەرگە ئوردا تەرىپىدىن ئاتلىق ۋەزىر ياكى ئاتلىق بەگ لاۋازىمى قوشۇپ بېرىلەتتى.

ئاتلىق تۈزۈمى باشلانغۇچ كوممۇنىزم جەمئىيىتىنىڭ ئانىلىق تۈزۈمىدىن كېيىنكى بىر باسقۇچى.

ئاتلىق ۋەزىر تارس. خانلارنىڭ يېنىدا مەسلىھەتچى سۈپىتى بىلەن تۇرىدىغان مەمۇرلارنىڭ ئۇنۋانى، دەرىجىسى ئاتلىق بەگلەردىن يۇقىرى بولىدۇ: سۇلتان ئويلىنىپ شاھزادە ئابدۇكېرىم خاننىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولدى - دە، مۇھەممەد مىرزا بايرىنى ئاتلىق ۋەزىر قىلىپ بېكىتىپ، جەڭدىن كېيىن يېڭى ھىسارغا ئەۋەتمەكچى بولدى.

ئاتلىقسىز سۈپ. ئاتلىقى يوق، ئاتلىقى بولمىغان: ئاتلىقسىز كۆپىيىش.

ئاتلىقسىز كۆپەيىش <بىئول> جىنسلىق كۆپەيىدىغان بەزىبىر ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەردە تۇخۇمنىڭ ئۇرۇقلانمايلا ئەۋلاد يېتىلدۇرۇش ھالىتى.

ئاتىما ئى. ئاتالغۇ، ئاتالما، نام: ئۇ سۆزلەر ئىسلامىيەتتىن كېيىنمۇ ئىشلىتىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، يېقىنقى زامانلاردىن بېرى يوقلىشقا يۈزلەنمەكتە، ئەرەب كەلىمىلىرى تىلىمىزدىكى ئاتىمىلارنىڭ ئورنىنى باستى.

ئاتماق I پ. ئات قويماق، نام بەرمەك: كىشىلەر ئۇنى «ئەۋلىيا ئاتا» دەپ ئاتايدۇ.

ئاتماق II پ ① بېغىشلىماق، تەقدىم قىلماق، بەرمەك: — ئاۋۇ قويدىن بىرەرىنى ئاتىۋەتسىلىمۇ بولىۋېرىدۇ، — دېدى باخشى ھېچ قىزارماستىن. ② كۆڭلىگە پۈكمەك، نىيەت قىلماق: — قانداق، كىچىكئاخۇن، سېتىپ بېرىشكە ئاتىغىنىڭىزنى چىقارمامسىز؟ — دېدى ھوشۇر ھاموت. ③ تەييارلىماق، تەييار قىلماق: يىللار مەيدىڭنى تۆتۈپ قاقاقلاپ كۈلمە، ئالدىڭدا قىزىرىشتىن ئارتۇق كۆرمەن ئۆلۈمنى، قېرىتىمەن دەپ ئارتۇق كۆڭۈل بۆلمە، ئاخىرقى جەڭگە ئاتاپ قويارمەن ئوغلۇمنى.

ئاجامەت ئى. دىيال. لوقما.

ئاجايىبات ئى [ئە] كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان، غەيرىي كۆرۈنىدىغان نەرسىلەر ياكى ۋەقە - ھادىسىلەر.

ئاجايىپ [ئە] ① سۈپ. ناھايىتى قىزىق، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، تەسەۋۋۇرغا سىغمايدىغان، قىزىقارلىق: ئوغلىدىن بۇ ئاجايىپ ۋەقەنى ئاڭلىغان قاسىمئاخۇن ئۇستامنىڭ شادلىقىدىن ئۇدا بىرقانچە كېچىگىچە ئۇيقۇسى كەلمىدى. ② سۈپ. غەيرىي، غەلىتە، باشقىچە: — مانا ئەمدى سىزنى ئويلىساملا ئاجايىپ بولۇپ قالىمەن، — دېدى زەينەپ كاملىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ. ③ سۈپ. ناھايىتى ياخشى، قالتىس، پەيزى: بىلەمسەن، ھەي ئاداش، شۇ تۇرقىدا بىر ئاجايىپ قىز سېنىڭ ئۆچۈن تولغىنىپ ئۆخلىيالمايۋاتىدۇ. ④ رەۋ. ناھايىتى، ئىنتايىن، تولىمۇ، خويمۇ، بەك: ئۇنىڭ ساڭا ئاجايىپ ھەۋىسى كېلەتتى.

ئاجايىپخانا ئى [ئە + پ] ھەر خىل ھايۋانلار، بولۇپمۇ تەتقىقات قىممىتى يۇقىرى بولغان، بەزىبىر ئاز ئۇچرايدىغان ھايۋانلارنى بېقىپ، كىشىلەرنىڭ ئېكسكۇرسىيە قىلىشى ئۈچۈن تەييارلانغان ئورۇن.

ئاجايىپ - غارايىپ ناھايىتى قىزىق، ھەيران قالارلىق، ئالامەت: بۇ ئاجايىپ - غارايىپ ۋەقە ھەممىنى ھەيران قالدۇرۇپتۇ.

ئاجايىپلىق ئى. ئاجايىپ كۆرۈنۈش، ئاجايىپ ھالەت، قالتىسلىق: سىز ئۇنىڭ گۈزەللىكى ۋە ئاجايىپلىقىنى بىلگەنىكىزدە، دۇنيانىڭ، كىشىلىك ھاياتىنىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ ئاجايىپلىقىنى بىلەلەيسىز.

ئاجراتما ئى. ئاجرىتىپ چىقىرىلغان ياكى ئاجرىتىپ ئېلىنغان نەرسە، ئاجرىتىپ ئېلىنغان تەركىب.

ئاجراتماق پ ① «ئاجرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھېيتئاخۇن قوچقارنىڭ تېرىسىنى ئاجرىتىپ، ئالما شېخىغا ئاستى. ② پەرقلەندۈرمەك: قاراپ تۇرغان كىشىگە ئۇنىڭ كۆلكىسى بىلەن يىغىسىنى ئاجرىتىۋېلىش تەس ئىدى. ③ خالاس قىلماق، قۇتۇلدۇرماق: بېشىمىزدا دۇشمەنلەر قىلىچىنى ئويناتار، بۇ دوزاختىن نۇرۇكنى قانداق بىر جان ئاجرىتار؟! ④ بىرەر مەقسەت ئۈچۈن ئاتىماق، چىقارماق، بەلگىلىمەك: بۇ قېتىمقى پائالىيەتكە ئىدارىمىز 1000 يۈەن ئاجراتتى. ⑤ ئەھدىنى، نىكاھنى بۇزماق، مۇناسىۋەتنى ئۈزمەك: ئۇ قىزىنى 15 يىل ئۆي تۇتقان ئېرىدىن زورلۇق بىلەن ئاجرىتىۋالدى. ⑥ <بىئول> جانلىق ئورگانىزملار تېنىدىكى بەزى ھۈجەيرە، توقۇلما ياكى ئەزالار مەلۇم ئاجرالمىلارنى ئايرىپ چىقارماق.

ئاجراشتۇرماق «ئاجراشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ ئائىلە مۇناسىۋىتى بۇزۇلغىلى خېلى بولۇپ قالغانىدى، ئۇلارنى سوتتىن ئاجراشتۇرۇۋېتتى.

ئاجراشتۇرۇشماق «ئاجراشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاجراشتۇرۇلماق «ئاجراشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇنداق قىلىپ، ئاخىر ئۇلار نىكاھتىن ئاجراشتۇرۇلدى.

ئاجراشچانلىق ئى <گېنئول> مىنېرالارنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ بىرى، مىنېرال كىرىستاللىرى سىرتقى كۈچنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاندا، مەلۇم كىرىستال يۈز يۇزىنى بويىچە تەكشى يۇزىدە يېرىلىدىغان دائىملىق خۇسۇسىيەت. ئاجراشچانلىقنىڭ مۇقىملىق دەرىجىسى مىنېرالنىڭ خىلىغا قاراپ ھەر خىل بولىدۇ.

ئاجراشماق ① «ئاجرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئالدىراپ - تېنەپ بىر - بىرىنىڭ قۇچىقىدىن ئاجراشتى - دە، قاسىم ئاكىغا قاراپ كۈلۈمسىرەشتى. ② ئەر - خوتۇنلۇق مۇناسىۋەتتىن ئايرىلماق، ئەر - خوتۇنلۇق مۇناسىۋەتنى ئۈزمەك: مەۋلانىنىڭ خوتۇنى بىلەن ئاجراشقىنىغا تېخى بىر ئايمۇ بولمىغانىدى.

ئاجراق ① سۇپ. تۇتاشقان جايىدىن ئايرىلىپ كەتكەن؛ سۇنۇق: پۇتى ئاجراق ئورۇندۇقتا ئولتۇرغىلى بولمايدۇ. ② ئى. نەرسىلەرنىڭ ئاجرىلىپ تۇرغان دەزى، يېرىقى، يوچۇقى: ياغاچ تۇڭنىڭ ئاجرىقىدىن سۇ چىقىپ چىققىلى باشلىدى.

ئاجرالما ئى. ئاجرىلىپ چىققان نەرسە، تەركىب.

ئاجرالماق «ئاجرىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چۇۋۇمساق كىمنىڭ نائەھلى، كىمنىڭ نائەھلى ئەمەسلىكى ئاجرالمايدۇ.

ئاجرالمىلار ئى <بىئول> جانلىقلار تېنىدىكى بەزى ھۈجەيرە، توقۇلما ياكى ئورگانلارنىڭ فىزىيولوگىيەلىك خىزمىتى بىلەن سىنتېزلاپ ياكى ئاجرىتىپ چىقارغان خىمىيەۋى بىرىكمىلەر.

ئاجرىتىشماق «ئاجراتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاجرىتىلماق «ئاجراتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆگزىگە مىخلاقلىق ياغاچ ئاجرىتىلدى.* بۇ پۇللارنىڭ ھەممىسى ئايەت رايونى ئۈچۈن ئاجرىتىلدى.

ئاجرىماق پ ① بۆلەكلەرگە، تەركىبىي قىسىملارغا بۆلۈنىمەك، پارچىلانماق: ئەندۈزىنىڭ تۇتقۇچى ئاجراپ كېتىپتۇ. ② ئايرىلىماق، يىراقلاشماق: رەقىب بىزدىن ئاجراپ چىقىپ ئۇنىڭ يېنىغا باردى، ئۇلار گۈدۈكلاشتى.

ئاجناپ سۇپ. دىيال. تويماس، ئېچىرقاپ كەتكەن.

ئاجىز سۇپ [ئە] ① جىسمانىي جەھەتتىن كۈچسىز، زەئىپ، قۇۋۋەتسىز: ئاجىز ئايال. تېنى ئاجىز. ② ئامالسىز، ئىلاجسىز، نائىلاج، يار ـ يۆلەكسىز: خوش، ھەق سۆزنى قىلدىم بېگىم، ئاجىز پۇقرانىڭ تەلىپىنى يەتكۈزدۇم، ئويلاپ كۆرسىلە، قۇرۇق تاغار ئۈرە تۇرمايدۇ ـ دە! ③ پەس، بوش، كۈچسىز (ئاۋاز ھەققىدە): قايىاقتىندۇر، ناھايىتى ئاجىز يېغا ئاۋازى ئاڭلاندى. ④ خىرە، نۇرسىز: ئاينىڭ ئاجىز نۇرى ئۆيئىچىگە تۆكۈلۈكتىن چۈشۈپ تۇراتتى. ⑤ مەلۇم جەھەتلەردە ئىقتىدارىنى قىسمەن ياكى پۈتۈنلەي يوقاتقان، تۆۋەنلىگەن: ئېلىشىنىڭ كۈزى ئاجىز ئىدى. ⑥ ماددىي كۈچ ۋە مالىيە كۈچى يېتەرسىز، كەم: ئۇ ئاجىز دۆلەت. ⑦ ئارقىدا قالغان، ناچار، تۆۋەن، يېتەرسىز: دەرستە ئاجىز ئوقۇغۇچىلارغا ھەركۈنى بىرەر سائەت قوشۇمچە ئۆگىنىش قىلىپ بېرىۋاتىمەن.

ئاجىزانە رەۋ. ئاجىزلارچە، ئاجىزلىق بىلەن.

ئاجىزە (ئاجىزەسى) ئى [ئە] ئاجىز ئايال؛ ئايال: ئۇ خەتنى يېزىپ بولۇپ ئاخىرىغا «ئاجىزەلىرى مەيرەم بۇۋى» دەپ يېزىپ قويىدى.

ئاجىزلاتماق «ئاجىزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قۇياش ئاللىقاچان قىيسىيىپ، ئۆتكۈر نۇرلىرىنى ئاجىزلاتقانىدى.

ئاجىزلاشتۇرماق «ئاجىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇنداق ئويلار ئىرادىنى ئاجىزلاشتۇراتتى.

ئاجىزلاشتۇرۇشماق «ئاجىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئاخىر بېرىپ تەشكىلىنىڭ رەھبەرلىك رولىنى ئاجىزلاشتۇردى.

ئاجىزلاشتۇرۇلماق «ئاجىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇنداق قىلىپ، دۈشمەنلىنىڭ كۈچى كۆرۈنەرلىك ئاجىزلاشتۇرۇلدى ـ دە، بىز دەرھال ھۈجۇمغا ئۆتتۇق.

ئاجىزلاشماق ① «ئاجىزلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② ئاجىزلىماق: غالىبجانلىنىڭ بەدىنى ئاجىزلاشتى.

ئاجىزلانماق «ئاجىزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاجىزلىتىشماق «ئاجىزلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاجىزلىتىلماق «ئاجىزلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاجىزلىشىش ئى <تىل> كۈچلۈك ئېيتىلىدىغان تاۋۇشلارنىڭ كۈچسىز ئېيتىلىپ، ئۆز تۈسىنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگەرتىشى. مەسىلەن: بىر بوغۇملۇق سۆزلەردىكى «ئا» نىڭ «ئې» غا ئاجىزلاشقىنىغا ئوخشاش.

ئاجىزلىق ئى. جىسمانىي ياكى روھىي جەھەتتىكى نۇقسان؛ ئاجىز، زەئىپ ھالەت: مۇكەممەل ئادەم بولۇش ئۈچۈن ئۆزىدە كۆرۈلگەن ئاجىزلىقلارغا رەھىم ـ شەپقەت قىلماسلىق لازىم. * تاينىش تەدبىر، تاينىئۆپلىش ئاجىزلىقتۇر.

ئاجىزلىماق پ ① جىسمانىي جەھەتتىن زەئىپلەشمەك، ھالسىزلانماق؛ كۆچى، قۇۋۋىتى ئازايماق: بەدەنده ئاقسىل ماددىسى ئازلاپ كەتسە، ئادەم ئاجىزلاپ، ھاياتى خەۋپكە يولۇقىدۇ. * بۇ يەرلەر بەك ئاجىزلاپ كەتكەچكە تۇزۇك ھوسۇل ئالالمايۋاتىمىز. ② پەسلەشمەك، بوشىماق، تۆۋەنلەشمەك (ئاۋاز ھەققىدە): بوۋاينىڭ ئاۋازى بارا ـ بارا ئاجىزلاپ كېتىۋاتاتتى. ③ خىرەلەشمەك، نۇرسىزلانماق: ئۆيئىچىدىكى جىنچىراغ ئاجىزلاپ ـ ئاجىزلاپ، ئاخىر ئۆچۈپ قالدى. ④ كۈچىدىن قالماق، ناچارلاشماق، ئىقتىدارى تۆۋەنلىمەك: راستىنى ئېيتسام كۆزۈم ئاجىزلاپ قالغانمۇ، زادى سېنى تونۇيالمايۋاتىمەن.

ئاچ ① سۇپ. قورسىقىدا يېگەن نەرسىسى قالمىغان، تاماق يېمىگەن، ئېچىرقىغان: ئاچ قورساق.* ئاچ ئۆيدە قېتىق ئۈيۈماس (ماقال).* تارتىنغان ئاچ قالار (ماقال). ② سۇپ. كۆچمە. قانائەتسىز، شۇكۇر ـ قانائەت قىلمايدىغان؛ تويماس، ئاچ كۆز: ئۇ باي بولغىنى بىلەن ئىنتايىن ئاچ ئادەم ئىكەن. ③ كۆچمە. تولمىغان، مۇكەممەل ئەمەس؛ كەم، پۇچەك: ئاچ دان. ئاچ قاپىيە. ④ ئى. ئاچلىق ھالىتى ۋە شۇنداق ھالەتتىكى كىشى: بىر قارنىم ئاچتىن ئۆلمەس (ماقال).* ئاچ نېمىنى يېمەس، توق نېمىنى دېمەس (ماقال). ⑤ سۇپ. قېنىق، توق ئەمەس؛ سۇس (رەڭ ھەققىدە): ئاچ يېشىل. ئاچ سېرىق. ئاچ كۆك. ئاچ قىزىل.

ئاچچاقا كۆزى ئاچ، تويماس: ئەتىدىن كەچكىچە خەقنىڭ نەرسە ـ سىنى تالىشىۋېرىدىغان ئاچچاقا بالا ئىكەنسەن.

ئاچ كۆز تويمايدىغان، نەپسىنى يېغىمايدىغان، نەپسى يامان: ئاچ كۆز تويماس، بېخىل بېيىماس (ماقال).

ئاچ كىرمەك خورۇپىي چۈشەنچىدە تاماق يەۋاتقان كىشىگە باشقا بىر كىشىنىڭ ئاچ كۆزلۈك بىلەن قارىشى نەتىجىسىدە تاماق يەۋاتقان كىشىدە قۇسۇش، قورسىقى ئاغرىش، ئەسەبىلىشىش قاتارلىق ئالامەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشى. ئاچ كۆزلۈك ئادەمنىڭ ئۆزىگە ئاچ كىرمەك ئېلىپ كېلىشى مۇمكىن.

ئاچا I (ئا:چا) ئى ① بىر تۇغقان قېرىنداشلار ئىچىدىكى ئۆزىدىن چوڭ ئايال تۇغقان: پاتمىخان مېنىڭ ئاچام. ② ئۆزىدىن چوڭ ئايالالارنى ھۆرمەتلەشتە ئېيتىلىدۇ: ئىشىك چېكىشنىمۇ ئۇنتۇپ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كىرىپ كەلگەن پەرھاتنى گۆھەرنىساخان ئاچا قىزغىن كۈتۈۋالدى.

ئاچا II ① سۇپ. بىر گەۋدىدىن ئاجرىلىپ چىققان، بۆلۈنگەن: ئاچا ياغاچ. ئاچا قۇيرۇق. ئاچا يول. ② ئى. نەرسىلەرنىڭ بىر گەۋدىدىن ئايرىلىپ چىققان قىسمى، بۆلىكى؛ پۇتاق: قاسىم

هويلىدىكى ئاچىغا چاپىنىنى ئېسىپ قويۇپ ئىتتىك ئۆيگە كىردى.* بۆرە قوينىڭ قۇيرۇقىنى ئاچىسىدىن چىشلەپ ئىككى پارچە قىلىۋەتتىپتۇ. ③ ئى. بىر نەرسىنى يۆلەپ قويىدىغان تىرەك: بىز ئۆرۈلۈپ كەتمىسۇن دەپ ئاچا يۆلەپ قويغان تامنىڭ يېنىدىن ئۆتتۇق.

ئاچا قۇلاق ئى. گىلەم دوكىنىنىڭ يان تەرىپىدىكى ياغاچ.

ئاچارا ئى. دىيال ← **چاتراق**.

ئاچارچىلىق ئى. بىرەر تەبىئىي ئاپەت ياكى ئورۇش قاتارلىق سەۋەبلەر نەتىجىسىدە كىلىپ چىققان ئوزۇق ـ تۇلۇك يېتىشمەسلىك؛ قەھەتچىلىك: شۇ يىلى ئېغىر ئاچارچىلىق بولۇپ، نۇرغۇن ئادەم ئۆلۈپ كەتتى.

ئاچاسەي ئى <يېم> يېسىسۇيلەك قاتارلىق كۆكتاتلارنى قايناق سۇغا بېسىپ، ئېچىتىپ تەييارلانغان بىر خىل خام سەي.

ئاچا ـ سىگىل بىر ئاتا ـ ئانىدىن تۇغۇلغان ھەر خىل ياشتىكى قېرىنداشلار.

ئاچا ـ سىگىللىق ① ئاچا ـ سىگىللىرى بار، ئاچا ـ سىگىللىرى بولغان. ② ئۆز ئارا ئاچا ـ سىگىل بولغان قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى.

ئاچاڭزۇ ئى <ئىرق> ئىلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، يۇننەن ئۆلكىسىگە جايلاشقان.

ئاچال ئى ① يولنىڭ ئاچىلانغان، ئايرىلغان جايى: يىگىت مەلىكىنى ئاتقا مىندۈرۈپ بىر كېچە يول يۈرۈپ، تاڭ ئاتقاندا ئىككى يولنىڭ ئاچىلىغا كەپتۇ.② كەلپىن ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

ئاچالچى ئى <قاتن> ئاچال باشقۇرىدىغان مەخسۇس خادىم، ئاچال باشقۇرغۇچى: دادام بۇرۇن تۆمۈرىولدا ئاچالچى بولۇپ ئىشلىگەنىدى.

ئاچالگۆش ئى [ئاچال + گۆش] <يېم> سوغۇق سەيلەرنىڭ بىر تۈرى، بۇ يېمەكلىك قوينىڭ پىشۇرۇلغان سان گۆشىنى يالپاقلاپ توغراپ، تەخسىگە تىزىپ، ئۈنىڭ ئۈستىگە ئىنچىكە توغرالغان سۆكپىياز، ئاچچىقسۇ ۋە داغلانغان كۈنجۈت يېغى قاتارلىقلار قۇيۇلۇپ تەييارلىنىدۇ.

ئاچبىقن ئى [ئاچ + بىقن] بىقىنىڭ يان قىسمىدىكى سەل ئىچىگە تارتىلغان جاي، ئىنچىكە بەلىنىڭ ئىككى يان تەرىپى.

ئاچ ـ توق بەزىدە ئاچ، بەزىدە توق؛ ئاچ بىلەن توقلىنىڭ ئارىلىقىدا، تاپقاندا يەپ، تاپالمىغاندا يېمەي، تويۇپ تاماق يېيەلمىگەي: ئاچ ـ توق يۇرمەك. ئاچ ـــ توق قالماق.

ئاچچىق ① سۇپ. ئېغىزنى ئېچىشتۇرىدىغان، تەمى ئۆتكۈر؛ سەزگۈ ئەزالىرىغا كۈچلۈك تەسىر قىلىدىغان: ئاچچىق لازا. ئاچچىق غورا.* بىلىم ـــ ئاچچىق يىلتىزدىن ئۆسۈپ يېتىلىدىغان ناتلىق مېۋە. ② سۇپ. جاندىن ئۆتىدىغان، بەدەننى تىترىتىدىغان: ئاچچىق سوغۇق. ئاچچىق شامال. ③ سۇپ . كۆچمە. كىشىگە قاتتىق تېگىدىغان، كۆڭۈلنى ئاغرىتىدىغان، خۇش قىلمايدىغان: يىغىندا ماڭا ئاچچىق گەپلەر بىلەن ھۇجۇم قىلىدىغانلار بولدى. ④ سۇپ. كۆچمە. دەرد ـ ئەلەم، غەم ـ غۇسسىلىك، غەم ـ قايغۇنى ئىپادىلەيدىغان؛ ئەلەملىك: بۇ ئاچچىق خاتىرىلەرنى ئەسلەشتىن قۇتۇلۇشقا تىرىشىپ خەتكە قارىدىم. ⑤ رەۋ. كۆچمە. مەسخىرىلىك، نەپرەتلىك: يىگىت ئاستا ـ ئاستا قۇلىقىغىچە قىزارىدى ـ دە، بىردىنلا ئاچچىق كۈلۈۋەتتى. ⑥ ئى. غەزەپ، زەردە، قەھر: بۇگۈنكى ئاچچىقنى ئەتىگە قوي (ماقال).* ئۆلگۈدەك ئاچچىقى كەلگەن سەنۇبەر ئۇنىڭغا يالت قىلىپ قارىدى ـ دە، قېتىپ قالدى، ئۇنىڭ ئالدىدا رۇستەم تۇراتتى.

ئاچچىق ئانار <بوت> ئانارنىڭ بىر تۈرى، تەمى ئادەتتىكى ئاناردىن چۈچۈمەل بولىدۇ.

ئاچچىق تولغاق بالا تۇغۇلۇش ئالدىدىكى ناھايىتى قاتتىق ۋە جىددىي تۇتىدىغان تولغاق: ئاچچىق تولغاق يېمەك.

ئاچچىق قىلماق ئاچچىقلانماق، غەزەپلەنمەك: ـــ شۇنداق ئىكەن، بۇنداق يول تۇتۇش ئەقىلدىن ئاداشقانلىق ھېسابلانمايدۇ ! مەن بۇ ئىشنى لايىق كۆرمەيمەن!ـــ دېدى شاھ سانىيە ئاچچىق قىلىپ.

ئاچچىق ئۆرۈك <بوت> ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى، تەمى ئادەتتىكى ئۆرۈكلەردىن سەل پەرقلىق، مېغىزى ئاچچىق بولىدۇ. مېغىزىدىن ياغ تارتىلىدۇ.

ئاچچىق ئۇچەي <ئانات>كۆشكۈچى ھايۋانلار ئۇچىيىنىڭ قېرىنىدىن تارتىپ ياغلىق ئۇچىيىگىچە بولغان ئارىلىقى. ئادەم ۋە كۆشمەيدىغان ھايۋانلارنىڭ مۇشۇ خىل ئۇچىيى «ئىنچىكە ئۇچەي» دېيىلىدۇ.

ئاچچىقى چىقماق ئاچچىقى بېسىلماق، ئاچچىقى تۇگىمەك.

ئاچچىقچاي ئى. دىيال. بوزتىكەن، سۇتلىگەن.

ئاچچىق ـ چۇچۇك ① تېخى تاتلىق تەم كىرمىگەن، چۇچۇمەل (يەل ـ يېمىش ھەققىدە): ئاچچىق ـ چۇچۇك غورا. * غۇلجا ئالمىسىنىڭ تەمى دەسلەپ ئاچچىق ـ چۇچۇك بولىدۇ، ئۇزۇن تۇرغاندىن كېيىن تەمى ياخشى بولۇپ كېتىدۇ. ② لازا، ئاچچىقسۇ، دورا ـ دەرمان قاتارلىقلىرى ئۆتۈرەك تەشنالىغان: تۇرسۇن ئېغىر ئىچىملىكتىن كېيىن ئاچچىق ـ چۇچۇك ئۇگرە بىلەن مېھمان بولدى. ③ كۆچمە. تۇرمۇشنىڭ راھەت ـ پاراغىتە ۋە جاپا ـ مۇشەققىتى، ھاياتنىڭ لەززەت ۋە غەم ـ تەشۋىشلىرى، تۇرمۇشنىڭ ئىسسىق ـ سوغۇقى: باقى تۇرمۇشقا ئەمدىلا كۆز ئاچقان ساددا ئاق كۆڭۈل بىر يىگىت، ئۇ يېزا تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق ـ چۇچۇكىنى تېتىمىغان.

ئاچچىقچېچەك ئى [ئاچچىق + چېچەك] <بوت> ئېيىق تاپانلىقلار ئائىلىسىگە كىرىدىغان كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئېگىزلىكى بەش ـ ئون سانتىمېتىر، غولى كۆپ، توپلىشىپ ئۆسىدۇ؛ ئۇچ قايتىلانغان پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماقلىق، گۈلى چوك، غول ئۇچىدا يالغۇز ئۆسىدۇ؛ غولى دورا بولىدۇ.

ئاچچىقسۇ ئى [ئاچچىق + سۇ] <يېم> تېتىتقۇ قىلىنىدىغان چۇچۇمەل سۇيۇقلۇق. گۈرۈچ، بۇغداي، قىزىل قوناق قاتارلىقلارنى ئېچىتىش ئارقىلىق ئىشلىنىدۇ.

ئاچچىقلاتماق «ئاچچىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاچچىقلاشماق «ئاچچىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بالا ئارىسىغا كىرىپ بىر ـ بىرى بىلەن ئاچچىقلىشىپ قالدى.

ئاچچىقلاندۇرماق «ئاچچىقلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۇلتان روشەننى بىكاردىن ـ بىكار ئاچچىقلاندۇردى.

ئاچچىقلانماق «ئاچچىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: خۇرشىدىخان مەنسۇردىن ئۆتە ئاچچىقلىنىپ، ئۆينىڭ ئىچىدە خۇددى مۇكىدەك ئۈياقتىن بۇياققا ماڭاتتى.

ئاچچىقلىق ئى. ئاچچىق بولغان ھالەت، ئاچچىق بولۇش: ئاچچىقلىق تۇزنىڭ ئوبيېكتىپ خۇسۇسىيىتىنىڭ سۈبيېكتىپ ئىپادىسى.

ئاچچىقلىماق پ. ئاچچىقى كەلمەك، خاپا بولماق: ئۇ مېنىڭ شەھەرگە ئالدىرىغانلىقىمنى ئاڭلاپ، بۇ يەردە بىرقانچە كۈن تۇرمىسىڭ بولمايدۇ، دەپ ئاچچىقلاپ تۇرۇۋالدى.

ئاچچىقئوت ئى [ئاچچىق + ئوت] <بوت>ئاچچىقئوت ئائىلىسىگە كىرىدىغان كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يەر بېغىرلىغۇچى غولى بار، ئۇچ قۇلاقلىق، مۇرەككەپ يوپۇرماقلىق، گۈلى سېرىق، مېۋىسى غوزىغا ئوخشاش يۇمىلاق تۆرۈك شەكىللىك؛ تېنى دورا قىلىنىدۇ، بەدەننىڭ سىرتىدىن سۈرسە، قوتۇر قاتارلىق تېرە كېسىللىرىنى داۋالايدۇ.

ئاچ- زار ئاچ قالغان ۋە زارلانغان، جاپا - مۇشەققەت تارتقان، كۈنى ئېغىر: شەرۋانىخان بىلەن رەنا ئۇزۇن يوللارنى ئاچ - زار، ھالسىز باسقان بولسىمۇ، قىيىنچىلىقلارغا قىلچە پەرۋا قىلمىدى.

ئاچ- زارلىق ئاچ ۋە زار ھالەت: ئاچ - زارلىق دەستىدىن جېنىمىز تۇمشۇقىمىزغا كەلدى.

ئاچ- زېرىن ← ئاچ- زار: ھېكمەت ئانىسىدىن كېچىك قالغان ئوغلى قاسىمنى يېتىلەپ يۇرۇپ ئۆتكۈزگەن ئاچ - زېرىن كۈنلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندە، ھۆكۈمەتتىن سۆيۈنمەي قالمايتتى.

ئاچقۇچ ئى ① قۇلۇپنى ئېچىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مېتال ئەسۋاب: جامى سەكرەپ چۈشۈپ ئاچقۇچ بىلەن ئىت كاللىسىدەك يوغان ئورۇس قۇلۇپىنى ئاچتى. ② <ماشىن> بىرەر مېخانىزمنى بۇراپ يۈرگۈزۈش، ھەرىكەتلەندۈرۈش، ئىشقا چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مېتال ئەسۋاب: ئاپتوموبىل ئاچقۇچى. تام سائىتىنىڭ ئاچقۇچى. ③ كۆچمە. بىرەر ئىشنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغان ئىجابىي ئامىل؛ چارە، تەدبىر: تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى — پەن - تېخنىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش. ④ كۆچمە <مەت> لۇغەتلەردە زۇرۇر تېپىلغان سۆزلەرنى ئىزدەشتە قوللىنىدىغان جەدۋەل، گىرافا: لۇغەتنىڭ ئاچقۇچى.

ئاچقۇچلۇق سۈپ ① ئاچقۇچى بار: ئۇچ ئاچقۇچلۇق قۇلۇپ. ② كۆچمە. بىرەر ئىشنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغان، ئاساسلىق مۇھىم: ئاچقۇچلۇق پەيت.

ئاچلاتماق «ئاچلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاچلاشماق «ئاچلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاچلامچى ئى. بىراۋنىڭ ئېچى كىرىپ قالغان كىشىنى ئاچلاپ داۋالايدىغان كىشى، ئاچنى چىقىرىدىغان ئاچلىغۇچى كىشى.

ئاچلىق ئى. قورسىقى ئاچ ھالەت، ئاچ قالغان، تويمىغان ھالەت، تويماسلىق: ئاچلىقتا تۇتقان قاچاڭنى توقلۇقتا ئونتۇما (ماقال).

ئاچلىماق پ. ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە بىراۋنىڭ ئېچى كىرىپ قالغان كىشىدىكى ئاچنى چىقىرىش ئۈچۈن سەرەڭگە، نان قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن شۇ كىشىنى بەلگىلىك ئەنئەنىۋى ئادەتلەر ئاساسىدا تۇرتۈپ - نوقۇلاپ ئاچنى چىقارماق، بىراۋنىڭ ئېچى كىرىپ قالغان كىشىنى داۋالماق.

ئاچما I ① سۈپ. قاناتلىرى بار ھەم قاناتلىرى ئېچىلىدىغان: ئاچما دېرىزە. ②ئى. بوز يەر، بوزلۇق، تاقىر: ئاچمىنى ئاچماق، ئاچمىغا بارماق.

ئاچما II ئى. ئېچىق، باشلام، ئاچماق.

ئاچماق I پ ① توسۇپ تۇرغان توساقنى بىر تەرەپكە قايرىپ قويماق ياكى ئېلىپ تاشلىماق: پەردىنى ئاچماق. يول ئاچماق. * قورقما، ھەي زۆرەم! مەن سادىق، ئىشكىنى ئاچ. ② ئورالغان، يېپىلغان، چىگىلگەن، كۆمۈلگەن نەرسىلەرنى شۇ ھالەتتىن خالىي قىلماق: ساندۇقنى ئاچماق. قۇلۇپنى ئاچماق. ئورنىنى ئاچماق.* ئون قەدەم ئالدىدا كېتىۋاتقان ئايال ئارقىسىغا قاراپ، بېشىدىكى پەرەنجىسىنى ئېچىپ بىر قارىدى - دە، يەنە گەپ قىلماي ئالدىغا قاراپ كېتىۋەردى. ③ قاتلانغان، يىغىلغان، پۈكۈلگەن، پومىلانغان نەرسىلەرنى يايماق، كەرمەك: كىگىز ئاچماق. قۇچاق ئاچماق. * ئانار ئۆزىمۇ ئانىسى ئاچققان داستىخانىنى ئېچىپ، ئانىسىغا ئۇدۇلمۇئۇدۇل ئولتۇردى. ④ قۇرۇپ، ياساپ، پۈتتۈرۈپ ئىشقا چۈشۈرمەك، پائالىيەت باشلىماق: مەكتەپ ئاچماق. دۇكان ئاچماق. ⑤ نەرسە، ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنىڭ ماھىيىتى، خۇسۇسىيىتىنى، سىرىنى ئاشكارىلىماق؛ ئېنىقلىماق، يەشمەك: تەبىئەتنىڭ سىرىنى ئاچماق. ئەپت - بەشىرىسىنى ئاچماق. زىددىيەتلەرنى ئاچماق. ⑥ بىرەر نەرسىنىڭ ھەرىكىتىگە يول بەرمەك؛ باشلىماق، ئاققۇزماق: گەپ ئاچماق. سۆز ئاچماق. سۇ ئاچماق. ⑦ ئۆزلەشتۈرمەك، پايدىلانغۇدەك قىلماق، ئىشقا كىرىشتۈرمەك: يەر ئاچماق. كان ئاچماق. نېفىتلىكنى ئاچماق. ⑧ كۆپچىلىكنى بىرىەرگە يىغىپ مۇزاكىرە قىلماق ياكى بىرەر ئىشنى، مەقسەتنى ئۇقتۇرماق: مەجلىس ئاچماق. ⑨ خۇشال قىلماق، شادلاندۇرماق: ئۇلار ئۇۋ ئوۋلاپ، سەيلە - تاماشا قىلىپ كۆڭۈل ئېچىپ باشقا يەرگە يۈرۈپ كېتىپتۇ.⑩ كۆچەيتمەك، راۋاجلاندۇرماق، ئۆستۇرمەك: كىتاب ئوقۇش ئادەمنىڭ زېھنىنى ئېچىپ، تەپەككۇر قابىلىيىتىنى ئۆستۈرىدۇ. ⑪ ماڭدۇرماق، ھەرىكەتكە كەلتۈرمەك: رادىيونى ئاچماق. تېلېۋىزورنى ئاچماق.⑫ ھۆسنىگە ھۆسن قوشماق، گۈزەللەشتۈرمەك: ئىران نۇسخىلىق يېڭى گىلەم ئۆينى بەك ئېچىپتۇ.

ئاچماق II پ. قورساقنىڭ يېگەن نەرسە ھەزىم بولۇپ، تاماق يېيىشنى تەلەپ قىلماق: قورساقنىڭ ئاچقىنى — ئەقىلنىڭ قاچقىنى (ماقال).

ئاچماق III ئى. دىيال. ئېچىق، باشلام، ئاچما: ئېرىق ئېچىقى.

ئاچۇرماق I «ئاچماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇرە مومانىڭ ئىشكىنى نېمىدەپ ئاچۇرۇشنى بىلىۋېلىشىنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ.

ئاچۇرماق II «ئاچماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ دورا قورساقنى ئاچۇرىدۇ.

ئاچۇرۇلماق «ئاچۇرماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاچسىمان سۈپ. شەكلى ئاچىغا ئوخشايدىغان، ئاچا شەكىللىك، ئاچا شەكىلدىكى: ئاچسىمان نەرسە.

ئاچقتۇرماق «ئاچىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاچقماق پ [ئالىپ + چىقماق] ئىچكىرىدىن ياكى پەستىن بىرنەرسىنى ئاچقماق: كەرىمخان ئورەكتىن تېزلا بىر تۇپ بەسەينى ئاچقىپ قوشنىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

ئاچقشماق «ئاچقماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاچقلماق «ئاچقماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاچكا ئى. دىيال. ئاچا، ھەدە (كەمىستىش ياكى سىلكىشىلەش مەنىسىدە)

ئاچلىماق پ. ئاچا چىقارماق، ئاچىسى بار ھالەتكە كەلتۈرمەك: ياغاچنى ئاچلىماق.

ئاچماق سۈپ. ئاچىسى بار، ئاچلىق: بىز بىر قېتىم يوغان ئاچماق قارىياغاچنىڭ سايىسىدە ئارام ئالغاندۇق. // سەيدىنقارىينىڭ خىيالىنى قارىياغاچنىڭ ئاچمىقىغا بېكىتىلگەن رادىيو كانىيىنىڭ جارانگلىق ئاۋازى بۆلۈنەتتى.

ئاچ ـ يالىڭاچ يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەكنى يېتىشمەيدىغان، كۈنى ئېغىر، تۇرمۇشى قىيىن؛ ئىنتايىن نامراتلىق: ئاچ ـ يالىڭاچ قالماق.

ئاچ ـ يالىڭاچلىق ئاچ ـ يالىڭاچ ھالەت: ئەمگەكچى خەلق كونا جەمئىيەتتە ئاچ ـ يالىڭاچلىقتا قالدۇرۇلغاندى.

ئاچ ـ يېلىك ← ئاچ ـ يالىڭاچ : ئاچ ـ يېلىك قالماق. ئاچ ـ يېلىك يۈرمەك.

ئاخبارات ئى [ئە] ① خەۋەر، مەلۇمات: ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنى. ② <ھەرب> مەلۇم ئەھۋال توغرىسىدىكى مەخپىي خەۋەر ياكى دوكلات: ھەربىي ئاخبارات.

ئاخباراتچى ئى ① ئاخبارات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچى خادىم. ② <ھەرب> مۇھىم ئىچكى ماتېرىيال ۋە مەخپىيەتلىكنى ئىگىلەش ئۈچۈن قويۇلغان مەخسۇس خادىم.

ئاخباراتچىلىق ئى. ئاخبارات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، كەسپى: ئاخباراتچىلىق بىلەن شۇغۇللانماق.

ئاخباراتلىق سۈپ. ئاخباراتى بار، ئاخباراتقا ئىگە، ئاخباراتئاساسىدىكى: ئاخباراتتەشۋىقاتى بولسىمۇ، بولمىسىمۇ بولىدۇ، دېگەن خاتا قاراشنى تۈزەتمىسەك، شەھەر ئاھالىلىرى ئاخباراتلىق ۋەقە يۈز بەرگەن چاغدا ماھىيىتىنى تونۇۋالالمايدۇ.

ئاختا سۈپ. جىنسىي بەزلىرى، تۇخۇمى ئېلىپ تاشلانغان؛ پىچىلغان: ئاختا ئات. ئاختا قىلماق.

ئاختا بولماق جىنسىي بەزلىرى، تۇخۇمى ئېلىپ تاشلانماق.

ئاختا قىلماق جىنسىي بەزلىرىنى، تۇخۇمىنى ئېلىپ تاشلىماق؛ پىچىۋەتمەك.

ئاختارما ① سۈپ. ئاغدۇرۇلغان، ئاغدۇرۇپ قويۇپ تېرىلىمغان: ئاختارما يەر. ② ئى. ئاغدۇرۇلغان، ئاغدۇرۇلۇپ تېرىلىمغان يەر: سايدا تاش تېپىلماپتۇ، ئاختارمدا داڭگال (ماقال).

ئاختارما سۆيى <دېھ> زىرائەت تېرىلىپ مايسا بولغاندىن كېيىنكى تۇنجى سۆيى.

ئاختارما قىلماق <دېھ> ① يەرنى ئاغدۇرۇپ ئاپتاپقا سالماق. ② ئاختارما قىلىنغان يەرگە ئۇرۇق چېچىپ ئاندىن سۇ قويماق.

ئاختارمىلىق ئى <دېھ> ئاغدۇرۇپ ئاپتاپقا سېلىنغان تېرىلغۇ يەر: ئادەملەر يازدىن بېرى ھەيدەلمەي چىڭدىلىپ كەتكەن ئاختارمىلىقلاردا دۇگجۇپ ـ دۇگجۇپ ماڭاتتى.

ئاختۇرتماق «ئاختۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ئۇ ئوغرىنىڭ ئۆيىگە ئادەم ئەۋەتىپ ھەممە نەرسە ـ كېرەكلىرىنى بىر ـ بىردىن ئاختۇرتۇپ كۆردى.

ئاختۇرماق پ. مەلۇم بىرنەرسىنى ئىزدىمەك، قىدىرماق: لۇغەت ئاختۇرماق، ئۆينى ئاختۇرماق. يانچۇق ئاختۇرماق.

ئاختۇرۇشماق «ئاختۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئابدۇللا ساقچىلارغا يارىدەملىشىپ ئۇ ياق ـ بۇ ياقنى بىللە ئاختۇرۇشۇپ بەردى.

ئاختۇرۇلماق «ئاختۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ بىرەر چىچقاق پاقلىنى تاسادىپىي يوقاپ كېتىدىغان بولسا مەھەللىدە قىيا ـ چىيا كۆتۈرۈلۈپ، ھەممە ئۆيلەر ئاختۇرۇلاتتى.

ئاختىچى ئى ① تارس. ئات باقار، ئات باققۇچى. ② ئات قاتارلىق ئەركەك ھايۋانلارنى پىچىدىغان ئادەم.

ئاختىخانا ئى. تارس. ئات ئېغىلى، ئاتخانا: قۇربان ئاكا ئاختىخانىدىكى ئاتلارنى ھەركۈنى بىر قېتىم سۇغىرىشقا ئاپىقىدۇ.

ئاخشام رەۋ ① كۈن ئولتۇرۇپ، قاراڭغۇ چۈشەي دەپ قالغان ۋاقىت؛ پەيت: مېنىڭ ئانام ئەمگەكچان، بىلىمسىز ئۇندىن باشقىنى. ئىشتىن ئۈزمەس قولىنى، ئەتىسى ۋە ئاخشىمى. ② كەچ، كەچقۇرۇن: ئاشۇ ئاخشام ھېچ چىقمايدۇ ئېسىمدىن (تۇنجى سۆيگۈ ھۆزۈرىنىڭ گۈزەللىكى)، شۇ ئۇچرىشىش بولغاندى يۈرەكنىڭ، دوختۇر ئىلاج قىلالمىغان داۋاسى.

ئاخشامقى سۈپ ① كۈن ئولتۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشەي دەپ قالغان ۋاقىتتىكى: خۇددى چۈشتەك ئاخشامقى ۋەقە، كەلدى ئۇنىڭ ئېسىگە بىردىن. يۈرەك قەلبى تولۇپ غەزەپكە، تۇرۇپ كەتتى ياتقان ئورنىدىن. ② كەچكى، كەچقۇرۇنقى.

ئاخشاملىق سۈپ. بىر ئاخشامغا يېتەرلىك، بىر ئاخشامغا كېرەكلىك، بىر ئاخشام داۋاملىشىدىغان: بىر ئاخشاملىق كىنو. بىر ئاخشاملىق ئويۇن.

ئاخشاملىققا رەۋ. كەچتە، ئاخشامدا، ئاخشام بولغاندا: ئاخشاملىققا ئۇنىڭ ئۆيىگە بارىمىز.

ئاخۇن ئى [پ] ① <دىن> ئىسلام دىنىدىكى ئۇقۇمۇشلۇق كىشى، دىنىي زىيالىي، موللا: ۋاڭنىڭ ئەتراپىدا يەتتە ـ سەككىز ـ دەك ئاخۇن قوللىرىدا قۇرئان تۇتۇپ تۇراتتى. ② ئەرلەر ئىسمىنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ ئېيتىلىدىغان ھۆرمەت سۆزى: مۆمىنئاخۇن. جاپپارئاخۇن.

ئاخۇنەك ئى <زوئول> بىر خىل قۇش، ئەركىكىنىڭ تېنى ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 33 سانتىمېتىر، يازلىق پەي تۈكلىرىنىڭ رەڭگى چىپار بولۇپ دۈمبە، قۇيرۇق تەرەپلىرى ئاق ئالا بولىدۇ؛ چىشسىنىڭ باش ۋە بويۇن قىسىملىرى قارا، قالغان قىسىملىرى سارغۇچ رەڭلىك، قوڭۇر ئالسى بار، ئۇزۇنغا ئۇچالمايدۇ؛ ئېگىز تاغلاردا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ نوتىسىنى، ئۇرۇقلىرىنى ۋە ھاشاراتلارنى يەپ ياشايدۇ؛ خېيلۇڭجياڭدا، شىنجاڭنىڭ ئالتاي تاغلىرىدا تېپىلىدۇ.

ئاخۇنباش ئى [ئاخۇن + باش] <بوت> يەر مەدىكى؛ موگۇ.

ئاخۇنلۇق ئى <دىن> ئاخۇنلارنىڭ دىنىي تەربىيە ۋە تەرغىبات بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى: ئاخۇنلۇق قىلماق.

ئاخۇنۇم «ئاخۇن» سۆزىنىڭ بىرىنچى شەخس ئىگىلىك قوشۇمچىسى بىلەن كەلگەن ھۆرمەت شەكلى: خوش ئاخۇنۇم، گەپ سىلىدىن بولسۇن.

ئاخۇنياغلىق ئى [ئاخۇن + ياغلىق] <بوت>ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى، تاشقى پوستى ئاقۇچ، بىر ئاز تۆكلۈك بولىدۇ.

ئاخىر [ئە] ① ئى. ئەرسە، ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسە ۋە ۋاقىت قاتارلىقلارنىڭ تۈگەنچىسى، ئەكسى كېيىنكىسى: ئايىنىڭ ئاخىرى. ② يۈك. زادى: ئاخىر سەن نېمىدېمەكچىدىڭ؟ ③ رەۋ. بەرداشلىق بېر، ھامان، قاچانلا بولمىسۇن، قانداقلا بولمىسۇن؛ نەتىجىدە: بىلىقچىنىڭ كىچىك ئوغلى كۆنلەپ، ئايلاپ، يىللاپ يېغلاپتۇ. يېغلا ـ يېغلا ئاخىر قۇشقاچقا ئايلىنىپ قاپتۇ.

ئاخىر زامان دۇنيانىڭ، ھاياتنىڭ ۋە بارلىق مەۋجۇداتنىڭ يوقلىش ئالدىدا تۇرغان، يوقلىشقا يېقىن قالغان ۋاقتى؛ قىيامەت: ئاخىر زامان بولماق.

ئاخىرەت ئى [ئە] <دىن> ئۇ دۇنيا، باقىي ئالەم؛ قىيامەت: شاھ قۇرۇق دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ.

ئاخىرەت تون دىيال. كېپەنلىك.

ئاخىرەتلىك ① ئى. كىشى ئۆلگەندىن كېيىن شۇ كىشىنىڭ ئۆلۈمىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئىشلىتىلىدىغان پۇل ـ پۇچەك ۋە نەرسە ـ كېرەك: ئەگەر بۇ پىكرىم، بۇ چارەم سىلەرگە ماقۇل چۈشسە، مانا مەن يېنىمدا ئاخىرەتلىكىم ئۈچۈن ساقلاپ كەلگەن مۇنۇ بىر تەڭگە پۇلۇمنى ئاتىدىم. ② سۇپ. كۆچمە. ئۆمۈرلۈك، مەڭگۈلۈك، بۇزۇلماس: ئاخىرەتلىك دوست.

ئاخىرقى سۇپ. نەرسە ۋە ھەرىكەت قاتارىنىڭ ئەكسى كەينىدىكى، كېيىنكى: ئاخىرقى پۇرسەت. * ئاخىرقى بەت. ئاخىرقى پەللە. ئاخىرقى سوت.

ئاخىرلاشتۇرماق «ئاخىرلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇردىئاخۇن ئاكا بەخت نۇرىدىن بەھرىمەن بولۇپ، ئۆزىنىڭ سەرگەردانلىق ھاياتىنى پۈتۈنلەي ئاخىرلاشتۇردى.

ئاخىرلاشتۇرۇشماق «ئاخىرلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاخىرلاشتۇرۇلماق «ئاخىرلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەسەرنى باشلاش ئۇنىڭدىن بولىدۇ، بىراق راۋاجلاندۇرۇلۇش ۋە ئاخىرلاشتۇرۇلۇش ھەرگىز ئاپتورنىڭ مەقسىتىگە باقمايدۇ.

ئاخىرلاشماق پ. ئاخىرىغا يەتمەك، تامام بولماق، تۈگىمەك: سادىقنىڭ ھېكايىسى ئاخىرلاشتى.

ئاخىرى رەۋ ① ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ تۈگەش چېكى؛ ئايىغى، ئەكسى كەينى: مەن بۇ ئىشقا ئۆيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ ئاخىرى بىر ئامال تاپتىم. ② ئاخىرقى ھېسابتا، نەتىجىدە، بەرىبىر، ھامان: كۆنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق ئاخىرى مۇھەببەت يالقۇنىغا ئايلاندى.

ئادا I [ئە] ① ئى. ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسىنىڭ ئاخىرى، تاماملىنىش ئىجراسى: ۋەزىپە ئادا بولماق. * بىز بۇرچىمىزنى ئادا قىلدۇق. ② سۇپ. پاكىز، تازا: ناھىيەلىك ئاشلىق ئىدارىسىدىكىلەر: «بۇغدىيىڭ تازا ئەمەسكەن» دەپ باشقىدىن ئادا قىلدۇردى.

ئادا II ئى. دىيال. توپا قەبرە.

ئادا بولماق ① تامام بولماق، ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگىمەك، پۈتمەك، قۇتۇلماق: ۋەزىپە ئادا بولماق. * ئۇنىڭ كۆيۈپ ئادا بولغان نۇرلىرى، كەتتى مەڭگۈ يورۇقلۇققا قوشۇلۇپ. ② كۆچمە (دەرد ـ ئەلەمدىن) تۈگىشىپ كەتمەك، ئۈپراپ تۈگىمەك: ئەمما سەپەر ـ قۇل بىلەن مومايغا بەك ئۇۋال بولدى. بىچارىلەر ئادا بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. * دەردىڭدە ئادا بولدۇم، كويۇڭدا جۇدا بولدۇم. ③ پاكىز، تازا بولماق: مەن سورۇپ ـ تاسقاپ ئادا بولغان بۇغدايدىن ئۇچ تاغار بۇغدايىنى تۈگمەنگە ئاپاردىم.

ئادا قىلماق ① ئىجرا قىلماق،ئەمەلگە ئاشۇرماق، ئورۇندىماق، ئۆتمەك، بېجىرمەك؛ تۆلىمەك: بىز ئۆزىمىزنىڭ بۇرچىمىزنى ئادا قىلدۇق. ② پاكىز، تازا قىلماق، ئېرىغدىماق: ھەممەن سورۇپ ـ تاسقاپ بىر كۈندە بەش تاغار بۇغدايىنى ئادا قىلدى.

ئاداپ ئى [پ] ئۇن، كېپەك قاتارلىقلاردىن مەخسۇس ئۆي ھايۋانلىرىغا ئېتىپ بېرىلىدىغان مەخسۇس سۇيۇق ئوماچ.

ئاداتماق «ئادىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئادا ـ جۇدا كۆپىنچە «بولماق» يارىدەمچى پېئىلى بىلەن كېلىپ «ئالاقە ـ مۇناسىۋەتنى ئۈزۈل ـ كېسىل ئۈزمەك، توختاتماق» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: بىز ئۇنىڭ بىلەن ئادا ـ جۇدا بولدۇق.

ئادارگۈل ئى ① قىپقىزىل چوغدەك ئېچىلىدىغان بىر خىل گۈلنىڭ نامى، رەڭگى شەپەق گۈلگە ئوخشايدۇ. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئاداسقا ئى. دىيال. ئاتا ـ ئانىلاردىن تەۋەررۈك بولۇپ قېپقالغان كونا نەرسىلەر.

ئاداش ئى ① دوست ؛ ئاغىنە، بۇرادەر: ئاداش بولماق. ② يار، ئاشنا: كۆردۈڭمۇ بۇ باشىمنى، كۆزۈمدىكى ياشىمنى، ئۇچ كۈن بولدى كۆرمەيمەن، قارا قاش ئاداشىمنى.

ئاداش ـ ئاداش ئۆز ئارا ئاداش، ئاغىنە: ئاداش ـ ئاداش بولايلى، بىر نان تاپساق تەڭ يەيلى.

ئاداشتۇرماق «ئاداشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: نىشاندىن ئاداشتۇرماق.

ئاداشتۇرۇشماق «ئاداشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاداشتۇرۇلماق «ئاداشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاداشچى ئى. كونا. يولباشچى، يول باشلىغۇچى، سەردار، رەھبەر.

ئاداشلىق ئى. دوستانە مۇناسىۋەت، دوستلۇق، ئاغىنىلىق.

ئاداشماق پ ① نىشان، يول، ھېساب، پىكىر، سۆز، خىيال، ئەقىل قاتارلىقلاردىن ئازماق: يولدىن ئاداشماق.* ياخشىنى ماختىساڭ يارىشىدۇ، يامانىنى ماختىساڭ ئادىشىدۇ (ماقال). ② سەۋەنلىك ئۆتكۈزمەك، خاتالاشماق، يولدىن چىقماق: ئۇ ئاداشقان ياشلارنى يېتەكلەش، تەربىيەلەش، ئۆزگەرتىش خىزمىتىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى.

ئاداغ ئى. ئاخىر، سوڭ: ئاداغى بۇ مەسلە تۆت ـ بەش ئاي ئۆتۈپ كەتتى. * كاشكى جان بىر باغ ئوتۇنغا ئەرزىسە ئارمان نېمە، ۋەتىنىم گۈلخانىدا يانسام چاراسلاپ تا ئاداغ.

ئاداغقى سۇپ. ئاخىرقى، ئەكسى ئاخىرقى: ئۇ ۋۇجۇدىدا ئۆز زامانىسىنىڭ قىزلىرىدا كەم ئۇچرايدىغان بىر خىل قەتئىي مەردانىلىك

ۋە يۈكسەك جاسارەتنى ھېس قىلىدى ۋە ئاداغقى قەتئىي قارارغا كەلدى. * ئاداغقى ۋىسالىنى ئىزدىگەن، ئۇنىڭ ھەقىقي ۋەتىنى شۇ يەردە ئىدى.

ئاداغقىچە رەۋ. ئاخىرغىچە، ئەڭ ئاخىرغا قەدەر: بىز خەلقىمىزنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن ئاداغقىچە كۈرەش قىلىمىز.

ئادالاتماق «ئادالىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سىنىپ مەسئۇلى زۆرەم ئوقۇغۇچىلارنى ئۆيۈشتۇرۇپ ئۆلارغا مەكتەپ قورۇسىنى ئادالاتتى.

ئادالاشماق «ئادالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۈگۈنكى تويدا قىزلار تاماق ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ ئوتياشلارنى ئادالىشىپ بەردى.

ئادالانماق «ئادالىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كۆڭۈلدە قالمىدى غەشلىك، زىياندىشلار جازالاندى. ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنىڭ لاتقا ئېقىن سۇدا ئادالاندى.

ئادالەت ئى [ئە] ① ئادىل، خالىس ۋە توغرا ئىش تۇتۇش، ھەققانىيەتلىك؛ ھەققانىيەت، ئادىللىق: ئادالەت زوراۋانلىق ئۇستىدىن غەلبە قىلىدۇ. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئادالەتپەرۋەر سۈپ [ئە + پ] ئادالەت تەرەپدارى، ئادالەتنى ياقلايدىغان، ھەققانىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان، ھەققانىيەتچى: ئادالەتپەرۋەر ئادەم. ئادالەتپەرۋەر خەلق.

ئادالەتپەرۋەرلىك ئى. ئادالەتنى، ھەققانىيەتنى ھىمايە قىلىش ۋە شۇ يولدىن يانماسلىق: موللازىيدىن ئوبرازىنىڭ گەۋدىلىك يېرى ئۇنىڭ خەلقپەرۋەر، ئادالەتپەرۋەرلىكىدە.

ئادالەتسىز سۈپ. ئادىل بولمىغان، ئادالەتتىن تاشقىرى، ئادالەتكە خىلاپ: ئادالەتسىز ئۈرۈش. * پادىشاھ زامانىدا بۇنداق ئادالەتسىز ئىشلار كۆپ بولغانىدى.

ئادالەتسىزلىك ئى. ئادالەتنى ياقلىماسلىق، ھەققانىيەتنى دەپسەندە قىلىش: ئادالەتسىزلىك قىلماق.

ئادالەتلىك سۈپ. ھەققانىيەتلىك بىلەن ئىش قىلىدىغان، ھەققانىيەتكە ئاساسلانغان؛ ئادىل: ئادالەتلىك ئۈرۈش.

ئادالىتىلماق «ئادالاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مېھمانلارنىڭ كەچلىك تامىقى ئۈچۈن يېتەرلىك كۆكتات ئادالىتىپ قويۇلدى.

ئادالىق ئى. ئادا، پاكىز ھالەت، پاكىزلىق.

ئادالىماق پ. پاكىزلىماق، تازىلىماق، ئېرىغدىماق: قاچا ئادالىماق. ئۆي ئادالىماق. كۆكتات ئادالىماق.

ئاداۋەت ئى [ئە] ئۆزئارا چىقىشالماسلىق ياكى قارىمۇ ـ قارشىلىق، دۈشمەنلىك مۇناسىۋەت؛ گىنە، خۇسۇمەت، ئۆچمەنلىك: ئاداۋەت تۇتماق. ئاداۋەت ساقلىماق. * مەن شەخسىي ئاداۋەت بىلەن زادىلا ھېسابلاشمايمەن.

ئاداۋەتچى ئى. دائىم ئاداۋەت ساقلايدىغان، كىشىلەرگە ئاداۋەت تۇتىدىغان كىشى، ئاداۋەتى كۈچلۈك ئادەم.

ئاداۋەتخور سۈپ [ئە + پ] ئاداۋەت ساقلايدىغان، ئاداۋەت تۇتىدىغان: ئاداۋەتخور ئادەم.

ئاداۋەتخورلۇق ئى. ئۆزۈنغىچە ئاداۋەت ساقلاش، ئاداۋەت تۇتۇش قىلمىشى: بەزى ئادەملەرنىڭ ئاداۋەتخورلۇقى بەك كۈچلۈك.

ئاداۋەتلەشتۈرمەك «ئاداۋەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەمەت بىزنى قەستەن ئاداۋەتلەشتۈرۈپ قويدى.

ئاداۋەتلەشمەك پ. ئۆزئارا قارشىلاشماق، بىر ـ بىرىگە دۈشمەنلىك پوزىتسىيەدە بولماق: ھەتتا ئۇلار شۇ تۈپەيلى بىر ـ بىرى بىلەن ئاداۋەتلىشىپ، قاراشمايمۇ يۈرۈشۈپتۇ.

ئاداۋەتلىك سۈپ. ئاداۋەتى تۇتقان، ئاداۋەت ساقلىغان: مانا شۇ چاغدا پەيزۇللانىڭ ئاداۋەتلىك يۈرىكىدە توختى شۇجىغا نىسبەتەن ئۆچمەس داغ قالغانىدى.

ئادە ئى. دېيال. يىراقتىن كۆرۈنگەن بەلگە ياكى سېلىپ قويۇلغان بەلگە.

ئادەت ئى [ئە] ① ئۆگىنىپ قالغان ھەرىكەت؛ قىلىق: ياخشى ئادەت. يامان ئادەت، ئادەت بولۇپ قالماق. * ئادەتنىڭ دورىسى يوق، مەسچىتنىڭ موريسى (ماقال). ② ئاتا ـ بوۋىسىدىن قالغان ۋە كىشىلەرگە سىڭىپ كەتكەن تەرتىپ؛ قائىدە ـ يوسۇن، ئەنئەنە، ئۇدۇم: ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندوستلۇق ئادىتى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. ③ <فىزىيول> ئاياللاردا ھەر ئايدا بىر قېتىم دەۋر قىلىدىغان بالىياتقۇدا قان ھاسىل بولۇشتىن ئىبارەت فىزىيولوگىيەلىك ھادىسە (قاناش ۋاقتى ئۇچ كۈندىن يەتتە كۈنگىچە داۋاملىشىدۇ): ئادەت كۆرمەك.

ئادەتتە رەۋ. ئادەت بويىچە، ئادەتكە ئاساسەن؛ نورمال ھالەتتە، كۆپ ھاللاردا: ئۇ ئادەتتە تالا ـ تۈزگە ئاز چىقاتتى.

ئادەتتىكى سۈپ ① ئادەتتە بولىدىغان، ئادەتلىنىپ قالغان: ئادەتتىكى سىناق. ② ئاددىي: بۇ چوڭ مەسىلە ئەمەس، ئادەتتىكى مەسىلە.

ئادەتتىكىچە رەۋ. ئادەتتىكىدەك، ئادەتتىكىگە ئوخشاش: بۇ سىناق ئادەتتىكىچە ئۆتۈپ كېتىشىمۇ مۇمكىن.

ئادەتتىكىدەك رەۋ. ھەر ۋاقىتتىكىگە، ئادەتتىكىگە ئوخشاش، ئادەتتىكىچە؛ نورمال: ئۇنىڭ بىر ئىشى، ئاغىنىسى مەيلى ئىلغار بولسۇن، مەيلى قالاق بولسۇن، دەيدىغىنىنى يۈزىگە دەپ بولۇپلا يەنە ئادەتتىكىدەك مۇناسىۋەت قىلىپ يۈرىۋېرىدۇ.

ئادەتلەندۈرمەك «ئادەتلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بالىنى كىچىكىدىن باشلاپ تازىلىق قىلىشقا ئادەتلەندۈرۈش لازىم.

ئادەتلەندۈرۈلمەك «ئادەتلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بالا چوڭلارنى ھۆرمەت قىلىشقا ئادەتلەندۈرۈلدى.

ئادەتلەنمەك پ. بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنى ئادەت قىلماق، ئادەتكە ئايلاندۇرماق؛ بىرنەرسىگە ئۆگىنىپ قالماق: ئۇ قالۇن چىلىش ماھىرى بولۇپ، مۇقامنى قالۇن چىلىپ تۇرۇپ ئېيتىشقا ئادەتلەنگەن.

ئادەتلىك سۈپ. ئادەتتى بار، ئادەتلەنگەن، ئادەتكە كۆنۈپ قالغان ياكى ئادەتتىگە ئايلاندۇرۇۋالغان: ئۇ مۇشۇنداق يامان ئادەتلىك بالا بولۇپ قالدى.

ئادەم ئى [ئە] ① پىكىر قىلىش، سۆزلەش ۋە ئەمگەك قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولغان ھەم ئىشلەپچىقىرىش قورالىرىنى ياسىيالايدىغان، ھەم ئىشلىتەلەيدىغان، شۇ سەۋەبلىك باشقا ھەممە مەخلۇقاتتىن ئۈستۈن تۇرغۇچى جانلىق؛ كىشى، ئىنسان: ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە، ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا (ماقال). ② كىشىلىك جەمئىيىتىنىڭ ئايرىم ئەزاسى، شەخس: ياخشى ئادەم. ئەخلاقلىق ئادەم. ناچار ئادەم. ③ كوللېكتىپ ئىگىلىك ياكى ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ھەربىرى؛

جان: ئادەم بەشىغا 30 جىگدىن نورما بەلگىلەندى. ④ بىر ئاۋۇنىڭ خىزمەتكارى ياكى تەرەپدارى: زوردۇن باي ئادەملىرى بىلەن باستۇ - رۇپ كىرىپ «ئېرىگىنىڭ قەرزىنى تۆلە» دەپ بىچارە ئايالىنىڭ ئاخىرقى بىر ئىنىكىنىمۇ ئاچىقىپ كەتتى.

ئادەم بولماق ① چوڭ بولۇپ يېتىلمەك؛ چوڭ بولۇپ قاتار - غا قوشۇلماق: ۋۇي ! بۇ بالىنى كۆرمىگىلى نەچچە يىل بوپتىكەن، ئادەم بولۇپ قاپتۇغۇ؟! * — بەللى، يارايسەن ئوغلۇم، ئادەم بوپسەن، — دېدى دادىسى. ② تەربىيەلىنىپ ياخشى پەزىلەتلەرگە ئىگە بولماق: موللا بولماق ئاسان، ئادەم بولماق تەس (ماقال). * سەن زادى ئادەم بولمايدىكەنسەن، ئەسكىلىك قېنىڭغا سىڭىپ كەتكەن نەرسە ئىكەنسەن ! ③ ئەي بولماق، قاتارغا قوشۇلماق (كۆپىنچە يوقلۇق مەنىدە كېلىدۇ): تولا كېسەل تارتىپ بىر ئەت بىر ئۆستىخان بولۇپ قالدى. بۇ بالىنىڭ ئادەم بولۇشىغا كۆزۈم يەتمەيدۇ.

ئادەم قىلماق ① تەربىيەلەپ چىن ئىنسانغا، ياخشى پەزىلەتلىك ئادەمگە ئايلاندۇرماق، چىن ئىنسانىي پەزىلەتكە ئىگە قىلماق: — ئۇنى مانا شۇ ئادىل مۇئەللىم ئادەم قىلىپ كەتتى، — دېدى هېلىقى كىشى. ② ېېقىپ، تەربىيەلەپ چوڭ قىلماق، چوڭ قىلىپ ئادەم قاتارىغا قوشماق: ئۇ يولدىن تېپىۋېلىپ ئادەم قىلغانىدىغۇ؟ ئەجەبا ئۇنىمۇ قولىغا قامچا ئېلىپ ئۇرغىلى يۈگۈرسە.

ئادەمئاتا [ئادەم+ ئاتا] دىنىي چۈشەنچىدىكى يەر يۈزىدە بىرىنچى بولۇپ يارىتىلغان ئەر كىشى، ھاۋاۋائانىنىڭ جۈپتى.

ئادەمخور سۈپ [ئە + پ] ئادەم گۆشىنى يەيدىغان، ۋەھشىي: ئادەمخور جاللاتلار ياغىنى قىزدۇرۇپ، ئوسمانىنىڭ بەدىنىگە چاچقاندا، ئۇ يىقىلىپ هوشىدىن كەتتى.

ئادەمخورلۇق ئى. ئادەم گۆشىنى يېيىشكە ئادەتلىنىش؛ ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇق: مەجۇسى بەھرەمگە قاراپ يىغلاپ تۇرۇپ: — قېنىمدىن كېچىپ، مېنى ئۆلتۈرمىسىلە، — مەن ئىككىنچى ئادەمخورلۇق قىلماسلىققا قەسەم ئىچەي، — دەپ يېلىنىپتۇ.

ئادەمخۇمار سۈپ [ئادەم + خۇمار] كىشىلەر بىلەن دائىم بىللە بولۇشنى ياخشى كۆرىدىغان، ئادەمگە ئامراق، ئادەمگە ئېچىل: مەنمۇ شۇنداق ئادەمخۇمار، گەپخۇمار كىشى بولغانلىقىم ئۈچۈن ئۆلارنىڭ پارىڭىنى ئاڭلاش ماڭىمۇ ئادەت بولۇپ قالغانىدى.

ئادەمزات ئى [ئە + پ] ئادەم بالىسى، ئىنسان، ئىنسانىيەت؛ كىشى: ئادەمزات ئايىغى تەگمىگەن جاي.

ئادەمزاتسىز سۈپ. ئادەم ياشىمايدىغان، ئىنسان بارمىغان، ئادەمزاتتىن خالىي: ئادەمزاتسىز چۆل.

ئادەمسىرىمەك پ. ئادەم سېغىنىپ كەتمەك، ئادەم يوقلۇق ياكى ئازلىق هېس قىلماق، يالغۇزسىرىماق: كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىشەنچ كۆتۈرۈلۈپ، ئادەم ئادەملەر توپىدا ياشاۋېتىپمۇ ئادەمسىرەيدىغان، يالغۇزسىرايدىغان بولۇپ قالسا، بۇ تولىمۇ ئېچىنىشلىق هال بولمامدۇ؟!

ئادەمسىزلەشمەك پ. ئادەمنى كۆزدە تۇتۇشتىن چەتلىمەك، ئادەم ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن يىراقلاشماق، ئىنسان ئۈچۈن بولماسلىق: نوقۇل پۇل ئۈچۈنلا بىلىم ئىگىلەش بىلىمنىڭ ئادەمسىزلىشىشىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋېتىدۇ. * ئىلىم - پەن بىلىملىرىنىڭ بۆلۈنۈشى، ئايرىۋېتىلىشى هەم سىرلىقلاشتۇرۇۋېتىش خاهىشى ئىلىم - پەننىڭ ئادەمسىزلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

ئادەمسىمان سۈپ. ئادەمگە ئوخشايدىغان، ئادەم تەقلىدىكى، ئادەم شەكلىدىكى، ئادەم سۈپەت: ئادەمسىمان مايمۇن.

ئادەمگەرچىلىك ئى ① كىشىلەرگە بولغان مۇھەببەت، مېھرىبانلىق، ئىنسانغا ياخشى مۇناسىۋەتتە بولۇش؛ ئىنسانىيەرۋەرلىك: ئادەمگەرچىلىك قىلماق.② كىشىلەر ئارىسىدىكى بىر - بىرىنى يوقلاش، ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن بىر - بىرىگە مەنپەئەت يەتكۈزۈش ئادىتى: ئادەمگەرچىلىك قېرىمايدۇ (ماقال). * ئۇلار بىرنەچچە قېتىم كەلدى، مەن ئۇلارنىڭ ئادەمگەرچىلىكىنى قايتۇرالمىدىم.

ئادەمگىياھ ئى [ئادەم + گىياھ] <بوت> تىكەنلىك شەيتان دەرىخى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئوق يىلتىزى توم، گۆشلۈك ۋە ئاق سېرىق كېلىدۇ؛ يوپۇرمىقى ئالقانسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، كىچىك يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە، گۈلى كىچىك، سۇس يېشىل رەڭدە ئېچىلىدۇ؛ مېۋىسى ياپىلاق ۋە چەمبەر شەكلىدە بولىدۇ؛ يىلتىزى ۋە يوپۇرماقلىرى دورا قىلىنىدۇ، بەدەننى قۇۋۇتلەندۈرۈش رولىغا ئىگە.

ئادەملەرچە رەۋ. ئادەملەردەك، هەقىقىي ئىنسانغا خاس خۇسۇسىيەت بىلەن: بىزمۇ قەدىمىزنى كۆتۈرۈپ ئادەملەرچە ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز كېرەك.

ئادەملەشتۈرمەك پ <ئەد> جانلاندۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ بىر خىل شەكلى. بۇنىڭدا جانلىق ۋە جانسىز نەرسىلەر، هەتتا ئابستراكت چۈشەنچىلەرمۇ ئادەم قىلىپ يېزىلىدۇ. بۇ ئۇسۇل تىلىنىڭ جانلىقلىقى بىلەن لىرىكىلىقىنى ئاشۇرۇشتا زور رول ئوينايدۇ.

ئادەملەشتۈرۈلمەك «ئادەملەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تەبىئەت كۈچلىرىنىڭ ئادەملەشتۈرۈلۈشى ئارقىلىق ئەڭ دەسلەپكى خۇدا پەيدا بولدى. * بەزى چۆچەك، مەسەللەردە خىلمۇخىل جان - جانىۋارلار، ئۆچار قۇشلار، هەتتا ئاجايىپ - غارايىپ نەرسىلەر تەسۇرلەنسىمۇ، ئۇلار ئادەملەشتۈرۈلگەن بولىدۇ.

ئادەملىك ① سۈپ. ئادەمگە خاس، ئادەمدە بولىدىغان، ئادەم بالىسىغا لايىق بولغان، ئادەمگە مۇناسىپ؛ ئادەمىيىلىك، ئىنسانىيەت: ئادەملىك بۇرچ. ئادەملىك خاراكتېر. ② ئى. ئادەمگە خاس خاراكتېر، ئادەمدە بولىدىغان ماهىيەت، ئادەمىيىلىك: ئادەمنىڭ ئادەملىكى ئاچىچىقى كەلگەندە بىلىنەر (ماقال). ③ سۈپ. ئىچىدە ئادەمى بار، ئىچىگە ئادەم ئالىدىغان، ئىچىگە ئادەم چۈشىدىغان: رۇسىيە تېخى ئادەملىك ئالەم كېمىسى بىلەن ئايىغا چىقىپ باقمىدى. * بىز مارسقا ئادەملىك ئۈچۈش تەقلىدىي سىنىقىنى باشلىدۇق.

ئاددىي سۈپ [ئە] ① ئادەتتىكى، باشقىلاردىن ئانچە كۆپ پەرق قىلمايدىغان؛ هەر ۋاقىت بولۇپ، ئۇچراپ تۇرىدىغان، ئانچە مۇرەككەپ بولمىغان: ئاددىي گەپ. ئاددىي ئۇي. ② ئاڭلاشقا، چۈشىنىشكە، هەل قىلىشقا ئاسان، ئوڭاي بولغان: ئاددىي سوئال. ئاددىي ئىش. * مۇدىر مۇراسىم باشلانغانلىقىنى جاكارلىدى ۋە ئاددىي سۆز قىلدى. ③ لايىقىدا ئەمەس، ئاز نەرسە بىلەن: ئاياللار ئۆز ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ: — مۇشۇنداق ئاددىي كېلىپ قالدۇق، ئۆزلىرىنىڭ لايىقىدا بولماي قالدى، — دېيىشتى ۋە قوللىرىنى كۆكسىگە جۈپلەپ ئۆي ئىگىسىگە سالام بېرىشتى. ④ سەل، بوش، مۇرەككەپ

ئەمەس: ئاددىي قارىماق. ئاددىي چاغلىماق. ئاددىي ئاتالغۇلۇق سان. ⑤ سۈپەت جەھەتتىن پەتەرلىك بولمىغان، ئانچە ياخشى ئەمەس: ئاددىي رەختتىن كىيىم كىيىۋالغان بۇ جۈۋان 48 ياشلارغا كىرگەندى.

ئاددىي تاناسىپ <مات> تەڭلىك بەلگىسىنىڭ ھەر ئىككى تەرىپى نىسبەتتىن تۈزۈلگەن تاناسىپلىق ئىپادە. مەسىلەن: a:b=c:d.

ئاددىي جۈملە <تىل> تولۇق ئىياغلاشقان بىر ئوي - پىكىرنى ئىپادىلەيدىغان، تارماق جۈملىلەرگە ئايرىغىلى بولمايدىغان جۈملە.

ئاددىي كەسىر <مات> سۈرەت ۋە مەخرەجلەردىنلا ئىبارەت بولغان كەسىر. مەسىلەن: 1/5، 3/7 قاتارلىقلار.

ئاددىي - ساددا ئاددىي ۋە ساددا، ھەم ئاددىي، ھەم ساددا: تۇرمۇشتا ئاددىي - ساددا ئۆتىدىغان ئادەم.

ئاددىيلاشتۇرماق «ئاددىيلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سىز بۇنى تېخىمۇ ئاددىيلاشتۇرالامسىز؟

ئاددىيلاشتۇرۇشماق «ئاددىيلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاددىيلاشتۇرۇلماق «ئاددىيلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھازىر خەلق ئارىسىدىكى توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ ئىشلىرى ئۆتكەنكىگە قارىغاندا خېلىلا ئاددىيلاشتۇرۇلدى.

ئاددىيلاشماق پ. ئاددىي ھالەتكە كەلمەك، ئوڭايلاشماق: نورمىلىق ئاشلىقنى سېتىۋېلىش رەسمىيىتى بۇرۇنقىدىن كۆپ ئاددىيلاشتى.

ئاددىيلىق ئى. ئاددىي ھالەت، ئاددىي بولۇش: مۇئەللىم تېيىز - لىقتىن چۆچۈرلۈققا، ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە ئۆتۈشتىن ئىبارەت دەرس ئۆتۈش ئۇسۇلى بىلەن دەرس ئۆتتى.

ئادراسمان ئى <بوت> ئوغرىتىكەن ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى توم، يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، قاتلىنىپ يېرىلىدۇ، گۈلى ئاق، غوزىسى شارسىمان بولىدۇ؛ يەر ئوستى قىسمى ۋە ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ؛ ئۆپكىنى ياشارتىپ، يۆتەل توختىتىش ۋە نەملىكنى چىقىرىپ، زەھەرنى كېسىش رولىغا ئىگە.

ئادرېس ئى [ر<فىران] ① بىرەر كىشى ياكى تەشكىلات تۇرىدىغان جايىنىڭ تەپسىلىي نامى: مەن شۇ چاغدا ئادرېسىنى توغرا ئېيتىپ بەرگەن بولسام، ئىخلاس بۇۋى مېنى، ھېچ بولمىسا، ئانامنى ئىزدەپ تاپقان بولاتتىم. ② پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئۈستىدىكى شۇ نەرسىنى تاپشۇرۇۋالغۇچىنىڭ تۇرىدىغان جايى ېيزىلغان يېزىق: خەت يازسىڭىز تۆۋەندىكى ئادرېسقا ئەۋەتىلىك.

ئادۋوكات ئى [ر<لات] <قا> دەۋالاشقۇچىلارنىڭ ھاۋالىسى ياكى سوت مەھكىمىسىنىڭ بەلگىلىشى بىلەن قانۇنىي ھالدا دەۋالاشقۇچىلارغا ھەمكارلىشىپ شىكايەت قىلىدىغان ياكى باشقا قانۇنىي ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان مەخسۇس خادىم.

ئادۋوكاتلىق ئى. ئادۋوكاتلارنىڭ دەۋالاشقۇچى، ئەيىبلەنگۈچى ياكى ئادەتتىكى شەخسلەرگە ھەمكارلىشىپ ئۇلارنىڭ قانۇنىي ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا يارەملىشىش: ناھىيە بازىرىدىكى يۇسۇپ دېگەن كىشى ئادۋوكاتلىققا تەكلىپ قىلىندى.

ئادېنوزىن ئى [ر] خىمىيەۋى بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_{10}H_{13}O_4N_5$. ئادېنىن ئىشقارى بىلەن d نۇكلېئوزىدىن شەكىللىنىدۇ، نۇكلېئىن كىسلاتاسىدىن ھاسىل بولىدۇ، سۇدا ئېرىيدۇ، ئېرىش نۇقتىسى 229 ℃.

ئادىزلار ئى <ئىرق> تۈرلارنىڭ بىر قەبىلىسى. ئادىزلار ئەسلىي ژولگا دەرياسى ياقىلىرىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرگەن، تۈركىلەرگە تەۋە بولغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا شەرققە كۆچۈپ بېرىپ سىر - تاردۇشقا تەۋە بولغان.

ئادىل سۈپ [ئە] ① بىرەر تەرەپكە يان باسمايى، ئادالەت، ھەققانىيەت بىلەن خالىسانە ۋە ھەققانىي ئىش قىلىدىغان، ھەققانىي يول تۇتىدىغان؛ لىللا، توغرا: ئادىل ئادەم. ئادىل ھۆكۈمەت. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئادىلانە رەۋ [ئە + پ] ئادىللىق بىلەن، ھەققانىي: ئالىي سوت مەھكىمىسى ئەركىننىڭ جىنايى قىلمىشلىرىغا ئادىلانە ھۆكۈم چىقاردى.

ئادىلانىلىك ئى ← **ئادىللىق:** ئادىلانىلىك بىلەن ئىش قىلماق.

ئادىلسىزلىق ئى. ئادىل بولماسلىق، ناھەقچىلىك، ئادالەتسىزلىك: — بۇنداق ئادىلسىزلىق قىلىپ كەتمەك، — دېدى ئۇ ئالىمغا رەنجىپ.

ئادىللىق ئى. ئادالەت، ھەققانىيەتنى ئاساس قىلىش، ئادالەتنى ياقلاش: سەپەرقۇل پادىشاھلىقىنى ئالغاندىن كېيىن ئىككى شاھەرنى بىرلەشتۇرۇپ، يۇرتنى ئادىللىق بىلەن سوراپتۇ.

ئادىم تارس ① ئى. قەدەم. ② مىق. ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى، تەخمىنەن 75 سانتىمېتىر ئەتراپىدا: سارايىنىڭ ئىچى بەك سوزۇلۇك، تەنتەنىلىك مۇراسىم ئۆتكۈزۈلىدىغان بۇ سارايىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 60 ئادىم، ئېنى 35 ئادىم كېلەتتى.

ئادىماق پ. ئېچىشماق، ئاچچىقلاشماق، زەردابلاشماق: ئۇنىڭ بۇ غەلىبىلىرىگە چىدىمىغان ئەسكىتىنىڭ ئىچى ئاداپ كېتىۋاتاتتى.

ئادىمەتچىلىك ئى ← **ئادەمگەرچىلىك:** ئادىمەتچىلىك ئۈچۈن داستىخانغا چۇشكەن نەرسىلەرچۇ تېخى، خېنىمنىڭ ساندۇقلىرىغا سىغماي قالدى.

ئادىمساق ئى. [ئادەم + مىساق] ئەڭ قەدىمكى ئىنسان، ئەڭ بۇرۇنقى ئادەمزات، ئەڭ بۇرۇنقى ئادەم ئەۋلادى: ئۇنىڭدا ئادىمساق ئاپىرىدە بولغاندىن كېيىنكى ئالەمنىڭ ھېكمەتلىك سىرى تەرتىپ - تەپسىر قىلىنغان دەپ چۈشەندۈرەتتى.

ئادىمىي سۈپ [ئە] يېزىت. ① ئادەمگە، چىن ئىنسانغا خاس، تەئەللۇق: ئادىمىي خىسلەت، ئادىمىي پەزىلەت. ② ئادەم سىياقىدىكى، ئادەم سىياقىغا كىرىۋالغان، ئادەم سۈپەت، ئادەم ئورنىدىكى: ئادىمىي شەيتان * ھازىر ئىتلارمۇ خىجىل بولۇپ خالىي جايلارغا كېتىدىغان بولدى، ئۇلارنىڭ ئورنىنى ئەمدىلىكتە ئادىمىي ئىتلار ئالدى.

ئادىمىيلەشمەك پ. ھەقىقىي ئادەمگە (ئىنسانغا) ئايلانماق، ئادەمگە (ئىنسانغا) خاس خىسلەت، ھالەت پەيدا بولماق، چىن ئىنسان ھالىتىگە كەلمەك، نورمال ئىنسانىي ئاڭغا ئىگە بولماق، ئادەم بولماق: ئۇنىڭ جىنايەتچىلىرى ئادىمىيلىشىپ، تۇرمە ئىسلاھاتىدا مۇجىزە خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ھاسىل قىلدى.

ئادىمىيلىك ئى. ئادەمگە خاس خۇسۇسىيەت، ئادەمگەرچىلىك، نورمال ئىنسانىي ئاڭغا ئىگە بولۇش: ئادىمىيلىكنى يوقاتماق. * ئادىمىيلىك كىشىلەرنىڭ مەلۇم ئىجتىمائىي تۈزۈم ۋە بەلگىلىك تارىخىي شارائىتتا شەكىللىنىدىغان ماھىيىتىگە قارىتىلغان. *

ھەر قانداق ئىش چېكىدىن ئېشىپ كەتسە، ئاسانلا ئەكسىچە ئۇنۇم، ئېللىس ئۇزاق مۇددەت بۆرە بىللە ياشىغاچقا ئادەمىيلىكنى يوقاتقان.

ئادىياباتلىك سۈپ [ر<گىرىك] <فىز> ھەرقانداق ۋاقىتتا ئىسسىقلىق مىقدارى ئۆزگەرمەيدىغان؛ ئىسسىقلىق ئۆتكۈز-مەيدىغان، ئىسسىقلىق تەسىرىگە ئۇچرىمايدىغان: ئادىئاباتلىك جەريان. ئادىئاباتلىك دەستىلەش.

ئار I ئى [ئە] ئۆزىگە مۇناسىپ، ئەپ كۆرمىگەن ئىشتىن، نەرسىدىن خىجالەت بولۇش، ئۇيىلىش تۇيغۇسى؛ ئۇيات، نومۇس: ئار ئالماق. ئار كەلمەك. * ئۆز ئاتام مالدەك سېتىپ، قىلماق-چى قەستى پۇل مېنى. پۇل ئۈچۈن ئارنى سېتىپ، قىلماقچى ئەسلىي قۇل مېنى.

ئار ئالماق نومۇس، ئۇيات دەپ قارىماق؛ ئار بىلمەك: ئار ئالمىدى خوجىسىنىڭ قىلقىنى، ئويلاپ قويدى ئاڭا گەپنىڭ سىلىقىنى.

ئار II ئى [ر<فىران<لات] مىق. مېتىر سىستېمىسىدىكى 100 كىۋادرات مېتىرغا ياكى 0.15 موغا تەڭ بولغان ئۆلچەم بىرلىكى. بىر گېكتارنىڭ يۈزدىن بىر قىسمى.

ئارا I ① ئى. ئىككى نەرسە ياكى ئىككى نۇقتا ئوتتۇرىسىدىكى مۇساپە، ئارىلىق: بېخىلغا قول بىلەن يانچۇقنىڭ ئارىسى 40 كۇنلۇك يول (ماقال). ② ئى. قاتار، سەپ؛ ئوتتۇرا: ئارىغا ئالماق. ئارىغا قاتماق. * مەن ئۈچ ئوغۇل ئارىسىدا بىرلا قىز ئىدىم. ③ ئى. ئىككى ۋەقە، ھادىسە ياكى پەيت ئوتتۇرىسىدىكى ۋاقىت؛ پۇرسەت: ئارىدىن ئالتە ئاي ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، زۇلال ئۈنى بىرەر قېتىممۇ يوقلىمىدى. ④ ئى. كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆز-ئارا مۇناسىۋەت؛ ئالاقە: ئارىنى بۇزماق، ئارىنى ئۇزمەك. ⑤ سۈپ. ياخشىمۇ ئەمەس، يامانمۇ ئەمەس، چوڭمۇ ئەمەس، كىچىكمۇ ئەمەس، ئېگىزمۇ ئەمەس، پەسمۇ ئەمەس؛ ئوتتۇرا ھال: ئارا پاشنا. ئارا بوي. * بۇگۈن بازاردىن سېتىۋالغان مالىلىرىمىز ئالاھىدە مالمۇ ئەمەس، ئارا نەرسىلەر. ⑥ سۈپ. قولى بوش، قولىدا ئىش يوق؛ بىكار: ـــ مەرىيەم ھەدە، خىزمەتنىڭ ئارا ۋاقىتلىرىدا يېڭى كىتابلارنى كۆپرەك ئوقۇپ بېرىڭ. مۇنداق كىتابلار مەندە بار، ـــ دەپ مەسلىھەت بەردى ئايتۇرسۇن. ⑦ تىر 1) باش كېلىشتىكى ئايرىم ئىسىملارنىڭ كەينىگە تىركىلىپ كېلىپ «ئارىسىدا، ئارىلاپ» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: باغ ئارا سەيلە قىلىشتىن مەقسۇ ئەلا كەشپىيات، ئاتىغىن ئۆمرۈڭنى پەنگە مەنىلىك ئوتسۇن ھايات. 2) باش كېلىشتىكى ئايرىم ئىسىملارغا تىركىلىپ كېلىپ، «ئوتتۇرىسىدا» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ: كىمۇ بىلىمسۇن بۇ ئۆيدە شۇ كۇن، ئەر ـ خوتۇن ئارا بولغان تەننى.

ئارا ئاي ← زۇلقەئدە.

ئارا بولماق قول بوشماق، بىكار قالماق؛ بېسىق بولماسلىق، ئالدىراش بولماسلىق، ياپسار بولماق: يېقىندا قولىمىزدىكى ئىشلار ئاخىرلىشىپ بىرئاز ئارا بولۇپ قالدۇق. * ئۇ بۇغدايىنى تۇگەمەن ئارا بولۇپ قالسا، تارتىپ قويماقچى.

ئارا بۇلۇڭ <مات> ئىككى تۈز سىزىق ياكى ئەگرى سىزىق ئارىسىدىكى بۇلۇڭ.

ئارا تۇرماق تاقابىل تۇرماق، ساقلاپ قالماق؛ قوغدىماق، مۇھاپىزەت قىلماق: ـــ ئۇنىڭ مېڭىشلىرىغا كېچە ـ كۈندۈز ياكى ئىسىسىق ـ سوغۇق ئارا تۇرالمايدۇ، ـــ دېدى ئابلىز. * ـــ شۇنچىۋالا ئادەمنىڭ جېنىغا ئارا تۇرغان مۇشۇ بالا ئەمەسمۇ؟! ـــ دېدى ئۇ كۆپچىلىككە قاراپ.

ئارا جاغدا قوناق چىلگە قوناقنىڭ بىر خىلى، بالدۇر پىشىدىغان چىلگە قوناق بىلەن كېيىن پىشىدىغان چىلگە قوناقنىڭ ئوتتۇرىسىدا پىشىدىغان قوناق: بۇغداي ئېگىزىغا ئارا جاغدا قوناقمۇ تېرىلدى.

ئارا سوزۇق تاۋۇش <تىل> تەلەپپۇز قىلغاندا تىل ئېغىز بوشلۇقىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان سوزۇق تاۋۇش.

ئارا قاپىيە <ئەد> غەزەل شەكلىدە يېزىلغان شېئىرلارنىڭ دەسلەپكى ئىككى مىسراسى قاپىيەداش بولۇپ، قالغانلىرىنىڭ مىسرا ئاتلاپ، دەسلەپكى ئىككى مىسرا بىلەن قاپىيەداش بولۇپ كېلىشى.

ئارا ئوچۇق ① ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ھېساب-كىتاب، ئېلىم ـ بېرىم تۇگىگەن؛ مۇناسىۋەت ئۈزۈلگەن: ـــ ئىككىمىزنىڭ ئارىسى ئوچۇق، ئۇنىڭ پۇلىنى مەن ئاللىقاچان تۆلەۋەتكەن، ـــ دېدى ئۇ گەدەيگەن ھالدا. ② ئارىدىكى چۈشىنىشمەسلىك، ئاداۋەت تۇگىگەن: ـــ ئوبدان قىزىم، ـــ دەپ داۋام قىلدى تىللاخان، ـــ مەن ئانا، سەن بالا، ئىككىمىزنىڭ ئارىسىنىڭ ئوچۇق بولغىنى ياخشى.

ئارا II **(ئا:را)** ئى. دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان، تۆمۇر ھەم ياغاچتىن ياسالغان چىشلىق سايمان: ئۇچ چىشلىق ئارا. بەش چىشلىق ئارا.

ئاراتۇر ئى [ر<لات] تارس. ناتىق.

ئارا ـ تۇرا ← **ئارا ـ سىرە.**

ئاراتۇرلۇق ئى. يېزىت ← ناتىقلىق.

ئاراچ ئى. ① ئىككى نەرسە ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق؛ چاك، كاۋاك، يېرىق: ئاۋۇت ئازراق سامان بىلەن كاكىل لاي ئېتىپتۇ ۋە تامنىڭ ئاراچلىرىنى سۇۋاپتۇ. ② ئاچال، يولنىڭ ئايرىلىدىغان يېرى، ئىككى كوچا ئۆتۈشىدىغان جاي. ③ بوسۇغا بىلەن سۇپا ئارىلىقىدىكى بوشلۇق يەر، پەگاھ.

ئاراچلىق سۈپ. ئارىچى بار: ئاراچلىق تام. ئاراچلىق سېۋەت. ئاراچلىق ئىشىك.

ئارا ـ چۇلا دىيال. پۇرسەت، ۋاقىت، ئىمكانىيەت، بوش چاغ، چۇلا: مەن سىزگە ئارا ـ چۇلا بولغاندا كېلىپ بىرەر كۇن قارىشىپ بېرەي.

ئاراز ئى [ئە] بىراۋنى ئەيىبلەپ، گۇدرەت ساقلاپ، گەپلەشمەي يۈرۈش ھالىتى: بۇ قېتىم ھەتتا ئاراز بولۇپ قالغانلار بىلەنمۇ خوش چىراي ئۇچراشتىم.

ئارازچىلىق ئى. ئارازلىشىش، ئاراز يېتىش، ئاراز يېيىش، ئاراز بولۇش، زىتلىشىش: قوشنىلار ئارا ئازدۇر ـ كۆپتۇر ئارازچىلىق، خاپىلىق دائىم بولۇپ تۇرىدىغان ئىش، ئۇنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش قوشنىلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتكە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

ئارازلاشتۇرماق «ئارازلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىككى ئوتتۇرىدا گەپ توشۇپ، كىشىلەرنى ئارازلاشتۇرۇش پەسكەشلىك بولىدۇ.

ئارازلاشتۇرۇشماق «ئارازلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئارازلاشتۇرۇلماق «ئارازلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئارازلاشماق پ. ئۆچەكەشمەك، زىتلاشماق: ئۇلار قانداقلا ئىشتا بولمىسۇن، ئەرلىرى بىلەن گاھ-يوشۇرۇن، گاھ ئاشكارا ئارازلىشىپ يۈرىدۇ.

ئارازلىق ئى. مۇناسىۋەتتە كۆرۈلگەن يېرىكلىك، ئاداۋەت، ئۆزئارا ئۆچمەنلىك: بىزنىڭ ئارىمىزغا كىملەر ئارازلىق سالغانلىقىنى كۆپچىلىك ئاخىر بىلىدۇ.

ئارا-سىرە رەۋ. گاھ-گاھ، بەزى-بەزى، ئاندا-ساندا، بىرە-بىرە: ئۇ ئارا-سىرە تامىقىنى چاكىلدىتىپ قويىاتتى.

ئاراشتا قالماق دىيال. ئارىدا قالماق، ئىككىلەنمەك.

ئارال ئى <جۇغ> دېڭىز-ئوكيانلار ياكى تەبىئىي كۆل ۋە دەريالاردىكى ئەتراپى سۇ بىلەن ئورالغان قۇرۇقلۇق.

ئارالىق ئى. دىيال. پارا: ئارالىق پىيمەك.

ئارام ئى [پ] ① ھاردۇق، دەم: ئارام ئالماق. ئارام بەرمەك. * پالتا چۇشكۇچە كۆتەك ئارام ئاپتۇ (ماقال). ② خاتىرجەملىك، راھەت، ھۇزۇر: لېكىن، ئانا يالغۇز قىزىنىڭ ئالقانلىرىدىن جېنىغا ئارام سېزىدۇ. ③ كۆچمە. ئايلىش، ساقلىنىش: مېۋە-چېۋە ئاشلىقلا ئارام بېرىدۇ.

ئارامبەخش سۈپ [پ] ئارام بېرىدىغان؛ راھەت، ھۇزۇر ۋە ئاسايىشلىق بېغىشلايدىغان: كەچلىك نەم، پاكىز، ئارامبەخش ھاۋاسى تەنگە ھۇزۇر بېغىشلايتتى.

ئارامچان ئى. دىيال. ئارامىلىق؛ ئارامخۇدا.

ئارامچە رەۋ. خاتىرجەم ۋە ئازادە ھالدا، ئارامخۇدا، ئازادلىك بىلەن: بۇ ئىشنى كېيىن ئارامچە قىلىۋالساقمۇ بولىدۇ.

ئارامچىلىق ئى. خاتىرجەملىك، ئارامىلىق: كىشىلەرنىڭ كۆڭلى بىرەر نەرسىدىن ئاراز بېگەندە، قىزىق بىرەر چاقچاق ئاڭلىسا، كۆڭلىدىكى غەشلىك كۆتۈرۈلۈپ، كۆلكە ئىچىدە ئۆز كۆڭلىگە ئارامچىلىق تاپىدۇ. * سادىرغا «ئۇھ» دېگۈدەك ئارامچىلىق ئاخىر نېسىپ بولدى.

ئارامخۇدا رەۋ [ئارام + خۇدا] خاتىرجەم، تىنچ: ئىنسان بىر كۈن بولسىمۇ كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈشنى، ئارامخۇدا ياشاشنى خالايدۇ.

ئارامخۇش سۈپ [ئارام + خۇش] راھەت، ھۇزۇر بېغىشلايدىغان، خۇش ۋاقىت قىلىدىغان: جانان جامىدا ئەي ساقىي، ئارامخۇش مەينى بەرگەيسىز، يارانلار بىرلە سازىندە مەيىن ئىچمەك خۇماريم بار.

ئارامسىز سۈپ. ئارامى يوق، بىئارام: يېقىندىن بېرى ئىشلىرىمىز ئالدىراش بولۇپ، ئارامسىز ئۆتتۇق.

ئارامسىزلاندۇرماق «ئارامسىزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: «خوتۇنىنى قويۇپ بېرەي دېسەم، ئانام بىلەن دادام ئۇنىماي تۇرىدۇ» دېگەن سۆزدىكى قارا نىيەت ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئامبۇردا قىسقاندەك ئارامسىزلاندۇرماقتا ئىدى.

ئارامسىزلاندۇرۇشماق «ئارامسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئارامسىزلاندۇرۇلماق «ئارامسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئارامسىزلانماق پ. بىئارام بولماق، خاتىرجەمسىزلەنمەك، بىتاقەت بولماق: ئۇ ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئىشلاردىن ۋە غەم-قايغۇدىن كۆڭلى ئارامسىزلىنىپ يىغلاپتۇ.

ئارامسىزلىق ئى. ئارامى يوق، تىنچسىز ھالەت، بىئارام-لىق: ئۇنىڭ چىرايىدىن قانداقتۇر بىر خىل ئارامسىزلىق بىلىنىپ تۇراتتى.

ئارامگاھ ئى [پ] دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي: ئارمانسىز ئاشىق-مەشۇقلارنىڭ ئارامگاھلىرى خارابلىككە ئايلانماقتا...

ئارامگاھلىق ئى. ئارام ئالىدىغان ئورۇن، جاي: تاجاۋۇزچىلار دەريا ساھىلىدىكى گۈزەل چىمەنزارلىقلار بىلەن ئارامگاھلىقلارنى گۆرىستانلىققا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى.

ئاراملىق ئى. ھاردۇق چىقىدىغان، راھەت، ھۇزۇر بېرىدىغان ھالەت: كىتابخۇنى ئوقۇۋېرىپ، ئۇ سىزگە بەخت، ئاراملىق بېغىشلايدۇ.

ئاران I رەۋ ① زور قىيىنچىلىق بىلەن، كۆپ مۇشەققەتتە، تەستە: ئۇ سېمىزلىكتىن ئېغىرلىشىپ كەتكەن بەدىنىنى ئاران باشقۇرۇپ، يوغان خاپان كالىسىنى يەرگە ساڭگىلاتقان پېتى يېغىن تۇگىگىچە ئاران چىدىدى. ② سەل-پەل، بىلىنەر-بىلىنمەس: —باھار... باھار، — دېدى ئانا ئاران ئاڭلانغۇدەك بوش ئاۋاز بىلەن پىچىرلاپ. ③ پەقەت، بارى، يالغۇز: توققۇز ھۇرۇن ھەپتىسىگە ئاران بىر ئېگەر ياسىسا، ئۇ ئۆزى يالغۇز توققۇز ئېگەر ياساپتۇ.

ئاران دېگەندە ناھايىتى تەسلىكتە، مۇئېنىر جاپادا: ئاندىن ئۇ ئاران دېگەندە ئۆزىنىڭ ئون مىڭ سوم قەرز بولۇپ قالغانلىقىنى ئېيتتى.

ئاران II ئى. دىيال. سۇ ئارىلاشتۇرۇلغان قېتىق.

ئاران III ئى. دىيال. ئېغىل، قوتان.

ئاران-ئاران «ئاران I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

ئارەستە سۈپ [پ] يېزىت. سەرەمجانلاشتۇرۇلغان، تەرتىپلىك، بېزەلگەن: ھەممە ياق ئارەستە قىلىنغان، كىشىلەر بايرامىلىق كىيىملىرىنى كىيگەن داغدۇغىلىق مەنزىرە كۆز ئالدىمدا گەۋدىلەندى.

ئارەك ئى. دىيال. قىرنىڭ ئىچىگە، يەنى زىرائەتنىڭ تۇۋىگە تارتىلغان كىچىك ئېرىق (دېھقانچىلىقتا).

ئارەن ئى. دىيال. يامغۇر: سىم-سىم ئارەن.

ئارپا ئى <بوت> ① باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى كەڭ ھەم يېپىسىمان بولىدۇ، دېنىنىڭ شاكىلىدا ئۇزۇن قىلتىرىقى بولىدۇ. ئۇ بىر خىل ئاشلىق زىرائىتى بولۇپ، ئۇندۇرمىسىدىن پۈۋا ۋە ئارپا شېكىرى ئىشلەشكە بولىدۇ. ② مۇشۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ دېنى.

ئارپا تەكسى ئارپا پىششىقىدا پىشىدىغان بىر خىل شاپتۇل.

ئارپا-بۇغداي ئارپا ۋە بۇغداي، ئومۇمەن ئارپا ۋە شۇ قاتارلىق ئاشلىق زىرائەتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دانلىرى.

ئارپىبەدىيان ئى [ئارپا + بەدىيان] <بوت> ① كۈنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى مۇرەككەپ كۈنلۈكسىمان گۈل رېتىدە بولۇپ، رەڭگى سېرىق كېلىدۇ؛ ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ. ② مۇشۇ ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

ئارپىبەدىيانلىق ئى. ئارپىبەدىيان ئۆسىدىغان جاي، ئارپىبەدىيان تېرىلغان يەر.

ئارپىخان ئى <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. شەكلى ئارپىغا ئوخشاپ

كېتىدۇ، يوپۇرمىقى سەل ئۇزۇن، گۈلى كىچىك باشاقسىماق گۈل رېتىگە كىرىدۇ؛ باشىقى تۆۋەنگە ساڭگىلىغان ھالەتتە ئۆسىدۇ، رەڭگى يېشىل كېلىدۇ؛ چارۋىچىلىقتا يەم ـ خەشەك قىلىنىدۇ.

ئارپىلىق ئى. ئارپا تېرىلغان يەر، ئارپا بار جاي: ئۇ دادىسىنى ئىزدەپ ئارپىلىققا قاراپ يۈگۈردى.

ئارتتۇرماق I «ئارتماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئارتتۇرماق II «ئارتماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئارتتۇرۇشماق «ئارتتۇرماق I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئارتقى سۈپ. تارس. ئارقا، ئارقىدىكى: ئارتقى مېڭە.

ئارتقىمال ئى ← **بوختاق**.

ئارتماق I پ ① كۆپەيمەك، ئاشماق: 4 ـ سىنىپتىن باشلاپ بالىلارنىڭ ئىگىلىگەن بىلىمى يىلدىن ـ يىلغا ئارتىپ بارىدۇ. ② كۆچمە. كۆچەيمەك، ئۆرلىمەك، ئۆسمەك: چۆمۈپ چەكسىز شادلىق قوينىغا، ئۆز يۇرتىغا ماڭدى ئۇ قايتىپ. تاغ ـ داۋانلار قالغانچە كېيىن، خۇشاللىقى باراتتى ئارتىپ. ③ مەلۇم بىر چېگرا، مىقدار ياكى چەكتىن ئاشماق، ئۆتمەك: بۇ باھا ئەسلىي باھاسىدىن ئون پىرسەنت ئارتىپ كېتىپتۇ.

ئارتماق II پ ① يۈكنى تىرانسپورت ۋاستىسىنىڭ ئۈستىگە، ئىچىگە جايلاشتۇرماق، يۈكلىمەك: سىنىمىغان ئاتقا يۈك ئارتما (ماقال). ② كۆچمە. زىممىسىگە يۈكلىمەك، بوينىغا قويماق، تاڭماق: مەسئۇلىيەتنى ئارتماق. * شۆھرىتىڭ ـ شانىڭ ئۇچۇن بوغدانى سەن ئارتساڭ ماڭا. دەس تۇرۇپ قەددىمنى پۈكمەي، مەنزىلىڭگە كۆتۈرەي. ③ كۆچمە. دۆڭگىمەك، ئىتتىرىپ قويماق: قاراپ تۇرۇپ ئۆزى قىلغان ئىشنى باشقا ئادەمگە ئارتىپ قويسا بولامدۇ؟

ئارتۇچ ئى <بوت> ئارچا: باققاندىدى قوينىدا تەۋرىتىپ سېنى، ئارتۇچنىڭ غولىدا ياسالغان بۆشۈك.

ئارتۇق ① رەۋ. بەلگىلىك مىقداردىن، ساندىن ئوشۇق؛ زىيادە، كۆپ: ئارتۇق ئوخلىساڭ ئاچ قالسەن (ماقال). * 25 سانى بەشتىن بەش ھەسسە ئارتۇق. ② سۈپ. ئېھتىياجدىن، نورمىدىن ئاشقان، ئوشۇق: يېنىڭدا ئارتۇق پۇلۇڭ بولسا بەش كوي بېرىپ تۇرامسەن؟ ③ سۈپ (چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن) ئەزىز، ياخشى، ئەۋزەل، ئەلا دېگەن سېلىشتۇرۇش مەنىسىدە كېلىدۇ: قىزدىن ئارتۇق جۇۋان بار، ئاتتىن ئارتۇق غۇنان بار (ماقال). ④ سۈپ. كۆچلۈك، زور، ئۈستۈن: قىلىچنىڭ كۆچىدىن قەلەمنىڭ كۈچى ئارتۇق (ماقال). ⑤ رەۋ. بولۇپ ئۆتكەندىن، كۆرۈلگەندىن تاشقىرى، ئۇنىڭدىن ئوشۇق: ـــ بەس! ئارتۇق چىدىيالمايمەن... ـــ دەپ ۋاقىراپ كەتتى ئۇ. ⑥ سۈپ. ئارتۇقچە، بىھۇدە، ئورۇنسىز: ياماننىڭ بىر قىلىقى ئارتۇق (ماقال). ⑦ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئارتۇقچە ① سۈپ. بەلگىلىك مىقدارىدىن كۆپ، ئوشۇق: ئارتۇقچە پۇل. ئارتۇقچە خىراجەت. ئارتۇقچە ۋاقىت. // ئۇ ئارتۇقچە ھاياجانلىنىپ كەتكەنلىكتىن بولسا كېرەك، ئاۋازى تىترەيتتى. ②سۈپ. كېرەكسىز، پايدىسىز: ـــ بۇ گەپلىرىڭىز ئارتۇقچە، ـــ دېدى ئەكبەر ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن.

ئارتۇقچىلىق ئى ① ئېھتىياجدىن ئوشۇق ھالەت، زىيادىلىك: ياز ۋاقتى بولسىمۇ، سەپەرگە قېلىنراق كىيىم ئېلىۋېلىش ئارتۇقچىلىق قىلمايدۇ. ② ئالاھىدە تەرەپ، ئالاھىدىلىك، نەتىجە: كىشىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى كىشىگە دە، ئۆزىگە دېمە، كىشىنىڭ كەمچىلىكىنى ئۆزىگە دە، كىشىگە دېمە (ماقال).

ئارتۇق ـ كەم ئارتۇق ۋە كەم: بىزنىڭ ئىقتىسادىي مۇئامىلىمىزدە ئازدۇر ـ كۆپتۇر ئارتۇق ـ كەملىكنىڭ بولۇشى ھېچ گەپ ئەمەس.

ئارتۇقلۇق ئى. سان ـ مىقدار، سۈپەت ـ دەرىجە قاتار ـ لىقلاردا ئارتۇق ـ زىيادە ياكى يۇقىرى بولۇش؛ يۇقىرىلىق، كۆپلۈك، ئوشۇقلۇق، زىيادىلىك: خوتۇنۇڭ ئەقىللىق بولمىسا، ساڭا تىل ئۆزىتىپ سەندىن ئارتۇقلۇق دەۋا قىلىدۇ.

ئارتۇق ـ ئۆكسۈك ئارتۇق ياكى كەم، ئاز ـ كۆپ، كەم ـ زىيادە.

ئارتۇڭ ـ سارتۇڭ رەتسىز ئارتىلغان ياكى رەتسىز كۆتۈ ـ رۈۋالغان ھالەت، ساڭگۈل ـ سۇڭگۈل (نەرسىلەر ھەققىدە).

ئارتېرىيە ئى [ر] <ئانات> ئوكسىگېنغا تويۇنۇپ يۈرەكتىن چىققان ساپ قانىنى پۈتۈن بەدەنگە يەتكۈزىدىغان قان تومۇرلار ـ نىڭ ئومۇمىي نامى.

ئارتېزىيان سۈپ [ر<فىران] <گېئول> بۇرغىلاپ كولانغان ۋە سۈيى ئېتىلىپ چىقىدىغان چوڭقۇر قۇدۇق.

ئارتىس ئى [ر] كىنو، تىياتىر، سېرىك قاتارلىق سەنئەت ئەسەرلىرىدە رول ئالغۇچى شەخس.

ئارتىسلىق ئى. كىنو، تىياتىر، سېرىك قاتارلىق سەنئەت ئەسەرلىرىدە رول ئېلىش ئىشى، كەسپى.

ئارتىشماق I «ئارتماق I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ھەممەيلەننىڭ خۇشاللىقى ئارتىشماقتا ئىدى.

ئارتىشماق II «ئارتماق II» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار يۈكلەرنى تۆگىلەرگە ئارتىشتى.

ئارتىق I ئى ① ئۇلاغقا ئارتىلغان يۈكنىڭ ئىككى قاپتالغا چۈشۈپ تۇرغان قىسمى: ئوتۇننى ئارتىق ئەتمەك. ② ئۇلاغقا ئارتىلغان يۈك، نەرسە.

ئارتىق ياغاچ ئىككى تام ياكى ئىككى تۈۋرۈك ئارىسىغا توغرا قويۇلىدىغان ياغاچ لىم.

ئارتىق II ئى. دەريا ۋە كۆللەر ئۈستىگە ئادەم ۋە ئۇلاغ ئۆتە ـ لىگۈدەك دەرىجىدە تۇتقان مۇز: ئارتىق چۈشمەك.

ئارتىقلىق سۈپ. ئارتىلغان، ئارتىپ قويۇلغان، يۈكلەنگەن: مەلىكە ئويغىنىپ قارىسا، ئاتلار ئەسلىگە كېلىپ، كىشنەپ تۇرغۇدەك، يۈك ـ تاقلارمۇ ئارتىقلىق پېتى تۇرغۇدەك.

ئارتىلدۇرماق «ئارتىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاۋۇل ئۇنى بېشى ئۈستىدىن ئارتىلدۇرۇپ ئۇچ ـ تۆت قەدەم يىراقتا ئېتىۋەتتى.

ئارتىلدۇرۇشماق «ئارتىلدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى

ئارتىلدۇرۇلماق «ئارتىلدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئارتىلماق ① «ئارتماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇغداي ئارتىلغان ئېشەك ئىگىسىدەكلا ئورۇق ۋە ھالسىز بولۇپ، ئۇلاردىن 50 قەدەمچە ئارقىدا قالغانىدى. ② «ئارتماق II» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇ بىراۋنىڭ تامىدىن ئارتىلىپ باغقا چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى بىلدى.

ئارتىلىشماق «ئارتىلماق II» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى

جىسى: ئۇلار بىراۋنىڭ شەپسىنى ئاڭلىدى ـ دە، باغنىڭ ئارقا تېمىدىن ئارتىلىشىپ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي بەدەر قېچىشتى.

ئارتىم ئى. بىر قېتىم ئارتىشقا بولىدىغان يۈك: بىر ئارتىم ئوتۇن.

ئارچا I ئى <بوت> ئارچا ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ. ئېگىز ئۆسىدۇ، كىچىك شاخلىرى تۈز، تۆۋەنگە ساڭگىلاپ تۇرىدۇ؛ يوپۇرمىقى تەڭگىچە شەكلىدە بولۇپ مېۋىسى شارسىمان، ياغىچى پۇراقلىق ھەم بەك چىڭ بولىدۇ؛ قۇرۇلۇشقا ماتېرىيال قىلىنىدۇ.

ئارچا II ئى. دىيال. قېتىقنى قاينىتىشتىن ھاسىل بولىدىغان ئۈيۈتما، سۈزمە.

ئارچىزار ئى. ئارچا كۆپ ئۆسكەن يەر: قويۇق، كۆپكۆك ئارچىزارنىڭ ئىچىدە، ئۇ ئىزدىگەن مېۋە ئۆسمىش باراقسان.

ئارچىزارلىق ئى. ئارچا كۆپ ئۆسكەن يەر: بۇ جىرا ئىچى قويۇق ئارچىزارلىق ۋە تېۋىلغىلىق ئىدى.

ئارچىلىق ئى. ئارچا ئۆستۈرۈلگەن، ئارچا بىلەن قاپلانغان جاي.

ئارچىمبەل ئى. دىيال. گەزلىمە، رەخت: ئارچىمبەلدە تون كىيىپسىز ياقاسىنى بۇزماڭ (لوپنۇر).

ئارخائىزم ئى [ر<گىرېك] كونىرغان، ئىستېمالدىن قالغان سۆز، ئىبارە ياكى گىراماتىكىلىق فورما.

ئارخېئولوگ ئى [ر<گىرېك] ئارخېئولوگىيە بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىم، مۇتەخەسسىس.

ئارخېئولوگىيە ئى [ر<گىرېك] قېزىۋېلىنغان ياكى قەدىمدىن ساقلىنىپ قالغان يادىكارلىقلار ۋە ئىزلارغا ئاساسەن، دەۋرلەر تارىخىنى، يەنى خەلقلەرنىڭ تارىخىي ئۆتمۈشىنى، تۇرمۇش ۋە مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئارخېئولوگىيەلىك سۈپ. ئارخېئولوگىيەگە ئائىت، ئارخېئولوگىيەگە تەئەللۇق: گېزىتكە ئارخېئولوگىيەلىك ئاتالغۇلار ھەققىدە بىرنەچچە ماقالە بېسىلدى.

ئارخىپ ئى [ر<لات] بىرەر ئىدارە، تەشكىلات ۋە شەخسلەرنىڭ ئىش ـ پائالىيىتى ۋە ئومۇمىي ئەھۋالىغا ئالاقىدار بولغان، تۇرگە ئايرىلىپ ۋە سىستېمىلاشتۇرۇلۇپ ساقلىنىدىغان ھۆججەت، خەت ـ چەك ۋە فوتو ـ سۈرەت قاتارلىق ماتېرىياللار: رازۋېدكا ئەمەلدارى ئارخىپ ئىچىدىن لۇتپۇللا بىلەن گۈلباھار يېزىشقان خەتلەرنى سۈغۇرۇۋېلىپ سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى.

ئارخىپچى ئى. ئارخىپ ساقلاشقا مەسئۇل كىشى، ئارخىپ باشقۇرغۇچى.

ئارخىپچىلىق ئى. ئارخىپ تۈرغۇزۇش، ساقلاش ئىشى، ئارخىپ باشقۇرۇش خىزمىتى: ئىدارىمىزدە كادىرلار خىزمىتى، كاتىباتلىق، ئارخىپچىلىق، ئارقا سەپ تەمىناتى، پېشقەدەم كادىرلار خىزمىتى قاتارلىق نۇرغۇن خىزمەتلەر ئىشلەندى.

ئارخىپخانا ئى. [ر+پ] ئارخىپ ساقلايدىغان مەخسۇس ئورۇن، مەخسۇس ئارخىپ ساقلايدىغان جاي: ئىسمايىل ئەھمەد ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپخانىغا ماتېرىيال ئىئانە قىلدى. * ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپخانىغا ئۆزىنىڭ سۆزلىگەن سۆزى قاتارلىق نۇرغۇن ماتېرىياللارنى ئىئانە قىلدى.

ئارخىپشۇناس ئى. ئارخىپشۇناسلىق مۇتەخەسسىسى.

ئارخىپشۇناسلىق ئى. مەخسۇس ئارخىپلارنى تۈرغۇزۇش، ساقلاش ۋە ئۇنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئىلمىي ئۇسۇللارنى تەتقىق قىلىدىغان، بۇ ھەقتىكى تۈرلۈك نەزەرىيەۋى ۋە ئەمەلىي مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىدىغان ئىلىم ساھەسى.

ئارخىپلاشتۇرماق پ. ئارخىپ تۈرغۇزماق، ئارخىپ قىلىپ ساقلاپ قويماق: ... قايتىدىن ئارخىپلاشتۇرۇپ، خەنزۇچە ئوقۇغان مىللىيلار قوبۇل قىلىش پىلانىدىكى ئارزۇسى بويىچە قوبۇل قىلىنسا بولىدۇ.

ئارخىپلاشتۇرۇلماق «ئارخىپلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مېنىڭ قولۇمدا بىر ئادەمنىڭ ئارخىپلاشتۇرۇلغان رېنتگېن رەسمى بار.

ئارخىتېكتور ئى [ر<گىرېك] ھەرخىل ئىمارەت، قۇرۇلۇشلىرىنى لايىھەلەپ، ئۇنىڭ ئىسخېمىسىنى سىزغۇچى ۋە شۇنداق قۇرۇلۇشقا قوماندانلىق قىلغۇچى كىشى، قۇرۇلۇش مۇتەخەسسىسى.

ئارداق I سۈپ. دىيال. ئېچىغان، سېسىغان، بۇزۇلغان: ئارداق قوغۇن.

ئارداق II سۈپ. دىيال. ئەتىۋار: مېلى تولىنىڭ مېلى ئارداق، بالىسى تولىنىڭ بالىسى ئارداق (ماقال).

ئاردىماس سۈپ. دىيال. خورىماس، غەم يېمەس.

ئاردىماق پ. دىيال ① ئېچىماق، سېسىماق، بۇزۇلماق. ② ئېچىشماق، تارلىقى كەلمەك.

ئارزاڭ ئى. ھاراق ئىشلىگەندە ئېچىتىلغان نەرسىدىن قېپقالغان قالدۇق.

ئارزۇ ئى [پ] دىلدىكى ئىستەك؛ ئۈمىد، ئىنتىلىش، ھەۋەس: ئارزۇ قىلماق. * بىر ئارزۇ ئون ئارزۇنى تۇغدۇ (ماقال).

ئارزۇ قىلماق ئۈمىد ئىستىمەك، ئۈمىد قىلماق، خالىماق، ئىنتىلمەك، ئىستىمەك: ئۇ شەھەر كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىپ، ئاتىسىدىن ئۇچ ئايلىق رۇخسەت سورىدى.

ئارزۇ ـ ئارمان دىلدىكى ئارزۇ ۋە ئارمانلار: ئالىم ئارزۇ ـ ئارمان قۇچىقىدا ياشنايدۇ.

ئارزۇ ـ تەلەپ دىلدىكى ئارزۇ ۋە تەلەپلەر: ئەزەم ئاكا ياشلارنىڭ ئۆزىگە لايىق ئارزۇ ـ تەلەپلىرى بارلىقىنى نېمىشقىمۇ چۈشەنمەيدىغاندۇ.

ئارزۇ ـ تىلەك دىلدىكى ئارزۇ ۋە تىلەكلەر: ئۇ ئۆزىنىڭ ئارزۇ ـ تىلەكلىرىنى خەتكە ئېنىق قىلىپ يازدى.

ئارزۇ ـ خىيال ئارزۇ ۋە شۇ ئارزۇ ھەققىدە قىلغان خىياللار، ئويلىنىشلار: بىر جۈپ ياش كۆل بويىدا ئولتۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ ـ خىياللىرى ئۈستىدە ئۇزاق مۇڭداشتى.

ئارزۇسىز سۈپ. ئارزۇ ـ ئۈمىدى يوق، ئارزۇ قىلمىغان؛ ئارزۇلانمىغان ياكى ئارزۇلانمايدىغان: دۇنيادا ھېچقانداق ئارزۇسىز ئادەم بولمىسا كېرەك.

ئارزۇقماق پ. دىيال. ئەندىكمەك، ھولۇقماق.

ئارزۇلۇق سۈپ ① كۆپتىن بېرى ئارزۇلاپ كەلگەن، ئارزۇلاپ كۈتۈلگەن؛ كۆڭۈلدىكى: ئاتا ـ ئانا ئارزۇلۇق يالغۇز قىزىنى ئۇزۇن جانلىرىدىنمۇ ئارتۇق كۆرەتتى. ② ئارزۇلار بىلەن تولۇپ تاشقان، ئارزۇسى بار: ئارزۇلۇق دۇنيا.

ئارزۇلىماق پ ① ئارزۇ قىلماق، ئۈمىد قىلماق: بۇنى بىز ئەمەس، نەچچە ئەۋلاد كىشىلەر ئارزۇ قىلىشقان، ھەتتا بۇشۇكتىكى

كىچىك بالىلارمۇ ئۇنى ئارزۇلايدۇ. ② ياخشى كۆرمەك، ئامراق بولماق، ھەۋىسى كەلمەك: يىگىتنىڭ بېشىدا چىمەن دوپپا، ئۇچىسىدا ھازىرقى يىگىتلەر ئارزۇلاپ كىيىدىغان خۇرۇم چاپان بار ئىدى. ③ ئاسرىماق، پەپىلىمەك، ئەركىلەتمەك: زوربخان مايسەمنى ئارزۇلاپ، سۆنىڭ سۆزۈكىنى، ئاشنىڭ قويۇقىنى بېرىپ، قولىدىن چۈشۈرمەي چوڭ قىلدى.

ئارزۇمەن سۆپ [پ] ئارزۇ قىلغۇچى، ئىستىگۈچى، ئىنتىزار: مەن خېلىدىن بېرى ئۇنى بىر كۆرۈشكە ئارزۇمەن بولۇپ يۈرەتتىم.

ئارزۇ ـ نىياز دىيال. مەقسەت، نىيەت: كۇن كۆرۈشنى ئارزۇ ـ نىياز قىلمامسەن؟

ئارزۇ ـ نىيەت دىلدىكى ئارزۇ، نىيەت ۋە مەقسەتلەر: ئۇ مەندىن ـــ دەسلەپكى ئارزۇ ـ نىيەتلىرىڭنى تۈيۈقسىز ئۆزگەرتىۋەتىشكە نېمە مەجبۇر قىلدى؟ ـــ دەپ سورىدى.

ئارزۇ ـ ھەۋەس دىلدىكى شېرىن ئارزۇ ـ ئىستەك ۋە ھەۋەسلەر: ھەر خىل ئادەمدە ھەر خىل ئارزۇ ـ ھەۋەس بولىدۇ. * ئۇنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا ئارزۇ ـ ھەۋىسى بار.

ئارزۇ ـ ئۇمىد دىلدىكى ئارزۇ ـ ئىستەكلەر: سەن ئۇلارنى ھەربىر ئويلىغىنىڭدا ئۇلارنىڭ ئارزۇ ـ ئۇمىدلىرى، ئوتلۇق تىلەكلىرى ساڭا كۈچ ۋە دەرمان بېغىشلاپ، ئالدىڭدا پارلاق تاڭ ئېتىۋاتقاندەك يورۇقلۇق سېزىسەن.

ئارزۇ ـ ئىستەك دىلدىكى ئارزۇ ۋە ئىستەكلەر: ئۇ ئۆز ئەسەر ـ لىرىدە ئەمگەكچى خەلقنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەت ۋە ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى ئىنتايىن تەسىرلىك ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن.

ئارسىنامىن ئى [ئىنگ] <خىم> بىر خىل ئورگانىك بىرىكمە دورا. ئۇ سۇس سېرىق رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، ئېرىتمىسى تەبىيارلانغاندىن كېيىن ئالكوھول، سىغلىس ۋە قايتىلانما كېزىك قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالاشتا ئوكۇل ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

ئارسلان ئى ① مۇشۇكسىمانلار ئائىلىسىگە كىرىدىغان، سۈت ئەمگۈچى يىرتقۇچ ھايۋان: ئارسلان بالىسى ئارسلان بولىدۇ (ماقال). ② كۆچمە. باتۇر، قەيسەر، زەبەردەست، قورقماس، قاپ يۈرەك: تۇغۇلدۇم، «ئارسلان بول» دەپ ئانام سۆيگەن پېشانەمگە، سېلىپ زەن ھەر سۆزۈم، قەلبىم، مىجەز ـ خۇلقۇم، ئىپادەمگە. ③ ئەرلەر ئىسمى.

ئارسىن ئى [ر<لات] <خىم> ← **مىشياك**: شۇنى ئەستىن چىقارماسلىق زۆرۈركى، سىماب، ئارسىن، فېنول، مىس قاتارلىقلار بىلەن زەھەرلىنىشىمۇ يامان ئاقىۋەتلەرنى پەيدا قىلىدۇ.

ئارسىز سۆپ. ئار ـ نومۇسىنى يوقاتقان، ئۇيالمايدىغان، نومۇس قىلمايدىغان، ئۇياتسىز: ئەر ئارسىز بولماس، يىگىت يارسىز بولماس (ماقال).

ئارسىزلىق ئى. ئار ـ نومۇسنى بىلمەسلىك، نومۇسسىزلىق: ئۇ ھەرقانچە چىرايلىق بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئارسىزلىق ۋە بەتقىلىقلىرى كىشىنى تولىمۇ سەسكەندۇرەتتى.

ئارسىنماق پ. ئار ئالغانلىق ھېس قىلماق، ئار ئالماق، ئارلىق تۇيغۇسى پەيدا بولماق، ئۇيالماق: ئۇلارنىڭ كۆزىدىن مۇغەمبەرلىك يېغىپ تۇرىدۇ، قىياپىتىدىن غېرىبسىنىش، ئارسىنىش ئالامەتلىرىنى مۇتلەق ئۇچرىتقىلى بولمايدۇ.

ئارغا ئى. دىيال. ئويۇنچۇق، ئاۋۇنچاق.

ئارغامچا ئى. پاختا، يۇڭ، چىگە ۋە ھەر خىل سۈنئىي تالالارنى ئېشىش ئارقىلىق ياسىلىدىغان توم تانا، ئارقان: يۇڭ ئارغامچا. چۈپۈر ئارغامچا. * يىلان چاقماق كىشى ئارغامچىدىنمۇ قورقىدۇ (ماقال).

ئارغامچا قاتماق قائىدە، تەرتىپ بويىچە جايلاشتۇرۇلىدىغان، ئارغامچا ئېشىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان يۇرۇشلۇك قۇرۇلما.

ئارغامچىنى ئۆزۈن قويۇۋەتمەك بىرەر كىشىنىڭ ئورۇنسىز، ئەخلاقسىز، بەتقىلىقلىق يامان ئىش ـ ھەرىكەتلىرىگە مەلۇم ۋاقىت يول قويماق، پۇرسەت بەرمەك.

ئارغامچا ـ توقۇناق ئارغامچا ۋە توقۇناق، ئومۇمەن ئارغامچا تۇرىدىكى نەرسىلەر.

ئارغامچىلىق سۆپ ① ئارغامچىسى بار؛ ئارغامچا تۇتقان ياكى كۆتۈرۈۋالغان: ئاۋۇ توقۇناق ئارغامچىلىق كىشىنى كۆردۈڭمۇ؟ دەل شۇ كىشى سېنى ئىزلەپ كەپتۇ. ② ئارغامچا تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدىغان، ئارغامچا قىلىشقا بولىدىغان: بىزگە ئىككى ئارغامچىلىق چۈپۈر لازىم ئىدى.

ئارغۇلار ئى <ئىرق> ئۇيغۇرلارنىڭ XI ئەسىردىكى قەبىلىلىرىنىڭ بىرى.

ئارغۇن سۆپ <زوئول> قوتاز بىلەن يەرلىك ياكى باشقا نەسىللىك كاللارنى چېتىشتۇرۇش ئارقىلىق كېلىپ چىققان بىرىنچى ئەۋلاد شالغۇت.

ئارغۇنلاشتۇرماق «ئارغۇنلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئارغۇنلاشتۇرۇشماق «ئارغۇنلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئارغۇنلاشتۇرۇلماق «ئارغۇنلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئارغۇنلاشماق پ. ئازماق، نەسلى ئۆزگەرمەك: ئۇنىڭ بېقىۋاتقانلىرىنىڭ ھەممىسى ئارغۇنلاشقان كاللار.

ئارغىماق ئى. ئالاھىدە نەسىللىك چاپقۇر ئات: ئۇچ ئارغىماق قوشۇلغان پوچتا ھارۋىسى كۆزۈرۈكتىن ئۆتۈپلا غايىب بولدى.

ئارغىماقلىق سۆپ. ئارغىمىقى بار؛ ئارغىماق مىنگەن ياكى ئارغىماق يېتىلىۋالغان: ئارغىماقلىق كىشى.

ئارفا ئى [ر<نېم] <مۇز> ← **چىلتار**.

ئارقا ئى ① گەۋدىنىڭ قورساقسىغا نىسبەتەن كەينى تەرىپى: ئارقىسىنى قىلماق. قولىنى ئارقىسىغا تۇتماق. ② نەرسىلەرنىڭ كەينى قىسمى؛ يۈزىگە، ئالدى تەرەپكە قارىمۇقارشى بولغان قىسمى، تەتۈرى: سۈرەتنىڭ ئارقىسى. * ئۇ تامنىڭ ئارقىسىغا چاپلانغان خەتنى ئاستا سويۇۋالدى. ③ توپ پۇتلۇق ھايۋانلارغا نىسبەتەن باش ۋە كۆكسىنىڭ كەينى تەرىپى: ئاتنىڭ ئالدى پۇتى ئىششىق بولسا، ئارقا پۇتىغا تەسىر قىلىپ، مېڭىشى بۇزۇلىدۇ. ④ ھەرىكەت يۆنەلگەن تەرەپنىڭ ئەكسى، كەينىدىكى مۇساپە: ئارقىدا قالماق. * ئوتۇنچى يولۇاسىنى كۆرۈپلا، پالتىسىنمۇ ئالماي ئارقىسىغا قاراپ بەدەر قاچتى. ⑤ كۆچمە. ئۆزى يوق يەر؛ ئۆزى يوق پەيت: ئارقىسىدىن كۈلمەك. ئارقىسىدىن گەپ قىلماق. * ئارقامدىن

دېگەنلەر ــ تېزىكمىنى يېگەنلەر (ماقال).

ئارقا بەل ئارقا مۇرىنىڭ ئەڭ ئېگىز قىسمىدىن ئىنچىكە بەلگىچە بولغان ئارىلىق.

ئارقا بوي كىيىمنىڭ ئارقا تەرەپتىكى بويى.

ئارقا پەش كىيىمنىڭ ئارقا تەرەپتىكى پېشى.

ئارقا پۇت <زوئول> ھاشارات ۋە تۆت پۇتلۇق، ئومۇرتقىلىق ھايۋانلارنىڭ كەينىدىكى ئىككى پۇت.

ئارقا پىشاپ چوڭ تەرەت، گەندە، پوق.

ئارقا تەرەپ قوللاپ ـ قۇۋۇتلەيدىغان، ياردەم بېرىدىغان، يۆلەيدىغان ھىمايىچى؛ تايانچ: ئۇنىڭ ئارقا تىرىكى كۈچلۈك.

ئارقا چاك گەزمال، تېرە ۋە شۇ قاتارلىقلاردىن تىكىلگەن بۇيۇملارنىڭ ئارقا تەرەپ چېتىلغان تىكىش سىزىقى.

ئارقا سەپ ① <ھەرب> ئۇرۇش مەزگىلىدىكى ئالدىنقى سەپتىن يىراق بولغان ئىچكى رايون، قىسىم. ② ئىدارە، مەكتەپ، زاۋۇت، كان ـ كارخانا قاتارلىق ئورۇنلاردىكى ئاساسىلىق خىزمەتكە بېۋاستە ئارىلاشمايدىغان ھەمدە شۇ ئاساسلىق خىزمەتنىڭ زۆرۈر تەييارلىق ، تولۇقلىما ئىشلىرىنى ئىشلەيدىغان ياردەمچى تارماق.

ئارقا كۆرۈنۈش ① پېرسوناژ ھەم ۋەقەلىككە تەسىر كۆرسەتكەن تارىخىي ئەھۋال ۋە ئوبيېكتىپ رېئاللىق: تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش، سىياسىي ئارقا كۆرۈنۈش. ② تىياتىر، كىنو، رەسىم ۋە فوتو سۈرەتتىكى ئاساسىي شەيئىنى روشەنلەشتۈرۈپ بېرىدىغان مەنزىرە.

ئارقا مېڭە <ئانات> مېڭىنىڭ بىر قىسمى. ئۇ مېڭىنىڭ ئارقا قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، كۆۋرۈكچە مېڭە، ئۇزۇنچاق مېڭە ۋە كىچىك مېڭىدىن تەركىب تاپىدۇ.

ئارقا ـ ئارقىدىن ① بىرىنىڭ ئارقىسىدىن يەنە بىرى: ئۇلار ئارقا ـ ئارقىدىن ئىرادىلىرىنى بىلدۈرۈشتى. ② قاتارسىغا، ئۇزلۇكسىز: ئۇلار ئارقا ـ ئارقىدىن ياتاقتا كىرىپ كەلدى.

ئارقار ئى <زوئول> بىر خىل ياۋا قوي، مۇڭگۈزى توم ۋە چوڭ بولۇپ، يۇڭى يىرىك ۋە ئۇزۇن، قوڭۇرغا مايىل كۈل رەڭ كېلىدۇ ؛ قۇيرۇقى قىسقا، پۇتلىرى بەجىرىم ھەم كۈچلۈك، ئېگىز تاغلارغا چىقالايدۇ.

ئارقاق ئى. رەخت، ماتا، گىلەم قاتارلىقلارنى توقۇشتا ئۆرۈش يېپلارنىڭ ئارىلىقىدىن توغرىسىغا ئۆتكۈزۈلىدىغان يىپ.

ئارقاقلىق سۈپ. ئارقىقى بار، ئارقاق ئۇچۇن تەييارلانغان، ئارقاق قىلىنىدىغان: ئارقاقلىق يىپ. * پاتمىخان يېڭى پاختىدىن ئارقاقلىق يىپ ئېگىرىدى.

ئارقاقلىماق پ. باپكارلىق ۋە گىلەمچىلىكتە، ئۆرۈش ئارقىلىقىدىن يىپ ئۆتكۈزمەك.

ئارقال I ئى <بوت> پاكار ئۆسىدىغان، غولى بوغۇم ـ بوغۇم، رەڭگى سېرىق ھەم ئىللىق پۇرايدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. ئۇنى تاماقتا سالسا، تاماقتا تەملىك پۇراق ھاسىل بولىدۇ. ئادەتتە كۆپرەك «ئارقال ئوتى» دېيىلىدۇ.

ئارقال II ئى. دىيال. ياۋا قوينىڭ چىشىسى، ئارقار.

ئارقان ئى ← **ئارغامچا**: مەن قىرغاقنى بويلاپ، قىزغا قارىتىپ ئارقان تاشلىدىم.

ئارقان ئۆزەر مىجەزى چۈس، كاج (كاج ئادەملەرنى سۈپەتلەش ھەققىدە).

ئارقاندا تماق «ئارقاندىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئارقاندا شماق «ئارقاندىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئارقاندا لماق «ئارقاندىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئارقاندىماق پ. ئارقان بىلەن باغلىماق، ئارقان بىلەن چىگمەك: نېرىدا ئارقاندا قويۇلغان بىرى قىزىل، بىرى كۆك ئىككى موزاي ئوت يېمەي قۇيرۇقلىرىنى شېپاڭلىتىپ تۇراتتى.

ئارقانلا تماق «ئارقانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئارقانلا شماق «ئارقانلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئارقانلا نماق «ئارقانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئارقانلىماق پ. ئارقان بىلەن باغلىماق، چىگمەك: ئۇ ئاتنى ئارقانلىدى.

ئارقۇ ئى. تارس. ئوردا قاراۋۇلى: ئارسلان بىلەن ئىككىسى ئارقۇلارنىڭ ياردىمىدە ئىككى بوز ئارغىماقتا مىنىشتى.

ئارقۇلۇت ئى. دىيال. يايلاقلاردا ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت.

ئارقىچە رەۋ ← **ئارقىسىچە**.

ئارقىچىلاپ رەۋ. يۆنەلگەن تەرەپكە ئارقىسىنى قىلىپ، ئارقا تەرەپى بىلەن، ئارقىسىچە: ئارقىچىلاپ ماڭماق.

ئارقىدىن رەۋ. كېيىن، ئاۋۇال ئېيتىلغان مەلۇم ئىش ـ ھەرىكەتتىن ياكى نەرسىدىن كېيىن: ئاۋۇال نان يەپ، ئارقىدىن چاي ئىچكۈلۈك.

ئارقىسىچە رەۋ. ھەرىكەت يۆنەلگەن تەرەپكە ئارقا تەرىپىنى قىلىپ، كەينىنى قىلىپ؛ كەينىچە: ئۇ پادىشاھنىڭ رۇخسىتىنى ئالغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئارقىسىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

ئارقىسىدا تىر ① ئاقىۋىتىدە، نەتىجىسىدە: ئۇ ئاتىسىنىڭ تەشەببۇسى ۋە قېتىرقىنىپ تەربىيەلىشى ئارقىسىدا داڭلىق ھۇنەرۋەن بولۇپ يېتىشتى. ② سەۋەبلىك، تۈپەيلى: ئۇلار رىقابەت ئارقىسىدا بۆلۈنۈپ كەتتى.

ئارقىش ئى. تارس. كارۋان؛ ھەربىي قوشۇننىڭ ئوزۇق ـ تۇلۇكىنى يۆشۈيدىغان ئارقا سەپ خىزمىتى: بۇغراخان ئارسلان بىلەن چۆشكۈن ئالدىغا چىقىپ، ئارقىش قوشۇننىڭ باشلىقىنى قىچقاردى.

ئارقىلىق I ئى. ھاجەت قىلىدىغان يەرنىڭ ياكى ھاجەتخانىنىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى، خالىي جاي.

ئارقىلىق II تىر ① بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىدىن، ئارىسىدىن، ئوتتۇرىسىدىن ياكى ئۈستىدىن: بۇ ھويلا ئارقىلىق باغقا چىققىلى بولىدۇ. ② بىرەر كىشى ياكى بىرەر نەرسە ۋاستىسى، ياردىمى بىلەن، ياردىمىدە: بىز تېلېفون ئارقىلىق بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپتۇق. ③ ئىسىمنىڭ ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن ئوخشاش مەنىدە، ھەرىكەتنىڭ ۋاستىسىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ بۇ ھەرىكەتكە ئەملىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئاكتىپ قاتناشتى. ④ سەۋەبلىك، تۈپەيلىدىن: ئۇ بۇ قېتىمقى ماجىرا ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قانچىلىكلىكىنى ئاشكارىلىدى.

ئارقىن ئى. سۇ يالاپ ئويۇۋەتكەن جاي.

ئاركتىكا ئى [ر<گىرېك] <جۇغ> يەر شارىنىڭ شىمالىي

قۇتۇپ رايونى.

ئارگون ئى [ر<گىرېك] <خىم> گاز ئېلېمېنت ؛ بەلگىسى A ياكى Ra (Argonium). رەڭسىز ۋە پۇراقسىز كېلىدۇ. ئارگون قاچىلانغان ۋاكۇئۇم لامپىدىن توك ئۆتكۈزگەندە، رەڭلىك نۇر تارقىتىدۇ. ئۇ ئاتموسفېرا تەركىبىدە ئاز مىقداردا بولغان ئىنېرتسىيەلىك گاز ھېسابلىنىدۇ.

ئارگىنال ئى [ر< لات] ① بىرەر ئەسەرنىڭ ئاپتور تەرىپىدىن بېۋاستە يېزىلغان نۇسخىسى، ئەسلىي نۇسخىسى، كۆپەيمىسى: ماقالىنىڭ ئارگىنالى. ② بىرەر نەرسە، ماقالە قاتارلىقلارنى يېزىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قەغەز؛ ماقالە قەغىزى.

ئارلىق ئى. نومۇس قىلىش، ئۇيلىنىش، خىجالەت بولۇش، نومۇس، ئۇيات: ئارلىق ھېس قىلماق.

ئارمان ئى [پ] ① ئەملىگە ئاشمىغان ئارزۇ ـ ئىستەك ياكى ۋاقتىدا قىلىنمىغان ئىشلار تۈپەيلىدىن كۆڭۈلدە قالغان ئۆكۈنۈچ، پۇشايمان، ھەسرەت، نادامەت: ـــ قىزىم ھاياتلا بولسا، ئۇنىڭ بىلەن دىدارلىشىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوق ئىدى، ـــ دېدى ئۇ ئېزىلىپ. ② ئارزۇ، ئۇمىد: ـــ كۆزۈمنىڭ ئوچۇقىدا دادامنى ۋە قوۋۇم ـ قېرىنداشلىرىمنى بىر كۆرسەم دېگەن ئارمىنىم بار، ـــ دېدى ئۇنىڭ خوتۇنى.

ئارماندا قالماق ئارزۇ، مەقسەتكە يېتەلمەي ياكى ئىشنى بىر باشقا ئېلىپ چىقالماي ئەپسۇسلانماق، ھەسرەتتە ـ نادامەتتە قالماق: ـــ ئارماندا قالماسلىق ئۈچۈن ئەڭ ئاخىرقى چارە، ئوپېراتسىيە قىلىشقا قوشۇلمەن، ـــ دېدى ـ دە، ئوپېراتسىيە قەغىزىگە قول قويدى ئۇ.

ئارمانسىز ① سۈپ. ئارمانى يوق، ئارمانى قالمىغان: ئارمانسىز كۆنلەر. ئارمانسىز ھايات. ② رەۋ. ئۆكۈنمەي، پۇشايمان قىلماي؛ ھەسرەت ـ نادامەت چەكمەي: ئارمانسىز كەتمەك. ئارمانسىز ياشماق.

ئارمىيە ئى [ر<فىران<لات] <ھەرب> ① دۆلەتنى قوغداشنى زىممىسىگە ئالغان قوراللىق قوشۇن: خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى. ② بىر ياكى بىرنەچچە قوشۇن تۈرلىرىنىڭ قوشۇلمىسى: 1 ـ يۆنىلىش ئارمىيە. يېڭى 4 ـ ئارمىيە.

ئار ـ نومۇس ① خىجالەت تارتىش، ئۇيلىنىش تۇيغۇسى؛ ئۇياتلىرى، ئار ۋە نومۇس: ئۇ ئار ـ نومۇس كۈچى ۋە قىزىلىق غۇرۇرى بىلەن ئۆزىنى مەھكەم تۇتۇپ، تۇرغۇنىڭ يېنىغا ئاستا كېلىپ توختىدى. ② كىشىلەرنى ئۆلۈغلايدىغان، كىشىلەرگە ھۆرمەت بېغىشلايدىغان خىسلەت، پەزىلەت: ئار ـ نومۇسنى ساقلاش ئۈچۈن ھەرقانداق گۇزەللىك ۋە ھۇزۇر ـ ھالاۋەتتىن ۋاز كېچىشكە توغرا كېلىدۇ.

ئار ـ نومۇسلۇق ئار ـ نومۇس قىلىدىغان، ئىزا تارتىدىغان، خىجىل بولىدىغان: ئايگۈل خېلى ئار ـ نومۇسلۇق قىز بولدى.

ئاروماتىك ئى [ر] <خىم> ← **ئارۇماتىك بىرىكمىلەر**.

ئاروماتىك بىرىكمىلەر <خىم> ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ چوڭ بىر تۈرى. ئۇ بېنزول ۋە ئۇنىڭ تۇغۇندىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ تۈردىكى بىرىكمىلەرنىڭ مولېكۇلاسىدا بىر ياكى بىرنەچچە بېنزول يادروسى بولىدۇ.

ئارۇز ئى [ئە] <ئەد> شېئىر تۈزۈلۈشىدە، ئۇزۇن ۋە قىسقا بوغۇملارنىڭ مەلۇم تەرتىپته ئالمىشىپ كېلىشىگە ئاساسلانغان ۋە ئۇيغۇر كىلاسسىك شېئىرىيىتىدە كەڭ قوللىنىدىغان ۋەزىن سىستېمىسى: ئارۇز ۋەزىنىدە يېزىلغان شېئىر.

ئارۇن رەۋ، دېيال. ئاز، ئازراق، بىرئاز: ماڭا بېنىڭدىن ئارۇن بەر.

ئارۇڭ ـ سارۇڭ قالايمىقان، رەتسىز: ئۇ قولىغا سۈپىدىكى يوغان ۋە ئېغىر پالتىنى ئالدى ـ دە، كۆتەكنىڭ ئارۇڭ ـ سارۇڭ پۇتاقلىرىنىڭ ئارىسىغا كۇچ بىلەن ئۇردى.

ئاربۇس ئى. بەك چوڭمۇ ئەمەس ۋە بەك كىچىكمۇ ئەمەس ئاپتوبۇس؛ چوڭ تىپتىكى ئاپتوبۇسلاردىن كىچىك ۋە كىچىك تىپتىكى ئاپتوموبىللاردىن چوڭراق قىلىپ ئىشلەنگەن ئارا ئاپتوبۇس: كۆزىتىشتە 10 ـ يولنىڭ بىر ئاربۇسى بېكەتتە بەش مىنۇت تۇرۇۋالغان. * بېكەتتە ئۇزاق تۇرۇۋالغان بىر ئاربۇسقا جەرىمانە قويۇلدى.

ئارچى I ① ئى. كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان جېدەل ـ ماجىراغا ئارىلاشقۇچى، ئارىغا كىرگۈچى كىشى، سالاكەش، ئارىلاشقۇچى: ئارچىغا ئالتە تاياق (ماقال). ② سۈپ. ئوتتۇرىدىكى، ئارىدىكى، ۋاستىلىك رول ئوينايدىغان، ۋاستىچى: ئۇلار ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى بازىس بىلەن ئۇستۇرۇلما ئوتتۇرىسىدا تۇرىدىغان ئارچى ۋاستە دەپ چۈشەندۈرىدۇ. * ئەسلىي ئەسەردىكى مەنە، تۇيغۇ ۋە جۈملە شەكلىنىڭ ئەينەنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئەسلىي ئەسەرگە تايانماي ئارچى تىلنىڭ ۋاستىسىگە تايانغاندا ئىنتايىن قىيىن.

ئارچى II (**ئا: رىچى**) ئى. ئارا ياسايدىغان ۋە ئۇنى ساتىدىغان ئادەم: بۇ مەھەللىدە بەش ئارچى ئائىلە بار.

ئارچىلاتماق «ئارچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئارچىلاشماق «ئارچىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئارچىلىق (**ئا: رىچىلىق**) ئى. ئارا ياساش ياكى ئارا سېتىش ئىشى، كەسپى: ئۇ ئەمگەكتىن قولى بوشىغان ۋاقىتلىرىدا ئارچىلىق قىلىدۇ.

ئارچىلىماق پ ① جېدەللىشىپ تۇتۇشۇپ قالغانلار ياكى چېلىشقانلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ، تۇتۇۋېلىپ ئايرىۋەتمەك، ئارىلاشماق، ئارىغا كىرمەك: سەكرەپ تۇرغان ساقچى ھۇسەينەمگە بىر كاچات سالدى، ئۇنىڭغىچە باشقىلار ئارچىلاپ ئۇرغۇزمىدى. ② ئارىلاپ ماڭماق، ئارىسى بىلەن ماڭماق: ئۇ «بۇ يولدا مېڭىش خەتەرلىك» دەپ، يىراق بولسىمۇ ئارچىلاپ مېڭىپ كەتتى.

ئاردا رەۋ ① ئوتتۇرىسىدا، ئىچىدە: بازار كۇنى مال بازىرىدىكى ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىدىن ئاردا قېلىپ، ئالدىمدا كېتىۋاتقان ھەمراھلىرىمنى يوقىتىپ قويدۇم. ② ۋاقىتتا، ۋاقىت ئىچىدە، كۈنلەردە، پۇرسەتتە: ماشىنا ئىشك ئالدىغا كېلىپ توختىدى، شۇ ئاردا تۇرسۇنمۇ يېتىپ كەلدى. ③ شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، بۇ جەريانىدا: ئوق تېگىپ يىقىلىپ، ھوشۇمغا كەلسەم، دوختۇرخانىدا يېتىپتىمەن. ئاردا قانچىلىك ۋاقىت ئۆتكەنلىكىنى بىلمەيمەن.

ئاردىن رەۋ ① ئوتتۇرىسىدىن، ئىچىدىن: ئۇنى ئاردىن قوغلاپ چىقىرىشتى. ② شۇنىڭدىن باشلاپ، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، شۇنىڭدىن بۇيان: مانا مۇشۇ ئىشلار بولۇپ ئاردىن قانچىلىك ۋاقىتلار ئۆتتىكىن، ئىلياس ئەپەندى بىر كېچىدىلا تۈيۈقسىز يوقلىپ كەتتى.

ئارىسالدى ① سۈپ. قانداق قىلىشنى، نېمە قىلىشنى بىلمەي قالغان ؛ ئىككىلەنگەن: ئارىسالدى كىشى. * ئارىسالدى ئېشەكنى بۆرە يەپتۇ (ماقال). ② سۈپ. جىددىيلىك، ئالدىراشلىق پەيدا قىلغان، بوشىغان: ئارىسالدى ۋاقىت. ئارىسالدى پەيت. ئارىسالدى مەزگىل. ③ رەۋ. قانداق قىلىشنى، نېمە قىلىشنى بىلمەي،

ئىككىلىنىپ: ئارىسالدى بولماق. * ئۇنىڭ سوئالىغا: ــ يوق دېگىلى بولمايدۇ، ــ دەپ ئارىسالدى جاۋاب بەردى يۇنۇس.

ئارىسالدى بولماق قانداق قىلىشنى، نېمە قىلىشنى بىلمەي قالماق، ئىككىلىنىپ قالماق، دەككە ـ دۈككىدە بولماق: ئاچام يول ئېغىزىدا ئارىسالدى بولۇپ ئۆزاق تۇرۇپتۇ.

ئارىسالدىلىق ئى. ئارىسالدى ھالەت: ئۇ ئارىسالدىلىقتا قايافقا مېڭىشنى بىلەلمەي، شۇ يەردىلا تۇرۇپ قالدى.

ئارىستە سۈپ. دېيال. بوش، خالىي: ئىشتىن ئارىستە بولسام چوقۇم بارىمەن.

ئارىش ئى. دېيال. ئاچال، يول ياكى سۇنىڭ ئىككىگە ئايرىلغان يېرى.

ئارىشاق ئى. ئۆچكەن يانار تاغلار ئورنىدا ھاسىل بولغان ياكى يەر ئاستىدىكى مىنېرالارنىڭ ئىسسىقلىق چىقىرىشىدىن ھاسىل بولغان، تېمپېراتۇرىسى شۇ يەردىكى مۇھىتنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسىدىن يۇقىرى بولغان بۇلاق سۇيى ياكى ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان ئورۇن.

ئارىمپىتكا ئى [ر<گىرىك] ماتېماتىكىنىڭ سانلار ئۈستىدىكى ئاددىي ھېسابلارنى ھەمدە ئۇلار ئۈستىدە بېجىرىلگەن ئەمەللەرنى ئۆگىنىدىغان قىسمى؛ ھېساب.

ئارىمپىتىكىلىق سۈپ. ئارىمپىتىكىغا ئائىت، ئارىمپىتىكىغا ياتىدىغان؛ ئارىمپىتىكا قائىدىسىگە ئاساسلانغان: ئارىمپىتىكىلىق قاتار. ئارىمپىتىكىلىق ئەمەللەر. ئارىمپىتىكىلىق مەسىلە.

ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئارىدىن مەلۇم ۋاقىت ئۆتكۈزۈپ، بەزى ـ بەزى، بىرە ـ بىرە، ئاندا ـ ساندا: ئاسىم گويا: «سۆزلىسىڭىز چۈ» دېگەندەك ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ماڭا قاراپ قويياتتى.

ئارىلاتماق «ئارىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ مېنى مەيداننىڭ كەڭرى سالا ئېتىزلىرىنى ئارىلاتتى.

ئارىلاش سۈپ ① ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق نەرسىلەر قوشۇلغان: ئارىلاش تالالىق توقۇلما. ئارىلاش يەم ـ خەشەك. ② تەركىبىدە بولغان، ئۆز ئىچىگە ئالغان: ئاتامنىڭ تەنە ئارىلاش بۇ سۆزى مېنى ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى.

ئارىلاشتۇرماق «ئارىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئالمىجان ئارىلاپ چوكىنى سىلكىپ ـ سىلكىپ چۆپنى سەي بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قويياتتى.

ئارىلاشتۇرۇشماق «ئارىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى.

ئارىلاشتۇرۇلماق «ئارىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: گىلەمنىڭ يېپىغا ئالاھىدە يېپەك يېپ ئارىلاشتۇرۇلغاچقا، ئۇزۇلۈكسىز جۇلالىنىپ تۇرىدۇ.

ئارىلاش ـ قۇرىلاش تەرتىپسىز، بىر ـ بىرىنى پەرق ئېتىپ، ئاجرىتىپ بولمايدىغان ھالەتتە: ئۇنىڭ كاللىسىدىكى خىياللار ئارىلاش ـ قۇرىلاش بولۇپ كەتتى.

ئارىلاشما ① سۈپ. ئىككىدىن ئارتۇق ئوخشاش بولمىغان نەرسىلەردىن تەركىب تاپقان: ئارىلاشما ئوغۇت. ئارىلاشما ماددا. * ئەتراپتىكى مانتا ساناش، مېھمان چاقىرىشلار بىلەن قىزغىراق، ساپلىقلار ـ نىڭ ئارىلاشما ئاۋازلىرى ئۇلارنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ تۇراتتى. ② ئى. تۇرلۇك نەرسىلەرنىڭ، ماددىلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىدىن، قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان مەھسۇلات: ئۇلار پولات، چويۇن ۋە باشقا ئارىلاشمىلارنى ھەر خىل نىسبەتتە تەڭشەپ سىناق قىلىشقا باشلىدى.

ئارىلاشماق پ ① بىر ـ بىرىگە قوشۇلماق، بىرلەشمەك، بىر ـ بىرىكمەك: ھەسەن بوۋاي قېچىرنى ئۆز ۋاقتىدا توختاتقان بولسىمۇ، ئون جىڭدىن ئارتۇق ئۇرۇق يۇمشاق توپىغا ئارىلىشىپ، يەردە چېچىلىپ ياتاتتى. ② باشقىلارنىڭ سۆزىگە سۆز قاتماق، ئىشىغا قاتناشماق: ــ ياق، بالىلىرىم، مەن بۇنىڭغا قوشۇلمايمەن، ــ دەپ ئارىلاشتى داۋۇت ئاكام، ③ ئالاقە قىلماق: ياشلىقىم تۇرمە ۋە تارىمدا ئەمگەك بىلەن ئۆتۈپ كەتتى، قىرىق نەچچە ياشلىق ئادەم بولغىنىمدىلا جەمئىيەتكە ئارىلاشتىم. ④ باردى ـ كەلدى قىلماق، مۇناسىۋەت باغلىماق: ئۇ مەكتەپ قاراۋۇلىنىڭ ئوغلى بولۇپ، لۇتپۇللا بىلەن دېمەتلىك ئىدى ھەم قويۇق ئارىلىشاتتى.

ئارىلاشمىلىق سۈپ. تۇرلۇك ئارىلاشمىلاردىن تەركىب تاپقان، تەركىبىدە تۇرلۇك ئارىلاشمىلار بولغان، ئارىلاش.

ئارىلىق I ① ئى. نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى جاي، مۇساپە، بوشلۇق: ئۇلار چەشلەرنىڭ ئەتراپىغا ئارىلىقىنى بىر گەزدەك قالدۇرۇپ ئادەم بويى مەڭگەن دۆۋىلىدى. ② ئى. ئىككى ۋەقە، ھادىسە ياكى پەيت ئوتتۇرىسىدىكى ۋاقىت، پۇرسەت: شام بىلەن خوپتەن ئارىلىقىدا ئۆيگە قايتىپ كەلگەن قاسىم يەنە ئالدىنقى كۈنگە ئوخشاش قاپقىنى ئاچماستىن تاڭنى ئاتقۇزدى. ③ سۈپ. ئوتتۇرا: ئارىلىق ھادىسە. ئارىلىق مېڭە.

ئارىلىق II ئى. دېيال. ھويلا بىلەن ئىچكىرىكى ئۆينى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان، ئارىدىكى ئۆي، تاشقىرىقى ئۆي، كارىدور.

ئارىلىق III ئى. پارا: بېگىمگە ئارىلىق بەرمەي ئىشىڭنى پوتتۇرەلمەيسەن.

ئارىلىقسىز رەۋ. پارا، ئارىلىق يوق ھالدا، ئارىلىق بەرمەستىن، ئارىلىق تىقمايلا: بۇ ئىشنى ئاخىر ھېچبىر ئارىلىقسىز ھەل قىلدىم.

ئارىلىماق پ ① ئارىسىدىن، ئوتتۇرىسىدىن، ئىچىدىن ئۆتمەك، ئايلانماق، كەزمەك؛ كۆزدىن كەچۈرمەك: باتۇر قاتار ئورۇندۇقلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، يولۋاس شۇجىنىڭ قېشىغا كەلدى. ② چېتىلما رەۋىشداش شەكلىدە كېلىپ «مەلۇم ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈپ، ئاندا ـ ساندا، بەزى ـ بەزىدە» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ئۇسسۇلچىلار ئۇسسۇل ئويناشتى. ئارىلاپ تانسىغا چۈشكۈچىلەرمۇ بولدى. ③ ئاجراتماق، توسماق، بېسىقتۇرماق: ئىدرىس غەزەپ بىلەن يۈگۈرۈپ بېرىپ سۇلايمانىنىڭ ياقىسىغا ئېسىلدى. بۇ ۋاقىتتا ياقۇپ يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئۇلارنى ئارىلىدى. ④ بۆلمەك، سۆز قىستۇرماق (گەپ ـ سۆز ھەققىدە): گەپ ئارىلىماق. * ــ ياق، ــ دېدى سۇلتان ئابدۇۋۇپلىنىڭ گېپىنى ئارىلاپ، ــ ئۇنداق قىلساق كۆپچىلىكنىڭ قاتتىق نارازىلىقىغا ئۇچرايمىز. ⑤ يوشۇرۇنۇپ كىرمەك، قوشۇلۇۋالماق: ئۆينىڭ ئىچىدە ئۆزۈم، يىغلايدۇ قارا كۆزۈم. دوشمەن ئارىلاپ قاپتۇ، ئۆتمەيدۇ مېنىڭ سۆزۈم. ⑥ ئاندا ـ ساندا پەيدا بولماق: چاچ ـ ساقاللىرىنى ئاق ئارىلىغان پىشقەدەم دۆيجاڭ ئوتتۇرىدىن قوپۇپ، سادىقنىڭ قوللىرىنى ئالمقانلىرىغا ئالدى.

ئارىيە ئى [ر<ئىتال] <مۇز>ئوپېرا ياكى ئومۇمىي خورلاردا، ئورکېستىرنىڭ تەشكەش قىلىپ بېرىشى بىلەن ئېيتىلىدىغان يالغۇز كىشىلىك ناخشا.

ئارىيەت ئى [ئە] ئۆتنە، قەرز: ئۇلارغا باشقىلارنىڭ ئۆيىنى ۋاقىتلىق ئارىيەتكە ئېلىپ ئولتۇرماستىن باشقا ئامال قالمىدى.

ئارىيەلىك سۈپ. ئارىيە قوشۇلغان، تەركىبىگە ئارىيە ئارىلاشقان.

ئاز ① سۈپ. سان يېكى مىقدار جەھەتتىن كۆپ ئەمەس؛ كەم: پۇلى ئازنىڭ غېمى ئاز (ماقال). * دوست كۆپ، تۇغرىسى ئاز (ماقال). ② سۈپ. پېتىرلىك ئەمەس؛ كۇپايە قىلمايدىغان، قانائەتلىنەرلىك بولمىغان: ئۇ ھېلىلا ئىنسىنىڭ دوستىدىن ئاڭلىغانلىرى ئۇچۇنلا ئايالى مايسىخان چويۇننىڭ يۈزىگە تۈكۈرسىمۇ، ئۆيدىن ھازىرلا قوغلاپ چىقارسىمۇ ئاز... ③ رەۋ. بەزى ـ بەزىدە، كەمدىن ـ كەم؛ گاھ ـ گاھ: ئۇ تالا ـ تۈزگە ئاز چىقاتتى.

ئاز دېگەندە ئەڭ تۆۋەن مۆلچەرلىگەندە، ئەڭ تۆۋەن ھېسابلىغاندا: ئۇ، بۇ كىتابنى ئاز دېگەندە ئىككى كۈندە ئوقۇپ بولىدۇ.

ئازاب (ئازابى) ئى [ئە] ① جىسمانىي ياكى روھىي جەھەتتىكى قىينىلىش؛ ئېغىر چىلىق: تۈغۈت ئازابىنى ئانا بىلەر (ماقال). * ئورۇنسىز غەزەپ ـــ ئۆزۈڭگە ئازاب (ماقال). ② جاپا ـ مۇشەققەت؛ مۇشكۈللۈك، قىينىچىلىق: يول ئازابى ـــ گۆر ئازابى (ماقال). * مەن بۇ مۇساپىنى مىڭبىر ئازابتا بېسىپ تۈگەتتىم.

ئازابسىز سۈپ. ئازاب يوق، ئازاب بولمىغان: ئازابسىز تۇرمۇش. * ماماتسىز ھايات، خارابسىز پاراق، ئاغرىقسىز ساغلىق، ئازابسىز ئارام ـــ بەختتۇر // ـــ مەن تەقدىرگە باش ئەگگەن، ئۆمۈر بويى ئازابلىنىپ ياشىدىم. سەن باش ئەگمەيۋاتىسەن، مەيلى، باش ئەگمە، ئازابسىز ياشايسەن، ـــ دېدى گۈلچېھرە خېنىم قىزى گۈلبوستانغا.

ئازابلاشماق «ئازابلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار مۇمىن ئاكىنى تېخىمۇ ئېغىر جىسمانىي ئازابلار بىلەن ئازابلاشتى.

ئازابلانماق «ئازابلىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ پاجىئەدە ئۆزىنىڭمۇ قولى بارلىقى ئۈچۈن، ئۇ قاتتىق ئازابلىنىپ ئىچىدىن تۈگەپ يۇرەتتى.

ئازابلىق سۈپ ① جىسمانىي ياكى روھىي جەھەتتە قىينالغان؛ دەردلىك، قايغۇلۇق: ناخشىسىز، ئۇسسۇلسىز ئۆتكەن كۈنۈم سىرتماقتا تۇرغانىدەك ئازابلىق ! ② جاپا ـ مۇشەققەتلىك؛ مۇشكۈل، قىيىن، تەس: ئىككى چاقىرىمدىن ئوشۇقراق ئازابلىق سەپەردىن كېيىن ئۇلار ئۆڭگۈرگە يېتىپ كەلدى.

ئازابلىماق پ. جىسمانىي ياكى روھىي جەھەتتىن جاپا ـ مۇشەققەتكە، قىينىچىلىققا دۇچار قىلماق؛ دەردكە سالماق: ئايال ئۇنىمۇ بايىقىدەك ئۇرۇپ ئازابلاپتۇ.

ئازاب ـ ئوقۇبەت تۇرلۇك ئازاب ۋە ئوقۇبەتلەر، جەبىر ـ جاپا، مۇشەققەت ۋە قىينىچىلىقلار: ۋەزىرنىڭ ئايالى كۆرگەن چۈشىنى ۋە كېچە تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىپتۇ.

ئازاب ـ ئوقۇبەتلىك تۇرلۇك ئازاب ۋە ئوقۇبەتلەر بىلەن ئۆتكەن؛ قىينىچىلىق ۋە مۇشەققەتلەرگە مۇپتىلا بولغان؛ جەبىر ـ جاپالىق: ئازاب ـ ئوقۇبەتلىك كۈنلەر، ئازاب ـ ئوقۇبەتلىك تۇرمۇش.

ئازاد سۈپ [پ] ① ئۆز ئەركىنلىكى، ھوقۇقى ئۆز قولىدا بولغان، ئەركىنلىككە ئېرىشكەن، قۇللۇقتىن، ئاسارەتتىن قۇتۇلغان؛ ھۆر، ئەركىن: ئازاد ۋەتەن. ئازاد زامان. ئازاد بولماق. ئازاد قىلماق. ② ئۆز ھالىغا، مەيلىگە قويۇلغان، ھېچقانداق مەجبۇرىيەت بىلەن باغلانمىغان؛ بوش: «ئون ئىككى مۇقام» ئۆزىنى مەلۇم ھېكايىلىق تارىخىي داستان ياكى قەھرىمانغا باغلاپ، چېتىپ قويمىدىغان تارىخىي چەكلىمىدىن ئازاد. ③ تۇتقۇنلۇقتىن چىقىرىلغان، قاماقتىن بوشىتىلغان: تۇرمىدىن ئازاد قىلىنغان باتۇر تۇرمە ئىشكىدىن چىقىپ، ساپ ھاۋادىن ئاچ كۆزلۈك بىلەن قانغۇچە نەپەس ئالدى. ④ ئەرلەر ئىسمى.

ئازاد بولماق ئەركىنلىك، ھۆرلۈككە ئېرىشمەك؛ قۇللۇق ۋە ئاسارەتتىن قۇتۇلماق: ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز ئازاد بولدى. * بۇگۈن سەن ئازاد بولىسەن، چېرىكلەر ئۇخلاپ قالغاندىن كېيىن مەن سېنى يولغا سېلىپ قويىمەن.

ئازاد قىلماق ئەركىنلىك، ھۆرلۈككە ئېرىشتۇرمەك؛ قۇللۇق ۋە ئاسارەتتىن قۇتۇلدۇرماق: ـــ بورتالانى ئازاد قىلىپ، ئاناڭنى چوقۇم خۇشال قىلىمىز، ـــ دېدى باتۇر غازى. * ھاكىم جاللاتقا جوھۇتنى ئازاد قىلىپ، ماشىنىچىنى ئېسىشنى بۇيرۇپتۇ.

ئازادە سۈپ [ئە] ① كەڭ، كەڭتاشا: ئازادە ئۆينىڭ دېرىزىسىگە قويۇلغان يوغان بىر تەشتەكتىكى ئەتىرگۈل ئاجايىپ چىرايلىق ئېچىلىپ كېتىپتۇ. ② ئەركىن، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ، بەھۇزۇر؛ خاتىرجەم: ـــ يائاللا قىزىم، ـــ دېدى ئۇ چىرايىغا زورلاپ كۈلكە تۇسىنى بېرىپ، ـــ ھەپتىدە بىر كېلىدىغان يەكشەنبىدە بىزمۇ سەن بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ، ئازادە مۇڭدىشىدىغان ۋاقىت بولىدىكەن. ③ خالىي، ئايرىم: ئۇ: ـــ مېنىڭ سىز بىلەن ئازادىرەك سۆزلەشكۈم كېلىدۇ، ـــ دېدى. ④ خوتۇن ـ قىزلار ئىسمى.

ئازاد ـ ئەركىن ئازاد ۋە ئەركىن: بىز ئازاد ئەركىن ياشاۋاتىمىز.

ئازادلىق ئى ① ئازاد بولغان، ئازادلىقىغا ئېرىشكەن ھالەت؛ ھۆرلۈك، ئەركىنلىك: سوتسىيالىستىك جەمئىيىتىتە ئاياللارنىڭ ئازادلىقىغا دەخلى ـ تەرۇز قىلىش ئەلۋەتتە جىنايەت بولىدۇ. ② مەملىكىتىمىزدە گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان ۋاقىت: ـــ ئازادلىقتىن بۇرۇن نېمە ئىش قىلغانىدىڭىز؟ ـــ دەپ سوردى قۇربان شۇجى ئامان تاغدىن. ③ كونا دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنى ئوقۇش ۋاقتى ئاخىرلىشىشىدىن بۇرۇن قويۇپ بېرىش.

ئازادىچىلىك ئى. ئازادە، ئازامخۇدا بولغان ھالەت.

ئازادلەشتۈرمەك «ئازادلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئازادلەشتۈرۈلمەك «ئازادلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئازادلەشمەك پ ① كەڭتاشا بولماق، كېڭەيمەك: ئۆي ئىچى خېلى ئازادلەشتى. ② كۆچمە. غەم ـ ئەندىشە، دەككە ـ دۈككىدىن خالىي بولماق؛ خاتىرجەم بولماق: توغرا، جاھان يورۇپ كۆڭۈل ئازادلەشتى. ھەممىلا ئادەم پەرۋاز قىلسام دەيدۇ.

ئازادلىك ئى. جەددىي، ئالدىراش بولمىغان، ئازادە ھالەت.

ئازار ئى [پ] جىسمانىي ھەم روھىي جەھەتتىكى ئازاب؛ جەبىر ـ جاپا: ئازار بەرمەك. ئازار يەتمەك.

ئازار بەرمەك كۆڭلىنى ئاغرىتماق، ئازابلىماق، رەنجىتمەك ياكى قىينىماق: ـــ بىرلا ئوغۇل تۇرسا، بۇ بالىغا نېمىشقا ئازار بەردىڭلار؟ ـــ دېدى ئۇ.

ئازار چەكمەك ئازار يېمەك: ئۇنىڭ يادىدا، كىچىك ۋاقتىدا ئازار چەككەندە رابىخان ئانىسىنىڭ ئۆزىگە قىلغان ياخشىلىقلىرى.

ئازار يەتمەك ئازاب، دەرد ـ ئەلەم ياكى خاپىلىقا ئۇچرىماق: مەن نېمە قىلارىمنى بىلمەي تىت ـ تىت بولاتتىم، بىزنى دەپ بىرمۇنچە

كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ئازار يېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئازابلىناتتىم.

ئازار يېمەك روھىي ھەم جىسمانىي تەرەپتىن قاتتىق ئازابقا، جەبىر ـ جاپاغا يولۇقماق؛ قىينالماق ياكى رەنجىمەك: ئاشۇ ئىنقىلابتا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان، ئازار يېگەن زىيالىيلار ئاز ئەمەس ئىدى.

ئازازۇل ئى [ئە] ① جىن ـ ئالۋاستى: قانچە جان، قانچە كىمە يەم بولمىغان دولقۇنلارغا، ئۆتكەن كېچە تۇن ئازازۇلى چىرقىرىغان چاغدا !؟ ② كۆچمە. ھىيلىگەر ھەم ئۇچىغا چىقىقان بېشەم، ئۇشۇق، ئۇرۇشقاق، ئۆكتەم: ئازازۇل خوتۇن. * ۋايىيەي پاتمە ھەدە، جاڭزىلارغا بېرىش مايا‌قتا تۇرسۇن، باغقا چىقىپ سەل يوقاپ كەتسەم، كەينىمدىن بۆجىلەردەك مارىشىپ يۈرىدىغان بولدى، بۇ ئازازۇللار.

ئازازۇللۇق ئى. ھىيلىگەرلىك؛ بېشەملىك، ئۇشۇشقاقلىق، ئۆكتەملىك، ئۇرۇشقاقلىق: ـــ ئەجەب ئازازۇللۇق قىلىپ كەتتى، بۇ بېشەم خوتۇن ! ـــ دېدى ئۇ ھەلىمە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن.

ئازايتىلماق «ئازايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىك قۇرۇلۇش تۇرى بىر ھەسسە ئازايتىلدى.

ئازايتماق «ئازايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دەل ـ دەرەخ يوپۇرماقلىرى ھاۋادىكى ئىس ـ تۈتەك، چاڭ ـ توزانلارنى ئازايتىدۇ.

ئازايتىشماق «ئازايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئازايتىلماق «ئازايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىك قۇرۇلۇش تۇرى 62.7 پىرسەنت ئازايتىلدى.

ئازايماق پ. سان ياكى مىقدار جەھەتتىن كېمەيمەك؛ تۆۋەنلىمەك: بۇ يىل كۆمۈرنىڭ كىرىمى ئازيىپ كەتتى.

ئاز ـ ئاز «ئاز» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

ئاز ـ ئازدىن مىقدار ياكى سان جەھەتتىن كۆپ قىلىۋەتمەي، ئازدىن ـ ئازدىن، ئازراق ـ ئازراقتىن: ئاز ـ ئازدىن ئالماق.

ئاز ـ تولا ئازمۇ ئەمەس، كۆپمۇ ئەمەس، مەلۇم مىقداردا، مەلۇم دەرىجىدە؛ ئاز ـ پاز: راستىنى ئېيتقاندا ھەممە كىشىدە ئاز ـ تولا كەمچىلىك، خاتالىق بولىدۇ.

ئازچىلىق ئى. ئادەملەر توپىنىڭ ئاز قىسمى، بەلگىلەنگەن ياكى مۆلچەرلەنگىنىدىن كەم بولغان قىسمى: قارار قىلىنغانىكەن، ئازچىلىق كۆپچىلىككە بويسۇنۇش كېرەك.

ئازدۇرغۇ ① ئى. ئازدۇرىدىغان بىرەر نەرسە ياكى بىرەر ئىش، مەسىلە. ② سۆپ. ئازدۇرىدىغان؛ ئېزىتقۇ: مېنىڭ خاتىرەمگە يازغانلىرىم مۇھەببەت دېگەن ئازدۇرغۇ شەيتانىنىڭ قىلچىمۇ كەينىگە كىرمەي ئۆزۈمنى بىلىم ئېلىشقا قانچىلىك دەرىجىدە ئاتبۇەتكەنلىكىم قاتارلىقلار توغرىسىدىكى سۆزلەر ئىدى.

ئازدۇر ـ كۆپتۇر ← **ئاز ـ تولا:** ـــ ياق ئاكا ! ـــ رىزۋان كېسىپ ئېيتتى، ـــ مېنىڭ كارايىتىم چاغلىق، بىراق سىلەر سىدىقتوۋ بىلەن ئازدۇر ـ كۆپتۇر تۇغقان كېلىسىلەر.

ئازدۇرماق «ئازماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بايۇەچچە شۇ توخۇنى يېيىش ئۈچۈن، ئوتۇنچىنىڭ خوتۇنىنى ئازدۇرۇشقا باشلاپتۇ.

ئازدۇرۇشماق «ئازدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار سېنى ئازدۇرۇشسۇن، ئاخىرقى ھېسابتا يەنە ھېچنېمە قىلالمايدۇ.

ئازدۇرۇلماق «ئازدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئازسىنماق پ. ئاز، يېتەرلىك ئەمەس دەپ ھېسابلىماق، ئاز كۆرمەك: بايۇەچچە يىگىتنىڭ قولىدىن پۇلنى ئېلىپ ساناپ قايتۇرۇپ بەردى، بەلكىم ئۇ ئازسىنىدى بولغاي.

ئازغاشتۇرماق «ئازغاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ سەمەتنى ئازغاشتۇرۇپ يۈرۈپ، مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى.

ئازغاشتۇرۇلماق «ئازغاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئازغاشماق پ. ئازماق، ئېزىپ قالماق: ئايشەمگۈل بىر كۈنى نۇرنىساخان ئاچىغا ئەگىشىپ كوچىغا چىققىنىدا، ئازغىشىپ يوقاپ كەتتى.

ئازغاق I سۆپ. تولا ئازىدىغان، تولا ئادىشىدىغان، ئېسىدە تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى تۆۋەن: بەزى ئادەملەر قېرىغاندا ئازغاق بولۇپ قالىدىكەن.

ئازغاق II ئى. قورساق قىسمى ئاقۇچ كەلگەن تورۇق ئات، ئازغى ئات.

ئازغان ئى <بوت> ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. غولى ئىنچىكە، شاخلىرىدا زىچ ئۆسكەن كىچىك تىكەنلىرى بولىدۇ ؛ يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق ؛ گۈلى ئاق ياكى سۇس قىزىل رەڭلىك، خۇش پۇراقلىق ؛ مېۋىسى دورا قىلىنىدۇ.

ئازغانلىق ① سۆپ. ئازغان كۆپ ئۆسكەن ياكى ئۆسىدىغان: ئازغانلىق ئېرىق. ئازغانلىق باغ. ② ئى. ئازغان كۆپ ئۆسكەن ئورۇن، جاي: تاغدىكى نۇرغۇن مايمۇنلار ئۇركۈپ كەتكە بىر ئازغانلىققا كىرىپ كېتىپتۇ.

ئازغۇن ئى. يولدىن ئازغان، توغرا يولدىن چىقىپ كەتكەن، ئاينىغان كىشى ياكى جانلىق: قاچقۇنغا شەپقەت يوق، ئازغۇنغا ھۆرمەت يوق (ماقال).

ئازغۇنلۇق ئى ① يولدىن ئازغان، توغرا يولدىن چىقىپ كەتكەن ھالەت؛ خاتالىق: بۇنداق ئەھۋال ئادەم سەزمەك قىيىن بولغان ئىجتىمائىي پىكرى ئازغۇنلۇقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. * ئەترابىمىز ـ دىكى بۇ ناتونۇش دۇنياغا كىرىش بىر مەزگىللىك ئازغۇنلۇقتىن دېرەك بېرىدۇ. ② يولدىن ئېزىش، يولدىن چىقىش، يولدىن چەتلەش، يېڭىلىش: بۇنداق ئەھۋالدا بۇ ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىلمايدىكەن، يول تاپالمايدىكەن دەپ، ئۇ خىل بىلىملەرنى تەرك ئېيتىش كاتتا ئازغۇنلۇق ھېسابلىنىدۇ.

ئازغى ئى ← **ئازغى ئات.**

ئازغى ئات قورساق قىسمى ئاقۇچ كەلگەن تورۇق ئات، ئازغاق.

ئازغىنا سۆپ. بەكلا ئاز، ئازلا: ئازغىنا شاپتۇل. // ئازغىنا بەرمەك.

ئازغىنا ـ ئۆزغىنا ئاز ھەم ساز، ئاز ھەم ئېسىل.

ئازگال ئى. ئويۇلۇپ ئورا بولۇپ قالغان جاي؛ ئويمان: سېپىل تۈۋى كەلگە بىر ئازگال ئىدى.

ئازگالچى ئى. دېيال. بۇزۇق، يولدىن چىقىقان، تاپتىن چىققان (ئاياللار ھەققىدە): داپ بولۇپ كەتكەن ئازگالچى.

ئازگاللىق ① سۆپ. ئازگال بار، ئازگال كۆپ: ئازگاللىق ئېتىز. ② ئى. ئازگال كۆپ جاي: ھارۋا ئازگاللىققا كىرىپ قېلىپ دۈم كۆمىتۈرۈلۈپ كەتتى.

ئازلاتماق «ئازلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ خىزمەتكە دائىم كېچىكىپ كېلىدىغان ئادىتىنى خېلى ئازلاتتى.

ئازلىتىلماق «ئازلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئازلىق ئى. سان ـ مىقدار جەھەتتە تۆۋەنلىك، كۆپ ئەمەسلىك، تولۇق ياكى يەتكۈدەك ئەمەسلىك: ئازلىق قىلماق. * ئادەمنىڭ ئازلىقىدىن ۋەزىپە ۋاقتىدا ئورۇنلانمىدى.

ئازلىماق پ ← **ئازايماق**: ئادەملەر ئازلاپ، جەمجىتلىق پەيدا بولدى.

ئازما I سۈپ. نەسلىدىن ۋە شەكلىدىن ئۆزگىرىپ كەتكەن؛ ئازغان؛ چىشىسىغا چاپالماس قىلىۋېتىلگەن: ئازما قوچقار. ئازما ئىيغىر.

ئازما II ئى. دىيال. ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردىكى شارقىراتما ۋە شۇ شارقىراتمىنىڭ سۇ چۈشۈپ ئويۇلغان يېرى.

ئازماق پ ① يولنى يوقىتىپ قويماق؛ تېنىمەك: ئات ئازسا، تايغا ئەگىشەر (ماقال). * يولدىن ئازسىمۇ، يۇرتىدىن ئازماپتۇ (ماقال). ② يېڭىلىشماق؛ خاتا قىلماق: ھېساباتتا ئازماق، گەپتە ئازماق. * لۇتپۇللا مۇتەللىپ مەددىاھىنىڭ بۇ جەڭنامىنى ئازماي، ھودۇقماي ۋە شۇنچە تەمكىن بايان قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. ③ كۆچمە. توغرا يولدىن تايماق، ناتوغرا يولغا كىرمەك، ساختا پىكىرگە ئەگەشمەك: ئەگرى كىشى ئازىدۇ، توغرا كىشى ئوزىدۇ (ماقال).

ئازمان I سۈپ. دىيال. ياۋاش: مۇختەر بايمۇ ئازمان بولۇپ قالدى.

ئازمان II ئى. دىيال. ئېرىك قوي.

ئازنا ئى [پ] ھەپتىنىڭ بەشىنچى كۈنى؛ جۈمە: ـــ تەقسىر، پېقىرلىرى ئاخشام ئۇلۇغ ئازنا ئاخشىمى ئاجايىپ بىر سىرلىق چۈش كۆرۈپتىمەن، ـــ دەپ بويىقچى كۆز يېشى قىپتۇ.

ئازنا بازار ھەپتىنىڭ بەشىنچى كۈنى يەنى جۈمە كۈنى بولىدىغان بازار: كۈچادا ھەرجۈمە كۈنى بازار بولاتتى، كۈچالىقلار جۈمە بازىرىنى ئازنا بازار دەپ ئاتايتتى.

ئازنا قىلماق ← **ئازنىلماق**.

ئازنىلاتماق «ئازنىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ بالام، ـــ دېدى ئانىسى ئاسمىغا، ـــ بۈگۈن ئازنا، خوتۇنۇڭنى ئانىسىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ ئاپىرىپ ئازنىلاتمامسەن؟

ئازنىلاشماق «ئازنىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۈگۈن قاسىم ئاكامنىڭ كېلىنلىرى ئوپمۇئوخشاش كېينىشىپ ئالدىراپ ـ تېنەپ ئەتىگەندىلا چوڭ ئۆيىگە ئازنىلىشىپ كېتىشتى.

ئازنىلىق ① سۈپ. ئازنا كۈنىگە تەئەللۇق، ئازنا كۈنى قىلىنىدىغان: ئازنىلىق كىيىم. ئازنىلىق چاي. ② ئى. كېلىنلەرنىڭ ھەر جۈمە كۈنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىشى: ئازنىلىق قىلماق.

ئازنىلماق پ. ئەنئەنىۋى قائىدە بويىچە كېلىن ئايالىلار ئازنا كۈنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە بارماق؛ ئاتا ـ ئانىسىنى يوقلىماق: ئازنا قىلماق. * رازىيە بۈگۈن چىرايلىق كىينىپ، بۇدرۇققىنا ئوغلىنى ئەگەشتۇرۇپ، چوڭ ئۆيگە ئازنىلىغىلى ماڭدى.

ئازنماق پ. دىيال. كىشىنىمەك (ئات ھەققىدە).

ئازوت ئى [ر<گىرىك] <خىم> گاز ئېلېمېنت، ئېلېمېنتلار بەلگىسى N. رەڭسىز، پۇراقسىز كېلىدۇ، يانمايدۇ ھەم يېنىشقا يارىمەم بەرمەيدۇ؛ خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ ئەمەس، ھاۋانىڭ تەخمىنەن تۆتتىن ئۈچ قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ؛ ئۆسۈملۈك ئوزۇقلىنىدىغان مۇھىم تەركىبلەرنىڭ بىرى.

ئازوتلۇق سۈپ. تەركىبىدە ئازوت بولغان ياكى ئازوتتىن تەييارلانغان، ئازوت ئارىلاش.

ئازىيىشماق «ئازايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاژۇن ئى. تارس. دۇنيا، جاھان.

ئاس يوق. دىيال. «ئېھتىمال، بەلكىم، شۇنداق بولسا كېرەك. شۇنداق چېغى بار...» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

ئاساتىر ئى [ئە] قەدىمكى ئاجايىپ ـ غارايىپ ھېكايە ـ چۆچەكلەر، ئەپسانىلەر.

ئاسارەت I ئى [ئە] ① چەكلىمە، بويۇنتۇرۇق: گەرچە ئۇنىڭ «ئاساسى» بولسىمۇ، بىراق ئۇ بۇ يەردە يەنىلا ئەنئەنىۋى ئىدېئالىزمنىڭ ئاسارىتىدە ئىدى. ② ئازادلىقتىن، ئەركىنلىكتىن مەھرۇملۇق؛ ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق: ئىسكەندەر قاتتىق ئۇيقۇنىڭ ئاسارىتىدە ھېچنېمىنى سەزمەي يېتىۋېرىپتۇ.

ئاسارەت II ئى [ئە] ① تەسىر؛ ئەسەر، ئىز، بەلگە. ② <تېب> بىرەر كېسەللىكتىن قالغان ئېغىر ئىز، ئاقىۋەت.

ئاسارەتلىك سۈپ ① چەكلەنگەن، چۈشەپ قويۇلغان، بويۇنتۇرۇقلۇق: دىلشات قاۋاقخانىغا يەنى تارىختىن بۇيان مىللىتىمىزنى نادانلىق ۋە ئاسارەتلىك يولغا ئېلىپ بېرىۋاتقان ئاشۇ تېگى يوق ھاكاۋ تەرەپكە كېتىۋاتىدۇ. ② ئەركىنلىك، مۇستەقىللىقتىن مەھرۇم قىلىنغان؛ ئەسىرلىك، قۇللۇق ۋە تۇتقۇنلۇقتا دۇچار بولغان: ئەزىز دوستۇم، مۇڭغا چۆكۈپ قالسەن نېچۈن، ئۆكۈندۈڭمۇ ئاسارەتلىك ئون يىلىڭ ئۈچۈن.

ئاسارىتەتقە ئى [ئە] قەدىمكى دۇنيا ئىنشائاتلىرى، قەدىمدىن قالغان مەدەنىيەت، تەرەققىيات تارىخىدا مەلۇم قىممەتكە ئىگە يادىكارلىقلار يەنى قۇرۇلۇش، مەڭگۈتاش، قورال ـ ياراغ، تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە سەنئەت بۇيۇملىرى قاتارلىقلار.

ئاسار ـ تۇرە ئۇرۇق ـ تۇغقان، قوشنا ـ قولۇم، مەھەللە ـ جامائەت ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئۇيۇشۇپ، بىرەر كىشىنىڭ تويى ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىم، نەزىر ـ چىراغ، ئۆي ـ جاي سېلىش، دېھقانچىلىق قاتارلىق ئۆزى يېتىشىپ بولالمايدىغان ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ بېرىدىغان ئىجتىمائىي ھەمكارلىق ھەرىكىتى.

ئاسارۇن ئى [پ] <بوت> زىراۋەندە ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق، يوپۇرمىقى يۇرەك شەكىللىك، گۈلى تۈتۈق سۆسۈن، يىلتىزى ناھايىتى ئىنچىكە، تەمى ئاچچىق ئۆسۈملۈك، دورا قىلىنىدۇ؛ باش ئاغرىقى، چىش ئاغرىقىنى پەسەيتىش رولى بار.

ئاساس ئى [ئە] ① نەرسىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى تۇتۇپ ياكى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان قىسمى، ئۇل. ② ئىجتىمائىي ھايات ياكى تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ نېگىزىنى تەشكىل قىلغان نەرسە، تايانچ، نېگىز، بازا: سوتسىيالىزمنى پەنگە ئايلاندۇرۇش ئۇچۇن، ئەڭ ئاۋۋال ئۇنى رېئال ئاساسقا قويۇش كېرەك. ③ باش قائىدىلەر، ئاساسىي پىرىنسىپلار: لۇغەتشۇناسلىق ئاساسلىرى. ④ سادىر بولغان ياكى قىلىنغان ئىش ـ ھەرىكەت ۋە گەپ ـ سۆز قاتارلىقلارغا خىزمەت قىلىدىغان دەلىل، ئىسپات، سەۋەب: ھازىر قاسىم توغرۇلۇق بىرنەرسە دېيىشكە تېخى ئاساس يوق. ⑤ <مات> گېئومېتىرىيەلىك شەكىلنىڭ، چېرتيوژنىڭ ئاستى تەرىپىگە پاراللېل بولغان تەرىپى. ⑥ <مات> دەرىجىگە

كۆتۈرۈلىدىغان ئەسلىدىكى سان. ⑦ <خىم> كىسلاتالار بىلەن ئۆزئارا بىرىكىپ، تۇز ھاسىل قىلىدىغان بىر يەكمە يەنى ھىدروكسىل گۇرۇپپىسى بولغان بىرىكمىلەرنىڭ ئومۇمىي نامى.

ئاساسەن [ئە] ① رەۋ. ئاساسىي جەھەتتىن: غۇلجا شەھىرى، موڭغۇلكۇرە ناھىيەسى تەييارلىقىنى ئاساسەن پۈتتۈرۈپ بولدى. ② تىر. بىنائەن، بويىچە: ـــ داداڭ ئالدىنقى سەپتە ئۇرۇشتا قۇربان بولدى. سەن تۇغۇلدۇڭ. داداڭنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن ئىسمىڭنى جاسارەت قويدۇم، ـــ دېدى ئانا ئوغلىغا.

ئاساسچى ئى. بىرەر نەرسىنى پەيدا قىلغان، ئىختىرا قىلغان، باشلاپ بەرگەن ياكى شۇنىڭغا ئاساس سالغان كىشى: تېيىپجان ئېلىيوف ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسچىلىرىنىڭ بىرى.

ئاساسسىز سۈپ ① يېتەرلىك ئاساسى بولمىغان، دەللىلەر بىلەن مۇستەھكەملەنمىگەن، ئىسپاتلانمىغان، ئىسپاتسىز: بۇ گەپنى ئاڭلىغان تۇلكە بۆرىگە ئۇچراپ: ـــ ئۆچكىلەر قىلچە ئاساسسىزلا نامىڭىزغا تىل تەگكۈزۈشۈڭاتىدۇ، ـــ دەپتۇ. ② سەۋەبسىز، مەقسەتسىز: مېنى ھەم ۋاقتىنچە تاشلاپ قويغىنى، ئەمەسكەن ئاساسسىز ھەمدە سەۋەبسىز. بۇ دېمەك ئۇمىدىنىڭ ئۈچقۇنى ئەمما، ئۇمىدمۇ گۈللىمەس ئەجىرسىز ـ تەرسىز.③ زۆرۈرىيىتى يوق، قۇرۇق؛ ھاجەتسىز: لېكىن سەمەت بۇ ئەندىشىنى ئاساسسىز دەپ ھېسابلايتتى.

ئاساسسىزلىق ئى. ئاساسى يوقلۇق، ئاساسسىز ھالەت.

ئاساسلاتماق «ئاساسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاساسلاشماق «ئاساسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

ئاساسلانماق ① «ئاساسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقىنى نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي رېئاللىق ئارقىلىق ئاساسلانغان نۇقتىئىنەزەر. ② مەلۇم شەيئىنى خۇلاسلەش ياكى ھۆكۈم قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى قىلماق؛ تايانماق، يۆلەنمەك: تىلشۇناسلىققا دائىر تارىخىي خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، ئالتاي تىللىرى توڭغۇس تىلى، تۈركىي تىللار ۋە موڭغۇل تىل تارماقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئاساسلىق سۈپ ① ئالاقىدار شەيئىلەر ئىچىدە ئەڭ مۇھىم بولغان، ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغان، ئالدىنقى قاتاردىكى، ئەھمىيەتلىك، تۈپ، باش: ئاساسلىق زىددىيەت. ئاساسلىق ئامىل. ئاساسلىق شەخس. ② <خىم> ئاساسقا ئوخشاش، تۈپ خۇسۇسىيەتكە ئىگە؛ ئاساسىي رول ئوينايدىغان: ناترىي كاربونات كىرىستالى ($Na_2CO_3 \cdot 10H_2O$) نىڭ سۇدىكى ئېرىتمىسى ئاساسلىق خۇسۇسىيەتنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاساسلىماق پ. دەللىلەر بىلەن ئىسپاتلاپ بەرمەك: تۈرغۇن بۇگۈنكى يىغىندا ئۆز پىكرىنى بىرمۇبىر ئاساسلاپ، پۈتۈن يىغىن ئەھلىنى ھەيران قالدۇردى.

ئاساسىي سۈپ [ئە] ① ئەڭ مۇھىم، نېگىزلىك، ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغان، ئالدىنقى قاتاردىكى، ئەھمىيەتلىكى؛ تۈپ، باش: ئاساسىي زىددىيەت. ئاساسىي قانۇن. ② دەسلەپكى، ئەڭ دەسلەپكى؛ ئومۇمىي: ئاساسىي بىلىم. ئاساسىي ماھارەت. ئاساسىي چۈشەنچە.

ئاساسىي قانۇن <قا> دۆلەتنىڭ ئەڭ زور قانۇنىي كۈچكە ئىگە تۈپ قانۇنى. باشقا قانۇنلار شۇنىڭغا ئاساسەن توزۇلىدۇ. ئۇ ئادەتتە بىر دۆلەتنىڭ دۆلەت ۋە جەمئىيەت تۈزۈمى، دۆلەت ئاپپاراتلىرى ۋە خەلقنىڭ ئاساسىي ھوقۇق، مەجبۇرىيەتلىرىنى بەلگىلەيدۇ.

ئاسان سۈپ [پ] ئىشلىنىشى، ئورۇنلىنىشى جەھەتتىن ئانچە قىيىن، مۇرەككەپ بولمىغان ھەم ئانچە كۆپ مېھنەت، كۈچ ۋە بىلىم تەلەپ قىلمايدىغان؛ بوش، يەڭگىل: ئىشنىڭ ئاسىنى يوق، قىلالىسالىق قىيىنى يوق (ماقال).

ئاسان بولماق ئاسانلاشماق: توپا قېزىش ماشىنىسى كەلگەندىن كېيىن ئىشىمىز ئاسان بولدى.

ئاسانغا توختىماق ئاسانغا چۈشمەك، ئوڭاي ھەل قىلىنماق: بۇ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۇنچىۋالا ئاسانغا توختىمايدۇ.

ئاسانغا چۈشمەك ئوڭاي ھەل قىلىنماق، ئوڭاي بىر تەرەپ قىلىنماق: بۇ ئادەمدىن قۇتۇلۇش ئاسانغا چۈشمەيتتى، ئەلۋەتتە.

ئاسان قىلماق ئاسانلاشتۇرماق، يەڭگىللەشتۈرمەك، ئوڭايلاشتۇرماق: «تاش مىنا» پارتلىتىش ئۈسۈلى كۆپ مۇشكۈلنى ئاسان قىلىۋەتتى.

ئاسان گەپ ھەل قىلىش تەس بولمىغان مەسىلە، ئوڭاي ئىش: شۇنچىلىك ئىشنى يالغۇز بىر ئادەمنىڭ قىلىپ تۈگىتىشى ئاسان گەپمۇ؟

ئاسانچىلىق ئى ← **ئاسانلىق**: مۇشۇنداق قىلساق كېيىنكى ئىشنى قىلىشقا ئاسانچىلىق تۇغۇلىدۇ.

ئاسانلاتماق «ئاسانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەربىر ئىشتا ئەل خىزمىتىگە ئاساسلانساق، قۇرۇپ تېخنىكا ئېغىر ئىشنى ئاسانلاتساق، تەرەققىيات يولىغا ئەزىز جاننى ئاتىساق، بۇ مېنىڭ ياش غۇنچە گۈلۈم ئېچىلاتتى.

ئاسانلاشتۇرماق «ئاسانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇلكە بۆرىگە: ـــ خۇدا ئىشلىرىڭنى ئاسانلاشتۇردى، ئەمدى ھېچقانداق قىينالماستىن توپتوغرا باغقا كىرەلەيسەن، ـــ دەپتۇ.

ئاسانلاشتۇرۇشماق «ئاسانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

ئاسانلاشتۇرۇلماق «ئاسانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىشلار ئەمدى ئىزىغا چۈشۈپ ئاسانلاشتۇرۇلدى.

ئاسانلاشماق پ. ئوڭايلاشماق، يەڭگىللەشمەك: ئىش ئاسانلاشتى، سۈرئەت تېزلەشتى، سۈپەت ئۆستى.

ئاسانلىق ئى. قولايلىق، ئوڭايلىق: ـــ ھەزرەتلىرىنىڭ سايىسى ھەر ئىشقا ئاسانلىق بېرىدۇ، ـــ دېدى قازى ئالدىرىماي جاۋاب بېرىپ.

ئاسانلىقچە رەۋ. ئوڭايلىق بىلەن: ئاسانلىقچە ياش چىقمايدىغان كۆزۈمدىن تارام ـ تارام ياش تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

ئاسانلىماق پ ← **ئاسانلاشماق**.

ئاساۋ سۈپ. بويسۇندۇرۇلمىغان، ئادەمگە ئۆگەنمىگەن، شاش: بۇ يىلقىلارنىڭ ھەممىسى ئىنتايىن ئاساۋ بولغاچقا، تاغقا كېلە ـ كەلمەي تەرەپ ـ تەرەپكە تارقاپ كېتىپتۇ.

ئاسايىش ئى [پ] ئورۇش ـ تالاش، جەڭگى ـ جېدەلدىن، غوۋغا ـ تەشۋىشتىن خالىيلىق؛ تىنچ ـ ئامانلىق، خاتىرجەملىك: ئەل ـ يۇرت پادىشاھنىڭ ئورنىغا ھەمرانى شاھ قىلدى. ھەمرا بىلەن ھۆرلىقا بىر ئۆمۈر بىللە ياشاپ، ئەلگە ئاسايىش بەردى.

ئاسايىشتە سۈپ [پ] ئۇرۇش ـ تالاش، جەڭگى ـ جېدەلدىن، غوۋغا ـ تەشۋىشتىن خالىي؛ تىنچ، بىخەتەر، خاتىرجەم:

بىر قېتىم، ياش بىر ئالىم ئۇنىڭ بەھۇزۇر، ئوڭۇشلۇق، ئاسايىشتە تۇرمۇشىغا ئىنتايىن زوقلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى.

ئاسايىشلىق ① ئى. تەشۋىش ـ ئەندىشە، ئۇرۇش ـ جېدەلدىن خالىي تۇرمۇش، خاتىرجەملىك، ئامانلىق: تابان ئەلنى ئادالەت بىلەن سوراپتۇ، خەلق ئاسايىشلىقتا ئۆتۈپتۇ. ② سۈپ. ئۇرۇش ـ تالاش، جەڭگى ـ جېدەلدىن، غوۋغا ـ تەشۋىشتىن خالىي بولغان، تىنچ، خاتىرجەم: ـــ كۈن چىقىدۇ، قىسمەتئاخۇن، ئاخىر ئاسايىشلىق كۈنلەر، ئارمان قىلغان كۈنلەر كېلىدۇ، ـــ دېدى ئانا.

ئاسپىرانت ئى [ر<لات] <مائار> ئالىي مەكتەپ ياكى تەتقىقات ئورۇنلىرىغا ئىمتىھان ئارقىلىق قوبۇل قىلىنغان، تەتقىقات خىزمىتى ئارقىلىق بىلىم ئاشۇرغۇچى.

ئاسپىرانتلىق ئى. ئاسپىرانتلاردا بولۇشقا تېگىشلىك ئىمتىياز: ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ دىپلوم، ئاسپىرانتلىققا ئوقۇپ ماگىستىرلىق، دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالغىلى بولىدۇ.

ئاسپىرانتۇرا ئى [ر<لات] <مائار> ئالىي مەكتەپ، تەتقىقات ئورۇنلىرىغا ئاسپىرانت ياكى پىراكتىكانت تەتقىقاتچىلارنى تەربىيەلەيدىغان جاي.

ئاسپىرىن ئى [ر<نېم] <تېب> دورا نامى، ئورگانىك بىرىكمە بولۇپ، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_9H_8O_4$. ئاق رەڭلىك كىرىستال، تەمى ئاچچىق ـ چۈچۈك، قىزىتمىنى ياندۇرۇش ھەم ئاغرىق توختىتىش رولى بار؛ باش ئاغرىقى، نېرۋا ئاغرىقى قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ.

ئاست (ى) ئى ① نەرسىلەرنىڭ تەگ قىسمى، تۈۋى: مەن بارغاندا ئۇ چېلەكنىڭ ئاستىغا يۇقۇپ قالغان لاينى تازىلاۋاتاتتى. ② نەرسىلەرنىڭ تۆۋەن قىسمىغا، تېگىگە يېقىن جاي؛ يېقىن ئەتراپى: ـــ ئالتىدىن ئون ئىككى جەڭچى تام ئاستىغا بېرىپ، تام كەينىگە بومبا تاشلىشى كېرەك! ـــ دېدى ئۇ قولى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرۇپ. ③ نەرسىلەر ئىگىلەپ، بېسىپ ياكى قاپلاپ تۇرغان جاي؛ نەرسىلەرنىڭ تېگىدىكى جاي ياكى بوشلۇق: ئۇ ھويلىغا كىرىپ، باراڭنىڭ ئاستىدا ياتتى. ④ نەرسىلەرنىڭ ئېچكى قىسمى، ئىچى، ئارىسى: يەر ئاستى سۇيى. يەر ئاستى بايلىقلىرى. يەر ئاستى ئۆيى.

ئاستا رەۋ ① تۆۋەن سۈرئەت بىلەن؛ ئالدىرىماي: سادىق مۇئەللىم سۆزىنى توگىتىپ، مەن بىلەن خوشلىشىپ ئاستا ماڭغىنىچە ئۆيى تەرەپكە قاراپ كېتىپ قالدى. ② يەڭگىلگىنە، بىلىنەر ـ بىلىنمەس: ئۇ قېيىن ئاستىدا يېتىپ، ئاستا كۈلۈپ قويدى. ③ ئېھتىيات قىلىپ؛ ئاۋايلاپ: بىر سائەتتىن كېيىن نۇرۇللا مۇختەر مەرگەننى ئاستا ئويغاتتى. ④ تۇنۇش چىقارماستىن، سەزدۈرمەستىن، بىلدۈرمەستىن: ئاسىم، ئادەملەر ئارىسىدىن ئاستا چىقىپ، ئۆيىگە قايتىپ كەتتى. ⑤ تەدرىجىي ھالدا، تەدرىجىي: خاتىرە قابلىيىتى كۈچلۈك ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىستە قالدۇرۇشى تېز، ئونتۇلۇشى ئاستا بولىدۇ. ⑥ تۆۋەن ئاۋاز بىلەن: رۇستەم ئۆيىگە كىرىپ، نۇرۇللانىڭ قۇلىقىغا ئاستا پىچىرلىدى.

ئاستا ـ ئاستا ① تۆۋەن سۈرئەت بىلەن، ئالدىرىماي: ئاسماندا بىر پارچە ئاق بۇلۇت ئاستا ـ ئاستا ئۇزۇپ ئوتەمكتە ئىدى. ② پەيدىن ـ پەي، تەدرىجىي ھالدا، تەدرىجىي: سوغۇق، ئاچلىق ۋە ئويقۇسىز ـ لىقنىڭ دەردى ئونى ئاستا ـ ئاستا ماغدۇرسىزلاندۇرۇپتۇ.

ئاستاتىن ئى [ئىنگ] <خىم> مېتاللوئىد ئېلېمېنت، بەلگىسى At(Astatium). مېدىتسىنادا قالقان بەز خىزمىتى كۈچىيىپ كېتىش كېسىلىنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

ئاستانە ئى [پ] ① بىرەر يەرگە كىرىشتىكى بېسىپ ئۆتىدىغان جاي، ئورۇن؛ بوسۇغا: سېرىق يۈزۈمنى ئاستانەڭگە قويماقتىن مۇرادىم شۇ، بولاي دەيمەن گۈزەل بوينۇڭغا سالغان كەھرىۋايىڭمەن. ② پايتەخت: گەرچە ئايرىپ تۇرسىمۇ ئارىمىزنى تاغ ـ دەريا، ئاستانىدا تۇرغاندەك ھېس قىلىمەن ئۆزۈمنى. ③ ئۆي، دەرگاھ، قارارگاھ: جاھانغا كۆز ئېچىپ سەندە تۇغۇلدۇم، بۇ مېنىڭ بەختىم، تېپىلماس مەن ئۈچۈن سەندەك ھايات ئاستانىسى يەكەن. ④ تۇرپاندىكى ۋە يەنە قومۇلدىكى بىر جاينىڭ ئىسمى.

ئاستروبىيولوگىيە ئى [گىرىك] <ئاستر> ئاستىرونومىيەنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ ئاسمان جىسىملىرىدا جانلىقلارنىڭ مەۋجۇت بولۇش شارائىتىنى تەتقىق قىلىپ، مەلۇم ئاسمان جىسىمدا جانلىقلارنىڭ مەۋجۇت ياكى مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى بېكىتىدۇ، شۇنداقلا شۇ خىل جانلىقلارنىڭ ھالىتىنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاستروخىمىيە ئى [ر<گىرىك] <ئاستر>ئاستىرونومىيەنىڭ بىر تارمىقى، ئۇ ئاسمان جىسىملىرىنىڭ خىمىيەلىك تۈزۈلۈشى، فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتى، قۇرۇلمىسى، پەيدا بولۇشى، يورۇقلۇقى، ماسسىسى، چوڭ ـ كىچىكلىكى، خىمىيەلىك تەركىبى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاستروفىزىكا ئى [ر<گىرىك] <ئاستر> ئاستىرونومىيەنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ فىزىكىلىق تۈرلۈك ئۇسۇللار ۋە نەزەرىيەلەر ئارقىلىق ئاسمان جىسىملىرىنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتى، خىمىيەلىك تۈزۈلۈشى، قۇرۇلمىسى، پەيدا بولۇشى، يورۇقلۇقى، ماسسىسى، چوڭ ـ كىچىكلىكى، تېمپېراتۇرىسى، ماگنىت مەيدانى، زىچلىقى، قۇرۇلمىسى، خىمىيەلىك تەركىبى، قۇياش ۋە تۇرغۇن يۇلتۇزلارنىڭ ئېنېرگىيە مەنبەسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاستروفىزىكىلىق سۈپ. ئاستروفىزىكىغا ئائىت، ئاستروفىزىكىغا تەۋە: بىر يورۇق يۇلتۇز يېنىغا كۆرۈنمەس مەۋھۇم سوغۇق يۇلتۇزنى قاتار قىلىپ، ئارىسىغا يەردىن ئىبارەت «چېكىت» نى قويۇپ، ئاستروفىزىكىلىق تەسەۋۋۇرنى ئىسخېمىلاپ چىقتىم.

ئاستروماخانىكا ئى [ر<گىرىك] <ئاستر>ئاستىرونومىيەنىڭ بىر تارمىقى، ماخانىكا قائىدىلىرىگە ئاساسلىنىپ ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى، شەكلى، ماسسىسى ۋە سۈنئىي ھەمراھلارنىڭ ھەرىكىتىنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاستروئوم ئى [ر] <ئاستر> ئاستىرونومىيە ئالىمى، مۇتەخەسسىسى.

ئاسترونومىيە ئى [ر<گىرىك] <ئاستر> ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ئورنى، تارىلىشى، ھەرىكىتى، شەكلى، قۇرۇلمىسى، خىمىيەلىك تەركىبى، فىزىكىلىق ھالىتى ۋە ئۆزگىرىشى، تەرەققىي قىلىشى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئاسترونومىيەلىك سۈپ. ئاسترونومىيەگە ئائىت، ئاسترونومىيەگە تەۋە: ئالدىنقى قېتىملىق «توققۇز سەييارىنىڭ مارجانسىمان رەتلىنىشى» دەك ئاسترونومىيەلىك ھادىسە بۇنىڭدىن 179 يىل ئىلگىرى

كۆرۈلگەنىدى.

ئاستما ئى [ر<گىرىك] <تېب> يۇرەك ياكى نەپەس يوللىرى كېسەللىكى سەۋەبىدىن نەپەسنىڭ بوغۇلۇشى؛ زىققىنەپەس.

ئاستۇرماق «ئاسماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاچقا قازان ئاستۇرما، مۇزلىغانغا ئوت ياقتۇرما (ماقال).

ئاستۇرۇلماق «ئاستۇرماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاستىدا تىر ① بىرەر ھەرىكەت ياكى ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ باشقىسى بىللەن بىللە ياكى ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ھالدا سادىر بولۇشىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ: مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئۇلارنى سۈرۈشتۈرۈش ئۆز - ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بىلەن باراۋەر - دە. ② بىرەر ھەرىكەت ياكى ھالەتنى پەيدا قىلغان باشقا بىر ھەرىكەت، ھالەت ياكى كەچۈرمىشلەرنى ئىپادىلەشتە ئىشلىتىلىدۇ: ئۇ تۇرمۇشنىڭ مەجبۇرلىشى ئاستىدا ئاخىر ئۇنىڭ شەرتىگە كۆندى.

ئاستىرتىن رەۋ. يوشۇرۇن، خۇپىيانە، مەخپىي، كىشىگە بىلدۈرمەي: ئۇ ھەمىشە قاسمىنىڭ روھىي كەيپىياتىغا ئاستىرتىن سەپسېلىپ، ئارقىسىدىن سايىدەك ئەگىشىپ يۈرەتتى.

ئاستىلاتماق «ئاستىلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئالدى تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر پىكاپنى كۆرۈپ، ماشىنىسىنى ئاستىلىتىپ، قائىدە بويىچە يولنىڭ چېتىگە چىقتى.

ئاستىلاشماق ① «ئاستىلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى. ② سۈرئىتى تۆۋەنلىمەك، ئاستىلىماق: مەنمۇ ئورنۇمدا تۇرالماي، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدىم، ئېگىز كۆتۈرۈلگەنسېرى ئاستىلىشىپ، پېچاقتەك قىرلىق تاشلارنى تۇتۇپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى.

ئاستىلىق ئى. ئىش - ھەرىكەتتىكى سۈرئەتنىڭ تېز بولماسلىقى، ئاستا ھالەت.

ئاستىلىنىلما «ئاستىلاتماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ماشىنىنىڭ سۈرئىتى بىردىنلا ئاستىلىتىلدى.

ئاستىلىماق پ ① سۈرئەتنى تۆۋەنلەتمەك، كېمەيتمەك: ماشىنا تېخىمۇ ئاستىلىدى. ② پەسلىمەك، ئاجىزلاشماق (ئاۋاز ھەققىدە): مىلتىق ئاۋازى بارا - بارا ئاستىلاپ، كېيىن جىمىپ قالدى.

ئاستىن ① سۇپ. ئاستىدىكى، تۆۋەندىكى، ئاستىغا جايلاشقان: ئاستىن قەۋەت. ئاستىن قاپاق. ② رەۋ. چوڭقۇر: سەنمۇ نادان، قەدىرىمنى بىلمىدىڭ! سۆزگە ئاستىنراق چۈشىنىلمىدىڭ.

ئاستىنقى سۇپ. تۆۋەندىكى، پەستىكى، تېگىدىكىسى: ئۇ ئوڭ قولىنى ئاق دېڭىلىڭ كۆڭلىكىنىڭ ئاستىنقى ئىككىنچى تۈگمىسى ئۈستىگە قويۇپ تۇرۇپ ئېيتتى.

ئاستىن - ئۈستۈن بىرى ئۈستىدە، ئىككىنچىسى تۆۋەندە، قەۋەتلىك، قەۋەت - قەۋەت: بىز ئۇنىۋېرسىتېتتا ئاستىن - ئۈستۈن كارىۋاتتا يېتىپ ئوقۇدۇق.

ئاستىن - ئۈستۈنلۈك ئاستىن - ئۈستۈن بولغان ھالەت.

ئاسراتماق «ئاسرىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاسراشماق «ئاسرىماق» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئاسرالماق «ئاسرىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاسراندى سۇپ. بېقىۋېلىنغان، باشقا ئاتا - ئانا قارىمىقىغا ياكى پەرزەنتلىكىگە ئېلىنىپ تەربىيەلەنگەن: ئۇنىڭ ئاپىسى بىر ئاسراندى كېلىنلىكتىن كېلىپ چىققان ئائىلە ئايالى ئىدى.

ئاسراندىلىق ئى. ئاسراندى بولۇپ تۇرمۇش كەچۈرۈش ياكى چوڭ بولۇش، ئاسراندى بولۇش.

ئاسرىماق پ ① قوغدىماق، ئايماق، ساقلىماق: ئاسرىساڭ، كۆندە يېگى كىيىم، ئاسرىمىساڭ، كۆندە كونا كىيىم (ماقال). ② ئۆز قارىمىقىغا ياكى پەرزەنتلىككە ئېلىپ تەربىيەلىمەك؛ باقماق: تۇرغۇن كىچىكىدىلا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قالغان بولۇپ، ئەينى ۋاقتىدا بەختسىزلىكنى ئېچ ئاغرىتىپ ئۆنى ئاسرىۋالغانىدى. ③ كۆتىمەك، كۆيۈنمەك: ئۇلۇككە يىغلا، تىرىكنى ئاسرا (ماقال). * ئۇ بالىلارنى ياخشى كۆرىدۇ، ياشلارنىمۇ بەك ئاسرايدۇ.

ئاسسوتسىياتسىيە ئى [ر<لات] <پىسخول>نېرۋا - مېڭە پائالىيىتى بىلەن باغلىق بولغان ئالاھىدە پىسخىكىلىق تەسەۋۋۇرلار، پىكىرلەر، ھېس - تۇيغۇلار ئارىسىدىكى باغلىنىش ۋە شۇ باغلىنىشقا ئاساسلانغان ئەقلىي خۇلاسە.

ئاسسىستېنت ئى [ر<لات] <ماۋار> ئالىي مەكتەپلەردىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋان ئالغان ئوقۇتقۇچى.

ئاسسىستېنتلىق ئى <ماۋار> ئاسسىستېنتلارغا يۈكلەنگەن ۋەزىپە، ئىش.

ئاسسىملىياتسىيە ئى [ر<لات] ① <بىيول>ئۆسۈملۈك ياكى جانلىق ئورگانىزم پائالىيىتى جەريانىدا سىرتتىن قوبۇل قىلىنغان ماددىلارنىڭ ئۆزلىشىشى، سىڭىشى، ھەزىم بولۇشى، ئۆزلەشتۈرۈلۈشى، سىڭدۈرۈلۈشى. ② بىر مىللەتنىڭ ئىككىنچى بىر مىللەت ئۆرپ - ئادەتلىرىنى، مەدەنىيىتىنى ۋە تىلىنى ئۆزلەشتۈرۈشى نەتىجىسىدە ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ بىر بولۇپ كېتىشى. ③ <تىل> تىلدا ئوخشىمايدىغان، ئەمما ئۆزئارا يېقىن ئىككى تاۋۇشنىڭ بىر - بىرىگە تەسىر قىلىشى نەتىجىسىدە، بىرىنچىسى ئىككىنچىسىگە ياكى ئىككىنچىسى بىرىنچىسىگە ئوخشاپ كېتىشى. مەسىلەن: ئۇيغۇر تىلىدىكى «تۇزسىز» سۆزىنىڭ «تۇسسىز»، «ئاتسا» سۆزىنىڭ «ئاسسا» تەلەپپۇز قىلىنىشىغا ئوخشاش.

ئاسسىملىياتسىيە بولماق ئۆزلەشمەك،ئۆزلەشتۈرۈلمەك؛ سىڭمەك، سىڭىپ يوقاپ كەتمەك، ئوخشاپ كەتمەك.

ئاسسىملىياتسىيەلىك ئى. ئاسسىملىياتسىيەگە مۇناسىۋەتلىك، ئاسسىملىياتسىيەگە ئائىت.

ئاسفالت ئى [ر<گىرىك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ ئارىلاشمىسى، قارا رەڭلىك ياكى قوڭۇر رەڭلىك ۋە يېلىمسىمان بولىدۇ؛ تەبىئىي چىقىدىغانلىرى ھەم نېفىت ياكى كۆمۈر مېيىنى دىستىللىغاندىن ئېلىنىدىغانلىرى بولىدۇ؛ تەركىبى ئوخشاپ كەتمەيدۇ، يول ياساشتا يولغا ياتقۇزۇلىدۇ؛ بىناكارلىقتا سۇدىن ھىمايە قىلىش ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

ئاسفالتلاشتۇرماق «ئاسفالتلاشماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار يەتتە مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىپ، لەنگەرگە بارىدىغان يوللارنى ئاسفالتلاشتۇردى.

ئاسفالتلاشتۇرۇلماق «ئاسفالتلاشتۇرماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: غۇلجا ناھىيەسىدە بارلىق يوللار ئاسفالتلاشتۇرۇلدى.* ئاقتام تاشيولى ئاسفالتلاشتۇرۇلدى. * ھازىر ناھىيە بازىرىدىن

ھەرقايسى يېزا، مەيدانلارغا بارىدىغان يوللارنىڭ ھەممىسى ئاسفالتلاشتۇ- رۇلدى.

ئاسفالتلاشماق ① «ئاسفالتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ھالەتكە كەلمەك، ئاسفالت ياتقۇزۇلماق: يېزا يوللىرى ئاسفالتلاشتى. ناھىيە بازىرى ئاسفالتلاشتى.

ئاسفالتلانماق «ئاسفالتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاسفالتلىق سۈپ. ئاسفالت ياتقۇزۇلغان، ئاسفالتلانغان: جىپ ئاسفالتلىق يولدا قۇيۇندەك تېز كېتىپ باراتتى.

ئاسفالتلىماق پ. ئاسفالت ياتقۇزماق، ئاسفالت تۆكمەك: يولنى ئاسفالتلىماق.

ئاسقا ئى. دىيال. ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ پۇتى قىسىلىپ قېلىپ، ماڭغىلى بولمايدىغان تاشلىق يەر.

ئاسقاق ئى. تېرىلمىدىغان يەرنىڭ توپىسىنى يۇمشىتىش، تاش ـ چالمىلىرىنى ئىلغاپ چىقىرىۋېتىش، بۇغداي ئېكىز- لىرىدىكى چېچىلىپ كەتكەن باشاقلارنى يىغىش ئىشلىرىغا ئىشلىتىلىدىغان چىشلىق سايمان، تىرنا.

ئاسقۇ ئى. بىرنەرسىنى ئىلىپ، ئېسىپ قويىدىغان ئىلمەك؛ كانارا: ئاسقۇدا گۆش بولسا، بىركۈنى مېھمانغا يارايتۇ (ماقال).

ئاسقۇ تاش تۆگمەن تېشىنىڭ ئۈستىدىكى تاش، تۆگمەننىڭ ئۈستۈنكى تېشى: تۆگمەننى تۆگمەن قىلغان ئاسقۇ تېشى، ئەرنى ئەر قىلغان مەزلۇم كىشى (ماقال).

ئاسقۇچ ئى ← **ئاسقۇ**: ئۇ ئۆيگە كىرىپ، كىيىم ئاسقۇچقا سومكىسىنى ئاۋايلاپ ئاستى.

ئاسقۇچسىز سۈپ. ئاسقۇچى يوق، ئاسقۇچ ئورنىتىلمىغان.

ئاسقۇچلۇق سۈپ ① ئاسقۇچى بار، ئاسقۇچ ئورنىتىلغان. ② ئاسقۇچ قىلىشقا بولىدىغان، ئاسقۇچ قىلىش ئۇچۇن تەييارلا- غان.

ئاسقىلىق ئى. دىيال. يامغۇر ـ يېشىندا تاغدىن تاش پارچە- لىرى ئېقىپ چۇشكەن جاي.

ئاسلان ئى. مۇشۇكنىڭ بالىسى.

ئاسلانلاتماق «ئاسلانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاسلانلىماق پ. تۇغماق، بالىلىماق (مۇشۇك ھەققە- دە): چوڭ مۇشۇك ئاسلانلاپتۇ.

ئاسلىماق پ. دىيال. قورساق ئاچماق، ئېچىرقىماق: داستىخاندا نان ئەۋەتتىم ئاسلاپ قالسا يېسۇن دەپ.

ئاسما ① سۈپ. ئېسىپ قويىدىغان، ئېسىپ قويۇش ئۇچۇن مۇۋاپىقلاشتۇرۇلغان: ئاسما بۆشۈك. ئاسما كۆۋرۈك. ② ئى. كىيىم تىكىدىغان ماشىنىنىڭ بىر ئۇچى مېڭىگە، يەنە بىر ئۇچى چوكىغا تۇتىشىپ، ئىككىسىنىڭ ھەرىكىتىنى ماسلاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بىر خىل سايمىنى.

ئاسماق I ئى ① ئالما، نەشپۈت، جىگدە، ئۇزۇم قاتارلىق مېۋىلەرنىڭ مېۋىلىگەن جايى بىلەن مېۋىسىنىڭ تۇتىشىدىغان قىسمى ياكى ساپىقى. ② مېۋە ئاسىدىغان ئاسقۇ: بىر ئۇچكىدە يېتىلگەن قوش مېغىز بولدى، بىر ئاسماقتا ئېسىلغان قوش ئالما بولدى.

ئاسماق II پ ① بىرەر نەرسىنى ئاستى يەرگە تەگمەيدىغان ھالەتتە باغلىماق، ئىلماق، ساڭگىلاتماق؛ بېكىتمەك، ئورۇنلاشتۇرماق: مارجان ئاسماق. قىلىچ ئاسماق. مىلتىق ئاسماق. * ئۆچكىنى ئۆز ئايىغى بىلەن ئاسار (ماقال). ② كۆچمە. بوينىغا سىرتماق سېلىپ ئۆلتۈرمەك: دارغا ئاسماق. * ماشىنىچى ھاكىمغا: «جوھۇتنى ئازاد قىلىڭ، ئۇنىڭ ئورنىغا مېنى ئېسىڭ!» دەپتۇ.

ئاسماق ـ ئاسماق توپ ـ توپ، غۇژمەك ـ غۇژمەك مېۋىلىگەن؛ ھەربىر ساپاق ياكى بېغىدىكى مېۋىلىرىنىڭ سانى كۆپ: ھويلىدىكى بىر تۈپ ئالما دەرىخى شۇنچە يوغىنىغان بولۇپ، ئاسماق ـ ئاسماق ئالمىلىرى كۆزنى قاماشتۇراتتى.

ئاسماقچى ئى. يىپىدىن يېڭىنىسىگىچە كوچىلاپ، زىغىرلاپ سورايدىغان كىشى: غەر غەرەزچى كېلەر، ئوغرى ئاسماقچى (ماقال).

ئاسماقچىلىماق پ. زىغىرلاپ، كوچىلاپ، يىپىدىن يېڭىنە- سىگىچە، ھېچنېمىسىنى قويماي سورىماق: ھوشۇر ئونچىقمىدى. سادىرنىڭ جاۋابى ئونى قايىل قىلدىمۇ، بۇنى ئاسماقچىلاپ سوراشقا سوئالى قالمىدىمۇ، بۇنى بىلگىلى بولمايتتى.

ئاسمان ئى [پ] <ئاستىر> ① يەر ئۈستىدە گۈمبەز شەكلىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان ھاۋا رەڭ بوشلۇق؛ پەلەك، كۆك: ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق (ماقال). ② كۆچمە. ناھايىتى يۇقىرى، ئېگىز: ئوسمانلىنىڭ ئۇچۇرغان ئايروپىلانى تېزلا ئاسمانغا كوتۇرۇلۇپ، موللاق ئېتىشقا باشلىدى.

ئاسمان ـ پەلەك ① ئېگىز ئاسمان: لەپىلدەپ چوقىقىدا تۇغلار، زەپىردىن خۇش خەۋەر بەردى. ئىلىم ـ ھېكمەت قىلىپ جەۋلان، سۇزۇك ئاسمان ـ پەلەكلەردە. ② كۆچمە. ناھايىتى ئېگىز، چەكسىز ئېگىز: ئۇ شۇ چاغدا يىراقتىن ئاسمان ـ پەلەك بىر چاك ـ توزانىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ.

ئاسمانتاپان ئى [ئاسمان + تاپان] ئىككى پۇتىنى ئاسمانغا قىلىپ ئوخدىسىغا يېتىش ھالىتى: ئۇ يىقىلىپ ئاسمانتاپان بولۇپ قالدى.

ئاسمان ـ زېمىن ئاسمان ۋە زېمىن؛ ئاسمان ۋە زېمىنغا مۇناسىۋەتلىك ھەممە نەرسە: بۇ كۈنى شەھەرنىڭ ئىچى غۇلغۇلغا تولدى، ئاسمان ـ زېمىن لەرزىگە كەلدى.

ئاسىغ ئى. دىيال. پايدا، نەپ، مەنپەئەت: بۇ ئىش ساڭا ئاسىغ بەرمەيدۇ.

ئاسىغدىماق پ. دىيال. ئەتىۋارلىماق، كۆزى قىيماي قالماق، قىسىنماق.

ئاسقماق پ. دىيال. ئالدىرىماق، تەمتىرىمەك، ھولۇقماق، چۆچۈمەك: سوپىگۈلۈمنىڭ يۈرىكى ئاسقىپ كېتىدۇ.

ئاسىي [ئە] ① سۈپ. گۇناھكار، گۇناھ قىلغۇچى: ئاسىي بەندە. ② ئى. خائىن، ساتقۇن: ئاسىيلارنى تارىخ ھامان بىر كۈنى جازالايدۇ.

ئاسىيا ئى [ئە] <جۇغ> ئاسىيا قىتئەسى. دۇنيادىكى يەتتە قىتئەنىڭ ئىچىدە ئەڭ چوڭ قىتئە بولۇپ، شەرقىي يېرىم شارنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىغا جايلاشقان؛ شىمال، شەرق ۋە جەنۇب تەرىپى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا شىمالىي مۇز ئوكيان، تىنچ ئوكيان ۋە ھىندى ئوكيان، غەرب قىسمى تېمو ئارلى بىلەن ئاۋستىرالىيە ئوتتۇرىسىدىكى دېڭىز ئارقىلىق ئوكيا- نىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ.

ئاسىيالىق ئى. ئاسىيا قىتئەسىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، ئاسە-

يادا ئولتۇراقلاشقان ياكى ئاسسيادا ياشايدىغان، ئاسسيادا تۇرۇشلۇق كىشى: مەن ئاسسيالىق.

ئاسسيلاشماق پ ① ئاسسي بولماق، ئاسسيغا ئايلانماق، ئاسسيلىق قىلماق؛ ئاسسيلارنىڭ يولىدا ماڭماق، ئاسسيلارنىڭ يولىنى تۇتماق: ئۇ دۇشمەن قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ، ئاخىر ئاسسيلاشتى. ② ئەسلىدىن يىراقلاشماق، ياتلاشماق؛ ئۆزگىرىپ كەتمەك: ئۇيغۇر يېڭى زامان زىيالىيلىرىنىڭ پەيدا بولۇشىدىن ھازىرغىچە بولغان جەريانى ئوچۇقلىنى دېگەندە، ئۆزىنىڭ ھەقىقىي مەنسىدىن بارغانچە ياتلىشىش جەريانى بولدى، ۋاقىت ئۆتكەنسېرى بۇلار شۇنچە ئاسسيلىشىشقا يۈزلەندى.

ئاسىيلىق ئى. ئۆز تەشكىلى، خەلقى ياكى ۋەتىنى قاتارلىقلاردىن يۇز ئۆرۈپ، دۇشمەن تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىش، دۇشمەنگە سېتىلىش؛ خائىنلىق، ساتقۇنلۇق: ئاسىيلىق قىلماق.

ئاسىيلىق قىلماق ئۆز تەشكىلى، خەلقى ياكى ۋەتىنى قاتارلىقلاردىن يۇز ئۆرۈپ، دۇشمەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەك ياكى دۇشمەن تەرەپكە ئۆتۈپ، دۇشمەن ئۈچۈن خىزمەت قىلماق، دۇشمەنگە سېتىلماق، خائىنلىق قىلماق: ئۇ مىللىتىگە ئوقلىرى ئېچىدىن يارىدارلارنى قۇتقۇزۇپ چىققان تۇرۇقلۇق، دۇشمەن تۇرمىسىدە قانداقمۇ ئاسىيلىق قىلسۇن؟

ئاش I ئى [پ] ① قازاندا پىشۇرۇلغان تاماق؛ غىزا، يېمەكلىك: ئىش بار يەردە ئاش بار (ماقال). ② پولۇ، قويۇقئاش: بىز ئاش دەم يېگۈچە، باغقا كىرىپ ئايلىنىپ چىقتۇق. ③ ئۇن چىقىرىلىدىغان دانلىق زىرائەت: بەشىنچى ئايدا بېشىنى كۆردۈم، ئالتىنچى ئايدا ئېشىنى (ماقال).

ئاش بولماق سىكمەك، بەرىكەت قىلماق، ئەسقاتماق، قۇتلىماق.

ئاش II ئى. تېرىنى ئاشلاش ئۈچۈن ئۇن، تۇز ۋە سۇنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئېچىتىپ تەييارلانغان ئۇماچ.

ئاش- پاش ئاش ھەم تاماق دائىرىسىگە كىرىدىغان ھەر خىل تائام، يېمەكلىكلەر: ئاش - پاش ئېتىشنىمۇ ئۆگەنمىسە بولمايدۇ.

ئاشپەز ئى [پ] ئاشخانىلاردا تاماق ئېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، تاماق ئېتىشنى كەسىپ قىلغان ئادەم: قاسساپ ماي چىنايدۇ، ئاشپەز گۆش چىنايدۇ (ماقال).

ئاشپەزلىك ئى. ئاشخانىلاردا تاماق ئېتىش، ئاش - تائام تەييارلاش پائالىيىتى، ئىشى: ئۇ بىر ئاشخانىدا ئىشلەۋاتىدۇ.

ئاشپۇرچاق ئى [ئاش + پۇرچاق] <بوت> ①پۇرچاق ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. دېنى ماشتىن يوغان، رەڭگى ئاق، سېرىق ۋە قارا بولىدۇ. دېنى قوشۇمچە يېمەكلىكلەر ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ دېنى.

ئاشپىت ئى. دىيال. بېخىل، پىخسىق، ئاچ كۆز، كۆزى ئاچ.

ئاش- تائام ← ئاش- تاماق: شۇندىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئاش - تائامدىن قالدىم.

ئاشتاختا ئى [ئاش + تاختا] خېمىر يۇغۇرۇش، يېيىش ۋە تۇرلۇك ئۇن تاماقلىرىنى ئېتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مەخسۇس تاختا: ئۇ ئاشتاختىدا چۆپ كېسۋاتاتتى.

ئاش- تاماق تۇرلۇك تاماق - غىزالار، تائاملار: بىر ئائىلىگە نىسبەتەن ھەر ئايدا بولىدىغان خىراجەت ئاساسەن ئاش - تاماق ئۈچۈن بولىدۇ.

ئاش- تۇز ئاش - تاماق، غىزا: شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى مېنىڭ ئاش - تۇزۇمنى يەپ تۇرۇپ، ماڭا ئۇنچىلىك ئەسكىلىك قىلماس.

ئاشخانا ئى [پ] ① تاماق تەييارلاش، تاماق ئېتىش ئۈچۈن مەخسۇس ھازىرلانغان ئۆي. ② ئىدارە، ئورگانلاردىكى خادىملار، مەكتەپلەردە بولسا ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار تاماق يەيدىغان ئورۇن: ئاشخانا خىزمىتى قارىماققا ئاددىي بولغان بىلەن كۆپچىلىكنى رازى قىلىپ كېتىش تەس ئوخشىمامدۇ؟

ئاشخانىچىلىق ئى. ئاشخانا ئېچىش، ئاشخانا باشقۇرۇش ئىشى: ئابلىكىم يېڭى زامان ئاشخانىچىلىقىنىڭ رايون ئىقتىسادىنىڭ يۈكسىلىشىدە تۇتقان ئورنى، دۆلەت مالىيەسىگە قوشۇۋاتقان تۆھپىسى، پارلاق ئىستىقبالى خۇسۇسىدىكى ئىقتىسادىي مۇلاھىزىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئاشخانىلىق سۇپ. ئاشخانا قىلىش ئۈچۈن تەييارلانغان، ئاشخانا قىلىشقا باب كېلىدىغان: ئاشخانىلىق ئۆي. ئاشخانىلىق جاي.

ئاشسۇ ئى [ئاش + سۇ] توي مۇراسىمىدا مېھمانلارغا زىياپەت بېرىش ئۈچۈن ئوغۇل تەرەپتىن قىز تەرەپكە بېرىلىدىغان نەرسىلەر: پەقەت تويىنىڭ ئاشسۇيىگىلا ئادەتتىكى ئىككى تويىنىڭ چىقىمى سەرپ قىلىندى.

ئاشسۇيىنى بەرمەك ئوغۇل تەرەپتىن توي مۇراسىمىدا مېھمانلارغا زىياپەت بېرىش ئۈچۈن قىز تەرەپكە بېرىلىدىغان نەرسىلەرنى بەرمەك.

ئاششىز سۇپ. ئاش يوق، ئاش بولمىغان، ئېچىرقىغان، ئېچىرقاپ كەتكەن: ئاچسىز بالىلار. * ھەپتىلەپ قورسىقىغا تويغۇدەك بىر نەرسە يېمىگەن ئاچسىز كىشىلەرنى كۆرۈپ ئىچىم سىيرىلىپ كەتتى.

ئاششىزلىق ئى. يېگىلى ئاش يوق ھالەت، ئاش بولمىغان تۇرمۇش، ئېچىرقاش، ئاشقا موھتاجلىق: كونا جەمئىيەتتە ئۇيغۇرلار ئاششىزلىقىنىڭ دەردىنى تازا تارتقان.

ئاش- غىزا ← ئاش- تاماق: تويى كۈنى ئاش - غىزا ۋاقتىدا ئولگۈرمەي، مېھمانلارنى بىر ئاز ساقلىتىپ قويدۇق.

ئاشقورا ئى. دىيال. چوڭ چىنە، ئاپقۇر چىنە، ئاپقۇرا، ئاشخورا.

ئاشقازان ئى [ئاش + قازان] <بىيول> ئادەم ۋە بەزى ھايۋانلارنىڭ ھەزىم قىلىش ئورگىنى: ئاشقازان كېسىلى.

ئاشقان- تاشقان لازىم قىلىنىپ، ئېشىپ قالغان؛ قالدۇق: ئۇ ئاشقان - تاشقان نەرسىلەرنى يېغىپ ھېلىقى بالىغا بەردى.

ئاشقۇدا ئى. دىيال. چوڭ چىنە، ئاپقۇر چىنە.

ئاشقۇنچە سۇپ. دىيال. ئارتۇق، ئوشۇق؛ ياخشى، ئۇستۇن: يىپ ئەمەس، يىپەك ئەمەس، بويىڭىزغا كىيگىنىڭىز بىزدىن ئاشقۇنچە ئەمەس، ماختاپ يۇرۇپ سۆيگىنىڭىز.

ئاشكارا [پ] ① سۇپ. ھەممىگە مەلۇم، ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان، يوشۇرۇنمىغان، ئوچۇق: ئاغرىقنى يوشۇرساڭ، ئۆلۈم ئاشكارا (ماقال). ② رەۋ. يوشۇرماستىن، ئەينەن، ئوپئوچۇق: ئۇنىڭ خاتالاشقانلىقى ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇرمامدۇ؟

ئاشكارىلاتماق «ئاشكارىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاشكارىلاشماق «ئاشكارىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئاخىر ھەممىنى ئاشكارىلاشتى.

ئاشكارىلانماق «ئاشكارىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جىسى: ئادەم ئۆلۈشى بىلەنلا، نۇرغۇن ئىشلارنىڭ ئەسلىي قىياپىتى ئاشكارلىنىدۇ.

ئاشكارلىق ئى ① ئېنىقلىق، ئوچۇقلۇق، ھەممىگە ئايان، ئوچۇق بولغان ھالەت: ھەرقانداق مىسلىسىز كارامەتلەر يەنىلا ئادەمدەكى يوشۇرۇن كۈچنىڭ ئاشكارلىنىشىغا ئۆتۈشىدىن ئىبارەت. * دۆڭقوتان بازىرىدا كەنت ئىشلىرىنىڭ ئاشكارلىق دەرىجىسى ئاشتى. ② <بىيول> ئارىلاش زىگوتادىكى بىر خىل ئىرسىيەتنىڭ ئىپادىلىنىشى، ئۇنىڭ ئىپادىلىنىش تىپىدا ساپ زىگوتا پەرقلەنمەيدۇ.

ئاشكارلىماق پ. مەلۇم مەخپىيەتلىكنى ياكى سىرنى پاش قىلماق، ئېچىپ تاشلىماق: ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوق تېۋىپ ئاۋۇال ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتتى، كېيىن يارىسىنى كۆرۈپلا سىرنى ئاشكارلىۋەتتى.

ئاشكۆكى ئى [ئاش + كۆكى] كۈنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماقلىق، يوپۇرماق ۋە غوللىرى ئالاھىدە خۇش پۇراقلىق، ئاق چېچەكلەيدۇ، گۈلى كىچىك، رەڭگى ئاق، مېۋىسى دۇگىلەك؛ «يۈمغاقسۇت» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاشلاتماق «ئاشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قىشنىڭ غېمىنى قىلىپ بەش دانە تېرە ئاشلىتىپ قويدۇم.

ئاشلاشماق «ئاشلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مەن ئۇستامنىڭ ئون دانە تېرىسىنى ئاشلىشىپ بەردىم.

ئاشلامچى ئى. تېرە ئاشلاش بىلەن شۇغۇللانغۇچى، تېرە ئاشلاشنى كەسىپ قىلغۇچى.

ئاشلامچىلىق ئى. تېرە ئاشلاش ئىشى، كەسپى.

ئاشلانماق «ئاشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قازى ئېسىل ئاشلانغان تۆلكە تېرىسىنى قولىغا ئېلىپ ئۆرۈپ - چۆرۈپ كۆردى.

ئاشلەكچۈك ئى [ئاش + لەكچۈك] ئۇستىگە لەكچۈك سىلىنغان چۆپ تاماق: ئاشلەكچۈك قىلماق. ئاشلەكچۈك يېمەك.

ئاشلىق ① ئى. ئۇن چىقىرىلىدىغان، ئاش - تاماق قىلىنىدىغان دان: دانلىق ئاشلىق. * ئىشلەپچىقىرىش دۆيىمىز يازلىق يىغىمدىلا 200 مىڭ جىڭ ئاشلىقنى ئامبارغا كىرگۈزدى. ② سۈپ. ئاش بولىدىغان، ئاشقا يېتىدىغان (ئالدىغا ساناق سان ئېلىپ كەلگەندە): ئۆيدە ئاران بىر ئاشلىق ئۇن قالغانىكەن، شۇڭا ئازراق ئۇن تارتىپ كېلەي دەپ ماڭدىم.

ئاشلىق - تۇلۇك ئاشلىق، ۋە باشقا يېمەكلىكلەر: ئۇلارنىڭ ئاشلىق - تۇلۇكىمۇ تۇگەپ قالدى.

ئاشلىق - تۇلۇكسىز ئاشلىق - تۇلۇكى يوق، ئاشلىق - تۇلۇكى قالمىغان: ئۇلار ئۇچىنچى كۈنى ئاشلىق - تۇلۇكسىز قالدى.

ئاشلىما ئى. دىيال. تېرە جۇۋا، ئۆڭ جۇۋا، ئەستەرسىز، تېشى يوق جۇۋا.

ئاشلىماق پ. تېرىنى مەخسۇس تېرە ئاشلاش ئۇچۇن تەييارلانغان ئاشقا سېلىپ پىشۇرماق: ھەممىلا يەردە جەرەن، تۆلكە، توشقانلارنىڭ چالا ئاشلانغان تېرىلىرى تۇراتتى.

ئاشماق پ ① مىقدار ياكى ھەجىم جەھەتتىن كۆپەيمەك؛ ئۆسمەك، ئارتماق: ئۇنىڭ شەخسىي چارۋىسى 100 تۇياقتىن ئېشىپ كەتتى. ② مەلۇم بىر پەيت، ۋاقىت چېكىدىن ئۆتۈپ كەتمەك: ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ئېشىپ كەتتى. ③ مال باھاسى ئۆسمەك، نەرخقە نەرخ قوشۇلماق: ئۇنىڭ باھاسى ئەسلىي باھاسىدىن 70 يۈەن ئېشىپ كەتتى. ④ كۈچەيمەك، زورايماق: ھەۋىسى ئاشتى. غېمىم ئاشتى. غەيرىتى ئاشتى. ⑤ تاكامۇللاشماق، مۇستەمكەملەنمەك، ياخشىلانماق؛ يۇقىرى كۆتۈرۈلمەك: ئۇنىڭ لاۋازىمات خىزمىتىگە بولغان ئىشتىياقى ئاشاتتى. ⑥ بىرەر جەھەتتىن ياكى بىرەر ساھەدە باشقىلاردىن ئۆتۈپ كەتمەك، باشقىلارنى ئارقىدا قالدۇرماق: يېزىمىزنىڭ چارۋا مەھسۇلاتى قوشنا يېزىلارغا سېلىشتۇرغاندا كۆپ ئېشىپ كەتتى. ⑦ مەلۇم بىر توساق، چېگرا ياكى نىشانلانغان جايدىن ھالقىماق: داۋاندىن ئاشماق. * يالغۇز قىر ئاشقۇچە، كۆپ داۋان ئاشار (ماقال).

ئاشمانتا ئى [ئاش + مانتا] دەملەشتىن بۇرۇن ئۇستىگە مانتا تىزىپ، مانتا بىلەن بىللە دەملەپ پىشۇرۇلىدىغان پولۇ؛ ئۇستىگە پېتىر مانتا بېسىلغان پولۇ.

ئاشنا ئى [پ] ① دوست، يار - بۇرادەر؛ تونۇش - بىلىش: مەن ئۇ كۈنلەرنى كىتابنى يار، تەتقىقاتنى ئاشنا تۇتۇپ ئۆتكۈزمىگەن بولسام، بىر مىنۇتمۇ ياشيالمىغان بولاتتىم. ② ئادىشى، ئۇينىشى: ئاشناڭغا ئىشىنىپ ئەرسىز قالما (ماقال).

ئاشنا بولماق ① دوست بولماق، ئىشتىياق باغلىماق: ۋەتەنىم باغىڭدا سايراپ بۈلبۈلى شەيدا بولاي، ھەردەمى سايراشقا گۈلزارلار ئارا ئاشنا بولاي. ② ئاداش تۇتماق، ئويناش تۇتماق، ئاشنا تۇتماق: مەن يارىمغا ئالما ئاتسام، ماڭا تاش ئاتتى. بۇڭاپاكەن ئاشنا بولسام، تاشلىدى كەتتى.

ئاشنا تۇتماق ① دوست تۇتماق، ئاغىنە بولماق، ئىشتىياق باغلىماق. ② ئاداش ئوينىماق، ئاداش تۇتماق.

ئاشنالىق ئى. ئاشنا بولۇش، ئاشنا تۇتۇش، ئاشنىغا ئىشتىياق باغلاش، ئاداش تۇتۇش، ئويناش تۇتۇش، ئاشنىلىق بولۇش: ئېچەي مەن قەترە قويماي تەشنالىقتىن، ۋاپايۇ مېھىر، دوستقا ئاشنالىقتىن.

ئاش- نان ئاش ھەم نان ۋە شۇ خىلدىكى يېمەكلىكلەر: ئىگە بولدۇق ئۆيۈ - جايغا، قورساق تويدى ئاش - نانغا. يۈزمىڭ رەھمەت بالىلىرىم، يېڭى ئازاد زامانغا.

ئاشنىدارچىلىق ئى. ئاشنا ئويناش، ئاشنىلىق مۇناسىۋەت: ئۇ ھەم تېرسانى ئازابلاشنى خالىمايدۇ، ھەم ئەركىن ئاشنىدارچىلىقتىن ۋاز كېچىشنى خالىمايدۇ.

ئاشنىسىز سۈپ ① دوست، يار - بۇرادىرى يوق، دوست، يار - بۇرادەر تۇتمىغان. ② ئادىشى، ئوينىشى يوق، ئاشنا تۇتمىغان.

ئاشنىلىق سۈپ. ئاشنىسى، ئوينىشى بار، ئاشنا تۇتقان.

ئاش- ئوزۇق ئاشلىق - تۇلۇك، ئاش ھەم شۇ خىلدىكى يېمەكلىكلەر: يوق ئىدى ھېچكىمدە زاپاس ئاش - ئوزۇق، ئاچلىقنىڭ خەۋپىنى قانداق قىلغۇلۇق؟

ئاشوت ئى. دىيال. ئاش - پاش، ئاش - ئوزۇق، ئاش - تاماق.

ئاشۇ ئال [ئاۋۇ + شۇ] سۆزلىگۈچى ئىشارەت قىلغان يىراقتىكى شەيئىنى ئىپادىلەيدۇ ياكى ئايرىپ كۆرسىتىدۇ: ئاشۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان بىزنىڭ يېزا.

ئاشۇرما سۈپ. ئاشۇرۇلغان، كۆچەيتىلگەن، زورايتىلغان: سۈپەتنىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى.

ئاشۇرماق «ئاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار بىرىنچى پەسىلدە گىلەم توقۇش ۋەزىپىسىنى 44 پىرسەنت ئاشۇ-

روپ ئورۇنلىدى.

ئاشۇرۇشماق «ئاشۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاشۇرۇغى سۈپ. دىيال. ئاچ كۆز، تويماس.

ئاشۇرۇلماق «ئاشۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت تاۋار ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

ئاشۇنچە ئال [ئاشۇ + شۇنچە] شۇ مىقداردىكى.

ئاشۇنچىلىك ئال. ئېيتىپ ئۆتۈلگەن ياكى كۆرسىتىلگەن مىقداردىكى ؛ شۇ دەرىجىدىكى: يولداشلار، ئاشۇنچىلىك ئىشلارنى- مۇ پىش قىلىپ ئولتۇرامسىلەر؟

ئاشۇنداق ئال [ئاشۇ + شۇنداق] ئېيتىپ ئۆتۈلگەن ياكى كۆرسىتىلگەن نەرسىگە ئوخشايدىغان ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش: گومىنداڭچىلار ئاشۇنداق ھەيۋىلىرىگە قارىماي بۇ يەردىنمۇ خۇددى ئۇۋىسى چۈۋۈلغان چۈمۈلىدەك پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى.

ئاشۇئاقتى ئى [ئاش + ۋاقتى] كۈن بىرئاز كۆتۈرۈلگەن، ئەتىگەنلىك تاماق يەيدىغان مەزگىل، ۋاقىت: ئۇ خېلى ئوخشىغان بەسىلەرنىڭ قۇلاقلىرىنى چۈنچ بىلەن ئوراپ باغلاپ بولغۇچە ئاشۇئاقتى بولغانىدى.

ئاشپىتە سۈپ [پ] يېزىت. مەپتۇن بولۇپ قالغان، ئەس- ھوشىدىن ئاداشقان ئاشىق، شەيدا ؛ پەرىشان: ساڭا ئاشپىتە بولدۇم بىر كۆرۈپ ھەم ئەقلىدىن ئازدىم، مۇھەببەتتىن خەۋەرسىزلەر «سارائ!» دەپ ئېيتمىدى بىكار.

ئاشىق ئى [ئە] ① بىراۋنى ئىنتايىن ياخشى كۆرۈپ ئۇنىڭ- غا خۇشتار بولۇپ قالغان، مۇھەببەت قويغان كىشى: ئاشىققا باغداد يىراق ئەمەس (ماقال). ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغان، ئۇنىڭغا بېرىلگەن كىشى: گۈلگە ئاشىق بولغىنىم ئۈچۈن، گۈل تېرىدىم كۆڭلۈم بېغىغا. ۋۇجۇدۇمنى ئەيلىدىم تۇپراق، تومۇرۇمنى چېتىپ شېخىغا. ③ تەركىدۇنيا ھالدا بارلىقىنى خۇداغا بېغىشلىغان، كۆپىنچە ئىبادەتخانىلاردا يېتىپ ـ قوپە- دىغان، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆستۈرۈلگەن كىشى، دەرۋىش: «يەتتە ئاشىق» بەلكى بىلمەس ئېركى بىر ئوت مەنده بار، مۇنچە سەن ھۆسنۈڭگە مەغرۇر... مۇنچە كىبرىڭ سەنده بار.

ئاشىق بولماق بىراۋنى، بىر نەرسە ياكى كەسپىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا خۇشتار بولۇپ قالماق، مۇھەببەت قويماق، مۇھەببەت باغلىماق: قۇلاق كۆزدىن ئاۋۋال ئاشىق بولار (ماقال). * خەلىپە شۇ كۈندىن باشلاپ، شەمشىنۇرغا ئاشىق بولۇپتۇ. * قاشىڭ بىلەن كۆزۈڭگە، ئاشىق بولدۇم ئۆزۈڭگە. بىرنەچچە زامان بولدى، ئېيتالمىدىم ئۆزۈڭگە.

ئاشىقانە رەۋ [ئە + پ] ئاشىقلارغا ئوخشاش، ئاشىقلاردەك، ئاشىقلارچە: كېنىزەك بۇ ئاشىقانە ناخشىسىنى ئېيتىپ بولۇشى بىلەنلا ئەلى ئىبنى بەككار «ئاھ» ئۇرۇپ يىغلاپتۇ.

ئاشىقلىق ئى. ئاللاغا، بىرەر كىشىگە ياكى نەرسىگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببەت، ئىنتايىن ئامراقلىق: ئاشىقلىق ئاسان، جۇدالىق تەس (ماقال). * دىلمۇرادنىڭ زېرەكلىكى، ئۆگىنىش، ئىزدە- نىشكە ئاشىقلىقى مېنى ئۇنىڭغا خېلىلا يېقىنلاشتۇرغانىدى.

ئاشىق ـ مەشۇق بىر ـ بىرىنى سۆيگەن، بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرگەن (يېگىت بىلەن قىز، ئەر بىلەن ئايال): شاھزادە ۋە پەرىزات بىر ـ بىرى بىلەن ھەقىقىي ئاشىق ـ مەشۇق بولۇشۇپتۇ.

ئاشىيان ئى [پ] يېزىت. قۇش ئۇۋىسى، ئىن.

ئاشىيانە ئى [پ] بىنانىڭ يۇقىرى قەۋىتى، يۇقىرى قەۋەتـ تىكى خانا: دىلىڭ قايغۇغا چۆككەندە، غۇرۇرۇنىڭ كەپتىرى بولغىن، خۇشاللىق ئاشيانىدۇر، جىمىنىڭ كەمتىرى بولغىن.

ئاغ ئى. ئىشتاننىڭ ئىككى پاچىقى چېتىلغان جاي.

ئاشنماق پ. دىيال. خالىماق، ئىختىيار قىلماق.

ئاغا I ئى ① ئاكا: بىز ئاغا ـ ئىنى ئۇچىمىز ئۇچ خىل خاراكتېرگە ئىگە ئىدۇق، شۇڭا ئاقىۋەتمۇ ئۇچ خىل بولدى. ② ئۆزىدىن چوڭ، تۇغقانىدەك يېقىن، قەدىردان كىشى: كېتەيلۇق ئاغا ـ ئىنىلار، ئامانلىققا بەل باغلاپ. ③ تارس. ئەلنىڭ، يۇرتنىڭ كاتتە- لىرى، چوڭلىرى، ھاكىملىرى: ئاغا بەگلەر جاۋاب بەردىم، بۇگۈن ئاخىر زامان دەڭلار، ئارمان بىلەن بەندە بولدۇم، بەگلەر سورىسا ئامان دەڭلار. ④ <تارىخ> مۇھىم ياكى ئالاھىدە بولغان قۇرۇلۇش ـ ئەسلىمىلەرنى باشقۇرغۇچى خادىم، باشقۇرغۇچى: ئىشىك ئاغە- سى. ھەرەم ئاغىسى.

ئاغا II ئى. دىيال. يۇرت چوڭى، ئاقساقال، ھاكىم؛ سەردار: ئاغاسىز ئەل بولماس، ياقاسىز تون (ماقال).

ئاغاداش ئى. دىيال. يېقىن كۆرگەن تەڭتۇش كىشىسىنى چاقىرغاندا ئاتاپ ئېيتىلىدىغان سۆز.

ئاغالىماق پ. دىيال ① ئىزھارلىماق، بېغىشلىماق. ② كۆيلىمەك: ۋەتەننى ئاغالىماق. ③ بەزلىمەك، گوللىماق: كېتە دىمەن ئەسكى تارىم ياقالاپ، يۇرۇيدىمەن مەن دەردىمنى ئاغالاپ.

ئاغامچى مىق. دىيال. ئۇزۇنلۇق بىرلىكى: ئاتمىش ئاغامچى.

ئاغا ـ ئىنى ← ئاكا ـ ئۇكا.

ئاغداما ئى. دىيال. موللاقچى ھارۋا، توپا ئاغدۇرىدىغان ھارۋا.

ئاغدۇرما سۈپ. ئاغدۇرۇلغان، ئۆرۈلگەن ؛ تەتۈر: ئاغدۇرما ھارۋا. * ئۇ ئاغدۇرما ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن ناسۋال چاقچىسىنى ئېلىپ ئالقىنىغا دوملىدى.

ئاغدۇرماق ① «ئاغماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن دەرھال كۆزۈمنى ئابدۇللاغا ئاغدۇردۇم. ② كۆچمە. ھاكىمىيەت ئۇستىدىن ياكى يۇقىرى مەنسەپتىن ئېلىپ تاشلە- ماق،چۈشۈرمەك، يىقىتماق: 1830 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى- دىن 29ـ كۈنىگىچە پارىژدا ئىنقىلاب پارتلاپ، بوربون سۇلالىسىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. ③ ئۇستىگە يۈكلەنگەن، تېڭىلغان گۈناھ، جىنايەتنى يوققا چىقارماق: دېلو ئاغدۇرماق.

ئاغدۇرمچى ئى ① بىرەر ھاكىمىيەتنى غۇلىتىش ياكى بىر مەنسەپدارنى مەنسىپىدىن چۈشۈرۈش ئۈچۈن ھەر خىل ئۇسۇل بىلەن ھەرىكەت ئېلىپ بارغۇچى. ② پۇرسەتپەرەس.

ئاغدۇرمچىلىق ئى. بىرەر ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئىش ـ پائالىيەت.

ئاغدۇرۇشماق «ئاغدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاغدۇرۇلماق «ئاغدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي دىكتاتۇرا جۇڭگو خەلقى تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلدى.

ئاغرىتماق «ئاغرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رازى بولمىغان ئاش قورساق ئاغرىتار (ماقال).

ئاغرىتىشماق «ئاغرىتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرى- جىسى: ھەي بالىلار تولا غەلۋە قىلىپ بېشىمنى ئاغرىتىشمىساڭچۇ؟

ئاغرىشماق «ئاغرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاغرىق ① ئى <تېب> كېسەللىنىش، چارچاش ياكى جاراھەتلىنىش نەتىجىسىدە سېزىلگەن جىسمانىي ئازاب: ئاغرىقنى يوشۇرساڭ، ئۆلۈم ئاشكارا (ماقال). ② سۈپ. ئاغرىغان، كېسەل بولغان: ئاغرىق بالا. ③ ئى. بىمار، كېسەل، ساقسىز كىشى: تۇرمىغان مېھماننىڭ كەتكىنى ياخشى، ساقايمىغان ئاغرىقنىڭ ئۆلگىنى ياخشى (ماقال). ④ ئى. كۆچمە. روھىي ئازاب، دەرد ـ ئەلەم، ئازاب ـ ئوقۇبەت: يار مەھەللىسى يىراق ئەمەس يولى بارمەكىن، يار ئاغرىقى بولۇپ قالدىم دورا بارمىكىن.

ئاغرىقچان سۈپ. ئۇزۇن ۋاقىت كېسەل تارتقان؛ كېسەلمەن: ئۇنىڭ ئائىلىسىدە يالغۇز بىرلا بالا بولۇپ، ئاپىسى ئاغرىقچان، دادىسى قېرى ئىدى.

ئاغرىقسىز سۈپ. ئاغرىق يوق، ئاغرىق بولمىغان، ساق: ماماتسىز ھايات، خارابسىز پاراق، ئاغرىقسىز ساقلىق، ئازابسىز ئارام ـــ بەختتۇر.

ئاغرىق ـ سلاق كېسەل، بىمار: يېزىدا كىشىلەر نامازدىن كېيىنلا ئالدى بىلەن تۆل خوتۇن، يېتىم ئوغۇل، ئاغرىق ـ سلاق ۋە ياشانغانلارنى يوقلاپ، كۆڭۈل سورايتتى.

ئاغرىماق پ ① كېسەل بولماق، بىرەر كېسەلگە يولۇقماق: ئادىل ئويلىمىغان يەردىن ئوشتۇمتوت ئاغرىپ قالدى. ② كېسەل بولۇش، جاراھەتلىنىش ياكى چارچاش قاتارلىق سەۋەبلەر بىلەن بەدەننىڭ بىرەر جايى ئازابلانماق: قەيەر ئاغرىسا، جان شۇ يەردە (ماقال).

ئاغرىنماق پ ① رەنجىمەك، نارازى بولماق، خاپا بولماق: مېھرىبان ئەزىزىڭ پوتىنى كېسىشكە ئوڭايلىقچە كۆنمەيدۇ ۋە بۇ ئىشتا سۈلتاندىن ئاغرىنىدۇ. ② چىدىماسلىق قىلماق: سەمەت نۆۋىتى كەلگەندە ئۆزىنىڭ قورسىقىغا بىرەر جىڭ گۆش ئېلىپ پىيىشكىمۇ ئاغرىنىدۇ.

ئاغرىنىشماق «ئاغرىنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: گەرچە نۇرغۇن ئائىلىلەردە ئەر ـ ئايالالار بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرۈشمىسۇ، ئەمما بۇ ياخشى كۆرۈشنى قانداق تەرزدە، مۇڭاپىق ئىپادىلەشنى ئۇقمايدۇ، بىر ـ بىرىدىن ماڭا كۆڭلى يوق، دەپ ئاغرىنىشىدۇ.

ئاغزاق ئى. پوتلىرى ئاق، تۇمشۇقى، كۆزىنىڭ چۆرىسى ئاقۇچ ئات.

ئاغزاكى سۈپ. نۇتۇق جەريانىدا ئەمەلگە ئاشۇرۇلمىدىغان، يازما ئەمەس: ئاغزاكى ئىمتىھان. ئاغزاكى جاۋاب.

ئاغلاقچى ئى ① ھەيدىگۈچى، سۈيلىگۈچى، نازارەتچى: ئاغلاقچى ئامبالنىڭ يىللىق مائاشى يەتتە يۈز سەر كۈمۈش بولۇپ، يىلقىغا يەنە ئىككى يۈز سەر كۈمۈش يارىدەم پۇلى قوشۇپ بېرىلەتتى. ② چېقمىچى، گەپ توشۇغۇچى.

ئاغلىق ئى. دىيال. تامبال، كالتە ئىشتان.

ئاغما ئى <مات> تۇز سىزىق ياكى بىر تەكشىلىك بىلەن ئۆزئارا كېسىشكەن، ئەمما ئۇنىڭغا تىك بولمىغان تۇز سىزىق.

ئاغماق پ ① بىرەر تەرەپكە يېتىپ قىيا ھالەتكە كەلمەك، قىيسايماق: ھارۋىدىكى يۈك سول تەرەپكە ئېغىپ ھارۋا ئۆرۈلۈشكە باشلىغاندا، ھارۋىكەش ھارۋىنى دەرھال توختاتتى. ② توغرا يولدىن ياكى بەلگىلىك يۆنىلىشتىن چەتنەمەك، چەتكە چىقماق: ئايروپىلان ھاۋا يولى يۆنىلىشىدىن ئاغدى. ③ كۆچمە. غەلىتە، بىر قىسما بولماق: نېمە ئۈچۈندۇر يۈرىكىم بىردىنلا ئېغىپ، سارا سىمگە چۈشۈپ قالدىم. ④ بىرەر تەرەپكە يۆنەلمەك، قارىماق: ئاغدى كۆزى، كۆردى ئۇندىن تال ـ تال دورىنى، كۆردى ئوماق جىلۋە ئەيلەپ تۇرغان يارىنى. ⑤ كۆچمە. بىر تەرەپكە ئۆتمەك، يۆتكەلمەك، مايىل بولماق، يان باسماق: ھازىرقى زامانداكىم ئەمەلدار بولسا كىشىلەر شۇنىڭ تەرەپدارى بولۇپ ئۇنىڭغا ئاغدۇ. ⑥ ئۆرلىمەك، كۆتۈرۈلمەك، چىقماق: بۇلۇت ئاغماق. داۋانغا ئاغماق.

ئاغمىچى ئى ① گېپىدە تۇرمايدىغان، ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان، مەيدانسىز، ئىرادىسىز ئادەم، ئىككى يۈزلىمىچى: ـــ ئەمدى تېخىمۇ تۇتۇرۇقسىزلاشتىڭ، بىردەمدىلا ئىنقىلابچى، بىردەمدىلا ئاغمىچى! ـــ دەپ ئاچچىقلاندى سۇلتان راخمانغا. ② باش يولدىن، تۇپ نىشاندىن چەتنىگەن، يۈز ئۆرۈگەن ئادەم: ئوڭ ئاغمىچى. ئوڭ ئاغمىچىلار گۈرۈھى.

ئاغمىچىلارچە رەۋ. ئاغمىچىلارغا ئوخشاش، ئاغمىچىلاردەك: ئۇلار بۇ ئىككى تەرەپنىڭ ئاغمىچىلارچە پىروگراممىسىغا قوشۇلۇشنى قەتئىي قارشى تۇرغان.

ئاغمىچىلىق ئى. توغرا نىشان ۋە تۇپ يولدىن ئېغىش؛ مەيدانسىزلىق، ئىككى يۈزلىمىچىلىك، ئىرادىسىزلىك: ئىككىنچى ئىنتېرناتسىيونال ئاغمىچىلىقى.

ئاغمىخان ئى <زوئول> بىر خىل سۇت ئەمگۈچى ھايۋان. بەدىنى كىچىك، ئۇزۇنراق، پۇتلىرى قىسقا بولىدۇ؛ قۇيرۇقى بەدەن ئۇزۇنلۇقىنىڭ يېرىمىغا توغرا كېلىدۇ، رەڭگى ئاق ياكى سېرىق بولىدۇ.

ئاغۇ ئى ① يېزىت. ئوغا: پىغان بىلەن ھەسرەت چۈشتى باشىمغا، بىر يېتىممەن ئاغۇ چۈشتى ئاشىمغا. ② ئاتۇش شەھىرىگە قاراشلىق بىر يېزىنىڭ نامى.

ئاغى ئى. ئۇسۇل، چارە، تەدبىر، ئامال، باھانە؛ سەۋەب: ئاغى قىلماق. * ئۇ سوغۇق ۋە ئاچلىققا ئاغى بولالمىكىن دەپ ئويلىدى بولغاي، تاماكا چەكمەكچى بولدى.

ئاغى قىلماق ① ئۇسۇل ـ چارە تاپماق، ئامال قىلماق، تەدبىر قىلماق؛ باھانە ـ سەۋەب كۆرسەتمەك: شۇ قېتىمقى ھاشارغا بارماسلىقنىڭ خېلى ئاغىسىنى قىلىپ باقسامۇ مۇمكىن بولمىدى. ② دالدا بولماق، ئارا بولماق.

ئاغچا ئى ① كونا جەمئىيەتتە باي، بەگ ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ئۆيىدە ئىشلەيدىغان ئايال خىزمەتچى: ۋاڭ ۋە شاھزادە ئۇچۇن ئىككىدىن ئات قوشۇلغان پوچتا، خېنىم ۋە ئاغىچىلار ئۇچۇن چىلان رەڭ دۇخاۋدا تاشلانغان پەنجىرىلىك مەپە تەييار قىلىندى. ② بىراۋغا نىكاھلانغان، بىراۋ بىلەن توي قىلغان ئايال؛ خوتۇن: (باست) ـــ باشقا ئاغىچىلىرى شەرۋانەمنىڭ ئالدىدا بىر ئېغىز سۆزمۇ قىلالمايدۇ دەيمەن، ـــ دېدى شائىيۇغا. ③ قازان يۇغۇچ.

ئاغچا خېنىم كونا جەمئىيەتتە باي، بەگ ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ئايالىرىنىڭ ھۆرمەت نامى.

ئاغچام ئى ← **ئاغچا**.

ئاغچە ئى <بوت> ① كاۋا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئۇچتىن يەتتىگىچە پىرىلىدۇ، گۈلى تاق جىنسلىق، رەڭگى سېرىق كېلىدۇ، مېۋىسى ئۇزۇن، تورلىشىپ كېتىدۇ، تېببابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ، ئائىلىلەردە قازان يۇيۇش ئۈچۇن ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

ئاغچىلىق ① ئى. ئاغچا بولۇپ ئاغچىلاردەك تۇرمۇش

كەچۈرۈش، ئاغىچىغا ئايلىنىش: شەرۋانەمگە ئاغىچىلىق قالتىس يارىشىپتۇ. ② سۇپ. ئاغىچىسى بار، ئاغىچىغا ئىگە: ئاغىچىلىق ئادەم بويتاق يىگىتلەردەك باشقىلارغا كۆز سېلىپ يۈرسە ياراشمايدۇ.

ئاغىچيۇغۇچ ئى [ئاغىچە + يۇغۇچ] <بوت> ← **ئاغچە.**

ئاغدىماق پ. قېيىدىماق، يامانلىماق؛ باتتىماق: ئۇ خېلى بولدى بىز تەرەپكە ئاغداپ كەلمەيۋاتىدۇ.

ئاغز (ئاغزى) ئى ① ئىككى لەۋ ئوتتۇرىسىدىكى ئوزۇقلىنىدىغان، سۆزلەش ياكى ئاۋاز چىقىرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بوشلۇق: دەۋە ئاغزىنى ئېچىپ، قىزغا ھۆجۇم قىلدى. ② ئىككى لەۋ ۋە ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە تېگىپ تۇرغان جايى، ئەتراپى: ئاغزىغا سۆيۈپ قويماق. ③ كۆچمە. سۆزلىگۈچى كىشى؛ ئادەم: كۆپ ئېغىز بىر بولسا، بىر ئېغىز يېڭىلىدۇ (ماقال). ④ ئېتىش قورالىلىرىنىڭ ئوق ئېتىلىپ چىقىدىغان تۆشۈكى: مىلتىق ئاغزى، زەمبىرەك ئاغزى. ⑤ ئىچى بوش، كاۋاك بولغان نەرسىلەرنىڭ كىرىش - چىقىش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان جايى، تۆشۈكى: قۇدۇقنىڭ ئاغزى. تاغارنىڭ ئاغزى. * قىشلىق كۆكتات ئورنىنىڭ ئاغزى مەھكەم ئېتىلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئورنىدىكى كۆكتاتلار مۇزلاپ قالدى. ⑥ مەلۇم جاينىڭ باشلىنىش، كىرىش - چىقىش جايى: كوچا ئاغزى. * بىز ئىككىمىز بازار كۈنى شەھەر كوچىسىنىڭ ئاغزىغا يېتىپ كېلىشىمىزگىلا توخۇ - تۆخۈم سېتىۋالىدىغانلار ئالدىمىزغا يۈگۈرۈپ كېلىشتى.

ئاغزى ئاغزىغا تەگمەي توختىماي، ئۈزۈلدۈرمەي، ئارقا - ئارقىدىن: ئۇ كىشى تورپاقنىڭ قوۋۇرغىسىنى سىلاپ تۇرۇپ، ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كەتتى.

ئاغزى باتۇر ھېچكىمگە رېئايە قىلماي ۋە ھېچكىمدىن ئەيمەنمەي سۆزلەۋېرىدىغان، گېپى چوڭ؛ ئاغزىدا بار، ئەمەلىيىتى يوق: ئاغزى باتۇر ئادەم.

ئاغزى بار سۆزلىيەلەيدۇ، سۆز قىلىشنى بىلىدۇ: ئوكا، بايقاپ سۆزلە، خەقنىڭمۇ ئاغزى بار ئەمەسمۇ؟

ئاغزى بارماسلىق سۆزلەشكە پېتىنالماسلىق، جۈرئەت قىلالماسلىق: مەن ئۇنىڭغا شۇنچە ئاچچىقىم كەلگەن بولسىمۇ، جاۋابلىشىشقا ئاغزىم بارمىدى.

ئاغزى بوش قورسىقىدا گەپ ياتمايدۇ، سىر ساقلىيالمايدۇ: مەنسۇرنىڭ چۈشەنچىسىچە، ئۇ ئاغزى بوش يىگىتلەردىن ئەمەس ئىدى.

ئاغزى - بۇرنىنى قان قىلماق ئەجەللىك زەربە بەرمەك، قاتتىق ئەدەپىنى بەرمەك: خەلق تەرىپىدىن ئاغزى بۇرنى قان قىلىنغان زومىگەرلەرنىڭ كۈنى قېينىلاشماقتا ئىدى.

ئاغزى بىزەپ سەت، يامان گەپ قىلىدىغان: ئاغزى بىزەپ ئادەم.

ئاغزى بىسەرەمجان ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلەۋېرىدىغان: ئاغزى بىسەرەمجان ئادەم.

ئاغزى پىششىق ← **ئاغزى چىلىك:** ئۇ بەك ئاغزى پىششىق ئادەم.

ئاغزى تەگمەك ئاش - تاماق، يېمەك - ئىچمەكنى يەپ باقماق، تېتىپ كۆرمەك: — بۇ قوغۇنغا تېخىنكىنىڭمۇ ئاغزى تەگسۇن، — دېدى زەينەپ.

ئاغزى تۇتۇقلانماق گەپ - سۆزدە داۋالى تېپىپ بېرەلمەي مات بولماق، توسۇلۇپ قالماق: ئەمدىغۇ ئۇنىڭ ئاغزى تۇتۇقلانغاندۇ؟ دەپ ئويلىۋىدىم. ئەمما، ئۇ يەنە سۆزلەشكە باشلىدى.

ئاغزى چاققان ← **ئاغزى ئىتتىك:** ئۇنىڭ يېنىدا شۇنداق ئاغزى چاققان، بىرنى سورىسا ئوننى جاۋاب بېرىدىغان بىر يالاقچى بار ئىدى.

ئاغزى چىلىك گەپنى ئىچىدە چىلىك ساقلايدىغان، ئاڭلىغان، كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى ئاساسلىقچە باشقىلارغا ئېيتمايدىغان: — ئاغزىلا چىلىك بولسا، بۇ ئىشتىن مەسىلە چىقمايدۇ، — دېدى ھاشىم بىزگە جېكىلەپ.

ئاغزىدىن بۇلاق قىلماق قاتتىق توۋا قىلدۇرماق: ئۇنى كۆپچىلىك ئالدىغا ئېلىۋېلىپ، شۇ ئىشنى قىلغىنىغا ئاغزىدىن بۇلاق قىلدۇرتتى.

ئاغزىدىن چۈشۈرمەسلىك ① دائىم ئەسلەپ ياخشى گېپىنى قىلىپ تۇرۇش: ھەممىمىز ئۇنى ئاغزىمىزدىن چۈشۈرمەيتتۇق. ② تەكرارلاپ ئېيتماق: بۇگۈن ئۇگەنگەن بەش سۆزنى ئۈيگە بارغۇچە ئاغزىمدىن چۈشۈرمەي يادلاپ ماڭدىم.

ئاغزىدىن چىقىپ كەتمەك تۇيۇقسىز، ئېسىدە يوق دەپ تاشلىماق: ئۇ گەپنىڭ ئاغزىمدىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزۈمۇ تۇيماي قالدىم.

ئاغزىدىن سائەت چىقماق دېگىنى كەلمەك: ئۇنىڭ ئاغزىدىن سائەت چىقىپ كەتكەنمۇ نېمە، بۇ ئىش ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى بىلەن ئوپمۇئوخشاش بولۇپ چىقتى.

ئاغزىدىن شۆلگەيلىرى ئاقماق ① تەمەخورلۇق قىلماق، نەپسى تاقىلدىماق. ② ھەددىدىن ئارتۇق ماختىماق، ئادەتتىن تاشقىرى خۇشامەت قىلماق.

ئاغزىدىن كىرىپ بۇرنىدىن چىقماق كىشىلەر بىلەن بولغان مۇئامىلىدە لوللىق، ھىيلىگەرلىك قىلماق؛ ئۇستىلىق قىلماق: ئۇ باشلىقنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ بۇرنىدىن چىقىپ، ئوڭايلا ئۇنىڭ ئادىمىگە ئايلىنىۋالدى.

ئاغزىنى بۇزماق يامان گەپلەرنى قىلماق، تىللىماق، ھاقارەتلىمەك: نېمە ئاغزىڭنى بۇزىسەن؟

ئاغزىنى تاتلىماق سىرنى بىلىش ۋە رايىنى سىناش مەقسىتىدە بىراۋنى گەپكە سالماق: مەن ئاخىر ئۇنىڭ ئاغزىنى تاتلىدىم.

ئاغزىنى تۇڭاقلىماق بىراۋنى سۆزدە، داۋالدا يېڭىپ ئېغىز ئاچالمايدىغان قىلىپ قويماق: ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى بىزنىڭ ئاغزىمىزنى تۇڭاقلىغانىدى.

ئاغزىنى غېرىچلىماق بىلەرمەنلىك قىلىپ گەپكە ئارىلاشماق، ئۆزىدىن چوڭلار بىلەن گەپ تالاشماق: تولا ئاغزىمىنى غېرىچلىماي ئىشىڭنى قىلە.

ئاغزىنى يامان قىلماق ← **ئاغزىنى بۇزماق:** — ئاپا، — دېدى ئوغلى، — قارىغىنا ئۇ ئاغزىنى يامان قىلىۋاتىدۇ.

ئاغزىنى يۇمماق سۆزلىمەي جىم تۇرۇۋالماق، سۆزلەشتىن توختىماق: دادىسىنىڭ كىرگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئاغزى يۇمۇلدى.

ئاغزىنى يىغماق ← **ئاغزىنى يۇمماق:** — ئەمدى ئاغزىڭنى يىغساڭ بولارمىكىن، — دېدى مامۇتئاخۇن ئوغلىغا.

ئاغزى ئېچىلماق سۆزلەشكە باشلىماق، گەپكە چۈشمەك: بۇ چاغدا پادىشاھنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ، يەنە ئوغلىنى ماختاشقا باشلىدى.

ئاغزى ئېچىلىپ قالماق بىرەر ئىش ياكى گەپ - سۆزگە ھەيران قالماق، ھاڭ - تاڭ بولماق.

ئاغزى ئىتتىك ئويلىماي سۆزلەيدىغان، ئاغزىغا كەلگەننى يۇز - خاتىر قىلماي دەيدىغان: — ئاغزىڭ ئىتتىك - تە بالام، —

دېدى دادىسى غۇلامغا، ــ ھېلىقى گەپنى ئۇ يەردە دېمەسلىك كېرەك ئىدى.

ئاغزى يامان ← ئاغزى بىزەپ: ئاغزى يامان خوتۇن.

ئاغۇشتە بولماق دىيال. ئارىلاشماق: تۇپراققا ئاغۇشتە بولدى.

ئاغۇات ئى. ئوردىدا خانىش، كېنىزەكلەرنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان ئاختا قىلىنغان ئەر.

ئاغدىماق پ. دىيال. قىيدىماق، يامانلىماق.

ئاغىل ـ تاغىل ھەر خىل، ھەر ياڭزا ياكى ئېگىز ـ پەس، قالايمىقان چىققان ئاۋازنى سۆيەتلەپ ئېيتىلىدىغان سۆز: ئۇلار ئاغىل ـ تاغىل سۆزەن سېلىشىپ كىرىپ كەلدى. * ئۇلار ئاغىل ـ تاغىل ئاۋاز بىلەن جىرلىشىپ، بىزدىن يىراقلاشتى.

ئاغىنە ئى [ئاغا + ئىنى] بىر ـ بىرى بىلەن ئىناق ئۆتىدىغان دوست، ئاداش، بۇرادەر: مەن يېزامغا كەلگەن كۈنىلا بۇرۇن بىر سىنىپتا ئوقۇغان ئاغىنەم بەختىنى سوردىم.

ئاغىنىدارچىلىق ئى. ئاغىنىلەر ئارا دوستانە مۇناسىۋەت، ئىناقلىق، دوستلۇق: بىز ئاغىنىدارچىلىقنى قانۇن ئورنىغا دەسسىتىمىگەن بولساق، ئوغلىڭىز بۇ دەرىجىدە بۇزۇلۇپ كەتمىگەن بولاتتى.

ئاغىنىلىق ئى ← **ئاغىنىدارچىلىق.**

ئافرىقا ئى [ئە] <جۇغ> ئافرىقا قىتئەسى. يەر شارىدىكى يەتتە قىتئەنىڭ بىرى، ئاسىيا قىتئەسى بىلەن ياۋروپا قىتئەسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە جايلاشقان؛ شىمالىي تەرىپى ئوتتۇرا دېڭىز، جەبەلتارىق بوغۇزى ئارقىلىق ياۋروپاغا، شەرقىي شىمالى قىزىل دېڭىز، سۇۋەيش قانىلى ئارقىلىق ئاسىياغا تۇتىشىدۇ؛ غەربىي تەرىپى ئاتلانتىك ئوكيان، شەرقىي تەرىپى ھىندى ئوكيانىغا تۇتىشىدۇ؛ پۈتۈن قىتئەنىڭ ئومۇمىي يەر مەيدانى 30 مىليون كىۋادرات كىلومېتىردىن ئارتۇق، دۇنيادا ئاسىيادىن قالسا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان چوڭ قۇرۇقلۇق ھېسابلىنىدۇ.

ئافرىقلىق ئى. ئافرىقا قىتئەسىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ھەم شۇ يەردە ياشايدىغان كىشى: ھازىر ئافرىقىلىقلارنى ئۇرۇمچى كوچىلىرىدىمۇ پات ـ پاتلا ئۇچراتقىلى بولىدۇ.

ئافغان ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئافغانىستانىنىڭ ئاساسلىق ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ: ئافغان خەلقى.

ئافغانچە ① رەۋ. ئافغان تىلىدا، ئافغان يېزىقىدا ياكى ئافغان تىلى ۋە يېزىقىنى ئىشلىتىپ: بۇلارنىڭ ئېچىدە ئافغانچە سۆزلىشىدىغانلار بار ئىدى. ② ئى. ئافغان تىلى ياكى يېزىقى: ئۇ ئافغانچىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. ③ سۇپ. ئافغانلارغا خاس، ئافغان خەلقىگە ئائىت: ئافغانچە كىيىم. // ئۇلار كۆپ ھالاردا ئافغانچە كىيىنىپ يۈرەتتى.

ئافغانلار ئى < ئىرق > ئافغانىستانىنىڭ تۈپ ئاھالىسى، ئافغان خەلقى.

ئافغانى ئى. ئافغانىستانىنىڭ پۇل بىرلىكى.

ئافيې ئى [ئىنگ] غەلىتە، ئۆزگىچە كىيىنگەن، يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرى باشقىچە ئادەم؛ لۇكچەك.

ئاق ① سۇپ. پاختا، قار ياكى سۈت رەڭدىكى؛ قارىنىڭ ئەكسى: ئاق خەسە. ئاق ئۇن. ئاق قەغەز. * ئۇلارنى ئاق خالاتلىق، چىرايلىق بىر قىز ئىتتىنىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ قىزغىن قارشى ئالدى. ② سۇپ. سىرتى، كۆرۈنۈشى ئاق رەڭگە مايىل: ئاق يۇزلۇك، ئاق بىلەك. ئاق ئالما. ③ سۇپ. خەت يېزىلمىغان؛ زىرائەت تېرىلمىغان؛ بىكار، بوش: ئاق بەت. * ئۇنىڭ يېرى تېرىلماي ئاق قالسا ئەپلەشمەس، بىز ئىشلەپ قويساق دەيمەن. ④ سۇپ. پاك، گۇناھسىز: ئوغرى ئۇلگۇچە ئاقمەن دەپ تۇرار (ماقال). ⑤ ئى. تۇغرا، ياخشى ئىش، ھەقىقەت: ئاقنى قارا، قارىنى ئاق قىلماق. ⑥ ئى. ئاقارغان تۇك، موي ؛ چاچ ۋە ساقالنىڭ ئاقارغان قىسمى: چاچنىڭ ئېقى. * ساقلىڭنىڭ ئېقى بار، بالىلىقىڭ تېخى بار. ⑦ ئى. كۆزنىڭ قارىچۇقىنى ئورىغان تۇرغان تىنىق رەڭ قىسمى: كۆزنىڭ ئېقى. ⑧ ئى. بەزى كېسەللىك نەتىجىسىدە كۆز قارىچۇقىدا پەيدا بولغان ئېقىش داغ پەردە: كۆزگە ئاق چۈشمەك. ⑨ ئى. تۇخۇمنىڭ ئاقسىل مادداسى: تۇخۇمنىڭ ئېقى. ⑩ سۇپ. سۇس، ئاققا مايىل: ئاق يېشىل، ئاق سېرىق. ⑪ ئى. ئۆلۈم ـ دەپنە ئىشلىرىدا مۇسىبەت ئىگىلىرى ماتەم تۇتۇپ باغلايدىغان ئاق رەخت: مەرھۇمنىڭ يالغۇز قىزى بېشىغا ئاق رومال چىگىپ، بېلىگە ئاق باغلاپ جىنازىنىڭ ئالدىدا ماڭدى.

ئاق بۇغداچ دىيال. بىر خىل كۆكتات.

ئاق پوستەك قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى، رەڭگى قاپاقتا ئوخشايدۇ.

ئاق پۇسمىلاق ئاق پىشماق، رەڭگى ۋە ھالىتى ئاق ھەم دوغىلاق: ئايخانىنىڭ ئاق پۇسمىلاق يۇزى گۈرەنلىرىگچە قىزىرىپ كەتتى.

ئاق پېچە پۇتىنىڭ ئۈچى بىلەن تەڭ قىلىپ تىكىلگەن ئايالچە پېرىجە.

ئاق تاپان دىيال. ئالدامچى، قويمىچى.

ئاق تاشلىق كىتاب بەزى دۆلەتلەردىكى ھۆكۈمەت ياكى پارلامېنتنىڭ ئاشكارا ئېلان قىلغان سىياسىي، دىپلوماتىيە، مالىيە ۋە باشقا جەھەتلەردىكى ھۆججەتلىرى. بۇ ھۆججەتلەرنىڭ مۇقاۋىسى ئاق بولغاچقا «ئاق تاشلىق كىتاب»دەپ ئاتالغان.

ئاق تاغلىق، قارا تاغلىق بولۇشۇپ كەتمەك ئالاقىنى ئۈزۈل ـ كېسىل ئۈزمەك، ئادا ـ جۇدا بولماق.

ئاق تەنلىكلەر <ئىرق> دۇنيادىكى ئۇچ چوڭ ئىرقنىڭ بىرى، تېرىسى ئاق، چېچى يۇمشاق ھەم دولقۇنسىمان، قاڭشارلىق كېلىدۇ، ياۋروپا، ئامېرىكا قىتئەلىرى ۋە ئاسىيانىڭ غەربى ۋە جەنۇبىدا ياشايدۇ.

ئاق توغاچ توغاچنىڭ بىر تۈرى.

ئاق تومۇر نېرۋا تومۇر.

ئاق تۇماق ئاق تېرىگە زەي تۇتۇپ تىكىلگەن تۇماق.

ئاقتىن ئاق، سېرىقتىن ساق ساپ، پاك، ھېچقانداق.

ئاق چاپان قوغۇنىنىڭ بىر خىل سورتى.

ئاق چاڭگاك دىيال. ئوغرىتىكەن.

ئاق چاي دىيال. ئەتكەن چاي، سۈتلۈك چاي.

ئاق چوققا چوققىسىدا ئېقى بار (قوي).

ئاق چىراغ دىيال. توي ئېشى.

ئاق خۇن <تېب> ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزاسى ئېچىدىكى بالىياتقۇ بىلەن جىنسىي يولىدىن ئاجرىلىپ چىقىدىغان سۈت

رەڭلىك ياكى سارغۇچ رەڭلىك يېپىشقاق سۇيۇقلۇق.

ئاق دادا دىيال. بوۋا.

ئاق دىيان ئۆرۈك دىيال. توكلۇك ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى، مېۋىسى يوغان بولىدۇ.

ئاق ساراي ئامېرىكا زۇكتۇكىنىڭ سارىيى. ۋاشىنگتون دىكى ئاق رەڭلىك بىر بىنا، ئادەتتە ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە قوللىنىلىدۇ.

ئاق شەنبە <ئاستر> يىگىرمە تۆت مەۋسۈمنىڭ ئون بەشىنچى مەۋسۈمى بولۇپ، مىلادىيە 7 ـ، 8 ـ يىلى 9 ـ سېنتەبىر باشلىنىدۇ.

ئاق قاپتال گەپ كار قىلمايدىغان، گەپ ئۆتمەيدىغان، قاشاڭ، تەييارتاپ: ئۇ بىر ئاق قاپتال ئادەم.

ئاق قار <ئاستر> ① 24 ـ مەۋسۈمنىڭ 21 ـ مەۋسۈمى بولۇپ، مىلادىيە بويىچە 6 ـ، 7 ـ يىلى 8 ـ دېكابىردىن باشلىنىدۇ. ② قىش پەسلىدىكى مەۋسۈملارنىڭ بىرى بولۇپ، يېڭىچە 7 ـ، 8 ـ دېكابىردىن باشلىنىدۇ. بۇ مەۋسۈم «سېرىق قار» مەۋسۈمى بىلەن «قارا قىش» مەۋسۈمىنىڭ ئارىلىقىدا كېلىدۇ.

ئاق كۆڭۈل كۆڭلى توز، نىيىتى توغرا، باشقىلارغا يامانلىق ئىز دېمەيدىغان: ئاق كۆڭۈل ئادەم.

ئاق ئوغۇت جان ت. خىمىيەۋى ئوغۇتنىڭ يەنە بىر ئاتىلىشى.

ئاق ئۆپكە ئۆزىنى تۇتالمايدىغان، ئويلىماي سۆزلەيدىغان، ئالدىراپ ـ تېنەپ، قارىسىغىلا ئىش قىلىدىغان.

ئاق ئۆرۈك <بوت> رەڭگى ئاق سېرىق، پىشقاندا تېخىمۇ سۇزۇلىدىغان، تەمى بەك تاتلىق بىر خىل ئۆرۈك.

ئاق ئۆي كۆچمەن چارۋىچىلارنىڭ دالا ـ يايلاقلاردا تۇرىدىغان ئۆيى، ئادەتتە ئاق ئۆيلەر چېدىر شەكىلىدە قۇرۇلۇپ، ئۇستىگە ئاق كىگىز يېپىلىدۇ، بەزىدە «قارا ئۆي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاقارتقۇچ سۇپ. ئاقارتىدىغان، ئاقارتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە: ئاقارتقۇچ مادىدا.

ئاقارتقۇچى ئى ① ئاقارتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى: ئۆي ئاقارتقۇچى. ② كۆچمە. باشقىلارنىڭ سەۋىيەسىنى ئۆستۈرگۈچى، بىلىم ـ مەرىپەت بەرگۈچى، تەربىيەلىگۈچى.

ئاقارتماق «ئاقارماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆينى ئاقارتماق.

ئاقارتىش ئى. بىلىم ـ مەرىپەت بېرىش؛ سەۋىيەسىنى ئاشۇرۇش: ئۇ دەسلىپىدە خەلقنى ئاقارتىش كەسپىگە ئېرىشكەنلىكىدىن خوشال بولۇپ قىزغىن ئىشقا كىرىشكەنىدى.

ئاقارتىشماق «ئاقارتماق» پېئىللىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ئۆلار ئۆيلىرىنى بەس ـ بەس بىلەن ئاقارتىشتى.

ئاقارتىلماق «ئاقارماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەن ئاتتىن سېرىلىپ چۈشتۈم ـ دە، ئالدىمدىكى ئاقارتىلغان رايون مەكتەپىگە قارىدىم.

ئاقارماق پ ① ئاق تۈسكە كىرمەك، ئاق تۈس ئالماق: چاچ ئاقارماق. ② ئۆڭمەك، رەڭگىنى ئۆزگەرتمەك: تۈرسۇن كىيگەن كۆك چاپان ئاپتاپتا ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ③ يورۇماق، يورۇق چۈشمەك، سۆزۈلمەك: تاڭ سۆزۈلۈپ يەر ـ جاھان ئاقىرىشقا باشلىغاندا، ئۆيمىزگە يېتىپ كەلدۇق. ④ كۆچمە. پاكىزلىماق، تازىلىماق، كىرىنى چىقارماق: كىيىم ـ كېچەك پاكىز يۇيۇلۇپ، كىرى تولۇق چىقىرىلسا ئاقىرىدۇ.

ئاقئاش ئى [ئاق + ئاش] ① ئۆلۈم ـ يېتىم ئىشلىرىدا ماتەم تۇتۇپ مۇسىبەتتە بولغانلارغا ۋە ئاق باغلىغانلارغا بېرىلىدىغان ئاش، تاماق. ② پولۇنىڭ بىر تۈرى. گۈرۈچنى قاينىتىپ سۇغا سېلىپ بىر قاينىتىپ سۈزۈۋۈۋېلىنىدۇ، ئاندىن سۈزۈۋۈۋېلىنغان گۆشنىڭ شورپىسىغا سەۋزە سېلىپ پىشۇرۇپ گۈرۈچ دەملىنىدۇ، كېيىن دەم يېگەن ئاشنىڭ ئۈستىگە باشقا قازاندا داغلانغان ياغنى چېچىپ، ئارىلاشتۇرۇپ لىگەنگە ئۆسۈلىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە گۆش بېسىلىدۇ. ③ ئاق ئاشلىق (بۇغداي، گۈرۈچ): ھازىر بەزى يېزىلاردىكى دېھقانلار ئۆزلىرى ئاق ئاش يەپ، قارا ئاشنى ئۇلاغقا بېرىدىغان بولدى.

ئاقئانام ئى [ئاق + ئانام] <تېب> بوۋاق بالىلاردا بولىدىغان بىر خىل تېرە كېسىلىكى. بالىلارنىڭ بەدىنىگە ئۇششاق ئاق قاپارتما بولۇپ چىقىدۇ، تېز ساقىيىدۇ.

ئاقاۋا ئى <سۇ> سۇ ھالقىپ ئۆتىدىغان توسما.

ئاقەي ـ كۆكەي ← **ئاقىدى ـ كۆكىدى:** ئاقەي ـ كۆكەي دېمەك.

ئاقبالداق ئى. قازاندا قورۇپ پىشۇرۇلغان قوناق، قوماچ.

ئاقپىشماق سۇپ. تېنى ئاق، ئاق يۇزلۈك، ئاق چىراي: ئاقپىشماق بالا.

ئاقتوزغاق ئى [ئاق + توزغاق] ئۆسۈملۈك ۋە زىرائەتلەردە بولىدىغان بىر خىل كېسەللىك. بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغان ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرمىقى ئۈستىدە بىر قەۋەت ئاق توزغاققا ئوخشايدىغان نەرسە پەيدا بولىدۇ. بۇ كېسەللىك زىرائەتلەرگە ئېغىر زىيان يەتكۈزىدۇ.

ئاقتۇرما ئى. دىيال. تۇرۇپ.

ئاقتۇرماق «ئاقماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بەھەرۇزنى سۇ باشقا بىر تەرەپكە ئاقتۇرۇپ كەتكەنىدى.

ئاقتۇرۇشماق «ئاقتۇرماق» پېئىللىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: شۇنداق قىلىپ ئۇنى تىرىك پېتى ساندۇققا سېلىپ، دەريا‌غا ئاقتۇرۇشۇپتۇ.

ئاقتۇرۇلماق «ئاقتۇرماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاقتىكەن ئى [ئاق + تىكەن] <بوت> چاتقال تىپىدىكى بىر خىل ئۆسۈملۈك. رەڭگى ئاق، تىكىنى ئۇزۇن، تال ـ تال ئۆسىدۇ؛ يوپۇرمىقى ئۇزۇنچاق بولۇپ، قارىقاتىڭكەدەك يۇمىلاق قارا مېۋىسى بولىدۇ.

ئاقچا ئى ← **پۇل:** لاشمانلىققا ماڭغاندا، يەركەنلەرگە قار ياغقان، قېيۇم بەگ ھاجى بولۇپ، بىزنى ئاقچىغا ساتقان.

ئاقچەشكە ئى <بوت> توم زەنجۇبلىنىڭ قۇرۇتۇلغىنى.

ئاقچېچەك ئى [ئاق + چېچەك] <بوت> زەرەڭ دەرىخىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۈچرايدىغان گۈلى ئاق بىر خىل تۇرى.

ئاقچى ① ئى. قوغۇنلىنىڭ بىر تۈرى. ② سۇپ. ئاقۇچ، ئاققا مايىل، ئاق ئارىلاش.

ئاقچى ـ كۆكچى ئۇنداق ئىشنىمۇ قىلغۇچى، مۇنداق ئىشنىمۇ قىلغۇچى، ياخشى ـ يامان ھەممىنى قىلغۇچى، ئۇنداقچى ـ مۇنداقچى: ئۇ چاغدا ئاقچى ـ كۆكچى دەپ ئەيىب قويمىغان ئادەملەر ئاز قالغانىدى.

ئاقسا سۈپ. تىل ھا. قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان، ھالىغا باقماي چوڭ سۆزلەيدىغان؛ پوچى: ئۇ تازا ئاقسا بىرنېمە ئىكەنغۇ؟

ئاقساتماق «ئاقسىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئۇينى ئۇرۇپ قوغلاۋېرىپ ئاقستىپ قويۇپتۇ. * ياغاچچىلارنىڭ ئۇھ دېگۈچىلىك ۋاقتى يوق، ئۇلارنىڭ ئىشىنى ئاقستىشقا بولمايدۇ.

ئاقساشماق «ئاقسىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئاقساق سۈپ. ئاقساپ ماڭىدىغان، بىر پۇتى قىسقا ياكى توكۇر: غەزىپى قاينىغان دورغا ئاقساق پۇتى بىلەن ناسىرنى بىر تەپكەنىدى، ئۇنىڭ مۇرىسىگە تەگدى.

ئاقساقال [ئاق + ساقال] ① ئى. ياشانغان، مويىسپىت مۆتىۋەر كىشى: بۇ تۇرغان ئاقساقال زاۋۇتىمىزنىڭ پېشقەدەم ئىشچىسى. ② ئى. بىر ياكى بىرنەچچە مەھەللە، يېزا ـ قىشلاققا باشلىق بولغان مەھەللىۋى ئەمەلدار: بۇ يەرگە يىغىلىشقان مەھەللىنىڭ ئاقساقاللىرى يېڭى دەرۋازىغا قاراپ، نودەرنىڭ غەيرىتىگە ئاپىرىن ئوقۇشتى. ③ سۈپ. كۆچمە. ئاتىكارچى، ئۆزىگە مۇناسىۋەتسىز ئىشلارغا ئارىلىشىۋالىدىغان: بەك ئاقساقال بالىكەن بۇ، دادىسىدەك ئادەملەرنىڭ ئاغزىدىن گەپنى تارتىۋېلىپ تۇرغىنىنى قارا.

ئاقساقاللىق ئى ① ئاقساقاللار قىلىشقا تېگىشلىك خىزمەت، باشلىقلىق: ئۇ باغداد سودىگەرلىرىنىڭ ئاقساقاللىقىغا، كېيىن رەئىسلىكىگە كۆتۈرۈلگەنىدى. ② كۆچمە. ئۆزىگە مۇناسىۋەتسىز گەپ ـ سۆزلەرگە ئارىلىشىۋېلىش، ھەممىلا گەپكە لوقما سېلىش قىلمىشى؛ ئاتىكارچىلىق: ھەي بەڭباش، ئاقساقاللىقىنى قارا، ساڭا ئۇنداق گەپنى سوراشنى كىم قويۇپتۇ.

ئاقساق ـ چولاق ئاقساق ۋە چولاق، پۇت ـ قولى مېيىپ: ئۇلارنىڭ ئىچىدە بەزى ئاقساق ـ چولاق ۋە قارىغۇلار بار.

ئاقساقلىق ئى. بىر پۇتىنىڭ قىسقىلىقى، توكۇرلۇق: ئاقساقلىق تېز ھەرىكەت قىلىشىمغا توسالغۇ بولاتتى، ئېغىر يۈكلەرنىمۇ كۆتۈرەلمەيتتىم.

ئاقساقلىماق پ. ئاقساپ ماڭماق، ئاقساپ يۈرمەك: ئۇنىڭ سۈنغان پۇتى ساقايغان بولسىمۇ، ئاقساقلاپ ماڭىدىغان بولۇپ قالدى.

ئاقسۆڭەك ئى [ئاق + سۆڭەك] ئېكسپىلاتاتورلۇق جەمئىيەتتىكى ئىمتىيازلىق تەبىقىگە مەنسۇپ كىشى؛ ئېسىلزادە.

ئاقستىلىماق «ئاقساتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بولىدىغان ئىشنىڭ ۋاقتىدا بولغىنى ياخشى، ئۇنداق بولمىسا كېيىنكى ئىشلار ئاقستىلىدۇ.

ئاقسىرىماق پ ① ئاق نان، ئاق ئاش تامىقىنى يېيىشنى سېغىنماق: ئۇيىگە ئەل ـ ئاغىنىلەر ياكى مېھمان ـ يوچۇن كېلىپ قالسا، ئاق نان بولمىسا سەت تۇرىدىكەن، بالىلارمۇ ئاقسىراپ كېتىدىكەن. ② ياخشى يېگۈسى كەلمەك، گۆشسىرىمەك، ياغسىرماق. ③ سۈت، قېتىقنى سېغىنىپ قالماق: بۇ يىل كالىمىز قىسىر قېلىپ ئاقسىرىدۇق.

ئاقسىل I ئى <بىئول> كۆپ خىل ئامىنو كىسلاتادىن تەركىب تاپقان، يۇقىرى مولېكۇلىلىق تەبىئىي ئورگانىك بىرىكمە.

ئاقسىل II ئى <زوئول> ئاچا تۇياقلىقلار ئەتراپتىدىكى ھايۋانلاردا بولىدىغان ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل.

ئاقسلسمان سۈپ. ھالىتى ئاقسىلغا ئوخشايدىغان، ئاقسىلغا ئوخشاش، ئاقسىلدەك: ئادەم ياشانغان چاغدا بەدەنىدە يېپىشقاق ئاقسىلسمان ماددىلار ھەم كوللاگېن قاتارلىقلارنىڭ مىقدارى زور دەرىجىدە ئازلاپ كېتىدىكەن.

ئاقسىللىق سۈپ. ئاقسىلى بار، ئاقسىلى بولغان، ئاقسىلغا ئىگە: تۆۋەن ئاقسىللىق ۋە تەركىبىدە پۈرچاق ماددىسى بولغان يېمەكلىكلەرنى دائىم ئىستېمال قىلغاندا، ئورگانىزمنىڭ كېسەلگە قارشى كۈچى ئاشىدۇ.

ئاقسماق پ ① بىر پۇتىنىڭ مېيىپلىكى ياكى ئاغرىغانلىقى سەۋەبلىك ئاقساپ، دىڭگۇسلاپ ماڭماق: ئۇنىڭ سۇنغان پۇتى ساقىيىپ كەتمىگەن ۋەبىرئاز ئاقساپ ماڭىدىغان بولىسۇ، قەتئىي تەلەپ قىلىپ، تەشمىدە ئىشلىدى. ② كۆچمە. ئارقىدا قالماق، كەينىگە سۈرۈلمەك، دەخلى يەتمەك: ئەر ئەمگەك كۈچلىرىدىن بىر قىسمى يېزىدىن شەھەرگە كىرىۋالغانلىقتىن، ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى خېلى ئاقسىدى.

ئاقشىل سۈپ. ئاققا مايىل، سۇس ئاق: ئاقشىل رەخت. ئاقشىل قەغەز.

ئاقشىمار ئى ← **نامازشامگۇل**.

ئاقشىن سۈپ. دىيال. ئاق سېرىق.

ئاق ـ قارا ھەق ـ ناھەق، توغرا ـ خاتا، ياخشى ـ يامان.

ئاققاراق ئى. دىيال. كۆز ئېقى.

ئاققۇتان ئى [ئاق + قۇتان] <زوئول> ← **ئۇقار**.

ئاققۇلاق ئى [ئاق + قۇلاق] <بوت> بىر خىل زەمبۇرۇغ، قۇرۇپ ئۆلگەن ياكى يېرىم قۇرۇپ ئۆلگەن پۇرۇپكا دەرىخى قاتارلىق دەرەخلەردە ياشايدۇ؛ ئاق رەڭلىك ھەمدە يېرىم سۈزۈك بولۇپ، تەركىبىدە يېلىم ماددىسى كۆپ بولىدۇ؛ ئادەم ئىستېمال قىلسا، بەدەن قۇۋۇتلىنىدۇ.

ئاققۇن سۈپ ← **كەلگۈندى**.

ئاققۇيرۇق ئى [ئاق + قۇيرۇق] <زوئول> بۆكەنلىك بىر خىلى، قاڭشىرى ئېگىز كېلىدۇ، بۇ خىل بۆكەن شىنجاڭدا كۆپ.

ئاق ـ كۆڭ ئۇ ـ بۇ، ئۇنداق ـ مۇنداق: ئاق ـ كۆك دەپ ۋاقتىنى ئۆتكۈزمەك.

ئاقكېسەل ئى [ئاق + كېسەل] <تېب> تېرە كېسەللىكى، كۆپرەك تېرىدە قارا پىگمېنت شەكىللىنىلمەسلىك سەۋەبىدىن پەيدا بولىدۇ، كېسەللىك ئالامىتى ـــ تېرىدە پارچە ـ پارچە ئاق داغلار پەيدا بولىدۇ، ئاغرىمايدۇ ھەم قىچىشمايدۇ. «پېسە»، «بەرەس» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاقلاتماق «ئاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئۆيلەرنى پاكىز ئاقلىتىپ تازىلىدى.

ئاقلاشماق «ئاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ـــ ماڭ، ـــ دېدى ئۇ قۇددۇسنىڭ پېشىنى چىڭ تۇتۇپ، ـــ شەرىئەتنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئاقلىشايلى.

ئاقلانغۇچى ئى. ئاقلىنىدىغان ياكى ئاقلانغان ئادەم.

ئاقلانماق «ئاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ئۆينىڭ دېرىزىسىدىن بىرنەچچە مېتىر نېرىراقتا باشقا بىراۋنىڭ ئاقلانغان خىش تېمى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئاقلىغۇچ ئى ① يۇلغۇن ياكى باشقا ياغاچتىن ياسالغان قىسقۇچ، بۇ سايمان بورا توقۇش ئۈچۈن ئېرىپ تەييارلىغان قومۇشنى سىلىقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ② قوناق ئاقلاشتا

ئىشلىتىلىدىغان ئۇچلۇق كىچىك ياغاچ.

ئاقلىغۇچى ئى ① مەلۇم نەرسىنى ئاقلاش، ئاقارتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى: ئۆي ئاقلىغۇچىسى. شال ئاقلىغۇچى. ② <قا> سوتتا بىر كىشى ياكى تەرەپنى ھىمايە قىلغۇچى، شۇلار ئۇچۇن سۆزلىگۈچى، ئادۋوكات.

ئاقلىق ① ئى. ئومۇمەن ئاق بولغان ھالەت، ئاق بولۇش، ھەر جەھەتتىن پاك بولۇش: كۆڭلەكنىڭ ئاقلىقى. يۈزنىڭ ئاقلىقى. ② سۈپ. كۆچمە. سۈتلۈك، سۈتى كۆپ: ئاقلىق ئىنەك.

ئاقلىماق پ ① ھاك ۋە بورغا ئوخشاش ئاق تۇرگە كىرگۈز - گۈچى نەرسىلەر بىلەن بويىماق، ئاقارتماق: ئۆي ئاقلىماق. ② دان، دەرەخ (ياغاچ)، كۆكتاتلارنىڭ پوستىنى، قوۋزىقىنى سويماق، ئايرىماق، شىلىپ ئالماق: قوناق ئاقلىماق. شال (گۈرۈچ) ئاقلىماق. ③ كۆچمە. گۇناھسىز ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماق؛ ئۆزىنى ئاقلىماق. ④ ئۆمىد، بۇرچ، ۋەدىگە مۇناسىپ ئىش قىلماق، ئورۇنلىماق: ئۆمىدنى ئاقلىماق. ۋەدىنى ئاقلىماق. ⑤ سىكىدۇرگەن ئەمگەك، بەرگەن تۇزنىڭ بەدىلىگە تۇشلۇق ئىش قىلماق: سەمۇ تۇزۇمنى ئاقلاپ، ھالاللىق بىلەن ئىشلىدىك. ⑥ ئىشقا ئاشۇرماق، يورۇققا چىقارماق: ئەل تىلىكىنى ئەر ئاقلار، يەر داڭقىنى ئەل ساقلار (ماقال).

ئاقما ① سۈپ. ئاقىدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە: ئاقما جىنس. ② ئى. ئادەم ياكى ھايۋانلار تېنىدە يىرىڭلىق ئىششىق پەيدا بولغاندا ھاسىل بولىدىغان تۇرۇبا، تۇرۇبىنىڭ ئېغىزى تېرە يۈزىدە بولىدۇ ياكى ئۇ باشقا ئىچكى ئەزالار بىلەن تۇتىشىدۇ، كېسەل ئوچىقى ئىچىدىكى ئاجرالمىلار ئەنە شۇ تۇرۇبىدىن ئېقىپ چىقىدۇ.

ئاقماق پ ① پەس تەرەپكە قاراپ سۈرۈلمەك، ھەرىكەتلەنمەك، يۇرۇشمەك: سۇ جىلغىغا ئاقتى. ② توپلىشىپ بىرەر تەرەپكە قاراپ يۇرۇش قىلماق، ماڭماق: بۇگۈن ئادەتتە نامازغا بارمايدىغانلارمۇ جۇمە مەسچىتى تەرەپكە ئاقتى. ③ كۆچمە. ئىنا - ۋەتلىك دەپ قارالماق، ئۆتمەك، يۇرۇشمەك: ئۇنىڭ سۆزى ئامما ئىچىدە خېلى ئاقىدۇ. ④ سىزماق، ئېرىپ كەتمەك: بىچارە دەرد ئېيتىدىغان بولسا يۇرەك - باغرى يېشى بىلەن قوشۇلۇپ ئېقىپ كېتىدۇ، زادى... ئۇھ!

ئاقمۇچ ئى [ئاق + مۇچ] <بوت> قارىمۇچ مېۋىسىنىڭ شۆپۈكى ئېلىپ تاشلانغاندىن كېيىن قالغان قىسمى.

ئاقناۋات ئى [ئاق + ناۋات] <بوت> قوغۇنىنىڭ بىر تۈرىنىڭ نامى.

ئاقئورۇس ئى [ئاق + ئورۇس] <ئىرق> ← **بېلورۇس**.

ئاقۇچ سۈپ. ئاققا مايىل، سۇس ئاق: دەريا بولسا ئاقۇچ تۇمان.

ئاقئۇششاق ئى [ئاق + ئۇششاق] دېنى تولمىغان، ئاقلىنىغاندا ئۇۋلىپ ئۇششاقلىنىپ كەتكەن ئۇۋاق گۈرۈچ.

ئاقۋالداق ئى [ئاق + بالداق] يۇقىرى ھارارەتلىك ھاۋاسىزلاندۇرۇلغان قازاندا ئېتىلىدۇرۇلغان قوناق، گۈرۈچ دانلىرى.

ئاقىدى - كۆكىدى ئاۋداق - مۇنداق: ئاقىدى - كۆكىدى دېمەك.

ئاقىدى - كۆكىدى دېمەك ئۇنداق - مۇنداق دېمەك؛ ھەر خىل گەپ قىلماق، خىلمۇخىل سەۋەب كۆرسەتمەك.

ئاقىرقەرھا ئى [پ< ھىندى] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈك - لەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ئىنچىكە، گۈلى ئاق ياكى قىزىل بولىدۇ؛ قۇرۇتۇلغان گۈلىدىن قىلىنغان پاراشوك بىلەن پاشا، چۈنەن قاتارلىق زىيانداش ھاشاراتلارنى يوقاتقىلى بولىدۇ.

ئاقىل سۈپ [ئە] ئەقىللىق، دانا: ئاقىل ئۆزىنى ئايايدۇ (ماقال).

ئاقىلانە رەۋ [ئە + پ] ئەقىل ئىشلەتكەن ھالدا، ئەقىللىق كىشىلەرگە ئوخشاش، ئەقىل بىلەن: ئاقىلانە ئىش قىلماق. // ئاقىلانە مەسلىھەت.

ئاقىلانىلىك ئى. دانالىق، ئاقىللىق: مەن قول يازمىنىڭ ئاقىلانىلىك بىلەن يېزىلغان جايلىرىنىڭ بارلىقىنى ئىنكار قىلمايمەن.

ئاقىلەي - كۆكىلەي ← **ئاقىدى - كۆكىدى**.

ئاقىلەي - كۆكىلەي دېمەك ئاقىدى - كۆكىدى دېمەك.

ئاقىلەيمونچاق ئى. ۋاڭلىق دەۋرىدىكى تەرجىمانلار كىيىدىغان باش كىيىمىنىڭ بەلگىسى.

ئاقىللىق ئى. دانالىق، ئاقىلانىلىك: ئورۇنسىز كۈلۈش ساراڭلىقتۇر، ئورۇنلۇق كۈلۈش ئاقىللىق ۋە ئەدەپتۇر.

ئاقىن ئى [پ] خەلق شائىرى، خەلق داستانچىسى، داستانلارنى ئېغىزچە ناخشا قىلىپ ئېيتقۇچى.

ئاقىۋەت ئى [ئە] ئاخىرقى يەكۈن، نەتىجە: ئىشنىڭ ئاقىۋىتى.

ئاقىۋەتلەنمەك پ. خۇلاسىلەنمەك، خۇلاسە چىقىرىلماق: توۋا، مەن ئۇچۇن ھەقىقەتەنمۇ قەدىرلەشكە تېگىشلىك روھلار بىلەن سۆغىرىلغان ئاشۇ مۇبارەك خەتلەرنىڭ يەنىلا مەن تەرەپتىن بۇنداق ئاقىۋەتلىنىشىنى كىم بىلسۇن ؟! ...

ئاقياغلىق ئى [ئاق + ياغلىق] <بوت> ئۇرۇكنىڭ بىر تۈرى، چوڭ - كىچىكلىكى جانانە ئۇرۇكتەك بولىدۇ، ئەمما ئاق ئۇرۇككە ئوخشاش ئاق سېرىق پىشىدۇ.

ئاقيول ئى [ئاق + يول] خېيىم - خەتەرسىز، ئوڭۇشلۇق يول، سەپەر: سەپىرىڭىزگە ئاقيول بولسۇن.

ئاقيول بولسۇن «خېيىم - خەتەرسىز، ئوڭۇشلۇق بولسۇن؛ يولدا ئامان بولۇشىڭىزنى تىلەيمىز» دېگەن مەنىلەردىكى تىلەك سۆزى: ـــ خەير خوش، ئاقيول بولسۇن ! ـــ دېدىم مەن ئۇنىڭغا.

ئاقيول تىلىمەك خېيىم - خەتەرسىز، ئوڭۇشلۇق يول يۇرۇشنى تەلەپ قىلماق، ئاقيوللۇق بولۇشنى ئۇمىد قىلماق.

ئاقيوللۇق ئى. خاتىرجەملىك، ئوڭۇشلۇقلۇق، خېيىم - خەتىرى يوقلۇق: ئاقيوللۇق بولۇشنى تىلىمەك.

ئاكا ئى ① چوڭ ئوغۇل (ئۆكىلىرىغا نىسبەتەن): ئاكاڭ كىمنى ئالسا، يەڭگەڭ شۇ (ماقال). ② ئۆزىدىن چوڭ ئەر كىشىگە مۇراجىئەتتە ياكى ئۇنىڭغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئىشلىتىلىدۇ: مۇمىن ئاكا كەچۈرىمىشلىرىنى قىزغارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

ئاكاڭ قارىغاي سۆزلىگەندە، ئۆزىنى چوڭ كۆرسىتىش ئۇچۇن «مەن قالتىس»، «مەن نوچى» دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدىغان تەكەببۇرلۇق سۆزى: ئاكاڭ قارىغاي بىرىنچى. * ـــ ئاكاڭ قارىغاي ھېچنېمىدىن قورقمايدۇ، ـــ دېدى ئۇ تەكەببۇرلۇق بىلەن.

ئاكابىر ئى [ئە] يېزىت. يۇقىرى مەرتىۋىلىك كىشى، كاتتا ئادەم: ـــ ئەي ئوغلۇم قەمەر شاھ ! ... ئوردا ئاكابىرلىرى ئالدىدا پادە-

شاھىتىن تىلخەت ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن ھۈنىرىڭنى كۆرسەتكەيسەن، ــ دەپ ئالماس بوۋا دۈئا بىلەن قەمەر شاھنى يولغا سالدى.

ئاكاتسىيە ئى [ر< گىرىك] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان غوللۇق دەرەخ. شېخى تىكەنلىك، پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماقلىق، گۈلى ئاق، پۇراقلىق، مېۋىسى ياپىلاق تاشما شەكىللىك بولىدۇ.

ئاكاتسىيەلىك ① ئى. ئاكاتسىيە كۆپ ئۆسكەن، ئاكاتسىيە بىلەن قاپلانغان جاي: مەن تاپانچامنى تۇتقىنىمچە ئاكاتسىيەلىككە باردىم. ② سۈپ. ئاكاتسىيە ئۆسكەن، ئاكاتسىيە بىلەن قاپلانغان: ئاكاتسىيەلىك يول.

ئاكادېمىزم [ر] ① قۇرۇق نەزەرىيەگە بېرىلىپ كېتىش، ھاياتتىن، تەرەققىياتتىن ئۈزۈلۈپ قېلىش، قۇرۇق نەزەرىيەۋازلىق (ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئوقۇتۇش يۈرتلىرىدا). ② 17 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياۋروپادىكى ھۆكۈمەت دائىرىلىرى باشقۇرغان گۈزەل سەنئەت ئىنستىتۇتلىرىدا شەكىللەنگەن مۇتەئەسسىپ ئېقىم.

ئاكادېمىك ئى [ر] پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ رەسمىي ئەزاسى ياكى شۇ ئەزانىڭ ئۇنۋانى.

ئاكادېمىكلىك ئى. ئاكادېمىككە يۈكلەنگەن ئىش، ۋەزىپە ۋە ئۇنىڭغا بېرىلگەن ئۇنۋان.

ئاكادېمىيە ئى [ر< گىرىك] دائىرىسى نىسبەتەن چوڭ بولغان، ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورگان: شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى.

ئاكادېمىيەلىك سۈپ. ئاكادېمىيە بار، ئاكادېمىيە قۇرۇلغان.

ئاكا ـ ئۇكا بىر ئاتا ـ ئاندىن تۇغۇلغان ئاكا ۋە ئۇكا ئوغۇل بالىلار: ئاكا ـ ئۇكىنىڭ ئازارى بولسىمۇ، بىزارى يوق (ماقال).

ئاكا ـ ئۇكىلارچە ئاكا ـ ئۇكىلارغا ئوخشاش، ئاكا ـ ئۇكىلاردەك.

ئاكا ـ ئۇكىلىق ئاكا ـ ئۇكىلارغا خاس: ئاكا ـ ئۇكىلىق مۇناسىۋەت.

ئاكت ئى [ر< لات] بىرەر ئىشنى تەستىقلاش ئۈچۈن يېزىلغان ھۆججەت: ئاكت يازماق. ئاكتقا قول قويماق.

ئاكتۇئال سۈپ [ر] ھازىرقى ۋاقىت ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم، ئەلا، زۆرۈر: ئاكتۇئال مەسىلە. ئاكتۇئال پىروگراممىا. ئاكتۇئال تېما.

ئاكتۇئاللىق ئى. مۇھىملىق، زۆرۈرلۈك.

ئاكتىپ [ر] ① سۈپ. ھەرىكەتچان، ئىلغار، ئىجابىي: ئاكتىپ ئامىل. ئاكتىپ تەدبىرلەر. ② رەۋ. پائال، قىزغىن، ئىجابىي يوسۇندا: ئۇلار كۆچەت تىكىشكە ئاكتىپ قاتناشتى. ③ ئى. بىرەر تەشكىلات ياكى كوللېكتىپنىڭ ئىلغار، تەشەببۇسكار ئەزاسى: ئاكتىپلار يىغىنى. ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپى.

ئاكتىپسىز سۈپ. ئاكتىپ بولمىغان، ئاكتىپ ئەمەس.

ئاكتىپسىزلاشتۇرماق «ئاكتىپسىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاكتىپسىزلاشتۇرۇلماق «ئاكتىپسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاكتىپسىزلاشتۇرۇلغان سارس ۋىرۇسى ژاكسىنسىنىڭ كىلىنىكىدىن ئىلگىرىكى تەتقىقاتىنى ئاساسىي جەھەتتىن تاماملىدى.

ئاكتىپسىزلانماق پ. ئاكتىپسىز بولغان ھالەتكە كەلمەك، ئاكتىپسىز بولماق، ئاكتىپسىزلاشماق.

ئاكتىپلاشتۇرماق «ئاكتىپلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاكتىپلاشتۇرۇلماق «ئاكتىپلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاكتىپلاشتۇرۇلغان كۆمۈر.

ئاكتىپلاشتۇرۇشماق «ئاكتىپلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاكتىپلاشماق پ. ئۆز پائالىيىتىنى ئاشۇرماق، كۈچەيتمەك، پائاللاشماق: ئۇ ھازىر باشقىلارغا نىسبەتەن ئاكتىپلىشىپ قالدى.

ئاكتىپلىق ئى. ھەرىكەتچانلىق، قىزغىنلىق، غەيرەت، جاسارەت: ئاكتىپلىق بىلەن ئىشلىمەك. ئاكتىپلىق كۆرسەتمەك.

ئاكتىپلىق قىلماق سەلب. ئۆزىنى يالغاندىن ئاكتىپ قىلىپ كۆرسەتمەك؛ ئۆزىنى ئاكتىپ قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن يالغاندىن ھەرىكەت قىلماق.

ئاكتىنىي ئى [ر< گىرىك] <خىم> ئۇراننىڭ يېمىرىلىشىدىن ھاسىل بولىدىغان رادىيوئاكتىپلىق ئېلېمېنت. خىمىيەلىك بەلگىسى Ac. ئۇ يەنە يېمىرىلىپ بىر قاتار رادىيو ـ ئاكتىپ ئېلېمېنتلارنى ھاسىل قىلىدۇ، يېمىرىلىش دەۋرى 22 يىل.

ئاكتيور ئى [ر] <تېما> سەھنىدە رول ئالغۇچى ئارتىس.

ئاكتيورلۇق ئى <تېما> سەھنىدە رول ئېلىش ئىشى، كەسپى: ئاكتيورلۇق قىلماق.

ئاكسىيە ئى [ر] ئاكسىيونېرلار جەمئىيىتى تەرىپىدىن كاپىتالغا ئۆز ھەسسىسىنى قوشقان پايچىكلارغا جەمئىيەت پائالىيىتىگە قاتنىشىش، ئۇنىڭ دارامەتلىرىدىن پايدىلىنىش ھوقۇقىنى بېرىدىغان ھۆججەت ياكى شۇ خىلدىكى ئىسپات.

ئاكسىيوما ئى [ر< گىرىك] <مات> ① ئىنسانلارنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تەكرار ئەمەلىيىتىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن، قايتا ئىسپاتلاش ھاجەتسىز بولغان ھۆكۈم. ② <لوگ> جەمئىيەتتە كۆپ سانلىق كىشىلەر ئېتىراپ قىلغان توغرا قائىدە.

ئاكسىيونېر ئى [ر] پاي چېكى سودىگىرى.

ئاككورد ئى [ر<ئىتال] <مۇز> مۇزىكىدا ھەر خىل ئېگىزلىكتىكى بىر ـ بىرىگە ئاھاڭداش بىرقانچە تاۋۇشنىڭ بىر يولى چېلىنىشى.

ئاككوردشۇناس ئى <مۇز> مۇزىكا ئىلمىنىڭ ھەرخىل باسقۇچلۇق ئىنتېرۋالدىكى ئاككوردلارنى تەتقىق قىلغۇچى.

ئاككوردشۇناسلىق ئى <مۇز> مۇزىكا ئىلمىنىڭ بىر تارمىقى، ئۇ ھەر خىل باسقۇچلۇق ئىنتېرۋالدىكى ئاككوردلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاككوردلاشتۇرماق «ئاككوردلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاككوردلاشتۇرۇشماق «ئاككوردلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاككوردلاشتۇرۇلماق «ئاككوردلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاككوردلاشتۇرۇلغان مۇزىكا.

ئاككوردلاشماق پ. يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكى ۋە ئاۋاز ئىسمى ھەرخىل بولغان بىرقانچە ئاۋازلار ئۆزئارا بىرلەشمەك؛ ئاككوردلار مۇزىكىدىكى باشقا ئامىللار بىلەن ماسلاشماق.

ئاككوردلۇق سۈپ. ئاككوردلاشقان، ئېگىز ـ پەسلىكى ئوخشاش بولمىغان بىرقانچە ئاۋاز ئۆزئارا بىرلەشكەن: ئاككوردلۇق ئاھاڭلار.

ئاككوردىيون ئى [ر< فران] <مۇز> يېرىم ئاۋازلىق گارمون. تىترىگۈچى مېتال پلاستىنكا، قاتلىنىدىغان تېرە شامال ساندۇقى ۋە بىر قاتار تىللاردىن تەركىب تاپىدۇ؛ چالغان چاغدا سول قول بىلەن شامال تارتىلىدۇ، ئوڭ قول بارماقلىرى بىلەن تىللار بېسىلىدۇ.

ئاككوردىيونچى ئى. ئاككوردىيون چالىدىغان ئادەم: ئاككورـ دىيونچى يىگىت.

ئاككوردىيونلۇق سۈپ. ئاككوردىيون بىلەن ئورۇنلانغان: ئاككوردىيونلۇق مۇزىكا.

ئاككۇمۇلياتسىيە ئى [لات] چۆكۈندىنىڭ توپلىنىشى يەنى يەر يۈزىدىكى ئاقار سۇ، مۇزلۇق، شامال ۋە باشقا گېئولوگـ يەلىك كۈچلەر تەسىر دە مىنېرال ھەم ئورگانىك چۆكۈندىـ لەرنىڭ توپلىنىش ھادىسىسى.

ئاككۇمۇلياتور ئى [ر< لات] <فىز> ئېلېكتر ئېنېرگىـ يەسىنى خىمىيەلىك ئېنېرگىيەگە ئايلاندۇرۇپ ساقلاپ قويـ غان قۇرۇلما. توك ئىشلەتمەكچى بولغاندا، يەنە خىمىيەلىك ئۆزگىرىش ئارقىلىق ئېلېكتر ئېنېرگىيەسى چىقىرىلىدۇ.

ئاككۇمۇلياتورلۇق سۈپ. ئاككۇمۇلياتور ئورنىتىلغان.

ئاكوپ ئى [ر] <ھەرب> ئۇرۇشتا ئوقتىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن قېزىلغان خەندەك ۋە ئالدىغا توپا قاتارلىقلارنى دۆۋىلەپ توسۇلغان چوڭقۇرلۇق، ئورەك.

ئاكوپداش ئى. بىر ئاكوپتا بىللە جەڭ قىلغان، بىر ئاكوپتا بىللە تۇرغان جەڭچى.

ئاكۇستىكا ئى [ر< گىرېك] <فىز> فىزىكىنىڭ بىر تارمىقى، ئاۋاز دولقۇنىنىڭ ھاسىل بولۇشى، تارقىلىشى، رولى ۋە ئۇنى قوبۇل قىلىش قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىدۇ.

ئاكۇستىكىلىق سۈپ. ئاكۇستىكىغا ئائىت، ئاكۇستىكىغا ئاساسلانغان: ئاكۇستىكىلىق ئاپپاراتلار.

ئاكۇشىر ئى [ر< فىران] <تېب> مۇستەقىل ھالدا تۇغۇت قوبۇل قىلالايدىغان ۋە كۇتەلەيدىغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېببىي خادىم.

ئاكۇشىركا ئى [ر] <تېب> ئايال ئاكۇشىر.

ئاكۇشىركىلىق ئى <تېب> ئاكۇشىركا قىلىدىغان ئىش، ۋەزىپە: ئۇ دوختۇرخانىدا ئاكۇشىركىلىق قىلىدۇ.

ئاكۇشىرلىق ئى. ئاكۇشىر قىلىدىغان ئىش، ۋەزىپە: ئۇ دوختۇرخانىدا ئاكۇشىرلىق قىلىدىغانلار پەقەتلا شۇ ئىككىسى.

ئاكۇلا ئى [ر] بىر خىل بېلىق. تۇرى كۆپ، دېڭىز ـ ئوكيانلاردا ياشايدۇ؛ تېنى ئۇرچۇق شەكىلدە بولۇپ سەل ياپىلاق كېلىدۇ، ھەربىرى چاققان بولۇپ يىرتقۇچ كېلىدۇ، باشقا خىلدىكى بېلىقلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ؛ ئىقتىسادىي قىممىتى يۇقىرى.

ئاكىچا ئى. دىيال ① «ئاكا» سۆزىنىڭ ھۆرمەت ۋە ئەركىـ لەتمە شەكلى. ② ئۆزىنىڭ ئاكىسى. ③ قېيىنئاتىسىنىڭ ئىنىسى.

ئاكىلە ئى [ئە] <تېب> بالىلار ئۆتكۈر كېسەللىكى، كۆپىنچە قىزىل ۋە سىكارلاتىنا قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەلـ لىكلەر توپەيلىدىن پەيدا بولىدۇ.

ئاكلىق سۈپ. ئاكىدا بولۇشقا تېگىشلىك، ئاكىغا لايىق: ئاكلىق مەسئۇلىيەت.

ئاگاھ سۈپ [پ] خەۋىرى بار، دىققىتى قوزغالغان؛ ھوشيار: ئاگاھ بولماق.

ئاگاھ بولماق ① بولۇپ ئۆتكەن ياكى بولىدىغان ئىش، ھەربىكەت، ۋەقە ۋە ھادىسىدىن خەۋەر قىلىنماق، ۋاقىپلانماق: ئاگاھ بولغىنكى، خەلق مېنىڭ ئەھۋالىمدىن بىخەۋەر دەپ ئويلىما. ② ھوشيار بولماق، سەگەكلەشمەك، سەگەك تۇرماق: ـــ خىرىدارلار، سومكا ۋە يانچۇقۇڭلارغا ئاگاھ بولۇڭلار! ـــ دەپ ئۇنلۇك توۋلىدى پىربكارچىك.

ئاگاھلاندۇرغۇچ ئى. ئالدىن ئاگاھلاندۇرىدىغان قۇرۇلما، كىشىگە ئالدىن بېشارەت (بەلگە) بېرىدىغان ئۇسكۇنە: يولۇچىلار ئاپتوموبىللىرىغا كاربون چالا ئوكسىددىن ئاگاھلاندۇرغۇچ ئورنىتىش خىزمىتى جىددىي ئىشلەنمەكتە. * ئۇلار يولۇچىلار ئاپتوموبىللىرىغا كاربون چالا ئوكسىددىن ئاگاھلاندۇرغۇچ ئورنىتىشنى تەلەپ قىلدى.

ئاگاھلاندۇرماق ① «ئاگاھلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ بىرنەرسىنى كۆرمىسەم ۋە ئاڭلىمىسام سىزنى ئاگاھلاندۇرماس ئىدىم، ـــ دېدى ئابىت ئىشەنچ بىلەن. ② سەگەكلەشتۇرمەك، پەخەس بولۇشقا ئۈندىمەك: ـــ ھەي ئەخمەق، كېيىن پۇشايمان قىلىسەن ... ! ـــ دەپ ئاگاھلاندۇردى باغۋەن ئۇنىڭغا كۆيۈنۈپ.

ئاگاھلاندۇرۇش ئى. خاتالىق سادىر قىلغۇچىلارغا بېرىلىدىغان بىر خىل جازا تۈرى.

ئاگاھلاندۇرۇشماق «ئاگاھلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاگاھلاندۇرۇلماق «ئاگاھلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ خىلى بۇرۇنلا ئاگاھلاندۇرۇلغانىدى.

ئاگاھلانماق پ. خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق، ۋاقىپلانماق: خۇشال بولدۇم ئىشىڭ، دىتىڭدىن، ئاگاھلاندىم يازغان خېتىڭدىن.

ئاگاھنامە ئى [پ] كىشىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇش ئۈچۈن يېزىلغان بىرەر پارچە يازما ئەسەر، ماقالە، خەت قاتارلىقلار: شىنجاڭ مەدەنىيىتى ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ سانىدا ئادىل ئابدۇقادىرنىڭ «ياخشىلارغا ئاگاھنامە» ناملىق ماقالىسى بېسىلىپتۇ.

ئاگاي ئى. دىيال. گۆر، قەبرە، مازار.

ئاگرى ئى. دىيال ① ئاجىز، جانسىز؛ ئاغرىقچان؛ ئورۇق. ② ناچار. ③ نامرات.

ئاگروتېخنىك ئى [ر] ئاگروتېخنىكا مۇتەخەسسىسى.

ئاگروتېخنىكا ئى [ر< گرېك] يېزا ئىگىلىك زىرائەتلەرنى تېرىپ ـ يېغىۋچە بولغان جەريانىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىشلارنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسى ۋە بۇ جەريانىدىكى تېخنىكىلىق پائالىيەتلەر سىستېمىسى.

ئاگروتېخنىكىلىق سۈپ. ئاگروتېخنىكىغا ئائىت، ئاگروتېخنىكىغا مۇناسىۋەتلىك.

ئاگروخىمىيە ئى [ر] ئۆسۈملۈكلەرنى ئوزۇقلاندۇرۇش، يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش مەقسىتىدە ئولارنى ئوغۇتلاش، خىمىيەۋى ئۇسۇللار ئارقىلىق زىيان ـ زەخمەتتىن ساقلاش توغرىسىدىكى پەن.

ئاگروخىمىيەلىك سۈپ. ئاگروخىمىيەگە ئائىت، ئاگروخىمىيەگە مۇناسىۋەتلىك بولغان.

ئاگرونوم ئى [ر] ئاگرونومىيە ئىلمىنىڭ مۇتەخەسسىسى.

ئاگرونومىيە ئى [ر< گرېك] دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئاگرونومىيەلىك سۈپ. ئاگرونومىيەگە ئائىت، ئاگرونومىيەگە مۇناسىۋەتلىك بولغان.

ئاگگىلىيوتناتسىپ سۈپ [ر] <تىل> يېپىشقاق، تۇرلىنىشچان: ئاگگىلىيوتناتسىپ تىللار.

ئاگگىلىيوتناتسىپ تىللار <تىل> سۆزلەرنىڭ گرامماتىكىلىق مەنىسى ئاساسەن سۆز تومۇرىغا قوشۇمچە قوشۇپ تۇرلەش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان تىللار. مەسىلەن، ئۇيغۇر تىلى، تۈرك تىلى ۋە موڭغۇل، مانجۇ تىلى ۋە شۇ تىللار قاتارىغا كىرىدۇ. ئۇ يەنە «يېپىشقاق تىللار» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاگۇ ئال. دىيال. ئاۋۇ.

ئاگېنت ئى [ر< لات] ① بىرەر تەشكىلات، مۇئەسسەسە قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مەلۇم ۋەزىپىنى ئۆتەش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ۋەكىلى. ② باشقىلار تەرىپىدىن قويۇلغان، شۇلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان شەخس: بۇرژۇئازىيە ئاگېنتلىرى. ③ بىرەر دۆلەت رازۋېدكىسىنىڭ مەخپىي خادىمى، جاسۇس، ئايغاقچى.

ئاگېنتلىق ئى. مۇخبىرلار يارىتىلغان سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ھاياتقا، تۈرمۇشقا دائىر مەلۇماتلار ۋە خەۋەرلەرنى توپلاش ھەم تارقىتىش ئورگىنى: شىنخۇا ئاگېنتلىقى. مەركىزىي ئاخبارات ئاگېنتلىقى.

ئاڭ I ئى ① پىكىر قىلىش قابىلىيىتى، ئەقىل ـ ئىدراك: ئادەمنىڭ ئېڭى ئۇنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ بارىدۇ. ② ئىجتىمائىي تۈرمۇشقا بولغان چۈشەنچە؛ سەزگۈر لۈك: سىياسىي ئاڭ. سىنىپىي ئاڭ. ③ روھىي دۇنيا، مەنىۋىلىك: ماددا بىرلەمچى، ئاڭ ئىككىلەمچى. ④ نۇقتىئىنەزەر: سوتسىيالىستىك ئاڭ. كوممۇنىستىك ئاڭ.

ئاڭ II ئى. ئوۋلىنىدىغان بارلىق جانداركى: ماڭاتتى يول بويى ناخشىلار توۋلاپ، ماڭاتتى ئۇچرىغان ئاڭلارنى ئوۋلاپ.

ئاڭ ـ پىكىر كىشىلەرنىڭ مەلۇم شەيئىگە، ۋەقە، ھادىسە ـ لەرگە بولغان تونۇشى، تەپەككۇرى، چۈشەنچىسى: بۇ پائالىيەتلەر ئارقىلىق ياشلارنىڭ ئاڭ ـ پىكرى تېخىمۇ ئېچىلدى.

ئاڭچى ئى ← **ئوۋچى**: ئاڭچى ئاڭ گۆشىنى يېمەي تۇرۇپ ئۆز گۆشىنى يەر (ماقال).

ئاڭداش ئى. ئاڭ ـ چۈشەنچىسى بىر خىل، ئوخشاش بىر ئاڭ ـ چۈشەنچىدىكى، ئاڭ ۋە نۇقتىئىنەزەرى ئوخشاش ياكى بىر خىل بولغان.

ئاڭداشلىق ئى. ئاڭ ـ چۈشەنچىسى بىر خىل بولۇش، ئېڭى ۋە قارىشى، چۈشەنچىسى بىر خىل بولۇش، ئاڭ ـ چۈشەنچىسى بىر خىل بولۇش ياكى ئوخشاشلىق: بىز ھەمىشە نوقۇل ھالدا قانغىلا چوقۇنۇپ، ئاڭنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ قويمىمىز. ئەمەلىيەتتە، ئاڭداشلىق بولمىسا، قانداشلىقتىن ئەڭ زور خەۋپ يېتىدۇ.

ئاڭ ـ سەۋىيە كىشىلەرنىڭ شەيئىلەرگە بولغان چۈشەنچىسى ۋە شۇ ھەقتىكى بىلىمى: ئاڭ ـ سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرمەك.

ئاڭ ـ سەۋىيەلىك ئاڭ ـ سەۋىيەسى بار، ئاڭ ـ سەۋىيەگە ئىگە بولغان: ئۇ خېلى ئاڭ ـ سەۋىيەلىك ئادەم.

ئاڭ ـ سېزىم كىشىلەرنىڭ شەيئىلەرگە بولغان چۈشەنچىسى ۋە سېزىش قابىلىيىتى: ئىلغار ئىدىيەۋى ئاڭ ـ سېزىم ھەممە يەردە بىخ ئۇرۇپ، دېموكراتىك ھەرىكەتلەر ئەۋج ئالماقتا.

ئاڭسىز سۈپ ① ئېڭى يوق، ئاڭغا ئىگە ئەمەس، ئەقىل ـ ئىدراكسىز: ئاڭسىز ھايۋان. ئاڭسىز جانلىقلار. ② بىلىمسىز، چۈشەنمىگەن، بىلىم ـ سەۋىيەسى تۆۋەن، قالاق؛ مەدەنىيەتسىز: ئىدىيەۋى، سىياسىي تەربىيەنى يالغۇز ئاڭسىز كىشىلەرگىلا ئەمەس، بەلكى ئاڭلىق زىيالىيلارغىمۇ ئىشلەش كېرەك. ③ مەقسەتسىز؛ قارىسىغا، تەخمىنەن: ئۇلار بۇ ھەرىكەتكە ئاڭسىز ھالدا قاتناشتى.

ئاڭسىزانە سۈپ. ئاڭسىزلارغا خاس، ئاڭسىزلارچە، ئاڭسىزلارغا ئوخشاش، ئاڭسىزلاردەك: بىر مەھەللىك شەھەر ئالغان ئاڭسىزانە قىيقاس ـ چۇقان، سۆرەنلەر بېسىققاندىلا، ئېزىتقۇ سۈپەت ھادىسىۋى كۆرۈنۈشلەر تامام پارغا ئايلىنىدۇ.

ئاڭسىزلىق ئى ① ئاڭنىڭ يوقلۇقى، بىلىمسىزلىك: مەدەنىيەت جەھەتتىكى نادانلىق سىياسىي جەھەتتىكى ئاڭسىزلىققا ئېلىپ بارىدۇ. ② <پىسخول> ئۆزى بىلمەي، مەقسەتسىز ئېلىپ بارغان ھەرىكەت.

ئاڭشىرىماق پ. دىيال. قاۋىماق، ھاۋشىماق: ئېت ئاڭشىرىپ ياتىدۇ.

ئاڭقارماق پ. چۈشەنمەك، بىلمەك، سەزمەك، ھېس قىلماق: ئانا قىزىدىن: — بىرەر نەرسىنى ئاڭقىرالمىدىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئاڭقاۋ سۈپ. ئەس ـ ھوشىنى دەرھال يوغۇالالمايدىغان، گەپنى دەرھال چۈشىنىپ كېتەلمەيدىغان؛ بىخود، دۆت: ئاڭقاۋ ئادەم.

ئاڭقاۋلاشتۇرماق «ئاڭقاۋلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاڭقاۋلاشماق پ. دۆتلەشمەك، بىخودلاشماق؛ كالۋالاشماق.

ئاڭقاۋلىق ئى. دۆتلۈك، گالۋاڭلىق، بىخودلۇق: ئۇ ئاڭقاۋلىق قىلىپ، ھېساباتتا خاتالاشتى.

ئاڭقىرىشماق «ئاڭقارماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاڭقىرىلماق «ئاڭقارماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
ئاڭقىماق پ. دىيال. چاڭقىماق، ئۇسسىماق.
ئاڭگۈق ئى. دىيال. بويۇنتۇرۇق، ھاڭغۇق.
ئاڭلاتقۇچى ئى. رادىيو ئۇزىللىرىدا ئاڭلىتىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم: ئايگۈل ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي شەھەر ئەتراپى قاتناش بېكىتى رادىيو ئۇزىلىنىڭ ئاڭلاتقۇچىسى ئىدى.
ئاڭلاتماق ① «ئاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ گېپىنى بىزگە ئاڭلاتماسلىق ئۈچۈن ئاۋازىنى قانچە پەسلىتىپ سۆزلىگىنى بىلەن بىز يەنىلا ئاڭلاپ قالدۇق. ② رادىيو يارىدەمى ئارقىلىق يەتكۈزمەك، تارقاتماق: شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسى يەنە بەش مىنۇتتىن كېيىن سەئىدەت نومۇرلىرىنى ئاڭلىتىدۇ.
ئاڭلاشماق «ئاڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار ھېكايە ئاڭلاشماقتا ئىدى.
ئاڭلانماق «ئاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يىراقتىن كىمنىڭدۇر ئەنسىز ئاۋازى ئاڭلاندى.
ئاڭلىتىش ئى. رادىيو ئىستانسىسى ياكى رادىيو ئۇزىللىرىنىڭ ئاڭلىتىدىغان بىر قېتىملىق نومۇرلىرى: شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسى ئەتىگەن سائەت بەش يېرىمدا بىرىنچى قېتىملىق ئاڭلىتىشنى باشلايدۇ.
ئاڭلىتىلماق «ئاڭلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى رادىيودا ئاڭلىتىلدى.
ئاڭلىشىلماق ① «ئاڭلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② بىلىنمەك، ئۇقۇلماق، ئىپادىلەنمەك: مەقسەتنى قىسقا سۆزلەر بىلەن بايان قىلىشتا شۇنداق ئۇستىلىق كېرەككى، قىسقا يوللار ئارقىلىق كەڭرى پىكىرلەر ئېنىق ئىپادىلەنسۇن، ئوچۇق ئاڭلىشىلىپ تۇرسۇن.
ئاڭلىق ① سۇپ. ئاڭغا ئىگە، ئەقىل ـ ئىدراكلىق: ئادەم ئاڭلىق مەخلۇق. ② سۇپ. ئىجتىمائىي ھاياتنى، ئۇزۇنىڭ مەۋقەسى ۋە تارىخىي بۇرچىنى توغرا چۈشىنىدىغان، چۈشەنگەن: ـــ قىزىم سىز ئاڭلىق ۋە ياخشى ئىشچى، ـــ دېدىم مەن مۇمكىنقەدەر سىلىق سۆزلەشكە تىرىشىپ. ③ سۇپ. ئىلمىي چۈشەنچىگە ئىگە، بىلىملىك، مەدەنىيەتلىك: خەيرۇللانىڭ ئانىسى ئاڭلىق ئايال بولغاچقا، ئوغلىنىڭ تاپقان لايىقىغا دەرھال رازى بولدى. ④ سۇپ. ئاڭ، ئەقىل ـ ئىدراك بىلەن باغلانغان، ئەقىل ـ ئىدراك تەقەززاسى بىلەن قىلىنىدىغان: ئاڭلىق ھايات. ئاڭلىق ھەرىكەت. ⑤ رەۋ. ئۆزلۈكىدىن، ئۆز ئىختىيارى بىلەن، مەقسەتلىك ھالدا، كۆرۈپ، بىلىپ تۇرۇپ: رەھبىرىي يولداشلار ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ، خىلمۇخىل ناتوغرا ئىستىللارنى ئاڭلىق توسۇپ، ھەر مىللەت ئاممىسىغا ئۇلۇغ بولۇشى لازىم.
ئاڭلىقلىق ئى. ئاڭ ـ سېزىمگە ئىگىلىك، توغرا قاراشقا ئىگە بولۇش: خەلقنىڭ قانۇنغا رىئايە قىلىشى ئاساسىي جەھەتتىن ئاڭلىقلىق ئاساسىدا بولىدۇ.
ئاڭلىماق پ ① تاۋۇشنى ئاڭلاش ئورگىنى ئارقىلىق قوبۇل قىلماق: مۇزىكا ئاڭلىماق. دەرس ئاڭلىماق. *قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا (ماقال). ② بىلىمەك، خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق، ۋاقىپلانماق: باھارخان ئۆلگەندىن كېيىن باقىنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم. ③ كۆڭۈل بۆلمەك، ئېتىبار بىلەن قارىماق، دىققەت ـ ئېتىبارىنى قاراتماق: ئاممىنىڭ پىكرىنى ئاڭلىماق. * ئەخمەتجان قاسىمى بۇ ۋەكىللەر بىلەن كۆرۈشۈپ، خەلقنىڭ ياخشى تەلەپ ـ ئارزۇلىرىنى ئاڭلىدى. ④ قوبۇل كۆرمەك، ماقۇل بولماق: گەپ ئاڭلىماق. تەربىيە ئاڭلىماق. ⑤ ئاغزاكى تەنبىھ، دەككە، دەشنەم ۋە شۇ قاتارلىقلارنى ئىشتىمەك: سېنى دەپ ئاپامدىن بىرمۇنچە گەپ ئاڭلىدىم.
ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس ئاران ـ ئاران ئاڭلىنىدىغان، بىر ئاز ـ بىر ئاز ئاڭلىنىدىغان دەرىجىدە، بوش ئاۋاز بىلەن: ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس قىلىپ كوتۇلدىدى. * ماشىنا ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس گۈرۈلدىدى.
ئاڭۇالا باغل. شۇڭا، شۇنىڭ ئۈچۈن، شۇڭلاشقا: ئاڭۇالا، ئوقۇشلارنى جىق ئوقۇمىغان.
ئالا سۇپ ① ئاق ـ قارا، ئاساسەن ئاق بىلەن باشقا رەڭنىڭ ئارىلىشىپ كېلىشىدىن ھاسىل بولغان (ھايۋانلار ھەققىدە): ئالا ئات. ئالا كالا. * ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە، ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا (ماقال). ② ھەر خىل رەڭلىك ياكى يوللۇق؛ چىپار: ئالا بەقەسەم. ئالا كۆڭلەك. ئالا بالداق. ③ كۆچمە. باراڭەر، تەكشى ئۈنۈپ چىقمىغان، شالاڭ؛ بىر يەردە بار، بىر يەردە يوق: ئالا بۇغداي. ④ بىر خىل ئەمەس، يامان: ئالا كۆڭۈل. ئالا نىيەت.
ئالا چەكمەن ئالدىراشلىق، ھەيرانلىق ياكى خاپىلىقتىن چىرايى ئۆزگەرگەن، كۆزلىرى يوغان ـ كىچىك ئېچىلغان: ئۇنىڭ كۆزلىرى ئالا چەكمەن بولۇپ بۇرنىنىڭ تۆشۈكى كېڭەيگەنىدى.
ئالا قاغا ① قارا ۋە كۈل رەڭ بىر تۇرلۇك قاغا. ② كۆچمە. خەۋەر تارقاتقۇچى، گەپ توشۇغۇچى: ـــ بۇ گەپنى نەدىن ئاڭلىدىڭ؟ ـــ دەپ سورىسام، ـــ بىر ئالا قاغىدىن، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ئۇ قۇلىقىمغا پىچىرلاپ.
ئالا كۆڭۈللۈك قىلماق كىشىلەرگە ئوخشاش مۇئامىلىدە بولماسلىق، تەڭ قارىماسلىق؛ سۆزى باشقا، نىيىتى باشقا بولماق: ئەگەر مەن ئالا كۆڭۈللۈك قىلسام، ماڭا غايىب ئوق تەگسۇن! * مىجەزى توز ئادەم ھەرقانداق ئىشتا سەممىي كېلىدۇ، ھارامزادىلىك قىلمايدۇ ياكى ئالا كۆڭۈللۈك قىلمايدۇ.
ئالا ئۆپكە تۇرالغۇسىز؛ ئىشنى ئالدىراپ ـ تېنەپ چالا قىلىدىغان: ئالائۆپكە ئادەم.
ئالا ـ بۇلا ① ئاق ۋە باشقا ھەر خىل رەڭ ئارىلاشقان: بىر يېرى ئاق، بىر يېرى باشقا رەڭدە: ئۇ بىر قولى بىلەن چېكىسىنى تىرەپ، ئىككىنچى قولىنى بالا يۆگەلگەن ئالا ـ بۇلا كۆرپىگە قويۇپ ئولتۇراتتى. ② كۆچمە. تۇتۇرۇقسىز، تۇتامى يوق، تاققا ـ تۇققا: ئۇ ئالا ـ بۇلا سۆزلەپ قالدى. ③ خۇسۇسىيەتلىرى جەھەتتىن بىر خىل بولمىغان؛ ھەر خىللىقتا ئىگە: ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، تەجرىبە تەنقىدچىلىكى بىر «ئالا ـ بۇلا ئارىلاشما».
ئالا ـ بۇلىماچ ← ئالا ـ بۇلا: ئۇلار ئېغىز ـ بۇرۇنلىرىغا ماسكا تارتىپ، يۈزلىرىگە ئالا ـ بۇلىماچ قىلىپ پلاستىر چاپلىۋاپتۇ.
ئالارمەن ① سۇپ «ئالماق» پېئىلىنىڭ كەلگۈسى زامان I شەخس بىرلىك شاندا تۇرلەنگەن شەكلى. ② ئى. مال ياكى نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالغۇچى، خېرىدار بولغۇچى كىشى: بېرەرمەننىڭ بېشىنى ئالارمەن ئوڭشاپتۇ (ماقال). ③ ئى. كۆچمە. باشقىلارغا قىلچە نەرسە ئۆتكۈزمەيدىغان، باشقىلارنىڭ پۇلى، مال ـ مۈلكىنى ئالسام دەپ تۇرىدىغان كىشى.
ئالاقە ئى [ئە] ① ئۇزاتارا مۇناسىۋەت، مۇئامىلە، باردى ـ

كەلدى، ئىچكى ـ تاشقى باغلىنىش: دوستلۇق ئالاقىسى. سودا ئالاقىلىرى. ئالاقە باغلىماق. ئالاقە قىلماق. ② ئىككى نۇقتا ياكى ئىككى ئارىلىقتا تۇرۇپ خەۋەرلىشىش، باغلىنىش ۋاستىسى: تېلېفون ئالاقىسى. ئالاقە يوللىرى. ③ يىگىت، قىز ياكى ئەر ـ خوتۇن ئوتتۇرىسىدىكى قەلبداشلىق تۇيغۇ، كەيپىيات؛ ئىشق ـ مۇھەببەت؛ جىنسىي مۇناسىۋەت: ـــ بۇ ئۇزۇكلەرنىڭ ئىگىلىرى خۇددى سىلەرگە ئوخشاش مەن بىلەن ئالاقىدە بولغان، ـــ دەپتۇ ھېلىقى ئايال. ④ بىرەر ئىدارە، تەشكىلاتنىڭ تونۇشتۇرۇش ياكى ئىسپات خېتى: سەن كەنتنىڭ ئالاقىسىنى ئېلىپ يېزىغا بارغىن.

ئالاق ـ پالاق دىيال. ئالاقزادە.

ئالاق ـ جالاق ئېگىز ـ پەس، غەلىتە، تېنەپ ـ تەمتىرەپ؛ باش ـ ئايىغى يوق؛ قورقۇنچلۇق: قازى ئالاق ـ جالاق بولۇپ قۇلاقلىرىغچە قىزىرىپ كەتتى.

ئالاقزادە رەۋ. نېمە قىلىشنى ئېنىق بىلمەي تېنەپ ـ تەمتىرەپ، ئالاق ـ جالاق ھالەتتە، قورقۇپ ھالدا: دۇشمەنلەر ئالاقزادە بولۇشۇپ ئوقنى قاياققا قارىتىپ ئېتىشنى بىلمەي قالغانىدى.

ئالاقزادىلەشمەك پ. ئالاقزادە بولماق، ئالاقزادە ھالەتكە كېلىپ قالماق: دۇشمەن ئەسكەرلىرى ئالاقزادىلىشىپ قايسى تەرەپكە قېچىشنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قالدى.

ئالاقزادىلىك ئى. ئالاقزادە بولۇش، ئالاقزادىلىشىش: يامۇل ئىچى ئالاقزادىلىككە تولدى.

ئالاقول بىر قوللۇق ئەمەس، ئالغۇ ـ بەرگۈدە باراۋەر مۇئامىلە تۇتمايدىغان: ئالا قول ئادەم.

ئالا ـ قۇرار دىيال. ئالا ـ بۇلماچ، ئالا ـ بۇلا.

ئالاقچى ئى. ئالاقىلەشكۈچى خادىم، ئالاقە ئىشلىرى خىزمەتچىسى.

ئالاقچىلىك ئى. ئالاقىلىشىش ئىشى: ئۇ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئالاقچىلىك بىلەن شۇغۇللانماقتا. * شىنجاڭ كۆچمە ئالاقچىلىكىنىڭ مۇنەۋۋەر كارخانا ۋە پۇقرالىرىمۇ ماھىيىتى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلدى.

ئالاقدار سۈپ [ئە + پ] مۇناسىۋەتلى، ئالاقىسى بار: ھۆكۈمەت خىزمىتى ۋە ئىقتىسادىي خىزمەتكە ئالاقىدار چوڭ ـ چوڭ مەسىلىلەرگە دائىر سىياسەتلەرنى يەنىلا پارتىيە بەلگىلىشى لازىم.

ئالاقسىز سۈپ. ئالاقىسى، مۇناسىۋىتى، تەسىرى يوق، مۇناسىۋەتسىز: بۇ ئىش ئۇنىڭ بىلەن ئالاقىسىز.

ئالاقلەشتۈرمەك «ئالاقىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئالاقلەشمەك مۇناسىۋەت، ئالاقە ئورناتماق؛ باردى ـ كەلدى، ئالدى ـ بەردى قىلماق: ئۇ بىز بىلەن داۋاملىق ئالاقلىشىپ تۇراتتى.

ئالاقلىلىك سۈپ. ئالاقىسى بار، ئالاقە ئورناتقان، ئالاقىدار: بۇ ئىشلار بىر ـ بىرى بىلەن ئالاقلىلىك.

ئالاقۇاز سۈپ. ئالاقىگىلا تايىنىدىغان، ئالاقە ئارقىلىقلا ئىش بېجىرىشنى ئادەت قىلىۋالغان: ئالاقۇاز ئادەم.

ئالاقۇازلىق ئى. ئالاقە بىلەن ئىش قىلىشقىلا تايىنىدىغان ئادەت: تۆۋەنگە چۈشۈپ تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلمايدىغان، ئالاقۇازلىققا يۆلىنىدىغان يامان ئىش ئىستىلىنى تۈزىتىش لازىم.

ئالاكا ئى. دىيال. ئاكا، ئاغا.

ئالاڭ سۈپ. ئارىسىغا زىرائەت ياكى باشقا ئۆسۈملۈكلەر ئۇنمىگەن، بوش، ئالا، ئالا ـ بۇلا، شالاڭ،ئالاق: ئالاڭ يەر. * بۇغدايلار ئالاڭ ئۇنۇپ قاپتۇ. *ئاسمانلار ئالاڭلاپتۇ، يۇلتۇزلار شالاڭلاپتۇ. مەن يارغا نېمە قىلغان، ئۇ مەندىن يامانلاپتۇ.

ئالاڭغۇ سۈپ. تەكشى ئەمەس، تەكشى بولمىغان؛ ئېگىز ـ پەس ياكى ئۇزۇن ـ قىسقا: ئۇ ئىشلار بوۋاينىڭ يەكتىكىنىڭ ئىچىدە ئالاڭغۇ ئورۇۋاتقان ئاجىز يۈرىكىدە ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرغان...

ئالاڭغۇلۇق ئى. تەكشى ئەمەس، قالايمىغان ھالەت.

ئالاڭغىرىماق پ. كۆزلىرى ئىچىگە تارتىپ كەتمەك، ئېچىرقىماق؛ ھالسىرىماق، دەرمانسىزلاشماق.

ئالاڭقا سۈپ. زىچ، قويۇق ئەمەس؛ ئۇ يەردە ـ بۇ يەردە، شالاڭ.

ئالاڭلىق ئى. پاراكەندىچىلىك، خاتىرجەمسىزلىك، مالمانچىلىق، قالايمىقانچىلىق، بوشلۇق، ئاللىق.

ئالاڭلىماق پ ① ھەيران بولماق؛ ئاڭقىرالماي قالماق؛ ئالاقزادە بولماق: ئايروپىلان بۇلۇتنىڭ ئۈستىدە ئۇچۇشقا باشلىغاندىن كېيىن مەتتوختەم ئايروپىلاننىڭ ئىچىدىكى نەرسىلەرگە ئالاڭلاپ قاراشقا باشلىدى. ② ئېچىلماق: ئاسمانلار ئالاڭلاپتۇ، يۇلتۇزلار شالاڭلاپتۇ. مەن يارغا نېمە قىلغان، يار مەندىن يامانلاپتۇ.

ئالاڭغۇلاشماق پ. كۆزلىرى ئىچىگە تارتىپ كەتمەك، ئالاڭغىرىماق، ھالسىرىماق: بىمار تۇنجى چۈرىدەپ پىرقىراشقا باشلىدى، پىرقىرىغانسېرى كۆزلىرى ئالاڭغۇلىشىپ، بېشى ئايلىنىپ ھوشىدىن كېتىپ ئۇخلىسىغا يىقىلىپ چۈشتى.

ئالامەت [ئە] ① ئى. بەلگە، نىشانە، ئىپادە، ئىشارە: ئېلىش ئالامىتى. كۆپەيتىش ئالامىتى. * ئەختەم ئۆمەرنىڭ ھېكايىلىرىدە پىرسوناژ خاراكتېرىنىڭ بىر ئېيتقان بۇ مۇھىم ئالامەتلىرىنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ. ② سۈپ. ناھايىتى ئاجايىپ: بۇگۈن ناھايىتى ئازادە كەيپىنگەن بىر شاھزادە ئالامەت كېلىشكەن بىر زور ئارغىماق ئاتنى مېنىپ كېلىپ، چاپقانچە 20 ـ پەلەمپەيگىچە چىقتى.

ئالامەتلىك سۈپ. ئالامىتى بار، ئالامەتكە ئىگە، بەلگىسى، ئىشارىسى بار: كۆپ ئالامەتلىك تەڭلىمىلەر.

ئالاھازەل رەۋ [ئە] («ئالاھازەلقىياس» سۆزىنىڭ قىسقارغان شەكلى) تەخمىنەن، قىياس قىلىنىشچە، مۆلچەرلىنىشچە: ئارىدىن ئالاھازەل ئىككى ئاي ئۆتكەندە، سايلانغانلار رەسمىي ئېلان قىلىندى.

ئالاھازەلقىياس رەۋ [ئە] مۆلچەرلىنىشچە، قىياس قىلىنىشچە، تەخمىنەن: ئالاھازەلقىياس بۇ يەردە جەق ماجىرا بولىدۇ.

ئالاھىدە سۈپ [ئە] ① باشقىلاردىن پەرقلىق، ئايرىم: ئالاھىدە تاۋارلار. // بۇ ئاتلار ئالاھىدە بېقىلىدىغان ئاتلار بولۇپ، خالىغان جايدا ئوتلىشى شەرت ئىدى. ② ئۆزىگە خاس، مەخسۇس: ژۇرنالنىڭ ئالاھىدە سانى. // ئۆكام غالىبجان، مەن سىزنى ئالاھىدە يوقلاپ كەلدىم.

ئالاھىدىلەشتۈرمەك «ئالاھىدىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئالاھىدىلەشمەك پ. ئالاھىدىلىككە ئىگە بولماق، ئالاھىدە پەرقلەنمەك: ئادەم تولىمۇ ئالاھىدىلىشىپ كەتكەندە، كىشىلەردىن ئايرىلىپ قالىدۇ.

ئالاھىدىلىك ئى. پەرقلىق خۇسۇسىيەت، بەلگىلىك ئارتۇقچىلىق، مەخسۇس ئايرىملىق: بىز ھەممە خىزمەتتە شىنجاڭنىڭ مىللىي رايونلۇق ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇتمايدىغان بولساق، خىزمەت

لەرنى ياخشى ئىشلىيەلمەيمىز.

ئالاۋۇدۇن سۈپ. قىلمايدىغان ئىشى يوق، قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدىغان، بەك ياماق.

ئالايتماق «ئالايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ نېمە كارىڭ! ــ دېدى ئۇ كۆزلىرىنى ئالايتىپ.

ئالايتىشماق «ئالايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئالايلۇق تىر. قىستۇرما سۆز رولىدا «مىسال قىلىپ باقايلى، مەسىلەن، پەرەز قىلايلى» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.

ئالايلى تىر ← **ئالايلۇق**.

ئالايماق پ. كۆزنى يوغان ئېچىپ، چەكچىيىپ قارىماق، چەكچەيمەك: ھۈسەن ئاكا بۇ سۆزۈن تەلەتلەرگە غەزەپ بىلەن ئالايدى.

ئالايتەن رەۋ. ئالاھىدە، مەخسۇس، ئايرىم تەييارلىق بىلەن؛ شۇنىڭ ئۈچۈنلا: مەنمۇ قىز بىلەن تەڭ سومكامدىن ئالايتەن تەييارلانغان بىر دەستە گۈلنى چىقىرىپ قەبرىگە قويدۇم.

ئالە «ئالماق» پېئىلىنىڭ III شەخس بىرلىك ساندىكى بۇيرۇق ــ ئۈمىد رايى.

ئالە شەرىكىنى ① ھەممىسى ساڭا ھېساب، ھەممىسى ساڭا قالسۇن. ② قارا بۇنى، بەللى.

ئالەت ئى [ئە] ① جابدۇق، قورال، سايمان. ② ئەرلەرنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

ئالەك ئى. دىيال. ئاقكېسەل، بەرەس.

ئالەم ئى [ئە] ① پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات، دۇنيا، پۈتۈن جاھان: كوشكا! توۋا! ئالەم پەيدا بولغاندىن بۇيان بۇ يەرگە كوشكىنىڭ بىرىنچى قېتىم كېلىشىغۇ بۇ! ② بۇ دۇنيا: ئالەمدىن ئۆتمەك. ئالەمدىن كەتمەك. ③ ۋەزىيەت، ھالەت: ئەجەبمۇ زامان بولدى، ئالەم چۆرگىلەي دەيدۇ، يۈرەكتىكى زەردار سۇ قانغا ئۆرگىلەي دەيدۇ (قوشاق). ④ كۆچمە. ۋاقىت، زامان: ئەخمەت بۇ يەردىن كەتكىلى نە ئالەم بولدى؟

ئالەم ئايروپلانى ئالەم بوشلۇقىدا، يەر شارى بىلەن پىلانېتالار ئارىسىدا قاتنايدىغان ئايروپىلان.

ئالەم بوشلۇقى ئاتموسفېرا قاتلىمىدىن باشقا ھەممە بوشلۇق، كائىنات.

ئالەمدىن خوشلاشماق ھاياتلىقتىن كۆز يۇمماق، ئۆلمەك: لېكىن ۋاقىت ئۆزگەرتىدۇ ئىنسانىنى، ئىزلار قالار ئۇنىدا ئۆتكەن ھەر دەمدىن، گۈدەك ئۆسەر، ياشقا يېتەر، قېرىلىق ۋە قېرىلار خوشلىشىدۇ ئالەمدىن.

ئالەم كېمىسى كۆپ ئۇگىلىك راكېتالىق قاتناش قورالى. يەر شارىدىن قويۇپ بېرىلگەندە ئالەم بوشلۇقىدا قاتناپ يۈرەلەيدىغان ئۇچۇش ماشىنىسى.

ئالەمنى باشقا كىيمەك ھېچنېمىدىن تەپ تارتماي، بىلگىنىنى، خالىغىنىنى قىلماق.

ئالەمنى بىر ئالماق ھەممە يەرگە ئاڭلانماق: ئۇنىڭ ۋايجان دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئالەمنى بىر ئالدى.

ئالەمنى مالەم قىلماق قالايمىغان ھەرىكەت ۋە ۋارقىرىغان ئاۋاز بىلەن ئەنسىزلىك پەيدا قىلماق: بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئانا بولسا ئالەمنى مالەم قىپتۇ.

ئالەمبەخش سۈپ [ئالەم + بەخش] ئالەم بەخش ئەتكەن؛ ئالەمچە زور: ئۇلۇغۋار بۇ نامنىڭ تەرىپى ئۇچۇن، ئالەمبەخش سۆيگۈدىن يازمەن خالاس.

ئالەمچە سۈپ. ئالەمگە تەڭ كېلىدىغان، ناھايىتى كەڭ، ناھايىتى كۆپ: ۋەتەندۇر بىز مىليون پەرزەنتكە ئانا، ۋەتەندۇر مۇقەددەس مەڭگۇ باشپاناھ، ئوغلىمەن، دېمەككى مۇھەببىتىمنى ئالەمچە بار دېسەم ئاز كېلەر يانا.

ئالەمشۇمۇل سۈپ [ئە + پ] خەلقئارا ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيىتى ئىنتايىن چوڭ؛ جاھانشۇمۇل: تارىخىمىزدا ئالەمشۇمۇل داستانلارنىڭ ئالتۇن بەتلىرىگە پۈتۈلگەن قىز ــ يىگىتلەر ئاز ئەمەس.

ئالەمشۇناس ئى [ئە + پ] ئالەمشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئالەمشۇناسلىق ئى. ئاستىرونومىيەلىك كۆزىتىش ماتېرىياللىرى ۋە فىزىكىلىق قانۇنىيەتلەر ئاساسىدا ئالەم بوشلۇقىدىكى ماددىلارنىڭ تارقىلىشى، ھەرىكىتى، ئۆزگىرىشى ۋە ئالەم بوشلۇقىنىڭ گېئومېتىرىيەلىك ئالاھىدىلىكى قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىش كەسپى.

ئالەملەشمەك پ. ئالەمگە كەڭ تارقالماق، ئالەمدە ئومۇملاشماق، دۇنياۋىلاشماق: بۇلار يەنە ئۆزلۇكتىن ئىبارەت قانداقتۇر شۇ بىر شەخس، شۇ بىر دەقىقىدىكى ئالەملەشكەن مۇرەككەپ ھادىسىگە يىلتىز تارتالمىغان.

ئالەملىك سۈپ. ① ئالەمگە ئاتالغان، ئالەمگە بېغىشلانغان: ئۇ ئالەملىك. ئىككى ئالەملىك. ② ئالەمگە خاس، ئالەمدە بولۇشقا تېگىشلىك: ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى بىلىشىنى ئالەملىك قانۇنىيەتنى تېپىش ئاساسىدىكى مۇقەددەس يۇكسىلىش، دەپ قارايدۇ.

ئالەمىي سۈپ [ئە] دۇنياۋى، پۈتۈن ئالەمگە تەئەللۇق: قۇشنى ئېگىشىپ يۇرگەن كىشىلەر يۇگۇرۇپ كېلىپ: ــ ۋاي ئالەمىي خان، مۇبارەك بولسۇن! ــ دېيىشىپ ھۆرلىقانى خان ئوردىسىغا ئەكېتىپتۇ.

ئالبان ئى <ئىرق> شۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئالبانىيە دۆلىتىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئالبانچە ① سۈپ. ئالبانلارغا، ئالبان خەلقى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت، ئالبان خەلقىگە خاس: ئالبانچە ئۇسسۇل، ئالبانچە ئادەت. ② ئى. ئالبان تىلى ياكى يېزىقى: ئالبانچە سۆزلىمەك.

ئالبوم ئى [ر< فىران] خاتىرە ئۈچۈن چۈشكەن فوتو سۈرەتلەر، ئاتكرىتكىلار ياكى ھەرخىل ماركىلار توپلام قىلىپ چاپلانغان قېلىن مۇقاۋىلىق دەپتەر.

ئالبوملۇق سۈپ. ئالبومى بار، ئالبومغا ئىگە بولغان.

ئالپىنىزم ئى [ر] <تەن> تاغ چوققىلىرىغا، مۇز تاغلارغا چىقىش ئىسپورتى.

ئالپىنىست ئى [ر] <تەن> تاغ چوققىلىرىغا ۋە مۇز تاغلارغا چىقىش ئىسپورتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەنھەرىكەتچى.

ئالتە بەشتىن كېيىن يەتتىدىن بۇرۇن كەلگەن سان: ئالتە ئوغۇل. ئالتا قوي. ئالتە نان.

ئالتە پاتمان ناھايىتى كۆپ، ناھايىتى زور؛ ئارتۇقچە: ئالتە پاتمان گەپ.

ئالتە توك ـ توك بىرنەچچىلا؛ ئازغىنا: خەلق كۈچى قۇدرەتـ

لىك، يېڭىلىمەستۇر جاھاندا، «ئالتە توك ـ توك» خائىننىڭ ئىغۋاسىغا ئىشەنمە.

ئالتە كۈنلۈك ئالەم تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان، ئۇزۇن بولمىغان ھايات: مەن سېنى پاناھ تارتىپ ئايۇانىڭدا ياتايمۇ، ئالتە كۈنلۈك ئالەمدە سېنىڭ دەردىڭنى تارتايمۇ.

ئالتەيلەن سان. ئالتە كىشى، ئالتە ئادەم.

ئالتۇن ① ئى <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Au(Aurum). رەڭگى قىزغۇچ سېرىق، سوزۇلۇشچان، خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق ، پۇل ۋە زىننەت بۇيۇملىرى ياسىلىدىغان قىممەت باھالىق ، ئەتىۋار مېتال؛ زەر. ② سۈپ. كۆچمە. قىممەتلىك، بىباھا، گۇللەنگەن، تەڭدىشى يوق: ئالتۇن دەۋر. ئالتۇن پەسىل. ③ سۈپ. كۆچمە. ئالتۇنغا ئوخشاش سارغۇچ قىزىل: ئەتىياز قۇياشى ئالتۇن نۇرلىرى بىلەن قارلىق دالىلارنى نۇرلاندۇرۇشقا باشلىدى. ④ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئالتۇن قوزۇق ① يەر شارىنىڭ شىمالىي قۇتۇبىغا ئەڭ يېقىن يورۇق يۇلتۇز، كىچىك يەتتە يۇلتۇزنىڭ بىرى، قۇتۇب يۇلتۇزى. ② ھېچكىم يۆتكەپ كېتەلمەيدىغان، ئەبەدىي بايلىق: يەر ـ ئالتۇن قوزۇق.

ئالتۇنچى ئى. ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق ماتېرىياللاردىن ھەر خىل زىننەت بۇيۇملىرى ياسىغۇچى ھۈنەرۋەن، زەرگەر.

ئالتۇنشاخ ئى [ئالتۇن + شاخ] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى سېرىق رەڭدە بولۇپ، كۈزدە ئېچىلىدۇ. مەنزىرە ئۆسۈملۈكى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. پۇتۇن تېنىدىن سېرىق رەڭ بويالغان ئايرىشقا ۋە دورا ياساشقا بولىدۇ. دورىسىنىڭ تەبىئىتى سوغۇق، تەمى چۈچۈمەل بولۇپ، ئىسسىقلىق، زەھەر ۋە ئىششىق قايتۇرىدۇ. گال ئاغرىقى، زۇكام، دىن قىزىش ۋە يارا ـ جاراھەت قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

ئالتۇنگۈل ئى [ئالتۇن + گۈل] <بوت> ① ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقىنىڭ ئۇزۇن ساپىقى بار، يوپۇرمىقى بەش بۇرجەك شەكىلدە بولىدۇ، ياز پەسلىدە چېچەكلەيدۇ، گۈلى چوك بولىدۇ، مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ، گۈلى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئالتۇنگۈللۈك سۈپ. ئالتۇنگۈل سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ياكى ئالتۇنگۈل سۈرىتى بېسىلغان: ئالتۇنگۈللۈك رەخت.

ئالتۇنلۇق ئى ① ئالتۇنى بار، ئالتۇنغا ئىگە، ئالتۇن چىقىدىغان يەر: ئالتۇنلۇق ئۆيدىن كۆڭۈلنىڭ تىنچلىقى ياخشى (ماقال). ② ئۆلۈغلار مازارلىقى.

ئالتىئاتار سۈپ [ئالتە + ئاتار] ئالتە تال ئوق يەيدىغان، ئالتە ئوقلۇق: ئالتىئاتار تاپانچا.

ئالتىلىك سۈپ. ئۈستىگە «6» بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن؛ «6» ئۆلچەم قىلىنغان: ئالتىلىك تاپان.

ئالتىن رەۋ. دىيال. ئاستى، تېگى: بوسۇغىنىڭ ئالتىنىغا كۆمۈگىلۈك.

ئالتىنچى سان. تەرتىپى بەشىنچىدىن كېيىن يەتتىنچىدىن ئىلگىرى بولغان: ئالتىنچى ئاي. ئالتىنچى رەت.

ئالتۇارىم سۈپ. دىيال. ئالىجوقا، تۇراقسىز: بۇ تولىمۇ ئالتۇارىم كىشى ئىكەن.

ئالتىنچىلىك ئى. ئالتىنچى ئورۇن، دەرىجە: ئالتىنچىلىككە ئېرىشمەك.

ئالجىتماق «ئالجىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئالجىشماق «ئالجىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار راستىنلا ئالجىشتى، بولمىسا مۇشۇ گەپلەرنى قىلىپ يۈرۈشمىدۇ.

ئالجىماق پ. خىيالىغا كەلگەننىي دەيدىغان بولۇپ قالماق؛ ئەس ـ ھوشىنى يوقاتماق: ـــ ئالجىپ قالدىڭمۇ، ساۋۇت؟ ـــ دېدىم مەن غەزەپلىنىپ. ـــ نېمە دەۋاتسەن، ھەي، ئەبلەخ؟!

ئالچا ئى. تارس. چوك خوتۇن، بۇرۇنقى دەۋردىكى بەگ ـ پادىشاھلارنىڭ چوڭى: ئوغۇزخان ئالچىسىنىڭ گېپىگە كىرىپ ...

ئالچاق سۈپ ① پۇتىنى كېرىپ چامدايدىغان، ئىرغاڭلاپ ماڭىدىغان: ئالچاق پۇت. ② كۆرەڭلەيدىغان، گىدىيىدىغان.

ئالچاڭا رەۋ. دىيال. شۇ ئارىدا، شۇ ئارىلىقتا، شۇ ئەسنادا.

ئالچاڭشىتماق «ئالچاڭشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئالچاڭشىماق پ. ئالچاڭلاپ ماڭماق، ئالچاڭلىماق: ساۋۇتجان تاماكىنى بىرنەچچە شورىۋالغاندىن كېيىن ئالچاڭشىغان ھالدا سادەتنىڭ ئالدىغا كەتتى.

ئالچاڭلاتماق «ئالچاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئالچاڭلاشماق «ئالچاڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئالچاڭلىماق پ ① پۇتىنى كېرىپ، ئىرغاڭلاپ ماڭماق: ئۇ بۇ قېتىم كېسەلدىن قوپقاندىن بېرى ئالچاڭلاپ ماڭىدىغان بولۇپ قالدى. ② كۆرەڭلىمەك، گىدەيمەك: سەمەت ئازراق قېتىۋېلىپلا ئالچاڭلىغىلى تۇردى.

ئالچايتماق «ئالچايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئالچايغاق سۈپ. تولا ئالچىيىدىغان، ئالچىيىپلا تۇرىدىغان: ئالچايغاق بالا. ئالچايغاق ئايال.

ئالچايماق پ. پۇت ـ قولىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ياكى چاتىرىقىنى كېرىپ ئولتۇرماق: ـــ نېمانداق ئالچىيىپ ئولتۇرسەنوي؟ ـــ دەپ ۋارقىرىدى قاسىمئاخۇن ئوغلىغا.

ئالچۇ ئى. ئوشۇقنىڭ ئويمان يۇز تەرىپى بىلەن تىك تۇرۇشى.

ئالچۇ چۈشمەك (قوپماق) قىمار ئويۇنىدا ئوشۇقنىڭ يۈز تەرىپى يۇقىرىغا قاراپ تىك تۇرماق، ئۇتماق.

ئالچۇق ئى. ئېتىزلىقتىكى تۆت ئەتراپى توسۇلغان، تۆپىسىگە ياغاچ، شاخ ـ شۇمبىلار يېپىلغان، ئادەم ئولتۇرىدىغان قوروللىما، ساتما، كەپە.

ئالچىغاي سۈپ. دىيال، تاش مايماق.

ئالچىيىشماق «ئالچايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئالد (ى) ئى ① نەرسىلەرنىڭ كۆزەتكۈچىگە قاراپ تۇرغان قىسمى؛ يۈزى: تاغنىڭ ئالدى شېغىل ئارىلاش شىبەن تاش ئىدى. ② ھوزۇرى، ئۈدۈلى، قېشى: مەخسۇت ئالىمنىڭ ئالدىغا كەلدى. ③ كۆچمە. ياخشىسى، ئەلاسى، ئالغا باسقىنى: باتۇر زاۋۇتمىز دىكى يىگىتلەرنىڭ ئالدى. ④ بېشى، دەسلەپكىسى، ئاۋۋالقى: باققالىنىڭ ئالدى ياخشى، قاسساپنىڭ كەينى (ماقال). * مانا، مېھمانلار ـ نىڭ ئالدى كېلىشكە باشلىدى. ⑤ ئىلگىرى، ئاۋۋال، بۇرۇن: بىز ئالدى بىلەن ئۆز خىزمىتىمىزنى كەم ـ كۈتسىز، تولۇق ئىشلىشىمىز

كېرەك. ⑥ جىنسىي ئەزانىڭ سىلىقلاشتۇرۇلۇپ ئاتالغان يەنە بىر نامى.

ئالدى پەش ① پەلتو، چاپان قاتارلىقلارنىڭ ئالدى قىسمى. ② ھەممە ئىشتا ئالدىدا شاپاشلايدىغان، ئالدىدا چاپىدىغان، شاپاشلىغاق. ③ شۇنداق ئادەم.

ئالدى پېشاب كىچىك تەرەت؛ سۈيدۈك: ئالدى پېشاب راۋان بولماق.

ئالدىغا بارماق تويدا يىگىت تەرەپ قىز تەرەپكە چاي ئاپارماق.

ئالداپ- سالداپ ← ئالداپ- سلاپ: كىشىلەر ئەھۋالىنى ئوققاندىن كېيىن خەلىچىنى ئالداپ - سالداپ كەتكۈزدى.

ئالداپ- سلاپ يالغان گەپ ۋە يالغان ۋەدە قىلىپ؛ ھەر خىل ئالدامچىلىق ۋاستىلىرىنى ئىشقا سېلىپ: ئۇنى ئالداپ - سلاپ قايتۇرۇۋەتتى.

ئالداتماق «ئالدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئالداشماق «ئالدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئىككىسى ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي قىلىبىنى ئاشكارا قىلماي، بىر - بىرىنى ئالداشماقتا ئىدى.

ئالدام ئى. ئالداش پائالىيىتى: سەن مېنىڭ بۇ گەپلىرىمنى قۇلىقىڭدا چىڭ تۇتۇپ، باشقىلارنىڭ ئالدىمىغا چۈشۈپ كەتمىگىن.

ئالدام خالتا يالغان ئېيتىلغان سۆز - ھەرىكەت، تۇزاق: ئالدام خالتىغا چۈشمەك.

ئالدامچى ئى. باشقىلارنى ئالدىغۇچى: ئالدامچىلار ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ، يىگىتنىڭ ئۆيىدىن قىزنى ئوغرىلاپ كېتىپتۇ.

ئالدامچىلىق ئى. ئالداش بىلەن شۇغۇللىنىش پائالىيىتى.

ئالدانماق «ئالدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: — ئىسىت، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئۇنىڭ چىرايلىق سۆزلىرىگە ئالدىنىپ - تىمەن.

ئالدۇرماق «ئالماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ياد ئالدۇرماق. چاچ ئالدۇرماق.

ئالدىبەھد ئى [ر] ئورگانىك بىرىكمىلەرنىڭ بىر تۈرى. كاربونىل بىلەن بىرداندە ئالكىل، بىرداندە ھىدروگېن ئاتوم - مىنىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولىدۇ. ئاساسلىقلىرىدىن فورمالدېھىد، ئاتسېتالدېھىد قاتارلىقلار بار.

ئالدى- ئارقىسى ① ئالدى ۋە ئارقا تەرىپى، ئەتراپى: ئالدى - ئارقىسىغا قارىماق. ئالدى - ئارقىسى گۈللۈك ئۆي. ② بىر ئەرسىنىڭ ئوڭ ۋە تەتۈر تەرىپى، ئاستى - ئۈستى: ئالدى - ئارقىسى قىزىرىپ پىشقان نان. ئالدى - ئارقىسى سىلىق توقۇلغان گىلەم. ③ كۆچمە. ياخشى - يامان تەرىپى، بولىدىغان - بولمايدىغان تەرىپى: ئەي ئوغۇل، سۆزنىڭ ئالدى - ئارقىسىغا قارا، مەنىسىنى بىلىپ سۆزلە. بىر كىشى سۆزنىڭ مەنىسىنى بىلىپ سۆزلىمىسە، تۈتى قۇشقا ئوخشاپ قالىدۇ.

ئالدى- بەردى ← ئالغۇ- بەرگۈ: ئەمدى كېتىش نۆۋىتى ماڭا كەپتۇ، دۇيدەكى ئالدى - بەردىمنى ھېسابلىشۇۋېتەيلى.

ئالدىچە رەۋ. ئالدىنى قىلىپ، ئالدى تەرەپ بىلەن: ئالدىچە ئۆزمەك. ئالدىچە ماڭماق. ئالدىچە يۈدۈمەك.

ئالدىدا تىر ① ھۆزۈرىدا، قېشىدا: ئىشنى ياخشى قىلساق، ئاممانىڭ ئالدىدا يۈزىمىز يورۇق بولىدۇ. ② بۇرۇن، ئىلگىرى، پەيتىدە: زەيتۇنەم باشلىغان ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغاندا، تېببىي يارىدەم سومكىسىنى بوينىغا ئېسىپ، قادىر ئالدىراپ يېتىپ كەلدى. ③ نىسبەتەن، قارىغاندا: دەرس قانچە قىيىن بولسىمۇ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىرىشچانلىقى ئالدىدا ھېچ نەرسە بىلىنمەيدۇ.

ئالدىدا يىپ ئېشەلمەيدۇ ئۇنىڭغا ھەرگىز تاقابىل تۇرالمايدۇ، قەتئىي تەڭلىشەلمەيدۇ، ئۇنىڭدىن جىق تۆۋەن تۇرىدۇ.

ئالدىدىكى سۇپ. ئالدىدا تۇرغان؛ ئالدىدا مېڭىۋاتقان: ئالدىدىكى كىتاب. ئالدىدىكى بالا.

ئالدىدىن رەۋ. بىرەر ئىش، ۋەقە - ھادىسە باشلىنىشتىن ئىلگىرى؛ بۇرۇن: ئالدىدىن ئېيتماق. ئالدىدىن پۇل بەرمەك.

ئالدىدىن توغرا ئۆتمەك بىھۆرمەتلىك قىلماق: ئالدىلىرىدىن توغرا ئۆتۈپ قويغان بولسام كەچۈرگەيلا.

ئالدىدىن ئۆتكۈزمەك سەمىگە سېلىپ، ماقۇللۇقىنى، رازىلىقىنى ئالماق: بۇ ئىشنى مەن باللارنىڭ ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ قويايي.

ئالدىراپ- تېنەپ ① ھەم ئالدىراپ، ھەم تېنەپ؛ ئۆزىنى توختىتىۋالالماي، تولۇق تەييارلىقسىز: ئۇ بوينىنى ئالدىراپ - تېنەپ جۇۋىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇپ پىرىكازچىكقا پۇل ئۈزاتتى، سودا پۈتتى. ② ئويلانماي، پىكىر يۈرگۈزمەي: بەزى يازغۇچىلار ئالدىراپ - تېنەپ يېزىلغان ئەسەرلىرى بىلەن تەھرىرلەرنىڭ بېشىنى قاتۇرىدۇ.

ئالدىراپ- سالدىراپ ← ئالدىراپ- تېنەپ: ئەزالار ئالدىراپ - سالدىراپ ئۆز ئۆيلىرىگە يۈگۈرۈشتى.

ئالدىراتماق «ئالدىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلارغا تاماق تەييارلاش ئىشى بىزنى تولىمۇ ئالدىراتتى.

ئالدىراش ① رەۋ. جىددىي ھالدا، بىردەم تۇرماستىن، توختىماي: ئالدىراش ئىشلىمەك. ② سۈپ. مۇھىم، ۋاقتى قىسقا، تېزلىكنى تەلەپ قىلىدىغان: يېزىنىڭ ئەڭ ئالدىراش ۋە جىددىي پەيتى — ئورما باشلاندى.

ئالدىراش- تېنەش ← ئالدىراپ- تېنەپ: بۇنداق سوئالنى كۆتمىگەن قاسىم ئالدىراش - تېنەش «ھەئە، تونۇيمەن» دەپ جاۋاب بەردى.

ئالدىراشچىلىق ئى ← **ئالدىراشلىق:** ئەلى ئالبومنى ئالدىراش - چىلىقتا قايتا - قايتا ۋاراقلىدى.

ئالدىراشلىق ئى. جىددىي، توختىماي ھەرىكەت قىلىپ تۇرۇش ھالىتى ۋە ھەرىكىتى: ئەخمەت چېچىلىپ ياتقان مېتال پۇللارنى ئالدىراشلىق بىلەن يىغىشتۇردى - دە، يانچۇقىغا سالدى.

ئالدىراشماق «ئالدىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈك دەرىجىسى: ئانىلىرى ئۇنى بار نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى بىلەن مېھمان قىلىشقا ئالدىرىشاتتى.

ئالدىراقسان سۈپ. ئالدىراپ تۇرىدىغان، ئالدىراڭغۇ: باشلىغىمىز بىرئاز ئالدىراقسان ئىدى.

ئالدىراقسانلىق ئى. ئالدىراقسان ھالەت، مىجەز؛ ئالدىراڭغۇلۇق: ئالدىراقسانلىق قىلماق.

ئالدىراڭغۇ سۈپ. دائىم ئالدىرايدىغان؛ ئالدىراقسان: بەھزات كۆپ ئىلىملەرنى ئوقۇغان، ئەقىل - پاراسەتلىك يىگىت بولسىمۇ، ئالدىراڭغۇ، قانائەتسىز ئىكەن.

ئالدىراڭغۇلۇق ئى. ئالدىراڭغۇ ھالەت، مىجەز، ئالدىراقسانلىق: ھېزىمنىڭ ئالدىراڭغۇلۇقىنى بىلگەن ھاشىم ئاكا كۆڭلىگە بىر ئىشنى پوكۈپتۇ.

ئالدىرىما ① «ئالدىرىماق» پېئىلىنىڭ II شەخس بىرلىك

سانىنىڭ بولۇشسىز بۇيرۇق رايى. ② «قاراپ تۇر، كېيىن كۆر، شۇ ۋاقىتدا بىل» مەنىلەردىكى جېكىلەش، ئاگاھلاندۇرۇش سۆزى: ئالدىرىما، قۇلقىڭنى قولۇڭغا تۇتقۇزۇپ قويمىسام، دادامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي!

ئالدىرىماق پ ① بىرەر جايغا يېتىپ بېرىش ۋە بىرەر ئىشنى بېجىرىش ھەرىكىتىنى تېزلەشتۈرمەك؛ تېز يۈرمەك: ئۇ چىلىغان ناننىڭ يېرىمىنى يەپلا مەكتىپىگە ئالدىرىدى. ② توساتتىن يۇز بەرگەن ئىش ـ ھەرىكەت سەۋەبىدىن ھودۇقماق، ھايا-جانلانماق، ئەنسىرىمەك: جېلىل بوۋاي بۇنى ئاڭلاپ گويا بىر ئىش يادىغا چۈشكەندەك ئالدىراپ بانكىغا كىردى.

ئالدى ـ ساتتى ئېلىش ـ سېتىش پائالىيىتى؛ سودا: ئۇلار يۇرۇش ـ تۇرۇشتا سىپايە، سۆزدە مۇلايىم، ئالدى ـ ساتتىدا ئادىل، ھەرىكەتتە تۈز بولۇپ كىشىلەرگە ئىللىق مۇئامىلە قىلىدىكەن.

ئالدى ـ كەينى ① ئالدى ۋە ئارقا تەرىپى، ئەتراپى: ئۆينىڭ ئالدى ـ كەينى پاكىز تازىلاندى. ② بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتتىن ئىلگىرى ھەم كېيىن: مۇشۇ ئىشلارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە 80 ئېغىز ئۆيى بوشىدى.

ئالدى ـ كەينىگە قاراپ قالماق بىرەر ئىشنى قىلىشتا ئىككىلەنمەك، ئارىسالدى بولماق.

ئالدى ـ كەينىگە قارىماق بىرەر ئىشنى قىلىشتا ئەتراپلىق ئويلىماق: بۇ ئىشتا ئالدى ـ كەينىگىلەرگە قاراپ ئىش كۆرمەسكىلەر ئاخىر ياقاڭلارنى چىشلەپ قالىسىلەر جۇمۇ!

ئالدىماق پ ① ئەخمەق قىلماق، گوللىماق: كىچىك بالىنى ئالدىماق ئوڭاي. ② يولدىن ئازدۇرماق: ئاممىنى ئالداپ، خاتا يولغا ماڭغىنىڭنى سەزمەي يۈرەمسەن؟

ئالدىن رەۋ. ئاۋۋال، ئىلگىرى، بۇرۇن: ئەتە يېزىلىق پارتكوم ھەيئەتلەر يىغىنى ئېچىپ، ئالدىن مۇزاكىرىلىشۇېلىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئالدىنئالا رەۋ. ئىشتىن بۇرۇن، دەسلەپتىلا، ئالدىنى ئېلىپ: ئەخمەت مۇئەللىم ئالدىنئالا تەييارلاپ قويغان سوئالىنى دوسكىغا يېزىشقا كىرىشتى.

ئالدىنقى سۈپ ① ئالدى تەرەپتىكى، ئالدى تەرەپكە جايلاشقان: ئالدىنقى پوست. ئالدىنقى رەت. ② ئىلگىرى، بۇرۇن ئۆتكەن؛ ئاۋۇالقى، بۇرۇنقى: ئالدىنقى ئىنقىلابچىلارنىڭ ئىش ئىزلىرى. ③ كۆچمە. ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان، بىرىنچى: ئالدىنقى شەرت. * تۇرسۇنجان ئۇزۇنغا يۇگۈرۈش تۇرى بويىچە ئالدىنقىسى بولۇپ بىرىنچىلىكنى ئالدى.

ئالدىنقى سەپ ① بىرەر ئەمگەك ۋە خىزمەت ساھەسىدىكى ئەمەلىي مەشغۇلات مەيدانى، جاپالىق خىزمەت ئورنى. ② ئۇرۇش مەيدانى.

ئالغا ① رەۋ. ئالدىغا، ئالدى تەرەپكە: ئالغا ماڭماق. ئالغا ئىلگىرىلىمەك. ئالغا چاپمىماق. ② ئىم. كۆچمە. ئالغا قاراپ سىلجىشقا، ئالدىغا قاراپ يۇرۇش قىلىشقا چاقىرىش، ئۇندەش: ئۇلۇغ غەلىبىلەر ئۈچۈن ئالغا!

ئالغاق ئى. تاغنىڭ ئالا كۆرۈنىدىغان جايى.

ئالغۇ ـ بەرگۇ ئېلىش ـ بېرىش؛ ئىقتىسادىي مۇئامىلە، ئىقتىسادىي ئالاقە: ـــ ئەمدى بىزنىڭ ھېچقانداق ئالغۇ ـ بەرگۈمىز قالمىدى، ـــ دېدى ئۇ ئەختەمگە قول بېرىپ.

ئالغۇر سۈپ ① ئوۋنى ياخشى ئالىدىغان: ئالغۇر بۈركۈت. ② ھەققىنى كەتكۈزمەيدىغان؛ ھەر باب بىلەن ئالىدىغان: ئۇ ناھايىتى ئالغۇر ئادەم بولغاچقا، ئاللىقاچان ئۆلگەن پۇللارنىمۇ تىرىلدۈرۈپ ئالالىدى.

ئالغۇرلۇق ئى. ئېلىشقا ماھىرلىق.

ئالغۇسىز سۈپ. ئالغىلى بولمايدىغان، ئېلىش تەس بولغان: تىلغا ئالغۇسىز يامان گەپ.

ئالفا ئى [<گىرىك>] گىرىك ئالفاۋىتىنىڭ بىرىنچى ھەرپىنىڭ نامى.

ئالفاۋىت ئى [ر< گىرىك] ← **ئېلىپبە.**

ئالقات ئى ① چاتقال تېمىدىكى بىر خىل ئۆسۈملۈك. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

ئالقاتزار ئى. ئالقات كۆپ جاي، ئالقات كۆپ ئۆسكەن يەر، ئالقاتلىق.

ئالقاتزارلىق ئى. ئالقات كۆپ ئۆسكەن يەر، ئالقاتلىق: دەريا ساھىلىدىكى قېلىن ئۆسكەن ئالقاتزارلىقتا ئالقاتلار قىپقىزىل رەڭگە كىرىپ مەي باغلاپ پىشقانىدى.

ئالقاتلىق ئى. ئالقات ئۆسكەن، ئالقات بار يەر: ـــ تاتلىق گەپلىرىڭىزنى ئاڭلارمەن دەپ كەلسەم ... ئەجەب بىر ئىش بولدى، يۇرۇڭ ئالقاتلىقىنى ئايلىنايلى، ـــ دېدى زۇمرەت ئورنىدىن تۇرۇپ ئېتەكلىرىنى قېقىۋېتىپ.

ئالقش ئى ① رەھمەت سۆزى، رەھمەت تۇيغۇسى، قولالاش، ھىمايە قىلىش: ئالقىشقا ئېرىشمەك. ② ئالقىشلاپ چېلىنغان چاۋاك: دۆلەتباي سۆزىنى تۈگەتكەندە، زال ئىچىنى قىزغىن ئالقىش سادالىرى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتكەندى.

ئالقشلاتماق «ئالقىشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئالقشلاشماق «ئالقىشلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئالقشلانماق «ئالقىشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلار ئەزالارنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇپ ئالقىشلاندى.

ئالقشلىماق پ. مەنۇنىيەت بىلەن ھۆرمەت بىلدۈرمەك، ئالقىش سۆزلىرى بىلەن تەبرىكلىمەك؛ تەبرىكلەپ، قارشى ئېلىپ چاۋاك چالماق: شائىر ئۆزىنىڭ جەڭگىۋار شېئىرىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆز ئورنىدا ئولتۇردى. كۆپچىلىك قىزغىن چاۋاك چېلىپ ئالقىشلىدى.

ئالقۇاسى ئال. دىيال. ھېلىقى، ھەممىسى، ھەننۇاسى.

ئالكوھول ئى [ر< ئە] <خىم> ① مولېكۇلالىرى تەركىبىگە كىسلورود ۋە ۋودورود ئاتوملىرى گۇرۇپپىسى كىرىدىغان بىرىكمىلەر؛ ئىسپىرتلار. ② ھاراق، ۋىنو قاتارلىق ئىسپىرتلىق ئىچىملىكلەر.

ئالكوھولىزم ئى [ر] ئىسپىرتلىق ئىچىملىكلەرگە، ھاراقخورلۇققا بېرىلىش نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدىغان، ئېغىر ئاقىۋەتلەرگە ئېلىپ بارىدىغان كېسەللىك.

ئالگىبرا ئى [ر<ئە. ئەسلىي: ئەل جەبر] ماتېماتىكىنىڭ مىقدارلار ئۈستىدە (ئۇلارنىڭ سان قىممەتلىرىدىن قەتئىينەزەر) بېجىرىلىدىغان ئالامەتلەرنىڭ ئومۇمىي قائىدىلىرى ھەققىدىكى بۆلۈمى.

ئالگىبرالىق سۈپ. ئالگىبرا ئائىت: ئالگىبرالىق ئىپادە. ئالگىبرالىق مەسىلىلەر.

ئالگرات (ئالگراتى) ئى [ر< پ] ① ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى توت مېتىردىن ئالتە مېتىرغىچە ئېگىزلىكتە ئۆسىدىغان چانقال دەرەخ. چېچىكىنىڭ رەڭگى ئاق، مېۋىسى چوڭ، شەكلى يۇمىلاق بولۇپ، پىشقاندا رەڭگى سېرىقتىن قىزىلغا ئۆزگىرىدى. مېۋىسىنىڭ تەمى چۈچۈمەل بولىدۇ: بىرنىڭ باغىدا ئالگرات بار. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

ئاللا I ئى [ئە] <دىن> خۇدا، تەڭرى، پەرۋەردىگار: ــ ئاللا، ئۆزۈڭ بار، ــ دەپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى بوۋاي.

ئاللا II ئىم. ھەيرانلىق، پۇشايمان ۋە ئېنىقسىزلىقنى بىلدۈرىدۇ: ئاللا! ياماڭ بولدى.

ئاللاتائالا ئى [ئە] ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئاللا.

ئاللا ـ توۋا پىغان، ناله ـ زار، ئازاب ـ ئوقۇبەتنى بىلدۈرىدۇ: ئاللا ـ توۋىنىڭ دەستىدىن تۇڭمەندە تۇرۇپ بولغىلى بولماپتۇ.

ئاللا ـ توۋا دېگۈزمەك راسا ئەدىپىنى بەرمەك، توۋا قىلدۇرماق، قىلغان ـ ئەتكەنلىرىگە قاتتىق پۇشايمان قىلدۇرماق: شۇنداق قىلىپ خەلپەتنى ئاللا ـ توۋا دېگۈزۈۋەتتۇق.

ئاللا ـ چۇقان ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ بىلەن تولغان تىنىمسىز ھالەت: ئاللا ـ چۇقان سالماق. * ئىش شۇنىڭ بىلەن بېسىقمىدى، سول يانىقى ئىشىپ چىققان چەت ئەللىك ئاللا ـ چۇقان كۆتۈرۈپ مېھمانخانىنى بىر ئالدى.

ئالا ـ كالا ۋارقىراپ ـ جارقىراش، داد ـ پەرياد، ناله ـ زار: ئاللا ـ كالا دەپ.

ئاللا ـ كالا دەپ ۋارقىراپ ـ جارقىراپ، يىغلاپ ـ قاقشاپ: پاتمىخان ئانا قىزىنىڭ سۇغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئاللا ـ كالا دەپ يىغا ـ زار قىلىشقا باشلىدى.

ئاللاھۇئەكبەر ئى [ئە] بىرەر نەرسىنى ئۆلتۈرۈشتىن بۇرۇن، دۇئادىن كېيىن ئېيتىلىدىغان ئادەت سۆزى.

ئاللېگورىيە ئى [گىرېك] مەۋھۇم چۈشەنچىلەرنى كونكرېت ئوبراز ۋاستىسى بىلەن ئىپادىلەش؛ كىنايە.

ئاللېگورىيەلىك سۈپ. ئاللېگورىيەگە ئائىت، ئاللېگورىيەدىن، كىنايىدىن ئىبارەت بولغان، كىنايىلىك: ئۇنىڭ ئۇچۇن ئۇنىڭ ئەتراپىدا يۈز بەرگەن ھەرقانداق بىر ئىش ئۇنىڭدىكى روھىي تۇگۈنىنىڭ ئاللېگورىيەلىك كۆرۈنۈشى ئىدى.

ئاللىبۇرۇن رەۋ [ئاللا + بۇرۇن] خېلى ۋاقىت ئىلگىرى، خېلى بۇرۇن: بۇ ئىش بىزگە ئاللىبۇرۇن مەلۇم ئىدى.

ئاللىبىر ئال [ئاللا + بىر] كىم ۋە نېمىلىكى نامەلۇم بولغان بىر، قانداقتۇر بىر: ئۇنىڭ جىددىيلەشكەن ئەسەبىيلىرى بىردىنلا بوشىشىپ، قۇلىقىغا ئاللىبىر سورۇنلاردىكى رومكىلارنىڭ جاراڭلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

ئاللىقاچان ئال [ئاللا + قاچان] خېلى ۋاقىت بۇرۇن، خېلى ۋاقىت ئىلگىرى: بەدىنى ياپراقتەك تىترەپ تۇرغان ئانا ئوغلىنىڭ پىراقىدا ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەنىدى.

ئاللىقاچانقى سۈپ. خېلى ۋاقىت بۇرۇنقى، خېلى ۋاقىت ئىلگىرىكى: ئۇ ئاللىقاچانقى ئىشلار ئىدى.

ئاللىقانچە ئال [ئاللا + قانچە] قانچىلىكى نامەلۇم، بىرقانچە: بۇ گەپنى مەن سەمەتكە ئاللىقانچە قېتىم تەكىتلىدىم.

ئاللىقانداق ئال [ئاللا + قانداق] قانداقلىقى ئېنىقسىز، قانداقتۇر، نامەلۇم، ناتونۇش: ئۇ باتۇرنىڭ چىرايىدا ئېچىنىش ئەمەس، بەلكى ئاللىقانداق بىر خىل خاتىرجەملىكنى كۆرۈپ، غەزىپى تېخىمۇ ئۆرلىدى.

ئاللىقاياق ئال [ئاللا + قاياق] قايسى تەرەپ ئىكەنلىكى ۋە قەيەر ئىكەنلىكى نامەلۇم جاي: بۇ قىزغا بولغان غەزىپىم ئاللىقايا قالغاندۇ ئۇچۇپ كېتىپ، يېلى چىقىپ كەتكەن كامبىرەك بوشىشىپ كەتتىم.

ئاللىقايسى ئال [ئاللا + قايسى] قايسىلىقى ئېنىقلانمىغان، نامەلۇم ياكى ئەستىن كۆتۈرۈلگەن: ئاللىقايسى بىر كۈنلەردە. ئاللىقايسى بىر ئىشتا.

ئاللىقەيەر ئال [ئاللا + قەيەر] قايسى يەر ئىكەنلىكى ئېنىقسىز، نامەلۇم جاي: ئۇلار ھۆپىگەرلەرنىڭ ھەر ياڭىزا ئاۋازلىرىنى، زاۋۇتلارنىڭ گۇدۇكلىرىنى، مەزىنلەرنىڭ ئەزانلىرىنىمۇ ئاللىقەيەرلەردە قالدۇرۇپ، گۈزەل ئىلھونىڭ ساپ ھاۋاسىدا پەلەكلەردە پەرۋاز قىلماقتا.

ئاللىكىم ئال [ئاللا + كىم] قانداقتۇر نامەلۇم شەخس؛ كىمدۇ، بىراۋ: ئاللىكىملەر يەنە نېمىلەردە ئۆلدى، يەنە قايسىمىز قانداق قاپقىنىدا ئۆلمىز، بۇنى كىم بىلىدۇ.

ئاللىنېمە ئال [ئاللا + نېمە] قانداقتۇر ئېنىقسىز، نامەلۇم بىرنەرسە، نېمىدۇر: بەزىدە مەن تونۇمايدىغان كىشىلەر ئاللىنېمىلەر بىسلىغان ئېشەك ھارۋىسىنى ھەيدەپ مامۇتنىڭ قورۇسىغا كىرىپ كېتىشەتتى.

ئالما ئى <بوت> ① ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئېللىپس شەكلىدە، گۈلى قىزغۇچ ئاق، قىزىل كېلىدۇ؛ مېۋىسى يۇمىلاق، تەمى تاتلىق ياكى چۈچۈمەل بولىدۇ. ② شۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى.

ئالماس ئى ① سۈزۈك يالتىراق، قىممەت باھالىق تەبىئىي تاش. ② شۇنداق تاش ئورنىتىلغان كېسىش ئەسۋابى: ئالماس بىلەن ئەينەكنى كەسمەك. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئالماش ئى <تىل> ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆز تۈركۈملىرىنىڭ بىرى، ئۇ ئىسىم، سۈپەت، سانلارنىڭ ئورنىدا قوللىنىلىدۇ: كىشىلىك ئالماش. سوراق ئالماش.

ئالماشتۇرماق «ئالماشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دوختۇرخانىدىكى بەزىلەرمۇ ئاق خالات بىلەن تىكشىغۇچىنى مىلتىق بىلەن نەيزىگە ئالماشتۇردى.

ئالماشتۇرۇشماق «ئالماشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆمۈلمە دەرىجىسى: ھەتتا بەزىلەر نەچچە مىڭ يۈەنگە ئىت ـ كەپتەر سېتىۋالغانلىقى، قوي ـ كالالارنى قانداق سەمرىتكەنلىكىنى زوق ـ شوق بىلەن سۆزلىشىپ كېتىدۇ، تەجرىبە ئالماشتۇرۇشىدۇ.

ئالماشتۇرۇلماق «ئالماشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىمتىھان ئېلىش ۋاقتىدا ھەرقايسى سىنىپلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇلۇپ، ئىمتىھانغا رىياسەتچىلىك قىلدۇرۇلدى.

ئالماشماق پ ① بىرى بىرىنىڭ ئورنىنى ئالماق، ئىگىلىمەك؛ يېڭىلانماق: ۋەھالەنكى، بۇ ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىدە ھايات داۋام قىلماقتا، ھەۋەس قاينىماقتا، ئەۋلاد ئەۋلاد بىلەن ئالماشماقتا. ② كىرىشىپ قالماق، يۆگىشىپ قالماق: ئەركىنىڭ ئۇچىيى ئالمىشىپ قېلىپ، ئوپېراتسىيە قىلىندى. ③ بىر ئورۇندىن يەنە بىر ئورۇنغا يۆتكەلمەك: ئۇ خىزمەت شارائىتى ياخشى ئورۇنغا ئالماشتى.

ئالماق پ ① نەرسىنى ئوچۇملاپ، سىقىملاپ ياكى بىرەر

ئەسۋاب بىلەن تۇتۇپ قولغا كىرگۈزمەك: چېلەكتىن سۇ ئالماق. يانچۇقتىن پۇل ئالماق. ئەكسىچە تېلېفوننى قولىغا ئالدى. ② قوبۇل قىلماق: ئوقۇغۇچى ئالماق. ئىشقا ئالماق. ياتاقتا ئالماق. * ـــ دوختۇرلار مېنى ياتاقتا ئالمىدى، ـــ دېدى ئانا ئىگىرىغان ئاۋاز بىلەن... ③ بوشاتماق، بىكار قىلماق، چۈشۈرمەك: ۋەزىپىدىن ئالماق. ④ قىرقماق، كەسمەك، سۇغۇرۇپ چىقارماق: چاچ ئالماق. تىرناق ئالماق. ساقال ئالماق. ⑤ قولغا كىرگۈزمەك، ئىگە بولماق، قازانماق، ھاسىل قىلماق، ئېرىشمەك: دارامەت ئالماق، خامان ئالماق. ھوسۇل ئالماق. پايدا ئالماق. ئولجا ئالماق. بەھرى ئالماق. نەپ ئالماق. ساۋاق ئالماق. ئىلھام ئالماق. ⑥ يېمەك، ئىچمەك، ئىستېمال قىلماق: بىر كۈنلۈك ھەمراھقا قىرىق كۈن سالام، دەپتەكەن، ھەرقايسىلىرىدىن ئارتۇق ئەمەس، قېنى ئالسىلا! ⑦ مەلۇم رەڭ، ھالەتنى ئۆزىگە سىڭدۈرمەك؛ پەيدا قىلماق: رەڭ ئالماق. تۈس ئالماق. خاراكتېر ئالماق. كۆزىگە ياش ئالماق. ⑧ ئۆيلەنمەك: خوتۇن ئالماق. ⑨ نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالماق: بۇ ئىياغنى نەچچە پۇلغا ئالدىڭىز؟ ⑩ ئۇستىگە قويماق: يەردە چېچىلىپ ياتقان كىتابلارنى يىغىپ جوزىغا ئالدىم. ⑪ بوشاتماق، چۈشۈرمەك، خالىي قىلماق: مۇرىسىدىن خۇرجۇننى ئالماق. ھارۋىدىن ساندۇقنى ئالماق. ماشىنىدىن يەشىكنى ئالماق. ⑫ ئورۇنلاشتۇرماق، مەلۇم جاي ۋە ئورۇندا قويماق: دالدىغا ئالماق. بىرەر سائەت قادىلىپ ئىشلىگەن بولسامۇ، ئىشقا بەرداشلىق بېرەلمەي چولاق تام سايىسىگە ئۆزۈمنى ئالدىم. ⑬ ئىگىلىمەك، ئىشغال قىلماق: ئورۇن ئالماق. نام ئالماق. شەھەر ئالماق. ⑭ قاپلىماق، ئورىماق: ئوت ئالماق. * يامغۇر ئالەمنى بىر ئالدى. * يېڭى دەملەنگەن پولۇنمىڭ ھىدى ئۆينى بىر ئالدى. ⑮ پەيدا قىلماق، ھاسىل قىلماق: ئەت ئالماق. ياغ ئالماق. ياش ئالماق. ⑯ كەلتۈرمەك: ئەسكە ئالماق. يادىغا ئالماق. زېھنىگە ئالماق. ⑰ يوقاتماق، كەتكۈزمەك: زەھەرنى زەھەر ئالدۇ (ماقال). ⑱ تەلەپ قىلماق، ئىزدىمەك ؛ ۋاقىپلانماق: پىكىر ئالماق. جاۋاب ئالماق. دېرەك ئالماق. رۇخسەت ئالماق. ئىجازەت ئالماق. ⑲ خاتىرىلىمەك، رەسمىنى قالدۇرماق: ئەنگە ئالماق. دەپتەرگە ئالماق. ھېسابقا ئالماق. سۆرەتكە ئالماق. نوتىغا ئالماق. ⑳ باسماق، ماڭماق: قەدەم ئالماق. يول ئالماق. ㉑ مەھكەم تۇتماق، چىشلىمەك، كەسمەك: بىلىدىن ئالماق. ياقىسىدىن ئالماق. قولىقىدىن ئالماق. ㉒ قوشماق: ئارىغا ئالماق. قاتارغا ئالماق. ㉓ ئىگە دەپ قارىماق: ئىناۋەتكە ئالماق. ئېتىبارغا ئالماق. ھېسابقا ئالماق.㉔ تۇرغۇن سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، ئۇلارنى پېئىللاشتۇرىدۇ: ئەۋج ئالماق. ئارىيەت ئالماق. ئۆچ ئالماق. قىساس ئالماق. ھېساب ئالماق. تەسىر ئالماق. ئىمتىھان ئالماق. باش ئالماق. كۈن ئالماق. ㉕ رەۋىشداش بىلەن كېلىپ تۆۋەندىكى مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: 1) ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتى ياكى ئۇنۇمىنىڭ سۇبيېكت تەرەپكە يۆنىلىشى ياكى سۇبيېكت تەۋەلىكىگە ئۆتۈشنى بىلدۈرىدۇ: ئۇلار بۇ يىل ئىككى ئېغىز ئۆي سېلىۋالدى. 2) سۇبيېكتنىڭ ھەرىكەتتىن مەنپەئەتدار بولۇشنى بىلدۈرىدۇ: تاماق يەۋېلىپ ئاندىن ئىشلەيلى. 3) ھەرىكەتنىڭ مەلۇم پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئورۇنلىنىشنى بىلدۈرىدۇ: كۆچۈڭنىڭ بارىدا ئىشلىۋال. * يامغۇر ياغقۇچە ئۆيگە يېتىۋالايلى. 4) ھەرىكەتنىڭ مۇداپىئە ئۇچۇن ياكى قارشىلىق كۆرسىتىش ئۇچۇن ئېلىپ بېرىلىشنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ ئولتۇرۇۋېلىپ ماڭغىلى ئۇنىمىدى. 5) بەزى پېئىللار بىلەن بىرىكىپ ھەرىكەتنىڭ يالغاندىن ئورۇنلىنىشنى بىلدۈرىدۇ: ئاڭلىمىغان بولۇۋېلىپ جىم ئولتۇرغىنىنى قاراڭلار ئۇنىڭ.

ئالماق ـ ساتماق ئېلىش ـ سېتىش ئىشى، تىجارەت: بېسىمدارلىق قىلىپ پايدا ئېلىشقا يېقىن كەلمە، ئالماق ـ ساتماقتا ھېچقانداق ئادەمگە يالغان سۆز قىلما.

ئالمان سۇپ ① ئېلىشتا ئىتتىك، تېز، چاققان ؛ تېز ئالىدىغان: ئالغۇچە ئالمان، بەرگۈچە بەزگەك (ماقال). ② كۆچمە. ئوۋدا سالغانلىنى ئالمىدىغان؛ ئالغۇر: ئالمان قۇش. * بۇ قارچىغا ناھايىتى ئالمان چىقتى.

ئالماناخ ئى [ئىنگ] <ئەد> بىر ياكى بىرنەچچە كىشىنىڭ تاللانغان ئەسەرلىرى ياكى شۇ ئەسەرلەردىن تۈزۈلگەن توپلام. «تاللانما ئەسەر» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئالمان ـ تالمان ئوپۇل ـ توپۇل، ئالدىراش ـ تېنەش، ئالدىراپ ـ سالدىراپ: ئۇلار ئالدىراپ كىرىپ كەلگەن سادىقنى كۆرۈپ، ئالمان ـ تالمان ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

ئالمانچۇق ئى. دىيال. پاتمىچۇق.

ئالما ـ ئۆرۈك ئالما ۋە ئۆرۈك قاتارلىق يەل ـ يېمىش: ئۇنىڭ دادىسى بۇرۇنلاردا ئالما ـ ئۆرۈك ساتاتتى.

ئالمزار ئى ← **ئالمىلىق:** تېغىڭ شۇنچە، بېغىڭغا كىم تاپالايدۇ مۇناسىپ سۆز. تەبىئەت ساڭلا شۇنداق سېخىيمۇ ئالمزار نىلغا.

ئالمزارلىق ئى ← **ئالمىلىق.**

ئالمغان «ئالماق» سۆزىنىڭ بولۇشسىز سۇپەتدىشى.

ئالمغان ـ بەرمىگەن ئېلىش ـ بېرىشى تۇگىگەن، ئارىسى ئوچۇق بولغان: پۇل مۇئامىلىدە بىز ئالمىغان ـ بەرمىگەن بولدۇق.

ئالمىلىق I ① سۇپ. ئالما دەرىخى بار، ئالما دەرىخى ئۆستۈ ـ رۇلگەن: ئالمىلىق باغ. ② ئى. ئالما دەرىخى ئۆستۈرۈلگەن يەر، مەيدان، باغ: بۇ ئالمىلىق قۇرتقا قارشى جىددىي جەڭ مەيدانىغا ئايلانغاندى.

ئالمىلىق II ئى. توقۇش دۇكىنىدا جەينەكنىڭ دەپتىنگە ھەرىكەتچان ئورۇنلاشتۇرۇلغان جايى.

ئالمىماق پ ① يىپ ئۇچلىرىنى ئالماشتۇرۇپ تاڭماق، چاتماق: يىپنى ئالماپ چىگمەك. ② بىرنەرسىنى ئىككىنچى نەرسىنىڭ ئۇستىگە قويۇپ ئورۇنلاشتۇرماق: پۇتنى ئالماپ ئولتۇرماق. شاخنى ئالماپ قويماق. ئارغامچىنى ئالماپ قويماق.

ئالوي ئى [ر<گىرىك] <بوت> ← **سەبرە.**

ئالۇچا ئى [پ] <بوت> ① ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان مېۋىلىك دەرەخ. گۈلى قىزغۇچ، قىزىل كېلىدۇ، مېۋىسى يۇمىلاق بولۇپ پىشقاندا قىزىرىدۇ. ② شۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى.

ئالۇدە ئى [پ] ئىنچى ئېلىشىش، كۆڭۈل ئېغىش: ئالۇدە بولماق.

ئالۇدە بولماق ئىچى ئىلىشماق.

ئالۋاستى ئى ① رىۋايەتلەردىكى ھەر خىل قىياپەتلەرگە كىرەلەيدىغان ئەپسانىۋى مەخلۇق؛ جىن. ② كۆچمە. ناھايىتى كۆرۈمسىز، بەتبەشىرە (ئالدامچى ئادەمگە نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ): ھېلىمۇ ياخشى، سىز ماھىنۇردەك بىر ئالۋاستىدىن قۇتۇلدىڭىز.

ئالۋاستىلاشتۇرماق ① «ئالۋاستىلاشماق» نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② ئالۋاستى ھالىتىگە كەلتۈرمەك، ئالۋاستى سىياقىغا كەلتۈرمەك، ئالۋاستىغا ئوخشاتماق: غەربتىكى بەزى دۆلەتلەردە جۇڭگونى ئالۋاستىلاشتۇرۇپ كۆرسىتىدىغان رەزىل ھەرىكەت قانات يايدۇرۇلماقتا.

ئالۋاستىلاشتۇرۇلماق «ئالۋاستىلاشتۇرماق» نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئالۋاستىلاشماق پ. ئالۋاستى ھالىتىگە كەلمەك، ئالۋاستى ھالىتىگە كىرمەك، ئالۋاستى سىياقىغا كىرمەك، ئالۋاستىغا ئوخشىماق.

ئالۋاستىلىق ئى. كۆرۈمسىز، بەتبەشىرە ھالەت.

ئالۋان ئى. زورلۇق بىلەن تاپشۇرۇشقا بەلگىلەنگەن، ماددىي نەرسە ياكى ھەقسىز ئىشلەپ بېرىدىغان مەجبۇرىي ئەمگەك: ئۇلار ھەر كۈنى يېزىلارغا ئالۋان سالاتتى.

ئالۋان سالماق زورلۇق ۋە مەجبۇرلۇق بىلەن ئالۋان ـ سېلىق يۈكلىمەك، ئارتماق: خەلقتە سالغان ئالۋان كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ، خەلق تۇرمۇشى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى.

ئالۋانچى ئى. ئۇستىگە ئالۋان مەجبۇرىيىتى چۈشكەن كىشى.

ئالۋان ـ سېلىق مەلۇم تۆلەشكە تېگىشلىك بولغان ۋە مەجبۇرىي ھەقسىز تاپشۇرۇلىدىغان ماددىي نەرسە ۋە ئۇنىڭغا بەدەل قىلىنغان ئەمگەك كۈنى: بىزنىڭ ئالۋان ـ سېلىقلىرىمىز ئۆزگەرمىگەننىڭ ئۈستىگە بارغانچە كۆپىيىپ كەتتى.

ئالۋان ـ ياساق ← ئالۋان ـ سېلىق: ھە، مانا بىزنى شۇنداق ئاچ كۆز خوجايىنلار، ئالۋان ـ ياساقلار، خورلۇق ـ ھاقارەتلەر قۇرۇق قاقشال قىلىپ قويدى.

ئالۋۇن ئى. ئېزىنتقۇ، سەراپ: ئالۋۇنمۇ بەزىدە سىزگە جەننەتتەك تۇيغۇ بېرىدۇ، ھازىر بىز قوبۇل قىلىۋاتقان مۇشۇنداق مەدەنىيەتلەر بىزگە ھەقىقىي يىلىك بولالىشى ناتايىن.

ئالبوتا ئى [ئالا + بوتا] <بوت> تاشلاندۇق يەرلەردە، بەزى ئېتىزلاردا ئۆسىدىغان يوپۇرمىقىنىڭ ئۇستى يالتىراق، ئاستى كۇل رەڭ ياۋا ئوت.

ئالبۇرەك سۈپ [ئالا + بۇرەك] ① تولۇق بىر خىل رەڭگە كىرمىگەن، ئالا ـ بۇلا: پەمىدۇر توق قىزارمىدى، ئەمدى ئالبۇرەك بولدى. ② تولمىغان، يېتىشىپ بولمىغان: بۇگۈن سويغان قوي ئالبۇرەك چىقتى.

ئالپ ① سۈپ. چوڭ، ئېگىز، كۆركەم: ئالپ تاغلار. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئالپاساق سۈپ [ئالا + پاساق] ئالا قوۋزاق، ئالچىپار، قارا ـ قۇرا: قوناق ئالپاساق بولدى.

ئالپىتە سۈپ. چىرايلىق، كۆركەم، يېتىلگەن: مەن ئىتتىك بۇرۇلدۇم، يېنىمدا ئېگىز بوي، ئاق پىشماق، ئالپىتە كىيىنگەن بىر يىگىت تۇراتتى.

ئالپىتە سۈپ. دىيال. كاتتا، چىرايلىق: سەن بۇگۈن نېمانچىۋالا ئالپىتە بولۇپ كەتتىڭ؟

ئالپىسە ئى [ئالا + پىسە] بەدەندىكى ئاق داغلار، پىسە.

ئالتاغل سۈپ [ئالا + تاغل] ① ئاق داغلىرى بولغان، ھەر خىل رەڭ ئالغان: ئالتاغل تورياق. ② بىر خىل بولمىغان تەرتىپسىز، قالايمىقان؛ ئېگىز ـ پەس، يۇقىرى ـ تۆۋەن: ئالتاغل ئاۋاز. // ئالتاغىل توۋلىماق.

ئالتوپىلاك ئى [ئالا + توپىلاك] قالايمىقانچىلىق، غەلۋە ـ غوۋغا، تىنچسىز ھەرىكەت ۋە ھالەت: ئالتوپىلاك كۆتۈرمەك. * ئۇلار يەۋاتقان ئاشلىرىنى چالا تاشلىشىپ، ئالتوپىلاك بولۇپ تالاغا يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتىشتى.

ئالتوپىلاڭچى ئى. ئالتوپىلاڭنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى، ئالتوپىلاڭغا قاتناشقۇچى.

ئالتوپىلاڭچىلىق ئى. ئالتوپىلاڭچىلار كەلتۈرۈپ چىقارغان قالايمىقانچىلىق، تىنچسىز ھەرىكەت ۋە ھالەت.

ئالىجوقا سۈپ. ئالدىراڭغۇ، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان: ئالىجوقا ئادەم.

ئالىجوقلىق ئى. ئالدىراڭغۇلۇق، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماسلىق، رەتسىزلىك: ئالىجوقلىق قىلماق.

ئالىچا ئى. ① رەڭلىك يىپلاردىن يوللۇق توقۇلغان رەخت. ② كاتەكچە قىلىپ بويالغان ماتا.

ئالىچاقماق سۈپ. دىيال. ئالاق ـ جالاق، ئالاچەكمەن: كۆزۈم ئالىچاقماق بولۇپ كەتتى.

ئالىچۇق ئى. ئىككى يان تەرىپى يانتۇ، ئۇستى (چوققىسى) بىر نۇقتىدا تۇتاشتۇرۇلۇپ، ئۇچ بۇرجەك ياسالغان، سىرتى كىگىز ياكى قومۇش ئوت ـ چۆپلەر بىلەن يۆگەلگەن كەپە.

ئالىچىپار سۈپ [ئالا + چىپار] ئاق داغلىرى بار، چىپار: ئالىچىپار ئات. ئالىچىپار كۆڭلەك.

ئالىزاربن ئى [ر<فىران<ئە] ئوردان ئۆسۈملۈكى يىلتىزىدىن ئېلىنىدىغان ياكى سۇنئىي يول بىلەن تەييارلىنىدىغان بوياق ماددا.

ئالىسېرىق سۈپ [ئالا + سېرىق] سارغىيىشقا باشلىغان، تەكشى سارغىيىپ كەتمىگەن، ئالا ـ بۇلا سارغايغان: ئالىسېرىق غورا. ئالىسېرىق پەمىدۇر.

ئالىغاي سۈپ. قىڭغىر كۆز، كۆز قۇرۇلمىسى قىڭغىر؛ ئەلەس؛ ئەلەس قارايدىغان: ئالىغاي كۆز. ئالىغاي ئادەم.

ئالىغەلەپ سۈپ. دىيال. ئالىجوقا، شەككاك.

ئالىقاپ سۈپ. يالغان ـ ياۋىداق سۆزلەيدىغان، راست ـ يالغان بىلەن كىشىلەرنى قايمۇقتۇرىدىغان: ئالىقاپ ئادەم.

ئالىقاراق ئى [ئالا + قاراق] توم تۇياق مالىلاردا بولىدىغان سانجىق كېسىلىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى: مال ئالىقاراق بولغاندا كۆزىنىڭ قارىقى تارتىشىدۇ.

ئالىقاغا سۈپ ① دىيال. يالغانچى، ئالدامچى. ② تۇتۇرۇقسىز.

ئالىقان ئى. قول پەنجىسىنىڭ ئىچ يۈزى: مەھبۇبە ئالىقىنى بىلەن ئۇنىڭ پىشانىسىنى تۇتتى.

ئالىقاندا كۆتۈرمەك ناھايىتى ئەتىۋارلىماق، ئىنتايىن ئىززەت ـ ھۆرمەتنى قىلماق.

ئالىقىندا ئويناتماق دېگەن گېپىدىن، سىزغان سىزىقىدىن چىقارماي باشقۇرماق، دېگىنىنى قىلدۇرماق.

ئالىقىنى قىچىشماق ① بىرەر ئىش ـ ئەمگەك قىلغۇسى كەلمەك: ـــ يارايسەن، ئىنىم، كەتمەننى كۆرۈپ ئالىقىنىڭنىڭ قىچىشۇاتقىنىنى بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن، ـــ دېدى ئاكام. ② قولغا پۇل كىرىش ئىستىكىدە ئېيتىلىدۇ.

ئالقىنى قىزىماق ← ئالقىنى قىچىشماق: ـــ شانىياز ئوكا، ئالقىنىڭ تازىمۇ قىزىپ كېتىپتۇ ـ ده، ئولتۇر...، ـــ دېدى ئەمەت ئۇنى ئولتۇرغۇزۇۋېتىپ.

ئالقىنىنى يالايدىغان كىشىلەرگە نەپ بەرمەيدىغان، بېخىل، پىخسىق: ئۇ باي راسا پىششىق، ئالقىنىنى يالايدىغان ئادەم، شۇنداق بولسىمۇ ئالماي ئىلاجى قانچە!

ئالقىنى ئوچۇق ← قولى ئوچۇق: قىز ۋە ئۆستەڭ بويىدا شاخلاپ زاراڭزا ئوخشىغان، يەر دېگەن ئادىل، سېخىي، كەڭ، ئالقىنى ئوچۇق ئىكەن.

ئالقانات گەپ ـ سۆزى، ھەرىكىتى تۇراقسىز، ھەممە ئىشتا بار، تىنىم تاپمايدىغان: پۇل ئوتۇۋالغۇچى مەندىن چوڭ ھەم كۆچلۈك، ئۇچىغا چىققان ئالقانات ئىدى.

ئالقانچە سۈپ. كىچىككىنە، ئازراق: دېھقانلار مو بېشى مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئالقانچە يەرنىمۇ ئاق قالدۇرماي تېرىيدۇ.

ئالقانچۇق ئى. قولنىڭ يەنى ئالقاننىڭ باش تەرىپى قىسمى، كىچىك ئالقان: بارماقلارنى ئاتىغاندىن سىرت قولنىڭ ئالقىنىنىمۇ ئۇچكە بۆلۈپ ئاتايمىز. ئالقان، ئالقانچۇق، قاپارچۇق، يەنى قولىمىزنىڭ ئوتتۇرىسى ئالقان، باش بارماق تەرىپى ئالقانچۇق، چەپ بارماقنىڭ ئاستى تەرىپى قاپارچۇق دەپ ئاتىلىدۇ.

ئالقانچىلىك سۈپ ← **ئالقانچە:** ئاسماندا ئالقانچىلىكمۇ بۆلۈت يوق.

ئالقانسىمان سۈپ ئالقانغا ئوخشايدىغان، ئالقان شەكىللىك: ئالقانسىمان ئېرىق.

ئالقول ئى. سوغۇق قول، يات قول.

ئالقۇراق سۈپ. تۇرلۇك رەڭدىكى نەرسىلەردىن قۇرالغان: ئالقۇراق چاپان، ئالقۇراق كۆرپە.

ئالكۇلۇك ئى. دىيال. ئالقوڭغۇز.

ئالگەددەن تەرىبىيە كۆرمىگەن، ھەددىدىن ئوشۇق قوپال ۋە قاتتىق مۇئامىلە قىلىدىغان: ھوي، قاپاقباش ئالگەددەن، سىلىگە ئوخشاش بوھتان چاپلاپ، خەقنىڭ قېنىنى شوراۋاتقىنىم يوق، تىللىرىنى ئوڭشاپ گەپ قىلسىلا.

ئالىلانماق پ. ئالا ھالەتكە كەلمەك، ئالا بولۇپ قالماق: ئالمىلار ئاللاپ كېتىپتۇ.

ئاللىق ئى ① ئالا بولغان كۆرۈنۈش، ئالا ئىكەنلىك، ئالا ھالەت. ② كۆچمە. كۆڭلىدە ساقلانغان نارازىلىق، نىيىتىدىكى ئىككى خىللىق، كۆڭلىدىكى دۇشمەنلىك: ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ ئاللىقىدىن قىلغان ئىشى راۋاج تاپمايدۇ.

ئاللىماق پ. ئالا ھالەتكە كەلمەك، ئالا بولۇپ قالماق: ئالمىلار ئاللاپ كېتىپتۇ.

ئالىم ئى [ئە] ① پەننىڭ بىرەر ساھەسى بويىچە مەخسۇس يۇقىرى بىلىمگە ئىگە بولغان كىشى: ماتېماتىكا ئالىمى. فىزىكا ئالىمى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئالىماچ سۈپ. ئالا ـ بۇلا، ھەر خىل رەڭ، تۈس ئالغان: ئالماچ بۇغا، ئالماچ ئاسلان.

ئالىمادىس يۇك [ئالەم + ھادىس] مۇبادا، ئېھتىمال؛ ئۇشتۇمتۇت، كۈتىمىگەندە، كۈتۈلمىگەندە: موتور باشقۇرغاندا ئالىمادىس خەتەر چىقىپ قېلىشتىن ھوشيار بولۇش لازىم.

ئالىمان ئى. ئۆز ـ ئۆزىدىن ئىستىخىيەلىك رەۋىشتە توپلانغان ئادەملەر؛ خالايىق: ئۇ بۇ ئالمانىنى كۆرۈپ داڭ قېتىپ قالدى.

ئالىمە ئى [ئە] ① ئايال ئالىم: ئەي يېگىت، سەن ئالىم، ئالىمە ـ لەرگە ئاتا بولۇشنى ئويلامسەن؟ ئۇنداقتا ئۇمۇرلۇك ھەمراھىڭنى چىرايىغا، تۇرقىغا ئەمەس، پەزىلىتىگە قاراپ تاللا! ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئالىملىق ئى ① ئالىملارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت. ② كۆچمە. بىلەرمەنلىك، ئۆزىنى ھەممىنى بىلىدىغان قىلىپ كۆرسىتىش: سەن مېنىڭ ئالدىمدا تولا ئالىملىق قىلما!

ئالۋار ئى <زوئول> سارغا ئوخشاش ئوزۇقلىنىدىغان، چوڭلۇقى سارىدەك، قۇيرۇقىدا ئېقى بار بىر خىل قۇش.

ئالىي سۈپ [ئە] ئەڭ يۇقىرى، ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدىكى، يۇكسەك: ئالىي سوت. ئالىي باش قوماندان. ئالىي سۈپەت. ئالىي مەقسەت. ئالىي نىشان.

ئالىي كوپىراتىپ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھەمكارلىق گۇرۇپپىدىن ھالقىغان كوللېكتىپ ئىگىلىك تەشكىلاتى.

ئالىي ئېھتىرام يۇقىرى ھۆرمەت، ئالىي ھۆرمەت، ئالىي ئېھتىرام بىلدۇرمەك، ئالىي ئېھتىرام بىلەن سالام يوللىماق.

ئالىيجاناب سۈپ [ئالىي + جاناب] ① بەك ئەدەپلىك، ئادەمگەرچىلىكى ئىنتايىن ياخشى؛ ئۇلۇغ، ئېسىل: ئالىيجاناب ئادەم. ② ئىنتايىن ياخشى، مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە ياخشى: ئالىيجاناب ئىش.

ئالىيجانابلىق ئى. ئالىيجاناب ھەرىكەت، پائالىيەت.

ئالىيلىرى ئال. ئالىي تەبىقىگە مەنسۇپ ياكى مەنسەپكە ئىگە كىشىلەر ۋە ئۇلارنىڭ نامىنى ئۇلۇغلاپ ئېيتىلىدىغان مۇراجىئەت فورمىسى: ئۇ «پات ئاردا ئۆزۈم بېرىپ ۋەزىر ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشەي» دېدى.

ئالىيلىق ئى. يۇقىرىلىق، ياخشىلىق، يۇكسەكلىك.

ئالىيىشىل سۈپ [ئالا + يېشىل] ئاساسەن يېشىل تۈس بىلەن ئاجرىلىپ تۇرىدىغان ئالا ـ بۇلا: ئالىيىشىل كۆڭلەك. ئالىيىشىل رەڭ.

ئالىيىشللىق ئى. ئالىيىشىل ھالەت: باغچە ئىچى ئالىيىشىللىققا تولدى.

ئالىيشماق «ئالايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئادەملەر توپى مېنىڭ بۇ قىلغىنىمغا نارازى بولۇپ ئالىيىشتى.

ئالىيۇمىن ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Al(Aluminu). كۇموشسىمان ئاق، يەڭگىل، ئېلاستىكلىقى كۈچلۈك، توك ئاسان ئۆتىدۇ.

ئام I ئى. دىيال. چىشى جىنسىنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

ئام II ئى. دىيال. پۇقرا، ئاۋام.

ئاماچ ئى. دىيال. قارا، نىشان، ئوق ئېتىش سىناق نىشانى.

ئامال ئى [ئە] چارە ـ تەدبىر، ئىلاج، ئۇسۇل ـ چارە: ئاستا سۆزلىگەن كىشىنىڭ ئامالى كۆپ (ماقال). * سەۋەب قىلساڭ زاۋال يوق، قىلالمىساڭ ئامال يوق (ماقال).

ئامال قانچە نېمە چارە بار، قانداق ئىلاج قىلغىلى بولسۇن، ئىلاج يوق: ـــ ئامال قانچە، ھەربىي بولغاندىن كېيىن بۇيرۇقىغا بويسۇنۇش كېرەك ـ تە، ـــ دېدى يېگىت مۇلايىمغىنا.

ئامالسىز سۈپ. ئىلاجى بولمىغان، چارىسى يوق، ئىلاجسىز:

ئامالسىز ئىش، ئامالسىز مەسىلە. * ئۇ ھەر ئىككى ئىشنى تەڭ ئېلىپ بېرىشقا ئامالسىز ئىدى.

ئامالسىزلىق ئى. ئىلاجسىزلىق، چارىسىزلىق: بۇ ھەسرەتلىك كۈلكە ئىدى، شۇنداقلا ئامالسىزلىق ئاستىدىكى كۈلكە ئىدى.

ئامالىماق پ. ئامال قىلماق، چارە ـ تەدبىر تاپماق، ئىلاج قىلماق: ئۇ رەقىبىنى بىر ئامالىلاپ، ئۆز ئايىغى بىلەن بالاغا تىقاي دەپ ئويلاپتۇ.

ئامان سۈپ [ئە] ① ساق ـ سالامەت، خېيىم ـ خەتەرسىز: باش ئامان بولسا، دوپپا تېپىلار (ماقال). * ئەل ئامان — شەھىرىڭ ئامان (ماقال). ② تىنچ، ئاسايىشلىق، غەم ـ ئەندىشىسىز: ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگىرويۇڭ سامان بولماس (ماقال). ③ ئەر ـ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئامان ئالماي دىيال. توختىماي، دائىم.

ئامانەت سۈپ [ئە] ساقلاپ بېرىش، ۋاقتىنچە پايدىلىنىش ئۈچۈن تاپشۇرۇلغان ياكى بىرەر كىشىگە ئەۋەتىپ بېرىش ئۈچۈن تاپشۇرۇلغان: ئامانەت خەت. ئامانەت پۇل. // ئامانەتنى تۇتماڭ، يوقالسا تۆلەرسىز، تام تۇۋىدە ئولتۇرماڭ، يىقىلسا ئۆلەرسىز (ماقال).

ئامانەتچى ئى. ئامانەت كاسسىسىغا پۇل قويغان كىشى.

ئامانەتخانا ئى [ئامانەت + خانا] كىشىنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى ۋاقتىنچە ساقلاپ بېرىش ئۈچۈن ئامانەتكە قويىدىغان ئۆي ياكى ئورۇن: سەپەرداشلار يۈك ـ تاقلىرىمىزنى كۆتۈرۈپ پويىزدىن چۈشتۈق، بەزىلەر بېلەت ئېلىشقا تۆتۈندى، بەزىلەر يۈكلىرىنى ۋوگزال ئەتراپىدىكى ئامانەتخانىغا قويۇپ، نەگىدۇر غايىب بولۇشتى.

ئامانەت ـ قەرز ئامانەت ۋە قەرز، بانكىغا پۇل قويۇش ۋە بانكىدىن پۇل قەرز ئېلىش ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى، ئادەتتە بانكىنىڭ قەرز ئىشلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

ئامانلاشماق پ. بىر ـ بىرى بىلەن سالامىلاشماق، بىر ـ بىرىدىن ھال ـ ئەھۋال سوراشماق: ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇلارنى قارشى ئالدى ۋە بىرمۇبىر ئامانلىشىپ چىقتى.

ئامانلىق ئى ① ساق ـ سالامەتلىك، ئېسەنلىك: كىشىگە قىلساڭ يامانلىق، ئۆزۈڭگە تاپمايسەن ئامانلىق (ماقال). ② تىنچلىق، ئاسايىشلىق، بىخەتەرلىك: ئامانلىق بولسا يەنە كۆرۈشەرمىز.

ئامان ـ ئېسەن ساق ـ سالامەت: شاھى ماران ئوغلىنىڭ ئامان ـ ئېسەن كەلگەنلىكىگە تازىمۇ خۇشال بوپتۇ.

ئامان ـ ئېسەنلىك ساق ـ سالامەتلىك ھالەت: ئۇلار ئامان ـ ئېسەنلىك سوراشقاندىن كېيىن ئانچە ھايال بولمايلا، ھەممىسى بىرلىكتە بۇ تەرەپكە مېڭىشتى.

ئامەت ئى [پ] ① ئىشنىڭ ئوڭدىن كېلىشى، ئىلگىرى بېسىشى؛ بەخت، تەلەي: ئامەت كەلسە قوش كېلەر، كەلمىسە مۇشت كېلەر (ماقال). * ئامەت كەلسە ئىشلىك، تۆڭلۈكتىن كىرەر (ماقال). ② ئەر ـ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئامەتسىز سۈپ. ئامەتى، تەلىيى يوق، بەختسىز: ئامەتسىز ئادەم.

ئامەتلىك سۈپ ① ئامەتى، تەلىيى بار، بەختلىك: ئامەتلىك بۇ ئادەم. ئامەتلىك ئائىلە. ② ئامەت ئاتا قىلىدىغان، ئامەت ئېلىپ كېلىدىغان: ئۇنىڭ بۇ ئامەتلىك كۈنلىرى ئۇزاققا بارمىدى.

ئامبار ئى [پ] جەنۇب نەرسىنى ساقلىغىلى بولىدىغان قۇرۇلۇش؛ ئۆي، خانا: ئاشلىق ئامبىرى. سۇ ئامبىرى.

ئامبارچى ئى. ئامبار باشقۇرغۇچى خادىم.

ئامبارچىلىق ئى. ئامبار باشقۇرۇش ئىشى، ئامبار ئىشلىرى كەسپى.

ئامبارلاشتۇرماق پ. ئامبارغا سېلىنىدىغان نەرسىلەرنى ئامبارغا ئەكىرىپ، تۇرلەر بويىچە ئورۇنلاشتۇرماق، قاچىلىماق: ئۇلار سېخ ـ سېخلارغا خام ماتېرىيال توشۇۋاتاتتى ياكى يېڭى مەھسۇلاتلارنى ئامبارلاشتۇرماقتا ئىدى.

ئامبارلىق سۈپ ① ئامبار قىلىشقا باب كېلىدىغان، ئامبارلىق يەر. ② ئامبارغا خاس، ئامبارداي بولۇشقا تېگىشلىك: ياش نەزەرىيە ئىختىساسلىقلىرىنى تەربىيەلەشكە ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇلارنى خەلق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىدا ئىدىيەۋى ئامبارلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئىلھاملاندۇرۇش كېرەك.

ئامبال ئى. تارس ① چاڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭ ۋە ئىچكى موڭغۇللاردا تۇرغۇزغان ئىش بېجىرگۈچى ۋەزىرلىرى. ② ناھىيەنىڭ باشلىقى، ھاكىم: ئۇ ئۆزىدىن بۇرۇنقى ئامبالالارغا ئوخشاش كەينىگە مۇھاپىزەتچى سېلىپ ھەشەم كۆرسىتىپ يۈرمەيتتى. ③ كۆچمە. ئەمەلدار، مەنسەپدار: ئامبالنىڭ ئېتىنى سۇغار، پۇلىنى ئال (ماقال).

ئامبالىق ① سۈپ. ئامبالغا خاس، ئامبالغا تەئەللۇق بولغان: ئۇ ئىنقىلاب مەزگىلىدە ئامبالىق تامغىسىنى تاشلاپ، ئۆزىگە گىرىم قىلىپ، مەركەزگە قېچىپ كېلىۋالغانىدى. ② ئى. ئامبالغا خاس، مىجەز؛ ئامبالالارغا خاس ئىش، ھەرىكەت؛ ھۆكۈمراڭلىق: ئۇ ئېرىنىڭ قىلغىنىنى ئاز دەپ ھە دېگەندە ئامبالىق قىلغىلى تۇردى.

ئامبۇر ئى [پ] مېتاللارنى قىسىش، سۇغۇرۇش، سۇندۇرۇش، ئېگىش ۋە ئاجرىتىش قاتارلىق ئىشلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قىسقۇچ ئەسۋاب: ئاغرىغان چىشنىڭ دوختۇرى ئامبۇر (ماقال).

ئامبۇرسىمان سۈپ [ئامبۇر+ سىمان] ئامبۇرغا ئوخشايدىغان، ئامبۇر شەكىللىك، ئامبۇر شەكلىدىكى: ئورمان ئاسراش قورالى بولغان كالتا ساپلىق ئايپالتا ھەم ئامبۇرسىمان قايچىنى بىر قاراپلا كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس ئىدى.

ئامبۇلاتورىيە ئى [ر<لات] <تېب> قاتناپ داۋالىنىدىغان ياكى ئۆيدە يېتىپ داۋالىنىدىغان بىمارلارنى مەدىتسىنا يارىدىمى بىلەن داۋالايدىغان شىپاخانا: شەھەر ئامبولاتورىيەسى. زاۋۇت ئامبولاتورىيەسى. ئامبولاتورىيە ۋراچى.

ئامبۇلاتورىيەلىك سۈپ. ئامبۇلاتورىيە تەسىس قىلىنغان، ئامبۇلاتورىيەسى بار، ئامبۇلاتورىيەگە ئىگە بولغان.

ئامپۇل ئى [ر<لات] <تېب> ئىچىگە ئوكۇل دورىسى سېلىنىپ، ئاغزى ھىم ئېتىلگەن نەيچىسىمان كىچىك شىشە.

ئامپېر ئى [ر<فىران] <فىز> توك كۈچىنىڭ بىرلىكى، ئۆتكۈزگۈچتىن ھەر سېكۇنتتا ئۆتكەن زەرەت مىقدارى بىر كۇلون بولغاندا، توك كۈچى بىر ئامپېر بولىدۇ.

ئامپېر سائەت <فىز> ئاككۇمۇلياتورنىڭ توك سىغىم مىقدارىنىڭ بىرلىكى، ئۇ توك كۈچى بىلەن توك ئۆتكۈزۈلگەن ۋاقىتنىڭ كۆپەيتمىسى ئىرقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

ئامپېرلىق سۈپ. مەلۇم ئامپېر كۈچىگە ئىگە بولغان: ئون

ئامپېرلىق توك سائىتى.

ئامپېرمېتىر ئى [ر] <فىز> ئېلېكتر زەنجىرىدىكى توك كۈچىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

ئامپېرمېترلىق سۈپ. ئامپېرمېترى بولغان، ئامپېرمېترغا ئىگە.

ئامپلىتۇدا ئى [ر<لات] <فىز> توغرا دولقۇندىكى دولقۇن چوققىسىدىن ياكى دولقۇن ئازگىلىدىن ئابسېسسا ئوقىغىچە بولغان ئارىلىق.

ئامراق سۈپ ① مېھىر - مۇھەببەتلى بار، مېھىردىن كېچەلمەيدىغان، مېھرىنى ئۈزەلمەيدىغان، ئىشتىياق باغلىغان، ياخشى كۆرگەن، يېقىن، ئېجىل: مۇشۇكنىڭ پۇلى يوق بەزگە ئامراق (ماقال). ② ھەۋەس قىلغان، قىزىقىدىغان؛ خۇشتار: ياشلار ئويۇنغا ئامراق، قېرىلار ئۈيقۇغا ئامراق (ماقال).

ئامراقلاشماق پ. مېھىر - مۇھەببەتلى كۈچەيمەك، ئىشتىياق باغلىماق، ياخشى كۆرمەك، يېقىنلاشماق: يېقىندىن بېرى ئۇ ئۇستىسى بىلەن تېخىمۇ ئامراقلىشىپ كەتتى.

ئامراقلىق ئى. كۆيۈنۈش، ياخشى كۆرۈنۈش؛ خۇشتارلىق، ھەۋەس قىلىش: ئۇ كىچىك ۋاقتىدا ئەقىللىق ۋە زېرەك بولۇپ، مومىسى ئۇنىڭغا تولىمۇ ئامراقلىق قىلاتتى.

ئامغاي ئى. قورسىقى كۆپۈپ قالغان كالىلارنىڭ داۋاملىق كۆشەپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئاغزىغا سېلىپ ئىككى چېتىدىن باغلاپ قويۇلىدىغان ياغاچ.

ئامفىبول ئى [ر] <گېئول> مىنېرال نامى، تەركىبىدە ماگنىي، تۆمۈر، كالتسىينىڭ سىلىكاتى بار؛ تۇتۇق يېشىل، قارا قاتارلىق رەڭلەردىكى كىرىستاللاشقان جىسىم.

ئامفىبولىت ئى [ر] <گېئول> رايونلۇق ئاينىش جەريانىدىكى ئوتتۇرا ئاينىش بەلبېغىنىڭ مەھسۇلاتى، نېگىزلىك، ئوتتۇرا نېگىزلىك ماگمىلىق جىنسلار ياكى تۆمۈر، ماگنېيلارغا باي بولغان ھاكلىق دولومىت جىنسلاردىن ئاينىپ ھاسىل بولىدۇ.

ئاما ئى [ئە] ① بىرەر ئىجتىمائىي گۇرۇھنىڭ زور كۆپچىلىكى؛ ئومۇم، كۆپچىلىك، خەلق: دېھقانلار ئاممىسى. ئىشچىلار ئاممىسى. زىيالىيلار ئاممىسى. * ئاما ھەقىقىي قەھرىمان. ② كومپارتىيەگە، ياشلار ئىتتىپاقىغا ئەزا بولمىغان ياكى رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۆتىمىگەن كىشىلەر: يۇقىرىغا ئىككى ۋەكىل سايلاپ بەردۇق، بىرى پارتىيە ئەزالىرىدىن، بىرى ئاممىدىن بولدى.

ئاموني ئى [ر<لات] <خىم> ئاممىياك تۇغۇندىلىرىدىن ئېلىنىدىغان مۇسبەت زەرەتلىك رادىكال. ئۇ يەنە ئاممونىي ئىيونى ياكى ئاممونىي رادىكالى دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاممباب سۈپ [ئاما + باب] ئومۇمغا، ئاممىغا تېگىشلىك بولغان؛ ئاما ئۈچۈن يارىتىلىدىغان، ئاممىغا قارىتىلىدىغان؛ ئاما چۈشىنەلەيدىغان: ئاممباب ئەدەبىيات. ئاممباب تىل.

ئاممبابلاشتۇرماق «ئاممبابلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاممبابلاشتۇرۇشماق «ئاممبابلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاممبابلاشتۇرۇلماق «ئاممبابلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاممبابلاشماق پ. ئاممىغا لايىقلاشماق، ئاممىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان، ئاما چۈشىنەلەيدىغان دەرىجىگە كەلمەك: ماقالە ھەتتا دېھقانلار ئوقۇسا چۈشىنەلەيدىغان دەرىجىدە ئاممبابلاشقان تىل بويىچە يېزىلىشى كېرەك.

ئاممبابلىق ئى. ھەممىنىڭ پايدىلىنىشىغا مۇۋاپىقلىق، ئاممباب بولۇش: ئەسەرلەرنى تەھرىرلىگەندە، ئەسەر تىلىنىڭ ئاممبابلىقىغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش كېرەك.

ئاممۇي سۈپ [ئە] ئاممىغا، كۆپچىلىككە ئائىت؛ ئاما، كۆپچىلىك تەرىپىدىن ياكى ئاما ئارىسىدا بىجىرىلىدىغان: ئاممۇي ئىش. ئاممۇي خىزمەت. ئاممۇي ھەرىكەت.

ئاممۇيلاشتۇرماق «ئاممۇيلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاممۇيلاشتۇرۇلماق «ئاممۇيلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاممۇيلاشماق پ. ئاممۇي تۇس ئالماق: يېزا ياشلىرى ئېچىدە مەنىۋى مەدەنىيەت يارىتىش ھەرىكىتى كەڭ قانات يېيىپ ئاممۇيلاشتى.

ئاممۇيلىق ئى. ئاممىنى ئاساس قىلىش، ئاممىنى نەزەردە تۇتۇش، ئاما بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇش: ئاممۇيلىققا ئىگە خىزمەت. * بۇ ھەرىكەت كۆچلۈك سىياسىيلىققا ۋە ئاممۇيلىققا ئىگە.

ئاممىياك ئى [ر<گىرېك] <خىم> ئازوت بىلەن ھىدروگېنىڭ بىرىكمىسى، مولېكۇلا فورمۇلىسى NH_3. رەڭسىز، سېسىق پۇراقلىق گاز، سۇدا ئاسان ئېرىيدۇ.

ئاممىياكلىق سۈپ. ئاممىياك بولغان: ئاممىياكلىق سۇ. ئاممىياكلىق بىرىكمە.

ئامورتىزاتسىيە ئى [ر<لات] <س ئىق> خورىغان مۇقىم مۇلۇكلەرنىڭ تولدۇرۇلغان قىممىتى.

ئامورف سۈپ [ر<گىرېك] ① تۈزۈلۈشى كىرىستال شەكىللىدە بولمىغان، كىرىستاللانمىغان: ئامورف ماددىلار. ② شەكىلسىز، فورمىسىز، ئۈيۇشمىغان: ئامورف ھالەت. ئامورف تىللار.

ئامورف تىللار <تىل> مورفولوگىيەلىك سىستېمىسى راۋاجلانمىغان ياكى تامامەن مورفولوگىيەسى يوق تىللار.

ئامۇت ئى <بوت> ① نەشپۈتنىڭ بىر سورتى، پىشقاندا مېۋە شۆپۈكى سېرىق يېشىل رەڭگە كىرىدۇ. مېۋىسىنىڭ تەمى سەل قىرتاق بولىدۇ. ② شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى. ③ گەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئامۇتسىمان سۈپ. ئامۇت شەكلىدىكى، ئامۇتقا ئوخشايدىغان.

ئامۇتلۇق ① سۈپ. ئامۇت دەرىخى ئۆسكەن، ئامۇت دەرىخى كۆپ: ئامۇتلۇق باغ. ئامۇتلۇق ھويلا. ② ئى. ئامۇت دەرەخلىرى ئۆستۈرۈلگەن جاي (يەر): ئۇلار ئامۇتلۇققا بېرىپ بىر مەھەل سەيلە قىلىشتى.

ئامۇخاس ئى «كۆپچىلىك ۋە شەخس، ھەممە كىشى، خالايىق» دېگەن مەنىلەردىكى جاكارلاش، نامايەن قىلىش سۆزى: نېچۈن قەشقەر ۋە يەكەندە ئامۇخاس، ئۇنىڭغا بۇ قەدەر باغلاپتۇ ئىخلاس؟

ئامېرىتسىي ئى [ر<لات] <خىم> رادىيوئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت، خىمىيىلىك بەلگىسى Am. كۈمۈش رەڭلىك، پارقىراق ـ يۇمشاق ھەم سوزۇلۇشچان كېلىدۇ؛ ئەڭ تۇراقلىق ئىزوتوپىنىڭ يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى تەخمىنەن 8 مىڭ يىل.

ئامېرىكا ئى <جۇغ> ئامېرىكا قوشما ئىشتاتلىرىنىڭ قىسقارتىلما نامى، شىمالىي ئامېرىكا قىتئەسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان.

ئامېرىكان سۈپ [ر] ئامېرىكىچە: ئامېرىكان ئۇتۇق. ئامېرىكان مەسە.

ئامېرىكىلىق سۈپ. ئامېرىكىدا بولغان، يۈرتى ياكى دۆلىتى ئامېرىكا بولغان: ئامېرىكىلىق ئوقۇغۇچى.

ئامىل ئى [ئە] تۈپكى سەۋەب: ھەل قىلغۇچى ئامىل.

ئامىلە ئى [پ] <بوت> ① يوپۇرماق تاشلايدىغان كىچىك غوللۇق دەرەخ. مېۋىسىنى يېيىشكە ھەم بوياق ماتېرىيالى قىلىشقا بولىدۇ. ياغىچى قىزىل ۋە چىلك بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ئۆي سايمانلىرى ياساشقا بولىدۇ. ② مۇشۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى.

ئامىن ئىم [ئە] پاتىھەدە «ئىلاھى شۇنداق بولسۇن، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن» دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدىغان سۆز: ئابدۇللا ئىختىيارسىز دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ ــ شۇنداق بولغاي! ئامىن، ئاللا مەدەت قىلسۇن، ئامىن...، ــ دېدى.

ئاميوبا ئى [ر<گىرىك] <بىيول> تاق ھۈجەيرىلىك ئەڭ كىچىك بىر خىل ھايۋان. ھەربىر ئەت قىلغاندا تەن ھالىتىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ. ئادەتتە سۇدا ياشايدۇ. پۈتى بىلەن ھەربىر ئەت قىلىدۇ ۋە ئوزۇقلۇق تېپىپ يەيدۇ.

ئاميوبالىق سۈپ. ئاميوبا سەۋەبىدىن بولىدىغان ياكى بولغان.

ئان I ئى [ئە] قىسقا بىر زامان، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۆتكەن ۋاقىت، پەيت: شۇئان.

ئان II باغ. دىيال. «ھە، ئاندىن، يەنە، ئاندىن كېيىن، يەنىچۇ، شۇ چاغدا» دېگەن مەنىلەردىكى باغلىغۇچىلىق رولىنى ئويناىدىغان سۆز: شۇ مەسىلەتكە كېلىشىسىلە، ئان قىلىلى تويىنى.

ئانا ئى ① پەرزەنتلىك ياكى بالىچاقىلىق ئايال كىشى (ئۆز ـ بالىلىرىغا نىسبەتەن): ئۆز ئانا. ئۆگەي ئانا. * ئانا ئايمىغىدا جەننەت بار (ماقال). ② موما، چوڭ ئانا (ئاتىسىنىڭ ياكى ئاپىسىنىڭ ئاپىسى): ئايشەمگۈلنىڭ ئاپىسى ئۆلۈپ قالغاچقا، ئۇ ئانىسىنىڭ قولىدا چوڭ بولدى. * بۇ بالىنىڭ ئاپىسى ئىچكىرىگە بىرىم ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەتكەچكە، ئۇ ئانىسىنىڭ يېنىدا قالدى. ③ يېشى چوڭ، قېرى ئاياللارنى ھۆرمەت بىلەن چاقىرىش، مۇراجىئەت قىلىش فورمىسى: ئانا، قەيەردىن كەلدىلە؟ ④ يېشى چوڭ، قېرى ئاياللارنى ھۆرمەت بىلەن چاقىرىشتا ياكى مۇراجىئەت قىلىشتا، ئۇلارنىڭ نامىغا قوشۇپ ئىشلىتىلىدۇ: رەۋشان ئانا ئۇزۇندىن بېرى نەۋرىلىرى ئۈچۈن ساقلاپ قويغان گۆلە ـ قاقلىرى سېلىنغان سېۋەتنىنى بىلىكىگە ئۆتكۈزۈپ، ئاستا قەدەملەر بىلەن شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ⑤ بالا تۇغقان جانىۋار: ئانا كەپتەر. ئانا توشقان. ⑥ كۆچمە. بىرەر ئىش، ھادىسە ياكى نەرسىنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەب بولىدىغان، ئۇنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ياكى ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولىدىغان ئامىل؛ سەۋەب: زۇكام، كېسەلنىڭ ئانىسى. ⑦ شۇ نەرسىنىڭ غوللۇق، ئاساسىي قىسمى: ئانا ئېرىق. ئانا ئۆستەڭ. ئانا تىل. ⑧ ئانا ئورنىدا باشقىلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولىدىغان، ياردەملىشىدىغان، ياخشىلىق قىلىدىغان ئايال كىشى: ئانا بولماق. تۇغۇت ئانىسى. ⑨ بەزى رايونلاردا III شەخس قوشۇمچىسى (ـ سى) قوشۇلۇپ ئەرلەرنىڭ ئۆز ئايالىلىرىنى چاقىرىشىنى بىلدۈرىدۇ: ھوي ئانىسى، سىلە نەدە؟

ئانا بولماق ① بالىلىق بولماق، بالىلىق ئايالىلار قاتارىغا ئۆتمەك. ② ئانا ئورنىدا باشقىلارنىڭ بېشىنى سىلاپ، دەردىگە دەرمان بولماق، ياخشىلىق قىلماق: پەرزەنتلەرگە مېھرى پۈتمەس ئانا بولدۇڭ، كۈلسەڭ ئۇلار كۈلىدۇ، غېمىدە غەمگە تولدۇڭ.

ئانا تىل ① سۆزلىگۈچى شەخسكە مەنسۇپ بولغان خەلق تىلى، ئۆز مىللىتىگە خاس خەلق تىلى. ② باشلانغۇچ مەكتەپ ـ لەرنىڭ تىل دەرسلىكى.

ئانا جەمەت ئانا تەرەپ بىلەن قانداشلىق ياكى تويلىشىش مۇناسىۋىتى بولغان تۇغقانلار: ھاشىم مېھرىنىساغا ئانا جەمەت يېقىن تۇغقانلاردىن ئىدى.

ئانا غاز دىيال. چىشى غاز.

ئانا مەكتەپ ئىلگىرى ئوقۇش پۈتتۈرگەن ياكى ئوقۇغان مەكتەپ.

ئانا ۋەتەن كىشى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، ئۇنىڭ ئۇچۇن مۇقەددەس سانالغان مەملىكەت.

ئانا يۇرت تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن، چوڭ بولغان، مۇقەددەس سانىلىدىغان يۇرت، ئورۇن، جاي.

ئاندىن تۇغما قىپيالىڭاچ: ئۇنىڭ جەسىتى ئاندىن تۇغما ھالەتتە تۇراتتى.

ئانسى گەپكە تۇغقان تولا گەپ قىلىدىغان، كۆپ سۆزلەيدىغان، ۋالاقەككۇر.

ئانسىنى كۆزىگە كۆرسەتمەك قاتتىق ئەدەپىنى بەرمەك: ــ بۇ خۇنپەرنىڭ ئانسىنى كۆزىگە كۆرسىتىش كېرەك، ــ دېدى ئەمەت ئالىقىنىنى ئالىقىنىغا ئۇرۇپ.

ئانسىنىڭ ئەمچىكىنى قاتتىق چىشلىگەن تەلەيسىز، ئىشى ئوڭغا تارتمىغان، ئىشى چەپ، شور پېشانە: ــ ئانسىنىڭ ئەمچىكىنى قاتتىق چىشلىگەنلەر بۇ ئىشنى قىلىدۇ، سىلەر ئەتە ـ ئۆگۈن بىلىپ قالسىلەر، ــ دېدى ئۇ.

ئانىلار چېيى دىيال. ئېغىر ئاياغ خوتۇنلار بوشىنىش ئالدىدا بېرىلىدىغان چاي.

ئانا ـ بالا ئانا ۋە بالا: بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئانا ـ بالا ئىككىلەن بىر ـ بىرىگە ئېسىلىپ يىغلىشىپ كېتىپتۇ.

ئاناتومىيە ئى [ر<گىرىك] تىرىك ئورگانىزملارنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى تۈزۈلۈشى توغرىسىدىكى پەن: ئادەم ئاناتومىيەسى.

ئاناتومىيەلىك سۈپ. ئاناتومىيەگە ئائىت، ئاناتومىيەگە خاس، ئاناتومىيەگە مۇناسىۋەتلىك.

ئانار ئى [پ] ① <بوت> ئانار ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ھەم يۇمىلاق؛ گۈلى قىزىل، ئاق ياكى سېرىق رەڭدە؛ مېۋىسى شارسىمان بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئانار شەربىتى <يېم> ئانار دانىسىدىن چىقىرىلغان شەربەت.

ئانارتاش ئى [ئانار + تاش] كان ماددىسى بولۇپ، تەركىبى تۇراقسىز، ھەر خىل رەڭدىكىللىرى ھەمدە ئەينەكتەك پارقىرايدىغانلىرى بار، قاتتىقلىقى يۇقىرى، ئۇنىڭدىن چاقلاش ماتېرىيالى ياسىغىلى بولىدۇ، يەنە لازېر نۇرى ئۇسكۇنىسى ياساشتىكى مۇھىم ماتېرىياللارنىڭ بىرى.

ئانارخىزم ئى [ر<گىرېك] ← **ھۆكۈمەتسىزلىك.**

ئانارخىست ئى [ر] ئانارخىزم (ھۆكۈمەتسىزلىك) تەرەپدارى.

ئانارخىيە ئى [ر<گىرېك] ① ھەرقانداق دۆلەت ھاكىمىيىتىنى، ھەممە ئۇچۇن مەجبۇر بولغان قانۇن ـ قائىدىلەرنى، ئەخلاق ـ ئەخلاق پىرىنسىپلىرىنى ئىنكار قىلىش، ھۆكۈمەتسىزلىك.② كۆچمە. باشباشتاقلىق، قانۇنسىزلىق، تەرتىپسىزلىك.

ئانارخىيەلىك سۇپ. ھۆكۈمەتسىزلىككە ئائىت، ھۆكۈمەتسىزلىك توغرىسىدىكى.

ئانارگۇل ئى [ئانار + گۇل] <بوت> ① شەكلى ئانار دەرىخىگە ئوخشايدىغان، مېۋىسى بەرمەيدىغان بىر خىل مەنزىرە ئۆسۈملۈكى. ئۇ ئادەتتە تەشتەكلەردە ئۆستۈرۈلىدۇ. ② گۈلىم نۇسخىلىرىنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، ھەر خىل قول ھۈنەر بۇيۇملىرىدا كەڭ قوللىنىلىدۇ. بۇ نۇسخىغا ئانارنىڭ چېچىكى، شېخى، يوپۇرمىقى، غۇنچىسى ۋە مېۋىسى قاتارلىقلار چۈشۈرۈلىدۇ، بۇلار ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇلىدۇ. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئانارلىق سۇپ ① ئانار دەرىخى بار، ئانار دەرىخى ئۆسكەن: ئۇ بىزنى ئانارلىق بېغىغا باشلاپ كىردى. ② ئى. مەخسۇس ئانار تىكىلگەن يەر، ئانار دەرىخى ئۆستۈرۈلگەن باغ: بىز مەھەللە ئارىلاپ مېڭىپ، مەھەللىنىڭ ئايمىغىغا جايلاشقان ئانارلىققا كېلىپ توختىدۇق.

ئانالىتىك سۇپ [ر] ئانالىز ئۇسۇلىغا ئاساسلانغان؛ تەھلىلىي: ئانالىتىك مېتود. ئانالىتىك تىل. ئانالىتىك مورفولوگىيە.

ئانالىتىك تىل <تىل> جۈملىدە سۆز بىلەن سۆز ئوتتۇرىسىدىكى گرامماتىكىلىق مۇناسىۋەت سۆزنىڭ مورفولوگىيەلىك تۈزۈلۈشى بىلەن ئەمەس، بەلكى سۆز تەرتىپى ۋە يارىدەمچى سۆزلەر ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان تىل.

ئانالىز ئى [ر<گىرېك] ① تەكشۈرۈش ئوبيېكتىنى تۈرلەرگە ئاجرىتىپ تەتقىق قىلىش ئۇسۇلى، تەھلىل؛ ھەر تەرەپلىمە تەھلىل قىلىش، چوڭقۇر تەكشۈرۈش: ئوبيېكتنى ئۆزگەرتىشتە سۆز ئارقىلىق كۆرسىتىش بىلەن ئانالىز قىلىشنى بىرلەشتۈرۈش كېرەك. ② ماددىنىڭ تەركىبىنى ئېنىقلاش: خىمىيەۋى ئانالىز. ماتېماتىكىلىق ئانالىز.

ئاناناس ئى [ر<ئىسپان] <بوت> كۆپ يىللىق، دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسىنى يېيىشكە ۋە ئۇنىڭدىن كونسېرۋا يېمەكلىكلەرنى ياساشقا بولىدۇ. يوپۇرماق تالالىرى ئارغامچا ئېشىشكە ياكى توقۇمىچىلىق، قەغەزچىلىك خام ئەشيالىرىغا ئىشلىتىلىدۇ.

ئاناي سۇپ [ئە] ← **ئانىي**: ئانىي تاپماق.

ئانت ئى ← **قەسەم.**

ئانتانتا ئى [ر<فران] ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر، بىرلەشمە دۆلەتلەر.

ئانتاركتىكا ئى [ر<گىرېك] <جۇغ> يەر شارىنىڭ جەنۇبىي قۇتۇپى، يەنى يەر شارىدىكى يەتتە قىتئەنىڭ بىرى.

ئانتاگونىزم ئى [ر<گىرېك] <پەلس> كېلىشتۈرۈپ بولمايدىغان قارىمۇقارشىلىق، زىددىيەت.

ئانتاگونىيە ئى [ر<گىرېك] <پەلس> كەسكىن توقۇنۇش بولۇپ ئىپادىلەنگەن كۆرۈش شەكلى، ئۇ زىددىيەتلەرنىڭ كۆرۈنۈشىنىڭ ھەممە شەكلى ئەمەس، ئۇنىڭ بىر خىلى.

ئانتاگونىيەسىز سۇپ <پەلس> ئانتاگونىيە ئاممىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان، پارتلاش شەكلىدە بولمىغان يول بىلەن ھەل قىلغىلى بولىدىغان.

ئانتاگونىيەلىك سۇپ <پەلس> ئانتاگونىيە شەكلى بىلەن ھەل قىلىنىدىغان، كېلىشتۈرۈپ بولمايدىغان، بىر ـ بىرىگە تامامەن زىت بولغان.

ئانتخور سۇپ ← **قەسەمخور**: ئۇ تولىمۇ ئانتخور ئادەم.

ئانتراتسىت ئى [ر<گىرېك] تۇم قارا، زىچ، كۇچلۇك ئىسسىق بېرىدىغان يۇقىرى ھارارەتلىك بىر خىل يېقىلغۇ؛ تاشكۆمۈر.

ئانتولوگىيە ئى [ر<گىرېك] ئەسەرلەر توپلىمى.

ئانتولوگىيەلىك سۇپ. ئانتولوگىيەگە ئىگە، ئانتولوگىيەگە ئائىت: ئانتولوگىيەلىك ئەسەرلەر.

ئانتېننا ئى [ر<لات] رادىيو، تېلېۋىزىيە دولقۇنلىرىنى تارقىتىش ياكى ئۆزىگە تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىلغان سىملىق قۇرۇلما: رادىيو ئانتېناسى. تېلېۋىزورنىڭ ئانتېناسى. ئانتېننا ئورناتماق.

ئانتېنناسىز سۇپ. ئانتېننا سى يوق، ئانتېننا ئورناتمىغان.

ئانتېنناسىلىق سۇپ. ئانتېننا سى بار، ئانتېننا ئورناتقان.

ئانتىگېن ئى [ر<گىرېك] ① <بىيول> ئورگانىزمدا ماددا. ئۇ ئادەم ياكى ھايۋانلارنىڭ قان سۇيۇقلۇقى ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن قان زەردىسىدە ئانتىتېلىنى ھاسىل قىلىدۇ، شۇنىڭدەك ئانتىتېلا بىلەن خىمىيەۋى رېئاكسىيەگە كىرىشىدۇ. ② <تېب> ئورگانىزمدا ئىمۇنىتېتلىق رېئاكسىيە قوزغىيالايدىغان ماددىلارنىڭ ھەممىسى «ئانتىگېن» دەيىلىدۇ.

ئانجىرغا سۇپ. دىيال. ئورۇق، ئاۋاق، يېگىنى چىرايىغا چىقمايدىغان.

ئانچە ئال. ئۇ قەدەر، ئۇنچە.

ئانچە ـ مۇنچە ئاز مىقدارداً، ئاز ـ تولا، بەزى ـ بەزى، ئاندا ـ ساندا: مەن دادامنىڭ ئارقىسىدا يۇرۇپ ئانچە ـ مۇنچە قارا خەت تونۇپ قالغانىدىم.

ئانچىكى سۇپ. ئاددىيلا، شۇنداقلا؛ مۇھىم، مۇرەككەپ ئەمەس: ئانچىكى بىر ئىش. * ئانچىكى دەپ قويغان بىر گەپ.

ئانچىلىك رەۋ ← **ئۇنچىلىك:** ئانچىلىك ئاچچىق پىيازدىمۇ بار (ماقال). * ئانچىلىك ئىش قانچىلىك ئىش (ماقال).

ئانچىنان رەۋ [پ] شۇنچە، خېلى بەك، شۇ قەدەر: قەلەندەر پادىشاھنى ئەتىسى ئانچىنان ئىزدەپ تاپالمىدى.

ئانچىنچى سان. ئادەم ۋە نەرسە ھەم شۇنىڭدەك ۋاقىت قاتارلىقلارنىڭ سانى، دەرىجىسىنىڭ مۇجمەل، ئېنىقسىزلىقنى بىلدۈرىدۇ؛ بولۇپمۇ مەملىكىتىمىزدىكى پادىشاھلار دەۋرىنى ئاساس قىلىپ، ئۇنىڭ مانچىنچى يىلى، بۇنىڭ ئانچىنچى يىلى دېگەنلەردە تېخىمۇ شۇنداق ئىكەنلىكىنى كۆرىمىز.

ئانچۇالا ئال ← **ئۇنچۇالا**.

ئاندا رەۋ ① ئۇ يەردە، بۇ يەردە، شۇ يەردە: خانىمانىم ئاندا قالدى، گۈل چېھرىم بەندە بولدى، قاراقچىلار قولىدا قالدى، كىشى ئۆز يارىغا ئوخشارمۇ. ② ئۇ يەرگە، بۇ يەرگە، شۇ يەرگە: يۇرۇڭ ئاندا بارايلى، دەريا بويى بويلايلى. بېلىقلارغا ئەرز ئېيتىپ، بىز خۇداغا يىغلايلى.

ئاندا ـ ساندا رەۋ ① بەزى ـ بەزىدە، بىرە ـ بىرە، گاھ ـ گاھ: شەھەر سېپىلىنىڭ تۆت دەرۋازىسى ئوستىدىكى قاراۋۇل پوتەيلەر بىرگە كىرىۋالغان دۇشمەن ئەسكەرلىرى ئاندا ـ ساندا ئوق چىقىرىپ قويۇاتتى. ② ئۇ يەر، بۇ يەردە، ئۇندا ـ مۇندا: ئۇنىڭ چېكە چاچلىرىغا ئاندا ـ ساندا ئاق سانجىلغان، كۆزلىرىنىڭ جىيەكلىرىگە ئىنچىكە سىزىقلار تارتىلغاندى.

ئانداق ئال ← **ئۇنداق**.

ئانداق ـ مۇنداق ① ھەر خىل، ھەر قىسما، ئانداق ۋە مۇنداق: تۇرمۇشتا كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا ئانداق ـ مۇنداق گەپلەر، ئىشلار ئۆتۈلۈپ تۇرىدۇ. ② ئاددىي، ئادەتتىكى: ـــ خېۋىرجان ئانداق ـ مۇنداق ئادەمنىڭ ئوغلى ئەمەس، گەپ ـ سۆز، مۇئامىلىدە دىققەت قىل، ـــ دېدى ئۇ ئىلھامغا ھومىيىپ.

ئانداقچى ئال ← **ئۇنداقچى**.

ئانداقچى ـ مۇنداقچى ← **ئۇنداقچى ـ مۇنداقچى**: خاسىيەت مېنى ئانداقچى ـ مۇنداقچى دەپ تەتۇر تونۇشتۇرۇپتۇ.

ئاندا ـ مۇندا ← **ئاندا ـ ساندا**: ياتاقتىكىلەر شېرىن ئۇيقۇدا، ئاندا ـ مۇندا خورەك ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ.

ئاندىن ئال ① شەرت ـ ېھتىندى جۈملىلەردە باغلىغۇچلىق ۋەزىپىسىدە كېلىپ، شۇ چاغدا، شۇ ۋاقىتتىلا دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: ئەگەر ئۇ، شۇ چېكىنگىنىچە كوزۇپقا ببرىپ تاقالسا، ئاندىن مەن ئۇنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇۋېلىپ كوزۇپنىڭ يان ياغىچىغا كېلىشتۇرۇپ ئوستۇرۇشنى ئويلىغانىدىم. ② ئۇنىڭدىن كېيىن، شۇ ۋاقىتتىن كېيىن؛ ئۇلاپلا: ئاۋۋال ئىشلە، ئاندىن ئويۇنا (ماقال). ③ ئۇندىن، ئۇندىنمۇ، ئۇنىڭدىن، ئۇنىڭدىنمۇ: ئەل ئامان، دەردىڭ يامان، كۆيدۇرۇشۇڭ ئاندىن يامان.

ئانسامبل ئى [ر<فىران] بىر پۈتۈن بەدىئىي كوللېكتىپ بولۇپ ئويۇن كۆرسىتىدىغان ئارتىسلار كوللېكتىپى: ناخشا ـ ئۇسسۇل ئانسامبلى.

ئانكىت ئى [ر<فىران] تېگىشلىك مەلۇمات ئېلىش ۋە توپلاش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن سوراق خاراكتېرلىك جەدۋەل، ۋاراق: ئانكىت تولدۇرماق.

ئاننای ئىم. دىيال. ۋىيەي (ھەيرانلىق ۋە ھەسرەتنى بىلدۈرىدىغان سۆز): ئاننای! بۇنىڭ قىلمۇاتقىنىنى قارا!

ئانئورگانىك سۈپ [ر] ئۆسۈملۈك ياكى ھايۋانات دۇنياسىغا مەنسۇپ بولمىغان: ئانئورگانىك ماددىلار. ئانئورگانىك خىمىيە.

ئانىمومېتر ئى [ر<گىرىك] ھاۋا، شامال ھەرىكىتىنىڭ تېزلىكىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

ئانىجان ئى. ئانىسىغا ياكى ياشانغان ئاياللارغا يېقىنچىلىق قىلىپ ياكى ئۇنىڭغا ئەركىلەپ دېيىلىدىغان مۇراجىئەت سۆزى: ئانىجان، ئارزۇيۇڭدىكى زامان بولدى.

ئانىزوتروپىيە ئى [ر] <قىز> كىرىستاللارنىڭ ئوخشىمىغان يۆنىلىشلەردىكى ئىسسىقلىقى ئوخشاش بولمايدۇ، شۇنداقلا مېخانىك مۇستەھكەملىكى ۋە توك ئۆتكۈزۈشچانلىقى قاتارلىق باشقا فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ، يەنى كىرىستاللارنىڭ ئىچكى قىسمىنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتى يۆنىلىشكە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بۇ خىل ئالاھىدىلىك «ئانىزوتروپىيە» دەپ ئاتىلىدۇ.

ئانىكا ئى ① ئانىسى ياكى ئانىسى قاتارلىق ئاياللارغا يېقىنچىلىق قىلىپ ئولارنى ھۆرمەتلەپ ئېيتىدىغان مۇراجىئەت شەكلى: ـــ ئاھ، ـــ دەپتۇ پەرىزات، ـــ ياماندىلا ئانىكا، مېنىڭ مايمۇن سۈرەتلىك نىقابىمنىڭ ئىس ـ تۈتەكلىرى ئاتا ـ ئانامنىڭ دەمىقىغا يېتىپ بارغان ھامان، ئولار مېنى ئىزدەپ كېلىدۇ. ② موما، چوڭ ئانا (ئاپىسىنىڭ ياكى ئاتىسىنىڭ ئاپىسى).

ئانىكام قاق دېگۈزۈۋەتمەك. دىيال. ۋاي جېنىنى چىقىرىۋەتمەك، جۇگۇ ـ جۇگۇ دېگۈزۈۋەتمەك.

ئانىلارچە رەۋ. ئانىلارغا ئوخشاش؛ ئانىلارغا خاس، ئانىلاردا بولىدىغان: ئانىلارچە غەمخورلۇق. ئانىلارچە كۆيۈنمەك.

ئانىلىق ① سۈپ. ئانىسى بار، ئانىسى ھايات: ئاتىلىقلار ئاتام دېسە، قۇيۇلدى ياشىم. ئانىلىقلار ئانام دېسە، ئېگىلدى باشىم. ② سۈپ. ئانىغا خاس، ئانىغا ئالاقىدار: ئانىلىق مۇھەببەت. ئانىلىق مېھىر. ③ ئى. ئانىغا خاس ئالاھىدىلىك، ئانىغا خاس خۇسۇسىيەت، ئانىلاردا بولىدىغان خۇسۇسىيەت، ئانىغا خاس خاسلىق: ئاياللارنىڭ قىممىتى دەل ئۇنىڭ ئانىلىق قىممىتىدە. ④ سۈپ< بوت> ئانا تەرەپ بىلەن قانداشلىق ۋە ئورۇقداشلىق مۇناسىۋىتى بار بولغان: ئانىلىق تۇپ. ئانىلىق تەن. ئانىلىق گۈل.

ئانىلىن ئى [ر<ئە] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. ئۇ ياغلىق، زەھەرلىك سۇيۇقلۇق بولۇپ، بويىغا ۋە دورا ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ يەنە «فېنىلئامىن» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئانىبىشى ئى [ئانا + باش + ى] يېزىت ① ئائىلە باشلىقى ياكى بىرەر جامائەتكە باش بولغان، ئۇنى باشقۇرۇپ تۇرغان ھۆرمەتلىك ئايال. ② بالىلار ئويۇنىدا ئىككى تەرەپ قاتناشچىلىرىدىن ھەربىرىنىڭ باشلىقى؛ باشلامچىسى.

ئانىي سۈپ [ئە] بوزەك؛ ياۋاش: ئانىي تاپسام، شىللىسىگە مىنىپ چاپسام (ماقال).

ئانىي ئەتمەك ← **ئانىي تاپماق**: ـــ ئۇكام ئادەمنى مۇنداقمۇزە ئانىي ئەتكەن بارمۇ؟ ـــ دەپ كۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى توختى سەيپۇڭ.

ئانىي تاپماق بوزەك قىلماق، خارلىماق؛ ياۋاش كۆرمەك: ئاتا ـ ئانىلىرى ئۆلگەندىن كېيىن ئولار مىراس بۆلۈشۈپتۇ، بۆلۈشۈپمۇ بىر قورۇدا ياشاپتۇ، چوڭى كىچىكىنى ئانىي تېپىپ، ئالداپ ـ سالداپ ئۇنىڭ مىراسلىرىنى يەپ توگىتىپتۇ.

ئاھ ئىم ① مېھىر ـ مۇھەببەت، كۆچلۈك ھېسسىيات، سېغىنىش، ئىنتىزارلىق، خۇشاللىق قاتارلىق ھېس ـ

تۇيغۇلارنى ئىپادىلەيدۇ: ئاھ، جېنىم بالام سېنى كۆردىغان كۈنلەرمۇ بولىدىكەن ـ ھە. ② ئېچىنىش، دەرد ـ ئەلەم، ھەسرەت ـ نادامەت، ناله ـ تۇيغۇسىنى ئىپادىلەيدۇ: «ئاھ» دېسە ئۆپكىسى كۆرۈنۈپتۇ (ماقال). * ئاھ، شۇ كۈنى ئۆزۈمنىڭ نېمە بولغانلىقىمنى ھېچ بىلمىدىم. ③ ناله، زار، دەرد، پىغان: يىگىت ئايرىلىش ئازابىدىن بىر ئاھ ئۇرغانىكەن، ئۇنىڭ ئاھى يەتتە قات ئاسمانىنى، يەتتە قات زېمىنىنى تىترىتىپتۇ.* ئاھ ئۇرارمەن، ئاھ ئۇرارمەن، ئاھلىرىم تۆتىقاي سېنى؛ كۆز يېشىم دەريا بولۇپ، بېلىمقلىرىم يۇتقاي سېنى.

ئاھ ئۇرماق ناله قىلماق، زارلانماق، پىغان چەكمەك: غۇلام كېچىسى ئۇخلىماي، بىر بۆلۈكدا يىغلاپ ئاھ ئۇرار ئىدى. * نەچچە ۋاقىتتىن ئاھ ئۇرۇپ مەن يارنى دەپ، باغدا يارىم بار ئىكەننى بىلمىدىم. ھەسرەت بىلەن سەنەم جانىم قايدا دەپ، سەنەم جانىم باغدا ئىكەننى بىلمىدىم.

ئاھا ئى [پ] گىلەمچىلىك كەسپىدە ئۆرۈشكە سۈركەش ئۇچۇن تەييارلانغان سۈيۇق ئۇماچ، شىلىم.

ئاھادا ئى. تەنە؛ ئاداۋەت.

ئاھادا قىلماق تەنە قىلماق، ئاداۋەتنى تەكرارلىماق.

ئاھاڭ I ئى [پ] ← **ھاڭ**.

ئاھاڭ II ئى [پ] ① بىر ـ بىرىگە ئۇلانغان، ئۇيغۇنلاشقان تاۋۇشلار ئېقىمى: پاتمەنىڭ قولىقىغا بىر خىل ئاھاڭدا گۈركىرەش ئاڭلىنىاتتى. ② <مۇز> تۇرلۇك تاۋۇشلارنىڭ مەلۇم تەرتىپتە ئۇيغۇنلىشىپ، مۇزىكا پۈتۈنلۈكىنى تەشكىل قىلغان بىرىكمىسىدىن ئىبارەت مۇزىكا ئەسىرى، كۇي: بىرىنچى مۇقام يىگىرمە ئىككى ئاھاڭ ئېيتىلغانىدىن كېيىن توگىدى. ③ نۇتۇقتا مەنىگە قاراپ ئاۋازنىڭ كۆتۈرۈلۈشى ۋە پەسىيىشى، كۇچلۇك ياكى ئاجىز ئېيتىلىشى؛ ئىنتونىاتسىيە: مەن بوۋايغا: ــ سىز دەرھال بېرىپ ئادىل شۇجىنى چاقىرىپ كېلىڭ! ــ دېدىم بۇيرۇق ئاھاڭىدا. ④ سۆزلىگۈچىنىڭ ھېس ـ تۇيغۇسىنى ئىپادىلەيدىغان تەلەپپۇز ئۇسۇلى: يىغلامسىرىغان ئاھاڭدا سۆزلىمەك.

ئاھاڭ تەرجىمىسى <تىل> بىر تىلنىڭ سۆز ـ ئىبارىلىرىنى يەنە بىر تىل تاۋۇش سىستېمىسىنىڭ ئىمكانىيىتى يار بەرگەن دائىرىدە، ئوخشاش قىلىپ ئېيتىش، تەلەپپۇز قىلىش، ئىپادىلەش ئۇسۇلى.

ئاھاڭ شەكلى <مۇز> مۇزىكا ئاھاڭلىرىنىڭ تۈزۈلمە شەكلى. بۇ ئوقۇش ئاھاڭ شەكلى، ئاساسىي كۇي شەكلى ۋە يۇرۇش ئاھاڭلىرى شەكلى دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىلىدۇ.

ئاھاڭغا سالماق تېكىست (شېئىر) نى ئاھاڭغا ماسلاشتۇرۇپ ناخشا ھالىتىگە كەلتۈرمەك: ئۇ ئۆزىنىڭ قوشاقلىرىنى ئاھاڭغا سېلىپ، ناخشا قىلىپ ئېيتاتتى. *«ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى» نىڭ ئەزالىرى دىلىرىنىڭ شېئىرىنى ئاھاڭغا سېلىپ «مەھبۇسلار ناخشىسى» قىلىپ ئوقۇيدىغان بولدى.

ئاھاڭدار سۈپ [پ] ① قۇلاققا خۇشياقىدىغان، ھۇزۇر بېغىشلايدىغان، يېقىملىق: ناخشىچى سايرامنىڭ سۆيگىنى ھۆرنىڭ ئاۋازى بۇلبۇلدەك ئاھاڭدار ئىكەن. ② مەلۇم ئاھاڭغا ئىگە بولغان؛ ئاھاڭلىق، جاراڭلىق: بۇ شېئىر نېمىدېگەن ئاھاڭدار ـ ھە!

ئاھاڭدارلىق ئى. ئاھاڭنىڭ يېقىملىقلىقى، ئاھاڭ جەھەتتىكى رەڭدارلىق، ئاھاڭى ئېسىللىق: «ئون ئىككى مۇقام» تېكىستلىرى ... شېئىرىي ۋەزىن جەھەتتىن كۆچلۈك ئاھاڭدارلىققا ئىگە.

ئاھاڭداش سۈپ [پ] ① ئېيتىلىشى ئوخشاش، تەلەپپۇز ـ دىكى ئاھاڭى بىر خىل: ئاھاڭداش سۆز. ② مەلۇم ئاھاڭغا، مەلۇم كۈيگە ماس كېلىدىغان: ئاھاڭداش ناخشا. ئاھاڭداش شېئىر. * شاۋقۇنلىرىڭغا ئاھاڭداش ئۇيغۇر، ئېيتىدۇ ساڭا دىلدىن تەشەككۇر.

ئاھاڭداشلىق ئى. ئاھاڭى، تەلەپپۇزى ئوخشاشلىق.

ئاھاڭربا ئى. دىيال. ماگنىت.

ئاھاڭلىق سۈپ ① مەلۇم بىر ئاھاڭ ياكى مۇزىكىغا ئىگە، مەلۇم بىر ئاھاڭ، مۇزىكا بىلەن ئىپادىلىنىدىغان، چېلىنىدىغان ياكى ئېيتىلىدىغان: ئۇلارنىڭ مۇئامىلىلىرى سىلىق، قائىدىلىك، ئۆزئارا سۆزلىشىشلىرى ئاھاڭلىق ۋە جاراڭلىق ئىدى. ② ئاھاڭدار: كېلىشكەن بۇرۇتىنى بۇراپ يىگىت، چالدى ـ دە، خۇش ئاھاڭلىق دۇتارىنى. يېقىملىق لەرزان ناخشا كەتتى ياڭراپ، تىترىتىپ يۈرەكلەرنىڭ زىل تارىنى.

ئاھالە ئى [ئە] مەلۇم بىر ئورۇندا، مەملىكەتتە ئولتۇراقلىشىپ ياشىغۇچى ئادەملەر توپى؛ خەلق: مەملىكىتىمىز دۇنيا بويىچە ئاھالىسى ئەڭ كۆپ مەملىكەت.

ئاھالىسىز سۈپ. ئاھالىسى يوق، ئاھالىسى بولمىغان.

ئاھالىسىزلىك ئى. ئاھالىسى تۇراقلاشمىغان، ئاھالە ئورۇنلاشمىغان ھالەت.

ئاھاللىك سۈپ. ئاھالىسى بار، ئاھالىسى كۆپ، ئاھالىگە ئىگە: نۇرغۇن ئاھاللىك مەھەللە.

ئاھانەت ئى [ئە] ① ھاقارەت، تۆھمەت، بوھتان: ئۆمرۈمدە ئاڭلاپ باقمىغان بۇ ئاھانەتكە چىداپ تۇرالماي ئىتتىك تالاغا چىقتىم. ② خورلۇق، ناھەقچىلىك، ئۇۋاللىق: نومۇس ۋە ئاھانەتكە چىدىمىغان بەختىگۈلنىڭ دادىسى بىر كۈنى كەچقۇرۇن غەزەپ بىلەن قۇدىسىنىڭكىگە بېرىپ، بەختىگۈلنىڭ ئۆيىگە كىردى. ③ نومۇس، ئىزا، ئۇيات: چىقرار ئادەمنى كاردىن ياريماس ئەخلەت قىلىپ، قەلبى ساپ ئىنسان ئۇچۇن قاتتىق ئاھانەتتۇر تەمە.

ئاھانەتلەشمەك پ. ئۆزئارا ئاھانەت قىلىشماق، ئۆزئارا ھاقارەتلەشمەك، بىر ـ بىرىنى تىللاشماق: ــ ھايۋەت! ــ دەپ ئولارنىڭ تىل، ئاھانەتلىشىشىنى ئۇزۇپ تاشلىدى سۇلتان ئابدۇللاخان.

ئاھانەتلىك سۈپ ① ھاقارەتلەنگەن، تىل ـ ئاھانەت ئىشتىكەن، قارىلانغان، خورلانغان: مېنىمۇ، ئۆزۈڭنىزنىمۇ ئاھانەتلىك قىلىشىڭىزغا ئەمدى ھەرگىزمۇ چىداپ تۇرالمايمەن! چۈشەندىڭىزمۇ؟ ② كىشىنى سەسكەندۇرىدىغان، نومۇس قىلدۇرىدىغان، ئۇيالدۇرىدىغان: يېشىڭ ئوتتۇزغا يەتمەي تۇرۇپ ئۇچ قېتىم ئۆيلەندىڭ، شۇڭا «خوتۇن بېدىكى» دېگەن ئاھانەتلىك نامغا ئېرىشتىڭ.

ئاھ ـ ئەپغان ← ئاھ ـ زار: قېرىنداشلىرىم چۈشتى مېنىڭ يادىمغا، شۇڭا ھەر ئان ئاھ ـ ئەپغان ئېتەرمەن.

ئاھ ـ پەرياد ← ئاھ ـ زار: قىز ئاھ ـ پەرياد ئۇرۇپتۇ، يېشى قار ـ يامغۇردەك تۆكۈلۈپتۇ.

ئاھ ـ پىغان ← ئاھ ـ زار.

ئاھ ـ زار ئېچىنىشلىق، ھەسرەتلىك يىغا، ئاھ بىلەن ئېيتىلغان ناله: شەرىخاننىڭ تاشنى ئەزگۈدەك ئاھ ـ زارىنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئېچىدە كۆز يېشى قىلمىغان ئادەم قالمىدى.

ئاھ ـ نادامەت ئېچىنىش ۋە پۇشايمان؛ ئاھ بىلەن ئېيتىلغان ئەپسۇس: ئاھ ـ نادامەت چەكمەك.

ئاھھاي ئىم. كۈتۈلمىگەن ۋەقە ياكى ھادىسىدىن ئەجەپ-لىنىش، ھەيران قېلىش ياكى خۇشاللىنىش ۋە ياقتۇرۇش تۇيغۇسىنى ئىپادىلەيدۇ: ئالماس: — ئاھھاي ... ھەممىسى ھەق، مۇھىم گەپلەر، توغرا سۆز، — دېدى.

ئاھۇ ئى [پ] يېزىت. كېيىك.

ئاھۇپەريات يېزىت ← **ئاھ- پەريات.**

ئاھۇپىغان يېزىت ← **ئاھ- پىغان.**

ئاھۇزار يېزىت ← **ئاھ- زار.**

ئاھۇنادامەت يېزىت ← **ئاھ- نادامەت.**

ئاھ- ئۇھ ① كېسەل كىشىنىڭ ئاغرىق ئازابىدىن ئىڭرىغان نالىسى، ئاھ ۋە ئۇھ. ② ئېچىنىشلىق ناله - زار، قايغۇ - ھەسرەت تۇيغۇسى، ئاھ ۋە ئۇھ.

ئاھ- ئۇھلىماق بىرەر خاپىلىق، دەرد - ئەلەم ياكى ئاغرىق ئازابىدىن زارلانماق، ناله قىلماق.

ئاھ- ۋاھ ئېچىنىشلىق ناله - زار، قايغۇ - ھەسرەتنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ خېلى ئۇزاقتىچە «ئاھ - ۋاھ» دەپ ھەسرەت چېكىپ يۈرەتتى.

ئائورتا ئى [ر] <ئانات> ئادەم بەدىنىدىكى چوڭ ئارتېرىيە بولۇپ، ئۇ سول يۈرەك دالانچىسىدىن چىقىپ يۇقىرىغا سوزۇ-لۇپ، ئوڭغا قايرىلىپ، ئاندىن تۆۋەنگە ساڭگىلاپ ياي شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ. ئاندىن ئومۇرتقا بويلاپ تۆۋەنگە ساڭگىلايدۇ، كۆكرەك، قورساق قاتارلىقلاردا كۆپلىگەن كىچىك ئارتېرىيە-لەرگە بۆلۈنىدۇ. ئۇ پۈتۈن بەدەننىڭ ھەرقايسى ئورۇنلىرىغا قان يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ئاساسلىق تومۇر. ئۇ يەنە «چوڭ ئارتې-رىيە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ: ئائورتا يايى.

ئاۋا دىيال ① ئى. ئاتا، دادا. ② سۈپ. بىللە؛ سەگەك، ھوشيار؛ يېقىنلىقنى، ھۆرمەتنى بىلدۈرىدىغان سۆز بولۇپ، كىچىك بالىلىرىنى ئەتىۋارلاپ، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئورنىدا كۆرۈپ شۇنداق ئاتايدۇ: ئاللا يارىم بىز ئىككىيلەن ئاۋا بولايلى. * ئاۋا بېرى كەل، سېنى ئىلداپ قويماي.

ئاۋاپ سۈپ. دىيال. ئالدامچى؛ بىشەم: شۇنچىلىكىنى بىلگەن تۇرۇپ ئەمدى بىز، تەييارلامدۇق ئىزباسارنى ئاۋاپتىن. * كۆڭلۈمنى بىرەرمەنمۇ ۋاپاسى يوق ئاۋاپقا.

ئاۋات سۈپ [پ] ① گۈللەپ ياشنىغان، راۋاج تاپقان: ئاۋات شەھەر. ② ئادەم كۆپ يىغىلىدىغان؛ ئادەم زىچ ياشايدىغان؛ قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەن، قاينىق، قىزىق: داستىخان مېھمان بىلەن ئاۋات (ماقال). ③ بەزى ئىسىم ياكى ئايرىم سۈپەتلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ، شەھەر، قىشلاق ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ خاس ئىسىم-لىرىنى ياسايدۇ: قوشئاۋات. يېڭىئاۋات... ④ ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق بىر ناھىيەنىڭ نامى.

ئاۋاتچىلىق ئى ← **ئاۋاتلىق:** ئايال كىشى ئۆينىڭ زىننىتى، چىرىغى. بىر ئائىلىنىڭ ئاۋاتچىلىقى ئايال كىشى بىلەن بولۇر.

ئاۋاتلاشتۇرماق «ئاۋاتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىرمۇنچە بالىلار ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئاۋاتلاشتۇرغانىدى.

ئاۋاتلاشتۇرۇشماق «ئاۋاتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۇك دەرىجىسى.

ئاۋاتلاشتۇرۇلماق «ئاۋاتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شەھەرلەر ئاۋاتلاشتۇرۇلدى.

ئاۋاتلاشماق پ. بارا - بارا ئاۋات بولماق: ھېلىلا جىمجىتلىققا چۆكۈپ قالغان بۇ ئۆي بىرەمدىلا پاراڭچىلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى بىلەن ئاۋاتلىشىپ قالدى.

ئاۋاتلىق ئى. ئاۋات، قاينام - تاشقىن ھالەت، بايىاشاتلىق، گۈللەپ ياشناش: بىزگە كېرەك يېرىمسىزنىڭ ئاۋاتلىقى، بىزگە كېرەك خەلقىمىزنىڭ ئازادلىقى.

ئاۋاخچى ئى. دىيال. باخشى، داخان.

ئاۋاره سۈپ [پ] ① بىرەر جايدا تىنىم تاپالمىغان؛ سەرسان - سەرگەردان: باقساڭ مېنىڭدەك دۇنيانىلەرگە، ئىسيان چۆلىدە ئاۋارە-لەرگە. ② بىرەر ئىش - ھەرىكەت بىلەن بەند، مەشغۇل: ھازىر ھەر ئادەم ئۆز ئىشى بىلەن ئاۋارە. ③ ئامالسىز، بىچارە؛ قىينالمىغان: ۋە يا داچەن دەردىدىن ئاۋارىمۇسەن ؟ ياكى ئوغرى، بۇلاڭچى قاراقچىمۇ سەن. ④ ئاجىز، ئورۇق، جۇدەڭگۇ: ئاۋارە قوي. ئاۋارە ئات.

ئاۋاره بولماق ① ئۆزىنى كايىتماق، قىينالماق: مەسىلەمنى ھەل قىلالماي، بىر يىل ئاۋارە بولدۇم. ② بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەت بىلەن بەند، مەشغۇل بولماق؛ ئۆزىنى كايىتماق، قىينالماق: رەھىمجان كۈن بويى ئېتىز ئىشلىرى بىلەن ئاۋارە بولاتتى.

ئاۋاره قىلماق بىراۋنى بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەت بىلەن قىينىاپ قويماق؛ كايىتماق: كامىلجان «دورا قاينىتتۇرىمەن دەپ سىزنى بىرمۇنچە ئاۋارە قىلدىم» دېدى. * ئەركىنىڭ ئويلاشماي قىلىپ قويغان بۇ ئىشى پۈتۈن ئائىلىسىنى، ساۋاقداشلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلىرىنمۇ ئاۋارە قىلغانىدى.

ئاۋارىچىلىك ئى. ئومۇمەن كىشىنى ئاۋارە قىلىدىغان نامۇۋاپىق قىمىنچىلىق، چاپا، ئىش - ئەمگەك: ئۇ بۇ سۆزىدىن بىرئاز خىجىل بولغاندەك: — بىز كېلىپ سىلەرگە كۆپ ئاۋارىچىلىك سېلىپ قويدۇق، — دېدى ئاستاغىنا.

ئاۋارىز ئى. دىيال. ئارزۇ، ئارمان، تەلەپ؛ پۇخا.

ئاۋارىكەش ئى. ئاۋارە بولغان، ئاۋارىچىلىك تارتقان ئادەم: ھارۇنكەش — ئاۋارىكەش (ماقال).

ئاۋارىكەشلىك ئى. ئاۋارە بولۇش ئىشى، ئاۋارىچىلىك ھەرىكىتى.

ئاۋارىگەرچىلىك ئى ← **ئاۋارىچىلىك:** ئۇنىڭ بىلەن ئېيتىشىش ماڭا كۆڭۈلسىز ۋە ئارتۇق ئاۋارىگەرچىلىك ئىدى.

ئاۋاز ئى [پ] ① ماددىلارنىڭ تەۋرىنىشى، نەرسىلەرنىڭ ئورۇلۇشىدىن پەيدا بولغان تاۋۇش: سائەتنىڭ ئاۋازى. يامغۇر ئاۋازى. دۇمباق ئاۋازى. * قەيەردىندۇر نەي بىلەن راۋابنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ② ئۆپكىدىن چىققان ھاۋانىڭ ئورۇلۇشى بىلەن تاۋۇش پەردىلىرىنىڭ تەۋرىنىشىدىن چىققان تاۋۇش ؛ سادا: — ئەي ئوغلۇم، — دېدى ئۇ يېقىملىق ئاۋاز بىلەن، — نېمە سىرىڭ بار؟ ماڭا ئېيت. ③ پىكىر - تەلەپ، ناله: ئاممىنىڭ ئاۋازى. ④ مۇزاكىرە ياكى سايلامدا ئۆز پىكرىنى بايان قىلىش ھوقۇقى، ئىختىيارلىق، راي: يوشۇرۇن ئاۋاز. بىر ئاۋازدىن ماقۇللىماق.

ئاۋاز بەرمەك <كىنو> ① كىنو ياكى تەرجىمە فىلىم ئىشلەشتە، ئاۋاز ئارتىسلىرى ئۆز ئاۋازىنى شۇ فىلىمدىكى پېرسوناژلارنىڭ دىيالوگى ياكى ناخشىلىرىغا ماسلاشتۇرۇپ لېنتىغا ئالدۇرماق. ② سايلام ۋە مۇزاكىرىلەردە بىرەر كىشىنى

سايلاش ـ سايلىماسلىق، پىكرىگە قوشۇلۇش ـ قوشۇلماسلىق ھەققىدە ئۆز ئىختىيارىنى بىلدۈرمەك.

ئاۋازغا قويماق ئۆز رايىنى بىلدۈرۈشىگە سۈنماق: ئۇلار يىغىنىڭ ئاخىرىدا تالاش ـ تارتىش قىلىنىۋاتقان مەسىلىنى ئاۋازغا قويدى.

ئاۋاز قوشماق مەلۇم چاقىرىق ياكى تەشەببۇسقا قوشۇلىدىغانلىقىنى، قوللايدىغانلىقىنى، رازى بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرمەك: ھېكمەت ھۆكۈمەتنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، خىزمەتتىن چېكىندى.

ئاۋازسىز سۈپ. ئاۋازى يوق؛ گەپ قىلمايدىغان، تاۋۇشسىز: ئاۋازسىز كىنو. ئاۋازسىز تىياتىر. // ئۇنىڭ چىرايى ئاۋازسىز تۆكۈلۈۋاتقان سۈگەت يوپۇرماقلىرىدەك سارغايغاندى.

ئاۋازشۇناس ئى. ئاۋازشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئاۋازشۇناسلىق ئى. ئاۋازنى تەتقىق قىلىدىغان پەن، ئىلىم.

ئاۋازلىق سۈپ ① ئاۋازى بار، ئاۋاز چىقىرىدىغان: ـــ ھەي، ئوكا، ماڭا قارىغىنا، بۇ يول بىلەن قەيەرگە بارغىلى بولىدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى يوغان ئاۋازلىق بىر كىشى. ② ئاۋازى كۈچلۈك، ئاۋازى چىقىق: دىلەيساخان ئاۋازلىق قىلىپ: ـــ ھەي ئەخمەق! تىللانى تېزەككە ئايرىباش قىلىۋاتقىنىڭنى قارا! ـــ دېدى.

ئاۋاق سۈپ. ياداڭغۇ، ئورۇق، سەمرىمىگەن: تاشماق ئاۋاق بەستىنى سەل قىمىرلىتىپ قويۇپ گېپىنى قىردى.

ئاۋاقتا ئى. سولاق، تورمە، زىندان: قول ـ پۇتىمىنىڭ يانقان يېرى پىتىلىق ئاۋاقتا. قول ـ پۇتىمغا ئاش بېرەركەن سۈنۈق تاۋاقتا.

ئاۋاقلاشتۇرماق «ئاۋاقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئاۋاقلاشتۇرۇلماق «ئاۋاقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاۋاقلاشماق پ. ئاۋاق ھالەتكە كەلمەك، ئورۇقلىماق، ياداڭغۇ بولماق، يادىماق؛ جۈدىمەك: ئۇ بەكلا ئاۋاقلىشىپ كېتىپتۇ.

ئاۋاقلىق ئى. ئاۋاق، ياداڭغۇ ھالەت؛ سەمرىمىگەن، ئورۇق قىياپەت.

ئاۋام [ئە] ① سۈپ. ئاممىۋى، ئومۇمىي: ئاۋام خەلق. ② ئى. ئاددىي خەلق، ئامما، پۇقرا: بەگدە بارى ئاۋامدىمۇ بار.

ئاۋام پالاتا ① بەزى دۆلەتلەردىكى ئىككى خىل پالاتا تۈزۈمىگە ئىگە پارلامېنتنىڭ تۆۋەن پالاتاسىنىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى. ② بىر پالاتالىق تۈزۈم يولغا قويۇلغان دۆلەتلەردىكى پارلامېنتنىڭ نامى.

ئاۋام خەلق كەڭ خەلق، ئومۇمىي خەلق، ئاددىي خەلق.

ئاۋانتيۇرىزم ئى [ر] ئاساسانلا مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىشنى، پايدا ئېلىشنى كۆزلەپ تەۋەككۈلچىلىك بىلەن قىلىنغان ئىش ـ ھەرىكەت.

ئاۋانس ئى [ر<فىران] قەرز: ئۇ «يۇلنى ئاۋانس ئالدىم» دەپ ئېيتتى.

ئاۋانگارت [ر<فىران] ① ئى. ھەربىي كۈچلەرنىڭ ياكى ھەربىي پاراخوتنىڭ دۈشمەنگە قارشى يۇرۇشتە ئالدىنقى سەپكە بارىدىغان ئىلغار قىسمى. ② سۈپ. كۆچمە. ئىلغار: ئوقۇتقۇچى ئوقۇتۇشنىڭ بىرىنچى سېپىدە كۆرەش قىلىۋاتقان ئاۋانگارت جەڭچى.

ئاۋانگارتلىق ئى. ئىلغارلىق، پېتەكچىلىك: بۇ قېتىمقى كۆرەشتە ئۇلار ئاۋانگارتلىق رول ئوينىدى.

ئاۋايلاشماق «ئاۋايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاۋايلىماق پ. ئېھتىيات قىلماق، دىققەت قىلماق، ئايىماق، ئاسرىماق: ئاۋايلىماي ئۇرۇۋېدىم، ئاغرىمايمۇ ئۆلۈپ قالدى (ماقال).

ئاۋۇغۇست ئى [ر<لات] ① قەدىمكى رىم پادىشاھلىرىدىن (پاپالىرىدىن) بىرىنىڭ نامى. ئۇ مىلادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە باشلامچىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن 8 ـ ئاينى شۇنىڭ نامىدا ئاتىغان. ② مىلادىيەنىڭ 8 ـ ئېيى.

ئاۋلاق I ئى. دېيال. ئوۋ قىلىنىدىغان، ئوۋ ھايۋانلىرى ياشايدىغان جاي.

ئاۋلاق II ئى <تېب> پېسە كېسەللىكى.

ئاۋۇ ئال. سۆزلىگۈچى ئىشارەت قىلغان ئۆزىدىن يىراقتىكى شەيئىنى ئېيتىدىغان ياكى ئايرىپ كۆرسىتىدۇ: ـــ ئۇ پوپكىسىنى ماڭا بېرىپلا ئاۋۇ تەرەپكە يۇگۈرۈپ كەتتى، ـــ دېدى خالىدەم بېشى بىلەن ئاكىسى كەتكەن تەرەپنى ئىشارەت قىلىپ.

ئاۋۇتماق «ئاۋۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېتىم بىر پەسكە، بىر ئېگىزگە ماڭغاچقا يولنى ئاۋۇتالمىدىم.

ئاۋۇتۇشماق «ئاۋۇتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاۋۇتۇلماق «ئاۋۇتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاۋۇرماق پ. ئېتىلماق، ئېتىلىپ كەلمەك: يولۋاس ئۇنىڭغا ئاۋۇرۇپ كەلدى.

ئاۋۇشقا ئى. دېيال. قېرى بوۋاي، چال.

ئاۋۇغاي سۈپ. دېيال. ئاۋاق، ئورۇق.

ئاۋۇل ئى. كۆچمەنچى چارۋىچىلار ئورۇنلاشقان جاي؛ قىشلاق: ئاۋۇلغا چۈشكەن دۈشمەن پۈتۈنلەي يوقىتىلدى.

ئاۋۇلماق پ. دېيال. غەيۋەت قىلماق، يامانلاپ بەرمەك: مېنى ئۇنىڭغا ئاۋۇلاپ بېرىپتۇ.

ئاۋۇماق پ. ئاۋۇن بولماق، كۆپەيمەك، نۇرغۇنلىماق، ئاشماق، ئۇلغايماق: ئۇ ئۇرۇقىنى قولدا سېلىۋىدى سۈپەتكە دەخلى يەتتى ھەم ئىش ئاۋۇمىدى. بۇ تىرىشچانلىقلار كارغا كەلمىدى.

ئاۋۇن سۈپ. ئاۋۇغان ھالەتتىكى، كۆپ، جىق، نۇرغۇن: ئۇرۇق يېڭى، ساپ ۋە خاسىيەتلىك بولغاندىلا ئاۋۇن ھوسۇل ئېلىش مۇمكىن.

ئاۋۇنچاق ئى. كۆڭۈلنى تىنچىتقۇچى، بەزلىگۈچى، خاتىرجەم قىلغۇچى: چىقاردىم بىر يەكۈن ئاخىر ئۆمۈر مەنزىلىدىن شۇنداق، ئۆمۈردۇر بىر كۆرەش، ھەرگىز ئەمەس ئۇ بىزگە ئاۋۇنچاق.

ئاۋۇنچۇق ئى. دېيال. ئويۇنچۇق، كۆڭۈل ئالىدىغان ياكى بەزلەيدىغان نەرسە.

ئاۋۇندۇرماق «ئاۋۇنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇۋاتقان قىزلار پۈتۈن تەسەللى سۆزلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۇنى ئاۋۇندۇرۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى.

ئاۋۇندۇرۇشماق «ئاۋۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاۋۇندۇرۇلماق «ئاۋۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاۋۇنماق پ. ئۆزىنى تىنچىتماق، بەزلىمەك، خاتىرجەم بولماق، دەرد ـ ئەلەم، قايغۇ ـ ھەسرەتتىن خالاس بولماق: ئانا قىزىنىڭ تەسەللىسىنىڭ كۈچى بىلەن ئاستا ـ ئاستا ئاۋۇنۇپ، كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى.

ئاۋۇي ئى. دىيال. ئابرۇي، ئىززەت ـ ھۆرمەت: ئۇنىڭ ئاۋۇ-يىنى قىلىپ بىر نېمە دېمىدىم.

ئاۋۇي قىلماق دىيال. تەپ تارتماق، تۇزۇت قىلماق، ئەيىب-لىنى يوشۇرماق.

ئاۋۇال رەۋ [ئە] ① باشلىنىش پەيتى، ۋاقتى؛ دەسلەپكى پەيت: ئاۋۇال ـ ئاخىر. ئاۋۇال ئاخشام. ② ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا؛ ئىلگىرى، بۇرۇن: ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى ئاۋۇال قانداق بولسا، ھازىرمۇ شۇنداق ئىكەن. ③ ھەممىدىن ئالدىن، ئالدىن، دەسلەپ: كىرىش-تىن ئاۋۇال چىقىشنى ئويلا (ماقال).

ئاۋۇال ئاخشام ئاخشامنىڭ ئەڭ دەسلەپكى پەيتى، ئەمدىلا قاراڭغۇ چۈشكەن ۋاقىت: بەزىلەر ئاۋۇال ئاخشامدا ئۇخلىغان بولسا-مۇ، لېكىن ئۇيقۇسى ئۇزاققا داۋاملىشالمايدۇ.

ئاۋۇال ـ ئاخىر ئاۋۇال ھەم ئاخىر، ئىلگىرى ـ ئاخىر.

ئاۋۇالقى سۈپ. ئىلگىرى بولغان، ئىلگىرىكى، ئالدىنقى، بۇرۇنقى: زۆھرە شۇ ئان قەبرە ئىچىگە ئۆزىنى ئاتتى. قەبرە يەنە «گۈپ» قىلىپ ئاۋۇالقى ئەسلىگە كەلدى.

ئاۋۇياتسىيە ئى [ر<لات] ① ھاۋادا ئۇچۇش توغرىسىدىكى نەزەرىيە ياكى ئۇچۇش ئىشلىرى: ئاۋۇياتسىيە تېخنىكىسى. ② ئۇچۇش ئاپپاراتلىرىنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسى.

ئاۋۇياماتكا ئى [ر] دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ ئايروپىلانلىرى دېڭىزدا ھەربىكەت بازىسى قىلىدىغان چوڭ تىپتىكى ھەربىي پاراخوت.

ئاۋۇي I ئى. دىيال. ھىلە.

ئاۋۇي II ئى. دىيال. ئابرۇي، ئىززەت ـ ھۆرمەت.

ئائىت تىر [ئە] تېگىشلىك، تەئەللۇق، دائىر، مۇناسىۋەتلىك: راستىنى ئېيتقاندا، شۇ تاپتا مېنى ئىككىمىزنىڭ چوڭقۇرراق تونۇشۇشىمىزغا ئائىت پاراڭلار بەكرەك قىزىقتۇرىدۇ.

ئائىلە ئى [ئە] ① ئەر ـ خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى ھەم ئەڭ يېقىن تۇغقانلىرىدىن ئىبارەت بىللە ياشىغۇچى كىشىلەر توپى: ئۇ شۇ يول بىلەن بۇ ئائىلىنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈشكە كىرىشىپتۇ. ② بىر مەقسەت، بىر مەسلەك بىلەن بىرلەشكەن كۆپ كىشىلەر: جۇڭگودىن ئىبارەت بۇ چوڭ ئائىلىدە ئاللىنىڭ نەچچە مىللەت ياشايدۇ. ③ <بىيول> جانلىقلار سىستې-مىسىدىكى تۈزۈلۈش جەھەتتىن بىر ـ بىرىگە ئوخشاش، كېلىپ چىقىش جەھەتتىن ئۆزئارا يېقىن بولغان ھەمدە بىرنەچچە ئۇرۇقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان گۈرۈپپا.

ئائىلە تاۋابىئات ← **ئائىلە تەۋە.**

ئائىلە تەۋە ئەر ـ خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى تۇغقانلىرىدىن شۇ ئائىلىدە ياشىغۇچى كىشىلەر: داۋۇت ئاكام ئائىلە تەۋەلىرىنى كۆچۈرۈپ يولغا چىقتى.

ئائىللىك سۈپ. ئائىلىسى، بالا ـ چاقىسى ۋە رۇزغارى بار، ئۆيلەنگەن ياكى ئەرگە تەگكەن: ئۇنىڭدا پىشقەدەم كادىرلار ئۇچۇن سېلىنماقچى بولغان بەش ئائىللىك قورۇلۇشنىڭ لايىھەسى سىزىلغا-نىدى.

ئائىلىۋى سۈپ [ئە] ئائىلىگە مەنسۇپ، ئائىلىگە تېگىش-لىك؛ ئائىلىدە بولىدىغان: ئۇ كۈنى ئىشخانىدا خىزمەت ۋە ئائىلىۋى تۇرمۇش توغرۇلۇق سۆزلەر بولدى.

ئاي ئى <ئاستر> ① يەر شارىنى ئايلىنىدىغان سەييارە، يۇزى ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل بولۇپ تەكشى ئەمەس، ئۆزى نۇر چىقارمايدۇ، قۇياش نۇرىنى قايتۇرىدۇ. دىيامېتىرى يەر شارى دىيامېتىرىنىڭ تۆتتىن بىرىگە، تارتىش كۈچى يەر شارى تارتىش كۈچىنىڭ ئالتىدىن بىرىگە توغرا كېلىدۇ. ② شەمسە-يە ياكى قەمەرىيە يىلىنىڭ ئون ئىككىدىن بىرى: ئاينىڭ ئون بەشى ئايدىڭ، ئون بەشى قاراڭغۇ (ماقال). * ئايدا يېگەن توق بولار، كۆندە يېگەن ئاچ بولار (ماقال). ③ ئايغا ئوخشاش نۇرلۇق؛ چىرايلىق: تۇرمۇشۇمنى باي قىلارسەن كەتمىنىم، ئېغىزىمنى ماي قىلارسەن كەتمىنىم، ياخشى تۇتۇپ ئاسرىۋالسام كەتمىنىم، يۈزلىرىمنى ئاي قىلارسەن كەتمىنىم. ④ ئايالىنىڭ ئىسمىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولىدۇ: ئايخان، ئاينۇر، ئايگۈل، گۈزەلئاي، تۇرسۇنئاي.

ئايغا باقار دىيال. ئاپتاپپەرەس.

ئاي تۇغماق يېڭىدىن ئاي چىقماق، ئاي كۆرۈنمەك: ئاۋۇال ئاخشام ئاي تۇغدى، سەھەرلىكتە چولپان قىز. سېنى دەپ يۇرمىز بىز، ئاچ قوينۇڭنى چوكان قىز.

ئاي كالېندارى <ئاستر> ← **دېھقانلار كالېندارى.**

ئاي كۆرمەك ئايالار ھەرئايدا بىر قېتىم بولىدىغان بالا-يىاتقۇدا قان ھاسىل بولۇشتىن ئىبارەت فىزىيولوگىيەلىك ھادىسە يۈز بەرمەك.

ئاي گەردىشى <ئاستر> ئاي نۇرى بۇلۇت قاتلىمىغا چۈشكەندە كۆرۈنىدىغان ئاي چۆرىسىدىكى رەڭلىك نۇر ھالقىسى.

ئاي يۈزلۈك چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان، ئايغا ئوخشاش چىرايلىق، گۈزەل: شاھزادە مالاي خوتۇننىڭ ئۆيىگە كىرىپ شۇنداق قارىسا، باشتىكى ئۆزىنىڭ ئاي يۈزلۈك، ئالتۇن كوكۈلىلىق پەرى خوتۇنى ئولتۇرغانىكەن.

ئايا ئىم [پ] يېزىت ← **ھەي:** ئايا دوستلار، بىر سۆزۈم بار قۇلاق سېلىڭ، ۋەتەن مېھرى جاندىن ئەزىز بىلدىڭىزمۇ؟

ئاياز ئى [پ] قەھرىتان قىش پەسلى، قىش: ئاقتى ئەگىز، كەلدى كۆكلەم، كەتتى ئاياز، تۇرنىلارمۇ توي تارتىشىپ قىلدى پەرۋاز.

ئاياش ئى ① ئۇزۇن زامان ياخشى ئۆتكەن ئىككى تەرەپ دوست ـ بۇرادەر، يېقىنلار بىر ـ بىرىنىڭ ئايالىرىنى ئۆزئارا چاقىرىشتا قوللىنىلىدىغان نامى. ② قىرغىز ئايال.

ئاياشماق «ئايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار مېنى خېلى ئاياشتى، بولمىسا شۇ كۈنلا كۆرگۈلۈكسىز كۆرەتتىم.

ئاياغ ئى ① ئادەم، ھايۋان ياكى باشقا جانلىقلارنىڭ گەۋدە-سىنىڭ تايىنىپ تۇرۇشى، يۈرۈشى ياكى ئۆمىلىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان قىسمى؛ پۇت: ئاياغ يۇگۇرۈكى ئاشقا، ئېغىز يۇگۇرۈكى باشقا (ماقال). * دوست باشقا قارايدۇ، دۈشمەن ئاياغقا (ماقال). ② كۆن، خۇرۇم قاتارلىق رەختلەردىن پۇتقا كىيىش ئۈچۈن تىكىلگەن ئۆتۈك، توپلەي، كەشكە ئوخشاش ئاياغ كىيىمى: ئىشىم ھەل بولغۇچە ئايىغىمنىڭ چەمى تېشىلىپ كەتكۈدەك بولدى. ③ يەنە بىر تەرىپى، يەنە بىر بېشى: كارىۋاتنىڭ ئايىغى. مەھەللىنىڭ ئايىغى. ④ ئاخىر، داۋام: ئۇ شۇنداق زېرەك ئىدىكى، گەپنىڭ بېشى چىقىپ بولغۇچە، ئايىغىنى بىلىپ بولاتتى.

ئاياغ ئاستى بولماق باشقىلار تەرىپىدىن خارلانماق؛ دەپسەن-دە قىلىنماق: زۇلۇمغا تاقابىل تۇرالماي ئاياغ ئاستى بولغان قىز ـ جۇۋانلار ئازمىدى؟

ئاياغ ئاستى قىلماق باشقىلارنى زورلۇق كۈچ ئىشلىتىپ خارلىماق، زىيانكەشلىك قىلماق، دەپسەندە قىلماق: بەگ ئۆز ھاياتىدا ناھايىتى كۆپ قىز ـ چوكانلارنى ئاياغ ئاستى قىلدى.

ئاياغ سالماق بۇغداينى تېپىش ئۈچۈن بۇغداي ئۆنچىلىرىنى خامان ئوتتۇرىسىغا دائىرە شەكلىدە يېيىپ قويماق.

ئايىغى چىقماق ① يول مېڭىشنى ئۆگىنىۋالماق، ماڭالايدىغان بولماق. ② نەتىجىسى چىقماق، خۇلاسىلەنمەك؛ ئاخىر لاشماق، تۈگىمەك: تاشۋاي: بۇ ئىشنىڭ ئايىغى چىقىشقازادى كۆزۈم يەتمەيدۇ.

ئايىغدىن شامال ئۆتۈپ تۇرماق ئۆلمەي ھايات تۇرماق؛ ئىشقىلىپ تىرىك يۈرمەك: ـــ ياخشى بالام، ياخشى، ئىشقىلىپ ئايىغىمدىن شامال ئۆتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، ـــ دېدى ئانا ئارانلا.

ئايىغى قۇرغاق بارغان يېرىدە پىشكەللىك كەلتۈرىدىغان؛ پالاكەت، بەختسىزلىك پەيدا قىلىدىغان؛ ئايىغى ياراشمايدىغان، ئالدى جۇت: پادىشاھنىڭ ئايىغى قۇرغاق بىر قىزى بار ئىدى.

ئايىغى ئېغىر ئىش خۇشياقمايدىغان، ئىش قىلىسىمۇ بەك ئالدىرىمايدىغان؛ ھۇرۇن: ئايىغى ئېغىر ئادەم.

ئايىغى ياراشماق ياخشىلىق ئېلىپ كەلمەك: ـــ بۇ بالىنىڭ ئايىغى ياراشتى، ـــ دېدى چوڭ دادام.

ئايىغى يېنىك ئىشنى تېز قىلىدىغان، ئىشتىن قاچمايدىغان، تېتىك.

ئاياغلاپ رەۋ. ئاياغ بىلەن: ـــ قاراڭ، غازلار ئىككى ئاياغلاپ قېچىۋاتىدۇ، سىز نېمىشقا يالغان گەپ قىلىسىز؟ ـــ دەپتۇ پادىشاھ ئەپەندىمگە.

ئاياغلاشتۇرماق «ئاياغلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دوكتور چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلاپ، خېلى ئاۋارە بولۇپ تەييارلىغان قورسىقىدىكى گېپىنى ئاياغلاشتۇردى.

ئاياغلاشتۇرۇشماق «ئاياغلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاياغلاشتۇرۇلماق «ئاياغلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئاياغلاشماق پ. ئاخىرلاشماق، تامامىلانماق، توختىماق، تۈگىمەك: ناخشا ئاياغلاشقاندا قۇربان قىلىچ يەنە ھېكايىسىنىڭ داۋامىنى سۆزلەشكە باشلىدى.

ئاياغلىق سۈپ. ئايىغى بار، ئايىغى بولغان: ئۇزۇن ئاياغلىق نېمىس ئەسكىرى ۋاگوندىن ۋاگونغا يۈگۈرەيتتى.

ئاياق ئى ① ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان، تەخسىگە ئوخشاپ كېتىدىغان چوڭ قاچا: ئۇنىڭ قولىدا دەز كەتكەن بىر قاپاق، بېرىقلىرى چەمبەرلەنگەن قوپال ئاياق ۋە باشقا ئەسكى ـ توسكىلەر بار ئىدى. ② تارىختا جام، پىيالە، قەدەھ قاتارلىقلارمۇ بۇ نام بىلەن ئاتالغان: مەختۇمقۇلا ئۆز قولى بىلەن ئاياقلارغا سۈت ھارىقىنى تولدۇرۇپ قۇيۇپ، بىر دەمدە ھەممىسىنى مەست قىلىۋېتىپتۇ.

ئاياق ـ قوشۇق دىيال. قاچا ـ قۇچا، قاچا ـ قوموچ.

ئايال ئى [ئە] ① خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئومۇمىي نامى، خوتۇن كىشى: ئايالار بايرىمى. ئايالار بۆلۈمى. ئىيالار كېسىلى. ② ئېرى بار خوتۇن، رەپىقە (ئۆز ئېرىگە نىسبەتەن): ـــ ھەي مەخلۇق، قايسى يۈزۈڭ بىلەن مېنىڭ ئېرىم ئۈستىدە گەپ قىلىۋاتىسەن؟ ـــ دەپتۇ كەمەك ھەييارنىڭ ئايالى.

ئايالچە سۈپ ① ئايال كىشىگە خاس، ئايال كىشىگە ئاتالغان، ئايالارغا مۇناسىپ: ئايالچە كۆڭلەك. ئايالچە سائەت. ② ئايال كىشىگە ئوخشاش، ئايال كىشى شەكلىدە: ئايالچە سۆزلىمەك. ئايالچە ياسانماق.

ئايالچىلىق ئى. خوتۇن ـ قىزلارغا خاس، ئايال كىشىلەردە بولىدىغان مىجەز، خاراكتېر.

ئايالىق سۈپ ① ئايالى بار، خوتۇن ئالغان: ئايالىق ئەر دېگەن تالاغا قارىسا سەت بولىدۇ. ② ئايال كىشىگە خاس، ئايال كىشىدە بولىدىغان: ئۇنى شۇ تاپتا ئايالىق ۋىجدانى ئېيىبلىمەكتە ئىدى.

ئايالماق «ئايىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئايالغا جان كۆيگۈچى پىراق ئوتىغا ئوخشايدۇ.

ئايان سۈپ [ئە] ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان، روشەن، مەلۇم، ئېنىق: يېڭىيەرنىڭ تارىخى تۆمۈر بوۋامغا بەش قولدەك ئايان ئىدى.

ئايانچ سۈپ. كىشىنىڭ رەھىمسىزنى كەلتۈرىدىغان، ئېچىندۇرىدىغان، ئېچىنىشلىق: خىيالى باشقا نەرسىلەرگە بېرىلىپ كەتكەن ياش ئەسكەرنىڭ قىياپىتى ئۇنىڭغا ئايانچ كۆرۈندى.

ئايانچلىق رەۋ. ئېچىنىشلىق: رۇقىيەمنىڭ ئاۋازى تىترەپ، كۆزلىرى ئايانچلىق چاقنايتتى. * بالا دېھقان ئايانچلىق ئىگىرىدى.

ئايانماق I ① «ئايىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: تۇغلۇقنىڭ ھۇسەن شاھنىڭ سوئاللىرىغا جاۋابەن ئەينەكتە كۆرگەنلىرىنى ئايانماي سۆزلىشى ئەنە شۇ قارارغا كەلگەنلىكىدىن بولغانىكەن. ② ئاۋايلىماق، تەجەممەك: پىچانلىقلار يولغا ئايانماي مەبلەغ سالدى.

ئايانماق II پ. دىيال. ئاينىماق.

ئاياۋ ئى. ئاياش، تەجەش، ئاۋايلاش.

ئاياۋسىز رەۋ. تەجەممىگەن ھالدا، تەجەممەي تۇرۇپ، ئايىماي: مەن ئادەملەرنى شۇ قەدەر سۆيەتتىم، بۇ بارلىق مەۋجۇداتقا ئۆز ئىشقىنى ئاياۋسىز تۆكىدىغان بىر شائىر بالىنىڭ سۆيگۈسى ئىدى.

ئاياياغ ئى. دىيال. نان يايىدىغان (راسلايدىغان) ئاياق.

ئايەت ئى [ئە] <دىن> قۇرئاندا توختاپ ئوقۇلىدىغان بىر ۋە بىرقانچە جۈملىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۆلەك.

ئايەم ئى [ئە] ① بارات ئېيىنىڭ ئون بەشىدىكى تۇنەيدىغان كۈن، تۇنەك كېچىسى. ② ھېيىت كۈنى، ھېيىت: ئۇ مۇشۇ ئايەم كۈنلەردە ئۆز يېزىسىنى، يېزىدا ئۆتكۈزگەن ھېيىتلىرىنى سېغىنىپ خىيالغا چۆكتى.

ئايەملىك سۈپ. ئايەم ئۈچۈن تەييارلانغان؛ ئايەم ئۈچۈن ئاتالغان: ئۇكامۇ ئايەملىك كىيىملىرىنى كىيىپ تەييار بولدى.

ئايەملىمەك پ. ئايەم كۈنى ئايەمنى مۇبارەكلەپ كەلمەك ياكى بارماق: بۈگۈن ھارپا، ئەتە ھېيىت، مەن جىقلا ساڭزا سالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە قىزىم ئايەملەپ بىر دەستە ساڭزا ئېلىپ كەپتۇ.

ئايپاڭ سۈپ. تاقىر، ھېچ نەرسە ئۈنمىگەن، پارقىراپ تۇرىدىغان، پاينەك: ئايپاڭ باش.

ئايپاڭ باش بېشىدا چېچى قالمىغان، تاقىر باش، ئايدىڭ باش.

ئايپالتا ئى [ئاي + پالتا] تىغى ئاي شەكلىدە قايرىلىپ سوقۇلغان پالتا: ئەزىز ئايپالتىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ چاقىنلىق بىلەن دەرەخكە ياماشتى.

ئايجېجەم ئى. دىيال. ئاي مومام: ئايجېجەم كەلدى.

ئايدالا (ئايدالاسى) ئى [ئاي + دالا] چەكسىز كەتكەن يەر، كەڭ دالا: دەل شۇ چاغدا، كېۋەزلىكنىڭ ئايغىدىكى چەكسىز ئايدالادىن

ناتونۇش بىر يىگىت چىقىپ كەلدى.

ئايدا ـ يىلدا ئۇزاق ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈپ بىرەر قېتىم؛ ئاندا ـ ساندا، بىرە ـ بىرە، ناگاھ ـ ناگاھدا: ئەمدىلىكتە، ئەر ـ خوتۇن ئىككىيلەنىڭ پۈتۈن تىرىكچىلىكى قىزى چەت ئەلدىن ئايدا ـ يىلدا ئەۋەتىدىغان خالتىغىلا قاراشلىق بولۇپ قالدى.

ئايدىك سۈپ ① ئاي نۇرى بىلەن يورۇغان، يورۇق: ئايدىك كېچە. * ئاينىڭ ئون بەشى ئايدىك، ئون بەشى قاراڭغۇ (ماقال). ② كۆڭچەك. روشەن، چۈشىنىشلىك: ھەممە نەرسە ئايدىك بولدى، بۇنداق بېشىم خوتۇنغا نېمە دېگىلى بولىدۇ؟

ئايدىك باش بېشىدا چېچى قالمىغان، ئۆزلۈكىدىن چۈشۈپ كەتكەن، تاقىر باش، ئايپاڭ باش.

ئايدىڭدا قېتىق ئىچىشمىگەن بىر مەقسەتتە بىرەر ئىشنى بىلله قىلمىغان، مۇناسىۋىتى يوق؛ ناتونۇش: بىز ئۇنىڭ بىلەن ئايدىڭدا قېتىق ئىچىشمىگەن.

ئايدىڭلاشتۇرماق «ئايدىڭلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ كۆڭلىدىن بۇ ئىشنى جەزمەن ئېنىقلاپ ئايدىڭلاشتۇرۇش كېرەك، دېگەنىنى ئۆتكۈزدى.

ئايدىڭلاشتۇرۇشماق «ئايدىڭلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

ئايدىڭلاشتۇرۇلماق «ئايدىڭلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ شېئىرلارنىڭ قەدىمكى تۈركىي تىلىدا يېزىلغانلىقى ئايدىڭلاشتۇرۇلغان.

ئايدىڭلاشماق پ. ئېنىق، روشەن، چۈشىنەرلىك بولماق، ئاشكارىلانماق، ئېنىقلانماق، يېشىلمەك: ئۇلارنىڭ ناھىيەدىكى بىر دېلو بىلەن بولغان مۇرەككەپ مۇناسىۋىتىمۇ ئايدىڭلاشتى.

ئايدىڭلىق ئى ① ئايدىڭ بولغان ھالەت. ② ئاي نۇرى بىلەن يورۇتۇلغان ئورۇن، جاي: ئايدىڭلىقتا ئىككى ئادەم ئون ـ تېنىسىز ئولتۇرۇشاتتى.

ئايدىلەڭ سۈپ. دىيال. غىل ـ پال، غۇۋا: ئۇ بىر گەۋدىنى ئايدىلەڭ كۆرۈپ قالدى. * دېرىزە پەردىسى ئارىلىقىدىن ھەممە ئايدىلەڭ كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئايدىن ئايغا ئۇ ئايدىن بۇ ئايغا، ئاي داۋامىدا، ئايسايىن: ئۇنىڭ تاپقان كىرىمى ئايدىن ئايغا يېتىپ ئاشىدۇ.

ئايران ئى. كالا، قوي سۈتىدىن ئۈيۈتۈپ ئىشلەنگەن سۈيۇق ئىچىملىك؛ قېتىق: ئايران ئىچكەن قۇتۇلار، ئاياق يالىغان تۇتۇلار (ماقال).

ئايروبۇس ئى [ر د گىرىك + لات] ئايروپىلانلارنىڭ بىر تۈرى. تېنى ئادەتتىكى ئايروپىلانلاردىن خېلى چوڭ، ئىككى قەۋەتلىك ھەم ئىچىدىكى ئۆتۈشمە يولى ئىككى قىلىپ ياسىلىدىغان چوڭ تىپتىكى ئايروپىلان.

ئايروپورت ئى [ر < فىران] ① ئايروپىلانلارنىڭ تۇرۇشى، ئۇچۇشى ۋە قونۇشى ئۈچۈن ئارالالغا ھەم شۇنىڭدەك دېڭىز يېقىلىرىغا ياسىلىدىغان مەخسۇس ئاۋىياتسىيە پورتى. ② ئايروپىلان ئىستانسىسى، ئايرودۇرۇم.

ئايروپىلان ئى [ر<گىرىك + فىران] ماتور، قانات ۋە تەندىن تەركىب تاپقان، ھاۋادا قاتنايدىغان قاتناش ۋاستىسى.

ئايروپىلانسازلىق ئى. ئايروپىلان ياساش سانائىتى.

ئايرودۇرۇم ئى [ر] ئايروپىلاننىڭ تۇرۇشى، ئۇچۇشى ۋە قونۇشى ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان شارائىتقا ئىگە كەڭ مەيدان.

ئايرودىنامىكا ئى [ر] ھاۋا ۋە گازلارنىڭ ھەرىكىتىنى ھەم ئۇلارنىڭ قاتتىق جىسىملار ھەرىكىتىگە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئايرودىنامىكىلىق سۈپ. ئايرودىنامىكا پېنىگە ئائىت، ئايرودىنامىكا پېنىگە مۇناسىۋەتلىك، ئايرودىنامىكا خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

ئايروستات (ئايروستاتى) ئى [ر<گىرىك] ھاۋادا يەڭگىل ئۈچۈش ۋاستىسى.

ئايرىتماق «ئايرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: باي چاكىرغا بۇغداي بىلەن تېرىقنى ئايرىتىپتۇ.

ئايرىشماق «ئايرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

ئايرىلماق ① «ئايرىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: توپتىن ئايرىلغانىنى بۆرە يەر (ماقال). ② «ئايرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئىشانىنى دەپ ئېشەكتىن ئايرىلدىم (ماقال).

ئايرىلىش ئى. يولنىڭ تارماقلارغا بۆلۈنگەن جايى: ئۇلار ئايرىلىشقا كەلگەندە بىر ـ بىرى بىلەن خوشلاشتى.

ئايرىم سۈپ ① ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل، ئالاھىدە، يەككە: ئايرىم قىممەت. // ئايرىم تەربىيەلەش. ② بەزى، بەزىبىر: ئۇلار بەزىدە دۆلەت ياكى كوللېكتىپنىڭ بايرىقىنى كۆتۈرۈڭالماقتا، بەزىلىرى ھەتتا پارتىيەنىڭ ئايرىم رەھبىرىي كادىرلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشمەكتە.

ئايرىما ئى ① پەرق: ياش ئايرىمىسى، جىنسىي ئايرىما. * بىر چاغ ئىدىم ئەسىرى شۇ ئاجايىپ تۈيغۇنىڭ، ئايرىمىسى قانچىلىك ئىنسان بىلەن توخۇنىڭ. ② <مات> ئېلىشتىن كېلىپ چىققان نەتىجە.

ئايرىماق پ ① نەرسىلەرنى پۈتۈندىن ئاجراتماق، ئاجرىتىپ ئالماق، تەركىبىي قىسىملارغا بۆلمەك، بۆلەكلىمەك: تۇخۇمنىڭ سېرىقىنى ئېقىدىن ئايرىماق. ② تۇرنىگە، خىلىغا قاراپ بۆلمەك: مەرىكە ئىگىسى مېھمانلارنىڭ سالاھىيىتىگە قاراپ ئۈچ بۆلەككە ئايرىپ كۇتۇۋالدى. ③ يىراقلاشتۇرماق، ئۇنتۇلدۇرماق؛ تاندۇرماق: بالىنى ئەمچەكتىن ئايرىماق. ④ مەھرۇم قىلماق، جۇدا قىلماق: ئەس ـ ھوشىدىن ئايرىماق. ⑤ پەرقلەندۈرمەك، ئەكس ئەتتۈرمەك؛ تونۇماق: ئاۋازىنى ئايرىماق. ⑥ ئاجرىتىپ قويماق، ئارىغا چۈشۈپ ياكى كۈچ بىلەن ئاجراتماق: جەڭنى ئايرىماق. ⑦ <مات> ئايرىش ئەمىلىنى بېجىرمەك، بىر ساندىن بىر سانىنى ئالماق.

ئايرىم ـ ئايرىم باشقا ـ باشقا، بۆلەك ـ بۆلەك، يەككە ـ يەككە: ـــ ياق، ئايرىم ـ ئايرىم كەتسەك خەۋپ ئازراق بولار دەپ ئويلايمەن، ـــ دېدى ئۇ ئۆتكۈر كۆزلىرىنى سەمەتكە تىكىپ.

ئايرىمچە رەۋ. باشقىلاردىن پەرقلىق ھالدا، باشقىنچە، ئۆزگىچە، ئالاھىدە.

ئايرىملىق ئى. باشقىلاردىن پەرق قىلىدىغان، بۆلۈنۈپ چىققان ئەھۋال، ھالەت: ئومۇمىي قائىدىگە سىغمايدىغان ئايرىم ھالەت بولىدۇ، پۈتۈنلۈككە نىسبەتەن ئايرىملىق بولىدۇ.

ئايرىمچى ئى. بىرلىك، ئۆملۈك، ئىتتىپاقلىقنى بۇزغۇچى شەخس.

ئايرىمچىلىق ئى. بىرلىك، ئۆملۈك، ئىتتىپاقلىقنى بۇزىدىغان قىلمىش: ئۇلار ئايرىمچىلىق قىلىشقا باشلىدى.

ئايرىۋاش ئى [ئايرى + باش] باشمۇباش تېگىشىش، ئالماشتۇرۇش.

ئايرىۋاشلاتماق «ئايرىۋاشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي

دەرىجىسى.

ئايرىۋاشلاشماق «ئايرىۋاشلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئايرىۋاشلانماق «ئايرىۋاشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئايرىۋاشلىماق پ. ئۆزئارا ئالماشتۇرماق، تېگىشمەك: ئۇ مالنى ئايرىۋاشلىدى.

ئايسىخان ئى. ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئايسىخان كۆكچى قوغۇنىنىڭ بىر خىل سورتى، ئېتى سۇلۇق ھەم تەملىك بولىدۇ.

ئايسىز سۈپ. ئاي يوق، ئاي چىقمىغان، قاراڭغۇ: ئايسىز ئاخشامنىڭ سۈرىمۇ باشقىچە قورقۇنچلۇق ئىدى.

ئايغاق سۈپ. ئىككى ئوتتۇرىدا گەپ ـ سۆز توشۇيدىغان، پايلاقچىلىق قىلىدىغان، خەۋەرچىلىك قىلىدىغان: ئېغىز ـــ ئايغاق، تىل ـــ تايغاق (ماقال).

ئايغاقچى ئى. ئىككى ئوتتۇرىدا گەپ توشۇغۇچى، خەۋەر ـ چى؛ پايلاقچى؛ تىڭشىغۇچى، چېقىمچى؛ جاسۇس: ئايغاقچىلار دەررۇ پادىشاھقا خەۋەر قىپتۇ.

ئايغاقچىلىق ئى. گەپ توشۇش، خەۋەر يەتكۈزۈش، پايلاش؛ جاسۇسلۇق، چېقىمچىلىق پائالىيىتى، ئىشى.

ئايغاقلىماق پ. مەخپىي تەكشۈرمەك، دېرىكىنى ئالماق، سۈرۈشتۈرمەك: ئۇلار بۇ ئۇيىنى ئاللىقاچان ئايغاقلاپ بىلىۋالغانىدى.

ئايخاتۇا ئى. ھالقا، سۆكە.

ئايغىر ئى. پىچىلمىغان ئەركەك ئات.

ئايقىن سۈپ. قالايمىقان.

ئايقىن ـ سايقىن قالايمىقان، چۈۋالچاق، ئوڭتەي ـ توڭتەي، رەتسىز: ئۇ يەردە ئاخشامقى قاچا ـ قومۇچلار ئايقىن ـ سايقىن تۇراتتى.

ئايقىن ـ يايقىن دىيال. ئوچۇق ـ ئاشكارا، ئاڭقاي ـ تاڭقاي.

ئاي ـ كۈن ① ئاي ۋە كۈن. ② ۋاقىت، چېسلا: خېنىمغا ئايرىم كەشپىياتلارنىڭ ئاي ـ كۈنلىرى كېرەك ئەمەسمىكەن؟ ③ (ئىككىنچى تەركىبىگە Ⅲ شەخس تەۋەلىك قوشۇمچىسى قوشۇلغاندا) تۇغۇتنىڭ ۋاقتى ـ سائىتىنى بىلدۈرىدۇ: زۆھرە ـ نىڭ ئاي ـ كۈنى يېقىنلاشقانسېرى، پاتمەنىڭ ئايىغى قويۇقلىشىپ، كۈندە دېگۈدەك سىڭلىسىنى يوقلايدىغان بولىتۇ.

ئايگۈل ئى [ئاي + گۈل] ① گىلەمنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان گۈل. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئايلا ئى ① ئۆزىدىن چوڭ ئايال بىر تۇغقىنى، ئاچا؛ ھەدە. ② ئۆزىدىن چوڭ ئاياللارنى ھۆرمەتلەپ ئاتاشتا ئىشلىتىلىدۇ: زەينەپ: ـــ ئايلا ! بولدى قىلىڭ، ـــ دېگىنىچە سانىيەنىڭ قۇچىقىغا ئېتىلدى. ③ تارس. ۋاڭ جەمەتىدىن بولمىغان ئوردا خىزمەتچىلىرىنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ ھۆرمەت نامى.

ئايلاپ رەۋ. بىرنەچچە ئاي مابەينىدە، ئايلار داۋامىدا: بەزى دېھقانلار بولسا، خاڭلارغا چىقىپ، زۇخاڭدىن يەر ئاستىغا چوڭقۇر كېتىدۇ ـ دە، ئايلاپمۇ يۇقىرىغا چىقالمايدۇ.

ئايلاپ ـ ئايلاپ «ئايلاپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىش يولى بىلەن كۆچەيگەن شەكلى: ئۇ ھازىر ئايلاپ ـ ئايلاپ ئۆيگە كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى.

ئايلاپ ـ يىللاپ ئاي ۋە يىللار بويى، ئۇزاق بىرمەزگىل: ئۇ سىرتلاردا تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ، ئايلاپ ـ يىللاپ كەلمەي يۈردى.

ئايلاڭ ئى. دىيال. توي ناخشىسى.

ئايلاندۇرماق ① «ئايلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار بىر كۈنى دادامغىمۇ قالپاق كىيدۈرۈپ، يۈزىنى قارا بوياپ كوچا ئايلاندۇرۇپ، سازايى قىلدى. ② ئالدىماق، قايمۇقتۇرماق: ھېسامىدىن: ـــ سېنى تازىمۇ ئايلاندۇرۇپتۇ ـ دە، بولدى، ۋاقتىدا بېرىپ چاپانىنى ئېلىۋالايلى، يۈرۈڭلار، ـــ دېدى.

ئايلاندۇرۇشماق «ئايلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئايلاندۇرۇلماق «ئايلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەگەر ھېلىقى سازلىق سۇ ئامبىرىغا ئايلاندۇرۇلسا، ئاپەت كېلىپ چىقىدۇ.

ئايلانسۇن ① «ئايلانماق» پېئىلىنىڭ Ⅲ شەخس بۇيرۇق ـ تەلەپ مەيلى. ② ئىم. سادىغىسى كەتسۇن؛ ئۆرگۈلسۇن: جامال ئاكا: ئۇنى بىر دەيسەن، زىياپەت سېنىڭدىن ئايلانسۇن ! بوگۇن دېگەن بىرىمدىن چىقالمىساڭ، ساڭا ئاتاپ ياقلان سويۇڭنى تېخى، ھا ... ھا ... ھا ... ③ ئىم. يېقىنچىلىق ياكى ھۆرمەتنى ئىپادىلىگۈچى مۇراجىئەت سۆزى: ـــ ئايلانسۇن، بالام، تاغاڭ ئايلانسۇن، ـــ دېدى كىبىر.

ئايلانما سۈپ ① ئۆز ئوقىدا، بىرەر دائىرە ئىچىدە ياكى بىرەر نەرسىنى بويلاپ ھەرىكەت قىلىدىغان، ئايلىنىدىغان: پىرقىرايدىغان: ئايلانما ئورۇندۇق. ئايلانما ھەرىكەت. ئايلانما غالتەك. ② ئايلاندۇرۇپ ياسالغان ياكى ياي شەكلىدە ئورۇنلاشقان، يايسىمان: ئايلانما يول. ئايلانما پەلەمپەي. ③ يۇرۇشۇپ تۇرىدىغان، ئوبوروت بولىدىغان: ئايلانما كاپىتال.

ئايلانماق پ ① ئۆز ئوقىدا، بىرەر دائىرە ئىچىدە ياكى بىرەر نەرسىنى بويلاپ ھەرىكەت قىلماق: قېيىق دوقمۇشتىن ئايلىنىپ، چوك سازلىققا كەلدى. ② سەيلە، تاماشا قىلماق؛ كەزمەك، ئارىلىماق: ئالماس تېخىچە شەھەر ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى. ③ كۆزدىن كەچۈرمەك، تەكشۈرمەك: مەغرىپتىن كەلگەن ئادەم ئايلىنىپ يۈرۈپ، سىرنى ئوبدان ئۆقۇۋاپتۇ. ④ باشقا ھالەتكە، كۆرۈنۈشكە كىرمەك، باشقا تۈس ئالماق، ئۆزگەرمەك: يامغۇر ئاستا ـ ئاستا قارغا ئايلاندى. * تۇراپ ئۇنىڭ نەزىرىدە پۈتۈنلەي كاردىن چىققان، يارىماس ئادەمگە ئايلاندى. ⑤ يۇرۇشمەك، ئوبوروت بولماق: تىجارەتتە پۇل قانچە تېز ئايلانسا، پايدا شۇنچە كۆپ بولىدۇ. ⑥ توغرا كەلمەك، تەقسىملەنمەك: ئۇنىڭ يېرى ناچار بولغاچقا، چىققان ھوسۇلى ئاران بىر موغا بەش خودىن ئايلانغان. ⑦ مەشغۇل بولماق، تۇتۇنماق: ئادىل ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلار بىلەن ئايلىنىپ قېلىپ، يىغىنغا ۋاقتىدا كېلەلمىدى.

ئايلانمىلىق سۈپ. ئايلانمىسى بار، ئايلانمىغا ئىگە: ئۇ ئايلانمىلىق قورۇدىن چىقىپ كەلدى.

ئايلۇ ئى. دىيال. قارانچۇق.

ئايلىق ① سۈپ. ئاي بويى داۋام قىلىدىغان، ئايغا يەتكۈدەك، ئايغا مۆلچەرلەنگەن: بىر ئايلىق ۋەزىپە. ئىككى ئايلىق يول. ئايلىق ژۇرنال. ② سۈپ. ئايغا تولغان: بۇ چاغدا ئانامنىڭ قورسىقىدا يەتتە ـ

سەككىز ئايلىق بولۇپ قالغانىدى. ③ ئى. بىر ئاي داۋامىدا سەرپ قىلغان مېھنەت ئۈچۈن بېرىلىدىغان ھەق، مائاش: ئاي توشۇپ ساۋۇتجان بوغالتىرنىڭ قېشىغا ئايلىقىنى ئالغىلى كىرگەنىدە، تاغىسى باۋۇدۇن بىلەن ئۈچرىشىپ قالدى.

ئايلىقچى ئى ① ئىش مۇددىتى بىر ئاي بىلەن چەكلەنگەن ياكى بىر ئاينى ھېسابات بىرلىكى قىلىدىغان ئىشچى: مەن ئۇلارنىڭ ئۆيىدە ئايلىقچى بولۇپ ئىشلىدىم. ② ھەر ئايدا مائاش (ھەق) ئالىدىغان ئىشچى ياكى خىزمەتچى: ئۇ ئايلىقچى بولغىنى بىلەن ھەر ئايلىق مائاشىنى ئۆزىگە يەتكۈزەلمەيدۇ.

ئايلىناي ① «ئايلانماق» پېئىلىنىڭ بۇيرۇق ـ تەلەپ مەيلى I شەخس بىرلىك شەكلى. ② ئىم . سادىغاڭ كېتەي، سەدىقە، قۇربان بولاي، ئۆرگىلەي: قوي قوتاندا، ئايلىناي، بايا ئاكىڭنىڭ مىجەزى بۇزۇلۇشقا باشلىغاندىلا سولىۋەتكەنمەن.

ئايلىنىش ئى. يولىنىڭ كېشىلەر ئايلىنىپ ماڭىدىغان قىسمى، ئايلانما، ئەگىم: شوپۇر ئايلىنىشقا كەلگەندە ماشىنىنىڭ سۈرئىتىنى ئاستىلاتتى.

ئايماق ئى ① تارىخىتكى ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ نامى. ② قەبىلە. ③ ھازىر بەزى جايلاردا يېزا ياكى كەنتلەرمۇ «ئايماق» دەپ ئاتىلىدۇ: ئۇنىڭ ئىشكى ئالدىدىكى ئىككى ئېرىقتىن ئىككى ئايماقنىڭ سۈيى ئېقىپ ئۆتەتتى. ④ مەھەللە، يېزا: كۆجۈم ئايماق.

ئايماقبېگى ئى [ئايماق + بەگ + ى] تارىخ ① فېئودال كونا جەمئىيەتتە ۋىلايەت، ناھىيەلەرنى باشقۇرىدىغان ۋالىي، ھاكىم دەرىجىلىك يەرلىك ئەمەلدار. ② قەبىلە باشلىقى. ③ يېزا باشلىقى.

ئايماقلىق سۈپ. شۇ ئايماقتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ياكى شۇ ئايماقتا ياشىغۇچى.

ئايمۇئاي ھەربىر ئايدا: ئوغلى ھايات ۋاقتىدا ئىشچى بولۇپ ئىشلىگەن ئىدارىسى شەرىخانىنى ئايمۇئاي قوتقۇزۇش پۇلىدىن بەھرىمەن قىلىپ تۇردى.

ئايمۇق ئى. دىيال. قىشتا كۆممەي سوغۇققا چىداملىق قىلىپ يېتىشتۇرۇلگەن ئۇزۇم تېلى.

ئاينىتماق I ① «ئاينىماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاتىسىق تەر ھىدى ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئاينىتىپ، ئىچىنى سىقاتتى. ② ئۆزىگە قاراتماق، رام قىلىۋالماق: ئالىم مېھرىبانىنى تامامەن ئاينىتىپ بوپتۇ.

ئاينىتماق II «ئاينىماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىلغارلىقنى ئاينىتىپ، تراكتورنى ياخشى ئايدالار ئاڭلىتىپ، گۇللىتەيلى ۋەتەننى.

ئاينىتىلماق I «ئاينىتماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلار ئاللىقاچان ئاينىتىلغانىدى.

ئاينىتىلماق II «ئاينىتماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مېكىنىرجاپادا ئاينىتىلغان كۆچەتلەر ئۇلارنىڭ رەھىمسىز قوللىرى ئارقىلىق كېسىپ تاشلاندى.

ئاينىشماق «ئاينىماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئاينىماق I پ ① تۇسى، رەڭگى ئۆزگىرىپ، بۇرۇنقى ھالىتىنى، بۇرۇنقى رەڭگىنى يوقاتماق؛ ئۆڭىمەك. ② مىجەز ـ خۇلقى، ئەدەپ ـ ئەخلاقى يامانلاشماق، يامان تەرەپكە ئۆزگەرمەك، بۇزۇلماق: يىراقتىكى دۇشمەندىن، ئاينىپ كەتكەن دوست يامان (ماقال). ③ پىكرىدىن، نىيىتىدىن، سۆزىدىن قايتماق، پىكرىنى، نىيىتىنى ئۆزگەرتمەك: مادوتەينىڭ خېتىنى مەندىن ئالدىڭىز، ئەمدى نېچۈن بىلمىدىم ئاينىپ قالدىڭىز؟ ④ ئەقلىدىن ئازماق، ئېلىشىپ قالماق، سارىڭ بولماق: ھەي، كىچىك ئەپەندى، قارىغىنا، چوڭ ئەپەندىڭنى ! ئاينىپ قالدىمۇ، نېمە؟ ⑤ ئىلىشماق: كۆڭلى ئاينىماق.

ئاينىماق II پ ① تۇتماق، ئاۋۇماق، كۆپەيمەك: خوپ ئاينىدى كۆچەتلەرمۇ چېچەكلەپ، مېۋە ئالدۇق كۈزدە راسا ئېتەكلەپ. ② كۇچەيمەك، ئېغىرلاشماق: ئەنۋەرنىڭ كېسىلى تېخىمۇ ئاينىپ قالدى.

ئايھاي ئىم. خۇشاللىنىش، ھاياجانلىنىش ياكى ھەيران قېلىش سەۋەبىدىن قىلىنىدىغان ندا، خىتاب، شاۋقۇن ـ سۇرەن: بوۋاي بۆرىنىڭ ۋاپاسىزلىقىدىن غەزەپى ئۆرلەپ ئۇنى كەتمەن بىلەن سالغىلى تۇرۇپتىكەن، ئايھاي، بۆرە دۇنياغا كەلگىنىگە مىڭبىر پۇشايمان يەپتۇ.

ئايھاي سالماق توۋلىماق، قىچقارماق، چاقىرماق.

ئايھايلاتماق «ئايھايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئايھايلاشماق «ئايھايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئايھايلىماق پ ① يىراقتىكى ئادەمنى يۇقىرى ئاۋاز بىلەن چاقىرماق. ② خىتاب قىلماق، شاۋقۇن ـ سۇرەن كۆتۈرمەك، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلماق، ۋارقىرىماق: ئۇ ئايھايلاپ جاھاننى بېشىغا كىيدى.

ئايۇان ئى [ئە] ھويلىنىڭ ئوستى يېپىلغان قىسمى، پېشايۇان: پادىشاھ «بۇ ئادەمنى ئايۇاننىڭ تېمىغا شوتا بىلەن چىقىرىڭلار» دەپ بۇيرۇپتۇ.

ئايۇانچا ئى. دىيال. دەرۋازىنىڭ ئوستىگە ئەگمە قىلىپ يېپىلغان قورۇلما، شىپاڭ؛ لاپاس.

ئايۇانلىق سۈپ. ئايۇنى بار، ئايۇانغا ئىگە: ئۇلار ئايۇانلىق ھويلىغا كىرىشتى.

ئايۇاي سۈپ. دىيال. تىنچسىز، بىسەرەمجان.

ئايىم ئى ① ئايالالارغا ھۆرمەت يۇزىسىدىن مۇراجىئەت تەرىقىسىدە ئېيتىلىدىغان سۆز: قېنى، خان ئايىم، مەرھەمەت. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ئايماق پ ① رەھىم ـ شەپقەت قىلماق، يۇز ـ خاتىرىنى قىلماق، ئەزىز دەپ بىلمەك: يامانىنى ئايىماڭ ياخشىلىق يوق (ماقال). ② ئېھتىيات قىلماق، ئاسرىماق، ئاۋايلىماق، تېجەمەك: دۇشمىنىڭنى قاتتىق ئۇر، كالتەكىڭنى ئايما (ماقال). * ئات ئايغان ئات مىنەر، كىيىم ئايغان تون كىيەر (ماقال). ③ يوشۇرماق، قىزغانماق: خودا ئۇنىڭدىن ھېچنېمىنى ئايمايدۇ، سېمىزلىك ۋە ساغلاملىقنى ئەڭ ئالىي مۇكاپات سۈپىتىدە بەخشىندە قىپتۇ.

ئايمىقىز ئى [ئايىم + قىز] قىزلارنى ھۆرمەتلەپ ئاتىغاندا قوللىنىدىغان سۆز: بىرمەھەل خىزمەتكارلار قاتارىغا چۈشۈپ قالغان نارەسىدە قىز يەنە باشقىدىن ئايمىقىز دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلدى.

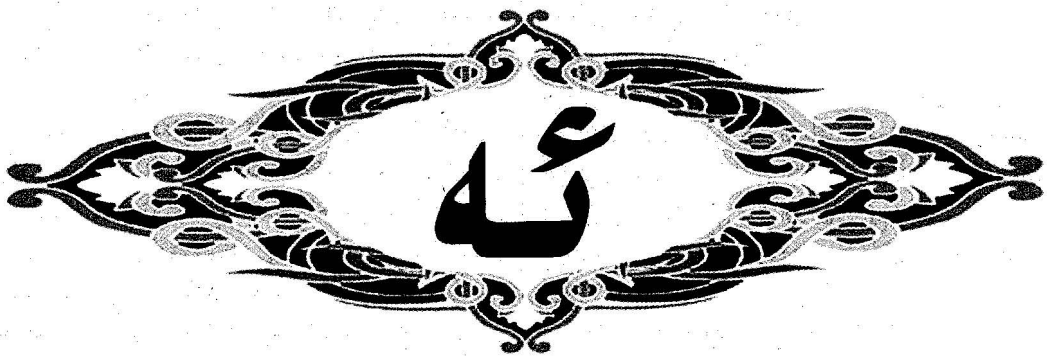

ئە

ئە I ① ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئىككىنچى ھەرپى. ② شۇ ھەرپنىڭ نامى ھەم ئوقۇلۇشى. ③ رەت جەھەتتە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان شەيئىنى بىلدۈرىدۇ.

ئە II يوك. پېئىللارنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ تەكىتلەشنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: كۆر+ە=كۆرە، ياز+ە=يازە، ماڭ+ە=ماڭە.

ئە III تۇرغۇن سۆزلەردىن پېئىل ياسايدىغان قوشۇمچە، مەسىلەن: تۇن+ە=تۇنە، تۇز+ە=تۇزە، كۇچ+ە=كۇچە.

ئە ـ ئە دىيال. ئەجەبلىنىش، ياراتماسلىق تۇيغۇلىرىنى بىلدۈرىدىغان ئىملىق سۆز.

ئەبەد [ئە] يېزىت ① ئى. ئاخىر، پايانى يوق كېلەچەك زامان؛ مەڭگۈلۈك، ھەمىشە، دائىما: ئانا ۋەتەن ساقا سادىق قىزىل قەلبىم، سېنى كۆيلەپ تا ئەبەدكە ناخشام ياڭرار. ② رەۋ. مەڭگۈ، ئەبەدىي؛ ئۆمۈرۋايەت: ئۇنتۇماستىن سېنى خەلقىڭ، ئەبەد ساقلايدۇ نامىڭنى.

ئەبەدىلئەبەد رەۋ [ئە] يېزىت. ئەبەدىي، مەڭگۈ، ئۆمۈرۋايەت، ھەمىشە: مەن ئەمدى ئائىلىمىزنىڭ بەخت گۈلىنىڭ ئەبەدىلئەبەد توزۇپ كېتىشىگە چىداپ تۇرالمايمەن.

ئەبەدىي سۆپ [ئە] دائىمىي؛ مەڭگۈ: ئەبەدىي خاتىرە. // ئەبەدىي ساقلانماق.

ئەبەدىيەت ئى [ئە] يېزىت. ئەبەدىيلىك، مەڭگۈلۈك.

ئەبەدىيلەشتۈرمەك «ئەبەدىيلەشمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ھوقۇق تەختىگە چىققاندىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭ سەلتەنەتلىرىنى ئەبەدىيلەشتۈرۈشكە ئۇرۇندى.

ئەبەدىيلەشتۈرۈشمەك «ئەبەدىيلەشتۈرمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەبەدىيلەشتۈرۈلمەك «ئەبەدىيلەشتۈرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەبەدىيلەشمەك پ. يېزىت. ئەبەدىي يوقالمايدىغان، بۇزۇلمايدىغان، ئۆنتۇلمايدىغان، مەڭگۈ قالىدىغان بولماق.

ئەبەدىيلىك ئى. دائىملىق، مەڭگۈلۈك: ئەبەدىيلىك كۈچ.

ئەبەي ئىم. دىيال. «ۋىيەي، ۋايجان» سۆزلىرىنىڭ ئورنىدا قوللىنىلىدىغان، ئەجەبلىنىش، قورقۇش ۋە ھاياجاننى بىلدۈرىدىغان ئىملىق سۆزى: ئەبەي، بۇ نېمە قىلىق!

ئەبجەت ئى [ئە] يېزىت. ئەرەب ھەرپلىرىدىن تۇزۇلگەن ۋە ھەر قايسى ھەرپنىڭ سان قىممىتىنى ئەستە ساقلاش ئۈچۈن ئويلاپ چىقىرىلغان سەككىز سۆزنىڭ بىرىنچىسى. بۇ سەككىز سۆز «ئەبجەت، ھەۋەز، ھۇتتىي، كەلەمەن، سەئۇفەس، قەرەشەت، سەخخەز، زەزەغ» لەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئەبجەش سۆپ. ئارىلاشما بولغان، ئارىلاشتۇرۇلغان، ئارىلاشما: ئەبجەش ماي. ئەبجەش نان. ئەبجەش قىلماق.

ئەبجەش بولماق ئارىلىشىپ كەتمەك، ئارىلىشىپ قالماق: پېقىنىدىن بېرى ئىشلارنىڭ رەت تەرتىپى بۇزۇلۇپ ئەبجەش بولۇپ كەتتى.

ئەبجەش قىلماق ئارىلاشتۇرماق: ئۇ ماڭا ھەسەل بىلەن ئەبجەش قىلىپ چاي بەردى. ئالما ئاقلاپ تۇتتى.

ئەبجەشلەشتۈرمەك «ئەبجەشلەشمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەبجەشلەشتۈرۈلمەك «ئەبجەشلەشتۈرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەبجەشلەشمەك پ. ئەبجەش بولماق، ئارىلاشما بولماق، ئارىلاشما ھالەتكە كەلمەك، يا بۇ ئەمەس ـ يا ئۇ ئەمەس بولۇپ كەتمەك: مۇشۇ ئۇسۇللاردىكى ئەبجەشلىشىش ـــ مىللىي خاسلىقتىن چەتنەش مەسلىسىدۇر. * ھازىر ئۇسسۇلنىڭ ئەبجەشلىشىگە ئەگىشىپ، بەدەننى ئوچۇق قويىدىغان، ھەتتا يېرىم يالىڭاچ بولۇۋالىدىغانلار، باشقا مىللەتنىڭ كىيىمىنى كىيىپ ئۇسسۇل ئويناىدىغانلار كۆپەيىپ قالدى.

ئەبجەق سۆپ. ئىشتىن، كاردىن چىققان، كېرەكسىز، بۇزۇلغان: ئەبجەق ھارۋا. * ئىدارىنىڭ ئەبجەق ۋېلىسىپىتى بىلەن يول يۈرۈش ماڭا پىيادە ماڭغاندىنمۇ ئېغىر ئىدى.

ئەبجۇش ئى. دىيال. بىتون، بىر خىل قاتتىق جىسىم: بۇ باغنىڭ يوللىرى مەرمەردىن، دەرۋازىسى ئەبجۇشتىن ياسالغانىدى.

ئەبگار سۆپ [پ] ① ھال ـ ئەھۋالى ناچار، يامان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان؛ خاراب: بۇ جاراھەتلەر ئۇنى تولىمۇ كۆرۈمسىز، ئەبگار كۆرسىتىپ تۇراتتى. ② ئورۇق، زەئىپ، جۇدەڭگۇ؛ ئاجىز: ئەتىياز كۈنى تاغدىن ھەيدەپ كېلىنگەن قويلارنىڭ ھەممىسى ئەبگار ئىكەن.

ئەبگارلاشتۇرماق «ئەبگارلاشماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ يىلقى تەبىئىي ئاپەت نۇرغۇن چارۋىلارنى ئەبگارلاشتۇرۇۋەتتى.

ئەبگارلاشتۇرۇشماق «ئەبگارلاشتۇرماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەبگارلاشتۇرۇلماق «ئەبگارلاشتۇرماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل

دەرىجىسى.

ئەبگارلاشماق پ ① ھال - ئەھۋالى ناچارلاشماق، تۇرمۇشى ياماڭ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالماق؛ كەمبەغەللەشمەك، نامراتلاشماق: ئۇ يىلدىن يىلغا ئەبگارلىشىپ كەتتى. ② جۈدەپ، ئورۇقلاپ زەئىپلىشىپ كەتمەك، ئاجىزلىماق: بۇ يىل ئەتىياز ماللارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئەبگارلىشىپ كەتتى.

ئەبگارلىق ئى. ئەبگار ھالەت، زەئىپلىك.

ئەبلەخ سۈپ [ئە] قىلمىشى، ھەرىكىتى چېكىدىن ئاشقان، ئۆتۈپ كەتكەن قەبىھ؛ يارىماس، رەزىل: ئۇزۇم ئۈچۈن قېچىشقا ئەپلىك بىر يەرنى تاللاپ، بۇ ئەبلەخنى يىغىشتۇرۇپ قاچمىسام بولمايتى.

ئەبلەخلىق ئى. پەسكەش، رەزىل قىلمىش، چېكىدىن ئاشقان قەبىھ ئىش - ھەرىكەت: كۆپكۈندۈزدە قىزلارنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۆتۈپ كەتكەن ئەبلەخلىق.

ئەبنۇس ئى [ئە<گىرېك] <بوت> يەر شارىنىڭ ئىسسىق بەلباغ رايونلىرىدا ئۆسىدىغان، ياغچى قاتتىق، قارامتۇل بىر خىل دەرەخ.

ئەپ سۈپ ① لايىق، مۇۋاپىق، ماس، قۇلاي، باب: بۇ جاي ياز كۈنلىرى دەم ئېلىشقا ناھايىتىمۇ ئەپ. ② ئىناق، ئېجىل، يېقىن: ئۇ ئايالى بىلەن ئەپ.

ئەپ بولماق ئىناقلاشماق، ئىتتىپاق بولماق، يارىشىپ قالماق: ئاكا - ئۇكا ئىككىسى ئەپ بولۇپ قالدى.

ئېپىنى قىلماق بىرەر ئىشنىڭ چارىسىنى، ئامالىنى، يولىنى تېپىشقا كىرىشمەك، شۇ يولدا ئىزدەنمەك: پات يېقىندا بولىدىغان تويىمىزنىڭ تەييارلىقى ئۈچۈن بىرەر- يېرىم ئېغىز ئۈي تېپىشنىڭ ئېپىنى قىلىۋاتىمەن.

ئەپەندى ئى [گىرېك] ① جاناب. ② ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ ھۆرمەت مەنىسىنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ. ③ ئوقۇتقۇچى، مۇئەللىم: مەن ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئۇرۇمچى شەھەرلىك تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتىپىدە بەش يىل ئەپەندى بولدۇم. ④ خوجا نەسىردىننىڭ سۆپىتى ياكى لەقىمى: ئەپەندى لەتىپىلىرى.

ئەپەندىچىلىك ئى. ئەپەندىلىك، مۇئەللىملىك: ئەپەندىچىلىك دېگەن ئاسان گەپ ئەمەس. بالىلارنى ھەر تەرەپلىمە يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن نۇرغۇن باش قاتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

ئەپەندىلىك ئى. ئەپەندىچىلىك: دادام ئوتتۇز يىل ئەپەندىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ، مائارىپقا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشتى.

ئەپەندىم ئى. كىشى ئىسمىغا قوشۇلۇپ ھۆرمەتنى بىلدۈرىدۇ: ئەخمەتجان ئەپەندىم «دۈشمىنىمىزنىڭ دۈشمىنى بىزنىڭ دوستىمىز» دېگەندى.

ئەپت ئى ① يۈز، چىراي، بەشىرە، بەت: قىيا ئېچىلغان ئىشكىتىن پەيزۇللانىڭ ھەجىيىپ تۇرغان ئەپتى كۆرۈندى. ② تاشقى كۆرۈنۈش، قىياپەت، تەقى - تۇرق، ھالەت: ئۇنىڭ بېجىرىم ۋە قاۋۇل كەلگەن ئەپتىدىن كۆچ يېغىپ تۇراتتى.

ئەپت - بەشىرە ① كىشىنىڭ ئەپتى، بەشىرىسى، يۈزى، چىرايى، تەلەتى: ئۇنىڭ ئەپتى - بەشىرىسىدىن قايغۇ - ھەسرەت ۋە ئاچچىق ئەلەم تارتىۋاتقانلىقىنىڭ ئىپادىسى بىلىنىپ تۇراتتى. ② كۆچمە. كىشىنىڭ ئىچكى دۇنياسى، مەنىۋى قىياپىتى: بۇ سۆزلەر ھامۇتنىڭ ئەپتى - بەشىرىسىنى ئامما ئالدىدا چىققا يايدى.

ئەپچىل سۈپ ① چاققان، چېۋىر، چەبدەس: سادىقنىڭ ئەپچىل بىر ئىنىسى قازناقنىڭ تۆكلۈكىدىن چۈشۈپ تۆلۈمنى يېشۈۋېتىپتۇ. ② ئەپلىك، قۇلاي، مۇۋاپىق، باب: ئەخمەتجان ئۇنىڭ قولىدىكى ۋېلىسىپىتىنى ئېلىپ ئۆستەڭ بويىغا ئەكېلىپ ئەپچىل بىر جايغا قويۇپ قويدى. ③ كېلىشكەن، تۇرۇك، جايىدا: ئۇ بۇگۈن ئۆزىگە گىرىم قىلىپ، چاچلىرىنى يۇيۇپ - تاراپ، خېلىلا ئەپچىل ئايال بولۇپ قالغانىدى.

ئەپچىللەشمەك پ. ئەپچىل بولماق، ئەپچىل ھالەتكە كەلمەك: سەنمۇ خېلىلا ئەپچىللىشىپ قاپسەن، كۆڭلۈمدىكىنى بىلگەندەك، ئۆتكەلدىن چاندۇرماي ئۆتۈپ كەتتىڭ.

ئەپچىللىك ئى. چاققان، چېۋىر ئىش - ھەرىكەت؛ چەبدەسلىك: قىز ئەپچىللىك بىلەن ۋېلىسىپىتكە مىنىپ، شەھەرگە قاراپ چاپتى.

ئەپسانە ئى [پ] ① ئېغىزدىن ئېغىزغا، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا كۆچۈپ كېلىۋاتقان سىرلىقلاشتۇرۇلغان ھېكايە؛ رىۋايەت، داستان: يۇنان ئەپسانىلىرى. ② كۆچمە. ئاساسسىز گەپ، ئويدۇرما: مۇراتبەك تاغىنىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرى بىر ئەپسانە ئىدى. ③ كۆچمە. ئەقىلغا سىغمايدىغان، مۇبالىغىلەشتۇرۇلگەن، مىسلى كۆرۈلمىگەن نەرسە، ئىش: ھازىرقى زامان پېنىسىللىنىڭ تەرەققىياتى ئەپسانىلەرنى رېئاللىققا ئايلاندۇردى.

ئەپسانىچى ئى. ئەپسانىۋى ھېكايە ئېيتقۇچى، مەدداھ.

ئەپسانىسىمان سۈپ [پ] ئەپسانىگە ئوخشايدىغان؛ ئەپسانە تۈسىنى ئالغان، ئەپسانىۋى: ئەپسانىسىمان گەپلەرچە، رىم دۇنياسىنىڭ مەركىزىمىش، ئىتالىيە بولسا غەرب مەدەنىيىتى كۆكلىگەن ھەم تارقالغان جايمىش. راستتىنلا شۇنداقمۇ؟

ئەپسانىشۇناس ئى [پ] ئەپسانە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس، ئالىم.

ئەپسانىشۇناسلىق ئى. ئەپسانە ھەققىدىكى ئىلىم.

ئەپسانىلەشتۇرمەك «ئەپسانىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بۇ يەردىن ھېچ نەرسىگە نەزەر كۆزىنى سالماي ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن رەۋەندە مىللىي ئارمىيەنىڭ ياخشىلىقىنى بىرنى ئون قىلىپ سۆزلىگەن، ھەتتا ئەپسانىلەشتۇرۇۋەتكەن.

ئەپسانىلەشتۇرۇشمەك «ئەپسانىلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەپسانىلەشتۇرۇلمەك «ئەپسانىلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياش بالىلارنىڭ ئەپسانىلەشتۇرۇلگەن نەرسىلەرنى ئوقۇشىمۇ ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس.

ئەپسانىلەشمەك پ. ئەپسانىگە ئايلانماق.

ئەپسانۇى سۈپ [پ] ① ئەپسانىلەشتۇرۇلگەن، ئەپسانىگە ئائىت: ئەپسانىۋى ھېكايە. ئەپسانىۋى گەپ. ② پەقەت ئەپسانىلەردىلا مەۋجۇت بولغان، ئالەمدە يوق، خىيالىي: «ئىراق مۇقامىنىڭ باشلىنىش مۇزىكىسى»نىڭ تېكىستىدە مۇھەممەد سىدىق زەلىلىنىڭ ئەپسانىۋى جەننەتنى رەت قىلىدىغان، ئالەمگە تەبىئەت كۆزقارىشى بىلەن نەزەر تاشلايدىغان شېئىرىي جۈملىلىرىنى ئۇچرىتىمىز. ③ كۆچمە. ئەقىلغا سىغمايدىغان، مىسلى كۆرۈلمىگەن، ئويدۇرما، توقۇلما: ئەپسانىۋى گەپ.

ئەپسانۇىلىك ئى. ئەپسانىۋى ھەرىكەت، ئەپسانىۋى قىلىق.

ئەپسۇس ئىم [پ] ئۆكۈنۈش، ئېچىنىش، پۇشايمانىنى بىلدۈرىدۇ؛ ئىسىت :ئۆتتى، ئەپسۇس، كۆپ كېچە يۇلتۇز ساناپ، ئايغا

قاراپ. ھېلىمۇ بەك كەچ ئەمەس، ماڭسام ھامان ئالغا قاراپ.

ئەپسۇسكى ئىسم «ئەپسۇس» سۆزىنىڭ كۆچەيتىش فورمىسى: ئەجەب ياخشى نەغمە قىلدى بۇلار. ئەپسۇسكى، ناخشىلىرىنى ئاڭلىيالمىدۇق.

ئەپسۇسلاندۇرماق «ئەپسۇسلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ئىشلار مېنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇردى.

ئەپسۇسلاندۇرۇلماق «ئەپسۇسلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەپسۇسلانماق پ. پۇشايمان قىلماق، پۇشايمان يېمەك، ئۆكۈنمەك، ئېچىنماق: مەن بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن قاتتىق ئەپسۇسلاندىم.

ئەپسۇسلۇق ئى. ئەپسۇسلىنىدىغان، ئەجەبلىنىش ھېس قىلىدىغان ھالەت: ئەزىز چوڭ بىر ئىشتىن زىيان تارتقاندەك چوڭقۇر ئەپسۇسلۇق ئىچىدە بوغۇلۇپ ۋاراقرايتتى.

ئەپسۇسلىنارلىق ① سۈپ. كىشىگە ئەپسۇسلۇق ھېس قىلدۇرىدىغان، كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان: شۇنىسى ئەپسۇسلىنارلىقكى، بىزنىڭ بەزى ئاپتورلىرىمىزمۇ ئۆزىگە ۋە تەھرىرلەرگە تۇغرا مۇئامىلە قىلمايدۇ. ② ئى. كىشىگە ئەپسۇسلۇق ھېس قىلدۇرىدىغان يېرى، كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان يېرى، ئەپسۇسلاندۇرىدىغان تەرىپى: مەكتەپتۇ ناھايىتى ياخشى ئىكەندۇق، ئەپسۇسلىنارلىقى، مەن پەقەت بىر يىللا ئوقۇغان.

ئەپسۇسلىنىشماق «ئەپسۇسلانماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كېيىن ئۇلار قىلغانلىرىغا قاتتىق ئەپسۇسلىنىشتى.

ئەپسۇن ئى [پ] جادۇ، سېھىر قىلىش مەقسىتىدە ئوقۇلىدىغان ھەر خىل دۇئا: ئۇ بۇ يەردىن بىرئاز توپا ئېلىپ كىشى چۈشەيدىغان ئەپسۇنلارنى ئوقۇدى.

ئەپسۇنچى ئى. ئەپسۇن ئوقۇيدىغان كىشى؛ جادۇگەر، سېھىرگەر، سېھىرچى.

ئەپسۇنچىلىق ئى. ئەپسۇن ئوقۇش ئىشى، ئەپسۇن بىلەن شۇغوللىنىش پائالىيىتى.

ئەپسىز سۈپ. ئەپ بولمىغان، بىئەپ، قۇلايسىز: بوۋاي گېپىنىڭ داۋامىنى قىلىشنى ئەپسىز كۆرگەندەك بىردىنلا توختاپ قالدى.

ئەپسىزلەنمەك پ. ئەپسىز دەپ بىلمەك، ئەپسىز كۆرمەك؛ ئەپسىز ھالەتكە چۈشۈپ قالماق: مۇئەللىم بۇ ھالەتتىن ئۆزىمۇ ئەپسىزلىنىپ ئۈدۈل سادىق تەرەپكە قاراپ يول ئالدى.

ئەپسىزلىك ئى. ئەپسىز ھالەت، قۇلايسىزلىق: روشەن بۇ يەردە ئارتۇقچە تۇرۇشنىڭ ئەپسىزلىكىنى بىلىپ دەرھال كەتتى.

ئەپشىمەك پ. دىيال. ئەسىنمەك: ئاق بوز ئاتنى مىنگەندە، ئۇزەڭگىسى دەپشىدۇ. يېڭى يارنى سۆيگەندە، كونا يارلار ئەپشىدۇ.

ئەپغان ئى [پ] يېزىت. پىغان، نالە ـ پەريات، نالە ـ زار: شەمسى جانان ئەي نىگارا قايدىسەن، ۋىسالىڭغا ئەمدى قاچان يېتەرمەن، قاي تامانغا باشىم ئېلىپ يۇرەرمەن، مەن نەيلىيىن ياردىن ئەپغان بولمىسا.

ئەپقاچماق پ [ئېلىپ + قاچماق] ئېلىپ كەتمەك، ئېلىپ قاچماق: جەدە ئات مىنگەن ئېگىز بوي ئوغلاقچى توپ ئىچىدىن ئوزۇپ چىقىپ، ئوغلاقنى ئەپقاچتى.

ئەپكار ئى [ئە] يېزىت. پىكىرلەر؛ پىكىرلەر: بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، نەشر ئەپكارلىرىمىز مۇئەييەن دەرىجىدە تىجارەت يۇنىلىشىنى ئالماي تۇرالمىدى.

ئەپكار ئاممىا جامائەت پىكرى: ئەلۋەتتە بار كۈچى بىلەن ئادالەتنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، ھەقسىزلىنى ئەپكار ئاممىا ئالدىدا نۇرلاندۇرۇشى، ئۆز ھېسسىياتى بىلەن قىلچە ھېسابلاشماسلىقى لازىم ئىدى.

ئەپكەش ئى [پ] چېلەك، سېۋەت ۋە باشقا يۇك ـ تاقلارنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، بالداق ياغاچىنىڭ ئىككى ئۇچىغا ئىلمەك تۆمۇر ياكى ياغاچ ئىلمەك بېكىتىلگەن سايمان.

ئەپكەشچى ئى. ئەپكەش بىلەن سۇ ۋە باشقا نەرسىلەرنى توشۇيدىغان ئادەم.

ئەپكەشلىك سۈپ ① ئەپكەش كۆتۈرگەن: سۇ توشۇغانلارنىڭ تۆتى ئەپكەشلىك ئىدى. ② ئەپكەش قىلىدىغان، ئەپكەش بولىدىغان؛ ئەپكەشكە لازىملىق: بىزنىڭ ئۆيدە بىر ئەپكەشلىك بامبۇك ياغىچى بار.

ئەپلاتون ئى [ئە<گىرېك] قەدىمكى گىرېك ئالىمى پىلاتوننىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى.

ئەپلاتوننىڭ زەنجىرىنى ئۈزىدىغان ھېچنېمىدىن يانمايدىغان، جاھىل ۋە كاجلىقتا ئۆچىغا چىققان: ئۇمۇ ئەپلاتوننىڭ زەنجىرىنى ئۈزىدىغانلارنىڭ بىرى.

ئەپلەپ ـ سەپلەپ بىرەر ئامال تېپىپ، بىرەر چارە ـ تەدبىرلەر، ھەر خىل يوللار ئارقىلىق: ئۇلار ئىشنى ئەپلەپ ـ سەپلەپ توگىتىشنى مەقسەت قىلاتتى.

ئەپلەتمەك «ئەپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەپلەشتۈرمەك «ئەپلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەشىدە مېۋە ـ چېۋە، نان ـ توقاچ، پېچىنە ـ پىرەنىكلەرنى ھەر خىل تەخسە، قەتنداتلارغا ئەپلەشتۈرۈپ تىزدى.

ئەپلەشتۈرۈشمەك «ئەپلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەپلەشتۈرۈلمەك «ئەپلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەپلەشمەك پ ① مۇۋاپىقلاشماق، ماسلاشماق، باب كەلمەك، جايىغا چۈشمەك: ئىش ئېلىشىپ نەپ تەگكەنچە ئۇنىڭ نەپسى يوغىناشقا باشلىدى. ② ياراشماق، ئىتتىپاقلاشماق، ياخشىلاشماق، چىقىشىپ قالماق: ئۇلار تويدىن كېيىن بىر ـ بىرى بىلەن بىر ئوبدان ئەپلىشىپ قالدى.

ئەپلەنمەك ① «ئەپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② تەمشەلمەك، تەرەددۇت قىلماق: پەرھاد يېزىپ بولۇشىغا ئۇ قۇمۇلمىقىنى يېغىشتۇرۇپ تەزىم قىلدى ـ دە، مېڭىشقا ئەپلەندى.

ئەپلىك سۈپ ① مۇۋاپىق، قۇلاي، ئوڭۇشلۇق: نادەم ئۆملەپ بىر قەبرە يېنىغا ماڭدى. ۋاراسجانمۇ نادەمنىڭ كەينىدىن شۇ يەرگە بېرىپ ئەپلىك بىر جايغا ئورۇنلاشتى. ② چاققان؛ ئەپچىل: قىزچاقنىڭ ئەۋرىشىم بارماقلىرى ئاجايىپ ئەپلىك ئىكەن. ③ كۆپ ئىشلارنى قىلالايدىغان، چېۋەر، ماھىر: قادىرنىڭ قولى ئەپلىك بولۇپ، ئىشچىلارنىڭ چاچ ـ ساقاللىرىنى ياساپ قويىاتتى. ④ كۆچمە. ئىناق، ئىتتىپاق؛ يېقىن، ئېچىل: كەندىر تۇۋىدە كەكلىك، مەن يارىم بىلەن ئەپلىك. ئوڭ يېنىدا چېچى بار، تولغاپ سۆيگىلى ئەپلىك.

ئەپلىمەك پ ① مۇۋاپىق، جايىدا بېجىرمەك، پەم بىلەن قىلماق: ئىمىن پالگان ياخشى ئەر، ھەممە ئىشنى ئەپلىگەن. ئۇركۈپ قاچقان دۈشمەننىڭ توغراقتا بېشىنى كەپلىگەن. ② قاملاشتۇرماق، جايلىماق، بابلىماق: سايىم ئاكا ئۆز رەقىبىنى دالدا يەردە ئەپلەپ تۇرۇپ بىر سالدى ـ دە، ئۇنى جايىدىن قوپالماس قىلىپ قويدى.

ئەپۇ ئى [ئە] كەچۈرۈم، ئۆزرە: ئەپۇ سورىماق. ئەپۇ قىلماق.

ئەپۇ سورىماق ئۆتكۈزگەن كەمچىلىك، سەۋەنلىكنى كەچۈ - رۈشنى ئۆتۈنمەك، ئۆزرە ئېيتماق: مەن ئۇنى ئاران توختىتىۋالدىم ۋە ئاغىنىمدىن خجالەت بولۇپ ئەپۇ سورىدىم.

ئەپۇ قىلماق باشقىلارنىڭ ئۆزرىسىنى قوبۇل قىلماق، گۇنا - ھىدىن ئۆتمەك، كەچۈرمەك: سىزنى ئاۋارە قىلىپ قويدۇم، ئەپۇ قىلىڭ.

ئەپۇچان سۈپ. باشقىلارنى ئەپۇ قىلىدىغان، باشقىلارنى كەچۈرىدىغان، باشقىلارنى كەچۈرۈۋېتىدىغان، باشقىلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتىدىغان: ئەپۇچان ئادەم. * بىراق، مېنىڭ دادام ماقالە - ئەسىرلەردە مەدھىيەلەپ كۆككە كۆتۈرۈلىدىغان ئۇنچە مېھرىبان ئادەمگۇ ئەمەس، بەك ئەپۇچان دەپ كەتكىلمۇ بولمايدۇ.

ئەپۇچانلىق ئى. باشقىلارنى ئەپۇ قىلىدىغان خاراكتېر، باشقىلارنى كەچۈرىدىغان، كەچۈرۈۋېتىدىغان مىجەز - خۇلۇق ياكى باشقىلارنى كەچۈرۈش، باشقىلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈش ئىشى: ئادەمدە ئەپۇچانلىق كەم بولسا بولمايدۇ.

ئەپيەتكە ئى [ئەپ+يەتكە] ئاكا - ئۇكىنىڭ خوتۇنلىرى (بىر - بىرىگە نىسبەتەن): ئۇلار بىر ئۆمۈر ياخشى ئەپيەتكە بولۇپ ئۆتكەن.

ئەپيۇن ئى [ئە] ئەپيۇنگۈلىنىڭ تولۇق پىشمىغان ياكى پىشىش ئالدىدا تۇرغان غوزىسىنىڭ شىرنىسىدىن تەييارلىنىدىغان، قاتتىق مەست قىلىدىغان بىر خىل زەھەرلىك چېكىملىك.

ئەپيۇنچى ئى. ئەپيۇن تېرىيدىغان، ئەپيۇن ساتىدىغان كىشى.

ئەپيۇنچىلىك ئى. ئەپيۇن تېرىپ ئۆستۈرۈش، ئەپيۇن سېتىش ئىشى.

ئەپيۇنكەش ئى [ئە + پ] داۋاملىق ئەپيۇن چېكىدىغان، ئەپيۇنخۇمار ئادەم: خەلقنىڭ كۆز يېشى، نالىسى ئەپيۇنكەشلەرنىڭ ئىسلاشقان دىلىنى ئېرىتەلمەيدۇ.

ئەپيۇنكەشلىك ئى. دائىم ئەپيۇن چېكىش ئادىتى.

ئەپيۇنگۈل ئى [ئەپيۇن + گۈل] <بوت> ئەپيۇنگۈل ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى قىزىل، ھال ياكى ئاق رەڭلىك بولىدۇ؛ مېۋىسى شار شەكىلىدە بولۇپ، تېخى پىشمىغان ۋاقتىدا پوستى تىلىپ قويۇلسا ئەپيۇن ئىشلەشكە بولىدىغان بىر خىل شىرنە ئېقىپ چىقىدۇ؛ مېۋە شاكىللىنى دورا قىلىشقا بولىدۇ. ئاغرىق پەسەيتىش، تىنچلاندۇرۇش، ئىچ سۇرۇشنى توختىتىش روللىرىغا ئىگە.

ئەت ئى ① ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ گۆشى: ئەت قونماق. ئەت تۇتماق. ② بەزى مېۋىلەرنىڭ گۆش قىسمى: ئېتى چۈرۈك قوغۇن. ③ كۆچمە. يەرنىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدىكى مۇنبەت، ھوسۇللۇق قىسمى: ئەت توپا.

ئەت ئالماق ئەت قونماق، سەمرىمەك: بالا ئۇچ ئايلىق بولغاندا ئوبدانلا ئەت ئالدى.

ئەت توپا ئۆسۈملۈك، گۈل - گىياھ، زىرائەت ئۆسۈشكە مۇۋاپىق، مۇنبەت، ئەتلىك تۇپراق: ئانارگۈل تاشتەكتىكى گۈلنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ئەت توپىغا تىكتى.

ئەت قونماق ئەت پەيدا بولماق، ئەت قوشۇلماق، ئەتلەنمەك، سەمرىمەك: بوۋاينىڭ يۈزىگە بىر ئىلىك ئەت قونغان بولۇپ، ئون ياش ياشىرىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى.

ئەتە ① رەۋ. بۈگۈندىن كېيىنكى بىر كۈن: بۈگۈن ماڭا كەلدى، ئەتە ساڭا كېلەر(ماقال). ② ئى. يېقىن ۋاقىت؛ يېقىن كەلگۈسى، كېلەچەك: ئادا بولدى گۈل ئالدىدا شەرتىمىز، كېلەر ئەمدى قەنتتىن تاتلىق ئەتمىز.

ئەتە - ئاخشام ئۆتۈۋاتقان كۈنلەرنىڭ ئەتىگىنى ۋە ئاخشىمى: تاغامنىڭ قىزى ھەر كۈنى ئەتە - ئاخشامدا ئۇنىڭ يېنىغا كىرەتتى.

ئەتە - ئۆگۈن ئەتە ياكى ئۆگۈن؛ پات ئارىدا، يېقىن ئارىدا: ھازىر كۈنمۇ خېلى ئىسسىپ قالدى، ئەتە - ئۆگۈن تېرىقچىلىق باشلىنىدۇ.

ئەتەي رەۋ ① مەلۇم بىر مەقسەت يوشۇرۇنغان ھالدا، بىلمەسكە سېلىپ؛ بىلىپ تۇرۇپ، قەستەن: مەن قىزنىڭ روھىي ئىنتىلىشلىرىنى بىلىش ئۈچۈن ئەتەي ئۇنى كۆپرەك سۆزلەتتىم. ② ئالايىتەن، مەخسۇس، ئاتاپ: مەن ئەتەي سىزنى يوقلىغىلى كەلدىم.

ئەتەيلەپ رەۋ ← **ئەتەي**: ھەمىشىرە، ئۇ سىزنى دەپ ئۆزىنى ئەتەيلەپ ئاغرىقتا سالىدۇ، ئۆزى بولسا ئاتتەك ساق.

ئەتەيلىك ئى. مەلۇم بىر مەقسەت يوشۇرۇنغان ئىش، بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسكە سېلىش؛ قەستەنلىك؛ مەقسەتلىك؛ مەخسۇس - لۇق: كىشىلەر بۇ خىل ئەتەيلىكنى ناھايىتى روشەن بىلىپ تۇرسىمۇ توغرا چۈشىنىدۇ. * ئەر - ئايال ئىككىسىز ئوتتۇرىسىدىكى پاراڭلار ئورتاق مەقسەتنى چىقىش قىلغان كونكرېت پائالىيەت ئۈستىدىكى پاراڭ بولۇپ، سۈنئىيلىك ۋە ئەتەيلىكتىن خالىي ئىدى.

ئەتتار ئى [ئە] يېزىت. ئەتىر، ئۇپا - ئەڭلىك قاتارلىق خۇشبۇي زىننەت بۇيۇملىرىنى ساتىدىغان كىشى؛ ئەتىرچى.

ئەتتارچىلىق ئى. ئەتىر، ئۇپا - ئەڭلىك قاتارلىق خۇشبۇي پەرداز، زىننەت بۇيۇملىرى ياكى خۇش پۇراق دورا ماتېريالىرىنى مەخسۇس سېتىش ئىشى: ھەرخىل خۇش پۇراق دورا ماتېريالىرىنى ساتىدىغان ئەتتارچىلىق كەسپىنى، تومۇر تۇتۇپ، دورا بۇيرۇپ، كىشىلەرنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئاغرىقىغا ئامال قىلىدىغان تېبابەتچىلىك كەسپىنى ...

ئەتتەك ئىم. ئەپسۇسلىنىش ياكى پۇشايمان تۇيغۇسىنى بىلدۈرىدۇ: ئەتتەك، مەن بارغان بولسام بوپتىكەن.

ئەتتەگەي ئىم ← **ئەتتەك**.

ئەتتىكەن ئى [ئەت + تىكەن] ئادەمنىڭ تىرنىقى ئەتراپىدىن كۆتۈرۈلۈپ قالىدىغان تىكەندەك ئىنچىكە تېرە، تىكىنەك.

ئەتتىگىنەي ئىم ← **ئەتتەك**.

ئەتراپ (ئەتراپى) ئى [ئە] ① تۆت تەرەپ، پەرق ئەتكەن ھەممە يېقى: كۈندۈزى گەپ قىلساڭ، ئەتراپىڭغا باق، كېچىسى گەپ قىلساڭ، قۇلاقنى قۇلاققا يېق (ماقال). ② كۆزەتكۈچىگە نىسبەتەن يېقىن جاي: يېرىم سائەتتىن كېيىن يېقىن ئەتراپتا زەمبىرەكلەر گۈلدۇرلەشكە باشلىدى. ③ مەلۇم نەرسىنىڭ چۆرىسى: ھازىر كەلگەن مېھمانلار ئۈستەل ئەتراپىغا توپلىشىپ ئولتۇردى.

ئەتراپلىق سۈپ. ھەممە تەرەپنى تەڭ كۆزىتىپ، تەڭ ھېساب - قا ئالغان، ئومۇمىي جەھەتلەرنى كۆزدە تۇتقان: ئوقۇتۇشنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئوقۇغۇچىلارغا ئەتراپلىق، سىستېمىلىق پەنىي بىلىملەرنى بېرىش. //ئۇ فورمۇلىنى ئەتراپلىق پىشىپ بەردى.

ئەتراپىدا ① رەۋ. بىرەر نەرسىنىڭ تۆت تەرىپىدە، چۆرىسىدە: بالىلار شىرەنىڭ ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ، تاماق يەۋاتىدۇ. * بىز ئوتنىڭ ئەتراپىدا بىرئاز ئىسسىنىدۇق. ② تىر، كۆز مۆلچەرىدە، تەخمىنەن، چامىسىدا، ئۆپچۆرىسىدە: گەرچە ئۇنىڭ يېشى 40 تىن

ئاشقان بولسىمۇ، بىر قارىماققا 30 ياش ئەتراپىدا كۆرۈنەتتى. * ئۇ يازغان ماتېرىيالدا قاۋانلىق دېگەن جايدىن ئەتىيازلىققا 3 مو ئەتراپىدا يەر ئېچىشقا بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

ئەترەت ئى [ر] ① ھەربىي گۇرۇپپا: بىز بەشىمىز رەتلىك تىزىلىپ، ھەربىي قائىدە بويىچە يېڭى ئەترەت باشلىقىمىزنى قارشى ئالدۇق. ② بىرەر ئىش، پائالىيەت، خىزمەت گۇرۇپپا: ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىدا، سىنىپ بويىچە بىرىنچى تۇركۈمدە قىزىل گالىستۇك تاقاپ، ئوتتۇرا ئەترەت باشلىقى بولغان. ③ <بىيول> بىيولوگىيەدىكى بىر سىنىپقا ياتىدىغان ۋە بەلگىلىرىنىڭ ئوخشاشلىقىغا ئاساسەن ئايرىلغان جانلىقلار توپى. مەسىلەن: قۇشلار سىنىپى، توخۇ شەكىللىكلەر ئەترىتى، قارىغاي سىنىپى، كۆمۈشئۆرۈك ئەترىتى دېگەندەك.

ئەتسىز سۈپ ① ئېتى، گۆشى يوق، ئەت قونمىغان، گۆشسىز، يادا ئۆگۈ، جۇدەڭگۈ، ئورۇق: ئۇنىڭ ئۆزىنى قۇنتۇزۇۋالغان نىجاتچىسىغا بولغان مىننەتدارلىق ياشلىرى ئەتسىز مەڭزىنى بويلاپ ئېقىپ چۈشۈشكە باشلىدى. ② كۆچمە. ئوت – چۆپ ۋە باشقا ئۆسۈمەلۈكلەر ياخشى ئۆسمەيدىغان، كەم ھوسۇل، ئۇنۇمسىز: ئەتسىز تۇپراق.

ئەتكەس سۈپ [ر] دۆلەت ئېلىپ – سېتىشنى مەنئى قىلغان، دۆلەت سودا سىياسىتىگە، باج تۈزۈمىگە خىلاپ، قانۇنسىز، چەكلەنگەن: ئەتكەس مال.

ئەتكەسچى ئى <سودا> ئەتكەس مالالارنى ئېلىپ – ساتقۇچى كىشى.

ئەتكەسچىلىك ئى. ئەتكەس مالالارنى ئېلىپ – سېتىش پائالىيىتى: ئەتكەسچىلىك قىلماق.

ئەتكەنچاي ئى [ئەتكەن + چاي] قېنىق دەملەنگەن قارا چايغا سۇت ۋە تۇز ئارىلاشتۇرۇپ ئىچىلگەن چاي: ئۇ ئۇزاق يىللار داۋامىدا ئەتكەنچايغا ئادەتلىنىپ قالغانىدى.

ئەتكۈزمەك I «ئەتمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇنۇگۈن بالامغا ئېيتىپ باغنىڭ شورىسىنى ئەتكۈزۈۋەتتىم.

ئەتكۈزمەك II «ئەتمەك II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تاماق ئەتكۈزمەك.

ئەتكۈزۈشمەك I «ئەتكۈزمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەتكۈزۈشمەك II «ئەتكۈزمەك II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىس – بىس بىلەن يېڭى ئۆي جاھازلىرى ئەتكۈزۈشتى.

ئەتكۈزۈلمەك I «ئەتكۈزۈلمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەتكۈزۈلمەك II «ئەتكۈزمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يېڭى كەلگەن مېھمانلار ئۈچۈن ئايرىم تاماق ئەتكۈزۈلدى.

ئەتلەس ئى [ئە] بىر يۈزى يالتىراق ھەم گۈلى ئوچۇق كۆرۈنىدىغان، يەنە بىر يۈزىنىڭ گۈلى سۇس يەرلىك يىپەك رەختى.

ئەتلەسچى ئى. ئەتلەس توقۇش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

ئەتلەسچىلىك ئى. ئەتلەس توقۇش، سېتىش كىشى، كەسپى: خوتەن خەلقى ئەتلەسچىلىك، گىلەمچىلىك، قاشتاش ئويمىچىلىقى قاتارلىق ھۈنەر – سەنئىتى بىلەن تونۇلغان.

ئەتلەم سۈپ. دېيال. ھارامدىن بولغان.

ئەتلەندۈرمەك «ئەتلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەتلەنمەك پ ① گۆش قوشۇلماق، ئەت قونماق؛ سەمرىمەك: ئۇچ ئايدىن بۇيان كېسەل تارتقان بوۋامنىڭ كېسەلدىن ساقىيىپ، چىرايىنىڭ ئەتلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئىختىيارسىز كۆزۈمدىن ياش كەتتى. ② كۆچمە. ھال – ئەھۋالى، تۇرمۇشى، كۈنى ياخشىلانماق، ھاللانماق، بېيىماق: بۇ يىل غەيرەت قىلىپ ئىشلىسەك ئەتلىنىۋالىمىز، كېلەر يىلى ئېشىنىۋالساق، يەنە بىر يىلى بېيىپ قالمايمىزمۇ؟

ئەتلىك سۈپ ① ئېتى بار، ئەت قونغان، سېمىز: ئامانگۈلنىڭ ئەتلىك يۈزى سەل قىزارغان بولسىمۇ، لېكىن دەرھاللا ئۆزىنى تۇتۇپ ئۆمۈ بوش كەلمىدى. ② كۆچمە. گۆشى بار، گۆش قىسمى قېلىن (قوغۇن – تاۋۇز، كاۋا ۋە ئۆرۈك، شاپتۇل قاتارلىق مېۋىلەرگە نىسبەتەن): ئەتلىك قوغۇن. ئەتلىك شاپتۇل. ③ كۆچمە. مۇنبەت، ھوسۇللۇق (تۇپراققا نىسبەتەن): ئەتلىك يەر. ئەتلىك توپا.

ئەتلىمە سۈپ. بەدىنىگە تۈك چىقمىغان، ئەت كۆرۈنۈشىدىكى، قىزىل ئەت: ئەتلىمە باچكا. ئەتلىمە گۆش.

ئەتمەك I پ ① ياپماق، تاقىماق: ئۇ ئاستاغىنا ئۆيگە كىرىپ، ئىشىكنى ئېچىدىن ئەتتى. ② ئۆزئارا تۇتاشتۇرماق؛ تۇگمىلىمەك، ئىزمىلىمەك: بوۋام مېنى يولغا سالماقچى بولۇپ، خۇرجۇنۇمنىڭ ئىزمىسىنى ئالدىرىماي ئەتتى. ③ توسماق، ياپماق؛ ئورىماق؛ تاڭماق؛ دالدا قىلماق: يۇزىنى ئەتمەك. كۆزىنى ئەتمەك. ④ توسماق، توسماق، باشقۇرماق: سۇنى ئەتمەك. باشلامنى ئەتمەك.

ئەتمەك II پ ① ھەر خىل خام يىمەكلىكلەرنى پىششىقلاپ ئىشلىمەك، ياسىماق، قىلماق: بۇ قىز دادىسىنىڭ ئاش – تامىقىنى ئېتىپ بېرىپ، ئۆي ئىشلىرىنى باشقۇرىدىكەن. ② بىرەر ئىش – ھەرىكەتنى بېجىرمەك، قىلماق: ئاۋۇال تام ئېت، ئاندىن باغ ئەت (ماقال). * شاپتۇلدا باغ ئەتمە، ئۆچكىدە مال ئەتمە (ماقال). ③ كۆچمە. دەپ بىلمەك، دەپ ھېسابلىماق، قاتارىدا كۆرمەك؛ تۇتماق: مومايى: قىزىم، ئادەم ئوخشاش بولمايدۇ، ھەر ھالدا ئادەم ئەتكەنگە تەزىم ئەت. بۇ يىگىت سېنىڭ مۇھەببىتىڭگە ئېرىشىشنى تەلەپ قىلدى، دەپتۇ. ④ «قىلماق» مەنىلىرىدىكى يارىدەمچى پېئىل رولىدا كېلىدۇ ۋە تۇرغۇن سۆزلەر بىلەن ياندىشىپ كېلىپ، ئۇنى پېئىللاشتۇرىدۇ: بەخش ئەتمەك. داۋام ئەتمەك.

ئەتمەك III ئى. تارس <يېم> نان.

ئەتۈركە ئى [ر] ھەر خىل ماشىنا ئۈسكۇنىلىرىنى قۇراشتۇرۇپ ياساشتا، قالىپاقلىق بۇرما مىخلارنى بۇراپ چىڭىتىش، بوشىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان قول سايمىنى.

ئەتىر ئى [ئە] خۇشبۇي ماددىلارنىڭ ئىسپىرتتىكى ئېرىتمىسىدىن ئىبارەت سۇيۇقلۇق، پەرداز بۇيۇمى.

ئەتىرچى ئى. سودا دۇكانلىرىدا ئەتىر، ئۇپا – ئەڭلىك ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ھەرخىل پەرداز بۇيۇملىرىنى ساتىدىغان كىشى، ئەتتار.

ئەتىرسوپۇن ئى [ئەتىر + سوپۇن] خام ئەشيالىرىغا ئەتىر ماتېرىياللىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلىگەن خۇش پۇراقلىق سوپۇن: تۇرسۇنگۈل بىر توقاچ ئەتىرسوپۇن ئالدى.

ئەتىرگۈل ئى [ئەتىر + گۈل] <بوت> ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال.غولى تىك، تىكەنلىرى

ناھايىتى زىچ؛ كىچىك پەيسمان مۇرەككەپ يوپۇرماقلىق، گۈلى كۆپىنچە قىزىل، ئاق، سېرىق ئېچىلىدۇ؛ گۈلىنى چاي دەملەپ ئىچىشكە بولىدۇ، خۇش پۇراقلىق ماتېرىيال قىلىشقىمۇ بولىدۇ.

ئەتىرلىك سۈپ. ئەتىر پۇرىقى بار، ئەتىر خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، ئەتىر قوشۇلغان: ئەتىرلىك بۇيۇم.

ئەتىكى سۈپ. ئەتە بولىدىغان، ئەتىسى يۈز بېرىدىغان: ئەتىكى ئىش. * ئەتىكى قۇيرۇقتىن بۇگۈنكى ئۆپكە ئەلا(ماقال).

ئەتىگەن رەۋ ① تاڭ يورۇغاندىن تارتىپ كۈن چىققۇچە بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىت؛ سەھەر: ئۇيانغا باق، بۇ يانغا باق، ئەتىگەن تۇرۇپ قوشناڭغا باق (ماقال). ② بەلگىلەنگەن ۋاقىتقا نىسبەتەن بالدۇر؛ ۋاقتى يېتىپ كەلمىگەن: مەن ئەمدى ئون سەككىز ياشقا كىردىم، توي قىلىشقا تېخى ئەتىگەن.

ئەتىگەنكى سۈپ. شۇ كۈنى ئەتىگەندىكى: ئەتىگەنكى ئىش. ئەتىگەنكى تاماق. ئەتىگەنكى ۋەقە.

ئەتىگەنلەپ رەۋ. ئەتىگەندىلا، سەھەردىلا: ئۇلار ئەتىگەنلەپ يۇرۇپ كەتتى.

ئەتىگەنلىك سۈپ. ئەتىگەن ئۇچۇن تەييارلانغان، ئەتىگەن ئۇچۇن ئاتالغان؛ ئەتىگەنگە تەۋە: ئەتىگەنلىك چاي. ئەتىگەنلىك مەشىق.

ئەتىگەنلىككە رەۋ. ئەتىگەندىكى ۋاقىتتا، ئەتىگەندە، سەھەردە: ــ قالغان گەپلەر بولسا ئەتىگەنلىككە سۆزلىشەرمىز، ــ دېدى ئۇ باشقىلارغا.

ئەتىلەتمەن رەۋ. بۇگۈندىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا، ئەتىگىچە: بىز ئىككىمىز ئەتىلەتمەن سېنى يوقلىغىلى كېلىپ قالارمىز.

ئەتىلىك سۈپ. ئەتە بولىدىغان، ئەتە قىلىنىدىغان، ئەتە يۈز بېرىدىغان، ئەتىگە ئاتاپ قويۇلغان: ئەتىلىك ئىش. ئەتىلىك تاماق.

ئەتىلىككە رەۋ. ئەتىكى كۈندە، ئەتە: ئەتىلىككە بايرام قىلىمىز. * بۇلار تېخى ئەتىلىككە زىياپەت ئۆتكۈزۈپ مېنى ئۇزاتماقچى.

ئەتىۋار [ئە] ① ئى. ئاسما ئارىسىدا قازانغان نام، ئابرۇي، ئىشەنچ، نوپۇز، ئىناۋەت، ھۆرمەت: ئاق ساراي بولغان بىلەن، زەدىۋالى يوق ئىكەن. ئالدىراپ بەرگەن كۆڭۈلنىڭ ئەتىۋارى يوق ئىكەن. ② سۈپ. يۇقىرى باھالىق، قىممەت، ئاز ئۇچرايدىغان، ئېسىل، قىممەتلىك: بۇ تاش دۇنيادىكى يەتمىش ئىككى خىل ئەتىۋار دورىلارنىڭ زەررىلىرىدىن ياسالغان. ③ سۈپ. ئەزىز، ئەركە: كىچىكىدە ئەتىۋار بولۇپ ئۆسكەن ساۋۇتجانىنىڭ مەسۇم قەلبىگە بۇ دەشنەملەر نەشتەر بولۇپ سانجىلىپ، يىگىنى گېلىدا قالاتتى.

ئەتىۋارسىز سۈپ ① ئەتىۋارى، ئابرۇيى، نوپۇزى يوق: ئەتىۋارسىز ئادەم. ② قىممىتى يوق، نەزەرگە ئىلىنمايدىغان: ئەتىۋارسىز نەرسە.

ئەتىۋارسىزلىق ئى. ئەتىۋارى يوق، ئەتىۋارسىز ھالەت.

ئەتىۋارلاتماق «ئەتىۋارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەتىۋارلاشتۇرماق «ئەتىۋارلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەتىۋارلاشتۇرۇپ، چاقىرغان يەرلەرگىمۇ بارمايدىغان بولۇپ قالدى.

ئەتىۋارلاشتۇرۇلماق «ئەتىۋارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەتىۋارلاشماق ① «ئەتىۋارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: تۇرمۇشتا ساختىلىقنى پەزىلەت دەيدىغانلار بولىدۇ. ئۇلارنى تېخى بەزى يەرلەردە ئەتىۋارلىشىدۇ. ② ئەتىۋار ھالەتكە كەلمەك: مول نەرسە ئازايسا، ئەتىۋارلىشىدۇ.

ئەتىۋارلانماق «ئەتىۋارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەتىۋارلىق سۈپ ① ئەتىۋارى بار، ھۆرمەتكە ئىگە: ئەكبەر بۇ ئائىلىنىڭ ئەتىۋارلىق بالىسى ئىدى. ② قىممىتى بار، قىممەتلىك، كەم ئۇچرايدىغان، ئەزىز: ئەتىۋارلىق ياۋايى ھايۋانلارنى قالايمىقان ئوۋلاشنى قاتتىق مەنئى قىلىش كېرەك. ③ ئاسراشقا تېگىشلىك، ئاسرىلىدىغان، قەدىرلىك: ھەيدەرنىڭ دادىسىدىن قالغان، تۇكىدىن تولا يامىقى بار بۇ شالۋۇر ئۇنىڭ ئەتىۋارلىق كىيىمى ئىدى.

ئەتىۋارلىماق پ ① چوڭ كۆرمەك، ھۆرمەتلىمەك، ئەتىۋار كۆرمەك: تۇردىئاخۇن ئاكا خەلق ئۇچۇن ئۆچمەس تۆھپە يارىتقان بولغاچ، كىشىلەر ئۇنى ئەتىۋارلايتتى. ② ئاسرىماق، قەدىرلىمەك، قىممەتلىك دەپ بىلمەك: ئۇلار ئاتىسى بەرگەن بۇ بايلىقنى ناھايىتى ئەتىۋارلاپتۇ. ③ ئەزىز كۆرمەك، ئەزىزلىمەك، ئارزۇلىماق: ئەر ــ خوتۇن ئىككىيلەن بۇ ئارزۇلۇق بالىسىنى جېنىدىنمۇ بەك ئەتىۋارلايدىكەن.

ئەتىياز ئى [ئەتە + يان] تۇت پەسىلىنىڭ بىرىنچىسى، قىشتىن كېيىنكى، يازنىڭ ئالدىدىكى پەسىل: ئەتىياز پەسلى.

ئەتىيازلىق سۈپ. ئەتىيازدا بولىدىغان، ئەتىيازدا قىلىنىدىغان: ئەتىيازلىق تېرىلغۇ.

ئەتيان ئى [ئەت + يان] بەدەننىڭ ھەممىسى، پۈتۈن بەدەن؛ تەن: ئۇنىڭ كەندىر يىپى بىلەن بىرنەچچە يېرىدىن ماتۇالغان كۆڭلەكىدىن ئاپتاپتا كۆيگەن قاپقارا ئەتيانلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئەجەب رەۋ [ئە] ① ھەيران قالارلىق، قىزىق، غەلىتە: ئەپەندىم ھەيران بولۇپ، خوتۇنىدىن: ــ خوتۇن، ئەجەب سەن ئۇچ ئايدىلا تۇغدۇڭغۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ. ② جۇملىدە ئېنىقلىغۇچى رولىدا كېلىپ، «ئىنتايىن، ناھايىتى، تازا، بەك، نېمىدېگەن» لەرگە ئوخشاش كۈچەيتىش، ئاشۇرۇش مەنىلىرىنى يىلدۇرىدۇ: يارنىڭ ئېتى رەيھانمۇ، چېچى سۈمبۈل بوستانمۇ؟ سۆزلىرى ئەجەب تاتلىق، ھەسەل ــ ناۋات قوشقانمۇ؟

ئەجەب ئەمەس ئېھتىمال، ئېھتىمالغا يېقىن، مۇمكىن، مۇمكىنچىلىكى بار: ــ بىزنىڭ سىلىگە بېرىدىغان مەسلىھەتىمىز شۇكى، سىلى يەنە بىر خوتۇن ئېلىشلىرى كېرەك. يەنە شۇنىڭدىن كېيىن ئارزۇ ــ ئارمانلىرى ھەل بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس، ــ دەپتۇ ئۇچىنچىسى.

ئەجەب بىر بىر قىسما، غەلىتە، يوچۇن، باشقىچە: ــ ھەھ ... ھەھ ھەھ ... دەپ ئەجەب بىر كۆلۈپ كەتتىلىغۇ؟ بىرمۇ يېرىم ئېچىلىپ قاپتۇمۇيا؟ ــ دېدى ساربخان ئاچچىق قىلىپ.

ئەجەبا ئىم [ئە] تەئەججۇپ، قىزىق، ھەيران قالارلىق، غەلىتە: ــ مېنى تېخىچىلا چۈشەنمەيدىكەنسىز ــ دە! ــ دېدى تۇرغۇن رەنجىپ، ــ ئەجەبا، مەن پۇل ئۈچۇن شۇنداق قىلىۋاتمەنمۇ؟! ياق، خەلقىمىزنىڭ پايدا ــ مەنپەئىتى ئۈچۇن!

ئەجەبتەك سۈپ. دېيال. ئاجايىپ، بىر قىسما، غەلىتە: زەردەم قاينىپ ئەجەبتەك بولۇپ قالدىم.

ئەجەبسىنمەك پ. ئەجەبلەنمەك، ئەجەبلىنىش ھېس قىلماق: ئۇ سابىرنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، بىرئاز ئەجەبسىنىپ قاسمغا قارىدى.

ئەجەبكى تىر. ھەيران قالارلىقى شۇكى، غەلىتىلىكى شۇكى.

ئەجەبكىم تىر ← **ئەجەبكى**: تېپتىنچ كۆك ئاسمانمىش، يۇلتۇزلار پارقىراپ تۇرغانمىش. ئەجەبكىم، يەتمىشچە ئاي چىقىپ ھەر بىرى زەر شولا چاچقانمىش.

ئەجەبلەندۇرمەك «ئەجەبلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھۇنەرگە زور ئىشتىياق بىلەن كىرىشكەن زىيتۇنەنىڭ ئۇشتۇمتۇت سوۋۇپ قېلىشى ئادىلنى ئەجەبلەندۇردى.

ئەجەبلەندۇرۇشمەك «ئەجەبلەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەجەبلەندۇرۇلمەك «ئەجەبلەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەجەبلەنمەك پ. ھەيران بولماق، ھەيران قالماق، تاڭ قالماق، تەئەججۇپلەنمەك: بىر كۆلپەتتىن قوتۇلۇپ، ئىككىنچىسىگە يولۇققىنىمغا ئەجەبلەندىم.

ئەجەبلىنەرلىك سۈپ. ھەيران، تاڭ قالارلىق، تەئەججۇپلەنگۈدەك: ئىمام مۇھەممەتتەك ياش كاسىپقا بۇ ھال تېخىمۇ ئەجەبلەنەرلىك تۇيۇلاتتى.

ئەجەبلىنىشمەك «ئەجەبلەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار پەيزۇللانىڭ گۈزەل، كېلىشكەن بىر قىزنى ئەگەشتۇرۇپ ئىشخانىسى تەرەپكە كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىشتى.

ئەجەل ئى [ئە] كىشىنىڭ ھاياتى ئاخىرلاشقان پەيت، ئۆلۈم، قازا: ئەجەل يەتمەي جان چىقماس، بېخىل بايدىن نان چىقماس(ماقال).

ئەجەل پۈرىماق ئۆلۈمدىن بېشارەت بولماق، قازا شەپىسى كەلمەك: شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يامانلاشتى بارغانچە كېسەل. تىنىشىمۇ ئاستا ھەم تۆۋەن، پۈراپ تۇرار شۇ تاپتا ئەجەل.

ئەجەل سۆرەپ كەلمەك بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا بېرىپ ئۇشتۇمتۇت ۋاپات بولماق: تاشماق قولدىكى تاياقنى شىلتىپ ئالىتاغىل ۋارقىراشقا باشلىدى: سەن! ... سەن كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان جاھىل ئۇنسۇر ... ياخشى، سېنى بۇ يەرگە ئەجىلىڭ سۆرەپ ئەكېلىپتۇ!

ئەجەل كەلمەك قازا يەتمەك، ئۆمۈر تۈگىمەك، كۈنى توشماق: ئەجەل كەلسە ئەقىل قاچار (ماقال). * قازى داد ـ پەريات كۆتۈرۈپ يىغلاۋاتقان بالىنى بەزلەپ: ـــ سەۋر قىل، ئاتاڭ كېسەل ئازابى تارتىپ ئۆزاق ياتتى، بۈگۈن خۇدادىن ئەجىلى كەپتۇ، ئۇنىڭغا ھېچ ئامال قىلغىلى بولمايدۇ، ـــ دەپتۇ.

ئەجەل يەتمەك ← **ئەجەل كەلمەك**.

ئەجىلى توشماق ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلماق، ئاخىرەتكە يۈزلەنمەك، كۈنى تۈگىمەك، ئۆمرى ئاخىرلاشماق: بۇنداق ئادەملەرنىڭ خۇنى نېمىگە ئەرزىيتتى، ھازىر ئۇنىڭ ئەجىلىمۇ توشۇپ قالدى.

ئەجىلى مۇئەللەق ئۇشتۇمتۇت كەلگەن قازا، ۋاقتىسىز يەتكەن ئەجەل، تاسادىپىي ئۆلۈم.

ئەجىلى مۇتلەق مۇقەررەر ئۆلۈم، قوتۇلغىلى بولمايدىغان ئۆلۈم.

ئەجەللىك سۈپ ① ئەجەل يەتكۈزىدىغان، ئەجەلگە ئېلىپ بارىدىغان: بىر ئادەمنى ئەجەللىك بالا ـ قازادىن قوتۇلدۇرۇپ قويۇش كىچىك ئىش ئەمەس. ② كۆچمە. ھەل قىلغۇچ، قاقشاتقۇچ: ئەجەللىك زەربە بېرىش.

ئەجەللىمەك پ. ئۆزلۈكىدىن ئۆلۈپ قالماق، ئۆلمەك، ئەجەلى توشماق (ئات، قوي، كالا قاتارلىق چارۋا مالىلار ھەققىدە): دەسلەپتە مال، چارۋىلىرىمىز خېلى ئاۋۇپ قالىدىغان بولدى دەپ خۇش بولغانىدۇق، ئەمدىلىكتە ئۇلار ئەجەللەپ، كۆڭلىمىز غەش بولدى.

ئەجەم ئىم [ئە] ① يېزىت. ئەرەبلەردىن باشقا خەلقلەر، خۇسۇسەن پارسلار: كۆرمىگەن ئەرمەن ـ ئەجەمدە سىز كەبى باتۇرنى بىز، رۇمى، يۇنان، كوھىقاپ شەھىسۇالار ئىچىدە. ② <مۇز> ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى«ئون ئىككى مۇقام» نىڭ يەتتىنچىسىنىڭ نامى. بۇ مۇقام 17 نەغمە، 143 مىسرا غا بۆلۈنگەن، ئۇنىڭ ئىچىدە ئالتە چوڭ نەغمە، 65 مىسرا، تۆت داستانغا؛ سەككىز نەغمە، 56 مىسرا، ئۇچ مەشرەپكە؛ ئۇچ نەغمە، 23 مىسرا غا ئورۇنلاشقان.

ئەجەمپىتى ئى [ئەجەم + پىتى] <بوت> قىياق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غۇللۇق ئۆسۈملۈك. سۇلۇق ۋە نەم جايلاردا ئۆسىدۇ.

ئەجداد (ئەجدادى) ئى [ئە] بۇرۇن ئۆتكەن نەسىل ـ نەسەب، ئاتا ـ بوۋىلار: ئۇلار ئەجدادلار يارانقان كۆرەش مېۋىلىرىنى تېتىغانسېرى، ئاشۇ ئەجدادلارنى تېخىمۇ سۆيۈملۈك ھېس قىلىدۇ.

ئەجدىھا (ئەجدىھاسى) ئى [پ] ① ئەپسانىۋى چوڭ يىلان. ② كۆچمە. قانخور، ياۋۇز، زالىم: سەن بولساڭ بىر ئادەم، بەگ بولسا ئەجدىھا، ئۇنىڭ ئېزىق گۆشى بولاي دەمسەن؟ ③ <ئاستىر> دېھقانلار كالېندارىدىكى ئون ئىككى مۇچەلنىڭ بەشىنچىسىنىڭ نامى.

ئەجدىھا دەرىخى ئى [ئەجدىھا + دەرەخ + ى] <بوت> گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى يىل بويى كۆكىرىپ تۇرىدىغان ھەم ناھايىتى ئېگىز ئۆسىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى خەنجەرسىمان، گۈلى ئاق، مېۋىسى شىرنىلىك. تىروپىك بەلباغىدا ئۆسىدۇ. جۇڭگۇيى دورىسى پالما يېلىمىنى پىششىقلاپ ئىشلەشتە خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

ئەجدىھاگۈل ئى [ئەجدىھا + گۈل] <بوت>چوقا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق ياكى ئىككى يىللىق تىك ئۆسىدىغان سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرماقلىرى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، يوپۇرمىقىنىڭ ئۆزۇنراقلىرى ئېللىپس ياكى تۇمۇنە شەكىلدە بولىدۇ؛ گۈلى ياز ۋە كۈزدە ئېچىلىدۇ.

ئەجدىھا ئوتى ئى [ئەجدىھا + ئوتى] <بوت>باشاقلىقلار ئائىلىسىگە كىرىدىغان كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇنىڭ غولى ۋە يوپۇرماقلىرىدىن يامغۇرلۇق، ئارغامچا ۋە قەغەز قاتارلىقلارنى ياسىغىلى بولىدۇ.

ئەجنەبي [ئە] ① سۈپ. چەت ئەللىك، چەت ئەللىككە ئوخشاش: يۈرتداشلار سۆز ئاچتى سېنىڭ توغرائىدا، كەپتۇ بىر ئەجنەبي بالا. ئوخشىماي قاپتۇ ئۇ يېزا ئوغلىغا، سەسكەندى يېزىمىز، بۇ سەھرا ـ دالا. ② ئى. چەت ئەل پۇقراسى، چەت مەملىكەت ئادىمى: چېكىلىۋاتقان بۇ تاماكىنى يېقىندا ئاقسۇنى زىيارەت قىلغان غەربلىك ئەجنەبىيلەر تەقدىم قىلغانىدى.

ئەجنەبىيلەرچە رەۋ. ئەجنەبىيلەرگە ئوخشاش، ئەجنەبىيلەردەك: ئەجنەبىيلەرچە تۇرمۇش.

ئەجنەبىيلىك ئى. ئەجنەبىيلەرگە خاس ئىش ـ ھەرىكەت، مىجەز، ئۇرپ ـ ئادەت ۋەھاكازالار.

ئەجىر (ئەجرى) ئى [پ] ① ئىشلەنگەن ئىش، ئەمگەك، خىزمەت: ئەگەر ھارام مال يەيدىغان بولسام، قىلغان ئەجرىم بىكار بولىدۇ. ② غەمخورلۇق، كۆيۈنۈش، كۆڭۈل بۆلۈش، تەلىم ـ

تەربىيە: تىكەندە گۈل ئېچىلغاندەك، ئاسمانغا پىچاق ئاتىدىغان ئويۇن قېپىدىن خېلىلا ئۇمىدلىك ئوقۇغۇچى يېتىلىپ كېلىۋاتىدۇ، بۇنىڭ ھەممىسى سىلىنىڭ ئەجرلىرى.

ئەجر قىلماق ئەمگەك قىلماق، خىزمەت ئىشلىمەك، تەر تۆكمەك: يول تېخى ئۇزۇن، بىزگە ئېھتىياجلىق بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئىشلار ئاز ئەمەس، ھەر ئىككىمىز كۆپرەك ئەجر قىلىپ تۆھپە يارىتىشىمىز لازىم ...

ئەجرى سىڭمەك خىزمىتى يەتمەك، تۆھپىسى قوشۇلماق، مېھنىتى سىڭمەك: ئۇنىڭ ئون نەچچە يىلدىن بۇيان باسقان ھەربىر قەدىمىگە، قولىغا كەلتۈرگەن ھەربىر مۇۋەپپەقىيىتىگە تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز ئەجرى سىڭگەن.

ئەجرسىز سۈپ. ئەجرى يوق، ئەجىر، ئەمگەك سىڭدۈرۈلمىگەن، مېھنەتسىز، ئەمگەكسىز: ھالال تەردىن تىزىپ ئۇنچە ۋەتەننى قىلمىسىڭ گۈلشەن، كېلەرمۇ ئۆز - ئۆزىدىن ئۇ، ئەجرسىز بىر ئىشارەتكە.

ئەجرلىك سۈپ. ئەجرى بار، مېھنىتى سىڭگەن، ئەمگەك قىلىنغان، تەر تۆكۈلگەن: ئەجرلىك ئىش.

ئەجرلىمەك پ. ئەجىر قىلماق، ئەجىر سىڭدۈرمەك، مېھنەت قىلماق، ئەمگەك قىلماق: بىلجىرلاپ مېھنىڭ سۆزۈملا سۆز دېمە ۋېنخوي جاناب، يازىدۇ تارىخ دېگەننى خەلق ئۆزى چىن ئەجرلەپ. خۇددى لىن ئوغرى كەبى موللاق ئېتىپ جان بېرىسەن، ئاشما ھەددىڭدىن شايانتۇن بۇ قاتارلىق ھۆركىرەپ.

ئەجگىي ئى. دىيال <يېمى> قۇرۇق پىشلاق.

ئەجىم - ئەجم دىيال. ئەگرى - بۈگرى: ئاپئاق چاچلىرىغا، ئەجىم - ئەجىم قورۇقلىرىغا ...

ئەجىن ئى. يېزىت. ئادەمنىڭ يۈز - كۆز ۋە بەدەنلىرىدە ھاسىل بولىدىغان قورۇق ۋە سىزىقلار: شۇندىمۇ پەسەيمەي ئىشەنچ يالقۇنۇق، ئىشلەپسەن، كۈن ۋە تۇن ئونتۇپ ئۆزۈڭنى، ئورۇقلاپ كېتىپسەن جاپالىق ئىشتا، قاپلاپتۇ كۆپ يېڭى ئەجىن يۈزۈڭنى.

ئەچۈشتۇرمەك «ئەچۈشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەچۈشمەك پ [ئېلىپ + چۈشمەك] ئېگىزدىن ئەچۈشمەك، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە يۆتكىمەك: شاكىر ئۆگزىسىدىكى قۇرۇتۇلغان كېشىمىش ئۇزۇمىدىن بىر سېۋەت ئەچۈشۈپ جۇرئەتكە يوللۇق تۇتتى.

ئەچۈشۈشمەك «ئەچۈشمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئۆگزىدىن ئۈچ - تۆت تاغار قاق ئەچۈشۈشتى.

ئەچۈشۈلمەك «ئەچۈشمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەخبار ئى [ئە] يېزىت. خەۋەر، خەۋەرلەر، ئۇچۇر، مەلۇمات: بۇ كەڭ دۇنيانىڭ قانداق پۇچقىقىغا باش تىقىپ ياتساڭ، بىلىم تارتىپ چىقار مەيدانغا ھېچبىر كىمگە ئەخبار يوق.

ئەختەر ئى [پ] يېزىت ① زۇھەل يۇلتۇزىنىڭ نامى؛ يۇلتۇز: قانائەت كۆكسىنى تىلغان شجائەت قەلىمى بىرلە، بىلىمنىڭ كاننىنى ئىزدە ۋەتەن بەختىگە ئەختەر تاپ. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئەخلاق (ئەخلاقى) ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ ھەربىر جەمئىيەتكە خاس بولغان پائالىيەت مىزانى؛ ئەدەپ، خۇلق ، پەزىلەت: مەدەنىيەتلىك، ئەدەپلىك بولۇشقا ئەھمىيەت بېرىش ۋە ئىجتىمائىي ئەخلاقنى قوغداشتا ھەممە كىشىنىڭ مەسئۇلىيىتى بار.

ئەخلاق - پەزىلەت ئەخلاق ۋە پەزىلەت: ئادەمدە پۇل، مال - مۈلۈك بولغاندىن سىرت، بىلىم، ئاق، ئەخلاق - پەزىلەت بولۇشى لازىم.

ئەخلاقسىز سۈپ. ياخشى تەربىيە كۆرمىگەن، ئەخلاق - پەزىلەتتىن ئايرىلغان، ئىنتىزامسىز، ئەدەپسىز: ئەخلاقسىز بالا.

ئەخلاقسىزلىق ئى. ئەخلاققا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان. ئەخلاق ئۆلچىمىگە خىلاپ ئىش - ھەرىكەت؛ قىلىق:ئەخلاقسىزلىق قىلماق. * جەمئىيەت پەقەت ئائىلىدىن ئىبارەت بىر ئىجتىمائىي ئورگان بولغىنى ئۈچۈن نۇرغۇن بۇزۇقچىلىق، ئەخلاقسىزلىقلاردىن خالىي تۇرىدۇ.

ئەخلاقشۇناس ئى [ئە + پ] كىشىلەردىكى ئەخلاق - پەزىلەت، تەرتىپ - ئىنتىزام ۋە ئەدەپ - قائىدىلەرنى تەتقىق قىلغۇچى كىشى: تەتقىقات نەتىجىلىرى مول بىر ئەخلاقشۇناس پىرو - فېسسور ئۆزىنىڭ ئەخلاق ھەققىدىكى تەتقىقات - تەھلىللىرىنى ئۆزىنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرىگە تەتبىقلاپ باقمايدۇ.

ئەخلاقشۇناسلىق ئى. ئەخلاق - پەزىلەت، تەرتىپ - ئىنتىزام، ئەدەپ - قائىدىلەر ھەققىدىكى پەن: ئەخلاقشۇناسلىق كىشىگە ئۆزىنى تۇتۇشنى ئۆگىتىدۇ، لوگىكا ۋە ئىستېلىستىكا كىشىنى ناتىق قىلىدۇ.

ئەخلاققاراش ئى [ئەخلاق + قاراش] ئەخلاققا بولغان تونۇش، چۈشەنچە؛ نۇقتىئىنەزەر: ئەسقەرنىڭ ئەخلاققارىشى ياخشى. شۇڭا ئۇ ئەخلاق، ئىنتىزامغا ئائىلىق رىئايە قىلىدۇ.

ئەخلاقلىق سۈپ. ياخشى تەربىيە كۆرگەن، ئەخلاقى ياخشى، ئەدەپلىك: ئەخلاقلىق ئوقۇغۇچى.

ئەخلاقسىي سۈپ [ئە] ئەدەپ - ئەخلاققا ئائىت، ئەخلاق - پەزىلەتكە خاس : ئەخلاقسىي پەزىلەت. ئەخلاقسىي تەربىيە.

ئەخلەت ئى [ئە] تاشلاندۇق، مەينەت، ئەسكى - توسكى نەرسىلەر؛ سۈپۈرۈندى: ئەخلەت ساندۇقى.

ئەخلەت - چاۋار ئەخلەت ۋە چاۋار قاتارلىق نەرسىلەر: بۇ يەر توختام سۇ ۋە شەھەر ئىچىدىن ئاچقىپ توككەن ئەخلەت - چاۋارلار بىلەن چىرىپ، سېسىپ پاسكىنىلىشىپ تۇرىدۇ.

ئەخلەتچى ئى. ئەخلەت يىغىش، ئەخلەت توشۇش، تازىلاش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

ئەخلەتخانا ئى [ئە + پ] ئەخلەت توكۇش ئۈچۈن مەخسۇس ئاجرىتىلغان، تەييارلانغان جاي، ئورۇن.

ئەخلەتلەشمەك پ. ئەخلەت، پاسكىنا بولۇپ كەتمەك، مەينەتلەشمەك.

ئەخلەتلىك ئى. ئەخلەت بار، ئەخلەتكە تولغان جاي.

ئەخمەق سۈپ [ئە] ئەقىل ئىشلەتمەيدىغان، نادان، ھاماقەت: ئەقىلسىزلىق قىلماق: ئادەم بولمىسا ئەقىلىك بىلەن، ئەخمەق بولسەن ساقىلىك بىلەن (ماقال). * پادىشاھ ئۆزىنىڭ ئەخمەق بولغانلىقىنى بايقاپ دېھقانىنى جازالاپتۇ.

ئەخمەق قىلماق ئالدىماق، گوللىماق، سازاق تاپماق، بۇرندىن يېتىلمەك: كۆپ سۆز ئادەم ئەخمەق قىلار (ماقال).

ئەخمەقچىلىق ئى. ئەخمەقلىق، ئەخمىقانىلىك.

ئەخمەقلەرچە رەۋ. ئەخمەقلەرگە ئوخشاش، ئەخمەقلەردەك : ـــ داداڭ بىزنى ھەرگىزمۇ ساڭا ئوخشاش مۇنداق ئەخمەقلەرچە يېمەيدۇ، ـــ دېدى بورسۇق بۆرىگە.

ئەخمەقلەشتۇرمەك «ئەخمەقلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي

دەرىجىسى.

ئەخمەقلەشمەك پ. ئەخمەققە ئايلانماق، ئەخمەق بولماق: مۇشۇ ھەقمەقتىنى ئۇنىڭ ئويۇن بىلەن ئەخمەقلىشىپ كەتكەن كاللىسىغا، ھاراق بىلەن قارىيىشقا باشلىغان كۆڭلىگە ئورناشتۇرۇشقا تىرىشتىم.

ئەخمەقلىق ئى. ئەخمەقلەرچە ئىش، قىلىق: ياخشى ئوقۇۋاتقان بالىنى «مەكتەپتىن چىقىرىۋالمەن» دېيىش، ئۇچىغا چىققان ئەخمەقلىق.

ئەخمىقانە رەۋ [ئە + پ] ئەخمەقلەرگە خاس، ئەخمەقلەرچە: ھازىرقى جەمئىيەتتە غايە بىلەن ئەخمىقانە خىيالنىڭ پەرقىنى ئايرىغىلى بولمايدۇ.

ئەخمىقانىلىك ئى. ئەخمەقلىق: ــ بۇ چېكىدىن ئاشقان ئەخمەقانىلىك، ــ دېدى ئەلى كۆزلىرىنى قىسىپ.

ئەدەبسىز سۇپ [ئە] بەدىئىي ئەدەبىياتقا، يېزىقچىلىق ئىشلىرىغا، يازغۇچى، ئەدىبلەرگە دائىر، ئائىت؛ ئەدەبىيات تەلەپلىرىگە جاۋاب بېرىدىغان: ئەدەبسىز ئەسەر. *ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىلىرى كەڭ جامائەچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

ئەدەبىي ئاخبارات <ئەد> رېئال تۇرمۇشتىكى تېپىك ئەھمىيەتكە ئىگە ھەقىقىي ئادەم، ھەقىقىي ئىشلار تېما قىلىنىدىغان، مۇڭاپىق بەدىئىيلەشتۈرۈش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە خەۋەر، ئاخبارات، زىيارەت خاتىرىسى، ئوچېرك قاتارلىقلار.

ئەدەبىي ئەسەر ھېكايە، رومان، شېئىر، دراما قاتارلىق ئەسەرلەر.

ئەدەبىي تىل <ئە> بەلگىلىك بىر مىللەت خەلقىنىڭ ئېغىز تىلىنى ئاساس قىلىپ ئۇزاق تارىخىي دەۋر جەريانىدا شەكىللەنگەن، پىششىقلانغان، قېلىپلاشتۇرۇلغان ھەمدە ئەدەبىي ئەسەرلەر، گېزىت ــ ژۇرناللار، كىتاب، ماتېرىياللار، خەت ــ ئالاقە ۋە رادىيولاردا ئىشلىتىدىغان ئورتاق تىلى.

ئەدەبىي ئۇسلۇب <ئەد> ئەدەبىيات ــ سەنئەتچىلەرنىڭ بىر قاتار ئىجادىيەتلىرىدە ئىپادىلىگەن يېزىش ئۇسۇلى، ماھارىتى.

ئەدەبىي ئىجادىيەت <ئەد> يازغۇچى، شائىرلارنىڭ قەلەمكەشلىك ئىشىدا يارىتىلغان تۆھپىسى، قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىسى: كۆچۈرمىكەشلىك ياكى ئوغرىلىق ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى ئەڭ پەسكەش خاھىش.

ئەدەبىيات ئى [ئە] ① تىل ۋاستىسى ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى كۆرەشلەرنى ئوبرازلىق ئىپادىلەيدىغان سەنئەت. ئۇ سەھنە ئەسىرى، شېئىر، ھېكايە، نەسرىي ئەسەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ② بىرەر خەلق ۋە بىر دەۋرنىڭ بەدىئىي، ئىلمىي، پەيلاسوپلۇق ۋە باشقا ئەسەرلەرنىڭ يىغىندىسى. ③ مۇئەييەن بىر پەن ياكى ساھەگە، مەسىلىگە ئائىت ئەسەرلەر، كىتابلار.

ئەدەبىيات تارىخى <ئەد> ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىيات جەريانى تەتقىق قىلىنىدىغان پەن. ئۇنىڭدا ئەدەبىياتنىڭ پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش تارىخى ۋە قانۇنىيىتى شەرھلىنىدۇ. ئەدەبىياتنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى پىكىر ئېقىملىرى ۋە ئىجادىيەت تەجرىبىلىرى تەتقىق قىلىنىدۇ.

ئەدەبىيات نەزەرىيەسى <ئەد> ئەدەبىيات ھەققىدىكى قائىدە ــ قانۇنلارنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسى: بىر يازغۇچى ئالدى بىلەن ئەدەبىيات نەزەرىيەسىدىن ياخشى خەۋەردار بولۇشى، ھەتتا ئۇنىڭ ئۇستىلىرىدىن بولۇشى لازىم.

ئەدەبىياتچى ئى. ئەدەبىيات كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ئەدەبىياتشۇناس.

ئەدەبىياتچىلىق ئى. ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللىنىش پائالىيىتى.

ئەدەبىيات ــ سەنئەت ئەدەبىيات ۋە سەنئەت: ھازىر كۆپلىگەن ناھىيەلەردىكى يېزا ــ قىشلاردا ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ــ سەنئەت گۇرۇپپىلىرى بار.

ئەدەبىياتشۇناس ئى [ئە + پ] ئەدەبىيات كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس، ئەدەبىياتچى.

ئەدەبىياتشۇناسلىق ئى<ئەد> ئەدەبىيات تارىخى، ئەدەبىيات نەزەرىيەسى ۋە ئەدەبىي تەنقىد قاتارلىق ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە دائىر مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئەدەبىيلىك ئى ① ئەدەبىيات ــ سەنئەت ئەسەرلىرى ئارقىلىق تۇرمۇشنى ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈش، شۇنىڭدەك ئىدىيەۋى ھېسسىياتنى توغرا، ئېنىق، جانلىق ئىپادىلەش دەرىجىسى. ② يازغۇچى، ئەدىبلەرنىڭ يېزىقچىلىق ئىشلىرىدىكى كەسپىي ماھارىتى.

ئەدەپ ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا مۇئامىلىدە ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىشى؛ ئەخلاق، تەربىيە ۋە ئۇنىڭ ئۆلچەملىرى: ئۇ شۇ كۈنى كەچتە زاۋۇت ئامبىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ياش ئامبارچىغا ئەدەپ بىلەن سالام قىلدى.

ئەدەپ ــ ئەخلاق ئەدەپ ۋە ئەخلاق: ئەركىنجان ئەمدى ھەربىي قىسمىنىڭ بىر چوڭ مەكتەپ ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭدا سىياسىينى، ھەربىي ئىشلارنى، ئەدەپ ــ ئەخلاقنى ئۆگىنىپ، چېنىقىپ، تېز ئالغا باسقانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

ئەدەپسىز سۇپ. ئەدەپ ــ ئەخلاققا، تەرتىپ ــ ئىنتىزامغا رىئايە قىلمايدىغان؛ تەرتىپسىز، ئەخلاقسىز، بىئەدەپ: ئەدەپسىز ئەدەپسىزدىن ئۆگەن (ماقال).

ئەدەپسىزلەشمەك پ. ئەدەپ ــ ئەخلاقتىن چەتلىمەك؛ ئەخلاقسىزلىق قىلماق: ــ بۇ بالىلار ئەجەبمۇ ئەدەپسىزلىشىپ كەتتى، ــ دېدى رازىق ئىشكىنى يېپىۋېتىپ.

ئەدەپسىزلىك ئى. ئەدەپكە خىلاپ، ئەدەپكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئىش ــ ھەرىكەت؛ قىلىق: ــ قوي مۇنداق گەپىڭنى، 6 ــ ئايدا جۇڭا كىيىپ ۋاڭ غوجامنىڭ مەرىكىسىگە كېلىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ، ــ دېدى غوجا ئاكا.

ئەدەپ ــ قائىدە ئەدەپ ۋە قائىدە: «خوتۇنى بار تۇرۇپ خوتۇنۇم يوق دېسە، ئەمرىدىن جۇدا بولىدۇ...» غان ئىسلامىيەتنىڭ ئەدەپ ــ قائىدىسىنى ئىمام مۇھەممەد ئوبدان بىلەتتى.

ئەدەپلەتمەك «ئەدەپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەدەپلەشمەك «ئەدەپلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەدەپلەنمەك «ئەدەپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەدەپلىمەك سۇپ. ئەدەپ ــ ئەخلاق قائىدىلىرىگە رىئايە قىلىدىغان، ئەدەپنى بىلىدىغان، تەربىيە كۆرگەن؛ ئەخلاقلىق: ئانا مەكتەپ بىزلەرنى ئۆستۇرمەكتە ئەدەپلىمەك، ئەخلاق، ئوقۇش، ئەمگەكنى بىلىمىز ئەڭ شەرەپلىك.

ئەدەپلىمەك پ. باشقىلارغا جىسمانىي، روھىي جەھەتتىن زەربە، دەككە-بەرمەك، جازالىماق :بەزىلەر يۈرت ئاقساقاللىرى، يۇزبېشىلەر، مىراب - دورغىلارنى باغلاپ كېلىپ، راسا ئەدەپلەپ جازاسىنى بېرىشنى تەلەپ قىلىپ ژارقىرايتتى.

ئەدەتمەك «ئەدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاپپاراتلارنىڭ كېلەڭسىز بولۇپ كېتىشى، ئۆز نۆۋىتىدە مۇقەررەر ھالدا بىيۇروكراتلىقنى ئەدىتىپ قويىدۇ.

ئەدەس ئى [ئە] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پاكار ئۆسىدۇ، يوپۇرمىقى جۇپ سانلىق پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، كىچىك يوپۇر - ماقلىرى توّت جۇپتىن يەتتە جۇپكىچە بولىدۇ؛ گۈلى ياز مەۋسۇمىدا ئېچىلىدۇ. ئۇرۇقى بىر - ئىككى تال بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇرۇقىدا لەڭپۈڭ ئۇنى ياكى يەم - خەشەك ئىشلەشكە بولىدۇ.

ئەدەسسىز دىيال ① سۇپ. كۆپ، جىق، نۇرغۇن. ② رەۋ. بەكمۇ، ناھايىتىمۇ: مەن ئەدەسسىز قورقتۇم، ئەينا ...

ئەدەشمەك «ئەدىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەدرەك ئى [ئە] يەرلىك ئۇسۇل بىلەن شېكەر قىيامىغا دورا - دەرمان ئارىلاشتۇرۇپ ياسىلىدىغان بىر خىل تاتلىق يېمەكلىك.

ئەدرەمكەش ئى [پ] دىيال. دەرەپشىنىڭ چوڭى. توقۇم تىكىشتە ئىشلىتىلىدۇ، يىگىرمە سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تۆتقۇچى بار، بىگىز سىمان ئەسۋاب.

ئەدگۈ سۇپ. تارس. ياخشى، ئوبدان؛ ساۋابلىق، خەيرلىك: ئەدگۈ نام.

ئەدلىيە ئى [ئە] <قا> خەلق سوت ئىشلىرىدا قانۇنىي ئىجرا قىلىش جەھەتتىكى تۈرغۇزۇلغان دېلولار، ھۆكۈم ماتېرىياللىرىنى بىۋاستە تەكشۈرۈپ كۆزدىن كەچۈرىدىغان تەپتىش ئورگىنى.

ئەدلىيەلىك سۇپ. ئەدلىيەگە ئائىت، ئەدلىيەگە دائىر: ئەدلىيەلىك كەچۈرۈم. ئەدلىيەلىك ھەمكارلىق.

ئەدمىيانى سۇپ. دىيال. كىچىك پېئىل.

ئەدنا (ئەدناسى) سۇپ [ئە] جان ت ① ئەڭ تۆۋەن، ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك، ئەقەللىيىسى، ئاددىيىسى: بىرەر يېڭى ئىش قىلماقچى ئىكەنمىز، چوقۇم ئۇنىڭغا مەلۇم ئىقتىساد كېتىدۇ. ئەدناسى، قۇشقاچ تۇتۇش ئۈچۈنمۇ بىر سىقىم تېرىق بولمىسا بولمايدۇ. ② ھەتتا، ھەتتاكى.

ئەدەب ئى [ئە] ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يېزىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى؛ يازغۇچى، شائىر، قەلەمكەش: ئۇ داڭلىق ئالىملار، ئەدىبلەر توغرىسىدا قىزغىنلارچە ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بەردى.

ئەدىبلىك ئى. تۇرلۇك ژانىردىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يېزىش ئىشى، پائالىيىتى: ئۇ ھەر قېتىم يازغۇچىغا خاس ئەدىبلىك شۆھرىتىنىڭ جەۋلان قىلىشى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى تۇرمۇشنىڭ ھالال سۈتىنى ئەمگەن ۋىجدانىنىڭ ھەرىكەتكە كەلتۈرۈشى بىلەن قولىغا قەلەم ئالغانىدەك تەسىرات بېرىدۇ.

ئەدىمەك پ ① ئاۋۇماق، ئۇلغايماق: دىلىيساخان دەرۋازىغا مېڭىپ: — مەرەزگە خىزمەت قىلغىنىڭغا شۈنچە كالچارامسىنا، بىلىپ قوي، پاقا سېسىق سۈدا كۆركىرايدۇ، چۈشۈن ئەۋرەزدە ئەدەيدۇ ! — دەپ غودۇڭشىدى. ② ئەۋج ئالماق، كۆچەيمەك: قاراڭغۇلۇق قانچە يېيىلغانسېرى دۈشمەن ئوقلىرىنىڭ ئۈچۈپ كېلىشى شۈنچە ئەدىمەكتە ئىدى. ③ ھەددىدىن ئاشماق، ئۆزىنى بىلەلمەي قالماق : ئۇ يۇگۈرۈپ كېلىپ قولۇمغا ئېسىلغاندا قول ياندۇرمىدىم. ئۇ تېخىمۇ ئەدەپ ياقامغا ئېسىلدى.

ئەدىيال ئى [ر] يوتقان - كۆرپە ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان ھەم ئورۇن - كۆرپە ئۈستىگە يېپىلىدىغان، يۇڭ ۋە پاختا يىپتىن توقۇلغان يالاڭ قەۋەت يېپىنچا، ياپقۇچ.

ئەر ئى ① ئەركەك جىنسقا مەنسۇپ كىشى؛ ئەركەك: ئەر كىشى. ئەر خەق. * بىر سۆز بىلەن ئەر ئۆلمەس (ماقال). ② خوتۇن كىشى بىلەن نىكاھ ئەھدىدە بولغان ئەر كىشى (ئۆز خوتۇنىغا نىسبەتەن): بالاڭ ئۆلسە ئەرگە باق، ئېرىڭ ئۆلسە يەرگە باق (ماقال). * ئەر قەيەردە بولسا، خوتۇن شۇ يەردە (ماقال).③ مەرد يىگىت، ئالىيجاناب، جەسۇر كىشى: ئەل بار يەردە ئەر بار (ماقال). ④ باتۇر، قەھرىمان؛ مەرد.

ئەر ـ ئايال ① ئەر ۋە ئايال: بۇ ئىشتا ئەر - ئايال دېمەي ئوخشاش ئىشقا ئوخشاش ھەق بېرىلدى .② ئەر ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى: بۇرۇن بىر ئەر - ئايال بوپتىكەن، ئۇلارنىڭ بىر ئوغلى بولۇپ، خۇدادىن بىر قىز سوراپ يىغلايدىكەن.

ئەر ـ ئاياللىق ئەر - ئاياللار ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان، ئەر - ئاياللار ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىدىغان : ئەر - ئاياللىق مۇناسىۋىتى. ئەر - ئاياللىق مېھىر - شەپقەت.

ئەرەب ئى [ئە] <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى.

ئەرەب تىلى <تىل> ئەرەبلەر قوللىنىپ كېلىۋاتقان تىل. ئۇ سام - ھام تىللىرى سىستېمىسىنىڭ سام تىللىرى تۈركۈمىگە كىرىدۇ.

ئەرەب رەقەملىرى <مات> ئوتتۇرا ئەسىردە ئەرەبلەر ئارقىلىق قوبۇل قىلىنغان ۋە ھازىر خەلقئارادا ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلىدىغان، ناھايىتى كەڭ تارقالغان سان بەلگىلىرى، رەقەملەر يەنى 0،1،2،3،4،5،6،7،8،9.

ئەرەب يېزىقى <تىل>ئەرەب تىلىنى خاتىرىلىگۈچى يېزىق، ئوڭدىن سولغا يېزىلىدۇ، ئۇزۇك تاۋۇش ھەرپلىرى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئەرەبچە ① سۇپ. ئەرەبلەرگە، ئەرەب خەلقى، تىلى، ئەدەبىياتى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت، تەئەللۇق:ئەرەبچە كىتاب. ئەرەبچە ناخشا. * ئۇ ئەرەبچە شىغىرلارنى يوغان ئىككى بەتكە يېزىپ، نۇرغۇن قېتىم ھېسابلىغان بولسىمۇ، ھېسابىنى يەنىلا چىقىرالمىدى. ② ئى. ئەرەب تىلى ۋە يېزىقى: سىز ئەرەبچىنى بىلەمسىز ؟ * ئەپەندىم مەدرىسىدە ئەرەبچە ئوقۇپ يۈرگەن كۆنلەرنىڭ بىرىدە خەلپەت ئىمتىھان ئاپتۇ: — ئەپەندىم، موزايىنى ئەرەبچە نېمە دەيدۇ ؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئەرەبچىلەشتۇرمەك «ئەرەبچىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەرەبچىلەشتۇرۇشمەك «ئەرەبچىلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەرەبچىلەشتۇرۇلمەك «ئەرەبچىلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەرەبچىلەشمەك پ. ئەرەبچىگە ئوخشىماق، ئەرەبلەردەك بولۇپ كەتمەك: ئىسلام دىنىنىڭ كىرىشى بىلەن بىزنىڭ تۇرمۇش ئادەتلىرىمىز ئەرەبچىلەشتى. * بۇ دېگەنلىك 10 ـ ئەسىردىن 20 ـ ئەسىرگىچە ئون ئەسىر ۋاقىت ئىچىدە ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرى پۈتۈنلەي ئەرەبچىلەشتى دېگەندىك ئەمەس.

ئەرەبشۇناس ئى [ئە + پ] ئەرەب تىلى، يېزىقى، مەدەنىيىتى ۋە تارىخىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئەرەبشۇناسلىق ئى. ئەرەب تىلى، يېزىقى، مەدەنىيىتى ۋە تارىخىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

ئەرەبىي سۈپ [ئە] ئەرەب تىلىدا ئىپادىلىنىدىغان ياكى ئەرەب يېزىقىدا يېزىلغان؛ ئەرەبچە: مەخسۇم پارسىي ۋە ئەرەبىي كىتابلارغا تولۇق مەنە ئېيتالايتتى.

ئەرەختەن ـ پەرەختەن ئۇچتەي ـ توققۇزتەي، تىرىپىرەن، بىتچىت: خەلق ئارمىيەسى بىر ھۇجۇم بىلەن بۇ شەھەرنى قولغا چۈشۈرۈپ، چوڭ يىلاننىڭ ئۇۋىسىنى ئەرەختەن ـ پەرەختەن قىلىۋەتتى.

ئەرەفات ئى [ئە] ① مەككىگە يېقىن، ھاجىلار زۇلھەججىنىڭ توققۇزىنچى كۈنى ھەج ئەركانلىرىنى تاماملاش ئۈچۈن تۇرىدىغان بىر تاغ. ② ھاجىلار ئەرەفات تېغىدا تۇرغان ۋاقىت: ئەرەفات كۈنى، ئەرەفات ئېيى. ③ ئەرەفات تېغىدا ھەج ئەركانلىرىنى ئادا قىلىش پائالىيىتى: ئەرەپات قىلماق. ئەرەفاتتا بولماق. ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئەرەق ئى [ئە] <تېب> مەلۇم بىر دورىنى يەنى دورا ئۆسۈملۈكىنى سۇدا قاينىتىپ، سۈيىنى پارغا ئايلاندۇرغاندىن كېيىنكى پاردىن ھاسىل قىلىنغان سۈيۇقلۇق: مارجان كۈشتىسىگە مۇۋاپىق مىقدارىدا ئىسپار قوشۇپ، قىزىلگۈل ئەرەقى ياكى ئالما شەربىتى بىلەن ئىستېمال قىلسا، يۈرەككە قان قېيىش، يۈرەك زەئىپلىشىش كېسەللىكىگە شىپا بولىدۇ.

ئەرەك ـ سەرەك دىيال. ھەر خىل ـ ھەر ياڭىزا؛ ئوك ـ تەتۇر، ئېگىز ـ پەس: ئەرەك ـ سەرەك گەپلەرنى قىلىپ يۈرمە.

ئەرەن ئى. يىگىت؛ ئەر كىشى: ئەخمەت يۈكنەكى «ئەرەن كۆركى ئەقىل، سۆزەككە يىلىك» دېگەنىدى.

ئەرەنچە سۈپ. ئەرلەرگە خاس، ئەرلەرگە مەنسۇپ، ئەرلەرگە ئوخشاش، ئەرلەردەك؛ ئەرلەر پاسونىدا: ئەرەنچە ئاياغ. ئەرەنچە كۆڭلەك. // ھەلىمخان جەمجىت ئولتۇرغىنىدا، خەق ئۇنى ئەرەنچە ياسانغان ئىنتايىن گۈزەل قىز بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قېلىشى مۇمكىن.

ئەرەنلىك ئى. ئەرلەرگە خاس، ئەرلەردە بولىدىغان جىنسىي قۇۋۋەت: ئۇنىڭ ئەرەنلىكى ئاجىز.

ئەرباب (ئەربابى) ئى [ئە] ① پەن، مەدەنىيەت، سەنئەت ساھەلىرىدە ياكى دۆلەتنىڭ سىياسىي ئىشلىرىدا ئۆز پائالىيىتى بىلەن تونۇلغان، شۇ ساھەلەردە ئۆزىنى كۆرسەتكەن شەخس: خىزمەتمىزگە پۈتۈن مەملىكەت خەلقى كۆڭۈل بۆلۈپلا قالماستىن، بەلكى دۇنيادىكى ئەربابلارمۇ دىققەت قىلماقتا. ② باشلىق، ئەمەلدار: ئويۇنشاقنىڭ ئەرباب بىلەن، ئەپلەپ سالار ھەر باب بىلەن (ماقال).

ئەربابلىق ئى. ئەربابلارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت، ئەربابلاردا بولىدىغان ئالاھىدىلىك، خۇسۇسىيەت: بۇ باج ئىشلىرى تەكشۈرگۈچى ئادەم تەبىئىتىدىكى ئەڭ كۆپ كۆرۈلىدىغان ئاجىزلىقنى ئىپادىلىدى. ئۇنىڭغا كېرىكى بىر خىل مۇھىم ئەربابلىق تۇيغۇسى ئىدى.

ئەرتە رەۋ. بالدۇر، ئىلگىرى، بۇرۇن، ئاۋۋال: ئېكسىننى ئەرتە ئەككەن، ھوسۇلنى ئەرتە ئورار (ماقال).

ئەرتەك ئى. دىيال. رىۋايەت، ھېكايە: ئەل مېنى ياخشى دەپ ئەرتىكسىمنى قىلسۇن.

ئەرجىم ئى. دىيال. بىر تەرەپ، ھەل.

ئەرچە سۈپ ← **ئەرەنچە**: مەلىكە دادىسىغا تەسەللى ئېيتىپ، قىرىق كېنىزەك تەييارلاپ ئەرچە كىيىندۇرۇپ بېرىشنى ئېيتىپتۇ.

ئەر ـ خوتۇن ئەر بىلەن خوتۇن، ئەر ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى: چىرايلىق ياسالغان ئۆيىنچى يېڭى تويى بولغان ياش ئەر ـ خوتۇنلاردىن ھال سوراپ كەلگەن ياشلار بىلەن تولغاندى.

ئەر ـ خوتۇنچىلىق ئەر ـ خوتۇن ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان مۇناسىۋەت: ئۇ گەپكە ئارىلىشىپ: ــ شۇنداق، ئەمما دادىڭىز بىلەن ئانىڭىز ئەر ـ خوتۇنچىلىق قىلىپ، پەرزەنت كۆرۈپ، ئىناق ئۆتكەنغۇ! ــ دېدى.

ئەر ـ خوتۇنلۇق ئەر بىلەن خوتۇن ئارىسىدا بولىدىغان، ئەر بىلەن خوتۇنغا خاس: ئەر ـ خوتۇنلۇق مۇناسىۋەت شاھمات ئويۇنى ياكى جەڭ ئەمەس، شۇڭا ئۇنىڭغا نۇرغۇن ھىيلە ـ مىكىر، تەدبىر ئىشلىتىشنىڭ ھاجىتى يوق.

ئەرزەم ئى. يېزىت. ئەدەپ ـ ئەخلاق، تەرتىپ ـ قائىدە، ئېسىل پەزىلەت: ــ ئەي بېگىم، ئۇ ئۆلگۈسى كەلگەنلىكىدىن ئۆزلىرىنى خاپا قىلدى، بىراق ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلە، ئۇ ئەرزەم ساقلاپ شېھىت بولدى دېگەن نامغا ئىگە بولىدۇ ـ دە، ئۆزلىرى نامەرد دېگەن يامان نامغا قالىدىلا، ــ دەپتۇ قازى.

ئەرز ئى [ئە] ئاغزاكى ۋە يازما بايان قىلىنغان شىكايەت، دەرد تۆكۈش، ئىلتىماس: ئابدۇرەھىم قارى ئاق رەختكە يېزىلغان ئەرز خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى.

ئەرز قىلماق <قا> سوت مەھكىمىلىرىگە ياكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا ئەرز سۇنماق، ئەرز بەرمەك: سۇلتان ناھەقچىلىككە ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن ئالىي سوتقا ئەرز قىلدى. * ئىدارىمىزگە ئەرز قىلىپ كەلگەن كىشىنىڭ ئىشى ھەل بولماي، نەچچە كۈندىن بېرى ئاشۇ بىر ئېغىزلىق ئۆيدە يېتىۋاتىدۇ.

ئەرزان سۈپ [پ] ① باھاسى، نەرخى تۆۋەن، قىممەت ئەمەس: ئەرزان مال. ئەرزان ساتماق. ئەرزان بەرمەك. * ئەرزان گۆشنىڭ شورپىسى يوق (ماقال). // ئەرزان بىلەن قىممەتنىڭ بازاردا چىقىشقان نەرخى بار (ماقال). ② كۆچمە. ئەتىۋارى يوق، ئەتىۋارسىز قارىلىدىغان، تايىنى يوق، تۇتۇرۇقسىز: يۈرتقا كەلگەن بۆز ئەرزان، ئېغىزغا كەلگەن سۆز ئەرزان (ماقال).

ئەرزانچى ئى. مالنى ئەرزان باھادا ساتقۇچى: ئەرزانچىنىڭ مېلى تالاشتا قالىدۇ، قىممەتچىنىڭ مېلى تالادا قالىدۇ (ماقال).

ئەرزانچىلىق ئى. نەرخ ـ ھاۋا تۆۋەن، ھەممە نەرسە ئەرزان ھالەت: سىلىنىڭ بۇ يۈرتلىرى خېلى ئەرزانچىلىق ئىكەن، نېمە دېسە، شۇ تېپىلىدىكەن.

ئەرزانلاتماق «ئەرزانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھۆكۈمەت چارە ـ تەدبىر قوللىنىپ نۇرغۇن مالالارنىڭ باھاسىنى ئەرزانلاتتى.

ئەرزانلاشتۇرماق «ئەرزانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مال باھاسىنى ئەرزانلاشتۇرماق.

ئەرزانلاشتۇرۇشماق «ئەرزانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەرزانلاشتۇرۇلماق «ئەرزانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كەڭ ئىستېمال قىلىنىدىغان مالىلار ئەرزانلاشتۇرۇلدى.

ئەرزانلاشماق پ. باھاسى، تەننەرخى تۆۋەنلىمەك، باھاسى چۈشمەك، ئەرزان بولماق: قوغۇن سەككىزىنچى ئايدا ئەرزانلىشىدۇ.

ئەرزانلىتىلماق «ئەرزانلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئايروپىلان بېلىتىنىڭ ئەرزانلىتىلىشى شىنجاڭنىڭ قار ـ مۇز مەزگىلىدىكى ساياھىتىگە تۈرتكە بولىدۇ. * ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە بارىدىغان ئايتوبۇس بېلىتى ئەرزانلىتىلدى.

ئەرزانلىماق پ. ئەرزان بولماق، تۆۋەن بولماق، ئەرزانلاشماق: مېۋە ـ چېۋىلەر كۆندىن ـ كۈنگە ئەرزانلىدى.

ئەرز ـ داد ئەرز ۋە داد: ئەبۇ سابىر پادىشاھ بولۇپ خەلقنىڭ ئەرز ـ دادلىرىنى ئادىل سوراپتۇ.

ئەرز ـ شىكايەت ئەرز ۋە شىكايەت: بۇ ئىككى ئاكا ـ ئۇكا شاھزادە چېقىپ خەلقنىڭ ئەرز ـ شىكايەتلىرىنى توغرا بىر تەرەپ قىپتۇ.

ئەرزنامە ئى [ئە + پ] مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا ئەرز قىلىش ئۈچۈن يازما بايان قىلىنغان مەخسۇس خەت ياكى ئەرز مەزمۇنى يېزىلغان مەخسۇس يازما ماتېرىيال.

ئەرز ـ ھال ئەرز ۋە ھال: ئۇ دائىم خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىكەن، ئاجىز كەمبەغەللەرنىڭ ئەرز ـ ھالىغا يېتىدىكەن.

ئەرزىمەس سۇپ. ئەرزىگە چىلىكى يوق، ئەرزىمەيدىغان: مەردان ئادەتتىكى ئەرزىمەس ۋەقەلەرنىمۇ كىشى قىزىققۇدەك قىلىپ سۆزلەشكە ئۇستا ئىدى.

ئەرزىمەك پ ① لايىق، مۇۋاپىق كەلمەك، ماس كەلمەك: تۇپراقنى ياخشىلاش، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە ئېلىپ بارغان ئىلمىي تەجرىبىلەرنى قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ. ② تېگىشلىك بولماق، دەل كەلمەك، ئارتۇقچە، زايە بولماستىن جايىدا بولماق: ۋەتەن ئانا! ئانا ئۈچۈن ئوغلانلار، قانلار ئاققۇزۇپ قۇربان بەرسە ئەرزىيدۇ.

ئەرزىيەت ئى [ئە] ئەرز سۆنۈش ۋە ئۇنى ھەل قىلىش ئىشلىرى: ئەرزىيەت خىزمىتى.

ئەرزىيەتچى ئى ① قانۇن ئورۇنلىرىغا ئەرز سۆنگۈچى ئادەم، ئەرز قىلغۇچى كىشى: ئەرزىيەتچىلەر ئەرز قىلىش ئۇسۇلىغا دىققەت قىلىشى كېرەك. * ئەرزىيەتچىلەر راستچىل بولۇشى كېرەك. ئەرزىيەتچىلەر ئەرز قىلغاندا، ئۆزى تەمىنلىگەن ماتېرىيال مەزمۇنىنىڭ راست بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشى لازىم. ② سۆنۈلغان ئەرزنامىلەرنى (ياكى ئەرز ـ شىكايەت ئىشلىرىنى) بىر تەرەپ قىلغۇچى مەخسۇس خادىم.

ئەرزىيەتچىلىك ئى ① ئەرز سۆنۈش، ئەرز قىلىش ئىشى؛ ئەرزىيەت. ② سۆنۈلغان ئەرزنامىلەرنى (ئەرز ـ شىكايەت ئىشلىرىنى) بىر تەرەپ قىلىش ئىشى، خىزمىتى؛ ئەرزىيەت خىزمىتى.

ئەرسات ئى [ئە] يېزىت ① مەيدان، سەھنە. ② غوۋغا، ئالىتوپىلاك؛ قىيامەت: يامۇل ئىچى بىر ئەرسات، شەھەرنىڭ قازاكالانلىرى ئامبالدىن ھەبىبۇللا مۇپتىھاجىنىڭ بىر قوشۇق قېنىنى تىلىدى.

ئەرسەك سۇپ. ئەرگە ئامراق، ئەرسىرىگەن: ئەرسەك ئايال.

ئەرسىرەتمەك «ئەرسىرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەرسىرەشمەك «ئەرسىرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈك دەرىجىسى.

ئەرسىرىمەك پ. ئەر سېغىنماق، ئەر تەلەپ قىلماق: ئۇ ئۇزاقتىن بۇيان ئەر دىدارى كۆرمىگەنلىكى ئۈچۈن تولىمۇ ئەرسىرەپ كەتكەندى.

ئەرش ئى [ئە] دىنىي چۈشەنچىلەردە پەلەكنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمى، ئەڭ يۇقىرى ئاسمان: ئەرشكە چىقماق.

ئەرشئەلا ئى [ئە] دىنىي چۈشەنچىلەردە ئاسماننىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمىدىكى سارايى، تەخت: بارات مەزىن: ـــ بالا دېگەن ئەرشئەلاغا چىقىپ كەتسىمۇ بالا ـ دە، ھەممە ئىشتا ئاتا ـ ئانىنىڭ گېپىنى ئاڭلىماق بار، ـــ دېدى.

ئەرشئەلاغا كۆتۈرمەك كۆككە كۆتۈرۈپ ماختىماق، كۆككە كۆتۈرمەك: سىز بىزنى تازىمۇ ئەرشئەلاغا كۆتۈرۈۋەتتىڭىز.

ئەرك ئى. كىشىلەرنىڭ ئۆز خاھىشى بىلەن ئىش ـ ھەرىكەت قىلىش ھوقۇقى؛ ئىختىيارىيلىق، ئەركىنلىك: يامانىنى قويۇپ بەرسە ئەركىگە، كۆندە چىچىدۇ بۆكىگە (ماقال).

ئەركان ئى [ئە] يېزىت ① ئۇلۇغ مەرتىۋە ئىگىسى، كاتتا ئەمەلدار، مەنسەپدار، ئەرباب: شەھەر تەرەپتىن بىر توپ ئوردا ئەركانلىرى ئاتلارغا مىنىپ ھەيۋەت بىلەن چىقىپ كەلدى. ② دىنىي قائىدە ـ مىزان، تەرتىپنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسمى، ئەڭ ئاساسلىق تەرىپى: ئەگەر بىر كىشى ئۆزىنى پەرىشتە، خىزىر قىلىپ كۆرسەتمەكچى بولسا، بۇ ھۆكۈمەت سىياسىتىگىمۇ، دىنىمىزنىڭ ئەركانلىرىغىمۇ توغرا ئەمەس.

ئەركە سۇپ. ئەتىۋارلاپ ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋېتىلگەن، ئارزۇلاپ ئۆگىتىپ قويغان، ئارزۇلۇق: باينىڭ بالىسىمۇ ئەركە، كالىسىمۇ ئەركە (ماقال).

ئەركە ـ تايتاق ← ئەركە ـ نايناق : ھېلىقى ئەركە ـ تايتاق ئىككى بايۋەچچە ھېلىتىنلا پىشمىغان توق ئالمىلارنى ئوغرىلاشقا باشلاپتۇ.

ئەركە ـ تايتاڭلىق ← ئەركە ـ نايناقلىق : ئاق پاشانىڭ ئەركە ـ تايتاڭلىقى موللا زەيدىننى زېرىكتۇرگەن بولسىمۇ، چىشىنى چىشلەپ ئولتۇردى.

ئەركەچ ئى ① پىچىلغان ئەركەك ئۆچكە؛ سەركە: ئەركەچ ئېتى ئەم بولۇر، ئۆچكە ئېتى يەل بولۇر (ماقال). ② ئەرگە مايىل ئايال، ئەركەكزادەك.

ئەركەك ① ئى. ئەر جىنىسقا مەنسۇپ بولغان كىشى، ئەر كىشى؛ ئەر: ئۇ قىز يەنە باشقا بىر ئەركەك بىلەن كۆلۈشۈپ، پاراكەلىشىپ ئولتۇرغاچقا، ئۇ باشتىن ـ ئاخىر شۇ قىزدىن كۆز ئۈزەلمىدى. ② سۇپ. ئەركەك جىنستىكى (ھايۋانلار، قۇشلار ۋە ئۆسۈملۈكلەرگە نىسبەتەن): ئەركەك قوي. ئەركەك مۇشۇك. ئەركەك چېچەك. ③ سۇپ. كۆچمە. تورمۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ھەرخىل سايمانلارنىڭ مۇرۋىتى (تۆشۈكىگە كىرىپ تۇرىدىغان قىسمى) :ئەركەك تۇرۇم. ئەركەك جەندىر. ④ سۇپ. ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىدىغان، قورقماس، مەرد، راستچىل: ئەركەك بولسىڭىز ۋاپادارىڭىزنىڭ قەبرىسى ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ياقىڭىزنى يىرتىپ يىغلايدۇ. ⑤ سۇپ. ئاتىلىق گۈللىرىلا ئېچىلىپ دان ئالمايدىغان: ئەركەك تۈپ. ئەركەك كەندىر.

ئەركەك چۈشەن قونمىغان ← ئەركەك چۈشەن كۆرمىگەن.

ئەركەك چۈشەن كۆرمىگەن ① ئەخلاقىي جەھەتتىن ساپ ـ پاك؛ يامان يولدا ماڭمىغان. ② تېخى ياتلىق قىلىنمىغان.

ئەركەكچە رەۋ. ئەرلەرگە ئوخشاش، ئەرلەرچە، ئەرلەردەك؛ ئەرلەر پاسونىدا؛ ئەرەنچە: ئەركەكچە ياسانماق.

ئەركەكچى ئى. ئەركەكلەر تەرەپدارى؛ ئەركەكلەر، ئەرلەر ئۈستۈنلۇكىنى ھىمايە قىلغۇچى: — ئۇرۇقداشلىق جامائەسىدە ئىياللار خوجايىنلىق قىلغان، كەلگۈسىدە دۆلەتنى باشقۇرىدىغانلار يەنىلا ئىياللاردۇر، ئۇ كىشىمۇ چوڭ ئەركەكچى، — دېدى خادىم كۆپچىلىككە قاراپ.

ئەركەك ـ چىشى ① ئەركەك ۋە چىشى: قوزىنىڭ ئەركەك ـ چىشىسىنى پەرق ئەتمەك. ② كۆچمە. ياخشى ـ يامان، ئېپى ـ جېپى: يولىنىڭ ئەركەك ـ چىشىسىنى بىلمەك. ئىشنىڭ ئەركەك ـ چىشىسىنى بىلمەك.

ئەركەكچىلىك ئى ← **ئەركەكلىك:** تېتىزىنىڭ پىلىسىپە دۇنيا ـ سىدىن بىر خىل ئەركەكچىلىك، مەردانىلىك، بۇزۇق قايتىدىن يارىتىش روھى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ.

ئەركەكزەدەك سۈپ [ئەركەك + زەدەك] ① باش ئالمىغان سەۋزە. ② ئەركەكلەرگە ئوخشاش خۇسۇسىيەتلىرى بار، ئەر مىجەز (ئايال ھەققىدە) : ئەپەندىم پادىشاھنىڭ نىيىتىنى بايقاپ: — ئەكەتكەن بېلىقنىم ئەركەكزەدەك ئىدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئەركەكلەرچە رەۋ. ئەركەكلەرگە خاس، ئەركەكلەرگە ئوخشاش، ئەركەكلەردەك: ئەركەكلەرچە ئىش قىلماق.

ئەركەكلىك ئى. ئەركەكلەرگە خاس ئىش ـ ھەرىكەت ۋە خۇسۇسىيەتلەر: ئۇنىڭ بۇ ئىشتا قىلغان ئوغۇل بالىچىلىقى ئەركەكلىكىنىڭ ئالامىتى.

ئەركە ـ نايناق ئۆز ئىختىيارى، خاھىشى بويىچە ئىش قىلىشقا ئادەتلەنگەن، ئەركە ئۆگىتىپ قويۇلغان؛ ئەتىۋارلىق: ئۇ ئەركە ـ نايناق خوتۇنلاردەك كارىۋاتقا ئۆزىنى تاشلىدى.

ئەركە ـ نايناقلىق ئەركە ـ نايناقلارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت، قىلىق: بىز ئۇ بايۇەچىلەردەك ئەركە ـ نايناقلىق قىلىپ ئۆگەنمىگەن.

ئەركسۆيەر سۈپ [ئەرك + سۆيەر] ئۆز ئەركىنى سۆيىدىغان، ئۆز ئەركىنىڭ بولۇشىنى خالايدىغان، ئەركىنلىكىنى، ئازادلىقىنى ياقلايدىغان: ئەمىر مىرزا ئەلىشاھ شىجائەتلىك، ئەركسۆيەر، خەلقپەرۋەر، خۇشخۇي، ھاتەمدەك سېخىي ـ قولى ئوچۇق باھادىر كىشى ئىدى.

ئەركسىز سۈپ. ئەركى يوق، ئۆز ئەركى ئۆزىدە بولمىغان، ئازادلىقتىن مەھرۇم؛ ھوقۇقسىز: ئۇ چاغلاردا يېتىم، كەمبەغەل يىگىتلەر كۆپىنچە ھاللىق ئائىلىلەرگە ئىچ كۆيۈ ئوغۇل نامى بىلەن قۇلغا ئوخشاش ئەركسىز بولۇپ كىرەتتى.

ئەركسىزلىك ئى. ئىختىيارىيلىقتىن ئايرىلىش، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم بولۇش ھالىتى : بۇ قوشاقلار ئەينى چاغدىكى خەلقنىڭ فېئودالىلىق ئەركسىزلىككە قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنىڭ بەدىئىي لىرىك ئىپادىسى.

ئەركىلەتمەك «ئەركىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : بۇگۈن نۇسرەت ئورنىدىن سەھەررەك تۇردى ۋە بوۋاقنى يېڭى يۆگەكىكە چىرايلىق قىلىپ ئورىدى ھەمدە ئەركىلىتىپ چېكىسىگە سۆيدى.

ئەركىلەشمەك «ئەركىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەركىلەنمەك ① «ئەركىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② ئەركىلىك قىلماق، ئۆزىنى ئەركە ھالەتتە تۇتماق.

ئەركىلىك ئى. بىراۋغا يېقىملىق كۆرۈنۈش ئۈچۈن قىلىنغان خۇلق، قىلىق: ئانا بالىنى ئەركىلەتكەنسېرى ئۇنىڭ ئەركىلىكى تېخىمۇ ئاشتى.

ئەركىلىمەك پ. ياخشى كۆرۈش، يېقىنچىلىق، سۆيۈنۈشنى ئىپادىلەيدىغان قىلىقلارنى قىلماق، ئەركىلىك قىلماق: داداڭ ئۇرۇشتا قۇربان بولغان بولسىمۇ، يۈرتىمىز ئامان قالغانىدى. سەن ئەركىلەپ ئويناپ چوڭ بولدۇڭ.

ئەركىن ① سۈپ. ھەرقانداق چەكلىمىگە ئۇچرىمايدىغان، چەكلىمىدىن خالىي؛ ئازادە، بىمالال، خاتىرجەم، ئارامخۇدا: ئەركىن ھايات. ئەركىن تۇرمۇش. ئەركىن رىقابەت. ② رەۋ. ئەركى، ھوقۇقى ئۆز قولىدا بولغان، ئازاد :ئۆزىنى ئەركىن تۇتماق. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئەركىن بازار ① شەخسىي تىجارەتچىلەر تىجارەت قىلىدىغان بازار، سودا ـ سېتىق مەيدانى. ② باھاسى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بەلگىلەنمىگەن، نەرخىنى ساتقۇچى بىلەن ئالغۇچى ئۆزئارا كېلىشىپ توختىتىدىغان تىجارەت.

ئەركىن باھا خېرىدار بىلەن تىجارەت قىلغۇچى، ساتقۇچى بىلەن ئالغۇچى ئۆزئارا كېلىشىپ توختاتقان كېلىشىم باھا.

ئەركىن ـ ئازادە ئەركىن ۋە ئازادە: پارتىزانلار مانا ئەمدى ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرۇشۇپ تاماكا چېكىشكە باشلىدى.

ئەركىنچىلىك ئى. ھەرقانداق چەكلىمىگە ئۇچرىمايدىغان، چەكلىمىدىن خالىي ھالەت؛ ئەركىنلىك.

ئەركىنلەشتۈرمەك «ئەركىنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەركىنلەشتۈرۈشمەك «ئەركىنلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەركىنلەشتۈرۈلمەك «ئەركىنلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەركىنلەشمەك پ. ئەركىن ھالەتكە كەلمەك، ئەركىن بولماق.

ئەركىنلىك ئى. باشقىلارنىڭ باشقۇرۇشىدا بولمىغان ھالەت، ئەركىن تۇرمۇش: پۇقرالارنىڭ پىكىر قىلىش ئەركىنلىكى، جىسمانىي ئەركىنلىكى ۋە تۇزالغۇ جاي ئەركىنلىكى بولىدۇ.

ئەرگۈل ئى ① بولت، گايكا ۋە چىشى مۇرۋەت قاتارلىقلارنىڭ يۇزىگە قىرىپ چىقىرىلىدىغان بۇرمىلىق سىزىقچىلار، رېزبا. ② باغلاپ قويۇلىدىغان ھايۋانلارنىڭ بوغۇلۇپ ياكى چىرمىشىپ قالماسلىقى ئۈچۈن نوختىنىڭ ئېچىكىلىكىگە ياكى بويۇن باغقا بېكىتىلىدىغان ھالقىسىمان تۆمۈر بۇرما.

ئەرگىمەك پ. دىيال. ئەگەشمەك، ماڭماق، كۆزەتمەك.

ئەرلىك ① سۈپ. پەقەت ئەر كىشىلەردىلا بولىدىغان، ئەرلەرگە خاس: ئەرلىك جىنس. ② ئى. ئەرلەرنىڭ جىنسىي ئەزاسى، ئەرەنلىك: بۇ ئىككىسىنىڭ ئەرلىكى ئاجىز. ③ سۈپ. ئېرى بار، ئەرگە تەگكەن، تۇرمۇشقا چىققان: ئەرلىك خوتۇن. ④ ئى. ئەرلەرگە خاس بولغان مەردلىك، باتۇرلۇق، مەردانىلىك، قەھرىمانلىق، جاسارەت، غەيرەت :يامۇلنىڭ تېگى زەيلىك، بۇ دەردلەرگە نېم دەيلىك، ئەرلىككە بەلنى باغلاپ ياخشىلىقنى ئىزدەيلىك.

ئەرمەك I تارس ① «ئىدى، ئىكەن، ئىمىش» يارىدەمچى پېئىللىرىنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى شەكلى بولغان

«ئەردى، ئەركەك، ئەرمەش» لەرنىڭ يىلتىزى: كۆمۈش لاچىندا ئۈچقان بارچە سەنئەتكار، ئۇلۇغ كومپارتىيەدىن ئەردى مىننەتدار. ② ئۆتمەك، كەچمەك. ③ بولماق: بۇ ئەرمەك ... بۇ ئەرسە...

ئەرمەك II ئى. ۋاقىتنى كۆڭۈللۈك ياكى زېرىكمەي ئۆتكۈ - زۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بىر ئەرسە، مەشغۇلات: بالىلار ئەرمىكى. * ئۇرۇش - سوقۇش، دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈش دېگەن- لەر ئۇنىڭ ئۈچۈن ئېچ پۈشۈقىنى چىقىرىدىغان ئەرمەك ئىكەن.

ئەرمەك بولماق مەلىكە بولماق، مەشغۇل بولماق.

ئەرمەك ھايۋان ۋاقىتنى كۆڭۈللۈك ياكى زېرىكمەي ئۆتكۈ - زۈش ئۈچۈن ئائىلىلەردە (ئۆيلەردە) بېقىلىدىغان ئىت، مۈشۈك قاتارلىق بەزى ئۆي ھايۋانلىرىنى كۆرسىتىدۇ: ئەرمەك ھايۋانلارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، غالجىر كېسىلى كىشىلەرگە ئېغىر تەھدىت سالماقتا.

ئەرمەن ئى<ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى، ئۇلار ئەرمىنىيە دۆلىتىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ :ئەرمەن تىلى. ئەرمەن خەلقى. ئەرمەن مىللىتى.

ئەرمۇ ئى. يۇڭى ئۈچ سانتىمېتىردىن بەش سانتىمېتىر - غىچە بولغان قوزا تېرىسى.

ئەرمۇدۇن ئى<بوت> ئەرمۇدۇن ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ بولۇپ، بىرقانچە مېتىر ئېگىزلىكتە ئۆسىدۇ. ئۇنىڭ قوۋزىقى ۋە ئۇرۇقى تېببابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. تەبىئىتى ئىسسىقا مايىل، تەمى قېرىق، زەھەرسىز، ھۆل ئىسسىقنى قايتۇرىدۇ، يارىلارنى قورۇيدۇ، ئاغرىقنى باسىدۇ. سوزۇلما خاراكتېرلىك تولغاق، نېرۋا ئاجىزلىق، ئاشقازان كېسەللىكلىرىگە شىپا بولىدۇ.

ئەرۋاھ (ئەرۋاھى) ئى [ئە] <دىن> ① روھ: ئاتا - ئانا- سىنىڭ ئەرۋاھىغا دۇئا قىلماق. ② ئۆلگەن كىشىنىڭ ھايات ئادەم خىيالىدا ياكى چۈشىدە كۆرگەن كۆلەڭگىسى: يارىم بەرگەن ئۇرۇكنى ئوڭ قولۇمدا ساقلايمەن، يارىمىسەن ئۆلۈپ كەتسەڭ، ئەرۋاھىڭنى يوقلايمەن. ③ كۆچمە. ئادەمنىڭ جانسىز، گۆشسىز ئىسكىلىتى: بۇ ئادەم شۇنچىلىك ئورۇق ۋە ھالسىز ئىدىكى، بەئەينى ئەرۋاھقا ئوخشايتتى.

ئەرۋاھ ئېشى نەزىر ئېشى (كوچىغا قويۇپ قويۇلىدۇ).

ئەرۋەش ئى. دىيال. ئەپسۇن، سېھىر: ئەرۋەش ئوقۇماق.

ئەرىن ئى. دىيال. كالپۇك، لەۋ: ئەرىنلىرىنىڭ تاتلىقلىقى تىلى- نى يارادۇ، كىرپىكلىرى جىلۋە قىلىپ جاننى ئالادۇ.

ئەرىنلىك ئى. لەۋسۈرۈخ.

ئەزا (ئەزاسى) ئى [ئە] ① <ئانات> ئادەم ياكى ھايۋان ئورگانىزمىنىڭ مۇئەييەن ياكى مەلۇم بىر ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان قىسمى: باش ئەزا. سەزگۈ ئەزالىرى. ئادەمنىڭ ئىچكى ئەزالىرى. ② كىشىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى؛ جىسمى، تېنى: كۆزلىرىم ئۇ قىزنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئوچراشقاندا، نېمە ئوچۇندۇر پۈتۈن ئەزايىم تىكەنلىشىپ، تىترەك ئولىشىپ كەتتى. ③ بىرەر ئىجتىمائىي گۇرۇھ، كوللېكتىپ ياكى جەمئىيەتكە مەنسۇپ بولغان ھەربىر كىشى، شەخس: پارتىيە ئەزاسى. سىياسىي كېڭەش ئەزاسى. ④ <مات> تەڭلىمىدە تەڭلىمىنى تەشكىل قىلغۇچى ياكى تەڭلىمىگە قاتناشقۇچى ھەربىر بۆلەك: ئەزا يۆتكىمەك. ئەزالارنى ئىخچاملىماق.

ئەزالىق ① ئى. بىرەر كوللېكتىپ، گۇرۇھ ياكى تەشكىلاتقا مەنسۇپلۇق، تەۋەلىك: ئەزالىق كىنىشكىسى. ئەزالىق بەدىلى. ② سۈپ <مات> ئەزاسى بار، ئەزادىن تەشكىل تاپقان، ئەزانى ئۆز ئىچىگە ئالغان: ئۇچ ئەزالىق ئەمەل. بىر نامەلۇملۇق ئىككى ئەزالىق تەڭلىمە. * كۆپ ئەزالىق تەڭلىملەرنى يەشمەك.

ئەزان ئى [ئە] <دىن> مەزىنلىك مەسچىتتە جامائەت بولۇشۇپ ناماز ئوقۇش ئۈچۈن قىلغان چاقىرىقى: ئەزان ئېيتماق. ئەزان ۋاقتى.

ئەزانچى ئى. ئەزان ئېيتقۇچى ئادەم: سەن بەزى ئادەملەر ئارد- سىدىكى بىرەر ئايەتنى توغرا تەلەپپۇز قىلالماي تۇرۇپ، ئەزانچى بولۇۋال- غانلاردىن ئاسمان - زېمىن پەرق قىلسەن.

ئەزەربەيجان ئى<ئىرق> تۈركىي مىللەتلەردىن بىرلىنىڭ نامى. ئۇلار ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي ئاھالە- سىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىراندىمۇ خېلى كۆپ ئەزەربەيجانلار ياشايدۇ.

ئەزەل ئى [ئە] باشلىنىشى نامەلۇم بولغان ۋاقىت، قەدىمكى زامان؛ قەدىم: شۇ كەمگىچە كۆرمىدىم كۆندۈز - تۇنىنىڭ پەرقىنى، ئەزەل قارا قىلغانمۇ خوتەنلىكنىڭ بەختىنى؟

ئەزەلدە رەۋ. ئاۋۇۋلىسىدا، ئەسلىدە، پەيدا بولۇشىدا، قەدىم زامانلاردا: ئەزەلدە بۇ يەر بىر جاڭگال ئىدى.

ئەزەلدىن رەۋ ① قەدىمكى زامانلاردىن بېرى، بۇرۇندىن، قەدىمدىن، ئەسلىدىن، پەيدا بولۇشىدىن: ئۇ ئەزەلدىن تەنتەربىيەنى ياخشى كۆرىدۇ. ② ھېچقاچان، ئەسلا: مەن ئەزەلدىن باشقىلارغا زىيان سالغان ئادەم ئەمەس.

ئەزەلىي سۈپ [ئە] ئەزەلدىن تارتىپ مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن، ئەزەلدىنلا بار؛ تۇغما، قەدىمىي: مانا بۇ ساقلىنىش ئەسلا مۇمكىن بولمايدىغان ئەزەلىي كەمتۈكلۈك.

ئەزەلىيەت ئى [ئە] <پەلس> ئىدىئالىزملىق بىلىش نەزە- رىيەسى. ئۇ بىلىش ئوبيېكتىپ شەيئىدىن، ئىجتىمائىي ئەمە- لىيەتتىن، ھېس - تۇيغۇدىن بۇرۇن بولىدىغان نەرسە، ئۇ تۇغما (ئەزەلىي) بولىدۇ. ئۇزىنىڭ كاللىسىدا ئەزەلدىن بار بولىدۇ، دەپ ھېسابلايدۇ.

ئەزەلىيچىلىك ئى [ئە] <پەلس> ئەزەلدىن تارتىپ بار، مەۋجۇت دەپ ھېسابلىنىدىغان كۆز قاراش، ئىدىيە، چۈشەنچە.

ئەزەلىيلىك ئى. قەدىمكى زامانغا خاس، قەدىمكى زامانغا تەئەللۇق ھادىسە: ئەزەلىيلىك ئىدىئالىزمى. ئەزەلىيلىك پەلسەپىسى.

ئەزىم ئى [ئە] يېزىت. ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ بۈيۈك، ئەڭ زور؛ كاتتا: شاھى ئەزىم بىر كېچىسى ئاجايىپ قورقۇنچلۇق چۈش كۆرۈپتۇ.

ئەزىمىي تىر [پ] راستتىنلا، جەزمەن، قەسەم شۇكى، خۇدا ھەققى: ئەزىمىي مەن بۇ سۆزنى قىلمىدىم.

ئەزىمىي خۇدا خۇدا ھەققى، خۇدا يولىدا، ئۇلۇپ كېتەي: ئەزىمىي خۇدا، مەن ھېچنېمىنى ئۇقمايمەن.

ئەزدۇرمەك «ئەزمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەزرائىل ئى [ئە] <دىن> ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ئەقىد- لىسىگە ئاساسلانغاندا، ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان ئەجەل

پەرىشتىسى: بىز بەگنى ئەزرائىلدەك ئۆچ كۆرىدىغان بولۇپ قالدۇق.

ئەزگۈ سۈپ. ياخشى، خەيرلىك، ساۋابلىق: چىقماي نە ئۇچۇن قۇچقىلى باغرىمنى ئېچىپ، ئۆمرۈمگە مېنىڭ ئەزگۈ شەرەپ ـ شان كېلىدۇ.

ئەزمە ① سۈپ. گەپنى تەكرارلاۋېرىدىغان، گەپنى سوزۇپ ئىنجىقلاپ قىلىدىغان: سىز تولا ئەزمە گەپلەرنى قىلىپ يۈرمەڭ، ۋاقتىنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويىسىز. ② سۈپ. بوشاڭ، ئېزىلىپ يۇرىدىغان، ئېزىلەڭگۈ: مۇشۇ زاماننىڭ بالىلىرى تازىمۇ ئەزمە كېلىدىكەن. ③ ئى. ئېزىلەڭگۈ ئادەم: مىلجىڭنى ئەزمە يېڭىدۇ، ئەزمىنى خۇدادىن بەزمە يېڭىدۇ (ماقال).

ئەزمىسىنى ئەزمەك گەپنى چاينىماق، ئارقا ـ ئالدىغا يانماق، دېلىغۇل بولماق.

ئەزمەك پ ① بېسىپ مىجىقلىماق، يانجىماق؛ سىقىپ سۇيىنى چىقارماق: غۇلام ئالدىراش يۇگۈرۈپ كىردى ـ دە، پىشىپ تۇڭگە چۇشكەن بىر شاپتۇلنى دەسسەپ ئېزىۋەتتى. ② ئۇرۇپ، سوقۇپ ئۇۋاقلىماق، يۇمشاتماق، ماكىچايتماق: ئۇ يۇمشىتىلىدىغان خام دورىلارنى ھاۋانچىدا ئېزىۋاتاتتى. ③ نەمدەپ ياكى سۇغا ئارىلاش ـ تۇرۇپ تەمىنى چىقارماق، سۇيۇقلۇققا ئايلاندۇرماق: گۈلسۇم چاي ئىستاكانلىرىغا چاقماق قەنت سالدى ـ دە، قوشۇق بىلەن ئاستا ماتلاپ ئېزىشكە باشلىدى. ④ كۆچمە. جەبىر، زۇلۇم سالماق؛ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلماق: ھۆسەينىنىڭ دادىسى گومىنداڭنىڭ چوڭ بىر ئەمەلدارى بولۇپ، خەلقنى ئېغىر ھالدا ئەزگەنىدى. ⑤ كېسەل ياكى قېينىچىلىق جىسمانىي جەھەتتىن بوشاشتۇرماق: خۇشاللىقنى ئۇنتۇدى پەرھات، يۈزلىرىدىن كۆچتى قىزىللىق. كۆزلىرىدە ئوينىدى ھەسرەت، ئەزدى ئۇنى مىسكىن يېتىملىك. ⑥ روھىي جەھەتتىن ئازابلىماق، چۇشكۇنلۇككە ئۇچراتماق، قىينىماق؛ بىئارام قىلماق، ھاياجانلاندۇرماق: ئۇنىڭ ھازىرقى ھالى يۈرەك ـ باغرىمنى ئەزدى. * قىزىنىڭ مۇڭلۇق ناخشىسى يۈرىكىمنى ئەزدى. ⑦ بىرەر گەپنى ئەزمىلىك بىلەن سوزماق، گەپنى چاينىماق: ئۇ بىرھازا ئەزمىسىنى ئەزدى، ئاڭلىماي كېتىۋېرەي دېسەم، «ھال پەيدا بولۇپ قاپتۇ»، دەپ ئويلاپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدىم.

ئەزمىدە ئى. ھەزىم، سىڭدۇرۇش: مەن بۇ تاماقنى ئەزمىدە قىلالمايمەن.

ئەزمىلەشتۇرمەك ① «ئەزمىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② ئەزمە قىلىپ قويماق، ئەزمىلەشكەن ھالەتكە كەلتۇرۇپ قويماق: بارغانسېرى سۇسلاپ بېرىۋاتقان ئۇمىد مېنىڭ بارلىق تارتىنچاقلىرىم ۋە قەلبىمدىكى مېنى توسۇپ تۇرغان، مېنى ئەزمىلەشتۇرۇپ، كەينىگە سۆرەپ تۇرغان بىمەنە ۋە غەلىتە خىياللىرىمنى چۆرۈپ تاشلىدى.

ئەزمىلەشتۇرۇشمەك «ئەزمىلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەزمىلەشتۇرۇلمەك «ئەزمىلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەزمىلەشمەك پ ① گەپنى تەكرارلاۋەرمەك، گەپنى سوزۇپ ئىنجىقلاپ قىلماق: بىزنىڭ بۇ باشلىقىمىز ئەزمىلىشىپ يېغىن ئاچسا بىر كۈننى ئالىدىغان بولدى. ② بوشاپ كەتمەك، ئاستا، ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن قىلماق: ـــ سايىم، ئەزمىلىشىپ كېتىپسەن، ئاخشام توي باغقىنى نېمە ئۈچۈن ئىگىسىگە يەتكۈزۈپ بەرمەيسەن؟ ـــ دېدى ئۇ سايىمغا.

ئەزمىلىك ئى. ئىش ۋە سۆز ـ ھەرىكەتتە ئېزىلىپ يۇرىدىغان ئادەت؛ بوشاڭلىق: ئۇ ئاۋۇال ئالدىرىمايلا تۇرۇپ ئۇستەلنى سۈرتتى، ئاندىن باشقىلارغا سۆزلىگەچ ئەزمىلىك بىلەن چاپىنىنى يېشىپ، ئىلغۇچقا ئاستى.

ئەزۇەيلەتمەك «ئەزۇەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ دورا شېپا بولۇش ئۈيىاقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە، كېسىلىنى ئەزۇەپلىتىپ قويدى.

ئەزۇەيلەشمەك «ئەزۇەيلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەزۇەيلەنمەك «ئەزۇەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەزۇەيلىمەك پ ① سۆزدە، ھەرىكەتتە جىددىيلىشىپ بارغاسېرى ئۆرلەپ كەتمەك، كۆچەيمەك، ئەۋجىگە چىقماق، ئەدەپ كەتمەك: تۇرسۇن ئايمىنىڭ جۇدۇنى تۇتقاندا، ئۆزى سۆزلەپ، ئۆزى ئۆرلەپ، ئۆزى پەسكويغا چۇشمەسە، بېرىلگەن تەسەللى كۆيۈۋاتقان ئوت ئۆستىگە قۇيۇلغان ياغ بولاتتى ـ دە، تېخىمۇ ئەزۇەيلەپ كېتەتتى.② تېز پۇرسەتتە ئېگىز بولۇپ ئۆسمەك: بىر قانچە يىلدىن بۇيانقى ھۆل ـ يېغىن بىلەن يول بويىدىكى دەرەخلەر بەس تاشلاپ ئەزۇەيلەپ ئۆسكەنىدى.

ئەزىز [ئە] ① سۈپ. ئىززەت ـ ھۆرمەتكە ئېگە، قەدىرلىك، سۆيۈملۈك: ئەزىز مېھمان. ئەزىز دوست. ئەزىز ئوغلۇم. ② سۈپ. ئۇلۇغ، سۆيۈملۈك، بىباھا: ئەي ئەزىز ئانا دىيارىم ياشىنىدىك بوستان بولۇپ، كۆيلىنىر ئىشقىڭ تۇمەن دىلدا غەزەل ـ داستان بولۇپ. ③ ئەر ۋە ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئەزىزانە سۈپ [ئە + پ] ئېزىز. ھۆرمەت، ئېتىبار ۋە ياخشى كۆرۈشكە ئېرىشكەن: ئەزىزانە قەشقەرنىڭ شېرىن ـ شەربەت سۇيى بار، ھايات بىلەن قوشكېزەك ياڭراق ناخشا كۇيى بار.

ئەزىزلەشمەك ① «ئەزىزلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەر ـ ئايال بىر ـ بىرىنى ئەزىزلەشسىلا ئائىلىدە ياخشى كەيپىيات بارلىققا كېلىدۇ. ② ھۆرمەتكە، ئېتىبارغا، ئالاھىدە ياخشى كۆرۈشكە ئېرىشمەك: ئاشۇ كۇنلەردە بازارنىڭ ھېچقەيسىردە سارجا بولمىغاچقا، ئۇنى ئېزدەۋاتقانلار ئارىسىدا ئەزىزلىشىپ كەتتى.

ئەزىزلەنمەك «ئەزىزلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دىلشات بۇ ئىككى قېرىنىڭ كۆز نۇرى، ئىككى دۇنيالىقى بولغاچقا، ئۆيدە ئىنتايىن ئەزىزلىنەتتى.

ئەزىزلىك ئى. باشقىلارنىڭ قەدىرلىشىگە، ھۆرمەتلىشىگە نائىل بولۇش، ئۇلۇغلۇق: ئادەم ئادەمدىن ئارتۇق ياكى تۆۋەن يارتىلمىغان. ئۇلارنىڭ خار ياكى ئەزىزلىك پەرقى پەقەت پەزىلەت ۋە بىلىمىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىدە.

ئەزىزلىمەك پ ① ئالاھىدە ياخشى كۆرمەك، ئەتىۋارلىماق، ھۆرمەتلىمەك، ئىززەت ـ ئىكرام قىلماق: خەلق ئۇچۇن ئىشلىگەن، خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلغان كىشىنى ھەممە ئەزىزلەيدۇ. ② ئۇلۇغ، سۆيۈملۈك دەپ قارىماق: ـــ ئۇنى بۇنچىۋالا ئەزىزلەپ كەتمىسىلە، ـــ دېدى ساۋۇت سەل نارازى بولۇپ.

ئەزىم سۈپ [ئە] ئۇلۇغ، بۇيۇك، چوڭ، زور؛ كاتتا: ئادەمنىڭ كۆڭلى ئەزىم دەريا بولۇپ، ئۇنىڭغا ھەممە نەرسە سىغىدۇ.

ئەزىمەت [ئە] ① سۈپ. كاتتا، بۇيۇك، زور: ئىلىخو... ئىلىخو.... ئەزىمەت شەھەر، تاغلاردىن قوش قانات ئاچقان ئىشكەسەن. باغرىڭدىن باتۇرلۇق ئوغۇزنى ئېمىپ، پالۋانلار ئويغانغان ئالتۇن بۆشۈكسەن. ② ئى. ھەر ئىشنى قىلىشقا جۇرئەتلىك، قۇدرەتلىك، مەرد: كۆردۈڭلارمۇ بۇ ئەزىمەتنى، ئۇ يالغۇز ئەمەلدارلىق قىلىش

نىلا ئەمەس، يەنە تىراكتور ھەيدەشنىمۇ بىلمىدىكەن، يېزا كادىرى دېگەن شۇنداق بولسۇن - دە ! ③ سۇپ. مەرد، باتۇر، پالۋان، قەيسەر: دوستۇم كامال، گەپ قىلساڭچۇ، سەن باتۇر، ئەزىمەت ئىدىكىغۇ ! ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئەزىمەتلىك ئى. مەردلىك، باتۇرلۇق، قەيسەرلىك : ـــ يېگىت-لەر، سىلەرنىڭ بۇ قېتىمقى ئەزىمەتلىكىڭلار خەلقىمىزنىڭ تارىخىدا تېگىشلىك ئورۇن ئالىدۇ، ـــ دېدى ئەترەت باشلىقى.

ئەزىيەت ئى [ئە] ① رەنج، ئازار، زىيان - زەخمەت : ئەزىيەت تارتماق. ئەزىيەت چەكمەك. ② قىيىنچىلىق، جاپا - مۇشەققەت، ئازاب : چۈشۈمدە بىر يۇرتتا بىر توپ خەلق قوللىرى باغلىنىپ، يۈرەك - باغرى داغلىنىپ ئەزىيەت ئىچىدە قاپتۇ.

ئەزىيەتلىك سۇپ. جەبىر - زۇلمى، ئازاب - ئوقۇبىتى، جاپا - مۇشەققىتى، جەبىر - جاپاسى بولغان؛ جاپا - مۇشەققەتلىك: ئۇ ئابدۇللانىڭ ئەزىيەتلىك ئېغىر قىسمەتلىرى توغرىسىدا ئاڭلىغان ۋە ئۆزى ئۆزى بىلەن تەقدىرداش ھېسابلاپ كەلگەنىدى.

ئەس ئى ① ئادەمنىڭ بىلىش، پىكىر قىلىش قابىلىيىتى؛ ئاڭ، زېھىن، ھوش، ھېسسىي خاتىرە، ئەقىل: ئېسىنى يوقاتماق. ئېسىنى يىغماق. ئېسىنى تاپماق. ئېسىنى بىلمەك. * ئېسىڭ بارىدا ئېيتەك ياپ (ماقال). ② يادىدا ساقلاش، يادقا ئېلىش قابىلىيىتى؛ ياد، خاتىرە: ئەستە تۇتماق. ئەستە قالدۇرماق. ئەسكە ئالماق. ئەسكە سالماق. ئېسىگە كەلمەك. ③ دەم، ھاردۇق: ئەس ئالدۇرماق.

ئەس ئالدۇرماق دىيال. دەم ئالدۇرماق، ھاردۇقىنى چىقارماق: توشقان دەريادىن ئۆتۈپ خېلى ئۇزاق ئەس ئالدۇرۇلغان ئاتلار ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى.

ئەسەب ئى [ئە] نېرۋا ۋە نېرۋا تومۇرلىرى سىستېمىسى: ئايۇپ ئاكىنىڭ ھېلىقى زەھەرلىك سۆزلىرى ئۇنىڭ ئەسەبلىرىنى قوزغايتتى.

ئەسەبىي سۇپ [ئە] ① ئاچچىقى، غەزەپى، زەردىسى تېز كېلىدىغان: ئەسەبىي كىشى. ئەسەبىي بالا. * ئەزەلدىن تەمكىن ۋە خۇش چىراي بۇ ھاكىم تاقەت قىلالمايدىغان ئەسەبىي ئادەمدەك ۋاقىراپ تاشلىدى. ② يامان خاراكتېرلىك، غەلىتە مىجەزلىك: سوتلار قانۇنى ۋە ھەيران قالارلىق ۋەقەلەرنى مەززە قىلىپ ئاڭلىغۇچى ئەسەبىي خوتۇنلارغا تولۇپ كېتەتتى. ③ قاتتىق ئاچچىق: ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قانداقتۇر بىر خىل ئەسەبىي قەھرۇغەزەپ چىرمىۋالغانىدى.

ئەسەبىيلەرچە رەۋ. ئەسەبىيلەردەك، ئەسەبىي كىشىلەرگە خاس يوسۇندا: ئۇلار خۇشال بولغاندا ئەسەبىيلەرچە ۋاقىراپ كېتىدۇ.

ئەسەبىيلەشتۈرمەك «ئەسەبىيلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلانغان بۇ شۇم خەۋەر ئۇنى تېخىمۇ ئەسەبىيلەشتۈردى. * قوغدىنىش ئارمىيەسى ياپونىيە ئوڭچىللىرىنى تېخىمۇ ئەسەبىيلەشتۈردى.

ئەسەبىيلەشتۈرۈشمەك «ئەسەبىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەسەبىيلەشتۈرۈلمەك «ئەسەبىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەسەبىيلەشمەك پ. ئەسەبىي ھالەتكە كەلمەك، ئەسەبىي بولماق؛ خۇيىنى بۇزماق، چېچىلماق: دەل شۇ مىنۇتتا ئېلىشات بىردىنلا ئەسەبىيلەشتى.

ئەسەبىيلىك ئى. ئەسەبىيلەرگە خاس مىجەز، خاراكتېر: كېرەم ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ھېلىقى ئادەمگە لاپپىدە قارىۋالدى - دە، ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىرىۋەتتى.

ئەسەد ئى [ئە] <ئاستر> ① ئەسەد بۇرچى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

ئەسەر I ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىدىن قالغان ياكى ئۇنىڭدىن دېرەك بېرىدىغان بەلگە، ئىز؛ ئالامەت: تېۋىپ ئۇنىڭ تومۇرىنى ھەرقانچە تۇتۇپ باققان بولسىمۇ، ھېچقانداق كېسەللىكنىڭ ئەسىرىنى سېزەلمەپتۇ. ② تەسىر: سېنىڭ سۆزۈڭ ماڭا ئەسەر قىلدى. ③ كىشىلەردە كۆرۈلىدىغان نېرۋا ئاجىزلىق ئالامىتى: ئەسىرى بار ئادەم. ئەسىرى تۇتماق.

ئەسەر II ئى [ئە] <ئەد> ئىجادىي مېھنەت مەھسۇلى: ئىلمىي ئەسەر يازماق. ئەسەر ياراتماق. * ئۇنىڭ دوربىگەرلىك ئىلمىگە ئائىت ئۇچ پارچە ئەسىرى نەشر قىلىندى.

ئەستا ئىم «ئەستاغپۇرۇللا» نىڭ قىسقارتىلغان شەكلى: ئەستا، ئۇ نېمىشقا كەلمەيدىغاندۇ.

ئەستاغپۇرۇللا ئىم [ئە] ① ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىش، تەئەججۇپلىنىش مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ :ئەستاغپۇرۇللا، ئەستاغپۇرۇللا، نېمە بولۇپ كەتتى بۇ ئىش، بۇ جاھان. ② غەزەپلىنىش، ئاچچىقلىنىشنى بىلدۈرىدۇ: ئالغاندا بىسمىللا، بەرگەندە ئەستاغپۇرۇللا (ماقال). * ئۇ: ـــ ئەستاغپۇرۇللا، بۇ بەكباش نەگە كەتكەندۇ؟ ـــ دەپ بالىسىنى تىللىدى. ③ ئەپسۇسلىنىش، پۇشايمانىنى بىلدۈرىدۇ :ئۇ ئۆيىگە بېرىپ چېينى ئىچە - ئىچىمىلا: ـــ ئەستاغپۇرۇللا ! ھېلىقى ئىشنى ئۇنتۇپتىمەن ئەمەسمۇ، ـــ دەپ ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

ئەستايىدىل رەۋ [پ] ① چىن كۆڭلىدىن، كۆڭۈل قويۇپ، قېتىرقىنىپ: ئوسمان دوختۇر بالىنىڭ كېسىلىنى ئەستايىدىل تەكشۈردى. ② ھەممە تەرەپنى ھېسابقا ئېلىپ، ئەتراپلىق: ئۇ ئەستايىدىل ئويلانماقتا ئىدى.

ئەستايىدىللاشماق پ. ئەستايىدىل بولغان پىسخىكىلىق ھالەت شەكىللەنمەك، ئەستايىدىل بولماق: مۇمىن ئەستايىدىللاشتى، ئۇ كالپۇكنى يىمىرىپ بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى.

ئەستايىدىللاشماق «ئەستايىدىللاشماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەستايىدىللىق ئى. كۆڭۈل قويۇپ، قېتىرقىنىپ ئىش كۆرۈش ئادىتى، مىجەز: دوختۇر ئۇنىڭ كېسىلىنى ئەستايىدىللىق بىلەن تەكشۈرۈپ چىقتى.

ئەستەر ئى [پ] كىيىم - كېچەك ياكى كۆرپىگە ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ ئىچكى قەۋىتى، ئىچكى تەرىپىگە تىكىلگەن ماتېرىيال، رەخت: چاپاننىڭ ئەستىرى. كۆرپىنىڭ ئەستىرى. يوتقاننىڭ ئەستىرى.

ئەستەرلەتمەك «ئەستەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايالىم يوتقان - كۆرپىنى ئەستەرلىتىپ كەلدى.

ئەستەرلەشمەك «ئەستەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەستەرلەنمەك «ئەستەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەستەرلىك ① سۇپ. ئەستىرى بار، ئەستەرلەنگەن: ئابدۇكېرەم تۆت يانچۇقلۇق، ئەستەرلىك چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرىنى يېشىۋەتتى. ② ئى. ئەستەر قىلىشقا يارايدىغان، ئەستەر قىلىشقا بولىدىغان: ئەستەرلىك رەخت. ③ سۇپ. ئەستەر قىلىشقا يارايدىغان، ئەستەر قىلىشقا بولىدىغان رەخت، نەرسە: ئەستەرلىك

سېتىۋالماق.// مامۇت تىكتۇرمەكچى بولغان پەلتوسىنىڭ ئەستەرلىكىنمۇ ئۇ دۇكاندىن سېتىۋالدى.

ئەستەرلىمەك پ ① ئەستەرگە ئالماق، ئەستەر ئورناتماق: چاپاننى ئەستەرلىمەك. يوتقاننى ئەستەرلىمەك. ② كۆچمە. ئاز – تولا بىر نەرسە يېمەك، تويغۇزماق :جامال ئاكا ناتونۇش كىشىگە: — ئاۋۇال قورساقنى ئازراق ئەستەرلەيلى، ئاندىن سۆزلىشەيلى، — دېدى.

ئەستى سۈپ. دىيال. ئېھتىمال، بەلكى، تالىنلىق: ئەستى شۇنداق.

ئەستىلىك ئى ① بىرەر كىشىگە ياكى ئۆز يېقىنلىرىغا خاتىرە ئۈچۈن ھەدىيە قىلىنغان نەرسە، بۇيۇم، يادىكارلىق :بۇ ساڭا ئەستىلىك بولسۇن. ② كۆچمە. ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن، كەچۈرگەن ياكى ئۆز ھاياتىدا يۈز بەرگەن ئىش، ھادىسە، ۋەقە ھەققىدىكى ئەسلىمە: ئۇنىڭ مەيۈس چىرايى، غەمكىن كۆزلىرى قانداقتۇر بىر ئاچچىق خاتىرە، كۆڭۈلسىز ئەستىلىكلەرنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى.

ئەسرا ئى [ئە] سىر، سىرداش، ھەمسۆھبەت، ھەمراھ: ئەسرا بولماق.

ئەسرا بولماق سىرداشماق، ھەمسۆھبەت بولماق؛ تونۇشماق؛ ھەمراھ بولماق: مەن ئۇ كىشى بىلەن كۆپ ئەسرا بولغانىدىم. * ئۇ ئەنۋەر بىلەن تاماقخانىدا ئەسرا بولدى.

ئەسرالىق ئى. ئەسرا بولۇش، سىرداشلىق، ھەمراھلىق.

ئەسسالام ئى [ئە] سالاملاشقاندا ئېيتىلىدىغان، «سالامەت، ئامان بولۇڭ» مەنىسىدىكى ئادەت سۆزى: — ئەسسالام، — دەپ ئېڭىشىپ سالام بېرىپتۇ قىز بوۋىسىغا.

ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئى [ئە] ① كىشىلەرنىڭ بىر – بىرى بىلەن ئۇچراشقاندا تىنچلىق – ئامانلىق سورىشى: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم !» دېسە، «بەش تەڭگەمنى بەر!» دەپتۇ (ماقال). ② كۆچمە. قانداق، مەن دېگەندەك بولدىمۇ؟... غا ئوخشاش قارشى تەرەپنى ئويالدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۆز: ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئونماي كېتىۋىدىڭىز، قايتىپ كەپسىزغۇ؟

ئەسسىز سۈپ. ئاڭلاش، پىكىر قىلىش، سېزىش ئىقتىدارى، ئىدراكى تۆۋەن.

ئەسسىزلىك ئى. ئەسلەش ياكى تەسەۋۋۇر، پىكىر قىلىش قابىلىيىتى تۆۋەنلىك، ئونتۇغاقلىق، بىلەلمەسلىك: — قارا مېنىڭ ئەسسىزلىكىمنى، — دېدى ئۇ خىجىل بولغاندەك.

ئەسقاتماق پ. كېرەككە كەلمەك، ئىشقا يارىماق، پايدا بەرمەك : مەن ئۇ يەردە خېلى ئەسقاتتىم.

ئەسقېتىشچان سۈپ. ھەرقانداق ئىشتا ئەسقاتىدىغان، ھەر ۋاقىت ئەسقاتىدىغان، ھەمىشە ئەسقاتىدىغان: ۋاقىتلىق قىممەت قاراش دېگىنىمىز، بىزگە بىر مەزگىل يېتەكچىلىك قىلغاندىن كېيىن بىز ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىدىغان ۋاقتى ئۆتىدىغان ئەسقېتىشچان تېتىكى قاراشلار، بۇ خىل قاراشلار بىزگە بىۋاستە پايدىلىق بولغاچقا، بىز ئۇنىڭغا ئەگىشىمىز.

ئەسقېتىشماق «ئەسقاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى : دوست دېگەن مۇشۇنداق ۋاقىتتا بىر – بىرىگە ئەسقېتىشمىسا، ئۇنى دوست دېگىلى بولمايدۇ – دە.

ئەسكەر ئى [ئە] ① ھەربىي خىزمەت ئۆتەۋاتقان كىشى، ھەربىي قوشۇن ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك جەڭچى : پىيادە ئەسكەر. ئاتلىق ئەسكەر. ② دۆلەتنىڭ قوراللىق كۈچلىرى ياكى ئۇلارنىڭ بىر قىسمى؛ قوشۇن، ئارمىيە : مۇنتىزىم ئەسكەر. خەلق ئەسكىرى.

ئەسكەرتكۈزمەك «ئەسكەرتمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەسكەرتمە ئى. ئەسكەرتىپ قويۇشقا تېگىشلىك سۆز – ئىبارىلەرگە بېرىلگەن چۈشەندۈرۈش، قوشۇمچە، تەكىت: كىتابنىڭ ئاخىرىغا نۇرغۇن ئەسكەرتمىلەر بېرىلدى.

ئەسكەرتمەك پ ① ئېسىگە سالماق، يادىغا چۈشۈرمەك: قۇددۇس تالادا يامغۇر يېغىۋاتقانلىقىنى يەنە ئەسكەرتتى. ② ئەسكەرتىش بەرمەك، چۈشەنچە بەرمەك: قاسىم ئۆزىنىڭ سۈچىلىقىنى ئوقۇغان ئادەم ئىكەنلىكىنى ئالاھىدە ئەسكەرتتى. ③ ئاگاھلاندۇرماق، تەكىتلىمەك: پارتىزانلار ئۇنىڭ چىشىغا تولا تەگمەسلىكىمنى پات – پات ئەسكەرتىپ قويۇاتتى.

ئەسكەرتىش ئى. بىرەر نەرسە توغرىسىدا بېرىلگەن چۈشەندۈرۈش، قوشۇمچە ئىزاھ؛ ئەسكەرتمە : مەنسۇر تۇرسۇن توغرىسىدا ئەكىبەرگە بەزى ئەسكەرتىشلەرنى بەردى.

ئەسكەرتىشمەك «ئەسكەرتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بىرنەچچە كىشى ئەتراپتىكى كىشىلەرگە قاراپ ئۇنى قارىغۇ خوجا دېمەي، ئۇنى ئىلىيار خوجا دەپ ئاتاشنى ئەسكەرتىشتى.

ئەسكەرتىلمەك «ئەسكەرتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇقتۇرۇشتا دىلدارنىڭ ئىسمى يېزىلغان ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىكەنلىكى ئەسكەرتىلگەنىدى.

ئەسكەرچە رەۋ. ئەسكەرلەرگە خاس، ئەسكەرلەرگە ئوخشاش: ئەسكەرچە كىيىنىم.

ئەسكەرچىلىك ئى. ئەسكەرلىك ھايىاتى، تۇرمۇشى: — ئەسكەرچىلىك دېگەن ھەقىقەتەن تەس، تەقسىر، ئەسكەرنىڭ بوينى قىل ئارغامچىدا باغلاقلىق بولىدىكەن، — دېدى ئۇ يېنىدىكى ئەسكەر – لەرگە ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ.

ئەسكەرخانا ئى [ئە + پ] <ھەرب> ئەسكەرلەر تۇرىدىغان جاي: دادام ئەسكەرخانىدا ھەربىي خىزمەت ئىشلەيتتى.

ئەسكەرلىك ئى. ئەسكەر بولۇش ئىشى، مەجبۇرىيىتى : ئەسكەرلىككە ئالماق. ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلماق. ئەسكەرلىككە چاقىرماق.

ئەسكەرمەك پ. كۆز ئالدىغا، يادىغا كەلتۈرمەك، ئاڭقارماق، ئەسكە ئالماق، ئەسلىمەك.

ئەسكى سۈپ ① ئىشلىتىلىپ، كۆپ تۆتۈلۈپ كونىرىغان، كونا، سۈپىتىدىن چۈشكەن : ئەسكى چاپان. ئەسكى كىگىز. * ئەسكى چاپان يامغۇردا ياخشى، يامان تۇغقان ئۆلگەندە (ماقال). ② ئىستېمالدىن قالغان، تاشلۇۋېتىلگەن، تاشلاندۇق :— بۇنداق ئەسكى، سۇنۇق نەرسىلەرنى ئېلىپ نېمە قىلىسەن؟ — دەپ سورىدى ھۇسەن چوقۇر. ③ كۆچمە. يامان، بۇزۇق، ئوسال، ناچار: ئەسكى ئادەم. ئەسكى قىلىق. * ئۇ شۇمتەكنىڭ قىلىقى ئەسكى بولغان بىلەن كۆڭلى ياخشى ئىكەن.

ئەسكىپۇرۇش ئى. ئەسكى – تۇسكى نەرسىلەرنى يېغىپ ئېلىپ – ساتقۇچى كىشى : سېنىڭ بۇ ئەسكى لاتا، ئەسكى ئاياغ ۋە تۇمۇر – تەرسەكلىرىڭنى پەقەت بازاردىكى ئەسكىپۇرۇشلارلا سېتىۋېلىشى مۇمكىن.

ئەسكىپۇرۇشلۇق ئى. ئەسكى – تۇسكى نەرسىلەرنى يېغىش

ۋە ئېلىپ ـ سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى : ئەسكىپۇ-رۇشلۇق قىلماق.

ئەسكى ـ تۈسكى ئەسكى، كونا، ئىشلىتىشتىن قالغان، تاشلاندۇق : ئۆينىڭ ئويۇقىدا ئورۇن ـ كۆرپە بىلەن بىر قۇچاق ئەسكى ـ تۈسكى نەرسىلەر تىزىپ قويۇلغانىدى.

ئەسكىرەتمەك «ئەسكىرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : بالا شۇ كۆنى ئالغان ئويۇنچۇقنى شۇ كۆنلا ئەسكىرىتىۋەتتى.

ئەسكىرىمەك پ ① ئەسكى، يارامسىز ھالغا كەلمەك، كونىرىماق :ئەسكىرىگەن چاپان. * ئۇنىڭ كىيىم ـ كېچىكى بەك ئەسكىرەپ كەتتى. ② يامان، ئەسكى، ئۇسال قىلىقنى يۇقتۇرۇۋالماق، ئوساللاشماق، يامانلاشماق : ئۇ بالا يېقىندىن بېرى ئەسكىرىۋالدى.

ئەسكىرىي سۈپ. ئەسكەرگە، قوشۇنغا ئائىت بولغان؛ ھەربىي : ئەسكىرىي كۇچ. ئەسكىرىي خىزمەت.

ئەسكىلەشتۈرمەك «ئەسكىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : ئۇ چاغدىكى ۋەزىيەت ياش ئوقۇغۇچىلارنى بەكمۇ ئەسكىلەشتۈرۈۋەتكەنىدى.

ئەسكىلەشمەك پ ① كونا، ۋەيرانە ھالەتكە كەلمەك؛ كونىرىماق : ھازىرقى بۇ مەكتەپ بىناسى ناھايىتى ئەسكىلىشىپ ئۆرۈلەي دەپ قالدى. ② كەپسىز، ئەدەپسىز، بىھايا بولماق، ئوساللاشماق : كىچىك بالىنى ئوقۇتماي كوچىغا قويۇۋەتسە ئۆزىمايلا ئەسكىلىشىپ كېتىدۇ. * مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئايال خوجايىنلار بالا باققۇچىلار بىكار قالسا ئەسكىلىشىدۇ، ئىش ئۇقۇپ قالدۇ، دېيىشىدۇ.

ئەسكىلىك ئى. ئەدەپسىزلىك، قىلىقسىزلىق، يامانلىق، ئوساللىق : دۇنيادا ۋەدىسىدە تۇرمىغاندىن ئارتۇق ئەسكىلىك بارمۇ؟

ئەسل ئى [ئە] ① دەسلەپكى، ئاۋۇالقى، ھەقىقىي ھالەت، نېگىز: سىزنىڭ كېسىلىڭىزگە زۇپا شەربىتى مەنپەئەت قىلىدۇ، بۇنى تەييارلاشقا زۇپانىڭ ئەسلىسى بولسا ناھايىتى ياخشى. ② كېلىپ چىقىش، نەسەب :چىرايىڭغا قارىسام، خېلى ئىمانى بار مۇسۇلماننىڭ بالىسىدەك قىلىسەن، سېنىڭ ئەسل ـ زاتىڭ ئادەمىلەردىن ئەمەس. ③ ئاۋۇالقى نۇسخا : تەرجىمان بولغان كىشى ئەسلىگە سادىق بولۇشى ۋە ئىجادىي تەرجىمە قىلىشى لازىم.

ئەسلا رەۋ [ئە] ① پەقەت، ھېچقاچان؛ زادى : بۇ گەپنى مەن ئەسلا دېمىدىم. ② ئەسلىدە، بۇرۇنىسىدا : بۇ تاغلار ئېگىز تاغلار، تېشى بار، توپىسى يوق، ئەسلا كۆيمىگەن يارنىڭ، دەردى بار، ۋاپاسى يوق.

ئەسلەتمە ئى ① ئەسلىتىپ قويۇشقا تېگىشلىك سۆز ـ ئىبارىلەرگە بېرىلگەن چۈشەندۈرۈش. ② مەلۇم مەسىلىنىڭ پاكىت ۋە جەريانىنى ئىزاھلاپ بېرىدىغان دىپلوماتىيە ھۆججىتى.

ئەسلەتمەك «ئەسلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : ئۇنىڭ قىيافىتى گويا يىرتقۇچ ھايۋانىنى ئەسلىتەتتى.

ئەسلەشمەك «ئەسلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى : ئۇلار ئۆتكەنكى ئىشلارنى ھاياجان بىلەن ئەسلەشتى.

ئەسلەنمەك «ئەسلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى : كۆزىگە ياش ئېلىپ ئەسلەندى رەناگۇل، ئىدى بەش جان كىشىنىڭ ھەممىسى بىر قۇل.

ئەسل ـ نەسىل ئۇرۇق ـ ئەۋلاد، ئۇرۇق ـ جەمەت؛ ئاتا ـ بوۋا، كېلىپ چىقىش : شامەخسۇت ۋاڭ قول ئاستىدىكىلەرگە يارلىق چۈشۈرۈپ، تۆمۇر خەلپىنىڭ ئەسل ـ نەسلىنى پۈتۈنلەي قۇرۇتۇۋەتمەكچى بولدى.

ئەسل ـ ۋەسل ئۇرۇق ـ تۇغقان ۋە مال ـ مۈلۈك، بالا ـ چاقا ۋە ئۆي ـ سەرەمجان: ئۇ پۈتۈنلەي ئەيش ـ ئىشرەت ۋە قىمارغا بېرىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئەسل ـ ۋەسلىدىن ئايرىلدى.

ئەسلىدە رەۋ. تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، ھەقىقەتتە، ئەمەلىيەتتە : بۇۋاي ئەسلىدە ناھايىتى دانىشمەن، ھەممە ئىلىملەردىن خەۋەردار ئىكەن.

ئەسلىك سۈپ ① يادىدا ساقلىيالايدىغان، ئېسىدە، خاتىرىسىدە قالدۇرالايدىغان : ئابدۇللا مېنىڭ ئالدىمغا خېلى ئەسلىك چاغدا ئانىسىغا ئەگىشىپ كەلگەن. ② ئەس ـ ھوشى بار، ئەقىللىق، زېرەك :بۇ بالىنى ئەسلىك دەپ ئۆيدە قالدۇرۇپ كەتكەن.

ئەسلىمە ئى. ئەسكە ئېلىنغان، ئېسىگە كەلگەن كەچۈرمىش، خاتىرە : شۇ چاغلاردىكى ياشلىق ئەسلىمىلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىپ، كۆڭلى بىرئاز كۆتۈرۈلدى.

ئەسلىمەك پ ① ئەسكە ئالماق، ئېسىگە كەلتۈرمەك؛ خاتىرىسىگە كەلتۈرمەك : ئۇ ھەر كۈنى ئورنىدىن تۇرغاندا كېچىچە قانداق چۈش كۆرگەنلىكىنى ئەسلەيتتى. ② <فىزىيول> بولۇپ ئۆتكەن شەيئىلەرگە بولغان ئىنكاسنى قايتا ئەكس ئەتتۈرمەك.

ئەسلىھە (ئەسلىھەسى) ئى [ئە] ① ئۇرۇش، جەڭ ئۇچۇن كېرەكلىك قورال ـ ياراغ ۋە ئوق ـ دورا ماتېرىياللار : دۆلەت مۇداپىئە قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرى. ② ئۇسكۇنە، جاھاز : ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرى. قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرى.

ئەسلىھەلىك سۈپ. ئەسلىھەسى بار، ئەسلىھەسى بولغان، ئەسلىھەگە ئىگە: يېڭى مەھەللە دېھقانلىرى ئەسلىھەلىك يېزا ئىگىلىكىگە يېتەكلەندى. * ئۇلار دېھقانلارنى ئەسلىھەلىك يېزا ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ كىرىمنى ئاشۇرۇشقا يېتەكلىدى.

ئەسلىي سۈپ [ئە] دەسلەپكى، ئەسلىدىكى، باشتىكى : ئەسلىي نۇسخا. * ئۇلار ئەسلىي پىلان بويىچە سىزنى بەش يىل زەربىدارلىق بىلەن تەربىيەلەپ باقماقچىكەن.

ئەسلىيەت ئى [ئە] ئەسلىسى، ئەسلىي ھالىتى، ئەسلىي قىياپىتى، ئەسلىي ماھىيىتى، ئەسلىدىكىسى: «قۇم باسقان شەھەر» تارىخىنىڭ كۆتۈپخانىسى، ئۇ تارىخ ئەسلىيەتلىرىنىڭ كۆڭۈلدىكى شولىسى. * ھەقىقىي بىلىم مەيلى تەبىئەتتە، مەيلى جەمئىيەتتە بولسۇن، مەيلى ئۆزلۇكىنىڭ بىيوخىمىيەلىك قۇرۇلمىسىنى، بىيوفىزىكىلىق ھەرىكەت تەرتىپىنى بىلىش جەھەتتە بولسۇن ئەسلىيەتتىنى، ئەسلىيەتتىكى ھاياتي سەۋەب ـــ ھەقىقەتنى بىلىش دېمەكتۇر.

ئەسلىيەتچى ئى. ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى، ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغۇچى؛ ئەسلىيلىكنى، ئىپتىدائىيلىقنى تەشەببۇس قىلغۇچى، ئەسلىسىنى، ئىپتىدائىي ھالىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى ياكى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەرەپدارى، ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ياقلىغۇچى: ھەرقانداق ئىسلام ئەسلىيەتچىلەر تەشكىلاتىدا 12 كىشىدىن تەشكىللەنگەن كېڭەش كومىتېتى بار ئىكەن. * دېمەك، مۇسۇلمانلارنىڭ، بولۇپمۇ ئىسلام ئەسلىيەتچىلىرى ئىسلام مەدەنىيىتىگە بارغانسېرى ئېغىر تەھدىت شەكىللەندۈرۈۋاتقان غەرب مەدەنىيىتىگە، غەرب دۆلەتلىرىنى دۈشمەن ھېسابلىشى تەبىئىي.

ئەسلىيەتچىلىك ئى. ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىشى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىدىيەسى؛ ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەرغىب قىلىش تەشەببۇس قىلىش ـ ھەرىكىتى؛ ئەسلىدىكىسىنى تىرىلدۈرۈش، ياقلاش، تەشەببۇس قىلىش ئىدىيەسى، پائالىيىتى:

دەل بۇ خىل تەڭسىزلىك دىنىي ئەسلىيەتچىلىكىنىڭ باش كۆتۈرۈشىگە سەۋەبچى بولۇپ، دۇنيانىڭ بىرقانچە مەدەنىيەت گۈرۈھلىرىغا بۆلۈنۈپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئەسلىيلىك ئى. ئەسلى ھالەت، ئەسلىي قىياپەت، ئەسلىي ماھىيەت، ئەسلىيەت: دىننىڭ ئەسلىيلىكىنى تەرغىب قىلماق. * بەزىبىر ئىسلام دىنىدىكى ئەسلىيەتچىلەر ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلىيلىكىنى تەرغىب قىلىشىدۇ.

ئەسمەك I پ. يېگەن تاماق ھەزىم بولماي قورساقنى كۆپتۈرمەك: ھازىر يېگەن شاپتۇل قورسىقىمنى ئېسىپ، بىئارام قىلۇاتتى.

ئەسمەك II پ. يېزىت. ئۇرماق، ئۆتمەك، چىقماق، يەلپۈمەك (شامال ھەققىدە): ئەي گۈزەل قىز، يېنىمدىن ئۆتتۇڭ، ئىپار چېچىپ ئەسكەندەك شامال. زىباغىنا قامىتىڭ سېنىڭ گويا يېڭى گۈللىگەن نىھال. * كۈندۈزلىرى ئەتىيازنىڭ لەگلەك شامىلى چىققىنى بىلەن كېچىلىرى يەنىلا يورۇقلاش بويلىرىدىن ئەسكەن سوغۇق شامال نەشتەرىنى سانجىپ ئۆتەتتى.

ئەسنا ئى [ئە] بىرەر ئىش - ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە سادىر بولۇپ تۇرغان پەيت، پۇرسەت، چاغ: شۇ ئەسنادا ئىچكىرىدىن سوغا ئارتقان ئېشىكنى ھەيدەپ بالىنىڭ دوستى چىقتى.

ئەسنەتمەك «ئەسنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاراۋۇلنى تاڭ ئۇيقۇسى ئەسنەتتى.

ئەسنەشمەك «ئەسنىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار قۇرۇق ئەسنەشتى.

ئەسنەك ئى<فىزىيول> ئۇيقۇسىرىغاندا ئېغىزنى چوڭ ئېچىپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىش ۋە چىقىرىش نەتىجىسىدە، قان سۇيۇقلۇقى تەركىبىدىكى كاربون (Ⅳ) ئوكسىدى كۆپىيىپ ۋە مېڭىدىكى نەپەسلەندۇرۇش مەركىزىنى غىدىقلاش ئارقىلىق پەيدا قىلىدىغان بىر خىل فىزىيولوگىيەلىك ھادىسە: ئۇنى بىردىنلا ئەسنەك تۇتتى.

ئەسنىمەك پ. چوڭقۇر نەپەس ئېلىش بىلەن ئىختىيارسىز كېرىلىپ ئاغزىنى يوغان ئاچماق: ئۇ سۇپىدا پۇتىنى مىنگەشتۇرۇپ، ئالقىنى بىلەن ئېغىكىنى تىرەپ ئەسنىدى.

ئەس - ھوش ① ئەس ۋە ھوش، ئەقىل ۋە زېھىن، ئەقىل ۋە سەزگۈ: ئۇنىڭ ئەس - ھوشى جايىدا. * بۇ ئىككىسى قورقۇپ كېتىپ ئەس - ھوشلىرىنى يوقاتتى. ② پىكىر - خىيال: سىز قايتىپ كەتتىڭىز، شۇنىڭدىن بېرى مېنىڭ پۈتۈن ئەس - ھوشۇم سىزدىلا.

ئەسۋاب (ئەسۋابى) ئى [ئە] ① بىرەر ھۇنەر، كەسىپ ۋە مەلۇم بىر ئىشنى قىلىشتا ئىشلىتىدىغان قورال، سايمان، جابدۇق: تۆمۈرچىلىك ئەسۋابلىرى. توقۇش ئەسۋابلىرى. ② بىرەر نەرسىدىن بىرەر مەقسەت ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان بۇيۇم: ئۆلچەش ئەسۋابى. ئالتۇن ئەسۋابلار. ③ مۇزىكا ئورۇنلاش ۋە سەنئەت ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇم، چالغۇ؛ ساز: چالغۇ ئەسۋابلىرى. مۇزىكا ئەسۋابلىرى.

ئەسۋاب - جابدۇق ئەسۋاب ۋە جابدۇق، شۇ ئەسۋاب ۋە جابدۇق دائىرىسىدىكى نەرسىلەر: ئۇلار ئۈچ ئاكا - ئۇكا ئەسۋاب - جابدۇقلىرىنى ئېلىپ، ئۈچ ئاي يول يۈرۈپتۇ.

ئەسۋابسىز سۈپ. ئەسۋاب ئىشلىتىلمەيدىغان، ئەسۋاب بىلەن ئېلىپ بېرىلمايدىغان؛ ئەسۋابى يوق: ئەسۋابسىز گىمناستىكا. // ئەسۋابسىز كەلمەك.

ئەسۋابلىق سۈپ. ئەسۋابى بار، ئەسۋاب بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان: ئەسۋابلىق گىمناستىكا.

ئەسۋاب - ئۇسكۇنە ئەسۋاب، ئۇسكۇنە ۋە شۇ ئەسۋاب - ئۇسكۇنە دائىرىسىدىكى نەرسىلەر؛ قورال - سايمانلار.

ئەسۋە ئى [ئە] ← **ئىلغا**: كىرپىكىمنى شۇ يار ئۈچۈن يىڭنە قىلمەن، شۇ ئەسۋىنى توختاتقىلار ئۆزۈم ئىلمەن.

ئەسىر I ئى [ئە] ① <تارىخ> يۇز يىل بىر دەۋر قىلىنغان ۋاقىت بىرلىكى: ئەبۇناسىر فارابى X ئەسىردە «ئۇد» مۇزىكىسىنى تىلغا ئالغان. ② دەۋر، زامان: ئۇتتۇرا ئەسىر. * بىلىمدىن ھەممە ئىش مەيدانغا چىققان ئەسىردۇر بۇ، بىلىش لازىم بىلىمسىزلەرگە بۇ ئەسىردە خىرىدار يوق.

ئەسىر II ئى [ئە] ① ئۇرۇش ۋاقىتىدا دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىنغان كىشى، تۇتقۇن: ئەسىرگە ئالماق. ئەسىرگە چۈشمەك. ② كۆچمە. بىرەر كىشى، ئىش ياكى نەرسىگە بىرىلىپ كەتكەن، شەيدا بولغان كىشى؛ مەپتۇن، مەھلىيا، بەند، قۇل: سازەندە ئۆزىنى توختىتىۋالىپ، ئالدىرىماستىن خەلق ناخشىلىرىدىن باشلىۋەتتى. مېھمانلار بىردىنلا جىم بولۇشۇپ دۇتارغا ئەسىر بولۇشتى.

ئەسىر Ⅲ ئى [ئە] ① كۈن پېتىشتىن بىر سائەت ئىلگىرىكى ۋاقىت: ئەسىر ۋاقتى. ② ئەسىر ۋاقتىدا ئوقۇلىدىغان ناماز: ئەسىر ئوقۇماق.

ئەسىرلەپ رەۋ. ئەسىر بويى، ئەسىرمۇ ئەسىر: بۇيۇك تارىم، بۇ يۇرتۇمدا ئېقىنلار ئىچرە سەرۋەرسەن، ئۇلۇغ دولقۇن ئۇرۇپ ئاقتىڭ ئەسىرلەپ شۇنچە قەيسەر سەن.

ئەسىرلىك I سۈپ. بىر ئەسىر ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، يۈز يىللىق: ئۇزاق ئەسىرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىغا دائىر تارىخىي پېزىقلارنى چوقۇم تەتقىق قىلىش كېرەك.

ئەسىرلىك II ئى. ئەسىر بولۇپ ئۆتكەن تۇرمۇش، تۇتقۇنلۇق: تۆكۈلسە ئەل قېنى، ئىسيانغا ئەرلەر جان پىدا بولغاي، ئەسىرلىك بۇ قىساس بۇرچى قىلىچ بىرلە ئادا بولغاي.

ئەس - يات ① ئەس ۋە ياد، ئەس - ھوش: مەن يەرنى ئاران - ئاران دەسسەپ، ئەس - يادىمنى يوقاتقان ھالدا، ئويمان - دۆڭ، لاي - لاتقىلارنى كېچىپ، چەكسىز خىيال دېڭىزىغا غەرق بولۇپ كېتىۋاتىمەن. ② پۈتۈن ئوي، بارلىق خىيال: چىن تۇمۇر باتۇرنىڭ پۈتۈن ئەس - يادى سىڭلىسى مەختۇمسۇلادا ئىكەن.

ئەش ئى① بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن چۈشىدىغان ھەمراھى؛ يولداش. ② ھەمراھ، دوست.

ئەشئار ئى [ئە] يېزىت. شېئىر؛ شېئىرلار: ھەر كېچە - كۈندۈز يارنى كۆتىمەن، يارغا مۇناسىپ ئەشئار پۈتىمەن.

ئەشەددي سۈپ [ئە] ئۈچىغا چىققان، ئۆتۈپ كەتكەن، ئەڭ يامان، ئەڭ قەبىھ، ئەڭ ياۋۇز (پەقەت سەلبىي مەنىدە قوللىنىلىدۇ): بىلىمسىزلىك يېڭىلىقنىڭ ئەشەددي دۈشمىنى.

ئەشەددىيلەشتۈرمەك «ئەشەددىيلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەشەددىيلەشتۈرۈلمەك «ئەشەددىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەشەددىيلەشمەك پ. ئەشەددي ھالەتكە كەلمەك، ئەشەددي

بولماق :ئۇلارنىڭ ئەشەددىيلىشىپ نىقابىنى يىرتىۋېتىپ سەكرەپ چىقىشىغا ئاز قالدى.

ئەشەددىيلىك ئى. قەبىھلىك، ياۋۇزلۇق :ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرى تازىمۇ ئەشەددىيلىك ھېسابلىنىدۇ.

ئەشتۇرمەك «ئەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : ساڭزا ئەشتۇرمەك. يىپ ئەشتۇرمەك.

ئەشرەپ ئى [ئە] يېزىت. كۆپ شەرەپكە مۇيەسسەر بولغان كىشى، ئەڭ شەرەپلىك ئادەم؛ ئۇلۇغ، مۆتىۋەر: پادىشاھ دەرھال ھۆكۈم چۈشۈردى. ياساۋۇللار شاھەرنىڭ ئىچى ـ تېشىدىكى ھۆكۈما، ئۆلىما، ئەمىر، ئاكابىر، ئەشرەپلەرنى يىغىپ ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن پۈتۈن كەنت، ئايماق، سەھرا، قىشلاقلاردىن ھاشار توپلاپ مەلىكە سەنەمـ گە بىر چاھارباغ بىنا قىلدى. * بىز سورۇنلاردا تاجىدارلارنىڭ خۇشخوي، ئوڭلۇق، پېقىرانە قىياپىتىنى كۆرىمىز، ئەمما ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى تاجىدارلارغا خاس ھۆزۈرى ئەشرەپلەرنى كۆرمەيمىز.

ئەششاپتۇل ئى [ئەش + شاپتۇل] ئۇرۇقچىسى بىلەن گۆش قىسمى چىڭ يېپىشقان، پوستى سويۇلمايدىغان، دانىسى چوڭراق بولىدىغان بىرخىل شاپتۇل.

ئەشلىك ئى. پىلە قۇرتىنىڭ غوزەككە كىرىش مەزگىلىدە، پىلە قۇرتىغا تاشلاپ بېرىلىدىغان بىر تۇرلۇك چۆل ئۆسۈملۈكى.

ئەشلىكخانا ئى. پىلە قۇرتىغا ئەشلىك تاشلاپ بېرىپ بېقىلىدىغان مەخسۇس جاي ياكى ئۆي.

ئەشمە I سۈپ. ئېشىپ ياسالغان، ئېشىپ تورلانغان، ئېشىلگەن :ئەشمە چاچ. ئەشمە يىپ. ئەشمە قۇيماق.

ئەشمە II ئى. دىيال. بۇلاق، چەشمە.

ئەشمەك پ. ئايلاندۇرۇپ، بۇراپ، پىششىق قىلماق، پىشىلدۇرماق، ئېگىرمەك : يىپ ئەشمەك.

ئەشمىقۇم ئى [ئەشمە + قۇم] <گېئول> قۇمنىڭ بىر خىلى. ئادەتتىكى قۇم بىلەن سېغىز ئارىلىقىدا بولىدۇ، مىنېرال تەركىبى ئادەتتىكى قۇم بىلەن ئوخشاش. ئۇ ھازىرقى زامانداكى چۆكۈندىلەر تەركىبىدە كۆپرەك ئۇچرايدۇ.

ئەشمكار ئى. پىلە قۇرتى بېقىپ، ئۇنىڭدىن يىپەكنىڭ ماتېرىياللىرىنى ئىشلەپچىقارغۇچى كىشى: بۇ كوچىلار قاسساپلىق كوچىسى، ئەشمكار كوچىسى، ناغرىچىلار كوچىسى، ئەلگەكچى كوچىسى قاتارلىق كوچىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

ئەشيا (ئەشياسى) ئى [ئە] بۇيۇم، نەرسە؛ ماتېرىيال :خام ئەشيا. ماددىي ئەشيا.

ئەغلال ئى [ئە] يېزىت. قۇرداش.

ئەغيار [ئە] يېزىت ① سۈپ. غەيرىيلەر، ئۆزگىلەر: نوبىتى سەن ھەم تىلىگىدىن يارىغا بىر خەت ئىبەر، كىم سىرىڭنى يار بىلسۇن بىلمەسۇن ئەغيار خەت. ② ئى. رەقىب، دۇشمەن: ئۆزۈمنى چاغلىمايلى، كۆڭلۈمنى بەردىم مەن ساڭا ئەي يار، شىكايەت ئەيلىمەكتە ھەر تەرەپتىن دوست بىلەن ئەغيار.

ئەقەللىي [ئە] ① سۈپ. ئەڭ ئاددىي، ھەممە بىلىدىغان، ئادەتتىكى؛ نورمال، نورمالنى: ئەقەللىي چۈشەنچە. ئەقەللىي بىلىم. ئەقەللىي ساۋات. * جاھاندا نامراتلارنىڭ بايى بولۇشنى، ئاجىزلارنىڭ كۈچلۈك بولۇشنى ئارزۇ قىلىشى ئەقەللىي بىر ھادىسە.② رەۋ. ھەتتا، ھېچبولمىغاندا : راستىنى ئېيت. شۇ بويۇك بىلەن مۇشۇ كىچىككىنە كۆپكە قانداق سىغدىڭ ؟ بۇنىڭغا سېنىڭ بىر پۇتۇڭ ئەمەس، ئەقەللىي بىر قولۇڭمۇ سىغمايدۇ.

ئەقەللىيسى رەۋ. ئەڭ ئاددىيسى، ھېچبولمىغاندا : شۇنداق بولسىمۇ كىچىكىڭاخۇننىڭ سۆزىدە ياكى ھەرىكىتىدە، ئەقەللىيسى چىراي ھالىتىدە بولسىمۇ، زەررىچە نارازىلىق، قارشىلىق ئىپادىسىنى تاپقىلى بولمايتتى.

ئەقدە ئى [ئە] توي ياكى نىكاھ قىلىشقا پۈتۈشۈش : ئەقدە قىلماق.

ئەقدە قىلماق توي ۋە نىكاھ قىلىش ئۈچۈن پۈتۈشۈشمەك: تويلىشىشقا ئەقدە قىلىپ تۇرۇقلۇق، يەنە نېمىشقا ئاستىرتىتىن بىر قىز بىلەن مۇھەببەت باغلاپ يۈرىسىز؟

ئەقرەب ئى [ئە] <ئاستر> 12 بۇرجىنىڭ بىرىنىڭ نامى بولۇپ، «چايان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

ئەقرىبا ئى [ئە] يېزىت. يېقىن يار ـ بۇرادەر، قېرىنداش : باغ ـ ئېتىزلاردا ئېچىلغان گۈل ـ گىياھلارنى كۆرۈڭ، مېھنەتتىدىن باغ يارانقان ئەقرىبالارنى كۆرۈڭ.

ئەقلي سۈپ [ئە] ئەقىل ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلىدىغان، پىكىر يۈرگۈزۈشكە ئائىت :ئەقلي قابىلىيەت. ئەقلي ئەمگەك.

ئەقلىيە سۈپ [ئە] ئەمەلىيەت داۋامىدا ئەقىل ئىشلىتىش ۋە پىكىر يۈرگۈزۈش ئارقىلىق خۇلاسىلەنگەن :ئەقلىيە سۆز.

ئەقلىيلەشتۈرمەك «ئەقلىيلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەقلىيلەشتۈرۈشمەك «ئەقلىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئەقلىيلەشتۈرۈلمەك «ئەقلىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەقلىيلەشمەك پ. ئەقىل ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلىدىغان ھالەتكە ئۆتمەك، ئەقىل ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلىش ئومۇمىي ئېقىمغا ئايلانماق، ئەقىل ئىشلىتىشنى بىلىشنى تەلەپ قىلىش ئومۇمىي ھاۋاغا ئايلانماق؛ ئەقلىي بولماق، ئەقلىيلىككە قاراپ يۈزلەنمەك: ئىجتىمائىي ئىش تەقسىماتىنىڭ ئۆزگىرىشى تەبىئىي ھالدا كىشىلەرنىڭ قىممەت قارىشىنى ئۆزگەرتتى، شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتمۇ يۈكسەك دەرىجىدە ئەقلىيلەشتى.

ئەقلىيلىك ئى. ئەقىل ئىشلىتىشنى بىلىش خۇسۇسىيىتى، ئالاھىدىلىكى : ھېسسىياتلىق بىلەن ئەقلىيلىك سۈپەت جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ. * ئۇ: «يېقىنقى زامان غەرب دۇنياسى ئەقلىيلىك ئىزدىگەن روھنىڭ مەھسۇلى» دېگەنىدى. * زىيالىيلار پەن ـ تېخنىكىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىياتى، ئەقلىيلىكنىڭ كۈچەيشى دىنىنىڭ تەسىرىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئۇنىڭ يوقىلىش قەدىمىنى تېزلىتىدۇ، دەپ قارىغانىدى.

ئەقىدە ئى [ئە] ① چىن كۆڭۈلدىن مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن پىكىر، ئېشەنچ : رەيھان سادىقنىڭ ئۆز ئەقىدىسى يولىدا جان پىدا قىلىشتىن يانمايدىغان قەتئىي، تەلەپچان، يۈكسەك غايىلىك ئەر ئىكەنلىكىدىن كۆڭلى ئەمىن ئىدى. ② بىرەر نەرسە توغرىسىدا شەكىللەنگەن ھۆرمەتلەش ۋە ياخشى كۆرۈش ئادىتى، ئېتىقاد: ئايرىلغانغا ئۆلمەيمەن، ئەقىدەمگە يىغلايمەن. ③ ئىشەنچ ۋە ئېتىقادقا ئاساسەن شەك يوق دەپ قارالغان قائىدە ۋە ھۆكۈملەر: رەيھان ئورنىدىن تۇرۇپ، خۇددى دىنىي ئەقىدىنى يادلاۋاتقاندەك، سالماقلىق بىلەن جاۋاب بەردى.④ ئايالارنىڭ ئىسمى.

ئەقىدەت ئى [ئە] يېزىت. ئەقىدە، ئىشەنچ، ئەقىدىلەر: ئۇلار ھەمىشە ئۆزگىنىڭ ئەقىدەت ئەركىنلىكىگە دۇشمەنلىك قىلىدۇ. *

ئۇلاردا تەبىئەت تەكرىگە سەممىي ئەقىدەت بولسا ئىدى، بىر ئومۇمىي مۇتلەقلىققە ئاساسەن ئۆزلىرىنىڭ نىسپىي ئېھتىياجلىرىنى تەكشىگەن بولاتتى.

ئەقىدىپەرەس ئى [ئە+ پ] ئەقىدە ئۇچۇن كۆرەش قىلىدىغان، ئەقىدىنى ياقلايدىغان؛ ئەقىدىنى چوڭ بىلىدىغان، ئەقىدە قىلىشنى مۇھىم دەپ قارايدىغان: // مەيلى ئۇ ئەقىدىپەرەسلەر ۋە مەنسەپدارلارنىڭ قەھرى ـ غەزىپى بولسۇن ... بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى سېنىڭ قەلبىمدىكى ئالىيجانابۇ ئوبرازىڭغا داغ تەگكۈزەلمەيدۇ.

ئەقىدىپەرەسلىك ئى. ئەقىدە ئۇچۇن كۆرەش قىلىش، ئەقىدىنى ياقلاش، ئەقىدىنى چوڭ بىلىش، ئەقىدە ياكى ئەقىدە قىلىشنى مۇھىم دەپ قاراش: تەرەققىيات ئادەمنى تار پىكىرلىك ئەقىدىپەرەسلەرنىڭ چۇشكۇن روھ بېشارەتلىرىگە قارشى ھالدا تار رامكىلارغا سېلىپ قويمايدۇ.

ئەقىدىچىلىك ئى. ئەقىدىلەرگە ئېسىلۇۋالىدىغان ھەرىكەت ۋە خاراكتېر: ئىسلام ئەقىدىچىلىكى بارلىق ئىسلام رايونلىرىدا دېگۈدەك تېزلا باش كۆتۈردى ھەم ئۆزىنىڭ بىر يۇرۇش نەزەرىيە، تەشەببۇس سىستېمىسىنى شەكىللەندۇردى.

ئەقىدىداش ئى [ئە + پ] ئەقىدىسى بىر، بىردەك ياكى ئوخشاش كىشى (بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن): ئۆي بىزنىڭ ئەقىدىداش سەۋۇلى، ئەقىدىداش بولمىغانلارنى ئۆيگە باشلاش ئۆينىڭ كەيپىياتىنى بۇزۇپ قويىدۇ.

ئەقىدىداشلىق ئى. ئەقىدىسى بىر ياكى ئوخشاش بولۇش، ئەقىدىسى بىردەكلىك (بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن): بىزدە قانداقتۇر بىر ئەقىدىداشلىق مەۋجۇت.

ئەقىدىسىز سۈپ. ئەقىدىسى يوق، ئەقىدىسى بولمىغان، ئەقىدىدىن خالىي: // «لېكىن ھەممىدىن بەك قورقۇنچلۇقى بىلىم ئىگىلىرىنىڭ ئەقىدىسىز قېلىشى ۋە ئۆزى توغرا دەپ قارىغان ئىشلارنى مۇقىلماسلىقى» دېگەن گېپى ئېسىمدىن كەچتى.

ئەقىدىسىزلىك ئى. ئەقىدىسى يوقلۇق، ئەقىدىسى بولماسلىق، ئەقىدىدىن خالىي بولۇش ياكى بىرەر ئىش، بىرەر نەرسىگە، ئىدىيەگە ئەقىدە قىلماسلىق، ئەقىدە باغلىماسلىق: بۇ كىرىزىس ئەھلىيەتتە ئىجتىمائىي كىرىزىس ۋە روھىي كىرىزىس (ئۇمىدسىزلىك، چۇشكۇنلۇك، ئەقىدىسىزلىك، روھىي كېسەللىك ...) نىڭ نەقەدەر زور ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

ئەقىدىسىزلىك سۈپ. ئىشەنچ، ئەقىدىسى بار: كازىم ئۆز كەسپىنىڭ چىن ئەقىدىلىك پىداكارى ئىدى.

ئەقىل (ئەقلى) ئى [ئە] ① ئىنسانىنىڭ بىلىش، پىكىر قىلىش قابىلىيىتى :ئەقىل ئىگىسى. * تۆگىدەك بويۇڭ بولغۇچە، تۆگىمىدەك ئەقلىڭ بولسۇن (ماقال). ② پىكىر يۈرگۈزۈش، چۈشىنىش؛ پەم، ئىدراك :دېمەك بىز ئەقىل ئىشلەتسەكلا، ئۆز ئانىلىرىمىزنى خۇشال قىلالايدىكەنمىز. ③ ئەس ـ ھوش، مېڭە :ئەقلىڭ جايىدىمۇ ؟ ④ مەسلىھەت، پايدىلىق چارە ـ تەدبىر: مۇھىممەت ئاكىسىغا بىر ئەقىل كۆرسەتتى.

ئەقىل تاپماق يېڭى تەسىرات، يېڭى ساۋاق ۋە چارە ـ تەدبىرگە ئىگە بولماق، يېڭى بىر بىلىمگە ئېرىشمەك :كىتاب ـ دەپتەر، قەلەمنى، چۈشۈرمەيمەن قولۇمدىن. كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىنىپ، ئەقىل تاپتىم ئۇنىڭدىن.

ئەقىل ـ پاراسەت ئەقىل ۋە پاراسەت : ھاكىمىنىڭ بايانىنىڭ گېپى كۆڭلۈمگە ياغدەك يېقىپ ئىچىمدە ئۇنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە قايىل بولدۇم.

ئەقىل ـ پاراسەتلىك ئەقىل ـ پاراسىتى بار، ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىگە بولغان: بۇ پادىشاھ ئۆزىنى دۇنيادا مېنىڭدەك ئەقىل ـ پاراسەتلىك ۋە سۆزۈمەن ئادەم يوق، دەپ ئويلايدىكەن.

ئەقلىچىلىك ئى. ئەقىل ئىشلىتىش، ئەقىل يۈرگۈزۈش، ئەقلىنى ئىشقا سېلىش، ئەقىل بىلەن ئىش كۆرۈش ياكى ئەقىل بىلەن پەرقلەندۇرۇش، سېزىش، تەھلىل قىلىش، پىكىر يۈرگۈزۈش ئىقتىدارى: دېگەنلىرىم چېكىدىن ئاشقان ئەقىلىڭ چىلىكىنى تەرغىب قىلغانلىق ئەمەس. ئادەم ئەقىل بىلەن ھەقىقەتنى تاپىدۇ، يەنە ئەقىلدە چېكىدىن ئېشىپ، ھەقىقەتتىن ئايرىلىپ قالىدۇ.

ئەقلدار ئى [ئە + پ] ئەقىللىق، دانىشمەن ئادەم :نادانلار ئۆزىچە بولۇپ «ئەقلدار»، «كونىلىق» ئۇستىدىن كۆتۈردى «ئىسيان». پىشقەدەم كادىرلار «جاھىل ھوقۇقدار»، مۇئەللىم ـ ئۇستازلار بولدى «جىن ـ شەيتان».

ئەقلسىز سۈپ. ئەقلى يوق، ئەقلى بولمىغان، بىئەقىل، ئەخمەق :ئەقلسىز دوستتىن، ئەقىللىق دۇشمەن ياخشى (ماقال). * خەلقىمىزدە «ئەقلسىز ئالىم كىتاب ئارتىلغان ئېشەك» دېگەن گەپ بار. // بۇ ئەقلسىز دائىم ئۆزىگە ئىش تېپىپ يۈرىدۇ.

ئەقلسىزلاشتۇرماق «ئەقلسىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ناچار تۇرمۇش ئادەمنى ئەقلسىزلاشتۇرىدۇ.

ئەقلسىزلاشماق پ. ئەقلسىز ھالەتكە كەلمەك، ئەقلسىز بولماق، ئەقلى يوق بولماق: ئادەم كۆڭۈل ئاغرىقىنى كۆپ تارتقاندا سەۋرى ئەقلسىزلىشىدۇ.

ئەقلسىزلىق ئى ① ئەقلىغا خىلاپ ، ئەقلىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان قىلىق ، مەجەز :ئەقلسىزلىق قىلماق. * ئۇلار ئەقلسىزلىقىدىن بېشى چۇشكەن ھالدا ئوردىغا كېتىشىپتۇ. ② ئويلانماستىن قىلىنغان ئەخمىقانە ئىش: ۋاي، ياق، بۇ تازىمۇ ئەقلسىزلىق!

ئەقللاشماق پ. پىكىر ئېلىشماق، مەسلىھەتلەشمەك، باش قوشماق، كېڭەشمەك: مېنىڭ پىلانىم پەقەت ئەقللىشىش بىلەنلا ئەمەس، ھەرىكەت بىلەنمۇ يارىدەم قىلىشىڭىزنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئەقللىق سۈپ ① ئەقلى بار، كاللىسى ئىشلەيدىغان، ئۆتكۈر، ھوشيار، زېرەك :ئەقللىق ئۆزىنى ئەيىبلەر، نادان دوستىنى ئەيىبلەر (ماقال). ② ئەقىل بىلەن ۋۇجۇدقا كەلگەن، بىلىملىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدىغان: مانا بۇ ئەقللىق گەپ، تازا توغرا ئېيتتىڭ.

ئەقللىقلاشتۇرماق «ئەقللىقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ياخشى تۇرمۇش شارائىتى ئادەمنى ئەقللىقلاشتۇرىدۇ.

ئەقللىقلاشماق پ. ئەقلى ئىشلەيدىغان، ئۆتكۈر ھالەتكە كەلمەك، ئەقللىق ھالەتكە ئۆزگەرمەك، ئەقللىق بولماق: ئىنسانلار بارغانسېرى ئەقللىقلىشىپ كېتەمدۇ؟ * ياخشى مۇھىت، ياخشى تۇرمۇش شارائىتىدا ئادەم ئەقللىقلىشامدۇ؟ * گەرچە تولىمۇ ئەقللىقلىشىپ كەتكەن بولساقمۇ، ئەمما بۇ ئەقىل ئېتىقادسىزلىقتىن قاغجىراپ كەتكەن روھىمىزنى نەمدەشكىمۇ يارىمايۋاتىدۇ، قەلبى كاردىن چىققاندا ئەقىل تاپتىن چىقىدۇ.

ئەقللىقلىق ئى. ئەقىل بىلەن ئىش كۆرۈش تەدبىرى؛ ھوشيارلىق، زېرەكلىك :ئۇ بۇ قېتىمقى جەدەلدە ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ بىر ئەقللىقلىق قىلدى. * ئادەم ئەقللىقلىقى بىلەن ئەخلاقلىق

بولالمايدۇ.

ئەقىل ـ ھوش ئەقىل ۋە ھوش، پەم ـ پاراسەت :نېمە دېسەم بولار، قېرىغاندا ئادەمنىڭ ئەقىل ـ ھوشى جايىدا بولمايدىكەن.

ئەقىل ـ ھوشلۇق ئەقىل ـ ھوشى بار، ئەقىل ـ ھوشقا ئىگە؛ ئەقىل ـ پاراسەتلىك.

ئەقىل ـ ئىدراك ئەقىل ۋە ئىدراك.

ئەقىل ـ ئىدراكلىق ئەقىل ـ ئىدراكى بار، ئەقىل ـ ئىدراكقا ئىگە بولغان: ئۇ ئەقىل ـ ئىدراكلىق ئادەم.

ئەكابىر ئى [ئە] يېزىت. چوڭ، ئۇلۇغ، ئەڭ چوڭ؛ ئۇلۇغلار، كاتتىلار، چوڭ ئەمەلدارلار.

ئەكابىر ـ ئەشرەپ يېزىت. ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئەڭ مۆتىۋەر زاتلار: كۆنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھقا سەپەر ھەۋىسى كېلىپ، ئەكابىر ـ ئەشرەپلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ داغدۇغا بىلەن يولغا چىقىپتۇ.

ئەكابىر ـ تەكابىر يېزىت. چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلار، يۇقىرى ـ تۆۋەن مۆتىۋەرلەر: ئۆستەڭ گىرۋىكىگە جياڭجۇن باشلىق ئەمەلدارلار ۋە يۇرتنىڭ باشقا ئەكابىر ـ تەكابىرلىرى ئۇچۇن ھەشەمەتلىك مۇنبەر ياسلىپ، مۇنبەر رەڭمۇرەڭ لاتىلاردىن پورەك چىقىرىپ ياسالغان گۈللەر، چوڭ پانۇسلار بىلەن بېزەلگەنىدى.

ئەكەتكۈزمەك «ئەكەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سىز دەرھال بۇلارنىڭ ئەسكى ـ تۇسكىلىرىنى ئەكەتكۈزۈۋېتىڭ.

ئەكەتمەك پ [ئېلىپ + كەتمەك] ئېلىپ كەتمەك، ئالغاچ كەتمەك :نەچچە يىلدىن بېرى بالامنىڭ بالىسى دەپ كۆيۈپ ـ پىشىپ باقسام، چوڭ بولغاندا ئەكەتكىنىنى قارا!

ئەكەلدۈرمەك «ئەكەلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يېگىت ئانىسىنى ۋە ئۇنىڭ تېگىۋالغان ئېرىنىمۇ قوشۇپ ئوردىغا ئەكەلدۈرۈپتۇ.

ئەكەلدۈرۈلمەك «ئەكەلدۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ چەتتىكى تۇغقانلىرى ئارقىلىق ئەكەلدۈرۈلگەن ئالتۇن بىلەزۈكنى كېلىنگە سېلىپ قويدى.

ئەكەلمەك پ [ئېلىپ + كەلمەك] باشلاپ، كۆتۈرۈپ، ئېلىپ كېلىمەك: شۇ ئۆچرىشىشتىن كېيىن ئايالىم ئۇنى بالىلىرى بىلەن قوشۇپ ئىككى قېتىم ئۆيگە چاقىرىپمۇ ئەكەلدى.

ئەكتۈرمەك «ئەكمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەكتۈرۈلمەك «ئەكتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەكچە رەۋ. ئايرىم، ئۆكچە: شۇ ئاخشىمى چاۋارغا زايىت بەگنىڭ ئۆيى ئەكچە قالدى. * ئۇلار ئىككىسى ئەكچە پاراڭلاشتى.

ئەكچىتمەك «ئەكچىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەكچىتىلمەك «ئەكچىتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەكچىمەك پ. ئارتۇق نەملىكى كۆتۈرۈلۈپ نەمخۇش ھالەتكە كەلمەك، سۇيى قاچماق، چالا قۇرۇماق: باھار ئاپتېپىنىڭ تەپتىدىن توڭلار ئېرىپ، يەرلەر خېلى ئەكچىپ قالدى.

ئەكس [ئە] ① ئى. بىرەر نەرسىنىڭ سىلىق، يالتىراق يۈزىدە كۆرۈنگەن باشقا بىر نەرسىنىڭ تەسۋىرى، شەكلى :ئەكس ئەتمەك. * قىز ئاستا ـ ئاستا مېڭىپ دەريانىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ ـ دە، ئېڭىشىپ تۇرۇپ، ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئۆزىنىڭ چىرايىنىڭ سۇدىكى ئەكسىنى كۆرۈپتۇ. ② سۇپ. زىت، تەتۇر، قارىمۇقارشى :ئەكس تەسىر. * زىددىيەتلەرنىڭ ھەممىسى مۇئەييەن شارائىتقا ئاساسەن، ئۆزلىرىنىڭ ئەكس تەرىپىگە ئايلىنىپ تۇرىدۇ. ③ سۇپ. قايتىلانغان، قايتا ئايان بولغان: ئەكس سادا.

ئەكسىچە رەۋ ① كۆتۈلگەن ۋە ئارزۇ قىلىنغانغا پۈتۈنلەي قارشى ھالدا، تەتۇرىچە : مەن چوڭ يىغىننى كېچىكتۈرۈپ ئاچىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم، لېكىن ئۇ پەرزەنتىنىڭ ئەكسىچە، بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئېچىلدى. ② خاتا ھالدا : بىز ئۇلارنىڭ تېپىشلىرىگە ئۇنىڭدىن ئاشۇرۇپراق تېپىش بىلەن جاۋاب قايتۇرماي، ئەكسىچە بۇ بىچارىلەرگە رەھىم قىلىشىمىز لازىم ئىكەن. ③ قارىمۇقارشى باغلىغۇچى رولىدا كېلىدۇ :ئارسلان نانغا قارامۇ قويمىدى، ئەكسىچە ئارقىغا سۈرۈلۈپ پارتىنىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىشقا ھەرىكەت قىلدى.

ئەكسىلھەرىكەت ئى [ئە] ئىنقىلابقا قارشى ئېلىپ بېرىلغان بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەت.

ئەكسىلھەرىكەتچى ئى. ئەكسىلھەرىكەت تەرەپدارى، ئەكسىلھەرىكەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئەكسىلھەرىكەتچىلىك ئى. ئەكسىلھەرىكەت بىلەن شۇغۇللىنىش پائالىيىتى.

ئەكسىلئىنقىلاب ئى [ئە] ئىنقىلابقا، ئىنقىلابىي ھاكىمىيەتكە قارشى، ئەكسىيەتچىل ھەرىكەت.

ئەكسىلئىنقىلابچى ئى. ئەكسىلئىنقىلاب تەرەپدارى ياكى قاتناشچىسى.

ئەكسىلئىنقىلابچىلىق ئى. ئەكسىلئىنقىلاب بىلەن شۇغۇللىنىش پائالىيىتى.

ئەكسىلئىنقىلابىي سۇپ. ئىنقىلابقا قارشى تۇرىدىغان، ئىنقىلابقا دۇشمەنلىك قىلىدىغان: قاماقتىكى جىنايەتچىلەر ئارىسىدا ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايەتچىلەر ئازايدى.

ئەكسىنچە رەۋ ← **ئەكسىچە** : ئۇ سېنىڭ يامان گېپىڭنى قىلمايدۇ، ئەكسىنچە دائىم دېگۈدەك سېنى ماختاپلا يۈرىدۇ.

ئەكسىيەتچى ① ئى. ئىلگىرىلەشكە، ئىنقىلاب ئىشلىرىغا قارشى، ئاغدۇرۇلغان تۈزۈم تەرتىپلىرىنى ساقلاپ قېلىش، تىكلەش تەرەپدارى ياكى ئۇنىڭ قاتناشقۇچىسى. ② سۇپ. ئىنقىلاب تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلغان سىنىپلارنىڭ مەنپەئەتىنى ئۇچۇن كۈرەش قىلىدىغان، ئاغدۇرۇلغان سىنىپلارنىڭ ئىددىيەسىگە مەنسۇپ بولغان :ئەكسىيەتچى كۆچلەر.

ئەكسىيەتچىل سۇپ. ئەكسىيەتچىگە خاس، ئەكسىيەتچىگە مايىل :كونا جەمئىيەتنىڭ ۋە ئەكسىيەتچىل ئىدىيە ـ قائىدىنىڭ زىيادىكەشلىكىگە ئۇچراش جەھەتتە ئۇ بىزگە ئوخشاپ كېتىدۇ، بىراق باشقا جەھەتلەردە زادىلا ئوخشاشمايدۇ.

ئەكسىيەتچىلەشمەك پ. ئەكسىيەتچىلىك بىلەن شۇغۇللانماق، ئەكسىيەتچى بولماق.

ئەكسىيەتچىللىك ئى ← **ئەكسىيەتچىلىك**: لېكىن بىلىش نەزەرىيەسىنىڭ ۋەزىپىسى بۇ خىل تەسەۋۋۇرنىڭ چىن ئەمەسلىكىنى، خىيالىيلىقىنى ۋە ئەكسىيەتچىللىكىنى كۆرسىتىشتىن ئىبارەت.

ئەكسىيەتچىلىك ئى. ئەكسىيەتچىلەرگە خاس ھەرىكەت ۋە پائالىيەت.

ئەكمەچ ئى. دىيال. ئەپكەچ.

ئەكمەك پ. ئۇرۇقنى يەرگە چاچماق؛ تېرىماق؛ تىكمەك: ئارپا ئەككەن ئارپا ئالار، بۇغداي ئەككەن بۇغداي ئالار (ماقال). * بەرسەڭ ئالمىسەن، ئەكسەڭ ئورىسەن (ماقال). * بىرنى كەسسەڭ، ئوننى ئەك (ماقال).

ئەكى رەۋ. دىيال. ئاندىن كېيىن.

ئەكىتىشمەك «ئەكەتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى : ياسىمان يۇگۈرۈپ ئېتىزغا كېلىپ بولغۇچە بالىلار ئېتىزدا باققان مالىلىرىنى ئاللىقاچان ئەكىتىشكەنىدى.

ئەكىتىلمەك «ئەكەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى : دادام قالدۇرۇپ كەتكەن ھېلىقى نەرسىنىڭ كىم تەرىپىدىن قاچان ئەكىتىلگەنلىكى بىزگە نامەلۇم.

ئەكىرگۈزمەك «ئەكىرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بۇ يىل چەتئەل نۇرغۇن مال ئەكىرگۈزدى.

ئەكىرگۈزۈلمەك «ئەكىرگۈزمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەكىرمەك پ [ئېلىپ + كىرمەك] باشلاپ، كۆتۈرۈپ، ئېلىپ كىرمەك :بىر چاغدا خوتۇن چىقىپ قازاندا قالغان گۆشلەرنى تاۋاققا ئېلىپ، بايۋەچچىنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپتۇ.

ئەكىرىشمەك «ئەكىرمەك»پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى : خىزمەتداشلىرى ئۇنىڭ ئۈي كۆچۈشىگە ھەمكارلىشىپ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى ئۆيىگىچە ئەكىرىشتى.

ئەكىرىلمەك «ئەكىرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى : فارۇخ ئوغرىلىق جىنايىتى بىلەن ئەيىبلىنىپ كۇرسقا ئەكىرىلدى.

ئەكىلىشمەك «ئەكەلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەكىلىنمەك «ئەكەلمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى : بۇگۈن كىتابخانىدىن نۇرغۇن لۇغەتلەر ئەكىلىندى.

ئەگەر باغل [پ] شەرت بېقىندى جۇملىنىڭ بېشىدا كېلىپ «ـ سا، ـ سە» ۋە باشقا شەرت قوشۇمچىلىرى بىلدۈرگەن مەنىنى كۆچەيتىپ كېلىدۇ : ئەگەر سەن كەلمىگەن بولساڭ، بۇ چاتاق ئۈزۈلمەيتتى.

ئەگەرچەندە باغل ← **ئەگەر**: ئەگەرچەندە بۇنىڭغا يەنە نارازى بولىدىكەنسەن، بارىدىغان يېرىڭنى ئۈزۈڭ ئويلاپ كۆر !

ئەگەردە باغل ← **ئەگەر**: ئەگەردە بەدەندە ۋىتامىن A كەم بولسا بەدەننىڭ ئۆسۈشى ئاستىلاپ كېتىدۇ.

ئەگەشتۈرمەك «ئەگەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : سادىق ئەمدى ئۆز ھەمراھلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، سۇ چىقىرىش ئېغىزى تەرەپتىكى دامبا ئۈستىگە يۇگۈردى.

ئەگەشتۈرۈشمەك «ئەگەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەگەشتۈرۈلمەك «ئەگەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى : شۇ چاغدا ھويلىغا ئەگەشتۈرۈلۈپ كىرگەن ئەسئەت قىزاردى ۋە ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە ھودۇقتى.

ئەگەشمە سۇپ. ئەگەشكۈچى، ئەگىشىپ كېلىدىغان :ئەگەشمە بۆلەك.

ئەگەشمەك پ ① ئارقىسىدىن ماڭماق، كەينىدىن بارماق :ئەك ئاخىرىدا تەكلىپ قىلغان شۇ چوكانغا ئەگەشتىم ـ دە، يۈرۈپ كەتتىم. ② بىرەر كىشىنى دوراپ، تەقلىدىي ئىش ـ ھەرىكەت قىلماق؛ بىرەر كىشىنىڭ گېپىگە كىرمەك : مەن ئون يىل ساڭا ئەگەشتىم. ③ رەۋىشداش شەكىلدە «... گە ئوخشاش» مەنىسىدىكى تىركەلمە رولىدا كېلىدۇ: دۇنيانىڭ ئاۋاتچىلىقىغا ئەگىشىپ، قەشقەرمۇ ئاۋاتلىشىپ كېتىۋېتىپتۇ.

ئەگدۈرمەك «ئەگمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : ئاكتېرلار قاۋاتلىقنى باش ئەگدۈرمەكچىدى.

ئەگرۈم ئى. دىيال ① ئەگىلىدىغان جاي، ئەگىلىپ ئوتتۇرىدىغان يەر، تۇمشۇق، دوقمۇش. ② ئازگال، سۇ ئەگىپ يىغىلىپ قالغان يەر.

ئەگرى سۇپ ① قىڭغىر، ئېگىلگەن :بوۋاي ئەنە شۇ ئەگرى دەرۋازىدىن چىقىپ، رەستىلەرنى ئايلىنىپ، دوپپا بازىرىغا بارىدى. ② كۆچمە. ناتوغرا؛ ساپ بولمىغان، ناپاك :ئەگرى سۆز. ئەگرى قول. ئەگرى غەرەز.

ئەگرى ـ بۈگرى ← ئەگرى ـ توقاي : ئاپتوموبىل ئەگرى ـ بۈگرى تاغ يولىدا توختىماي ئىلگىرىلەيتتى.

ئەگرى ـ توقاي قىڭغىر ـ قىيسىق، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل، توز ئەمەس، يىلان باغرى :ئەگرى ـ توقاي يول.

ئەگرى ـ توقايلىق ① ئەگرى ـ توقاي ھالەت :يولنىڭ ئەگرى ـ توقايلىقى. ② كۆچمە. جاپا ـ مۇشەققەت، توسالغۇ :كىشىلەر ھايات ئىدا ھەرخىل ئەگرى ـ توقايلىقلارغا يولۇقىدۇ.

ئەگرى ـ دوناي ← ئەگرى ـ توقاي :ئەگرى ـ دونلاي ئېرىق.

ئەگرىسۇناي ئى [ئەگرى + سۇناي] <بوت>چوقا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى سېرىق، تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. ئۇ قانىنى تولۇقلاش، يۇرەكنى كۈچەيتىش رولىغا ئىگە.

ئەگرىلىك ئى. ئەگرى ھالەت، ئەگرى شەكىل : سىلى ئايال تۇرۇقلۇق توغرا بىلەن ئەگرىلىكنى بىلگەن يەردە، مەن ئەلۋەتتە بىلمەن ـ دە.

ئەگزىك ئى. بېلىق تۇتىدىغان تورنىڭ ئىككى يان تەرىپى.

ئەگمە ① سۇپ. ئېگىلگەن، ئېگىپ ياسالغان؛ ياي شەكىللىك: ئەگمە كۆۋرۈك. ئەگمە ئىشىك. ② ئى. ئېگىلگەن جاي : دېرىزىنىڭ ئەگمىسى.

ئەگمەچ سۇپ ← **ئەگمە** : ئۇنىڭ ھۆسنىگە ماس كەلمەيدىغىنى ئوڭ قېشىنىڭ ئەگمەچ، سول قېشىنىڭ تۇزلۇكى ئىدى.

ئەگمەك پ ① ئېگىلگەن ھالەتكە كەلتۈرمەك، ئەگرى قىلماق: قولنى ئەگمەك. شاخنى ئەگمەك. ② پۈكمەك، مۇكچەيمەك: نۇر بوۋاي ئۆتمۈشتە دەرد ـ ئەلەم چەككەن، زۇلۇمنىڭ تاغلىرى قەددىنى ئەگكەن.

ئەگۇز ئى. دىيال. قار سۈيى.

ئەگۈزمەك پ. دىيال. سىلكىنمەك: دەرەخ ئەگۈزدى.

ئەگۈش ئى. دىيال. داشقال.

ئەگۈن ئى. ئۇستى ئەگمىلىك ۋادەك شەكىلدە ياسالغان ياغاچ دەرۋازا.

ئەگىتمە ① سۇپ، ئەگمىلىك دەرۋازا. ئەگرى قىلىنغان، ئەگىتىلگەن : ئەگىتمە يول. ② ئى. ئەگىتىلىپ ئوتتۇرىدىغان، ئەگىلىدىغان جاي، ئەگىتمە يول، دوقمۇش: مەن ئەگىتمىدىن ئوتتۇرىمىلا ئۇ يەرگە يېتىپ بارىمەن. ③ سۇپ. مەقسەت ئۈدۈل ئېيتىلماي، باشقىچىراق ئېيتىلغان : ئەگىتمە گەپ.

ئەگىتمەك «ئەگمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : ئاشۇ تاشلاردىن سالىنى ئەگىتىپ بىخەتەر ئوتتۇپ كېتىش ئاسان ئىش ئەمەس.

ئەگىتىلمەك سۇپ. مەقسەت ئۈدۈل ئېيتىلماي، باشقىچىراق ئېيتىلغان، ئەگىتىپ ئېيتىلغان، يامان: ئەگىتىلمەك، سوئال: مەنىلىك گەپلەر توختىماي ماڭا ئېيتىلىپ كېلىۋاتاتتى، ئەمدى بۇنىڭغا نېمە دېيىش كېرەك؟

ئەگىتلىمەك «ئەگىتمەك» پېئىللىنىش مەجھۇل دەرىجىسى: يۇقىرىدا گەپ بىرمۇنچە ئەگىتلىپ ئۇنىڭ نامى ـ ئەمەلى تونۇشتۇرۇلدى.

ئەگىز ئى. ئەتىياز ۋاقتىدىكى ئېرىگەن قار ـ مۇز : ئەگىز سۇيى.

ئەگىزئوت ئى [ئەگىز + ئوت] <بوت> چىنىگۈل ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، كىچىك، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ دالىدا ئۆسىدىغان ئوت ـ چۆپ بولۇپ ، دورا ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

ئەگىشمەك «ئەگمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەگىلدۈرمەك «ئەگىلمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شوپۇر ماشىنىسىنى شورلۇق دۆڭلۇك ئارىسىدا ئەگىلدۈرۈپ يۇرۇپ خېلى ماڭدى.

ئەگىلمە ئى. ئەگىلگەن، قايرىلغان جاي : ئۆستەڭنىڭ ئەگىلمىسى.

ئەگىلمەك «ئەگمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەگىم ① سۈپ. ئەگىلگەن، قايرىلغان: ئەگىم ـ ئەگىم يوللاردىن ئىز كېلىدۇ يار سەنەم، قىزىل تونىنى پۈركىنىپ قىز كېلىدۇ يار سەنەم ! ② ئى. ئەگىلگەن، قايرىلغان جاي : ياغاچ كۆۋرۈكنىڭ يۇقىرىسىدىكى ئەگىم يېنىدا بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ تۇرغان يەنە بىر چوڭ بۇلاق بار ئىدى.

ئەگىم ـ ئەگىم نۇرغۇن ئەگىم : ئەگىم ـ ئەگىم يوللار.

ئەگمەك پ ① ئۇدۇل ماڭماستىن يان تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ ماڭماق : تۇرسۇن يولدىن ئەگىپ ئۇدۇل ئۆيگە ماڭدى. ② بىرەر ئورۇن، بىرەر نەرسە، بىرەر كىشىنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرمەك: ئېگىز ـ ئېگىز تاغ باشىدا قۇرغۇي ئەگىيدۇ، قۇرغۇي ئەمەس تاغ باشىدا يارىم ئەگىيدۇ. ③ يوقلىماق، كېسەل يوقلىماق، ھال سوراپ كەلمەك، كۆرۈشۈپ كەلمەك: بالىلارنى ئەگىپ كەلدىم. ④ پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك : زەيتۇنەمنىڭ كۆڭلى چېچىلىپ كۆزىدە ياش تامچىلىرى ئەگىدى.

ئەگىن ئى. ئۇچا، ئۇستىباش، كىيىم ـ كېچەك.

ئەڭ رەۋ. ناھايىتى، بەك : ئەڭ ياخشى. ئەڭ تاتلىق.

ئەڭدىمەك پ. دىيال. پېيىگە چۈشمەك، پايلىماق.

ئەڭكىزە باغل. جات. ئاندىن، ئاندىن كېيىن.

ئەڭگۈشتەر ئى [پ] ① ئالتۇن، ياقۇت قاتارلىق قىممەت باھالىق مېتال ۋە تاشلاردىن ياسالغان ئۈزۈك. ② كۆچمە. خاسىيەتلىك، نۇرغۇن نەرسىنى قىلىشتا قۇدرەتلىك نەرسە، يول، نىشاننى كۆرسەتكۈچى: بوۋاي كۆزلىرىنى يىراقلارغا تىكىپ : — يېزا ئىگىلىك پەن ـ تېخنىكىسى بىزنىڭ ئەڭگۈشتەرىمىز، — دېدى.

ئەڭگى ـ تەڭگى بولماق دىيال. بېشى قايماق، ئېسى چىقماق.

ئەڭگىز ① ئى. سوغۇق مەنجەز، سوغۇقلۇق : بۇ بالىنىڭ ئەڭگىزى ئېشىپ قالغان ئوخشايدۇ. ② سۈپ. كۆچمە. سوغۇق ئاشقان؛ تېرىككەك؛ يىغلاڭغۇ : بۇ بالا بەك ئەڭگىز بالا بوپتۇ.

ئەڭگىزلىك ① سۈپ. سوغۇق مەنجەزلىك : بۇ بالا سەل ئەڭگىزلىك بالا بولۇپ قالدى. ② ئى. كۆچمە. تېرىككەكلىك؛ يىغلاڭغۇلۇق: ئەڭگىزلىك قىلماق.

ئەڭگىل ئى. دىيال. بىر خىل قىزىل ئۇنسىمان نەرسە بولۇپ، يۇزنى ھەمدە لەۋنى بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئەڭلىك ئى. ئايالالارنىڭ مەڭزىگە، كالپۇكىغا سۈرتىدىغان قىزىل سۈرمە.

ئەڭلىكئوت ئى [ئەڭلىك + ئوت] <بوت> ئەڭلىكئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرماقلىرى توپلىشىپ ئۆسىدۇ ۋە ساپاقسىز كېلىدۇ، مېۋىسى قاتتىق، شەكلى تۇخۇمسىمان ۋە سۇس قوڭۇر رەڭدە بولىدۇ؛ يىلتىزى تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ.

ئەل ئى ① بىرەر جايىنىڭ ئادەملىرى، ئاھالىسى، خەلقى : ئەلنىڭ قۇلىقى ئەللىك (ماقال). ② يۇرت، دىيار، مەملىكەت : چەت ئەل. ③ بىرەر قەبىلىگە مەنسۇپ ئادەملەر؛ قەبىلە.

ئەلا (ئەلاسى) سۈپ [ئە] ① سۈپىتى، پەزىلىتى جەھەتتىن ئەڭ ياخشى، ئەڭ يۇقىرى؛ ئېسىل: ئەلا سۈپەت. ئەلا سورت. * يۈز ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا (ماقال). ② مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىلمىي نەتىجىسىنى كۆرسىتىدىغان ئەڭ يۇقىرى باھا : ئەلا نەتىجە. ئەلا ئوقۇغۇچى. ③ ئەر ۋە ئاياللارنىڭ ئىسمى.

ئەلاچى ① سۈپ. ئاساسىي پەنلەرنىڭ ھەممىسىدە ئەلا نەتىجىگە ئېرىشكەن، ئەلا ئوقۇغان : ئەلاچى ئوقۇغۇچى.

ئەلاچىلىق ئى. ئەلا نەتىجىگە ئېرىشىش، ئەلا بولۇش ئالاھىدىلىكى : دىلدار ئەلاچىلىقنى قولدىن بەرمىدى.

ئەل ـ ئاغىنە دوست ـ بۇرادەر، دوست ـ يارەن: مەھەللىدىكى ئەل ـ ئاغىنىلەر بىلەن ئۆچرىشىشقا ئالدىرىدىم.

ئەل ـ ئاغىنىچىلىك ← **ئەل ـ ئاغىندارچىلىق.**

ئەل ـ ئاغىندارچىلىق ئەل ـ ئاغىنىلىك، دوست ـ بۇرادەر ـ لىك، يار ـ بۇرادەرلىك مۇناسىۋەت: مەن ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق يىللاردىن بېرى ئەل ـ ئاغىندارچىلىق قىلىپ كېلىۋاتىمەن.

ئەل ـ ئاغىنىلىك ← **ئەل ـ ئاغىندارچىلىق.**

ئەلالاشتۇرماق ① «ئەلالاشماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار تىجارەت ھېسابىاتىنى باشقۇرۇش سىستېمىسىنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈپ ئەلالاشتۇرىدۇ. ② ئەلا قىلماق، ئەلا ياكى ئەلالاشقان ھالەتكە كەلتۈرمەك: باينغولىن ئوبلاستى ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇھىتىنى ئەلالاشتۇردى.

ئەلالاشتۇرۇشماق «ئەلالاشتۇرماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىرقانچە رايون بىر بولۇپ، تۇرپان رايونىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇھىتىنى ئەلالاشتۇرۇشتى.

ئەلالاشتۇرۇلماق «ئەلالاشتۇرماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىرقانچە يىلدىن بۇيان، پېچان ناھىيەسىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇھىتى ئەلالاشتۇرۇلدى.

ئەلالاشماق پ. ئەلا، ياخشى بولغان ھالەتكە كەلمەك؛ ئەڭ ياخشى، قولاي بولماق؛ ياخشىلانماق: رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇھىتى ئەلالاشتى.

ئەلەددامام رەۋ. دىيال. دائىم، ھەر زامان.

ئەلەس سۈپ. كۆزى بىر يانغا قىيپاش قارايدىغان، ئالىغاي : بۇ ئادەمنىڭ ئەلەس كۆزلىرىدىن يا ئىچكەنلىكى، يا چەككەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئەلەس ـ بۇلەس دىيال. ئالا ـ چەكمەن: ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەلەس ـ بۇلەس بولغىلى تۇردى.

ئەلەسلەشمەك پ. كۆزى سەل يۇمۇلۇپ، خىرە كۆرىدىغان ھالەتكە كەلمەك : كۆزلىرى مەستلىكتە ئەلەسلەشكەن ياشقىنا ئىككى يېزا يىگىتى ئەتراپتىكى كىشىلەرگە قۇشىيىپ قارىشىپ تۇراتتى.

ئەلەڭ ئىم. ئىككى تەرەپكە كۆچسىز چايقىلىش، ئېغىناش.
ئەلەڭ ـ ئەلەڭ «ئەلەڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.
ئەلەڭ ـ سەلەڭ ئۆيان ـ بۇيانغا كۆچسىز چايقالغان، ماغدۇرسىز، ھالسىز : ئۇ بىرنەچچە يىل بالا دەردىدىن ئەلەڭ ـ سەلەڭ يۈردى.
ئەلەڭگۇ ئى ① ئېزىتقۇ، ئالۋۇن، يالقۇن. ② بېشارەت، بەلگە : ئۇنىڭ ئاۋۇ كۆنكى شادلىق ئۇچقۇنلىرى نۇرلىنىپ تۇرغان قارا كۆزلىرىدە، ئەمدى ئەلەم ۋە ئۇمىدسىزلىك ئەلەڭگۈسى كۆرۈنەتتى.
ئەلەڭگۇ ـ بەلەڭگۇ ئۇ ـ بۇ، ئۇنداق ـ مۇنداق... قاتارلىقلار: ـــ ماۋۇ بالا بىزنى باشقۇرمىغان بىلەن ئاتالرنىڭ قارنى، ھارۋىنىڭ جابدۇقى، ئەلەڭگۇ ـ بەلەڭگۇلىرىنى شۇ باشقۇرىدۇ ئەمەسمۇ، ـــ ھېزىم تېرىق قىزىشىپ سۆزلەپلا كەتتى.
ئەلەڭگۇلۇك ئى. ئەلەڭگۇ ھالەت، ئەلەڭگۇ كەيپىيات : قاسىم غەزەپلىنىپ شۇنداق دېگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئاللىقاچان ئەلەڭگۇلۇك پەيدا بولغانىدى.
ئەلەڭگۇلىمەك پ. دىيال. يالقۇنلىماق.
ئەلەڭلەشمەك پ. كۆزى قاراڭغۇلىشاي دەپ قالماق، كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلماق: ئىلياسنىڭ مەستلىكتە ئەلەڭلەشكەن كۆزلىرى ئويناپ كەتتى.
ئەلەڭلىمەك پ. ئىككى تەرەپكە كۆچسىز چايقالماق، ئېغىنىماق: ئۇ كەپىدىن چىقىپ ئەلەڭلەپ ئىككى تەرىپىگە نەزەر سالدى.
ئەلەم I (**ئەلەم**) ئى [ئە] <دىن> شەرىئەت يولى بىلەن چىقىرىلغان پەتىۋانى تەستىقلايدىغان ياكى رەت قىلىدىغان دىنىي زات؛ باش مۇپتى، دىنىي ئۆلىما : ئەلەم ئاخۇنۇم.
ئەلەم II ئى [ئە] ① جىسمانىي ئازاب، ئاغرىق :ئەلەم كۆرۈشى. * نىياز ئۇزاق يىلغىچە كېسەل ئازابىنى تارتىپ، ئۆمرى ئەلەم بىلەن ئۆتتى. ② روھىي ئازاب، دەرد ـ ھەسرەت : ئەلەم بولماق. ئەلەم تارتماق. ئەلەم چەكمەك. ③ قەست، ئۆچ، قىساس: سىز بىكاردىن ـ بىكار شۇنچە ئاچچىقلاپ كېتىپسىز، ئۇنىڭدىن ئالالمىغان ئەلەمنى ئۆزىنى مەندىن ئالماقچىمۇ؟
ئەلەم III ئى [ئە] ① بايراق، تۇغ : ئەلەمنى كۆرۈنۈپ، دۈمباق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ② مازارلارنى تاۋاپ قىلغۇچىلار تەرىپىدىن شۇ مازارلارغا ئېسىلغان لاتا.
ئەلەمدار ئى [ئە + پ] <ھەرب> ئەلەم (بايراق، تۇغ) كۆتۈرگۈچى؛ بايراقدار : جەڭ مەيدانىدا ئەلەمدارلار ئەلەمنى كۆتۈرۈپ سەپنىڭ ئالدىدا ماڭدى.
ئەلەمداش ئى. دەرد ـ ئەلەمنى بىللە تارتقۇچى: مۇنار ئۇلىنى تىترەتكەن پىغانلىق ئاھ ـ نىداسىدىن، ناۋاسىدىن بېرىپ ئىلھام ئەلەمداش يارىغا تاشۋاي.
ئەلەمزادە سۆپ [ئە + پ] يېزىت. يۇرىكى دەرد ـ ئەلەمگە توشقان، ئەلەم چەككەن، دەرد ـ ئەلەم تارتقان : ئېرپان سۆيى ئەلەمزادىلەر قەلبىگە يەتسۇن، ئوقۇش ئۇچۇن كەتكەن ئىنسىم مۇرادىغا يەتسۇن.
ئەلەمزادە بولماق ئەلەمگە تولماق: ئۇنىڭ كۆڭلى ئەلەمزادە بولدى.
ئەلەمسىز سۆپ. دەرد ـ ئەلەم تارتمىغان، دەرد ـ ئەلەمى يوق، ئەلەمدىن خالىي: سەھەر ـ سۇبھى چىمەن باغلار ئارا سايرايدۇ خۇش كاككۇك، ئەلەمسىز كۆلكە يار ئەمدى مېنىڭدەك كۆڭلى سۇلغونغا.
ئەلەمكارانە رەۋ [ئە + پ] يېزىت. ئەلەملىك ئىپادە بىلەن، ئەلەملىك قىياپەتتە: خۇسۇسەن شۇ كۈنى ھەربىي ئىشتابتا، بايان قىلغان پىكىرنى قايتا ـ قايتا، يەنە ئېيتتى روبىرتقا مەيۇسانە، ئۆزۈن ـ قىسقا تىنىپ ئەلەمكارانە.
ئەلەملىك سۆپ. دەرد ـ ئەلەمى بار، دەرد ـ ئەلەم تارتقان : ـــ بۇ تۆھمەت ! پارتىيە ئادىل، تەكشۈرۈڭلار! ـــ دېدى قىز ئەلەملىك كۆز ياشلىرىنى ئېرتىپ تۇرۇپ.
ئەلەنجە ئى. دىيال ① ئامال، ئىلاج، چارە، تەدبىر. ② ئىزا، ئاھانەت.
ئەلەيھىسسالام ئى [ئە] پەيغەمبەرلەرنىڭ نامىغا ئۇلىنىپ كېلىپ «ئاللانىڭ رەھمىتى ئۇنىڭغىمۇ بولسۇن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.
ئەلپاز (ئەلپازى) ئى [ئە] ھالەت، قىياپەت، تۇرق، ئەپت : ئەلپازى ياخشى. ئەلپازى يامان.
ئەلتەك سۆپ. ئەلگە ئارىلاشقاق، ئارىلاشقاق، چىقىشقاق، كۆپرەك باشقىلار بىلەن بىللە يۈرۈشكە ئامراق، يېتىرقىماي-دىغان: ئەلتەك بالا.
ئەلتىرە ئى. تۇغۇلۇپ بىر ئايغىچە ئارىلىقتا سويۇلغان قوزىنىڭ تېرىسى : ئۇ بېشىغا كۆچا كۆرپىسىدە تىكىلگەن چىرايلىق قۇلاقچا، ئۇستىگە ئەلتىرە ياقا تۇتۇلغان سوكنا چاپان كىيىۋالغانىدى.
ئەلتىرىچى ئى. ئەلتىرىنى ئېلىپ ـ سېتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.
ئەل ـ جامائەت ئەل ۋە جامائەت، يۇرت خەلقى: ئۇزاق يىل كېسەل ئازابىنى تارتقان ئۆمەر ئاكىنى مەھەللىدىكى ئەل ـ جامائەت يىغىلىپ يوقلىدى.
ئەلچى ئى ① بىر تەرەپ يەنە بىر تەرەپكە مەلۇم ھاجەت، تاپشۇرۇق بىلەن ئەۋەتكەن كىشى، ئىككى ئوتتۇرىدا ۋاستىلىك رول ئويناىدىغان ئادەم : ئەلچى قويماق. ئەلچى ئەۋەتمەك. ② دىپلوماتىك ۋەكىللىرىنىڭ ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىسى ۋە شۇ ئۇنۋانغا ئىگە بولغان ئادەم؛ دىپلومات: جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ رۇسىيەدە تۇرۇشلۇق ئەلچىسى. ③ كۆچمە. دېرەك (خەۋەر) بەرگۈچى نەرسە، بەلگە : تۇرنا ـــ باھارنىڭ تۇنجى ئەلچىسى ھېسابلىنىدۇ.
ئەلچى بولماق ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالماق، ئۆتىمەك، ئەلچىلىككە تەيىنلەنمەك: ئۇ گېرمانىيىدە باش ئەلچى بولۇپ تۇرغان. * ئۇ ئىككىسى دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتىدا ئىشلەيدىغان داۋۇت ئىسمىلىك بىر يىگىت نامىدىن باھار قىزغا ئەلچى بولۇپ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى.
ئەلچى قويماق ئەلچى ئەۋەتمەك: بەشكېرەمدىن ئەنجۇر ئالدىم يەكەندىن راۋاپ، ئاتىڭىزغا ئەلچى قويسام بەرمەيدۇ جاۋاب.
ئەلچىخانا ئى. بىر مۇستەقىل دۆلەتنىڭ يەنە بىر مۇستەقىل دۆلەتتە تۇرۇشلۇق دىپلوماتىك ۋاكالەت ئورنى.
ئەلچىلىك ئى. ئەلچى بولۇش ئىشى ، ۋەزىپىسى: رەنا :ـــ ئوبدان ئاپا. ئەتىلىككە ئابلىز تاغام ئەلچىلىككە كەلمەكچى، سىز ماقۇل بولۇڭ جۇمۇ! ـــ دەپ ئاپىسىنى قۇچاقلىدى.
ئەل ـ دوست ئەل ۋە دوست، يار ـ بۇرادەرلەر.
ئەلقىساس ئى[ئە] قىساس، ئىنتىقام، ئۆچ.
ئەلقىساسۇمنەلھەق ئىم [ئە] قىساس ئېلىش ھەق ۋە قىلىشقا تېگىشلىك ئىش دېگەن مەنىدىكى بىر كەمە.
ئەلقىسسە باغل [ئە] «ھېلىقى قىسسەنىڭ ئۆزىگە كەلسەك؛ شۇنداق قىلىپ» دېگەن مەنىدىكى باغلىغۇچى رولىدىكى سۆز : ئەلقىسـ-

سە، شۇنىڭدىن كېيىن، شاھ خىسراۋ شەھەرگە قايتىپ، ئىككى ئاغىچە-سىنى قويۇپ بەردى.

ئەلكۇن ئى، جامائەت، خالايىق، ئاممە، يۇرت ئەھلى : ئەگەر بۇ ئىشنى ياخشى ئورۇندىمىساڭ، ئەلكۇننىڭ ئالدىدا خجالەتچىلىكتە قالى-مىز. * ئۆيدە پەرزەنت، سىرتتا ئەلكۇن ئىززىتىنى بىلمىدىڭ. * ئەلكۇن ئالدىدا سەتچىلىككە قالىدىغان ئىشنى قىلمايلى.

ئەلكېزەر سۈپ [ئەل + كېزەر] سەرگەردان، مۇساپىر، يۇرتمۇ يۇرت، شەھەرمۇشەھەر ئارىلاپ يۇرىدىغان : ئەلكېزەر ئادەم.

ئەلكېزەرلىك ئى. سەرگەردانلىق، مۇساپىرلىق، بۇرۇنقى يۇرت ئارىلاپ يۇرۇش ئىشى ، سەپەر قىلىش ئادىتى : ئۇنىڭ يېرىم ئۆمرى ئەلكېزەرلىك بىلەن ئۆتتى.

ئەلگەك ئى. يۇمىلاق قاسقانلىق، ئاستىغا تور بېكىتىلگەن، ئۇن تاسقايدىغان سايمان : ئەلگەككە چىقىپ ئەرگە تېگمىتۇ (ماقال).

ئەلگەكتىن ئۆتكۈزمەك ياخشى - ياماننى ئايرىماق، ئىنچىكىلىمەك، قىلنى قىرىق يارماق : ئانداق ئاسان ئىش يوق، ھەربىر ئوقۇغۇچىنى نەچچە ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ ئاندىن تەستىقلايدىكەن.

ئەلگەكچى ئى. ئەلگەك ياسايدىغان ۋە ساتىدىغان كىشى.

ئەلگەكچىلىك ئى. ئەلگەك ياساش ئىشى، ئەلگەك ياساش كەسپى : ئەلگەكچىلىك قىلماق.

ئەلگەكلىك سۈپ ① ئەلگىكى بار، ئەلگەك كۆتۈرگەن. ② ئەلگەك قىلىشقا بولىدىغان، ئەلگەككە يېتىدىغان : بىر ئەلگەكلىك تور.

ئەللامە ئى [ئە] يېزىت ① ئىلىم - پەننىڭ بىر ياكى بىرنەچچە ساھەسىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن بىلىملىك ئادەم: خەلقىمىز زىيالىيلارنىڭ ھەقىقەتنى تىلى ۋە قەلىمىدىلا ئەمەس، بەلكى ھەرىكىتىدە چۈشەندۈرىدىغان ھازىرقى زامان ئەللامىلىرىدىن بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. ② مەلۇم ئىش، مەلۇم ساھەنىڭ ئەڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغىنى : بۇ پالۋانغا بۇ شەھەردىكى چېلىشچىلارنىڭ ئەللامىسىمۇ تەڭ كېلەلمەيدۇ.

ئەللەشمەك پ ① ئەلگە سىڭىپ كەتمەك، ئۆزلىشىپ كەتمەك. ② ئەل سايان بولماق. ③ كۆنمەك.

ئەللەي ئى ① بوۋاق بالىنى ئۇخلىتىشتا ئېيتىلىدىغان سۆز : ئەللەي ئەتمەك. ② بوۋاق بالىنى ئۇخلىتىشتا ئېيتىلىدىغان ئاھاڭلىق قوشاق : ئەللەي ئېيتماق.

ئەللەي ئەتمەك ← **ئەللەيلىمەك:** دەرمان كېتىپ ھاردۇق يەتتى، بارغان بويى ئۇخلاپ كەتتى. شىلدىرلىغان كۆك قومۇشلار، دەردەمنلەرنى ئەللەي ئەتتى.

ئەللەي - ئەللەي «ئەللەي» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

ئەللەيلەتمەك «ئەللەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : بوۋاقلار ئانىلىرىنىڭ كۆكسىگە چىڭ چاپلىشىپ چىرقىراشماقتا، ئانىلار ئەللەيلىتىپ بەزلىمەكتە.

ئەللەيلەشمەك «ئەللەيلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ئەللەيلەنمەك «ئەللەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۆلىنىپ ناخشا - كۈيۈڭ بۆشۈكىگە، تەۋرەندىم خىيالىدا ئەللەيلىنىپ.

ئەللەيلىمەك پ. بوۋاق بالىنى ئۇخلىتىش ئۈچۈن بالىنى بۆشۈككە بۆلەپ ياكى يۆگەككە ئوراپ، «ئەللەي، ئەللەي» دەپ ياكى ئەللەي قوشىقى ئېيتىپ مىدىرلاتماق، تەۋرەتمەك، ئەللەي ئەتمەك : تۇرسۇنگۇل بوۋىقىنى بۆشۈككە بۆلەپ ئەللەيلەپ ئۇخلاتتى.

ئەللىدە رەۋ. دىيال. جايىدا: ئەللىدە ئىش قىلماق.

ئەللىك I سۈپ. بىرەر ئەلگە مەنسۇپ، بىرەر مەملىكەتكە تەۋە : چەت ئەللىك مۇخبىر.

ئەللىك II سان. ئوننىڭ بەش قېتىم قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان سان : ئەللىك ياش.

ئەللىكبېشى ئى. تارس [ئەللىك + بېشى] كونا جەمئىيەتتە يېزىلاردىكى ئەللىك ئائىلىنى باشقۇرغۇچى مەھەللە ئەمەلدارى.

ئەللىكىنچى سان. تەرتىپ ئورنى جەھەتتىن 49 نىڭ كەينىدىلا تۇرىدىغان : ئەللىكىنچى بەت.

ئەلمەش - چەلمەش مۇناسىۋىتى ئىنتايىن يېقىن، ئاپاق - چاپاق، ئىچقويۇن - تاشقويۇن، ھەمنەپەس : بۇ جانجان مەنپەئەت نەمەت بىلەن سايمىنى بىر ياقىدىن باش چىقىرىدىغان ئەلمەش - چەلمەشلەرگە ئايلاندۇرۇۋەتكەندى.

ئەلمى - تەلمى ئىشنىڭ يولى، ئېپى - جېپى؛ شەرت - شارائىتى، ئوي - چوقۇرى : بىز تېخىچە بۇ ئىشنىڭ ئەلمى - تەلمىنى بىلىپ بولالمىدۇق. * بۇ يەرنىڭ ئەلمى - تەلمى بىلەن تېخى تونۇشۇپ كېتەلمىدىم.

ئەلمساق ئى [ئە] تارس. ئىنتايىن قەدىم زامان، ئەڭ بۇرۇنقى ۋاقىت : بۇ ··· بىزنىڭ مىللىتىمىز ئىچىدە ئەلمساقتىن تارتىپ بار ئادەت.

ئەلنەغمە ئى [ئەل + نەغمە] يەرلىك ئالاھىدىلىككە ھەم ئومۇملۇققا ئىگە بولغان، بىر يۇرۇشلۇك نەغمە ياكى نەغمىلەر يىغىندىسى.

ئەلنەغمىچى ئى. نەغمە قىلىش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم؛ نەغمىكەش : ناماز بامداتتىن كېيىن ئىشكىتىن بىرنەچچى بولۇپ ئەلنەغمىچىلەر كىرىپ كەلدى.

ئەلنەغمىچىلىك ئى. ئەلنەغمە بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، كەسپى: قەشقەر، كۇچا، غۇلجا كوچىلىرىدا، ساماۋار - چايخانىلاردا ئەلنەغمىچىلىك قىلىدىغان كەمبەغەل سازەندىلەر دائىم مۇقام چېلىش بىلەن كۈن كەچۈرگەن.

ئەلنەغملىك ئى. ئەلنەغمە قىلىش ھەرىكىتى ، پائالىيىتى : ئۇ سايمىئاخۇن ئورۇنلىغان خوتەن سەنمى بىلەن «چەببىيات مۇقامى» سەنمىنىڭ نوتىسىنى سېلىشتۇرۇپ، سەنەم نەغمە شەكىللىرىنىڭ ئەلنەغملىك ئاساسى بىردەك ئىكەنلىكىنى، بىر مەنبەدىن تۇسلىشىتۇرۇلگەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەن.

ئەلھاسىل باغ. [ئە] يېزىت. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، يىغىپ ئېيتقاندا، قىسقىسى، ئومۇمەن دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ : ئەلھاسىل، ئۆلكىمىزنىڭ ئىقتىسادىنىڭ كۆتۈرۈلۈشى بىلەن خەلق تۇرمۇشى كۈندىن - كۈنگە ياخشىلىنىپ كېتىپ بارىدۇ.

ئەلھال رەۋ [ئە] يېزىت. ھازىر، مۇشۇ پەيتتە، ئەينى ۋاقىتتا: ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارغا ئەلھال بار بولغان بىلىمنى نەزەردە تۇتقان ھالدا جانلىق، قىزغىنلىق قىلىپ سۆزلىشى كېرەك.

ئەلھايا ئى [ئە] ھايا قىلىش.

ئەلھەزەر ئى [ئە] يېزىت . ھەزەر قىلىشلار، ساقلىنىشلار : كۆرمىگەن ئوڭ - سولدا دۇنيا بولسىمۇ زىرۋۈزەۋەر، دەر ئىدى خەلقىم

زۇلۇمدىن «ئەلھەزەر، مىڭ ئەلھەزەر»، پىرىخۇندەك ئەللەي ئويناپ كەلسە جىندار ئالدىدا.

ئەلھەق يۈك [ئە] راست، شۇنداق، ھەقىقەتەن: «ئالىم بولساڭ، ئالىم سېنىڭكى» دېگەن سۆز ئەلھەق راست ئىكەن.

ئەلھەمدۇلىللا ئىم [ئە] <دىن> ئاللاغا شۈكۈر، خۇداغا شۈكۈر دېگەن مەنىلەردە خاتىرجەملىنىش تۇيغۇسىنى بىلدۈرىدۇ: ئەلھەمدۇلىللا، مىڭ مەرتە شۈكۈر، لېكىن ئولتۇرسام ـ قوپسام ئەس ـ يادىم سىلىدە، تاق قوپۇپ كېلەي دېسەم ئىشلار ئۆندەرەش.

ئەلھۆكمىللا ئىم [ئە] <دىن> تەقدىرنىڭ ھۆكمى شۇ، باشقا كەلگەننى كۆرمەي ئىلاج يوق، دېگەن مەنىلەردە تەن بېرىش تۇيغۇسىنى بىلدۈرىدۇ: بىزدە نېمە ئامال بار؟ كەلگەن بالا ـ قازاغا ئەلھۆكمىللا دېمەكتىن باشقا چارىمىز يوق.

ئەل ـ ئۇلات دىيال. ئۇرۇق ـ تۇغقان.

ئەل ـ ئۇلۇس تارس. ئەل ـ جامائەت، خەلق: ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ كۆزىنى بويىغان ياخشى ئەمەس.

ئەلۋان سۈپ [ئە] يېزىت. تۈرلۈك، ھەر خىل: سەنەم ئېيتۇر، ئى مېھرىبان، ئۆمرۈمگە سالدىڭ دەردۇ ئەلۋان، نەچچە يىللار تارتتىم ھىجران، يۇرىكىمنىڭ ماداري يوق.

ئەلۋەتتە [ئە] ① رەۋ. پىكىرنىڭ ياكى ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ قەتئىيلىكىنى، مۇقەررەرلىكىنى، شۇبھىسىز، سۆزسىز بىجەرىلىشىنى بىلدۈرىدۇ: مېنى بارماي قالارمىكەن دەپ ئەندىشە قىلماڭ، مەن ئەلۋەتتە بارىمەن. ② يۈك. شۇبھىسىز، تۇرغان گەپ، تەبىئىي دېگەن مەنىدە: ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ دەرھال بارىدىغانلىقى بىزگە ئېنىق.

ئەلۋەك سۈپ. مول، كۆپ، ئاۋات، يېتەرلىك: ئۇلار مېڭىۋېرىپ بىر چاغدا سۇيى ئەلۋەك، ئوت ـ چۆپى مول بىر يۇرتقا يېتىپ كەپتۇ.

ئەلۋەكچىلىك ئى. مولچىلىق، ئاۋاتچىلىق: قاراڭ، بازاردىكى ئەلۋەكچىلىكنى، ھەممە نەرسە بار.

ئەلۋىدا ئىم [ئە] يېزىت. مەڭگۈلۈك خوشلىشىش، ئاخىرقى خوشلىشىشقا ئىپتىلىدۇ: دېدى خەلقىم شۇڭا چوڭقۇر يۇرەكتىن: «ئەلۋىدا ئوغلۇم ياشايدۇ بىز بىلەن روھىڭ، ئەمەس بىزدىن جۇدا ئوغلۇم»

ئەلۋىدالاشماق پ. مەڭگۈلۈك خوشلاشماق: دادىسى «چوقۇم ئۆچ ئېلىڭلار!...» دېگىنىچە جاھان بىلەن ئەلۋىدالاشتى.

ئەلىپماي ئى [ئەلىپ + ماي] ئۆسۈملۈك مېيىنىڭ بىر خىلى. سانائەتتە سىرنىڭ خام ئەشياسى.

ئەللىمەلە ئى. دىيال. جامائەت، ئەل، خالايىق: بۇ ئىشنى ئەللىمەلە ئۆقۇپ قالمىسۇن.

ئەلياتقۇ ئى [ئەل + ياتقۇ] ئەل ئايىغى بېسىقتان، ئەل ياتىدىغان، بارچە ئۇخلايدىغان چاغ: بىز ئەلياتقۇدا شەھەرگە يېتىپ كەلدۇق.

ئەل ـ يۇرت ئەل ۋە يۇرت، يۇرت خەلقى: ئۇ كۆڭلىدە ھامان ئەل ـ يۇرتنى خۇش قىلىشنى ئويلايتتى.

ئەم ئى<تىب> ① چېچەك ۋە بەزى باشقا كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تېرە ئارقىلىق بېرىلىدىغان سۇيۇقلۇق. ② دورا؛ شىپا؛ داۋا: كۆك ئىنەكنىڭ سۈتى يۆتەلگە ئەم بولىدۇ.

ئەما (ئەماسى) سۈپ [ئە] كۆزى كۆرمەس؛ قارىغۇ: خورشىدە مومايىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئەما بولۇپ قالغانلىقىنى ئىنچىكىلەپ سوردىم.

ئەمالىق ئى. كۆرەلمەسلىك ھالىتى، كۆرەلمەسلىك ئىللىتى: ئەمەت ئاكا كۆزىنىڭ ئەمالىقىدىن يورۇق دۇنيانىڭ ھۇزۇرىدىن بەھرىمەن بولالماي ئالەمدىن ئۆتتى.

ئەمەس «ئەرمەك I» يارىدەمچى پېئىللىنىڭ بولۇشسىز سۈپەتدىشى بولۇپ، ئىنكار، رەت قىلىشنى بىلدۈرىدۇ: رەخت پۇل ئەمەس، ھۈنەر پۇل (ماقال). * قارا قاشىم بار مېنىڭ، كۆيدۈرمە قاش لازىم ئەمەس. بىر ئاداشىم بار مېنىڭ، ئىككى ئاداش لازىم ئەمەس.

ئەمەك ئى. دىيال. بىر خىل رەخت.

ئەمەل I ئى [ئە] <مات> ماتېماتىكىلىق ھېسابنىڭ ھەر بىر تۈرى: تۆت ئەمەل. قوشۇش ئەمىلى. بۆلۈش ئەمىلى.

ئەمەل II ئى [ئە] مەنسەپ، ھوقۇق، ۋەزىپە: ئەمەل تۇتماق. ئەمىلى ئۆسمەك.

ئەمەل III ئى [ئە] كۈندىلىك ئىش، پائالىيەت، ئەمەلىيەت: ئەمەلدە كۆرسەتمەك. ئەمەلگە ئاشۇرماق. * ئېغىزدا بار، ئەمەلدە يوق (ماقال). * ئەمىلى يوق سوپىدىن، تۇخۇمى يوق توخۇ ياخشى (ماقال).

ئەمەل قىلماق رىئايە قىلماق، ئىجرا قىلماق، ئاساسلانماق: سەلىم راست سۆزلۈك ئادەم. ئۇ لەۋزىگە چوقۇم ئەمەل قىلىدۇ.

ئەمەلپەرەس سۈپ [ئە + پ] ئەمەلنى ياخشى كۆرىدىغان، ئەمەلگە ئامراق، ئەمەلنىڭلا كويىدا يۈرىدىغان، مەنسەپپەرەس: ئەمەلپەرەس ئادەم.

ئەمەلپەرەسلىك ئى. ئەمەلگە ئامراقلىق، ئەمەلگە ئامراق مىجەز، ئەمەلنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەت: ياقۇپنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىدىن ئەمەلپەرەسلىك چىقىپ تۇرىدۇ.

ئەمەلدار (ئەمەلدارى) ئى [ئە + پ] مەنسەپ ئىگىسى، مەنسەپدار: پارىخور ئەمەلدار.

ئەمەلدارلارچە رەۋ. ئەمەلدارغا ئوخشاش، ئەمەلدارلاردەك: قېيىۋەتنى بىر كۈن ۋاقىتلىق گۈرۈپپا باشلىقى قىلىپ قويۇۋىدى، ئەمەلدارلارچە قولىنى سىلكىپ بۇيرۇق قىلىدىغان بولۇۋالدى.

ئەمەلدارلىق ئى. ئەمەلدار بولۇش ئىشى، ئەمەلدارغا خاس ئادەت: ئۇ قاسىمغا: ــ چىقىڭ، بۇ ياق بىلەن مېڭىڭ، ــ دېدى سوغۇققىنا، ئەمەلدارلىق تەلەپپۇزىدا.

ئەمەلىي سۈپ [ئە] ① كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك پائالىيەتىگە، تۇرمۇشىغا ئائىت بولغان، ھايات بىلەن باغلىنىشى بار: دېھقانچىلىق ئىشلىرى دېھقانلارنىڭ كۈندىلىك ئەمەلىي ئىشىدۇر. ② ئەمەلىيەتكە تەتبىق قىلىنغان، تەجرىبە ـ سىناقلاردىن ئۆتكەن، تەجرىبە ئارقىلىق ئىسپاتلانغان، ھەقىقىي: ئەمەلىي تېخنىكا. ئەمەلىي بىلىم.

ئەمەلىيەت ئى [ئە] ئىجتىمائىي پائالىيەت، ئەمەلىي پائالىيەت، رېئاللىق: بىلىش ئەمەلىيەتتىن كېلىدۇ.

ئەمەلىيەتچان سۈپ. ئەمەلىيەتكە كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىدىغان، ئەمەلىيەتچىلىكى كۈچلۈك: ئەمەلىيەتچان ئادەم.

ئەمەلىيەتچانلىق ئى. ئەمەلىيەتكە ئەھمىيەت بېرىدىغان كەيپىيات، ئەمەلىيەتكە ئىخلاس قىلىدىغان خۇسۇسىيەت: ئادىلە يولداشىغا: ــ سىز بارغاندىن كېيىن ئامبىرىكىلىق ساۋاقداشلار ۋە خىزمەتداشلار بىلەن چىقىشىپ ئۆتۈڭ. ئامبىركا خەلقىنىڭ ئەمەلىيەتچانلىقىنىمۇ كەمتەرلىك بىلەن قېتىرقىنىپ ئۆگىنىڭ، ــ دېدى.

ئەمەلىيەتچى ئى. ئەمەلىيەتنى ئۇستۇن كۆرىدىغان، ئەمەلىي

تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈشكە بېرىلگەن ئادەم : بىر ئالىم ئۇچۇن ئەڭ ياخشى پەزىلەت، قىلچىمۇ ساختىلىق ۋە قۇۋلۇق قىلماسلىق، ئەمەلىيەتچى بولۇش.

ئەمەلىيەتچىل سۈپ. ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىدىغان، ئەمەلىيەتنى ياقلايدىغان، ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىدىغان، ئەمەلىيەتنى ياقلاش روھى ياكى خاراكتېرى: ئادەم ھەرقانداق ۋاقىتتا ھەقىقەتچىل، ئەمەلىيەتچىل بولۇشى كېرەك.

ئەمەلىيەتچىلىك ئى. ئەمەلىيەتكە ئاساسلىنىش، ئەمەلىيەتنى ئۇستۇن كۆرۈش، ئەمەلىي تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈش.

ئەمەلىيەتسىز سۈپ. ئەمەلىيەتى يوق، ئەمەلىيەتكە ئاساسلانمىغان: ئەمەلىيەتسىز نەزەرىيە بولمايدۇ. ئەگەر شۇنداق نەزەرىيە بار دېيىلسىمۇ، ئۇ — قۇرۇق سەپسەتە.

ئەمەلىيەتسىزلىك ئى. ئەمەلىيەتكە ئاساسلانمىغان ئىش، خاراكتېر.

ئەمەلىيەشتۈرمەك «ئەمەلىيەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: نىياز تۇردى يېزا پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە پارتىيەنىڭ ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنى ئەمەلىيەشتۈردى.

ئەمەلىيەشتۈرۈشمەك «ئەمەلىيەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

ئەمەلىيەشتۈرۈلمەك «ئەمەلىيەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەمەلىيەشمەك پ. ئەمەلىيەتكە ئايلانماق، رېئاللاشماق.

ئەمەلىيلىك ئى. ئەمەلىي بولغان ئىش، رېئال ھالەت.

ئەمەن ئى<بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ ئەتىيازدا شورلۇق يەرلەر ۋە ئېرىق بويلىرىدا بالدۇر ئۆسىدىغان يازا ئۆسۈملۈك بولۇپ، ئاق ئەمەن ۋە قىزىل ئەمەن قاتارلىق تۈرلىرى بار. تېبابەتتە قانىنى سوۋۇتۇش، يەلنى قايتۇرۇش رولى بار.

ئەمەنلىك ئى. ئەمەن كۆپ ئۆسكەن، ئەمەن بىلەن قاپلانغان جاي.

ئەمبەل ئى [خەن] خېمىرنى زۇۋۇلا قىلىش، ئېچىش ھەم گۆش، سەي توغراش ئۈچۇن ئىشلىتىدىغان شال تاختا.

ئەمبەللىك سۈپ ① ئەمبىلى بار، ئەمبەل ئورناتقان. ② ئەمبەل ياساشقا لايىق، باب : ئەمبەللىك تاختاي .

ئەمچەك ئى ① ئاياللارنىڭ سۈت بەزلىرى جايلاشقان ئەزاسى: بالا يىغلىمىغۇچە ئانا ئەمچەك سالماس (ماقال). ② سۈت ئەمگۈزگۈچى ھايۋانلارنىڭ سۈت بېرىدىغان ئەزاسى، يېلىن.

ئەمچەكداش ئى. ئېمىلداش.

ئەمچەكسىمان سۈپ. ئەمچەككە ئوخشايدىغان، ئەمچەك شەكىللىك : ئەمچەكسىمان ئۆسمە.

ئەمچەكلىك سۈپ ① ئەمچىكى بار : ئەمچەكلىك ھايۋانلار. ② ئەمچىكى چوڭ : ئەمچەكلىك ئايال.

ئەمچى ئى. ئەملىگۈچى تېۋىپ؛ تومۇرچى : كۆپ ئاغرىغان ئەمچى بولۇر، كۆپ يۇرگەن يولچى بولۇر (ماقال).

ئەمچىلىك ئى. ئەملەش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، كەسپى: ئايۇپ ئاتا مىراس كەسپى ئەمچىلىكنى قايتا قولغا ئالغاندىن كېيىن ھال — كۈنى تېزلا ياخشىلىنىپ كەتتى.

ئەمدۇرمەك «ئەمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : چۈنكى سەن پەپلەپ، ئاق سۈت ئەمدۇرۇپ، تۇنلىرى يېنىمدىن ئايرىلماي باققان. يىغلىسام قايسى چاغ مەن قىلىپ خەقنىش، قولۇڭغا سەن ئېلىپ باغرىڭغا ياققان.

ئەمدۇرۇلمەك «ئەمدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەمدى رەۋ ① سۆز بولۇۋاتقان پەيتتە، ھازىر: مانا ئەمدى ھەممە ئىش جايىدا بولدى. ② سۆز سۆزلىنىۋاتقان پەيتتىن كېيىن، ھازىر: ئۇ ئەمدى كېلىدۇ. ③ مەنىنى تەكىتلەش، كۈچەيتىش ئۈچۇن خىزمەت قىلىدىغان سۆز: خوش ئانا، كېتەي ئەمدى، مەكتەپكە يېتەي ئەمدى. بىلىم — ھېكمەت يولىغا جاننى بەخش ئېتەي ئەمدى.

ئەمدىكى سۈپ. سۆز بولۇۋاتقان ۋاقىتقا ئائىت، شۇ پەيتتىكى، نۆۋەتتىكى، ھازىرقى : ئەمدىكى گەپ. ئەمدىكى ۋەزىپە.

ئەمدىلەتمەن رەۋ. ئەمدىرەك، ئەمدىلا : ئابدۇزاھىرلار ئەمدىلەتمەن يولغا چىققان بولۇشى مۇمكىن.

ئەمدىلىكتە رەۋ. بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، بۈگۈنكى كۈندە : ئەمدىلىكتە ھېلىقى ئورۇق كاللار تۇلۇمدەك سەمرەپ، تۈكلىرى پارقىراپ كەتتى.

ئەمر ئى [ئە] ① بۇيرۇق، پەرمان، يارلىق : ئەمر قىلماق. ② ئىختىيار، ئىختىيارلىق؛ ئىلىك؛ نىكاھ : ئەمرىگە ئالماق. ئەمرىدە ساقلىماق.

ئەمر - پەرمان بۇيرۇق، پەرمان قاتارلىقلار: دۆلەت ئاساسىي قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە، دۆلەت تۈزۈمىگە مۇناسىۋەتلىك تۈرلۈك مۇھىم قانۇن، ئەمر - پەرمانلارنى تۈزۈپ چىقتى.

ئەمرىمەرۇپ ئى [ئە] <دىن> دىنىي تەشۋىقات، پەند - نەسىھەت: موللام يەنە بىرمۇنچە ئەمرىمەرۇپ قىلدى.

ئەمرىمەرۇپچى ئى. دىنىي پەند - نەسىھەت قىلغۇچى كىشى.

ئەمرىمەھەل ئى [ئە] ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى دەرگۇمان، ناتايىن بولغان مۇشكۇل ئىش.

ئەمزەك ئى. دىيال. ① ئەمچەكنىڭ توپچىسى (تۇگمىسى). ② ئېمىزگە.

ئەمسۇرۇل سۈپ. دىيال. غەيرىي، باشقىچىلا؛ قاملاشمىغان، ئېگىز - پەس: ئەمسۇرۇل گەپ قىلمىساڭچۇ.

ئەمسۇر سۈپ. دىيال. ھوشسىز، بىتاب: بالا ئەمسۇر بولۇپ قالدى.

ئەمگەك I ئى. ئەقلىي ۋە جىسمانىي جەھەتتە قىلىنغان ئىش، پائالىيەت؛ سىڭدۈرۈلگەن ئەجىر؛ مېھنەت : ساقلىنىنى ساتقان قېرىندىن، ئەمگىكىنى ساتقان بالا ياخشى (ماقال).

ئەمگەك كۈچى <س ئىق> ئادەملەرنىڭ ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارى يەنى ئەقلىي ۋە جىسمانىي كۈچىنىڭ يىغىندىسى.

ئەمگەك كۈنى <س ئىق> ئەمگەك ۋاقتىنى ھېسابلاشنىڭ بىرلىكى. مەملىكىتىمىزدە سەككىز سائەت بىر ئەمگەك كۈنى بولىدۇ.

ئەمگەك ۋاستىلىرى <س ئىق> كىشىلەر ئەمگەك ئوبيېكتىغا تەسىر كۆرسىتىش ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىشتە پايدىلىنىدىغان بارلىق ماددىي ۋاستىلەرنىڭ مەجمۇئەسى. ئۇ ئىشلەپچىقىرىش قورالى، يەر، ئۆي - ئىمارەت، يول، قانال، ئامبار قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىش قورالى ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدۇ.

ئەمگەك II ئى. دىيال. جاپا، مۇشكۈلات، غۇربەتچىلىك،

قىيىنچىلىق: ئەمگەك تارتىماق. *ئەمگەك قىلساڭ ئاتىقىڭ چىقار،قىلمىساڭ چانىقىڭ چىقار(ماقال).

ئەمگەكى قېيىشماق دىيال. نەس باسماق، ئىشى تەتۇرگە ئۆرۈلمەك، ئىشى ئوڭغا تارتماسلىق، ئىلگىرى كەلمەسلىك: بۇ بالىنىڭ ئەمگىكى قېيىشىپ، كېسىلى قويۇش بەرمەي كەتتى.

ئەمگەكچان سۈپ. ئىشچان، ئەمگەك سۆيەر : ئەمگەكچان ياش. * مېنىڭ ئانام ئەمگەكچان، ئانىلارنىڭ ياخشىسى. ئىشى چۈشمەس قولىدىن، ئېغىزىدىن ناخشىسى.

ئەمگەكچانلىق ئى. ئەمگەكنى سۆيىدىغان كەيپىيات ، ئىشلەشنى ياخشى كۆرىدىغان خۇسۇسىيەت: ئۇ ئۆزىنىڭ بۇگۈنكى كۈندىكى ئەمگەكچانلىقى بارلىققا كەلگەنگە قەدەر بولغان جەريانىنى ئەسلىدى. * بىر دۆلەت ئىقتىسادىنا كۈچەيىشى ئۈچۈن، دۆلەتتە خەلقتە تىرىشچ ئىشلەشنى، ئەمگەكچانلىقنىڭ گۈزەل ئەخلاق ئىكەنلىكىنى تەكىتلىشى لازىم.

ئەمگەكچى ئى. ئەمگەك قىلغۇچى، مېھنەتكەش، ئىشچى.

ئەمگەكسىز سۈپ. ئەمگەك قىلماي، ئەمگەك سىڭدۈرمەي، ئىشلىمەي : سۈسىز هايات بولماس، ئەمگەكسىز راهەت بولماس (ماقال).

ئەمگەكقاراش ئى [ئەمگەك + قاراش] ئەمگەككە بولغان تونۇش، چۈشەنچە، ئەمگەك هەققىدىكى كۆز قاراش : ئۇنىڭ ئەمگەكقارىشى ياخشى.

ئەمگەكلىك I سۈپ. ئەمگەك قىلىنغان، ئەمگەك سىڭگەن؛ مېھنەتلىك : ئەمگەكلىك ئىشنىڭ ئاتىقى چىقار، بولمىسا چاتىقى چىقار (ماقال).

ئەمگەكلىك II ئى. دىيال. جاپاكەشلىك، شورپېشانلىك، تەلەيسىزلىك.

ئەمگەلدۈرمەك «ئەمگەلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەمگەلمەك ① «ئەمگىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى. ② جاپا تارتماق، جاپا چەكمەك، پايپېتەك بولماق، هارماق.

ئەمگىمەك پ. دىيال. جاپا چەكمەك، چارچىماق، هارماق، تالماق.

ئەملەتمەك «ئەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: چېچەك ئەملەتمەك.* ئىت چىشلىۋالغاندا، دەرهال غالجىر كېسىلى ۋاكسىنىسى ئەملىتىلگەن.* هازىر غالجىر كېسىلى ۋاكسىنىسى ئەملىتىلگەن بالىلار كۆپىيىپ قالدى.

ئەملەشمەك «ئەملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئەملەنمەك «ئەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجهۇل دەرىجىسى: كەلكۈن ئاپىتى يۈز بېرىپ ئىلمەك ئۇچلۇق بۇرغىسمان تەنچە كېسىلى تارقىلىش مۇمكىنچىلىكى بولغاندا، نۇقتىلىق كىشىلەر كۆيدۈرگۈ ۋاكسىنىسى، ئىلمەك ئۇچلۇق بۇرغىسمان تەنچە كېسىلى ۋاكسىنىسى بىلەن جىددىي ئەملىنىدۇ.

ئەملىتىلمەك «ئەملەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجهۇل دەرىجىسى.

ئەملىك سۈپ. دىيال. كۆندۈرۈلمىگەن، ئۆگىتىلمىگەن، ئاساۋۇ، توسۇن: ئەملىك مال. ئەملىك ئات.

ئەملىك مال دىيال. كۆندۈرۈلمىگەن مال، ئاساۋۇ ئات، توسۇن ئات.

ئەملىمەك پ. داۋالماق، كېسەلگە دورا بەرمەك، چېچەكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئوكۇلى سالماق، مۇداپىئە ئوكۇلى ئورماق : چېچەك ۋاكسىنىسىنى ئەملىمەك.

ئەمما باغل [ئە] قارىمۇقارشى باغلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەنە جەھەتتىن «لېكىن»، «بىراق» سۆزلىرى بىلەن ئوخشاش : مەن كۆزلىرىدىن كىشىنى ئوڭايسىزلاندۇرغۇچى بىر خىل نۇر چاقناپ تۇرىدىغان بۇ ئادەمنىڭ يۈزىگە قارىدىم ـ يۇ، ئەمما ئىشقا بەلگىلەشكە تىلىم بارماي، ياغاچ چېلەكنى ئالدىم ـ دە، سىرتقا قاراپ ماڭدىم.

ئەممەك پ ① ئەمچەكتىن ياكى ئېمىزگۈدىن سۈت سۈمۈرۈپ ئىچمەك : ـــ جېنىم ئانا ! سەندىن بۇگۈن ئايرىلىدىغان بولدۇم، سېنى ئاخىرقى قېتىم بىر ئېمىۋالسام، ـــ دەپتۇ بالا. ② كۆچمە. ئۆزىگە سىڭدۈرمەك، بەھرە ئالماق : گۈل چېكىمەن ئىشقىمدىن، تالا ـ تالا يول قىلىپ، تاغدەك كۈچكە تولدۇممەن، زامانەمدىن نۇر ئېمىپ.

ئەمىر ئى [ئە] <تارىخ> خان، پادىشاھ، باش سەركەردە : ئۇ چوڭ بىر ئەمىرنىڭ قىزى ئىكەن.

ئەمىرزادە ئى [ئە + پ] ئەمىرنىڭ ئوغلى : ـــ هەي يىگىت ! راستىڭنى ئېيتقىن، پادىشاھزادىمۇسەن، يا ئەمىرزادىمۇسەن، يا بەگزادىمۇسەن ياكى بايزادىمۇسەن؟ ـــ دەپتۇ مەلىكە.

ئەمىرلىك سۈپ. ئەمىردە بولىدىغان، ئەمىرگە لايىق، ئەمىرگە تەئەللۇق : ئەمىرلىك هوقۇق.

ئەمىر ـ ئۆمەرا ئەمىر ۋە ئەمىر دەرىجىلىك ئەمەلدارلار: شاھ مەھمۇدخان ئەمىر ـ ئۆمەرالىرىغا قاراپ : ـــ ئەل ـ يۇرت بىزدىن رازىمۇ، يوق؟ ـــ دەپ سورىدى.

ئەمسە باغل. جاۋاب جۇملىنىڭ بېشىدا كېلىپ «ئۇنداقتا، ئۇنداق بولسا، ئۇنداق بولغاندا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ : ـــ ماقۇل موما، ئەمسە كەتتۇق، سەن ماڭا راستىنلا بىر دانە پۇتبول توپى ئېلىپ بېرىسەن؟!ـــ دېدى مومانىڭ نەۋرىسى ئىشكىتىن چىقىپ كېتىۋېتىپ.

ئەمىن سۈپ [ئە] ① ئامان ـ ئېسەن؛ خاتىرجەم : ئەمىن تاپماق. ② ئىشەنگەن : بىز پادىشاھىمىزنىڭ پۇقرالارغا بۇنداق غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىغا ئەزەلدىنلا ئەمىن ئىدۇق.

ئەمىنلىك ئى. ئەمىن هالەت، ئەمىن كەيپىيات : ساۋاقداشلار قەيسەرنىڭ ئانىسىنىڭ ئەمىنلىكىنى ئاڭلاپ ئەركىن نەپەس ئېلىشتى.

ئەن I ئى. قوي، كالا قاتارلىق هايۋانلارنى تونۇۋېلىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ قۇلاق ياكى يوتىسىغا سېلىنغان بەلگە، نىشان : ئەن سالماق.

ئەنگە ئالماق تىزىملىماق، خاتىرىگە ئورناتماق: ئۇ، بۇ ئىككى چېگرا مۇداپىئە پونكىتىنى كوللېكتىپ هالدا 2 ـ دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى، دەپ ئەنگە ئالدى.

ئەن II ① ئى. رەخت ۋە باشقا نەرسىلەرنىڭ كەڭلىكى؛ توغرىسى : ئېنى كەڭ رەخت. رەختنىڭ ئېنى. ② سۈپ. كىيىم ۋە باشقا نەرسە ئۈچۈن تېخى ئۆلچەپ كېسىلمىگەن؛ پارچىلانمىغان: ئەن رەخت. ئەن ياغاچ.

ئەن III سۈپ. سۇ ئىتتىك، راۋان ئاقىدىغان، چوڭقۇر: سۇيى ئەن. ئەن ئېرىق.

ئەن IV سۈپ. ئۆزلەشكەن، كۆنگەن، ئۇنۇملۇك، هوسۇللۇق؛ مۇنبەت :ئەن يەر. يېرى ئەن جاي.

ئەن V ئى. دىيال. ۋاراقراش؛ ئەنسىزلىك، ئەندىشە.

ئەن سالماق دىيال. ۋاراقرىماق: بالام نېمە ئەن سېلىپ كەتتىڭ؟

ئەنە ① ئال. نېرىراقتا ياكى كۆز ئالدىدا تۇرغان نەرسىنى ياكى بولمىسا يۈز بېرىۋاتقان ۋەقە، هادىسىلەرنى كۆرسىتىشتە قوللىنىلىدۇ: ـــ سەمەت قېنى؟ ـــ ئەنە، كېلىۋاتىدۇ. ② يۇك.

كۆرسىتىش، تەكىتلەش ۋە مۇئەييەنلەشتۈرۈش قاتارلىق مەنە-لەرنى ئىپادىلەيدۇ: ئەنە شۇنداق چاغدىمۇ دادام مېنى جىددىي ھەم سالماق قەدەملەر بىلەن ئالغا يېتەكلەپ كېتىۋاتىدۇ.

ئەنەتكەك ئى. ھىندىستاننىڭ تىلىمىزدا قوللىنىلغان قەدىمكى نامى.

ئەنەقەي ئىم. دىيال. سەلب. «قارا، ھوي» سۆزلىرىنىڭ ئورنىدا قوللىنىلىدىغان ھەيرانلىق، ئەجەبلىنىش، نارازىلىق تۇيغۇلىرىنى بىلدۈرىدىغان سۆز: ئەنەقەي، ئۇنىڭ قىلغان ئىشىنى! * ئەنەقەي، مەينەت بالا بولۇپ قاپسەن!

ئەنە ـ مانا ھەر خىل باھانە ـ سەۋەب، ۋەج، قۇرۇق ۋەدە، گەپ ـ سۆز: سەن ئەمدى ئەنە ـ مانا ئىنى قوي.

ئەنە ـ مانا دېمەك ھەرخىل باھانە ـ سەۋەب، ۋەج كۆرسەتمەك، قۇرۇق ۋەدە بەرمەك: ئارىدىن ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە ماقالىمنى يەنە بىر قېتىم سۈرۈشتە قىلدىم. ئۇ ئەنە ـ مانا دەپ يۈرۈپ ماقالىنى بىر يېرىم ئاي ئۆتكەندە قولۇمغا قالتۇرۇپ بەردى.

ئەنئەنە ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشتىكى ئۆرپ ـ ئادەت، ئەخلاق، ئىدىيە، ئىستىل، سەنئەت، تۈزۈم قاتارلىق تەرەپلەردە ئەۋلادتىن ئەۋلادقا، ئاتىدىن بالىغا قېلىپ كېلىۋاتقان، ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بىر خىل ئىجتىمائىي ئامىل: مېھمانىدوست ئۇيغۇر بوۋاي ئۆز ئەنئەنىسى بويىچە ئاتىنى ئېغىلغا باغلاپ، يىپەك سەللىلىك يولۇچىنى ئۆيگە باشلىدى.

ئەنئەنچى ئى. ئەنئەنە ۋە قائىدە ـ يوسۇنلارنى قوغدىغۇچى ۋە ياقلىغۇچى، داۋاملاشتۇرغۇچى كىشى.

ئەنئەنچىلىك ئى. ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىش، ئەنئەنە بىلەن شۇغۇللىنىش پائالىيىتى.

ئەنئەنىلىك سۈپ. ئەنئەنىگە ئىگە: ناۋايى ئانا تىلىمىزنىڭ ئەنئەنىلىك بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، ئەدەبىيات مەيدانىغا چىقتى ۋە سەلبىي جەريانغا خاتىمە بەردى.

ئەنئەنىۋى سۈپ [ئە] ئۇزاق زامانلاردىن بېرى ئەنئەنە بويىچە داۋاملىشىپ كەلگەن، ئەنئەنە بولۇپ قالغان، ئەنئەنىگە ئايلانغان، ئەنئەنىلىك: ئەنئەنىۋى بايرام. ئەنئەنىۋى ئادەت.

ئەنئەنىۋىلىك ئى. ئەنئەنىگە ئايلىنىپ كەتكەن ئادەت، ئەنئەنىگە خاس قائىدە.

ئەنبەر ئى [ئە] كىت ئۇچىيىدىن ئاجرىتىۋېلىنىدىغان مومسىمان ئۆتكۈر خۇش پۇراقلىق ماددا، رەڭگى كۈل رەڭ ياكى قارا بولىدۇ. بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ھەر خىل خۇش پۇراقلىق ماتېرىياللار تەييارلىنىدۇ: دىلرەبانىڭ قولى ھىجران ياقىسىنى قىلدى چاك، لالە ـ ئەنبەر ھىدىغا تولدى ھاۋا، تۇپراقۇخاك.

ئەنبەرگۈل ئى [ئەنبەر + گۈل] <بوت> ← قوڭغۇراقباش.

ئەنبەرلىك سۈپ. ئەنبىرى بار، ئەنبەر پۇراپ تۇرىدىغان: يول بويى كەلدىم ساماغا يۆلىنىپ، مۇشكى ـ ئەنبەرلىك ھاۋاغا چۆمۈلۈپ.

ئەنبەھ ئى [پ <ھىند] <بوت> سىر دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، مېۋىسى بۆرەك شەكىلىدە بولىدۇ، پىشقاندا سارغىيىدۇ، ئۇچكىسى چوڭ، تالالىرى بار، مېۋە گۆشى سېرىق، يېيىشكە بولىدۇ، شىرنىلىك، تەمى مەززىلىك بولۇپ «مانگو» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئەنبىيا ئى [ئە] <دىن> پەيغەمبەرلەر: ئۇ پۈتۈن ئەۋلىيا، ئەنبىيالارنى شېپى كەلتۈرۈپ قەسەم ئىچىپ قوزغالماسقا ۋەدە بەردى.

ئەنبىيالىق ئى. ئەنبىيالارغا خاس ئىش، پائالىيەت.

ئەنت ئى. ئىنتىقام، قىساس، ئۆچ: ئەنتىنى ئالماق. * ئۆلسەم ئورنۇمدا قالار ئىزىم بار، ئەنتىمنى ئالار ئوغۇل ـ قىزىم بار.

ئەنتارتقۇ ئى [ئەن + تارتقۇ] ① توقۇلۇۋاتقان گىلەمنىڭ كەڭلىكىنى مۇقىملىقتا ساقلاش ئۈچۈن ئىككى تەرەپتىن تارتىپ تۇرىدىغان تانا. ② گىلەمنىڭ ئەن تەرىپىنى تارتىدىغان كالتەك.

ئەنجام ئى [پ] يېزىت. ئائىلە سەرەمجانلىرى؛ زۆرۈر نەرسە ـ كېرەكلەر: سەيدىخان ئاچىمۇ ئۇنىڭ سەپەر ئەنجاملىرىنى خۇرجۇنغا قاچىلاپ، پېشايۋاندا ھازىر بولدى.

ئەنجان پاختىكى قىشتا كېتىپ يازدا پەيدا بولىدىغان، جۇغى ئادەتتىكى پاختەكتىن كىچىك، يېقىملىق سايرايدىغان بىر خىل پاختەك.

ئەنجان تېمى كۆملاچ قىلىنغان لاي بىلەن قوپۇرۇلىدىغان تام: باغ ئىكەنۇ باغ ئىكەن، ئەنجان تېمى باغ ئىكەن. ئەنجان تېمى تۆۋدە، روزىلەمخان بار ئىكەن.

ئەنجۇر ئى [پ] <بوت> ئۇجمە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ، يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، مېۋىسى گۆشلۈك بولۇپ، خام چېغىدا يېشىل، پىشقاندا سارغۇچ قوڭۇر ياكى سۆسۈن قوڭۇر رەڭگە كىرىدۇ. ئۇنىڭ مېۋىسى، شېخى، يوپۇرمىقى ۋە يىلتىزىمۇ دورا قىلىنىدۇ؛ تەمى تاتلىق بولۇپ، تەبىئىتى مۆتىدىل، زەھەرسىز؛ بەدەنگە قۇۋۋەت بېرىپ، تالنى ياخشىلايدۇ، ئۇچەينى سىلىقلاشتۇرىدۇ. رېماتىزمنى يوقىتىدۇ، قان توختىتىدۇ، سۈت ماڭدۇرىدۇ.

ئەنجۇرشاپتۇل ئى [ئەنجۇر + شاپتۇل] <بوت> شەكلى ئەنجۇرگە ئوخشايدىغان، شاپتۇلنىڭ يەنە بىر خىل يېڭى سورتى.

ئەنجۇرلۇك ① سۈپ. ئەنجۇر بار. ئەنجۇر ئۆسكەن: ئەنجۇرلۇك باغ. ئەنجۇرلۇك ھويلا. ② ئى. ئەنجۇر تىكىپ ئۆستۈرۈلگەن يەر، ئەنجۇر تىكىلگەن جاي: قەيسەر ئەتىگەندە ئەنجۇرلۇككە كەتتى.

ئەنجۇمەن ئى [پ] يېزىت ① يىغىلىش، يىغىن، مەجلىس، ئۇلتۇرۇش: ئۇلار خوتەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن شائىرغا بېغىشلانغان ئەنجۇمەن ئۆتكۈزدى. * ئۇ لابوراتورىيەدە يېرىم كېچىگىچە ئولتۇراتتى، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئىلمىي ئەنجۇمەنلەرگە پات ـ پات بېرىپ تۇراتتى.

ئەنجىبار ئى [پ] <بوت> قامچىئوت ئائىلىسىگە كىرىدىغان كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى يىلتىزسىمان توم، تىك، يەككە ئۆسىدۇ؛ يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ ۋە ساپاقسىز، مېۋىسى ئۇچ قىرلىق، قارا، پارقىراق كېلىدۇ؛ يىلتىزسىمان غولى دورا بولىدۇ؛ ئىسسىق قايتۇرۇش، زەھەرنى تارقىتىش، ئىششىق يانداۋۇش رولىغا ئىگە.

ئەندامە ئال. دىيال. ھەرقانداق: مەزلۇم خەقنىڭ ئەندامىسىنى كۆرمىگەن.

ئەندەك سۈپ. بىردەم، كىچىككىنە، جىنەك: ئەندەك تەخىر

قىلىپ تۇرۇش.

ئەندۇ سۆپ. غەلىتە، باشقىچە؛ خاتا، ناتوغرا؛ يامان؛ چاتاق: ئەندۇ گەپ قىلما. * كېچە ئەندۇ يېتىپ قاپتىمەن، بويۇم قىڭغىر بولۇپ قاپتۇ. * تىرداندا ئوقۇم جىق ئىدى، ئاتقاندا كۆڭلۈم توق ئىدى. يارىم ياندا تۇرغاندا، ئەندۇ خىياللار يوق ئىدى.

ئەندۇقا ئى [پ] <بىن> سۆزاقچىلىقتا تامنى سۆزاش، سىلىقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان دەستىلىك، تېگى سىلىق مېتال ئەسۋاب.

ئەندىزە ئى [پ] ① كىيىم - كېچەك ياكى بىرەر باشقا نەرسە پىچىش، تەييارلاشتا ئۆلچەم قىلىدىغان ئۆرنەك، ئۇلگە: كىيىم ئەندىزىسى. گۈل ئەندىزىسى. ② كۆچمە. ئۆرنەك؛ نەمۇنە: ئەندىزە قىلماق.

ئەندىزىچى ئى. ئەندىزە تەييارلاش، ئەندىزە ئېلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

ئەندىزىچىلىك ئى. ئەندىزە ئېلىش ۋە ئەندىزە تەييارلاش ئىشى ۋە شۇ ئىش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى.

ئەندىزىلەشتۈرمەك «ئەندىزىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەندىزىلەشتۈرۈلمەك «ئەندىزىلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەندىزىلەشمەك پ ① ئەندىزىگە ئېلىنغان، ئەندىزە قىلىنغان ھالەتكە كەلمەك. ② ئۆرنەكى، نەمۇنىسى بار بولماق.

ئەندىزىلىك سۆپ. ئەندىزىسى، ئۇلگىسى بار.

ئەندىشە ئى [پ] غەم، تەشۋىش، خاتىرجەمسىزلىك: ئەندىشە قىلماق. ئەندىشىگە چۈشمەك.

ئەندىشسىز سۆپ. غەم - ئەندىشىسى يوق، خاتىرجەم، غەمسىز: بوغۇلۇپ قالغان تىلىكنى قىل راۋان ئەندىشسىز، چەكمە غەم، تۇزلە بېلىكنى كۆتۈرۈپ باشنى ئېگىز.

ئەندىشلىك سۆپ. غېمى، تەشۋىشى، ئەندىشىسى بار: مەن كەلگۈسى ھەققىدە ئەندىشلىك خىياللارنىمۇ قىلاتتىم.

ئەندىكتۈرمەك «ئەندىكمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاسماندىن چۈشكەندەكلا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بۇ چىرايلىق قىزنىڭ خۇش تەبەسسۇمى قادىرنىڭ يۈرىكىنى ئىختىيارسىز ئەندىكتۈرۈۋەتتى.

ئەندىكتۈرۈلمەك «ئەندىكتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەندىكمەك پ ① تاسادىپىيلىقتىن سىلكىنىپ كەتمەك، شۇركەنمەك، چۆچۈمەك: رەقىبنىڭ سۆزىدىن بىراۋ بېشىمغا بىر چېلەك سوغۇق سۇ قۇيغاندەك ئەندىكتىم. ② ئەنسىرىمەك، قورقماق.

ئەندىكىشمەك «ئەندىكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئەندۇرىمەك پ. دىيال. بېشى قايماق، تېنىمەك، تەمتىرىمەك، ئاداشماق.

ئەنزار ئى [ئە] <مەت> دەسلەپكى پىكىر، دەسلەپكى مۇلاھىزە، دەسلەپكى قاراش.

ئەنزە ئى [خەن] <قا> جەمئىيەتتىكى تەپتىش ئورۇنلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشى ۋە دەۋا ئىشلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان قانۇنغا خىلاپ ئىش - ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە: ئەنزە ئاغدۇرماق. ئەنزە تۇغدۇرماق.

ئەنسىرەتمەك «ئەنسىرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىشكىنىڭ تۈيۈقسىز قېقىلىشى زايىت بوۋاينى بىرئاز ئەنسىرىتىپ قويدى. * ئەمما، لادىن ۋە ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى ئادەمنى ناھايىتى ئەنسىرىتىدۇ.

ئەنسىرەشمەك «ئەنسىرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قىزنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر قىزنىڭ «زۇنۇن لەقۋاغا ياتلىق بولماقچى ئوخشايدۇ» دېگەنگە ئوخشاش سۆز - چۆچەكلەرگە قېلىشىدىن بەكمۇ ئەنسىرىشەتتى.

ئەنسىرىمەك پ. غەم قىلماق، قايغۇرماق، ئەندىشە قىلماق: ئۇلار گۈلچېھرەنىڭ بۇ مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ كېتەلمەسلىكىدىن ئەنسىرەيتتى.

ئەنسىز I سۆپ. ئەن سېلىنمىغان، ئېنى يوق: ئەنسىز قوي. ئەنسىز كالا.

ئەنسىز II سۆپ. ئېنى تار، ئېنى تاختا: ئەنسىز رەخت.

ئەنسىز III سۆپ. تىنچ، خاتىرجەم ئەمەس، ئەندىشىلىك، تەشۋىشلىك، قورقۇنچلۇق: ئەنسىز كېچە. // ئەنسىز ۋاقىرماق.

ئەنسىزچىلىك ئى ← **ئەنسىزلىك**: بىر گۆرگە سۇ كىرسە، مىڭ گۆردە ئەنسىزچىلىك (ماقال).

ئەنسىزلەشمەك پ. ئەنسىز بولماق، ئەندىشىلىك، تەشۋىشلىك بولۇپ قالماق، خاتىرجەمسىزلەشمەك: قاپلان ئەنسىزلىشىپ، بىر يۇقىرىغا، بىر ئەتراپىدىكىلەرگە ئالاق - جالاق قارايتتى.

ئەنسىزلەندۈرمەك «ئەنسىزلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئارقا - ئارقىدىن توختىماي ئۇرۇلۇۋاتقان قوڭغۇراق گۈلسۈمخان ئاننى ئەنسىزلەندۈرۈۋەتتى.

ئەنسىزلەنمەك پ. ئەنسىز ھالەتكە كەلمەك، ئەنسىزلىك ھېس قىلماق: «ئاپلا، يامغۇر ياغمىغان بولدى!» رېشىت ئۇستا ئاسمانغا قاراپ ئەنسىزلەندى.

ئەنسىزلىك ئى. تىنچ بولمىغان ھالەت، ئەنسىز كەيپىيات: گۆر ئەنسىزلىكىدىن ئۆي ئەنسىزلىكى يامان (ماقال).

ئەنقا ئى [ئە] يېزىت. رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ناھايىتى چوڭ، ھەيۋەتلىك ئەپسانىۋى قۇش.

ئەنكاپ ئى<بىن> تام قوپۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن خىش ئارىلىقلىرىدا قالغان كاۋاكچىلارغا لاي تولدۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب.

ئەنكاپلاتماق «ئەنكاپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەنكاپلاشماق «ئەنكاپلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئەنكاپلانماق «ئەنكاپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەنكاپلىماق پ <بىن> تام قوپۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن خىش ئارىلىقلىرىدا قالغان كاۋاكچىلارغا لاي تولدۇرماق.

ئەنگەلمەك پ. دىيال. قوزغالماق: ۋاقىتمۇ كەچ بوپتۇ، ئەمدى ئەنگىلەمدۇق؟

ئەنگىلىشىم ئى [ئىنگ] يېپەكتىن توقۇلىدىغان تېگى قېلىن، يۇزىگە ھەر خىل گۈل نۇسخىلىرى چۈشۈرۈلگەن، گۈلى پارقىراق بىر خىل رەخت، رەڭگى ھەر خىل بولىدۇ.

ئەنلەتمەك I «ئەنلىمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەنلەتمەك II «ئەنلىمەك II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەنلەشمەك «ئەنلىمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئەنلەنمەك «ئەنلىمەك I» پېئىللىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەنلىك سۈپ. ئېنى نىسبەتەن كەڭ، ئېنى تاختا ئەمەس: ئەنلىك رەخت. ئەنلىك بۆز.

ئەنلىمەك I پ. مېتىرلىماق، ئېنى ئوخشاش ھالغا كەلتۈرمەك؛ ئۆلچىمەك: رەختنى ئەنلىمەك. ماتانى ئەنلىمەك.

ئەنلىمەك II پ. كەڭرىپ، چوڭقۇرلىشىپ تېز، راۋان ئاقىدىغان ھالەتكە كەلمەك، ئەن تارتماق (سۇ ھەققىدە): ئېچىق ئەنلەپ ئاسان ئەتكىلى بولمايدىغان بولۇپ كەتكەندى.

ئەنھار ئى [ئە] <سۇ> يېزىت. ئېرىق ـ ئۆستەڭ، دەريا، دەريالار: مەن سىزنى جەننەتۈلمەۋانىڭ تەھنە ئەنھار بويىدا ئاشقىلار شاھلىرى بىلەن كۆتۈپ تۇرىمەن.

ئەنۇەرەك ئى. دىيال. خېنىگۈل: يالغۇزۇمنۇ باردا، گۈللەپ ئېچىلغان ئەنۇەرەك.

ئەھە ئىم. يۆتەلگەندە چىقىدىغان قاتتىق ئاۋاز.

ئەھەي ئىم. ئەپسۇسلىنىش، ئەجەبلىنىش مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: ـــ ئەھەي... تۆگە مىنىپ تۇرۇپ تۆگىسىنى ئىزدەپتۇ دېگەننىڭ ئۆزى شۇ ـ دە! ـــ دېدى ئۇ ئاچچىق قىلىپ.

ئەھدە ئى [ئە] پۈتۈشكەن، بىرلىككە كەلگەن قەتئىي سۆز، ۋەدە، لەۋز؛ قارار: ئەھدە قىلماق. ئەھدىسىدىن چىقماق.

ئەھدۇپەيمان ئى [ئە + پ] يېزىت. قەتئىي ۋەدە: يوق ساڭا بۇندا ئورۇن، سەن ئەھدۇپەيمان بۇلغىدىڭ، چىن مۇھەببەت يولىدا بىر سۆز ۋە بىر جان بولمىدىڭ.

ئەھدىلەشمەك پ. شەرتلەشمەك، ۋەدىلەشمەك، سۆز بېرىشمەك: بۇرۇن بىز ئۇچەيلەن ئەھدىلەشكەن ۋاقىتتا، بىللە ياشاپ بىللە ئۆلىمىز دەپ ئانت ئىچىشكەنىدۇق.

ئەھدىنامە ئى [ئە + پ] يېزىلغان ھۆججەت، شەرتنامە، كېلىشىم: ئەھدىنامە تۈزمەك. ئەھدىنامە يازماق.

ئەھكام ئى [ئە] يېزىت. ھۆكۈم، ئەمر ـ پەرمان، يولىيورۇق: دىنىي ئەھكام.

ئەھل ئى [ئە] ① بىرەر ساھە، كەسىپ ياكى دائىرە كىشىلىرى: كەسىپ ئەھلى. بىلىم ئەھلى. ② مەلۇم بىر جايدا ياشايدىغان، تۇپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر، ئاھالە: يۇرت ئەھلى. شەھەر ئەھلى. ③ بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتكە قاتناشقۇچى، داخىل بولغۇچى كىشىلەر، جامائەت: مەجلىس ئەھلى.

ئەھلىسەلىپ ئى [ئە] <تارىخ> ئوتتۇرا ئەسىردە مۇقەددەس زېمىننى ئىستىلا قىلىش ئۈچۈن غەربتىكى خرىستىيانلارنىڭ قىلغان ھەربىي يۈرۈشىگە قاتناشقۇچىلار، ئۇلار كىيىملىرىگە ۋە قوراللىرىغا سەلىپ (كىرىست) بەلگىسىنى قادىۋالغان، شۇڭا ئەھلىسەلىپ دېيىلگەن.

ئەھلىسەلىپچى ئى. ئەھلىسەلىپنى ياقلىغۇچى، ئەھلىسەلىپ تەرەپدارى: ئېنىقكى، ئەينى دەۋردىكى ئەھلىسەلىپچىلەرنىڭ بۇگۈنكى ئەۋلادلىرى «نوبىل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» نى قانداق ئادەمگە، قانداق ئەسەرگە بېرىش توغرۇلۇق ئېنىق مەيدانغا ۋە كۆزقاراشقا ئىگە.

ئەھلىمەھەللە ئى [ئە] بىر مەھەللىدە ياشاۋاتقان كىشىلەر، بىر مەھەللىنىڭ ئادەملىرى، ئەل ـ جامائەت: توختى كۆچىلىككە: ـــ قېنى، جامائەت، ئەھلىمەھەللە مۇشۇ يەردە ئىكەنمىز، بۇ توغرىدا مەسلىھەتلىشىپ باقايلى، ـــ دېدى.

ئەھمىيەت ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ياكى ئىشنىڭ كىشىلىك ھاياتىدا، جەمئىيەتتە، ۋەقەلىكتە تۇتقان ئورنى؛ قىممىتى؛ مۇھىملىقى؛ رولى: ئەھمىيىتى بار. ئەھمىيىتى زور. ② ئېتىبار؛ دىققەت ـ ئېتىبار: ئەھمىيەت بەرمەك.

ئەھمىيەتسىز سۈپ. ئەھمىيىتى، ئېتىبارى، زۆرۈرىيىتى يوق، مۇھىم ئەمەس: بۇلارنىڭ ھەممىسى ئالماس ئۈچۈن ئەھمىيەتسىز بىر نېمە ئىدى.

ئەھمىيەتسىزلەشمەك پ. ئەھمىيىتى يوق بولماق، ئەھمىيىتى يوق ھالەتكە كەلمەك، ئەھمىيىتى تۇگمەك، بىمەنىلەشمەك: تازا ئۆگەنسەم، ئىشلىسەم، ئىجاد قىلسام بولىدىغان ياشلىق قىمنىڭ مەززىسىنى ھېس قىلالمىدىم. مەن ئۇچۇن گويا ھەممە نەرسە بىمەنە ۋە ئەھمىيەتسىزلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

ئەھمىيەتسىزلەنمەك پ. ئەھمىيەتسىز بولماق، ئەھمىيەتسىز دەپ قارالماق، ئەھمىيىتى قالماسلىق، ئەھمىيەتسىز ھالەتكە چۈشمەك.

ئەھمىيەتسىزلىك ئى. ئەھمىيىتى، ئېتىبارى، زۆرۈرىيىتى يوقلۇق؛ ئەھمىيىتى بولماسلىق، ئەھمىيىتى قالماسلىق.

ئەھمىيەتلىك سۈپ. ئەھمىيىتى بار، ئەھمىيەتكە ئىگە: بۇگۈنكى سۆھبەت بىر ئەھمىيەتلىك دەرس بولدى.

ئەھھەي ئىم. ئەپسۇسلىنىش، ئەجەبلىنىش مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: ـــ ئەھھەي... تۆگە مىنىپ تۇرۇپ، تۆگىسىنى ئىزدەپتۇ، دېگەننىڭ ئۆزى شۇدە! تونۇشۇڭلار، بۇ مېنىڭ ئۆكام ئادىل.

ئەھۋال ئى [ئە] ① مەۋجۇت بولغان ياكى يۈز بەرگەن ھالەت، پەيدا بولغان كەيپىيات، ۋەزىيەت: ئىنقىلاب دەۋرىدە ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشى ناھايىتى تېز بولدى. ② تۇرمۇش شارائىتى، ھال ـ ئەھۋالى، كۈنى: ئۆي ئەھۋالى. * ئۆيۈڭدىكى ئەھۋالنى قوشنىڭدىن سورا (ماقال).

ئەھۋالات ئى [ئە] ھال ـ ئەھۋاللار، ۋەزىيەت، شارائىت: تەرجىمان ھىندىستانغا خېلى كۆپ قېتىم كەلگەن بولغاچقا، بۇ يەرنىڭ ئەھۋالاتى بىلەن پىششىق تونۇش ئىدى.

ئەھۋاللاشماق پ ① بىر ـ بىرىدىن ھال ـ ئەھۋال، تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشماق: ئەختەم گۈلچەمخان چوڭ ئانامغا قاراپ كېلىۋېتىپ، گۈللۈك يېنىدا ئىككى قولىنى كۆكسىنىڭ ئۈستىگە جۈپلەپ تەزىم قىلدى. قەددىنى رۇسلاپ ئەھۋاللاشتى. ② ھاللاشماق، پاراڭلاشماق، سۆزلەشمەك؛ پىكىرلەشمەك: تاشۇاي كىشىلەرگە سالام بېرىدۇ ۋە ئۇلار بىلەن قىزغىن ئەھۋاللىشىدۇ.

ئەھيا ئى [ئە] يېزىت. بەرپا، بىنا: ئەھيا قىلماق.

ئەھيان رەۋ [ئە] يېزىت. ھەر زامان، بىر زامان، بەزىدە: سەبرى گۆھەر، سىر ئالتۇن، سىرى ئەھيان ئۆزگىدۇر. سىرى ئايان ئەھلىگە، ئۆمرى گەريان ئۆزگىدۇر.

ئەۋەتكۈزمەك «ئەۋەتمەك» پېئىللىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەيدان رەھبەرلىكىگە ئەھۋال ئېيتىشنى، ئالدىغا ئادەم ئەۋەتكۈزۈشنى ئويلىدىم.

ئەۋەتمەك پ ① بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا كىشى بۇيرۇماق، ماڭدۇرماق: ئادەم ئەۋەتمەك. ② بىرەر نەرسىنى بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا بىرەر ۋاستە ئارقىلىق يوللىماق، يەتكۈزمەك، ماڭدۇرماق: دادام سىلەرنى ئۆز قولى بىلەن تېرىغان بۇغدايدىن يەپ باقسۇن دەپ، بىر تاغار بۇغداي ئەۋەتتى.

ئەۋەتىشمەك «ئەۋەتمەك» پېئىللىنىشقا ئۆملۈك دەرىجىسى:

يۇقىرىدىن ياردەم ئۇچۇن كىملەرنى ئەۋەتىشكەنلىكى تېخى مەلۇم ئەمەس.

ئەۋەتىلمەك «ئەۋەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى : ئوقۇشقا ئەۋەتىلمەك.

ئەۋەي دىيال. ① رەۋ. ناھايىتى، قەۋەت. ② ئىم. ئەجەبلىنىش تۇيغۇسىنى بىلدۇرىدۇ.

ئەۋىارىقۇن ئى [ئە] <بوت> سېرىق چاي ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى غوزا شەكلىدە، ئۇرۇقى كۆپ، قارامتۇل پور رەڭدە بولىدۇ؛ پوتۇن تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىسسىقنى تارقىتىش، زەھەرنى قايتۇرۇش، ئىششىقنى ياندۇرۇش، قاننى ماڭغۇزۇش رولى بار. ئۇ يەنە «سېرىق چاي ۋە دالا چاي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئەۋج ئى [ئە] ① كۆچىيىش، زورىيىش، يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش :ئەۋج ئالماق. ② يۇقىرى پەللە : ناخشىنىڭ يۇقىرى ئەۋجى. // ئەۋجىگە چىقماق.

ئەۋجسىز سۈپ. ئەۋجى يوق، ئەۋجىگە كۆتۈرۈلمەيدىغان، ئەۋجىگە چىقمايدىغان، جۇشقۇن ئەمەس: ناخشا ئەۋجسىز، ئاھاڭى ساددا بولۇپ، ئاشۇ بىرنەچچە قۇر سۆزلەرنى دەۋېلىش ئۈچۈنلا ئېيتىلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئەۋجلىك سۈپ. ئەۋجىگە چىققان، يۇقىرى پەللىگە يەتكەن : تېيىپجان ئېلىيوف قاتارلىق شائىرلارنىڭ بۇ ھەقتىكى شېئىرلىرىدىن رومال ئۇسسۇلىنىڭ ئەۋجلىك، لىرىك ئۇسسۇل ئىكەنلىكىنى بىلمۇالايمىز.

ئەۋرە ئى. نەۋرىنىڭ بالىسى :بۇ بالا ئابدۇقادىر دامۇللانىڭ ئەۋرىسى بولىدۇ.

ئەۋرەت ئى [ئە] <دىن> ① شەرئەت بەلگىلىمىسى بويىچە تەننىڭ كىشىگە كۆرسىتىشكە بولمايدىغان يېرى، يەنى ئەرلەرنىڭ كىندىكىدىن تىزىغىچە، ئاياللارنىڭ بىلىكىنىڭ بېغىشىدىن بويۇنىغىچە، بويۇنىدىن ئوشۇقىغىچە بولغان قىسمى. ② جىنسى ئەزا : ئەۋرىتىنى ياپماق.

ئەۋرە ـ چەۋرە ئەۋرە ۋە چەۋرە، ئادەمنىڭ ئۇچىنچى، تۆتىنچى پۇشتى؛ ئەۋلادى : جالالدىن بوۋاينىڭ توقساندىن ئارتۇق ئەۋرە ـ چەۋرىسى بار.

ئەۋرە ـ چەۋرىلىك ئەۋرە ھەم چەۋرىلىرى بار، كۆپ ئۇرۇق ـ ئەۋلادلىق: ـــ ۋاي ـ ۋۇي ! ئۇنداقتا، كۆچىتىڭىز ئەۋرە ـ چەۋرىلىك بولۇپ كېتىدىكەن ـ ده، ـــ دېدى ئۇ بوۋايغا.

ئەۋرەز ئى [پ] ئۆينىڭ ئىچىگە يۆيۈنۈش ئۈچۈن ياسالغان ئۇستى يېپىق ئورا : ھېسامىدىن دامۇللىنىڭ ئەۋرىزى ئۇستىگە كۆك رەڭلىك سىدام پىششىق خىش يانتۇزۇلغانىدى.

ئەۋرەز يولى يۇندا سۇيى ئېقىش ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان يەر ئاستى يولى.

ئەۋرىشكە ئى. ئۇلۇغ قىلىنمىدىغان بۇيۇم؛ ئۆرنەك، نۇسخا : مال ئەۋرىشكىسى.

ئەۋرىشكىلىك سۈپ. ئەۋرىشكىسى بار، ئەۋرىشكە قىلىشقا تەييارلانغان : ئەۋرىشكىلىك مال.

ئەۋرىشىم [پ] ① ئى. يىپەك، مەشۇت. ② سۈپ. كۆچمە. يۇمشاق، ئېگىلىشچان، نازۇك، زىلۋا : ئەۋرىشىم بوي. * ئەرنىڭ كۆڭلى ئەۋرىشىم (ماقال).

ئەۋرىشىملەشتۇرمەك ① «ئەۋرىشىملەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② ئەۋرىشىم، يۇمشاق ھالەتكە كەلتۈرمەك؛ ئەۋرىشىم قىلماق: ياڭاق تەركىبىدىكى تويۇنمىغان يۇغ كىسلاتالىرى چوڭ مېڭە قۇرۇلمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرىدۇ، قان تومۇرلارنى ئەۋرىشىملەشتۈرىدۇ، نېرۋا خىزمىتىنى ياخشىلايدۇ.

ئەۋرىشىملەشتۈرۈشمەك «ئەۋرىشىملەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئەۋرىشىملەشتۈرۈلمەك «ئەۋرىشىملەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەۋرىشىملەشمەك پ. ئەۋرىشىم ھالەتكە كەلمەك، ئەۋرىشىم بولماق: ياڭاقنى كۆپ يەپ بەرسە، ئادەمنىڭ مېڭە قان تومۇرلىرى ئەۋرىشىملىشىدۇ.

ئەۋرىشىملىك سۈپ. يۇمشاقلىق، ئېلاستىكلىق، ئېگىلىشچانلىق : بۇ مەزگىلدە ئۆسمۈرلەرنىڭ ھەربىكەت پائالىيەتلىرىدىكى ئەۋرىشىملىك چوڭ بولىدۇ.

ئەۋزەل I سۈپ [ئە] ياخشى، ئەلا، ئوبدان، ئارتۇق : مالنى ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەۋزەل (ماقال).

ئەۋزەل II ئى [ئە] ① لاي ھەم گەجدىن كېچىك ھەم نازۇك قىلىپ ئىشلەنگەن ياكى ئىشلەك ـ دېرىزىلەرنىڭ كېشىكىنىڭ يۇزى تەرىپىگە چېقىرىلغان پىلتا ـ ناۋا. ② پىلتا ـ ناۋا قادىغان ئەسۋاب.

ئەۋزەللەشتۈرمەك «ئەۋزەللەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەۋزەللەشتۈرۈشمەك «ئەۋزەللەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ئەۋزەللەشتۈرۈلمەك «ئەۋزەللەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەۋزەللەشمەك پ. ئەۋزەل بولماق ، ياخشى بولماق، ئارتۇقلۇقا ئىگە بولماق.

ئەۋزەللىك ئى. ئەۋزەل شارائىت، ئەۋزەل خۇسۇسىيەت : دۆلىتىمىزنىڭ شەھەر ـ بازارلىرىدىكى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىزمىتىدە يېڭى بىر ۋەزىيەت يارىتىش ئۈچۈن، سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئەۋزەللىكىنى جارى قىلدۇرۇشىمىز لازىم.

ئەۋڤاپ ئى [ئە] <دىن> جامائەت ئىختىيارىغا ئۆتكەن، مەسچىت، مەدرىسەلەرگە ۋەخپە قىلىنغان مال ـ مۈلۈك، يەر ـ زېمىن ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەر : بىر ئاي دېگەن ئوتتۇز كۈن، بىر يىل دېگەن ئۈچ يۈز ئاتمىش بەش كۈن، كۈنىگە بولمىدى دېگەندە ئۈچ ـ تۆت سەر تەڭگە تاپسا، جەملەپ كۆرۈڭلار، قانچە بولۇپ كەتتى؟ بۇنىڭدىن باشقا توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ، ئەۋقاپ كىرىمى قانچە بولىدۇ؟

ئەۋلاد (ئەۋلادى) ئى [ئە] ① بىر ئاتا ـ بوۋىدىن تارقالغان ئۇرۇق ـ جەمەت، نەسىل : باست بوۋاينىڭ يۈزدىن ئارتۇق نەۋرە ـ چەۋرىسى ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ تۆت ئەۋلادى ئىككى يۈز يەتمىشتىن ئاشىدۇ. ② بىر دەۋردە ياشىغان كىشىلەرنىڭ نەسلى : بۇگۈن چۈشەنمىسە ئەتە چۈشىنىدۇ. بۇگۈنكىلەر چۈشەنمىسە، كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلار چوقۇم چۈشىنىدۇ ! ... ③ بىر دەۋردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن كىشىلەر : ياش ئەۋلاد. بىرىنچى ئەۋلاد.

ئەۋلادتىن ئەۋلادقا نەسىلدىن نەسىلگە، ئاتا ـ بوۋىدىن بالىچاقىغا، بالىدىن بالىغا : تۇردىئاخۇن ئاكا ھازىرمۇ ۋە كەلگۈسىدە

دىمۇ ئۇيغۇر مۇقامچىلىقىنىڭ پىر ئۇستازى. بىز ئۇنىڭدىن ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئۆگىنىمىز.

ئەۋلادسىز سۈپ. ئەۋلادى، جەددى - جەمەتى بولمىغان؛ نەسلى يوق : مۇھەببەتسىز جەھەننەم دۇنيا، چۆلگە ئوخشاش ئەۋلادسىز ھايات. سېنىڭ مېھرىڭ ئۆچمەس ئوت گويا، بولماس سەنسىز بازىرىم ئاۋات.

ئەۋلادسىزلىق ئى. ئەۋلاد قالدۇرماي ياشاش ھالىتى، پەرزەنتسىزلىك.

ئەۋلادلىق سۈپ. ئەۋلادى، جەددى - جەمەتى بار؛ بالىلىق، جەمەتلىك : توختىئاخۇن بەك ئەۋلادلىق ئادەم. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەۋلادىدىن بىر يەرگە يىغسا يۈزدىن ئاشىدۇ.

ئەۋلادمۇئەۋلاد بىر ئەۋلادتىن يەنە بىر ئەۋلادقىچە؛ بالىدىن بالىغىچە : ئۇلۇغلارنىڭ نەسىھىتى ئەۋلادمۇئەۋلاد داۋاملىشىدۇ.

ئەۋلىيا (ئەۋلىياسى) ئى [ئە] <دىن> ① ئېتىقادلىق، دىندار كىشىلەر نەزىرىدە گويا ئاجايىپ كارامەتلەرگە ئىگە، كارامەت كۆرسىتەلەيدىغان، مۆجىزىلەرنى يارىتالايدىغان مۇقەددەس، ئەزىز ئادەم : ئۇ دەرھەختىن چۈشۈپ سەپەرگە قاراپ :— مەن بۇگۈنگىچە ئەۋلىيالارنىڭ بۇنداق كارامەتلىرىنى كۆرگەن ئەمەس ئىدىم، — دەپتۇ. ② كۆچمە. گەپ، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ مەنبەسىگە چۈشىنىپ يەتكەن؛ دانىشمەن، ئۇلۇغ ئادەم: مەھمۇد كاشغەرى تارىختا ئۆتكەن ئۇلۇغ ئەۋلىيا، ئۇلۇغ شەخس. ③ كۆچمە. مۇبالىغە، مەسخىرە قىلىشتا كىنايە ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ :— بەللى، پاسارئاخۇن تازا ئەۋلىيا ئىكەنسىلە! چۈشۈڭلىگە نېمە كىرسە شۇنى دەمسىلە؟— دېدى ھېكىم.

ئەۋلىيا-ئەنبىيا <دىن> ئەۋلىيا ۋە پەيغەمبەرلەر :— ئەۋلىيا-ئەنبىيالارنىڭ روھىغا ئاتاپ ماڭا ئەللىك تەڭگە سەدىقە بېرىسەن، — دەپتۇ ھېلىقى كىشى.

ئەۋلىيالارچە رەۋ. ئەۋلىيالارغا خاس، ئەۋلىيالارغا ئوخشاش، ئەۋلىيالاردەك.

ئەۋلىيالىق ئى. ئەۋلىيالارغا خاس ئىش، خۇسۇسىيەت : ئۇلار ياپياش بۇ چوكان نىمجان يىگىتكە بەند بولۇپ قالماس دەپ ئەۋلىيالىق قىلىشاتتى.

ئەۋمەك پ. دىيال. ئەندىشە قىلماق، غەم قىلماق: ئوغلۇمدىن بەك ئەۋدىم.

ئەي I ئى ① قاتارغا قوشۇلۇش، ئاينىش، كۆكلەش، تۇتۇش (ئۆسۈملۈك ۋە باشقا جانلىقلارغا نىسبەتەن) : پەرۋىش قىلىش ياخشى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ھەر يىلى كۆچەت قويۇلسىمۇ، ئەي بولماي كەلگەندى. ② كۈچ - قۇۋۋەت، ئوزۇقلۇق، ئوغۇت : ئەي بەرمەك. ئەي قىلماق.

ئەي بولماق ① ساق قالماق، چوڭايماق، قاتارغا قوشۇلماق، تۇتماق، كۆكلىمەك: چاپناپ يېگۈزگەن نانىڭ كۈچى بىلەن بۇ بالىنىڭ بۇدرۇقىنا ئەي بولغانلىقىغا كىشىلەرھەيران قالدى. * ئاشۇ ئورمانلار ئۆزۈڭاقتىدا سۇغىرىلغانلىقتىن، ياخشى ئۆسۈپ كۆپى ئەي بولدى. * بۇ يىل قوينىڭ ئەي بولۇش نىسبىتى ئاشتى. ② <تېب> ئوڭلانماق، ساقايماق، تۇزىلىپ قالماق، شىپا تاپماق:— قان توختىدى. سۆڭەك ساق ئىكەن، ئەي بولۇپ قالار،— دېدىم مەن مۇمكىنقەدەر ئۆزۈمنى بېسىۋېلىپ.

ئەي قىلماق ساقايماق، تۇتقۇزماق، قاتارغا قوشماق، ئۆستۈرمەك، ئايىنماق: ئۇ يىغىپ - تەرگىنىنى سېتىپ، بوۋاقنى كالا سۈتى بىلەن ئەي قىلدى.

ئەي II ئىسم. يېزىت. زوقلىنىش، ھاياجانلىنىش، ھېسداشلىق، غەزەپلىنىش، پۇشايمان قىلىش قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ، تىلدىكى «ھەي» بىلەن تەڭ : سالام، ئەي مويسىپىتلەر، پېشقەدەم ئۇستاز! باھار بوستانىدا سايرايلى خۇش ئاۋاز!

ئەي III ئى. دىيال. ئوغۇت: سېرىق سۆگەتنىڭ تۈۋىگە ئەي قىلىپ قويدۇم.

ئەيان (ئە : يان) ئى [ئە] يېزىت. يۇقىرى مەنسەپلىك، مەرتىۋىلىك كىشىلەر؛ ئەمەلدارلار، خوجايىنلار : ماڭا ئېگىلىپ توققۇز تەڭ قىلىدىغان، ئەجرى ئۈچۈن ئىنئام - مۇكاپاتقا غەرق بولغان ئوردا ئەيانلىرىم مەندىن يۈز ئۆرىدى.

ئەيتاۋۇر يۇك. ئىشقىلىپ، ھەر ھالدا، قانداقتۇر : ئۇنى ئەيتاۋۇر كىشىلەرنىڭ ئۇرغانلىقى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئەيدۇرمەك «ئەيمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ئەيدىز ئى [ئىنگ] <تېب> ① ئادەم تېنىدە كېسەللىكلەر يىغىندىسىنىڭ پەيدا بولۇشىغا سەۋەبچى بولىدىغان بىرتۈرلۈك جاھىل ۋىروس. بۇ خىل ۋىروس بىلەن يۇقۇملانغان خۇچى ئادەم يۇقۇملانغاندىن كېيىن ئادەم بەدىنىنىڭ ئىممۇنىتېتىت سىستېمىسىنى پۈتۈنلەي بۇزۇپ تاشلاپ، كېسەلگە قارشى تۇرالمايدىغان قىلىپ قويۇش ئارقىلىق نەتىجىدە ئەيدىز كېسىلىگە دۇچاربولۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ② شۇ خىل ۋىروس بىلەن يۇقۇملىنىشتىن كېلىپ چىققان بىر خىل كېسەللىك، ئەيدىز كېسىلى.

ئەيش ئى [ئە] ① ھۇزۇر - ھالاۋەت، پاراغەت، لەززەت: كەلدى نوروز، كەلدى بۇگۈن، ئەيش بىنا ئەتكىلى، بارچە ئادەم كۆڭلىنى، شاد - خۇرام ئەتكىلى. ② كەيپ - ساپا، مەيخورلۇق، ئىشرەت: ئەي پەلەك، چەرخى بۇزۇق، قىلغان ئىشىڭ ئېيتسام ئەگەر، بىۋاپا ئالەمدە ئىشرەت ئەيشىنى نادان سۈرەر.

ئەيش - ئىشرەت شەھۋانىيلىق، كۆڭۈل ئېچىش، كەيپ - ساپا، مەيخورلۇق: باينىڭ ئىچكىرىكى قورۇسىدىكى ھەشەمەتلىك ئۆيلەردىن ئەيش - ئىشرەت قىلىۋاتقانلارنىڭ سەت كۈلكىلىرى ئۇزاققىچە ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئەيش - ئىشرەتلىك ئەيش - ئىشرىتى بار، ئىشرەتكە تولغان: ۋاڭنىڭ ئەيش - ئىشرەتلىك تۇرمۇشى ئەنە شۇنداق يىللاپ - يىللاپ داۋام قىلاتتى.

ئەيلەتمەك I «ئەيلىمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاسىم تېرىلەرنى شەخسىلەرگە ھۆددىگە بېرىپ سۈپەتلىك ئەيلەتىپ بولدى.

ئەيلەتمەك II «ئەيلىمەك II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۆيگۈدىن سالدى ئەل ئاسىالت يولغا، قەلبىدەك غۇبارسىز پايانداز بىنى، گۈلدەستە تۇتۇشتى بىزگە ھەۋەستە، ئەيلىتىپ جەۋلان ئۇز باھار، يازىنى.

ئەيلەشمەك I «ئەيلىمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ئاشتىن چىققان تېرىلەرنى سۈپەتكە كېپىللىك قىلىش شەرتى بىلەن ھۆددىگە ئېلىپ بەس - بەس بىلەن ئەيلەشتى.

ئەيلەشمەك II «ئەيلىمەك II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى:

كونا جەمئىيەتتە ئەجنەبىي مۇغەمبەرلەر ئوغرىدەك قەست ئەيلىشىپ، جۇڭگونىڭ پۈت ـ قولىغا گاڭ چېتىقىنى چاتقانىدى.

ئەيلەمەك پ.دىيال. قىينىماق، ئەلەم قىلماق: سەن مېنىڭ بابامنى ئەيلەگەن.

ئەيلەمچى ئى. ئەيلەش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم.

ئەيلەنمەك I «ئەيلىمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەيلەنگەن ئۆچكە تېرىسى سېلىنغان كاڭنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان باي بېشىنى سېلىپ، ئەسنەپ تورۇسقا قارىدى.

ئەيلەنمەك II «ئەيلىمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەيلىبان رەۋ. يېزىت. ئەيلەپ، ئەيلەش بىلەن: تەپەككۇر ئەيلىبان ئەجدادلىرىم پۈتكەن شۇ تارىخنى، دېدىم: «زۇلمەتكە مىڭ لەنەت!» تولۇپ قۇدرەتكە ـ دەرمانغا.

ئەيلىتىشمەك I «ئەيلەتمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سەمەت ئۇستا شاگىرتلىرىغا تېرە ئەيلىتىشتى.

ئەيلىتىشمەك II «ئەيلەتمەك II» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: پالۋانلارقوللىرىدىكى بايراقلىرىنى جەۋلان ئەيلىتىشىپ سەپنىڭ ئالدىدا مېڭىشتى.

ئەيلىتىلمەك I «ئەيلەتمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەيلىتىلمەك II «ئەيلەتمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەيلىگۈچ ئى. ئاشلانغان تېرىلەرنىڭ يۇزىنى قىرىپ، ئاقارتىپ، يۇمشىتىش، سىلىقلاش ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان تىغلىق سايمان.

ئەيلىمەك I پ. تېرە، خېمىر قاتارلىقلارنى پىشۇرماق، پىششىقلىماق: تېرىنى ئەيلىمەك. خېمىرنى ئەيلىمەك.

ئەيلىمەك II پ. يازما ئەدەبىياتتا «قىلماق»، «ئەتمەك» رولىدا كېلىدۇ: بىر بۇرادەر ئۆمرىدە كۆپرەك خۇشامەت ئەيلىدى. بۇ «ھۇنەر» نى ئۆزىگە باب ھەمدە ئامەت ئەيلىدى.

ئەيمەك پ. يۇمشاق، ئىۋىمەك.

ئەيمەندۇرمەك «ئەيمەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن شۇ گەپنى قىلىۋاتقاندا، ماھىرەنىڭ چىرايىدىن كۈلكە ئۆچكەن بولۇپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئادەمنى ئەيمەندۇرگۈدەك ئوت چاقنايتتى.

ئەيمەنمەك پ ① ھايا قىلماق، تارتىنماق، قورۇنماق: خىجىلىمەن، گەپنىڭ بولار يېرىنى ئېيتسام، ساڭا ئوچۇق پىكىر بېرىشتىن ئەيمىنىمەن. ② ھېيىقماق، تەپ تارتماق، قورقماق، سۇر باسماق: سەمەتنىڭ شۇنداق تەرسالىقى تۇتتىكى، بەش ئادەم ئەيمىنىپ ئۇنىڭ ئالدىغا بارالمىدى.

ئەيمىنەرلىك سۈپ. ئەيمىنىشكە، تارتىنىشقا ئەرزىيدىغان، ئەيمەنگۈدەك.

ئەيمىنىشمەك «ئەيمەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بوۋاي بىلەن مومايى ئۇلارنىڭ گۈزەللىكىدىن ئەيمىنىشىپ، نېمە قىلىشىنى بىلمەي، گۇللۇك ئارىسىغا يوشۇرۇنۇشۇپتۇ.

ئەينا ئال. دىيال. ئەنە، ئاۋۇ.

ئەينە ئى. دىيال. كۆزەينەك.

ئەينەك ئى [پ] ① قاتتىق ۋە چۈرۈك بولغان بىر خىل سۇزۇك جىسىم، ئۇ ئادەتتە كىۋارتسلىق قۇم، ھاك تاش، ساپ ئىشقار قاتارلىقلار ئارىلاشتۇرۇلۇپ، يۇقىرى تېمپېراتۇرا ئاستىدا ئېرىتىلگەندىن كېيىن ياسىلىدۇ. ② قارشىدىكى نەرسىلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، ئادەتتە كىشىلەر ئۆز ئەكسىنى كۆرىدىغان، ئارقىسى سىرلانغان مەخسۇس شىشە مەلىكە ئۇنى كۆرۈپ ئورنىدىن قوپۇپتۇ، يانچۇقىدىن ئەينەكنى ئېلىپ، ئاۋۇال ئەينەكنىڭ ئالدىنى، كېيىن ئارقىسىنى كۆرستىپتۇ. ③ يىراقتىكى نەرسىلەرنى يېقىنلاشتۇرۇپ كۆرسىتىدىغان، كىچىك نەرسىلەرنى چوڭايتىپ كۆرسىتىدىغان، كۆزىنىڭ كۆرۈش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇپ بېرىدىغان مەخسۇس شىشە ئەسۋاب: بۈگۈنكى ئالىملار ئاسمانىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئاستىرونومىيە ئەينىكى ئىجاد قىلدى. ④ كۆچمە. بىرەر ھالەتنى، ھادىسىنى كۆز ئالدىدا ئەكس ئەتتۈرۈپ ياكى يورۇتۇپ تۇرغان نەرسە؛ ئۈلگە، نەمۇنە: تۇرغۇن ھەقىقەتەن قەيسەر جەڭچى. ئۇنىڭ پەزىلىتى مەن ئۈچۈن ئەينەك. ⑤ كۆزگە تاقايدىغان ئەينەك (كۆزەينەك): ئۇ ئەينەكسىز خەت كۆرەلمەيدىغان بولۇپ قالدى.

ئەينەكچى ئى. ئەينەك سېلىش، سېتىش ۋە ئۇنى خىلمۇخىل شەكىلگە كەلتۈرۈش بىلەن شۇغۇللانغۇچى: شەھەردىن تەكلىپ قىلىنغان ئەينەكچىلەر ئىمارەتنىڭ دېرىزىلىرىگە ئەينەك سېلىۋاتىدۇ.

ئەينەكچىلىك ئى ① ئۆي ـ ئىمارەت دېرىزىلىرىگە، ئىشكاپ، جاھازلارغا ئەينەك سېلىش ۋە قۇراشتۇرۇش ئىشى، شۇ ئىش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: دادام ئەينەكچىلىك قىلاتتى. ② ھەرخىل ئەينەك بۇيۇملارنى ياساش مەشغۇلاتى.

ئەينەكسىز سۈپ. ئەينەكى يوق، ئەينەك ئورناتمىغان.

ئەينەكسىزلەنمەك پ. ئەينەكسىز ھالەتكە كەلمەك، قارشى سىدىكى نەرسىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئىقتىدارىنى يوقاتماق.

ئەينەكسىزلىنىش ئى<گېئول> ماگمىلىق جىنسلاردىكى تۇراقسىز ھالەتتە تۇرغان ئەينەك مادىدىسى، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى ۋە بېسىم، تېمپېراتۇرا قاتارلىق فىزىكىلىق شارائىتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ كىرىستالغا ئايلىنىش ھادىسىسى.

ئەينەكسىمان سۈپ. ئەينەك شەكىللىك، ئەينەككە ئوخشايدىغان، ئەينەكتەك: ئەينەكسىمان تاختا.

ئەينەكلىك I سۈپ ① ئەينەكى بار، ئەينەك سېلىنغان، ئەينەك ئورنىتىلغان: ئەينەكلىك ئىشىك. ئەينەكلىك دېرىزە. ② ئەينەك تاقىغان، ئەينەككە ئىگە: ئەينەكلىك دوختۇر كۆزىدىن ئەينەكنى ئېلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

ئەينەكلىك II ئى.دىيال <ئانات> تاغاق سۆڭىكى.

ئەينەن رەۋ [ئە] ① ھېچقانداق ئۆزگىرىشسىز، ئۆز پېتىچە، ئەينى بىلەن: ھايال ئۆتمەي ھېلىقى ئەقىللىق ئادەم دوستى بىلەن بىللە بېرىپ، بۇ ئىشنى قازىغا ئەينەن مەلۇم قىلدى. ② دەل، نەق: بۇ ئادەم ئورۇق، يىرگىنچلىك روزەك بەزنىڭ ئەينەن ئۆزى.

ئەينەنسىز سۈپ. ئەينەن ئەمەس، ئەينى بولمىغان.

ئەينەنسىزلىك ئى. ئەينەن بولمىغان ھالەت.

ئەينەنلىك ئى. ئەينەن بولغان ھالەت: ئۇنىڭ مەزمۇن ۋە بەدئىي قۇرۇلمىسى جەھەتتىكى ئەينەنلىكىنى تولۇق ساقلاپ قالدىم.

ئەينۇ سۈپ. ساختىپەز، ئالدامچى، قىزىل كۆز؛ كازىزاپ.

ئەينۇلا ئى [پ] <بوت> ① ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. سورتلىرى كۆپ بولۇپ، سوغۇققا چىداملىق؛ يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكىللىك؛ باھاردا چېچەكلەيدۇ، خۇشبۇي پۇرايدۇ؛ مېۋىسى شار شەكىلدە، رەڭگى يېشىل، پىشقاندا سېرىقتا ئۆزگىرىدۇ، تەمى چۈچۈمەل بولىدۇ: ئەينۇلا مۇرابباسى. ② شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

ئەينۇللىق ① سۈپ. ئەينۇلا دەرىخى بار، ئەينۇلا دەرىخى ئۆستۈرۈلگەن: ئەينۇللىق باغ. ② ئى. ئەينۇلا دەرىخى ئۆستۈ-

رۇلگەن يەر، مەيدان، باغ.

ئەينى [ئە] ① سۈپ. دەل ئۆزى، ئەسلىسى، نەق ئۆزى، ئەسلىي : ئەينى ئەھۋال. ئەينى ھالەت. ② رەۋ. شۇ، ئۆتكەن : ئەينى چاغ. ئەينى ۋاقىت. ئەينى زامان. ئەينى يىل.

ئەينىيەت ئى [ئە] ① يېزىت. ئەينەن، ئوخشاشلىق، بىر خىللىق، بىر دەرىجىلىك : ئەينىيەت قانۇنىيىتى. ② <مات> تەركىبىدىكى بارلىق ھەرپ بەلگىلىرىنىڭ ھەممە قىممەتلىرىدە مۇتلەق ئۆزگەرمەيدىغان تەڭلىك، ئوخشاشلىق.

ئەيۋەش ئى. كۆپرەك «كەلمەك» يارەمچى پېئىلى بىلەن بىللە كېلىپ : «پەيلىدىن يانماق، يولغا كىرمەك، پەسكويغا چۈشمەك، ماقۇل بولماق، ئۇنماق، كۆنمەك» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ : بىلمەمسىز، سادىرمۇ ئەيۋەشكە كەلدى. قېنى، ماڭا قانچىلىك نەپ بېرىسىز؟ * بۇنىڭ ئۈچۈن ئەزالار بۇرۇن تاشلىۋېتىلگەن ئۇنۇمسىز يەرلەرنى قايتىدىن ئەيۋەشكە كەلتۈردى.

ئەيىب ئى [ئە] ① قائىدە - يوسۇنغا، تەرتىپ - ئىنتىزامغا، ئەدەپ - ئەخلاققا خىلاپ ئىش؛ كەمچىلىك، سەۋەنلىك، نۇقسان: بىلمەسلىك ئەيىب ئەمەس، تىرىشماسلىق ئەيىب (ماقال). * ئۆزىنىڭ ئەيىبى ئۆزىگە كۆرۈنمەس، كۆزىنىڭ ئەيىبى كۆزىگە كۆرۈنمەس (ماقال). ② كىشى ئۈيلىدىغان، نومۇس قىلىدىغان، خجالەت تارتىدىغان خاتا ھەرىكەت؛ ناچار قىلىق، بولمىغۇر ئادەت: سىز دەرسىز، يىگىتكە ياش تۆكمەك ئەيىب، بىلىمەن نومۇسى كۆز ياش يىگىتنىڭ، ئېسىمدە ئاتامۇ ئېيتقان ئۆلۈمگە رازى بول ۋە ئەمما تۆكمە كۆز يېشىڭ! ③ نۇقسان، قۇسۇر، ئىللەت، جىسمانىي كەمتۈكلۈك : غېمى يوق ئىنسان بولماس، ئەيىبى يوق ھايۋان بولماس (ماقال).

ئەيىبدار [ئە + پ] ① ئى. ئەيىبى، نۇقسانى بار، ئەيىبلەنگۈچى، گۇناھكار شەخس: ساقچى ئەيىبدارنى سوت مەيدانىغا ئېلىپ باردى. ② سۈپ. جىسمانىي جەھەتتىن بىرەر كەمچىلىك، نۇقسانى بولغان، ئەيىبناق، ئەيىبلىك : ئەيىبدار بالا.

ئەيىبدارلىق ئى. ئەيىبلىنىش ھالىتى، ئەيىبلىنىش ئىشى؛ جاۋابكارلىق: ئادالەتسىزلىك ئالدىدا بۇرچكار بولغان ھاكىمدىن ئادالەت ئالدىدىكى بۇرچىنى ھېس قىلغان قۇل گۇزەلرەك بولىدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ ئەيىبدارلىقى ئىنسانىيلىققا يېقىنراق.

ئەيىبسىز سۈپ ① ئەيىبى يوق، گۇناھسىز : ئەيىبسىز دوستىنى ئىزدىگەن دوستسىز قالار (ماقال).② جىسمانىي جەھەتتىن ساغلام، نۇقسانسىز: يالقۇن ھەر جەھەتتىن كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلارلىق دەرىجىدە ئەيىبسىز يىگىت بولدى.

ئەيىبسىزلىك ئى. ئەيىبسىز ھالەت، ئەيىبسىز خۇسۇسىيەت: ماۋزۇدىن ئىككى خىل مەنەچىقىدۇ. بىرى، ئەيىبدار بولۇشنىڭ ئۆزى ئەيىبسىزلىكتۇر دېگەن مەنە، لېكىن بۇ قاراشتىلا مەلۇم بولىدىغان تاشقى مەنىدۇر.

ئەيىبكار ئى [ئە + پ] خاتالىق ئۆتكۈزۈپ جىنايەت سادىر قىلغان، قانۇن ئالدىدا ئەيىبلەنگەن كىشى؛ گۇناھكار، جاۋابكار: ئەسقەر شوخلۇق قىلىپ بىكاردىن - بىكار ئەيىبكار بولۇپ قالدى.

ئەيىبكارلىق ئى. خاتالىق ۋە جىنايەتلىرىدىن ھېساب بېرىشى كېرەك بولغان مەسئۇلىيەت؛ جاۋابكارلىق.

ئەيىبلەتمەك «ئەيىبلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مېنىڭ ھالسىز جىسمىم پەقەت ئۇلاردىن ھەسەت ئىلكىدە بىزار بولۇشقا ۋە ئۆزۈمنى ئۇلارنىڭ ئەھمىيەتسىز ئىشلىرىنى ئەيىبلەتمەسلىكىمگا يارالغانىدەك ھېس قىلدىم.

ئەيىبلەشمەك «ئەيىبلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: مېنى بەزى كىشىلەر «سەندە ئۆز كەسپىڭگە بولغان مۇھەببەت كەم» دەپ ئەيىبلىشىدۇ.

ئەيىبلەنمەك «ئەيىبلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سادىق يىغىن قاتناشچىلىرى تەرىپىدىن «ئوڭچىل ئىدىيەسى بار»، «دۇنيا قارىشىنى ياخشى ئۆزگەرتمىگەن زىيالىي» دەپ ئەيىبلەندى.

ئەيىبلەنگۈچى ئى <قا> سوت مەھكىمىلىرى تەرىپىدىن جىنايى جاۋابكارلىققا تارتىلغان شەخس.

ئەيىبلىتىلمەك «ئەيىبلەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ئەيىبلىك سۈپ. ئەيىبى بار، ئەيىب دەپ قارىلىدىغان ئىشنى قىلغان؛ جاۋابكار: زەيتۇنخان بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ ئەيىبلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇن چىقارماستىن جىملا ئولتۇردى. * رىم مۇتەپەككۇرى سېسرو مۇنداق دېگەن: «ئادەمنىڭ ئۆزى ئەيىبلىك ئەمەس، ئۇنىڭ قىلمىشى ئەيىبلىك».

ئەيىبلىگۈچى ئى<قا> دۆلەتكە ۋاكالىتەن سوت مەھكىمىسىدە جىنايى ئىش يۈرگۈزۈشىدىن ئەيىبلەش پىكرىنى قۇۋۋەتلەيدىغان شەخس.

ئەيىبلىمەك پ ① ئەيىبلىك دەپ تونۇماق : ئۇلارنى كىم خاتىرىلەيدۇ ؟ ھېچكىم ! ھەتتا ئۇلارنى مۇشۇ قىسمەتكە مۇپتىلا قىلغانلارمۇ خاتىرىلىمەيدۇ، بەلكى تىللايدۇ، ئەيىبلەيدۇ. ② تەنقىد قىلماق : بىر يىلدىن بېرى مەتيا قەيسەرنىڭ ئەيىبلەشلىرىدىن خېلى قۇتۇلۇپ قالغانىدى.

ئەيىبناق سۈپ. جىسمانىي جەھەتتىن ئاجىز، بىرەر ئەزاسىدا كەمچىلىكى، نۇقسانى، ئىللىتى بار؛ مېيىپ، مەجرۇھ: مەن ئۇنىڭ مېنى يەرگە قاتقىنى ئۈرۈپ ئەيىبناق قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپشكە باشلىدىم.* مەن بىرمۇ مېيىپ بالا بىلەن بىرگە ئوقۇپ باقماپتىمەن، بەزى سەل- پەل ئەيىبناق بالىلار بىلەن بىرگە ئوقۇپ باققان، ئويلاپ باقسام، ئۇلار ئارىمىزدا تېگىشلىك ھۆرمەتكە سازاۋەر بولالماپتىكەن.

ئەيىبنامە ئى [ئەيىب + نامە] بىرەر خاتا ئىش - ھەرىكەت ياكى جىنايى قىلمىشنى پاش قىلىش ھەققىدىكى شىكايەت خېتى، ھۆججەت قاتارلىقلار: ھېلىقى كىشى سېرىق ياسما چىشلىرىنى كۆرسىتىپ، ئەيىبنامىنى ئوقۇشقا باشلىدى.

ئەييام ئى [ئە] ① يېزىت. كۈن، كۈنلەر، ۋاقىت، ۋاقىتلار: ئارچىلار شىلدىرلىدى، قۇشقاچلار كۆككە ئۆرلىدى، قوشۇلۇش ئەييامىنى تورغايلار خەندان كۆيلىدى. ② بايرام، بايرام كۈنلىرى : ئەي ۋەتەن پەرزەنتلىرى، بايرىمىڭىز مۇبارەك، خۇشال - شاد ئۆتۈۋاتقان ئەييامىڭىز مۇبارەك.

ئەييۇھەننەس ئىم [ئە] يېزىت ① كۆپچىلىككە، توپلانغان، جەم بولغان خالايىققا قارىتا قىلىنىدىغان خىتاب، ندا؛ ئەي خالايىق، ئەي ئادەملەر: موللازىدىن يەنە جاكارلاپ مۇنداق دېدى: — ئەييۇھەننەس، ئىشتىكلار ئامۇخاس، گۇناھ ربيا بولسىمۇ، جازا دېگەن راست. ② كۆچمە. ھاياجان، قايغۇ، غەزەپ ۋە ئازابلىنىش تۈيغۇلىرىنى ئىپادىلەيدىغان داد - پەرياد، شاۋقۇن- سۈرەن، كۆچلۈك ئاۋاز: كەينىمگە بۇرۇلۇپ قاردىم، ئەييۇھەننەس، تامنىڭ تۆشۈكلىرىدىن يوغان - يوغان يىلانلار باشلىرىنى چىقىرىپ، كۈشۈلدەشىپ تۇرمامدۇ، بەدەنلىرىم شۇركۈنۈپ كەتتى.

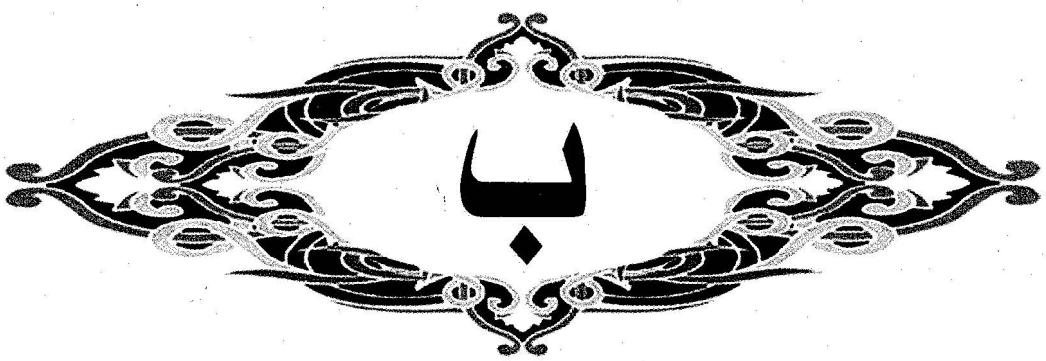

ب

ب ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئۇچىنچى ھەرپى .

باب (بابى) I ئى [ئە] ① كىتاب، ئەسەر، ماقالە قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر ئايرىم بۆلىكى؛ قىسمى: كىتابنىڭ بىرىنچى بابى. ② كۆچمە. دەۋر، سەھىپە: ئىسلاھات شىنجاڭ تارىخىدا يېڭى باب ئاچتى. ③ ئامال، چارە: ئويناشماڭ ئەرباب بىلەن، جايلايدۇ ھەر باب بىلەن (ماقال).

باب II سۈپ [پ] ماس، مۇناسىپ، توغرا، مۇۋاپىق؛ لايىق: باب كەلمەك. * ئاشپەز ئۇستىلار قازانغا باب ساپلانغان يوغان كەپكۈرلەر بىلەن شويلىنىڭ ئوبدان بولۇشى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ خىزمەت قىلماقتا.

باب كەلمەك مۇۋاپىق، ماس بولماق؛ لايىق كەلمەك : بۇنداق تەلەپ ھەرقانداق زامانغا ھەم ھەرقانداق ئەھۋالغا باب كېلىدۇ. * بىزسودا - سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە باب كېلىدىغان تۈزۈم، چارە - لەرنى تېپىشىمىز كېرەك.

باباراۋەر سۈپ [پ] ھەجمى، كۆلىمى،چوڭ - كىچىكلىكى، ئۇزۇن - قىسقىلىقى،ئېگىز - پەسلىكى، قىممىتى قاتارلىق جەھەتلەردە تەپمۇتەكۈ: بىزنىڭ قانۇنىمىزدا «بارلىق پۇقرالار باباراۋەر» دەپ بەلگىلەنگەن.

باباراۋەرلىك ئى. باباراۋەر بولغان ھالەت، باباراۋەر بولغان ئەھۋال، ھەر جەھەتتىن تەپمۇتەكۈ بولۇش، ھەممە تەرەپتىكى تەڭلىك: ئامېرىكىنىڭ «مۇستەقىللىق خىتابنامىسى»دە «ھەممە ئادەم باباراۋەرلىك ئاساسىدا تۇغۇلغان، ئۇلارنىڭ ھەممىسى دەخلىسىز بولغان تۇغما كىشىلىك ھوقۇقى، ھاياتلىق، ئەركىنلىك ۋە بەختكە ئىنتىلىش ھوقۇقىغا ئىگە» دەپ جاكارلانغان.

باببست ئى [ر<ئىنگ] <خىم> قەلەي، قوغۇشۇن ياكى ئاز مىقداردىكى باشقا مېتاللاردىن پايدىلىنىپ ياسالغان، سۇركىلىشكە ئىنتايىن چىداملىق ھەمدە كۆزەينەكنىڭ مۇھىم ماتېرىيالى قىلىنىدىغان بىر خىل قېتىشما.

بابلاتماق «بابلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بابلاشماق «بابلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: — بۇ مۇناپىق ئېپلاسنى باتۇرلار تازا بابلىشىپتۇ - دە! — دېدى ساقلى قاردەك ئاقارغان بىر مويسېپىت كىشى زۇنۇننىڭ ھازىرقى ھالىتىگە قاراپ.

بابلانماق «بابلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كۆرەش تۈغدى داھىينى — ۋەتەن ئوغلى دانانى، ئاتتى قايتىدىن تاڭمۇ، شۇملار خويمۇ بابلاندى. * ئۇستىدىكىلەرنىڭ لەۋزىنى ئالمىسا، بابلىنىپ كېتىشتىن ۋايىم يەيدۇ.

بابلىماق پ ① ئەدەپسىنى، جازاسىنى بەرمەك؛ جايلىماق: — يەپ تويماس باجگىرلارنى راسا بابلاپتۇ - دە! — دېدى خېرىدارلاردىن بىرى. ② بىرەر ئىشنى كۆڭۈلدىكىدەك، مۇۋاپىق بېجىرمەك، بەجا كەلتۈرمەك؛ ئورۇندىماق: بۇ شەكىللەرنى ئۆزىگە خاس ئورۇنلىرىغا بابلاپ ئىشلەتمىسەك، ئاسانلا خاتالىقلار كېلىپ چىقىدۇ. ③ بىرەر ئىش ياكى گەپتە باشقىلارنى ئالدىماق، گوللىماق: — بۇ قېتىم مېنى قالتىس بابلاپ كەتتى، — دېدى سودىگەر يېنىدا كېتىۋاتقان خوتۇنىغا ھەسرەتلىك بىر ئۇھ تارتىپ قويۇپ.

بابلىق سۈپ. بابلىرى بار، بابلارغا بۆلۈنگەن: بەش بابلىق كىتاب.

بابمۇباب بىر باب - بىر بابتىن، باب تاشلىمايلا: بابمۇباب ئوقۇماق.

بابۇنە ئى [پ] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىگە تەۋە كۆپ يىللىق ، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. خۇشبۇي پۇرايدۇ؛ گۈلى تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ، ئىچنى يۇمشىتىش، يەلنى تارقىتىش، مېڭە ۋە پەينى قۇۋۇەتلەندۈرۈش، سۈيدۈك، ھەيزلەرنى ماڭدۇرۇش، سۈت كۆپەيتىش قاتارلىق روللىرى بار.

بابۇئىن ئى [ر] <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تېنى مايمۇنغا، بېشى ئىتنىڭ بېشىغا ئوخشايدۇ، تۈكلىرى كۈل رەڭ قوڭۇر كېلىدۇ، تۆت پۇتى توم، قۇيرۇقى ئۇزۇن ھەم بويى ئىنچىكە بولىدۇ. توپلىشىپ ياشايدۇ. ئوزۇقلۇق تاللىمايدۇ. ئافرىقا قىتئەسىدە كۆپرەك ئۇچرايدۇ.

بابدا رەۋ. ساھەسىدە، جەھەتتە: دېدىم ئاخىرى رەئىس ماختىغان، قالتىس تالانتلىق شائىرلىقىمنى، شېئىر بابدا كەم ئۇچرايدىغان، تالانت ئىگىسى، ماھىرلىقىمنى.

بابكار (باپكارى) ئى [پ] قول دەستىگاھىدا پاختا يېپتىن بۆز (ماتا) توقۇغۇچى كاسىپ، ھۈنەرۋەن: ياشاپ ئۆتكەن ئاشۇ شەھەردە، قولى گۈل بىر باپكار ئۇستا. توقۇغان ئۇ كۆندە ئون گەز رەخت، كېچىكتۇرمەي يېڭى ئىش تۇتسا.

باپكارلىق ئى. ماتا توقۇش ئىشى: باپكارلىق دۇكىنى. باپكارلىق قىلماق.

بات ئى. دىيال. كۆز - كۆز قىلىش، داملاش.

بات قىلماق دىيال ① كۆز - كۆز قىلماق، داملىماق. ② مىننەت قىلماق.

باتات ئى. دىيال. تاتلىقياڭيۇ.

باتارىيە ئى [ر<فىران] <ئېل> خىمىيەلىك ئېنېرگىيە

ياكى يورۇقلۇق ئېنېرگىيەسى قاتارلىقلارنى ئېلېكتىر ئېنېرگىيەسىگە ئايلاندۇرۇپ بېرىدىغان قۇرۇلما.

باتارېيەلىك سۈپ. باتارېيەسى بولغان، باتارېيەگە ئىگە؛ باتارېيە بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان: كېرەم باتارېيەلىك ساقال ئېلىش ماشىنىسى سېتىۋالدى. * بۇنىڭدىن كېيىن يېقىلغۇ باتارېيەلىك پىكاپ تۇرکۇملەپ ياسىلىدۇ.

باتالىيون ئى [ر<فىران] <ھەربى> ← **يىك:** ھەربىي مۇزاكىرىلىشىپ، ئۇ يەرگە سىزنىڭ باتالىيونىڭىزدىن بىر روتا ئەسكەر ئەۋەتىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق.

باتچى دىيال ① ئى. كۆز ـ كۆز قىلغۇچى، داملامچى. ② سۈپ. ماختانچاق، مىننەتخور.

باتخور دىيال ① ئى. داملامچى. ② سۈپ. ماختانچاق، مىننەتخور.

باتسىراتسىن ئى [ر] <بىيول> ئانتىبىيوتىكلارنىڭ بىرى، سۇس سېرىق رەڭدىكى پاراشوك ھالىتىدە بولىدۇ. ئۇزۇمسىمان شارچە باكتېرىيەسى ياكى زەنجىرسىمان باكتېرىيەلەردىن بولغان يۇقۇملىنىشلارنى داۋالاشتا كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.

باتناتماق «باتنىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىردەمدىلا سەن ئۇنى باتنىتىپ قويدۇڭغۇ؟

باتناشماق «باتنىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار خېلىدىن بېرى بىر ـ بىرى بىلەن باتنىشىپ يۈرىدۇ.

باتنخور سۈپ. دىيال. قېيىدىغاق، ياماناتلىغاق.

باتنماق پ. باشقىلاردىن يامانلىماق، قېيىدىماق، رەنجىمەك: يۇرتنى خوتۇن خەق سورىسا، ئاخىر زامانىنىڭ بولغىنى شۇ، دەپ باتناپ يىغىندىن چىقىپ كەتكەن ئەر خەقلەرمۇ چىقىپ قالدى.

باتۇر ① سۈپ. خەۋپ ـ خەتەر، قىيىنچىلىقلاردىن قورقمايدىغان؛ يۈرەكلىك، جەسۇر: باتۇر چوشىدە دۈشمەن كۆرەر (ماقال). ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

باتۇرانە رەۋ ← **باتۇرلارچە:** باتۇرانە جەڭ قىلماق.

باتۇرلارچە رەۋ. باتۇر، جەسۇر خۇسۇسىيەت بىلەن: باتۇرلارچە ئېلىشىش.

باتۇرلاشتۇرماق «باتۇرلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

باتۇرلاشماق پ. باتۇرغا ئايلانماق، باتۇرانە غەيرەت ـ جاسارەتكە كەلمەك: ـــ داداڭنى كۆرۈپ ئەجەب باتۇرلىشىپ كەتتىڭغۇ؟ ـــ دېدى ئۇ مۇرەمگە ئۇرۇپ.

باتۇرلۇق ئى. باتۇرلارغا خاس ئىش، خىسلەت: باتۇرلۇق قىلماق. باتۇرلۇق كۆرسەتمەك.

باتىل سۈپ [ئە] يېزىت ① ئىناۋەتسىز؛ يالغان: مۇبادا بۇنىڭغا پېقىر ۋە مېنىڭ ئەۋلادىم نارازى بولۇپ دەۋا قىلسا، يۇرت شەرئى ئالدىدا دەۋاسى باتىل بولغاي، دېگەن گەپلەر يېزىلىپتۇ. ② قۇۋۇ، ھېيلىگەر: سايىت ئاشۇنداق بىر تۈرلۈك ھىجايغىنىدا ئۇنىڭ ئىگىسىنى ئالدىغان قۇشنىڭكىدەك باتىل كۆزلىرى ئەجەب بىر ياڭزا چىمىرلايتتى.

باتىن ئى [ئە] يېزىت. ئىچ؛ كۆڭۈل، ئىچكى دۇنيا: لېكىن ئېسىمدە شۇنداق ئېنىق تۇرۇپتىكى، ئاشۇ مەزگىللەردە زېھنىم دۇنيانىڭ زاھىرەن ۋە باتىن ھادىسىلىرىگە ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇراتتى. * باتىنى زەققۇم بىلەن تولغان يىلاندىنمۇ بەتتەر، شەپشەكى جادۇ كەبى شۇملۇقتا شەيتاندىن ئۆتەر.

باج ئى [ئە] دۆلەت ھەر خىل تاۋارلار ئۈچۈن نىسبەت بويىچە يىغىۋالىدىغان پۇل: باج تۆلىمەك. باج ئالماق.

باجا ئى. ئاچا ـ سىڭىللارنىڭ ئەرلىرى (بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن) : باجا باجىنى كۆرسە، تاپىنى قىچىشار (ماقال).

باجخانا ئى [ئە + پ] باج ئالىدىغان جاي، ئىدارە.

باج ـ خىراج باج ۋە ھەر تۈرلۈك سېلىق، تۆلەملەر: ئەگەر توغرا ئوقۇپ بېرەلىسەڭ، مېلىڭ ھالالغا تايىن تاپىدۇ، باج ـ خىراج تۆلەپ يولۇڭغا كېتىۋېرىسەن.

باج ـ سېلىق خىلمۇخىل باج، سېلىق ۋە تۆلەملەر: دېھقانلار فېئودالىلارغا ھەر خىل باج ـ سېلىقلارنى تۆلەشكە مەجبۇر بولىدۇ.

باجسىز سۈپ ① باجدىن خالىي، باج ـ سېلىق تۆلىمىدىغان، باج ئېلىش مەنىسى قىلىنغان : باجسىز رايون. ② تېخنى باج تۆلىمىگەن، باج ئېلىنمىغان، باج مەجبۇرىيىتى ئادا بولمىغان: چېگرادىن باجسىز كىرگۈزمەك.

باجگىر ئى [ئە + پ] باج ئالغۇچى كىشى، باج يىغقۇچى خادىم.

باجگىرلىك ئى. باجگىرلار قىلىدىغان خىزمەت، باج يىغىش ئىشى.

باجلاتماق «باجلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ساتقان ئىككى قوينى باجلىتىپ قويدۇم.

باجلاشماق «باجلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: باجگىرلار قۇربانلىق ئۈچۈن بازارغا ھەيدەپ كېلىنگەن چارۋىلارنى باجلاشتى.

باجلانماق «باجلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

باجلىتىشماق «باجلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: چارۋىچىلار مالىلىرىنى باجلىتىشتى.

باجلىتىلماق «باجلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ مالىلار باجلىتىلدى.

باجلىق ① سۈپ. بېجى بار، باج ئېلىنىدىغان: باجلىق مالىلار. ② سۈپ. باجدىن خالىي ئەمەس، باج ـ سېلىق تۆلەيدىغان، باج ئېلىش مەنىسى قىلىنمىغان: باجسىز رايون. ③ رەۋ. باج تۆلەپ، باج ئېلىپ، باج مەجبۇرىيىتى ئادا قىلىپ: چېگرادىن باجلىق كىرگۈزۈلگەن مالىلار.

باجلىماق پ. تېگىشلىك باج پۇلىنى ئېلىپ، رەسمىيەتلىرىنى ئۆتەپ بەرمەك: باجگىر بازارغا كەلگەن چارۋىلارنى باجلاپ بولۇپ ئۆيىگە قايتتى.

باجىگىر ئى [خەن<ر] كۆن، خۇرۇم قاتارلىق رەختلەردىن تىكىلگەن كالتە قونچلۇق، بوغقۇچلۇق ئاياغ كىيىمى، قونچلۇق توپلەي: ئابلىكىمنىڭ ئالدىدا باجىگىر كىيىۋالغان تەمبەل بىر يىگىت مەزمۇت قەدەملەر بىلەن كېتىپ باراتتى.

باجلىق سۈپ. باجىسى بار، باجىسى بولغان: شۇنىڭ بىلەن مەنمۇ باجلىق بولدۇم.

باجماق پ. دىيال. باشقۇرماق، بېجىرمەك.

باجياۋ ئى [خەن] <بوت> ① بانان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، يوپۇرمىقى ناھايىتى چوڭ، گۈلى ئاق كېلىدۇ، مېۋىسى بانانغا ئوخشايدۇ ھەم يېگىلى بولىدۇ، ئەسلىي ماكانى ئىسىسىق بەلباغ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

باچكا I ئى. كەپتەرنىڭ ئۇچۇرما بولمىغان بالىسى: باچكا

شورپىسى.

باچكا II ئى. جۇۋازىنىڭ يۇك سېلىپ يانجىلىدىغان، ئىچى كاۋاك قاچىسى. تارتىلغان ياغ بۇنىڭ تۆشۈكى ئارقىلىق تۆۋەنگە چۈشىدۇ.

باچكىلاتماق «باچكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

باچكىلتىلماق «باچكىلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

باچكىلىماق پ. كەپتەر تۇخۇمدىن باچكا چىقارماق.

باخ تەق. بالىنى باغرىغا بېسىش، قۇچاقلاش ھالىت تەقلىدى: باخ ئەتمەك.

باخ ئەتمەك باغرىغا باسماق، قۇچاقلىماق: بالىنى باخ ئەتمەك.

باخت ئى. تايلاندىنىڭ پۇل بىرلىكى.

باخشى I ئى <دىن> ① دۇئا ئوقۇپ، دەم سېلىپ كېسەل داۋالىغۇچى كىشى. ② تۇغ باغلاپ، پېرى ئويناپ-ئوقۇپ؛ پېرخون: — نامۇ ئەمالىم يىراق - يېقىنغا پۇر بولدى، — دېدى باخشى ياغلىقىدا قالغان ناننىڭ ئۇۋاقلىرىنى تېرىپ كاپ ئېتىپ.

باخشى II ئى. بۇركۇت، قارچىغا، لاچىن قاتارلىقلار بىلەن ئوۋ ئوۋلايدىغان كىشى؛ قۇشچى: قۇش باخشىسى.

باخشىلىق I ئى. باخشىلار قىلىدىغان ئىش، پېرىخونلۇق: باخشىلىق قىلماق.

باخشىلىق قىلماق <دىن> باخشىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللانماق: سادىر باخشىلىق قىلىپ يۇرۇپ نۇرغۇن مال - دۇنياغا ئىگە بولۇۋالدى.

باخشىلىق II ئى. قۇش بىلەن ئوۋ ئوۋلاش پائالىيىتى: مەمەتنىڭ ئورمانلىقتا باخشىلىق قىلىپ يۈرگىنىگە ئىككى يىل بولغاندى.

باد ئى [پ] يېزىت. شامال.

بادارغا ئى. دىيال. بادرا، بادرا ياغاچ، چەنزە.

باداشقان ئى. ئىككى پۇتنى بىر - بىرىگە ئالماشتۇرۇپ، ئىككى تېقىمىغا چاپلاپ ئولتۇرۇش ھالىتى؛ چازا: بۇرادەر، ئۆي تارچىلىق، باداشقانىنى يىغىپ ئولتۇرايلى!

باداڭ ① ئى. چوڭ، چىغ، قومۇش قاتارلىق نەرسىلەردىن توقۇلۇپ، يۇمىلاق ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن ياكى دەرەخ تېنىدىن كۇپ شەكلىدە ئويۇپ ياسالغان ئاشلىق ساقلايدىغان چوڭ قاچا: ئىشنى كاردىڭدىن سوراڭ، ئۇننى باداڭدىن (ماقال). ② ئى. ئاشلىق، سامان قاتارلىقلارنى قاچىلايدىغان بورا ياكى تال - چۈۋەقتىن ياسالغان ھارۋىغا ئورنىتىلغان يۇمىلاق ياكى تۆت چاسا سېۋەت؛ كۆچ: قوينى قوتاندا سات، ئاشنى باداڭدا (ماقال). ③ سۇپ. كۆچمە. چوڭ، يوغان: باداڭ تاغار. * كۆردۈڭلەرمۇ خالايىق باداڭ قورساق بايلارنى.

بادام ئى [پ] <بوت> ① ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ئۇرۇقى ئاچچىق بولىدىغانلىرى ئاچچىق بادام، تاتلىق بولىدىغانلىرى تاتلىق بادام دېيىلىدۇ. ② شۇ دەرەخنىڭ مېۋىسى.

بادامبەز ئى [بادام + بەز] <ئانات> يۇقىرىقى نەپەس يولىنىڭ ئىچكى قىسمىغا جايلاشقان، لىمفا توگۈنىگە ئوخشايدىغان توقۇلما، ئادەتتە تاڭلايدىكى بادامبەزنى كۆرسىتىدۇ.

بادامچە ئى. چىمەن دوپپىسىنىڭ تۆپلىكىگە ئىككى شاخ ئايرىپ، بادام شەكلىدە تىكىلگەن گۈل.

بادامدوپپا ئى [بادام + دوپپا] گۈلى بادام نۇسخىلىق دوپپا: ئىشقا ماڭغان چېغىمدا كۇن چىقىپتۇ ئاسماندا. بادامدوپپا تىكتىم مەن گۈزەل يارىم ئىشچانغا.

بادامسىمان سۇپ. بادامغا ئوخشايدىغان، بادام شەكلىدىكى: بادامسىمان قۇرۇلما.

بادامگۈل ئى [بادام+گۈل] بادامغا ئوخشىتىپ تىكىلگەن گۈل.

بادامىلىق ئى. بادام دەرىخى كۆپ ئۆسىدىغان جاي: بادامىلىق باغ.

بادە ئى [پ] يېزىت. مەي، ئىچىملىك: تا قىيامەت چىقمىغاي كەيپى مۇھەببەت بادىسى، يارىنىڭ شەۋقى جامالى شەمئىگە پەرۋانە گۈل.

بادرا ئى. دىيامېترى تەخمىنەن ئالتە سانتىمېتردىن 12 سانتىمېترغىچە بولغان، ئۇي - ئىمارەتكە ئىشلىتىلىدىغان، ئۇزۇن ۋە تۇز ياغاچ: ئۆينىڭ ئاق تېرەك، سېرىق سۆگەت ۋە قاغا جىگدە بادرىلىرىدىن تەركىب تاپقان جەگىلىرى يادەك ئېگىلىپ تۇراتتى.

بادەنجىبۇيا ئى [پ] <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۇتۇن تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە پۇراقلىق ماي ئېلىشقىمۇ بولىدۇ.

بادىسابا ئى [پ + ئە] يېزىت. تاڭ شامىلى، سەھەر شامىلى: ئەي بادىسابا پەيام يەتكۈز، مېنىڭ يارىمغا سالام يەتكۈز.

بار I سۇپ ① مەۋجۇت؛ يوقىنىڭ ئەكسى: بار ئىمكانىيەتتىن پايدىلانماق. * جان بار يەردە قازا بار (ماقال). ② كۆپ ئىقتىسادقا، بايلىققا ئىگە بولغان؛ باي، دۆلەتمەن: بار بارنى قىلار، يوق نېمىنى قىلار (ماقال). ③ ھەممە، جەمئىي، بارلىق: ئېگىز تاغقا چىققاندا، قولىڭنى مەن تارتقان، بار ئويۇنىنى سىز ئويناپ، دەردىڭنى مەن تارتقان. ④ ئورۇن كېلىشتە كەلگەن سۆزدىن كېيىن خەۋەر ۋەزىپىسىدە كېلىپ: 1) مۆلچەرنى، چامىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنىڭ يېشى يىگىرمىلەردە بار. 2) «قولىدىن كېلىدۇ»، «قىلالايدۇ»، «بىلىدۇ» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: پەرىدىگۈل دېگەن بالامنى خوتەننىڭ گۈلى دېسىلە، دۇتار، ئۇسسۇل، ناخشا ... ھەممىسىدە بار.

بار II مىق [ر<لات] <فىز> ئاتموسفېرانىڭ بېسىم بىرلىكى، بىر بار ھەربىر كۇۋادرات سانتىمېتىر يۈزگە چۈشكەن بىر مىليون دىنا تەسىر كۈچىنىڭ بېسىمىغا تەڭ بولىدۇ. دېڭىز يۈزىدىكى ئاتموسفېرا بېسىمىمۇ تەخمىنەن بىر بارغا تەڭ.

بارا I ئى. تىك چۈشكەن يارنىڭ تاش ياكى شېغىل قاتلىمى.

بارا II ئى. دىيال. قىرقىلمىغان پاقلان ياكى ئوغلاق تېرىسى.

بارا - بارا ۋاقىت ئۆتكەنسېرى، بارغانسېرى، قەدەممۇ-قەدەم، پەيدىنپەي، تەدرىجىي، بىر - بىرلەپ: بارا - بارا بىزمۇ بۇ يەرگە كۆنۈپ قالدۇق.

بارابان (بارابانى) ئى [ر<پ] ئىككى يۈزىگە تېرە تارتىلغان، يۇمىلاق قاسقانلىق، چوكا بىلەن چالىدىغان مۇزىكا ئەسۋابى.

بارابانچى ئى. بارابان چالغۇچى: پەرھات باشلانغۇچ مەكتەپتە ئەترەت بارابانچىسى ئىدى.

بارابانچىلىق ئى. بارابان چېلىش ئىشى: ئامىنە بارابانچىلىقنى باشلانغۇچ مەكتەپتىكى چېغىدىلا خېلى پىششىق ئۆگەنىدى.

باراباتلىق سۈپ ① بارابان تۇتقان، كۆتۈرگەن ياكى بارابان چېلىۋاتقان : بارابانلىق بالا. ② بارابان بىلەن ئورۇنلىنىدىغان ياكى بارابان ئاساس قىلىنىدىغان : بارابانلىق مۇزىكا.

بارات ئى [ئە] ① ھىجرىيە ھېسابىدا سەككىزىنچى ئاينىڭ نامى؛ شەئبان: بارات ئاي. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

باراقسان سۈپ. قويۇق، بۈك، باغجانلاشقان: باراقسان ھويلا.

باراقسانلاتماق «باراقسانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئائىلىدىكى مۇتلەق ساداقەت، سەممىيلىك بۇ خىل مۇھەببەتنىڭ يىلتىزى بولىدۇ، ئەپسۇس ئۇ خالىس قۇربان بېرىش بۇ خىل يىلتىزنى شاخلىتىدۇ، باراقسانلىتىدۇ.

باراقسانلاشتۇرماق «باراقسانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

باراقسانلاشتۇرۇلماق «باراقسانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

باراقسانلاشماق پ. باراقسان ھالەتكە كەلمەك، باراقسان بولماق: باغ باراقسانلىشىپتۇ.

باراقسانلىق ئى. باراقسان ئورمان بىلەن قاپلانغان ھالەت، باراقسان ئورمان بار جاي: ئىلى يولى بوستانلىق، باراقسانلىق گۈلباغلىق. يۇرىكىمدە ساقلاقلىق، يارىم بەرگەن قولياغلىق.

باراقسانلىماق پ. باراقسان بولماق، قويۇقلاشماق، باغجانلىماق، بۈك ھالەتتە ئاينىماق: ئىككى بۇلۇڭدا سوغىغا كۆچۈرۈلگەن سۆگەتكۈلمۇ باراقسانلاپ كېتىپتۇ.

باراڭ ئى ① كاۋا، قاپاق پېلەكلىرىنىڭ ۋە تەك شۇڭنىڭ ئارتىلىشى ئۇچۇن ياغاچتىن ياسالغان جاھاز، چەللە: ئاكام سالغان باراڭغا تۆت دانە تۇۋرۇك، يارىمغا مەن ئەكەلدىم بازاردىن ئۇزۇك. ② كاۋا، قاپاق پېلەكلىرى، تەك شۇڭلىرى ئارتىلىپ سايىلانغان جاي: غۇنچەم، ناھايىتى قىزىق گەپ دەڭا ! يۇرۇڭ، باراڭدا ئولتۇرۇپ سۆزلەپ بېرىمەن.

باراڭلىق ① ئى. باراڭ بولغان ھالەت: ھويلىغا قاپاق تېرىپ، قاپاق باراڭلىق قىلدىلا، يار ئۇستىگە يار تۆتۇپ، ئەجەب ساراڭلىق قىلدىلا.② سۈپ. باراڭ بار، باراڭ جايلاشقان: نەمەت دېرىزە ئالدىغا كېلىپ دەرھالىك ئارىسىدىن سايىمنىڭ باراڭلىق ھويلىسىغا تىكىلدى.

باران ئى. دىيال. شەپە، قارا، غۇۋا كۆرۈنۈش، ھەيۋە: يىراقتىن بىر نەرسىنىڭ بارانى كۆرۈنۈۋاتىدۇ.

بارانا ئى. دىيال. تىرنا.

باراۋەت ئى ① بىرقانچە كىشىنىڭ بىر جايىغا توپلىشىپ قىلغان سەيلە - تاماشىسى: باراۋەت قىلماق. باراۋەت ئويىنماق. ② باغ سەيلىسى زىياپىتى.

باراۋەتخانا ئى. باراۋەت قىلىدىغان باغ، سەيلىگاھ: شاھزادىنىڭ باراۋەتخانىسى رەڭمۇرەڭ گۈلەملەر بىلەن بېزەلگەن، گازۇاي چىراغلار يېقىلغانىدى.

باراۋەر [پ] ① سۈپ. ئۆلچىمى، سانى، ھەجمى، مىقدارى، قىممىتى، چوڭ - كىچىكلىكى، ئەھمىيىتى، مەنىسى قاتارلىق جەھەتلەردە بىر خىل، تەڭ؛ يەرقى يوق، بىردەك: بۇ ئۆز ئىشىمىز، ھازىر سۇ دېگەن قان بىلەن باراۋەر، توسۇۋالغىنىمىز ئوبدان بولدى. ② رەۋ. بىرمەزگىلدە، بىر پەيتتە، بىر ۋاقىتتا: باراۋەر يۈگۈرمەك. باراۋەر تۇرماق. باراۋەر ئىشلىمەك.

باراۋەرسىز سۈپ. باراۋەر بولمىغان؛ تەڭ، ئوخشاش ئەمەس.

باراۋەرسىزلىك ئى. باراۋەر بولمىغان ھالەت، تەڭسىزلىك، ئوخشاش ئەمەسلىك: بۇ مادديي يادىكارلىقلار ئەينى چاغدىكى جەمئىيەتتە باراۋەرسىزلىكنىڭ بارلىقىنى ئىسپاتلىدى.

باراۋەرلەشتۇرمەك «باراۋەرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

باراۋەرلەشتۇرۇلمەك «باراۋەرلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياخشى بىلەن يامان باراۋەرلەشتۇرۇلسە، ناھەق چىلىك كېلىپ چىقىدۇ.

باراۋەرلەشمەك پ. باراۋەر ھالەتكە كەلمەك: دېڭىزدا دولقۇن باشلاندى، سۇ كۆتۈرۈلۈپ تاغقا باراۋەرلەشتى.

باراۋەرلىك ئى. تەڭلىك، تەڭ ھوقۇقلۇق: مىللەتلەر باراۋەرلىكى.

باربت ئى [ئە] <مۇز > يۇزلۇكىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بىر تۆشۈكى، بويۇن پەدىسى بىلەن قوشۇلۇپ 30 پەدىسى بار، تۆت تارلىق، بارماق بىلەن چېكىپ چېلىنىدىغان چالغۇ ئەسۋابى.

بارتو ئى. دىيال. ئىگىلىك ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى كىشى؛ غوجىدار.

بارچە ئال. بىر خىل تىپتىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى؛ بارلىق، پۈتكۈل: بارچە ئادەم.

بارخان ئى. شامال، بوران قاتارلىق تەبىئەت ھادىسىلىرى تۇپەيلى پەيدا بولغان قۇم دۆۋىلىرى؛ دۆڭلۈك: قۇم بارخانلىرى.

بارخانلاشماق پ. بارخان ھالىتىگە كەلمەك.

بارخانلىماق پ. بارخان پەيدا بولماق.

بارداق ئى. دىيال. سۇ قاچىسى، ئاياق.

بارداقچى دىيال ① سۈپ. داستىخىنى كەڭ، چوڭچى. ② ئى.ئۆيدە بار نەرسىلەرنى ئەتەي ساقلاپ قويۇپ، بالىچاقلىرى ياكى ئۆتەر - كېچەر تۇغقانلىرى كەلگەندە قويۇپ بېرىشنى ياكى كىيىم - كېچەك بولسا كىيدۈرۈپ قويۇشنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم.

باردى - كەلدى ئۆزئارا بېرىش - كېلىش، ئالاقە، مۇناسىۋەت: بىزنىڭ ئۇلار بىلەن باردى - كەلدىمىز يوق.

باردى - كەلدى قىلماق ئۆزئارا بېرىش - كېلىش مۇناسىۋەتتى بولۇنماق، ئالاقە باغلىماق، مۇناسىۋەت ئورناتماق: بىز ئۇزۇندىن بېرى ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن باردى - كەلدى قىلالمىدۇق. * بىز تاشقى دۇنيا بىلەن باردى - كەلدى قىلىشقا موھتاج.

بارژا ئى [ر<فىران] بىرەر نەرسىگە سۆرىتىپ ماڭىدىغان ياكى ئۆزى يۈرىدىغان يۈك كېمىسى.

بارس ئى ← **يولۋاس**.

بارغانچە رەۋ ← **بارغانسېرى**: گۈلدۈرماما ئاۋازىمۇ بارغانچە يېقىنلىشىپ، ئارقا - ئارقىدىن توختىماي گۈلدۈرلەيتتى.

بارغانسېرى رەۋ. ۋاقىت ئۆتكەنچە، بارغانچە، كۈنسانايا: ئات تۇياقلىرىنىڭ تېۋىشى بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

بارغۇزماق «بارماق Ⅱ » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بالاڭنى ئۇ يەرگە بارغۇزالمىسەن. * ئۆيدىكىلىرىڭ بارغۇزمىدىمۇ - يا ؟

بارغىرا ئى.دىيال. بىر خىل ئوتنىڭ نامى.

بارغىندى ئى. دىيال. بارغۇچى كىشى.

بارقا ئى ① قىرقىش ۋاقتىغا يەتكەن قوزىنىڭ تېرىسى. ② ئالتە ئايلىقتىن ئىككى ياشقىچە بولغان توقلا، تۆل.

بارگاھ ئى [پ] ھەربىي قوشۇن، پادىشاھ، خان، ۋالىق، بەگ قاتارلىق ئەمەلدارلارنىڭ تۇرار جايى؛ دەرگاھى: مەخسۇت بەگ بۇ چاغدا، چېدىر بارگاھتا قوللىرىنى شىلتەپ، ھەدەپ ئىمام خاتىپقا كايىۋاتاتتى.

بارلاس ئى <تارىخ> تارىختىكى تۈركىي قەبىلىلەرنىڭ بىرىنىڭ نامى ۋە شۇ قەبىلىگە مەنسۇپ كىشى.

بارلىق I ئى ① بار بولۇش: كىتاب بارلىقى بار، لېكىن بۇ يەردە يوق. ② مەۋجۇتلۇق، ھاسىل: گەرچە شارائىتىنىڭ مۇناسىۋىتى ناھايىتى چوڭ بولسىمۇ، لېكىن شارائىتنى كىشىلەر بارلىققا كەلتۈرگەن. ③ <پەلس> ئوبيېكتىپ دۇنيا، پۈتۈن ئالەم، مەۋجۇدات: ماتېرىيالىزم ئۇمۇمەن بارلىق ئاڭغا ئەمەس، ئاڭ بارلىققا باغلىق دەپ قاراشنى تەلەپ قىلىدۇ. ④ ئادەمنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى، ئۆزىگە قاراشلىق ھەممە نەرسىسى: بارلىقىنى تەقدىم قىلماق.

بارلىق II سۈپ. دىيال. باي، قول ئىلكىدە مال ـ دۇنياسى بار بولغان، بىساتلىق، مال ـ مۈلۈكلۈك: بۇ خېلى بارلىق ئۆي ئىكەن.

بارلىق III سۈپ. ھەممە، جىمى، پۈتكۈل، ئومۇمىي: دەرس ئۆتۈش بارلىق ئوقۇتۇش پائالىيەتلىرىنىڭ مەركىزىي ھالقىسى.

بارماق I ئى. پۇت، قول پەنجىلىرىنىڭ ھەربىرى.

بارماق تىلى گاس ـ گاچىلارنىڭ قول ئىما - ئىشارەتلىرى، بارماق بىلەن ھەرپ كۆرسىتىش ئارقىلىق ئۆزئارا ئالاقىلىشىش، پىكىر ئالماشتۇرۇش ئۇسۇلى.

بارماق ۋەزىن <ئەد> شېئىر مىسرالىرىدىكى تەڭ مىقدارلىق بوغۇملار مەلۇم تەرتىپتە گۇرۇپپىلىنىپ، بىر خىل رىتىم ھاسىل قىلىدىغان شېئىرىي ۋەزىن. بۇ نام مىسرالاردىكى بوغۇملار سانىنىڭ بارماق بىلەن سانىلىشىدىن كېلىپ چىققان.

بارمىقىنى چىشلىمەك ھەسرەتتە، پۇشايماندا قالماق: ئۆتكەن يىلى بىزمۇ بۇنداق بەقەسەم ئېتىزلاردىن ئاز ـ تولا قىلىپ ياققان، لېكىن يىلنىڭ ئاخىرىدا چاچقان ئۇرۇقىمىزنى تاپالمايمىزغا بارمىقىمىزنى چىشلەپ قالغانىدۇق.

بارماق II پ ① سۆزلىگۈچى ياكى كۆزەتكۈچى تۇرغان جايدىن، نەزىرىدىن نېرى كەتمەك، يىراقلاشماق، يول ئالماق: بارمايمەن دېگەن تۇگىمەنگە يەتتە قېتىم بېرىپتۇ (ماقال). ② داۋاملاشماق، داۋام قىلماق: بۇ يەردە گەپ دۆلەت ھاكىمىيىتى پائالىيىتىنىڭ مەزمۇنى ئۇستىدىلا بارىدۇ. ③ رەۋىشداشلار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ تۇس مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: 1) ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ داۋاملىشىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: مەن ھوشۇر ئاكامغا ياندىشىپ كېتىپ باراتتىم. 2) ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ پەللىمۇپەللە ئۆرلىگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: دۆلەت بىكار قىلىنىدۇ ئەمەس، ئۇ ئۆز ـ ئۆزىدىن ھالاك بولۇپ بارىدۇ. 3) ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى، تۇگىگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ بۇ كەمگىچە كورلىغا يېتىپ بارىدى. ④ يۇنىلىش كېلىشتە كەلگەن سانلار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ، شۇ نەرسىنىڭ شۇ سان بىلدۈرگەن چەككە يەتكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ: ئۇنىڭ ياشىغا ئامانەت قويغان پۇلى 12 مىڭ يۇەنگە بارىدۇ.

بارماقتەك سۈپ. كىچىككىنە، كىچىكلا: سېنىڭ بارماقتەك نەرسەڭ نېمىگە يېتىدۇ؟

بارماقچە سۈپ. چوڭ ـ كىچىكلىكى بارماقتەك بولغان، بارماقتەك، كىچىككىنە: بارماقچە بىر نەرسە.

بارماقچىلىك سۈپ. چوڭلۇقى بارماقتەك كېلىدىغان، كىچىك، كىچىككىنە، ئۇششاق: پەرھات ئاچچىقلىنىپ، بالىنىڭ بوينىدىن تۇتتى ـ دە، بارماقچىلىك ياننى ئۇنىڭ ئاغزىغا تىقتى.

بارماقلىق سۈپ. بارمىقى بار، بارماقلارغا بۆلۈنگەن: بەش بارماقلىق قول.

بارنا ئى. دىيال. <دېھ> تىرنا، تارماققا ئوخشايدىغان نەرسە.

باروتپروگراف ئى [ر] <مېتېئور> ئاتموسفېرا بېسىمى ۋە تېمپېراتۇرىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. ھاۋا بېسىمى ۋە تېمپېراتۇرىنى ئۆلچەپ ھەم خاتىرلەپ تۇرىدىغان ھاۋارايى ئەسۋابى.

باروگراف ئى [ر<گرېك] <مېتېئور> ئاتموسفېرا بېسىمىنى شەرتلىك بەلگىلەر بىلەن يېزىپ بېرىدىغان ئاپتوماتىك بارومېتىر.

بارومېتىر ئى [ر<گرېك] <مېتېئور> ئاتموسفېرا بېسىمىنى، ھاۋا رايىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. ھاۋا رايىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ، بارومېتىردىكى سىماب يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ ياكى تۆۋەنلەيدۇ.

بارومېترلىق سۈپ. بارومېترى بار، بارومېتىر ئورنىتىلغان: مەكتەپ تەجرىبە يۇزىسىدىن بارومېترلىق بىر كىچىك كۆزىتىش پونكىتى قۇردى.

بارون ئى [ر<فران] <تارىخ> غەربىي ياۋروپا دۆلەتلىرىنىڭ رۇسىيەدە يولغا قويغان گىرافتىن بىر دەرىجە تۆۋەن ئۇنۋانى ۋە شۇنداق ئۇنۋان ئالغان شەخس.

بارۇيماق پ. دىيال. ئىششىماق.

بارى ئال. ھەممىسى، بارلىقى، جەمئىسى، ئومۇمىي: ئورنىغا كۆمۈلگەن بۇغداينىڭ بارى ئوتتۇز تاغار.

بارىت ئى [ر<گرېك] <گېئول> بىر خىل مىنېرال، ساپلىرى رەڭسىز ھەم سۈزۈك، ساپ بولمىغانلىرى كۈل رەڭ، ئاق، قىزىل رەڭلەردە ئۇچرايدۇ؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى چوڭراق، سانائەتتە نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئىشلەشتە پايدىلىنىلىدۇ.

بارىچە رەۋ. بارىنى، ھەممىسىنى ئىشقا سېلىپ، ھەممىسىنى ئىشلىتىپ؛ يېتىشىچە: ئەكرەم بولسا سۆگەتنىڭ شېخىغا ئېسىلىۋېلىپ جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرايتتى.

باربدا رەۋ. بار شارائىتتا، بار ۋاقىتتا: چىشىڭنىڭ باربدا گۆش يە، كۆزۈڭنىڭ باربدا شەھەر كۆر.

باربسدا تىر. تۇغرىسىدا، ھەققىدە، خۇسۇسىدا: چېقىسام تۇرىدۇ رەت ـ رەت مەكتەپ دەرۋازىسىدا، تەرتىپ بىلەن سۆز بارماقتا ئىكەن دەرس باربسدا.

باربكادا ئى [ر<فران] كوچا جەڭلىرىدە دۈشمەن ئوقىدىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان توساق؛ توسما: ئۇ بارىكادلار ئالدىدا جەڭ قىلىدۇ.

باربكاللا ئىم [ئە] ① بىرەر سۆز، بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك قىلىنغانلىقىغا، بېجىرىلگەنلىكىگە ئېيتىلغان رەھمەت؛ تەشەككۈر: باربكاللا ئوقۇماق. باربكاللا ئېيتماق. ② دىيال. كىچىك توي، چوڭ جاي.

باريي ئى [ر<گىرىك] <خىم> مېتال ئېلېمېنت، خىمىيەلىك بەلگىسى Ba(Baryum) . ئۇ بىر خىل ئىشقارىي يەر مېتالى بولۇپ، كۈمۈش رەڭدە كېلىدۇ؛ ئاسان ئوكسىدلىنىدۇ.

باريي بوتقىسى <تېب> قىزىلئۆڭگەچ، ئاشقازان، ئۆچەي يوللىرىدىكى بەزى كېسەللەرگە دېياگنوز قويۇشتا ئىچۈرۈلىدىغان دوغاپ ھالەتتىكى بارىي سۇلفات.

باريلىق سۇپ. تەركىبىدە بارىي بار، تەركىبىدە بارىي بولغان.

باريون ئى [ر<گىرىك] <خىم> ماسسىسى پىروتوندىن چوڭ بولغان (پىروتونىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئاساسىي زەررىچىلەر. بۇ زەررىچىلەر ئىچىدە، پىروتوندىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى بىر دانە نۇكلېئون ۋە بىرنەچچە دانە مېزونلارغا ياكى ناھايىتى يېنىك بولغان زەررىچىلەرگە بۆلۈنەلەيدۇ.

بار ـ يوق ھەممە، جەمئى، بارلىق: ئالماس بار ـ يوق دەسمايىسى بىر كىچىك يەشىك ۋە بىرنەچچە پارچە ئېينەكتىن ئىبارەت بولغان بىر كەمبەغەل ئېينەكچى ئىدى.

بار ـ يوق دېمەي سەۋەب كۆرسەتمەي، باھانە كۆرسەتمەي، يوپۇتماي: بېگىم، بار ـ يوق دېمەي بىر سېۋەت سامان بېرەرلا، ئېشەكنى ماداراندۇرۇپ ھەمراھلىرىمغا يېتىشۋالاي.

بار ـ يوقى ① قول ئىلكىدە، ئىختىيارىدا بولغان ھەممە نەرسە: قەدىردىن بار ـ يوقى بىر يوتقان، بىر كۆرپىنى قاتلىدى. ② ھەممىسى، جەمئىسى، بارلىقى: بۇ قېتىم بار ـ يوقى ئۈچ تېڭىقلا كىتاب كەلگەنىدى.

باربېر ئى [ر<فىران] <تەن> يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىنىڭ توسۇق ئاتلاپ يۈگۈرۈش تۈرىدە ئىشلىتىلىدىغان، مەخسۇس ياغاچتىن ياسالغان جازا شەكىللىك توسۇق.

باز باغل [پ] يېزىت. يەنە، شۇنىڭدەك: شۇم پەلەك كەم بولسا باز ئال، ئاشۇ ۋىجدانىنى بىراق، ئالمىقاق تەستۈر گويا كۈننى ئۆچۈرمەكتىن ساقلا.

بازا ئى [ر<فىران] ① ئاساس، نېگىز، تايانچ: ئىقتىسادىي بازا. ھەربىي بازا. ② دەرۋازا ئورنىتىش ئۈچۈن دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىگە خىش ياكى كېسەكتىن قويۇرۇلغان تۈۋرۈك.

بازار ئى [پ] ① ئاھالە سودا ـ سېتىق قىلىدىغان مەخسۇس جاي: مال بازىرى. ئاشلىق بازىرى. ② ئاھالە سودا ـ سېتىق قىلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن مەخسۇس كۈن: شەنبە بازار، يەكشەنبە بازار. بازار كۈنى. ③ دۆلەتنىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا قارىتا تاۋار ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ئورۇن: ئىچكى بازار. تاشقى بازار. ④ كۆچمە. بىرەر جايدىكى ۋاراڭ ـ چۈرۈڭ، سۇرەن ـ چۇقان، تەرتىپسىز ھالەت: بالىلىق ئۆيى ـ بازار، بالىسىز ئۆيى ـ مازار (ماقال). ⑤ ناھىيە مەركىزىدىكى ناھىيەدىن تۆۋەن مەمۇرىي بۆلۈنىمە.

بازار تالاشماق <سودا> سودا ـ سېتىق، تىجارەتتە رىقابەتلەشمەك، بەسلەشمەك.

بازار چاقىلىنىڭ ئىش ئالدىدا تۇتۇش قىلغانلىنىڭ، بۇرۇن قىلىۋالغانلىنىڭ: بولۇڭ، بازار چاقىلىنىڭ، تېز تۇتۇش قىلمىساق، ئىش چاتاق.

بازاردا بار گەپ ھەممە ئادەم بىلىدىغان، يېڭىلىقى يوق گەپ: ـــ بۇنىڭ ئانچە ھەيران قالغۇچىلىكى يوق، بازاردا بار گەپقۇ؟ ـــ دېدى باتۇر ئايشەمگە.

بازىرى بار ① خېرىدارى كۆپ، تېز سېتىلىدىغان: ئۇمۇ قوللىرىدىكى بار مالىلىرىنى سېتىپ، ئۇياقتا بازىرى بار مالىلارنى ئالدى. ② كۆچمە. ئەتىۋارلىق، خېرىدارلىق.

بازىرى چىقماق خېرىدارى كۆپەيمەك، تېز سېتىلماق.

بازىرى كاسات ① خېرىدارى يوق، ئۆتمەيدىغان، سېتىلمايدىغان: موتوسىكلىتىنىڭ ئۇرۇمچىدە بازىرى كاسات، شۇڭا ئۇلارنى تۆۋەنگە يەنى ياقىقا يۆرتلارغا ئاپىرىپ سېتىش قارارىغا كەلدىم. ② كۆچمە. ئاممىنىڭ ھىمايىسىدىن ئايرىلغان، ئاممىنىڭ نەزىرىدىن چۈشكەن: ھازىر سولچىلىقنىڭ بازىرى كاسات. * مەنىۋى نەرسىلەرنىڭ بازىرى كاسات بولغاچقا، زېھنىي ئەمگەكچىلەرنىڭ زېھنى باشقا تەرەپلەرگە چېچىلىپ كەتتى.

بازارچى ئى. سودا ـ سېتىق، ئېلىم ـ بېرىم ئېھتىياجى بىلەن بازارغا كەلگەن كىشى: بىزگە مانا بۇ بازارچى سىگىلىمىز كېلىپ قوشۇلدى.

بازارچىلىماق پ. بازارمۇبازار يۈرۈپ سودا ـ سېتىق ياكى تاماشا قىلماق: ئەخمەت بۈگۈن قۇمباشقا بازارچىلاپ كەتتى.

بازارشۇناس ئى [پ] نەرسە ـ كېرەكلەرنىڭ، مالىلارنىڭ بازارغا يۈزلىنىشىنى، تاۋارلىشىشىنى ۋە شۇنىڭدەك بازار ئىگىلىكى ھەم ئۇنىڭ تەرەققىياتى قانۇنىيلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان ئادەم: بۇ بىر خاراب ئىشنى يۈزەكى ئويلايدىغان بازارشۇناس ياكى ئىقتىسادشۇناسنىڭ نەزىرىدە ئەرزىمەس نەرسە، لېكىن تارىخچىنىڭ نەزىرىدە ئۇ ھەرقانداق زامانىۋى ئىمارەتتىن مۇھىم.

بازارشۇناسلىق ئى. بازارغا يۈزلىنىشىنى، تاۋارلىشىشىنى ۋە شۇنىڭدەك بازار ئىگىلىكى ھەم ئۇنىڭ تەرەققىياتى قانۇنىيلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم، بازار ئىقتىسادى، بازار رىقابىتى ئىلمى: بازارشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللانماق.

بازارلاتماق «بازارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ـــ باھاسىنىڭ قىممەتلىكى ۋە ئۆزىنى بازارلاتمايدىغانلىقىغا قارىماي، يەنىلا كىشىلەرنىڭ ئەتىۋارلاپ ئوقۇشىغا مۇيەسسەر بولۇپ كەلمەكتە.

بازارلاشتۇرماق ① «بازارلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② بازارغا يۈزلەندۈرمەك، بازارنىڭ ئېھتىياجى ئارقىلىق ئىش كۆرمەك: ئۇلۇغچات ناھىيەسى بازارلاشتۇرۇش يولىغا مېڭىش ئارقىلىق دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ پۇل تېپىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى.

بازارلاشتۇرۇشماق «بازارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بازارلاشتۇرۇلماق «بازارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بازارلاشماق ① «بازارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② بازارغا يۈزلەنمەك، بازار ئىگىلىكىگە ئۆتمەك، بازار ئىگىلىكىنى قوبۇل قىلماق، بازار ئىگىلىكى بويىچە ئىش كۆرمەك: چەت ئەللىكلەر ئاددىي خەلقنىڭ ساددا قەلبىنى ئەمەس، شەھەرلەشكەن، بازارلاشقان ئاز ساندىكى توق قورساقلارنىڭ غەرەزلىك داستىخانلىرىنى كۆرىدۇ. * بولۇپمۇ قاتتىق رىقابەت ئېلىمىزنىڭ زاۋۇتلىرى ئىشلەپچىقارغان پىكاپلارنىڭ زور دەرىجىدە بازارلىشىشىنى

كەلتۈرۈپ چىقاردى.

بازارلىق ① سۇپ. سېتىش ئۇچۇن تەييارلانغان: بازارلىق مال. ② ئى. سودا - سېتىق: ئانچە - مۇنچە بازارلىق قىلمىساق تۇرمۇش دېگەندە يەنە بولمايدۇ. ③ ئى. بازاردىن بالىچاقىلارغا ئەكەلگەن سوۋغا - سالام: ئۇ يېنىشىدا بالىلىرىغا بازارلىق ئېلىۋالىدى. * مەن سىلەرگە بىر ئاز بازارلىق ئەكەلدىم. ④ ئى. بازاردا ئولتۇراقلاشقان كىشىلەر: سەھرالىق دەيدۇ بىزنى ئۆزىنى بىلمەي بازارلىق. ⑤ سۇپ. بازار دەرىجىلىك: بازارلىق ھۆكۈمەت.

بازارلىماق پ ① بازارغا بېرىپ سودا - سېتىق قىلماق، ئېلىپ - ساتماق: ئەمەت ئايشەمگۈل بىلەن بازارلاپ كەلگەنلىكىنى دادىسىغا سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى، تۇيۇقسىز ئىشىك يېنىككىنە چېكىلدى. ② بازارغا يۈزلەنمەك، بازارغا سالماق، ساتماق.

بازارمۇبازار رەۋ. بازاردىن بازارغا: بۈگۈن بازارمۇبازار ئايلىنىپ ئۇنى تاپالمىدىم.

بازار - ئۇچا دىيال. بازار. شەھەر: بىز بازار - ئۇچاغا بېرىپ، نەرخ - ناۋانى ئۇقۇپ كېلەيلى.

بازار - ۋېلىق دىيال. بازار، شەھەر، بازار - ئۇچا: بۈگۈن بازار - ۋېلىققا بېرىپ، ئاز - تولا رەخت - پۇچەك ئەكەلدۇق.

بازالت ئى [ر<لات] <گېئول> ماگما جىنسلارنىڭ بىر خىلى، يەر شارىنىڭ سىرتقى يۈزىگە كۆپ تارقالغان.

بازالتلىق سۇپ. خىمىيىلىك تەركىبىدە بازالت بولغان: بازالتلىق قاتلام.

باز - باز ← **بازغىششى.**

باز - بازغا چۈشمەك ھۇرپەيمەك، دۈنىماق، بازغىشماق (توخۇلارنىڭ سوقۇشۇش ئالدىدىكى ھەركەتلىرىگە ئېيتىلىدۇ): بۇ ئىككىيلەن باز - بازغا چۈشكەن خوراز لارنىڭ تاماشىسىنى كۆرۈۋاتقاندەك، ھەجىيىپ تۇرۇشاتتى.

باز - بازغا سالماق بازغىتماق، سوقۇشۇشقا كۈشكۈرتمەك: پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ئالىم رېشتە بىلەن ئەلنى باز - بازغا سېلىشقا باشلىدى.

بازغاشماق پ. دىيال. بازلىماق، سوقۇشماق، خوراز دەك ھۇرپىيىشمەك، قانات سورىمەك.

بازغان ئى. تۆمۇرچىلىكتە تۆمۇر قاتارلىق مېتاللارنى سوقۇپ، يېسىلايدىغان، بولقىدىن چوڭ ئەسۋاب: بىر يىل ئۆتكەندە بازغان تۇتۇشنى ئۆگەندىم، يېشىم ئون توققۇزغا يەتكۈچە بازغان سوقتۇم.

بازغانچى ئى. تۆمۇرچىلىك دۇكىنىدا بازغان ئۇرىدىغان كىشى، بازغان ئىشچىسى.

بازغانچىلىق ئى. بازغان ئۇرۇش ئىشى: بازغانچىلىق قىلماق.

بازغانلاتماق «بازغانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بازغانلاشماق «بازغانلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بازغانلىماق ب. بازغان ئۇرماق: ئەخمەت قىزىتىلغان تۆمۇرنى بازغانلىدى.

بازغىتماق «بازغىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بازغىشماق «بازغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئىككىسى بىر - بىرىگە يات ئادەملەردەك ماي تارتىشىپ قارىشىپ، خوراز لاردەك بازغىشىپ، دېگىز تەرەپتىكى دېڭىزدىن كىرىۋاتقان شامالدا مۇزلىغاندەك غوللۇرنى چىقىرىپ، ھودۇقۇپ گاگىگىراشتى.

بازغماق پ. ئۆڭمەك، دۈنىماق، ھۇرپەيمەك: كۈنمۇ بۇلارنىڭ بازغىپ تۇرۇشىنى تاماشا قىلغاندەك تاغ ئارقىسىدىن ئارتىلىپ چىقىپ قاراپتۇ.

بازلاتماق «بازلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بازلاشماق «بازلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار تاماققا تۇتۇش قىلدى، لېكىن تاماق ئارىلىقىدا يەنە بىر - بىرىگە بازلىشىپ، گەپ - سۆزنى توختاتمىدى.

بازلىماق پ. ھۇرپەيمەك، سوقۇشۇشقا تەييارلانماق، قانات سۆرىمەك: مەشۇرئاخۇن قولىنى قوينىغا تىقىپ بازلىغان خوراز دەك ماي تارتىپ ئالدىدا باراتتى.

بازىس ئى [ر<گىرىك] <س ئىق> جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ بەلگىلىك باسقۇچىدىكى سىياسىي - ئىقتىسادىي تۈزۈم، يەنى جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي، ھوقۇق تۈزۈلۈشى ئاساسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ يىغىندىسى.

بازلىماق پ. دىيال. بەزلىمەك.

بازمەن ئى [خەن] لەڭمەن خىمىرىنى سوزۇشنىڭ بىر خىلى، پۇتۇن خىمىر ئىككى بۆلەككە بۆلۈنۈپ، ھەربىر بۆلەك ئايرىم - ئايرىم بىر قېتىم تومۇلاق، بىر قېتىم تەتۇر ئېشىلىدۇ؛ توم - ئىنچىكىلىكى بىردەك تەكشى ھالغا كەلگەندە، ئىككى بېشىدىن تۇتۇپ غۇلاچلاپ سوزۇلىدۇ؛ ئاخىرىدا ئىككى بېشىدىكى توم خىمىر كېسىۋېتىلىپ قاينىۋاتقان سۇغا سېلىپ پىشۇرۇلىدۇ.

بازمەنچى ئى. ئاشخانىلاردا مەخسۇس بازمەن تارتىدىغان ئۇستا.

باس سۇپ [ر<ئىنگ] <مۇز> پەس، تۆۋەن، بوم (ئاۋاز ھەققىدە): باس ئاۋاز.

باس ئاۋاز <مۇز> پەس، تۆۋەن ئاۋاز.

باس - باس ئارقا - ئارقىدىن؛ تۆپە - تۆپىلەپ؛ تالىشىپ: — بۇگۈن يېڭى چىققان رەخت ئىكەن، كىشىلەر باس - باس بىلەن ئېلىۋاتقىنىكەن، مەنمۇ ساقلا بىر كىيىملىك ئالغاچ كەلدىم، — دېدى ئىمام مۇھەممەد ئايالىغا.

باس - باسچىلىق باس - باس بولۇش ھالىتى: بېنەپتە كۈنلۈكمۇ باس - باسچىلىق بىلەن تۇتىدىغان ئاشخانا، سامسىخانا، گۆشگىر - دىخانلارنىڭ بىرەرىمۇ ئۇچۇق ئەمەس.

باستون ئى [ر<ئىنگ] ئەلا سۇپەتلىك بىر خىل يۇڭ رەخت، سارجىنىڭ بىر خىلى.

باستۇرغا ئى. تۆگىگە بېسىلغان (ئارتىلغان) نەرسىلەرنى تۆگىنىڭ ئۇستىگە مەھكەم تۇرغۇزۇش ئۈچۈن، بېسىلغان نەرسىلەرنى ئۇستىدىن ئاستىغا قارىتىپ چىڭ بېسىپ باغلاشقا ئىشلىتىلىدىغان تاسما: تۆگىلەرنىڭ باستۇرغا، چوم ۋە بەللىكلىرى ناھايىتى ئېسىل ياسىلاتتى.

باستۇرما ئى ① نەرسە - كېرەكلەرنى باسۇرۇپ قويۇشقا ئىشلىتىلىدىغان ئېغىر نەرسە؛ باستۇرۇق: — بايانىن ئاتىنا ئۆگزىسىدىكى بېدىلەرگە باستۇرما كۆتەكلىرنى چىقاردۇق، — دېدى مەنسۇر. ② كوچىلارنىڭ ئۇستىگە يېپىلىدىغان توت يېقى ياكى ئىككى يېنى ئۇچۇق لاپاس.

باستۇرماق ① «باسماق Ⅲ» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىسى: ــ توغرا، بۇ كىتابلارنىڭ باستۇرىمز، ھە، راست، سۇلتان تېزرەك قايتسا بولار ئىدى، ــ دېدى قىدىرخان. ② تىنىچىتماق، جاز الماق: قورالى يوق ئىسيانچىنى باستۇرۇش سىزنىڭمۇ قولىڭىزدىن كېلىدۇ.

باستۇرۇشماق «باستۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۇك دەرىجىسى.

باستۇرۇق ئى ① ئېگەر ــ توقۇم، ئۇچۇلۇقنىڭ ئۈستىدىن تارتىلغان تاسما ياكى توقۇلغان بەلباغ . ② بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستىدىن باستۇرۇپ قويىدىغان ئېغىرتقۇ؛ باستۇرما: ئوغرى باستۇرۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ھە دەپ يۇلقۇناتتى.

باستۇرۇقلۇق سۈپ ① باستۇرۇلغان، باستۇرۇپ قويۇلغان : گۆشنىڭ ئۈستىگە داس باستۇرۇقلۇق ئىدى. ② باستۇرۇق قىلىشقا بولىدىغان، باستۇرۇق قىلىشقا تەييارلانغان : باستۇرۇقلۇق كىگىز.

باستۇرۇلماق «باستۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كېيىنچە قوزغىلاڭ ئېچىنىشلىق تۇردە باستۇرۇلدى.

باسقا ئى. دىيال. شوتا، پەلەمپەي.

باسقاق ① سۈپ. بىرەر جاينى يېپىش، باستۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان، بىرەر جاينىڭ ئۈستىگە باستۇرۇلىدىغان : باسقاق تېرە. ② چاشقان قاتارلىق جانلىقلارنىڭ بېشىنى بېسىپ تۇتىدىغان ئەسۋاب، تاختىموشۇك، باسماق.

باسقاقلىق ئى. بىرەر جاينى يېپىش، باستۇرۇش، ئىش ــ ھەرىكىتى ياكى ۋەزىپىسى، بېسىپ تۇتۇپ تۇرۇش ئىشى: نۇرداللى خان چاۋۇشلارنى ئاياغقا تۇرغۇزدى ــ دە، ئۇلارنى بۇ بۇلاڭچى قازاقلارنىڭ ئۈستىگە باسقاقلىققا ئەۋەتتى.

باسقان ئى. دىيال. پىستان، پىسىلداق.

باسقان ئاش دىيال <يېم> كەسمە لەڭمەن.

باسقۇ ئى. دىيال. شوتا.

باسقۇچ I ئى ① پەلەمپەينىڭ ھەربىر پەللىسى: ئۇ پەلەمپەيدىن بىرقانچە باسقۇچ چۈشۈپ توختىدى. ② شوتا. ③ كۆچمە. تەرەققىياتنىڭ ھەربىر پەللىسى، دەۋر: ئىنقىلابىمىز ئىككى باسقۇچتىن ئۆتتى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ئۇچىنچى باسقۇچقا كىردى. ④ <گېئول> بىرەر دۆلەت ياكى بىرەر چوڭراق رايون دائىرىسى ئىچىدىكى ئەسىردىن كىچىك بولغان گېئولوگىيەلىك ۋاقىت بىرلىكى. ⑤ كۆچمە. دەرىجە: ئۇنىڭ كېسىلى خەتەرلىك باسقۇچقا كېلىپ قالدى.

باسقۇچ II ئى. تۆكۈلگەن سىياھنى سۈمۈرۈش، قۇرۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۈمۈرگۈچ قەغەز ئورنىتىلغان ئەسۋاب.

باسقۇچ III ئى. دىيال. شوتا.

باسقۇچلۇق سۈپ ① پەلەمپەيى، باسقۇچى بار: ئۇ تۆت باسقۇچلۇق پەلەمپەينى بېسىپ پېشايۋانغا چىقتى. ② كۆچمە. ئۆزئارا باغلانغان، باسقۇچلارغا، بۆلەكلەرگە، دەۋرلەرگە بۆلۈنگەن: ئىنقىلابنىڭ تەرەققىياتى باسقۇچلۇق بولىدۇ.③ كۆچمە. قەدەمۇقەدەم، دەرىجىمۇدەرىجە، باسقۇچمۇباسقۇچ: بۇ ئىشقا ئېھتىياتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، پىلانلىق ۋە باسقۇچلۇق ھالدا ئېلىپ بېرىش كېرەك.

باسقۇچمۇباسقۇچ رەۋ. قەدەمۇقەدەم، پەللىمۇپەللە، دەرىجىمۇدەرىجە، بىر ــ بىرلەپ، پەيدىنپەي.

باسقۇن ئى. تاجاۋۇز، ھۇجۇم، باستۇرۇپ كىرىش، بۇلاڭ ــ تالاڭ : باسقۇن قىلماق. * ياۋداق ئاتقا مىنگەن كۆڭلەكچان، يالاڭباش بىر قازاق سەردارغا: ــ قالماقلارنىڭ باسقۇنىغا ئۇچرىدۇق ! قىرغىن ئىچىدە قالدۇق ! ــ دەپ ۋارقىرىدى. * قورۇ ئىچىدىكى شاپۇر ــ شۇپۇر قىلىشۋاتقان ئاياغ تېۋىشلىرىدىن تۇيۇقسىز ئويغىنىپ كەتكەن نۆكەر ــ لەر بۇ كۈتۈلمىگەن باسقۇندىن ئەس ــ ھوشلىرىنى يوقىتىپ مەڭدەپ قېلىشتى.

باسقۇنچى ئى ① زورلۇق كۈچ بىلەن باستۇرۇپ كىرىپ باشقىلارنى بۇلاپ ــ تالايدىغان باسمىچى، بۇلاڭچى، باندىت: ئەگەر جاماەتە لايىق كۆر سە، باسقۇنچىلارنىڭ كەينىدىن بىز ياشلار قوغلاپ بارايلى، بۇنىڭغا بىرىنچى بولۇپ مانا مەن تەييار. ② زورلۇق كۈچ بىلەن باشقا يۇرتنى، ئەلنى بېسىۋالىدىغان تاجاۋۇزچى: مەغرۇرلىنىپ ئالدانمىغىن ھېچ، ئۇتۇقلار مەن تەرەپ قاراپ ئاقىدۇ. «مەزلۇم ئەل قىساسى !» دەپ كۆتۈرگىن قىلىچ، باسقۇنچى ئەبلەخلەر گۆرىن تاپىدۇ. ③ زورلۇق بىلەن ئاياللارنى ئاياغ ئاستى قىلىپ نومۇسىغا تەگكۈچى: كىچىك قىزلارنىڭ نومۇسىغا تەككەن باسقۇنچى قانۇن ئالدىدا جاۋابكارلىققا تارتىلىدۇ.

باسقۇنچىلىق ئى ① باسقۇنچىلارغا خاس ئىش ــ ھەرىكەت؛ قىلىق؛ تاجاۋۇزچىلىق: باسقۇنچىلىق قىلماق. باسقۇنچىلىققا قارشى تۇرماق. ② زورلۇق بىلەن ئاياللارنىڭ ئېپىپەت ــ نومۇسىغا تېگىش، ئاياغ ئاستى قىلىش: بۇ ئادەم بۇندىن يەتتە ئاي بۇرۇن بىر نارەسىدە قىزغا باسقۇنچىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن قولغا ئېلىنغانىدى.

باسلاتقۇ ئى. دىيال①تويدا قىزغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئالتۇن زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى. ② قىز ھەققى، مېھىر ھەققى، مېھىر تويلۇق.

باسما ① سۈپ. مەتبەئەدە بېسىلغان، نەشر قىلىنغان: باسما ماتېرىيال. ② سۈپ. بىرنەرسىنىڭ ئۈستىگە ئىزى، شەكلى چۈشۈرۈلگەن: باسما كىگىز. باسما گۈل. ③ ئى <مەت> مەتبەئە: ماقالىلەر باسمىغا بېرىلدى. ④ ئى. زاۋۇتتا پاختا يېپتىن نېپىز، گۈللۈك قىلىپ توقۇلغان بىر خىل پاختا رەخت، چىت: ئاق باسما، يېشىل باسما، كۆڭلەك كېسىمى ياراشماس، ئايرىۋەتتى يارىمدىن، ئىچى يامان كۆرەلمەس.

باسما تاختا قوناق ئۇنى لەڭمىنى ئېتىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان، يۇزىدە تۆشۈكچىلىرى بولىدىغان، يۇغۇرۇلغان قوناق ئۇنى خېمىرىنى تاختىنىڭ ئۈستى يۈزىگە قويۇپ، بېسىش ئارقىلىق قوناق ئۇنى لەڭمىنىنىڭ چۆپىنى چىقارغىلى بولىدىغان تاختا (يەنى قازان بېشى جابدۇقى).

باسما نان <يېم> ئوتتۇرىسىدا ئويمانچىقى يوق نان.

باسماق I ئى. ئۇششاق ئۇچار قاناتلارنى تۆتۈشتا ئىشلىتىلىدىغان قاپقان: باسماق قۇرماق.

باسماق II ئى. تاسما بىلەن ئۈستىدىن باستۇرۇپ ئېتىدىغان پەس پاشىنىلىق بىر خىل يازلىق ئاياغ،ساپما ئاياغ : ئۇ ياز كۈنلىرى دائىم پۇتىغا باسماق كىيىپ يۈرەتتى.

باسماق III پ ① يول يۇرمەك، دەسسىمەك، ماڭماق: ئەل باسمىغان يەردە كۆپ يۇرمە (ماقال). ② بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستىگە، ئىچىگە باشقا نەرسىنى قاچىلىماق، جايلاشتۇرماق: ماشىنىغا ئوغۇت باسماق. ③ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتىپ كۆچ بىلەن نىقتىماق: ئاسىم ئۇنىڭ مۇرىسىدىن باستى. ④ قاپلىماق، ئورىماق:

ئايرىلغانىنى قار باسار، بۇلۇڭغەنىنى بوران (ماقال). * ھاۋانى تۇمان باستى. ⑤ نەشر قىلماق: مەن بولسام يازمەن، ماۋۇ ئاغىنەم تۇردى بولسا كىتاب - ژۇرنال باسىدۇ. ⑥ ئۇستۇن كەلمەك، ئارتىپ كەتمەك، ئېشىپ چۈشمەك: نەيگە تەڭكەش قىلىنغان بىر غېجەكنىڭ ئاۋازى ناھايىتى تۆۋەن بولۇپ، ئۇنى نەينىڭ ئاۋازى بېسىپ كەتكەندى. ⑦ ياقماق، تەگكۈزمەك: باغرىغا باسماق. ⑧ بىرنەرسىنى ئىككىنچى بىرنەرسىنىڭ ئۈستىگە بېسىپ ئىز چىقارماق، تىكمەك: كەشتە باسماق. تامغا باسماق. ⑨ پەسەيتمەك، تىنچىتماق، ھاي بەرمەك، يالتايماق: ئۆزىنى باسماق. ⑩ ئۇرماق: دەررىگە باسماق. ⑪ ئۇستى - ئۈستىگە قويماق، تەخلىمەك: چۆپ باسماق. ⑫ كۆچمە. زورلۇق بىلەن مەنئى قىلماق، توسماق، تىنچىتماق: ئاممىنىڭ پىكرىنى باسماق.

بېسىپ ئولتۇرماق ① ئورنىدىن يۆتكەلمەي، قوزغالماي تۇرماق، جىم تۇرماق. ② كۆچمە. بىرەر ئىشنى قادىلىپ تۇرۇپ قىلماق، بىرلىپ بېجىرمەك، قاتتىق ئىشلىمەك: ئۇ قولىدىكى شۇنچە نۇرغۇن ماتېرىيالنى بېسىپ ئولتۇرۇپ بىر ھەپتىدە كۆرۈپ توگەتتى.

باساقچى ئى. قىلتاقچى، نەيزەكۈاز، ھېيلىگەر.

باسمادىماق پ ← **باساقدىماق** : بۆرە ئېتىلىپ كېلىپ، بورسۇقنى باسماداپتۇ.

باساقدىماق پ. پۇت - قولىنى تۇتۇۋېلىپ، بۇلجۇتماي، خۇددى باساقتا باسقاندەك بېسىۋالماق، دەسسىمەك : ئۇ خۇرجۇن - قاچىلىرىنى يەرگە قويۇپ بولغۇچە، تۆتى تۆت ياقتىن كېلىپ باساقدىدى.* بۆرە توشقانىنى باساقداپ تۇرۇپ يېگىلى تۇردى.

باساقلىق I سۈپ. بېسىش ئارقىلىق ئىشلەيدىغان؛ باساقلارغا ئىگە: باساقلىق چالغۇلار گۇرۇپپىسى.

باساقلىق II سۈپ ① باسمىقى بار، باساق كېيگەن. ② باساق بولىدىغان، باساق تىكىشكە يېتىدىغان: بىر باساقلىق خۇرۇم. ئىككى باساقلىق كۆن.

باسمىچى ئى. باسمىچىلىق ھەرىكىتىنىڭ قاتناشچىسى، بۇلاڭچى، باندىت: ئۇ بۇنىڭ بىلەن تۇرماستىن باسمىچى ئوسمانغا يارىدەم قىلىپ، ئۇچ ژىلايەتكە قوراللىق ھۇجۇم قىلدى.

باسمىچىلىق ئى. خەلق ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان باندىتلىق، قاراقچىلىق: باسمىچىلىق ھەرىكىتى.

باسمىخانا ئى. كىتاب، ژۇرنال، گېزىت قاتارلىقلارنى باسىدىغان كارخانا؛ مەتبەئە.

باسمىل ئى <ئىرق> 11 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ بىرىنىڭ نامى.

باسنوشكا ئى [ر] پۇتنى سالقىن تۇتۇش ئۈچۈن تىكىلگەن ئايالالارنىڭ بىر خىل يازلىق ئاياغ كىيىمى.

باسۇرماق پ ① باسىدىغان قىلىپ ئاستىغا ئورۇنلاشتۇرماق: ئۇ بوغىنى يەنە چۆپنىڭ ئاستىغا باسۇرۇپ قويدى. ② چۈجە چىقارتىش مەقسىتىدە بىرقانچە تۇخۇمنى كۆرۈك توخۇنىڭ ئاستىغا سېلىپ بەرمەك: كۇنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، پەملىك ئايال توخۇلارنى بېقىپ تۇخۇمنى يېغىپ، باسۇرۇپ، چۈجە چىقىرىپتۇ.

باسۇرۇق I ئى. زىيانپەت ياكى مېھماندارچىلىقتا تارقاشتىن بۇرۇن تارتىلىدىغان، ئىلگىرى يېگەن - ئىچكەنلەرنى بېسىش ئامىدا تارتىلغان سۇيۇقئاش ياكى شۇ تۇردىكى تاماق : باسۇرۇق ئەتمەك.

باسۇرۇق II ئى. باستۇرۇپ كىرىش، تاجاۋۇز، ھۇجۇم: جۇڭغار قوشۇنلىرىنىڭ ئارقا سېپى باسۇرۇقتا ئۇچرىغاندىن كېيىن جۇڭغارلار قالايمىقانلىشىپ پىتىراپ قاچقىلى تۇرغانىدا، مۇھەممەت ئىمىن خانمۇ ئۆز قوشۇنلىرىغا پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇق چۈشۈردى.

باسۇرۇقلۇق I ئى. باسۇرۇق رولىنى ئويناىدىغان نەرسە، يېمەكلىك : باسۇرۇقلۇق ئۈچۈن سۇيۇقئاش ئەتمەك.

باسۇرۇقلۇق II ئى. باستۇرۇپ كىرىش ئىشى، ھۇجۇم قىلىش ھەرىكىتى، تاجاۋۇزچىلىق.

باسق ئى. دىيال. ئورۇپ قۇرۇتۇپ بېسىپ قويۇلغان ئوت - چۆپ، قومۇش - قوراي قاتارلىقلار: باسق ئورۇمى.

باش ① ئى. ئادەم بەدىنىنىڭ بويۇندىن يۇقىرى، ھايۋان بەدىنىنىڭ بويۇندىن ئالدىنقى يەنى كۆز، قۇلاق، ئېغىز، بۇرۇن قاتارلىق ئەزالار ئورۇنلاشقان قىسمى؛ كاللا: سوقا باش. گىلەمنىڭ باش. ② ئى. تەك، ئۆرە نەرسىلەرنىڭ يۇقىرى تەرىپى؛ چوققىسى: تاغ بېشى. دەرەخ بېشى. تونۇر بېشى. ③ ئى. باشلىق، رەھبەر: ھوشۇر بەگ سەردارنى ئۇلارغا باش قىلىپ، ئىرولغا ماڭدۇردى. ④ سۈپ. بىرەر كەسىپ ياكى ساھەدە باشقىلارغا رەھبەرلىك قىلىدىغان، ئورنى باشقىلاردىن يۇقىرى: باش كاتىپ. باش ئىنژېنېر. ⑤ سۈپ. ئەڭ مۇھىم، ئاساسىي: باش بۆلەك (گىراماتىكىدا). باش ۋەزىپە. ⑥ ئى. كۆچمە. مېڭە، ئەقىل، ھوش، زېھىن، كۆڭۈل: ئۇنىڭ بېشى جايىدا ئەمەس، بولمىسا ئاشۇنداق گەپ قىلامدۇ؟ * بېشىڭ نەگە كەتتى ؟ ⑦ ئى. كۆچمە. كىشى، ئادەم، جان، ئۆز: — بېشىڭنى ئېلىپ بۇ يەردىن چىقىپ كەت، — دەپتۇ ئىيال ھاممالغا. ⑧ رەۋ. ئاۋۋال، بۇرۇن، دەسلەپ، ئىلگىرى: يارنىڭ ئۆيى باغراشتا، بەلگىسى قارا قاشتا. ئانچە مەيلىڭ بولمىسا، نېمىشقا ئوينىغان باشتا. ⑨ سۈپ. بىرىنچى: باش كۆۋرۈك. باش بارماق. ⑩ مىق. سانىق سانلار بىلەن كېلىپ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر باش پىياز. ئىككى باش چامغۇر. ئون باش قوناق. ⑪ ئى. ئەسىر، يىل، پەسىل، ئاي، كۈن، گەپ - سۆز قاتارلىقلار ياكى ئۆزۈنلۈق ئۆلچىمى بىلەن ئۆلچىنىدىغان نەرسىلەرنىڭ باشلانغان جايى، قىسمى؛ يۇقىرى تەرىپى: يىلنىڭ بېشى. گەپنىڭ بېشى. ساينىڭ بېشى. دەريانىڭ بېشى. ⑫ ئى. بەزى زىرائەت ۋە كۆكتاتلارنىڭ كاللەك بولىدىغان مېۋىسى، ھوسۇلى، باشاق: باش تەرمەك. قوناق باش تۇتتى. // باش پىياز. ⑬ ئى. چاچ: باش ئاقارماق. باش چۇشۇرتمەك. ⑭ ئى. بەزى ئىسىملار بىلەن بىرىكىپ شۇ ئىسىم ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن نەرسىنى ياكى شۇ نەرسە ئورۇنلاشقان جايىنى بىلدۈرىدۇ: ئېتىز بېشى. ئېرىق بېشى.

باش ئاغرىماق ① بەدەنىنىڭ باش قىسمى ئاغرىماق. ② كۆچمە. ئاۋارىچىلىككە قالماق، تەشۋىشلەنمەك، كۆڭۈلسىزلىككە، دەخمىزىگە يولۇقماق: بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق باش ئاغرىدىغان ئىشنى ھەرگىز قىلمايلى.

باش ئالماق ① باشنى كەسمەك، ئۆلتۈرمەك: ئەگەر پەرماننى ئورۇنلىمىساڭ، پادىشاھ بېشىڭنى ئالىدۇ. ② باش چىقارماق، باشاقلىماق : پىچاندا ئېڭىز قونىقى 9 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا باش ئالىدۇ.

باش ئەگمەك بويسۇنماق، قايىل بولماق، ئىتائەت قىلماق، تەسلىم بولماق: كۆرەش قىلماي باش ئېگەمدۇق زورلۇقتا، تېگىشەمدۇق ئەركسىزلىكنى قوللۇققا.

باش ئەلچى بىر دۆلەت باشقا بىر دۆلەتتە تۇرۇشقا ئەۋەتكەن ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك دىپلوماتىك ۋەكىل.

باش بارماق ئادەم پۇت ـ قول پەنجىلىرىنىڭ بىرىنچىسى، چوڭ بارمىقى: قولىنىڭ باش بارمىقى. * بىرىنچى قېتىم يالىڭاچ يۈرگىنىم ئۈچۈن، ئوڭ پۇتۇمنىڭ باش بارمىقى تاشقا تېگىپ، پەشتا يېپ زەخمىلىنىپ قالدى.

باش باھار <ئاستر> دېھقانلار كالېندارى بويىچە 24 مەۋسۇمنىڭ بىرىنچىسى. فېۋرالنىڭ 3 ~ 5 ـ كۈنلىرى باشلىنىدۇ.

باش بۇرنى ھەممىدىن بۇرۇنقىسى، ئەڭ ئاۋۋالقىسى، تۇنجىسى: پادىشاھ بىر ئاز ئويلىنىپ تۇرۇپ: ـــ مۇشۇ چىلگىنىڭ باش بۇرنىنى پادىشاھ يېسۇن دەپ ئەكەلدىڭمۇ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ.

باش بېقىشماق دىيال. غەيرەت قىلىشماق.

باش تارتماق رەت قىلماق؛ مەسئۇلىيەتتىن ئۆزىنى قاچۇرماق، چەتكە ئالماق: نەئىمە يوزىدىن نىقابىنى ئېلىشتىن باش تارتىپتۇ.

باش توخۇ ① تاۋۇق ئالدىدا بىرىنچى قېتىم چىللىغان توخۇ: مەن بالىخانىدىكى سارايغا ئۇخلىغىلى چىققاندا باش توخۇ چىللىغانىدى. ② تاۋۇق ئالدىدا بىرىنچى قېتىم توخۇ چىللىغان ۋاقىت: بۈگۈن ئالىم ئۆيدە يالغۇز قالغانلىقى ئۈچۈن باش توخۇغىچە كىتاب ئوقۇدى.

باش تولغماق نارازى بولماق، رەت قىلماق، بويسۇنماي قويماق: خان ناۋايغا باش تولغىساڭ جايىڭ زىندان، دېدى.

باش تومۇز <ئاستر> 24 مەۋسۇمنىڭ ئون بىرىنچىسى. ئىيۇلنىڭ 6 ~ 8 ـ كۈنلىرى باشلىنىدۇ.

باش تىققۇدەك ئادەم كىرگۈدەك، سىغغۇدەك: باش تىققۇدەك ئۆيى يوق، داۋۇق چىققۇدەك مېلى يوق (ماقال).

باش چۆكۈرمەك بىرەر ئىشقا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كىرىشمەك، قېتىرقىنىپ ئىزدەنمەك، چوڭقۇرلاپ كىرمەك: باش چۆكۈرۈپ ئوقۇۋاتىمەن، يېزىۋاتىمەن، ئاۋۋال مېڭەمدىن قىزنى ھەيدەپ چىقىرىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتىمەن.

باش چۈشۈرگە تويى بولىدىغان يىگىت ئانىسىنىڭ ئۆيىدىن ئېلىپ چىقىلىپ، دوست ـ ئاغىنىلىرى بىلەن بىللە بولىدىغان كۈن.

باش ساقايماق قىيىنچىلىقى، مۇشكۈلى ھەل بولماق؛ غەم ـ ئەندىشىسى تۈگىمەك: ـــ ئوغلۇڭغا شۇ قىزنى ئېلىپ بېرىپلا بېشىڭنى ساقايتمامسەن، ـــ دېدى بارات توختىئاخۇنغا.

باش سۇ بۇغدايغا قويۇلىدىغان ئۇچىنچى قېتىملىق سۇ (باش ئالدۇرۇش ئۈچۈن قويۇلىدۇ).

باش سۇقماق ئۇنىڭ ـ بۇنىڭ ئالدىغا بارماق، كىرمەك: ئۇ كۆپ يەرگە باش سۇقۇپ، ئاخىر بىر ئورۇنغا ئورۇنلاشتى.

باش سىغدۇرماق پاناھ جاي تاپماق.

باشقا پىت چۈشمەك غەم ـ ئەندىشىگە گىرىپتار بولماق، ۋەسۋەسىگە قالماق: مۇشۇ يېقىندىن بۇيان گومىنداڭچىلارنىڭ بېشىغا پىت چۈشۈپ قالدى بولغاي، ئاشلىق ئالۇنى كۆپەيىپ كەتتى.

باش قاتماق گاڭگىراپ قالماق، چارىسىنى تاپالماي قىينالماق: ئۆلۈمنامەڭنى كۆرگەندە كۆكسۈمگە پىچاق پاتتى، قانداق قىلىمىز گاڭگۇڭ، ئەجەبمۇ بېشىم قاتتى.

باش قاتۇرماق چوڭقۇر پىكىر يۈرگۈزمەك، ئەستايىدىل ئويلىماق، بىرىلىپ چارە ـ تەدبىر ئىزدىمەك: ئوقۇغۇچىلارنى كىتاب ئوقۇغاندا باش قاتۇرىدىغان، باش قاتۇرۇپ كىتاب ئوقۇيدىغان قىلىش، ئوقۇش بىلەن باش قاتۇرۇشنى بىرلەشتۈرۈش لازىم.

باشقا كەلمەك بىرەر ئىشقا دۇچار بولماق، يولۇقماق: كېيىنكى ئىشلار ئابدۇللانىڭ بېشىغا كەلمىگەن بولسا، ئۇ بۇ قەدەر چۈشكۈنلىشىپ كەتمىگەن بولاتتى.

باشقا كۈن چۈشمەك ئوڭۇشسىزلىققا، پېشكەللىككە ئۇچرىماق؛ قىيىن ئەھۋالدا قالماق: ئەر بېشىغا كۈن چۈشسە، ئۆتۈك بىلەن سۇ كېچەر (ماقال).

باشقا كىيمەك ۋارقىراپ ـ جارقىراپ غوۋغا كۆتۈرمەك، ئالەمنى بىر ئالماق: ـــ قانداق بولدى؟ ـــ دېدى ئىسھاق قارا كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ، ـــ ئاپاڭ غوۋغا كۆتۈرۈپ ئۆينى بېشىغا كىيدىمۇ؟

باش قىش <ئاستر> 24 مەۋسۇمنىڭ ئون توققۇزىنچىسى نويابىرنىڭ 7 ـ، 8 ـ كۈنلىرى باشلىنىدۇ.

باش كۆتۈرمەك ① ئۈنۈپ چىقماق، باش تارتماق: تۆكۈلگەن تەر، قانۇياشلاردىن، ئۇمىد گۈلى كۆتۈرمەكتە باش. ② ئۆرلىمەك، كۆتۈرۈلمەك (ئاي ۋە قۇياش ھەققىدە): تاڭ ئاقىرىپ، ئۇپۇقتىن باش كۆتۈرۈپ چىققان قۇياش پۈتۈن جاھاننى يورۇتتى. ③ پەيدا بولماق، قايتا جانلانماق، تىرىلمەك: ئۇ قەلبىدە زوردۇنغا قارىتا خەيرخاھلىق تۇيغۇسى باش كۆتۈرۈۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالدى. ④ قوزغالماق، قارشى چىقماق: تەشۋىق ۋەرەقلىرىگە گومىنداڭغا قارشى باش كۆتۈرۈشنىڭ، ئازادلىق سېپىگە ئويۇشۇشنىڭ لازىملىقى يېزىلغانىدى. ⑤ قەد كۆتۈرمەك: بىزنىڭمۇ باش كۆتۈرۈپ چىقىدىغان كۈنىمىز كېلىدۇ، يۇرەك يېرىلغۇدەك خۇشال بولىدىغان كۈنىمىز كېلىدۇ، ئۇزاق قالمىدى. ⑥ داۋۇق چىقارماق، مەشھۇر بولماق: ئۇ ئۇرۇمچىدە ھازىر خېلى باش كۆتۈرۈپ قالدى.

باش كۈز <ئاستر> 24 مەۋسۇمنىڭ ئون ئۈچىنچىسى، ئاۋغۇستنىڭ 7 ~ 9 ـ كۈنلىرى باشلىنىدۇ.

باش كېلىش <تىل> ئىسىم ۋە ئىسىم خاراكتېرلىك سۆزلەرنىڭ ھېچقانداق كېلىش قوشۇمچىلىرى ئۇلانمىغان نۆل شەكلى.

باش مەرەك دىيال. باشمالتاق، باش بارماق.

باش ئۇن دىيال. بىرىنچى دەرىجىلىك ئاق ئۇن.

باش ئۇستىگە «بەجانىدىل»، «پۇتۇن كۈچ، پۇتۇن ئىمكانىيىتىم بىلەن» دېگەن مەنىلەردىكى جاۋاب سۆزى: ـــ ئاغىچا، سەنەم ئەتىدىن باشلاپ مەدرىسەگە چىقمىسۇن! ـــ دېدى شاھى ئاببىاس ئاغىچا ئانىغا. ـــ باش ئۇستىگە، ـــ دېدى ئاغىچا ئانا قوللۇق بىلدۇرۇپ.

باش يېز <ئاستر> دېھقانلار كالېندارى بويىچە 24 مەۋسۇمنىڭ يەتتىنچىسى. ماينىڭ 5 ~ 7 ـ كۈنلىرى باشلىنىدۇ.

باش يېدى دىيال. تەگكەنلىكى ئېغىر ئۆلۈپ كەتكەن ئايالىلار ياكى ئالغانلىكى خوتۇنى ئۆلۈپ كەتكەن ئەرلەرگە قارىتىلىپ ئېيتىلىدۇ.

بېشى ئاسمانغا تاقاشماق چەكسىز خۇشاللىقتا چۆمەك، ئىنتايىن ھاياجانلانماق: كۈنلەرنىڭ بىرىدە سېنىڭ قولۇڭدا ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلاردىن بىرەرى داڭلىق ئادەم بولۇپ قالسا، قېرىغىنىڭدا ئۇ سېنى يوقلاپ كېلىپ، ئوڭ قولىنى كۆكرىكىگە قويۇپ سالام بەرسە، سېنىڭ بېشىڭ ئاسمانغا تاقاشمامدۇ؟

بېشى ئاسمانغا يەتمەك ← بېشى ئاسمانغا تاقاشماق: بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ بېشىم ئاسمانغا يەتكۈدەك بولدى.

بېشى باغلانماق لايىق تۇتماق، توي قىلىدىغان نىشان بىلەن پۇتۇشمەك: ئەكسىچە دادام خۇرسەن بولدى. بېشىڭ باغلىنىپتۇ، دەپ بېشىمنى سىلاپ قويدى، بەختلىك ئۆتۈڭلار، دەپ دۇئا قىلدى.

بېشى بوش بىر ئاۋغا باغلانمىغان، لايىقى يوق، توي قىلىشقا پۇتۇشمىگەن: خەلىپە: — ياتلىق قىلىنغانمۇ؟! — دەپ سوردى. — يوقسۇ، خەلىپە، قىزىمنىڭ بېشى بوش ۋە ئازادە، — دېدى بوۋاي.

بېشى پىشماق تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكىنى تېتىپ، تەجرىبە - ساۋاقلارغا ئىگە بولماق؛ چېنىقماق، تاۋلانماق: — كۆپنى كۆرۈپ بېشى پىشقان، — دېدى بۇجاق ئايىمخانغا.

بېشى چوڭ باشباشتاق، ئۆز بېشىمچى، ئۆز بىلگىنىنى ھېسابا دەيدىغان: ھېلىقى بېشى چوڭ قىز بەك ئىچىمنى قاينىتتى، ئاشلىقنى ساتايلى، دەپ مېنى خېلى ئويناتتى.

بېشى چۈشمەك ① ئوسال ئەھۋالدا قالماق، تەن بەرمەك: ئەمەلىي پاكىتلار ئالدىدا ئەمەتنىڭ بېشى چۈشتى. ② روھسىزلانماق، چۈشكۈنلەشمەك: ئاكتېپلارنىڭ بېشى چۈشتى، دۇينى ساقلاپ قېلىش راستتىنلا ناھايىتى قىيىن ئىدى.

بېشىدا ياڭاق چاقماق بوزەك قىلماق، خورلىماق، ئايىغ ئاستى قىلماق: — قاراپ تۇرساق، لەي سى بېشىمىزدا ياڭاق چاقىدۇ، نەسەب ئۇزۇلىدۇ، سىلى ئېغىر كۆرمەي، كاھىنى ھەمراھ قىلىپ، ئاتۇشقا بېرىپ كەلسىلە قانداق؟ — دېدى ئاينىگار.

بېشىدىن تۇتۇن چىقىپ كەتمەك قاتتىق قورقماق، ئالاقزادە بولماق، ئەندىشە قىلماق: دوختۇرنىڭ تازىلانمىغان خورمىنى جىق يەپ زەھەرلەنگەن، دېگەن خۇلاسىنى ئاڭلىغاندا، قادىر ئاكا بىلەن مەرىيەمخانىنىڭ بېشىدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى.

بېشىغا چىقماق ھالاكەتكە ئېلىپ بارماق؛ نابۇت قىلماق، ئۆلتۈرمەك: ئالدىرىماي تۇر، مۇشۇ قىزغانچۇقلۇقۇڭ، ئاچ كۆزلۈكۈڭ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى سېنىڭمۇ بېشىڭغا چىقىدۇ.

بېشىنى باغلىماق قىز ياكى يىگىتكە لايىق تېپىپ ئۇناشتۇرۇپ قويماق: ھازىر ياتسام، قوپسام غېمىم مۇشۇ ئىككى قىزىمنىڭ كېيىنكى تۇرمۇشى، بولۇپمۇ گۈلەندەمدىن بېشىم قېتىۋاتىدۇ، دېلبەر - نىڭغۇ بېشىنى باغلاپ قويدۇق.

بېشىنى سىلماق غەمخورلۇق، ياخشىلىق قىلماق؛ ئۆز پانا - ھىغا ئېلىپ تەربىيەلىمەك، باقماق: ئۇ ئادەم مەھەللىمىزنىڭ شۆھرىتى ئىدى. رەھمىتى بىزنىڭ يۆلەنچۈكىمىز، بېشىمىزنى سىلايدىغان ئاتىمىز ئىدى.

بېشىنىڭ سۈيى بار گەپ - سۆز، ھەرىكىتى بەزىدە نورمال ئەمەس؛ سارالىق قېتىش: تازا بېشىنىڭ سۈيى بار بىرنەرسىمۇ، قانداق، دەپ ئويلىدى لېتىپ ئىچىدە ئابلىكىمگە ئالىيىپ.

بېشىنى ئۆڭلماق ① ئۆيلەپ قويماق، ياتلىق قىلماق: مەھەللىگە بىر قېتىم راسا ياخشى قىلىپ چاي بېرەيلى، ئىشنىڭ يولىمۇ شۇ، ئاندىن لايىقىنى تېپىپ، ئەكىبەرنىڭ بېشىنى ئۆڭلاپ قويايلى. ② مۇشكۈلىنى، قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىپ قويماق: بېرەرمەننىڭ بېشىنى ئالارمەن ئۆڭلاپتۇ (ماقال).

بېشىنى يەيدىغان ئايالالارنىڭ «ئېغىر ئاقىۋەتكە، ھالاكەتكە يولۇققىچە تېگىشلىكسەن»، «ئۆلۈشكە لايىقسەن» دېگەن مەنىدىكى قارغىش سۆزى.

بېشىنى يېمەك ئېغىر ئاقىۋەتكە، ھالاكەتكە يولۇقماق؛ ئۆلمەك: ياخشى بولساڭ ئېشىڭنى يەيسەن، يامان بولساڭ بېشىڭنى يەيسەن (ماقال). * ياخشى بولسا ئېشىنى يەر، يامان بولسا بېشىنى يەر (ماقال).

باشاق I ئى. بۇغداي، ئارپا قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ دان تۇتقان قىسمى، بېشى: قېرى ۋە ياشلار ۋاقتىنى ئۇشلا، باشاق چېچىلسا، خامانغا تاشلا.

باشاق II ئى. ئوقيا ئوقىنىڭ بېشى، ئۇچ قىسمى.

باشاق III ئى. دىيال. پالەك، باشاق كۆك.

باشاق كۆك دىيال. پالەك.

باشاقسىز سۈپ. باشىقى يوق، باشاق چىقارمىغان، باشاق تۇتمىغان: باشاقسىز بۇغداي مايسىلىرى سۇزۇك شامالدا كۆك دېڭىز - دەك دولقۇنلايتتى.

باشاقسمان سۈپ. باشاققا ئوخشايدىغان، باشاق شەكىللىك: باشاقسمان گۈل رېتى.

باشاقسمان گۈل رېتى <بوت> گۈل رېتىنىڭ بىر خىلى، ئاساسىي ئوقى ناھايىتى ئۇزۇن بولىدۇ، گۈل سېپى بولمايدۇ؛ گۈللىرى ئاساسەن ئوق ئۇستىدىن بىۋاستە ئۆسۈپ چىقىدۇ؛ پاقىيوپۇرمەقىنىڭ گۈل رېتى مۇشۇ خىلغا كىرىدۇ.

باشاقلانماق «باشاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: 6 - ئاي كىرىشى بىلەن بۇغدايلار باشاقلىنىشقا باشلايدۇ.

باشاقلىق سۈپ. باشىقى بار، باشاقلانغان، باشاقىغا ئىگە: زوقلىنىسەن ئالتۇن باشاقلىق زەپمۇ تولۇق بۇغداي دېنىغا، قۇش قانىتى تەگمەي ئۆتەلمەس، دۆۋىلەنگەن خامان بېشىغا.

باشاقلىماق پ. باش چىقارماق (بۇغداي، قوناق قاتارلىق زىرائەتلەر ھەققىدە): بۇغداي باشاقلىدى.

باش- ئاخىر باش ۋە ئاخىر، بېشى - ئاخىرى: باش - ئاخىرى يوق گەپ.

باشاماس سۈپ. دىيال. بەكباش، باشباشتاق: باشاماس بالا.

باشاماق سۈپ. دىيال. كەپسىز، بەكباش، گەپكە كىرمەيدىغان: باشاماق بالا.

باشاۋا ئى. دىيال. تونۇرغا دەسلەپ يېقىلىدىغان نان.

باش- ئاياغ باش ھەم ئاياغ؛ پۈتۈن تۇرقى: ئۇ كىشىمۇ غالىب - نى باغرىغا بېسىپ، بېشىنى سىلىغان ھالدا، ئۇنىڭ باش - ئايىغىغا قارايتتى.

باش- ئايىغى يوق ① بېشىدىن بىر قىسمى، ئايىغىدىن بىر قىسمى بولمىغان: بۇ كىتابنىڭ باش - ئايىغى يوق ئىكەن. ② كۆچمە. رەتسىز، چۈۋالچاق، قالايمىقان، تۇتۇرۇقسىز، تايىنى يوق: باش - ئايىغى يوق گەپ قىلماق. * ئەنۋەر ئۇنىڭ باش - ئايىغى يوق گېپىگە بىردىنلا چۈشىنەلمەي سوردى.

باشباشتاق سۈپ [باش + باش + تاق] ھېچكىمگە ۋە ھېچقانداق قانۇن - قائىدىگە، تەرتىپ - ئىنتىزامغا بويسۇنمايدىغان، ئۆز بېشىمچە؛ بەكباش: ئۇ بەكمۇ باشباشتاق بالا ئىكەن.

باشباشتاقلىق ئى. ئۆزى بىلگەنچە ئىش قىلىش، ئۆز بېشىمچىلىق: باشباشتاقلىق قىلماق.

باشباغ ئى [باش+باغ] چارۋىلارنىڭ بېشىغا باغلىغان ئارغامچا.

باش- بۇرۇن بىرەر ئىش ياكى نەرسىنىڭ بېشى، ئالدى، دەسلەپكىسى: ئاشنىڭ باش - بۇرنىنى يېمەك.

باشپاناه (باشپاناهى) ئى [باش + پاناه] ①قوغدىغۇچى، همماىه قىلغۇچى، پاناه بولغۇچى: پاشپاناه بولماق. * قۇتقۇزۇلدى خەۋپ ئىچىدىن تېزلا سالىخ ھەم ئاتا. بولدى ئەل غەمخور ئۇلارغا ھەم تايانچى، باشپاناه. ② پاناھلىنىدىغان جاي: ئۇ ئامالسىزلىقتىن بالا-چاقىلىرىنى ئېلىپ باشقا يۇرتقا كۆچۈپ بېرىپ، باشپاناه بولغۇدەك ئورۇن تاپتى.

باشپاناهسىز سۈپ ① باشپاناهى بولمىغان، باشپاناهى يوق: موماينىك ئۆلۈپ كېتىشى بىلەن ئالماس باشپاناهسىز قالدى. ② پاناھلىنىدىغان جايى يوق: — ئۆيىمىز ئۆرۈلدى، باشپاناهسىز قالدىغان بولدۇق، — دېدى مومايى ھەسرەت چېكىپ.

باشپاناهلىق سۈپ ① باشپاناه بولىدىغان كىشىسى بار: بۇ يېتىم بالا بىر ئۆيغۇر ئائىلىسىنىڭ باش پاناهلىقىدا چوڭ بولدى. ② پاناھلىنىدىغان ماكانى بار: باشپاناهلىق يېرىمىز بار.

باشتاق سۈپ. دىيال. يالاڭباش.

باشتۆۋلۈق ئى. دىيال ① بىشەملىك، ھازا ئۇللۇق. ② بەڭباشلىق، باشباشتاقلىق، ئۆز بېشىمچىلىق.

باشتىن - ئاخىر بېشىدىن باشلاپ تاكى ئاخىرغىچە، باشلىنىشىدىن تاكى تۈگىگىنىچە: مەن باشتىن - ئاخىر ھەممىنى بىلىمەن.

باشتىن - ئاياغ بېشىدىن ئايىغىچە، باشتىن - ئاخىر.

باشچى ئى. باشلامچىلىق قىلغۇچى، باشلىق، رەھبەر: قوشۇن باشچىسى.

باشچىلىق ئى. يولباشچىلىق، رەھبەرلىك: جەڭچىلەر شۇ زامان كوماندىرنىڭ باشچىلىقىدا دۈشمەنگە قاراپ ئېتىلدى.

باشسىز سۈپ ① بېشى، كاللىسى يوق: باشسىز گەۋدە. ② كۆڭچەك. باشلىقسىز، باشقۇرغۇچىسىز، يېتەكچىسىز، باشلامچىسىز: بۇ شەھەرنىمىز باشسىز قالدى.

باشسىمان سۈپ. باشقا ئوخشايدىغان، باش شەكىللىك: باشسىمان گۈل رېتى.

باشقا ① سۈپ. يات، غەيرىي؛ بىراۋ؛ بۆلەك، ئۆزگە: ئويى باشقىنىڭ مۈڭى باشقا (ماقال). ② رەۋ. قايتا، يەنە: بۇگۈن ياخشى قارىيالمىدىم، باشقا كەل. ③ تىز. تاشقىرى، سىرت: شۇ ئېيتقانلىرىمدىن باشقا ھېچ نەرسىنى بىلمەيمەن، دېدىم.

باشقا - باشقا بىر - بىرىدىن پەرقلىق، ھەرخىل، بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان، ئايرىم - ئايرىم: پەرھات بىلەن دۇرنەم باشقا - باشقا سىنىپتا بولسىمۇ، ئىتتىپاق ياچېيكسىنىڭ پائالىيەتلىرىدە بىللە بولاتتى.

باشقارما ئى. دۆلەت ئورگانلىرىدىكى ئىش بېجىرىش ئورنى، بۆلۈم: مالىيە باشقارمىسى.

باشقۇرتماق «باشقۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

باشقۇرغۇچى ئى <بىيول> باشقۇرغۇچى گېن، شۇنىڭدەك يېقىن جايلاشقان قۇرغۇچى گېنلاردىن تەركىب تاپقان فۇنكسىيەلىك بىرلىك: باشقۇرغۇچى تۈر. باشقۇرغۇچى گېن.

باشقۇرماق پ ① ئىدارە قىلماق؛ يولغا سالماق: ئادەم باشقۇرماق. مەكتەپ باشقۇرماق. دۆلەتنى باشقۇرماق. ② تېگىشلىك چارە - ئۇسۇللاردىن پايدىلىنىپ ئىشقا سالماق، ھەرىكەتكە كەلتۈرمەك، يۈرگۈزمەك، ھەيدىمەك: رولنى باشقۇرماق. سەن تېخى ئاتنى باشقۇرالمايسەن.

باشقۇرۇشماق «باشقۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: رەھبەرلىك ئۆزئارا ئىتتىپاقلىشىپ، زاۋۇتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تۈزۈمىنى ياخشى باشقۇرۇشتى.

باشقۇرۇلماق «باشقۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: — ھەقىقەتەن «روشەنباغ» ياخشى باشقۇرۇلۇپتۇ، — دېدى ئابدۇۋەلى.

باشقۇرۇلىدىغان سۈپ. ھەرىكىتى مۇئەييەن تەرتىپلەر ئاساسىدا كونترول قىلىنىدىغان، بەلگىلىك كونتروللۇق ئاساسىدا ھەرىكەت قىلىدىغان: باشقۇرۇلىدىغان بومبا.

باشقىچە رەۋ ① باشقىلاردىن بىرەر جەھەتتىن ياكى پۈتۈنلەي پەرقلىنىدىغان؛ ئۆزگىچە، بۆلەكچە: چىش باشقىچە ئاغرىيدۇ، كۆز باشقىچە (ماقال). ② ئالاھىدە، پەۋقۇلئاددە: شۇنىڭ بىلەن نەچچە يىلدىن بېرى پەرۋىش قىلىنمايلا كەلگەن مېۋىلەر بۇ يىل باشقىچە ئوخشاپ كەتتى.

باشقىدىن رەۋ. قايتىدىن، يېڭىباشتىن: مەن بۇ تەرجىمىنى باشقىدىن ئىشلىمەكچى.

باشقىرت ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار باشقىرتىستاندا ياشىغۇچى تۈركىي خەلقلەرنىڭ بىرى . باشقىرتىستانىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسى.

باشقىرتچە ① سۈپ. باشقىرتلارغا، باشقىرت خەلقىگە، باشقىرت تىل - يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت، باشقىرت خەلقىگە خاس بولغان: باشقىرتچە كىيىم. باشقىرتچە ناخشا. ② ئى. باشقىرت تىلى، يېزىقى: باشقىرتچە سۆزلەشمەك. ③ رەۋ. باشقىرت تىلىنى ئىشلىتىپ، باشقىرت تىلىدا: باشقىرتچە سۆزلىمەك.

باش - كۆز بەدەننىڭ بويۇندىن يۇقىرى قىسمى، باش ۋە كۆز ئورۇنلاشقان جاي: باش - كۆزى يېرىلىپ كەتكەن ئەپەندىنى كۆرگەن خوتۇنى: — بۇ كېچىدە نەگە باردىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

باشكىنە ئى. دىيال. «باش» سۆزىنىڭ كىچىكلىتىپ ئېيتىلىشى، كىچىك باش: بۇگۈن كېچە يار قېشىغا، يەتكۈزسەڭ بوز ئات. باشكىنەڭدىن يۇگەن ئېلىپ، قىلمەن ئازاد.

باشلاپ ① «باشلىماق I » پېئىلىنىڭ رەۋىشدىشى. ② رەۋ. ئەڭ ئاۋۋال، ھەممىدىن ئاۋۋال، دەسلەپ، ئەڭ دەسلەپ: بۇ ئىشنى باشلاپ كىم قىلدى؟ ③ تىز (چىقىش كېلىشتىكى سۆزلەردىن كېيىن كەلگەندە) بېرى، بۇيان، ئېيتىبارەن، تارتىپ: شۇ كۈندىن باشلاپ قادىر كېۋىر ئاكىنى ئۆزىگە مەسلىھەتچى قىلىۋالدى.

باشلاتماق I «باشلىماق I » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مىراب ئۇستىدە تۇرۇپ يېڭى چاپقان ئېرىقتا سۇ باشلاتتى.

باشلاتماق II «باشلىماق II » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن ئالدىنقى يىلى ئالغان خۇرۇم ئۆتۈكۈمنى بۇ يىل يېڭىدىن باشلاتتىم.

باشلاشماق «باشلىماق I » پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: خان ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى چوڭ پايتەختتىن ناھايىتى ئۇزاقلاشقاندىن كېيىن ئاندىن رەسمىي ئوۋنى باشلاشتى.

باشلاق ئى. دىيال. باشلام، سۇ بېشى، ئېچىق.

باشلام ئى ① بىر يۇرۇش ئېتىزلارغا ئەڭ باشتا سۇ كىرىدىغان ئېتىز: سۇ ئەمدى باشلامغا چىقىپ تۇراتتى، باشتىن توسۇۋالىدى. ② ئېچىق: كۆمدى ئۇنى باشلامغا، ئوچۇق قويۇپ بېشىنى، كۆمۈپ بولۇپ چورۇق پوم، غۇچۇرلاتتى چىشىنى.

باشلامباش ئى [باشلام + باش] ① ئۇچار قاناتلارنىڭ ئەڭ

دەسلەپكى ئۇچۇرما بالىسى. ② كۆچمە. مەلۇم بىر ئىش - هەرىكەت، ئويۇن - تاماشىنى باشلاپ بەرگۈچى: ئۇ شوردىن ئاتلاپ باغقا كىرگەن بىر توپ بالىلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ: — سىلەرنىڭ باشلامچىشىڭلار كىم؟ — دەپ سوردى.

باشلامچى ① ئى. بىرەر ئىشتا ئەڭ ئاۋۋال ھەرىكەتكە كېلىپ، باشقىلارنى يېتەكلىگۈچى ئادەم: بىز بۇ ئىشتا باشلامچى بولۇشىمىز كېرەك. ② سۈپ. بىرەر ئىشتا ئەڭ ئاۋۋال ھەرىكەتكە كېلىپ، باشقىلارنى يېتەكلەيدىغان، باشلايدىغان: ئۇتكەنكى ئون يىل ئىچىدە بىيولوگىيە تەبىئىي پەنلەر ئىچىدىكى باشلامچى پەن بولدى.

باشلامچىلىق ئى. بىرەر ئىشتا ئاۋۋال ھەرىكەتكە كېلىپ، باشقىلارنى باشلاش، يېتەكلەش پائالىيىتى: باشلامچىلىق قىلماق. * كادىرلار باشلامچىلىق بىلەن ئىش قىلىشى كېرەك.

باشلانغۇچ سۈپ ① دەسلەپكى، ئەڭ ئاۋۋالقى، باشلىنىشىكى، ئاددىي: ئىملانى بىرلىككە كەلتۈرۈشنىڭ باشلانغۇچ ئاساسلىرى يارىتىلدى. ② بىرىنچى باسقۇچتىكى ئىپتىدائىي: باشلانغۇچ مەكتەپ. باشلانغۇچ كومۇنا.

باشلانما ئى. ئىشنىڭ باشلىنىشى، دەسلىپى: بۇگۈنكى مېھماندارچىلىق بىر باشلانما ئىدى. * يەر شارى زامان باشلانمىسىنىڭ قاچاندىن باشلانغانلىقىنى پەرەز قىلىش تەس.

باشلانماق I پ ① باشلاش ئىشى ئورۇنلانماق: كىنو باشلاندى. مېھمانلار زالغا باشلاندى. ② يېتىپ كەلمەك: سوغۇق باشلاندى. تارىم دەرياسى تەڭرىتاغنىڭ ئېتەكىدىن باشلىنىدۇ.

باشلانماق II «باشلىماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئۇتۇك ياخشى باشلىنىپتۇ.

باشلىق I ① ئى. باشچىلىق قىلغۇچى مەسئۇل كىشى؛ رەھبەر: ئائىلە باشلىقى. ئىدارە باشلىقى. ② سۈپ. باشچىلىقىدىكى، يېتەكچىلىكىدىكى، ۋەكىللىكىدىكى: بۇ يەرگە ساۋۇت باشلىق ۋە سېخ مەسئۇللىرىمۇ كەلگەنىدى. ③ سۈپ. بېشى (كاللىسى) بار، باشقا ئىگە: ئاق باشلىق بوۋاي.

باشلىق II ئى ① خالات، يامغۇرلۇق قاتارلىق كىيىملەرنىڭ باشقا كىيىدىغان قىسمى: پۇتۇمدىكى پىيما، ئۇستۇمدىكى پاختىلىق چاپان، باشلىقى بار ئاق خالات ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىشقا كاشىلا قىلاتتى. ② ئاياغ كىيىمنىڭ يۇزىنى قاپلاپ تۇرىدىغان قىسمى: ئۇتۇككە باشلىق سالدۇرماق.

باشلىق III سۈپ. دېيال. رەتلىك، تەرتىپلىك، جايى - جايىدا: ئۆيى دېگەن باشلىققىنە بولسا نېمىدېگەن ياخشى!

باشلىقسىز سۈپ. باشلىق يوق، باشلىق قويۇلمىغان: باشلىقسىز ئىدارە. باشلىقسىز تەشكىلات. // باشلىقسىز ئۇتۇمەك.

باشلىقلىق I ئى. باشلىق قىلىدىغان ئىش، ۋەزىپە: باشلىقلىققا كۆتۈرۈلمەك. * دەرۋەقە، ئۇنىڭغا مەنسەپ ياراشقاندەك باشلىقلىققا كۆتۈرۈلۈپ ئۆزاق ئۆتۈمەيلا سەمرىپ كەتتى.

باشلىقلىق II ئى. ئاياغ كىيىمنىڭ يۇزىنى قاپلاشقا ئىشلىتىلىدىغان رەخت.

باشلىماق I پ ① بىرەر ئىشقا كىرىشمەك: سۆز باشلىماق. * ئەگەر رازى بولسىڭىز بۇگۈنلا ئوپېراتسىيەنى باشلايمىز. ② يول كۆرسىتىپ، باش بولۇپ، يېتەكلەپ بارماق، ئەگەشتۈرمەك: ئاشپەز ئوتۇنچىنى ئاشخانىغا باشلاپ كىردى. ③ تەكلىپ قىلماق: ۋاي خۇدايىم، ئۆيگە باشلىماي قاراپ تۇرغىنىمنى قارامالار، قېنى ئۆيگە، ئۆيگە كىرىڭلار. ④ بىرەر ئىشتا ئەڭ ئاۋۋال ھەرىكەتكە كېلىپ، باشقىلارغا باش بولۇپ يېتەكلىمەك: بۇ ئىشنى ئەڭ دەسلەپ كىم باشلىغان، بىلەمسىز؟ ⑤ كۆچمە. باشقۇرماق، تەربىيە بەرمەك: بالىنى باشلىماق. * ئاتا باشلىمىغانىنىڭ پوردىقى چوڭ، ئانا باشلىمىغانىنىڭ ئەمچىكى چوڭ (ماقال).

باشلىماق II پ. باشلىق سالماق، يېڭى باشلىق سېلىپ تىكمەك (ئۆتۈك، مەسە قاتارلىقلار ھەققىدە): تۇردىئاخۇن ئۇستام ئۆتۈكنى بەك ياخشى باشلايدۇ.

باشماق ئى. ئاياللار كىيىدىغان يەڭگىل، پۇت شامالداپ تۇرىدىغان بىر خىل يازلىق ئاياغ كىيىمى: پۇتىغا يېنىك باشماق كىيىپ، چاچلىرىنى بېشىغا تۇرمەللەپ نېپىز ياغلىق بىلەن مەھكەم چىگىۋالغان بىر قىز كېلىۋاتاتتى.

باشمالتاق ئى. باش بارماق: قىز قولىغا ئىتتىك پىچاق ئېلىپ، ھەر ئىككى قولۇم ۋە ئىككى پۇتۇمنىڭ باشمالتاقلىرىنى كېسىپ تاشلىدى. ھوشۇمدىن كەتتىم.

باشمۇباش تەڭ قىممەتتە، ئوستەكسىز: باشمۇباش تېگىشمەك.

باشنىك ئى. تور دوپپا: — قىز بالا تۇرۇپ مەن چىدىغان يەردە، — دېدى زەيتۇنە مەسخىرىلىك كۈلۈپ، — سەن چىدىمامسەن؟ ئەمىسە مېنىڭ بېشىمدىكى باشنىكىمنى سەن كىي، سېنىڭ شەپكەڭنى مەن كىيەي.

باش - ئۈچ باش ھەم ئۇچ، باش - بۇرۇن، يەنى بىرەر نەرسە ياكى ئىشنىڭ بېشى، دەسلىپى.

باش- ئۈچى يوق ← باش- ئايىغى يوق: مەن ھەر كۈنى ناخشا ئېيتىمەن، ناخشا مېنى باش ئۈچى يوق خىيالىلاردىن، تىنچىقتا غىڭشىلداپ ئارام بەرمىگەن چۈنىگە ئوخشاش جانغا تېگىدىغان غەملەردىن خالاس قىلىدۇ.

باشى ئى [خەن] بىرەر ئىش ياكى ساھەنىڭ ئەڭ ئوستىسى، ئوستا، ماھىر.

باشماق پ. دېيال. باشقۇرماق، بېجىرمەك.

باغ I ئى [پ] مېۋىلىك دەرەخ، تەك ۋە گۈل - گىياھ ئوستۇرۇلگەن يەر، مېۋىزارلىق: ئالمىلىق باغ. * بېغى بارنىڭ تېغى بار (ماقال).

باغ چېيى ← باغچاي.

باغ II ئى ① باغلاش ئوچۇن ئىشلىتىدىغان نەرسە: ئىشتان بېغى. ② بۇغداي، پىچان، بېدە، ئوتۇن قاتارلىقلارنىڭ باغلانغان ھەربىر دانىسى: بىر باغ بۇغداي. ③ مېۋە - چېۋە، قوغۇن - تاۋۇزلارنىڭ ساپىقى: بېغىدا پىشىپ قالغان يەل - يېمىش. ④ سېۋەت، چوڭگۇن، چېلەك قاتارلىقلارنىڭ تۇتقۇچى: سېۋەت بېغى. چوڭگۇن بېغى. چېلەك بېغى.

باغاش ئى. قوچاقلاش، باغرىغا بېسىش: باغاش ئەتمەك.

باغاش ئەتمەك قوچاقلىماق، باغرىغا باسماق.

باغاشلاشماق «باغاشلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: يۇرىكىم ئېيتتى: «جەنۇب ئۆزۈك بولسا، كۆز بولۇپ يەكەن ئاڭا خوپ ياراشتى». سېنىڭدە تۇرغان قوتلۇق كۆنلىرىمدە ئىلھاملار نەزمە بىلەن باغاشلاشتى.

باغاشلىماق پ. باغرىغا باسماق؛ قوچاقلىماق: ھېچ بولمىسا ياردەم بار تاغنىڭ توپا - تاشلىرىنى باغاشلاپ كۆز يۇمالىسامۇ، ئۆزۈمنى بەختلىك ھېس قىلىمەن.

باغاق ئى. چاقىرىلمىدىغان مېھمانلارغا ئەۋەتىلمىدىغان

تەكلىپنامە: بۇ باغاقتا شائىر 31 ـ دېكابىر ئۆتكۈزۈلىدىغان تەبرىكلەش يىغىنىغا تەكلىپ قىلىنغانلىقى.

باغاقچە ئى. خەت يېزىلغان كىچىككىنە قەغەز: دەل چۈشتى ئالدىمغا كىچىك باغاقچە، چۈشتى ۋە غۇزۇردە شۇركەندى تېنىم.

باغ ـ بوستان ياشىنىغان، باراقسانلاشقان باغلار، بوستانلار: چوللەر باغ - بوستانغا ئايلاندى.

باغ ـ بوستانلاشماق باغ ـ بوستان بولغان ھالەتكە كەلمەك: ئۇلار بۇ يېزىلارنى باغ ـ بوستانلاشتۇردى.

باغ ـ بوستانلىق ياشىنىغان، باراقسانلاشقان باغلار، بوستانلار بار جاي: مانا بۇ دەشت ـ بايازاۋانىڭ ھازىرقى دەك باغ ـ بوستانلىققا ئايلىنىشىدا ھەممىمىزنىڭكىدىن ئۇنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتى كۆپ.

باغجار سۈپ. دىيال. بۇجمۇر، بۇدۇر، بۇدۇر ـ بۇدۇر: ئىشىك ئالدىدا باغجار قوزىلىق قوي تۇراتتى.

باغجال ئى. دىيال. سولامچى، دەللال، زىناخورلارنى تېپىش ـ تۇرغۇچى، پاھىشخانا خوجايىنى.

باغجاللىماق پ. دىيال. خۇددى چاتقالغا ئوخشاش ئۆسىمەك، ھەر تەرەپكە ئۆسىمەك، ئايىنىماق: قوموش تازا باغجاللاپتۇ.

باغجانلىماق پ. ئايىنىماق، باراقسانلىماق: ئۆسۈپ باغجانلىدى قايتا قەدىمىي ئۇجمزار باغلار...

باغچاي ئى. ئالمىنىڭ يوپۇرمىقى، ئەتىرگۈلىنىڭ بەرگى قاتارلىق ئون نەچچە خىل پايدىلىق ئۆسۈملۈك ئارىلاشتۇرۇلۇپ ياسىلىدىغان يەرلىك چاي.

باغچە ئى ① كىچىك باغ. ② ھەر خىل گۈل ـ گىياھ، دەل ـ دەرەخ ئۆستۈرۈلۈپ، كىشىلەرنىڭ ئىستىراھەت قىلىشى ئۈچۈن تەييارلانغان جاي؛ ئاممۇۋى باغ. ③ مەكتەپ يېشىغا توشمىغان بالىلارنىڭ تەربىيەلىنىش ئورنى: بالىلار باغچىسى. ④ بەزىبىر ئاز ئۈچرايدىغان ھايۋانلارنى بېقىپ، كىشىلەرنىڭ ئېكسكۇرسىيە قىلىشى ئۈچۈن تەييارلانغان ئورۇن؛ ئاجايىپ ـ خانا: ھايۋانات باغچىسى.

باغچى ئى. باغ باغلايدىغان ئادەم: ئورمىچىلار سول بېشىغا چىقىپ بولغۇچە، باغچى قىزلارمۇ باغلىرىنى باغلاپ ئۈلاردىن قالماي قىر ئۇستىدە تەييار بولاتتى.

باغچىسىمان سۈپ. باغچىغا ئوخشايدىغان، باغچە شەكىلىك، باغچىدەك: نارا ماڭا باغچىسىمان شەھەر بولۇپ كۆرۈندى.

باغچىلاشتۇرماق ① «باغچىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② باغچىلاشقان ھالەتكە كەلتۈرمەك، باغچە ھالىتىگە كەلتۈرمەك، باغچە قىلماق: بۇ ناھىيە شەھەر، بازار تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، باغچىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى مەخسۇس تۈر قىلىپ تۇتتى.

باغچىلاشتۇرۇشماق «باغچىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھەرقايسى ناھىيەلەر ئۆزىگە قاراشلىق شەھەرلىرىنى باغچىلاشتۇرۇشتى.

باغچىلاشتۇرۇلماق «باغچىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باغچىلاشتۇرۇلغان ناھىيە بازىرى. * ئۇچقات يېزىسى پۇتۇلىي دېگۈدەك باغچىلاشتۇرۇلدى.

باغچىلاشماق پ. باغچە ھالىتىگە كەلمەك، باغچىدەك يېشىللاشتۇرۇلغان ھالەتكە كەلمەك، باغ ھالىتىگە كەلمەك، خۇددى باغچىدەك يېشىللاشماق: ئۇرۇمچى شەھىرى ئاساسىي جەھەتتىن ئېكولوگىيەلىك، باغچىلاشقان شەھەر ئۆلچىمىنىڭ سۈپىتىگە يەتكۈزۈلدى. * ئۇچقات يېزىسىدا باغچىلاشقان مەكتەپ بەرپا قىلىش ۋە كۆكەرتىش خىزمىتى بويىچە نەق مەيدان يىغىنى ئېچىلدى. * نەتىجىدە، يېزا بويىچە توققۇز مەكتەپتىن ئالتە مەكتەپ باغچىلاشقان مەكتەپ ئۆلچىمىگە يەتتى.

باغچىلىق ئى. باغ بەرپا قىلىش ۋە ئۇنى پەرۋىش قىلىش پائالىيىتى.

باغدار ئى [پ] باغ ئىگىسى، باغۋەن: ـــ ھا ... ھا ... ھا ... سىزنى ئەزالار «باغدار» دەپمۇ چاقىرغانمۇ!

باغدال سۈپ. دىيال. چار، چىپار، چېكىم ـ چېكىم: باغدال خوراز.

باغدىن ـ تاغدىن، ئۇ يەردىن ـ بۇ يەردىن رەتسىز، ئىزچىل ئەمەس: باغدىن ـ تاغدىن سۆزلىمەك.

باغرو سۈپ. دىيال. باغرى قاتتىق، كۆڭلى قاتتىق، رەھىمسىز.

باغلاتماق «باغلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنى مەھكەم باغلىتىپ قويغانىكەنمەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق تۇرۇۋېرىدۇ.

باغلاشتۇرماق پ. ماسلاشقان ھالەتكە كەلتۈرمەك، ماس، باب ھالەتكە كەلتۈرمەك: جۇملىنى باغلاشتۇرماق.

باغلاشتۇرۇلماق «باغلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قوللار باغلاشتۇرۇلدى. جۇملىلەر باغلاشتۇرۇلدى.

باغلاشماق ① «باغلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: گۇناھسىز شۇمكىن، بىلمىدىم زادى، تۇيۇقسىز تۇندە كېلىپ باغلاشتى مېنى. ② ماس، باب كەلمەك؛ ماسلاشماق، مۇۋاپىقلاشماق: يازغان ماقالىلىرىنىڭ جۇملىلىرى خېلى باغلىشىپتۇ. ③ بىر ئەر نەرسە ھەققىدە ۋەدىلەشمەك، شەرتلەشمەك: مەن باغلىشىمەنكى، ئۇ مېنىڭ مۇلكۈمنى ھازىرلا ئەمەس، يەنە كېيىنمۇ ئۆز قولىدا تۇتىمەن دەيدۇ.

باغلاق ① ئى. نەرسىلەرنى باغلايدىغان باغلىق: باغلاقتىكى ئىت ئوۋغا يارىماس (ماقال). ② ئى. مال باغلاپ قويۇلىدىغان جاي. ③ سۈپ. باغلانغان، باغلاقلىق؛ تېڭىلغان، تېڭىقلىق: بىر بالاغا ئۇچرىدىم، ئىككى بالاغا ئۇچرىدىم، بوينى باغلاق بوز لاچىنەك، ئىنتىزارغا ئۇچرىدىم.

باغلاقسىز سۈپ. باغلانمىغان، تېڭىلمىغان: باغلاقسىز ئات.

باغلاقلىق سۈپ. باغلانغان، باغلاپ قويۇلغان، تېڭىلغان، تېڭىپ قويۇلغان: ئۇنىڭ قولى باغلاقلىق ئىدى.

باغلام ئى ① توپلاپ، دەستىلەپ باغلانغان نەرسىلەرنىڭ ھەربىر بېغى: ئۇنىڭ كۆزى بىرنەچچە باغلام ئون كويلۇق پۇلغا چۈشتى. ② ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، باغلانمىدىغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر باغلام پىياز. بىر باغلام شاخ.

باغلام ـ باغلام ئايرىم ـ ئايرىم باغلانغان، بىر باغلام ـ بىر باغلامدىن قىلىنغان: تام بويلاپ قويۇلغان يېڭى جاھازلاردا تۇرغان باغلام ـ باغلام باغاقلاردىن باشقا گۈللۈك چىنە قاچا، چوڭ ـ كىچىك تاۋاقلار دەستىلەكلىك تۇراتتى.

باغلانچى ئى. دىيال. ئارغامچا، ئارقان.

باغلانما سۈپ. باغلانغان، باغلىنىدىغان: باغلانما تەسۋىرلۈق سەرگۈ. باغلانما ھەرىكەت.

باغلانماق ① «باغلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قارشىلىق قىلما! ئۇنىڭ كۆڭلى ساڭا باغلانغان. ② «باغلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىرنەچچە ئادەم قوللىرى باغلانغان

ھالدا تۇراتتى. ③ بىر- بىرىگە زىت ئىككى تەرەپ مۇئەييەن شارائىتتا ئۆزئارا چېتىلىشىپ ئوخشاشلىقلا، ئورتاقلىققا ئىگە بولماق: مانا شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇلار بىر - بىرىگە يېپىسىز باغلىنىپ قېلىشتى.

باغلىغۇچ ئى. دېھقانلار ۋە شۇ تۇردىكى ئىشلاردا، ھارۋا ياكى ئات - ئۇلاغلارنىڭ تۇرلۇك تاسما - تانىلىرى ئۈزۈلۈپ كەتكەندە شۇلارنى ئۆزئارا ئۇلاپ چىگىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بارماق تومۇقىدىكى ياغاچ ياكى تۆمۈر ئەسۋاب. كۆپىنچە ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ئىنچىكە مۈڭگۈزىمۇ باغلىغۇچ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

باغلىغۇچى ئى <تىل> جۈملىدە جۈملە بۆلەكلىرىنى ۋە مۇرەككەپ جۈملە تەركىبىدىكى ئاددىي جۈملىلەرنى بىر - بىرىگە باغلاش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ياردەمچى سۆز ۋە سۆز تۈركۈمى.

باغلىق I سۈپ ① بېغى بار، باغقا ئىگە: ئۇنىڭغا خىزمەتكار بىر باغلىق ھويلىسى تەقسىم قىلىندى. ② باغ ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، باغ قىلىنىدىغان: ئۇنىڭ بېغى بولمىغانلىقتىن بۇ قېتىم بىر مو باغلىق يەر بېرىلدى.

باغلىق II ① ئى. باغلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئۆزىدىن ياكى باشقا نەرسىلەردىن ياسالىدىغان باغ: ئۇلار بىر تەرەپتىن باغلىق ئېشىپ، بىر تەرەپتىن ئۆزلىرى باغلاپ باراتتى. ② سۈپ. باغلاقلىق: يۈسۈپ ئاكا خەۋەر ئالغىن ھالىمدىن، قولۇم باغلىق زۇلۇم بىرلە ئۆلۈرمەن. ③ تىر. مۇناسىۋەتلىك، چېتىشلىق ئالاقىدار: بۇ ئىش ھەرقايسىلىرىغا باغلىق.

باغلىماق پ ① باغ، تۇگۈن سېلىپ ئۇلىماق؛چىگمەك: بەتىنكىنىڭ بوغقۇچىنى باغلىماق. ② ئارغامچا، باغلىق، بوغقۇچ قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن بىرەر نەرسىنى قىمىرلىيالمايدىغان قىلىپ تاڭماق: بوينىنى باغلىغان ئىت ئۆڭۈغا يارماس (ماقال). * تىلسىز ئادەمنى باغلىغۇچە ئىزا تارتساڭچۇ! مانا مەندەك ئادەمنى باغلاڭلار. ③ ئورناتماق، تۇرغۇزماق، تىكلىمەك: مۇھەببەت باغلىماق. ④ مۇناسىۋەتلەشتۇرمەك، يېقىنلاشتۇرماق، چېتىشتۇرماق: مەسىلىلەرنى بىر - بىرىگە باغلاپ قاراش كېرەك. ⑤ قونماق، قاپلىماق: شىرنە باغلىماق. ⑥ ياسىماق: سۇپا باغلىماق. ⑦ ئەسىر قىلماق، مەپتۇن قىلماق، ئۆزىگە قارىتىۋالماق: چىرايلىق يۈزۈك بىلەن مېنى ئۆزۈڭگە باغلىدىك. ⑧ ئەتمەك، ياپماق، توسماق، تاڭماق: جاللات كېلىپ ئۇنىڭ كۆزلىرىنى باغلاپتۇ. ⑨ توسماق، تۇتماق، باشلىماق: سۇ باغلىماق.

باغلىنىش ئى ① باغلانغان ھالەت؛ باغلىق بولۇش. ② ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇ ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەت؛ ئالاقە: ئەگەر بۇ خۇنپەرلەر بىلەن ھېچبىر باغلىنىشىم بولمىسا، ئۇلار مېنى نېمە قىلالايتتى. ③ <پەلس> شەيئىنىڭ ئىچكى زىددىيەت تەرەپلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ياكى شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا بېقىنىش، تەقەززا قىلىش ۋە بىر - بىرىگە ئايلىنىش مۇناسىۋىتى.

باغلىنىشسىز سۈپ. باغلىنىشى يوق، باغلانمايدىغان؛ ئالاقە - مۇناسىۋىتى يوق، مۇناسىۋەتسىز: ھايات دوستلۇقسىز ئۆتكەن بولسا كىشىلەر ھىجران ئازابىغا قالمىغان بولاتتى. دوستلار بىر - بىرى گە تەلپۈنمىگەن بولسا، يەر شارىدىكى شەيئىلەر بىر - بىرىگە باغلىنىشسىز ياشىغان بولاتتى.

باغلىنىشسىزلىق ئى. باغلىنىشى يوق ھالەت، باغلانمايدىغان ھالەت، چېتىشلىقلىقى يوقلۇق؛ ئالاقە - مۇناسىۋىتى مەۋجۇت ئەمەسلىك، مۇناسىۋەتسىزلىك.

باغلىنىشلىق سۈپ. باغلىنىشى بار، ئالاقىسى بار، چېتىشلىقى بار؛ مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار: بىر - بىرىگە زىت نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا باغلىنىشلىق بولىدۇ.

باغمۇباغ باغ ۋە باغ، باغدىن باغقا: باغمۇباغ يۈرۈپ سەيلە قىلماق.

باغنا ئى. دىيال. چىتلارنى قىسىپ باغلايدىغان يېغاچ بالداق؛ ۋاخىنا، ۋادەك.

باغۇبوستان باغ ۋە بوستان.

باغۋاران ئى [باغ + باراڭ] باغ ۋە باغ ئەتراپىدىكى دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھ ئۆستۈرۈلگەن جاي: ئەزالارنىڭ شەخسىي يەر، باغۋاران، گۈللىرىگىمۇ ئەسلا سۇ يوق.

باغۋارانلاشتۇرماق «باغۋارانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

باغۋارانلاشتۇرۇلماق «باغۋارانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

باغۋارانلاشماق پ. باغۋارانغا ئايلانماق: ــ تەكلىماكان قىرغىقى باغۋارانلاشقاندا مېنى ئېسىڭلاردىن چىقىرىپ قويماڭلار، ــ دېدى بوۋاي مىڭ تەسلىكته. * بۇلتۇر چاقىلىق ناھىيەسى «ئاپتونوم رايون بويىچە باغۋارانلاشقان ناھىيە بازىرى» دېگەن نامغا ئېرىشتى.

باغۋارانلىق سۈپ. باغۋارىنى بار، باغۋارانغا ئىگە: شۇ ئىككىسى شۇ يۇرگىنىچە باغۋارانلىق بىر يەرگە يېتىپ كەپتۇ.

باغۋەن ئى [پ] باغنى پەرۋىش قىلغۇچى كىشى: سېنىڭدەك بىر ياخشى گۈل، باغدا ياتامدۇ، سورايمۇ مەن باغۋەنلەردىن پۇلغا ساتامدۇ؟

باغۋەنچىلىك ئى ← **باغۋەنلىك**: باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللانماق.

باغۋەنلىك ئى. باغ ۋە مېۋىلىك كۆچەتنى يېتىشتۇرۇش، پەرۋىش قىلىش ئىشى ۋە كەسپى: باغۋەنلىك قىلماق.

باغى - تاغى بولماق دىيال. مالمان چىقارماق، بۇزۇلماق، قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرماق: بىر نەچچىسى باغى - تاغى بولۇپ، چوماق - توقماق كۆتۈرۈپ توپلاڭ چىقاردى.

باغىر (باغرى) ئى ① جىگەر، بېغىر. ② كۆكرەك، كۆكسى، تۆش: باغرىغا باسماق. ③ كۆچمە. كۆڭۈل، دىل، نىيەت، يۈرەك، قەلب: باغرى تاش. باغرى قاتتىق. باغرىنى ئەزمەك. ④ كۆچمە. تۇغقان، قېرىنداش: ئېلىقۇل ئۆز باغرىم ئەمەسمۇ، مۇشۇ ئۆيدە تۇردۇم، قېرىنداشلار خەۋەر ئېلىشتى، كەتمە دېيىشتى. ⑤ ئېتەك، قاپتال، يان: بۇ يىلمۇ مۇزتاغ باغرىغا باھار كەلدى.

باغرى تاش شەپقەتسىز، رەھىمسىز، مېھىر - مۇھەببەتسى كەم: باغرى تاش ئادەم.

باغرى قاتتىق ← **باغرى تاش**: قاراڭلار ئاۋۇ تازىمۇ باغرى قاتتىق بوۋاي ئىكەن.

باغرى كاۋاپ بىرەر نەرسىنىڭ دەردىدە، ئىشقىدا، ئازرۇسىدا كۆيگەن، ئۆرتەنگەن: قولۇڭ ئۇزات، قوينۇڭغا تارت باغرى كاۋاپنى، تەشنا يۈرەك سەندىن كۆتەر شېرىن جاۋابنى...

باغرىتاق ئى. ئاياللارنىڭ كۆكسىنى ئاسراش ، كۆتۈرۈش ۋە يوشۇرۇش ئۈچۈن كۆكسىگە تاقايدىغان بۇيۇم ؛ لىپتىك.

باغرتاقسمان سۇپ. باغرتاققا ئوخشايدىغان، باغرتاققا ئوخشاش، باغرتاق شەكلىدىكى، باغرتاقتەك: بەدەننىڭ ئۈستى قىسمىغا ئۈزۈن كۆڭلەك كىيىش ياكى ئۇنىڭغا قوشۇپ جىلىتكە، كەمزۇل كىيىشنىڭ ئورنىغا باغرتاقسىمان ياپقۇچ تاقاپ مەيدە ۋە كىندىكنى ئوچۇق قويىدىغان ... ئەھۋاللارنى ھەر دائىم ئۇچرىتىپ تۇرىدىمىز.

باقار ئى. بەزى ئىسىملار بىلەن بىللە كېلىپ «باققۇچى، قارىغۇچى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: ئات باقار. ئىشىك باقار.

باقالى ئى [پ] ئۇن، قويۇ يېغى، سۈت، شېكەر، ھەسەل، ياڭاق، ئۈزۈم، تۇخۇم، سودا، قەھۋە قاتارلىقلارنى سېلىپ خېمىرنى سۇيۇق قىلىپ يۇغۇرۇپ، دۇخوپكىدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل يېمەكلىك.

باقالماق پ. دىيال. تازىلىماق، ئېرىغدىماق.

باقاندەك سۇپ. راۋۇرۇس، كېرەككە كېلىدىغان؛ قابىل: توختىتىغاخۇن ئاكامنىڭ باقاندەك تۆت ئوغلى بار.

باقاۋۇل ئى. تارس. پادىشاھ، خان سارايلىرىدا پادىشاھ ۋە خانلارغا تاماق تەييارلاشقا مەسئۇل مەنسەپدار: پادىشاھ ھېلىقى مەخلۇقنى جاڭگالغا مېھماندارچىلىققا تەكلىپ قىلىشقا باقاۋۇللارنى بۇيرۇپتۇ.

باقتۇرماق «باقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: نېمە ئۈچۈن قويۇمنى باشقىلارغا باقتۇرىدىكەنمەن؟

باشتۇرۇشماق «باقتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

باقتۇرۇلماق «باقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

باققال ئى [ئە] قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋە بىلەن تىجارەت قىلغۇچى: ئۇ ھېلىقى ساقچىنىڭ قاسىم باققال بىلەن كاۋاپخانىدا ھاراق ئىچىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى.

باققالچىلىق ئى ← **باققاللىق**.

باققاللىق ئى. قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋە بىلەن تىجارەت قىلىش كەسپى: باققاللىق قىلماق.

باققاندا تىر. يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلەنگەن بەزى سۆزلەرنىڭ كەينىگە تىركىلىپ كېلىپ، ئۆزى تىركىلىپ كەلگەن سۆز بىلدۈرگەن شەيئىگە يەنە بىر ئوخشاش شەيئىنى سېلىشتۇرغاندا قوللىنىلىدۇ ھەمدە «قارىغاندا، نىسبەتەن، سېلىشتۇرغاندا» دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ ۋە شۇ سۆزلەرنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: دەرۋەقە، ياپونلار ئۇيغۇرلارغا باققاندا ئاز تاماق يەيدۇ، لېكىن ئۇلار بىر ۋاخلىق تامىقىنىڭ خۇرۇچىنى كۆپ قىلىپ يەيدۇ.

باقما سۇپ. مەخسۇس بېقىش، ئۆستۈرۈش يولى بىلەن يېتىشتۇرۇلگەن، بېقىلغان.

باقماق پ ① نەزەر تاشلىماق، نەزەر سالماق، قارىماق: كۆككە باقما، كۆپكە باق (ماقال). ② قاراشلىق بولماق؛ ئاغزىغا قارىماق: بايغا باققان قۇل بولار، كەمبەغەلگە باققان گۇل بولار (ماقال). ③ كۆزەتمەك، قاراپ تۇرماق، ساقلىماق، مۇھاپىزەت قىلماق: ئۇنى ئىككى پايلاقچى بېقىپ تۇرۇپتۇ. ④ تەربىيەلىمەك، پەرۋىش قىلماق، ھالىدىن خەۋەر ئالماق: بالا باقماق. كېسەل باقماق. ⑤ ئۆي ھايۋانلىرى ۋە ئۆي قۇشلىرىنى پەرۋىش قىلماق، ئاسرىماق، ئوتلاتماق: پادا باقماق. توخۇ باقماق. ⑥ ئاختۇرماق، ئىزدىمەك: يانچۇقىنى باقماق. ⑦ تېپىپ ئۆلتۈرمەك: پىت باقماق. باش باقماق. ⑧ كۆچمە. يېمەك، ئىچمەك: ئاشقا باقماق. * قېنى يولداشلار، نانغا بېقىڭلار، چايدىن ئىلىڭلار... ⑨ مۇڭاپىقلاشقان، ماسلاشقان ھالدا ئىش تۇتماق: زامان ساڭا باقمىسا، سەن زامانغا باق (ماقال). ⑩ رەۋىشداشلار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ تۇس مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: 1) ئىش - ھەرىكەتنى بېجىرىشكە ئۇرۇنۇشنى بىلدۈرىدۇ: مەن ھېچقاچان يالغان سۆزلەپ باقمىغان. 2) ئىش - ھەرىكەتنى سىناپ كۆرۈش، بېجىرىش، قىلىپ بېقىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: يەپ باقماق. تېتىپ باقماق.

باقمىچى ئى. چارۋا، ئۇي قۇشلىرىنى بېقىش ۋە سۇ مەھسۇلاتلىرىنى يېتىشتۇرۇش، كۆپەيتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

باقمىچىلىق ئى. چارۋا ۋە سۇ مەھسۇلاتلىرىنى بېقىش ھەم كۆپەيتىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتىن ئېشىپ قالغان بىر قىسىم ئەمگەك كۈچلىرى مۇلازىمەت خىزمىتى، سودا، باقمىچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللاندى.

باقلە ئى [ئە] <بوت> ① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى چاسا شەكىلدە، ئىچى كاۋاك؛ گۈلى ئاق، يۇزىدە سۆسۈن رەڭلىك دېغى بار؛ قاسراقلىق مېۋە تۇتىدۇ؛ ئۇرۇقىنى يېگىلى بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى ياكى ئۇرۇقى؛ دادۇر.

باقمەندە ئى [ئە + پ] مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك، دائىمىيلىق: بۇ دۇنيا ھېچكىمگە باقمەندە ئەمەس.

باقمەندىلىك سۇپ. باقمەندىلىك، باقمەندە بولغان: باقمەندىلىك تۇزۇم ئىلمىي قانۇنىيەتكە خىلاپ.

باقمي [ئە] ① سۇپ. دائىمىي، ئەبەدىي، مەڭگۈ، مەڭگۈلۈك، ئۆلمەس: باقمي ئالەم. *مەن ساڭا باقمي ئەمەس، كىمنىڭ قولىدا بولسام، شۇنىڭغا ئىشلەيمەن. * ئادەم باقمىدىن پانىيغا قوغلاندى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

باقمي ئالەم ← **باقمي دۇنيا**.

باقمي دۇنيا ئۇ ئالەم، قىيامەت، ئاخىرەت: ئەگەر بۇ ئالما بولمىغان بولسا، قىز باقمي دۇنياغا كېتەتتى.

باقمىلىق ئى. باقمي ئالەم، باقمي دۇنيا، قىيامەت كۈنى، قىيامەت، ئاخىرەت: دېمەك، ئادەم مەڭگۈ قوغلىنىش جەريانىدا، ئۇ مۇشۇ جەريانىدا باقمىلىققا قاراپ ماڭىدۇ. * مەغپىرەت بولسا ئاخىرقى ماھىيەت بولۇپ، ئادەم باقمىلىقتا ئاقلانغان بولىدۇ. چۈنكى، ئادەمنىڭ يارىلىشىمۇ مەغپىرەت ئەمەسمۇ؟

باك ئى [ر<فىران] سۇ ۋە ماي قاتارلىق سۇيۇقلۇق قاچىلىنىدىغان مېتال ياكى يالتىراق تۇك.

باكانىياز سۇپ. دىيال. بىكار تەلەپ، ئاقناچى، بىكارچى.

باكتېرىن ئى [ر] <بىيول> ← **ۋاكسىنا**.

باكتېرىيوفاگ ئى [ر] <بىيول> مىكرو ئورگانىزملارنىڭ بىر خىلى، شەكلى قۇمچاققا ئوخشايدۇ، باكتېرىيەلەرنى ئېرىتەلەيدۇ.

باكتېرىيولوگ ئى [ر] <بىيول> باكتېرىيولوگىيە ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى، باكتېرىيولوگىيە مۇتەخەسسىسى، باكتېرىئولوگ.

باكتېرىيولوگىيە ئى [ر<گرىك] <بىيول>باكتېرىيە-

لەرنىڭ ھالىتى، تۇزۇلۇشى، تۈرى ۋە ھاياتىي پائالىيەت قانۇ- نىيىتىنى، باكتېرىيەلەرنىڭ سانائەتتىكى ئېچىتىش ھەم ئىنسان ۋە جانلىقلاردا بولىدىغان كېسەللىكلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم؛ باكتېرىيولوگىيە.

باكتېرىيولوگىيەلىك سۈپ. باكتېرىيولوگىيەگە ئائىت، باكتېرىيولوگىيە ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلغان ياكى ئۇنى ئاساس قىلغان.

باكتېرىيە ئى [ر<گرىك] <بىيول> مىكرو ئورگا- نىزملارنىڭ چوڭ بىر تۈرى ، تېنى ئىنتايىن كىچىك بولۇپ، پەقەت مىكروسكوپلار ئارقىلىقلا كۆرۈشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ شارسىمان، تاياقسىمان ، بۈرمىسىمان ، يايسىمان ۋە يىپسىمان قاتارلىق كۆپ خىل شەكىللىرى بولىدۇ.

باكتېرىيەشۇناس ئى [ر < گرىك + پ] <بىيول> باكتېرىيولوگىيە ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى، باكتې- رىيولوگىيە مۇتەخەسسىسى، باكتېرىيولوگ.

باكتېرىيەشۇناسلىق ئى <بىيول> باكتېرىيەلەرنىڭ ھالىتى، تۈزۈلۈشى، تۈرى ۋە ھاياتىي پائالىيەت قانۇنىيىتىنى، باكتې- رىيەلەرنى سانائەتتە ئېچىتىش ھەم ئىنسان ۋە جانلىقلاردا بولىدىغان كېسەللىكلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم؛ باكتېرىيولوگىيە.

باكتېرىيەلىك سۈپ. باكتېرىيەسى بار، باكتېرىيەگە ئىگە: باكتېرىيەلىك تولغاق.

باكلاۋۇر ئى [ر] بەزى دۆلەتلەردە ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈز- گەن ئوقۇغۇچىلارغا بېرىلىدىغان ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋان.

باكىلىت ئى [ر] <خىم> فېنول بىلەن فورمالدېھىدنى سىنتېز قىلىش ئارقىلىق ياسالغان بىر خىل يالتىراق. قاتتىق ۋە يۇزى سىلىق كېلىدۇ، ئاساسەن توك ئىزولياتور ماتېرىيالى قىلىنىدۇ. ئۇ يەنە «فېنول ـ فورمالدېھىد يالتىراق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

باگاژ (باگاژى) ئى [ر د فىران] كونا. يولۇچىلار يۈكى.

باگۇ ئى [خەن] <تىل> ماقالە يېزىش، نۇتۇق سۆزلەش قاتارلىقلاردا قوللىنىدىغان بىر خىل مەنىسىز، قېتىپ قالغان، ئۆلۈك، ناچار ئىستىل: پارتىيە باگۇسى.

باگۇچىلىق ئى <تىل> باگۇ ئىستىلى بىلەن شۇغۇل- لىنىش: باگۇچىلىققا قارشى تۇرۇش.

باڭ I ئى [خەن] ① ئېلان قىلىنغان تىزىملىك. ② يازما چوڭ خەتلىك ئېلان.

باڭ چىقارماق ئېلان قىلىنىدىغان تىزىملىكنى ئوقتۇرماق.

باڭ كۆتۈرمەك قارتا ئويۇنىدا ئويۇن تۇتقۇچىنى بەلگىلەش ئۈچۈن قارىمۇقارشى تەرەپ قولىغا ئالغان قارتىنى سېلىشتۇرماق.

باڭ II ئى [خەن] جان ت. قاداق.

باڭ III ئى [پ] يېرىم مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى قۇرۇق ياغاچ- تىن ئىچى كاۋاك قىلىپ ئويۇلغان، چوڭ ئىككى چوكا بىلەن ئۇرۇلىدىغان يەرلىك ياغاچ ناغرا: باڭ چالماق.

باڭ چالماق باڭنى چوكا ياغاچ بىلەن مەلۇم رىتىمدا ئۇرۇپ ئاھاڭ چىقارماق.

باڭلىق سۈپ. جان ت ← **قاداقلىق:** بىر باڭلىق چايدان.

بال I ئى. يېزىت. ھەسەل: چىمەنلەرنىڭ لېۋىدىن تۆكۈلىدى ئەنبەر، ئالما، ئانار باغرىدىن ئاقتى بال، شېكەر.

بالچۇق ئى. دىيال. ئۇزۇك: ئۇ يېقىممۇ ئالچۇق، بۇ يېقىممۇ ئالچۇق. ئەجەب ئوبدان ياراشتى، يارىم بەرگەن بالچۇق.

بال II مىق [ر<فىران] <مېتېئور> يەر تەۋرەش ۋە شامال قاتارلىق تەبىئىي ھادىسىلەرنىڭ كۈچىنى بىلدۈرىدىغان ئۆلچەم بىرلىكى: بەش بال شامال. ئالتە بال يەر تەۋرەش.

بالا I ① ئى. يېڭى تۇغۇلغان بوۋاق: بالىنى ئېمىتمەك. بالا- سىغا ئەمچەك سالماق. ② ئى. ئاتا ـ ئانىسىغا نىسبەتەن قىز ياكى ئوغۇل پەرزەنت: مەن كۆيەرمەن بالامغا، بالام كۆيەر بالىسىغا (ماقال). ③ ئى. بويىغا يەتمىگەن ئادەم؛ ياش: قىز بالا. ئوغۇل بالا. * ئادەم- نىڭ مېۋىسى ـــ بالا (ماقال). ④ سۈپ. كۆچمە. يېشى چوڭ بولسا- مۇ گۆدەكلەرچە ئىش، قىلمىقلارنى قىلىدىغان؛ نادان: بالا، قىلغان ئىشىڭ چالا (ماقال). ⑤ سۈپ. كىچىك، ياش: بالا ئىشچى. بالا پادىشاھ. ⑥ ئى. يېڭى تۇغۇلغان كىچىك ھايۋان ياكى تۇخۇمدىن چىققان قۇش: قاغا بالام ئاپئاق، كەرپە بالام يۇمشاق (ماقال). ⑦ سۈپ. بىر تۈردىكى چوڭ ـ كىچىك نەرسىلەرنىڭ كىچىكى: بالا مەش. بالا توقاچ. بالا يەڭ. بالا تام.

بالا قوشۇق ئادەتتىكى قوشۇقلاردىن كىچىكرەك قوشۇق، كىچىك قوشۇق: بۇ دورا كۇنده ئەتىگەنده تاماقتىن بۇرۇن بالا قوشۇقتا بىر قېتىم ئىچىلىدۇ.

بالا قولتۇقلىماق دىيال. كۆممىقۇناق باش ئالماق: بۇ يىل قوناقلىرىڭ خېلى ئوبدان بالا قولتۇقلاپتۇ.

بالا يېتىش دىيال. بالىياتقۇ.

بالا II **(بالاسى)** [ئە] ① ئى. باشقا كىلگەن ئاپەت؛ پالاكەت؛ خەۋپ ـ خەتەر: ئۇرۇم تاپقان بالاغا، نەگە باراي داۋاغا (ماقال). ② ئى. ئاپەت، خەۋپىنىڭ سەۋەبى؛ ئىللىتى: بىر بالاسى بولمىسا، قۇيرۇق ياتامدۇ تاشتا (ماقال). ③ سۈپ. قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدىغان؛ ئۇستا، چېۋەر، ماھىر: قاسىم دوستىنىڭ دولە- سىغا قېقىپ تۇرۇپ:ـــ سۆزگە بالا نېمە ئىكەنسەن،ـــ دەپ ماختاپ قويدى. ④ ئى. ناھايىتى زور، ھېچ نەرسە كار قىلمايدىغان نەرسە.

بالا كەلمەك ئاپەت، يامانلىق، پالاكەت، خاپىلىق، كۆڭۈل- سىزلىك، پېشكەللىك كېلىپ چىقماق، پەيدا بولماق: يېغى ياندىن قوپۇر، بالا كەلسە قېرىنداشتىن (ماقال). * بېشىڭغا ھەر بالا كەلسە، ئۆزۈڭنىڭ خوي ـ پەيلىدىن كۆر (ماقال).

بالا III **(بالاسى)** ئى [پ] <بىن> ئۆينىڭ ئۈستىنى يېپىشتا سىنجى ياغاچ ئۈستىگە توغرىسىغا قويۇلىدىغان ۋە ئۈستىگە ۋاسا ئورنىتىلىدىغان ياغاچ؛ جەگە.

بالا بېشى <بىن> ① تامنىڭ جەگە (لىم) قويۇلغاندىن كېيىن جەگە (لىم) ئارىلىقلىرىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ئېتىل- گەن قىسمى. ② بالا ياغاچنىڭ سىنجىغا قويۇلغان بېشى.

بالچاقا ① بىر ئائىلىدىكى چوڭ ـ كىچىك، قىز ـ ئوغۇل بالىلار: يۇسۇپ تۇختى:ـــ ئاتا ـ ئانا بىلەن بالچاقا ئوتتۇرىسىدا مەڭگۈلۈك ۋاپادارلىق بولۇشى كېرەك،ـــ دەيتتى. ② ئائىلە ئەزالە-

ری؛ خوتۇن ۋە بالىلار: ئايىمخان ئاچا: ــ ساۋۇت، مە، بالىچاقاڭدىن خەت كەپتۇ، ــ دەپ يانچۇقىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ ئۇنىڭغا سۇندى.

بالچاقسىز بالىچاقسىي يوق، پەرزەنتلىرى يوق ؛ پەرزەنت كۆرمىگەن ياكى پەرزەنتلىرى يېنىدا بولمىغان: بالچاقسىز ئەر.

بالچاقلىق بالىچاقسى، ئائىلىسى بار؛ بالىچاقسى، ئائىلىسى بولغان: بالچاقلىق ئەر. بالچاقلىق ئادەم. * ئۇ ئۇزاق ئۆتمەي ئۆيلىنىپ بالچاقلىق بولدى.

بالا ـ چۇلا جان ت. بالىۋاقا، بالچاقا.

بالا ـ چۇللىق سۈپ. بالا ـ چۇلىسى بار، بالا ـ چۇلىسى بولغان، بالچاقلىق: ئۇ ئۇزاق ئۆتمەي ئۆيلىنىپ بالا ـ چۇللىق بوپتۇ.

بالاخور سۈپ [ئە + پ] ① باشقىلارنىڭ ھەققىنى يەۋالىدىغان، ھارام تاماق: ئۇ غەزىپىنى زورغا بېسىپ، كۆزلىرىگە غەل ـ پال ياش ئالغان ھالدا: ــ ھۇ، تويماس بالاخور! ــ دەۋەتتى. ② بالايىئاپەت، خەۋپ ـ خەتەر پەيدا قىلىدىغان؛ جېدەلخور: نادىر: ــ بۇ بالاخور ئايروپىلانلارنى يوقاتماي تۇرۇپ، قايسى يۈزۈم بىلەن قىسمىغا قايتىمەن؟! ــ دەيدى. ③ چاتاقچى، ئىش تېرىغۇچى: بالاخور ئادەم.

بالاخورلۇق ئى. بالاخورلارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت.

بالادەك سۈپ. ناھايىتى زور، ھېچ نەرسە كار قىلمايدىغان: بالادەك نەرسە. بالادەك نەپسىدىن كەچمەك.

بالاغەت ئى [ئە] قىز ـ ئوغۇللارنىڭ جىسمانىي جەھەتتىن يېتىلىشى : بالاغەتكە يەتمەك.

بالا ـ قازا ئۆلۈم ۋە مۇسىبەت ئېلىپ كېلىدىغان تۇرلۇك بالا ۋە قازالار: بالا ـ قازا دەرەخ بېشىدا ئەمەس، ئادەم قېشىدا (ماقال).

بالالايكا ئى [ر] <مۇز> رۇسلارنىڭ ئۇچ تارلىق چېكىپ چالىدىغان چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى، ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىدە بولۇپ، دەستىسىگە پەدە باغلانغان؛ ئۇرۇپ چېلىشقىمۇ، چېكىپ چېلىشقىمۇ ياكى بارماقلارنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ مەرغۇللىتىشقىمۇ بولىدۇ.

بالالىق I سۈپ. بالاسى بار، بالا سادىر بولغان: كۆرگىلى ھۆسنۈڭنى زارۇ مۇپتىلا بولدۇم ساڭا، نە بالالىق كۈن ئىدىكى ئاشنا بولدۇم ساڭا.

بالالىق II سۈپ ① بالاسى بار، بالاسى بولغان: بەش بالالىق ئۆي. ② بالا بولالايدىغان، بالاغا لايىق: بالالىق ياغاچ.

بالامەت ئى [ئە] دىيال. تۆھمەت، بۆھتان، مالامەت: كېچە ـ كۈندۈز تىلەيمەن يارىم بولسۇن سالامەت، چۈلگە كەتسۇن خۇدايىم يارغا كەلگەن بالامەت.

بالانس ئى [ر<فىران] ① بەلگىلىك بىر مۇددەت ئىچىدىكى كىرىم بىلەن چىقىم بىر ـ بىرىگە سېلىشتۇرۇلۇپ ۋە نىسبەتلەشتۈرۈلۈپ چىقىرىلغان يەكۈن: ئاكتىپ بالانس. پاسسىپ بالانس. بىر ئايلىق بالانس. ② تەڭپۇڭ ھالەت: بالانس بولماق. بالانس قىلماق.

بالانسلاشتۇرماق «بالانسلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بالانسلاشتۇرۇلماق «بالانسلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىر يىللىق كىرىم ـ چىقىم بالانسلاشتۇرۇلدى.

بالانسلاشماق پ. كىرىم ـ چىقىم تەڭلەشمەك، تەڭپۇڭلاشماق.

بالانسلانماق پ. بالانسلاشماق.

بالايىئاپەت ئى [بالا + يى + ئاپەت] تۇرلۇك ئېغىر بالا، ئاپەتلەر: ئون يىللىق بالايىئاپەت ئۇلارنىڭ يىلىكىنى ئۇزۇۋەتتى، چوڭ قازانىنىڭ ئېشى قورساق تويغۇزۇشقا يېتىشمىدى.

بالايىئاپەتلىك سۈپ. تۇرلۇك ئېغىر بالا ۋە ئاپەتلەرنى پەيدا قىلىدىغان ياكى بالايىئاپەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: بالايىئاپەتلىك يىللار.

بالايىئەزىم ئى [بالا + يى + ئەزىم] ناھايىتى زور، ئىنتايىن چوڭ بالا: چۈشۈمدە بىراۋ ماڭا: ــ بۇ بالايىئەزىمدىن كېشىلەرنى قۇتقۇز، ــ دېدى.

بالايىبەتتەر ئى [بالا + يى + بەتتەر] ناھايىتى يامان ۋە زىيىنى ئىنتايىن زور بولىدىغان بالايىئاپەت: ھالۇننى ھېكىم يېسە، تاياقنى يېتىم دېگەندەك، كونا جەمئىيەتتە بالايىبەتتەر خەلقنىڭ بېشىغا چۈشەتتى.

بالبال ئى <ئارخېئول> قەدىمكى تۈرك ھۆكۈمرانلىرى قەبرىگاھ ياكى قورغان ئەتراپلىرىغا خاتىرە سۈپىتىدە ئورنىتىپ قويىدىغان، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئوبرازى چۈشۈرۈلگەن خاتىرە تاش. بۇلارنىڭ بەزىلىرىدە ئويما ياكى قاپارتما يېزىق ۋە بەلگىلەر بولىدۇ.

بالبۇئا ئى. پانامانىڭ پۇل بىرلىكى.

بالچى ئى. بال يېغقۇچى ياكى بال ساتقۇچى كىشى.

بالچىلىق ئى. بال يېغىش ۋە سېتىش ئىشى، كەسپى: دىيارىمىزنىڭ بالچىلىقى. * ئۇيغۇر بالچىلىقى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بىر ساھەدۇر.

بالداق ئى ① سۇ ياكى يوڭ قاتارلىقلارنى دولىدا كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ياپىلاق ياغاچ؛ ئەپكەش: * سۇغا چىقتىم كۆلۈڭگە، بالداق سېلىپ مۇرەمگە. دىدارىڭنى كۆرەي دەپ، نەچچە بارىدىم مەلەڭگە. ② مىق. شۇ خىل ئەسۋاب بىلەن توشۇلغان سۇ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر بالداق سۇ. ③ شوتا، كارىۋات، ئورۇندۇق ۋە شۇ تىپتىكى نەرسىلەرنىڭ ئارىلىقلىرىغا بېكىتىلگەن ياغاچ؛ چېتىق. ④ كۆچمە. باسقۇچ، پەللە، دەرىجە: جەڭچىلەرنىڭ ھەربىي سۈپىتى ئىلگىرى كىدىن بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ⑤ نەرسىلەر يۈزىگە توغرىسىغا چۈشۈرۈلگەن يول ياكى رەڭلىك بەلگە: ئالا بالداق مايكا.

بالداقلاتماق «بالداقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بالداقلاشماق «بالداقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بالداقلانماق «بالداقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بالداقلىق سۈپ. بالدىقى بار، بالداق سېلىنغان: بالداقلىق كارىۋات.

بالداقلىماق پ. بالداق ئورناتماق، چېتىق بېكىتمەك، چېتىقلىماق.

بالداقمۇبالداق ① بىر بالداق بىر بالداقتىن. ② كۆچمە. پەللىمۇ پەللە، دەرىجىمۇ دەرىجە، پەيدىنپەي: داپنى چېلىشتا ئادەتتىكى بىر لەشتۇرۇشتىن باشلاپ، تەدرىجىي ھالدا بالداقمۇبالداق مۇرەككە پلىككە قاراپ ئىلگىرىلەيمىز.

بالدۇر رەۋ. ئەسلى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتىن بۇرۇن؛ ئىلگىرى، دەسلەپ: بالدۇر بارغان گۆش يەر، كېيىن بارغان مۇشت يەر (ماقال).

بالدۇرقى سۈپ. دەسلەپكى، ئاۋۋالقى: بالدۇرقى ئىش.

بالدۇرلۇق ئى. بالدۇر بولۇش، ئىلگىرىلىك: بالدۇرلۇق قىلماق.

بالدىرغان ئى <بوت> كۆنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، ئوتتۇرىسى كاۋاك كېلىدۇ؛ مېۋىسى تۇخۇم شەكىللىك بولىدۇ؛ تېبابەتتە دورا قىلىنىدۇ؛ تەبىئىتى ئىسسىققا مايىل، ئاچچىق، زەھەرسىز بولۇپ، سوغۇق يەلنى، ھۆللۈكنى قايتۇرىدۇ؛ ئاغرىق باسىدۇ.

بالدىرغانلىق ئى. بالدىرغان ئۆسكەن ياكى بالدىرغان تېرىلغان يەر: ــ بۇ ئوتلارنى بالدىرغانلىقىنىڭ ئەتراپىدىن ئورۇپ كەلدىم، ــ دېدى قاسىم ئەمەتكە قولىدىكى بىر تۇتام ياۋا ئوتنى كۆرسىتىپ.

بالدىز ئى. ئەرگە نىسبەتەن ئۆز ئايالىنىڭ ئۆزىدىن كىچىك بولغان ئەر ــ ئايال، ئۇرۇق ــ تۇغقان يېقىنلىرى، ئايالىنىڭ ئىنى ــ سىڭىللىرى ياكى ئۆزىدىن كىچىك بولغان ئۇرۇق ــ تۇغقان يېقىنلىرى.

بالغۇن ئى <بوت> يۇلغۇن ئائىلىسىگە كىرىدىغان چاتقال. يوپۇرمىقى تەڭگىگە ئوخشايدۇ؛ گۈللىرى غولىنىڭ ئۇچىغا توپلىشىپ ئۆسۈپ، ئومۇمىي گۈل رېتىنى شەكىللەندۈرىدۇ؛ ئۇرۇقىدا تۈكلىرى بولىدۇ. كۆپىنچە دەريا ساھىلىدا ئۆسىدۇ.

بالقار ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە مۇشۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار شىمالىي كاپكازدىكى كاباردا ــ بالقار ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتىنىڭ تۈپكى ئاھالىسى بولۇپ، تۈركىي تىلىدا سۆزلىشىدۇ، ئىسلاۋىيان يېزىقىنى قوللىنىدۇ، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ. 2002 ــ يىلدىكى ئومۇمىي نوپۇسى 215 مىڭ بولۇپ، بۇنىڭدىن 105 مىڭى كاباردا ــ بالقار جۇمھۇرىيىتىدە ياشايدۇ، 108 مىڭى بولسا روسىيەدە ياشايدۇ. بۇندىن باشقا، تۈركىيە، مىسىر، ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قاتارلىق چەت مەملىكەتلەردىمۇ تارقاق ياشايدۇ.

بالقارچە ① سۈپ، بالقار خەلقىگە، ئۇنىڭ يېزىقى، تىلى، ئەدەبىياتى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت: بالقارچە ئادەت. بالقارچە ئۇسسۇل.② ئى. بالقار تىلى: ئۇ بالقارچىنى بىلىدۇ. ③ رەۋ. بالقار تىلىنى ئىشلىتىپ، بالقار تىلىدا: بالقارچە سۆزلىمەك.

بالقماق پ ① كۆتۈرۈلمەك، ئېتىلىپ چىقماق، بەرق ئۇرۇپ كۆرۈنمەك: شەپەقتەك بالقىماق كۆكتە، بۇلۇتتەك شۇنچىلىك پەسمەن، قولۇمنى تۇتمىساق رەببىم، بۇ دەريادىن ئۆتەلمەسمەن. ② يارقىن نۇر چاچماق، يالتىرىماق؛ پارلىماق: تاڭ شەپىقى ــ ... بالقىپ كۆتۈرۈلۈپ چىقىۋاتقان نۇرلۇق قۇياشنىڭ سەلتەنەتلىك خەۋەرچىسى.

بالكون ئى [ر<ئىتال] <بىن> بىنانىڭ ھەربىر قەۋەتلىرىدىكى، دېرىزىسى كوچا، ھويلا ياكى ھاۋالىق تەرەپكە قارىغان، ئۆيلەرگە بىرىكتۈرۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان پېشايۋان ياكى بىنانىڭ ئۆگزىسىدىكى ھاۋالىنىدىغان جاي.

بالكونسز سۈپ. بالكونى يوق، بالكون ئورۇنلاشتۇرۇلمىغان.

بالكونلۇق سۈپ. بالكونى بار، بالكون ئورۇنلاشتۇرۇلغان: مەن بالكونلۇق ئۆيگە قاراپ غەزەپ بىلەن يۇگۈردۈم.

بالىادا ئى [ر<فىران] <ئەد> شېئىر بىلەن يېزىلغان لىرىك قىسسە، ئىپىك داستان، سۆزلىتىلىق شېئىر.

باللىستكا ئى [ر<گىرىك] <فىز> ئوق يولىنىڭ ھەرىكەت قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن، ئۇ ئادەتتە ئىچكى باللىستىكا ۋە تاشقى باللىستىكا دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

باللىماق پ. ھەسەل ھەرىلىرى ھەر خىل گۈل چېچەكلىرىنى يەپ ھەسەل قۇسماق: بىزدە پۈل بار، ئابرۇي بار. خۇددى بال ئىچكەن باللىغان ھەرە لىچىنكىلىرىدەك ياشايمىز.

بالنست ئى [ر] <تېب> ← **كېسەلخانا**.

بالوگ ئى [ئىنگ] ئىنتېرنېت تورىدا يېزىلغان خاتىرە، تور خاتىرىسى: فىرانسىيەدە بالوگ يازىدىغانلار يېقىندا 6 مىليوندىن ئاشقان، بۇ تەخمىنەن ھەر ئون فىرانسىيەلىكنىڭ ئىچىدە بىرەيلەننىڭ بالوگى بار دېگەنلىك.

بالوگىر ئى [ئىنگ] تور خاتىرىسى يازغۇچى كىشى، تور خاتىرىسى يازغۇچى: فىرانسىيە «دۇنيا» گېزىتىنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، دۇنيادا ھازىر بالوگىرلار 70 مىليون بولۇپ، بۇ ساھەدە فىرانسىيە ياۋروپادىكى باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئالدىدا ماڭىدىكەن.

بالون ئى [ر<فىران] <ماشىن> ماشىنا، تىراكتور، ژېلىسىپىت قاتارلىق قاتناش قوراللىرىدىكى چاقنىڭ سىرتقى قەۋىتىدىكى ھالقا شەكىللىك رېزىنكە بۆيۇم.

بالونلۇق سۈپ. بالونى بار، بالون سېلىنغان.

بالۇقا ئى. دېيال. بولقا.

بالىت ئى [ر<فىران] <ئۇس> ئىتالىيەدە ژۇجۇدقا كەلگەن بىر خىل ئۇسسۇللۇق دىراما. ئۇنىڭدا ژەقەلەك تەڭكەش قىلىنغان مۇزىكا ئاساسىدىكى بەدەن ۋە يۈز ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ئايال ئۇسسۇلچىلار كۆپىنچە بۇ ئۇسسۇلنى پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ يۈرۈپ ئوينايدۇ.

بالىتچى ئى <ئۇس> بالىت ئۇسسۇلىنى ئوينايدىغان ئارتىس ياكى ئارتىسكا.

بالىتلىق سۈپ. تەركىبىدە بالىت بار، بالىت ئارىلاشقان؛ بالىت ئۇسلۇبىدىكى.

بالىجان سۈپ. كىچىك بالىلارنى ئەركىلىتىپ، يېقىن كۆرۈپ، ھۆرمەتلەپ چاقىرىشتا ئىشلىتىلىدىغان سۆز.

بالىچان سۈپ. كۆپ پەرزەنت كۆرىدىغان، كۆپ تۇغىدىغان، بالىلايدىغان: بالىچان ئادەم. بالىچان ئايال. بالىچان كەپتەر.

بالىچانلىق سۈپ. بالىچاقلىرى كۆپلۈك؛ بالىلىق: ئىمىدىغاخۇن ئاكام بالىچانلىق ئادەم، ھازىر تۇرمۇشتا قىينىلىۋاتىدۇ.

بالىچۇق ئى ① پىلەكتە يېگىلى چۇشكەن كىچىك كاۋا ياكى يېگىلى چۇشۇپ چوڭلاش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان كاۋا، كاۋىنىڭ كىچىكى، كىچىك كاۋا: بالىچۇق چۇشمەك. بالىچۇق كاۋا. ② قونىاق ياكى بۇغداي باشقىنىڭ يېنىدىن چىققان قوشۇمچە، كىچىك باشاق ، كىچىك باش: بۇغداي ئوبدان باش ئالدى، بالىچۇقلىرى قوشۇلدى. سۇ ژاقتىدا قويۇلغاچ، بۇغداي تولۇق دان تۇتتى. ③ ئايالالار ئۇششاق چاچلىرىنىڭ توزۇپ كەتمەسلىكى ياكى يىغنىچاق بولۇشى ئۈچۈن، چېچىنىڭ بىر ياكى ئىككى يېنىنغا ئۆرۈپ چىقىرىلغان چاچ ئۆرۈمچىسى:ــ قىزىمنىڭ چېچىنى بالىچۇق چىقىرىپ ئۆرۈپ قويۇڭ،ــ دېدى ئانا قوشنىسىغا تاپىلاپ. ④ ئۇلاغنىڭ تەكتىدىن، يەنى تۆشىدىن تاڭىدىغان كىگىزنى يۇمىلاق قىلىپ

باغلايدىغان مۆلە قىسمى.

بالچىلاپ رەۋ. بالا ئورنىدا، بالا ھېسابىدا: بالچىلاپ كىرمەك.

بالچىلىق ئى. بالا بولۇش ئىشى؛ بالىلاردا بولىدىغان قىلىق: ــ ئوغۇل بالچىلىقتا نېمە ئىشلار بولمايدۇ ــ دەيسەن؟

بالچىلماق پ. بالا بولماق، بالا ئورنىدا خىزمەت قىلماق: ئۇ ساۋۇتلارنىڭ ئۆيىگە بالچىلاپ كىردى.

بالىخان ئى. بالا خاقان، كىچىك خاقان، كىچىك خان: بېغىڭغا كىرىپ باقسام ئاللا بالىخان،ئەنجۇرۇڭ ئەجەپ تاتلىق. ئاغزىڭدا ناۋات بارمۇ ئاللا بالىخان، سۆيىسەم لەۋلەرىڭ تاتلىق.* بالىخان دادەي ئۆيۈڭ نەدە، شايارداكى لەڭگەردە، چۈشۈمگە كىرىپ قاپلا، بۇگۈن تاڭ سەھەرلەردە.

بالخانا ئى [پ] يەرلىك ئۇسۇلدا سېلىنغان ئىمارەتلەرنىڭ ئىككىنچى قەۋىتى ۋە شۇ ئىككىنچى قەۋەتتىكى ئۆي، ئۆگزىگە سېلىنغان كىچىك ئۆي: چۆرە خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن بالخانغا چىقىپ كېتىپتۇ.

بالخانلىق سۈپ. بالخانىسى بار، قەۋىتى بار: ئۇنىڭ ئامۇت، نەشپۈت، ئانار، تەكلىك چوڭ بېغى، بالخانلىق ئۆيى، ئۆينى ساقلايدىغان بۆرە ئىتلىرىمۇ بار ئىكەن.

بالدىن ـ بالغا ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا، نەسلىدىن ـ نەسىلگە.

بالسىرىماق پ. پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسى كۈچەيمەك.

بالسىز سۈپ. بالىسى يوق، بالا كۆرمىگەن، پەرزەنتسىز: بالىسىزنىڭ مېلى ھارام، ئىمانسىزنىڭ جېنى ھارام (ماقال).

بالسىزلىق ئى. بالىسى يوقلۇق: بالىسىزلىق ــ ئادەم ئۈچۈن چوڭ دەرد.

بالىغ سۈپ [ئە] يېزىت. بالاغەتكە، ۋايىغا يەتكەن: بالىغ بولماق.

بالىغ بولماق جىسمانىي جەھەتتىن يېتىلمەك، بالاغەتكە يەتمەك: ئۇ شاھزادە بالىغ بولغاندىن كېيىن گۈزەل بىر مەلىكىگە ئۆيلىنىپتۇ.

بالىكا ئى. ئاتا ـ ئانىلار ياكى چوڭلارنىڭ ئۆز بالىلىرى ياكى كىچىك بالىلارنى ئەركىلىتىپ، يېقىنچىلىق قىلىپ چاقىرىش شەكلى: شۇ سۆز بىلەن ئانىسى، ئىشككە ئوقەتمەك ئېتىلىپ، سۆزگە قان ـ ياش قېتىلىپ، بويىغا گىرە سېلىپ «ھارماڭ بالىكام» دەپتۇ.

بالىلاتماق «بالىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بالىلارچە رەۋ. بالىلارغا ئوخشاش، گۆدەكلەردەك: بالىلارچە ئويلا. بالىلارچە سوئال.

بالىلىتىلماق «بالىلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بالىلاشماق ① «بالىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى ② بالىلارغا ئوخشاش قىلىق قىلماق؛ بالىلارچە ئىش قىلماق، بالىلارچە ھەرىكەت قىلماق.

بالىلىق سۈپ ① بالىسى، پەرزەنتى بار، بالچاقلىق: بالىلىق ئۆي بازار، بالىسىز ئۆي مازار (ماقال). ② بالىلارغا خاس: بالىلىق بۇرچ. بالىلىق خىيال. ③ ۋايىغا، بالاغەتكە يەتمىگەن، ئۆسمۈر ـ لۈك، گۆدەك: بالىلىق دەۋر. بالىلىق چاغ.

بالىلىماق پ ① بالا تۇغماق؛ بالا چىقارماق (قۇشلار ھەققىدە): قۇشقاچ تام تۆشۈكىدە بالىلايدۇ، ئەمما ياۋا كەپتەر سۇيى يوق كارىز قۇدۇقىدا بالىلايدۇ. ② كۆچمە. كۆپەيمەك، ئاۋۇماق: يىللاردىن بېرى بالىلاپ كەتكەن بىرنەچچە توقماق قەرزنى تۆلەش ئىمىنىنى تۈگمەن تېشىدەك باستى.

بالىمان ئى <مۇز> ئۇيغۇرلارنىڭ بىر خىل يەللىك مۇزىكا ئەسۋابى، ئۇ قۇرغاق يەردە ئۆسكەن قومۇشتىن ياسىلىدۇ، سەككىز تۆشۈكلۈك، ئاۋازى يۇمشاق چىقىدۇ، ئاساسەن كىلاسسىك مۇزىكىلارنى ئورۇنلاشتا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى نەيگە ئوخشاپ كېتىدۇ.

بالمانچى ئى. بالمان چالىدىغان كىشى: بۇ قېتىمقى كۆرەكتە بالمانچىلارمۇ خېلى كۆپ سانىنى ئىگىلەيتتى.

بالۇاقا ئى ① بىر ئائىلىدىكى چوڭ ـ كىچىك ھەممە بالىلار. ② ئائىلە ئەزالىرى: ئۆيگە كىرسەك بالۇاقىمىز تۆت كۆز بىلەن بىزنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشقانىكەن.

بالۇاقلىق سۈپ. بالۇاقىسى، خوتۇن ۋە پەرزەنتلىرى بار، ئائىلىلىك: بالۇاقلىق ئادەمدە ئائىلىنىڭ غېمى كۆپرەك بولىدۇ.

بالىياتقۇ ئى [بالا + ياتقۇ] <ئانات> ئاياللار ياكى سۈت ئەمگۈچى چىشى ھايۋانلارنىڭ تۆرەلمە يېتىلدۈرۈش ئەزاسى. شەكلى خالتىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇ دوۋساق بىلەن تۈز ئۈچەينىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، ئېغىزى جىنسىي يول بىلەن، ئاستىنىڭ ئىككى تەرىپى تۇخۇم توشۇش نەيچىسى بىلەن تۇتىشىدۇ. تۇخۇمدان ئۇرۇقلانغاندىن كېيىن بالىياتقۇ ئىچىدە يېتىلىپ، تۆرەلمە بولۇپ شەكىللىنىدۇ.

بامەسلىھەت رەۋ [پ + ئە] مەسلىھەت بىلەن، مەسلىھەتلىشىپ، كېڭىشىپ، باش قوشۇپ، بىرلىككەكېلىپ: بامەسلىھەت ئىش قىلماق. * ئۇچەيلەن بامەسلىھەت بىلەن بۇ يەردە بىر كۈننى ئۆتكۈزۈپ، ئەتىسى يولغا چىقىپتۇ.

بامبۇك ئى [ر<فىران] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق ئۆسۈملۈك. دائىم كۆكىرىپ تۇرىدۇ؛ غولى سىلىندىر شەكلىدە، ئوتتۇرىسى كاۋاك ۋە بوغۇملۇق كېلىدۇ؛ يوپۇرمىقىدا پارالىل كەتكەن تومۇرلىرى بولىدۇ. غولىنى قۇرۇلۇشلارغا، جابدۇق ياساشقا ئىشلىتىشكە، نوتىسىنى ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

بامبۇكزار [ر<فىران + پ] ئى ← **بامبۇكلۇق**.

بامبۇكزارلىق ئى. بامبۇك كۆپ ئۆسكەن، بامبۇك بىلەن قاپلانغان جاي، شۇنداق ئورۇن؛ بامبۇكلۇق.

بامبۇكسىمان سۈپ. بامبۇك شەكىللىك، بامبۇكقا ئوخشاش: بامبۇكسىمان قۇرت.

بامبۇكلۇق ئى. بامبۇك كۆپ ياكى زىچ ئۆسكەن جاي: باشلىق ئۇنىڭدىن بامبۇكلۇق قانچە مو يەرنى ئىگىلەيدىغانلىقىنى سورىدى.

بامدات ئى [پ] <دىن> ① تاڭ سەھەردە، كۈن چىقىشتىن بۇرۇن ئوقۇلىدىغان بىرىنچى نامаз: بامدات ئوقۇماق. ② تاڭ سەھەر پەيتى، بامدات نامىزى ئوقۇلىدىغان پەيت، تاڭ سەھەر: ئەتە بامدات بىلەن يولغا چىقىمىز.

بانان (بانانى) ئى [ر] <بوت> بانان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى ئۇزۇن، سەل ئەگرى كېلىدۇ، خۇشبۇي پۇرايدۇ، تەمى تاتلىق؛ تروپىك بەلباغ ۋە سۇبتروپىك بەلباغدىن چىقىدۇ.

بانانلىق ئى. بانان ئۆستۈرۈلگەن، بانان بىلەن قاپلانغان جاي.

بانتىك ئى [ر] كۆڭلەك ياقىسى ياكى ئاياللارنىڭ چېچىغا تاقايدىغان كېپىنەك شەكلىدىكى لېنتا ۋە شۇ خىلدا چىگىلگەن بوغقۇچ قاتارلىقلار.

بانتىكلاتماق «بانتىكلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بانتىكلىماق پ. ئاياللار چېچىنى ئېگىز ئۆرۈپ، بىر - بىرىنى ئالماشتۇرۇپ، بېشىنىڭ كەينى تەرىپىگە توگۈۋالماق.

بانداژ ئى [ر<فىران] ئارتىسلار ياكى بەزى سەمرەپ كەتكەن ئاياللار بەدەن مۇسكۇللىرىنى نورمال ھالەتتە تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن، ئادەتتىكىدىن چىڭراق تارتىپ باغلىۋالىدىغان بەلباغ؛ تارتقۇ.

باندۇرا ئى [پولەك <يۇنان] <مۇز> ئۈكرائىن خەلقىنىڭ بىر خىل ئۇچ تارلىق مۇزىكا ئەسۋابى. شەكلى قوۋۇزغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇ ئاساسەن خەلق ئىچىگە تارقالغان چالغۇ ئەسۋابى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى دەۋرىدە ئورکېستىرلارغىمۇ كىرگەن.

باندۇرىچى ئى. باندۇرا چالىدىغان ھەم بۇ جەھەتتە خېلى يۇقىرى سەۋىيەگە يەتكەن كىشى.

باندىت ئى [ر<ئىتال] قورالانغان ئوغرى، باسقۇنچى، كاللىكسىز: ئۇ ئالتايدا ئوسمان باندىتنى يوقىتىشقا قاتناشقان.

باندىتلىق ئى. باندىتلارغا خاس ئىش - ھەرىكەت.

بانكا I ئى [ر<فىران] پۇل ئامانەت قويۇش، پۇل قەرز بېرىش، پۇل پېرېۋوت قىلىش قاتارلىق كەسىپلەر ئارقىلىق ئامانەت - قەرزنىڭ ۋاستىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان ئامانەت - قەرز ئاپپاراتى.

بانكا II ئى [ر] شېشە ياكى مېتالدىن ياسالغان سىلىندىر شەكىللىك ئىدىش.

بانكىچى ئى ئۆزىنىڭ زور كاپىتالى بىلەن بانكا ئېچىپ پۇل مۇئامىلە تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى، بانكا ئاچقۇچى ئادەم، بانكىر.

بانكىچىلىق ئى ① بانكا ئېچىپ پۇل مۇئامىلە تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى ياكى بانكا ئېچىش ئىشى: بانكىچىلىق بىلەن شۇغۇللانماق. ② ئامانەت قويۇلغان پۇلنىڭ رەسمىيەتنى بېجىرىش، پاي چېكى تارقىتىش، پۇل قەرز بېرىش، پۇل پېرېۋوت قىلىش قاتارلىق پۇل مۇئامىلە تىجارىتى ۋە شۇنىڭغا ئالاقىدار ئىش: بانكىچىلىق ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ پاي تۈزۈمى ئىسلاھاتى بىلەن دۆلەت تەرەققىياتى بانكىسى ئىسلاھاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك.

بانكىر ئى [ر] زور كاپىتالغا ئىگە بولغان بانكا ئىگىسى، بانكىچى.

بانكىرلىك ئى. ئۆزىنىڭ زور كاپىتالى بىلەن بانكا ئېچىش ئىشى ياكى بانكا ئېچىش كەسپى؛ بانكىچىلىق: بانكىرلىك قىلماق.

بانكشۇناس ئى. بانكا ئىشى تۇرلۇك پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان ۋە شۇنى پىششىق بىلىدىغان ھەم شۇنىڭدەك بانكىنىڭ تۇرلۇك پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس؛ بانكا كاپىتالى، بانكا پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى ئالىمى.

بانكشۇناسلىق ئى. بانكا ئېچىش، بانكا كاپىتالىنى يولغا قويۇش، بانكا پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى، بانكا پۇل مۇئامىلە تىجارىتى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم؛ بانكىچىلىق ئىلمى.

باھا (باھاسى) ئى [پ] ① نەرسىنىڭ، مالنىڭ پۇل بىلەن ئىپادىلەنگەن قىممىتى؛ نەرخى: يۇقىرى باھا. بازار باھاسى. ② كۆچمە. ئادەم، نەرسە ياكى قىلىنغان ئىش - ھەرىكەتنىڭ ياخشى - يامانلىقى، سۈپىتى، دەرىجىسى، ئەھمىيىتى ۋە قەدىر - قىممىتى قاتارلىقلار ھەققىدە بېرىلگەن پىكىر ياكى چىقىرىلغان يەكۈن: باھا بەرمەك. ياخشى باھاغا ئېرىشمەك.

باھا بەرمەك ئادەم، نەرسە ياكى قىلىنغان ئىش - ھەرىكەتنىڭ ياخشى - يامانلىقى، سۈپىتى، دەرىجىسى، قەدىر - قىممىتى قاتارلىقلار ھەققىدە پىكىر قىلماق، يەكۈن چىقارماق: بىر ئادەمگە ئۇنىڭ بىرەر مەسىلە ھەققىدىكى كۆز قارىشىغا قارىپلا باھا بېرىشكە بولمايدۇ، كۆز قارىشى توغرا بولمىغان ياخشى ئادەملەرمۇ بولىدۇ.

باھادىر ①سۇپ. يېيزت. باتۇر، قورقماس. ②ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

باھار (باھارى) ئى [پ] ① تۆت پەسىلنىڭ بىرىنچىسى، قىشتىن كېيىن يازدىن بۇرۇن كېلىدىغان پەسىل؛ كۆكلەم، ئەتىياز: قىشتىن كېيىن باھار كېلىدۇ. ② كۆچمە. تۇرلۇك نەرسىلەرنىڭ يەنى ھايات، ئۆمۈر، ياشلىق، ئىلىم - پەن ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ گۈللەپ ياشنىغان، راۋاجلانغان چاغلىرى ۋە شۇنداق چاغلارنىڭ سىمۋولى: ياشلىق باھار. ئىلىم - پەن باھارى. * «ئون ئىككى مۇقام» مۇزىكىلىرىنىڭمۇ يېڭى باھارى بولدى. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

باھاسىز سۇپ ① باھاسى بېكىتىلمىگەن، باھا قويۇلمىغان، باھاسى يوق. ② كۆچمە. ناھايىتى قىممەتلىك، تەڭداشسىز قىممەتكە ئىگە؛ تېپىلمايدىغان، ئەزىز: باھاسىز ئۇلۇغ ئەمگەك.

باھالاتماق «باھالىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ مەن بۇنى كۆپچىلىككە باھالىتىپ باقاي، قېنى ئۇلار نېمە دەيدۇ، ـــ دېدى ئۇ كېتىۋېتىپ.

باھالاش ئى. باھا بېرىش ئىشى: باھالاش ئېلىپ بارماق.

باھالاشماق «باھالىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

باھالانماق «باھالىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەخمەت ئۆتكەن يىلى مەيدان بويىچە ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالاندى.

باھالىتىشماق «باھالىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

باھالىتىلماق «باھالاتماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

باھالىق سۇپ. باھاسى بار، باھاسى بېكىتىلگەن: ئاينۇر بوينىغا ناھايىتى قىممەت باھالىق يۇڭ شارپىسىنى ئورىۋېلىپ، ئانىسىنىڭ يېنىدا ئوندىمەستىن ئولتۇراتتى.

باھالىماق پ ① سېتىلىدىغان مالنىڭ باھاسىنى، نەرخىنى بەلگىلىمەك؛ بېكىتمەك: كۆپچىلىك ئېنەكنى 400 يۈەن باھالىسىمۇ، كېرەم يەنىلا ساتماي تۇرۇۋالدى. ② كۆچمە. ئادەم، نەرسە ياكى ئىش - ھەرىكەتنىڭ ياخشى - يامانلىقى، سۈپىتى، دەرىجىسى، ئەھمىيىتى قاتارلىقلار ھەققىدە پىكىر بەرمەك، يەكۈن چىقارماق؛ باھا بەرمەك: كازىم ئەدەبىياتنى جەمئىيەتنىڭ ئالقۇتكۇر تەرىبىيەچىسى، كۆرەشچىسى سۈپىتىدە ناھايىتى يۇقىرى باھالايتتى.

باھانه ئى [پ] ① بىرەر ئىشتىن باش تارتىش مەقسىتىدە كۆرسىتىلگەن ئورۇنسىز سەۋەب، ئۆزرە: ئادىل ھەر خىل باھانىلەرنى كۆرسىتىپ، مەندىن ئۆزىنى ئەپقاچتى. ② باشلانغۇچ سەۋەب: توي باھانىسىدە تون پوتتى (ماقال).

باھانە ـ سەۋەب تۇرلۇك باھانە ۋە سەۋەبلەر: ئۇلار كاتىپنىڭ ھەرخىل باھانە ـ سەۋەبلىرى بىلەن توي خېتى ئالالمىغانىدى.

باھانىدىماق پ. باھانە كۆرسەتمەك، باھانە قىلماق: ئىشنىڭ كۆپلۈكىگە باھانىدىماق.

باۋا ئى. دىيال. ئەتىياز، باھار.

باۋاي ئى. دىيال. ئادەمنىڭ شىرىقى، پاچاق.

باۋئەن ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى . ئۇلار ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئاساسەن گەنسۇ ئۆلكىسى نىڭشا ناھىيەسىنىڭ داخېجياۋ دېگەن يېرىدە ئولتۇراقلاشقان.

باۋئەنچە رەۋ. باۋئەن مىللىتىگە ئوخشاش، باۋئەن مىللەتىگە خاس ياكى باۋئەن مىللىتى ئىشلىتىدىغان: باۋئەنچە سۆزلىمەك. باۋئەنچە كىيىنمەك. باۋئەنچە كىيىم.

باۋشۇق ئى. دىيال. قوغۇنىنىڭ بىر خىل سورتى.

بائىس ئى [ئە] يېزىت. سەۋەب، ۋەج: ئۇ پادىشاھنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەزىم قىلدى ـ دە، «شاھىنشاھ، ساتىراشنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشنىڭ بائىسى نېمىدۇر؟» دەپ سورىدى.

باي ① سۈپ. ھېچ نەرسىگە موھتاجلىقى يوق؛ نۇرغۇن مال ـ دۇنياسى بار: باي مەملىكەت. باي ئادەم. ② سۈپ. تەركىبىدە، ئىختىيارىدا، باغرىدا، ئىچىدە كېرەكلىك ۋە پايدىلىق نەرسىلەر كۆپ؛ مول، يېتەرلىك : يېرى باينىڭ ئېلى باي (ماقال). ③ ئى. مال ـ دۇنيا يىغقۇچى؛ دۆلەتمەن كىشى: باي بارنى بەرمەس،كەمبەغەل قاراپ تۇرماس (ماقال) ④ ئى. بايلارغا مۇراجىئەت قىلىشتا ياكى ئۇلار توغرىسىدا سۆز بولغاندا، ئۇلارنىڭ نامى ئورنىدا ياكى نامىغا قوشۇپ ئىشلىتىلىدۇ: باي ئاكا، ئوغرى دەمسىز مېنى سىز؟ قوتاندىكى ئىزلارنى، قاراپ كۆرۈڭ قانداق ئىز. ⑤ ئى. ھۆرمەت يۈزىسىدىن كىشى نامىغا قوشۇپ ئىشلىتىلىدۇ ھەم كىشى ئىسمىنىڭ تەركىبىي قىسمىغا كىرىدۇ: ئەمەتباي. تاشباي. ⑥ ئى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى بىر ناھىيەنىڭ ئىسمى.

باي تۇسۇن دىيال.ئۇچ ياشلىق بايتال.

باي دادا دىيال. دادىسىنىڭ ئاكىسى ياكى ئىنىسى.

بايا رەۋ. جان ت. سۆزلەۋاتقان ۋاقىتتىن سەل بۇرۇن؛ ھېلىراق: ھېكمەت بايا مۇدىرىدىن روزىمەتنىڭ ناھىيەلىك ساقچىغا ئەۋەتىلىدىغانلىقىنى بىلدى.

بايات ئى [پ] <مۇز> بايات مۇقامى. ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقامنىڭ توققۇزىنچىسىنىڭ نامى .

بايا‌تىن رەۋ. جان ت ← **بايا**: مەن بايا‌تىن كونا خامانىنى سورۇماسلىقىڭىز كېرەك دېدىمغۇ؟

بايا‌تىنقى سۈپ ← **بايىقى**: ـــ سەن بايا‌تىنقى ئىشتىن خەۋەر تاپتىڭمۇ؟ ـــ دېدى ئۇ ماڭا قاراپ.

بايا‌شات سۈپ [باي+ۋە+شاد] باي ۋە شاد، پاراۋان، راھەت ـ پاراغەتلىك، خاتىرجەم: بايا‌شات ئائىلە.

بايا‌شاتچىلىق ئى. بايا‌شات تۇرمۇش: بايا‌شاتچىلىق ئىچىدە ياشىماق.

بايا‌شاتلاشتۇرماق «بايا‌شاتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بايا‌شاتلاشماق پ. بايا‌شات ھالغا كەلمەك،بايا‌شات بولماق: قاسىم كەلگۈسىدىكى بايا‌شاتلاشقان تۇرمۇشىغا لايىق كېلىدىغان ھەم ياش، ھەم چىرايلىق ئۆي كىشىسى بولۇشى لازىملىقىنى زۆرۈر تاپتى.

بايا‌شاتلىق ئى. راھەت ـ پاراغەتلىك ھالەت، خاتىرجەملىك: ئۇ شەھەرلەر ئۆزىنىڭ ئاۋاتلىقى، بايا‌شاتلىقى بىلەن مەشھۇر ئىكەن.

بايام رەۋ. جان ت ← **بايا**.

بايان I [ئە] ① ئى. ۋەقە،ھادىسە،پىكىر ۋە مۇلاھىزىلەرنىڭ ئاغزاكى ياكى يازما ئىپادىسى؛ ئىزھار،چۈشەندۈرۈش: ئاغزاكى بايان. پىكىر بايان قىلماق. ② ئى <ئەد> ئەدەبىي ئەسەرنىڭ سادىر بولۇۋاتقان ۋەقەلەر ھەمدە ۋەقەنىڭ تەرەققىياتى ھەققىدە ھېكايە قىلىنىۋاتقان قىسمى: بايان خاراكتېرلىك ماقالە. ③ سۈپ. خەۋەر تەرىقىسىدە ئىپادىلەنگەن ، ئېيتىلغان: بايان جۈملە.

بايان ئەتمەك ← **بايان قىلماق**: كۆنلەر كەينىدىن ھەپتە، ئايلار ئۆتۈشتى؛ قېرىنداشلار كەچمىشىنى بايان ئېتىشتى. قىز يۈرىكى سۆز ئىچتى مېھرىبان قولدا، ئاي جامالى نۇر قۇچتى ئاستا ۋە ئاستا.

بايان ئەيلىمەك ← **بايان قىلماق**: نېچۈك ئاسمان ئاچمايسەن چىرايىڭنى، بايان ئەيلە، ئاڭلايچۇ مۇددىئايىڭنى.

بايان قىلماق ۋەقە، ھادىسە، پىكىر ۋە مۇلاھىزە قاتارلىقلارنى ئاغزاكى ياكى يازما ئىپادە قىلماق؛ شەرھلىمەك، ئىزھار قىلماق، چۈشەندۈرمەك: ئەقىلسىز يىگىت دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقىنى بايان قىلىپتۇ. * يىغىن ئاخىرلىشاي دېگەندە، قاسىم پىكىر بايان قىلدى.

بايان II ئى [ر] <مۇز> رۇسلارنىڭ ئوك قول مېلودىيەلىك تاۋۇش قىسىملىرىنى ئاھاڭغا كەلتۈرۈپ، سول تەرەپتىكى كىلاۋىياتورنى تەڭكەش قىلىپ تۇرۇپ چالىدىغان چوك تىپتىكى يېرىم ئاۋازلىق گارمونى: بايان چالماق.

بايانات (بايا‌ناتى) ئى [ئە] ① بايان قىلىۋاتقان بىرەر ئىش، ۋەقە ۋە ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ تەپسىلاتى، بايانى؛ بايانامە: ئۇ خىزمەتتىكى ئارتۇقچىلىق ۋە كەمچىلىكلەر ئۈستىدىن خېلى ئوبدان بايانات بېرىپ ئۆتتى. ② دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەر، مۇزاكىرىلەر، خەلقئارا ئەھۋال ۋە شۇ قاتارلىقلار ھەققىدە مەنپەئەتدار تەرەپلەر ھەم ئومۇمىي ئاخبارات ئۇچۇن ئاغزاكى ياكى يازما شەكىلدە ئېلان قىلىدىغان ئۇقتۇرۇش ۋە ياكى شۇ ھەقتىكى ھۆججەت: بايانات ئېلان قىلماق.

بايانا‌تچى ئى. بىرەر ئورگان، تەشكىلات ياكى مەخسۇس ئاپپاراتلارنىڭ مۇناسىۋەتلىك بايانلىرىنى ئېلان قىلىشقا بەلگىلەنگەن مەخسۇس خادىم: ئاخبارات بايا‌ناتچىسى. تاشقى ئىشلار بايا‌ناتچىسى. گوۋۇيۈەن بايا‌ناتچىسى.

بايانچى ئى. بايان چالىدىغان ئادەم.

بايانلاتماق «بايانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بايانلاشماق «بايانلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بايانلىماق پ. بايان قىلماق، بايان ئەتمەك، بايان ئەيلىمەك: قارىماققا مۇشۇ ۋەقە بىلەن باشقا ۋەقەلەرنى بايانلاش بىر ـ بىرىدىن پەرقلەندۈرۈلمەيدۇ.

بايانناما ئى [ئە + پ] بىرەر مەسىلە ئۈستىدە يېزىلغان يازما بايانات.

بايئاۋان (بايئاۋانى) ئى [پ] مەھەللە — يۇرتتىن يىراق بولغان ۋە ئادەم ياشىمايدىغان سۇسىز چۆل؛ سەھرا، دەشت: پادىشاھ بىلەن خوتۇنى ئىككىسى ئارانلا جېنىنى ئېلىپ بايئاۋان تەرەپكە قېچىپتۇ.

بايتاسۇن ئى. دىيال. تاغنىڭ ئېگىز يەرلىرىدە ئۆسىدىغان ئارچىسىمان ئۆسۈملۈك.

بايتال ئى <زوئول> ئاتنىڭ چىشىسى.

بايچېچەك ئى [باي + چېچەك] <بوت> دەسلەپكى باھاردا ئېچىلىدىغان پىيازگۈل، «شىرىش» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بايخان ئى. دىيال. ئۇلاغقا چەيلىتىپ يۈمشىتىش ئۈچۈن خامانغا دۇگىلەك شەكىلدە رەتلىك ۋە تەكشى دۆۋىلەنگەن بۇغداي ئۈنچىسى ياكى تېپىلگەن خامان: تەخەيلىك ئېشەك بايخانغا يارماپتۇ (ماقال).

بايخاندىماق پ. دىيال. ئاياغ سالماق، خامان تېپىش ئۈچۈن ئۇنچىلەرنى يېيىستماق ياكى خامان تەپمەك.

بايخانلىماق پ. دىيال ← **بايخاندىماق**.

بايراق ئى ① دۆلەت، تەشكىلات، ھەربىي قىسىم ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ سىمۋوللۇق بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن ياكى بىرەر ئىشارىنى بىلدۈرۈش مەقسىتىدە گۈلسىز، رەڭلىك رەختتىن ياكى قەغەزدىن تۆت چاسا ۋە ياكى ئۈچ بۇرجەك شەكىلدە ياسالغان بۈيۇم؛ ئەلەم: قىزىل بايراق. دۆلەت بايرىقى. ② كۆچمە. سىياسىي ياكى ئىجتىمائىي تەشكىلات، گۇرۇپپا ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ بىرلىكى ھەم مەقسەتلىرىنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان يېتەكچى غايە: ماركسىزم ـ لېنىنىزم بايرىقى. كوممۇنىزم بايرىقى. ③ كۆچمە. كۆز قاراش، ئىدىيە، نۇقتىئىنەزەر: بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشكە بايرىقىمىز روشەن ھالدا قارشى تۇرىمىز.

بايراقچە ئى ① كىچىك بايراق.② خەرىتە ياكى دىياگرامما، بايراقتا ئۇخشىتىپ سىزىلغان ياكى قادالغان كىچىك بەلگە: تامغا ئېسىلغان ئۆلكە خەرىتىسىگە قىزىل ۋە قارا بايراقچىلار قادالغان قويۇلغاندى.

بايراقچى ئى ① سەپنىڭ ئالدىدا بايراق كۆتۈرۈپ ماڭىدىغان كىشى. ② يەر ئۆلچەش، قاتناش ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرىدا بايراقچە بىلەن ئىشارەت قىلىپ يېتەكچىلىك قىلغۇچى.

بايراقدار ئى. بىرەر ئىجتىمائىي ـ سىياسىي ھەرىكەت،ئىلغار پىكىر، يېڭىلىق ۋە تەرەققىپەرۋەرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا يېتەكچى ياكى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدىغان، نەمۇنە، ئۈلگە كۆرسىتىدىغان كىشى؛ باشلامچى: لۇشۈن يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنىنىڭ ئەڭ ئۈلۈغ ۋە ئەڭ باتۇر بايراقدارى.

بايراقلىق سۈپ ① بايرىقى بار، بايراقتا ئىگە: شۇ چاغدا توساتتىن دۈمباق گۈپۈلدەپ، يىراقتىن بايراقلىق بىر توپ كىشىلەر كۆرۈندى. ② بايراق تەييارلاشقا لايىق، باب ؛ بايراقتا يېتىدىغان: بايراقلىق رەخت ئالماق.

بايرام ئى ① مۇھىم تارىخىي ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنى تەنتەنىلىك خاتىرىلەش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ياكى ئادەت بولۇپ قالغان خاتىرە كۈن: دۆلەت بايرىمى. «1 ـ ماي» خەلقئارا ئەمگەكچىلەر بايرىمى. نوروز بايرىمى. ② مۇھىم، خۇشاللىنارلىق ھادىسە يۈز بەرگەن، زور مۇۋەپپەقىيەتلەر قولغا كەلگەن ۋە شۇ سەۋەبتىن شادلىق بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان كۈن: ئائىلىۋى بايرام. * ئاتىنىڭ ئۆلۈمى ئىتقا بايرام (ماقال).

بايرامچاق ئى. كىچىك بايرام: بىزدىكى مەدەنىيەت تەتقىقاتلار ئانچە ـ مۇنچە مۇقام، مەشرەپ، ئوغلاق تارتىشىش دېگەندەك ئەنئەنىۋى پائالىيەتلەر ھەم شۇنداقلار ھەر يىلدىكى 12 ئاينىڭ تەرتىپى بويىچە دىيارىمىزدىكى يۇرتلارنىڭ يەرلىك مەسئۇلاتلىرى نامىغا ئاتالغان بايرامچاقلاردىن ئىبارەت بولۇپ كەلدى.

بايرامليق سۈپ. بايرامدا ئىشلىتىدىغان ياكى كىيەرەك قىلىدىغان: بايرامليق ماللار. * شۇ كۈنى ئەركىن بايرامليق كىيىملىرىنى كىيىپ، مەكتەپكە مېڭىش ئالدىدا تۇراتتى.

بايران سۈپ. دىيال. ۋەيران: بۇلبۇل سايراپ ئۆتتىمۇ، باغنىڭ بايران كەتتىمۇ. يار ئۇستىگە يار تۇتۇپ، باشنىڭ كۆككە يەتتىمۇ.

بايزادە ئى. باينىڭ ئوغلى، باينىڭ بالىسى.

بايقاشماق «بايقىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەتىسى كىشىلەر پىدائىنىڭ ئۇشتۇمتوت مەھەللىدىن يوقالغانلىقىنى بايقاشتى.

بايقالماق «بايقىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: گۈزەلئاي پىسخىكىسىدە كۈلۈۋىدى، ئۇنىڭ بىر تال ئالتۇن چىشى بار ئىكەنلىكى بايقالدى.

بايقۇت ئى [ر<ئىنگ] رەت قىلىش، قوبۇل قىلماسلىق يولى بىلەن بىرەر كىشىگە، نەرسە، تەشكىلات ۋە شۇ قاتارلىقلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلىدىغان ئاممىۋى، سىياسىي ياكى ئىقتىسادىي كۈرەش: بايقۇت قىلماق.

بايقۇت قىلماق رەت قىلماق، قوبۇل قىلماسلىق يولى بىلەن بىرەر كىمگە، نەرسىگە تەشكىلات ، ھۆكۈمەت، دۆلەت ۋە شۇ قاتارلىقلارغا قارشى ئاممىۋى، سىياسىي ياكى ئىقتىسادىي كۈرەش ئېلىپ بارماق؛ چەكلىمەك؛ توسماق؛ مەنئى قىلماق.

بايقۇش ئى ① <زوئول> ھۇۋقۇش. ② كۆچمە. بەختسىز؛ شۇم پېشانە: ۋاي، بايقۇش! نۇرغۇن جاپالارنى تارتتىڭ.

بايقىماق پ ① كۆرمەك،كۆزەتمەك: سىز ماۋۇ تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن بايقاپ كېلەي. ② ھېس قىلماق؛ ئاڭقارماق؛ سەزمەك؛ بىلمەك: شۇ چاغ جەڭچىلەر دۈشمەنلەرنىڭ قاراۋۇلخانىغا قاراپ چېكىنگەنلىكىنى بايقىدى. ③ ئېھتىيات قىلماق، پەخەس بولماق، دىققەت قىلماق؛ ئويلىماق: بايقاپ سۆزلىمەك. بايقاپ ماڭماق.

بايلىق ئى ① باي بولۇش، باي ھالەت. ② قىممەتلىك بار مادديي نەرسىلەر؛ پۇل ـ پۇچەك، مال ـ مۈلۈك قاتارلىقلار: يەر ئاستى بايلىقى. كان بايلىقلىرى..③ تەركىبىدىكى ياكى ئىختىيارىدىكى بار نەرسىلەرنىڭ ئومۇمىسى: تىل بايلىقى. سۆز بايلىقى. * ئەقىلدىن ئارتۇق بايلىق يوق (ماقال).

بايناق ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولىغا ئوخشاش ئۆسۈملۈك. تېبابەتچىلىكتە يىلتىزسىمان غولى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ تالنى كۆچەيتىش، نەملىكنى قايتۇرۇش قاتارلىق رولى بار، شىنجاڭنىڭ ئىلى رايونىدا ئۆسىدۇ.

بايۋەچچە ئى [باي + بەچچە] ① باينىڭ بالىسى، بايزادە: ئۇنىڭ بايۋەچچە ئوغلى 20 ياشقا كىرگەن بولسىمۇ، بەش تەڭگە پۇلنى

ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ خەجلىگەن ئەمەس ئىكەن. ② بايلارنىڭ بالىلىرىغا مۇراجىئەت قىلىشتا، ئۇلارنىڭ نامى ئورنىدا ياكى نامىغا قوشۇپ ئىشلىتىلىدۇ: ئات باقار خىجالەت بولۇپ: ــ رەھمەت بايۇەچچە، ــ دەپ ئارقىغا بۇرۇلۇپتۇ. ③ ئۆزىنى باي بالىسىدەك چاغلايدىغان ئابرۇيپەرەس، سۆلەتۇاز كىشى: قاسىم: ــ ئالدى بىلەن ئۇستىباشلىرىمنى راۋۇرۇس يېڭىلاپ، كېلىشكەن بايۇەچچە بولۇشۇم كېرەك، ــ دېدى ــ دە، توپتوغرا ماگىزىنغا يۈگۈردى.

بايۇەچچىلىك ئى. بايۇەچچىلەرگە خاس خۇسۇسىيەت، ھەرىكەت ۋە قىلىق: بايۇەچچىلىك قىلماق.

بايىقى سۈپ. بايا، ھېلى سادىر بولغان؛ بايا يۈز بەرگەن، كۆرۈلگەن، ئىشتىلگەن؛ ھېلىقى: ئاتام ئېيتقان بايىقى (ماقال).

بەئەينى رەۋ [پ + ئە] پەرق ئەتكىلى، ئاجراتقىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئوخشاش؛ خۇددى، ئەينەن، ئۆزى: باتۇرنىڭ چىرايى ــ شەكلى بەئەينى دادىسىغا ئوخشايتتى.

بەپ ــ بەپ تەق. گاس ــ گاچىلارنىڭ سۆز تەلەپپۇزى.

بەپبەپلەتمەك «بەپبەپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بەپبەپلەشمەك «بەپبەپلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ــ ئۇنىڭ بىلەن نەدە بەپبەپلىشىپ يۈرىمەن، ــ دەپ ئويلىدى گۈلبوستان.

بەپبەپلىمەك پ. بەپ ــ بەپ قىلىپ مەقسىتىنى ئۇقتۇرالماي قالماق؛ گاس ــ گاچىلاردەك دۇدۇقلىماق.

بەت ئى ① ئادەم بېشىنىڭ ئالدى تەرىپى؛ يۈزى. ② كىتاب، گېزىت ــ ژۇرنال ۋاراقلىرىنىڭ ھەر بىر يۈزى، سەھىپىسى: نېمە شېھىت گېزىتىنىڭ ئاخىرقى بېتىنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقاندا پەردە ئېچىلىدۇ. ③ بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستى، ئوڭ تەرىپى، سىرتى، يۈزى: تۇرۇپ قاپتۇ ئىككىسى، بىر پەس سۆزغا قارىشىپ. جىلۋە قىپتۇ شولىسى، سۇ بېتىگە يارىشىپ.

بەت ئاچماق يېڭى بىر ساھەگە ياكى ئايرىم بىر دەۋرگە قەدەم قويماق، يۈرۈش قىلماق، باشلىماق، ئاتلانماق: ھەربىر يىلدا يېڭىچە شانلىق بەتلەر ئاچمىز، غەلبىمىزنىڭ شەنگە قوشاقلارنى قاتمىز.

بەت بېشى <مەن> گېزىت ــ ژۇرناللارنىڭ نامى ۋە سانى بېسىلغان ئۈستۈنكى قىسمى.

بەت نۇسخىسى <مەن> ھەرپ تىزىلىپ، كورراكتور ــ لۇقتىن ئۆتكەندىن كېيىن دەسلەپكى قەدەمدە بېسىپ چىقىرىلغان بەت شەكلى ياكى ئەۋرىشكە.

بەتئەخلاق سۈپ [پ + ئە] يېزىت. ئەخلاقى ناچار؛ ئەخلاقسىز، قىلىقسىز: بەتئەخلاق ئادەم.

بەتەگ ئى. دىيال. بارماق بوغۇمى، ئۇگە، بوغۇم (قول ــ پۇتنىڭ).

بەتەھقىق رەۋ [پ + ئە] يېزىت. ھەقىقەتەن، ئەمەلىيەتتە، جەزمەن، چوقۇم: كىمكى ھۆكمىگە كۆندۈرسە گەر قۇدرەت ۋە دەرماننى، ئاشۇ ئۆزگەي بەتەھقىق روھىي مەھكۇملۇق ئاسارەتنى.

بەتبەخت سۈپ [پ] تىل ھا. بەختسىز، تەلىيى كاج؛ بۇزۇق، پەس، ئەبلەخ: بۇۋاي دەرغەزەپ بولۇپ: ــ ئەي لەنەتى بەتبەخت! شاھزادىگە قىلمىغان زىيانكەشلىكىڭ قالمىدى، ــ دېدى.

بەتبەختلىك ئى. بەختسىزلىك؛ پەسلىك، بۇزۇقلۇق: ئۇ ئۆزىنىڭ بەتبەختلىكىدىن مۇشۇ كۈنلەرگە قالدى. بولمىسا، ئۇنىڭغا ھېچكىم زىيان سالغىنى يوق.

بەتبەشىرە [پ + ئە] ① سۈپ. ئەلپازى، ئەپتى، چىرايى بۇزۇق؛ كۆرۈمسىز؛ سەت: ئۇ پاكار ۋە بەتبەشىرە بىر دوك كىشى ئىكەن. // ئۇينىڭ ئىچىدىن پىشانىسىدە پەقەتلا بىر كۆزى بولغان ئالامەت قورقۇنچلۇق بىر بەتبەشىرە چىقىپتۇ. ② ئى. يامان قىياپەت، ماھىيەت: ــ ئۇنداقلارنىڭ بەتبەشىرىسىنى مەن بىر قاراپلا بىلىۋالىمەن، ــ دېدى بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپ.

بەتبەشىرىلىك ئى. بەتبەشىرە ھالەت: ئۇنىڭ بەتبەشىرىلىكىنى دېمەمسىز؟

بەتبۇي سۈپ [پ] پۇرىقى، ھىدى يېقىمسىز؛ سېسىق پۇرايدىغان: بەتبۇي نەرسە. * ئىرغىتىپ تاشلاپ يىراق لاي ــ لاتقا بەتبۇي لۆجىنى، كۆلسە كاككۇك دىلئارامىدىن مادام يايراپ جېنى.

بەتبۇيلۇق ئى. بەتبۇي ھالەت: ئۆستەڭ بويىدىكى تاپىنىڭ بەتبۇيلۇقىدىن ئۇنىڭ يېنىغا ھېچكىم يولىمىدى.

بەتتە ئى <يېم> ئۇستىگە قورۇلغان سەي سېلىپ يېيىلىدىغان پولۇ.

بەتتەر سۈپ [پ] يامان، ئەسكى، ناچار (سەلبىي مەنىدە قوللىنىلىدۇ): مەسلىھەتنى ئاڭلاشنى خالىمىغان كىشى گاستىنمۇ بەتتەر گاس بولۇۋالىدۇ.

بەتتەرلەشتۇرمەك «بەتتەرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بەتتەرلەشمەك پ. ئەسلىدىكىدىن تېخىمۇ يامانلاشماق، ناچارلاشماق، ئەسكىلەشمەك: بۇ بالىنىڭ ئېغىزى بەتتەرلىشىپ كېتىپتۇ.

بەتتەم سۈپ [پ + ئە] تەمى يوق، تەمسىز؛ لاۋزا: بەتتەم قوغۇننىڭ ئۇرۇقى تولا دەپ، بىز كەمبەغەللەرنىڭ بالىمىز تولا بولىدۇ.

بەتتەملىك ئى. تەمسىزلىك، لاۋزىلىق، تەمى يوقلۇق.

بەجىنگۈل ئى. دىيال. قات ــ قات ئېچىلىدىغان ئېگىز غوللۇق گۈل.

بەتچىلىك ئى <مەت> بەت ياساش ئىشى، بەت ياساش تېخنىكىسى ياكى بەت لايىھەلەش: ئۇيغۇر تور بەتچىلىكى سەككىز يىللىق تەرەققىيات مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتتى. * ئۇيغۇر تور بەتچىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا نەزەر. * ئۇيغۇر تور بەتچىلىكىدە ساقلىنىۋاتقان قانداق مەسىلىلەر بار؟

بەتخەج سۈپ [پ + ئە] ئورۇنسىز پۇل خەجلەيدىغان، ئىسراپخور: كىچىك بالىغا كۆندە پۇل بېرىپ ئۆگىتىپ قويسا، چوڭ بولغاندا بەتخەج ئادەم بولۇپ قالىدۇ.

بەتخەجلىك ئى. ئىسراپخورلۇق؛ پۇلنى ئورۇنسىز كۆپ خەجلەش ئادىتى: سادىرنىڭ يانچۇقتا بارنىڭ ھەممىسىنى بەتخەجلىك بىلەن خەجلەپ، ئۆزىچە كۆرەڭلەپ باققان ۋاقتىلىرىمۇ بولغان.

بەتخۇي سۈپ [پ] خۇيى، قىلىقى يامان؛ مەجازى ئەسكى: بەتخۇي بالا. // بەتخۇينىڭ بېتى قارا (ماقال).

بەتخۇيلۇق ئى. يامان قىلىقلىق، ئەسكىلىك: چورۇق ھېكىم مۇنداق بەتخۇيلۇقلاردىن خالىي بولۇپ، ئۇنىڭ ھەربىر ۋاقتى ئەل بەختىنى كۆزلەشتەك ياخشى ئەمەللەر بىلەن بەند ئىدى.

بەتردەك سۈپ [پ] رەڭگى سەت، كۆرۈمسىز، خۇنۇك.

بەتسىز سۈپ. بېتى يوق، بەت ياسالمىغان.

بەتقىلىق سۈپ ← **قىلىقسىز**: بەتقىلىق ئوغۇل. * ئالماس نەدىكى بەتقىلىق بالىلار بىلەن ئويناپتتى.

بەتقىلىقلىق ئى ① قىلىقسىزلىق : بەتقىلىقلىق قىلماق. ② غەيرىي ئەر ـ ئاياللىق مۇناسىۋىتى: ئىككى لۇكچەك ئايشەملەرنىڭ كەينىگە كىرىۋالغان ھەم قىزغا بەتقىلىقلىق قىلىشقا ئۇرۇنغاندا جازاسىنى تاپتى.

بەتكەردە سۈپ [پ] ① كارغا كەلمەيدىغان، ئىشتىن چىققان، كېرەكسىز : دېھقان خىجالەت ئىچىدە: تەقدىرنى تەكبىر بۇزدى، دېگەندەك، مېنىڭ پىلانىمنى بالام بەتكەردە قىلىۋەتتى. ② يامان ئىشلارنى قىلىشتىن يانمايدىغان، قەبىھ، ئىپلاس: ــ يوقال بۇ يەردىن بەتكەردە ! ــ دەپ قوغلىدى ئاخۇنۇم. ③ مۇتتەھەم، ئۇششۇق، لۇكچەك.

بەتگۈپا سۈپ [پ] دىيال. ۋاپا قىلمايدىغان، بىۋاپا، ۋاپاسىز.

بەتگۈمان سۈپ [پ] ھەركىمدىن، ھەربىر ئىشتىن گۇمان قىلىدىغان؛ ھەركىمگە، ھەر نەرسىگە شۈبھە بىلەن قارايدىغان؛ گۇمانخور: گەر مېنى «ئوغرى» دېسە پۈتكۈل جاھان، پاكلىقىمدىن قىلچە قىلمايمەن گۇمان. بەتگۇمانلار تۈتسا مېنى «ئوغرى» دەپ، بۇندىن ئارتۇق دەردمۇ بولمايدۇ ماڭا.

بەتگۇمانلىق ئى. گۇمانخورلۇق: بەتگۇمانلىق قىلماق.

بەتلەتمەك «بەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بەتلەشمەك «بەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: مەنسۇر شائىيونىڭ يول باشلىشى بىلەن چېرىكلەر مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ، قەدەملىرىنى ئېھتىيات بىلەن باسماقتا ئىدى.

بەتلەكلىك سۈپ ① بەتلەپ قويغان، ئوق بېسىلىپ ئېتىشقا تەييارلانغان؛ بەتلەنگەن، ئوقلانغان: پارتىزان باشلىقى ئوق بەتلەكلىك مىلتىقنى دىلبەرنىڭ قولىغا بەردى. ② قارىغا ئېلىنغان، قارىتىلغان، توغرىلانغان: ساڭا بەتلەكلىك تۇرغان يۇز مىڭلىغان قىساس ئىستۇڭلىرىنى ئەڭ ئالدىن سېزىدىغانسەن؟

بەتلەنمەك «بەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: جۈمە تۇرۇپكىنى تۇتقان ھالدا كەينىگە بۇرۇلۇپ، سادىقنىڭ قولىدىكى تاپانچىنىڭ ئۆزىگە بەتلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ،چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

بەتلىك سۈپ. بېتى بار، بېتى بولغان: 100 بەتلىك ئارىگىنال. 500 بەتلىك كىتاب.

بەتلىگۈچ ئى. ئۇرۇش قورالىرىنىڭ كەينى قىسمىدىكى ئوقنى ئېتىلىدىغان ئورۇنغا ئىتتىرىپ، تەپكە بېسىلغان ھامان ئېتىلىدىغان قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرىدىغان ھەرىكەتچان بۆلەك: ئۇ بەتلەكلىك تاپانچىلارنىڭ پارقىرىغان بەتلىگۈچلىرىگە كۆز يۈگۈرتۈپ، خەۋپ ئاستىدا قالغانلىقىنى چۈشەندى.

بەتلىمەك پ ① قورالغا ئوق سېلىپ ئېتىلىدىغان ھالەتكە كەلتۈرمەك؛ ئوقلىماق: تاپانچىنى بەتلىمەك. ② قارىغا ئالماق، تەڭلىمەك،ئۇدۇللىماق، چەنلىمەك: سادىق بوۋاي مېنىڭ خاتىرە دەپتىرىنى يىغىشتۇرماي، قەلىمىنى بەتلەپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ: ــ يولداش مۇخبىر، ساڭا يەنە نېمىلەر كېرەك ئىدى ؟ ــ دەپ سورىدى.

بەتمۇبەت رەۋ. بىر بەت بىر بەتتىن، بىرەر بەتنىمۇ قالدۇرماي: بەتمۇبەت كۆرمەك.

بەتمۇقام سۈپ [پ + ئە] قائىدە ـ يوسۇن بىلمەيدىغان، تەرتىپسىز، ئەدەپسىز، قوپال: بۇ خوتۇن بالىلارنى بەك بەتمۇقام چوڭ قىلىپ قويىدى.

بەتنام (بەتنامى) ئى [پ] يامان نام، يامان ئات، تۆھمەت: بەتنام چاپلىماق. * تۈرسۇننىڭ دادىسى توڭمەس يوقىلاڭ بەتنامىلار بىلەن روھىي ۋە جىسمانىي ئازابتىن ئۆلۈپ كەتتى.

بەتنىيەت سۈپ [پ + ئە] يامانلىقنى ئويلايدىغان، نىيىتى بۇزۇق، نىيىتى يامان:بەتنىيەتنىڭ يولى تار (ماقال). * دېھقاننىڭ كىچىك ئوغلىنىڭ خوي ـ پەيلى ئەسكى، ئۆزى مەككار، ئالدامچى، بەتنىيەت ئىكەن.

بەتنىيەتلىك ئى. نىيىتى بۇزۇقلۇق، نىيىتى يامانلىق: بەتنىيەتلىك قىلماق.

بەتھەيۋەت سۈپ [پ + ئە] ھەيۋىتى يامان، كۆرۈنۈشى سەت، كىشىنىڭ قورقۇسى كېلىدىغان؛ ۋەھىمىلىك، قورقۇنچلۇق: بەتھەيۋەت دېۋە.

بەتىس ئى [ر<فىران] پاختا يىپتا توقۇلغان نېپىز ئاق رەخت.

بەتىنكە ئى [ر] كۆن ياكى خۇرۇمدىن تىكىلگەن قىسقا قونچلۇق بىر خىل ئاياغ كىيىمى.

بەتنىمك پ. دىيال. ئالايماق، ئەلپازىنى بۇزماق.

بەجا رەۋ [پ] يېزىت. كۆپىنچە «كەلتۈرمەك، ئەيلىمەك» قاتارلىق پېئىللار بىلەن كېلىپ «جايىدا ئورۇنلىماق، ئىجرا قىلماق، ئەمەلگە ئاشۇرماق، ئادا قىلماق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مەشۇر بۇ ۋەزىپىلەرنىڭ ھېچقايسىسىنى كېچىكتۈرمەي ۋاقتىدا بەجا كەلتۈردى.

بەجاندىل رەۋ [پ] جان ـ دىل بىلەن،خۇشاللىق بىلەن، جان دەپ: ــ مەن بۇ ۋەزىپىنى بەجاندىل قوبۇل قىلىمەن، ــ دېدى قۇربان قىلىچ قىزغىنلىق بىلەن.

بەجاندىللىق ئى. جان كۆيدۈرۈش، ئەستايىدىللىق.

بەجايىكى رەۋ [پ] يېزىت. گويا، ئوخشاش، خۇددى: ئەل بىلەن ئۆلۈم ــ بەجايىكى توي (ماقال).

بەچەل سۈپ [پ] ① تارس. ئاختا قىلىنغان ئەر ياكى ئەركەك مال. ② تارس. دىلچىقى خەتنە قىلۇۋېتىلگەن ئايال. ③ بىر ئىشلاردا تەرتىپلىك، زىل ئەمەس؛ شالاق، قوپال، چېچىلاڭغۇ: كوننىلار «خوتۇن بەچەل بولسا، ئەر راۋاج تاپمايدۇ» دەيدىكەن، مېنىڭ زادى خوتۇندىن تەلىيىم يوق، دەپ ئويلىدى داۋۇت. ④ قالماشمىغان، تېتىقسىز : مۇشۇ سېنىڭ ئىسمىڭما، نېمانداق بەچەل ئىسىم بۇ؟

بەچچە ئى [پ] ① گۆدەك ئوغۇل ؛ خىزمەتكار بالا: ئۇنىڭ يېنىدا شاھزادە سۈيەت ئىككى بەچچە، بىر مەلىكە ئولتۇرۇپتۇ. ② ئەرلىك جىنسىي خۇسۇسىيىتىنى يوقاتقان، ئاياللاردەك مىجەز ـ خۇلقلىق ئىگە بولۇپ قالغان ئوغۇل بالا: ھەي سىيىت نوچى ـ سىيىت گاڭگۇڭ، ئالدىدىكى ئاتلىق ما بايۋەچچىدۇر، خۇنسىلىقتا ئۆتۈپ كەتكەن بىر بەچچىدۇر، ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرى قىرىق نەچچىدۇر.

بەچچىخەر ئى [پ] تىل ھا. نەپرەت، غەزەپ بىلەن قاتتىق كايىشنى ئىپادىلەيدۇ: ئاچ بەچچىخەردىن قاچ بەچچىخەر (ماقال).

بەچچىۋاز ئى [پ] گۆدەك ئوغۇللارغا بەتقىلىقلىق قىلىدىغان ۋە شۇنىڭغا ئادەتلەنگەن كىشى: بەچچىۋاز ئادەم.

بەچچىۋازلىق ئى. گۆدەك ئوغۇللارغا بەتقىلىقلىق قىلىش ئادىتى : ئۆتكەندە قايسىبىر گېزىتتىن شىمالىي ياۋروپادىكى مەلۇم بىر

دۆلەتتە بەچچۇزالىقنىڭ قانۇنلاشتۇرۇلغىنىنى كۆردۇم.

بەچدان ئى. دىيال. چىشى ھايۋانلارنىڭ جىنسىي ئەزاسىنىڭ بالا ئۆسۈپ چوڭىيىدىغان ئىچكى قىسمى.

بەخت ئى [پ] ① كىشىنىڭ ئۆز تۇرمۇشىدىن رازى بولغانلىق، ئارمانسىزلىق، خۇرسەنلىك ھالىتى: دوستىنىڭ بەختى ئۈچۈن ئازاب چېكىشمۇ بىر بەخت. ② ئامەت، تەلەي، ئىقبال: ۋاقتىڭ كەتتى ــ بەختىڭ كەتتى (ماقال).

بەختكە قارشى كۆتكەن، ئۈمىد قىلغانىنىڭ ئەكسىچە، تەلەيى تەتۈر كېلىپ: مەھمۇتنىڭ دادىسى بۇ يىل 3 ــ ئايدا بەختكە قارشى ۋاپات بولدى.

بەختكە يارىشا كۆتكەن، ئۈمىد قىلغاندەك، تەلىيى ئوڭ كېلىپ: بەختكە يارىشا ئۇنىڭ ئىشىدىن ھېچكىمۇ قۇسۇر تاپالمىدى.

بەختى قارا تۇرمۇشتا راۋاج تاپمىغان؛ بەختسىز، ئامەت، تەلىيى قاچقان؛ تەلەيسىز: ئاغىچا ئېيتۇر: «قىسمەت نېچۈك يېزىلدى، نە سەۋەبتىن قىلغان ۋەدە بۇزۇلدى، قانداق قىلىپ قولۇڭ يارىدىن ئۈزۈلدى، بەختى قارا سەرگەردانىنى نە ئەيلەدىڭ».

بەخت ـ پېشانە پېشانىگە پۈتۈلگەن ئامەت، تەلەي، رىزىق: بۇ ئىشنى بەخت ـ پېشانەڭدىن كۆر.

بەخت ـ تەلەي بەخت ۋە تەلەي: دانىشمەنلەر، بۇ سىرنى ئۆزلىرى ئېچىپ بېرىدىغان بولدىلا، بەخت ـ تەلىيىمىز بار ئىكەن.

بەخت ـ تەلەيلىك بەخت ـ تەلىيى بار، بەختلىك ھەم تەلەيلىك: بەخت ـ تەلەيلىك ئادەم.

بەخت ـ سائادەت بەخت ۋە سائادەت: ئاياغ ئاستى بولغان ئەمگىكىم، تاپتى بۇگۈن ھۆرمەت ۋە ئىززەت. ناخشا بولۇپ تاشتى شادلىقىم، قۇچتى مېنى بەخت ـ سائادەت.

بەخت ـ سائادەتلىك بەخت ـ سائادەت تاپقان، بەخت ـ سائادەتلىك بار، بەختلىك: بەخت ـ سائادەتلىك ئادەم. بەخت ـ سائادەتلىك ئائىلە.

بەختسىز سۈپ ① بەختى يوق، بەخت تاپمىغان، بەخت ـ سائادەتتىن يىراق، بەختى قارا، تەلەيسىز: بەختسىز ئادەم. // دېۋە بېلىقچىنى كۆرۈپ:ــ ئەي بەختسىز، مەن سېنى ھازىر ئازابلاپ ئۆلتۈرىمەن!ــ دەپتۇ. ② كۆڭۈلسىز ھادىسىگە، بەختسىزلىككە يولۇققان؛ بىچارە: بەختسىز بالا.

بەختسىزلىك ئى ① بەختتىن مەھرۇملۇق، تەلەيسىزلىك: ئۇنىڭ بەختسىزلىكىگە مەن سەۋەبچى بولدۇم. ② بالا ـ قازا، پىشكەللىك،كۆڭۈلسىزلىك،كېلىشمەسلىك: ئامانە:ــ بەختسىزلىككە يولۇقۇشتىن قورقمەن ،ــ دېدى يىغلامسىراپ.

بەختلىك سۈپ ① بەختى بار، بەختيار؛ بەختكە ئېرىشكەن: ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقانلىقىم بەختلىك ئىش بولدى، دېگەن ھېسسىياتقا كەلتۈردى. ② ئامەتلىك، تەلەيلىك: سەن مېنى ئۆستۈرۈپ قاتارغا قوشتۇڭ، بەختلىك ئوغلۇڭنىڭ بەختلىك ئانىسى سەن!

بەختيار [پ] ① سۈپ. بەختكە تولغان، ئامەت، تەلىيى كەلگەن، پاراۋان، تەلەيلىك: بەختيار بالىلار. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

بەختيارلىق ئى. بەختكە تولغان ھالەت، خۇشاللىق: ئۇلار چەكسىز ھاياجان، بەختيارلىق ئىچىدە قۇچاقلاشتى.

بەخش ئى [پ] يېزىت. كۆپىنچە «ئەتمەك» پېئىلى بىلەن كېلىپ «ئاتا قىلماق، ئاتىماق، بېغىشلىماق، بەرمەك» دېگەندەك مەنىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ ماڭا پېچكى ھايات بەخش ئەتتى.

بەخشەندە سۈپ [پ] مىراس قالغان، ئاتا قىلىنغان، بەخش ئېتىلگەن: بۇ ئۆيلەر ماڭا ئۆمۈرۋايەت بەخشەندە ئەمەس.

بەخشەندىلىك ئى. بەخشەندە بولۇپ قالىدىغان نەرسە.

بەخۇدۇك رەۋ [پ] خۇدۇكسىرىمەي ، خۇدۇكسىز: مېھمانلارنىڭ بەخۇدۇك ئولتۇرۇپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلىمىز.

بەخۇدۇكلۇك ئى. بەخۇدۇك ھالەت.

بەخىرامان رەۋ [پ] غەم ـ ئەندىشىسىز، خاتىرجەم، بىمالال، بەخۇدۇك: بۇ چاغدا قولى باغلانغان شانىياز بەخىرامان ئولتۇرغان ئەسكەرنىڭ بېشىغا كەينىچە بىر كالا قويۇپ، ئوڭدىسىغا چۈشۈردى.

بەخىرامانلىق ئى. غەم ـ ئەندىشىسىزلىك، خاتىرجەملىك: ــ كۆرۈڭ سىزنىڭ چاقچىقىڭىزنى،ــ دېدى مۇنىرىدىن،ــ بەخىرامانلىق شاھلىقتىن ئارتۇق ـ تە ! ھازىر ئىش باشقىچە.

بەداز رەۋ [ئە + پ] يېزىت. ئاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن كېيىن: ئاۋۋال تاۋام، بەداز كالام (ماقال).

بەدەر رەۋ [پ] دەرھال، تېز: بەدەر قاچماق. بەدەر تىكىۋەتمەك.

بەدەل ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنىڭ ئورنىغا بېرىلگەن ھەق، بىرەر نەرسىنىڭ ئورنىنى باسىدىغان باشقا بىر نەرسە: بۇ ئىشقا ئاز بەدەل تۆلىمىدۇق. ② بىرەر تەشكىلات ياكى پارتىيە ـ گۇرۇھ ئەزالىرى قەرەللىك تۆلەپ تۇرىدىغان پۇل: پارتىيە ئەزالىق بەدىلى. ئىتتىپاق ئەزالىق بەدىلى.

بەدەل قىلماق مەلۇم مەقسەت، نىشانغا يېتىش ئۈچۈن چىقىم تارتماق، بەدەل تۆلىمەك : ئىنسانلار ھەربىر مەھرۇمىيەتتە مۇيەسسەر بىيەت دېگەندەك، نۇرغۇن يوقىتىشلارنى بەدەل قىلدى.

بەدەلسىز سۈپ. بەدىلى يوق، ھەقسىز، تۆلەمسىز، بىكارغا : بەدەلسىز نەرسە ــ چاينالغان ناندۇر.

بەدەللىك سۈپ. بەدىلى بار، بەدەل تۆلەيدىغان: بەدەللىك ئەمگەك. بەدەللىك ئۇرۇش.

بەدەن ئى [ئە] ① ئادەملەرنىڭ فىزىيولوگىيەلىك تۈزۈلۈشىدىن ھاسىل بولغان بىر پۈتۈن گەۋدىسى. ② ۋۇجۇد تەنىنىڭ سىرتقى قىسمى، سىرتى: بەدىنى قارا ئادەم.

بەدەنلىك سۈپ. بەدىنى بار، بەدەنگە ئىگە: ئۇنىڭ يېنىدا يۈزى يۇمىلاق، تولۇق بەدەنلىك بىر قىز ئولتۇراتتى.

بەدەۋى سۈپ [ئە] ① كۆچمەنچى ۋە يېرىم كۆچمەنچى ئەرەب قەبىلىلىرىگە تەۋە كىشى. ② كۆچمە. مەدەنىيەتسىز، ياۋايى: بىز بەدەۋى ئەمەس.

بەدەۋىلىك ئى. مەدەنىيەتسىزلىك، ياۋايىلىق.

بەدرەك سۈپ [پ] تىل ھا. نەسلى پەس، پەسكەش، رەزىل، ئىپلاس؛ بەتبەخت، ئەبلەخ: زەۋقى دەرھال:ــ ھۇ بەدرەك، پوق چاينىما،ــ دەپ ۋارقىرىدى.

بەدۆلەت سۈپ [پ + ئە] ① كاتتا دۆلەتكە، بايلىقىغا ئىگە بولغان؛ دۆلەتمەن، باي: بەدۆلەت ئادەم. ② تارس. 1865 ~ 1877 ـ يىللىرىدىكى قەشقەرىيە خانلىقىنىڭ خانى ياقۇپ بەگنىڭ يەنە بىر نامى.

بەدىئي سۈپ [ئە] <ئەد> ۋەقەلىكنى نەپىس سەنئەت ۋاستىلىرى،ئوبرازلار ئارقىلىق ئىپادىلەيدىغان،ئەدەبىيلىككە ئىگە: بەدىئي ئەسەر. بەدىئي ئامىل.

بەدىئي تىل <تىل> بىر مىللەتنىڭ مەخسۇس ئەدەبىي

ئەسەرلىرىدىلا قوللىنىلىدىغان ۋە ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەدەبىي تىل.

بەدئىي خاھىشچانلىق <ئەد> يازغۇچىنىڭ سۈبيېكتىپ خاھىشى بولۇپ، يازغۇچى تۇرمۇش چىنلىقىنى بەدئىي چىنلىققا كۆتۈرۈشتە ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا، بەدئىي توقۇلما ماھارىتىگە تايىنىدۇ.

بەدئىيلەشتۈرمەك «بەدئىيلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بەدئىيلەشتۈرۈلمەك «بەدئىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بەدئىيلەشمەك پ. ۋەقەلىك نەپىس سەنئەت ۋاستىلىرى، ئوبرازلار ئارقىلىق ئىپادىلەنمەك، گۈزەللەشمەك، نازۇكلاشماق: شۇنداق ئىكەن، تۇيغۇ مەنىۋى ھالەتنىڭ نېگىزى، مەنىۋى ھالەت كۆرۈنۈشنىڭ ساپ بەدئىيلەشكەن سۈپىتى.

بەدئىيلىك ئى. بەدئىي خۇسۇسىيەت، ئەدەبىيلىك: ئۇنىڭدا بىر كۆپلەت خەلق قوشىقىنى ئىدىيەۋىلىك ھەم بەدئىيلىك جەھەتتىن تەھلىل قىلىش تەلەپ قىلىنغانىدى.

بەرە ئى. دىيال. ئىتنىڭ ئالغۇدىن چوڭ بىر خىل قۇش.

بەرەس ئى [ئە] <تېب> ← **ئاقكېسەل**.

بەرەھنە سۈپ [پ] پېزىت ① كىيىمنى تېنىنى ياپالمايدىغان. ② قىپيالىڭاچ، ئانىدىن تۇغما: شۇ جايدا 14 يىل تۇردى. ئېگىن – ئاياغلىرى چىرىپ بەرەھنە قالدى.

بەربات سۈپ [پ] پېزىت. خاراب، ۋەيران، سورۇلغان، بۇزۇلغان، تۇگەشكەن: ھەممە ئىشىمىز بەربات بولدى. *نېمە قىلسۇن، كىمگە ئەيلىسۇن داد، جىمى كۆتكەن ئۈمىدى بولدى بەربات.

بەرباتلىق ئى. بەربات بولۇش، خارابلىق: پىسخىكىسى بىنورمال پۇقرالار ھەققىدىكى ئىستاتىستىكىدىن مەلۇم بولۇشىچە، بەرباتلىق، ئۆلۈۋېلىش، ھاراقكەشلىك، قان بېسىمى، روھىي جىددىيلىك قاتارلىق كېسەللىكلەر تېز كۆپەيدى.

بەرپا سۈپ [پ] بارلىققا كەلگەن، ۋۇجۇدقا كەلگەن: بەرپا قىلماق. بەرپا بولماق.

بەرپا بولماق يوقلۇقتىن پەيدا بولماق، بارلىققا كەلمەك، ۋۇجۇدقا كەلمەك: يۇرىكىمدە تۇمەن بۇلاق بولدى بەرپا، بۇلاقلاردىن ئوقچۇغان كۆي ساڭا ئىنئام.

بەرپا قىلماق بارلىققا كەلتۈرمەك، ۋۇجۇدقا چىقارماق، پەيدا قىلماق: بىز ئەخمەتجان قاسىمى بەرپا قىلماقچى بولغان گۈللەنگەن، بەخت – ساائادەتلىك يېڭى ئۆلكە قۇرۇش ئۈچۈن ئالغا چاپىدىماقتىمىز.

بەرپاچى ئى. بارلىققا كەلتۈرگۈچى، ۋۇجۇدقا چىقارغۇچى، پەيدا قىلغۇچى: ئۇلار بىزگە زور بىر تۈركۈم پەن – تېخنىكا ۋە بايلىق بەرپاچىلىرىنى يېتىشتۈرۈپ بەرمەكچى. * ئۆتكەن ئون يىل ئىچىدە، ئامېرىكا بىر ئەۋلاد بەرپاچىلارنى تەربىيەلەپ چىققان. * بىلىم ئىگىلەشكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا، نەچچە ئونمىڭلىغان يۇقىرى ساپالىق بەرپاچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ.

بەرپاچىلىق ئى. يوقلۇقتىن بارلىققا كەلتۈرۈش ئىشى ياكى يوقلۇقتىن بەرپا قىلىش، پەيدا قىلىش، ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش ئىش – ھەرىكىتى: بەرپاچىلىق ماائارىپى. * بىز دۇنيا پەن – تېخنىكا ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى يەنە بېتەكچى كۈچكە ئايلىنىمىز دەيدىكەنمىز، پەن – تېخنىكا بەرپاچىلىقىغا تايىنىشىمىز كېرەك.

بەرپاچىلىق ماائارىپى <ماائار> تالانتلىقلارنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش بىلەن دەرس ئۆتۈش تىزىسى ۋە ئوقۇتۇش قورالىرى قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان بىر تۈرلۈك تەربىيەلەش يەنى ماائارىپ ئۇسۇلى: پەن – تېخنىكا بەرپاچىلىقىنىڭ ئاساسى ماائارىپتا، بولۇپمۇ بەرپاچىلىق ماائارىپىدا. * بەرپاچىلىق ماائارىپى يەنە ئىلغار مەدەنىيەتكە ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر خىل ئىنسانشۇناسلىقتا يېڭىلىق يارىتىش ماائارىپىدۇر.

بەرجەس سۈپ [پ] پېزىت ① زور كۈچ – قۇۋۋەتكە تولغان: جوتۇ – كەتمەنلەر بەرجەس مۇرىلەردە پارقىرايتتى. ② ساغلام؛ روھلۇق؛ تېتىك: بۇ ئۇنىڭ ئاپەتلىك يىللاردىمۇ ئۆزىنى تاشلىۋەتمەي، روھسىزلانماي، بەرجەس تۇرغانلىقىدىن بېشارەت بېرەتتى. ③ سالماق، تەمكىن، مەزمۇت: ئالىم يېشى 50 تىن ئېشىپ قالغىنىغا قارىماي، ياشلار ئارىسىدا بەرجەس قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتاتتى.

بەرچەتكە ئى. پەش ۋە يەڭنىڭ چۆرىسىگە قارا دۇخاۋا توتۇ – لىدىغان قىشلىق قىسقا چاپان ياكى قىسقا جۇۋا.

بەرداش ئى [پ] چىدام، سەۋر – تاقەت: ئانىجان كۆتۈر باشكەنى، تۆكمە ئەمدى كۆز ياشكىنى، قالدۇرغاچ كۆرەي بەرداشكىنى، يۈسۈپ ئەھمەد ئوغلانىڭ كەلدى.

بەرداشسىز سۈپ. سەۋر – تاقەتسىز، چىدامسىز: يولداشلار ئالدىمىزدىكى ئۇچ كۈنلۈك جاپا – مۇشەققەتلىك جەڭ كىمنىڭ بەرداشلىق، كىمنىڭ بەرداشسىز ئىكەنلىكىنى سىنايدۇ، دېگەن سۆزلەر كانايدىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

بەرداشلىق سۈپ. سەۋر – تاقەتلىك، چىداملىق: بەرداشلىق ئادەم. // بەرداشلىق بەرمەك.

بەردەم [پ] ① سۈپ. كۈچ – قۇۋۋەتكە تولغان،چىداملىق، مەزمۇت، بەرداشلىق: ئۇ ئۆزىنى ئىشەنچلىك، بەردەم سانايتتى. ② ئى. چىدام.

بەردەملىك ئى. چىداملىقلىق، مەزمۇتلۇق: مەخسۇت بەگ نۆكچە ئالتۇنىنى ئايىمايدىغانلىقى ھەققىدە، جالالىدىن تۆرەنجاڭ ئۆز ئەسكەرلىرىنىڭ بەردەملىكى توغرىسىدا ماختاندى.

بەردەنكە ئى [ر] يالغۇز ئاتار مىلتىق، قارا مىلتىق: سادىرنى ئاتار بولسا، بەردەنكە بىلەن ئاتسۇن. مەن جياڭجۇڭگە خەت يازدىم، كاللامنى كېسىۋەتسۇن.

بەررە ئى [پ] پېزىت ① قوزا، پاقلان: بەررە كاۋاپ. ② ئوغلاق.

بەرغەموت ئى [لات] <بوت> ① سۇزاپ ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان كىچىك دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇنچاق، گۈلى ئاق، مېۋىسى توق سېرىق رەڭدە، خۇشبۇي پۇرايدۇ،تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

بەرق ئى [ئە] چاقماق، چېقىن، يېشىن.

بەرق ئۇرماق ① چاقنىماق، پارقىرىماق، يالتىرىماق: تاۋلىنىپ رەڭدار گىلەمدەك بەرق ئۇرار ئوتلاق – ئېتىز، قاينىغان يايلاق ھايانى مىسلى ئۆركەشلىك دېڭىز. ② نامايان بولماق، سېزىلىپ تۇرماق، كۆرۈنمەك: چىرايىدىن ھېسابسىز شادلىق تەبەسسۇمى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان ياش ئاتا قابلىبېك چىقىپ كەلدى. ③ ئۇلغايماق: قىزىدى ئۇسسۇل، ساما، دىللاردا شادلىق بەرق ئۇرۇپ، بولدى مەنبەسى ئۇزۇلمەس دەريا، فونتان قەشقىرىم.

بەرقارار سۈپ [پ + ئە] ① قارار تاپقان، قەتئىي، ئۇزۇل –

كېسىل: قەدىرگە يەتمەك ئۈچۈن قىينالمۇ ئۇنىڭ دەردىدە، بەرقارار تۇر بىر ئۆمۈر بەخش ئەيلىگەن ئەھدىدە سەن! ② مۇستەھكەم، تۇرغۇن، مۇقىم: تارازا بولمىغۇنچە ھەق ۋە ناھەق ئاشكارا بولماس، تارازا يۇلتۇزسىز كۆكتە تەڭپۇڭ بەرقارار بولماس.

بەرقارار قىلماق جەددىي بىر قارارغا كەلتۈرمەك، مۇقىملاشتۇرماق، قارار تاپقۇزماق: ياخشى ئائىلە تەربىيسى بالىنىڭ مەنىۋى ئىممۇنىتېتىت كۈچىنى ئاشۇرۇپ، ھەر خىل ياخشى ـ يامان تەسىرلەر ئالدىدا قەدەملىرىنى بەرقارار قىلىدۇ.

بەرقارارلىق ئى. بەرقارار ھالەت.

بەرگ ئى [پ] ① يېزىت. يوپۇرماق: ئاينۇر دەيدىغان گىپسىنى توختىتىپ، ئولتۇرغان پېتى سېكىلىك گۈلنىڭ بەرگلىرىنى پارچىلاپ يۇلۇشقا باشلىدى. ② ساپاق: يارنىڭ بېغىدا ئالما پىشىپتۇ، بەرگى ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشۈپتۇ.

بەرگلىمەك پ. ساپاق ۋە يوپۇرماق چىقارماق: ئاچتى پەن بېغىدا تۇنجى غۇنچىلار، بەرگلەپ پورەك بولۇپ ئۈز شۇنچىلا.

بەرگۈزمەك «بەرمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بەرمەك پ ① ئۆزىدە ياكى يېنىدا بولغان بىر نەرسىنى باشقىلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزماق، ئىختىيارىغا تاپشۇرماق: بېرىپ يامان بولغۇچە، بەرمەي يامان بول (ماقال). ② تەمىنلىمەك، تارقاتماق: دارامەت بەرمەك. مائاش بەرمەك. ③ ھاسىل قىلماق، نەتىجىگە ئېرىشتۇرمەك: ئۇنۇم بەرمەك. پايدا بەرمەك. مېۋە بەرمەك. ④ بىر ھەر مۇئەسسەسەگە ياكى ئورۇنغا كىرگۈزمەك، ئورۇنلاشتۇرماق: يەسلىگە بەرمەك. مەكتەپكە بەرمەك. ⑤ قەرز ياكى ئۆتنىنى تۆلەمەك؛ قايتۇرماق: تۇغۇلۇپ ئۆلمىگىنىڭ كۆرەي، قەرزدار بولۇپ بەرمىگىنىڭ كۆرەي (ماقال). ⑥ بىر ھەر تۈس، كۆرۈنۈش، كەيپىيات ھاسىل قىلماق؛ بەخش ئەتمەك، بېغىشلىماق: ئارام بەرمەك. تەسىر بەرمەك. ⑦ نەشر قىلدىغان نەرسىگە كىرگۈزمەك؛ باسماق، ئېلان قىلماق: بۇ ماقالىنى ژۇرنىلىمىزنىڭ 3 ـ سانىدا بېرىمىز. ⑧ ئوقۇتماق، ئۆگەتمەك؛ تەربىيەلىمەك: سىز بىزگە خۇش خەت بىلەن ھېسابتىن دەرس بېرەتتىڭىز. ⑨ (خوتۇن ـ قىزلارنى) ياتلىق قىلماق، تالالىق قىلماق، ئەرگە چىقارماق: ئاتاڭنى ئۆلتۈرگەنگە ئاناڭنى بەر (ماقال). ⑩ سۈنماق، ئۈزاتماق، ئىلتىپات قىلماق: ئەكبەر خۇشياقماسلىق بىلەن قولىنى ئونىڭغا بەردى. ⑪ يوللماق، ئەۋەتمەك: تېلېفون بەرمەك. سىگنال بەرمەك. خەت بەرمەك. ئەرز بەرمەك. ⑫ بايان قىلماق، ئېيتماق، دېمەك، ئۇقتۇرماق: رازىلىق بەرمەك. رۇخسەت بەرمەك. ئىجازەت بەرمەك. ⑬ ئىگە قىلماق، ئېرىشتۇرمەك: ۋەزىپە بەرمەك. ئۇنۋان بەرمەك. ⑭ ساتماق: ـــ قانچە پۇلغا بېرىسىز؟ ـــ دېدى ئۇ قوينى كۆتۈرۈپ بېقىپ. ⑮ كۆرسەتمەك، ئاڭلاتماق: بۇگۈن رادىيودا كونسېرت ۋە ناخشا بەردى. ⑯ ئايرىم ئىسىملارنىڭ كەينىگە تىركىلىپ كېلىپ، شۇ ئىسىملارنى ئالالىتىك ئۇسۇلدا پېئىللاشتۇرىدۇ: ئەھمىيەت بەرمەك. تونۇشلۇق بەرمەك. ⑰ رەۋىشداشلار بىلەن بىرد-كىپ كېلىپ تۆۋەندىكى مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: 1) ھەرىكەتنىڭ باشقا شەيئى ئۈچۈن ياكى باشقا بىركىمگە قارىتىپ ئورۇنلىنىشىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ بولغان ئىشنى خوتۇنغا دەپ بېرىپتۇ. 2) ھەرىكەت ۋە مەلۇم بىر ئىشنىڭ بولۇشى ئۈچۈن پايدىلىق بولۇشنى بىلدۈرىدۇ: مۇشۇ يەردە تۇرۇپ بەرگىنىڭىز بىزنى ئەرشىلاغا كۆتۈرگىنىڭىز.

بەرنا سۈپ [پ] يېزىت. ياش، نەۋقىران؛ گۈزەل، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن: بۇگۈن ئالدىمغا ھەممە بەرنا يىگىتلەر يىغىلىدىغانغا ئوخشايدۇ؟

بەرھەق سۈپ [پ + ئە] ھەقىقەت؛ ھەق، چىن، ھەقىقىي: ـــ بەرھەق، بەرھەق، ـــ كېۋىرئاخۇن ئىمامنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى.

بەرھەم ئى [پ] دەخلى، توسالغۇ، زىيان: بەرھەم بەرمەك، بەرھەم يەتمەك. بەرھەم يېمەك.

بەرۋەن ئى. دىيال. پىچاق، قىڭراق قاتارلىق ئەسۋابلارنىڭ تىغ بىلەن دەستىسىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان قىسمى.

بەرى مىق. جان ت. داكا قاتارلىق رەختلەرنىڭ كەڭلىكىنى بىرلىك قىلغان، كەۋادرات قىلىنغان بىر پارچىسى ياكى قاتلىمى: ئىككى بەرى داكا.

بەربىر رەۋ [بەرى + بىر] ① ئوخشاش، پەرقسىز: گۆھەر نەدە بولسا ئۇ بەربىر گۆھەر. * ـــ ئۇ مەن ئۈچۈن بەربىر، گەرچە مەڭگۈ يۈز كۆرۈشەلمىسەكمۇ! ـــ دېدى ئاسىيە. ② ھەرقانچە قىلغان بىلەن، نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھامان: ئادەمنى ئاغرىق تۇتىدىغان بولسا بەربىر تۇتۇۋېرىدۇ.

بەربىكات ئى [ئە] ئىلتىپات، مەدەت: ـــ مانا شۇ دۇئانىڭ بەركاتى بىلەن خۇداغا شۈكۈر، كۈنىمىز ياخشى، ـــ دېدى ئۇ.

بەربكە ئى [ئە] ← **بەربىكەت**: بەربكە تاپماق.

بەربىكەت ئى [ئە] ① جىق نەرسىنىڭ ئورنىنى باسىدىغان، ئۇزلۇكسىز كۆپىيىدىغان ئۇنۇم: بەربىكەت بەرمەك. * خۇدا ساڭا بەربىكەت بەرسۇن، ياخشى ئىشلە، ـــ دېدىم مەن ئونىڭغا. ② مۇللۇق، كەڭ ـ كۈشادىلىك، بايلىقلىق: ئۆتتى چاغ ھەر كۈنلۈكى بەربىكەت بىلەن، ئەر ـ ئايالنىڭ ھەممىسى ئەمگەك بىلەن. ③ پايدا، مەھسۇلات، ھوسۇل، مېۋە، نەپ، نەتىجە: ئەمگەك بىلەن ھەربىكەت، ئالتۇن بىلەن بەربىكەت (ماقال).

بەربىكەتسىز سۈپ. بەربىكىتى يوق، بەربىكىتى تۆگىگەن، بەربىكەت قىلمايدىغان: بەربىكەتسىز نەرسە.

بەربىكەتسىزلىك ئى. بەربىكەت قىلماسلىق، بەربىكىتى يوقلۇق: قونىقمۇ يىرىك تارتىلغاچقا، ئۇ يىرىك ئۇننىڭ بەربىكەتسىزلىكىدە يەنىلا ئاچ قالاتتۇق.

بەربىكەتلىك سۈپ ① بەربىكىتى بار، بەربىكەت قىلىدىغان؛ ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرىدىغان: بەربىكەتلىك داستىخان. ② ئاز بولسىمۇ، كۆپكە توغرا كېلىدىغان؛ كۆپكە تېتىيدىغان؛ ئايىنىش-لىق: ئۇنىڭ ئۆچۈن كۈن ئايەك، ئاي يىلدەك بەربىكەتلىك بولۇپ تۇيۇ-لۇپتۇ. ③ پايدىلىق، مەھسۇلاتلىق، نەتىجىلىك، ئۇنۇملۇك، ھوسۇللۇق: زەرەپشان بويلىرى بەربىكەتلىك كۈز ئايلىرى كېلىشى بىلەن تېخىمۇ گۈزەللىشىپ كېتىدۇ.

بەربىكەلىك سۈپ ← **بەربىكەتلىك**.

بەريان سۈپ [پ] يېزىت. كاۋاپ، كاۋاپ بولغان، ئۆرتەنگەن، كۆيگەن: نەرگىسى كۆزلىرىڭ ياشقا تولۇپتۇ، شىكەستە دىلىڭ بەريان بولۇپتۇ.

بەز ① ئى <ئانات> جانلىق ئورگانىزملارنىڭ تېنى ئىچىدىكى بەز ھۈجەيرىلىرىدىن تۈزۈلگەن ۋە بەلگىلىك دەرىجىدە خىمىيەۋى ماددىلارنى ئاجرىتىپ چىقىرالايدىغان توقۇلما: تەر بەزى. شۆلگەي بەزى. * مۇشۇكنىڭ پۈلى يوق، بەزگە ئامراق (ماقال).

② ئى. ئورگانىزمنىڭ يالىلۇغلىنىشىدىن تومپىيىپ چىققان جاي: ئوغلۇم، تولا ئاقسىماي ماڭ، تېقىمىڭغا بەز چوشۇپ قالمىسۇن يەنە. ③ سۇپ. كۆچمە. گەپ ـ سۆز تەسىر قىلمايدىغان، قاشاڭ، يۇزى قېلىن: بەز قۇلاق. * تۇرسۇن ئاكامنىڭ بالىسى بىر بەز ئادەم بوپتۇ. ④ سۇپ. سۇ سىڭمەيدىغان، قاتمايدىغان ھەم يۇمشىمايدىغان: بەز تۇپراق. بەز لاي.

بەز ماربغان مۇشۇكتەك ئاچ كۆزلۈك، تەمەخورلۇق بىلەن: غۇلام: ــ مانا ئەمدى ئالدىڭىزغا ئاش كەلگەندە، بەز ماربغان مۇشۇكتەك تۇكۇلۇپ ئولتۇرغىنىڭىز نېمىسى ؟ ــ دېدى ئادىلغا.

بەز يېگەن مۇشۇكتەك لام ـ جىم دېمەي، ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمەي: ــ نېمە بەز يېگەن مۇشۇكتەك قاراپ تۇرىسىز، گەپ قىلسىڭىزچۇ؟ ــ دېدى ئامىنە يولدىشى ئابلىمىتقا يىغلامسىراپ تۇرۇپ.

بەزەن ئال [ئە] ← **بەزى:** بەزەن كۆكتىن ئۇچار ئىكەنسەن، يەرگە ئاققان يۇلتۇزدەك گويا. بەزەن چەكسىز ئۇپۇق قويىنىدا، ئېچىلىسەن ئاق گۈلدەك گويا.

بەزەن ـ بەزەن بەزى ـ بەزى، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ، گاھ ـ گاھ: ئۇ كەينىگە قارمايتتى. كۆك قەرىدە بەزەن ـ بەزەن يالتىرىغان چاقماق نۇرلىرى ئۇنى ئارقا تەرەپىدىن غىل ـ پال يورۇتۇپ قالاتتى.

بەزدۇرمەك «بەزمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۆيدۇرگەنمۇ تىل، بەزدۇرگەنمۇ تىل (ماقال).

بەزدۇرۇشمەك «بەزدۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بەزدۇرۇلمەك «بەزدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بەزگەك ئى <تېب> ① جىددىي خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل، بەزگەك پىلازمودىيەسى كەلتۇرۇپ چىقىرىدۇ؛ پاشا ئارقىلىق يۇقىدۇ؛ مەزگىل بويىچە تۇتىدۇ. ئالامەتلىرى: بەدەننى تىترەك باسىدۇ؛ قىزىتمىسى قاتتىق تەرلىتىدۇ؛ باشنى ئاغرىتىدۇ؛ ئېغىزنى قۇرۇتىدۇ؛ ماغدۇرسىزلاندۇرىدۇ. ② شۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغان كىشى.

بەزگەك پىلازمودىيەسى <زوئول> بىر ھۈجەيرىلىك ھايۋان،ئادەمنىڭ قىزىل قان دانچىسىدا پارازىت ياشاپ، بەزگەك كېسىلىنى پەيدا قىلىدۇ.

بەزلەتمەك «بەزلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بەزلەشمەك «بەزلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بەزلەنمەك «بەزلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بەزلىك سۇپ. تەركىبىدە بېزى بار، بەز بولغان.

بەزلىمەك پ. كۆڭلىنى ياسىماق، كۆڭۈل ئېيتماق، تەسەللى بەرمەك: بالىنى بەزلىمەك.

بەزمە ئى [پ] دوستلار، يار ـ بۇرادەرلەر ياكى قۇرداشلارنىڭ نۆۋەت بىلەن بىر يەرگە جەم بولۇپ، يەپ ـ ئىچىپ، ناخشا، ساز بىلەن قىلغان ئويۇن تاماشىسى: بەزمە قىلماق.

بەزمەك پ. بىزار بولماق، ژاز كەچمەك، يالتايماق، زېرىكمەك: ئاتىسى تۇرۇپ ئوغلى سۆزلىگەندىن بەز (ماقال).

بەزمچى ئى. بەزمىلەرگە قاتنىشىدىغان، ئويۇن ـ بەزمىگە ئامراق كىشى، ئويۇنچى : بەزمىچىلەر يېرىم كېچىدىن ئاشقاندىلا ئاندىن تارقاشتى.

بەزى ئال [ئە] بىر قىسىم، ئايرىم: مەن ئۇ خەتنىڭ بەزى جايلىرىنى ئىككى قېتىمدىن ئوقۇپ بەردىم.

بەزى ـ بەزىدە گاھى ـ گاھىدا، ئاندا ـ ساندا، بىرە ـ بىرە.

بەزىبىر ئال [بەزى + بىر] مەلۇم بىر، ئايرىم بىر: ئابلىكىم سۆزلەۋاتقاندا، ئالماسنىڭ كۆز ئالدىدىن بەزىبىر خاتىرىلەر تىزىلىپ ئۆتتى.

بەزىدە رەۋ. ئايرىم ۋاقىتتا، گاھىدا: بەزىدە ئۇ گۈللەرگە قاراپ ئۇزاق ـ ئۇزاق تۇرۇپ كېتەتتى. * ئۇلار مۇشۇنداق بەزىدە يىقىلىپ، بەزىدە ئورنىدىن تۇراتتى.

بەس I ئى [ئە] ① بىرەر مەسىلە ھەقىدىكى تالاش ـ تارتىش؛ رىقابەت، مۇنازىرە: بەس تالاشماق. بەس قىلماق. ② بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن ھەركىم پىكرىدە تۇرۇش، ئۆز پىكرىنى باراۋەر، ئوخشاش ئورۇنغا قويۇش: بەس كەلمەك .

بەس تالاشماق رىقابەتلەشمەك، مۇسابىقىلەشمەك، مۇنازىرىلەشمەك: خاتىپ ئېيتقان ئارزۇسىنى شەھەر مۇئەككىلى چۈشەنمەي تۇرۇپلا مەلۇم سورۇندىكىلەر بىلەن بەس تالاشقان.

بەس سالماق بىرەر ئىش، ئەمگەك، ۋەزىپە قاتارلىقلارنى بېجىرىشنى بىر ـ بىرىگە ئىتتىرىشمەك، بىر ـ بىرىگە قاراپ ئىشلىمەك: ئەبىلغازى ھېيتەكلەرگە بۇرۇلدى ـ دە: ــ قويۇشە، بەس سېلىشماي، ما ئىشنى تۇگىتىۋېتەيلى، ــ دېدى.

بەس كەلمەك ① تەڭ، باراۋەر كەلمەك؛ تەڭلەشمەك، باراۋەر ـ لەشمەك: بۇ چۆل ـ باياۋاندىكى لەنىتى قۇم ئەجدىھاسىغا، رەھىمسىز قارا بۇرانلارغا پەقەت سىلەرلا بەس كېلەلەيسىلەر. ② بەرداشلىق بەرمەك، چىدىماق: ئاغرىققا بەس كەلمەك.

بەس II ئىم [پ] «بولدى، يېتەر، يېتەرلىك؛ قوي، توختات» مەنىسىدىكى ئۇندەش رولىدا كېلىدۇ: بەس! بولدى، بۇ يەر قالايمىقان تاكاللىشىدىغان ئورۇن ئەمەس ! ــ دېدى سودىيە قۇلان ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ.

بەسەي ئى [خەن] <بوت> ← **يېسىسۇئىلەك.**

بەسەيلىك ① سۇپ. بەسىيى بار، بەسەي تېرىلىدىغان: بەسەيلىك يەر. ② ئى. بەسەي تېرىلىدىغان ئېتىز، بەسەي ئۆسكەن جاي: بەسەيلىكتىن بىر تۇپ بەسەي يۇلۇپ چىق.

بەس ـ بەس بىر ـ بىرىدىن قېلىشماي ھەرىكەت قىلىش تۇسىنى ئالغان بىر خىل كەيپىيات: بەس ـ بەس بىلەن سېتىۋالماق.

بەس ـ بەستە بىر ـ بىرىدىن قېلىشماي، بەسلەشكەن ھالدا: بەس ـ بەستە سۆزلىمەك.

بەس ـ بەسچى داۋاملىق بەس ـ بەس بىلەن ھەرىكەت قىلىدىغان، باشقىلاردىن ئۈستۈن كېلىشكە قىزىقىدىغان، رىقابەتچى.

بەست ئى [پ] قەددى ـ قامەت، تەقى ـ تۇرق، گەۋدە: ئۇنىڭ بەستىدىن ياشلىقنىڭ ئاجايىپ كۈچى تېمىپ تۇراتتى.

بەستلىك سۇپ. قەددى ـ قامىتى بار، قەددى ـ قامەتلىك، گەۋدىلىك، قاۋۇل، ئۈستىخانلىق: يېشىغا نىسبەتەن بەستلىك، يوغان كۆزلىرىدىن نۇر چاقناپ تۇرىدىغان غەيرەت بۇ ئادەمنىڭ تاقىلا ـ تۇقىلا گەپلىرىدىن گۇمانلىنىپ، دادىسىنىڭ كۆزىگە مەنىلىك قاراپ قويدى.

بەسلەشتۇرمەك «بەسلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : شۇنىڭ بىلەن كەپتەر ئىگىلىرى كەپتەرنى لاچىن بىلەن بەسلەشتۇرىدىغان ئەخمىقانىلىقنى سادىر قىلىۋەرمەسلىك قارارىغا كېلىدۇ.

بەسلەشتۇرۇلمەك «بەسلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بەسلەشمەك پ. بىر ـ بىردىن ئۈستۈنلۈك تالاشماق، مۇسا ـ بىقىلەشمەك: شۇنداق قىلىپ مەمەتجان بىلەن ئامانگۈل ئورمىدا بەسلىشىپ قالدى.

بەس ـ مۇنازىرە ھەركىم ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويىدىغان قىزغىن مۇنازىرە، تالاش ـ تارتىش، دەتالاش: لوپنۇر توغرىسىدىكى بەس ـ مۇنازىرە باشلانغىنىغا يۈز يىلدىن ئاشتى.

بەسىنمەك پ. دىيال. بەزمەك، زىرىكمەك : ئۆزۈم ئىشتىن بەسىنىپ قالدىم.

بەسي رەۋ [ئە] ئىنتايىن، ناھايىتى، تولىمۇ، بەك : بۇلارنىڭ ئۆز خەلقىنىڭ قوللىشى، چۈشىنىشىگە ئېرىشمىكى بەسي مۇشكۈل ئىدى.

بەش سان. تۆتتىن كېيىن ئالتىدىن بۇرۇن كەلگەن سان، «5» رەقىمى.

بەش ئېغىز دىيال. گەپكە ئارىلاشقاق، يېتىم ئاقساقال، ساقالغا ياماشقۇچى.

بەشئاتار ئى [بەش + ئاتار] بەش تال ئوق قاچىلىنىدىغان ۋە بىر ـ بىرلەپ ئېتىلىدىغان مىلتىق.

بەشاك ئى. دىيال. مەھەللە دەرىجىلىك يۇگۇر ـ يېتىمچى : كىچە ئۇخلىماي ماڭدۇق، بۇ بەشاكنىڭ زۇلمىدا.

بەشەيلەن سان. بەش كىشى: بىز بەشەيلەن ئالدىراپ كەلدۇق، قالغانلار ئەمدى كېلىۋاتىدۇ.

بەشبارماق ئى [بەش + بارماق] بىر خىل تاماق، چۆپ ئاش.

بەشتاش ئى [بەش + تاش] قىزلارنىڭ كىچىك ھەم يۇمىلاق بەش دانە تاش بىلەن ناخشا ئېيتىپ ئويناىدىغان بىر خىل ئويۇنى: بەشتاش ئوينىماق.

بەشلەك ئى [بەش + لەك] قارتا ئويۇنلىرىنىڭ بىر خىلى.

بەشلىك ① سۈپ. بەش كىشى ياكى بەش نەرسىدىن تەركىب تاپقان. ② سۈپ. ئۈستىگە «5» بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن؛ «5» ئۆلچەم قىلىنغان (قارتا ئويۇنىدا): بەشلىك قاغا. ③ ئى <ئەد> بەش مىسرادىن تەركىب تاپقان شېئىر تۈرى؛ مۇخەممەس.

بەشلىمەك پ. سانىلىدىغان نەرسىلەرنى بەشتىن ـ بەشتىن قىلىپ قويماق : ئايىمخان ناۋايخانىدىكى بەشلەپ قويغان نانىنى قولىغا ئالدى ـ دە، داستىخانغا يۆگىدى.

بەشمەرەك ئى. دىيال. بەش بارماق.

بەشىرە ئى [ئە] ① يۈز، چىراي، قىياپەت: كۆلگەندە ئۇلارنىڭ بەشىرىسى ئاشۇنداق بولۇپ كېتىدۇ. ② كىشىنىڭ روھىي ھالىتى، تەبىئىتى ۋە ئىچكى قىياپىتىنى ئىپادىلەيدىغان سىرتقى كۆرۈنۈش: كۆزلىرى نېمىدېگەن كۆك، چېقىر كۆز، دەپ يېقىمسىز ئويلىدى مەتقۇربانىباي، چېقىر كۆزلۈك شەيتاننىڭ بەشىرىسى دەيدىغان. ③ يامان خاراكتېر، يامان نىيەت: ئۇنىڭ بۇ قىلمىشىدىن ھەقىقىي بەشىرىسىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

بەشىنچى سان. تۆتىنچىدىن كېيىن ئالتىنچىدىن ئىلگىرى بولغان، بەشىنچى نومۇرلۇق: بەشىنچى ئورۇن. بەشىنچى كۆرۈنۈش.

بەشىنچى تەرەپ چېيى تويىنىڭ ۋاقتىنى بېكىتىش ۋە تويلۇق سېلىش چېيى.

بەشىنچىلىك ئى. بەشىنچى ئورۇن، دەرىجە.

بەقەسەم ئى. يىپەك ۋە ئارىلاشما يىپتا يول ـ يول توقۇلغان بىر خىل يەرلىك رەخت.

بەقەم ئى [پ<ئە] <بوت> ① قىزىل رەڭ ماتېرىياللىرىنى ئايرىۋېلىشقا بولىدىغان بىر خىل ياغاچ. ② قىش ـ ياز كۆكىرىپ تۇرىدىغان غوللۇق دەرەخنىڭ بىر خىلى. ئۇنىڭ غولى قارامتۇل قىزىل، ياغىچى چىڭ كېلىدۇ. ③ يۇلغۇننىڭ قۇرۇم ئاستىدىن كولىۋېلىنىدىغان قىزىل يىلتىزى، قىزىل كۆتىكى.

بەقۇۋۇەت سۈپ [پ + ئە] زور جىسمانىي كۈچكە ئىگە بولغان، جىسمانىي جەھەتتە ساغلام ھەم كۈچلۈك: بەقۇۋۇەت ئادەم.

بەك I رەۋ. ناھايىتى، ئالاھىدە، ئىنتايىن، قالتىس، تازا، راسا: بەك قاتتىق. بەك ياخشى. بەك چاپماق. بەك خارلانماق.

بەك II سۈپ. چىڭ، پىشىق، مەزمۇت، مۇستەھكەم: جېنى بەك. * يەپ تۇر، بەك تۇر (ماقال).

بەكە ئى ← **قەلەمتىراش.**

بەگ ئى. تارس ① بۇرۇنقى مەمۇرىي ئەمەل ۋە شۇنداق ئەمەل ئالغان كىشى. ② مۇراجىئەت ۋە ھۆرمەت سۆزى. ③ كىشى ئىسىملىرىنىڭ كەينىگە كېلىپ، ھۆرمەت نامىنى بىلدۈرىدۇ: توختى بەگ. قاسىم بەگ.

بەگ ـ بىگات بەگ ۋە بەگ قاتارلىق ئەمەلدارلار: پۇتۇن قەشقەرگە تەۋە بەگ ـ بىگاتلار، ئۇلار تارقاتقى بۇ پەرمانىنى پاتلا.

بەگچەك ① ئى. بەگ ـ ئەمەلدارنىڭ بالىسى، بەگ ئەۋلادى، بەگ بالىسى، بەگزادە. ② سۈپ. تەكەببۇر؛ ھارامزادە.

بەگزادە I ئى. بەگ، باي ئەمەلدارلارنىڭ بالىلىرى؛ بەگ نەسلى.

بەگزادە II ئى <بوت> قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى، ئۆزى كىچىك، ئۇزۇنچاقراق، شاپىقى نېپىز، سىرتى تۈكلۈك، بىر ئاز تىلىم ـ تىلىم، ئىچى قىزىل ۋە كۆكۈچ بولىدۇ؛ تەمى بەك تاتلىق.

بەگلىك ① ئى. بەگلەرنىڭ ئورنى، ۋەزىپىسى؛ بەگلەرنىڭ قىلىدىغان ئىشى، ئەمىلى: ئۇ دائىم «خوجاھاپىز بەگ ئالدى ـ كەينىڭىزگە قاراپ ئىش قىلىڭ، بەگلىك كېتىدۇ، يۇرت قالىدۇ » دەيدىغان. ② سۈپ. بەگ قارىمىقىدىكى، بەگلەرگە ئاتالغان: بىزنىڭ يۇرتنى ئوتتۇز ئىككى بەگلىك دەپىشىدۇ.

بەگى ئى. دىيال. ئەينۇلغا ئوخشايدىغان بىر خىل مېۋە.

بەڭ ئى [پ] ← **نەشە.**

بەڭباش سۈپ [بەڭ + باش] ئۆزى بىلگەننى، كۆڭلى خالىغانىنى قىلىدىغان؛ باشباشتاق: بەڭباش ئادەم.

بەڭباشلىق ئى. ئۆزى بىلگەننى قىلىپ يۈرۈش ھالىتى، كۆڭلى خالىغانىنى قىلىش، باشباشتاقلىق.

بەڭشە ئى <بىم> جۇۋاۋا، بەڭشىر.

بەڭگى ئى [پ] ① نەشە چېكىدىغان ئادەم: ئۇ خوددى مەجنۇن شوراپ، توختىماي كۆلىدىغان قوتۇر چىراي بەڭگى قىياپىتىگە كىرگەندى. ② كۆچمە. تاماكا، ناس قاتارلىق نەرسىلەرنى كۆپ چېكىشكە ئادەتلەنگەن كىشى.

بەڭگىدۇانە ئى [بەڭگى + دۇانە] <بوت>چەيزە ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى ۋە يوپۇرمىقى دورا قىلىنىدۇ؛ تەمى ئاچچىق بولۇپ، زەھەرلىك، مەست قىلىپ ئاغرىق توختىتىدۇ؛ رېماتىزمنى داۋالايدۇ؛ يۆتەل ۋە دەم سىقىلىشنى پەسەيتىدۇ.

بەڭگىلىك ئى. نەشە ياكى تاماكا چېكىش ئىشى، ئادىتى.

بەل I ئى ① <ئانات>ئارقا ئومۇرتقىنىڭ تۆۋەنكى قىسمى؛ گەۋدىنىڭ كۆكرەك قاپقىسى بىلەن داس سۆڭەك ئوستىدىكى ئارىلىقى. ② بىرەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمى، تەڭ ئوتتۇرىدىن بۆلۈنگەن جايى: ياغاچنىڭ بېلىدىن كەسمەك. ③ كۆچمە. جىسمانىي ياكى ماددىي كۈچ: بېلى بوش. ④ ئېگەرسىمان تۆپىلىكنىڭ پەسەيگەن جايى: ماشىنا كېچىك بىر بەلدىن ئېشىپ ئۆتتى.

بەل باغلىماق بىرەر ئىشقا ئەستايىدىل كىرىشمەك، نىيەت قىلماق، ئىرادە تۇرغۇزماق.

بەل تۇتۇشماق كۆچ سىناشماق، چېلىشماق: نىياز پالۋان ھېلىقى زەڭگى بىلەن بەل تۇتۇشماقتا ئىدى.

بەل قويۇۋەتمەك بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشقا نىسبەتەن ئىشەنچ ـ ئىرادىسىنى بوشاشتۇرماق، يوقاتماق.

بېلى بوش بىرەر ئىشنى قىلىشقا ئىرادىسى ئاجىز؛ ئىرادىسىز، غەيرەتسىز: بېلى بوش ئادەم. * بېلى بوشنىڭ ئىشى بوش (ماقال).

بېلى چىڭ بىرەر ئىشقا كىرىشىشكە ياكى باشلاشقا تەييارلىقى، غەيرىتى بار: ــ قانداق ئوغلۇم، بۇ ئىشقا بېلىڭ چىڭمۇ؟ ــ دېدى بوۋاي سىناق نەزىرى بىلەن ئابدۇرەھىمغا قاراپ.

بېلىگە تەپمەك بىراۋ بىرەر ئىشقا ئىنتىلىۋاتقان، جىددىي كىرىشىۋاتقان پەيتتە توسقۇنلۇق قىلماق؛ قارشىلىق قىلماق؛ زەربە بەرمەك: ھاشىم ئاكام زەردە بىلەن ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى.

بېلى ئېگىلمەك ئىغىر چىلىق، جاپا ـ مۇشەققەت، دەرد ـ ئەلەمنى كۆتۈرەلمەي قىيىن ئەھۋالدا قالماق.

بەل II ئى ① ئەنجان تېمى سېلىشتا تامغا لاي ئېتىپ بېرىشكە ئىشلىتىدىغان ئۇزۇن ياغاچ ساپلىق تۆمۈر سايمان، يۇزى ئادەمنىڭ ئىككى ئالقىنىدەك چوڭلۇقتا بولىدۇ. ② كۇل ئالىدىغان كىچىك گۈرجەك، بەل گۈرجەك، بەلچەك.

بەل كەتمەن زىرائەت ۋە كۆكتاتلارنىڭ تېگىنى يۇمشىتىش، ئوتنى ئوتاش قاتارلىق ئىشلاردا ئىشلىتىلىدىغان يۇزى كىچىك، سېپى ئۇزۇن كەتمەن.

بەلەن سۆپ [پ] ئوبدان، ياخشى، ئېسىل: بەلەن ئادەم.

بەلەنلىك ئى . يۇقىرىلىق، ياخشىلىق.

بەلباغ ئى [بەل + باغ] ① بەلگە باغلايدىغان پوتا. ② ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ ئېگەر ۋە مۆللىرىنىڭ ئوستىدىن باستۇرۇپ باغلايدىغان ياكى ھارۋىنىڭ شوتىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان تاسما. ③ ھەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىن ئۆتكەن دەپ پەرەز قىلغان سىزىق، ھالقا: ئىسسىق بەلباغ. ئورمان بەلبېغى.

بەلباغلىق سۆپ ① بەلبېغى بار، بەلباغ باغلىغان ياكى بەلباغ بىلەن باغلانغان. ② بەلباغ قىلىشقا بولىدىغان، بەلباغ ئۇچۇن تەييارلانغان، بەلباغ قىلىشقا باب كېلىدىغان.

بەلتوسما ئى [بەل + توسما] <سۆ> سۆنىڭ قاشنى چېقىپ كەتمەسلىكى ئۇچۇن قاشنىڭ خەتەرلىك يېرىدىن ئېقىنىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈپ ياسالغان «T» شەكىللىك توسما.

بەلچە I ئى. ئايىغ كىيىمنىڭ پاشنا ۋە چەم چۆرسىنى تۇزلەپ سىلىقلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان تۇتقۇچلۇق تۆمۈر ئەسۋاب.

بەلچە II ئى. كۆكتات ۋە زىرائەت مايسىلىرى ئارىسىدىكى ئوت ـ چۆپلەرنى ئوتاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان تۆمۈر ئەسۋاب؛ ئوتىغۇچ.

بەلچە III ئى. دىيال ① مەش ۋە ئوچاقتىن كۇل ئالىدىغان بەل گۈرجەك. ② ھارۋىنىڭ ئىككى شوتىسىغا ئورنىتىلغان، شوتىغا قېتىلغان ھايۋاننىڭ بېلىگە تارتىلىدىغان تاسما، بەلباغ.

بەلچە IV ئى. دىيال. تاغ باغرى.

بەلچەك ئى. دىيال. كۇل ئالىدىغان كىچىك گۈرجەك، بەل گۈرجەك، كىچىك كۈرەك.

بەلچىر ئى. ئىككى ئېقىنىنىڭ قوشۇلغان يېرى، جايى؛ ئاچال.

بەلدەتمەك «بەلدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بەلدەشمەك «بەلدىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بەلدەك ئى. دىيال. ئەپكەش، بالداق.

بەلدەكگۈچ ئى. دىيال. رەگەتكە.

بەلدەم ئى ① بىرەر نەرسىنىڭ بۆلۈنىدىغان جايى؛ بوغۇم، ئۆگە. ② بىرەر نەرسىنىڭ بۆلۈنىدىغان جايىدىن كېسىلگەن بۆلەك.

بەلدەنمەك «بەلدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بەلدىر ئى. دىيال. دوقمۇش، توت كوچا دوقمۇشى.

بەلدىمەك پ ① بىرەر نەرسىنىڭ مەلۇم جايىلىرىغا بەلگە سېلىپ، بەلدەم ـ بەلدەم قىلىپ قويماق. ② بىرەر نەرسىنى بەلدەم ـ بەلدەم قىلىپ كەسمەك. ③ تاياقنىڭ شويىنا چىگدىغان يېرىگە كېسىك چىقارماق.

بەلغەم ئى [ئە] <تىب> ئۆپكە ۋە نەپەس يوللىرىدىن ئاجرىلىپ چىققان شىلىمسىمان سۇيۇقلۇق بولۇپ، نورمال ئەھۋالى ئاستىدا ئاجرىلىپ چىقىشى ئازراق بولىدۇ؛ ئۆپكە ياكى نەپەس يولى ياللۇغلانغاندا كۆپىيىدۇ.

بەلغەملىك سۆپ. بەلغەم بار ياكى بەلغەم ئارىلاشقان، بەلغەم ئارىلاش : بەلغەملىك تۇكۇرۇك.

بەلكى باغل [پ] ① بۇرۇلۇش مەنىسىدە كەلگەن جۈملە بىلەن جۈملىنى ۋە جۈملە بۆلەكلىرىنى باغلاش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇ: ئۇنىڭ دادىسى ئوقۇتقۇچى ئەمەس، بەلكى ئىشچى. ② «ئېھتىمال» دېگەن مەنىدە يۇكلىمە رولىدا كېلىدۇ: بەلكى ئۇ مېنىڭ كەلگىنىمنى ئاڭلىمىغان بولسا كېرەك.

بەلكىم باغل [پ] ← **بەلكى**: ئۇنىڭ كەلتۈرگەن مىسالى ئۆز پىكرىنى ئىسپاتلىمىدى. بەلكىم رەت قىلدى. * بەلكىم ئۇ يېپەك كىيىملىرىنى كىيىپ كەلگەن بولسا ئۇنىڭ ئەكسىچە بولغان بولاتتى.

بەلگە ئى ① تونۇشلۇق بولۇش ۋە پەرقلىنىپ تۇرۇش ئۇچۇن شەكىللەندۈرۈلگەن نىشان، ئالامەت؛ تامغا. ② بىرەر مەنە، مەزمۇن ياكى مىقدارنى ئىپادىلىگۈچى گىرافىك، ئالامەت، ئىشارە: سوراق بەلگىسى. تەڭلىك بەلگىسى. ③ نەرسە، ۋەقە، ھادىسىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى، سۈپىتى: ئۇلارنىڭ بەلگىلىرى زادى قانداق بولىدۇ؟ ④ <لوگ> ئوبىيېكتنىڭ بىر ـ بىرىگە ئوخشايدىغان ياكى بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىدىغان خۇسۇسىيەتلىرى لوگىكىدا «بەلگە» دەپ ئاتىلىدۇ. ⑤ ئىچكى ھېسسىيات، كەچۈرمىشلەرنىڭ، پىسخولوگىيەلىك ھالەتلەرنىڭ تاشقى ئالامىتى، ئەسىرى: ئايشەمنىڭ چىرايىدىن دەرد ـ

ئەلەم بەلگىلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ⑥ دېرەك بېرىدىغان ئالامەت، نىشان: مەمەتنىڭ چىرايىدىكى سېرىقلىق — كېسەللىكنىڭ بەلگىسى. ⑦ يەر ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدىغان ئاق ۋە قىزىل قىلىپ سىزلانغان ئالا كالتەك ياكى مەخسۇس ئۆلچەملىك سىزغىلار سېلىنغان ئۇزۇن تاختاي.

بەلگۈنەك ئى. دىيال. ئېدىر باغرى.

بەلگىسىز سۈپ ① بەلگىسى يوق، بەلگە قويۇلمىغان، بەلگە سېلىنمىغان. ② نامەلۇم، ناتايىن، ئېنىق ئەمەس: ئۇنىڭ نەگە يوقلىپ كەتكەنلىكى بەلگىسىز.

بەلگىسىز ئالماش <تىل> ئېنىقسىزلىقنى بىلدۈرىدىغان ئالماش. مەسىلەن: ئاللىقاچان، ئاللىكىم، ئاللىقانداق، قايسىبىر، پالانى، بىرمۇنچە...

بەلگىسىزلىك ئى ① بەلگىسى يوقلۇق ؛ بەلگە قويۇلمىغان، بەلگە سېلىنمىغان ھالەت. ② ئېنىقسىزلىق، نامەلۇملۇق.

بەلگىلەتمەك «بەلگىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بەلگىلەشمەك «بەلگىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كۆپچىلىك ئۆزلىرى بەلگىلەشكىنى ياخشىراق، دېدىم مەن.

بەلگىلەنمەك «بەلگىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئىش شۇنداق بەلگىلەندى.

بەلگىلىك سۈپ ① بەلگىسى، نىشانى بار؛ بەلگە قويۇلغان، بەلگە ـ نىشان سېلىنغان: بىر چاغدا كىرىپىت بەلگىلىك سومكا كۆتۈرگەن بىر ئەسكەر كىرىپ كەلدى. ② مەلۇم، مۇئەييەن، ئېنىق: ھەزرەتلىرى دېيىشىپ قويغان بەلگىلىك سائەت ئىچىدە شەھەرگە تېگىش قىلسىلا.

بەلگىلىمە ئى. بىرەر ئىش ياكى مەلۇم مەسىلە ھەققىدە بىرەر ئورگان، تەشكىلات ۋە مەلۇم بىر يىغىن بامەسلىھەت قوبۇل قىلغان توختام، تۈزۈم، قارارلار ۋە ئۇنىڭ تېكىستى: ـــ قەغەزدىكى بەلگىلىمە بۇ يەردە ئاقمامدۇ؟ـــ دېدى ئۇ نارازى قىياپەتتە.

بەلگىلىمەك پ ① بىرەر شەرتلىك بەلگە، ئىشارەت بىلەن ئىپادىلىمەك: خېمىيەدە ھىدروگېنىنى «H» بىلەن بەلگىلەيدۇ. ② بىرەر خۇسۇسىيەت، ماھىيەتكە ئاساسەن مەلۇم يەكۈننى ئىپادىلىمەك: يازنىڭ كېلىشىنى باھار بەلگىلەيدۇ. ③ بىر قارارغا كەلمەك، قارار قىلماق: شۇ كۈنكى ئولتۇرۇشنىڭ مەزمۇنىنى بىز بەلگىلەيمىز. ④ بىرەر مەقسەت ئۈچۈن تالىلماق، كۆرسىتىپ بەرمەك: ئالىمنىت ئەختەمگە داۋاملىق تەكرار قىلىش ئۈچۈن دەرسلىك كىتابتىن بىرنەچچە جايىنى بەلگىلەپ بېرىپ، ئۆزى شەھەرگە كىرىپ كەتتى. ⑤ ئىشقا قويماق، تەيىنلىمەك: ئۇلار مېنى ئوقۇتقۇچىلىققا بەلگىلىدى.

بەلگىلىمىسىز سۈپ. بەلگىلىمىسى يوق، بەلگىلىملىرى بولمىغان.

بەلگىلىملىك سۈپ. بەلگىلىمىسى بار، بەلگىلىملىرى بېكىتىلگەن.

بەللۈت ئى [ئە] <بوت> دۇب دەرىخىنىڭ مېۋىسى، ئۇزۇن ۋە يۇمىلاق كېلىدۇ، ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ، ئۇرۇقنىڭ ئۈچەينى قورۇپ ئىچ سۇرۇشنى توختىتىش رولى بار.

بەللى ئىم [پ] ماختاش، ماقۇللاش، مەدھىيە، ئالقىشنى بىلدۈرىدۇ: بەللى، شۇنداق قىل ئوغلۇم!

بەللىك ئى ① شىمنىڭ ئۈستى، بەلباغ بېكىتىلىدىغان قىسمى: شىمنىڭ بەللىكى. ② ئات ـ ئۇلاغلارغا توقۇلىدىغان ئېگەر، چوم، مۆلە قاتارلىقلارنىڭ ئىككى قېشىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ياپىلاق تۆمۈر.

بەللىمەك I پ ① بېلىدىن ئالماق، بېلىدىن تۇتماق (چېلىشچىلار ھەقىدە). ② نىشانغا ئالماق، قارىغا ئالماق، مىلتىققا ئوق سالماق.

بەللىمەك پ II دىيال. بېكىتمەك، ئورناتماق: ئۇشكە بېشىغا ياغاچ قۇلاق بەللەپ تەكرار ئايلاندۇردى.

بەلىزگۈل ئى [بەلىز + گۈل] ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇزى پاكار، يوپۇرمىقىنىڭ كۆپ قىسمى تۈۋىدىن ئۆسىدۇ، شەكلى قوشۇق ياكى تۇخۇمغا ئوخشايدۇ؛ تىلسىمان گۈللىرى ئاق، ئاچ قىزىل ياكى قىزىل رەڭلەردە؛ كانايسىمان گۈللىرى سېرىق رەڭدە بولىدۇ.

بەلىش ئى. خېمىرىغا تۇخۇم، ئەبجەش ياغ، سودا، ئاق شېكەر، سۈت قاتارلىقلارنى ئارىلاشتۇرۇپ دۇخوپكىدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل يېمەكلىك.

بەمەل ئى. ئۇگە، بېغىش.

بەمەلچەك ئى ① قول بارماقلىرىنىڭ ھەربىر ئۇگىسى، بېغىشى. ② قۇشلار، ئۇچار قاناتلارنىڭ چوڭ بارمىقى.

بەمەلدىرەك پ. قامچا سېپىنىڭ تۇتىدىغان يېرى، ساپىقى.

بەن (بەنى) ئى [خەن] <ھەرب> پەيدىن كېچىك بولغان ھەربىي بۆلۈنمە؛ تەشكىل: بىر بەن ئەسكەر.

بەنجاڭ ئى <ھەرب> پەيدىن كېچىك بولغان ھەربىي بۆلۈنمىنىڭ باشلىقى، يېتەكچىسى.

بەنجاڭلىق ئى. بەنجاڭغا يۈكلەنگەن ئىش، ۋەزىپە: بەنجاڭلىق قىلماق.

بەند I [پ] ① ئى. بېكىتىلگەن، مىخلانغان جاي: چىن ئاشقىلار چاقار قەپەس بەندىنى، ئىشەنگەن ئەي قەمەرشاھ دەردىڭ تۈگىدۇ. ② ئى. باغلاق، سولاق، تۈگۈن، تۈزاق، قاپقان: يا بىر يامان دەردكە قالدى، ياكى ئۇنى بەندىكە سالدى، يا زىندانغا سولاپ ئالدى، نە بولدى يارىم كەلمىدى. ③ ئى. ئەسىرلىك، تۇتقۇنلۇق ھالىتى: مەن پۈت ـ قولۇم ئازادە بولغىنى بىلەن قەلبىم بەند قىلىنغان، كىشەنلەنگەن ئادەممەن ... ④ سۈپ. بىرەر ئىش بىلەن مەشغۇل، بوش ئەمەس: ئۇ جىددىي ئىش بىلەن بەند ئىدى. ⑤ ئى. بىرەر نەرسىگە بېرىلگەنلىك، مەپتۇنلۇق ياكى ئۇنىڭ تەسىرىگە ئېلىنغانلىق: تەسىرلىك ئىسكىرىپكا كۈيلىرى يەنىلا مېنى بەند قىلالمىدى. ⑥ سۈپ. باغلانغان، مۇپتىلا بولغان: ئەي جاپا دەستىدە سەرگەردان يىگىت، نەدىسەن، تۆھمەتكە بەند، قۇربان يىگىت؟

بەند II ئى [پ] ① <ئەد> قاپىيە، رىتىم ۋە مەزمۇن جەھەتتىن ئۆزئارا باغلانغان شېئىرىي پارچە: بىر بەند شېئىر. ② <مۇز> مۇزىكا ئەسىرى ياكى ئۇلارنىڭ مەلۇم بىر قىسمى.

بەندە ئى [پ] ① <دىن> دىنىي ئېتىقاد بويىچە خۇداغا ئىشەنگەن ۋە ئۆز ئىختىيارى ھەم تەقدىرى خۇدانىڭ ئىلكىدە بولغان ئادەم، خۇدانىڭ قۇلى: ئاغىنىلەر، خۇدايىم بەندىمنى كەچ قويسام قويارمەن، ئاچ قويماسمەن دەپتىكەن، قانداقلا بولمىسۇن قونال-

غۇغا كېلىۋالدۇق. ② (جانلىقلارغا نىسبەتەن) ئادەم، كىشى: مۇمىن بەندە. ③ كۆچمە. مەستانە، ئاشىق: كىتاب بەندىسى.

بەندەر ئى [پ] ① سودا بازارلىرىدىكى كوچىلارنىڭ كېسىشكەن دوقمۇشى. ② يول ئۇستىدىكى ئاچال ۋە قونالغۇ ئورۇنلاشقان جاي: ئۇلار پاراڭلىشىپ، ئاچا يولنىڭ بەندىرىگە كېلىپ قالدى.

بەندەرگاھ ئى [پ] ① كوچا ـ رەستىلەردىكى سودا ـ تىجارەت ئورۇنلىرى. ② يول ئۇستىدىكى ئۇتۇقۇ ـ قونالغۇلار جايلاشقان ئاچال.

بەندىچىلىك ئى ① بەندىلەر قىلىشقا تېگىشلىك مەجبۇرىيەت، ئىش ـ ھەرىكەت: خۇداغا ھالاللىق بىلەن ئاتمىش يىل بەندىچىلىك قىلدىم. ② ئىقتىدارسىزلىق، موھتاجلىق: پېقىر بەندىچىلىكتە ئۆزلىرىنىڭ ھۆزۈرىغا ئۇقۇشماي كىرىپ قاپتىمەن.

بەندىك ئى [خەن] ئورۇندۇق.

بەندىلىك ئى. دىيال. ساقلىقتىن خەۋەر بېرىپ يېزىلغان خەت.

بەنزە ئى [خەن] مەلۇم بىر ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن قۇرۇلغان تەشكىل: رەھبەرلىك بەنزە.

بەھر ئى [ئە] <ئەد> ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى ئاروز ۋەزىنىنىڭ ھەربىر تۈرى.

بەھەيۋەت سۈپ [پ + ئە] ① ناھايىتى كاتتا، زور، چوڭ: بەھەيۋەت تاغلار. ② ھەيۋەتلىك، ھەيۋەتلى قالتىس: بەھەيۋەت دۆڭە.

بەھرە ئى [پ] ① پايدا، مەنپەئەت، نەپ: بەھرە بەرمەك. ② لەززەت، مەززە، ھۆزۈر: بەھرە ئالماق.

بەھرىسىز سۈپ ① پايدا، مەنپەئەت ئېلىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم بولغان: باھاردىن بەھرىسىز كەتكەن چۆچۈر ئوغۇلنى ئەسلەيمەن. ② بەھرىسى، مەنپەئەتى يوق: ئوغۇل ـ قىزلار باغۋەن بولسۇن ئەل ئۈچۈن، بۇ دەرەخنى قالدۇرمىسۇن بەھرىسىز.

بەھرىلەندۇرمەك «بەھرىلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېلېكتىر چىراغلىرى ئۆزىگە خاس نۇرىدىن يولۇچىلارنى بەھرىلەندۇرۇپ تۇراتتى.

بەھرىلەندۇرۇلمەك «بەھرىلەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بەھرىلەنمەك پ ① بەھرىمەن بولماق: قۇياش نۇرىدىن بەھرىلەنمەك. ② لەززەت ئالماق؛ مەززە، ھۆزۈر قىلماق: ئېتىبار باھادىن بەھرىلەنمەك. * ئۇ كۈنلەردىن بىر كۈنى بېغىنى ئارىلاپ، ئۈنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىرىدىن بەھرىلىنىپ سەيلە قىپتۇ.

بەھرىلىك سۈپ. بەھرە ئالغان، بەھرىلەنگەن.

بەھرىمەن سۈپ [پ] بەھرە ئالغان. بەھرە ئالغۇچى: مانا بۇگۈن بۇ يەردىن كەنت ئەزالىرى بەھرىمەن.

بەھرىمەنلىك ئى. بەھرە ئېلىش، ھۆزۈرلىنىش: چەكلىمىسىز بەھرىمەنلىك ۋە تەڭداشسىز نوپۈز مەنسەدىكى ھوقۇق جۈڭگو مەنپەئىيىتىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بولۇپ قالدى.

بەھمەن ئى [پ] <بوت> بەھمەن ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ قان توختىتىش، تۈرۈپ قالغان قانىنى تارقىتىش رولى بار.

بەھۇزۇر رەۋ [پ + ئە] ① ھۆزۈرلىنىپ، راھەتلىنىپ، بىمالال: ئۇ كېچىچە دادىسى بىلەن بەھۇزۇر مۇڭدىشىدۇ. ② توسقۇنسىز، پەرۋا قىلماي، خاتىرجەم: بەھۇزۇر ئويناق.

بەۋا رەۋ [پ] مۇۋاپىق، لايىق، تەڭ: بەۋا كەلمەك.

بەۋا كەلمەك تاقابىل تۇرماق، تەڭ كەلمەك، توغرا تۇرماق: ھۆجۇمغا بەۋا كېلەلمىگەن دۈشمەن ئەسكەرلىرى قېچىشقا باشلىدى.

بەيئەت ئى [ئە] ۋەدە بېرىپ ئەل بولۇش، تەۋەلىكىگە ئۆتۈش: بەيئىتىنى قوبۇل قىلماق. بەيئەت قىلماق.

بەيئەت قىلماق ۋەدە بېرىپ ئەل بولماق، تەۋەلىكىگە ئۆتمەك، باش ئەگمەك: شۇنداقمۇ كىشىلەر بارىكى، ئۇلار ھەقىقەتكە باش ئەگدۇق، بەيئەت قىلدۇق دېيىشىدۇ، ئەمما ئۇلار ھەقىقەتنى ئۆزىنىڭ نەپسىگە بويسۇندۇرۇشىدۇ.

بەيتۇللا ئى [ئە] «ئاللانىڭ ئۆيى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، مەككە ئىسلام دىنىنىڭ مەركىزىگە ئايلانغاندىن كېيىن كەبىگە بېرىلگەن نام، يەنى كەبە.

بەيتۇلمال ئى [ئە] بېزىت. دۆلەت خەزىنىسى، خەزىنە.

بەيتۇلمۇقەددەس ئى [ئە] ① سۆز مەنىسى «مۇقەددەس ئۆي» بولۇپ، قۇددۇس (ئىبرۇسالىم) شەھرىنىڭ شۇ نام بىلەن ئاتالغان. ② مۇسۇلمانلارنىڭ قۇددۇس شەھرىدىكى مەشھۇر مەسچىتى، يەنى ئاقسا مەسچىتى.

بەيزۇ ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن يۇنەن ئەتراپىغا جايلاشقان.

بەيزى ئى <تارىخ> خان تەرىپىدىن گۈڭغا ئىزباسار قىلىپ بېكىتىلگەن ئەمەل ۋە شۇ ئەمەلگە تەينىلەنگەن كىشى. ئۇ ۋاقىت بولغان مەزگىللەردىمۇ ئوردا ئىشىغا قاتنىشىدۇ.

بەيگە ئى ① ئات چاپتۇرۇش مۇسابىقىسى: ئات بەيگىسى. ② كۆچمە. مۇسابىقە، بەسلىشىش: كېلىڭلار بەيگىگە دوستلار، سىنايلى جەڭدە غەيرەتنى، جاسارەتنى كۆرەك ئەيلەپ، تەشەككۇر مۇنبىرى كەلدى.

بەيگە ئالماق بىرىنچىلىكنى ئالماق، بىرىنچى بولماق، ئوزۇپ چىقماق.

بەيگىلىك سۈپ. ئات بەيگىسى ئۆتكۈزۈشكە مۇۋاپىق كېلىدىغان، لايىق (مەيدان، جاي ھەققىدە): بىر بەيگىلىك يەرگە ئۆستەڭمۇ ئېلىنغانۇ، لېكىن ئۇنى ياۋا چوشقىلار بىرلا كېچىدە تىلغاپ تىندۇرۇۋەتكەن.

بەينەلمىلەل ئى [ئە] تارس. خەلقئارا، ئىنتېرناتسىيونال.

بەينەلمىنەلچىلىك ئى. تارس. خەلقئارا، ئىنتېرناتسىيونالىزم: ئەلىشىر ناۋائىي بىز «بەينەلمىنەلچىلىك» دەپ ئاتايدىغان دۇنياۋى رىشتىنى خوتەن يېگىتى فەرھاد ۋە ئەرمىنىيە گۈلى شېرىنىنىڭ مۇھەببىتى ئارقىلىق پەللىگە يەتكۈزگەن ئەمەسمىدى ؟!

بەينسىرىق ئى <بوت> يوپۇرماق ۋە غوللىرى سېرىق ئۆسىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. توپلىشىپ ئۆسىدۇ؛ سېرىق چېچەكلەيدۇ؛ مال بەك يەيدۇ.

بوپا ئى ① رەخت، قەغەز قاتارلىق نەرسىلەرگە ئوراپ، تېڭىلغان، چىگىلگەن تۇگۇنچە، يۈك: رەخت ساتقۇچى سېرىق قەغەزگە ئورالغان يوغان بىر بوپىنى ئالدىدىكى كىشىگە ئۇزاتتى. ② كۆچمە. كۆڭۈلدىكى ئەندىشە، ھاجەتسىز غەم ـ غۇسسە: ئىدىيەۋى بوپا.

بوپبوش سۇپ. پۇتۇنلەي بوش، ئىچىدە ھېچ نەرسە يوق، پۇتۇنلەي قۇرۇق : ئۇ ئەمدى ئويغاندى، ئەتراپى بوپبوش ۋە قاراڭغۇ ئىدى.

بوپلاتماق «بوپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خوجايىن خىزمەتچىسىگە كىيىم ـ كېچەك ۋە باشقا يۇكلىرىنى چوڭ ـ چوڭ قىلىپ بوپلاتتى.

بوپلاشماق «بوپلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەزالار دۇركىرەپ يوتقان ـ كۆرپىلىرىنى بوپلىشىپ، كۆتۈرۈشۈپ چىقىشتى.

بوپلانماق «بوپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يولداش، ئاشۇ قىزىل قەغەزگە بوپلانغان يۇڭ يىپلارنى ئېلىڭ.

بوپلىق سۇپ ① بوپا قىلىنغان، بوپلانغان: چوڭ بوپلىق يۇڭ. ② بوپلاشقا مۇڭاپىق، لايىق: مەن ئەتە كىتابلارنى پوچتىدىن سېلىۋەتمەكچى، ئۇنى ئوراش ئۈچۈن سەن بىرقانچە بوپلىق قەغەز ئەكەلگىن.

بوپلىماق پ. رەخت، قەغەز قاتارلىقلار بىلەن بوپا ـ بوپا قىلىپ ئوراپ تاڭماق: بىر كېچىسى نەسىردىن ئەپەندىمنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىرىپ بار ـ يوقىنى بوپلاپ كۆتۈرۈپ مېڭىپتۇ.

بوتا I ئى ① تۆگىنىڭ بالىسى، بوتلاق.

بوتا II ئى. دىيال ① ھاۋانچا تېشى. ② زەرگەرلىك دۇكان ـ لىرىدا مېتال ئېرىتىش ئۈچۈن چوقىدىن ياسالغان رومكا شەكىللىك كىچىك قاچا؛ چاناق.

بوتانكا ئى [ر<گىرىك] ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈزۈلۈشى، ئۆسۈشى ۋە ھاياتىي رولىنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى؛ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى، تەدرىجىي تەرەققىياتى، تارقىلىشى ۋە ئۆسۈملۈكلەردىن پايدىلىنىش قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

بوتقا ئى. تويدا قىزىنى كۆچۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن ھاردۇق سۇراش يۈزىسىدىن گۈرۈچ، ماي، گۆش قاتارلىقلار بىلەن ئېتىلىدىغان بىر خىل تاماق.

بوتقاش ئى [بوتقا + ئاش] ← **بوتقا**: پاتىمخان: ـــ ھازىر ھەممىسى بوتقاش ئىچىشۋاتىدۇ، ـــ دېدى.

بوتكا ئى [ر] ① ياغاچ، تاختاي ياكى قاڭالتىردىن ۋاقىتلىق ئىشلىتىشكە ياسالغان يۆتكەشكە بولىدىغان كىچىك ئۆي: تامنىڭ بىر چېتىدە قاراۋۇل بوتكىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ② كىچىك دۇكان: جۇرئەت گېزىت ساتىدىغان بوتكىدىن بىر نۇسخا «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»نى سېتىۋالدى. ③ مېتېئورولوگىيە ئورۇنلىرىدا مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان، پىرىبورلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان سانduق: بوتكا تېرمومېتىرى. بوتكا پىسخرومېتىرى.

بوتكام سۇپ. دىيال. ئېغىر، سۆرەلمە، سۆرەم، سۆرەمپالاز.

بوتكىلىق سۇپ. بوتكىسى بار، بوتكا ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

بوتۇك ئى [خەن] ① كونا جەمئىيەتتە ئېكسپىلاتاتسىيە ـ چىلەر تەرىپىدىن ئىشچىلار ۋە ئەمگەكچىلەرنى باشقۇرۇپ ئىشقا سېلىشقا بەلگىلەنگەن كىشى. ② مەلۇم بىر ئىشنى كۆتۈرە ئېلىپ ئەمگەك كۈچى يالىلغۇچى شەخس.

بوتۇكلۇق ئى. مەلۇم بىر ئىشنى كۆتۈرە ئېلىپ ئەمگەك كۈچى يالىلاش: ـــ بوتۇكلۇقمۇ ئىشمۇ، ـــ دېدى ئۇلاردىن بىرى.

بوتۇنچاق ئى. بوتلاق، تۆگىنىڭ بىر ياشقا توشمىغان بالىسى.

بوتۇلكا ئى [ر] ئەينەكتىن ياسالغان بوغۇزى تار شىشە.

بوتۇلكىلىق سۇپ. بوتۇلكىسى بار، بوتۇلكىغا قاچىلانغان: ئەسەت چوڭ بوتۇلكىلىق ھاراقتىن ئىككىنى ئالدى.

بوتى ئى [ر] ئايالىلار ۋە بالىلار كىيىدىغان قىسقا قونچلۇق، قونچىنىڭ ئۈستى تەرىپىگە ۋە بوغقۇچلايدىغان جايىغا تېرە تۇتۇلغان قىشلىق بەتىنكە.

بوتىچاق ئى ← **بوتلاق**.

بوتىلاتماق «بوتىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بوتىلاق ئى. تۆگىنىڭ يېڭى تۇغۇلغان بالىسى.

بوتىلىماق پ. تۇغماق، تايلاقلىماق (تۆگە ھەقىقىدە): يىل ياخشى كەلگەنلىكتىن بۇ يىل قايمال (ھېڭگان)لار بالدۇر بوتلاپ بولدى.

بوجا I ① ئى. ھارۇڭغا قوشقان ئىچ ئاتنىڭ يۇگىنىگە بېكىتىلگەن ئۇزۇن ئىككى تال تاسما. ② سۇپ. قاقلاپ قۇرۇ ـ تۇش ئۈچۈن تاسما قىلىپ تىلىنغان: بوجا گۆش.

بوجا II ئى. ئىشەنچ، كاپالەت، مۆلچەر : تۇغۇتقا بوجا يوق (ماقال).

بوجاڭ ئى [خەن] <تارىخ> كونا جەمئىيەتتىكى يەرلىك مەمۇرىي ئەمەل ۋە شۇ ئەمەلگە ئىگە بولغان ئادەم. ئادەتتە يۈز ئۆيلۈك ئادەملەرنى باشقۇرىدۇ. شۇڭا ئۇ«يۈزبېشى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بوجاڭلىق ئى. بوجاڭغا يۈكلەنگەن ۋەزىپە، خىزمەت.

بوچاق ئى. دىيال. بوۋاق.

بوچى ئى. تارس. ۋاڭغا تاماق تەييارلىغۇچى.

بوچىخانا ئى. ۋاڭغا تاماق ئېتىدىغان ئورۇن.

بوچىگۆش ئى <يېمە> سۇر گۆش، نېپىز تىلىپ تۇزلاپ ۋە ئاپتاپقا قاقلاپ قۇرۇتۇلغان گۆش.

بوختاق ئى. ھايۋانلارنىڭ قول ۋە پۇت ئىلىكلىرىنىڭ يۇقىرى قىسمى؛ يۇقىرىقى بىلەك، «ئارتقىمال» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بوختان ئى <ئانات> ئۇستۇنكى بىلەك.

بوخولور ئى. دىيال. شاپ.

بوخۇلۇ ئى <ئانات> بۇغدىيەك.

بودا ئى. دىيال. تۆگە، كالا، ئات قاتارلىق چوڭ چارۋا؛ چوڭ مال، قارا مال.

بوداتماق «بودىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى:كەنت باشلىقى بوغالتىر قاتارلىق بىرقانچە كىشىگە بۇ ئوغۇتنىڭ قانچە تاغار كېلىدىغانلىقىنى بوداتتى.

بودارغان ئى <بوت> لويلا ئائىلىسىگە كىرىدىغان يېرىم چانتال.قۇرغاق شورلۇق جايلاردا ئۆسىدۇ، شىنجاڭغا كەڭ تارقالغان.

بوداشماق «بودىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قوينى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈشكەن ئىككى قاسساپ ئوتتۇز بەش كىلوگىرام كەلگۈ ـ دەك دەپ بوداشتى.

بوداق ئى. بىرەر نەرسىنىڭ مىقدارى، ھالىتى توغرىسىدا قىلىنغان قىياس، مۆلچەر، پەرەز: بوداق بوداققا كەلمەك. * ئۇ باشقىچە بىر بوداققا كەلدى.

بودالماق «بودىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆيىمىزنىڭ ئارقىسىدىكى كىچىك مېۋىلىك باغ بوغالتىرنىڭ قەدىمىلەپ كۆرۈشچە بەش پۇڭ بودالغانىدى.

بودەك I ئى. ئالتۇن، كۈمۈش، تۇچ، مىسلارنى شار

شەكىلگە كەلتۈرىدىغان قېلىپ.

بوددەك Ⅱ سۈپ. تولۇغان، تولۇق ئەت ئالغان، دانلىق، سېمىز، تولۇق، بۈدرۈق: بوددەك ئۈجمە.

بوددەكشىمەك پ. تولۇق ئەت ئالماق، تولماق: سۇ ۋاقتىدا كىرگەچكە بۇغداي دانلىرى بوددەكشىكە باشلىدى.

بودراڭغۇ سۈپ. دىيال. غۇۋا.

بودولغۇ ئى. دىيال. تاقابىل : بودولغۇ كەلمەك.

بودىماق پ. پەرەز قىلماق، قىياس قىلماق، مۆلچەرلىمەك: بۇۋاي يىكلىرىنىڭ نەرخىنى قايتا بوداپ كۆرۈپ پىسەنگىدە كۆلدى.

بور I ئى [ر<لات] <خىم> مېتاللوئىد ئېلېمېنت.كىرىستال ئەمەسلىرى يۇمشاق ۋە پاراشوكقا ئوخشاشراق بولۇپ، يېشىل قوڭۇر رەڭدە؛ كىرىستال ھالەتتەكىلىرى ناھايىتى قاتتىق بولۇپ، پارقىراق كېلىدۇ.

بور Ⅱ ئى <گېئول> ① كالتسىي كاربوناتنىڭ يەنى ھاك تاشنىڭ ئاق ۋە يۇمشاق بىر تۈرى. ② ھاك تاشنىڭ ئاق ۋە يۇمشاق تۈرىدىن ياسالىدىغان ھەمدە دوسكىغا خەت يېزىشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل بۇيۇم.

بور دەۋرى <گېئول> ئوتتۇرا ھايات ئېراسىنىڭ ئۈچىنچى دەۋرى، تەخمىنەن 60 مىليون يىلغا سوزۇلغان.

بورا ئى. ئاقلاپ يېرىلغان قومۇش ياكى چىغدىن توقۇلغان توقۇلما بۇيۇم.

بورات ئى [ر<لات] <خىم> بورات كىسلاتا. نېئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى H_3BO_3. ئاق رەڭلىك كىرىستال؛ بېلىق قاسرىقى شەكلىدە بولىدۇ؛ سۇدىكى ئېرىتمىسى ئاجىز كىسلاتالىق خۇسۇسىيىتىكە ئىگە؛ ئەينەك ۋە فارفور قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ؛ دورىگەرلىكتە دېزىنفېكسىيەلىگۈچى ۋە چىرىشتىن ساقلىغۇچى دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

بوران ئى ① تۇپا ـ چاڭ ئارىلاش چىققان شىددەتلىك شامال. ② كۆچمە. داغدۇغا ۋە شىددەت بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ھەرىكەت: ـــ ھە، ھەيران قېلىۋاتامسىز؟ قانداق شامال بولاتتى، شامال ئەمەس، ئىنقىلاب بورىنى ـ دە !ـــ دېدى رەيھان كامىلغا.

بوران چېچىكى دىيال. ماماكاپ.

بوران قوپماق دىيال. بوران چىقماق : كەمبەغەل تالقان يېسە بوران قوپۇپتۇ (ماقال).

بوران ـ چاپقۇن ① يامغۇر ئارىلاش چىققان قاتتىق بوران: بىز قايتىپ كېلىۋېتىپ بوران ـ چاپقۇندا قالدۇق. ② كۆچمە. توسقۇنلۇق؛ قىيىنچىلىق، ئوڭۇشسىزلىق: پەرھات دوستىغا سەممىي تەسەللى بېرىپ:ـــ تۇرمۇش بىز مەكتەپتە ئويلىغاندەك ئەمەس ئىكەن، بۇنىڭدىنمۇ قاتتىق بوران ـ چاپقۇنغا دۇچ كېلىشىمىز مۇمكىن، ئۆزىمىزنى يوقتىپ قويساق بولمايدۇ،ـــ دېدى.

بوران ـ چاپقۇنلۇق بوران ـ چاپقۇنى بار، بوران ـ چاپقۇنغا تولغان: ئەمدى ئىنقىلابنىڭ بوران ـ چاپقۇنلۇق دەۋرى ئۆتۈپ كەتتى.

بورانقۇش ئى [بوران + قۇش] <زوئول> تېنى قارىلىغاچقا ئوخشايدىغان، ئېغىزى ئىلمەك، دائىم دېڭىز ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرۈپ بېلىق ۋە راك قاتارلىقلارنى يەيدىغان بىر خىل قۇش.

بورانگۇل ئى. دىيال. ماماكاپ.

بورانلىق سۈپ ① بورىنى بار، بورانغا تولغان: بورانلىق كېچە. * ئۇ يامغۇر ۋە بورانلىق تۇن قوينىدا غايىب بولدى. ② كۆچمە. كەسكىن، شىددەتلىك، كۈرەشكە تولغان: بورانلىق يىللارنىڭ شائىر لاچىنى، كۆكسىدىن چېچىپ قان، كېلەچەككە پارلاق ئۈمىدلەرنى يېزىپ كەتتى.

بورت ئى. دىيال. بىلىيارت.

بورچا ئى. چۈشەنگىسىز توقۇلغان، ئاشلىق ئادالايدىغان جابدۇق.

بوردىماق «بوردىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: باي ئۆزى بوردىقان ئىككى قوينىڭ بىرىنى قازغا، يەنە بىرىنى يۈسۈپ بەگكە خۇپىيانە ھالدا ئاپىرىپ بەردى.

بوردىشماق «بوردىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى : بۇ يىل چارۋىچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرى چارۋىلارنى ئەستايىدىل مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن بوردىشتى .

بورداق سۈپ. بېقىپ سەمرىتىلگەن؛ سېمىز: سۈپىنىڭ بىر چېتىگە كانار ئورنىتىلغان بولۇپ، بورداق قوينىڭ گۆشى ئېسىقلىق تۇرۇپتۇ.

بورداقچى ئى. مال بورداپ ساتىدىغان، مال بوردىشنى كەسىپ قىلغان كىشى.

بورداقچىلىق ئى. مال بورداش كەسپى، مال بورداپ سېتىش ئىشى.

بوردالماق «بوردىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ يىل فېرمىدا ئىككى قوتان قوي ۋە بىر قوتان ئۆكۈز بوردالدى.

بوردانماق «بوردىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بوردۇ ئى [فىران] <دېھ> مىس سۇلفات، ھاك ۋە سۇ بىلەن ياسالغان دېھقانچىلىق دورىسى، زىرائەتلەرگە پۈركەلگەندە بىر قەۋەت نېپىز پەردە شەكىلدە قېتىۋېلىپ كېسەل مىكروبلىرىنىڭ ئۆسۈملۈك تېنىگە كىرىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

بوردىماق پ. مەخسۇس بېقىپ سەمرىتىمەك: ئەپەندىمنىڭ قوي بوردۇاقتانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مەھەللە بايلىرىنىڭ بالىلىرى ئەپەندىمنى ئالداپ قوينى يەۋېلىشنى مەسلىھەتلىشىپتۇ.

بورسۇق ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تۈكلىرى ئۇمۇمەن كۇل رەڭ، قورساق بىلەن تۆت پۇتى قارا بولىدۇ، بارماق ئۇچىدا ئۆزۈن ۋە ئۆتكۈر تىرناقلىرى بولىدۇ. توپا كولاشقا ماھىر، تاغ باغرىلىرىدا كامار كولاپ ياشايدۇ، كېچىسى ھەرىكەت قىلىدۇ.

بورغۇل ① سۈپ. پاختەك تۈكى رەڭلىك (ئات ھەققىدە): بورغۇل ئاتقا مىنىپ ناتونۇش بىر ئادەم كېلىۋاتاتتى. ② ئى. پاختەك تۈكى رەڭلىك ئات: ناسىر ئات ئېغىلىدىن ئېگەرلەكلىك بورغۇلنى يېتىلەپ چىقتى ـ دە، ھويلىدىن مىنىپ چىقىپ كەتتى.

بورلۇق سۈپ. بورى بار ياكى تەركىبىگە بور ئارىلاشقان.

بوروۋۇي ئى [ر] بۇرغا.

بورۇل سۈپ. رەڭگى كۆككە مايىل، خالدار، چىپار.

بورۇل ئات خالدار (چىپار) ئات، رەڭگى كۆككە مايىل ئات.

بورۇن ئى [خەن] جان ت. باشقا بىرىگە ۋاكالىتەن مەسئۇلىيەتنى ۋاقتىلىق ئۆز ئۈستىگە ئالغۇچى؛ كېپىل: ئۇلار قىزنى ئالماس ئۈچۈن بورۇنغا ئالماقچى بولۇشتى.

بورۇنلۇق ئى. بورۇن بولۇش، كېپىللىك.

بورىچى ئى. بورا توقۇش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

بورىچىلىق ئى. بورا توقۇش ۋە سېتىش كەسپى: بورىچىلىق قىلماق.

بورىقىياق ئى [بورا + قىياق] <بوت> قىياق ئائىلىسىگە

كىرىدىغان، كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. سۈدا ئۆسىدۇ؛ غولى ئۈچ قىرلىق، يوپۇرمىقى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن، گۈلى پېشىل قوڭۇر رەڭدە؛ بورا توقۇشتا ئىشلىتىلىدۇ.

بوريا ئى [ئە<پ] پېزت← **بورا**: ماڭغان دەريا، يانقان بوريا (ماقال).

بوز I ① سۈپ. كۆككەمايىل ئاق رەڭ: بوز ئات. بوز قوي. بوز ئېشەك.

بوز II ① سۈپ. ئېچىلمىغان، تېرىلمىغان، ئۆزلەشتۈرۈلمىگەن: بوز يەر. بوز توپا. // ئۇلار ناشتىدىن كېيىن گەمە ئارقىسىدا ئاچقان بىر پارچە بوزغا كەلدى. ② ئى. توپا، ئەت توپا: بۇ يەرگە بوز ياتقۇزدۇم. ③ سۈپ. ئۆيلەنمىگەن، تۇرمۇش تەجرىبىسى كەم، چېنىقمىغان: بوز يىگىت.

بوز يىگىت ئۆيلەنمىگەن، تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈ - كىنى تېتىمىغان، تۇرمۇش تەجرىبىسى كەم، چېنىقمىغان يىگىت: بوز يىگىتلەر خىجىلچىلىق ئىچىدە ئۆزلىرىنى قويىدىغانغا يەر تاپالماي قېلىشتى.

بوزا ئى. تېرىق، ئارپا قاتارلىق ئاشلىقلاردىن ياسىلىدىغان، كەيپ قىلىش رولىغا ئىگە بىر خىل ئىچىملىك.

بوزارتماق «بوزارماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بوزارتىلماق «بوزارتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بوزارماق پ. رەڭگى ئۆزگىرىپ بوز ھالەتكە كەلمەك: مەستۇرە بوزىرىپ كەتكەن كۆك بوغچىسىنى ئۆيدىن ئىزدەپ ئاران تاپتى.

بوزاڭ سۈپ. بوزارغان، بوز ھالەتتىكى: بوزاڭ توپا. * ئالەم بوزاڭ تۇرىدىغۇ؟

بوزاڭ توپا ئى. بوزارغان، بوز تۇسكە كىرگەن توپا، يول توپىسى.

بوزاڭلاشماق پ. بوزارغان ھالەتتىكى رەڭ ياكى تۇسكە كەلمەك: ھاۋا بوزاڭلاشتى.

بوزامتۇل سۈپ. بوز رەڭگە مايىل، كۈل رەڭ: دەريانىڭ سۈيى دۈغلىنىپ، بوزامتۇل چايقىلاتتى.

بوزەك سۈپ. باشقىلارغا تاقابىل تۇرالمايدىغان، قارشىلىق قىلىش ئىقتىدارى كەم؛ باشقىلارنىڭ خورلىشى، كەمسىتىشىگە ئۈچرىغان، ئانىي: بوزەك بولماق. بوزەك قىلماق. // بوزەكنى بوزەك ئەتمىسەڭ، قىيامەتتە سورىقى بار (ماقال).

بوزەك ئەتمەك ← **بوزەك قىلماق**: — سېنى كىم بوزەك ئەتتى؟ — دېدى دادىسى خاپا بولۇپ، — «ئادەمنىڭ كىچىكى بولغۇچە، ئىتنىڭ كۆچۈكى بول» دېگەن راست گەپكەن - دە.

بوزەك بولماق باشقىلارنىڭ ھاقارىتى ۋە پەس كۆرۈشلىرىگە ئۇچرىماق: — سىزغۇ مۇسا دۆكانچىغا بوزەك بولماپسىز، لېكىن ئۇنىڭ خاتا ھەرىكىتى ئاشكارىلانمىغاچقا، شۇ كەمگىچە قانچىلىگەن ئادەملەر ئۇنىڭغا بوزەك بولغاندۇ؟ — دېدى ئۇ.

بوزەك تاپماق ← **بوزەك قىلماق**: — كىچىك بالا تۇرسا ئۇنى بوزەك تاپمىغىن، — دېدىم مەن ھېلىقى بالىغا.

بوزەك قىلماق باشقىلارنى خورلىماق، كەمسىتمەك، ئانىي تاپماق: — ياۋاش بولساڭلار، ئۇلار سىلەرنى بوزەك قىلىدۇ. ئەمدى بۇنىڭغا قول قوشتۇرۇپ تۇرغىلى بولمايدۇ، — دېدى ئابدۇللا ئاكا ئۆز قېرىنداشلىرىغا كۆيۈنگەن ھالدا ئۇلارغا مەسلەھەت بېرىپ.

بوزەكلىك ئى. بوزەك بولۇش: بەك ياۋاشلىق ئادەتتە بوزەكلىكىمۇ بولۇپ قالىدىكەن.

بوزتىكەن ئى [بوز + تىكەن] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈك لەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پوتۇن ئۆسۈملۈك تېنىدە ئاق سۈت بار؛ غولى تىك، تۈكسىز، سىلىق كېلىدۇ، گىرۋەكسىدە تەكەنلىك چىشلىرى بولىدۇ؛ پوتۇن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىسسىقنى تارقىتىش، زەھەر قايتۇرۇش، قاننى جانلاندۇرۇش، تۇرۇپ قالغان قاننى ماڭدۇرۇش ۋە يىرىڭنى چىقىرىپ غەلۋىرەكنى ساقايتىش رولى بار.

بوزغۇن تۈلەك ئۆچار قاناتلارنىڭ بىرىنچى قېتىم: تۈك تاشلىشى.

بوزقىيا ئى [بوز + قىيا] تۈمانلىق سوغۇق كۈنلەردە دەرەخ شاخلىرى ياكى سىم تاناب ۋە شۇ قاتارلىق بوشلۇقتا ئېسىلىپ تۇرغان نەرسىلەرگە چۈشكەن قىرو، تۈمان قىروسى.

بوزلاتماق «بوزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۆگىنى بوزلاتماق.

بوزلاشماق «بوزلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يىراقتىن تۆگىلەرنىڭ بوزلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

بوزلۇق ئى. بوز يەر، بوز كۆپ يەر ياكى ئېچىلمىغان يەر: تېببىي قۇنۇزۇش ماشىنىسى بوزلۇقتىكى پېڭى يولدىن غۇيۇلداپ يۈرۈپ كەتتى.

بوزلىماق پ ① ھېڭگان (چىشى تۆگە)نىڭ تايىلاقىنى، تايلاقنىڭ ئانىسىنى سېغىنغان ۋاقتىدا چىقارغان ئاۋازى ھەققىدە ئېيتىلىدۇ. ② كۆچمە. ئاۋاز چىقىرىپ يىغلىماق، ناله قىلماق: كېيىن ئۇ بالا جىنازىغا ئۆزىنى ئېتىپ شۇنداق بوزلىدىكى، ئۇنىڭ مىسكىن زارىدىن يەر يېرىلىپ، تاغۇتاشلار ئېرىپ كەتكۈدەك بولدى.

بوزۇن ئى [ھىند] <فىز> ئۆز ئوقى ئەتراپىدا ئايلىنىشىتىكى ھەربىر كەت مىقدارى مومېنتىنىڭ جۈپ ھەسسىسىگە باراۋەر بولغان مىكرو زەررىچە.

بوزىچى ئى. بوزا تەييارلاش ۋە ئۇنى سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى: بوزىچى ھالۋىچى بولسا كۆزنى چاپاق بېسىپتۇ (ماقال).

بوزىچىلىق ئى. بوزا تەييارلاش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، كەسپى.

بوزىخانا ئى. بوزا سېتىلىدىغان ۋە بوزا ئىچىلىدىغان جاي.

بوزىرىشماق «بوزارماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بوسە ئى [پ] پېزت. سۆيۈش: خوددى ياري پەرىزاتنى كۆرگەندەك، ئۇنى بوسە قىلىپ كۆچ - مادار تاپقاندەك بوپتۇ.

بوسە قىلماق مۇھەببەت ۋە ھۆرمەت ئىزھار قىلىپ لەۋتەككۈزمەك؛ سۆيمەك: مەكزىمدىن بوسە قىلدى ئامانىسا، قەلبىمىدە ئىشرەت - ئەنگىز ئۇرغۇپ تاشتى، تالانتلىق مۇقامشۇناس بۇ گۈزەلگە، ئەقىدە مۇھەببىتىم يەنە ئاشتى.

بوستان ئى [پ] دەل - دەرەخ ۋە يېشىللىققا تولغان جاي، باغ: ئىچكىلى مېھرىنىڭ سۆيىنى سەن تامان ئۇچقاندا مەن، ئۆز ئانام قوينىنى تاپتىم بۇ گۈزەل بوستاندا مەن.

بوستانلاشتۇرماق پ. بوستان قىلماق، باغ - بوستانغا ئايلاندۇرماق: ھەر يىلى كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش ئارقىلىق بۇ چۆللەرنى بوستانلاشتۇرۇش ھازىرقى مۇھىم ۋەزىپىلەرنىڭ بىرى.

بوستانلاشتۇرۇلماق «بوستانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بوستانلاشماق پ. بوستان بولماق، بوستانغا ئايلانماق،

يېشىللىنىققا پۇركەنمەك.

بوستانلىق ئى. باغۇبوستانلار بىلەن قاپلانغان ئاۋات يەر: تارىم بوستانلىقى.

بوسو ئى [خەن] ← **سومەن.**

بوسۇت ئى. تويدا ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىن قويىدىغان سوۋغا ـ سالام ياكى توي قىلغۇچىغا ئاپىرىلىدىغان سوۋغات: توي بوسۇتى.

بوسۇتلۇق سۈپ. تويدىكى سوۋغا ـ سالام ئۇچۇن تەييارلانغان، سوۋغاتلىق.

بوسۇرما سۆپ ← **بوسۇرما تەلپەك.**

بوسۇرما تەلپەك تۇماق ياكى تەلپەكنىڭ بىر تۈرى.

بوسۇرماق پ. دىيال. ئۇستى ـ ئۇستىگە بېسىپ قاچىلىماق، ئۇستى ـ ئۇستىلەپ بېسىپ قاچىلىماق.

بوسۇغا ئى ① ئىشىك، دەرۋازا كېشەكلىرىنىڭ ئاستىغا قويۇلغان توغرا ياغاچ ياكى خىش، تاش، سېمونت قاتار ـ لىقلاردىن قىلىنغان توسما: ئەكبەر كەنت ئىشخانىسىغا كىرىۋېتىپ بوسۇغىدا توختاپ قالدى. ② كۆچمە. ئۆي، قورۇنىڭ ئالدى: بۇ ئىككى ئەۋلاد ئەلمىساقتىن تارتىپ ياتقا قىز بەرمەيدىغان، ياتنى بوسۇغىسىغا يولاتمايدىغان كىشىلەر ئىدى. ③ كۆچمە. شەھەر، يېزا ـ قىشلاقلارغا كىرىشتىكى ئەڭ يېقىن جاي: ـــ ئاپلا ... دۇشمەن بىزنىڭ بوسۇغىمىزدىلا يۇرۇپتۇ ـ دە، ـــ دېدى كامال ۋە ئالدىراپ باتۇر تەرەپكە كەتتى. ④ كۆچمە. بىرەر نەرسە، ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ياكى ھادىسىنىڭ باشلىنىشىغا يېقىن قالغان پەيت؛ باشلىنىشى، كىرىش قىسمى: بۇ ئايالنىڭ بالىسى ئۆلۈم بوسۇغىسىغا كېلىپ قاپتۇ. ⑤ ئۆستەڭ، ئېرىقلاردىكى زاكۇ، ئازما، سەكرەتمىلەرنىڭ تاختاي بىلەن سۇنى توسقاندا تاختايغا ھىملىشىپ تۇرىدىغان ياغاچتىن ياكى سېمونتتىن تەييارلانغان تاپان: ئازمىنىڭ بوسۇغىسى.

بوسۇغىسى ئېگىز ھالى چوڭ، ئۆزىنى باشقىلاردىن يۇقىرى تۇتىدىغان: ـــ ئۇلارنىڭ بوسۇغىسى ئېگىز، بىز كىرەلمەيمىز دېگىنە، ـــ دېدى ئىسمائىل غەمكىن ئولتۇرغان دوستى ئىبراھىمغا.

بوسۇغىلىق سۆپ ① بوسۇغىسى بار، بوسۇغا ئورنىتىلغان. ② بوسۇغا قىلىش ئۇچۇن تەييارلانغان؛ بوسۇغا قىلىشقا بولىدىغان: بوسۇغىلىق ياغاچ.

بوسۇق I ئى. دىيال. بوسۇغا.

بوسۇق II ئى. دىيال. بوغۇرساق.

بوسۇنچۇق سۆپ. دىيال. بوزەك، ئانىي.

بوش سۆپ ① ئىچىدە ھېچ نەرسە يوق؛ قۇرۇق: بوش قاچا، بوش تاغار. ② ئادەم ياكى نەرسىدىن خالىي، ئىگىلەنمىگەن؛ بىكار: بوش ئورۇندۇق. * ـــ مۇئەللىم، بىزنىڭ ئىككى ئېغىز ئۆيىمىز پۈتۈنلەي بوش تۇرۇۋاتىدۇ. شۇ ئۆيگە كۆچۈپ كېلەمدىلا؟ ـــ دېدى ئۇ مېھراي مۇئەللىمگە سەممىي ئىلتىماس قىلىپ. ③ ئىش، خىزمەت بىلەن مەشغۇل بولمىغان؛ ئىشتىن خالىي، بىكار: ـــ بالىمىز بوش ۋاقىتلىرىدا مۇشۇنداق نەرسىلەرنى ياساپ ئويناسا، زېھنى ئېچىلىدۇ ئەمەسمۇ؟ ـــ دېدى سېلىم ئاكا ئايالىغا. ④ئاسان ئۇزۇلۇپ، يىرتىلىپ، سونۇپ كېتىدىغان، پۇختا ئەمەس: بوش يىپ. بوش كېسەك. ⑤ كۆچسىز، زەئىپ، ئاستا، سۇس: بوش ئاۋاز. بوش شامال. * ياتاقنىڭ ئىشكى بوش چېكىلدى. ⑥ كۆچمە. قاتتىق قول، تەلەپچان ئەمەس، بوشاڭ: بوش رەھبەر. *تۇرسۇنمۇ بوش يىگىت ئەمەس، قىزلارغا قانداق كۆرۈنۈشنى بىلىدۇ. ⑦ يېتەرلىك ئەمەس، كەم: زاھىر خەنزۇچىدا بوشراق ئىدى. ⑧ قىزغىن ئەمەس، سۇس: دادىسى بىر ـ ئىككى قېتىم بوشقىنا كايىپ قويدى.

بوش مەيسە دىيال. بوشاڭ، ئېزىلەڭگۇ.

بوشاتماق «بوشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆي بوشاتماق. قولىنى بوشاتماق.

بوشاشتۇرماق «بوشاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەھۋال مۇشۇنداق تۇرسا قانداقمۇ جىددىيلىكنى بوشاشتۇرغىلى بولسۇن.

بوشاشتۇرۇلماق «بوشاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بوشاشماق ① «بوشىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② قاتتىقلىقىنى ۋە چىڭلىقىنى يوقاتماق: تۆيۈقسىز باسقان سۇ ئاپىتىدىن تامىلار بوشىشىپ ئۆرۈلۈشكە باشلىدى. ③ مادارىدىن كەتمەك، كۈچسىزلەنمەك، زەئىپلەشمەك: ساقسىز بولۇپ قالدىڭمۇ چىمەن؟ نەچچە كۈندىن بېرى بوشىشىپلا كەتتىڭغۇ؟

بوشاڭ سۆپ. ئىشىنى ئوڭشاپ قىلالمايدىغان؛ لايىغەزەل، ئىرادىسىز: بوشاڭ بالا. * يەنىلا بۇ كىچىك ئىش، لېكىن ئۇ مېنى ئۆزۈمگە قويغان تەلەپلىرىم ئالدىدا بوشاڭ كۆرسىتىدىغان ئىش.

بوشاڭلىق ئى. بوشاڭ ھالەت، كەيپىيات: بوشاڭلىق قىلماق.

بوشاندۇرماق «بوشانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شۇنداقتىمۇ ئۇ قىزنى سالامەت بوشاندۇردى.

بوشانماق ① «بوشىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: باغلاقتىن بوشانماق. ② كۆچمە. كۆز يورۇماق، تۇغماق: ئۇنىڭ ئايالى بوشانغىلى ئالتە ئايدىن ئاشتى.

بوشتىن ـ بوش پۈتۈنلەي بوش، بەكلا بوش.

بوشقا ئى. تارس. ئوردىدا ئۇششاق ئىشلارغا يەنى لاۋازىمات ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغۇچى كىشى.

بوشلۇق ئى ① ئەركىن ـ ئازادلىك؛ بىكار: ئۆز ئۆيۈمنىڭ خوشلۇقى ـــ پۈت ـ قولۇمنىڭ بوشلۇقى (ماقال). ② ئەتراپى مەلۇم نەرسە بىلەن ئورالغان، ئىچى بوش، خالىي جاي: دىماغ بوشلۇقى. ئېغىز بوشلۇقى. ③ زېھىندىن خالىي باشقا يۇلتۇزلار ئارىلىقىدىكى مۇساپىلەر: ئالەم بوشلۇقى. ئاسمان بوشلۇقى. ④ سۇسلۇق، بوشاڭلىق: بۇ بالىنىڭ ئىشقا بوشلۇقىنى قانداق قىلارمىز. ⑤ بوش يانقان يەر، جاي: باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر كەڭ بوشلۇققا بىرەمدىلا نۇرغۇن بالىلار توپلاندى. ⑥ مادداىلار مەۋجۇتلۇقىنىڭ بىر خىل ئوبيېكتىپ شەكلى. كەڭلىك، ئۆزۈنلۇق، ئېگىزلىك ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. ⑦ تولۇقسىزلىق، كەملىك: بۇ لۇغەت ئۇيغۇر لۇغەتچىلىكىدىكى بىر بوشلۇقنى تولدۇرىدۇ.

بوشتلماق «بوشاتماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شەرىپە يېرىم سائەت ئىچىدە بەش خىل سەي قوروپ ئەكىردى. بوتۇل - كىلار ئارقا - ئارقىدىن بوشىتىلدى.

بوشقى ئى. تارس. ۋاڭغا ئادەم چاقىرىدىغان، ۋاڭ بۇيرۇغان ئىشلارغا ماڭدىدىغان كىشى.

بوشماق پ ① ئىگىلىگەن ۋە ئىشغال قىلغان نەرسىدىن خالىي بولماق: ئۆي بوشىدى. يول بوشىدى. ② ئىشتىن، مەلۇم ھەرىكەتتىن چۇشمەك؛ بىكار بولماق: ئىشىدىن بوشىماق. خىزمەتتىن بوشىماق. * گېپى گەپكە ئوخشىماس، ئاغزى گەپتىن بوشىماس (ماقال). * يەنە ئىككى كىۋندىن كېيىن ئۇنىڭ قولى خېلى بوشايدۇ. ③ قوتۇلماق، قوتۇلۇپ چىقماق: تۇرمىدىن بوشىماق.

بوغا ئى. ھارۋىغا قېتىلىدىغان ئات، ئېشەكنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان رەختتىن تەييارلانغان ھارۋا جابدۇقى؛ جەمبو.

بوغاز سۇپ. قورسىقىدا بالىسى بار: قىزنىڭ ئانىسى ئاخىر كېلىپ ئۆزىنىڭ بوغاز قويىدىن بىرىنى سويۇپتۇ.

بوغاق ئى. دىيال. ھۆل - يېغىن : دوغچى ئاپتاپ تىلەر، ماتاچى بوغاق (ماقال).

بوغالتىر ئى [ر<نېم] <مال> ئىدارە - جەمئىيەت، كارخانا قاتارلىقلارنىڭ ھېساب - كىتاب ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغۇچى خادىم، ھېسابچى.

بوغالترلىق ئى. بوغالتىرلار قىلىدىغان ئىش، ۋەزىپە، خىزمەت.

بوغالتىرىيە ئى [ر] ھېساب - كىتاب نەزەرىيەسى ۋە ئىلمى.

بوغايماق پ. دىيال. ھەددىدىن زىيادە قېلىن كىيىنىپ قولىشالماي قالماق.

بوغجۇما ئى. كىيىم - كېچەك ۋە كىيىملىك رەختلەرنى ئوراپ، تۇگۇپ قويۇلغان بوپا، بوقچا.

بوغجۇملاتماق «بوغجۇملىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇۋىم تويلۇقلارنى بوغجۇملىتىپ قىزنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ ماڭدى.

بوغجۇملاشماق «بوغجۇملىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بوغجۇملانماق «بوغجۇملىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يىگىتلەر ماللارنىڭ بوغجۇملانغانلىرىنى ئاستىغا بېسىپ تەپتەخ قىلىپ قويۇشتى.

بوغجۇملىق سۇپ. بوغجۇما قىلىشقا لايىق، مۇۋاپىق؛ بوغجۇما بولغۇدەك: سىڭلىم، بىر - ئىككى بوغجۇملىق رەخت بارمىدۇ؟

بوغجۇملىماق پ. نەرسىلەرنى ياغلىقلارغا تۇگۇپ بوغجۇما قىلماق.

بوغچا ئى ① رەخت ياكى تېرىدىن تىكىلگەن، ئوقۇغۇچىلار دەپتەر - قەلەملىرىنى سالىدىغان، دولىغا ئاسىدىغان ياكى قولىدا كۆتۈرىدىغان خالتا: - بوغچىنى تۇنۇگۈن تىكىپ بەرسەم بۈگۈن يەنە بىرتېپسەنغۇ؟ ! — دېدى مەريەمخان ئاچا ئوغلىغا كايىپ. ② تويلۇق؛ بوپا، بوغجۇما.

بوغچال قىلماق دىيال. ئەۋج ئالدۇرماق، ياكرا تماق.

بوغچىلماق پ. بوغچا تەييارلىماق ياكى نەرسە - كېرەكلەرنى بوغچىغا سېلىپ يىغماق.

بوغداش ئى. دىيال. بىر خىل كۆكتات.

بوغدۇرماق «بوغماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شياۋخۇانىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇنى ئوقۇشتىن چەكلەپ، مەجبۇرىي ھالدا ئۇنىڭ پۇتىنى بوغدۇرغانىدى.

بوغدۇرۇلماق «بوغدۇرماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دوختۇرلار بوۋاينى ماشىنىدىن كېسەلخانىغا ئېلىپ كىردى - دە، جاراھەتتىنى تاڭدى ۋە بوغدۇرۇلغان بىلىكىنى يېشۋەتتى.

بوغرۇل سۇپ. قارىغا مايىل قىزىل: بوغرۇل ئات.

بوغقۇچ ئى. قاپ - خالتىلارنىڭ ئېغىزىنى، بەتنىكە، توپلەيلەرنى، قۇش - ھايۋانلارنىڭ پۇت - قانىتىنى بوغۇشقا ئىشلىتىدىغان يىپ.

بوغقۇچلاتماق «بوغقۇچلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بوغقۇچلانماق «بوغقۇچلىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قانىتى بوغقۇچانلانغان كەپتەر.

بوغقۇچلىماق پ. بوغقۇچ بىلەن بوغۇپ، چىگىپ بەند قىلماق: بىر ئوۋچى قاپقان قورۇپ تۇتۇۋالغان بىر سېرىق جەرەننىڭ پۇت - قولىنى مەھكەم بوغقۇچلاپ، ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېتىۋاتقا - نىكەن.

بوغما I سۇپ. بوغۇپ قويۇلغان ياكى پۈرۈپ قويۇلىدىغان، پۈرمىلىك: بوغما ياقلىق كۆڭلەك.

بوغما II ئى <تېب> بىر خىل يۇقۇملۇق كېسەل. كېسەل قوزغاتقۇچىسى بوغما تاياقچە باكتېرىيەسى؛ ئادەتتە ياز ۋە كۈزدە كۆپرەك تارقىلىدۇ. بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغۇ - چىنىڭ پۇتۇن بەدىنى زەھەرلەنگەن، بەزى ئاغرىقلارنىڭ ئاۋازى پۈتۈپ قالىدۇ. بۇ خىل كېسەل بەزىدە يۈرەك مۇسكۇللىرىنىڭ يالليۇغلىنىشى ۋە پالەچ كېسەللىكىنىمۇ كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

بوغماق I پ ① قاتتىق يېغىپ سىقماق؛ سىقىپ باغلىماق: گېلىنى بوغماق. ② مەلۇم ئارىلىقنى بىرەر توساق بىلەن تۇتاش - تۇرۇپ توسماق: دەريانى بوغماق. يول ئېغىزىنى بوغماق. ③ كۆچمە. توسقۇنلۇق قىلماق، ئۆسۈش، راۋاجلىنىش يولىنى توسماق: ئۇ ئارۇپنىڭ ئاكتېپ، ئىلغار تەشەببۇسلىرىنى بوغۇپ، ياش كۈچلەرگە ھەدەپ زەربە بېرىۋاتقانلىقىغا چىدىيالمىدى. ④ گېلىدىن چىشلەپ ئۆلتۈرمەك: — بىچارىنى بىرنېمە بوغۇپ قويۇپتۇ - دە، — دېدى ئايۇپ ئاكام. ⑤ خۇلاسىلىمەك: ھېسابنى بوغماق.

بوغماق II ① سۇپ. باغلاپ، تېڭىپ قويۇلغان: ئاز پۇل ئەمەس - تە، تاراقلاپ تۇرىدىغان، ساپمۇساق تۆت بوغماق دەڭلا ! ② سۇپ. بوغۇم - بوغۇم قىلىنغان: بوغماق ئۆلچەم خادىسى. بوغماق ئۇچەي. بوغماق يىلان. ③ مىق. باغلام.

بوغماق III دىيال ① ئى. قىلتاق. ② سۇپ. تولغان، كېلىشكەن، سېمىز، دوغلاق.

بوغنۇقماق پ ① ئەركىن نەپەس ئالالماي تۇنجۇقۇپ قالماق : يادىمدا قاپلاردا بوغنۇققان جانلار، يادىمدا ياغ چېچىپ ئۆرتىگەنلىرىڭ ! ② كۆچمە. بېسىم ۋە قىسىلىش سەۋەبىدىن ئەركىن ئىش قىلالماسلىق : بىز بۇنداق ئەھۋالنى ھەممە يەردە ئۇچرىتىمىز. قىزلىرىنىڭ مېھمانلىرىدا ئۇكىشى كىيىمىگە چۇشكەن مايى دېغى بولۇپ كۆرۈنمەيدۇ دەمسىلەر؟ ئۇ ئۇلارنىڭكىدە قىسىنىپ - قورۇنۇپ، بوغنۇقۇپ كەتكەن.

بوغۇرساق ئى ① بوشراق بولدۇرغان، ماي، شېكەر ئارىلاش-تۇرۇلغان خېمىردىن بارماقتەك تومۇقتا، ئىككى سانتى-مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئۇزۇپ ياغدا پىشۇرۇلىدىغان يېمەكلىك. ② ئارغامچا ئېشىشتە، ئۇچ ئارغامچىنى بىر - بىرىگە كىرىش-تۇرگەن توشۇكى كىچىك يۇمىلاق ياغاچ (جابدۇق).

بوغۇز I ئى. ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئاشلىقتىن تەييارلانغان ئوزۇقلۇقى: قالماق ئېتى بوغۇز يېمەس، بوغۇز يېسە توۋرا تېشىر (ماقال).

بوغۇز II ئى ① ئېغىز بوشلۇقىنىڭ قىزىلئۆڭگەچ ۋە كېكىردەك باشلانغان يېرى؛ يۇتقۇنچاق، گال.② كۆچمە. ئەجەل-لىك جاي، ئۆلۈم گىردابىدىكى جاي: جان بوغۇزىغا كەلمەك. ③ تۇرلۇك چۆگۈن، ئىدىش، قاپاق، ئاپتۇۋا قاتارلىقلارنىڭ ئاغزى-دىن قورسىقىغىچە بولغان تار جايى. ④ ئىككى سۇ كۆلى ياكى دېڭىزنى تۇتاشتۇرغۇچى تار سۇ يولى: تەيۋەن بوغۇزى.

بوغۇزخانا ئى. ئۇلاغلارنىڭ يېمەكلىكىنى ساقلايدىغان ئورۇن؛ ئامبار.

بوغۇزلاتماق «بوغۇزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇخۇنى بىرىگە بوغۇزلىتاي دەپ ماڭسام سەمەت قولۇمدىن تارتىۋېلىپ قويۇۋەتتى.

بوغۇزلاشماق «بوغۇزلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قوي بوغۇزلاشماق.

بوغۇزلاندۇرماق پ. ئات - ئۇلاغلارغا بوغۇز يېگۈزمەك : بىز ئۇ يەردە بىر ئاخشام خاتىرجەم دەم ئېلىپ، ئاتلىرىمىزنى بوغۇزلاندۇرۇپ، ئۇچىنچى كۈنى تاڭ يورۇش بىلەن تەڭ ئاقسۇ شەھىر ئىچىگە قاراپ ماڭدۇق.

بوغۇزلانماق «بوغۇزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇنىڭ بىلەن بۇ قۇربانلىق بوغۇزلاندى.

بوغۇزلۇق I ① ئى. ھايۋانلارغا يەم - خەشەك قىلىشقا مۇۋاپىق ئاشلىق، ئوزۇقلۇق. ② سۇپ. يەم - خەشەك تاللىماي، ئىشتىھا بىلەن يەيدىغان (ھايۋان ھەققىدە): بوغۇزلۇق ئات.

بوغۇزلۇق II ئى. چارۋا مالىلارنىڭ پىچاق سۇرىدىغان، بوغۇزلىنىدىغان جايى.

بوغۇزلىماق پ. بوغۇزىغا پىچاق سۇرمەك؛ ئۆلتۈرمەك: سۇلايمان قوي سويىمەن دەپ كېچىدە موزېينى بوغۇزلۇۋېتىپتۇ.

بوغۇش ئى. يارغۇنچاق تېشىنىڭ تۆشۈكىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان ياغاچ.

بوغۇشماق ① «بوغماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرى يىغقان ئوغۇتنى تاغارلىرىغا ئېلىشىپ، ئېغىزلىرىنى بوغۇشۇپ يەنە يۇدۇپ كېتىشتى. ② ياقا سىقىشىپ ئۇرۇشماق: ئۇ ئۆزىنى ئوڭشاپ، سايىمغا تاشلاندى، ئىككىسى بوغۇشۇپ كەتتى.

بوغۇق سۇپ. بوغۇلغان، بوغۇلۇپ خىرىلداپ قالغان: ئەپەن-دىم ھەم بوغۇق، ھەم قوپال ئاۋاز بىلەن سايراشقا باشلايتۇ.

بوغۇقلۇق سۇپ. بوغۇلغان، بوغۇپ قويۇلغان: كەپتەرنىڭ قانىتى بوغۇقلۇق ئىكەن.

بوغۇلماق ① «بوغماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: — ئاغزى بوغۇلغان كالىدەك پۇشۇلداپ يۇرسەنغۇ؟ — دېدى ئابلەت تۇرغۇن-غا. ② خىرىلداپ نەپەس ئالماق، ئاۋاز چىقىرىش تەسلەشمەك؛ بوغۇق ئاۋاز بىلەن سۆزلىمەك: ئۇ پات - پات بوغۇلۇپ يۆتىلەتتى ۋە خىرقىراپ نەپەس ئالاتتى. ③ غەزىپىنى ئىچىگە يۇتماق: ئۇ تازا بوغۇلۇپ تۇرغاندا، بىردىنلا قومۇشلۇق ئىچىدىن بىر بېلىقچى كىچىك-كىنە قېيىقنى ھەيدەپ چىقىپ كەلدى. ④ چىرمالماق، مۇپتىلا بولماق؛ پاتماق: قەرزگە بوغۇلماق.

بوغۇم I ئى ① نەرسىلەرنىڭ ھەربىر بۆلەكلىرىنىڭ ئۆزئارا تۇتاشقان جايى: قومۇشنىڭ بوغۇمى. ② بەدەن سۆڭەكلە-رىنىڭ ئۆزئارا بىرىككەن جايى: بوغۇم ياللۇغى. ③ <تىل> بىر ياكى بىرقانچە تاۋۇش ئېلىمېنتىدىن ھاسىل بولغان ئەڭ كىچىك فونېتىكلىق بىرلىك: ئوچۇق بوغۇم. يېپىق بوغۇم.

بوغۇم II ئى. دىيال. ئىنىم، ئۇكام، سىڭلىم؛ ئۆزىدىن كىچىكلەرنىڭ ئاتىلىشى.

بوغۇم- بوغۇم ① «بوغۇم I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى. ② بىر بوغۇم - بىر بوغۇم، بۆلەك - بۆلەك: باي ئۇنىڭ بوغۇم - بوغۇم بولۇپ تۇرغان كىگىز پايپاقلىق ئايىغىغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى.

بوغۇملۇق سۇپ. بوغۇملىرى بار، بوغۇملارغا ئىگە: ئۇلاردا بومبا ۋە تاپانچا تۇگۈل توققۇز بوغۇملۇق سىم قامچىمۇ، ئوچ قىرلىق ئىككى بىسلىق خەنجەرمۇ يوق.

بوغۇملۇق يېزىق <تىل> بىر خىل ئېلىپبەلىك يېزىق. ئۇنىڭ ھەرپى بىر پۈتۈن بوغۇمنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن: سانسكرىت يېزىقىغا ئوخشاش.

بوغۇن I ئى ① ئەۋلاد، نەسىل: ياش بوغۇنلاردىن بەزىلىرى جۇڭگو ئىنقىلابى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئىسىسق قانلىرىنى ئاققۇزدى. ② ھەرىنىڭ بالىسى.

بوغۇن ياتقى دىيال. ھەرە كۆنىكى.

بوغۇن II ئى. دىيال. چىگگىلىككە ئوخشايدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك.

بوغۇناق ئى. ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن توپا-چاڭ، توپا؛ تۇمان: ئۇلار شۇ سۆز ئۈستىدە تۇرغان چاغدا، كۆكىنىڭ يۇزىنى بىر قەۋەت بۇلۇتتەك بوغۇناق قاپلاپتۇ.

بوغۇندا ئى. دىيال. بوغچا، بوپا، بوغجۇما.

بوغۇنداش ئى. ئۇرۇق - ئەۋلاد؛ نەسىلداش: بىزنىڭ بوغۇنداشلىرىمىزدىن مەيلى ئوغۇل، مەيلى قىز بولسۇن ئوقۇنى ياخشى كۆرمەيدىغىنى يوق.

بوغۇنماق پ. نەپەس ئالالماسلىق.

بوغۇنۇقماق پ. دىيال. خاپا بولماق، بوغۇلماق.

بوغىچى ئى. بوغا ياسىغۇچى، بوغا ياساپ ساتىدىغان كىشى.

بوغىچىلىق ئى. بوغا ياساپ سېتىش ئىشى.

بوقتاق ئى. دىيال. كىچىك داۋان ياكى توغرا قىر.

بوقتۇغ ئى. دىيال. قولنىڭ جەينەكتىن يۇقىرى مۇرىگىچە بولغان ئارىلىقى، بىلەك.

بوقۇرماق پ. كۆچ بىلەن تولدۇرۇپ ئالماق ؛ كۆچ بىلەن ئويۇپ ئالماق.

بوقۇرۇشماق «بوقۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بوقۇرۇلماق «بوقۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بوقۇسا ئى. ياغاچتىن ياسالغان، تۆمۇر چىش بىكىتىلگەن ۋە يەر ھەيدەشتە ئىشلىتىلىدىغان ئاددىي سايمان.

بوكس ئى [ر<ئىنگ] <تەن> مەخسۇس قولقاپ كىيىپ، مەلۇم قائىدىلەرگە ئاساسەن مۇشتلىشىش مەزكىتى.

بوكسچى ئى <تەن> بوكس مەزكىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىسپورتچى.

بوكسچىلىق ئى <تەن> مەخسۇس بوكس مەزكىتى بىلەن مەشغۇل بولۇش ئىشى ؛ بوكس پائالىيىتى.

بوكسىت ئى [ر < فىران] <خىم> ئالىيۇمىن ئوكسىدى.

بوكىلام ئى. دىيال. ياڭيۇ.

بوك تەق. بوغۇق قاتتىق ئاۋاز ۋە ئۇنىڭدىن ھاسىل بولغان ساادا.

بوك ـ بوك «بوك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بوك ـ بوك قىلغان ئاۋاز چىقتى.

بوكبوك سۇپ. «بوك» قىلىپ ئاۋاز چىقىرىدىغان : بوكبوك قوڭغۇز.

بوكبوك قوڭغۇز بوك ـ بوك ئاۋاز چىقىرىپ ئۇچىدىغان بىر خىل قوڭغۇز.

بوكشماق پ. بوك ـ بوك قىلغان ئاۋاز چىقارماق : بۇ يەردە بىرنەرسىنىڭ بوكشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

بوكۇش سۇپ. دىيال. گالۋاڭ، ھۇرۇن.

بوكۇلداتماق «بوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بوكۇلداشماق «بوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بوكۇلدىماق پ. «بوك ـ بوك» قىلغان ئاۋاز چىقماق: بىراقتىن بوكۇلدىغان ناغرا ئاۋازى ئاڭلاندى.

بولا I ئى [خەت] كېپىل. بولا بولماق، كېپىل بولماق، ۋاكالىتەن ئۆز ئۈستىگە ئالماق : تۇرسۇنىنى ئاتىسى بولا بولۇپ ساقچىدىن ئەكىلىپتۇ.

بولا II ئى [خەن] بەشلەك ۋە قارتا ئويۇنلىرىدا ئويۇن قائىدىسىگە خىلاپ ھەرىكەت ۋە ئۇنىڭغا بېرىلگەن جازا: بولا بولماق. بولا قىلماق.

بولا بولماق پەشلەك ۋە قارتا ئويۇنلىرىدا ئويۇن قائىدىسىگە خىلاپ ئىش قىلماق ۋە شۇ سەۋەبتىن جازاغا ئۇچرىماق.

بولا قىلماق پەشلەك ۋە قارتا ئويۇنلىرىدا ئويۇن قائىدىسىگە خىلاپ ئىش قىلغانلىقتىن جازالىماق.

بولىغا كەتمەك پەشلەك ۋە قارتا ئويۇنلىرىدا قائىدىنى بۇزغانلىقتىن جازاغا ئۇچرىماق.

بولاتماق «بولىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئالىم پوچتىدىن ئەۋەتىدىغان كىتابلارنى بولىتىپ تەييار قىلىپ قويدى.

بولار سۇپ ① بولىدىغان: بولار ئىش. بولار گەپ. ② پېتەر، پەس، كۇپايە: ـــ ئەمدى بولار، سۆزلىمەيلا قويۇڭ، كۆڭلىمىزنى ئېزىۋەتمەڭلار، ـــ دەپدى ئامىنە يولدىشى ئابلىمىتقا.

بولار ـ بولماس بولمىغۇر، ئەرزىمەس، تايىنى يوق: ئەگەر سېنى بىر ئادەم چاقىرسا، بولار ـ بولماس ئادەمنىڭ ئۆيىگە بارما.

بولارلىق سۇپ. بولىدىغان، بولۇشقا ئەرزىيدىغان: سىنىمىزدا گۈلنىسا، رەيھانگۈل قاتارلىق يەتتە نەپەر ئوقۇغۇچى ئۆزلىرىنىڭ ئۆلگە بولارلىق ياخشى ئىشلىرى ئۈچۈن قىزىلگۈل تاقىدى ۋە خاتىرە بۈيۇملار بىلەن مۇكاپاتلاندى.

بولاشماق «بولىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بولاق I ① ئى. بىرەر نەرسە بىلەن بولانغان ھالەتتىكى نەرسە : بولىقىنى يەشمەك. ② مىق. ئوستى رەخت ياكى قەغەز قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن ئوراپ تېڭىلغان، بولانغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر بولاق قەنت.

بولاق II سۇپ. خېمىرتۇرۇچ سېلىپ بولدۇرۇلغان ياكى بولدۇرۇلىدىغان: بولاق ماننا.

بولاقلىق سۇپ ① بولاق قىلىپ قويۇلغان، بولانغان: كىتابلارنىڭ ھەممىسى بولاقلىق. ② بولاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، بولاق قىلىشقا لايىق: ئىككى بولاقلىق قەغەز.

بولاڭخوي [خەن] ① رەۋ. سۇپىتىگە ھۆددە قىلغان ھالدا: بولاڭخوي ساتماق. بولاڭخوي ئالماق. ② يوڭ. ھۆددە قىلىمەن، چاتاق يوق: بۇ تاۋۇزنىڭ قىزىل چىقىشىدا گەپ يوق، بولاڭخوي.

بولانماق «بولىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بولانغان قەنت. بولانغان تاماكا.

بولتا ئى [ر] بىر ئۇچىدا كاللىكى، يەنە بىر ئۇچىدا رەزبەسى بولغان چىڭىتىش دېتالى.

بولتلىق سۇپ. بولتىسى بار، بولتا ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

بولتلىماق پ. بولتا بىلەن چىڭىتماق.

بولجا I ① سۇپ. يىلتىزدىن كۆكلەپ چىققان: ئۇ ئاشۇ بولجا تېرەككە تىكىلگىنىچە تۇرۇپ قالدى. ② ئى. يىلتىزىدىن كۆكلەپ چىققان تېرەك ياكى دەرەخ كۆتىكى: نىيازئاخۇن بېغىدىكى ئىككى تۇپ بولجانى كېسىپ، ئۆز يېزىسىغا يېڭى سېلىنىۋاتقان مەكتەپكە يارىدەم قىلدى.

بولجا تېرەك يىلتىزىدىن كۆكلەپ چىققان تېرەك.

بولجا II ئى. مۆلچەر، قىياس.

بولجالاتماق «بولجالىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بولجالىق ئى. بولجا تېرەك ئۆسكەن جاي.

بولجالىماق پ. مۆلچەرلىمەك، قىياس قىلماق.

بولدۇرماق I « بولىماق I » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بولۇمسىزنى بولدۇرالمىدىم، خۇرجۇن ـ قاچىسىنى تولدۇرالمىدىم (ماقال).

بولدۇرماق II «بولىماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خېمىرنى بولدۇرماق.

بولدۇرۇلماق «بولدۇرماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بولدۇرۇلغان خېمىر.

بولدى پ ①«بولىماق I » پېئىلىنىڭ ئېنىق ئۆتكەن زامان III شەخس بىرلىك فورمىسى : سائەت ئون ئىككى بولدى.② كۆچمە. كۇپايە، يېتەرلىك: ـــ ماڭا بىرەر نان بەرسەڭ بولدى. مېڭىۋېرىمەن، ـــ دەپدى يولۇچى شاھزادىگە. ③ كۆچمە. بەس، توختا: بولدى، ـــ ئاسىم ئاكام ئەخەتنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى، ـــ نېمە بولسا بولسۇن، ئەسكەرگە ماشىنىنى بېرىڭلار.

بولدى قىلماق تۇغەتمەك، ئاياغلاشتۇرماق، توختاتماق: ـــ بولدى قىلسىلا بوۋا، كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا، ـــ دەپدى رۇقىيە.

بولسا ① «بولىماق I » پېئىلىنىڭ شەرت رايى: ئۇغرى بولساڭ ئىنساپ بىلەن بول، قازىنىنى ئالساڭ تۆۋەنىنى قوي (ماقال). * ھەر كىشىنىڭ يارى بولسا قېشىدا بولسا، پەرەڭ ياغلىق ئاشۇ يارنىڭ بېشىدا

بولسا. ② باغل. جۈملىدە ئىگە بىلەن خەۋەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئايرىغۇچى باغلىغۇچى رولىدا كېلىدۇ: مەن بولسام ئوقۇتقۇچى، ئەخمەت بولسا دېھقان. ③ باغل. ئىلگىرىلەش باغلىغۇچى رولىدا كېلىدۇ: جوزا توغرالغان نان، پىشىق گۆش، سىرىقماي، قىزا، سامسىلار بىلەن تولغان، تاشقىرىقى ئۆيدىن بولسا قاينىۋاتقان سۇر گۆشنىڭ پۈرىقى كېلەتتى. ④ باغل. «ـ غان، ـ قان، ـ گەن، ـ كەن» قوشۇمچىلىرى بىلەن ياسالغان سۈپەتداشلار بىلەن بىللە كېلىپ، قوشما جۈملە تەركىبىدىكى شەرت جۈملە بىلەن پەرەز جۈملىنى باغلاش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ: سەن كەلمىگەن بولساڭ، مەن باراتتىم.

بولشېۋىزم ئى [ر] <پەلس>ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ ئىنقىلابى ئارقىلىق كاپىتالىستىك جەمئىيەتنى ئاغدۇرۇپ، كوممۇنىستىك جەمئىيەت قۇرۇشتا رۇسىيە ۋە خەلقئارا ئىشچىلار ھەرىكىتى تەجرىبىسىنى ئۆگىنىش ئاساسىدا لېنىن تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان نەزەرىيە ۋە تاكتىكا.

بولشېۋىزملىق سۈپ [ر] <پەلس> بولشېۋىزم نەزەرىيەسىدە ۋە تاكتىكىسىغا ئىگە.

بولشېۋىك ئى [ر] <پەلس> لېنىن قۇرغان سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئىشلەتكەن ئاتالغۇ بولۇپ، «كۆپ سانلىقلار» دېگەن مەنىدە. بۇ ئىسىم بولشېۋىك پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى — كوممۇنىست دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

بولشېۋىكلارچە رەۋ. بولشېۋىكلار يوسۇنىدا، بولشېۋىكلارغا ئوخشاش، بولشېۋىكلار كەبى.

بولشېۋىكلىق سۈپ. بولشېۋىكلاردا بولۇشقا تېگىشلىك: بولشېۋىكلىق ئادەت. بولشېۋىكلىق خاراكتېر.

بولغۇزماق «بولماق II» پېئىلىنىڭ يەنە بىر خىل مەجبۇرىي دەرىجىسى: چۈنكى ئۇ ئىنسانىنىڭ پىكىر قىلىشتىن ئىبارەت خاس مەزمۇنىنىڭ چاقنىشى ھەمدە ئەقىل خېمىرىنى بولغۇزىدىغان خېمىرتۇرۇچ.

بولغۇسى ① «بولماق I» پېئىلىنىڭ سۈپەتدىشى. ② سۈپ. كۆچمە. كەلگۈسىدە بولۇشى مۇمكىن ياكى ئېھتىمالغا يېقىن بولغان: خەتتە دۇئايىسالامدىن كېيىن مۇنداق دېيىلگەنىدى: «مەن چەت ئەلگە چىقماقچىمەن، بولغۇسى ھاكىم ئۆزلىرىگە مۇبارەك بولسۇن».

بولغۇلۇق ① سۈپ. بولۇشى لازىم، بولۇشى كېرەك: «ھوشيار بولغۇلۇق!» دەيتتى ئۇ ئۆزۈ ـ ئۆزىگە پىچىرلاپ. ② ئى. بولىدىغان ئىش، بولۇشقا تېگىشلىك ئىش: ـــ قېنى ئۆيگە كىرىگىلار، بولغۇلۇق بوپتۇ. نېمە كەلسە، ئۆزى كۆرەر، ـــ دېدى نىساخان ئۆلارنى ئۆيگە باشلاپ.

بولقا ئى. مىخ قاتارلىق نەرسىلەرنى قېقىش، تۆمۈر ماتېرىياللىرىنىڭ ئۇستىنى تەكشىلەش ۋە ئېگىشكە ئوخشاش ئىشلاردا قوللىنىلىدىغان ياغاچ دەستىلىك پولات ياكى ياغاچ سايمان.

بولقلاتماق «بولقىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بولقلاشماق «بولقىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بولقلانماق «بولقىلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بولقىلماق پ. بولقا بىلەن ئۇرماق، قاقماق.

بولكا ئى [ر] ئاق ئۇننىڭ بولدۇرۇلغان خېمىرىدىن دۇخوپكىدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل نان. ئۆزى ئۇزۇنچاق، ئىچى ھەرە كۆنىكىدەك كاۋاكچە بولىدۇ، تەمى تاتلىق.

بولكىچى ئى. بولكا پىشۇرۇش ياكى سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

بولكىچىلىق ئى. بولكا پىشۇرۇش ياكى سېتىش ئىشى.

بولكىخانا ئى. بولكا پىشۇرۇلۇپ سېتىلىدىغان جاي، بولكا دۇكىنى.

بولماق I پ ① يۆز بەرمەك، سادىر بولماق: ھايۋانلارمۇ بوش كەلمەپتۇ. قىرىق كېچە ـ كۈندۈز جەڭ بوپتۇ. ② كەلمەك؛ باشلانماق: چۈش بولدى. زاۋال بولدى. ③ بىرەر يەردە مەلۇم ۋاقىت تۇرماق: شەنبە كۈنى گۈلباھار كەچكىچە ھەجەر ئاچىنىڭ ئۆيىدە بولدى. ④ ئورۇنلاشماق: توي كۈنى قېرىنلار بىر يەردە، ياشلار بىر يەردە بولىدۇ. ⑤ ئۆسمەك، ئاينىماق، ئوخشىماق: غورا بولماي مېغىزى بولماس. ⑥ ئۆتمەك: ماڭا مۇشۇ يەردە ياشىغىلى ئۇزاق يىللار بولدى، دېدى كېيىك. ⑦ مەۋجۇت، بار ھالەتكە كەلمەك: ئەمگەك بىلەن ئۆزىگە ھايات يولى تېپىشنى مەقسەت قىلىغۇچىنىڭ بۇنچىلىك گەپ قىلىش ھوقۇقى بولىدۇغۇ! ⑧ ۋەزىپىگە تەيىنلەنمەك، بىرەر دەرىجە ۋە ئورۇنغا ئېرىشمەك بولماق: مەن ھازىر مەكتەپ مۇدىرى بولدۇم، لېكىن مەكتەپ خىزمىتىنى بىر كۈنمۇ ئىشلىگىنىم يوق. ⑨ مەلۇم قىممەتكە يارىماق: زۇۋرشانىڭ ھېسابىدا ئۇلارنىڭ 30 مىڭ باغ قوموشى 7500 يۇەن بولاتتى. ⑩ توغرا، مۇۋاپىق كەلمەك: ئاخىر ساۋۇت بۇ ئىش ئۈستىدە ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىغىنىم تۈزۈك، يېنىكـلىك بىلەن قوشنامنى ياماندەمگە چىقىرىۋەتسەم بولماس، دېگەن ئويغا كەلدى. ⑪ مەلۇم ھالەتتە ئۆتمەك، مەلۇم ھالەتكە كەلمەك: تۈرمۇشلۇق بولماق. ⑫ بەزى ئىسىملارغا باغلىنىپ كېلىپ ئانا ـ لىتىك پېئىللاشتۇرۇش رولىدا كېلىدۇ: گۇناھكار بولماق. ⑬ سۈپەتلەر ۋە رەۋىشلەر بىلەن بىرىكىپ كېلىپ، ئۆتۈمسىز ئانا ـ لىتىك پېئىللاشتۇرۇش رولىدا كېلىدۇ: چوڭ بولماق. ⑭ «بولسا بوپتىكەن» فورمىسىدا كېلىپ «ياخشى ئىدى» مەنىسىدە كېلىدۇ: بايىقى ئىككى سوئالنى باشقىچە قويسىڭىز بوپتىكەن. ⑮ بولۇشسىز فورمىدا كېلىپ ئىقتىداردىن، پائالىيەتتىن قالغانلىقنى بىلدۈرىدۇ: ـــ بالام، ـــ دەپتۇ بىر كۈنى بوۋاي ئوغلىنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ـــ مەن بولالمايدىغان ئوخشايمەن. ⑯ تەييارلانماق، ھازىرلانماق: ئالماس بىلەن ئېلىقۇل: ـــ لەيلىگۈل، ئانار قەيەردە؟ بول ئىتتىكرەك ئېيىت، ـــ دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن. ⑰ « ـ ار، ـ دىغان، ـ ماق، ـ ماقچى» قوشۇمچىلىرى بىلەن ئاياغلاشقان پېئىللار بىلەن قوشۇلۇپ ئۆمىد، تىلەك مەيلىنى بىلدۈرىدۇ: شۇنىڭدىن باشلاپ سوۋېتلار مىجىت بىلەن بىللە كۈنىگە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم كۆرۈشىدىغان بولدى. ⑱ « ـ سىپ، ـ ۋىپ» بىلەن ئاياغلاشقان رەۋىشداشلار بىلەن قوشۇلۇپ ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ تاماملىنىپ بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ـــ نۇرۇم، چېيىڭنى ئىچىپ بولۇپ، ئالمىلارغا سۇ بارىدىغان ئېرىقنى قېزىۋەتكىنە، ـــ دېدى زورىخان نۇرغا. ⑲ ئىسىملىك خەۋەرگە ياندىشىپ كېلىپ « ـ دۇر» مەنىسىدە خەۋەر جۈملە باغلىغۇچىسى رولىدا كېلىدۇ: ـــ بۇ مېنىڭ ئېرىم سوۋېتلار بولىدۇ، ـــ دەپ تونۇشتۇردى ھېلىقى ئايال. ⑳ چىقىش كېلىشتە تۇرلىنىپ كەلگەن ئىسىم بىلەن كېلىپ «دۇنياغا كەلمەك»، «تۇغۇلماق» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: ھارامدىن بولغان.

* ـــ بۇ كىشى خوتەندىن بولدۇ، ـــ دەپ تونۇشتۇردى مېنى ئۇ باشلىقا. ㉑ يۆنىلىش كېلىشتە تۇرلىنىپ كەلگەن ئىسىملار بىلەن سۈپەتداش فورمىسىدا باغلىنىپ كېلىپ «... نىسبەتەن»، «... قارىتا» مەنىسىدىكى تىركەلمە رولىدا كېلىدۇ: بەزىدە يۇز بەرگەن كىچىككىنە ۋەقەلەرمۇ سېنىڭ تۇرمۇش ھادىسىلىرىگە بولغان كۆزقارىشىڭنى ۋە ھايات ئۇچۇن باسقان قەدەملىرىڭنىمۇ ئۆزگەرتىۋېتىشكە قادىر. ㉒ شەخس قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلەنگەن بىرىكمىنىڭ خەۋىرى بولۇپ كېلىپ «... دەپ ھېسابلانماق» مەنىسىدە كېلىدۇ: ياماننىڭ ياخشىسى بولغۇچە، ياخشىنىڭ يامىنى بول (ماقال). ㉓ «... بىلەن بولماق» فورمىسىدا كېلىپ «... بىللە بىر تەرەپتە تۇرماق»؛ «... شۇغۇللانماق»؛ «... بىرىلمەك» مەنىلىرىدە كېلىدۇ: مەنغۇ سېنىڭ بىلەن، سەن بولمىدىڭ مېنىڭ بىلەن، بولمىساڭ بولما يارىم، يېنىڭدىكى سېنىڭ بىلەن. ㉔ «ـ دەك ـ تەك» بىلەن كەلگەن سۈپەتداشلارغا قوشۇلۇپ كېلىپ، ئاشۇنداق ھالەتكە كەلگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: باي «ھىم» دەپ ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بوپتۇ. * خەتتىكى ھەربىر سۆز ئۇنىڭ قۇلىقىدا جاراڭلىغاندەك بولدى. ㉕ «ـ غىلى ....، ـ قىلى...» بىلەن كەلگەن پېئىللارغا «ـ قا، ـ غا، ـ كە، ـ گە» بىلەن كەلگەن ئىسىمداشلارغا قوشۇلۇپ كېلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: بىر قولدا چاۋاك چالغىلى بولماس (ماقال). * كەينى تەرەپتىن ئۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلگىلى بولمايتتى. ㉖ شەخسلەنگەن سۈپەتداش بىلەن بىللە كېلىپ سۈپەتداش بىلدۇرگەن ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا تىلەكداش ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: ـــ بوپتۇ، دېگىنىڭىز بولسۇن، ـــ دەپتۇ كەمبەغەل.

بولماق II پ. خېمىر تۇرۇچ ياكى سودا سېلىپ چەيلەنگەن خېمىر بەلگىلىك مىقدارىدا ئېچىپ پېتىر ھالەتتىن كۆپتۈرۈلگەن ھالەتكە كەلمەك: ئەتىگەن يۇغۇرۇپ قويغان خېمىرىم بۇ كەمگە بولدى.

بولمىسا ① «بولماق I» پېئىلىنىڭ III شەخس بولۇشسىز شەرت رايى: بولسا بولار، بولمىسا ئىز پۇلى بولار (ماقال). * بۇ ئىش بۇگۈن بولمىسا ئەتە بولار. ② قارىمۇقارشى باغلىغۇچى «ياكى»، «ئەگەر ئاشۇنداق قىلىنمىسا» مەنىلىرىدە كېلىدۇ: ـــ مەززىسىنى قورساقتا چۈشكەندە بىلىسەن، بولمىسا، ئەكەلگىنە قوۋۇرغاڭنىڭ قالغىنىنى مەن يەۋېتەي، ـــ دەپتۇ تۈلكە. ③ ئۇنداق بولمىغان تەقدىردە، ئۇ ھالدا: ـــ شۇنداق، بولمىسا نېمە چارە بار؟ ـــ دېدى ئەختەم سۇلايمانغا.

بولمىغۇر سۈپ ① ئاساسىي بولمىغان، بولۇشقا تېگىشلىك ئەمەس، قۇرۇق: بولمىغۇر خىيال. بولمىغۇر پىكىر. ② ئەدەپسىز، بىھايا، يارىماس، رەزىل، پەس: بولمىغۇر سۆز.

بولمىغۇرلۇق ئى. بولمىغۇر گەپ ـ سۆز، قىلىق: ـــ ئوغلۇم بۇنچە ياشتا تۇرۇپ بۇنداق بولمىغۇرلۇق قىلما!ـــ دېدى دادىسى ئوغلىغا.

بولۇپمۇ باغل. ئومۇمىي ئۇقۇم تەركىبىدىكى ئايرىم بىر تارماقنى ئالاھىدە تەكىتلەپ «ھەممىدىن بەك»، «خۇسۇسەن» دېگەن مەنىنى كېلىدۇ: مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈمىنى، بولۇپمۇ دېموكراتىك ئاساستا نازارەت قىلىش تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش كېرەك.

بولۇرماق پ. دىيال. ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ سېمىز لىكتىن زورۇقۇپ ماڭماق.

بولۇشتۇرماق «بولۇشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بولۇشسىز سۈپ ① مەۋجۇت بولمىغان، بولمايدىغان؛ يۇز بەرمىگەن، يۇز بەرمەيدىغان. ② <تىل>يوقلۇق، ئىنكار: بولۇشسىز ئالماش. بولۇشسىز پېئىل.

بولۇشسىز ئالماش <تىل> يوقلۇق مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان ئالماشلار، مەسىلەن: ھېچكىم، ھېچقانداق، ھېچقاچان.

بولۇشسىز پېئىل <تىل> يوقلۇقنى، ئىنكارنى بىلدۈرگۈچى پېئىل.

بولۇشسىزلىق ئى. يوقلۇق، بولۇشسىز ھالەت.

بولۇشقاق سۈپ. بىراۋغا بولۇشقۇچى، يان باسقۇچى: ئاتىسى بولۇشقاقنىڭ ئوغلى ئۇرۇشقاق، ئانىسى بولۇشقاقنىڭ قىزى يىغلاڭغۇ (ماقال).

بولۇشلۇق سۈپ. مەۋجۇت بولغان ۋە بولىدىغان، بولارلىق: بولۇشلۇق پېئىل.

بولۇشلۇق پېئىل <تىل> ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئېنىقلىقىنى بىلدۈرىدىغان پېئىل.

بولۇشلۇق شەكىل <تىل> ئېنىقلىقنى يەنى بولۇشلۇقنى، بارلىقنى بىلدۈرىدىغان شەكىل.

بولۇشماق ① «بولماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇنى كۆرگەن دۇنيادىكى ھەيران بولۇشۇپتۇ. ② يان باسماق، يارىدەملەشمەك، قانات ئاستىغا ئالماق: ماۋۇ دەللە بۇنىڭغا بولۇشۇپ (غۇنچەمنى كۆرسىتىپ) بىزنى تېخى زالىملار دەۋاتىدۇ. ③ مىجەز ـ خاراكتېرى كېلىشمەك، ئەپ ئۆتمەك (ئەر ـ ئاياللىق مۇناسىۋىتى ھەققىدە): بىراق ئۆزلىرى تېپىشمىغانلىقىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر بۇ ئىككىسى بولۇشالمىدى.

بولۇشچە رەۋ ① ئىمكانقەدەر، قولىدىن كېلىشچە، قىلالىغىنىچە، ئانچە كۇچەپ كەتمەي: بولۇشچە قىلماق. ② پۇتۇن ئىمكانىيىتى بىلەن؛ جېنىنىڭ بارىچە: ـــ ئېتىڭنى بولۇشچە چاپتۇرۇپ قوغلا، بولمىسا يېتىشەلمەيسەن، ـــ دېدى يولۇچى ئاتلىق بالىغا.

بولۇشغا رەۋ ← **بولۇشچە**: ئۇلار ناھايىتى ئالدىراشچىلىقتا كېمىدىن چۈشتى ـ دە، ئاتلىرىنى بولۇشغا چاپتۇرۇپ كەينىدىن قوغلاپ كەتتى.

بولۇق سۈپ ① قويۇق، زىچ: بولۇق مايسا. ② ھوسۇللۇق، ئوخشىغان: بولۇق بۇغداي.

بولۇم ئى. لاياقەت، ئىقتىدار، قابىلىيەت.

بولۇمسىز سۈپ. ① لاياقىتى، ئىقتىدارى، قابىلىيىتى يوق؛ لاياقىتى، ئىقتىدارى، قابىلىيىتى بولمىغان: بولۇمسىز ئادەم. بولۇمسىز ئايال. ② ھېچ ئىشنى قىلالمايدىغان، يارىماس: // بولۇمسىزنى بولدۇرالمىدىم، خورجۇن ـ قاچىسىنى تولدۇرالمىدىم (ماقال).

بولۇمسىزلىق ئى. لاياقەتسىزلىك، ئىقتىدارسىزلىق، قابىلىيەتسىزلىك. يارامسىزلىق، كارغا كەلمەسلىك.

بولۇنماق «بولماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلار سارۇچىندا بولۇنغان ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ دەرھال يولغا چىقتى.

بولىماق ئى. ئۇستىنى رەخت ياكى قەغەز بىلەن ئوراپ، يىپ بىلەن تاڭماق.

بولۇڭار ئى. ۋېنېزۇئېلانىڭ پۇل بىرلىكى.

بوم I تەق. بۇرۇقتۇم ئاۋاز: تۈيۇقسىز كوچا تەرەپتىن پوجاڭزا ئاۋازىغا ئوخشىمايدىغان «بوم!» قىلغان ئاجايىپ بىر ئاۋاز ئاڭلاندى.

بوم II سۈپ. زىل ئەمەس: ھاشار بوم ۋە يېقىملىق ئاۋازى بىلەن شوخ ۋالىس پەدىسىگە كەلتۈرۈپ ناخشا باشلىۋەتتى.

بومبا ئى [ر<فىران] <ھەرب> بىر خىل پارتلايدىغان قورال. ئادەتتە ئۇنىڭ تاشقى قېپى پولاتتىن ياسىلىدۇ، ئىچىگە پارتلاتقۇچ دورا قاچىلىنىدۇ، پىلتىگە تېگىپ كەتسىلا پارتلايدۇ: ئاتوم بومبىسى. قول بومبا.

بومباردىمان ئى [ر<فىران] <ھەرب> بومبا تاشلاش، بومبا ياغدۇرۇش، بومبا تاشلاپ قىرىش: بومباردىمان قىلماق.

بومباردىمانچى سۈپ. بومباردىمان قىلىدىغان، بومبا تاشلايدىغان: بومباردىمانچى ئايروپىلان.

بومباردىمانچىلىق ئى. بومباردىمان قىلىنغان ھالەت.

بومبۇرشاه ئى. دىيال. قېلىن، كېلەڭسىز، قاتمۇقات كىيىملەرنى كىيىپ يۇرىدىغان ئادەم.

بومبىلاتماق «بومبىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بومبىلاشماق «بومبىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

بومبىلانماق «بومبىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بومبىلىماق پ. بومبا بىلەن پارتلاتماق، بومباردىمان قىلماق.

بونجا ئى. ئىككى ـ ئۈچ يىللىق كۆچەت.

بوھتان (بوھتانى) ئى [ئە] ئاساسى بولمىغان پىكىر؛ تۆھمەت، يالا: بوھتان قىلماق. بوھتان چاپلىماق.

بوھتانچى ئى. بوھتان قىلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم.

بوھران (بوھرانى) ئى [پ] ← **كىرىزىس**: ئىقتىسادىي بوھران. سىياسىي بوھران.

بوۋا ئى. ئانىسىنىڭ ۋە ئاتىسىنىڭ ئاتىسى.

بوۋا قاپاق دىيال. قىشتا چۈشىدىغان قىرو.

بوۋا قۇرت <تېب> بىر خىل ھاشارات كېسەللىكى: پىلە‌لەرنىڭ بەش ـ ئالتىسى بوۋا قۇرت كېسىلى بولۇپ ئۆلۈپ قالغانىدى.

بوۋاسىر ئى [ئە] <تېب> مەقئەت بىلەن تۈز ئۇچەينىڭ ئاخىرقى ئۆچلىرىدىكى كۆك تومۇر قان ئۈيۈپ قېلىش نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك، ئالامىتى: قىچىشىدۇ، قاتتىق قىزىرىدۇ، ئاغرىيدۇ، چوڭ تەرەت قان ئارىلاش كېلىدۇ.

بوۋاق I ① ئى. يېڭى تۇغۇلغان، ئېمىدىغان بالا. ② سۈپ. يېڭى تۇغۇلغان، ئېمىش دەۋرىدىكى: بوۋاق بالا. بوۋاق چاغ.

بوۋاق II ئى. دىيال ئۆكا.

بوۋاقلىق ① سۈپ. بوۋاق بالىسى بار: توي قىلىپ بىر يىلدىلا بوۋاقلىق بولۇپ قاپسىلەر. ② ئى. يېڭى تۇغۇلغان، ئېمىدىغان دەۋر: بوۋاقلىقىمدا تاغامىلارنىڭ يېنىدا تۇرغانىكەنمەن. ③ ئى. بوۋاقلارغا خاس ھەرىكەت، قىلىق: بوۋاقلىقىڭنى تاشلا!

بوۋاي ئى① ياشانغان، قېرى كىشى. ② ياشانغانلارنى ھۆرمەتلەپ ئاتاش فورمىسى: بوۋاينىڭ بىر ئاز مەجىزى يوق.

بوۋىقوش ئى [بوۋا + قوش] <زوئول> قەدىمكى ئومۇرتقىلىق ھايۋان، بېشى قوشنىڭكىگە ئوخشايدۇ، ئادەتتە قوشلارنىڭ بوۋىسى دەپ قارىلىدۇ.

بوي I ① ئى. كىشى قامىتى: ئوتتۇرا بوي، بويى ئېگىز. بوي ئەگمەك. ② ئى. تىك نەرسىلەرنىڭ ئېگىزلىكى: تېرەك بويى. تام بويى. بوي تارتماق. ③ ئى. ئۇزۇنلۇق ۋە كەڭلىككە ئىگە نەرسىلەرنىڭ ئۇزۇن تەرىپى: ئۇ گىلەمنىڭ بويى قانچىلىككەن؟ ④ ئى. قىرغاق، ساھىل، چەت: ئېلى ئۆستەكنىڭ بويىدىن ھېيتگاھقا قاراپ ماڭدى. ⑤ رەۋ. III شەخس تەۋەلىك قوشۇمچىسىنىڭ بىرلىكىدە كېلىپ «داۋاملىدا، مابەينىدە» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: يىل بويى. ئۆمۈر بويى. كۈنبويى. ⑥ رەۋ. قىلغان پېتى، ئەتكەن ھالدا: بېھىنى قولۇمغا تۇتقان بويى ئۆيگە كەلدىم. ⑦ مىق. نەرسىلەرنىڭ ئۇزۇنلۇق ياكى ئېگىزلىك مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر بوي تال. بىر بوي تاسما.

بوي ئەينەك تام ئەينەك، ئادەمنىڭ پۈتۈن بوي ـ تۇرقىنى كۆرگىلى بولىدىغان چوڭ تېك ئەينەك.

بوي چوچا چاچباغ، جالا: كېچىلەردە قويغان تاناڭ ئېشىلىپ، بېلىڭدىكى بوي چوچاڭمۇ كېسىلىپ (ماقال).

بوينى بارماسلىق باشقىلارنىڭ گېپىنى توغرا كۆرمەي بوينىغا ئالماسلىق، قارشى تەرەپنىڭ گېپىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمەي تەن ئالماسلىق، بوينىغا ئالماسلىق، قايىل بولماي ئېگىلگىسى كەلمەسلىك.

بويدا قالماق ھامىلدار بولماق، قورسىقىدا قالماق: ئۇنىڭ ئايالىنىڭ بويدا قالغانلىغى بولۇپ، بىر قىز تۇغۇپتۇ.

بويدىن ئاجرىماق بويدا قالغان بالا ۋاقتى كەلمەي چۈشۈپ كەتمەك.

بويى كىر بويىنى سۇغا سالمىغان، يۇيۇنمىغان.

بويىغا يەتمەك بالاغەتكە يېتىپ توي قىلىش مەزگىلىگە كىرمەك.

بوي II ئى. دىيال. بويتاق، تۇل: تەڭتۇشلار ئۆيلىنىپ كەتتى، بىز يۇرمىزمۇ بوي. ساقال ـ بۇرۇت قولغا كەلدى، قىلمايمىزمۇ توي.

بوي يۇرمەك بويتاق ئۆتمەك، تۇل ئۆتمەك: خوتۇن ئالماي بوي يۇرۇپ ئۆلۈپ كەتسەم، سىزگە ئوخشاش بىر خانىمنى تەمەلەپ (تەمە قىلىپ).

بوياتماق «بويىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ياغلىقىمنى كۆك بوياتتىم.

بوياشماق «بويىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: يەسلەدىكى بالىلار قوللىرىنى بويىشۇاپتۇ.

بوياق I ئى. بوياش، رەڭ بېرىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ماددا: بوياق بىلەن بويىغچە تېشىڭنى، بىلىم بىلەن زىننەتلىگىن ئىچىڭنى (ماقال).

بوياق II ئى. دىيال. زاراڭزا.

بوياقچى ئى. رەخت، يىپ قاتارلىقلارنى بويىغۇچى ئۈستا: ئەسلىدە ھېلىقى ئۆڭ بىر بوياقچىنىڭ بوياقخانىسى ئىكەن.

بوياقچىلىق ئى ① بوياق بوياش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى. ② كۆچمە. ئالدامچىلىق، ساختىپەزلىك: ئىنقىلابىي ئاممىنىڭ كۆزى روشەن، بوياقچىلىق قىلىپ ئۆتۈپ كېتەلمەيسەن.

بوياقخانا ئى. بوياقچىلىق قىلىدىغان جاي، ئورۇن: ـــ ئاتاڭ بوياقخانىدا ئىشلەمدۇ؟ ـــ دەپ سوردى مۇئەللىم بالىدىن.

بوياقسىز سۈپ. بويىقى يوق؛ بويالمىغان، بوياق بېرىلمىگەن: رەسىم تېخى بوياقسىز ئىدى.

بوياقلىق سۈپ. بوياق بېرىلگەن، بويالغان، رەڭلىك: قەغەزنىڭ يېرىمى قىزىل بوياقلىق تۇراتتى.

بويالماق «بويىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تاغ ـ

تاشلار قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئىسسىق ياش، قىزىل قېنى بىلەن بويالدى.

بوي- بەست قەددى ـ قامەت، گەۋدە: گۈلسۈم بوي ـ بەستى كېلىشكەن بىر قىز ئىدى.

بويبودوق سۈپ. دىيال. بويتاق، تۇل.

بويتاسما ئى [بوي + تاسما] ھەربىي ۋە ساقچى ئەمەلدارلىرى بېلىگە باغلاپ يان قورال ئېسىۋالىدىغان تاسما.

بويتاق سۈپ [بوي + تاق] توي قىلمىغان ياكى توي قىلىپ ئاجراشقان (ئەرلەر ھەققىدە): لۇتپۇللا ئۆزىنىڭ بۇ بويتاق، قەدەناس، كونا ئارىتام قوشنىسىنى خۇش پېئىللىق بىلەن كۈتۈۋالدى.

بويتاقچىلىق ئى. بويتاق تۇرۇش.

بويتاقلىق پ. بويتاق ئۆتۈش: بۇ پالاكەت ئۇنىڭ بويتاقلىقىدىن بولدى.

بوي- تۇرق ئادەمنىڭ ئېگىزلىك ۋە تاشقى قىياپىتى: بوي - تۇرقىغا قارىماق.

بويچاپ ئى. تۆگە ئۈچىلىقىنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان شالنى تەرەپ تۇرىدىغان ياغاچ.

بويچىلىق ئى. دىيال. بويتاقلىق.

بويدار سۈپ. بويى بار، بويى ئېگىز، بەستلىك: ئەزىمەت ناشتىلىق قىلىۋېلىپلا، چۈشلۈك ئوزۇقى، قورالى، ئوق ـ دورىلىرىنى ئېلىپ، بويدار زېرەك بوز ئېتىنى ئېگەرلەپ، تۇنۇگۈن تەكشۈرۈشكە ئۇلگۈرەلمىگەن تاغ بۆلىكىنى چارلاش ئۈچۈن ئاتلاندى.

بويسۇندۇرماق «بويسۇنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۆرۈ ۋەزىيەت يېزىنى شەھەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا بويسۇندۇردى.

بويسۇندۇرۇشماق «بويسۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: شۇنداقمۇ كىشىلەر بارىكى، ئۇلار ھەقىقەتكە باش ئەگمەيدۇ، بەيئەت قىلمايدۇ، ئەمما ئۇلار ھەقىقەتنى ئۆزىنىڭ نەپسىگە بويسۇندۇرۇشىدۇ.

بويسۇندۇرۇلماق «بويسۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بويسۇنماق پ [بوي + سۇنماق] ① ئىتائەت قىلماق: ـــ بىز سىزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىڭىزغا بويسۇنمىز، ـــ دېدى مۇختار مەرگەن. ② تەن بەرمەك، ماسلاشماق، كۆنمەك: ئەمما غەيرەت مۇشۇ يەرنىڭ ئادىتىگە بويسۇنمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ ئىلاجسىز ئۇنى دوراپ سۇ ئېلىپ ئىچتى. ③ ئەمەل قىلماق، رىئايە قىلماق: ئالاۋىدىن ئۇنىڭ گېپىگە بويسۇنۇپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ.

بويسۇنۇشماق «بويسۇنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بويسۇرە رەۋ ① بويلارنىڭ ئېگىز ـ پەسلىكىگە قاراپ، بويلارنىڭ ئېگىز ـ پەسلىكى بويىچە، بوي سۇرۇشتۇرۇپ، **بويىغا** قاراپ: بويسۇرە بولماق. بويسۇرە قىلماق. * بالىلارنى بويسۇرە قىلىپ تىزماق.

بويلاتماق «بويلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تام بويلىتىپ ئىككى قاتار قىلىپ تىزىلغان ئۇستەللەرگە كەمپۈت، گازىر ـ پۇرچاق، ئالما ـ نەشپۈت تىزىلغانىدى.

بويلاشماق ① «بويلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② يېتىشمەك، چىقىشماق: لېكىن بۇ پۇل سەرپ ئەتكەن دەسمايىگە ئاران بويلاشتى. ③ بوي ئېگىزلىكىنى سېلىشتۇرماق: ئىككىمىز بويلىشىپ باقايلى، قايسىمىز ئېگىز ئىكەنمىز.

بويلاق ئى. ئىككى ياشلىق توقلا، ئىككى ياشلىق بارقا.

بويلام ① سۈپ. بويىغا، ئۇزۇنىغا كەتكەن. ② ئى. كېيىمگە يەتكەن تېرەك.

بويلانماق «بويلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بويلۇق سۈپ. بويى بار، بويىغا ئىگە، قامەتلىك: ئۇ ئېگىز بويلۇق، كەڭ يەلكىلىك، ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى ئادەم ئىدى.

بويلىما سۈپ. بويىغا، ئۇزۇنىغا كەتكەن، بويلام: بويلىما يېرىق.

بويلىماق پ ① بويى ياكى ئۇزۇنلۇقى، ئېگىزلىكى يەتمەك، توغرا كەلمەك: ئۇ: ـــ مەن دېمىدىمۇ، كەتمەن بويلىمىدى، سۈنىڭ تېرەنلىكى زادى ئىككى گەزدىن كەم ئەمەس، ـــ دېدى. ② دەريا، يول قاتارلىقلارنىڭ ياقىسى، بويى بىلەن ماڭماق: ئۇ يان تەرەپتىكى ئانا ئېرىقنى بويلاپ كېتىۋاتاتتى. ③ بويىنى سوزماق: قەپەسنىڭ ئىگىسى ئوتۇنچىغا: ـــ ھە، نېمىشقا قەپەسنى بويلاپ قالدىڭ؟ ئوغرىمۇسەن؟ كەت نېرى! ـــ دەپ ۋارقىراپتۇ. * ئۇ يىراقتا بويلاپ قارىدى. ④ تەگمەك، يەتمەك، ئۇلاشماق: ئارغامچا قۇدۇقتا بويلىمىدى. * مەن سۇغا بويلىمىدىم.

بويناق ئى [بويۇن + ى + ئاق] بوينىدا ئاق بولغان ياكى بوينىدا باشقا بەلگىلىرى بولغان ئىت؛ كۈچۈك.

بويۇن (بويىنى) ئى ① ئادەم ۋە ھايۋان گەۋدىسىنىڭ باش بىلەن تەننى بىرىكتۈرگۈچى قىسمى. ② قاپاق، چۆگۈن قاتارلىقلارنىڭ بېشى بىلەن قورسىقى ئارىلىقىدىكى ئىنچىكە قىسمى: ئاپتوۋۇنىڭ بويىنى. قاپاقنىڭ بويىنى. ③ كۆچمە. ئۇست، زىممە: ئەھمەد ساۋابلىق ئۇچۇن توختىنىڭ بوينىدىكى قەرزنى ئېلىپ تاشلىۋەتتى.

بويۇن تولغماق باش تارتماق، نارازىلىق قىلماق.

بوينىغا مىنمەك بوزەك قىلماق: ئۇلار ھازىر بوينىمىزغا مىنىۋالدى.

بويىنى قاتتىق بويۇن ئەگمەيدىغان، تىز پۈكمەيدىغان؛ جاھىل.

بويىنى قىسىق بويىنى قىسىلغان، بىچارە، يار ـ يۆلەكسىز، غېرىب: ئۇ بالىنىڭ بويىنى قىسىق، بېشىنى سىلىمىساق ئەلۋەتتە بولمايدۇ ـ دە.

بويىنى قىسىلماق غېرىبسىنماق، يار ـ يۆلەكسىز قالماق.

بويىنى يۇمشاق ① باشباغ باغلاپ يېتىلەشكە، باشقۇرۇشقا بولىدىغان؛ كۆنگەن؛ ياۋاش: بويىنى يۇمشاق كالا. ② كۆچمە. بىراۋنىڭ باشقۇرۇشىغا قارشىلىق قىلمايدىغان.

بويۇنتاۋلىق ئى. ئىتائەت قىلماسلىق، بويسۇنماسلىق؛ قارشىلىق قىلىش: بويۇنتاۋلىق قىلماق.

بويۇنتۇرۇق ئى [بويۇن + تۇرۇق] ① قوش، جۇۋاز، تۆلۈق، ھارۋا قاتارلىقلارغا قېتىلىدىغان ئۆكۈزلەرنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان ئەگرى ياغاچ. ② كۆچمە. جەبىر ـ جاپا، ئازار، چەكلىمە: ئېزىلگۈچى مىللەتلەر جاھانگىرلىكنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن ئازاد بولدۇ.

بويۇنتۇرۇقلۇق سۈپ ① بويۇنتۇرۇق سېلىنغان. ② بويۇنتۇرۇق قىلىشقا بولىدىغان، بويۇنتۇرۇق ئۈچۈن تەييارلانغان: بويۇنتۇرۇقلۇق ياغاچ. ③ كۆچمە. ئازار، تۈرلۈك چەكلىمە بىلەن بوغۇلغان.

بويۇنچاق ئى ① قىز ـ ئايالىلار بوينىغا ئاسىدىغان، يىپ ئۆتكۈزۈلگەن مارجان: بويۇنچاق ئاسقان قىز. ② كالىنى ھارۋا ياكى ساپانغا قوشقاندا بوينىغا سېلىنىدىغان جەينەكسىمان

ياغاچ ئەسۋاپ، خامۇت.

بويۇنچاقلىق سۈپ. بويۇنچاق قىلىش ئۇچۇن تەييارلانغان، بويۇنچاق قىلسا بولىدىغان ياكى شۇنىڭ ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان.

بويۇنچە ئى. تۆگە كارۋانىنىڭ ئەڭ ئالدىدىكى تۆگىسىنىڭ بوينىغا ئېسىلىدىغان پۆپۈك.

بويۇنچۇق ئى. قوش ياكى ھارۋىغا قېتىلىدىغان ھايۋانلارنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان سايمان، جەمبو: ئالدى بىلەن بۇ جانىۋارغا بويۇنچۇق سالايلى.

بويۇنداشماق «بويۇندىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھەمىمەيلەن بويۇندىشىپ يولغا تىكىلدى.

بويۇندىماق پ. بوينىنى سوزماق: ئۇ كېتىۋېتىپ باغ تەرەپكە بويۇنداپ قارىدى.

بويۇنكەش سۈپ ← **گەدەنكەش**.

بويۇنكەشلىك ئى← **گەدەنكەشلىك**: ئۇ مېنى بويۇنكەشلىك قىلدى دەپ ئۆيدىن ھەيدەپ چىقاردى.

بويۇنلۇق سۈپ ① بوينى بار، مەلۇم شەكىلدىكى بويۇنغا ئېگە: پاتمۇ ئۇزۇن بويۇنلۇق سۇ قاچىسىدىن تەشتەكىكە سۇ قۇيدى.② بويۇنغا سېلىشقا تەييارلانغان: ئۇ:— بۇ قېتىم قىز تۇغسىڭىز بىر بويۇنلۇق مەرۋايىت، ئوغۇل تۇغسىڭىز ئالتۇن بىلەزۈك ئالىمەن،— دەپ قالدى.

بويىتشماق «بويىتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بويىتلماق « بويىتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قاسىم شاپتۇل چېچىكى رەڭگىدە بويىتىلغان بەلبېغىنى باغلاپ، ئېتىنى مىنىپ شەھەرگە يول ئالدى.

بويىچە تىر ① ئاساسەن، مۇۋاپىق، بىنائەن: مۇدىر ئادىتى بويىچە ئالدى بىلەن كۆپچىلىككە سالام بەردى، ئەھۋال سورىدى. ② مەلۇم ئورۇن، دائىرىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىملار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ، «ھەرىكەت، ۋەقە ياكى ھادىسىنىڭ شۇ جايغا تەئەللۇق تەۋەسىدە، دائىرىسىدە » ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: ئەمدى بىزمۇ ئائىلىمىز بويىچە بىرنى يازساق قانداق؟ * جەڭ مەيدانىنىڭ ئالدىنقى سېپىگە ئورۇنلاشقان ئەنۋەرنىڭ قىسمى سەپ بويىچە قاتتىق ئۇرۇشماقتا ئىدى.

بويىما سۈپ. بوياق بېرىلگەن، بوياق بىلەن بويالغان، بوياق سۈرۈلگەن.

بويىماق پ. رەڭ بەرمەك، رەڭگە سالماق: ئۇ گەۋدىسىنى كۆتۈرگەندە، بۇرنىدىن چىققان قان ساقاللىرىنى قىپقىزىل بويۇۋەتكەنىدى.

بۇ ئال ① سۆزلىگۈچىگە يېقىن، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىكى، ئۇنىڭ يېنىدىكى ياكى قولىدىكى نەرسىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ: بۇ كىتاب كىمنىڭ؟ ② سۆز بولۇۋاتقان پەيتىنى ياكى ئۇنىڭغا يېقىن ۋاقىتنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ: بۇ يىل قىش بالدۇرلا چۈشۈپ كەتتى. ③ ئېيتىپ ئۆتۈلگەن، كۆزدە تۇتۇلغان ياكى ئاڭلىغۇچى يېقىن دەپ ھېس قىلغان ئادەم، نەرسە، ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنى كۆرسىتىش ياكى ئۇلارغا ئىشارە قىلىشتا قوللىنىلىدۇ: بۇ ماقالە يېقىندا ئېلان قىلىنىدۇ.

بۇ ئالەم كىشىلەر ئۆلۈشتىن ئىلگىرىكى ياشىغان مەۋجۇتلۇق؛ بۇ دۇنيا.

بۇت ئى [پ] <دىن> بۇددا دىنى ۋە بەزى دىن مۇرتىلىرىنىڭ خۇدا دەپ بىلىپ سەجدە قىلىش ئۇچۇن تاش، ياغاچ، لاي، گەچ ياكى مېتال قاتارلىقلاردىن ياسالغان ئادەم ۋە ھايۋانات قاتارلىقلارنىڭ شەكلى، ھەيكەل.

بۇ قەدەر بۇنچىلىك دەرىجىدە، بۇنچىۋالا : مەن بۇ مەسىلىنىڭ بۇ قەدەر چىگىشلىشىپ كېتىشىنى زادىلا تەسەۋۋۇر قىلمىغانىكەنمەن.

بۇ گەپچە دېيىلگەن ياكى ئاڭلىغان گەپكە ئاساسلانغانداۋا، قارىغاندا : — بۇ گەپچە مەن پۇلنىڭ سايىسىدە ئولتۇرۇپتىمەن — دە ؟ — دېدى ئۇ.

بۇ ھال يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن ھالەت، بۇ ئىش : شەھەر ئىچىدىكى بىر قىسىم ئادەملەر ھەدەپ يېزىلارغا قېچىشماقتا ئىدى. بۇ ھال خەلق ئىچىدە ھەر خىل گەپ ـ سۆزلەرنىڭ ئاۋۇپ كېتىشىگە سەۋەب بولغانىدى.

بۇتادىئېن ئى [رگىرېك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى C_4H_6 . رەڭسىز گاز، ئاسان ئۇيۇشىدۇ ۋە سۇيۇقلىنىدۇ.

بۇتان ئى [ر<گىرېك] <خىم> ئالكانلارنىڭ بىر خىلى، مولېكۇلا فورمۇلىسى C_4H_{10} ، رەڭسىز يېنىشچان گاز، نېفىت ۋە تەبىئىي گازلاردا بولىدۇ.

بۇتپەرەس سۈپ. بۇتقا چوقۇنىدىغان، بۇتقا ئېتىقاد قىلىدىغان: بۇتپەرەس ئادەم.

بۇتپەرەسلىك ئى. بۇت ئېتىقادچىلىقى.

بۇتتەك رەۋ. مىدىر ـ سىدىر قىلماي، زۇۋان سۈرمەي ياكى جىمجىت، ھەرىكەتسىز: بۇتتەك تۇرماق.

بۇتخانا ئى [پ] <دىن> بۇت ئورۇنلاشتۇرۇلغان جاي يەنى بۇددا دىنىنىڭ ئىبادەتخانىسى.

بۇجەك ئى. دىيال. كىچىك ئوغۇل بالىلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

بۇجۇ ئى. دىيال ① بۇلۇڭ، بۇرجەك. ② پارچە : ئۆپكىنىڭ بۇجۇسى.

بۇجۇغۇر سۈپ. تۇرۇلگەن، قورۇلغان؛ بۇدۇر ـ بۇدۇر: بۇجۇغۇر چاچ.

بۇجۇيالماق پ. دىيال. بىكار بولماق، ۋاقىت چىقارماق.

بۇخسۇتماق ① «بۇخسۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② توزۇتماق : توپا بۇخسۇتماق.

بۇخسۇماق پ. جىنسىي تەلىپى ئاشماق: قاناتلىنىپ بۇخسۇپ قالغان سېمىز ئات، ئۇچۇپ تۇرغان شامالالارغا قېتىلدى.

بۇداك ئى. دىيال. تۇمان.

بۇددا ئى [سانس] <دىن> ① بۇددا (BUDDNA) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «بۇرھان» (BURHAN) دېيىلىدۇ. بۇ سۆزنىڭ مەنىسى «ئەس ـ ھوش» بولۇپ،«بۇددا» (ئەس ـ ھوش) سەددىغارتىنىڭ (ساكيامۇنىنىڭ) سېزىمگە كىرىپ، ئەس ـ ھوشىنى تېپىپ ئەۋلىيا بولغاندىن كېيىنكى ھۆرمەت نامى. ② بۇددا دىنى.

بۇددا دىنى دۇنيادىكى ئاساسىي دىنلارنىڭ بىرى. مىلادىيەدىن ئىلگىرى 5 ـ ، 6 ـ ئەسىرلەردە ساكيامۇنى تەرىپىدىن يارىتىلغان.

بۇدداشۇناس ئى [سانس + پ] <دىن> بۇددا دىنى، مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ تارىخى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس، بۇددا دىنى ئالىمى : قۇرۇلۇش

مۇراسىمدا دۇنيا بويىچە داڭلىق بۇددالىشۇناس تەن شيۇئ قاتارلىقلار خەنزۇ ـ زاڭزۇ بۇددالىشۇناسلىق تەتقىقات مەركىزىنىڭ يوپۇقىنى ئاچتى.

بۇددالىشۇناسلىق ئى. بۇددا دىنىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلغان پەن يەنى بۇددا دىنى مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ تارىخى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن، بۇددا ئىلمى : دۇنيا بويىچە تۇنجى خەنزۇ ـ زاڭزۇ بۇددالىشۇناسلىق تەتقىقات مەركىزى بېيجىڭدا قۇرۇلدى.

بۇددىچىلىق ئى. بۇددا نوملىرىدىكى ئىدېئالىستىك پەلسەپە.

بۇددىزم نى [سانس + ر] بۇددا دىنى.

بۇددىست نى [سانس + ر] بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى شەخس؛ بۇتقا چوقۇنىدىغان ئادەم.

بۇددىستلىق ئى. بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىش، بۇتقا چوقۇ ـ نۇش پائالىيىتى.

بۇدرۇق سۇپ. بەدەن گۆشلىرى يۇمران، بوغماق ـ بوغماق، سېمىز ، ساغلام: بۇدرۇق بالا.

بۇدىساتۋا ئى [سانس] بۇددا دىنى مۇرىتلىرىنىڭ ساكىيامۇ ـ نىنى ھۆرمەتلەپ ئاتىشى، شۇنداقلا ئۇ يەنە بۇددا دىنىدىكى ئىلاھنى كۆرسىتىدۇ.

بۇدۇشقاق ① ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئۇچ بۆلۈكلۈق؛ مېۋىسىنىڭ سىرتىدا تىكەنلىرى بار، ئورۇقى جۇڭگو تېببابەتچىلىكىدە دورا قىلىنىدۇ؛ ئىششىق قايتۇرۇش، ئاغرىق پەسەيتىش، ھۆللۈكنى ھەيدەش، يەل تارقىتىش رولى بار. ئۇنىڭدىن ماي ئېلىشقىمۇ بولىدۇ. ② سۇپ. كۆچمە (ئادەملەرگە نىسبەتەن) ئاجىرالمايدىغان، چاپلاشقاق : لۇتپۇللا كۆتكىلىدە «بىر بۇدۇشقاق رودۇپايدىن ئازاد بوپتىمەن » دەپ ئىنتايىن خۇشال بولدى.

بۇدۇشقاقلىق ① سۇپ. بۇدۇشقاق بار، بۇدۇشقاق ئۆسكەن: بۇدۇشقاقلىق يەر. بۇدۇشقاقلىق ئېتىز. ② ئى. بۇدۇشقاق كۆپ ئۆسكەن جاي: بەتباش قويلار سوپىتاينىڭ شۇنچە توسۇشلىرىغا قارىماي، ئۇدۇل بۇدۇشقاقلىققا قاراپ چېپىپ كېتىشتى. ③ ئى. ھە دېگەندەك كىشىنىڭ كۆزىگە كىرىۋالىدىغان، يېپىشىۋالىدىغان بىر خىل قىلىق، يېپىشقاقلىق: تويغا جىددىي جابدۇنۇۋاتقان ياش ئايال، ئۆزىگە ئەگىشىپ يىغلاۋاتقان ئوغلىغا قاراپ: ــ بۇدۇشقاقلىقىڭ قاچانمۇ تۈگەر ـ ھە؟ ــ دەپ كايىپ قويدى.

بۇدۇڭتەي رەۋ [خەن] جان ت ① تەۋرەنمەي، مەزمۇت: ئۇ بۇدۇڭتەي تۇراتتى. ② كۆچمە. ھېچنېمىنى غەم قىلماي، خاتىر ـ جەم، غەمسىز: ئۇ: «ئاكاڭ قارىغاي ئابلەق بۇدۇڭتەي ھارىقىنى ئىچىپ ئويناۋاتىدۇ» دەپ خىيال سۈردى.

بۇدۇڭشماق پ. دىيال. باغلاق، سولاق قاتارلىقلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تېپىرلاپ ھەرىكەت قىلماق.

بۇدىمەت سۇپ. دىيال. گەپ ئۆتمەس، قېلىن.

بۇرا ئى. دىيال. سۆگەت، تال.

بۇراتماق «بۇرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇرادەر ئى [پ] ئاكا ـ ئۇكا، ئاغا ـ ئىنىلەردەك يېقىن دوست؛ ئاغىنە، يولداش: بىر كۈنى «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىغا بىر بۇرادەر مەسىل يېزىپ كەپتۇ.

بۇرادەرچىلىك ئى. ئاغىنىدارچىلىق: مەخسۇت ئاكا بىلەن شائىر لۇتپۇللانىڭ بۇرادەرچىلىكى كىيىنكى چاغلاردا بەك يېقىن بولۇپ كەتتى.

بۇرادەرلىك ئى ← **بۇرادەرچىلىك**: دۇنيادا دوستلۇق، بۇرادەرلىك، قېرىنداشلىق دېگەندەك گۈزەل چۈشەنچىلەرمۇ بار.

بۇراشماق «بۇرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۇراق ① سۇپ. رەتكە ئۆتمىگەن، يارامسىز: بۇراق تېرە. بۇراق مال. بۇراق پاقلان. ② ئى. يۇڭنى قىرقىۋەتكەن تېرە.

بۇرالقا ئى. دىيال. ياقا يۇرتتىن كېلىپ قالغان، ئىشكەمۇ ـ ئىشىك دوقۇرۇپ يۇرگۈچى، مۇساپىر، كەلگۈندى، مۇساپىر.

بۇرالما سۇپ. بۇرالغان، بۇراپ قويۇلغان ياكى بۇرىلىدىغان.

بۇرالماق «بۇرىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: داتلىشىپ كەتكەن ۋىنتا تەستە بۇرالدى.

بۇرام ① ئى. بىر قېتىم بۇراشتىن كېلىپ چىققان نەتىجە؛ ھالەت؛ ئورام. ② ئى. بولتا. ③ مىق. ئورام، يۆگەم: سۈنۇر ئىككى ـ ئۈچلا شوراپ بىر بۇرام تاماكىنى تۈگەتتى.

بۇرج ئى [ئە] <ئاستر> قۇياشنىڭ يىللىق ھەرىكەت يولىنى بويلاپ جايلاشقان ئون ئىككى يۇلتۇزلار تۈركۈمىنىڭ جەمئىسى ۋە ئۇلارنىڭ ھەربىرى.

بۇرجەك ئى ① نەرسىلەرنىڭ تەرەپلىرىنىڭ كېسىشكەن جايى؛ ئۇچ: كارىۋاتنىڭ ئىككى تەرىپىگە بۇرجەكلىرى چوقچايتىپ چىقىرىلغان ئىككى ياستۇق تىزىلغاندى. ② ئۇي، بىنا ۋە شۇ قاتار ـ لىقلارنىڭ تەرەپلىرى تۇتاشقان جايى؛ بۇلۇڭ: ئۇلار ئۆزلىرىگە ئارتۇقىنى قالدۇرۇپ ئون مىڭ تەڭگىنى ئۆينىڭ بۇرجەكلىرىگە كۆمۈپ ـ تۇ. ③ كوچىلارنىڭ، يوللارنىڭ بۇرۇلغان، قايرىلغان جايى؛ دوقمۇش: كۈنلەرنىڭ بىرىدە دېھقان كوچىنىڭ بۇرجىكىدىن ئىلدام ئايلىنىپ كېتىۋاتسا، بىر ھۇرۇن ئۇچراپتۇ. ④ چەت، يىراق جاي؛ بۇلۇڭ ـ پۇچقاق: يىغىنغا دۇنيانىڭ ھەربىر بۇرجەكلىرىدىن تەبرىك خەتلىرى كەۋەتىلگەنىدى.

بۇرجەكلىك سۇپ. بۇرجىكى بار، بۇرجىكى بولغان: تۆت بۇرجەكلىك قېلىپ.

بۇرجۇن ئى <بوت> ئەرمۇدۇن ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان چاتقال. يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە، گۈلى ئاق بولىدۇ؛ مېۋىسى ئۈزۈن ۋە ئىللىپس شەكىلدە كېلىدۇ.

بۇرچ ئى. مەجبۇرىي ئۆتەشكە، ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ۋەزىپە: ۋەتەننى قوغداش ھەرقانداق ئادەمنىڭ مۇقەددەس بۇرچى.

بۇرچكار ئى. بۇرچىنى ئادا قىلغۇچى، بۇرچ ئېگىسى : ئادالەتسىزلىك ئالدىدا بۇرچكار بولغان ھاكىمدىن ئادالەت ئالدىدىكى بۇرچىنى ھېس قىلغان قۇل گۈزەلرەك بولىدۇ.

بۇرچكارلىق ئى. بۇرچىنى ئادا قىلىش، بۇرچىنى ئادا قىلىش ئىشى، ئادا قىلىشقا تېگىشلىك بۇرچ، ئىستەك : ياش شائىرلار ئالدى بىلەن شېئىرنى ساختا بۇرچكارلىقتىن ئازاد قىلدى. * ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ ئىنسانىيەت بىلەن بولغان بۇرچكارلىق ئالاقىسىنى چۈشىنىش بىلەن ئۇنىڭغا ئىشىنىش ئوتتۇرىسىدا زور پەرق بار.

بۇرچلۇق سۇپ. بۇرچى، بۇرچ تۇيغۇسى بار، بۇرچقا ئىگە.

بۇردا I سۇپ [پ] كىچىك، پارچە، بۆلەك: بىر بۇردا نان.

بۇردا II ئى. ئالدام، دام، ساختا: بۇردا بولماق. بۇردا قىلماق.

بۇردا ـ بۇردا پارچە ـ پارچە، بۆلەك ـ بۆلەك، ئۇششاق ـ ئۇششاق: ئات ئۇنى ھەم چىشلەپ، ھەم تېپىپ، ھەش ـ پەش دېگۈچە بۇردا ـ بۇردا گۆشكە ئايلاندۇرۇۋېتىپتۇ.

بۇردىلاتماق «بۇردىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇردىلاشماق «بۇردىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۇردىلانماق «بۇردىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۇردىلىماق پ. پارچىلىماق، ئۇششاقلىماق: ئۇ ئالدى بىلەن نانىنىڭ بىر پارچىسىنى بۇردىلاپ «بىسمىللا» نى مەن ئاڭلىغۇدەك ئېيتىپ ئاغزىغا سالدى.

بۇرزۇئا ئى [ر<فىران] ← **بۇرزۇئازىيە.**

بۇرزۇئاز ئى [ر<فىران] بۇرزۇئازىيە سىنىپىغا مەنسۇپ كىشى، بۇرزۇئازىيە سىنىپىنىڭ ۋەكىلى.

بۇرزۇئازلاشتۇرماق «بۇرزۇئازلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇرزۇئازلاشتۇرۇلماق «بۇرزۇئازلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۇرزۇئازلاشماق پ. بۇرزۇئازغا ئايلانماق، بۇرزۇئا روھى بىلەن سۇغىرىلماق.

بۇرزۇئازىيە ئى [ر<فىران] <پەلس> ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە ئىگە بولغان ھەمدە يالالانما ئەمگەكنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ، قوشۇمچە قىممەت شورىۋالىدىغان كىشىلەر توپى.

بۇرزۇئازىيەچە سۈپ. بۇرزۇئازىيەگە ئائىت، بۇرزۇئازىيەگە خاس: ـــ بىز مەسئۇلىيىتىمىزنى ئېنىق تونۇپ، بۇرزۇئازىيەچە ئەركىنلەشتۈرۈش خاھىشىنى ئەدەبىي تەنقىد ئارقىلىق قەتئىي تۈگىتىمىز، ـــ دەپ سۆزىنى بايان قىلدى يازغۇچى.

بۇرزۇئازىيەلىك سۈپ. بۇرزۇئازىيە كۆز قاراشلىرىغا ئاساسلانغان، شۇ ئاساستا ئېلىپ بېرىلغان؛ بۇرزۇئازىيەگە خاس، بۇرزۇئازىيە خاراكتېرىدىكى.

بۇرغا I ئى <ماشىن> كانچىلىق، نېفىت، خىمىيە سانائىتى، گېئولوگىيەلىك قىدىرىش ۋە شۇ قاتارلىق ئىشلارنى قېزىش، كولاش، تېشىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۈسكۈنە.

بۇرغا II ئى. كالا، تاغ تېكىسى قاتارلىقلارنىڭ مۈڭگۈزىدىن ياسالىدىغان، پۈۋلەپ چېلىنىدىغان بىر خىل قەدىمىي چالغۇ ئەسۋابى.

بۇرغا ـ ناغرا بۇرغا ۋە ناغرا، ئومۇمەن ئاۋازى بوم ھەم كۈچلۈك چىقىدىغان تۇرلۇك داقا ـ دۇمباقلار.

بۇرغىلاتماق «بۇرغىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇرغىلاشماق «بۇرغىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۇرغىلانماق «بۇرغىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۇرغىلىق سۈپ. بۇرغىسى بار، بۇرغىغا ئىگە؛ بۇرغا ئارقىلىق بولىدىغان، بۇرغا يارىدىمىدە ئورۇنلىنىدىغان.

بۇرغىلىماق پ. بۇرغا بىلەن كولىماق، قازماق: يەرنى بۇرغىلىماق.

بۇرما ① ئى. ياغاچ ياكى قاتتىق نەرسىلەرگە تۆشۈك ئېچىشقا ئىشلىتىلىدىغان تۆمۈر ئەسۋاب؛ ئۇشكە: بۇرما بىلەن تۆشۈك تەشمەك. ② ئى. دېتاللارنىڭ تاشقى ياكى ئىچكى يۈزىگە ئايلاندۇرۇپ چىقىرىلغان ئورام شەكىللىك چىش، رېزبا: بۇرما چىقارماق. ③ سۈپ. ئايلانما ھالەتتە يۈقىرى كۆتۈرۈلىدىغان ياكى ئىلگىرىلەيدىغان: بۇرما شەكىلدىكى ھەرىكەت. ④ سۈپ. بۇراپ كىرگۈزۈلىدىغان: بۇرما مىخ.

بۇرمىلاتماق «بۇرمىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇرمىلاشماق «بۇرمىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۇرمىلانماق «بۇرمىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: روشەنكى، بۇ ھېكايىدە پاكىت بۇرمىلانغان.

بۇرمىلىق سۈپ. بۇرمىسى بار، بۇرىلىدىغان: بۇرمىلىق مىخ. بۇرمىلىق لامپۇچكا.

بۇرمىلىماق پ ① بۇرما مىخ بىلەن چىڭىتماق: تاختاينىڭ ئاجراپ كەتكەن جايىنى بۇرما مىخ بىلەن بۇرمىلاپ قويۇڭلار. ② ئەسلىي ھالىتىنى، قىياپىتىنى، مەنىسىنى ئۆزگەرتمەك، پاكىتنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلماق: سىياسەتنى بۇرمىلىماق. ئۇلار سوتسىيالىستىك مائارىپ فاكتىلىرىنى خالىغانچە بۇرمىلىدى.

بۇرناكۇن رەۋ [بۇرۇن + ئاۋۇ + كۇن] ئۇتتۇپ بولغان كۈنىنىڭ ئالدىدىكى كۈن؛ ئۈلۈشكۈن.

بۇرناكۇنكى سۈپ. بۇرناكۇن بولغان، بۇرناكۇن يۈز بەرگەن: بۇرناكۇنكى ئىش ئېسىڭدىمۇ؟

بۇرھاترا ئى [سانس] < دىن > بىر دىنىزنىڭ بۇددا دىنىغا كىرىپ، بۇددا دىنى تەلەپلىرىدىكى دىنىي بىلىملەرنى ۋە بۇددا دىنى ئەھكاملىرىنى ئۆگىنىش ئاساسىدا، تۇڭا ـ ئىستىغپار ئېيتىش ئارقىلىق بۇرھانغا يەنى راھىبقا ئۆزگەر ـ گۈچى: بۇددىزم رىۋايەتلىرىدىكى مايترى (سۇن ۋۇكۇڭ)نىڭ ئوتتۇز ئىككى ۋادىدىن ئۆتۈپ بۇرھاترا بولۇش توغرىسىدىكى تەسەۋۋۇر بۇ تارىخنى يەكۈنلەپ بولغان.

بۇرھان I ئى. بۇددا دىنىي ئىلاھى.

بۇرھان II سۈپ. دېگەن. بۇك، بۇك ـ باراقسان: بۇ يەر بۇرھان دەرەخلىك ئىكەن.

بۇرۇت ئى ① ئادەملەرنىڭ بۇرنىنىڭ ئاستى ۋە يۇقىرىقى لەۋنىڭ ئۈستىگە چىقىدىغان مويى، تۈك. ② بەزى ھايۋانلارنىڭ ئۈستۈنكى تۇمشۇقىغا چىققان سېزىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان تۈك: مۇشۇكنىڭ بۇرۇتى. بېلىقنىڭ بۇرۇتى.

بۇرۇتىغا چاڭگا (چالما) تىزماق ھېيلە ئىشلەتمەك، ھېيلە بىلەن ئالدىماق: سەن شۇم تېخى داداڭنىڭ بۇرۇتىغا چاڭگا تىزغۇدەك بولدۇڭمۇ؟

بۇرۇتلۇق سۈپ. بۇرۇتى بار، بۇرۇت قويغان: ـــ ئۆزلىرى ئەيسا پاششاپقۇ دەيمەن؟ ـــ دېدى پادىچى يىگىت بۇرۇتلۇق، بۇقا بويۇن ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ.

بۇرۇغدىماق ئى. دىيال. كۆزگە كىرگەن نەرسىنى سۇ بىلەن چىقىرىپ ئەملەشتىكى بىر خىل ئۇسۇل.

بۇرۇقتۇرما سۈپ ① كىشىنىڭ نەپسىنى بوغىدىغان، دېمىنى سىقىدىغان؛ تىنچىق: ئۇنىڭ ئۆيىدىكى بۇرۇقتۇرما سېسىقلىقتىن قىلچە كۆڭلى ئاينىمايتتى. ② كۆچمە. كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان، ئىچىنى پۇشۇرىدىغان، زېرىكتۈرىدىغان: مەن غەمكىن ۋە بۇرۇقتۇرما كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدىم.

بۇرۇقتۇرماق «بۇرۇقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇرۇقتۇرمىچلىق ئى ← **بۇرۇقتۇرمىلىق.**

بۇرۇقتۇرمىلىق ئى ① بۇرۇقتۇرما هالەت: ئۆيئىچىنى كىشىنىڭ نەپسى سقىلغۇدەك بۇرۇقتۇرمىلىق قاپلىدى. ② كۆچمە. كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان، ئىچىنى پۇشۇرىدىغان، زېرىكتۈرىدىغان ئەھۋال (هالەت)، چىگىشلىك: ئۇ روهىي بۇرۇقتۇرمىلىقنىڭ ئىسيانى ئىدى. * كىشىلەر ئىجتىمائىي بۇرۇقتۇرمىلىق تۇپەيلىدىن گىرىپتار بولىدىغان چوشكۇنلۇك، بوشاڭلىقتىن قۇتۇلىدۇ.

بۇرۇقتۇم سوپ ← **بۇرۇقتۇرما**: بۇرۇقتۇم بولماق.

بۇرۇقتۇملۇق ئى ← **بۇرۇقتۇرمىلىق**.

بۇرۇقماق پ ① نەپەس ئېلىپ ... ② ئۆپكە ... دېمى سىقىلماق، تۇنجۇقماق: ئۇ ئۆيى ئىچىنى قاپلاپ كەتكەن ئىس ئىچىدە بۇرۇقۇپ كەتكەنلىكتىن، يورۇق كۆرۈنگەنلىكى جايغا ئۆزىنى ئاتاتتى. ② غەرق بولماق: ئىسقا بۇرۇقماق. هاراقتا بۇرۇقماق.

بۇرۇلدۇرماق «بۇرۇلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇرۇلكا ئى [ر] ئىشتان، شىم، شالۋار.

بۇرۇلماق پ. گەۋدىنى، يۇنىلىشىنى يەنە بىر تەرەپكە ئايلاندۇرۇپ يۈزلەنمەك: هارۋا مەھەللىدىن چىقىپ، ئېتىز تەرەپكە بۇرۇلدى.

بۇرۇلۇش ئى ① «بۇرۇلماق» پېئىلىنىڭ يەنە بىر خىل ئىسىمدىشى. ② يولنىڭ بۇرۇلۇپ ئايلىنىپ ماڭىدىغان قىسمى؛ ئەگىم: پويىز بۇرۇلۇشلاردىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ③ئۆزگىرىش: بۇرۇلۇش ياسىماق.

بۇرۇن I (**بۇرنى**) ئى ① ئادەم ۋە هايۋانلارنىڭ پۇراش، نەپەسلىنىش ئەزاسى: بۇرنى چوڭ. بۇرنى قانىماق. ② قوغۇن، تاۋۇز قاتارلىق مېۋىلەرنىڭ ساپىقى ئورۇنلاشقان يېرىنىڭ قارشى تەرىپى: قوغۇننىڭ بۇرنى.

بۇرنىدىن بۇلاق قىلماق قاتتىق ئەدىپىنى، تېگىشلىك جازاسىنى بەرمەك.

بۇرنىدىن چۈلۈك ئۆتكۈزمەك بۇيرۇقىدىن، گېپىدىن چىقمايدىغان، نېمە دېسە شۇنى قىلىدىغان قىلمۇەتمەك: ئاتىسى قېيىدىغاندەك قىلىپ: ــ كىشىلەر سېنىڭ بۇرنۇڭدىن چۈلۈك ئۆتكۈزۈۋاپتۇ، ــ دېدى.

بۇرنىدىن چىقارماق قاتتىق ئەدەپلىمەك، ئاللا ــ توۋىسىنى كۆرسەتمەك.

بۇرنىدىن چىققۇچە راسا تويغۇچە: ــ بۇرنىمىزدىن چىققۇچە يەپلى، ــ دېدى ياسىن.

بۇرنىدىن ئېلىنماق ① ئۆز قىلمىشلىرى ئارقىلىق تۆتۈلماق، ئاشكارىلانماق. ② بىراۋنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ قالماق، چېتىلىپ قالماق.

بۇرنىدىن يېتىلمەك خالىغانچە باشقۇرماق، قارشىلىق قىلالمايدىغان هالغا كەلتۈرمەك.

بۇرنىغا سۇ كىرمەك قاتتىق ئاچچىق ساۋاقتا ئىگە بولماق: قاسىمنىڭ بۇرنىغا بىر قېتىم سۇ كىردى.

بۇرنىغا مۇشت يېمەك زەربىگە ئۇچرىماق، پەشۋا يېمەك: هاپىز بوۋاي: ــ ئىدىرىس بۇرنىغا مۇشت يەپ ئادەم بولدى، ــ دېدى.

بۇرنىغا يېمەك ← **بۇرنىغا مۇشت يېمەك**: بەكباش بالىلار بىر ــ ئىككى قېتىم بۇرنىغا يېگەندە ئاندىن ئادەم بولىدۇ.

بۇرنىنىڭ بېزىنى ئالماق كىبلىشتۇرۇپ ئەدەپىنى بەرمەك؛ جايلىماق: سىيىت ئاكا يىغلامسىراپ: ــ توختاپتۇر، سەن خۇمسىلار-نىڭ بۇرنىنىڭ بېزىنى ئالمىسام، ــ دېدى.

بۇرنىنىڭ ئۇچىنى كۆرمەك يىراق كەلگۈسىنى ئەمەس، پەقەت هازىرنىلا كۆرمەك: ئەقىللىق يىراقنى ئويلاپ يول يۈرەر، كەم ئەقىل بۇرنىنىڭ ئۇچىنى كۆرەر.

بۇرۇن II رەۋ ① ئىلگىرى، ئىلگىرىكى چاغلاردا: بۇرۇن بىر يېزىدا ئوبۇل دېگەن بىر كىشى بار ئىكەن. ② ۋەقە، هادىسە ياكى شۇ هەقتە سۆز بولۇۋاتقان پەيتتىن ئالدىن، بالدۇر: تويغا بارساق بۇرۇن بار، بۇرۇن بارساق ئورۇن بار (ماقال).

بۇرۇن- بۇرۇندىن ناهايىتى بۇرۇنقى ۋاقىتلاردىن، ئەزەلدىن، قەدىمكى زامانلاردىن.

بۇرۇندۇق ئى. دىيال. چۈلۈك، بۇرۇنلۇق.

بۇرۇنداماق پ. دىيال. پۇرىماق.

بۇرۇندىن رەۋ. ئەزەلدىن، قەدىمدىن: بۇ ئادەمنىڭ مىجەزى بۇرۇندىن تارتىپ شۇنداق.

بۇرۇنقى سوپ ① ئاۋۋالقى، ئىلگىرىكى؛ كونا، قەدىمكى، ئۆتمۈشتىكى: بۇرۇنقى ئادەملەر، بۇرۇنقى مەكتەپلەر. بۇرۇنقى زامان. ② بىرەر پەيتتىن؛ ۋەقە، هادىسىدىن ئالدىن بولغان؛ ئىلگىرىكى: ئۇ بۇنىڭدىن بىر يىل بۇرۇنقى ئىش ئىدى.

بۇرۇنقىلار ئى. قەدىمكى ئادەملەر، ئاتا ــ بوۋىلار، ئۆتكەن ئەجدادلار.

بۇرۇنلۇق ئى. تۆگە ياكى كالىلارنىڭ بۇرنىدىن ئۆتكۈزۈپ، چۈلۈۋۇر باغلاش ئۈچۈن ياسالغان نۆكچە ياغاچ.

بۇرىماق پ ① باشقا تەرەپكە قاراتماق، قايرىماق، ئەگمەك: ئادىل بېشىنى يېرىم بۇراپ قادىرغا بىر قاراپ قويدى. ② ئايلاندۇرماق، تولغىماق: سائەتنى بۇرىماق. گايكىنى بۇرىماق. ③ ھەربىكەت يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتمەك: ئۇ ماشىنىنى ئوڭغا بۇراپ، ئۈچقاندەك هەيدىدى. ④ كۆچمە. يۆنەلدۈرمەك، قاراتماق: مەركىزىي كومىتېتنىڭ چاقىرىقى بويىچە خىزمەتنىڭ مۇهىم نۇقتىسىنى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىغا بۇرىدۇق. ⑤ كۆچمە. كۆچۈرمەك، يۆتكىمەك (گەپ ــ سۆزنىڭ مەزمۇنى هەققىدە): ئايالىم مېنىڭ راستىنى ئاچچىقلانغانلىقىمنى كۆرۈپ، گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى.

بۇز سوپ. دىيال. بۇزار، بۇزىدىغان: بۇز ئادەم.

بۇز ئادەم دىيال. ئىش بۇزار، چاتاقچى: بۇ بالا بۇز ئادەم چىقىپ قالدى.

بۇز بېشى دىيال. بەكباش، ئىش بۇزدى، چاتاقچى

بۇزا I ئى. ئىشكىنىڭ ئوستۇنكى ياغاچىنىڭ ئېگىز ــ پەسلىكىنى تۇراقلاشتۇرىدىغان تىرەك ياغاچ.

بۇزا II ئى. خورجۇن توقۇش دۇكىنى (جاهازىسى)نىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان ياغاچ.

بۇزا III ئى. دىيال. رېشاتكا قاپارتمىلىرى.

بۇزدۇرماق «بۇزماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ قۇرۇلۇشنى بۇزدۇرغان ئېغىر گۇناهقا قالدۇ.

بۇزغۇنچى ئى. بۇزۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى: بۇزغۇنچى ئۇنسۇر.

بۇزغۇنچىلىق ئى. بۇزۇش خاراكتېرىنى ئالغان زىيانلىق هەرىكەتلەر: بۇزغۇنچىلىق سالماق. بۇزغۇنچىلىق قىلماق.

بۇزماق پ ① بىر يۇرۇش ياكى بىر پۈتۈن نەرسىنى پارچە-لىماق، چۈڭماق، سۆكمەك، ئاغدۇرماق، ۋەيران قىلماق، كېرەكتىن چىقارماق: ئۆينى بۇزماق. ماشىنىنى بۇزماق. ② يوق قىلىۋەتمەك، يوقاتماق: ئۇ شىمىنىڭ قىرىنى بۇزماسلىق ئۈچۈن تىزىنى ئۈستىگە سەل تارتىپ ئاۋايلاپ ئولتۇردى. ③ يارامسىز، لايىقسىز، سۈپەتسىز قىلىپ قويماق؛ ئەپلەشتۈرەلمەي قالماق: ئۇ توزنى تەڭشىيەلمەي، ئاشنى بۇزۇپ قويۇپتۇ. ④ ھەقىقەتتىكىدىن، ئەسلىدىكىدىن باشقىچە قىلىپ ئىپادىلىمەك (گەپ ـ سۆز ھەققىدە): ئۇ يېتىپ كېلىپ نادەمنىڭ مەيدىسىگە نوقۇپ: ــ ما ياققا ماڭ، بىزنىڭ سەينى ئالدۇ مەن پۇل بېرىدۇ، ــ دېدى ئۇيغۇر تىلىنى بۇزۇپ سۆزلەپ. ⑤ مەۋجۇت ۋەزىيەتنى، كەيپىياتنى، ھالەتنى ئۆزگەرتمەك؛ دەخلى قىلماق: تىنچلىقنى بۇزماق. جىملىقنى بۇزماق. تەلەتنى بۇزماق. ⑥ ماس كەلمەي قالماق، نۇقسان يەتكۈزمەك: يېڭى سېلىنغان بىنالار ئارىسىدىكى بۇ قەدىمىي ئۆيلەر قورۇنىڭ يېڭىچە ھۆسنىنى بۇزۇپ تۇراتتى. ⑦ بەربات قىلماق، بىكار قىلماق، يوققا چىقارماق: پىلاننى بۇزماق. * ئىشنى يەنىلا نۇرمۇ-ھەممەت بۇزدى. ⑧ رىئايە، ئەمەل قىلماي، خىلاپ ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللانماق: قانۇننى بۇزماق. ۋەدىنى بۇزماق. ⑨ سوغۇق-چىلىق چۈشۈرۈپ يامان ئاقىۋەت پەيدا قىلماق؛ يامانلاش-تۇرماق، چاتاقلاشتۇرماق، ئايرىۋەتمەك: ئارىنى بۇزماق. ئائىلىنى بۇزماق. * يامان ھارۋا يول بۇزار، يامان ئادەم يۇرت بۇزار (ماقال). ⑩ ئەسلىدىكى چەكنى بۆسۈپ ئۆتمەك؛ ھالقىماق: رېكورتنى بۇزماق. ⑪ روھىي جەھەتتىن چىرىتمەك؛ توغرا يولدىن ئازدۇرماق؛ ئاينىتماق: چاقنى بۇزغان خانىسى، قىزنى بۇزغان ئانىسى (ماقال). ⑫ ئىپپەت ـ نومۇسىنى دەپسەندە قىلماق، ئىپپەت ـ نومۇسىغا تەگمەك، ئاياغ ئاستى قىلماق (قىزلار ھەققىدە): نامەتنىڭ پۈل بىلەن ياش قىزلارنى بۇزغانلىقى ھەققىدىكى ماتېرىيالغا ئاساسەن يېقىندا ساقچى ئىدارىسى ئۇنى قولغا ئالدى. ⑬ بىھۇدە سەرپ قىلماق، ئىسراپ قىلماق، زايە قىلماق: پۇلنى بۇزماق.

بۇزۇشماق «بۇزماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: بۇ قېتىمقى يىغىننىڭ قارارىنى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلار ئۆزلىرى بۇزۇش-تى.

بۇزۇق سۈپ ① بۇزۇلۇپ ئىشلىمەيدىغان ھالغا كەلگەن، ئىشتىن چىققان: بۇزۇق تراكتور. ② ئەخلاقىي پەزىلىتى ناچار، ئەخلاقسىز: بۇزۇق ئايال. ③ نىيىتى يامان؛ نىيىتىنى، پەيلىنى بۇزغان؛ يامان نىيەتكە كەلگەن: بىز بۇزۇق ئادەملەرنى قەتئىي جازالايمىز.

بۇزۇرگاھ ئى. دىيال. مازار.

بۇزۇقچىلىق ئى. بۇزۇق كىشىلەرگە خاس ئىش ـ ھەرىكەت؛ ئەخلاقسىزلىق: بۇزۇقچىلىق قىلماق. * جەمئىيەت پەقەت ئائىلىدىن ئىبارەت بىر ئىجتىمائىي ئورگان بولغىنى ئۈچۈن نۇرغۇن بۇزۇقچىلىق، ئەخلاقسىزلىقلاردىن خالىي تۇرىدۇ.

بۇزۇقلۇق ① سۈپ. بۇزۇلغان، بۇزۇپ قويۇلغان: ۋېلىسىپىت بۇزۇقلۇق پېتى تۇرمامدۇ؟ ② ئى. ئەخلاقسىزلىق ؛ بۇزۇق-چىلىق: بۇرۇن مەلۇم يۇرتتا بۇزۇقلۇقتا ئۆچىغا چىققان بىر باي ئۆتكەن-نىكەن.

بۇزۇلماق ①«بۇزماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاناڭ ئۆگەي بولسا، تويۇڭ بۇزۇلار (ماقال). * ئەر كۈنلىسە ئۆيي تۇزۇلىدۇ، خوتۇن كۈنلىسە ئۆيي بۇزۇلىدۇ (ماقال). ②«بۇزماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: چۈشتىن كېيىن ئۇشتۇمتوت ھاۋا بۇزۇلدى. ③ نىكاھلىق يولدىشىدىن يۈز ئۆرۈپ، باشقا بىرىگە قارىماق، بېرىلمەك: پاتەمخان بالىسىغا ئېچىنىش بىلەن قارىغاندىن كېيىن: ــ بۇنىڭ دادىسى ... كېيىن ھازىرقى خوتۇنىغا بۇزۇلۇپ، مېنى ئاجرىشىشقا قىستىدى، ــ دېدى ئۇ.

بۇزۇم ئى. بۇزۇش.

بۇزۇم بېشى دىيال. بەڭباش، ئىش بۇزدى، چاتاقچى.

بۇزۇن ئى <بوت> ئۇچقات ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. كىچىك يوپۇرماقلىرى بەش تال بولۇپ، سوقمىچاق كېلىدۇ؛ گۈلىنىڭ رەڭگى سارغۇچ ياكى ئاقۇچ يېشىل، مېۋىسى شىرىنلىك، رەڭگى توق قىزىل ۋە شارسىمان كېلىدۇ؛ يىلتىز پوستى ۋە يوماران شېخى دورا قىلىنىدۇ، پەينى بوشتىش، قانىنى جانلاندۇرۇش، رېماتىزمنى داۋالاش رولى بار.

بۇزۇلتىلماق «بۇزىلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۇزۇلماق پ. ئىشكەكە بۇزا بېكىتمەك، ئىشكەكە بۇزا ئورناتماق.

بۇڑ تەق. كۆپىنچە سۈيۇقلۇقنىڭ كۆپۈكلىشىشى ياكى قاينىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز ياكى ھالەت.

بۇڑ ـ بۇڑ «بۇڑ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: چىنىلەرغا قۇيۇلغان بوزا خېلىغچە بۇڑ ـ بۇڑ قىلىپ تۇراتتى.

بۇڑۈرىدە رەۋ. بۇڑ قىلغان ھالدا، بۇڑ قىلىپ: ئۇنىڭ توپا قونغان يۈزىدە، قۇلاق تۈۋىدە بۇڑۈرىدە ئۆرلەپ چىققان تەر تامچىلىرى يالتىرايتتى.

بۇڑغۇن ئى. سۇنىڭ دولقۇنلىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئاق كۆپۈك.

بۇڑغۇنلاتماق «بۇزغۇنلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۇڑغۇنلانماق «بۇڑغۇنلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۇڑغۇنلۇق سۈپ. بۇڑغۇن بار، بۇڑغۇن ئۆرلەپ تۇرغان، بۇڑغۇنلىغان.

بۇڑغۇنلىماق پ. بۇڑغۇن ھاسىل قىلماق: باراقسان سۆگەت تاللىرى بۇڑغۇنلاپ ئېقىۋاتقان سۇ يۈزىنى سۆيۈپ ئەركىلەيدۇ.

بۇڑۇلداتماق «بۇڑۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇڑۇلداشماق «بۇڑۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۇڑۇلدىماق پ. بۇڑ ـ بۇڑ ئاۋاز چىقارماق، بۇڑ ـ بۇڑ قىلماق: ھاپىز موللىنىڭ ئاغزىدا كۆپۈك بۇڑۇلداپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

بۇس ئى① نەرسە ـ كېرەكلەردىن، ئادەم ياكى ھايۋانلارنىڭ تىنىقىدىن چىققان سېسىق ئاچچىق پۇراق؛ ھىد: ئاغرىقنى بۇس ئۆلتۈرەر، يىگىتنى نومۇس (ماقال).② پىشۇرۇلغان نەرسىلەردىن چىققان ھور: تونۇرنىڭ بىر تەرىپىدىن بۇس چىقىپ تۇراتتى.

بۇس تارتقۇچ <فىز> ئاشخانا ئۆيدە قازان بېشىنىڭ ئۈستى تەرىپىگە مەلۇم ئارىلىق قويۇپ ئورنىلىتىدىغان، قازاندىن چىققان بۇس قاتارلىقلارنى سۇمۇرۇپ ئېلىپ ئۆينىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېتىش ئارقىلىق ئۆينىڭ پاكىزلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ۋە شەكلى ھەرخىل بولىدىغان بىر تۈرلۈك ئۈسكىنە.

بۇس گۇرۇچ دىيال. گاڭپەن.

بۇسلۇق سۇپ. بۇسى بار، بۇس چىقىۋاتقان، بۇسقا تولغان: بۇسلۇق ئۈي.

بۇغ ئى. سۈيۇق جىسىملارنىڭ قىزىتىلغاندىن كېيىنكى گاز ھالىتى.

بۇغا ئى <زوئول> ① سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلار ئىچىدىكى كۆشگۈچىلەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان ھايۋان. ئەركەكلىرىنىڭ بېشىدا مۈڭگۈزى بولىدۇ، بەزى تۈردىكى چىشلىرىنىڭمۇ مۈڭگۈزى بولىدۇ؛ تۈكلىرىنىڭ ھەممىسى بېغىر رەڭ، بەزىلىرىنىڭ ئالىسى ياكى يوللىرى بولىدۇ؛ ئاڭلاش ۋە پۇراش سەزگۈلىرى ئۆتكۈر كېلىدۇ. ② شۇ ھايۋانىنىڭ ئەركىكىنىڭ نامى.

بۇغا- مارال بۇغا ۋە مارال، بۇغا ۋە شۇ تۈردىكى ھايۋانلار.

بۇغانچى سۇپ. بوغچا، نەرسىلەرنىڭ توگۈلگەن شەكلى.

بۇغداي ئى <بوت> ① باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق ياكى ئىككى يىللىق ، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تېرىش ۋاقتىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ يازغى بۇغداي، كۈزگى بۇغداي دەپ ئايرىلىدۇ.② مۇشۇ ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

بۇغدايلىق ① ئى. بۇغداي تېرىلغان ياكى ئۆسكەن ئېتىز: بۇغدايلىقنى ئارىلىماق. ② سۇپ. بۇغدىيى بار، بۇغدايغا ئىگە: تراكتورلار يول سالدى، سالا ئېتىز باغرىغا. بۇغدايلىق بولۇپ قالدۇق، تويمىغانلار زاغرىغا. ③ بۇغدىيەك.

بۇغدىيەك ئى ① <ئانات> ئەرلەر بوينىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا بولىدىغان قالقانسىمان كۆمۈرچەك. ② بىرخىل ئۆسۈملۈكنىڭ نامى.

بۇغدىيەكلىك سۇپ. بۇغدىيىكى بار، بۇغدىيىكى سەل چوڭ: ئۇزۇن بويۇن بۇغدىيەكلىك قارامتۇل بىر كىشى كېلىپ لام - جىم دېمەي، ئۇنىڭ يېنىدا كۆزىنى پارقىرىتىپ تۇردى.

بۇغرا ئى. ئەركەك تۆگە.

بۇغۇنا ئى <بوت> مېۋىسى ئانارنىڭ ئۇرۇقچىلىك كېلىدىغان، تەمى تۇزلۇق بىرخىل ئۆسۈملۈك. ئادەتتە «ياۋا ئۇزۇم» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بۇغتاپان ئى [بۇغا + تاپان] <بوت> بۇغتاپانلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق ، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى يۇمىلاق، گۈلى ئاق بولىدۇ. تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. پەي، سۆڭەكلەرنى كۆچلەندۈرۈش، رېماتىزمنى داۋالاش، قان توختىتىش رولىغا ئىگە.

بۇغىچى ئى. بۇغا باققۇچى، بۇغا باقىدىغان كىشى.

بۇغىچىلىق ئى. بۇغا بېقىش ئىشى، بۇغا بېقىپ كۆپەيتىش ئىش - ھەرىكىتى، بۇغا باقمىچىلىقى: بۇغىچىلىق ئاسۇنىڭ ئالاھىدە باقمىچىلىقىدىكى سەركە كەسپىگە ئايلاندى. * ئۇلارنىڭ بۇغىچىلىقتىن يارىتىقان يىللىق ئوتتۇرىچە مەھسۇلات قىممىتى 34 مىڭ يۈەنگە يەتتى.

بۇغۇت ئى [بۇغا + ئوت] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىگە تەۋە كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئېگىزلىكى بىر مېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ؛ پوتۇن تېنىدە ئاقۇچ كۈل رەڭ يۇمشاق تۈكلىرى بولىدۇ؛ غولى تىك ئۆسىدۇ، شاخلىمايدۇ، گۈلى قىزغۇچ سۆسۈن بولۇپ، غولىنىڭ ئۈچىدا يالغۇز ئۆسىدۇ؛ تاغ باغرى ۋە نەم جايلاردا، ئوتلاقلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ؛ يىلتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، نېرۋا ئاجىزلىق، ئۇيقۇسىزلىق ۋە ئىشتىها تۇتۇلۇش قاتارلىق كېسەللىكلەرگە شىپا بولىدۇ.

بۇغىت ئى [ر<فىران] پېچىنە - پىرەنىك، قەنت - گېزەك، تاماكا ۋە ھەرخىل ئىچىملىك قاتارلىقلارنى ساتىدىغان كىچىك ماگىزىن، دۇكان.

بۇق تەق. كەپتەر دەم تۇتقاندا چىقىدىغان ئاۋاز.

بۇقا I ئى. كالىنىڭ پىچىلمىغان ئەركىكى.

بۇقا II ئى. دەريا، ئېقىن سۇلىرىنى قايتۇرۇش ياكى مەلۇم ئېگىزلىككە سۇ چىقىرىش ئۈچۈن تۇرمەل سالغاندا كېرەك بولىدىغان ئۈچ ئاچا قىلىپ باغلانغان ياغاچ.

بۇق- بۇق «بۇق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

بۇقۇلداتماق «بۇقۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇقۇلداشماق «بۇقۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۇقۇلدىماق پ. بۇق - بۇق قىلغان ئاۋاز چىقارماق، بۇق - بۇق قىلماق: ئۇ ئانىسىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلاپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى.

بۇقىچاق ئى. كىچىك بۇقا، پىچىلمىغان ئەركەك موزاي.

بۇقسىراتماق «بۇقسىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇقسىرىماق پ. بۇقا سېغىنماق، ئىنەك كۆيلىمەك.

بۇل I ئى ① تۇغمەن ئوقىغا بېكىتىلگەن، چۆرىسىگە قانات قېقىلغان يۇمىلاق كۆتەك. ② ھارۋىنىڭ ئوقىنى ئايلاندۇرۇپ تۇرىدىغان، ئىچىگە ياپىلاق تۆمۈر ئورنىتىلغان ئىچى كاۋاك يۇمىلاق كۆتەك. ③ چىغىرنىڭ ئايلىنىش پىرىنسىپىغا ئاساسەن ياسالغان بىر خىل ئېغىرلىق كۆتۈرۈش ئۇسكۇنىسى. ئادەتتە قۇدۇقتىن سۇ تارتىش، كېمە، پاراخوتلاردا لەڭگەرنى تارتىش، مال بېسىش ۋە چۈشۈرۈش قاتارلىق ئىشلاردا ئىشلىتىلىدۇ.

بۇل II سۇپ. ئۆزىگە ئۆتكەن نەمنىڭ تەسىرى ئارقىلىق ئىچىدىن بىخسىغان، ئېچىغان، ئەسلى ھالىتى بۇزۇلغان: بۇل بۇغداي. بۇل بولماق.

بۇل III ئال. پېزىت. «بۇ» ئالمىشىنىڭ قەدىمكى چاغدىكى فونىتىكىلىق ھالىتى ۋە شەكلى بولۇپ، مەنىسى ھازىرقى «بۇ» سۆزى بىلەن ئوخشاش.

بۇلاپ- تالاپ بۇلاپ ھەم تالاپ، زورلۇق بىلەن ئېلىپ: قاراقچىلار پۇقرالارنى دائىم دېگۈدەك بۇلاپ - تالاپ، قىز - چوكانلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلدى.

بۇلاپكا ئى. مېتالدىن ئىشلىنىپ ئالتۇن ياكى كۈمۈش رەڭگىدە ھەل بېرىلىدىغان، بەزىلىرىگە كۆز قويۇلىدىغان ۋە زىننەت ئۇچۇن مەيدىگە تاقىلىدىغان بۇيۇم.

بۇلاپكىلىق سۇپ. بۇلاپكىسى بار، بۇلاپكا ئاسقان ياكى تاقىغان.

بۇلاتماق I «بۇلىماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇلاتماق II «بۇلىماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇلاش- تالاش بۇلاش ھەم تالاش، زورلۇق بىلەن ئىگىلەش.

بۇلاشماق I «بۇلىماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
بۇلاشماق II «بۇلىماق II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
بۇلاق ئى ① يەر ئاستىدىن چىققان سۇ مەنبەسى ۋە ئۇنىڭ ئېغىزى: سۇ ئانىسى — بۇلاق، سۆز ئانىسى — قۇلاق (ماقال). ② كۆچمە. باي، پۇتمەس ـ تۈگىمەس مەنبە: ئىجاد بۇلىقى. ئىلھام بۇلىقى. * كىتابنى سۆيۈپ، ئۇ ئىلىم بۇلىقى.
بۇلاقلىق سۈپ. بۇلاق بار، بۇلاق جايلاشقان: ئالدىڭغا ماڭساڭ بىر بۇلاقلىق جىلغىغا يېتىپ بارىسىز.
بۇلاڭ I ئى. زورلۇق بىلەن بۇلاپ ئېلىۋېلىش، تارتىۋېلىش، بۇلاش: بۇلاڭ قىلماق. بۇلاڭغا قالماق.
بۇلاڭ II ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن يۇننەندە ياشايدۇ.
بۇلاڭ ـ تالاڭ زورلۇق كۈچ ئارقىلىق باشقىلارنىڭ نەرسە ـ لىرىنى بۇلاپ ئېلىۋېلىش ھەرىكەتلىرى؛ تالان ـ تاراج، بۇلاڭچىلىق: بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلماق.
بۇلاڭچە ① سۈپ. بۇلاڭ مىللىتىنىڭ تىلى، ئەنئەنىسى، مەدەنىيىتى ئاساسىدىكى. ② ئى. بۇلاڭ تىلى.
بۇلاڭچى ئى. بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغۇچى.
بۇلاڭچىلىق ئى. بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىش.
بۇلانماق I «بۇلىماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
بۇلانماق II ① «بۇلىماق II» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۆلار لاي ـ پاتقاقتا بۇلىنىپ كەتتى. ② «بۇلىماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تالاغا چىقاي دەپ تۇرۇشۇمغا، ئېنىم توپىغا بۇلانغان بىر پارچە گۆشنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىردى.
بۇلبۇل ئى [ئە] ① <زوئول>بىر خىل قۇش، تېنىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى قۇشقاچچىلىك كېلىدۇ، چىرايلىق سايرايدۇ: بۇلبۇلغا باغ ياخشى، كەكلىككە تاغ (ماقال). ② ئەر ـ ئاياللار ئىسمى.
بۇلبۇلەك ئى <مۇز> خەرەك.
بۇلبۇلگويا ئى [بۇلبۇل + گويا] خەلق چۆچەكلىرىدىكى ناھايىتى چىرايلىق بولغان، ئادەمدەك گەپ قىلىدىغان ۋە چىرايلىق سايرايدىغان بىر خىل قۇش.
بۇلتۇر رەۋ. ئۆتكەن يىل، ئالدىنقى يىل.
بۇلتۇرقى سۈپ. ئۆتكەن يىلدىكى، ئۆتكەن يىل بولغان، ئالدىنقى يىلدىكى: بۇلتۇرقى پاقلان بۇ يىل ئىككى ياش قوي بولدى.
بۇلتۇلماق پ. دىيال. گوللىماق، بەزلىمەك، باھانە قىلماق.
بۇلجۇتماق «بۇلجۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.
بۇلجۇتماي رەۋ. مىدىرلاتماي، قىمىرلاتماي؛ تۇتقان پېتى: ئۇنىڭ قارچىغىسى ئالغان توشقانىنى ئىگىسى يېتىپ كەلگۈچە بۇلجۇتماي تۇتۇپ تۇراتتى.
بۇلجۇشماق «بۇلجۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
بۇلجۇڭ ئى ← **بۇلجۇڭ گۆش**.
بۇلجۇڭ گۆش ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ پۇت ـ قوللىرىدىكى تۇرۇلۇپ، كۆپۈپ چىققان لوق گۆش.
بۇلجۇماق پ ① ئۇ ياق ـ بۇ ياققا تولغانماق، مىدىرلىماق، ھەرىكەت قىلماق. ② قىمىرلىماق، قوزغالماق، مىدىرلىماق، تەۋرىمەك.
بۇلجۇنماق «بۇلجۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بۇلجۇنۇپ دادىسىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرغان سەلىمگە....
بۇلدۇق تەق. تۇرۇبا ياكى بۇلاق قاتارلىقلاردىن ئېتىلىپ چىققان، قازاندا قاينىۋاتقان سۇنىڭ ئاۋازى.
بۇلدۇق ـ بۇلدۇق «بۇلدۇق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بۇلاقتىن بۇلدۇق ـ بۇلدۇق قىلىپ سۇ چىقىپ تۇراتتى.
بۇلدۇقلاتماق «بۇلدۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېلىيوف سۇنى ئورەككە بۇلدۇقلىتىپ قۇيدى.
بۇلدۇقلاشماق «بۇلدۇقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
بۇلدۇقلىماق پ ① بۇلدۇق ـ بۇلدۇق قىلغان ئاۋاز چىقار ـ ماق، بۇلدۇق ـ بۇلدۇق قىلماق: تۇرۇبىدىن ئېقىپ چىقىۋاتقان سۇنىڭ بۇلدۇقلىشى ئاڭلىنىاتتى. ② كۆچمە. جۇش ئۇرماق، ئۇرغۇ ـ ماق، دولقۇنلانماق: مەن كېلىمەن ساڭا بېقىپ تويماستىن، كۆلۈپ تۇرغان بەختىم بىلەن تويلىشىپ، ئىلھاملىرىم بۇلدۇقلايدۇ، قاينايدۇ، باغرىڭدىكى دولقۇن بىلەن قوغلىشىپ.
بۇلغاتماق «بۇلغىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.
بۇلغار I ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار جەنۇبىي سىلاۋىيانلارغا مەنسۇپ بولۇپ، بولغارىيە دۆلىتىنىڭ ئاساسلىق ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ.
بۇلغارچە ① سۈپ. بۇلغارلارغا خاس، بۇلغارلارغا ئائىت: بۇلغارچە كىيىنمەك. ② ئى. بۇلغار تىلى ۋە يېزىقى: بۇلغارچە ئۆگەنمەك.
بۇلغار II ئى. ماي تەركىبى بولغان بىر خىل يۇمشاق خۇرۇم: بۇلغار ئۆتۈك.
بۇلغارچى ئى. ماي تەركىبى بولغان بىرخىل يۇمشاق خۇرۇمنى ئىشلەپ چىقارغۇچى ھۇنەرۋەن، بۇلغارچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.
بۇلغارچىلىق ئى. بۇلغار ئىشلەپچىقىرىش ئىشى، بۇلغار ئىشلەپچىقىرىش؛ كۆنچىلىك: ئۇيغۇرلاردا بۇلغارچىلىق خېلى تەرەققىي قىلغانلىكەن. * ھونلاردا بۇلغارچىلىق ھۇنىرىمۇ خېلى راۋاجلانغانىدى.
بۇلغاشماق «بۇلغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇششاق بالىلار ئېرىقتا ئەسكى ـ تۈسكى نەرسىلەرنى تاشلاپ، سۈزۈك سۇنى بۇلغاشتى.
بۇلغانما ئى. نەرسىلەرنىڭ بۇلغانغان قىسمى، بۇلغانغان تەركىبى: بۇلغانما چىقىرىش كىلاپانى. * بىر قىسىم زاۋۇت، كان ـ كارخانىلار قانۇنغا خىلاپ ھالدا بۇلغانما قويۇپ بەردى.
بۇلغانماق «بۇلغىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باتۇر: ـــ ئەلۋەتتە سىزنىڭ يۈرىكىڭىز ئۈنمايدۇ، چۈنكى ئۇنىڭ بىلەن بىر ئېغىزدا بۇلغىنىپ بولدىڭىز، ـــ دېدى.
بۇلغۇچلىماق پ. دىيال. سىلكىشلىمەك، پۇلاڭلاتماق.
بۇلغۇلماق پ. دىيال. ئارىلاشتۇرماق،قوچۇماق: قازاندىكى چالمىنى بۇلغىلىۋەت.
بۇلغۇن ئى <زوئول> سۈسەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر خىل سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تېرىسى بەك ئەتىۋار.
بۇلغىما ئى. تەركىبىدە بۇلغاش رولىنى ئويناىدىغان ياكى نەرسىلەرنىڭ بۇلغانغان نەرسىسى، بۇلغانما: بىز بۇلغىما چىقار ـ

مايدىغان كارخانا تۇرلىرىنى ھەممىدىن بەك قارشى ئالىمىز. * ئائىلە سايمانلىرىدىكى بۇلغىمىلار سالامەتلىككە ئىنتايىن زىيانلىق.

بۇلغماق پ ① كىر، پاسكىنا قىلماق: كىيىمنى بۇلغماق.② كۆچمە. داغ چۈشۈرمەك، قارا سۇركىمەك: شەننى بۇلغىماق. ③ كۆچمە. تەركىبىگە پاسكىنا، ناپاك نەرسىنى ئارىلاشتۇرماق: ھاۋانى بۇلغىماق. سۇنى بۇلغىماق. ④ باش ۋە قولىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ، ئايلاندۇرۇپ بېشارەت بەرمەك؛ جاۋاب بەرمەك: ياق، ياق، پىروفېسسور قول بۇلغىدى. ⑤ پۇلاڭلاتماق، شىلتىماق: قولۇڭنى بۇلغىماي گەپ قىل.

بۇلماق ئى. بوۋاق بالىلار ئۈچۈن سۈت، قوي يېغى، ئۇن، شېكەر قاتارلىقلارنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلايدىغان بىر خىل ئوزۇقلۇق.

بۇلماقسمان سۈپ. بۇلماققا ئوخشايدىغان، ھالىتى بۇلماقتەك: بۇلماقسمان نەرسە.

بۇلۇت ئى <مېتېئور> سۇ تامچىلىرى ۋە مۇز كىرىستاللىرىنىڭ توپلىنىشىدىن شەكىللەنگەن ۋە ھاۋا بوشلۇقىدا لەيلەپ يۈرىدىغان بىر خىل جىسىم.

بۇلۇتسىز سۈپ. بۇلۇت بىلەن قاپلانمىغان؛ ئوچۇق: ئاسمان پۈتۈنلەي بۇلۇتسىز ئىدى.

بۇلۇتسىمان سۈپ. بۇلۇتقا ئوخشايدىغان، بۇلۇت سىياقىدىكى، بۇلۇت شەكىللىك.

بۇلۇتلاشتۇرماق پ. بۇلۇتقا ئۆزگەرتكەك، بۇلۇتقا ئايلاندۇرماق، بۇلۇت ھالىتىگە كەلتۈرمەك: ئۇ ئاتلانتىك ئوكيانىدىن كېلىدىغان نەم ھاۋانى ئۆزىنىڭ سوغۇقلۇق تەسىرى بىلەن بۇلۇتلاشتۇرۇپ، يامغۇر ـ قار ھالىتىگە كەلتۈرۈپ تۇتۇپ تۇرىدۇ.

بۇلۇتلانماق پ. بۇلۇت بىلەن قاپلانماق.

بۇلۇتلۇق سۈپ. بۇلۇت بىلەن قاپلانغان، بۇلۇتلانماق: بۇلۇتلۇق ئاسمان.

بۇلۇق تەق. ئېتىلىپ چىققان سۇنىڭ ئاۋازى.

بۇلۇق ـ بۇلۇق «بۇلۇق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

بۇلۇقتۇرما سۈپ. تۇرۇم ـ تۇرۇم، تۇرۇلۇپ ـ تۇرۇلۇپ: ئېگىز تۇرخۇندىن ئىس بۇلۇقتۇرما بولۇپ چىقماقتا.

بۇلۇقلاتماق «بۇلۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇلۇقلىماق پ. بۇلۇق ـ بۇلۇق ئاۋاز چىقارماق، بۇلۇق ـ بۇلۇق قىلماق: بالا شۇ يەرنى قېزىپتىكەن، دېگەندەك بۇلۇقلاپ سۇ چىقىپتۇ.

بۇلۇك ئى <مات> بىر نۇقتىدىن چىققان ئىككى نۇردىن ھاسىل بولغان شەكىل.

بۇلۇك ـ پۇچقاق ① بۇلۇك ۋە شۇ خىلدىكى جايلار: ئانچە ئۆتمەي تام ـ تورۇسلاردا چاشقانلار چىرىلداپ، بۇلۇك ـ پۇچقاقلارغا ئۆمۈچۈكلەر تور سېلىشقا باشلىدى. ② كۆچمە. كىشىلەرنىڭ ئەزىرى چۈشمەيدىغان، يىراق، چەت جاي، ئورۇن: پاسكىنىچىلىق، قالايمىقانچىلىق، ناچار بولۇشتەك ھادىسىلەر بۇ جايدا تۇگىسە، يەنە باشقا بۇلۇك ـ پۇچقاقلاردا باش كۆتۈرۈپ چىقىدۇ.

بۇلۇكچى ئى. تامنىڭ بۇلۇك سۇۋاقلىرىنى تۈزلەيدىغان ئەسۋاپ.

بۇلۇكسمان سۈپ. بۇلۇك شەكلىدىكى، شەكىل ـ ھالىتى بۇلۇكقا ئوخشايدىغان.

بۇلۇڭلۇق سۈپ. بۇلۇڭى بار، بۇلۇك چىقىرىلغان: بۇلۇڭلۇق ئېتىز.

بۇلىماق I پ. زورلۇق كۈچ ئارقىلىق باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى ئېلىۋالماق، تالان ـ تاراج قىلماق: «مامۇت چايان» خەلقىنىڭ بۇلىۋالغان مال ـ چارۋىلارنى ئالدىغا سېلىپ ماڭار چېغىدا، ئۇدۇل كەلگەن بىرقانچە ئۆيگە ئوت قويۇۋېتىپ، تاغ ئىچىگە قاراپ تىكىۋەتتى.

بۇلىماق II پ. يۇقۇشىدىغان نەرسىگە پاتۇرماق، توڭۇرماق، مەلىمەك: توڭمەنچىنى ئۇستام دېسە، چاپىنىنى ئۇنغا بۇلاپتۇ (ماقال).* ئۇ قولىدىكى نانىنى لازىغا بۇلاپ يەپ توڭەتتى.

بۇمازى ئى [ر] بىر تەرىپى تىۋىتلىق رەخت.

بۇنچە ① رەۋ. بۇ قەدەر: ـــ بۇنچە ئالدىراپ نەگە باراتتىكەنە، ـــ دېدى ئايالى ئېرى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن. ② سۈپ. مۇنچىۋالا: بۇنچە نەرسىنى كۆتۈرەلمەيسەن، ئەكە، بىرىنى مەن كۆتۈرۈۋالاي.

بۇنچىلا «بۇنچە» سۆزىنىڭ كۈچەيتمە شەكلى: يىغنىغا بۇنچىلا ئادەمنىڭ يىغلىشى تەسەۋۋۇر قىلىنمىغانىدى.

بۇنچىلىك ① رەۋ. بۇ قەدەر، بۇ دەرىجىدە: رۇستەم غوجىنىڭ غۇزغۇن مىجەزلىكىنى بىلەتتى، لېكىن بۇنچىلىك قوپاللىقىنى تېخى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ② سۈپ. ئۆزى ئېنىقلاپ كەلگەن ئىسىم ئىپادىلىگەن شەيئىنى مىقدار، ھەجىم، دەرىجە، خۇسۇسىيەت ۋە ھالەت قاتارلىق جەھەتلەردىن تۆۋەنلىتىپ ئىپادىلەشتە قوللىنىلىدۇ: پوچتىكەش:ـــ كېرەك يوق، بۇنچىلىك يول دېگەن نېمىتى؟ـــ دېدى.

بۇنچىۋالا «بۇنچە» سۆزىنىڭ كۈچەيتمە شەكلى: مۇسىبەت كۈنى بۇنچىۋالا يىغلاپ كېتىش ياخشى ئەمەس.

بۇنداق ① ئال. بۇ خىل، بۇنىڭغا ئوخشاش: نەدە بۇنداق ئاسان ئىش بولسۇن؟ ② رەۋ. بۇ تەرىقىدە، بۇنىڭدەك: ئەخمەتنىڭ بۇنداق دېگىنى توغرا بولماپتۇ.

بۇنىڭلىق رەۋ. مۇشۇ تۇپەيلى، مۇشۇ سەۋەبتىن (كۆپىنچە ئاۋۇال كۆرسىتىلگەن سەۋەب ياكى نەرسىنىڭ ئەرزىمەيدىغانلىقىنى ئىشارەتلەپ كېلىدۇ): ئۇ كەپتۇمىش، كەلسە كەلسۇن، بۇنىڭلىق بىلەن بىزنىڭ ئىشىمىز توختاپ قالمايدۇ.

بۇنىيات سۈپ [پ] يېزىت «قىلماق» پېئىلى بىلەن كېلىپ «پەيدا قىلماق، ۋۇجۇدقا چىقارماق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: يەنە ھىجران، جۇدالىق داغى پەرياد، پەلەك قىلدى يەنە زۇلمىنى بۇنيات.

بۇۋانە ئى <بوت> ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك؛ گۈلى چوك، سۆسۈن رەڭلىك؛ يىلتىزسىمان غولى قاغىنىڭ بېشىغا ئوخشاش كاللەك كېلىدۇ. ئۇ زەھەرلىك بولۇپ ئاغرىق پەسەيتىش دورىسى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

بۇي ئى [پ] پۇراق، ھىد: زېمىنغا تۆكۈلگەن ئېسىل ياپراقنىڭ قېتىدىن كېلىدىغان ياقىمىسىز بىر بۇي.

بۇي سالماق دېيال. ئىسرىق سالماق.

بۇيا ئى <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. 30 ~ 80 سانتىمېتىر ئۆسىدۇ؛ پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنىدە قىسقا ۋە يۇمشاق ئاق تۈكچىلىرى بولىدۇ؛ غولى شاخلىنىپ تىك ئۆسىدۇ؛ يوپۇرمىقى سوقمىچاق كېلىدۇ؛ قاسراقلىق مېۋىسى تەسۋىسمان بولىدۇ؛ ئۇرۇقى سارغۇچ، تەمى ئىنتايىن قىبرىق؛ يىلتىزى تىك ئۆسىدۇ؛ تېبابەتچىلىكتە پۈتۈن چۆپى ۋە ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ؛ تەبىئىتى

سوغۇق، زەھەرلىك بولۇپ ھۆل ئىسسىقنى تارقىتىدۇ، ئاغرىق-نى باسىدۇ، ھاشاراتلارنى ئۆلتۈرىدۇ.

بۇياق ئى [بۇ + ياق] ① سۆزلىگۈچى ئىشارە قىلغان ياكى كۆرسەتكەن تەرەپ: مەرھۇمنىسا: — گۈلەمخان ئاچا، بۇياقىقا چىقسىلا، — دەپ توۋلىدى. ② «بۇ كىشى، بۇ ئادەم» دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ: — يولداش خەمىت، — دېدى ئادىل بىللە كەلگەن ئادەمنى كۆرسىتىپ، — بۇياق سىزنى ئىزدەپ كەپتۇ. ③ تەۋەلىك III شەخس قوشۇمچىسى بىلەن كېلىپ، «مابەينىدە، بۇ تەرىپىدە» دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: ئۇلار ئىككى - ئۈچ كۈننىڭ بۇياقى سوقىدا يېتىپ، سوقىنىڭ قاتتىق - قۇرۇقلىرىغا خېلى كۆنۈپ قالغا-نىدى.

بۇيان تىر [بۇ + يان] چىقىش كېلىش بىلەن تۇرلەنگەن سۆزلەردىن كېيىن كېلىپ، «بېرى، باشلاپ، مابەينىدە» دېگەن-دەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ئابلا شەھەرگە كەلگەن ئۈچ يىلدىن بۇيان «زەنجىر تاپان»، «كىران» دېگەن لەقەملەر بىلەن ئاتىلى-دىغان بولدى.

بۇيانقى سۈپ. بېرىسىدىكى، مابەينىدىكى، بۇ تەرىپىدىكى: نەچچە يىلدىن بۇيانقى ئىشلارنى ئەسلەپ قالدىم.

بۇيرۇت ئى <ئىرق> چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى قىرغىزلار.

بۇيرۇتما ① ئى. بىرەر نەرسە ئىشلەپ بېرىش ياكى ياساپ بېرىش ھەققىدە بېرىلگەن تاپشۇرۇق، زاكاز: كارخانىمىزدا ھۆددىگە ئېلىنغان بۇيرۇتمىلار كەينىگە سۈرۈلۈپ كېتىۋاتىدۇ. ② سۈپ. ياساش، ئىشلەپ بېرىش ئۈچۈن تاپشۇرۇلغان، زاكاز قىلىنغان: بۇيرۇتما كىيىم. بۇيرۇتما ئىشكاپ.

بۇيرۇتماق «بۇيرۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ئاشخانىنىڭ ئىشىكىدىن كىرىپلا تۇخۇم، قارا بولكا، ھاراق بۇيرۇتتى.

بۇيرۇتمچى ئى. بۇيرۇتما قىلغان ياكى بۇيرۇتما بەرگەن كىشى.

بۇيرۇتۇشماق «بۇيرۇتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بۇيرۇتۇلماق «بۇيرۇتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ۋەكىللەرنىڭ ھەپتىلىك تامىقى ئالدىن بۇيرۇتۇلدى.

بۇيرۇشماق «بۇيرۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىر - بىرىنى ئىشقا بۇيرۇشۇپ، قىلماقچى بولغان ئىشلارنى پىلاندا كۆرسىتىلگەن ۋاقىتتىن كېچىكتۈرۈپ قويدى.

بۇيرۇق ئى. ئۆز رەھبەرلىكى ئاستىدىكىلەرگە چۈشۈرگەن يازما ياكى ئاغزاكى پەرمان، ئەمر: بۇيرۇق بەرمەك.

بۇيرۇق پېئىل <تىل> سۆزلىگۈچىنىڭ مەلۇم ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئورۇنلىنىشى ياكى ئورۇنلانماسلىقى ھەققىدىكى بۇيرۇقىنى، خاھىشىنى، تەلىپىنى، ئىلتىماسىنى ئىپادىلەيدىغان پېئىللار.

بۇيرۇقچى ئى ← **بۇيرۇقۇاز:** — يائاللا چىمەنگۈل، بۇگۈن ئەجەب بۇيرۇقچى بولۇپ كېتىپسىزغۇ؟ — ئالىم قەستەن نارازى بولغانىدەك قىلىپ دېدى.

بۇيرۇقچىلىق ئى ← **بۇيرۇقۇازلىق:** مەجبۇرىي بۇيرۇقچىلىق قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

بۇيرۇقۇاز ئى. بولار - بولماس بۇيرۇق چۈشۈرۈشنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم.

بۇيرۇقۇازلىق ئى. بولار - بولماس بۇيرۇق بېرىش، ھەممىلا ئىشنى پەقەت بۇيرۇق بېرىش يولى بىلەن ئېلىپ بېرىش ئادىتى.

بۇيرۇلماق «بۇيرۇماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۇيرۇماق پ ① بىرەر ئىشنى قىلىشقا، بېجىرىشكە بۇيرۇق بەرمەك؛ تاپشۇرماق؛ تاپىلىماق: ئىت مۇشۇكنى بۇيرۇسا، مۇشۇك قۇيرۇقىنى بۇيرۇپتۇ (ماقال). ② ھۆكۈم قىلماق، ھۆكۈم چىقار-ماق: خەلىپە ھارۇن رەشىد ئۇنى شۇ يەردە ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ. ③ بىرەر ئىشنى ئالدىن ھاۋالە قىلماق، زاكاز قىلماق، بۇيرۇتماق: گۈلخېنىم شەرىخانغا بىر دوپپا بۇيرۇغانىدى. ④ قانۇنىي يول بىلەن ئىگىلىكىدە، تەۋەلىكىدە قىلىپ بەرمەك: ئېگىچە - سىڭىللار: — بولمىسا، قازىغا بارمىز، قازى قايسىبىرىمىزگە بۇيرۇپ بەرسە يېگىت شۇنىڭ بولىدۇ، — دەپ دېۋىلەرنىڭ قازىسىغا بېرىپتۇ. ⑤ مەلۇم ئىشنى قىلىش ياكى مەلۇم بىرىنى قىلماسلىقنى ۋەسىيەت قىلماق، يېزىپ بەرمەك (دوختۇر، تېۋىپلارنىڭ كۆرسەتمىلىرى ھەققىدە): دورا بۇيرۇماق. ⑥ بىرەر ئىش، تاپشۇرۇق بىلەن ئەۋەتە-مەك: مۇزەپپەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ، بىزنى شۇ كۈنلا تاغقا بۇيرۇدى. ⑦ نېسىپ بولماق، نېسىپ قىلماق: يۇگۇرگەن قالار، بۇيرۇغان ئالار (ماقال). * بۇيرۇسا بالا، بۇيرۇمىسا بالا (ماقال).

بۇيسۇ ئى. دىيال. ئەتىر.

بۇيلا ئى. تۆگە ياكى بۇقىنىڭ بۇرنىغا ئۆتكۈزۈلگەن ھالقا-غا باغلانغان قىسقا بوغقۇچ، ئارغامچا: ئۇ ئورۇق تۆگىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، بۇيلىسىدىن تۇتتى.

بۇيلۇق سۈپ. بۇيى، پۇرىقى، ھىدى بار، ھىدلىق: يەتكۈز سابا يارمىغا، مېنىڭ نالە - زارىمنى. ئۆلمىسەم بىر كۆرەرمەن ئەتىر بۇيلۇق يارىمنى.

بۇيۇم ئى. تىرىكچىلىك ۋە ئائىلىگە كېرەك بولىدىغان ھەربىر نەرسە: تۇرمۇش بۇيۇملىرى. ئىشلەپچىقىرىش بۇيۇملىرى.

بۇيۇملاشتۇرماق «بۇيۇملاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇيۇملاشقان سۈپ. مەھسۇلاتقا مۇجەسسەملەنگەن ياكى مەھسۇلاتتا گەۋدىلەنگەن: بۇيۇملاشقان ئەمگەك.

بۇيۇملاشماق پ. مەھسۇلاتقا، بۇيۇمغا ئايلانماق.

بۇيى ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن گۇيجۇدا ياشايدۇ.

بۇيىلىق ئى ① بۇيىسى بار، بۇيا كۆپ ئۆسكەن جاي. ② تۇرپان شەھەرىدىكى بىر كەنتنىڭ نامى.

بۇ I ئى. دىيال. دۇ، يوغان ئۆمۈچۈك.

بۇ II تەق. كالىنىڭ ئۇزۇپ - ئۇزۇپ مۇرىشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز.

بۇتۇن سۈپ. دىيال. يوچۇن، يات، غەلىتە.

بۇجەتمەك «بۇجىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۇجەشمەك «بۇجىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بۇجەلمەك «بۇجىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۇجەن ئى. توشقاننىڭ بالىسى.

بۇجەنلىمەك پ. توشقان تۇغماق.

بۇجەيگەك سۈپ. ئالايغاق، ھومايغاق؛ ئالايغان، ھومايغان: ئۇ خۇدۇكچان، بۇجەيگەك كۆزلىرى بىلەن يەر ئاستىدىن قاراپ قويۇپ، دۇمچىيىپ ئورنىدا تۇراتتى.

بۇجەيمەك پ. كۆزىنى ئالايتىپ قارىماق، ھومىيىپ قارە-

ماق، چەكچەيمەك: بىز ئۇلارنىڭ ئالدىدا ياۋا ئاسلاندەك بۆجىيىپ قالمىدىكەنمىز.

بۆجۇمەك پ. تۆكلەپ تىكمەك، يىمىرىپ تىكمەك: يىپتا بۆجۇپ تىكىلمەك.

بۆجى ئى . دۆ، ئۆمۈچۈك.

بۆجىمەك پ. ھەممە يېرىگە يېڭنە بىلەن گۈلگە ئوخشاش نەرسىلەرنى تىكمەك، بېزىمەك: گۈل بۆجىدىم يۈرەككە، تىل تورغىيىم سۆزۈڭدىن. ساڭا بەرگەن كۆڭلۈمنى، كۆرگەنىمدىك كۆزۈمدىن.

بۆدۈنە ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. بېشى كىچىك، قۇيرۇقى قىسقا، پەيلىرى بېغىر رەڭ كېلىدۇ. ئۇزۇنغا ئۇچالمايدۇ.

بۆدۈنەۋاز ئى. بۆدۈنەخۇمار، بۆدۈنىنى ياخشى كۆرىدىغان، سوقۇشتۇرىدىغان، بۆدۈنە باققۇچى كىشى.

بۆدۈنەۋازلىق ئى. بۆدۈنە بېقىش، سوقۇشتۇرۇش ئىشى: بۆدۈنەۋازلىق بىلەن كۈن ئۆتكۈزمەك.

بۆرە ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. شەكلى ئىتقا ئوخشايدۇ، يۈزى ئۇزۇن، قۇلىقى تىك، تۈكلىرى سېرىق ياكى سۇس قوڭۇر رەڭدە؛ قۇيرۇقى پەسكە ساڭگىلاپ تۇرىدۇ؛ ئاچ كۆز ھەم ۋەھشىي كېلىدۇ.

بۆرە بېگى ياۋا ھايۋانلارغا مەسئۇل بولغۇچى بەگ.

بۆرەك ئى <فىزىئول> ئادەم ياكى ھايۋانلارنىڭ سۈيدۈك ئاجرىتىش ئەزاسى، ئومۇرتقا تۈۋرۈكىنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرەپىدە بىردىن ئىككىسى بولىدۇ.

بۆرەكسىمان سۈپ. بۆرەك شەكىللىك، بۆرەككە ئوخشايدىغان.

بۆرتە ئات ئېشەك رەڭگىدىكى ئات.

بۆرتكۈزمەك «بۆرتمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۆرتمە سۈپ. بۆرتۈپ چىققان، قاپارتما چىقىرىپ ئىشلەنگەن: بۆرتمە گۈللۈك ياغلىق. بۆرتمە نەقىش. بۆرتمە شال.

بۆرتمەك پ. تۇرتۇپ چىقماق، كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ تۇرماق، بۆرتۈپ چىقماق: ئۇستىخانلىرى بۆرتۈپ چىققان تۇرسۇن خالتىسىنى يەرگە قويۇپ، تۇرمە باشلىقىغا يېلىنىۋاتاتتى.

بۆرسامسىقى ئى [بۆرە+سامساق+ى] <بوت>بىر خىل سېمىز ئەتلىك پارازىت ئوت.

بۆرسويمسى ئى [بۆرە+سويما+سى] <بوت> يەر بېغىرلاپ ئۆسىدىغان پېلەك غوللۇق بىر خىل ياۋا ئۆسۈملۈك. تۇخۇمدەك ـ تۇخۇمدەك مېۋىلەيدۇ، كۆپىنچە قۇرغاق تاغلاردا ئۆسىدۇ، ئادەتتە «بۆرىقوغۇنى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بۆرىقۇيرۇق ئى [بۆرە + قۇيرۇق] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىگە تەۋە كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىپۇرمىقى يىپسىمان، گۈلىنىڭ شەكلى بۆرە قۇيرۇقىغا ئوخشايدۇ. ئادەتتە تاغ باغرىدا ياكى يول بويىدا ئۆسىدۇ. يۇمشاق كۆتىكى (غولى) ئېسىل يەم ـ خەشەك ماتېرىيالى بولىدۇ، شاخ ۋە يۇپۇرماقلىرى ئىزولىياتسىيەلىگۈچى قەغەزنىڭ ياخشى ماتېرىيالى ھېسابلىنىدۇ.

بۆرىكۆز ئى [بۆرە + كۆز] <بوت> مېۋىسىنى يېگىلى بولىدىغان، تىكەنلىك بىر خىل ئۆسۈملۈك.

بۆرىياڭاق ئى <بوت> يوپۇرمىقى ئىنچىكە ئۇچلۇق، مېۋىسى غوزىغا (ياڭاقتا) ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. مېۋىسىنى يېگىلى بولمايدۇ.

بۆرىيىمەس ئى [بۆرە + يىمەس] <ئانات> ئاچچىق ئۇچەيىنىڭ ياغلىق ئۇچەي بىلەن تۇتاشقان جايىدىكى يوغان بوغاق قىسمى.

بۆرىلىك سۈپ. بۆرىگە خاس خاراكتېر، بۆرىدە بولىدىغان مىجەز: زوئولوگ شۇڭبن بۆرىلەرنىڭ بۆرىلىك تەبىئىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئۆزى بۆرە تېرىسىگە ئورىنىپ، ئۆزىنى بۆرە سىياقىغا كىرگۈزگەنلىكى توغرىسىدا خەۋەر بەردى.

بۆز [ئە] ① سۈپ. پاختىدىن ئىشلەنگەن: بۆز يىپ. بۆز تاغار. ② ئى. قول دۇكىنىدا پاختا يىپىدىن توقۇلغان رەخت، ماتا: بۆزچى بۆز توقۇيدىغان موكىسىنى چاشقانغا بىر ئاتقانكەن، چاشقان ئۆلۈپ قاپتۇ.

بۆزچى ئى. بۆز توقۇش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى، بۆز توقۇغۇچى كاسىپ: بۆزچى ھالۋىچى بولسا، كۆزىنى چاپاق بېسىپتۇ (ماقال).

بۆزچىلىك ئى. بۆز توقۇش ئىشى، كەسپى.

بۆسە قىلماق دىيال. سۆيمەك، ئۆپمەك: يۈزلىرىنى يېقىپ بۆسە قىلىشقا باشلىدى.

بۆستۇرمەك «بۆسمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۆسكەك ① ئى. ئىككى مۆڭگۈزلۈك تاتىلىغۇچ، ئىككى چىشلىق تىرنا.② سۈپ. دىيال. قوپال، ئارقان ئۆزەر.

بۆسمە سۈپ. بۆسۈپ چىققان: بۆسمە گەۋدە.

بۆسمەك پ ① قورشاۋ، توسالغۇنى يېرىپ ئۆتمەك: باشلىدى قالغان يىگىتنى ئېتىلىپ دۇشمەنگە قىز، بۇيرۇدى قورشاۋنى بۆسمەكنى ئۇلارغا شۇنچە تېز. ② قول ياكى پىچاق قاتارلىقلار بىلەن يېرىپ پارچىلىماق: قاسساپ كانارىغا پۇتۇن پېتى ئېسىقلىق تۇرغان قوينىڭ گۆشىدىن بىر ئارقا پۇتنى شارتتىدە بۆستى ـ دە، گىرگە سالدى. ③ يارماق، سۆكمەك: تاغارنى تىكىشىدىن بۆسۈۋەت.

بۆسۇش ئى. يېرىپ ئۆتۈش، ئالغا ئىلگىرىلەش ؛ نەتىجە يارىتىش : بۆسۇش ئېغىزى.

بۆسۇشمەك «بۆسمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۆسۇلمەك «بۆسمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تاغار ئوتتۇرىدىن بۆسۇلۇپ كەتتى.

بۆشۈك ئى ① بوۋاق بالىنى بۆلەپ بېقىش ئۇچۇن ياسالغان كارىۋات شەكىللىك جابدۇق: بالىنى بۆشۈككە بۆلىمەك. ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنىڭ، ۋەقە ـ ھادىسىنىڭ تۇغۇلغان يېرى، ماكانى: ئىنقىلاب بۆشۈكى ـــ يەنئەن.

بۆشۈكتەۋرەتكۈ دىيال. ياچىۋەك.

بۆك ئى ① باش كىيىملىرىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى: بېشى بارنىڭ بۆكى بار (ماقال). ② جۇۋازنىڭ ئۈستۈنكى قىسمى.

بۆكە ئى. بۇرۇنقى پالۋانلارنىڭ ئاتىلىشى.

بۆكەل ئى. قازاندا پۇتۇن پىشۇرۇلغان قوي گۆشىنى پارچىلايدىغان ئۇستا.

بۆكەن I ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچىلەرنىڭ بىر تۈرى. تەن شەكلى ئۆچكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، ئادەتتە شىنجاڭدىكى قاڭشارلىق بۆكەن كۆزدە تۇتۇلىدۇ؛ يۇگۇرۈك ۋە ئۈسسۈزلۇققا

چىداملىق؛ مۇڭگۈزلىرى ئاقۇچ ياكى سارغۇچ بولۇپ، سەل يايسىمان، ئاستى تەرىپى كاۋاك كېلىدۇ؛ مۇڭگۈزىنىڭ تېبا- بەتچىلىكتە قىزىتمىنى قايتۇرۇش، زەھەرسىزلەندۈرۈش، جىگەرنى كۈچلەندۈرۈش ۋە ئۇششاق ئاغرىقلارنى داۋالاشتا ئالاھىدە رولى بار.

بۆكەن II ئى. تۆگىنىڭ لوككىسى، ئۆركىشى.

بۆكەيمەك پ. دىيال. ئېڭشىمەك.

بۆكتەر ئى ① تاغنىڭ ئاستى ۋە يان تەرىپى ئويۇلۇپ، خۇددى پىشايۋانغا ئوخشاپ قالغان جاي: تاغ بۆكتىرى. ② ئاتلىق سەپەر- گە چىققاندا ئېگەرنىڭ كەينىگە تېڭىپ قويىدىغان نەرسە.

بۆكتەرگە ئى. غانجۇغا.

بۆكتەرلەتمەك «بۆكتەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۆكتەرلەشمەك «بۆكتەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۆكتەرلەنمەك «بۆكتەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۆكتەرلىمەك پ. ئاتلىق سەپەرگە چىققاندا ئېگەرنىڭ كەينە- گە خۇرجۇن ـ قاچا قاتارلىقلارنى غانجۇغىلاپ تاڭماق: مولازىم- لىدىن كالا تېرىسىنى بۆكتەرلەپ، پادىچى ۋە بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ يۇرۇپ كەتتى.

بۆكتەل ئى. دىيال. غانجۇغا.

بۆكتۈرگە ئى. بۆكتۈرمە، مۆكتۈرمە، پىستىرما.

بۆكتۈرمە ئى ← **مۆكتۈرمە:** قوشۇننىڭ ئالدى بىرىنىڭ ئاخىرقى بۆكتۈرمىسىگە كەلگەندە بۇيرۇق بېرىلدى.

بۆكتۈك ئى. دىيال. چاتقاللىق.

بۆكچان رەۋ. بۆك كىيگەن ھالەتتە، بۆك كىيىپ.

بۆكسە سۇپ. دىيال. پەس، تۆۋەن.

بۆكىمەك پ ① دىيال. بوي ئېگىلمەك، بويسۇنماق؛ تەسلىم بولماق، ئەل بولماق. ② مۆكمەك.

بۆكۈل ئى. تارس ① توي ـ تۆكۈن ۋە نەزىر ـ چىراغلاردا تاماق تەقسىم قىلىدىغان كىشى. ②ۋاڭچىنىڭ ئالدىغا داستىخان سالىدىغان، تاماق تەييارلاپ ئەكېلىدىغان كىشى.

بۆگەچ ئى < دېھ > سۇنى توسۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ئوت ـ چاۋار، شاخ ـ شۇمبا؛ پورۇپكا، توسالغۇ.

بۆگەن ئى ① سەمرىشكە باشلىغان قوينىڭ مايىقى. ② بىر ـ بىرىگە يېپىشىپ كاللەكلەشكەن، مونەكلەشكەن مایاق، كاللەك.

بۆگەنلىمەك پ. كاللەك ـ كاللەك مایاقلىماق: قوي سەمرىشكە باشلىغاندا بۆگەنلەيدۇ.

بۆگمەك پ. دىيال. توسماق، ئالدىنى ئالماق.

بۆلە ئى ① ئۇلۇشى، پارچىسى، قىسمى. ② خامان تەپكەنده بۇغدىيى ئايرىلمىغان سامانىنى سورۇش ئۈچۈن دۆۋىلەنگەن دۆۋە: بۆلە قىلماق. بۆلە يارماق.

بۆلە يارماق <دېھ> بۇغداينى سورۇش ئۈچۈن يېغىپ، دۆۋىلەپ، بۆلە ھالەتكە كەلتۈرمەك: ـــ قېنى يىگىتلەر بۆلە قىلىپ قويۇپ ئاندىن قايتايلى، ـــ دېدى توختى ئاكام.

بۆلەتمەك «بۆلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاغرىپ ياتقان پاتمىخان ئانا بوۋاق بالىسىنى سۈكلىسى ئايشەمگە بۆلەتتى.

بۆلەشمەك «بۆلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۆلەك ① ئى. بۆلۈنگەن نەرسىنىڭ بىر قىسمى؛ پارچىسى: نانىنىڭ بىر بۆلىكى. سوپۇننىڭ بىر بۆلىكى. ② ئى. تەشكىل قىلغان ياكى ئۆز ئىچىگە ئالغان قىسمى؛ تەركىبىي قىسمى: جۈملە بۆلەكلىرى. ماقالىنىڭ بۆلىكى. ③ ئى. خالتا، سوۋغا، خالتا ـ ژۆبلەك. ④ تىر. باشقا، ئۆزگە: ئۇنىڭ قەلبىگە ھازىر يەنىلا زۇلالدىن بۆلەك ھېچكىم سىغمايتتى. ⑤ سۇپ. باشقىلاردىن پەرق قىلىدىغان، ئالاھىدە، باشقىچە: جايىتېرەك، پەيزىڭ بۆلەك، ياشنار سېنى كۆرگەن يۈرەك. ⑥ سۇپ. ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل، ئالاھىدە، ئايرىم: بۆلەك چىقارماق. ئۆيىنى بۆلەك قىلماق. * ئۇلارنىڭ روزغارى بۆلەك. ⑦ رەۋ. باشقىدىن، قايتىدىن: ـــ ھەرقانداق ئىش بىر نۆۋەتتىلا ئەپلىشىپ بېرىۋەرمەيدۇ. قايتا ياساپ، بۆلەك سىناپ كۆرمەيمىزمۇ؟ ـــ دېدى ئادىل.

بۆلەك بولماق ئايرىلىپ چىقماق، ئۆيى ئايرىپ چىقماق.

بۆلەك چىقماق ئۆيى ئايرىپ چىقماق.

بۆلەك ـ بۆلەك پارچە ـ پارچە، ئايرىم ـ ئايرىم: ئۇلار ئېتىز- دىكى دۆۋىلەنگەن يانىئۇنى ئوچ خىلغا ئايرىپ، خىلى بويىچە بۆلەك ـ بۆلەك قىلىپ دۆۋىلەپ قويىدى.

بۆلەكتىن رەۋ. باشقىدىن، قايتىدىن، يېڭىباشتىن: ئاشۇ كۈنلەر يالقۇنلۇق ھايات، چىقماس بىزنىڭ ئوتلۇق يۈرەكتىن، ئەسلە- گەندە قەھرىمانلارنى، كۈچكە تولار يىللار بۆلەكتىن.

بۆلەكچە ① سۇپ. باشقىچە؛ غەيرىي: بۆلەكچە ئادەم. بۆلەكچە مەجەز. ② رەۋ. ئادەتتىن تاشقىرى، پەۋقۇلئادده: پېشايۋاننىڭ بارلىق ئۈسكۈنىلىرى پۈتۈنلەي چىنار ۋە ياڭاق ياغاچلىرىدىن ئىشلەن- گەنلىكتىن بۆلەكچە كۆركەم، سىپتا ۋە ئالاھىدە بولۇپ كۆزگە چۈشەتتى.

بۆلەكلەتمەك «بۆلەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بۆلەكلەش ئى. بۆلەكلەرگە ئايرىش، بۆلەك ـ بۆلەك قىلىپ پارچىلاش: بۆلەكلەش نەزەرىيەسى.

بۆلەكلەنمەك ① «بۆلەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرە- جىسى. ② «بۆلەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۆلەكلىك سۇپ. بۆلىكى بار، بۆلەكلەرگە بۆلۈنگەن: ئەگەشمە بۆلەكلىك جۈملە.

بۆلەكلىمەك پ. بۆلەكلەرگە بۆلمەك، بۆلەكلەرگە ئايرىماق، قىسىملارغا ئاجراتماق: بىر تۇتاش نۇتۇق ئېقىمىدىكى تېل ماتېرە- يالىلىرىدىن سۆزلەرنى بۆلەكلەپ چىقىش ئۈيغۇر تىلى تەتقىقاتىدا ئىنتا- يىن قىيىن، ئەمما كەم بولسا بولمايدىغان بىر تۈرلۈك خىزمەت.

بۆلەڭگۈچ ئى. دىيال. بۆشۈك.

بۆلەنچۈك ئى. دىيال. سەگۈنچۈك.

بۆلەنمەك «بۆلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بالە- نىڭ يىغىسى بۆشۈككە بۆلەنگەندىن كېيىن توختىدى.

بۆلتۈرۈك ئى. ئەركەك بۆرە كۈچۈكى يەنى بۆرىنىڭ ئەركەك كۈچۈكى.

بۆلجۇرگەن ئى <بوت> ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يەر بېغىرلاپ ئۆسىدۇ؛ مېۋىسى سۈلۈق ۋە تاتلىق، يېگىلى بولىدۇ.

بۆلجۇرگەنلىك ئى. بۆلجۇرگەن كۆپ ئۆسىدىغان يەر.

بۆلدۈرمەك «بۆلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەھەت: ـــ ئۇكام، مەن ئالتۇننى بازارغا ئاپىرىپ تەڭمۇتەك ئىككىگە

بۆلدۇرۇپ كېلەي، — دەپتۇ.

بۆلگە ئى. دىيال. سوۋغا، سوۋغا ـ سالام، خالتا.

بۆلگۈچ سۈپ. بىر ـ بىردىن ئايرىيدىغان، بۆلىدىغان، پارچىلايدىغان: دەۋر بۆلگۈچ غەلىبە.

بۆلگۈچى ① سۈپ. بۆلىدىغان، پارچىلايدىغان. ② ئى <مات> بۆلۈنگۈچى بۆلۈنىدىغان سان: بۆلۈنگۈچى ئون، بۆلۈنمە ئىككى بولسا، بۆلگۈچى بەش بولىدۇ.

بۆلگۈنچى ① سۈپ. بىرلىكنى پارچىلايدىغان، ئارىغا سوغۇقچىلىق سالىدىغان، ئارىنى بۇزىدىغان. ② ئى. شۇ خىل قىلمىشلار بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

بۆلگۈنچىلىك ئى. بىرلىكنى پارچىلايدىغان، ئارىغا سوغۇق ـ چىلىق سالىدىغان، ئارىنى بۇزىدىغان قىلمىش: بۆلگۈنچىلىك قىلماق.

بۆلمە ئى. خانا، ئۆي: شەھەردە بىر كۆك راۋاق بار؛ بۇ راۋاقنىڭ ئاستى ـ ئۈستىدە چوڭ ـ كىچىك بىرەر يۈزچە بۆلمە بار.

بۆلمەك پ ① بۆلەكلەرگە ئاجراتماق، پارچىلىماق، بۆلەك ـ بۆلەك قىلماق: نانىنى ئىككىگە بۆلمەك. قەغەزنى بۆلمەك. ئەسەرنى بابلارغا بۆلمەك. ② <مات> بۆلۈش ئەمىلىنى بېجىرمەك: چوڭ ساننى كىچىك سانغا بۆلمەك. ③ تەقسىم قىلماق، ئۈلەشمەك: مىراسنى بۆلمەك. پايدىنى بۆلمەك. ④ گەپ ـ سۆز، سۆھبەت، خىيال، ئوي ـ پىكىر قاتارلىقلارنى ئۈزمەك، توختىتىپ قويماق ياكى ئۈنىڭغا تەسىر يەتكۈزمەك: ئەكبەر تەرىنى تۇرۇپ، دوستىنىڭ سۆزىنى كەسكىن بۆلدى.

بۆلۈش ① ئى <مات> بۆلۈش ئەمىلى ۋە ئۇنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە (÷). بەزىدە ئۇنىڭ ئورنىغا توغرا سىزىق، يانتۇ سىزىق ياكى قوش چېكىت (:) ئىشلىتىلىدۇ. ② ئى <لوگ> تەپەككۇردا ئەينى بىر جىنس ئۇقۇمنى، شۇ جىنس ئۇقۇم تەركىبىدىكى بىرقانچە تۈر ئۇقۇمغا ئايرىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

بۆلۈشمەك «بۆلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مىراس بۆلۈشمەك.

بۆلۈم ئى ① قىسىم، خانا ۋە شۇ قاتارلىق ئاجرىتىلغان نەرسىلەرنىڭ ھەربىر قىسمى؛ ئىشخانا: بىنانىڭ بۆلۈملىرى. كېمىنىڭ بۆلۈمى. ② ئىدارە، مۇئەسسەسە، كارخانا، ماگىزىن، مۇزېي قاتارلىقلارنىڭ مەلۇم ئىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، بىر تۈردىكى نەرسىلەر توپلانغان ھەربىر قىسمى؛ شۆبە: مالىيە بۆلۈمى. كادىرلار بۆلۈمى. ③ ئىلمىي ياكى بەدىئىي ئەسەرلەرنىڭ مەلۇم مەسىلىگە بېغىشلانغان ھەربىر مۇستەقىل قىسمى: بۇ كىتابچىدا «ئىجتىمائىي ئىنقىلابنىڭ شەكلى ۋە قورالى» مەسىلىسى مەخسۇس سۆزلەنگەن بىر بۆلۈم بار. ④ بۆلەك، قىسىم: ئورمانى بۆلۈم تۈگىتەر، ئادەمنى ئۆلۈم (ماقال).

بۆلۈمچە ئى ① كىچىك بۆلەك، كىچىك بىر بۆلەك، كىچىك تارماق: ھىندىستان تۇشۇغۇچى راكېتا ئارقىلىق تۆت سۈنئىي ھەمراھنى بوشلۇققا چىقاردى ھەم بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر بوشلۇق بۆلۈمچىسى بىخەتەر قايتۇرۇۋېلىندى. ② بۆلۈم ياكى باشقارما تەركىبىدىكى شۆبە خىزمەت تارمىقى، كىچىك بۆلۈم: ئۇ لاۋازىماتچىلىق ئىدارىسىدە تۆتىنچى بۆلۈمچىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئوتتۇز يىل ئىشلىدى.

بۆلۈنگۈچى ① سۈپ. بۆلۈنىدىغان، پارچىلىنىدىغان: بۆلۈنگۈچى شەيئى. بۆلۈنگۈچى ماددا. ② ئى <مات> بۆلمەكچى بولغان سان: بۆلگۈچى ئىككى، بۆلۈنمە تۆت بولسا، بۆلۈنگۈچى سەككىز بولىدۇ. ③ ئى <لوگ> بۆلۈنمەكچى بولغان جىنس ئۇقۇم.

بۆلۈنمە ① سۈپ. پارچىلانغان، ئايرىلغان؛ پارچە، ئايرىم: بۇ ئىككى مىللەت شۇ ۋاقىتقىچە بۆلۈنمە ھالەتتە تۇرغانىدى. ② ئى <مات> بۆلۈشتىن كېلىپ چىققان نەتىجە: سەككىزنى تۆتكە بۆلسەك بۆلۈنمە ئىككى بولىدۇ. ③ ئى <لوگ> بۆلۈنگۈچى جىنس ئۇقۇم بۆلۈنگەندىن كېيىن كېلىپ چىققان بىرقانچە تۈر ئۇقۇم.

بۆلۈنمەك ① «بۆلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بۆلۈنگەننى بۆرە يەر (ماقال). ② «بۆلمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەمەتكە ئۆتكەن يىلى ئون بەش مو يەر بۆلۈنگەنىدى. * قىزلارنى كۆرۈپ ياشلارنىڭ سۆھبىتى بۆلۈندى.

بۆلىمەك پ. بوۋاق بالىنى بۆشۈككە سېلىپ تاڭماق: ئايشەم بوۋاقنى بۆشۈككە بۆلىدى.

بۆمبەك سۈپ. دىيال. دومباق.

بۆۋەر ئى. دىيال. كۈنگەي، كۈن باقار تەرەپ.

بۆۋەك ئى. دىيان. بوۋاي.

بۆۋەكچىلىك ئى. دىيال. گۆدەكلىك، تەربىيەسىزلىك، ياشلىق، بالىلىق.

بۈت ئى. دىيال. بۈياق، بۇ تەرەپ.

بۈتكە رەۋ. دىيال. بۇ ياققا، بۇ يەرگە.

بۈجۈ ئى. دىيال. كىچىك بالىلارنى قورقۇتۇش ياكى ئالداش ئۈچۈن، «جىن، ئالۋاستى» دېگەن مەنىدە قوللىنىلىدىغان سۆز.

بۈدۈر سۈپ. چاچ، موي ۋە يۇڭلارنىڭ تۈرۈلگەن، ھەر تەرەپەكە ياتقان ھالدا كىرىشىپ يۆگىلىپ ئۆسكەن ھالىتى؛ بۈجۈغۇر: بۈدۈر چاچ.

بۈدۈر ـ بۈدۈر بىرەر نەرسە يۈزىنىڭ كۆرۈنۈشىدىكى تەكشى بولمىغان ھالىتى: بۇ چىتقا بۈدۈر ـ بۈدۈر قىلىپ بېسىلىپتۇ.

بۈدۈر ـ چوقۇر بۈدۈر ھەم چوقۇر: ئۇنىڭ يۈزىگە بىرنەرسە ئۆرلەپ بۈدۈر ـ چوقۇر بولۇپ كېتىپتۇ.

بۈدۈرلەتمەك «بۈدۈرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دولقۇن چېچىنى بۈدۈرلەتتى.

بۈدۈرلەشمەك «بۈدۈرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بۈدۈرلەنمەك «بۈدۈرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بۈدۈرلۈك سۈپ. بۈدۈرى بار، بۈدۈرلەشكەن: بۈدۈرلۈك چاچ.

بۈدۈرلىمەك پ. بۈدۈر ھالەتكە كەلتۈرمەك، بۈدۈر قىلماق: جۇۋىچى بۇ تېرىنى ياقىلىق قىلىش ئۈچۈن ئالاھىدە بۈدۈرلەپ ياسىدى.

بۈدۈك ئى. دىيال. ئۇسسۇل.

بۈدۈكچى ئى. دىيال. ئۇسسۇلچى.

بۈرەنىدە ئى. موزدۇزلارنىڭ كۆن، خۇرۇم قاتارلىقلارنى كېسىدىغان، تىغى ئاي شەكىللىك، ئەگرى ساپاقلىق ئەسۋابى.

بۈركۈت ئى <زوئول> قارچىغىسىمانلار ئائىلىسىدىكى چوڭ يىرتقۇچ ئوۋ قۇشى. ئۇنىڭ تۇمشۇقى ئىلمەك، بارماق تىرناقلىرى ئۆچلۈق، قانات پەيلىرى چوڭ، كۆزى ئىنتايىن ئۆتكۈر. كىشىلەر ئۇنى قولدا بېقىپ، جەرەن، كېيىك، تۈلكە قاتارلىق ھايۋانلارنى ئوۋلايدۇ.

بۈركۈتسىمان سۈپ. بۈركۈتكە ئوخشايدىغان، بۈركۈت

شەكلىدىكى : بۇركۈتسىمان ھۇۋقۇش.

بۇرگە ئى <زوئول> ھاشارات، قېنىق بىغىر رەڭ ياكى سېرىق قوڭۇر رەڭدە بولىدۇ؛ تېنى كىچىك، پۇتلىرى ئۇزۇن، سەكرەشكە ماھىر كېلىدۇ؛ شوراش ئەزاسى بار، ئادەم ۋە سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلارنىڭ تېنىدە قان شوراپ پارازىت ياشايدۇ؛ چاشقان يارىسى ۋە قارا كېزىك قاتارلىق كېسەللىكلەرنى يۇقتۇرىدۇ.

بۇرگۈن ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىگە تەۋە بىر يىللىق ئۆسۈملۈك . ئادەتتە 60 سانتىمېتىردىن بىر مېتىرغىچە ئۆسىدۇ، ئېگىزلىرى 2 ~ 2.5 مېتىر كېلىدۇ. گۈلى سېرىق بولىدۇ. ئۇرۇقى ئۆكتەبىردە پىشىدۇ. دورا ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ؛ ئىشتىھانى ئېچىش ، كېسەللىك باكتېرىيەسىنى ئۆلتۈرۈش ، يىغىر قاتارلىق تېرە كېسەللىرىنى داۋالاش رولى بار.

بۇزرۇك سۈپ [پ] يېزىت. كاتتا، چوڭ، ئۇلۇغ: بۇزرۇك ئانا.

بۇزرۇككاھ ئى [پ] <دىن> ئۇلۇغلار، ئەۋلىيالار تۇرىدىغان ياكى تۇرغان جاي؛ مۇقەددەس ئورۇن.

بۇزرۇكۋار سۈپ [پ] يېزىت. ئۇلۇغ، ئۇلۇغۋار؛ ھۆرمەتكە لايىق؛ مەرتىۋىلىك: ـــ ئەي بۇزرۇكۋار ئاتا، ئەي مېھرىبان ئانا، ماڭا رۇخسەت بېرىڭلار! ـــ دەپ بالا ئاتا ـ ئانىسىغا يالۋۇرۇپتۇ.

بۇك سۈپ. قويۇق ھەم زىچ ئۆسكەن، باراقسان، باغجانلاش ـ قان: مەن ئۆزۈمنى ئۇچەرۋازىنىڭ بۇك تېرەكلىك كوچىسىدا كېتىپ بارغاندەك ھېس قىلماقتىمەن.

بۇك ـ باراقسان بۇك ۋە باراقسان؛ قويۇق ئۆسكەن ۋە باغجانلاشقان: بۇك ـ باراقسان باغ.

بۇك ـ باراقسانلىق بۇك ـ باراقسان ھالەت.

بۇككىدە رەۋ. بۇك ـ باراقسان ھالەتكە كەلگەن ھالدا : بىردىنلا بۇككىدە ئۆسكەن دەرەخلىك ھويلىدىن ناخشا ئاۋازى ئاڭلاندى.

بۇكلۇك ئى. زىچ ئۆسكەن دەرەخلىك جاي، قويۇق ئورمان بار جاي: بىز ئۇنىڭ ھويلىسىدىكى بۇكلۇكتە يانپاشلاپ يېتىپ تاكى يېرىم كېچىگىچە مۇڭداشتۇق.

بۇكمەك پ. دىيال ① قاتلىماق: بۇكۇپ تىكمەك. * ئىشتاننىڭ ئاستىنى بۇكتۇم. ② تىزلانماق، بويسۇنماق.

بۇگلۇك ئى. سۇيا ئورنىدا يۇتكەپ ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ كارىۋات: تاھىر بۇگلۇك ئۈستىدە كىيىملىرى بىلەن ئۇخلىسىغا ياتاتتى.

بۇگۈن [بۇ + كۈن] ① رەۋ. سۆزلەۋاتقان پەيتتە ئۆتۈۋاتقان كۈن، شۇ بىر كېچە ـ كۈندۈز: مېنىڭچە، دۇنيادا ئەڭ قىممەتلىك نەرسە «بۈگۈن»، ئەڭ ئاسان قولدىن كېتىدىغىنىمۇ «بۈگۈن»، شۇڭا ئۇ ئەڭ قىممەتلىك بىلىنىدۇ. ② ئى. ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان پەيت، بېجىرىۋاتقان ئىش ئۈستىدىكى ۋاقىت؛ ھازىر، ئەمدى: بۈگۈننى ئويلىماي، ئەتىنى ئويلا.

بۇگۈن ـ ئەتە پات ـ پۈرسەتتە، يېقىن ـ ئارىدا، يېقىندا: چارەكلىك ئىمتىھان بۈگۈن ـ ئەتە باشلىنىدۇ.

بۇگۈن ـ ئەتىلىك ئاز كۈنلۈك، ئاز ۋاقىتلىق: ئۇنىڭ كېسىلى خېلى ئېغىر، بۈگۈن ـ ئەتىلىك ئۆمرى قالدى.

بۇگۈنچە رەۋ. شۇ بىر كۈنگە: سادىق ئاغرىق ئىكەن، بۈگۈنچە ئۇنىڭ ئورنىغا ھاۋاخان ئىشلىسۇن.

بۇگۈنكى سۈپ ① سۆز بولۇۋاتقان كۈنى سادىر بولغان، يۈز بەرگەن ياكى شۇ بىر كۈندىكى: بۈگۈنكى ئىشنى ئەتىگە قويما (ماقال). ② كۆز ئالدىدىكى، ھازىرقى پەيتتىكى، ھازىرقى: ئۇيغۇر خەلق كىلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ بۈگۈنكى ھالەتكە كەلگەنلىكىنى خۇشاللىق بىلەن تەنتەنە قىلىمىز.

بۇگۈنلۈك سۈپ ① بۈگۈنگە خاس، بۈگۈن بولىدىغان، بۈگۈنگە تەۋەللۇق: غالىب بۈگۈنلۈك تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلىدى. ② مۇشۇ بىر كۈنگە مۆلچەرلەنگەن: بۇ مېنىڭ بۈگۈنلۈك ئوزۇقۇم.

بۇلە ئى. دىيال. بەل، بەلدەم.

بۇلدۇرگە ئى ① قامچىنى قول بىغىشىغا سېپىۋېلىش ئۈچۈن ساپ ئۈچىغا بىكىتىلگەن بوغقۇچ، قامچا بېغى. ② قامچىنىڭ قارسىلدىتىدىغان چۈچىسى.

بۇۋى ئى ① <دىن> ئىشانلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئايال، سوپى ئايال. ② ئاياللارنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ كېلىپ ھۆرمەتلەش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

بۇۋىقاپاق ئى [بۇۋى+قاپاق] ← **بوزقىيا.**

بۇيزى ئى. دىيال. بۇ ياقى، بۇ تەرىپى.

بۇيۇك سۈپ ① ئۇلۇغ، زور، كاتتا: بۇيۇك ئىتتىپاقلىق. بۇيۇك ئادەم. ② يۇكسەك؛ يۇقىرى، ئېگىز: ئەقىدە بۇيۇكتۇر، رەھمىتىڭ كەڭدۇر، تەبەسسۇم ئەيلىشىڭ قۇياشقا تەڭدۇر.

بۇيۇكلەشمەك پ. بۇيۇك ھالەتكە كەلمەك، بۇيۇك بولماق، ئۇلۇغلاشماق، كاتتىلاشماق؛ يۇكسەكلەشمەك: ئۇ ئويلىغانسېرى مۇزەپپەر كۆز ئالدىدا تېخىمۇ بۇيۇكلىشىپ باراتتى.

بۇيۇكلۇك ئى. ئۇلۇغلۇق، كاتتىلىق.

بې «ب» ھەرپىنىڭ نامى.

بېتالدى رەۋ. دىيال. ئۆز ئالدىغا، ئۆز مەيلىچە؛ بىكارغا، بوشقا.

بېتەمتىرا سۈپ. دىيال. ئالدىراڭغۇ.

بېتون ئى [ر<فىران<لات] <بىن> سېمونت، قۇم، سۇ ۋە شېغىل قاتارلىقلار مەلۇم نىسبەتتە ئارىلاشتۇرۇلۇپ تەييارلانغان قۇرۇلۇش ماتېرىيالى.

بېتونچى ئى. بېتون قۇيغۇچى، بېتون قۇيۇش تېخنىكى.

بېتونلاتماق «بېتونلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بېتونلاشماق «بېتونلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بېتونلىماق پ. بېتون بىلەن قاتۇرماق ؛ بېتون ھالىتىگە كەلتۈرمەك.

بېجىرتمەك «بېجىرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بېجىرمەك پ. بىرەر ئىشنى ئىشلىمەك، ۋەزىپىنى بەجا كەلتۈرمەك، ئورۇندىماق: ئاسىم تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى تولۇق ھەتتا ئاشۇرۇپ بېجىردى.

بېجىرىشمەك «بېجىرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بېجىرىلمەك «بېجىرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بېجىرىم ① سۈپ. بۇزۇلمىغان، تازا، ساق: بېجىرىم قوغۇن. بېجىرىم چىنە. بېجىرىم ئەينەك. ② سۈپ. باشقا نەرسە ئارىلاشمىغان؛ ئەينى، تەبىئىي، ساپ: بېجىرىم ئالتۇن. ③ سۈپ. نۇقسانسىز ، ساغلام، پاك: بېجىرىم ئادەم. بېجىرىم پىگىت. ④ رەۋ. راۋۇرۇس، مەزمۇت: بۇۋاي، ھاكىمنىڭ گېپىنىمۇ كۆتەرىستىن، ياش يىگىتلەردەك يەرنى بېجىرىم دەسسەپ ئاشخاندىن چىقىپ كەتتى.

بېجىرىملىك ئى. ئەقىللىق ؛ ساقلىق ؛ ھوشيارلىق، زېھنى ئۆتكۈرلۈك، چېچەنلىك.

بېجنبوش سۈپ. دىيال. بوشاڭ، غەيرەتسىز.

بېخى ئى [پ] ① ئاياغ كىيىملەردىكى چاكنىڭ ئىككى تەرىپىگە تىكىلگەن ئىنچىكە تىكىش: بېخى سالماق. ② بېغىزنىڭ ئۇچىدىكى ئىلمىكى، يېپىنى ئۆتكۈزۈش رولىنى ئويناىدىغان ئىلمەك.

بېخچىلىق ئى. بېخى سېلىش ئىشى، بېخى سېلىش بىلەن شۇغۇللىنىش.

بېخىر ئى. دىيال. تۇمشۇق: كۆزى ئوت، بېخىرى شەمشەر (ماقال).

بېخىل سۈپ [ئە] باشقىلارغا بىرەر نەرسە بېرىشنى خالىمايدىغان؛ پىخسىق: بېخىل ئادەم. *بېخىل بايدىن سېخى گاداي ياخشى (ماقال).

بېخىللارچە رەۋ. بېخىللارغا خاس، بېخىللىق بىلەن، بېخىللاردا بولىدىغان، بېخىللاردەك: ھەرقانچە بولسا بىرقانچە ئون يىل، بىرقانچە يۈز يىلدىن كېيىن ئۇنىڭغا ئابىدە تىكلىنىدۇ، بېخىللارچە باھا بېرىلىدۇ.

بېخىللاشتۇرماق «بېخىللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بېخىللاشماق پ. بېخىل ھالەتكە كەلمەك؛ پىخسىقلاشماق: بەزى ئادەملەر بېيىغانسېرى بېخىللىشىپ كېتىدىكەن.

بېخىللىق ئى. بېخىل ھالەت، پىخسىقلىق: بېخىللىق قىلماق.

بېدە ئى <بوت> پۈرچاق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. بۇ ئاساسەن چارۋا مالىلار ئۈچۈن ئوت ـ چۆپ قىلىنىدۇ، دېھقانچىلىقتا يېشىل ئوغۇت ئۆسۈمۈلۈكى ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. يېڭى چىققاندا ئۇنىڭدىن چۆچۈرە، جۇۋاۋا قاتارلىق تاماقلارمۇ ئېتىپ يېيىلىدۇ.

بېدىچى ئى. بېدە تېرىپ ئۆستۈرىدىغان ھەم ئۇنى بازاردا ساتىدىغان كىشى.

بېدىچىلىك ئى. يېزا ئىگىلىكىدە بېدە تېرىش ۋە ئۇنى پېتىشتۇرۇش ئىشى ياكى كەسپى.

بېدىرماق پ. دىيال. قىسىلماق، ئازار يېمەك. خارلانماق.

بېدىش I ئى ① تەك شۇڭلىرىنى ئارتىش ئۈچۈن ياغاچتىن تەييارلانغان جاھازا، چەللە. ② مۇشۇندىق تەييارلانغان ئۆزۈم بارىڭى: تۆلكە ئۆزۈملۈك باغدىكى بېدىش ئاستىدا تىنچ ۋە خاتىرجەم ياشاشقا باشلاپتۇ.

بېدىش II ئى ① غاز، ئۆردەك تۇتىدىغان قاپقان② ۋە شۇ قاپقانىنىڭ ھالقىسى.

بېدىشلىك ئى. بېدىش ئورنىتىلغان، بېدىش بار يەر: پەيزۇللا بېدىشلىكىنىڭ يېنىدىكى سېمونت سۇپىغا سەكرەپ چىقىپ ۋارقىرىدى.

بېدىك ئى ① چارۋا مالىلارنى ئېلىپ ـ ساتقۇچى ياكى ۋاكالىتەن سېتىپ بېرىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى. ② چارۋا مال سودىسىنى كېلىشتۇرۇپ قويغۇچى.

بېدىكلىك ئى. چارۋا مالىلارنى ئېلىپ ـ سېتىش ياكى ئۇنىڭ سودىسىنى كېلىشتۇرۇپ قويۇش ئىشى، كەسپى.

بېدىلىك ① سۈپ. بېدە بار، بېدە تېرىلغان: بېدىلىك ئېتىز. ② ئى. بېدە تېرىلىدىغان يەر: زۇمرەت ئاللىقاچان بېدىلىككە كەتكەنىدى.

بېرەرمەن ئى. بېرىدىغان كىشى: بېرەرمەنلىك ئەتىسى توگىمەس (ماقال).

بېركېلىي ئى [ر<لات] <خىم> رادىيوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنتى. بەلگىسى Bk(Berkelium) . زەررىسى بىلەن ساما ـ رىنى بومبارىدىمان قىلىش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ. ماسسا سانى 249، ئىزوتوپىنىڭ يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى 314 كۈن بولىدۇ.

بېرى ① رەۋ. سۆزلەۋاتقان كىشى، سۆز بولۇۋاتقان ۋاقىت ياكى ئورۇنغا يېقىن: بېرى كەلگىن ! بېرى ئولتۇرۇڭ ! ② تىر (چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى «ـ دىن، ـ تىن» بىلەن كەلگەندە) بەلگىلىك پەيت، « ـ دىن باشلاپ، داۋامىدا، مابەينىدە، بۇيان، تارتىپ، ئېتىبارەن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: ئۆزاقتىن بېرى.

بېرىپ ① «بارماق II » پېئىلىنىڭ رەۋىشدىشى: ئايمىخان ئۆتكەن ئايدا ئورۇمچىگە بېرىپ، ئوغلىنى كۆرۈپ كەلدى. ② يۇك. «شۇنداق قىلىپ، نەتىجىدە» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: بۇ ئىش ئاخىر بېرىپ سۇغا چىلاشتى.

بېرىپ ـ بېرىپ ـ بارا ـ بارا؛ ئاخىرقى ھېسابتا؛ كېيىنچە: ـــ بېرىپ ـ بېرىپ ئۇلار قولۇڭدىكى بىر پارچە ناندىنمۇ قورۇق قويمىدۇ! ـــ دېدى مەنسۇر ئەكبەرگە كەسكىن قىلىپ.

بېرىش ـ كېلىش بىر ـ بىرىنىڭكىگە بېرىپ ـ كېلىپ تۇرۇش، ئۆزئارا باردى ـ كەلدى مۇناسىۋەت، ئالاقە: بېرىش ـ كېلىش قىلماق.

بېرىشلىق ئى. بېرىش، يوقلاش ؛ بېرىش زۆرۈر بولغان ھالەت، ئەھۋال : ـــ ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، ـــ دېدى ئۇ كىشى، ـــ ئۇ تەرەپلەرگىمۇ بېرىشلىق بولۇپ قالار.

بېرىشماق «بارماق II » پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بېشىغا ئاق سەللە ئورىۋالغان قېرى ـ ياش ئادەملەر بىرلەپ ـ ئىككىلەپ مەسچىت تەرەپكە كېتىپ بېرىشاتتى.

بېرىشمەك «بەرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كۆپچىلىك ئۇسسۇل ئويىنىغۇچىلارغا قىزغىن مەدەت بېرىشەتتى.

بېرىقى سۈپ. سۆزلىگۈچىگە ياكى سۆز بولۇۋاتقان يەرگە يېقىنراق بولغان؛ بۇ ياقتىكى، بۇ تەرەپتىكى: بېرىقى ئىشىك. بېرىقى بىنا.

بېرىللىي ئى [ر<گىرىك] <خىم> مېتال ئېلېمېنتى، بەلگىسى Be(Beryllium). رەڭگى سۇس كۈل رەڭ كېلىدۇ، ئەڭ يېنىك مېتاللارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ، ئۇنىڭ بىلەن x تۇرۇپكىسىنى ياسىغىلى بولىدۇ. بېرىللىي بىلەن ئالىيۇمىنىڭ قېتىشمىسى ئىنتايىن قاتتىق ھەم يېنىك بولغاچقا، ئايرو ـ پىلان، راكېتا ياساشتا ئىنتايىن كەڭ قوللىنىلىدۇ. بېرىللىي ئاتوم ئېنېرگىيەسى سانائىتىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

بېرىلمەك ① «بەرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئامانەت ئىگىسىنىڭ ئۆز قولىغا بېرىلىدۇ. ② كۆچمە. بەرەر ئىش، نەرسە ياكى كەسىپكە قىزىقىپ قالماق، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا كىرىشمەك: ئىلىمگە بېرىلمەك. تەتقىقاتقا بېرىلمەك.

بېزەتمەك «بېزىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى ئىستېمالچىلارنىڭ ئۆيى بېزەتكەندە ئاساسلىقى تۆۋەندىكى ئۈچ ئاملىغا دىققەت قىلىشىنى ئەسكەرتتى.

بېزەرتمەك «بېزەرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بېزەرمەك پ. يۈزىنى قېلىن قىلىۋالماق، گەپ تەسىر قىلمايدىغان بولۇۋالماق، گۆشەيمەك، بېزەكلەشمەك: ــ داداڭ ئىشقا بۇيرۇغاندىن كېيىن ماڭمامسەن، بېزىرىپ تۇرمايسەن، ــ دېدى نىيازنى سەل ئىتتىرىپ ھېلىقى چار ساقال كىشى.

بېزەشتۇرۇلمەك «بېزەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بېزەشمەك «بېزىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇنقۇچىلار مەكتەپ كۇلۇبىنى قولمۇقول بېزەشتى.

بېزەك ئى ① مارجان، بىلەزۈك قاتارلىق زىننەت بۇيۇملىرى، زىبۇزىننەت: قىز ــ جۇۋانلار قۇلاق، بويۇنلىرىغا، بارماق ۋە بىلەكلىرىگە ئالتۇن بېزەكلەر تاقاپتۇ. ② بىرەر نەرسىگە ئىشلەنگەن نەقىش، گۈل: تامغا قاپارتما شەكلىدە ئىشلەنگەن بېزەكلەر نەملىشىپ بۇزۇلۇشقا باشلىغانىدى.

بېزەكچى ئى. بېزەك ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى، بېزىگۈچى ھۈنەرۋەن: ... لېكىن قىسمەن بېزەكچىلەر ياكى خوجايىنلار پۇلىنى ئېلىۋېلىپلا قېچىپ كېتىدۇ.

بېزەكچىلىك ئى. بېزەش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، بېزەش كەسپى: ئۇيغۇر بېزەكچىلىكىنىڭ جەريانى ئۇزاق، ھالقىلىرى كۆپ ھەم مۇرەككەپ.

بېزەكلىك ① سۈپ. بېزىكى بار، ئۈستىگە نەقىش ئىشلەنگەن، بېزەلىگەن؛ زىننەتلىك: بېزەكلىك تام. ② سۈپ. بېزەك قىلىشقا بولىدىغان، بېزەك بۇيۇمى قىلىشقا لايىق: ئامىنە، قارا، قولۇڭغا سالىدىغان بېزەكلىك ئۇچۇن ساپسېرىق ئالتۇن ئالمەن، ئۇ چاغدا نېمە دەيسەن. ③ ئى. تۇرپان ۋىلايىتىدىكى قەدىمىي يادىكارلىقلار ساقلانغان بىر جاينىڭ نامى.

بېزەلمەك «بېزىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سۇلتان ھاجىنىڭ تۇرار جايى رەڭمۇرەڭ گىلەملەر بىلەن بېزەلگەنىدى.

بېزەنمەك «بېزىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: دەيدىكى، نە ھاجەت بېزەنمەك، ئۆگەنگىن، سۆزلىرىڭ گۈل ئاچسۇن ...

بېزىكاللىماق پ. دىيال. تەپسىلىي، ئىنچىكە ھەم پۇختا ئىشلىمەك.

بېزىمەك پ. ھەرخىل چىرايلىق، زىننەتلىك نەرسىلەر بىلەن زىننەتلىمەك: ئۆينى بېزىمەك. زالنى بېزىمەك.

بېزىندە ئى. دىيال قولتارتقۇ يەنى بۆشۈكنىڭ قول تارتقۇسى.

بېسىر سۈپ. دىيال. قارغۇ، كور، ئەما.

بېسىشماق «باسماقIII» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بېسىق سۈپ ① بىكار ئەمەس، ئالدىراش، باس ــ باس: ــ مۇشۇنداق ئىشنىڭ بېسىق ۋاقتىدا نۇرۇم نەدە يۇرىدىغاندۇ؟ ــ دېدى زورىخان. ② ئۆزىنى تۇتۇۋالغان، سالماق، تەمكىن: مەجەزى بېسىق. ③پەسكار، پەسكوي: دادىسىنىڭ پەيلىگە قاراپ، ئوغلى خېلى بېسىقمغا چۈشۈپ قالدى.

بېسىقتۇرماق ① «بېسىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېھتىمال ئۇ كۆچمىلىككە بىر ــ ئىككى ئېغىز سۆز قىلىپ بۇ ئىشنى چىرايلىقچە بېسىقتۇرار. ② جايى ــ جايىغا ئورۇنلاشتۇرماق، جايلاشتۇرماق، تۇزەشتۇرمەك: زورىخان بولسا ئۆي ئىچىنى بېسىقتۇرۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ③ كۆچمە. ئۆلتۈرمەك: يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن يېڭى ھۆكۈمەت ھەددىدىن ئاشقان قان قەساسى بار بەش زومىگەرنى بېسىقتۇردى.

بېسىقتۇرۇشماق «بېسىقتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دېھقانلار جىددىي كۆرەش قىلىپ، زور ئەنسىز چىلىكنى بېسىقتۇرۇشتى.

بېسىقتۇرۇلماق «بېسىقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ قىلغان بۇزغۇنچىلىقلىرى پۈتۈن جامائەت ئالدىدا پاش قىلىنىپ، شەرمەندە بولۇپ بېسىقتۇرۇلدى.

بېسىقلىق سۈپ ① ئۇستى ــ ئۈستىگە ئېلىپ قويۇلغان، بېسىلغان، قاچىلانغان: ئاشلىق بېسىقلىق ھارۋا. ② مەتبەئەدىن چىققان، نەشر قىلىنغان: شۇجى چوڭ قىزىل خەت بېسىقلىق بىرنەچچە بەت ماتېرىيالنى يانچۇقىدىن چىقاردى. ③ ئۆنجە: ماۋۇ خاماددىكى بېسىقلىق كىمنىڭ؟

بېسىقماق پ ① بېسىلماق، پەسلىمەك، جىممىماق، تىنچىماق، توختىماق: ئەمەت ئۇستا ئۆزىچە تېرىكىپ ــ چېچىلىپ يەنە بېسىقىپ قالدى. ② ئازلىماق، شالاڭلاشماق، پەسەيمەك: كۆز كېلىپ ئېتىز ــ ئېرىقلاردىكى ئالدىراشلىقلارمۇ بېسىقتى.

بېسىلغاق ئى <بوت> كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇرۇقى تۇخۇمسىمان، تېبابەتچىلىكتە يەر ئۈستىدىكى قىسمى ۋە ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ. ئۇ جىگەرنى ياخشىلاپ كۆزنى روشەنلەشتۈرۈش، تال ۋە ئاشقازاننى تولۇقلاش، قۇۋۇتنى ئاشۇرۇش رولىغا ئىگە.

بېسىلماق ① «باسماقIII» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھارۋىغا يۈك بېسىلدى. ② «باسماقIII» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇنىڭ ئاغزى بېسىلدى. ③ جىددىيلىك پەسەيمەك، نورمال ئىزىغا چۈشمەك؛ توختىماق: جېدەل بېسىلدى.

بېسىم ئى ① <فىز> مەلۇم نەرسىنىڭ بىرلىك يۈزىگە چۈشكەن ئېغىرلىق كۈچى: قان بېسىمى. ② قىسىش، ئېزىش، زۇلۇم سېلىش: ئۇ قاتتىق بىر روھىي بېسىم پەيدا قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ③ ئېغىر ۋەزىپە، مەسئۇلىيەت: ئۇنىڭ يۈرىكى ھازىر ئىككى خىل بېسىم ئاستىدا قىينىلاتتى.

بېسىمدار ئى. تاۋار، ئاشلىق ۋە ئېھتىياجلىق مالىلارنى ئەرزان ۋاقتىدا ئېلىپ قويۇپ بازار جىددىيلەشكەندە، قىممەتلىگەندە، قەھەتچىلىك ۋاقتىدا يۇقىرى باھادا سېتىۋچى ھايانكەش.

بېسىمدارلىق ئى. ئەرزان ئېلىپ، قىممەت سېتىش ئارقىلىق بازارنى جىددىيلەشتۈرۈپ قىممەتچىلىك پەيدا قىلىش، ھايانكەشلىك: ــ ئېيتىڭا، ئۇلار نېمە ئۈچۈن بېسىمدارلىق بىلەن كۆز ــ كۆز قىلىدۇ؟ ــ دېدى غوپۇر تېيىپ مۇئەللىمگە.

بېسىملىق سۈپ. بېسىمى بار، بېسىمغا ئىگە، بېسىمى بولغان: بېسىملىق سۇ. بېسىملىق گاز.

بېسىۋالدى ئى [بېسىپ + ئالدى] <بوت>كۆزلۈك قوغۇنلارنىڭ بىر خىلى. ئادەتتە پوستى قېلىن، ئېتى چىڭ بولۇپ ساقلاشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ، ئاپتاپقا سېلىنىپ ساقلانسا، ئەتلىرى يۇمشاپ، پوستى نېپىزلەپ يېيىشلىك بولىدۇ. رەڭگى كۆپىنچە پىياز كۆكى رەڭگىدە كېلىدۇ.

بېشارەت ئى [ئە] پېزت ① ئالدىن بېرىلگەن خەۋەر، بەلگە، ئۇچۇر: قارىنىڭ مۇنداق كۆپ ياغقىنى مول ھوسۇلنىڭ بېشارىتى. ②

ئىپادە، ئىنكاس، ئىشارەت: باشلىقنىڭ سۆزىدىن ئۇ ئاللىقانداق بىر ھېكمەتنىڭ بېشارىتىنى سەزگەنىدى.

بېشارەتچى ئى. بېشارەت بەرگۈچى، ئەلدىن خەۋەر بەرمەك، ئالدىن بىلدۈرگۈچى: ئۇنىڭ چىراي ئىپادىلىرى قانداقتۇر بىر مەنە-ۋى ھالەتنىڭ جانلىق بېشارەتچىسى سۈپىتىدە كۆپ قىرلىق ھېسسىيات قويۇنىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ.

بېشارەتلەشمەك «بېشارەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بېشارەتلەنمەك «بېشارەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ۋاھالەنكى، قۇرئاندا بېشارەتلەنگەن تۆمۈردەكى خىسلەتتىن غەيرىي مۇسۇلمانلار بەكرەك پايدىلانغانىدى.

بېشارەتلىك سۈپ. ئالدىن كۆرىدىغان، كەلگۈسىدىكى ۋەقە - ھادىسىلەر ھەققىدە ئالدىن خەۋەر بېرىدىغان: تىلىمۇ بېشارەتلىك ۋە ئىلھام بېرەرلىك ئامىللار مول بولۇشى كېرەك.

بېشارەتلىمەك پ. بېشارەت بەرمەك، شەپە بەرمەك، ئالدىن بەلگە بەرمەك: ئۇلار «يەر شارلىشى» بېشارەتلەۋاتقان دۇنيانى ئۆزگىرىشچان، ئوچۇق نەزەردە چوشىنىش كېرەك، دەپ قارايدۇ.

بېشچە رەۋ. بېشى بىلەن، بېشى تەرەپ بىلەن: ھارۋىدىن ئۇچۇپ چوشكەن بالا سۇغا بېشچە كىرىپ كەتتى.

بېغىر (باغرى) ئى <ئانات> جىگەر.

بېغىرتاق ئى <زوئول> قۇشلارنىڭ بىر خىلى. ئۇنىڭ كۆرۈنۈشى، چوڭ - كىچىكلىكى كەپتەرگە ئوخشايدۇ، گۆشىنى يېيىشكە بولىدۇ.

بېغىرساق سۈپ. دىيال. ۋاپادار، سادىق، مېھرىبان.

بېغىرلاتماق «بېغىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ كېچىچە يامغۇر ئارىلاش چىققان قاتتىق بوران دان تۇتۇۋالغان بولۇق بۇغدايلارنى يەر بېغىرلىتىپ ياتقۇزۇۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، مول ھوسۇلدىن ئۈمىدسىزلەندى.

بېغىرلاشماق «بېغىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار يەر بېغىرلىشىپ خېلى ماڭدى.

بېغىرلىغۇچى سۈپ. بېغىرلاپ ماڭغۇچى : يەر بېغىرلىغۇچى ھايۋانلار.

بېغىرلىماق پ. باغرىنى يەر ياكى مەلۇم بىر تەكشىلىككە چاپلاپ دېگۈدەك دەرىجىدە ئۆمىلىمەك، ئۆمىلەپ ئىلگىرىلىمەك: يەر بېغىرلاپ ماڭماق.

بېغىش I ئى ① بىلەكنىڭ ئالقان بىلەن تۇتىشىدىغان ئۇگىسى. ② ئۇستىخان ۋە غولنىڭ تۇتىشىپ تۇرىدىغان ھەربىر ئۇگىسى: ئۇلار ئۇخلىغان چاغدا تېنىنى بېغىش - بېغىشلىرىدىن چېپىپ پارچىلىۋەتسىمۇ ھەرگىز ئويغانمايدۇ. ③ قوغۇنىنىڭ پىلەك بىلەن گەۋدىسى تۇتاشقان قىسمى. ④ زىرائەتنىڭ ھەربىر بوغۇملىرىنىڭ تۇتىشىپ تۇرغان، مېۋىلەرنىڭ غولىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان جايى: ھەر تاۋۇز، ھەر تاۋۇز، ھەر بېغىشتا بىر تاۋۇز.

بېغىش II ئى. تۇگمەنگە نۆۋەتتىنى كۈتۈپ ئاپىرىپ قويىدىغان ئازغىنە ئاشلىق، ئوغۇت: تۇگمىنىڭ تېگەر بولسا، بېغىشىنى قويدۇرما. ئاشقىدىن سۆز ئالساڭ، دۇشمىنىڭگە تۇيدۇرما.

بېغىشلاتماق «بېغىشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بېغىشلاشماق «بېغىشلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بېغىشلانماق «بېغىشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مېنىڭ بارلىقىم ئۆز خەلقىمگە بېغىشلانغان.

بېغىشلىما ئى. بىرەر پائالىيەت، ۋەقە، چوڭ قۇرۇلۇش، گېزىت - ژۇرناللارنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىگە ئاتاپ ياكى تەبرىكلەپ يېزىلغان چاقىرىق، ئۇمىد ئىپادىلەنگەن كىرىش سۆز ياكى ھەرخىل قول يازما: يېڭى يىلغا بېغىشلىما.

بېغىشلىماق پ ① سەرپ قىلماق، تىكلىمەك، تەقدىم قىلماق، ئاتىماق: تۇردىئاخۇن ئاكا پۇتۇن ئۆمرىنى ئەلنەغمە، مۇزىكىچىلىق ۋە مۇقامچىلىق ئىشلىرى ئۈچۈن بېغىشلىغانىدى. ② بەخش ئەتمەك؛ بەرمەك؛ ئېلىپ كەلمەك: ھايات بېغىشلىماق. * دېرىزىدىن كىرگەن سالقىن شامال ھەببەگە راھەت بېغىشلىدى. ③ ئاتاپ يازماق: مەن كىلاسسىك شائىرلاردىن بىرنەچچىسىنىڭ گۈزەللەرگە بېغىشلىغان شېئىرلىرىنى ئوقۇپ بېرەي.

بېقمىتۇل سۈپ. دىيال. يېشىل بىلەن سېرىق ئارىلىقىدىكى رەڭ.

بېقىش «باقماق» پېئىلىنىڭ يەنە بىر خىل ئىسىمدىشى.

بېقىش تاپماق قارالماق، خەۋەر ئېلىنماق، كۆتۈلمەك، تەرىمىيەلەنمەك: بۇ بالا بېقىش تاپماپتۇ.

بېقىشماق ① «باقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار خۇشاللانغان ھالدا بىر - بىرىگە بېقىشتى. ② يارەملەشمەك، ھەمكارلاشماق، قارىشماق: پەخرىدىن بىرقانچە ساۋاقداشلىرىنى باشلاپ كېلىپ، ياسىن ئاكامنىڭ كېۋەز چاغلىمىغا بېقىشتى.

بېقىلماق «باقماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: گۈلسۇمخان ئانا دوختۇرخانىدا ياتقان مەزگىلدە ياخشى داۋالاندى ۋە ئوبدان بېقىلدى.

بېقىم ئى. بېقىلىش، پەرۋىش قىلىنىش، قاراش، خەۋەر ئېلىش، تەرىمىيە، بېقىش: بۇ بالىنىڭ بېقىمى ياخشى بولماپتۇ.

بېقىمتۇل ئى. دىيال. يېشىل بىلەن سېرىق ئارىلىقىدىكى رەڭ.

بېقىمسىز سۈپ. ياخشى بېقىلمىغان، ياخشى پەرۋىش قىلىنمىغان، قاراقسىز: بوۋاي: — ئۆتمۈشتە بالىلىرىم ئاچ - يالىڭاچلىقتا بېقىمسىز قېلىپ، ئۆمۈر سۈرەلمەپتىكەن، — دېدى.

بېقىمسىزلىق ئى. ياخشى كۈتۈلمەي، بېقىمسىز، قارىغۇچىسىز قالغان ھالەت، كۈتۈمسىزلىك.

بېقىندۇرماق «بېقىنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بېقىندۇرۇلماق «بېقىندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بېقىندى سۈپ. مۇستەقىل ۋە ئىختىيارىي ئەمەس؛ ئەركىن ۋە ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل بولمىغان: بېقىندى دۆلەت. بېقىندى ئەل.

بېقىندىلىق ① ئى. بېقىندى ھالەت: ھەرقانداق بىر يېڭى كەشپىيات بېقىندىلىقىنىڭ بۇگۈنگە قەدەر تېخى بايقالمىغان قالدۇقىنى كۆرسىتىپ كەلدى. ② سۈپ. بېقىندى ئورۇندا تۇرىدىغان، بېقىندى ھالەتتىكى: بېقىندىلىق مۇناسىۋەت. بېقىندىلىق ھالەت.

بېقىنغۇچى ① ئى. ئۆز ئالدىغا ئەمەس، باشقا بىرىگە بېقىنىش ئاساسىدا مەۋجۇت بولىدىغان، ئاساسىي قىسمى ئەمەس، بېقىندى ② سۈپ، بېقىنىدىغان.

بېقىنغۇچسىز سۈپ. بېقىنغۇچىسى يوق، بېقىنغۇچىسى بولمىغان.

بېقىنغۇچىلىق ئى. مۇستەقىل ئۆز ئالدىغا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالماي باشقىلارنىڭ باشقۇرۇشىدا، ھامىيلىقىدا بولۇش ھالىتى: شەرق مىللەتلىرىنىڭ مىللىي مىراسلىرى ۋە كىلاسسىكلىرى

رىنىڭ جاھان مەدەنىيەت مۇنبىرىدە كۆزگە كۆرۈنمەسلىكىنى ئۇلارنىڭ غەربكە بېقىنغۇچىلىق ئورنىغا چۈشۈپ، ئىككىنچى نومۇرلۇق مىللەت لەرگە ئايلىنىپ قالغان ھالىتىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

بېقىنماق پ. ئىختىيارىدا بولماق؛ بويسۇنماق: مۇھەببەت كىشىنىڭ ئىرادىسىگە بېقىنمايدۇ، دېگەن توغرىمۇ؟ بېقىنىدۇ، دېگەن توغرىمۇ؟

بېقىنىشماق «بېقىنماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بېكەت ئى <قاتن> پويىز، ئاپتوبۇس قاتارلىق قاتناش ۋاسىتىلىرىنىڭ يول ئۈستىدە توختاش ئۇچۇن بەلگىلەنگەن جايى، ئورنى.

بېككىرىل ئى [ر<ئىنگ] رادىيوئاكتىپلىق كۇچىنىش بىرلىكى SI نىڭ كەسپىي ئاتىلىشى. بەلگىسى Bq .

بېكىتكۈزمەك «بېكىتمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بېكىتمە ئى. بېكىتىلگەن كۆرسەتكۈچ، نورما: ماج بېكىتمىسى.

بېكىتمەك پ ① مەھكەملىمەك، ئېچىلمايدىغان قىلماق: ئىشىكنى ئىچىدىن بېكىتمەك. ② ئورناتماق: دېرىزە بېكىتمەك. ئىشىككە تۇتقۇچ بېكىتمەك. ئۇيگە چىراغ بېكىتمەك. ③ مۇزاكىرە قىلىپ مۇقىملاشتۇرماق، توختاتماق: تۇزۇم بېكىتمەك. ④ بەلگىلىمەك، قارارلاشتۇرماق : پارتكوم ئۇنى ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا مەسئۇل قىلىپ بېكىتتى.

بېكىتىشمەك «بېكىتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بېكىتكىلىك سۇپ. بېكىتىلگەن، بېكىتىپ قويۇلغان؛ تاقالغان؛ يېپىلغان: ئاۋاز چىقىۋاتقان جايىنىڭ ئىشكى بېكىتكىلىك ئىدى.

بېكىتىلمەك «بېكىتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بوۋاق تۇغۇلۇپ ئۇچ كۇن بولغاندا، ئۇنىڭغا قويۇلىدىغان ئىسىم بېكىتىلدى.

بېكىشمەك پ. پۇتۇشمەك: چېكىشمىگۇچە بېكىشمەس (ماقال). * ئەمىسە بۇ ئىشتا بىز شۇنداق بېكىشتۇق.

بېكىك سۇپ. بېكىنمە ھالەتتىكى، سىرت بىلەن بولغان مۇناسىۋەت ئۇزۇلگەن، قامال قىلىنغان، بېكىنمە، ئېچىۋېتىلمىگەن: ئۇزاق مۇددەت بېكىك، غاپىل ياشىغان بۇ خەلقتە تېلېۋىزور شۇبھىسىزكى، بىر ئاجايىپ ياخشى ئاقارتىش ۋاستىسى.

بېكىكلىك سۇپ. بېكىنگەن، بېكىنگەن ھالەتتىكى، بېكىنمە: ئاڭدىكى مەھكۇملۇق، تەپەككۇردىكى بېكىكلىك، بىرنى كىشى ئىشەنگۈسىز دەرىجىدە كەينىگە چېكىنىدۇرۇۋېتىدۇ.

بېكىمەك پ. چېكىماق؛ مۇستەھكەملەنمەك.

بېكىندۇرمە سۇپ. بېكىنگەن، بېكىندۇرۇلگەن، بېكىنىدۇ - رۇلگەن ھالەتتىكى، بېكىك، سىرت بىلەن ئالاقىسى، بېرىش - كېلىشى ئۇزۇپ تاشلانغان: 21 - ئەسىر ئۇچۇر دەۋرى، لېكىن بىز ئۇنىڭغا بېكىندۇرمە مىللەت سۇپىتىدە كىرىپ كەلدۇق.

بېكىندۇرمەك «بېكىنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بېكىنمە سۇپ. سىرتقا قارىتا تاقالغان، مۇناسىۋەت ئۇزۇلگەن: بېكىنمە ھالەت.

بېكىنمەك ① «بېكىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى. ② يوشۇرۇنماق، سۇقۇنماق: ئۇلار كۆۋرۈك ئاستىغا بېكىندى.

بېكىنمىچىلىك ئى. بىرەر دۆلەتنىڭ تاشقى سىياسىتىدىكى چەتنىڭ ھەرقايسى جەھەتلەردىكى يېڭىلىقلىرىنى قوبۇل قىلمايدىغان، ئۆزىنىڭكىنىمۇ سىرتقا چىقارمايدىغان بىر خىل

بىر ئىزدا تۇرۇۋېلىش نۇقتىئىنەزىرى، ئىدىيەسى: پارلاق ۋە يارقىن مەدەنىيەت ئىزناسىرىمىزنىڭ قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈشكە باشلىغانلىقىنى، شۇنىڭغا ماس ھالدا بېكىنمىچىلىك، قاشىقالىقىغا ئوخشاش ئامىللارنىڭ باش كۆتۈرۈپ، مەدەنىيەت جەھەتتىكى چېكىنىشنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقىنى بايقايمىز.

بېكىنمىلىك ئى. بېكىنمە ھالەت، يەنى سىرت بىلەن بولىدىغان ئالاقە - مۇناسىۋەت چەكلەنگەن، ئۇزۇلگەن ھالەت: بىزدىكى بېكىنمىلىك، قالاقلىق ۋۇجۇدۇمنى شۇركەندۇرۇۋەتتى.

بېگىلۇك ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى . ئۇلار ئاساسەن يۇننەنگە جايلاشقان.

بېگەن ئى. تىغى دەستىسىگە نىسبەتەن كۆندىلىكى ئورنىتىلغان، ياغاچچىلىقتا يوغان ياغاچلارنى قىر چىقىرىپ سىلىقلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان تىغلىق سايمان، يوغان چاپما چوت.

بېگىموت ئى [ر] <زوئول> سۇت ئەمگۇچى ھايۋان. ئۇنىڭ تېنى چوڭ، بېشى يوغان ۋە تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىلدە كېلىدۇ؛ كۆپ ۋاقىتلاردا سۇدا ياشايدۇ، ئادەتتە بېشىنى سۇ يۇزىگە چىقىرىپ تۇرىدۇ؛ ئافرىقىدا كۆپ.

بېل ئى [ر] <ئېل> ئېلېكتىر ئىلمى ۋە ئاكوستىكىدا قۇۋۋەتنى ياكى قۇۋۋەت زىچلىقىنىڭ نىسبەت قىممىتىنى ئۆلچەيدىغان بىر خىل بىرلىك. بۇ نام تېلېفونىنى ئىختىرا قىلغۇچى بېل (A.G.BELL) نى خاتىرىلەش يۇزىسىدىن بېرىلگەن.

بېلەت ئى [ر] بىرەر نەرسىدىن قانۇنىي پايدىلىنىش ھوقۇقىنى ئىگە، مەتبەئەدە بېسىلغان ياكى يېزىلغان قەغەز: كىنو بېلىتى. ماشىنا بېلىتى.

بېلەتچى ئى. بېلەت ساتىدىغان ۋە بېلەتنى تەكشۈرىدىغان خادىم: بېلەتچى يىگىت قائىدە بويىچە ھەربىر ئادەمنىڭ بېلىتىنى تەكشۈرۈشكە باشلىدى.

بېلەتچىسىز سۇپ. بېلەت ساتقۇچى يوق، بېلەت ساتقۇچىسى بولمىغان: بېلەتچىسىز ئاپتوبۇس.

بېلەتچىلىك ئى. بېلەت سېتىش ئىشى : بېلەتچىلىك قىلماق.

بېلەتسىز سۇپ ① بېلىتى يوق، بېلەت ئالمىغان: بېلەتسىز كىشى ماشىنىدىن چۈشۈپ كەتتى. ② بېلەتتىن پايدىلانمىغان ئېلىشقا بولىدىغان، بېلەت لازىم قىلىنمىدىغان: بېلەتلىك شېكىر.

بېلەتلىك ① سۇپ. بېلىتى بار، بېلەت ئالغان: بۇ كىنوغا بېلەتلىك ئادەملەرلا كىرەلەيتتى. ② سۇپ. بېلەتتىن پايدىلىنىپ ئېلىشقا بولىدىغان، بېلەت لازىم قىلىنمىدىغان: بېلەتلىك تاماق. بېلەتلىك شېكىر.

بېلورۇس ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار شەرقىي سىلاۋىيانلارغا مەنسۇپ بولۇپ، بېلورۇسىيە دۆلىتىنىڭ ئاساسلىق ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ، ئۇندىن باشقا روسىيە قاتارلىق شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرىدىمۇ بىرقىسىم بېلورۇسلار ياشايدۇ.

بېلىجان ئى. كىچىك بېلىق، بېلىق بالىسى.

بېلىق ئى <زوئول> ① سۇدا ياشايدىغان ئومۇرتقىلىق ھايۋان. تۇرلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، كۆپلىرىنى ئىستېمال قىلىشقا ياكى بېلىق يېلىمى ئىشلەشتە ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ②

شۇ هايۋانىڭ گۆشى: قورۇلغان بېلىق. ③ <ئاستر> ئۇيغۇرلارنىڭ مۇچەل يىل ھېسابىدا بەشىنچى يىلنىڭ نامى: بېلىق يىلى.

بېلىق كۆزى ① بېلىقنىڭ كۆزى. ② كۆچمە. لىق، لىقمۇلىق، قاچىنىڭ گىرۋىكى بىلەن تەڭ (بولۇپمۇ ھاراق ھەققىدە): ھاراقنى بېلىق كۆزى قىلىپ قۇيماق.

بېلىقئالغۇچ ئى [بېلىق + ئالغۇچ] <زوئول>سۇ قۇشى. پەي - تۈكلىرىنىڭ رەڭگى قارا، يېشىل ۋە پارقىراپ تۇرىدۇ. تۇمشۇ - قى ياپىلاق، ئۇزۇن، رەڭگى قارامتۇل، ئۇستۇنكى تۇمشۇقىنىڭ ئۇچىدا ئىلمەكى بار، سۇدا ئۇزەلەيدۇ، بېلىق تۇتۇشقا ماھىر. گېلىدا خالتىسىمان پوكىنى بولۇپ، تۇتقان بېلىقنى خالتا ئىچىگە سالىدۇ. دۆلىتىمىزنىڭ جەنۇبىغا ماكانلاشقان. «قارنا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

بېلىقچى I ئى <زوئول> ← **چايكا.**

بېلىقچى II ئى. بېلىق بېقىش، بېلىق تۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم: بېلىقچىنىڭ كۇنى سۇدا (ماقال).

بېلىقچىلىق ئى. بېلىق بېقىش، بېلىق تۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى، ئىشى.

بېلىقدان ئى. ئىچىدە بېلىق بېقىلىدىغان ئەينەك قاچا: چاۋار تەكچىگە قويۇلغان بېلىقداندىكى رەڭمۇرەڭ بېلىقلارغا بىرپەس قاراپ تۇردى.

بېلىقسىمان سۇپ. بېلىققا ئوخشايدىغان، بېلىق شەكىللىك: بېلىقسىمان قۇش.

بېلىقگۆل ئى [بېلىق + گۈل] <بوت> چوقا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرماقلىرى تارلىپ ئۆسىدۇ؛ گۈلىنىڭ رەڭگى سېرىق؛ تېنىنىڭ يەر ئۈستى قىسمى دورا قىلىنىدۇ. ئۇ ئىسسىقنى قايتۇرۇپ يالالۇغنى يوقىتىش، ئىچ سۈرۈشنى توختىتىش رولىغا ئىگە.

بېلىقلېشى ئى [بېلىق + لەش + ى] <بوت>يارلىقئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى كىچىك بولۇپ، سۇس سۆسۈن رەڭدە ئېچىلىدۇ؛ بىر جىنسلىق تۈپكە كىرىدۇ.

بېلىقئوتى ئى [بېلىق + ئوت + ى] <بوت>بېلىقئوتى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تاتلىق سۇدا ئۆسىدۇ؛ كۆپىنچە بېلىق باقىدىغان قاچىلاردا زىننەت بۇيۇمى سۈپىتىدە ئۆستۈرۈلىدۇ.

بېنەپتە ئى [ئە + پ] جان ت. ھەپتىنىڭ بازار بولىدىغان كۇنى، بازار كۇنىنىڭ ئەكسى.

بېنزول ئى [ر<لات] <خىم> ھىدروكاربون بىرىكمىسى، مولېكۇلا فورمۇلىسى C_6H_6. رەڭسىز خۇش پۇراقلىق سۇيۇقلۇق؛ تاشكۆمۈر مېيى ھەم نېفتتىن ئاجرىتىۋېلىنىدۇ.

بېنزوي ئى [ر<لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى C_7H_{602}. ئاق رەڭلىك كىرىستال. مېدىتسىنادا تەمرەتكە، يوتقۇنچاق يالالۇغى ۋە بۇرۇن يالالۇغى قاتارلىقلارنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

بېنزىل ئى [ر] <خىم> ھىدروكاربون بىرىكمىلىرىنىڭ بىر خىلى، ئورگانىك خىمىيەدە بىرىكىش بىرلىكى دەپ قارىلىدۇ.

بېنزىن ئى [ر] <خىم> ھىدروكاربون بىرىكمىلىرىنىڭ ئارىلاشما سۇيۇقلۇقى، نېفتتىن ئايرىۋېلىنىدۇ، ئاسان پارغا ئايلىنىدۇ.

بېھى ئى [پ] <بوت> ① ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. مېۋىسى خۇش پۇراقلىق، تەمى چۈچۈمەل بولۇپ، مۇرابا قاينىتىشقا ياكى دورا ياساشقا بولىدۇ. ② مۇشۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

بېھىش ئى [پ] <دىن> ← **جەننەت.**

بېھىلىك ① سۇپ. بېھىسى بار، بېھى ئۆسكەن، بېھى سالغان: بېھىلىك پولۇ. بېھىلىك باغ. بېھىلىك مەھەللە. ② ئى. بېھى دەرىخى كۆپ ئۆسكەن جاي.

بېيىت ئى [ئە] <ئەد> ① ئاروز ۋەزىندە بېزىلغان ياكى ئېيتىلغان ئىككى مىسرالىق نەزمە. ② شۇ ژانىردا يېزىلغان شېئىرىي پارچە.

بېيىتماق «بېيىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يەرلەرنى ھۆددە بېرىش سىياسىتى دېھقانلارنى بېيىتتى.

بېيىتلىماق «بېيىتماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بېيىشماق «بېيىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بېيىماق پ ① بايلىققا، دۇنياغا، دۆلەتكە ئىگە بولماق: دېھقان - چارۋىچىلار بارغانسېرى بېيىدى. ② مۇكەممەللەشمەك، پىتىلمەك، تەرەققىي قىلماق: بىزنىڭ سەنئىتىمىز ئۈسىدۇ، بېيىيدۇ. ③ كۆپلەپ يىغىلماق، توپلانماق: ئىشلىگەنسېرى تەجرىبىمىز بېيىدى.

بېئارام رەۋ [پ] ئارامى، خاتىرجەملىكى يوق؛ ئەنسىز، تىنچ، خاتىرجەم ئەمەس: بېئارام بولماق، بېئارام قىلماق.

بېئارامچىلىق ئى. خاتىرجەمسىزلىك، ئەنسىزلىك: ئەنە شۇنداق بېئارامچىلىقتا كېچە سائەت ئىككىدىن ئېشىپ كەتتى.

بېئاراملانماق پ. تىنچلىقى، خاتىرجەملىكى بۇزۇلماق؛ خاتىرجەمسىزلەنمەك؛ بېئارام بولماق: ئۇ بېئاراملىنىپ ئۆخلىيالمىدى

بېئاراملىق ئى. ئەنسىزلىك، ئارامسىزلىق، خاتىرجەمسىزلىك نېغمەت بېئاراملىق ئېچىدە قالدى.

بېئارمان سۇپ [پ] ← **ئارمانسىز:** گۈل - چېچەكلىك يېپىيېڭى دۇنيا، بەخش ئەتكەن ئېلىمگە باھار. ئېچىلغان گۈل باغدا بېئارمان، تاغ - دالىلار تۇس ئالغان رەڭدار.

بېئەپ سۇپ ← **ئەپسىز:** رابىخان گەپ قىلاي دېدى - يۇ، سورۇننى بېئەپ ھېس قىلدى.

بېئەپلىك ئى. ئەپسىزلىك، قۇلايسىزلىق.

بېئەجەل سۇپ [پ + ئە] ئەجەل يەتمەستىن، ۋاقتى توشماي، ۋاقتىسىز: بېئەجەل ئۆلۈم.

بېئەدەپ سۇپ [پ + ئە] ← **ئەدەپسىز:** مەندۇرمەن سېنىڭ چوڭ پادىشاھىڭ، سەن بېئەدەپنىڭ كۆپتۇر گۇناھىڭ.

بېئەدەپلىك ئى ← **ئەدەپسىزلىك:** ھاشىم يېڭى تونۇشىنىڭ بېئەدەپلىكىنى كەچۈردى، ئىككىسى دوست بولدى.

بېئەقىل سۇپ [پ + ئە] ← **ئەقىلسىز:** ئەي بېئەقىل! خەير. ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ، ماڭىمۇ قىلدىڭ.

بېباش سۇپ. يېزىت. باش بەرمەيدىغان؛ گەپكە كىرمەيدىغان، بويسۇنمايدىغان، ئۆز بېشىمچى: ھەر تامان ئۆزمەن بېباش قېيىقتەك، بوراندا دولقۇنلار ھايات دېگىزى.

بېباقا سۇپ. ئادەمنىڭ ئىرادىسىگە باقمايدىغان، كىشىنىڭ

ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىغان: دوستلىرىم بۇ بىباقا شۇنداق جاھان.

بىباھا سۈپ [پ] ← **باھاسىز**.

بىبەھرە سۈپ [پ] بەھرىسىز، بەھرە، يوق، پايدا ـ مەنپە ـ ئەت ئېلىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم: ھۆرۈنلۇق ۋە ئىش ياقماس ـ لىقنى خۇي قىلغان كىشىلەر ئىككى ئەلەمدە ئىنسانىي سائادەتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى نېمەتلىرىدىن مەھرۇم ۋە بىبەھرە قالۇر.

بىبلىيوگراف ئى [ر] بىبلىيوگرافىيە مۇتەخەسسىسى، بىبلىيوگرافىيە ساھەسىدە نەزەرىيەۋى ۋە ئەمەلىي جەھەتتىن يېتىلگەن ئالىم.

بىبلىيوگرافىيە ئى [ر] ① ئېنىق قائىدە ـ تەرتىپلەر بويىچە كىتابلارنىڭ كاتالوگىنى ئىشلەش ۋە كىتابلارنى بەلگىلىك قانۇنىيەتلەر بويىچە تۇرلەرگە ئايرىش ئىلمى. ② مەلۇم بىر ساھە ياكى مەلۇم بىر ئاپتورنىڭ كىتاب ياكى ماقالە ـ ئەسەر ـ لىرىنىڭ تۇرلەر بويىچە ئايرىلغان كاتالوگى. ③ (گېزىت ـ ژۇرناللاردا بېرىلگەن) كىتاب ـ ژۇرنال ياكى ماقالە ـ ئەسەر ـ لەرنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلۇشى.

بىبلىيوگرافىيەلىك سۈپ. بىبلىيوگرافىيەگە ئائىت، بىبلىيوگرافىيەگە خاس، شۇنىڭغا تەئەللۇق.

بىپايان سۈپ [پ] ← **پايانسىز**.

بىپايانلىق ئى. بىپايان ھالەت، پايانى يوقلۇق، چېكى يوقلۇق، چەكسىزلىك: ئۇچار گىلەم ئەپسانىسى تەكلىماكان بويىدىكى قۇم دېڭىزى ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرغان يېشىل ئارالنار ئارىسىدىكى قاتناش قوراللىرىنىڭ قالاقلىقىدىن كېلىپ چىققان بىپايانلىق كىشى ـ لەرگە كەلتۈرگەن قۇلايسىزلىقلارنىڭ غىدىقلىشى نەتىجىسىدە پەيدا بولغان.

بىپەرداز سۈپ [پ] ← **پەردازسىز**: ئاناڭنى داداڭغا بىپەرداز كۆرسەتمە (ماقال).

بىپەرۋا سۈپ [پ] پەرۋاسىز، بەغەم: بىپەرۋا قىياپەت. بىپەرۋا بالا.

بىپەرۋالاشماق پ. بىپەرۋا بولماق، بىپەرۋا ھالەتكە كەلمەك: چۈنكى، مېنىڭ روھىمدا ئالدىراشچىلىق بىلەن باشقىلارغا نىسبەتەن بىپەرۋالىشىپ كەتكەن ياپونلار ئاتا قىلغان يالغۇزلۇق پىغانى باش كۆتۈرگەنىدى.

بىپەرۋالىق ئى. بىپەرۋا ھالەت: بىپەرۋالىق قىلماق. * ئۇرۇش ۋاقتىدا ھەرقانداق بىپەرۋالىق دۈشمەنگە پايدىلىق.

بىپەرۋالىق قىلماق بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە ئېتىبار بەرمەي، ئېھتىياتسىزلىق قىلماق، سەل قارىماق: تۇيتۇز چوڭ يولدىمۇ ئورا بولامدىكەن، دەپ بىپەرۋالىق قىلمىغان بولسا، ھەرگىز ناكار بولمىغان بولاتتى. * مەيلى تېرىم، مەيلى يىغىم پەرۋىش ئىشلىرى بولسۇن، ھېچقايسىسىدا بىپەرۋالىق قىلىشقا بولمايدۇ.

بىپەم سۈپ [پ + ئە] ← **پەمسىز**: ئۇنىڭ بۇنداق بىپەم، گۇدەك ـ لەرچە قىلىقىغا ھەممە ئادەم غەزەپلەندى.

بىپەيز سۈپ [پ + ئە] پەيزى يوق، پەيزسىز: ئۇ يەر جىمجىت، بىپەيزى بولۇپ، ھاۋامۇ ياخشى ئەمەس، يامغۇر ياغىدىغاندەك تۇراتتى.

بىتاب سۈپ [پ] بىرەر كىشىلىك بىلەن ئاغرىغان؛ ئاغرىق، كېسەل: بىتاب بولماق.

بىتابلىق ئى. بىتاب بولۇش، بىتاب ھالەت.

بىتاقەت سۈپ [پ + ئە] ← **تاقەتسىز**.

بىتاقەتلىك ئى ← **تاقەتسىزلىك**: ئەركىن قاپىقىنى سېلىپ، بىتاقەتلىك بىلەن ھەدەپ قىمىرلايتتى.

بىتاھارەت [پ + ئە] ① سۈپ. تاھارەت ئالمىغان، تاھارىتى يوق، تاھارەتسىز، ناپاك: بىتاھارەت ئادەم. // بىتاھارەت يۈرمەك. ② ئى. (كۆپلۈك قوشۇمچىسى «لار ـ لەر» لەر بىلەن تۇرلىنىپ كېلىپ) تاھارەتسىز كىشى، ناپاك ئادەم.

بىتەرەپ سۈپ [پ + ئە] ھېچقايسى تەرەپكە يان باسمايدىغان، ھېچقايسى تەرەپكە قوشۇلمايدىغان؛ ئىككى ئوتتۇرىدا: بىتەرەپ پوزىتسىيە. بىتەرەپ دۆلەت.

بىتەرەپچىلىك ئى. ئۆز دۆلىتىنىڭ سىياسىي مۇستەقىللىقى ۋە ئىگىلىك ھوقۇقىنىڭ پۈتۈنلۈكىنى ساقلاشنى؛ ھەرقانداق ھەربىي گۇرۇھقا قاتناشماسلىق، ئۆز زېمىنىنى باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھەربىي بازىسىغا ئايلاندۇرماسلىق، ھەرقانداق دۆلەت بىلەن دۈشمەنلەشمەسلىكنى كۆزدە تۇتىدىغان ۋە شۇنى تەشەببۇس قىلىدىغان بىر خىل دىپلوماتىك بەلگىلىمە؛ قارارنامە.

بىتەرەپلەشمەك پ. بىتەرەپ ھالەتكە كەلمەك، بىتەرەپ بولماق.

بىتەرەپلىك ئى. بىتەرەپ تۇرۇش، بىتەرەپ ھالەت.

بىتەرەت سۈپ [پ + ئە] ① تەرەتسىز، تەرتىسىز، سۇنغان: قېيۇمنىڭ دادىسى بىتەرەت يەرگە دەسسىمەيدىغان ئادەم ئىدى. ② كۆچمە. بويى پاكلانمىغان، پاسكىنا.

بىتەلەي سۈپ [پ + ئە] ← **تەلەيسىز**: بىتەلەي ئادەم. * بىتەلەيگە سۇ كەلسە، ئاللاكۇدىن يار كېتىپتۇ (ماقال).

بىتەلەيلىك ئى. تەلەيسىزلىك.

بىتىجىت رەۋ. تارمار، گۇمران؛ ۋەيران: بىتىجىت بولماق. بىتىجىت قىلماق.

بىتۈيۈق رەۋ. تۈيۇقسىز، توساتتىن: بىلمىدىم، دوستۇم، بۇگۈن نە ئىشنى نىشان قىلدىڭلار؟ بىتۈيۈق نامە ئەۋەتىپ مېنى ھەيران قىلدىڭلار.

بىتىم ئى <تارخ> كېلىشىم، توختام، قارار، پۈتۈم: سۆھبەتىنىڭ نەتىجىسىدە 1946 ـ يىلى 6 ـ ئىيۇل كۈنى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ئىمزالاندى.

بىجاق ئى. بىجاق نان. بازار نېنىدىن سەل نېپىز ۋە سەل چوڭراق، يۇزىگە چەككۈچ چېكىپ، تونۇرغا ئۇدۇللۇق يېقىپ، ئۇدۇللۇق قومۇرۇۋالىدىغان بىر خىل نان.

بىجاقي ئى <بوت> ئۇزۇمنىڭ بىر تۈرى. ئادەتتىكى ئۇزۇملەردىن كېيىنرەك پىشىدۇ، چۇروكرەك كېلىدۇ، تەمىمۇ ئادەتتىكى ئۇزۇملەرگە قارىغاندا سەل قىرتاق بولىدۇ.

بىجاۋاب سۈپ [پ + ئە] **جاۋابسىز**: نەتىجىدە ھەر ئىككى تەرەپ «بۇ بالا ماڭا ئامانەت، ئۇزىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىدىن بىجاۋاب مەكتەپكە بېرەلمەيمەن» دەپ قۇتۇلۇشتى.

بىجە سۈپ. دىيال. بۇدۇر. بىجە قوزا. بىجە كۆرپە.

بىجى ئى. بوۋاق بالىلارنىڭ بېشىنىڭ ئايپاڭ شەكلىدە چېچى چۇشۇپ كېتىش ھادىسىسى: بىجى كىرمەك.

بىجىق ئى. دىيال. ئەمچەك (ئايالالارنىڭ).

بىجىقسىم سۈپ ① ھۆرۈن، ئىنجىق، يالقاۋ؛ گىجىك: بىجىقسىم خوتۇن چاي قاينىتىقۇچە، چاقىقان خوتۇن ئاش پىشۇرار (ماقال). ② بولۇمسىز، ئىقتىدارسىز، ھاڭۋاقتى.

بىجىك I ئى <بوت> ① قىياق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق

سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە سۇلۇق ئېتىزلاردا ئۆستۈ - رۈلىدۇ. ② مۇشۇ ئۆسۈملۈكنىڭ يەر ئاستى غولى.

بىجىك كىرمەك دىيال. كىچىك بوۋاقلارنىڭ چېچى ئىككى چىكىسىدىن چۈشۈپ كەتمەك: بۇ بالىنىڭ چېچىغا بىجىك كىرىپ قاپتۇ.

بىجىك II ئى <بىن> ① تامنىڭ ئۈستۈنكى قىسمىغا ياندا‌پ بېكىتىلگەن ئەگرى تەكچە ② قازناقتىكى نەرسە ـ كېرەك قويۇلىدىغان تەكچە.

بىجىگەن ئى. دىيال. قوغۇننىڭ بىر تۈرى.

بىجىنار ئى. دىيال. ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى؛ ياغلىق ئۆرۈك، ئاق ئۆرۈك.

بىجىنبوش سۈپ. ئەقلىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن ئىقتىدارسىز، بىر ئىشقا قۇربى يەتمەيدىغان، قولىدىن بىر ئىش كەلمەيدىغان، ئۆزىنى تاشلۇەتكەن؛ بوشاڭ، غەيرەتسىز: ئۇنى كۆرگەنلەر تازا بىر بىجىنبوش خوتۇن ئوخشايدۇ، دەپ ھېس قىلىشاتتى.

بىچارە سۈپ [پ] ① چارىسىز، ئامالسىز، ئىلاجسىز: دادىسىنىڭ مۇبارەك يۈزىنى كۆرۈشكە نېسىپ بولمىغان بىچارە ئوغۇل راست غېرىپ بولۇپ قالدى. ② ماددىي ئەھۋالى ئېغىر، موھتاج - لىقتا، قىيىنچىلىقتا كۇن كەچۈرىدىغان، كەمبەغەل: بىراق، ئۇ ناھايىتى كەمبەغەل ئىكەن، كەمبەغەل بولغاندىمۇ ھېچ نەرسىسى يوق بىچارە ئىكەن. ③ «بەختسىز»، «بىتەلەي» دېگەن مەنىدە، ئايانچ ۋە ئىچىنىشنى بىلدۈرىدۇ: ۋاي بىچارە. * يامان بوپتۇغۇ، بۇ بىچارە ئايالنىڭ پۇتۇن بەدىنى قانغا بويىلىپتۇ.

بىچارىلەشتۈرمەك «بىچارىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىچارىلەشمەك پ. بىچارە ئەھۋالغا چۈشۈپ قالماق، بىچارە بولۇپ كەتمەك.

بىچارىلىك ئى. بىچارە ھالەت.

بىچاغ دىيال ① رەۋ. ۋاقىتسىز، قەرەلسىز، خالىغان چاغدا. ② ھېسابسىز، چەكسىز، بەك، تازا، كۆپ.

بىچەئى دىيال. تاش تېرىپ ئويناىدىغان بالىلار ئويۇنى.

بىچەل سۈپ. ئوڭۇشسىز، قۇلايسىز: قايسى كۈنكى ئىشمۇ مۇشۇنداق بىچەل ۋاقتىدا كۆزۈمگە كۆرۈنگەن.

بىچقىم سۈپ، دىيال. بولۇمسىز، ئىقتىدارسىز، قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان، ھاكۇاقتى.

بىچىم ئى. دىيال. ئادەم يۈزىدىكى ياكى ئالىقىنىدىكى سىزىقچىلار.

بىخ [پ] ① ئى. ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يىلتىز، غول ۋە شاخلا - رىدىن يېڭى ئۆسۈپ چىققان قىسمى، تېرىلغان ئۇرۇقلاردىن چىققان ئۇندۇرمە: بىخ سۈرمەك. بىخ چىقارماق. ② سۈپ <بىيول> بىخ ھالەتتىكى، يېڭى: بىخ ئىسپورا. ③ ئى. كۆچمە. مەيدانغا كەلگەن يېڭى يۈزلىنىش، خاھىش: بۇ زىددىيەت ھازىرقى زامانىدىكى بارلىق توقۇنۇشلارنىڭ بىخلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

بىخانىمان سۈپ [پ] يېزىت. ئۆي ـ ماكانىدىن، ئائىلە - سىدىن ئايرىلغان؛ ئۆي ـ ماكانسىز: ھالقا ـ ھالقا زۇلپىنى بوينۇمغا ئەيلەپ كەمەن، ئاقىۋەت بىخانىمان ئەيلەپ گادا ئۆلتۇرگۇدەك.

بىخەتەر سۈپ [پ + ئە] خەۋپ ـ خەتەردىن خالىي، زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەيدىغان، قورقۇنچسىز، خەتەرسىز: بىخەتەر ساندۇق. * ئاپتوموبىل بىخەتەر يول يۈرۈۋاتىدۇ.

بىخەتەرلەشتۈرمەك «بىخەتەرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىخەتەرلەشمەك پ. خەتەرسىز ھالەتكە كەلمەك، خەتىرى يوقال - ماق: ئائىلىلەردە ئىشلىتىدىغان گاز ئوچاق ھازىر تېخىمۇ بىخەتەرلەشتى.

بىخەتەرلىك ئى. بىخەتەر بولۇش، خەتەردىن ساقلاش: بىخە - تەرلىك توري. بىخەتەرلىك قالىپقى.

بىخەستە سۈپ [پ] دىققەتسىز، بىپەرۋا، پەرۋاسىز: ئۇ ئېرى - نىڭ بىخەستە تۇرغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، تۇيدۇرماي ئۆيدىكى نەرسە - لەرنى ئۆز ئاپىسىنىڭ ئۆيىگە توشۇپ كېتىپتۇ.

بىخەستەلىك ئى. دىققەتسىزلىك، بىپەرۋالىق: بىخەستەلىك قىلماق.

بىخەۋەر سۈپ [پ + ئە] خەۋىرى يوق، خەۋەرسىز: ئۇ زىۋىر - شانىڭ ھازىرقى ھالىدىن بىخەۋەر ئىدى.

بىختى ئى. دىيال. ئۆسمەيدىغان مايسا.

بىخسماق پ. دىيال كۆكىرىپ قالماق، پاختىلىشىپ قالماق.

بىخلاتماق «بىخلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىخلاشماق ① «بىخلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② بىخ چىقارماق، بىخلىغان ھالەتكە كەلمەك: تاغاردىكى ئۇرۇقلار نەمدە بىخلاشقاندى.

بىخلاشتۇرماق «بىخلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىخلاندۇرماق «بىخلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىخلانما سۈپ. بىخ ئۇرغان، بىخ ھالىتىدىكى، بىخلانغان، ئەمدىلا پەيدا بولغان، ئەمدىلا ۋۇجۇدقا چىققان ياكى چىقىۋات - قان: كىنو ـ تېلېۋىزىيە سەنئىتىمىزنىڭ ئاران ۋۇجۇدقا چىقالىغان بىخلانما مەدەنىيىتى ئۆز ھاياتىي كۈچىنى كۆرسەتمەكتە. ② ئى. بىخ ھالىتىدىكى بىرەر نەرسە ياكى ئەھۋال مەيدانغا كەلگەن ھالەت. نەرسە، ئىش قاتارلىقلار. ھەرىكەت.

بىخلانماق «بىخلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ياڭيۇ ئەتىيازدا ئىسسىق ئۆيدە تۇرۇپ قالسا، ئاسان بىخلىنىپ قالىدۇ.

بىخلىماق پ <دېھ> ئۇرۇق تۆرەلمىلىرى يېتىلىپ ئۇرۇق پوستىنى يېرىپ چىقماق؛ دەرەخلەرنىڭ يىلتىز ۋە غول شاخلىرى بىخ چىقارماق، بىخ ئۇرماق، بىخ سۈرمەك: ـــ قەلبىم بىغىدا باشقا بىر غۇنچە بىخلىدى، ـــ دەپ داۋاملاشتۇردى خېتىنى مەھەممەت.

بىخۇد سۈپ [پ] خۇدى يوق، ھوشيار ئەمەس، بىپەرۋا، بىخەستە: بىخۇد يۈرمەك. * بىز ھەر دائىم دۇشمەنىنى بىخۇد دەپ ھېسابلىماسلىقىمىز لازىم.

بىخۇدلاشتۇرماق «بىخۇدلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خەلقنى زەھەرلەيدىغان، بىخۇدلاشتۇرىدىغان ئەپيۇن، نەشە قاتارلىق زەھەرلىك چېكىملىكلەرگە قارشى كۈرەشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش لازىم.

بىخۇدلاشتۇرۇلماق «بىخۇدلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ ئۆزىنىڭ شىرە ئۈستىدىكى بىر بوتۇلكا ھاراق بىلەن بىخۇدلاشتۇرۇلغانلىقىنى بىلەلمەي قالدى.

بىخۇدلاشماق پ. بىخۇد ھالەتكە كەلمەك: ئادەم ئۆزىنىڭ بىخۇدلىشىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قالمىدىغان ئىشلارمۇ بولىدۇ.

بىخۇدلۇق ئى. بىخۇد ھالەت: بىخۇدلۇق قىلماق.

بىداد رەۋ [پ] يېزىت. دادلانماي، ئەرز، شىكايەت قىلماي: دادام كونا جەمئىيەتتە تولىمۇ بىداد بولۇپ، ھەممە دەرد ـ ئەلەملىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئۆلگەنىكەن. بىز ئەقلىمىزگە كېلىپ ئاندىن بۇنى بىلدۇق.

بىدادلىق ئى. دادلانماسلىق، ئەرز، شىكايەت قىلماسلىق: بىراۋلار داد دەپدى زارلاپ زاماندىن، بۇ بىدادلىق بىلەن زۇلمى ياماندىن.

بىدار سۈپ [پ] يېزىت ① ئۇيقۇغا كەتمىگەن، ئۇيقۇسىز، ئويغاق: بىدار بولماق. ② كۆچمە. ھوشيار، سەگەك، زېرەك: مەرد-پەتنىڭ نۇرىمۇ ھۆۋقۇش ئۇچۇن جان قايغۇسى، مەرىپەتسىز دىلدا غەپلەت ھۆۋقۇشى بىداردۇر.

بىدارلىق ئى. ئۇيقۇسىز، بىدار ھالەت: نەچچە كۈن بولدى جاراھەت-تە روھى ـ جىسمىم زەئىپ، ئەيلىبان يار كويىدا سۈيىھى ـ شام بىدارلىق.

بىدانە ئى [پ] <بوت> ئۇرۇقسىز قارا كىشمىش ئۈزۈم: باغدا مەن، مىڭ چۆرۈلۈپ چۈشتى شېخى بىدانە دەپ، سىز مېنى يار ئەتمىدىڭىز ئەقلى كىچىك نادانى دەپ.

بىداۋا سۈپ [پ + ئە] داۋاسى يوق، داۋاسىز، ساقايماي-دىغان: بىداۋا ئاغرىق. بىداۋا كىشى.

بىداياق ئى <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. چارۋىچىلىقتا ئالىي سورتلۇق ئوت ـ چۆپ؛ يېزا ئىگىلىكىدە بولسا قۇمنى تۇراقلاشتۇرغۇچى ئاكتىپ ئۆسۈملۈك ھېسابلىنىدۇ.

بىدە ـ بىدە دىيال. گۇللۈك، پۇرلەشكەن.

بىدئەت ئى [ئە] <دىن> دىنغا خىلاپ يېڭىلىق، دىندا كېيىن پەيدا بولغان نەرسە: موللام مۇنداق بىدئەت سوئاللارنى سورد-غۇچىلارغا ئىبرەت قىلىش غەرىزىدە غەزەپلىك ئاۋاز بىلەن ۋاقىرىدى.

بىدئەتچى ئى <دىن> دىنغا خىلاپ يېڭىلىقلارنى كىرگۈ-زۈش تەرەپدارى ۋە ئۇنىڭغا بېرىلگەن كىشى.

بىدئەتچىلىك ئى <دىن> دىندا ئەسلىدە بولمىغان، ئەمما كېيىن دىننى قايدۇرۇپ، ئەسلىدە نورمال بولغان دىنىي قائىدە ـ نىزاملاردىن چەتنەش، قېيىپ كېتىش: شىنجاڭ بىدئەتچىلىككە قارشى تۇرۇش تۇرىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى يېقىندا ئاپتونوم رايونلۇق پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىدە ئۆتكۈزۈلدى.

بىدئەتلىك ئى. دىنىي قائىدىلەرگە ئۇيغۇن بولمىغان يېڭى ئېقىم، ھادىسە ياكى ئىسلاھاتچىلىق ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇل-لىنىش، دىنغا خىلاپ قىلىق ـ ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇل-لىنىش: ئۇلار ئۆز مەنپەئىتىگە زىت كېلىدىغانلارنىڭ ھەممىسىنى بىدئەتلىك دەپ قارايدۇ.

بىدەرەپ ئى. دىيال. ھاجەتخانا.

بىدىرماق پ. دىيال. قىسىلماق، ئازار يېمەك، خارلانماق.

بىدىللىق ئى. كۆڭۈلسىزلىك، غەم ـ غۇسسە: ئى ئىنسان بىز يەكەن تامان قەدەم تاشلاپ كېتىۋېتىپتىمىز. بىراق، بىدىللىق مېنىڭ كۆڭلۈمدىن زادىلا كۆتۈرۈلمەي دىلىمنى گۇمان باستى.

بىر ① سان <مات> ئەڭ كىچىك ساناق سان ۋە بۇ سانىنى ئىپادىلىگەن «1» رەقىمى: گەپ بىر، قۇلاق ئىككى (ماقال). * بىرنى بىرگە قوشسا ئىككى بولىدۇ. ② ئى. ئۇچىنچى شەخس قوشۇمچىسى «ى» بىلەن كېلىپ مەلۇم بىر «كىشى، ئادەم» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: بىرىدىن قۇتۇلۇپ ئونىغا تۇتۇلدۇم (ماقال). ③ ئال. ئىسىملارنىڭ ئالدىدا كېلىپ «شۇ»، «مۇشۇ»، «ئوخشاش بىر» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ھېيتەم ئەر ـ خوتۇن بىر مەكتەپتە ئىشلەيدۇ. ④ ئال. ئېنىقسىز قوشۇمچە ۋەزىپىسىدە كېلىپ «قانداقتۇر، ئاللىقانداق، قايسىدۇر، قاچاندۇر»غا ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: بىر كۈنى. بىر ئاخشىمى. ⑤ رەۋ. پېئىللارنىڭ ئالدىدا ھالەت بولۇپ كېلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ مەنىسىنى كۈچەيتىش رولىنى ئويناپدۇ: بۇ خەۋەر مەھەللىگە بىر كەلدى. ⑥ ئال. «كىم»، «نېمە» سوئال ئالماشلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ئېنىقسىز ئالماش رولىدا كېلىدۇ: ئايگۈل يولدا تونۇش بىركىم ئۇچراپ قالسا بولاتتى، دەپ پات ـ پاتلا ئەتراپىغا قاراپ قويناتتى. ⑦ سۈپ. ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلىپ ئېنىقلانغۇچىنى گەۋدىلەندۈرۈش، بەلگە ۋە خۇسۇسىيەتنى كۈچەيتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ: بۇ ناھايىتى مۇرەككەپ بىر مەسىلە. ⑧ يۈك. «يالغۇز»، «پەقەت» دېگەن مەنىدە تەكتلەپ كۆرسىتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ: بۇ ئىشنى بىر تۇرسۇنلا بىلىدۇ، باشقىلار بىلمەيدۇ. ⑨ سۈپ. ئىسىملىق جۈملىنىڭ خەۋىرى بولۇپ «ئورتاق»، «ئوخشاش» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ: ئەرەبلەر 23 دۆلەت ۋە رايونغا بۆلۈنگەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ تىلى بىر، يېزىقى بىر، ئېتىقادى بىر. ⑩ رەۋ. باشقا سۆزلەر بىلەن بىرىكىپ سۆز ياساش رولىنى ئويناي-دۇ: بىر ئاز. بىر قۇر. ⑪ باغ. «بىر دە»، «بەزىدە» دېگەن مەنە-لەرنى بىلدۈرۈپ، ئايرىغۇچى باغلىغۇچى ۋەزىپىسىدە كېلىدۇ: ـــ بىر ئۇنداق دەپ، بىر مۇنداق دەپ دېققىتىمنى چېچىۋەتتىڭىز ئەپەن-دىم، ـــ دەپتۇ ھەسەن زەرگەر.

بىر ئاش پىشىم بىر قېتىم ئاش پىشقۇچىلىك ۋاقىت، پۇرسەت.

بىر ئالماق بىر ەر ئورۇنىنىڭ ھەممە يېرىنى پۈتۈنلەي قاپلا-ماق؛ ئىگىلىمەك، ھەممە يېرىگە تارالماق، بىر كەلمەك.

بىر باشتىن ① باشلىنىدىغان جايىدىن: تەھرىر ئالدىغا تىزىلغان ماقالىلەرنى بىر باشتىن كۆرۈپ تۈزىتىشكە كىرىشتى. ② بىر تەرەپ-تىن، بىر ياقتىن، تەرتىپى بىلەن: ئاپتوبۇس ئالدىغا توپلانغانلار بىر باشتىن چىقىشقا باشلىدى.

بىر پەللە ① بىر دەرىجە، بىر بالداق: بىر پەللە كۆتۈرۈلمەك. ② مەلۇم بىر ۋاقىت، بىر مەھەل، بىر مەزگىل: ئۇ بىر پەللە شۇنداق ئويلى-غاندىن كېيىن ئاتمىنىمۇزىرىكىپ، ۋاڭنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

بىر پۈتى گۆرگە ساڭگىلماق ئۆلۈمى يېقىنلىشىپ قالماق، ئۆمرى ئاز قالماق، قېرىماق.

بىر توقاي بىر تالاي، بىرمۇنچە.

بىر تۇغقان بىر ئاتا ياكى ئاندىن تۇغۇلغانلار، قېرىنداش.

بىر تۇشۇككە سىيمەك ھەممە ئىش ـ ھەرىكىتى بىر بولماق.

بىر تۇركۈم مەلۇم ساندا، خېلى كۆپ.

بىر تىيىن قىممىتى يوق، ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدىغان، ئەرزىمەس: بىر تىيىن بولماق، بىر تىيىن قىلماق.

بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى يامان، بۇزۇق ئىشلارنى قىلىشتا، نىيىتى، مەقسىتى، ھەرىكىتى بىر؛ ھەمىشېرىك: بۇ خۇمپەر بىلەن مەخسۇت بەگ بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى.

بىر چىشلەم ئاز، ئازراق، بىزە، كىچىك، كىچىككىنە: تەكشۈ-رۈپ كۆرسەك ئۇلارنىڭ بىر چىشلەمىمۇ ئوزۇقى قالماپتۇ.

بىر چىمدىم ئاز، كىچىككىنە: ئابلىز: ـــ ئۆيدە چۈشلۈك تاماقتا بىر چىمدىممۇ ئۇن قالماپتۇ، ئۇن ئەكېلىڭ السام، ـــ دەپ سوراپ چىقىپ كەتتى.

بىر دۆۋە خېلى كۆپ، نۇرغۇن: ئۇنىڭ ئالدىدا بىر دۆۋە خەت - چەكلەر تۇراتتى.

بىر سەتەل دىيال. بىر سىقىمدىن ئازراق ھەجمدىكى نەرسىنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ. بىر قىلىماق. يايماق، يېيىۋەتمەك، ئاشكارا قىلىۋەتمەك: ئۇ بۇ ئىشنى جاھانغا بىر قىلدى.

بىركەلتۈرمەك يېيىۋەتمەك، ئاشكارا قىلىۋەتمەك.

بىر كەلمەك توشماق؛ تولماق، قاپلىماق؛ تارالماق: كاۋا پېلىكى يېيىلىپ چوڭ ئېتىزغا بىر كەپتۇ.

بىر ئىشتاننى ئارتۇق يىرتقان ياشتا چوڭ، كۆپنى كۆرگەن: مەن ساڭا قارىغاندا بىر ئىشتاننى ئارتۇق يىرتقان.

بىراخما ئى [سانس] <دىن> ھىندىلارنىڭ دىنىي چۈشەنچىسىدە بارلىقنى ياراتقۇچى، تەڭرى، خۇدا.

بىراخمان ئى [سانس] <دىن> ① بىراخمان دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى. ② ھىندىستاندىكى بىراخمان دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى ئەڭ يۇقىرى بىر تەبىقە.

بىراخمانىزم ئى [سانس + ر] بىراخمان دىنى.

بىرئاز سۈپ [بىر + ئاز] كۆپ ئەمەس، ئازراق: بىرئاز سەۋر قىلىڭ.

بىراشۇرا ئى [ر] <مەت> كىچىك كىتاب، كىتابچە؛ رىسالە.

بىراق باغل. تەڭداش جۈملىلەرنى قارىمۇقارشى مۇناسىۋەتتە باغلاپ، ئالدىنقى جۈملىدىكى ئۇقۇمغا نىسبەتەن كېيىنكى جۈملىدىكى ئۇقۇمدا بولىدىغان بۇرۇلۇشنى بىلدۈرىدۇ: شۇ پەيتتە ئىسھاق پىلىموتنى كۆتۈرۈپ ئۇچقاندەك يۇگۈردى، بىراق تۇتەكلەر ئارىسىدىن ئۇچۇپ كەلگەن ئوقلار ئۇنى بىردىنلا توختىتىپ قويدى.

بىراقلا رەۋ ① بىرلا ۋاقىتتا، بىردىنلا، بىريولى: ئەزىزنىڭ ئامىتى كەلدى. ئۇ ئاددىي كادىرلىقتىن بىراقلا نازىرلىققا كۆتۈرۈلدى. ② بىريولى، پۈتۈنلەي، ھەممىسى: تۆتىدىكى مايى بىراقلا تۆكۈلۈپ كەتتى.

بىراۋ ئال. كىمدۇر بىر كىشى، مەلۇم بىر ئادەم، ئاللىكىم، ئۆزگە: بىراۋغا قىلغان ياخشىلىقىمۇ، يامانلىقمۇ ئوڭاي ئۇنتۇلمايدۇ.

بىرە- بىرە ئاندا - ساندا، ناگاھان - ناگاھاندا، ئارىلاپ - ئارىلاپ، گاھىدا، بەزىدە، بەزى - بەزىدە: يولۇچىلار بىرە - بىرە كېلىپ، قاراپ قويۇپلا كېتىپ قالاتتى.

بىرەپتات ئى. دىيال ① باردى - كەلدى. ② ئاراز، ئازازلىق.

بىرەپتات بولماق دىيال. كەلدى - باردى قىلماسلىق، ئازازلانماق؛ نېرى تۇر - بېرى تۇر بولۇپ قالماق.

بىرەتكە سۈپ. دىيال. ئازراق، كىچىككىنە، ئاندا - ساندا.

بىرە- تولا بەك كۆپ ئەمەس، ئەمما بىرە - بىرەدىن كۆپرەك، گاھى - گاھى، بەزى - بەزى، ئارىلاپ - ئارىلاپ.

بىرەر ئال. قانداقتۇر بىر، ھەر ھالدا بىر: بىرەر نۆۋەت. بىرەر ئىش.

بىرەرى ئال ① قانداقتۇر بىركىم، بىرەر كىشى، بىركىم، بىرى: ئىشخانىدا بىرەرى بارمۇ؟ ② قانداقتۇر بىر نەرسە، قانداقتۇر بىرەر ئىش، بىرەر ھەرىكەت: بۇ دۆكاندىن مەن ئالىدىغان نەرسىلەرنىڭ بىرەرىمۇ تېپىلمىدى.

بىرەر- يېرىم بىر ۋە بىر ئەتراپىدا، بىردىن ئاشمىغان: ئۆكام، بازارغا بارساڭ بىرەر - يېرىم قوغۇن ئالغاچ كەلسەڭ.

بىرە- سىرە ← **بىرە- بىرە**: ئۇ بىرە - سىرە كېلىپ تۇرىدۇ.

بىرەن - سىرەن ← **بىرە- بىرە**.

بىرەھىم سۈپ [پ + ئە] رەھىمسىز: خەققە كۆيچەن توڭغۇل، موچەن پۇلى ئۆتۈپ قالسا، شۇ موچەن ئۇچۇن قانداق گال سىقىشنى ئۆگەتكەن ئەخلاقسىز، بىرەھىم ئوقۇتقۇچى. // ھوي بىرەھىم، قىلغۇلۇقنى قىلىپ يەنە كۆلىسەنغۇ؟

بىرەھىملىك ئى ← **رەھىمسىزلىك**.

بىرەيلەن ئال. بىر ئادەم، بىر كىشى: ئىشك تۆيۇقسىز ئېچىلىپ بىرەيلەن چىقىپ كەتتى.

بىربولسا [بىر + بولسا] ① يۇك. «ئېھتىمال، بەلكى» دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: بىر بولسا، ھازىر بېيجىڭنىڭ پويىزى كېتىپ بولدى. ② باغل. تەكرارلىنىپ كېلىپ «يا، ياكى» دېگەن مەنىدە تاللاش باغلىغۇچىسى رولىدا كېلىدۇ: ئۇ بىر بولسا ئامبارىدا بار، بىربولسا خامانغا كەتتى.

بىر - بىر ئۆز تەرتىپى بىلەن، بىرمۇبىر، بىر - بىرلەپ: قېنى مېنىڭ ئېيتقانلىرىمنى بىر - بىر تەكرارلاپ كۆرۈڭ؟

بىر - بىردىن بىردىن - بىردىن، بىر - بىرلەپ.

بىر - بىرلەپ ① بىرنىڭ كەينىدىن بىرى، ئارقا - ئارقىدىن: مەن دوستلىرىم بىلەن بىر - بىرلەپ قۇچاقلاشتىم. ② كۆچمە. تەپسىلىي، ئىنچىكە: مەختۇمسۇلا ھەممىنى بىر - بىرلەپ ئېيتىپ بېرىپ - تۇ.

بىر - بىرىدىن بىرى يەنە بىرىدىن، بىرى ئىككىنچىسىدىن: ئۇلار ئاشۇنداق ئادەتتىكى گەپلەر بىلەن بىر - بىرىدىن ھال سوراشتى.

بىر - بىرىگە بىرى يەنە بىرىگە، بىرى ئىككىنچىسىگە؛ ئۆزئارا: سابىر بىلەن زەيتۇنەم بىر - بىرىگە بېقىپ ئولتۇرۇشتى.

بىر - بىرىنى بىرى يەنە بىرىنى، بىرى ئىككىنچىسىنى: بالىلار بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئۆزاق ئوينىغاندىن كېيىن ئۆيلىرىگە تارقاشتى.

بىرپەس رەۋ [بىر + پەس] بىردەم، بىرئاز: ئۇلار بىرپەس خىزمەت ئۈستىدە نېرى - بېرى پاراڭلاشتى.

بىرتالاي رەۋ [بىر + تالاي] ناھايىتى كۆپ، نۇرغۇن، سان - مىقدار جەھەتتىن كۆپ.

بىرتە- يېرىمتە ئازراق، بىرئاز؛ بەك ئاز.

بىرتوقاي سۈپ [بىر + توقاي] بىرتالاي، بىرمۇنچە، نۇرغۇن، تولا: ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا بىرتوقاي بالىلار ئولىشىۋالغانىدى.

بىرتۇرۇپ باغل [بىر + تۇرۇپ] «بىردەم»، «گاھىدا» دېگەن مەنىدە ئايرىغۇچى باغلىغۇچى رولىدا كېلىدۇ: شۇ كۈنى ھاۋا بىر تۇرۇپ ئېچىلىسا، بىرتۇرۇپ تۇتۇلاتتى.

بىرتۇرلۇك رەۋ [بىر + تۇرلۇك] باشقىچە، غەلىتە، ئاجايىپ: بۇگۈن مەجەزىم بىرتۇرلۇك بولۇۋاتىدۇ، بېرىپ بىردەم ئارام ئالاي.

بىردە باغل. بىردەم، بىرتۇرۇپ، بەزىدە: ئۇ غەزىپىنى بېسىش ئۈچۈن بىردە شاڭيۇنى، بىردە چېركىلەرنى تىللىدى.

بىردەك سۈپ ① بىر خىلدا، ئوخشاش، تەكشى، باراۋەر: مەيلى ياشانغانلار ۋە ياكى كىچىكلەرگە بولسۇن بىردەك مۇئامىلە قىلىش لازىم. ② بىرنەرسىدەك، مەھكەم: ھەر مىللەت خەلقى بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشىمىز كېرەك.

بىردەكسىز سۈپ. بىردەك ئەمەس، بىردەك بولمىغان، بىردەكلىكى يوق: ئىرادىدە بىردەكسىز بولغانلارغا تەربىيە قىلىنىدۇ.

بىردەكسىزلىك ئى. بىردەك تەكشى، باراۋەر بولمىغان ئىش ياكى ئەھۋال؛ بىردەك بولمىغان مەسىلە ياكى ھالەت، بىردەك ئەمەسلىكى، بىردەك بولماسلىق: تەربىيەدىكى بۇخىل بىردەكسىزلىك

سىزلىك مۇقەررەر بالىغا ئەكس تەسىر كۆرسىتىدۇ. * بۇ ئۇچ تەرەپ تەرىبىسىدىكى ساقلىنىش تولىمۇ تەس بىر مەسىلە، تەربىيە بىرەكـ سىزلىكى مەسىلىسى.

بىردەكلەشتۈرمەك «بىردەكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىردەكلەشتۈرۈلمەك «بىردەكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بىردەكلەشمەك پ. بىردەك بولماق، بىرگەۋدە بولغان، تەكشى بولماق، بىردەك ھالەتنى ساقلىماق: دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ كۈنسايىن بىردەكلىشىشى ئۇنىڭ بىرخىل تالاش ئىمكانىيىتىنى يوقاتىشى مۇمكىن.

بىردەكلىك ئى. باراۋەرلىك؛ مۇستەھكەملىك: ئاھالە شەكلىنىڭ بىردەكلىكى. ئىرادىنىڭ بىردەكلىكى.

بىردەم رەۋ [بىر + دەم] ① بىرپەس، بىرئاز: دادام ماڭا قاراپ بىردەم ئۇنسىز تۇردى. ② تەكرارلىنىپ كېلىپ «بەزىدە، گاھىدا» دېگەن مەنىدە ئايرىغۇچى باغلىغۇچى رولىدا كېلىدۇ: دۇشمەنلەر بالىنى بىردەم ئۇرۇپ، بىردەم قورقۇتۇپ ئەكەلدى.

بىردەملىك سۈپ. بىردەم بولىدىغان: تۇغۇتتىن كېيىن بىردەملىك ئۇيقۇغا كەتكەن ھەببە ئويغىنىپ كۆزىنى ئاچتى.

بىردەم- بىرىمدەم بىردەملىككە، قىسقا بىر ۋاقىت، بىرپەس: ئۇ ئىشتىن بۇرۇنراق قايتقان كۈنلىرى بالىلىرى بىلەن بىردەم - بىرىمدەم بىللە بولالايتتى.

بىردىن رەۋ. تاسادىپىي، ئۇشتۇمتۇت، توساتتىن، تۇيۇقسىز، كۈتۈلمىگەندە: جامائەت بىردىن كەينىگە بۇرۇلۇپ ئاسمىنى كۆردى.

بىردىنبىر سۈپ [بىر + دىن + بىر] بىرگىنە، يالغۇز، مۇھىم، پەقەت بىرلا: بىردىنبىر چارە.

بىردىنلا رەۋ. توساتتىن، ئۇشتۇمتۇت، تۇيۇقسىز، تاسادىپىي: ھاۋا بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتتى.

بىرر ئى. ئېفىيوپىيەنىڭ پۇل بىرلىكى.

بىرقانچە سۈپ [بىر + قانچە] بىردىن ئارتۇق، بەلگىلىك مىقداردا: بىز بىرقانچە ئادەم بىرگە بازارغا باردۇق.

بىرقانداق رەۋ [بىر + قانداق] قانداقتۇر بىر يوسۇندا، قانداقتۇر بىر خىلدا، قانداقتۇر بىر ھالەتتە: سەن ئاپتوبۇسقا چىققاندا بىرقانداق بولمىغانسەن؟

بىرقايسى ئال [بىر + قايسى] كىملىكى نامەلۇم، قانداقتۇر بىر، قايسىبىر: ماموتئاخۇن قىزىغا: — بىرقايسىسى مېنى ئىزدەپ كېلىپ قالسا «ھازىر كېلىدۇ» دەڭ، — دەپ چىقىپ كەتتى.

بىرقەدەر رەۋ [بىر + قەدەر] مەلۇم دەرىجىدە، خېلى: يېقىندىن بۇيان ئۇ كىشىلەرنىڭ بىرقەدەر ياخشى باھاسىغا ئېرىشمەكتە.

بىرقۇر [بىر + قۇر] ① رەۋ. بىر قېتىم، بىر باشتىن: مولىلام قولىدىكى كىتابنى بىرقۇر ۋاراقلاپ چىقتى.② سۈپ. بىر يۈرۈش، بىر پار (كىيىم - كېچەك ھەققىدە): مەن ئۆتكەن يەكشەنبە كۇنى بىرقۇر كىيىم تىككۈزدۇم.

بىرقىسما سۈپ [بىر + قىسما] بىرتۇرلۇك، باشقىچە، نورمالسىز، غەيرىي: ھويلا ئىچىدىن ئايال كىشىنىڭ غۇدۇراپ چالۋاقىغان بىرقىسما ئاۋازى ئاڭلاندى.

بىركەم رەۋ [بىر + كەم] بىرقانچە، بىرنەچچە: بىركەم ئادەم.

بىركىم ئال [بىر + كىم] نامەلۇم بىر كىشى، كىمدۇر بىرى: بىرنېمە بىركىم بىرەر، كۆپىنى ئەمگەك بىرەر (ماقال).

بىرگە رەۋ ① بىر بولۇپ، بىرلىشىپ، قوشۇلۇپ، بىللە، بىرلىكتە: بىز بىرگە ئوقۇدۇق، بىرگە خىزمەت قىلدۇق، بۇ جەريانىدا تېخىچە مېنى چۈشىنىپ بولمىغانمىدىڭ؟ ② «بىلەن» سۆزى بىلەن كېلىپ «بىر قاتاردا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرۈ: بەدەنىنى كۆچلەندۈرۈش ئۈچۈن مۇڭلۇق ئوزۇقلىنىش بىلەن بىرگە تەنھەرىكەت بىلەنمۇ داۋاملىق شۇغۇللىنىش كېرەك.

بىرلە باغل. يېزىت. بىلەن، ئارقىلىق: ئوخشىمىغان سىياقتىكى دەرەخنىڭ پارچىسى، ئول ئېسىل خىسلەتلىرى بىرلە دەرەخنىڭ تاجىسى.

بىرلەپ رەۋ. بىرنى بىرلىك قىلىپ، بىردىن.

بىرلەپ- ئىككىلەپ بىرلەپ ۋە ئىككىلەپ، گاھىدا بىردىن، گاھىدا ئىككىدىن، بىر - ئىككىدىن بولۇپ: مېھمانلار ئەمدى بىرلەپ - ئىككىلەپ كېلىشكە باشلىدى.

بىرلەر ئى <مات> سانلارنىڭ ئونلۇق سىستېمىسى بويىچە يېزىلىشىدىكى بىرىنچى خانىدىكى رەقەم: بىرلەر خانىسى.

بىرلەشتۈرمەك «بىرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ئىقتىسادىي ئونۇم يارىتىلمىغان كۆمۈر كانلىرىنى بىرلەشتۈرۈش قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللاندى.

بىرلەشتۈرۈلمەك «بىرلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ناھىيەدىن كۆچەت تىكىش بىلەن پەرۋىش قىلىش، باشقۇرۇش ئىشلىرى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلدى.

بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن 1945 - يىلى قۇرۇلغان خەلقئارا تەشكىلات، قىسقارتىلىپ «ب د ت» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ باش ئورگىنى ئامېرىكىنىڭ نيۇ يورك شەھىرىدە. ئۇنىڭ مەقسىتى خەلقئارا تىنچلىق ۋە خەۋپسىزلىكنى قوغداپ، خەلقئارا دوستانە مۇناسىۋەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش؛ ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى خەلقئارا ھەمكارلىقنى ئىلگىرى سۈرۈشتىن ئىبارەت.

بىرلەشمە ① سۈپ. بىرقانچە تەرەپ ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن، بىرلىكتە ماسلىشىپ ئىلىپ بارغان: بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش. ② ئى. بىرلىشىش ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن ئىجتىمائىي تەشكىلات ياكى ئۇيۇشما: ئىياللار بىرلەشمىسى.

بىرلەشمەك پ ① ئۆزئارا تۇتاشماق، ئۇلانماق، بىر - بىرىگە تېگىشمەك: ئاستا - ئاستا ئىككى گەۋدە بىرلەشتى. ② بىر - بىرىگە قوشۇلماق، ئۇيۇشماق: بىر ئېيىق بىلەن بىر دېھقان ئاغىنە ئىكەن، ئۇلار بىر يىلى بىرلىشىپ ياڭيۇ تېرىپتۇ.

بىرلەمچى سۈپ <پەلس> بىرەر جەريان ياكى ھادىسىدە بىرىنچى ئورۇننى تۇتقان، ئاساسىي ئورۇندا تۇرغان: مادداى بىرلەمچى، چۈنكى ئۇ تۇيغۇ، تەسەۋۋۇر ۋە ئاڭنىڭ مەنبەسى.

بىرلەمچىلىك سۈپ. بىرلەمچى بولىدىغان، بىرلەمچىگە ئىگە: ئاشۇ سۆز ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت بىلەن ئاڭنىڭ مۇناسىۋىتىدە، ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەتنىڭ بىرلەمچىلىك رولىغا ئىشارە قىلىنغان.

بىرلەن باغل. يېزىت. بىلەن، ئارقىلىق.

بىرلىك ① ئى. ئىتتىپاقلىق، ئىناقلىق: ئىرادە بىرلىكى. ② سۈپ. كۆپچىلىككە تەئەللۇق بولغان، ئومۇمىيلىققا ئىگە: ئاندىن ئۇخلىدى.

بىركىم ئال [بىر + كىم] نامەلۇم بىر كىشى، كىمدۇر بىرى: بىرنېمە بىركىم بىرەر، كۆپىنى ئەمگەك بىرەر (ماقال).

بىرگە رەۋ ① بىر بولۇپ، بىرلىشىپ، قوشۇلۇپ، بىللە، بىرلىكتە: بىز بىرگە ئوقۇدۇق، بىرگە خىزمەت قىلدۇق، بۇ جەريانىدا تېخىچە مېنى چۈشىنىپ بولمىغانمىدىڭ؟ ② «بىلەن» سۆزى بىلەن كېلىپ «بىر قاتاردا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرۈ: بەدەنىنى كۆچلەندۈرۈش ئۈچۈن مۇڭلۇق ئوزۇقلىنىش بىلەن بىرگە تەنھەرىكەت بىلەنمۇ داۋاملىق شۇغۇللىنىش كېرەك.

بىرلە باغل. يېزىت. بىلەن، ئارقىلىق: ئوخشىمىغان سىياقتىكى دەرەخنىڭ پارچىسى، ئول ئېسىل خىسلەتلىرى بىرلە دەرەخنىڭ تاجىسى.

بىرلەپ رەۋ. بىرنى بىرلىك قىلىپ، بىردىن.

بىرلەپ- ئىككىلەپ بىرلەپ ۋە ئىككىلەپ، گاھىدا بىردىن، گاھىدا ئىككىدىن، بىر - ئىككىدىن بولۇپ: مېھمانلار ئەمدى بىرلەپ - ئىككىلەپ كېلىشكە باشلىدى.

بىرلەر ئى <مات> سانلارنىڭ ئونلۇق سىستېمىسى بويىچە يېزىلىشىدىكى بىرىنچى خانىدىكى رەقەم: بىرلەر خانىسى.

بىرلەشتۈرمەك «بىرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ئىقتىسادىي ئونۇم يارىتىلمىغان كۆمۈر كانلىرىنى بىرلەشتۈرۈش قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللاندى.

بىرلەشتۈرۈلمەك «بىرلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ناھىيەدىن كۆچەت تىكىش بىلەن پەرۋىش قىلىش، باشقۇرۇش ئىشلىرى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلدى.

بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن 1945 - يىلى قۇرۇلغان خەلقئارا تەشكىلات، قىسقارتىلىپ «ب د ت» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ باش ئورگىنى ئامېرىكىنىڭ نيۇ يورك شەھىرىدە. ئۇنىڭ مەقسىتى خەلقئارا تىنچلىق ۋە خەۋپسىزلىكنى قوغداپ، خەلقئارا دوستانە مۇناسىۋەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش؛ ئىقتىساد، مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى خەلقئارا ھەمكارلىقنى ئىلگىرى سۈرۈشتىن ئىبارەت.

بىرلەشمە ① سۈپ. بىرقانچە تەرەپ ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن، بىرلىكتە ماسلىشىپ ئىلىپ بارغان: بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش. ② ئى. بىرلىشىش ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن ئىجتىمائىي تەشكىلات ياكى ئۇيۇشما: ئىياللار بىرلەشمىسى.

بىرلەشمەك پ ① ئۆزئارا تۇتاشماق، ئۇلانماق، بىر - بىرىگە تېگىشمەك: ئاستا - ئاستا ئىككى گەۋدە بىرلەشتى. ② بىر - بىرىگە قوشۇلماق، ئۇيۇشماق: بىر ئېيىق بىلەن بىر دېھقان ئاغىنە ئىكەن، ئۇلار بىر يىلى بىرلىشىپ ياڭيۇ تېرىپتۇ.

بىرلەمچى سۈپ <پەلس> بىرەر جەريان ياكى ھادىسىدە بىرىنچى ئورۇننى تۇتقان، ئاساسىي ئورۇندا تۇرغان: مادداى بىرلەمچى، چۈنكى ئۇ تۇيغۇ، تەسەۋۋۇر ۋە ئاڭنىڭ مەنبەسى.

بىرلەمچىلىك سۈپ. بىرلەمچى بولىدىغان، بىرلەمچىگە ئىگە: ئاشۇ سۆز ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت بىلەن ئاڭنىڭ مۇناسىۋىتىدە، ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەتنىڭ بىرلەمچىلىك رولىغا ئىشارە قىلىنغان.

بىرلەن باغل. يېزىت. بىلەن، ئارقىلىق.

بىرلىك ① ئى. ئىتتىپاقلىق، ئىناقلىق: ئىرادە بىرلىكى. ② سۈپ. كۆپچىلىككە تەئەللۇق بولغان، ئومۇمىيلىققا ئىگە:

بىرلىك سەپ. ③ ئى. شەيئىلەرنى ئۆلچەشتە ئۆلچەم قىلىۋېلىنغان مىقدار: ئۆلچەم بىرلىكى // بىرلىك مەسئۇلات.

بىرلىكتە رەۋ. بىللە، بىر بولۇپ، قوشۇلۇپ: غۇلام ئۆي ئىگىسى بىلەن بىرلىكتە قوي سويۇۋاتاتتى.

بىرمەھەل رەۋ [بىر + مەھەل] مەلۇم بىر چەكلىك پەيت، ۋاقىت، چاغ؛ مەزگىل: مەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە چوڭ بولغان، بىرمەھەل ئۇنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلغانىدىم.

بىرمەھەللىك سۈپ. بىرمەزگىللىك، بىرمەھەل داۋاملىشىدىغان ياكى بولىدىغان: بىرمەھەللىك ھەرىكەت. بىرمەھەللىك قىزغىنلىق.

بىرمۇبىر ① ئۆز رەت ـ تەرتىپى بىلەن؛ بىرىدىن كېيىن يەنە بىرى: مەن ئۇنىڭغا بولغان ئەھۋالنى بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردىم. ② ھەربىرىنى، ئالاھىدە، ئايرىم، بىر ـ بىرلەپ: رەقىب بىزنى ئۇنىڭغا بىرمۇبىر تونۇشتۇردى.

بىرمۇنچە ئال [بىر + مۇنچە] ① بىرنەچچە، بىرقانچە: بىرمۇنچە ۋاقىت. ② مەلۇم مىقدارداً، بەلگىلىك سانداً، مەلۇم دەرىجىدە، خېلى، جىق: ئۇ يېنىغا قارىۋىدى، بىرمۇنچە دۇشمەننىڭ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

بىرنەچچە ئال [بىر + نەچچە] قانچە ئىكەنلىكى نامەلۇم، بىردىن كۆپ، ئاز بولمىغان: ئالماسنىڭ قۇلىقىنىڭ تۇۋىدىن يەنە بىرنەچچە پاي ئوق ئۇچۇپ ئۆتۈپ كەتتى.

بىرنەرسە ئال [بىر + نەرسە] ① مۇئەييەن شەيئى ياكى قانداقتۇر سادىر بولغان مەلۇم بىر ھادىسە، ۋەقە، ئىش: كۆزۈمىگە بىر نەرسە كۆرۈندى. ② مۇئەييەن بىر پىكىر، قاراش، گەپ ـ سۆز: ئۇلۇغ، داداڭ ساڭا بىرنەرسە دېدىمۇ؟ ③ كىشىلەرگە قارىتىپ ئېيتىلغاندا كەمسىتىشنى بىلدۈرىدۇ: ـــ قانداق بىرنەرسە بۇ، خەقنىڭ ئۆيىگە ئىشكىنى چەكمەي كالىدەك كىرىپ كەلگىنىنى؟ ـــ خاپا بولدى نىساخان ئاچا ئۆيگە كىرگەن كىشىگە چىرايىمۇ ئاچماي غۇدۇراپ.

بىرنۆرى باغ [بىر + نۆرى] مەيلى، تۇرۇپ تۇرسۇن: ئېيتقىنا، ماڭا ئوخشاش ئولتۇرسا ـ قوپسا دۆينىڭ پايدىسىنى كۆزلەيدىغان ئادەمنى يولدىن ئازدىڭ دېسە قاملىشامدۇ، باشقىسىمۇ بىرنۆرى، مېنىڭ ھار ئالغىنىم ئەبىلغازىنىڭ مۇشۇ سۆزى.

بىرنېمە ئال [بىر + نېمە] ← **بىرنەرسە**: ـــ ئاپا ـ ئاپا، ـــ دەپ يۈگۈرۈپ كىردى غەيرەت، ـــ كۆزۈمگە بىرنېمە كىرىپ كەتتى.

بىرنېمە بولار يا ئۇنداق، يا مۇنداق نەتىجىسى چىقار؛ خۇلاسىلىنار: ئانچە ئەنسىرەپ كەتمە، ئاخىر بىرنېمە بولار.

بىرھازا رەۋ [بىر + ھازا] خېلى بىر ۋاقىت، خېلى ئۇزاق ۋاقىت: توختى پۈلنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭغا بىر ھازا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن سانىمايلا يېنىغا سېلىپ قويدى.

بىرھازالىق سۈپ. خېلى ئۇزاققىچە داۋاملاشقان، ئۇزاق ۋاقىت سوزۇلغان: بىرھازالىق نەغمە ـ ناۋادىن كېيىن يىگىتبېشى ناسىرنىڭ يېنىغا كەلدى.

بىرھالدا رەۋ [بىر + ھال + دا] بىر خىل رەۋىشتە، ئوخشاش ھالەتتە.

بىروم ئى [ر<گىرېك] <خىم> مېتاللوئىد ئېلېمېنت، بەلگىسى Br(Bromium). توق قوڭۇر رەڭدىكى تۇتۇنلۇك سۇيۇقلۇق؛ تەسىر قىلغۇچى ئۆتكۈر پۇراقلىغا ئىگە؛ خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى بىر قەدەر ئاكتىپ بولۇپ، كۆپ ئېلېمېنتلار بىلەن بىۋاستە بىرىكەلەيدۇ؛ تېرىنى قاتتىق چىرىتىش رولىنى ئوينايدۇ؛ سانائەتتە بوياق ئىشلەپچىقىرىشتا قوللىنىلىدۇ؛ خىمىيەۋى بىرىكمىسى تىنچلاندۇرۇش دورىسى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

بىرونزا [ر<فران] ① ئى. مىسنىڭ قوغۇشۇن، قەلەي، ئالىيۇمىن قاتارلىقلار بىلەن ئارىلاشتۇرۇلغان قېتىشمىسى. ② ئى. شۇ قېتىشمىدىن ياسالغان تۇرلۇك قورال ـ جابدۇقلار. ③ سۈپ (ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارىخىدىكى) كىشىلەر بىرۇنزىدىن ياسالغان قورال ـ جابدۇقلارنى ئىشلىتىشنى بىلگەن ھەم بىرونزا قوراللارنى ئىشلەتكەن: بىرونزا دەۋرى.

بىرونى ئى [ر] <ھەرب> ھەربىي پاراخوت ياكى بىرونېۋىتكلارغا ئوق ئۆتمەسلىك ئۈچۈن سىرتىدىن قاپلىنىدىغان پولات ياكى باشقا قاتتىق مېتال.

بىرونېۋىك ئى [ر] بىروني بىلەن قاپلانغان ھەربىي ئاپتوموبىل ياكى پويىز.

بىرۇتسىللىيۇز ئى [ئىنگ] <زوئول> بىر خىل يۇقۇملۇق كېسەل، كېسەل قوزغاتقۇچىسى بروتسىللىيۇز تاياقچە باكتېرىيەسى. ئۇ ئۆچكە، كالا، قوي، چوشقا قاتارلىق ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ بالا تاشلاش كېسىلى بولۇپ، نەسىللىنىش ئەزالىرىنىڭ يالليۇغلىنىشى، بالا تاشلاش، تۇغماسلىق ۋە باشقا ئەزالارنىڭ يالليۇغلىنىشى قاتارلىق ئالامەتلەر بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

بىرئۇچقاش رەۋ [بىر + ئۇچقاش] بىرتۇتاش، بىريولى، ئۇزۇلدۇرمەي: بۇ ئىشنى بىر ئۇچقاش قىلىۋېتەيلى.

بىرۋاراقى رەۋ [بىر + ۋاراق + ى] قەدەممۇقەدەم، بىر ـ بىرلەپ، پەيدىنپەي، بارا ـ بارا، تەدرىجىي: بىرۋاراقى ئىشلەپ تۈگىتىمەن.

بىرپۈتۈن ئى [ر<گول] سۇ ئۆتكۈزمەيدىغان، كەندىر ياكى پاختا تالاسىنى پىششىقلاش ئارقىلىق توقۇلغان قېلىن بىر خىل ماتا. كۆپىنچە بىر نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە يېپىش ياكى ئاشلىق قاچىلايدىغان قاپ ـ تاغار تەييارلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

بىرتىۋا ئى [ر] ساقال ئالغۇچقا بېكىتىدىغان يۇپقا مېتال پىچاق، تىغ.

بىرىكتۈرگۈچى سۈپ. بىرىكتۈرىدىغان، بىرىكتۈرۈش رولىغا ئىگە: بىرىكتۈرگۈچى توقۇلما.

بىرىكتۈرگۈچىلىك ئى. بىرىكتۈرگۈچىگە خاس خۇسۇسىيەت ۋە خاراكتېر.

بىرىكتۈرمە سۈپ. بىرىكتۈرۈلگەن، بىرىككەن، بىرلەشتۈرۈلگەن: بىرىكتۈرمە تەكرار ئايرىش نومۇرى.

بىرىكتۈرمەك «بىرىكمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىز ھازىر ئوكسىگېننى ئازوت بىلەن ئوخشاش بولمىغان نىسبەت بويىچە بىرىكتۈردۇق.

بىرىكتۈرۈلمەك «بىرىكتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئوكسىگېن بىلەن ئازوت ئوخشاش بولمىغان نىسبەت بويىچە بىرىكتۈرۈلدى.

بىرىككەن سۈپ. ئۆزئارا قوشۇلغان، بىرلىشىپ كەتكەن: بىرىككەن خۇلاسە.

بىرىككەن سۆز <تىل> ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق

سۆزدىن بىرىكىپ بىرلا ئۇقۇمنى ئىپادىلەيدىغان ياسالما سۆز.

بىرىكمە ① ئى. بەلگىلىك نىسبەتتە ئۆزئارا قوشۇلۇش ۋە ئارىلىشىش بىلەن ھاسىل قىلىنغان ئارىلاشما. ② سۇپ. بىرىككەن: بىرىكمە ئوغۇت.

بىرىكمەك پ. ئۆزئارا قوشۇلماق، بىرلەشمەك.

بىرىكىشمەك «بىرىكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بىرلىيانت ئى [ر<فران] <گېئول> كېسىلىپ، تاراچلىنىپ ھەر خىل شەكىلگە كەلتۈرۈلگەن. ئۇستىگە ھەل بېرىلگەن ئالماس.

بىرىنچى ① سان. بىرىنچى نومۇرلۇق: بىرىنچى سىنىپ. ② سۇپ. ئەڭ ئالدىنقى ئورۇندا تۇرغان، ئەڭ ئالدىنقى: ئۆزىنى ماختىغان بىرىنچى ئەخمەق، خوتۇننى ماختىغان ئىككىنچى ئەخمەق (ماقال). ③ رەۋ. باشتىن كەچۈرۈلمىگەن، كۆرۈلمىگەن؛ ھايات ئەمدى بىرلا قېتىم يۈز بەرگەن، سادىر بولغان: بۇ ھېنىڭ ئوقۇغۇچىلار ئالدىدا بىرىنچى قېتىم دەرس ئۆتۈپ بېقىشىم ئىدى. ④ سۇپ. ھەممىدىن ئالدىنقى قاتاردا تۇرغان، ئەڭ ماھىر، ئىلغار، ئەلا، پىشقەدەم: بۇ يىلقى مۇسابىقىمىزدە قوماندانىمىز ساۋۇت بىرىنچى. ⑤ سۇپ. ھەممىدىن زۆرۈر، ئەڭ ئېھتىياجلىق بولغان، ئەڭ مۇھىم، ئاساسىي؛ باش: بۇ يەردىكى بىرىنچى ۋەزىپە دەم ئېلىش، ئاندىن قالسا ئۆگىنىش.

بىرىنچى دەرىجىلىك تەڭلىمە <مات> دەرىجىسى بىر بولغان ئالگىبرالىق تەڭلىمە.

بىرىنچى قول ① رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقانلار ئىچىدىكى ئاساسىي مەسئۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالغان كىشى، بىرىنچى باشلىق: ئۇ كادىرلار باشقارمىسىنىڭ بىرىنچى قول باشلىقى ئىدى. ② دەسلەپ قولغا كەلتۈرگەن، دەسلەپ ئىگە بولغان: بىرىنچى قول ماتېرىيال.

بىرىنچىدىن رەۋ. گەپ ـ سۆزدە ساناپ ئۆتۈلىدىغان شەيئى، ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئەڭ ئالدىنقىسىنى كۆرسىتىشتە قوللىنىلىدۇ: ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ئۈچۈن بىرىنچىدىن مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكىنى ھەقىقىي تۇرە ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەك.

بىرىنچىلىك ئى. سۈپەت، خۇسۇسىيەت، ماھارەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئەڭ ئۇستۇنلۇك، يۇقىرىلىق: ئۇ دەرستە ۋە باشقا پائالىيەتلەردە سىنىپتا ھەمىشە بىرىنچىلىكنى تالىشاتتى.

بىريولى رەۋ [بىر + يول + ى] بىراقلا، بىر قېتىمدىلا: ئۇ بىر يولىلا قېرىپ كەتكەندەك تۇراتتى.

بىز ئال ① سۆزلىگۈچى ۋە ئۇ كۆزدە تۇتقان، بىرگە بولغان بىرقانچە كىشى: بىز بۇگۈن بازارغا باردۇق. ② بىرىنچى شەخس «مەن» ئورنىدا ئىشلىتىلىپ كەمتەرلىك ياكى ماختىنىش مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ: سىز بىلەن بىز ياخشىدۇققۇ ھاشىم ئاكا.

بىزار سۇپ [پ] بەزگەن، تويغان، زېرىككەن: بىكاردىن خۇدا بىزار (ماقال). // ئاكا ـ ئۇكىنىڭ ئازارى بولسىمۇ، بىزارى يوق (ماقال).

بىزارلىق ئى. بىزار بولغان، زېرىككەن ھالەت، كەيپىيات.

بىزە سۇپ. جان ت. بىرئاز، ئازراق: بۇگۈن بىزە ئىشىم بار.

بىزەپ سۇپ [پ + ئە] ① ئىسراپ، زايە: توخۇلار قوناقنى بىزەپ قىلىۋەتتى. ② پاسكىنا، كىر: بۇ قورۇنىڭ ئىچى بەك بىزەپ ئىكەن.

بىزەپچىلىك ئى ① بىزەپ بولۇپ كەتكەن ھالەت، ئىسراپچىلىق: يېمەك ـ ئىچمەك بىزەپچىلىكى. ② پاسكىنىچىلىق: ئەتىيازدا قار ئېرىگەندە بولىدىغان ئارقا كوچىلاردىكى بىزەپچىلىك ھازىر تۈگىدى.

بىزەپلىك ئى. قالايمىقان، پاسكىنا ھالەت؛ پاسكىنىچىلىق.

بىزەزىر رەۋ، دىيال. ئانچە ـ مۇنچە، بىرئاز.

بىزەڭ سۇپ. يۇزى قېلىن، ئىزا تارتمايدىغان، ئۇيالمايدىغان: ئۇ بىزەڭنى كۆرىدىغان كۆزۈم يوق.

بىزەڭلەشتۈرمەك «بىزەڭلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىزەڭلەشمەك پ. بىزەڭ بولماق، يۇزى قېلىنلىق قىلماق؛ ئۇيالمايدىغان، ئىزا تارتمايدىغان بولۇپ كەتمەك: بالىنى تىللاۋەرسە، بىزەڭلىشىپ گەپ ئاڭلىمايدىغان بولۇپ قالدۇ.

بىزەڭلىك ئى. يۇزى قېلىنلىق: بىزەڭلىك قىلىۋاتسەڭمۇ ھارامزادە، كۆتۈر قاسقىنىڭنى!

بىزەۋاتە سۇپ. جان ت. بىئارام، تەشۋىشلىك، بىسەرەمجان: بىزەۋاتە بولماق. بىزەۋاتە قىلماق.

بىزمان رەۋ [بىر + ئاز + زامان] جان ت. سۆزلەۋاتقان ۋاقىتتىن سەل كېيىن، بىرئازدىن كېيىن، كېيىنرەك: بىز بىزمان بارىمىز. * بىزمان ئۇلار كېلىدۇ.

بىزمانلىققا رەۋ. سۆزلەۋاتقان ۋاقىتتىن كېيىنكى ئۇزىمغان ۋاقىت ئىچىدە: بىزمانلىققا ئۇيگە مېھمان كېلىدۇ.

بىزنر سۇپ. دىيال. بىرئاز، سەل.

بىزنك سۇپ. دىيال. بىرئاز، كىچىككىنە، ئازغىنا.

بىس ئى. تېغلىق ئەسۋابلارنىڭ ئۆتكۈر قىرى.

بىسات ئى [ئە] ① ئۆي سەرەمجانلىرى: ئۇلار قاتتىق قىشتا ئۆي بىساتى بېسىلغان ئۇستى ئوچۇق ماشىنىغا ئولتۇرۇپ كەلگەنىدى. ② كىشىدە بولغان ھەممە نەرسە، بايلىق: مېنىڭ بارلىق بىساتىم مانا مۇشۇ بىر سانduق كىتاب.

بىساتسىز سۇپ. بىساتى يوق، بىسات بولمىغان.

بىساتلانماق پ. تۇرلۇك سەرەمجانلار بىلەن بېزەلمەك، جابدۇلماق: مۇمىنئاخۇنۇمنىڭ ئىككى دېرىزىلىك پاكىز، ئاددىي بىساتلانغان ئۆيى بار ئىدى.

بىساتلىق سۇپ. بىساتى بار، بىسات بولغان.

بىساتلىققا رەۋ. دىيال. ئازغىنا ۋاقىتتىن كېيىن، بىرەدەم كېيىن.

بىسەرەمجان رەۋ [پ] ① سەرەمجانلاشتۇرۇلمىغان؛ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى تەرتىپسىز، رەتسىز: ئۆيىمچى تولىمۇ بىسەرەمجان ئىدى. ② بىئارام، تەشۋىشلىك، خاتىرجەم ئەمەس: بىسەرەمجان بولماق. بىسەرەمجان قىلماق. * سىز مۇنداق يىغلىسىڭىز، ئۇنىڭ كۆڭلى بىسەرەمجان بولۇپ كېتىدۇ.

بىسەرەمجانلانماق پ. بىسەرەمجان بولماق، بىسەرەمجان بولغان ھالەتكە كەلمەك، قالايمىقانلاشماق، تەشۋىشلەنمەك: مەخسۇم بۇ ئۇزاققا سوزۇلغان بىمەنىلىكتىن خېلى تاقەتسىزلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئىچكىرىدىن بىرەر كىشى چىقىپ قالمىسۇن دەپ بىسەرەمجانلانغانىدى.

بىسەرەمجانلىق ئى. بىسەرەمجان بولۇش، بىسەرەمجان

هالەت: ئۇ پاخال ئۈستىدە بىسىرەمجانلىق بىلەن ئۈياقتىن ـ بۇ ياققا ئۆرۈ ـ لەتتى.

بىستەر ئى [ئە] ← **سىزغۇچ**.

بىسسىز سۈپ. بىسى يوق، بىس چىقىرىلمىغان: بىسسىز پىچاق.

بىسلىق سۈپ. بىسى بار، بىس چىقىرىلغان: ئىككى بىسلىق قىلىچ. ئىككى بىسلىق خەنجەر.

بىسلاتماق «بىسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىسلانماق «بىسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بىسلىماق پ. بىس چىقارماق، بىسلىق ھالەتكە كەلتۈرمەك: قىلىچنى بىسلىماق.

بىسمۇت ئى [ئىنگ] <خىم> مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Bi(Bismuthum). رەڭگى ئاق ياكى قىزغۇچ كېلىدۇ، يۇمشاق بولۇپ، كۆپىنچە ئارىلاشما ھالەتتە ئۇچرايدۇ، ساپلىقى تۆۋەن، قاتقاندا كۆپىيىدۇ. ئۇنىڭدىن ئاسان ئېرىمەيدىغان قېتىشمىلارنى ياساشقا بولىدۇ. ئۇنى بىخەتەرلىك سىمى، بىخەتەرلىك قاپقىقى ئورنىدا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

بىسمىللا ئى [ئە] ① <دىن> قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ ۋە ئومۇمەن كونا كىتاب، كونا خەت ـ چەك قاتارلىقلارنىڭ باشلىنىش فورمۇسى. ② بىرەر ئىشقا كىرىشكەندە، خۇسۇسەن تاماق يېيىشتىن ئىلگىرى ئىشلىتىلىدىغان باشلىنىش سۆزى: بۇۋاي «بىسمىللا» دەپ يولغا چۈشتى. ③ كۆچمە. بىرەر ئىشنىڭ باشلىنىشى، مۇقەددىمىسى: تېخى سۆزۈمنىڭ بىسمىللاسىنى ئېيتماي تۇرۇپ، تېلېفون يەنە جىرىڭلاپ كەتتى.

بىسوراق رەۋ. يېزىت ① رۇخسەت قىلماي؛ سورىماي، رۇخسەتسىز: بىسوراق ئىش قىلماق. ② سوراق قىلىنماي، سورالماي؛ سوراقسىز: بىسوراق قاماقتا ياتماق.

بىسيار رەۋ [پ] يېزىت. كۆپ، زور، تولا: ئاتام ئىدى بىزگە غەمخار، ئانام يىغلاپ دائىم بىسيار، ئاغام ئىدى ماھى رۇخسار، تەقدىردىن كەلسە نەيلەردۇق.

بىسھەكشىرىن ئى [پ + ئە + پ] <بوت> قوغۇنىڭ بىر تۈرى. بۇ خىل قوغۇنىڭ پوستى تالالىق، ئېتى قېلىن، سۇلۇق ھەم ناھايىتى تاتلىق بولىدۇ.

بىشەم سۈپ [پ] ئىزا تارتمايدىغان، گەپ تەسىر قىلمايدىغان، گەپ ئۆتمەيدىغان، بەتخۇي؛ قىلىقسىز: بىشەم ئىيال. * يۇنۇس ئەسلىدىمۇ كالتە پەم، بىشەمرەك ئادەم ئىدى.

بىشەملىك ئى. ئىزا تارتماسلىق: ئۇ بىشەملىك قىلىپ ھەممىنى سەت قىلدى.

بىشۇ ئى. قوي، ئۆچكە تېرىسىدىن ئىشلەنگەن ئۆتۈك، مەسە قاتارلىق ئاياغ كىيىملىرىگە ئەستەر قىلىنىدىغان يۇپقا تېرە.

بىغەرەز سۈپ [پ + ئە] غەرەز ئۇقمايدىغان، غەرەز بىلمەيدىغان، ئۇششۇق: بىغەرەزدىن دوزاخ قېچىپتۇ (ماقال).

بىغەرەزلىك ئى. غەرەز ئۇقماس خاراكتېر، غەرەز ئۇقماس مىجەز، ئۇششۇقلۇق: سىز بۇنداق بىغەرەزلىك قىلمۇڭ.

بىغەم سۈپ [پ + ئە] غەمسىز: بىغەم ئادەم. * ئۇ بىغەم ئولتۇرۇپ تۆمۈر سىملارنى كېسىۋاتاتتى.

بىغەملىك ئى. غەمسىزلىك: ھۇرۇنلۇق، بىغەملىك، باشقىلارغا تايىنىۋېلىش ئادەم ئۇچۇن يامان ئىللەت.

بىغۇبار سۈپ [پ + ئە] يېزىت ← **غۇبارسىز**: بىلدىم ئەمدى، قەلبىڭلار ئىكەن سۇتتەك بىغۇبار. ۋەتەن ئىشقى، ئەل مېھرى، ئىكەن ئاڭا ھەمراھ ـ يار.

بىغۇبارلىق ئى. يېزىت. ساپلىق، پاكلىق، كىرسىزلىك: شېئىرىيەت ئىنسان روھىدىن ئىبارەت بۇ ئوربىتىدىن چىقىپ كەتكەن سېرى يۇمرانلىقىنى، بىغۇبارلىقىنى، ھالال ۋە خاسلىقىنى يوقاتتى.

بىقارار [پ + ئە] ① سۈپ. بىر خىل تۇرمايدىغان، تۇراقسىز، ئۆزگىرىشچان: ئۇ پۈتۈنلەي بىقارار بىر ھالەتتە ئىدى. ② رەۋ. بىر قارار، بىر پىكىرگە كېلەلمىگەن؛ قارارسىز، ئىككىلەنگەن: ئۇ تېخى بۇ ئىشتا بىقارار ئىدى. ③ رەۋ. كۆتۈپ تۇرالمايدىغان، ئىنتىزار، بىتاقەت: بۇ يىگىت مەلىكىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ دىدارىنى كۆرمەستىن ئاشىق بىقارار بولغانىكەن.

بىقارارلىق ئى. بىقارار ھالەت: قادىرنىڭ كۆڭلى بىقارارلىق بىلەن داۋالغۇپ تۇراتتى.

بىقىستاق «بىقسىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىقسىق سۈپ. پۇرىغان، بىقسىغان، سېسىغان: ئۇينىڭ ھاۋاسى نېمىدېگەن بىقسىق، دېرىزىنى ئېچىۋېتەيلى.

بىقسىماق پ. سېسىپ، ئېچىشقا باشلىماق، بەتبۇي پۇراق چىقارماق: ھاۋاغا چاڭ ـ توزان، بىقسىغان بۇس ئۆزلۈكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ.

بىقورۇچىلىق ئى. دىيال. كىشىگە قارام بولۇپ قېلىش، كىشىنىڭ قولىغا قاراپ قېلىش.

بىقۇۋۇل سۈپ. كۆچسىز، دەرمانسىز، نائىلاج: ...لېكىن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يۇرەك پارىسى بولغان قىزلىرىنى ئۆزى خالاپ خەقكە تۇتۇپ بېرىدىغان بىقۇۋۇل ناكەسكەرگە ئايلاندۇرۇپ قويغىنى يوق. بىچارە، بىقۇۋۇل ئۇ ماڭا موھتاج.

بىقۇۋۇەت سۈپ [پ + ئە] يېزىت ← **قۇۋۇەتسىز**: شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى ئاجىز، بىقۇۋۇەت ھېس قىلدى.

بىقىن ئى ① <ئانات> گەۋدىنىڭ قولتۇقتىن يانپاش سۆڭىكىگىچە بولغان ئوڭ ۋە سول يان تەرىپى: ئوڭ بىقىن. سول بىقىن. ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنىڭ يان قىسمى، يان تەرىپى: ئانا ئاپتوبۇس ئىشكىنىڭ بىقىندا سىقىلىپ تۇرۇۋاتاتتى.

بىقىنى چىقماق تويۇنماق، بۇخادىن چىقماق، مەززە قىلماق.

بىقىنداتماق «بىقىندىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىقىنداشماق «بىقىندىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بىر ـ بىرى بىلەن تۇتۇشۇپ، بىقىندىشىپ ئويناۋاتقان بالىلار بىزنى كۆرۈپ نېمە ئۈچۈندۇر جىم بولۇپ قالدى.

بىقىندىماق پ. بىقىنىغا ئۇرماق، نوقۇماق؛ دېۋىتماق: ئۇ ئاتىنى بىقىنداپ، يۇرۇشنى تېزلەتتى.

بىقىياس رەۋ [پ+ئە] قىياس قىلغۇسىز دەرىجىدە، تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز دەرىجىدە، ئىنتايىن، ناھايىتى: بۇ يەردە قەدىمكى جايلار، نەپىس سەنئەت مۇزېيلىرى، چېركاۋلار بىقىياس جىق ئىدى.

بىكار [پ] ① سۈپ. ئىشتىن خالىي، بوش، ئىشى يوق، ئىشسىز: بىر بىكار ئوننى بىكار قىپتۇ (ماقال). ② سۈپ. ئەھمىيەتسىز، پايدىسىز، كېرەكسىز: بۇ يەرلەرنى ئاغدۇرۇشقا تىراكتور دېگەن جانۋارلارنى باشقىسى بىكار ـ دە! ③ رەۋ. ئورۇنسىز، سەۋەبسىز: مەن ئەھۋالنى ھەقىقىي بىلگەندىن كېيىنلا ئۇنى بىكار ئەيىبلەگەنلىكىمنى بىلدىم. ④ سۈپ. ئىگىلەنمىگەن، بوش، قۇرۇق:

شۇنچە چوڭ، ئازادە زالدا بىكار ئورۇندۇق كۆرۈنمەيتتى. ⑤ رەۋ. ھەقسىز، پۇلسىز؛ ئەجىرسىز («ـ غا، ـ قا، ـ گە، ـ كە، ـ دىن، ـ تىن» قوشۇمچىلىرى ئۇلىنىپ كېلىپ): كىيىم بىكارغا كەلمەيدۇ، ئۇنى ئاسراپ، ئاياپ كىيىش كېرەك.

بىكارچى ئى. بىكار يۈرگۈچى؛ ئىشى يوق، بوش ئادەم: بىر كۈنى ئەپەندىم بازاردىكى بىكارچىلارنىڭ سۆھبىتىگە قېتىلىپ قاپتۇ.

بىكارچىلىق ئى. ئىشتىن خالىيلىق، ئىشسىزلىق، ئىشى يوقلۇق، ئىشتىن قولى بوشلۇق: سەلەي بولسا بىكارچىلىقتىن زېرىككەنىدى.

بىكاردىن ـ بىكار ھېچبىر ئاساسسىز، سەۋەبسىز، ئورۇنسىز: سىز نېمىشقا مېنى بىكاردىن ـ بىكار ئازابلايسىز؟

بىكارلاتماق «بىكارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىكارلاشماق «بىكارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

بىكارلانماق «بىكارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بىكارلىق ئى. بىكار بولۇش ھالىتى، ئىشسىزلىق، بىكارچىلىق: ئۇ مېنىڭ بىكارلىقىمنى بىلەتتى.

بىكارلىماق پ. بوشاتماق، نەرسە ـ كېرەكتىن خالىي قىلماق، قۇرۇقدىماق: ئەجدىھا سۈرەتلىك پىيالىڭنى نېمىگە بىكارلاپ قويدۇڭ؟

بىكامىل سۈپ [پ+ئە] كامىل ئەمەس، كامىل بولمىغان: ئۇلار ئۇ دۇنيالىقنىلا ئويلايدىغان، ئاخىرەتنىڭلا غېمىنى قىلىشىدىغان، ئىمانى بىكامىل تىرىك موردىلارغىلا ئايلىنىپ قېلىشقانىدى.

بىكۆكەم سۈپ. دىيال. قىلغان ئىشىنىڭ تايىنى يوق.

بىكېرەك سۈپ ← **كېرەكسىز**: شۇنچە نەرسىنى بىكېرەك قىلىۋەتكەن چوڭ دادىسىغا ئەركىنىڭ ئۆچلۈكى كەلدى.

بىكىشمەك پ. دىيال. پۈتۈشمەك، بىر دەكلىك ھاسىل قىلماق.

بىگانە سۈپ [پ] يېزىت ① يات، ناتونۇش: ـــ نېمە ئۈچۈن بۇنداق بىگانە كىشىنى ئۆيۈمگە يېقىن كەلتۈرۈسىلەر؟! ـــ دەپ توۋلاپتۇ ئايخان. ② مۇساپىر؛ غېرىب: يارنىڭ كويىدا مەن دىۋانە بولدۇم ئاقىۋەت، خەلق ئارىسىدىن چىقىپ بىگانە بولدۇم ئاقىۋەت. ③ ئايرىلغان، جۇدا بولغان: ئانار يۈزۈڭگە مەستانە بولدۇم، ئەقىل ـ ھوشۇمدىن بىگانە بولدۇم...

بىگانىلىك ئى. بىگانە بولۇش، بىگانە ھالەت.

بىگەن ئى. ياغاچچىلىقتا چوڭ ياغاچلارنى يونۇشقا ئىشلىتىلىدىغان چوڭ سايمان.

بىگۇمان سۈپ [پ] يېزىت. گۇمانسىز، ئىشەنچلىك: بىگۇمان ئالغانىدىم تاتلىق مېغىز، ئاردىدىن قالدى چىقىپ ئاچچىق مېغىز.

بىگۇناھ سۈپ [پ] ← **گۇناھسىز**: بىگۇناھ ئادەم.

بىگىز ئى. موزدۇزچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان، مېتالدىن يېڭىنىگە ئوخشاش ئۇچلۇق قىلىپ ياسالغان ياغاچ ساپلىق ئەسۋاب: بىگىز سانجىماق.

بىگىزتۇمشۇق ئى [بىگىز+تۇمشۇق] <زوئول>←**چىغچىغىر**.

بىگىتۇەن ئى [خەن] <ھەرب> ئارمىيە ئىچىدىكى بىر دەرىجىلىك تەشكىل. ئۇ بىرقانچە كورپۇس ياكى دىۋىزىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىگىسى ئى [خەن] كۇچ ـ قۇۋۋەت، ئىقتىدار، قابىلىيەت، كارامەت، ماھارەت، گۈمپا: بىگىسى بار كىشى.

بىگىلدىماق پ. دىيال. ۋىگىلدىماق.

بىگىلماق پ. دىيال. مەلۇم قىلماق: مېنىڭدە گۇناھ بولسا، ۋاڭ كوجاڭغا بىگىلاسۇن.

بىلەتمەك «بىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پىچاقنى بىلەتمەك.

بىلەر ـ بىلمەس ئېنىق بىلمىگەن ھالدا، ئېنىق بىلمەستىن تۇرۇپ، نائېنىق: بىلەر ـ بىلمەس گەپ قىلماق.

بىلەرمەن سۈپ ① ھەممە ئىشتىن خەۋەردار؛ كۆپىنى بىلىدىغان؛ بىلىملىك؛ ئۇستا: بىلەرمەن كىشى. ② ئۆزىنى بىلىملىك دەپ ھېسابلايدىغان؛ ھەممىنى بىلىدىغان قىلىپ كۆرسىتىدىغان: بۇرۇنقى زاماندا بىر ـ بىرىدىن «بىلەرمەن» ئەر ـ خوتۇن بولغانىكەن.

بىلەرمەنلىك ئى. ئۆزىنى بىلەرمەن ھېسابلاش: بىلەرمەنلىك قىلماق.

بىلەزۈك ئى [بىلەك + ئۈزۈك] بىلەككە سالىدىغان ھالقا شەكلىدىكى زىننەت بۇيۇمى: بىلەزۈك سالماق.

بىلەزۈكلۈك سۈپ ① بىلەزۈكى بار، بىلەزۈك تاقىغان، بىلەزۈك سالغان. ② بىلەزۈك ياساشقا تەييارلانغان ياكى بىلەزۈك ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان: بىر بىلەزۈكلۈك ئالتۇن.

بىلەشمەك «بىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئورمىچىلار ئورغاقلىرىنى بىلەشتى.

بىلەك ئى ① قولنىڭ بىغىشىدىن جەينەككىچە بولغان قىسمى: ئالتۇن بولسا كۆمۈش بولسا، سالسام بىلەككە، يىراقتىكى يارنىڭ ئوتى تەگدى يۈرەككە. ② قول: بىلىكى يوغان بىرنى يېگەر، بىلىمى يوغان مېگىنى (ماقال).

بىلەكلىك I سۈپ. بىلىكى بار؛ قوللۇق: ئۆزۈن پاچاق، يوغان بىلەكلىك بىر ئادەم قېشىمغا كەلدى.

بىلەكلىك II سۈپ. بىلەپ قويۇلغان، بىلەنگەن: بىلەكلىك پىچاق. بىلەكلىك ئورغاق.

بىلەن باغل ① ئىككى جۈملە ياكى جۈملە بۆلەكلىرىنى تەڭداش مۇناسىۋەتتە باغلاپ كېلىدۇ: مەن ئادىل بىلەن مۇختەرنى بازاردا ئۇچراتتىم. ② «ـ غان، ـ قان، ـ گەن، ـ كەن» بىلەن ئاخىرلاشقان سۈپەتداشتىن كېيىن كېلىپ، مەنە جەھەتتىن قارشى بولغان ئەگىشىمە جۈملە بىلەن باش جۈملىنى باغلاش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ: مەن بۇ شەھەرگە كەلمىگەن بىلەن باشقا جايلارغا بارغانمەن. ③ ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ۋاستىسىنى بىلدۇرىدۇ: قولى بىلەن ئېلىپ، پۇتى بىلەن بېرىپتۇ (ماقال). ④ ئابستراكت مەنىدىكى ئىسىملار بىلەن بىرىكىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ قانداق روھىي ھالەتتە ئورۇنلىنىشىنى بىلدۇرىدۇ: ئۇلار بىزنى خوشاللىق بىلەن قارشى ئالدى. ⑤ ۋاقىت مەنىسىدىكى سۆزلەر بىلەن كېلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ قاچان سادىر بولغانلىقىنى بىلدۇرىدۇ: ئۇلار قەشقەرگە تاڭ سەھەر بىلەن يېتىپ كەلگەنىدى. ⑥ ئورۇن، جاينى بىلدۇرىدىغان ئىسىملاردىن كېيىن كېلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ شۇ جاينى بويلاپ يۈنەلگەنلىكىنى بىلدۇرىدۇ: مەن بازار بىلەن كەلدىم. ⑦ «بىللە»، «بىرلىكتە» رەۋىشلىرى بىلەن كېلىپ، بىللىلىك ئۇقۇمىنى بىلدۇرىدۇ: ئاسىم ئۆزىنىڭ پارتىزان يىگىتلىرى بىلەن بىللە يېتىپ كەلدى. ⑧ ئىككى تەرەپ قاتنىشىش بىلەن بولىدىغان ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ قارشى تەرىپىنى بىلدۇرىدۇ: مەن تۇرسۇن بىلەن ئىككى سائەت پاراڭلاشتىم. ⑨ ئىش ـ

ھەرىكەتنىڭ ياكى ھالەتنىڭ، ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشىگە ئۆزىدىن ئالدىنقى سۆز ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن نەرسە سەۋەب، ئاساس بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: قان بىلەن كىرگەن خۇي جان بىلەن چىقار (ماقال). ⑩ رەۋىشداشلار بىلەن بىللە كېلىپ، مەلۇم بىر ئىش، ئۇي ـ پىكىرگە بىرلىپ كەتكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ خىيال بىلەن ئولتۇرۇپ، مېڭىڭ كىرگىنىمنى سەزمەي قالدى. ⑪ ۋاقىت، پەيت مۇناسىۋىتىنى بىلدۈرىدىغان ئەگەشمە جۈملىلەردە ئىسىمداشتىن كېيىن كېلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ باش جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىشتىن بۇرۇن بېجىرىلگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: باش ئەتىياز كېلىشى بىلەن مەن سەرسان بولۇپ كېتىپ قالدىم.

بىلەتمەك «بىلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىلەشمەك «بىلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئورمىچىلار ئورغاقلىرىنى بىلەشتى.

بىلەنمەك «بىلمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پىچاق بىلەندى.

بىلەي ئى. تېغىلىق سايمانلارنى بىلەپ ئېتىتكىلىتىش، پارقىرىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر تۈرلۈك تاش.

بىلجىرلاتماق «بىلجىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىلجىرلاشماق «بىلجىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بىلجىرلىماق پ. ئاساسسىز، بولمىغۇر گەپ قىلماق؛ ئاغزىغا كەلگەنىنى سۆزلىمەك؛ ئالجىماق؛ جۆيلۈمەك: ئۇ بولار ـ بولماس بىلجىرلاپ ئىشنى بۇزدى.

بىلدۇرمەك ① «بىلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ توپ ـ زەمبىرەكلەرنى قاندەك ئىشلىتىشنى خەلق ئەسكەرلىرىگە بىلدۇردى. ② ئىپادىلىمەك: مەسچىت دېگەن سۆز ئەرەبچە «سەجدە قىلىدىغان جاي» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ③ ئىزھار قىلماق، ئېيتماق: مەشەككۇر بىلدۇرمەك. ئىپادە بىلدۇرمەك. ④ كۆرسەتمەك: قارشىلىق بىلدۇرمەك.

بىلدۇرۇشمەك «بىلدۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەزالار ئۆنى قەتئىي ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇشتى.

بىلدۇرۇلمەك «بىلدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بىللاھىئەزىم تىر [ئە] ئۇلۇغ خۇدا ھەققى، ئۇلۇغ ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى: ـــ بىللاھىئەزىم، ھازىر نەق پۇلۇم يوق، ـــ دېدى تۇرسۇن.

بىللە رەۋ «بىرگە، بىرلىكتە» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۇرىدۇ: بىللە بارماق. بىللە ماڭماق.

بىللۇر ئى [ئە] رەڭسىز ھەم سۈزۈك ھالەتتىكى كۇۋارتىس. ئۇ قىممەت باھالىق بىر خىل رودا.

بىللىلەشمەك پ. بىرگە بولماق، بىرلەشمەك، ئۇيۇشماق، ئۆملەشمەك: ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە كىشىلەر بىللىلىشىپ ئىشلەشكە مەجبۇر ئىدى.

بىللىلىك ئى. بىللە بولۇش، بىرگە يۈرۈش؛ بىللە يۈرگەن، تۇرغان ھالەت، ئەھۋال: سەن دېمىسەڭمۇ ھەممە كىشى ئۇلارنىڭ بىللىلىكىنى بىلدۇ.

بىلمەسلىك ئى. بىلمىگەن، چۈشەنمىگەن ھالەت، ئۇقماسلىق، ماھىيىتىنى ئىگىلىيەلمەي قېلىش: بىلمەسلىك ئەيىب ئەمەس، ئۆگەنمەسلىك ئەيىب (ماقال).

بىلمەك پ ① بىرەر ساھەدە مەلۇماتقا، بىلىمگە ئىگە بولماق: خەت بىلمەك. * كۆپ ئوقۇغان كۆپ بىلەر (ماقال). ② خەۋەردار بولماق، ۋاقىپ بولماق، خەۋەر تاپماق: قادىر ئاخىر ھەممىنى بىلدى. ③ ئەسلىي ماھىيىتىنى چۈشەنمەك، ئۇقماق، پەرق قىلماق، ئاجراتماق: قازان ئالساڭ چېكىپ ئال، خوتۇن ئالساڭ بىلىپ ئال (ماقال). ④ تونۇماق، تونۇش بولماق: بىلگەن يولۇڭنى ئاتاڭغا بەرمە (ماقال). ⑤ ھېس قىلماق، سەزمەك: قولۇمنىڭ ئاغرىۋاتقانلىقىنى ئەمدى بىلدىم. ⑥ قەدىرگە يەتمەك، قەدىرلىمەك: ئۆزىنى بىلمىگەن خەقنى بىلمەس (ماقال). ⑦ ھېسابلىماق، سانىماق، چاغلىماق ... دەپ ھېسابلىماق، ... دەپ تونۇماق: غەنىيمەت بىلمەك. * ئۆزۈڭنى ئەر بىلسەڭ، ئۆزگىنى شىر بىل (ماقال).

بىلىپ ـ بىلمەي گاھىدا بىلىپ، گاھىدا بىلمەي؛ ئەھۋال ئېنىق بولماي تۇرۇپ: ھازىر ھەممىمىز بىلىپ ـ بىلمەي قىلغان يامان ئىشلىرىمىزغا توۋا قىلدۇق.

بىلىشمەك ① «بىلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئەكبەر بىلەن گەپ تالىشىپ نەپ ئالالمايدىغانلىقىنى بىلىشەتتى. ② تونۇشماق، تونۇش ـ بىلىش بولماق: بىز بىر ـ بىرىمىزنى ياخشى بىلىشىمىز.

بىلىم ئى ① كىشىلەرنىڭ ئەمەلىيەت جەريانىدا ئېرىشكەن بىلىشى ۋە تەجرىبىنىڭ مەھسۇلى ياكى مۇئەييەن ساھەگە ئائىت بولغان مەلۇماتلار يىغىندىسى: بىلىم ـــ ئەقىلنىڭ چىرىغى (ماقال). ② مەدەنىيەت سەۋىيەسىنىڭ دەرىجىسى، مەلۇمات: ئۇنىڭ بىلىمى يۇقىرى.

بىلىمەك پ. تېغىلىق سايمانلارنىڭ تېغىنى بىلەي تاش ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ يۈزىگە سۈركىمەك، ئېتىتكىلەتمەك: پىچاق بىلىمەك. ئۇستىرا بىلىمەك.

بىلىمچان سۈپ. بىلىمى بار، بىلىملىك: بىلىمچان ئادەم. * ھەممىسى بىلىمچان بولۇپ كەتتى.

بىلىمچانلىق ئى. ئۆزىنى بىلىمچان دەپ ھېسابلاش: ۋاي ـ ۋۇي بىلىمچانلىقىڭنى سېنىڭ!

بىلىمدار ئى. بىلىملىك، بىلىمى بار كىشى: ـــ سەن بىلىمدار ئىكەنسەن، ئېيتىپ باققىنا، يېتىم نەچچە، غېرىب نەچچە؟ ـــ دەپ سوراپتۇ قاراۋۇل.

بىلىمدان ئى. مول بىلىمگە، يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغان؛ ئۇقۇمۇشلۇق، بىلىملىك؛ مەلۇماتلىق ئادەم: ـــ ئېپەندىم، سىزنى ناھايىتى موللا، بىلىمدان دەپ ئاڭلىدىم. ئېيتىپ بېقىڭا، قاچان قىيامەت بولىدۇ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ باي.

بىلىمدانلىق ئى. يۇقىرى بىلىمگە ئىگە بولۇش.

بىلىمسىز سۈپ. بىلىمى يوق، بىلىم سەۋىيەگە ئىگە ئەمەس؛ نادان: بىلىملىك ئاسمانغا چىقىپتۇ، بىلىمسىز ساماندا يېتىپتۇ (ماقال).

بىلىمسىزلىك ئى. بىلىمى، مەلۇماتى يوقلۇق، نادانلىق: بىلىمسىزلىك ئەقىل ـ پاراسەتنى ئۇرۇقسىز قالدۇرۇپ جۇدىتىۋېتىدۇ.

بىلىملىك سۈپ. ① بىلىمى بار، بىلىمى بولغان، بىلىمگە ئىگە. ② بىلىمى كۆپ، بىلىمى مول، بىلىمى چوڭقۇر: بىلىملىك زىيالىي.

بىلىملىكلىك ئى. بىلىمگە ئىگە بولغانلىق، بىلىمگە ئىگە بولغان ھالەت، ئالاھىدىلىك.

بىلىنەر سۈپ. بىلىنىدىغان، بىلىنگۈدەك دەرىجىدە، بىلگۈدەك، ھېس قىلغىلى بولغۇدەك: دوستلۇق سىناقتا بىلىنەر (ماقال).

بىلىنەر ـ بىلىنمەس سۈل ـ پەل ياكى ئانچىكى بىلىنىدىغان، دېيەرلىك سېزىلمەيدىغان، ئانچە بىلىنمەيدىغان: ئۇنىڭ سەرەڭگە تۇتقان قولى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەيتتى.

بىلىنەرلىك سۈپ. بىلىنىدىغان، سېزىلىدىغان؛ پەرق ئەتكىلى بولىدىغان، پەرقلىق: شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ھاۋا بىلىنەرلىك سوۋۇدى.

بىلىنداڑ ئى [ر<پ] <ھەرپ> ئۇرۇش مەيدانلىرىدا يەرنى قېزىپ تەييارلىغان ھەربىي ئىستېھكام ياكى گازارما.

بىلىنمەك ① «بىلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكى ئەمدى بىلىندى. ② «بىلمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بوۋاينىڭ سابىرىنىڭ كۆزلىرى غەزەپتىن يېنىۋاتقاندەك، قاپاق ـ لىرى لىپ ـ لىپ قىلىپ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك بىلىندى. ③ سېزىلـ ـمەك، ھېس قىلىنماق: ئالتۇن ئوتتا، ئادەم مېھنەتتە بىلىنەر (ماقال).

بىلىۋېرىدىن ئى [ر<لات] <بېيول> ئۆت سۈيۇقلۇقى تەركىبىدىكى بىر خىل پېگمېنت يەنى بىلىرۇبىننىڭ ئوكسىدلىنىشىدىن كېيىنكى ھاسىلات. قۇشلارنىڭ ئۆت پېگمېنتى بىلىۋېرىدىنى ئاساس قىلىدۇ، ئادەمنىڭ ئۆت سۈيۇقلۇقى تەركىبىدە ئۇ ناھايىتى ئاز مىقداردا بولىدۇ.

بىلىيارت ئى [ر<فىران] <تەن> ① مەخسۇس ياسالغان ئوستەلدە شارلارنى مەخسۇس تاياق بىلەن ئۇرۇپ ئوستەلنىڭ يېنى ۋە بۇرجەكلىرىدىكى توشۇكچىگە چۈشۈرۈش ئويۇنى: بىلىيارت ئوينىماق. ② شۇ ئويۇننىڭ ئوستەل ۋە تاياق ـ شارچىلىرى.

بىلىيارتچى ئى. بىلىيارت ئوينىغۇچى ئادەم، بىلىيارت ئويناش ماھىرى: خىسلەتلىك ئۆسمۇر، بىلىيارتچى تۇرسۇنجان ئۇرۇمچىدە ماھارەت كۆرسەتتى.

بىمار سۈپ [پ] بىرەر كېسەللىك بىلەن ئاغرىغان، كېسەل، ئاغرىق: بىمار ئادەم.

بىمارلىق ئى. كېسەللىك.

بىماس سۈپ [پ + ئە] يېزىت. ماس ئەمەس، ماس بولمىغان.

بىماسلىق ئى. ماس ئەمەسلىك، ماس بولماسلىق، ماس كەلمەسلىك: ماغارىپ ھوقۇقىنى قولىدا تۇتقۇچىلارنىڭ مۇددىئالىرى بىلەن خەلقنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرى ئوتتۇرىسىدا كۆرۈلىدىغان بىماسلىق تەرىبىيە ئىشلىرىنى تۈيۈق يوللارغا باشلاپ مېڭىشىنى زىيانلىق دەپ قارايمىز.

بىمالال رەۋ [پ + ئە] ① ئوڭايسىزلىق ھېس قىلماي، تارتىنماي، ئەركىن، بەھۇزۇر: بىمالال سۆزلەشمەك. ② خاتىر ـ جەم: مۇھەممەت دوختۇر بولسا نېمىدېگەن ياخشى ـ ھە؟ بىمالال كېسەل كۆرسىتىپ داۋالىنىدىغان بولدۇق. ③ توسقۇنسىز، قارشىلىقسىز؛ قىينالماي، ئاسان: پاتمىخان خەنزۇچە ماتېرىياللاردىن بىمالال پايدـ ـلىنالايتتى. ④ كەملىك قىلماي، تولۇق: بۇ بىر باك ماي ئاپتوموبـ ـىلنىمز خوتەنگە بارغۇچە بىمالال يېتىدۇ.

بىمالاللىق ئى. بەھۇزۇر، خاتىرجەم، تولۇق ئازادە بولغان ھالەت، خاتىرجەملىك، كەڭتاشالىق.

بىمەزە سۈپ [پ + ئە] ① مەززىسىز. ② تەمسىز، لەززەتـ ـسىز: بىمەزە قوغۇن. ③ قاملاشمىغان، مەنىسىز: شۇنداق بولسـ ـمۇ، سىزگە ئېيتىپ قويايكى، بۇ كېچە بىمەزە، كۆڭۈلسىز ئۆتىدۇ. چۈنكى قىزىقچى دوستلارنىڭ يېرىمى بارمايدۇ.

بىمەزىلىك ئى. مەززىسىزلىك.

بىمەزگىل رەۋ. مەزگىلى، ۋاقتى كەلمەستىن، ۋاقىتسىز: تازا بىمەزگىل ۋاقىتتا كېلىپ قاپتۇ، سەل كېچىكىپ كېلىدىغان ئىش ئىكەن.

بىمەسەل سۈپ [پ + ئە] ① ھېكمەتلى يوق سۆز؛ مەنىسىز، تېتىقسىز: ئېزى ھەسەل، تولىسى بىمەسەل (ماقال). ② بىزەڭ، قىلىقى خەقنىڭ كۆزىگە سىغمايدىغان، مۇۋاپىق كەلمەيدىغان: بولمىسام بىشەرمى، بىنەپ، بىمەسەل.

بىمەسلىھەت رەۋ [پ+ئە] مەسلىھەت سورىماي، مەسلىھەت سورىماي تۇرۇپ، مەسلىھەت سورىماستىن، مەسلىھەتلەشمەي، مەسلىھەت بىلەن، كېشىنىڭ مەسلىھەتىنى ئالماي: نىياز بىمەسلىھەت ئىش قىلمايدىغاندەك، سىزغان سىزىقتىن چىقمايدىغاندەك كۆرۈنەتتى.

بىمەنە سۈپ [پ + ئە] ① مەنىسىز: بىمەنە سۆز. بىمەنە ئىبارە. ② كۆچمە. قۇرۇق سەپسەتىدىن ئىبارەت بولغان، تېتىقسىز، بولمىغۇر، ئورۇنسىز: بىمەنە گەپ. ③ ئەقىلغا سىغمايدىغان، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئەمەس؛ ئاساسسىز: ئادەملەر ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن ئاڭلىغان بىمەنە خەۋەرلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرەتتى. ④ ئىنسانغا مۇناسىپ بولمىغان، ئەخلاقسىز، ئەرزىمەس، بولمىغۇر، يارىماس: بىمەنە قىلىق. بىمەنە ئىش. ⑤ لەززىتى يوق، لەززەتسىز: ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا كېچە ـ كۈندۈز بىر خىل تۇرىدىغان، زېرىكەرلىك، بىمەنە تۇرمۇش مەنزىرىسى ئېچىلدى.

بىمەنىلەشتۈرمەك «بىمەنىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىمەنىلەشتۈرۈلمەك «بىمەنىلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بىمەنىلەشمەك پ. بىمەنە بولماق، بىمەنە ھالەتكە كەلمەك، لاۋزىلاشماق: ئۇلار بۇ ئىشتا تولىمۇ بىمەنىلەشتى.

بىمەنىلىك ئى. بىمەنىلىشىش، مەنىسىزلىك: بۇ ئىشقا نىسبەتەن باشقىچە كۆزقاراشتا بولۇش ھەقىقەتەنمۇ بىمەنىلىك.

بىمەھەل رەۋ [پ + ئە] ① ۋاقتى كەلمەستىن، ۋاقىتسىز؛ بالدۇر: ئىشكىنىڭ بىمەھەل چېكىلىشى شەمەرنىڭ چۈشلۈك ئۇيقۇسىنى بۆزۈۋەتتى. ② تاسادىپىي، ئويلىمىغان يەردىن: ئۇ ئۆز سىرىنى بىمەھەل ئېيتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئۆزى ئەيىبلىمەكتە.

بىمىننەت سۈپ [پ + ئە] مىننەت قىلماي، مىننەتسىز؛ مىننەتدارلىق تەلەپ قىلماي: بۇنىڭغا مەن بىمىننەت رازى، لېكىن ھالا بۇگۈنگىچە سەن مېنىڭ ئانىلىق نەسىھەتلىرىمنى بىر پۇلغا ئالمىدىڭ.

بىنا (بىناسى) [ئە] ① ئى. بىرقانچە بۆلمە ياكى كۆپ قەۋەتلەردىن تەركىب تاپقان چوڭ ئۆي؛ ئىمارەت: كۆپ قەۋەتلىك بىنا. ② سۈپ. كۆچمە. بەرپا، پەيدا، مەۋجۇت: بىنا بولماق. بىنا قىلماق.

بىنائەن تىر [ئە] يۆنىلىش كېلىش بىلەن تۇرلەنگەن ئىسىملارنىڭ كەينىگە ياندىشىپ كېلىپ، «بويىچە»، «ئاساسەن» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: بۇ ۋاينىڭ ئىلتىماسىغا بىنائەن، كېلىن نان ـ چاي تەييارلىدى.

بىناكار ئى [ئە] بىنا، ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى سېلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى، مەخسۇس قۇرۇلۇش ئۇستىسى.

بىناكارلىق ئى. بىنا، ئۆي ـ ئىمارەت ۋە شۇ قاتارلىق قۇرۇلۇشلارنى سېلىش ئىشى، كەسپى.

بىناماز سۈپ [پ] ناماز ئۆتىمەيدىغان، ناماز ئوقۇشقا ئادەتلەنمىگەن: بىناماز ئادەم. // ـــ ھەي، بىنامازلا بۇندىن كېيىن نامازغا كەلمەسەڭ، يېزىدىن كۆچۈپ كەت!ـــ دەپتۇ ئىمام ئەپەندىمىگە.

بنامازلىق ئى. نامـاز ئوقۇماسلىق ۋە شۇنداق ئادەت: ئەپەندىم بىنامازلىق بىلەن ئەيىبلىنىپ، سوراققا تارتىلىپتۇ.

بىناھايەت سۈپ [پ + ئە] يېزىت. ئاخىرى، چېكى يوق؛ چەكسىز: ئۇ: ــ قەدىرلىك ئاچا، غايەت شاد ۋە بىناھايەت مىننەتدار ـ مەن، ــ دېدى ۋە يېنىمغا كېلىپ ئولتۇردى.

بناۋا سۈپ [پ] يېزىت ① كۆيلىمەيدىغان، ناخشا ئېيتمايدىغان: ھەمىشە مەن ناۋا قىلسام، يەنە «سەن بىناۋا» دەرلەر. ② بىچارە؛ بەختسىز؛ نائۇمىد: نېچۈك قىسمەتكى بۇ دوستلار، ئەجەب بەختى قارا بولدۇم، تۇغۇلغان ئۆز دىيارىمدا مۇساپىر، بىناۋا بولدۇم.

بىناۋالىق ئى ① كۆيلىمەسلىك. ② بىچارىلىك؛ بەختسىزلىك؛ نائۇمىدلىك.

بىنەپ سۈپ [پ + ئە] نەپسىز، پايدىسىز: كىلىتسىز قۇلۇپ ئەمەس شېئىر ئاچقىلى بولمايدىغان، ھەم ئەمەس سىرلىق تېپىشماق تاپقىلى بولمايدىغان. گەر ئاشۇنداق بولسا ئۇ تەك ئىچى بوش لاي توپ بىلەن، نېمە ھەددىڭ ئۇ بىنەپنى ئەلگە سوۋغام دەيدىغان.

بىنەپتە ئى. بازار كۈنىدىن باشقا كۈن، دەم ئېلىش كۈنىدىن باشقا كۈن.

بىنەپشە [پ] ① ئى <بوت> بىنەپشە ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، ساماندا غوللۇق ئۆسۈملۈك. بىنەپشىگۈل. ② سۈپ. رەڭگى بىنەپشىگە ئوخشايدىغان، بىنەپشە رەڭگىدىكى، سۈس سۆسۈن: بىنەپشە بىللۇر. بىنەپشە پىروكسىن.

بىنەپشگۈل ئى [بىنەپشە + گۈل] ← **بىنەپشە.**

بىنەپشىلىك سۈپ. بىنەپشە گۈلى تېرىلغان، بىنەپشە گۈلى ئۆستۈرۈلگەن: قاباۋ پەلەكنىڭ دەردىدە يۇرىكىمدە داغلار قالدى، بۇلبۇلنى ئايرىدى گۈلدىن بىنەپشىلىك باغلار قالدى.

بىنەزەر [پ + ئە] ① سۈپ. نەزەرگە ئالغۇسىز، نەزەر سالغۇسىز، ئەرزىمەس: ئادەم مەيلى ئالىيجاناب، ئۇلۇغ بولسۇن ياكى يارىماس بىنەزەر بولسۇن، ھامان بىركۈنى قارا توپىغا كۆمۈلۈپ كېتىدىكەن. ② رەۋ. نەزەر سالماستىن، پەرۋاسىز: ھېلىقى كىشى گىدىيىپ، بىنەزەر ئۆتۈپ كەتتى.

بىنەم [پ] ① سۈپ. پەقەت يامغۇرنىڭ يارىدىمگە يۆلىنىپ تېرىلىدىغان: بىنەم يەر. ② ئى. پەقەت يامغۇرنىڭ يارىدىمگە يۆلىنىپ تېرىلىدىغان يەر: بولسا سۇلۇق، بولمىسا بىنەم (ماقال).

بىنەمچى ئى. بىنەم تېرىيدىغان كىشى؛ دېھقان: ئۇلارنى بىنەمچىلەر ئېلىپ كېتەتتى.

بىنەملىك ئى. بىنەم قىلىپ تېرىلغان يەر، بىنەم يەر: يېزىنىڭ ئوڭ تەرىپى بىنەملىكلەر بىلەن ئورالغان.

بىنت ئى [ر] ئوستىگە چاپلىشىدىغان كاۋچۇك سۇرۇلگەن، جاراھەت تاڭىدىغان رەخت.

بىنتلاتماق «بىنتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىنتلاشماق «بىنتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

بىنتلانماق «بىنتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بىنتلىماق پ. بىنت بىلەن ئوراپ تاڭماق، باغلىماق: چاچنى بىنتلىماق.

بىنومۇس سۈپ [پ ←] **نومۇسسىز:** بىنومۇس ئادەم.

بىنومۇسلۇق ئى. نومۇسسىزلىق.

بىنۇقسان سۈپ [پ + ئە] يېزىت ← **نۇقسانسىز:** بىنۇقسان كىشى بولماس.

بىنىپسىپ سۈپ [پ + ئە] يېزىت. تېگىشلىك نېسىۋىسىدىن، ھەققىدىن مەھرۇم قالغان؛ بەھرىمەن بولالمىغان: بىنىپسىپ بولماق.

بىھاجەت سۈپ [پ + ئە] يېزىت ← **ھاجەتسىز.**

بىھايا سۈپ [پ + ئە] ← **ھاياسىز:** ئەخلاقسىز كىشىدە يۇقتۇر پەزىلەت، ئۇنداقلار بەئەينى يەردىكى ئەخلەت، سەنمۇ شۇ ئەخلەتكە قالىسەن ئوخشاپ، بىھايا ئادەمدىن ئالمىساق ئىبرەت.

بىھايالىق ئى. ھاياسىزلىق.

بىھوش سۈپ [پ] ھوشىدىن كەتكەن، ھوشسىز: بىھوش بولماق. بىھوش بالا.

بىھوشانە رەۋ [پ] بىھوشلاردا بولىدىغان خاسلىق بىلەن، بىھوشلارغا خاس بولغان روھىي كەيپىيات بىلەن، ھوشسىزلارچە: چوڭ ـ كىچىك سورۇنلاردىن نېسىۋىمىزنى ئالالمايۋاتقان مۇشۇنداق سولغۇن دەۋردە بارلىق پەخرىمىز ۋە بىھوشانە شادلىق خۇمارىمىزنى ئاتا ـ بوۋىمىزدىن قالغان ئاشۇ خەزىنىدىن تاپىدىغان بولدۇق.

بىھوشلاندۇرماق «بىھوشلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىھوشلانماق پ. بىھوش ھالەتكە كېلىپ قالماق؛ ھوشىنى، سېزىمىنى يوقىتىپ قويماق: يېرىم بىھوشلانغان كېسەل يىگىت بىئارام بولاتتى.

بىھوشلۇق ئى. ھوشسىزلىق: ئۇلار مەدەنىيەت مەركىزى ئەس بىھوشلۇقىدا قالغان شەرقتىن ئەقلىيلىققا كۆچۈۋاتقان غەربكە كۆچتى.

بىھۇدە سۈپ [پ] ① پايدىسىز، مەنپەئەتسىز، بىكار: مەن بىھۇدە زايە بولغان ئاشۇ ئون يىلغا ئېچىنمەن. ② ئورۇنسىز، ناھەق: ئۇ ئۆزىنىڭ بىھۇدە ئۆلۈپ كېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەپتۇ. ③ مەززىسىز، كېلىشمىگەن، ئاساسسىز، بولمىغۇر: ئالىم بىھۇدە گەپلەرنى كۆپ قىلىپ كەتتى.

بىھۇدىلىك ئى. بىھۇدە ئىش ـ ھەرىكەت.

بىھۇرمەت سۈپ [پ + ئە] ھۆرمىتى يوق، كىشىنى ھۆرمەتلىمەيدىغان، ھۆرمەتلەشنى بىلمەيدىغان؛ ھۆرمەتسىز: ــ ھەي، بىھۇرمەت، ئەدەپسىز، سېنىڭ ئېشەكتىن پەرقىڭ قانچىلىك زادى؟ ــ دەپتۇ باي ئەپەندىمگە زەردە بىلەن ژارقىراپ.

بىھۇرمەتلىك ئى. ھۆرمەتسىزلىك: باسىت نۇرغا: ــ ھاي، نائىنساپ تارت تىلىڭنى، بىھۇرمەتلىك قىلما، ــ دېدى بوۋاي ژارقىراپ تۇرۇپ.

بىھىساب سۈپ [پ + ئە] ← **ھېسابسىز:** ئاسماندىكى بىھىساب يۇلتۇزلار 14 كۈنلۈك تولۇنئاي ۋە يوللارغا ئورنىتىلغان ئېلېكتر لامپىلىرى يېرا كېچىسىنى ئالتۇن نۇرغا پۈركىگەندى.

بىئۇچۇر سۈپ. دىيال. ئۇچۇرسىز، خەۋەرسىز، بەخەۋەر.

بىۋاپا سۈپ [پ + ئە] ۋاپاسىز: بىۋاپا يار.

بىۋاپالىق ئى. ۋاپاسىزلىق.

بىۋاقىت رەۋ [پ + ئە] بەلگىلەنگەن ۋاقىتتىن ئىلگىرى، ۋاقتى ـ سائىتى كەلمەستىن، ۋاقىتسىز: ئۇ بىز بىلەن بىۋاقىت مەڭگۈگە خوشلاشتى.

بىۋاستە رەۋ [پ + ئە] ① توغرىدىن ـ توغرا؛ ۋاستىسىز: مەن ئۇنىڭ ئۆزى بىلەن بىۋاستە كۆرۈشۈپ ئەھۋالىنى ئېيتتىم. ② توپتوغرا، ئۇنتۇر، ئۇدۇل: بۇيول بىۋاستە يېڭىيەر يېزىسىغا بارىدۇ.

بىۋاستىلەشمەك پ. بىۋاستە بولىدىغان ھالەتكە ئۆتمەك، ۋاستە قوللىنىلمايدىغان ياكى ۋاستىسىز بولىدىغان ھالەتكە ئۆتمەك، بىۋاستە ئىشقا ئاشۇرىدىغان بولماق: تېلېۋىزور ئىنسانلارنى بەلگە سۈرەت مەدەنىيىتى دەۋرىگە باشلاپ كىردى. ئىنسانلارنىڭ ئۇچۇر ئىگىلىشى تېخىمۇ بىۋاستىلەشتى.

بىۋاك سۈپ [پ] گەپكە كىرمەيدىغان، ھېيىقمايدىغان، كەپسىز: ئاتا ـ ئانىسىنى جېنىدىن جاق تويدۇرغان بىۋاك، كەپسىز بالىمۇ ئايشەم مۇئەللىمنىڭ قولىدا يىكتەك توزلىپ، ئەقىللىق، ئەدەپلىك بولۇپ ئۆزگىرىدۇ.

بىۋاكلاشتۇرماق «بىۋاكلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي

دەرىجىسى.

بۈۋاكلاشماق پ. گەپكە كىرمەيدىغان، ھېيىقمايدىغان بولۇپ كەتمەك، كەپسىزلەشمەك: بۇ بالا بارغانچە ئاينىپ، بۈۋاكلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

بۈۋەتەن سۈپ [پ + ئە] يېزىت ① ۋەتەنسى، يۇرتى يوق؛ ئۆز جايىدىن ئايرىلغان؛ ۋەتەنسىز: بۈۋەتەن ئاققۇن. ② ئۆي ـ جايسىز، باشپاناھسىز: سەمەت ئۇچ يىل قېچىپ يۈرۈپ بالىلىرىنى بۈۋەتەن قىلدى.

بۈختيار سۈپ [پ + ئە] ئىختىيارغا باغلىق بولمىغان، ئىختىيارسىز: بۈختيار ھالدا. * بۈختيار كېلىپ قالماق.

بۈيتبار سۈپ [پ + ئە] يېزىت. ئېتىبارى يوق، ئېتىبارى بولمىغان، ئېتىبارسىز.

بۈناۋەت سۈپ [پ+ئە] ئىناۋىتى يوق، ئىناۋىتى بولمىغان، ئىناۋەتكە ئېلىنمىغان: // بولدى بۇگۈن بىزگە يولباش بۈناۋەتلەر كېلىپ، مەسچىتلەرگە بولدى ئىمام بىتاھارەتلەر كېلىپ.

بىيە ئى. بالىسى بار بايتال.

بىيەھ ئۇن. دىكان. كەپتەرنى چاقىرىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئۇندەش سۆزى.

بىيەھ ـ بىيەھ «بىيەھ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

بىيلەن سۈپ، دىيال. ھۇرۇن، يالقاۋ، ئېرىنچەك، ئېزىلەڭگۇ، تەييارتاپ.

بىيوئاسترونومىيە ئى [ر] <بىيول> ئالەم قاتنىشىدىكى بىئولوگىيەلىك، مېدىتسىنالىق مەسىلىلەر ۋە ھەرىكەت مەسىلىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان تارماق پەن.

بىيوپگمېنت ئى [ر] <بىيول> تەبىئەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئۆسۈملۈك ياكى ھايۋانلارنىڭ ھەرقانداق بىر پىگمېنتى.

بىيوتىن ئى [ر] <بىيول> ۋىتامىن «B» گۇرۇپپىسىغا تەۋە بىرىكمە ئىچىدە بولىدىغان رەڭسىز ۋە كىرىستال ھالەتتىكى بىر خىل ۋىتامىن.

بىيوخىمىيە ئى [ر<گىرىك] جانلىقلارنى خىمىيەنىڭ نەزەرىيە ۋە ئۇسۇللىرى ئارقىلىق تەتقىق قىلىدىغان ئارىلىق پەن.

بىيوخىمىيەلىك سۈپ. بىيوخىمىيەگە ئائىت، بىئوخىمىيەگە تەۋە، شۇنى ئاساس قىلغان ياكى بىيوخىمىيە ئاساسىدىكى.

بىيوسفېرا ئى [ر] <گېيول> يەر شارىنىڭ جانلىقلار تارقالغان بەلبېغى. ئۇ ئاتموسفېرا قەۋىتىنىڭ تۆۋەن قىسمى، گىدروسفېرا، تۇپراق ۋە چۆكمىلىرىدىن تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر كېلىدىغان لىتوسفېرا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىيوفىزىكا ئى [ر<گىرىك] <بىيول> فىزىكىلىق پرىنسىپ ۋە ئۇسۇللار ئارقىلىق جانلىق ئورگانىزملارنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئۇلارنىڭ ھاياتلىق پائالىيىتى جەريانىدىكى مېخانىكىسىنى تەتقىق قىلىدىغان ئارىلىق پەن.

بىيوفىزىكلىق سۈپ. بىيوفىزىكا قائىدىلىرىگە ئاساسلانغان ياكى بىيوفىزىكىغا ئائىت، بىيوفىزىكىغا خاس: بىيوفىزىكلىق ھادىسە.

بىيوكىلىماتولوگىيە ئى [ر] <بىيول> تەبىئىي مۇھىتتىكى ھاۋا كىلىماتىنىڭ ئورگانىزملارغا بولغان رولىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

بىيوگراف ئى [ر<گىرىك] بىيوگرافىيە يەنى تەرجىمھال يازغۇچى، بىيوگرافىيەلىك ئەسەرلەرنى يازىدىغان يازغۇچى.

بىيوگرافىيە ئى [ر<گىرىك] بىرەر كىشىنىڭ ھايات يولى ۋە ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى؛ تەرجىمھال.

بىيوگرافىيەلىك سۈپ. بىيوگرافىيەگە ئائىت، تارىخىي: بىيوگرافىيەلىك رومان.

بىيوگېنېتىكا ئى [ر] جانلىقلار (ئادەم، ھايۋانات ۋە تۇرلۈك ئۆسۈملۈكلەر) نىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانى ۋە گېنىنى مەخسۇس تەتقىق قىلىدىغان ھەم بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئەلا سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ئىلىم.

بىيولوگ ئى [ر] بىيولوگىيە ئالىمى، بىيولوگىيە مۇتەخەسسىسى.

بىيولوگىيە ئى [ر] جانلىقلارنىڭ تۈزۈلۈشى، خىزمىتى، پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئۇ زويولوگىيە، بوتانىكا، مىكروبىيولوگىيە، پالېيونتولوگىيە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىيولوگىيەلىك سۈپ. بىيولوگىيەگە تەئەللۇق، بىيولوگىيەگە ئائىت: بىيولوگىيەلىك تەكشۈرۈش: بىيولوگىيەلىك بۇلغىنىش. * زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ زىيىنىنى ئازايتىش ئۈچۈن بىيولوگىيەلىك يوقىتىش چارىلىرىنى قوللىنىش كېرەك.

بىيومېتېئورولوگىيە ئى [ر<گىرىك] <بىيول> جانلىقلار بىلەن ھاۋا كىلىماتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

بىيومېتىر ئى [ر] <بىيول> نەپەسلىنىش رولى جەھەتتىكى مۆلچەر ئارقىلىق ئۆمۇر چېكىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

بىيوئىستاتىستىكا ئى [ر] <بىيول> ماتېماتىكىلىق ۋە فىزىكىلىق ستاتىستىكا قائىدىلىرى ئارقىلىق بىيولوگىيە ئىلمىدىكى سان ئۆزگىرىشلىرىنى ئانالىز قىلىدىغان ۋە پېشىپ، شەرھلەپ بېرىدىغان بىر خىل تارماق پەن.

بىيۇرو ئى [ر<فىران] سىياسىي پارتىيەلەر ۋە تەشكىلاتلاردىكى ئىجرائىي رەھبەرلىك ئورگىنى: بىيۇرو ئەزالىرى.

بىيۇروكرات سۈپ [ر<فىران+گىرىك] ئۆز ۋەزىپىسىگە رەسمىيەتچىلىك بىلەن قارايدىغان، رەسمىيەتنى دەستەك قىلغان ھالدا ئىش بېجىرىدىغان: بىيۇروكرات رەھبەر.

بىيۇروكراتلارچە رەۋ. بىيۇروكراتلارغا خاس ھالدا، بىيۇروكراتلارغا ئوخشاش ھالەتتە، بىيۇروكراتلاردەك.

بىيۇروكراتلاشتۇرماق «بىيۇروكراتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

بىيۇروكراتلاشتۇرۇلماق «بىيۇروكراتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

بىيۇروكراتلاشماق پ. بىيۇروكراتقا ئايلانماق: بىيۇروكرات باشقۇرۇش مۇھىتى ئەلۋەتتە بىيۇروكراتلاشقان كەيپىيات پەيدا قىلىدۇ.

بىيۇروكراتلىق ئى ① قۇرۇق رەسمىيەتچىلىك. ② بىيۇروكراتلارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت.

بىيۇروكراتىزم ئى [ر] ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىن، رېئال جەمئىيەتتىن ۋە جەمئىيەت مەنپەئەتلىرىدىن ئايرىلغان ھالدا قۇرۇق رەسمىيەتچىلىك بىلەن ئىش تۇتۇش: بىيۇروكراتىزم ـــ بارلىق مۇۋەپپەقىيەتنىڭ زىددىنى.

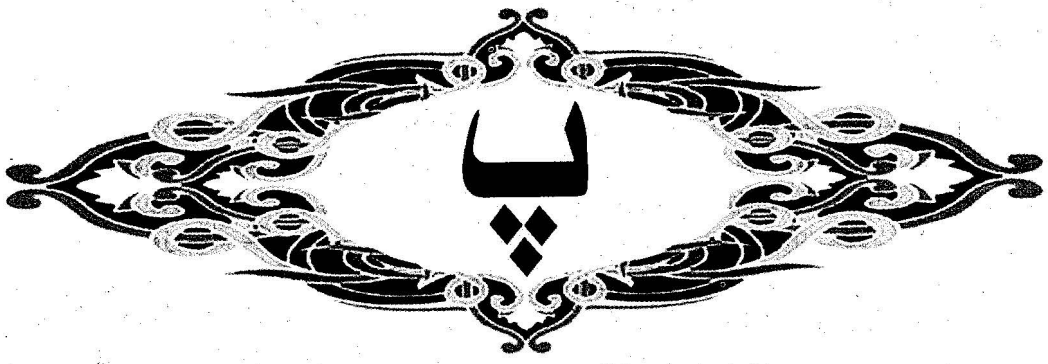

پ ئۈيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ تۆتىنچى ھەرپى.

پا ئىم. ئوت ۋە باشقا قىزىق نەرسىدە قاتتىق كۆيگەنلىك ئىماسىنى ئىپادىلەيدۇ: پاتىگۈل كۆيۈكىكە چىدىيالماي «پا!» دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

پائال رەۋ [ئە] بىرەر ئىشقا غەيرەت بىلەن كىرىشكەن ھالدا، ئەستايىدىل، ئىزچىل، ئاكتىپ: پائال قاتناشماق. پائال ئىشلىمەك.

پائالىيەت ئى [ئە] بىرەر ساھەدە ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىش، مەشغۇلات، ھەرىكەت : تازىلىق پائالىيىتى.

پائالىيەتچان سۈپ. پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا بېرىلىدىغان، پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ماھىر؛ ئىشچان؛ ئاكتىپ: ئارمىزدا ئەختەم ناھايىتى پائالىيەتچان ئىدى.

پائالىيەتچانلىق ئى. پائالىيەت قىلىشقا ماھىرلىق: بىز ھەممىمىز ئۇنىڭ پائالىيەتچانلىقىغا قايىل.

پائالىيەتچى ئى. ئاكتىپ پائالىيەت قىلغۇچى، ئاكتىپ ھالدا تۈرلۈك پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

پائالىيەتسىز سۈپ. بىرەر پائالىيەتكە ئاكتىپ كىرىشمەيدىغان، پاسسىپ: پائالىيەتسىز ئادەم.

پائالىيەتسىزلىك ئى. بىرەر پائالىيەتكە ئاكتىپ كىرىشمەسلىك، پاسسىپلىق: پائالىيەتسىزلىك ھۆرۈنلۇقنىڭ ئالامىتى.

پائالىيەتشۇناس ئى [ئە + پ] پائالىيەت قىلىشقا، پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ماھىر شەخس؛ پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم؛ پائالىيەتچى: پائالىيەتشۇناس سايىم ئۇنىڭ ئورنىنىڭ ئۆسۈشىدە چوڭ رول ئوينىدى.

پائالىيەتلىك سۈپ ① ئەستايىدىل ئىشلەيدىغان، پائالىيەتچان، ئاكتىپ: پائالىيەتلىك ئادەم. ② پائالىيەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: بۈگۈن ئۆسمۈرلەر تەنتەربىيە مۇسابىقىسىدە مەزمۇنلۇق، تەسىرلىك، ھەر خىل پائالىيەتلىك ھەرىكەتلەر كۆرسىتىلدى.

پائانگا ئى. تونگا پادىشاھلىقىنىڭ پۇل بىرلىكى.

پاپا (پاپاسى) ئى [ر<گىرېك] <دىن> كاتولىك دىنىي جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ ئالىي ھۆكۈمرانى.

پاپاخ ئى. موىي، تۈكى سىرتىغا تىكىلگەن ئۇزۇنچاق تەلپەك: ئۇ پاكارغىنا، بۇرنى يوغان، پاپاخ كىيگەن بىر كىشى ئىدى.

پاپالىق ئى. پاپا ئۆتەيدىغان ۋەزىپە.

پاپورتنىك ئى [ر] <بوت> گۈلسىز، ئىسپورلىق، بەرگلىرى چوڭ ئۆسۈملۈك.

پاپۇز ئى. دىيال. پىيادە ئوينىلىدىغان چەۋگەن، ياغاچ توپ. توپى يۇمىلاق ياكى تۆت چاسا بولىدۇ.

پاپىلماق پ. دىيال. ئۆمىلىمەك.

پات I ① ئى. يىپ ۋە رەختلەرنى قاتۇرۇپ چىداشلىقىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سۇيۇق ئۇماچ، شىلىمشىمان ياكى كىراخمال سۇيۇقلۇق: پات بەرمەك. ② ئى. كۆچمە. پات بېرىلگەن ھالەت، تۇرق؛ ئەسل، ئەينى: پېتىدىن چۈشمەك. ئۆز پېتى. شۇ پېتى. ③ باغ. بەزى سۈپەتداشلاردىن كېيىن ئۇچىنچى شەخس فورمىسىدا كېلىپ ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ مەلۇم بىر ھالىتىدە يەنە بىر ھەرىكەت ئورۇنلانغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ياسىن كەتمەننى كۆتۈرگەن پېتى ئۇ تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

پات II رەۋ. ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي، تېز، چاپسان: پات كەلمەك. پات كەتمەك.

پات يېقىندا ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەستىن، يېقىن كەلگۈسىدە: مەن پات يېقىندا بۇ يەردىن كۆچۈپ كېتىمەن.

پات III ئى [ر<لات] (شاھماتتا) قارىمۇقارشى ئىككى تەرەپنىڭ كۈچى ئاساسەن ئوخشاش كېلىپ قېلىپ، شۇ قېتىمقى ئويۇننىڭ غەلىبىسىز تاماملانغانلىقىنى ھېسابلاشنىڭ بىر تۈرى: ئويۇن پات بولدى.

پات IV تەق. ئاپتوموبىلنىڭ سىگنال كانايلىرى قاتارلىقلاردىن چىققان ئاۋاز: يىراقتىن بولكىۋاينىڭ پات قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

پاتاس ئى. پاخال: قومۇشلۇقلاردىن پاتاس، قۇرۇغان تېزەكلەرنىڭ ھىدى كېلەتتى.

پاتاسا ئى. شېكەر قىيامىنىڭ سىرىق ناۋات ئايرىۋېلىنغاندىن كېيىنكى قالدۇق قىسمىدىن ياسالغان قەغەزسىز كەمپۈت: ئۇ پاتاسىغا بەك ئامراق ئىدى.

پاتاق ئى. ئاق قونا‌قنىڭ يانجىغاندىن كېيىن قالغان داڭ شاكىلى: مەن ئۆگزىگە چىقىپلا قوناق شېخى ئارىسىغا دۆۋىلەپ قويۇلغان پاتاقلارنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ قالدىم.

پاتاكا ئى. ئاۋمېن رايونىنىڭ پۇل بىرلىكى.

پاتاك ئى ① ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئومۇرتقا سۆڭىكىلىرىنى بويلاپ ئورۇنلاشقان چوڭ پەي: كالا پاتكى. تۆگە پاتكى. پاتاك سالماق. ② بويۇنىنىڭ ئارقا تەرىپى، گەدەن: پاتكى يوغان. // پاتاك

گۈش. ③ كۆچمە. زىممە، گەدەن، ئۆز ئۈستى: پاتقىدىكى قەرزلەر كۈنسېرى كۆپىيىۋەرگەن ئەزالارنىڭ بەزىسى ياقا يۇرتلارغا قېچىپ كېتىشتى.

پاتاقدىماق پ. پاتاق بىلەن تېڭىپ چىقىتماق، پاتاق سالماق: ئارىنى پاتاقدىماق.

پاتاقگۈشلىماق پ. دىيال ① پاتاقغا ئورماق. ② پۇلاقلاتماق.

پات- پات I ۋاقتى - ۋاقتىدا، تېز - تېز: ئۇ پات -پات كېلىپ تۇرىدۇ.

پات- پات II «پات IV» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پاترون ئى [ر<فىران] <ماشىن> ① ئۈشكە، ئىستانوك قاتارلىقلارنىڭ تېغ ياكى دېتاللارنى قىسىپ، مۇقىم تۇتۇپ تۇرىدىغان قىسمى، قىسقۇچى. ② <ئېل> ئېلېكتر سىملىرىنىڭ ئاخىرقى ئۇچىغا ئورنىتىلىدىغان ۋە لامپۇچكىنى تۇتۇپ تۇرۇش رولىنى ئويناىدىغان قۇرۇلما.

پاترىئارخ ئى [ر<گىرېك] <تارىخ> ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتىدىكى ئۇرۇق باشلىقى.

پاترىئارخال سۈپ [ر] <تارىخ>ئەرلەر ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىكى ئاتىلىق ئۇرۇقداشلىقىغا ئائىت بولغان.

پاترىئارخاللىق ئى. ئاتىلىق ئۇرۇقداشلىقى.

پاتقاق ئى ① دەسسىسە پۇت كىرىپ كېتىدىغان بوش لاي: ئادەمگە ئەقىل كىرەك، پاتقاقتا شېغىل كىرەك (ماقال). ② كۆچمە. ئوڭۇشسىز شارائىت: پاتقاقتا تىقىلماق.

پاتقاق گازى <خىم> يۇندا ۋە سېسىق سۇ كۆلچەكلىرىگە كۆمۈلگەن ئۆسۈملۈك تەنلىرىنىڭ چىرىپ، سېسىپ ئېچىتىلىشىدىن ھاسىل بولغان گاز. بۇنى يېقىلغۇ ياكى خىمىيە سانائەت خام ئەشياسى قىلىپ ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

پاتقاقچىلىق ئى. پاتقاق بولۇپ كەتكەن ھالەت: ئۇلار پاتقاقچىلىقتا تولىمۇ تەستە كېتىپ باراتتى.

پاتقاقسىز سۈپ. پاتقاق يوق، پاتقاق بولمىغان، پاتقاق ئەمەس: پاتقاقسىز يول.

پاتقاقلاشماق پ. پاتقاق ھالەتكە كەلمەك، پاتقاق بولۇپ كەتمەك.

پاتقاقلىق ① ئى. پاتقاق ھالەت: ئەتىياز پەسلىدىكى پاتقاقلىق ئۇلارنى بەكمۇ بىزار قىلاتتى. ② ئى. پاتقاق بولۇپ كەتكەن يەر: ئەتىگەنلىكى قاتتىق سوغۇق بولدى، سازلىق ۋە پاتقاقلىقلار مۇزلاپ قالدى. ③سۈپ. پاتقاق بار، پاتقاق بولغان، پاتقاق بولۇپ كەتكەن: بالىلار ئۇدۇل تەرەپتىكى پاتقاقلىق يولغا يۇرۇپ كەتتى.

پاتقۇزماق «پاتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سىز بۇ ئۆيگە يەنە بىر كاررىۋات پاتقۇزۇڭ.

پاتكۆپ سۈپ. دىيال ① پۇتلىكاشاك. ② تايىنى يوق.

پاتلاتماق «پاتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەھەممەتتوختى ئاكام سەرگەز بېسىشقا ئەللىك خامنى پاتلىتىپ قويدى.

پاتلاشماق «پاتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇستىلار ئەتلەسنىڭ ئۈرۈش يېپلىرىنى پاتلاشقاندىن كېيىن ئۇنى چىڭ تارتىپ قۇرۇتۇشقا كىرىشتى.

پاتلانماق «پاتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ رەخت ياخشى پاتلاندى.

پاتلىماق پ. رەخت، يىپ، قەغەز قاتارلىقلارنى پاتقا چىلاپ قاتۇرۇپ، سىلىقلاپ پەردازلىماق؛ پات بەرمەك: رەختنى پاتلىماق.

پاتماق پ ① سۈيۇق، يۇمشاق نەرسىنىڭ ئىچىگە كىرمەك، چۆكمەك، مىلەنمەك: لايغا پاتماق. ②كۆچمە. غەرق بولماق، چۆكمەك: ياسىن قازى بىر پەس چوڭقۇر ئويغا پاتتى. ③ قاتتىق بېسىمدىن ئىچىگە پۈكۈپ، يېرىپ ياكى سانجىلىپ كىرمەك: ئاياغقا تاش پاتماق. ④ كۆچمە. قاتتىق تەگمەك، ئېغىر تۇيۇلماق: كۈندىن - كۈنگە جەبىر - زۇلۇم كۆپىيىپ جېنىمغا پېتىپتۇ. ⑤ بىرەر ئىجابىي ھېس - تۇيغۇ ياكى سەلبىي روھىي ھالەتتە بولماق: كەنجى ئوغلىنىڭ دەردىدە ئاتا - ئانا مۇڭغا پېتىپتۇ. ⑥ ئۇپۇقتا يوشۇرۇنۇپ كۆزدىن غايىب بولماق: كۈن پاتتى. ⑦ سىڭماق؛ ماس، لايىق كەلمەك: تاغقا پاتمىغان ئۆچكە قازانغا پاتار(ماقال).

پاتمان [پ] ① مىق <تارىخ> 180 كىلوگرامدىن 300 كىلوگرامغىچە ياكى بىر پۈتتىن 11 پۇتقىچە بولغان ئېغىرلىق ئۆلچىمى. ② سۈپ. كۆچمە. بىر تالاي، ھېسابسىز، نۇرغۇن، تولا، كۆپ، جىق: بىر پاتمان ئىش. بىر پاتمان گەپ.

پاتمان- پاتمان ناھايىتى كۆپ؛ ناھايىتى ئېغىر؛ ناھايىتى كاتتا: تاغ باغرىدا پاتمان - پاتمان بۇلۇت پادىلىرى لەيلىشىپ يۈرەتتى.

پاتمانچورۇق ئى [پاتمان + چورۇق] سەھرالىق، تومپاي: شەھەر بېگى پاتمانچورۇقنىڭ بېگىگە تەڭ ئەمەس (ماقال).

پاتمانلاپ رەۋ. پاتمان - پاتمان مىقدارىدا: كېسەل پاتمانلاپ كىرەر، مىسقاللاپ چىقار (ماقال).

پاتمانلاپ- پاتمانلاپ «پاتمانلاپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پاتمىچۇق ئى<زوئول> سۇرەلگۈچىلەر سىنىپىغا ۋە ئۇچقۇر كەسىلەنچۇك ئائىلىسىگە كىرىدىغان ھايۋان، تۇتۇق قوڭۇر ياكى قارامتۇل رەڭدە بولىدۇ.

پاتمىخوتۇن ئى [پاتمە + خوتۇن] ① ئاياللارغا مۇناسىپ بولغان ئىشلارنىمۇ قىلالمايدىغان، ھەتتا چاقمۇ ئېگىرەلمەيدىغان ئايال: پاتمىخوتۇننىڭ چاقىدەك. ② يېتىم ئاقساقىلى.

پاتولوگ ئى [ر] پاتولوگىيە مۇتەخەسسىسى، ئالىمى.

پاتولوگىيە ئى [ر<گىرېك] ئورگانىزمدىكى كېسەللىكلەرنىڭ پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش جەريانى ۋە قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

پاتۇرماق «پاتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئاپتوموبىلنى لايغا پاتۇرۇپ قويدى.

پاتۇرۇشماق «پاتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

پاتۇرۇلماق «پاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قاپاق سۇغا پاتۇرۇلدى.

پاتىفون ئى [ر<فىران] پىلاستىنكىغا ئېلىنغان ھەر خىل مۇزىكا، نۇتۇق ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارنى ئاڭلىتىپ بېرىدىغان ئۇسكۇنە.

پاتىنت ئى [ر] ئىجادىيەتچىلەر ۋە كەشپىياتچىلارنىڭ ئۆزلىرى كەشىپ قىلغان مەھسۇلاتلارنىڭ پايدىسىدىن بەلگىلىك ۋاقىت ئىچىدە مۇستەقىل مەنپەئەتلىنىشى، ئادەتتە ئۇ قانۇن تەرىپىدىن قوغدىلىدۇ: پاتىنت ھوقۇقى.

پاتىنت ھوقۇقى ھەق تەلەپ سۇبېيېكتىنىڭ ئۆزىنىڭ كەشپىياتى، ئەمەلىي يېڭى تېپى ۋە تاشقى كۆرۈنۈش لايىھەسىنى ياساش، يولغا قويۇش ياكى ئىشلىتىش جەريانىدا

پاتپنت قانۇنى بويىچە ئېرىشىدىغان مەخسۇس ئىگىدارلىق **هوقۇقى** ۋە مەخسۇس ئىشلىتىش هوقۇقىنى كۆرسىتىدۇ.

پاتپاراق ئى. تۈيۇقسىز يۇز بەرگەن قالايمىقان، تەرتىپسىز **هالەت؛** ئاۋاز: پاتپاراق بولماق. * دۇشمەن قوشۇنى پاتپاراق بولۇپ كەتتى.

پاتپاراقچىلىق ئى. پاتپاراق بولغان هالەت : بىر مۇنۇتنىڭ ئىچىدە شۇنداق پاتپاراقچىلىق يۈز بەردىكى، ئادەم ئادەمگە قارىماي ئېتتىرىپ، توغرا كەلگەننى دەسسەپ ـ چېقىپ، قېچىشقا باشلىدى.

پاتپاراقلاشتۇرماق «پاتپاراقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پاتپاراقلاشتۇرۇلماق «پاتپاراقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پاتپاراقلاشماق پ. پاتپاراق هالەتكە كەلمەك، پاتپاراق بولماق: ئوق ئاۋازى بىلەن دۇشمەنلەر پاتپاراقلىشىپ سەپلىرى قالايمىقانلاشتى.

پاتپاراقلىق ئى. پاتپاراق، قالايمىقان بولغان هالەت، پاتپاراقچىلىق.

پاتمە (پاتمەسى) ئى [ئە] ① <دىن> قۇرئاننىڭ بىر پۈتۈن سۈرىسى، باشلىنىشى. ② بىر ئاۋاز يوقلاپ ياكى زىيارەت قىلىپ ھۇزۇرىغا ۋە ئۆيىگە بارغاندا ئەھۋاللىشىشتىن ئىلگىرى ياخشىلىق تىلەپ ئېيتىلىدىغان دۇئا: پاتمە قىلماق. * تېرىمدىن كەلگىنىڭنى ئاڭلاپ پاتمە ئوقۇپ بېرەي دەپ كېلىۋىدىم. ③ بىر ئىشنى باشلىغان كىشىگە ياخشىلىقنى تىلىگەن هالدا بېرىلگەن رۇخسەت، ئىجازەت: سودىگەرلەر ئۇنىڭغا هەر كۈنى سالام بېرىپ ئۇنىڭدىن پاتمە ئالغاندىن كېيىن ئۆز تىجارەت ئورنىغا بېرىپ دۇكىنىنى ئاچىدىكەن. ④ ئۆلۈم ئۈزىتىلغان ئۆيدە ئۆلۈمدىن كېيىن بىرقانچە كۈن ئىچىدە ياكى هېيت كۈنلىرى مەرھۇمنىڭ روهىغا ئاتاپ قىلىنغان دۇئا ۋە تەزىيەلەر: ئەپەندىم باينىڭ ئۆيىگە پاتمەگە بېرىپ: ــ مەرھۇمنىڭ گۆرى چوڭقۇر بولسۇن، ــ دەپ دۇئا قىپتۇ. ⑤ قىز بىلەن يىگىت تۇرمۇش قۇرۇشنى ماقۇل كۆرگەندىن كېيىن ئوغۇل تەرەپنىڭ قىز تەرەپ ئائىلىسىگە بارىكاللا ئېيتىپ بەرگەن تەشەككۇر دۇئاسى : پاتمەدىن كېيىن ئابدۇۋارىس مۇپتى توي ۋاقتىنى سوردى. ⑥ نىكاھ مۇراسىمىدا ئوقۇلغان خۇتبە دۇئاسى: هاجى ئىشان ئالدىراپ ـ تېنەپ نىكاھ پاتمەسىنى ئوقۇدى.

پاجاق ئى. دىيال. گىلەم توقۇش چەللىسىنىڭ تۈۋرۈكى.

پاجىئە (پاجىئەسى) ئى [ئە] ئېچىنىشلىق ۋەقە؛ هالاكەت؛ مۇسىبەت؛ بەختسىزلىك: بۇ بىر پاجىئە.

پاجىئەلىك سۈپ. ئېچىنىشلىق، مۇسىبەتلىك، قايغۇلۇق: جېلىل بىگۇناھ ئۆلگەن ئانارخاننىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىنى ئويلىغاندا چىداپ تۇرالمايتتى.

پاچاق (پا: چاق) I ئى [پ] ① پۇتنىڭ تىزدىن تۆۋەنكى قىسمى؛ شىراق: ئۇزۇن پاچاق ئايال. پاچىقىنى چاقماق. ② شىمنىڭ (ئىشتاننىڭ) تىزدىن پەستكى قىسمى: ئىشتاننىڭ پاچىقى. پاچىقى تار ئىشتان. ③ ئورۇندۇق، شىرە، كارىۋات قاتارلىق بۇيۇملارنىڭ يەرگە تايىنىپ تۇرىدىغان قىسمى: كارىۋاتنىڭ پاچىقى. شوتىنىڭ پاچىقى.

پاچاققا پېت چۈشمەك خىيالى ئۆزگەرمەك، باشقا بىر خىيالغا كەلمەك: هۆدەيچى كەتكەندىن كېيىن قورغان بېگىنىڭ پاچىقىغا پېت چۈشۈپ قالدى.

پاچاققا ئېسىلماق بىرەر كەمچىلىك، سەۋەنلىكىنى مەھكەم تۇتۇۋالماق.

پاچاق II رەۋ. ئېزىلىپ، پۈكۈلۈپ سىنغان، پارچىلانغان، ئەبجەق: يۇرىلى تېز تاشلاپ ئۇنى، قىيادىن دومىلاپ ئۆلسۇن بولۇپ پاچاق.

پاچاق ـ پاچاق بىرقانچە پارچىغا بۆلۈنگەن، ئەبجەقى چىققان، پاچاقلانغان؛ ئەبجەق: قاسساپلىق پىچىقىمنى تۆمۇرچىنىڭ سەندىلىگە قويۇپ بولقىسىدا پاچاق ـ پاچاق قىلىۋەتتىم.

پاچاقچى سۈپ ① پاچاقتىن چىشلەيدىغان (ئىت ھەققىدە): پاچاقچى ئىت. ② كۆچمە. باشقىلاردىن نۇقسان ئىزدەشنىڭلا كويىدا يۇرىدىغان: پاچاقچى ئادەم.

پاچاقچىلىق ئى. باشقىلاردىن نۇقسان ئىزدەش ئىشى: پاچاقچىلىق قىلماق.

پاچاقلاتماق «پاچاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قوماندانلىق ئىشتابى هەربىي قوشۇن ئۆۋەتىپ، ئۇ يەردىكى دۇشمەننىڭ ئىستىھكاملىرىنى پاچاقلىتىۋەتتى.

پاچاقلاشماق «پاچاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بىزنىڭ قوشۇنلىرىمىز دۇشمەن پوتەيلىرىنى تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىپ پاچاقلاشتى.

پاچاقلانماق «پاچاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: جەڭ نەتىجىسىدە نېمىسلارنىڭ بەش تانكىسى پاچاقلاندى.

پاچاقلىماق پ ① پاچاق ـ پاچاق قىلماق: ئۇلار ساندۇقلارنى ئۇرۇپ پاچاقلىدى. ② كۆچمە. تارمار قىلماق: بىزنىڭ ئىنقىلابىي قوشۇنلىرىمىز دۇشمەن ئارمىيەسىنى پاچاقلىدى.

پاچكا ئى [ر] كېسىپ مەلۇم شەكىلگە كەلتۈرۈپ قەغەزگە ئورالغان، قاپقا ياكى قۇتىغا قاچىلانغان بىر تۈردىكى نەرسە، قاپ، بولاق: بىر پاچكا تاماكا.

پاچىندائى دىيال. چومغاق، تاغ قاغىسى

پاخال ① ئى. بۇغداي، شال، ئارپا، تېرىق قاتارلىق باشاقلىق زىرائەتلەرنىڭ دېنىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن قالغان قۇرۇق غول قىسمى: شال پاخلى. ② سۈپ. كۆچمە. قىممىتىنى يوقاتقان، قىممىتى چۈشكەن، ئەرزىمەس؛ يارامسىز، كېرەكسىز: پاخال پۇل.

پاخاللاشتۇرماق «پاخاللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پاخاللاشتۇرۇشماق «پاخاللاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پاخاللاشتۇرۇلماق «پاخاللاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: هازىر پۇل پاخاللاشتۇرۇلغان چاغ.

پاخاللاشماق پ ① پاخالغا ئايلانماق، پاخال بولماق. ② كۆچمە. قىممىتىنى، ئەھمىيىتىنى يوقاتماق، ئەرزانلاشماق، كۇرسى چۈشمەك.

پاخاللىق ئى ① پاخال كۆپ دۆۋىلەنگەن جاي. ② پاخال بولۇش، پاخاللاشقان هالەت: پۇل پاخاللىقى.

پاخپاق سۈپ ① تەرتىپسىز ئۆسۈپ كەتكەن، چۈۋۈق (چاچ، ساقال، يۈك ھەققىدە): پاخپاق چاچ. ② شاخ ـ يوپۇرماقلىرى تەرتىپسىز، كىرىشىپ بۇككىدە يانغا ئۆسكەن: پاخپاق جىگدە.

③ جىڭغا ئولتۇرمايدىغان، جىڭ باسمايدىغان؛ ئىچى بوش؛ يەڭگىل؛ پوچەك، قۇرۇق، كاۋاك: پاخپاق دان.* بۇغداي پاخپاق بولۇپ قاپتۇ. ④ نېپىز، يېلىك: پاخپاق كەمزۇل. پاخپاق چاپان. ⑤ كۆچمە. ئەزنى يوق، قۇرۇق پو (گەپ ـ سۆزلەر ھەققىدە): پاخپاق گەپ.

پاخپايتماق «پاخپايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۆرە يۇڭنى پاخپايتىپ، ئورۇقلۇقنى بىلدۈرمەس (ماقال).

پاخپايتىشماق «پاخپايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ئۇلار چاچلىرىنى پاخپايتىشىپ ھارغىن قىياپەتتە ئولتۇراتتى.

پاخپايتىلماق «پاخپايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئايجامال پاخپايتىلغان چاچلىرىنى ئەينەكتە كۆردى.

پاخپايماق پ ① پاخپاق ھالغا كەلمەك (چاچ، ساقال، يۇڭ ھەققىدە): ئۇنىڭ چاچلىرى چۈغۈندەكنىڭ چاڭگىسىدەك پاخپىيىپ، يۈز ـ كۆزلىرىنمۇ توسۇۋاپتۇ. ② كۆچمە. گۆلىيىپ نارازى بولماق: تۇرسۇن بىر پاخپىيىۋىدى مۇدىرنىڭ يېلى چىقتى.

پاختا ئى ① كېۋەز: پاختا تېرىماق. ② كېۋەزنىڭ غوزىسىدىن چىقىدىغان ۋە ئىنچىكە تالالاردىن تەشكىل تاپقان ئاپئاق، يۇمشاق مەھسۇلات.

پاختا ئاتماق ① چىگىتىدىن ئايرىلغان پاختىنى ئاتقۇ ـ چىلىق دۇكىنىدا تىتىپ يۇمشاتماق. ② كۆچمە. كۆپتۇرۇپ مۇبالىغە قىلماق؛ چوڭ سۆزلىمەك، لاپ ئۇرماق، پو ئاتماق. ③ كۆچمە. يۆتەلمەك.

پاختەك ئى<زوئول> قۇشلارنىڭ بىر خىلى. تېنى كۈل رەڭ ياكى قوڭۇر، بوينىنىڭ ئارقىسىدا ئاق ياكى سۇس قوڭۇر رەڭلىك دېغى بولىدۇ.

پاختىكى ئوڭدا ئۇچماق بەختى، تەلىيى ئوڭدىن كەلمەك.

پاختىچى ئى ① پاختا تازىلاش، پىششىقلاش ياكى پاختا سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى. ② پاختا تېرىش، پاختا يېتىشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دېھقان؛ پاختەكار.

پاختىچىلىق ئى. پاختا تېرىش، ئۆستۈرۈش، پەرۋىش قىلىش، سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش پائالىيىتى: پاختىچىلىق رايونى.* ئاقسۇ شەھىرىنىڭ پاختىچىلىقىدا بۇ يىل تارىختىكى يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى.

پاختىزار ئى. كېۋەز تېرىلغان، كېۋەز مايسىلىرى بىلەن قاپلانغان يەر.

پاختىزارلىق ئى. پاختىزار.

پاختىسمان سۈپ. پاختىغا ئوخشاش يۇمشاق، يەڭگىل، ئاق ھالەتتىكى: پاختىسمان بۇلۇت. پاختىسمان نەرسە.

پاختىكار ئى. پاختا تېرىش، ئۆستۈرۈش، پەرۋىش قىلىش، سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى دېھقان؛ پاختىچى: ئۇلار پاختەكارلار ئۇچۇن قولايلىق يارىتىپ بەردى.

پاختىكارلىق ئى. پاختا تېرىش، ئۆستۈرۈش ئىشى.

پاختىلاشتۇرماق «پاختىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ نانىنى پاختىلاشتۇرۇۋەتتى.

پاختىلاشماق پ<بىيول> ئورگانىك ماددىلار كۆكرەك زەمبۇرۇغىنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن بۇزۇلۇپ، سۈپىتىنى ئۆزگەرتمەك.

پاختىلىق سۈپ. پاختىسى بار، پاختا سېلىنغان، پاختا سېلىپ تىكىلگەن: پاختىلىق چاپان. پاختىلىق ئىشتان.

پاختۇەن سۈپ. پاختىدىن ئوق يېسىپ سېلىنغان؛ ئوق سالماي، دورا سېلىپلا ئاتىدىغان: پاختۇەن مىلتىق. پاختۇەن پو.

پاخشە سۈپ [پ] ① كاردىن چىققان، چېقىلغان، بۇزۇلغان، سۇنۇق: پاخشە تۇخۇم. پاخشە كېسەك. ② كۆچمە. ئەرگە تەگكەن، ئەر يۇزىنى كۆرگەن؛ پېچەتى بۇزۇلغان: بىرگە تەگكەن ياخشى، ئىككىگە تەگكەن پاخشە، ئۇچكە تەگكەن باخشى (ماقال). ③ كۆچمە. مەغلۇپ بولغان، ۋەتۇەرىكى چىققان، يېڭىلگەن: ئۇ خۇددى سوقۇشۇپ پاخشە بولغان خورازلارغا ئوخشاپ قالغانىدى.

پاخشەك سۈپ. بېشىنى تاز يارىسى قاپلاپ كەتكەن، تاز: تازنى غوجام دەپتۇ، پاخشەكنى خېنىم دەپتۇ (ماقال).

پاخما سۈپ. تەرتىپسىز ئۆسكەن، پاخپىيىپ كەتكەن؛ پاخپايغان، چىڭگىلەك (چاچ، ساقال، توك، يۇڭ ھەققىدە): ئالتۇن باشلىق ئاتاڭ بىلەن قالغۇچە، پاخما باشلىق ئاناڭ بىلەن قال (ماقال)، ئەختەم بۇگۇن پاخما چاچلىرىنى مايلاپ، سىلىق تارىغانىدى.

پاخما چىگە دىيال. ئىلغانمىغان بېسىلغاق چىگە.

پاخمىل ئى [ر] ھاراقنىڭ تەسىرىنى ھاراق ئىچىش ئارقىلىق قايتۇرۇش: پاخمىل قىلماق.

پادا ئى [پ] چارۋا ماللارنىڭ بىرگە ھەيدەپ بېقىلىدىغان توپى: كالا پادىسى. * پادا باققاندا دوست ئىدۇق، ياڭاق چاققاندا ئايرىلىدۇق (ماقال).

پادا ـ پادا پادىلارغا بۆلۈنگەن، توپ ـ توپ: ئۇ يەردە پادا ـ پادا قويلار، قوتان ـ قوتان ئۆيلار، ئىشقىلىپ ھەممە نېمە بار ئىكەن.

پادىچى ئى. پادا باققۇچى.

پادىچىلىق ئى. پادا بېقىش ئىشى: ئۇ پۈتۈن ئۆمرىنى تاغدا پادىچىلىق بىلەن ئۆتكۈزدى.

پادىسىز سۈپ. پادىسى يوق، پادىغا ئىگە بولمىغان.

پادىشاھ (پادىشاھى) ئى [پ] بەزى دۆلەتلەرنىڭ دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ ئەمەل نامى.

پادىشاھلىق ئى ① پادىشاھ بولۇش، پادىشاھ ئۆتەشكە تېگىشلىك ۋەزىپە، خىزمەت: بۇ قەلەندەر ئون تۆت يىل پادىشاھلىق قىلدى. ② سۈپ. پادىشاھلارغا خاس: پادىشاھلىق ئۇنۋان. پادىشاھلىق سۈپەت. ③ <تارىخ> پادىشاھنىڭ قول ئاستىدىكى دۆلەت: سەئۇدى ئەرەبىستانى پادىشاھلىقى. ④ پادىشاھلاردەك بايىاشاتلىق؛ ھۇزۇر ـ ھالاۋەت: تەننىڭ ساقلىقى ـــ پادىشاھلىق (ماقال).

پادىشاھىئالەم ئى [پ + ئە] «ئالەمنىڭ پادىشاھى» دېگەن مەنىدىكى ھۆرمەت ۋە تەكەللۇپ سۆزى: ۋەزىر پادىشاھقا: ـــ خوش پادىشاھىئالەم، سىلىنىڭ بۇ خىزمەتلىرىگە بىز بېشىمىز بىلەن تەييارمىز، ـــ دەپتۇ.

پادىلىق سۈپ. پادىسى بار، پادىغا ئىگە بولغان.

پار I سۈپ [ر] ① بىر يۇرۇش، بىر قۇر (كىيىم ـ كېچەك ھەققىدە): بىر پار كىيىم. ② جۈپ: بىر پار پايپاق. بىر پار ئاياغ. بىر پار ياغلىق. ③ بىر ـ بىرىگە ماس، تەڭ: ـــ قانداق خانىملار، بىزنىڭ سەنۇبەر ھەربىرلىرىگە پار كېلەمدىكەن؟

پار II ئى [ر] ① سۇنىڭ گاز ھالىتى؛ ھور: پار قازىنى. پار تۇرۇبىسى. پارغا ئايلانماق. ② <بىن> پار قازىنىدا قىزدۇرۇپ

ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى ئىسسىتىش ئۈچۈن تۇرۇبا ئارقىلىق كەلتۈرۈلگەن هور ياكى ئىسسىق سۇ. ③ <بىن> ئۆي ئىچىگە ئورنىتىلغان رادىياتور ۋە پار تۇرۇبىلىرىنىڭ ئومۇمىي نامى: **ئۆيگە** پار ئورناتماق.

پار Ⅲ تەق. قۇياش، چىراغ قاتارلىقلارنىڭ نۇر چېچىش هالىتى؛ ژال: بۇ خىل مۇھەببەت يوپۇرماق ئۈستىدىكى بىر تامچە شەبنەم، كۈن پارلا قىلسا يوق.

پارا ئى [پ] مەلۇم بىر مۇددىئا ياكى مەسىلىلەرنى هەل قىلىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن شۇ ئىش بىلەن ئالاقىدار ئورۇن ياكى شەخسكە قانۇندىن تاشقىرى بېرىلگەن پۇل ياكى ماددىي نەرسە؛ ئارىلىق: پارا بەرمەك. پارا ئالماق. پارا يېمەك.

پارات (پاراتى) ئى [ر<فىران] ① قوشۇنلار ۋە پائالىيەت دۈيلىرىنىڭ هەربىكەت تەييارلىقىنى كۆزدىن كەچۈرۈش مەقسىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەنىلىك كۆرەك: هەربىي پارات. ② كۆرەكتە بەلگىلىك هەربىكەت ۋە كىيىنىش بىلەن مەيداندىن تەنتەنە قىلىپ ئۆتۈش هەربىكىتى: تەنھەربىكەتچىلەر پاراتتىن ئۆتتى.

پاراتىف ئى [ر<گىرىك] <تىب> ئۇچەي يولىدىكى تېز خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل. پاراتىف تاياقچە باكتېرىيەسى تەرىپىدىن قوزغىلىدۇ، تولىراق بالىلاردا بولىدۇ.

پاراچ ئى. ئالتۇن كېنىدىكى شېغىلنى بوشتىدىغان ياغاچ ساپلىق، ئېگىلگەن بارماقلا ئوخشاش تۆمۇر چىشى بار قول سايمىنى.

پاراخوت ئى [ر] پار دۇنگاتېلى ئورنىتىلغان، سۇدا يۈرىدىغان قاتناش قورالى؛ چوڭ كېمە.

پاراخوتچى ئى. پاراخوت هەيدەيدىغان، پاراخوت باشقۇرىدىغان ئادەم ۋە پاراخوت بىلەن يۈك توشۇغۇچى كىشى.

پاراخوتچىلىق ئى. پاراخوت قاتنىشى ۋە ئۇنىڭدا يۈك توشۇش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: دۆلىتىمىزنىڭ ئوكيان پاراخوتچىلىقىدا تېز ئىلگىرىلەشلەر بولدى.

پاراخوتسىز ① سۈپ. پاراخوتى يوق، پاراخوتقا ئېگە بولمىغان: دۇنيادا هازىر پاراخوتسىز دۆلەتلەر قالمىدى. ② رەۋ. پاراخوتتا ئولتۇرماي، پاراخوت بىلەن يۈرمەي: جۇڭگودىن ياپونىيەگە ئايروپىلان ياكى پاراخوتسىز بارغىلى بولمايدۇ.

پاراخوتلۇق ① سۈپ. پاراخوتى بار، پاراخوتقا ئېگە بولمۇش كۆنلەردە سودىسى رونىق تېپىپ بىر پاراخوتلۇق بولۇپ قالدى. ② رەۋ. پاراخوتتا ئولتۇرۇپ، پاراخوت بىلەن: بىز ئۇ يەرگە پاراخوتلۇق باردۇق.

پارازىت [ر<گىرىك] ① ئى<بىيول> باشقا بىر خىل جانلىق تېنىنىڭ ئىچى ياكى سىرتىدا ياشاپ، شۇ خىلدىكى جانلىق تېنىدىن ئوزۇقلۇقلا ئېرىشىش ئارقىلىق ئۆز هاياتىنى كاپالەتلەندۈرگۈچى قۇرت ياكى ئۆسۈملۈك. ② سۈپ. كۆچمە. باشقىلارنىڭ مېهنىتى هېسابىغا ياشىغۇچى، تەييارتاپ: پارازىت تۇرمۇش كەچۈرمەك.

پارازىتلىق ئى. ئۆزى ئەمگەك قىلماي باشقىلارنىڭ ئەمگىكى بەدىلىگە ياشاش، تەييارتاپلىق: ئۇلار پارازىتلىق بىلەن جان باقماقتا.

پاراس تەق. پوچاڭزا ئاتقاندا، قۇرۇغان چۆپ-چىقلارنى سۈندۈرغاندا، ئوچاققا سېلىنغان ئوتۇن تۇتىشىپ كۆيگەندە ۋە شۇ خىل هالىلاردا چىققان ئاۋاز: يىراقتىن پاراس قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

پاراسەت ئى [ئە] تېز ۋە توغرا چۈشىنىش، توغرا پەرق ئېتىش قابىلىيىتى؛ ئىدراك، ئەقىل، دىت: پاراسەت ئىگىسى.

پاراسەتسىز سۈپ. پاراسىتى يوق، پاراسىتى بولمىغان: پاراسەتسىز ئادەم.

پاراسەتسىزلىك ئى. ئەقىلسىزلىق، دۆتلۈك: پاراسەتسىزلىك تولا چاغلاردا كىشىلەرنى هالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ.

پاراسەتلىك سۈپ. پەم ـ پاراسىتى بار، پەم ـ پاراسەتكە ئىگە، دىتلىق، ئەقىللىق: پاراسەتلىك كىشى.

پاراس ـ پۇرۇس پاراس قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: تۈيۈقسىزلا پاراس ـ پۇرۇس ئۈچ قېتىم پوچاڭزا ئېتىلدى.

پاراسسىدە رەۋ. پاراس قىلغان هالدا، پاراس قىلىپ: ئارغامچا پاراسسىدە ئۆزۈلدى.

پاراسلاتماق «پاراسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پاراسلىماق پ. پاراس قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: پوچاڭزىلار پاراسلاپ خۇددى بايرامدەك قاينىاپ كەتتى.

پاراسمپاتىك سۈپ [ر<گىرىك] نېرۋا سىستېمىسىنىڭ بىر قىسمى. يۇقىرى قىسمى ئوتتۇرا مېڭە بىلەن ئۇزۇنچاق مېڭىدىن، تۆۋەنكى قىسمى يۇلۇننىڭ ئەڭ تۆۋەنكى قىسمىدىن باشلىنىپ، بەدەندىكى هەرقايسى ئورگانلارغا تارقىلىدۇ. ئۇنىڭ رولى سىمپاتىك نېرۋىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، يۇرەك قىسقىرىشنى تورمۇزلايدۇ ياكى ئاستىلىتىدۇ، كۆز قارىچۇقىنى تارايتىدۇ، ئۆچەي هەرىكىتىنى كۈچەيتىدۇ.

پاراشۇك ئى [ر] ① تالقان هالىتىدىكى قاتتىق ماددا: چىش پاراشوكى. سوپۇن پاراشوكى. ② تالقان قىلىنغان دورا: دوختۇر ماڭا زۈكامنىڭ تابلېتكىسىنى، پاراشوكلىرىنى بېزىپ بەردى.

پاراشوكسىمان سۈپ. پاراشۇكقا ئوخشايدىغان، پاراشوك هالىتىدىكى، ئۇۋاق: پاراشوكسىمان دورا.

پاراشۇت ئى [ر<فىران] <هەرب> هاۋانىڭ قارشىلىق كۈچىدىن پايدىلىنىپ، ئادەم ياكى نەرسىلەرنى هاۋا بوشلۇقىدىن يەرگە ئاستا قوندۇرۇش ياكى سەكرەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كۆنلۈكسىمان ئەسۋاب.

پاراشۇتچى ئى. پاراشۇت بىلەن ئايروپىلان قاتارلىقلاردىن يەرگە سەكرىگۈچى، يەرگە چۈشكۈچى كىشى: پاراشۇتچى قىسىم.

پاراشۇتلۇق ① رەۋ. پاراشۇتنى ۋاستە قىلىپ، پاراشۇت بىلەن: پاراشۇتلۇق سەكرەش تەنھەرىكىتى. ② سۈپ. پاراشۇت كىيگەن: ئۇ يەردە پاراشۇتلۇق ئىككى ئەسكەر هوشسىز ياتاتتى.

پاراغەت ئى [ئە] ① كىشى ئارام ئالمىدىغان ئەهۋال، شارائىت، تىنچلىق؛ راهەت: پەمسىزنىڭ پاراسىتى يوق، غەمسىزنىڭ پاراغىتى يوق (ماقال). ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

پاراغەتسىز سۈپ. راهەت ـ پاراغىتى يوق، راهەت ـ پاراغەتكە ئىگە ئەمەس: پاراغەتسىز تۇرمۇش.

پاراغەتلىك سۈپ. راهەت ـ پاراغىتى بار، راهەت ـ پاراغەتكە ئىگە: بىز كۆتكەن پاراغەتلىك كۈنلەر چوقۇم يېتىپ كېلىدۇ.

پارافىن ئى [ر<لات] <خىم> نېفىتتىن چەككىلەش ئارقىلىق ئايرىۋېلىنىدىغان ئاق ياكى سارغۇچ رەڭلىك

مومسىمان ماددا.

پاراق I ئى ① تېرىلغان يەرگە قاراپ، ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇ- لىدىغان دېھقانچىلىق بېجى ياكى شۇ باج ھەققى ئورنىدا بېرى- لىدىغان سېلىق ئاشلىق: دېھقانلار بۇ يىل پاراقنى مۇددەتتىن بۇرۇن تاپشۇرۇپ بولدى. ② بۇغداينى نەق ئۆلچەپ پاكىز ئالىدىغان، ئازراقلا يارمىسا، قۇسۇر تېپىپ ئالماي تۇرۇۋالمىدىغان كىشى.

پاراق II تەق. كىشىلەرنىڭ قاتتىق كۈلۈشى ۋە سۇنۇڭ قاينىشىدىن چىققان ئاۋاز: ئىشكىنىڭ يېنىغا كېلىشىم بىلەن ئۆينىڭ ئىچىدىن پاراق قىلىپ كۈلگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

پاراق- پاراق «پاراق II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: تۆمۈر ئاتنىڭ سۆزى داستىخان ئەتراپىدىكىلەرنى پاراق - پاراق كۈلدۈرۈۋەتتى.

پاراق- پۈرۈق پاراق قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: قازاندىكى سۇ پاراق - پۈرۈق قىلىپ قاينىۋاتىدۇ.

پاراقچى ئى. پاراق ئاشلىقىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن كىشى، پاراق ئاشلىقىنى تاپشۇرۇۋالغۇچى: ئۇنىڭ دادىسى بۇرۇن ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارە- سىدە پاراقچى بولۇپ ئىشلىگەنىدى.

پاراققىدە رەۋ. پاراق قىلغان ئاۋاز چىقارغان ھالدا، پاراق قىلىپ: بالىلار قوشاقنى ئاڭلاپ پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى.

پاراقلاتماق «پاراقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پاراقلاشماق «پاراقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار پاراقلىشىپ كۈلۈشۈۋاتاتتى.

پاراقلىماق پ. پاراق قىلغان ئاۋاز چىقارماق، پاراق قىلماق: قازاندىكى سۇ پاراقلاپ قاينىدى.

پاراكەندە [پ] ① رەۋ. تەرەپ - تەرەپكە تارالغان، چۈۋۈل- غان، تىرىپىرەن، پاتىپاراق: پاراكەندە بولماق. ② سۈپ. پەرىشان، دېلىغۇل، دەككە - دۈككە، خاتىرجەمسىز: ئۇ ئۆيگە كىرىپ كەلگەندىمۇ پاراكەندە كۆڭلى تىنچ بېسىلمىغانىدى.

پاراكەندىچىلىك ئى ① قالايمىقان ھالەت؛ پاتىپاراقچىلىق، قالايمىقانچىلىق: دۇشمەنلەر پات - پات ئەتراپقا چېقىپ پاراكەندە- چىلىك سېلىپ تۇردى. ② خاتىرجەمسىزلىك، پەرىشانلىق، دەككە - دۈككىلىك: مېنىڭ كۆڭلۈمگە تولا پاراكەندىچىلىك سالما!

پاراكەندىلىك ئى ← **پاراكەندىچىلىك**.

پاراگراف ئى [ر<گىرېك] كىتاب، ماقالە ۋە شۇ قاتارلىق تېكىستنىڭ مەنە جەھەتتىن مۇستەقىللىققا ئىگە بولغان، ئادەتتە «§» ئارقىلىق ياكى تەرتىپ سان بىلەن كۆرسىتىلە- ىدىغان قىسمى ھەم «§» بەلگىسىنىڭ ئۆزى.

پاراگرافسىز سۈپ. پاراگرافلىرى يوق، پاراگرافقا بۆلۈنمىگەن.

پاراگرافلىق سۈپ. پاراگرافلىرى بار، پاراگرافقا بۆلۈنگەن.

پاراڭ ئى ① ئىككى كىشى ئوتتۇرىسىدا بولغان گەپ - سۆز؛ نۇتۇق: پاراڭ سالماق. پاراڭغا چۈشمەك. پاراڭ قىلماق. ② كۆچمە. مىش - مىش، ئېنىق بولمىغان گەپ، سۆز، خەۋەر: ھۆرلىگەن توغرىسىدا نېمە پاراڭلار بولغانلىقىنى ئاڭلىمىدىم. ③ سۆھبەت، مۇلاھىزە: ئۇلارنىڭ پاراڭ تېمىسى ناھايىتى كەڭ ئىدى.

پاراڭچى سۈپ. پاراڭ سېلىشقا ئۇستا؛ پاراڭ قىلىشقا ئامراق، قىزىق پاراڭ سالىدىغان، سۆزمەن؛ قىزىقچى: ئۇ پاراڭچى ئادەم ئىكەن.

پاراڭخور سۈپ. دېيال. جېدەلخور.

پاراڭخۇمار سۈپ. پاراڭلىشىشنى ياقتۇرىدىغان، پاراڭغا ئامراق: ئۇ تولىمۇ پاراڭخۇمار يىگىت ئىكەن.

پاراڭخۇمارلىق ئى. پاراڭلىشىشنى ياقتۇرىدىغان، پاراڭغا ئامراق خۇسۇسىيەت؛ پاراڭلىشىشنى ياخشى كۆرۈش: ئۇنىڭ پاراڭخۇمارلىقى مېنى بەك خۇش قىلىۋەتتى.

پاراڭسىمان سۈپ. خۇددى پاراڭغا ئوخشايدىغان، خۇددى پاراڭدەك، پاراڭ تۇسىنى ئالغان: ئاتا - ئانا، دوست - بۇرادەرلەرنىڭ تويدىن بۇرۇن ياشلارغا بېرىدىغان پاراڭسىمان تەربىيىسى ناچار.

پاراڭلاشتۇرماق «پاراڭلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پاراڭلاشماق پ. ئۆزئارا گەپلەشمەك، سۆزلەشمەك: تاشۋاي بىلەن لەيلىگۈل قىزغىن پاراڭلىشىۋاتاتتى.

پارالبل [ر] <مات> ① سۈپ. بىر تەكشىلىكتە ياتقان ۋە ئۆزئارا كېسىشمەيدىغان؛ يانداش: پارالبل توز سېزىق. پارالبل تۆت تەرەپلىك. ② سۈپ. ئەينى ۋاقىتتا تەڭ بىللە تۇرغان؛ تەڭ دەرىجىدىكى: پارالبل سىنىپ. ③ ئى <جۈغ> دۇنيا خەرىتىسى- دىكى ئېكۋاتور سىزىقىغا يانداش قىلىپ سىزىلغان سىزىقلار.

پارالبللىق ئى. پارالبل ھالەت.

پارالبللىزم ئى [ر] ① <مات> توغرا سىزىقلارنىڭ ئۆزئارا پارالبللىقى. ② كۆچمە. ئوخشاش بىر ئىشنىڭ ئىككى كىشى ياكى ئىككى تەشكىلات تەرىپىدىن ئۆزئارا كېلىشمەستىن بىر ۋاقىتتا بېجىرىلىشى، تەكرارلىنىش.

پارامان ئى [پ] <بىن> ئۆي قۇرۇلۇشىدا جەگىلەرنىڭ تامغا چىشلەپ تۇرغان ئىككى بېشىغا (ئىككى جەگنىڭ ئارى- لىقىغا) قويۇلىدىغان ياغاچ تاختا.

پارامۇش رەۋ [پ] ① ئۇنتۇغان، ئېسىدىن چىقارغان ھالدا: پارامۇش بولۇپ قالماق. ② سەزگۈر بولمىغان، دېلىغۇل ھالەتتە: قادىر شۇ پېتى ساقچىلارغا پارامۇش قاراپ تۇردى.

پارامېتىر ئى [ر<گىرېك] <مات> تەڭلىمىدىكى مەلۇم بىر دائىرە ئىچىدە ئۆزگىرىدىغان تۇراقلىق سان. بۇ تۇراقلىق سان بەلگىلىك قىممەتنى ئالغاندا، شۇ تەڭلىمە ۋەكىللىك قىلىدىغان شەكىلگە ئىگە بولغىلى بولىدۇ. مەسىلەن: تەڭلىمە R^2 $x^2+y^2=$ تىكى R بەلگىلىك قىممەتنى ئالغاندا، تەڭلىمە ۋەكىللىك قىلە- دىغان چەمبەرنى سىزغىلى بولىدۇ، R بولسا چەمبەرنىڭ پارامېتىرى بولىدۇ.

پاراۋان سۈپ [پ] ھەممە جەھەتتىن تولۇق؛ يېتەرلىك؛ كۆپ؛ مول؛ بايىاشات: پاراۋان تۇرمۇش. پاراۋان ئائىلە.

پاراۋانچىلىق ئى. ھەممە جەھەتتىن تولۇق، يېتەرلىك بولغان تۇرمۇش؛ پاراۋان تۇرمۇش: پاراۋانچىلىق ئىچىدە ياشىماق.

پاراۋانلاشتۇرماق «پاراۋانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھۆكۈمەتنىڭ توغرا سىياسىتى دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشىنى پاراۋانلاشتۇردى.

پاراۋانلاشتۇرۇلماق «پاراۋانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پاراۋانلاشتۇرۇلماق «پاراۋانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يېزا خەلقىنىڭ تۇرمۇشى پاراۋانلاشتۇرۇلدى.

پاراۋانلاشماق پ. ھەممە جەھەتتىن مول، يېتەرلىك، كۆپ، بايىشات ھالەتكە كەلمەك؛ بايىشاتلاشماق: دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشى خېلى دەرىجىدە پاراۋانلاشتى.

پاراۋانلىق ① ئى. پاراۋان ھالەت: ئورتاق پاراۋانلىققا قاراپ مېڭىش بىزنىڭ نىشانىمىز. ② سۈپ. تۇرمۇشنى پاراۋان قىلىشقا ئىشلىتىلىدىغان ۋە ئۇنىڭغا خاس بولغان: پاراۋانلىق پۇلى. پاراۋانلىق فوندى.

پاراۋۇز ئى [ر] <قاتن> پويىزنىڭ ۋاگونلارنى سۆرەپ ماڭىدىغان قىسمى، بۇقىسى. ئۇنىڭ پار، ئېلېكتر كۇچى، ئىچىدىن يانىدىغان دۇنگاتېل قاتارلىقلار ئارقىلىق ماڭىدىغان بىر نەچچە خىللىرى بولىدۇ.

پاراۋۇزچى ئى. پاراۋۇز باشقۇرغۇچى، پويىز ھەيدىگۈچى خادىم.

پارە I ئى [پ] ① پارچىلانغان نەرسىنىڭ بىر قىسمى؛ بۆلەك، پارچە: پارە بولماق. پارە قىلماق. ② قۇرئاننىڭ 30 بۆلەكىنىڭ ھەربىر بۆلىكى: 30 پارە قۇرئاننى يادا ئالماق.

پارە II ئى. دىيال. ئۇچ نەزىر.

پارە-پارە پارچە-پارچە، بۆلەك-بۆلەك: ھاكىمنىڭ كۆزەينىكى يەرگە چۈشۈپ پارە-پارە بولۇپ كەتتى.

پارەش ئى. دىيال. ۋاڭنىڭ ئوردىسىدا ئاشپەزلىك قىلىدىغان كىشى؛ ئوردا ئاشپىزى.

پارپا I ئى <بوت> زەنجۈبىل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولى ئۇرچۇق شەكىلدە بولۇپ تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ، ئۇيۇغان قانىنى تارقىتىش، يەل ماڭدۇرۇش، مەيدىدىكى چىڭلىقنى بوشىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

پارپا II سۈپ. پاكار، پاكىنەك، پەتەك: پارپا ئادەم. پارپا بوي. پارپا توخۇ.

پار-پار ① «پار III» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇنىڭ تېشى پار-پار بولغىنى بىلەن، ئىچى غال-غالدۇر. ② پارقىرايدىغان، پارقىراق: پار-پار رەخت.

پار-پۇر نۇر ۋە پارقىراق نەرسىلەرنىڭ ھەر خىل پارقىراش ھالىتى: پار-پۇر قىلماق.

پارت تەق. بىرەر نەرسىنىڭ ئىتتىك ھەرىكەت قىلىشى ياكى يىرتىلىشى، ئۇزۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: مىلكە تەستە تۇتۇپ كەلگەن جەرەن بالىسى پارت قىلىپ قېچىپ ھايۋە-ھۇي دېگۈچە كۆزدىن يوقالدى.

پارتا ئى [ر] مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئولتۇرۇپ دەرس ئاڭلاش ۋە خەت يېزىشى ئۈچۈن مەخسۇس ياسىتىلغان ئۇستەل.

پارتاڭچى سۈپ. دىيال. بەتخەج، ئىسراپخور.

پارت-پۇرت ئادەم ياكى ھايۋانلارنىڭ ئىتتىك، جىددىي ھەرىكىتىدىن چىققان ئاۋاز: پارت-پۇرت قاچماق.

پارتكوم ئى [ر] ① پارتىيە كومىتېتى. ② پارتىيە كومىتېتى ئورۇنلاشقان جاي؛ بىنا.

پارتگۇرۇپپا ئى [ر] پارتىيە گۇرۇپپىسى.

پارتلاتقۇچ ① سۈپ. پارتلىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان، پارتلاتقۇچ مادداما. پارتلاتقۇچ دورا. ② ئى. پارتلىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان ھەم پارتلىتىش ئۇچۇن مەخسۇس ياسالغان نەرسە: ئۇ ئاخىر دۇشمەن پوتىسىگە يېقىن بارىدى-دە، پارتلاتقۇچنى كۇچ بىلەن ئارانلا تاشلىدى.

پارتلاتقۇچى ئى. پارتلىتىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئادەم.

پارتلاتماق «پارتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئوسمان دۇشمەننىڭ ئوق-دورا ساقلىنىدىغان چوڭ ئامبىرىنى پارتلاتتى.

پارتلاشماق «پارتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قول بومبىلىرى ئارقا-ئارقىدىن پارتلاشتى.

پارتلىتىلماق «پارتلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ يەر بەش قېتىم پارتلىتىلىپ ئاران مۇشۇنچىلىك بولدى.

پارتلىغۇچ سۈپ ① پارتلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان، پارتلايدىغان: پارتلىغۇچ دورا. پارتلىغۇچ مادداما. ② <تىل> تەلەپپۇز قىلغاندا نۇتۇق ئورگانلىرىدىن ھاۋانىڭ سىقىلىپ پارتلاپ چىقىشى بىلەن ھاسىل بولغان، ئېغىزدا توسقۇنلۇقىنى يېمىرىپ پارتلاپ چىقىدىغان: پارتلىغۇچ تاۋۇش.

پارتلىماق پ ① جىسىملارنىڭ ھەجمى تېز كېڭىيىپ، ئەتراپتىكى ھاۋا بېسىمىنىڭ ئۆزگىرىشىگە كۇچلۇك تەسىر كۆرسىتىپ، تەرەپ-تەرەپكە يېيىلىپ پارچە-پارچە بولماق، بۆلەك-بۆلەككە ئاجراپ ئەتراپقا چېچىلماق: دۇشمەن ئىستېھكاملىغا تاشلانغان قول بومبىلىرى ئارقا-ئارقىدىن پارتلىدى. ② كۆچمە. جەمئىيەتتە بەزى ۋەقە-ھادىسىلەر تۇيۇقسىز شىددەتلىك يۈز بەرمەك، پەيدا بولماق، كۆتۈرۈلمەك: قوزغىلاڭ پارتلىدى.

پارتىداش ئى. پارتىدا بىللە ئولتۇرىدىغان ساۋاقداش: مەن مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا قاھار بىلەن پارتىداش ئىدىم.

پارتىداشلىق ئى. بىر پارتىدا بىللە ئولتۇرۇش، ساۋاقداشلىق.

پارتىزان ئى [ر<فىران] دۇشمەن بېسىۋالغان جايلاردا دۇشمەنگە قارشى ياكى بىرەر دۆلەتتە ھاكىمىيەتكە قارشى ئۆز ئىختىيارى بىلەن قوراللىق كۇرەش ئېلىپ بارغۇچىلار ئەترىتىنىڭ ئەزاسى: دادام پارتىزانلار سېپىدە دۇشمەنلەر بىلەن سوقۇشۇپ قۇربان بولغانىكەن.

پارتىزانچە سۈپ ① پارتىزانلارغا خاس، پارتىزانلاردا بولىدىغان، پارتىزانغا ئوخشاش، پارتىزانەك: بىزدە ھازىر پارتىزانچە يوسۇن بار. ② كۆچمە. مۇنتىزىم بولمىغان، چېچىلاڭغۇ (تۇرمۇش ھەققىدە): سىراجىدىن خىزمەتكە بۆلۈنگەندىن بېرى پارتىزانچە تۇرمۇش كەچۈردى.

پارتىزانلارچە رەۋ. پارتىزانلار ھالىتىدە، پارتىزانلارغا ئوخشاش، پارتىزانلاردەك: پارتىزانلارچە ئۇرۇش قىلماق.

پارتىزانلىق ① ئى. زالىم ھاكىمىيەتكە ياكى تاجاۋۇزچى دۇشمەنگە قارشى ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان قوراللىق كۇرەش: ئۇ ئۆز يۇرتىدا پارتىزانلىق قىلدى. ② سۈپ. پارتىزانلارچە خاراكتېر ئالغان، پارتىزانلار قاتناشقان: پارتىزانلىق ئۇرۇش.

پارتىيە ئى [ر<نېم] مەلۇم سىنىپ، تەبىقە ياكى مەلۇم

گۇرۇھقا ۋەكىللىك قىلىدىغان ۋە مەلۇم مەقسەت ئۈچۈن كۆرەش قىلىدىغان سىياسىي تەشكىلات : كومۇنىستىك پارتىيە.

پارتىيەسىز سۈپ. پارتىيەگە ئەزا ئەمەس، پارتىيەگە كىرمەگەن: پارتىيەسىز كادىر.

پارتىيەسىزلىك ئى. پارتىيەگە كىرمەسلىك، پارتىيەگە ئەزا بولماسلىق: ئۇنىڭ پارتىيەسىزلىكى ئۇنىڭ ئۇرنىنىڭ ئۆسۈشىگە توسقۇنلۇق قىلىپ كېلىۋاتاتتى.

پارتىيە- گۇرۇھ ھەر خىل سىياسىي پارتىيەلەر ياكى سىياسىي پارتىيە تەركىبىدىكى گۇرۇھلار: دېموكراتىك پارتىيە - گۇرۇھلار.

پارتىيەلىك سۈپ. پارتىيەگە كىرگەن، پارتىيەگە قوبۇل قىلىنغان: پارتىيەلىك كادىر.

پارتىيەۋى سۈپ. پارتىيە پىرىنسىپلىرى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىدىئولوگىيەسىگە تەئەللۇق: پارتىيەۋى تۇرمۇش. پارتىيەۋى مەيداندا تۇرماق.

پارتىيەۋىلىك ئى ① پارتىيە پىرىنسىپلىرى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىدىئولوگىيەسىگە تەئەللۇق سالاھىيەت: مۇجەت ئاكا ئۇزۇنىڭ پارتىيەۋىلىكىنىڭ ئۇنداق ئىشلارغا يول قويمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ② بىرەر پارتىيەگە مەنسۇپلۇق، ئەزالىق: ھەر مىللەت رەھبىرى كادىرلىرى پارتىيەۋىلىك ۋە پارتىيە سىياسىتى مەيداندا چىڭ تۇرۇشى كېرەك.

پارچە [پ] ① ئى. بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە نەرسىلەرنىڭ بىر بۆلىكى؛ پۈتۈن نەرسىدىن كېسىپ، سۇندۇرۇلۇپ ئېلىنغان ياكى ئۆزى ئاجراپ چىققان قىسمى؛ بۆلەك: قەغەز پارچىسى. ② سۈپ. ئۇلچەم قىلىنغان مەلۇم بىرلىككە توشماي قالغان؛ پۈتۈن سانىنىڭ ئەكسى (پارچىسى): پارچە پۇل. پارچە سان. ③ مىق. نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدىغان سۆز: بىر پارچە خەت. بىر پارچە گىلەم. بىر پارچە ماقالە. ④ ئى<ئەد> رومان، پوۋېست قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مەلۇم بىر قىسمى، ئۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان باب، بۆلەكلەر: روماندىن پارچە. ⑤ ئى <ئەد> ئاياغلاشقان، يەكۈنلەنگەن ئوي - پىكىرنى بىلدۈرگەن ماۋزۇسىز بىر كۆبلىت شېئىر.

پارچە- پارچە بىرقانچە پارچىغا بۆلۈنگەن، پارچىلىنىپ كەتكەن؛ بۆلەك - بۆلەك : پارچە - پارچە يەر. پارچە - پارچە بۇلۇتلار.

پارچە- پۈرات ① چوڭ - كىچىك پارچىلاردىن ئىبارەت، ھەر خىل چوڭلۇقتىكى پارچىلارغا بۆلۈنگەن، پارچە - پارچە: پارچە - پۈرات رەخت. پارچە-پۈرات نەرسىلەر. ② مۇھىم بولمىغان، ئاساسلىق ئەمەس؛ ئۇششاق - چۈششەك: پارچە - پۈرات ئىش. پارچە - پۈرات گەپ.

پارچىلاتماق «پارچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يىگىرمە كوي پۈلنى پارچىلىتىپ تەييار قىلىپ قويدۇم.

پارچىلاشماق «پارچىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىزنىڭ ئىنقىلابىي قوشۇنىمىزنى پارچىلاشتى.

پارچىلانماق ① «پارچىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ھازىر لۇكچەكلەر گۇرۇھىمۇ پارچىلاندى. ② «پارچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇكام بىلەن ئىككىمىز پارچىلانغان ئوتۇنلارنى بۇلۇڭغا يىغدۇق.

پارچىلىتىلماق «پارچىلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پارچىلىماق پ ① بۆلەكلەرگە بۆلىمەك، ئاجراتماق؛ پارچە قىلماق، پارچە ھالەتكە كەلتۈرمەك: مۇزنى پارچىلىماق. * ساۋۇت ئاشقا بېسىلىدىغان گۆشلەرنى پارچىلاۋاتاتتى. ② بۆلۈۋەتمەك، ئاجىزلاشتۇرماق: يۇرتنى پارچىلىماق. ئاممىنى پارچىلىماق. ③ <خىم> تەركىبىي قىسىملارغا ئاجراتماق، بىرىكمىدىن ئاجرىتىپ ئالماق: ئاتومنى پارچىلىماق. ماددىنى پارچىلىماق.

پارىردە رەۋ. پار قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ياكى نۇر چاچقان ھالدا، پار قىلىپ: يامغۇردىن كېيىن كۈن پارىردە ئېچىلىپ كەتتى.

پارس I تەق. قاتتىق قىزىپ كۆيۈش، پارچىلىنىش، يېرىلىش، ئېتىلىش، چىڭ تارتقاندىن كېيىن ئۇزۇلۇش ۋە قاتتىق سىلكىنىپ قېقىلىشتىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئارغامچا پارس قىلىپ ئۇزۇلۇپ كەتتى.

پارس II ئى <ئىرق> شۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئىرانىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

پارس- پارس «پارس I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پوجاڭزا پارس - پارس قىلىپ ئېتىلدى.

پارس- پۇرس پارس قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: پارس - پۇرس ئېتىلىپ تۇرغان پوجاڭزا ئاۋازى كىشىنى زادى ئۇخلاتمىدى.

پارسچە ① سۈپ. پارسلارغا، پارس خەلقىگە، پارس تىلى - يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت، پارس خەلقىگە خاس: پارسچە كىيىم - كېچەك. پارسچە يېزىق. پارسچە لۇغەت. ② ئى. پارس تىلى، يېزىقى: مەن پارسچە ئۆگىنىۋاتىمەن. ③ رەۋ. پارس تىلى، يېزىقى قىنى ئىشلىتىپ، پارس تىلى، يېزىقى ۋاستىسى بىلەن: پارسچە سۆزلىمەك. پارسچە يازماق.

پارسچىلاشتۇرماق «پارسچىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پارسچىلاشتۇرۇشماق «پارسچىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پارسچىلاشتۇرۇلماق «پارسچىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى

پارسچىلاشماق پ. پارسچە تەركىبلەر كۆپەيمەك، پارسچە تەركىبلەر كىرىپ ئۆزلەشمەك، پارسلار تۇسىنى ئالماق، پارسلارغا ئوخشاش بولماق: بۇ دېگەنلىك 10 - ئەسىردىن 20 - ئەسىرگىچە بولغان ئون ئەسىر ۋاقتىدا ئېچىدە ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرى پۈتۈنلەي پارسچىلىشىپ كەتتى، دېگەنلىك ئەمەس.

پارسىۋى [پ] ① سۈپ. پارسلارنىڭ تىلى - يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىنى ھەمىشە ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيدىغان، پارس تىلى - يېزىقى ۋە پارس مەدەنىيىتىنى مودا بىلىدىغان، ھەمىشە پارسلارنى تىل - يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىنى ياخشى كۆرىدىغان ھەم شۇنىڭ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، پارسلارنى، پارسچە تىل - يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىنى چوڭ بىلىدىغان: پارسىۋى ئادەم.② ئى. پارسچە سۆزلەش ۋە يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم، دائىم پارسچە بىلەن ھەپىلىشىدىغان كىشى، پارسلارنى، پارس مەدەنىيىتىنى، پارسچىنى چوڭ بىلىدىغان كىشى: ئاشۇ

دەۋرلەردە خەلقىمىز ئىچىدىمۇ ئۆزى تۈركىي تۈرۈپ تۈركىينى تەرك ئەتكەن بىر تۈركۈم پارسگۇيلار بولغانىدى.

پارسگۇيلۇق ئى. پارس تىلى ۋە يېزىقىدا ئەسەر يېزىش ئىشى؛ خاھىشى؛ پارسچىدا ئەسەر يېزىش ئىشى ۋە شۇ خىل خاھىش: كېيىنچە مەيدانغا چىققان شائىرلار، خۇسۇسەن دورامچى ياش ئەدىبلەر ئىچىدە پارسگۇيلۇق چېكىدىن ئاشقان دەرىجىدە ئەدەپ كېتىپ، ئۆز ئانا تىلى بولغان ئۇيغۇر تىلىنى «شېئىر يازغىلى بولمايدىغان قوپال تىل» دەپ ئاھانەت قىلىشقا قەدەر يەتكەن.

پارسلداتماق «پارسلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پارسلداشماق «پارسلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پارسلدىماق پ. پارس ـ پارس قىلغان ئاۋاز چىقارماق، پارس ـ پۇرس قىلماق: تونۇرغا سېلىنغان ھۆل ئوتۇن پارسلداپ كۆيۈۋاتىدۇ.

پارسي سۈپ [پ] پارس تىلىدا ئېيتىلغان ياكى يېزىلغان؛ پارسچە: ئابلىز مەخسۇم ئەرەبىي ۋە پارسي كىتابلارغا مۇكەممەل تەبىر بېرەتتى.

پارقىراتماق «پارقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىشخانىنىڭ دېرىزە ـ ئەينەكلىرىنى پاك ـ پاكىز سۈرتۈپ پارقىرىتىۋەتتۇق.

پارقىراشماق «پارقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پارقىراق سۈپ. پارقىراپ تۇرىدىغان، پارقىراش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، پارقىرايدىغان: ئۇنىڭ سىلىق تاملىرى پاكىز ۋە پارقىراق ئىدى.

پارقىراقلىق ئى ① پارقىراق ھالەت. ② <گېئول> مىنېرال يۈزىنىڭ نۇر قايتۇرۇشىدىن پەيدا بولىدىغان چاقناش ھادىسىسى.

پارقىرىتىلماق «پارقىراتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پارقىرىغاق سۈپ. پارقىرايدىغان، پارقىراپ تۇرىدىغان: پارقىرىغاق ماددا.

پارقىرىغاقلىق ئى. پارقىرايدىغان، پارقىراپ تۇرىدىغان ھالەت.

پارقىرىماق پ ① پارىرىدە قىلىپ يانماق، نۇر چاچماق، پارقىراپ تۇرماق، يورۇماق: چولپان يۇلتۇزى يول كۆرسەتكۈچى چىراغدەك ئاسماندا پارقىراپ تۇراتتى. ② يالتىرىماق، جۇلالىماق: ئالتۇننىڭ پوقمۇ پارقىرايدۇ (ماقال).

پارك ئى [ر<ئىنگ] گۈل ۋە يېشىللىق بىلەن قاپلانغان، سەيلە قىلىش، دەم ئېلىش، كۆڭۈل ئېچىش ئۈسكۇنىلىرى بار چوڭ باغ: بىز ئەتە دېڭىز بويلىرىغا بارىمىز، پاركلاردا ساياھەت قىلىمىز.

پارلاتماق «پارلىماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گۈلشەن چىنە، تەخسىلەرنى پارلاتىپ بەش جۇپ سېتىۋالدى.

پارلاشماق «پارلىماق II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: زۆھرەخان بىلەن مەريەم ئاپىسىغا يارەملىشىپ ئۇگۈت پارلىشىپ بەردى.

پارلاق سۈپ ① پارلاپ، نۇر چېچىپ تۇرىدىغان، روشەن؛ نۇرلۇق: پارلاق قۇياش. پارلاق نۇر. ② كۆچمە. رونۇق تاپقان، بايىغات، شانلىق: ئۇنىڭ كەلگۈسى زور ھەم پارلاق.

پارلاقلىق ئى. پارلاق ھالەت، پارلاق كېلەچەك، پارلاق ھايات، پارلاق تۇرمۇش: تىلەمچىلەر— پارلاقلىق ئۈچۈن رەڭ ئىزدەۋاتقان دەۋر ئۈچۈن يوشۇرغىلى بولمايدىغان جاراھەت.

پارلامېنت ئى [ر<فىران] كاپىتالىستىك دۆلەتلەردە قانۇن تۈزىدىغان ئەڭ يۇقىرى ئورگان. پارلامېنت ئادەتتە يۇقىرى ـ تۆۋەن ئىككى پالاتادىن تۈزۈلىدۇ؛ بەزى دۆلەتلەردە بىرلا پالاتا بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەزالىرى ئادەتتە سايلام ئارقىلىق بارلىققا كېلىدۇ.

پارلامېنتلىق سۈپ. پارلامېنت تۈزۈمى يولغا قويۇلغان: پارلامېنتلىق تۈزۈم.

پارلاندۇرماق «پارلانماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۇنى پارلاندۇرماق.

پارلاندۇرۇلماق «پارلاندۇرماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سۇ پارلاندۇرۇلدى.

پارلانماق I «پارلىماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇگۈن جەمئىي بىر تاغار ئۈزۈم پارلاندى.

پارلانماق II پ. پارغا ئايلانماق، پار ھالىتىگە كەلمەك: پارلانغان سۇ.

پارلىق سۈپ ① پار بار، پار بىلەن تولغان، پار ھاسىل بولغان: پارلىق قازان. ② پار بىلەن يۇيۇلىدىغان، پار ئىشلىتىلىدىغان: پارلىق مۇنچا.

پارلىماق I پ ① مەلۇم ئۆلچەم ۋە نۇسخا بويىچە تۇرگە ئايرىماق؛ سورتقا ئايرىماق، خىللىماق، تاللىماق، ئىلغىماق: ئۈزۈم پارلىماق. ئۇرۇق پارلىماق. ② جۇپلىمەك، جۇپ ـ جۇپ ھالەتكە كەلتۈرمەك: پارلاپ تىزىلغان ئۆتۈكلەر مال تەكچىسىگە رەتلىك تىزىلغانىدى.

پارلىماق II پ. يارقىن نۇر چېچىپ تۇرماق، يورۇق يانماق؛ چاقنىماق: بۇلۇتسىز ئاسماندا قۇياش پارلىدى.

پارلىنىش ئى. پار ھالىتىگە كېلىش، پارغا ئايلىنىش.

پارنىك ئى [ر] ھەر خىل گۈل ـ گىياھ، كۆكتات، مايسا قاتارلىقلارنى تېز ئۆستۈرۈش، يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن قۇرۇلغان ئۇستى يېپىق ئەينەكلىك جاھازا، خانا؛ بۇ يەردە كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈشى ۋە سۇنئىي ئۇسۇلدا ئىسسىقلىق بېرىش ئارقىلىق ئۆسۈملۈكنىڭ ئۆسۈشىدىكى مۇۋاپىق تېمپېراتۇرا ساقلاپ قېلىنمىدۇ: پارنىكتا كۆكتات ئۆستۈرمەك.

پارنىكلىك سۈپ. پارنىكى بار، پارنىكى بولغان، پارنىك ئورنىتىلغان: ھازىر بۇ ناھىيىدە كۆلەملەشكەن مېۋە ـ چېۋىنىڭ پارنىكلىك باغ بازىسى بارلىققا كەلدى.

پارول ئى [ر<فىران] <ھەرب> ھەربىي خىزمەتتە ياكى يوشۇرۇن تەشكىلاتلاردا ئۆز كىشىلىرىنى تونۇش ئۈچۈن، ئۇچراشقاندا ئېيتىلىدىغان ۋە ئالدىن بەلگىلەپ قويۇلىدىغان شەرتلىك مەخپىي سۆز.

پارۇاي ئى [ر] ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى پار ئارقىلىق ئىسسىتىش ئۈچۈن ئورنىتىلىدىغان، تۇرۇبا ۋە پولات نەيچىلەردىن تۈزۈلگەن ئەسلىھە: ئەسقەر بالىنى پارۇاينىڭ قېشىدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرغۇزۇپ ئىسسىتتى.

پارۇايلىق سۈپ. پارۇايى بار، پارۇاي ئورنىتىلغان: پارۇايلىق ئۆي. پارۇايلىق زال.

پاربخور سۈپ [پ] پارا ئالىدىغان، پارا يەيدىغان، پارا يېيىشكە ئادەتلەنگەن: پاربخور ئادەم.

پاربخورلۇق ئى. پارا ئېلىش، پارا يېيىش ئىشى، ئادىتى: پاربخورلۇق قىلماق.

پارىلداتماق «پارىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.
پارىلداشماق «پارىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
پارىلدىتىلماق «پارىلداتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
پارىلدىماق پ. پار ـ پار قىلىپ يېنىپ تۇرماق، يورۇق نۇر تارقاتماق، نۇر چېچىپ تۇرماق، پالىلدىماق: سۇ ئاي يورۇقىدا ئەينەكتەك پارىلداپ كۆرۈنەتتى.
پازىل [ئە] ① سۈپ. يېزىت. پەزىلەتلىك، ياخشى خۇلۇق ۋە خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە: بۇ شەھەر پادىشاھى ئادىل ۋە خەلقى پازىل بىر شەھەر ئىكەن. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.
پازىللىق ئى. باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىش پەزىلىتى، ياخشى مىجەز ـ خاراكتېر، پەزىلەت، ياخشىلىق: ئۇ ھەقىقەتەن رەھىمدىل ۋە پازىللىقتا باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشىدۇ.
پاڑ تەق. سۇ ياكى تەركىبىدە سۇيۇقلۇق بولغان نەرسىلەر ئوتتا قىزىتىلغان ياكى قىزىق ياغقا سېلىنغاندىن كېيىن چىقىدىغان ئاۋاز: سۇ قاينىاپ تېشىپ مەش ئۈستىگە پاڑ قىلىپ تۆكۈلگەندە چىققان ئاۋاز ئىچكىرىكى ئۆيگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى.
پاڑ ـ پاڑ «پاڑ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ۋاھ، نېمىدېگەن پاڑ ـ پاڑ ئىسسىق بۇ!
پاڑ ـ پۇڑ پاڑ قىلغان ۋەياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئاشخانىدىكى پاڑ ـ پۇڑ قىلىپ قورۇلۇۋاتقان قورۇمىنىڭ ئاۋازى مېھمانخانىغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.
پاڑزىدە رەۋ. پاڑ قىلغان ھالدا، پاڑ قىلىپ: سەرەڭگە قېيىدا ئاران بىر تال سەرەڭگە قاپتىكەن، شۇنچە ئاۋايلاپ چاقسامۇ پاڑزىدە قىلدى ـ دە، ئوت ئالماي ئۆچتى. شۇنداق قىلىپ بىر كېچە قاراڭغۇدا قالدۇق.
پاڑلداتماق «پاڑلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەلىمخان مېھمانلار ئۈچۈن پاڑلدىتىپ قورۇما قورۇۋاتقانىكەن.
پاڑلداشماق «پاڑلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
پاڑلدىماق پ. پاڑ ـ پاڑ قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، پاڑ ـ پاڑ قىلماق: سۇنىڭ مەش ئۈستىگە پاڑلداپ تۆكۈلۈشى سادىق روزىنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.
پاس I تەق. بىرنەرسىنىڭ ئىككىنچى نەرسىگە ئۇرۇلۇشىدىن، قاتتىق سىلكىنىشى ھەم ئۇزۇلۇشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: ئەزىمەت قولىنى قاتتىق بىر شىلتىۋىدى، ئاپىسىنىڭ يۈزىگە پاس قىلىپ تەگدى.
پاس II ئى [ئىنگ] <تەن> توپ ئويۇنلىرىدا توپنى ئۆز كامانداسىنىڭ بىرەر ئەزاسىغا قارىتىپ تاشلاش، ئېتىش ھەرىكىتى: پاس بەرمەك. پاس چىقارماق.
پاس بەرمەك <تەن> توپ ئويۇنلىرىدا توپنى ئۆز كامانداسىنىڭ بىرەر ئەزاسىغا قارىتىپ تاشلىماق، ئاتماق، تەپمەك، يەتكۈزۈپ بەرمەك: خەمىت چاققانلىق بىلەن توپنى پەرھاتقا پاس بەردى.
پاسات I ئى [ئە] قەستەن، مەقسەتلىك ھالدا قىلىنغان پىتنە ـ ئىغۋا، ئويدۇرما: بۇ ئىشلار كىشىنى تولىمۇ بىئارام قىلىدۇ ۋە تۈرلۈك پاسات خىياللار كوچىسىغا باشلايدۇ.
پاسات II ئى. دىيال. قوناق شاخلىرىدىن قۇرۇپ چۇشۇپ قالغان يوپۇرماقلار ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەر.

پاساتچىلىق ئى. ئورۇنسىز گەپ ـ سۆز، ئويدۇرمىلار، پىتنە ـ ئىغۋا ۋە شۇ ھەقتىكى سۆز ـ ھەرىكەت.
پاسار ئى. قوناق شېخىنىڭ پوست ۋە يوپۇرماقلىرى: پاسار قالماق. پاسار ئوتنىڭ كۈلى چوڭ، ساپساپچىنىڭ گېپى (ماقال).
پاسار ـ پۇسقات پاسار ۋە پاسارغا ئوخشاش نەرسىلەر: ئۇ پاسار ـ پۇسقاتلارنى مورا ئوچاققا سېلىپ ئوتنى ئۈلغايتتى.
پاساڭ I ئى. باش قوناق، قوغۇن ـ تاۋۇز قاتارلىق ئۇرۇقۇبۇلىنىدىغان زىرائەتلەرنىڭ چالا قالغان قىسمى: پاساڭ بولماق. پاساڭ قىلماق. * بۇگۈن پۇتۇن مەھەللىدىكى ئۇشتاق بالىلار قوغۇن پاساڭ قىلدى.
پاساڭ II ئى. ھارۋا شوتىسىنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى ئىككى ياغاچنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان چېتىق ياغاچ، تەكىيە ياغاچ: ھارۋا پاسىگى.
پاساڭداتماق «پاساڭدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قوناقنى پاساڭداتماق. قوغۇننى پاساڭداتماق.
پاساڭداشماق «پاساڭدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
پاساڭدالماق «پاساڭدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قوغۇن ـ تاۋۇز، باش قوناقلارنىڭ ئاخىرى پاساڭدىلىپ تۇگەپ، ئېتىزلارغا قوي ـ كالىلار قويۇپ بېرىلگەنىدى.
پاساڭدىماق پ. باش قوناق، قوغۇن ـ تاۋۇز قاتارلىق ئۇرۇقۇبۇلىنىدىغان زىرائەتلەرنىڭ چالا قالغان قىسمىنى يىغىۋالماق؛ پاساڭ قىلماق: بالىلار بۇگۈن قوغۇن پاساڭدىدى.
پاساماق پ. دىيال. قالماق، ئارقىدا قالماق.
پاساھەت ئى [ئە] يېزىت. چىرايلىق ۋە يېقىملىق سۆزلەش قابىلىيىتى؛ نۇتۇقنىڭ ئېنىق، چۈشىنىشلىك ھەم گۈزەل ـ لىكى: ـــ ئوغلۇم، ئىلىم ـ ئەدەپتە كامىل، پاساھەت ۋە گۈزەللىك ئىگىسى ئىكەنسەن، ـــ دەپتۇ بوۋاي مەردانغا.
پاساھەتلىك سۈپ. چىرايلىق، يېقىملىق، راۋان سۆزلەنگەن، پاساھەت بىلەن ئېيتىلغان: سۆز مۇنبىرىگە چىقساڭ، ئۆزۈڭنى مۇستەھكەم تۇت، خاتا سۆزلىمە، سۆزۈڭنى پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن باشلا.
پاس ـ پاس «پاس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پاس ـ پاس ئاۋاز.
پاسپاس I ئى. دىيال. كىيىم ـ كېچەكلەرگە تۇگمە ئورنىدا ئورنىتىلىدىغان پىستان، پىسىلداق.
پاسپاس II سۈپ. دىيال. ناچار، يارامسىز.
پاسپورت ئى [ر<فىران] چەت ئەلگە چىقىدىغان پۇقرالارنىڭ سالاھىيىتىنى ئىسپاتلايدىغان دۆلەت تەۋەلىك گۇۋاھنامىسى؛ ھۆججەت؛ ئۇ ئۆز دۆلىتىنىڭ ئاساسلىق دىپلوماتىيە ئورگىنى تەرىپىدىن بېرىلىدۇ.
پاسپورتسىز سۈپ. پاسپورتى يوق، پاسپورتى بولمىغان، پاسپورت ئالمىغان: پاسپورتسىز ئادەم. پاسپورتسىز يولۇچى.
پاسپورتسىزلىق ئى. پاسپورتى يوق ھالەت، پاسپورتى يوقلۇق، پاسپورتى بولماسلىق، پاسپورت ئالمىغانلىق: نوپۇس دەپتىرى، كىملىك، پاسپورتسىزلىق قاتارلىقلار ئۇلارنى بېكىنمە بىر ئورۇنغا مىخلاپ قويىدۇ.
پاس ـ پۇس پاس قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئابدۇللا ئاچچىقىغا پايلىماي، ئۇنى پاس ـ پۇسلا ئورۇپ سالدى.

پاستا ئى [ر<ئىتال] مېدىتسىنا، گىرىمچىلىك، رەسسام-لىق ۋە شۇ قاتارلىقلاردا ئىشلىتىلىدىغان خېمىرسىمان ماددا.

پاسخا ئى [ر] <دىن> ① خرىستىيانلارنىڭ ئەيسانىڭ قايتا تىرىلىشىگە ئاتاپ ئۆتكۈزىدىغان دىنىي بايرىمى. بۇ بايرام ئەتىيازدا كۈن - تۈن تەڭلىشىپ، بىرىنچى قېتىم ئاي تولغا-ندىن كېيىن كېلىدىغان دەسلەپكى يەكشەنبە كۈنى ئۆتكۈزۈلىدۇ. ② يەھۇدىيلارنىڭ باھار پەسلى ئۆتكۈزۈلىدىغان دىنىي بايرىمى.

پاسسات ئى [ر<نېم] <مېتېئور> ئېكۋاتورنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تۆۋەن ئاتموسفېرا قەۋىتىدە، شىمالىي يېرىم شاردىن جىنىدىغان شەرقىي شىمال شامىلى ۋە جەنۇبىي يېرىم شاردىن جىنىدىغان شەرقىي جەنۇب شامىلى. بۇ خىل شامالنىڭ يۆنىلىشى ناھايىتى ئاز بىر قىسىم ۋاقىتلاردا ئۆزگىرىدۇ.

پاسسىپ سۈپ [ر<لات] ① بىرەر ئىش - ھەرىكەتكە ئېتى-بارسىز قارايدىغان، قىزىقمايدىغان، سۈس، ئاكتىپىنىڭ ئەكسى: پاسسىپ ئادەم. پاسسىپ ئوقۇغۇچى. ② توغرا بولمىغان، ناتوغرا؛ ناچار، سەلبىي: پاسسىپ ئامىل.

پاسسىپلاشتۇرماق «پاسسىپلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنداق قىلساق ئوقۇغۇچىلارنى پاسسىپلاشتۇرۇپ، ئەكس تەسىر پەيدا قىلىدۇ.

پاسسىپلاشتۇرۇشماق «پاسسىپلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پاسسىپلاشتۇرۇلماق «پاسسىپلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پاسسىپلاشماق پ. پاسسىپ بولماق، پاسسىپ ھالەتكە چۈشۈپ قالماق، ئۆز پائالىيىتىنى بوشاشتۇرۇپ قويماق: راھىلە ئۆگىنىشتە پاسسىپلىشىپ كېتىۋاتىدۇ.

پاسسىپلىق ئى. پاسسىپ ھالەت، پاسسىپ ئەھۋال: پاسسىپ-لىقتىن ئاكتىپلىققا ئۆزگەرمەك.

پاسقوق رەۋ. دىيال. تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت.

پاسكال ئى. خەلقئارا بېسىم كۈچ بىرلىكى.

پاسكىنا سۈپ. بۇلغانغان، كىرلەشكەن، پاكىز بولمىغان، مەينەت، كىر: پاسكىنا نەرسە. پاسكىنا كىيىم.

پاسكىنا - پۇسكىنە پاكىز بولمىغان، پاسكىنا.

پاسكىنچىلىق ئى. پاسكىنا نەرسىلەر بىلەن قاپلىنىپ كەتكەن ھالەت، مەينەتچىلىك: دىلشات پاسكىنچىلىق ئىچىدە يېتىپ قالىدىغان بولدى.

پاسكىنلاشتۇرماق «پاسكىنلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كۆمۈرنىڭ توپىسى توزۇپ ھويلا - ئارام ۋە ئۆينىڭ دېرىزە، ئەينەكلىرىنى پاسكىنلاشتۇرۇۋەتتى.

پاسكىنلاشتۇرۇشماق «پاسكىنلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پاسكىنلاشتۇرۇلماق «پاسكىنلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: زۆھرەم پاسكىنلاشتۇرۇلغان مېھمانخانىغا قاراپ، ئوغلىنىڭ ھاراق ئىچكەنلىكىنى بىلدى.

پاسكىنلاشماق پ. پاسكىنا ھالەتكە كەلمەك، پاسكىنا بولۇپ كەتمەك: بىر كۈن بولمىسام ئۆينىڭ ئىچىمۇ پاسكىنلىشىپ كېتىپتۇ.

پاسكىنلىق ئى. پاسكىنا ھالەت: پاسكىنلىق بېسىپ كەتمەك.

پاسلاشماق پ <تەن> توپ ئويۇنلىرىدا ئۆزئارا بىر - بىرىگە پاس بېرىشمەك: ئۇلار تەبىئىي ھالدا شۇنداق ياخشى پاسلىشىپ ماڭدى.

پاسون [ر<فىران] ① ئى. ھەر خىل كىيىم - كېچەك-لەرنىڭ پىچمى، تىكىلىشى ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىلەرنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى، شەكلى، مودېلى: كوچىدا ھەر خىل پاسوندا كىيىنگەن ئون نەچچە كىشى ئالدىرىمايلا قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتاتتى. ② سۈپ. يېڭى مودا بىلەن ياسىنىپ يۈرىدىغان؛ چىرايلىق: پاسون قىز. پاسون بولۇپ كەتمەك.

پاسونلۇق سۈپ. پاسونى بار، يېڭى پاسوندا تىكىلگەن: ئۇ چىرايلىق پاسونلۇق ئايال كىيىۋاپتۇ.

پاسىبان ئى [پ] يېزىت ① بىرەر كىشى ياكى نەرسىنىڭ خەۋپسىزلىكىنى، ئامانلىقىنى، دەخلىسىزلىكىنى قوغداش ئۈچۈن كۆزەتكە، پوستقا قويۇلغان كىشى؛ قاراۋۇل، ساقچى: پادىشاھ دەررۇ پاسىبانلىرىنى نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلىپ كېرىشكە بۇيرۇپتۇ. ② كۆچمە. ھىمايە قىلغۇچى، مۇھاپىزەت قىلغۇچى، ساقلىغۇچى؛ غەمخور؛ باشپاناھ: سەپ بېشىدا پاسىبانمىز، چېۋەر رولچىمىز بولغاچقا، بۇ غايە چوقۇم ئەملگە ئاشىدۇ.

پاسىبانلىق ئى. بىرەر كىشى ياكى نەرسىنى قوغداش، ئۇنى تۇرلۇك زىيان - زەخمىدىن ھىمايە قىلىش، غەمخورلۇق: كېچە-لىرى يېرىم كېچىگىچە مەلىكە ئۇخلاپ، ئىنىكائانا پاسىبانلىق قىلسا، يېرىم كېچىدىن كېيىن ئىنىكائانا ئۇخلاپ، مەلىكە پاسىبانلىق قىلدى.

پاسوك ئى. دىيال. تەخسە

پاسىق سۈپ [ئە] ① بۇزۇلغان، چىرىگەن، سېسىغان: پاسىق سۆڭەكلەر ئاستىدىن جىنلار سەكرەپ چىقتى. ② كۆچمە. يامان، ئەخلاقسىز: مەن كەچۈرگۈسىز گۇناھقا گىرىپتار بولغان پاسىق ئادەم. ③ پاسكىنا، ئىپلاس: شاھزادە ئورنىدىن تۇرۇپ، بۇ پاسىق جادۇ-گەردىن ئۆچ ئالماقچى بوپتۇ.

پاسىقلىق ئى. ئەخلاقسىزلىق، ئىپلاسلىق، ئەسكىلىك: سېنىڭ پاسىقلىقىڭدىن ئۆيدە بەرىكەت قاچتى.

پاسىل ئى [ئە] ئىككى دۆلەت، ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسى-دىكى چېگرا، چەك، ئايرىما: پاسىل قوزۇقى. دېڭىز پاسىلى. // پاسىل تام.

پاسىلداش سۈپ. پاسىلى بىر بولغان، پاسىلى ئورتاق بولغان، پاسىلى بىر: ئۇ تاختا - تاختا ساماقلىقلار، قىزىلچا ئېتىزلىرى، قوناقلىقلارنى ئايلىنىپ، قوي قوتىنىغا پاسىلداش چېگرا تامنى ياقلاپ ماڭدى.

پاسىلداق ئى. دىيال. بۇغداي، قوناق، پۇرچاق قاتار-لىقلاردىن قورۇپ پىشۇرۇلغان يېمەكلىكلەر؛ قوماچ.

پاسىلسىز سۈپ. پاسىلى يوق، پاسىلى بولمىغان، پاسىل ئايرىلمىغان: پاسىلسىز ئېتىز. * بىز توپلىق چىغىر يول ئۈستىگە تۆكۈلگەن تېرەك غازاڭلىرىنى دەسسەپ خېلى ماڭغاندىن كېيىن پاسىلسىز يان قوشنىلارنىڭ خىش تاملىق قورۇسىغا كىرىدۇق.

پاسىللىق سۈپ. پاسىلى بار، پاسىلى بولغان، پاسىل ئايرىلغان؛ پاسىللىق: پاسىللىق ئېتىز. پاسىللىق يەر.

پاش سۈپ [پ <ئە] ھەممىگە مەلۇم، ئاشكارا، ئايان: پاش بولماق. پاش قىلماق.

پاشا I ئى [پ] <زوئول> ھاشارات، يېتىلگىنىنىڭ تېنى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن گەۋدىسىدە بىر جۈپ قانات ۋە ئۈچ جۈپ

ئۇزۇن، ئىنچىكە پۇتلىرى بولىدۇ؛ لىچىنكا ۋە قورچاقلىرى سۇدا يېتىلىدۇ؛ ئەركىكى ئۇسۇملۇك شىرنىسى بىلەن، چىشىسى ئادەم ۋە ھايۋان قېنىنى شوراش بىلەن ھايات كەچۈرىدۇ؛ بەزگەك، يۇقۇملۇق مېڭە يالۇغى قاتارلىق كېسەللەرنى تارقىتىدۇ.

پاشا II ئى. دىيال. چۈن.

پاشا III **(پا: شا)** ئى ① بۇرۇنقى چاغلاردا تۈركىيە، مىسىر قاتارلىق مەملىكەتلەرنىڭ ئەڭ ئالىي ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇنۋان نامى. ② خوتۇن ـ قىزلارنى چاقىرىشتا ھۆرمەتلەش ياكى ئەركىلىتىش مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ: پاشا قىز. گۈلمىرە پاشا. ③ خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئىسمى.

پاششاپ ئى [پ] تارس ① ژاك ئوردىسىنىڭ كېچىلىرى كۆزەت قىلىدىغان، جىك قاقىدىغان ساقچى ئەمەلدارى. ② ئۆتمۈشتە مەھەللە ياكى كوچىلارنىڭ ئامانلىقىغا مەسئۇل يەرلىك ئەمەلدار.

پاششاپبېگى ئى [پاششاپ + بەگ + ى] تارس. ژاك ئوردىسىدىكى پاششاپلارنى باشقۇرغۇچى بەگ.

پاششاپلىق ① ئى. پاششاپلار مەسئۇل بولۇپ ئورۇنلايدىغان خىزمەت، ۋەزىپە؛ پاششاپلار ئىشلەشكە تېگىشلىك ئىش: پاششاپلىق قىلماق. پاششاپلىق ئەمىلى. ② سۈپ. پاششاپلار ئىگىدارچىلىقىدىكى، پاششاپلارغا قاراشلىق، پاششاپلارغا خاس: موللانىياز پاششاپلىق يەرنى تېرىش ھاشىرى بىلەن سەھەردىلا چىقىپ كەتكەنىدى.

پاششاماق پ. دىيال. پايلىماق، ماڑىماق: كىمنى پاششاپ يۇرىسەن؟

پاشنا ئى [پ] ئاياغ كىيىمنىڭ تاپىنىغا قويۇلىدىغان، چەم ياكى باشقا نەرسىلەردىن ياسالغان قاتۇرما؛ ئۆكچە: ئۆتۈكنىڭ پاشنىسى.

پاشنىلىق سۈپ ① پاشنىسى بار، پاشنا قويۇلغان: پاشنىلىق ئاياغ. پاشنىلىق بەتنىكە. ② پاشنا بولىدىغان، پاشنا قىلىنىدىغان، پاشنا ئۇچۇن تەييارلانغان: پاشنىلىق چەم.

پاشىلىق ئى ① پاشا كۆپ يەر: ئابدۇللا ھەر كۈنى بۇ پاشىلىققا كېلەتتى. ② پاشا چېقىشتىن ساقلىنىش ئۇچۇن، داكا، ماتا قاتارلىق رەختلەردىن تىكىلگەن چىمىلدىق: پاشىلىق تارتماق. پاشىلىق تىكمەك.

پاشئوت ئى [پاشا + ئوت] <بوت> ئەتىرگۈل ئائىلىسىگە كىرىدىغان كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى بىرەر مېتىر ئېگىزلىكتە بولۇپ تىك تۇرىدۇ، يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، يوپۇرمىقى تاق سانلىق پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ، ئالتاي تاغلىرىدىن تېپىلىدۇ.

پاق تەق. نەرسىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە ئورۇلۇشى، ئېتىلىشى ۋە قاتتىق چۇشۇشىدىن چىققان ئاۋاز: تاپانچا ئۇنىڭ قولىدىن قاڭقىپ سىم كارىۋات ئۈستىگە پاق قىلىپ چۈشتى.

پاقا I ئى<زوئول> قوش ماكانلىق ھايۋان. بېشى ياپىلاق ھەم كەڭ؛ ئاغزى، كۆزى چوڭ؛ تېرىسى سىلىق، رەڭگى مۇھىتنىڭ ئوخشىماسلىقى بىلەن ئوخشاش بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئادەتتە يېشىل، كۈل رەڭ سەپكۈنلىرى بولىدۇ؛ بارماق ئارىلىقىدا نېپىز پەردىسى بار؛ سۇدا ياكى سۇغا يېقىن جايلاردا ياشايدۇ، كۆپىنچە قاراڭغۇدا ھەرىكەت قىلىدۇ؛ ئەركەكلىرىدە كۈركىراش ئورگىنى بولىدۇ، ئۇنلۇك كۈركىرايدۇ؛ ئاساسەن ئېتىزلاردىكى زىيانداش ھاشاراتلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ؛ يېزا ئىگىلىكىگە پايدىلىق، بالىسى «قۇمچاق» دەپىلىدۇ. يېشىل پاقا ئادەتتە «ئېتىز توخۇسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

پاقابەشگى دىيال. قۇلۇلە.

پاقام ئەتمەك باغرىنى باغرىغا ياقماق: ناخشا ئېيتىپ، سۆلىرىغا پاقام ئېتىپ چوڭ بولغان يېزامنى سېغىندىم.

پاقئوت دىيال. سۇدا ئۆسىدىغان بىر تۈرلۈك سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك.

پاقا II ئى. دىيال. ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

پاقسى قانماق تىلىكى ئىجاۋەت بولماق، ئويلىغىنىدەك بولۇپ چىقماق، كۆڭلىدىكىدەك بولماق، ئارزۇسىغا يەتمەك: ـــ ئەمدى پاقاڭ قانغانىدۇ ؟ 5000 يۈەنگە موتوسىكلىت ئېلىپ، ئۇنى مىنگەنگە ئاسمانغا چىقىپ كەتمەسسەن ؟ ـــ دېدى ئاۋۇت ئاكام ئوغلىنىڭ موتوسىكلىتىغا قاراپ قويۇپ.

پاقا III ئى. تۇغمەننىڭ تېشىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش ئۇچۇن، شۇمەكنىڭ ئۇچىغا ئورنىتىلغان، تۆپە تاشنىڭ تۆشۈكى ئىچىدە تۇرىدىغان تۆت بۇرجەك ياپىلاق تۆمۇر: تۇغمەننىڭ پاقىسى.

پاقا IV دىيال. پۇت ۋە بىلەكنىڭ مۇسكۇلى.

پاقا V ئى. دىيال. قاقاچ: بۇرنۇڭنىڭ پاقىسىنى كولىما.

پاقالچاق ئى. پۇتنىڭ تىزدىن تارتىپ ئوشۇققىچە بولغان قىسمى: كاللا دېسە پاقالچاق دېمەك.

پاق ـ پاق «پاق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پاق ـ پۇق پاق قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: غالىب نىيازنىڭ تۈيۇقسىز تۇرغانلىقىدىن پايدىلىنىپ پاق ـ پۇق بىرنەچچىنى ئۇرۇۋەتتى.

پاقچۇر ئى. دىيال. جۇۋاۋا، بەنشىر.

پاقشماق پ. پاق ـ پاق قىلغان ئاۋاز چىقارماق، پاقىلداپ تۇرماق، پاقىلدىماق.

پاققىدە رەۋ. پاق قىلغان ھالدا، «پاق» قىلىپ: ئەھمەد ئۇستەل ئۈستىگە پاققىدە بىرنى ئۇرۇپ مۇشتلىرىنى چىڭ تۇگدى.

پاقلان ① ئى. ياشقا توشمىغان قوزا: پاقلان گۆشى. ② سۈپ. ئەت ئالغان، سەمرىگەن (بوۋاق ھەققىدە): بۇ بالا پاقلان بولۇپتۇ.

پاقلانچى ئى. دىيال. بىر خىل قۇش

پاقۇل ئى. دىيال. قوماچ، پاسىلداق.

پاقىچار ئى [پاقا + چار] <زوئول> لوخۇ بېلىقنىڭ بىلەكتەك بولغان ۋاقتى؛ كۆزەل.

پاقىچاناق ئى [پاقا + چاناق] تاشپاقا قېپى، جۇڭگو تېبابەتچىلىكىدە دورا ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

پاقىچىغىرتمىقى ئى [پاقا + چىغىرتماق + ى] <بوت> چىغىرتماق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى خەنجەرسىمان بولۇپ، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ؛ گۈلى سارغۇچ قوڭۇر رەڭدە بولۇپ، يۇزىدە قىزىل

دېغى بولىدۇ؛ مېۋىسى غوزلىق مېۋە، ئۇرۇقى قارا كېلىدۇ؛ تېبابەتچىلىكتە يىلتىزسىمان غولى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ قىزىتمىنى ياندۇرۇش، زەھەرنى كېسىش رولى بار.

پاقىچلاپ رەۋ. سۇ ئۈزگەندە پۇت ـ قولىنىڭ ھەرىكىتىنى پاقا سۇ ئۈزگەندەكىگە ئوخشاش قىلىپ: پاقىچلاپ ئۈزمەك.

پاقىلەش ئى [پاقا + لەش] <بوت> جىنتىيانا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى دۈگىلەك، سۇدا لەيلەپ ئۆسىدۇ، گۈلى سېرىق، غوزا مېۋىسى سوقمىچاق. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. سۈيدۈكنى راۋان قىلىش، ئىسسىقنى قايتۇرۇش رولى بار.

پاقىلداتماق «پاقىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئاپتوماتنى پاقىلدىتىپ توختىماي ئېتىۋەردى.

پاقىلداشماق «پاقىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پاقىلداق سۈپ. پاقىلداپ ئاۋاز چىقىرىدىغان، پاقىلداۋىدىغان، پاقىلدىغاق: پاقىلداق گاز. پاقىلداق ئاۋاز.

پاقىلدىماق پ. پاق ـ پاق قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، پاق ـ پاق قىلماق: روزىمەت ھەركۈنى يېزىنىڭ توپىلاڭ يوللىرىدا يالاڭ ئاياغ پاقىلداپ شەھەرگە ماڭاتتى.

پاقىلىق I سۈپ. پاقا بار، پاقا قاپلىغان، پاقا كۆپ: پاقىلىق يەر. پاقىلىق كۆل.

پاقىلىق II ① ئى. تۇگمەننىڭ پاقىسى ئايلىنىپ تۇرىدىغان، پاقا ئورنىتىلىدىغان ئورۇن، جاي. ② سۈپ. پاقا قىلىش ئۈچۈن تەييارلانغان: پاقىلىق تۆمۈر.

پاقىئوت ئى [پاقا + ئوت] <بوت> ← **جامكا**.

پاقىيوپۇرماق ئى [پاقا + يوپۇرماق] <بوت>پاقىيوپۇرماق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ۋە تۇخۇمسىمان؛ گۈلى باشاقسىمان گۈل رېتىدە؛ مېۋىسى غوزلىق مېۋە؛ ئۇرۇق ۋە يوپۇرمىقى دورا قىلىنىدۇ؛ ئۇرۇقىنىڭ ئېچ سۇرۇشنى توختىتىش ۋە سۈيدۈكنى راۋان قىلىش، يوپۇرمىقىنىڭ ئىسسىقنى قايتۇرۇش رولى بار.

پاك سۈپ [پ] ① چاڭ ـ توزان، كىر قاتارلىقلاردىن خالىي، پاسكىنا بولمىغان، پاكىز: ئاق بولسۇن، پاك بولسۇن (ماقال). ② تەركىبى ساپ، بۇلغانمىغان، تازا: پاك سۇ. ③ باشقا بىرنىڭ ئەجرى ئارىلاشمىغان، ئۆزىگە خاس بولغان؛ ھالال: تاپقىنىم پاك، قۇلقىم ساق (ماقال). ④ كۆچمە. نامىغا داغ تەگمىگەن، يامان ئىللەت، يامان ئىشلاردىن خالىي، ساپ ۋىجدانلىق، ساپ: پاك دىل. پاك قىز. تارىخى پاك. پاك ئادەم.

پاكار سۈپ. ئېگىز ئەمەس، پەس: قادىرنىڭ بوۋىسى ھاسىنى تۈتۈپ پاكار سۈپىدا ئولتۇرىدۇ.

پاكار ـ پاكار «پاكار» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پاكارلاتماق «پاكارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يامغۇر تولا يېغىپ قورۇنىڭ تاملىرىنىمۇ يالاپ پاكارلىتىۋەتتى.

پاكارلاشماق پ. پاكار ھالەتكە كېلىپ قالماق، پاكار بولۇپ قالماق، پاكارلىماق: بۇگۈن ئۇ تېخىمۇ پاكارلىشىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.

پاكارلىتىلماق «پاكارلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: لېتىپنىڭ بويى ئېگىز بولغانلىقى ئۈچۈن، ماشىنىنىڭ شوپۇر ئولتۇرىدىغان ئورۇندۇقى پاكارلىتىلدى.

پاكارلىماق پ. پاكار، پەس ھالەتكە كەلمەك؛ پاكارلاشماق، پەسلىمەك: بۇ ئادەم قېرىغاندا پاكارلاپ كەتتى.

پاك ـ پاكىز ① تاپتازا، ساپمۇساق، ناھايىتى پاكىز: ئاسفالت يوللار يامغۇر بىلەن يۇيۇلۇپ، پاك ـ پاكىز بولۇپ كەتكەنىدى. ② كۆچمە. بىرنىمۇ قويماي، پۈتۈنلەي: مېھمان بىر تەخسە مانتىنى پاك ـ پاكىز يەپ تۈگەتتى.

پاك ـ دىيانەتلىك پاك ۋە دىيانەتلىك، باشقىلارنىڭ ھەققىنى يېمىگەن، پارا يېمىگەن: پاك ـ دىيانەتلىك ئادەم. پاك ـ دىيانەتلىك ئەمەلدار. پاك ـ دىيانەتلىك بولماق.

پاكلاشتۇرماق «پاكلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پاكلاشتۇرۇشماق «پاكلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پاكلاشتۇرۇلماق «پاكلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پاكلاشماق پ. پاك ھالەتكە كەلمەك، پاكلانماق: دوختۇرخانىلار پاكلاشتى.

پاكلانماق ① «پاكلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: تاھارەت ئېلىپ پاكلانغان جامائەت بىر ـ بىرلەپ مەسچىتكە كېلىشكە باشلىدى. ② «پاكلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاشۇ تويدا سېنىڭ روھىڭ شادلاندى، گۈل بېغىمىز شۇمبۇيىدىن پاكلاندى.

پاكلىق ئى. پاك ھالەت، ساپلىق: مۇھەببەت سۆيگۈسى ۋىجدانغا باغلىق، مۇھەببەت قولدىشى سەممىي ـ پاكلىق.

پاكلىماق پ. پاك ھالەتكە كەلتۈرمەك، پاك قىلماق، پاكىزلىماق: ئۇ غۇسۇل ـ تاھارەت ئېلىپ، ئۆزىنى پاكلىماقچى بولدى.

پاكىت ئى [ر< لات] ① ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان، رېئال، بار نەرسە؛ ھەقىقىي ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇلار ھەققىدىكى مەلۇمات: پاكىت ئالدىدا پىل ئوسۇرۇپتۇ (ماقال). ② بىر ئىش، نەرسە ھەقىقىدە خۇلاسە چىقىرىش، قەتئىي بىر پىكىرگە كېلىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئاساس، دەلىل، ھۆججەت: تارىخىي پاكىت. * پاكىت مۇنازىرىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

پاكىتسىز سۈپ. پاكىتى يوق، پاكىتى بولمىغان: پاكىتسىز ماتېرىيال.

پاكىتسىزلىق ئى. پاكىتى يوقلۇق، پاكىتى بولماسلىق.

پاكىتلىق سۈپ. پاكىتى بار، پاكىتى بولغان، پاكىتقا ئىگە: پاكىتلىق ماتېرىيال.

پاكىز [پ] ① سۈپ. تازا، پاك، ئېرىق، مەينەت ئەمەس: پاكىز سۇ. پاكىز چىنە. ② سۈپ. تازىلىققا رىئايە قىلىدىغان، ئۆزىنى پاكىز تۇتىدىغان: پاكىز بالا. پاكىز ئايال. ③ سۈپ. كۆچمە. ۋىجدانلىق؛ پاك؛ توغرا؛ ئادىل: قىز دېمەك بولۇر پاكىز، پاكىزلىق دېمەككىم قىز. ④ رەۋ. قالدۇرماي، پۈتۈنلەي، تامامەن، تولۇق، تەلتۆكۈس: يولدىكى قارلار پاكىز سۈپۈرۈۋېتىلدى.

پاكىزلاتماق «پاكىزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پاكىزلاشماق پ. پاكىز ھالەتكە كەلمەك، پاكىز بولماق، پاكىزلانماق: سۇ پاكىزلاشتى. * كىيىم ـ كېچەكلەر پاكىزلاشتى.

پاكىزلانماق ① «پاكىزلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى:

جىسى: ئۇ مۇنچىغا بېرىپ پاكىزلىنىپ كەلدى. ② «پاكىز-لىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆگۈت پاكىزلاندى. كۆكتات پاكىزلاندى. ③ كۆچمە. پۈتۈنلەي، تامامەن تۈگىمەك؛ تۈگەشمەك: ئاخىرى ئاتا-ئانامدىن قالغان ئوقەت پاكىزلىنىپ، تەرمەچ قالاش ھالىتىگە كەلدۇق.

پاكىزلىق ئى. پاكىز ھالەت: پاكىزلىقنى ساقلىماق.

پاكىزلىماق پ. پاكىز ھالەتكە كەلتۈرمەك، پاكىز قىلماق، تازىلىماق: يوتقانىنى پاكىزلىماق. چىنىنى پاكىزلىماق.

پاكىنەك سۈپ. بويى پاكار، پاكارغىنا، پەس (كەمسىتىش ھەم ئەركىلىتىش مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ): پاكىنەك ئادەم. پاكىنەك بوۋاي.

پاگون ئى [ر] <ھەرب> ئوفىتسېر ۋە پاراخوت كاپىتانلىرىنىڭ مۇرىسىگە تاقىلىدىغان ھەم ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى بىلدۈرىدىغان بەلگە: پاگون تاقماق.

پاگونسىز سۈپ. پاگونى يوق، پاگون تاقىمىغان: پاگونسىز ھەربىي كىيىم.

پاگونلۇق سۈپ. پاگونى بار، پاگون تاقىغان: پاگونلۇق كىيىم كىيگەن ئەسكەر.

پاڭ I سۈپ. قۇلىقى ئاڭلىماس، گاس، پاڭقاي، ساغرۇ: پاڭ قۇلاق. پاڭ بولماق. پاڭ قىلماق.

پاڭ II ئى [خەن] قاتار ئويۇنلىرىنىڭ بىر خىلى. پاڭ ئادەتتە تاختاي ۋە شۇنىڭدەك نەرسىلەرنىڭ يۈزىگە چاقماق شەكلىدە سىزىلىدۇ. ئۇنىڭ سىزىلغان يوللىرىدا پاڭ ئۇرۇقلىرىنى يۈرگۈزۈش ئارقىلىق ئوينىلىدۇ: پاڭ ئويناماق. پاڭ سىزماق.

پاڭ III سۈپ. غول-شاخلىرى ۋە يوپۇرماقلىرى ھەددىدىن زىيادە ئۆسۈپ، بۇكلىشىپ، ئۆزىنى كۆتۈرەلمەي يېتىشىپ كەتكەن؛ ھوسۇل بېرىشى كەم بولغان (بۇغداي، شال، ئارپا قاتارلىق دانلىق زىرائەتلەر ھەققىدە): بۇغداي پاڭ بولۇپ كېتىپتۇ.

پاڭ IV تەق. بىردىنلا ئېتىلىش، يېرىلىش، پارچىلىنىشتىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: مىلتىق پاڭ قىلىپ ئېتىلدى.

پاڭپا ئى. ئاختارمىلىقتىكى يوغان چالما: ئاختارمىلىقتىن پاڭپا تېپىلماپتۇ (ماقال).

پاڭپاردىماق پ. دىيال. تولا سەمرىپ كېلەكسىزلىشىپ كەتمەك.

پاڭ-پاڭ «پاڭIV» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پاڭ-پۇڭ پاڭ قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: شۇ چاغدا ئارال تەرەپتىن پاڭ-پۇڭ قىلغان مىلتىق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

پاڭچۇ ئى [خەن] <كىي> ئارىلاشما يىپەك يىپتىن توقۇلىدىغان تۇز يوللۇق رەخت. ئۇ نېپىز ۋە يۇمشاق بولۇپ، يازلىق كىيىم تىكىشكە باب كېلىدۇ.

پاڭقاي I سۈپ. قۇلىقى ئاڭلىمايدىغان، قۇلىقى ئېغىر، ئاڭلىماس، ساغرۇ، پاڭ: بۇ ئادەم كور ياكى پاڭقايمىكەن!

پاڭقاي II ئى. ئات، كالا، قوي قاتارلىق سۆڭەكلىك ھايۋانلارنىڭ كەينى پۇتىنىڭ تىزىدىن ئوشۇقىغىچە بولغان ئىلىك ئۇستىخىنى؛ سۆڭەكى.

پاڭقايلىق ئى. قۇلىقى ئاڭلىماسلىق، ساغرۇلۇق.

پاڭقۇش سۈپ [پاڭ + قۇش] كاللىسى ئىشلىمەيدىغان، سارايغا قېتىش؛ دۆت، كالۋا، ھاڭۋاقتى: پاڭقۇش ئادەم.

پاڭكىدە رەۋ ① پاڭ قىلغان ھالدا، پاڭ قىلىپ: ملتىقتىن پاڭكىدە ئوق چىقىپ كەتتى. ② كۆچمە. بىردىنلا ئۇن سېلىپ، توساتتىن قاتتىق ئاۋاز بىلەن: ھېلىقى بالا جىلە بولغىنىدىن پاڭكىدە يىغلىۋەتتى.

پاڭلداتماق «پاڭلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەنمۇ بەتلەكلىك ملتىقىمنى پاڭلدىتىپ ئېتىۋەردىم.

پاڭلدىماق پ. پاڭ-پاڭ قىلغان ئاۋاز چىقارماق، پاڭ-پاڭ قىلماق: دەريانىڭ گاھ ئۇ يېرىدە، گاھ بۇ يېرىدە مىلتىق ئوقى پاڭلداپ تۇراتتى.

پال I (**پالى**) ئى [ئە] كىشىنىڭ ئالقىنىغا قاراش، كىتاب ۋاراقلاش، قارتا ئېچىش، تاش ۋە مايا‌قلارنى يۆتكەش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن كىشىلەرنىڭ كەلگۈسىنى، شۇنىڭدەك كىشىلەر بىلىشكە قىزىققان نەرسە ياكى ھادىسىلەرنى ئالدىن ئېيتىپ بېرىدىغان ساختا بېشارەت: پال ئاچماق. پال باقماق. پال سالماق.

پال II تەق. قۇياش، يۇلتۇز، چىراغ، ئوت قاتارلىقلارنىڭ يورۇقلۇق چىقىرىپ يېنىش ھالىتى: ئۆيئىچىدە بىردىنلا پال قىلىپ چىراغ ياندى-دە، يەنە ئۆزىمای لاپ قىلىپ ئۆچتى.

پالاتا ئى [ر<لات] بەزى كاپىتالىستىك مەملىكەتلەردىكى پارلامېنت.

پالاتالىق سۈپ. پالاتاسى بار، پالاتاسى بولغان،پالاتاغا ئىگە: ئۇ دۆلەتتە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مالوۋېچ تۇنجى زۇكتۇكلۇقنى ئۆتەيدۇ، پارلامېنتتا بىر پالاتالىق تۈزۈم يولغا قويۇلىدۇ.

پالاتماق (**پا:لاتماق**) «پالىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پادىشاھ ۋەزىرلىرىگە بۇيرۇق بېرىپ رۇستەمنى ئۆچ يىللىق پالاتتى.

پالادا سۈپ. دىيال. پالاق.

پالاس I ئى [پ] ئومۇمەن يەرگە، كارىۋاتقا سېلىنىدىغان، يۇڭ ياكى پاختا يىپلىرىدىن توقۇلغان، گىلەم ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇم.

پالاس ساندۇق ئۇيغۇر ساندۇقچىلىقىدا ساندۇقلارنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، ئۇ سۆلەتلىك، كۆركەم ئىشلىنىدۇ، ئۇستىگە يوتقان-كۆرپە، چامادان قاتارلىقلارنى تىزىش ئۈچۈن ياسىلىدۇ.

پالاس II تەق. ئادەملەرنىڭ مېڭىش ھەرىكىتىنىڭ كېلەڭسىز ھالىتى.

پالاس-پالاس «پالاسII» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: قويچى قوي پادىسى ئارقىسىدىن پالاس-پالاس قىلىپ، تىنماي يۈرەتتى.

پالاسلاتماق «پالاسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پالاسلاشماق «پالاسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار پالاسلىشىپ پىيادە يۈرۈپ كەتتى.

پالاسلىماق پ. پالاس-پالاس قىلغان ھالەتتە ماڭماق: مەنسۇر ئەتىدىن كەچكىچە ئۆي ئىشلىرى بىلەن پالاسلاپ يۈرەتتى.

پالاشماق I «پالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پالاشماق II پ. گۆش قاتارلىق نەرسىلەر ئىسسىقتىن بۇزۇلۇپ ئۇستىگە تور باغلاپ كەتمەك.

پالاق I ئى [ئە] ① دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنى ئەدەپلەيدىغان ياكى سوراقخانىلاردا گۇناھكارنى ئۇرىدىغان جازا قورالى؛ يېسسى تاياق: پالاق بىلەن ئۇرماق. ② كېمە، قېيىق، قولۇاقلارنى سۇدا ھەيدەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، سۇغا كىرىپ تۇرىدىغان، ئۇچى يېسسى قىلىپ ياسالغان ياغاچ: قېيىق پالىقى. ③ چۆنەن ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن سىم ياكى يالتىراق توردىن ياسالغان ساپلىق ئەسۋاب: چۆنەن پالىقى. ④ <تەن> تىكتاك توپ قاتارلىقلارنى ئۇرۇش ئۈچۈن ياغاچ ياكى باشقا نەرسىلەردىن مەخسۇس ياسالغان تەنتەربىيە سايمىنى: تىكتاك توپ پالىقى.

پالاق II سۇپ. بىخسىغان، بۇزۇلغان، سېسىپ قالغان، كۆكىرىپ قالغان (تۇخۇم ھەققىدە): پالاق تۇخۇم.

پالاق III تەق. يىقىلىش، ئۆرۈلۈش ۋە تېز ھەم تاسادىپىي ھەرىكەتتىن چىقىدىغان ئاۋاز: سۇلايمان ئاتتىن پالاق قىلىپ يىقىلىش بىلەنلا داد ـ پەريات كۆتۈردى.

پالاق ـ پالاق «پالاق III» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پالاق ـ پۇلۇق پالاق قىلغان ھەم شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: پالاق ـ پۇلۇق سۇغا چۈشۈپ كەتمەك.

پالاقتۇمشۇق ئى [پالاق + تۇمشۇق] <زوئول>پالاقتۇمشۇقلار ئائىلىسىدىكى بىر خىل قۇش. چاڭجياڭنىڭ جەنۇبىدىكى ھەرقايسى جايلار ۋە خەينەنداۋدا كۆپ ئۇچرايدۇ. ئوتتۇرا قىسىم رايونلار ئۈچۈن پەسىل قۇشلىرى ھېسابلىنىدۇ، جەنۇبىي رايونلاردا قىشلايدۇ. ئۇنىڭ چوڭ ـ كىچىك بىرقانچە خىللىرى بار. تۇك ـ پەيلىرى باش كىيىملەرنى بېزەشكە ئىشلىتىلىدۇ.

پالاقچە ئى ① <زوئول> بېلىقلارنىڭ ھەرىكەت ئورگىنى. ئۇ تىكەنسىمان سۆڭەكلىك ۋە پەردە شەكلىدىكى تىرەپ تۇرغۇچى كۆمۈرچەكلەردىن تۈزۈلىدۇ. ئۇنى ئورۇنلاشقان ئورنىغا قاراپ كۆكرەك پالاقچىسى، قورساق پالاقچىسى، دۈمبە پالاقچىسى، ساغرا پالاقچىسى ۋە قۇيرۇق پالاقچىسى دەپ بىرقانچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. ② <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى ئۆسۈملۈك گۈللىرىنىڭ ئۇرۇقدىنى تۈۋىدە بولىدىغان سۇلۇق ۋە تەڭگىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل قۇرۇلما. سانى ئىككى تال بولۇپ، كىچىك ۋە رەڭسىز كېلىدۇ. ئۇ سۇ سۈمۈرگەندىن كېيىن كۆپۈپ، گۈلىنىڭ ئېچىلىشىنى تېزلىتىدۇ.

پالاقدە رەۋ. پالاق قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، پالاق قىلىپ: كىتاب پالاقدە يەرگە چۈشۈپ كەتتى.

پالاقلاتماق «پالاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خوراز قانىتىنى پالاقلاتتى.

پالاقلاشماق «پالاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كەپتەرلەر ئۇركۈشۈپ پالاقلاشتى.

پالاقلىماق پ ① پالاق ـ پالاق قىلغان ئاۋاز چىقارماق: ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈۋېدى، كاتەك تەرەپتىن توخۇلارنىڭ پالاقلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ② كۆچمە. بىرەر ئىشنىڭ كويىدا يۈرمەك، ھەرىكەت قىلماق، غېمىنى يېمەك، ئىزدەنمەك: نىزامىدىن كوللېكتىپ ئىشلىرى ئۈچۈن ئۈدا بىر يىل پالاقلاپ يۈردى.

پالاقمان ئى. دىيال. كامالەك، ياي.

پالاقمانچى ئى. پالاقمان ياسىغۇچى ئادەم، پالاقمان ياسىغۇچى ھۈنەرۋەن: بۇ ئادەملەر ئىچىدە ياغاچچى، تۆمۈرچى، مىسكەر، تاشچى، پالاقمانچىلار بار ئىدى.

پالاكەت [ئە] ① ئى. كىشىلەرنىڭ ئىختىيارىدىن، ئىرادىسىدىن تاشقىرى؛ ئۇشتۇمتۇت، كۈتۈلمىگەندە يۈز بېرىدىغان كۆڭۈلسىز ھادىسە؛ بەختسىزلىك؛ بالا ـ قازا؛ ئاپەت: پالاكەت باسماق. * خۇشال بولغاندا كۆزگە پالاكەت كۆرۈنمەس (ماقال). ② سۇپ. كۆچمە. چاققان ئەمەس، لەقۋا، لايغەزەل، ئېپسى يوق؛ كېلەڭسىز: ئايۇپ ئاكىنىڭ ئوغۇللىرى پالاكەترەك يىگىتلەردىن ئىدى.

پالاكەتچىلىك ئى. پالاكەت باسقان، پالاكەتكە يولۇققان ھالەت؛ پېشكەللىك، نەسلىك، بەختسىزلىك: ئۇ سېختىن قايتىپ بۇ پالاكەتچىلىك ئۇستىگە كېلىپ قالغانىدى.

پالاكەتلەشتۇرمەك «پالاكەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: چوڭ جۈۋا ئۇنى تېخىمۇ پالاكەتلەشتۇرۇۋەتكەنىدى.

پالاكەتلەشتۇرۇلمەك «پالاكەتلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پالاكەتلەشمەك پ. پالاكەت بولماق، پالاكەت ھالەتكە كەلمەك، لەقۋا، لايغەزەل، كېلەڭسىز ھالەتكە كېلىپ قالماق: پانقاق يولدا ماڭغانسېرى پالاكەتلىشىپ، پۈتۈمنى تەستە سۆرەپ كېلىۋاتاتتىم.

پالاكەتلىك سۇپ. پالاكەتى بار، پالاكەت باسقان، پالاكەتكە يولۇققان: ئۇ بۇ پالاكەتلىك دەۋانى قەيەرگە بېرىپ ئېيتالىسۇن ؟

پالاڭ ئى. بۇغداي، ئارپا، شال قاتارلىق سامان غوللۇق زىرائەتلەرنىڭ يانجىلغان، لېكىن سامانغا ئايلانمىغان غولى؛ پاخال.

پالان ئال [ئە] سۆزلىگۈچىگە نامەلۇم بولغان ئادەم، نەرسىلەرنىڭ ئېنىقسىزلىقىنى بىلدۈرىدۇ: پالان ئادەم. پالان كۈن. پالان ۋاقىتتا.

پالان ـ پۈستان ئۇ ـ بۇ، ئۇنداق ـ مۇنداق: ئاغزىنى «پالان ـ پۈستان» نى قويماي ئەمدى، ئوشۇق گەپنىڭ پايدىسى يوق.

پالان ـ پوكۈن ← پالان ـ پۈستان: ھازىر بەزىلەر پالان ـ پوكۈننى يوقتىمىز دەۋاتىدۇ، بۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەك.

پالانچى ئال. بىراۋنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئېنىق ئاتىمىغان شارائىتتا شۇ ئىسىمنىڭ ئورنىدا كېلىدۇ: ئۇ ماڭا «پالانچىنىڭ» دەپ ئوچۇق ئېيتىپ بەرمەيدۇ.

پالانچى ـ پەدىمانچى ← پالانچى ـ پۈستانچى.

پالانچى ـ پوكۈنچى ← پالانچى ـ پۈستانچى.

پالانچى ـ پۈستانچى ① سۆزلىگۈچى ئېيتماقچى بولغان كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاشنى خالىمىغان ياكى ئۇلارنىڭ ئىسمىنى بىلمىگەن شارائىتتا شۇ كىشىلەرنىڭ ئىسمى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: سەن پالانچى ـ پۈستانچىلار كېلىدۇ، دېۋىدىكى، كەلمىدىغۇ ؟ ② سۆزلىگۈچى ئېيتىشنى ئەپ كۆرمىگەن ھاقارەتلى سۆزلىرى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: سەن ئۇنى پالانچى ـ پۈستانچى دەپ تىللاپ يۈرسەك بولمايدۇ.

پالاندى سۇپ ① چەت، ياقا يۈرتلارغا مەجبۇرىي ئەۋەتىلگەن، پالانغان، سۈرگۈن قىلىنغان؛ سۈرگۈن: پالاندى قىلىنماق. ② تىل ھا. باشقا يۈرتتىن كەلگەن كىشىلەرنى كەمسىتىش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ: ماۋۇ ماموت پالاندى بەش كۈن بولماستىن

هومىيىدىغان بولۇۋالدىغۇ ؟

پالانماق «پالماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سادىر پالۋان ئۇچ قېتىم زىندانغا تاشلاندى، قۇمۇلغا پالاندى.

پالانى ئال. ئادەم ۋە نەرسىنىڭ ئۆزىنى ئاتىمىغان شارائىتىتا ئۇنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: پالانى ئادەم. پالانى جاي.

پالانى ـ پوكۈنى ← پالانى ـ پۇستانى.

پالانى ـ پۇستانى سۆزلىگۈچى ئېيتماقچى بولغان ئادەم ياكى نەرسىنىڭ ئىسمىنى ئېيتمىغان شارائىتتا شۇنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: پالانى ـ پۇستانىلارنى قويۇپ تۇرۇپ، ئۆزۈڭلا بار !

پالەچ ئى [ئە] ① <تېب> بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا، نېرۋا خىزمىتى توسقۇنلۇققا ئۇچراپ بەدەننىڭ بىر قىسمى ھەرىكەت ئىقتىدارىدىن پۈتۈنلەي ياكى قىسمەن ھالدا مەھرۇم بولىدۇ. ② كۆچمە. بىرەر ئىش، خىزمەت يۈرۈشمىگەن، توختاپ قالغان؛ پاسسىپ ھالەتكە چۈشۈپ قالغان، ئاقساپ قالغان ھالەت: خىزمەت پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالماق.

پالەچلەنمەك پ. پالەچ ھالەتكە كېلىپ قالماق؛ ھەرىكەت ئىقتىدارىدىن قالماق: مەرھابا بېلىنىڭ تۆۋىنى پالەچلەنگەن مۇھىمەمەت ئېلىنى ئاۋايلاپ بىر تەرەپكە ئۆرۈپ قويدى.

پالەچلىك ئى. پالەچ بولغان ھالەت، ئەھۋال: كېسەلنى پالەچلىكتىن قۇتقۇزۇشنىڭ ئۇنۇملۇك چارىسى ئۇنى كۆڭۈل قويۇپ داۋالاشتىن ئىبارەت. * ئىدارىمىز خىزمەتلىرىنىڭ چۈڭالچاقلىق، پالەچلىك ھالىتىنى چوقۇم ئۆزگەرتەيلى.

پالەك ئى<بوت> لوبيلا ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، يوپۇرمىقى سەل ـ پەل ئۇچ بۇرجەك؛ يىلتىزى سەل قىزىل كېلىدۇ؛ ئوتياش ئورنىدا ئومۇمىيۈزلۈك ئىشلىتىلىدۇ.

پالەكلىك ئى. پالەك ئۆستۈرۈلىدىغان جاي.

پالپاك ئى. دىيال. چالما، پامپا، پاكپا.

پال ـ پال «پال II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: مۇشۇك كۆزىنى پال ـ پال قىلىپ قاراپ تۇراتتى.

پال ـ پۇل يالتىراپ، يورۇق چىقىرىپ تۇرغان ھالەت: ئۇنىڭ چەكچەيگەن كۆزلىرى پال ـ پۇل قىلاتتى.

پالتا ئى. ياغاچ ماتېرىيالىلىرىنى كېسىش، ئوتۇن يېرىش قاتارلىقلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ياغاچ ياكى تۆمۈر ساپلىق چۈلدىسى بار، تىغلىق سايمان.

پالتۇك ئى. دىيال ① پەگاھنىڭ بىر چېتى. ② ئۆي ئىشكىدىن سۈپىغىچە بولغان پەس جاي ③ كەش قويۇلىدىغان ئورۇن.

پالچى ئى. پال ئېچىش، پال سېلىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان شەخس؛ پال باقىدىغان ئادەم.

پالچىق ئى ① سۇ يىغىلىپ قالغان جايلاردىكى پاتقاق، سۇيۇق لاي. ② ئات ـ ئۇلاغ ياكى پىيادىلەر كېچىپ ئۆتىدىغان سۇ بار كېچىك؛ ئېرىق، ئۆستەك. ③ لاي، پاتقاق: ئەۋۋەل دۇنيا يوق ئىدى، پەيدا بولدى يارسەنەم. پالچىق بىلەن سۇرەتنى ئادەم قىلدى يار سەنەم.

پالچىلىق ئى. پال ئېچىش، پال سېلىش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى، پال ئېچىش ئىشى: پالچىلىق قىلماق.

پالسز رەۋ. پال سالدۇرماي، پالغا ئىشەنمەي، پالنى كېرەك قىلماي: پالغا ئىشەنمە، پالسز يۈرمە (ماقال).

پالقان ئى. دىيال. ئاياغنىڭ سوڭغا ئورنىتىلغان قەلەي.

پالكۆز سۈپ [پال + كۆز] چانقى كەڭ، پولتىيىپ چىقىپ تۇرىدىغان كۆز: ئۇنىڭ پالكۆزلىرىمۇ ھەمىشەم بىرلا نۇقتىغا قاراپ تۇراتتى.

پالگان ئى. دىيال. ئوۋچى، مەرگەن.

پاللادىي ئى [ر< گىرىك] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Pd(Palladium). كۈمۈشتەك ئاق، گازلارنى سۈمۈرۈش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە، بولۇپمۇ ھىدروگېننى سۈمۈرىدۇ، ساپ ھىدروگېن ئېلىشتا سۈمۈرگۈچى قىلىنىدۇ؛ يەنە «كاتالىزاتور» مۇ قىلىنىدۇ. پاللادىي قېتىشمىسى چىشنى داۋالاش ماتېرىيالى ۋە زىننەت بۇيۇملىرى قىلىنىدۇ.

پالما ئى [ر< ئىنگ] <بوت> پالما ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. غولى سىلىندىر شەكىلدە بولۇپ، شاخلانمايدۇ؛ يوپۇرمىقى چوڭ، ئۇزۇن ساپاقلىق، ئالقانسىمان چوڭقۇر يېرىلغان، ياپراقلىرى تۆمۈنە شەكىلدە كېلىدۇ؛ گۈلى سېرىق، ئاتلىق، ئانىلىقلىرى ئايرىم تۇپتە بولىدۇ؛ ئۇچكىلىك مېۋىسى ئۇزۇن ۋە يۇمىلاق كېلىدۇ؛ ياغىچىدىن سايمان ياساشقا بولىدۇ.

پالمىلق ئى. پالما دەرىخى كۆپ ئۆسكەن جاي، پالما دەرىخى بىلەن قاپلانغان يەر.

پالنامە ئى [ئە + پ] پال سېلىش، پال ئېچىش قائىدىلىرى يېزىلغان مەخسۇس قوللانما، كىتاب.

پالوپا سۈپ. دىيال. ① ئاقساپ ماڭىدىغان، تولا پۈتلىشىدىغان؛ پۈتلاشقاق.② پالەچ.

پالۋان [پ] ① ئى. جىسمانىي جەھەتتىن كۈچلۈك، بەقۇۋەت، جەسۇر؛ باتۇر كىشى: يۈگەنسىز ئاتنى پالۋان مىنسۇن (ماقال). ② سۈپ. جەڭدە، چېلىشتا زور كۈچ كۆرسىتىپ باتۇر دەپ ئاتالغان: پالۋان يىگىت. ③ سۈپ. قارىغا ئېتىشقا، چەنلەشكە ماھىر؛ مەرگەن: خوجىنىياز پالۋان ياقۇپ ياساۋۇلنى قوغلىدى. ئۇ قېچىپ كېتىۋېتىپ، ھە دەپ ئوق چىقىراتتى.

پالۋانلارچە رەۋ. پالۋانلارغا خاس، پالۋانلارغا ئوخشاش، پالۋانلاردەك: پالۋانلارچە جەڭ قىلماق.

پالۋانلىق ئى. پالۋانلارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت، تۇرق ـ ھالەت، خۇسۇسىيەت: بەستىدىن پالۋانلىق چىقىپ تۇرىدىغان گەۋدىلىك بىر كىشى ئالدىراپ كىرىپ كەلدى.

پالېئونتولوگىيە ئى [ر< گىرىك] <بىيول>گېئولوگىيىلىك تارىخىي دەۋرلەردىكى جانلىقلارنىڭ پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش، تۈرلەرگە بۆلۈنۈش، ئۆزگىرىش ۋە تارقىلىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم. ئۇنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى جانلىقلارنىڭ يەر قاتلاملىرىدا ساقلىنىپ قالغان ئىز، جەسەتلىرى ۋە تاشقا ئايلانغان قالدۇقلىرىدىن ئىبارەت.

پالىپۇشتەك ئى. دىيال. موزدۇزلۇقتا خۇرۇمنى پارقىرىتىدىغان ياغاچ ئەسۋاب.

پاللىداتماق «پاللىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىنسى: قادىر كۆزىنى پالىلدىتىپ قاراپ تۇرىۋەردى.

پاللداشماق «پاللدىماق» پەيئىلىنىشچان ئۆملۈك دەرىجىسى: ئاسمان چېھرىسىدىكى تۇركۈم ـ تۇركۈم بۇلتۇزلار پاللدىشاتتى.

پاللدىماق پ. پال ـ پال قىلىپ يانماق، پال ـ پال قىلماق، يالتىرماق: ئۇلارنىڭ بىسى كەڭ قىلىچلىرى پاللدىدى.

پالماق پ. بىرەر جىنايەت ياكى گۇناھ بىلەن ئەيىبلەپ بىر يۇرتتىن باشقا بىر جاپالىق يۇرتقا ھەيدىمەك، سۈرگۈن قىلماق: خان قوزغىلاڭچىلاردىن مىڭغا يېقىن كىشىنى ئىلغا پالدى.

پالنولوگىيە ئى [ر< گىرېك] <بوت> بوتانىكىنىڭ بىر تارمىقى، قەدىمكى ۋە ھازىرقى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئىسپورىسى ۋە گۈل چېڭنىڭ ھالىتى، يېرىلىشى، تۇرگە بۆلۈنۈشى، ئۆزگىرىشى، گېئولوگىيەلىك ۋە جۇغراپىيەلىك تارقىلىشى جەھەتلەردىكى قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ.

پامپا ئى. دىيال. ئاختارمىلىقتىكى يوغان چالما؛ داڭگال.

پانا ئى. نەرسىلەرنىڭ ئاراچلىرىغا قېقىلىپ، چېڭتىش رولىنى ئويناىدىغان ياكى بىرەر نەرسىنى يېرىش ۋە ئاجرىتىشتا ئارىلىقىغا قىستۇرۇلىدىغان، ياغاچ ياكى تۆمۈردىن ئىشلىنىدىغان ياپىلاق سايمان؛ چوڭ شىنا: پانا قاقماق.

پانار ئى [ر] يورۇتۇش نۇقتىسى يەنى ئوتى شېشە بىلەن ئورالغان چىراغ: ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىتىپ قويۇپ، لۇتپۇللا يەنە پانار يورۇقىدا يېزىشنى داۋاملاشتۇردى.

پاناس ئى. ئىزناكقا ئىشلىتىلىدىغان مېتال.

پاناق سۇپ. بۇرۇن كۆمۈرچىكى تەرەققىي قىلمىغان، بۇرنى پەس، قاڭشارسىز: پاناق بۇرۇن.

پاناقماق پ. دىيال. پاناھ تارتماق، پاناغا ئېرىشمەك، يۆلەكچىگە ئېرىشمەك.

پاناھ (پاناھى) [پ] ① ئى. ئۆز ھىمايىسىدە ساقلىغۇچى، قوغدىغۇچى، ھىمايە قىلغۇچى: ئەزالار بىزنى ئۆزلىرىگە پاناھ بولىدۇ دەپ ئۈمىد كۈتمەكتە. ② ئى. كۆچمە. ھىمايە، ھامىيلىق: ئى ئاللا، ئوغلۇمنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن ! ③ سۇپ. ساقلىنىشقا بولىدىغان، خالىي: پاناھ جاي. ④ ئى. ھىمايە، پاناھ تېپىش مۇمكىن بولغان جاي: پاناھ تاپماق.

پاناھدىماق پ ① خاتىرجەم، خالىي جاينى ماكان قىلماق؛ ئۆزىنى دالدىغا ئالماق: ماڭا بىر جايغا بېرىپ پاناھدىماقتىن باشقا چارە يوق ئىكەن. ② پاناھ ئىزدىمەك، پاناھ تاپماق: مەخسۇت بەگ كۆچارنى پاناھداپ شۇ ياقتا يول تارتتى.

پاناھسىز سۇپ. پاناھلىنىدىغان ئورنى، ھىمايىچىسى، ئىگە ـ چاقىسى يوق: پاناھسىز يېتىم.

پاناھسىزلىق ئى. پاناھلىنىدىغان ئورنى، ھىمايىچىسى، ئىگە ـ چاقىسى يوقلۇق: پاناھسىزلىق سەن ئۆچۈن زۇلۇم.

پاناھگاھ ئى [پ] يېزىت. پاناھ بولىدىغان جاي: ئۇلار دېھلى سۇلتانلىقىنى پاناھگاھ قىلغانىدى.

پاناھلاندۇرماق «پاناھلانماق» پەيئىلىنىشچان مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىز ئۇلارنى قانات ئاستىمىزغا ئېلىپ پاناھلاندۇرمىساق بولمايدۇ. * بىز شەھەردىكى پاناھسىز قالغان سەرگەردان، تىلەمچىلەرنى پاناھلاندۇردۇق.

پاناھلاندۇرۇشماق «پاناھلاندۇرماق» پەيئىلىنىشچان ئۆملۈك دەرىجىسى.

پاناھلاندۇرۇلماق «پاناھلاندۇرماق» پەيئىلىنىشچان مەجھۇل دەرىجىسى.

پاناھلانماق پ. پاناھ تېپىش مۇمكىن بولغان خاتىرجەم، خالىي جايغا يوشۇرۇنماق: مەن خەۋپتىن پاناھلىنىش ئۈچۈن قاچتىم.

پاناھلىق ئى ① قوغدىلىدىغان ئورۇن، جاي، ماكان؛ ئۆزىنى قوغداشقا پەيتەرلىك شەرت ـ شارائىت: پاناھلىق بەرمەك. ② مېھرىبانلىق، مېھىر ـ شەپقەت: پاناھلىق تىلىمەك.

پاناھلىنىشماق «پاناھلانماق» پەيئىلىنىشچان ئۆملۈك دەرىجىسى.

پانئامېرىكانىزم ئى [ر< گىرېك + ئىنگ] ئامېرىكا قىتئەسىدىكى دۆلەتلەرنىڭ بىرلىشىشىنى تەرغىب قىلىدىغان تەشەببۇس. بۇنى ئەسلى 19 ـ ئەسىردىكى لاتىن ئامېرىكىسى مىللىي ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرى ئىسپانىيە، پورتۇگالىيەنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقىغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا قويغان.

پانئامېرىكىچىلىق ئى. پانئامېرىكانىزمنى تەرغىب قىلىش.

پانتوتېن ئى [گىرېك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_9H_{17}O_5N$. ۋىتامىن B نىڭ بىر خىلى، يەنى رەڭسىز يېپىشقاق سۇيۇقلۇق؛ جىگەر، فېرمېنت ۋە تۇخۇم سېرىقىدا بولىدۇ؛ ئادەم تېنىدە پانتوتېن كىسلاتاسى كەم بولسا تېرە كېسەللىكى، بۆرەك ئوستى بېزىدىن قان چىقىش قاتارلىق كېسەللىكلەر كېلىپ چىقىدۇ.

پانتوگراف ئى [ر< گىرېك] <مات> ھەرقانداق بىر شەكىلگە ئوخشاش شەكىلنى بەلگىلىك چوڭايتىش ياكى كىچىكلىتىش نىسبىتى بويىچە سىزىشتا قوللىنىلىدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

پانتۇركىزم ئى [ر] تۇرك بۇرژۇئازلىرى ۋە پومېشچىكلىرى ئارىسىدا 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا پەيدا بولغان ۋە تۇركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان بارلىق خەلقلەرنى تۇركىيە ھۆكۈمرانلىقىغا بويسۇندۇرۇش، تۇرك دۆلىتىگە بىرلەشتۈرۈش ئىدىيەسىنى تەرغىب قىلىدىغان بىر خىل نەزەرىيە.

پانتۇركىزمچىلىك ئى. پانتۇركىزمنى تەرغىب قىلىش، پانتۇركىزم يولىدا مېڭىش.

پانتۇركىست ئى [ر] پانتۇركىزمنى ھىمايە قىلغۇچى، پانتۇركىزم تەرەپدارى.

پانتېئىزم ئى [ر< گىرېك] <پەلس> خۇدانى تەبىئەت بىلەن بىر دەپ ھېسابلايدىغان ۋە تەبىئەت خۇدانىڭ مۇجەسسەملەنگەن ھالىتى، دەپ قارايدىغان دىنىي پەلسەپىۋى تەلىمات.

پانروھچىلىق ئى<پەلس> پەن بىلەن زىتلىشىدىغان ئىدىئالىستىك نۇقتىئىنەزەر. ئۇ بارلىق تەبىئەت ھادىسىلىرىدە جان بار دەپ قارايدۇ.

پانۇس ئى [ئە< گىرېك] ئادەتتە قولدا كۆتۈرىدىغان ياكى بىرەر جايغا ئېسىپ قويۇلىدىغان، شامال ۋە ھۆل ـ يېغىندىن ساقلىنىش ئۈچۈن سىرتى قەغەز ياكى ئەينەك بىلەن قاپلانغان، ئىچىگە شام ياكى كىرسىن يېقىلىدىغان بىر خىل چىراغ: دەرۋازىلەر ئارىسىغا خىلمۇخىل رەڭلىك پانۇسلار ئېسىلغانىدى.

پانۇسچى ئى ① پانۇس ياساش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى؛ پانۇس ياسايدىغان ئۇستا: بۇلارنىڭ سەككىز ـ توققۇزى پانۇسچى ئۇستا ئىدى. ② پانۇس كۆتۈرىدىغان ئادەم.

پانۇسگۈل ئى [پانۇس + گۈل] <بوت> چىنىگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. دورا ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ، قىزىتمىنى قايتۇرۇش، ئاغرىق پەسەيتىش رولىغا ئىگە.

پانئىدراكچىلىق ئى<پەلس> مەۋجۇدىيەت بىلەن تەپەككۇرنىڭ بىرلىكى توغرىسىدىكى ئىدېئالىستىك نەزەريە. پانئىدراكچىلىق تەبىئەت دۇنياسى بىلەن جەمئىيەتنىڭ پۈتكۈل تەرەققىياتى «ئالەم روھى» نىڭ ئەقلى، لوگىكىلىق پائالىيىتىنىڭ ئىشقا ئاشۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت دەپ قارايدۇ.

پانئىسلامىزم ئى [ر< گىرېك + ئە] 19 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يېقىن شەرقتە پەيدا بولغان پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ مىللەت ئايرىماي ئىتتىپاقلىشىپ، دۆلەتتىن، مىللەتتىن، رايوندىن ھالقىغان، بىرلىككە كەلگەن ئىسلام ئىمپېرىيەسى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىدىغان بىر خىل دىنىي ۋە سىياسىي پىكىر ئېقىمى.

پانئىسلامىزمچى ئى. پانئىسلامىزمنى ھىمايە قىلغۇچى، پانئىسلامىزم تەرەپدارى.

پانئىسلامىزملىق سۈپ. پانئىسلامىزمغا ئائىت، پانئىسلامىزمغا تەۋە بولغان: پانئىسلامىزملىق كۆزقاراش.

پانئىسلامىست ئى [ر< گىرېك + ئە] پانئىسلامىزمنى تەرغىب قىلىدىغان شەخس، پانئىسلامىزم تەرەپدارى.

پانئىلاھچىلىق ئى<پەلس> بىر خىل پەلسەپىۋى تەلىمات. بۇ خىل تەلىمات بويىچە بولغاندا، ئىلاھ ئىنسانىي بولمىغان مەنبە، بۇ مەنبە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ سىرتىدا بولماستىن، بەلكى تەبىئەت دۇنياسى بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرىدۇ. دېمەك، پانئىلاھچىلىق روھنى تەبىئەت دۇنياسىغا سىڭدۈرۈپ، تەبىئەتتىن تاشقىرى مەنبەنى ئىنكار قىلىدۇ.

پانلاتماق «پانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پانلانماق «پانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پانلىق سۈپ ① پانىسى بار. ② پانا ئۇچۇن تەييارلانغان، پانا قىلىشقا بولىدىغان: پانلىق ياغاچ.

پانلىماق پ. بىرەر نەرسىگە پانىنى كىرگۈزمەك، پانا قاقماق.

پانى سۈپ [ئە] ①تېز ئۆتۈپ كېتىدىغان؛ ۋاقىتلىق، ئۆتكۈنچى، ئامانەت. ② ئۆلگەندىن كېيىن قىيامەت كۈنىدىكى، روھقا ئايلانغان، قىيامەتلىك: پانى ئالەم. پانى دۇنيا.

پانى قىلماق يوق قىلماق، غايىب قىلماق: بىراق، سەن بۇنداق تەمەننانى خۇددى كۆمۈتا كۆز ئالدىڭدا غايىب قىلىنغاندەك پانى قىلىۋەت.

پانىيەتچى ئى. پانىي بولغۇچى، پانىي قىلىنغۇچى.

پانىيەتچىلىك ئى. پانىي دۇنيالىق، پانىيلىققا ئائىت ئىشلار، پانىي ئىشلار: ئۇ پانىيەتچىلىك، تەبىئەتچىلىك، دىيانەتچىلىك، مەغىپىرەتچىلىك جەھەتتىن «رېئاللىققا قارىتا قارىنى كەڭ بولۇش» ئۇستىدە خۇلاسە چىقارغان.

پانىيلىق ئى. پانىي ھالەت، پانىي ئەھۋال، پانىي ئىشلار، پانىيغا ئالاقىدار ئىشلار، پانىيەتچىلىك: چۈنكى سېنىڭ رىزقىڭ دەل شۇ پانىيلىق ئىچىدە. * مۇقەددەس روھ تۇپراق بىلەن يۇغۇرۇلغاندا پانىيلىق ۋۇجۇدقا كەلگەنىدى.

پاھ ئىم ① بىرەر ئىش ياكى سۆز ـ ھەرىكەتكە ھەيران قېلىش، ئەجەبلىنىشنى بىلدۈرىدۇ: پاھ، قوللىرىڭىز نېمانچە قاتمال! ② مەمنۇنلۇق، خۇشاللىق ۋە ھاياجاننى بىلدۈرىدۇ: پاھ، تازا ۋاقتىدا مېھمان بولۇپ كەپتىمەن ـ دە!

پاھشە [ئە] ① ئى. نىكاھلانمىغان ئەر ـ ئايالالار ئوتتۇرىسىدىكى بۇزۇقچىلىق، زىنا: پاھىشە قىلماق. پاھىشە ئۆتكۈزمەك. ② سۈپ. زىنا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان؛ ئەخلاقى بۇزۇق (ئايالالار ھەققىدە): پاھىشە خوتۇنلار كۆپ ۋاقىتتا سىزلام كېسىلىنىڭ ئاساسىي مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ.

پاھىشىخانا ئى [ئە + پ] پاھىشىلەر تۇرىدىغان، پاھىشىۋازلارنى قوبۇل قىلىدىغان جاي.

پاھىشىلاشماق پ. پاھىشە بولماق، پاھىشىگە ئايلانماق، پاھىشىگە ئۆزگەرمەك: ئايالالار ئۆزىدىن يىراقلاشسا يالىڭاچلىنىدۇ يەنى پاھىشىلىشىدۇ، ئەرلەر ئۆزىدىن يىراقلاشسا ئاجىزلىشىدۇ يەنى غىتمەكلىشىدۇ.

پاھىشۇاز ئى [ئە + پ] پاھىشىلەر بىلەن جىنسىي مۇناسىۋەت قىلىشقا بېرىلگەن، ئەخلاقى بۇزۇق ئەر؛ زىناخور.

پاھىشۇازلىق ئى. پاھىشىلەر بىلەن بۇزۇقچىلىق قىلىشقا بېرىلىش ئادىتى؛ زىناخورلۇق: پاھىشۇازلىق ئۇنىڭ جامائەت ئىچىدىكى يۇزىنى قويمىدى.

پائۇزا ئى [ر< لات] <مۇز> ① كۆي، شېئىر ـ قوشاقلار دېكى ئۇزۇلۇش، توختاش ۋە ئۇنىڭ بەلگىسى. ② ئوپېرا، بالېتلاردا پەردە ئارىلىقىدا چېلىنىدىغان ۋە ناخشا باشلىنىش ئالدىدا چېلىنىدىغان ئۇششاق مۇزىكا؛ مەرغۇل.

پاۋان I ئى. جان ت. ئوۋچى؛ مەرگەن: پاۋان دەرد يەيدۇ، بالىلىرى گۆش يەيدۇ (ماقال).

پاۋان II ئى نۇر، پىرقىرىغۇچ

پاۋلونىيە ئى [لات] <بوت> چوقا ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچى يۇمشاق بولۇپ، چالغۇ ئەسۋابلىرى، مودېل قاتارلىقلارنى ياساشقا بولىدۇ.

پاۋىيان ئى [ر< نېم] تۇمشۇقى ئۇزۇن، بىر خىل چوڭ مايمۇن. ئۇ ئافرىقا ۋە ئەرەبستاندا ياشايدۇ.

پائىلاتۇن ئى [ئە] <ئەد> ئەرەب تىلى مورفولوگىيەسىدىكى ئىككىنچى بوغۇمى قىسقا سوزۇق تاۋۇش، قالغانلىرى ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇش بولغان توت بوغۇملۇق سۆز فورمۇلاسى بولۇپ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئاروز ۋەزنىدىكى بەھرى تەۋىل تۈركۈمىنىڭ ھەجز بەھرى (ـ∨ـ ـ) فورمۇلاسىنى كۆرسىتىدۇ.

پائىلۇن ئى [ئە] ئاروز ۋەزنىدىكى بىر روكۇن يەنى ئاساسلاردىن بىرى.

پاي I ئى [پ] بىرەر تىجارەت ياكى كەسىپنى يولغا قويۇش ئۈچۈن شېرىكچىلىك ئاساسىدا قوشۇلغان ھەسسە؛ ئۇلۇش، دەسمايە: پاي پۇلى. پاي قوشماق.

پاي II [پ] ① ئى. پۇت، ئاياغ؛ تاپان: كۆرسەتكەن نىزارىنىڭ

خانىسىنى، مەن ئۇنىڭ ئىز - پايىنى قىلاي تاۋاپ. ② ئى. بىر جۈپ ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەربىرى: سىگار پايى ئايىغ. ③ مىق. نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ؛ دانە، تال: ئون ئىككى پاي ئوق. توت پاي قاسقان. ④ ئى. ئاياغ ئىزى كۆپ تەگكەن؛ كۆپ دەسسەلگەن يەر ياكى نەرسە: جۇۋازنىڭ پېيى.

پاي Ⅲ ئى. بۇغداي، شال، ئارپا قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ ئورۇلۇپ، باغلانغان ھالىتى: پاي تىكمەك.

پاي Ⅳ ئى. غەيرەت؛ چىدام، بەرداش: پاي بەرمەك.

پاي بەرمەسلىك دىيال. چىداش بەرمەسلىك، پايلىماسلىق.

پايان (پايانى) ئى [پ] ① جاي، مۇساپە، يول قاتارلىقلارنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى؛ چېگرا سىي: زەپ ئوخشىغان بۇغداينىڭ پايانى ھېچ كۆرۈنمەس؛ كېچە - كۈندۈز قۇندۇزنىڭ ھارغىنلىقى بىلىنمەس. ② ئىش - ھەرىكەت، گەپ - سۆز، ۋەقە - ھادىسىلەرنىڭ ئاخىرى؛ داۋامى: بىلمىدىم كۆلپەتنىڭ بارمۇ پايانى، ئالەمگە ھەمراھكەن ئادەم يىغانى. ③ كۆچمە. ھېس - تۇيغۇ، كەچۈرمىش قاتارلىقلارنىڭ چېكى؛ ئاخىرى: تارقىلىپتۇ ئاخشامقى تۇن تۇمانى، ئېقىن بىلەن بىللە ئۈزدۇم باھاردا، بۇ ئېقىنغا ئىشقىمنىڭ يوق پايانى، ئۇ ئاققان جاي بولغاچ قەلبىم ماكانى.

پاياندا ئى [پ] ئىنتايىن ھۆرمەتلىك بولغان مېھمانلارنىڭ يولىغا سېلىنىدىغان گىلەم؛ پالاس: پاياندا سالماق.

پاياندازلىق سۆپ. پاياندىزى بار، پاياندا سېلىنغان: قىزىل پاياندازلىق زال.

پايانسىز سۆپ. پايانى يوق، پايانى بولمىغان، چېكى، چېگرا سى يوق؛ ناھايىتى كەڭ؛ كۆز يەتكۈسىز؛ بىپايان: ئۇ يەر پايانسىز جاڭگاللىق بولۇپ، سۇدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى.

پايانسىزلاشماق پ. پايانسىز بولماق، چېكى يوق، پايانسىز ھالەتكە كەلمەك، چەكسىزلەشمەك، يىراقلاشماق: بىز ئۇنى قانچە قازىمىز دېسەك، ئۇ شۇنچە پايانسىزلىشىدۇ.

پايانسىزلىق ئى. پايانسىز ھالەت، پايانى يوق ھالەت، پايانى يوقلۇق، چەكسىزلىك: ئۇ ئىلاھىي دۇنيانىڭ پايانسىزلىقىدا ئۆزىنىڭ بەندىلىكىنى ھېس قىلاتتى. * بىز ئۇنى قانچە قازىمىز دېسەك، ئۇ شۇنچە پايانسىزلىشىدۇ، ئەقلىمىز بۇ پايانسىزلىق ئىچىدە رامبۇنىڭ مەست كېمىسىگە ئوخشاپ قالىدۇ.

پايە ئى [پ] يېزىت ① ئېگىزلىككە چىقىپ - چۈشۈشتە ئىشلىتىلىدىغان شوتا، پەلەمپەي؛ باسقۇچ: ھاتەم ئورنىدىن تۇرۇپ، تەختىنىڭ بىرىنچى پايىسىگە قەدەم قويىدى. ② پۇت، ئاياغ: ئەتىرگۈلدەك چىرايلىغا بېقىپ، رەڭگىم چىلان بولدى، تىكەن پايەك تۇپەيلىدىن مېنىڭ كۆكسۈمۈمۇ قان بولدى. ③ ياغاچ ياكى ساپالدىن ياسالغان چىراغ قويىدىغان جاھاز: ئالدىڭ ئۈچ ئامىلدىن «چىراغ» دېگەن نام، بىرى ياغ، پىلىكۇ، بىرىدۇر پايە. ④ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ شېخى، يوپۇرمىقى، گۈلى ۋە مېۋىلىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان يەر ئۈستى قىسمى؛ غولى، تۈپى: ئەتراپتا كۆرۈنمەيدۇ ئىنسان سايىسى، باغلاردا زەپىران گۈللەر پايىسى.

پايپاس [پ] تەق ① تەمتىرەپ ھولۇقۇپ، بىر پۇتنى ئېگىز، بىر پۇتنى پەس كۆتۈرگەن ھالدا مېڭىش ھالىتى. ② سۆپ. سۆرەلمە، كالامپاي.

پايپاس- پايپاس «پايپاس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پايپاس - پايپاس مېڭىپلا يۈرەمسەن ؟

پايپاسلاتماق «پايپاسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پايپاسلاشماق «پايپاسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يول كەڭرىتىپ پوش - پوشلاپ، پايپاسلىشىپ يۈرۈپتۇ. شاھقا «شاھى - نىجات» دەپ، نامۇنىشان بېرىپتۇ.

پايپاسلىتىلماق «پايپاسلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پايپاسلىماق پ. بىر خىل ئاۋاز چىقارغان ھالدا ھولۇقۇپ، تەمتىرەپ، ئالدىراپ ئېگىز - پەس دەسسەپ ماڭماق: سامىلاق جىسانىڭ خوتۇنى پايپاسلاپ ساي بويىغا قاراپ ماڭدى.

پايپاق ئى ① پۇتنىڭ پەنجىسىدىن تارتىپ تىزغىچە بولغان قىسمىنى ئوراپ، بېسىپ تۇرىدىغان، ھەر خىل يىپتىن توقۇلغان ئاياغ (پۇت) كىيىمى. ② ئۇچار قۇشلارنىڭ پەنجىسى ئۇستىدىن ئۆسۈپ چىققان يۇمران پەيلەر.

پايپاققا دەسسىمەك ئوكۇشىزلىققا ئۇچرىماق، پېشكەللىككە يولۇقماق.

پايپاققا نال قاققاندەك پەقەت جايىغا چۈشمىگەن، لايىقىدا بولمىغان؛ داڭقان پۇتى: خۇ ئەپەندى ئۆز مەيلىچە ئۆزگەرتىشكە ماھىر، شۇڭا پېقىرنىڭ سۆزىنى پايپاققا نال قاققاندەك سۆز دېمەس.

پايپاقچىلىق ئى. پايپاق توقۇش ۋە سېتىش ئىشى، كەسپى.

پايپاقلىق سۆپ ① پايپىقى بار، پايپاق كىيگەن: ھەممىنىڭ ئالدىدا زىغىر رەڭ پايپاقلىق بىر ئايال كېلىۋاتاتتى. ② پەنجىسىنىڭ ئۈستىنى يۇمشاق پەي قاپلىغان، توكلۇك، يۇڭلۇق (قۇشلار ھەققىدە): پايپاقلىق خوراز. پايپاقلىق كەپتەر. ③ پايپاق تىكىش، توقۇش ئۇچۇن لايىق، باب: پايپاقلىق يۇڭ. پايپاقلىق يىپ.

پايپېتەك رەۋ [پاي + پېتەك] ئالدىراش - تېنەش، ئاۋارە، پاتىپاراق: ساھىبخانا مېھمانلارنى مەزەگە ئېغىز تېگىشكە زورلاش بىلەن پايپېتەك ئىدى.

پايپېتەكچىلىك ئى. پايپېتەك بولغان ھالەت: مانا شۇ كۈندىن باشلاپ پايپېتەكچىلىك باشلاندى.

پايپىلىقۇش سۆپ. دىيال. قولى قىسقا، ھال - ئەھۋالى ناچار، نامراتلىق، ئۇتتۇرلۇق.

پايتەخت ئى [پ] ھەر دۆلەتنىڭ ئەڭ يۇقىرى ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ئورۇنلاشقان شەھەر ۋە شۇ دۆلەتنىڭ سىياسىي مەركىزى.

پايتىما ئى [پ] قونچلۇق ئاياغ كىيگەندە پۇتقا ئورىلىدىغان رەخت؛ ماتا، كىگىز پارچىسى.

پايتىمسى چۈۋۈلماق ئەپت - بەشىرىسى ئېچىلماق، ئەيىبى ئاشكارىلانماق.

پايتىمسىنى تەتۈر ئورىماق دىيال. پالاكەت باسماق، تەلىيى قاچماق.

پايتىمسىز سۆپ. پايتىمسى يوق، پۇتىغا پايتىما ئورىمىغان.

پايتىملىق سۆپ. پايتىما قىلىشقا بولىدىغان، پايتىما قىلىنىدىغان: پايتىملىق ماتا.

پايچەك ئى. دىيال. پاچاق.

پايچى ئى. ھەسسىدارلىق شىركىتىدىكى پاي چېكىنى باشقۇرىدىغان ۋە پاي قوشقان كىشى، ھەسسىدار.

پايچىلىق سۆپ. پايچىلار بەھرىمەن بولۇشقا ۋە ئادا قىلىشقا

تېگىشلىك: پايچىلىق ھوقۇق. پايچىلىق مەجبۇرىيەت.

پايخان ئى ① بىر نەرسىچى قېتىم سورۇلغان خاماندىن چىققان، قايتا يانجىشقا تەييارلانغان يىرىك سامان ۋە باشاقلار: تەخمىلىك ئېشەك پايخانغا يارمىسا (ماقال). ② پاچاق سۆڭىكى: بەلكى، چىن ئىنسانغا ياتتۇر ئۆچ ـ ئاداۋەت ساقلىماق، ئىتقىلا خاس بىر ھۇنەردۇر ئەسلىي پايخان چاينىماق.

پايخانلىماق پ. دەسسەپ تېخىمۇ يۇمشاتماق، يانجىماق، چەيلىمەك، دەسسىمەك، پېتىقلىماق.

پايدا ئى [پ] ① بىرەر كىشى ياكى نەرسىگە پېتىدىغان مەنپەئەت، نەپ: قىلىدىغان ئىش بولمىسا، ئۆيگە بىرىپ ئۆز ئىشىمىزنى قىلساق شۇ پايدا ئەمەسمۇ؟ ② <س ئىق> ئىشلەپچىقىرىش، سودا ـ سېتىق ۋە تۇرلۇك تىجارەت يوللىرى ئارقىلىق كىرگۈزگەن كىرىمدىن، تەننەرخى ياكى دەسمايىنى ۋە باجنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىنكى ئاشقان سوممىا، نەپ: پايدا بەرمەك. پايدا چىقماق. پايدا قىلماق.

پايدا ـ زىيان پايدا ۋە زىيان: مەن بۇ يەردە پايدا ـ زىيان قوغلىشىۋاتىمەن، خاتىرجەم بولۇڭ!

پايدا ـ مەنپەئەت پايدا ۋە مەنپەئەت: پايدا ـ مەنپەئەت قوغلاشماق. پايدا ـ مەنپەئەتكە بېرىلمەك.

پايدىسىز سۈپ ① پايدىسى، مەنپەئىتى يوق، پايدا چىقمايدىغان: ـــ قارىسىلا سىلىنىڭ ئەخمەقلىقىرىنى، مۇشۇنداق بىر پايدىسىز ئىشقا شۇنچە كۆپ ئاۋارە بولدىلا، ـــ دېدى ئايالى قاسىمغا نارازىلىق بىلەن. ② ئەھمىيەتسىز، زىيانلىق: پايدىسىز گەپ. * ئۇ ئەھۋالىنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپ گەپ قىلماي جىم تۇرۇۋالدى.

پايدىسىزلىق ئى. پايدىسى، مەنپەئىتى يوقلۇق، پايدا چىقماسلىق.

پايدىكەش سۈپ [ئە + پ] يېزىت. دائىم پايدا ئىلىش كويىدا بولىدىغان، ھايانكەش.

پايدىلاندۇرماق «پايدىلانماق» نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پايدىلانماق پ. بىرەر ئادەم، نەرسە ياكى ئىمكانىيەتتىن بەھرىمەن بولماق؛ ئۇنى ئۆز ئىشى، ئېھتىياجى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرماق؛ ئىشلەتمەك: ۋاقتىتىن پايدىلانماق، كۆچىدىن پايدىلانماق.

پايدىلىق سۈپ. پايدىسى بار، پايدىسى بولغان؛ پايدا ـ مەنپەئەت كەلتۈرىدىغان: پايدىلىق ئىش. پايدىلىق ئادەم.

پايدىلىنىشماق «پايدىلانماق» نىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئابدۇۋەلى كەنت ئىشخانىسىدا كەنت كادىرلىرىغا شۇنداق دەپ ۋاقىراۋاتاتتى: ھەرقايسىڭ شۇنچە يىللاردىن بېرى كوللېكتىپنىڭ مال ـ مۈلكىدىن خالىغانچە پايدىلىنىشتىڭ، بولار ئەمدى، ئىنساب قىلىش.

پايدىلىنىلماق «پايدىلانماق» نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ خەتتىكى بەزى مىسرالاردا ئەكس ئەتكەن پىكىرلەر شېرىنىڭ پەرھاتقا يازغان خېتىدىن پايدىلىنىلدى.

پايزا ئى <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يازدا چېچەكلەيدۇ. بوز يەرلەردە ئۆسىدۇ. ئېلىمىزگە ۋە شەرقىي يېرىم شارنىڭ مۆتىدىل ۋە سۇبتروپىك بەلباغلىرىدىكى رايونلارغا تارقالغان. چارۇچىلىقتا ئوت ـ چۆپ قىلىنىدۇ.

پايسۇق رەۋ. دىيال. پوسۇقسىز، تۈيۇقسىز، تاسادىپىي.

پايسىندۇرماق «پايسىنماق» نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سەن كېلىپ ھە دېسىلا ئۇنىڭدىن بۇرۇن قول كۆتۈرۈۋېرىپ ئۇنى پايسىندۇرۇۋەتتىڭ.

پايسىنماق پ ① بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت ياكى گەپ ـ سۆز قىلىشتىن رايى قايتماق: مەن بۇ ئىشنى قىلىشتىن سەل پايسىنىپ قالدىم. ② بەرداشلىق بېرەلمەسلىك، بوشاشماق.

پايسىنشماق «پايسىنماق» نىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پايقاپ ئى. دىيال. پاپپاق

پايكا ئى. دىيال. مەخسۇس چىلىمدا تاماكا ساتقۇچى.

پايلاتماق I «پايلىماق» نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پايلاتماق II پ. يوشۇرۇن كۆزىتىشكە قويماق.

پايلاشماق I پ. چىدىماق، پايلىماق: ـــ ھېلىمۇ مۇشۇ تاغلار پايلاشتى ـ دە، ـــ بوۋاي ئېغىر خورسىنىپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى.

پايلاشماق II «پايلىماق» نىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: دۇشمەنلەر يىراقتىن ئۇنى پايلاشماقتا ئىدى.

پايلاق ئى. پايلاقچى تۇرىدىغان جاي؛ تۇتۇپ تۇرۇش ئورنى؛ قاماقخانا، تۇرمە.

پايلاقچى ئى ① بىرەر ئادەم ۋە نەرسىنىڭ ئامانلىقىنى، بىخەتەرلىكىنى ساقلاشقا، كۆزىتىپ تۇرۇشقا قويۇلغان كىشى؛ كۆزەتچى، ساقچى: ۋەزىرنىڭ خوتۇنى ياش ئىككى قىزىنى پايلاقچى قىلىپ قويۇپ ئۇلارغا ھېچكىمنى بۇ ئۆيگە كىرگۈزمەسلىكنى بۇيرۇدى. ② بىرەر كىشىنىڭ ھەرىكىتىنى يوشۇرۇن كۆزىتىپ مەلۇم قىلىپ تۇرۇشقا قويۇلغان كىشى؛ خائىن، جاسۇس: ئۇ پايلاقچىدىن مۇھىم ئاخباراتنى قولغا چۈشۈرۈۋالغانلىقىغا تولىمۇ خۇشال ئىدى.

پايلاقچىلىق ئى. پايلاش ئىش ـ ھەرىكىتى: مەن ئەقىلمگە كەلگەندىن بۇيان ناسىر بەگنىڭ بوسۇغىسىدا پايلاقچىلىق قىلدىم.

پايلاقلىق سۈپ. ئارقىسىغا پايلاقچى قويۇلغان، نەزەربەندىلىنىغان: مەن نەگە بارالايمەن، بوينۇم قىلدا باغلاقلىق. ھەربىر باسقان قەدىمىم، مىلىڭ كۆز بىلەن پايلاقلىق.

پايلامسىز سۈپ. دىيال. پايلىمايدىغان، چىدامسىز، تاقەتسىز.

پايلىماس سۈپ. چىدىمايدىغان، چىدامسىز، تاقەتسىز: چىدىماسلىق ئۆيى پايلىماسلىق قېشىدا (ماقال).

پايلىماق I پ. بىرەر ئىش ياكى سۆز ـ ھەرىكەتتە بەرداشلىق بەرمەك، سەۋر قىلماق، تاقەت قىلماق: بۇ بالىغا بىر ئاياغ چىق بولسا بىر ئاي پايلايدۇ.* تۆت كۈنچە پايلاپ قول سېلىشقا ئەپلىك پۇرسەتنى زادىلا تاپالمايسىز، ئاخىر جۇمە كۈنى كېچىدىلا قول سېلىپ ئىشنى پاك ـ پاكىز جۇندىدۇق.

پايلىماق II پ. يوشۇرۇن كۆزەتمەك، كۆز ـ قۇلاق بولماق، مارىماق؛ پىيىگە چۈشمەك: دۇشمەننى كۈندۈزى ئويلا، كېچىسى پايلا (ماقال).

پايمال ئى [پ] يېزىت. كۆپىنچە «قىلماق»، «قىلىنماق» پېئىللىرى بىلەن بىللە كېلىپ: «1) ئاياغ ئاستىدا بېسىلماق، يانجىلماق، چەيلەنمەك. 2) كۆچمە. ئاياغ ئاستى قىلماق، خورلىماق، دەپسەندە قىلماق» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: پايمال قىلماق. پايمال قىلىنماق.

پايمال قىلماق دەسسىمەك، يانجىماق، چەيلىمەك، دەپسەندە قىلماق، ئاياغ ئاستى قىلماق، دەخلى ـ تەرۇز قىلماق، زىيان يەتكۈزمەك.

پايمۇپاي ① بىر پاي، بىر پايدىن: پايمۇپاي ئاياغ. ② باشمۇ - باش: ئىسكەندەر ھارۇسسىنى ياسىنىنىڭ ھارۇسىغا پايمۇپاي تېگىشتى.

پاياناپ ① ئى. يۇقىرى ئېقىن، سۇنىڭ بېشى. ② سۇپ. سۇ تەستە چىقىدىغان، سۇغا قېرىق: ــ بۇ پاياناپراق يەر، مېنىڭ ئەمگەك كۆچۈم ئاز، شۇڭا مۇمكىن بولسا ماڭا سۇ ئىتتىكرەك چىقىدىغان يەردىن بەرسەڭلار، ــ دەپ ئىلتىماس قىلدى رەقىبئاخۇن.

پاياناپلىق دىيال ① سۇپ. ئىشى ئوڭغا تارتمايدىغان، تەلىيى كاج، تەلىيى تەتۇر. ② ئىشى ئوڭغا تارتمايدىغان كىشى، تەلىيى كاج ئادەم.

پاينەك ئى [پ] ① تۇخۇمنىڭ توم، يوغان تەرىپى (ئۇچىغا قارىمۇقارشى تەرىپى): سىيىت مەشرەپكە كۆرەڭلەپ: ــ مۇشۇنداق تۇخۇمدىن ئىككى - ئۈچ يۈزنىڭ پاينىكىنى ئۇرۇۋالمەن دېسىمۇ، قورقماي چېكىشۈبرىمەن، ــ دېدى. ② مىلتىق، ئاپتومات، قىلىچ قاتارلىق قوراللارنىڭ تۇتىدىغان سېپى، دەستىسى: جانبەك كەلگەن پېتى مىلتىقنىڭ پاينىكى بىلەن ھېلىقى كىشىگە يامىشۇاتقان بۆرىنىڭ بېشىغا بىرنى سالدى. ③ باشنىڭ چاچ ئۇنمىگەن ۋە چاچ چۈشۈپ كەتكەن غىلتاڭ قىسمى، پارقىراق چوققىسى: يىگىت ئۇنىڭ بېشىدىن دوپپىسىنى يۇلۇۋېلىپ، قىپقىزىل پاينەك چوققىسىغا شاپىلاقلىدى.

پاينەكباش ئى [پاينەك + باش] بېشىغا چاچ ئۇنمىگەن، بېشىنىڭ چېچى چۈشۈپ كەتكەن، چېچى يوق، ئايپاڭباش، تاقىرباش: پاينەكباش بۇ ئادەمنىڭ ئىنتايىن ئاچچىقى يامان ئىدى.

پاينەكسىز سۇپ. پاينىكى يوق، پاينەك ئورنىتىلمىغان: پاينەكسىزمۇ مىلتىق بولامدۇ ؟

پاينەكلىك سۇپ. پاينىكى بار، پاينىكى بولغان، پاينەك ئورنىتىلغان: پاينەكلىك قوراللار.

پەپ تەق ① دودۇقلاپ سۆزلەش ھالىتى. ② سۇپ. دۇدۇقلاپ سۆزلەيدىغان.

پەپە I سۇپ. دىيال. كېكەچ، گاچا، بەبە، دۇدۇقلاپ سۆزلەيدىغان.

پەپە II ئى. دىيال. ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

پەپەپلىمەك پ. دۇدۇقلىماق، كېكەچلىمەك.

پەپەزە ئى. دىيال. ھالقا.

پەپىلەتمەك «پەپىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پەپىلەشتۇرمەك پ. ھەر خىل كۆيۈنۈش، ئاسراش، قەدىرلەش چارىلىرىنى ئىشلەتمەك: بۇ بالىنى ئۆچ يىلدەك ئىنتايىن ئاسراپ، پەپىلەشتۇرۇپ يۇرۇپ ئاران قاتارغا قوشۇۋالدىم.

پەپىلەشمەك «پەپىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پەپىلەنمەك «پەپىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەپىلىقۇش ئى. دىيال. سارىق قېتىش، قولدىن ئىش كەلمەيدىغان ئادەم.

پەپىلىمەك پ. كۆيۈنۈپ ئاسرىماق، تەربىيەلىمەك، قەدىر - لىمەك: ئاتا - ئانام مېنى پەپىلەپ ئۆستۈرۈپ، ئوقۇتۇپ ئادەم قىلدى.

پەت ئى. دىيال. ھىيلە، ئامال، نەيرەڭ: مەن بىر ئاناي ئادەم، پەت ئۇرسىڭ خۇدايىم بار، سەن ساقلىمىسىڭ مېنى ساقلىغۇچى ئىگەم بار.

پەتە I ئى [ئە] ① ئۆلۈم ئۇزىتىلغان ئۆيدىكى ھازىدارلار - نى يوقلاپ قايغۇ بىلدۈرۈش؛ تەسەللى: ئۆلۈم پەتسىگە بارماق. ② ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلەرنى يوقلاپ قىلىنغان زىيارەت: پەتە قىلماق. * ئۇنىڭ نەزىرىدە ئەتىسى ئەتىگەندە چوقۇم بۇ ئۆيگە پەتىگە كېلىشى كېرەك ئىدى.

پەتە II ئى. دىيال. نىكاھ: پەتە ئوقۇماق

پەتەك I سۇپ. بويى ئۆسمىگەن؛ پاكار: ــ ئوسمان بېگىم بۇ پەتەككە نېمانچە قىلىپ كېتىدىغاندۇ ؟ ــ دەپ ھەيران قاپتۇ مېھمانلار.

پەتەك II تەق. دىيال. ئۆردەكنى چاقىرىش ئۇندىشى.

پەتەكبۇرۇن ئى [پەتەك + بۇرۇن] <بىن> نەقىش گۈللەرنىڭ ئارىلىقىلىرىغا گەج، لاي بېرىپ سىلىقلايدىغان ئەسۋاب.

پەتەك - پەتەك ئۆردەكنى چاقىرىش ئۇچۇن قوللىنىلىدۇ.

پەتتە I ئى ① قورۇلتاي، يىغىن قاتناشچىلىرىنىڭ مەيدىسىگە تاقايدىغان ژەكىللىك بەلگىسى؛ لېنتا: مەيدىسىدىكى قىزىل پەتتە ئۇنىڭ تۇرقىغا، ھالىتىگە قىلچە ماسلاشمىغاندى. ② ئەر - ئاياللارنىڭ تۇرمۇش قۇرغانلىقىنى، تويلىشىشنى ئىسپاتلايدىغان گۇۋاھنامە؛ نىكاھ خېتى: پەتتە ئالماق. پەتتە يازماق.③ سەللىنىڭ مۇرىگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان قىسمى؛ ئۇچى: ھاجى ئىشاننىڭ سۆزىنىڭ ئېغىر تەسىرى ئاستىدا، ھېسامىدىن داموللا بېشىدىكى چوڭ سەللىسىنىڭ پەتتىسىنى مۇرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ مەيدىسىگە چۈشۈرگەن ھالدا ئۆيىدىن چىقىپ كەلدى.

پەتتە II ئى. دىيال. توي خېتى: ئۇخوتۇننىڭ پەتتىسىنى بېرىۋەتتى.

پەتتىسىز سۇپ. پەتتىسى يوق، پەتتە ئالمىغان: پەتتىسىز نىكاھلانماق.

پەتتىلىك سۇپ. پەتتىسى بار، پەتتە ئالغان: پەتتىلىك ئەر - خوتۇن.

پەتلە ئى. كىيىم - كېچەكنىڭ تۇگمىلەيدىغان تۆشۈكى: پەتلە ئاچماق. پەتلە تورلىماق.

پەتلىسىز سۇپ. پەتلە چىقىرىلمىغان، پەتلە ئورنىتىلمىغان: پەتلىسىز چاپانغا قانداق تۇگمە قادىغىلى بولىدۇ ؟

پەتلىلىك سۇپ. پەتلە چىقىرىلغان، پەتلە ئورنىتىلغان: پەتلىلىك تون. پەتلىلىك يەكتەك.

پەتنۇس ئى [ر] ئۇستىگە چىنە - قاچا، قەنت - گېزەك قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى سېلىپ توشۇشقا ياكى داستىخانغا قويۇشقا ئىشلىتىلىدىغان تەخسە شەكىللىك مېتال بۇيۇم.

پەتچى ئى ① ئۆلۈم ئۇزىتىلغان ئۆيدىكى ھازىدارلارغا تەسەللى بېرىپ، يوقلاپ كەلگەن كىشى: مومای يىراق - يېقىندىن پەتچىلەر كەلسە، ئىختىيارسىز ئىككى قولىنى بېلىگە تىرەپ، پىغان بىلەن قوشاق قېتىپ ھازا ئاچاتتى. ② ئادەتتە ھېيىت - ئايەم، توي - مەرىكە مۇناسىۋىتى بىلەن ئەل - ئاغىنە ۋە تونۇش - بىلىشلىرىنى يوقلاپ كەلگەن كىشى: مەن بېيجىڭدىن قايتىپ كەلگىنىمدىن باشلاپ مېنى تەبرىكلەپ كەلگەن پەتچىلەر ئۇزۇلمىدى.

پەتىلەتمەك «پەتىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايزىمخان قىزىنى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە پەتىلەتكىلى ئېلىپ ماڭدى.

پەتىلەشمەك «پەتىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھېيىت نامىزىدىن يانغان جامائەت ياقۇپ بوۋاينىڭ ئۆيىنى پەتىلەشتى.

پەتىلىمەك پ ① ئۆلۈم ئۇزىتىلغان ئۆيدىكى ھازىدارلارنى يوقلاپ، مەرھۇمغا قايغۇ بىلدۈرمەك؛ تەسەللى بەرمەك: جامائەت مەرھۇم ھاشىم ئاكىنى ياد ئېتىپ ئۇنىڭ ئائىلىسىگە بېرىپ ئارقىمۇ - ئارقا پەتىلىدى. ② ئادەتتە ھېيىت - ئايەم، توي - مەرىكە مۇناسى -

ۋىتى بىلەن ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئەل ـ ئاغىنە، قولۇم ـ قوشنىلارنى يوقلىماق، زىيارەت قىلماق: كېلەر ئازنا كۈنى ئۆيىدە ـ كى ھەممەيلەن قىزنىڭ ھاممىسىنىڭ ئۆيىگە پەتىلەپ باردىغان بولدى.

پەتىۋا ئى [ئە] <دىن> بىرەر چىگىش، مۇشكۈل مەسىلە ـ لەرگە قارىتا شەرئىەت ۋە قانۇنغا ئاساسەن دىنىي ئۆلىمالار تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان خۇلاسە؛ قارار، ھۆكۈم: پەتىۋا چىقارماق.

پەتىۋاچى ئى. پەتىۋا چىقارغۇچى كىشى، مۇپتى: مەنسۇر بېگىم شۇئان ئادىل پەتىۋاچى يۇنۇس بەگ بىلەن بىللە سەككىز لەشكەرنى ئەگەشتۇرۇپ يۇرۇپ كەتتى.

پەتىۋاچىلىق ئى. پەتىۋا چىقىرىش، پەتىۋا بېرىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى: پەتىۋاچىلىق قىلماق.

پەجەمبە ئى. ئايالچە ئىشتان، تامبال

پەجمۇردە سۈپ [پ] ① غەمكىن، سۇلغۇن: پەجمۇردە بولغان بالا. ② تىتىلغان، زەخمىلەنگەن، بۇزۇلغان: ـــ بۇنىڭغۇ شۇكۇر، تېرەڭدە كېلىشتۇرۇپ بىر جۇۋا كىيەي، پەجمۇردە قىلماي سويۇڭلار، ـــ دەپتۇ پادىشاھ.

پەجۇملىمەك پ. دىيال. يىغىشتۇرماق، جايلاشتۇرماق

پەچەك ئى. دىيال. پۇتىنىڭ تىزىدىن تۆۋەنكى قىسمىنى ئىككى يان تەرەپكە كېرىپ ماڭىدىغان كىشى.

پەچمە ئى. دىيال. رەددىيە، دەككە، پەشۋا.

پەچىم [پ] ① سۈپ. يىرىق، چاك قاتارلىقلارنى قاداىيدىغان، ھىملاشتۇرىدىغان؛ چىڭتىدىغان: پەچىم مىخ. پەچىم يىغاچ. ② ئى. چىڭغان، ھىملاشتۇرۇلغان ھالەت: ئاغزىنىڭ پەچىمى يوق.

پەچىملەتمەك «پەچىملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پەچىملەشمەك «پەچىملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پەچىملەنمەك «پەچىملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەچىملىمەك پ ① بىرەر نەرسىنىڭ چاك، يىرىقىنى ئەتمەك، ھىملەشتۇرمەك، چىڭىتماق: ئاغزىنى پەچىملىمەك. ② بوش ئورۇن قويماي رەتلىك تىزماق: ئۇلار ماللارنى ئاپتوموبىلغا پەچىملەپ باستى.

پەخەس رەۋ [پ] ھوشيار، دىققەت، ئاگاھ: پەخەس بولماق.

پەخەسسىز سۈپ. پەخەس بولمىغان، ھوشيار بولمىغان.

پەخەسسىزلىك ئى. پەخەس بولماسلىق، ھوشيار بولماسلىق.

پەخەسلىك ئى. ھوشيارلىق: ئۇ چىشىنى چىشلەپ غەيرەتكە كەلدى، پەخەسلىك بىلەن پالتىنى قولىغا ئالدى.

پەخرىي سۈپ [ئە] كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۈچۈن ھۆرمەت يۈزىسىدىن سايلانغان ياكى مەرتىۋىسى ساقلاپ قېلىنغان: پەخرىي رەئىس. پەخرىي ئەزا. پەخرىي ئۇنۋان.

پەخشە ئى. سوقما تامنىڭ ئېگىزلىتىلگەن بۆلەكلىرى.

پەخشىلىك سۈپ. پەخشىسى بار، پەخشىسى بولغان: يەتتە پەخشىلىك ئەنجان تام.

پەخىر (پەخرى) ئى [ئە] ① مەنۇنىيەتلىك ھېس ـ تۇيغۇ، مەمنۇنىيەت؛ غۇرۇر: ئېھ! شۇ كۈن جانلاندى چەكسىز دىيارىم، كېچىلەپ كەلمىدى ئەلنىڭ ئۇيقۇسى. ئېھ! سېنى ئۆستۈرگەن ئۇلۇغ ۋەتەننىڭ، ئۇرغۇدى قەلبىدىن پەخىر تۇيغۇسى. ② ماختىنىشقا، غۇرۇرلىنىشقا ئەرزىيدىغان ئادەم ۋە نەرسە، ئەڭ ياخشى نەمۇنە، نامايەندە؛ ئىپتىخار: ئېلىپ پارتىيەدىن قۇۋۋەت، ۋەتەندە تاپتى تەربىيەت، جاھاندا تاپتى شان ـ شۆھرەت، ۋەتەننىڭ پەخرى ئارمىيە.

پەخرلەندۇرمەك «پەخرلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ خۇلاسە ئامېرىكىلىق پىروفېسسور توم رۇبىنسوننى ناھايىتى پەخرلەندۇردى.

پەخرلەنمەك پ. بىرەر ئادەم، نەرسە ياكى ئېرىشىلگەن مۇۋەپپەقىيەت تۇپەيلىدىن مەنمۇن بولماق، غۇرۇرلانماق، ماختانماق: شاھ پەرى ھاتەمنىڭ بۇ يەرگە ئۆزلۈكىدىن كېلىشىدىن چوڭقۇر پەخرلەندى.

پەخرلىك سۈپ. ھۆرمەت، شان ـ شەرەپ بېغىشلانغان، بەخش ئېتىلگەن، پەخرلەنسە ئەرزىيدىغان؛ شەرەپلىك: مۇقام پىرى تۇردىئاخۇن ئاكىنىڭ پەخرلىك نامى ئۇلادلار قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ!

پەخرلىنىشمەك «پەخرلەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پەدە ئى [پ] ① تۇرلۇك چالغۇ ئەسۋابلارنىڭ دەستىسىدىكى تاۋۇش نوتىلىرىنى بەلگىلەيدىغان بوغۇملار: پەدە باسماق. پەدە باغلىماق. ② ئاھاڭ: تالىپ دۇتارنى باشقىدىن ساز قىلىپ شوخ پەدىلەرگە باشلۇەتتى.

پەدەر ئى [پ] يېزىت ① ئاتا، دادا. ② مۆتىۋەر، ئۇلۇغ، يېتەكچى كىشىلەرنى ھۆرمەتلەش يۈزىسىدىن قوللىنىلىدىغان ھۆرمەت سۆزى: بۇ يۇرتتا كۆپ ئەسىرلەر ئىلگىرى بولغان ھۇنەر پەيدا، فارابى ھەم يۇسۇپ ئوخشاش ئۇلۇغ ئۇستاز، پەدەر پەيدا.

پەدەڭ ئى. دىيال. تاماق يەيدىغان سىرلىق قاچا.

پەدىلىك سۈپ. پەدىسى بار، پەدە باغلانغان: پەدىلىك چالغۇ ئەسۋاب.

پەردز ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ھەققىدە ئالدىنئالا قىلىنغان تەخمىنىي مۇلاھىزە؛ قىياس: مېنىڭ پەرىزىمچە، سىلە تونۇشتۇرغۇچىلار يەنە چىقىدۇ. ② <پەلس> تېخى بىلىنمىگەن شەيئى ياكى قانۇنىيەت توغرىسىدا بار دەلىل ـ ماتېرىياللارغا ھەم ئىلىم ـ پەن قائىدىلىرىگە ئاساسلىنىپ قىياسەن قىلىنغان چۈشەندۈرۈش، تەسەۋۋۇر.

پەردزچى ئى. پەردز قىلغۇچى، پەردز قىلغۇچى كىشى: ئۇلاردا ئىلمىي پەردزچىلەر ھەر ساھە بويىچە تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ چىقىپ تۇرغان.

پەردزلىمەك پ. پەردز قىلماق، قىياس قىلماق: چۈنكى، بىر مايسا نۇقتىسىدىن ئالغاندا، دەرەخنىڭ ئۆسۈپ شاخلاشلىرى بىخ ئۈچۈن كۆرۈنۈش كەلگۈسى زامان بولۇپ، ئەۋلادلارنى پەردزلەشكە پايدىلىق.

پەردزىي سۈپ [ئە] يېزىت. پەردزگە ئاساسلانغان؛ تەخمىنىي، خىيالىي.

پەردە ئى. بۇرۇن تۆشۈكىنىڭ ئارىسىدىكى كۆمۈرچەك سۆڭەك: نەجمىدىننىڭ بۇرۇن پەردىلىرى كېرىلىپ، ئىنچىكە قارا بۇرۇتى قىمىرلاپ كەتتى.

پەردە [پ + ئە] ① ئى. فىرانسىيەلىك؛ فىرانسۇز؛ غەربلىك: بوۋاي: ـــ بۇ مېھمانلار ئامېرىكىدىن كېلىپمدۇ، پەردىدىن كېلىپمدۇ بىزنىڭ كارىمىز يوق، لېكىن ئۇلار ئۇيغۇرنىڭ ناخشىنى قانداق پەيزى ئېيتىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قالسۇن! ـــ دېدى. ② سۈپ. فىرانسىيەدە، ياۋروپادا، غەربتە تەيىارلانغان ياكى كەلتۈرۈلگەن: پەردە ملىتىق. ③ سۈپ. كۆچمە. ھەرقانداق ئىش قولـ-

دىن كېلىدىغان؛ چېۋەر، ماھىر، ئۇستا: ئۇ قولى گۈل، پەرەڭ ئادەم. ④ سۈپ. كۆچمە. قىپقىزىل، قېنىق قىزىل: پەرەڭ ياغلىق.

پەرەڭگۈل ئى [پەرەڭ + گۈل] <بوت> ① تۇگمىگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. ② مۇشۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

پەرەنجە ئى [پ] ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئايالىلار باشقا ئەر كىشىلەرگە يۈزىنى كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن بېشىنى پۈركىۋالىدىغان، تونسىمان ئۇزۇن يېپىنچا.

پەرەنجىلىك سۈپ. پەرەنجىسى بار، پەرەنجە يېپىنغان: پەرەنجىلىك ئايال.

پەربۇن ئى [پ] <بوت> كۈنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ؛ ئىسسىقنى تارقىتىش، توسالغۇلارنى ئېچىپ ھەيزنى تەڭشەش؛ ئاشقازان، تاللارنىڭ پائالىيىتىنى كۈچەيتىش رولى بار.

پەرت I [ئە] ① سۈپ. يەككە، يالغۇز؛ تەنھا: شەرتى كېتىپ، پەرتى قالدى (ماقال). ② ئى <ئەد> كىلاسسىك لىرىكىدا بىر بېيىتتىن ئىبارەت كىچىك مۇستەقىل شېئىر.

پەرت II تەق. قورقۇپ قېچىش ياكى بەزى رەختلەرنى يىرتىشتىن چىققان ئاۋاز: پەرت قىلىپ قاچماق. پەرت قىلىپ يىرتماق.

پەرتەڭ سۈپ. دىيال. ئىتتىك، جىم تۇرمايدىغان، كەپسىز، شوخ.

پەرتىتىدە رەۋ. پەرت قىلىپ: ئايالى ئۇنىڭ ياقىسىغا ئېسىلدى ـ دە، كۆڭلىكىنى پەرتىتىدە يىرتىپ ئىككى پارچە قىلىۋەتتى.

پەرتۇق ئى [ر< نېم] ← **پەشتاما:** پەرتۇق تارتماق.

پەرتۇقلۇق ① سۈپ. پەرتۇقى بار، پەرتۇق تارتقان: پەرتۇقلۇق دوختۇر. پەرتۇقلۇق چوكان. ② ئى. پەرتۇق ئۈچۈن تەييارلانغان، پەرتۇق ئۈچۈن ئېلىنغان رەخت: پەرتۇقلۇق ئالماق.

پەردار ئى [پ] ① نەرسىلەرنىڭ سىرتىنى بويىاش، سىلىقلاش يوللىرى بىلەن چىرايلىق، كۆركەم قىلىش: پەردار قىلماق. پەرداز بەرمەك. پەردىزى ياخشى بۇيۇم. ② ھۆسن تۇزەش ياكى سۈنئىي گۈزەللىك ھاسىل قىلىش ئۈچۈن ئوسما، خېنە، ئۇپا ـ ئەڭلىك سۈرتۈش ئىشى: ئۇ ئۆزى كىچىك بولسىمۇ داۋاملىق پەردار قىلىپ يۈرىدىغان بالا بوپتۇ. ③ گىرىم ۋە شۇنداق زىبۇزىننەتنىڭ ئۆزى: شەرىپە بۇگۈن ئۇنىڭدىن ھازاقتىن باشقا ئايالالرنىڭ پەردار مېيىنىك پۈرىقىمۇ كېلىۋاتقىنىنى سېزىپ گۇمانلاندى.

پەردازچى سۈپ. پەردازغا ېرىلگەن، پەردار قىلىپ يۈرۈشىنى ياخشى كۆرىدىغان؛ پەردازخور، ياسانچۇق: پەردازچى خوتۇن.

پەردازچىلىق ئى. پەرداز قىلىش يەنى ھەرخىل يوللار بىلەن چىرايلىق، كۆركەم، گۈزەللەشتۈرۈش پائالىيىتى.

پەردازخور سۈپ [پ] داۋاملىق پەرداز قىلىپ يۈرۈشكە ئادەتلەنگەن: پەردازخور ئايال.

پەردازخورلۇق ئى. پەرداز قىلىشقا ئامراقلىق: لۇتپۇللا ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدىلا شەكىلۋازلىق، پەردازخورلۇقتىن خالىي ئىدى.

پەردازسىز سۈپ. پەردىزى يوق، پەرداز قىلىنمىغان: ئاناڭنى داداڭغا پەردازسىز كۆرسەتمە (ماقال).

پەردازلاتماق «پەردازلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ تويدا كىيىدىغان ئاياغ كىيىمىنى پەردازلىتىپ تەييارلىدى.

پەردازلاشماق «پەردازلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پەردازلانماق ① «پەردازلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: شۇڭا جاپا تارتىپ ئەينەك ئالدىدا، پەردازلىنىپ، تارانماقتا بۇ خانىم. ئۆچەي دېگەن ئۇمىدلىرى تۇتىشىپ، كۆڭۈل قويۇپ ياسانماقتا بۇ خانىم. ② «پەردازلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۇماق پەردازلاندى.

پەردازلىق سۈپ. پەرداز قىلىشقا ئىشلىتىلىدىغان: پەردازلىق بۇيۇم.

پەردازلىماق پ ① پەرداز بەرمەك، گىرىم قىلماق، چىرايلىق قىلماق: مەلىكە بۇ قېتىمقى زىياپەت ئۈچۈن ئىزا تەييارلاپ، كىيىم يەڭگۈشلەپ ئۆزىنى باشقا بىر خىل پەردازلاپتۇ. ② كۆچمە. ناچار تەرىپىنىمۇ ياخشى دېمەك: مەن ئىمكانلا تېپىلسا ئۇلارنى يوق ئۇتۇقلار بىلەن پەردازلاپ بولۇشچە ماختىدىم.

پەردە ئى [پ] ① دېرىزە، ئىشىك، سەھنە قاتارلىقلارغا زىننەت بېرىش ياكى توسۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان رەخت: دۇخاۋا پەردە. چىت پەردە. پەردە ئاچماق. ② <ئانا> ئورگانىزمدا ئايرىم ئورگانلارنى قاپلاپ، ئوراپ ياكى بىر ـ بىرىدىن ئاجرىتىپ تۇرىدىغان نېپىز شىللىق نەرسە؛ يۇپقا توقۇلما: قىزىلىق پەردىسى. قۇلاق پەردىسى. ③ <تېما> سەھنە ئەسىرىنىڭ، فىلىمنىڭ مۇستەقىل ۋەقەلىكتىن ئىبارەت بولغان تولۇق بىر قىسمى: بۇ دىراما ئۈچ پەردە، ئىككى كۆرۈنۈشلۈك ئىكەن. ④ كۆچمە. ئاتا ـ بالا ۋە چوڭ ـ كىچىكلەر ئارا قىلىنىدىغان ھايا: پەردە ساقلىماق.

پەردىسمان سۈپ. پەردىگە ئوخشايدىغان، پەردە شەكىللىك.

پەردىشەپ ئى [پ] ① تۇن قاراڭغۇسى. ② تۇرمۇشتا بىر ـ بىرىدىن ھايا قىلىدىغان، ئۆزئارا شەخسىيەتچىگە تەئەللۇق ئىش ۋە قىلىقلار: قاسىمجان بىلەن ئۆزۈندىن بېرى بىر يەردە ئىشلەپ كېلىۋاتىمىز، ئارىمىزدا ئاز ـ تولا پەردىشەپمۇ بار.

پەردىشەپسىز سۈپ. پەردىشەپ يوق، پەردىشەپ كۆتۈرۈلگەن، بىر ـ بىرىدىن ھايا قىلىشمايدىغان: پەردىشەپسىز مۇناسىۋەت.

پەردىشەپلىك سۈپ. پەردىشەپ ساقلانغان، ھايالىق، پەردىشەپلىك مۇئامىلە: مەن نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلار بىلەن تونۇشتۇم، سىر داشتىم، پەردىشەپلىك دوست بولۇپ دىلكەشلەشتىم.

پەردىلەشمەك ① «پەردىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى. ② توسۇۋالىدىغان پەردە ھاسىل بولماق، شەكىللەنمەك: ھېلىقى كىشىنىڭ كۆزى پەردىلىشىپ، كەچتە كۆرەلمەس بولۇپ قالغانىكەن.

پەردىلەنمەك «پەردىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەردىلىك سۈپ ① پەردىسى بار، پەردە تۇتۇلغان: پەردىلىك ئۆي. ② ئورگانىك پەردىگە ئىگە بولغان، پەردە بىلەن قاپلانغان: ئۆرەڭ ۋە غاز قاتارلىق قۇشلار سۇ ئۆزگەندە پەردىلىك پەنجىلىرىنى ئۆزلۈكسىز ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرىدۇ. ③ <تېما> قىسمىغا ئاجرىتىلغان، بۆلەكلەرگە ئايرىلغان، پەردىلەرگە بۆلۈنگەن: ئۈچ پەردىلىك دىراما. ④ پەردە ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان: پەردىلىك

رەخت. پەردىلىك دۇخاۋا.

پەردىلىمەك پ ① پەردە بىلەن توسماق، پەردە تارتماق، پەردە تۇتماق: دېرىزىنى پەردىلىمەك. ② كۆچمە. ئوچۇق ـ ئاشكارا ئىپادىلىمەي، يوشۇرۇن ـ خۇپىيانىلىك بىلەن بىلدۈرمەك؛ نىقابلىماق: ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشتىكى مەقسىتى ئىرادىنىڭ سىنىپىي ماھىيىتىنى پەردىلەشتىن ئىبارەت.

پەرز ئى [ئە] ① <دىن> ئاللانىڭ بەندىلەرنىڭ ئادا قىلىشىغا ۋە ساقلىنىشىغا بۇيرۇغان ۋەزىپىلىرى: پەرزنى ئادا قىلماق. ② چوقۇم ئورۇندىلىشى زۆرۈر بولغان ۋەزىپە؛ مەجبۇرىيەت: پەرزەنتلەرنى ياخشى تەربىيەلەش، ئۇي ـ ئوچاقلىق قىلىش ئاتا ـ ئانىلار ئۈچۈن پەرز.

پەرزەنت ئى [پ] ① ئاتا ـ ئانىغا نىسبەتەن ئوغۇل ياكى قىز بالا؛ ئەۋلاد: پەرزەنت كۆرمەك. پەرزەنتكە تەشنا بولماق. ② كۆچمە. ئۆز ۋەتىنى ياكى خەلقىگە مەنپەئەت كەلتۈرىدىغان، ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلىدىغان كىشى: خەلق پەرزەنتى. // پەرزەنت قوشۇن.

پەرزەنتسىز سۈپ. پەرزەنتى يوق؛ بالىسىز: پەرزەنتسىز ئائىلە. پەرزەنتسىز ئەر ـ خوتۇن.

پەرزەنتسىزلىك ئى. بالىسىزلىق: ئۇ ئۆزىنىڭ پەرزەنتسىزلىكىنى ئويلاپ ئىچى پۇشۇپ خاپا بوپتۇ.

پەرزەنتلىك سۈپ ① پەرزەنتى بار، پەرزەنت كۆرگەن: پەرزەنتلىك ئايال. پەرزەنتلىك ئائىلە. ② پەرزەنتتە بولىدىغان، پەرزەنتتە بولۇشقا تېگىشلىك: پەرزەنتلىك بۇرچ. پەرزەنتلىك مەجبۇرىيەت.

پەرزىن ئى [پ] شاھمات ئويۇنىدا ئەڭ كۆچلۈك ئۇرۇق يەنى ۋەزىرنى كۆرسىتىدىغان ئۇرۇق.

پەرق ئى [ئە] ئىش ـ ھەرىكەت، نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشماسلىق، ئۆزگىچىلىكنى ئايرىپ تۇرىدىغان بەلگە، ئايرىما: پەرق قىلماق. پەرق ئەتمەك. * پەرق پەقەت بىلىۋېلىنغان نەرسىلەر بىلەن بىلىۋېلىنمىغان نەرسە ئوتتۇرىسىدىلا مەۋجۇت.

پەرق ـ تاپاۋەت پايدا ـ زىيان: بۇ ئىشتا بىز ئۈچۈن پەرق ـ تاپاۋەت ئانچە كۆپ ئەمەس.

پەرقسىز سۈپ. پەرقى يوق، پەرقلەنمەيدىغان: دەھشەت باسقان تۇرمىدە مەن بىگۇناھ ئەركىسز، دېسەم شۇ ئان راستىنى: «ئىككى دۇنيا پەرقسىز».

پەرقسىزلىق ئى. پەرقى يوق، پەرقلەنمەيدىغان ھالەت.

پەرقلەندۈرمەك «پەرقلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ چىرايىدىكى بىر خىل ئۆزگىچە ئايرىمچىلىق ئۇنى ئۆيدىكىلەردىن پەرقلەندۈرۈپ تۇراتتى.

پەرقلەندۈرۈشمەك «پەرقلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پەرقلەندۈرۈلمەك «پەرقلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىش ئۇنۇمىنىڭ بىرقەدەر ياخشى بولۇشى ئۈچۈن، خىزمەت بىلەن دەم ئېلىش ۋاقتى ئەھۋالغا قاراپ پەرقلەندۈرۈلسە بولىدۇ.

پەرقلەنمەك پ. بىرەر نەرسە ئىككىنچى بىرنەرسىدىن ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكى، خۇسۇسىيىتى ۋە ئوخشاشماسلىقى بىلەن ئايرىلىپ تۇرماق: شەھەردىن يىراق بولغان بۇ يېزا ئۆزىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئەتراپتىكى باشقا يېزىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ.

پەرقلىق سۈپ. پەرقى بار، پەرقى بولغان، پەرقلىنىپ تۇرىدىغان: پەرقلىق مۇئامىلە قىلماق. پەرقلىق داۋالماق.

پەرقلىمەك پ. پەرق ئەتمەك، پەرق قىلماق، پەرقلەندۈرمەك: تىلىمىزدا لاتىن ۋە خەنزۇ تىلىدىن تەرجىمە قىلىنغان ماتېرىياللاردىكى ئۇقۇملارنى پەرقلەپ ئىپادىلەشتە نۇقسان كۆرۈلدى.

پەركا I ئى. بۆز توقۇش دۇكىنىدىكى ئىككى بېشى ئىككى تەك ئاچا ياغاچقا مىندۈرۈلگەن ئىككى جەينەك ئارقىلىق دەپتىنگە چېتىلغان، پوت ئۈستىكىدىكى تاشنىڭ بېسىمىدىن جەينەك دەپتىنىنى كەينىگە ئىتتىرىپ تۇرىدىغان ھەرىكەتلىك چاتما ياغاچ.

پەركا II ئى ① ئاغزى تار ئىدىشلارغا سۈيۇقلۇق قۇيۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كونۇس شەكىللىك ئەسۋاب، ژارونكا. ②ئايلانما سىزىق يەنى چەمبىرەك سىزىق سىزىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب؛ سىركۇل.

پەرلەتمەك «پەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پەردىدەم چاپىنىنىڭ پەۋزىنى ئاپىسىغا قايتىدىن پەرلەتتى.

پەرلەشمەك «پەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مىللىي كىيىم ـ كېچەك كارخانىسىدىكى ئۇستىلار ھېيتلىق تەييارلىغان كىيىم ـ كېچەكلەرنى قولمۇقول پەرلەشمەكتە ئىدى.

پەرلىگۈچ ئى. قارا چىراغنىڭ پىلىكىنى چىقىرىش ئۈچۈن ياسالغان نەرسە؛ پەلكوش؛ بۇ كۆپىنچە سۆڭەكتىن ياسىلىدۇ.

پەرلەنمەك «پەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەرلىمەك پ ① چىراغنىڭ پىلىكىنى چىقارماق؛ پىلىكنىڭ كۆيگەن قالدۇقىنى چوشۇرۇپ ئۈچلىماق: چىراغلار ئۆچەي دەپتۇ، پەرلەپ قويسا كۆيەرمۇ، بىزنىڭ يارلار كەلمەپتۇ، چىللاپ قويسا كېلەر ـ مۇ. ② قۇشلار تۈمشۇقى بىلەن قانات ۋە باشقا ئەزالىرىنى تارىماق: يوپۇرماقلار سارغايسا، سوغۇق يامغۇر تامچىلاپ، قانىتىڭنى پەرلەيدۇ، قارلىغىچىم ئالدىراپ.③ كىيىم ـ كېچەك، داستىخان، ياغلىققا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ چۆرىسىنى پۈكمەك؛ تىكمەك، تورلىماق: كۆڭلەكنىڭ ياقىسىنى، سىم يىپ بىلەن پەرلىگەن. تاڭ ئاتقۇچە ئىشقىلىپ، چاق ئېگىرىپ يەملىگەن.

پەرمان I ئى [پ] ① ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ئېلان قىلغان بۇيرۇق، يولىيورۇق، قارار قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھۆججەت: ئۇ بۇ پەرمانىنى ئاڭلاپ، شەھەر سىرتىغا چېقىپ بىر چوڭ تاغنىڭ ئۈستىدە ماراپ تۇردى. ② بىرەر ئىشنى ئورۇنلاش ھەققىدىكى بۇيرۇق، ئۇقتۇرۇش: ـــ ئاتىسىنىڭ پەرمانىغا قۇلاق سالمىغان بالىنى بالا دېگىلى بولامدۇ؟ ـــ دېدى سالى قاسساپ.

پەرمان II ئى <بىن> ئىككى بالا (يەنى سىنىجا بىلەن ۋاسا)نىڭ ئارىلىقى؛ ئىككى بالانىڭ ئارىلىقىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن تېقىلغان پاخالار.

پەرمانبەردار ئى [پ] بېزىت. پەرمانغا، بۇيرۇققا ھەمىشە تەييار تۇرىدىغان؛ ئىتائەتمەن: پەرمانبەردار بولماق.

پەرمانبەردارلىق ئى. بۇيرۇققا ھەمىشە تەييار تۇرۇش، ئىتائەتمەنلىك: ـــ گۆر ئوغلى سىلەرگە ھەرقانداق پەرمان قىلسا، بەجا ئىدىل پەرمانبەردارلىق قىلىڭلار! ـــ دېدى ئۇ.* ئايالالار ئەرلىرىنىڭ ئۆزىگە كۆيۈنمىگەنلىكىدىن، تەلەپ ـ ئېھتىياجلىرىنى پەرمانبەردارلىق بىلەن ئورۇندىمىغىنىدىن ...قاقشايدۇ.

پەرمانچى ئى. پەرمانىنى باشقىلارغايەتكۈزگۈچى؛جاكارلىغۇچى.
پەرمانسىز سۈپ. پەرمان قىلىنمىغان، پەرمان بېرىلمىگەن: پەرمانسىز قالماق.
پەرمۇدە ئى [پ] خېمىرى تۇخۇم بىلەن يۇغۇرۇلۇپ بولدۇ - رۇلىدىغان، قېيمىسىغا دورا - دەرمەكلەر ئارىلاشتۇرۇلىدىغان بىر خىل سامسا، مانتىغا ئوخشاش تۇگۈلىدۇ.
پەرمۇدىچى ئى. پەرمۇدە پىشۇرۇش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى.
پەرمۇدىچىلىك ئى. پەرمۇدە پىشۇرۇش ۋە سېتىش ئىشى، كەسپى: دادام ئون بەش يىلدىن بېرى پەرمۇدىچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ.
پەرمۇق ئى [پ] <بوت> چىنىگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ تاغلىق جايلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ.
پەرھىز ئى [پ] سالامەتلىككە تەسىر كۆرسىتىدىغان، زىيان قىلىدىغان يېمەك - ئىچمەكلەرنى يېيىش - ئىچىشتىن ساقلىنىش ۋە ۋاقتىنچە ئۆزىنى تارتىش: پەرھىز تۇتماق. پەرھىز قىلماق. * بۇرۇن پەرھىز قائىدىلىرىگە قاتتىق ئەمەل قىلىدىغان بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن.
پەرھىزسىز رەۋ. پەرھىز قىلماي، پەرھىز تۇتماي: تاماقنى پەرھىزسىز يەۋەرمەك.
پەرھىزكار سۈپ [پ] نەپسىنى يىغىۋچى، تەقۋادار: دادام پەرھىزكار، پاك كىشىلەردىن ئىدى.
پەرھىزكارلىق ئى. پەرھىز تۇتۇش: ئەي ئوغۇل، ئەيش - ئىشرەتلەرگە ھەۋەس قىلما. قېرىغاندا پەرھىزكارلىقنى ئاشۇرغىن.
پەرھىزلىك سۈپ. پەرھىز قىلغان، پەرھىز تۇتقان: ئادىل بۇگۈن پەرھىزلىك ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، زادىلا تاماققا ئېغىز تەگكىلى ئۇنمىدى.
پەرۋا (پەرۋايى) ئى [پ] ئادەم ۋە نەرسىلەرگە بولغان دىققەت - ئېتىبار؛ قىزىقىش، كۆز سېلىش: پەرۋا قىلماسلىق.
پەرۋاز ئى [پ] قانات كېرىپ ھەرىكەت قىلىش، ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈش؛ ئۇچۇش: پەرۋاز قىلماق. * ئائىلىسىدىكى ئاشۇ خاپىدىن ناخشا ئاۋازى، ناخشىكى ئىشچىلارنىڭ ھايات پەرۋازى.
پەرۋاسىز سۈپ. پەرۋا قىلمايدىغان، ئېتىبار بەرمەيدىغان: پەرۋاسىز نەزەر تاشلىماق.
پەرۋاسىزلىق ئى. پەرۋا قىلماسلىق، ئېتىبار بەرمەسلىك: پەرۋاسىزلىق قىلماق.* دىن نۇقتىئىنەزىردە بىرىنچى پەرز ھېسابلىنىدىغان ئوقۇ - ئوقۇتۇش ھەققىدىكى پەرۋاسىزلىقلارنى يېزىشقا قەلەم ئاجىزلىق قىلىدۇ.
پەرۋانە ئى [پ] ① <زوئول> بىر خىل ھاشارات. بۇنىڭ كۆپ تۈردىكىلىرى دېھقانچىلىققا زىيان سالىدۇ. ② كۆچمە. مەھلىيا، ئاشىق؛ مەپتۇن: قىزىم، سېنىڭ ئىشقىڭدا كۆيگەن يەنە بىر پەرۋانە سېنى ئىزدەپ كەپتۇ.
پەرۋەردىگار ئى [پ] <دىن> بارلىقنى ياراتقۇچى؛ خۇدا.
پەرۋىش ئى [پ] ئاسراش، ئۆستۈرۈش، ۋاينىغا يەتكۈزۈش مەقسىتىدە قىلىنىدىغان ھەرىكەت؛ قاراش، بېقىش، تەربىيە: پەرۋىش قىلماق.
پەرۋىشچى ئى. پەرۋىش قىلغۇچى، ئۆستۈرگۈچى، تەربىيە - لىگۈچى كىشى.
پەرۋىشسىز سۈپ. پەرۋىش قىلىنمىغان، تەربىيەسىز؛ بېقىش تاپمىغان، ئاسرالمىغان: قورۇدىكى پىشايۋانغا تولۇپ تۇرغان تال باراڭلار پەرۋىشسىز تاشلىنىپ قالغاچ، بۇ قورۇ ۋەيرانە جايغا ئوخشاپ قالغانىدى.
پەرۋىشكار [پ] ① سۈپ. پەرۋىش قىلىدىغان، تەربىيەلەيدىغان، ئاسرايدىغان: پەرۋىشكار باغۋەن. ② ئى. پەرۋىش قىلغۇچى، تەربىيەلىگۈچى، ئۆستۈرگۈچى، ئاسرىغۇچى: ئۇنىڭ ئىنسان غايىلىرىنىڭ پەرۋىشكارى سۈپىتىدىكى سۈزۈك شەبنەملىرى تۆكۈلۈپ بولدى.
پەرۋىشكارلىق ئى. پەرۋىش قىلىش، تەربىيەلەش، ئۆستۈرۈش، ئاسراش: تۇران، ھىندىستان، ئىران، يۇنان، ئىراق قاتارلىق ئەللەر بىلەن قۇتۇپلانغان مەزكۇر مەدەنىيەت بەلباغلىرىدىن تارىختا مىسلىي كۆرۈلمىگەن قېرىنداشلىقنى، ئىلغارلىقنى ۋە بىر - بىرىگە بولغان ساپ پەرۋىشكارلىقنى تونۇپ يېتىش تەس ئەمەس.
پەرۋىشلىمەك پ. پەرۋىش قىلماق، ئاسرىماق؛ ئۆستۈرمەك، ۋايىغا يەتكۈزمەك: ئۇ ئۆزىنى پەرۋىشلىگەن زېمىننى باغاشلىغان ھالدا مەڭ يىللارچە ياتىدۇ، قاراسلاپ سۇنغان ۋاقتىدىكى ئېچىنىشلىق ھالىتىنى كىشىلەرگە كۆرسەتمەيدۇ.
پەرى ئى [پ] ① ئەپسانىلەردىكى ئىنتايىن گۈزەل قىز قىياپەتلىك، پەرىشتىلەرگە ئوخشىتىلغان ئايال. ② كۆچمە. ئىنتايىن گۈزەل، ساھىبجامال قىز؛ نازىنىن: قىز ھېيتلىق كىيىملەر بىلەن تېخىمۇ ئېچىلىپ پەرىلەردەك بولۇپ كەتكەنىدى.
پەرىجە ئى. ياقىسى ئويۇپ چىقىرىلغان، تۇگمە بېكىتمەيدىغان، ئىچ يانچۇقلۇق ئۇزۇن چاپان؛ تون.
پەرىجىلىك سۈپ ① پەرىجىسى بار، پەرىجە كىيگەن؛ تونلۇق: شىرمەمەت سەللە - پەرىجىلىك بۇ ئەرنابقا ھېچبىر قىزىقمىدى. ② پەرىجە تىكىتۇرۇش ئۇچۇن سېتىۋېلىنغان؛ پەرىجىگە ئاتاپ تەييارلانغان: پەرىجىلىك رەخت سېتىۋالماق.
پەرىزات ئى [پ] ① پەرى نەسلىدىن تۇرەلگەن ئايال؛ پەرىلەر ئەۋلادى. ② كۆچمە. خوتۇن - قىزلار ئىچىدىكى ئەڭ چىرايلىق، گۈزەل قىز: ئۇ بىر پەرىزات ئىدى.
پەرىشان [پ] ① سۈپ. ھەر تەرەپكە چېچىلغان، بەسەرەمجان، تەرتىپسىز: لەيلىگۈل دۇشمەنلەرنىڭ يارىدەمسىز، پەرىشان ۋەزىيىتىدىن پايدىلانماقچى بولدى. ② رەۋ. پىكىر - خىيالى، دىققەت - ئېتىبارى (زېھنى) بىر نۇقتىغا مەركەزلەشمىگەن، ھەر تەرەپكە بۆلۈنگەن، چېچىلغان، يىغىنچاق ئەمەس، تارقاق: ئەتە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇم بىلەن خوشلىشىدىغانلىقىم ئۇچۇنمىكىن نېمىشقىدۇر كۆڭلۇم پەرىشان ئىدى.
پەرىشانلاشماق پ. پەرىشان بولماق، پەرىشان ھالەتكە كەلمەك، پەرىشان ئىلكىدە ياشىماق، پەرىشانلىق ھېس قىلماق: بۇ خىل كېسەللەرنىڭ بەزىلىرى ئۆزىنى زەربىگە ئۇچرىغان ھېسابلاپ غەزەپلىنىپ پەرىشانلىشىدۇ.
پەرىشانلىق ئى. پەرىشان ھالەت: تومۇزغىنىڭ ۋە كۈركىرغان پاقىلارنىڭ ئاۋازى داۋۇتنىڭ پەرىشانلىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى.
پەرىشتە ئى [پ] <دىن> ① دىنىي چۈشەنچە بويىچە ئاللانىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى ئىجرا قىلىدىغان، جەننەت ۋە دوزاخنى باشقۇرىدىغان، قاناتلىق، غەيرىي تەبىئىي مەخلۇق؛ مالائىكە. ② كۆچمە. ياخشى خۇلق - مىجەز، ئەقىل -

پاراسەتكە ئىگە بولغان ۋە گۈزەللىكتە كامالەتكە يەتكەن كىشى.

پەرياد (پەريادى) ئى [پ] دۇچ كەلگەن قاتتىق خاپىلىق، دەرد ـ ئەلەم، روھىي ئازاب تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان نالە ـ زار؛ يىغا: پەرياد چەكمەك. پەرياد قىلماق.

پەزا ئى [ئە] يېزىت ① كەڭ ماكان؛ بىسپايان زېمىن: بۇ سۆز گويياكى سىگنالدەك جاراڭلايدۇ پەزا بويلاپ. كوماندىر قەلبى دولقۇنلاپ، تولار كۆچەك ئۇنى ئويلاپ. ② ھەممە تەرىپى چەكسىز كەتكەن بوشلۇق، ئاسمان، كائىنات: قۇياش بار ئىكەن كۆكتە ئەزەلدىن، ئۆتۈپتۇ ئالدىن ساناقسىز ئەسىر قىلىپتۇ، ئۇ ئالەمنىڭ سۇلتانى بولۇپ، قىلىپ كەڭ پەزانى مۇقەددەس قەسىر.

پەزل ئى [ئە] يېزىت. ئىجابىي خىسلەت؛ ئېسىل ئەخلاق، پەزىلەت.

پەزلەنمەك پ. دىيال. بىرەر ئىشقا، سەپەرگە جابدۇنماق؛ تەمشەلمەك، تەييارلانماق.

پەزىلەت ئى [ئە] ① كىشىلەردە بولىدىغان ئىجابىي خىسلەت، ياخشى سۈپەت، ياخشى خۇسۇسىيەت: تۆز ھەققىنى ئاقلىماق ئىنسانىنىڭ ئالىي پەزىلىتىدۇر. ② ئاياللار ئىسمى.

پەزىلەتسىز سۈپ. پەزىلەتتىن مەھرۇم بولغان: قاراپ باقسىڭ خېرىدار يوق ئالۇرغا ئەمدى سۆلەتنى، پەزىلەتسىز تاپالمايسەن ئانا يۇرتۇڭغا شۆھرەتنى.

پەزىلەتلىك سۈپ. پەزىلەتلى بار، ياخشى، ئىجابىي خىسلەتكە ئىگە: پەزىلەتلىك ئادەم. پەزىلەتلىك ئايال.

پەس سۈپ [پ] ① بىرەر ئېگىزلىك ياكى مەلۇم تەكشىلىككە نىسبەتەن تۆۋەن: پەس تام. پەس دەرەخ. ② بويى ئۆسمىگەن، پاكىنەك، پاكار (ئادەملەرگە نىسبەتەن): ئېگىلدىڭ تولىمۇ بۇرادەر ـ دوستۇم، تېخىمۇ پەسلىدى سېنىڭ پەس بويۇڭ. ئېگىلىش ئارقىلىق بىرەر مەنسەپكە، ئېرىشىش ئىكەنغۇ نېمىتىڭ، ئويۇڭ. ③ كۆچسىز، بوش، تۆۋەن (تاۋۇش، ئاۋاز ھەققىدە): ـــ بۇ مۇھەببەتمىكەن، ـــ دەپ پەس ئاۋازدا ئۆز ـ ئۆزىگە سوئال قويدى تەلئەت. ④ كۆچمە. ئادەمگەرچىلىكىنى يوقاتقان، ھەرقانداق ئەسكىلىكتىن يانمايدىغان؛ يۇزسىز، رەسۋا: پەس ئادەم. پەس قىلىق. ⑤ كۆچمە. قەدىرسىز، خار: قەست قىلغانىنى پەس قىل (ماقال). ⑥ كۆچمە. سىنىپىي جەمئىيەتتە، يۇقىرى تەبىقىنىڭ چۈشىگە نىسبەتەن بويىچە ئەسلىي زاتى يۇقىرى بولمىغان (كەمىستىش مەنىسىدە): تېگى پەس. نەسلى پەس.

پەسەندە سۈپ [پ] پەس، ئىپلاس، رەزىل مەنىسىدىكى تىل ـ ھاقارەت سۆزى: گېزەندىلەر قۇرتلاپ، چېكەتكىلەر كۆپەيدى، ھارام تاماق تېرىكتاپ پەسەندىلەر كۆپەيدى.

پەسەندىلىك ئى. پەسلىك، ئىپلاسلىق، رەزىللىك: ئۇنىڭ بۇ قىلمىشلىرى پەسەندىلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

پەسەيتمەك «پەسەيمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاۋازىنى پەسەيتمەك.

پەسەيتىلمەك «پەسەيتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەسەيمەك پ ① بىرەر تەكشىلىك ياكى تۆپىلىككە نىسبەتەن تۆۋەنلىمەك: ـــ بۇگۈن يەر بىرئاز ئۆسۈپ قالغانمۇ ياكى تورۇس سەل پەسەيگەنمۇ نېمە ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ ئىبنىسىنا ساۋاقدىشىدىن. ② بىرەر ۋەقە، ھادىسە ياكى ئادەم روھىي ھالىتىنىڭ دەرىجىسى تۆۋەنلىمەك، كۆچسىزلەنمەك، كېمەيمەك، سۇسلىماق: بوران توختاپ، دولقۇن پەسەيگەندە ئارالدىكى خەلق خۇشال تەنتەنە قىلىشىپتۇ. ③ <مۇز> تاۋۇش، نوتىنىڭ رېتىم قائىدىسى بويىچە يۇقىرىدىن تۆۋەنگە ئاستىلاپ بارماق؛ تۆۋەنلىمەك (ئاۋاز، ئاھاڭ ھەققىدە): بىر پەس جىم ئولتۇرغاندىن كېيىن كۆكۈيۇن يەنە گەپ باشلىدى ۋە سۆزلىگەنسېرى ئاۋازى پەسىيىپ باردى.

پەستەۋەت سۈپ. دىيال. نومۇسسىزلىقتا ئۆچىغا چىققان؛ پەسكەش، ئىپلاس.

پەسكەش سۈپ [پ] ئىززەت ـ ھۆرمەتنى، نومۇسنى تۆكىدىغان، نەزىرى پەس، رەزىل، ئىپلاس: پەسكەش ئادەم.

پەسكەشلەشمەك پ. نومۇسسىز، پەسكەش قىلىقلار بىلەن شۇغۇللانماق؛ رەزىللەشمەك: جەمئىيەتتىمىزدە بەزى كىشىلەر شەخسىي مەنپەئەت يولىدا تولىمۇ پەسكەشلىشىپ كەتتى.

پەسكەشلىك ئى. رەزىللىك، ئىپلاسلىق: مەن ھەممىنى چۈشەندىم، لېكىن جەننەتخانىنى بۇنداق پەسكەشلىك قىلار دەپ ئويلىمىغانىدىم.

پەسكوي سۈپ. كۆپىنچە «پەسكويغا چۈشمەك» پورىسىدا كېلىپ، بىرەر ۋەقە، ھادىسە، ئىش ـ ھەرىكەت ياكى ئادەم روھىي ھالىتىدىكى جىددىيلىك نورمالىلاشماق، ئەسلىگە كەلمەك دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: بىر مەيدان قىسقىلا ئېلىشىشتىن كېيىن يەغىن تەرتىپى ئەسلىگە كەلدى، ھېلىقى «باشلىق» مۇ پەسكويغا چۈشتى.

پەسلەتمەك «پەسلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايروپىلانىنى پەسلەتمەك.

پەسلەشتۈرمەك «پەسلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بەزى ھاللاردا چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن چاقچاقمۇ كىشىنىڭ ئۆز قىممىتىنى پەسلەشتۈرىدۇ، خالاس.

پەسلەشتۈرۈشمەك «پەسلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پەسلەشتۈرۈلمەك «پەسلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەسلەشمەك ① «پەسلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئايروپىلانلىرىمىز دۈشمەن ئىستىھكاملىرىنى بومباردىمان قىلىشقا تېز سۈرئەت بىلەن پەسلەشتى. ② كۆچمە. رەزىللەشمەك، رەسۋالاشماق: ـــ ۋاي بالام ! ـــ دېدى ئانىسى ھەيران بولغان ھالدا، ـــ ھەرقانچە پەسلىشىپ كەتسەڭمۇ، ئاشۇ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كۆزىدىلا بىزگە، ساڭا ۋاپاسىزلىق قىلىپ قېچىپ كەتكەن بۇۋىھەجەرنى ئالامسىنا ؟

پەسلىك ئى ① پەس، تۆۋەن ھالەت. ② رەزىللىك، ئىپلاسلىق: سەن مۇنچىۋالا پەسلىك قىلىپ كەتمە !

پەسلىمەك پ ① يۇقىرىدىن پەسكە قاراپ تۆۋەنلىمەك، ئېگىزدىن پەسكە چۈشمەك؛ پەسەيمەك: ئۇچ ئايروپىلان ئايلىنىپ كېلىپ، بازار ئۈستىدە پەسلىدى. ② ئىش ـ ھەرىكەت ۋە ئادەم روھىي ھالىتىدىكى جىددىيلىك سۇسلاشماق، پەسكويغا چۈشمەك: ئېتىشىشلار بىردەمدىلا پەسلەپ، بىردەمدىلا ئەۋج ئېلىپ كېتەتتى. ③ كۆچمە. ئاجىزلاشماق، بوشىماق، تىنچلانماق (ئاۋاز، تاۋۇش ھەققىدە): نۇرئاخۇننىڭ ئاۋازى پەسلىشى بىلەن ئايلىنىڭمۇ يىغلىغان ئاۋازى پەسلەپ كەتتى.

پەسىل ئى [ئە] <ئاستر> بىر يىلنى تەشكىل قىلىدىغان تۆت مەۋسۇمنىڭ ھەربىرى (ئەتىياز، ياز، كۈز، قىش)؛

مەزگىل: بىر يىل دېگەن تۆت پەسىل، ھەر بىر پەسىل ئۈچ ئايدىن، ئۈتەر ئۆمرۈم يىل بىلەن، تۇتالماسمەن ھېچقايدىن.

پەسلچان سۈپ. پەسىل خاراكتېرىنى ئالغان، پەسلگە باب، پەسلگە لايىق.

پەسلچانلىق ئى. پەسلگە لايىقلىق، پەسلگە بابلىق: ھەر خىل كىچىك تىپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرىنىڭ پەسلچانلىقى، يەرلىكلىكى كۆچلۈك بولىدۇ.

پەسلداش ئى. بىر پەسلدە تۇغۇلغان، تەڭ دېمەتلىك؛ زامانداش: ئايلىناي، پەخرىم مېنىڭ ساڭا پەسلداش بولغىنىم، بولسىدى بۇ پەسلىمىزمۇ مەڭگۈ پارلاق، بۇلبۇلۇم.

پەسلداشلىق ئى. بىر پەسلدە تۇغۇلۇش، زامانداشلىق.

پەسلسىز سۈپ. پەسلدىن بۇرۇن بولىدىغان، پەسلى كەلمەي (بولماي) پىشىدىغان، بالدۇر پىتىلىدىغان، بالدۇر بولىدىغان: پەسلسىز ئۈزۈم. پەسلسىز كۆكتات.

پەسللىك سۈپ. پەسىل خاراكتېرىنى ئالغان، پەسلگە باب، پەسلگە لايىق.

پەش I ئىم. مۇشۇكنى قوغلاش ـ ھەيدەش ئىماسى: مېھمان بار چاغدا مۇشۇكنى پەش دېمە (ماقال).

پەش II ئى [پ] <تىل> جۈملىدىكى تەڭداش تەركىبلەر ۋە قوشما جۈملىدىكى تارماق جۈملىلەرنى ئايرىش ئۈچۈن قوللىنىدىغان تىنىش بەلگىسى (،).

پەش III رەۋ. «قىلماق» ياردەمچى پېئىلى بىلەن بىللە كېلىپ: 1) بىرەر ئىش ياكى بىرەر ئالاھىدىلىكى بىلەن كۆرەڭلىمەك، ماختانماق، ئۇنى دەسمايە ۋە مىننەت قىلماق: قەيەرگە بارسا ئۆزىنىڭ «بىلىم»ى توغرۇلۇق ماختىنىپ، بۇرۇنقى ئورنىدا باشلىق بولغانلىقىنى پەش قىلدى. 2) بىرەر نەرسە بىلەن باشقىلارغا دوق قىلماق، پوپوزا قىلماق: بۇ قېرىلار ياش ۋاقىتلىرىدىكى تۆككەن تەرلىرىنى ئەسلىتىپ، ساقاللىرىنى پەش قىلىپ، كىچىك ئاخۇن تەرەپ بولدى. 3) بىرەر ئىش، بىرەر نەرسىگە مەيلى يوقلۇقىنى بىلدۈرمەك؛ تۇزۇك قىلماق، ناز قىلماق: ھېزىم لام ـ جىم دېيىلمەي، تۇرغان جايىدا تۇرۇپ قالدى، ئۇ بەختىگۈلىنىڭ نازلىنىپ پەش قىلىۋاتقانلىقىنى نەدىنمۇ بىلسۇن.

پەش IV ئى [پ] ① چاپان، كۆڭلەك قاتارلىق كىيىملەرنىڭ ئالدى تەرىپى؛ ئېتەك قىسمى: چاپاننىڭ پېشى. ② پەشتاما، پەرتۇق. ③ دۇمبە ئەتراپىدىكى ماي ئارىلاش جاي: پەش گۆش.

پېشىگە ئېسىلماق بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنى ۋە مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا بىرەرىنىڭ داۋاملىق ياردىمىگە، غەمخور ـ لۇقىغا ئېرىشىشنى قولغا كەلتۈرمەك، ئۇنى چىڭ تۇتماق: ئادىل ئاكا، ئەمدى مەن سىزنىڭ پېشىڭىزگە چىڭ ئېسىلدىم، سىز مېنىڭ ھەقىقىي ئۇستازىم، ماڭا كۆپ ئۆگىتىڭ، كۆپ ياردەم قىلىڭ.

پېشىنى تۇتماق ① بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت ۋە مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا بىركىمنىڭ ياردىمىگە تايانماق، يۆلەنمەك، ئەگەشمەك، ئىزىدىن ماڭماق: مەن شۇ كادىرلارنىڭ پېشىنى تۇتقىنىمچە قويۇپ بەرمىدىم. ئۇلار ماڭا تۇغۇلۇپ مېھرىگە قانمىغان ئانام ۋە مېنىڭدىن ئۈمىدلىرىنىڭ شولىسىنمۇ كۆرەلمىگەن دادامنىڭ يوقلۇقىنى بىلىندۈرمىدى. ② ئۆگەنمەك، يولىغا كىرگۈزمەك، بېرىلمەك: بۇ دۇنيادا ئادەم ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم نەرسە بىرەر ھۈنەرنىڭ پېشىنى تۇتۇش. ③ ئىگە بولماق، ئېرىشمەك: ـــ ئەسسالام جالالدىنجان، ئەتە ـ ئۆگۈن بىرەر ئەمەلنىڭ پېشىنى تۇتسىڭىز قېنا كۆزىڭىز بىلەن باقمايدىكەنسىز ـ دە!؟

پېشىنى قاقماق قېيىدىماق، رەت قىلماق، قول ئۈزمەك، باش تارتماق: داۋۇت موللام پېشىنى قېقىپ، كۆرسەڭ ئۆزۈڭ كۆر دېگەندەك قىلىپ، ھەممىنى قارىقويۇق قارغاپ ئۆز يېزىسىغا كەتتى.

پەش V ئى. چەللە، لاپاس، پېشايۋان.

پەشتاختا ئى [پەش + تاختا] سودا دۇكانلىرىدا ھەرخىل مالالارنى قويۇپ سېتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۇستەل شەكلىدىكى جاھاز؛ توسما.

پەشتاختىسىز سۈپ. پەشتاختا ئورنىتىلمىغان، پەشتاختىسى يوق: پەشتاختىسىز دۇكان تازا ئەپلەشمەسمىكىن؟

پەشتاختىلىق سۈپ. پەشتاختا ئورنىتىلغان، پەشتاختىسى بار: دۇكان پەشتاختىلىق بولسا، مال سېتىشقا قولايلىق بولىدۇ.

پەشتاق ئى [پ] ① بىنالارنىڭ ئالدى تەرىپىگە، ئالدى كۆرۈنۈشىگە چىقىرىلغان ھەشەمەتلىك قۇرۇلما. ② خانىقا ۋە مەسچىتلەردىكى مەزىن ئەزان ئېيتىدىغان، ھېيت ـ ئايەم، مۇراسىم كۈنلىرى ناغرا ـ سۇناي چالىدىغان جاي. ③ ئېگىز كۆتۈرۈلگەن پەلەمپەيلىك سۇپا؛ پەلەمپەينىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتى: پەشتاق ياسىماق. پەشتاق سالماق. ④ ئايرودۇرۇمدىكى ئايرو ـ پىلان بىلەن ئالاقىلىشىدىغان خەۋەرلىشىش ئورنى. شەكلى مۇنارغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭغا رادىيو خەۋەرلىشىش ئاپپاراتلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولىدۇ.

پەشتاقلىق سۈپ. پەشتاق چىقىرىلغان، پەشتىقى بار: پەشتاقلىق سېپىل. پەشتاقلىق ئىمارەت.

پەشتاما ئى [پ + ئە] تاماق ئەتكەندە ئالدىغا تارتىۋالىدىغان بوغقۇچلۇق لاتا، پەرتۇق: پەشتاما تارتماق.

پەشتامسىز سۈپ. پەشتاما تارتمىغان، پەشتامىسى يوق: پەشتامسىز ئاشخانىدا تاماق ئەتكەندە كىيىم ئاسان كىر بولمامدۇ؟

پەشتاملىق سۈپ ① پەشتاما تارتقان، پەشتامىسى بار: پەشتاملىق بىر قىز پات ـ پات ئالدىمىزدىكى پىيالىگە چاي لىقلاپ تۇراتتى. ② پەشتاما قىلىشقا بولىدىغان، پەشتامىغا لايىق، باب كېلىدىغان؛ پەشتاما تىكىشكە يېتىدىغان: بىر پەشتاملىق رەخت.

پەشخۇن ئى [پ] خېمىرنى چەيلەپ يۇغۇرۇش، زۇۋۇلا قىلىپ نان راسلاش ۋە سېتىلىدىغان نانلارنى تىزىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ياغاچتىن ياسالغان تاختا.

پەشخۇنسىز سۈپ. پەشخۇن قويۇلمىغان، پەشخۇنى يوق: ناۋايخانا ئەلۋەتتە پەشخۇنسىز بولمايدۇ ـ دە.

پەشخۇنلۇق سۈپ ① پەشخۇن قويۇلغان، پەشخۇنى بار: پەشخۇنلۇق ئاشخانا. ② پەشخۇن ياساشقا يېتىدىغان، پەشخۇنغا باب، لايىق بولغان: ئۇ پەشخۇنلۇق ياغاچ ئىزدەپ تالاغا چىقتى.

پەشسىمان سۈپ. پەش شەكلىدىكى، پەشكە ئوخشايدىغان.

پەشلەتمەك «پەشلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: توختى بايانىن قاسساپقا پەشلەتكەن گۆشنى توڭلاتقۇغا سېلىشقا باشلىدى.

پەشلەنمەك «پەشلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: داۋۇت ئۇستام پەشلەنگەن گۆشنى توغراشقا باشلىدى.

پەشلىك ئى. تىكىلىدىغان كىيىمنىڭ پېشى ئۈچۈن تەييارلانغان رەخت، پەشكە ئاتاپ كېسىلگەن رەخت.

پەشلىمەك پ. ئۆلتۈرۈلگەن قوينىڭ پەش گۆشى بىلەن پىشىگە تۇتاش يەرلىرىدىكى مايىنى شىلىۋالماق: سۇلايمان گۆشنى پەشلىدى.

پەشمەت I ئى [پ] توغرا ياقىلىق، تىزنى بېسىپ تۇرىدىغان ئىچ پەتلىلىك چاپان.

پەشمەت II ئى [پ] ياغدا قورۇلغان ئۇن ۋە قىيامدىن تەييارلانغان، تالا ـ تالا يىپسىمان يەرلىك تاتلىق يېمەكلىك: ھالۋايى پەشمەت.

پەشمەتسىز سۇپ. پەشمىتى يوق، پەشمەت كىيمىگەن.

پەشمەتلىك سۇپ ① پەشمىتى بار، پەشمەت كىيگەن: پەشمەتلىك ئادەم. ② پەشمەت تىكىشكە لايىق، باب كېلىدىغان: پەشمەتلىك رەخت.

پەشۇا ئى [پ] ① پۇت پەنجىسىنىڭ دۈمبىسى، ئالدى تەرىپى: پەشۇا ئاتماق. پەشۇا ئۇرماق. ② تېپىك: ئۇ بىر پەشۇاغا يارماي موللاق ئېتىپ چۈشكەنچە، بىر سائەت قوپالماي ياتتى. ③ كۆچمە. زەربە، دەشنەم؛ دەككە: پەشۇا بەرمەك. پەشۇا يېمەك.

پەشۇاچى ئى. پەشۇا ئېتىشقا ئۇستا ئادەم: ھوشۇر چامباش دائدار چامباشچىلارنى پىر تۇتۇپ، چامباشچىلىقنى ئۆگەنگەن. ئۇنىڭغا قەشقەردە ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيتتى، تولىمۇ قاتتىق قول، رەھىمسىز پەشۇاچى ئىدى.

پەشۇالاشماق «پەشۇالماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ۋەھشىيلەشكەن چوماقچىلار سۇلتاننى ئارىغا ئېلىۋېلىپ پەشۇالاشتى.

پەشۇالماق پ ① پەشۇا بىلەن ئۇرماق، پەشۇا بەرمەك: ئۇ بىردەم ئاكىسىنى پەشۇالسا، بىردەم ئىنىسىنى چوقۇلايتتى. ② كۆچمە. توساتتىن دەككىسىنى بەرمەك: ئوغرىنىڭ شەپىسىنى ئاڭلىغان ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى يوشۇرۇنۇۋېلىپ، ئەپچىللىك بىلەن پەشۇالاپ دەككىسىنى بەردى.

پەغەز ئى. ئۇچۇپ كەلگەن كەپتەرلەر قوندىدىغان قوندىق، كەپتەر قوندىقى.

پەقەت يۈك [ئە] ① «يالغۇز» دېگەن مەنىدە چەكلىنىشنى بىلدۈرىدۇ: مەن پەقەت مۇشۇ ئىش ئۈچۈن كەلدىم. ② بولۇشسىز جۈملىدە «ھەرگىز» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: مەن بۇ يەرگە پەقەت كەلمىگەن.

پەقەش ئى. دىيال. يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ پوقى.

پەكەش ئى. تېرىنى ئەيلەشتىن بۇرۇن نەملەپ كەرگەن ھالەت.

پەكەشلەنمەك «پەكەشلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەكەشلىمەك پ. تېرىنى ئەيلەشتىن بۇرۇن نەملەپ كەرمەك.

پەگاھ ئى [پ] ئۆينىڭ ئىشىككە يېقىن يېرى، تۆرنىڭ قارىمۇقارشىسى: پەگاھتا ئولتۇرماق. پەگاھتا قالماق.

پەڭسە ئى. دىيال. جىلىك، تارازا.

پەلەك ئى [ئە] ① يەردىن گۈمبەز، قازان شەكلىدە بولۇپ كۆرۈنىدىغان ھاۋا بوشلۇقى؛ ئاسمان، كۆك: پەلەككە تۇتاشماق. پەلەككە يەتمەك. ② كۆچمە. تەقدىر، قىسمەت: شۇم پەلەك. * ـــ ھەي ژاپاسىز پەلەك! ـــ دەپ خىتاب قىلغانىدى مەھمۇت.

پەلەمپەي ئى<بىن> ياغاچ ـ تاش، خىش ياكى بېتونلاردىن ياسالغان، يۇقىرى بىلەن تۆۋەننى تۇتاشتۇرىدىغان بەلدەملىك يول؛ باسقۇچ، پەللە.

پەلەمپەيلىك سۇپ ① پەلەمپەي قۇرۇلغان، پەلەمپەي ئورنىتىلغان، پەلەمپىيى بار: پەلەمپەيلىك ئىمارەت. پەلەمپەيلىك شارقىراتما. ② پەلەمپەي قۇرۇش ئۈچۈن تەييارلانغان، پەلەمپەي ياساشقا بولىدىغان: بەش پەلەمپەيلىك ماتېرىيال تەييارلاندى.

پەلەمما ئى. دىيال. ھىيلە ـ مىكىر، ساختىلىق، يۇزەلىك: ئەي ھۇنەرۋەن قاتمىغىن ئىشقا پەلەمما.

پەلەمما بولماق دىيال. ھاراق ئىچىپ خۇدىنى يوقاتماق.

پەلەن ـ پەشمەت دىيال. پالان ـ پۇستان، پالان ـ پوكۇن: بۇمۇ ھېچكىمنى پەلەن ـ پەشمەت دېگۈزمەيدىغان ئاجىرتىۋېلىش يولىدۇر.

پەلەھەز سۇپ. دىيال. بىسەرەمجان ئادەم.

پەلەي ئى. قولنى سوغۇقتىن، زەخمىلىنىشتىن، زەھەرلىنىشتىن ساقلاش ئۈچۈن قولغا كىيىلىدىغان بۇيۇم؛ قولقاپ: يۇڭ پەلەي. خۇرۇم پەلەي.

پەلەيلىك سۇپ ① پەلەيى بار، پەلەي كىيگەن: پەلەيلىك قىز. ② پەلەي تىكىش، توقۇش ئۈچۈن تەييارلانغان، پەلەي تىكىشكە ئاتالغان: بىر پەلەيلىك يىپ. بىر پەلەيلىك خۇرۇم.

پەلتەك ئى. دىيال ① تۆت پۇتلۇق ئۇزۇن ئورۇندۇق؛ بەندىك. ② ئەپكەش. ③ ياغاچچىلارنىڭ ياغاچ رەندىلىگەندە ياغاچنى قويىدىغان جازىسى.

پەلتو ئى [ر<فىران] بىر خىل سىرتقى كىيىم، ئادەتتە قايرىما ياقىلىق بولۇپ تىزدىن ئېشىپ تۇرىدۇ، يۇڭ رەخت ۋە ھەر خىل ئالىي سورتلۇق رەختلەردىن تىكىلىدۇ: سارجا پەلتو.

پەلتولۇق سۇپ ① پەلتوسى بار، پەلتو كىيگەن: پەلتولۇق ئايال. ② پەلتو تىكتۇرۇش ئۈچۈن تەييارلانغان، پەلتو تىكتۇرۇشكە مۇۋاپىق: بىر پەلتولۇق رەخت. // پەلتولۇق ئالماق.

پەلچەك سۇپ. دىيال. مايماق.

پەلسەپە ئى [ئە <گىرېك] ① دۇنياقاراش ھەققىدىكى تەلىمات، كىشىلەرنىڭ پۈتكۈل دۇنيا (تەبىئەت دۇنياسى، جەمئىيەت ۋە تەپەككۇر) توغرىسىدىكى تۈپ كۆزقاراشلىرىنىڭ سىستېمىسى، تەبىئەت بىلىملىرى بىلەن جەمئىيەت توغرىسىدىكى بىلىملەرنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە يەكۈنى. ② كۆچمە. ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇلاھىزە قىلىشقا ئەرزىمەيدىغان، پاكىتسىز، ئاساسسىز پىكىر، سەپسەتە، قۇرۇق گەپ: ـــ پەلسەپە ساتمىساڭچۇ، ھويلىغا نەدىن كىردىڭ؟ ـــ دېدى روزى سادىقنىڭ گېپىنى كېسىپ.

پەلسەپىچى ئى. پەلسەپە ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى؛ پەلسەپە ئەھلى: ئۇ ئاتاقلىق پەلسەپىچى.

پەلسەپىۋاز سۇپ [ئە + پ] پەلسەپىگە بېرىلگەن، پەلسەپىگە ئىشتىياق باغلىغان؛ ھە دېسە پەلسەپە سۆزلەيدىغان.

پەلسەپىۋازلىق ئى. پەلسەپىگە بېرىلىش، پەلسەپىگە ئىشتىياق باغلاش: پەلسەپىۋازلىق قىلماق.

پەلسەپىۋى سۇپ [ئە] پەلسەپە ئاساسىدىكى، پەلسەپىگە دائىر، پەلسەپىگە ئالاقىدار بولغان: پەلسەپىۋى ئەسەر. پەلسەپىۋى مەسىلە.

پەلكەت سۇپ. دىيال. ياماق، ئەسكى، ناچار: پەلكەت بالا. پەلكەت رەخت.

پەلكۈچ ئى ① بىرەر نەرسىنى پەردازلاش، ياغلاش، سۇرتۇپ تازىلاش ئۈچۈن چوكا ياغاچ ياكى تۆمۈرنىڭ ئۇچ قىسمىغا پاختا ياكى يۇمشاق نەرسە ئوراپ ياسالغان سايمان؛ سۇرتكۈچ. ② قارا

چىراغنىڭ پىلىكىنى پەرلەيدىغان ياغاچ؛ پەرلىگۈچ: پەلكۈچ ياسىماق.

پەلكۈچلەنمەك «پەلكۈچلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەلكۈچلىمەك پ ① پەلكۈچ ياسىماق: ئۇ ئەتىسى ئەتىگەندە ئازراق پاختىنى ياغاچقا پەلكۈچلەپ، پەلكۈچنى ئوسمىغا مىلەپ، ئانىسىغا كېلىشتۇرۇپ پەرداز قىلىپتۇ. ② چىراغ پىلىكىنى چىقارماق، پەرلىمەك: چىراغنى پەلكۈچلىمەك. ③ پەلكۈچ بىلەن مايى، بوياق قاتارلىقلارنى سۈرمەك: ئۇكام مۇنۇ مايىنى پۈتۈكۈغا پەلكۈچلەپ قويايى، شىپا تاپسىمۇ ئەجەب ئەمەس.

پەللە ئى [ئە] ① پەلەمپەي، شوتا قاتارلىقلارنىڭ ھەر بىر باسقۇچى، بالدىقى: ئۇ شوتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىققاندا زادىلا بولالمايى قالدى. ② بىر ھەر ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ راۋاجلىنىش جەريانىدىكى ئايرىم پەيتى، دەۋرى؛ باسقۇچى، دەرىجىسى: پەن مەلۇم پەللىگە يەتكەندە، يېڭى يول نامايان بولىدۇ. ③ <تەن> يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىدە، تەييارلىق ھالىتىدە تۇرىدىغان ياكى يېتىپ بارىدىغان ئورۇن؛ سىزىق، چەك: پەللىدىن چىقماق. پەللىگە يېتىپ بارماق. ④ بەلگىلەنگەن نۇقتا، نىشان، مەنزىل: مولالا زەيدىن تەمتىرىمەستىن دېمىنى رۇسلاپ، ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقتى. ⑤ <تېب>ئادەم بەدىنىنىڭ يېڭىنە سانجىشقا بولىدىغان يېرى، بەدەندىكى نېرۋىلارنىڭ ئاخىرقى ئۇچلىرى زىچ توپلاشقان جايلىرى ياكى تومۇراق نېرۋا تالالىرى ئۆتىدىغان جايلار پەللە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا تېرە كېسەللىكلىرىدىكى داۋالىنىدىغان جايمۇ پەللە ھېسابلىنىدۇ. ⑥ تارازىنىڭ نەرسە قويۇلىدىغان تەخسىسى. ⑦ <بوت> ئۇرۇقنىڭ مۇستەقىل ئاجرالغان ھەربىر بۆلىكى.

پەللەك ئى. دىيال. ساغرا، كاسا.

پەللەمچى ئى. دىيال. ئالدامچى، گوللامچى.

پەللىك ئى. دىيال. ئىشتاننىڭ بېلى، لېپەز.

پەللىمە سۈپ <مۇز> تۆۋەندىن يۇقىرىغا تەدرىجىي ئۆرلەيدىغان ياكى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە تەدرىجىي چۈشىدىغان؛ باسقۇچمۇ باسقۇچ: پەللىمە ئاۋاز.

پەللىمەك پ. دىيال ① گوللىماق، ئالدىماق. ②پايلىماق.

پەللىمۇپەللە باسقۇچمۇ باسقۇچ، بالداقمۇ بالداق، دەرىجىمۇ دەرىجە: پەللىمۇپەللە ئۆرلىمەك.

پەلىپەتىش سۈپ ① قالايمىقان، تەرتىپسىز، چۈۋالچاق، مالىماتاق: پەلىپەتىش ئىش. پەلىپەتىش ھەرىكەت. پەلىپەتىش ئادەم. ② كالامپاي، پالاكەت.

پەلىپەتىشلىك ئى. پەلىپەتىش ئىش، پەلىپەتىش ھەرىكەت: پەلىپەتىشلىك قىلماق.

پەم (پەمى) ئى [ئە] ① ئەقىل، ئىدراك، پاراسەت: پەم بىلەن ئىش قىلماق. * ھەر ئىشقا پەم كېرەك، ئۆتۈككە چەم كېرەك (ماقال). ② كىشىلەر بىر ھەر ئىشنى بېجىرىشتە قوللىنىلغان ئەپ؛ چارە، ئامال، تەدبىر: پەم ئىشلەتمەك. پەمى بار. پەمى يوق. ③ كىشىلەرنىڭ بىر ھەر ئىشقا نىسبەتەن قىلغان ئىقتىدارى، مۆلچەرى: ـ ئاكا، سېنىڭ پەمىڭچە، مۇشۇ كارخانىنى كۆتۈرە ئالساق، كېيىن «ئىسسىت» دەپ قالماسمىزمۇ؟ ـ دېدى ئابدۇغېنى. ④ دىققەت، ئېھتىيات: ئالماس مەشرەپنىڭ قولىدىن تۇتۇپ پەم بىلەن ھويلىغا كىردى.

پەم ـ پاراسەت پەم ۋە پاراسەت: يولداشلار نادىرنىڭ باتۇر، قەيسەرلىكى ۋە پەم ـ پاراسىتىگە ئاپىرىن ئوقۇشتى.

پەم ـ پاراسەتسىز پەم ـ پاراسىتى يوق، پەم ـ پاراسىتى بولمىغان: ـ ئېيتقىنا، يەل تاپان، مېنى پەم ـ پاراسەتسىز قىلىپ كۆرسەتىش ئۈچۈن، سەككىز ئايىغا قىلىق بولۇپ چېپىپ يۈرىسەن ـ ھە، ـ دېدى باسىت.

پەم ـ پاراسەتلىك پەم ـ پاراسىتى بار، پەم ـ پاراسەتكە ئىگە: پەم ـ پاراسەتلىك ئادەم.

پەمسىز سۈپ. پەمى يوق، بىر ھەر ئىشقا پەم ئىشلىتەلمەيدىغان: پەمسىز ئايال. // پەمسىز پەلەمپەيدىن يىقىلار (ماقال).

پەمسىزلىك ئى. ئەقىلسىزلىق، تەدبىرسىزلىك: شەپەرەڭ: ـ پەرۋانە پەمسىزلىكىدىن، خەتەردىن قاچالماي بىكارغا ئۆلدى، ـ دېدى.

پەملەشمەك «پەملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بۇ خىلدىكى ئىشلارنىڭ يېقىن ئارىدا ھەل بولمايدىغانلىقىنى پەملەشتى.

پەملەنمەك «پەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياسىن دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈشكە باشلىدى، چۈنكى رەنانىڭ كېلەلمەيدىغانلىقى پەملەنگەنىدى.

پەملىك سۈپ. پەمى بار، بىر ھەر ئىشتا پەم ئىشلىتەلەيدىغان، پەم ـ پاراسەتلىك: ئەي ئوغۇل، ئەگەر ھاكىم، سوراقچى (ئەمەلدار) بولساڭ ياۋاش، پەملىك، ھەق ـ ناھەقنى ئايرىغۇچى بولغايسەن.

پەملىمەك پ ① گەپ ـ سۆز، ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسىلەرنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يەتمەك: قۇربان ھاشىم ئىشىنىڭ ئەپلەشمىگەنلىكىنى پەملەپ، ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ھەممىنى ساۋۇتجانغا دۆڭگىدى. ② ئويلىماق، مەقسەت قىلماق: ـ سەن بىرنەرسىنى پەملەۋاتسەنغۇ دەيمەن، ـ دېدى ئەختەم. ③ ئەپلىمەك، بابلىماق، جايلىماق: كامال ئالماسنىڭ قېشىغا يېقىن كېلىپ قۇلقىغا: ـ ئاۋۇ ماش رەڭ چاپانلىقنى كۆردۈڭمۇ؟ بارە، پۇل كاسا يانچۇقىدا جۇمۇ، قورقما، مەن ئاۋۇ كەپكە شەپكىلىكنى پەملەي، ـ دېدى.

پەمىچۈك سۈپ دىيال. پەمى بار، پەملىك.

پەمدۇر ئى [ر<ئىتال] <بوت> ← **شوخلا**.

پەمدۇرلۇق سۈپ. پەمدۇر تېرىلغان، پەمدۇر ئۆسكەن: پەمدۇرلۇق ئېتىز. پەمدۇرلۇق يەر.

پەمدىمانچى ئال. دىيال. پالانچى، پۈستانچى.

پەملىچاي ئى<بوت> چاينىڭ چوڭ بىر تۈرى، يەنى تولۇق ئېچىتىلغان چاي. رەڭگى قارا، مايدەك پارقىرايدۇ، دەملەنگەندىن كېيىن قىزىرىدۇ. ئالاھىدە بىر خىل خۇشبۇي پۇراققا ئىگە.

پەن ئى [ئە] <پەلس> تەبىئەت ۋە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ بېرىدىغان ھەمدە ئەتراپتىكى مۇھىتقا تەسىر كۆرسىتىدىغان بىلىملەر سىستېمىسى: پەن تەتقىقاتى.

پەنە ئى. دىيال. شىنا.

پەنەركە ئى [ر<نېم] <بىن> ياغاچ قىرىندىلىرىنى تېخنىكىلىق يول بىلەن ماشىنىنىڭ بېسىم كۈچىدە يۇغۇرۇپ، ئۈزۈن، ئەنىلىك، سىلىق ھەم پارقىراق قىلىپ ئىشلەنگەن كۆپ قەۋەت ياكى يالاڭ قەۋەتلىك بىر خىل نېپىز تاختاي.

پەنت ئى [پ] ئادەم ۋە نەرسە ئۈستىدىن غالىب كېلىش ئۈچۈن قوللىنىلغان تەدبىر؛ ھىيلە، ئالدام: پەنت قىلماق. پەنت ئۇرماق.

پەن ـ تېخنىكا پەن ۋە تېخنىكا؛ ئىلىم، ھۈنەر.

پەن ـ تېخنىكسىز پەن ـ تېخنىكىنى ئىشلەتمەي، پەن ـ تېخنىكىدىن پايدىلانماي: پەن ـ تېخنىكسىز مىللەت ئالغا باسالمايدۇ.

پەن ـ تېخنىكلىق پەن ـ تېخنىكىغا ئائىت، پەن ـ تېخنىكىغا مۇناسىۋەتلىك: پەن ـ تېخنىكلىق مەسىلىلەر.

پەنجە I ئى [پ] ① قولنىڭ بارماقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قىسمى، بارماق: قولنىڭ پەنجىسى. ② بەزى ھايۋان ۋە قۇشلار ئايىغىنىڭ ئۇچ قىسمى؛ چاڭگال، تىرناق: بۈركۈت تۈلكىنى پەنجىسى بىلەن قارماپ مىنىۋالدى. ③ گىلەم توقۇشتا ئارقاقا ئۆتكۈزۈلگەن يۇڭ يىپنى چىڭدايدىغان تۈتقۇچلۇق، تارغاق ـ سىمان تۆمۈر ئەسۋاب؛ دەستىگاھ.

پەنجە II ئى [پ] <بوت> تۇگمىگۈل ئائىلىسىگە مەنسۇپ يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. غولىنىڭ ئەۋرىشىم قىسمىدىن تالا چىقىرىشقا بولىدۇ. قەغەز ئىشلەشكە خام ئەشيا ۋە تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

پەنجە III مىق. ئورۇلغان بۇغداي، ئوت ـ چۆپلەرنىڭ ئارا بىلەن بىر قېتىم كۆتۈرۈشكە بولىدىغان دۆڭسى. بىر پەنجە يانتاق.

پەنجۇنا ئى. ئالتۇنچىلار ئالتۇن تاسقايدىغان قۇمنى قويىدىغان مەيدان.

پەنجىرە ئى [پ] <بىن> ① ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ يورۇق بولۇشى ۋە ھاۋا ئۆتۈشۈپ تۇرۇشى ئۈچۈن ياغاچ ياكى تۆمۈردىن تارغاقسىمان ياكى ئۇششاق كاتەكچە چىقىرىپ ياسالغان جاھاز؛ روجەك، دېرىزە. ② ياغاچ ۋە تۆمۈردىن يانمۇيان قىلىپ تارغاقا ئوخشاش ياسالغان توسۇق؛ شادا.

پەنجىرىلىك سۈپ ① پەنجىرىسى بار، پەنجىرە ئورنىتىلغان: پەنجىرىلىك ئۆي. پەنجىرىلىك سارای. ② پەنجىرە ياساش ئۈچۈن تەييارلانغان: پەنجىرىلىك ياغاچ. پەنجىرىلىك ماتېرىيال.

پەنجىگاھ ئى [پ] <مۇز> ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ بەشىنچىسىنىڭ نامى. ئۇ 25 نەغمە، 240 مىسرا بولۇپ، چوڭ نەغمە 174 مىسرادىن؛ 3 داستان 6 نەغمە 24 مىسرادىن، 5 مەشرەپ 5 نەغمە 42 مىسرادىن تەركىب تاپقان: پەنجىگاھ مۇقامى. * «پەنجىگاھ» مۇقامىنىڭ بىر قىسمى جانابىي ئۆمەر سازەندە باشچىلىقىدا ئورۇندىلىدۇ.

پەنجىلەشمەك «پەنجىلىمەك» پىئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پەنجىلەنمەك «پەنجىلىمەك» پىئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پەنجىلىك سۈپ. پەنجىسى بار، پەنجىسى بولغان: كەلگ پەنجىلىك قول.

پەنجىلىمەك ① ئارقاق يىپىنى پەنجە بىلەن چىڭتىماق، قۇرنى زىچلىماق؛ چىڭدىماق: گۈلنار توقۇۋاتقان گىلىمنى سۈپەتلىك چىقىرىش ئۈچۈن قۇرمۇقۇر پەنجىلەيتتى. ② ئورۇلغان ئوت ـ چۆپ، بۇغداي پەنجىلىرىنى سەيلىمەك، دەستىلىمەك، يىغنىچاقلىماق، تايلىماق: زەيتۇنەم ئۇ يەر، بۇ يەردە چېچىلىپ ياتقان يانتاقلارنى بىر ـ بىرلەپ يىغىپ، كەتمەن بىلەن ئۇرۇپ، دەسسەپ، چىڭداپ پەنجىلەشكە باشلىدى.

پەنچاك ئى [خەن] كاڭنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ كارىۋات.

پەنچى ئى. پەن بىلەن شۇغۇللانغۇچى، پەننى كەسىپ قىلغۇچى، پەننى ياقلىغۇچى، پەن تەرەپدارى: ئۇنىڭ ھازىرقى ماۋارىپ تۈزۈلمىسى بىلەن ئالاقىسى قانداق؟ تەبىئىي پەنچى زىيالىيلىرىمىز بۇ مەسىلىلەرنىمۇ قوشۇپ ئويلىشى لازىم.

پەند ئى [پ] يېزىت. ئۇگۈت، نەسىھەت.

پەندنامە ئى [پ] ① كىشىلەرنى ياماندىن قايتىشقا، ياخشىلىققا ئۈگىنىشكە دەۋەت قىلىدىغان، ئەدەپ ـ ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلىدىغان نەسىھەت خېتى: پەندنامە يازماق. ② كىشىلەرنى ياماندىن قايتىشقا، ياخشىلىققا ئۈگىنىشكە دەۋەت قىلىدىغان، ئەدەپ ـ ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلىدىغان نەسىھەت، ئۇگۈت: خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى ئىستېمالىي يۇقىرىقىلارنىڭ ئىچىدە پەندنامە سۆزلەيدىغان ناخشىلارنى، ئەۋرىشىم ئۇسسۇللارنى ئالاھىدە بازارغا ئىگە قىلغانكى،.....

پەند ـ نەسىھەت پەند ھەم نەسىھەت.

پەندۈزمەك پ. دىيال ① ئازدۇرماق، ئالدىماق، قىلتاقا چۈشۈرمەك. ② ئىنتىزار قىلماق.

پەندىيات ئىم [پ] قاتتىق بىزار بولغان، تويغانلىقنى بىلدۈرىدىغان، «ئەستە ساقلاشقا تېگىشلىك نەسىھەت، ساۋاق» دېگەن مەنىدىكى پۈشايمان، ئەپسۇس سۆزى: ـــ بولدى، پەندىيات! ئەگەر خوتۇن مۇشۇنداق بولسا، ئىككىنچى ئۆيلەنمەپتىمەن، ـــ دېدى ئۇ.

پەنساد ئى [پ] تارس. خانلىق دەۋرلىرىدە ئەسكەر باشلىقلىرىغا بېرىلىدىغان ئۇنۇڭانلارنىڭ بىر تۈرى ۋە شۇ ئۇنۇڭانغا ئىگە بولغان شەخس.

پەنلىمەك پ. بىر ئىش ـ ھەرىكەت ياكى گەپ ـ سۆزدە باشقىلارنى ئالدىماق، بۇردا قىلماق، ساختا قىلماق: بەزى ھۈنەرۋەنلەر خېرىدارنى پەنلەيمەن دەپ، ئۆزىنى پەنلەيدۇ. خېرىدار دېگەن خىزىر ـ دە، خىزىر!

پەن ـ مەرىپەت پەن ۋە مەرىپەت.

پەننىي سۈپ [ئە] پەنگە، ئىلىمگە ئاساسلانغان؛ ئىلمىي: پەننىي بىلىم. پەننىي مەكتەپ. پەننىي ساۋات.

پەننىيلەشتۈرمەك «پەننىيلەشمەك» پىئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جۈملىگونى زامانىۋىلاشقان دۆلەت قىلىش ئۈچۈن، پەننىيلەشتۈرۈشنى بىرىنچى نىشان قىلىشىمىز لازىم.

پەننىيلەشتۈرۈلمەك «پەننىيلەشمەك» پىئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: جۈملىگونى زامانىۋىلاشقان دۆلەت قىلىمىز دېسەك، ئەلۋەتتە پۈتۈن مەملىكەتتىكى تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش پەننىيلەشتۈرۈلۈشى كېرەك.

پەننىيلەشمەك پ. پەنگە، ئىلىمگە ئىگە بولماق، ئىلمىي ئاساسقا ئىگە بولماق.

پەننىيلىك ئى. پەنگە، ئىلىمگە ئاساسلىنىش، ئىلمىيلىك: پەننىيلىككە ئەھمىيەت بېرىش دېگىنىمىز ئوقۇتۇشنىڭ تەشكىلىي شەكلىدە قاتتىق ئىلمىيلىك بولۇش دېگەننى كۆرسىتىدۇ.

پەۋادا ئى ① ناۋاتنىڭ قازان تېگى (ناۋاتچىلىقتا). ② كۆچمە. مەستخۇش قىلغۇچى دورا.

پەۋاز ئى [پ] ① چاپان، كۆڭلەك قاتارلىق كىيىم ـ كېچەكلەرنىڭ پەش، ئېتەك قىسمىدىكى پۈكۈلگەن جايى؛ قىرغاق: پەۋزىنى تىكمەك. * ئەستىرىدىن پەۋزى چوڭ (ماقال). ② جۈۋا پەۋزىنىڭ ئوستىگە قوندۇرۇلغان تۈكى پەس، ياغاق ـ تېرە؛ جىيەك: پەۋاز تۇتماق. پەۋاز چاتماق. پەۋاز قوندۇرماق.

پەۋازسىز سۈپ. پەۋزى يوق، پەۋاز تۇتۇلمىغان: پەۋازسىز چاپان.

پەۋازلاتماق «پەۋازلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ماشىنىچى ئۇستام تىككەن كىيىملەرنىڭ پەۋىزىنى شاگىرتىغا پەۋازلاتتى.

پەۋازلاشماق «پەۋازلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پەۋازلانماق «پەۋازلىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كىيىم پەۋازلاندى.

پەۋازلىق سۇپ. پەۋىزى بار، پەۋاز تۇتۇلغان: پەۋازلىق كىيىم.

پەۋازلىماق پ. ھەرخىل كىيىم-كېچەكلەرنىڭ چۆرىسىنى پۈكۈپ جىيەك تۇتماق، قىرغاق چىقارماق، پەۋىزىنى ئەتمەك: چاپاننىڭ پېشىنى پەۋازلىماق.

پەۋدىس سۇپ. تۇشۇپ كەتكەن، لىق: پەۋدىس ئادەم. پەۋدىس ئاشلىق. // سۇپىدا يەنە ئۆچ-تۆت تاغارغا پەۋدىس قاچىلانغان يىرىك ئاشلىقمۇ ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

پەۋقۇلئاددە [ئە] ① سۇپ. باشقىلارغا ئوخشاشمايدىغان، ئادەتتە ئۆچرىمايدىغان؛ كۈتۈلمىگەن، تاسادىپىي: پەۋقۇلئاددە ئەھۋال. پەۋقۇلئاددە ھادىسە. ② رەۋ. ئادەتتىن تاشقىرى، ھەددىدىن زىيادە، غايەت، ئىنتايىن: ئۇ ئۆز سىنىپىنىڭ بىر مەۋسۇم ئىچىدە پەۋقۇلئاددە ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىگە ھەيران بولدى. ③ سۇپ. ئالاھىدە ۋەقەلەر، ھادىسىلەر ياكى مەخسۇس شارائىت تەلىپى بىلەن بەلگىلىنىدىغان، سادىر بولىدىغان؛ نۆۋەتتىن تاشقىرى: پەۋقۇلئاددە ۋەزىپە. پەۋقۇلئاددە ئەلچى. * ئۇ ساقچى ئەمەلدارى بىلەن يېنىك سەللىلىك ئاخۇنىنىڭ سۆزىدىن پەۋقۇلئاددە بىر يېڭىلىقنى سەزدى.

پەۋقۇلئاددىلىك ئى. ئادەتتىن تاشقىرىلىق، ئالاھىدىلىك: ھاشىم بۇنداق ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىنى زادىلا تەسەۋۋۇر قىلغان ئەمەس، بۇ بىر پەۋقۇلئاددىلىك.

پەي I ئى [پ] قۇش تېنىنى قاپلاپ تۇرىدىغان مۈڭگۈز-سىمان نەيچىلەر ۋە شۇ نەيچىلەرنىڭ ئىككى يېنىدىن ئۆسۈپ چىقىدىغان يۇمشاق تۈك؛ موي: توخۇ پېيى. // پەي ياستۇق. پەي يوتقان. پەي كۆرپە. پەي قەلەم.

پەي II [پ] ① ئى. بەدەندىكى مۇسكۇللارنى سۆڭەككە بىرلەشتۈرۈپ تۇرىدىغان ئاق رەڭلىك مۇستەھكەم، ئەۋرىشىم توقۇلما؛ سىنىر: پېيى تارتىشاق. // پەي تار. پەي تارتىشاق. ② سۇپ. كۆچمە. چىلك، مەزمۇن، پۇختا: پەي ئادەم.

پەيدە بولماق بىرەر ئىش ۋە مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن شۇ ئىشنىڭ كويىغا كىرمەك: ئۆردەك گۆشى يېسەك، غازنىڭ پەيدە بول (ماقال).

پەيدە يۇرمەك ← **پەيدە بولماق:** مەن ئۇنىڭ چىرايلىق ھۆسنى-جامالىدىن كۆرە ئەنە شۇ پۇلىغا كۆزۈم چۈشكەنلىكتىن ئۇنىڭ پەيدە يۇردۇم.

پەيگە چۈشمەك بىرەر ئىش ۋە مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن شۇ ئىشنىڭ غېمىدە بولۇپ ئۇنىڭ كەينىگە كىرمەك، شۇ يولدا ھەرىكەت قىلماق: شۇڭا ئۇ زور ئىشەنچ بىلەن كەپتەرنى مارىغان مۇشۇكتەك قۇندۇزنىڭ پەيگە چۈشتى.

پەيگە كىرمەك ← **پەيگە چۈشمەك.**

پەيىنى قىرقماق باشقىلارغا زىيانكەشلىك قىلماق، قەست قىلماق: ئۇنىڭ بۇ سىرلىق ھەرىكەتلىرىگە قارىغاندا، ئۇ جەزمەن بىراۋنىڭ پەيىنى قىرقماقچى.

پەي III ئى [خەن] <ھەرب> ئارمىيە قۇرۇلمىسىنىڭ ئىشتات بىرلىكى، ئۇ لىيەندىن تۆۋەن، بەندىن يۇقىرى بولىدۇ.

پەيت ئى ① مۇئەييەن ۋاقىت؛ پۇرسەت: پەيت كۈتمەك. ② دەۋر، زامان، مەزگىل، مەۋسۇم: جىددىي پەيت. ھالقىلىق پەيت. * بىز تازا گۈل تېرىيدىغان پەيتتە قورۇيمىزنى تۇتاش گۈلزارلىققا ئايلاندۇرۇشنى قارار قىلدۇق. ③ بىرەر ئىشنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قولايلىق پۇرسەت، ئىمكانىيەت: پەيت تاپماق. پەيتنى قولغا كەلتۈرمەك.

پەيتارى ① سۇپ. دىيال. ئورۇق، ئاۋاق، قاقشالدەك، گۆشى يوق. ② ئى. ئورۇق ئادەم.

پەيتۇن ئى [ر] كۆتۈرمە سايىۋەنلىك قىلىپ ياسالغان تۆت چاقلىق ھارۋا.

پەيتىدە رەۋ. مۇئەييەن ۋاقىت، مەزگىل، شارائىت، پۇرسەتتە: مانا شۇنداق جىددىي ئىش پەيتىدە ئىشچىلار بۇ يەرگە يېغىلىپ، يېڭىدىن كۇچ - قۇۋۋەت بېغىشلىغاندەك بولدى.

پەيجاڭ ئى [خەن] <ھەرب> ئارمىيەنىڭ ئاساسىي قاتلىمىدا بىر ئەترەت جەڭچىگە رەھبەرلىك قىلغۇچى شەخس ۋە شۇ شەخسكە بېرىلگەن ھەربىي ئەمەل نامى.

پەيجەمبى ئى. دىيال. تامبال.

پەيجۇ ئى [خەن] <سودا> ① ماشىنا (ئاپتوموبىل)، ھارۋىلارنىڭ قاتنىشى ئۈچۈن ھۆكۈمەتتىن تارقىتىپ بېرىلگەن ھۆججەت؛ نومۇرلۇق تاختا، قاتناش گۇۋاھنامىسى. ② كونا جەمئىيەتتە تىجارەتچى سودىگەرلەر ئۈچۈن ھۆكۈمەت تەرەپتىن تارقىتىپ بېرىلىدىغان رۇخسەت خېتى؛ تىجارەت كىنىشكىسى.

پەيچۇسو ئى [خەن] <قا> ← **ساقچىخانا.**

پەيدا رەۋ [پ] ھاسىل، مەۋجۇت: پەيدا بولماق. پەيدا قىلماق.

پەيدا بولماق ① بارلىققا كەلمەك، يارىتىلماق: خىزىر قارىسا سازلىقنىڭ ئورنىدا كاتتا بىر شەھەر پەيدا بولۇپ قاپتۇ. ② كېلىپ قالماق، ھازىر بولماق: يادىكار كوچىغا چىقىپ ئازراق ماڭغاندىن كېيىن نەدىندۇر يەنە قادىر پەيدا بولۇپ قالدى. ③ ھاسىل بولماق، سادىر بولماق: جەدەل - ماجىرا پەيدا بولماق. ④ كۆرۈنمەك، نامايان بولماق، ئەكس ئەتمەك: بۇگۈن تۇرسۇن مۇئەللىم سۆزلەۋاتقاندا، سەلەيئاخۇن ئۇستامنىڭ چىرايىدا ئاڭلىغانسېرى ئاڭلىغۇسى كېلىۋاتقانلىقىنىڭ بېشارەتلىرى پەيدا بولدى.

پەيدا قىلماق ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك، بارلىققا كەلتۈرمەك، كەلتۈرۈپ چىقارماق، سادىر قىلماق: دېلو پەيدا قىلماق.

پەيدىنپەي رەۋ. كەينى - كەينىدىن، ئارقا - ئارقىدىن؛ بىر - بىرلەپ، ئۆزلۈكسىز: ياخشى ئادەم، ياخشى ئىشلارنى زور كۈچ بىلەن تەقدىرلەپ، ياخشى ئىجتىمائىي كەيپىياتنى پەيدىنپەي تەكلىۋلەشمىز لازىم.

پەيز [ئە] ① ئى. باشقىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان، زوق-شوق بېغىشلايدىغان، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان خۇسۇسىيەت، ئالاھىدىلىك: — پەيزىگە بار يىگىت، — دېدى توختىكام نىجات دۇتارىنى توختاتقاندىن كېيىن. ② سۇپ. گۈزەل، چىرايلىق، ياخشى: — چاپسانراق بولساڭچۇ، ئاداش، بۇ قالتىس پەيز يەر ئىكەن، بىنا بىلەن قوشۇپ بىرنى تارتقىنا، — دەپ يەھيانى ئالدىراتتى ئۇ ③ ئى. ھۆزۇر، راھەت: ئۇ ناخشىنىڭ ئاخىرىدىكى «ئامان بول، مىلك-مىلك ياشا» دېگەن جۈملىنى شۇنداق كېلىشتۇرۇپ ئېيتتىكى، ئۇنىڭ پەيزىدىن ئۆزىمۇ ھەيران قالدى.

پەيزسىز سۇپ. پەيزى يوق، كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلالمايدىغان: ئاخشامقى ئولتۇرۇش تازا بىر پەيزسىز ئولتۇرۇش بولدى - دە.

پەيزلىك سۈپ. پەيزى بار، كىشىنى جەلپ قىلالايدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە.

پەيسىز سۈپ. پېيى يوق، پېيى بولمىغان ياكى پېيى ئاز.

پەيسىمان سۈپ. پەيگە ئوخشايدىغان، پەي شەكىللىك: پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق.

پەيشەنبە ئى [پ] ھەپتىنىڭ چارشەنبىدىن كېيىن جۈمە-دىن ئىلگىرى كېلىدىغان تۆتىنچى كۈنى.

پەيشەنبە بازار ① ھەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى ئاھالە-لەرنىڭ توپلىشىپ سودا - سېتىق قىلىشى ئۈچۈن بەلگە-لەنگەن كۈن. ② پەيشەنبە كۈنى بازار بولىدىغان شۇ جايىنىڭ نامى: بىز پەيشەنبە بازارىدىن ئۆتكەن چاغدا كۈن ئولتۇردى.

پەيشەنبىلىك ئى. تارس. دىنىي مەكتەپلەردە پەيشەنبە كۈنى بالىلار موللامغا ئاتاپ ئېلىپ بارىدىغان پۇل ۋە ماددىي نەرسە-لەر؛ ئوقۇش پۇلى، ئوقۇتۇش ھەققى: پەيشەنبىلىك بەرمەك.

پەيغەمبەر ئى [پ] <دىن> دىنىي ئېتىقاد بويىچە ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە ئەمر - پەرمانلىرىنى بەندىلەرگە يەتكۈزگۈچى ئىلاھى ۋەكىل؛ نەبى.

پەيغەمبەرسىز سۈپ. پەيغەمبىرى يوق، پەيغەمبىرى بولمە-غان: پەيغەمبەرسىز زامانىنىڭ ئاشۇ ئۇنتۇغاق بەندىلىرى ئەمدى خوراز ئۇستىدە، ئاشۇ ئويغاتقۇچى، ئاگاھلاندۇرغۇچى بۇيۇك سىيما ئۇستىدە ئىغۋا توقۇشقا، ئۇنى ئويۇنچۇق قىلىشقا كىرىشتى.

پەيغەمبەرلەرچە رەۋ. پەيغەمبەرگە خاس خۇسۇسىيەت بىلەن، پەيغەمبەرلەرگە ئوخشاش: پەيغەمبەرلەرچە ئالدىن كۆرەر-لىك.

پەيغەمبەرلىك ئى. پەيغەمبەرلەردە بولىدىغان خىسلەت، ئالاھىدىلىك.

پەيقۇ ئى. دىيال. ياستۇق.

پەيل (پەيلى) ئى [ئە] ① كىشى خاراكتېرىنى، خۇلقىنى ئىپادىلەيدىغان روھىي خۇسۇسىيەتلەر. ئەلپاز، تۇرق: «تەلەيمۇ قىل، سەۋەبمۇ قىل» دەپتىكەن، ھاكىمنىڭ پەيلىدىن ئەزرائىلمۇ قورقىدۇ. ② كىشىنىڭ مەلۇم پەيتتىكى روھىي ھالىتى، كەيپىياتى، مىجەز، خۇلق، قىلىق، خۇي: ئۇنىڭ ساراڭ كالىدىن بەتتەر يامان پەيلى ئاستا-ئاستا نامايان بولۇشقا باشلىدى. ③ مۇراد، مەقسەت، نىيەت: پەيلى يامانىنىڭ خۇيى يامان (ماقال).

پەيلاسوپ ئى [ئە <گىرېك] ① پەلسەپە ئالىمى، مۇتەخەسسىسى؛ پەلسەپە بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى. ② كۆچمە. دانالارچە مۇھاكىمە يۈرگۈزىدىغان كىشى: ئۇ بۇگۈن كىشىنى ھاڭ-تاڭ قالدۇرغۇدەك دەرىجىدە پەيلاسوپ بولۇپ كەتكەنىدى.

پەيلاسوپلۇق ئى. پەلسەپىۋى ئالاھىدىلىك.

پەيلىك سۈپ. پېيى بار، پېيى بولغان ياكى پېيى كۆپ: سايراپ ھارماس كۆكتالغۇ، كۆكۈچ پەيلىك مۇلايىم. مامۇق پەيدىن ئازغانغا، ئۇۋا سالار ھەر دائىم.

پەيمان(پەيمانى) ئى [پ] يېزىت. بىرەر مەقسەت، نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قىلىنغان سۆز؛ قەسەم، ئەھدە، ۋەدە: پەيمان ئەيلىمەك. پەيمان قىلماق. * ئاجرىماي كەلدۇق ئىككىيلەن نەچچە ئون يىلدىن بۇيان، دوست بولۇپ پەيمانغا سادىق، چىن ۋاپادار ئى قەلەم! (ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر)

پەيمانە ئى [پ] يېزىت. قەدەھ، شاراب قاچىسى، پىيالە: چېچەكلەر بەرگىدە شەبنەم قۇياشتا يالتىرار ھەردەم، ئېچىلغان گۈل، قىزىل مەيگە تولۇر پەيمانە - پەيمانە.

پەيمانسىز توشماق زاۋالغا يۈز تۇتماق، كۈنى ئاخىرلاشماق: ئاخىرى ئۇ ئوغرىنىڭمۇ پەيمانسىز توشۇپتۇ - دە.

پەيمانلاشماق «پەيمانلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى

پەيمانلىماق پ. پەيمان قىلماق، پەيمان ئەيلىمەك، ۋەدە قىلماق.

پەينەۋرە ئى. ئوغلى ياكى قىزىنىڭ بالىسىنىڭ بالىسى؛ تۆتىنچى ئەۋلاد، ئەۋرە، نەۋرىنىڭ بالىسى.

پەينەۋرىلىك سۈپ. پەينەۋرىسى بار، پەينەۋرە كۆرگەن: پەينەۋرىلىك ئادەم.

پو I [خەن] ① ئى. ئۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قورال: چېرىكلەر بىرنەچچە بۆلەككە بۆلۈنۈپ، ئاۋۇال پو ئاتقۇچى چېرىكلەرگە يول بەردى. ② سۈپ. كۆچمە. ئارتۇقچە مۇبالىغە قىلىدىغان؛ ئاشۇرۇلغان؛ قۇرۇق، يالغان (گەپ - سۆز ھەققە-دە): ئۇنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ ھەممىسى پو.

پو ئاتماق چوڭ گەپ قىلماق، يوغان سۆزلىمەك، پاختا ئاتماق، مۇبالىغە قىلماق.

پو II ئى. دىيال. ھور، پار، بۇس.

پوپ ئى [ر<گىرېك] <دىن> كاتولىك دىنى ۋە پراۋوسلاۋىيە دىنىنىڭ روھانىيسى، ئادەتتە بىرەر چېركاۋغا باشچىلىق قىلىدۇ.

پوپاي سۈپ. دىيال. سېمىز، پاكار، كېلەڭسىز.

پوپايكا ئى [ر] <كىي> ھەر خىل يۇڭ يىپ ۋە سۇنئىي تالالىق يىپلاردىن توقۇلىدىغان ئۇست كىيىم.

پوپايكىسىز ① سۈپ. پوپايكىسى يوق، پوپايكا كىيمىگەن: پوپايكىسىز ئايال. پوپايكىسىز قىز. ② رەۋ. پوپايكىسى يوق ئەھۋالدا، پوپايكا كىيمەي، پوپايكا كىيمەي تۇرۇپ: پوپايكىسىز تالاغا چىقماق.

پوپايكىلىق سۈپ ① پوپايكىسى بار، پوپايكا كىيگەن: يېشىل پوپايكىلىق بىر قىز دېرىزىدىن قارىدى. ② پوپايكا توقۇشقا يېتىدىغان، پوپايكا توقۇشقا لايىق كېلىدىغان: پوپايكىلىق يىپ. پوپايكىلىق يۇڭ.

پوپكا ئى. دەرىلىك ماتېرىيال ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىلەرنى سالىدىغان سومكا.

پوپكىسىز ① سۈپ. پوپكىسى يوق، پوپكىسى بولمىغان: پوپكىسىز ئوقۇغۇچى ② رەۋ. پوپكا ئاسماي، پوپكا ئالماي: پوپكىسىز قانداق مەكتەپكە بارىسەن ؟

پوپكىلىق سۈپ. پوپكىسى بار، پوپكا ئاسقان: پوپكىلىق ئادەم.

پوپىلماق پ. دىيال. دەسسەپ چىڭدىماق، باسماقدىماق، نىقتىماق.

پوپوزا ئى. تەھدىت، ھەيۋە: پوپوزا قىلماق. * مانا ئەمدى ھەسەن ئاكامنىڭ بىر پوپوزىسى بىلەن ئاپتوموبىللار قوڭغۇزدەك ئۇياق - بۇياقتا قىمىرلىشىپ يولنى بىكارلىغىلى تۇردى.

پوپوزىچى ئى. تەھدىت سالغۇچى، ھەيۋە قىلغۇچى: ئۇ پوپو-زىچىلارنىڭ تانابىنى تارتىپ قويغاچقا، ئۇنىڭدىن ھەممە تەپ تارتىشاتتى.

پوپۇچ ئى. بىر ياشتىن ئىككى ياشقىچە بولغان بالىلارنىڭ ئاياغ كىيىمى.

پوتا ئى [پ] بەلگە باغلىنىدىغان رەخت ؛ بەلباغ: پوتا باغلە-

ماق. * يېتمەنلىك ئاتىسى يوق، بېلىدە پوتىسى يوق (ماقال).

پوتا سالماق مەشرەپلەردە ئەر ـ ئايالالار بىر ـ بىرىنى ئۇسسۇلغا تەكلىپ قىلماق.

پوتا ئويۇنى ① مەشرەپلەردە ئەر ـ ئايالالار بىر ـ بىرىنى ئۇسسۇلغا تارتىشتا پوتا تاشلاش ئارقىلىق ئويىنىلىدىغان بىر خىل ئويۇن: مەن ئۇنىڭ ئويىنىغان ئۇسسۇلى بىلەن پوتا ئويۇنىدا ئېيتقان بېيىتلىرىگە قاراپ كۆيۈپتىمەن. ② بالىلارنىڭ چەمبەر شەكلىدە چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ بىرىنىڭ ئارقىسىغا سەزدۈرمەي پوتا تاشلاپ قويۇش ئۇسۇلى بىلەن ئويىنىلىدىغان بىر خىل ئويۇنى.

پوتال ئى. ھەر خىل ئەسۋابلارنى زىننەتلەش، پەردازلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان زىننەت بۇيۇمى؛ ھەل.

پوتاللىق سۈپ. پوتىلى بار، پوتال بىلەن زىننەتلەنگەن، پوتال بېرىلگەن.

پوتەي ئى . تارس ① ئۇرۇشتا قارشى تەرەپنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئەلىنىش ۋە قارشى تەرەپكە ئوق چىقىرىش مەقسىتىدە ياسالغان مۇنار شەكلىدىكى قۇرۇلۇش. ② مىق. ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى؛ بىر پوتەي ئون چاقىرىمغا تەڭ، يەنى بەش كىلومېتىرغا تەڭ كېلىدۇ.

پوتلا ئى ① بۇرۇندىن ئاققان شىلىمشىمان سۇيۇقلۇق؛ ماڭقا: پوتلىسىنى ئادالماق. ② تېرەك، سۆگەت قاتارلىق دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماق چىقىرىشتىن بۇرۇن چىقىدىغان چېچەكى: دەرەخلەر پوتلا چىقىرىشقا باشلىغان ئەتىياز پەسلى ئىدى. ③ قارا چىراغ، شام پىلىكلىرىنىڭ كۆيۈپ ياكى چالا كۆيۈپ، پولتىيىپ ساڭگىلىغان قىسمى: چامغۇرغا ئورنىتىپ قويۇلغان شامنىڭ پوتلىسى ئۆسۈپ، ئىسلاشقان بۇ زەي ئۆينىڭ ئىچى بارغانسېرى قاراڭغۇلاشماقتا.

پوتلىق سۈپ. پوتلىسى بار، پوتلا چىقارغان.

پوتلىسمان سۈپ. پوتلىغا ئوخشايدىغان، پوتلا شەكىللىك: پوتلىسمان گۈل رېتى.

پوتېنسىيومېتىر ئى [لات + گرېك] <فىز> ئۆزلۈكىدىن تەڭشىگىلى بولىدىغان بېسىم بۆلگۈچتە ئىشلىتىدىغان ئۆزگىرىشچان قارشىلىق. تەركىب تاپقان ماتېرىياللىرى بويىچە «ئورامسىز» ۋە «ئورامىلىق» دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ.

پوتېنسىيال ئى [ر<لات] <فىز> ئېلېكتىر ياكى ماگنىت مەيدانىنىڭ مەلۇم نۇقتىدىكى ھالىتىنى خاراكتېرلەيدىغان مىقدار.

پوتسىز سۈپ. پوتىسى يوق، پوتىسى بولمىغان، پوتا باغلىمىغان: پوتسىز ئەر. پوتسىز ئادەم.

پوتلىق سۈپ ① پوتىسى بار، پوتىسى بولغان: پوتلىق ئەر. پوتلىق دېھقان يىگىت. ② پوتا ئۈچۈن تەييارلانغان، پوتىغا لايىق: پوتلىق رەخت.

پوجاڭزا ئى [خەن] پارتلىغۇچ دورىنى قەغەزگە ئوراپ، ئۈچىغا ئوت تۇتاشتۇرىدىغان پىلىك بېكىتىپ ياسالغان پارتلاتقۇچ: پوجاڭزا ئاتماق.

پوچا ئى. دېيال ئۈچى ئۈچلۈق، قىسقا ساپلىق مېتىن.

پوچتا I ئى. يۆلىنىپ ئولتۇرىدىغان تۆت چاقلىق ھارۋا. بۇنداق ھارۋىنىڭ يۆلىنىدىغان يېرىنىڭ ئۈستىدە كۇنلۇكى بولۇپ، ئۇنى لازىم بولغاندا ئېچىپ، لازىم بولمىغاندا يىغىپ قويۇشقا بولىدۇ.

پوچتا II ئى [ر<پولەك] ① پوسۇلكا، ھۆججەت، پۇل ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىپ، كۆرسىتىلگەن كىشى ياكى جايغا يەتكۈزۈپ بېرىدىغان ئالاقە ئورنى ۋە شۇ ئورۇن جايلاشقان بىنا: شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى. ② پوچتىخانىلار تەرىپىدىن تېگىشلىك ئورۇن ياكى شەخسلەرگە يەتكۈزۈپ بېرىلىدىغان خەت، پۇل، پوسۇلكا قاتارلىق نەرسىلەر: بۈگۈن پوچتا كەلدى. ③ پوچتىخانا: مەن بۈگۈن پوچتىغا باردىم.

پوچتا ـ تېلېگراف پوچتا ۋە تېلېگراف.

پوچتىخانا ئى [ر + پ] پوچتا ۋە تېلېگراف ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئىدارە.

پوچتكەش I ئى «پوچتا» دېيىلىدىغان ھارۋىنى ھەيدەگۈچى كىشى: شۇ چاغدا پوچتكەش ئويناقلاپ تۇرغان ئاتلارنى كەينىگە شوخشتىپ، پوچتىنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى.

پوچتكەش II ئى [ر + پ] پوچتىخانىنىڭ خەت ـ ئالاقە، گېزىت ـ ژۇرنال قاتارلىق نەرسىلىرىنى توشۇغۇچى خادىمى: دەرۋازا غىچىلداپ ئېچىلىپ، پوچتكەش كىرىپ كەلدى.

پوچتكەشلىك I ئى. پوچتا ھەيدەش ئىشى.

پوچتكەشلىك II ئى. پوچتىخانىنىڭ خەت ـ ئالاقە، گېزىت ـ ژۇرنال قاتارلىق نەرسىلىرىنى توشۇش ۋە ئىگىلىرىگە يەتكۈزۈپ بېرىش ئىشى.

پوچىركا ئى [ر] بىر كىشىنىڭ ئۆزىگە خاس خەت يېزىش ئۇسلۇبى؛ خەت شەكلى: مەن ھېلىقى كونۇبىرتنى ئېچىپ، ئىچىدىكى خەتكە قارىلا ئۇنىڭ ئەيسانىڭ پوچىركىسى ئىكەنلىكىنى تونۇدۇم.

پوچى I سۈپ. پو ئاتىدىغان، يوغان گەپ قىلىدىغان، چوڭ سۆزلەيدىغان: ـــ بىزدە پوچىلارمۇ بار، لېكىن مۇنۇ ئەلانۇردەك، سىزدەك، گۈزەلئايدەك نوچىلارمۇ بار، ـــ دېدى ئادىلە.

پوچى II ئى. كان كولاشتا ئىشلىتىلىدىغان ئۇچى ئۇچلۇق تىغ بېكىتىلگەن، بازغان شەكىللىك ئەسۋاب.

پوچىلىق ئى. چوڭ سۆزلەيدىغان، پو ئاتىدىغان سۆز ـ ھەرىكەت: پوچىلىق قىلماق. پوچىلىق بىلەن ماختانماق.

پوختان ئى. دېيال. يوتا.

پوخۇر سۈپ. ئايالالارغا يامان نىيەتتە، ناتوغرا مۇناسىۋەتتە بولىدىغان؛ زىناخور: ئۇلار: «شەيخ قەبرىغىنىغا قارىماي پوخۇر ئىكەن»، «شەيخ نەپسانىيەتچى ئالا كۆڭۈلكەن» دېيىشەتتى.

پوخۇرلۇق ئى. ئايالالارغا يامان نىيەتتە، ناتوغرا مۇناسىۋەتتە بولىدىغان ھەرىكەت، قىلىق: پوخۇرلۇق قىلماق.

پودالاق ئى. دېيال. غوزەك، غوزا.

پودوكارپۇس ئى [لات] <بوت> پودوكارپۇس قارىغىيى ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ. ياغىچى قۇرۇلۇشقا ۋە ئۆي جاھازلىرىنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

پودۋال ئى ① ئۆي تاملىرىنىڭ پەستكى تەرىپىگە قىلىنغان نەقىش بېرىلگەن يېرى: پودۋال چقارماق. ② گېزىت سەھىپىسىنىڭ ئالاھىدە ماقالە بېسىلغان تۆۋەنكى قىسمى ۋە شۇ

سەھىپىنى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرىدىغان توز سىزىق: بۇغۇنكى شىنجاڭ گېزىتىنىڭ ئۇچىنچى بەت پودۋال ئاستىغا بېسىلغان ماقالە كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى.

پور ① ئى. دەرەخ غولىنىڭ چىرىپ چىداملىقىنى يوقاتقان قىسمى: سۆگەت پورى. ② سۇپ. پورلاشقان، پورى بار: پور تېرەك. پور سۆگەت. ③ سۇپ. سۆگەتنىڭ پورىغا ئوخشايدىغان، قوڭۇر: پور رەڭ. ④ سۇپ. ئىچى كاۋاك، تېشىغا بۆرتۈپ چىققان، قاپار-تىلغان، قالپاقلىق: پور مېخ. پور سۈمبە.

پوراچ ئى. توز، لازا قاتارلىق نەرسىلەرنى قويۇش ئۈچۈن ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان قاچا؛ ياغاچ كومزەك.

پورەك I ئى ① تېخى ئېچىلمىغان گۈل، غۇنچە: سالام ساڭا مۇئەللىم ، ساڭا چوڭقۇر يۇرەكتىن، تەربىيەڭدە ئېچىلغان مىڭلاپ غۇنچە-پورەكتىن. ② سۇپ. كۆپمە ھالەتتىكى، كۆپۈشكەن، كۆبجۈگەن: پورەك چاچ.

پورەك II ئى. دىيال. زاغرا، قوناق زاغرىسى.

پورەكلەتمەك «پورەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پورەكلىمەك پ. غۇنچىلىماق، غۇنچىلاپ ئېچىلماق: بىنانىڭ ئەڭ چېتىدىكى 5 - قەۋەتنىڭ لەمپىسى ئالاھىدە بولۇپ، تەشتەكلەردىكى گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىپ كەتكەندى.

پورپاك ① سۇپ. توزۇپ تۇرىدىغان، توزۇيدىغان؛ بوش، يۇمشاق: ئاپتوموبىل بۇرۇلۇپ قارا يولغا چۈشكەندە پورپاك توپا ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، ھەممىنى چاڭ - توزانغا كۆمۈۋەتتى. ② ئى. كۆچمە. غوۋغا، ئالتوپىلاڭ: پورپاك چىقارماق. * مەن قومۇلدا پورپاك كۆتۈرۈپ ئالەمنى بىر ئالغان تۇرسام، — دېدى ھېلىقى كىشى ژارقىراپ.

پورپاك چىقارماق دىيال. غوۋغا قوزغىماق، غوۋغا چىقارماق.

پورپاكلىق سۇپ. پورپاك توپىسى بار، توپىسى پورپاكلاشقان: پورپاكلىق يەر. پورپاكلىق ئېتىز.

پورت I ئى [ر<فىران] <قاتن> سۇ يوللىرىدا كېمە، پاراخوتلار توختايدىغان؛ يۈك بېسىش، يۈك چۈشۈرۈش ئۈچۈن مەخسۇس جاھازلانغان جاي.

پورت II تەق. يۇمشاق نەرسىلەرنىڭ ئىچىدىكى گاز ياكى سۇيۇقلۇقنىڭ قاتتىق بېسىم تەسىرى بىلەن ئېتىلىپ چىقىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز.

پورت- پورت «پورت II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پورتتىدە رەۋ. پورت قىلغان ھالدا، پورت قىلىپ: پورتتىدە ئېتىلىپ كەتمەك.

پورتخان ئى <بوت> يوپۇرماق تاشلايدىغان پاكار غوللۇق مېۋىلىك دەرەخ، تۆت مېتىردىن بەش مېتىرغىچە ئېگىزلىكتە ئۆسىدۇ، يوپۇرمىقى سەل ئۇزۇنچاق، چېچىكى ئاق، مېۋىسى ئەينۈلىغا ئوخشاپ قالىدۇ، ئەمما ئەينۈلىدىن سەل چوڭراق بولۇپ، مېۋىسى پىشقاندا توق جىگەر رەڭگە ئۆزگىرىدۇ. مېۋىسىنىڭ رەڭگى پارقىراق، ئېتى سۇلۇق، تەمى تاتلىق بولۇپ، ھۆل ئىستېمال قىلغىلى بولىدۇ.

پورتېرىت ئى [ر] <گ سەن> كونكرېت ئادەملەرنىڭ ئوبرازى تەسۋىرلەنگەن رەسىم.

پورتۇگال ئى<ئىرق> پورتۇگالىيەدە ئولتۇرۇشلۇق ئاساسلىق مىللەت ۋە خەلقلەر.

پورتۇگالچە ① سۇپ. پورتۇگال يوسۇنى بويىچە، پورتۇگاللارغا خاس: پورتۇگالچە كىيىم. ② ئى. پورتۇگال تىلى: بۇ سۆز پورتۇگالچە ئىكەن. ③ رەۋ. پورتۇگال تىلى ۋە يېزىقىنى ئىشلىتىپ: پورتۇگالچە سۆزلىمەك.

پورداق ① ئى. ئەركەك جىنسىلىقلارنىڭ جىنسىي ئەزا قىسمىدىكى ئۇرۇقدانىنى ئوراپ تۇرىدىغان خالتا. ② ئى. پورداق كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئادەم. ③ سۇپ. كۆچمە. جىنسىي مۇئامىلىدە كېرەككە كەلمەيدىغان، پالاكەت (ئەرلەرگە نىسبەتەن).

پورداقچى ئى. خۇشامەت، يالاقچىلىق قىلىشقا ئادەتلەنگەن كىشى؛ خۇشامەتچى، يالاقچى.

پورداقچىلىق ئى. خۇشامەتچىلىك، يالاقچىلىق: پورداقچىلىق قىلماق.

پورشېن ئى [ر] <ماشىن> سىلىندىر ياكى ناسوس ئىچىدە تەكرار ھەرىكەتلىنىدىغان بىر خىل دېتال. يۇمىلاق كېلىدۇ. ئۇ موتور سىلىندىرى ئىچىدە پار ياكى يېقىلغۇنىڭ پارتلىشى نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان بېسىمنى مېخانىكىلىق ئېنېرگىيەگە ئايلاندۇرۇپ بېرىدۇ.

پورشېنسىز سۇپ. پورشېنى يوق. پورشېن ئورنىتىلمىغان.

پورشېنلىق سۇپ. پورشېنى بار. پورشېن ئورنىتىلغان.

پورفىر ئى [ر<گىرىك] <گېئول> بىر خىل ئورتا كىسلاتالىق ئېتىلما جىنس ياكى كىسلاتالىق داغلىق تېيىز جىنس.

پورفىن ئى [ر<گىرىك] <خىم> بىر خىل ئورگانىك مادىدا بولۇپ، خىلوروفىل، قانغا قىزىللىق بەرگۈچى ئاقسىل قاتارلىقلارنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ. بۇلار ئوكسىگېن مولېكۇلاسىغا ئوخشاش كىچىك مولېكۇلالارنى ئۆزلىرىگە بىرىكتۈرۈۋالىدۇ.

پوركاپ I ئى. ئۆتۈكنىڭ قونچىغا سېلىپ، پاشنىسىنى مېخلايدىغان دۇگىلەك ياغاچ كالتەك: پوركاپ كالتەكى. پوركاپ ياسىماق.

پوركاپ II سۇپ. ئۇۋالغان، ئۇۋاق، يۇمشاق: پوركاپ توپا. پوركاپ توپلىق يول.

پورلاشتۇرماق «پورلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پورلاشماق پ. پور ھالەتكە كەلمەك، پور بولماق: دەرەخنىڭ غول شاخلىرىنى تولا كەسسە دەرەخ ئاسان پورلىشىپ قالىدۇ.

پورلۇق سۇپ. پورى بار، پور بولغان: پورلۇق جوجەي.

پورما ئى. سوغا ئىچىگە ئورنىتىلغان ماروژنى چىقىرىدىغان قاچا، كىچىك تۆك.

پورنان ئى. دىيال. ھورنان، جىڭموما.

پوروق تەق. قازاندىكى سۇ قاينىغاندا چىققان ئاۋاز.

پوروق- پوروق «پوروق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پوروق-پوروق قاينىماق.

پوروقلىدە رەۋ. پوروق قىلىپ، پوروق قىلغان ھالدا: قازان پوروقلىدە قاينىدى.

پورۇقلاتماق «پورۇقلىماق» پېئىللىنىشقا مەجبۇرىي دەرد- جىسى: پورۇقلىتىپ قاينىتىماق. * بالام قازاننى پورۇقلىتىپ قاينىتىۋەرمە، ئاستىراق قاينىسىمۇ بولىدۇ.

پورۇقلاشماق «پورۇقلىماق» پېئىللىنىشقا ئۆمىلەك دەرد- جىسى: بۇ چوڭ ئاشخانىدىكى بەس - بەس بىلەن پورۇقلىشىپ قاينىۋاتقان داش قازانلار توك توختاش بىلەنلا لاسسىدە توختىدى.

پورۇقلىماق پ. پورۇق قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: قاينىاق سۇ پورۇقلاپ قاينىۋاتاتتى.

پوزا I ئى ① قىمارنىڭ بىر خىلى بولغان ئوشۇق ئويۇنىدا ئۇتقانلىقىنى، يەڭگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ كېلىدىغان بىر خىل شەكىل: پوزا چۈشمەك. پوككا پوزا. ② قاتتىق مەستلىك ھالىتى: پوزا بولماق. پوزا قىلماق.

پوزا II ئى. دىيال. مومۇما، جىگىمۇما.

پوزىترون ئى [ر<لات] <فىز> ئاساسىي زەررىچىلەرنىڭ بىر خىلى، مۇسبەت زەرەتلىك، ماسسىسى ئېلېكترونىنىڭ ماسسىسى بىلەن تەڭ. ئۇ ئېلېكترونىنىڭ ئانتى زەررىچىسى.

پوزىتسىيە ئى [ر<لات] ① ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ تۇتقان ئورنى، ئىشغال قىلىپ تۇرغان جايى، مەۋقەسى، ۋەزىيىتى: تاڭ بىلەن بىزنىڭ قىسىملىرىمىز دۈشمەن پوزىتسىيەلىرىگە ھۇجۇم باشلىدى. ② كۆچمە. بەرھەر مەسىلىگە قارىتا تۇتۇلغان يول، نۇقتىئىنەزەر: ئۆگىنىشتىكى ئاڭلىقلىق ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆگىنىشتىكى ئاكتىپ پوزىتسىيەسى بىلەن ھەرىكىتىنى كۆرسىتىدۇ.

پوزنەك ئى. دىيال. دۆۋە.

پوس تەق. ئىچىگە گاز ياكى سۇيۇقلۇق قاچىلانغان يۇمشاق نەرسىلەرگە يېڭىنە قاتارلىقلارنى سانجىشتىن چىققان ئاۋاز.

پوست I ئى [پ] ① دەرەخ، مېۋە، كۆكتات، دان قاتارلىقلارنىڭ سىرتىنى ئوراپ تۇرغان قەۋىتى: ئەخمەقنىڭ دوستى تولا، پىيازنىڭ پوستى تولا (ماقال). ② ئادەم ۋە جانۋارلارنىڭ بەدىنىنى ئوراپ تۇرغان نېپىز توقۇلما، تېرە ئۈستىدىكى يۇپقا پەردە: ئىشەنمىگىن دوستۇڭغا، سامان تىقار پوستۇڭغا (ماقال). ③ يەرنىڭ ئۈستكى قەۋىتى: يەر پوستى.

پوست II ئى [ر<فىران] <ھەرب> ھەربىي قىسىم ئورۇنلاشقان جاي، ئىداره - جەمئىيەت ۋە باشقا مۇھىم جايلارنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان ئەسكەر، قاراۋۇل: پوستتا تۇرماق.

پوستەك I ئى [پ] ① تۇگمەن خامپىسىدىكى ئۇننى سۇپۇرۇشكە ئىشلىتىلىدىغان يۇڭلۇق تېرە پارچىسى؛ تېرە سۇپۇرگە. ② تۇگمەن ھەققى، غەللە.

پوستەك II ئى پىياز پوستى، پوستىپىياز.

پوستەك III ئى. دىيال. قارىياغاچ، تەڭگىسى.

پوستەكچى ئى ① تۇگمەندە ئىشلەيدىغان كىشى، تۇگمەنچى: ھاشىم ئاكا، باينىڭ تۇگمىنىدە پوستەكچى بولۇپ ئىشلىگەن. ② كۆچمە. باشقىلارغا خۇشامەت قىلىپ ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان كىشى، يالاقچى: ھۇنەرۋەن كاسىپلار، ھەتتا پوستەكچىلەرمۇ توپ - توپ بولۇپ يۈرەتتى.

پوستەكچىلىك ئى ① تۇگمەندە ئۇن تارتىش بىلەن مەشغۇل بولۇش ئىشى: ئۇ باينىڭ تۇگمىنىدە پوستەكچىلىك قىلغان چاغدىكى ھۇنىرىنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى. ② كۆچمە. خۇشامەتچىلىك، يالاقچىلىق: ئۇ پوستەكچىلىك قىلىپ باشلىققا ياخشى كۆرۈنمەكچى.

پوستلاق ئى <بىيول> ئىچكى ئەزالارنىڭ سىرتقى توقۇلمىسى.

پوستلۇق سۇپ. پوستى بار، پوست بىلەن ئورالغان: قاتتىق پوستلۇق كاۋا.

پوستۇما ئى. يېغى بىلەن شىلىپ ئېلىنغان قۇيرۇق تېرىسى: پوستۇما كاۋاپ

پوستۇمبا ئى [پوست + دۇمبە] قوي قۇيرۇقىنىڭ ئاستىن قىسمىدىكى نېپىز تېرە ياكى يېغى بىلەن قوشۇپ ئېلىنغان قۇيرۇق تېرىسى: پوستۇمبا كاۋاپ.

پوستىپىياز ئى <بوت> قوغۇننىڭ بىرخىل سورتىنىڭ نامى، پوستەك، پوستىنەك.

پوستىنەك ئى. دىيال. پىياز پوستى، پوستىپىياز.

پوسسىدە رەۋ. پوس قىلىپ، پوس قىلغان ھالدا: سېستىرا ئوكۇلنى پوسسىدە سانجىدى.

پوسكاللا ئى [پوس + كاللا] دېمەكچى بولغان گەپ ياكى مەقسەتنىڭ ئاساسىي نېگىزى، تۇگۇنى، نەق جايى: ئۇلار تاغدىن - باغدىن بىر دەم ھال - مۇڭ بولۇشقاندىن كېيىن گەپنىڭ پوسكاللىسىنى ئاچتى.

پوسما ئى ① يېشىغا تولمىغان بوۋاق بالىلارنىڭ ئەستەرلىك ياكى نېپىز پاختا سېلىنغان باش كىيىمى: مومانىڭ كۆزى ئوسمىدا، گادانىڭ كۆزى پوسمىدا (ماقال). ② دوختۇر، سېستىرا قاتارلىقلارنىڭ ئىش ئۈستىدە كىيىدىغان يالاڭباش كىيىمى: ئۇ پوسما بىلەن خالاتقا قارىماپ پىسكۈكىدە بىرنى كۆلدى - دە، ئاۋايلاپ كىيدى.

پوسمىسز سۇپ. پوسمىسى يوق ، پوسما كىيمىگەن: قىش ۋاقتىدا بوۋاق بالىنى پوسمىسز تالاغا ئېلىپ چىقماسلىق كېرەك.

پوسملاق سۇپ. يۇمىلاق، تولغان: ــ پوسملاقتەك سۇمباتلىق جامالىغا مەغرۇرلىنىاتتى، ــ دېدى سۇلايمان.

پوسملىق سۇپ ① پوسمىسى بار، پوسما كىيگەن: ئىشكتىن يەتتە - سەككىز ياشلاردىكى پوسملىق قىز كىرىپ كەلدى. ② پوسما تىكىشكە يېتىدىغان: پوسملىق رەخت.

پوسۇر تەق. ئادەم ماڭغاندا چىققان ئاۋاز.

پوسۇر- پوسۇر پوسۇر قىلغان ۋە شۇ قاتارلىق ئاۋاز.

پوسۇرلاشماق «پوسۇرلىماق» پېئىللىنىشقا ئۆمىلەك دەرىجىسى.

پوسۇرلىماق پ. پوسۇر قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ ماڭماق؛ پايپاسلىماق.

پوسۇق تەق. بۇ بەرھەر ئىشنىڭ تۈيۇقسىز يۈز بېرىش ھالىتىگە تەقلىد قىلىنغان سۆز.

پوسۇققىدە رەۋ. تۈيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت، توساتتىن، بىردىنلا، كۈتۈلمىگەندە: ئۇ ئىشخانىغا پوسۇققىدە كىرىپ قالدى.

پوسۇلكا ئى [ر] ساندۇق، تاغار، خالتىغا ئوخشاش نەرسىگە ئوراپ بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن نەرسە: بىز بىر - بىرىمىزگە داۋاملىق خەت ۋە پوسۇلكىلار ئەۋەتىشىپ تۇرۇۋاتىمىز.

پوش ئىم. يول بېرىشنى تەلەپ قىلىش ياكى بۈيرۇق ئىمالىسىنى بىلدۈرىدۇ: پوش، ھارۋىدا ئېغىر كېسەل بار، دوختۇرغا يەتكۈزۈڭلايلى.

پوش- پوش «پوش» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پوش - پوش! جۇمەش تېپىرلاپ تۇرغان ئېتىغا قامچا ئۇرىدۇ.

پوشكا ئى. دىيال. كۆنچىلەر تېرىنى ئەيلىگەندە تېرىنى ئارتىدىغان ياغاچ جازا.

پوشكال ئى. خېمىرنى نېپىز يېيىپ قىزىتىلغان ياغقا سېلىپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل يېمەكلىك.

پوشكالچى ① ئى. پوشكال سېلىش ۋە ئۇنى سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى. ② سۆپ. كۆچمە. داۋاملىق نەزىر - چىراغ قوغلاپ يۈرىدىغان، نەزىر - چىراغنىڭ تائاملىرىنى يېيىش- كە ئادەتلەنگەن؛ بىكار تاماقنى يېيىشكە ئامراق: پوشكالچى موللام.

پوشكالچىلىق ئى. داۋاملىق نەزىر - چىراغ، توي - تۆكۈن تاماقلىرى بىلەن قورساق تويغۇزۇشنى ياخشى كۆرىدىغان قىلىق، ئادەت: تۆت ئۇستىخىنى ساق ئادەم ئۇچۇن پوشكالچىلىق بىلەن قورساق تويغۇزۇش ئەلۋەتتە نومۇس.

پوغۇندا ئى. دىيال. يېكەن، قومۇش قاتارلىقلارنىڭ توزغىقى.

پوق ئى ① ئادەم، ھايۋان قاتارلىق جانلىقلارنىڭ چوڭ تەرە- تى، گەنده: ئادەم پوقى. مۇشۇك پوقى. * ئورۇق كالىنىڭ پوقى يوغان (ماقال). ② مېتالنى تاۋلىغاندا قالغان قالدۇق: كۆمۈش پوقى. ③ كۆچمە. ئىقتىدارسىز، كېرەكسىز، قولدىن ئىش كەلمەي- دىغان ئادەم: — ۋاي پوق، — دېدى دادىسى ئۇنىڭغا قاتتىق خاپا بولۇپ، — شۇنچىلىك ئىشنى قاملاشتۇرالماي دومسىيىپ تۇرغىنىنى.

پوق پاچاق دىيال. لەقۋا، لۆم - لۆم، بوشاڭ، قولدىن ئىش كەلمەيدىغان، بىجىنبوش.

پوق قورساق دۆت، كالۋا: ئۇنداق پوق قورساقنى نېمە قىلىمىز.

پوقنى ئىككىگە بۆلەلمەسلىك قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەس- لىك، بىرەرمۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماسلىق.

پوقى چوڭ قىلالمايدىغان، كۆچى يەتمەيدىغان، ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغان ئىشلارنى قىلىشقا ئۇرۇنىدىغان ئادەملەرنى، ئاساسەن بالىلارنى سۆيەتلەش ئۇچۇن قوللىنىلىدۇ.

پوقىغا كەتمەك باشقا بىرنىڭ خاتاسى تۆپەيلىدىن جاۋابكار- لىققا تارتىلماق، باشقا بىرنىڭ سورى بىلەن زىيان تارتماق: توختى سەمەتنىڭ پوقىغا كەتتى.

پوقى قاتماق جاھىللىقى تۇتماق، رازىلىقىدىن يېنىۋالماق، ئۇنماي تۇرۇۋالماق.

پوقى قىڭغىر دىيال. تەرسا، چىگىش، ئىچى يامان.

پوقىنى بوغۇزلىماق ئۆز - ئۆزىگە قاتتىق خاپا بولماق، ئۆز- ئۆزىگە رەنجىمەك.

پوقىنى چېلىپ ئىچىدىغان ئەقىل ئىشلەتمەي، قارىسىغا ئىشلەپ، تەۋەككۈل قىلىپ ئىش بۇزىدىغان؛ كالۋا، دۆت.

پوقىنى ئېرىغدىماق چىققان مەسىلىنى، چاتاقنى تۈگەتمەك.

پوق يېمە قىلىشقا تېگىشلىك بولمىغان گەپنى، يوق گەپنى قىلما، يالغان سۆزلىمە.

پوق يېمەك بىلىپ - بىلمەي كەمچىلىك، خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويماق، توغرا يولدىن ئاداشماق.

پوقا ئى. دىيال. قىزلار ئويناىدىغان بىر تۈرلۈك توپ ئويۇنى.

پوقاق ① ئى. قالقان بەز ئىششىقى، يەنى بويۇندا بولىدىغان بىر خىل كېسەللىك: موللام ئۆچكە ساقال، گىلىدا مۇشتەتەك پوقىقى بار، ئېغىز بوي سېرىقراق ئادەم ئىكەن. ② سۆپ. كۆپۈشۈپ چىققان، كۆپۈشكەن، كۆپكەن: پوقاق باشاقلار.

پوقاقلىق ئى. پوقاق بولۇش؛ پوقاق ھالەت: ئۇنىڭ پوقاقلى- قىنى ھەممىمىز بىلىمىز.

پوقچى ئى ① مەخسۇس ھاجەتخانا تازىلاش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچى، پوق توشۇغۇچى. ②كىچىك بالىلارنى ئەركە- لىتىش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان ئەركىلەتمە سۆز.

پوقلاق ئى. دىيال. ھاجەتخانا، تەرەتخانا.

پوقلاشماق ① «پوقلىماق»نىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ، يامان گەپلەر بىلەن تىللاشماق، شۇ سەۋەبتىن مۇناسىۋەتتە قاتتىق يېرىكلەشمەك.

پوقلىماق پ ① پوق قىلماق.② كۆچمە. قانۇنسىز، ناچار، ھارام ئىش - ئوقەتلەر بىلەن بۇزماق، ئوسال قىلماق: گېپىنى پوقلىماق.

پوقلانماق «پوقلىماق»نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پوك تەق. بىرەر نەرسە ئېغىزدىن پەسكە چۈشكەندە چىققان ئاۋاز: شۇ چاغدا دەرەختىن سىلكىنگەن بىر توپ قار پوك قىلىپ قىزنىڭ بېشىغا چۈشتى.

پوكان I ئى. ئادەم ۋە ئۇچار قۇشلارنىڭ تۆش قىسمى، كۆكرەك: ھەيدەر پوكىنىنى ئۇستەلگە قويغىنىچە كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى.

پوكان II سۆپ. چالا پىشقان (مېۋە - چېۋە ھەققىدە)، تولۇق قاتمىغان (زىرائەت دانلىرى ھەققىدە)، نەملىكىنى يوقاتمىغان، قۇرۇمىغان (كىيىم - كېچەك قاتارلىقلار ھەققە- دە).

پوكانچى ئى. مەخسۇس مال سويۇش بىلەن شۇغۇللىنى- دىغان ئادەم؛ قاسساپ.

پوكانچىلىق ئى. قاسساپلىق: پوكانچىلىق قىلماق.

پوك- پوك «پوك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئوغرىنىڭ يۈرە- كى پوك - پوك (ماقال).

پوككا ئى. ئوشۇقنىڭ كىندىك تەرىپىگە قارشى تەرىپى، دۇمبىسى: پوككا پوزا. پوككا چۇ. * قىمارۋازمۇ تۆت ئوشۇقنى دەتتە- كام، دەپ ئاتىدۇ، يا چىككە، ياكى پوككا چۇشىدۇ.

پوككىدە رەۋ ① پوك قىلغان ھالدا، پوك قىلىپ: مەن ھارۋا- غا لىق يۈك بېسىپ كېلىۋاتقىنىمدا، ھارۋا چاقى ئورەككە پوككىدە چۇشۇپ، ئېتىلىپ كەتتى. ② كۆتۈلمىگەندە، ئۇشتۇمتۇت: ئۇ ئىشكىگە كېلىپ ئەمدىلا بوسۇغىدىن ئاتلىشىغا، پوككىدە ئىككى ئادەم ئۇيگە كىرىپ كەلدى.

پوكۇلداتماق «پوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرە- جىسى: ھەي ئاقساقال، تايىنى يوق گەپنى قىلىپ ئۇنىڭ يۈرىكىنى پوكۇلداتمىغىنا ؟

پوكۇلداشماق «پوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرە- جىسى: ئۇلار بىر كوچىدىن ئۆتۈپ، يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر توپ ئادەمنى كۆرگىنىدە يۈرەكلىرىنىڭ پوكۇلدىشۇاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى.

پوكۇلدىماق پ« پوك - پوك » قىلغان ئاۋاز چىقماق،« پوك - پوك » قىلماق: ئابدۇللا ئىختىيارسىز كەينىگە داجىدى، قورقۇپ يۈرىكى پوكۇلدىدى.

پوكۈن ئال. سۆزلىگۈچىگە نامەلۇم بولغان ئادەم ياكى نەرسە.

پوكۇنچى ئال. مەلۇم بىر كىشى: پوكۇنچى كەلدى. پوكۇنچى كەلمىدى.

پوكۇنچى ـ پۇستانچى ① سۆزلىگۈچى ئېيتماقچى بولغان كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاشنى خالىمىغان ياكى ئۇلارنىڭ ئىسمىنى بىلمىگەن شارائىتتا شۇ كىشىلەرنىڭ ئىسمى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: ــ پوكۇنچى ـ پۇستانچىلار ئىشقا كەلمەپ-تىغۇ، ــ دەپ سوردى مۇدىر. ② سۆزلىگۈچى ئېيتىشنى ئەپ كۆرمىگەن ھاقارەت سۆزلىرى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: سەن ئۇنى پوكۇنچى ـ پۇستانچى دەپ تىللاپ يۈرسەڭ بولمايدۇ.

پوكۇنى ئال. مەلۇم بىر كىشى ياكى نەرسە: ئۇلار ئەتىدىن كەچكىچە «ۋاي پالانى ئانداق، پوكۇنى مۇنداق» دەپ غەيۋەت قىلماي نېمە قىلسۇن!

پوك تەق. بىر نەرسە ئېتىلغان، يېرىلغان ياكى بىر يەرگە تەگكەندە چىققان ئاۋاز: لامپۇچكا پوك قىلىپ ئېتىلىپ كەتتى.

پوك ـ پوك «پوك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پوك ـ پوك قىلىپ ئېتىلغان پوچاقنى ئاۋازى قورۇنىڭ ئىچىنى بىر ئالدى.

پوكزەك ئى. دىيال. كىچىك توپ، توپ، پومزەك.

پوكىدە رەۋ① پوك قىلغان ھالدا، پوك قىلىپ: جوزا ئۇستىدە تۇرغان چايدان پوكىدە يېرىلىپ ئىشخانىدا ئولتۇرغان ھەممەيلەننى چۆچۈتۈۋەتتى. ② ئۇشتۇمتۇت، بىردىنلا: پوكىدە يىغلىۋەتمەك. پوكىدە سۆزلەپ تاشلىماق.

پوكۇلداتماق «پوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاتقان ئوقۇمنىڭ تەگكەن ـ تەگمىگەنلىكى بىلەنمۇ ھېسابلاشماي پوكۇلدىتىپ ئېتىۋەردىم.

پوكۇلدىماق پ. «پوك ـ پوك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «پوك ـ پوك» قىلماق: پوكۇلداپ ئېتىلىۋاتقان پوچاقنى ئاۋازى يىراقتىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

پوكۇللىماق پ. پوك ـ پوك قەپ قىلماق، يۇقىرى ئاۋازدا قەپ قىلماق.

پول ئى [ر] كاربىدور ۋە ئۆينىڭ تاختاي ئورنىتىلغان ئاستى يۈزى: مۇختەر ئىچكى كېسەللەر بۆلۈمىدە پول سۈرتەتتى.

پولا سۇپ. پىشىپ ۋاقتى ئۆتۈپ يۇمشاپ كەتكەن؛ لۆم ـ لۆم، موس ـ موس: پولا قوغۇن. * قوغۇن پولا بولۇپ كەتتى.

پولات ئى [ئە] ① تۆمۈر بىلەن ئۇگلېرود (كاربون)نىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان بىر خىل قېتىشما مېتال. ئۇنىڭ تەركىبىدە 1.7 پىرسەنتتىن تۆۋەن ئۇگلېرود (كاربون)دىن باشقا، يەنە ئاز مىقداردا مانگان، كىرېمنىي، گۈڭگۇرت، فوسفور قاتارلىق ئېلېمېنتلار بار. ئۇ تۆمۈرگە نىسبەتەن يۇقىرى بولغان فىزىكىلىق ۋە مېخانىكىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە. سانائەتتە ئۇ ناھايىتى زۆرۈر ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

پولات ـ تۆمۈر پولات ۋە تۆمۈر: پولات ـ تۆمۈر ئىشلەپ چىقارماق.

پولەك ئى<ئىرق> پولشىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلغان، غەربىي سلاۋىيانلارغا مەنسۇپ خەلق.

پولەكچە ① سۇپ. پولەكلەر يوسۇنى بويىچە، پولەكلەرگە خاس: بۇ پولەكچە كىيىم. ② ئى. پولەك تىلى: بو سۆز پولەكچە. ③ پولەك تىلى، يېزىقىنى ئىشلىتىپ: پولەكچە سۆزلىمەك.

پولتۇق تەق. مەلۇم ئېغىرلىقتىكى نەرسىنىڭ سۇغا چۈشۈشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز.

پولتۇق ـ پولتۇق «پولتۇق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: كۆلدە بېلىق ئۇينىسا پولتۇق ـ پولتۇق قىلىشىپ، خۇشال بولار بالىلار ئۇڭا قاراپ كۈلۈشۈپ.

پولتۇققىدە رەۋ. پولتۇق قىلغان ھالدا، پولتۇق قىلىپ: ئەركىن كېيىملىرىنى سېلىپ پولتۇققىدە سۇغا سەكرىدى.

پولتۇقلاتماق «پولتۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پولتۇقلاشماق «پولتۇقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پولتۇقلىماق پ. پولتۇق قىلغان ئاۋاز چىقارماق: يوغان داش قازاندا پولتۇقلاپ ئۈماچ قاينىماقتا ئىدى.

پولتۇك تەق. مەلۇم ئېغىرلىقتىكى نەرسىنىڭ سۇغا چۈشۈ-شىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: ھېلىقى مويسىپىت ئارقىدىنلا ئۆزىمۇ پولتۇك قىلىپ كۆلچەككە سەكرەپ، يۈزىنى جەنۇب تەرەپكە قىلىۋالدى.

پولتۇك ـ پولتۇك «پولتۇك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پولتۇكىدە رەۋ. پولتۇك قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، پولتۇك قىلىپ: ئابىت پوچى پور تېرەكتەك پولتۇكىدە ئۆستەڭگە موللاق ئېتىپ چۈشۈپ كەتتى.

پولتۇكلاتماق «پولتۇكلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بالىلار بەس ـ بەستە پۇتلىرى بىلەن سۇنى پولتۇكلىتىپ ئوينىدى.

پولتۇكلاشماق «پولتۇكلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پولتۇكلىماق ① پولتۇك قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، پولتۇك قىلماق: پولتۇكلاپ كەتمەك. پولتۇكلاپ تۇرماق. ② كۆچمە. ئىككى تەرەپكە ئېغىناپ ماڭماق: ئىچ كۆكلەك بىلەن پولتۇكلاپ چىققان تەلەيخان بوغچىغا سىنچىلاپ سەپسالدى.

پولداق ئى. تېزەك خالتىسى، مايماق خالتىسى.

پولداڭ ـ سولداڭ دىيال. ساڭگىل ـ سوڭگۇل.

پولدۇر تەق. نەرسىلەرنىڭ تەۋرىنىش ھالىتى: پولدۇر قىلماق.

پولدۇر ـ پولدۇر «پولدۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پولدۇرۇك ① تەق. ئېسىقلىق تۇرغان نەرسىنىڭ تەۋرىنىش ھالىتى. ② كۆچمە. ئەگىشىۋالغۇچى، بىراۋ نەگە بارسا ئارقا-سىدىن تەڭلا ئەگىشىپ يۈرگۈچى.

پولدۇرۇك ـ پولدۇرۇك ① «پولدۇرۇك» سۆزىنىڭ تەكرارلا-نىشى. ② كۆچمە. بۇزۇپ ـ چېچىپ، ئايىماي: باردا پولدۇرۇك ـ پولدۇرۇك، يوقتا قاراپ ئولتۇرۇك (ماقال).

پولدۇرۇك ـ سولدۇرۇك پولدۇرۇك قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ھالەتلەر.

پولدۇك تەق. ئېغىر راق بىر نەرسە سۇغا چۈشكەندە چىقى-دىغان ئاۋاز: پولدۇك قىلىپ سۇغا چۈشمەك.

پولدۇك ـ سولدۇك پولدۇك قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ھەرىكەت.

پولدى ـ سولداڭ دىيال. ساڭگىل ـ سوڭگۇل.

پولكا ئى [ر<چېخ] <ئۇس> بىر خىل ئۇسسۇل، ئەسلىدە چېخلاردىن تارقالغان. ئۇنى ئىككى سەپكە تىزىلىپ، جۈپ ـ جۈپ بولۇپ ئويناىدۇ: ناخشا ئورنىنى شوق، جۇشقۇن پولكا ئالدى. ماموت ھەممە نەرسىنى ئونتۇدى.

پوللۇق سۇپ. پولى بار، ئاستىغا تاختاي ئورنىتىلغان: ئۇلار بۇرۇن پوللۇق ئۆيلەردە ئولتۇراتتى.

پولونىي ئى [لات] <خىم> رادىيوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Po(Polonium) . يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى تەخمىنەن 138 كۈن.

پولۇ ئى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىر خىل ئەنئەنىۋى تامىقى، ئاساسىي ماتېرىيالى گۈرۈچ، مايى، گۆش، سەۋزە، پىياز قاتارلىقلار بولۇپ، قورۇپ، دەملەپ پىشۇرۇلىدۇ.

پولباش [پولا+ باش] سۆپ. ئەر ـ خوتۇنچىلىقتا خوتۇنىنىڭ ئەخلاقسىزلىقىغا يول قويىدىغان ، كۆرمەسكە، بىلمەسكە سېلىپ ، بېشىنى ئېچىگە تىقىپ يۈرىدىغان ؛ يۇمشاقباش : پولباش ئادەم .

پولتىپرىن ئى [گىرىك] <خىم> فېنىل ئېتىلېنىنىڭ پولىمېرلىنىشىدىن ھاسىل بولغان يالتىراق، ئىزولياتورلۇقى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، ئېلېكتىر سانائىتىدە كەڭ قوللىنىلىدۇ، ئۇلترا قىسقا دولقۇن، رادار ۋە تېلېۋىزور قاتارلىقلار ئۈسكۈنلىرىنىڭ ئىزولياتور ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

پولتېخنىكا سۆپ [ر] تېخنىكا تارماقلىرى، بۆلەكلىرى؛ تېخنىكا ساھەسى.

پولىمېر ئى [ر<گىرىك] <خىم> ← **پولىمېرلار**.

پولىمېرلار ئى<خىم> خىمىيەۋى تەركىبى بىر خىل، ئەمما مولېكۇلالىلىرىدىكى ئاتوملار مىقدارى بىلەن بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ماددىلار.

پولىمېرلانماق پ. پولىمېر ھالىتىگە كەلمەك .

پولياربسكوپ ئى [ر] <فىز> قۇتۇپلانغان ۋە يورۇقلۇق ھاسىل قىلالايدىغان لىنزا (ئەينەك). سۈزۈك كالتىست قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ.

پوم ئى ① قوناق ئۈندىدىن خىمىر يۇغۇرۇپ تۆگىگە بېرىش ئۈچۈن راسلانغان كۈمىلاچ: ئۇ زالمىنىڭ ئۆيىدە يەيدىغىنىم كېپەكتە ياققان پوم. ② ھورنان، ھورلۇق نان، جىڭموما. ③ كالا تېزىكى بىلەن كۆمۈر ئۈۋۈندىسى ئارىلاشتۇرۇلۇپ پوملانغان يېقىلغۇ، قالىغۇلۇق: ئۆينىڭ ئالدىدا پوم تىزىلغان مەش تۇراتتى. ④ مەلۇم دائىرە، چېگرا، پاسىلىنى بەلگىلەپ تۇرۇش ئۈچۈن توپىدىن سېلىنغان كىچىك دۆۋە: پاسىلغا پوم سالماق.

پومبۇلاق سۆپ. دىيال. يۇپيۇمىلاق، دومىلاق.

پومپا ئى [ر<فىران] <سانا> سۇيۇقلۇقنى سۈمۈرۈپ تارتىپ چىقىرىدىغان بىر خىل ئۈسكۈنە. ئۇ ئارقىلىق سۇيۇقلۇقنى بىر ئورۇندىن يەنە بىر ئورۇنغا ياكى تۆۋەندىن يۇقىرى ئورۇنغا تارتىپ چىقارغىلى بولىدۇ.

پومپاق سۆپ. پومپىيىپ چىققان، پومپىيىپ كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان؛ قىبلىسى: يىگىت مەستۇرەنىڭ پومپاق لەۋلىرىگە ئىشتىياق بىلەن لېۋىنى باستى.

پومپايتماق «پومپايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆلۈك يەپ قورساقلىرىنى پومپايتىپ، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن بۆرىلەر شىددەت بىلەن كېلىۋاتقان قىسمىنى كۆرۈشى بىلەنلا قاچاتتى.

پومپايتىشماق «پومپايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يولىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، بالىلار قورساقلىرىنى پومپايتىشىپ توپىغا مىلىنىپ ياتاتتى.

پومپايماق پ. كۆپمەك، دومبايماق: چولپان سۈتكە تويۇپ، قورسىقى پومپىيىپ كەتكەن پاقلاننى تۆتۈپ تۆرۈپ دادىسىدىن سورىدى.

پومداق سۆپ. تۇرۇلۇپ يىغىلغان، كاللەك: ئۇ پومداق قەغەزنى يەردىن ئالدى.

پومداقلاشماق «پومداقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: چۈجە ـ خورازلار پومداقلىشىشقا ئاز قالغاندا، كەنت باشلىقى زەپەرنىڭ ھەمراھلىقىدا يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەكلا پەيدا بولۇپ قالدى.

پومداقلىماق پ. تۇرۇپ يىغماق، كاللەك قىلماق: ئۇ يىرتىلغان كىرلىكنى پومداقلاپ سىيرىتمىغا سالدى.

پومزەك ئى. توپ، كىچىك توپ: پومزەك ئويىنىماق. * كىمكى پومزەكنى قارشى تەرەپنىڭ دەرۋازىسىغا تېپىپ كۆپ كىرگۈزسە، شۇ تەرەپ ئۇتقان بولىدۇ.

پومساق سۆپ. دىيال. پومغا ئوخشايدىغان، دومىلاق، يۇمىلاق، سىمىز.

پومسايتماق «پومسايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قورسىقىنى پومسايتماق.

پومسايماق پ. كۆپمەك، كۆپۈپ ئۆرلەپ چىقماق، تۇرۇلمەك: قىزنىڭ ئالۇچىدەك چىرايلىق لەۋلىرى كۆلۈش ئۈچۈن پومسايدى.

پوملاپ ـ سوملاپ بىر ەر ئىشنى قولىنىڭ ئۇچىدىلا، ئەپلەپ ـ سەپلەپ، بىر ئامال قىلىپ: پوملاپ ـ سوملاپلا ئۆتكۈزۈۋەتمەك.

پوملاتماق «پوملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پوملاشماق «پوملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: تونۇر بېشىدىكى ئايالىلار قوناق خېمىرىنى پوملاشقاچ ئۇزۇنىرا قىزىق پاراڭلىشىۋاتاتتى.

پوملاق سۆپ. يۇمىلاق، دۇگىلەك: پوملاق لاي. پوملاق كۆمۈر.

پوملاقلاتماق «پوملاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پوملاقلاشماق ① «پوملاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② بىر ـ بىرىنى بېسىشماق: بۇ چاغدا خەلق چېرىكلەر بىلەن پوملاقلاشماقتا ئىدى.

پوملاقلانماق «پوملاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پوملاقلىق سۆپ. پوملاقلانغان: ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا پوملاقلىق، قىپقىزىل بىرنېمە تۇراتتى.

پوملاقلىماق پ. تۇرمەلەكلەپ يىغماق، كاللەك قىلماق: ئۇلار ماڭا قارىنى پوملاقلاپ ئېتىشاتتى.

پوملانماق «پوملىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پوملىماق پ ① پوم قىلماق، پومزەكلىمەك: خېمىرنى پوملىماق. لايىنى پوملىماق. ② كۆچمە. كۆز بويىماق، ئالدىماق، ئەپلەمەك: پوملاپ ئۆتكۈزمەك.

پومېشچىك ئى [ر] كۆپ يەر ئىگىلىگەن كىشى، يەر ئىگىسى.

پوند ئى. مىسىر، ئىرلاندىيە، سىپرۇس، سۇدان، سۇرىيە، لەرنىڭ پۇل بىرلىكى.

پونكىت ئى [ر<لات] ① يەر يۈزى ياكى بوشلۇقتىكى ئالاھىدە بەلگە ۋە خۇسۇسىيىتى بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىغان نۇقتا، مەلۇم بىر جاي: ئاھالە ياشايدىغان پونكىت. ② بىر ەر ئىش، پائالىيەت، تەدبىر ئۈچۈن بېرىلگەن، مەخسۇس ئۈسكۈنىلەنگەن بىنا ياكى جاي: تېلېفون ئىستانسىسىنىڭ سۆزلىشىش پونكىتى.

پوندلەك سۆپ. بەدىنى تولۇق، كېلىشكەن، چىرايلىق، ئوماق.

پوۋاش سۆپ. تىل ھا. قاپاقباش.

پوۋسكا ئى [ر] <قاتن> بىر ياكى ئىككى ئات قوشۇلىدىغان، چاقى ئېگىزرەك مەپە شەكىللىك ھارۋا.

پوۋېست ئى [ر] <ئەد> رومانغا نىسبەتەن كىچىكرەك، سۈژىتى ئاددىيراق بەدىئىي نەسرىي ئەسەر، قىسسە.

پوۋېستچى ئى. پوۋېست يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى، پوۋېست يازىدىغان ئادەم.

پوۋېستچىلىق ئى <ئەد> پوۋېست يېزىش ئىشى، پوۋېست يېزىش كەسپى: ئۇ ھېكايىچىلىقتىن پوۋېستچىلىققا، پوۋېستچىلىقتىن رومانچىلىققا بالداقمۇ بالداق ئۆرلىدى.

پوۋېما ئى [ر<گىرېك] <ئەد> ← **داستان**.

پويرارىيە ئى [لات] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ تەرلىتىش، قىزىتمىنى قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

پويىز ئى [ر] <قاتن> بىر خىل قاتناش قورالى، ۋاگونلىرى بىر - بىرىگە ئارقىمۇئارقا چېتىلغان بولۇپ، تۆمۈريول ئۈستىدە ئوت كۆچى ياكى توك كۈچى ئارقىلىق ھەرىكەتلىنىدۇ.

پۇبلىتسىتك سۈپ [ر] بۇبلىتىستىكىغا ئائىت، بۇبلىتىستىكىغا مۇناسىۋەتلىك، بۇبلىتىستىكا خاراكتېرىدىكى؛ پۇبلىتىستىكىلىق: بۇنداق چاغدا، مەن ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا قولۇمغا قەلەم ئالىمەن، پۈتۈپ چىققانلىرى بەزىدە شېئىر، بەزىدە نەسىر، بەزىدە پۇبلىستىك ماقالە بولۇپ چىقىدۇ.

پۇبلىتسىتكا ئى [ر<لات] <ئەد> ئىجتىمائىي، سىياسىي مەسىلىلەرگە بېغىشلانغان ژاڤېت خاراكتېرلىك سىياسىي ماقالە، ئوبزور قاتارلىق ئەسەرلەر.

پۇبلىتسىتكىلىق سۈپ. پۇبلىتسىتكىغا ئىگە، پۇبلىتسىتكىغا ئائىت، پۇبلىتسىتكا خاراكتېرىنى ئالغان، پۇبلىتسىتك: پۇبلىتسىتكىلىق ئەسەر. پۇبلىتسىتكىلىق ماقالە.

پۇت I ئى ① ئادەم، ھايۋان ياكى باشقا جانلىقلارنىڭ گەۋدىسىنىڭ يەرنى تايىنىپ تۇرۇشى، يۈرۈشى ياكى ئۆملىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان قىسمى؛ ئاياغ: ئوڭ پۇت. پۇتنى ئالماپ ئولتۇرماق. ② كارۋات، ئۈستەل، ئورۇندۇق قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ يەرگە تېگىپ تۇرىدىغان قىسمى؛ ئايىغى: ئورۇندۇق پۇتى. سافانىڭ پۇتى. ئۈستەلنىڭ پۇتى.

پۇت تېپىشمەك بىرەر ئىشتا قارشى تەرەپ بىلەن ئېلىشماق، زىتلاشماق، تالاشماق، رىقابەتلەشمەك: تۇرسۇن يوشۇرۇن ھالدا مەنسۇر بىلەن پۇت تېپىشمەكتە.

پۇتقا چېتىق بولماق توسالغۇ بولۇپ قالماق، پۇتلىكاشاق بولۇپ قالماق.

پۇتقا ھۆل خىش قويماق بىراۋنى ئورۇنسىز ماختاپ ئۇچۇرماق، كۆككە كۆتۈرمەك: قويۇپ «دوست» لار پۈتۈمغا ھۆل خىش، دېسە «سەن ھەممىدىن قالتىس». كۆرەڭلەپ مەنمۇ كۆڭلۈمدە، دېدىم: «مەن ھەممىدىن قالتىس».

پۇتىغا چېتىۋالماق ئۆزى ئۆتكۈزگەن گۇناھقا باشقا بىرىنى چېتىۋالماق.

پۇت II مىق [ر] ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى، بىر پۇت 16.38 كىلوگرامغا تەڭ بولىدۇ.

پۇتاتماق «پۇتماق»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇنۇگۈن بالىلارغا تالىنىڭ شاخلىرىنى پۇتاتتىم.

پۇتا ئى. دىيال. يۇلغۇن.

پۇتاشماق «پۇتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىپار گۈل چوڭ ئاپىلىرىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۆزۈم يوپۇرماقلىرىنى پۇتىشىپ بەردى.

پۇتاق ئى ① دەل - دەرەخلەرنىڭ غولى ياكى چوڭ شاخلىرىدىن ئۆسۈپ چىققان تارمىقى، يان شېخى: خېمىر باتۇر چىنار دەرىخىنىڭ تۈۋىگە كېلىپ، دېمىنى ئالغاندىن كېيىن، پۇتاقلارغا ئېسىلىپ چىنارغا چىقىپتۇ. ② كۆچمە. بىر پۇتۇن ياكى بىر يۇرۇش ئەقىدىلەرنىڭ مەلۇم تارمىقى، بۆلىكى: شەرىئەتنىڭ پۇتىقى تولا. ③كۆچمە. يېتەرسىزلىك، نۇقسان، كەمچىلىك؛ قۇسۇر: — سىزغۇ مېنىڭ گېپىمدىنمۇ، ئىشلىرىمدىنمۇ پۇتاق چىقىرىپلا تۇرىسىز، — دېدى ئايالى ئېرىدىن نارازى بولۇپ.

پۇتاقلىق سۈپ ① پۇتىقى بار: ئاقمۇللا پۇتاقلىق، كونا ئەگىرى ھاسىغا تايانغىنىچە نازىمنىڭ ھېكايىلىرىنى كۆزلىرىنى يۇمۇپ، بېرىلىپ تىڭشىدى. ② پۇتىقى كۆپ؛ پۇتىقى، شېخى تولا: قېرى ئۈجمە دەرىخى كېچىدىكى سىرلىق پىچىرلاشلارنى ئۆزىنىڭ پۇتاقلىق، كەڭ، قوپال غولىغا سىڭدۈرۈپ ھېچ نەرسە كۆرمىگەندەك سايە تاشلاپ تۇراتتى.

پۇتالماق «پۇتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ يول بويىدىكى دەرەخلەر ئاساسەن پۇتىلىپ بولدى.

پۇتبول ئى [ر<ئىنگ] <تەن> ئىككى كومانداننىڭ ئۆزئارا قارىمۇقارشى تەرەپلىرىدىكى ژاراتاغا ئاياغ بىلەن تېپىش ياكى باش بىلەن ئوسۇش ئارقىلىق كۆپەرەك توپ كىرگۈزۈش مەقسىتىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان تەنتەربىيە ئويۇنى ۋە شۇ ئويۇندا ئوينىلىدىغان توپ.

پۇتبولچى ئى <تەن> پۇتبول ئوينىشقا قىزىقىدىغان ياكى پۇتبول ئوينىشقا ماھىر تەنھەرىكەتچى، پۇتبول ماھىرى: پۇتۇن مەملىكەتكە مەشھۇر پۇتبولچى بولۇپ يېتىشىپ چىقماقمۇ ئاسان ئەمەس.

پۇتبولچىلىق ئى <تەن> پۇتبول ئوينىش ئىشى، پۇتبول كەسپى، پۇتبول ساھەسى: ئۇلار ئۇيغۇر پۇتبولچىلىقىنىڭ ئاساسچىلىرى. * دۇنيا پۇتبولچىلىقىدىكى «ئەڭ».

پۇتبولخۇمار سۈپ [ر+ پ] پۇتبول ئوينىشقا ئامراق، پۇتبول ئوينىشنى ياخشى كۆرىدىغان، پۇتبولغا ھېرىسمەن: بىز دائىم شىنجاڭلىقلار پۇتبولخۇمار، پۇتبولغا ئۇنداق ھېرىسمەن، پۇتبولنى بۇنداق سۆيىدۇ... دەپ ئاغزى - ئاغزىمىزغا تەگمەي سۆزلەيمىز.

پۇتىرماق پ. دىيال. قوزغالماق، تەۋرەنمەك، سىلكىنمەك.

پۇت - قول پۇت ۋە قول: پۇت - قولىدا جان قالماسلىق.

پۇت - قولىنى چۈشمەك بىرەرسىنىڭ ھەرىكىتىنى، پائالىيىتىنى چەكلەپ قويماق، قامال قىلماق، قىمىرلىيالمايدىغان قىلىپ قويماق: ئاممىنىڭ پۇت - قولىنى چۈشەيدىغان بۇنداق ئەمرى مەرۇپنى بەلگىلەپ بېرىش ئىنتايىن خاتا.

پۇتلاتماق «پۇتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇتلاشتۇرماق «پۇتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ باھانە تېپىپ مېنى پۇتلاشتۇرۇشى، تۈز يولدا تېپىلدۇرۇشىمۇ مۇمكىن.

پۇتلاشتۇرۇشماق «پۇتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پۇتلاشتۇرۇلماق «پۇتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل

دەرىجىسى.

پۇتلاشماق پ ① يول يۈرگەندە، ماڭغاندا پۇت بىرەر نەرسىگە ئۇرۇلۇپ ياكى تاقىشىپ مۇدۇرۇلمەك: ئەپەندىم بازارغا كېتىپ بېرىپ، بىر تاشقا پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. ② كۆچمە. بىرەر پىشكەللىك، ئوڭۇشسىزلىق، كېلىشمەسلىكلەرگە دۇچ كەلمەك، يولۇقماق: ئۇ ئادىلىنىڭ بىرەر ئىشتا پۇتلىشىپ كېتىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ يۈردى. ③ پۇتلىكاشاڭ، توسقۇن بولماق، تاقاشماق: سەن مېنىڭ ئىشىمغا تولا پۇتلاشما!

پۇتلانماق «پۇتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يەرگە چاپلىشىپ ياتقان بۇغدايلاردىن بىرەر كىشىنىڭ مېڭىشىدىن پۇتلانغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى.

پۇتلۇق I سۇپ. پۇتى بار، پۇت بىكىتىلگەن: تۆت پۇتلۇق شىرە. * مېھمانخانا ئالدىدا ئىنچىكە پۇتلۇق، ئويناقلىغان سېرىق ئاتلارغا مىنگەن ساقچىلار تۇراتتى.

پۇتلۇق II سۇپ. مىقدارى مەلۇم پۇت ئېغىرلىقىدا بولغان.

پۇتلىكاشاڭ ئى [پۇتلا + كاشىلا] توسالغۇ، كاشىلا بولىدىغان نەرسە ۋە ھادىسە: ئۇ مېنىڭ ئىشىمغا پۇتلىكاشاڭ بولۇۋاتىدۇ.

پۇتلىكاشاڭلىق ئى. توسالغۇلۇق: پۇتلىكاشاڭلىق قىلماق.

پۇتلىماق پ ① پۇت بىلەن باشقا بىرنىڭ پۇتىنى ئىلىپ، يىقىتىشقا ئۇرۇنماق: تۇرسۇن يولدا جىم كېتىۋاتقان ئەخمەتنى قەستەن پۇتلىۋەتتى. ② كۆچمە. باشقىلارغا زىيان يەتكۈزمەك، مەلۇم ئورۇن ۋە ۋەزىپىدىن ئېلىۋېتىشكە ئۇرۇنماق: ئادىل ئىنسىغا: — سادىقنىڭ نىيىتى يامان ئادەم، بىر كۈنى سېنى بىر ئىشتا پۇتلايدۇ، — دەپ جېكىلىدى.

پۇتما ئى. ھارام شاخ، پۇتلىشقا تېگىشلىك شاخ.

پۇتماق پ. دەل ـ دەرەخلەر ۋە بەزى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ كېرەكسىز شاخ ـ شۇمبىلىرىنى كېسىۋەتمەك: ئۇ ئەتىگەنلىك چايغا كەلگۈچە سالىنىڭ قارىياغاچ ۋە سۆگەتلىرىدىن ئىككى ـ ئۈچ سېۋەتلىك شۇڭا پۇتىۋالدى.

پۇجۇڭ ئى [خەن] تارس. ۋاڭنىڭ ئايالىلىرىنىڭ پەخرىي نامى؛ ۋاڭنىڭ خوتۇنى: پۇجۇڭ خېنىم. چوڭ پۇجۇڭ ئاغىچا. كىچىك پۇجۇڭ ئاغىچا.

پۇچ سۇپ. ئىچى بوش، مېغىزى يوق، پۇچەك: پۇچ ياڭاق. * قاسىم ئاكام: — يېزا باشلىقى، قورساقنى ئېسىپ قويغىلى بولمايدۇ، بالىلارنىڭ يىلىكى پۇچ بولۇپ قالمىسۇن دەيمەن، — دېدى.

پۇچەك سۇپ ① ئىچى بوش، مېغىزى ئالالمىغان، مېغىزى يىگىلەپ كەتكەن؛ مېغىزى تولمىغان: پۇچەك دان. پۇچەك بۇغداي. پۇچەك ئۇرۇق. پۇچەك ياڭاق. ② كۆچمە. ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدىغان، تايىنى يوق، قۇرۇق: سادىقجان جوزىغا مۇشتلاپ ۋارقىراپ تۇتۇرۇقسىز پۇچەك گەپلەرنى قىلىشقا باشلىدى.

پۇچەكلەشتۈرمەك «پۇچەكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇلتۇر ئىسسىق شامال كۆپ چىقىپ بۇغدايلارنى پۇچەكلەشتۈرۈۋەتتى.

پۇچەكلەشتۈرۈشمەك «پۇچەكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈك دەرىجىسى.

پۇچەكلەشتۈرۈلمەك «پۇچەكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پۇچەكلەشمەك پ ① مېغىزى يوق پۇچەك ھالەتكە كەلمەك، پۇچەك بولۇپ قالماق: بۇ شالغا ئۇششۇك تېگىپ، پۇچەكلىشىپ كەتكەنلىكتىن جىك باسالمىدى. ② كۆچمە. مەنسىز، قۇرۇق، چاكىنا بولۇپ قالماق: ئوقۇتقۇچى تۇرسۇننىڭ ماقالىسىنى كۆرۈپ مۇنداق دېدى: ماقالىڭىزنىڭ ئاخىرى بىرئاز پۇچەكلىشىپ كېتىپتۇ.

پۇچەكلىك ئى. پۇچەك ھالەت: ياڭاق پۇچەكلىكتىن جىك باسمىدى.

پۇچقاق I ئى. ئىشتاننىڭ تىزدىن تۆۋەن تۇرىدىغان قىسمى: ئىشتاننىڭ پۇچقىقى. پۇچقاقنى تۇرمەك. ② چەت، ياقا: بۇلۇڭ ـ پۇچقاق.

پۇچقاق II ① ئى. ھەرخىل پارچە ـ پۇرات تېرە پۇرۇچلىرى: پۇچقاق جۇۋا. ② سۇپ. مەللەرەڭ، ئالىتاغىل: پۇچقاق مۇشۇك.

پۇچقاقلىق سۇپ. پۇچقىقى بار: پۇچقاقلىق ئىشتان.

پۇچۇق سۇپ ① پارچىلانغان، ئۇچۇپ كەتكەن؛ سۇنغان: پۇچۇق چىنە. ② پۈتۈن ئەمەس، يېرىم: پۇچۇق نان. * ئەخمەت ۋە نۇردۇن ئەنە شۇ بىر زاغرىنى پۇچۇقتىن يېدى. ③ پاناق، ماكچايغان، كەمتۈك: بۇرنى پۇچۇق. * دورامچۇقنىڭ ئاغزى پۇچۇق (ماقال).

پۇچۇقلاشماق «پۇچۇقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈك دەرىجىسى: بىز ئىككىمىز بىر نان تاپساق پۇچۇقلىشىپ يەپ چوڭ بولغان ئىدۇق.

پۇچۇقلانماق «پۇچۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تەخسە پۇچۇقلىنىپ كەتتى.

پۇچۇقلىماق پ. پۈتۈن نەرسىنىڭ بىرەر يېرىنى سۇندۇرماق، پۇچۇق ھالەتكە كەلتۈرمەك، ئوشتۇماق: ئۆي ئىگىسى مېھمانلارغا: — قېنى، مېھمانلار، چايغا باقايلى، — دېگەچ، لېگەندىكى نانىنى پۇچۇقلىدى.

پۇچۇلدۇرماق «پۇچۇلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇچۇلماق پ ① بىر پۈتۈن ساق نەرسىنىڭ مەلۇم بىر يېرى سۇنۇپ كەتمەك، پۇچۇقلانماق، پۇچۇق بولماق: چەينەكنىڭ جوغىسى پۇچۇلۇپ كەتتى. ② قاتلىنىپ پۈرلىشىپ، ئەسلىي قىياپىتىدىن ئۆزگىرىپ كەتمەك: قول يازمىنىڭ چۆرىلىرى پۇچۇلۇپ خەتلىرى ئۆچۈپ كەتكەنىدى. ③ كۆچمە. دەرد ـ ئەلەم، ئازاب دەستىدىن ئەسلىي كۆرۈنۈشىنى يوقاتماق، قورۇق چۈشۈپ، سەتلەشمەك (يۈز، چىراي ھەققىدە): ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، چىرايىدىن توپا ئۆرلەپ، گۈزەل ھۆسنى پۇچۇلغانىدى.

پۇچۇلۇشماق «پۇچۇلماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈك دەرىجىسى.

پۇچىلاتماق «پۇچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇچىلاشماق «پۇچىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈك دەرىجىسى.

پۇچىلانماق ① «پۇچىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: نومۇستىن يۈرىكى پۇچىلانغان قىز يۈرتىغا — ئانىسىنىڭ قېشىغا كەتتى. ② «پۇچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قوناق پۇچىلاندى.

پۇچىلماق پ ① چوغ ياكى قوقاسقا تاشلاپ ئۇنىڭ ئۈستىدە ئۈيان ـ بۇيان ئۆرۈپ، سۈركەپ ياكى كۆمۈپ پىشۇرماق: بالىلار كۆكباش پۇچىلاپ يېدى. * بېشىر ھويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا گۈلخان يېقىپ دەستىلەرنى پۇچىلاپ ماتىغوچ بىلەن ماتىدى. ② كۆچمە. ئازابلىماق، قىينىماق: رەشىك ۋە كۈندەشلىك ئوتلىرى مەنسۇر بەگنىڭ ۋۇجۇدىنى پۇچىلىدى.

پۇخا ئى [پ] جان ت. پىغان: پۇخادىن چىقماق.

پۇختا سۈپ [پ] ① چىداملىق، چىڭ، مۇستەھكەم، پىشىق: پۇختا رەخت. پۇختا توقۇلغان پايپاق. ② بىرەر ئىش، كەسىپ ۋە ئىلىمدە ياخشى، پىشىق، مۇكەممەل: تاھىر رۇس تىلىغا پۇختا ئاساس سالدى.

پۇختالتماق «پۇختىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇختالاشماق «پۇختىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پۇختالانماق «پۇختىلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پارتىزانلار تۈزۈشتى پىلاننىمۇ باشقىچە، پۇختىلاندى بۇ جەڭنىڭ تەييارلىقى تاڭغىچە.

پۇختلىق ئى. پۇختا ھالەت: ئىشنى پۇختىلىق بىلەن قىلماق. * يىگىت ئەسكەرلەرنى پۇختىلىق بىلەن جەڭگە تەييارلاپتۇ.

پۇختىلماق پ. پۇختا، چىڭ، مۇكەممەل قىلماق؛ مۇستەھكەملىمەك؛ پىشىقلىماق: قاشنى پۇختىلماق. * بوۋاي پۇل يىغىپ تاشۇاينىڭ توي تەييارلىقىنىمۇ پۇختىلىالىسام دەپ ئويلايتتى.

پۇخسارىماق پ. دومسايماق، باتنىماق: ئۇ نەچچە كۈن بولدى، چىرايىنىمۇ ئاچماي، پۇخساراپ يۈرىدۇ.

پۇخۇن ئى. دىيال. قۇرۇغۇن، خېمىرغا چېچىلىدىغان ئۇن.

پۇخۇنلىماق پ. دىيال. قۇرۇغۇن چاچماق.

پۇخۇنداماق پ. دىيال. قۇرۇغۇن چاچماق، ئۇن چاچماق: ئۇ قوناق خېمىرىنى پۇخۇنداپ، تونۇرغا يېقىشقا باشلىدى.

پۇدەستە ئى. دىيال. كۆڭلى قارا، تۇم قارا: ھەشقىپىچەك يۆگىلىپتۇ باغدىكى جەنەستىگە، نېمىدەپ كۆڭلۈمنى بەردىم، يار دېگەن پۇدەستىگە.

پۇر I تەق. قۇشلار ئۇچقان چاغدا قانىتىنىڭ ھاۋادا ھەرىكەتلىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئۇزۇمگە قونغان بىر توپ قۇشقاچ «پۇر» قىلىپ ئۇچۇپ كەتتى.

پۇر II رەۋ [پ] تولغان، تارقالغان، يېيىلغان، بىركەلگەن ھالەت: ئالەمگە پۇر كەتمەك.

پۇراتماق ① «پۇرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گۈشنى پۇرىتىپ قويماق. ياغ پۇراتماق. ② كۆچمە. ئۇزىنىڭ قارشى تەرەپكە دېمەكچى بولغىنىنى ئەسكەرتمەك، شەپە بەرمەك، دارىتماق: ئۇ ئاخىرىدا ئىقتىسادىي ئىشلارنى ئالاھىدە پۇراتتى.

پۇراشتۇرماق پ. پۇراش قاتارلىق ئىشلارنى قىلماق: ئاپىشاركا چىغلارنى پۇراشتۇرۇپ، تىللىرىنى چىقىرىپ ئاتىنىڭ ئالدىدا يول باشلاپ ماڭماقتا ئىدى.

پۇراشماق «پۇرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئاپتوموبىل ئەتراپىدا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى موتور ھەرىكەتلەنگەندەكى كۆيگەن بېنزىنىنىڭ سېسىق ھىدىنى پۇراشتى.

پۇراق ئى ① پۇراش سېزىمى ئارقىلىق سېزىلگەن ھەر خىل ھىد: مەززىلىك پۇراق. سېسىق پۇراق. ② كۆچمە. ئالامەت، بەلگە، شەپە: ئۇ كىشىنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتىدىن ئەمەلدارلىق پۇراق چىقىپ تۇراتتى. ③ كۆچمە. سۆزدە، ناخشا، مۇزىكا قاتارلىقلاردا ئۆزگىچە بىلىنىپ تۇرىدىغان ئالاھىدىلىك، خۇسۇسىيەت؛ ئۇسلۇب: مەتتۇرسۇننىڭ تەلەپپۇزىدىن خوتەن دىيالېكتىنىڭ پۇرىقى چىقىپلا تۇرىدۇ.

پۇراقچىلىق ئى ① مەلۇم پۇراق ۋە ياكى شۇ پۇراققا ئوخشايدىغان ھەرخىل پۇراقلار قاپلىغان ھالەت، ھەرخىل پۇراقلار ئەتراپىنى قاپلاپ كېتىش ھالىتى: ئۆينىڭ ئىچى ئىنتايىن پۇراقچىلىق ئىكەن. * بۇرۇنقى چاغلاردا ئورۇمچىنىڭ ئارقا كوچىلىرى ۋە كوچا ھاجەتخانىلىرى ئىنتايىن پۇراقچىلىق ئىدى. ② پۇراق چىقىرىش خۇسۇسىيىتى ۋە پۇراق پەيدا قىلىش، پۇراقنى تەڭشەش، بىلىش، ئىگىلەش ۋە پۇراقنى تەتقىق قىلىش ئىشى: ئىپار پۇراقچىلىق مەھەنىيىتى خام ئەشياسى بولۇپلا قالماي، يەنە تېببابەت دورىگەرلىكىنىڭمۇ خام ئەشياسى.

پۇراقسىز سۈپ. پۇرىقى يوق، پۇرىقى بولمىغان: چۆللەردە ياشىنىغان يانتاقنىڭ ئەمما، شېكىرى كېسىلگە بولىدۇ داۋا. پۇراقسىز گۈل بولۇپ باغدا ئۆسكەندىن، چۆلدىكى يانتاقتەك ياشىغان ئەلا.

پۇراقسىزلاندۇرماق «پۇراقسىزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇرۇبا يولىدىكى چوڭ ـ كىچىك تەرەت كۆچلۈك تارتىش كۈچى بىلەن سۈمۈرۈۋېلىنىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە پۇراقسىزلاندۇرۇش قۇرۇلمىسى ئارقىلىق پۇراقسىزلاندۇرۇلىدۇ.

پۇراقسىزلاندۇرۇشماق «پۇراقسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پۇراقسىزلاندۇرۇلماق «پۇراقسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەملىكىتىمىز تەتقىق قىلىپ ياسىغان ئالىم كېمىسىدە چوڭ ـ كىچىك تەرەتنى يىغىدىغان قۇرۇلما بار، چوڭ ـ كىچىك تەرەت سۇ سۈمۈرگۈچ ماتېرىيالى ئارقىلىق پۇراقسىزلاندۇرۇلىدۇ.

پۇراقسىزلانماق پ. پۇراقسىز بولماق، پۇراقسىز ھالەتكە كەلمەك، پۇراقسىز ھالەتكە ئايلانماق: ئىلىم ـ پەننىڭ قۇدرىتى بىلەن سېسىق پۇراقلىق ماددىلار پۇراقسىزلاندى.

پۇراقلىق سۈپ. پۇرىقى بار، پۇراپ تۇرىدىغان: خۇش پۇراقلىق گۈل. * ـــ پېزىلاردا ئورما ئاللىقاچان باشلىنىپ كەتتى، ـــ دېدى ۋالىي پۇراقلىق چايدىن بىر يۇتۇم ئىچىپ تۇرۇپ.

پۇر- پۈر «پۇر I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پۇرجا ئى. دىيال. چولا، ۋاقىت، چاغ.

پۇرچاق ئى<بوت> ① پۇرچاق ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. دېنى قوشۇمچە يېمەكلىكلەر ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ دېنى: دادامغا يوق پۇرچاق ئانامغا نەدە (ماقال).

پۇرچاقچى ئى. پۇرچاق تېرىپ ساتقۇچى كىشى.

پۇرچاقسىز سۈپ. پۇرچىقى يوق، پۇرچىقى بولمىغان، پۇرچاق سالمىغان: ئۇلارنىڭ زاغرا نېنى ۋە پۇرچاقسىز ئېشى ھەرھالدا بار بولسىمۇ، ئەمما باشقىلارغا قارىغاندا، بەربىر قەرزدىن قۇتۇلالماستەك غۇربەت تۇرمۇشنىڭ قۇچىقىدا ياشايدۇ.

پۇرچاقلىق ئى. پۇرچاق تېرىلغان، پۇرچاق ئۆسكەن يەر: بىز يەكشەنبە كۈنى پۈتۈن بىر كۈن پۇرچاقلىققا بېرىپ ئوت ئوتىدۇق.

پۇررىدە رەۋ ①«پۇر» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «پۇر» قىلغان ھالدا: ھويلا تېمىدىن شۇڭغۇپ كىرگەن بىر قارلىغاچ بېشىمىز ئۈستىدىن پۇررىدە ئۇچۇپ كەتتى. ② كۆچمە. ھەش ـ پەش دېگۈچە، تېزلا: قوناققا بىرلا سۇ كىرىش بىلەن پۇررىدە كۆتۈرۈلۈپ، غوللىرى جانلىنىپ كەتتى.

پۇرژىنا ئى [ر] ھەر خىل ماشىنا ۋە مېخانىزملارغا ئورنىتىلغان، سىرتقى كۆچنىڭ تەسىرىگە ئۆچرىشى بىلەن يېغىلىپ قىسقىرايدىغان ياكى ئۇزىرايدىغان ھەمدە ئۇزىرىغاندىن

كېيىنمۇ ئەسلىي ھالىتىگە قايتالايدىغان بۇرىما شەكىللىك قاتتىق جىسىم. ئۇ ئادەتتە قېتىشما پولاتتىن ياسىلىدۇ.

پۇرژىنلىق سۈپ. پۇرژىنىسى بار، پۇرژىنا بىكىتىلگەن: پۇرژىنلىق ئورۇندۇق. * ئىچكىرىكى ئۆيدە ئىككى كىشىلىك قوش پۇرژىنلىق سىم كارىۋات تۇراتتى.

پۇرسەت I ئى [ئە] بىرەر ئىشنى بىجىرىش ئۈچۈن ئەڭ قولاي بولغان ۋاقىت، پەيت: پۇرسەت كەلمەك. پۇرسەت كۈتمەك. پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويماق.

پۇرسەت II رەۋ. دىيال. بىرھازا، بىردەم.

پۇرسەتپەرەس سۈپ [ئە + پ] بىرەر مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا ھەر قانداق پۇرسەتنى قولدىن بەرمەيدىغان، پۇرسەت كۈتۈپ يۈرىدىغان، پۇرسەتنىڭ كويىغا چۈشكەن: پۇرسەتپەرەس ئادەم. * ھوشۇر گەپدان، ئىنتايىن پۇرسەتپەرەس بىرنېمە ئىدى.

پۇرسەتپەرەسلىك ئى. پۇرسەتتىن پايدىلىنىش: بەزى گۇمانلىق كىشىلەر ئاپتوبۇستىكى ئادەملەرنى قەستەن قىستاپ پۇرسەتپەرەسلىك قىلىدۇ.

پۇرسەتلىك سۈپ. پۇرسىتى بار، پۇرسىتى بولغان، پۇرسەتكە ئىگە: نۇرغۇن رىيازەت چەككەن بۇ ئالىم ۋەتەن ئاسمىنىنى بىرمەھەل قاپلىغان قارا بۇلۇتلار قوغلىنىپ، ئىلىم ـ پەننىڭ باھارى يېتىپ كەلگەن پۇرسەتلىك چاغلارنى تۇتىيا بىلىپ ئىشلىدى.

پۇرقەت ئى [ئە] ① يېنىزا. ئۆزىگە ئەزىز ۋە سۆيۈملۈك دەپ ھېسابلانغان كىشى ياكى نەرسىدىن ئايرىلىش؛ جۇدالىق، ھىجران: نىگارىم خاكىپايى دەپ كۆزۈمگە تۇتىيا قىلدىم، بويۇم يادەك ئېگىلدى پۇرقىتىڭدىن جان بولۇپ بىمار. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

پۇرقەتلىك سۈپ. ئايرىلغان، جۇدا بولغان: ئەي ۋەتەن غېمىڭدە پۇرقەتلىك بېشىم، گەر ئۆلسەم زاتىمغا ئېتىم ئېلىشماس. سەن ئۇچۇن كۆزۈمدىن تۆكۈلگەن يېشىم، دۇشمەنگە قارشى گاڭ ئوقتىن قېلىشماس.

پۇرقۇتماق «پۇرقۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇگۈن شاد تەتەنە ئىچىدە گۈزەل غۇلجا ناۋا قىلدى، چېچەكلەر پۇرقۇتۇپ ئىپار، چىمەنلەر شوق جۇلا قىلدى.

پۇرقۇشماق «پۇرقۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بەس ـ بەستە گۇللەرگە سۇ پۇرقۇشۇۋاتاتتى.

پۇرقۇماق پ ① سۇ ياكى باشقا نەرسىلەرنى ناسوس قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن چاچماق: ئۇ بىكار بولسىلا گۇللەرگە سۇ پۇرقۇيتاتتى. ② ئات، ئېشەكلەر بوغۇز يېگەندە گېلىدا تۇرۇپ قالغان داننى يانداۋرۇش ئۈچۈن بۇرنىدىن ئاۋاز چىقىرىشىغا ئېيتىلىدۇ: چىلان تورۇق ئات بوغۇز يەۋېتىپ، پات ـ پاتلا پۇرقۇپ قويىاتتى.

پۇرقىراتماق «پۇرقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قەۋەتلىك بىنا ئالدىدا بىر كىشى رېشاتكىدىن ئاتلارغا قارىغان ھالدا پۇرقىرىتىپ تاماكا چەكمەكتە ئىدى.

پۇرقىراشماق «پۇرقىرىماق »پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۇرقىرىماق پ. ئىس ـ تۈتەك، پار ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش گاز ھالىتىدىكى ماددىلار پۇر ـ پۇر قىلىپ كۆتۈرۈلمەك، ئۆرلىمەك: يېڭى سېلىنغان ئۆينىڭ تۇرخۇنىدىن پۇرقىراپ ئىس چىقىشقا باشلىدى.

پۇرقىماق پ. دىيال. بىخلانماق.

پۇرلىماق پ. دىيال. تالىماق، تالاپ باسماق: ئىت مۇشۇكنى پۇرلىۋەتتى

پۇرۇپكا ئى [ر] ① <بوت> ئۆسۈملۈكلەرنىڭ غولى ۋە يىلتىزى چوڭايغاندىن كېيىن تېنىنىڭ سىرتىدا ھاسىل بولىدىغان قوغدىغۇچى توقۇلما. ئۇ پارقىراق ۋە يېنىك بولىدۇ، سۇ ئۆتكۈزمەيدۇ، ئېلاستىكلىقى يۇقىرى بولىدۇ؛ توك، ئىسسىقلىق ۋە ئاۋاز قاتارلىقلارنى ياخشى ئۆتكۈزمەيدۇ. سانائەتتە ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشى ناھايىتى كەڭ. ② بوتۇلكا، شىشە ۋە ئىدىش قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ئاغزىنى ئېتىش ئۈچۈن پۇرۇپكا دەرىخىدىن ياسالغان قاپاق، ياپقۇچ.

پۇرۇپكىسسىمان سۈپ. شەكلى پۇرۇپكىغا ئوخشايدىغان، پۇرۇپكىدەك: موتور گەۋدىسى ئارىسىغا ماي ئۆتكۈزمەيدىغان مەخسۇس پۇرۇپكىسسىمان قەغەزلەر قويۇلىدۇ.

پۇرۇپكىلىق سۈپ. پۇرۇپكىسى بار، پۇرۇپكا ئورنىتىلغان: پۇرۇپكىلىق قاچا.

پۇرۇچ ئى. تېرە، رەخت قاتارلىقلاردىن كىيىم ـ كېچەك پېچقاندا قالغان ئۇششاق پارچە: تېرە پۇرۇچى. لاتا پۇرۇچى. * پۇرۇچ يىغساڭ تون بولۇر (ماقال).

پۇرۇلداتماق «پۇرۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇرۇلداشماق «پۇرۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۇرۇلدىماق پ پۇر ـ پۇر قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، پۇر ـ پۇر قىلماق: خامانداكى بىر توپ قۇشقاچ مۇشۇكنىڭ يۇگۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ پۇرۇلداپ ئۆچۈپ كەتتى.

پۇرىتىلماق «پۇراتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياغ پۇرىتىلماق.

پۇرىماق پ ① پۇراش سېزىمى ئارقىلىق بىرەر پۇراقلىق نەرسىنىڭ پۇرىقىنى سەزمەك: گۈل پۇرىماق. پۇراپ باقماق. * ئات قويى پادىسىنى ئايلىنىپ ئۆتتى ـ دە، يولنى نەچچە پۇراپ قويغاندىن كېيىن پۇشقۇرغىنىچە يول بويلاپ ئالغا مېڭىپ كەتتى. ② بىرەر نەرسىنىڭ پۇرىقى ھاۋا بىلەن قوشۇلۇپ ئۆز ئەترايىغا تارىماق؛ دىماغقا ئۇرۇلماق؛ سېزىلمەك: دوختۇردىن دورا پۇرايدۇ. * ئۇ گەپ قىلغاندا ئاغزىدىن تاماكا پۇرايتتى. ③ ئەسلىدىكى تەمى ۋە پۇرىقىدىن ئۆزگىرىپ باشقىچە پۇراق چىقىدىغان بولۇپ قالماق؛ بىقىسماق: يازنىڭ كۈنى گۆش ناھايىتى ئاسان پۇرايدۇ.

پۇرىن ئى [لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_5H_4N_4$. رەڭسىز كىرىستال، ئادەم بەدىنىدە ئوكسىدلىنىپ سۈيدۈك كىسلاتاسىغا ئايلىنىدۇ.

پۇزا ئى ① ياغاچتىن ئىككى تەرىپى ئىنچىكە (تۇتقۇچلۇق)، ئوتتۇرىسى توم قىلىپ ياسالغان، مانتا، سامسىلارنىڭ جىلتىسىنى ئېچىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سايمان. ② موزدۇزلارنىڭ ئاياغ كىيىمىنىڭ ئاپقۇت ۋە باشلىقىنى سۇرۇپ پارقىرىتىدىغان كىچىك ياغاچ سايمىنى.

پۇزۇر سۈپ. چىرايلىق، سۆلەتلىك، مەدەنىي: پۇزۇر ئۆي. پۇزۇر كىيىم.// پۇزۇر ياسانماق. پۇزۇر كىيىنمەك.

پۇزۇرلاشماق پ. پۇزۇر ھالەتكە كەلمەك، پۇزۇر بولماق: ئۆي ئىچى بۇرۇنقىغا قارىغاندا بەكلا پۇزۇرلىشىپ كېتىپتۇ.

پۇزۇلىماق پ ① زوۋۇلا قىلىنغان خىمىرنى پۇزا بىلەن ئاچماق: خىمىرنى پۇزۇلىماق. ② پۇزىنى ئاياغ كىيىمگە سۇرتۇپ سىلىقلاتماق، پارقىراتماق: ئۆتۈكنى پۇزۇلىماق.

پۇس تەق. يەل ۋە گاز ھالىتىدىكى جىسىملارنىڭ قاچىلاڭغان نەرسىنىڭ تۆشۈكىدىن مەلۇم بېسىم بىلەن سىرتقا ئېتىلىپ چىققاندا ھاسىل بولغان ئاۋاز: ھارۋا كامېرىنىڭ يېلى پۇس قىلىپ چىقىپ كەتتى.

پۇستانچى ئال. نامەلۇم كىشىنى كۆرسىتىدۇ: ئۇ پالاقلاپ يۈرۈپ كۆرگەنلا ئادەمگە «پالانچى ئانداق، پۇستانچى مۇنداق» دەپ غەيۋەت قىلىپ بېرەتتى.

پۇستانى ئال. نامەلۇم ئادەم ياكى نەرسىلەرنى كۆرسىتىدۇ: ئۇ پۇستانى ئادەم. پۇستانى كىشى. پۇستانى نەرسە.

پۇسسىدە رەۋ. پۇس قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، پۇس قىلىپ: يولدا كېتىۋاتقان ھارۋىنىڭ كامېرىغا نېمىدۇر بىرنەرسە كىرىپ پۇسسىدە يېلى چىقىپ كەتتى.

پۇسكايتماق «پۇسكايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ ئەيىب سىلىدە ئەمەس ئۇستام! ئەيىب ماۋۇ جۇۋىدا، جۇۋا سىلىنى قويۇرىتىدە قىلىپ پۇسكايتىپ كۆرسىتىپ قويمىغان بولسا، بىز ھەرگىز تاپالمايتتۇق، ــ دېدى ئۇ.

پۇسكايتىلماق «پۇسكايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پۇسكايماق پ. دوڭغايماق، دومبىيىپ كۆرۈنمەك: قارىنىڭ ئاستىدا قىشچە كۆمۈلۈپ ياتقان جەسەت ئەتىيازدا مانا مەن دەپ پۇسكىنىپ ئاشكارىلاندى.

پۇسكىيىشماق «پۇسكايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۇسمىلاق سۇپ. يۇمىلاق ۋە سېمىز (چىراي، تەن قۇرۇلۇشى ھەققىدە): ئۇنىڭ ئاق پۇسمىلاق كەلگەن بىرلا قىزى بار.

پۇسۇر I تەق. بەزى كىشىلەر يول يۈرگەندە ئايىغىدىن چىققان ئاۋاز: پۇسۇر قىلىپ ماڭماق.

پۇسۇر II سۇپ. دىيال. تاسادىپىي، تۇيۇقسىز، ئىختىيارسىز.

پۇسۇر- پۇسۇر «پۇسۇر I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ــ پۇسۇر- پۇسۇر مېڭىپلا يۈرمەي، ئولتۇرۇپ دەرسىڭنى تەييارلىساڭچۇ، ــ دېدى ئانىسى ئوغلىغا نەسىھەت قىلىپ.

پۇسۇرلىماق پ. پۇسۇر قىلغان ئاۋاز ياكى شەپە چىقارماق: زىۋىرشا ئادىتى بويىچە ئورنىدىن سەھەر تۇرۇپ قاراڭغۇ ھويلىسىدا پۇسۇرلاپ يۈرگەنىكەن.

پۇسۇلدىماق پ. پۇس- پۇس قىلغان ئاۋاز ياكى شەپە چىقارماق.

پۇش تەق ① ئادەم ۋە بەزى ھايۋانلارنىڭ ھاسىراپ تىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: پۇش قىلىپ ھاسىرماق. ② پار ياكى قاينىق سۇنىڭ مەلۇم تۆشۈكتىن بېسىم بىلەن ئېتىلىپ چىقىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: پويىز بېكەتكە يېتىپ كېلىپ توختىشى بىلەن تەڭ «پۇش» قىلىپ پار قويۇپ بەردى.

پۇشايمان ئى [پ] ئۆز قىلمىشى ئۈچۈن روھىي جەھەتتىن ئازابلىنىش، ئەپسۇسلىنىش، ئۆكۈنۈچ؛ ھەسرەت، نادامەت: كېيىنكى پۇشايمان ئۆزىگە دۈشمەن (ماقال).

پۇشايمان قىلماق ئەپسۇسلانماق، ئۆكۈنمەك، پۇشايمان يېمەك: بۇرە تۆلكىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ قىلغان ئىشىغا پۇشايمان قىلىپ بارمىقىنى چىشلەپتۇ.

پۇشايمان يېمەك پۇشايمان قىلماق: پاتكۇل نىجاتنى خىجىل قىلىپ قويغانلىقىنى كۆرۈپ شۇ ھامان پۇشايمان يېدى.

پۇشايمانسىز رەۋ. پۇشايمان قىلماي، پۇشايمان يېمەي: ئۇمۇرنى پۇشايمانسىز ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، ۋىجدانىڭ بولسۇنكى جېنىڭدىن ئەلا. ھەر سۆزۈڭ قىلىچ بولۇپ قىرسۇن دۈشمەننى، ئىرادەڭ ئالدىدا خەس بولسۇن بالا.

پۇشايمانلىق سۇپ. پۇشايمىنى بار، پۇشايمان يېگەن: ئۇنىڭ پۇشايمانلىق ياشلىرى كۆزىدىن خۇددى يىپى ئۈزۈلگەن مارجانەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

پۇش- پۇش «پۇش» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: يېڭىلا ئوپېراتسىيەدىن چىققان كېسەل «پۇش-پۇش» تىنىپ ئۇخلاۋېتىپتۇ.

پۇشت ئى [پ] ① ئادەم ياكى نەرسىلەرنىڭ ئۈرۈقى ياكى تۇخۇمىدا بولىدىغان، مەلۇم شارائىتتا راۋاجلىنىپ تۇرەلمىگە ئايلىنىدىغان، ئۆز راۋاجلىنىشىنىڭ باشلانغۇچ باسقۇچىدىكى ھۇجەيرىسى: مەن ئۆز پۇشتۇمدىن تاپقان بالىنىڭ خۇيـ پەيلىنى بۇگۈن بىلدۇم. ② ھەرقانداق بىر ئائىلىنىڭ ئۆزىدىن ئاۋۋالقى ئەجدادى ۋە كېيىنكى ئەۋلادى، نەسلى: ھاكىم ھەرقانچە ئەرشئەلاغا چىقىپ كەتسىمۇ يەنە شۇ بوۋاينىڭ پۇشتىغۇ؟

پۇشتاڭ ئى. دىيال ① ئات توقۇغاندا كۆرپىنىڭ ئۇستىدىن تارتىدىغان تۆشلۈك. ئۇلتاڭ. ② چۈلۈۋۇر.

پۇشتەك ئى. مېتال، يالتىراق قاتارلىقلاردىن ياسالغان، پۇۋلەپ چالىدىغان كىچىك سايمان. بۇ كۆپىنچە كىشىلەرنى بىر يەرگە يىغىش، گىمناستىكا، تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى قاتارلىق پائالىيەتلەردە ئىشلىتىلىدۇ: پۇشتەك چالماق.

پۇشتەكلىمەك پ. دىيال. نەچچە موللاقلاپ كەتمەك.

پۇشتىپاناە ئى [پۇشت + ى + پاناە] ئىشەنچلىك، ھىمايىچى، ھامىي: رەھىم ئەيلىدى ئۇل خۇدايىم، پىرلار بولدى پۇشتىپاناھىم، ھەققە يەتتى چەككەن ئاھىم، يۇسۇپ ئەھمەد شاھنى كۆردۈم.

پۇشتىپاناھسىز سۇپ. ئىشەنچلىك ھىمايىچىسى يوق، ھامىيسىز: ئۇ بىر پۇشتىپاناھسىز يېتىم بالا ئىدى.

پۇشتىپاناھلىق سۇپ. ھامىيسى بار، ئىشەنچلىك ھىمايە- چىگە ئىگە: ئۇ ئەمدى پۇشتىپاناھلىق، غەمخورلىرى بار بىر يىگىتكە ئايلاندى.

پۇشتىگەردان ئى [پ] نەققاشلارنىڭ نەقىش ئويۇشتا ئىشلىتىدىغان ئەگرى پىچقى.

پۇشقۇرتماق «پۇشقۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئېشىكىنىڭ بۇرنىنى تاياق بىلەن غىدىقلاپ پۇشقۇرتاتتى.

پۇشقۇرماق پ. بۇرنىنى قاقماق، چۇشكۇرمەك (ئات، ئېشەك، قېچىر قاتارلىق ھايۋانلارغا قارىتا): ئۇرۇككە باغلانغان بوغاز ئېشەك ئۇزۇن- ئۇزۇن پۇشقۇرۇپ تۇراتتى.

پۇشقۇرۇشماق «پۇشقۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئاتلارمۇ ئىگىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەندەك پۇشقۇرۇشۇپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ، يورغىلاپ ماڭماقتا ئىدى.

پۇشماق پ. كۆپىنچە ئىگىلىك بىلەن تۇرلەنگەن «ئىچ» سۆزىدىن كېيىن كېلىپ، «تىت-تىت بولماق، زېرىكمەك، تاقەتسىزلەنمەك» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ئىچىم پۇشتى. ئىچىڭ پۇشۇۋاتامدۇ؟

پۇشۇرماق «پۇشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ بولدى، بولدى يىگىتبېشى، ئىچىڭنى تولا پۇشۇرماڭ، ــ دېدى مۇھەممەتكېرىم خۇشامەت بىلەن ھىجىيىپ تۇرۇپ توختىنىيازغا.

پۇشۇرۇشماق «پۇشۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ــ بۇنچىۋالا ئىچىمىزنى پۇشۇرۇشۇپ ئولتۇرغۇچە ناخشا- ساز بىلەن كۆڭلىمىزنى ئاچمايمىزمۇ، ــ دېدى ئارسلان.

پۈشۈق ئى. مەلۇم سەۋەب بىلەن كىشىنىڭ روھىي كەيپىياتىدا ھاسىل بولىدىغان بىر خىل زېرىكىش، تىت ـ تىتىلىق ھالەت: مەندە ئوقۇسا ئىچ پۈشۈقى چىقىرىدىغان كىتاب يوق.

پۈشۈقماق پ. ئىچى تىتىلىدىماق، جىلە بولماق: ھاشىم ئاكام شېرىن ئۈيقۇسىنىڭ بۆلۈنۈپ كەتكىنىگە پۈشۈقۇپ قالدى.

پۈشۈلداتماق «پۈشۈلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ بارە، نېرى! بۇرنۇڭنى پۈشۈلداتماي، ـــ دېدى خالىق ئاچچىقى بىلەن.

پۈشۈلداشماق «پۈشۈلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يۇك يۈكلەنگەن قوتازلار بولسا ئېغىر پۈشۈلدىشىپ سۈرمانىڭ قېشىدا تىزىلىپ ياتتى.

پۈشۈلدىماق پ. بۇرۇن بىلەن پۈش ـ پۈش ئاۋاز چىقىرىپ تىنماق، پۈش ـ پۈش قىلماق، ھاسىرىماق: ئۇ خوددى يىراق يەردىن كەلگەندەك پۈشۈلداپ كەتتى.

پۈقرا ئى [ئە] ① بىر دۆلەتنىڭ تەۋەلىكىدىكى ۋە شۇ دۆلەتنىڭ قانۇنىدا بەلگىلەنگەن ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەتتىن بەھرىمەن بولىدىغان كىشى. ② ئاددىي ئاۋام خەلق: ئوت قويسا ئامبال يوق سوراق، پۈقرا ياقالمايدۇ چىراغ (ماقال).

پۈقراپەرۋەر سۈپ [ئە + پ] پۈقرالارنىڭ تەلەپ ـ ئېھتىياجىنى، ئارزۇ ـ ھەۋەسلىرىنى ھىمايە قىلىدىغان ۋە ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغان ھەمدە ھەرتەرەپلىمە ياردەم بېرىدىغان؛ پۈقرالارنى ياقلايدىغان، پۈقرا تەرەپدارى: پۈقراپەرۋەر رەھبەر. پۈقراپەرۋەر بولماق.

پۈقراپەرۋەرلىك ئى. پۈقرالارنى ھىمايە قىلىش، پۈقرالارنى ياقلاش، پۈقرا تەرەپدارلىق: ئېلىمخان قەمبەر بېگىم دۆلەتمەن، ھوشيار ۋە پۈقراپەرۋەرلىك ئېڭى مۇستەھكەم بىر ئادەم ئىدى.

پۈقراچە ① رەۋ. پۈقرالار پاسونىدا، پۈقرالارغا ئوخشاش: پۈقراچە كىيىنمەك. پۈقراچە ياسانماق. ② سۈپ، پۈقرالارغا خاس، پۈقرالاردەك، پۈقرالارغا ئوخشاش، ئاددىي ئاۋام خەلقتەك: پۈقراچە كىيىم. پۈقراچە تۇرمۇش.

پۈقراچىلىق ئى. پۈقرالارغا خاس تۇرمۇش؛ پۈقرالارغا خاس ھال ـ ئەھۋال؛ پۈقرالار ئىگە بولالمىغۇدەك ھوقۇق، ئىمكانىيەت: نېمە ئىلاج، پۈقراچىلىق ـ تە.

پۈقرادارچىلىق ئى. پۈقرالىق بۇرچىنى ئادا قىلىش، پۈقرالىق بۇرچىنى ئۆتەش، پۈقرا بولۇپ ياشاش ئىشى: مۇبادا ئۇلار سەللا نارازى بولۇپ قارشىلىق كۆرسەتسە، ئۇلارنىڭ سەلتەنىتىنى مىزگە پۈقرادارچىلىق قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنىڭ قىلچىمۇ يوز ـ خاتىرىسىنى قىلماستىن قىرىپ تاشلاپ، كەڭرى قوشۇنلىرىمىزنىڭ سۇر ـ ھەيۋىسىنى نامايان قىلىشىڭلار كېرەك.

پۈقرالىق سۈپ. پۈقرالارغا خاس، پۈقرالارغا تېگىشلىك: پۈقرالىق ھوقۇق. پۈقرالىق گۇۋاھنامە.

پۈقراۋى سۈپ [ئە] ① پۈقرانى ئاساس قىلىدىغان، پۈقرانى نەزەردە تۇتىدىغان: پۈقراۋى ئاشخانا. پۈقراۋى ياتاق. ② ئاۋام پۈقرا تەرىپىدىن مەيدانغا كەلگەن، ئاۋام پۈقرا باشقۇرۇشىدىكى، شەخسىيلەر ئىگىلىكىدىكى، شەخسلەر ئاچقان، شەخسىي: پۈقراۋى دوختۇرخانا. * ئاپتونوم رايونىمىزدا بىرقانچە پۈقراۋى ئامبۇلاتورىيە قۇرۇلدى. * پۈقراۋى دوختۇرخانىلار چىقىش يولى تاپىمەن دەيدىكەن، ئەڭ ئاۋۋال سەمىمىي بولۇپ، ياخشى ئوبراز تىكلىشى كېرەك.

پۈقراۋىلىق ئى. ئاۋام پۈقرانىڭ ئالاقىدار ئەھۋال، ھالەت ياكى ئىش.

پۈك I مىق [خەن] يەر يۈزى ئۆلچەم بىرلىكى، كۆلىمى تەخمىنەن 66 كىۋادرات مېتىرغا تەڭ بولىدۇ.

پۈك II مىق [خەن] ئەڭ كىچىك پارچە پۇل بىرلىكى، بىر پۈك ئون لىغا تەڭ بولىدۇ.

پۈكلۈق I سۈپ. كۆلىمى پۈكنىڭ باراۋىر كېلىدىغان، پۈكچۇكلۇقىدا: بۇ ئىككى پۈكلۈق بۇغداي يېرى ئىدى.

پۈكلۈق II سۈپ. پۈك قىممەتلىدىكى، پۈكنىڭ تەك: ئىككى پۈكلۈق پۇل. * ئۇ يانچۇقىدىن بىر دانە بەش پۈكلۈق مېتال پۇلنى ئالدى.

پۈكمەنزە ئى [خەن] ماش ئۇنى. ئۇنىڭدىن لەڭمىنۇك ۋە پىنتوزا ئىشلىنىدۇ.

پۇل ئى [پ <گىرىك] ① سودا مۇئامىلىلىرىدە ئىقتىساد ئالماشتۇرۇشتا ۋاستىلىك رول ئويناىدىغان، دۆلەت مالىيىسىگە ئاساسەن دۆلەت تەرىپىدىن مەلۇم دەرىجىدە مۇقىم ۋە بەلگىلىك ئىقتىسادىي قىممەتكە ئىگە قىلىپ تۇراقلاشتۇرۇلغان، مېتال ياكى قەغەزدىن ياسالغان بەلگە؛ ئاقچا: قەغەز پۇل. * پۇل دېگەن قولنىڭ كىرى (ماقال). ② كاپىتال، مەبلەغ: قورۇلۇشقا پۇل ئاجراتماق.

پۇلا ئى. بوتسۋانا جۇمھۇرىيىتىنىڭ پۇل بىرلىكى.

پۇلاك تەق. بىرنەرسىنىڭ مەلۇم بىر تەرەپكە سىلكىنىپ يانتۇلىشىش ھالىتى: پۇلاك ـ پۇلاك. پۇلاك قىلماق.

پۇلاك ـ پۇلاك «پۇلاك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پۇلاك ـ سالاك پۇلاك قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ھالەت: سېھرىي كۈچىدىن قالغان جادۇگەر پۇلاك ـ سالاك دەسسەپ ئۆزىنى دالدىغا ئالدى.

پۇلاكشىدە رەۋ. پۇلاك قىلغان ھالدا: پۇلاكشىدە چۈشمەك. پۇلاكشىدە يىقىلماق.

پۇلاكلاتماق «پۇلاكلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سونۇر غۇلىچىنى كەڭ كېرىپ يوغان مۇشتۇمىنى ھاۋادا پۇلاكلاتتى.

پۇلاكلاشماق «پۇلاكلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۇلاكلىماق پ. ئىككى تەرەپكە سىلكىنمەك، چايقالماق: باراكدىكى قاپاقلار شامالدا پۇلاكلاپ تۇراتتى.

پۇل ـ بىسات پۇل ۋە پۇلغا يارايدىغان نەرسە ـ كېرەكلەر.

پۇلپەرەس سۈپ [پ] پۇلغا ئامراق، دائىم پۇلنىڭ غېمىدە بولىدىغان: ئۇ دۇنياغا تويمايدىغان پۇلپەرەس ئادەملەرنىڭ بىرى.

پۇلپەرەسلىك ئى. پۇلغا ئامراقلىق، دائىم پۇلنىڭ غېمىدە يۈرۈش: ئادەتتە، پۇلپەرەسلىك كىشىلەرگە ياخشى ئاقىۋەت كەلتۈرگەن ئەمەس.

پۇل ـ پۇچەك پۇل ۋە پۇلنىڭ رولىنى ئويناىدىغان نەرسىلەر: ـــ ياخشى كۈنلەر كېلىۋاتىدۇ. قورساق قايغۇسىدىن قۇتۇلۇپلا قالماي، پۇل ـ پۇچەككىمۇ، رۇزغارغىمۇ ئېرىشتۇق، ـــ دېدى مەسۇم ئاكام بىر يۇتىلىپ قويۇپ.

پۇلتاك سۈپ. پۇلتايغان: ئۇنىڭ يۇمىلاق، پۇلتاك كۆزلىرى ئويناپ كەتتى.

پۇلتايتماق «پۇلتايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ كۆزلىرىنى پۇلتايتىپ، نەدىكى سەت قىلىقلارنى قىلاتتى.

پۇلتايماق پ. ئىچكى قىسمىدىن تومپىيىپ سىرتقا چىقىپ تۇرماق: ئۇنىڭ يۈزىگە بىر نەرسە پۇلتىيىپ چىقىپ قاپتۇ.

پۇلتيىشچان سۇپ. ئاسانلا پۇلتىيىپ چىقىدىغان، پۇلتەيىپ چىقىش بىلەن پەرقلىنىدىغان: پۇلتىيىشچان قالقان بەز ئىششقى.

پۇلتيىشماق «پۇلتايماق» پەيئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پۇلدار سۇپ [پ] كۆپ پۇلغا ئىگە بولغان، پۇلى كۆپ: پۇلدار ئادەم. پۇلدار ئائىلە.

پۇلدان ئى [پ] مەخسۇس پۇل سېلىپ يۈرۈش ئۈچۈن ئىشلەنگەن قاپچۇق.

پۇلسىرات ئى [پ + ئە] ① <دىن> دىنىي ئەقىدىلەرگە كۆرە، دوزاخ ئۈستىدىكى ساۋابلىق ئىش قىلغان كىشىلەرلا ئۆتەلەيدىغان كۆۋرۈكنىڭ نامى: پۇلسىرات كۆۋرۈكى. پۇلسىراتتىن ئۆتمەك.

پۇلسىز سۇپ ① پۇلى يوق، پۇلى بولمىغان: پۇلسىز ئادەم. // مەن بۇ يەردىن قايتقاندا پۇلسىز قالماي دەپ، پۇلۇمنىڭ يېرىمىنى بىر يەرگە يوشۇردۇم. ② پۇل تۆلەنمەيدىغان، ھەقسىز، بىكارغا: پۇلسىز داۋالىماق. پۇلسىز كىنو قويماق. * ھۆكۈمەت بالىلارنى پۇلسىز ئوقۇتتى.

پۇلسىزلىق ئى. پۇلى يوقلۇق، پۇلى بولماسلىق: دەرۋەقە، ئۆتۈپ كەتكەن بۇ بىر ئايدىن بېرى ئۆيسىزلىك، دوستسىزلىق، پۇلسىزلىقنىڭ ئازابىنى بولۇشچە تارتتىم.

پۇلقاپ ئى. پورتمان، ھەميان، قاپچۇق.

پۇللۇق سۇپ ① پۇلى بار، پۇلى كۆپ: پۇللۇق ئادەملەردە بەختكە قارىغاندا غەم كۆپ بولىدۇ. ② كۆچمە. باھاسى يۇقىرى، قىممەت باھادىكى، قىممەتلىك: پۇللۇق نەرسە. پۇللۇق گىلەم.

پۇل ـ مال پۇل ۋە مال، مال ـ دۇنيا.

پۇلۇق ئى. دىيال. سىم ياكى دەرەخ شاخلىرىدىن توقۇلغان كىچىك سېۋەت، توقۇلما باغلىق كىچىك سېۋەت، قوشۇقلۇق.

پۇمپي ئى<ئىرق> ئىيلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئاساسەن يۇنانەن ئۆلكىسىنىڭ لەنپىك، نىڭلاڭ، ژېيشى قاتارلىق ناھىيىلىرىگە جايلاشقان.

پۇنۇس ئى<بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يۇمران مايسىسى ۋە يۇمران مېۋىسىنى ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ؛ ئۇرۇقىنى چاي ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ؛ پىشقان ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ؛ ئۆتنى تازىلاش، ئىسسىق يەلنى ھەيدەش، كۆزنى روشەنلەشتۈرۈش، ئۆچەينى سىلىقلاش رولىغا ئىگە.

پۇيپۇلماق پ.دىيال ① ئاياغ ئاستى قىلماق، دەسسىمەك، بوزەك قىلماق. ② باھانە قىلماق، ئاغىنى قىلماق. ③ ئىشنى ئەپلەپ ـ سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋەتمەك.

پۇپۇچەك ئى. نەرسىلەرنىڭ پۇپۇككە ئوخشايدىغان قىسمى، پۇپۇكى: قوناقنىڭ پۇپۇچىكى.

پۇپۇچەكلىك سۇپ. پۇپۇچىكى بار، پۇپۇچەككە ئىگە.

پۇپۇك ئى ① نەرسىلەرنى بېزەش ئۈچۈن قادىلىدىغان بىر باغلام يىپ ياكى تالا ـ تالا قىلىپ كېسىلگەن قەغەز ۋە رەخت، ياكى رەڭدار قوش پېيى: دوپپىنىڭ پۇپۇكى. ② بىرەر نەرسىنىڭ بىر ئۇچىغا ياكى چۆرىسىگە تۇتۇلغان ياكى ئۆزىدىن ئىشلەنگەن تالالار: قامچىنىڭ پۇپۇكى. نەيزىنىڭ پۇپۇكى. لەۋھەنىڭ پۇپۇكى. ③ قۇشلارنىڭ بېشىدىكى پۇپۇك شەكلىدە بىر ئاز ئېگىز ئۆسكەن تۈكلىرى: دەمدەرنىڭ پۇپۇكى. توخۇنىڭ پۇپۇكى. ④ بەزى زىرائەتلەر ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يوپۇرماق چىقىرىشى توختىغاندىن كېيىن ئۆسۈپ چىقىدىغان پۇپۇككە ئوخشاش قىسمى: قوناقلار تەكشى پۇپۇك چىقاردى.

پۇپۇكسىز سۇپ. پۇپۇكى يوق، پۇپۇك ئېسىلمىغان: پۇپۇكسىز قىلىچ.

پۇپۇكسىمان سۇپ. پۇپۇكتەك، پۇپۇككە ئوخشايدىغان: پۇپۇكسىمان چاچ.

پۇپۇكلىمەك پ. قوناق، قومۇش قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر پۇپۇك چىقارماق.

پۇپۇكلۈك سۇپ. پۇپۇكى بار، پۇپۇكى بولغان: پۇپۇكلۈك مېكىيان. پۇپۇكلۈك قامچا.

پۇرە ئى. خېمىرنىڭ ئىچىگە كۆكتات، گۆش، تۇخۇم قاتارلىقلاردىن قىلىنغان قېيمىنى سېلىپ، قازان ياكى تاۋىدا پىشۇرۇلىدىغان سامسا تۈرىدىكى بىر خىل تاماق.

پۇشۇلۇ سۇپ. دىيال. تىلىنى چاينىاپ سۆزلەيدىغان، سۆزى ئېنىق ئەمەس كىشى؛ گاچا؛ دۆت؛ ھاڭۋاقتى، پاڭقۇش.

پۇكەن سۇپ. تېخى پۈتۈنلەي قۇرۇمىغان ئۈزۈم.

پۇگەن ئى. دىيال. بۆجەن.

پۇتەي سۇپ. تېشىلمىگەن ياكى تولۇق تېشىلمىگەن، ئېتىك، تۆشۈكسىز، ئېچىلمىغان: پۇتەي تۆمۈر. پۇتەي نوكەش.

پۇتەيلىك ئى. پۇتەي ھالەت.

پۇتكۇزمەك I «پۇتمەك I» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ سۆھبەت بولۇپ ئۇچ كۈن ئۆتمەيلا، سۇلايمان ئۆزىنىڭ ماقالىسىنى يېزىپ پۈتكۈزدى.

پۇتكۇزمەك II «پۇتمەك II» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ناھايىتى خۇشال بولغان پادىشاھ لەشكىرى مىرزىنى ئالدىغا چاقىرتىپ تىلخەت پۈتكۈزۈپتۇ.

پۇتكۇزمەك III «پۇتمەك III» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ بەرگەن دورىسى بۇرنۇمنى پۈتكۈزۈپ قويدى.

پۇتكۇزۇشمەك I «پۇتكۈزمەك I» پەيئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قەدىرلەشتى مىنۇت ـ سېكۇنتنى، ئازايتىشچۇن ئۇلار زىيانىنى. غەلىبە قىلىپ بۇ نازۇك ئىشتا، پۈتكۈزۈشتى يېڭى داستانىنى.

پۇتكۇزۇشمەك II «پۇتكۈزمەك II» پەيئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پۇتكۇزۇشمەك III «پۇتكۈزمەك III» پەيئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پۇتكۇزۇلمەك I «پۇتكۈزمەك I» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئىنا ناھايىتى تەستە پۈتكۈزۈلدى.

پۇتكۇزۇلمەك II «پۇتكۈزمەك II» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پۇتكۇزۇلمەك III «پۇتكۈزمەك III» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پۇتكۇل سۇپ. بارلىق، پۈتۈن: پۈتكۈل دۇنيا. پۈتكۈل خەلق.

پۇتمەس سۇپ. پۈتمەيدىغان، تۈگىمەيدىغان، چېكى يوق، چەكسىز: ھارۇنىڭ جابدۇقى پۈتمەس، خوتۇن كىشىنىڭ كىيىمى پۈتمەس (ماقال).

پۇتمەس ـ تۈگىمەس پۈتمەيدىغان ھەم تۈگىمەيدىغان،

چەكسىز ، ھېسابسىز : مەن پۈتمەس ـ تۈگىمەس خۇشاللىق ئىچىدە مۇئەللىمنىڭ كۆزلىرىگە باقتىم.

پۈتمەك I پ ① ئاخىرىغا يەتمەك، تامامىلانماق، تۈگىمەك، ئاياغلاشماق: تەييارلىق پۈتمەك. * پۈلۈڭنىڭ كەتكىنىگە قارىما، ئىشىڭنىڭ پۈتكىنىگە قارا (ماقال). ② تەييار بولماق: كىيىم پۈتمەك. * كۆيچىلىكنىڭ جان پىدالىق بىلەن ئىشلىشى ئارقىلىق قۇرۇلۇش مۇلچەرلىگەن ۋاقىت ئىچىدە پۈتتى.

پۈتمەك II پ. يازماق، خاتىرلىمەك: ئامان شاھ ئۆز شەھىرىگە قايتقاندىن كېيىن دەرھال بىر پۈتۈك پۈتۈپ ئەلچىلەرگە تۈتقۇزۇپ يولغا سالدى.

پۈتمەك III پ ① ئىچىدىكى بوشلۇق تېنىپ كەتمەك، تۆشۈكى ئېتىلىپ قالماق؛ پۈتەي ھالەتكە كەلمەك: يىڭنىنىڭ تۆشۈكى پۈتۈپ قاپتۇ. ② بوغۇلماق، گىرىڭ بولۇپ قالماق: ئۈنىڭ قۇلىقى پۈتۈپ قاپتۇ. * ناخشىچى قىزنىڭ ئاۋازى بىر ئاز پۈتۈپ قالدى.

پۈتمەك IV پ. ئىشەنمەك: باشقىلارنىڭ سۆزىگە چىن پۈتمەك.

پۈتمەس ئى. پېشانىگە پۈتۈلگەن كۆرگۈلۈك، تەقدىر: مۇشۇ گۈزەل زېمىندىن، قۇشلارنىڭ شوخ سايراشلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيدۇ كىشىنىڭ، لېكىن نېمە چارە بار، پۈتمىشىگە تەن بېرىش كېرەك ـ تە!

پۈتۈجمەك پ. دىيال. ئېتىلمەك، تولۇقلانماق، پۈتۈنلەنمەك.

پۈتۈشتۈرمەك «پۈتۈشمەك I » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۈتۈشمەك I پ. كېلىشمەك، توختاملاشماق، قارارلاشماق: ئەزىز ئاق كۆڭۈل، ئەخلاقلىق قىز رەھمە بىلەن دېكابىر ئايلىرىدا تۇيۇقسىقا پۈتۈشكەنىدى.

پۈتۈشمەك II «پۈتمەك II » پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئولتۇراتتى بالىلار، بۇندا كىتاب ئوقۇشۇپ، تەسىراتنى بەس ـ بەستە، دەپتىرىگە پۈتۈشۈپ.

پۈتۈشمەك III «پۈتمەك III » پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مەرھۇمنىڭ بالىلىرى تولا يىغلىشىپ، ئاۋازلىرى پۈتۈشۈپ كەتتى.

پۈتۈشمەك IV «پۈتمەك IV» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھەرقايسىلىرى مېنىڭ گېپىمگە پۈتۈشمەيۋاتاملا نېمە ؟

پۈتۈشۈشمەك I «پۈتۈشمەك I » پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۈتۈشۈشمەك II «پۈتۈشمەك II » پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۈتۈشۈلمەك «پۈتۈشمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پۈتۈشۈلگەن ۋاقىت بويىچە سەمەت پىروفېسسورنىڭ ئىشخانىسىغا كىردىم، ئۇ مېنى ساقلاپ تۇرغانىكەن.

پۈتۈك I ئى. يېزىلغان، ئويۇلغان ياكى بېسىلغان يېزىق؛ خەت، مەكتۇپ، كىتاب: مەن كۆرگەن تېبابەت پۈتۈكلىرىدە «ماش تالقىنى يۇرەكنى ئاسرايدۇ، ئۇغۇرنىنىڭ زەھىرىنى يۇرەككە ئۆتكۈزمەيدۇ» دېيىلگەن.

پۈتۈك II سۇپ ① بوشلۇق تېنىپ قالغان؛ تۆشۈكى ئېتىلىپ قالغان، پۈتەي: بۇ يىڭنىنىڭ كۆزى پۈتۈك ئىكەن. ② بوغۇلغان، ياكىراق چىقمايدىغان بولۇپ قالغان: ئۈنى پۈتۈك.

پۈتۈكچى ئى. يېزىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى، كاتىپ: پۈتۈكچى بولسا مەكتۇپ يېزىۋاتىدۇ.

پۈتۈكچىلىك ئى. يېزىش، خاتىرلەش ئىشلىرى، كاتىباتچىلىق.

پۈتۈكلۈك سۇپ. پۈتۈلگەن، پۈتۈلگەن پېتى: خانىش كۆلۈپ كېتىپ، ئېرىنىڭ ئەمرى پۈتۈلگەن قەغەزنى قولىغا ئاپتۇ: ــ مانا بۇنىڭغا پۈتۈكلۈك تۇرۇپتۇ، ــ دەپتۇ خانىش.

پۈتۈلمەك «پۈتمەك II » پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: خەت پۈتۈلۈپ بولغاندىن كېيىن تۆمۈر ساناق ئېلىۋاتقان تەيجى كۈمۈش تامغىسىنى باستى.

پۈتۈم ئى. توختام، كېلىشىم، قارار: ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئەمرىگە ئەمەل قىلىپ، پۈتۈم يېزىپ، پادىشاھنىڭ مۆھۈرىنى بېسىپتۇ.

پۈتۈن سۇپ ① سۈنمىغان، كەم يېرى يوق، پارچە ياكى يېرىم ئەمەس: پۈتۈن نان. * بوغۇزنى پۈتۈن يېسە، ئايىغىدىن تۇتۇن چىقار (ماقال). ② بارلىق، بارچە، ھەممە: پۈتۈن دۇنيا. پۈتۈن كادىرلار. * ئۇ ئۆزىنىڭ بىر ناخشىسى ئارقىلىق قەلب سىرىنى پۈتۈن يۇرتقا جاكارلىدى. ③ تولۇق، مۇكەممەل: ئۇلار يەل بويى ئىشلىسىمۇ قورسىقى تويمايتتى، كىيىمى پۈتۈن بولمايتتى. ④ كۆچمە. خاتىرجەم؛ تىنچ (كۆڭۈل ھەققىدە): مانا ھەببىۋل ئەل غېمىدە ئەسكەر بولدى، يۇرت كۆردى، كۆزى ئېچىلدى، چېنىقتى، ئەمدى ئۇنى ھەرقانداق ئىشقا قويمايلى ، كۆڭلىمىز پۈتۈن تۇرىدۇ. ⑤ <مات> كەسىر سانى بولمىغان، كەسىرگە ئايلانمىغان: پۈتۈن سان. ⑥ چوڭ، پارچە ئەمەس (پۇل ھەققىدە): بانكىدىن مىڭ يۈەن پۇل ئالسام ساپ يۈز يۈەنلىك، ئون يۈەنلىك پۈتۈن پۇل بەردى.

پۈتۈن ـ سۈرۈك پۈتۈن، راۋۇرۇس: پۈتۈن ـ سۈرۈك بىر قوينىڭ گۆشى. پۈتۈن ـ سۈرۈك بىر ئات.

پۈتۈنلەتمەك «پۈتۈنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن تىجارەتتە چوشكەن بارلىق پارچە پۇللارنى بانكىدا پۈتۈنلەتمۇالدىم.

پۈتۈنلەشمەك پ. پۈتۈن ھالەتكە كەلمەك، پۈتۈن بولماق: بىزنىڭ تۇرمۇشىمىز كۈندىن ـ كۈنگە ياخشىلىنىپ، رىزقىمىز پۈتۈنلەشتى. * پۇقرالارنىڭ نېنى پۈتۈنلەشتى.

پۈتۈنلەنمەك «پۈتۈنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ پەقەت ئوقۇرمەنلىك ئۆز مۇلاھىزىسى بىلەن بىرلەشكەندىلا ئاندىن پۈتۈنلىنىدۇ.

پۈتۈنلەي رەۋ ① تامامەن، تولۇق: ئايشەم ھەدە ئۇنىڭ مەقسىتىنى پۈتۈنلەي چۈشەندى. ② ئۆزۈل ـ كېسىل؛ قەتئىي، تولۇق: مەن دېھقانلىرىمىزنىڭ ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكتىن تېخى پۈتۈنلەي قۇتۇلۇپ كەتمىگەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ③ ھېچ؛ ئەسلا؛ زادى: تاشۇاي ئۇچۇن گۈندىپايىنىڭ بۇ مەسىلىھەتلىرى پۈتۈنلەي ئويلىمىغان يەردىن چىقىۋاتاتتى.

پۈتۈنلۈك ئى ① پۈتۈن ھالەت، پۈتۈن ھالەتتىكى شەكىل: پۈتۈنلۈك نەزەريەسى. * بۇ ھال بىزدىن پۈتۈنلۈكنى تەتقىق قىلىش ۋە پۈتۈنلۈكنى چۈشىنىش بىلەن قىسمەنلىكنى تەتقىق قىلىش ۋە قىسمەنلىكنى چۈشىنىشنى زىچ بىرلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. ② <پەلس> زىددىيەتلىك ئىككى تەرەپنىڭ مۇئەييەن شەرت بىلەن بىر پۈتۈن نەرسە ھالىتىدە تۇرۇشى، يەنى نىسپىي جىملىق ھالەتتە تۇرۇۋاتقان شەيئى ياكى جەريان.

پۈتۈنلىمەك پ ① پۈتۈن ھالەتكە كەلتۈرمەك، پۈتۈن قىلماق: بالا بىراۋنىڭ سىرتتىن كىرگەن ئاياغ تۇشىنى ئاڭلاپ ئوشتۇلغان نانىنى ئاستا پۈتۈنلەپ قويدى. ② كېمىنى تولدۇرماق، تولۇقلىماق: ساۋۇر ئاكام تاغارنى ئاچتى ـ دە، يەنە ئۇچ چارەك بۇغداينى ھارۋا ئوستىدىكى تاغارغا قويۇپ ئۇنى پۈتۈنلەپ ئون چارەك قىلىپ بازارغا سېتىشقا ماڭدى. ③ ئۇششاق، پارچە پۇلنى چوڭ پۇلغا ئالماشتۇرماق: بۇگۈنكى سودىدا چوشكەن پارچە پۇللارنى بانكىغا ئاپىرىپ پۈتۈنلەپ كەلدىم. ④ سانىنىڭ تاشلىۋېتىدىغان قىسمىنىڭ ئالدىنقى بىر خانىسىدىكى رەقەمگە قاراپ ئېلىنىدىغان

تەخمىنىي پوتۇن سان قىممىتىنى بەلگىلىمەك.

پۇدەكچى ئى. دىيال. ھە ـ ھۇچى، ھەمدەمچى، ياندا تۇرۇپ مەدەت بەرگۈچى، كۈشكۈرتكۈچى

پۇركەتمەك «پۇركىمەك» پەيئىلىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇركەشمەك «پۇركىمەك» پەيئىلىنىشقا ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۇركەلمەك «پۇركىمەك» پەيئىلىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: ئاپئاق قار بىلەن پۇركەلگەن ھەيۋەتلىك تاغ خۇددى تىلسىماتتىكى سېپىللاردەك ئالدىمىزنى توسۇپ تۇراتتى.

پۇركەنچە ئى. ئاياللار باش ۋە گەۋدىسىنى پۇركۈۋالىدىغان چوڭ ياغلىق، رومال ياكى يەڭسىز كىيىم: ئىشرەت ئوغرى قىزنى كۈندۈزدىلا سۈغا چىققان يېرىدىن، بېشىنى پۇركەنچە بىلەن يېپىپ، ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ قېچىپتۇ.

پۇركەنچىلىك سۈپ. پۇركەنچىسى بار، پۇركەنچە ئارتقان: پۇركەنچىلىك ئايال.

پۇركەنمەك ① «پۇركىمەك» پەيئىلىنىشقا ئۆزلۈك دەرىجىسى: دوختۇرخانىنىڭ ئاپئاق يوتقىنىغا پۇركىنىپ ياتقان ساۋۇت تەسلىكتە كۆزىنى ئاچتى. ② «پۇركىمەك» پەيئىلىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: يېزىمىز گۈل ـ چېچەكلەرگە پۇركەندى.

پۇركۈتمەك «پۇركۈمەك» پەيئىلىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۇ پۇركۈتمەك. دورا پۇركۈتمەك.

پۇركۈشمەك «پۇركۈمەك»پەيئىلىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: ـــ خاپا بولماڭ، دەزمال سالمىدىغان كۆڭلەككە پۇركۈمەكچىدىم، دېققەت سىزلىكتىن چاپىنىڭىزغا پۇركۈلۈپ كەتتى، ـــ دەپ، ئۆزىڭىزغا ھاقارەت ئېيتتى ئايىم دوستىغا.

پۇركۈگۈچ ئى<ماشىن> شۇمۇرۇش رولىدىن پايدىلىنىپ سۈيۇقلاندۇرۇلغان دورا ياكى باشقا سۈيۇقلۇقلارنى تۇمان ھالەتتىكى ئۇششاق سۇ دانچىلىرىغا ئايلاندۇرۇپ، نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە تەكشى پۇركۇپ چاچىدىغان ئۈسكۈنە.

پۇركۈلمەك «پۇركۈمەك» پەيئىلىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: ـــ خاپا بولماڭ، دەزمال سالمىدىغان كۆڭلەككە پۇركۈمەكچىدىم، دېققەت سىزلىكتىن چاپىنىڭىزغا پۇركۈلۈپ كەتتى، ـــ دەپ، ئۆزىڭىزغا ھاقارەت ئېيتتى ئايىم دوستىغا.

پۇركۈمەك پ. سۇ ياكى باشقا سۈيۇقلۇقلارنى باشقا نەرسىنىڭ ئۈستىگە سەپمەك، چاچماق: سۇ پۇركۈمەك. دورا پۇركۈمەك.

پۇركىمەك پ ① بىرەر نەرسە بىلەن باشتىن ـ ئاياغ بېكىتىپ ئورنىماق، ئوراپ قويماق: ئەسقەر ئۆزىنى ئورنىغا تاشلاپ، بېشىنى يوتقانغا چىڭ پۇركىدى. ② كۆچمە. قاپلىماق، چۆمدۈرمەك؛ تولدۇرماق: ئۇ خۇددى قىزىل ياقۇتتەك جۇلالىنىپ، كەڭ دالىنى قىزىللىققا پۇركىگەندى.

پۇرگۈچ ئى. دىيال. پۇشتەك، ئۇشتەك.

پۇرلەش سۈپ. پۇرلىشىپ قالغان، پۇرلەشكەن: مېھمانخانىغا يول ـ يول پۇرلەش قىل رەخت بىلەن قاپلانغان بىرنەچچە ساپا ۋە ئورۇدۇق قويۇلغان.

پۇرلەشتۇرمەك «پۇرلەشمەك» پەيئىلىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى: تەرىنى تۇرۇپ، كەينىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان سوراقچى سەھنە كىتابىنىڭ قول يازمىسىنى پۇرلەشتۇرۇپ تۇنجىنچە پۇلاڭلىتىپ تۇراتتى.

پۇرلەشتۇرۇشمەك «پۇرلەشتۇرمەك» پەيئىلىنىشقا ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۇرلەشتۇرۇلمەك «پۇرلەشتۇرمەك» پەيئىلىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى.

پۇرلەشمەك ① «پۇرلىمەك» پەيئىلىنىشقا ئۆملۈك دەرىجىسى. ② قاتلاشقان، پۇرلەشكەن ھالەتكە كەلمەك، پۇرۇلۇپ قالماق، پۇرۇلمەك: ئۇ يوشۇرۇپ ساقلاپ كەلگەن كىچىك بىر قۇتىنى ئېلىپ، ئۇنىڭدىن پۇرلەشكەن، رەڭگى ئۆچكەن بىر پارچە قەغەزنى چىقاردى.

پۇرلىمەك پ. قەغەز، رەخت قاتارلىق نەرسىلەرنى قول بىلەن ياكى باشقا نەرسىلەر بىلەن سىقىپ، يىغىپ، بېسىپ، تەكشى يۇزىنى بۇزۇپ پۇرلەش ھالەتكە كەلتۈرمەك: قەغەزنى پۇرلىمەك. * ئىت مۇشۇكنى پۇرلەپ باستى.

پۇرمە ① سۈپ. پۇرۇپ قويۇلغان، پۇرۇلگەن، پۇرۇم: پۇرمە يوپكا. * بەللىك ئاددىي پۇرمە كۆڭلەك ئۇنىڭ كېلىشكەن قامىتىگە قۇيۇپ قويغاندەك ياراشقاندى. ② ئى<گېئول> تاغ جىنس قاتلىمىنىڭ ھەرىكىتى نەتىجىسىدە بېسىمغا ئۇچراش بىلەن قىسىلىپ شەكىللەنگەن ئۇلانما ۋە ئەگرى ھالەتتىكى تۈزۈلمە شەكىل.

پۇرمەك I پ. پۇرمە ـ پۇرمە ھالەتكە كەلتۈرمەك، قاتلىماق: ئايشەمخان سىگىلىسى ئىپارگۈلنىڭ كۆڭلىكىنى كۆكرىكىدىن پۇرۇپ تىكىپ بەردى. * ئۇ چىرايىنى پۇرۇپ خېلىغىچە گەپ قىلمايلا ئولتۇردى.

پۇرمەك II ئى. پۇرۇلگەن جاي، پۇرۇك: يېمەي تويدۇم بۇ شالنىڭ كۆرمىكىدىن، پۇتۇن چىقتى قوڭۇنىڭ پۇرمىكىدىن (ماقال).

پۇرمىلەتمەك «پۇرمىلىمەك» پەيئىلىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇرمىلەنمەك «پۇرمىلىمەك» پەيئىلىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ قاتلىنىپ پۇرمىلەنگەن شار شەكلىدە باش سۆڭىكى ئىچىگە جايلاشقان بولىدۇ.

پۇرمىلىك سۈپ. پۇرمىسى بار، پۇرمىلەنگەن: پۇرمىلىك بەلباغ. * گۈلمىرە ماگىزىنىدىن بەل پۇرمىلىك كۆڭلەكتىن بىرنى سېتىۋالدى.

پۇرمىلىمەك پ. پۇرمە ھالەتكە كەلتۈرمەك، پۇرمە قىلىپ تىكمەك: كۆڭلەكنىڭ ياقىسىنى پۇرمىلىمەك.

پۇرۇشتۇرمەك «پۇرۇشمەك» پەيئىلىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ يەرگە تۈكۈردى.

پۇرۇشمەك «پۇرمەك» پەيئىلىنىشقا ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ نەرسىلەرنى دېيىشىپ، مەسخىرە قىلغاندەك چىرايلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ تۇراتتى.

پۇرۇك ① سۈپ. پۇرۇلۇپ كەتكەن، پۇرۇلگەن: شۇ تاپتا ئۇنىڭ گۈشلۈك قاپاقلىرى ئاستىدىكى پۇرۇك كۆزلىرى يۇمۇلۇپلا قالغانىدى. ② ئى. پۇرۇلگەن نەرسە ياكى پۇرۇلگەن ھالەت، پۇرۇم: ئۇنىڭ ئوك كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدىكى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تارتۇق يۇمۇلۇشتىن ھاسىل بولغان تالا ـ تالا پۇرۇكلەر ئارىسىدا كۆرۈنمەي قالدى. ③ ئى. قوڭ: توخۇنىڭ پۇرۇكى. ④ ئى <زوئول> بەزى بېلىقلار، قوش ماكانلىقلار، سۆرەلگۈچىلەر ۋە قۇشلارنىڭ ئۈچىيى، سۈيدۈك نەيچىسى ۋە كۆپەيىش بېزىنىڭ ئېغىزلىرى بىر بوشلۇقتا بولىدۇ. بۇ بوشلۇق پۇرۇك دېيىلىدۇ.

پۇرۇكلۇك سۈپ. پۇرۇلگەن، پۇرۇپ قويۇلغان: بىز كىرگەندىلا ئۇنىڭ چىرايى ئاشۇنداق پۇرۇكلۇك ئىدى.

پۇرۇلمەك «پۇرمەك» پەيئىلىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ كۆزلىرى غەزەپتىن چاقناپ، يۈزلىرى ئەلەمدىن پۇرۇلدى.

پۇرۇم ① سۈپ. پۇرۇلگەن، پۇرۇپ قويۇلغان. ② ئى. پۇرۇل

گەن نەرسە ياكى پۇرۇلگەن ھالەت. ③ ئى. ياغاچتا ياسالغان قۇتا.

پۇرۇم- پۇرۇم بىرقانچە پۇرۇم، نۇرغۇن پۇرۇم: ئوبۇلنىڭ يۈزى سېمىزلىكىدىن پۇرۇم - پۇرۇم بولۇپ كەتكەنىدى.

پۇزەك ئى. ياغاچنى رەندىلىگەندە چىقىدىغان نېپىز قاسراق، ھەرە قىرىندىسى، قىرىندى.

پۇكتۇرمەك «پۇكمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەرد، قەھرىمان بوۋىلار روھى، نۇرلاندۇردى خەلق قەلبىنى. ئاپراسىياپ بولۇپ پۇكتۇردى، ئىسكەندەرنىڭ مەغرۇر قەددىنى.

پۇكلەتمەك «پۇكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇكلەشتۇرمەك «پۇكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ كىتابنى پۇكلەشتۇرمەيلى، بولمىسا سۇپىتىگە تەسىر يېتىدۇ، ــ دېدى مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ.

پۇكلەشتۇرۇلمەك «پۇكلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پۇكلەشمەك ① «پۇكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇششاق بالىلار قەغەزنى ئايروپىلان ياسايمىز دەپ پۇكلىشىپ ئويناندى. ② پۇكلەنگەن ھالەتكە كېلىپ قالماق، پۇكلەنمەك، پۇكۇلمەك: رەيھان تۇنۇگۈنلا دەزمال سالغان كۆڭلەكلىرىنىڭ پۇكلىشىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئىشىك تۈۋىدىن كەينىگە ياندى.

پۇكلەكلىك سۇپ. پۇكلىنىپ قالغان، پۇكلەنگەن: بۇۋاي ئەزىزنىڭ قولىدا تېخىچىلا پۇكلەكلىك خەت تۇرغانلىقىنى كۆردى.

پۇكلەنمەك ① «پۇكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: داۋۇت ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى پۇكلىنىپ تەزىم قىلىپ، ناسىر بىلەن تىنچلىق سوراشتى. ② «پۇكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەختەرنىڭ يانچۇقىدا پات-پاتلا چىرايلىق قىلىپ تۇمارچە پۇكلەنگەن خەتلەر پەيدا بولۇپ قالاتتى.

پۇكلىمە سۇپ. پۇكلىنىدىغان، پۇكۇلىدىغان: پۇكلىمە ئورۇندۇق. پۇكلىمە سىزغۇچ. پۇكلىمە يەلپۇگۈچ.

پۇكلىمەك پ. قاتلىماق، قايرىماق، پۈكمەك: ئەسەد خەتنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن خەتنى پۇكلەپ شۇ پېتىچە يانچۇقىغا ساپتۇ.

پۈكمەك پ ① ئېگىپ قاتلىماق، قايرىماق، پۈكلىمەك: سىمنى پۈكمەك. قەغەزنى پۈكمەك. ② كۆچمە. نىيەت قىلماق. قارار قىلماق. ئويلىماق: كۆڭلىگە پۈكمەك.

پۇكۇك سۇپ. پۇكۇلگەن، پۇكلەنگەن: پۇكۇك قەغەز. * ئۇزۇلدى بىر غۇنچە ھايات باغىدىن، ۋۈجۇدۇم پۇكۇكتۇر بۇ دەرد تاغىدىن.

پۇكۇلمەك ① «پۇكمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھېلىقى ئادەم قولىدىكى پۇللارنىڭ پۇكۇلگەن بۇرجەكلىرىنى تۈزەپ چىقتى. ② «پۇكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئاڭلا خالىدەم، قەدرىڭ ئۆتۈلدى. دەردىڭدە مېنىڭ قەددىم پۇكۇلدى.

پۇگە ئى. دىيال. مەلۇم بىر يەرگە ياكى يەر پاسىلىغا ئورنىتىلغان بەلگە ياكى دۆڭ.

پۇگەت ئى ① بوتۇلكىنىڭ پۇرۇپكىسى. ② ئوقنىڭ مىشكى.

پۇگەتسىز سۇپ. پۇگىتى يوق، پۇگەت ئورنىتىلمىغان: پۇگەتسىز ئوق.

پۇگەتلىك سۇپ. پۇگىتى بار، پۇگەت ئورنىتىلغان.

پۇگەستە سۇپ. دىيال. بېشى باغلاقلىق، باشقا ئادەمنىڭ ئىلكىدە بولغان.

پۇھ ئىم. سېسىق پۇراقلاردىن بىزار بولغانلىقنى بىلدۈرىدۇ.

پۇۋ تەق. ئاستى - ئۈستى كالپۇكنى بىر - بىرىگە جۈپلەپ تۇرۇپ، ھاۋانى قاتتىق چىقارغاندا ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئۇنىڭ يۈرىكى سالغاندەك بولدى - دە، «پۇۋ» قىلىپ چىراغنى ئۆچۈرۈپ بېشىنى چىڭ پۈركەپ يېتىۋالدى.

پۇۋەك ئى<زوئول> بەزى بېلىقلارنىڭ تېنىدىكى كۆپۈپ ۋە بوشۇشۇپ تۇرىدىغان خالتىسىمان ماددا، ئىچىگە ئازوت، ئوكسىگېن، كاربون (Ⅳ) ئوكسىدى قاتارلىق ئارىلاش گازلار تولۇپ تۇرغان بولىدۇ؛ بوشاشقان ۋاقىتىدا بېلىق چۆكىدۇ، كۆپكەن ۋاقتىدا لەيلەيدۇ؛ بەزى بېلىقلارنىڭ پۇۋىكى ئاڭلاش ۋە نەپەسلىنىش رولىنىمۇ ئوينايدۇ.

پۇۋلەتمەك «پۇۋلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پۇۋلەشمەك «پۇۋلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

پۇۋلەنمەك «پۇۋلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پۇۋلىمەك پ. ئىككى لەۋ ئارىسىدىن «پۇۋ» قىلىپ يەل چىقارماق: سۈت ئىچىپ ئاغزى كۆيگەن، قېتىقنىمۇ پۇۋلەپ ئىچەر (ماقال).

پې «پ» ھەرپىنىڭ نامى.

پېپەكدىمەك پ. كېۋەز قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۇچىنى ئۈزۈۋەتمەك، چىكانكىلىماق، چىكان قىلماق.

پېپتىد ئى [ر<گىرىك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، ئامىنو كىسلاتاسى سۇسىزلانغاندىن كېيىن ھاسىل بولىدۇ، تەركىبىدە ھىدروكسىل بىلەن ئامىنو رادىكالى بولىدۇ، ئۇ بىر خىل ئىككى ياقلىمىلىق بىرىكمە ھېسابلىنىدۇ.

پېپسىن ئى [ر<گىرىك] <خىم> ئاشقازان سۈيۇقلۇقىنىڭ تەركىبىي قىسىملىرىنىڭ بىرى، ئاشقازان كىسلاتاسىنىڭ يارىدىمىدە ئاقسىلنى ھەزىم قىلىدۇ.

پېتەك ئى. ئاياغ كىيىمنىڭ ئىچىگە سېلىش ئۈچۈن ماتا، كىگىز قاتارلىق نەرسىلەردىن تەييارلانغان بۇيۇم: ئۆتۈككە پېتەك سالماق.

پېتەكسىز سۇپ. پېتىكى يوق، پېتەك سېلىنمىغان: پېتەكسىز ئاياغ.

پېتەكگۈل ئى [پېتەك + گۈل] <بوت> ← **سەبرە.**

پېتروخىمىيە ئى [گىرىك + لات] <گېئول>پېترولوگىيەنىڭ بىر تارمىقى، تەتقىقات مەزمۇنى: ئۇ ئايرىم تاغ جىنسلىرىنىڭ خىمىيەۋى تەركىبى، ئۇنىڭ ھاسىل بولۇشىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان تۈرلۈك تاغ جىنسلىرىنىڭ خىمىيەۋى تەركىب جەھەتتىكى ئۆزئارا مۇناسىۋىتى، تاغ جىنسلىرىنىڭ خىمىيەۋى تەركىبىنى ھېسابلاش ئۇسۇلى ۋە مىنېرالارنىڭ تەركىبلىرى ئارىسىدىكى قانۇنىيەت قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

پېتروگرافىيە ئى [ر + گىرىك] <گېئول> پېترولوگىيەنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ ئەمەلىي ماتېرىياللارغا ئاساسەن تاغ جىنسلىرىنىڭ مىنېرال تەركىبى، خىمىيەۋى تەركىبى، قۇرۇلمىسى ۋە تۇرلەرگە ئايرىپ نام بېرىش قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىپ، تاغ جىنسلىرىنىڭ ھاسىل بولۇش سەۋەبلىرى، ھەرخىل تاغ جىنسلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىش ھادىسىلىرىنى پېشىپ بېرىدۇ.

پېترولوگىيە ئى [ر<گىرېك] <گېئول> تاغ جىنسلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم، ئۇ تاغ جىنسلىرىنىڭ خىمىيەلىك تەركىبى، مىنېرال تەركىبى، تۇزۇلۇشى، تۇرى، پەيدا بولۇش ھالىتى ۋە سەۋەبلىرى توغرىسىدىكى قانۇنىيەتلەرنى ھەمدە تاغ جىنسلىرىنىڭ مىنېرالىنىشى، خۇسۇسىيىتى ۋە پەيدا بولۇش ۋاقىتىدىكى گېئولوگىيەلىك شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە تەرەققىياتى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدۇ.

پېتىر سۈپ [ئە] بولدۇرۇلمىغان ، ئۆرلىمىگەن (خېمىر ھەققىدە): پېتىر نان ، پېتىر مانتا. * كىچىكئاخۇنىنىڭ ئىشى پېتىر ئوخشايدۇ.

پېتىر قۇلاق دىيال. ياغاچ قۇلاق، گەپ ئاڭلىمايدىغان.

پېتىرىغا يانماق ھەل بولمايدىغان تەرىپىگە قاراپ يۈزلەندىمەك، قىينىلاشماق : ئەھۋالنىڭ ئايالىنىڭ خىزمىتىنى ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېلىش ئىشى ئاخىر بېرىپ يەنە پېتىرىغا ياندى.

پېتىشماق «پاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇتقۇچى ياتاقتا كىرىپ ياتاقتىكى يېڭى ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ «قانداق، پېتىشتىڭلارمۇ ؟» دەپ سورىدى.

پېتىق ئى. پانقاق: زاغرا نان قېتىققا ياخشى، قېرى كالا پېتىققا ياخشى (ماقال).

پېتىقچىلىق ئى. ھەممە يەر لاي، پانقاق بولۇپ كەتكەن ھالەت، پانقاقچىلىق: توپا يوللارنى پېتىقچىلىق قاپلاپتۇ.

پېتىقلاتماق «پېتىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يۈسۈپ بوۋاي نەۋرىلىرىگە سۇۋاق لېيىنى پېتىقلاتتى.

پېتىقلاشماق «پېتىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىككى توپاق يەنە قوتاندىن يۇگۇرۇشۇپ چىقتى ـ دە، بۇغدايلىقنى قالايمىقان چەيلەپ، پېتىقلىشىپ بىر قىلىۋەتتى.

پېتىقلىق سۈپ. پېتىپ قالغان، پاتقان ھالەتتىكى: ئۇ پاتقاقلىققا تىزىغچە پېتىقلىق تۇراتتى.

پېتىقلانماق «پېتىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پېتىقلىماق پ. ئۇستى ـ ئۇستىگە كەينى ـ كەينىدىن دەسسىمەك: لاينى پېتىقلىماق. * ئادىل سۆزۈمنى ئاڭلاپ قايتا كەتمەكتىنى قولغا ئالدى ۋە پوتىدىكى لاينى پېتىقلىدى.

پېتىلە سۈپ. دىيال. غۇزمەك؛ توپ، دۆۋە.

پېتىنشماق «پېتىنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: تۇخۇلار مەسۇم ئاكىنىڭ قولىدىكى ناننىڭ چېچىلىشىغا تاقەت قىلالماي، مەسۇم ئاكىنىڭ قوللىرىغا قونۇشقىمۇ پېتىنىشتى.

پېتىنقى سۈپ. ئىچىگە پاتقان، ئويمان: پېتىنقى لىنزا. پېتىنقى ئەينەك.

پېتىنماق پ. جۇرئەتكە كەلمەك، جۇرئەت قىلماق: گەپ قىلىشقا پېتىنماق. * پادىشاھ: ــ ئەپەندىم، تەختىمدىن يۇقىرى يەردە ئولتۇرۇشقا قانداق پېتىنىدىڭىز ؟ــ دەپتۇ ئاچچىقى بىلەن.

پېچەت ئى [ر] باشقىلارنىڭ پايدىلىنىشىنى توسۇش ياكى باشقىلارنىڭ ئاچماسلىقى ئۈچۈن قويۇلغان بەلگە ياكى ئورۇلغان تامغا: پېچەت سالماق. پېچەت چاپلىماق.

پېچەتلەتمەك «پېچەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ساقچىلار غولامنى ئۆيىدىن تۇتۇپ ئاچىقىشى بىلەن تەڭ ساقچى باشلىقى بۇيرۇق بېرىپ ئۇنىڭ ئۆيىنى پېچەتلىتىۋەتتى.

پېچەتلەشمەك «پېچەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پېچەتلەنمەك «پېچەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەيدان نازارەتچىلىرى پېچەتلەنگەن ئىمتىھان سوئاللىرىنىڭ پېچىتىنى يېشىپ ئوقۇغۇچىلارغا تارقىتىشقا باشلىدى.

پېچەتلىك سۈپ. پېچىتى بار، پېچەت چاپلانغان: پېچەتلىك ھاراق.

پېچەتلىمەك پ. باشقىلارنىڭ پايدىلىنىشىنى توسۇش ياكى ئاچماسلىقى ئۈچۈن پېچەت چاپلىماق، ئاچماسقا تاقىماق: گېزىتنى پېچەتلىمەك. مال ـ مۈلۈكنى پېچەتلىمەك. * گۈزەلئاي ئۆي ياسىغان كۈنلا كىتابلىرىمنى بىر ياغاچ ساندۇقىغا تاشلاپ ئۈستىنى قەغەزلەر بىلەن پېچەتلەپ زالغا ئاچقىپ قويۇپتۇ.

پېچەك I ① ئى. يىپ ئورىلىدىغان ئوقسىمان غالتەك، يىپ غالتىكى: پېچەككە يىپ ئورىماق. ② مىق. ئورالغان يىپنىڭ مىقدار سانىنى بىلدۈرىدۇ: بىر پېچەك يىپ سېتىۋالماق. بىر پېچەك يىپ ئورىماق.

پېچەك II ئى. مەنپەئەتسىزلىك شېكەر قېيامىدىن ياسىلىدىغان ئىككىنچى بىر خىلى.

پېچەككلىك سۈپ. پېچىكى بار، پېچەككە ئورالغان: پېچەككلىك يىپ سېتىۋالماق.

پېچىك ① ئىككى پۇتىنى ئىككى يانغا قارىتىپ ماڭىدىغان. ② ئى. ئىككى پۇتىنى ئىككى يانغا قارىتىپ ماڭىدىغان ئادەم.

پېچىنە ئى [ر] قەنت، تۇخۇم، ياغ ۋە سۈت قاتارلىقلار بىلەن يۇغۇرۇلغان خېمىردىن دۇخوپكىدا پىشۇرۇلىدىغان تاتلىق يېمەكلىك.

پېداگوگ ئى [ر<گىرېك] <مائار> ئوقۇتقۇچىلىق، مائارىپچى، تەلىم ـ تەربىيە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى؛ مائارىپچى، مۇئەللىم.

پېداگوگىكا ئى [ر<گىرېك] <مائار> مائارىپنى تەتقىق قىلىش، مائارىپنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى ئىچىپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدىغان پەن.

پېداگوگىكىلىق سۈپ. پېداگوگىكىغا مۇناسىۋەتلىك، پېداگوگىكىغا ئائىت: پېداگوگىكىلىق بالىلار ئەدەبىياتى. پېداگوگىكىلىق مائارىپ.

پېرە I ئى <يېم> قوناق ئۈنىنىڭ خېمىرىغا گۆش، پىياز، خۇرۇچلارنى ئارىلاشتۇرۇپ تۇگۈپ، تونۇرغا يېقىپ پىشۇرۇلىدىغان سامسا.

پېرە II ئى [پ] <دىن> تۇغ باغلاپ، داپ چېلىپ ئايەتلەرنى ئوقۇش ئارقىلىق كېسەل كىشىنى داۋالايدىغان بىر خىل دىنىي پائالىيەت: پېرە ئويناتماق.

پېرسوناژ ئى [ر<فىران] <ئەد> بەدىئىي ئەسەرلەردە (يەنى ھېكايە، پوۋېست، رومان، كىنو سىنارىيەسى، دىراما ۋە قىسسە قاتارلىقلاردا) يارىتىلغان شەخس.

پېرسوناژسىز سۈپ. پېرسوناژى يوق، پېرسوناژ يارىتىلمىغان: ئەدەبىي ئەسەر پېرسوناژسىز بولمايدۇ.

پېرسوناژلىق سۈپ. پېرسوناژ بار، پېرسوناژ يارىتىلغان، پېرسوناژلىق رەسىم.

پېرېژوت ئى [ر] <سودا> بانكا ياكى پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىلىرى ئارقىلىق پۇل ئەۋەتىش ھەمدە شۇ يول بىلەن ئەۋەتىلگەن پۇل.

تىلگەن ياكى تاپشۇرۇۋېلىنغان پۇل: تاشقى پېرىۋوت. پېرىۋوت چېكى. پېرىۋوت قىلماق.

پېرىخون ئى [پ] ← **باخشى.**

پېرىخونلۇق ئى ← **باخشىلىق:** پېرىخونلۇق قىلماق.

پېرىسكوپ ئى [ر<گىرىك] <فىز> سۇ ئاستى كېمىسى ياكى يەر ئاستىدىكى يوشۇرۇن ئاكوپ ئىچىدىن سۇ ئۈستى ياكى يەر ئۈستىدىكى دۇشمەن ئەھۋالىنى كۆزىتىشتە ئىشلىتىلىدىغان ئوپتىك ئەسۋاب.

پېرىمېتىر ئى [ر<گىرىك] <مات> گېئومېتىرىيەلىك شەكىلنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى قوشقاندىكى يىغىندىسى.

پېزىتا ئى. ئىسپانىيىنىڭ پۇل بىرلىكى.

پىسە ئى [پ] <تىب> ← **ئاقكېسەل.**

پىسەندە سۇپ [پ] پەسكەش، ئىپلاس.

پىسسىمزم ئى [ر] <پەلس> روھىي چۈشكۈنلۈك؛ ھاياتقا، كېلەچەككە ئۈمىدسىزلىك بىلەن قاراش، چۈشكۈنلىشىش.

پىسسىمزملىق سۇپ. پىسسىمزم تەسىرىگە ئۇچرىغان، پىسسىمزم تەسىرىدىكى، پىسسىمزم خاراكتېرىنى ئالغان: پىسسىمزملىق ئىدىيە.

پىسو ئى. ئارگېنتىنا، كۇبا، كولومبىيە، فىلىپپىن، بولىۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پۇل بىرلىكى.

پىشاب (پېشابى) ئى [پ] چوڭ ـ كىچىك تەرەت: ئالدى پىشاب. ئارقا پىشاب.

پىشانە ئى [پ] ① يۈزىنىڭ قاشتىن چاچقىچە بولغان قىسمى؛ ماڭلاي: كەڭ پىشانە. پىشانىسى كەڭ. پىشانىسى تار. * ئەخمەقنى ناماز ئوقۇ دېسە، پىشانىسىنى يېرىۋالار (ماقال). ② كۆچمە (خۇراپاتلىقتا)تەقدىر، قىسمەت: پىشانىسى ئوڭ. پىشانىسى تەتۇر. شور پىشانە. ئۆز پىشانىسىدىن كۆرمەك.

پىشانە تەرى مېھنەت، ئەجىر، ئەمگەك: دادام ئۆزى يانتاق سېتىپ قېنىلىپ، مېنى ئوقۇتقان، دادامنىڭ پىشانە تەرى بىكار كەتمىسۇن دەپ ياخشى ئوقۇدۇم.

پىشانىدىن كەتمەسلىك مەڭگۈ تاپالماسلىق، باشقىلارنىڭ مىننەتىدىن قۇتۇلالماسلىق.

پىشانگە پۈتۈلگەن ← **پىشانگە يېزىلغان.**

پىشانگە يېزىلغان تۇغۇلغاندىلا تەقدىرى تەرىپىدىن بەلگىلەپ قويۇلغان (دىنىي چۈشەنچىدە).

پىشايۋان ئى [پ] ئۆينىڭ ئالدى تەرىپىگە چىقىرىلغان ئايۋان: پىشايۋان چىقارماق. پىشايۋان ياسماق.

پىشايۋانلىق سۇپ. پىشايۋانى بار، پىشايۋان قىلىنغان: پىشايۋانلىق ھويلا.

پىشقەدەم سۇپ [پ + ئە] مەلۇم بىر ئىش ياكى ساھە، كەسىپ بويىچە باشقىلاردىن بۇرۇن ئىش باشلىغان، شۇ ساھەدە ئۆرنەك كۆرسەتكەن: پىشقەدەم ئوقۇتقۇچى. پىشقەدەم كادىر.

پىشكا ئى [ر] شاھماتنىڭ ئەڭ كىچىك ئۇرۇقىنىڭ نامى: پىشكا يۈرمەك.

پىشكەل سۇپ [پ] پالاكەت باسقان، نەس باسقان، نەس؛ بەتەلەي: پىشكەل خوتۇن.

پىشكەلچىلىك ئى ← **پىشكەللىك:** ئۇ بۇ پىشكەلچىلىكتىن تېخىمۇ جىلە بولۇپ، ناسۇپلىنى دەرھال تۆكۈردى.

پىشكەللىك ئى. پالاكەت بېسىش، نەسلىك: پىشكەللىككە ئۇچرىماق.

پىشۇا (پىشۇاسى) ئى [پ] مەلۇم بىر ساھە ياكى ئىشتا يولباشچى ، يېتەكچى شەخس : مەھمۇت قەشقەرى ئۇيغۇر لۇغەتچىلىكىنىڭ پىشۇاسى .

پىشۇالىق سۇپ. پىشۇالار ئۈستىگە ئالالايدىغان، پىشۇالارغا خاس، پىشۇالارغا مۇناسىپ: بىز چوقۇم ئاۋانگارت جەڭچىلىك رولىمىزنى جارى قىلدۇرۇشىمىز، باشقىچە ئېيتقاندا پىشۇالىق رول ئوينىشىمىز لازىم.

پىشىن ئى [پ] ① كۈن چۈشتىن سەل قايرىلغان ۋاقىت : ئۇلار يېتىپ كەلگەندە، كۈن ئاللىقاچان پىشىندىن قايرىلغانىدى. ② <دىن> پىشىن ۋاقتىدا ئوقۇلىدىغان ناماز: ــ مەن پىشىننى ئوقۇۋالاي ، ئاندىن مەن بىلەن كەت ، ــ دېدى موللام .

پېقىر [ئە] ① سۇپ. كەمبەغەل، نامرات، يوقسۇل: پېقىر ئادەم. * بۇلۇتنىڭ قەدىرى يوق ئاي يېنىدا، پېقىرنىڭ قەدىرى يوق باي يېنىدا (ماقال). ② ئال «كەمىنە، مەن» مەنىسىدىكى ئۆزىنى كىچىك پېئىل ۋە كەمتەر تۇتۇشنى بىلدۈرىدىغان سۆز: ــ بايا قوشنىلارغىمۇ خەۋەر قىلىپ قويدۇم. بۇگۈن پېقىرنىڭ خانىسىغا مېھمان كەلمەكچى، چەت ئەللىك دوستلار، ــ دېدى ئەپەندىم.

پېقىر كۆڭۈل ئۆزىنى چوڭ تۇتمايدىغان، ئۆزىنى باشقىلاردىن ئالاھىدە تۇتمايدىغان، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئىزدەيدىغان، يوقسۇلنىڭ رايىغا باقىدىغان مىجەزلىك: پېقىر كۆڭۈل ئادەم. * تۇرپانلىقلار كۆپىنچە پېقىر كۆڭۈل كېلىدۇ.

پېقىرانە رەۋ [ئە + پ] پېقىرلارغا خاس، پېقىرلارچە، پېقىرلاردا بولىدىغان: بىز سورۇنلاردا تاجىدارلارنىڭ خۇشخۇي، ئوڭلۇق، پېقىرانە قىياپىتىنى كۆرىمىز. *ئەمەت پېقىرانە تۇرمۇش كەچۈرمەكتە ئىدى.

پېقىرپەرۋەر سۇپ [ئە + پ] پېقىرلارنى ياخشى كۆرىدىغان، پېقىرلارنى ياقلايدىغان، پېقىر تەرەپدار: ئەلۋەتتە پېقىرپەرۋەر بولغان ياخشى.

پېقىرلىق ئى. پېقىر ھالەت: پېقىرلىقتا تۇرمۇش كەچۈرمەك. * بايلىق بىلەن پېقىرلىق ئىككىسى ئىككى ئات (ماقال).

پېقىرىما سۇپ. دىيال. پىژغىرىم.

پېقىش ① سۇپ. دىيال. پارچە، يانجىلغان، پاخشە. ②چېقىلغان، بۇزۇلغان، سۇنغان، سۇنۇق.

پېگاس ئى [گىرىك] <ئاستر> شىمالىي ئاسمان يۇلتۇز تۈركۈملىرىنىڭ بىرى. مەركىزىي ئۇرنى: ئېكۋاتور ئۇزۇنلۇقى 22 سائەت 40 مىنۇت، ئېكۋاتور كەڭلىكى °21، ئاندرومېدا يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا، دەلۋە يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ شىمالىغا توغرا كېلىدۇ.

پېلەز ئى. پېلەك، قوغۇن ـ تاۋۇز پېلىكى.

پېلەك ئى [پ] <بوت> قوغۇن، تاۋۇز قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يەر بىغىرلاپ ئۆسىدىغان غول، شاخ ۋە بەرگلىرى: قوغۇن پېلىكى.

پېلەكسىز سۇپ. پېلىكى يوق، پېلەك تارتمايدىغان: پېلەكسىز ئۆسۈملۈكلەر.

پىلەكلىك سۈپ. پىلىكى بار، پىلەك تارتىپ ئۆسىدىغان: پىلەكلىك ئۆسۈملۈكلەر.

پىلەكلىمەك پ. پىلەك چىقارماق، پىلەك تارتماق.

پىلۈپتسىيە ئى [ر] <بوت> پىلۈپتسىيە ئوتى ئائىلىسىدىكى دېڭىز يۇسۇنلىرىنىڭ بىر تۈرى. دېڭىز ساھىلىدىكى قورام تاشلار ئارىسىدا ئۇنىدۇ، ئۇنى ئىستېمال قىلىشقا ياكى يېپىشقاق ماتېرىياللارنى ئىشلەشتە خام ئەشيا قىلىشقا بولىدۇ.

پىلىش ① سۈپ. دىيال. كالامپاي، پالاكەت، پۈتلىشىپلا يۇرىدىغان. ② ئى. شۇنداق ئادەم.

پىلىشماق پ. پۈتلاشماق: ۋاسال قەدىرگە يەتكەنلەر يېقىلمايدۇ، پىلىشمايدۇ.

پىنتادا ئى [گىرىك] <ئاستر> بۇ گىرىكچە ئۇدا بەش كۈن دېگەن سۆز. چۈنكى، بەش كۈن بىر يىلدىكى 365 كۈننىڭ بىر پاكتورى بولغانلىقتىن، كىلىماتولوگىيەدە ھەپتە قوللىنىلماي بەش كۈن قوللىنىلىدۇ: پىنتادىلىق تېمپېراتۇرا.

پىنسلىن ئى [ر<گىرىك] <تېب> ئانتىبىيوتىكلارنىڭ بىر خىلى، يەنى پېنسىللىن زەمبۇرۇغىنى ئۆستۈرگۈچى سۇيۇقلۇق ئىچىدىن ئاجرىتىۋېلىنىدىغان بىر خىل دورا. ئۇزۇمسىمان شارچە باكتېرىيە، زەنجىرسىمان شارچە باكتېرىيە، لېمپا شارچە باكتېرىيەسى ۋە ئۆپكە ياللۇغىنىڭ قوش شارچە باكتېرىيەسى قاتارلىقلارنى چەكلەش رولىنى ئويناىدۇ.

پىنسىيە ئى [ر<لات] گىراژدانلارنىڭ دۆلەتكە خىزمىتى قىلىش ۋاقتى توشقانلىقى، تۆپەيلىدىن ئارامغا چىقىشى، ئارام: پېنسىيە پۇلى. پېنسىيەگە چىقماق.

پىئىل I ئى [ئە] <تىل> شەيئىلەرنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتى، ھالىتى، ئۆزگىرىشى، ئىپادىسى ۋە سېزىمى قاتارلىقلارنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى: ئۆتۈملۈك پىئىل. ئۆتۈمسىز پىئىل. يارىدەمچى پىئىل. پىئىل زامانلىرى.

پىئىل II [ئە] كىشى خاراكتېرىنى تەشكىل قىلغۇچى روھىي خۇسۇسىيەتلەر يىغىندىسى، روھىي ھالەت، كەيپىيات؛ خاراكتېر، خۇلۇق: كېچىك پىئىل. * ئۇ كىشىلەر بىلەن ئاسان چىقىشىپ كېتەلەيدىغان خۇش پىئىل، ئەمگەكچان ئادەم ئىدى.

پىئىللىق I سۈپ <تىل> سالمىقىنى پىئىل ئىگىلىگەن، پىئىل مەنسىي ئاساس قىلىنغان، پىئىل بىلەن ئاياغلاشقان: پىئىللىق بىرىكمە. پىئىللىق جۈملە.

پىئىللىق II سۈپ. بىرەر ئېنىقلىغۇچى بىلەن بىللە كېلىپ بەلگىلىك خۇلۇق ـ مىجەز، خاراكتېرگە ئىگە دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: غەيرىي پىئىللىق ئايال ئېرى يوق ۋاقىتلاردىلا ئەمەس، ھەتتا ئېرى يېنىدا بولغان ھالەتتىمۇ ئۆزىنى يامان ئىشلاردىن تارتىپ قالالمايدۇ.

پىيىكسىنمەك پ. دىيال. ئەيمەنمەك، تەپ تارتماق: مەندىن پىيىكسىنىپ بولسىمۇ راست گېپىنى قىلمايدۇ.

پى تەق. پىپى قاتارلىق ئېغىز بىلەن پۈۋلەپ چالىدىغان نەرسىلەرنى چالغاندا ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز.

پىپى I ئى. ۋېلىسىپىتنىڭ چاقىغا يەل بېرىشتە ئىشلىتىلىدىغان كىچىك رېزىنكە نەيچە؛ چىمشىر.

پىپى II ئى ① <مۇز> سۇنىاي قاتارلىق پۈۋلەپ چىلىنىدىغان سازلارنىڭ ئېغىزدا پۈۋلىنىدىغان كىچىك نەيچىسى. ② پۈۋلەپ چىلىش ئۇچۇن سۆگەت چۈنقىنىڭ قوۋزىقىدىن ياسالغان نەيچە: يېشىل يۇمران تال سۆگەتتىن پىپى ياسىدىم، ھەر يېقىغا نەقىش ئويۇپ، تازا ېزىدىم.

پىت ئى<زوئول> بىر خىل ھاشارات. دائىم ئادەم، چوشقا ۋە كالا تېنىدە قان شوراپ پارازىت ياشايدۇ؛ قارا كېزىك، قايتۇرما كېزىك قاتارلىق كېسەللىكلەرنى تارقىتىدۇ.

پىت كۆز ېخىل، پىخسىق، چاكىنا.

پىت ئۇچەي ئىچى تار، قورسىقى كىچىك: مەن ئۆيدە تاغدىسىنىڭ بىرنەچچە كۈن تۇرۇشىنى خالىمايدىغان ئىچى تار، پىت ئۇچەي ئادەمۇ ئەمەس، ئەلۋەتتە.

پىت يېگەن ئىنتايىن پاسكىنا؛ دۆت، كالۋا.

پىتەڭگىز سۈپ. دىيال. پىتىنخور، ئۇششاق سۆز.

پىتپاڭرا سۈپ [پىت + پاڭرا] ھەددىدىن زىيادە پىخسىق، ېخىل.

پىتپىتە ئى. دىيال. <بوت> پىلپىل.

پىتكە سۈپ. دىيال. ئازراق، بىرئاز، كىچىككىنە.

پىتلاشماق «پىتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىتلانماق ① «پىتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② كۆچمە. ئاز ـ تولا پۇل تاپماق، ېيىمماق، ھال ـ ئوقىتى ياخشىلانماق: ـــ مەخپىرئاكا، سېنىڭدىن رەنجىشىم يوق، ـــ دېدى ئۇ پەس ئاۋازدا، يولۇمغا پۇتلاشمىسىڭ، بازاردا پۇلنى ئاسان دوملاتقىلى بولىدىكەن، كىچىككىنە پىتلىنىۋالاي.

پىتلىق سۈپ. پىتى بار، پىت ېخسىپ كەتكەن، پىتى تولا: پىتلىق ئادەم.

پىتلىماق پ. پىت ېخسىپ كەتمەك، پىت كۆپەيمەك: ھەممىز يۇيۇنۇپ پىتلاپ كەتكەن ئىچ كىيىملىرىمىزنى سېلىپ تاشلاپ، پاكىز كۆڭلەكلەرنى كىيگەندىن كېيىن ئادەم سىنىغا كىرىپ قالدۇق.

پىتنە ئى [ئە] غەرەزلىك ھالدا بىراۋنى قارىلاش ئۇچۇن ئويدۇرۇپ چىقىرىلغان يالغان سۆز، تۆھمەت: ئابلا خۇددى بىراۋنى بوغۇزلاۋاتقاندەك چىرقىرىدى، شۇنىڭدىن كېيىن زاۋۇتتا «ئادەم ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن پىتنە تارقالدى.

پىتنە ـ پاسات يالغان ـ ياۋىداق سۆز: پىتنە ـ پاسات كۆپەيمەك.

پىتنە ـ پاساتچىلىق پىتنە ـ پاسات تېرىپ يۇرۇش، ئىغۋاگەرچىلىك.

پىتنە ـ پاساتچى پىتنە ـ پاسات تېرىپ يۇرىدىغان كىشى، ئىغۋاگەر.

پىتنە ـ پاساتلىق پىتنە ـ پاسات مەۋجۇت ھالەت.

پىتنە ـ ئىغۋا پىتنە ۋە ئىغۋا: ئۇ، بۇۋا سېنى «مۇللانىياز بىلەن تىلى بىر، يېقىندا ئۇستۇمدىن پىتنە ـ ئىغۋا تارقىتىپتۇ» دېدى.

پىتنىچى سۈپ. پىتىنخور.

پىتنىخور سۈپ. پىتنە قىلىشقا ئادەتلەنگەن، پىتنە پەيدا قىلغۇچى؛ پىتنە تارقاتقۇچى: پىتنىخورنىڭ سۆزى يامان، سۆزىدىنمۇ ئۆزى يامان (ماقال).

پىتنىخورلۇق ئى. پىتنىخور ئادەم قىلىدىغان ئىش ـ ھەرىكەت، قىلىق؛ پىتنە قىلىش ئادىتى: پىتنىخورلۇق قىلماق.

پىتىروكارىيە ئى [لات] <بوت> ياڭاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچىدىن سەرەڭگە تېلى ۋە ئۆي

جاھازلىرىنى ياساشقا، قوۋزاق تالاسىدىن ئارغامچا ئېشىشكە، ئۇرۇقىدىن ياغ چىقىرىشقا، يوپۇرمىقىدىن دېھقانچىلىق دورىسى ئېلىشقا، كۆچىتىنى ياڭاقنىڭ ئۇلاق تۇپى قىلىشقا بولىدۇ.

پىتىر I ئى [ئە] <دىن> ئىسلام دىنى قائىدىلىرى بويىچە روزا ئېيى ئاخىرلاشقاندا كەمبەغەللەرگە بېرىدىغان سەدىقە، زاكات: پىتىر بەرمەك.

پىتىر II تەق. ئۆز ئورنىدا جىم تۇرماي ئۇ ياقتىن بۇ ياققا تېز ھەرىكەت قىلىش ھالىتى: پىتىر قىلىپ قالماق. پىتىر قىلىپ ھەرىكەت قىلماق.

پىترا ئى. ئۇۋ مىلتىقىنىڭ ئوقى، چاچما ئوق.

پىتراتماق «پىتىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىتراشماق «پىتىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بايىز: ــ بەگ ئۆستىڭگە سۇ چىقمىسا بىز ئاچ ـ ئورۇق خەقلەرگە نېمە زىيان، ئەمما بەگ چىدىمايدۇ، بايلار پىتىرىشىدۇ، ــ دەپ قاينىدى.

پىتراڭغۇ سۈپ. پىتىراپ كېتىدىغان، چېچىلاڭغۇ، تارقاق.

پىتراڭغۇلۇق ئى. پىتىراش ھالىتى، چېچىلاڭغۇلۇق.

پىتر ـ پىتر «پىتىر II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

پىتر ـ سەدىقە پىتىر ۋە سەدىقە.

پىترلاشماق «پىتىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يېتىپ كەلدى بىر پەستە شۇڭغۇلىشىپ، بېسىپ كىردى ھەم ئۆيگە پىتىرلىشىپ. ھەممىسىلا ئېتىلدى قاسىمجانغا، يار ئىشقىدا پەرھاتتەك باغرى قانغا.

پىترلىماق پ. ئۆزىنى ھەر يانغا ئۇرۇپ، پۇت ـ قولىنى سىلكىپ ھەرىكەت قىلماق؛ تېپىرلىماق: چوققىلار ئۈستىدە گۈرۈلدەر بوران، كەڭ يېيىپ قانىتىنى ئۇچىدۇ بۇركۈت. گويا ئۇ قوغلايدۇ ئالدىغا سېلىپ، قاچماقتا پىتىرلاپ قارامتۇل بۇلۇت.

پىترىماق پ. قالايمىقان چېچىلىپ، ھەر تەرەپكە تارىلىپ كەتمەك: كىشىلەر مەھبۇسلارنى يالاپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇركۈگەن قۇشلاردەك پىتىراپ قېچىشتى.

پىتىق تەق. ئۈماچ ۋە بوتقا ھالىتىدىكى سۈيۇق جىسىملار قاينىغاندا چىقىدىغان ئاۋاز: پىتىق قىلىپ قاينىماق. پىتىق قىلغان ئاۋاز ئاڭلانماق.

پىتىق ـ پىتىق «پىتىق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: قازان پىتىق ـ پىتىق قايناپ كەتتى.

پىتىقلاتماق «پىتىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىتىقلاشماق «پىتىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىتىقلىماق پ. پىتىق ـ پىتىق قىلىپ قاينىماق، پىتىق ـ پىتىق قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: قازان پىتىقلاپ قايناپ كەتتى.

پىتىگە ئى. دىيال. كىچىك بالىلارنىڭ قورسىقى يوغىناپ بويىغا ئۆسمەي قېلىش ھالىتى.

پىچ ئى. دىيال. پىچاق: ئۆز پىچى ئۆزىنى كەسمەيدۇ (ماقال).

پىچاق ئى ① پولاتتىن ياسالغان بىر ياكى ئىككى بىسلىق، سېپى بار كېسىش ئەسۋابى. ② <سانا> تۇرلۈك ئىستانوكلارنىڭ كەسكۈچى قىسمى.

پىچاق سۆڭەككە يەتمەك ئەھۋال چىداپ بولمايدىغان دەرىجىگە كەلمەك، دەرد ـ ئەلەم ئەڭ ئاخىرقى چېكىگە يەتمەك: چىداپ بولماس كالتەككە، پىچاق يەتتى سۆڭەككە. يەتمىگۈچە تۇرمايمىز ئاخىر ئەركىن تىلەككە!

پىچاق سۇرمەك بوغۇزلىماق، ئۆلتۈرمەك (قوي، كالا ... قاتارلىق چارۋىلارغا نىسبەتەن).

پىچاققا يارىغۇدەك ئانچە ئورۇق ئەمەس، سويسا يامان ئەمەس گۆش چىقىدىغان (قوي ـ كالا قاتارلىق مالىلار ھەققىدە).

پىچىقى كەسمەك ھوقۇقىنى ئىشلەتمەك، گېپى ئۆتمەك: ئەنۇەر خىزمەتتىكى دادىللىقى، ئادىللىقى ۋە ماھىرلىقى بىلەن پىچىقى كېسىپ، جامائەتنىڭ ئارىسىدا نوپۇزى ئېشىپ بارماقتا ئىدى.

پىچاقچى ئى ① مەخسۇس پىچاق سوقۇش ۋە سېتىش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى: مەخمۇت توتىنچى ئەۋلاد پىچاقچى بولۇپ، ئۇچ شاگىرتى بىلەن كونىگە سەككىز پىچاق ياسايدۇ. ② كۆچمە. ھە دېگەندە باشقىلارغا پىچاق كۆتۈرىدىغان، ئۇرۇش ـ تالاش بولغاندا پىچاقنى قورال قىلىدىغان كىشى.

پىچاقچىلىق ئى ① پىچاق سوقۇش، ياساش ئىشى؛ پىچاق سوقۇش، ياساش كەسپى: پىچاقچىلىق ھۈنىرى. * ئەنۇەرنىڭ ئائىلىسى ئەزەلدىن پىچاقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ② ھە دېگەندە باشقىلارغا پىچاق كۆتۈرۈش، ئۇرۇش ـ تالاش بولغاندا پىچاقنى قورال قىلىش ئادىتى، قىلىقى.

پىچاقسىز سۈپ. پىچقى يوق، پىچاق ئاسمىغان: پىچاقسىز ئادەم. // پىچاقسىز مال بوغۇزلىغىلى بولمايدۇ

پىچاقلاشماق «پىچاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: روزىخان ھەقىقەتەن يامان ئايال بولۇپ، ئۇ ۋاقتى كەلسە ئەرلەر بىلەن تەڭ مۇشتلىشىپ، تەڭ چېلىشىپ، پىچاقلىشىپ ھۆددىسىدىن چىقاتتى.

پىچاقلانماق «پىچاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىشكىتە ئۆزى يالغۇز پوستتا تۇرغان قاراۋۇل قاراقچىلار تەرىپىدىن پىچاقلاندى.

پىچاقلىق سۈپ. پىچقى بار، پىچاق ئاسقان: پىچاقلىق ئادەم.

پىچاقلىماق پ. پىچاق سالماق، پىچاق تىقماق، پىچاق بىلەن جاراھەتلەندۇرمەك ياكى ئۆلتۈرمەك: يېقىندا مۇشۇ مەھەللىدە ئىككى كىشى بىر ـ بىرىنى پىچاقلاپ ئۆلتۈرۈشتى.

پىچان ئى ① سازلىق ۋە شورتاڭ يەردە ئۆسىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك: پىچان ئورماق. ② تۇرپان ۋىلايىتىگە قاراشلىق بىر ناھىيەنىڭ نامى.

پىچانگۈل ئى [پىچان + گۈل] <بوت>← **پاقىچغىرتمىقى**.

پىچانلىق ئى. پىچان بار يەر، پىچان كۆپ ئۆسكەن جاي: مەردان قېلىن ئۆسكەن پىچانلىق ئىچىدىن ئاق بوز ئاتنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ، چىنارنىڭ يېنىغا كەلدى.

پىچەكگۈل ئى<بوت> پىچەكگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تۇگۈنەك يىلتىزىدا كىراخمال ۋە ئاقسىل بولىدۇ؛ دورا ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ، ئۆپكىنى قۇۋۇتلەپ، يۇرەككە مەنپەئەت قىلىش، خىلىت ھاسىل قىلىپ ئۇسسۇزلۇقنى بېسىش، ئېھتىلامنى تىزگىنلەش رولىغا ئىگە.

پىچتىپالاق تەق، دىيال. مىلىچ ـ مىلىچ.

پىچكا ئى. ئۇرۇق، تاش (شاھمات تاختىسىدىكى): يېڭىلگۈچىلەر سۇرۇشتە قىلىنمايدۇ، بىراق شاھمات تاختىسىدىكى پىچكىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

پىچماق پ ① كىيىم ـ كېچەك تىكىش ئۇچۇن رەختنى مەلۇم ئەندىزە ۋە ئۆلچەملەردە كەسمەك: تون پىچماق. * ئۇ بۇ

كېچە تالاي كىيىملەرنى پىچىپ، ئۆيلەرنى بىزەپ بولدى. ② كەسمەك، تىلماق، توغرىماق: تاۋۇز پىچماق. قوغۇن پىچماق. ③ <زوئول> ئەركەك مالنىڭ جىنسىي بېزىنى ئېلىۋەتمەك. ④ كۆچمە. بەلگىلىمەك، بىر ھۆكۈمگە كەلمەك، كەسمەك (باھا، نەرخ، ئىش ھەققى ۋە شۇ قاتارلىقلار ھەققىدە): باھاسىنى پىچماق.

پىچۇرماق «پىچماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىچىر ① تەق. سۆزلىگۈچى بىلەن ئاڭلىغۇچىنىڭ ئۆزلىرىلا ئاڭلاپ، باشقىلار ئاڭلىيالمايدىغان پەس ئاۋاز: قارىغۇدا بۇلۇڭدا پىچىر قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى. ② ئى. شۇنداق ئېيتىلغان گەپ: گەپنىڭ يامنى پىچىر، ئاتنىڭ يامنى قېچىر (ماقال).

پىچىر - پىچىر ①«پىچىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پىچىر - پىچىر قىلىپ سۆزلىمەك. ② ئۆزئارا قىلىشقان خۇپىيانە گەپ - سۆز، سۆز - چۆچەك: تۇرغۇن زاۋۇت ئىچىدىكى پىچىر - پىچىرلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى.

پىچىرلاتماق «پىچىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۆزلە ئەي، ئىشقىم تاڭلىرغا ئۆرلىگەن چولپان، پىچىرلىتىپ جىنەستىدەك لەۋلىرىڭنى سىر نېمىدە ؟...

پىچىرلاشماق «پىچىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇغۇچىلار ئىختىيارسىز بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ، «ئاسىم ئەپەندىم، ئاسىم ئەپەندىم ...» دەپ بىلىنەرلىك ئاۋاز چىقىرىپ پىچىرلاشتى.

پىچىرلىماق پ. باشقىلار ئاڭلىيالمايدىغان دەرىجىدە پەس ئاۋاز بىلەن گەپ قىلماق: ئۇلارنىڭ پاراڭلىرىنى ئاڭلاپ تۇرغان نجات ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلايتتى.

پىچشماق «پىچماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىچىلماق ①«پىچماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كېڭەش بىلەن پىچىلغان تون قىسقا كەلمەس (ماقال). ② پىچىرلىماق: پۈتۈم پىچىلىپ كەتتى.

پىچىم ئى ① رەختنىڭ كىيىمگە ئۆلچەپ كېسىلىشى؛ پاسون: بۇ شىمنىڭ پىچىمى ياخشى بوپتۇ. ② كۆچمە. تاشقى كۆرۈنۈش، قەددى - قامەت: پىچىمى كېلىشكەن يىگىت. * مەن ئۇ قىزنىڭ خۇش پىچىم قاملاشقان قامىتى، يېقىملىق مىجەزى، قول ھۇنەر، خىسلەت - پەزىلەتلىرىنى ئۆلگە، ئۈرنەككە لايىق قاملاشتۇرۇپ يارىتىپ قويغان تەبىئەتكە تەھسىن ئېيتىمەن. ③ كۆچمە. توختىتىلغان، بېكىتىلگەن باھا؛ نەرخ: شەھسىدىن قورۇ - جاينىڭ پىچىمىنى ئاڭلاپ، ئۇجۇقۇپلا كەتتى. ④ تەقدىر. ⑤ بوي - تۇرق، جۇغ، پىگۇرا.

پىچىمچى ئى. مەخسۇس كىيىم-كېچەك لايىھەلەپ پىچىدىغان ئادەم؛ كېسىمچى: سەيدىنقارىي باش پىچىمچى ئۇستاملارغا مىننەتدارلىق بىلدۈردى.

پىچىمچىلىق ئى. كىيىم پىچىش ئىشى، كەسپى: پىچىمچىلىق قىلماق.

پىخ تەق ① كۈلگەندە تاماقتىن پارتلاپ چىققان قىسقا بوغۇق ئاۋاز: ئايشۈگۈل پىخ قىلىپ كۈلدى. ② مۇشۇك ئۆز رەقىبىنى قورقۇتۇش ئۈچۈن ھۇرپىيىپ تامىقىنى قىرىپ چىقارغان ئاۋاز: مۆشۈكنىڭ پىخ قىلغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، چۆچۈپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم.

پىخەي ئى [خەن] لاتا ئاياغ، خەنزۇلار كىيىدىغان، رەختتىن تىكىلگەن ئاياغ كىيىمى.

پىخ - پىخ «پىخ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پىخ - پىخ قىلىپ كۈلمەك.

پىخسىق سۈپ. كىشىگە نەپ بەرمەيدىغان، بېخىل: پىخسىق ئادەم.

پىخسىقلىق ئى. كىشىگە نەپ بەرمەسلىك ئادىتى، بېخىللىق.

پىخىلداتماق «پىخىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئانا بالىلىرىنى پىخىلدىتىپ كۈلدۈردى.

پىخىلداشماق «پىخىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىككى بالا پىخىلدىشىپ كۈلۈشكىنىچە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ھويلىغا چىقىپ كېتىشتى.

پىخىلدىماق پ. پىخ - پىخ قىلغان ئاۋاز چىقارماق، پىخ - پىخ قىلماق: ئۇلار ئېغىر يانتۇ مەھەلگىچە بىر - بىرىنى غىدىقلىشىپ پىخىلداپ كۈلۈشتى.

پىدا ئى [ئە] ① بىرەر شەخس، ئىش - ھەرىكەت ياكى ئىدىيە ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلاش؛ قۇربان بېرىش: «ئانا يۇرتۇم بولسا ئامان، زەڭگىرويىم بولماس سامان»، قەلبىمە سۆزى شۇكى مېنىڭ: ۋەتەن ئۈچۈن پىدا بۇ جان ! ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

پىدا بولماق بىرەر شەخس، ئىش - ھەرىكەت ياكى ئىدىيە ئۈچۈن جان بەرمەك، ئۆزىنى ئاتماق: سەن ئەگەر پىدا بولۇپ ئەل يولىدا بولساڭ شۆھرەت، ئارمىنىڭ بولماس جاھاندا، روھىڭ ئۆلمەس مەرد يىگىت.

پىدا قىلماق بىرەر شەخس، ئىش - ھەرىكەت ياكى ئىدىيە ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلىماق؛ ئۆزىنى قۇربان قىلماق، ئۆزىنى ئاتماق: ئۇلار خەلق ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىنى پىدا قىلدى.

پىداكار سۈپ [ئە + پ] بىرەر شەخس، ئىش - ھەرىكەت ياكى ئىدىيە يولىدا جېنىنى پىدا قىلىدىغان، ئۆزىنى ئاتايدىغان؛ چەكسىز ساداقەتمەن: پىداكار جەڭچى. پىداكار كىشى.

پىداكارانە رەۋ. جاننى پىدا قىلىپ، ئىنتايىن ساداقەت بىلەن، بېرىلىپ: ئۇلارنىڭ پىداكارانە ئىشلىشىدىن تەسىرلەنگەن ئەترايتىكى كىشىلەرمۇ ئوت ئۆچۈرۈشكە قاتناشتى.

پىداكارلىق ئى ① ئۆزىنى پىدا قىلىش: ئوغلىنىڭ پىداكارلىق روھى، كىچىك بولۇشىغا قارىماي ئېتىز ئىشلىرىدىكى پائالىيەتچانلىقى ئۇنى خۇشال قىلاتتى. ② ئۆزىدىن كېچىپ، بېرىلىپ ئىشلەش، پىدائىيلىق: «ھاياتقا مۇھەببەت»تە شەخسنىڭ ئۆز ھاياتىدىن پىداكارلىق بىلەن كېچىشتەك ئالىيجاناب روھى گەۋدىلەنگەن.

پىدالىق ئى. پىداكارلىق، ساداقەتمەنلىك: سەمەت ساڭا تۆيدۈرماي تۇرۇپ شۇنچىلىك جان پىدالىق قىلدىكى، مەن ئۇنى ساڭا سۆزلەپمۇ تۈگىتەلمەيمەن.

پىدائى سۈپ [ئە] بىرەر كىشى، ئىش - ھەرىكەت ياكى ئىدىيەگە سادىقلىق بىلەن بېرىلگەن، ئۇنىڭ ئۈچۈن جاندىن كېچىشكە تەييار بولغان، پىداكار، سادىق: دىلبەر يەرلىك پارتىزان پىدائىي يىگىتلەر بىلەن بىللە ياتالماسقا قاراپ ماڭدى.

پىدائىيلارچە رەۋ. پىدائىيلارغا خاس، پىدائىيلارغا ئوخشاش، پىدائىيلاردەك: دۇشمەن بىلەن پىدائىيلارچە ئۇرۇشماق.

پىدائىيلىق ئى. بىرەر كىشى، ئىش - ھەرىكەت ياكى ئىدىيەگە سادىقلىق بىلەن بېرىلىش: — قولۇڭغا قورال چىقىپ قاپتۇ،

سەنمۇ پىدائىيلىققا يېزىلدىڭمۇ نېمە؟ — دەپ سوردى رۇستەم قادىردىن.

پىدىگەن ئى [پ] <بوت> ← **چەيزە.**

پىر I ئى [پ] ① ئۇزاق ئۆمۈر كۆرگەن ئادەم، قېرى كىشى: مەن چۈشۈمدە پىردەك چاچ ـ ساقىلى ئاقارغان بىر كىشىنى كۆرۈپ-تىمەن. ② <دىن>تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ يېتەكچىسى، رەھبىرى: — ھەزرىتى پىرىمنىڭ خەيرخاھلىقىغا تەشەككۈر، — دېدى ئابدۇرۇشتىخان. ③ بىرەر كەسىپنىڭ ئاساسچىسى ۋە ئۇنى ۋۇجۇدقا چىقارغۇچى دەپ قارىلىدىغان كىشى: ياغاچچىنىڭ پىرى. ④ كۆچمە. بىرەر ئىش، كەسىپ ياكى ساھەنى ياخشى ئىگىلىگەن كىشى، شۇ ساھەدە ئەڭ ماھىر، ئۇستا ئادەم؛ ئۇستاز: — ئويۇنماي ئولتۇرسام بىلمەمدىكىن دېمەك، تانسا دېگەننىڭ پىرى بىز! — دېدى نامەت.

پىر II تەق. پىرقىرىغۇچ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ئايلىنىشىدىن ۋە قۇشقاچ قاتارلىق كىچىك قۇشلارنىڭ ئۇچۇشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز: سۇ قوشتىن ئىتتىك ئېقىپ چۈشۈشى بىلەن تەڭ تۇگمەننىڭ چاقپەلىكى پىر قىلىپ ئايلاندى.

پىراق ئى [ئە] يېزىت. ئەڭ يېقىن، سۆيۈملۈك كىشى ۋە ئۆزى ئۇچۇن، قەدىرلىك بولغان نەرسىدىن ئايرىلىش، ھىجران: مەڭ پىراقىڭدىن بىر ئەلىمەڭ يامان (ماقال). * غۇلام كۈندۈزى پادىشاھقا خىزمەت قىلدى، كېچىسى ئاتا ـ ئانىسى ۋە قېرىندىشىنىڭ پىراقىدا يىغلاپ بىر يىلنى ئۆتكۈزدى.

پىراكتىكا ئى [ر<گىرېك] خىزمەت ئېقىتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ئۇچۇن، ئۆگەنگەن نەزەرىيەۋى بىلىمنى ئەمەلىي خىزمەتتە ئىشلىتىش ۋە سىناش جەريانى: پىراكتىكا قىلماق. پىراكتىكا جەريانى.

پىراكتىكانت سۆپ [ر] پىراكتىكا قىلىۋاتقان: پىراكتىكانت ئوقۇغۇچى. پىراكتىكانت دوختۇر.

پىراكتىكىلىق سۆپ. پىراكتىكىغا ئائىت، پىراكتىكىغا ئىگە، پىراكتىكىدىن ئۆتكەن، سىناق جەريانىدىن ئۆتكەن:... تارىخىي جەھەتتە كېلىۋاتقان، كېلىدىغان زاماندا ئىجتىمائىي رىقابەتلەرنى قانداق ھەل قىلىشنىڭ ئىستراتېگىيەلىك ۋە پىراكتىكىلىق ئىلھاملىرىغا ئىگە بولىسىز.

پىراگماتىزم ئى [ر<گىرېك] ھازىرقى زامان بۇرژۇئا پەلسەپىسىدىكى سۇبېيېكتىپ ئىدېئالىزملىق ئىدىيەۋى ئېقىم، ئامېرىكىدا مەيدانغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى دۇنيانىڭ ماددىيلىقىنى، ھەقىقەتنىڭ ئوبېيېكتىپلىقىنى ئىنكار قىلىشتىن ئىبارەت.

پىراگماتىزملىق سۆپ. پىراگماتىزمغا ئاساسلانغان، پىراگماتىزمغا ئىگە: بىز تەبىئەتتىن ئىبارەت بۇ غۇبارسىز گۈلنى پىراگماتىزملىق مەنپەئەت نۇقتىسىدىن ئۇرۇۋاتقىنىمىزدا، ئۇنىڭ ئىنسان غايىلىرىنىڭ پەرۋىشكارى سۈپىتىدىكى سۈزۈك شەبنەملىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن بولىدۇ.

پىراگماتىستىك سۆپ [ر] پىراگماتىزمغا ئىگە، پىراگماتىزم ئىدىيەسى بىلەن سۇغىرىلغان، پىراگماتىزمدىن ئىبارەت ئىدىيەۋى ئېقىمنىڭ ئاساسىدىكى: بولۇپمۇ بىرەك ئەمەلىي ئۇنۇمگە ھەممىدىن بەكرەك ئېھتىياجلىق كىشىلەر ئۇچۇن پىراگماتىستىك روھ بولمىسمۇ بولمايدۇ، ۋاھالەنكى، بۇخىل روھ چوقۇم «بىزچە» ئىستېمال قىلىنىشى كېرەك.

پىرامىدا ئى [ر<گىرېك] ① <ماتە> كۆپ ياقلىقنىڭ بىر خىلى. ئۇ بىر دانە كۆپ تەرەپلىك بىلەن بىر چوققىغا ئىگە بولغان بىرقانچە ئۈچ بۇلۇڭلارنىڭ ئورنىشى ئارقىلىق تۈزۈلىدۇ. ھەجمى ئاساسىنىڭ يۇزى بىلەن ئېگىزلىكى كۆپەيتمىسىنىڭ ئۈچتىن بىرىگە تەڭ كېلىدۇ. ② شۇ خىل شەكىلدىكى جىسىم. ③ قەدىمكى مىسىردا، پىرئەۋنلەرنىڭ شۇ خىل شەكىلدە ياسالغان تاش مەقبەرىسى؛ ئېھرام.

پىراۋا ئى [ر] ئاپتوموبىل، موتوسىكلىت ۋە شۇ قاتارلىق ھەرخىل موتورلۇق قاتناش قوراللىرىنى ھەيدەش ھوقۇقىنىڭ بارلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن تارقىتىپ بېرىلىدىغان سالاھىيەت كىنىشكىسى، گۇۋاھنامە.

پىراۋىسىز سۆپ، پىراۋىسى يوق، پىراۋىسى بولمىغان، پىراۋا ئالمىغان: پىراۋىسىز شوپۇر. * — مەسىلە ئېغىر، مەسىلىنىڭ ھالدا ماشىنا ئوغرىلىغان، مەست ۋە پىراۋىسىز ماشىنا ھەيدىگەن، — دېدى باش ساقچى.

پىراۋىلىق سۆپ، پىراۋىسى بار، پىراۋىسى بولغان، پىراۋا ئالغان: پىراۋىلىق شوپۇر.

پىراۋەدى سۆپ. دىيال. ھەممە ئىشنى ئالا قويمايدىغان، يامان.

پىرئەۋن ئى [ئە] قەدىمكى مىسىر پادىشاھلىرىنىڭ نامى ۋە شاھلىق ئۇنۋانى.

پىرەنىك ئى [ر] ئاق ئۇنغا ياغ، سۈت، تۇخۇم، ھەسەل ۋە شېكەر قاتارلىقلار ئارىلاشتۇرۇلۇپ يۇغۇرۇلغان خېمىرىدىن ھەر خىل شەكىلدە تەييارلانغان، دۇخوپكىدا پىشۇرۇلىدىغان يېمەكلىك.

پىر ـ پىر «پىر II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بوز تورغىيىم، بوز تورغاي، ئەجەب خۇشخۇي سايرايسەن، پىر ـ پىر قىلىپ ھاۋادا، موللاق ئېتىپ ئويناپسەن.

پىرت تەق. سۇيۇقلۇق قاچىلانغان يۇمشاق قاپلىنى نەرسىلەرنى ياكى سۇلۇق مېۋىلەرنى قاتتىق سىققاندا سۇيۇقلۇقنىڭ ئېتىلىپ چىقىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: سۇ ناسوسىدىن پىرت قىلىپ سۇ چىقتى.

پىرت ـ پىرت «پىرت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: سۇ پۇركۈگۈچتىن پىرت ـ پىرت قىلىپ ئېتىلدى.

پىرتتىدە رەۋ. پىرت قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، پىرت قىلىپ: پىرتتىدە يەل چىقماق.

پىرجەك ئى. دىيال. كېۋەزنىڭ گۈلى: كېۋەزلەر پىرجەك باغلاپتۇ.

پىرخار ئى. بەك قېرىغان ھالەت: پىرخار بولماق.

پىرخار بولماق دىيال. بەك قېرىپ كەتمەك.

پىرەدىس سۆپ. دىيال. توشۇق، بەك كۆپ، بەك جىق.

پىرروتىت ئى [گىرېك] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. خىمىيەۋى تەركىبى Fe_1–Xs ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ، X= 2.0 ~ 0.1 ئالتە يانلىق كىرىستال سىستېمىسىدا بولىدۇ. رەڭگى سېرىق، يوللىرى توق كۈل رەڭ، مېتال پارقىراقلىقىدا بولىدۇ؛ سىلىشتۇرما ئېغىرلىقى 4.5 ~ 4.6، قاتتىقلىقى 3.5 ~ 4.5 بولۇپ، چۇرۇك كېلىدۇ. توكنى ياخشى ئۆتكۈزىدۇ. ئۇ ھەر خىل تىپتىكى ئىچكى قىسمىدا ھاسىل بولىدىغان كان ياتمىلىرىدا كۆپ ئۇچرايدۇ؛ گۈڭگۇرت تاۋلاشتا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

پىررول ئى [ر<گىرىك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى C_4H_5N . رەڭسىز سۇيۇقلۇق، دورا ئىشلەشتە قوللىنىلىدۇ.

پىرىدە رەۋ ① پىر قىلغان ھالدا، پىر قىلىپ: رەيھاننىڭ بېشى پىرىدە قىلىپ ئايلىنىپ، كۆزنەك قاراڭغۇلۇق تىقىلدى.

پىرسەنت ئى [ر<لات] ① <مات> 100 نى مەخرەج قىلغان كەسىر. ئادەتتە «%» بەلگىسى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ، مەسىلەن: 11/100ئادەتتە 11% قىلىپ يېزىلىدۇ. ② قەرز ـ ئامانەت ئىشلىرىدىكى ئۆسۈم: ـــ بۇ يىل دېھقانلارغا تارقىتىلغان چارۋا سېتىۋېلىش قەرز پۇلىنىڭ پىرسەنتى بارمىكەن؟ ـــ دەپ سوردى رېشت ئاكام.

پىرسەنتلەشتۈرمەك «پىرسەنتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يۇقىرىدىن كەلگەنلەر كارخانىمىزنىڭ ئومۇمىي كىرىمىنى پىرسەنتلەشتۈرگەندى.

پىرسەنتلەشتۈرۈشمەك «پىرسەنلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىرسەنتلەشتۈرۈلمەك «پىرسەنتلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باغۋەنچىلىك مەيدانىنىڭ بۇلتۇرقى كىرىمى بىلەن بۇ يىلدىكى كىرىمى پىرسەنتلەشتۈرۈلدى.

پىرسەنتلەشمەك پ. پىرسەنت بويىچە ھېسابلىماق، پىرسەنتكە سۇندۇرۇلماق.

پىرسەنتلىك سۇپ ① بەلگىلىك پىرسەنت قىممىتى بولغان، بەلگىلىك پىرسەنتكە ئىگە: توقسان پىرسەنتلىك ئىسپىرتنى سۇ قوشماي ئىچىشكە بولمايدۇ. ② <مات> پىرسەنت بىلەن ئىپادىلەنىدىغان، پىرسەنتكە ئائىت: سانلارنىڭ پىرسەنتلىك نىسبىتى.

پىرغاي سۇپ. دىيال. تولغىماچ؛ بۇدۇر، ئەگرى ـ بۇگرى.

پىرقە [ئە] تارس ① ئى. كىشىلەر توپى، گۇرۇھ، گۇرۇپپا: ـــ ئورۇس دېگەن بىر پىرقە بار ئوخشايدۇ، شۇ خەلق ئىلىخونى بېسۋاپتۇ دەپ ئاڭلىدىم، ـــ دېدى بوۋاي. ② ئى. پارتىيە: مەن بارلىق پىرقە ئەزالىرىنى يىغىپ، جاھانىنىڭ ئوي ـ دۆڭلىرىنى تىڭ ـ تېكىلاشتىن دوكلات ئالدىم. ③ سۇپ. ئاۋارە، بىچارە، يوقسۇل.

پىرقىراتماق «پىرقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ كەلگەن پېتى سۇنۇرنىڭ يوغان گەۋدىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى ـ دە، كۆتۈرۈپ پىرقىراتتى.

پىرقىراشماق «پىرقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مەرھۇمنىڭ تۇغقانلىرى بۇ دۇنيادىن بالدۇر كۆز يۇمغان مېيىت ئەتراپىدا زار ـ زار يىغلىشىپ پەرۋازىدەك پىرقىراشماقتا ئىدى.

پىرقىراتما سۇپ ← **پىرقىرىما:** بۇلار زالنىڭ پىرقىراتما ئىشىكىدىن ئۆتۈپ پەلەمپەي ئاستىدا توختىتىپ قويۇلغان يېنىك ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇشتى.

پىرقىرىتلماق «پىرقىراتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پىرقىرىغۇچ ئى ① قەغەزدىن ياسىلىدىغان، شامالغا قارشى يۈگۈرسە پىرقىرايدىغان بالىلار ئويۇنچۇقى. ② ئايروپىلان، موتور، ئېلېكتىرلىك شامالچى قاتارلىقلارنىڭ پىرقىراپ ئايلىنىدىغان قاناتلىرى. ③ مۇز ئۈستىدە كېچىك بالىلار قامچا بىلەن ئۇرۇپ پىرقىرىتىپ ئوينايدىغان ئويۇنچۇق؛ نۇر: پىرقىرىغۇچ ئويۇنماق.

پىرقىرىما سۇپ. پىرقىراپ ھەرىكەت قىلىدىغان، پىرقىراش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە: كۆچا قىزىل مىڭئۆيىنىڭ 220 ـ ئۆيىگە تاڭ دەۋرىدىكى پىرقىرىما ئۈسسۇلىنىڭ رەڭلىك سۈرىتى سىزىلغان. // سەمەت سۈيى قۇرۇپ ئۆڭتۇرۇلۇپ چۈشەي دەپ قالغان پىرقىرىمىنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، ئۇنىڭغا قاراپ ئۇلۇغ ـ كىچىك بىر تىندى.

پىرقىرىماق پ ① جىسىم بىرەر نۇقتا ياكى ئۆز ئوقى ئەتراپىدا چەمبەر شەكلىدە چۆرگىلىمەك، ئايلانماق: چاق پىرقىرىماق. چاقپەلەك پىرقىرىماق.② قايماق، ئايلانماق (باش ھەققىدە): كىنوخانا ئالدىدىكى كىشىلەر سەل شالاڭلىغان بولۇپ بېشىم تېخىچە پىرقىراۋاتاتتى. ③ كۆچمە. پايپېتەك بولماق، ئاۋارە بولماق.

پىرقۇاز ئى [ئە+پ] تارس. پارتىيە ۋە گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈدىغۇچى، پىرقىلەرگە بۆلۈنۈشنى ياقلىغۇچى، گۇرۇھۋاز.

پىرقۇازلىق ئى. پىرقىلەرگە بۆلۈنۈشنى ياقلاش، پىرقىلەرگە ئايرىلىشنى ياقلاش، پارتىيە ياكى گۇرۇھلارغا ئايرىلىش، گۇرۇھۋازلىق: ئاپپاق خوجا ۋەتەنسىزلىكنىڭ ۋە پىرقىۋازلىقنىڭ كىشىلەر ئېڭىنى قالايمىقانلاشتۇرۇشتىكى رولىنى چۈشىنەتتى. چۈنكى، بىر مەشھۇر ھەدىسە «ۋەتەننى سۆيۈش ـــ ئىمان جۈملىسىدىندۇر!» دەپ ئېيتىلغان.

پىركامىل ئى [پ + ئە] <دىن> دىنىي جەھەتتە كامالەتكە يەتكەن، يېتىشكەن، تولغان، پىر ـ ئۇستاز: كەمپىر نەئىمنىڭ ئانىسىغا يېلىنىپ: قىزىڭغا ئۇلۇغلارنىڭ، پىركاملالارنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ بېرەي دەيمەن، دەپ ئانىسىنى ئالداپ قىزنى ئاچقىپ كېتىپتۇ.

پىرلاك ئى. دىيال. ئاقتۇرما، بالدۇر پىشىدىغان توپچىسىمان تۇرۇپ.

پىرما ئى <بوت> قويلارنىڭ يۇڭىنى يۇڭۈزلىۋالىدىغان، تىكەنلىك، چېچىكى سېرىق، يېگىلى بولىدىغان، مېۋىسى شاكاللىق، قىزىل بولىدىغان ئۆسۈملۈك.

پىرمە ئى<بوت> ← **قاراغان.**

پىروبىركا ئى [ر] <خىم> لابوراتورىيە ئىشلىرىدا قوللىنىدىغان بىر تەرىپى پوتۇك نەيچىسىمان شىشە.

پىروپورتسىيە ئى [ر<لات] <مات> ① ئىككى نىسبەتنىڭ تەڭلىكى؛ تاناسىپ: تەتۇر پىروپورتسىيە. ئوك پىروپورتسىيە. ② قىسىملارنىڭ، ئۆلچەملەرنىڭ ئۆزئارا نىسبىتى، ئومۇمەن نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مىقداري مۇناسىۋەت.

پىروپورتسىيەلىك سۇپ. تەڭ نىسبەتلىك، نىسبەتلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە، نىسبەتلەشكەن؛ تاناسىپلىق: پروپورتسىيەلىك تەڭلىمە. پروپورتسىيەلىك فورمۇلا.

پىروتاكتىنىي ئى [لات] <خىم> رادىيوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Pa(Prtactinium). ئاق كۇل رەڭ بولۇپ پارقىرايدۇ. ئۇ ئەڭ تۇراقلىق ئىزوتوپ ھېسابلىنىدۇ؛ يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى تەخمىنەن ئوتتۇز ئىككى مىڭ يىل.

پىروتوپلازما ئى [ر<گىرىك] <بىيول> ھۈجەيرىنىڭ ھاياتىي كۆچكە ئىگە تەركىبىي قىسمى. ئۇ ھاياتىنىڭ ماددىي ئاساسى بولۇپ، ئاقسىل، يادرو كىسلاتاسى، ماي، كاربون سۇ بىرىكمىلىرى، ئانئورگانىك تۇز، سۇ قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپىدۇ.

پىروتوزوئا ئى [لات + گىرىك] <زوئول> ئەڭ ئىپتىدائى

ئىي، ئەڭ ئاددىي ھايۋانلار. سۇدا ياكى باشقا جانلىقلارنىڭ تېنى ئىچىدە ياشايدۇ، ھەممىسى دېگۈدەك بىر ھۈجەيرىلىك ھايۋانلاردۇر، بەزىلىرى كۆپ ساندىكى يەككە تەنلەرنىڭ بىرلىشىشى ئارقىلىق توپلىشىپ ياشايدۇ.

پىروتون ئى [ر<گىرىك] <فىز> ئاتوم يادروسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئاساسىي زەررىچىلەرنىڭ بىرى، مۇسبەت زەرەتلىك، ئۇنىڭ زەرەت مىقدارى ئېلېكترونىنىڭ 1836.5 ھەسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ. ھەرخىل ئاتوملارنىڭ تەركىبىدىكى پىروتونلار سانى ئوخشاش بولمايدۇ.

پىروتېئازا ئى [ر<گىرىك] <بىيول> ئورگانىك بىرىكمە، ئاساسەن ھايۋانلار تېنىدە بولىدۇ. تۈرى كۆپ بولۇپ، ئاشقازان، ئۇچەي، ئاشقازان ئاستى بېزى قاتارلىق ھەزىم قىلىش ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىدە بار. ئۇنىڭ رولى مۇرەككەپ ئاقسىلىنى پارچىلاپ، ئاددىي، ئاسان قوبۇل قىلغىلى بولىدىغان ئامىنو كىسلاتاسىغا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت.

پىروتىي ئى [گىرىك] <خىم> ھىدروگېن ئىزوتوپلىرىنىڭ بىرى. بەلگىسى ^{1}H(Protium). ماسسا سانى 1. ئۇنىڭ ئاتومى بىر دانە پىروتون بىلەن بىردانە ئېلېكترونىدىن تەركىب تاپقان. ئۇ ھىدروگېننىڭ مۇھىم تەركىبى بولۇپ، ئادەتتىكى ھىدروگېندا 99.98 پىرسەنت پىروتىي بولىدۇ.

پىروزا I [پ] ① ئى. ھاۋا رەڭلىك، قىممەت باھالىق زىننەت بۇيۇمىغا ئىشلىتىلىدىغان تاش. ② سۇپ. ھاۋا رەڭ: پىروزا كۆز.

پىروزا II ئى [ر<لات] <ئەد> نەسرىي شەكىل بىلەن يېزىلغان بەدىئىي ئەسەر (ھېكايە، ئوچېرك، پوۋېست، رومان قاتارلىقلار).

پىروزىچى ئى. پىروزا يېزىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى، پىروزا يازغۇچى كەشى، پىروزا يازىدىغان ئادەم، پىروزا يېزىشنى ئۆزىگە كەسىپ قىلغان يازغۇچى: مەمتىمىن ھوشۇر يېتىشكەن بىر پىروزىچى.

پىروزىچىلىق ئى. پىروزا يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، كەسپى: مەمتىمىن ھوشۇر ئۇيغۇر پىروزىچىلىقىدا مەۋجۇت بولغان، ئەمما دېگەندەك روناق تاپالمىغان ئەنە شۇنداق ئەنئەنىنى ئۆزىگە خاس رەۋىشتە يۇكسەلدۈرگەن تالانتلىق يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىرى. * نۆۋەتتە ئۇيغۇر پىروزىچىلىقى ئومىدلىك بىر ساھە سۈپىتىدە يېرىك ھەجمىگە قاراپ يۈزلىنىۋاتىدۇ.

پىروفېسسور ئى [ر<لات] <مائار> ئالىي مەكتەپلەردىكى ئالىي دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋان ئالغان ئوقۇتقۇچى.

پىروفېسسورلۇق ئى. پىروفېسسورغا يوكلەنگەن ئىش، ۋەزىپە ۋە ئونىڭغا بېرىلگەن ئۇنۋان: پىروفېسسورلۇق قىلماق. پىروفېسسورلۇققا تەيىنلەنمەك.

پىروكات ئى [ر] ئىككى ئايلانما غالتەكسىمان ئوق ئارىسىدىن سىقىپ ئوتكۈزۈش ئارقىلىق ھەرخىل شەكىللەرگە كەلتۈرۈلگەن دېتال، مەھسۇلات.

پىروكاتلىماق پ. مېخانىكا ئۇسۇلى بىلەن پىروكات ھالەتكە كەلتۈرمەك: پىروكاتلاپ چىقماق.

پىروكائىن ئى [ر] <تېب> دورا ئىسمى، ئورگانىك خىمىيەۋى بىرىكمە، خىمىيەلىك فورمۇلىسى $C_{13}H_{20}O_2N_2$. ئاق رەڭلىك يېڭنىسىمان كىرىستاللىق ياكى كىرىستاللىق پاراشوك؛ تەمى قىرتاق، زەھەرلىك خۇسۇسىيىتى ئاجىزراق؛ بەزىدە ھوشسىزلاندۇرۇش دورىسى ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

پىروكسىد ئى [ر] (خىم) كېرەكسىز ئوكسىد، خىمىيەۋى ئېلېمېنتلارنىڭ ئوكسىگېن بىلەن بىرىكىشى نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان كېرەكسىز ماددا يەنى كېرەكسىز ئوكسىدلار.

پىروكسىدلانماق پ <خىم> (بىرەر ئېلېمېنتنىڭ) ئوكسىگېن بىلەن بىرىكىش نەتىجىسىدە كېرەكسىز ماددىلارغا ئۆزگەرمەك، كېرەكسىز ئوكسىدلارغا ئايلانماق: ۋىتامىن E ھۈجەيرىلەرنىڭ بۆلۈنۈشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، پىروكسىدلانغان ياغلارنىڭ بەدەنگە يەتكۈزىدىغان زىيىنىنى توسىدىكەن.

پىروگرامما ئى [ر<گىرىك] ① قىلىنىدىغان ئىش-ھەرىكەتنىڭ پىلانى. ② سىياسىي پارتىيە، ھۆكۈمەت، جامائەت تەشكىلاتى ياكى ئايرىم دۆلەت، جامائەت ئەربابلىرىنىڭ دۇنيا قاراشلىرى، ۋەزىپە ۋە مەقسەتلىرى بايان قىلىنغان ھۆججەت. ③ رادىيو، تېلېۋىزىيە، كونسېرت، تىياتىر، سېرك قاتارلىقلارنىڭ مەزمۇنى، ئۇنى ئورۇندىغۇچىلارنىڭ ئىسىملىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئېلان، چۈشەندۈرمە: ئاڭلىتىش پروگراممىسى. ④ مەكتەپ ۋە بىلىم يۇرتلىرىدىكى ئوتۇلدىغان دەرس ياكى ئوقۇتۇشنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى: ئوقۇتۇش پروگراممىسى. تىل دەرسلىكى پروگراممىسى.

پىروگراممچى ئى. پروگراما ئىشلىگۈچى، پروگراما ئىشلەيدىغان ئادەم، پروگراما مۇتەخەسسىسى: ئامېرىكىدا ئۇنىڭدەك ياكى ئۇنىڭدىن ئىقتىدارلىق پروگراممچىلار بولۇشى مۇمكىن.

پىروگراممىلاشتۇرماق ① «پروگراممىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② پروگراما ھالىتىگە كەلتۈرمەك، پروگراممىنى ۋۇجۇدقا چىقارماق، پروگراما ئىشلىمەك: ئۇ ئۆز كاللىسىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك غايىلىرىنى كونكرېت ھەرىكىتى ئارقىلىق پروگراممىلاشتۇرۇپ ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئويدان بىلىدىغان كىشى ئىدى.

پىروگراممىلاشتۇرۇشماق «پروگراممىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىروگراممىلاشتۇرۇلماق «پروگراممىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پىروگراممىلاشماق پ. پروگراما ھالىتىگە كەلمەك، پروگراما بولماق، پروگراما قىلىپ ئىشلەنمەك: بىزنىڭ بۇندىن كېيىن ئىشلىنىدىغان كەسپىي خىزمەتلىرىمىزنىڭ ھەممىسى پروگراممىلاشتى.

پىروگراممىلىق سۇپ. پروگراممىسى بار، پروگراممىغا ئىگە: پروگراممىلىق ھەرىكەت.

پىروگرېسسىيە ئى [ر<لات] <مات> ھەرىرى ئالدىنقى سانغا بەلگىلىك سانىنى قوشۇش ياكى كۆپەيتىش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان سانلار تەرتىپى: گېئومېترىيەلىك پروگرېسسىيە. ئالگېبرالىق پروگرېسسىيە.

پىرولېتار ئى [ر] <س ئىق> ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىدىن مەھرۇم بولغان يالالانما ئىشچى، يوقسۇل.

پىرولېتارىيات ئى [ر<نېم] <پەلس> ئىشلەپچىقىرىش

ۋاستىلىرىدىن مەھرۇم بولغان يالالانما ئىشچىلار سىنىپى: پىرولېتارىيات سىنىپى.

پىرولېتارىياتلىق سۈپ. پىرولېتارىياتقا خاس، پىرولېتارىياتقا مەنسۇپ، پىرولېتارىياتقا تەئەللۇق: پىرولېتارىياتلىق ئەخلاق.

پىرومېتىي ئى [گىرېك] <خىم> رادىيوئاكتىپلىق مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى (Pm(Promethium. ئۇراننىڭ يىمىرىلىشىدىن ھاسىل بولىدۇ، يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى 2.64 يىل، پىرومېتىينىڭ نۇرى فوسفورنى نۇرلاندۇرىدۇ. ئۇ يالتىراق پاراشوك ۋە پاراخوت مايلىرى ياساشتا قوللىنىلىدۇ.

پىرويېكتور ئى [ر<لات] يورۇقلۇقتىن پايدىلىنىپ دېتاللارنىڭ پىرويېكسىيەسىنى ئېكرانغا چوڭايتىپ چۈشۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئۆزۈنلۇقى، بۇلۇڭ گىرادۇسى ۋە شەكلى قاتارلىقلارنىڭ توغرىلىق دەرىجىسى ئوستىدە تەھلىل يۈرگۈزۈشتە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئۆلچەش ئەسۋابى.

پىرويېكسىيە ئى [ر<لات] <فىز> ① يورۇقلۇق تەسىرىدە بىر جىسىمنىڭ باشقا بىر جىسىم يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن كۆلەڭگىسى؛ ئەكسى. ② <مات> بىر نۇقتىدىن بىر تۈز سىزىققا ياكى بىر تەكشىلىككە تىك ئۆتكۈزۈلگەندە ئىگە بولغان تىك ئاساسىي نۇقتىنىڭ ئاشۇ تۈز سىزىق ياكى تەكشىلىكتىكى پىرويېكسىيەسى دېيىلىدۇ؛ بىر كېسىك ئوستىدىكى ھەرقايسى نۇقتىلارنىڭ بىر تۈز سىزىق ياكى بىر تەكشىلىكتىكى پىرويېكسىيەلىرىنى تۇتاشتۇرغۇچى سىزىق، بۇ كېسىكنىڭ ئاشۇ تۈز سىزىق ياكى تەكشىلىكتىكى پىرويېكسىيەسى بولىدۇ.

پىر - ئۇستاز پىر ۋە ئۇستاز: سەيدۇللا موللا ھېكايىچىلىكنىڭ پىر - ئۇستازى ئىدى.

پىرېزىدېنت ئى [ر<لات] رېسپۇبلىكا تۈزۈمىدە ئىدارە قىلىنىدىغان بەزى مەملىكەتلەرنىڭ دۆلەت باشلىقى؛ رەئىسى.

پىرىس ئى [ر<لات] ماتېرىياللارنى ماشىنا ياكى باشقا بەلگىلىك ئېغىرلىقتىكى نەرسىلەر بىلەن بېسىش، قىسىش.

پىرىستان ئى [ر] <قاتن> كېمە، پاراخوت توختايدىغان جاي؛ پورت.

پىرىسلاتماق «پىرىسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىرىسلاشماق «پىرىسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىرىسلانماق «پىرىسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھاشىم بەگكە ئەتىدىن كەچكىچە پىرىسلانغان پاختا قاپلىرىنى كۆتۈرۈش بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈش ھەقىقەتەن ھاقارەتلىك ئىش بولۇپ تۇيۇلىدۇ.

پىرىسلىماق پ. پىرىس بىلەن باسماق، پىرىس بىلەن بېسىپ، سىغداپ تەخلىمەك.

پىرىپتە قىلماق دىيال. ئالدىماق، ئەخمەق قىلماق.

پىرىنتسىپ ئى [ر] پاراۋۇز ياكى ئاپتوموبىلغا چېتىلىدىغان، ئۆزىدە ھەرىكەتلەندۈرۈش قۇرۇلمىلىرى بولمايدىغان قاتناش قوراللىرى؛ كوزۇپ، ۋاگون.

پىرىنسىپ ئى [ر] <ھەرب> مىلتىق، زەمبىرەكلەرنىڭ قارىغا ئېلىش قىسمى. نىشانىنىڭ ئارىلىقىغا قاراپ پىرىتسىپلىنى تەڭشىگەندە دەل تەگكۈزۈش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ.

پىرىداق ئى. دىيال. توپىلىك، تەلپەك: ئۇ بېشىدىن پىرىداقنى ئېلىپ ئوستەلگە قويدى.

پىرىدىن ئى [ئىنگ] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى. C_5H_5N رەڭسىز، سېسىق پۇراقلىق سۇيۇقلۇق، ئېرىتكۈچى ۋە خىمىيەلىك تەجرىبە دورىسى قىلىنىدۇ.

پىرىزما ئى [ر<گىرېك] <مات> ① كۆپ تەرەپلىكلەرنىڭ بىر خىلى. ئىككى ئاساسىي پارالىلىل بولغان تەڭ كۆپ تەرەپلىكتىن، يان ياقلىرى پارالىلىل تۆت تەرەپلىكتىن ئىبارەت بولىدۇ؛ ھەجمى ئاساسىنىڭ يۈزىنى ئېگىزلىكىگە كۆپەيتكەنگە تەڭ. ② <فىز> خوددى شۇنداق شەكىلگە ئىگە بولغان ۋە سۈزۈك جىسىمدىن ياسالغان ئوپتىك ئەسۋاب. ئۇ نۇرنىڭ يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىش، مۇرەككەپ نۇرنى ئىسپېكتىرگە ئاجرىتىشتا ئىشلىتىلىدۇ.

پىرىشاۋرىشان ئى. دىيال <بوت> تاغدا بولىدىغان دورىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئۆسۈملۈك.

پىرىق I تەق. كۆلگەنده دىماغتىن چىقىدىغان ئۇزۇك - ئۈزۈك ئاۋاز: زەيتۇنەم پىرىق قىلىپ كۆلدى.

پىرىق II سۈپ. پوستى سولىشىپ، تەركىبىدىكى شىرنىسى تەمسىز سۇغا ئايلانغان (ئۈزۈم ھەققىدە): پىرىق ئۈزۈم.

پىرىق - پىرىق «پىرىق I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پىرىق - پىرىق قىلىپ كۆلمەك.

پىرىلداتماق «پىرىلدىماق» سۆزىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كۈز پەسلى، كوچىدا بىرقانچە بالا پىرقىرىغۇچىلىرىنى پىرىلدىتىپ گويناپ يۈرەتتى.

پىرىلداشماق «پىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىرىلداق ئى. شامال، پۇرتۇرنا ياكى قول كۈچى ئارقىلىق ئۆز ئوقى چۆرىسىدە تېز ئايلىنىدىغان ئويۇنچۇق.

پىرىلدىماق پ. پىر - پىر قىلغان ئاۋاز چىقارماق، پىر - پىر قىلماق: شامالدۇرغۇچ قانىتى پىرىلداپ چۆرگىلىدى.

پىرىمىدىن ئى [لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_4H_4N_2$. رەڭسىز كىرىستال، غىدىقلىغۇچى پۇراقتا ئىگە، خىمىيەۋى دورا ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

پىرىنسىپ ئى [ر<لات] سۆز ۋە ھەرىكەتتە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك بولغان قانۇن، نىزام: پىرىنسىپتا چىڭ تۇرماق. پىرىنسىپ بويىچە ئىش قىلماق.

پىرىنسىپال سۈپ [ر] ① پىرىنسىپتىن كېلىپ چىقىدىغان، پىرىنسىپقا ياتىدىغان، ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان؛ مۇھىم، جىددىي: پىرىنسىپال مەسىلە. پىرىنسىپال كۆرەش. ② پىرىنسىپقا قاتتىق رىئايە قىلىدىغان، پىرىنسىپتا چىڭ تۇرىدىغان: پىرىنسىپال بولماق. پىرىنسىپال ئادەم.

پىرىنسىپاللىق ئى. پىرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش.

پىرىنسىپسىز سۈپ. بىر پىكىردە چىڭ تۇرالمايدىغان؛ پىرىنسىپنى كېرەك قىلمايدىغان، مەيدانسىز: پىرىنسىپسىز ئادەم.

پىرىنسىپسىزلىق ئى. بىر پىكىرده چىڭ تۇرالماسلىق، مەيدانسىزلىق: پىرىنسىپسىزلىق قىلماق.

پرىنسىپلىق سۈپ. پىرىنسىپى بولغان، پىرىنسىپقا ياتىدىغان: پىرىنسىپلىق مەسىلە. پىرىنسىپلىق پەرق.

پۈر تەق. نەم نەرسىلەر ئوتتا كۆيگەندە چىقىدىغان ئاۋاز: يېڭى كېسىلگەن ئۇجمە ياغچى تونۇردا پۈر قىلىپ كۆيدى.

پۈر- پۈر ① «پۈر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: **پۈر-پۈر قىلىپ كۆيمەك.** ② كۆيدۈرگۈدەك ئىسسىق: كارۋانلار قۇملۇق چۆللەرنى ئارىلاپ مېڭىپتۇ. ماڭغاندىمۇ مول مېڭىپتۇ. پۈر-پۈر ئاپتاپتا ئابدۇلنىڭ پىشانىسى كۆيۈپتۇ.

پۈرۈزده رەۋ. پۈر قىلغان ھالدا، پۈر قىلىپ: شۇ تاپتا ئەركىنىڭ قورسىقى يەنە پۈرۈزده ئاچقاندەك بولدى.

پۈرغىرىم سۈپ. پۈر قىلىپ كۆيدۈرىدىغان: پۈرغىرىم ئاپتاپ. * تاشماق مۇشۇنداق پۈرغىرىم ئىسسىقتا ئون نەچچە چاقىرىم يولنى بېسىپ، باستنى ۋاقىپلاندۇرۇش ئۈچۈن كەلگەنىدى.

پۈرلداتماق «پۈرلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جانان قىزلار كۆيلىشەتتى بۇلبۇل كەبى، ئانارگۈلنىڭ شادلىقىنى يار - يار قىلىپ. ئەتراپىدا ئايلىنىشقان يىگىتلەرنىڭ، يۈرىكىگە پۈرلدىتىپ ئوتلار سېلىپ.

پۈرلداشماق «پۈرلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پۈرلدىماق پ. «پۈر - پۈر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «پۈر - پۈر» قىلماق: كاۋاپدانلاردا پۈرلداپ پىشۇاتقان كاۋاپلارنىڭ مەززىلىك پۇرىقى كىشىنىڭ ئىشتىهاسىنى غىدىقلايتتى.

پس تەق. تار ھەم كىچىك تۆشۈكچىدىن ھاۋا، يەل، گاز چىققاندا ياكى چوغقا سۇ سېپىلگەندە ۋە شۇنداق ھاللاردا چىققان ئاۋاز: ۋېلىسىپىتنىڭ «پىس» قىلىپ يېلى چىقىپ كەتتى.

پەسەنت ئى [پ] دەققەت، ئېتىبار، نەزەر، پەرۋا: جاسارەتلىك ئەزىمەتلەر نە سوغۇق، نە ئۈيقۇسىزلىققا پەسەنت قىلمايتتى.

پس- پس «پىس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بار ۋۇجۇدۇم ئەل ئۈچۈن تۇرسا قىزىپ يانماق بولۇپ، ئوت ئېلىپ يالقۇنلىماي، پىس - پىس قىلىپ قاناق تۆتەي.

پىسپىس ئى، دىيال. پىستان، پىسلداق.

پىستان ئى [ر<فىران] ① <ھەرب> ئوق مىشكىنىڭ كەينى قىسمىدىكى ئوت ئېلىش قۇرۇلمىسى: پىستان چاقماق. * ئۇ ساقچىلار ئىشلىتىدىغان «54» تىپلىق يان قورال ئوقىنىڭ پىستىنى ئىدى. ② بەتىنكە قاتارلىق ئاياغ كىيىمىنىڭ بوغقۇچ ئۆتكۈزىدىغان تۆشۈكىگە بېكىتىلىدىغان يۇمىلاق تۆشۈكلۈك بۇيۇم: بەتىنكىگە پىستان بېكىتمەك. ③ كۆڭلەك، چاپان قاتارلىق كىيىملەرگە قادىلىپ، تۇگمە ۋە پەتلە رولىنى ئويناىدىغان ئەركەك - چىشلىق بۇيۇم.

پىستانلىق سۈپ. پىستىنى بار، پىستان ئورنىتىلغان: ئۇ قۇربانغا قاراپ كۆلۈپ تۇرۇپ، پىستانلىق ئىچچام بەتىنكە كىيىۋالغان ئىككى پۇتىنى كۆرسەتتى.

پىستە I ئى [پ] <بوت> ① سىر دەرىخى ئائىلىسىدىكى ئېگىز ئۆسىدىغان چوڭ دەرەخ. مېغىزى دورا قىلىنىدۇ؛ بۆرەكنى ئىسسىتىپ، مۇسىبەتلىككە يارىدەم بېرىدۇ؛ ئىشتىهانى ئېچىپ، ئىچ سۇرۇشنى توختىتىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

پىستە II ئى [پ] <زوئول> ئىتىنىڭ بىر سورتى، تېنى كىچىك، تۆكلىرى ئۇزۇن، پۇتى قىسقا بولىدۇ، كىشىلەر تاماشا قىلىش ئۈچۈن باقىدۇ. «خورخور ياكى خاۋازا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

پىستە - بادام پىستە ۋە بادام.

پىستىرما ئى<ھەرب> توساتتىن ھۇجۇم قىلىش ياكى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان يوشۇرۇن قورۇلما، جاي: ئۇلار جىلغا ئىچىده تاشلاردىن ئىستىهكام ياسىدى. ھامۇت باشچىلىقىدا ئالتە نەپەر جەڭچىنى پىستىرمىغا ئەۋەتتى. // پىستىرما قوشۇن.

پىسخولوگ ئى [ر] <پىسخول> ① پىسخولوگىيە ئالىمى، پىسخولوگىيە مۇتەخەسسىسى. ② كۆچمە. كىشىنىڭ پىسخولوگىيەسى، مىجەز - خۇلقى، روھىي ھالىتىنى ياخشى بىلىدىغان، شۇنىڭغا قاراپ مۇئامىلە قىلىدىغان سەزگۈر ئادەم.

پىسخولوگىيە ئى [ر<گىرىك] ① پىسخىكىلىق ھادىسىلەرنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئۇ تەتقىقات دائىرىسى ۋە تەتقىقات ۋەزىپىسىنىڭ ئوخشاشماسلىقىغا قاراپ ئومۇمىي پىسخولوگىيە، بالىلار پىسخولوگىيەسى، مائارىپ پىسخولوگىيەسى قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ. ② كىشىنىڭ ئىچكى دۇنياسى، روھىي ھالىتى.

پىسخولوگىيەلىك سۈپ. پىسخولوگىيەگە ئائىت، پىسخولوگىيە دائىرە: پىسخولوگىيەلىك ھادىسە. پىسخولوگىيەلىك خۇسۇسىيەت.

پىسخىكا ئى [ر<گىرىك] <پەلس> ئوبيېكتىپ ۋەقەلىكنىڭ ئاڭغا تەسىر قىلىشىدىن ھاسىل بولغان روھىي ھالەت.

پىسخىكىلىق سۈپ. پىسخىكىغا دائىر، پىسخىكىغا ئائىت: پىسخىكىلىق تەجرىبە. پىسخىكىلىق ھادىسە.

پىسسىدە رەۋ. پىس قىلغان ھالدا، پىس قىلىپ: ۋېلىسىپىت «پىسسىدە» يەل قويۇۋەتتى.

پىسق ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ ئارقىسىدا قىلىنغان غەيۋەت.

پىسق - پاسات بىرەر كىشى توغرىسىدا تارقىتىلغان ئويدۇرما گەپ، بوھتان: — ئارقامدىن دائىم پىسق - پاسات تارقىتىپ يۈرگىنىڭ يەتمەي، ئەمدى ئاشكارا زىيانكەشلىككە ئۆتكەن بولساڭ، بۇنىڭغىمۇ مەيلى، — دېدىم مەن.

پىسق - پاساتچى پىسق - پاسات تارقاتقۇچى، تۆھمەتخور.

پىسقى - پۇجۇر دىيال. يالغان - ياۋىداق، پىسق - پاسات.

پىسىر I تەق. ئاستا، سۈس قىلىنغان ھەرىكەتتىن چىققان پەس ئاۋاز.

پىسىر II سۈپ. دىيال. ئېزىلەڭگۇ، مىس - مىس.

پىسىر - پىسىر «پىسىر I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: قوماندان بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ئاغزىدا «پىسىر - پىسىر» قىلىپ بىرنېمىلەرنى ئوقۇدى.

پىسىرلاشماق «پىسىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىسىرلىماق پ ① بوش ئاۋاز چىقارماق. ② پىسىر - پىسىر سۆزلىمەك.

پىسىك تەق. يۇقىرى ئاۋاز چىقارماي، تەبەسسۇم بىلەن كۈلۈش ھالىتى: ھاشىر ئاكام ئۇنى مەنىستىمىگەندەك پىسىك قىلىپ كۈلۈپ سۆزىنى باشلىدى.

پىسىك- پىسىك «پىسىك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پىسىك -

پسىڭ قىلىپ كۆلمەك.

پىسكەكدە رەۋ. پىسىڭ قىلغان ھالدا، پىسىڭ قىلىپ: ئۇ ماڭا قاراپ پىسكەكدە كۆلۈپ قويدى.

پىسلداتماق «پىسلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىسلداشماق «پىسلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قارلىغاچ بالىلىرى گويا قېرىندىشى ئۇچۇن قايغۇرۇۋاتقاندەك، باشلىرىنى پەسكە سالىگىلاتقان ھالدا پىسلدىشاتتى.

پىسلداق ئى. كىيىم ـ كېچەكلەرگە تۇگمە ئورنىدا ئورنىتىلىدىغان پىستان، پاسپاس.

پىسلدىماق پ. پىس ـ پىس قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، پىس ـ پىس قىلماق: ۋېلىسىپىتنىڭ سۇغا چىلانغان ئىچ كامېرىدىن پىسلداپ يەل چىقىۋاتاتتى.

پىسنچا ئى. دىيال. گىرە، گىرەچە.

پىش ئىم. مۇشۇكنى چاقىرىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

پىشا ئىم. دىيال. مۇشۇكنى ھەيدىۋېتىشتە ئىشلىتىلىدۇ.

پىشاڭ ئى<فىز> ① بىر خىل ئاددىي مېخانىزم يەنى قوزغالماس نۇقتىنى ئوق قىلىپ ئايلىنىدىغان خادا. خادا ئايلانغاندا ئوق قىلىنغان نۇقتا تايىنىش نۇقتىسى بولىدۇ؛ كۇچنى ئاشۇرىدىغان نۇقتا كۇچ نۇقتىسى بولىدۇ؛ كۇچ ھاسىل قىلىدىغان نۇقتا ئېغىرلىق نۇقتىسى بولىدۇ؛ ئۇچ نۇقتىنىڭ ئىككى ئارىلىقىنىڭ نىسبەتەن قىممەتلىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق كۇچنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىنى ئۆزگەرتكىلى بولىدۇ. پىشاڭنىڭ بۇ خۇسۇسىيىتىدىن پايدىلىنىپ تۇرلۇك مېخانىزملارنى ياسىغىلى بولىدۇ. ② ئېغىر نەرسىنىڭ ئاستىغا تىقىپ، ئۇنى قوزغاش ياكى كۆتۈرۈش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان كالتەك ياكى لوم تۆمۇر.

پىشاڭلىق سۇپ ① پىشاڭى بار، پىشاڭ ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ② پىشاڭ بولۇشقا يارايدىغان، پىشاڭ بولىدىغان؛ پىشاڭغا ئوخشاش: پىشاڭلىق ياغاچ. پىشاڭلىق لوم تۆمۇر. پىشاڭلىق رول.

پىشپاق ئى. دىيال. ساپما كەش، شىپىلداق.

پىش ـ پىش «پىش» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: مۇشۇك «پىش ـ پىش» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپلا ئىشىكنىڭ بوسۇغىسىغا تۇمشۇقىنى سۈرتكىلى تۇردى.

پىششىدە رەۋ. پىش قىلىپ، پىش قىلغان ھالدا.

پىششىق ① سۇپ. پىشىپ يېتىلگەن، پىشقان (مېۋە ـ چېۋە ۋە دانلىق زىرائەتلەر ھەققىدە): پىششىق تاۋۇز. * پەتتار بوۋاي نەۋرىسى ئەكىرىپ بەرگەن پىششىق قوغۇننى كاسا قىلىپ ئىشتىھا بىلەن يەۋاتاتتى. ② سۇپ. پىشۇرۇلغان، خام ئەمەس، پىشقان: پىششىق خىش. پىششىق گۆش. ③ سۇپ. كۆچمە. بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەتنى قىلىشقا ماھىر، ئۇستا: ـــ ئۇ كەسىپتە پىششىق، سەۋىيەسىمۇ يۇقىرى، ئۇ خۇددى تۇپا ئاستىدا ېپىسلىپ قالغان ئالتۇن،ـــ دېدى. ④ رەۋ. پۇختا؛ مۇكەممەل؛ تولۇق؛ راۋان؛ ياخشى: يېرىم سائەتتىن كېيىن بالىلار بۇ ناخشىنى خېلى پىششىق ئۆگىنىۋالدى. ⑤ سۇپ. يېپىدىن ـ يىڭنىسىگىچە، تەپسىلىي، تولۇق: يېزا باشلىقى بۇ جاينىڭ ئەھۋالىنى پىششىق بىلىدىغان دېھقانلار بىلەن يەنە بىر قېتىم سۆزلىشىپ چىقتى. ⑥ سۇپ. كۆچمە. مول ھوسۇللۇق، مۇنبەت: پىششىق يەر. ⑦ سۇپ. كۆچمە. باشقىلارغا بىرنەرسە بەرمەيدىغان؛ بېخىل: پىششىق ئادەم. ⑧ سۇپ. كۆچمە. پۇختا، مۇستەھكەم، چىداملىق؛ ئوڭاي ـ ئاسان ئۇزۇلمەيدىغان، يىرتىلمايدىغان؛ بەك: پىششىق رەخت، پىششىق ئارغامچا. ⑨ سۇپ. كۆچمە. ئورۇنلۇق، مەزمۇنلۇق: سۆزنىڭ پىششىقى ياخشى، ئاشنىڭ ئىسسىقى ياخشى (ماقال).

پىششىقلاتماق «پىششىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىششىقلانماق «پىششىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: رۇستەم ئادەت بويىچە ئىشلەپ قاتتىق تاپشۇرۇق، پىششىقلىنىپ دەرسى تاپتى كۆڭلى ئارام، زوق.

پىششىقلىق ئى. پىششىق ھالەت: زەينەپقىزنىڭ چىرايلىق بەستى، ئۆڭۈي ئىشلىرىغا شۇنچە پىششىقلىقى ئايسىخانىنى سۆيۈندۈرۇۋەتتى.

پىششىقلىماق پ ① تەكرارلاش ۋە تولۇقلاش ئارقىلىق بىرەر ئىشنى، نەرسىنى پىششىق، پۇختا ئۆگەنمەك: ئۇ بىر يىلدىن بۇيان مەركىزىي دوختۇرخانىنىڭ بالىلار كېسەللىكى بۆلۈمىدە ئىشلىدى، كەسپىنى پىششىقلىدى. ② ياخشى، مۇكەممەل ھالەتكە كەلتۈرمەك: مۇھەررىر ماقالىنىڭ دەسلەپكى ئارگىنالىنى تەھرىرلەش جەريانىدا ئۇنى پىششىقلاپ ئىشلىدى. ③ چىڭتماق، چىڭ ، پۇختا ھالەتكە كەلتۈرمەك: گىلەمنى پىششىقلىماق. كىگىزنى پىششىقلىماق.

پىششىقماق پ. بەك تورلىنىپ كەتكەنلىكتىن غۇزمەكلىشىپ تۇرۇلۇۋالماق (يىپ، ئارغامچا قاتارلىقلار ھەققىدە).

پىشقاق ئى. دىيال < يىپ > ئىرىمچىك.

پىشقىن ئى. ھاك.

پىشكە سۇپ. دىيال. ئازراق، كىچىككىنە، بىرئاز.

پىشلاق ① ئى. سۇتنى ئېچىتىپ تەييارلىنىدىغان يېمەكلىك: ئۇ يەردىن ئۆتكەن ھەربىر يولۇچى ئۇ جاينىڭ قېتىقىنى ئىچەتتى ۋە پىشلىقىنى تېتىپ كۆرەتتى. ② سۇپ. كۆچمە. سۇيى چىقىپ تۇرىدىغان: پىشلاق كۆز.

پىشماق I پ ① ئۆسۈپ، راۋاجلىنىپ ئىستېمال قىلىشقا، ئىشلىتىلىشكە بولىدىغان، ياراملىق ھالغا كەلمەك؛ يېتىلمەك (مېۋە ـ چېۋە، دانلىق زىرائەت ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلار ھەققىدە): پىشقان قوغۇن ساپىقىدا تۇرماس (ماقال). ② قورۇش، قاينىتىش، دۇملەش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق ئىستېمال ئۇچۇن تەييارلانماق: تاماق پىشماق. * بەرمەسنىڭ ئېشى پىشماس، ئوچاق بېشىدىن چۇشمەس (ماقال). ③ كۆچمە. بىرەر ئىشقا، ساھەگە تەجرىبىلىك بولۇپ يېتىلمەك: كەسىپكە پىشماق. ④ كۆچمە. چېنىقماق، تاۋلانماق: بەختىيار سۆزلەۋېتىپ، ئەمگەكتە پىشقان قاتمال قوللىرى بىلەن سائادەتنىڭ پاختىدەك ئاق، يۇمشاق قوللىرىنى ئاستا تۇتتى. ⑤ كۆچمە. قارار قىلماق، بىرلىككە كەلمەك (مەسلىھەت ھەققىدە) :شۇ كېچىدە مەسلىھەت پىشتى، چېرىكلەرگە تاك ئاتقاندا جەڭگە ئاتلىنىشقا پەرمان بېرىلدى. ⑥ كۆچمە. يېتىپ كەلمەك؛ ھازىرلانماق (ۋاقىت، پەيت، شەرت ـ شارائىت ھەققىدە): شەرت ـ شارائىتى پىشماق. ⑦ كۆچمە. سىڭىش بولۇپ قالماق، ئادەت بولماق (كۆزى ۋە قولاققا): كۆزى پىشماق. * بۇ گەپلەرنى تولا ئاڭلاپ، مېنىڭ قۇلىقىم پىشىپ قالدى. ⑧ كۆچمە.

چىڭدالماق، پىششىقلانماق: كىگىز پىشتى. خىش ياخشى پىشتى.

پىشماق II پ. سۇ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش سۇيۇقلۇققا چىلاپ ھۆل قىلماق، چۆمۈلدۈرمەك: سۈغا پىشماق.

پىشۇرماق «پىشماق I» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەپەندىم بىر كۈنى بازاردىن گۆش ئەكەلسە، خوتۇنى ئۇنى پىشۇرۇپ يەۋېلىپ، ئەپەندىمگە ــ ئىت يەپ كەتتى، ــ دەپتۇ.

پىشۇرۇشماق «پىشۇرماق» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىر ــ بىرى بىلەن ئىناق ئولتۇرۇپ مەسلىھەتنى پىشۇرۇشتى.

پىشۇرۇق ئى. پىچىنە ــ پىرەنىك، باقالى، قاتقات، تاتلىق ــ تۇرۇم، مېغىز تورت، بالا تورت ۋە شۇنىڭدەك دۇخوپكىدا پىشۇ- رۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان يېمەكلىكلەرنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى: بۇ شىركەت مۇشۇ يېقىندا ئالتە تۈرلۈك پىشۇرۇقنى ئىشلەپ بازارغا سالدى.

پىشۇرۇقلۇق سۇپ. پىشۇرۇپ قويۇلغان، پىشۇرۇلغان: ــ يۇمشاق نان، پىشۇرۇقلۇق تۇخۇمۇ بار، ئالامسىز؟ ــ دەپ سورىدى.

پىشۇرۇلماق «پىشۇرماق» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەپەندىم ئوردىدا ئولتۇرغىنىدا بىر كىشى پادىشاھقا پىشۇرۇلغان غازنى سۇغا قىپتۇ.

پىشت ئىم. مۇشۇكنى قوغلاش ئىماسى.

پىششماق «پىشماق II» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار قويلىرىنى سۇغا پىششتى.

پىشلاق ئى. قولتۇق، تېقىم قاتارلىق جايلارنىڭ تەرلىشى تۇپەيلىدىن تېرىنىڭ يالىلۇغلىنىش ھادىسىسى.

پىشلماق «پىشماق II» پەيئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سۇغا پىشلماق.

پىشىم I مىق. تەخمىنەن بىر قېتىم ئاش ــ تاماق ئېتىپ پىشۇرۇش ئۇچۇن كەتكەن ۋاقىتنى بىلدۈرىدۇ: بىر يېگىت: ــ ئاللا كارامەت، خاسىيەت سىزمۇ بار ئىكەنسىز ــ ھە ؟ ــ دېدى خۇشلۇقىنى بىلدۈرۈپ، ــ مەن كەلگىلى بىر ئاش پىشىم بولاي دېدى.

پىشىم II ئى دىيال. تەرىز، نەزەر: كۆزگە ئىلمىغان پىشمىدا لىمنى كۆرسىتىپ.....

پىغان ئى [پ] يېزىت. قاتتىق خاپا بولۇش ۋە ئىچ پۈشۈقتىن كېلىپ چىقىقان ناله ــ پەريات، ھەسرەت، دەرد ــ ئەلەم، يېغا: پىغان چەكمەك. * تۆكۈلۈپتۇ يامغۇردەك ئۇ كىشىنىڭ ياشلىرى، پىغا- نىدىن ئېرىپتۇ ھەتتا تاغنىڭ تاشلىرى.

پىغانسىز سۇپ. پىغانى يوق، پىغاندىن خالىي: سەن كۆرۈندۈك يانبۇلاق ئەينەك بولۇپ، كۆرىمەن سادىرنى كۆرگەندەك بولۇپ. مەن پىغانسىز ناخشا ئېيتسام ئالدىدا، كەتتى يايراپ چېھرىسى گۈلدەك بولۇپ.

پىغانلىق سۇپ. دەرد ــ ئەلەم، ناله ــ پەريادقا تولغان، پىغان چېقىپ تۇرىدىغان: پىغانلىق كۈنلەر. * نەي ساداسى شۇنچە پىغانلىق ۋە مۇڭلۇق، مۇھەببەت دەرياسىدەك دولقۇنلۇق ئىدى.

پىقلىجۇغۇش ئى. دىيال. بوۋاقنىڭ بېشىنىڭ پىسلىدىقى.

پىكاپ ئى [ر<ئىنگ] كىچىك ئاپتوموبىللارنىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇ مەخسۇس ئادەم ئولتۇرۇش ئۇچۇن لايىھەلەنگەن بولۇپ، يۈرۈشكە قولايلىق، يەڭگىل ۋە ياسلىشى سىپتا كېلىدۇ.

پىكاپلىق سۇپ. پىكاپتا ئولتۇرۇپ، پىكاپ بىلەن: بىز قەشقەرگە پىكاپلىق باردۇق.

پىكرات ئى [ر<گىرېك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، تەركىبى ئۇچ نىتروفىنول؛ مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_6H_2(NO_2)_3OH$. سېرىق رەڭلىك كىرىستال؛ زەھەرلىك؛ قۇرۇتۇلغاندا ئاسانلا پارتلايدۇ، پارتلىغۇچى دورا ياكى سېرىق رەڭلىك بويياق ياساشتا قوللىنىلىدۇ، كۆپىنچە سېرىق رەڭلىك پارتلىغۇچى دورا دېيىلىدۇ.

پىكرىي سۇپ [ئە] ئەتراپلىق پىكىر يۈرگۈزەلەيدىغان، پىكىر يۈرگۈزۈشكە ماھىر، ئىدراكىي، ئەقلىي: ئاشۇ قانۇن بىلەن گۇناھ بىر ــ بىرىگە تاناسىپ ھالدا ئىنساندىكى پىكرىي مەۋجۇدلۇقنى دىيالېكتىك رەۋىشتە رويابقا چىقارغان. * ئۇلار يازغۇچى، ئالىملارنىڭ شەرھ، ئىزاھلىرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئاستا ــ ئاستا ئاۋامنىڭ پىكىر قىلىش ئەندىزىسى ئۆلچىمىگە ئايلىنىپ قېلىپ، ئادەم سەزمەك قىيىن بولغان ئىجتىمائىي پىكرىي ئازغۇنلۇقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

پىكۇس ئى [لات] <بوت> ئۇجمە ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ. تېنىدە سۇتى بولۇپ، كاۋچۇك ئېلىنىدۇ؛ ئەسلىي ماكانى ھىندىستان؛ ئادەتتە تەشتەكتە بېقىلىدۇ.

پىكىر ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ياكى كىشى ھەققىدىكى ئوي ــ خىيال، مۇلاھىزە: لەيلىگۈلنىڭ مېڭىسىدە «ئۆلتۇرۇۋېتىدۇ» دېگەن دەھشەتلىك پىكىر لاۋۇلداپ يېنىپ كەتتى. ② بىرەر ئىش ھەققىدە قىلىنىدىغان تەكلىب؛ مەسلىھەت: رۇستەم دوستىنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى، لېكىن شائىرنى بۇنىڭغا كۆندۈرۈش ئاسانغا چۈشمەيتتى. ③ بىرەر نەرسىگە ئېرىشىش، بىرەر ئىشنى ئەملگە ئاشۇرۇش ھەققىدىكى نىيەت، مەقسەت: ئەركىن خەلقىمىنىڭ كۆزىدىن چىققان ئىككى تامچە ياشنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنى يەنە ئەيىبلەش پىكرىدىن قايتتى. ④ بىرەر نەرسە ئۇستىدە يۈرگۈزۈلگەن مۇلاھىزە نەتى- جىسى؛ يەكۈن، خۇلاسە: ئۇلار ئۇزۇن مۇزاكىرىلىشىپ، ئاخىر بىر پىكىرگە كەپتۇ. ⑤ چۈشەنچە، بىلىم؛ ئاڭ، ئەقىل: پىكرى ئوچۇق. * ھەرقانداق ئادەم ئەقىل بىلەن پىكىرنى كىتابتىن، شۇنداقلا ئەمەلىي تۇرمۇشتىن قوبۇل قىلىدۇ. ⑥ دۇنيا قاراش، مەسىلەك: ــ نېمە ئۈچۇن، ئەزىزىم، ئادەملەرگە يامان پىكىرده بولىۋېرىسىز ؟ ــ دېدى سادىر ھەيران بولۇپ.

پىكىر ــ تەلەپ پىكىر ۋە تەلەپ: بىز ئۇلارنىڭ قىسىم قۇرۇلۇ- شىغا بولغان پىكىر ــ تەلەپلىرىنى ئاڭلاپ، بالىلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتە- لىش ئەھۋالىنى تونۇشتۇردۇق.

پىكىرچان سۇپ. پىكىر قىلىۋاتقانلىقى، خىيال سۈرۈۋاتقا- لىقى چېقىپ تۇرىدىغان، خىيالغا پاتقانلىقى بىلىنىپ تۇرە- دىغان، خىيالچان: پىكىرچان كۆز.

پىكىر ــ خىيال پىكىر ۋە خىيال: ئامىنخاننىڭ پىكىر ــ خىيالى ھازىر پەرزەنت كۆرۈشتىلا قالدى.

پىكىرداش ئى. بىرەر كىشى بىلەن بىر خىل پىكىردە، بىر مەسلەكتە بولغان كىشى؛ مەسلەكداش: ئۇ پەيلاسوپ ئۆمەر ھەييام بىلەن زاماندىاش ۋە پىكىرداش شائىر ئىدى.

پىكىرداشلىق ئى. پىكرى ئوخشاشلىق، پىكىردىكى بىردەكلى.

پىكىرلەشمەك پ. بىرەر ئىش ياكى نەرسە، ھادىسە ھەققىدە مۇئەييەن بىر خۇلاسىگە كېلىش ئۇچۇن مۇلاھىزە قىلىشماق، پىكىر يۈرگۈزۈشمەك؛ ئويلاشماق: مەنسۇر بىلەن ئەكبەر ئالدىدا ئېچىقلىق تۇرغان خەت توغرىسىدا پىكىرلەشمەكتە ئىدى.

پىكىرلىك سۈپ. ئويلىيالايدىغان، ئەتراپلىق پىكىر قىلالايدىغان، چوڭقۇر مۇلاھىزىلىك: ئىلغار پىكىرلىك ئادەم.

پىگمېنت ئى [لات] <بىيول> ھەر خىل جانلىق ئورگانىزملارنى تۇرلۈك رەڭگە كىرگۈزىدىغان ماددىلار. مەسىلەن: قىزىلگۈلنىڭ قىزىل بويىقىغا ئوخشاش. بەزى پىگمېنتلار ھاياتلىق پائالىيىتىدە مۇھىم رول ئويناپدۇ. مەسىلەن: قاندىكى ھېموگلوبىن بەدەندە ئوكسىگېن توشۇش رولىنى ئويناپدۇ؛ ئۆسۈملۈكلەر تېنىدىكى خلوروفىل نۇر سىنتېزلاش رولىنى ئويناپدۇ.

پىگمېنتلىق سۈپ. تەركىبىدە پىگمېنت ماددىلىرى بولغان.

پىك I تەق. بىر نەرسىنىڭ تۆۋەندىن يۇقىرىغا تېز، يەڭگىل ئۆرلەپ چىقىش ھالىتى: ئەخەتنىڭ ئۇرغان توپى پىك قىلىپ يۇقىرى ئۆرلىدى ـ دە، سىرتقا چىقىپ كەتتى.

پىك II ئى [خەن] ياز كۈنلىرى ئاپتاپىنى توسۇش ئۈچۈن ھارۋىنىڭ ئۈستىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان جاھازلىق سايىۋەن. ئۇ ئەھۋالغا قاراپ، لاتا ياكى بوردىن ياسىلىدۇ.

پىك ـ پىك «پىك I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئەمەت يىراقتىن دادىسىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ پىك ـ پىك يۈگۈرگەن پېتى ئالدىغا باردى.

پىكىدە رەۋ. پىك قىلغان ھالدا، ناھايىتى تېز: ئۆمەر بىر توپ كىشىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، خودىدى سارىدىن ئورکۇگەن چۆجىدەك پىكىدە يۈگۈرۈپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

پىكىلداتماق «پىكىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىكىلداشماق «پىكىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئاپرېلنىڭ ئاخىرى، يېزا بالىلىرى يالاڭ ئاياغ بولۇۋېلىپ، توپە-لىق بەرلەردە پىكىلدىشىپ يۈگۈرۈپ ۋەللەي ئويىنىماقتا ئىدى.

پىكىلدىماق پ. «پىك ـ پىك» قىلغان ھالدا تېز ھەرىكەت قىلماق، «پىك ـ پىك» قىلىپ ھەرىكەت قىلماق، پىك ـ پىك قىلماق: ئاتلىق كىشى بالىغا كۆلۈمسىرەپ قارىغانىدى، ئۇ بىردىنلا تونۇپ قالدى ـ دە، كەينىگە قاراپ پىكىلداپ يۈگۈرگىنىچە ۋاقىرىدى.

پىل I ئى [ئە <پ] <زوئول> قۇرۇقلۇقتىكى ئەڭ چوڭ سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. مەملىكىتىمىزنىڭ يۇنناندىن ئۆلكە-سىنىڭ جەنۇبى، ھىندىستان، ئافرىقا قاتارلىق ئىسسىق بەلباغ يەرلىرىدە ياشايدۇ.

پىل II تەق. چىراغنىڭ كۆيۈۋاتقان چاغدىكى ھالىتى: چىراغپايدىكى قارا چىراغ پىل قىلىپ ئۆچۈپ قالدى.

پىلاتى ئى [ر] بەدەننىڭ يۇقىرى قىسمىغا كىيىلىدىغان ئەستەرسىز يازلىق چاپان.

پىلاتىنا ئى [ر<ئىسپان] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Pt(Platinum). كۈمۈشتەك ئاق، پارقىرايدۇ، سوزۇ-لىدۇ؛ توك ۋە ئىسسىقلىق ئۆتكۈزۈش خۇسۇسىيىتى ياخشى، خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن تېگىل ۋە ئېلېكتىر قۇتۇپى ياساشقا بولىدۇ؛ ئۇنى يەنە كاتالىزاتور قىلىشقا بولىدۇ.

پىلازما ئى [ر<گىرېك] ① <بىيول> ئورگانىزم ئىچىدىكى شىللىق پەردە تەرىپىدىن ئاجرىتىلىپ چىققان بىر خىل سۈيۇقلۇق. ئۇ رەڭسىز ۋە سۈزۈك بولۇپ، سىلىقلاشتۇرۇش رولىنى ئويناپدۇ. ② <فىز> مۇسبەت ئىيون ۋە ئىيونلاشقان ئېلېكترونلاردىن تەركىب تاپقان جىسىم، شۇنىڭدەك ماددا-نىڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىدا ئىيونلاشقان ھالىتى.

پىلازمېت ئى [ر<گىرېك] <بىيول> ستوپلازما ئىچىدىكى ئۆزلۈكسىدىن كۆپىيەلەيدىغان بىر خىل تۇزۇلۇش. مەسىلەن: خوندرىيوسوم.

پىلاستىنكا ئى [ر] ① پاتېفون تەخسىسى. ② نېپىز تاختا-سىمان مېتال، سۈلياۋ.

پىلاكات ئى [ر<نېم] تەشۋىقات، ئاخبارات ئىشلىرىنى كەڭ ئاممىغا بىلدۈرۈش يۇزىسىدىن قىسقا تېكىستلىك قىلىپ يېزىپ چاپلانغان، ئېسىلغان چاقىرىق، شوئار ياكى شوئارلار يېزىلغان رەخت، تاختا: پىلاكات ئاسماق. پىلاكات چاپلىماق. پىلاكات كۆتۈرمەك.

پىلاكاتچى ئى. پىلاكات كۆتۈرۈپ ماڭىدىغان كىشى.

پىلان ئى [ر<لات] خىزمەت ياكى ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئالدىن بېكىتىلگەن مەزمۇنى ۋە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ قەدەم ـ باسقۇچلىرى: تاغام ئۇنىڭ ئون يىللىق پىلانى ھەققىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلاپ، خۇشاللىق كۆلكىسىنى باسالماي قالدى.

پىلانچان سۈپ. پىلان بىلەن ئىش قىلىدىغان: يۇسۇپ ئاكام خىيالىغا كەلگەننى قىلىۋەرمەيدىغان، پەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىدىغان، پىلانچان ئادەم.

پىلانچانلىق ئى. پىلان بىلەن ئىش قىلىش ۋە شۇنداق ئىش قىلىدىغان ئادەت: پىلانچانلىقنى كۆچەيتىپ، بازارنى تەكشۈرۈش ۋە ئالدىن مۆلچەرلەش ئىشىنى كۆچەيتىپ، قارىسىغا ئىش قىلىشنى تۈگە-تىشىمىز لازىم.

پىلانچى ئى. پىلان تۈزۈشكە ۋە كۆرسىتىشكە ئۇستا ئادەم، ئېپچى بار كىشى: مېنىڭ ئېسىمدە قېلىشچە كېۋىرئاخۇن ئىمام تولە-مۇ پىلانچى بولىدىغان.

پىلانچىلىق ئى. پىلان بىلەن ئىش قىلىش ھەرىكىتى: بۇ ماختاشلارنى ئاڭلىغان ئىسھاق: ــ ۋاي، ئۇنىڭ پىلانچىلىقىمۇ تايىن-لىقەن، ــ دەپ ساتتارنىڭ گېپىگە لوقما سالدى.

پىلانسىز سۈپ ① پىلانى يوق، پىلان بولمىغان. ② پىلان بىلەن ئىش قىلمايدىغان، پىلان بويىچە ئىش قىلمايدىغان: پىلانسىز ئادەم. پىلانسىز بالا. ③ پىلانغا ئاساسلانمىغان، ئالدىن پىلان قىلمىغان: پىلانسىز ئىگىلىك. * پىلانسىز ئىش ــ قېلىپسىز خىش. (ماقال).

پىلانسىزلىق ئى. پىلان بىلەن ئىش قىلماسلىق، ئالدىن پىلان قىلماسلىق: پىلانسىزلىقنى تۈگىتىش كېرەك.

پىلانلاتماق «پىلانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۇ ئامبىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى يولداش جۇمە تېخنىكىلارغا پىلانلىتىپ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقلىشى بىلەن بىرنەچچە يېزىلىق ھۆكۈ-مەتلەرگە تەقسىم قىلىپ بەرگەنىدى.

پىلانلاشماق «پىلانلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كىچىك دوستلار ئەتە دەم ئېلىش كۈنىدىن پايدىلىنىپ ياخشى ئىش قىلىشنى پىلانلاشتى.

پىلانلانماق «پىلانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرى-جىسى: بۇ يىل 350 مىڭ مو يەردە ئورمان بىنا قىلىش پىلانلاندى.

پىلانلىق سۈپ ① پىلانى بار، پىلانى بولغان. ② ئالدىن

پىلانلاشتۇرۇلغان، مۇئەييەن تەرتىپلىك، قائىدىلىك: پىلانلىق باشقۇرۇش. پىلانلىق تۇغۇت.

پىلانلىماق پ. بىرەر خىزمەت ياكى ئىش-ھەرىكەتنىڭ ۋە ئۇنى ئەملىگە ئاشۇرۇشنىڭ پىلانىنى ئالدىن تۈزۈپ چىقماق.

پىلانىتا ئى [ر<گىرېك] قۇياش ئەتراپىدا ئايلىنىپ تۇرىدىغان ۋە ئۇنىڭدىن چۈشكەن يورۇقلۇقنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئاسمان جىسىملىرى؛ سەييارە.

پىلانېر ئى [ر<فىران] <تەن> ھەرىكەتلەندۈرگۈچ قورۇلمىلىرى يوق، تۈزۈلۈشى ئاددىي ۋە يېنىك بولغان بىر خىل ئۇچۇش ئەسۋابى. ئۇنىڭ قانىتى بولىدۇ، ئۇچۇش مەشقى ۋە ئاۋىياتسىيە تەنھەرىكەتلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ؛ ئادەتتە ئايرو-پىلان، ئاپتوموبىل ياكى ئېلاستىك ئارقانلار ئارقىلىق يەردىن كۆتۈرۈلىدۇ ۋە يۇقىرى ئۆرلىگەن ھاۋا ئېقىمىدىن پايدىلىنىپ بوشلۇقتا لەيلەپ ئۇچىدۇ.

پىلانېرچى ئى. پىلانېر ئۇچۇرىدىغان، پىلانېر ھەيدەيدىغان كىشى.

پىلانىمېتىرىيە ئى [<لات+گىرېك] <مات> ماتېماتىكىنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ تەكشىلىكتىكى گېئومېتىرىيەلىك شەكىللەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى (كۆرۈنۈشى، چوڭ-كىچىكلىكى، ئورنى قاتارلىقلار)نى تەتقىق قىلىدۇ.

پىلائۇن ئى [ر] <بوت> پىلائۇن ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ياتما غولى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن بولۇپ كۆپ يېرىدىن شاخلايدۇ؛ يوپۇرماق شەكلى تەڭگىچىگە ئوخشايدۇ؛ تاغلىق رايونلاردا ئۆسىدۇ.

پىلە ئى [پ] پىلە قۇرتى چىقارغان مەھسۇلات يەنى مەشۇت.

پىلە قۇرتى <زوئول> بىر خىل ھاشارات. لىچىنكىسى ئاقۇچ كۈل رەڭ بولىدۇ؛ ئۇجمە يوپۇرمىقىنى يەيدۇ، تۆت قېتىم قاسىراق تاشلايدۇ؛ مەشۇت چىقىرىپ غوزەك ھاسىل قىلىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئىچىدە قۇرتقا ئايلىنىدۇ؛ قۇرتى پىلە پەرۋانىسى بولۇپ چىقىدۇ، پەرۋانىسى چېتىشىپ تۇخۇم سالغاندىن كېيىن ئۆلۈپ كېتىدۇ. لىچىنكىنىڭ چىقارغان مەشۇتى توقۇمىچىلىقنىڭ مۇھىم خام ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ.

پىلەس سۈپ. دىيال. پاسكىنا، تېگى پەس.

پىلپىل ئى [پ] <بوت> قارىمۇچ ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق پىلەك غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋە باشىقى تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىپ، سوغۇقتىن بولغان قورساق ئاغرىش، قۇسۇش، ئىچ سۈرۈشنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

پىل-پىل «پىل II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئاسماندا شالاڭ يۇلتۇزلار ئاندا-ساندا پىل-پىل كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

پىلپىلگۆل ئى [پىلپىل+گۈل] <بوت> پىياز ئائىلىسىدىكى كىچىك، كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تەڭگىسىمان غولى دورا قىلىنىدۇ؛ ئىسسىقنى قايتۇرۇپ زەھەرنى تارقىتىش، ئىششىقنى ياندۇرۇپ، تۆگۈنچەكلەرنى تارقىتىش رولىغا ئىگە.

پىلتا ئى [پ] ① دوپپىنىڭ تۆپىلىكى بىلەن ئەستىرى ئارىسىغا ياكى تونلارنىڭ قىرىغا پىلىك شەكلىدە قىلىپ بېرىلىدىغان پاختا ياكى قەغەز. ② پارتلىتىش بومبىلىرىنىڭ ئوت ئېلىش نۇقتىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىنچىكە بوغقۇچ، يىپ: پىلتىغا ئوت ياقماق. ③ سۈيۇقئاش، لەڭمەنگە ئوخشاش غىزالاردا، ئاۋۇال يوغانلىقىنى تەخمىنەن بارماقتەك قىلىپ، سىرتىغا سۈمبىيى سۈركەپ راسلىنىدىغان خېمىر: خېمىرنى پىلتا قىلماق.

پىلتكۈچ ئى ① پاختا ياكى پىلتىلارنى دوپپىنىڭ ئەستىرىنىڭ ئارىسىغا تىقىپ كىرگۈزۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، دەستىلىك ئىنچىكە تۆمۇر چوكا: تۆپە پىلتىكۈچ. كېزەك پىلتىگۈچ. * پىلتىكۈچ بىلەن دوپپىنىڭ كېزىكىگە پىلتا بەرمەك. ② قۇلاق كولاشتا ۋە بەدەنگە دورا سۈرتۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۇچىغا پاختا ئورالغان ياغاچ.

پىلتىڭ تەق. بېلىق قاتارلىقلارنىڭ يەڭگىل ھالدا سۇ يۈزىگە سىلكىنىپ چىقىش، شۇڭغۇش ھالىتى: بېلىق پىلتىڭ قىلىپ سۇ ئۈستىگە سەكرەپ چىقتى.

پىلتىڭ-پىلتىڭ «پىلتىڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بالا پىلتىڭ-پىلتىڭ قىلىپ ماڭدى.

پىلتىڭلاتماق «پىلتىڭلىماق» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىلتىڭلاشماق «پىلتىڭلىماق» پەئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: گايىت ئاكامنىڭ سېۋەتىدىكى كۆلدىن تۇتۇپ كېلىنگەن يوغان كارىپ بېلىقلار پىلتىڭلىشىپ، قۇيرۇقلىرىنى تولغىشىپ تۇراتتى.

پىلتىڭلىماق پ. پىلتىڭ-پىلتىڭ ھەرىكەت قىلماق: سۇيۇرگە ئاكا قىپىالىڭاچ كەنجىتاينىڭ ئۆزىنىڭ كەينىدىن پىلتىڭلاپ ئەگىشىپ چىققىنىنى كۆرمىدى.

پىلتىڭشىدە رەۋ. پىلتىڭ قىلغان ھالدا، پىلتىڭ قىلىپ: بېلىق پىلتىڭشىدە سۇ ئۈستىگە ئۆرلىدى.

پىلتىلاتماق «پىلتىلىماق» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پىلتىلاشماق «پىلتىلىماق» پەئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پىلتىلانماق «پىلتىلىماق» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

پىلتىلىق سۈپ. پىلتىسى بار، پىلتا ئورنىتىلغان، پىلتا بېرىلگەن: پىلتىلىق گىرانات. پىلتىلىق دورا. پىلتىلىق ملتىق.

پىلتىلىماق پ ① پىلتا ھالىتىگە كەلتۈرمەك، پىلتا قىلماق: مەريەمخان ئانا لەڭمەننىڭ خېمىرىنى پىلتىلاپ قويۇپ، سەينىمۇ قورۇپ بولدى. ② پىلتا ئورۇنلاشتۇرماق: دوپپىنى پىلتىلىماق.

پىلخانا ئى [ئە+پ] پىل بېقىشقا تەييارلانغان ئۆي: پىل بىلەن دوست بولساڭ، پىلخاناڭنى راسلا (ماقال).

پىلدىر تەق. يەڭگىل، تېز ھەرىكەت قىلىش، ئايلىنىش ھالىتى.

پىلدىر پىلدىر دىيال. قوناق ئۇنىنى چىلان شەكىلدە يۇمىلاقلاپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل تاماق.

پىلدىر-پىلدىر «پىلدىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: كېپەنەكخان، كېپەنەك، پىلدىر-پىلدىر ئۇچسەن، پۇراپ قويۇپ بىر گۈلنى، باشقىسىنى قوچسەن.

پىلدىرلاتماق «پىلدىرلىماق» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جاپپار قولىدىكى گۈلنى پىلدىرلىتىپ ئويناشقا باشلىدى.

پىلدىرلاشماق «پىلدىرلىماق» پەئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قانات قېقىپ شوق تورغايلار پىلدىرلاشتى، قارلىغاچلار ئۇسسۇل ئويناپ ژىچىرلاشتى.

پىلدىرلىغۇچ ئى. شامال كۈچى بىلەن پىلدىرلاپ ئايلىنىدىغان، قەغەزدىن تەييارلىنىدىغان بالىلار ئويۇنچۇقى.

پىلدىرلىماق پ. تېز ھەرىكەت قىلماق، ئايلانماق: گۈلزارلىقتا ئۇياندىن بۇ يانغا پىلدىرلاپ ئۇچۇپ يۈرۈپ ھېرىپ قالغان كېپەنەك

هۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن بىر تال قىزىلگۈل بەرگىگە قونۇۋالدى.

پللدە رەۋ. پىل قىلغان ھالدا، پىل قىلىپ: چىراغ پللدە يېنىپ يەنە ئۆچتى.

پلۇتون ئى [گىرىك] <ئاستر> قۇياش سىستېمىسىدىكى توققۇز چوڭ پىلانېتانىڭ بىرى. ئۇ توققۇز پىلانېتانىڭ قۇياش-قا بولغان يىراق - يېقىنلىق رەت تەرتىپىدىن سانىغاندا توققۇزىنچى، شۇنىڭدەك قۇياشقا ئەڭ يىراق ۋە ئەڭ كىچىك پىلانېتا ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ قۇياشنى ئايلىنىش ئومۇمىي دەۋرى 248 يىل؛ سىرتقى يۈزىنىڭ تېمپېراتۇرىسى 220℃؛ بىر دانە سەييارە يەنە ئۇنى ئايلىنىپ ھەربىكەت قىلىپ تۇرىدۇ.

پلۇتونىي ئى [ر<لات] <خىم> رادىيوئاكتىپلىق ئېلېمېنت . بەلگىسى Pu (Plutonium). سۇس كۈك رەڭدە پارقىرايدۇ، ھاۋادا ئوڭاي ئوكسىدلىنىدۇ. ھازىرغىچە ئۇنىڭ 12 خىل ئىزوتوپى بايقالدى، يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى ئەڭ ئۇزۇن بولغانلىرىنىڭ 500 مىڭ يىل، خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى ئۇران بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئۇ ئاتوم بومبىسى ياساشنىڭ مۇھىم ماتېرىياللىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

پلۇس ئى [ر<لات] <مات> قوشۇش بەلگىسى (+) نىڭ نامى.

پلپاختا ئى [پىلە + پاختا] پىلە غوزىسىنى سۇدا پىشۇرۇپ يىپ چىقىرىۋالغاندىن كېيىنكى قېپىقالغان قالدۇق قىسمى. سەيناخ.

پلىتا ئى [ر] كۆمۈر قالايدىغان ئوچاقلارنىڭ ئۈستى قىسمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان، كۆپ ئېغىزلىق چويۇن قاپاقى: ئۇ پلىتىنىڭ كېچىك كۆزىنى ئېچىپ ئوچاققا كۆمۈر سېلىۋەتتى.

پلىچەك ئى. دىيال. ماروزنى ئۈسىدىغان كىچىك ساپال كۈرۈشكا.

پلىچى ئى. پىلە بېقىش ۋە يېتىشتۇرۇش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: ــ بىزنىڭ كەنتكە ئۇچ نەپەر پلىچى قىز چىقىدىكەن، ــ دېدى ئابدۇقادىر.

پلىچىلىك ئى. پىلە بېقىش ۋە يېتىشتۇرۇش ئىشى، كەسپى: پلىچىلىك بىلەن شۇغۇللانماق.

پلىخانا ئى . پىلە باقىدىغان جاي، ئورۇن.

پلىكار ئى [ئە+ پ] پىلىچى، پىلە باققۇچى: لەڭگەر يېزىسىدىكى پلىكارلار پىلە بېقىپ بىر مىليون يۈەن كىرىم قىلدى.

پلىك ① ئى. بىر ئۇچى چىراغنىڭ يېغىغا چىلىنىپ تۇرىدىغان، يەنە بىر ئۇچىغا ئوت يېقىلىدىغان، پاختىدىن ئېشىلگەن ياكى ماتادىن تىكىلگەن بۇيۇم: چىراغ پىلىكى. شام پىلىكى. ② سۇپ. كۆچمە. يۇمشاق، بوش، ياۋاش: ــ ئۇنىڭدىن غەم يېمە، ــ دېدى زاھىر ماڭا، ــ ئۇ 15 كۈنلۈك تۇتۇپ تۇرۇشتىن چىققاندىن كېيىن پلىك بولۇپ كەتتى.

پلىكسىز سۇپ. پلىكى يوق، پىلىك ئورنىتىلمىغان: پلىكسىز چىراغ.

پلىكلىك سۇپ ① پلىكى بار، پلىك ئورنىتىلغان. ② پلىك بىلەن يانىدىغان: كارىدوردىكى ئون پلىكلىك كىرسىن ئوچاققا ئېسىلغان قازاندىن سۈيۇقئاش سۈيىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى بىنا ئىشكى ئالدىدىن ئۆتۈۋاتقان تامچىلارنىڭ دىمىقىغا ئورۇلاتتى.

③ پلىك قىلىشقا بولىدىغان، پلىك قىلىشقا ئىشلىتىدىغان: پلىكلىك پاختا. پلىكلىك لاتا.

پلىكئوت ئى [پىلىك + ئوت] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈك-لەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يەر ئۈستى قىسمى دورا قىلىنىدۇ؛ تەبىئىتى سوغۇق بولۇپ، ئىسسىقنى قايتۇرۇش، قانىنى سوۋۇتۇش رولى بار، بۆرەككە پايدا قىلىدۇ، سۈيدۈكنى ماڭغۇزىدۇ؛ شىنجاڭنىڭ تاغلىق رايونلىرىدىن تېپىلىدۇ.

پللداتماق «پللدماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

پللداشماق «پللدماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

پللدماق پ. پىل - پىل قىلماق: سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ، ئاسمان گۈمبىزىدە ئاخىرقى يۇلتۇزلار پللدماقتا ئىدى.

پلىموت ئى [ر] <ھەرب> ئاپتوماتىك ھالدا تېز ئېتىلىدىغان قورالنىڭ قورالىرىنىڭ ئومۇمىي نامى.

پلىموتچى ئى. پلىموت ئاتىدىغان، پلىموت بىلەن قورالنى ئادەم.

پلىموتچىلىق ئى. پلىموت ئېتىش ۋە رېمونت قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى: پلىموتچىلىق قىلماق.

پلىموتلۇق سۇپ. پلىموتى بار، پلىموت تۇتقان، پلىموت ئاسقان: پلىموتلۇق ئىككى ئەسكەر يولدىن ئۆچقاندەك ئۆتۈپ ئۆزىنى تامنىڭ ئالدىسىغا ئالدى.

پلىونكا ئى [ر] <گەرمەن> يورۇقلۇق سەزگۈچى دورا سۈرتۈلگەن يالتىراق لېنتا. ئادەتتە فوتو سۈرەت ئىشلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ.

پنان I ئى [ئىنگ] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_{10}H_{18}$. خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق، نىئورگانىك كىسلاتا ۋە ئوكسىدلىغۇچىلار تەرىپىدىن ئاسانلىقچە پارچىلانمايدۇ.

پنان II ئى [ئىنگ] <بوت> پاپورتنىكلارنىڭ بىر تۈرى، تېنىز سۇدا ئۆسىدۇ.

پنە ① ئى. تېرىق دېنىنىڭ سىرتقى پوستى، قاسرىقى، شاكال، ئۇۋاق: سەن ئۆزۈڭنى كىشى دەمسەن، سەن تېرىقنىڭ پىنەسى.② سۇپ. دان ئالالمىغان، پۇچەك: پىنە شال.

پنەك I ئى. جان ت ① نەشە: ــ ھەي ئوغۇل بالىلار، پىنەك يوقمۇ، پىنەك! بولسا يۆگەشمەمسەن، تارتىشۇالايلى! ــ دېدى ساقى. ② تاماكا ياكى نەشە يۆگەش ئۈچۈن تەييارلانغان (√)شەكىللىك قەغەز نەيچە.

پنەك II ئى. دىيال ① سۇپ. پۇچەك. ② ئى ئاشلىقنىڭ دان تۈتمىغان شاكىلى.

پنتاك ئى [خەن] گۆشنى سۈڭپىياز قاتارلىق سەيلەر بىلەن قورۇپ، سۇ قۇيۇلغاندىن كېيىن پىنتوزا سېلىپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل سۈيۇق تاماق.

پنتوزا ئى [خەن] ماش، تاتلىقياڭگىيۇ قاتارلىق كىراخمالاردىن سەمەك ئىنچىكە قىلىپ تەييارلىنىدىغان، سەي قىلىپ ئىشلىتىلىدىغان خام يېمەكلىك.

پنجەك ئى. ئارىسىغا پاختا ياكى تېرە ئېلىنىدىغان، يېڭى ۋە ياقىسى يوق، قىسقا كىيىم؛جىلىتكە: تۇرسۇن سوكنىدىن تاشلانغان، بورسۇق تېرىسىدىن تىكىلگەن پىنجەك كىيىۋالغاندى.

پنجەكلىك سۇپ ① پىنجىكى بار، پىنجەك كىيگەن: يولنىڭ ئۇ چېتىدە پىنجەكلىك بىر يىگىت بۇ ئىشلارغا ھەيران بولغىنىچە قاراپ

تۇرماقتا. ② پىنجەك تىكىشكە يارايدىغان، پىنجەك بولىدىغان: بىر پىنجەكلىك تېرە.

پىندەك سۈپ. پاكار، پەتەك: ئۇ ماڭا ئۆزىگە بوي ـ تۇرقى تەڭ ياكى چوڭراق بالىلاردىن بىرەرنى بەلگىلىمەي، سىنىپ بويىچە ھەممىدىن كىچىك بىر «پىندەك» نى بەلگىلەپ قويۇشقانلىقىغا خاپا بولاتتى.

پىندىق ئى<بوت> ① سوپۇن دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. مېۋىسى يېشىل، يېيىشكە ۋە ياغ چىقىرىشقا بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

پىنگۋىن ئى [فىران<لات] <زوئول> سۇ قۇشى. ئانتاركتىكا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئارال‌لاردا توپلىشىپ ياشايدۇ.

پىننىاس ئا. دىيال. تەڭگە، پۇل: كىچىككىنە پىننىاس، ئالەمنى كېزىپ تىنماس (ماقال).

پىننە ئى<بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غول ۋە يوپۇرمىقى خۇشبۇي پۇرايدۇ؛ دورا قىلىنىدۇ، ئىسسىق ئۆتۈشنى، ھۆللۈكنى قايتۇرىدۇ، ئاشقازاننى ياخشىلاپ، قۇسۇشنى توختىتىدۇ.

پىننەش دىيال ① سۈپ. ھاكاۋۇر، دىمىغى ئۇستۇن، دىمىغى ئېگىز. ② ئى. ھاكاۋۇرلۇق.

پىننىلىك ① سۈپ. پىننىسى بار، پىننە سېلىنغان. ② پىننە ئۆستۇرۇلگەن جاي، ئېتىز.

پىنھان سۈپ [پ] ① كىشىنىڭ نەزىرىدىن خالىي، كىشى نەزىرى ئاسان چۈشمەيدىغان، خىلۋەت، خالىي: پىنھان جاي. ② يوشۇرۇن، مەخپىي: قىز ماڭا قاراپ: ــ سەن بۇ يەردە كۆرگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى كىشىلەرگە ئېيتىپ يۈرمە! ــ دېدى. مەن: ــ ئەلۋەتتە پىنھان تۇتىمەن! ــ دېدىم.

پىنھانچى ئى. پىنھان، يالغۇز ياشاشنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم، پىنھان تۇرۇشنى خالايدىغان كىشى: ئاتاقلىق پسىخولوگىيە ئالىمىدىن بىرىنىڭ قارىشىچە، پۈلغا قۇل بولغانلارنىڭ تەڭدىن تولىسى جەمغۇر، يالغۇزلۇقنى خالايدىغان پىنھانچىلار ئىكەن.

پىنھانلىق سۈپ. يوشۇرۇن، مەخپىي ھالەت؛ خالىيلىق: پىنھانلىق يوقالسا سېھرىي كۈچ، تەبىئىيلىك يوقالسا جەلپكارلىق، پاكلىق يوقالسا ئادالەت، ۋىجدان يوقالسا ھەققانىيەت بولمايدۇ.

پىۋا ئى [ر] ئارپىغا ياۋا قۇلماق ياكى قۇلماق قوشۇپ، ئېچىتىپ ئىشلىنىدىغان بىر خىل ئىچىملىك. ئۇنىڭ كۆپۈكى ۋە ئۆزىگە خاس ئالاھىدە بىر خىل پۇرىقى بولىدۇ؛ تەمى سەل قىرتاق، ئىسپىرت مىقدارى نىسبەتەن ئاز بولىدۇ: پىۋا ئىچمەك.

پىۋىچى ئى. پىۋا ئىشلەپچىقىرىدىغان ياكى پىۋا سېتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

پىۋىچىلىك ئى. پىۋا ئىشلەپچىقىرىش ياكى سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى.

پىۋىخانا ئى [ر+پ] مەخسۇس پىۋا ساتىدىغان ۋە كىشىلەر سېتىۋالغان پىۋىسىنى ئىچىدىغان دۇكان.

پىيادە [پ] ① رەۋ. قاتناش قورالىسىز، ئۇلاغسىز، ئۆز ئايىغى بىلەن، ياياۋ: پىيادە يۈرمەك. * ئاتلىق يالغۇز ماڭغۇچە، پىيادە بىللە ماڭ (ماقال). ② ئى. كۆپلۈك قوشۇمچىسى بىللە كېلىپ، قاتناش قورالىسىز، ئۇلاغسىز يول يۈرىدىغان كىشىنى بىلدۈرىدۇ: پىيادىلەر يولى.

پىياز ئى [پ] <بوت> يوپۇرمىقى نەيچىسىمان ئۆزۈن ئۆسىدىغان، ئاساسلىق مېۋىسى يەر ئاستىدا قات ـ قات توگۈنەك بولىدىغان، توگۈنىكى ۋە ياش يوپۇرمىقى كۆكتات قىلىنىدىغان ئۆسۈملۈك.

پىيىز پىشماسلىق كېلىشەلمەسلىك، چىقىشالماسلىق، پېتىشالماسلىق.

پىيىزى گىچ ـ گىچ ئىككى خىيالدا، تازا پىشمىغان، ئارىسالدى ھالەتتە: ھەي! بۇ ئىشنىڭ پىيىزى گىچ ـ گىچ جۇمۇ، شۇڭا مەن تازا ئىشەنچ قىلالمايۋاتىمەن.

پىيازگۈل ئى [پىياز+گۈل] <بوت> ← **گۈلسامساق**.

پىيازلىق ① سۈپ. پىيىزى بار، پىياز تېرىلىدىغان: پىيازلىق يەر. ② ئى. پىياز تېرىلىدىغان يەر، پىياز ئۆسكەن جاي: پىيازلىقتىن بىر باغلام پىياز ئېلىپ چىقتىم.

پىيالە ئى [پ<گىرېك] تۇۋىدىن يۇقىرىغا قاراپ كېڭەيگەن، قورسىقى كىچىك بولىدىغان كىچىك چىنە؛ چاي چىنىسى (ئاساسەن چاي ئىچىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ).

پىيالىسمان سۈپ. پىيالىدەك، پىيالىگە ئوخشايدىغان.

پىيانىنو ئى [ر<ئىتال] <مۇز> كۇنۇپكىلىق بىر خىل مۇزىكا ئەسۋابى. ئىچكى قىسمىغا نۇرغۇنلىغان مېتال تارلار ۋە تۆتلىق رەخت ئورالغان بولۇپ، تىلى بارماق بىلەن بېسىلغان ھامان تاياقچىلار ئورنىتىلغان بولۇپ، تىلى بارماق بىلەن بېسىلغان ھامان تاياقچىلار تارغا ئۇرۇلۇپ، ئاۋاز چىقىرىدۇ.

پىيانىنوچى ئى. پىيانىنو چالغۇچى كىشى: ئارتىسلار رەپبەتتىسىيەدىن چۈشكەندىن كېيىن، ئۇلار بىلەن پىيانىنوچى ئوتتۇرىسىدا چاتاق چىقىپ قالدى.

پىيىزەك ئى<بوت> قىياق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تۇگۈنەك غولىدا كىراخمال بولىدۇ، ھاراق ئېچىتىشقا بولىدۇ؛ غولى قەھەر ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ؛ تۇگۈنەك غولى دورا قىلىنىدۇ، قانىنى ماڭغۇزۇپ خوننى راۋان قىلىش، ھەزىم قىلىشقا ياردەم بېرىش، يەلنى تارقىتىش رولىغا ئىگە.

پىيما ئى [ر] قوي يۇڭىدىن بېسىپ تەييارلىنىدىغان قونچلۇق قىشلىق ئىياغ كىيىمى: پىيما باسماق. * مەن پۇتۇمدا يوغان پىيما، ئۇچامدا ئۇزۇن جۇۋا، يوتامغىچە قار كەچكەن ھالدا ئېغىر ـ ئېغىر قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتىمەن.

پىيمچى ئى. پىيما بېسىش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، پىيما بېسىشنى كەسىپ قىلغان ئادەم: ــ دولقۇن خېلى ئۇستا پىيمچى دەپ ئاڭلىدىم، ــ دېدى ئايشەم دولقۇنغا قاراپ كۈلۈپ.

پىيمچىلىق ئى. پىيما بېسىش ئىشى، كەسپى: ئەھمەدئاخۇننىڭ پىيمچىلىق بىلەن شۇغۇللانغىنىغا توپتوغرا يىگىرمە يىل بولۇپ قالدى.

پىيملىق سۈپ. پىيمىسى بار، پىيما كىيگەن: پاكار چاننى چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان پىيملىق كىشى قېتىپ كەتكەن ئايىغىنى ساڭگىلىتىپ ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئۆتتى.

پىيونېر ئى [ر<فىران] <مائار> سوتسىيالىستىك مەملىكەتلەردە كوممۇنىستىك پارتىيە رەھبەرلىكىدىكى ئۆسمۈرلەر تەشكىلاتىنىڭ ھەربىر ئەزاسى.

پىيونېرلارچە رەۋ. پىيونېرلارغا خاس، پىيونېرلاردا بولىدىغان، پىيونېرلاردەك: ھەجەر ئاممىنە مۇئەللىمگە پىيونېرلارچە سالام بەردى.

پىيونېرلىق سۈپ. پىيونېردا بولىدىغان، پىيونېردا بولۇشقا تېگىشلىك: پىيونېرلىق بۇرچ. پىيونېرلىق سالاھىيەت.

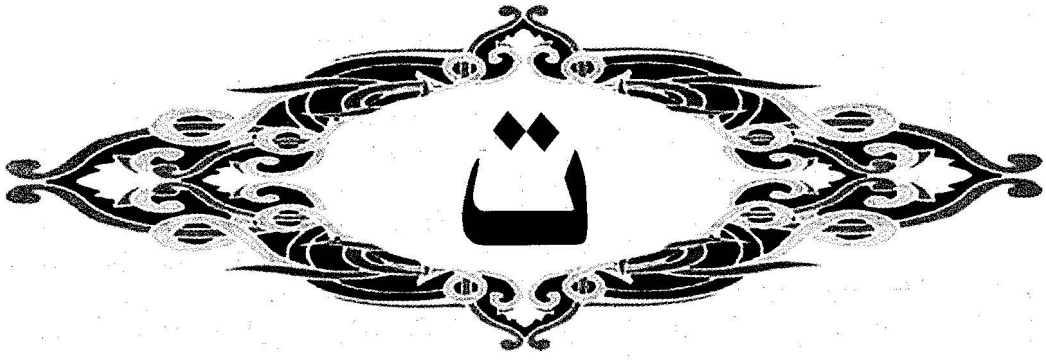

ت

تا يۇك [پ] ① ئورۇن ياكى ۋاقىت چېكىنى بىلدۈرىدىغان رەۋىش ۋە رەۋىشداشلار (كۆپىنچە «چە» لىك قوزۇلمىلار) نىڭ ئالدىدا كېلىپ، چەك ئۇقۇمىنى كۈچەيتىش رولىنى ئويناىدۇ: ئۇ ۋەزىپە تەلەپ قىلىپ، تا شەھەرلىك پارتكومغىچە باردى. ② باش جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئەگەشمە جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىش ـ ھەرىكەتنىن بۇرۇن سادىر بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: پاتمىخان ھەر كۈنى تاماقنى پىشۇرۇپ، قىزى گۈلشەن تا مەكتەپتىن كەلگۈچە يېمەي ساقلاپ تۇراتتى.

تائام ئى [ئە] پىشۇرۇپ تەييارلانغان ھەر خىل يېمەكلىك؛ تاماق، غىزا: ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام (ماقال).

تائاملانماق پ. تاماق يېمەك؛ غىزالانماق: بىر تويدا ئۇنىڭ بىلەن بىر تاۋاقتا تائاملانغاچ تونۇشۇپ قالدىم.

تائەبەد رەۋ [پ + ئە] ئاخىرغىچە، مەڭگۈ: ۋەتىنىم، سۆيگەن ئانام سەن، بارلىقىم قۇربان ساڭا، تائەبەد سادىق بولۇشتۇر مەندىكى ئارمان ساڭا.

تائەت ئى [ئە] دىنىي ئەمەللەرنى ئىتائەتمەنلىك بىلەن بېجىرىش.

تائەت ـ ئىبادەت <دىن> تائەت ۋە ئىبادەت: ئۇ ئۆز گۇناھىنى تىلەپ، تائەت ـ ئىبادەتكە شەيتان ئارىلاشماسلىقى ئۈچۈن كۈندە پەقەت ئىككى نۆۋەتلا ئوزۇقلىناتتى.

تابغاچ ئى. تارس. تاڭ دۆلىتى، تاڭ سۇلالىسى، جۇڭگو.

تابلېتكا ئى [ر<فىران] <تېب> تۇگمە شەكلىدە ياسالغان دورا.

تابىئە سۇپ [ئە] يېزىت ← **تەۋە**.

تاپ I ئى. ھايۋانات ياكى جانلىقلارنىڭ ئۆلۈكى؛ مۇردا، چەسەت: ئاسماندا تاپ يېگۈچى قۇزغۇنلار ئەگىپ ئۈچۈشاتتى.

تاپ II ① ئى. ئېتىزنى ئاغدۇرغاندا قالغان قوش ئىزى، قۇر: تاپ ئاچماق. تاپ سالماق. ② مىق. سانىق سانلار بىلەن كېلىپ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بەش تاپ بۇغداي.

تاپ بېسىپ ئارقىدىنلا، بىر قەدەم كەينىدىن: ئۇ ئاپتوبۇس بېكىتىگە كېلىپ ئەمدىلا ئاپتوبۇسقا چىقىشىغا، رازۇبدكىچمۇ تاپ بېسىپ ئاپتوبۇسقا چىقىدۇ.

تاپتىن چىقماق قانۇن ـ قائىدە، تەرتىپ ـ ئىنتىزام، پىرىنسىپ، بەلگىلىمىلەرگە خىلاپ ئىش قىلماق؛ ھەددىدىن ئېشىپ كەتمەك: ياشلار تاپتىن چىقىپ كېتىۋاتىدۇ، زامان ئۇنداق كېتىۋەرمەس، ئوڭشىلىپ قالار.

تاپقا كىرمەك قانۇن ـ قائىدە، تەرتىپ ـ ئىنتىزام، پىرىنسىپ، بەلگىلىمە بويىچە ئىش قىلىشنى ئۆگەنمەك: ئۇ ھەرقانچە بەختىياش بولسىمۇ، بىز سىزنىڭ بەرگەن تاپقا كىرمەي مۇمكىن ئەمەس.

تاپ III ئى پەيت، پۇرسەت، ۋاقىت: شۇ تاپ تەشنالىقىم قانىدى، ۋۇجۇدۇم ـ جان بېغىم ياشناپ.

تاپ IV ئى [پ] چىدام، تاقەت، بەرداش: تاپ كېلەلمەسلىك.

تاپا ئى بىركىمگە قىلىنغان تەنە، دوق؛ ئاغرىنىش: تاپا قىلماق.

تاپا ـ تەنە بىركىمنىڭ قىلغان ئىش ـ ھەرىكىتى، گەپ ـ سۆزلىرىدىن نارازى بولۇپ ئۇنىڭغا قىلىنغان دوق، بىرىلگەن دەككە، دەشنەم: تاپا ـ تەنە قىلماق. تاپا ـ تەنگە قالماق.

تاپارمەن سۇپ. بىرەر نەرسىنى تېز تاپالايدىغان، تېپىشقا ئۇستا: تاپارمەن ئادەم.

تاپان ئى ① پۇت ئاستىنىڭ ئارقا قىسمى: تاپىنى يېرىلماق. تاپىنى ئاغرىماق. ② ئاياغ كىيىمىنىڭ شۇ جايغا توغرا كېلىدىغان قىسمى: ئۆتۈكنىڭ تاپىنى تېشىلمەك. ③ ئۇزەكنىڭ پۇتنىڭ ئاستى تېگىپ تۇرىدىغان قىسمى. ④ قايچا، لاخشىگىر قاتارلىقلار تېغىنىڭ قارشى تەرىپى. ⑤ كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ بېسىم ئوقىغا بېكىتىلىدىغان ۋە رەختنى بېسىپ تۇرىدىغان دېتالى. ⑥ قارتا ئويۇنىدىكى شەكلى تاپانغا ئوخشايدىغان قىزىل رەڭلىك بەلگە ۋە شۇ خىل بەلگىگە ئىگە قەغەز.

تاپان باستى گۇمانخورلۇق بىلەن باشقىلارنىڭ گەپ ـ سۆز، ھەرىكەتلىرىنى كۆزىتىپ يۈرىدىغان كىشى: مەن گەپ تېڭشايدىغان ماراقچىلارىدىنمۇ، خۇدۇكى بار تاپان باستىلارىدىنمۇ قورقمايمەن.

تاپان باستۇرۇپ ← تاپ بېسىپ: قۇلاق كەستىلەر تاغامنىڭ كەينىدىن تاپان باستۇرۇپ ئاتلىق قوغلاپتۇ.

تاپان تەشتى ھىيلىگەر، قۇۋۇ، ھارامزادە: ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن تاپان تەشتى بىرنەرسە.

تاپان ھەققى بىراۋنىڭ بىرەر ئىشى ئۈچۈن مېڭىشىپ بەرگەن يولى، قىلغان ياردىمى بەدىلىگە بېرىلگەن ئىش ھەققى، پۇل: تاپان ھەققى بەرمەك. تاپان ھەققى ئالماق.

تاپان يالماق ئادەتتىن تاشقىرى خۇشامەت، يالاقچىلىق قىلماق: بەزىلەر ئەمەلنى دەپ يالار تاپان، سۆكسۆكنى ئەتىر دەيدۇ يېپىپ چاپان.

تاپىنى تۆشۈك كۆرۈنگەن يەرگە قاتراپ يۈرىدىغان ئادەملەرنى سۆيەتلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان سۆز.

تاپىنى تېشىلگۈدەك بولماق بىرەر ئىش ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ ماڭماق، تىنىمسىز ھەرىكەت قىلماق: روزىمەتئاخۇن گۈڭ تۇتقان بوغالتىرغا: ــ شاللىقمىنى ئەي قىلىش ئۈچۈن تاپىنىم تېشىلـ گۈدەك بولغىنىنى «بەشبۇلاق»نىڭ قۇرت ـ قوڭغۇز، چۇمۇلىلىرىمۇ بىلىدۇ، ــ دېدى.

تاپىنىدىن كىرىپ مېڭىسىدىن چىقماق ئىنتايىن قاتتىق تەسىر قىلماق: بەختىيار خەۋەرلەرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن بىر پارچە ئوت ئۈنىڭ تاپىنىدىن كىرىپ مېڭىسىدىن چىقىپ كەتكەندەك بولدى ـ دە، ئويلىغانسېرى پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالماي قالدى.

تاپىنغا دەسسەپ يۇرمەك بىراۋنىڭ كەينىدىن كۆزىتىپ يۇرمەك، پايلاپ يۇرمەك، تەقىپ قىلىپ يۇرمەك.

تاپىنى قىزىماق بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە ھەۋەسلەنگەنلىكتىن ئورنىدا تۇرالماي قالماق: چىلىشىش مەيدانىغا بارغان بۇ ئەزىمەت تاپىنى قىزىپ تۇرالماي قالدى.

تاپىنىنىڭ كىرىنى شۇممەك ← تاپىنىنى يالىماق: بۇ بازاردىكى غالچا ئىتلارنىڭ ساھىب تەدبىرى مەنسەپدارلارنىڭ تاپىنىنىڭ كىرىنى شۇمۇپ يۇندىخورلۇق قىلىش.

تاپىنىنى يالىماق خۇشامەت قىلماق، بېقىنىغا كىرىپ كۈن كۆرمەك: مۇسۇلمانمەن ... سەندەك گومىنداڭنىڭ تاپىنىنى يالايدىغان مۇسۇلمانلارنى قىرىدىغان مۇسۇلمانمەن.

تاپىنىنى يەرگە تەگكۈزمەي كۆتۈرگەن پېتى، ناھايىتى چاققانلىق بىلەن: ــ سىلەر دەرھال بېرىپ، ئۇ خۇنپەرنىڭ تاپىنىنى يەرگە تەگكۈزمەي ئەكېلىڭلار، ــ دەپ بۇيرۇدى بەگ دورغىلىرىغا.

تاپىنى يەرگە تەگمەي تولىمۇ ئالدىراشلىق بىلەن، تىنىم تاپماي: ھەر كۈنى تاپىنىم يەرگە تەگمەي ئىشلىسەممۇ، چوڭ قۇشناچ: « نان قېپى، نانىنى ھارام يەۋاتسەن » دەپ تىللايدۇ.

تاپانتوزاق دىيال. توزاق، قىلتاق.

تاپانچا ئى [پ] <ھەرب> بىر قول بىلەن ئاتىدىغان قىسقا يان قورال.

تاپانچىلاپ رەۋ. تاپىنى بىلەن دەسسەپ، تاپىنى بىلەن دەسسەپ تۇرۇپ، تاپىنى بىلەن دەسسىگەن قىياپەتتە، تاپىنى بىلەن كۆتۈرۈلۈپ تۇرۇپ: بالا چىرقىرايتتى، يۇلقۇناتتى، چىدىـ يالماي تاپانچىلاپ سەكرەيتتى، يالۋۇراتتى، يىغلايتتى... ئاخىر ئۇنى ئۆچۈپ كەتتى.

تاپانچىلىق سۆپ. تاپانچىسى بار، تاپانچا ئاسقان: قوش تاپانچىلىق يىگىت.

تاپانداشماق « تاپاندىماق » پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مىرشەپلەر ئۆتۈپ كېتىشى ھامان تاشۋاي ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن تاپاندىشىپ ماڭدى.

تاپاندۇز ئى. چەمچى، ئاياغنىڭ چەمىگە ئىشلەيدىغان كىشى.

تاپاندىماق پ ① يېقىندىن ئەگىشىپ ياكى ئارقىسىدىن قالماي ماڭماق، تاپ بېسىپ ماڭماق: ئۇ ئارقامدىن تاپاندىلا كېلىۋاتاتتى. ② ئىزىغا چۈشۈپ ماڭماق، پېيىغا چۈشمەك: بىر ئادەم كەينىمدىن تاپاندىپ يۈرەتتى.

تاپانسۇ ئى <دېھ> سائەتلىك سۇ، ئادەم كۆلەڭگىسىنى تاپان بىلەن ھېسابلاپ ئۆلچەپ تۇتۇلىدىغان سۇ.

تاپانلىق سۆپ. تاپىنى بار، تاپان ئورنىتىلغان: زەنجىر تاپاندىلىق تىراكتور.

تاپاۋەت ئى [ئە] پايدا، كىرىم: تاپاۋەت قىلماق.

تاپاۋەتچى ئى. تاپاۋەت قىلىدىغان ئادەم: بۇ يەردىكى تاپاۋەتچىلەرمۇ بىر ـ بىرىدىن قالماي ئۆز ھۈنىرىنى كۆرسىتىشمەكتە ئىدى.

تاپاۋەتلىك سۆپ. تاپاۋەتى بار، پايدا ـ مەنپەئەتى ياخشى: تاپاۋەتلىك كەسىپ.

تاپتۇرماق «تاپماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۆمۈر خەلىپە خوجىنىيازنى تاپتۇرۇپ كېلىپ، ئۆز ئەسكەرلىرىگە قورال ـ ياراغ ئۆگىتىشكە تەينىلەيدۇ.

تاپسا ئى. ئۆينىڭ ئىشكى بىلەن سۇپا ياكى كالا ئارىلىقىدىكى بوشلۇق: ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ تاپسىغا چۈشتى.

تاپسلىق سۆپ. تاپسىسى بار، تاپسا قىلىنغان: تاپسلىق كالا.

تاپشۇرتماق «تاپشۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاپشۇرما ئى. تاپشۇرۇلغان، بۇيرۇلغان ئىش؛ ۋەزىپە: مەن ئۇنىڭ تاپشۇرمىلىرىنى ھەرقاچان يۇزدەيۇز ئورۇنلايمەن.

تاپشۇرماق پ ① بىرەر نەرسىنى شەخسىيىنىڭ ياكى كوللېكتىپنىڭ قولىغا، ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈپ بەرمەك: نىجات قولىدىكى پورتمانىنى ساقچىلارغا تاپشۇردى. ② بىركىمنىڭ زىممىسىگە بىرەر ئىش ياكى ۋەزىپە يۈكلىمەك: خىزمەت تاپشۇرماق. * تۇتەيلەن پىكىرلىشىپ بۇ ئىشنى شائىرغا تاپشۇردى.

تاپشۇرۇشماق « تاپشۇرماق » پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دېھقانلار ئېشىنچا ئاشلىقلىرىنى بەس ـ بەس بىلەن دۆلەتكە تاپشۇرۇشماقتا.

تاپشۇرۇق ئى ① بىركىمنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن ئىش؛ ۋەزىپە: ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە بىز ئۇچىمىز خىزمەت تەكشۈرۈشكە ماڭدۇق. ② ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇستەقىل ئىشلىشى ئۈچۈن ئوقۇتقۇچى تەرىپىدىن بېرىلگەن دەرس مەزمۇنى: تاپشۇرۇق دەپتىرى. تاپشۇرۇق بەرمەك.

تاپشۇرۇلماق «تاپشۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆي ـ جايلىرىم ۋاقتىنچە ئاكامغا تاپشۇرۇلدى.

تاپقاق سۆپ. تاپىدىغان، تاپالايدىغان؛ تاپقۇر: تاپقاق ئادەم.

تاپقان ـ تەرگەن ئەجىر قىلىپ تاپقان ۋە يىغقان ھەممە نەرسە: بىزنىڭ تاپقان ـ تەرگىنىمىزمۇ سەن ئۈچۈن.

تاپقان ـ تۆككەن ← تاپقان ـ تەرگەن: پۇتۇن تاپقان ـ تۆككىنىمىزنى بىر توپ قۇتۇرغان ھايۋانلارغا بېرىپ قويارمىشمىز.

تاپقۇر سۆپ. ئويلاپلا تېز تاپالايدىغان، تاپقاق: شاھ بەھرام بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، تاپقۇر، ئەقىل ـ پاراسەتلىك خوجايىنغا قايىل بوپتۇ.

تاپقۇرلۇق ئى. ئويلاپلا تېز تېپىش: ــ باركاللا قىزىم تاپقۇرلۇقۇڭغا! ــ دەپتۇ رابى بىنىنى ھاتەم ئۇنىڭغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ.

تاپماق پ ① ئارزۇ قىلغان، ئىزدىگەن نەرسىنى قولغا كەلتۈرمەك: خوتۇن قالسا ئەر تاپار، ئەر قالسا مال تاپار (ماقال). ② ئەمگەك قىلىپ يارىتىماق، تىرىشىپ ئىگە بولماق: قۇدرەت ئىشنىڭ سىرتىدا قوشۇمچە موزدۇزلۇق قىلىپ 250 يۈەن پۇل تاپتى. ③ ... دەپ قارىماق،... دەپ ھېسابلىماق: مۇڭاپىق تاپماق. زۆرۈر تاپماق، لازىم تاپماق. ④ بەزى ئىسىملار بىلەن بىللە كېلىپ ئۇنى پېئىللاشتۇرىدۇ: رونىق تاپماق، ئارام تاپماق.

تاپىر ئى. [ر<ئىسپان] <زوئول> سۇت ئەمگۈچى ھايۋان، قۇيرۇقى قىسقا كېلىدۇ؛ بۇرنى ئۇزۇن بولۇپ ئالدىغا چىقىپ تۇرىدۇ، ئالدى پۇتى تۆت بارماقلىق، كەينى پۇتى ئۈچ

بارماقلىق كېلىدۇ؛ تىروپىك بەلباغدا ياشايدۇ.

تاپىرىق سۈپ. دىيال. ھېچنېمىسى يوق، قەلەندەر.

تاپىلاشماق «تاپىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تاپىلانماق «تاپىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ شىركەتكە يېغىۋېلىنغان پۇللارنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇۋېتىش تاپىلاندى.

تاپىلىما ئى. بىرەر ئىش ھەققىدە بىركىمگە تاپىلاپ، جېكلەپ ئېيتىلغان سۆز؛ جېكىلەش، نەسىھەت: دىيابېت كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار چوقۇم دوختۇرنىڭ تاپىلىمىسىغا رىئايە قىلىشى كېرەك.

تاپىلىماق پ. بىرەر ئىش ياكى بىرەر مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشى، بېجىرىلىشى، ساقلىنىشى قاتارلىقلارنى بىركىمگە تاپشۇرماق؛ جېكىلىمەك: ئابلىكىمگە ئەھۋالنى ئۇنتۇغا ئېيتىپ قويۇشنى تاپىلاپ يولغا چىقتىم.

تات تەق. مىلتىق، ئاپتومات قاتارلىقلار ئېتىلغاندا ئاڭلانغان ئاۋاز: ئورماندا «تات» قىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى.

تاتاتلاتماق پ «تاتاتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاتاتلىماق پ «تات ـ تات» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: دەسلەپ تاپانچىنىڭ، كېيىن تاتاتلاپ ئېتىلغان ئاپتوماتنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

تاتار ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. تاتار مىللىتىنىڭ ئاز بىر قىسمى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىلى، چۆچەك، ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلىرىغا؛ ئاساسلىق قىسمى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋولگا دەرياسى بويلىرى، سىبىر، قىرىم قاتارلىق جايلىرىغا ئولتۇراقلاشقان.

تاتارتماق «تاتارماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاتارچە ① سۈپ. تاتار خەلقىگە، ئۇنىڭ يېزىقى، تىلى، ئەدەبىياتى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت: تاتارچە ئۇسسۇل. تاتارچە ئادەت. ② ئى. تاتار تىلى ۋە يېزىقى: ئۇ تاتارچىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. ③ رەۋ. تاتار تىلىنى ئىشلىتىپ، تاتار تىلىدا: تاتارچە سۆزلەشمەك.

تاتارماق پ. چىرايى ئۆزگىرىپ، ئۆڭى ئۆچمەك، چىرايى ئاقارماق: چىرايى تاتارماق.

تاتازا مىق [خەن] باغلام، پېچەت: بىر تاتازا پۇل.

تاتاق ئى. بال س. قەنت، كەمپۇت (بالىلارغا قوللىنىلىدۇ).

تات ـ تات «تات» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاتق ئى. تەم، لەززەت: تاتقى يوق تاماق.

تاتلىق سۈپ ① تەمى، لەززىتى ياخشى؛ تەملىك، مەززىلىك: تاتلىق تاماق. تاتلىق بىمەكلىك. * ئەمگەكنىڭ نېنى تاتلىق، ھۆرۈننىڭ جېنى تاتلىق (ماقال). ② كۆچمە. لەززەت، ھۇزۇر ببغىشلايدىغان؛ شېرىن: تاتلىق ئۇيقۇ. تاتلىق ئارزۇ.

تاتلىق ـ تۇرۇم ھەر خىل تاتلىق بىمەكلىكلەر: يۇمىلاق شىرىنىڭ ئوستى خىلمۇخىل تاتلىق ـ تۇرۇم، قەنت ـ گېزەكلەر بىلەن لىق تولغاندى.

تاتلىقلىق ئى تاتلىق، مەززىلىك تەم: بېھىشنىڭ ئىشكىدە بىر تۇپ ئانارەدۇر، ئۇنىڭ تاتلىقلىقى تىلىنى يارادۇر.

تاتلىقياڭيۇ ئى [تاتلىق + ياڭيۇ] <بوت> ① يۆگەي ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئىستېمال قىلىشتىن باشقا ئۇنىڭدىن يەنە قەنت ئېلىشقا ۋە ئىسپىرت ئىشلەشكە بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ توگۈنەك يىلتىزى.

تاتۇق ئى. جاراھەت ئىزى: ئۇنىڭ چېكىسىدە تاتۇقى بار.

تاتراڭ سۈپ. قېتىپ كەتكەن، قۇرغاق؛ ھېچ نەرسە ئۇنمەيدىغان: تاتراڭ ئېتىز.

تاتراڭغۇ سۈپ. تاتارغان، ئۆڭگەن: تاتراڭغۇ چىراي. تاتراڭغۇ يۈز.

تاتراڭلىق ئى① قۇرغاق ۋە قاتتىقلىق: بۇ يەرنىڭ تاتراڭلىقىدىن بۇغداي ئالا بولۇپ قالدى.② تاتراڭ يەر: جەنىنەتتەك گۈزەل، ئاۋات قىشلاقلارنىڭ قاقاس تاتراڭلىقتا ئايلىنىشىغا سەن سەۋەبچى ئەمەسمۇ؟

تاتىرىشماق «تاتارماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ قاپاقلىرى سېلىنغان، رەڭگىرويى ئۆڭۈپ، تاتىرىشىپ كەتكەندى.

تاتىقماق پ. دىيال. تارتىنماق، ئەيمەنمەك: ئۇ تارتىقىپ ياتىدۇ.

تاتىلا ئى. دىيال. تىرنا.

تاتىلاتماق «تاتىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دۇمبىسىنى تاتىلاتماق.

تاتىلاشتۇرماق پ ① كۆز كۆرمىگەن ئەھۋالدا مەلۇم نەرسىنى قول بىلەن ئىزدىمەك: ئامبۇرنى قاراڭغۇدا قولۇم بىلەن تاتىلاشتۇرۇپ يۈرۈپ تاران تاپتىم.② كۆچمە. تىرىشىپ ئىزدەنمەك، بىر ئامال قىلماق: مەن قەدىمكى زامان ئۇيغۇر تىلىنى ئوقۇپ كەلگەندىن بېرى، تاتىلاشتۇرۇپ يۈرۈپ«ئوغۇزنامە»نى ئوقۇپ ئاددىيلا بىر خاتىرە يازدىم.

تاتىلاشماق «تاتىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئەتىدىن ـ كەچكىچە قارىنىنى تاتىلىشىپ ئۇخلىغىنى ئۇخلىغان.

تاتىلانماق ① «تاتىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بالا بەدىنى قىچىشقانلىقتىن كېچىچە تاتىلىنىپ ياتتى.② «تاتىلىماق»پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باغنىڭ تېمىغا تىكەن قويۇپ بولغۇچە قوللىرىم تاتىلىنىپ يېغىر بولۇپ كەتتى.

تاتىلداتماق «تاتىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مىجىت تىراكتورىنى تاتىلدىتىپ يەر ئاغدۇرۇشقا ماڭدى.

تاتىلداشماق «تاتىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تاتىلدىماق پ ← **تاتاتلىماق**: ئۇ «ئىنتىقام!» دەپ بولغۇچە قولىدىكى پىلىموت ئۇنىڭدىن بۇرۇن تاتىلداپ كەتتى.

تاتىلىغۇچ ئى. ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ بوينىنى تاتىلاش، توكىنى تاراش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان، تۆمۈر ياكى ياغاچتىن ياسالغان تارغاقسىمان ئەسۋاب.

تاتىلىماق پ تېرىملىماق، قاشلىماق: بېشىنى تاتىلىماق. تىرنىقىنى تاتىلىماق.

تاج ئى [ئە] ① پادىشاھلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان تۇرىدىغان ۋە قىممەت باھالىق زىننەت بۇيۇملىرىدىن ئىشلەنگەن باش كىيىم. ② بەزى قۇشلارنىڭ بېشىدىكى قىزىل گۆشسىمان ئۆسمە: خورازنىڭ تاجى. ③ <بوت> گۈل كاسسىسىغا ئورۇنلاشقان بىر قانچە گۈل ياپراقچىلىرى: گۈل تاجى.

تاجاۋۇز ئى [ئە] قورال كۈچى بىلەن باشقىلارنىڭ زېمىنىغا باستۇرۇپ كىرىش: تاجاۋۇز قىلماق.

تاجاۋۇزچى ئى. تاجاۋۇز قىلغۇچى؛ باسمىچى.

تاجاۋۇزچىلىق ① ئى. تاجاۋۇز قىلىش ھەرىكىتى: جەنۇبىي سۇدىكى خانداناللىقى دەسلىپىدە شىمال تەرەپتىن تاجاۋۇزچىلىققا ئۇچرىغاندىن كېيىن جەنۇبقا كۆچكەنىكەن. ② سۈپ. تاجاۋۇز خاراكتېرىنى ئالغان، تاجاۋۇز خاراكتېرىدىكى: تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكەت.

تاجاۋۇزلۇق سۈپ. تاجاۋۇز خاراكتېرىنى ئالغان، تاجاۋۇز

تۇسىدىكى، تاجاۋۇزچىلىق: تاجاۋۇزلۇق ھەرىكەت.

تاج ـ تەخت تاج ۋە تەخت؛ ھۆكۈمرانلىق، ھاكىمىيەت: تاج ـ تەختىدىن ئايرىلماق.

تاجدار [گە + پ] ① سۈپ. تاج كىيگەن، تاجلىق: ئايا، تاجدار ئادىل جاناب! ماڭا قىلدىڭ ياخشىلىق بىھىساب. ② ئى. پادىشاھ: بۇ ھوقۇق، ئەركىنى سەن بەردىڭ بىزگە، ۋە ئۇنى ھېچكىمدىن تارتىۋالالماس. تاجدارلار ھەممىگە قىلىچ سالسىمۇ، ۋە لېكىن بىر ساڭا قىلىچ سالالماس.

تاج ـ دۆلەت تاج ۋە دۆلەت: ـــ ئىلاھىم تاج ـ دۆلەتلىرى تېخىمۇ زىيادە بولغاي، ـــ دەپ دۇئا قىپتۇ دەرۋىش ئوردىدىن چىقىش ئالدىدا.

تاجسىز سۈپ. تاجسىي يوق، تاج كىيمىگەن: پادىشاھ تەختتە ھېچقاچان تاجسىز ئولتۇرمايدۇ.

تاجغىماق پ. دىيال. سىلكىشلىمەك.

تاجسىمان سۈپ. شەكلى تاجغا ئوخشايدىغان: تاجسىمان ئارتېرىيە.

تاجلىق سۈپ. تاجى بار، تاجى بولغان، تاج كىيگەن: تاجلىق خوراز.

تاجمك ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. بۇلار شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ تاشقورغان ناھىيەسىگە ئورۇنلاشقان ۋە يەكەن، قاغىلىق، پوسكام، گۇما قاتارلىق ناھىيەلەرگە تارقاق ئولتۇراقلاشقان. مەملىكىتىمىز سىرتىدا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تاجىكىستانىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىران ۋە ئافغانىستاندىمۇ بار.

تاجىكچە ① سۈپ . تاجىك خەلقىگە، ئۇنىڭ يېزىقى، تىلى، ئەدەبىياتى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت: تاجىكچە ئۇسسۇل، تاجىكچە ئادەت. ② ئى. تاجىك تىلى: مەن تاجىكچىنى بىلىمەن. ③ رەۋ. تاجىك تىلىنى ئىشلىتىپ، تاجىك تىلىدا: تاجىكچە سۆزلەشمەك.

تاجگۈل ئى [تاج + ى + گۈل] <بوت> تاجگۈل ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق ئۆسۈملۈك. گۈلى ۋە ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ؛ ئۇرۇقى قېرىق، زەھەرسىز، يەللىك ئىسسىقنى پەسەيتىپ، جىگەرنى تازىلاپ، كۆزنى روشەنلەشتۈرىدۇ؛ گۈلى تاتلىق بولۇپ، قىزىتمىنى پەسەيتىدۇ، قاننى سوۋۇتىدۇ ۋە تولغاقنىمۇ توختىتىدۇ.

تاخ ئىم. توخۇنى قوغلاش، ھەيدەشنى بىلدۈرىدىغان بۇيرۇق ئىماسى: توخۇنى تاخ دېمە، مۇشۇكنى پش دېمە (ماقال).

تاخاپەن ئى. دىيال. تورۇسقا ئورنىتىلغان نەقىشلىك تاختا ياكى تاختاي تورۇس.

تاخايلى ئى. دىيال. تامغا ئورنىتىلغان جاۋەن، چىنە ـ قاچا قويۇلىدىغان ئىشكاپ.

تاختا I ئى [پ] ① دەرەخ غولىدىن ئۇزۇنىسىغا تىلىنغان يېسىسى ياغاچ؛ شال: قارىغاي تاختا.//تاختا كۆۋرۈك. ② خېمىر يېيىشتا ئىشلىتىلىدىغان ئۇزۇن، ياپىلاق شال، ئاشتاختا: ئاشنى تاختىغا ئالغۇچە، چاپاننى پاختىغا ئالغۇچە (ماقال). *ئاش تاختىغا چىقسا پىشقىنى، چاپان پاختىغا چىقسا پۇتكىنى(ماقال). ③ ھەر خىل چوڭلۇقتىكى تۆت بۇرجەك، يۇزى تەكشى نەرسىلەر: بالام، قارىچاينىڭ كىچىك تاختىسى بولسا شۇنىڭدىن ئال.④ قوغۇن ئېتىزلىنىڭ پېلەك ئۆسۈپ، قوغۇن چۈشىدىغان جايى: ھەر خىل تۈردىكى قوغۇنلىنىڭ چۈنەك، تاختىلىرى ئايرىم ئىدى. ⑤ كونا مەكتەپلەردە بالىلارغا ئۆگىتىش ئۈچۈن ئۇستىگە ھەرپ يېزىلغان، سىلىق ۋە كىچىك تۇتقۇچلۇق تاختاي. ⑥ ساناق سانىلار بىلەن كېلىپ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر تاختا قەغەز. بىر تاختا چاي.

تاختا پەردە [بەن] دەرۋازىنىڭ ئۇستۈنكى تاختىسى.

تاختىغا ياتقۇزماق ماقۇل كەلتۈرمەك، كۆندۈرمەك؛ ئەپلىمەك، جۆندىمەك، بابلىماق: ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ توختاخۇننى ئاخىر تاختىغا ياتقۇزدۇق.

تاختا II ئى. دىيال. ئىشىقئوزار ئايال، كۆڭۈل ئېچىشقان ئامراق ئايال، ئاشنا تۇتۇپ ئوينىغۇچى ئايال.

تاختا ـ نوغۇچ دىيال. ئاشتاختا.

تاختاي ئى [پ] ① ئۇزۇنىغا تىلىنغان يېسىسى ياغاچ تاختا؛ شال: تاختاي ئورناتماق. ② بور بىلەن خەت يېزىش ئۈچۈن ياغاچ ياكى باشقا نەرسىدىن ياسالغان دوسكا: تاختايغا خەت يازماق.

تاختاي باھاسى ئى [تاختاي + باھا + سى] دۆلەت تەرىپىدىن بىر تۇتاش بەلگىلەنگەن باھا: ھېچبولمىغاندا، تاختاي باھاسى بويىچە پۇل بېرىڭلەر.

تاختايلىق سۈپ. تاختىيى بار، تاختاي ئورنىتىلغان: تاختايلىق ئۆي. تاختايلىق سۇپا.

تاختىپەر ئى [پ] ① شاھ، خانلارنى قارشى ئېلىش، دەم ئالدۇرۇش ئۈچۈن ۋاقىتلىق ياسىغان سەھنە ۋە شۇ سەھنىدىكى تەخت شەكىللىك ئورۇندۇق: تاختىپەردە ئولتۇرماق. تاختىپەرگە چىقماق. ② ئېگىز جايغا ياسالغان مۇنبەر، شاھسۇپا. ③ كۈندىلىك گېزىت، ئېلان، ئۇقتۇرۇش قاتارلىقلارنى چاپلاش ئۈچۈن، تاختايدىن ياسالغان جاھاز: يىغىلىپتۇ قانچە ئادەم تاختىپەرنىڭ ئالدىغا، ئاستا كەلدىم يېنىغا، ئۇزۇمنى ئالدىم دالدىغا. ④ دارۋاز باغلىغان دارنىڭ ئەڭ ئۈستىگە تاختايدىن ياسالغان ئورۇندۇق: دارۋاز تاختىپەرگە چىقىپ بىردەم تۇردى ـ دە ، ئاندىن دار ئۈستىدە مولالاق ئېتىشقا باشلىدى.⑤ <بەن> بىناكارلىق قۇرۇلۇشىدا تامچىلارنىڭ ئېگىزلىكىتە تۇرۇپ مەشغۇلات ئېلىپ بېرىشى ئۈچۈن قۇرۇلغان جاھاز.

تاختىسىمان سۈپ. تاختىغا ئوخشاش، تاختىدەك: تاختىسىمان قۇرۇلما.

تاختىلاتماق «تاختىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېتىزنى تاختىلاتماق.

تاختىلاشماق ① «تاختىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② تاختا ھالىتىگە كەلمەك، تاختا بولماق.

تاختىلانماق ① «تاختىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇگۈن ئۇچ مو يەر تاختىلاندى. ② بۇغداي، ئارپا قاتارلىق زىرائەتلەر تەكشى ئۆسۈپ يېتىشمەك، تەكشىلەنمەك: بۇغداي تاختىلانغاندا، خۇددى ئۆزۈم تېرىغان بۇغدايدەك قاراپ كېتىمەن.

تاختىلىماق پ ① تاختا ھالىتىگە كەلتۈرمەك، تاختا قىلماق: قەغەزنى تاختىلىماق. جۇۋا تاختىلىماق. ② تاختا ھالىتىگە كەلتۈرۈپ تەكشىلىمەك، چاسىلاشتۇرۇپ تۈزلىمەك: يەرنى تاختىلىماق. * ئىشلىۋەتتۇق كەڭ ئېتىزنى تاختىلاپ، يارنى ئەتتۇق قىرلىرىنى پۇختىلاپ.

تاختمۇشۇك ئى [تاختا + مۇشۇك] چاشقان تۆتۇش ئۈچۈن پۈرژىنلىق باستۇرما ئورنىتىلىپ ياسالغان ياسماق: تاختا-مۇشۇك قويماق.

تاختىبېشى ئى. [تاختا + باش + ى] ئويۇقبېشى ياكى ئادەم بويى يەتكۈدەك ئېگىزلىككە ئورنىتىلغان تاختا ۋە ئۇنىڭ ئۈستى.

تاختىبېشىغا ئېلىپ قويماق بىرەر ئىش - ھەرىكەتنى مۇھىم دەپ بىلمەستىن، ئۇنى نەزەردىن ساقىت قىلماق: ئالگېبرا، گېئومېتىرىيە، فىزىكا، تارىخ، جۇغراپىيە، فىزىيولوگىيە، ئاناتومىيە، پېداگوگىكا، پسىخولوگىيە دېگەن پەنلەر تاختىبېشىغا ئېلىپ قويۇلدۇ. ئىچىڭ تىت - تىت بولىدۇ.

تاخسا سۈپ. دىيال. تېيىز.

تاخىئومېتىر ئى [ر<گىرىك] <سۈ> ئارىلىق ئۆلچەيدىغان ئىشكالىلىق دۇربۇن.

تادان سۈپ. خىلمۇخىل ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىدىغان؛ قۇۋۇ، ھىيلىگەر: تادان ئادەم. * نادان قازانغا قارايدۇ، تادان ئوچاققا (ماقال). *تادان تۈلكە تۇمشۇقىدىن ئىلىنەر (ماقال).

تادانلىق ئى. خىلمۇخىل ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىش، قۇۋۇلۇق: تادانلىق قىلماق.

تار I سۈپ ① كەڭ ئەمەس؛ ئەنسىز: تار كوچا. ② ھەجمى ۋە سىغىمچانلىقى ئانچە چوڭ بولمىغان: قىش ئوچىقى تار، قوپ ئۆيۈڭگە بار (ماقال). ③ كۆچمە. ئەركىن ئەمەس: دۇنيا نېمىدېگەن تار، ياشاش نېمىدېگەن زۇلۇم - ھە؟! ④ كۆچمە. بىرەر شەيئى ۋە مەسىلىلەرگە بولغان چۈشەنچىسى ئەتراپلىق ئەمەس؛ چەكلىك، كەم: تار كۆز قاراش. چۈشەنچىسى تار.

تار II ئى. دىيال. كارىدور.

تار كوچا يامان يول، خاتا يول: تار كوچىغا كىرىپ قالماق.

تار III ئى [پ] چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ تەۋرىنىپ تاۋۇش چىقىرىدىغان يېپى: ئۇچەي تار. يېپەك تار.

تاراپال سۈپ. تەييارلىقسىز، تۇيۇقسىز.

تاراتماق I «تارىماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاراتماق II «تارىماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پىتنە - ئىغۋا تاراتماق.

تارازا ئى [پ] ئېغىرلىق ئۆلچەش ئەسۋابىنىڭ بىر خىلى.

تارازىچى ئى. تارازا تۇتىدىغان، تارازىدا بىرنەرسە تارتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى.

تارازىيۇلتۇز ئى [تارازا + يۇلتۇز] <ئاستر> مىزان يۇلتۇز تۈركۈمى.

تاراس تەق. جىسىملارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن ياكى يېرىلىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: تاراس قىلىپ ئاۋاز چىقارماق.

تاراس- تاراس «تاراس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاراس- تۇرۇس «تاراس» قىلغان ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: گۈلدۇر - گۈلدۇر، تاراس - تۇرۇسلار يەر - جاھانىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

تاراسلاتماق «تاراسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بېشىدىن ئەمدىلا ئۆتەي دېگەن بىر ئايروپىلانغا ئاپتوماتىدىن تاراسلىتىپ ئوق ئۇزدى.

تاراسلاشماق «تاراسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تاراسلىماق پ. «تاراس» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: پوتەيلەردىن يەنە تاراسلاپ ئوقلار ئېتىلىپ قالدى.

تاراش ئى [پ] نەرسىلەرنىڭ ياكى تەكشىلىكنىڭ ئۈستىدىكى يونۇپ، قىرىپ سىلىقلاشقا تېگىشلىك ئېگىز - پەسلىك: ئۆستەڭنىڭ تارىشىنى ئالماق.

تاراشلاتماق «تاراشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاراشلاشماق «تاراشلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بىز ئۇلارغا يېڭى چاپقان ئېرىقنىڭ ئىككى قېشىنى تاراشلىشىپ بەردۇق.

تاراشلاقسىز سۈپ. تارىشى ئېلىنمىغان، تاراشلانمىغان: تاراشلاقسىز قىر.

تاراشلاقلىق سۈپ. تارىشى ئېلىنغان، تاراشلانغان: تاراشلاقلىق قىر.

تاراشلانماق «تاراشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كۆكتات ئېتىزلىرىنىڭ قىرلىرى تاراشلىنىپ ئۇرۇق سېلىش ھازىر-لىقى پۈتتى.

تاراشلىماق پ. يونۇپ، قىرىپ سىلىقلىماق: تاش تاراشلىماق.

تاراشماق I «تارىماق I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سىنىپتىكى قىزلار دەم ئېلىش ۋاقتىدا بىر - بىرىنىڭ چېچىنى تاراشتى.

تاراشماق II «تارىماق II» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بالىلار دەرستىن چۈشۈپ ئۆي - ئۆيلىرىگە تاراشتى.

تاراق تەق. قاتتىق جىسىملارنىڭ ياكى نەرسىلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: «تاراق» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئىشىك تۆيۈقسىزلا ئېچىلىپ، غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولغان رەنا ئىشكىتە پەيدا بولدى.

تاراقا سۈپ. دىيال. پاكار ھەم شالاڭ: بۇغداي تاراقا ئۇنۇپ قاپتۇ.

تاراق- تاراق «تاراق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاراق- تۇرۇق «تاراق» قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئورۇندۇقلارنى ئۇ يان - بۇ يان يۆتكەپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋاقىتتىكى تاراق - تۇرۇقلار كىشىنى بىزار قىلاتتى.

تاراقچۆپ ئى [تاراق + چۆپ] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق ، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئەلا سۈپەتلىك كۆزلۈك يەم - خەشەك ھېسابلىنىدۇ؛ دېنىدىن كىراخمال ئىشلەشكە بولىدۇ.

تاراققىدە رەۋ. «تاراق» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «تاراق» قىلىپ: ئۇ تۆۋەنكى قەۋەتتىكى چوڭلارنىڭ ئايىغىدىن ئىككىنى ئېلىپ، پەشتاختا ئۇستىگە تاراققىدە تاشلىدى.

تاراقلاتماق «تاراقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئۆزىنىڭ يەنىلا تەشەببۇسكار ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرماقچى بولغاندەك، ئۇستەللەرنى تاراقلىتىپ قويدى.

تاراقلاشماق «تاراقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: توخۇ - تۇخۇم ئالىدىغانلار ئۇنىڭ ئالدىغا تاراقلىشىپ ئۆزلىرىلا چېقىشىدۇ.

تاراقلىماق پ. «تاراق - تاراق» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: دەھشەتلىك بىر ئاۋاز بىلەن ئىشىك تاراقلاپ، ئىچكىرىسىگە ئۈرۈلۈپ ئىككى پارچە بولدى.

تاراڭ تەق. قاتتىق جىسىملارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇ-شىدىن ھاسىل بولىدىغان ياقتراق ئاۋاز.

تاراڭ- تاراڭ «تاراڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاراڭ ـ تۇرۇڭ «تاراڭ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئۇلار داس ـ چېلەكلەردىن قاتتىق تاراڭ ـ تۇرۇڭ ئاۋاز چىقىرىپ يۇگۇرۇشۇپ كېلىۋاتاتتى.

تاراڭلا ئى. دىيال. تاياق، توقماق.

تاراڭلاتماق «تاراڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ دېپىنى يەنىمۇ كۈچەيتىپ تاراڭلاتىشقا باشلىدى.

تاراڭلاشماق «تاراڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تاراڭلىماق پ. «تاراڭ ـ تاراڭ» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، تاراڭ ـ تاراڭ قىلماق: سىرتتا چېلەكلەرنىڭ تاراڭلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

تارالماق I «تارىماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاينىسا تارالغان چاچلىرىنى مايلىدى.

تارالماق II ① «تارىماق II» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: مەيداندىكى خەلق تارالدى. ② «تارىماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ قوشاقلىرى خەلق ئارىسىغا كەڭ تارالغاندى.

تارام ① ئى. سۇ تارىلىپ ئاققان جاي؛ ئېقىن: سان ـ ساناق ـ سىز جىلغا، تارامالاردىن توپلىنىپ ئېقىپ كەلگەن سۇ مۇشۇ ئامبارغا قۇيۇلاتتى. ② سۇپ. تارىلىپ، ئۇزۇلۇپ ـ ئۇزۇلۇپ ئاققان (سۇ، ياش ھەققىدە): تىزگىنلەش دېگىنىمىز ئاشۇ تارام سۇنىڭ كىرىش ـ چىقىش ئېغىزىنى توسۇشنى كۆرسىتىدۇ. ③ مىق. سانىق سانىلار بىلەن كېلىپ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: قاغىدىن سالام دېدىم، قاغا دېدىمۇ سالام. كۆزۈمدىن ئاققان ياشىم، ئايرىلىپ توققۇز تارام. غېرىبلىق يەتتى بىزگە، مېھرىبان جانىم ئانام.

تارام ـ تارام بىرقانچە تارامغا بۆلۈنگەن: سايىدا چاپچىپ، توقايلاردا تەمتىرەپ، كېچىپ ئۆتتى تارام ـ تارام سۇلارنى. تاغ ئاغزىدىن چىقار جايدا توسالدى، كىملەركىن تۇتۇۋالدى ئۇلارنى.

تارامالتماق «تارامالماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تارامالشماق «تارامالماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تارامالماق سۇپ. تارامالاپ ئاققان؛ تارامالىغان: تارامالىق جىرالار چىرايلىق بىر باغ، نە باغكى، ئىپارلىق جەننەتنىڭ ئۆزى. شاۋقۇنلار تىنىمسىز ئۇرغۇغان قوشاق، باغرىدا جىمىرلار بۇلاقنىڭ كۆزى.

تارامالماق پ. تارام ـ تارام بولۇپ چۈشمەك: قۇدرەتنىڭ كۆزىدىن مىننەتدارلىق يېشى تارامالاپ تۆكۈلدى.

تاران I ئى <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۇتۇن تېنى زەھەرلىك بولۇپ، ئات ـ ئۇلاغلار يەپ سالسا، زەھەرلىنىپ تەلۈە بولۇپ قالىدۇ. دورىغىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. مەست قىلىش، ئاغرىق پەسەيتىش رولى بار. «تەلۈە بېدە» مۇ دېيىلىدۇ.

تاران II ئى. دىيال. كىگىز چىلىكتە خامراق ئېشىلگەن شوينا، يىپ.

تارانچى ئى. 18 ـ ئەسىردە جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئىلى رايونىغا كۆچۈپ كېلىپ تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان ئۇيغۇر دېھقانلىرى.

تاراندۇرماق «تارانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تارانماق «تارىماق I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇ سۇ ئىسسىتىپ، باش ـ كۆزىنى پاكىز يۇيۇپ تارانىدى.

تاراۋى ئى [ئە] روزا كۈنلىرى خۇپتەن نامىزىدىن كېيىن جاماەت بىلەن ئوقۇلىدىغان يىگىرمە رەكەتلىك نامازى.

تارايتماق «تارايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تارايتىشماق «تارايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تارايتىلماق «تارايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تارايماق پ. ئېنى، ھەجمى، كۆلىمى كىچىكلىمەك، تارلىماق، يىغىلماق.

تارپىيىن سۇپ. تارمار، ۋەيران: بۇ بالا بەتخەجلىك قىلىپ، ئاتىسىدىن قالغان دۇنيانى تارپىيىن قىلىۋەتتى.

تارت تەق. بىرەر نەرسىنىڭ قاتتىق سىقىلىشى، يىرتىلىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

تار ـ تاپچۇق تار ۋە قىستىلاڭغۇ: تار ـ تاپچۇق ئۆي.

تارت ـ تارت «تارت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تارت ـ تۇرت «تارت» قىلغان ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

تارتقا ئى. دىيال. ياغاچ چېلەك، مالىتاق (قۇدۇقتىن سۇ تارتىدىغان).

تارتقۇ I ئى. ئۇن تاسقايدىغان ئەلگەكنى ئالدى ـ كەينىگە سىلكىنىدۇرۇپ ھەركەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئەلگەكنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان ئىككى باشلىق ياغاچ سايمان.

تارتقۇ II ئى. كۆل، قار، قىغ، ئېتىزنىڭ چالمىسى قاتارلىق نەرسىلەرنى تارتىپ يىغىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، تۆمۈر ياكى ياغاچتىن ياسالغان سايمان.

تارتقۇ III ئى. نەرسىلەرنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ تۇرۇش ۋە تارتىپ چىڭىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە: كېمىنىڭ زەنجىر تارتقۇسى پىشىلدى، پالاق ھەركەتكە كەلدى.

تارتقۇچ ئى ① بىرەر نەرسىنى ئىلىپ تارتىش، سۆرەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تۆمۈر ياكى ياغاچتىن ياسالغان ئەسۋاب. ② نەرسىلەرنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ تۇرىدىغان چانتۇچ.

تارتقۇچلاشماق «تارتقۇچلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تارتقۇچلانماق «تارتقۇچلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئايۇپ قاتارلىق ھوقۇقدارلار بىرنەچچە ساەت تارتقۇچلانغاندىن كېيىن كۆرەش ۋاقتىنچە توختىتىلدى.

تارتقۇچلىماق پ. ھەر تەرەپكە تارتىپ، سىلكىشلىمەك، تارتىپ ـ تارتىپ قويماق: ئۇ قۇتلۇقنى تارتقۇچلىغىنىچە تاشقىرىغا ئېلىپ ماڭدى.

تارتقۇزماق «تارتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇن تارتقۇزماق. سۆرەت تارتقۇزماق. شەھەرنى تارتقۇزۇپ قويماق.

تارتقۇلۇق ئى. باشتىن كەچۈرگەن، كەچۈرۈۋاتقان، كەچۈرىدىغان ئېغىر ئىشلار؛ كەلگۈلۈك: تارتقۇلۇقنى بىز تارتىۋاتىمىز، ئاتاقنى باشقىلار ئېلىۋاتىدۇ.

تارتما I ئى. ئۇستەل، ئىشكاپلارنىڭ تارتىپ چىقىرىدىغان ساندۇقچىلىرى؛ سىيرىتمىسى.

تارتما II ئى ① يۇقىرىغا چىقىش، چۈشۈش ئۈچۈن تاش ياكى ياغاچ قاتارلىقلاردىن ياسالغان پەلەمپەي: 6 ـ ئىشكىتىن ئۆتكەندە رەسمىي ئوردىغا چىقىدىغان قىرىق بىر تاش تارتما بار ئىدى. ② شوتا.

تارتما III سۇپ. تارتىدىغان: تارتما پۇرژىنا. تارتما لىم.

تارتماق پ ① بىرەر نەرسىنى قول بىلەن تۇتۇپ، ئۆزى تەرەپكە سۆرىمەك ياكى سۆرەشكە ھەركەتلەنمەك، قولىدىن تارتماق: ھېيتئاخۇن ھەنىپەمنىڭ قولىدىن تارتىپ، ئۆيدىن ئاچىقىپ

كەتتى. ② ئارقىسىغا تىركەپ چېتىلغان ياكى قوشۇلغان نەرسىنى، يۇكنى كۇچ بىلەن ئالدىغا سۈرىمەك؛ ئالغا ئىلگىرىلەتمەك: تاي تېپىرلايدۇ، ھارۋىنى ئات تارتىدۇ (ماقال). ③ سۇغۇرماق، يۇلماق: چىش تارتماق. ④ تىلماق: شال تارتماق. ⑤ <فىز> جىسىملار ئوتتۇرىسىدىكى تارتىش كۈچى ئارقىلىق ئۆز تەۋەسىگە مايىل قىلماق؛ سۈرىمەك: ماگنىت تۆمۈرنى ئۆزىگە تارتىدۇ. ⑥ كۆچمە. ئۆزىگە قاراتماق، جەلپ قىلماق: سادىقنىڭ دوكلاتى ناھىيە رەھبەرلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ⑦ خالىماق: كۆڭلۈم تاۋۇز تارتمۇاتىدۇ. * يۈرىكىم ساڭا تارتىدۇ. ⑧ قىلماق؛ ئارتماق، يۈكلەمەك: سوراققا تارتماق. جازاغا تارتماق. جاۋابكارلىققا تارتماق. ⑨ ياپماق، قاپلىماق، پۈركىمەك: نىقاب تارتماق. چۈمپەردە تارتماق. ⑩ سۈمۈرمەك، شورىماق: ناسۇس بىلەن سۇ تارتماق. تاماكا تارتماق. ⑪ مېھمانلار ئۈچۈن تەييارلانغان غىزالىرىنى تارقاتماق، قويماق: ئاش تارتماق. ⑫ ئېغىرلىقنى ئۆلچىمەك، جىڭلىماق: گۆشنى جىڭغا سېلىپ تارتىپ كۆرمەك. ئۇزۇنىنى جىڭدا تارتماق. ⑬ ئۇزۇن، سوزۇنچاق نەرسىلەرنى بىرەر يۆنىلىشتە ئورناتماق، بېكىتمەك: ئەخمەققە مەنسەپ تەگسە، قوتانغا زەدىۋال تارتار (ماقال). ⑭ سىزىق شەكلىدە ئىز چىقارماق، سىزماق: زەي تارتماق. ⑮ دانلىق ئاشلىقنى توگمەندە، زاۋۇتتا يۇمشىتىپ ئۇنغا ئايلاندۇرماق، مايلىق دانىنى جۇۋاز ياكى زاۋۇتتا ياغقا ئايلاندۇرماق: دەرۋەقە، ئۆينىڭ ئىچىدە ئايرىم ـ ئايرىم ئۇن ۋە ياغ تارتىش ماشىنىلىرى ئىشلەپ تۇراتتى. ⑯ ئازايتماق، كېمەيتمەك؛ چەكلەپ قويماق: ماڭاشتىن تارتىپ قالماق. كەسپىي خىراجەتتىن پۇل تارتماق. ⑰ جىسمانىي تۇزۇلۇش ياكى مەنىۋى جەھەتتىن ئاتا ـ ئانا ھەم ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا ئوخشىماق: بۇ بالىنىڭ كۆز ـ قاپىقى ئانىسىنى تارتىپتۇ. ⑱ بىرەر نەرسىنىڭ شەكلىنى، ئىزناسىنى چىقارماق؛ چۈشۈرمەك: سۈرەتكە تارتماق. ⑲ كۆچمە. بىرەر مەسئۇلىيەت ياكى ئىشتىن ئۆزىنى قاچۇرماق، سىرتتا تۇرماق: كۆزۈڭ ئاغرىسا قولۇڭنى تارت. قورسىقىڭ ئاغرىسا نەپسىڭنى تارت (ماقال). ⑳ كۆچمە. مەلۇم زىيان، كۈلپەت، ئازابلىنىش قاتارلىقلارغا ئۇچرىماق؛ مەلۇم قىيىن ئەھۋالدا قالماق: زىيان تارتماق. ئازاب تارتماق. دەرد تارتماق. يالغۇزچىلىق تارتماق. *ئەقىلسىز باشنىڭ جاپاسىنى پۇت تارتىدۇ (ماقال). ㉑ ئۆسمەك، سۈرمەك، پىلەكلىمەك: يىلتىز تارتماق. بوي تارتماق. * يازلىق قوغۇنلار پىلەك تارتتى. بالدۇر تېرىلغان تاۋۇزلار ئۇچ تارتتى. ㉒ بەزى سۈزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ ئۇلارنى پېئىللاشتۇرىدۇ: قوشۇن تارتماق. سەپ تارتماق.

تارتۇق ئى. بىركىمگە ئىنئام، تەقدىم قىلىنغان نەرسە؛ ھەدىيە، سوۋغا: تارتۇق قىلماق. * خانىنىڭ خىزمەتچىلىرى كۆك يوپۇقلۇق بىر توروق ئاتنى ئەكىلىپ، دارۋاز بالىغا تارتۇق قىلدى.

تارتۇقلاتماق «تارتۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تارتۇقلاشماق «تارتۇقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تارتۇقلانماق «تارتۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئابدۇراخمان مۇنۇپ ئىستىقلالىيەت ئوردىنى بىلەن تارتۇقلاندى.

تارتۇقلۇق سۈپ. تارتۇق، سوۋغات قىلىشقا تەييارلانغان، تارتۇق، سوۋغات ئۈچۈن ئىشلىتىشكە لايىق، باب كېلىدىغان.

تارتۇقلىماق پ. تارتۇق بەرمەك، تارتۇق قىلماق: يېڭى بىر يىل ئۇلارنى ئوماق قىز پەرزەنت بىلەن تارتۇقلىدى.

تارتىشتۇرماق ① «تارتىشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② كۆچمە. سىلكىشلىمەك، سۈرىمەك: ئۇنىڭ ئۆزىنى زورلاپ، تارتىشتۇرۇپ ئەكەلگەن زىيىنەپكەمۇ قورسىقى كۆپەتتى. ③ پۇكۇلگەن، قورۇلغان نەرسىلەرنى كېرىپ تۈزىمەك: قورۇلۇپ قالغان ئەلتېرىلەر ئەرزان باھادا سېتىۋېلىنىپ ئارقىسىغا سۇ پۇركۈلىدۇ ۋە تارتىشتۇرۇپ كېڭەيتىلىدۇ.

تارتىشماق ① «تارتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② كۆچمە. بىرەر كىشى ياكى بىرەر مەقسەتتىن ئۈمىد ئۈزەلمەي قالماق: ئۇلار ئېھتىمال بالا ـ چاقىلىرىغا تارتىشقان بولسا كېرەك. ③ بەس ـ مۇنازىرە قىلىشماق؛ تالاشماق: ئۇلار بىر كۈنلۈك مۇنازىرىدە ئۇ ياقتا تارتىشىپ، بۇ ياقتا تارتىشىپ ئاخىر بىر يەرگە كەلدى. ④ قورۇلۇپ يىغىلماق، قىسقىراپ، كىرىشىپ كەتمەك؛ قاتماق: ئادىلنىڭ غەزەپتىن ياڭاق سۆڭىكى تومپىيىپ، مەڭزىدىكى مۇسكۇللار تارتىشىپ كەتكەندى.

تارتىشىش ئى <تېب> قول، پۇتنىڭ پەيلىرى چىڭىپ، ئېغىز ۋە كۆز مايماقلىشىپ قالىدىغان كېسەل ئالامىتى. يۇقىرى قىزىتما، كالتسىي ماددىسى كەملىك، قاتما ۋە تۇتاق كېسىلى قاتارلىقلاردا بۇ خىل ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

تارتقلىق سۈپ. تارتىلغان، تارتىپ قويۇلغان: تارتقلىق يېمە.

تارتىلداتماق «تارتىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تارتىلداشماق «تارتىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تارتىلدىماق پ. «تارت ـ تارت» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «تارت ـ تارت» قىلماق.

تارتىلماق ① «تارتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چوڭ تەيجىبەگنىڭ ئاشلىقىمۇ تارتىلىپ بولدى. * ئۇ ھېلىقى ئالتوپىلاڭ يىللىرىدا ئادەم ئۆلتۈرۈشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن جازاغا تارتىلدى. ② ئازايماق، يېرىملىماق: ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنىڭ سۈيى تارتىلدى. ③ ئورۇقلىماق: مەرھابا بۇرۇنقىغا قارىغاندا خېلى تارتىلىپ قالدى.

تارتىم ① ئى. جىڭ، گىرلاردا بىر قېتىم تارتىشقا بولىدىغان ئېغىرلىقتىكى نەرسە، يۈك: تاۋۇزلار يوغان بىر سېۋەتكە سېلىنىپ جىڭلاندى. ھەر تارتىمى بىر كىشىگە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. ② مىق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر تارتىم گۆش. * ـــ بىر تارتىمى ئالتە مىشكاپ، ـــ دېدى ئاسىم.

تارتىمسىز سۈپ. كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلمايدىغان، يېقىملىق ئەمەس: تارتىمسىز ئاۋاز.

تارتىمسىزلىق ئى. تارتىمسىز ھالەت، يېقىملىق بولماسلىق، جەلپ قىلمايدىغان ھالەت ياكى ئەھۋال.

تارتىملىق سۈپ. كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان؛ يېقىملىق: تارتىملىق ئاۋاز. * بۇ مەنزىرە بەكمۇ گۈزەل، بەكمۇ تارتىملىق ئىدى.

تارتىنچاق سۈپ. باشقىلاردىن ئۆيلىپ، ئەيمىنىپ، ئۆزىنى تارتىدىغان؛ ئۇياتچان: تارتىنچاق قىز. * گۈلپەرى گۈزەل، جەمغۇر، تارتىنچاق ۋە ھايالىق قىز ئىدى.

تارتىنچاقلىق ئى. تارتىنىش، ئۇياتچانلىق: ئوقۇتقۇچى ئىشارەت قىلغان ئورۇندۇققا ئادىل تولىمۇ تارتىنچاقلىق بىلەن كېلىپ ئولتۇردى.

تارتىنماق پ. ئۇيالماق، ئەيمەنمەك: مودەنگۈل بىلەن ئىككىمىز تارتىنىپ ئولتۇراتتۇق.

تارتىنىشماق «تارتىنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تارچۇق سۇپ. ئىككى ئېگىزلىك ياكى ئىككى نەرسىنىڭ ئارىسىدىكى ئېنى تار بوشلۇق، جاي: ئۇ تۇرمە تۆشۈكىدىن ئاستا ئارقىدىكى تارچۇققا چىقتى.

تارچۇپ ئى [تار + چۇپ] كۆنچىلىك كەسپىدە، سۇدا يۇمشىتىلغان تېرىنى ئارتىپ يېيىپ قويىدىغان سايمان.

تارچىلىق ئى. قىستاق، تار ھالەت: بۇ يەر بىزگە تارچىلىق قىلدى.

تارخان ئى. تارس. ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئالۋان ـ ياساق، سىلىق ۋە ھەر خىل مەجبۇرىيەتلەردىن ئازاد قىلىنغان ئىمتىيازلىق قەبىلە، كىشى ياكى مەنسەپدار.

تارس تەق. بىرنەرسىنىڭ ئىككىنچى نەرسىگە ئۇرۇلۇ ـ شىدىن ياكى ئۇزۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: «تارس» قىلىپ تەگكەن قامچا ئۇنىڭ پېشانىسىنى يېرىۋەتتى.

تارس ـ تارس «تارس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تارس ـ تۇرس «تارس» قىلغان ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

تارسسىدە رەۋ. «تارس» قىلغان ھالدا، «تارس» قىلىپ: تارسسىدە ئاۋاز چىقارماق.

تارسلداتماق «تارسلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قامچىسىنى تارسلدىتىپ، ئاتلارنى تېخىمۇ ئىتتىكلەتتى.

تارسلداشماق «تارسلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تارسلدىماق پ. «تارس» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: ھارۋىدا تېز كېلىمىز، موڭغۇلكۇرە يولىدا. تارسلدايدۇ قامچىسى، ھارۋىكەشنىڭ قولىدا.

تارغاق ئى. چاچ، موي تاراش ئۈچۈن ياغاچ، ئۈستىخان ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىلەردىن ياسالغان بۇيۇم: ياغاچ تارغاق. ئۇستەخان تارغاق.

تارغاقچى ئى. تارغاق، سۆزگۈچ قاتارلىق نەرسىلەرنى ياسايدىغان ۋە ساتىدىغان ئادەم.

تارغاق ـ سۆزگۈچ تارغاق ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىلەر.

تارغاقسىمان سۇپ. تارغاققا ئوخشايدىغان، تارغاق شەكلىدىكى: گىلەم توقۇشتا، ئارقاقتا ئۆتكۈزۈلگەن يۇڭ يېپىنى تارغاقسىمان تۆمۈر ئەسۋاب بىلەن چىڭدايدۇ.

تارقاتماق «تارقىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاشۇ كۈنى جەڭچىلەرگە ئەخمەت ئەپەندىم ئۆز قولى بىلەن يېڭى ئۆتۈك تارقاتتى.

تارقاشماق «تارقىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۆگىنىش ۋە مۇزاكىرە ئاخىرلىشىپ، ھەممەيلەن ئۆيلىرىگە تارقاشتى.

تارقاق سۇپ ① ئايرىم ـ ئايرىم چېچىلغان، بىر ـ بىرىدىن يىراق؛ بىرى ئۇ يەردە، بىرى بۇ يەردە: تاغ ئاستىدىكى بۇ كىچىك كەنە يېزىنىڭ تارقاق مەھەللىلىرى قار بىلەن چۈمكەلگەنىدى. // چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرى بەكمۇ تارقاق كېلىدۇ. ② كۆچمە. ئۆملەشمىگەن، چېچىلاڭغۇ، ئۇيۇشمىغان: بىزنىڭ سانىمىز ناھايىتى كۆپ، ئەمما بەكمۇ تارقاق بولۇپ قالدۇق.

تارقاقلاشتۇرماق «تارقاقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن شەھەر ئاھالىلىرىنى تارقاقلاشتۇرغاندا يېزىغا كەتتىم.

تارقاقلاشتۇرۇشماق «تارقاقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تارقاقلاشتۇرۇلماق «تارقاقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ شورلۇق ئائىلىسىمۇ ئىككى ئاي ئىلگىرى نەگىدۇر تارقاقلاشتۇرۇلۇپتۇ.

تارقاقلاشماق پ. تارقىلىپ كەتمەك، تەرەپ ـ تەرەپكە ئايرىلماق؛ چېچىلماق: تارقاقلىشىپ ياشماق.

تارقاقلىق ئى. تارقاق ھالەت.

تارقالماق «تارقىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ دائىرىدە سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تارقىلىشى كۆپ ۋە ئۆسۈشى ياخشى بولغان.

تارقىتلماق «تارقاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ دەرسلىك شۇ يىللا پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە تارقىتىلدى.

تارقىلىشچان سۇپ. تېز تارقىلىدىغان، تارقىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە: تارقىلىشچان ۋىرۇس. تارقىلىشچان زۇكام.

تارقىلىشچانلىق ئى. تارقىلىش خۇسۇسىيىتى، تارقىلىش ھالىتى: تارقىلىشچانلىقى تېز كېسەللىكلەر.

تارقىماق پ ① بىر ئورۇندىن، بىر توپتىن ھەر تەرەپكە قاراپ قوزغالماق؛ كەتمەك: باشقىلارمۇ ئۆز چېدىر ـ گەمىلىرىگە قاراپ تارقىدى. ② يېتىپ كەلمەك، قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلانماق:شۇ ئارىلىقتا يەنە يېڭى خەۋەر تارقىدى. ③ كۆچمە. تەسىرى كەتمەك، كۆڭۈلدىن كۆتۈرۈلمەك؛ يوقالماق: باشتىكى غەم تارقىماق. ④ يېيىلماق، ئۇلغايماق، ئاشماق: جىگەر كېسىلى تارقاشنىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك.

تارلاتماق «تارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تارلاشتۇرماق «تارلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ مەنسەپ بېرىپ، ئۆيۈمنى تارلاشتۇرۇپ قويدىڭىزغۇ! ـــ دېدى ئەپەندىم.

تارلاشتۇرۇشماق «تارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تارلاشتۇرۇلماق «تارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تارلاشماق پ ← **تارلىماق:** يول بارغانسېرى تارلىشىپ كەتتى.

تارلاق ئى. جىلغا ياكى تاغلار ئارىلىقىدىكى تار تۈزلەڭلىك، كاردور.

تارلاڭ ئى. تاغ جىلغىلىرىدىكى ئىككى تەرىپى تىك كۆتۈرۈلگەن قىستاڭ جاي، ئېقىن، جىرا.

تارلىق I ئى. تارلىشىش، تار ھالەت: ئۆي تارلىقىدىن كۆڭۈل تارلىقى يامان(ماقال).

تارلىق II سۇپ ① تارى بار، تار سىلىنغان: تارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرى. ② تار قىلىنىدىغان، تار قىلىشقا باب: تارلىق ئۇچەي. تارلىق پولات سىم.

تارلىق III ئى. دېيال. ھەسەتخورلۇق، كۆرەلمەسلىك، كۆندەشلىك: ئانا بىر بالىسىنى ئەركىلەتسە، يەنە بىر بالىسى تارلىق قىلىدۇ.

تارلىماق پ. ئېنى قىسقىراپ يىغىلماق؛ كىچىكلىمەك: يول تارلىماق.

تارمار رەۋ [پ] «بولماق، قىلماق، ئەيلىمەك» پېئىللىرى بىلەن بىللە كېلىپ «مەغلۇپ، ھالاك» مەنىلىرىنى بېرىدۇ:

تارمار قىلماق. تارمار بولماق. تارمار ئەيلىمەك.

تارماق ئى ① ئاساسىي يول، سۇ ئېقىنلىرى ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئاجرىلىپ چىققان قىسمى؛ بۆلىكى، شاخچە: نەچچە ئون مو يەرنى ئۆز قوينىغا ئالغان باغ بىرقانچە ئالاھىدە تارماققا بۆلۈنگەن. //تارماق ئۆستەڭ. ② تەشكىلات ياكى بىرلەشمىلەرنىڭ بۆلەكلىرى: مۇلازىمەت تارماقلىرى. مائارىپ تارماقلىرى.

تارماقلاتماق «تارماقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تارماقلانماق «تارماقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تارماقلىق سۇپ. تارمىقى بار، تارماقلانغان، بىر ياكى بىرقانچە تارماققا بۆلۈنگەن:كۆپ تارماقلىق غول ئۆستەڭ.

تارماقلىماق پ. تارماقلارغا بۆلمەك، تارماق ـ تارماق، بۆلەك ـ بۆلەك قىلىپ ئايرىماق.

تارىخ ئى [ئە] ① تەبىئەت ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەريانى ۋە بۇ جەريانداپ بارلىققا كەلگەن ۋەقەلىك، ئەھمىيەت، پاكىت: ئۆز ۋاقتىدىكى ئاشۇنداق ئاددىي نەرسىلەر زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىممەتلىك تارىخ بولۇپ قالىدۇ. ② بىرەر ۋەقەلەرنىڭ، نەرسىلەرنىڭ ئىزچىل تەرەققىيات يولى: ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تارىخى. سەنئەت تارىخى. ③ جەمئىيەت تەرەققىياتى ھەققىدىكى پەن: سوتسىيالىزم تارىخى. ④ شەخسلەرنىڭ سەرگۈزەشتى، تەرجىمىھالى: مېنىڭ تارىخىم ئاساسەن ئەنە شۇلاردىن ئىبارەت.

تارىخچى ئى ← **تارىخشۇناس**.

تارىخچىلىق ئى ← **تارىخشۇناسلىق**.

تارىخشۇناس ئى [ئە + پ] <تارىخ> تارىخ ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس؛ تارىخچى.

تارىخشۇناسلىق ئى. ئىنسانلار تارىخىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلغان ئىلىم.

تارىخىي سۇپ [ئە] ① تارىختا ساقلىنىدىغان، تارىخقا كىرگۈزۈلگەن: تارىخىي ۋەقە. تارىخىي پاكىت. ② تارىخ پېنىگە ئائىت، بىرەر ساھەنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىدىغان: تارىخىي گىرامماتىكا. ③ ئۆتمۈشكە، تارىخقا ئائىت، قەدىمكى، كونا: تارىخىي كىتاب. تارىخىي يادىكارلىق.

تارىخىيلىق ئى. تارىخقا مەنسۇپلۇق: ئۆرپ ـ ئادەت تارىخىيلىققا، ئەنئەنىۋىلىككە ئىگە بولىدۇ.

تارىشا ئى [پ] ① ياغاچ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ نېپىز قىلىپ تىلىنغان، يۇنۇلغان پارچىلىرى: تارىشا قىلماق. ② سۇپ. كۆچمە. ئورۇق، ئاۋاق، جۇدەڭگۈ: ئەمەت تارىشا.

تارىشسىمان سۇپ. تارىشىغا ئوخشايدىغان، تارىشا شەكلىدىكى، تارىشىمەك: تارىشسىمان قۇرۇلما.

تارىشلانماق پ. تارىشا ھالەتكە كەلمەك، تارىشا قىلىنماق: تارىشلانغان ياغاچ.

تارىغۇ ئى. دىيال. تارغاق.

تاريقاي سۇپ. دانىمۇدانە، شالاڭ: تاريقاي زىرائەت.

تارىم ئى ① يەر تېرىش، دېھقانچىلىق. ② جەنۇبىي شىجاڭدىكى بىر جايىنىڭ نامى.③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تارىماق I پ. تارغاق ياكى شۇ خىلدىكى نەرسە بىلەن چاچ، ساقال ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ چىگىكىنى يەشمەك؛ تالمۇتال، دانىمۇدانە قىلماق، تەكشىلىمەك: بەل باغلىغان بىلەن ئەر ئەمەس، باش تارىغان بىلەن خوتۇن (ماقال).

تارىماق II پ ① توپتىن ئايرىلماق؛ چېچىلماق، تارقىماق: مەشرەپتىن يانغان كىشىلەر ئۆيـ ـ ئۆيلىرىگە تارىماقتا ئىدى. ② يېيىلماق، كېڭەيمەك، تارقالماق: ئىشخانا ئىچىگە توخۇ گۆشى پۇرىقى تارىدى. ③ سىڭىشىپ كەتمەك، يوقالماق: ئۇنىڭ مەستلىكىمۇ تاراپ، كاللىسى نورمال ئىشلەشكە باشلىدى.

تارىمۇش ئى ① <ئانات> ئاق رەڭلىك، تاسمىسىمان بىرىكتۇرگۈچى توقۇلما. مەزمۇت ۋە ئەۋرىشىم بولۇپ، سۆڭەكنى سۆڭەككە تۇتاشتۇرۇپ، بەدەن ئىچىدىكى جىگەر، تال، بۆرەك قاتارلىق ئەزالارنى مۇقىملاشتۇرۇپ تۇرىدۇ. ② قاتقان پەي، پاتاك: موماي بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ تارىمۇشتەك قاتقان ئىنچىكە قوللىرىنى ئوغلىغا ئۇزاتتى.

تاز سۇپ ① بېشى تەمرەتكە بىلەن جاراھەتلىنىپ چاچ چىقمىغان؛ ئايپاك، تاقىر: ئېشىمنى ئاز دېمەك، بېشىمنى تاز دېمەك (ماقال). ② كۆچمە. مۇڭگۈز چىقمىغان، مۇڭگۈزسىز: بىر چاغلاردا، بىر دانە تاز ئوغلاقنى ئېلىپ ساتماقمۇ ئىنتايىن مۇشكۈل ئىدى.

تاز پولۇ دىيال. گۆشىمۇ، مانتىسىمۇ بېسىلمىغان پولۇ، ئاق پولۇ.

تېزنى باسسا مېڭى چىقماق بىر تەرىپىنى يوشۇرسا، يەنە بىر تەرىپى چۈۋۈلماق.

تازا I سۇپ [پ] ① كىر ئەمەس، چاك قونمىغان، كىر ۋە توپا ـ تۇماندىن خالىي؛ پاكىز: تازا كىيىم. تازا رەخت. ② ئەسلىسىي بويىچە، ئارىلاشمىغا ئەمەس؛ ساپ: تازا مال. تازا ئالتۇن. ③ كۆچمە. بۇلغانمىغان، داغ چۈشمىگەن؛ ساپ، پاك: يېگىتنىڭ كۆز قىرىدا مۇنداقلا قاراپ قويۇشى بۇ سەبىي قىزنىڭ تازا قەلبىنى دولقۇنلىتىۋەتتى.

تازا II سۇپ. دىيال. ساق، ساغلام.

تازا III رەۋ ① راسا، ئىنتايىن، ناھايىتى: ئۇزۇنىنىڭ ئىززەت ـ نەپسىگە تېگىۋاتقان مۇئامىلە ۋە گەپلەر ئۇنىڭ تازا ئاچچىقىنى كەلتۈردى. ② توپتوغرا، دەلمۇدەل، ئودۇلمۇئودۇل: تازا چۈش ۋاقتى چىقتى بىر چۇقان، توختىدى بارلىق ماڭغان ھەم تۇرغان.

تازا IV (**تا: زا**) ئى. خىراجەت، پۇل، چىقىم: بۇ تويغا نۇرغۇن تازا قىلدۇق.

تازغۇن ئى. دىيال. سايلىقتىن ئېقىپ ئۆتىدىغان كىچىك ئېقىن.

تازىلاتماق «تازىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ئۇنتۇر كەلگەن شەھەر ئاھالىسىنى تۇتۇۋېلىپ، دەڭ ـ سارايلارنى تازىلىتاتتى.

تازىلاشماق «تازىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئوقۇغۇچىلار قار توختاش بىلەن تەڭلا مەكتەپ مەيدانىنى تازىلاشتى.

تازىلانماق ① «تازىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سەل ساقلاپ تۇرۇڭ، باش ـ كۆزۈمنى يۇيۇپ تازىلىنىۋالاي، ئاندىن بىللە بارايلى. ② «تازىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ تارقاتقان زەھىرى تېخى تولۇق تازىلىنىپ بولغىنى يوق.

تازىلىق ئى. تازا ھالەت ۋە ئاشۇنداق ھالەتكە كەلتۈرۈش ئىشى: تازىلىق قىلماق. *قوشماق ئاكا دەم ئېلىش كۈنلىرى بالىلىرىنى

رىنى ئومۇميۈزلۈك تازىلىق قىلىشقا ئادەتلەندۈرگەنىدى.

تازىلىقچى ئى. تازىلىق قىلغۇچى ئادەم، تازىلىغۇچى كىشى، تازىلىق ئىشچىسى: ئىيۇلنىڭ باشلىرىدا مۇخبىر ئولىمپىك كەنتىدە سۈپۈەننىڭ يەر تەۋرەش ئاپىتىگە ئۇچرىغان مەيدانىڭ رايونىدىن كەلگەن تازىلىقچىلارنى كۆرگەن.

تازىلىماق پ. پاكىز ھالەتكە كەلتۈرمەك، پاكىزلىماق: كىيىمنى تازىلىماق. ئۆيىنى پاكىز تازىلىماق.

تاس I رەۋ. جۇملىدە مەلۇم ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئەمەلگە ئاشاي دەپ، ئەمەلگە ئاشماي قالغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: سىزنىڭ كېلىشىڭىزدىن خەۋىرىم بولمىغاچقا، تاس كېتىپ قالىدىكەنمەن.

تاس قالماق قىل قالماق: يىقىلغىلى تاس قالدىم.

تاس II تەق. بىرنەرسىنىڭ يەنە بىرنەرسىگە ئۇرۇلۇش ياكى بىرنەرسىنىڭ ئۇزۇلۇشىدىن پەيدا بولغان ئاۋاز: دۇتارنىڭ تارى «تاس» قىلىپ ئۇزۇلۈپ كەتتى.

تاسادىپ رەۋ [ئە] ئۇشتۇمتۇت، ئويلىمىغان يەردىن، تاسادىپىي: شەمشەرىخان ئاچا ھازىرغىچە مۇشۇنداق تاسادىپ كەلگەن كىشىلەردىن نەچچە ئوننى كۆتۈۋالغان.

تاسادىپەن رەۋ [ئە] كۈتۈلمىگەن ھالدا، بىردىنلا، قەستەن، تاسادىپىي رەۋىشتە: تاسادىپەن ئۇچرىشىپ قالماق.

تاسادىپىي [ئە] ① سۈپ. كۈتۈلمىگەن، توساتتىن يۈز بەرگەن؛ ئۇشتۇمتۇت: تاسادىپىي ھادىسە. تاسادىپىي ۋەقە. ② رەۋ. سەۋەبى نامەلۇم، سەۋەبسىز: تاسادىپىي ئۆزگىرىش.

تاسادىپىيلىق ئى. يۈز بېرىشى تاسادىپىي بولغان ئىش، ھالەت: ئۇنىڭ بۇ ۋاقىتتا كېلىشى ھەقىقەتەن بىر تاسادىپىيلىق بولدى.

تاس ـ تاس «تاس I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇ يىغلىۋەتكىلى تاس ـ تاس قالدى.

تاس ـ تاماس ← **تاس** I .

تاس ـ تۇس تاس قىلغان ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار: ئاچچىقىمغا پايلىماي «تاس ـ تۇس» قىلىپ شاپىلاقلىۋەتتىم.

تاسسىدە رەۋ. «تاس» قىلىپ، «تاس» قىلغان ھالدا: ئاسىيە تاسسىدە قىلغان قاتتىق ئاۋازنى ئاڭلاپ شاققىدە ئورنىدىن تۇردى.

تاساقاتماق «تاسقىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇن تاساقاتماق. شېغىل تاساقاتماق.

تاسارا ئى. دىيال. سار، ساڭقارا.

تاساڭماق «تاسقىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: شېغىل تاسقىشۋاتقان كىشىلەر يامغۇر تېمىشقا باشلىغاندىلا ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

تاساق سۈپ ① تاسقالغان، تاسقىلىپ بولغان. ② كۆچمە. قالايمىقان، پاراكەندە، مالىمان.

تاساقچىلىق ئى. كىشىلەرگە، يۇرت خەلقىگە سېلىنغان ئېغىر چىلىق؛ خار ـ زارلىق، جاپا ـ مۇشەققەتلىك، قالايمىقانچىلىق، پاراكەندىچىلىك: ـــ بېگىمنىڭ ئاچچىقى كېلىپ پۈتۈن يۇرتقا تاساقچىلىق سالسا قانداق قىلىمىز! ـــ دېدى ئاۋۇت.

تاساقسىز سۈپ. تاسقىمىغان، تاسقالمىغان: تاساقسىز ئۇن. تاساقسىز شېغىل.

تاساقلىق سۈپ. تاسقالغان، تاسقاپ قويۇلغان: تاساقلىق ئۇن. تاساقلىق شېغىل.

تاساقلاماق «تاسقىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىر كۆندە ئون تونىنا قۇم تاسقالدى.

تاسقام ① ئى. تاسقالغان ياكى تاسقىلىنىدىغان نەرسە: بۇڭداينىڭ دەسلەپكى تاسقىمىنى تارتىۋىدى، سەكسەك جىڭ چىقتى. ② مىق. ساناق سانىلارغا قوشۇلۇپ كېلىپ، مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر تاسقام بۇغداي. ئىككى تاسقام ئۇن.

تاسقىر ئى. دىيال **تاسقارا**.

تاسقماق پ ① ئاشلىق ۋە شۇ خىلدىكى پارچىلانغان ئۇۋاق نەرسىلەرنىڭ يۇمشاق، يىرىكلىرىنى ئۆتكەمە، غەلۋىر، ئەلگەك قاتارلىق نەرسىلەر ئارقىلىق ئايرىماق؛ ئۆتكۈزمەك: بىكار بولساڭ كېپەك تاسقاپ يە (ماقال). ② بىرىدە ئالدىغا، بىردە ئارقىسىغا سۈرمەك، ئىوڭ ـ سول، ئالدى ـ ئارقىغا ئۇرۇلماق. ③ كۆچمە. تاللاپ ئايرىپ چىقماق؛ ئىلغىماق: جامائەت تاسقاپ كۆرۈپ، ئەزىمەتنى كەنت دېھقانلار جەمئىيىتىگە رەئىس قىلىپ سايلىدى.

تاسلاتماق پ. دىيال. تامشىماق: ئۇ ئاغزىنى تاسلاتىپ كەتتى.

تاسما ① ئى. ھايۋاناتنىڭ تېرىسىدىن تىلىنىپ پىششىقلاپ ئىشلەنگەن بۇيۇم: تاسما تىلماق. تاسما بەلباغ. ② سۈپ. تاسمىغا ئوخشايدىغان، تار ۋە ئۇزۇن: تاسما ھەرە.

تاسمىبلىق ئى [تاسما + بىلىق] <زوئول> بىلىقنىڭ بىر خىلى، تەن شەكلى ئۇزۇن ھەم ياپىلاق بولۇپ، خۇرۇم بەلباغقا ئوخشايدۇ. كۈموش رەڭ، پۈتۈن تېنى سىلىق بولۇپ، قاسىرىقى بولمايدۇ. ئادەتتە كۆپلەپ ئىستېمال قىلىنىدۇ.

تاسمىچى ئى تاسما تىلىش، تاسما ئىشلەش، تاسما سېتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

تاسمىچىلىق ئى. تاسما تىلىش، تاسما پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە ئۇنى سېتىش ئىشى، كەسپى.

تاسمىسمان سۈپ. تاسمىغا ئوخشاش، تاسمىدەك.

تاسمىلىق سۈپ ① تاسمىسى بار، تاسما بىكىتىلگەن: تاسمىلىق چاق. ② تاسما ئۇچۇن تەييارلانغان: تاسمىلىق تېرە.

تاش I ئى ① ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ياكى بىر پۈتۈن ئۇيۇل ھالەتتە ئۇچرايدىغان، سۇ كار قىلمايدىغان قاتتىق تاغ جىنسلىرىنىڭ ئومۇمىي نامى: تاشنى سوقسا قۇم بولۇر، تۆمۈرنى سوقسا قىل بولۇر (ماقال). ② كېسەللىك سەۋەبىدىن ئادەم ئورگانىزمىدا ھاسىل بولىدىغان قاتتىق ماددا؛ قېتىشما: ئۇنىڭ ئۆتىنى ئوپېراتسىيە قىلىپ بىرمۇنچە تاشنى ئېلىۋەتتى. ③ جىڭ، گىرگە ئوخشاش سايمانلارنىڭ ھەر خىل شەكىل ۋە ھەر خىل چوڭلۇقتىكى قادىقى: جىڭ تېشى. تاراز تېشى. ④ سائەت مېخانىزمىلىرىنى تارتىش كۈچى ئارقىلىق ھەرىكەتلەندۈرىدىغان ئېغىر تۇقۇ: سائەت تېشى. ⑤ كۆچمە. قاتتىق، مېھىر ـ شەپقەتسىز يۈرەك ئادەم. باغرى تاش ئاتا. ⑥ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تاش تەرمەك قىزلارنىڭ تاش ئويۇنى، بەشتاش، ئوقتاش، چاكۇم.

تاشتىن ياغ چىقىرىدىغان نەپ بەرمەيدىغان؛ ئۆتۈپ كەتكەن بېخىل، پىخسىق.

تاش چۈشكەن يېرىدە ئەزىز ھەرىكىم ئۆز ئۆيى، ئۆز يۇرتى، ئۆز ۋەتىنىدە؛ ھەر نەرسە ئۆز جايىدا قەدىر ـ قىممەتلىك.

تاش چېچىكى قورام تاشلار ئۈستىگە يېپىشىپ ئۆسىدىغان بىرخىل ئۆسۈملۈك، مۇخ.

تاش چىشلۇالغاندەك ئۇن ـ تىنىسىز، جىم؛ پوزىتسىيە بىلدۈرمەي، گەپ قىلماي: تىللاخان تاش چىشلۇالغاندەك ئولتۇراتتى.

تاشنى تاياقتا تاڭماق بىركىمنىڭ كۆڭۈل مايىللىقى، ئىختىيارلىقىغا قارىماي، بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنى قىلىشقا زورلىماق، مەجبۇرلىماق: ئەمەت بىلەن ئايخاننى قوشۇپ قويساق، تاشنى تاياقتا تاڭغاندەكلا ئىش بولىدۇ.

تاش يەپ قۇم چىقىرىدىغان ئاشقازىنىنىڭ ھەزىم قىلىش ئىقتىدارى كۈچلۈك، ساغلام، قابىل: ئادەم ياش ۋاقتىدا تاش يەپ قۇم چىقىرىدۇ، لېكىن قېرىغاندا تاماقنى ئەھۋالغا قاراپ يېمىسە بولمايدۇ.

تاش Ⅱ ئى ① ئىچىگە، ئىچكىرىگە نىسبەتەن سىرت؛ تالا: ماۋۇ خېنىمنىڭ قېشىنى، تاۋىقىنىڭ تېشىنى (ماقال).* ئايخان ئوردىنىڭ تېشىدا ئېرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ دېرىزە تۈۋىگە كەپتۇ ـ دە، ئېرىنى كۆرۈش بىلەن خۇشاللىقى ئىچ ـ ئىچىگە سىغماي كېتىپتۇ. ② ياقا، چەت، باشقا: تاش يۈرت.③ بىرەر نەرسىنىڭ ئوراپ تۇرغان قىسمى، تاشقى تەرىپى: يوتقان تېشى. كىتابنىڭ تېشى.

تاش گۆر گۆرنىڭ ئالدىغا كولانغان ۋە ئۆلۈك قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن تىندۇرۇۋېتىلىدىغان گۆر.

تاش Ⅲ مىق. سۇ ئۆلچىمى، بىر تاشلىق تۇگمەننى چۆرگۈ ـ لىتەلەيدىغان سۇنىڭ ئۆلچىمىنى كۆرسىتىدۇ.

تاشا سۈپ. دىيال. سىرت، باشقا.

تاشاقماق پ. تېشىغا چىقىپ ماڭماق، يانغا چىقىپ ماڭماق (يولنىڭ): يول تاشاقاپ يۇردى ھەركىم پەم بىلەن.

تاشايىن ئى سىرت، تاشقىرى: ئۇ تۆت ـ بەش يىلدىن بېرى ئۆينىڭ تاشايىنىغا چىقىپ باقمىدى.

تاشئالما ئى [تاش + ئالما] <بوت> ① يوپۇرماق تاشلايدىغان كىچىك دەرەخ. مېۋىسى شار شەكىلدە، سېرىق ياكى قىزىل بولىدۇ؛ تەمى چۈچۈمەل. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

تاشئەينەك ئى [تاش + ئەينەك] قېلىن ئەينەك تاختا.

تاشبوران ئى [تاش + بوران] بۇرۇنقى چاغلاردا جازالانغۇچىنىڭ پۈتىدىن بېلىغىچە بولغان قىسمىنى يەرگە كۆمۈپ، يەردىن ئۈستۈنكى قىسمىغا ئاۋام پۇقرالارنى چالما ـ كېسەك، تاش ئاتقۇزۇش ئارقىلىق بېجىرىلىدىغان جازالاش ئۇسۇلى: ئايال شۇ دەۋرنىڭ قانۇنى بويىچە تاشبوران قىلىنىپتۇ.

تاشبوران قىلماق چالما ـ كېسەك قىلىش، تاش ئېتىپ زەخىملەندۇرۇش ئارقىلىق جازالماق: شۇنىڭ بىلەن خۇدا بۇ شەھەرنى يوق قىلىپ، شەھەر خەلقىنى تاشبوران قىلىشقا پەرىشتىلەرنى بۇيرۇپتۇ.

تاشبۇرگۇن ئى [تاش + بۇرگۇن] <بوت> لويلا ئائىلىسىدىكى توپلىشىپ ئۆسىدىغان كىچىك چاتقال. پۇتۇن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئىسسىقنى قايتۇرۇش، زەھەرنى تارقىتىش رولى بار.

تاشپاختا ئى [تاش + پاختا] <گېئول> تالاسسىمان مىنېرال. تەركىبى ماگنىي، تۆمۇر قاتارلىقلارنىڭ سىلىكاتلىرىدىن ئىبارەت؛ تالالىرى يۇمشاق، يۇقىرى تېمپېراتۇرا ۋە چىرىتىشكە چىداملىق.

تاشپاقا ئى [تاش + پاقا] <زوئول> سۈرەلگۈچى ھايۋان، تېنى ياپىلاق ۋە سوقۇچاق كېلىدۇ؛ قاتتىق قېپى بولىدۇ؛ بارماقلىرىدا ئۈزۈش پەردىسى بولۇپ، سۇ ئۈزەلەيدۇ؛ بېشى، قۇيرۇق ۋە تۆت پۇتىنى قېپىق ئىچىگە يىغالايدۇ.

تاشپۇرچاق ئى [تاش + پۇرچاق] <بوت>پۇرچاق ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكسىپ تۇرىدىغان چاتقال. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ، ئىسسىقنى يانداۇرۇش، زەھەرنى قايتۇرۇش، ئاغرىق توختىتىش ۋە قەۋزىيەتنى بوشىتىش رولى بار.

تاشتەرمەك ئى [تاش + تەرمەك] قىزلارنىڭ بىر خىل ئويۇنى. ئۇرۇكنىڭ ئۇرۇقچىسىدەك بەش دانە يۇمىلاق تاش بىلەن ئوينىلىدۇ.

تاش ـ تۇپراق تاش، توپا ۋە ياكى شۇ خىلدىكى نەرسىلەر: ـــ ئىلاھىم، ئاسماندىن تاش ـ تۇپراق يېغىپ پۈتۈن تېرىغان ـ تىككەنلىرى قۇرۇپ كەتسە!ـــ دېدى ئۇ ئىچى قارىلىق بىلەن.

تاشتۇرماق «تاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەھىمسىز ئازابلاشلار ئۈنىڭ سەۋر قاچىسىنى نەچچە قېتىم دولقۇنلىتىپ، نەچچە قېتىم تاشتۇرۇۋەتتى.

تاشتۇز ئى [تاش + تۇز] <گېئول> يەر پوستىغا چۆكۈپ قەۋەتلەنگەن تۇز.

تاشتۇلەك ئى [تاش + تۇلەك] ئىككى قېتىم تۇلىگەن قۇش (بۇركۇت، قارچىغا، لاچىن قاتارلىق قۇشلار ھەققىدە).

تاشتىراش ئى. تاشنى يونۇپ، كېسىپ سىلىقلايدىغان ۋە ھەر خىل شەكىلگە كەلتۈرىدىغان ئۇستا؛ تاشچى.

تاشچاي ئى [تاش + چاي] پىرىسلىنىپ قاتتىق قاتۇرۇلغان، تاختىلانغان چاي.

تاشچېچەك ئى [تاش + چېچەك] <بوت> قورام تاشلارنىڭ ئۈستىگە يېپىشىپ ئۆسىدىغان، يالغان يىلتىزلىق، شەكلى پىلاستىنكىغا ئوخشايدىغان ۋە ئۈستىدە ئېگىز ـ پەس قالايمىقان پۈرمە قورۇقلىرى بولغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. بۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ھەممە يېرى دورا قىلىنىدۇ، تەمى تاتلىق بولۇپ، ئىسسىققا مايىل، زەھەرسىز؛ قانىنى قۇۋۇتلەندۇرۇپ، كۆزنى روشەنلەشتۈرىدۇ. مەنىنى كۆپەيتىدۇ، ئاجىزلىقنى تۇگىتىپ، پەي ۋە سۆڭەكلەرنى كۈچلەندۈرىدۇ، تۇگۈنلەرنى يېشىدۇ.

تاشچى ئى. تاش قېزىش، تاشتىن ھەر خىل بۇيۇملارنى ياساش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم.

تاشچىلىق ئى تاش قېزىش، سۈزۈش ۋە تاشتىن ھەر خىل بۇيۇملارنى ياساش ئىشى، كەسپى: تاشچىلىق قىلماق.

تاشچۇنى ئى [تاش+چۇن+ى] <زوئول> ئاجىز قانات ـ لىقلار ئەترىتىدىكى ھاشاراتلارنىڭ ئادەتتىكىچە ئاتلىشى.

تاشراق ئى. دىيال. ئىدىش، جاۋۇر، ساپال تەلەڭگە.

تاشسامساق ئى [تاش + سامساق] <بوت>تاشسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى ۋە تەڭگىچە غولى دورا قىلىنىدۇ، بەلغەم بوشىتىش، قۇستۇرۇش ۋە ئىششىقنى يانداۇرۇش رولىغا ئىگە.

تاشسىز سۈپ. تېشى يوق، تاش قىلىنمىغان، تاشقا تارتىلمىغان: تاشسىز جۇۋا.

تاشسىمان سۈپ. تاشقا ئوخشاش، تاشتەك.

تاشقورچاق [تاش + قورچاق] ① ئى. تۇرلۇك جانلىقلارغا

تەقلىد قىلىپ ياسالغان، كىچىك بالىلار ئويناىدىغان ھەر خىل ئويۇنچۇقلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ئادەتتە مەخسۇس زاۋۇتلاردا ياسالغانلىرىنى كۆرسىتىدۇ. ② سۇپ. كۆچمە. چىرايلىق، ئوماق، كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرىدىغان (كىچىك بالىلارنى سۈپەتلەپ ئېيتىلىدۇ).

تاشقى سۇپ ① بىرەر نەرسىنىڭ سىرتقى تەرىپىدىكى:تاشقى كۆرۈنۈش. ② ئىچكى ئىشلارغا نىسبەتەن سىرتقى، خارجى: تاشقى سودا.

تاشقىرى ① سۇپ. تاشقى، سىرتقى تەرەپكە ئورۇنلاشقان، سىرتىدىكى: ئالمىخاننىڭ بېغىدا، بىر تۈپ ئۆزۈم بار قاشقىرى. ئالمىخانغا سەپسېلىڭلار، ئۇتتۇر چىشى تاشقىرى.② تىر. باشقا، سىرت: ئۇنىڭدىن تاشقىرى.

تاشقىرىقى سۇپ. مەلۇم جاينىڭ سىرتىدىكى، نېرىدىكى، تېشىدىكى: بۇ ھويلا تاشقىرىقى ھويلىدىنمۇ كۆركەم ئىدى.

تاشقىلاتماق «تاشقىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاشقىلىماق پ. تاشماق: چېلەكتىكى سۇ تاشقىلاپ تۆكۈلدى.

تاشقىن ئى. قاتتىق يامغۇر ياكى قار ـ مۇزلارنىڭ ئېرىشى بىلەن كۆپىيىپ ئۆز قىنىدىن تېشىپ كەتكەن سۇ: تاشقىن كەلمەك.

تاشقىنلىق سۇپ. تاشقىنى بار، تاشقىنلاپ تۇرغان.

تاشقىنلىماق پ ① دەريا سۇلىرى قىرغاقلاردىن تېشىپ كەتمەك: ئۆگەن دەرياسى باھار كەلكۈنى بىلەن تاشقىنلىدى. ② كۆچمە. جۇش ئۇرماق، جۇشقۇنلىماق: ئۇنىڭ قەلبىدە چەكسىز خۇشاللىق تاشقىنلايتتى.

تاشكۆمۈر ئى [تاش + كۆمۈر] <گېئول> بىر خىل ناچار كۆمۈر. سىرتقى كۆرۈنۈشى تاغ جىنسلىرىغا ئوخشاپ كېتىدۇ؛ ئادەتتە ئۇ يېقىلغۇ قىلىنىشتىن سىرت يەنە خىمىيەۋى ئوغۇت ياساشتىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

تاشگۈل ئى [تاش + گۈل] <بوت> ① تاشگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاچ قىزىل كېلىدۇ؛ مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

تاشلاتماق I «تاشلىماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاشلاتماق II «تاشلىماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەنىپە قارا كۆرپىدىن جۇۋا تاشلىتىپ كىيدى.

تاشلاشماق I «تاشلىماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: لېتىپ ئەپەندى بىلەن ئەكبەرخان يىراقلارغا نەزەر تاشلاشتى.

تاشلاشماق II «تاشلىماق II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: جۇۋىچى ئۇستاملار قىش يېتىپ كېلىش ئالدىدا بەس ـ بەستە جۇۋا تاشلاشتى.

تاشلاق ئى <بوت> قوغۇن پېلىكىگە ئوخشاش يەر بېغىرلاپ ئۆسىدىغان، شاخلىرى تىكەنلىك، مېۋىسى ياۋا ئۆزۈمگە ئوخشاش يېشىل، مېۋىسىنى يېيىشكە بولىدىغان بىر خىل تاغ ئۆسۈملۈكى.

تاشلاندۇق ① سۇپ. كىيەكسىز، يارامسىز، تاشلىۋېتىلگەن، قالدۇق: تاشلاندۇق نەرسىلەر. ② ئى. تاشلىۋېتىلگەن، قالدۇق نەرسە.

تاشلانماق I «تاشلىماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۇرمىگە تاشلانماق. ئەخلەت دۆۋىسىگە تاشلانماق.

تاشلانماق II «تاشلىماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: جۇۋا تاشلانماق.

تاشلاق I ① سۇپ. تاش بار، تاش كۆپ: تاشلىق يەر. تاشلىق جاي. ② سۇپ. تاش ئورنىتىلغان: تاشلىق سائەت. ③ ئى. تاش بار، تاش كۆپ جاي: تاشلىقتا ئىشلىمەك.

تاشلىق II ئى. قۇشلارنىڭ ئاشقازىنى: توخۇنىڭ تاشلىقى. كەپتەرنىڭ تاشلىقى.

تاشلىق III ① سۇپ. تېشى بار، تاشلانغان: تاشلىق جۇۋا. ② سۇپ. تاش قىلىشقا تەييارلانغان، تاش ئۆچۈن ئىشلىتىلىدىغان: تاشلىق رەخت. ③ ئى. تاش قىلىش ئۆچۈن ئىشلىتىلىدىغان ياكى تاش قىلىنغان نەرسە: جۇۋىنىڭ تاشلىقى. كىتابنىڭ تاشلىقى. يوتقانىنىڭ تاشلىقى.

تاشلىق IV ئى. خاما، جۇۋاز قايچىسىنىڭ تاش تۇرىدىغان ياپىلاق جايى.

تاشلىماق I پ ① نەرسىلەرنى يەرگە، پەسكە قارىتىپ چۈشۈرمەك، ئاتماق: ئۇ قولىدىكى خەتنى پۈرلاپ ـ پۈرلاپ يەرگە تاشلىۋەتتى. ② چۈشۈرمەك، تۆكمەك: دەرەخلەر غازاڭ تاشلىدى. ③ ئۈستىدىن ئاشۇرۇپ، ئارتىلدۇرۇپ قويماق؛ سالماق، ياپماق: پادىچى نان خالتىسىنى مۈرىسىگە تاشلاپ يولىغا ماڭدى. ④ ۋاز كەچمەك، خاتىمە بەرمەك، تەرك ئەتمەك: ئۇ بىرچاغلاردا جان بېقىشنىڭ تەسلىكىدىن يۈرتىنى تاشلاپ، ياقا يۇرتلارغا چىقىپ كەتكەنىدى. ⑤ بىرەر جايدا قالدۇرماق ياكى بىركىمنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈپ بەرمەك: ئىككى يىل بۇرۇن تۇغقانلارنىڭكىگە ئىككى تۈياق قوزىچاقنى ئاپىرىپ تاشلىۋىدىم، بۇ يىل يوغان ئىككى قوي بولغانداندۇرۇپ ئەكەلدىم. ⑥ ئۆزىنى ئاتماق: ئۇ ئاران ئورنىدىن تۇرۇپ كارىۋاتقا ئۆزىنى تاشلىدى. ⑦ كۆچمە. قويماق، بەرمەك، سوردىماق: سوئال تاشلىماق. ⑧ ئىرغاڭلىماق، چايقالماق: ئۇ بالا ئۆزىنى ئىككى ياڭا تاشلاپ ماڭدۇ. ⑨ چۈشۈرمەك، پەيدا قىلماق (سايە ھەققىدە): يوغان تېرەك ئەتراپلارغا سايە تاشلاپ تۇراتتى. ⑩ پېئىلنىڭ رەۋىشداش شەكىللىرى بىلەن تۇس ياردەمچىسى رولىدا كېلىپ: 1) ھەرىكەتنىڭ تېز ھەم كەسكىن بېجىرىلگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: ئېتىپ تاشلىماق. قىرىپ تاشلىماق. 2) ھەرىكەتنىڭ تاسادىپىي، ئۇشتۇمتۇت يۈز بەرگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: دەپ تاشلىماق. كۆلۈپ تاشلىماق. ⑪ بەزى ئىسىملارنى پېئىللاشتۇرىدۇ: بالا تاشلىماق. سالما تاشلىماق.

تاشلىماق II پ. تاش بېكىتمەك، ئورناتماق، تاش قاپلىماق: كىتاب تاشلىماق. جۇۋا تاشلىماق.

تاشما ئى ← **ئىلغا**.

تاشماق پ ① قىرغاقتىن ئاشماق، ئېشىپ ئەتراپقا يېيىلماق؛ باسماق: بۇ چېكى يوق سۇ تېشىپ، جىلغا تەرەپكە چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى. ② كۆچمە. جۇش ئۇرماق، غەيرەتلەنمەك؛ ئۆرلەمەك، كۆپەيمەك: ھېيتئاخۇننىڭ غەيرىتى باشقىدىن ئۇرغۇپ تاشتى.

تاشئوت ئى [تاش + ئوت] <بوت> قەلەمپۇر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تەمى تاتلىق، تەبىئىتى سەل سوغۇق بولۇپ، زەھەرسىز، ئىسسىقنى تارقىتىپ قانىنى سوۋۇتىدۇ.

تاشئېگىر ئى [تاش + ئېگىر] <بوت> چايانئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تەمى تاتلىق، تەبىئىتى سەل سوغۇق بولۇپ، زەھەرسىز، ئىسسىقنى تارقىتىپ قانىنى سوۋۇتىدۇ.

سىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غوزىسى تۇخۇم شەكىللىك، دورا ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ، نەملىكنى ھەيدەش، زەھەرنى قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

تاشرقماق پ. تاشلىق يەرلەردە ئۆزۈن يول يۈرۈپ توپىقى ئۇپراپ، نېپىزلەپ، قاماپ ئاقسىماق، ماڭالماي قالماق (ھايۋانلار ھەققىدە): تاشرقاپ كەتمەك.

تاشغداماق پ. دىيال. توشۇماق، يۆتكىمەك.

تاشلىخ سۈپ. دىيال. يات، چەت يۇرتلۇق.

تاشيارغان ئى [تاش + يارغان] <بوت> تاشيارغان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تېبابەتچىلىكتە غول ۋە يوپۇرمىقى ئوتتۇرا قۇلاق ياللۇغى ۋە ئۇشۇشۇكنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

تاشيول ئى [تاش + يول] <قاتن> شەھەر سىرتىدىكى، ھەر خىل ئاپتوموبىللار قاتنايدىغان ۋە ئۇستىگە شېغىل يېيىلغان كەڭ ھەم توز يول.

تاغ ئى ① يەر ئۇستىنىڭ تەكشىلىككە، دۆڭلۇككە نىسبەتەن تېخىمۇ كۆتۈرۈلگەن ئېگىز قىسمى: تاغ تىزمىسى. * ئۆچكە تاغدا پۇل، ئۇزۇم باغدا پۇل (ماقال). ② كۆچمە. ئېغىر يۈك، ئېغىر چىلىق، مۇشەققەت: ئازادلىققا ئېرىشىپ، يەلكىمىزنى بېسىپ تۇرغان تاغ ئۆرۈلگەندەك بولدى.

تاغ يۇرەك قورقماس، باتۇر: غۇيۇلداپ ئۆتكەن يىللار ئۇنىڭ كۆيۈمچان تاغ يۇرەك ئوغلىنىمۇ ئەكەتكەندى.

تاغ خوخسى <بوت> دىيال. تاغ باغرىلىرىدا ئۆسىدىغان بىر خىل سامان غوللۇق ئوت.

تاغ ئېتى ئۇزاق سەپەردە ھارمايدىغان پاكار بويلۇق بىر خىل ئات.

تاغا ئى. بالىلارغا نىسبەتەن ئاتا ياكى ئانىنىڭ ئاكا ـ ئۇكىلىرى.

تاغا ئاچا دىيال. تاغىسىنىڭ خوتۇنى (ياشتا كىچىكرەك).

تاغا ئانا دىيال. تاغىسىنىڭ خوتۇنى، كىچىك ئانا (ياشتا چوڭ).

تاغا ھاما تاغىسىنىڭ خوتۇنى (ياشتا چوڭراق).

تاغار ① ئى. ئاشلىق ۋە باشقا نەرسىلەرنى قاچىلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، پاختا، يۇڭ، چىگە يىپلىرىدىن ياكى سۈنئىي تالالاردىن توقۇلغان بۇيۇم؛ چوڭ قاپ: بۇز تاغار. كانىياپ تاغار. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر تاغار بۇغداي. بىر تاغار ئۈن. ئىككى تاغار قوناق. ئۈچ تاغار سامان.

تاغاردا بىر ناھايىتى كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن، تولا: ئۇنىڭغا گەپ قىلمىدى دەمسەن ؟ بۇلۇڭغا تارتىپ تاغاردا بىر نەسىھەت قىلسام، ھەپتە ئۆتمەي يەنە ئۆزى بىلگىنىنى قىلدى.

تاغار ـ تاغار بىرقانچە تاغار، نۇرغۇن تاغار: تاغار ـ تاغار ئاش ئالماق.

تاغارچى ئى ① تاغار توقۇش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى. ② قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيەسىنىڭ بىر يېزا ـ سىنىڭ، يەكەن ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ ۋە خوشۇت ناھىيەسىدىكى يەنە بىر يېزىنىڭ نامى.

تاغارچىلىق ئى. تاغار توقۇش، سېتىش ئىشى، كەسپى: تاغارچىلىق قىلماق.

تاغارلاپ رەۋ. تاغىرى بىلەن، تاغار توشقۇزۇپ: بۇ يوقسۇل ئۆتكۈزدى يېرىم ئەسىرنى، غوجىنىڭ يېرىگە ئىشلەپ، تەر تۆكۈپ. ئالدى ئاش ھەر يىلى نەچچە تاغارلاپ، ۋە لېكىن قالدى ئۇ ئارىنى تۇتۇپ.

تاغارلىق سۈپ. ① تاغىرى بار؛ تاغار ئارتىلغان ياكى تاغار بىسىلغان؛ تاغار كۆتۈرگەن ياكى يۈدۈگەن. ② تاغار توقۇشقا يەتكۈدەك، تاغار توقۇشقا باب: بەش تاغارلىق يىپ.

تاغاق I ئى. قولىنىڭ ياكى ئالدى پۇتىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى گۈرجەك سۆڭەك: ئىككىنچى رەت ئاتقان ئوق تاغاققا تەگدى.

تاغاق ياغاچ دىيال. بادرا، چەنزە.

تاغاق II ئى. دىيال. تاۋاق: ھاراق ئىچتىم تاغاقتا، تەمى قالدى تاماقتا.

تاغ ـ تاش تاغ ۋە تاش، ئومۇمەن تاغ ۋە تاشلىق جاي: تاغ ـ تاشقا بارماق.

تاغ ـ تېمىز تاغ ۋە ياكى شۇ تاغدىكى مەھەللىلەر، تاغلىق مەھەللىلەر، تاغ، قىر تاغ ـ دالا: بەش شەھەردىن كەلگەنلەرنىڭ قوللىرىدىكى تاغار، خالتىلاردا قۇرۇق چىلان، شاپتۇل قېقى، ئۆرۈك قېقى قاتارلىقلار بار ئىدى، تاغ ـ تېمىزدىن كەلگەنلەرنىڭ قولىدا پىشۇرۇلغان قايماق، پىشلاق، قۇرۇت، پاقلان گۆشى قاتارلىقلار بار ئىدى.

تاغچى ئى. ① تاغلىق كىشى. ② تاغلىقلار بىلەن ئېلىم ـ بېرىم، سودا ـ سېتىق قىلىدىغان ئادەم: نەزەر ھەر يىلى ئەتىياز ۋە كۈز ئايلىرىدا تاغچىلارغا بۆرە، تۈلكە، سۈلەيسۈن ئېتىپ ساتاتتى.

تاغچىلىق ئى. تاغلىقلار بىلەن قىلىنىدىغان ئېلىم ـ بېرىم، سودا ـ سېتىق پائالىيەتلىرى؛ تاغ سودىگەرچىلىكى: ئانچە ـ مۇنچە تاغچىلىق قىلىپ كۈن كەچۈرۈۋاتىمىز.* تاغچىلىق قىلماق. * قاسىم ھەر يىلى تاغچىلىقتىن ئاز ـ تولا نەپ ئېلىپ، شۇنىڭ بىلەن ئائىلىسىنى بېقىۋاتىدۇ.

تاغ ـ دالا تاغلىق يەرلەر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى تۈزكەتكەن دالالار: تاغ ـ دالا سەيلىسى.

تاغ ـ داۋان تاغ ۋە داۋان: بۇ يولىنىڭ بېسىپ ئۆتىدىغان تاغ ـ داۋانلىرىمۇ ئاز ئەمەس.

تاغ ـ دەريا تاغ ۋە دەريا: ئۇلار بۇ يەرگە كەلگۈچە نۇرغۇن تاغ ـ دەريالاردىن ئۆتتى.

تاغدېنى I ئى [تاغ + دان + ې] <بوت> ئەپيۇنگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تۈگۈنەك يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ. ئاغرىق پەسەيتىش رولىغا ئىگە.

تاغدېنى II ئى [تاغ + دان + ى] <بوت> ئەپيۇنگۈل ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ بىر خىل زەھەرلىك ئۆسۈملۈكتۇر.

تاغدىن ـ باغدىن ← باغدىن ـ تاغدىن: تاغدىن ـ باغدىن سۆزلىمەك.

تاغسىمان سۈپ. تاغقا ئوخشايدىغان، تاغقا ئوخشاش، تاغ شەكىللىك: ئۇچ بۇلۇڭلۇق پىرامىدا شەكلىدىكى تاغسىمان ئېھرامنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىدا جەمئىي ئۇچ چېكىت بار ئىكەن.

تاغلىق ① سۈپ. تاغ بىلەن ئورالغان، تاغ كۆپ: تاغلىق يەر. ② ئى. تاغ رايونلىرىدا ياشايدىغان، تاغدا تۇرىدىغان كىشى: ئۇ بالىنىڭ كىيىملىرى تاغلىقنىڭ كىيىمىدەك قىزىل توپا رەڭگىدە تۇرىدۇ. ③ ئى. تېغى بار، تاغلىرى كۆپ جاي: بۇ تاغلىقتا ئۇزاق تۇرغىلى بولمايدۇ، ئىشلىرىمىزنى توگىتىپ دەرھال قايتىشىمىز كېرەك.

تاغمۇتاغ تاغدىن تاغقا، ھەممە تاغلار ئارا: شۇ كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىللە تاغمۇتاغ يۈرۈپ ئوۋ قىلدۇق.

تاغۇتاش تاغلىق جاي ۋە ئۇنىڭدىكى تاشلار: غالىبلار قەلبىدىن

ياڭرىغان جەڭگىۋار مارش ساداسى تاغۇتاشنى تىترىتىپ، يەر - زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈرمەكتە.

تاغىل I ① سۈپ. ئوخشاشمىغان رەڭ سىزىقچىلىرى بولغان: تاغىل مۈشۈك. تاغىل ئىنەك. ② ئى <بوت> ئالمىنىڭ بىر خىل سورتى. رەڭگى قىزىل بېغىر رەڭ، تاغىل بولىدۇ.

تاغىل II سۈپ. ھىيلىگەر، تۇراقسىز، ئۆزگىرىشچان.

تاق I سۈپ [ئە] ① ئىككىگە پۈتۈن بۆلۈنمەيدىغان، جۈپى بولمىغان: تاق سان. * دەرد كەلسە جۈپ، دۆلەت كەلسە تاق (ماقال). ② جۈپى، شېرىكى بولمىغان؛ جۈپسىز، يالغۇز: ئۇ ئۆمۈر بويى ئۆيلەنمەي تاق ئۆتكەن ئادەم.

تاق سان < مات> ئىككىگە پۈتۈن بۆلۈنمەيدىغان سان. مەسىلەن: 1، 3، 5، 7 قاتارلىقلار.

تاق ياغاچ <بىن> ئىشىك ئۇستىگە قويۇلمىدىغان ياغاچ.

تاق II تەق. قاتتىق جىسىملارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئىشىك «تاق» قىلىپ يېپىلىشى بىلەن تەڭ پەرىزات غايىب بولدى.

تاق III رەۋ. دەل: ئۇ چوڭ مەھەللىنىڭ تاق ئۇستىدىن چۈشتى.

تاق IV سۈپ [ئە] «بولماق، قىلماق» پېئىللىرى بىلەن كېلىپ تاقەتسىزلىكنى بىلدۈرىدۇ: تاقىتى تاق بولماق. تاقىتىنى تاق قىلماق.

تاقا I ئى ① ئات - ئۆلاغلار تۆيىقىنىڭ ئاستىغا قېقىلىدىغان دۇگىلەك تۆمۈر. ② ئەتلەس توقۇشتا چۆرنەكنى تۆتۈپ تۇرىدىغان تاقا شەكىللىك سايمان. ③ كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ ئۇرچۇق، كىرتىك ۋە موكىلىرىنى قاچىلاش قازىنى.

تاقا II ئى [ئە] بىر جۈپ ئەتلەس ياكى بەقەسەمنىڭ ھەربىر بۆلىكى: سىيمت خوجا پەتنۇستىكى بىر جۈپ تاقا بەقەسەمنى كۆرۈپ خۇش بولۇپ كەتتى.

تاقابىل رەۋ [ئە] ئۆزئارا باراۋەر، دەلمۇدەل: تاقابىل تۇرماق. تاقابىل كەلمەك.

تاقابىلچان سۈپ. تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى كۈچلۈك، تاقابىل تۇرۇش، چىداش كۈچى زور.

تاقابىلچانلىق ئى. تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى؛ تاقابىل تۇرۇش، چىداش كۈچى ياكى تاقابىل تۇرۇش، چىداش ئىقتىدارى بولغان خۇسۇسىيەت: شاخ - نوتىلارنىڭ سوغۇققا تاقابىلچانلىقىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئۆسۈشتىن توختىغان شاخلارنىڭ ئۈچىدىكى يۇمران قىسمى كېسىۋېتىلىدۇ.

تاقاتماق «تاقىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاقاراشماق پ. گەپ تالاشماق، ئۆز پىكرىنى قۇۋۇەتلەپ تۇرۇۋالماق؛ تاكاللاشماق: مەريەمخان قاسىمئاخۇنۇمنىڭ سۆزىگە تەن بەرمەي خېلى تاقارشىپ باقتى.

تاقاشماق پ ① «تاقىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كېلىپ ھەربىي تاغىلار، ئۇنى قىزغىن ماختاشتى. قەھرىمانلىق گۈلىنى مەيدىسىگە تاقاشتى. ② بىرنەرسە ئىككىنچى بىرنەرسىگە تىركىلىپ قالماق، توسۇلماق: بايراق مومىنىڭ ئۈچىغا چىقتى - دە، بايراقنىڭ كالتىكى تاقىقدە غالتەككە تاقاشتى. ③ كۆچمە. بىرەر ئىش، مەسىلە ئىككىنچى بىر ئىش ياكى مەسىلىگە چېتىلىپ قالماق، دۇچ كەلمەك: ئاپلا، يەنە بىر ئىشقا تاقاشتىغۇ، تېخى ھەيدەل - ھەمگەن ئېكىز يېرىنى قانداق قىلارمىز؟

تاقاق I ئى ① توما، چۇشۇرگە ۋە باشلام ئېغىزلىرىدا سۇنىدىغان ئاز - كۆپ ئېقىشىنى تەڭشەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ياغاچ، سېمونت قاتارلىقلاردىن مەخسۇس ياسالغان قۇرۇلما؛ قاپقا: تاقاقنى كۆتۈرۈپ قويماق. ② ئى. دەرۋازا، ئىشىك قاتارلىقلارنى تاقاش ئۈچۈن ئورنىتىلغان توغرا بالداق. ③ سۈپ. تاقالغان، تاقاقلىق: دەرۋازا ئېچىدىن تاقاق تۇرىدۇ.

تاقاق II ئى. كونا جەمئىيەتتە گۇناھكارلارنىڭ بوينىغا سالىدىغان ئېغىر تاختا ياغاچ.

تاقاقخانا ئى. تومىنىڭ تاقىقىنى باشقۇرىدىغان ئۇسكۇنىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۆي.

تاقاقلىق سۈپ. تاقاپ قويۇلغان،تاقالغان، تاقاق: ئىشىك تاقاقلىق.

تاقالماق ① «تاقىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەتىسى كەچتە تۇلكە كەپتەرنىڭ ئۇۋۇسىغا كەپتۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىشىكىمۇ مەھكەم تاقالغانىكەن. ② مۇناسىۋەتلىك بولۇپ چىقماق، ئالاقىدار بولماق: خىيالىم ئاخىرى ئىككىمىزنىڭ مۇھەببىتىگە بېرىپ تاقالدى.

تاقەت ئى [ئە] چىداشلىق، بەرداشلىق بېرىش قابىلىيىتى؛ چىدام، غەيرەت: تاقىتى بار. تاقەت قىلماق. * شەرىخاننىڭ ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇۋېرىشكە تاقىتى قالمىغاندى.

تاقەتسىز سۈپ. تاقىتى يوق، تاقەت قىلالمايدىغان؛ چىدامسىز، ئالدىراڭغۇ: تاقەتسىز ئادەم. * ئۇمىدسىز كىشىلەردىن تاقەتسىز كىشىلەر يېتىشىپ چىقسا، ئۇمىدلىك كىشىلەردىن قانائەتسىز كىشىلەر يېتىشىپ چىقىدۇ.

تاقەتسىزلەندۈرمەك «تاقەتسىزلەنمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاقەتسىزلەنمەك پ. ئالدىراپ تۇرماق، بىتاقەت بولماق: رۇقىيە كىنوخانىنىڭ ئالدىدا ئۇنى ساقلاپ تاقەتسىزلىنەتتى.

تاقەتسىزلىك ئى. تاقەت قىلالماسلىق، بىتاقەتلىك: ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى خۇشاللىق ئارىلاش تاقەتسىزلىك ئورىۋالدى.

تاقەتلىك سۈپ. تاقىتى بار، تاقەت قىلالايدىغان، چىداملىق: تاقەتلىك يىگىت.

تاقىتاق ① تەق. تاق - تاق قىلىپ تاقلاش ھالىتى: تاقىتاق چېكەتكە. ② رەۋ. تېز، چاققان. ③ ئى. ئېتىزلاردا بولىدىغان چوڭ چېكەتكە.

تاق - تاق «تاق II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاق - تۇق «تاق» قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: «تاق - تۇق» ئاۋازلار ياڭراپتۇ كۆككە، بىر چوڭ خەۋپنى يەتكۈزۈپ كۆپكە.

تاققا - تۇققا I ئېگىز - پەس، رەتسىز، قالايمىقان، جايىدا ئەمەس: ئۇ دادىسىنىڭ سوئالىغا تاققا - تۇققا جاۋاب بەردى.

تاققا - تۇققا II بالىلار ئويۇنىنىڭ بىر تۈرى. بىرنەچچە بالا پۇتلىرىنى بىر - بىرىگە تىرەپ ئولتۇرۇپ، تاققا - تۇققا، زەنجىر - ھالقا ... دەپ ئوينايدۇ.

تاققىدە رەۋ. «تاق» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «تاق» قىلغان ھالدا: مەن كەينىمگىمۇ قارىماي، ئىشكىنى تاققىدە ياپتىم - دە، كېتىپ قالدىم.

تاقلاتماق I «تاقلىماق I» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاقلاتماق II «تاقلىماق II» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كېۋەز تاقلاتماق. قوناق تاقلاتماق.

تاقلاشماق I «تاقلىماق I» پېئىلنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بالىلار ھە دەپ تاقلاشماقتا ئىدى.

تاقلاشماق II «تاقلىماق II» پېئىلنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بىز 2 ـ ئەترەتكە ئوچ كۈن قونۇق تاقلىشىپ بەردۇق.

تاقلانماق «تاقلىماق II» پېئىلنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ قالدۇق پىرىگە تېرىغان قونۇقلىرى تاقلىنىپ، تۆۋىگە توپا يۆلىنىپتۇ.

تاقلىغۇچ ئى. دىيال. تاقلاپ ـ سەكرەپ ئوينايدىغان بىرخىل بالىلار ئويۇنى.

تاقلىماق I پ. سەكرىمەك، ئاتلىماق: تاقلاپ ئۆتمەك.

تاقلىماق II پ. زىرائەت مايسىلىرىنىڭ ئارتۇق تۈپلىرىنى يۇلۇپ تاشلىماق؛ شالاڭلاتماق.

تاقۇ ئى. دىيال. توخۇ.

تاقى ئى. دىيال. تاغچى: تاغقا چىقتىم كېيىك ئاتتىم، تاقى پالگانلار بىلەن.

تاقىچى ئى. تاقا ياسايدىغان، تاقا قاقىدىغان، تاقا سوقىدىغان ئادەم: يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى تاقىچىلار، تونىكىچىلەر، ساپال ـ چىلارنىڭ پاكار، كۆرۈمسىز دۇكانلىرى، ئىسلاشقان چايخانىلار، بۇس بىلەن تولغان ئاشخانىلار ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن ئاۋارە ئىدى.

تاقىچىلىق ئى. تاقا سوقۇش، تاقا قېقىش ئىشى، كەسپى: تاقىچىلىق قىلماق.

تاقىر I سۈپ ① دەل ـ دەرەخ، ئوت ـ چۆپ ئۆسمىگەن، گىياھ ئۈنمىگەن: ئىسسىق كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كەڭ تاقىر سايدىن تاشۋاي ۋە بارات چىقىپ كېلىۋاتاتتى. ② ئۈستىدە يۇڭ، توك قاتار ـ لىق نەرسىلەر يوق ياكى ئىنتايىن شالاڭ (باش، تېرە قاتار ـ لىقلار ھەققىدە): تاقىر باش. تاقىر تېرە.

تاقىر II تەق. قاتتىق جىسىملارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۈرۈ ـ لۈشى ياكى سىلكىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

تاقىراق تەق. ئات، ئېشەك قاتارلىق تۇياقلىق ھايۋانلارنىڭ قاتتىق يەردە يۈگۈرۈشىدىن، شۇنىڭدەك بىر خىل قاتتىق نەرسىنىڭ يەنە بىر خىل قاتتىق نەرسىگە ئىلگىرى ـ كېيىن تېگىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

تاقىراق ـ تاقىراق «تاقىراق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇ دەرھال ئاتقا مىنىپ، «تاقىراق ـ تاقىراق» قىلىپ غەرب تەرەپكە چېپىپتۇ.

تاقىراق ـ تۇقۇرۇق «تاقىراق» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

تاقىر ـ تاقىر «تاقىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاقىر ـ تۇقۇر «تاقىر» قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: كارۋان يەنە «تاقىر ـ تۇقۇر»، «دۇكۇر ـ دۇكۇر» قىلىپ كۆۋرۈكتىن يۇرۇپ كەتتى.

تاقىرلاتماق «تاقىرلىماق» پېئىلنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاقىرلاشماق I «تاقىرلىماق» پېئىلنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئېغىلدىكى ئاتلار سىرتتىكى ھايت ـ ھۈيت ئاۋازلارنى ئاڭلاپ تاقىرلىشىپ تۇرالماي قالدى.

تاقىرلاشماق II پ. تاقىر ھالەتكە كەلمەك.

تاقىرلانماق پ ① تاقىر ھالەتكە كەلمەك، تاقىرلاشماق. ② تۆكى چۈشۈپ، تۆكسىز ھالەتكە كېلىپ قالماق.

تاقىرلىق ئى ① تاقىر ھالەت. ② تاقىر جاي: ئۇلارنىڭ ئالدىدا تاشلىق ھەم تاقىرلىق باشلاندى.

تاقىرلىماق پ «تاقىر» قىلماق، «تاقىر» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: تاقىرلاپ يۈگۈرمەك.

تاقسىز سۈپ. تاقىلانمىغان ياكى تاقىسى يوق: تاقىسىز ئېشەك تاشتا يۈرەلمەس (ماقال).

تاقسىزلىق ئى. تاقا قاقتۇرۇلمىغان ياكى تاقىسى يوق ھالەت.

تاقسىمان سۈپ. تاقىغا ئوخشاش، تاقىدەك.

تاقلاتماق «تاقىلماق» پېئىلنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئات تاقىلاتماق.

تاقلاشماق «تاقىلماق» پېئىلنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تاقلاقسىز سۈپ. تاقىلانمىغان، تاقا قاقتۇرۇلمىغان.

تاقلاقلىق سۈپ. تاقىلانغان، تاقىسى بار، تاقا قاقتۇرۇلغان.

تاقلانماق «تاقىلماق» پېئىلنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئات ـ ئۇلاغلار تاقىلاندى.

تاقىلداتماق «تاقىلدىماق» پېئىلنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئوستىلىق بىلەن دۇملەنگەن ئىسسىق پولۇنىڭ ئۆينى بىر ئالغان خۇش پۇرىقى كىشىنىڭ دىمىغىنى غىدىقلاپ، ئىشتىھاسىنى تاقىلدىتاتتى.

تاقىلداشماق «تاقىلدىماق» پېئىلنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تاقىلدىغۇچ ئى. توگمەنده ئوگوتنى تەڭشەيدىغان ياغاچ، چېقىلدۇرغۇچ.

تاقىلدىتىشماق «تاقىلداتماق» پېئىلنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇغۇچىلار كەپسىزلىك قىلىپ جوزىلارنى تاقىلدىتىشقا باشلىدى.

تاقىلدىماق پ ① «تاق ـ تاق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «تاق ـ تاق» قىلماق: شۇ ئەسنادا ئىشىكنىڭ تاقىلدىشى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆزدى. ② ئالدىرىماق، تەقەززا بولماق، تاقەتسىزلەنمەك: كەپتۇ غازلار غاقىلداپ، نەپسىلىرى تاقىلداپ.

تاقىلىق سۈپ ① تاقىسى بار، تاقىلانغان: تاقىلىق ئات. ② تاقا ئوچۇن تەييارلانغان، تاقىغا باب: تاقىلىق تۆمۈر.

تاقىلىماق پ ① تاقا قاقماق، تاقا ئورناتماق: ئات تاقىلىماق. ② كۆچمە. ئەپلىمەك، راسا جايلىماق: ـــ سەن ئۇنى راسا تاقىلاپ يولغا سالدىڭ ـ دە، ـــ دېدى ئاغىنەم ماڭا كۈلۈپ تۇرۇپ.

تاقىم سۈپ. ئايرىم ـ ئايرىم تۇرىدىغان، تارقاق: تاقىم ئارال.

تاقىماق پ ① ئىەتمەك، بېكىتمەك: دەرۋازىنى تاقىماق. ② مېدال، گۈل ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىلەرنى سانجىپ ياكى باغلاپ ئورناتماق: گۈل تاقىماق. مېدال تاقىماق. گالىستۇك تاقىماق. ③ ياپماق، قاپلىماق، ئورىماق: ماسكا تاقىماق. كۆزەينەك تاقىماق. ④ تىركەلمەك، تىرىمەك: تۇرسۇن مەيدىسىنى پارتىغا تاقاپ، پۈتۈن زېھنى بىلەن ھېساب ئىشلەۋاتاتتى. ⑤ توختاتماق، ياپماق، ئەتمەك: ئۇلار كۈن قايرىلىش بىلەن تەڭ ھەممە ئىشنى خۇلاسىلىشىپ ئاشخانىنى تاقايتتى. ⑥ يەتمەك، توشماق، ئۇلاشماق: ئايخانىنىڭ كەنجى ئوغلى ناسىر ھازىر 25 ياشقا تاقاپ قالغانىدى. ⑦ ئارتماق، ئىتتىرىپ قويماق: ئەخمەت ھەممە پاراڭنى ئەگىتىپ كېلىپ يالقۇننىڭ ئۈزىگە تاقاپ قويۇپ قاقاقلاپ كۈلەتتى.

تاك تەق. قاتتىق جىسىملارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇشى، تېگىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: ئۇ ئىشىك تاك قىلىش بىلەن تەڭلا ئويغىنىپ كەتتى.

تاكا I ئى. بېنگال(باڭلادىش) دۆلىتىنىڭ پۇل بىرلىكى.

تاكا II ئى. دىيال. پىچىلمىغان ئەركەك ئۆچكە.

تاكا Ⅲ ئى. دىيال. ياۋا ئات (تاغلىقلار سۆزى).

تاكاس تەق. چەملىك ئاياغ كىيىپ قاتتىق يولدا ماڭغاندا چىققان ئاۋاز.

تاكاس ـ تاكاس «تاكاس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاكاس ـ توكۇس «تاكاس» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

تاكاسلاتماق «تاكاسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاكاسلاشماق «تاكاسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تاكاسلىماق پ. «تاكاس» قىلماق، «تاكاس» قىلغان ئاۋاز چىقارماق.

تاكاللاشقاق سۆپ. ھەر دېگەندىلا گەپ تالىشىدىغان؛ تالاشقاق: تاكاللاشقاق ئادەم.

تاكاللاشماق پ. گەپ تالاشماق، مۇنازىرىلەشمەك.

تاكامۇل سۆپ [ئە] كەم ـ كوتىسىز، يېتىشكەن، مۇكەممەل؛ تولۇق: ئادەمنىڭ تاكامۇل بولۇشى تەس.

تاكامۇللاشتۇرماق «تاكامۇللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاكامۇللاشتۇرۇلماق «تاكامۇللاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تاكامۇللاشماق پ. تاكامۇل ھالەتكە كەلمەك، مۇكەممەللەشمەك، يېتىلمەك؛ تولماق: بىز باشقىچە بىر شەكىل تاپالىساقلا دونكىخوتچە شەكىل تاكامۇللىشىدۇ.

تاكامۇللۇق ئى. تاكامۇل بولغان ھالەت، تاكامۇل بولۇش پەللىسى، تاكامۇللىشىش، كەم ـ كوتىسىزلىك، مۇكەممەللىك: بۇنى بارغانسېرى ئارتىپ بېرىۋاتقان تاكامۇللۇق ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن. * مېنىڭچە، «مەدەنىيەت» ئىنسانىنىڭ ماددىي ـ مەنىۋى تاكامۇللۇققا ئېرىشكەن ھالىتى. * بىز دەۋاتقان مۇشۇ تاكامۇللۇقنىڭ چېكى بولمايدىغان بولغاچقا، مەدەنىيەتنىڭ ئېقىنمۇ ئۇزۇلمىدى.

تاكان Ⅰ دىيال ① سۆپ. تەرسا، جاھىل. ② ئى. ئەرزىمەس ئىشلار ئۈچۈن تاكاللىشىدىغان ئادەم.

تاكان Ⅱ سۆپ. دىيال ① كەسمەس، ئۆتمەيدىغان، قاشاڭ، گال (تىغلىق جابدۇقلار ھەققىدە): ئەل بىلەر كەم تىغى شەمشەر، كەم تاكان. ② قوپال، قوپال ئىش قىلىدىغان: تاكان ئادەم.

تاكت ئى [ر<نېم] <مۇز> ① مۇزلىكنىڭ ئۈدار بىرلىكى، يەنى تەكرارلىنىدىغان قاتتىق بىر ئۈداردىن يەنە بىر قاتتىق ئۈدارغا يەتكۈچە بولغان ئارىلىقتىكى باسقۇچ. ② <ماشىن> ئىچىدىن يانىدىغان دۈڭگاتىبل ئىشلەۋاتقاندا، پورشېنىنىڭ سىلىندىر ئىچىدىكى ئۇ باشتىن بۇ باشقا بولغان بىر قېتىملىق ھەرىكىتى بىر تاكت بولىدۇ.

تاكتاك ئى [تاك + تاك] ① كونا جەمئىيەتتە پاشىپلارنىڭ «تاك ـ تاك» قىلىپ ئاۋاز چىقىرىدىغان سايمىنى، ئىككى كالتەك. ② تەق. شۇخىل نەرسىدىن چىققان ئاۋاز.

تاك ـ تاك «تاك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاكتاكچى ئى ① كونا جەمئىيەتتىكى كىچىلىرى تاكتاك ئۇرۇپ ئامانلىق ساقلايدىغان ئادەم، كۆزەتچى: تاكتاكچى مەھەللە ئارىلاپ تاكتىكىنى ئۇرۇپ يۈرەتتى. ② كۆچمە. پايلاقچى، چېقىمچى: بۇ ئىشتىن باينىڭ تاكتاكچىلىرى ئاللىقاچان خەۋەر تېپىشىپ بولغانىدى.

تاكتاكچىلىق ئى. پايلاقچىلىق، چېقىمچىلىق.

تاكتلىق سۆپ. تاكتىلىرى بار، تاكتلارغا بۆلۈنگەن.

تاكتىكا ئى [ر<گىرىك] <ھەرب> ① ئۇرۇش قىلىشتىكى پىرىنسىپ ۋە ئۇسۇل: ئۇرۇش تاكتىكىسىنى ياخشى بىلمىگەن كىشى ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلالمايدۇ. ② <پەلس> كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان كۆرەشنىڭ كونكرېت شارائىتىغا ماس ھالدىكى يولى، فورمىسى ۋە ئۇسۇل، چارە ـ تەدبىرلىرى.

تاكتىكچى ئى تاكتىكىغا ئۇستا، تاكتىكىسى بار، تاكتىكا بىلىدىغان ئادەم.

تاكتىكسىز سۆپ. تاكتىكىسى يوق، تاكتىكا ئىشلىتىلمىگەن.

تاكتىكسىزلىق ئى. چارىسىزلىق، تەدبىرسىزلىك.

تاكتىكىلىق سۆپ. تاكتىكىسى بار، تاكتىكىغا ئىگە: تاكتىكىلىق ئادەم.

تاكسى ئى [ر<فىران] كىشىلەر ۋاقىتلىق كىرا قىلىپ ئىشلىتىدىغان كىچىك ئاپتوموبىل، ۋاقىت ياكى مۇساپىگە ئاساسەن ھەق ئېلىنىدۇ: تاكسىغا چۈشمەك. تاكسىدا ئولتۇرماق.

تاكسىچى ئى. تاكسى ھەيدىگۈچى ئادەم، تاكسى شوپۇرى.

تاكسىچىلىق ئى. تاكسى ھەيدەپ كىراكەشلىك قىلىش تىجارىتى، تاكسى ھەيدەپ پۇل تېپىش ئىشى ياكى كەسپى: ئۇ كۈندۈزى ئىدارىدە ئىشلەيدۇ، كەچتە بولسا تاكسىچىلىق قىلىدۇ.

تاككىدە رەۋ. «تاك» قىلىپ، «تاك» قىلغان ھالدا: تاككىدە چۈشمەك. تاككىدە تەگمەك.

تاكىسەي ئى [خەن] <بوت> كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە كۆكتات ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

تاكى يۈك [پ] ← **تا**: ئۇ شۇ كەتكەنچە تاكى ئازادلىققا قەدەر قەشقەرگە ئاياغ باسمىدى.

تاكىراڭ تەق. ئات، ئېشەك قاتارلىق تۇم تۇياق ھايۋانلارنىڭ بىر خىلدا يۈگۈرۈشىدىن چىققان ئاۋاز: ئېشەكنى تاكىراڭ سالدۇرماق.

تاكىراڭ ـ تاكىراڭ «تاكىراڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تاكىراڭ ـ توكۇرۇڭ «تاكىراڭ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

تاكىراڭلاتماق «تاكىراڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئوغلاقچىلار ئاتلىرىنى تاكىراڭلىتىپ چېپىپ كېلىۋاتىدۇ.

تاكىراڭلاشماق «تاكىراڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تاكىراڭلىماق پ. «تاكىراڭ» قىلىپ يۈگۈرمەك: تاكىراڭلاپ كېلىۋاتقان ئات ئېرىققا كېلىپ بىردىنلا توختاپ قالدى.

تاكىلداتماق «تاكىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتى ئىدى، ئىشكىمىنى كىمدۇر بىرى ناھايىتى يېنىك تاكىلداتتى.

تاكىلدىماق پ. «تاك» قىلغان ئاۋاز چىقماق؛ «تاك ـ تاك» قىلىپ ئاۋاز چىقىرىلماق: بالام قارىغىنا، ئىشىك تاكىلداۋاتىدۇ.

تاڭ Ⅰ ئى ① كۈن چىقىشنىڭ ئالدىدىكى پەيت، سۈبھى، سەھەر: تاڭ ئاتماق. تاڭ يورۇماق. ② كۆچمە. بىرەر نەرسە ياكى

ئىشىنىش باشلىنىش پەيتى، دەسلەپكى دەۋر: ئازادلىق تېڭى.

تاڭ ئاتماق ① تۇن ئاخىرلىشىپ، تاڭ يورۇماق. ② كۆچمە. كۆلپەتتىن، زۇلۇمدىن قۇتۇلماق، ئازادلىققا چىقماق؛ يورۇق-لۇققا چىقماق.

تاڭ ئاشۇرماق ئاتقا ئوت ياكى بوغۇز بەرمەي بىر كېچە قاڭتۇرۇپ قويۇپ، سەپەرگە ياكى بەيگىگە تەييارلىماق.

تاڭ II ئىم. جۇملىدە «بىلمەيمەن، خەۋىرىم يوق» دېگەندەك ئېنىقسىزلىق جاۋاب ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنى ئالىم ئاكەن-سىنىڭ ئاۋازى ئويغىتىۋەتمىگىنىدە، يەنە قاچانغىچە ئۇخلار ئىدىكىن - تاڭ؟! // مەجلىس قاچان ئېچىلىدىكەن - تاڭ، خەۋىرىم يوق.

تاڭ III ① ئى. ھەيران، ئەجەبلىنىش، ھەيرانلىق. ② رەۋ. «قالماق» يارىدەمچى پېئىلى بىلەن كېلىپ بىرەر نەرسىگە قاتتىق ھەيران بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنى كۆرۈپ ھەممىمىز تاڭ قالدۇق.

تاڭ كۆرمەك دىيال ① ئەجەپلەنمەك، ھەيران قالماق. ② مەسخىرە قىلماق.

تاڭ يوق دىيال. ئەجەب ئەمەس.

تاڭ IV تەق. قاتتىق جىسىملارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

تاڭاي ئىم. بىلمەيمەن، تاڭ: ۋاي تاڭەي! تازا خەۋىرىم يوق.

تاڭ - تاڭ «تاڭ IV» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: «تاڭ - تاڭ» قىلغان ئاۋازنى ئاڭلاپ دەسسىدە ئورنۇمدىن تۇردۇم.

تاڭ - تۇڭ تاڭ قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

تاڭجاڭ ئى [خەن] ئاشخانىلاردىكى خېرىدارنىڭ تاماق زاكازىنى قوبۇل قىلىپ ئالغۇچى خادىم.

تاڭدۇرماق «تاڭماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قىز ھوشىدىن كەتتى، ئۇنى باي قېرى قارىياغاچقا تاڭدۇرۇۋەتتى.

تاڭزۇڭزا ئى [خەن] <يېم> بىر خىل يېمەكلىك. نومى گۈرۈچى بامبۇك، قومۇش قاتارلىقلارنىڭ يوپۇرمىقىدا كونۇس ياكى باشقا شەكىلدە ئورىلىپ، دۇملەپ پىشۇرۇلىدۇ.

تاڭزۇڭزىچى ئى. تاڭزۇڭزا ئېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، تاڭزۇڭزا ساتىدىغان ئادەم.

تاڭسۇق سۈپ ① تەمى غەلىتە، ئۆزگىچە (نەرسىلەرنىڭ تەمى ھەققىدە): پۇڭا ئۇنىڭغا بەكلا تاڭسۇق بىلىندى. ② ھەيران قالغۇدەك، ئالاھىدە، ئاجايىپ، ئۆزگىچە. ③ غەلىتە، ئاجايىپ، يات (ئادەمنىڭ قىلىقى ھەققىدە).

تاڭشىر ئى [خەن] گۈرۈچ، سۆك، تېرىق قاتارلىقلارنى دۇملەش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان ھەسەلگە ئوخشاپ-راق كېتىدىغان تاتلىق سۈيۇقلۇق: ئۇ ئامباردىكى تاڭشىرلارغا بارمىقىنى تەگكۈزۈپ تېتىپ كۆرەتتى.

تاڭغۇت ئى <ئىرق> قەدىمكى چىاڭلارنىڭ بىر تارمىقى، يەنى ھازىرقى زاڭزۇلارنىڭ ئاتا-بوۋىلىرى بولۇپ، شىمالىي سۇك خانلىقى دەۋرىدە تاڭغۇت خانلىقىنى قۇرغان.

تاڭگا ئى [خەن] < يېم> ← **تاڭگازا**.

تاڭگازا ئى [خەن] <يېم> ئارپا، تېرىق شىرنىسىغا كۈنجۈت ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلىنىدىغان بىر خىل تاتلىق يېمەكلىك.

تاڭگازىچى ئى. تاڭگازا ياساش ۋە سېتىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم.

تاڭگازىچىلىق ئى. تاڭگازا سېتىش، تاڭگازا ئېتىش ئىشى، كەسپى: تاڭگازىچىلىق قىلماق.

تاڭگىر - تۇڭگۇر ← **تاراڭ - تۇرۇڭ**.

تاڭگىدە رەۋ. «تاڭ» قىلىپ، «تاڭ» قىلغان ھالدا.

تاڭلا سۈپ. كېيىنكى كۈندىكى، شۇ كۈننىڭ ئەتىسىدىكى، ئەتىكى: بارىكاللا! تاڭلا كەچكە تەييارلاشلىرىنى تاپشۇرسام قانداق دەيلىكىن، تەخسىر؟ //ۋاي جېنىم تاڭلا كېلىڭ، تاڭلار ئاتقاندا كېلىڭ؛ مەيلىڭىز بولسا ئىگارىم، ئالمىلىق باغقا كېلىڭ. ② رەۋ. ئەتە.

تاڭلا قىيامەت دىنىي كۆز قاراشلاردىكى ئۇ ئالەم، قىيامەت كۈنى؛ ئاخىرەت.

تاڭلاي ئى <ئانات> ئېغىز بوشلۇقى بىلەن بۇرۇن بوشلۇ-قىنى ئايرىپ تۇرىدىغان توقۇلما.

تاڭلايلاشماق پ. تەلەپپۇز قىلغاندا ھاۋا ئېقىمى تاڭلاي ئارقىلىق چىقىپ ئېيتىلماق، تاڭلاي ئارقىلىق ئېيتىلماق، تاڭلىيىدا تەلەپپۇز قىلىنماق: يۇمشاق تاۋۇشلۇق ۋارىيانت دېگەنىمىز بوغۇم ياكى سۆز بېشىدا كەلگەن تاڭلايلاشقان تاۋۇشلارنى كۆرسىتىدۇ. * قاتتىق تاۋۇشلۇق ۋارىيانت دېگىنىمىز بوغۇم ياكى سۆز بېشىدا كەلگەن تاڭلايلاشمىغان تاۋۇشلارنى كۆرسىتىدۇ.

تاڭماق پ. ئوراپ، يۆگەپ چىگمەك؛ باغلىماق: ئۆلگەن بولسا ئېڭىكىنى تاڭاي، تېرىك بولسا يارىسىنى تاڭاي (ماقال). ② كۆچمە. زورلىماق، مەجبۇرلىماق: ھېكىم شەيخ بالىسىغا خالىمايدىغان ئىشنى تاڭدى. ③ كۆچمە. باسماق، چاپلىماق: بوۋاي دائىم «قىزىم بىر توي قىلسا، نەۋرەمنى باغرىمغا تېڭىپ بىر كېچە ئۇخلىۋالسام...» دەپ ئويلايدىغان بولۇپ قالدى.

تاڭنەتە رەۋ. دىيال. ئەتە، ئەتىلىككە.

تال I ئى ① <بوت> تال - تېرەكلەر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ ياكى چاتقال. ئادەتتە مەجنۇنتال، سېرىق سۆگەت قاتارلىق كۆپ خىل تۈرلىرى بولىدۇ. ② تەك، ئۇزۇم شۇڭى، شۇك: تال كۆممەك. تال ئاچماق.

تال بويلۇق زىلۋا بويلۇق، ئەۋرىشىم، نازىنىن: ئاي يۈزلۈ-كۈم، تال بويلۇقۇم، يىراقتا كەتسەڭ نەقىلاي. ساڭا ئۆگەنگەن كۆڭۈلنى، ئەمدى كىمگە خار قىلاي.

تال قىياق دىيال. تال چۈنۇق.

تال II مىق. ئۇزۇن ۋە ئىنچىكە نەرسىلەرنى سان، مىقدار جەھەتتىن ئېنىقلاپ «دانە، پاي» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈ-رىدۇ: نېپىز پەردە ئېچىدە بىر تال تۇم چېچىنى ئالدىغا چۈشۈرۈۋالغان گۈزەلنىڭ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى.

تال III ئى [ئە] ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنىڭ بىرى. ئاشقازان ۋە قېرىنلارنىڭ سول تەرىپىدە بولىدۇ. ئۇ قان دانچىلىرىنى ئىشلەش ۋە بۆزۈش، تۆمۇر ماددىسىنى زاپاس ساقلاش، مايى ۋە ئاقسىللارنىڭ ماددا ئالمىشىشىنى تەڭشەش قاتارلىق روللارنى ئويناىدۇ.

تالا I **(تالاسى)** ئى. ئۆي ئىچى ۋە ھويلىغا نىسبەتەن سىرت، تاشقىرى: تالاغا چىقماق.

تالاغا قارىماق ئايالى تۇرۇپ، باشقا ئايال بىلەن مۇناسىۋەتتە

بولماق، باشقا ئايالغا ئىچ پەش تارتىپ قالماق: هازىر ئەر - ئايالالاردا تالاغا قارايدىغان ئىشلار خېلىلا كۆپەيىپ قالدى.

تالا II **(تالاسى)** ئى. تەبىئىي بولىدىغان ياكى سۈنئىي ئۇسۇلدا بىرىكتۇرۇپ ئىشلەنگەن يېپسىمان ماددا.

تالا III **(تالاسى)** ئى. غەربىي سامو ئانىڭ پۇل بىرلىكى.

تالا IV **(تالاسى)** ئى ① ئۇزۇن نەرسىلەرنىڭ ئوخشاش كەشتىكتە بۆلۈنگەن ھەربىر پارچىسى: پالاسنىڭ ھەربىر تالاسى. ② تۇماق، دوپپا، شەپكە، دۇتار قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ تەڭ بۆلۈنگەن ھەربىر بۆلىكى، پارچىسى: تۇماقنىڭ تالاسى.

تالاپەت ئى [ئە] ① ئۇرۇشتىكى چىقىم، ئۆلۈم: تالاپەت بەرمەك. ② زىيان - زەخمەت، زەرەر: تالاپەت يەتمەك.

تالاپەتسىز سۈپ. تالاپەتكە ئۇچرىمىغان، تالاپەت يەتمىگەن، چىقىمسىز، زىيان - زەخمەتسىز: ھەربىي يۇرۇشتىن تالاپەتسىز قايتىپ كەلمەك.

تالاپەتلىك سۈپ. چىقىم تارتقان، زىيان - زەخمەتلىك: چورۇق ھېكىم چاپقاندا، خەزىنىلەرنى ئاچقاندا، كەتمەنچىنى قاقشاتقان، تالاپەتلىك ئاقىۋەتكە.

تالا - تالا يول - يول، بىر ئەن بىر ئەندىن: يەرلەر تالا - تالا يېرىلىپ، بۇغدايلارنىڭ دېنى قاتمايلا سارغىيىشقا باشلىدى.

تالاتماق «تالماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئازادلىقنىڭ ئالدىدا مەخسۇت بەگ ئېلىقۇلنىڭ ئىنىسى كىچىككىنە كەنجىتاينى ئىتقا تالىتىپ ئۆلتۈرگەن.

تالا - تۇز ئۆينىڭ سىرتى، ئۆينىڭ سىرتىدىكى جايلار.

تالاش ئى. جېدەل، غۇلغۇلا: بىزنىڭ ئارىمىزدا تالاش بولۇپ باققىنى يوق.

تالاش - تارتىش ھەركىم ياكى ھەر تەرەپ ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرۇش؛ قاتتىق بەس - مۇنازىرە، غۇلغۇلا: تالاش - تارتىش قىلماق.

تالاشتۇرماق ① «تالاشماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بارلىق يارىشتۇرىدۇ، يوقلۇق تالاشتۇرىدۇ (ماقال). ② «تالاشماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىت تالاشتۇرماق.

تالاشتۇرۇشماق «تالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تالاشتۇرۇلماق «تالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تالاشماق I پ. بىرەر نەرسىنى باشقىلاردىن تارتىۋېلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلماق؛ كۆچمەك: ئاقساق يول تالىشار، پىخسىق پۇل تالىشار (ماقال).

تالاشماق II پ «تالماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تالاق ئى [ئە] كونا ئادەت بويىچە ئايالغا نىسبەتەن ئەر تەرىپىدىن نىكاھنى بۇزۇش، ئاجرىشىپ كېتىش ھەققىدە ئېيتىلغان سۆز: خوتۇنىنى تالاق قىلماق.

تالاك ئى. زورلۇق كۈچ بىلەن تارتىۋېلىش: تالاك قىلماق.

تالاكچى ئى. زورلۇق كۈچ بىلەن تالاك قىلىدىغان، بۇلاپ - تالايدىغان كىشى.

تالاكچىلىق ئى. تالاك قىلىش، بۇلاكچىلىق: بۇ يەردە تالاكچىلىق باشلانغانىدى.

تالالىق I ① سۈپ. تالادا ئىشلىتىلىدىغان، ئۆينىڭ سىرتىدىكى ئىش - ھەرىكەتتە لازىم قىلىدىغان: پاكىزات دەرھاللا ئۇنىڭ تالالىق كىيىملىرىنى يۇيۇشقا تۇتۇش قىپتۇ. ② ئى. تالاغا يارىشىدىغان خاراكتېر، خۇسۇسىيەت: خۇدايىم بۇنى تالالىقلا بار ئادەم قىلىپ يارىتىپتىكەن. ③ سۈپ. ياتلىق، ئەرلىك، ئۆيلۈك: تالالىق قىلماق. تالالىق بولماق.

تالالىق II سۈپ. تالاسى بار، تالالىرى بولغان، تالالاردىن تۇزۇلگەن: تالالىق رەخت. تالالىق بۆك.

تالان ئى. تالاش، تالىنىش: تالان قىلماق.

تالانت ئى [ر<گىرېك] زور قابىلىيەت، ئىقتىدار، ئىستېدات: تالانت ــ چىداملىق بولۇش دېمەكتۇر.

تالان - تاراج ← بۇلاڭ - تالاڭ: تالان - تاراج قىلماق.

تالانتسىز سۈپ. تالانتى يوق، ئىستېدادتسىز.

تالانتسىزلىق ئى. ئىقتىدارسىزلىق، ئىستېدادتسىزلىق.

تالانتۇناس ئى <پىسخول> تالانت ئىگىلىرى ۋە تالانتنىڭ پېتىلىشىنى تەتقىق قىلغۇچى ئالىم، مۇتەخەسسىس.

تالانتلىق سۈپ. تالانتى بار، تالانتقا ئىگە، ئىستېدادتلىق: تالانتلىق ئادەم.

تالانماق «تالماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىتقا تالانماق. پاشىغا تالانماق.

تالاي سۈپ. جىق، نۇرغۇن، كۆپ: تالاي يىل. // ئۇ تېخى دۇنيادا تالاي ياشىشى، نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشى كېرەك.

تالاي - تالاي ناھايىتى كۆپ، ناھايىتى نۇرغۇن: بۇيولدا تالاي - تالاي ئادەملەر ئۆلۈپ كەتكەن.

تالايلاپ رەۋ. تالاي قېتىم، تالاي - تالاي، نۇرغۇن، كۆپ: قىز - ئايالالارنىڭ مىجەز - خۇلقىغا ئائىت پېئىللارنىڭ بىر قارىسا ئوخشاپ كېتىدىغان، لېكىن نازۇك پەرقىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقىنى تالايلاپ ئۇچرىتىمىز.

تالپۇق ئىم. كۆپىنچە قارچىغا، شۇڭقار قاتارلىقلارنى توشقان ۋە باشقا كىچىك ھايۋانلارنى ئوۋلاشقا ئوندەش، بۇيرۇق قىلىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان سۆز.

تال - تال ھەربىر تېلى ئايرىم - ئايرىم تۇرىدىغان: قىز كۆكسىگە چۈشۈۋالغان تال - تال چېچىنى ئارقىسىغا تاشلاپ، دادىسىنىڭ يېنىدىن نېرى كەتتى.

تالتايماق پ. دىيال. ئۆزىنى ئوڭدىسىغا تاشلاپ ياتماق.

تالتۇز ئى. گۆر كولاش، جۇۋازدىن كۈنجۈرىنى قىرىپ ئېلىش ئىشلىرىدا ئىشلىتىلىدىغان ئىسكىنىگە ئوخشاش ئەسۋاب.

تالتىز ئى. جۇۋازچىلارنىڭ جۇۋاز كۆتىكىدىكى كۈنجۈرىنى ئاجرىتىشقا ئىشلىتىدىغان ئۇچى بىسلىق تۆمۈر تاياقچىسى: ئانام ئىت توسقىلى لازىم بولار دەپ بىر تالتىز بەردى. * مەن تالتىزنى چىقىرىپ بەردىم.

تالتىق سۈپ. دىيال. تاتلىق.

تالجىقتۇرماق «تالجىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تالجىقماق پ. ھاردۇق يەتمەك، ھارماق، چارچىماق: بىز يول يۈرۈپ تالجىقتۇق.

تالدۇرماق «تالماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بولۇق بۇغداي ئۇنىڭ بىلەكلىرىنى تالدۇردى.

تالقالىق ئى [تال + قالىق] تال بىلەن يېپىلغان قالىق.

② ئۇزۇم بارىڭى، تەكلىك.

تالقان ① ئى. قازاندا قورۇلغان داندىن تارتىلغان ياكى قازاندا قورۇلغان ئۇن. ② سۇپ. ئۇۋالغان، ئۇن ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن: تالقان دورا. تالقان قىلماق.

تالقان تۆكتى ھەممە نەرسە پىشىپ يېتىلگەن، مولچىلىق، بايلىق: توي يازلىق يىغىمدىن كېيىن ھەممە نەرسىلەر يېتىلگەن تالقان تۆكتى ۋاقتىدا ئۆتكۈزۈلدى.

تالقاندان ئى. تالقان قاچىلاپ قويۇلىدىغان مەخسۇس قاچا، تالقان قاچىسى.

تالقانلاتماق «تالقانلىماق»نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تالقانلاشماق «تالقانلىماق»نىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تالقانلانماق «تالقانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مارجان كۆشتىسىنى سوقۇپ تالقانلانغان ئەرەب يىلىمى بىلەن قوشۇپ، تۇخۇمنىڭ ئېقىغا ئارىلاشتۇرۇپ ئېچىسە ئېچ سۇرۇشكە شىپا بولىدۇ. * بۇ خىل سىكىرتاش «تالقانلانغان سىكىرتاش» دېيىلىدۇ.

تالقانلىماق پ. تالقانغا ئوخشاش يۇمشاق ھالەتكە كەلتۈرمەك، تالقان ھالىتىگە كەلتۈرمەك، تالقانغا ئوخشاش يۇمشاق قىلماق: ئۇ ئۆزىنىڭ ماگىستىرلىقىغا قانائەت قىلىپ ئارمىنمىغا يەتتىم، دەپ يۇرگەن بولسا، تېۋىپلىرىمىز نۇقۇتنى ھاۋانچىدا تالقانلاپ يۇرگەن.

تالقانلىق سۇپ. تالقىنى بار، تالقان سېلىنغان.

تالقىماق پ. چۇۋۇماق، تاراتماق، يايماق: چاچنى تالقىتماق.

تالك ئى [ر<نېم] <گېئول> بىر خىل مىنېرال، يەنى تەركىبىدە سۇ بولغان ماگنىي سىلىكات بولۇپ، ئاق، ئاچ يېشىل، ئاچ سېرىق رەڭلەردە ئۇچرايدۇ.

تالگۇل ئى [تال + گۇل] <بوت> ← **سۇگەتگۇل**.

تاللاتماق «تاللىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇرۇق تاللاتماق. كېيىم تاللاتماق.

تاللاشماق «تاللىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇرۇقلۇق تاللاشماق.

تاللانما ئى. يازما ۋە سىزما ئەسەرلەردىن تاللىۋېلىنغان ئەسەرلەر توپلىمى: خەلق ناخشىلىرىدىن تاللانما. // تاللانما ئەسەرلەر.

تاللانماق «تاللىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ مۇسابىقىگە قاتنىشىش ئۈچۈن بەش نەپەر ئۆسمۈر تاللاندى.

تاللىق ① سۇپ. تېلى بار، تال كۆپ ئۆسكەن: تاللىق باغ. ② ئى. تال كۆپ ئۆسكەن يەر: شەھەرنىڭ سەل سىرتىدىكى تاللىق ئېچىدىن ئۇنىڭ جەسىتى تېپىلىپتۇ.

تاللىماق پ. تۇرى، خىللىرى ۋە ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە رەتكە تۇرغۇزۇپ چىقماق؛ ئىلغىماق، خىللىماق، ئايرىماق: مەن ئالىيجانابلىق يولىنى تاللىدىم.

تاللىنىشچان سۇپ. دائىم تاللىنىدىغان، بەك تاللىنىدىغان، ئۆزلۈكسىز تاللىنىپ تۇرىدىغان، تەبىئىي تاللىنىدىغان.

تاللىنىشچانلىق ئى. تەبىئىي تالىلىنىش ئالاھىدىلىكى، ئۆزىگە خاس بولغان تەبىئىي تالىلىنىش قانۇنىيىتى: لېكىن فونېمىلارنىڭ بىرىكىشى كۆچلۈك تالىلىنىشچانلىققا ئىگە بولۇپ، ئىختىيارىي بولمايدۇ، يەنى فونېمىلار شەرتلىك ھالدا بىرىكىدۇ ۋە ئۆزىگە خاس قانۇنىيەتنى شەكىللەندۈرىدۇ.

تاللىي ئى [ر<گىرېك] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى (Thallium) Tl. ئاق رەڭدە بولۇپ، ھاۋادا تۇتۇق رەڭگە ئۆزگىرىدۇ.

تالما سۇپ. دېيال. پاپا.

تالماق پ. ھارماق، چارچىماق: ئورمىنى تولا ئورۇپ، تالمىدۇ بىلەكلىرىڭ. مەن يادىڭغا يەتكەندە، چىدامدۇ يۈرەكلىرىڭ.

تالون ئى [ر<فىران] سېتىۋېلىنغان نەرسە ـ كېرەك ئۈچۈن يېزىپ بېرىلگەن ئىسپات قەغىزى؛ ھۆججەت.

تالونسز سۇپ. تالونى يوق، تالون يازمىغان: مېنىڭ ھېسابىمدا شۇ كۈنىلا ئۈچ تونىا 200 كىلوگىرام بۇغداي تالونسىز ئامبارغا كىرىپ كەتتى.

تالونلۇق سۇپ. تالونى بار، تالونى يېزىلغان.

تالمۇد ئى. [ر] <دىن> يەھۇدىيلارنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىنىڭ بىرى. «تالمۇد» سۆزى ئەسلىدە قەدىمكى يەھۇدىيچە سۆز بولۇپ، كېيىن رۇس تىلىغا كىرگەن.

تالىپ ئى [ئە]① مەدرىسەلەردە ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچى: دەرسخانىدا 30 چە تالىپ ئولتۇراتتى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تالىپلىق سۇپ. تالىپتا بولىدىغان، تالىپتا بولۇشقا تېگىشلىك: تالىپلىق مەجبۇرىيىتى.

تالستوپكا ئى [ر] يەڭ ۋە ئېتىكى بوغما كالتە چاپان.

تالما ئى ① ماتانىڭ بىرخىلى، خام. ② ئىنچىكە ئېگىرلىگەن يىپ.

تالماق پ ① چىشلىمەك، چىشلەپ تارتماق، سىلكىشلىمەك: ئۇ يار ئېچىگە ئەمدىلا تاشلىنىشىغا، چوڭ بىر ئىت ئۇستىدىن بېسىپ چۈشتى ـ دە، خىرقىرغىنىچە تالاشقا باشلىدى. ② بۇلىماق، تارتۇالماق، تالان ـ تاراج قىلماق: ئۇلار تاڭ ئاتقۇچە ھېچكىمدە ھېچ نەرسە قالدۇرماي بۇلاپ ـ تالىدى. ③ كۆچمە. تەرەپ ـ تەرەپتىن ھاقارەتلىمەك، ئاھانەت قىلماق، تىللىماق: ئىلىمدارلار، ئىقتىدارلىق كىشىلەر ئەل ئىشى ئۈچۈن خان بىلەن كۆرۈشكىلى كەلسە، ھوقۇقدارلار ئۇلارنى ئىشكىتىن كىرگۈزمەيلا تالايدۇ.

تام I ئى <بىن> ئۇي ۋە بىنانىڭ ئوستى تەرىپىنى كۆتۈرۈپ، ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان ۋە كېسەك، خىش، ياغاچ قاتارلىقلاردىن تىك كۆتۈرۈلۈپ قورۇلغان قۇرۇلما: كېسەك تام.

تام تەشتى ← **تام تېشەر**: ئۇ ئۇچىغا چىققان تام تەشتى. بۇلاڭچىلىق، ئوغرىلىق دېگەنلەردىن قول ئۈزەلمەيتتى.

تام تېشەر ئوغرى.

تامتېكە <زوئول> بېشى كىچىك، دۆگە ئوخشايدىغان بىر خىل جانىۋار؛ دۆ، ئۆمچوكنىڭ چوڭى.

تامغا ئۇسۇۋالماق دەشنەم يېمەك، ئوڭۇشسىزلىققا يولۇقماق: ئۇلارنىڭ كۆز قارىشى ناتوغرا بولغانلىقتىن، شۇ پىلان بويىچە ئىشلەيدىغان بولسا، تامغا ئۇسۇۋالىدۇ.

تام II ئى. تەرەپ، ياق، يۆنىلىش: تۆت تام. * نىيەتنىڭ كۈنچىقىش تامىدا بىر قەدىمىي شەھەر بار ئىكەن.

تاما ـ تاما تېمىپ ـ تېمىپ، تامغانسىرى: تاما ـ تاما كۆل تولار (ماقال).

تاماس قالماق دېيال. تاس قالماق، قىل قالماق.

تاماشا I ئى [ئە] ① كىشىلەرگە زوق بېغىشلايدىغان كۆرۈنۈشلەر ۋە ئۇنى كۆرۈش ھەم ئۇنىڭغا قاتنىشىش؛ ئويۇن ـ كۈلكە، كۆڭۈل ئېچىش. ② قىزىق، كۈلكىلىك، ئادەمنىڭ

كۆلكىسىنى كەلتۈرىدىغان ئىش، ئويۇن: تاماشا بولماق.

تاماشا II رەۋ. دىيال: بەك، بەكمۇ، ناھايىتى، ئاجايىپ

تاماشبىن ئى [ئە + پ] بىرەر تاماشا (ئويۇن) نى كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن كىشى، تاماشا كۆرگۈچى؛ تاماشىچى: زال تاماشىبىنلار بىلەن لەقمۇلىق تولغانىكەن.

تاماشچى ئى. تاماشا كۆرگۈچى.

تاماق (تا:ماق) ئى. ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىدا يىرىك نەرسىلەرنى بىر يەرگە يىغىش، توپىنى تۈزلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تۆمۈر ۋە ياغاچتىن ياسالغان چىشلىق ئەسۋاب، سايمان.

تاماق I ئى ① ئېغىز بوشلۇقىنىڭ ئۈستۈنكى چىشتىن تارتىپ بوغۇزغىچە بولغان قىسمى، قاتتىق تاكلاي: تامىقىنى قىرماق. ② قىزىلئۆڭگەچ بىلەن كېكىردەك ئارىلىقىدىكى جاي؛ بوغۇز: پاتەمخاننىڭ تامىقى بوغۇلۇپ ئاكلىنار ـ ئاكلانماس: ـــ بىلمەدىم، ـــ دېدى.

تاماق II ئى. غىزا، تائام، يېمەكلىك: پۇل ـــ پىشىشىق تاماق (ماقال).

تاماق III ئى. ئەتلەس دوكىنىدىكى ئۆرۈش يېپلارنى مەلۇم كەڭلىكتە توتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن چىگىلگەن تاياقچە.

تاماق IV ئى. مىلتىقنىڭ ئوق سېلىنىدىغان جايى.

تاماقخانا ئى. تاماق ئېتىدىغان، تاماق يەيدىغان جاي؛ ئاشخانا.

تاماقلاندۇرماق «تاماقلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاماقلاندۇرۇشماق «تاماقلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تاماقلاندۇرۇلماق «تاماقلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تاماقلانماق پ. تاماق يېمەك، غىزالانماق: چۈش دېگەن ئادەتتە ئادەملەر ئىككىنچى قېتىم تاماقلىنىدىغان ۋاقىت.

تاماقلىماق پ. تاماقباغنى بېكىتمەك، تاماقباغ تاسمىسىنى چاتماق.

تاماقباغ ئى [تاماق + باغ] يۇگەن ۋە نوختىلارنىڭ تاماق بويلاپ باغلانغان بېغى.

تاماكا ئى [پ] ① <بوت> چەيزە ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى چوڭ بولۇپ، تۆمۈنە شەكلىدە كېلىدۇ. ② شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرماق ۋە غولىدىن تەييارلانغان ھەر خىل چېكىملىكلەر.

تاماكىچى ئى. تاماكا ياسايدىغان، تاماكا ساتىدىغان ھەم تاماكا تېرىيدىغان كىشى: ئۇ قاپىقىنى تۇرۇپ، كۆرۈمسىز كالپۇكلىرىنى ئۈچۈرۈپ تاماكىچىنىڭ يېنىغا كەلدى.

تاماكىچىلىق ئى. تاماكا ئېتىش، سېتىش ۋە تاماكا تېرىپ ئۆستۈرۈش ئىشى، كەسپى: ئۇ تاماكىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغىلى 10 يىلدىن ئاشتى.

تاماكىزارلىق ئى. تاماكا ئۆسۈملۈكى كۆپلەپ تېرىلغان، تاماكا ئۆسۈملۈكى بىلەن قاپلانغان جاي، مەيدان.

تامام [ئە] ① ئى. ھەرقانداق نەرسىنىڭ تۈگەنچىسى، ئاخىرى، سوڭگى: مۇنۇ رودۇپاينى ئۈجۈقتۇرۇۋۈتسەكلا، ئىش تامام. ② رەۋ. ھەممە، جىمى؛ تولۇق، بىرىمۇ قالماي: يىغىنغا چاقىرىلغانلار تامام كېلىپ بولدى.

تامامەن رەۋ [ئە] ① پۈتۈنلەي، بىرىمۇ قالماي، ئۇزۇل ـ كېسىل: غەم ـ ئەندىشە تامامەن تۈگىدى. ② ئەسلا، زادى، ھېچ، مۇتلەق: بۈگۈن بولسا بۇ شەھەردە ئۇ چاغدىكىگە تامامەن ئوخشىمايدىغان قىزغىن ۋە ئاۋات مەنزىرىنى كۆردۈم.

تاماملاتماق «تاماملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاماملاشماق «تاماملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئىشلىرىنى تاماملىشىپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

تاماملانماق «تاماملىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ يىل بەكمۇ غەلىبىلىك تاماملانىدى ئىمتىھان. ئەلاچىلار كۆپىيىپ، كۆڭۈل بولدى شادىمان.

تاماملىماق پ. ئاخىرلاشتۇرماق، تۈگەتمەك: ئابلىمىت بىر كۈنلۈك ئىشىنى تاماملاپ، ئالدىراش ئۆيىگە قايتتى.

تاممىي سۈپ. [ئە] ھەممە، بارلىق، جىمى: تاغلىرىنىڭ گۈلزارلىقتۇر سۈلىرى زۈمرەت مىسال، خۇش ھاۋالىقتۇر تاممىي جايلىرىنىڭ نۇرلۇق ۋەتەن.

تامان ئى. تەرەپ: ئۇنىڭ كۆزلىرى غەرب تامان سوزۇلۇپ ياتقان مۇقەددەس تاغلارغا چۈشتى.

تامبال ئى [پ] پۈتۈنىڭ ئوشۇقتىن تارتىپ بەلگىچە بولغان قىسمىغا كىيىلىدىغان كىيىم؛ ئىشتان.

تامباللىق سۈپ ① تامبىلى بار، تامبال كىيگەن: كۆك تامباللىق كىشى. ② تامبال تىكىشكە بولىدىغان، باب كېلىدىغان: بىر تامباللىق كاجى.

تامپوتلىسى ئى [تام + پوتلا + سى] تاملاردا ساڭگىلاپ قالغان ئۆمۈچۈك تورلىرى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش پوتلىسمان نەرسىلەر.

تامپىلەك ئى [تام + پىلەك] <بوت> ئارالىيە ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۈرىدىغان چاتقال. غولى ۋە يوپۇرمىقى دورا قىلىنىدۇ، غەلۇرەك قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

تام ـ تورۇس تام ھەم تورۇس.

تامتۇق ئى. دىيال. تۇتام، تايىن، ۋەزىن: تامتۇقى يوق.

تامچە ① ئى سۇيۇقلۇقنىڭ شار شەكلىنى ئالغان كىچىك كىچىك تېمىمى: تامچە سۇدا تال كۆكرەر (ماقال). ② مىق. سانىقى سانلار بىلەن كېلىپ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر تامچە قان.

تامچە ـ تامچە ئۈزۈلمەي چۈشكەن تامچىلار: ئۇنىڭ كۆكرىپ كەتكەن مەڭزىگە تامچە ـ تامچە ياشلار سىرغىدى.

تامچى ئى. تام قوپۇرىدىغان، ئىمارەت سالىدىغان ھۈنەرۋەن.

تامچىقۇرت ئى [تامچە + قۇرت] <زوئول> پىروتوزوئا. تېنى كۆپىنچە ئېللىپس شەكلىدە كېلىدۇ، تامچە تۆكى بولىدۇ؛ بەزىلىرى ئادەمنىڭ ئۈچەي ياكى جىنسىي يوللىرىدا پارازىت ياشايدۇ، بەزىلىرى تاتلىق سۇدا ياشايدۇ.

تامچىلاتماق «تامچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تامچىلىق ئى. ئۆي ـ ئىمارەت سېلىش كەسپى: ئاكام يازدا تامچىلىق قىلىدۇ، كۈزدە جۈۋىچىلىق!

تامچىلىماق پ. تامچە ـ تامچە بولۇپ چۈشمەك، سىرغىماق: كابىنكا ئەينىكىگە ئۈچ ـ تۆت تامچە سۇ تامچىلىدى.

تامدۇرماق «تاماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تامدۇرۇلماق «تامدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
تامشاق ئى. دىيال. كۈدە شەكىللىك ئوت.
تامغا ئى ① نەرسە ۋە ھەر خىل مەھسۇلات قاتارلىقلارنىڭ كىمگە ۋە قايسى ئورۇنغا تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىش، تۇرگە ئايرىش ئۈچۈن، خەت ياكى بەلگە ئويۇلغان نەرسە. ② نەرسە، ئالاقە ۋە ھەر خىل مەھسۇلات قاتارلىقلارنى ئاجرىتىش ياكى ئۇلارنىڭ كىمگە، قايسى ئورۇنغا تېگىشلىكلىكىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن قويۇلىدىغان بەلگە: تامغا بېسىلغان رەخت. ③ كۆچمە. ئەسەر، نىشان، ئىز: زۇلۇم ـ زۇلۇمەت تامغىسى. ④ كۆچمە. كىشىلەرنىڭ قىلمىشلىرىغا بىنائەن چىقىرىلغان بۇيرۇق، ھۆكۈم، قارار: ئۇنىڭغا خىيانەتچى ئۇنسۇر دېگەن تامغا بېسىلغان.
تامغاق ئى. دىيال. تاشلاي، تاماق، كېكىردەك.
تامغاق تەشتى دىيال. تۆكلۈك ئۆرۈكنىڭ بىر خىلى، تەمى تاتلىق بولىدۇ.
تامغىسىز سۈپ ① تامغىسى يوق، تامغا تۇتمىغان: ـــ تامغىسىز باشلىقمۇ بولامدۇ؟ ـــ دېدى بوۋاي سەل نارازى بولۇپ، ـــ باشلىقنىڭ باشلىقلىقى تامغا بىلەن ! ② تامغا بېسىلمىغان، تامغا ئىزى يوق: تامغىسىز ھۆججەت. تامغىسىز مال.
تامغىلاتماق «تامغىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شەخسىي قاسساپلار ھەر قېتىم سويغان قوي، كالا گۆشلىرىنى تامغىلاتقاندىن كېيىن دۇكانغا سېلىپ ساتىدۇ.
تامغىلاشماق «تامغىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.
تامغىلانماق «تامغىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
تامغىلىق سۈپ. تامغىسى بار، تامغا بېسىلغان: تامغىلىق مال يوقالماس (ماقال).
تامغىلىماق پ. تامغا باسماق، تامغا ئۇرماق، تامغا قويماق.
تاملىق ① سۈپ. تېمى بار، تام بىلەن قورشالغان: ئەسكى تاملىق قورۇ. ② ئى. تام بار يەر، تام بولغان جاي: بىر نامرات كىشى بىر كۈنى ئەسكى تاملىققا ھاجەتكە بېرىپ، ئۆرۈلگەن تام تۆۋىدىن ياغلىققا ئورالغان نۇرغۇن ئالتۇن تېپىۋاپتۇ.
تاممان پ. تىم ـ تىم قىلىپ ئېقىپ چۈشمەك، تېمىماق: ئاغزىدىن ھەسەل تامىدۇ، كۆڭلىدىن زەھەر (ماقال).
تاموژنا ئى [ر] <سودا> دۆلەت چېگراسىدىن كىرىپ ـ چىقىۋاتقان بارلىق تاۋار ۋە مادديي بۇيۇملارنى نازارەت قىلىش، تەكشۈرۈش ۋە ئۇلاردىن قائىدە ـ تەرتىپ بويىچە باج ئېلىش ئۈچۈن قۇرۇلغان دۆلەت ئورگىنى.
تاموژنىچى ئى. تاموژنا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچى، تاموژنا خادىمى.
تامتۇ ئى. دىيال. شوخلا، پەمدۇر.
تانا I ئى ① ئومۇمەن پاختا، چىگە، يۇڭ قاتارلىقلاردىن يىپ ئېشىپ ئېتىلگەن ئىنچىكە ئارغامچا: ئۇ يۇغان كىرلەرنى تالادىكى تانىغا يايدى. ② يىپ ئېگىرىدىغان چاق قانىتىنىڭ ئايلىنىشى ئارقىلىق يىكىنى ئايلاندۇرىدىغان ئېشىلگەن بۆز يىپ ياكى كىرىچ.
تانا II ئى. دىيال. لىمدىن ئىنچىكە، بادرىدىن توم ياغاچ.
تاناب ئى [ئە] يەر ئۆلچەش، قىر ـ ئېرىقلارنى رۇسلاش، سىزىق چۈشۈرۈش ئۈچۈن تارتىلىدىغان، پاختا ياكى چىگىدىن ئىنچىكە ئېشىلگەن تانا.
تانابنى تارتماق ① راسا كېلىشتۇرۇپ ئەدەپلىمەك، ئەدەپىنى بەرمەك: ئەلۋەتتە بىشىرەدەكلەرنى باشقۇرۇش كېرەك، چەكلەش كېرەك. تانابنى تارتىش كېرەك! ② بىرەر ئىشنى ۋاقىغا يەتكۈزۈپ كۆڭۈلدىكىدەك قىلماق: ئۇ ئۇسسۇل دېگەننىڭ تانابنى تارتىۋەتتى. چاقچاق، ئويۇن ـ كۈلكىدىن قالمايتتى.
تانابلماق پ. تاناب بىلەن ئۆلچىمەك.
تاناسپ ئى [ئە] <مات> ئىككى نىسبەتنىڭ تەڭلىكىنى ئىپادىلەيدىغان ئىپادە.
تاناسپسىز سۈپ. تاناسپ ئەمەس، تاناسىپ بولمىغان.
تاناسپسىزلىق ئى. تاناسىپ ئەمەس ئەھۋال، تاناسىپ بولمىغان ھالەت: ئىنسان ماھىيەتلىرىدىكى ئېكسپلاتاتسيون روھ نىسبەتلىرىدىكى پەرقلەر پۈل بىلەن ئۆل قىممەتلىرىدە تاناسپسىزلىق، ھەتتا ئەكس تاناسىپ ھادىسىلەرنى پەيدا قىلغان.
تاناسپلىق سۈپ. تاناسىپ ئۇسۇلى بىلەن يېشىلىدىغان: تاناسىپلىق مەسىلە.
تاناي ئى. دىيال. سۇ ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قىلىنغان نور ياكى ئۇستى يېپىق ئېرىق، نور، تۇرۇبا.
تاناي بېشى شەھەرگە سۇ كىرىدىغان ئېرىقنىڭ بېشى.
تانايچى ئى. تانايىنى باشقۇرغۇچى ئادەم.
تاناسل سۈپ [ئە] <بىيول> بىيولوگىيەلىك جىنسقا ئائىت، جىنسىي: تاناسل ئەزا.
تانتال ئى [ر<گىرېك] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى(Ta (Tantalum . كۈمۈش رەڭدە بولىدۇ، ئۇلترا ئېلېكىتىر ئۆتكۈزۈشچانلىققا (268.8℃ـ تا) ۋە سوزۇلۇشچانلىققا ئىگە. تانتالنىڭ ئادەم تېنىدىكى توقۇلمىلارغا نىسبەتەن قوزغىتىش تەسىرى يوق، شۇڭا مېدىتسىنادا بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، نېپىز ياپراق ياكى ئىنچىكە يىپ ئىشلىنىپ، بۇزۇلغان توقۇلمىلار يامىلىدۇ.
تاندۇرماق «تانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ نەزىرىدە ساۋۇرنىڭ يېزىدىن مېھرىنى ئۈزۈۋەتكەن، ئاندىنمۇ تاندۇرغان نەرسە مۇشۇ ھەشەمەتلىك شەھەر ئىدى.
تاندۇرۇشماق «تاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.
تاندۇرۇلماق «تاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
تانسا ئى [ر] ① ياۋروپاچە بىر خىل ئاممىۋى ئۇسسۇل. ئەر ـ ئايال بىللە ئويناپدۇ. ② شۇ خىل ئۇسسۇل ئويناش ئۈچۈن ئۇيۇشتۇرۇلغان يىغىلىش: تانسىغا بارماق. تانسىغا قاتناشماق.
تانسىچى ئى. تانسىغا ئۇستا، تانسىغا ئامراق ئادەم.
تانسىخانا ئى. مەخسۇس تانسا ئويناش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن زال ياكى مەيدان.
تانسىكەش ئى. تانسا ئويناشقا بېرىلگەن، تانسىغا ئامراق كىشى.
تانكا ئى [ر<ئىنگ] زەمبىرەك، پىلىموت ۋە ئايلانما توپ مۇنارى ئورنىتىلغان زەنجىر تاپانلىق بىرونېۋىك ئاپتوموبىل. مەخسۇس ئۇرۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تانكىئاتار ئى [تانكا + ئاتار] <ھەرب> دۇشمەننىڭ تانكا قىسىملىرىغا زەربە بېرىشتە ئىشلىتىلىدىغان، تانكىلارنى ئېتىپ پاچاقلاش ئىقتىدارىغا ئىگە بىر خىل ئوتتۇرا تىپلىق قورال.

تانكىچى ئى تانكا ھەيدىگۈچى كىشى.

تانكىچىلىق ئى ① تانكا ياساش ياكى رېمونت قىلىش كەسپى. ئىشى. ② تانكا ھەيدەش ئىشى.

تانگو ئى [ر<ئىسپان] <مۇز> ① تانسىنىڭ بىر خىلى. ② شۇ خىل تانسا مۇزىكىسى.

تانگېنىس ئى [ر<لات] <مات> تېنىك بۇلۇڭلۇق ئۇچ بۇلۇڭدا، خالىغان بىر تال بۇلۇڭنىڭ قارشىسىدىكى تەرەپنىڭ قوشنا تەرەپكە بولغان نىسبىتى شۇ تار بۇلۇڭنىڭ تانگېنىسى دېيىلىدۇ ۋە tg بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

تانماق پ ① قىلمىشىنى، گۇناھ ۋە سەۋەنلىكلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالماي تۇرۇۋالماق، ئىنكار قىلماق: ئۆلسەڭمۇ راست سۆزلە، چىنىڭ تېۋر مەيداندا، جاننى دەپ مەيداندىن تانغۇچى بولما! ② كۆچمە. مۇناسىۋەتنى ئۈزمەك، بىر-اقلاشماق، قاچماق: سەن مەندىن تانغان ئادەم، ئەڭ ياخشىسى، خالتاڭنى ئۆشنەڭگە سېلىپ كۆز ئالدىمدىن يوقال! ③ئازماق، سۈپىتى ئۆزگەرمەك: قوغۇن تېنىپ كەتتى.

تاھارەت ئى [ئە] <دىن> ئىبادەت قىلىش، نامازغا وقۇش، قۇرئان ئوقۇش ئالدىدىكى يۇز، قول، پۇت ۋە باشقا ئەزالارنى يۇيۇپ پاكىزلىنىش، غۇسۇل.

تاۋ I (تاۋى) ئى [پ] ① كىشى ئورگانىزمىنىڭ نورمال ھالىتى، ساقلىق؛ مەجەز: ئاپامنىڭ خېلىدىن بېرى تاۋى يوق. ② كۆچمە. قۇۋۇەت، كۈچ، مادار: بۇ ئىشنى قىلىشقا تاۋىم يەتمەيدۇ.

تاۋ II (تاۋى) ئى [پ] قىزىقلىق، ھارارەت: نانىنى تونۇرنىڭ سەل تاۋى قايتقاندا يېقىڭ.

تاۋا ئى [پ] نان ۋە شۇ خىلدىكى يېمەكلىكلەرنى پىشۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، مېتالدىن ياسالغان ۋە تېگى تۆز، يېنى گىرۋەكلىك نەرسە: تاۋا كاۋاپ تاۋىدا پىشۇرۇلىدۇ.

تاۋابئات ئى [ئە] بىر ئائىلىگە تەۋە بولغان بارلىق كىشىلەر: ئائىلە تاۋابئاتلىرى.

تاۋاپ ئى. [ئە] مۇقەددەس ئورۇنلارغا قىلىنغان زىيارەت: تاۋاپ قىلماق.

تاۋاپ قىلماق <دىن> مۇقەددەس ئورۇنلارنى ياكى تەۋەر-رۈك دەپ ھېسابلانغان جايلارنى كۆزدىن كەچۈرمەك، زىيارەت قىلماق.

تاۋاپچى ئى. تاۋاپ قىلغۇچى: تاۋاپچىلار يېشىل گۈمبەزنى بويلاپ، يۈرۈشەتتى كۆلۈشۈپ ياكى يىغلاپ.

تاۋاپگاھ ئى [ئە + پ] تاۋاپ قىلىنىدىغان، تەۋەررۈك ھېسابلانغان ئورۇن، جاي.

تاۋار ئى <س ئىق> ① ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىلغان ئەمگەك مەھسۇلاتى. ② فابرىكىدا توقۇلغان، تېگى بىلەن گۈللىرىنىڭ رەڭگى ئوخشاش بولغان يىپەك گەزلىمە؛ رەخت.

تاۋار ـ تورقا تاۋار ۋە شۇ خىلدىكى گەزلىمىلەر، تاۋار ـ دۇردۇن: تويغا بارساڭ تويۇپ بار، تاۋار ـ تورقا كىيىپ بار (ماقال). * ئون تاۋار ـ تورقىدىن بىر توخلا تېرىسى ئەلا (ماقال).

تاۋار ـ دۇردۇن تاۋار ۋە دۇردۇن.

تاۋارگۈل ئى ← **لەيلىگۈل**.

تاۋارلاشتۇرماق «تاۋارلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھۆكۈمەت يېقىندىن بېرى ئولتۇراق ئۆيلەرنى تاۋارلاشتۇردى.

تاۋارلاشتۇرۇشماق «تاۋارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تاۋارلاشتۇرۇلماق «تاۋارلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پەن ـ تېخنىكىنىڭ تاۋارلاشتۇرۇلۇشى بۇ خىل تەتۇر كونترولىلۇق مۇناسىۋىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى.

تاۋارلاشماق پ. تاۋار خاراكتېرىنى، يەنى ئالماشتۇرۇلۇش ۋە سېتىلىش خاراكتېرىنى ئالماق، تاۋارغا ئايلانماق: ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر تاۋارلاشقان ئۆيلەرنى سېتىۋېلىشقا باشلىدى.

تاۋاق I ئى [ئە] ① ياغاچتىن ئويۇپ، قىرىپ ياسالغان تەخسە شەكىللىك قاچا، ئاياق. ② ھەر خىل لېگەنلەر: چىنە تاۋاق. تونىكە تاۋاق. ③ئالتۇننى ئايرىش ئەسۋابى.

تاۋاق قىلماق بىركىمنىڭ مۇسىبەتلىك بولغانلىقى ياكى بىرەر چوڭراق ئىش قىلغانلىقى ئۈچۈن ھال سوراش، تەبرىكلەش يۈزىسىدىن تاماق ئېتىپ ياكى باشقا يېمەكلىكلەرنى داستىخانغا يۆگەپ ئېلىپ بارماق.

تاۋىقىغا توپا چۈشمەك بازىرى كاساتلاشماق.

تاۋاق II ئى [ئە] تاختا: باسما تاۋاق.

تاۋاق ـ تاۋاق بىرنەچچە تاۋاق، نۇرغۇن تاۋاق: ئۇلار ئاش دېگەننى تاۋاق ـ تاۋاقلاپ ئۈستۈپ، زەمبىلگە سېلىپ توشۇپ، جامائەتكە قويغىلى تۇردى.

تاۋاقچى ئى. تاۋاق ياسايدىغان كىشى.

تاۋاقچىلىق ئى. تاۋاق ياساش ئىشى، كەسپى.

تاۋالماق پ. دىيال ① تارالماق. ② ئەيىبلىمەك، تاپا ـ تەنە قىلماق.

تاۋكا ئى. قىمار ئويناش ئۈچۈن تەييارلانغان مەيدان؛ سورۇن.

تاۋكاچى ئى. تاۋكانى ئۈيۈشتۇرغۇچى.

تاۋلاتماق «تاۋلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تاۋلاشماق «تاۋلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: تۆمۈر تاۋلىشۇاتقان تۆمۈرچىلەر ئىشلىرىنى توختىتىشتى.

تاۋلانماق ① «تاۋلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② يالتىرىماق، پارقىرىماق: ئۇ بولۇق بۇغدايلارنىڭ ئاپتاپتا ئالتۇندەك تاۋلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

تاۋلىق سۈپ. تاۋى بار، تاۋى كەتمىگەن، قىزىق: تاۋلىق چاي.

تاۋلىماق پ ① قاتتىق قىزدۇرماق؛ قاتتىق قىزىتىش ئارقىلىق چىڭىتماق ياكى ساپلاشتۇرماق: ياخشى تاۋلانمىغان تۆمۈر ئۇلىسا تۇتمايدۇ. ② كۆچمە. چېنىقتۇرماق، پىشىلدۇرمەك: بۇ پائالىيەت ئۇلارنى تاۋلاپ چېنىقتۇرماقتا، مۇستەھكەم ئىرادىلىك كىشىلەر قىلىپ يېتىشتۇرمەكتە ئىدى. ③ كۆچمە. پارقىراتماق: شەرقتىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئاق تېرەكلەرنىڭ ئۇچلىرىنى قىزغۇچ مىس رەڭگىدە تاۋلىماقتا.

تاۋۇت ئى [ئە] ئۆلگەن ئۆلۈكنى دەپنە قىلىشتا، يەرلىككە قويۇشتا، جەسەتنى سېلىپ كۆتۈرىدىغان ياغاچ ياكى تۆمۈر-دىن ياسالغان قۇرۇلما؛ جىنازا.

تاۋۇتلۇق سۈپ. تاۋۇت كۆتۈرگەن، تاۋۇت كۆتۈرۈپ ماڭغان: ئۆيلەردىن چىققان قەبرى ـ ياش ھەممە كىشى ھېلىقى تاۋۇتلۇق كىشىلەرگە ئەگىشىپ ئولارنىڭ داد ـ پەريادلىرىغا قوشۇلۇشقا باشلىدى.

تاۋۇز ئى <بوت> ① كاۋا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پىلەك تاشلاپ ئۆسىدۇ؛ مېۋىسى چوڭ تىپتىكى شىرنىلىك مېۋە بولۇپ، شار ياكى ئېللىپس شەكلىدە كېلىدۇ، سۇ مىقدارى كۆپ، تەمى تاتلىق بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشۈپ كەتمەك كۆزلىگەن مەقسەت ۋە غەرەزلىرى ئىشقا ئاشماي بىكار چىقماق، مەغلۇپ بولماق.

تاۋۇزەك ئى <بوت> لەيلىگۈل ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقىنىڭ كۆرۈنۈشى تاۋۇز يوپۇرمىقىغا ئوخشايدۇ؛ گۈلى سۇس سېرىق، تۇۋى سۆسۈن رەڭ كېلىدۇ؛ پۇتۇن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، ئىسسىقنى قايتۇرۇش، رېماتىزمنى داۋالاش، يۆتەل توختىتىش، سۈيدۈكنى راۋان قىلىش رولى بار.

تاۋۇزلۇق ئى. تاۋۇز تېرىلغان يەر.

تاۋۇش ئى ① <فىز> مېخانىكىلىق تەۋرىنىشلەر نەتىجىسىدە ھاسىل بولىدىغان دولقۇنىنىڭ ئاڭلاش سەزگۈسىگە تەسىر قىلىشى ئارقىسىدا پەيدا بولىدىغان ھەر خىل ئاۋاز؛ سادا: ئاياغ تاۋۇشى. تاۋۇش چىقارماق. ② <تىل> تەلەپپۇزدا، سۆزنىڭ ئەڭ كىچىك ئېلىمېنتى: جارانلىق تاۋۇش. قوۋۇز تاۋۇشى.

تاۋۇش ئېلىمېنتى <تىل> تىل تاۋۇشلىرىدىكى بۆلەكلەرگە قايتا بۆلگىلى بولمايدىغان ئەڭ كىچىك بىرلىك.

تاۋۇشسىز سۈپ ① تاۋۇشى يوق، تاۋۇش چىقارمايدىغان. ② <فىز> تاۋۇش ھاسىل قىلمايدىغان: تاۋۇشسىز دولقۇنلار.

تاۋۇشلۇق سۈپ ① تاۋۇشى بار، تاۋۇش چىقارغان. ② <فىز> تاۋۇش ھاسىل قىلىدىغان: تاۋۇشلۇق دولقۇنلار.

تاۋۇشلۇق يېزىق <تىل> بىر خىل ئېلىپبەلىك يېزىق. ئۇنىڭ ھەرپلىرى تىلدىكى تاۋۇش ئېلىمېنتلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن، رۇس، ئىنگلىز، ئۇيغۇر يېزىقلىرىغا ئوخشاش.

تاۋدا رەۋ. ھەددىدە، چاغلاپ؛ نورمال: ھەر ئىش تاۋدا بولغىنى ياخشى، ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتسە بولمايدۇ.

تاۋدان ئى. ئىشكىنىڭ ئوستىگە ئورنىتىلغان كىچىك دېرىزە، كۆزنەك.

تاۋۇز ئى. دىيال. دورا.

تاۋماق پ. دىيال. تەڭ كۆرمەك.

تائىپە ئى [ئە] ئاھالە تەبىقىسى، گۇرۇپپىسى: قول ھۈنەر-ۆەنلەر تائىپىسى. سودىگەرلەر تائىپىسى.

تاي I ئى. ئاتنىڭ ئىككى ياشقا تولمىغان بالىسى.

تاي II ئى [پ] چوڭ ـ چوڭ باغلام قىلىپ، چىڭداپ تېڭىلغان مال: بىر تاي پاختا.

تاياق ئى ① دەرەخ شېخىدىن كېسىلگەن كالتەكچە: تاياق بىلەن ئۇرماق. ② كۆچمە. كالتەك، مۇشتلارنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن بېرىلگەن زەربە: تاياق يېمەك. * ئايدا كەلگەنگە ئاياغ، كۈندە كەلگەنگە تاياق (ماقال).

تاياق ـ توقماق تاياق ھەم توقماق: مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قوللىرىغا تاياق ـ توقماق، پالتا ـ كەتمەن ئېلىپ توپلىشىپ شەھەر ئىچىگە قاراپ ماڭدۇق.

تاياقچە ئى. كىچىك ھەم قىسقىراق تاياق.

تاياقچى سۈپ. ھەدىگەندىلا تاياق كۆتۈرىدىغان، تاياق سېلىشنى ئادەت قىلىۋالغان: ئۇنىڭ ئېرى بەك تاياقچى.

تاياق ـ دۇمبا تاياق ۋە ياكى شۇ خىلدىكى قوراللار ئارقىلىق بېرىلگەن زەربە: تاياق ـ دۇمبا يېمەك.

تاياقسىمان سۈپ. تاياققا ئوخشاش، تاياقتەك.

تاياقۇاز ئى. تاياقنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ ئويناىدىغان تەنھەرىكەتچى.

تاياقۇازلىق ئى <تەن> تاياقنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ ئويناش تەنھەرىكىتى.

تاياماق پ. دىيال. پالاق ئورماق، كېمە ھەيدىمەك.

تايانچ ئى تايىنىدىغان، ياردەمدە بولىدىغان كۈچ: ئىشلەپچىقىرىش تايانچلىرى. // تايانچ بازا.

تايانچسىز سۈپ. تايانچى يوق، تايانچى بولمىغان: تايانچسىز قالماق.

تايانچلىق سۈپ. تايانچ بولىدىغان، ئاساسلىق رول ئويناىدىغان: تايانچلىق رول.

تايانچۇق ئى ① تايىنىدىغان نەرسە، يۆلەنچۈك: رىزۋان ئۇشتۇمتۇت ساپا تايانچۇقىنى تۈتۈپ، بېشىنى كۆتۈردى. ② كۆچمە. يارەمچى، يار ـ يۆلەك، ھىمايە: مەن تايانچۇق بار جايدا مۇستەھكەملىشىۋېلىش تەرەپدارىمەن! ئېھتىياتچانلىق تەرەپدارىمەن!

تايانداۇرماق «تايانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: «خەپ سەنلەرمۇ ئوڭ يانپاشقا چىقىپ قالارسەن، توۋاڭغا تايانداۇرمايدىغان بولسام...» دەپ ئويلىدى جامالدىن.

تايانما سۈپ. تايىنىدىغان، ۋاستە قىلىدىغان، ۋاستىچى: ھوقۇق تەمەسىدە يۈرىدىغان كىشىلەرنىڭ بىپايان تايانما تورى كۆلىمىنى بارغانسېرى زورايتتى.

تايانماق پ ① بىرەر نەرسىنى تەرەك، يۆلەك قىلماق، ئۇنىڭغا تىرىلىپ، يۆلىنىپ تۇرماق ياكى ماڭماق: ياتقان ئورنۇڭدىن تايىنىپ قوپما (ماقال). ② بىرەر مەقسەت ۋە نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا بىرەر نەرسىنى مەنبە، تايانچ، ئاساس قىلماق، ئۇنىڭغا يۆلەنمەك: ئاممىغا تولۇق تايانغاندىلا، ئىنقىلابتا غەلىبە قىلغىلى بولىدۇ.

تايتاڭ سۈپ. ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ، ئىرغاڭلاپ ماڭىدىغان: تايتاڭ بالا.

تايتاڭ ـ تايتاڭ «تايتاڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تايتاڭشماق پ. دەلدەڭشىمەك، ماغدۇرسىزلانماق، ئاران ماڭماق: مانا ھازىر ئاستىدىكى سار ئاتمۇ تايتاڭشىپ قالدى.

تايتاڭلاتماق «تايتاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بالىسىنى تايتاڭلاتقان پېتى قولىدىن تۈتۈپ سۆرەپ ماڭدى.

تايتاڭلاشماق «تايتاڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يەسلىدىكى بالىلار يەسلىنىڭ ئىشىكىدىن تايتاڭلىشىپ يۈگۈرۈشمەيدانغا چىقتى.

تايتاڭلىماق پ. ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ، ئىرغاڭلاپ

ماڭماق: موماي خوددى كىچىك بالىدەك تايتاڭلاپ ئۆيىمىزنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىپ باراتتى.

تايچاق ئى. كىچىك تاي، تېخى يېتىلمىگەن تاي.

تايدا سۈپ، دىيال. يانتۇ، قىيپاش.

تايدۇرماق «تايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قېنى يامان بولسىڭ، سەن بىزنى توغرا يولدىن تايدۇرۇپ باق!

تايدۇرۇشماق «تايدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تايدۇرۇلماق «تايدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تايغاق سۈپ. ئاسان تېيىلىپ كېتىدىغان؛ تېيىلغاق: ئات ئورۇق، يول تايغاق، يۈك ئېغىر، مەنزىل يىراق (ماقال).

تايغان ① ئى <زوئول> ئىتنىڭ بىر خىلى. بېلى ئىنچىكە، پاچىقى ئۇزۇن ۋە يۇگۇرۈك كېلىدۇ؛ ئادەتتە يۇگۇرۇش مۇسابىقىسى ۋە ئوۋغا ئىشلىتىلىدۇ. ② سۈپ. كۆچمە. تىۋىتى، تۇكى، مويى پەس: تايغان تېرە.

تايلاتماق «تايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: زاۋۇتتىن ئالغان گەزمالنى تايلىتىپ تەييارلاپ قويدۇق.

تايلاشماق «تايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تايلاق ئى. تۆگىنىڭ ئىككى ياشقا تولمىغان بالىسى.

تايلاقسىز سۈپ، تايلىقى يوق، تايلاق ئەگەشتۈرمىگەن: تايلاقسىز تۆگە.

تايلاقلىق I سۈپ. تايلىقى بار، تايلاق ئەگەشتۈرگەن: تايلاقلىق تۆگە.

تايلاقلىق II سۈپ. تايلاپ قويۇلغان، تايلانغان: شاۋدىن يەنە تايلاقلىق پاختىلار بىلەن ھەپىلىشۋاتاتتى.

تايلانماق «تايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تايسىز سۈپ. تېيى يوق، تاي ئەگەشتۈرمىگەن: تايسىز بايتال.

تايلىق I سۈپ. تېيى بار، تاي ئەگەشتۈرگەن: تايلىق بايتال.

تايلىق II سۈپ. تايلاپ قويۇلغان، تايلانغان: ئۇ تايلىق پاختىلارنى دېرىزىدىن ھالقىتىپ سىرتقا تاشلاشقا باشلىدى.

تايلىماق پ. تاي ھالەتكە كەلتۈرۈپ تاڭماق، تاي قىلماق: ئۇ يۈك - تاقلىرىنى رەت - رېتى بىلەن تايلاپ، ھويلىغا دۆۋىلىدى.

تايماق پ ① سىلىق، تېيىلغاق يەردە سىيرىلىپ، تېيىلىپ كەتمەك؛ تېيىلماق: بېشىم قايغان، پۈتۈم تايغان تەرەپكە كېتىۋاتىمەن. ② كۆچمە. يېنىۋالماق؛ قايتماق، يالتايماق: توغرا يولدىن ئېزىقما، نامراتلىقتا خارلىق تارتىۋاتقىنىڭ ئىرادەڭدىن تايما. ③ ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتمەك، چىقىپ كەتمەك: ئالدىرىغانىنىڭ ئوشۇقى تېيىپتۇ (ماقال).

تايىن رەۋ [ئە] ① ئېنىق، مۇئەييەن، مۇقىم: ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە تايىن (ماقال). ② تەييار، ھازىر، تەخ: تايىن بولماق.

تايىنى بار كارغا كېلىدىغان، ھېسابقا ئالغىلى بولىدىغان، كۆزگە ئېلىنىدىغان، تۇتامغا چىقىدىغان: تايىنى بار گەپ.

تايىنى يوق كارغا كەلمەيدىغان، ھېسابقا ئالغىلى بولمايدىغان، كۆزگە ئېلىنمايدىغان، تۇتامغا چىقمايدىغان، چاغلىق: بۇ موللامنىڭ بىلىمىنىڭ تايىنى يوق ئىكەن.

تايىنچا ئى. كالىنىڭ ئىككى ياشقا تولمىغان تورپىقى.

تايىنسىز سۈپ. تايىنى يوق، تايىن تاپمىغان، ئېنىقسىز.

تايىنسىزلىق ئى. دېلىغۇللۇق، ئىككىلىنىش، بىر قارارغا كېلەلمەسلىك.

تايىنلىق ① سۈپ. بەلگىلىك، ئېنىق، ئايدىڭ: كۆڭۈلگە تايىنلىق بولغاندىكىن بولدى ئەمەسمۇ؟ ② يۈك. «ئېھتىمال» دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: — توپ سېنىڭ ئەمەس، مەكتەپنىڭ، ئوغرىلاپ ئەكەلگەنسەن تايىنلىق، — دېدى مۆمىن. ③ رەۋ. بىر يولىلا، بىراقلا: يالغان ئېيتىپ يۈرگۈچە، تايىنلىق توي قىلىۋالاي، رۇخسەت بەرگىن دېسەڭ بولمامدۇ؟ ④ سۈپ. تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق، چوڭ ئەمەس؛ چاغلىق: نومۇر پەرقىمۇ تايىنلىقلا ئىكەنغۇ؟

تايىنىشماق «تايانماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تايىنىلماق «تايانماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: 50 نەچچە يىلدىن بۇيان پەن - تېخنىكا تايىنىلغان زامانىۋى چارۋىچىلىق ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلدى.

تەئەججۇپ [ئە] ① ئى. ئەجەبلىنىش، ھەيرانلىق: تەئەججۇپتە قالماق. * ئۇ تەئەججۇپ ئىچىدە بېشىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ قاتتىق قىستى. ② يۈك. قىزىق، ئەجەب: تەئەججۇپ! ھازىرلا بار نەرسە بىردەمدىلا يوقالدى - ھە!

تەئەججۇپلەندۇرمەك «تەئەججۇپلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ ئاجايىپ - غارايىپ گىرىمى كىشىلەرنى تەئەججۇپلەندۇرگەنىدى.

تەئەججۇپلەندۇرۇلمەك «تەئەججۇپلەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەئەججۇپلەنمەك پ. تەئەججۇپتە قالماق، ھەيران قالماق، ئەجەبلەنمەك: سادىق ماشىنىغا بىرئاز تەئەججۇپلىنىپ قاراپ قويدى.

تەئەججۇپلىنەرلىك سۈپ. كىشىنى تەئەججۇپلەندۇرىدىغان، ھەيران قالدۇرىدىغان، ئەجەبلىنەرلىك: تەئەججۇپلىنەرلىك ئىش. تەئەججۇپلىنەرلىك ھادىسە.

تەئەججۇپلۇك ئى. ھەيرانلىق، تەئەججۇپلەنگەن ھالەت: ئۇنىڭ يۈملاق قوي كۆزلىرىدىن بىر خىل تەئەججۇپلۇك چىقىپ تۇراتتى.

تەئەججۇپلىنىشمەك «تەئەججۇپلەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بىز ئۇنىڭ بۇ سۆزىدىن بىرئاز تەئەججۇپلىنىشتۇق.

تەئەددى ئى [ئە] ئاچچىق، دوق، ھەيۋە؛ زەھەرخەندىلىك: بۇ ئاچچىق كىنايە ۋە تەئەددىدىن ئابدۇراخمان دامۇللامنىڭ قويۇق قاشلىرى تۇرۇلۇپ كەتتى.

تەئەسسۇپ ئى [ئە] ئېچىنىش؛ ئەپسۇس: ئەسلىدە قامغاق ئىكەن، ھەي، مەن كۆڭۈل بەرگەن ئۇ گۈل. مانا تەئەسسۇپ گۈل كۆرۈپ قامغاقتا بەرگەنگە كۆڭۈل.

تەئەللۇق تىر [ئە] ① تىر. تەۋە، مەنسۇپ، ئىگىدارچىلىقىدا؛ قاراشلىق: بۇ ئىشلار بىزگە تەئەللۇق ئەمەس. ② ئى. بىركىمگە مەنسۇپ، تەۋە بولغان مال - مۈلۈك، نەرسە - كېرەك: بىز مۇنچىلىك ئىشنى ئەپلىيەلمىسەك، شۇنچە تەئەللۇقنى قانداق تاپتۇق.

تەئەللۇقات ئى [ئە] بىركىمگە مەنسۇپ، قاراشلىق، تېگىشلىك بولغان مال - مۈلۈك، نەرسە-كېرەك: خالىغىنىڭ ئەكىبىر بىلەن بارلىق تەئەللۇقاتىنى دو چىقىپ ئىلىشقان چاغلىرىمۇ بولغان.

تەبەر ئى [پ] تارس. ئايپالتىغا ئوخشايدىغان قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىنىڭ بىر خىلى.

تەبەسسۇم ئى [ئە] كۈلۈمسىرىگەن ھالەت؛ كۈلۈمسىرەش: تەبەسسۇم قىلماق.

تەبرىك ئى [ئە] قۇتلۇقلاش، مۇبارەكلەش: قەھرىمانلار

سەھنىگە چىققاندىن كېيىن ئولتۇرغانلار قىزغىن ئالقىش ئارقىلىق تەبرىك ۋە ئېھتىراملىرىنى ئىپادىلىدى.// تەبرىك خەت. تەبرىك سۆز.

تەبرىكلەتمەك «تەبرىكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەبرىكلەشمەك «تەبرىكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

تەبرىكلەنمەك «تەبرىكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەبرىكلىمەك پ. قۇتلۇقلىماق، مۇبارەكلىمەك: ئانار ئۈنى ئالاھىدە تەبرىكلىدى.

تەبرىكنامە ئى [ئە + پ] تەبرىك سۆزلىرى يېزىلغان مەكتۇپ، تەبرىك خېتى: تەبرىكنامە يازماق.

تەبئەت ئى [ئە] ① ئالەمدىكى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى، بارلىق مەۋجۇدات: تەبئەت دۇنياسى. تەبئەت ھادىسىلىرى. ② تەبئىتىكى يەر، سۇ، تاغ، ئورمان ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ مەنزىرىسى: تەبئەت ھۆسنىگە جان كىرگۈزگەن يامغۇر تامچىلىرى گويا ئاسما ئوكۇلىنىڭ ئەينەك نەيچىسىدىكى تامچىغا ئوخشايتتى. ③ <تېب> ماددىنىڭ تىرىك ئورگانىزمغا كىرگەندىن كېيىنكى ئىسسىقلىق ياكى سوغۇقلۇق، ھۆللۈك ياكى قۇرۇقلۇق تەسىرى: بۇ دورىنىڭ تەبئىتى ئىسسىققا مايىل. ④ ئالەمدىكى بارلىق مەۋجۇدات، يەنى يەر، يەر شەكلى، سۇ، دېڭىز، ئورمان، ئۆسۈملۈك، ھاياتلىق قاتارلىقلار ھەققىدىكى تەبئىي ھادىسىلەرنى چۈشەندۈرىدىغان بىلىملەر ھەم شۇ بىلىملەرنىڭ ئومۇمىلاشتۇرۇلۇپ ئاتىلىشى. ⑤ ۋە شۇ بىلىملەر ھەققىدە مەكتەپتە ئۆتۈلىدىغان دەرسىنىڭ نامى. ⑥ روھىي ھالەت، تۇرق، كەيپىيات، مىجەز: ئۇلارنىڭ تەبئەتلىرى بىرئاز قوپال بولسىمۇ، لېكىن ئەزىمەت يېگىتلەر.

تەبئەتچى ئى. تەبئەت دەرىجىسى ئۆتۈشكە (سۆزلەشكە) ئۇستا مۇئەللىم، تەبئىي دەرسىنى ئۆتۈشكە ماھىر ئوقۇتقۇچى.

تەبئەتچىلىك ئى. تەبئەتكە ئائىت ئىشلار ۋە ھادىسىلەر: ئۇ تەبئەتچىلىك، دىيانەتچىلىك، مەغپىرەتچىلىك جەھەتتىن «رېئاللىققا قارىتا قارىنى كەڭ بولۇش» ئۇستىدە خۇلاسە چىقارغان.

تەبئەتشۇناس ئى [ئە + پ] تەبئەت مۇتەخەسسىسى، تەبئىتىنى تەتقىق قىلغۇچى ئالىم: بۇنىڭدىن يۈز نەچچە يىل بۇرۇن، ئەنگلىيەدە داڑۋىن دېگەن مەشھۇر بىر تەبئەتشۇناس چىققانىدى.

تەبئەتشۇناسلىق ئى. تەبئەت ھادىسىلىرى ۋە قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى ئىلىم ـ پەن.

تەبئەتلىك سۆپ. خاراكتېر، خۇلق ـ مىجەز ياكى خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان: ئېغىر تەبئەتلىك بۇ ياش چوكانمۇ ئۆزىنى باسالماي ئىختىيارسىز كۈلۈمسىرىدى.// ـــ سەنئەتنى خورلايدىغان ياۋايى تەبئەتلىكلەرنىڭ خىلىدىن سەن! ـــ دېگەنىدى ئۇ.

تەبىر ئى [ئە] ① شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتى ياكى بىرەر ئۇقۇمغا بېرىلگەن چۈشەنچە، ئىزاھ. ②

مەلۇم بىر تەسىرگە ئاساسەن بېرىلگەن خەۋەر، بېشارەت: چۈشكە تەبىر بەرمەك.

تەبىرچى ئى. تەبىر بەرگۈچى، تەبىر ئېيتقۇچى.

تەبىرنامە ئى [ئە + پ] چۈشلەرگە بېرىلگەن تەبىر ھەققىدىكى كىتاب: تەبىرنامە يازماق.

تەبىقە ئى [ئە] جەمئىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئورۇنلىرىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى ئارقىسىدا بۆلۈنگەن قاتلام، جەمئىيەتنىڭ بىر قىسمى، بىر بۆلىكى: پارتىيەمىز ھەر تەبىقە خەلقى بىلەن بولغان زىچ ئالاقىسىنى ھەقىقىي كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

تەبىقىچىلىك ئى. جەمئىيەت تەبىقىلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى، تەرتىپ، قائىدىلىرى ۋە ئۇلارغا ئاساسلانغان ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت: فېئودالىلىق جەمئىيەتنىڭ ئوتتۇرا دەۋرى ۋە ئاخىرقى دەۋرىدىمۇ فېئودال ھۆكۈمران سىنىپلار فېئودالىلىق تەبەقىچىلىك تۈزۈمىنى ئاۋۇالقىدەكلا ساقلاپ قالدى.

تەبىقىلەنمەك پ. تەبىقىلەرگە بۆلۈنمەك، تەبىقىلەرگە ئايرىلماق.

تەبىقىلىك سۆپ. تەبىقىسى بار، تەبىقىگە مەنسۇپ: بارلىق تەبىقىلىك ۋە تۈراقلىق نەرسىلەر تۈمانەك تارقاپ كەتتى.

تەبىئي سۆپ [ئە] ① تەبىئەتكە، ئوبىيېكتىپ مەۋجۇدىيەتكە ئائىت، تەبىئەتتە بار بولغان؛ ئەسلىدىن بار، ھەقىقىي: تەبىئي پەن. تەبىئي ئورمان. ② كىشىلەرنىڭ تەبىئىتىگە خاس، ياسالما ئەمەس؛ ئەينى، چىن: سەن ھاشۇر تارتىنما، مېنىڭ ئۆيۈمدە ئۆزۈڭنى ئازادە تۇت، ئەلا تەبىئي ئولتۇرۇۋاتىدۇ،سەن نېمىشقىدۇر قورۇنۇۋاتىسەن. ③ مۇقەررەر، جەزمەن، شۇبھىسىز: بۇ مەزگىلدە ئۇ باشقىلارغا زىيان سېلىپلا يۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇمۇ باشقىلارنىڭ جازاسىغا ئۇچرىشى تەبىئي ئىدى.

تەبىئىدىسىز سۆپ. تەبىئىدى يوق، تەبىئىدى بولمىغان، تەبىئىددى قىلمىغان: ئەمما ئۇنىڭ ھازىرقى سەممىي جاۋابلىرى، ھېچقانداق دوقمۇشسىز، تەبىئىدىسىز تەلەپپۇزى ھېكمەتنى خىلىلا يېنىكلىتىپ قويدى.

تەبىئىي پەن تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك ماددىلار ۋە ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان پەنلەر. ئادەتتە فىزىكا، خىمىيە، زوئولوگىيە، بوتانىكا، مىنېرالوگىيە، فىزىيولوگىيە، ماتېماتىكا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

تەبىئي سان جىسىمنىڭ سانىنى ئىپادىلەيدىغان 1، 2، 3، 4 قاتارلىق سانلار. «ناتۇرال سان» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تەبىئىيلەشمەك پ. تەبىئىي بولماق، تەبىئىيلىككە يۈزلەنمەك: رېتىم بىلەن كەيپىيات ئوتتۇرىسىدىكى تاناسىپلىق باغلىنىشنىڭ بىرقەدەر تەبىئىيلىشىشى قاتارلىق جەھەتلەردە ھەقىقەتەن ئىزدىنىش يوق ئەمەس.

تەبىئىيلىك ئى. ھەقىقىيلىق، چىنلىق، راستلىق: تەبىئىيلىكى قوغدىلىدىغان رايون. * پەرىزىمچە، ئۇ ئاشۇنداق يۈرۈشتە تەبىئىيلىك ھېس قىلسا كېرەك.

تەپ I ئى [پ] ئادەملەردە بولىدىغان تۇرلۈك قىزىتمىلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

تەپكەلمەك دىيال. تەڭكەلمەك: بۇقىزغاھېچ كىشى تەپكىلەلمەيدۇ.

تەپ II ئى «تارتماق» يارىدەمچى پېئىلى بىلەن كېلىپ «بىركىمنىڭ ئالدىدا بىرەر ئىش ياكى بىرەر گەپ-سۆزقىلىشتىن تارتىنماق؛ ئەيمەنمەك؛ قورقماق» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: بىلالىدىن ئاخۇنۇم مەقسىتىنى يالىڭاچلا ئوتتۇرىغا قويۇشتىن تەپ تارتىپ قالدى.

تەپەككۇر ئى [ئە] ① ئادەم مېڭىسىنىڭ رېئاللىقنى ئومۇمىلاشتۇرۇپ ئىنكاس قىلىشى؛ ئوبىيېكتىپ ۋەقەلىك ھەققىدىكى چۈشەنچە، تەسەۋۋۇر: سىلەر ئوبرازلىق تەپەككۇر بىلەن شۇغۇللىنىسىلەر، بىز مەنتىقىي تەپەككۇر بىلەن شۇغۇللىنىمىز. ② پىكىر يۈرگۈزۈش، مۇھاكىمە؛ ئويلاش، خىيال: مېڭىنىڭ ئوتتۇرا، يۇقىرى قىسمى زەخمىلەنسە، تەپەككۇر قۇۋۋىتىمۇ ئوخشىمىغان

دەرىجىدە بۇزۇلىدۇ.

تەپەككۇرسىز ① سۈپ. تەپەككۇر يوق، تەپەككۇر قىلمىغان. ② رەۋ. تەپەككۇر قىلماي، تەپەككۇر يۈرگۈزمەي، ئەقىل ئىشلەتمەي: بىر كۈن تەپەككۇرسىز ياشىساڭ، بىر كۈن بۇرۇن ئۆلىسەن.

تەپت ئى [پ] ئىسسىق، ھارارەت: قۇياشنىڭ تەپتى. * لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوتنىڭ تەپتى قىزنىڭ بەدىنىگە راھەت بېغىشلىدى.

تەپتۈرمەك «تەپمەك» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خامان تەپتۈرمەك. ئاتقا تەپتۈرمەك.

تەپپە ئى. دىيال. تەپ.

تەپ- تومۇر دىيال. كېزىك.

تەپتىش ئى [ئە] ① تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش، تەكشۈرۈش، تەرگەۋ: تەپتىش قىلماق. ② تەپتىش خىزمىتىنى ئىشلىگۈچى خادىم: باش تەپتىش دەررۇ قوشۇلۇپ، ئەسلەش خاتىرىسىگە ئىزاسىنى قويدى.

تەپتىشلەشمەك «تەپتىشلىمەك» پەئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەپتىشلەنمەك «تەپتىشلىمەك» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەپتىشلىك ئى. تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ئىشى، تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش خىزمىتى، تەپتىش خىزمىتى: ئەمگەك ماجىراسىنى بىر تەرەپ قىلىش ۋە ئەمگەك كاپالىتى مەمۇرىي تەپتىشلىكىنى كۈچەيتىپ، قانۇنسىز ئىشلەمچى ئىشلىتىش قىلمىشلىرىغا قاتتىق زەربە بېرىش كېرەك.

تەپتىشلىمەك پ. تەكشۈرۈپ ئېنىقلىماق، تەكشۈرمەك، تەپتىش قىلماق: سوت ئورگانلىرى ۋە تەپتىش ئورگانلىرىنىڭ سوت قىلىش ھوقۇقى ۋە تەپتىشلەش ھوقۇقىنى قانۇن بويىچە مۇستەقىل، ئادىل يۈرگۈزۈشىنى قوللاش لازىم.

تەپچە ئى. كېۋەزنىڭ پاختىسى، غوزىسى تېرىلىپ، يوپۇرماق-لىرى چۈشۈپ بولغاندىن كېيىنكى ئېتىزدا قېپقېلىپ قالغان شادا-سى.

تەپچىتمەك I «تەپچىمەك I» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەپچىتمەك II «تەپچىمەك II» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەپچىرتمەك پ ① سۇيۇق نەرسە قاچىلانغان قاچا ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ سىرتىدىن سىرغىپ چىقماق، سىرغا-ماق: قاپاقتىن ياغ تەپچىرەپ قاپتۇ. * يارا ئېغىزىدىن قان تەپچىرەپ چىقىۋاتاتتى. ② تېشىغا چىقماق، تېشىغا تەپمەك: تەر تەپچىمەك.

تەپچىشمەك «تەپچىمەك II» پەئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قىزلار بەس - بەس بىلەن دوپپىغا گۈل تەپچىشتى.

تەپچىك ئى. يىڭنە بىلەن قولدا تىكىلگەن بىر خىل تىكىش.

تەپچىلمەك «تەپچىمەك II» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەپچىمەك I پ ① تامچىلىماق، سىرغىماق، تامماق: ئاننىڭ تىك - تىك كىرپىكلىرى ئارىسىدىن تەپچىپ چىققان خۇشاللىق يېشى بالىنىڭ يۈزىدىن سىرغىپ ياستۇقىنى ھۆل قىلىۋەتتى. ② تېشىغا تەپمەك، كۆبجۈپ چىقماق؛ ئىپادىلەنمەك، بىلىنمەك: ئۇنىڭ چىرايىغا قىزىللىق تەپچىدى.

تەپچىمەك II پ. تىكىچىلەرنى زىچ ۋە بىر-بىرىگە ئۇلاپ تىكمەك.

تەپرىقات ئى [ئە] تەپرىقسىلەر، بۆلۈنۈشلەر، پارچە-لىنىشلار، ئىتتىپاقسىزلىقلار: قايسى ئەلدە نادانلىق ئەۋج ئالغان بولسا، شۇ ئەلدە تەپرىقات، بۆلۈنۈش غالىب كەلگەن بولىدۇ.

تەپرىقە ئى [ئە] يېزىت. بۆلۈنۈش، پارچىلىنىش، ئىتتى-پاقسىزلىق؛ ئاداۋەت، مەزھەپچىلىك: ئۇنىڭ ئويلايدىغىنى — يۇرت ئىچىدە تەپرىقە پەيدا قىلىش، شۇنىڭ بىلەن توپلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاش ئىدى.

تەپرىقىچى ئى. تەپرىقە پەيدا قىلغۇچى، تەپرىقە بىلەن شۇغۇللانغۇچى: ئىتتىپاقلىق كۈچەيسە، تەپرىقىچىلەرگە ئورۇن قالمايدۇ.

تەپرىقچىلىك ئى. تەپرىقە پەيدا قىلىش، تەپرىقە بىلەن شۇغۇللىنىش: تەپرىقچىلىككە قارشى تۇرۇشىمىز كېرەك.

تەپرىقۇاز ئى [ئە + پ] ← **تەپرىقچى.**

تەپرىقۇازلىق ئى ← **تەپرىقچىلىك.**

تەپسىر ئى [ئە] ① مەنىسىنى يېشىپ چۈشەندۈرۈش؛ ئىزاھ، شەرھ. ② تارس. قۇرئان ئايەتلىرىنىڭ مەنىلىرى چۈشەندۈرۈلگەن كىتاب ۋە چۈشەندۈرۈش ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلغان ئىلىم: ئۇ ئىمامنىڭ تەپسىرىگە مەھلىيا بولۇپ، خېلىنغىچە جىمجىت ئولتۇردى.

تەپسىرچى ئى. تەپسىر قىلغۇچى، تەپسىر ئېيتقۇچى : شۇڭا ئۇلار ماھىر تەپسىرچى، شەرھىشۇناسلار، توپلىغۇچىلار بولۇپ يېتىش-كەن، ئەمما ئۇلاردا مۇستەقىل مەۋقە، سىستېمىلىق قاراش، ئىدىيە دېگەنلەر يوق...

تەپسىلات ئى [ئە] تولۇق، مۇكەممەل ۋە تەپسىلىي چۈشەن-چە، مەلۇمات: سورىسىڭىز بۇ قىزنى ئەگەر، سۆزلەپ بېرەي تەپسىلا-تىنى. ئۇنىڭ ئىلغار ئىش - ئىزلىرىدىن، بىلىۋېلىڭ ئەسلى زاتىنى.

تەپسىلىي سۈپ [ئە] ئومۇميۈزلۈك، بىر-بىرلەپ، ئەتراپلىق چۈشەندۈرۈلگەن: تەپسىلىي بايان. تەپسىلىي مەلۇمات: مۇھەممەت ئۆزىنىڭ بارلىق پىلانلىرىنى تەپسىلىي چۈشەندۈردى.

تەپسىلىلەشتۈرمەك ① «تەپسىلىلەشمەك» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ②تەپسىلىي ھالەتكە كەلتۈرمەك، تەپسى-لىي ھالەتنى شەكىللەندۈرمەك: بۇنىڭ ئۈچۈن «قۇرامغا يەتمىگەن-لەرنى قوغداش قانۇنى»نى تېخىمۇ تەپسىلىلەشتۇرۇشكە توغرا كېلىدۇ.

تەپسىلىلەشتۈرۈشمەك «تەپسىلىلەشتۈرمەك» پەئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەپسىلىلەشتۈرۈلمەك «تەپسىلىلەشتۈرمەك» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ قانۇن بۇرۇنقىغا قارىغاندا خېلىلا تەپسىلىلەشتۇ-رۇلدى.

تەپسىلىلەشمەك پ. تەپسىلىي ھالەتكە كەلمەك، تەپسىلىي بولماق.

تەپسىلىلىك ئى. تەپسىلىي ھالەت، تەپسىلىي جەريان: ئەسەر بىر قاتار ئاپتورلار تەرىپىدىن تەييارلانغاچقا، ھەربىر بابنىڭ بايان قىلە-نىش ئۇسۇلى، ماتېرىيالىنىڭ تەپسىلىيلىك دەرىجىسى جەھەتلەردە مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ.

تەپكە I ئى ① ئېتىش قورالىرىنىڭ ئوق ئۇزۇشتە قول بىلەن باسىدىغان قىسمى. ② ماشىنا، ۋېلىسىپىت قاتار-لىقلارنىڭ پۇت بىلەن ھەرىكەتلەندۈرىدىغان قىسمى. ③ توقۇ-مىچىلىقتا ئۆرۈش يېپلارنى گىرەلەشتۈرۈپ تۇرىدىغان ياغاچ سايمان. ④ بايكارلىقتا پۇت بىلەن دۇكانىنى ھەرىكەتلەندۈرە-دىغان ئىككى تال ياغاچ. ⑤ئەلگەكنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان جازا.

تەپكە II ئى. قاپقان (توزاق) نىڭ ئىككى يانغا كېرىلىدىغان يېرىم ئاي شەكىللىك ئىككى قانىتى؛ تىز.

تەپكەك سۈپ. ئالدى - كەينىگە كەلگەننى تېپىدىغان،

تېپىشنى ئادەت قىلغان: تەپكەك ئات.

تەپكەكلىك ئى. ئالدى ـ كەينىگە كەلگەننى تېپىدىغان خاراكتېر ياكى چاققانلىق، تېپىشنى ئادەت قىلغان خاراكتېر، تېپىشكە ئۇستىلىق: ـــ توۋا...جۇغۇڭ كىچىك بولغىنى بىلەن كەمەك ھەييارنىڭ ئۆزى ئىكەنسەن ئەمەسمۇ! ياپىرىم، سېنىڭ بۇ تەپكەكلىكىڭگە ئادەم بالىسى بەۋا كېلەلمىگۈدەك جۇمۇ، قالتىس ئىكەنسەن، يارايسەن يېگىت!ـــ دېدى بوۋاي ماختاپ.

تەپكۈچ ئى <تەن> بىر خىل ئويۇنچۇق. مىس داچەن ياكى شۇ چوڭلۇقتىكى ياپىلاق مېتالنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆشۈككە توخۇ پېيى ياكى يۇڭ قىستۇرۇش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. ئادەتتە يۇقىرىغا تېپىپ ئوينىلىدۇ: تەپكۈچ ئوينىماق.

تەپكىلىك سۈپ. تەپكىسى بار، تەپكە ئورنىتىلغان.

تەپمە I ئى <تېب> گۈرەن بېزى يالۇغى: تەپمە بولماق. تەپمە كېسەللىكى.

تەپمە II سۈپ ① تېپىدىغان: تەپمە چاق. ② ئى. پۇت بىلەن تېپىپ ئويناىدىغان بالىلار ئويۇنى. ③ ئى. پۇت بىلەن تېپىپ ئويناش ئۇچۇن ئىچىگە قۇم ـ شىبغىل قاچىلانغان كىچىك خالتا، سابۇر.

تەپمە ھالال ①ھارام بولۇپ قالغان مالنى تېپىپ مىدىرلىتىپ قويۇپ، بوغۇزلاپ قىلىنغان ھالال ② كۆچمە. ھالال بىلەن ھارامنىڭ ئارىلىقىدا؛ زورلاپ قىلىنغان ھالال: تەپمە ھالال قىلماق. ③ كۆچمە. ئاران ـ ئاران: ئۇلار تەپمەھالال كۇن ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ.

تەپمە يول دىيال. داۋامى ئېتىزلىققا تۇتىشىپ كېتىدىغان يول.

تەپمەك پ ① پۇت بىلەن زەربە بەرمەك: ئاتنىڭ تەپكىنىگە ئات چىداىدۇ (ماقال). ② بىرەر نەرسىنى ھەرىكەتلەندۇرۇش ئۈچۇن پۇت بىلەن دەسسىمەك: ئەكبەر ۋېلىسىپىتىنى ئالدىراش تېپىپ دوقمۇشتىن مەھەللە ئىچىگە قايرىلدى. ③ يۇمشىتىپ شاكىلدىن، پوستىدىن ئاجراتماق، دان قىلماق: خامان تەپمەك. ④ ئىتتىرىمەك (مىلتىق ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش قوراللار ھەققىدە): بۇ مىلتىق ئوق ئاتقاندا ئارقىغا بەك تېپىدۇ. ⑤ سىرتىغا ئۇرلەپ چىقماق؛ ئىپادىلەنمەك، سېزىلمەك: بۇ چاغدا سابىرىنىڭ يۇزلىرىدىنمۇ ھاياجان ۋە شادلىق تېشىغا تېپىپ چىققانىدى.

تەپسە تەۋرىمەس ھەرقانداق زۇرۇر ئىشلارغىمۇ ئالدىرىمايدىغان، بىغەم، بېپەرۋا: قارىسام ھەتتا تەپسە تەۋرىمەس، ئېغىر كارۋان ھېۋىنى «دىڭخۇلۇ» مۇ ئاللىقاچان خاڭ ئاستىغا چۇشۇپ كېتىپتۇ.

تەپىلە ئى. تولامچاقنىڭ گوندىسىغا يۆگەلگەن مەشۇت يېپلارنى ئارقاق تەييارلاش ئۇچۇن قايتا يۆگەيدىغان چاق.

تەتەي ئى [خەن] <كونا> خەنزۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ خوتۇنى.

تەتبىق ئى [ئە] ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرۇش، ئەمەلىيەتتە قوللىنىش، ئىشلىتىش: تەتبىق قىلماق.

تەتبىقلاتماق «تەتبىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەتبىقلاشماق «تەتبىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۇك دەرىجىسى: ئۇلار ئۆز تەجرىبىلىرىنى ئەمەلىي خىزمەتكە تەتبىقلاشتى.

تەتبىقلانماق «تەتبىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەتبىقلىماق پ. ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرمەك؛ سىنىماق.

تەتقىق ئى [ئە] ئىنچىكە كۆزىتىپ تەكشۈرۈش، ئىزدىنىش، ئۆگىنىش: تەتقىق قىلماق.

تەتقىقات ئى [ئە] تەتقىق قىلىش ئىشلىرى.

تەتقىقاتچى ئى ① تەتقىقات ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى، تەتقىق قىلغۇچى. ② ئىلمىي تەتقىقات ساھەسى بويىچە بېرىلگەن ئالىي ئۇنۋان.

تەتقىقاتچىلىق ئى. تەتقىقات ئىشلىرى، تەتقىقات كەسپى: تەتقىقاتچىلىقنى كۆچەيتىش فاكۇلتېتنىڭ داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇشىمىز لازىم.

تەتقىقاتلىق سۈپ. تەتقىقاتقا ئاساسلانغان، تەتقىقات ئاساسىدىكى، تەتقىقات ئاساسىدا نەتىجىلەنگەن، تەتقىقات نەتىجىسىگە ئاساسەن خۇلاسىلەنگەن: چۇنكى، مېنىڭ تەتقىقاتلىق چۇشەنچەمدە، ئۇيغۇر مىللىتى ھەرنېمە دېگەنبىلەنمۇ ئۇنداق مەسئۇلىيەتسىز مىللەت ئەمەس.

تەتۇر سۈپ ① بىرەر نەرسىنىڭ ئالدى تەرىپىگە نىسبەتەن قارىمۇقارشى بولغان؛ كەينى، ئارقا: تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولدىكى، سادەتخانىنىڭ يۇرەك ھەرىكىتى ئاجىز، بالا قورساقتا تەتۇر يېتىپ قالغان. ② ئوڭ قىلىنمىغان ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئەكسى: تەتۇر ئايلانماق. تەتۇر تۇتماق. ③ كۆچمە. شەيئىلەرنىڭ ئەسلىي ماھىيىتىنىڭ ياكى كۆزلىگەن مەقسەتنىڭ ئەكسى: ئىش بىزنىڭ ئويلىغىنىمىزنىڭ تەتۇرى بولۇپ چىقتى. ④ گەپ يېمەيدىغان، كاج، جاھىل: ـــ بۇ قىز زادى ئوڭمىدۇ ياكى تەتۇر؟ـــ دەيتتى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە.

تەتۇر تاناسپ <مات> ئىككى مىقدارنىڭ ئېچىدىكى بىر مىقدار بىرنەچچە ھەسسە چوڭايغاندا (ياكى كىچىكلىگەندە)، ئىككىنچى بىر مىقدار ئۇنىڭ ئەكسىچە شۇنچە ھەسسە كىچىكلىسە (ياكى چوڭايسا)، ئۇ ھالدا بۇ ئىككى مىقدارنىڭ ئۆزگىرىش مۇناسىۋىتى تەتۇر تاناسىپ دېيىلىدۇ.

تەتۇر قارىماق ئاداۋەت ساقلاپ، قېيىداپ، باتناپ يۇرمەك؛ سوغۇق مۇئامىلىدە بولماق: ـــ رامىزان ئاكام ئەمدى ماڭا ئۆلگۈدەك تەتۇر قارايدىغان بولدى ـ دە!ـــ دېدى ئۇ.

تەتۇر قىينىماق ئازابلىماق: تۇرلۇك بەختسىزلىكلەر ئۇنى تەتۇر قىينىدى.

تەتۇر ئۇستىخان ئۇستىخانلىرى چوڭ ھەم قوپاللىقراق كەلگەن، تەن قۇرۇلمىسى قوپال، قاملاشمىغان: ـــ قېنى كەنت باشلىقى، ـــ دېدى ئەزىز ئۆزىگە يېقىن ئولتۇرغان غورا قاپاق، شاپ بۇرۇت، تەتۇر ئۇستىخان ئادەمگە.

تەتۇر يەل <تېب> قورساق ئېسىلىش كېسىلى.

تەتۇرلۈك ئى. كاجلىق؛ تەرسالىق: رېھىم پالۋاننىڭ تەتۇرلۇكىدىن كېلىپ چىققان بۇ كۆڭۈلسىزلىك، ئائىلىدە داۋاملاشقىلى يېرىم سائەتچە بولدى.

تەتۇرىچە رەۋ ① تەتۇر پېتى، تەتۇر ھالەتتە: تەتۇرىچە يېپىنماق. تەتۇرىچە يىغماق. ② ئەكسىچە: بۇ ئىش بىز ئويلىغىنىمىزنىڭ تەتۇرىچە بولۇپ چىقتى.

تەتىل ئى [ئە] ئوقۇغۇچىلارغا ئوقۇشنى توختىتىپ دەم ئېلىش ئۈچۈن بېرىلىدىغان ۋاقىت: تەتىل قىلماق. يازلىق تەتىل.

تەتىللا ئى. ئۆرۈشى ياكى گۈلى زەر يىپتىن، يىپەكتىن توقۇلغان بىر خىل رەخت.

تەتىللىك سۈپ. تەتىل ۋاقتىدا ئورۇنلىنىدىغان، تەتىلدە قىلىنىدىغان: تەتىللىك تاپشۇرۇق.

تەجرىبە ئى [ئە] ① ئىجتىمائىي تۇرمۇش جەريانىدا

ئۆزلەشتۈرۈلگەن بىلىم، ئىقتىدار، قابىلىيەت: تەجرىبىسى مول.

تەجرىبە ـ ساۋاق تەجرىبە ھەم ساۋاق: تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلىمەك.

تەجرىبىچىلىك ئى <پەلس> ھېسسىي تەجرىبىنى بىلىمنىڭ بىردىنبىر مەنبەسى دەپ قارايدىغان پەلسەپىۋى تەلىمات: باشقىلارنىڭ دېگىنىنى دەللىلەپ باقمىدىغان تەجرىبىچىلىك روھى بىزدە ھەقىقەتەن كەم ئىكەن.

تەجرىبخانا ئى. تەجرىبە ئۆتكۈزۈلىدىغان، تەجرىبە قىلىنىدىغان ئۆي، جاي.

تەجرىبسىز سۈپ. تەجرىبىسى يوق، خام.

تەجرىبسىزلىك ئى. تەجرىبىسى يوقلۇق.

تەجرىبلىك سۈپ. تەجرىبىسى بار، تەجرىبىگە ئىگە.

تەجرىبۇاز ئى [ئە +] تەجرىبە قىلىشقا ئامراق، ھە دېسىلا تەجرىبە قىلىشقا ئادەتلەنگەن، كۆپ ھاللاردا تەجرىبىنى چىقىش قىلىدىغان ئادەم.

تەجرىبۇازلىق ئى. تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈشنى، تەجرىبە قىلىش يولىنى چىقىش قىلىش ئىشى: بۇ دېگەنلىك، ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەجرىبىۋازلىق خاھىشلىرى بىلەن يېقىن دېگەنلىك ئەمەس.

تەخ سۈپ. تەييارلانغان، ھازىرلانغان، تەييار: تەخ بولماق. تەخ قىلماق. * ئۇ كۈنى بىزدە ھەممە نەرسە تەخ ئىدى.

تەخەللۇس ئى [ئە] يازغۇچى، رەسسام، ئارتىس قاتارلىقلار ئەنئەنىگە ئاساسەن، ئۆز ـ ئۆزىگە قويۇۋالغان باشقا نام، ئەدەبىي لەقەم.

تەخەللۇسلۇق سۈپ. تەخەللۇسى بار، تەخەللۇس ئىشلەتكەن، تەخەللۇس قوللانغان.

تەخەي ئى [پ] ئېشەكنىڭ بالىسى.

تەخەيلەتمەك «تەخەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەخەيلىك سۈپ. تەخىيى بار، تەخەيلىگەن، تەخەي ئەگەشتۈرگەن: تەخەيلىك ئېشەك.

تەخەيلىمەك پ. (ئېشەك) تەخەي تۇغماق: ئېشەك تەخەيلىدى.

تەخت ئى [پ] ① پادىشاھ، خان ۋە دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان، ئالاھىدە بېزەلگەن ھەشەمەتلىك ئورۇن، ئورۇندۇق. ② كۆچمە. ئەمەل، مەنسەپ، ھوقۇق: تەختتىن چۈشمەك. تەختكە چىقماق.

تەختلىك سۈپ ① تەخت بار، تەخت ئورۇنلاشتۇرۇلغان: ئالتۇن تەختلىك ئوردا. ② تەخت شەكلىدىكى، تەخت ئۇستىگە ئورۇنلاشقان: تەختلىك ئىسپورا.

تەختىراۋان ئى [پ] ① مەرتىۋىلىك شەخسلەرنى سېلىپ يەلكىدە كۆتۈرىدىغان، ئۈستىبېشى ھەشەمەتلىك بېزەلگەن، زەمبىل شەكىللىك جاھاز. ② جەسەتنى كۆمۈشتىن بۇرۇن جەسەتنى يۇيىدىغان تاختاي.

تەختىراۋانچى ئى. يېزىت. تەختىراۋان كۆتۈرگۈچى كىشى.

تەخسە ئى ① لېگەن شەكىللىك، ئاغزى يايپاق قىلىپ ياسالغان تاماق قاچىسى. ② گىر، جىق قاتارلىقلارنىڭ جىڭلىدىغان نەرسىنى قويىدىغان تەخسىگە ئوخشاش يېرى.

تەخسە كۆتۈرمەك خۇشامەت قىلماق.

تەخسىسى چىقىلماق قىلغان خۇشامىتى كۆتكىنىدەك نەتىجىگە ئېرىشەلمەي قالماق.

تەخسىچى ئى. چاپانچى، يالاقچى، خۇشامەتچىلىك، تەخسىكەش.

تەخسىچىلىك ئى. يالاقچىلىق، خۇشامەتچىلىك.

تەخسىرات ئى [ئە] يېزىت. باشقىلار تەرىپىدىن يۈكلەنگەن گۇناھ، كەمچىلىك، سەۋەنلىك.

تەخسىراتقا كەتمەك باشقىلارنىڭ زىيان سېلىشىغا ۋە ھاقارەت كەلتۈرۈشىگە ئۇچرىماق، نەپرىتىگە قالماق، قارغىشىغا كەتمەك، نەزىرىدىن چۈشمەك: راستتىن ماڭا «ئۆزى تىكلىگەن مازاردىن ئۆزى تەخسىراتقا كېتىپتۇ» دېگەندەك ئىش بولغانىدى.

تەخسىسمان سۈپ. تەخسىگە ئوخشاش، تەخسىدەك.

تەخسىكەش ئى ← **تەخسىچى.**

تەخسىكەشلىك ئى ← **تەخسىچىلىك.**

تەخسىلىك سۈپ. تەخسىسى بار، تەخسە ئورنىتىلغان: ئۇ ئوتتۇرىسىغا تېرە كېرىلگەن مىس تەخسىلىك بىر خىل داپ ئىدى.

تەخلەتمەك «تەخلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەخلەشمەك «تەخلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەخلەنمەك «تەخلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كۆزگى بۇغداي تېرىش ئۈچۈن تەخلەنگەن ئېتىزلار كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

تەخلىمەك پ. تەخ قىلىپ راسلىماق؛ تەييارلىماق، ھازىرلىماق، رەتلىمەك: سادىق ئۇستەلنىڭ بىر چېتىگە تەخلەپ قويۇلغان ئارخىپ خالتىلىرىدىن بىرىنى سۇغۇرۇۋالدى.

تەخمۇتەخ تولۇق تەييارلاپ قويۇلغان، ھەممىسى تەل قىلىنغان، تەييارلاقلىق: ئادىل ۋە ئۇنىڭ يارەمچىلىرى ھەممىنى تەخمۇتەخ راسلاپ، ئاندىن قايتىشتى.

تەخمىس ئى [ئە] يېزىت ① بەشكە بۆلۈش، بەشلەشتۈرۈش، مۇخەممەسلەشتۈرۈش. ② بىر شائىر يازغان غەزەلگە يەنە بىر شائىر تەرىپىدىن مەزمۇنى، شەكلى ماس ئۇچ مىسرا قوشۇلۇپ يېزىلغان مۇخەممەس.

تەخمىن ئى [ئە] پەرەز، گۇمان، قىياس: تەخمىن قىلماق.

تەخمىنەن رەۋ [ئە] پەرەز، قىياسقا ئاساسەن؛ تەخمىن قىلىپ ئېيتقاندا؛ مۆلچەرچە: بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسى تەخمىنەن يېرىم ئەسىر بۇرۇن يېزىلغان.

تەخمىنلەنمەك پ « تەخمىنلىمەك » پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تەخمىنلەنگەن سان.

تەخمىنلىمەك پ. تەخمىن ئاساسىدا ھۆكۈم چىقارماق، تەخمىن قىلماق؛ مۆلچەرلىمەك: ئۇ قولىدا چىراغنى تۇتقىنىچە تەخمىنلەپ، دۇكاندىن دۇكانغا ئۆتتۈپ، «بەخت»نى ئىزلىدى.

تەخمىنى سۈپ [ئە] تەخمىن قىلىنغان، تەخمىنگە ئاساسلانغان؛ گۇمانىي: ــ ھېچبولمىغاندا تۆمۈر خەلپىنىڭ تەخمىنى سۈرىتىنى سىزىپ چىقىڭلار، ــ دېدى باشلىق.

تەخىر ئى [ئە] كېچىكتۈرۈش، ساقلاش، ھايال: تەخىر قىلماق.

تەخىرسىز سۈپ. تەخىر قىلىشقا، ساقلىتىپ قويۇشقا بولمايدىغان؛ ھايالسىز: تەخىرسىز ئىش. // پادىشاھ تېۋىپنى تەخىرسىز قىزى ئالدىغا باشلاپ كىرىپتۇ.

تەخىرسىزلىك ئى. تەخىر قىلىشقا بولماسلىق، ھايالسىزلىق.

تەخىرسىزلەندۈرمەك «تەخىرسىزلەنمەك» پېئىلىنىڭ

مەجبۇرىي دەرىجىسى.
تەخىرسىزلەندۇرۇلمەك «تەخىرسىزلەندۇرمەك» پېئىللىنىش مەجھۇل دەرىجىسى.
تەخىرسىزلەنمەك پ. تەخىرسىزلىك تۇيغۇسىدا بولماق، تەخىرسىزلىك ھېس قىلماق، تەخىرسىز بولماق: نۆۋەتتە، ئالىملار تەخىرسىزلەنگەن ھەم ھاياجانلانغان ھالدا بۇ تەكشۈرۈش ئەسۋابلىرىنىڭ ئۈچۈر يوللىنىشىنى كۈتمەكتە.
تەدبىر ئى [ئە] چارە، ئامال، ئىلاج: تەدبىرنىڭ قانداق بولسا، تەقدىرنىڭ شۇنداق بولار (ماقال).
تەدبىر تاپماق تەدبىر قوللانماق، تەدبىر كۆرمەك، چارە ـ ئامال قىلماق، ئىلاجىنى تاپماق: ـــ ئېشىكمىدە بۇنچىلىك ئەقىل نېمە قىلسۇن؟ ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، مەن چوقۇم باشقا بىر تەدبىر تاپىمەن ـ دە! ـــ دەپ كۈلدى ئۇ.
تەدبىرچان سۈپ. تەدبىرگە باي، چارە ـ تەدبىرلىك، تەدبىر ـ لىك ئىش قىلىدىغان: سەن جەڭچىدەك باتۇر، داھىيەدەك تەدبىرچان بولۇشۇڭ كېرەك.
تەدبىرچانلىق ئى. چارە ـ تەدبىر تۇزۇشكە ماھىرلىق، تەدبىرلىكلىك: ئۇنىڭ تەدبىرچانلىقى پۈتۈن يېزا خەلقىنى قايىل قىلغانىدى.
تەدبىرسىز سۈپ. تەدبىرى يوق، ئويلىمايلا ئىش قىلىدىغان: بۇ تەدبىرسىز، ئاجىز كىشىلەرنىڭ قىلىقى.
تەدبىرسىزلىك ئى. تەدبىرى يوقلۇق، ئويلىمايلا ئىش قىلىش.
تەدبىرلىك سۈپ. تەدبىرى بار، ئامال قىلالايدىغان: تەدبىرلىك رەھبەر.
تەدرىجىي سۈپ [ئە] ئاستا ـ ئاستا، بىر ـ بىرلەپ، ئارقا ـ مۇئارقا، دەرىجىمۇدەرىجە: تەدرىجىي تەرەققىيات. // ئۇلار خىزمەتلەرنى تەدرىجىي قانات يايدۇردى.
تەر I **(تەرى)** ئى [پ] ① ئادەم ۋە باشقا جانلىقلارنىڭ تېرىسى ئاستىدىكى مەخسۇس بەزلەر تەرىپىدىن ئاجرىتىلغان سۇيۇقلۇق: تەر باسماق. ② كۆچمە. ئەجىر، ئەمگەك: ئالتۇن چىقىدۇ يەردىن، بەخت كېلىدۇ تەردىن (ماقال).
تەر تۆكمەك ئەجىر قىلماق، ئەمگەك سىڭدۈرمەك.
تەر II **(تەرى)** ئى ① تەلەت، چىراي، يۈز، كۆرۈنۈش: ئۆينىڭ تۆرىگە قارىما، ساھىبخانىنىڭ تەرىگە قارا (ماقال). ② ئەلپاز، پەيل: ھاۋانىڭ تەرى يامان تۇرىدۇ، مۆلدۈر چۈشىدۇ، نېمە؟
تەر بولماق دېيال. خاپا بولماق، تېرىكمەك.
تەرى تۆتۈلماق خاپا بولۇپ چىرايى تۇرۇلمەك، رەڭگى ئۆزگەرمەك.
تەرى سۆرۈن كۆرۈمسىز، سەت؛ بېقىمسىز.
تەرەپ ئى [ئە] ① نەرسىلەرنىڭ ئەتراپىدىكى جاي، يان، ياق: سول تەرەپ. ② بىر ـ بىرىگە قارىمۇقارشى بولغان ۋە ئوخشاشمىغان مەيدان، ئوخشاشمىغان پىكىر ئېقىمىدىكىلەرنىڭ بىرى؛ بىر ياقتىكىلىرى: بىز ھامان پۈتۈن دۇنيادىكى ئېزىلگۈچى خەلق تەرەپتە تۇرىمىز. ③ بىرەر ئىش توغرىسىدا تۇزۇلگەن توختام ياكى كېلىشىمگە قاتناشقان ۋە ئۇنىڭغا ئىمزا قويغان تەشكىلات ياكى شەخسنىڭ بىرى ياكى بىر ياقتىكىسى: يېزىلاردىكى ھەر خىل توختاملار ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق تۈزۈلگەنىكەن. ④ <مات> گېئومېتىرىيەلىك شەكىلدىكى بۇلۇڭنى ھاسىل قىلغۇچى تۇز سىزىقلار ياكى كۆپ تەرەپلىكنى ھاسىل قىلغۇچى كېسىكلەر. ⑤ جەھەت، قىسىم: بۇ خىزمەت ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈشنىڭ مۇھىم بىر تەرىپى.
تەرىپىنى ئالماق يان باسماق، قوشۇلماق، تۇغرا تاپماق، ھمايە قىلماق.
تەرەپباز سۈپ [ئە + پ] قارىمۇقارشى تەرەپ پەيدا قىلىدىغان، گۇرۇھۋازلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان.
تەرەپبازلىق ئى. قارىمۇقارشى تەرەپ پەيدا قىلىش ئىشى، گۇرۇھۋازلىق: بىز ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ تەرەپبازلىق ۋە ھۆكۈمەتسىزلىك ھەرىكەتلىرىگە قارشى كۈرەش قىلىشىمىز لازىم.
تەرەپ ـ تەرەپ بىرقانچە تەرەپ، ھەممە تەرەپ: دېھقانلارمۇ ئۇنىڭدىن قۇتۇلغىنىغا خۇش بولۇپ، تەرەپ ـ تەرەپكە تارقاپ كېتىشتى.
تەرەپدار ئى [ئە + پ] بىر ـ بىرىگە قارىمۇقارشى بولغان مەلۇم بىر تەرەپ، گۇرۇھ، شەخس، ئىدىيەنى قوللايدىغان، ھمايە قىلىدىغان شەخس.
تەرەپدارلىق ئى. بىرەر تەرەپ ياكى گۇرۇھقا بولغان مايىللىق، ئېغىش تۇيغۇسى.
تەرەپلىك سۈپ. تەرىپى بار، تەرەپكە ئىگە: كۆپ تەرەپلىك.
تەرەپلىمە سۈپ. تەرەپكە تەئەللۇق، تەرەپتىكى، جەھەتتىكى، ياقتىكى: بىر تەرەپلىمە. ھەر تەرەپلىمە. ئىككى تەرەپلىمە.
تەرەپلىملىك ئى. مەلۇم تەرەپكە مەنسۇپلۇق: بۇ مەسىلە ئۇنىڭ خىزمەتتىكى بىر تەرەپلىملىكىدىن كېلىپ چىقتى.
تەرەت ئى [ئە] ① <دىن> ئىبادەت قىلىش، نامازغا ئوقۇش، قۇرئان ئوقۇش ئالدىدىكى يۇز ـ كۆز، پۇت ـ قول ۋە باشقا ئەزالارنى يۇيۇپ پاكلىنىش: تەرەت ئالماق. ② چوڭ ـ كىچىك ھاجەت.
تەرەت قىلماق ھاجەت قىلماق، ئىستۇرا قىلماق؛ تەرەت سۇندۇرماق.
تەرىتى بوش بىرەر ئىشنى باشقا ئاچىقىشقا قۇدرىتى يەتمەيدىغان، ئىرادىسى بوش، شۇ ئىشنى قىلىشقا تەييارلىقى كەم.
تەرىتى چىك بىرەر ئىشنى باشقا ئاچىقىشقا غەيرىتى، قۇدرىتى يېتىدىغان؛ شۇ ئىشنى ئەملىگە ئاشۇرۇشقا ئىرادە باغلىغان، تەييارلىقى بار: بۇ ئىشنى باشقا ئاچىقىشتا تەرىتىم خېلى چىك.
تەرەتخانا ئى [ئە + پ] تەرەت قىلىش ئۈچۈن ياسالغان مەخسۇس جاي، خانا؛ خالا.
تەرەتسىز سۈپ. تەرىتى يوق، تەرەت ئالمىغان، بىتەرەت: ئەپەندى ئاچچىقلىنىپ: ـــ بىر ئاي تەرەتسىز ئىمامىلىق قىلدىم، ئوقۇغان نامىزىڭلار راۋا ئەمەس! ـــ دەپتۇ.
تەرەتلىك سۈپ. تەرىتى بار، تەرەت ئالغان، تەرىتى سۇنمىغان.
تەرەددۇت ئى [ئە] تەييارلىق، ھازىرلىق: ھازىر جەددىي تەرەددۇت قىلىپ، بۇ كىشىلەرنى ئىزدەڭلەر.
تەرەددۇت قىلماق بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت ۋە مەقسەتنى ئەملىگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تەييارلىق قىلماق؛ ھازىرلانماق، كىرىشمەك.
تەرەددۇتسىز سۈپ. تەييارلانمىغان، ھازىرلانمىغان؛ ھازىرلىقسىز: تەرەددۇتسىز تۇرماق.
تەرەددۇتسىزلىق ئى. ھازىرلانماي، تەييارلانماي تۇرۇش: ئۇلارنىڭ تەرەددۇتسىزلىقىدىن پايدىلاندۇق.

تەرەددۇتلانماق پ. تەييارلىق كۆرمەك، ھەركەتلەنمەك، ھازىرلانماق: ئۆزۈمنۇ ئاللىقاچانلاردىن بېرى قېچىپ كېتىشكە تەرەددۇتلىنىپ يۈرگەنىدىم.

تەرەددۇتلۇق سۈپ. تەييارلانغان، ھازىرلىق كۆرۈلگەن.

تەرەققي ئى [ئە] راۋاجلىنىش، ئىلگىرىلەش، يۇكسىلىش: تەرەققي قىلماق.

تەرەققي قىلماق راۋاجلانماق، ئىلگىرىلىمەك، يۇكسەلمەك؛ مۇستەھكەملەنمەك؛ كۆپەيمەك: كۈندىن ـ كۈنگە تەرەققي قىلىۋاتقان بۈگۈنكى بۇ ئادەملەر دۇنياسىدا مۇئەللىم ـــ بىباھا گۆھەر.

تەرەققيات ئى [ئە] تەرەققي قىلىش جەريانى ۋە بۇنىڭدا بارلىققا كەلگەن ئىشلار.

تەرەققىيپەرۋەر سۈپ [ئە + پ] تەرەققىيات تەرەپدارى، تەرەققىياتنى خالايدىغان: شېكى شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان 11 يىل ئىچىدە 70 ـــ 80 مىڭدىن ئارتۇق تەرەققىيپەرۋەر، ئىلغار كىشىلەرنىڭ قاتىلى بولغانىدى.

تەرەققىيپەرۋەرلىك ئى. تەرەققىياتنى خالاش ۋە ئۇنىڭغا بېرىلىش.

تەرەققىيلەشتۈرمەك «تەرەققىيلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن ناھايىتى زور كۈچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

تەرەققىيلەشتۈرۈلمەك «تەرەققىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يېزا ئىگىلىكى يېقىنقى يىللاردىن بېرى زور دەرىجىدە تەرەققىيلەشتۈرۈلدى.

تەرەققىيلەشمەك پ. تەرەققي تاپماق، راۋاجلانماق، يۇكسىلمەك، ئىلگىرىلىمەك: مەن يەنە يېلىنىپ تۇرۇپ: ـــ ئۇنداق تەرسالىق قىلمىغىن، جاھان تەرەققىيلىشىپ كەتتى ـ دە، ئانا! ـــ دېدىم.

تەرەك سۈپ [پ] قاتتىق تارتىلغان؛ پۈرلەشكەن ياكى بوش جايلىرى قالدۇرۇلماستىن كېرىلگەن.

تەرەكلىك ئى <فىز> بىرەر جىسىم تارتىش كۈچىگە ئۇچرىغان ۋاقىتتا، ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئۆزئارا تۇتاشقان ئىككى بۆلەك يۈزگە تەك ھالەتتە پەيدا بولىدىغان قارىمۇقارشى يۆنىلىشتىكى بىر جۈپ كۈچ.

تەرەننجىۋىل ئى [پ] <بوت> يانتاقشېكىرى.

تەرەننۇم ئى [ئە] يېزىت. كۆيلەش، كۈي: ياڭراپ جۇشقۇن نەغمە ـ نەۋا، تەرەننۇمغا چۈشتى ساما، قىران بۇركۈت كېلىپ مانا، بېغىمىزغا قوندى بۈگۈن.

تەرەھھۇم ئى [ئە] يېزىت. رەھىم ـ شەپقەت قىلىش، رەھىمدىللىق: قىبلە قىلدىك كەبىتۇللادا ئانا يۈرتۇڭنى سەن، بىزگە مەلۇم تۇرغىنىڭ قانداق تەرەھھۇم ئالدىدا.

تەربىيە ئى [ئە] ① بالىلارنى بېقىپ ۋە ئۇلارغا تەلىم بېرىپ چوڭ قىلىش: ئۇ تاغىسىنىڭ تەربىيەسىدە چوڭ بولدى. ② ئىش ـ ھۈنەر، ئەدەپ ـ ئەخلاق، ئىلىم ئۆگىتىش، تەلىم: تەربىيە بەرمەك. تەربىيە ئالماق.

تەربىيەت ئى [ئە] تەربىيەلەر، تەربىيە، ئۆگۈت: پەرۋىش ئەيلەپ قىلغايسەن، جان دىلىڭدىن تەربىيەت. پەخەس بولغىن يولۇڭغا، تاپقىن ئوغلۇم كامالەت.

تەربىيەچى ئى ① تەربىيە قىلغۇچى كىشى؛ ئوقۇتقۇچى، ئۇستاز: بۇ قېتىم تەربىيەچىمىز بىزنى كۆپ ئاسرىدى. ② بالىلار باغچىلىرى ۋە يەسلىلەردە بالىلارنى بېقىش ھەم تەربىيەلەشكە مەسئۇل خادىم: بۇ يەسلىدە بەش تەربىيەچى خانىم بار.

تەربىيەچىلىك ئى. تەربىيەلەش خىزمىتى، ئىشى.

تەربىيەسىز سۈپ. تەربىيە كۆرمىگەن، تەربىيەگە ئىگە بولمىغان، تەربىيەلەنمىگەن: مەرد باغۋەن خازان قىلمايدۇ ۋاقىتسىز باغنى، تەربىيەسىز سولدۇرۇپ گۈل ـ چېچەكلەرنى.

تەربىيەسىزلىك ئى. تەربىيە كۆرمىگەنلىك: بىر مىللەت گەرچە مول بولغان يوشۇرۇن ئىقتىدار بايلىقىغا ئىگە بولسىمۇ، تەربىيەسىزلىك بۇنداق ئىقتىدار بايلىقلىرىنى كۆمۈپ تاشلايدۇ ۋە خاراب قىلىدۇ. *ساپا ئالدىنقى شەرت قىلىنۇاتقان بۇگۈنكى كۈندە، تەربىيەسىزلىك بۇ بالىنىڭ بەلكىم كەلگۈسىدىكى بەختسىزلىكىنىڭ يىلتىزى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

تەربىيەلەتمەك «تەربىيەلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەربىيەلەشمەك «تەربىيەلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ھەرقايسىلىرى ئەل ـ جامائەت ئىچىدە نام ـ ئابرۇيلىرى بار كىشىلەر بولغاچقا، بالا ـ ۋاقىلىرىنمۇ ئوبدان تەربىيەلىشىپلا.

تەربىيەلەنگۈچى ئى. تەربىيە ئالغۇچى، ئۆگەنگۈچى، ئوقۇغۇچى: بىز تەربىيەلەنگۈچىلەرنى ئەخلاقلىق، غايىلىك ۋە ئىنتىزامچان قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىقىشىمىز لازىم.

تەربىيەلەنمەك «تەربىيەلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ كېنىزەك بىلەن بىللە تەربىيەلىنىپ ئۆسكەنىكەن.

تەربىيەلىك سۈپ. تەربىيە كۆرگەن، تەربىيەگە ئىگە بولغان، تەربىيەلەنگەن؛ ئەدەپ ـ ئەخلاقلىق: تەربىيەلىك قىز. تەربىيەلىك بالا.

تەربىيەلىگۈچى ئى. تەربىيەچى، تەربىيە ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى: ئۇنىڭ ئېيتىشچە، بۇ 10 مىڭ تاللا ئۇنىڭ يېگەن چۈجلىرى، كېيگەن كىيىملىرى، تەربىيەلىگۈچىلىرىگە سەرپ قىلىنغان پۇلىنىڭ ئورنىنى تولدۇرالمايدىكەن.

تەربىيەلىمەك پ ① بېقىپ، پەرۋىش قىلىپ چوڭ قىلماق، ئۆستۈرمەك: سىزنى تەربىيەلىگەن ئاتىڭىزغا رەھمەت. ② ئىش ـ ئوقەت، ئىلىم ـ ھۈنەر، ئەدەپ ـ ئەخلاق، پەم ـ پاراسەت ئۆگەتمەك، يېتىشتۈرمەك: ھازىر مەكتەپ ئوقۇغۇچىلارنى ئەدەپ ـ ئەخلاق تەرەپتىن بەك ياخشى تەربىيەلەۋاتىدۇ.

تەربىيەۋى سۈپ [ئە] تەربىيەگە ئائىت، تەربىيە ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان: خىزمەتتىكى بۇ ئۇسۇل ناھايىتى زور تەربىيەۋى ئەھمىيەتكە ئىگە.

تەرتە ئى. دىيال. ھارۇننىڭ ئوقىغا بېكىتىلگەن ئۇزۇن ياغاچ.

تەرتىپ ئى [ئە] ① شەيئىلەرنىڭ مەلۇم ھالەتتە جايلاشتۇرۇلۇشى، تىزىلىشى؛ رەت، قاتار: ئىلىپبە تەرتىپى. // تەرتىپ سان. ② ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئورۇنلىنىش جەريانىدىكى ئىزچىلىق: ئۆيدە سائەتنىڭ بىر تەرتىپتە چىكىلدىشىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. ③ شەكىللەنگەن، تۇرغۇزۇلغان قائىدە ـ تۈزۈم؛ ئىنتىزام: قاتناش تەرتىپى. دەرس تەرتىپىنى ساقلىماق. ④ مەلۇم قائىدە ـ تۈزۈم، قانۇنلارغا ئۇيغۇن ھالەت: تەرتىپكە سالماق.

تەرتىپسىز سۈپ ① مەلۇم تەرتىپ، قانۇن ـ قائىدە تەلەپلىرىگە ئۇيغۇن ئەمەس، رەتسىز، قالايمىقان، چۈۋالچاق: سەمەت كىيىملىرى تەرتىپسىز، مەست ھالدا قاۋاقخاندىن چىقتى. ② ئىنتىزامغا رىئايە قىلمايدىغان، ئىنتىزامسىز: تەرتىپسىز ئوقۇغۇچى.

تەرتىپسىزلەشمەك پ. تەرتىپسىز ھالەتكە كەلمەك، قالايمىقانلاشماق، چۈۋالچاقلىشىپ كەتمەك: بۇ سىنىپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى تەجرىبىسىز بولغاچقا، بالىلار تەرتىپسىزلىشىپ كەتتى.

تەرتىپسىزلىك ئى. تەرتىپسىز ھالەت، قالايمىقانچىلىق.

تەرتىپلەشتۈرۈشمەك «تەرتىپلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەرتىپلەشتۈرۈلمەك «تەرتىپلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياپونىيەدە ۋاقىت تەرتىپلەشتۈرۈلگەن بولۇپ، ۋاقىت ئادەمنىڭ خاھىشىغا ئەمەس، بەلكى ئادەملەر ۋاقىتقا بويسۇنۇشى كېرەك ئىدى.

تەرتىپلەشتۈرمەك «تەرتىپلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دېموكراتىيەنى تۈزۈملەشتۈرۈش ۋە تەرتىپلەشتۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، خەلقنىڭ ئۆز ئىشىغا ئۆزى خوجا بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك.

تەرتىپسىزلەنمەك پ. تەرتىپسىز ھالەتكە كەلمەك، تەرتىپسىز ھالەت شەكىللەنمەك، تەرتىپسىزلىك پەيدا بولماق، تەرتىپسىز بولماق: سىنىپ ئىچى تەرتىپسىزلەندى.

تەرتىپلەشمەك پ. تەرتىپ ئورناتماق، تەرتىپ بويىچە بېجىرىلىدىغان بولماق، تەرتىپ تۈرغۇزۇلماق: ئۇلار خەلق سىياسىي كېڭىشى فۇنكسىيەسىنىڭ تۈزۈملىشىشى ۋە تەرتىپلىشىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

تەرتىپلىك سۈپ ① مەلۇم تەرتىپ، قانۇن ـ قائىدىلەرگە ئۇيغۇن، رەتلىك: تۈرشاۋۇل، ھىماتچى قوشۇنلار، ئوق ۋە سول قانات قوشۇنلارنىڭ تۇغ ـ ئەلەملىرى تەرتىپلىك ئىدى. ② تەرتىپ ـ تۈزۈمگە بويسۇنىدىغان، ئىنتىزاملىق، ئىنتىزامچان: تەرتىپلىك ئوقۇغۇچى.

تەرتىپ ـ ئىنتىزام تەرتىپ ۋە ئىنتىزام: ـــ سەن كىچىك بالا ئەمەسقۇ؟ ئازراق بولسىمۇ تەرتىپ ـ ئىنتىزامنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىڭ كېرەك، ـــ دېدى ئوقۇتقۇچى تەكىتلەپ.

تەرجمان ئى [ئە] تەرجىمە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

تەرجمانلىق ئى. تەرجىمە خىزمىتى.

تەرجىمە ئى [ئە] بىر تىلدىن ئىككىنچى بىر تىلغا ئاغدۇرۇش: تەرجىمە قىلماق.

تەرجىمچىلىك ئى. تەرجىمە قىلىش ئىشلىرى، تەرجىمە قىلىش خىزمىتى، تەرجىمە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىش: بىز تەرجىمچىلىكتە مەدەنىيەت پەرقى، خاسلىقىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇق. * توختى باقى شىنجاڭنىڭ ئەدەبىي تەرجىمچىلىكى توغرىسىدا توختالدى.

تەرجىمشۇناس ئى [ئە + پ] تەرجىمە نەزەرىيەسىنى، ئۇنىڭ قانۇن ـ قائىدىلىرىنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس. ئاتاقلىق تەرجىمشۇناس توختى باقى گېزىتىمىزنىڭ تىل تەرجىمە ساھەسىدە ساقلانغان مەسىلىلەر ئۈستىدە توختالدى.

تەرجىمشۇناسلىق ئى. تەرجىمە نەزەرىيەسىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن: تەرجىمشۇناسلىق ـــ ئىجتىمائىي پەنلەر ساھەسىدىكى بىر ئىلمىي خىزمەت.

تەرجىمچىلىك ئى. تەرجىمە ئىشلىرى.

تەرجىمھال ئى [تەرجىمە + ھال] مەلۇم كىشىنىڭ ھاياتىدىكى ئىش ـ پائالىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلغان خاتىرە.

تەرجىئبەند ئى [ئە + پ] <ئەد> شېئىر شەكىللىرىنىڭ بىر خىلى. بۇ خىل شېئىر شەكلىدە ۋەزنى بىر خىل، قافىيەسى ھەرخىل بولغان بىرنەچچە كۇپلېتلىق شېئىرنىڭ ھەر بەندى (بۆلىكى، قىسمى) ئارىسىدا مەلۇم بىر بېيىت تەكرار يېزىلىدۇ؛ تەكرارلانغان بېيىت ھەر بەند ئاخىرىدىكى بېيىت بىلەن باغلىنىپ بارىدۇ.

تەرخەمەك ئى [پ] <بوت> كاۋا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پېلەك تاشلاپ ئۆسىدۇ، سىلىندىر شەكلىدە، تىكەنلىك بولۇپ، پىشقاندا سارغىيىدۇ؛ ئادەتتە كۆكتات قاتارىدا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

تەرخەمەكلىك ئى. تەرخەمەك تېرىلغان يەر، تەرخەمەك بار جاي.

تەرز ئى [ئە] ھالەت، شەكىل، يوسۇن، تەرىقە: يەر يۈزىدە ياشىغۇچىلارنىڭ ھايات تەرزىگە بىر نەزەر سالساق، ئادەملەرنىڭ ئانچە كۆپ بولمىغان بىر توپى ھازىرغا قەدەر ئەجدادلىرى مەڭ يىل ئاۋۇال قاندىاق ياشىغان بولسا، شۇنداق ياشايدۇ، يەنى ئوۋچىلىق قىلىپ، مېۋە ـ چېۋە يىغىپ تىرىكچىلىك قىلىدۇ.

تەرزدە تىر. ھالەتتە، تەرىقىدە، يوسۇندا، قىياپەتتە، شەكىلدە: «دۆ غېربىنى ئۇرۇپتۇ، ئۆمۈچۈك مۇساپىرنى» دېگەن قانلىق پاجىئە مۇشۇ تەرزدە پىلانلىق بىر تەرەپ قىلىنغانىدى.

تەرسا سۈپ [پ] گەپ يېمەيدىغان؛ جاھىل، كاج: تەرسا بالا. تەرسا ئادەم.

تەرسالاشماق پ. تەرساغا ئايلانماق، تەرسا بولۇپ كەتمەك: ئۇ جاھىل تېخىمۇ تەرسالىشىپ، دېگىنىدە چىڭ تۇرۇۋالدى.

تەرسالىق ئى. گەپ يېمەسلىك، جاھىللىق: تەرسالىق قىلماق.

تەرغىب ئى [ئە] تەشۋىق، رىغبەت، دەۋەت: تەرغىب قىلماق.

تەرغىبات ئى [ئە] رىغبەتلەندۇرۇش؛ تەشۋىقات، ئۇندەش، دەۋەت.

تەرغىباتچى ئى. تەرغىبات ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى، تەرغىبات قىلغۇچى كىشى.

تەرغىباتچىلىق ئى. تەرغىبات ئېلىپ بېرىش پائالىيىتى، ئىشى.

تەرك ئى [ئە] تاشلاش: تەرك ئەتمەك. تەرك قىلماق. * ئۇ ئۇيالغىنىدىن دۇكىنغا بېرىشنىمۇ تەرك قىلىش پىكرىگە كېلىشكە ئاز قالغانىدى.

تەركۇ ئى. دىيال. ئىز ـ دېرەك، ئۇچۇر.

تەركى بولماق دىيال. ئۇزۇلۇپ قالماق.

تەركىن سۈپ. دىيال. توختام، تۈرغۇن.

تەركىن سۇ دىيال. توختام سۇ، تۈرغۇن سۇ.

تەركىن ئەيلىمەك دىيال. تەرك قىلماق، تاشلىماق.

تەركىنلىك ئى. دىيال. تاشلۇۋېتىش، تەرك قىلىش.

تەركىب ئى [ئە] ① بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلغۇچى بۆلەكلەر، قىسىملار يىغىندىسى: جۈملىنىڭ تەركىبى. خىمىيەۋى بىرىكمىلەرنىڭ تەركىبى. ② شەخسنىڭ ئائىلە كىلىپ چىقىشى: ئائىلە تەركىبى.

تەركىبباز سۈپ [ئە + پ] تەركىبكىلا ئېسىلۇۋالىدىغان، تەركىبنىلا ئاساس قىلىدىغان: تەركىبباز ئادەم.

تەركىببازلىق ئى. تەركىبكىلا ئېسىلۇۋېلىش، تەركىبنى ئاساس قىلىش.

تەركىبلەنمەك پ. تەركىبى ئىچىگە ئېلىنماق، ئۆز ئىچىگە ئېلىنماق، تەركىب تېپىلماق: پىلاتون ئۆز ئەسىرىدە تىلغا ئالغان گۈزەللىك، قەھرىمانلىق ۋە قەھرىمانلىق روھ بىلەن تەركىبلەنگەن

ئىجتىمائىي گۈزەللىكنىمۇ چەتكە قاقمايدۇ، ئەلۋەتتە.

تەركىبلىك سۈپ. تەركىبكە ئىگە، تەركىبى بار ياكى تەركىبتىن تۈزۈلگەن: كۆپ تەركىبلىك بىرىكمە جىسىم.

تەركىبىي سۈپ [ئە] مەلۇم بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلغۇچى، تەركىبىگە كىرگۈچى: «بەشتە ياخشى ئائىلە» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش — سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت يارىتىشنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى.

تەركىجاھان سۈپ [تەرك + ى + جاھان] ← **تەركىدۇنيا**: ئۇ يەتتە يىلدىن بېرى خالايىققا كۆرۈنمەي، تەركىجاھان بولۇپ ياتىدۇ.

تەركىدۇنيا سۈپ [تەرك + ى + دۇنيا] دۇنيادىن، دۇنيا ئىشلىرىدىن، ئەيش ـ ئىشرەت ۋە مەئىشەتتىن كەچكەن؛ دۇنيا تۇتمىغان: تەركىدۇنيا بولماق.

تەركىدۇنياچى ئى ① تەركىدۇنيا بولۇپ ياشىغۇچى ئادەم، تەركىدۇنيا بولغۇچى ئىنسان، بۇ دۇنيادا دوست تۇتمىغان كىشى: سورۇن ئەھلى ئىچىدىكى بىر بۆلۈك ئىلىمپەرۋەر مۇدەررىسلەر بىلەن ياش تالىپلار خانغا ئىچ ـ ئىچىدىن ئاپىرىن ئوقۇۋاتقان بولسىمۇ، بىر بۆلۈك تەركىدۇنياچىلارنىڭ سەردارلىرىنىڭ سەپرايى ئۆرلەپ، چىرايى تاتىرىپ كەتكەندى. ② تەركىدۇنيالىقنى تەرغىب قىلغۇچى ـ تەركىدۇنيالىقنى ھىمايە قىلغۇچى كىشى، تەركىدۇنيالىقنى ياقلىغۇچى ئىنسان.

تەركىدۇنياچىلىق ئى <پەلس> ئادەتتە ئەخلاقىي غايە ياكى دىنىي غايىگە يېتىش ئۈچۈن شەخسىي ئارزۇ ۋە تەلەپنى ھەددىدىن ئارتۇق تىزگىنلەشتەك تۇرمۇش ئۇسۇلىنى بىلدۈرىدۇ. ئېتىكىدا «تەقۋادارلىق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تەركىدۇنيالىق ئى. تەركىدۇنيا ھالەت.

تەرگا ئى. گىلەم توقۇيدىغان يىپنى بىر پىچەكتىن ئىككىنچى بىر پىچەككە يۆتكەشتە ئىشلىتىلىدىغان قۇرۇلما، سايمان.

تەرگەشمەك «تەرگىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار كېچىككىنە بىر ئىش ئۈچۈن گەپ تەرگەشىپ قالدى.

تەرگەلمەك «تەرگىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ مەسىلە كۆپچىلىك ئىچىدە كۆپ قېتىم تەرگەلدى.

تەرگەن ـ تۇگگەن تاپقان ـ تەرگەن، بار ـ يوق ھەممىسى.

تەرگەۋ ئى. جىنايەت يۈز بەرگەن شارائىت ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرىنى، قاتناشقۇچىلارنى ئېنىقلاپ تەكشۈرۈش، سوراق قىلىش: تەرگەۋ قىلماق.

تەرگەۋچى ئى. تەرگەۋ قىلغۇچى.

تەرگەۋچىلىك ئى. تەرگەۋ قىلىش ئىشى، خىزمىتى.

تەرگەۋسىز رەۋ. تەرگەۋ قىلماي، سوراقسىز: تەرگەۋسىز قاماپ قويماق.

تەرگۈزمەك «تەرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىدە تەرگۈزمەك.

تەرگۈزۈلمەك «تەرگۈزمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بالىلارغا ئۇجمە تەرگۈزۈلدى.

تەرگىمەك پ ① سۇرۇشتە قىلماق، تەكىتلىمەك: تەرگىسەك تېرىق بولىدۇ، تەرگىمىسەك ئېرىق (ماقال). ② كايىماق، ئاچچىقلاشماق: دەرۋەقە ئايالىمنىڭ مۇنداق تەرگەپ كېتىشىنىگىمۇ ئورنى بار.

تەرلەپ ـ پىشپ تەرگە پېتىپ: جەڭچىلەر تەرلەپ ـ پىشپ ياتاقتا كىرىشتى.

تەرلەپ ـ تەپچىپ ← **تەرلەپ ـ پىشپ.**

تەرلەپ ـ تەپچىرەپ ← **تەرلەپ ـ پىشپ:** رەھمەتجاننىڭ كۆز ئالدىغا پىژغىرىم ئاپىتاپتا تەرلەپ ـ تەپچىرەپ ئورما ئورۇۋاتقان ئابىدەم، مۇكچىيىپ باغ باغلاۋاتقان شەۋكەت، توپىغا مىلىنىپ ئۇخلاۋاتقان رەيھان كەلدى.

تەرلەتمەك ① «تەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىر كۈنى كەچتە ھېدىلباي چىلان تورۇقنى راسا تەرلىتىپ، سەپەردىن قايتىپ كەلدى. ② كۆچمە. تەنبىھ بەرمەك، خىجالەت قىلماق، سارغايتماق: ئايالىلار ئەمەتنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ تازا تەرلەتىپتۇ.

تەرلەشمەك «تەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەرلەنمەك «تەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: — بۇ قانداق قىلغىنىڭىز، بۈگۈن ئەتىگەن مەن ھېچ يەرگە بارماقچى، تەرلىنىپ دەم ئېلىپ دېمىدىممۇ؟ ياخشى قىلماپسىز، — دېدى ئۇ ئاچچىقلىنىپ.

تەرلىك ئى. ئېگەرنىڭ ئاستىغا سېلىنىدىغان ئىچلىك، يوپۇقچە.

تەرلىمەك پ ① بەدەندىن تەر چىقماق، تەر باسماق: ئۇ ئىسسىق تا تەرلەپ كەتتى. ② كۆچمە. ئەجىر قىلماق، تەر تۆكمەك: پىشىپ قالدى بۇغدايلار، تەييار تۇرۇقچى دېھقانلار. بۇزماي، چاچماي ئورۇڭلار، تەرلەپ ئەمگەك قىلدىڭلار. ③ كۆچمە. خىجالەت تارتماق، تەڭلىكتە قالماق؛ سارغايماق، ئۇيالماق: قاسىم كەمچىلىك ئۆتكۈزۈپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئوقۇتقۇچىنىڭ ئالدىدا خېلىلا تەرلىدى.

تەرمە I سۈپ. تەرەپ ـ تەرەپتىن يىغىلىپ توپلانغان، تېرىپ ئېلىنغان، بىرلەشمە.

تەرمە II ئى <بىن> كىگىز ئۆينىكى كەرمە ياغىچى، كەرگە.

تەرمەچ ئى. تېرىپ ئېلىنىدىغان ياكى ئېلىنغان پارچە ـ پۇرات ئوتۇنلار: تەرمەچ تەرمەك.

تەرمەك پ. بىردىن ـ بىردىن تۇتۇپ يىغماق، دانلاپ يىغىپ توپلىماق: باشاق تەرمەك.

تەرمىلەر ئى <ئەد> مەلۇم كىتاب ياكى ئەسەر ئىچىدىن تاللىۋېلىنغان ئۈزۈندى ياكى پارچىلار.

تەرۋاز سۈپ. كۆڭلى نازۇك، تېرىككەك.

تەرۋازلىق ئى. نازۇكلۇق، تېرىككەكلىك.

تەرىك ئى. دىيال (مۇز) توي ناخشىسى، ئادەتتە توقۇز ناخشىچى داپ چېلىپ ئورۇنلايدۇ.

تەرىپ ئى [ئە] ① تونۇشتۇرۇلغان ياخشى تەرەپ: تەرىپىنى قىلماق. ② چۈشەندۈرۈش، ئىزاھ: تەرىپ بەرمەك.

تەرىپلەتمەك «تەرىپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەرىپلەشمەك «تەرىپلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دېھقانلار ئۇلارنى كۆپ تەرىپلەشتى.

تەرىپلەنمەك «تەرىپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ ئاڭلىق تۇرده پارىنى رەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، خەلق ئىچىدە تەرىپلەنمەكتە.

تەرىپلىگۈسىز سۈپ. تەرىپلەپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان؛ ئاجايىپ: ئۇ ھەقىقەتەن تەرىپلىگۈسىز چىرايلىق قىز ئىدى.

تەرىپلىمەك پ ① ياخشىلىقىنى سۆزلىمەك: قىزنىڭ ئانىسى ئۆز قىزىنى، ئوغۇلنىڭ ئانىسىمۇ ئۆز ئوغلىنى تەرىپلەپ بېيىت ئېيتىشاتتى. ② ئېنىق قىلىپ ئىپادىلىمەك، چۈشەندۈرمەك، ئىزاھلىماق: كەلگەنلەر كۆرگەن يېڭىلىقلارنى تەرىپلەپ سۆزلىدى.

تەرىقە ئى [ئە] يول، ئۇسۇل، تەرز؛ شەكىل.

تەرىقەت ئى [ئە] <دىن> ① ئومۇمەن سوپىلىق يولى. ② سوپىلىقنىڭ بىر تارماق باسقۇچى، مۇئەييەن بىر ئېقىمى. تەرىقەت يولىغا كىرگەنلەر بۇ دۇنيالىقتىن پۈتۈنلەي ۋاز كېچىپ، زاھىد بولۇپ ھەممىدە خۇداغىلا ئىلتىجا قىلىش، كەمبەغەل ياشاش، باشقىلارنىڭ خەير ـ ئېھسانلىرى بىلەن پەقىرلارچە تۇرمۇش كەچۈرۈشنى ئاساس قىلىدۇ ۋە ئۇنى تەشەببۇس قىلىدۇ.

تەرىقەتچى ئى. تەرىقەت يولىدا ماڭىدىغان كىشى: ئۇ ھايا ـ تىنىڭ كېيىنكى چاغلىرىدا ئەرەب، ھىندى چۆچەكلىرىنى، بۇددا دىنى ۋە تەرىقەتچىلەرنى غەربكە تونۇشتۇرغان.

تەرىقەتچىلىك ئى. تەرىقەت يولىدا مېڭىش. ئىشانلىق، سوپىلىق.

تەرىقىدە تىر. يوسۇندا، ئۇسۇلدا، ھالەتتە، شەكىلدە: سۆھبەت شۇ تەرىقىدە يەنە 15 مىنۇتچە داۋام قىلدى.

تەرىقىلىق سۈپ. توغرۇلۇق، سەۋەبلىك؛ تۈپەيلىدىن.

تەرياق ئى. دىيال. زەھەر قايتۇرىدىغان دورا.

تەز سۈپ. دىيال. ئاددىي، ئادەتتىكىچە، چاغلىق، ئانچە ئەمەس.

تەزدۇرمەك «تەزمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەزدۇرۇلمەك «تەزدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ كۆلگە چۈشۈپ تۇرىدىغان قۇش ئوۋچىلار تەرىپىدىن تەزدۇرۇلدى.

تەزكىرە ئى [ئە] مەلۇم تارىخىي شارائىتتىكى مۇھىم شەخسلەرنىڭ تەرجىمىھالى ۋە مەلۇم جايدا يۈز بەرگەن مۇھىم ۋەقە، ھادىسىلەر خاتىرىلەنگەن ئەسەر؛ يازما خاتىرە: ھازىر مەملىكىتىمىزنىڭ ھەممە يېرىدە جايلار تەزكىرىسى جەددىي ئىشلەنمەكتە.

تەزكىرىچى ئى. تەزكىرە يېزىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى شەخس، كىشى.

تەزكىرىچىلىك ئى. تەزكىرە يېزىش ئىشى، خىزمىتى.

تەزكىرىشۇناس ئى. تەزكىرىشۇناسلىق ئىلمىنىڭ مۇتەخەسسىسى، ئالىمى.

تەزكىرىشۇناسلىق ئى. تەزكىرە يېزىشنىڭ ئىلمىي نەزەريىلىرى، قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرى، تارىخىي ۋە ئىلمىي ئۇسۇللىرى ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، تەزكىرىچىلىك ئىشلىرىنى بىر يۈرۈش نەزەريەۋى ئاساسلار بىلەن تەمىنلەيدىغان پەن، ئىلىم.

تەزمەك پ. ئەسلىدىكى ماكانىنى تاشلاپ، باشقا جايلارغا تاراپ كەتمەك: مەدرىسەدىن تالىپلار، مەسچىتلەردىن نامازخانلار تەزدى.

تەزىم ئى [ئە] ① باشنى ئېگىپ، قولنى كۆكسىگە ئېلىپ بېرىلگەن سالام: تەزىم قىلماق. ② كۆچمە. يۇكسەك ھۆرمەت، مىننەتدارلىق، رازىمەنلىك: ئۇ كۆلىدۇ، يىغلاشنىمۇ بىلىدۇ، قۇللۇق ئەمەس ئادەملەرگە تەزىمى. جەننەت كەبى ياشايلى بىز دۇنيادا، پەقەت جەننەت پەرىشتىگە لازىمى.

تەزىمگە بارماق توي ئىشىدا قىز تەرەپ ماقۇل كەلگەندىن كېيىن، يىگىت تەرەپتىن قىز تەرەپكە رەھمەت بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن نەرسە ـ كېرەك ئاپىرىش رەسمىيىتى.

تەزىيە ئى [ئە] بىركىمنىڭ ئۆلۈمى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم، سۈكوتتە تۇرۇش؛ ماتەم: تەزىيە سۆزى. تەزىيە بىلدۈرمەك.

تەزىيەنامە ئى [ئە + پ] <ئەد> ۋاپات بولغۇچىنىڭ ھاياتى ۋە پائالىيىتىگە بېغىشلاپ يېزىلغان خەت، ئەسەر.

تەس سۈپ. ئوڭاي ئەمەس، قىيىن، مۇشكۈل؛ جاپالىق: كېسەلنىڭ كېلىشى ئاسان، كېتىشى تەس (ماقال).

تەسەددۇق ئى [ئە] تەقدىم، قۇربان، پىدا، سەدىقە، ئاتاش: تەسەددۇق قىلماق.* يا ئاللا بېگىم! سىلى ئۈچۈن بىر جان ئەمەس، مىڭ جان بولسىمۇ تەسەددۇق دېسىلە.

تەسەررۇپ ئى [ئە] يېزىت. پايدىلىنىش، ئىشلىتىش: تەسەررۇپ قىلماق.

تەسەللا رەۋ [ئە] غەم تارتماي، ئىككىلەنمەي، قارىسىغىلا، تەۋەككۈل قىلىپ: ئەكىبەر تەسەللاسىغىلا ئېتىۋىدى، ئوق جان كېسىپ تېگمىپتۇ.

تەسەللايى رەۋ [ئە] مۇناقىلا بىر، قارىسىغىلا، تەۋەككۈل قىلىپ: تەسەللايى بېرىپ قويدۇم، ئۇلار بار ئىكەن، ھەممىسى ماڭا ھەيرانلىق بىلەن قارىشىپ كەتتى.

تەسەللى ئى [ئە] قاتتىق خاپىلىق، ئىچ پۇشۇقى قاتارلىقلارنى پەسەيتىش، كۆڭۈلدىن چىقىرىۋېتىش يۈزىسىدىن بىركىمگە ياكى ئۆزـ ئۆزىگە بېرىلگەن مەسلىھەت، نەسىھەت؛ راي ئېيتىش: تەسەللى بەرمەك. تەسەللى ئېيتماق.

تەسەۋۋۇپ ئى [ئە] <دىن> ئىلاھ ۋە ئىلاھىي كۈچلەرگە، ئادەمنىڭ ئىلاھ بىلەن بىۋاستە ئالاقىلىشىشىغا ئىشىنىشتىن ئىبارەت دىنىي ئېتىقاد؛ مىستىكا.

تەسەۋۋۇپچى سۈپ. تەسەۋۋۇپقا ئىشىنىدىغان، تەسەۋۋۇپ يولى بىلەن ئىش تۇتىدىغان: بەزى تەسەۋۋۇپچى شائىرلار تاۋۇتنى «ياغاچ ئات» دېگەن كىنايە بىلەن ئېپادىلەپ، «ئېگەرسىز ياغاچ ئاتقا مىنەرسەن ئاقىۋەت بىر كۈن» دەپ يازغانىدى. تەسەۋۋۇپچىلارنىڭ نەزرىدىكى ماكان ـ زامان پانىي ۋە باقىيدىن ئىبارەت ھەر ئىككى دۇنياغا ئورتاق.

تەسەۋۋۇپچىلىق ئى. تەسەۋۋۇپ ئىشلىرى، تەسەۋۋۇپ ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش: بىز بىرلىكتە شەھەر كوچىلىرىنى ئايلاندۇق، تاماق يېدۇق، پارىڭمىز ئاساسەن شەرق تەسەۋۋۇپچىلىقى ھەققىدە بولدى.

تەسەۋۋۇر ئى [ئە] ① كۆز ئالدىدا مەۋجۇت بولمىغان شەيئىلەرنىڭ كونكرېت ئوبرازىنى ئويلاپ چىقىش: تەسەۋۋۇر قىلماق. ② <ئەد> سەزگۈ ماتېرىياللىرى ئاساسىدا يېڭىدىن ماسلاشتۇرۇش ئارقىلىق يېڭى ئوبراز يارىتىشنىڭ پىسخولوگىيىلىك جەريانى. ③ <لوگ> ھېسسىي بىلىش باسقۇچىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە تەۋە بىلىش جەريانى. ئىدراك ئاساسىدا ھاسىل بولىدۇ، ئىدراكتىن يۇقىرى تۇرىدۇ. بىلىش نەزەريىسىدە بەزىدە «ئوبراز» دەپمۇ ئېيتىلىدۇ.

تەسەۋۋۇر قىلماق ① كۆز ئالدىدا مەۋجۇت بولمىغان شەيئىلەرنىڭ كونكرېت ئوبرازىنى ئويلاپ، كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەك. ② نەرسە، ۋەقە ـ ھادىسە قاتارلىقلار ئۈستىدە تەھلىل، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ، ئۇلار ھەققىدە مەلۇم ھېس، چۈشەنچە ھاسىل قىلماق.

تەسەۋۋۇرلاشماق پ. تەسەۋۋۇر ھالىتىگە كەلمەك، تەسەۋۋۇرغا ئايلانماق، تەسەۋۋۇر قىلىنماق: شۇڭلاشقا شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، كىشىلەرنىڭ تەقدىر دېگىنى ھازىرقى نەق رېئاللىقنىڭ

ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى داۋامىدۇر ياكى باشقىچە ئېيتقاندا، تەسەۋ-ۋۇرلاشقان ئىستېقبالدۇر.

تەسەۋۋۇرلۇق ئى. تەسەۋۋۇرغا ئىگە، تەسەۋۋۇرغا باي: ئىنسان ئەڭ باشتا تەبىئەتكە نىسبەتەن تەسەۋۋۇرلۇق ئىنكاس قايتۇرغانلىقى بىلەن ئۆزىنىڭ ئالىيجانابلىقىنى سەزگەنىدى.

تەسپاي سۈپ، دىيال. سۆرەلمە، چاپلاشقاق.

تەستەك ئى [پ] ① قولنىڭ سالالىرى بىلەن ئالىقان قوشۇلغان قىسمى، شاپىلاق: تەستەك سالماق. ② كۆچمە. شاپىلاق بىلەن بېرىلگەن زەربە: تەستەك يېمەك. ③ كۆچمە. كاچات: ئۇ تەستىكىمگە بىرنى سالدى.

تەستەكلەتمەك «تەستەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەستەكلەشمەك «تەستەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تەستەكلەنمەك «تەستەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەستەكلىمەك پ. تەستەك بىلەن ئۇرماق، شاپىلاقلىماق: ئانا قىزىنى بەزىدە دۆشكەلەپ، تەستەكلەپمۇ تاشلايتتى.

تەستىق ئى [ئە] ① قارار قىلىپ قول قويۇش ياكى تامغا بېسىپ قانۇنىي كۈچكە ئىگە قىلىش: تەستىق سالماق. ② بىرەر نەرسىنىڭ توغرىلىقى، ھەقلىقى، راستلىقىنى دەللەپ بېرىدىغان پاكىت، ئىسپات؛ ماقۇللۇق: تەستىق سۆزى. * رەھبەر-لىكنىڭ تەستىقىنى ئالماي، بۇ ئىشنى قىلىشقا بولمايدۇ.

تەستىقسىز سۈپ تەستىق سېلىنمىغان، تەستىقلانمىغان ياكى تەستىقلاشقا تېگىشلىك بولمىغان، تەستىقلاشقا بولمايدىغان: خىزمەت مەسئۇلىيىتى كۈچەيتىلدى، بۇنىڭ بىلەن كەنتلەردە نامۇۋاپىق، تەستىقسىز پۇل چىقىم قىلىنىدىغان، مالىيە قائىدىسىگە زىت كېلىدىغان ئىشلارغا خاتىمە بېرىلدى.

تەستىقلاتماق «تەستىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەستىقلاشماق «تەستىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئەتراپتىكىلەرمۇ كۆلۈپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ بوۋاينىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاشتى.

تەستىقلانماق «تەستىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئويلىمىغان يەردە، ئەر ـ خوتۇن ئىككىمىزنىڭ ئىلتىماسىمىز تەڭلا تەستىقلىنىپ قالدى.

تەستىقلىماق پ ① قارار قىلىپ، قول قويۇپ ياكى تامغا بېسىپ قانۇنىي كۈچكە ئىگە قىلماق؛ تەستىق سالماق: ئاپتونوم رايون بۇ قېتىمقى سۆھبەت يىغىنىنىڭ خاتىرىسىنى تەستىقلاپ تارقاتتى. ② بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت، غايە، نىشان ۋە شۇ قاتار-لىقلارنى توغرا دەپ قارىماق، ماقۇللىماق: پادىشاھ ئەھۋالنى تەكشۈرۈپ، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكىنى تەستىقلاپتۇ. ③ توغرىلىقىنى دەللەپ بەرمەك، ئىسپاتلىماق: ئۇنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى ھۆكۈمەت ئادىمى ئىكەنلىكىنى تەستىقلاپ تۇرۇپتۇ.

تەستىقي سۈپ [ئە] تەستىقلانغان، توغرا دەپ قارالغان، توغرىلىقى ئىسپاتلانغان: تەستىقي ئۇقۇم.

تەسكەن I ئى <بوت> بىر خىل چانقال. ئادەتتە ئاق تەسكەن ۋە قارا تەسكەن دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. ئاساسەن تاغلاردا ئۆسىدۇ.

تەسكەن II ئى. دىيال ① تىلغا چىقىدىغان بىر خىل ئۆسمە. ② يېڭناسقۇ.

تەسكەي ئى. كۈنگەي تەرەپكە قارىمۇقارشى بولغان، كۈن نۇرى بىۋاستە چۈشمەيدىغان تەرەپ: تەسكەي ئۆسۈملۈكلىرى. // تەسكەي تەرەپ.

تەسكىن ئى [ئە] تىنچلاندۇرۇش، تەسەللى: تەسكىن بەرمەك. تەسكىن تاپماق. ②خاتىرجەملىك، ئەمىنلىك، تىنچلىق، جىملىق (كۆڭۈل ھالىتى ھەققىدە).

تەسكىنلىك ئى. تەسەللى، ئەمىن: داستىخاندا ساپسېرىق نەشپۈت ۋە مايلىق توقاچلار بار ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئېچىرقاپ تۇرغان ئىشتىھالارغا تەسكىنلىك، ئۆمسە چىرايلارغا تەبەسسۇم يۈگۈردى.

تەسلەشتۇرمەك «تەسلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇنداق قىلساق، ئىشنى تېخىمۇ تەسلەشتۇرۇۋالىمىز.

تەسلەشتۇرۇشمەك «تەسلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تەسلەشتۇرۇلمەك «تەسلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھازىر ئىش تېخىمۇ تەسلەشتۇرۇلدى.

تەسلەشمەك پ. قىينىلاشماق، مۇشكۇللەشمەك، تەسكە توختىماق: روتا كوماندىرى سېنى سۈرۈشتۈرۈپ قالسا، مېنىڭ جاۋاب بەرمىكىم تەسلىشىپ قالىدۇ.

تەسلىك ئى. قىينىلىق، مۇشكۇللۇك.

تەسلىم ئى [ئە] يېڭىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىشتىن توختاش، باش ئېگىش، بويسۇنۇش: تەسلىم بولماق. تەسلىم قىلماق.

تەسلىمچى ئى. غالىب كەلگەن تەرەپنىڭ شەرتلىرىنى قوبۇل قىلىپ، قارشىلىق كۆرسىتىشنى توختىتىپ بويسۇنغۇچى: تەسلىمچى ئۇنسۇرلار.

تەسلىمچىلىك ئى <پەلس> غالىب كەلگەن تەرەپنىڭ شەرتلىرىنى قوبۇل قىلىپ، قارشىلىق كۆرسىتىشنى توختىتىش، بويسۇنۇش؛ تەسلىم بولۇش سىياسىتى: ئۇ ئۆچمەن تەسلىمچىلىككە قارشى ئىدى.

تەسلىمنامە ئى [ئە + پ] مەغلۇپ بولغان تەرەپنىڭ غالىب كەلگەن تەرەپنىڭ شەرتلىرىنى قوبۇل قىلىپ ، قارشىلىق كۆرسىتىشنى توختىتىپ ، تەسلىم بولغانلىقىنى ئىزھارلاپ يازغان خېتى ، توختامى .

تەسنىپ ئى [ئە] يېزىت. يېزىش، تۈزۈش: تەسنىپ قىلماق.

تەسنىپ قىلماق يېزىت. يازماق، تۈزمەك: ئۇ ئەينى زامانداداۋانىشمەنلىكتە شۆھرەت قازانغان، كۆپلىگەن ئىلمىي ـ نەزەرىيەۋى ئەسەرلەرنى تەسنىپ قىلغان، دانىشمەنلىكىدىن «ئەۋلىيا» دەپ ئاتالغان كىشىدۇر.

تەسۋى ئى [ئە] خۇدانىڭ نامىنى زىكىر قىلىپ سانىلىدىغان مارجان تاش ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىدىن قىلىنغان تىزىقچە: تەسۋى تارتماق. تەسۋى سېرىماق .

تەسۋىر ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنىڭ يازما، ئويما، قۇيما ياكى سىزما شەكلى؛ رەسىم، سۈرەت: گىرافىك تەسۋىر. ② <ئەد> نەرسە، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ بەدىئىي ئىپادىسى: مەنزىرە تەسۋىرى. روھىي ھالەت تەسۋىرى.

تەسۋىرچىلىك ئى <ئەد> ئەدەبىي ئەسەرلەر يېزىقچىلىقى-

دىكى تەسۋىرنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت بولغان بىر خىل يېزىقچىلىق ئۇسۇلى.

تەسۋىرلەتمەك «تەسۋىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەسۋىرلەش ئى <ئەد> بەدىئىي ئەسەرلەردە، ھېكايە قىلغۇچى تەرىپىدىن شەخس ۋە ھادىسىلەرنىڭ بەلگە، خۇسۇسىيەت ۋە خاراكتېرلىرىنى مەلۇم ئىزچىللىق بىلەن كۆرسىتىپ بېرىدىغان يېزىقچىلىق ئۇسۇلى.

تەسۋىرلەشمەك «تەسۋىرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: نۇرغۇن مۇخبىرلار ئۇنىڭ نەمۇنىلىك ئىش ئىزلىرىنى تەسۋىرلىشىپ خەۋەر، ماقالىلەرنى يېزىشتى.

تەسۋىرلەنمەك «تەسۋىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەسۋىرلىمەك پ. ئادەم، نەرسە، ۋەقە ـ ھادىسىلەرنى بەدىئىي ئوبراز ئارقىلىق كۆرسىتىمەك، بايان قىلماق، ھېكايە قىلماق: ئاپتور بۇ ئەدەبىي ئاخباراتىدا دېھقانلار مەزنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ناھايىتى ياخشى تەسۋىرلىگەن.

تەسۋىرىي سۇپ [ئە] تەسۋىر تۇسىنى ئالغان، بەدىئىي، تەسۋىر شەكلىدىكى: سىزاي لەيلى ئۇچۇن تەسۋىرىي سۇرەت، ئەگەر ئىلھام بەرسە قولۇمغا قۇۋۋەت.

تەسۋىسمان سۇپ. تەسۋىگە ئوخشاش، تەسۋى شەكىللىك؛ بوغۇم ـ بوغۇم: بۇيىنىڭ قاسراقسىمان مېۋىسى تەسۋىسمان بولىدۇ.

تەسۋىقوناق ئى [تەسۋى + قوناق] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. دېنى تۇخۇم شەكلىدە بولۇپ كۈل رەڭ كېلىدۇ. ئۇنى ئىستېمال قىلىشقا ياكى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

تەسىر ئى [ئە] ① تاشقى ئامىللارنىڭ كىشى ياكى نەرسە ھالىتىنى، خۇسۇسىيىتىنى ئۆزگەرتىش پائالىيىتى؛ تاشقى ئامىللارنىڭ ئادەم مېڭىسىدە قالدۇرغان ئىنكاسى: قومۇل دېھقانلار قوزغىلىڭنىڭ تەسىرى بىلەن تۇرپان ئاستانە ۋە قارىغوجىدىكى دېھقانلار لۇكچۇن ۋاڭغا قارشى قوزغالدى. ② ئابرۇي، ئىناۋەت، ئەتىۋار، نوپۇز: نىياز دامولللىنىڭ بۇ يەردىكى تەسىرى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى.

تەسىر قىلماق تەسىر كۆرسەتمەك، تەسىر پەيدا قىلماق: كامالنىڭ سۆزلىرى باتۇرغا تەسىر قىلدى.

تەسىرات ئى [ئە] ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئادەم مېڭىسىدە پەيدا قىلغان ئىنكاسى، ئالامىتى: ئۇ مەندە ناھايىتى ئوبدان تەسىرات قالدۇردى.

تەسىرچان سۇپ. تېز، نەتىجىلىك تەسىر بېرىدىغان؛ تېز تەسىرلەندۇرىدىغان؛ تەسىرلىك.

تەسىرچانلىق ئى. تېز تەسىر قىلىش، تەسىرلىكلىك.

تەسىرسىز سۇپ. تەسىرى يوق، تەسىر كۆرسەتمىگەن، تەسىر قىلمىغان؛ تەسىرلەنمەيدىغان، تەسىر كۆچى يوق.

تەسىرسىزلىك ئى. تەسىرى ياكى تەسىرلەندۇرۇش كۈچى يوقلۇق، مەنسىزلىك.

تەسىرلەشمەك پ. ئۆزئارا تەسىر قىلىشماق، بىر ـ بىرىگە تەسىر پەيدا قىلىشماق، بىر ـ بىرىگە تەسىرىنى ئۆتكۈزمەك: بىز تارىختىن بېرى كۆپ تەرەپلىمە كۇچ بىلەن تەسىرلەشكەن مۇرەككەپ ھالەتلەردە ياشاپ كەلدۇق.

تەسىرلەندۇرگۈچ سۇپ. تەسىرلەندۇرىدىغان، تەسىرلەندۇرۇش كۈچىگە ئىگە، تەسىرلىك: تەسىرلەندۇرگۈچ كۈچ.

تەسىرلەندۇرمەك «تەسىرلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئادىلدىكى تېخنىكا يېڭىلاش روھى ئۇنى تەسىرلەندۇردى.

تەسىرلەندۇرۇلمەك «تەسىرلەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەسىرلەنمەك پ ① تەسىراتقا ئىگە بولماق، تەسىر ئالماق: ئۇلار مىرغەزەپىنىڭ ئالاھىدە كۆڭۈل سوراپ كەلگەنلىكىدىن تەسىرلەندى. ② ھاياجانلانماق: بۇ كىچىككىنە بالىنىڭ سۆزلىرىدىن باسىت قاتتىق تەسىرلەندى.

تەسىرلىك سۇپ ① تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان، نەتىجىلىك، پايدىلىق: ئۇنىڭ تەسىرلىك ئىش ئىزلىرى گېزىت ـ ژۇرناللاردا تونۇشتۇرۇلدى. ② كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان، كىشىدە كۈچلۈك تەسىرات قوزغايدىغان: لۇتپۇللانىڭ بۇ تەسىرلىك سۆزلىرى دوستلىرىنىڭ قەلبىنى ئىنتايىن ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى.

تەسىرلىنىشمەك «تەسىرلەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەسىس ئى [ئە] بەرپا، تەشكىل: تەسىس قىلماق. * ئۇچتۇر ـ پاندا تۇنجى پەننىي مەكتەپلەرنى تەسىس قىلغۇچىلارنىڭ بىرىمەن.

تەسىس قىلماق تەشكىل قىلماق، بەرپا قىلماق، ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك: شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇچتۇرپاندا تۇنجى پەننىي مەكتەپنى تەسىس قىلدى.

تەشەببۇس ئى [ئە] بىرەر ئىشقا باشلاش؛ دالالەت، ئۇندەش، دەۋەت: تەشەببۇس قىلماق.

تەشەببۇسچان سۇپ ← **تەشەببۇسكار**: تەشەببۇسچان ئادەم. تەشەببۇسچان كادىر.

تەشەببۇسچانلىق ئى ← **تەشەببۇسكارلىق**.

تەشەببۇسچى ئى. تەشەببۇس قىلغۇچى، تەشەببۇسكار: تەشەببۇسچى ئوقۇغۇچى. * مۇرات« ئۆز كۈچىمىزگە تايىنىپ قۇراشتۇرىمىز » دېگۈچىلەرنىڭ باش تەشەببۇسچىسى ئىدى.

تەشەببۇسچىلىق ئى. تەشەببۇس قىلىش ئىشى، تەشەببۇسكارلىق.

تەشەببۇسكار سۇپ [ئە + پ] بىرەر تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويغۇچى، تەشەببۇس قىلغۇچى: ئۇ دەۋرنىڭ ئېغىر يۈكىنى كۆتۈرۈشتە تەشەببۇسكار بولدى.

تەشەببۇسكارلىق ئى. تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويۇش، تەشەببۇسكار بولۇش: ئادىل تەشەببۇسكارلىقنى قولدىن بەرمىدى.

تەشەببۇسلۇق سۇپ. تەشەببۇس رولىنى ئويناىدىغان، تەشەببۇس قىلىدىغان.

تەشەببۇسنامە ئى [ئە + پ] بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت، پائالىيەت، كۆرەش قاتارلىقلارغا ئۇندەپ، دالالەت قىلىپ يېزىلغان خەت: تەشەببۇسنامە ئەۋەتمەك.

تەشەككۇر ئى [ئە] مىننەتدارلىق، رەھمەت، مەمنۇنىيەت: تەشەككۇر بىلدۈرمەك. تەشەككۇر ئېيتماق.

تەشەككۇرنامە ئى [ئە + پ] بىراۋ ياكى بىرەر كوللېكتىپنىڭ قىلغان ياخشى خىزمەتلىرىنى تەبرىكلەپ بېرىلگەن يازما تەشەككۇر، تەقدىرنامە.

تەشتەك ئى. گۈل ئۆستۈرۈش ئۈچۈن قىرلىق ياكى يۇمىلاق قىلىپ ياسالغان، تېگىدە نەم ئۆتكۈزۈش تۆشۈكى بار ساپال قاچا.

تەشتەكلىك سۇپ. تەشتەكى بار، تەشتەكى بولغان، تەشتەك

ئىچىگە ئۆستۈرۈلگەن: تەشتەكلىك گۈل دېھقانلارنى بېيىتتى.

تەشتۈرمەك «تەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۆشۈك تەشتۈرمەك.

تەشرىپ ئى [ئە] ① ئۇلۇغلاش، ھۆرمەت قىلىش، ئالدىغا بېرىش. ② «قەدەم» سۆزى بىلەن كېلىپ «بارماق، كەلمەك، قاتناشماق، داخىل بولماق» مەنىلەردە تەكەللۇپنى بىلدۈرىدۇ: قېنى، ئۆيىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلىشقايلا.

تەشرىپ قىلماق بارماق، كەلمەك، كىرمەك، قاتناشماق، داخىل بولماق: قېنى ئارامگاھىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلغايلا. * قېنى ئۆيىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلمىڭ.

تەشكۇت ئى. دىيال. لاپقوت، ھەمكارلىق، يەنى ئېتىز ئەمگىكىدىكى ئۆزئارا ھەمكارلىق.

تەشكۇتلەشمەك پ. دىيال. ھەمكارلاشماق: دېھقانلار يەرلىرىنى تەشكۇتلىشىپ تېرىيدۇ.

تەشرىپدار ئى [ئە + پ] تارىس. ھۆرمەتلىنىشكە ئەرزىگۈچى، ئۇلۇغلىنىشقا، قول بېرىشكە ئەرزىگۈچى، ھۆرمەتكە، شەرەپكە مۇيەسسەر بولغۇچى: ئوردا ئىمتىھانىنى پادىشاھ شەخسەن ئۆزى ئالاتتى، ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلەرنى ئەلا، ياخشى ۋە لاياقەتلىك دەپ ئۇچ دەرىجىگە بۆلەتتى، بۇلار تەشرىپدارلار دەپ ئاتىلاتتى.

تەشكىل ئى [ئە] ئۆيۇشۇش؛ ئورگان، تەشكىلات: پارتىيە تەشكىلى. تەشكىل بولماق. تەشكىل قىلماق.

تەشكىلات ئى [ئە] ① ئىجتىمائىي ئىگىلىك بىرلەشمىسى ياكى دۆلەت مۇئەسسەسەسى: ئاساسىي قانۇن تەشكىلاتلىرى بۇنىڭغا ئارىلىشىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ② بىرەر مەقسەت ـ مۇددىئا ۋە ياكى بىرەر مەسلەك يولىدا ئۇيۇشقان بىرلىك، بىرلەشمە: ساۋۇنجان بۇ تەشكىلاتنىڭ ئىككىنچى نومۇرلۇق سىلىڭى بولۇپ كۆتۈرۈلدى.

تەشكىلاتچى ئى. بىرەر تەشكىلاتنى قۇرغۇچى، بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنى ئۇيۇشتۇرغۇچى ۋە ئۇنىڭغا باشچىلىق قىلغۇچى.

تەشكىلاتچىلىق ئى. بىرەر ئىشنى تەشكىللەش ياكى بىرەر تەشكىلاتنى قۇرۇش ئىشى، ھەرىكىتى: ئۇلار بۇ ھەرىكەتتە ئۆزلىرىنىڭ تەشكىلاتچىلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇشى كېرەك.

تەشكىلچان سۈپ. تەشكىلىي ئىنتىزام كۈز قارىشى كۈچلۈك، تەشكىلگە تولۇق بويسۇنىدىغان: تەشكىلچان بالا.

تەشكىلچانلىق ئى. تەشكىلچان بولۇش.

تەشكىلسىز سۈپ ① تەشكىللەنمىگەن، چۆۋالچاق، تەشكىلى يوق: تەشكىلسىز قوشۇن. ② تەشكىلگە بويسۇنمايدىغان، ئىنتىزامسىز: تەشكىلسىز ئادەم.

تەشكىلسىزلىك ئى. تەشكىلسىز ھالەت.

تەشكىللەتمەك «تەشكىللىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەشكىللەشمەك «تەشكىللىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تەشكىللەنمەك ① «تەشكىللىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ياش يىگىتلەر ئويغىنىپ، تەشكىللەندى سەپ تۈزۈپ. كۆتۈرۈشكە قوزغىلاڭ، ياۋۇغا قارشى يەڭ تۇرۇپ. ② «تەشكىللىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: زاۋۇت پارتىيە كومىتېتىنىڭ قوللىشى بىلەن قۇراشتۇرۇش گۇرۇپپىسى تەشكىللەندى.

تەشكىللىك سۈپ. تەشكىلى بار، چۆۋالچاق ئەمەس، تەشكىلەنگەن: شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرى تەشكىللىك، پىلانلىق ئىدى.

تەشكىللىمەك پ ① تەشكىلى بار، ئۈيۇشقان، ئۆملەشكەن ھالەتكە كەلتۈرمەك: يەر تېرىساق چالمىنى، ئەر ۋە ئايال چوقۇيدۇ. تەشكىللىمەك ئاممىنى، ئىشلەپ ناخشا ئوقۇيدۇ. ② قۇرماق، بارلىققا كەلتۈرمەك: رەھبەرلىك بۇ ئەترەتنى ئايرىپ باغۋەنچىلىك مەيدانى قىلىپ تەشكىللىدى.

تەشكىلىي سۈپ [ئە] تەشكىلگە ئائىت؛ تەشكىللەش، تۈزۈلۈش بىلەن باغلىنىشلىق بولغان: ئىدارىنىڭ تەشكىلىي خىزمىتى. لىرىگە مەسئۇلمەن.

تەشمە ① سۈپ. تۆشۈك ئاچىدىغان، تېشىدىغان: تەشمە ئىستانوك. ② ئى. تۆشۈك، كامار: زەربىدارلار تەشمىنى تېشىپ ئۆتتى.

تەشمەك [پ] تۆشۈك ئاچماق، تۆشۈك ھاسىل قىلماق: تامچە سۇ تاشنى تېشەر (ماقال).

تەشمەك II ئى. دىيال. جالاپ، بۇزۇق ئايال.

تەشنا سۈپ [پ] ① سۇسىرىغان، چاڭقىغان؛ سۇغا زار: بېلىق دەريادا سۇغا تەشنا (ماقال). ② كۆچمە. موھتاج، ئىنتىزار: تەشنا بولماق.

تەشنا بولماق ئىنتىزار بولماق، ئادەتتىن تاشقىرى ئارزۇ قىلماق. مەن ئوغلۇمنى كۆرۈشكە تەشنا بولدۇم. * بىز «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» ھەققىدە ئىشلەنگەن كىنونى كۆرۈشكە تەشنا بولدۇق.

تەشنالىق ئى ① ئۇسسۇزلۇق، چاڭقاقلىق: تەر بىلەن كەلگەن، تەشنالىققا داۋا (ماقال). ② كۆچمە. بىرەر نەرسىگە موھتاجلىق، ئىنتىزارلىق: ئۇ قولۇمدىكى نانغا تەشنالىق بىلەن قاراپ تۇراتتى.

تەشۋىش ئى [ئە] قايغۇ، غەم ـ ئەندىشە، ئارامسىزلىق: تەشۋىش قىلماق. تەشۋىشتە ئولتۇرماق.

تەشۋىشسىز سۈپ. تەشۋىشى يوق، خاتىرجەم، تىنچ: ئاردىن بىر يىل ئۆتتى. تىكەندەك يالغۇز قالغان بوۋاي كۆنلەرنى ئۆز غەمخانىسىدە تىنچ ۋە تەشۋىشسىز ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

تەشۋىشلەندۈرمەك «تەشۋىشلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ۋەقە ھەممىنى خۇشاللاندۇردى ۋە تەشۋىشلەندۈردى.

تەشۋىشلەندۈرۈلمەك «تەشۋىشلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەشۋىشلەنمەك پ. قايغۇرماق، خەۋىسىرىمەك، چۆچۈمەك، قورقماق، ئەندىشە قىلماق؛ ئەنسىرىمەك.

تەشۋىشلىك سۈپ. تەشۋىشى بار، خاتىرجەم ئەمەس، تەشۋىشكە تولغان: كىشىلەرنىڭ سەمگە سېلىش لازىمكى، ئىنسان چەرۋەرلىك ـــ زىددىيەتلىك ۋە تەشۋىشلىك مۇھىتتا گەۋدىلىنىدۇ.* ئۇنىڭ چىرايى تەشۋىشلىك ۋە قانسىز، كۆزلىرىنىڭ ئاستى كۆكەرگەنىدى.

تەشۋىق ئى [ئە] بىرەر ئىشقا سەپەرۋەر قىلىش ياكى بىرەر نەرسىنى چۈشەندۈرۈش يۈزىسىدىن ئاغزاكى ياكى يازما رەۋىشتە ئېلىپ بېرىلىدىغان پائالىيەت؛ تەشۋىقات: تەشۋىق قىلماق.

تەشۋىق قىلماق تەشۋىق ئېلىپ بارماق، تەشۋىقات يۈرگۈزمەك: پىيونېرلار كوچىلارغا چىقىپ، قاتناش قائىدىسىنى تەشۋىق قىلىدۇ.

تەشۋىقات ئى [ئە] تەشۋىق ـ تەرغىب پائالىيىتى: تەشۋىقات بۆلۈمى.

تەشۋىقاتچى ئى. تەشۋىقات ئېلىپ بارغۇچى كىشى.

تەشۋىقاتچىلىق ئى. تەشۋىق قىلىش، تەشۋىقات ئېلىپ

بېرىش ئىشلىرى.

تەشۋىق - تەربىيە تەشۋىق ھەم تەربىيە: ناھىيەلىك پارتكوم ئىشنى تەشۋىق - تەربىيەدىن باشلىندى.

تەشۋىق - تەرغىب تەشۋىق ۋە تەرغىب : مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ھەققىدىكى تەشۋىق - تەرغىب ئىشلىرىنى داۋاملىق ئېلىپ بېرىش لازىم.

تەشۋىقي سۈپ [ئە] تەشۋىقاتقا، تەشۋىقات يۈرگۈزۈشكە ئائىت: تەشۋىقي ماتېرىياللار.

تەھەززا ئى [ئە] ① بىرەر ۋەزىيەت ياكى ھالەتتىن كېلىپ چىققىدىغان تەلەپ، ئېھتىياج، زۆرۈرىيەت: رەھبەرلىك قاتلىمىنى تەڭشەش ۋەزىيەتنىڭ تەھەززاسى. ② تەشنا، ئىنتىزار: تەھەززا بولماق.

تەھەززالانماق پ. تەھەززا بولماق. كىشىلەر مەھەتنى كۆرۈشكە تەھەززالىنىپ، سەپنىڭ ئالدىنى تالىشاتتى.

تەھەززالىق ئى. تەھەززا بولۇش، تەھەززا بولغان ھالەت: ئانا تېما بىر مىللەت ياكى بىر دەۋر ئۇچۇن ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا تەھەززالىقتۇر.

تەھدىر I ئى [ئە] ① <دىن> دىنىي چۈشەنچە بويىچە، ئالدىن بەلگىلەپ قويۇلغان، پېشانىگە پۈتۈلگەن كۆرگۈلۈك؛ قىسمەت: تەقدىرگە تەن بەرمەك. ② كېلەچەك، ئاقىۋەت، ئىستىقبال: بۇ يىغىن لەڭگەر خەلقىنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك جىددىي يىغىن.

تەقدىر II ئى [ئە] ماددىي ۋەمەنىۋى مۇكاپات: تەقدىرگە ئېرىشمەك.

تەقدىرەن رەۋ [ئە] تەقدىرگە ئاساسلانغاندا، تەقدىرگە ئاساسەن، تەقدىر نۇقتىسىدىن ئويلىغاندا، تەقدىر نۇقتىسىدا تۇرۇپ ئويلاشقاندا: شۇڭا، بۇ تەقدىرەن سىرنى بىلىشتە يېڭى كالېندار ۋە سائەت قۇرۇلمىسى بويىچە تەقەسلاپ كۆرەيلى.

تەقدىر - تەنقىد تەقدىر ھەم تەنقىد: خاپا بولماق، تەقدىر - تەنقىدنىڭ كۆتكىنى بىر.

تەقدىرچىلىك ئى <پەلس> تەقدىرنىڭ ھۆكمىگە تەن بېرىشنى، رېئاللىقنى ئۆزگەرتىش يولىدا ھېچقانداق تىرىشچانلىق كۆرسەتمەسلىكنى تەلەپ قىلىدىغان بىرخىل قاراش.

تەقدىرداش سۈپ. تەقدىرى بىر، تەقدىرى ئوخشاش.

تەقدىرداشلىق ئى. تەقدىرى ئوخشاشلىق، بىردەكلىك: تەقدىرداشلىق بىزنى يېقىن دوستلارغا ئايلاندۇردى.

تەقدىرده تىر. « - غان، - قان، - گەن، - كەن » بىلەن ياسالغان سۈپەتداشلاردىن كېيىن كېلىپ، « شۇنداق ھالەتتە، شۇنداق بولغان ئەھۋالدا » دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: قانۇن تۈزۈپ چىقىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى كاپالەتلەندۈرىدىغان دۆلەت ھاكىمىيىتى بولمىسا، ئۇنىڭ ئەھمىيىتى ۋە رولى بولمايدۇ.

تەقدىرلەتمەك «تەقدىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەقدىرلەشمەك «تەقدىرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەقدىرلەنمەك «تەقدىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: لۇتپۇللا بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپات بىلەن تەقدىرلەندى.

تەقدىرلىمەك پ. ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن مۇكاپاتلىماق: مۇخپۇل تاغام مېنى كەنتتە تەقدىرلىدى، يەنە تەقدىرنامە بەردى.

تەقدىرنامە ئى [ئە + پ] ئالاھىدە ياخشى نەتىجە ياراتقانلارنىڭ تەقدىرلەنگەنلىكى ھەققىدە بېرىلگەن ئىسپات قەغىزى.

تەقدىر - ئىرادە تەقدىر ھەم ئىرادە: تەقدىر - ئىرادە بىلەن بىز ئەنجانغا چىقىپ كەتكىلى ئىككى يىل بولغان.

تەقدىم ئى [ئە] بېرىش، ئىنئام؛ ھەدىيە: تەقدىم قىلماق.

تەقدىم قىلماق ھۆرمەت بىلەن بەرمەك، ھەدىيە قىلماق: ئۇلار ماللىرىنى بىزگە تەقدىم قىلدى.

تەقرىبي سۈپ [ئە] يېزىت. بەكمۇ ئېنىق ئەمەس، لېكىن ھەقىقىي قىممەتكە يېقىن: تەقرىبي سان. تەقرىبي قىممەت.

تەقرىز ئى [ئە] <ئەد> بىرەر كىتاب ياكى ماقالە ھەققىدە يېزىلغان ئۆبزور ۋە ياكى كىتاب تونۇشتۇرۇلغان ماقالە.

تەقرىزچى ئى. تەقرىز يازىدىغان كىشى؛ تەقرىز ئاپتورى.

تەقرىزچىلىك ئى. تەقرىز يېزىش ئىشى؛ تەقرىز يېزىش كەسپى.

تەقسىر ئى [ئە] « جانابلىرى، ئۆزلىرى، ئەپەندىم» قاتارلىق مەنىلەردىكى ھۆرمەت سۆزى: بۇنىڭ تېگىدە بىر گەپ بار، تەقسىر!

تەقسىم ئى [ئە] تېگىشلىكى بويىچە بۆلۈش، ئايرىش: تەقسىم قىلماق. تەقسىم بولماق.

تەقسىمات ئى [ئە] ئۆز ئۇلۇشىنى، تېگىشلىكىنى ئاجرىتىپ بېرىش، تەقسىم قىلىش؛ بۆلۈش: ئىش تەقسىماتى. دارامەت تەقسىماتى.

تەقسىماتچىلىق ئى. تەقسىملەش، تەقسىم قىلىش: تەڭ تەقسىماتچىلىق.

تەقسىملەتمەك «تەقسىملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تەقسىملىتىپ بەرمەك.

تەقسىملەشمەك «تەقسىملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەقسىملەنمەك «تەقسىملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ ئوقۇشنى پۈتكۈزۈپ، ساقچىخانىغا خىزمەتكە تەقسىملەندى.

تەقسىملىمەك پ ① تېگىشلىك بولغان ئۇلۇشنى ئاجرىتىپ بەرمەك؛ ئۇلەشتۇرمەك، بۆلمەك: دارامەت تەقسىملىمەك. ② بىرەر ۋەزىپىگە، ئىشقا تەينىلىمەك، بەلگىلىمەك: ئوقۇش پۈتكۈزگەن ئوقۇغۇچىلارنى تەقسىملىمەك.

تەققاس ئى [ئە] ئۆزئارا سېلىشتۇرۇش: تەققاس قىلماق.

تەققاس قىلماق ← تەققاسلىماق.

تەققاسلانماق «تەققاسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: روشەنكى، ئېكىران تاماشىبىنلاردىكى تەققاسلانغان سۈبيېكتىپ كەچۈرمىشلەردىن مۇستەسنا ھالدا بىر پۈتۈن ئۇقۇم بولالمايدۇ.

تەققاسلىماق پ. ئۆزئارا سېلىشتۇرماق، تەڭلەشتۇرمەك: ئادەمنىڭ مۇكەممەللىك ئۆلچىمىنى جەمئىيەتكە تەققاسلاشقا بولىدۇ.

تەقلىد ئى [ئە] ① باشقىلارغا ئەگىشىش، ئوخشىتىش، دوراش، ئوخشاتما: تەقلىد قىلماق. ② <تىل> ئۇيغۇر تىلى سۆز تۇركۈملىرىنىڭ بىرى، يەنى كىشىنىڭ ئاڭلاش سېزىمى، كۆرۈش سېزىمى ۋە ھېسسىي سېزىمىگە تەقلىد قىلىنغان سۆزلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ۋاراڭ - چۇرۇك، ئىمىر - چىمىر، جىغ - جىغ، پىچىر - پىچىر دېگەنگە ئوخشاشلار. ③ <ئەد> ئەمەلىي ئېھتىياجغا ئاساسەن ئادەم ۋە جانلىق، جانسىز نەرسىلەرنىڭ ئاۋازىنى، ھالىتىنى ئۆز پېتىچە ئىسپادىلەش ئۇسۇلى.

تەقلىد قىلماق ئىش - ھەرىكەتتە، مېڭىش - تۇرۇشتا، ئىجاد قىلىشتا باشقىلارغا ئەگەشمەك، ئوخشاتماق، دوراماق.

تەقلىدتە تىر. شۇنىڭغا ئوخشاش ھالەتتە، خىلدا، پېتى؛ شەكىلدە: بەختىگۈل تېخىچە شۇ تەقلىدتە تۇراتتى.

تەقلىدچى ئى. باشقىلارغا تەقلىد قىلغۇچى، تەقلىد قىلىپ

ماڭغۇچى؛ ئوخشاتقۇچى، دورىغۇچى.

تەقلىدچىلىك ئى. باشقىلارغا تەقلىد قىلىش؛ تەقلىدىي يول؛ دورامچىلىق: تەقلىدچىلىك ــ ئىجادىيەتنىڭ ژىرۇسى.

تەقلىدىي سۈپ [ئە] تەقلىد قىلىنغان، تەقلىد نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن: تەقلىدىي ئەسەر. تەقلىدىي شېئىر.

تەقلىدىيەت ئى [ئە] ① تەقلىدلەر. ② تەقلىد قىلىنغان ئىشلار، تەقلىد قىلىنغان نەرسىلەر.

تەقلىدىيەتلىك سۈپ. تەقلىد قىلىنىش ئاساسىدىكى، تەقلىد ئاساسىدىكى، تەقلىد قىلىنغان، تەقلىدىي: «پۇت» ئادەمنىڭ «مېڭىش» ئېھتىياجى بىلەن تۇغما مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، «چاق» ئۇنىڭ تەقلىدىيەتلىك تۇرلىنىشىدۇر.

تەقۋا ئى [ئە] <دىن> يېزىت. ئۆزىنى يامان ئىشلاردىن يىراق تۇتۇپ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش: ئەھلى تەقۋا. // تەقۋا ئايال.

تەقۋادار سۈپ [ئە + پ] <دىن> يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى يىراق تۇتۇپ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان، پەرھىزكار، خۇداگۆي، دىندار: ئۇنىڭ خوتۇنى تولىمۇ تەقۋادار، خۇداگۆي مەزلۇمە.

تەقۋادارلىق ئى. تەقۋادار بولۇش، خۇداگۆيلۈق، پەرھىزكارلىق.

تەقۋالىق ئى. يامان ئىشلاردىن يىراق تۇرۇپ ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش: ئۇنىڭ تەقۋالىقى يۇرت خەلقىنى قايىل قىلغانىدى. * ئەڭ ياخشى ئەقىدە تەقۋالىقتا ئىپادىلىنىدۇ.

تەقۋىم ئى [ئە] يېزىت. ۋاقىت ـ چاغنى بىلىش ئۈچۈن تۈزۈلگەن نەرسە، يىلنامە، كالېندار: بۇ كونا ۋە يېڭى تەقۋىم ھېسابىدىكى ئاي ناملىرىنىڭ سىلىشتۇرما جەدۋىلى.

تەقى ئى. دىيال. ئالىي سۈپەتلىك قەدىمكى بۆرك: تەقىدە ياماق بولماس، ياخشىدا دىماق (ماقال). * تاز باشقا يېشىل تەقى (ماقال).

تەقىب ئى [ئە] ئەركىن ھەرىكەت قىلىشقا ھەر خىل يول بىلەن قىلىنغان توسقۇنلۇق، نازارەت: تەقىب قىلماق.

تەقىبلەشمەك «تەقىبلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەقىبلەنمەك «تەقىبلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھەتتا كىشىلەر ئۇزاقتىن بېرى تەقىبلەنگەن بۇ تەبىئىتىنى ئۇزۇنا-راق تەڭكەش قىلىۋاتقاندا، تۆت ئەتراپقا تەشۋىش ئىرىلاش قاراپمۇ يۈرمەيدۇ، بەلكى لەززەت ھېس قىلىدۇ.

تەقىبلىمەك پ. سەزدۈرمەي كۆزەتمەك، نازارەت قىلماق، تەقىب ئاستىغا ئالماق: تەقىب قىلماق.

تەقى ـ تۇرقى قەددى ـ قامىتى، رەڭگى ـ تەلەتى: ئۇ تەقى ـ تۇرقى كېلىشكەن يىگىت ئىدى.

تەقىيە ئى [ئە] تۆپە قىسمى سىدام، جىمىكى كالۋۇتۇندىن تىكىلگەن باش كىيىم؛ بۆرك: تاز باشقا يېشىل تەقىيە (ماقال).

تەك ئى I ئۇزۇم ئۆسۈملۈكى، تېلى؛ باركى.

تەك II ئى. دىيال. ئىستىقامەت.

تەكە ئى. دىيال. بالدۇر پىشىدىغان شاپتۇل.

تەكەببۇر سۈپ [ئە] ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، كىبىرلىك: بۇ قەدەر تەكەببۇر ئايالنى كۆرۈشى تېخى تۇنجى قېتىم ئىدى.

تەكەببۇرانە رەۋ [ئە + پ] تەكەببۇرلۇق بىلەن، كىبىر بىلەن: ئارزۇگۈل مۇشۇلارنى ئويلاپ تەكەببۇرانە كۈلۈمسىرەپ قويدى.

تەكەببۇرلاشتۇرماق «تەكەببۇرلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كىچىككىنە ئەمەل ئۈنى بەكمۇ تەكەببۇرلاشتۇرۇۋەتتى.

تەكەببۇرلاشماق پ. كىبىر پەيدا بولماق، ھاكاۋۇرلاشماق: ئەختەم خېلى تەكەببۇرلىشىپ قالغانىدى.

تەكەببۇرلۇق ئى. ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، ھاكاۋۇرلۇق.

تەكەخان ئى [تەركەن + خان] دىيال <روئول> پىلە قۇرتى.

تەكەلدۇرۇك ئى. ئودا.

تەكەللۇپ ئى [ئە] كىشىلەرگە ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلەن قىلىنغان مۇئامىلە: تەكەللۇپ قىلماق. * ئۇلار قازىنى تەكەللۇپ بىلەن قارشى ئالدى.

تەكەللۇپچان سۈپ. تەكەللۇپچى.

تەكەللۇپچى سۈپ. تەكەللۇپ قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان: شەمشىقارىي بەكمۇ تەكەللۇپچى، خۇشخۇي ئادەم ئىدى.

تەكەللۇپسىز سۈپ. تەكەللۇپ خاراكتېرىنى ئالمىغان: تەكەللۇپسىز گەپ.// ۋايىت ئەپەندى ئۆيگە تەكەللۇپسىزلا كىرىپ كەلدى.

تەكەللۇپلۇق سۈپ. تەكەللۇپ خاراكتېرىنى ئالغان: مەن سىزنىڭ بۇنداق تەكەللۇپلۇق سۆزلەرنى قىلىشىڭىزنى ياقتۇرمايمەن.

تەكەللۇم ئى [ئە] يېزىت. سۆھبەت، گەپ ـ سۆز: تۇرىدۇ تۇرقۇڭ غەزەلدەك كۆزۈكۆڭلۈڭ ئالدىدا، مەن تېخى لال سەن كەبى شېرىن تەكەللۇم ئالدىدا.

تەكەببر ئى [ئە] <دىن> ئاللاھۇ ئەكبەر (ئاللا ئەڭ ئۇلۇغ-دۇر) دېگەن ئىبارىنى ئېيتىش: تەكبىر ئېيتماق.

تەكىت (تەكىتى) ئى ① بىرنەرسىنىڭ ئاستى قىسمى، ئۇلى: يەرنىڭ تەكىتى. ② كۆچمە. ئەسلىسى، كېلىش مەنبەسى، كېلىپ چىقىشى، تېگى: بۇ قىزنىڭ تەكىتىنى بىلدىڭىزمۇ؟ ③ كۆچمە. مەزمۇنى، ماھىيىتى، سىرى: ئۇنىڭ گېپىنىڭ تەكىتىگە يەتكەن ھاجى ئەلەم بىلەن ئۇھ تارتتى.

تەكچە ئى [پ] ئۆي ۋە ھويلا تاملىرىغا چىقىرىلغان قىرماق، ئويۇق.

تەكرار [ئە] ① رەۋ. ئىككىنچى ياكى كۆپ قېتىم؛ يانداۋۇر-مىلاپ، قايتا ـ قايتا: سۆزۈڭ تاتلىق بولسىمۇ، تەكرار سۆزلىمە (ماقال). ② ئى. ئۆگەنگەننى پۇختىلاش، مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان قايتا ئۆگىنىش، مۇزاكىرە: بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئۇ كەچلىك تەكرارغا چىقماي ياتاقتا ئولتۇرغاندا، ئىشىك يېنىك چېكىلدى.

تەكرارەن رەۋ [ئە] ئىككىنچى ياكى كۆپ قېتىم؛ يەنە، باشقىدىن، قايتىدىن: تەكرارەن ئېيتىلغان سۆز.

تەكرار ـ تەكرار قايتا ـ قايتا، يەنە ـ يەنە، توختىماي: ئۆتمۈشتىن توغرا خۇلاسە چىقارمىغان مىللەت تارىختىكى خاتالىقنى تەكرار ئۆتكۈزىدۇ ۋە تەكرار ـ تەكرار پۇشايمان قىلىدۇ.

تەكرارلاتماق «تەكرارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دەرس تەكرارلاتماق.

تەكرارلاشماق «تەكرارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەكرارلانماق «تەكرارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەكرارلىماق پ ① ئىككىنچى ياكى كۆپ قېتىم تەكرار قىلماق؛ قايتىلىماق، يانداۋۇرمىلىماق: گەپنى تەكرارلىماق. ② ئۆگەنگەننى قايتا پىششىقلىماق، مۇزاكىرە قىلماق: بىز بۈگۈن سىنىپتا تارىخ دەرسىنى تەكرارلىۋالدۇق.

تەكشۈرتمەك «تەكشۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەكشۈرگۈچى ئى. تەكشۈرۈش ئىشىنى بىجىرىدىغان، تەكشۈرىدىغان خادىم، كىشى: ئەتە ئىدارىمىزگە تەكشۈرگۈچىلەر كېلە-

دىكەن.

تەكشۈرمەك پ ① كۆزدىن كەچۈرمەك، ئېنىقلىماق، بىلمەك: ئۇ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، ئۇچ ئائىلىنى تەكشۈردى. ② تەتقىق قىلماق: تىل تەكشۈرمەك. ③ نازارەت، تەپتىش قىلماق: مال باھاسىنى تەكشۈرمەك. ④ سەۋەنلىكلىرىنى تونۇماق، تاپشۇرماق: ئۆزىنى تەكشۈرمەك.

تەكشۈرۈلمەك «تەكشۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەكشى ① سۈپ. ئۇستى، يۈزى ئېگىز - پەس ئەمەس، تۈز: ئاغىنىڭ ئۇستى تەكشى كەتكەن ئوتلاق ئىدى. ② رەۋ. ئالا قويماي، بىر خىل؛ ئوخشاش ھالەتتە: ئېلىكتىر چىرىغى ھەممە كىشىلەرنىڭ چىرايىنى تەكشى يورۇتۇپ، گويا كۈندۈزنى ئەسلىتەتتى. ③ رەۋ. ئوخشاش، تەڭمۇتەك: ھويلىدىكى ئالمىنىڭ شاخلىرى تەكشى قىرقىلغان، پۈتۈن ھويلا پاكىز، تىپتىنچ ئىدى.

تەكشىسىز سۈپ. تەكشى ئەمەس، ئېگىز - پەس ياكى ئوي - دوڭغۇل، تەكشىلەنمىگەن: سۆيگۈنۈم ئاچچاندا يۈز نۇرى جامالى تەپتىدىن، تەكشىسىز يەردە سىمابتەك بىتىنىم لەرزانىمەن.

تەكشىسىزلىك ئى. تەكشى ئەمەس ھالەت.

تەكشىلەتمەك «تەكشىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېتىزلارنى تەكشىلەتمەك.

تەكشىلەشمەك «تەكشىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تەكشىلەنمەك «تەكشىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەكشىلىك ئى. باراۋەر، تەكشى ھالەت: تەكشىلىكنى ساقلىماق.

تەكشىلىمەك پ. تەكشى ھالەتكە كەلتۈرمەك، تەكشى قىلىپ ياسىماق: تېرىلغۇ ئېتىزلىرىنى تەكشىلىمەك.

تەكلىپ ئى [ئە] ① پىكىر، مەسلىھەت: تەكلىپ بەرمەك. ② بىركىمنى ياكى كوللېكتىپنى چاقىرىش ھەققىدىكى ئىلتىماس، چاقىرىق، دالالەت: تويغا تەكلىپ قىلماق.

تەكلىپلىك سۈپ. تەكلىپكە ئاساسەن ئىشلىگەن (يەنى قەلەم تەۋرەتكەن). تەكلىپ قىلىنغان ياكى قىلىنىدىغان: بۇ خەۋەرنىڭ تەكلىپلىك مۇخبىرى ئامىنە ئىدى. * «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 2007 - يىللىق تەكلىپلىك مۇخبىرلار يىغىنى مايتاغدا ئېچىلدى. * ئامىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن قەلەم تەۋرەتكۈچى تەكلىپلىك مۇخبىرىمىز سىدىق قاۋۇز.

تەكلىپنامە ئى [ئە + پ] يىغىن، توي، چاي ۋە شۇ قاتارلىقلارغا تەكلىپ قىلىپ يېزىلغان خەت؛ چاقىرىق قەغىزى، باغاق: تەكلىپنامە يازماق. تەكلىپنامە ئەۋەتمەك.

تەكلىك ئى. تەك ئۆستۈرۈلگەن، تەك كۆپ جاي؛ ئۆزۈملۈك.

تەكلىمەك پ. دىيال. سەكرىمەك.

تەكىت ئى [ئە] ئالاھىدە ئۇقتۇرۇپ ئېيتىش، قايتىلاپ، جېكىلەپ ئېيتىش.

تەكىتلەتمەك «تەكىتلىمەك»پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەكىتلەشمەك «تەكىتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار بۇ ئىشنىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى تەكىتلەشتى.

تەكىتلەنمەك «تەكىتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئىشتا ھەمكارلىشىش، يارەملىشىش ئالاھىدە تەكىتلىنىدۇ.

تەكىتلىمەك پ. مۇھىم نۇقتىنى ئالاھىدە كۆرسەتمەك؛ ئالاھىدە تاپىلاپ ئەسكەرتمەك.

تەكىيە ئى [ئە] ئىچىگە توزغاق قاتارلىق يۇمشاق نەرسە سېلىنىپ تەييارلانغان، تۆلۈق شەكىللىك ياستۇق.

تەكىيەخانا ئى [ئە + پ] <دىن> دەرۋىشلەر تۇرىدىغان ئورۇن: ئۇ بۇددالا سارىيىنىڭ نېرىقى چېتىدىكى تەكىيەخانىغا چۈشكۈن قىلدى.

تەكىيەسىمان سۈپ. تەكىيە شەكلىدىكى، تەكىيىگە ئوخشاش: تەكىيەسىمان تۇزۈلمە.

تەكىيىلىك سۈپ. تەكىيە ئۈچۈن تەييارلانغان، تەكىيىگە باب كېلىدىغان: تەكىيىلىك رەخت. بىر تەكىيىلىك توزغاق.

تەگ I ئى [پ] ① نەرسىنىڭ ئاستى؛ نەرسە ئېگىلەپ، ئىشغال قىلىپ تۇرغان جاي: باراڭ تېگىدىكى سۇپىغا گۈل بېسىلغان يېڭى كىگىز سېلىنغانىدى. ② نەرسىنىڭ ئەڭ پەستكى قىسمى، تۈۋى: رەسىمنىڭ تېگىگە: «ئەلاچى ئوقۇغۇچىلار» دېگەن سۆز يېزىلغانىدى. ③ نەرسىلەرنىڭ ئىچكى پەس قىسمى، ئارىسى، ئىچى: سامانىنىڭ تېگىدە نېمە قىلىۋاتىسىلەر، قاراڭلار سىلەرنى، ئويۇن تېپىلمىغاندەك قىلىپ يۈرگەن ئىشىڭلارنى. ④ قازان ۋە قاچا - قومۇچىنىڭ ئاش قاتارلىقلارنىڭ ئاستى قىسمى: ئاشنىڭ تېگى كۆيدى. ⑤ رەخت قاتارلىقلارنىڭ گۈل بېسىلمىشتىن بۇرۇنقى پېتى، ئەسلىي ھالىتى: ژۇسكىلارنىڭ تېگى سېرىق، خېتى يېشىل ئىدى. ⑥ بىرەر ئىش - ھەرىكەت، گەپ - سۆز قاتارلىقلارنىڭ نېگىزى، يوشۇرۇن مەنىسى، ماھىيەت: گەپنىڭ تېگىدە گەپ بار، ساقالىنىڭ تۈۋىدە خەپ بار (ماقال). ⑦ بىركىمنىڭ ئەسلىسى، زاتى، كېلىپ چىقىشى: تېگى پەس. ⑧ ئاساس، ئۇل: تېگى يوق خىيال. تېگى بوش.

تەگكۈزمەك «تەگمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بالىسىنىڭ پېشانىسىگە قولىنى تەگكۈزۈپ، چۆچۈپ كەتتى.

تەگسىز ① سۈپ. تېگى يوق، ئىنتايىن چوڭقۇر، تەرەن: ئۇلار ئىككىسى سۆزلەشتىن توختاپ، تەگسىز خىياللار ئىچىدە ئۇنسىز كېتىپ باراتتى. ②تېگى يوق، چەكسىز: تەگسىز ئازاب ئازىلاشقان خىيال ئىچىدە ئىككى تامچە ياش ئۇنىڭ ساقاللىرىنى بويلاپ سىرغىپ چۈشتى.

تەگشا بولماق دىيال. بىرەر كىشىدىن خاپا بولماق.

تەگكۈزۈلمەك « تەگكۈزمەك » پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەگلىك ① سۈپ. تېگى بار، تەگ ئورنىتىلغان: كېمە ئەترىتى ئون ئۇچ تەكشى تەگلىك كېمىدىن تەركىب تاپقانىدى. ② سۈپ. ئاستىدا تۇرىدىغان، ئاساس بولىدىغان: ئەرەب تىلىدىكى «ى، و، ا »لار ھەمزىنىڭ تەگلىك ھەرپلىرىدۇر. ③ سۈپ. تەگ ئۈچۈن تەييارلانغان، تەگ بولۇشقا لايىق: تەگلىك رەخت. تەگلىك لىم. ④ ئى. نەرسىلەرنىڭ ئاستىنقى بۆلىكى، ئۇلى: گىرنىڭ تەگلىكى. تۇۋرۇكنىڭ تەگلىكى.

تەگمەك پ ① تاقالماق، تاقاشماق: ئېگىلگەنگە ئېگىل، بېشىڭ يەرگە تەگكۈچە. غادايغانىغا غاداي، بېشىڭ كۆككە يەتكۈچە (ماقال). ② ئۇرۇلماق: قاتتىق تەگكەن بىر شاپىلاق بىلەن ئۇ تىرىڭشىدە كەينىگە يىقىلدى. ③ چاچراپ، تېمىپ، سۈركىلىپ ئىز، داغ قالدۇرماق، يۇقماق: چاپانغا داغ تەگمەك. ④ تاپشۇرۇلماق (ئەۋەتىلگەن نەرسە ھەققىدە): ئاكام يازغان خەت تەگدى. ⑤ بىرەر نەرسە ياكى ئەمەل قاتارلىقلارغا ئىگە بولماق، ئېرىشمەك: ئەمەل تەگمەك. ⑥ تۇرمۇشقا چىقماق، ياتلىق بولماق: ئەرگە تەگمەك. ⑦ بىركىمنىڭ نومۇسىغا، ئىززەت - ھۆرمىتىگە چېقىلماق؛ داغ

كەلتۈرمەك: نومۇسىغا تەگمەك. ⑧ تەسىرى ئۆتۈپ زىيان قىلماق، كار قىلماق: سوغۇق تەگمەك. ⑨ ئېغىر تۇيۇلماق، چىڭ كەلمەك، قاتتىق تۇيۇلماق: ئىشتانقا كېيىنكى چاقچاق تېگىپ كەتتى.⑩ بېسىپ كىرمەك، ھۇجۇم قىلماق، چېقىلماق: بىر قىسمىڭلار شەھەرگە دەرھال تېگىش لازىم دەيسىلەر، تۇغرا، مەنمۇ شۇنداق خىيال قىلىمەن.

تەگمىش ئى. دىيال. تەگكىنى؛ تەگكەن نەرسە، مىراس: ئاتا تەگمىش. * بۇ نەرسىلەر ماڭا ئاتامدىن تەككەن تەگمىش.

تەگۈ ئال. دىيال. ئاۋۇ.

تەگۈاز ئى. دىيال. كۆك تاماكا، كۆك تاماكىنىڭ قۇرۇتۇلغىنى.

تەڭ ① سۈپ. ئوخشاش، باراۋەر: قاپ ھېچقاچان تاغار بىلەن تەڭ بولالمايدۇ. ② سۈپ. بىر ـ بىرىگە ماس، مۇۋاپىق؛ باراۋەر: تەڭ تېڭى بىلەن، تېزەك قېپى بىلەن (ماقال). ③ رەۋ. بىر ـ بىردىن قېلىشمايدىغان، دەمبەسقەدەم، بىر ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە؛ باراۋەر: ھەممە تەڭ كۈلۈشتى. ④ ئى. ھەرقانداق نەرسىنىڭ ئىككىدىن بىرى، يېرىمى: تۇن تەڭ بولماقتا، بالا ھوشىغا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئانا قەلبى بىھوش ئىدى.

تەڭ تۇرماق تاقابىل كەلمەك: دىلشات باشقىلار ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئوقۇتقۇچىغا تەڭ تۇرالايدىغانلىقىنى بىر كۆرسىتىپ قويماقچى بولدى.

تەڭ شېرىك پايدا ـ زىيانغا تەڭ ئىگە بولىدىغان شېرىك.

تەڭ ـ باراۋەر تەڭ ھەم باراۋەر، ھەممە جەھەتتىن ئوخشاش: ئۇ ئەزەلدىن كىشىلەرگە تەڭ ـ باراۋەر مۇئامىلىدە بولىدۇ.

تەڭباسقۇ ئى [تەڭ + باسقۇ] گىلەم توقۇش دۇكىنىدىكى گۈندا ياغاچنى كۆتۈرۈش، چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان پىشاق.

تەڭپۇڭ سۈپ [خەن] باراۋەر، ئوخشاش: تەڭپۇڭ بولماق.

تەڭپۇڭسىز سۈپ. تەڭپۇڭ بولمىغان، تەڭپۇڭ ئەمەس: تەڭپۇڭسىز ھالەت.

تەڭپۇڭسىزلاشتۇرماق «تەڭپۇڭسىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەڭپۇڭسىزلاشتۇرۇشماق «تەڭپۇڭسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەڭپۇڭسىزلاشتۇرۇلماق «تەڭپۇڭسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەڭپۇڭسىزلاشماق پ. تەڭپۇڭسىز ھالەتكە كەلمەك، تەڭپۇڭلۇقى بۇزۇلماق: ئەخمەتنىڭ سەپتىن چېكىنىشى بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ كۈچ سېلىشتۇرمىسى تەڭپۇڭسىزلاشتى.

تەڭپۇڭسىزلىق ئى. تەڭپۇڭ بولماسلىق، تەڭپۇڭسىز ھالەت، تەڭپۇڭسىز ئەھۋال: دۇنيا سودىسىدا تەڭپۇڭسىزلىق ئامىلىرى كۆرۈلدى.

تەڭپۇڭلاشتۇرماق «تەڭپۇڭلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەڭپۇڭلاشتۇرۇلماق « تەڭپۇڭلاشتۇرماق » پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەڭپۇڭلاشماق پ. تەڭپۇڭ ھالەتكە كەلمەك.

تەڭپۇڭلۇق ئى. تەڭپۇڭ بولۇش، تەڭ ـ باراۋەرلىك.

تەڭپۇڭلىماق پ. تەڭپۇڭ بولماق، تەڭپۇڭلاشماق: بۇ تىندۇر ـ مىلىرىنى ئالەملىك بوشلۇق، ئالەملىك ھارارەتلىرى بىلەن تەڭپۇڭلىدى.

تەڭتۇش سۈپ. ياش جەھەتتىن تەڭ، قۇرداش، بىر دەۋرىمەتلىك: ئۇلار سەمەتنىڭ تەڭتۇش، سىرداش دوستلىرى ئىدى.// قادىر كۈندۈزنى ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن ئاشخانىدا ئۆتكۈزدى.

تەڭتۇشلۇق ئى. قۇرداشلىق، تەڭدىمەتلىك.

تەڭداش سۈپ ① ياش قۇرامى تەڭ، تەڭ ياشلىق: مەلىكە ياش جەھەتتە ئايتۇرمۇ بىلەن تەڭداش ئىدى. ② كۆچمە. باراۋەر، تەڭ كېلىدىغان: تەن ساقلىق ـــ تەڭدىشى يوق بايلىق (ماقال).

تەڭداشسىز سۈپ. تەڭدىشى يوق، تەڭدىشى بولمىغان: ئۇ ئۆزىنىڭ تەڭداشسىز باتۇرلۇقى بىلەن ھەممىنى قايىل قىلدى.

تەڭداشلىق ئى. باراۋەر، تەڭ كېلىش، تەڭداش بولۇش.

تەڭدىمەت سۈپ [تەڭ + دىمەت] يېشى تەڭ، قۇرداش، تەڭتۇش: ئۇلار ھەممىسى تەڭدىمەت بالىلار ئىدى.

تەڭدىمەتلىك سۈپ. قۇرداشلىق، تەڭ ياشلىق: سەمەت تەڭدىمەتلىك بالىلار ئىچىدە ئۇنى ھەممىدىن يېقىن كۆرەتتى.

تەڭرى ئى. خۇدا، ئاللاھ، پەرۋەردىگار: مەن قىلارمەن ئوتتۇز، تەڭرى قىلار توققۇز (ماقال).

تەڭرىقۇت ئى <تارىخ> سۆز مەنىسى «تەڭرىنىڭ ئوغلى» بولۇپ «ئۇلۇغ، بۈيۈك» دېگەن مەنىلەردىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. ھۇنلاردا بولسا ئەڭ ئالىي ھۆكۈمران بولغان پادىشاھ، خان «تەڭرىقۇت» دېيىلەتتى.

تەڭرىقۇتلۇق ئى. تەڭرىقۇت ھاكىمىيىتى، تەڭرىقۇت ئىمپېراتورلۇقى: مىلادىيەدىن ئۇچ ئەسىر بۇرۇن ۋۇجۇدقا كەلگەن ئۇلۇغ ھۇن تەڭرىقۇتلۇقى ۋاقتىدا ھۇنلارنىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈلمىسىنىڭ قانداقلىقى ھەققىدە ھېلىغچە تالاش ـ تارتىش مەۋجۇت.

تەڭسىز سۈپ. تەڭ بولمىغان، تەڭ ئەمەس، پەرقلىق: تەڭسىز جاھان.

تەڭسىزلىك ئى ① تەڭ بولماسلىق: خەلق تەڭسىزلىكتىن جاق تويغانىدى. ② <مات> ئىككى سان ياكى ئىككى ئالگىبرالىق ئىپادىنىڭ ئۆزئارا تەڭ ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدىغان ئىپادە. ئادەتتە ئىككى سان ياكى ئىككى ئالگىبرالىق ئىپادىنى تەڭسىزلىك بەلگىسى بىلەن تۇتاشتۇرۇش ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ. مەسىلەن: 2 <5، 5 <2، 5≠2 قاتارلىقلار.

تەڭشەتمەك «تەڭشىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سائەتنى تەڭشەتمەك.

تەڭشەشمەك «تەڭشىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەڭشەك I ئى ① تىكىش ماشىنىسىدا غالتەك يىپنىڭ چىڭ ـ بوشلۇقىنى تەڭشەپ تۇرىدىغان سايمان: تەڭشەكنى چىڭتىپ قويماق. ② بىرەر نەرسىنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاپ تۇرىدىغان نەرسە: دۇتارنىڭ تەڭشىكى بۇزۇلسا، ئاۋاز بىلەن ماسلاشمايدۇ.

تەڭشەك II ئى. دىيال. غەلۋىر، ئۆتكەمە.

تەڭشەكلىك سۈپ. تەڭشەپ قويۇلغان، تەڭشەلگەن: ئېلېكتىر ئىستانسىسىنىڭ نورمال توك بېرىشى ئۈچۈن كۆل تەڭشەكلىك رول ئويناياتتى.

تەڭشەلمەك ① «تەڭشىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② كۆچمە. ئازراق مەست بولۇپ قالماق: شۇڭكەت خېلىلا تەڭشەلىپ قالغانىدى.

تەڭشەلمىگەن ئالەم ناھەقچىلىك، ئادالەتسىزلىك، تەڭسىز ـ

لىك، ئېگىز ـ پەسلىك تۇگىمەيدىغان دۇنيا: تەڭشەلمىگەن ئالەم ماتاقا سالمىغان جان (ماقال).

تەڭشىگۈچ ئى. بىرەر نەرسە ھەرىكىتىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىنى، نورمالىلىقىنى ساقلاپ، تەڭشەپ تۇرىدىغان نەرسە.

تەڭشىمە سۈپ. تەڭشىلىدىغان، تەڭشەشكە بولىدىغان: تەڭشىمە دۆمباق.

تەڭشىمەك پ ① ماسلاشتۇرماق، مۇۋاپىقلاشتۇرماق: ئاپپاراتنى تەڭشىمەك. سۈنى تەڭشىمەك. ئۆينىڭ ھاۋاسىنى تەڭشىمەك. ② مۇۋاپىق تەقسىملىمەك، بۆلمەك: ئانا ئۆيدە بار ناننى بالىلارغا تەڭشەپ بەردى. ③ تەڭكەش قىلماق، سازلىماق (ساز ۋە ئاۋاز ھەققىدە): يىگىت راۋابنى ئېلىپ تەڭشىدى.

تەڭقۇر سۈپ [تەڭ + قۇر] ياش جەھەتتىن تەڭ ياكى پەرقى ئاز؛ تەڭتۇش، دېمەتلىك، قۇرداش: شانىياز ئالماس بىلەن تەڭقۇر ئىدى.

تەڭقۇرام سۈپ [تەڭ + قۇرام] ← **تەڭقۇر**.

تەڭقۇراملىق سۈپ. تەڭقۇر: بۇ تېخنىكلارنىڭ ھەر ئىككىسى تەڭقۇراملىق بولۇپ، ئۇرۇمچىدە بىر ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇغان.

تەڭقۇس سۈپ [ئە] ئوڭايسىزلانغان، تەڭلىكتە قالغان: تەڭقۇس بولماق.

تەڭقۇسلىق ئى. ئوڭايسىزلىق، تەڭلىك.

تەڭكەش سۈپ ① تەڭلەشكەن، تەڭپۇڭلاشتۇرۇلغان، تەڭپۇڭ. ② ماسلاشتۇرۇلغان، لايىقلاشقان، ئوخشاش (ساز ۋە ناخشا ھەققىدە): تەڭكەش قىلماق.

تەڭگە ئى. كۆمۈشتىن يۇمىلاق شەكىلدە ياسالغان پۇل.

تەڭگىتەمرەتكە ئى [تەڭگە + تەمرەتكە] <تېپ> ئاستا خاراكتېرلىك تېرە كېسەللىكى. ئالامەتلىرى: دەسلەپتە دۆڭچە ئەسۋە پەيدا بولۇپ، كېيىن ئاسان تۆكۈلىدىغان نېپىز تەڭگە چىگە ئايلىنىدۇ. بۇ خىل تەمرەتكە كۆپىنچە جەينەك ۋە تىزغا چىقىدۇ. ئازراق قىچىشىدۇ، يۇقمايدۇ.

تەڭگىچە ① ئى. تەڭگىنىڭ كىچىكى، كىچىك تەڭگە. ② سۈپ. شەكلى تەڭگىگە ئوخشايدىغان، تەڭگە شەكىلدىكى: تەڭگىچە بىخ. تەڭگىچە يوپۇرماق.

تەڭگىسىمان سۈپ. تەڭگىگە ئوخشاش، تەڭگىدەك.

تەڭگىلىك سۈپ ① تەڭگىسى بار، تەڭگىگە ئىگە: قىش چىقىۋچە ئېپلەپ ـ سېپلەپ ئوقەت قىلىپ، توت ـ بەش تەڭگىلىك بولۇۋالساق، بۇنىڭ نېمىسى يامان ئىكەن؟ ② تەڭگە قىممىتىدىكى، تەڭگىگە يارايدىغان: ئالتە تەڭگىلىك مېلىڭنى ئەجەبمۇ كۆز ـ كۆز قىلىپ كەتتىڭا.

تەڭگىمۇخ ئى [تەڭگە + مۇخ] <بوت> مۇخلارنىڭ بىر خىلى. ئۆسۈملۈك تېنى يوپۇرماق شەكلىدە ياپىلاق كېلىدۇ، سالقىن تۇپراقتا يەر بېغىرلاپ ئۆسىدۇ. دۇمبە تەرىپىدە ھاۋا تۆشۈكى، قورساق تەرىپىدە تەڭگىچىلىرى ۋە يالغان يىلتىزلىرى بولىدۇ. ئورگانىك ماددىلارغا باي كېلىدۇ.

تەڭگىيوپۇرماق ئى [تەڭگە + يوپۇرماق] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى يۇرەك شەكلىدە بولۇپ، ئۇزۇن ساپىقى بولىدۇ؛ گۈلى سېرىق كېلىدۇ. گۈل ۋە يوپۇرماقلىرى دورا قىلىنىدۇ.

تەڭلەتمەك «تەڭلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەڭلەشتۇرمەك «تەڭلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇشۇنداق ياخشى بىر ئىشنى نەدىكى بىر ئىشلارغا تەڭلەشتۇرسەك بولارمۇ؟

تەڭلەشتۇرۇشمەك «تەڭلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەڭلەشتۇرۇلمەك «تەڭلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەڭلەشمەك پ ① تەڭ، باراۋەر ھالغا كەلمەك؛ تەڭ ئورۇندا تۇرماق؛ باراۋەرلەشمەك: مۇسابىقىدە ئىككى كوماندا تەڭلىشىپ قالدى. ② يېتىشمەك: ئۇنىڭ نەتىجىسى ئالمىنىڭ نەتىجىسىگە تەڭلەشتى. ③ تەڭ يېرىم بولماق، يېرىمىغا يەتمەك، يېرىملاشماق: تۇن تەڭلەشكەندە، توساتتىن توڭنىچى كىچىك ئەترەتنىڭ ئاتخانىسى ئۇستىدە ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلدى.

تەڭلەنمەك «تەڭلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باتۇرلار ئېلىشار چېرىكلەر بىلەن، تەڭلەنگەن مىلتىققا كېرىپ كۆكسىنى.

تەڭلىك ئى ① تەڭ ھالەت، باراۋەرلىك. ② خىجىللىق، خىجالەتچىلىك: تەڭلىكتە قالماق. تەڭلىك تارتماق. ③ <مات> ئىككى سان ياكى ئىككى ئالگېبرالىق ئىپادىنىڭ تەڭلىكنى بىلدۈرىدىغان ئىشارە. ئادەتتە ئىككى سان ياكى ئىككى ئالگېبرالىق ئىپادىنى تەڭلىك بەلگىسى بىلەن تۇتاشتۇرۇش ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ. مەسىلەن: $a=4$ ، $4+1=3+2$.

تەڭلىك بەلگىسى <مات> تەڭلىك مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە. « = » بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

تەڭلىمات ئى. گۈللۈك چوڭ كىگىز.

تەڭلىماتلىق سۈپ ① تەڭلىمىتى بار، تەڭلىمات سېلىنغان. ② تەڭلىمات ئېتىشكە يېتىدىغان: بىر تەڭلىماتلىق يۇڭ.

تەڭلىمە ئى <مات> تەركىبىدە نامەلۇم بولغان تەڭلىك. مەسىلەن: $x+1=3$ ، $y+2=x+1$ قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

تەڭلىمەك پ ① بىرەر نەرسىنى بىراۋغا ئۇدۇللىماق، قارا تاماق: قورقماق ئاۋۇال مۇشت تەڭلەر (ماقال). ② سۇنماق، ئۇزاتماق: كىشى نان تەڭلىسە يېمەيمەن دېمە، قولۇڭغا ئال، يېمىسەڭ يېمە (ماقال). ③ تەڭلەشتۇرمەك، توغرىلىماق: تۇرغۇن ئۆزى كۆتۈرۈپ كەلگەن جەگە ياغاچنى ھاڭغا تەڭلىدى. ④ يېرىمىغا تەڭ قىلماق: بىز ئون كىشىدىلا بىر ئايلىق ۋەزىپىنى تەڭلەپ تۈگەتتۇق. ⑤ تاڭماق (چايقىلىپ كەتكەن باشنى تاڭماق).

تەڭلىملىك سۈپ. تەڭلىمە بار، تەركىبىگە تەڭلىمە ئارىلاشقان.

تەڭمۇتەڭ يا ئارتۇق، يا كەم ئەمەس، ھەممە جەھەتتىن باراۋەر: ئاكا ـ ئۇكا مىراسىنى تەڭمۇتەڭ ئىككىگە بۆلدى.

تەڭنە ئى. خېمىر يۇغۇرۇش ئۈچۈن ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان داس.

تەڭنىلىك سۈپ. تەڭنە چېپىشقا لايىق، تەڭنە چاپسا باب كېلىدىغان: تەڭنىلىك ياغاچ.

تەل سۈپ. تەييارلانغان، ھازىرلانغان؛ تولۇق، مۇكەممەل: تەل بولماق. تەل قىلماق.

تەلە ئى [ئە] <دىن> دەپنە مۇراسىمى ۋە باشقا دىنىي پائالىيەت.

لىيەتلەردە بىرقانچە كىشى يىغىلىپ ئولتۇرۇپ، نۆۋەت بىلەن ئوقۇلىدىغان دۇئا ـ تىلاۋەت: تەلە ئوقۇماق.

تەلەپ ئى [ئە] ① ئۇمىد، ئارزۇ؛ ئىلتىماس: ئۇ دەرھال قۇتقۇزۇشقا قوشۇن ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلغان. ② بېجىرىلىشى زۆرۈر بولغان قائىدە-تەرتىپ، شەرت: ئۇلاغ ئىشلەتكۈچىلەرگە ئۆچ تۈرلۈك تەلەپ قويدۇم. مېنىڭ بۇ تەلەپلىرىمنى كۆپچىلىك ئەزالار قارشى ئالدى. ③ ئېھتىياج: ــ بۇ بىلىمگىگە بىزنىڭ يېرىمىزدە تەلەپ يوق، ــ دېدى ئۇ.

تەلەپپۇز ئى [ئە] <تىل> تاۋۇش ياكى سۆزنىڭ ئېيتىلىشى، ئېيتىلىش خۇسۇسىيىتى: تەلەپپۇز قىلماق. تەلەپپۇز قائىدىسى.

تەلەپچان سۈپ. يۇقىرى تەلەپ قويىدىغان: تەلەپچان ئۇستاز دىن سۈپەتلىك شاگىرت چىقىدۇ.

تەلەپچانلىق ئى. يۇقىرى تەلەپ قويىدىغان خۇسۇسىيەت، خاراكتېر: ئۇ ئۆزىگە قالتىس تەلەپچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى.

تەلەپكار سۈپ [ئە + پ] تەلەپ قىلغۇچى: ئالىم ناھايىتى تەلەپكار يىگىت ئىدى. // ئىشتاب ئىچى ھەش ـ پەش دېگۈچە يۇزلىگەن تەلەپكارلار بىلەن تولۇپ تاشتى.

تەلەپكارلىق ئى. تەلەپ قىلىدىغان خۇسۇسىيەت.

تەلەپنامە ئى [ئە + پ] بىرەر نەرسىنى تەلەپ قىلىپ يېزىلغان خەت، ھۆججەت.

تەلەت ئى [ئە] چىراي، يۈز، تۇرق، ئەلپاز: تەلەتى يامان. تەلەتى بۇزۇق. * بۇ ئادەمنىڭ تەلەتىگە قاراشقىمۇ رايىم قالمىدى.

تەلەڭگە ئى. قەلەيدىن ئىشلەنگەن داس شەكىللىك قاچا.

تەلەي ئى [ئە] ① ئامەت، بەخت: تەلىيى تەتۇر. تەلىيى ئۇلۇق. * ئۇنىڭ تەلىيى كەلدى. ② تەقدىر، قىسمەت، پېشانە: بىزگە يولۇقۇپ قېلىشىڭىزمۇ سىزنىڭ تەلىيىڭىز.

تەلەيدە بولۇ ـ بولۇ «پېشانىدىكىنى كۆرەرمىز» دېگەن مەندە بىرەر ئىشقا تەۋەككۇل قىلىشنى بىلدۈرىدۇ.

تەلىيى كاج ئىشلىرى ئوڭۇشسىز، داۋاملىق بەختسىزلىككە يولۇقۇپ تۇرىدىغان.

تەلىيى ئۇلۇ بەختى، ئامىتى بار؛ ئامەتلىك، تەلەيلىك.

تەلەيسىز سۈپ. تەلىيى يوق، تەلىيى كەلمىگەن: تەلەيلىكنىڭ خوتۇنى ئۆلەر، تەلەيسىزنىڭ ئۆيى كۆيەر (ماقال).

تەلەيسىزلىك ئى. تەلەيسىز ھالەت، تەلىيى كەلمەسلىك: خۇماخان بىلەن بولۇپ ئۆتكەن ھېلىقى تەلەيسىزلىكتىن كېيىن خېلى يىللار ئۆتۈپ كەتتى.

تەلەيلىك سۈپ. ھەمىشە بەخت، تەلىيى كېلىپ تۇرىدىغان؛ ئامەتلىك: تەلەيلىك ئوغلۇم چوپچوك يىگىت بولۇپ كېتىپتۇ، خۇش بولدۇم.

تەلەپك ① ئى. تېرىدىن تىكىلىپ، تاشلانغان باش كىيىمى: ئۇ قارا كۆرپە تەلەپك كىيگەنىدى. ②تۇماقنىڭ بىر خىلىنىڭ نامى.

تەلپىكى سۇغا چىلاشماق ← دوپپىسى سۇغا چىلاشماق: ئەگەر ئۆستەڭگە سۇ چىقىرىش كەينىگە تارتىلمۇەرسە، يەنە يەتتە ـ سەككىز مېڭە مو يەردىكى كۆزگى بۇغداينى تېرىپ بولدۇق، تەلپىكىنى سۇغا چىلاشتى دېگەن گەپ ئەمەسمۇ!

تەلپىكىنى ئاسمانغا ئاتماق ← دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتماق: كەنت باشلىقى ھەسەن: «سېمونت زاۋۇتىغا ئىشچى قوبۇل قىلىدىكەن، بىزنىڭ كەنتتىن بىر ئادەم بېرىدىكەنمىز. ياش چەكلىمىسى قاتتىق ئەمەس ئىكەن، يا سەن بارامسەن ئاداش» دېمەسمۇ، تەلپىكىمنى ئاسمانغا ئېتىپ، ئۇنى قۇچاقلاپ كېتىپتىمەن.

تەلپىكى يەرگە چۈشمەك ① كۆتكەن ئۈمىد يوققا چىقماق. ② ئەمەل ـ مەنسىپىدىن مەھرۇم بولماق.

تەلپەكساز ئى. تەلپەك تىكىش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

تەلپەكسازلىق ئى. تەلپەك تىكىش ۋە سېتىش كەسپى.

تەلپەكسىز سۈپ. بېشىدا تەلپىكى يوق، تەلپەك كىيمىگەن: تەلپەكسىز كىشى.

تەلپەكلىك سۈپ. بېشىدا تەلپىكى بار، تەلپەك كىيگەن: ئاق تەلپەكلىك كىشى.

تەلپۈندۈرمەك « تەلپۈنمەك » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەلپۈنمەك پ ① تەمشەلمەك، ئىنتىلمەك: شۇ ھازادا شاھزادىنىڭ قولىدىكى بۇركۇتى يىراقتا قاراپ تەلپۈنۈپتۇ. ② كۆچمە. مەلۇم تەرەپكە تارتماق، ئۇزلۇكسىز سوقماق (يۇرەك، قەلب، كۆڭۈل ھەققىدە): چولپان، كۆڭلۈم ھامان سىزگە تەلپۈنىدۇ، سۆزلىسىڭىزچۇ؟

تەلپۈنۈشچان سۈپ. ئىنتىلىپ، تەلپۈنۈپ تۇرىدىغان؛ ئۇمىدۋار: ئۇلار تەلپۈنۈشچان، قورقماس، كىشىگە يېقىملىق كۆرۈنىدىغان ياش بالىلار ئىدى.

تەلپۈنۈشچانلىق ئى.تەلپۈنۈشچان ھالەت، ئۇمىدۋارلىق.

تەلپۈنۈشمەك «تەلپۈنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سەپەرچىلەر قالغانلارغا تەلپۈنۈشتى، ئاق يول تىلەپ شايى ياغلىق يەلپۈتۈشتى.

تەلتۆكۈس رەۋ. ھەر جەھەتتىن تولۇق، كەم ـ كوتىنسىز؛ پۈتۈنلەي: ئامانقۇل بولغان ۋەقەنى تەلتۆكۈس سۆزلەپ بەردى.

تەلقىن ئى [ئە] ① دىنىي ۋەز، نەسىھەت، تەلىم: تەلقىن قىلماق. ② ئاشىقلار ئاھاڭلىق ئوقۇيدىغان نەزم، ھۆكمەت: تەلقىن ئوقۇماق. ③ چۈشەندۈرۈش، ئىزاھ: بەگ ھاجىمۇ روبىرتىنىڭ سۆزلىرىگە قىلدى تەھسىن، قوشۇپ بەزەن سۆزگە يېڭى تەلقىن.

تەلقىنلىك سۈپ. تەلقىنى بار، تەلقىنگە ئىگە: ئەلىشىر ناۋائىينىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە تەلقىنلىك سۆھبەت.

تەلگىمەك پ. دىيال. تەگىمەك: ئۆتكەن ئىشنى تەلگىمە(لوپنۇر).

تەللە ئى. دىيال. بوغجۇما، بوپا: مەنسىپىدىن نەپسى چوڭ، باغرى خىيانەت تەللىسى.

تەلمۈتەل رەۋ. تولۇق، تەييار، تەخمۇتەخ: ئات ۋە كىيىم ـ كېچەك، نان ـ توقاچ تەلمۈتەل قىلىندى.

تەلمۈرتمەك «تەلمۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇچىنچى ئايدا كېلىمەن دەپ، تۆتىنچى ئايغا قالدىلا، يوللىرىغا تەلمۈرتۈپ، ئوتقا تىرىك سالدىلا.

تەلمۈرمەك پ. كۆز ئۇزمەي قارىماق، ئۇمىد كۈتمەك: ئادالەت ئاپتوبۇس كېلىدىغان تەرەپكە بىتاقەتلىك بىلەن تەلمۈردى.

تەلمۈرۈشمەك «تەلمۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بۇلار بىر ـ بىرىگە قاتتىق تەلمۈرۈشتى.

تەلۋە سۈپ ① تەم، پۇرىقى ناھايىتى ئاچچىق: تەلۋە بېدە. * بۇ ماي چۇچۇمەپتۇ، بىر ئاز تەلۋە ئىكەن. ② ئاسانلا ئاچچىقلىنىپ، خۇيلىنىپ قالىدىغان، سارالىق، كاج: ئۇنىڭ كۆزى باستىنىڭ تەلۋە چىرايىغا چۈشۈپلا، تېنى شۇركىنىپ كەتتى. // زىقى توشقان بىر تەلۋە قولىڭىزغا چۈشۈپتۇ ـ دە. ③ توسۇن، ھەددىدىن ئاشقان، غالجىر:

تەلۆە بوران. تەلۆە سۆ.

تەلۆتال ئى [تەلۆە + تال] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. يۇمران يوپۇرمىقى ۋە غولى يەم - خەشەك قىلىنىدۇ.

تەلۆلەرچە رەۋ. تەلۆلەرگە خاس، كۆرەكى ۋە بىشىم ھالدا: مەھمۇد تەلۆلەرچە ئورنىدىن چاچراپ تۇردى.// مال - دۇنيانى قولغا كىرگۈزۈشكە بولغان تەلۆلەرچە ھەۋىسى ئۇنىڭ كاللىسىنى قايمۇقتۇردى.

تەلۆلەشتۇرمەك «تەلۆلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەلۆلەشمەك پ ① تەلۆلەرچە ئىش كۆرمەك، كۆرەكى ۋە بىشەملەشمەك: تەلۆلەشكەن ئاسىر ھمايىسىز قىزغا تاشلاندى. ② توسۇنلاشماق، غالجىرلاشماق: مۇشۇ تاپتا بىرەر ياغاچ ياكى تۆلۈم بولسا، بۇ تەلۆلەشكەن دەريادىن پەرۋاز قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى.

تەلۆلىك ئى. تەلۆە ھالەت، خاراكتېر: ئۇنىڭ تەلۆلىكى بىر كۈنمۇ بېسىقمايدۇ.

تەلىق ئى [ئە] ئۇيغۇر خەتتاتلىقىدىكى بىر تۈر. ئۇنىڭدا ھەرپلەر دولقۇنسىمان يېزىلىپ كىشىگە بىر خىل ئىستېرىپ ئولۇق تۇيغۇ بېرىلىدۇ: تەلىق نۇسخا.

تەلىم ئى [ئە] ① پەننىڭ مەلۇم بىر ساھەسى بويىچە ئىگىلەشكە تېگىشلىك مەلۇمات، بىلىم: ئۇ يەردە ئاپىسى ئۇنىڭغا ئەخلاقىي تەلىم بەردى. ② ئەدەپ - ئەخلاق: — سىلەر تەلىم ئۆگىتەلمىگەن بۇزۇقچا، ئۆزۈم ئۆگەتكىلى كەلدىم، — دېدى پاسار قولىدىكى كۆسەينى يەرگە دوككىدە سانجىپ. ③ تەلىمات، نەزەرىيە: بۇ ئابدۇقادىر دامۇللىنىڭ تەلىمى. ④ كۆرسەتمە، يولىيورۇق، تەربىيە: تەلىم بېرىش ئۇچۇن تەلىم ئال (ماقال).

تەلىم ئالماق ئۆگەنمەك.

تەلىم بەرمەك ئۆگەتمەك.

تەلىمات ئى [ئە] ئىلىم - پەن جەھەتتىكى سىستېمىلىق تەشەببۇس ياكى كۆزقاراش، نەزەرىيە: ئۇنىڭ تەلىماتى پۈتۈن دۇنيانىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى.

تەلىم - تەربىيە تەلىم، تەربىيە ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلار.

تەم (تەمى) ئى [ئە] ① تېتىش ئارقىلىق بىلىنىدىغان خۇسۇسىيەت؛ لەززەت، تېتىق: مۇھاجىر قېرىنداشلىرىمىز تۇرپان ئۇزۇمىنىڭ تەمى ۋە خسلىتىگە ئالاھىدە قىزىقتى. ② كۆچمە. باشتىن ئۆتكەن تەسىرات، تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكى: ئەجىرسىز ھاياتنىڭ تەمى يوق بىلەك، مېھنەتلىك ھاياتنىڭ تەمى ھەسەل - بال. ③ كۆچمە. مەنە، ئەھمىيەت: سۆزلىرىمنىڭ تەمى يوق نادان ئالدىدا، نەيزە - قىلىچ تۇرىدۇ سادىر يادىدا.

تەمى تىلدا قالغۇدەك ناھايىتى تاتلىق.

تەمى ئېغىزدا قالغۇدەك ناھايىتى تاتلىق.

تەمە (تەمەيى) ئى [ئە] ① باشقىلارنىڭ بىرەر نەرسە ئىنئام قىلىشىنى كۈتۈش، مەنپەئەتكە ئېرىشىشكە ئىنتىلىش: ھۆپۈپ كامىردا، موللام تەمەدە (ماقال). ② ئارزۇ، يېلىنىش، ئۈمىد: بۇ گەپ ئۇلارنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشەر دەپ تاتلىق تەمەدە بوپتىمەن.

تەمەچى سۆپ ← **تەمەخور.**

تەمەخور سۆپ [ئە + پ] تەمەگە ئادەتلەنگەن، تەمە قىلىدىغان: موللا تەمەخور كېلىدۇ، ئوغرى گۈمانخور كېلىدۇ (ماقال).

تەمەخورلۇق ئى. تەمەخورلارغا خاس ئادەت، مىجەز.

تەمەسز سۆپ. تەمەسى يوق، تەمە قىلمايدىغان: مەن بۇنىڭدىن تەمەسز.// ئۇ كىشىلەر ئىشىكىدە ھېچبىر تەمەسز ئىشلەيتتى، بەرگىنىنى ئالاتتى.

تەمەگەر سۆپ [ئە] ← **تەمەخور.**

تەمەگەرلىك ئى ← **تەمەخورلۇق.**

تەمەلىك سۆپ. تەمەسى بار، تەمە قىلىدىغان، تەمەخور: قانائەتلىك كىشى ئەزىز، تەمەلىك كىشى خارىدۇر.

تەمەننا ئى [ئە] ئۆزىچە ماختىنىپ قىلغان قىلىق، ھەرىكەت؛ ماختىنىش، پەخىرلىنىش: تەمەننا قىلماق. تەمەننا قويماق.

تەمەننا چى ئى. داۋاملىق ئۆزىگە تەمەننا قىلغۇچى.

تەمەننا سز رەۋ. ئۆزىچە ماختانماي، تەمەننا قىلماي، پەخىرلەنمەي: تەلەيچان، كەسىپچان تېلېۋىزىيە خادىملىرىمىنىڭ تەمەننا سىز تىرىشىشى ئارقىسىدا، تېلېۋىزىيە ئېكرانىمىز كەملىرىنى تولۇقلاپ، يېڭىلىرىنى ئۇزلۇكسىز مەيدانغا كەلتۈردى.

تەمەننالىق ئى. ئارتۇقچە ماختىنىپ، ئەركىلىك قىلىدىغان خاراكتېر: تەمەننالىقىنى سېنى ۋەيران قىلىدۇ.

تەمبەل سۆپ [پ] ئۇستىخانلىق، بەستىلىك: تەمبەل يىگىت.

تەمبەللىك ئى. تەمبەل ھالەت.

تەمبۇر ئى [پ] <مۇز> ئۇيغۇرلارنىڭ چېكىپ چالىدىغان مۇزىكا ئەسۋابى. دەستىسى ئۇزۇن، ئون ئالتە يېرىدە پەدىسى بولىدۇ؛ بەش تال سىم تار ئىشلىتىلىپ، gg d¹gg ياكى d¹ d¹g d1 d² دا سازلىنىدۇ؛ ئاۋاز دائىرىسى ئوچ ئوكتاۋا، سىرتقى ئىككى تارى ئاساسلىق تار، قالغان ئوچ تارى تەڭكەش تار ھېسابلىنىدۇ؛ يەككە ياكى باشقا سازلار بىلەن تەڭكەش قىلىپ چېلىشقا بولىدۇ.

تەمبۇرچى ئى. تەمبۇر چالغۇچى كىشى.

تەمتەك ئى ① <ئارخېئول> مۇھىم يارلىق، ۋەسىقىلەر پۈتۈلگەن قەدىمكى تارىخىي پۈتۈكلەرنىڭ بىر خىلى. ② ۋاڭلىق تۇزۇمىدە ۋاڭنىڭ دورغىغا بەرگەن ھوقۇق يۈرگۈزۈش تامغىسى. ③ مەلۇم يارلىق مەنسىنى بىلدۈرىدىغان ھەر خىل تاختا.

تەمتىرەتمەك «تەمتىرىمەك»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇدىرنىڭ تۈيۈقسىز سورىغان بۇ سوئالى پاسارنى تەمتىرىتىپ قويدى.

تەمتىرەشمەك «تەمتىرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ تۈيۈقسىز ئىشتىن مەھەللىدىكىلەر تەمتىرىشىپ كەتتۈق.

تەمتىرىمەك پ ① ئېنىق بىر پىكىرگە كېلەلمەي ئالدىراپ قالماق: بۇنداق ئاللا - چۇقانلار ئىچىدە تېنىپ قالمايدىغان پەرىزات ھېچقاندىق تەمتىرىمىدى. ② نېمە قىلىشىنى بىلمەي سارىسىمىگە چۈشمەك، ھودۇقماق: كۈتمىگەن زەربىدىن تەمتىرەپ كەتكەن زۇلىيار دەرھال ئارقىغا قاچتى. ③ سەرسان - سەرگەردان بولماق، تېنىمەك: شۇنىڭدىن بېرى تالادا قېلىپ، ھەركىمنىڭ ئىشىكىدە تەمتىرەپ يۈرىمىز.

تەم - تەم ① چېكىم - چېكىم: تەم - تەمگىنە چېچەك داغى باردۇر يۈزۈڭدە، مەن ساڭا ئاشىق بولدۇم شېرىن سۆزۈڭگە. ② ئانچە - مۇنچە، ئاندا - ساندا: بالا تەم - تەم مېڭىپتۇ.

تەمتىلەتمەك «تەمتىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەمتىلەشمەك «تەمتىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەمتىلمەك پ ① ئۇ ياق ـ بۇ ياققا ئۆرىدەكسىمان چايقىلىپ، تاشلىنىپ، ئاستا ـ ئاستا قەدەم ئالماق (بالىلار ھەققىدە): تەمتىلگەن تام سىيپار (ماقال). ② بىرەر نەرسىگە تايىنىپ، ئاستا دەلدەڭشىپ ماڭماق: موماي تەمتىلەپ مەن تەرەپكە كېلىۋاتاتتى.

تەمتىم رەۋ. ئاستا قەدەم بىلەن، يىقىلىپ ـ قوپۇپ: سۇبھى بىر يېشىدا تەمتىم ماڭاتتى.

تەمرەتكە ئى <تېب> زەمبۇرۇغ كەلتۇرۇپ چىقىرىدىغان بەزى تېرە كېسەللىكلىرىنىڭ ئومۇمىي نامى.

تەمسىز سۇپ. تەمى، لەززىتى يوق؛ بەتتەم.

تەمسىزلىك ئى. تەمى، لەززىتى يوقلۇق؛ بەتتەملىك.

تەمسىل ئى [ئە] ① بىرنەرسىنى يەنە بىرنەرسىگە ئوخشىتىش: تەمسىل قىلماق. ② <ئەد> تۇرمۇشتىكى تۇرلۇك ھادىسىلەرنى، كىشىلەرنىڭ ياخشى ـ يامان خۇسۇسىيەتلىرىنى ھايۋان ۋە نەرسىلەرنىڭ قىلىقلىرى، تەبىئىتى ۋە ھالىتىگە سېلىشتۇرغان ھېكمەتلىك سۆزلەر.

تەمسىلچى ئى. سۆزدە دائىم تەمسىل كەلتۇرىدىغان، تەمسىلنى كۆپ بىلىدىغان كىشى.

تەمسىللىك سۇپ. تەمسىل خاراكتېرىگە ئىگە، تەمسىل تۇسىنى ئالغان، تەمسىل مەنىسىنى بېرىدىغان: ھېكايىدىكى تەمسىللىك ھەم ساتىرىك ئوبرازلار بىرنى ئەنە شۇنداق گاڭگىرىتىدۇ.

تەمشەلدۇرمەك «تەمشەلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەمشەلمە سۇپ. بىرەر ئىشنى قىلىشتىن بۇرۇنقى تەييارلىق ئىپادىلىنىدىغان: تەمشەلمە تۇس.

تەمشەلمەك پ. بىرەر ئىشنى قىلىشقا ئىنتىلمەك، كىرىشمەك، ئۇرۇنماق: خېلىدىن كېيىن شەۋكەت ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشقا تەمشەلدى.

تەمشىلكىلىك رەۋ. تەمشەلگەن ھالەتتە، تەمشەلگەن قىياپەتتە، تەمشىلىپ: رەھبەر گەپ ئارىسىدا ئۆزىگە مۇناقىلا قاراپ قويسا، ئۇ دەرھال بېشىنى «ھەئە»گە تېز ـ تېز لىڭشىتىپ، بولۇشىغا كۆلۈمسىرەيتتى، ئىككى قولى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ چاۋاكىكا تەمشىلىكىلىك تۇراتتى.

تەمشىلىشمەك «تەمشەلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەمشىمەك پ. بىرەر نەرسىنى چاينىۋاتقاندەك لەۋلىرىنى قىمىرلاتماق، ئۆمەللىمەك: كېسەل سەل ـ پەل ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن لەۋلىرىنى تەمشىپ، كۆزلىرىنى ئاستا مىدىرلاتتى.

تەمكەن سۇپ [ئە] ئۆزىنى تۇتۇۋالغان،ئېغىر ـ بېسىق، پۇختا: ئانام رەھمەتلىك ئېغىر ـ بېسىق، تەمكەن ئايال ئىدى.

تەمكىنلەشتۈرمەك «تەمكىنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەمكىنلەشمەك پ. ئېغىر ـ بېسىق، تەمكىن ھالەتكە كەلمەك؛ ئۆزىنى تۇتۇۋالالايدىغان بولماق: قىسمەت چورۇق شۇ گەپنى ئېيتىپ، بىردىن مۇلايىم، تەمكىنلىشىپ، شۇك بولۇپ قالدى.

تەمكىنلىك ئى.ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش، ئېغىر ـ بېسىقلىق.

تەملىك سۇپ ① تەمى بار، تەمگە ئىگە: بالا چۇچۇك تەملىك بىر دانە ئالمىنى يەۋاتىدۇ. ② تەمى ياخشى، تاتلىق: تەملىك، پوستى نېپىز، سوغۇقتا چىداملىق بۇ خىل ئالما ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

تەمەت رەۋ. دىيال ① پۇتۇنلەي. ② مۇتلەق، پەقەت، زادى.

تەمىر ئى [ئە] يېزىت. قۇرۇش، بىنا قىلىش: تەمىر قىلماق.

تەمىن ئى [ئە] «ئەتمەك، قىلماق» پېئىللىرى بىلەن كېلىپ، تۆۋەندىكىدەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ① لازىملىق نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىمەك، تەمىنلىمەك: ئۇلار بىزنى قورال ـ ياراغ بىلەن تەمىن ئەتتى. ② بىرەر ئىشنىڭ ئەمەلگە ئېشىش شارائىتىنى ھازىرلىماق، كاپالەتلەندۈرمەك: مەن ئۇلارنىڭ ئىشەنىكىنى ئوڭۇشلۇق بولۇشىنى تەمىن ئېتىش مەقسىتىدە ئۆچ كېچە ئۇخلىمىدىم. ③ قانائەتلەندۈرمەك: بۇ تىجارەت ئانا ـ بالا ئىككىيلەنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىنى تەمىن ئېتەلمەيتتى.

تەمىنات ئى [ئە] ① كۈندىلىك تۇرمۇشقا ئېھتىياجلىق ئاشلىق، ماي قاتارلىق ئوزۇقلۇق: تەمىنات ئامبىرى. تەمىنات ئالماق. * ھازىر بىزنىڭ بەش كۈنلۈكلا تەمىناتىمىز قالدى. ② ياشاش ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان پۇل، ئوزۇقلۇق، كىيىم ـ كېچەك قاتارلىق نەرسىلەر: ئالاھىدە تەمىناتتىن بەھرىمەن بولماسلىق كېرەك. ③ كۈندىلىك لازىمەتلىكلەرنى تەييارلاپ يەتكۈزۈپ بېرىش: تەمىنات بۆلۈمى. تەمىنات ئىشلىرى. ④ كۆچمە. مەنىۋى، روھىي ئوزۇق: ئاتىسىنىڭ بۇ سۆزلىرى ئۇنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن ياخشى تەمىناتلارنى بېرەتتى.

تەمىناتچى ئى. كۈندىلىك ئوزۇقلۇق قاتارلىق لازىمەتلىك نەرسىلەرنى تەييارلاپ ساقلىغۇچى، يەتكۈزۈپ بەرگۈچى كىشى: خەمىتىنىڭ يۈكى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ، تەمىناتچىنىڭ ئىشىنىمۇ قوشۇمچە ئىشلەشكە توغرا كەلدى.

تەمىناتچىلىق ئى. تەمىنلەش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىش: بۇ قېتىم زاۋۇت باشلىقى ئارقا سەپ تەمىناتچىلىقىنى ئۈستىگە ئالدى.

تەمىنات ـ سودا تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى يەتكۈزۈپ بېرىش، خام مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش ئىشى: تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى.

تەمىناتسىز سۇپ. يېنىدا تەمىناتى يوق، تەمىناتى تۈگىگەن: قاتناش يوقلۇقتىن، بىر ئايىنى تەمىناتسىز ئۆتكۈزدۇق.

تەمىناتلىق سۇپ. تەمىناتى بار، تەمىناتقا ئىگە: دېھقانلار مانا ئەمدى تەمىناتلىقمۇ بولدى.

تەمىنلەشمەك «تەمىنلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەمىنلەنمەك «تەمىنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھەربىر كىشى ئۆتكەن يىلى ئون بىر كىلوگىرام گۆش بىلەن تەمىنلەندى.

تەمىنلىمەك پ ① لازىملىق نەرسىلەرنى تەييار، تەخ قىلىپ يەتكۈزۈپ بەرمەك: ئۆزۈمنى ئالسام، ئىككى يۈزگە يېقىن ئائىلىنى سۇت بىلەن تەمىنلەيمەن. ② مەلۇم مەنبە ياكى نەرسە بىلەن تەمىن ئېتىپ، ئۇنىڭدىن خەۋەردار قىلماق، ياخشى پۇرسەت يارىتىپ بەرمەك، ئۇنىڭغا ئىگە قىلماق: بۇ ئەھۋاللار ئوسمانىنى بۇ مەسىلە توغرىسىدا يەنە بىر يېڭى پاكىت بىلەن تەمىنلىدى.

تەن I ئى [پ] ① بەدەن، گەۋدە: تەن بىر، جان بىر (ماقال). * تىتىلغان تەن، تۇگۈلگەن مۇشت، كىرىشكەن چىش، پۇتمەس غەزەپ ئىزى بولۇپ چىقتى بۇ جان! ② كىشىنىڭ پۇتۇن بارلىقى، ۋۇجۇدى: تەنىنىڭ ساقلىقى ـــ جانىنىڭ راھىتى (ماقال). ③ گەۋدىنىڭ باشتىن باشقا قىسمى: بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلماق. ④ ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىز ۋە غول قىسمى: ئادراسمان ئۆسۈملۈكنىڭ تېنى ئىسرىققا ۋە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

تەن پىچمىسى تەن قۇرۇلۇشى، فىگۇرا: تەن پىچمىسى خېلى قاملاشقان قىز.

تېنى جۇغۇلدىماق ① بەدىنىگە تىتىرەك ئولاشماق. ② كۆچمە. ئاچچىقلىنىش، قورقۇش قاتارلىق غەيرىي نورمال ھالەتتىن سىلكىنمەك، چۆچۈمەك.

تېنى يايرىماق ئىنتايىن ھۇزۇرلانماق، شادلانماق.

تەن II ئى [پ] ① مەلۇم بىر ئىشنىڭ ئۆز زىممىسىدە ئىكەنلىكىدىن قىلىنغان ئىقرار: تەن ئالماق. تەن بەرمەك. * مەن تۇنۇگۈن كېچىكىپ قالغانلىقىمغا سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا تەن. ② «تېگىشلىك، مەنسۇپ» دېگەن مەنىدە كېسىم رولىدا كېلىدۇ: ھارماي ئىشلەيمىز ئەمدى، ھوسۇل بىزگە تەن. كىم ئەمگەك سۆيسە، تىرىشسا، شۇنىڭ تۇرمۇشى قەنت.

تەنە I **(تەـ:نە)** ئى [ئە] ① باشقىلارنى كەمسىتىپ ئېيتىلغان داۋىتما، ئەگىتمە سۆز: ئەكبەر ئۇنىڭ سۆزلىرىدىكى ئۆتكۈر تەنە، ئاچچىق مەسخىرىنى سەزمىگەندەك، تۇزلا گەپ قىلدى. ② نارازى بولۇپ، مىننەت بىلەن دوق قىلىنغان ھەرىكەت: ئايالى ئۇنىڭغا تەنە ۋە يوشۇرۇن ئازاب ئىچىدە قاراپ كۈلۈمسىرىدى. ③ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ بىرى، يەنى بىر مۇزنى ئەكس مەنىدە قوللىنىش ئارقىلىق مەسخىرە قىلىش ئاساسىدا، ئەسلىدە ئىپادىلىمەكچى بولغان ئۇقۇمنى تېخىمۇ ئوبرازلىق، تەسىرلىك قىلىپ ئىپادىلەش ئۇسۇلى.

تەنە II ئى [پ] ئۆسۈملۈكنىڭ غول ۋە يىلتىز قىسمى: يەككە تەنە. تەنە قويۇپ يوغىنماق.

تەنەپپۇس ئى [ئە] دەرس، ئەمگەك ۋە باشقا پائالىيەتلەر ئارىلىقىدىكى ئارام، قىسقا دەم ئېلىش: قوڭغۇراق چېلىندى، ئوقۇغۇچىلار تەنەپپۇسقا چىقىپ كەتتى.

تەنەپپۇسلۇق سۈپ. تەنەپپۇس ۋاقتى ئىچىدىلا ئېيتىشقا بولىدىغان، بىر تەنەپپۇس ۋاقتىغىلا توشۇلۇق، تەنەپپۇس ۋاقتىغا يېتىدىغان: مەن يەھۇدىيلاردىكى بىر رىۋايەتنى ئوقۇغۇچىلارغا تەنەپپۇسلۇق سوۋغا سۈپىتىدە ئېيتىپ بېرىشنى لايىق تاپتىم.

تەنبىھ ئى [ئە] ناچار، يامان سۆزـ ھەرىكەتلەر ئۈچۈن بىرىلگەن تەنقىد، دەككە، كايىش، ئاگاھلاندۇرۇش ياكى يېنىك جازا: تەنبىھ بەرمەك. تەنبىھ قىلماق.

تەنتەربىيە ئى [تەن + تەربىيە] ① جىسمانىي كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ساغلاملىقنى ئاشۇرۇشنى ئاساسىي ۋەزىپە قىلغان ۋە ھەر تۈرلۈك ھەرىكەتلەر بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىغان تەلىم ـ تەربىيە. ② شۇ خىل تەلىم ـ تەربىيەگە ئائىت ھەرىكەتلەرنىڭ ئومۇمىي نامى.

تەنتەربىيەچى ئى. تەنتەربىيەچى: تەنتەربىيەچى بولماق.

تەنتەك سۈپ ① ئۆزىنى توختاتمىغان، شوخ: ئۇ ھازىر ياشلىق يىللىرىدىكىدەك قارام ۋە تەنتەك ئەمەس ئىدى. ② بىر ئىش ياكى مەسىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىنى، ئاقىۋىتىنى ئويلىمايدىغان؛ ئالدىراڭغۇ: تەنتەك ئادەم. تەنتەك بالا. ③ تۇسۇن، ئوينىاق: مەشۇرئاخۇن بولسا تەنتەك تورپاقتىن ئېھتىيات قىلىپ، بۇقىسىغا يانپىشچە يۆلىنىپ تۇراتتى.

تەنتەكلەشتۈرمەك «تەنتەكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەنتەكلەشمەك پ. تەنتەكلىك قىلىشقا باشلىماق، تەنتەك بولۇپ قالماق: رابىخان، قېرىغانچە تەنتەكلىشىپ كېتىۋاتامدىلا، نېمە ؟

تەنتەكلىك ئى. تەنتەك ھالەت ياكى خاراكتېر: مەن ھازىر ئۆزۈمنىڭ دەسلەپكى تەنتەكلىكىمنى ئويلىسام، ھېلىمۇ قىلىدىغان سۆزۈمنى تاپالمايمەن.

تەنتەنە ئى [ئە] ① بىرەر مۇھىم ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنى تەبرىكلەپ، ئالقىشلاپ، ئويۇن ـ تاماشا بىلەن شاد ـ خۇراملىق ئېچىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇراسىم، پائالىيەت: گېزىتخانا ئەترapىي بايرام تەنتەنىسىگە چۆمگەنىدى. ② ئۇچرىشىش، يىغىلىش ۋە مەرىكىلەردە خۇشاللىقنى ئىپادىلەپ ئېلىپ بېرىلغان ھەرىكەت ۋە كۆي: سىلەر ئۇزاق يول بېسىپ قىزىمنىڭ مەرىكىسىگە كېلىپ، تەنتەنىنى ئاشۇرىدۇڭلار ! ③ غەلىبە، شادلىق تۇيغۇسى، كەيپىياتى؛ داغدۇغا: تەنتەنە قىلماق. * ـــ ياق، ـــ دېدى لىتىپ گويا بىر ئەقىل تاپقاندەك تەنتەنە بىلەن.

تەنتەنىلىك سۈپ ① تەنتەنە بىلەن ئۆتكەن ياكى ئۆتكۈزۈلىدىغان، ھەيۋەتلىك، داغدۇغىلىق، شاد ـ خۇراملىق: تەنتەنىلىك بايرام. ② تەنتەنە روھىغا تولغان، كۆتۈرەڭگۈ: تەنتەنىلىك بايانات. تەنتەنىلىك قەسەم.

تەنتەمەك پ. بىر جايدا مۇقىم تۇرماي كېزىپ، كۆچۈپ يۈرمەك.

تەنچە ئى ① مىكرو ئورگانىزم، ھۈجەيرە. ② <بوت> بىخ، نوتا: ئۆسۈملۈك تەنچىسى.

تەندۇرۇس سۈپ [پ] تېنى ساق، ساغلام: تەندۇرۇس كىشى.

تەندۇرۇسلۇق ئى. ساغلاملىق، ساقلىق: تەندۇرۇسلۇق ھەممىدىن ئەلا.

تەنزە ئى [خەن] ① مىلىچىاللارنى تىزىپ، بوينىغا ئېسىۋېلىپ، ئايلىنىپ يۈرۈپ ساتىدىغان ساندۇقچە ياكى مىلىچمال تىزىلغان قول غالتەك: ئۇنىڭ كىچىكىدىنلا بوينىغا تەنزە ئېسىپ، كوچىمۇكوچا ئايلىنىپ يۈرۈپ قەنت ـ ناۋات ساتىدىغانلىقىنى ھەممە بىلەتتى. ② يول ياقىلىرىدا سېتىش ئۈچۈن تىزىلغان مال يايمىلىرى؛ بوتكا، كەپە: ھېلىقى كۈنلەردە، رېشىت ھاجىمنىڭ تەنزىسى قۇرۇپ قالدى. ③ كۆچمە. تەشكىلىي قۇرۇلما: بىز بىر ئائىلە ئاخىر شېھىتقۇمغا قايتىپ كېلىپ، ۋەيران بولغان بۇ تەنزىنى تاپشۇرۇۋالدۇق.

تەنزىچى ئى. تەنزە ئېلىپ يۈرۈپ ياكى تەنزە يېيىپ مال ساتقۇچى: ھېلىقى تەنزىچى ئېشىكىنى يورغىلىتىپ، ھەر شەنبە كەنتىمىزگە كېلەتتى.

تەنزىچىلىك ئى. تەنزە ئېچىپ تۇرلۇك مىلىچمالالارنى سېتىش ئىشى، يايمىچىلىق: ئۇ مەندىن:ـــ تەنزىچىلىك قىلماق. چېمۇ سەن ؟ ـــ دەپ سورىدى.

تەنزىكەش ئى ← **تەنزىچى.**

تەنزىكەشلىك ئى← **تەنزىچىلىك.**

تەنقىد ئى [ئە] كەمچىلىك ۋە يېتەرسىزلىكلەر كۆرسىتىپ بېرىلگەن پىكىر: تەنقىد بەرمەك. تەنقىد قىلماق. * سۆلايمانەكلەرگە تەنقىد كار قىلامدۇ؟

تەنقىد ـ تەربىيە كەمچىلىك ۋە يېتەرسىزلىكلىرىمۇ، ئۇتۇقلىرىمۇ كۆرسىتىلىپ، ئىلھاملاندۇرۇش يولى بىلەن ئېيتىلغان پىكىر، نەسىھەت.

تەنقىدچى ئى ① تەنقىد قىلىشقا خۇشتار كىشى: ھېلىقى ئىككى تەنقىدچى يەنە ھاشىم ئاكا ئۇستىدە ۋاتىلداشقا باشلىدى. ② گەدەبىي، ئىلمىي ئەسەرلەرنى تەھلىل قىلىپ، ئۇنىڭ ئىجا-

بىي ۋە سەلبىي تەرەپلىرىنى كۆرسىتىپ باھالىغۇچى.

تەنقىدچىلىك ئى ① ئەسەرلەرنى تەھلىل قىلىپ، ئىجابىي ۋە سەلبىي تەرەپلىرىنى كۆرسىتىپ باھالاش ئىشى:ئەدەبىي تەنقىدچىلىك. ② نەرسىلەرگە، ھادىسىلەرگە تەنقىدىي قاراش.

تەنقىدلەتمەك «تەنقىدلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەنقىدلەشمەك «تەنقىدلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەنقىدلەنمەك «تەنقىدلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەنقىدلىمەك پ. كەمچىلىك ۋە يېتەرسىزلىكلىرىنى كۆرسىتىپ پىكىر بەرمەك، ئاگاھلاندۇرماق: سىز دائىملا مېنى تەنقىدلەيسىز.

تەنقىدىي سۈپ [ئە] تەنقىدكە ئائىت، تەنقىد قىلىش مەزمۇنىدىكى: تەنقىدىي ماقالە. تەنقىدىي مۇئامىلە.

تەنلىك سۈپ. تېنى بار، تەنگە ئىگە: زېمىنىپ قىسقا بوي، گۆشلۈك ۋە ئاق تەنلىك ئىدى.

تەنناز سۈپ [ئە] يېزىت. تەق ـ تۇرق كېلىشكەن، ئۆزىگە زىننەت بەرگەن: چېھرىسىدىن بېغىشلاپ ھايات، دەپتۇ بېقىپ تەنناز پەرىزات.

تەننازلىق ئى. سۈمبىاتلىق، گۈزەللىك، ئۆزىنى چوڭراق تۇتۇپ قىلغان نازلىق.

تەننەرخ ئى [پ] <س ئىق> مەلۇم بىر خىل مەھسۇلاتنى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن كېتىدىغان بارلىق خىراجەت.

تەننەرخلىق سۈپ. تەننەرخقە ئىگە، تەننەرخى بولغان، باھالىق: ھىندىستاندىكى كۆپ مىقداردىكى تۆۋەن تەننەرخلىق ئادەم كۆچى بايلىقى، ئىنگلىز تىلى ئەۋزەللىكىنى ئويلاشقاندا، ھىندىستان دۆلەت ھالقىغان شىركەتلەر ئالدى بىلەن مەبلەغ سالىدىغان جاي بولۇپ قالىدۇ.

تەنھا سۈپ [پ] يەككە، يالغۇز: مەن تەنھا كىشى، ماڭا ئېغىر چۈشمەيدۇ.// ئۇ ئۆزى يالغۇز بىر ياتاقتا تەنھا ياشايتتى.

تەنھالىق ئى. تەنھا تۇرمۇش، يالغۇز ياشاش، يالغۇزلۇق: مەن ئۆمرۈمنى تەنھالىق بىلەن ئۆتكۈزىدىغان بىر بەندىمەن.

تەنھەرىكەت ئى [تەن + ھەرىكەت] تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشتىكى ئاساسىي مەزمۇن ۋە ئۇسۇل. ئۇ بەدەننىڭ نورمال ئۆسۈپ يېتىلىشى ۋە بەدەننىڭ خىزمەت ئىقتىدارىنى تولۇق تەرەققىي قىلدۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش ـ تىكى تۈرلۈك چېنىقىش ئۇسۇلى ۋە ھەرىكەت تۈرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

تەنھەرىكەتچى ئى <تەن> ھەمىشە تەنتەربىيە چېنىقىشى، تەنھەرىكەت مەشقى ۋە تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، مۇئەييەن تەنھەرىكەت تېخنىكا سەۋىيەسىگە ئىگە خادىم.

تەنھەرىكەتچىلىك ئى. تەنتەربىيە ئىشلىرى ۋە ئۇنىڭ بىلەن مەشغۇل بولۇش پائالىيىتى.

تەنىلىك سۈپ. تەنە بىلەن ئېيتىلغان: قىسقىغىنا جىملىقتىن كېيىن سەنۇبەر پەس، ئەمما تەنىلىك ئاۋازدا جاۋاب بەردى.

تەھتسارا ئى [ئە] تۇپراق ئاستى، يەر تەكتى.

تەھدىت ئى [ئە] ① قورقۇتۇش، پوپوزا: توختى مۇدىرنىڭ سۆزىدىن ئۇ ئۆزىگە تەھدىت سەزگەندى. ② بىرەر ئايەت، پالاكەتنىڭ يۈز بېرىش خەۋپى، خەۋىرى: جۇمە ئۇنى بىر خىل تەھدىت دەپ بىلەتتى.

تەھرىر ئى [ئە] يېزىلغان ئەسەرنى تۈزىتىش، ياخشىلاش ئىشى: تەھرىر ھەيئىتى. * ئەسەر تەھرىردىن چىقتى.

تەھرىرات ئى [ئە] تەھرىرلىك ئىشلىرى، تەھرىرلىك خىزمىتى: مەزكۇر شەرھىي بايانمۇ ئىدىيەۋى ئازادلىق پۈرسەتلىرىنى كۆتۈپ «مۇنبەر» تەھرىراتىدا نۆۋەت كۈتمەكتە.

تەھرىر ـ تەرجىمە تەھرىر ۋە تەرجىمە خىزمىتى.

تەھرىرلەتمەك «تەھرىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەھرىرلەشمەك «تەھرىرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەھرىرلەنمەك «تەھرىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەھرىرلىك ئى. تەھرىرلەش خىزمىتى: تەھرىرلىك قىلماق.

تەھرىرلىمەك سۈپ. سۆز تېكىستى، يازما ماتېرىيال، ئەسەرلەرنى تۈزىتىپ توغرىلىماق، تۈزەتمەك: بۇ ماقالىنى گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى ئۆزى تەھرىرلىدى.

تەھسىل ئى [ئە] ئۆگىنىش، ئوقۇش: تەھسىل ئالماق. تەھسىل قىلماق.

تەھسىن [ئە] يېزىت ① ئى. تەرىپلەش، ماختاش: تەھسىن قىلماق. تەھسىن ئوقۇماق. * ـــ ئاپىرىن قەھرىمان شەھرىنگە، لايىقتۇر ئاپىرىن تەھسىنگە، ـــ دېدى پەرھات. ② يۇك. بەللى، ئاپىرىن: ـــ تەھسىن ساڭا! ـــ دېدى شىرۇيە.

تەھقىر ئى [ئە] خورلاش، كەمسىتىش: تەھقىر قىلماق.

تەھقىرلەشمەك «تەھقىرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەھقىرلەنمەك «تەھقىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەھقىرلىمەك پ. خورلىماق، كەمسىتمەك، ئازابلىماق.

تەھقىق [ئە] ① ئى. ئەمەلىيەلشتۇرۇش، تەكشۈرۈش ـ ئېنىقلاش: ئەرزلەرنى تەھقىق قىلىش. ② تىر. «ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن، مۇقەررەر، جەزمەن» دېگەن مەنىدە قىستۇرما رولىدا كېلىدۇ: ئەنە شۇ دەرەخنى ئۆز مەيلىگە تاشلىۋەتسە، تەھقىق قۇرۇپ توگەيدۇ.

تەھقىقلەتمەك «تەھقىقلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئى بېگىم، بىزە پۈرسەت بەرسىلە، بۇ ئىشنى ئەتە تەھقىقلىتەيلى.

تەھقىقلەشتۇرمەك پ. تەھقىق قىلماق، تەكشۈرمەك، ئېنىقلىماق: بۇنداق قىزىقىشنى كۆپىنچە ھاللاردا خاتا چۈشىنىۋالىمىز، بىزنى ياخشى كۆرسە كېرەك دەپ تەھقىقلەشتۇرمىز ـ دە، ئۆزىمىزنى تارتىپ قىزىقىشنىڭ گىرادۇسىنى ئۆزلەتمەكچى بولىمىز.

تەھقىقلەشتۇرۇشمەك «تەھقىقلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەھقىقلەشتۇرۇلمەك «تەھقىقلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەھقىقلەشمەك «تەھقىقلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بەرگەن مەسلىھەتلىرىنىڭ ياخشى ئۇنۇم بېرىۋاتقانلىقىنى تەھقىقلەشتى.

تەھقىقلەنمەك «تەھقىقلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەھقىقلىمەك پ. تەكشۈرۈپ، راست ـ يالغانلىقىنى ئايرىماق، ئېنىقلىماق؛ ئەمەلىيەلشتۇرمەك: ئۇ ئادەم چىقىرىپ كۆمۈر ـ لۈكتىكى ئەھۋاللارنى تەھقىقلەپ كەلسۇن!

تەھلىكە ئى [ئە] ھالاكەت، خەۋپ ـ خەتەر، بەختسىزلىك بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقى ئېنىق بولغان ۋەھىمە؛ تەشۋىش: ئۇلار ئۆلۈم تەھلىكىسىنى سەزگەن ھالدا ئۇ ياق ـ بۇ ياققا قېچىشقا باشلىدى.

تەھلىكىلىك سۈپ. ھالاكەت، خەۋپ ـ خەتەر، بەختسىزلىك خەۋپى بولغان؛ ۋەھىمىلىك، تەشۋىشلىك: بۇگۈن XX ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، ئەخلاقسىز جىنسىي ئالاقە ئىشلىرى راك كېسىللىكىگە قارىغاندىمۇ زور تەھلىكىلىك بولغان ئېيدىز كېسىللىكىنى تارقاتقۇچى توپ ئامىل بولۇپ قالدى.

تەھلىل ئى [ئە] ① بىرەر ئىش ياكى مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش، ھەل قىلىش ئۈچۈن ھەر تەرەپلىمە ئويلىنىلغان پىكىر، ئانالىز: بىرەر يېڭى خەۋەر ئاڭلاپ قالسا، دەرھال ئىككىسى بېشىنى بىر يەرگە قىلىپ، بۇ ھەقتە تەھلىل يۈرگۈزەتتى. ② <پەلس> بىرەر شەيئى، ھادىسە ياكى ئۇقۇمنى بىرقەدەر ئاددىي تەركىبىي قىسىملارغا ئايرىپ، شۇ قىسىملار ئوتتۇرىسىدىكى ماھىيەتلىك خۇسۇسىيەتلەرنى ۋە ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشلارنى تېپىپ چىقىش.

تەھلىلچى ئى. تەھلىل قىلغۇچى كىشى: بىر تەھلىلچى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭ پىكىرلىرىنى بىر ـ بىرلەپ تەھلىل قىلىپ، پۈتۈنلەي رەت قىلدى.

تەھلىلگىراما ئى [ئە + ر] تەھلىل قىلىشقا ھازىرلانغان ياكى تەھلىل نەتىجىسى بويىچە سىزىپ چىقىلغان چېرتيوژ، خەرىتە، ئەگرى سىزىق قاتارلىقلار.

تەھلىلي سۈپ [ئە] تەھلىل قىلىش ئاساسىدىكى، تەھلىل قىلىنغان: مانا ئۇلار مۇقام تېكىستلىرىگە تەھلىلي، تەنقىدي مۇئامىلە قىلىشنى زۆرۈر قىلىدىغان سەۋەبلەر.

تەۋازۇ ئى [ئە] ① ئۆزىنى پەس تۇتۇش، كەمتەرلىك: كەلگەن كىشى قۇربېشىنىڭ ئۇدۇلىدا تەۋازۇ بىلەن ئولتۇردى. ② ھۆرمەت ـ ئېھتىرام: ئۇ ئاجايىپ خۇش تەۋازۇلار بىلەن سامۇقائاخۇننى كۈتمەكتە ئىدى.

تەۋازۇلانماق پ. ئۆزىنى پەست تۇتماق، ھۆرمەت ـ ئېھتىرام كۆرسەتمەك: ـــ خۇداغا شۈكۈر، دۆلەتلىرى سايىسىدە، ـــ دەپ قۇربېشى تەۋازۇلاندى ۋە قول قوشتۇرۇپ قۇشبېگىنىڭ يېنىغىراق بېرىپ يۈكۈندى.

تەۋازۇلۇق ① سۈپ. كىشىلەرگە تەۋازۇ بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان، كەمتەر: ئۇ يەنىلا بۇرۇنقى سىياقىدا، پاكىز كىيىنگەن، خاتىرجەم، ئەدەپلىك، تەۋازۇلۇق ئىدى. ② ئى. ئاشۇنداق خاراكتېر، مۇئامىلە: ئۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويغىنىچە بوۋايغا تەۋازۇلۇق بىلەن سالام بەردى.

تەۋە I تىر [ئە] مەلۇم بىرىگە قاراشلىق، مەنسۇپ: ـــ توغرا، ئۇ قوراللار ھاجىغا تەۋە، ئەمما ھازىر ماڭا لازىم، ـــ دېدى ماجۇڭىيىڭ پەرۋاسىزلىق بىلەن.

تەۋە II ئى. چۆگۈن قورسىقىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن تېگىگىچە قىسمى.

تەۋەر ئى [پ] يەرلىك توقۇمىچىلىقتا، يىپ يۆگەلگەن بىرقانچە قومۇشتىكى يىپنى بىرلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان قومۇشتىكى ياساق.

تەۋرۈك [ئە] ① سۈپ. ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق، ئەزىز: بۇ زېمىن بىز ئۈچۈن تەۋرۈك. ② ئى. ئۇلۇغ، ھۆرمەتكە لايىق دەپ ئەتىۋارلانغان نەرسە، يادنامە: خوجىنىياز مەككە تەۋرۈكى بولغان بىر تال ئالتۇن ئۈزۈكنى چىمچىلاق قولىدىن چىقىرىپ، ئېردىنباتقا قارىدى. ③ سۈپ. يېقىن، مۆتىۋەر كىشىلەردىن خاتىرە، يادكارلىق بولۇپ قالغان؛ ئۇلۇغلىنىپ ساقلانغان: بالام، بۇ پىچاقنى چىڭ ساقلا، بۇ تەۋەررۈك پىچاق. ④ ئى. يېقىن، مۆتىۋەر كىشىلەردىن خاتىرە، يادكارلىق بولۇپ ساقلانغان نەرسە؛ ئەستىلىك: بۇ بىلەزۈك ئاناڭنىڭ تەۋەررۈكى ئىدى.

تەۋەككۇل [ئە] ① ئى. كۆپ ئويلىمايلا، نېمە بولسا بولار دەپ قىلىنغان ھەرىكەت: ئەمدى تەۋەككۇل، تەۋەككۇل تېگىرقاشتىن مىڭ ـ مىڭ ئۆزەل. // ياق، ئاساسىم بۇ تەۋەككۇل ئىشقا يول قويمايدۇ. ② تىر. «نېمە بولسا بولسۇن، مەيلى» دېگەن مەنىدە قىستۇرما رولىدا كېلىدۇ: بوپتۇ، تەۋەككۇل، باشقا كەلگەننى كۆرمەمدۇق. ③ خوتەن ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ ئىسمى. ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تەۋەككۇلانە سۈپ [ئە] تەۋەككۇل قىلىدىغان، تەۋەككۇل قىلىش روھىغا ئىگە، تەۋەككۇلچىلىك روھىغا باي ياكى ئىگە، تەۋەككۇل قىلارلىق: خاراكتېرنىڭ ھەممە قىرلىرىنى ئۆزىگە تولۇق مەركەزلەشتۈرگەن تەۋەككۇلانە ئوبراز.

تەۋەككۇلچى ئى. تەۋەككۇلىگە ئىش قىلغۇچى: ئۇلار بىر ئۇچۇم قارا نىيەتلەر، تەۋەككۇلچىلەر.

تەۋەككۇلچىلىك ئى ① تەۋەككۇلىگە ئىش قىلىش: تەۋەككۇلچىلىك بىلەن تەلەي سىناپ كۆرىدىغانلار يەنە چىقىپ تۇرىدىكەن. ② <پەلس> «سولچىل » ئاغمىچىلىقنىڭ بىرخىل ئىپادىسى. ئاساسلىق بەلگىسى ئوبيېكتىپ ئەھۋال ۋە ئۆزىنىڭ شەرت ـ شارائىتىغا قارىماي، قارىسىغا ئىش قىلىپ، پۈتكۈزۈشكە ئالدىراشتىن ئىبارەت.

تەۋەككۇلىگە رەۋ. ئاقۇبەتسىزلىك قانداق بولۇشىغا، خەۋپ ـ خەتەرگە قارىماي؛ قارىسىغا: ئىشتىياق يۇقىرى چەككە يەتكەندە، كىشى ئەقىلدىن ھالقىپ، تەۋەككۇلىگە ئېتىلىدۇ.

تەۋەك ئى [پ] نان، مېۋە قاتارلىقلارنى تىزىپ، باشتا كۆتۈرىدىغان چوڭ يۇمىلاق ياغاچ تاۋاق ياكى شۇ شەكىلدە توقۇلغان سېۋەت: پارقىراپ تۇرغان ياغلىق سامسا، گۆشگىردىلەر تەۋەكلەردە دۆۋىلىنىپ تۇراتتى.

تەۋەك ـ تەۋەك بىرنەچچە تەۋەك، نۇرغۇن تەۋەك.

تەۋەكلىمەك پ. تەۋەكگە قاچىلىماق: ھەر خامان توقلۇق، شادلىق بۇلىقىدۇر، كۆلكىلەر، شاد ـ ناخشىلار ياڭرار لاي ـ لاي. تەۋەكلەپ گۆشگىردىنى، شىرمەننانىنى، خامانغا ئەكېلىدۇ كەچتە ناۋاي.

تەۋەللۇت ئى [ئە] تۇغۇلۇش؛تۇغۇت: ئۇ تەۋەللۇتتىكى خوتۇنغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئالدىرىدى.

تەۋەلىك ئى. مەلۇم شەخس ياكى ئورۇنغا تەۋە بولغان دائىرە: تاشئاخۇنۇم ئۆز تەۋەلىكىگە ئۆتىدىغان سۇنىڭ كەملەپ كەتكەنلىكىدىن غەزەپلەندى.

تەۋەلىمەك پ. تەۋە قىلماق، مەنسۇپ قىلماق، كىرگۈزمەك: قەھرىمانلىق روھىنى بىرخىل مەدەنىيەت ھادىسىسى سۈپىتىدە مەدەنىيەت كاتېگورىيەسىگە تەۋەلەش مۇمكىن.

تەۋپىق ئى [ئە] بىراۋنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى، بەختى ئۈچۈن قىلىنغان مەدەت، ياردەم: ھەدەمنىڭ بۇ يالقۇنلۇق سۆزلىرى بىرئاز تەسىر قىلىپ، مەلىكە تەۋپىق، ھىدايەت تاپتى.

تەۋرات ئى [ئە] <دىن> يەھۇدىي دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى.

تەۋرەتكۇ ئى. قۇش، قارچىغا قاتارلىقلارنى ئۇخلاتماسلىق

ئۇچۇن، قارچىغىنى قوندۇرىدىغان بوشلۇققا ئېسىلغان كالتەك.

تەۋرەتكۈچ ئى. تەۋرىتىش رولىنى ئويناىدىغان، تەۋرىتىدىغان نەرسە، ئۇسكۇنە.

تەۋرەتمەك پ ① «تەۋرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئانىنىڭ ئاغرىۋاتقان قوللىرى بۆشۈكنى ئاران - ئاران تەۋرەتتى. ② كۆچمە. پەيدا قىلماق، قوزغىماق: ئۇلار بۇ قېتىم خېلى ئىشلارنى تەۋرىتىۋەتتى. ③ كۆچمە. يېزىش ئۇچۇن ھەرىكەتلەندۇرمەك، يازماق: شۇڭا، قەلەم تەۋرەتتىم ئۆزلەپ قەلبىم جۇشقۇنى، نەزمەم — مېھنەت پېچىدىن چاچرىغان ئوت ئۇچقۇنى.

تەۋرەشمەك «تەۋرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەۋرەنمە سۇپ. تەۋرىنىپ تۇرىدىغان، تەۋرىنىشتىن ئىبارەت بولغان: تەۋرەنمە ھەرىكەت.

تەۋرەنمەك پ ① «تەۋرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كىشىلەر دېڭىزدەك تەۋرىنەتتى. ② «تەۋرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دەرەخ قاتتىق تەۋرىنىپتۇ. ③ كۆچمە. ئىككىلەنمەك، ئارىسالدى بولماق؛ تەمتىرىمەك: تەۋرەنمەس ئىرادە. * ئۆز قوشۇنىمىزدىكى بىرمۇنچە كىشىلەرمۇ ئۇمىدسىزلىنىپ تەۋرەنگەنىدى.

تەۋرىمەس سۇپ ① ئاسان تەۋرىمەيدىغان، مۇستەھكەم، چىڭ. ② كۆچمە. بىرەر ئىش ياكى گەپ - سۆز ئاسان تەسىر قىلمايدىغان: تەپسە تەۋرىمەس.

تەۋرىمەك پ ① بىر يەردە ئۇ ياق - بۇ ياققا چايقالماق: قەيسەر ئورۇندۇقتىن تەۋرەپمۇ قويماي، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇردى. ② سىلكىنمەك، تىتىرىمەك: بوراننىڭ گۈركىرىشىگە تاغ تەۋرىمەس (ماقال). ③ كۆچمە. لەرزىگە كەلمەك، قوزغالماق، داغدۇغىلىق كەيپىياتقا كەلمەك: ئاتا - ئانىلار سورۇنمۇ ھاياجاندىن تەۋرەپ كېتىشتى. ④ كۆچمە. بوشىماق: شۇ ئىشتىن كېيىن ئۇنىڭ ئىرادىسى سەل تەۋرەپ قالدى.

تەۋرىنىشچان سۇپ. تولا تەۋرىنىدىغان، پات - پات تەۋرىنىدىغان، تەۋرىنىپ تۇرىدىغان، ھەمىشە دېگۈدەك تەۋرىنىپ تۇرىدىغان، ئاسان تەۋرىنىدىغان: ئۇنىڭ ئېتىدائىي يېپ ئۇچى ۋە ئاخىرى قاراڭغۇ، جىمجىت ماكان - زامانغا تۇتاشقان بولۇپ، بىزگە مەلۇم بولغىنى سەزگۈمىزدىكى تەۋرىنىشچان مەۋجۇتلۇقتۇر.

تەۋرىنىشچانلىق ئى. تولا تەۋرىنىدىغان ياكى ئاسان تەۋرىنىدىغان خاراكتېر، پات - پات تەۋرىنىپ تۇرىدىغان خۇسۇسىيەت.

تەۋسىپ ئى [ئە] يېزىت. سۆيەت بەلگىلىرىنىڭ بايانى ۋە تەرىپى: بۇ ئوغۇللار ئىشتا باتۇر، ئاڭلىق ئىدى، تەۋسىپى ئەل - يۇرت ئىچىدە داڭلىق ئىدى.

تەۋسىيە ئى [ئە] ① بىراۋنى بىرەر ئىشقا لايىق، مۇۋاپىق دەپ كۆرسىتىش: قاسىم مۇدىر ئۆز ئورنىغا يېقىن ئادەمنى سايىمنى تەۋسىيە قىلدى. ② مەسلىھەت، تەكلىپ: بۇ ياغلىقنى كىچە رۇستەمنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن يۇنۇس كامبىر ئىچىگە تاشلىۋەتكەنىدى.

تەيەممۇم ئى [ئە] سۇ يوق يەردە، تۇپراق، لاتا قاتارلىق نەرسىلەرگە ئالقانىنى ئۇرۇپ، قول - يۈزنى سىلاپ ئېلىنغان شەرتلىك تاھارەت: سۇ يوق يەردە تەيەممۇم (ماقال).

تەيپۇن ئى. ئىدىقۇت ئوغۇللىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

تەيپۇنەم ئى ← **تەيپۇن**: تەيپۇنەم زامانىدا.

تەيپۇنەم زامانىدا ناھايىتى بۇرۇنقى بىر ۋاقىتتا، ئۇزاق ئۆتمۈشتە: ھەدىسلا تەيپۇنەم زامانىسىدىكى گەپنى قىلماي، زامانغا بېقىپ سۆزلەيلى.

تەيجى ئى [خەن] ۋاڭلىق تۇزۇمىدە، خان تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغان ۋاڭدىن كېيىنكى ئەمەل. تەيجى ۋاڭ ئەۋلادىدىن بولىدۇ، ۋاڭنىڭ ئىككى تەيجىسى بولىدۇ.

تەيجىچۇەن ئى [خەن] <تەن> كەڭ تارقالغان بىر خىل چامباشچىلىق ھۇنىرى. ھەربىرى ئاستا ۋە ئەۋرىشىم بولۇپ، تېخنىكىلىق ئېلىشىشتا قوللىنىشقا بولىدۇ. ئۇ يەنە ساغلاملىقنى ئاشۇرۇش ۋە كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا مۇھىم رول ئويناىدۇ.

تەيجىلىك ئى. تەيجىدە بولىدىغان ھوقۇق، تەيجى قىلىدىغان خىزمەت: ناھايىتى كەلسە، مىرغەزەپ مېنىڭ تەيجىلىكىمنى ئالۇر.

تەيفېڭ ئى [خەن] <مېتېئور> تەيفېڭ شامىلى. تىنچ ئوكيانىنىڭ غەربىدىكى دېڭىزلاردا ۋە جەنۇبىي دېڭىز يۇزىدە پەيدا بولىدىغان ئىسسىق بەلباغ ھاۋا قاينىمى. ئۇ بىر خىل ئىنتايىن شىددەتلىك بوران بولۇپ، دەرىجىسى ئادەتتە ئون بالدىن ئېشىپ كېتىدۇ، قارا يامغۇرمۇ ئارىلاش ياغىدۇ.

تەيلەتمەك «تەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەيلەشمەك «تەيلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تەيلەنمەك «تەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەيلىك سۇپ. دىيال. بەك قاتتىق، چىڭ، كۆچلۈك، ئاچچىق.

تەيلىمەك پ ① تەكشىلەپ ئۇستى - ئۇستىلەپ تىزماق، دەستىلىمەك: پۇل تەيلىمەك ② تەييار قىلماق، تەخ قىلماق. ③ قاتلىماق. ④ تەكشىلىمەك.

تەين ئى [ئە] ئېنىق قىلىش، بەلگىلەش: تەين قىلماق.

تەينلەتمەك «تەينىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تەينلەشمەك «تەينىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كۆپچىلىك مەسلىھەتلىشىپ، مەكتەپ ئورنىغا ئويمانەڭنى تەينىلەشتى.

تەينلەنمەك «تەينىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئالىم قوشۇنغا كوماندىرلىققا تەينىلەندى.

تەينىلىمەك پ ① بەلگىلىمەك، ئورۇنلاشتۇرماق: بىز تېخى سىزنى يېڭى بىر ئىشقا تەينىلىگەنىدۇق. ② ۋەزىپىگە، مەنسەپكە قويماق: پەرىزاتنى زاۋۇت ئىشخانىسىغا مۇدىر قىلىپ تەينىلىدى.

تەييار سۇپ [ئە] ① بىرەر ئىشقا ھازىرلىنىپ تۇرغان، ھازىر: مەن خىزمىتىڭىزگە ھەرقاچان تەييار. // بۇۋاي ئاتلىنىشقا تەييار تۇرغان يەتتە يىگىتكە قارىدى. ② بىرەر ئىشقا مايىل، رازى بولغان: — ئەمرلىرىگە بويسۇنۇشقا تەييارمىز، — دېدى ئىككىسى. ③ ھازىرلاپ، پۈتكۈزۈپ قويۇلغان، ئىشلىتىشكە بولىدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن، تەخ قىلىپ قويۇلغان: تەييار ئۇرۇقلۇق قوناق بولغاندىكىن جىقراق تېگىشۇالاي دەيمەن، ئۇكام. ④ كۆچمە. ئۆزى ئەجىر، ئەمگەك سىڭدۈرمىگەن: تەييار گۆشنى يېگەن يولۋاس ئەمەس (ماقال). // دادام مازارغا شەيخ، مەن تەييارغا شەيخ (ماقال).

تەييارتاپ سۇپ[تەييار + تاپ]ئۆزى ئىشلىمەي، باشقىلارنىڭ مېھنىتىگە ئىگە بولۇۋالغوچى: مەتنىياز ھەقىقەتەن ھېچ ئىشقا يارىمايدىغان، ساختىپەز، تەييارتاپ بىر كىشى.

تەييارتاپلىق ئى. ئۆزى ئىشلىمەي، باشقىلارنىڭ مېھنىتىگە ئىگە بولۇۋېلىش: ئۆم - ئىناقلىق، تىرىشچانلىق يار بىرگە، تەييار -

تاپلىق نەسلىمىزدىن ئار بىزگە.

تەييارگەرلىك ئى. تەييار ھالەتكە كەلتۈرۈش، ھازىرلىنىش ئۇچۇن كۆرۈلگەن چارە ـ تەدبىر، ھەرىكەت، ھازىرلىق، تەييارلىق: بىز يولغا چىقىشنىڭ تەييارگەرلىكىنى ھازىرلاپ پۈتكۈزدۇق.

تەييارلاتماق «تەييارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ يەنە ئىلگىرىكىدىنمۇ يوغان تاياقلارنى تەييارلىتىپ، ئېسىپ قويغاندى.

تەييارلاشماق «تەييارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار مامۇت روزىغا مەخسۇس ئات تەييارلاشتى.

تەييارلانماق ① «تەييارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كەچقۇرۇن مەن بەختىيارنى راسا بىر ئەدەپلەشكە تەييارلاندىم. ② «تەييارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كەچتە ئەخمەت ئەپەندىم ئۇچۇن مەخسۇس ئۆي تەييارلانغاندى.

تەييارلىق ئى. ھازىرلىق؛ تەييارلىنىش ھەرىكىتى: تەييارلىق قىلماق.

تەييارلىقسىز سۇپ. تەييارلىقى يوق، تەييارلىق قىلمىغان، ھازىرلىقسىز: ئۇلار ھېچقانداق تەييارلىقسىزلا يولغا چىققاندى.

تەييارلىماق پ ① تەييار، تەخ قىلماق؛ ھازىرلىماق: ئوغلۇم، قاراڭغۇ چۈشۈپ قالدى، كالىلارغا كېچىدە بېرىدىغان ئوتلارنى تەييارلاپ قويغىنا! ② ئىشلەپ پۈتكۈزمەك، يارىغۇدەك قىلماق: ماقالە تەييارلىماق. دوكلات تەييارلىماق. ئويۇن تەييارلىماق. ③ تەربىيەلەپ يېتىشتۈرمەك: تاتار يىگىت ساقچىلارنى تەييارلايدىغان كۇرسقا ئوقۇشقا كىردى.

توپ I [پ] ① ئى. ئوراپ تېڭىلغان، ئۆلچەملىك قاتلانغان ياكى تىزىپ دەستىلەنگەن گەزلىمە، قەغەز قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر بولىقى ۋە دۆۋىسى: فابرىكا ئۇزاققا بارمايلا پۈتۈپ، ئۆزىنىڭ بىرىنچى توپ رەختىنى ئىشلەپ چىقاردى. ② ئى. بىر يەرگە يىغىلغان كىشىلەر، ھايۋانلار، قوشلار ۋە ئۇلارنىڭ ئايرىم ـ ئايرىم ئۇيۇشقان بۆلىكى: يىراقتىن ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزان بىلەن كىشىلەر توپى باغقا قاراپ كېلەتتى. ③ ئى. بىرەر مەقسەت بىلەن ئۇيۇشقان كىشىلەر گۇرۇپپىسى: مەخسۇت بەگنىڭ كىچىك كىنە باندىتلىق توپى قۇرغانلىقى ئۇلارغا ئايان ئىدى. ④ سۇپ. يىغىلغان، ئۇيۇشقان: توپ بۇلۇت.

توپ II ئى [پ] ① شار شەكلىدىكى تەنتەربىيە قورالى: ۋالىبول توپى. پۇتبول توپى. چوبۇن توپ. چويلا توپ. ② توپ ئويۇنلىرىدىكى نەتىجىنى ھېسابلاشتا قوللىنىلىدىغان بىرلىك: 1 ـ مايدا ياشلار كوماندىسى تۆت توپ ئۇتتى.

توپ III ئى [پ] چوڭ كالىبىرلىق زەمبىرەك: ئۇلارنىڭ قوشۇنىدا ئات سۆرەيدىغان چوڭ توپلار ناھايىتى كۆپ ئىدى.

توپا ئى. چېچىلىدىغان يۇمشاق تۇپراق: قان تۆكۈلگەن يەردىن سېرىق توپا ئۆرلەپ چىقىپتۇ.

توپا تەرەت يوز ـ كۆزىگە توپا ـ چاڭ قونغان، ئۇستىبېشى توپا.

توپا تۇتماق مېيىتنى دەپنە قىلىپ گۆر ئېغىزىنى ئېتىشتىن ئىلگىرى، كىشىلەرنىڭ ئايەت ئوقۇپ دەم بېرىشى ئۇچۇن، ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىرىپ پەش ياكى گۆرجەك بىلەن توپا ئۇزاتماق.

توپسىنى تۇرپانغا ئۇچۇرماق دىيال. قويماي توڭىتۇۋەتمەك (پۇلغا قارىتىلىدۇ).

توپسىنى كۆزگە سۇرتكۈدەك بولماق قاتتىق سېغىنماق، ئاجايىپ كۆرگۈسى كەلمەك: مەن ئون يىلدىن بېرى يۇرتۇمنى، ئاتا ـ ئانامنى كۆرمەي، ئۇيمىزنىڭ توپسىنى كۆزگە سۇرتكۈدەك بولدۇم.

توپسى ئېغىر تاشلاپ كېتىش ئاسانغا چۇشمەيدىغان؛ ئاسان ئايرىلغىلى بولمايدىغان، ئۇزۇنراق تۇرۇپ قالىدىغان: كېتىمەن، كېتىمەن دەپ تۇرغىنىڭغا تۆت يىل بولۇپ قالدى، تېخى كېتەلمىدىڭ، بۇ يېزىنىڭ توپسى ئېغىر.

توپا ـ توزان ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن توپا ۋە ئۇنىڭ توزۇندىلىرى: ئۇ ئاسمان ـ زېمىننى قاپلىغان توپا ـ توزان ئىچىدە قالدى.

توپا ـ تۇمان ← **توپا ـ توزان:** ئۇچۇرۇپ قۇمنى، توپا ـ تۇماننى، چاچماقتا ھەر يان ئوت ـ خەس، سامانىنى.

توپا ـ چاڭ ← **توپا ـ توزان:** قارىدۇڭ يېزىسىغا توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈپ، مەنسۇر باشلىق ئۇچ ئاتلىق ئادەم كەلدى.

توپاز ئى [ر<گىرىك] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. خىمىيەۋى تەركىبى $Al_2(FOH)_2SiO_4$. ئۇ ئادەتتە سېرىق، ئاچ زەڭگەر، ئاچ يېشىل، ئاچ كۇل رەڭ ياكى ئاق رەڭلەردە بولىدۇ؛ سۇزۇكلىرى بىر خىل گۆھەر ھېسابلىنىدۇ.

توپان I ئى <دېھ> بۇغداي، شال، تېرىق قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ خامانداىدىنى ئايرىۋېلىنغاندىن كېيىن قېپقالغان غول، يوپۇرماقلىرىنىڭ توپىدەك بولۇپ كەتكەن ئۇۋاقلىرى.

توپان II ئى [ئە] ① دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلىدىغان نوھ پەيغەمبەر زامانىسىدىكى ئادەملەرنىڭ گۇناھلىرى ئۇچۇن، پۈتۈن دۇنيانى باسقان سۇ تاشقىنى. ② كۆچمە. كۇچلۇك دولقۇن، تاشقىن، ئېقىن: قالدى بىر قامغاق كەبى بوران ئارا، يا قېيىقسىز بەندىدەك توپان ئارا. ③ كۆچمە. زور بالايىئاپەت: قانچە توپانلار، بورانلار ئۇچرىدى، ئەمما باش ئەگمىدۇق.

توپبېشى ئى [توپ + باش + ى] تارس. ۋاڭلىق تۇرۇمدە، باشقىلارنى ۋاڭ بىلەن كۆرۈشتۇرۇش، ۋاڭنىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىنى يەتكۈزۈش ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئوردا خىزمەتچىسى.

توپ ـ توپ ئايرىم ـ ئايرىم ھالەتتىكى بىرقانچە توپ: ئادەملەر توپ ـ توپى بىلەن بىز تەرەپكە كېلىۋاتاتتى.

توپچا I ئى. تۇغمە: چاپىنىنىڭ توپچىسى.* بالا ئانىسىنىڭ ئەمچەك توپچىسىنى قاتتىق چىشلەپ تارتىپتۇ.

توپچا II ئى. دىيال. گىرە، گىرەچە.

توپچى I ئى. داۋاملىق توپ ئوينىشقا بېرىلگەن ياكى مەلۇم توپ كوماندىسىغا قاتناشقان كىشى.

توپچى II ئى <ھەرب> توپ ئاتقۇچى، توپ بىلەن قوراللانغان قىسىمدا ئىشلىگۈچى: رۇس توپچىلىرى نېمىسلار ئىگىلىۋالغان دەريا بويىدىكى ئىستېھكاملارنى كۇن بويى ئوققا تۇتۇپ تۇردى.

توپچىگۇل ئى. دىيال. گۇلىيەسىمەن، غۇنچىسى تۇگمىدەك دۇگىلەك بولىدىغان بىر خىل گۇل

توپچىلىماق پ. دىيال. تۇگمىلىمەك، تۇگمىسىنى ئەتمەك: ئۇ توپچىسىنى توپچىلىماپتۇ.

توپ ـ زەمبىرەك توپ ۋە زەمبىرەك، ئومۇمەن ئېتىش مۇساپىسى نىسبەتەن ئۇزاق، ۋەيران قىلىش كۇچى نىسبەتەن

زور بولغان ئېغىر تېپتىكى ھەربىي قوراللار.

توپشاھ ئى. دىيال. <تەن> قاچقانچۇق، قاچقان توپ (بىر خىل بالىلار ئويۇنى).

توپقا ئى. دىيال. كۆپچىلىك.

توپقال ئى. دىيال. كۆپچىلىك.

توپلاتماق «توپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پېزىلىق ھۆكۈمەت ئائىلىلەرگە ئوغۇت توپلاتتى.

توپلاشماق «توپلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مەھەللىدىكى ئەل - جامائەت بولۇپ خېلى نۇرغۇن كىشىلەر توپلاشتى.

توپلاقلىق سۈپ. توپلاپ قويۇلغان، توپلانغان.

توپلام ① سۈپ. بىر تۇردىكى نەرسىلەردىن مەلۇم تەرتىپتە جەملەنگەن، يىغىلغان: توپلام ئۇقۇم. ② ئى. مەلۇم تەرتىپتە توپلانغان ۋە نەشر قىلىنغان ئەسەر، قارار، مەجمۇئە: «كۆكلەم» ئۇنىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى ئىدى.

توپلاملىق سۈپ. توپلام بولىدىغان: ئۇ ئۆمرىدە نەچچە ئون توپلاملىق ئەسەرنى يېزىپ بىزگە مىراس قالدۇرۇپ كەتتى.

توپلانماق ① «توپلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كومانداىرىمىزنىڭ بۇيرۇقى بويىچە چاققانلىق بىلەن ئاۋۇالقى جايىمىزغا توپلاندۇق. ② «توپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھازىر ناھىيە بويىچە 420 مىڭ كۇب مېتىر ئوغۇت توپلاندى.

توپلەي ئى [ر] ئاياللارنىڭ يازلىق ئاياغ كىيىملىرىنىڭ ئومۇمىي نامى: ئېگىز پاشنىلىق توپلەي. ئارا پاشنىلىق توپلەي.

توپلەيلىك سۈپ ① توپلەي كىيگەن. ② توپلەي تىكىشكە بولىدىغان: بىر توپلەيلىك خۇرۇم.

توپلۇق ① سۈپ. توپ ھالەتتىكى، توپلاشقان: جانلىقلار ئىچىدە پەقەت ئادەملا توپلۇق خاراكتېرلىكى ئىجتىمائىيلىققا ئىگە. ② ئى. يېڭىسار ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ ۋە ئاقسۇ شەھرىگە قاراشلىق يەنە بىر يېزىنىڭ نامى.

توپلىماق پ ① تارقاق نەرسىلەرنى بىر يەرگە يىغماق، جەملىمەك: ئۇ چېچىلىپ كەتكەن ئالمىلارنى تېرىپ بىر يەرگە توپلىدى. ② بىر - بىرلەپ يىغىپ كۆپەيتمەك: ھېساب ۋە تەبىئەتكە دائىر كىتابلارنى يول راسخوتى ئۇچۇن سېتىپ، پۇل تۇپلىدىم. ③ كۆچمە. بارىنى بىر يەرگە يىغماق، مەركەزلەشتۈرمەك (كۇچ، دەرمان، زېھىن قاتارلىقلار ھەققىدە): نۆۋەتتە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت تەشكىلاتلىرى تېخىمۇ كۆپ زېھنىي كۈچنى توپلاپ، بۇ كۇرەشكە ياخشى رەھبەرلىك قىلىشى لازىم.

توپوگراف ئى [ر] <ئۆلچ> توپوگرافىيە مۇتەخەسسىسى.

توپوگرافىيە ئى [ر<گىرېك] <ئۆلچ> گېئودېزىيەنىڭ بىر تارمىقى. يەر يۈزىنى ئۆلچەش، پىلان، خەرىتىگە چۈشۈرۈش قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

توپوگېئولوگىيە ئى [ر<گىرېك] <گېئول> گېئولوگىيەنىڭ يەر شەكلىنى تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىدىغان قىسمى.

توپولوگىيە ئى [ر<گىرېك] <مات> ماتېماتىكىنىڭ بىر تارمىقى. گېئومېترىيەلىك شەكىللەرنىڭ ئۆز شەكلىنى ئۆزلۈكسىز ئۆزگەرتكەندە يەنە ساقلاپ قالالايدىغان بەزى ئالاھىدىلىكلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ.

توپۇر I تەق. ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ تەرتىپسىز قەدەم بېسىشىدىن ئاڭلانغان ئاۋاز: بېرىم كېچە بولغاندا، دېرىزە تۇۋىدە كۆرۈنگەن كۆلەڭگە بىلەن «توپۇر» قىلغان بىر ئاۋاز پەيدا بولۇپ، يەنە جىمىدى.

توپۇر II (**تو: پۇر**) ئى. دىيال. سەپ، رەت، قاتار.

توپۇر بولماق دىيال. قاتار بولماق، سەپكە تىزىلماق.

توپۇر - توپۇر تەرتىپسىز بېسىلغان نۇرغۇن ئاياغ تۇۋىشى: دەرۋازا ئېشىدىن ئادەملەرنىڭ توپۇر - توپۇر ئاياغ تۇۋىشى ئاڭلاندى.

توپۇرلاتماق «توپۇرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

توپۇرلاشماق «توپۇرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كۆپچىلىك ئۇنىڭ ئارقىسىدىن توپۇرلىشىپ ماڭدى.

توپۇرلىماق پ. «توپۇر» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: كوچىدىن ئاتلار توپۇرلاپ ئۆتۈپ كەتتى.

توپۇق ئى ① ھايۋانىنىڭ تىزىدىكى ئۇچ بۇرجەك شەكىللىك سۆڭەك. ئۇچى پەسكە قاراپ تۇرىدۇ. ② ئۆزئارا تەقدىم قىلىپ ئويناش ئوچۇن، ئالاھىدە تەييارلانغان توپۇق سۆڭىكى: توپۇق ئويىنماق. ③ سۆڭەك، لىمفا توقۇلمىسى، قان ئىشلەپچىقىرىش توقۇلمىسى قاتارلىقلاردا بولىدىغان يامان سۈپەتلىك ئۆسمە: توپۇق چىقماق.

توپىچاق ئى. دىيال. ئىككى چىشلىق ئەركەك موزاي.

توپىلاتماق «توپىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھېكىم بوۋاي ئېتىزنىڭ قىرىدا ھاسسىنى تايىنىپ تۇرۇپ، نەۋرىلىرىگە بۇ بىرمو يەرنى توپىلاتتى.

توپىلاشماق «توپىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دېھقانلار بەس - بەستە كۆزگىلىرىنى توپىلاشتى.

توپىلاڭ I ئى ① قالايمىقان ۋاراڭ - چۇرۇڭ، ئۇرۇش - ماجىرا: توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلىماق. * توپىلاڭدا ھەر تەرەپكە ئاغدۇرۇلغان شىرە - ئورۇندۇقلار يەردە ياتاتتى. ② ئىسيان، غەلىيان: ئۇلار خانغا قارشى توپىلاڭ كۆتۈرمەكچى بولۇشۇۋاتاتتى.

توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلىماق كىشىلەرنىڭ دىققىتى مەلۇم جىددىيلىك ۋە قالايمىقان ھالەت بىلەن بەندە بولغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۆز مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماق.

توپىلاڭ II ئى. يۇمشاق، بوزاڭ توپا بىلەن قاپلانغان ھالەت ۋە ئاشۇنداق جاي: روزىمەت يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پىرقىراپ يۇرۇپ، كىگىز ئورنىدەك يەرنى ئاق توپىلاڭغا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى.

توپىلاڭچى ئى. توپىلاڭ پەيدا قىلىش، توپىلاڭ كۆتۈرۈش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ۋە ئۇنىڭغا قاتناشقۇچى: تاغلىق توپىلاڭچىلارنى يوقىتىش سىزنىڭ لەشكىرىي تەييارلىقىڭىزنىڭ بىر مۇھىم قىسمى بولۇشى كېرەك.

توپىلانماق ① «توپىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باش ئەتىياز زىرائەتلىرى تېرىلىدىغان 16 مىڭ مو يەر تۇزلىنىپ ۋە توپىلىنىپ بولدى. ② توپىلاڭدا ئېغىناپ ياتماق، يۇمىلانماق: تام تۇۋىدىكى قۇرۇق توپىدا توخۇلار ئېغىناپ توپىلانماقتا ئىدى.

توپىلتىلماق «توپىلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

توپىلىق ① سۈپ. توپىسى بار، توپا بىلەن تولغان: قۇم توپىلىق ئېتىز. سېغىز توپىلىق يول. ② سۈپ. توپىسى قېلىن، كۆپ؛ توپا باسقان، توپا توزۇپ تۇرىدىغان: يولۇچىلار ئاپتوبۇسى سولغا بۇرۇلدى - دە، تار ۋە توپىلىق يولدا ئاستا ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. ③ ئى. يۇمشاق، بوزاڭ، قېلىن توپىسى بار جاي: كۈن تىكلەپ

گەندە، بۇ توپلىقتىن ئاياغ كىيمەي ماڭغىلى بولمايتتى.

توپلىماق پ. ئۇنۇمسىز تۇپراق ئۇستىگە ئۇنۇملۇك، كۆچلۈك تۇپراقنى تۆكمەك، توپا يېيىتماق، چاچماق: قاراقىشتا بۇغداي توپلاپ، بېشىم ئېلىشىپ قالدى دەملا؟

توتاق ئى. جا ن ت. ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزاسى؛ ماتكا.

توتۇرماق پ. دىيال. تېرىكتۇرمەك، خاپا قىلماق، قەرىشماق، چىشىغا تەگمەك.

توتىم ئى [ر<ئىنگ] ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە، بىر ئۇرۇق كىشىلىرى ئۆزلىرى بىلەن قاناداشلىق ياكى باشقا ئالاھىدە مۇناسىۋەتكە ئىگە دەپ قارىغان ۋە قوغدىغۇچىسى سۈپىتىدە چوقۇنغان جانلىقلار ھەم تەبىئىي نەرسىلەر.

توتېمزم ئى [ر] ئىپتىدائىي جەمئىيەتتىكى ئەڭ دەسلەپكى بىر خىل دىنىي ئېتىقاد. ئۇ تەخمىنەن ئۇرۇق جامائەسى بىلەن بىللە پەيدا بولغان. قەدىمكى ھەربىر ئۇرۇق كىشىلىرى ئۆزلىرىنى مەلۇم ھايۋان، ئۆسۈملۈك ياكى جانسىز ماددىلار بىلەن قاناداشلىق ياكى باشقا ئالاھىدە مۇناسىۋەتكە ئىگە دەپ قارىغان ۋە ئۇلارغا شۇ ئۇرۇقنىڭ قوغدىغۇچىسى ۋە سىمۋولى سۈپىتىدە چوقۇنغان. بۇ خىل ئېتىقاد ئەينى ۋاقىتتا دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە ساقلانغان بولۇپ، ھازىرمۇ بەزى قەبىلە ۋە مىللەتلەر ئارىسىدا ئۇچرايدۇ.

توچكا ئى [ر] ① بىرەر جاي ياكى بوشلۇقتىكى مەلۇم بىر دائىرىنى كۆرسىتىدىغان بەلگە، نۇقتا. ② نۇقتا، چېكىت: ئۇ قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسىدە يەتتە توچكىغا تولۇق تەگكۈزۈپ، ئەلا نەتىجە بىلەن تەقدىرلەنگەن.

توچكىلاتماق «توچكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

توچكىلاشماق «توچكىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

توچكىلىماق پ. توچكا بىلەن كۆرسەتمەك، توچكا بىلەن ئىپادىلىمەك، توچكا بىلەن بەلگىلىمەك، توچكا سالماق: مەن بۇ ئۇسسۇلدا، زامانىۋى ئۇسسۇل ئىجادىيەت شەكلى ئارقىلىق قىزلارنى بىر مۇھىتتىن ئىككىنچى بىر مۇھىتقا يۆتكەپ، ئادەم بەدىنى بىلەن خىلمۇ-خىل ھەرىكەتلەرنى توچكىلاش ئارقىلىق چەكسىز ۋە بىپايان كەتكەن چوكانتاللىقىنى ئىپادىلەپ بەردىم.

توختاتماق ① «توختىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ دەرھال ئېتىنى توختاتتى. ② بېكىتمەك، بەلگىلىمەك: ئۇچرىشىش ۋاقتىنى ئۇچ كۈندىن كېيىنگە توختاتساق.③ ۋەزىپە ئۆتەشتىن چەكلىمەك، قالدۇرماق: ئۇلار مەسئۇرىنى شۇجىلىقتىن ۋاقتىلىق توختاتتى. ④ تۇرغۇزماق، ئىشلەتمەك: ئۆيدە بالا باققۇچى توختىتايلى دېسەك، سېنىڭ ماڭاشقىنىڭ يېرىمى كېتىدۇ. ⑤ كۆچمە. باسماق، تۇتماق: ئۇنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىدىن ئۆزىنى خېلى توختاتقان ئادەملىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

توختاشماق «توختىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

توختالغۇ ئى ① جىددىي پەيتتىمۇ ئۆزىنى توختىتىۋالالايدىغان خۇسۇسىيەت، ئالاھىدىلىك: توختالغۇسى بار. توختالغۇسى يوق. ② توختاپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك جاي، ئورۇن: ساي ئوتتۇرىسىدىكى بۇ كىچىككىنە كەپە يولۇچىلار ئۈچۈن ئۆتەڭ بولالمىسمۇ، بىر توختالغۇ بولۇپ قالغانىدى. ③ تۇرالغۇ.

توختالغۇسز رەۋ. ئۇزلۇكسىز، توختىماستىن: ئۇلار: ــ بىزگە قورال بېرىلسۇن! ھېچقانداق توختالغۇسىز ئالدىنقى لىنىيەگە بارىمىز، ــ دەپ مۇراجىئەت قىلدى.

توختالماق ① «توختىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يا پۇل، يا ئاشلىقى يوق تۇرسا، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش يەنە توختالسا، قانداقمۇ بىرنېمە قىلىدۇ. ② «توختىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: يۇقىرىدا بىز مەتىمەن ھوشۇر ھېكايىلىرىنىڭ بەزى خۇسۇسىيەتلىرى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتتۇق.

توختام ① سۇپ. توختاپ قالغان، ئاقمايدىغان: توختام سۇ. ② ئى. ئىككى ياكى بىرقانچە تەرەپ مەلۇم بىر ئىشنى بىرلىكتە ئېلىپ بارغاندا، ھەرقايسىسىنىڭ ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيىتىنى بەلگىلەش ئۈچۈن بېكىتىپ چىقىلغان ھەمدە ئورتاق رىئايە قىلىنىدىغان مەزمۇن ۋە ماددىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كېلىشىم ۋە بۇ ھەقتىكى ھۆججەت: توختامدا تەدبىر كونكرېت، مەسئۇلىيەت ئېنىق بەلگىلەندى.

توختاملاشماق پ ① گەپنى بىر يەرگە توختاتماق، پۈتۈشمەك: موللام بىلەن توختاملىشىپ، ئۇنى ئۆيگە باشلاپ كەلدىم. ② ئۆزئارا توختام تۈزۈشمەك: بىز شەھەر ئىدارىلىرىنى كۆكتات بىلەن، شەھەر ئىدارىلىرى بىزنى كۆمۈر بىلەن تەمىنلەيدىغان بولۇپ توختاملاشتۇق.

توختاملىق سۇپ. توختامغا ئاساسلانغان، توختام بويىچە مۇددىتى بەلگىلەنگەن: توختاملىق ئىشچى.

توختامنامە ئى. بىر ياكى بىرقانچە تەرەپنىڭ ئۆزئارا كېڭىشىپ بېكىتىپ چىققان كېلىشىمى ۋە شۇ ھەقتە يېزىلغان ھۆججەت.

توختاۋسز رەۋ. توختىماستىن، ئۇزلۇكسىز: ئۇنىڭ بىر جۈپ نۇرلۇق كۆزىدىن توختاۋسز ياش تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

توختۇن سۇپ. دىيال. تەمكىن، سالماق، ئېغىر ـ بېسىق، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان.

توختىماق پ ① مەلۇم ئىش، ھەرىكەت، پائالىيەت ۋە باشقىلار داۋاملاشماي قويماق: ئات غالىبتىن ئون قەدەمچە ئۆتۈپ بېرىپ توختىدى. ② بىر يەرگە بېرىپ قالماق (ياش ھەققىدە): ئۇ سالاپەتلىك، يېشى توختىغان ئادەم ئىدى. ③ قارار تاپماق، ئورۇنلاشماق: سۇ قاتتىق يەردە توختايدۇ (ماقال). ④ بېكىمەك، بىر قارارغا كەلمەك: تالاش ـ تارتىش تۈگىمەي، گەپ بىر يەرگە توختىمىدى. ⑤ كۈتمەك، ساقلىماق: شۇ چاغدا ناسىر ئاكا تولىمۇ خىجىللىق ئىچىدە: ــ خاپا بولماي چىلگە پىشقىچە توختاپ بېرىشسىلە، ــ دېدى. ⑥ ئۇزۇلۈپ قالماق: قاتناش توختىدى.* ئېقىۋاتقان سۇ بىردەمدىلا چىپچىدە توختىدى. ⑦ كۆچمە. بىرەر ئىشنى ئورۇنلاش ياكى بىرەر نەرسىگە ئېرىشىش مەلۇم قىممەتكە ۋە ئەجىرگە تۇغرا كەلمەك: ئۇ ياقتا تارتىشىپ، بۇ ياقتا تارتىشىپ، ئاخىر ئۇجمە سايىسىنىڭ باھاسى 400 تەڭگە ئاق كۆمۈشكە توختاپتۇ. ⑧ كۆچمە. ئاغزىغا، تىلغا ئېلىپ ئۆتمەك؛ توختالماق: ئەمدى مەن يېزا ئىگىلىك مەسىلىسىدە توختاپ ئۆتمەن.

توختىماي رەۋ. توختىماستىن، ئۇزلۇكسىز، داۋاملىق: ئاتلارنىڭ توختىماي چېپىشى بىلەن ئۇلار بىردەمدىلا مەھەللىگە يېتىپ چىقتى.

توخچان ئى. دىيال. خەتتەك، ياۋا چىلگە.

توخسا ئى. بىر تەرىپى پالتا، بىر تەرىپى جوتۇ ئەسۋاب.

توخشۇرماق پ. دىيال. چۈخچىلىماق.

توخۇ ئى ① ئۇي قۇشلىرىدىن بىرى. ھەر خىل سورتلىرى بار، تۈمشۇقى قىسقا، ئۇستۇن تۈمشۇقى ئېگىلگەن، بېشىدا قىزىل تاجسى بولىدۇ؛ قانىتى قىسقا، ئېگىز ئۇچالمايدۇ؛ گۆش ۋە تۇخۇم ئۈچۈن بېقىلىدۇ: مالىنىڭ بېشى توخۇ (ماقال). ② شۇ ھايۋانىنىڭ گۆشى: بۇگۈن كەچ توخۇ شورپىسى زىيادە بولدى. ③ <ئاستر> مۇچەل يىل ھېسابىدا ئونىنچى يىلنىڭ نامى: ئۇنىڭ مۇچىلى توخۇ ئىكەن.

توخۇپوقى ئاسان قۇتۇلغىلى بولمايدىغان، مۇتتەھەم، كۆكەرمە، ئەسكى: بۇ توخۇپوقىنى نەدىن باشلاپ كەلگەندۇ بۇ ئادەم.

توخۇ كۆزلۈك قىلماق دىيال. كىچىك كۆزلۈك قىلماق، شەخسىيەتچىلىك قىلماق.

توخۇ ـ تۇمان دىيال. توخۇ ـ ئۆردەك.

توخۇچى ئى ① توخۇ بېقىش، سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى. ② توخۇ پىشۇرۇپ سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى: توخۇچىلارنىڭ ئالدىدىكى توخۇ گۆشلىرىدىن ھور چىقىپ تۇراتتى.

توخۇچىلىق ئى. توخۇ بېقىش ۋە سېتىش ئىشى، توخۇ باقمىچىلىقى: دوستۇم راززاق توخۇچىلىق قىلۇپتىپتۇ. * ئۇ توخۇ ـ چىلىقتىن يول تاپتى.

توخۇناق ئى① توقۇناق. ② بۇرۇنقى زامانىدا قاسقاندا ياكى تونۇردا پىشۇرۇلغان تاماقلارنى خامانغا ئاپىرىپ ساتقۇچى.

تور I ئى ① يىپ ياكى سۇنئىي تالالاردىن كاتەك ـ كاتەك كۆزلۈك قىلىپ توقۇلغان توقۇلما: باغنىڭ ئۇستىدىن ئايلاندۇرۇپ تارتىلغان نازۇك ئىنچىكە ئالتۇن تور ئۇلارنىڭ ئۈچۈپ كېتىشىگە يول قويمايدىكەن. // تور ياغلىق. تور سومكا. ② شۇنداق شەكىلدە ئىشلەنگەن بۇيۇم: سىم تور. ③ ئۆمۈچۈك، پىلە قۇرتى قاتار ـ لىقلارنىڭ تارتقان يىپلىرى: ئۆمۈچۈك تورى. پىلە تورغا كىردى. ④ بېلىق تۇتۇش، قۇش ئوۋلاش ئۈچۈن، كۆزلۈك قىلىپ توقۇلغان يىپ: قۇش قېرىپ تورغا چۈشمەس، ئەر قېرىپ قولغا چۈشمەس (ماقال). * بىر كۈنى ئۇ ئۆيدىن چىقىپ، دەريادا تور ساپتۇ. ⑤ كۆچمە. تۇزاق، قاپقان؛ قامال: پەرىزات مانا ئەمدى بىر چوڭ جىنايى تور ئىچىگە كىرىپ قالدى. ⑥ قوغۇن پىشقاندا، شاپىقىدا ھاسىل بولىدىغان ئەگرى ـ بۇگرى كېسىشكەن سىزىقلار. ⑦ كۆچمە. بىر ـ بىرىگە مۇناسىۋەتلىك ساھە، سىستېما: ئىجتىمائىي سودا تورلىرىنىڭ يەنمۇ كۆپىيىشى ئارقىسىدا، بازارنى تەمىنلەش تېخمۇ ياخشىلىنىدۇ.

تور ئەھلى ① تورغا مۇناسىۋەتلىك تېخنىكىلىق ئىشلارنى پىششىق بىلىدىغان ئادەم، تور ئىشلىرى مۇتەخەسسىسى (ئىنتېرنېت ھەققىدە). ② ئادەتتە كومپيۇتېرنى ئاچقاندىن كېيىن تورغا چىقىپ مەشغۇلات ئېلىپ بارىدىغان كىشى (ئىنتېرنېت ھەققىدە): ئامېرىكىدا ھازىر قۇرامىغا يەتكەن تور ئەھلى 17 مىليون كىشى بولۇپ، قۇرامىغا يەتكەنلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 73 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىكەن.

تورغا چۈشمەك ① تورنىڭ ئىچىگە كىرىپ قامىلىپ قالماق (بېلىق ۋە قۇشلار ھەققىدە). ② كۆچمە. قاپقانغا چۈشمەك، قامال قىلىنماق، قولغا ئېلىنماق.

تورغا چىقماق كومپيۇتېردا تورغا كىرىپ مەشغۇلات ئېلىپ بارماق، تورنى ئاچماق: بالام ھەر ئاخشىمى تورغا چىقىدۇ.

تور II ئى ① بىر جىسىم يەنە بىر جىسىمغا ئورۇلغاندا، ماسسىسىنىڭ ئېشىشى بىلەن ئۆز ھەرىكىتىگە قوشۇلمىدىغان قوشۇمچە كۈچ، بېسىم تەسىر: پەخىردىن ئۆز كۈچىنىڭ تورى بىلەن كەتمەن ئۇستىگە يېقىلدى. ② بېسىم، كۈچ، تەسىر: تورى بار پالتا. * ئۇنىڭ قولىنىڭ تورى بار. * چاپىنى بارغا مۇشت ئاتاي، جۇۋىسى بارغا تور كەتسۇن (ماقال). ③ كۆچمە. سالماق، ۋەزىن، ئەھمىيەت: ئۇنىڭ گېپىنىڭ خېلى تورى بار.

تور كەتمەك تەسىر يەتمەك، دەز كەتمەك: چاپىنى بارغا مۇشت ئاتسام، جۇۋىسى بارغا تور كەتتى (ماقال).

توراق ئى. دىيال. توساق.

توراق ئى. ئىككى ياشقا تولمىغان ئەركەك موزاي: يېنىڭ ـ دىكى توراق ئۇي بولماس (ماقال).

تورپاقلىق سۇپ. تورپىقى بار، تورپىقى بولغان: ئېغىلغا كىرىپ بېقىڭلار، يەر ئىسلاھاتىدا تەگكەن مېۋە ھازىر كۆپىيىپ، بىر تورپاقلىق ئىنەك، 16 قوي بولدى.

تورت I تەق. ئادەم ئىچىدىن يەل قاتتىق چىققاندا ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز.

تورت II ئى [ر<ئىتال] خېمىرىغا قوي مېيى، سېرىق ماي، شېكەر، تۇخۇم قاتارلىقلار قوشۇلۇپ تەييارلىنىدىغان، بېزەلگەن تاتلىق يېمەكلىك.

تورت ـ تورت «تورت I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تورتتىدە رەۋ «تورت» قىلغان ھالدا، «تورت» قىلىپ: ئۇ كۆلكىسىنى باسالماي تورتتىدە چىقىرىۋەتتى.

تورچى ئى. دىيال. بېلىقچى.

تورداش ئى. ئۆزى بىلەن ئوخشاش بىر تورغا چىقىدىغان، ئۆزى بىلەن بىللە تورغا چىقىدىغان ئادەم: ئۇ شەبنەم تۇردا تورداشلىرى بىلەن دۇنيانىڭ مۇھىم ئىشلىرىنى مۇلاھىزە قىلدى.

تورسۇق ئى ← **چاناچ**.

تورسىمان سۇپ. تورغا ئوخشاش، تور شەكىللىك: تورسىمان ئىچكى تېرە سىستېمىسى.

تورغا ئى ① قارا ئۆي تەرمىسىنىڭ سىرتىغا يېپىلغان كىگىز. ② كىگىز ئۆيلەرنىڭ ئاستى تەرىپىگە ئورايدىغان يېپىنچا.

تورغاي ئى <زوئول> قاناتلىرى سۇس قوڭۇر، قارا رەڭلىك سىزىقچىلىرى بار، تۇمشۇقى كىچىك ۋە ئۇچلۇق، قانىتى چوڭ، ئېگىز ئۇچىدىغان، يېقىملىق سايرايدىغان بىر خىل قۇش.

تورغۇت I ئى. موڭغۇل قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

تورغۇت II ئى. دىيال. ياغ قاچىلايدىغان بىر خىل قاچا.

تورف ئى [ر<نېم] كۆمۈرگە ئايلىنىش دەرىجىسى ئەڭ تۆۋەن بولغان يېقىلغۇ. رەڭگى پاتقاقلىققا ئوخشاش قارا، قوڭۇر ياكى قىزغۇچ كېلىدۇ؛ يېزا ئىگىلىكىدە ئوغۇت قىلىپ ئىشلىتىلىدۇ، سانائەتتە كۆمۈر گازى، پاتقاق گازى، ياغاچ ئىسپىرتى ياساش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ ھەم يېقىلغۇ ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

تورقا ئى. ياۋا كەندىر چىگىسى.

تورقاق ئى. تارس. بىر تەرەپتىن ئىككىنچى بىر تەرەپكە

كېپىللىك ئۇچۇن ئەۋەتكەن ئادەم.

تورقۇ ئى. دىيال. چېگەلەك تالاسى.

تورقماق پ. دىيال. ئىچى پۇشماق، پىغان تۇتماق.

تورلاتماق «تورلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەپىپەم پىچىلغان كۆڭلەكلىك رەختىنى ئېلىپ، ماشىنىچى يېنىغا تورلاتقىلى ماڭدى.

تورلاشتۇرماق «تورلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ناھىيەدىكى يېزا ـ كەنتلەر ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇردى.

تورلاشتۇرۇلماق «تورلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: خوشۇت ناھىيەسىنىڭ تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ كۆپ قىسمى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇلدى.

تورلاشماق ① «تورلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② تۇرلۇك شەكىلدە كېسىشكەن سىزىقلار بىلەن قاپلانماق (قوغۇن، قاپاق، كاۋا قاتارلىقلار ھەققىدە): تورلاشقان قوغۇن. ③ ھەر تەرەپكە يۆنەلگەن لىنىيەلەر تۇتىشىپ، تور ھالىتىنى شەكىللەندۈرمەك: بۇ يىل ئەتىيازدا يېزا ـ كەنتلەرنىڭ ئورمان بىلەن تورلىشىشى چىڭ تۇتۇلدى. ④ غۇۋالاشماق، تالماق (كۆز ھەققىدە): ئۇنىڭ كۆزلىرى تورلىشىپ، بېشى قايغاندەك بولدى.

تورلانماق «تورلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئېتىلغان پاختىلار ئىككى كۈن ئىچىدىلا تورلىنىپ بولدى.

تورلۇق I ① سۈپ. كاتەك ـ كاتەك تور شەكىلدە توقۇلغان ياكى جىيەكلىرىگە تور تۇتۇلغان، ئەتراپىنى يىپ بىلەن تورغا ئوخشاش ئورىغان: دېرىزە سىرتىغا سىم تورلۇق قاپلاق بېكىتىلگەن. ② سۈپ. پوستىدا تورغا ئوخشاش سىزىقلىرى بار: تورلۇق قوغۇن. ③ ئى. تور قىلىنغان ياكى تور قىلىشقا لايىق نەرسە: دېرىزىگە تورلۇق ئۇچۇن بەش مېتىر رەخت سېتىۋالدىم.

تورلۇق II سۈپ ① ۋەزنى، بېسىمى، سالمىقى بار: تورلۇق پالتا. ② كۆچمە. تەسىر قىلىدىغان، قاتتىق تېگىدىغان: ماڭا تولا تورلۇق گەپ قىلماڭ.

تورلىما ئى. يىپى قوش ئېگىرىلىپ، سىپتا توقۇلىدىغان ماتانىڭ بىر خىلى.

تورلىماق پ ① يىپىنى تور شەكلىدە كېسىشتۇرۇپ تىكمەك: ھاشخان ئاچا غەلۋىرنىڭ يىرتىلغان يېرىنى چىگە يىپ بىلەن تورلاپ ئولتۇراتتى. ② سىرتىنى تور بىلەن قاپلىماق: ھېلىقى ئاتۇچى ئۇستا پاختىنى ئېتىپ راسلىۋالغاندىن كېيىن ئېگىرىلگەن يىپ بىلەن تورلىغىلى تۇردى. ③ پىچىلغان رەختنىڭ كېسىلگەن قىرىنى يۆمەپ تىكمەك: مەن شۇمنى كەستۇرۇپ، تورلاش ماشىنىسىدا تورلاۋاتاتتىم.

تورمۇز ئى [ر<گىرىك] ئاپتوموبىل ۋە باشقا مېخانىزملارنىڭ ھەرىكىتىنى ئاستىلىتىش ياكى توختىتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان قۇرۇلما.

تورمۇزسىز سۈپ. تورمۇزى يوق، تورمۇز بېكىتىلمىگەن: ئۇچ چاقلىق ۋېلىسىپىت تورمۇزسىز ئىدى.

تورمۇزلاتماق «تورمۇزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دۆيجاڭ يېراقتىن شۇجىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا تىراكتورچىغا تىراكتورنى تورمۇزلاتتى.

تورمۇزلاشماق «تورمۇزلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىردىنلا ۋېلىسىپىتلىرىنى تورمۇزلاشتى.

تورمۇزلانماق ① «تورمۇزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ماشىنىنىڭ تورمۇزلىنىپ توختىشى خىيالىمنى ئۇزۇپ قويدى. ② كۆچمە. توختىتىلماق، تىزگىنلەنمەك: سىناش ئارقىلىق ناچار ئادەت تورمۇزلىنىدۇ ۋە يەنمۇ ئاجىزلىشىدۇ، ئالىيجاناب ھەرىكەتلەر كۆچىيىدۇ.

تورمۇزلۇق سۈپ. تورمۇزى بار، تورمۇز بېكىتىلگەن: پۇت تورمۇزلۇق ۋېلىسىپىت.

تورمۇزلىماق پ ① تورمۇزنى ئىشقا سېلىپ ئاپتوموبىل، ۋېلىسىپىت قاتارلىق مېخانىزملارنىڭ ھەرىكىتىنى ئاستىلاتماق ياكى توختاتماق: سۈلايمان ۋېلىسىپىتنى ئىتتىك تورمۇزلىدى ـ دە يەرگە چۈشتى. ② <پىسخول> نېرۋا پائالىيىتىنى تېز ھالدا سۇسلاشتۇرماق، توختاتماق.

تورنىك ئى [ر<فىران] ئۇستى ئىككى بېشىغا تۇغرا تۆمۇر بېكىتىلگەن بىر خىل تەنتەربىيە ئۇسكۇنىسى. ئۇنىڭ يالاڭ تورنىك ۋە قوش تورنىك دېگەن تۈرلىرىمۇ بار: تورنىك ئويناش.

تورۇس ئى. ئۆڭ ئىچىنىڭ ئۇستى قىسمى، شىپ: رابى ۋېت ـ ۋېت تورۇسقا تىكىلگىنىچە كۆزىنى پارقىرىتىپ، ئۇن ـ تىنسىز ياتاتتى.

تورۇشەن ئى. ياۋا توڭگۇزنىڭ بالىسى.

تورۇق ① سۈپ. قارامتۇل قىزىل، قىزغۇچ (ئاتنىڭ رەڭگى ھەققىدە): سول تەرەپتىكىسى تورۇق ئاتقا مىنگەن ياش يىگىت ئەسىنار ئىدى. ② ئى. رەڭگى قارامتۇل قىزىل، قىزغۇچ كەلگەن ئات: تورۇقنى سېتىۋالغانلىنىڭ ئەتىسى، ئابدۇۋېلى ئۇنى سۇغىرىش ئۈچۈن ئۆستەڭ بويىغا مىنىپ باردى.

تورۇك تەق. ئىككى قاتتىق نەرسىدىن بىرىنىڭ يەنە بىرىنىڭ ئۈستىگە تۆكۈلۈشى، تاشلىنىشى ياكى دەسسىلىشىدىن چىققان ئاۋاز: تاشقىرىقى ئۆيدىن تورۇك قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

تورۇك ـ تورۇك «تورۇك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بوۋاي ئالمىسىنى ئىرغىتۇدى، تورۇك ـ تورۇك قىلىپ چۈشكىلى تۇردى.

تورۇككىدە رەۋ «تورۇك» قىلغان ھالدا، «تورۇك» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ: ئۇنىڭ قولىدىكى سومكىسى تورۇككىدە يەرگە چۈشتى.

تورۇكلاتماق «تورۇكلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەنۋەر داسقا ياڭاقلارنى تورۇكلىتىپ تۆكتى.

تورۇكلاشماق «تورۇكلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تورۇكلىماق پ «تورۇك ـ تورۇك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «تورۇك ـ تورۇك» قىلماق: شۇ ئەسنادا ئۇنىڭ قوينىدىكى ياڭاقلار يەرگە تورۇكلىشىپ چۈشۈپ، بالىلارنىڭ ئاياغلىرىدا دومىلاشقا باشلىدى.

تورۇڭ تەق. ئىچى كاۋاك تۆمۇر ۋە قاچا قاتارلىق نەرسىنىڭ يەرگە چۈشۈشى ۋە سىرتىغا ياكى ئىچىگە يەنە بىر قاتتىق نەرسىنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

تورۇڭ ـ تورۇڭ ① «تورۇڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بالا قوغۇنلۇقتا قولىدىكى كونا چېلەكنى تورۇڭ ـ تورۇڭ ئۇرۇپ، كۈن بويى قۇشقاچ ئۇركۈتتى. ② كۆچمە. قوپال، قاتتىق، قۇلاققا مۇشت ئۇرغاندەك، يېقىمسىز: تورۇڭ ـ تورۇڭ تەگمەك. * بۇ ئەجەب تورۇڭ ـ تورۇڭ گەپ قىلىدىغان بىرنېمىكەنە؟

تورۇڭدە رەۋ. «تورۇڭ» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «تورۇڭ» قىلغان ھالدا: ئېغىلدىن تورۇڭدە قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

تورۇڭلاتماق «تورۇڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تورۇڭلىماق پ ① «تورۇك ـ تورۇك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: سېۋەتتىكى بىكارلانغان كونسېرۋا قوتىلىرى تورۇڭلاپ تۆكۈلۈپ كەتتى. ② كۆچمە. كىشىگە قاتتىق گەپ قىلماق، قوپال تەگمەك: ــ ئانچىكى بىر ئىشقا سەن نېمانچە تورۇڭلايسەن!ــ دېدى بارات ئاكا خاپا بولۇپ.

تورۇن ئى. دىيال. تونۇر.

تورۇلماق پ. ئالدىنى توسۇپ تۇرۇۋالماق: يار بارادۇر يورغىلاپ، ئالدىدا تۇردۇم تورۇلۇپ. ئالتە جۈپ قىزنى قويۇپ، سۆيدۈم سېنى ئارزۇلاپ.

تورۇنقاي ئى. ئۇچەي مېيى.

تورىت ئى [ر] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. خىمىيەۋى تەركىبى $Th(SiO_4)$. كۆپىنچە ئۇششاق دانچە ھالەتتە ئۇچرايدۇ، رەڭگى قارا، قوڭۇر، سېرىق كېلىدۇ؛ ئەينەك ياكى ماي پارقىراقلىقىغا ۋە كۆچلۈك رادىيوئاكتىپلىققا ئىگە. گىرانىت جىنس، توغرا شېپات جىنس ۋە پېگماتىت قاتارلىقلار ئارىسىدا ئۇچرايدۇ. ئۇ تورىي تاۋلاشنىڭ مۇھىم خام ئەشياسىدۇر.

توريي ئى [ر<لات <] خىم> رادىيوئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Th(Thorium). كۈل رەڭ پاراشوك ھالەتتە بولىدۇ، يالتىراق ۋە يۇمشاق كېلىدۇ، ئۇنىڭدىن U_{233} نى ئېلىشقا ھەم ئوتقا چىدامليق ماتېرىيال ۋە ئېلېكتىر قوتۇپى قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ تېببىي دورىگەرلىكتىكى رولى رادىيغا ئوخشايدۇ.

توز I ئى. ئۇن تارتقاندا توزۇغان ئۇن ئۇچقۇنلىرى، توزۇندا: توزغا كۆنگەن ئىت قوپارغا ئاستىدا ئۆلەر (ماقال). * ئۇ چاغلاردا ئۇننىڭ ئورنىغا توز بىلەن توپا بەرسىمۇ شۇكۇر قىلغانىدۇق.

توز II [ئە] <زوئول> بىر خىل قۇش. بېشى ئۇستىدە تاجسى بولىدۇ، ئەركىكىنىڭ قۇيرۇقى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ، كەرگەندە خۇددى يەلپۈگۈچكە ئوخشاپ قالىدۇ؛ مېۋە ۋە دانلىق ئۆسۈملۈكلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، ھايۋانات باغچىلىرىدا كۆپرەك بېقىلىدۇ، پەيىدىن زىننەت بۇيۇملىرىنى ياساشقا بولىدۇ.

توزان ئى ① ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن يۇمشاق توپا، چاڭ: شامال دېرىزە كۆزنەكلىرىدىن قۇم توزانلىرىنى ئۆچۈرۈپ كىرىشكە باشلىدى. ② كۆچمە. كىر، نۇقسان، ئىللەت: ۋۇجۇدى پاكىز ئىدى روھىي ھەم پاك، ئىدى نەپسى ئەينىكى توزاندىن ساق.

توزان سۇمۇرگۈچ <فىز> موتورى بىلەن شامال پالاقچىسىنى ھەرىكەتلەندۈرۈش ئارقىلىق، ئۇسكىنە تېنىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ھەقمقىي بوشلۇق شەكىللەندۈرۈپ، تازىلاش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدىغان بىر تۈرلۈك ئۇسكىنە، ئۇنىڭ شەكلى ھەرخىل بولىدۇ. ئۇ ئاساسلىقى چاڭ ـ توزان قوزغاتقۇچ، چاڭ ـ توزان سۇمۇرگۈچ ۋە چاڭ ـ توزان سۈزگۈچ خالتىسى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپىدۇ. گىلەم، كىگىز، پالاس، پول، تام ۋە شۇنىڭدەكلەرنىڭ يۈزىدىكى چاڭ ـ توزان، توپا ـ چاڭ قاتارلىقلارنىڭ تازىلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

توزغاق ئى. يېكەن ۋە قومۇشقا ئوخشاش ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئەڭ ئۇچىدىكى پۇپۇكى. ئۇ پەي، تۈككە ئوخشاش توزۇيدۇ.

توزغاقلىق ① سۇپ. توزغاق كۆپ چېچىلغان، توزغاق بار. ② ئى. توزغاق كۆپ چېچىلغان يەر.

توزۇتماق «توزۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: توپا توزۇتماق.

توزۇشماق «توزۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆمىلۇك دەرىجىسى: سۇسىزلىغان گۈللەرنىڭ يوپۇرماقلىرى سولاشتى، گۈللىرى توزۇشتى.

توزۇلماق پ. دىيال. توزۇپ قالماق: بۇ يەردە ئولتۇرۇشماي، ھەر تەرەپكە كەتتى توزۇلاپ.

توزۇماق پ ① توزاندەك ھەر يانغا چېچىلماق، ئۇچماق، تۆكۈلۈپ چۇشمەك: توزۇپ چۇشكەن چاچ قىرقىندىلىرى ئالدىمدىكى ئاق كىرلىكنى ئالمچىپار قىلىۋەتتى. ② كۆچمە. ھەر تەرەپكە تاراپ كەتمەك، چېچىلىپ كەتمەك: ئانا! مېنىڭ ئۆيۈمدىكىلەر ھەر تەرەپكە توزۇپ كەتتى. پاناھلىنىدىغان يېرىم يوق، مېنى بالا قىلىۋېلىڭ! ③ تىتىلىپ، ئۇۋۇلىپ كەتمەك: چىرىپ، كۆكىرىپ كەتكەن بۇ پۇللارنىڭ چۆرىسىنى پوتۇنلەي چاشقان قىرقىۋەتكەن بولۇپ، تۇتقان يەر توزۇپ تۇراتتى. ④ ۋەيران بولماق، يوقالماق: بىلىملىك كىشى ئوزار، بىلىمسىز كىشى توزار (ماقال).

توزۇندى ئى. مەلۇم بىرنەرسىنىڭ پارچىلىنىپ چىرىگەن، توزۇغان، چېچىلغان قالدۇقلىرى: ئادىلنىڭ قوناق پۇپۇكىنىڭ توزۇندىلىرى يۇقۇشۇپ كەتكەن چاچلىرى پاخپىيىپ تۇراتتى.

توس تەق. توخۇ، ئۆردەك قاتارلىقلارنىڭ داننى قاتتىق چوقۇپ ئېلىشىدىن چىققان ئاۋاز: توخۇ كوردىكى قوناقنى «توس» قىلىپ چوقۇشىغا، بالا يەنە بىر تاش ئاتتى.

توساتتىن رەۋ ① كۈتۈلمىگەندە، تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت: توساتتىنلا بىر پاي ئوق ئېتىلدى. * توساتتىن ئىشىك ئېچىلىپ، چېھرىگۈل كىرىپ كەلدى. ② ئىختىيارسىز، بىردىنلا: مەن يەنە نېمىلەرنىدۇر ئېيتماقچىدىم، لېكىن توساتتىن جىم بولۇپ قالدىم. ③ ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق، سەۋەبسىز: ئۇلارنىڭ شۇنچە جېدەل قىلىپ، يەنە توساتتىنلا ئەپ بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشەنگىلى بولمايتى.

توسالغۇ ئى ① ئىككى ئارىلىقنى توسۇپ تۇرغۇچى نەرسە: ئېلېكتىروماگنىت دولقۇنى ئېگىز بىنا قاتارلىق توسالغۇلارغا ئۇرۇلغاندا، كەينىگە قايتىدۇ. ② كۆچمە. دەخلى ـ تەرۇز، پۇتلىكاشاق، توسقۇنلۇق: پاتقاق گازىغا ئىشلىتىلىدىغان موتور مەسىلىسى بۇ تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇشتىكى بىر توسالغۇ ئىدى.

توسالغۇسىز سۇپ. توسالغۇسى يوق، توسقۇنسىز؛ بىمالال: توسالغۇسىز ئېقىن. // ئۇلار ھېچ توسالغۇسىز شەھەرنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

توسالغۇلۇق ئى. توسالغۇ بولىدىغان، توسالغۇ پەيدا قىلىدىغان نەرسە، مەسىلە، ئىش، ھالەت قاتارلىقلار.

توسانجۇق ئى. دىيال. توسقۇچى ئادەم ياكى نەرسە.

توسانچا ئى. دىيال. توساق، توسۇنچاق.

توس ـ توس «توس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

توستۇرماق I «توساق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەبەي قىش بويى چۆلدىن توشۇغان قومۇش بىلەن بالىلىرىغا باغىنىڭ ئەتراپىنى توستۇردى.

توستۇرماق II «توساق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى:

جىنسى: ئانا بوۋاقنى چوڭ قىزغا بېرىپ توستۇردى.

توسقۇن ئى. دەخلى، پۇتلىكاشاڭ، قارشىلىق: بۇ قاراڭغۇلۇق، بۇ تار گەمە ئۇلارنىڭ قەلبىدە مۇھەببەت ئۇچقۇنلىرىنىڭ يېنىشىغا توسقۇن بولالمىدى.

توسقۇنسىز سۈپ. توسقۇنى، پۇتلىكاشىڭى، قارشىلىقى بولمىغان؛ راۋان، قارشىلىقسىز: توسقۇنسىز ھەرىكەت. // بىزنىڭ قوشۇنىمىز ئالغا قاراپ توسقۇنسىز ئىلگىرىلەۋەردى.

توسقۇنلۇق ئى. بىرەر ئىشنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىغا دەخلى، پۇتلىكاشاڭ بولىدىغان نەرسە ياكى شۇنداق ئىش، ھادىسە.

توسقۇنلۇقسىز رەۋ. توسقۇنلۇقى بولمىغان ھالدا، توسقۇنلۇققا ئۇچرىمای: شۇنداق قىلىپ ئۇ بالا ھېچبىر توسقۇنلۇقسىز يېرىم كېچىدە شەھەرگە كىرىپتۇ.

توسما ① ئى. ئىككى ئارىلىقنى توسۇپ، ئايرىپ تۇرىدىغان مەلۇم نەرسە: راخمانىنىڭ ئەترىتى ساتما ئالدىدا ئۇچرىغانلىكى نەرسىلەرنى دۆۋىلەپ، توسما ھاسىل قىلىۋاتاتتى. ② سۈپ. ئىككى ئارىلىقنى توسۇپ تۇرىدىغان، ئايرىپ تۇرىدىغان: توسما تام. توسما قىر. ③ ئى. دەريالاردىكى سۇنىڭ ئېقىنىنى تىزگىنلەش ئۈچۈن قۇرۇلغان قاش ياكى مەلۇم جىلغا، ئېقىنلارنى توسۇپ قۇرۇلغان سۇ ئامبارلىرىنىڭ توسۇلغان قېشى: مەيدان ئۆتكەن يىل 8 - ئايدا بىر توسما ياسىدى.

توسماق I پ ① توسۇق، قاشا ياكى توسما قاتارلىق بىرەر نەرسە بىلەن تورىماق، قورشىماق ياكى ئىككىگە ئاجراتماق: ئۆينى توسماق. * ئۈستەڭ بويلىرىدا بوراللار بىلەن توسۇپ ياسالغان قاتار - قاتار ۋاقىتلىق ئاشخانىلار، چايخانىلار، ناۋايخانىلار بار ئىدى. ② دالدا قىلماق: بۇلۇتنىڭ قۇياش نۇرىنى ئانچە - مۇنچە توسۇۋالىدىغان ھادىسىسى بولۇپ تۇرىدۇ. ③ كۆچمە. ئىشنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىنى چەكلىمەك، توختاتماق؛ قايتۇرماق: — غۇنچەم: قىزىق گەپ قىلمىسىز نۇرۇم، باغۇەنىنى گۈل ئۈزۈشتىن، مېۋە يېيىشتىن كىم توسۇپ قويىدۇ؟ — دېدى. ④ كۆچمە. مەنئى قىلماق، چەكلىمەك: — چېرىك قوشۇنىنى تولىدۇرۇش ئۈچۈن چېرىك ئېلىش كېرەك، — دېدى ئىلىك ھاجىپ، لېكىن نامراتلاردىن ئېلىش، بايلاردىن ئالماسلىقنى توسۇش كېرەك. ⑤ توسقۇنلۇق شەكىللەندۈرۈپ، مېڭىش يولىنى ئەتمەك، توسالغۇ بولماق: ئەنۋەر ئىتتىك بېرىپ، نىجاتلىنىڭ ئالدىنى توستى. * دۈشمەنلەر تاش كۆۋرۈكنى توسۇۋالسا، ئۇلار قانداق قايتىپ چىقىدۇ؟ ⑥ توسما ياكى توسۇق بىلەن يۇنلىشىنى ئۆزگەرتمەك، باشقا يۇنلىشكە باشلىماق: ئۆرۈك قىزىلكوس، بۇغدايغا سۇنى توس (ماقال).

توسماق II پ. بوۋاق ۋە كىچىك بالىلارنى ھاجەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن، ئەپلىك قىلىپ تۇتۇپ تۇرماق: بالىنى توسماق.

توسملىق سۈپ. توسمىسى بار، توسما بىلەن توسۇلغان: تاختاي توسملىق سەھنە.

توسۇشماق «توسماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سولدۇرۇش كويىدا ۋاپا گۈلىنى، بەزىلەر توسۇشتى قىزنىڭ يولىنى.

توسۇق ئى ① ئارىلىقنى توسۇش، ئاجراتىش ۋە ئىھاتە قىلىش ئۈچۈن سېلىنغان قۇرۇلما، تام، قاشا: ئۇ ئۆزىگە ئوخشاش بەش - ئالتە ياش بىلەن سۇ يار ئېلىپ كەتكەن يەرگە قويۇلغان توسۇقنى مۇرىلىرى بىلەن يۆلەپ تۇراتتى. ② مېڭىش، كىرىش - چىقىشنى مەنئى قىلىش ئۈچۈن، ئىشىك - دەرۋازىلارغا قويۇلغان توسما ياكى توغرا ياغاچ؛ مۇشۇنداق جايلاردىكى قاراۋۇللۇق: ئۇ ساتما ئالدىدىكى توسۇقتىن سەكرەپ چىقتى - دە، بوۋاينىڭ ئالدىغا ئۇچقاندەك يۈگۈردى. ③ توي كۆچۈرگەن قىز - يىگىتلەردىن بىرەرىنىڭ ئۇسسۇل ئوينىاپ بېرىشى ياكى بېرىلىدىغان تارتۇق قاتار - لىقلارنى تەلەپ قىلىپ توتۇلغان ئارغامچا ياكى باشقا نەرسىلەر: ئىككى جايدا قىز - يىگىتلەر توسۇق توستى. گۈل لەيلى ئۇلارغا تەڭگە چاچتى. ④ كۆچمە. توسقۇنلۇق، قىيىنچىلىق؛ قارشىلىق: قاتمۇقات توسۇق ۋە داۋاندىن ئۆتتۈك، ئىزدىگەن پەرھاتتەك ئۆز دىلدارىنى.

توسۇقلۇق سۈپ. توسۇپ، ئاجرىتىپ قويۇلغان؛ توسۇلغان: ئۇلار «لاگېر» گازارمىسىغا كەلگەندە، چوڭ يول ئالا ياغاچلار بىلەن توسۇقلۇق ئىدى.

توسۇلماق I «توسماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىلەت سېتىش تۆشۈكى بىر دەمدىلا تىقىلىشىۋالغان ئادەملەر بىلەن توسۇلدى.

توسۇلماق II «توسماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بالا ئىككى قېتىم توسۇلدى.

توسۇن سۈپ. كۆندۈرۈلمىگەن، شاش: بىر كۈنى سېلىم بەگنىڭ ھويلىسىغا كىرسەم، بىر توسۇن ئات ھويلىدا قېچىپ يۈرۈپتۇ.

توسىرماق پ. دىيال. ھالسىرىماق، كۈچسىرىمەك.

توشتۇرماق ① «توشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ساقى ساندۇقنى يېرىمغىچە ئالتۇنغا توشتۇرۇپ، باقىغا قاراپ: — يېرىم ساندۇق بولسا بولارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. — توشتۇر، توشتۇر، لىق توشتۇر! — دەپتۇ باقى. ② جەدۋەل ۋە قۇرنىڭ بوش ئورۇنلىرىغا تېگىشلىك سان ۋە مەلۇماتلارنى يازماق، تولدۇرماق: جەدۋەل توشتۇرماق.

توشتۇرۇشماق «توشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار ھەر كۈنى ئەتىگىنى دەريا بويىغا بېرىپ، ئاخشىمى سېۋەتلەرنى توشتۇرۇشۇپ قايتىدىكەن.

توشتۇرۇلماق «توشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىشخانا ساقا بىلەن توشتۇرۇلغانىدى.

توشقان ئى ① <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. بېشى چاشقانىنىڭ بېشىغا ئوخشايدۇ، قۇلىقى يوغان، يۇقىرىقى كالپۇكى يېرىق كېلىدۇ، ئائىلە توشقىنى، ياۋا توشقان دەپ بىرنەچچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ. گۆشىنى يېگىلى، يۇڭىدىن پوپايكا توقۇغىلى، تېرىسىنى كىيىم تىكىشكە ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ② <ئاستر> مۇچەل يىل ھېسابىدا تۆتىنچى يىلنىڭ نامى: قاسىمنىڭ مۇچىلى توشقان ئىكەن.

توشقان تېزەكلەيدىغان ھېچ نەرسە ئۇنمەيدىغان قاقاس چۆل يەرگە قارىتىلىدۇ.

توشقانزەددىكى ئى [توشقان+زەدە+ك+ى] <بوت> شۇمبۇيا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ئەتلىك، سېمىز، تۈۋرۈكسىمان، قارامتۇل سېرىق بولىدۇ؛ پوتۇن تېنى دورا قىلىنىدۇ، بۆرەكنى قۇۋۇتلەندۈرۈپ، تەرەت ماڭغۇزۇش رولىغا ئىگە.

توشقانقومۇشى ئى [توشقان + قومۇش + ى] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، پاكار ئۆسىدىغان سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئېللىپس

ياكى تۇخۇم شەكلىدە بولۇپ، گىرۋىكىدە چىشلىرى بولىدۇ؛ يوپۇرمىقىنى ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ؛ پۈتۈن تېنى دورا قىلىنىدۇ؛ قىزىتمىنى قايتۇرۇش، زەھەرنى كېسىش، سۈيدۈكنى راۋانلاشتۇرۇش قاتارلىق روللارغا ئىگە.

توشقانقۇلاق ئى [توشقان + قۇلاق] <بوت> كالپۇكسىمان گۇللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غوزا مېۋىسى كىچىك بولىدۇ، ئۆسۈملۈكنىڭ پۈتۈن تېنى دورا بولىدۇ؛ بەدەننى كۆچلەندۈرۈپ سۈيدۈكنى راۋانلاشتۇرىدۇ.

توشقانقۇيرۇق ئى [توشقان + قۇيرۇق] <بوت> باشاق-لىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ نەم جايلاردا ئۆسىدۇ. ئۇ ناھايىتى يۇمشاق بولۇپ، ئۇلاغلار ئۇچۇن ياخشى يەم ـ خەشەك ھېسابلىنىدۇ.

توشقانكالپۇك ئى [توشقان + كالپۇك] <بوت> كالپۇك-سىمان گۇللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. كىچىك ۋە قاتتىق مېۋىسى ئۇچ بۇرجەك بولىدۇ؛ ئۆسۈملۈك تېنىنىڭ يەر ئۈستى قىسمى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ؛ يالليۇغنى ياندۇرۇش، قانىنى توختىتىش، تىنچلاندۇرۇش رولىغا ئىگە.

توشقانياڭقى ئى [توشقان + ياڭقى] <بوت> كاشتان.

توشقانئوت ئى [توشقان + ئوت] <بوت> ئازغان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى ۋە يىلتىزسىمان غولى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ؛ ئىسسىقنى ياندۇرۇش، قان توختىتىش روللىرىغا ئىگە.

توشماق پ ① لىق قىلىپ قاچىلانماق، تولماق: ئۇنىڭ پۇلى يېتەرلىك ئىدى، شۇڭا بىر پەستىلا ئىككى سومكا لىقلىدە توشتى. ② بوش ئورۇن قالماي ئىگىلەنمەك، ھەممە يېرى قاپلانماق، بىر كەلمەك: ئۆي تۇتۇنگە توشۇپ كېتىپتۇ. ③ ئۆسۈپ، چوڭىيىپ مەلۇم ياشقا يەتمەك: بۇلتۇر 1 ـ ئايدا 17 گە توشتۇم. ④ بەلگىلەنگەن ياكى مۆلچەرلەنگەن چەككە يەتمەك: پەرھاتنىڭ ئارا تاغ يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقانلىقىغا بىر يىل توشتى.

توشنا سۈپ. دىيال. تولۇق.

توشۇتماق «توشۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىككى ئانا بىزگە كايىپ چارچىغاندىن كېيىن بۇلاقتىن سۇ توشۇتماقچى بولدى.

توشۇشماق «توشۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار تەييارلىغان سۈپەتلىك ئوغۇتلىرىنى ھەر موغا 40 تاغاردىن مۆلچەرلەپ توشۇشتى.

توشۇق سۈپ. توشقان، توشقۇزۇلغان؛ تولۇق: زال كىشىلەر بىلەن توشۇق ئىدى.

توشۇك I ئى [خەن] چىگە، يۇك، پاختا قاتارلىقلاردىن ئېشىلگەن يوغان ئارغامچا.

توشۇك II ئى. دىيال. تاشلاق.

توشۇڭلۇق سۈپ ① توشۇڭى بار، توشۇك بىكىتىلگەن: بىزنىڭ ھارۋا ـ ئۇلاغلىرىمىز بولدى. ئوتۇن، پىچانغا بارساق توشۇڭ-لۇق، ئارغامچىلىقمۇ بولۇپ قالدۇق. ② توشۇك تورلاشقا بولىدىغان، توشۇڭغا باب: مەن بىر توشۇڭلۇق چىگە سېتىۋالدىم.

توشۇلاق ئى. دىيال <بوت> ئۆزۈمگە ئوخشايدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك.

توشۇلماق «توشۇماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: گايىتىنىڭ قوغۇنى يالقۇنتاغ ئېتىكىدىكى قىپقىزىل قۇم ئۇستىدىن كېسىپ ئۆتكەن تاشيولدا، ھەتتا سىگگىم ئېغىزىدىن چىقىپ، ئىچكى ئۆلكىلەرگىچە توشۇلاتتى.

توشۇماق پ ① بىر ئورۇندىن يەنە بىر ئورۇنغا يۆتكىمەك: تاش توشۇماق. سۇ توشۇماق. ② ئاپارماق، يەتكۈزمەك: گەپ توشۇيدۇ ئاردا دۇشمەن بولۇپ، تولا گەپتىن كەتتى ئىچىم دەردكە تولۇپ.

توشماق پ. يەتمەك، بەرداشلىق بەرمەك، چىدىماق.

توغ ئى. دىيال. يوپۇرماقتىكى توپا ـ چاڭ ، توزان.

توغاچ ئى <بوت> شاپتۇلنىڭ بىر تۈرى. مېۋىسىنىڭ پوستى قىزىل، تۈكسىز، مېۋىسى سۇلۇق؛ كېيىن پىشىدۇ.

توغام ئى. دىيال. سۇپ، قاتمۇقات، دوقمۇش.

توغام ـ توغام دىيال. قاتمۇقات، دوقمۇش ـ دوقمۇش: قالماق خانىنىڭ خېتىدە توشسۇن دېدى ياچىنى، توغام ـ توغام يول توراپ چېرىك قويدى بارچىنى.

توغرا ① سۇپ. مەلۇم يۆنىلىشكە قارىمۇقارشى، ئۇدۇلمۇ-ئۇدۇل ئورۇنلاشقان، ئالدىنى توسۇپ تۇرىدىغان: توغرا قىر. توغرا تام. ② رەۋ. مەلۇم بىر نىشانغا قاراپ، ئۇدۇل: نەچچە ئون ئاتلىق نۆۋەتچى ھەممىنىڭ ئالدىدا كىرىپ كەتتى، سادىر ئارقىدىن ئېتىنى قامچىلاپ، توغرا تاشقى سېپىلىنىڭ ئىچىگە كىردى. ③ ئى. كەڭلىك، ئەن: بۇ ئېتىزنىڭ ئۇزۇنلۇقى 66 مېتىر، توغرىسى 11 مېتىر بولۇپ، دەل بىر مو كېلەتتى. ④ رەۋ. ئارتۇق ياكى كېمى يوق، دەلمۇدەل: ـــ سىلى ئاغرىغاندىن باشلاپ، بۇ يىل توغرا يەتتە يىل بولدى، ـــ دەپتۇ تۇردىقاري. ⑤ سۇپ. خاتاسى يوق، ناتوغرا ئەمەس؛ ھەقىقىي، راست: ئەگەر توغرا جاۋاب بېرەلمىسەڭ، تىللانى شاھمىرزىنىڭ قولىغا يەتكۈزۈپ بېرىشىڭ كېرەك. * ـــ بىر ھېسابتا كادىرلارنىڭ دېگەن سۆزلىرى توغرىكەن جۇمۇ، ئۇزى، ـــ دېدى ھاشىم. ⑥ سۇپ. مۇۋاپىق، ئورۇنلۇق، يولدا، لايىقىدا: ئىجادىيەتكە ئاپتورلارمۇ توغرا مۇئامىلە قىلىشى، تەھرىرلەرمۇ توغرا مۇئامىلە قىلىشى كېرەك. ⑦ سۇپ. قۇۋلۇق، ئالدامچىلىقنى بىلمەيدىغان، پاك، دىيانەتلىك: سىزدەك توغرا، ئاق كۆڭۈل ئادەمنىڭ بىزگە يارىدەم بېرىدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن. // بىر توپ كىشى تۇتماق بولۇپ ئوغرىنى، داۋراڭ سېلىپ چىقتى چېلىپ ناغرىنى. «ئوغرى قاچتى» دېگىنىچە ۋاراقلاپ، كېلىپ مەھكەم تۇتتى ئوغرى ـ توغرىنى. ⑧ يۈك «دۇرۇس، دەرھەقىقەت» دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: توغرا، مەن بىر قېتىملا ئەمەس، بىرنەچچە قېتىم بۇ ھەقتە ئۆز ئىرادەمنى بىلدۈرگەنىدىم. ⑨ تىر. شەخس بىلەن تۇرلەنگەن شەكلىگە ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى قوشۇلۇپ كېلىپ «ھەققىدە، ئۇستىدە» دېگەن مەنىدە تىركەلمە رولىدا كېلىدۇ: كىمدۇر بىرى خاسىيەتكە چاقچاق قىلىپ، مېنىڭ توغرامدا بەزى گەپلەر-نى قىلىپ، سىناپ باققان ئوخشايدۇ.

توغرا كېسەر ① ياغاچنى توغرىسىغا توغرايدىغان (ھەرە ھەققىدە). ② كۆچمە. توغرا قىلىپ ئايرىيدىغان، كەم ـ زىيادە قىلمايدىغان، ھەققانىي: ھاشىمئاخۇن ھەق ـ ناھەق ئۇستىدە تىك تۇرىدىغان، توغرا كېسەر، ۋىجدانلىق ئادەم ئىدى.

توغراتماق «توغرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى:

كۆكتات توغراتماق.

توغرا ـ خاتا توغرا ياكى خاتا: ئىشنىڭ توغرا ـ خاتاسىنى ئايرىماي سۆزلەڭ. ② مەلۇم بىر نىشاننى ئۇدۇللاپ، ئوقنى توغرىسىغا، ئاغ ئوستىگە ئاتقاندا توغرا ـ خاتا ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان شاخار، ئۇ توغراقتىن ئېلىنىدۇ: زەھەرلىنىش ئالامەتلىرى كۆرۈلمىسە، ھەسەل سۈيىگە توغرىغا قوشۇپ ئىچۈرۈلۈپ ئارقىدىن قۇستۇرۇلىدۇ.

توغرىلاتماق «توغرىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىشخانا مۇدىرى كاتىپقا قاراپ: ــ ئىدارە باشلىقىمىز يىغىن ئېچىۋاتقان مېھمانخانىغا تېلېفونىنى توغرىلىتىپ قويۇڭ، ــ دېدى.

توغرىلاشماق «توغرىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ھەربىي مەشىق ئۆگىنىۋاتقان ئوقۇغۇچىلار قوراللىرىنى قارىغا توغرىلاشتى.

توغرىلانماق ① «توغرىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئىشىك ئاغىسىنىڭ بۇ تەنتەنىلىك ئاۋازى ساراينى جاراڭلىتىۋەتتى، ئادەملەر ئىشىك ياقتا توغرىلاندى. ② «توغرىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چوڭقۇر ئىدىيەۋى ـ سىياسىي خىزمەت ئارقىلىق كادىرلارنىڭ ئىدىيەسى توغرىلاندى.

توغرىلىق ① ئى. توغرا ھالەت: پۇتۇشنىڭ توغرىلىقىغا قارىما، يولۇشنىڭ توغرىلىقىغا قارا (ماقال). ② سۈپ. توغرىسىغا چوڭايغان؛ گەۋدىلىك: شۇ ئەسنادا باغ تەرەپتىن ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، توغرىلىق بىر ئايال چىقىپ كەلدى.

توغرىلىماق پ ① توز، تەكشى ھالەتكە كەلتۈرمەك؛ ئۇدۇلىماق؛ رۇسلىماق، تۈزلىمەك: قىرنى توغرىلىماق. تاناپنى توغرىلىماق. ② مەلۇم بىر نۇقتا، نىشانغا ئۇدۇللىماق، قاراتماق، روبىرو قىلماق: ئۇ ئۇستىرنى ئوق يېڭىقىغا توغرىلىدى. ③ يېنىدا، ئالدىدا تەخ قىلماق؛ يۈز كۆرۈشتۈرمەك: ئەمدىلىكتە تۇرمۇش مېنى ئۇنىڭ ئالدىغا توغرىلاپ، ھېلىقى قەرزلەرنى قايتۇرۇپ بېرىشكە قىستىماقتا. ④ خاتا ۋە نۇقساندىن خالىي قىلماق؛ تۈزەتمەك: دۇشمەن سىرىڭنى ئوغرىلايدۇ، دوست خاتايىڭنى توغرىلايدۇ (ماقال). ⑤ ئېپىنى، ئىلاجىنى قىلىپ ۋۇجۇدقا چىقارماق، ھەل قىلماق: مەن دېگەندەكلا بولۇپ قالسا، ھەممە ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن، ئېلىپ قاچىدىغان يىگىتنى ئۆزۈم تېپىپ بېرىمەن. ⑥ بىراۋغا مەنسۇپ قىلماق، ھېسابىغا ئۆتكۈزمەك، تەۋە قىلماق: ئۇ ــ ھەرھەمجان، ھېلىقى مۇتتەھەم خوتۇنىنى كېيىن بىر تەرەپ قىلارمىز، شۇنىڭغا دېگەن سانىنى بۇ قىزغا توغرىلىۋېتىڭ، ــ دېدى ـ دە، ئۆزى تېلېفون تۇرۇپكىسىنى قولىغا ئالدى.⑦ بەلگىلىك بىر ۋاقىتقا ئۇدۇللىماق ، توغرا كەلتۈرمەك : بىركۆنى بىردەم ئولتۇرۇپ خەيرلىشىپ كېلىش ئۈچۈن، ئىشتىن چۈشكەن ۋاقىتقا توغرىلاپ ئاسىم ئاكىنىڭ ئۆيىگە باردىم. ⑧ ئارتۇق ياكى كېمى يوق، دەلمۇدەل قىلماق: ــ پۇلنى ھېلىقى 6200 يۈەنلىك چەكنىڭ ئوستىگە قوشۇپ، 10 مىڭ يۈەنگە توغرىلاپ قويايمۇ؟ ــ دېدى ئوغلى دادىسىغا پىچىرلاپ. ⑨ ماس، مۇناسىپ، مۇۋاپىق قىلماق، ئۇدۇللىماق: شۇنداق كۇنلەرنىڭ بىرىدە، قىسمەت ئەنۋەر ئۈچۈن ئالدىنقىسىدىنمۇ قىزىقراق، تاسادىپىي بىر ۋەقەنى توغرىلىدى.

توغرىماق پ. كېسىپ، ھەرلەپ، پارچە ـ پارچە قىلماق، ئۇششاقلىماق: گۆش توغرىماق. * قىسمەت چورۇق ئالدىغا بىر توقاچ نان قويۇپ، پىچاق ئېلىپ، ئاۋۇال گۆشنى، كېيىن بېھىنى گۇلىدەك، چىلاندەك قىلىپ توغرىدى.

توغرا ـ خاتا توغرا ياكى خاتا: ئىشنىڭ توغرا ـ خاتاسىنى ئايرىماي سۆزلەڭ.

توغراشماق «توغرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئۆيدە سەۋزە توغرىشىۋاتاتتى.

توغراق ئى ① <بوت> تال ۋە تېرەكلەر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچى قۇرۇلۇش، ئۆي جاھازلىرىنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ، تارىم ۋادىسىغا كەڭ تارقالغان. ② غۇلجا شەھىرىگە قاراشلىق بىر يېزىنىڭ نامى.

توغراقلىق I ① سۈپ. توغراق كۆپ ئۆسكەن، توغراق بىلەن قاپلانغان: دەل شۇ پەيتتە توغراقلىق ئورمان ئىچىدىن ئالماس باشلىغان ئاتلىق يىگىتلەر ئېتىلىپ چىقتى. ② ئى. توغراق كۆپ ئۆسكەن، توغراق بىلەن قاپلانغان جاي: ئۇ توغراقلىق ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىردى. ③ ئى. چەرچەن ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

توغراقلىق II سۈپ. توغراپ قويۇلغان، توغرالغان: ئىشكاپتا بىر لېگەن توغراقلىق نان تۇراتتى.

توغرالماق «توغرىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پەقەت مۇشۇ ئاتخانىدىلا بېدىلەر ئۆگرەدەك ئۇششاق توغرىلىدۇ.

توغرام ① ئى. توغرالغان، كېسىلگەن نەرسىنىڭ ھەر بىر بۆلىكى: ئۇنىڭ توغرىسى خېلى چوڭ بوپتۇ. ② مىق. سانىلاردىن كېيىن كېلىپ، توغرالغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر توغرام نان.

توغراندا ئى. توغرالغان نەرسە: بېدە توغراندىسى.

توغرۇلۇق تىر. ھەقتە، توغرىسىدا: ئابلىز ئۇلار بىلەن ئۇرۇق ـ تۇغقاندەك قىزغىن كۆرۈشتى، ئەترەتنىڭ ئەھۋاللىرى توغرۇلۇق پاراڭلاشتى.

توغرىدا تىر. ھەقتە، توغرۇلۇق: بۇ توغرىدا بىرەر ئىش قىلايلى دېسەك، ئۆزىڭىز بىلمىسىز، يۇرتىمىز كىچىك، پىتىنىسى يامان يەر.

توغرىدىن ـ توغرا ① توپمۇتوغرا، بىۋاستە: كۆۋرۈك كۆيۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، دەريانىڭ بۇ يېقى بىلەن توغرىدىن ـ توغرا ئالاقە قىلغىلى بولمايتتى. ② ئەگمىتمەي، قاچۇرماي؛ ئۇدۇل، تۈزلا: ئادەم ھەر قاچان ۋە ھەرقانداق جايدا تەبىئەتكە، ھاياتقا ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن، توغرىدىن ـ توغرا، ياخشى نىيەت بىلەن قارىسا، ئۇنىڭ كۆڭلى چەكسىز ئارام تاپىدۇ.

توغرىسى يۇك « سۆزنىڭ راستى، گەپنىڭ ئوچۇقى» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: بۇغدايلار ئاپتاپ كىشىنىڭ تېنىنى تونۇردەك قىزىتىدىغان مەزگىلدە پىشىپ قالدى، پىشىپ قالدىلا ئەمەس، توغرىسى، ئوردىغان ۋاقىتتىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى.

توغرىسىدا ① رەۋ. قارىشىدا، ئۇدۇلىدا: ئالاھىدىن كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە، سۈلتان ئوردىسىنىڭ توغرىسىدا — ئىلگىرىكى ئورنىدا جايلىشىپتۇ. ② تىر. ھەققىدە، ئوستىدە: ئەنۋەرنىڭ ئېيتقىنىچە، ئادەملەر بۈگۈن مۇخبىرلارنىڭ كېۋىر توغرىسىدا يازغان ماقالىسىنى ئاڭلاش ئۈچۈن كېتىپ باراتتى.

توغرىسىدىن رەۋ ① ئېنىدىن، ئۇدۇل تەرىپىدىن: ئۇنىڭ زەيكەش ئوستەڭ دېگىنى مۇشۇ يەردىن ئوچ ـ تۆت چاقىرىم يىراقلىقتا بولۇپ، قومۇشلۇقنى توغرىسىدىن كېسىپ ئوتەتتى. ② سەۋەبىدىن، ۋەجىدىن، توغرۇلۇق: ئۇنىڭ بىلەن مەن مانا مۇشۇ بىر ئېغىز گەپ توغرىسىدىن سەتلىشىپ قالدىم.

توغرىسىغا رەۋ ① ئېنى، توغرا تەرىپىنى بويلاپ: شۇ ئەسنادا، ئانچە يىراق بولمىغان جايدا يولنى توغرىسىغا كېسىپ ئېقىۋاتقان سۇ كۆرۈندى. ② مەلۇم بىر نىشاننى ئۇدۇللاپ، ئوقنى توغرىسىغا: ئۇ يەنە توغرىسىغا، تاغ ئوستىگە ئاتنى چاپتۇرۇپ چىقتى. ③ كۆندىلەك ھالدا: ئالدىنقىسى بولسا خادىنى توغرىسىغا تۇتقىنىچە ناخشا ئېيتماقتا ئىدى.

توغرىغا ئى. خېمىرنى كۆپتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان شاخار، ئۇ توغراقتىن ئېلىنىدۇ: زەھەرلىنىش ئالامەتلىرى كۆرۈلمىسە، ھەسەل سۈيىگە توغرىغا قوشۇپ ئىچۈرۈلۈپ ئارقىدىن قۇستۇرۇلىدۇ.

توغرىلاتماق «توغرىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىشخانا مۇدىرى كاتىپقا قاراپ: ــ ئىدارە باشلىقىمىز يىغىن ئېچىۋاتقان مېھمانخانىغا تېلېفونىنى توغرىلىتىپ قويۇڭ، ــ دېدى.

توغرىلاشماق «توغرىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھەربىي مەشىق ئۆگىنىۋاتقان ئوقۇغۇچىلار قوراللىرىنى قارىغا توغرىلاشتى.

توغرىلانماق ① «توغرىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئىشىك ئاغىسىنىڭ بۇ تەنتەنىلىك ئاۋازى ساراينى جاراڭلىتىۋەتتى، ئادەملەر ئىشىك ياقتا توغرىلاندى. ② «توغرىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چوڭقۇر ئىدىيەۋى ـ سىياسىي خىزمەت ئارقىلىق كادىرلارنىڭ ئىدىيەسى توغرىلاندى.

توغرىلىق ① ئى. توغرا ھالەت: پۇتۇشنىڭ توغرىلىقىغا قارىما، يولۇشنىڭ توغرىلىقىغا قارا (ماقال). ② سۈپ. توغرىسىغا چوڭايغان؛ گەۋدىلىك: شۇ ئەسنادا باغ تەرەپتىن ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، توغرىلىق بىر ئايال چىقىپ كەلدى.

توغرىلىماق پ ① توز، تەكشى ھالەتكە كەلتۈرمەك؛ ئۇدۇللىماق؛ رۇسلىماق، تۈزلىمەك: قىرنى توغرىلىماق. تاناپنى توغرىلىماق. ② مەلۇم بىر نۇقتا، نىشانغا ئۇدۇللىماق، قاراتماق، روبىرو قىلماق: ئۇ ئۇستىرنى ئوق يېڭىقىغا توغرىلىدى. ③ يېنىدا، ئالدىدا تەخ قىلماق؛ يۈز كۆرۈشتۈرمەك: ئەمدىلىكتە تۇرمۇش مېنى ئۇنىڭ ئالدىغا توغرىلاپ، ھېلىقى قەرزلەرنى قايتۇرۇپ بېرىشكە قىستىماقتا. ④ خاتا ۋە نۇقساندىن خالىي قىلماق؛ تۈزەتمەك: دۇشمەن سىرىڭنى ئوغرىلايدۇ، دوست خاتايىڭنى توغرىلايدۇ (ماقال). ⑤ ئېپىنى، ئىلاجىنى قىلىپ ۋۇجۇدقا چىقارماق، ھەل قىلماق: مەن دېگەندەكلا بولۇپ قالسا، ھەممە ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن، ئېلىپ قاچىدىغان يىگىتنى ئۆزۈم تېپىپ بېرىمەن. ⑥ بىراۋغا مەنسۇپ قىلماق، ھېسابىغا ئۆتكۈزمەك، تەۋە قىلماق: ئۇ ــ ھەرھەمجان، ھېلىقى مۇتتەھەم خوتۇنىنى كېيىن بىر تەرەپ قىلارمىز، شۇنىڭغا دېگەن سانىنى بۇ قىزغا توغرىلىۋېتىڭ، ــ دېدى ـ دە، ئۆزى تېلېفون تۇرۇپكىسىنى قولىغا ئالدى.⑦ بەلگىلىك بىر ۋاقىتقا ئۇدۇللىماق ، توغرا كەلتۈرمەك : بىركۆنى بىردەم ئولتۇرۇپ خەيرلىشىپ كېلىش ئۈچۈن، ئىشتىن چۈشكەن ۋاقىتقا توغرىلاپ ئاسىم ئاكىنىڭ ئۆيىگە باردىم. ⑧ ئارتۇق ياكى كېمى يوق، دەلمۇدەل قىلماق: ــ پۇلنى ھېلىقى 6200 يۈەنلىك چەكنىڭ ئوستىگە قوشۇپ، 10 مىڭ يۈەنگە توغرىلاپ قويايمۇ؟ ــ دېدى ئوغلى دادىسىغا پىچىرلاپ. ⑨ ماس، مۇناسىپ، مۇۋاپىق قىلماق، ئۇدۇللىماق: شۇنداق كۇنلەرنىڭ بىرىدە، قىسمەت ئەنۋەر ئۈچۈن ئالدىنقىسىدىنمۇ قىزىقراق، تاسادىپىي بىر ۋەقەنى توغرىلىدى.

توغرىماق پ. كېسىپ، ھەرلەپ، پارچە ـ پارچە قىلماق، ئۇششاقلىماق: گۆش توغرىماق. * قىسمەت چورۇق ئالدىغا بىر توقاچ نان قويۇپ، پىچاق ئېلىپ، ئاۋۇال گۆشنى، كېيىن بېھىنى گۇلىدەك، چىلاندەك قىلىپ توغرىدى.

توغلىماق پ. دىيال. ئۆسۈملۈك ۋە مېۋىلەرنىڭ يوپۇرماق-لىرى توغ، توزان بىلەن قاپلانماق، توغلاشماق.

توغۇنا ئى. تېگىدىنلا گادا - گادا چىقىدىغان ئۇچىدا ئۇچ قىرلىق ساڭگىلاپ تۇرىدىغان ئۇرۇقى بار چاتقال تېپىدىكى بىر خىل تاغ ئۆسۈملۈكى.

توق سۈپ ① ئاش - تاماقنا تويغان، ئاچ ئەمەس: كۆزى توقنىڭ ئۆزى توق (ماقال). * غوجامنىڭ قورسىقى توق، قولى بىلەن ئىشى يوق (ماقال). ② يېتەرلىك، تولۇق: ھەر قاچان ئىككى - ئۈچ ئات ياكى ئۆكۈزۈڭ ھازىر تۇرسۇن. يەم - خەشەك، بوغۇزلىرىنى مول، توق بېرىپ باققىن. ③ كۆچمە. پاراۋان، بایاشات: جاپا تارتقان كىشى-لەرنىڭ ھەممىسى بەخت - سائادەتلىك، توق ۋە خاتىرجەم تۇرمۇشقا يېتىشىنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن. ④ كۆچمە. خاتىرجەم، غەمسىز؛ پۇتۇن: ئانام ھايات ۋاقتىدا كۆڭلۈم توق، يۈرىكىم پۇتۇن ئىدى. ⑤ مېغىزى، دان ئېلىشى يېتەرلىك، تولۇق، ئالا ئەمەس: يىلتىزى چىرىشكە باشلىغان بۇغدايلار كۆپىنچە توق دان ئالالمايدۇ. ⑥ قېنىق، قويۇق (رەڭ، تۈس ھەققىدە): شۇنچە توق، شۇنچە رەڭگارەڭ ئېچىلغان تاغ گۈللىرىنى كۆز ئېيىنىڭ ئۇشۇشۇكى سولاشتۇرغانىدى.

توق ئەلگەك دىيال. قېلىن ئەلگەك.

توقا I ئى ① كەمەر، تۆشباغ ۋە ئاياغ كىيىم تاسمىلىرىنىڭ بىر ئۇچىنى ئۆتكۈزۈپ، زۆرۈر تېپىلغان يەردە توختىتىدىغان، تىللىق، يۇمىلاق ياكى تۆت بۇرجەك ھالقا؛ جىرىم: بەتىنكىنىڭ توقىسى. كەمەرنىڭ توقىسى. ② تاسما بەلباغنىڭ ئۇچىدىكى ھالقا.

توقا II ئى ① جىلىك، تارازا قاتارلىقلارنىڭ ياغىچىنىڭ تايىنىش نۇقتىسىدىن كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلگەن يىپ ياكى تاسما. ② تارازىنىڭ تېشى.

توقاچ I ① ئى. بولدۇرۇلغان خېمىردىن گىرده چوڭلۇقىدا قىلىپ ، چەككۈچ چېكىپ پىشۇرۇلغان بىر خىل مايلىق نان: چوڭ توقاچ پىشقىچە كىچىك توقاچ كۆيۈپتۇ (ماقال). ② سۈپ. كىچىك توقاچ شەكلىدە ياكى تۆت بۇرجەك شەكلىدە قىلىنغان: توقاچ سوپۇن. ③ مىق. سانىق سانلار بىلەن قوشۇلۇپ كېلىپ، توقاچ شەكلىدىكى نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر توقاچ سوپۇن.

توقاچ II ئى. دىيال <ئانات> بىر - ئىككى ياشلىق كىچىك قىزلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى، كۆچ.

توقال I سۈپ. مۇڭگۈزسىز: توقال كالا.

توقال II ئى. خوتۇنى ئۆستىگە ئالغان كىچىك خوتۇن: دەرغەزەپ بولغان پادىشاھ توقالنى ئۆلتۈرمەكچى بوپتۇ.

توقاللىق ئى. كىچىك خوتۇنلۇق: بىر يىلى مۇشۇ ھېيىتەكىنىڭ ئاكىسى يېراق بىر يۇرتتىن بىر نامراتنىڭ قىزىنى توقاللىققا ئەكەلدى.

توقاي I ① ئى. قويۇق ئۆسكەن ئورمان ۋە چاتقال. ② ئى. چاتقاللىق: بىر تۈلكىنىڭ شۇملۇقىدىن مىڭ توقايغا ئوت كېتىپتۇ (ماقال). ③ رەۋ. «بىر» سۆزى بىلەن بىرىكىپ، «بىر توپ، بىرمۇنچە، بىر تالاي؛ نۇرغۇن، تولا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: بىر توقاي ئادەم. * ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا بىر توقاي بالىلار ئولاشقانىدى. ④ ئى. ئاقسۇ شەھىرىگە قاراشلىق بىر يېزىنىڭ نامى.

توقاي II سۈپ. ئەگرى - بۈگرى، دوناي، تۈز ئەمەس: تاغنىسىنىڭ ئوڭ قولىنىڭ يېغىشى توقاي ئىدى.

توقايلىق ئى. تۈتىشىپ كەتكەن قويۇق ئورمان، چاتقال-لىقلار: بۇ سورۇن توقايلىقنىڭ يېنىدىكى كەڭ چىمەنلىكتە تۈزۈلگەن بولۇپ، ئوتتۇرىغا گۈلخان يېقىپ قويۇلغانىدى.

توقتۇق ئى. دىيال. توكتوك قۇش، تۆمۈرتۇمشۇق.

توقچىلىق ئى. پاراۋان، بایاشات، توق، غەمسىز تۇرمۇش ۋە شۇنداق ھايات: ئۇرۇمچىنىڭ كوچا - كارامەتلىرىنى كۆرۈپ، بایاشاتلىق، توقچىلىقلاردىن كۆڭۈل - كۆكسى كۆتۈرۈلگەن ھۈسەينەمنىڭ روھى يايراپ باراتتى.

توقسان سان. ئوننىڭ توققۇز قېتىم قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان سان.

توقسىنى تولماق پەيمانى تولماق، ئەجەل ھەلقۇمىغا يەتمەك: سېنىڭ بۇگۈن توقسىنىڭ تولغان كۈن.

توقسىنىچى سان. تەرتىپ ئورنى «90» رەقىمى بىلەن بەلگىلەنگەن، 1 دىن باشلاپ سانىغاندا، تەرتىپ ئورنى جەھەتتىن «89» نىڭ كەينىدىلا تۇرىدىغان: توقسىنىنچى ئورۇندۇق.

توقشۇرغۇچ ئى. دىيال. كۆسەي.

توققۇز ئى. دىيال . سەككىزدىن كېيىن ۋە ئوندىن بۇرۇن كەلگەن سان.

توققۇز ئوغۇزلار ئى <تارىخ> تارىختىكى ئۇيغۇر قوۋملىرىنىڭ نامى، يەنى ھازىرقى قومۇلنىڭ غەربى، قارا شەھەرنىڭ شىمالى، تارىم دەريا ۋادىلىرىدا ھەمدە تەڭرىتاغ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئەتراپىدا ياشىغان ئۇيغۇرلارنىڭ تاشقى توققۇز قەبىلىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

توققۇز ئۇيغۇرلار < تارىخ > ← **توققۇز ئوغۇزلار**.

توققۇزى تەل ھەممە نەرسىسى تولۇق، كەم نەرسىسى يوق.

توققۇزئاتار ئى [توققۇز + ئاتار] توققۇز تال ئوق قاچىلىنىدىغان ۋە بىر - بىرلەپ ئېتىلىدىغان مىلتىق.

توققۇزەيلەن سان. توققۇز نەپەر كىشى.

توققۇزتونلۇق ئى [توققۇز + تون + لۇق] كۆشەيدىغان ھايۋانلار ئاشقازىنىنىڭ 3 - قىسمى. ھەجمى ھەرە كۆنىكىدىن چوڭراق، ئىچىدە ياپراقسىمان قاتلاملىرى بولىدۇ، كۆشەلگەندىن كېيىنكى ئوزۇقلۇقلار ئۇنىڭدا داۋاملىق ھەزىم قىلىنىدۇ.

توققۇزكۆز ئى [توققۇز + كۆز] <ئانات > بەلنىڭ ئاستىقى، قۇيرۇق سۆڭىكىنىڭ ئۇستۇنكى قىسمى.

توققۇزلۇق ① سۈپ. بىر خىلدىكى نەرسە ياكى بەلگىنىڭ توققۇزىدىن تەركىب تاپقان: توققۇزلۇق تاپان. ② ئى <ئەد> توققۇز مىسرادىن تەركىب تاپقان شېئىر تۈرى، مۇتەسسە.

توققۇزىنچى سان. تەرتىپى «9» رەقىمى بىلەن بەلگىلەنگەن، سەككىزىنچىدىن كېيىن، ئوننىچىدىن ئىلگىرى بولغان؛ «9» نومۇرلۇق.

توقلا ئى. چىشىمەلدىن ئۆتۈپ ئىككى ياشقا تولۇش ئارىلىقىدىكى بارقا.

توقلاتماق «توقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىر قازان ئاش ئەتتۈرۈپ ئۇلارنىڭ قورسىقىنى توقلىتىپ قويغاندىن كېيىن ئۇلار بىردەم ھاردۇقىنى ئېلىشىپ يەنە ئېتىزغا مېڭىشتى.

توقلاشماق «توقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بەش زاغرا ۋە بىر كورا قېتىق بىلەن قورساقلىرىنى توقلاشتى.

توقلانماق ① «توقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇ ھەدىسىنىڭ ئۆيىدە ئىككى كۈن تۇرغان بولسىمۇ، تۇزۇكرەك بىر قېتىممۇ توقلىنالماستىن يەنە يېزىغا قايتىماقچى بولدى. ② «توقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ قورسىقى توقلاندى.

توقلۇق ئى. توق ھالەت، توقچىلىق: قورساقنىڭ توقلۇقى كۆڭۈلنىڭ شوخلۇقى (ماقال). * تۇغقاندىن يامانلىغان ئەقىلنىڭ يوقلۇقى، تاماقتىن يامانلىغان قورساقنىڭ توقلۇقى (ماقال).

توقلىماق پ. تويدۇرماق، توق قىلماق: شۇ كۈنى ئۇ شەھەرگە كەچرەك يېتىپ كەلدى، بىر ئاشخانىغا كىرىپ قورسىقىنى توقلىدى.

توقماق ① ئى. نەرسىلەرنى ئۇرۇپ پارچىلاش، قېقىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر ئۇچى تومپاي ياغاچ: ھۇررا! ھۇررا!... مىلتىق، نەيزە، توقماق، گۈرجەك، جوتۇ كۆتۈرگەن كىشىلەر توۋلىغان پېتى تۇرمىگە باستۇرۇپ كىردى. ② ئى. كۆچمە. زەربە، تاياق: توغرا سۆزنىڭ توقمىقى بار (ماقال). ③ ئى. قاتتالىتىرچىلار ۋە ھارۋا جابدۇقلىرىنى ياسىغۇچىلار ئىشلىتىدىغان يىغاچ بازغان. ④ مىق. كۆچمە. باغلام، تىزىق: بىر توقماق پۇل.

توقماقبېلىق ئى [توقماق + بېلىق] <زوئول> بېلىق ئائىلىسىدىكى بېشى يۇمىلاق، ئاغزى كىچىك، دۇمبىسى قارا قوڭۇرراق كەلگەن بىر خىل بېلىق. قورساق قىسمى ئاق، قاناتلىرى سىرىق بولۇپ، گۆشى تەملىك كېلىدۇ. تۇخۇمدان، قان ۋە جىگەرلىرى زەھەرلىك بولىدۇ. ئېلىمىزنىڭ دېڭىز بويلىرى ۋە بەزى ئىچكى دەريالىرىدىن تېپىلىدۇ.

توقماقچى ئى ① توقماق بىلەن ئۇرغۇچى: بۇ ئۇشتىگەرنىڭ شاخارلاپ بۇسلىغان تورلىمىلارنى توقماقلايدىغان ئىككى توقماقچىسى بار ئىدى. ② كۆچمە. باشقىلارنى توقماق، كالتەك بىلەن ئۇر - سوق قىلىشنى ئادەت قىلغان مەلۇم بىر تەبىقە، گۇرۇھ ياكى شەخسنىڭ ياللانما ھىمايىچىسى: ژاڭنىڭ توقماقچىلىرى ھەيۋە بىلەن توقماقلىرىنى تاراڭلىتىپ، موللازىدىننى ئوراپ تۇردى.

توقماقلاتماق «توقماقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ژاڭ بۇ توقماقچىلارغا يەنە كىمنى توقماقلاتتىكى؟

توقماقلاشماق «توقماقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

توقماقلانماق «توقماقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

توقماقلىماق پ. توقماق بىلەن ئۇرماق: كونا جەمئىيەتتە باي، بەگلەرنىڭ قول چوماقچىلىرى بىگۇناھ پۇقرالارنى خالىغانچا توقماقلاپ، خالىغانچە تۇرمىلەرگە سولىتاتتى.

توقۇتماق I «توقۇماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گىلەم توقۇتماق. تاغار توقۇتماق. سېۋەت توقۇتماق.

توقۇتماق II «توقۇماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ ئاتلارنى توقۇتۇپ تەييارلاپ قوي،ـــ دېدى دادام نامازغا چىقىپ كېتىۋېتىپ.

توقۇچ ئى ← **جىيەك**.

توقۇچاق ئى. دىيال <زوئول> تۆمۈرتۇمشۇق.

توقۇر ئى. گەدەنباغ ئېسىلغان تۆگىنىڭ ئالدىدىكى تۆگىگە ئېسىلىدىغان، ئارا قوڭغۇراقتىن سەل كىچىكرەك قوڭغۇراق.

توقۇرقاق سۈپ، دىيال. قانائەتچان.

توقۇشماق I «توقۇماق I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: يەنە بىرنەچچە قىز - يىگىت قوشاق توقۇشتى، ئۆزئارا ئېيتىشىش قىلدى.

توقۇشماق II «توقۇماق II» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئاتلىرىنى توقۇشتى.

توقۇقسىز I سۈپ. توقۇپ تەييارلانمىغان، توقۇپ بولۇۋىمىغان: پوپايكا كارىۋات ئۈستىدە تېخى توقۇقسىز تاشلىنىپ تۇراتتى.

توقۇقسىز II سۈپ. ئېگەر - جابدۇق بىلەن توقۇلۇپ تەييارلانمىغان، توقۇپ قويۇلمىغان: ئەكبەر تېزلىك بىلەن توقۇقسىز تۇرغان ئاتتىن بىرىگە مىندى - دە، يۇرۇپ كەتتى.

توقۇلۇق I سۈپ. توقۇپ تەييارلانغان، توقۇپ بولۇنغان: بېلىقچىلارنىڭ تورلىرى توقۇقلۇق ئىدى. پەقەت دېڭىزغا چىقىپ تور سالسىلا بولاتتى.

توقۇلۇق II سۈپ. ئېگەر - جابدۇق بىلەن توقۇلۇپ تەييارلانغان، توقۇپ قويۇلغان: نادەم قايتىپ چىقىپ، توقۇقلۇق بوز ئاتنى مىندى - دە، يېزىغا قاراپ يول ئالدى.

توقۇلما ① سۈپ. توقۇپ، ئۆرۈپ ياسالغان؛ توقۇلغان. ② ئى. گەزلىمە، گەزمال: پاختا ۋە يىپەك توقۇلمىلار. ③ سۈپ. كۆچمە. يوق يەردىن ئويلاپ چىقىرىلغان، يالغان، ئويدۇرما: پەن پاكىتقا ھۆرمەت قىلىدۇ، يالغان، توقۇلما گەپنى ئىلمىي تەلىماتنىڭ ئورنىغا دەسسەتكىلى بولمايدۇ. ④ ئى <بىيول> ئورگانىزمدىكى ئەزالارنى تەشكىل قىلغۇچى بىرلىك. ئۇ شەكلى ۋە فۇنكسىيەسى ئوخشاش بولغان نۇرغۇنلىغان ھۈجەيرىلەرنىڭ مەلۇم شەكىلدە بىرىكىشىدىن تۇزۇلىدۇ، ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلار تېنىدە ئېپىتېلىيە توقۇلمىسى، قوشقۇچى توقۇلما، مۇسكۇل توقۇلمىسى ۋە نېرۋا توقۇلمىسىدىن ئىبارەت تۆت خىل توقۇلما بولىدۇ. ⑤ ئى <ئەد> ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىدە، تۇرمۇشنى ئومۇملاشتۇرۇش، ئوبراز يارىتىش ۋە مەركىزىي ئىدىيەنى گەۋدىلەندۈرۈش قاتارلىقلاردا قوللىنىلىدىغان بىر خىل مۇھىم بەدىئىي ئۇسۇل.

توقۇلماق I «توقۇماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاشۇ يىپلاردىن تاشپاختا گىلىمى ياكى تاشپاختا رەختى توقۇلىدىكەن.

توقۇلماق II «توقۇماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەن ياخشى توقۇلغان بۇ ئاتقا يىراقتىن قارىدىم.

توقۇلمىشۇناس ئى. ئورگانىزمدىكى توقۇلمىنىڭ شەكلى ۋە فۇنكسىيەسىنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس، ئالىم.

توقۇلمىشۇناسلىق ئى. ئورگانىزمدىكى تورلۇك توقۇلمىلارنىڭ شەكلى، فۇنكسىيەسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

توقۇلمىلىق سۈپ. توقۇلما ھالەتتىكى، توقۇلما ھالەتتە: توقۇلمىلىق داۋالاش ئۇسۇلى.

توقۇم ① ئى. ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئېگەر ياكى چومىنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان، بىرنەچچە قات كىگىزدىن تىكىلگەن جابدۇق: ئاتتىن ئايرىلساڭمۇ، توقۇمدىن ئايرىلما (ماقال). ② سۈپ. قات - قات؛ قېلىن: مانا قارىمامسىز، دوختۇرغا قاتراۋېرىپ، كېسەل تارىخىمۇ توقۇم بولۇپ كەتتى. ③ ئى. كۆچمە. باشقىلارنىڭ ئۈستىگە يۈكلەنگەن گۇناھ، ئەيىب: ئۆزىنىڭ توقۇمىنى باشقىلارغا ئارتماق.

توقۇم تىكمەك دىيال. ئىللەتنى باشقىلارغا ئارتىپ قويماق.

توقۇمنى قارىنغا ئالماق بىرەر ئىش ياكى مەسىلە ھەققىدە بىر دىنلا چىدىماسلىق قىلغانلىقىنى، يامىنىغا ئالغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: گەپنىڭ بېشى چىقار - چىقماستىن توقۇمنى قارىنىڭغا ئالغىلى تۇردۇڭمۇ! مانا ئەمىسە دەپ ھەممىنى بىر ئېچىۋېتىمەن تازا!

توقۇما ① سۈپ. توقۇلغان، توقۇلما. ② ئى. يۇڭ يىپ

ئۆرۈش، پاختا يىپ ئارقاق قىلىنىپ توقۇلغان تۇتۇلۇق رەخت. ئالدى يۇزىدە تىك ۋە تەكشى ھالەتتىكى ئۇزۇن تۇتۇلۇرى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن قىشلىق كىيىم تىكىشكە بولىدۇ.

توقۇماق I پ ① ھەر خىل يىپ ئارقىلىق گەزلىمە ياكى پوپايكا قاتارلىق توقۇلما بۇيۇملارنى تەييارلىماق: ئېرى قوشۇمچە چەكمەن ـ چوتار، كاتەكچە شاتۇار توقۇيدىغان كاسىپ ئىدى. ② تال ـ تال چۈشۈق ياكى قومۇش قاتارلىقلارنى ئۆرۈپ ياكى بىر ـ بىرىگە چېتىپ، ھەر خىل شەكىلدىكى بۇيۇم ھالىتىگە كەلتۈرمەك: بورا توقۇماق. زەمبىل توقۇماق. سېۋەت توقۇماق. ③ كۆچمە. ئېيتىپ ياكى يېزىپ، مەلۇم ئىجادىيەت شەكلىگە كەلتۈرمەك، تۈزمەك: ئېيتىشىش ئادەتتە ئىختىيارىي بولىدۇ. كىم خالىسا ئورنىدىن تۇرۇپ، جۇپ تاللاپ، قوشاق توقۇيدۇ. ④ كۆچمە. يوق يەردىن ئويلاپ چىقارماق، ئويدۇرماق: مەن دېمىگەن گەپلەرنى نەدىن توقۇپ چىقاردىڭ؟

توقۇماق II پ ① ئات ـ ئۇلاغقا ئېگەر ـ توقۇم ئارتىپ جابدۇماق: سەمەت ئېغىلدىن قېچىردەك يوغان بىر بوز ئېشەكنى ھەم جۇغى كىچىكرەك شوخ قارا ئېشەكنى ئاچىقىپ، ئۇستىگە گۇللۈك ئۇچۇلۇقلارنى توقۇدى. ② كۆچمە. باشقىلارنىڭ ئۇستىگە يۈكلەمەك، ئارتماق: ھېلىمۇ ياخشى، بارات شۇجى دادامنىڭ كېسىلىنى يوقلاپ كەلگەندە ئۆيدە بولماپتىكەنمەن، بولمىسا، ماڭا توقۇيدىغان خىلى توقۇملىرىڭ بار ئىكەن ـ دە.

توقۇملۇق سۈپ ① دۇمبىسىدە توقۇمى بار، توقۇم توقۇپ جابدۇلغان: چاقىقانلىق بىلەن ئامبالنىڭ نېرىغا قاچقىپ چۈشكەن مىلتىقىنى، ئوقدانلىرىنى ئالدىم ـ دە، بۇ ئەتراپتا يۈگۈرۈك ئاتالغان، كۆمۈش ئېگەر ـ توقۇملۇق داڭلىق كۆك ئېتىنى مىنىپ، تاغ ئىچكىرىسىگە قېچىپ كىرىپ كەتتىم. ② توقۇم تىكىشكە لايىق، توقۇم تىكىشكە يېتىدىغان: ئۆيمىزدە بىر توقۇملۇق كىگىز بار، قارا ھاڭگىغا دەرھال توقۇم تىكتۈرمەكچى، ئەمدى ياۋداق مىنگىلى بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ.

توقۇمچى سۈپ. ئېگىرىش ـ توقۇش فابرىكىلىرىدا توقۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى: قولى چاققان توقۇمچى قىز ئىستانوك ئالدىدا تىك تۇرۇپ جاھازلاردىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى.

توقۇمچىلىق ئى. توقۇش كەسپى: مەن توقۇمچىلىقنى ئۆگىنىپ، توقۇمچىلىقتا ئىشلىدىم.

توقۇناق ئى ① ئات ـ ئۇلاغ، ھارۋىلارغا ئارتىلغان ئارغامچىنىڭ ئۇچىغا چىگىلگەن ئىلمەك ياغاچ: ئوتۇنچى ئورنىدىن تۇرۇپ، بىر ئۇچى ياغاچ توقۇناققا چىگىلگەن كونا ئارغامچىنى قولتۇقىغا قىستى. ② كۆچمە. ئورۇنسىز يامان قىلىپ كۆرسىتىلگەن تەرەپ، بەتنام: خالىق ساقى ئۇنىڭغا «ئەكسىلئىنقىلابچى تۇغقىنى بار ئىكەن» دېگەن توقۇناقنى ئارتىپ قويماي دەپ ئويلىدى. ③ كۆچمە. كۆڭۈلدە ساقلىغان غۇم، يامان نىيەت: ئۇنىڭ قورسىقىنىڭ توقۇنىقى بار.

توقۇناقلىق ① سۈپ. توقۇنىقى بار، توقۇناق باغلانغان: توقۇناقلىق ئارغامچا. ②سۈپ. توقۇناق بولىدىغان، توقۇناققا لايىق: مەن باغدىن بىر توقۇناقلىق ئۆرۈك ئاچىسىنى كېسىپ كەلدىم. ③ ئى. كۆچمە. كۆڭلى ئەگرىلىك، نىيىتى يامانلىق: سېخىمىز ئۇنىڭ ياش ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھازىرغىچە ھەمىشە ئىش ئۇستىدە قىلىۋاتقان توقۇناقلىقىغا پەقەت نەسىھەت قىلىپلا كەلدى.

تۇقۇنۇش ئى ① ئىككى تەرەپ بىرـبىرى بىلەن دوقۇرۇشۇش، دۇچ كېلىپ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇش: ھەر كۈنى دېگۈدەك ئەسكەرلەر بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرىسىدا كىچىك توقۇنۇشلار بولۇپ تۇردى. ② بىر ـ بىرىگە دۇچ كەلگەن قىسىملار، كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ: ئون مىنۇت، يېرىم سائەت داۋام قىلىدىغان قىسقا، ئەمما تۈيۇقسىز توقۇنۇشلار دۇشمەنگە ھېچ ئارام بەرمەيتتى. ③ ئوتتۇرىدا بولغان تالاش ـ تارتىش، ئىختىلاپ: راخمان مۇدىر بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدىكى توقۇنۇش ئەنە شۇنداق باشلاندى. ④ كۆچمە. زىددىيەت، قارىمۇقارشىلىق: بۇ بىر قاتار ھەرىكەتلەر ئۇنىڭ كاللىسىدا كەسكىن ئىدىيەۋى توقۇنۇش بولۇۋاتقانلىقىنى دەلىللەپ تۇراتتى. ⑤ <ئەد> ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن ھەر خىل پېرسونا ژلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ۋە كۆرەشلەر: توقۇنۇش ئەدەبىي ئەسەرلەر سۈژىتىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ۋە پېرسوناژلار خاراكتېرىنى ئېچىپ كۆرسىتىشتىكى مۇھىم بىر ھالقا.

توقۇنۇشتۇرماق «توقۇنۇشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇبادا ئۇ باشقىلارنىڭ يېنىدا سۆزلىشىشكە توغرا كەلسە، يۈزىگە قارىمايتتى، كۆزىنى توقۇنۇشتۇرمايتتى.

توقۇنۇشتۇرۇلماق «توقۇنۇشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

توقۇنۇشسىز سۈپ. توقۇنۇش ۋە توسالغۇدىن خالىي، ئىختىلاپ ۋە ماجىراسىز، توسالغۇسىز: كونا ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىدىن يېڭى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىگە ئۆتۈش ئۇنچۇلۇق، توقۇنۇشسىز، داۋالغۇشلارسىز بولىدۇ دېگەنلىك ئەمەس.

توقۇنۇشلۇق سۈپ. توقۇنۇش، توسالغۇلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان؛ ئىختىلاپ ۋە ماجىرا يۈز بەرگەن: مۇئەللىم ئۆز ھېكايىسىدە توقۇنۇشلۇق ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەردى.

توقۇنۇشماق پ ① بىر ـ بىرىگە ئۇچرىشىپ، دۇچ كېلىپ، يولۇقۇپ قالماق: ئۇلارنىڭ كۆزلىرى بىر ـ بىرى بىلەن توقۇنۇشتى. ② بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلماق، دوقۇرۇشماق: ئۇنىڭمۇ يۈرەك قاتلىمىدا بىر ـ بىرىگە زىددىيەتلىك قاتتىق دولقۇن توقۇنۇشۇپ شاۋقۇنلاۋاتاتتى. ③ بىر ـ بىرى بىلەن جاڭجاللاشماق، ئۇرۇشماق، جەڭ قىلىشماق: ئىككى تەرەپ قاتتىق توقۇنۇشقان بىر قېتىملىق ئەلەم كۈرىشىدە تەگكەن ئوق نەق بۇ «قەھرىمان»نىڭ يۈرىكىنى يۇلۇپ كەتكەندى. ④ كۆچمە. زىتلاشماق، قارشىلاشماق، جېدەللەشمەك: ئۇنىڭ ئۇستىگە مەتروزى ۋە سۆلتانلار بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى.

توقۇاسۇق سۈپ. دىيال. كۆز ـ قارنى توق، كۆزى توق.

توقىچاق I سۈپ. توقاچ شەكىلدە يېسىسى ۋە يۇمىلاق بولغان: توقچاق شاپتۇل.

توقچاق II ئى<زوئول> ← **تۆمۈرتۇمشۇق.**

توقلەنەت ئى [توقا + لەنەت] ① تارس. جازا سۈپىتىدە گۇناھكارلارنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان تاقاق. ② كۆچمە. زور تەشۋىش، غەم ـ ئەندىشە؛ تىل ـ ئاھانەت ۋە مەسخىرە: ياخشى كۆرگەن كىشىم بىلەن توي قىلىمەن دەپ، ئاز ئۆتمەي مۇنچۇالا توقلەنەتكە قالغىنىنى!

توقلىق سۈپ. توقىسى بار، توقا بېكىتىلگەن: ئالتۇن توقىلىق خەنجەر.

توك I ئى [ر] <ئېل> ئېلېكتىر زەرىتىنىڭ ئېقىمى. توك ئۆتكۈزگۈچتىن ئۆتكەندە ئىسسىقلىق ئېففېكتى، خىمىيەلىك ئېففېكت، يورۇقلۇق چىقىرىش ئېففېكتى قاتارلىقلارنى

هاسىل قىلىدۇ.

توك بېسىمى <ئېل> ئەركىن ئېلېكتىرونلارنى مۇئەييەن يۆنىلىشتە يۆتكەش ئۇچۇن، ئېلېكتىر مەنبەسىنىڭ ئىككى قۇتۇ - پى ئارىسىدا هاسىل بولغان تەسىر. ئۇنىڭ بىرلىكى ۋولت بولىدۇ.

توك سىمى <ئېل> ئېلېكتىر كۇچىنى يەتكۇزۇپ بېرىدىغان ئۇتكۇزگۇچ سىم. كۆپرەك مىس ياكى ئالىيۇمىندىن ياسىلىدۇ.

توك ئېقىمى < ئېل > ← **توك** I.

توك II تەق ① تاش، چالما قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ يەرگە ياكى قاتتىق نەرسىلەرنىڭ ئۇستىگە چۇشۇشىدىن ياكى ئۇرۇ - لۇشىدىن هاسىل بولغان ئاۋاز: قۇشقاچنىڭ ئاغزىدىكى دان ئالدىغا «توك» قىلىپ چۇشۇپتۇ. ② توخۇ، ئۆردەك قاتارلىقلارنىڭ دانىنى قاتتىق چوقۇپ ئېلىشىدىن هاسىل بولغان ئاۋاز: خوراز يەردىكى دانىنى «توك» قىلىپ چوقۇۋالدى.

توكاك ئى [خەن] ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارغا ئارتىشقا مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ، ئىككى بېشى تۇتاش خۇرجۇنغا ئوخشاش توقۇلغان چوك سېۋەت.

توك - توك «توك II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: توخۇلارتوك - توك قىلىپ دان چوقۇشتى.

توكچاتقۇچ ئى [توك + چاتقۇچ] <فىز> ئۆتكۇزگۇچ سىمنىڭ بىر بېشىغا ئۇلىنىدىغان چاتقۇچ. ئۇنى روزېتكىغا سانجىغاندا توك ئۇلىنىدۇ.

توكچى ئى. ئېلېكتىر ئۇسكۇنىلىرىنى ياساش، قۇراشتۇ - رۇش، رېمونت قىلىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇلىلانغۇچى تېخنىك ئىشچى.

توكچىلىق ئى. ئېلېكتىر ئۇسكۇنىلىرىنى ياساش، قۇراشتۇرۇش، رېمونت قىلىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: توكچىلىق قىلماق. * ئادىل ئۇزاقتىن بېرى ئىدارىمىزدە توكچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلدى.

توكسكولوگىيە ئى [ر<گىرېك] <بىيول> بەزى مىكرو ئورگانىزملار، شۇنىڭدەك بەزى هايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەر چىقا - رىدىغان زەھەرلىك ماددىلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

توكسىن ئى [ر< گىرېك] <بىيول> بەزى مىكرو ئورگا - نىزملار شۇنىڭدەك بەزى هايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەر چىقىرىدىغان زەھەرلىك ماددىلار.

توككىدە رەۋ. «توك» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «توك» قىلغان هالدا: ئويلىمىغان يەردىن ئۇنىڭ ئاياغ تەرىپىگە توككىدە قىلىپ بىرنەرسە چۇشكەندەك بولدى.

توكلۇق سۇپ. توك بىلەن هەرىكەتلىنىدىغان: توكلۇق دىۋە - گاتېل.

توكۇر I سۇپ. ئاقساپ ماڭىدىغان، بىر ئايىغى كالتە ياكى مېيىپ: توكۇرنىڭ يولى كۆپ، گاچىنىڭ ئېپى كۆپ (ماقال).

توكۇر II تەق. توكۇلدايدىغان نەرسىلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ ئۆتۇشىدىن ياكى پاشىنىلىق ئاياغلاردىن چىققان ئاۋاز: كېچىسى ئىشىك ئالدىدا توكۇر قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

توكۇراك ئى. ئىككى تەرىپىگە تېرە يېپىلغان ۋە ئورىلە - ندىغان تاسما بېكىتىلگەن، ئوتتۇرىسىغا بېكىتىلگەن ياغاچ تۇتقۇچنى قولدا ئايلاندۇرۇپ چېلىنىدىغان، چىنە قادىغۇچى ۋە مىلىچمال ساتقۇچىلار چالىدىغان بىر خىل كىچىك ناغرا.

توكۇراڭچى ئى. توكۇراڭنى چېلىپ، كوچىمۇكوچا ئايلە - نىپ مال ساتقۇچى.

توكۇر - توكۇر «توكۇر» قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئۆگزىنىڭ ئېپىز يەرلىرىدىن ئۆتكەن يامغۇر كارىۋات ئۈستىگە قويۇلغان داسقا توكۇر - توكۇر قىلىپ چۇشۇپ تۇراتتى.

توكۇرلاتماق «توكۇرلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرد - جىسى: مەزىن ئاخۇنۇم كەشتنى توكۇرلىتىپ يىراقتىن كېلىۋاتاتتى.

توكۇرلاشماق «توكۇرلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆلۈك دەرد - جىسى: رەھىم ئاكام ئىلمەك ياغاچ بىلەن ئالمىنىڭ بىر شېخىنى ئىلىپ سىلكىۋىدى، ئالمىلار توكۇرلىشىپ يەرگە چۇشتى.

توكۇرلىماق پ. «توكۇر - توكۇر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: ئۇ ئەتىگەندە توكۇرلاپ كەلدى.

توكۇس تەق. بىرنەرسىنىڭ ئىككىنچى بىرنەرسىگە ئارقا - ئارقىدىن بىر قاتتىق، بىر بوش تېگىشىدىن چىققان ئاۋاز: بوۋاينىڭ هاسىسىنىڭ پول ئۇستىدە «توكۇس» قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ كارىۋاتتىن چۇشۇشكە تەمشىلىۋاتقانلىقىنى سەزدىم.

توكۇس - توكۇس «توكۇس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

توكۇسسىدە رەۋ. «توكۇس» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «توكۇس» قىلغان هالدا: توكۇسسىدە تەگمەك.

توكۇسلاتماق «توكۇسلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرد - جىسى: ساهىبخانا ئورنىدىن دەس تۇردى - دە، قولتۇق تايىقىنى توكۇسلىتىپ كېلىپ، ئابدۇراخمان بىلەن قايتىدىن كۆرۈشتى.

توكۇسلاشماق «توكۇسلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

توكۇسلىماق پ. «توكۇس» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: بۇ توكۇر توكۇسلاپ نەگە ماڭدىكىنە!

توكۇلداتماق «توكۇلدىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرد - جىسى: دادام كۆڭرۈك شەكلىدە تۇرغان قارنى كۆڭرۈكمىكىن دەپ، هاسىسى بىلەن توكۇلدىتىپ ئۇرۇپ باقتى.

توكۇلداشماق «توكۇلدىماق» پېئىللىنىڭ ئۆلۈك دەرد - جىسى: يىراقتىن توكۇلداشقان ئاياغ تۇشلىرى ئاڭلاندى.

توكۇلداق ئى. دىيال. تۆمۈرتۇمشۇق.

توكۇلدىماق پ. «توك - توك» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: ئېغىر ياتقۇدا ياتاق يېنىدا توكۇلدىغان ئاياغ تۇشى ئاڭلاندى.

توك I ① سۇپ. سوغۇقتىن مۇزلاپ قاتقان، مۇزغا ئايلانغان: بىردەمدىلا ئويۇلۇپ توك يەر، ئادەم بويى كولاندى قۇدۇق. قېزىۋەردى بارغانچە چاپسان، قولىچىراغدىن چۇشۇرۇپ يورۇق. ② ئى. يەر، سۇ قاتارلىق نەرسىلەر مۇزلاپ توڭلىغان هالەت ۋە مۇشۇنداق قاتتىق سوغۇق: ئاسمىنىڭ دېيىشچە، ئەتىيازدا توك كېتىش بىلەن باشقا كەنتلەرگە كۆچىدىكەنمىز. ③ سۇپ. كۆچمە. پىشمىغان، تەمگە كىرمىگەن: توك ئالما. ④ سۇپ. كۆچمە. قوپال، قاتتىق، كىشىنىڭ كۆڭلىگە تېگىدىغان: پۇلى بارنىڭ گېپى ئوك، پۇلى يوقنىڭ گېپى توك (ماقال). ⑤ سۇپ. كۆچمە. پوزىتسىيەسى قوپال، خۇش مۇئامىلە قىلمايدىغان: مېنىڭ بارا - بارا سىرگە يېقىنلىشىشىم ۋە تونۇشۇشمىزنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، سىز ماڭا سىرلىق، هېسسىياتسىز، توك ئادەم بولۇپ تۇيۇلۇشقا باشلىدىڭىز.

توك سالماق <دېھ> ئېتىزغا سۇ باشلاپ توك ياتقۇزماق، كانچىلىماق: شۇنىڭ بىلەن دېهقانلار كۆزلۈك بۇغدايلىرىغا توك

سالدى.

توڭ II تەق. قاتتىق ۋە كاۋاك نەرسىلەرنى ئۇرۇشتىن چىققان ئاۋاز: بىر تاياق ئونىڭ بېشىغا توڭ قىلىپ تەگدى.

توڭ ـ توڭ «توڭ II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: دۆيجاڭ ئىشخانا ئۆگزىسىدىكى داڭنى «توڭ ـ توڭ» قىلىپ چېلىپ ئەزالارنى مەجلىسكە چاقىرىشقا باشلىدى.

توڭدۇرماق «توڭماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سابىر ئاداش، بۇ سوغۇقتا ئىشكىڭنى ئىتتىك ئاچماي، بىزنى ئەجەب توڭدۇردۇڭ.

توڭرا I ئى. كىر، پاسكىنا، قاسماق: ـــ بالام، ـــ دېدى ئانا بالىسىنى جىملەپ، ـــ ئۆۋۈلاپ قولۇڭنىڭ توڭرىسىنى چىقارمىساڭچۇ؟ // ـــ خوش بىز كەتتۇق! ـــ دېدى ئۇ تاشماقنىڭ قاغا پۈتىدەك ئىنچىكە ۋە توڭرا قوللىرىنى سىقىپ، ـــ ھەممە ئىش ئۆزۈڭگە قالدى، يولىيورۇق سوراشنى ئۇنتۇما!

توڭرا II ئى <تارىخ> قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ بىرى، يەنى تۇرالارنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، تۇرا دەرياسىنىڭ شىمالىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرگەن. ئەينى ۋاقىتتا تۈرك خانلىقىغا تەۋە ئىدى. سىرتاردۇشلار كۆچەيگەن مەزگىلدە ئۇلارنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتكەن، كېيىنكى ۋاقىتتا قۇملۇقنىڭ شىمالىغا كۆچۈپ كەلگەن.

توڭرىلىق سۈپ. توڭرىسى بار، توڭرا بولغان: ھاپىتىغا شاپىتى، توڭرىلىققا مەرەزدار (ماقال).

توڭغاق سۈپ. توڭۇپلا تۇرىدىغان، سوغۇققا چىدىمايدىغان: قېرى دوڭغاق كېلەر، سوغۇقتا توڭغاق كېلەر (ماقال).

توڭغاقلىق ئى. ئاسان توڭىدىغان مىجەز، سوغۇققا چىدامسىزلىق.

توڭغۇس ئى < ئىرق > ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىدىكى تىللارنىڭ ھازىرقى بۆلۈنۈش ئەھۋالىغا ئاساسلانغاندا، يىراق قەدىمكى ئالتاي دەۋرلىرى ياكى ئالتاي تىللىرى دەۋرىدە، ئالتاي تىللىرى سىستېمىسى گەۋدىسىگە مەنسۇپ قەۋملار ياكى ئۇلۇسلاردىن بۆلۈنگەن بىر بۆلۈك مىللەتلەرنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، شۇ توڭغۇسلارغا تەۋە ھازىرقى مىللەتلەردىن ئىبارەت.

توڭكاي ① ئى. چوڭ سۆڭەك: ئىت بىر توڭكاينى چىشلەپ ئالدىدا كېتىۋاتاتتى. ② سۈپ. ھېڭگاڭ، بۆرتۇپ چىققان (چىش ھەققىدە): ـــ باشلىق، ـــ دېدى توڭكاي چىش بىرى ھېلىقى ئېگىز بويلۇققا قاراپ كۆز قىسىپ، ئالقىنىغا تۈكۈرۈپ تۇرۇپ. ③ ئى. ھېڭگاڭ، بۆرتۇپ چىققان چىشلىق ئادەم: ـــ مەن دېمىدىمۇ، ھېلىقى توڭكاي شۇ ئىكەن، ئۇ بۇرۇن شۇ زاۋۇتنىڭ مالىيە بۆلۈمىدە ئىشلەيتتى.

توڭگۇز ئى <زوئول> ① سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. بۇرۇن ۋە ئېغىز تۇمشۇقلىرى ئۇزۇنچاق، كۆزى كىچىك، قۇلىقى چوڭ، پۈتى قىسقا، تېنى سېمىز بولىدۇ؛ تېرىسىدىن خۇرۇم، مويىدىن چوتكا ئىشلىگىلى ۋە ساناۋەتتە خام ئەشيا قىلغىلى بولىدۇ؛ تېزەكلىرىنى ئوغۇت قىلىشقا بولىدۇ. «چوشقا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ② ‹ئانات› ئوشۇق سۆڭىكى. ③كۆچمە «ئەبلەخ»، «ھايۋان» دېگەن مەنىدىكى تىل ـ ھاقارەت سۆزى: شېكى شىسەي دېگەن توڭگۇز: ھارۇنەكەشنى «خو» دەيدۇ، ئاغزىدا دېگەن بىلەن، ئۇچ كۈن تۇرسا «زو» دەيدۇ. ④ <ئاستر>مۇچەل يىل ھېسابىدا ئون ئىككىنچى يىلنىڭ نامى: ئونىڭ مۇچىلى توڭگۇز ئىكەن.

توڭگۇزتاراق ئى [توڭگۇز + تاراق] <بوت>توڭگۇزتاراق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئونىڭ سۇنۇقنى داۋالاشتا ئونۇمى يۇقىرى.

توڭگۇزتوپاق ئى [توڭگۇز + توپاق] بىر ـ بىرىنى تېپىپ، بېسىپ، ئىتتىرىپ، قوغلىشىپ ئويناىدىغان بىر تۈرلۈك بالىلار ئويۇنى.

توڭگۇزتېرىقى ئى [توڭگۇز + تېرىق + ى] <بوت> سازلىقلاردا، سۇ توختاپ قالغان ئورۇنلاردا ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت.

توڭگۇزلۇق ئى. ياۋا چوشقا ياشايدىغان جاي.

توڭگۇزياڭقى ئى [توڭگۇز + ياڭاق + ى] <بوت> ← **بەللۇت**.

توڭكىدە رەۋ. «توڭ» قىلىپ، «توڭ» قىلغان ھالدا: ھېلىقى ئەبلەخ مۇشتنىڭ زەربىسىدىن ئىككى ـ ئۈچ قەدەم ئارقىسىغا داجىپ، ئارقا مېڭىسى بىلەن ئۇدۇل دېرىزە ئالدىدىكى چاي جۇزىسىغا توڭكىدە ئۇرۇلدى.

توڭلاتقۇ ئى. يېمەكلىكلەرنى سوغۇق ساقلىغۇچى بىر خىل ئۇسكۇنە. ئىشكاپ شەكلىدە بولۇپ، ئىسسىقلىق ئۆتكۈزمەيدۇ.

توڭلاتماق ① «توڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گاڭدا تۇردۇم مۇزدا ھېچ توڭلاتمىدى ئوتۇڭ مېنى، «جىلۇە» ئەيلەپ كەلسە دۇشمەن، ساتمىدى ئوتۇڭ مېنى. ② كۆچمە. تارقىتىش، ئىجرا قىلىشنى ۋاقىتلىق توختىتىپ قويماق؛ ۋاقىتلىق كۆچىدىن قالدۇرماق: پۇلنى توڭلىتىش تۇرسۇن بىلەن يەنە بىرلىرىنىڭ قورسىقىدىن چىققان ھېيلە.

توڭلاشماق «توڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

توڭلۇق ئى. توڭ، قوپال خاراكتېر، قوپاللىق: ـــ ئالدىرىماي تۇرسىلا! ـــ دېدى ئارزۇگۈل ئايالىنى سىلكىپ توڭلۇق بىلەن.

توڭلىتىلماق «توڭلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: توڭ ئىسكىلاتىدا نەچچە مىڭ تونىنا گۆش توڭلىتىلدى. * ئۇلارنىڭ يېزا بانكىسىغا يۆتكىگەن پۇلى پۈتۈنلەي توڭلىتىلغانىدى.

توڭلىماق پ ① سوغۇقتىن مۇزلاپ قاتماق، مۇزغا ئايلانماق: قار بىلەن تەك توڭلىدى تۆپراق، شۇرغانلىق، سوغۇق ھەممە يېقى. ② مۇزلىماق، توڭماق: ئونىڭ ئەتراپىدا جۇۋا كېيىگەن، سوغۇقتىن توڭلىغان كىشىلەر ئىسسىنىپ ئولتۇرۇشاتتى. ③ قېتىپ قالماق، مۇزلاپ ئۆلمەك: بۇ يىلقى قاتتىق سوغۇقتا تۆت توخۇمىز توڭلاپ قالدى. ④ كۆچمە. قىزغىنلىقى سوۋۇماق، مېھىر ـ مۇھەببىتى قايتماق (راي، كۆڭۈل قاتارلىقلار ھەققىدە): تۇراپنىڭ سۆزى خۇددى بىر كۆزگە كۆرۈنمەس ئىسسىق ئېقىمدەك، دېھقانلارنىڭ توڭلىغان ۋۇجۇدىغا ئىللىق ھارارەت بېغىشلىدى.

توڭماق پ. سوغۇق بەدىنىگە قاتتىق تەسىر قىلماق، سوغۇق بەدىنىگە ئۆتمەك؛ مۇزلىماق: توخۇ توڭغانسېرى دەرەخنىڭ ئۇچىغا چىقار (ماقال).

توڭۇشماق «توڭماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سوغۇقتا يول يۈرۈپ، توڭۇشۇپ كېتىشىپلا، قېنى ئۆيگە مەرھەمەت قىلىپ، بىر پىيالىدىن چاي ئىچىشسىلە.

تولا ① سۈپ. سان، مىقدار جەھەتتىن كۆپ، نۇرغۇن، جىق:

تولا گەپ تولا سۆزلىمەك. ② ئى. مەلۇم بىر سان ياكى مىقدار تەركىبىنىڭ كۆپەيتىش تەشكىل قىلغىنى، كۆپ ساندىكىسى: ئاخىر ساقاللىرى قارىدەك ئاقارغان، ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسى مۇشۇ گۈندىخانىدا ئۆتكەن بىر مەھبۇسنىڭ مەسلىھەتى ئۈنۈم بەردى. ③ رەۋ. **بەك**، كۆپ، ناھايىتى، غايەت: ــ سەن تولا چالۇاقماي، ئەزالار ئالدىدا ئۆزۈڭنى تەكشۈرۈشكە تەييارلان، ــ دېدى ئاسىم. ④ رەۋ. **ئۇزۇن**، ئۇزاق: بۇ كۈنلەردە دادام بەكمۇ ئالدىراش ئىدى. كۈندۈزى كۆرۈشەلمەيتتۇق، ئاخشاملىرىمۇ تولا ساقلاپ، ئاخىر ئۆخلاپ قالاتتىم.

تولاتماق «تولىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يېپ تولاتماق.

تولا ـ تېرىم دىيال. ئانچە ، كۆپ، تولا: مەن ئۇنىڭ يېنىغا تولا ـ تېرىم يولىمايدىغان بولدۇم.

تولاشماق «تولىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: يېپ تولاشماق. * ئەزالار دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىدا كەندىر شېخىدىن چىگە سويۇپ ئارغامچا تولىشاتتى.

تولام ① سۆپ. تولانغان، تولاپ قويۇلغان: تولام يېپ. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، تولانغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بەش تولام يېپ.

تولامچاق ئى [تولام + چاق] ناچىدىكى مەشۇتنى گۈندىغا تولاپ يۆگەيدىغان چوڭ چاق.

تولانماق «تولىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئارغامچا پىشىق تولاندى.

تولتا ئى. پىچاقنىڭ بىسى بىلەن دەستىسىنىڭ تۇتاشقان جايى ۋە ئۇنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغۇچى زىننەتلىك قىسمى.

تولتلىق سۆپ. تولتىسى بار، تولتا ئورنىتىلغان: بۇ قامەتلىك ئادەم، سۇتتەك ئاق خەسە يەكتەكنىڭ سىرتىدىن ھاۋا رەڭ دۇردۇن بەلباغ باغلاپ، كۆمۈش تولتىلىق پىچاقنى قىستۇرۇۋالغانىدى.

تولدۇرغۇچى ① «تولدۇرماق» پېئىلىنىڭ سۈپەتدىشى: تولدۇرغۇچى تەنچە. تولدۇرغۇچى بۇلۇڭ. ② ئى <تىل> جۈملىنىڭ پېئىلغا ئەگىشىپ كېلىپ، پېئىلدا ئاڭلىتىلغان ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك ئوبيېكتىنى كۆرسەتىدىغان ۋە ئۇنى تولۇقلاش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان بىر بۆلەكى.

تولدۇرما ① سۆپ. تولدۇرۇپ، چىڭقاپ ئىشلىتىلىدىغان، تولدۇرۇلغان: تولدۇرما ئېتىز ② گىلەم نۇسخىسى بولۇپ، بىر جۈپ گۈلنى كۆرسىتىدۇ.

تولدۇرماق ① «تولماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەزالار كۆل پۈتكەندىن كېيىن كۆلنى سۈغا تولدۇردى. ② تولۇق ـ لىماق، مۆكەممەل قىلماق؛ بەلگىلىك چەككە يەتكۈزمەك: مەن مەسئۇلىيەت بىرمىنى چوقۇم ياخشى باشقۇرۇپ، بۇ يىلقى زىيانىنى تولدۇرۇۋالىمەن ! ③ بوش ئورۇنلارغا، گىرافىكلارغا تېگىشلىك سانلار ۋە مەلۇماتلارنى يازماق: سىز تولدۇرغان ئانكېتلىرىڭىزغا قارىساق، بۇ يىل 68 ياشقا كىرىدىكەنسىز، شۇنداقمۇ، ئەمەس؟

تولدۇرۇشماق «تولدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ساقچىلار بوۋايدىن سوراپلا موخۇركىنى ئوچۇملاپ ئېلىپ، يانچۇقلىرىنى تولدۇرۇشتى ۋە پۇل تۆلىمەستىنلا كەتمەكچى بولۇشتى.

تولدۇرۇلماق «تولدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: توقۇمىچىلىق سانائىتىدە خىمىيەۋى توقۇلما، تالالىق توقۇلما بۇيۇملار كۆپەيمەك، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بۇ جەھەتتىكى كەم ئورنى تولدۇرۇلدى.

تولغاتماق «تولغىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھېلىقى شاپ بۇرۇت بېشىم بىلەن ئوڭ قولۇمنى تۆتۈپ بېرىپ، سول قولۇمنى يەنە بىر چوماقچىسىغا تولغىتىۋەتتى.

تولغاش سۆپ. تولغانغان، تولغىماچ: تولغاش ياغاچ.

تولغاشماق ① «تولغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار پەرۋاسىز، ھەدەپ بەللىرىنى تولغىشاتتى. ② تولغىماچ ھالەتكە كېلىپ قالماق، تولغىماچ بولۇپ قالماق: ئوشۇقىدىن بوغۇزالغان كونا قونچۇق چورۇقىنىڭ ئۈچلۈق تۇمشۇقى ئۇنىڭ قوناقتەك شالاڭ، ئۇزۇن تۇكلەر تولغىشىپ تۇرغان ئېڭىكىگە قاراپ تۇراتتى.

تولغاق ئى ① تۇغۇش ئالدىدا تۇتىدىغان قاتتىق ئاغرىق: بىركۈنى كەچتە ئايالىمنىڭ تولغاق تۇتۇپ قالدى، تۇغۇت ئانىسىنى چاقىرىپ كەردىم. ② <تېب> ئۇچەي يوللىرىنىڭ ياللۇغلىنىشى بىلەن ئىپادىلىنىدىغان يۇقۇملۇق كېسەل. كېسەل پەيدا قىلغۇچىسىنىڭ ئوخشاشماسلىقىغا قاراپ، باكتېرىيەلىك تولغاق ۋە ئامىيوبالىق تولغاق دەپ ئىككى خىل بولىدۇ.

تولغام ① سۆپ. تولغاپ چىگىتىدىغان، تولغاپ بىر ـ بىردىگە ھىم قىلىدىغان: تولغام ياغاچ. ② ئى. مۇشۇنداق قىلىشقا ئىشلىتىدىغان يىپ ياكى ئارغامچا: تولغام سالماق.

تولغانماق ① «تولغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا تولغىنىپ ئىككى ئەجدىھا ياتقانىكەن. ② «تولغىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سىم تولغاندى. جۈمەك تولغاندى. ③ ئىككى تەرەپكە تەۋرىنىپ، يۆگىلىپ ھەرىكەت قىلماق: ئانار قەدىمىنى يۆتكىگەندە، ئۇنىڭ تېقىمىغا چۈشۈپ تۇرغان بىلەكتەك توم، قاپقارا چاچلىرى يېلىنەك تولغىنىپ تۇراتتى. ④ ئۆزگىنى ئىختىيارسىز ھالدا ئۇ يان ـ بۇ يان تاشلىماق، بۇرۇلماق: ئەكبەر ئۇلار ھەربىر تەپكىنىدە بىر تولغىناتتى. ⑤ كۆچمە. قاتتىق ئازابلانماق؛ دەرد ـ ئەلەم چەكمەك: ئاكىسى ئېسىگە كەلسىلا، ھېلىمئاخۇننىڭ ئۆپكىسى ئۆرلەيتتى. بىراۋ يۈرەك ـ باغرىنى سۇغۇرۇپ تاشلىغاندەك تولغىناتتى.

تولغىما سۆپ. تولغاپ ياسالغان، تولغانغان: تولغىما يۈز. تولغىما ئۇسسۇل.

تولغىماچ سۆپ. تولغىشىپ كەتكەن، ئەگرى: 30 نەچچە ياشلار چامىسىدىكى بىر ئايال چىغرىقتەك تولغىماچ سول پۇتىنى تەسلىكتە يۆتكەپ، ئاستا كېتىپ باراتتى.

تولغىماق پ ① بىر تەرەپى، بىر بېشىدىن تۇتۇپ ئايلاندۇرماق، بۇرىماق: ھېكايىنى باشلاشتىن ئاۋۇالقى سۆزۈمىنى مۇشۇنداق باشلىۋىدىم، شوپۇرۇم قاقاقلاپ كۈلۈپ، رولنى تەتۈر تولغىۋەتكىلى تاس قالدى. ② ئەشمەك، تۇتۇپ بىر تەرەپكە ئايلاندۇرماق، تولىماق: ئۇماچ ئىچىپ چىش كولاپتۇ، مۇز يالاپ بۇرۇت تولغاپتۇ (ماقال). ③ ئۇيان ـ بۇ يانغا ئېگىپ، ئايلاندۇرۇپ ھەرىكەتلەندۇرمەك: نەغمە ـ ناۋا دېگەن بولۇپ تۇرغان، ئۇسسۇلچىلار بېلىنى تولغاپ ئويناپ تۇرغان. ④ مەلۇم بىر تەرەپكە ئايلاندۇرۇپ قاراتماق، چۆرىمەك: دوختۇرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ لۇتپۇللا بىلەن بىللە كەلگەن ھېلىقى «زىيالىي» بوينىنى تولغىدى ـ دە، نېرى كەتتى. كۆچمە. قاتتىق مۇجۇپ ئاغرىماق (قورساق ھەققىدە): قورسىقىم پات ـ پاتلا تولغاپ ئاغرىپ قالاتتى.

تولماق پ ① كۆل، تاغار، قاچا قاتارلىقلارنىڭ ئىچىگە بوش يېرى قالماي قاچىلانماق، توشقۇزۇلماق: «قىزىل بۇرۇن» يانچۇ-

قىنىڭ تاراقلاپ تۇرغان پۇللار بىلەن لىق تولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ② ئورۇن، مەيدان قاتارلىقلارنىڭ ھەممە يېرى تولۇق ئىگە- لەنمەك، توشۇپ كەتمەك: ئىشخانا ئالدى بۇ ئىشقا قىزغىققان ئەزالار بىلەن تولدى. ③ ئورۇن، بوشلۇق قاتارلىقلار مەلۇم بىر خىل ھالەت بىلەن پۈركەلمەك، قاپلانماق: مەكتىرەم دىلىرىنىڭ ئىسمىنى چاقىرغاندا، زال ئىچى بىرپەس جىمجىلا يەنە پىچىرلاشلار بىلەن تولدى. ④ يىغىلىپ تاشماق، توشۇپ كەتمەك: ئۇنىڭ ئاجىزلارنىڭ كۆزىگە ئوخشاپ كېتىدىغان كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولغانىدى. ⑤كۆچمە. ھېس - تۇيغۇ، غەم - قايغۇ، ئۇمىد قاتارلىقلار ئۇلۇغىيىپ تاشماق: مەن ئۇنىسز ياش تۆكەتتىم، كۆڭلۈمگە بىمەناسىب دەرد - ئەلەم تولغانىدى. ⑥ تولۇق، يېتەرلىك دەرىجىدە ئىگە بولماق، يېتىش- مەك: ئادەم 30 ياشقا كىرگەندە ئەقىلغا تولۇپ، تۇلكىگە ئوخشاش ھەرقانداق نەرسىنى بىلىدۇ. ⑦ ئۆسۈپ مەلۇم ياشقا يەتمەك: قانۇندا، سىياسىي ھوقۇقتىن مەھرۇم قىلىنغان كىشىلەردىن باشقا، يىگىرمە 18 گە تولغان ھەممە پۇقرانىڭ سايلاش، سايلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىكى بەلگىلەنگەن. ⑧ تولۇقلانماق، توشماق: سونۇر خىيال سۈرۈپ قالدى: «ناھايىتى ئون كۈنلا قوموش ساتسا، كەم ئاقچىسى تولاتتى، خەپ، مۇنۇ ئايالنىڭ بەسلىشۇاتقىنىنى قارىمامدىغان!».

تولۇق ① سۈپ. تولغان، بوش ئورۇن قالمىغان: نەگىلا باقسام زىرائەتلەر بەلەن، بولۇق ئىكەن. جۇپ باشاق ھەر تۈپ قوناقتا، دانلىرى تولۇق ئىكەن. ② سۈپ. سەمرىپ توشقان، يېتىشكەن: ئۇنىڭ ئاپپاق يۈزى ۋە تولۇق كەلگەن قامىتى يېڭى ئېچىلىۋاتقان بىر تال غۇنچىنى ئەسلىتەتتى. ③ سۈپ. يېتەرلىك، مۇكەممەل، كەم ئەمەس: ئۇ ھازىر خېلى تولۇق ماتېرىياللارغا ۋە ئاساسلارغا ئىگە. ④ رەۋ. ئەتراپلىق، تامامەن: سەن تولۇق ھەقلىسەن، كەچۈرگىن مېنى، كاتە. ⑤ رەۋ. كەم - كوتىسىز، بىرەر بۆلىكى چۈشۈپ قالمىغان يېكى قىسقارمىغان ھالدا: ئەخەت تۈردىنىڭ بەدئىي تەسۋىرلىرىدە بۇ خىل خۇسۇسىيەتلەر تولۇق تېپىلىدۇ. ⑥ رەۋ. بىر- مۇ قالماي، ھەممەيلەن: دۇشمەن سايغا تولۇق كىرىپ بولمىغۇچە ئوق چىقىرىشقا رۇخسەت يوق. ھۇجۇم بۇيرۇق بىلەن باشلىنىدۇ! ⑦ سۈپ. مۇكەممەل، يۇقىرى دەرىجىلىك: گۈلسۇمخان ئاچىنىڭ ئوغلى بولسا تولۇق ئوتتۇرا مەلۇماتىغا ئىگە دېھقان يىگىت ئىدى.

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئون ئىككى يىللىق مائارىپنىڭ يۇقىرى يىللىقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەمدە ئالىي مەكتەپ ئۇچۇن ئوقۇغۇچى يېتىشتۇرىدىغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپ.

تولۇقسىز سۈپ. تولۇق، مۇكەممەل، بىر پۈتۇن بولمىغان؛ تولۇق ئەمەس: ئوت قويدى شۇ چاغ بىرى تۇيۇقسىز، بىلدىم، چارلە- شىم ئىكەن تولۇقسىز.

تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئون ئىككى يىللىق مائارىپنىڭ تۆۋەن يىللىقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپ.

تولۇقسىزلىق ئى. تولۇق، مۇكەممەل بولمىغان ھالەت، تولۇق، مۇكەممەل بولمىغان ئەھۋال، تولۇقسىز ھالەت، تولۇقسىز ئەھۋال: بۇ ئارىلىق مۇقەررەر ھالدا چۈشىنىش جەھەتتىكى تولۇقسىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

تولۇقلاتماق «تولۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرە- جىسى: كەنت مەبلەغ جەھەتتىن ياردەم بېرىپ، ئەزالارغا ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا ئىشلىتىدىغان تېرىلغۇ سايمانلىرىنى تولۇقلاتتى.

تولۇقلاشچان سۈپ، تولۇقلاش كۈچىگە ئىگە، تولۇقلاش ئىمكانىيىتى بولغان، تولۇقلاش خۇسۇسىيىتى بولغان، تولۇقلاش رولى بولغان، تولۇقلىيالايدىغان.

تولۇقلاشچانلىق ئى. تولۇقلاش كۈچى، تولۇقلاش ئىمكانە- يىتى، تولۇقلاش رولى، تولۇقلاش خۇسۇسىيىتى: بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتە بىر - بىرىنى تولۇقلاشچانلىقى كۈچلۈك بولۇپ، ئۇزۇنارا ئالماشتۇرۇش ۋە ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى چوڭقۇر.

تولۇقلاشماق «تولۇقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: جەڭچىلەر دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ يولغا چىقىپ، ئۇز قىسىملە- رىنىڭ قاتارىنى تولۇقلاشتى.

تولۇقلانما ئى. تولۇقلىنىش ئۇچۇن ئىشلىتىدىغان ۋە سەرپ قىلىنىدىغان قىسمى.

تولۇقلانماق «تولۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ناھىيە بويىچە ئورمان مۇھاپىزەتچىلىرى تولۇقلاندى.

تولۇقلىغۇچى ① سۈپ. تولۇقلايدىغان، تولۇقلاش رولىنى ئويناييدىغان: ئۇلار دۆلەت سودىسىنىڭ كۈچلۈك يارەمچىسى ۋە مۇھىم تولۇقلىغۇچى ئامىلى بولىدۇ. ② ئى <بىيول> ئانتىتېلالارنىڭ كېسەل مىكروبلىرىنى ئۆلتۈرۈشىگە يارەم بېرىدىغان قان زەردابىدىكى خىمىيەۋى ماددا.

تولۇقلىما ① سۈپ. تولۇقلاش، تولدۇرۇش ئۇچۇن ئىشلىتە- لىدىغان، سەرپ قىلىنىدىغان: بەزى مەھسۇلاتلارنى قېرىنداش ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونلار بىلەن، ھەتتا چەت ئەللەر بىلەن تولۇق- لىما سودا قىلىشقا، شېرىكلىشىپ باشقۇرۇشقا بولىدۇ. ② ئى. تولۇقلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلگەن نەرسە: دېھقانلارنىڭ ئائىلە ئىگە- لىكى كوللېكتىپ ئىگىلىكىنىڭ تولۇقلىمىسى.

تولۇقلىماق پ. تولۇق، مۇكەممەل، پۈتۇن ھالەتكە كەلتۇر- مەك؛ تولدۇرماق، مۇكەممەللەشتۇرمەك: سەيدىخان ئاچا ئانچە - مۇنچە گەپ قىستۇرۇپ، بوۋىينىڭ گېپىنى تولۇقلاپ تۇردى.

تولۇن سۈپ. تولغان، تولۇق شەكىل ئالغان: تولۇن ئاي.

تولۇنلۇق ئى. تولۇن ھالىتى، تولغان ھالىتى: يېڭى چىققان ئاي ئون تۆت كېچە سەپەر قىلىش ئارقىلىق ھىلاللىق مەرتىۋىسىدىن تولۇنلۇق دەرىجىسىگە يېتىشىدۇ.

تولۇئول ئى [ر<لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. مولې- كۇلا فورمۇلىسى $C_6H_5CH_3$. رەڭسىز سۇيۇقلۇق، تاشكۆمۈر مېيىدىن ئاجرىتىپ ئېلىنىدۇ. پارتلىغۇچ دورا، بوياق، پۇراقلىق ماتېريال ۋە ساخارىن قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە ماتېريال قىلىنىدۇ. ئۇ مېتال بېنزول دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تولۇۋۇر ئى. تۆمۇرچىلىكتە تۆشۈك تېشىلىدىغان تۆمۇرنىڭ ئاستىغا قويىدىغان تۆشۈكلۈك ياپىلاق تۆمۇر.

توللىق ئى. جىقلىق، كۆپلۈك: بۇ يىل بازاردىكى يەل - يېمىش- لىك تولىلىقىدىن كىشى ھەيران قالدۇ.

توللىماق پ. ئاۋۇماق، كۆپەيمەك: ئۇنىڭ گېپى تولىلاپ كەتتى.

تولما ئى. ئىنچىكە يىپتا توقۇلغان سىپتا ماتا: تولما توقۇ- ماق.

تولماق پ. ئەشمەك، پىششىقلىماق: يىپ تولماق. * ساقالنى ئۆچكە چۈپۈرىغا ئوخشاش ئارغامچا تولاپ ئىشلەتكىلى بولمايدۇ.

تولمۇ رەۋ. ئادەتتىكىدىن تاشقىرى، بەكمۇ، خويمۇ: ئۇ يىگىت

تولمۇ كېلىشكەنىكەن. * قىزىنىڭ كىيىمى كېچىكى تولمۇ ياراشقانىكەن.

توم I سۇپ ① توغرا كەسمىسى، ئايلانمىسى چوڭ (ياغاچ، ئارغامچا، يىپ قاتارلىق بويلام نەرسىلەر ھەققىدە): دېرىزىنىڭ سىرتىغا توم پولات زەنجىرلاردىن قىلىنغان پەنجىرە قويۇلغان بولۇپ، ھازىر ھېچ نەرسە بۇزۇلمىغانىدى. ② قېلىن، چوڭ: توم كىتاب. توم نان. * ئۇ يۇرىكىنى توم قىلىپ، ئاستا كۆزىنى ئاچتى. ③ كۆچلۈك، يوغان (ئاۋاز ھەققىدە): توم ئاۋاز.

توم كەلمەك دىيال. ئېغىر كەلمەك: باشقىلار قىلسا توم كەلدىمۇ؟

توم II ئى [ر<گىرىك] بىرقانچە كىتاب قىلىپ تۇپلەنگەن ئەسەر، ھۆججەت، ماتېرىياللارنىڭ ھەربىر كىتابى، جىلد.

توم III ئى. دىيال. بەش ـ ئالتە ياشلىق قىزلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

توما ئى. سۇ ئامبىرى، دەريا، ئۆستەڭلەردە سۇنى بەلگىلىك مىقداردا بىرقانچە لىنىيەلەرگە تەقسىم قىلىپ ئۆتكۈزۈش ئۇچۇن قۇرۇلغان قاپقىلىق توسما.

توماتقۇ ئى. دىيال. بۆك.

تومبالقا سۇپ. قوپال: ـــ كىمنىڭ ئەخمەق قىلىسەن، تومبالقا، ـــ دەپ نادەمنىڭ باش ـ كۆزىگە بىر نەچچىنى ئۇرۇۋەتتى سەمەت ئاچچىقى كېلىپ.

تومبالقلىق ئى. قوپاللىق: تومبالقلىق قىلماق.

تومبۇك ئى. دىيال. ناغرا، دۇمباق.

تومبۇلاق سۇپ. دىيال. دومىلاق ۋە سېمىز.

تومپاي سۇپ ① قورساق، بەدەنلىرى تومپايغان، سەمرىپ كەتكەن: مېنى دەسسىمەكچى بولغان شاپ بۇرۇت، قاپقارا، تومپاي بىر كىشىنى بۆلەك ئىككى ئادەمنىڭ چىك قۇچاقلاپ تۇتۇۋالغانلىقىنى كۆردۈم. ② كۆچمە. قارا قورساق، ساۋاتسىز، بىلىمسىز: بىز ئاددىي، تومپاي ئادەملەر، گەپلىرىمىزنى ئېغىر ئالمىسىلا. // تېخى ئۇلارنىڭ تىلىنىڭ قوپاللىقچۇ!ـــ دەپ سۆز قىستۇردى ئىككىنچىسى، ـــ نەدىكى سەھرالىق تومپايلارنىڭ گەپلىرى.

تومپايتماق «تومپايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سىز سالامەت، قورسىقىڭىزنى تومپايتىپ يۈرسىڭىز مەن كېسەللىكتە ئۆلسەم بولاتتىمۇ؟ * قوغۇن بىلەن ئۇزۇم لوكچەكلەرنىڭ يانچۇقىنى تومپايتتى.

تومپايلىق ئى ① تومپاي ھالەت. ② قارا قورساقلىق، ساۋاتسىزلىق، بىلىمسىزلىك.

تومپايماق پ. ئىششىپ، كۆتۈرۈلۈپ چىقماق؛ دومبايماق؛ يوغىنىماق: شەۋكەت دۇدۇقلىغىنىچە ئانىسىنىڭ تومپىيىپ تۇرغان قورسىقىغا بىر دەم تىكىلىپ تۇردى ـ دە، خىجالەتمەن قىياپەتتە يەرگە قارىدى.

تومپۇچكا ئى [ر] كىچىك، پەس ئىشكاپ.

تومپۇر ئى. تۆشۈكى يوق، تەڭگە شەكىللىك مىس پۇل.

تومپىيىشماق «تومپايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تومتاق سۇپ ① قىسقا ۋە توم: ناسىر ئاق داكىدا قاتتىق ئوراپ تېڭىلغان بېشىنى ئېيىقنىڭ تاپىنىغا ئوخشايدىغان تومتاق ئالقانلىرى بىلەن ئاۋايلاپ سىلاپ قويدى. ② كۆچمە. باش ـ ئايىغى يوق، مۇجمەل، چۈشىنىكسىز: دادا توختىغىنا، مەتۋاقى شۇجى تومتاقلا ئۇنداق دېمىگەندۇ؟

تومتاقلىق ئى. چۈشىنىكسىزلىك، مۇجمەللىك.

تومتاياق سۇپ [توم + تاياق] يارامسىز، كېرەكسىز؛ مەنپەئەتسىز: ئوڭ ئاياغ، سول ئاياغ، بىزنى قىلدىڭ تومتاياق (ماقال).

تومىلاشماق پ. تەدرىجىي توم ھالەتكە كەلمەك، توم بولماق: زىيانغا ئۇچرىغان مايسىنىڭ غولى تومىلىشىپ ئېگىلىپ كېتىدۇ، يوپۇرماقلىرى سولىشىدۇ.

تومىلۇق I ئى. توم ھالەت: ئادەمنىڭ يوتىسىدىكى تومىلۇقتىكى بىرنەچچە تۇپ سۇۋاداڭ تېرەك ئاپئاق قارغا چۆمۈلۈپ، قىشلىق ئۇيقۇسىنى ئۇخلاۋاتاتتى.

تومىلۇق II سۇپ. بىرقانچە تومدىن ئىبارەت بولغان، بىرقانچە توم قىلىپ توزۇلگەن: بىز «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» نى ئالتە تومىلۇق قىلىپ توزۇپ چىقتۇق.

تومىلماق پ. توم ھالەتكە كەلتۈرمەك، توم قىلماق: تۆمۈرنى قايتا قىزدۇرۇپ، بىر ئاز تومىلاڭلار.

تومنان ئى. دىيال. ئاق نان.

تومۇر پ ① <ئانات> قان سۈيۇقلۇقى ئادەم بەدىنىدە ئايلىنىش داۋامىدا ئۆتىدىغان نەيچىسمان توقۇلما، ئورگان. ئۇ ئارتېرىيە، ۋېنا، قىل قان تومۇر قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ: ئۆرلەپ چىققان چېكە تومۇرلىرى ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەنلىكىنى كۆرسىتەتتى. ② يۇرەك ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسىدە قانىنىڭ تېپىشى، تومۇرنىڭ سوقۇشى: تومۇرى پەس. ③ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يوپۇرمىقى ۋە ھاشاراتلارنىڭ قانىتىدىكى شاخسىمان توقۇلمىلار: يوپۇرماقنىڭ تومۇرى. ④ تاغ ۋە يەر ئاستى كانلىرىدىكى، يەر قاتلام يۆنىلىشلىرىنىڭ گىرەلىشىپ تۇتىشىشىدىن ھاسىل بولغان غول سىزىق: لېكىن بىز تېخنىكىنى ياخشى ئىگىلەپ ئالالمىدۇقمۇ ياكى كانىنىڭ تومۇرىنى تاپالمىدۇقمۇ، ھېچكىمگە بىرنەرسە ئۇچرىمىدى. ⑤ ئەسلىي، يىلتىز: يىلتىزلىرى بىر، تومۇرلىرى بىر، تاغلاردا ئۆسكەن مىليون دەرەخنىڭ؛ تېپىشلىرى بىر، سوقۇشلىرى بىر، قۇياشقا باققان مىليون يۇرەكنىڭ. ⑥ ئاساس، غول: سانسىز تاغ جىلغىلىرىدىكى سۇ دەريا، ئېرىق ـ ئۆستەڭ ئارقىلىق پايانسىز باغۇبوستانلىقنى يېزىلارنىڭ تومۇرلىرىغا قۇيۇلدۇ. ⑦ <تىل> سۆزنىڭ يىلتىز قىسمى، ئاساسىي قىسمى: سۆز تومۇرى.

تومۇرچى ① ئى. تومۇر تۇتۇش ئارقىلىق كېسەلنى تەكشۈرۈپ داۋالىغۇچى تېۋىپ، دوختۇر: بىزنىڭ مەھەللىدە بىر تومۇرچى بار ئىدى، تومۇرنى تۇتۇپ، كۆز ـ قۇلاققا قاراپلا كېسەلنى تاپاتتى. ② سۇپ. كۆچمە. كىشىلەرنىڭ مىجەزى، پوزىتسىيەسىگە قاراپ ئىش قىلغۇچى: لېكىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىچىدە ناھايىتى تومۇرچى بالىلار بار ئىدى.

تومۇرچىلىق ئى. تومۇر تۇتۇپ كېسەل كۆرۈش ۋە شۇنداق كەسىپ.

تومۇرداش ① ئى. يىلتىزى، تومۇرى تۇتاش؛ تومۇرى بىر: ئۆمۇرنىڭ قىممىتى مېھنەت، ئىجاد مېھنەتكە يولداشتۇر، پىشانەڭدىن تۆكۈلگەن تەر، يۇرەك بىرلە تومۇرداشتۇر. * ھەممىمىز تومۇرداش، قان ـ قېرىنداشمىز. ② سۇپ. يىلتىزداش، بىر يىلتىزدىن ياسالغان: تومۇرداش سۆز.

تومۇرداشلىق ئى. بىر يىلتىز، بىر تومۇردىن ياسالغانلىق، تومۇرى ئوخشاشلىق: بۇ ئىككى سۆزنىڭ تومۇرداشلىقى مانا مەن دەپ بىلىنىپ تۇرمامدۇ؟

تومۇردان ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى سېرىق، مېۋىسى

سىنىڭ رەڭگى قارا بولۇپ، پۇتۇن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، نەملىكنى ھەيدەش، قان بېسىمىنى چۈشۈرۈش رولىغا ئىگە.

تومۇرلۇق سۈپ. تومۇرى بار، تومۇردىن تەركىب تاپقان: تومۇرلۇق پەردە. * ئۇنىڭ قىزىل تومۇرلۇق پاقا كۆزلىرى ئەمەتكە تېكىلدى.

تومۇز ئى [ئە] ① ئەڭ ئىسسىق بولغان 6 ـ ۋە 8ـ ئاي ئارىلىقىدىكى مەزگىل. ② <مېتېئور> 24 مەۋسۈمنىڭ بىرى بولۇپ، 7 ـ ئاينىڭ 22 ـ، 23 ـ ياكى 24 ـ كۈنلىرى.

تومۇزغا ئى <زوئول> بىر خىل ھاشارات. تۇرى كۆپ، ئەركىكىنىڭ قورساق قىسمىدا ئاۋاز چىقىرىش ئورگىنى بولۇپ، شۇ ئورگان ئارقىلىق داۋاملىق ئىنچىكە، يۇقىرى ئاۋاز چىقىرىپ، چىرىلداپ تۇرىدۇ؛ چىشسىز ئاۋاز چىقارمايدۇ، لېكىن قورساق قىسمىدا ئاڭلاش ئورگىنى بولىدۇ؛ تۇپىنىڭ ئاستىدا ياشايدۇ، ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يىلتىزىدىن ئوزۇقلىنىدۇ.

تومۇغ ئى. دىيال. دوزاخ، جەھەننەم.

تومى ئى. دىيال. تىلتۇمار.

تومىلىماق پ. دىيال. ① چانماق. ② توسما ئارقىلىق توسۇماق: بۇگۈن بىر مويەر تومىلىدىم. * ئۇ بۇغداي تېرىيدىغان يېرىنى تومىلاپتۇ.

تون I ئى [ر<گىرېك] ① <مۇز> تاۋۇشنىڭ ئېگىز ياكى پەسلىكى. ② <تىل> خەنزۇ يېزىقىدىكى ھەربىر خەتنىڭ ئوقۇلۇشىدىكى ئاھاڭنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكى.

تون بەلگىسى <تىل> بوغۇمنىڭ تون تۇرىنى بىلدۈرگۈچى بەلگە. «خەنزۇ تىلى پىنيىن لايىھەسى»دە "ˉ ˊ ˇ ˋ ·"چى دىن ئىبارەت تون بەلگىلىرى كۆرسىتىلگەن. «ˉ» يۇقىرى تۇز تونىنى، «ˊ» يۇقىرى ئۆرلىگۈچى تونىنى، «ˇ» تۆۋەنلەپ ئۆرلىگۈچى تونىنى، «ˋ» تۆۋەنلىگۈچى تونىنى بىلدۈرىدۇ. يېنىك تونغا بەلگە قويۇلمايدۇ.

تون II ئى. ئالدى ئوچۇق، تۇز ياقىلىق، ئوزۇن سىرتقى كىيىم.

تونا ئى [ئىنگ <لات] <بوت> ئازادى دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى خۇشبۇي پۇرايدۇ، يېگىلى بولىدۇ.

تونچە ① سۈپ. ياقىسى تونغا ئوخشاش ئويۇلۇپ، تۇز تىكىلگەن: تونچە چاپان، تونچە جۇۋا. تونچە ياقا. ② ئى. مۇشۇنداق شەكىلدە تىكىلگەن چاپان.

تونسز I سۈپ. تونى يوق: تونسز تىللار.

تونسز II سۈپ. تونى يوق، تون كىيمىگەن: تونلۇققا كۆپ سوغۇق، تونسزغا ئاز سوغۇق (ماقال).

تونلۇق سۈپ ① تونى بار، تون كىيگەن: دەل شۇ چاغدا ئاق تۇماق كىيگەن، بەقەسەم تونلۇق بىر ئادەم مەيدانغا سەكرەپ چۈشۈپتۇ. // توي ــ تونلۇقنىڭ، ھېيت ــ ئاتلىقنىڭ (ماقال). ② تون تىكىشكە باب، لايىق، يېتەرلىك: مەن ئىككى تونلۇق رەخت سېتىۋالدىم.

تونا مىق [ر<فىران] مىڭ كىلوگىرامغا تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى: ئۇ ھېسابلاپ كۆردى. ھەرقانچە قىلىپمۇ تۆت ـ بەش تونا چۈيۈن يىغقىلى بولمايتتى.

تونائ ئى [ر<فىران] پاراخوت، كېمە قاتارلىق قاتناش قورالىرىنىڭ تونىنا بىلەن ئىپادىلەنگەن يۈك كۆتۈرۈش ئىقتىدارى.

تونناژلىق سۈپ. تونناژ مىقداردىكى: يۈز تونناژلىق پاراخوت.

تونىلىق سۈپ ① تونا ئېغىرلىقىدىكى: ئالدىدا تۇرغان قىزنىڭ بىر تونىلىق بازغاندا ئىشلەۋاتقىنى ئۇنى خېلىلا تاڭ قالدۇرغانىدى. ② مەلۇم تونىنا يۈك سىغىدىغان ياكى كۆتۈرەلەيدىغان: تۆت تونىلىق ئاپتوموبىل.

تونىلىماق پ. بىر تونىنا، بىر تونىنا قىلىپ ئايرىماق.

تونۇتماق ① «تونۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاتناشقىنىڭ ياخشى بولىدى. ساڭا ھەممىنى تونۇتماقچى بولغان پەرىزات. ② قانداقلىقىنى كۆرسەتمەك، تېتىتماق: بىر ھەربىيگە مەپىنىڭ بىر ئېتىنى سېتىۋىدىم. يا پۇلنى بېرەي دېمەيدۇ، ئەمدى بەرمەيدىغان بولسا، ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام.

تونۇتۇلماق «تونۇتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تونۇر ئى [ئە] ئىچىگە ئوت يېقىپ قىزدۇرۇپ، نان ياقىدىغان، شور ياكى ئوتقا چىداملىق سېغىز، خىشتىن يېرىم شار شەكلىدە ياسالغان ئوچاق.

تونۇش ① ئى. بىلىش، چۈشىنىش: بۇ بالىنىڭ ھەرپلەرنى تونۇشى ۋە كۆچۈرۈپ يېزىشى ياخشى ئىكەن. ② ئەسلەش، يادىغا كەلتۈرۈش: مەن ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قاراپ ئەمدىلا تونۇشۇمغا، ئۇ ھەيرانلىق بىلەن مېنىڭ ئىسمىمنى ئاتىدى. ③ سۈپ. بۇرۇندىن تارتىپ بىلىدىغان، كۆرگەن؛ ئۇنىڭغا بۇرۇندىن مەلۇم بولغان: ئۇنىڭ سۆزى توگىمەيلا، ئىككىنچى تونۇش كىشى قولۇمنى قىستى. ④ ئى. مەلۇم بىر شەيئى ياكى مەسىلىگە قارىتا شەكىللەندۈرگەن مۇئەييەن قاراش، پىكىر، ئوي: زاۋۇت پارتكومىنىڭ ئەزالىرى ئەستايىدىل مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق ئاخىر تونۇشىنى بىرلىككە كەلتۈردى.

تونۇش ـ بىلىش تونۇشىدىغان، بىلىشىدىغان كىشى؛ ئاغىنە: تونۇش ـ بىلىشلەر يەنە بىر قېتىم ئۆزئارا ھال ـ ئەھۋال سوراشتى.

تونۇشتۇرغۇچى ① سۈپ. تونۇشتۇرىدىغان: ئېكسكۇرسىيە ئەھۋالىنى تونۇشتۇرغۇچى پېشقەدەم ئىشچى سەھنىگە چىقىشى بىلەن ھەممە چاۋاك چالدى. ② ئى. بىراۋنى بىرەر تەشكىلات ياكى مەلۇم بىر كىشىگە لايىقەتلىك دەپ مەلۇم قىلغۇچى كىشى: ھېچكىم تونۇشتۇرغۇچىسى بولمىغان ھالدا بىرەر تەشكىلاتقا كىرەلمەيدۇ.

تونۇشتۇرماق ①«تونۇشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: لۇتپۇللا ئەغزىمنى تۇرغانغا تونۇشتۇردى. ② مەلۇم بىر كىشى ياكى مەلۇم بىر ئىش توغرىسىدىكى تەسىراتى، قارىشىنى سۆزلەپ بەرمەك ياكى يازما ئىپادىلىمەك: ئاگرونوم دېھقانلارغا ھەر خىل ئوغۇتنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە ئۇنى ئىشلىتىش ئۇسۇللىرىنى تونۇشتۇردى. ③ بىراۋنى بىرەر تەشكىلات ياكى مەلۇم بىر كىشىگە لايىقەتلىك دەپ مەلۇم قىلماق: يەر ئىسلاھاتىدا ئەبەيدۇللا ئايشەمخان ھەدىنىڭ يولدىشى سابىرنى پارتىيەگە تونۇشتۇرغانىدى.

تونۇشتۇرۇش ئى ① بىرەر كىشى ياكى نەرسىنىڭ ئەھۋالى ھەققىدىكى قىسقىچە بايان، ئىزاھات: بۇ تونۇشتۇرۇشنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يولۇچىلار بۇ ئۇيغۇر قىزىغا چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن قاراشتى. ② مەلۇم بىر كىشىنىڭ قايسى ئورۇندىن ئىكەنلىكى ۋە سالاھىيىتى تونۇشتۇرۇلۇپ يېزىلغان ئىسپات خەت: تونۇشتۇرۇش ئالماق. تونۇشتۇرۇش يازدۇرماق.

تونۇشتۇرۇلما ئى. مەلۇم بىر شەخس ياكى ئۇنىڭ كىتابى تونۇشتۇرۇپ يېزىلغان ماقالە، ئەسەر: بەزى ئالىملار فارابى ئەسەر - لىرىنىڭ ھەر خىل يېزىقتىكى نۇسخىلىرى، ساقلانغان ئورنى ۋە مەزمۇ - نىنىڭ رەسمىي تونۇشتۇرۇلمىسىنى ئىشلەپ چىقتى.

تونۇشتۇرۇلماق «تونۇشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرد - جىسى: جەنۇبىي شىنجاڭغا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش ئۈچۈن ماڭغان ئالتە پىدائىيمۇ قىزلارغا تونۇشتۇرۇلدى.

تونۇشسىز سۈپ. تونۇش بولمىغان، تونۇمايدىغان، ناتونۇش: شۇنداق قىلىپ مېڭ - مېڭ كىشى بار بۇ ئۇرۇمچى شەھىرىدە بىر ھەپتە - نى ھېچبىر تونۇشسىز ئۆتكۈزدۈم.

تونۇشلۇق ① سۈپ. تونۇيدىغان، بىلىدىغان، تونۇش: زەيتۇ - نەنىڭ ئاتىسى مۇشۇ ئەتراپتا ھەممىگە تونۇشلۇق، ماھىر خالۋاپلارنىڭ بىرى ئىدى. ② ئى. تونۇش - بىلىشلەرنىڭ ئۆزئارا يېقىنلىق مۇناسىۋىتى: ئۇلارنىڭ تونۇشلۇقى ئەنە شۇنچىلىكلا ئىدى.

تونۇشماق ① «تونۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇنىڭدىن 30 يىل ئىلگىرى سىرتقى يۇرتقا كەتكەن تۇغقانلىرىمىز مېنى بىر قاراش بىلەنلا تونۇشمىدى. ② بىرەر كىشى بىلەن ئۆزئارا تونۇش بولماق، بىر - بىرىنى تونۇۋالماق، بىلىۋالماق: بىز شۇ ساھەتتىن باشلاپ بىر - بىرىمىز بىلەن تونۇشۇپ، گويا بىر ئاندىن تۇغۇلغان قېرىنداشلاردەك بولۇپ كەتتۇق. ③ بىلىمەك، چۈشەنمەك، خەۋەردار بولماق: ئەپەندىم زاۋۇت ئىشچىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ ھاياتى بىلەن تونۇشتى. ④ تەپسىلىي كۆرۈپ چىقماق، ئۆگەنمەك: لۇتپۇللا بىر قىسىم ئۇيغۇر، تاتار يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەر - لىرى بىلەنمۇ تونۇشۇپ چىقتى.

تونۇغۇسىز سۈپ. تونۇغىلى بولمايدىغان، تونۇۋېلىش مۇمكىن بولمايدىغان: دوملاپ چۈشكەن ئېغىر تۈك ئوغرىنىڭ كاللىسىنى تونۇغۇسىز ھالدا ئېزىپ مىجىقىنى چىقىرىۋەتتى.

تونۇلماق ① «تونۇماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھەرقانچە گىرىم قىلسىمۇ، پېشانىسىدىكى تارتۇقتىن تونۇلۇپ قاپتۇ. ② نام چىقارماق، مەشھۇر بولۇپ قالماق: ئۇ دوختۇرخانىغا كېلىپ، بىر ھەپتە ئۆتە - ئۆتمەيلا بىرەر يۈز كىشىنىڭ ھەممىسىگە تونۇلدى.

تونۇماق پ ① ئۆزىگە تونۇشلۇق كىشى ياكى نەرسىنى كۆرۈنۈشىدىن ياكى مەلۇم بەلگىسىدىن بىلىۋالماق: بېخىل باي بولسا، ئانىسىنى تونۇماس (ماقال). * سىز پىرىستاندىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى تونۇيسىز. ② بىلىمەك، ئۇقماق: بىز تەجرىبە - ساۋاقلاردىن بىرلىك مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش بىلەن تېرىلغۇ يەر كۆلە - مىنى كېڭەيتىشنى بىرلەشتۈرۈش زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتتۇق. ③ ئۆز ئۈستىگە ئالماق، ئېقرار قىلماق: سىز دەرھال خاتالىقىڭىزنى تونۇپ، سۆلايمان بىلەن نامانىنى پاش قىلىڭ، مەسىلىڭىزنى تولۇق تاپشۇرۇپ، خاتالىقىڭىزنى تونۇسىڭىزلا بولدى. ④ بىلىمەك، پەرقلەن - دۈرمەك: ياخشى مالنى تونۇشقا كۆز كېرەك، ناچار مالنى سېتىشقا سۆز كېرەك (ماقال). * ئابىدەم بوسۇغىدا تۇرغان بۇ ئادەمنىڭ چىرايىنى پەرق ئېتەلمىگەن بولسىمۇ، ئاۋازىدىن ئۇنىڭ سابىر ئىكەنلىكىنى تونۇ - دى.

تونىل ئى [ر<ئىنگ] تاغ ئىچىدىن ياكى يەر ئاستىدىن تېشىپ ئېلىنغان يول، تەشمە؛ ئۆتۈشمە.

توۋا [ئە] ① ئى. قىلمىشىغا پۇشايمان قىلىپ، ئۇنى تەكرارلىماسلىق ئۈچۈن بېرىلگەن ۋەدە ياكى سورالغان ئۆزرە: سەدىقە بالانى يەر، توۋا گۇناھنى يەر (ماقال). ② ئىسىم. تەئەججۇپ - لىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ: — توۋا! — دېدى خەلچەم غۇدۇراپ، — نېمانچە خۇيلىنىش، بىر ئۆي دېگەندە ھەركۈنى بەتتە پولۇ قاينىۋەر - مەيدۇ.

توۋا - ئىستىغپار قىلمىشى ۋە گۇناھىغا قىلىنغان توۋا ۋە سورالغان كەچۈرۈم، مەغپىرەتنى تەلەپ قىلىپ ئېيتىلغان مۇناجات، دۇئا: توۋا - ئىستىغپار ئوقۇماق. توۋا - ئىستىغپار قىلماق.

توۋرا ئى. ئات - ئۇلاغلارنىڭ تۇمشۇقىنى كىرگۈزۈپ، بېشىغا ئېسىپ بوغۇز بېرىدىغان باغلىق خالتا.

توۋلاتماق «توۋلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — ۋاي قىزىم، ئۇكاڭنى توۋلاتمىساڭچۇ؟ — دېدى ئۇنىڭغا ئاتىسى.

توۋلاشماق ① «توۋلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: چېرىكلەر يالاڭ قىلىچىنىڭ پاينىكى بىلەن سول بىلىكىدىكى قالقانىنى ئۇرۇپ: — ئامان - ئامان! — دەپ تەڭ ئاۋاز بىلەن توۋلىشاتتى. ② ۋارقىراپ - جارقىراپ جېدەللەشمەك، جاڭجاللاشماق، ئۇرۇشماق: شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن توۋلىشىپ قالدى.

توۋلانماق «توۋلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قۇلاقنىڭ پەردىلىرىنى يىرتقۇدەك كۈچلۈك ئاۋازدا توۋلانغان كوچا ناخشىلىرى باشلىنىپ كەتتى.

توۋلىماق پ ① خېلى يىراقتىكى كىشىلەرمۇ ئاڭلىغۇدەك قىلىپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئېيتماق؛ ۋارقىرىماق: ساۋاقدىشى مۇختەر ئۇنىڭ پېنىغا يۇگۇرۇپ كەلدى - دە: — مېنىڭ، مېنىڭ پۇلۇم چۈشۈپ قاپتۇ، — دەپ توۋلىدى. * ئۇ ئۆزىدىن بارغانسېرى يىراقلىشىپ كېتىۋاتقان سەلىمەنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ، بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى - دە: — سەلمە، سەلمە، — دەپ توۋلىدى. ② داد - پەرياد سالماق، ۋارقىرىماق: باي شوتىدىن يىقىلغىلى تاس قاپتۇ ۋە ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ توۋلاپتۇ.

توۋنامە ئى [توۋا + نامە] قىلمىشىغا ۋەگۇناھىغا پۇشايمان ياكى توۋا قىلىپ، قايتىلماسلىق ئۈچۈن ۋەدە بېرىپ يېزىلغان تىلخەت: بۇ ئارتۇر تۇغۇلۇشىدىن تۆت ئاي ئىلگىرى يېزىلغان، ئانە - سىنىڭ ئېرىگە يازغان توۋنامىسى بولۇپ، ئاستىدا ئىككى كىشىنىڭ ئىمزاسى بار ئىدى.

توي ئى ① تۇرمۇش قۇرغانلار شەرىپىگە مېھمان چاقىرىپ، زىياپەت ۋە كۆڭۈل ئېچىش ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدىغان تەبرىكلەش مۇراسىمى: تويدىن يامانلىساڭ، توي قىلىپ كۆر (ماقال). * توي دېگەن بىزدە خۇشاللىق، خاتىرجەملىك، بەخت - ئاسايىشلىقنىڭ بەلگىسى. ② بىرەر تارىخىي ۋەقە ياكى خاتىرە كۈنگە بېغىشلاپ ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەت، تەنتەنىلىك مۇراسىم: ئۇلۇغۋار سەن باتۇر ئارمىيەم، تەبرىكلەيمەن قۇتلۇق تويۇڭنى. چەكسىز ھۆرمەت ئىپتىخار بىلەن، تەقدىم ئەتتىم مۇشۇ كۇيۇمنى. ③ شاد - خۇراملىققا تولغان مەرىكە، بەزمە: «ئاتىنىڭ ئۆلۈمى ئىتقا توي» دېگەن شۇ ئىكەن - دە، سەن ھەيدەرئاكا بەش كۈنگىچە يېڭى ئۆيگە كۆچىسەن!

توي - تاماشا توي ۋە تۇرلۇك ئويۇن - كۈلكە، بەزمە، مەشرەپ قاتارلىق تاماشىلار.

توي - تۇمان دىيال. توي - تۆكۈن.

توي - تۆكۈن تۇرلۇك توي مۇراسىملىرى ۋە بۇ مۇراسىملارغا تەئەللۇق ئۆرپ - ئادەتلەر.

تويچى ئى ① توي قىلغۇچى، توي ئۆتكۈزگۈچى: ئوۋنى ئوۋلا ئوۋچى بىلەن، توينى ئوينا تويچى بىلەن (ماقال). ② تويغا قاتناش - قۇچى، مېھمان: توپچىلار تۇن بويى ئۇسسۇل ئويناپ، ناخشا ئېيتىپ، توي شادلىقىغا چۆمۈلدى.

تويدۇرماق «تويماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يەر تويدۇرار، ئوت كۆيدۇرەر (ماقال).

تويدۇرۇلماق «تويدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەتىگەن كاللار ئېتىزلىققا بىرئاز تويدۇرۇلغاندىن كېيىن خامانغا قېتىلدى.

تويغۇلۇق ئى. قورساقنى تويغۇزۇشقا يېتەرلىك نەرسە، يېمەكلىك: ئىككى مۇزقەنت دېگىنىڭ، بولماس بىزگە تويغۇلۇق. دوستۇم بىزگە كېرىكى، چىن نىيەتلىك، توغرىلىق.

تويغۇچە رەۋ. تويغانلىق ھېس قىلغۇچە، قانغۇچە؛ بولدى دېگۈچە: تويغۇچە يېمەك. * ئۇ «يەنە شۇلارنىڭ يېنىغا بېرىپ، تويغۇچە پاراڭ سېلىشىپ، چاقچاق قىلىشىپ، بىللە ئىشلىسەم قانداق ياخشى» دەپ ئويلىدى.

تويلاتماق «تويلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كەلدى قارىلىغاچلارنى كۆكتە ئوينىتىپ، گۈل بىلەن بۆلبۈلنى باغدا تويلىتىپ.

تويلاشماق ① «تويلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كېيىن قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى ئەلچى ئەۋەتىپتۇ ۋە ئىككى تەرەپتىن كېلىشىپ تويلىشىپتۇ. ② قىز - يىگىت ئۆزئارا توي قىلىشماق: ئۇ مۇشۇ شېرىنگۈل بىلەن تويلاشماقچى.

تويلۇق ① ئى. قوۋىلار ئوتتۇرىسىدىكى كېلىشىشكە ئاسا - سەن، ئوغۇل تەرەپ قىز ۋە قىز تەرەپكە بېرىدىغان كىيىم - كېچەك، زىننەت بۇيۇملىرى، پۇل قاتارلىق نەرسىلەر: ئۇ تېخى ساڭا ناھايىتى كۆپ تويلۇق ئاپتۇ. ② سۆپ. قىزنىڭ توي ئۆچۈن تەييارلانغان: شۇڭا، كېلىنگە ئالغان تويلۇق ھالقا بىلەن ئېلىكتىرونلۇق سائەتنى بەرمىدۇق! ③ تويدا كىيىدىغان؛ يېڭى: ھەر خىل، ھەر رەڭدىكى چىرايلىق تويلۇق كىيىملىرىنى كىيگەن قىز-يىگىتلەر بىر - بىرىگە چاقچاق قىلىشاتتى.

تويلىماق پ ① توينى قىلماق: تويلىمىغان قىز ئۆچۈن بۇ بەك سەت ئىش، شۇڭا ئالدىراپ «بولىدۇ، بولمايدۇ» دېمىسەك. ② تەنتەنە قىلماق، تەبرىكلىمەك: سائادەت سىردىشى بۇ ۋادا بويلاپ، جاراڭلاپ ئاڭلىنار مېھنەت قوشىقى. بارماقتا باھارنىڭ توينى تويلاپ، ئەڭ گۈزەل كەشتىلەر سىزىپ، قەلبىدە قۇياش يانغان ئادەملەر سېپى.

تويماس سۆپ. تويمايدىغان، قارنى يامان: ئۇ چاغدا نامان ھەددى - ھېسابسىز ئاچ كۆز، بىغەملىكى، يەپ تويماس، سېمىز، تەييارتاپلىقى بىلەن داڭ چىقارغانىدى.

تويماسلىق سۆپ. بىرەر نەرسىگە رازى بولماسلىق، قانائەت قىلماسلىق، ئاچلىق، ئاچ كۆزلۈك: تويماسلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولماق.

تويماق پ ① يەپ - ئىچىپ، غىزالىنىپ، غىزا ۋە سۇغا بولغان تەلىپىنى قاندۇرماق: تويمىساڭ تويۇڭدا تويارسەن (ماقال). * ئۇ ھەرقانچە يېسىمۇ ھەرگىز تويمىدى. ② قانماق، قانائەت ھاسىل قىلماق: ئۇلار ئۇيقۇغا تويمىغان ئىشچىلارنىڭ ھارغىن يۈزىگە شوخ ۋە مەغرۇر نەزەر بىلەن قاراپ تۇراتتى. ③ كۆچمە. زېرىكمەك، بىزار بولماق، بەزمەك: دۇنيادىن تويماق. جاندىن جاق تويماق. * مەن ئۇنىڭ گېپىدىن تويۇپ كەتتىم.

توي - مەرىكە توي - تۆكۈن ۋە ئۆلۈم - يېتىم مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم ۋە زىياپەتلەر.

تويمىغۇر سۆپ. تويمايدىغان، شۇكۇر قىلمايدىغان، ئاچ كۆز: ئابدۇقېيۇمئاخۇن، ئەمدى تويمىغۇر نەپسىمىزنى يۈگەنلەيدىغان ۋاقىت كەلدى.

تويمىغۇرلۇق ئى. تويماسلىق، شۇكۇر قىلماسلىق: كۆزى ئاچ - تويمىغۇرلۇقتىن ئۆزۈڭنى ساقلىغىن زىنھار، بولۇپ قالما چۈمۈلىدەك كى چىشلەپ ئۆچرىغان داندىن.

تويۇشماق «تويماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەمدى ئوغرىلىققىمۇ تويۇشقانسىلەر، ھاماقەتلەر!

تويۇندۇرماق «تويۇنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دېمەك، ئۇلار پىشىق خىشنى بېنزىنغا چىلاپ تويۇندۇرۇپ ياندۇرغانىكەن، ئۇلار ئىشلەتكەن بۇ ئامالنى بىز نېمىشقا ئىشلەتمەيدىكەنمىز!

تويۇنماق پ ① ئوبدان، يېتەرلىك تويماق: ئۇ تۆت دانە گۆشگىردە سېتىۋالدى - دە، قېنىق دەملەنگەن بىر چەينەك چاي بىلەن يەپ تويۇنۇۋالدى. ② يېتەرلىك دەرىجىدە ئۆزىگە ئالماق، سىڭدۇرمەك، ئېرىتمەك: تويۇنغان ئېرىتمە. * شىمالىي تامغا قويۇلغان بىر جۇپ پەنجىرىدىن باغدىكى ئالما پۇراقلىرىغا تويۇنغان سالقىن شامال ئۆرۈپ تۇراتتى.

تويۇنۇرۇك ئى [تويۇن + ئۆرۈك] ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى. ئۇ باشقا ئۆرۈكلەردىن كېيىن پىشىدۇ.

تۇدەن ئى [خەن] ئارمىيەدىكى ئىشتات بىرلىكى. شىغا قارايدۇ، تەركىبىدە بىرقانچە يىڭ بولىدۇ.

تۇدەنجاڭ ئى [خەن] تۇەن كوماندىرى.

تۇدەنجاڭلىق ئى. تۇەنجاڭغا يۈكلەنگەن ئىش، ۋەزىپە.

تۇبا ئى [ر <ئىتال] <مۇز> مىستىن ياسالغان دۇخۇۋي چالغۇ. ئېغىزى چىنە شەكلىدە، قالغان يېرى توم ۋە يوغان كېلىدۇ؛ ئۇنىڭغا تۆت ياكى بەش دانە پورشېن ئورنىتىلغان بولىدۇ. ئادەتتە دۇخۇۋي ئوركېستىر ياكى ھەربىي ئوركېستىرلاردا ئىشلىتىلىدۇ.

تۇبىركۇلىوز ئى [ر<لات] <تېب> سوزۇلما خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل. ئۇنى سىل تاياقچە باكتېرىيەسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇ پۈتۈن بەدەن خاراكتېرلىك كېسەللىك بولۇپ، ھەممە ئەزا بۇ خىل كېسەل بىلەن ئاغرىيدۇ. تېبابەتتە «سىل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇپاخ ئى. دىيال. شۇڭ، تال شاخچىسى.

تۇپراق ئى ① كولاش، ھەيدەش، چېپىش نەتىجىسىدە، چېچىلغان ھالەتتە كەلگەن يەر قاتلىمى: ئۇ پادىشاھلىق تەختىنى تاشلاپ، ھامماننىڭ كۆللىرىگە بۆلىنىپ، سارائالارەك بېشىغا كۆل، تۇپراقلارنى چېچىشقا باشلاپتۇ. ② يەر شارىنىڭ ئوستىدىكى ئۆسۈملۈك ئۆسەلەيدىغان قاتلىمى. ئۇ ھەر خىل دانچە شەكىللىك مىنېرال ماددىلار، ئورگانىك ماددىلار، سۇ، ھاۋا، مىكرو - ئورگانىزم قاتارلىقلاردىن تۇزۇلگەن: شىنجاڭدا ئېدىرلىقلاردا سۇ ۋە تۇپراقنىڭ ئېقىپ كېتىشى ئېغىر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تۇزلەڭلىكلەردىمۇ سۇ ۋە تۇپراقنىڭ ئېقىپ كېتىشى ئېغىر. ③ مېيىت

كۆمۈلگەن گۆرنىڭ ئۈستىدىكى قىرغا ئوخشاش ئۇزۇنچاق ياسالغان توپا دۆۋىسى؛ قەبرە: ئۇ ھەر پەيشەنبە مازارغا بېرىپ، ئاندىن تۇپراق بېشىغا چىقاتتى. ④ كۆچمە. يۇرت، زېمىن؛ ۋەتەن: ئۇلۇسىم ئۇلار تېنىمنى يۇيۇپ، جىنازامنى كۆتۈرۈپ، مۇشۇ ئۇلۇغ تۇپراققا كۆمىدۇ.

تۇپراقچىلىق ئى ← **تۇپراقشۇناسلىق**.

تۇپراقسىز سۈپ. تۇپراق يوق، تۇپراق ئىشلىتىلمەيدىغان: // ئۇ كېيىنكى قەدەمدە سېلىنمىنى كۆپەيتىپ، تۇپراقسىز ئۆستۈرۈش، پارنىك تېرىقچىلىقىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى پىلانلىدى.

تۇپراقشۇناس ئى. تۇپراقشۇناسلىق بويىچە مۇتەخەسسىس، ئالىم.

تۇپراقشۇناسلىق ئى. تۇپراق ۋە ئۇنىڭ ئۆنۈمدارلىقىنىڭ شەكىللىنىش، تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرى ۋە ئۇنى ئىشلىتىش، ياخشىلاش قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

تۇپراقلىق ① سۈپ. تۇپرىقى، تۇپىسى بار: بۇ مۇنبەت تۇپراقلىق يەردىن دۆلەتكە، خەلقگە قانچىلىك تۆھپە ئارتۇق قوشۇلىدۇ — ھەا! ② ئى. مازار، گۆرستان: مانا تۇپراقلىققا يېتىپ كەلدۇق.

تۇت ئى [پ] يېزىت. ئۇجمە.

تۇتاتقۇ ئى. دىيال. كۆيدۈرۈپ ھىد پەيدا قىلىدىغان نەرسە.

تۇتاش سۈپ ① بىر-بىرىگە ئۇلاشقان، تۇتىشىپ كەتكەن، ئۇزۇلۇپ قالمىغان: ماھىرە مەكتەپنىڭ بىر چېتىگە تۇتاش قىلىپ سېلىنغان ئۆيلەرنىڭ ئىچىدىكى كىچىككىنە بىر ئۆينى ياتاق قىلىۋالغانىدى. ② يانمۇيان جايلاشقان، يانداش: شۇ ھويلىغا تۇتاش يەنە بىر كىچىكرەك ھويلىغا سەپەرقۇللار جايلاشقانىدى. ③ باببارا ۋەر، تەڭمۇتەك، ئوخشاش: بىر تۇتاش تارقاتماق.

تۇتاشتۇرما سۈپ. تۇتاشتۇرۇلغان، تۇتاش ھالەتكە كەلگەن: تۇتاشتۇرما سىزىق.

تۇتاشتۇرماق I «تۇتاشماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كىشىلەر سەپەرقۇلنىڭ باشچىلىقىدا ئىشقا كىرىشىپ، ئۆستەڭنىڭ ئاخىرىنى چوڭ دەريا‌غا تۇتاشتۇرۇپتۇ.

تۇتاشتۇرماق II «تۇتاشماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بىر تال پاپىروسنى چىشلەپ كىردى — دە، سەرەڭگە بىلەن تۇتاشتۇردى.

تۇتاشتۇرۇلماق I «تۇتاشتۇرماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تىزما تاغنىڭ ئاخىرى توغرىسىغا سوزۇلغان دامبا ئارقىلىق بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇلغانىدى.

تۇتاشتۇرۇلماق II «تۇتاشتۇرماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ قولىدىكى كەندىر يىپقا ئوت تۇتاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئىس چىقىپ تۇراتتى.

تۇتاشما سۈپ، تۇتاشقان، تۇتىشىدىغان، تۇتاشتۇرۇلغان: بۇ ھال چوڭ مېڭىنىڭ بارلىق نېرۋىلار بىلەن تۇتاشما لىنىيەنىڭ ئىقتىدارىنى قوزغىشىنى چەكلەپ تۇرىدۇ.

تۇتاشماق I پ ① بىر-بىرىگە ئۇلاشماق، ئۇلىشىپ كەتمەك؛ بىر - بىرىگە تېگىشىپ تۇرماق: دۆڭلۇكنىڭ بىر تەرىپى دەريا قىرغىقىغا تۇتىشاتتى. ② بىر - بىرىگە باغلانماق، ئالاقىدار بولماق، مۇناسىۋەتلىك بولماق: يۇرت - جامائەتكە ئېنىق، ئەمما كىتابخانلىرىمىزغا نامەلۇم بولغان ھېكايىمىزنىڭ ئەسلىي تۇگۇنى خېلى ئۇزاققا تۇتىشىدۇ. ③ بىر - بىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ، جىپسلىشىپ كەتمەك، يېپىشىپ تۇرماق: چاڭ قونغان چاچلىرى تېقىملىرىغا، تاشلىنىپ تۇراتتى يېپىپ بېلىنى. ھەي، ئۆتتى قانچىلاپ باھار ئاچالماي، بەرگى چىڭ تۇتاشقان غۇنچە لېۋىنى.

تۇتاشماق II پ. ئوت ئالماق، كۆيۈشكە باشلىماق، كۆيمەك: ئوت تۇتاشماق.

تۇتال I ئى. باھاسى ئوخشاش كېلىدىغان نەرسە بىلەن تۇلىنىدىغان تۇلەم.

تۇتال II ئى «بولماق» يارىدەمچى پېئىلى بىلەن بىللە كېلىپ: 1) ئەسقاتماق، دال بولماق، مۇھىم رول ئوينىماق. 2) بالىياتقۇدا تۇرەلمە پەيدا بولماق (ئات، كالا، قوي قاتارلىق ھايۋانلار ھەققىدە).

تۇتال III دىيال ① سۈپ، بوغاز. ② ئى. يېڭى چىققان تۇرەلمە.

تۇتالماق پ. دىيال. ئەسقاتماق، دال بولماق، رول ئوينىماق.

تۇتام ① ئى. نەرسىلەرنىڭ تۇتاملاپ ئايرىلغان بۇلىكى، سىقىم: ھەرقانچە قىلىپ باقسىمۇ، ناھايىتى پەس ئۆسكەن ئوت ئۇنىڭ تۇتامىغا چىقمىدى. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ تۇتاملىغىلى بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر تۇتام كۆك ئوسما. ③ سۈپ. كۆچمە. كىچىككىنە، ئاز، قىسقا: «قىش كۈنى بىر تۇتام» دېگەندەك، سەھەر تۇرۇپ جىددىي ھەرىكەت قىلمىسا بىردەمدىلا قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتەتتى.

تۇتامغا چىقمۇدەك خېلى سالمىقى بار، مۇھىم، ئەھمىيەتلىك: ئادۇوكات يۇسۇپجان بىردەم دۇدۇقلاپ ئەزمىسىنى ئەزسىمۇ، لېكىن تۇتامغا چىقمۇدەك بىرەر ئەھمىيەتلىك سۆز ئېيتالمىدى.

تۇتامى بار ① ئەھمىيەتلىك، مەنىلىك: — ئۇكام، بۇ ياشقا كىرگەندە ھەرەڭ — سەرەڭ گەپ قىلماي، تۇتامى بار گەپ قىل جۇمۇ! — دېدى ئۇ ھەمراھى ئابلىزغا قاراپ. ② گېپىدە تۇرىدىغان، راست گەپ قىلىدىغان: گېپىنىڭ تۇتامى بار ئادەم.

تۇتامى يوق ① ئەھمىيەتسىز، بىھۇدە: ئۇنىڭ گېپىنىڭ تۇتامى يوق. ② گېپىدە تۇرمايدىغان، ئىشەنچسىز، تۇراقسىز: ماڭا، بايقۇش! تۇتامى يوق ئەر ئىكەنسەن.

تۇتامسىز سۈپ ① ئەھمىيەتسىز، مەنىسىز: ئەخمەقنىڭ ئاغزى بوش، سۆزى كۆپ بولۇر؛ مەنىسى تۇتامسىز، تۇزسىز، ماز بولۇر. ② مەيدانسىز، ئۆزگىرىشچان، تۇراقسىز: مېنى ئاجىز، تۇتامسىز دەپ ئويلىمايدىغانسىز؟ مەيلى، نېمىدەپ ئويلىسىڭىز ئەمدى مەن ئۇچۇن بەرىبىر.

تۇتامسىزلىق ئى. مەنىسىزلىك، تايىنى يوقلۇق: بۇ نېمىدېگەن تۇتامسىزلىق، تۇنۇگۈن باشقا بىرنېمە دېسە، بۈگۈن يەنە باشقا بىرنېمە دەۋاتقان، دەپ قاتتىق خاپا بولدى باشلىق.

تۇتاملاتماق «تۇتاملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھېلىقى خوجايىن خىزمەتكارىغا ھاشىم ئاكامنىڭ ساقلىنى تۇتاملىتىپ، ئېچىكىگە تۇت شاپىلاق ئۇرغۇزدى.

تۇتاملاشماق «تۇتاملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىككىسى «ئاپلا» دېيىشىپ، ساقاللىرىنى تۇتاملىشىپ قالدى.

تۇتاملىق سۈپ ① مەنىلىك، ئەھمىيەتلىك: تۇتاملىق گەپ. ② سالماق، تۇراقلىق: ئۇ خېلى تۇتاملىق ئادەم.

تۇتاملىماق پ. ئالىقان ئارىسىغا ئېلىپ، بارماقلىرى بىلەن تۇتماق: ــ ئەستاغپۇرۇللا، ئەستاغپۇرۇللا! ــ مۆنۈپ مەزىن ساقلىنى تۇتاملاپ، گويا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپلا قالدى.

تۇت ـ تۇت قىلماق ئۇچرىغانلىكى كىشىلەرنى تۇتىدىغان، قامايدىغان ھالەت شەكىللەندۈرمەك.

تۇتتۇرماق پ. دىيال. خەتنە قىلدۇرماق.

تۇتقا ئى ① نەرسىلەرنىڭ قول بىلەن تۇتۇش ئۈچۈن ئورنىتىلغان قىسمى، تۇتقۇچ: ئىشىكنىڭ تۇتقىسى. ② كۆچمە. ئاساس، مۇھىم نۇقتا: تۇتقىنى تۇتماق.

تۇتقاق سۇپ. پات ـ پات تۇتىدىغان، تۇتۇش ئادەتكە ئايلانغان: تۇتقاق كېسەل.

تۇتقاقلىق ① سۇپ. تۇتقاق ئالامىتى ۋە تەسىرى بار: تۇتقاقلىق كېسەل. ② ئى. تۇتقاق كېسەللىكى: ئۇ ئايالىنىڭ تۇتقاقلىقى يەنە تۇتىتى. ③ ئى. كۆچمە. پات ـ پات ئاچچىقلاپ قالىدىغان خاراكتېر: مانا كۆرۈڭ. تۇتقاقلىقىنى يەنە تۇتۇپتۇ ـ ده.

تۇتقامىش رەۋ. دىيال. يېقىنلىشىپ، ئانچە كېيىن قالماي.

تۇتقان ـ پۇتكەن ئۆمۈر بويى قىلغان بارلىق ئىش ـ ھەرىكەتلەر ۋە ئېرىشكەن نەرسىلىرى: ئۇنىڭ تۇتقان ـ پۇتكىنى ئالالا ئۈچۈن ئىدى.

تۇتقاۋۇل ئى. تارس. تۇتقۇنلار ئىشلىرىغامەسئۇل لەشكەرېيشى.

تۇتقاۋۇللۇق ئى. تۇتقاۋۇلغا يۈكلەنگەن ئىش، ۋەزىپە: ئۇ ھازىر پۈدۈڭ ئايمىقىدا، تۇتقاۋۇللۇقتا خورسىنىپ يۈرىدۇ.

تۇتقۇچ ئى. نەرسىلەرنىڭ قول بىلەن سىقىمداپ تۇتۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان قىسمى، تۇتقا.

تۇتقۇچلۇق سۇپ. تۇتقۇچى بار، تۇتقۇچ بېكىتىلگەن: ئەۋزەل مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆمۈر تۇتقۇچلۇق، ھەشەمەتلىك دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

تۇتقۇزماق ① «تۇتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھازىر ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئاز ـ تولا قارىغاي تېكىلىپ، ئۇنى تۇتقۇزغىلى بولىدىغانلىقى ئىسپاتلاندى. ② باشقۇرۇشقا، خەۋپ ئېلىشقا، تەربىيەلەشكە بەرمەك، تاپشۇرماق: ئۇ يولغا چىقىپ كەتكەن كۈننىڭ ئەتىسىلا مومايى نەۋرىسىنى يېتىلەپ ئاپىرىپ، موللامغا تۇتقۇزدى.

تۇتقۇن ① سۇپ. تۇتۇلغان، قامالغان، ئۆز ئەركىدىن، ئىختىيارلىقىدىن مەھرۇم قىلىنغان: مەن ھازىر قەپەستىكى بىچارە تۇتقۇن قۇشلارغا ئوخشاپ قالدىم. ② سۇپ. كۆچمە. بىرەر نەرسىگە ياكى كىشىگە ببرىلىپ كەتكەن، مەپتۇن بولغان، بەند قىلىنغان: دانىيار دەرۋازىسىنى تېكىشىغانسېرى، غەزەلگە شۇنچىلىك بولماقتا تۇتقۇن. ھارغىنلىق ئېسىدىن چىققان تامامەن، ئېچىلغان كۆزلىرى چاچماقتا ئۇچقۇن. ③ ئى. قولغا ئېلىش، تۇتۇش، قاماش ئىشلىرى: يۇنۇسنىڭ ئېيتىشىچە، چوڭ تۇتقۇن ئەمدى باشلانغۇ ـ دەكمىش. ④ ئى. سولاق، قاماق: يېتىپ تۇتقۇنداڭ، زىندانداڭ، كۆيۈپ، ئاتەشتە ھەجرانداڭ، ۋاتەننىڭ قايغۇسى بىرلە، دىلى غەمخانىنى كۆردۈم.

تۇتقۇنلۇق ئى. تۇتقۇن ھالەت، ئەھۋال: ــ ھەي، ھاتەم! ــ دېدى جادۇگەر، ــ ئايپەرىنىڭ مۆھىرىنى ماڭا بەرگىن، مەن سېنى بۇ تۇتقۇنلۇقتىن ئازاد قىلىۋېتەي.

تۇتقىسىز سۇپ ① تۇتقىسى يوق، تۇتقا بېكىتىلمىگەن: تۇتقىسىز چۆگۈن. ② كۆچمە. ئاساسى يوق، ئەھمىيەتسىز، پۈتىرەپ تۇرالمايدىغان: ئۇنىڭ دېگەنلىرى يالغان ـ ياۋداق، تۇتقىسىز گەپلەر بولغاچقا بىرەرىمىزمۇ ئۇنىڭغا دەققەت قىلىپ كەتمىدۇق.

تۇتقىلىق سۇپ ① تۇتقىسى بار، تۇتقا بېكىتىلگەن: تۇتقىلىق ئىستاكان. تۇتقىلىق پەتنۇس. ② كۆچمە. ئاساسلىق، مۇھىم، نۇقتىلىق: كىلاسسىك ئەدەبىياتنى ئۆگەنگەندە، بىزنىڭ تۇتقىلىق ئۆگىنىدىغان نۇقتىلىرىمىز بولۇشى كېرەك.

تۇتماق پ ① قولى بىلەن سىقىمداپ، سىقىمداپ تۇرماق؛ ئىككى قولى ئارىسىدا توختاتماق: تۇتقۇچنى تۇتماق. توپنى تۇتماق. ② قولىغا ئالماق، قولىدا كۆتۈرمەك: ماشىنىدا پىلىموت ۋە بەشئاتار مىلتىق تۇتقان، يانلىرىغا بومبىلار ئاسقان يۈزچە ئەسكەر بار ئىدى. ③ قوغلاپ، ئوۋلاپ، ئىزلاپ قولىغا چۈشۈرمەك؛ قىسماق، قىلتاق، قاپقان قاتارلىقلارغا چۈشۈرمەك: كىشىنىڭ قولى بىلەن يىلان تۇت (ماقال). ④ بىرەر تەرزدە ئىشلەتمەك، قوللانماق: ئېيتىشقا ئاكا، مەش قويۇش، مۇنۇ قۇم چۆگۈن ئورنىغا قەلەي چەينەك تۇتۇش سىزگە يات بىلىنەمدۇ؟ ⑤ ھۆرمەت يۈزىسىدىن بىرەر نەرسىدىن پايدىلىنىشقا تەكلىپ قىلماق، پايدىلىنىشقا بەرمەك، تەقدىم قىلماق، سۇنماق: يېڭى پىيالە ئەكەلدۇرۇپ، كۆپۈك چىقارماي، پەم بىلەن چاي قۇيۇپ، مېھمانغا ئەدەپ بىلەن تۇتتۇم. ⑥ يېزىپ مەلۇم قىلماق؛ سۇنماق: خەت تۇتماق. ئەزر تۇتماق. ⑦ باشقا بىر نەرسىگە ئۇدۇللاپ يېقىن ئەكەلمەك، تەڭلىمەك: كىتابنى چىراغقا تۇتۇپ ئوقۇماق. پىچاقنى چاققا تۇتماق. ⑧ كۆچمە. ئۆز قولىدا ساقلىماق، ئىدارە قىلماق، ئىگىلىمەك، باشقۇرماق: ــ بىزدە يېزا سۇ ھوقۇقىنى تۇتقان بىرلا قاسىم بارغۇ! ــ دېدى تۇراخۇن. ⑨ پەردىلەش، دالدا قىلىش مەقسىتىدە توسماق: دېرىزىگە پەردە تۇتماق. تامغا زەدىۋال تۇتماق. ⑩ چۆرىسىگە، ئەتراپىغا ئورناتماق، تىكمەك: دوپپىغا جىيەك تۇتماق. كۆرپىگە قارا تۇتماق. ⑪ ئۆز دائىرىسىدە تۇرغۇزماق، ساقلاپ قالماق: تېرە ئادەم بەدىنىدىكى ئاقسىلنى تۇتۇپ تۇرىدۇ. ⑫ توسۇپ توختاتماق، تورماق: ــ قېيىقنى ئادەملىرى بىلەن تۇتۇپ قالغىنىڭلار نېمىسى؟ بىز خەلققە نېمىدەپ جاۋاب قىلىمىز؟ ــ دېدى ئۇ. ⑬ ببرىشنى مەنئى قىلماق، توختىتىپ قويماق: ماڭاشىنى تۇتماق. ⑭ بوش قويۇۋەتمەي، ئۇنۇملۇك ئۆتكۈزمەك، پايدىلانماق (ۋاقىت، پەيت ھەققىدە): بىر كۈنلۈك ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇش ـ تۇتماسلىق بىر شۇپۇرنىڭ يىللىق ئىشىدىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە. ⑮ جاۋابكارلىققا تارتماق، قىستاماق: پۈلنى توڭلاتقان چىن بۇجاڭ بىلەن تۇرسۇن شېجاڭ، شۇلارنى تۇتۇڭلار. ⑯ ئۆز پائالىيىتىدە مەلۇم تەرتىپ ـ قائىدە بىلەن ئىش ئېلىپ بارماق، ببجىرمەك: باشقىچە يول تۇتماق. ⑰ ھاي بەرمەك، توسماق، توختاتماق: ئۆلۈمدىن قورقماڭ ئۆزۈڭنى تۇت، ھالاۋەت، بەخت توغرىسىدا ئويلىما. ⑱ باشلىماق، سۇغارماق (سۇ ھەققىدە): سۇپىتاي ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم، ئۆزى قىلغان دېھقانچىلىقنىڭ مەھسۇلاتى بولغان بۇغدايغا ئىككىنچى قېتىم سۇ تۇتماقتا ئىدى. ⑲ ساقلىماق، قالدۇرماق: سىز باشقىلارنىڭ كۆزىدە ئىكەنلىكىڭىزنى يادىڭىزدا تۇتۇڭ. ⑳ ھېسابلىماق، سانىماق،... دەپ بىلمەك: تاشۇاينى ئىزدەپ كېلىدىغان مۇزىكانتلار، مۇزىكا خۇمارلار، تاشۇاينى ئۇستاز تۇتقان شاگىرتلار تولىمۇ كۆپ ئىدى. ㉑ باشلانماق، پەيدا بولماق، قوزغالماق؛ باسماق، ئۆز ئىلكىگە ئالماق: تولغاق تۇتماق. ئاغرىق تۇتماق. شوخلۇقى تۇتماق. خۇمارى تۇتماق. غەزىپى

تۇتماق. ئاچچىقى تۇتماق. ㉒ پايدىلىنىش ئۈچۈن ئىشغال قىلماق، ئىگىلىمەك: ئۇ قومۇلغا كەلگەندىن كېيىن نىياز پالۋاننىڭ ئۆيىنى ماكان تۇتتى. ㉓ بىر ئەزا ياكى ئىشتىراكچى سۈپىتىدە قۇرماق: شۇنداق قىلىپ، ئائىلىمىزدە ئانامنىڭ تۇتقان جاھانغا بىر ئىز باسقۇچى پەيدا بولدى. ㉔ راۋاجلىنىپ، ئۆسۈپ، ياخشىلىنىپ رەسمىي تولۇق ھالەتكە كەلمەك: بۇيىنى تۇتماق. سۇنغان قولى تۇتماق. ㉕ مەلۇم ھالەتنى ساقلىماق، مەلۇم ھالەتكە كەلتۈرمەك، داۋاملاشتۇرماق: چېن ئەمىر كېمىگە چۈشۈپ، ئۆزىنى مەغرۇر تۇتۇپ، ھېچكىمنى كۆزگە ئىلماي ئوتتۇرىدا ئولتۇردى. ㉖ مەلىكە قىلماق، بەند قىلماق، كەتكۈزمەي توسۇپ قالماق، ئاۋارە قىلماق: غالىب كېسەل بولغاچقا، كۆپ گەپكە تۇتسا بولمايتتى. ㉗ بىراۋنىڭ يولۇققان، ئۇچرىغان ئوكۇشسىزلىقلىرى شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك يەنە بىرىنىڭ بېشىغا كەلمەك، ئۇستىگە چۈشمەك: باشقىلارنىڭ قىساسى تۇتماق. * ئاھ ئۇرارمەن، ئاھ ئۇرارمەن، ئاھلىرىم تۇتقاي سېنى، كۆز يېشىم دەريا بولۇپ، بېلىقلىرىم يۇتقاي سېنى. ㉘ ئىپادىلىمەك، كۆرسەتمەك: مېنى بۇ يەرگە يېتكى ئەكەلگەن ۋاقىتلارنى، ئۇلارنىڭ ماڭا تۇتقان پوزىتسىيەلىرىنى بىرمۇبىر ئەسلىدىم. ㉙ مەلۇم دائىرە ئىچىدە دەپ قاراپ، دىققەت قىلماق، ئاگاھ بولماق: بىز ھەر ئېھتىمالغا قارشى، ئالدىمىزنى چوڭ قورام تاشلارنىڭ توسۇۋېلىش مۇمكىنلىكىنى نەزەردە تۇتۇشىمىز، تەييارلىنىپ قويۇشىمىز لازىم. ㉚ قېتىپ، قويۇقلىشىپ مەلۇم شەكىل ۋە ھالەتكە كەلمەك: قايماق تۇتماق. مۇز تۇتماق. ㉛ ئاتماق، ياغدۇرماق: ئوقنا تۇتماق. پىلىموتقا تۇتماق. ㉜ مەلۇم ھالەتتە ساقلىماق، يوشۇرماق: بۇ سىرىمنى مەن سەندىن مەخپىي تۇتاتتىم. ㉝ تاللىماق، تاللاپ ئالماق: كېلەر قېتىم گىلەملەردىن بىرىنى تۇتقىن، شۇنى ئېلىپ قال. ㉞ مەجبۇرىي ھالدا ئالماق: ئۇنى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ، ئالتايغا ئەكەتكەن. ㉟ مەلۇم چېگرا، دائىرىنى شەكىللەندۇرمەك، قۇرماق: تامنىڭ ئۇلىنى تۇتماق. خۇمداننىڭ تاۋسىنى تۇتماق. ھويلىغا سۇپا تۇتماق. ㊱ تارالماق، قاپلىماق، بىر ئالماق: ئاي كەينىدىن بالقىپ چىقتى چولپانمۇ، يېرىپ قويۇق بۇلۇتلارنىڭ باغرىنى. چاچراپ كەتتى شامال تەككەن ئوت كەبى، يېرۇكۆكنى تۇتتى ئاپئاق يانغىنى. ㊲ يۇغۇرماق: بالام، ماۋۇ چەكنى گۆھەرنىساخان ئاچاكىنىڭكىگە ئاپىرىپ بەرگىن، مەن باراي دېسەم، خېمىر تۇتۇپ قويۇپتىمەن، سەن كەلگۈچە نېنىمنى يېقىۋالاي.

تۇتۇرۇق I ئى ① ئوت ئالدۇرۇش ئۈچۈن، ئۇششاق قىلىپ تەييارلانغان قۇرۇق ئوتۇن ياكى قومۇش، تارىشا قاتارلىقلار: ئامىنە تەييار تۇتۇرۇقنى ئوچاققا تىزدى ـ دە، كۆمۈر سېلىپ ئوت ياقتى. ② كۆچمە. قوزغاتقۇچى، سەۋەبچى، زورايتقۇچى: ئەر ـ خوتۇنىنىڭ بىر ـ بىرىگە يول قويماسلىقى، دەتالاشنىڭ ئاخىرىنىڭ جېدەل ـ ماجىراغا ئايلىنىشىغا تۇتۇرۇق بولدى.

تۇتۇرۇق II ئى ① كىشىنىڭ ئۆز سۆزىدە تۇرۇش خىسلىتى: تۇتۇرۇقى يوق ئادەم. ② مۇئەييەن مەنە، مەزمۇن: تۇتۇرۇقى يوق گەپ.

تۇتۇرۇقسىز سۈپ ① سۆزىدە، لەۋزىدە تۇرمايدىغان؛ تايىنى يوق: سىزنى كۆپ ۋاقىتقىچە ھېچنېمىدىن تەپ تارتمايدىغان، باغرى تاش، تۇتۇرۇقسىز ئادەم دەپ ھېسابلاپ كەلدىم. ② مەنىسىز، چۈڭۈلچاق: ئۇلار شۇ چاغدىمۇ ئاشۇنداق تۇتۇرۇقسىز سۆزلەرنى تارقاتقانىدى.

تۇتۇرۇقسىزلىق ئى ① سۆزىدە تۇرماسلىق، تايىنى يوقلۇق: تۇتۇرۇقسىزلىق خەلق ئوقۇتقۇچىسىنىڭ نامىغا يات. ② مەنىسىزلىك، چۈڭۈلچاقلىق: سەن بۇنداق تۇتۇرۇقسىزلىقىڭنى خامىنىڭدا قىل، مېنىڭ قېشىمدا تۆھمەتكە جاي تېپىلمايدۇ!

تۇتۇرۇقلۇق سۈپ. تۇتۇرۇق قىلىشقا بولىدىغان، تۇتۇرۇققا لايىق: تۇتۇرۇقلۇق تارىشا. تۇتۇرۇقلۇق قومۇش.

تۇتۇشتۇرماق «تۇتۇشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ كەلگىنى ياخشى بولدى، ـــ دېدى يەنە بىرى، ـــ مۇنۇ بۇقا بىلەن تۇتۇشتۇرۇپ كۆرمەمدۇق.

تۇتۇشماق ① «تۇتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بالىلار سۇغا چۆمۈلۈۋاتاتتى، بەزىلىرى بېلىق تۇتۇشۇۋاتاتتى. ② بىر ـ بىرى بىلەن ئېلىشماق؛ ئۇرۇشماق: مەيداندا بىرنەچچە داڭدار چېلىشچى بىر ـ بىرى بىلەن تۇتۇشۇۋاتاتتى. ③ كىرىشمەك: تۇتۇشۇق يول بۇزماقتا، ياۋ كەلمىسۇن بۇ ياقتا.

تۇتۇق I ① سۇپ. ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرمايدىغان، ئوچۇق ئەمەس: ئاسمان يەنىلا تۇتۇق. ② سۇپ. ئېنىق ئەمەس، مۇجمەل: بۇ ئارىلاش ۋە تۇتۇق سادالارنىڭ زادى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇمۇ ئېنىق چۈشىنەلمەيتتى. ③ سۇپ. كۆچمە. خۇشاللىق ئالامەتلىرى بىلىنمەيدىغان؛ غەمكىن: ئەمما ئۇنىڭ پۈتكۈل چىرايى خىيالچان، تۇتۇق ئىدى. ④ ئى. جۇڭنىڭ يەڭ ۋە پەشلىرىنىڭ چۈرىسىگە تۇتۇلىدىغان كۆرپە.

تۇتۇق بەرمەسلىك ① تۇتۇش، قولغا چۈشۈرۈش ئۇچۇن ھەرىكەت قىلغانلارنىڭ قولىغا چۈشمەسلىك: نۇزۇگۇم ئالتە ئايغىچە جاللاتلارغا تۇتۇق بەرمىدى. ② كۆچمە. باشقۇرۇش، تىزگىنلەشتىن ئۆزىنى چەتكە ئالماق، بويسۇنماسلىق.

تۇتۇق II ئى. تارس. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي زېمىندا تەسىس قىلىنغان، ھىراۋۇل مەھكىمىسىدە مەمۇرىي ئىشلار ۋە مىللەتلەر ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار.

تۇتۇقبەگ ئى [تۇتۇق + بەگ] تارس. دۆلىتىمىزدە جەنگو دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان ئەمەل نامى، يەنى جىياڭجۇندىن تۆۋەنرەك ھەربىي ئەمەلدار، بۇنى خەن، تاڭ، چىڭ سۇلالىلىرىمۇ قوللانغان.

تۇتۇقسىز سۈپ. تۇتۇلمىغان، ئىگىلەنمىگەن: تۇتۇقسىز ئۆي.

تۇتۇقھىراۋۇل ئى [تۇتۇق + ھىراۋۇل] تارس. خەن سۇلالىسىدىن يۇەن سۇلالىسىگىچە، غەربىي رايوندا يولغا قويۇلغان ئەمەل نامى.

تۇتۇقلاشتۇرماق «تۇتۇقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇمەسىلىنى بەزىبىر چېتىشلىق ئادەملەر بارغانسېرى تۇتۇقلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ.

تۇتۇقلاشتۇرۇشماق «تۇتۇقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تۇتۇقلاشتۇرۇلماق «تۇتۇقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۇتۇقلاشماق پ ① تۇتۇق، غۇۋا، ئېنىقسىز بولۇپ كۆرۈنمەك؛ غۇۋالاشماق: خاسىيەتىنىڭ كۆز ئالدى تۇتۇقلاشتى. ② خۇشاللىق ئالامىتى يوقالماق، تۇرۇلمەك (يۈز ھەققىدە): شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ خۇشخۇي چىرايى تۇتۇقلاشتى.

تۇتۇقلۇق I ئى. تۇتۇق ھالەت، ئەھۋال: كۆز ئالدىمدىكى

تۇتۇقلۇق ئىچىدىن بىر يورۇقلۇق پەيدا بولغاندەك بولدى.

تۇتۇقلۇق II سۇپ. تۇتقان؛ تۇتۇپ، ئىگىلەپ تۇرغان: ل. مۇتەللىپنىڭ تەنها تۇتۇقلۇق ياتقى شۇ كوچىدا ئىدى.

تۇتۇقماق پ. دىيال. رەڭگى تۇتۇلماق، خاپا بولماق: ئۇ بارغانسېرى تۇتۇقۇپ كەتتى.

تۇتۇلماق ① «تۇتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كۆپ سۆزلىگەن تۇتۇلار، ئاز سۆزلىگەن قۇتۇلار (ماقال). ② گەپتىن، سۆزدىن قالماق: ماڭا بىر نېمەڭنىڭ زۇۋانى تۇتۇلۇپ قالغانمىدى. ③ گەپ ـ سۆزدە ئىلىنىپ قالماق، جاۋاب بېرەلمەي قالماق؛ تەن ئالماق: زەينەپ بۇ سۇئالنىڭ جاۋابىغا قالغاندا بىر ئاز تۇتۇلدى. ④ باشقا نەرسىلەر ياكى ئونىڭ سايىسى بىلەن قاراڭغۇلىشىپ قالماق: ھاۋا يەنە تۇتۇلدى. ⑤ پەردىلەنمەك، كۆرەلمەس بولۇپ قالماق (كۆز ھەققىدە): كۆزى تۇتۇلماق. ⑥ قىسىلماق: گاھى يامغۇر، گاھى بەك ئىسسىق، تۇتۇلدۇ كىشىنىڭ دېمى. لېكىن ئۇنداق توختىمايدۇ ئىش، كۆتۈرۈلەر بىنانىڭ تېمى. ⑦ تۇرۇلمەك، سۇرلەشمەك، ئۆزگەرمەك: دائىم خۇشخۇي يۈرىدىغان ئايالىمنىڭ بۇگۈن چىرايى تۇتۇلۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. ⑧ كېمەيمەك، پەسلەمەك، ئازايماق: بۇگۈن ئونىڭ ئىشتىھاسىمۇ تۇتۇلدى، ئۇيقۇسىمۇ قاچتى.

تۇتۇنماق ① «تۇتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئەمدى سەن تۇتۇنامسەن، جېنىڭنى ياقمىغا ئالامسەن، ئۆزۈڭ بەلگىلە ـ ھەا! ② كىرىشمەك، بىرەر ئىشنى قىلىشقا باشلىماق: گەزمالچى بىر چوكانغا شېپۇن دۇخاۋا ساتقىلى تۇتۇندى.

تۇتى [پ] ① ئى. شاتۇتى، تۇتىقۇش. ② ئى. ئاتنىڭ تېنى كىچىك، پاكار بىر خىلى، ئادەتتە بويى بىر مېتىردىن ئېگىز بولمايدۇ. ③ ئى. تاغ ئېتى: بەلگە چىگىپ پوتىنى، مىنىپ كەپسەن تۇتىنى، سەن چىقارغان ئۆگزىگە، تارتما ئەمدى شوتىنى.④ سۇپ. كۆچمە. پاكار، پەس.

تۇتىقماق پ. دىيال. ئۇيالماق.

تۇتىيا ئى [پ] ① كۆز ئاغرىقىنى ساقايتىش ياكى كۆزنى روشەنلەشتۇرۇش ئۈچۈن كۆزگە سۈرتىدىغان، بۇرۇن ئىشلەتىلگەن بىر خىل دورا. ② كۆچمە. تېپىلمايدىغان، قىممەت باھالىق نەرسە: ئۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇلار ئۈچۈن ئەمدى زادىلا قول يەتمەس تۇتىياغا ئايلىنىپ قالدى.

تۇجا ئى. مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن مەملىكىتىمىزنىڭ خۇنەن، خۇبېي ئۆلكىلىرىگە جايلاشقان.

تۇجاچە ① سۇپ. تۇجالارغا خاس، تۇجالار ئىشلىتىدىغان: تۇجاچە كىيىنمەك. ② ئى. تۇجا تىلى.

تۇجۇركا ئى [ر] كاسىنى بېسىپ تۇرىدىغان، تۇگمىلىرى پۇتۇن ئېتىلىدىغان ئۆرە ياقلىق كالتە چاپانلارنىڭ ئورتاق نامى.

تۇجۇركىلىق سۇپ ① تۇجۇركىسى بار، تۇجۇركا كىيگەن: تۇجۇركىلىق ئادەم. ② تۇجۇركا تىكىشكە لايىق، باب ياكى يېتىدىغان: ئىككى تۇجۇركىلىق سارجا. بىر تۇجۇركىلىق رەخت.

تۇجۇرۇم ئى. دىيال. قارار، نىيەت، بىرلىك: ئۇ ئويلىنىپ، ئاندىن بىر تۇجۇرۇمغا كەلدى.

تۇچ ئى. مىس بىلەن قەلەينىڭ ئارىلاشمىسى. سارغۇچ ياكى كۆكۈچ سارغۇچ بولىدۇ، سۇركىلىشكە، چىرىشكە چىداملىق، قاتتىق كېلىدۇ؛ دېتاللارنى قۇيۇش، پىرېسلاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

تۇخاۋ ئى [خەن] تارس. يېزىلاردىكى پۇل ۋە كوچى بولغان پومېشچىك ياكى زومىگەر.

تۇخاۋ ـ لېيشېن تۇخاۋ ۋە لېيشېن.

تۇخۇم ئى [پ] ① چىشى قۇشلار ۋە بەزى ھايۋانلارنىڭ بالا چىقىرىش ئۈچۈن تۇغىدىغان، ئوستى شاكال بىلەن ئورالغان جىنسىي ئۈرۈقى. ② يېمەكلىك سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدىغان، توخۇ، ئۆردەك قاتارلىق قۇشلارنىڭ تۇخۇمى. ③ <بىيول> ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئانىلىق ھۈجەيرىسى. ئۇ ئۇرۇق بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن ئىككىنچى ئەۋلادنى ھاسىل قىلىدۇ. ④ <بىيول> ھاشاراتشۇناسلىق ئىلمىدە، ئۇرۇقلانغان تۇخۇمغا قارىتىلغان بولۇپ، ھاشاراتلار ھاياتلىق دەۋرىنىڭ بىرىنچى پېتىلىش باسقۇچى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ⑤ كۆچمە. نەسىل، ئەۋلاد: تۇخۇمىنى قۇرۇتماق.

تۇخۇم قۇيماق دىيال. تۇخۇم تۇغماق، كاكىلىماق.

تۇخۇمەك ئى <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. تۇخۇمەك دەرىخى. گۈلى ۋە ئۇرۇقىدىن سېرىق بوياق ئېلىنىدۇ. گۈلى، مېۋىسى ۋە يىلتىز پوستى دورا قىلىنىدۇ، قانىنى سوۋۇتۇش، قان توختىتىش رولىغا ئىگە.

تۇخۇمەكلىك ئى. تۇخۇمەك كۆپ ئۆسكەن ۋە كۆپ ئورۇنلاشقان جاي.

تۇخۇمچى ئى. تۇخۇم ئېلىپ ـ سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى: كەنجى بۇرۇلۇپ تۇخۇمچى ئايالنىڭ قېشىغا كەلدى.

تۇخۇمچىلىق ئى. تۇخۇم ئېلىپ ـ سېتىش تىجارىتى: تۇخۇمچىلىق قىلماق. * سايىم قارىي تۇخۇمچىلىقتىن يول تاپتى.

تۇخۇمچىلىك سۇپ. تۇخۇمنىڭ چوڭلۇقىدىكى؛ كىچىكىنە: يەرلەرنىڭ چېكى يوق، تۇخۇمچىلىك تېشى يوق.

تۇخۇمدان ئى [پ] ① <بىيول> ئايالالارنىڭ ۋە چىشى ھايۋانلارنىڭ كۆپەيىش بېزى. ئادەمىلەرنىڭ تۇخۇمدىنى قورساق بوشلۇقىنىڭ ئاستىنقى قىسمىدىكى داس سۆڭەكنىڭ ئىچكى تەرىپىگە جايلاشقان بولىدۇ. ② <دېھ> مۇخلار، پاپورتىنكلار ۋە يالىڭاچ ئۇرۇقلۇق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئانىلىق كۆپەيىش ئەزاسى. كۆپ ھۈجەيرىدىن تۇزۇلىدۇ، شەكلى بوتۇلكىغا ئوخشايدۇ، قورساق قىسمى ۋە بويۇن قىسمى دەپ ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. قورساق قىسمىدا بىر دانە تۇخۇم ھۈجەيرىسى بولىدۇ.

تۇخۇمسىمان سۇپ. تۇخۇمغا ئوخشاش،تۇخۇم شەكىللىك: دىل كۆزىدە ـ ئۆتكۈر كۆزۈمدە، باقتىم ئاڭا يېنىش ـ يېنىشلاپ. تۇخۇمسىمان سۈزۈك ئەپتىدىن، يانىدى پارلاپ كۆچلۈك نۇر ـ ئاپتاپ.

تۇخۇملاتماق «تۇخۇملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇخۇملۇق رەۋ. تۇخۇم ئارقىلىق، تۇخۇم بىلەن: تۇخۇملۇق كۆپەيىش.

تۇخۇملىماق پ. تۇخۇم سالماق، تۇخۇم تۇغماق: ياتار جايى كارىزدا، تۇخۇملايدۇ، جىقلايدۇ. بىرى بىر دان چوقۇسا، ھوسۇلىمىز كەملەيدۇ.

تۇر I ئى. باشقا جايلارنى كۆزىتىش، بەلگە بېرىش ئۈچۈن ياسالغان ئېگىز قۇرۇلما، قىيا دۆڭ: ئۇلار بىجەنتۇردا ئۇچراشتى.

تۇر II تەق. تۇرۇلغا قاتارلىق قۇشلارنىڭ سايرىشىدىن

ئاڭلانغان ئاۋاز.

تۇرا I ئى. مىلادىيە 5 ـ ئەسىردىن ئىلگىرىكى قەدىمكى مىللەت، ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەلىرىدىن بىرى.

تۇرا II ئى ① مەلۇم ئېگىزلىكتىكى، ئەتراپى قورشىلىپ مۇداپىئە قىلىنغان ۋە تۇرۇش، ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن تەييارلانغان جاي. ② ئېگىز بوي، قامەت: ئۇزۇن تۇرا.

تۇرا III ئى. قورغان، پوتەي، ئىستىھكام، مۇنار: تۇرا باشىغا چىقىپ، تۇرۇپ ئېيتاي ناخشىنى. تىڭشىغىلى كىشى يوق، كىمگە ئېيتاي ناخشىنى.

تۇرابېگى ئى [تۇرا + بەگ + ى] تارس. تۇرادىكى لەشكەرلەر ۋە تۇرا ئورۇنلاشقان كەنت بېگى.

تۇرار سۈپ. تۇرىدىغان، تۇرۇش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن: تۇرار جاي.

تۇرارلىق سۈپ. تۇرىدىغان، ئولتۇراقلاشقان: دائىمىي تۇرارلىق ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنىڭ سانى بەزىدە مىڭ، بەزىدە بىرقانچە مىڭدىن ئاشاتتى.

تۇراق ئى ① توختاش، تۇرۇش ھالىتى: ئى كۆڭۈل ھوشيارى بول بىخۇد تۇراقتىن پايدا يوق، بولمىسا باغىدا گۈل يانتاق ـ شۇاقتىن پايدا يوق. ② <ئەد> بارماق ۋەزنىدە يېزىلغان شېئىر مىسرالىرىدىكى بوغۇملارنىڭ مەلۇم تەرتىپتە گۇرۇپپىلىنىشى.

تۇراقسىز سۈپ. تۇراقلىق ۋە مۇقىم بولمىغان، دائىم بىر خىل ھالەتتە ئەمەس، ئۆزگىرىشچان: ئۇ قىزنىڭ مىجەزى تۇراقسىز ئىكەن.

تۇراقسىزلاندۇرماق «تۇراقسىزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇراقسىزلاندۇرۇشماق «تۇراقسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇراقسىزلاندۇرۇلماق «تۇراقسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۇراقسىزلانماق پ. تۇراقسىز، ئۆزگىرىشچان بولۇپ قالماق؛ ئىككىلەنمەك: قىزنىڭ بۇ سۆزىدىنلا ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ توي ئىشىدا ئىككىلىنىپ، مەسلىھەتنىڭ تۇراقسىزلىنىپ قالغانلىقى بىلىنەتتى.

تۇراقسىزلىق ئى. تۇراقسىز ھالەت؛ مەيدانسىزلىق؛ ئۆزگىرىشچانلىق: ئۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاشلىق باھاسىدىكى تۇراقسىزلىق مەسىلىسى توغرىسىدا مۇخبىرنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى.

تۇراقلاشتۇرماق «تۇراقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مال باھاسىنى تۇراقلاشتۇرماق.

تۇراقلاشتۇرۇلماق «تۇراقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ماۋارىپ خىزمىتى چىڭ تۇتۇلغانلىقتىن، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىدىيەسى تۇراقلاشتۇرۇلدى.

تۇراقلاشماق پ ① تۇراقلىق، مۇقىم ھالەتكە كەلمەك: مال باھاسى تۇراقلاشتى. ② بىر ھەر جايدا ياشاپ، ئورۇنلىشىپ تۇرۇپ قالماق: نۇرغۇن دېھقانلار شەھەرلەرگە بىر ـ ئىككى يىلدىلا تۇراقلىشىپ قالدى.

تۇراقلانماق پ. تۇراقلىق، مۇقىم ھالەتكە كەلمەك، تۇراقلاشماق: ئىدىيە تۇراقلانماق.

تۇراقلىق سۈپ ① ئۆزگەرمەيدىغان، مۇقىم: ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۇراقلىق، مۇستەھكەم سىياسىي ۋەزىيىتىنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇش كېرەك. ② مەلۇم تۇراقلارغا ئىگە بولغان، تۇراقلارغا بوّلۇنگەن: تۇراقلىق بىرىكمە.

تۇراقلىق سۆز بىرىكمىسى <تىل> ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزنىڭ سىنتاكسىسلىق يول بىلەن زىچ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان، بىرىكىش شەكلى ۋە مەنە جەھەتتىن تۇراقلاشقان، بىر سۆز ئورنىدا قوللىنىلىدىغان بىرىكمە. تۇراقلىق سۆز بىرىكمىسىنىڭ تەركىبىدىكى سۆزلەر شۇ بىرىكمىدىن ئايرىلسا ياكى ئورنىغا باشقا سۆز ئالماشتۇرۇلسا، تۇراقلىق سۆز بىرىكمىسىنىڭ مەزمۇنىغا دەخلى يېتىدۇ. تۇراقلىق سۆز بىرىكمىسى ئادەتتە ئۇدۇل مەنە بېرىدىغان تۇراقلىق سۆز بىرىكمىسى ۋە ئىدىيوم دېگەن ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

تۇراقلىق ئىبارە <تىل> فونېتىكىلىق قۇرۇلمىسى، مەنىسى تۇراقلاشقان سۆز بىرىكمىلىرى ۋە جۈملىلەر ئومۇملاشتۇرۇلۇپ «تۇراقلىق ئىبارە» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ ئادەتتە ئىنسانلار ئۆزئارا بۇيان ئىزچىل قوللىنىپ كەلگەن، ئىدىيوملۇق مەنە بېرىدىغان تۇراقلىق سۆز بىرىكمىلىرى، ماقال ـ تەمسىل، شۇنداقلا شەكىل ۋە مەنە جەھەتتىن تۇراقلاشقان سۆز بىرىكمىلىرى ۋە بەزى جۈملىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

تۇرالغۇ ئى ① يېتىپ ـ قوپۇپ تۇرمۇش كەچۈرۈش ئۈچۈن تەييارلانغان جاي، ئۆي ـ ئىمارەت: بۇ جايى قاسىمجان قەمبىرنىڭ يېتىپ ـ قوپۇشى ئۈچۈن تاللىۋېلىنغان ۋاقىتلىق تۇرالغۇ بىناسى ئىدى. ② ئى. كۆچمە. مۇقىملىق، تۇراقلىق؛ تۇتام: تۇرالغۇسى يوق ئادەم. كۆڭلىنىڭ تۇرالغۇسى يوق.

تۇرالغۇسىز سۈپ ① تۇرىدىغان جايى (تۇرالغۇسى) يوق: تۇرالغۇسىز ئادەم. ② مۇقىملىقى، تۇراقلىقى بولمىغان، ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان، تۇتۇرۇقسىز: بىر رەھبەرنىڭ قىلغان گېپى تۇرالغۇسىز بولسا، ئۇنىڭ زېمىنى چوڭ بولمىدىكەن.

تۇربىنا ئى [ر<لات] سۇ، پار ياكى گاز كۈچى بىلەن ئىشلەيدىغان دۇنگاتېل.

تۇربىنىلىق سۈپ. تۇربىنىغا ئىگە بولغان، تۇربىنا بىكىتىلگەن.

تۇرپانشۇناس ئى. تۇرپان رايونىنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، مەدەنىيەت مىراسلىرى، ئېتنوگرافىيەسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىس، ئالىم.

تۇرپانشۇناسلىق ئى. تۇرپان رايونىنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، مەدەنىيەت مىراسلىرى، ئېتنوگرافىيەسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم: ئىككىنچى قېتىملىق تۇرپانشۇناسلىق خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى كېلەر يىلى 8 ـ ئايدا تۇرپاندا ئېچىلىدۇ.

تۇرپى سۈپ. دىيال. خىلمۇخىل: تۇرپى زىننەتلەر بىلەن، قېرى كىشى ياش بولماس. مەيدىدە قۇۋۇۋەت بولمىسا، مانتا ـ پولۇ ئاش بولماس.

تۇر ـ تۇر «تۇر II» سۆزنىڭ تەكرارلىنىشى: تۇر ـ تۇر سايرىماق.

تۇرخۇن ئى. ئوتنىڭ ئىسى چىقىپ كېتىش ئۈچۈن ئوچاق، پار قازىنى قاتارلىقلارغا ئورنىتىلغان كاناي شەكىللىك قۇرۇلما.

تۇرخۇنلۇق سۈپ. تۇرخۇنى بار، تۇرخۇن ئورۇنلاشتۇرۇلغان: يېڭى ـ يېڭى ئېگىز تۇرخۇنلۇق زاۋۇت بىنالىرى قەد كۆتۈرمەكتە.

تۇرسا ـ قوپسا دائىم، ھەمىشە: قاراقچىنىڭ كەپىي، روھىي ھالىتى تۇرسا ـ قوپسا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى.

تۇرشاۋۇل تارس ① سۈپ. ھەربىي يۇرۇشتە ياكى ئۇرۇشتا، قوشۇنلارنىڭ ئالدىدا ماڭغۇچى. ② ئى. ئاشۇنداق كىشى.

تۇرشاۋۇللۇق ئى. تۇرشاۋۇل، قوشۇن باشلىقلىق مەنسىپى:

ئۇ ئالدى قوشۇننىڭ تۇرشاۋۇللۇقىغا بەلگىلەندى.

تۇرغاق ئى. تارس. قەدىمكى زامانىدا ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى كېلىشىمنىڭ بۇزۇلۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بىر تەرەپتىن ئىككىنچى بىر تەرەپكە كاپالەتكە ئەۋەتىلگەن ئادەم. بۇنداق ئادەملەر كۆپ ھاللاردا خانزادە ياكى بەگزادىلەردىن تاللىنىدۇ.

تۇرغاقلىق ئى. تۇرغاق بولۇش ئىشى، تۇرغاق بولۇش ۋەزىپىسى: تۇمەن تەڭرىقۇت چوڭ ئوغلى مەتە تەڭرىقۇتنى تەخت ۋارىسى قىلىشقا بولىمايدۇ دەپ قاراپ، ياۋچىلارغا تۇرغاقلىققا بېرىپ، ياۋچىلارنىڭ ئۆزىگە بولغان ھوشيارلىقىنى بوشاتماقچى بولغانىدى.

تۇرغان - پۇتكىنى يۇرۇش - تۇرۇش، سۆز - ھەرىكەتلىرىنىڭ ھەممىسى، ھەممە ئىشى: ئۇنىڭ تۇرغان - پوتكىنى ئەسكىلىك.

تۇرغۇچ ئى ① قۇرئان ۋە ھەپتىيەكلەردىكى ھەربىر ئايەتنىڭ كېيىن توختاپ ئوقۇش ئۈچۈن قويۇلغان يۇمىلاق، گۈللۈك بەلگە. ② گەپنىڭ ئاخىرلىشىپ، توختايدىغان جايى، توختايدىغان نۇقتا: گەپ دېگەننىڭ تۇرغۇچى بار (ماقال). ③ كۆچمە. مەيدان، مەۋقە، تۇراق: بۇنى ئاز دەپ يەنە سىڭلىم، تېپىلماس سىزدە بىر تۇرغۇچ. قايىساققا بۇرسا ئەپلىك، ئۇچارسىز ئەينى پىرقىرىغۇچ. ④ بېكەت، ئىستانسا، پونكىت، چازا، ئۆتەڭ: مەپە تۇرغۇچتا ساقلا.

تۇرغۇچلۇق سۈپ. تۇرغۇچى بار، تۇرغۇچ قويۇلغان، تۇرغۇچ بىلەن بۆلەكلەرگە ئايرىلغان: تۇرغۇچلۇق گەپ.

تۇرغۇچىلا رەۋ. دېيال. بىر دەمدىلا، توساتتىن، ئۆزىچىلا: ئۇنىڭ تۇرغۇچىلا سەپرايى قوزغىلىپ قالدى.

تۇرغۇزماق ① «تۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىر ئاخشىمى ئابلىز مېھرىنى ئويغىتىپ، ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ② بېكىتمەك، بەلگىلىمەك: بىز زاكىرنىڭ ماتېرىيالىنى رەتلەپ، ئونىڭغا دىلو تۇرغۇزدۇق. ③ ئورۇنلاشتۇرماق، تىكمەك: باشقا ھويلىلارغا ئوخشاش، بۇ ھويلىنىڭ ئالدىغىمۇ بىر جۈپ تاش شىر تۇرغۇزۇپ قويۇلغان.

تۇرغۇزۇلماق «تۇرغۇزماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئايۇپ شۇجى قاتارلىق كونا ھوقۇقدارلارمۇ يالاپ ئەكېلىنىپ، ئەنە شۇ نەرسىلەرنىڭ يېنىغا تۇرغۇزۇلدى.

تۇرغۇسىز سۈپ. تۇرغۇچىلىكى يوق، تۇرالمايدىغان، تۇرۇش ئىمكانىيىتى قالمىغان: تۇرغۇسىز بولۇپ كەتمەك.

تۇرغۇن ① سۈپ. بىر ھەر جايدا تۇرۇپ ئادەتلىنىپ قالغان، ئورۇنلاشقان، ماكانلاشقان: تۇرغۇن قۇشلار. ② سۈپ. ئۆزگەرمەس، مۇقىم، تۇراقلىق: تۇرغۇن ھالەت. ③ سۈپ. ھەرىكەت قىلمايدىغان، توختاپ قالغان: تۇرغۇن سۇ. ④ كۆكتوقاي ناھەيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى. ⑤ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تۇرغۇن سۆز <تىل> مۇستەقىل سۆزلەر تۇركۈمىدىكى پېئىللاردىن باشقا ئىسىم، سۈپەت، ئالماش، رەۋىش، سان ۋە مىقدارلارنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ئاتىلىشى. بۇلارنىڭ ئورتاق گىرامماتىكىلىق شەكىللەر بىلەن تۇرلىنىدىغانلىقى نەزەرگە ئېلىنغان.

تۇرغۇنلۇق ئى ① تۇرغۇن ھالەت: سۇنىڭ تۇرغۇنلۇقى. ② ئۆزگەرمەسلىك، مۇقىملىق، ھەرىكەتسىزلىك: شۇ سەۋەبتىن بۇ ھاكىمىيەتنىڭ سىياسىي ھاياتى ئۇزاققىچە مۇقىم، تۇرغۇنلۇققا ئىگە بولغان.

تۇرق (تۇرقى) ئى ① تاشقى قىياپەت، كۆرۈنۈش، ھالەت: ئۇنىڭ تۇرقى ئەجەب دادىسىنىڭ ياشلىق ۋاقتىغا ئوخشايدۇ. ② كۆچمە. پەيت، ۋاقىت، مەزگىل: مۇشۇ تۇرقىدا تىرناقچىلىك بىر يەر تېشىلسىدى، راسا داش قازانغا چۈشكەن بولاتتۇق.

تۇرما ئى. دېيال. تۇرۇپ، لوبو.

تۇرقۇلۇق ئى. دېيال. تۇرخۇن.

تۇرلاق ئى. دېيال. تۇرۇلغا.

تۇرلۇق ئى. دېيال <ئانات> ئومۇرتقىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇچى.

تۇرماق پ ① ئايىغىغا تايىنىپ تىك ھالەتتە بولماق: تىز پۈكۈپ ياشىغاندىن، تىك تۇرۇپ ئۆلگەن ياخشى (ماقال). ② ھەرىكەتتىن توختاپ قالماق: شۇنداق تېز كېلىۋاتقان رۇستەم كۆل بويىدىكى ئاينىسانى كۆرۈپلا تۇرۇپ قالدى. ③ ياتقان، ئولتۇرغان جايىدىن قوزغىلىپ تىك بولماق، قوپماق: ئىشكىنى چەكمەيلا ئۆيىگە بىرى كىرىپ كەلگەندىن كېيىنلا، ئۇ چۆچۈپ ئورنىدىن تۇردى. ④ كۆچمە. ئويغانماق، ئۆيقۇدىن قوپماق: ئەتىسى مەن سىگنال چېلىشتىن بۇرۇنراق تۇردۇم. قارىسام، تۇرسۇن بىلەن مۇئاۋىن بەنجاڭ ئورنىدا يوق ئىدى. ⑤ بىرەر ۋەزىيەت، ھالەت، مەۋقەنى ئىگىلىمەك: ئامما تەرەپتە تۇرماق. ئىلغارلار قاتاردا تۇرماق. ⑥جايلاشماق، ئورۇنلاشماق: كىتاب جوزا ئۇستىدە تۇراتتى. ⑦بىرەر ئورۇن، بىرەر جاينى ماكان تۇتۇپ ياشىماق، تۇرمۇش كەچۈرمەك: بۇ بۇرۇن بىز تۇرغان مەھەللە. ⑧ مەلۇم ھالەتتە كۆرۈنمەك: مەتباقى يېتىپ كەلگەندە، ئىشكىلەر داغدام ئېچىقلىق تۇراتتى. ⑨ قالماق، ساقلانماق: ئۇ كەلگەن كۈنى ماگىزىن ۋە ئامباردا تۇرۇپ كەتكەن دۆۋە-دۆۋە كىتابلارنى كۆردى. ⑩ كۈتمەك، ساقلىماق: بىرئاز تۇرايلى، ماگىزىن ئېچىلىپ قالار. ⑪ ياشىماق، تۇرمۇش كەچۈرمەك: ئۇنىڭ بىلەن بىر ئۆيدە تۇرۇشنى ئارزۇ قىلمىغان. ⑫ تىرىك قالماق، ئۆمۈر كۆرمەك: ئانام رەھمىتى 14 پەرزەنت كۆرگەنىدى، لېكىن تۇرغىنى بىز تۆتىمىز ئىكەنمىز. ⑬ ئۆزگەرمەي، تەسىرگە ئۇچرىماي، ئۆز ھالىتى ۋە ئەسلىنى ساقلىماق: جۇماتاي ئۆز پىكرىدە قاتتىق تۇرۇۋالدى. ⑭ بۇزۇلماي، ئۆزگەرمەي ساقلانماق: پەيزىۋاتنىڭ قارىكۆسەي قوغۇنى قىش ۋە ئەتىيازدا بۇزۇلماي، خېلى ئۇزاق تۇرىدۇ. ⑮ كەپلەشمەك، كىرمەي ياكى چىقماي، مەلۇم بىر جايدا توختاپ قالماق: گالدا نان تۇرسا، سۇغا يۇگۇر، گالدا سۇ تۇرسا، گۆرگە يۇگۇر (ماقال). ⑯ مەلۇم ھالەتنى ساقلىماق، داۋاملاشتۇرماق: جەم تۇرماق. ⑰ ئۆزىنى مەلۇم بىرنەرسە تەرەپتە قويۇشنى ياكى بىر ئىشنى قىلىشنى تاللىماق: سەن ياكى بېرىشقا تۇر، ياكى قېلىشقا تۇر. ⑱ مەۋجۇت بولماق، بار بولماق؛ ئۇچرىماق: گۈلخانىنىڭ ئالقىنىدا ئۆز - ئۆزىگە تونۇش بولغان ئىككى نەرسە تۇراتتى. ⑲ تۇتماق، چۈشۈپ كەتمەي چاپلىشىپ قالماق: قارىمامدىلا ھەدە، ماۋۇ نان تونۇردا ھېچ تۇرمايدۇغۇ - تاڭ! ⑳ «ئۇ ياقتا تۇرسۇن، تۇگۈل» دېگەن ئىنكار مەنىسىدە يۇكلىمە رولىدا كېلىدۇ: بىراق ئابدۇللانىڭ ئۆيى تۇرماق، پاناھلانغۇدەك بىرەر يېرىمۇ يوق. ㉑ تۇرغۇن سۆز ياكى تۇرغۇن سۆز بىرىكمىلىرىگە قوشۇلۇپ، باغلامچىلىق رول ئويناىدۇ ۋە تۇرغۇن سۆز ياكى تۇرغۇن سۆز بىرىكمىسى ئىپادىلىگەن پاكىتنىڭ مەلۇم ئىشقا قارىشى ھالدا مەۋجۇتلۇقىنى بىلدۈرىدۇ: قار ياغقان تۇرسا، ئوت قالمىسا قانداق بولىدۇ؟ ㉒ «- غىلى، - قىلى، - گىلى، - كىلى» بىلەن

ئىپادىلەنگەن رەۋىشداش شەكلىگە قوشۇلۇپ، پېئىلنىڭ باشلانما تۈسىنى ياسايدۇ: جاندىن ئەزىز كۆرىدىغان كىتابلار ئوتتا كۆيگىلى تۇردى. ㉓ رەۋىشداشلارغا قوشۇلۇپ، تۈس يارىدەمچىسى رولىدا تۆۋەندىكى مەنىلەردە كېلىدۇ: 1) ھەرىكەتنىڭ دائىم تەكرارلىنىشىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ بىزنىڭكىگە كېلىپ تۇرىدۇ. ئۇنتۇپ قالماي خەت يېزىپ تۇرىدۇ. 2) ھەرىكەتنىڭ ۋاقىتلىق بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: خانقىز ئانا ئادىل سۆنغان قاچىنى ئەمدىلا قولىغا ئېلىپ تۇرۇشىغا، مەكتەپنىڭ ئىشچىسى مەترېھىم باغۋەن ياتاقتا كىرىپ كەلدى. 3) «... دەپ» رەۋىشداشى بىلەن قوشۇلۇپ كېلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ تەييارلىق ھالىتىدە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: ھارۋا يالالاي دېسەم، ھېچ يەردە ھارۋا يوق، سىزنىڭكىنى ئالساممىكىن دەپ تۇرۇپتىكەن. ㉔ «... دەك» بىلەن كەلگەن سۆيەتداشقا قوشۇلۇپ كېلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئورۇندالغان ھالىتىدىن دېرەك بېرىدىغان بىرەر ئالامەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇلار قايتىپ كەلگەندەك تۇرىدۇ، قاراپ باقايلى. ㉕ رەۋىشداش شەكلىدە ئالدىدىكى رەۋىشداشقا قوشۇلۇپ، ھەرىكەتنىڭ ئەينى ۋاقىتتا داۋام قىلىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ئىشلەپ تۇرۇپ ئوقۇماق. * مېڭىپ تۇرۇپ كىتاب ئوقۇش زىيانلىق. ㉖ بەزى ئىسىملارغا قوشۇلۇپ، ئىسىملارنى پېئىللاشتۇرىدۇ: قارشى تۇرماق. تاقابىل تۇرماق. ㉗ سۆيەتداش شەكلىدە ئورۇن كېلىشتە كېلىپ «بار بولماق، مەۋجۇت بولماق» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: ئاش تۇرغاندا، ناننىڭ نېمە ھاجىتى. * ماشىنا تۇرغىنىدا پىيادە يۈرەمزمۇ؟ ㉘ شەخس بىرلىك سان بۇيرۇق مەيل شەكلىدە كېلىپ «كەت» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: تولا ئاۋارە قىلماي، نېرى تۇرە!

تۇرمالىن ئى [ر<نېم] <گېئول> بىر خىل مىنېرال، يەنى تەركىبى مۇرەككەپ بولغان بورلۇق سىلىكات بولۇپ، قارا، يېشىل، كۆك، قىزىل قاتارلىق رەڭلەردە ۋە ئەينەك پارقىراق لىقىدا بولىدۇ. ئۇ رەڭگى چىرايلىق سۈزۈك كىرىستال بولۇپ، ئادەتتە ئۇنىڭدىن زىننەت بۇيۇملىرى ياسىلىدۇ. ئۇ يەنە فىزىيوئېلېكتىرىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغاچقا، سىمسىز رادىيو سانائىتىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

تۇرمۇزە ئى. دىيال. تۇتۇكنىڭ ئىچىگە سانجىپ قويۇلىدىغان يىمەك.

تۇرمۇش ئى ① ئىنسانىنىڭ ياشاش، تەرەققىي قىلىش ۋە تىرىكچىلىك ئۈچۈن ئېلىپ بارغان خىلمۇخىل پائالىيىتى: تۇرمۇش ــ بەختنىڭ بۆشۈكى، تۇرمۇش ــ بەختنىڭ مۇنبىتى تۇپرىقى. ② ياشاش، تىرىكچىلىك قىلىشتا زۆرۈر بولغان كىيىم ـ كېچەك، ئوزۇق قاتارلىق ۋاستىلەرگە ئېرىشىش ئەھۋالى؛ مەئىشەت: ئىككى ئورۇننىڭ ئىشلەپچىقىرىشى راۋاجلىنىپ، ئاممىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسى ئۆسۈپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى كۈندىن ـ كۈنگە كۈچەيدى. ③ توي قىلىش ئاساسىدا شەكىللەنگەن ئەر ـ خوتۇن لۇق: تۇرمۇش قۇرماق. تۇرمۇشقا چىقماق.

تۇرمۇشلۇق سۈپ. نىكاھلىق، ياتلىق: ئۇنىڭ قايتا تۇرمۇشلۇق بولغۇسى كەپتۇ.

تۇرنا ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. بېشى كىچىك، بوينى ئۇزۇن، تۇمشۇقى ئۇزۇن ۋە توز، پۇتى ئۇزۇن ھەم ئىنچىكە، پەي، تۈكلىرى ئاق ياكى كۈل رەڭ كېلىدۇ؛ دائىم دەريا بويلىرى ياكى دېڭىز قىرغاقلىرىدا بېلىق ۋە ھاشارات تۇتۇپ يەيدۇ، ئادەتتە ئاق تۇرنا، كۈل رەڭ تۇرنا قاتارلىق تۇرلىرى كۆپ ئۇچرايدۇ.

تۇرۇبا ئى [ر] ① <سانا> سۇيۇقلۇق، گاز، پار ۋە سۇ قاتارلىقلارنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، مېتال ياكى ساپالدىن ياسالغان نور. ② شۇ خىل نور ئارقىلىق كەلتۈرۈلگەن سۇ بىلەن كىشىلەرنى تەمىنلەش مەقسىتىدە ئائىلە، زاۋۇت، كان ـ كار ـ خانا قاتارلىق ئورۇنلارغا ئورنىتىلغان قۇرۇلما: تۇرۇبا سۈيى. تۇرۇبا ئورناتماق. ③ <مۇز> مىستىن ياسالغان دۇخوۋوي چالغۇ. ئېغىزى چىنە شەكلىدە بولىدۇ. ئادەتتە پورشېن ئورنىتىلغان بولۇپ، چالغاندا ياڭراق ئاۋاز چىقىرىدۇ.

تۇرۇبلىق سۈپ. تۇرۇبىسى بار، تۇرۇبا بېكىتىلگەن: تۇرۇبلىق ئۆي.

تۇرۇپ I ئى [پ] ① <بوت> كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە كۆكتات ھېسابلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئوق يىلتىزى.

تۇرۇپ II ئى. قارتا ئويۇنىدا، ئويۇن تۇتۇلغان قارتىنى تاشلاشتا ئاتىلىدىغان سۆز.

تۇرۇپ III رەۋ. يېزىت، توساتتىن، تاسادىپىي، تاسادىپەن: تۇغۇلۇپ ئەيىب ئەمەس، تۇرۇپ ئەيىب (ماقال).

تۇرۇپ ـ تۇرۇپ بىرەمە ـ بىرەمە، توختاپ ـ توختاپ: ئۇ تۇرۇپ ـ تۇرۇپ چوڭقۇر ئۇھ تارتاتتى.

تۇرۇپكا ئى [ر] تېلېفوننىڭ ئاڭلاش ۋە سۆزلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قىسمى.

تۇرۇپكىلىق سۈپ. تۇرۇپكىسى بار، تۇرۇپكىغا ئىگە، تۇرۇپكا ئورنىتىلغان: تۇرۇپكىلىق تېلېفون.

تۇرۇپلۇق ئى. تۇرۇپ تېرىلىدىغان يەر، ئېتىز.

تۇرۇشلۇق سۈپ. تۇرىدىغان، ئورۇنلاشقان، جايلاشقان: ئەپەندىم تۇرۇشلۇق يەردىكى مەسچىتلەرنىڭ مۇنارى يوق ئىكەن.

تۇرۇشماق «تۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە قوراللانغان ئىشپىيونلار تاياقتەك قېتىپ، تىك تۇرۇشاتتى.

تۇرۇقلۇق تىر ① ئىسىم ياكى ئىسىم بىرىكمىسى، سۈپەت ياكى سۈپەت بىرىكمىسى ۋە رەۋىشداش ياكى سۆيەتداشلار بىلەن كېلىپ، ئۇلار ئىپادىلىگەن پاكىتنىڭ مەلۇم ئىشقا قارشى ھالدا مەۋجۇتلۇقىنى بىلدۈرىدىغان قارشىلىق ھالىتى بولۇپ كېلىدۇ: ئالدىمىزدا ھەممە ئىمكانىيەت بار تۇرۇقلۇق، بىز نېمىشقا كۆپرەك تۆھپە قوشۇشقا تۇتۇش قىلمايمىز؟② «شۇنداق» دېگەن ئالماش بىلەن بىرىكىپ، ئالدىنقى جۈملىدىكى ئۇقۇمنىڭ كېيىنكى جۈملىدىكى ئۇقۇمغا قارىمۇقارشى ھالدا مەۋجۇتلۇقىنى بىلدۈرىدىغان قارشىلىق ھالىتى بولۇپ كېلىدۇ: خالمۇرات خالىمىدىن ئىككى ياش چوڭ، شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئۇنىڭ بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇيدۇ.

تۇرۇلغا ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. پەيلىرى توق بېغىر رەڭ بولىدۇ، يامغۇر يېغىش ئالدىدا ياكى ھاۋا ئەمدى ئېچىلغان ۋاقىتلاردا دەرەخلەرگە قونۇۋالىپ «تۇر... تۇر...» قىلىپ سايرايدۇ.

تۇرۇلماق «تۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇزاق ئۆتمەي داستىخان سېلىندى. كاۋاپ دەمسىز، مەي دەمسىز، مېۋە ـ چېۋە دەمسىز، ئۇزۇلمەي ئەكىرىپ تۇرۇلدى.

تۇرۇم ئى ① ئىككى ياغاچنىڭ بىرىنى تېشىپ ياكى ئويۇپ، يەنە بىرىنى ئۇچلاپ كىرگۈزۈش ئارقىلىق ئۇلانغان ياكى چېتىلغان جايى: ئەركەك تۇرۇم. چىشى تۇرۇم. ② تۇلۇق جازىسىنىڭ تۇلۇققا چىشلىشىپ (سېپىلىپ) تۇرىدىغان يېرى.

تۇرۇمتاي ئى <زوئول> شۇڭقار ئائىلىسىگە كىرىدىغان يىرتقۇچ قۇش. تېنى 30 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، ئەركىكىنىڭ ئارقا تەرىپى ئاچ يېشىل، پوكىنى سېرىق؛ چىشسىنىڭ ئارقا تەرىپى قوڭۇر كېلىدۇ. ئادەتتە قۇشقاچ قاتارلىق كىچىك قۇشلارنى تۇتۇپ يەيدۇ، زىيىنى يوق، قوغدىلىدىغان قۇش.

تۇرۇمچا ئى. دىيال. قول ھەرىسى.

تۇرۇمچاق ئى. دىيال. تاي، تايچاق، قۇلۇن.

تۇرۇنج ئى [پ] <بوت> ① سۇزاپ ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ ياكى چاتقال. ئادەتتە مەنزىرە ئۈسۈملۈكى قىلىنىدۇ؛ مېۋە شۆپۈكى دورا قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

تۇرۇنقاي ئى. دىيال. ئۇچەي يېغى.

تۇز I ئى ① ئاش تۇزىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى: ئادەمنىڭ تەمى سۆز بىلەن، ئاشنىڭ تەمى تۇز بىلەن (ماقال). ② <خىم> مېتال ئىئونى بىلەن كىسلاتا قالدۇق ئىيونىدىن تۇزۇلگەن بىرىكمە. ③ كۆچمە. ئاش ـ تاماق، غىزا، يېمەكلىك: تۇزۇڭنى يەپ، تۇزلۇق قۇڭغا چىقاي (ماقال).

تۇزنى يەپ تۇزلۇقنى چاقماق ياخشىلىققا يامانلىق قايتۇرماق، تۇزكورلۇق قىلماق.

تۇز II ئى. قارتا ئويۇنىدىكى ئەڭ چوڭ، ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ۋە بىرلا قارتا بىلگىسى چۈشۈرۈلگەن كارتا: قاغىنىڭ تۇزى. چىللىكنىڭ تۇزى.

تۇزاق ئى ① ھايۋان ۋە قۇشلارنى تۇتۇش ئۈچۈن، تۆمۇر ۋە ياغاچتىن ياسالغان بىر خىل قىسماققا ئوخشاش قۇرۇلما، قاپقان. ② كۆچمە. بىراۋنى قولغا كەلتۈرۈش ياكى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن قوللانغان تەدبىر، ئىشلىتىلگەن ۋاسىتە؛ ھىيلە ـ مىكىر: تۇزاق قۇرماق. تۇزاققا چۈشمەك.

تۇزاقچى ئى ① تۇزاق ياسىغۇچى؛ تۇزاق قۇرۇپ ئوۋ قىلغۇچى. ② كىشىلەرنى تۇزىقىغا چۈشۈرگۈچى: بىز قاچانغىچە تۇزاقچىلارنىڭ دامىغا چۈشۈپ ۋەيران بولىمىز؟!

تۇزاقچىلىق ئى ① تۇزاق ياساش بىلەن شۇغۇللىنىش؛ تۇزاق بىلەن ئوۋ قىلىش: تۇزاقچىلىق قىلماق. ② كىشىلەرنى تۇزىقىغا چۈشۈرۈش، دەسسىتىش ئىشى، كەسپى: سەن قاچانغىچە تۇزاقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىسەن؟

تۇز ـ تائام ئاش ـ نان، يېمەك ـ ئىچمەك قاتارلىق كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىستېمال قىلىدىغان نەرسىلەر.

تۇز ـ تاماق ← تۇز ـ تائام: شاۋدۇن خەدىچەنىڭ تۇز ـ تامىقىنى بىرقانچە قېتىم تېتىغان.

تۇز ـ تەم ① ئاش ـ تاماقنىڭ تۇزىنىڭ تېتىغان ياكى تېتىمغانلىقى، تەملىك ياكى تەمسىزلىكى: ئۆي تامىقىنىڭ تۇز ـ تەمى جايىدا بولىدۇ. ② كۆچمە. تەسىرى ۋە قايىل قىلىش كۈچى: مانا سىزدىن خېلى تۇز ـ تەمى بار گەپنى ئاڭلىدىم.

تۇزچى ئى. تۇز كولاش ۋە ياكى تۇز سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: ئەمدى سۇچىلارنىڭ، ئوتۇنچىلارنىڭ، تۇزچىلارنىڭ، جىسەكچىلەرنىڭ ئاھاڭلىرىنى ھەرگىز ئاڭلىغىلى بولمايتتى.

تۇزچىلىق ئى. تۇز كولاش ئىشى ۋە تۇز سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش: زامانىۋى تۇزچىلىقتا باشلامچى بولۇپ، گۈزەل تۇرمۇش يارىتايلى. * بۇ جەزمەن شىنجاڭ تۇزچىلىقىنىڭ تېخىمۇ تېز تەرەققىي قىلىشىدا مۇھىم تۈرتكىلىك رول ئويناىدۇ.

تۇزدان ئى. تازىلانغان تۇزنى ساقلايدىغان كىچىك شېشە ياكى قۇتا.

تۇزسراتماق «تۇزسىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇزسراشماق «تۇزسىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۆستەڭ چېپىۋاتقانلار ئىككى كۈندىن بېرى تۇزسىز ئۇماچنى ئىچىپ، تۇزسىرىشىپ كەتكەنىدى.

تۇزسىرىماق پ. ئورگانىزمدا تۇز پېتىشمەي قالماق، تۇزغا بولغان تەلەپ قانماي قالماق، تۇزنى خالاپ قالماق: قويلار يازلىق يايلاقتا يۇتكىلىش جەريانىدا تۇزسىراپ كەتكەنىدى.

تۇزسىز سۇپ ① تۇزى تېتىمىغان، تۇزى كەم: تۇزسىز غىزا. تۇزسىز پولۇ. ② كۆچمە. مەزمۇنى يوق، مەنىسىز، تۇتۇرۇقسىز: شائىرنىڭ نەپىس شېئىرلىرى ھازىر ئۇنىڭ ئۇچۇن تۇزسىز سۆزلەرنىڭ يىغىندىسىدىن باشقا ھېچ نەرسە ئەمەس ئىدى.

تۇزسىزلىق ئى ① تۇزى كەم، پېتەرلىك بولمىغان ھالەت، تۇزى يېتەرسىزلىك: بۇگۈنكى شوۋقىگۇرۇچنىڭ تۇزسىزلىقىدىن، ئاغزىمغىمۇ ئالالمىدىم. ② كۆچمە. مەزمۇنسىزلىق، تۇتۇرۇقسىزلىق، قوپاللىق: ئۆزىنىڭ كېلەڭسىزلىكىگە قارىماي، گېپىنىڭ تۇزسىزلىقىچۇ؟

تۇزكور سۇپ [تۇز + كور] تىل ھا. ياخشىلىقنىڭ قەدرىنى بىلمەيدىغان، ياخشىلىققا يامانلىق قىلىدىغان، تۇزنى يەپ، تۇزلۇقنى چاقىدىغان، نانكور: ئېيتە، تۇزكور بۇزۇق. سەن نېمىنى بىلىسەن؟ // مەن ئېشىنى يەپ، قازىنىنى چاقىدىغان تۇزكورلاردىن ئەمەسمەن.

تۇزكورلۇق ئى. تۇزكور كىشىلەرگە خاس ئىش ـ ھەرىكەت: تۇزكورلۇق قىلماق.

تۇزلاتماق «تۇزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قۇربان ئاكام قۇربانلىق قويىنى سويۇپ بولغاندىن كېيىن ئوغلىغا تېرە ـ ئۇچەينى تۇزلىتىپ، مەسچىتكە ئەۋەتتى.

تۇزلاشماق «تۇزلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ھەممىسى بىر زىختىن ئىسسىق كاۋاپنى ئېلىپ، ئاپئاق تۇز پاراشوكىنى چېچىپ تۇزلىشىپ، ئاندىن يېيىشتى.

تۇزلانماق «تۇزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىر دەمدىلا خۇاجەر، قازان نېنى، پىشىق تۇخۇم، تۇزلانغان ئۆردەك تۇخۇمى پارتىزانلارنىڭ ئېتىكىگە تولۇپ كەتتى.

تۇزلۇق I سۇپ ① تەركىبىدە تۇز بار، تۇز ئارىلاشتۇرۇلغان. ② تۇز ـ تەمى بىر ئاز يۇقىرى، تۇزى بىر ئاز كۆپ: بۇ ئاش تۇزلۇق بولۇپ قاپتۇ.

تۇزلۇق II ئى. ئېرىتىلگەن تۇزنى ساقلايدىغان چوڭ قاچا، ئىدىش: ھاشىم ئاكام ئالدى بىلەن تۇزلۇقنى ئاشخانىنىڭ مورا بېشىدىكى تەكچىگە يۆتكىدى.

تۇزلىماق پ. تۇز سەپمەك ياكى تۇزلۇق سۇغا چىلىماق: بىز بۇ يىل كۆزدە بەسەي، سەۋزىلەرنى تۇزلىدۇق.

تۇزۇ ئى. مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار مەملىكىتىمىزنىڭ چېگرىدىكى ئۇلكىسىدە

ئولتۇراقلاشقان.

تۇزۇچە ① سۇپ. تۇزۇلارغا خاس، تۇزۇلارغا ئائىت: تۇزۇچە كىيىم. تۇزۇچە ئۆرپ ـ ئادەت. ② ئى. تۇزۇ تىلى.

تۇسقا ئى. دىيال. ئۆتەك، بېكەت، چازا.

تۇش ① I سۇپ. ئۇدۇل: قاشىك بىلەن كۆزۈڭگە، ئاشنا بولدۇم ئۆزۈڭگە. نەچچە يەردە تۇش بولدى، ئېيتالمىدىم ئۆزۈڭگە. ② ئى. ئۇدۇل تەرەپ. ③ رەۋ. باراۋەر، تەڭ، تەڭ ـ باراۋەر: تۇش قىلماق. ④ ئى. تەڭتۇش.

تۇش II ئى. تامان، تەرەپ.

تۇشاغ ئى. دىيال. چۇشەك، ئاتقا سېلىنىدىغان چۇشەك.

تۇشلۇق سۇپ ① باراۋەر كېلىدىغان، مۇناسىپ: ئىسىت، مۇشۇ تارتقان جاپالىرىمغا تۇشلۇق، ئۆيگە كېلىپ قورساق تويغۇدەك تاماقلىنىۋالغان بولسامچۇ، كاشكى. ② لايىق، مۇۋاپىق، يارىشا: ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق قىيىنچىلىقى بار، بىز بۇ تەرەپنىمۇ كۆرۈ ـ شىمىز كېرەك. ③ سىغىدىغان، پاتىدىغان: ئىككى كارىۋاتقا تۇشلۇق ئۆي. پۇتۇمغا تۇشلۇق ئاياغ. ④ پېتىدىغان: شۇ چاغدا بىر توغرام نانغا تۇشلۇقمۇ پۇلۇم يوق، ئاچ قالدىم.

تۇشمۇتۇشتىن تەرەپ ـ تەرەپتىن: مەھبۇسلار ئاسىيغا تۇشمۇ ـ تۇشتىن تېگىش قىلدى.

تـۇغ I ئى ① بايراق، ئەلەم: قوشۇن بېشىدا باشقىلاردىن پۇرۇراق كېيىنگەن ئوچ ئاتلىق چېرىك قىز بىر تۇغنى تىك تۇتۇپ تۇراتتى. ② تۇپراق بېشىدىكى خادىلارغا ئېسىلغان قوتازنىڭ قۇيرۇقلىرى ۋە ئاق، قىزىل، سېرىق لاتىلار. ③ داخانلارنىڭ بىر ئۇچىنى ئۆينىڭ تورۇسىغا، بىر ئۇچىنى يەرگە مەھكەم قىلىپ ئورنىتقان ئارقىنى ۋە شۇ ئارقىنىغا باغلانغان ھەر خىل رەڭدىكى لاتىلار.

تـۇغ II ئى. ئېتىزلارغا سۇ تۇتۇش ئۇچۇن ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرگە سېلىنغان توپا توسۇق، تۇغان، توسما: تۇغ سالماق. تۇغ تۇتماق.

تۇغ III ئى. چاڭ ـ توزان: ئاندا ياردەم كېلەدۇ، توققۇز داۋانلارنى داۋاپ. ئاي يۇزىگە تۇغ قونۇپتۇ، يامان ئاتلارنى ساۋاپ.

تۇغان ئى. سۇنى توسۇش، بوغۇش ئۇچۇن توپا، تاش ياكى سېمونتتىن تەييارلانغان قۇرۇلما: سۇ كەلگۈچە تۇغان سال (ماقال).

تـۇغ ـ ئەلەم ① چوڭ ـ كىچىك، رەڭگارەڭ، ھەر خىل شەكىلدىكى بايراقلار: كۆزۈمدە ئۆيقۇ يوق، خىيالىم شۇ تۇغ ـ ئەلەم كۆتۈرگەن بالىلاردا بولۇپ قالدى. ② مازاردا خادىلارغا ئېسىلغان قوتاز قۇيرۇقلىرى، تۇغ ۋە ھەر خىل بايراقچىلار: ھەزىرقى تاندا تۇغ ـ ئەلەم، قولىدا قىلىچ ـ قەلەم. يىغىلمىغانلار ياش بالىلا، ئۆتۈپ كېتىدۇ ئالەم.

تـۇغبېگى ئى [تۇغ + بەگ + ى] تارس. ۋاقىتلىق تۇزۇمدە ۋاقىتلىق خاس مۇھاپىزەتچىلەر باشلىقى: لەڭچى بەگلەر ئالدى بىلەن تۇغبېگىنىڭ يەرلىرىنىڭ بېشىدا توختىدى.

تۇغچى ئى ① تۇغ، بايراق كۆتۈرۈپ ماڭغۇچى؛ بايراقچى. ② تارس. ۋاقىت ئوردىسىنىڭ كاتىپى. ۋاقىتلىق ئىككى كاتىپى بولىدۇ، بىرى ۋاقىتلىق يېنىدا، ئىچكىرىسىدە بولىدۇ؛ يەنە بىرى ئوردىدا بولىدۇ. ③ پوسكام ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

تۇغدۇرماق ① «تۇغماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ ئىككى بايتىلى بولۇپ، ئات قېچىرى تۇغدۇرۇپ، ئۇنى بېقىپ كۇن كەچۇرەتتى. ② كۆچمە. مەيدانغا كەلتۈرمەك، پەيدا قىلماق: گۇمان تۇغدۇرماق. دېلو تۇغدۇرماق.

تۇغ ـ شەددە مازارلاردا خادىغا ئېسىلغان خىلمۇخىل بايراقچىلار ۋە چۇرىسىدىكى چىشلىق جىيەكلەر ھەم تۇمار شەكىللىك لاتىلار.

تۇغقان ① ئى. ئۇزلىرى ياكى ئاتا ـ بوۋىلىرى بىر ئاتا ـ ئانىدىن تۇغۇلغان كىشى، قېرىنداش: ئۇنىڭ تۇغقانلىرىدىن بىرى مىللىي ئارمىيە سېپىدە ئىدى. ② سۇپ. قېرىنداشلىقى بولغان، بىر مەنبەلىك: تۇغقان تىللار.

تۇغقانچىلىق ئى. تۇغقانلىق، قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى، قېرىنداشلىق: بۇ ئىككىسىنىڭ تۇغقانچىلىقى بار.

تۇغقاندارچىلىق ئى. تۇغقانلار ئارا بولىدىغان مۇئامىلە، يېقىنچىلىق: تۇغقاندارچىلىق قىلماق.

تۇغقانلاشماق پ. تۇغقان دەپ بىلمەك، قېرىنداشلارچە مۇئامىلە قىلىشماق: پۇتۇن مىللەت قول تۇتۇشۇپ، تۇغقانلىشىپ، مىللىي زىتلىق، مىللىي غوۋغا يوقالغانىدى.

تۇغقانلىق ئى. تۇغقانلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرى، باردى ـ كەلدى ئالاقىلىرى، تۇغقانچىلىق: ئۇ مۇشۇنداق چاغدا تۇغقانلىق قىلىشى كېرەكلىكىنى ئېيتتى.

تۇغلۇق سۇپ. تۇغ ـ ئەلەم بار، تۇغ ـ ئەلەم ئېسىلغان: تۇغلۇق مازار.

تۇغما سۇپ ① كىشى تۇغۇلغاندىلا ئۆزىدە مەۋجۇت بولغان، تەبىئىي: تۇغما قارىغۇ. * بۇ خىل تۇغما مىجەزنى سۇنئىي ئۇسۇل ياكى باشقا بىرەر ۋاستە ئارقىلىق ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ. ② كىچىك چېغىدىلا شۇ نەرسىنى بىلىپ بولغان، تۇغۇلغاندىن باشلاپ شۇ ئىشقا ئادەتلەنگەن: ئۇلار تۇغما مەرگەنلەر بولۇپ، مىللىي ئارمىيەنىڭ بايىنى ئازاد قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ بۇ يەرگە كەلگەندى. ③ يالىڭاچ، كىيىم ـ كېچەكسىز: ھويلىدا تۇت ـ بەش ياشلىق بىرقانچە بالا ئاندىن تۇغما ئويناپ يۇرەتتى.

تۇغماس سۇپ ① تۇغمايدىغان: تۇغماس كالا. تۇغماس قوي. * تۇغماس خوتۇن شۇمەك يىغىپتۇ (ماقال). ② بالا تاپالمايدىغان، ئۇرۇقى ئۆلۈك (ئەر ھەققىدە): تۇغماس سىلى ئەمەس، ئەرلىرىمكىن دەيمىنا؟

تۇغماق پ ① بالىياتقۇدىكى بالىنى ۋاقتى ـ سائىتىدە دۇنيا ـ غا كۆز ئاچتۇرماق: سېتىۋالمىغۇچە كالا بولماس؛ تۇغۇۋالمىغۇچە بالا بولماس (ماقال). * بۇ خوتۇن ئەل ئۆمرىدە تۆتىنى تۇغدى. ② بالىلىماق، موزايلىماق (كالا ھەققىدە)؛ تەخەيلىمەك (ئېشەك ھەققىدە)؛ كۇچۇكلىمەك (ئىت ھەققىدە)؛ تايلاقلىماق (تۆگە ھەققىدە): ئەخمەت ئاكامنىڭ ئىنىكى ئىككىنى تۇغۇپتۇ. ③ تۇخۇم سالماق: توخۇ سەمرىسە، تۇغمىقى تەس؛ ئادەم سەمرىسە، قوپمىقى تەس (ماقال). ④ كۆرۈنمەك، چىقماق: ئاي تۇغقاندا تۇغقانمىدى مەشۇقۇم سىزنى، كۇن پاتقاندا تەۋرەتكەنمۇ بۇشۇكىڭىزنى. ⑤ كۆچمە. ياراتماق، پېتىشتۇرمەك، پەيدا قىلماق: بۇ ئىش ئونىڭدا باشقىچە گۇماننى تۇغدۇرۇپ قويارمىكىن؟ ⑥ كۆچمە. ھەسسىلەپ كۆپەيمەك، ئاشماق: سىزنىڭ بىر تەڭگىڭىز يىلىغا ئون قېتىم تۇغسا گەپ يوق، بىزنىڭ تاغار ئۆمرىدە بىر قېتىم تۇغسا بولمامدىكەن!

تۇغۇت ئى ① ھامىلدار ئاياللارنىڭ تۇغۇش جەريانى، تۇغۇش پائالىيىتى: بۇ ياقۇپجاننىڭ ئايالى بولۇپ، ئىككىنچى تۇغۇتىنىڭ تولغىقىنى پىشۇرۇۋاتاتتى. ② بالىلاش، تۇغۇش ئىقتىدارىغا

ئىگە بولۇش مەزگىلى (ھايۋانلار ھەققىدە).

تۇغۇتخانا ئى <تېب> دوختۇرخانىلاردىكى ھامىلىدار ئاياللارنى تۇغدۇرىدىغان، تۇغۇت قوبۇل قىلىدىغان ئۆي.

تۇغۇتلۇق سۈپ. يېقىندىلا تۇغقان، بالا تۇغۇپ ياتقان: ئۇلاردىن كېيىن تۇغۇتلۇق چوكانىنى قولتۇقلىغان ئىككى ئايال ۋە دوختۇر ئارقا-ئارقىدىن چۈشۈشتى.

تۇغۇچەك ئى. دىيال. خوتۇن - قىزلار چاچلىرىغا ئۇلايدىغان جالاغا قادىلىدىغان كۈمۈش تەڭگە، چاچتەڭگە.

تۇغۇر ئى <تېب> ئادەم ياكى ئومۇرتقىلىق ھايۋانلارنىڭ ئومۇرتقا تۈۋرۈكىنىڭ ئاخىرقى ئۇچى. ئادەمنىڭ تۇغۇرى تۆت ياكى بەش تال كىچىك سۆڭەكتىن تەركىب تاپىدۇ.

تۇغۇش ① ئى. جۇرئەت، دادىللىق: تۇغۇش تاپماق. تۇغۇش كىرمەك. تۇغۇش قىلماق. ② دىت، پەم: تۇغۇشى يوق.

تۇغۇش قىلماق دىيال. جۇرئەتلەنمەك، جۇرئەت قىلماق، تۇغۇش تاپماق.

تۇغۇشى يوق دىيال. ① جۇرئەتسىز، يۈرەكسىز، دادىل ئەمەس② دىتى يوق، پەمسىز.

تۇغۇشقان ئى. دىيال تۇغقان، ئۇرۇق - تۇغقان: بىر كۆرگەن تونۇش، ئىككى كۆرگەن تۇغۇشقان.

تۇغۇشلۇق I سۈپ. كۆپ تۇغىدىغان، تۇغۇش ۋە ئۇرۇق-لىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە: تۇغۇشلۇق قوي.

تۇغۇشلۇق II سۈپ. دادىل، جۇرئەتلىك: تۇغۇشلۇق ئادەم. تۇغۇشلۇق سۆزلىمەك. تۇغۇشلۇق بولماق.

تۇغۇشماق I «تۇغماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇغۇشماق II پ. دىيال ① ماس كەلمەك، باب كەلمەك ② ياراشماق، ئەپلەشمەك.

تۇغۇلماق «تۇغماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىز مۇشۇ يەردە تۇغۇلۇپ ئۆستۇق.

تۇغۇم ئى. باشلانما، باشلىنىش: بۇ يەر تۆت يولنىڭ تۇغۇمى. * ئىجتىمائىي رېئاللىق ئېھتىياجنىڭ ئەكس ئېتىش جەريانىلا ئەمەس، يەنگى ئېھتىياجنىڭ تۇغۇم بولۇش جەريانىدۇر.

تۇغۇمچان سۈپ. كۆپ تۇغىدىغان، تۇغۇۋېرىدىغان، تۇغۇشلۇق: تۇغۇمچان ئايال.

تۇغۇمچانلىق ئى. كۆپ تۇغىدىغان خۇسۇسىيەت، ئالاھىدىلىك: تۇغۇمچانلىق ــ ساغلام ئاياللارنىڭ ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

تۇغۇندى ئى ① ئۇزاق تۇرغان، ھەممىدىن كونا كىشى: ئۇ مۇشۇ زاۋۇتتىكى تېخنىكا بۆلۈمىنىڭ تۇغۇندىسى ئىدى. ② پەيدا بولۇشتىن ھاسىل بولغان قىسمى، پەيدا بولغان جىسمى، پەيدا بولۇش، ھاسىل بولۇش، يارىتىلىش، ھاسىلات: ئەمما روھ بىلەن تەننىڭ پۈتۈنلۈكىكە ئىگە تۇغۇندىسىنىڭ قاچان پەيدا بولغانلىقى، ھاياتلىقنىڭ نەگە بېرىپ توختايدىغانلىقى ھەققىدە ئۆزى قانائەتلەنگۈدەك جاۋابقا ئېرىشەلمەيدۇ.③ <خىم> بىر قەدەر ئاددىي بولغان بىرىكمە تەركىبىدىكى ئاتوم ياكى ئاتوملار گۇرۇپپىسىنىڭ باشقا ئاتوم ياكى ئاتوملار گۇرۇپپىسى بىلەن ئالمىشىشى نەتىجىسىدە كېلىپ چىققان مۇرەككەپ بىرىكمە. «ھاسىلە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇغيان ئى [ئە] ① تاشقىن: شىئىر - گۈلچەمبىرەك خۇددى، كىشىلەر ئېقىنى تۇغيان. يۇرەكنىڭ ساپ قېنى رەڭدار، گويا قەغەز بۇ كەڭ مەيدان. ② كۆچمە. ئىچكى تۇيغۇ دولقۇنلىرى، ھاياجان. ③ ئىسيان: تۇغيان كۆتۈرمەك.

تۇف ئى [ر<لات] <گېئول> يانار تاغدىن ئېتىلىپ چىققان چاڭ - توزان قاتارلىق مادىدىلارنىڭ قېتىشىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن تاغ جىنسى كۆپىنچە بېغىر رەڭ ياكى كۈل رەڭ ھالەتتە ئۇچرايدۇ.

تۇفىلكا ئى [ر] <زوئول> ئاددىي ھايۋان . تەن شەكلى پاخال كەشنىڭ تېگىگە ئوخشايدۇ. توختام سۈدا ياشايدۇ، باكتېرىيە ۋە سۇ ئوتلىرى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، تېنىنىڭ چۆرىسىدە كىرپىكسىمان توكچىلىرى بولىدۇ.

تۇقپو ئى. دىيال. تۇخۇم.

تۇگاتماسلىق ئى. دىيال. كۆزگە ئىلماسلىق، ئېتىبارغا ئالماسلىق.

تۇگان سۈپ. دىيال. ئېتىبار، قەدىر - قىممەت: تۇگانى يوق گەپ. تۇگانى يوق ئىش.

تۇگماق پ. دىيال. ئېتىبارغا ئالماق، قەدىرلىمەك، كۆزگە ئىلماق، ھېسابقا تۇتماق: سەن تۇگمىسامۇ مېنى، مەنمۇ تۇگمايمەن سېنى.

تۇڭ ئى [خەن] سۇيۇق نەرسىلەرنى قاچىلايدىغان، ياغاچ، قاڭالتىر، سۇلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسالغان قاچا: ماي تۇڭى.

تۇڭچى ئى. تارس. ئېغىزچە تەرجىمان، تەرجىمان: سوراقچىدىن تۇڭچى يامان (ماقال). * چالا تۇڭچى ئادەم ئۆلتۈرەر (ماقال).

تۇڭچىلىق ئى. تارس. تەرجىمانلىق.

تۇڭخاۋ ئى [خەن] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ياش غولى ۋە يوپۇرمىقى ئالاھىدە خۇشبۇي پۇرايدۇ، ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭ يەنە بەلغەم بوشىتىش رولى بار.

تۇڭگو ئى [خەن] <بوت> سۇتلۇك ئوت ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. مېۋىسى يېشىل، سوقىچاق ۋە ئۇچلۇق كېلىدۇ، ئۇرۇقىدىن ماي ئېلىنىدۇ؛ ياغىچى يۇمشاق ۋە يەڭگىل بولۇپ، ئۆي جابدۇقلىرىنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تۇل سۈپ. ئېرى ئۆلۈپ كېتىپ ياكى ئۇنىڭ بىلەن ئاجرىشىپ كېتىپ يالغۇز قالغان، ئۆز ئالدىغا ئايرىم تۇرمۇش كەچۈرگەن: تۇل خوتۇن. تۇل ئايال.

تۇلا ئى. دىيال. مۆلدۈر.

تۇلۇ ئى. دىيال. مۆلدۈر.

تۇلپار ئى ① نەسلى ياخشى، چاپقۇر، يۈگۈرۈك ئات؛ ئارغاماق: ئۇ سىرتقا چىقىپتۇ - دە، ئوغلىنىڭ ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن ئېگەرلەنگەن تۇلپارىنى مىنىپ، ھەممىنى تاشلاپ، يولغا راۋان بوپتۇ. ② ئەپسانىلەردىكى قاناتلىق، ئۇچىدىغان ئات.

تۇلغا ئى. دىيال. قازان ئاسىدىغان ئۈچ پۇتلۇق تۆمۈر ئوچاق.

تۇللۇق ئى. ئەرسىز يالغۇز تۇرمۇش كەچۈرۈش: خوتۇن كىشىنىڭ تۇللۇقىدىن ئەركىشىنىڭ بويتاقلىقى يامان (ماقال).

تۇلۇق ئى ① خاماندا بۇغداي، شال قاتارلىق دانلىق زىرائەتلەرنىڭ دېنىنى پاخالدىن ئاجرىتىش ۋە ئۇرۇق سېلىنغان ئېتىزنىڭ يۈز قەۋىتىنى چىڭداشتا قوللىنىلىدىغان دېھقانچىلىق سايمانى.

②ماشىنا ـ ئۇسكۇنىلەرنىڭ مۇشۇنداق شەكىلدىكى زاپچىسى.

تۇلۇقچە ئى. كىچىك تۇلۇق.

تۇلۇقچى ئى. تۇلۇق سېلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

تۇلۇقچىقوغۇز ئى [تۇلۇقچى + قوغۇز] <زوئول> بىر خىل ھاشارات، پۇتۇن تېنى قارا، مەيدىسى ۋە پۇتىدا قارا قوڭۇر رەڭلىك ئۇزۇن تۈكلىرى بولىدۇ، تاپ ۋە تېرەك يەيدۇ، تېرەكلەرنى دومىلىتىپ تۇلۇق شەكلىگە كەلتۈرۈپ قويىدۇ.

تۇلۇقلۇق سۈپ ① تۇلۇقى بار، تۇلۇق ئورنىتىلغان: تۇلۇقلۇق ياساشقا يېتىدىغان: ئۆيىمىزنىڭ ئالدىدا ئىككى تۇلۇقلۇق ئۇجمە كۆتىكى بار ئىدى.

تۇلۇم ئى ① قورسىقىنى يارماي سويغان كالا، قوي، ئۆچكە قاتارلىقلارنىڭ تېرىسى. ② قورسىقىنى يارماي سويغان كالا، قوي، ئۆچكە تېرىسىدىن پىششىقلاپ تەييارلانغان خالتا. ئادەتتە ئىچىگە ئاشلىق، سۇ قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ، تاغار ۋە سۇ قاچىسى ئورنىدا ئىشلەتكىلى ھەم ئىچىگە ھاۋا توشقۇزۇپ، سۇ ئۈزۈشتە پايدىلانغىلى بولىدۇ.

تۇلۇمچاشقان ئى [تۇلۇم + چاشقان] <زوئول> ئۆي چاشقانىنىڭ بىر خىلى. تېنى ئادەتتىكى چاشقاندىن چوڭ، رەڭگى قوڭۇر ياكى توق قوڭۇر، قورسىقى ئاچ كۈل رەڭ، قۇيرۇقى ئۇزۇن بولىدۇ، تۆشۈك تېشىشكە ماھىر بولۇپ، زىيانداش ھېسابلىنىدۇ.

تۇلۇمچە ① رەۋ. تۇلۇم شەكلىدە، تۇلۇمدەك قىلىپ: تۇلۇمچە سويماق. ② ئى. كىچىك تۇلۇم: تۇلۇمچىلارغا ھاۋا تېقىلدى، ئاغزى باغلىنىپ، جۇپ ـ جۇپ چېتىلدى.

تۇلۇمچىلاتماق «تۇلۇمچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇلۇمچىلاشماق «تۇلۇمچىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇلۇمچىلىماق پ. تۇلۇمغا ئوخشاش ھالەتكە كەلتۈرمەك: تۇلۇمچىلاپ سويماق.

تۇلۇمسىمان سۈپ. تۇلۇم شەكلىدىكى: تۇلۇمسىمان خالتا.

تۇلى ئى ← **تۇلۇ**.

تۇلىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Tu(Thulium). سىيرەك يەر مېتاللىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

تۇم سۈپ ① «ناھايىتى، بەك» دېگەن مەنىدە رەڭنىڭ قېنىقلىق دەرىجىسىنى بىلدۈرىدۇ: تۇم قارا. تۇم ئاق. تۇم سېرىق. * تالا تۇم قاراڭغۇ بولۇپ، سىم ـ سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى. ② سوغۇق.

تۇمار ئى ① كونا ئادەت بويىچە كۆز تېگىشتىن، بالايىئاپەت ۋە جىنلاردىن ساقلايدۇ دەپ قارالغان، ئىچىگە دۇئا پۈتۈلگەن قەغەز ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۈچ بۇرجەك رەخت. ئادەتتە كىشىلەر بوينىغا، چاچقا ئېسىۋالىدۇ. ② كۆچمە. داۋاملىق يېنىدا ساقلايدىغان، كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان ئەتىۋارلىق نەرسە؛ يادنامە.

تۇمارچە ① ئى. كىچىك تۇمار. ② سۈپ. تۇمارغا ئوخشاش، تۇمار شەكلىدىكى ئۈچ بۇرجەك: تۇمارچە ئېتىز.

تۇمارچىلىماق پ. تۇمار شەكلىگە كەلتۈرمەك. تۇمارچە ئۈچ بۇرجەك قىلماق: ئاسىم خەتنى يېزىپ بولۇپ، تۇمارچىلاپ ئۈچ پۈكلەپ، ئېلىقۇلغا سۇندى.

تۇمارلىق سۈپ ① تۇمارى بار، تۇمار ئاسقان. ② كۆچمە. ئەتىۋارلىق، قىممەتلىك: بىللە كەتمەي قېپقالدىغان، خۇمارلىقىم، ياخشى قال. ھايات‌مىنىڭ باھارى، تۇمارلىقىم ياخشى قال.

تۇماغا ئى. ئۆگىتىلگەن بۇركۇت، لاچىنىڭ بېشىغا كىيدۈرۈپ كۆزنى توسىدىغان تېرە بۆكچە.

تۇماق ئى. ئومۇمەن تېرە، كۆرپىدىن تىكىلگەن ئەر ـ ئاياللارنىڭ قىشلىق باش كىيىمى.

تۇماقچى ئى. تۇماق تىكىش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

تۇماقچىلىق ئى. تۇماق تىكىش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، كەسپى: تۇماقچىلىق قىلماق. * ئۇيغۇر تۇماقچىلىقى ئۇزاق تارىخقا، ئۆزىگە خاس ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىككە ئىگە.

تۇماقلىق ① سۈپ. تۇمىقى بار، تۇماق كىيگەن: تۇماقلىق ئادەم. ② ئى. تۇماق كىيگەن ئادەم: چۈنكى ئۇ ھېلىقى سالۋار تۇماقلىقنىڭ چىرايىغا قاراشقۇمۇ ئۇلگۇرمىگەنىدى. ③ سۈپ. تۇماق تىكىشكە بولىدىغان، تۇماققا باب: ئۆيدە بىر تۇماقلىق كۆرپە بار ئىدى.

تۇمان ئى ① تېمپېراتۇرا تۆۋەنلىگەندە ئاتموسفېرانىڭ تۆۋەن قاتلىمىدا ھاسىل بولغان سۇ ياكى مۇز زەررىچىلىرى: تۇمان باسقان تاغلار. ② كۆچمە. غەمكىنلىك؛ غەشلىك: بۇنىڭدىن ھەر ئىككىلەننىڭ ئارىسىدىكى تارتىنىش، كۆڭۈلدىكى تۇمانلار بىر ئاز كۆتۈرۈلگەندەك بولۇپ قالدى. ③ كۆچمە. قاراڭغۇلۇق، زۇلمەت، زۇلۇم: شۇ چاغلاردا شىنجاڭ ئاسمىنىنى تۇمان قاپلىغانىدى. ④ توپا ـ چاڭ: ئۇ تۇردى ئاكامنىڭ گېپىدىن كېيىن چىرايىدىكى توپا ـ تۇمانلارنى سۈپۈرۈۋەتمەكچى بولغاندەك، ئالقىنى بىلەن يۈزىنى سۈرتتى ـ دە، ماقۇل بولدى.

تۇمانسىز سۈپ. تۇمانى يوق، تۇمان بىلەن قاپلانمىغان، ئوچۇق: تاغلار بېشى تۇمانسىز، كۆيۈپ كەتمەك تۇيمايسىز. بىزنى يارغا قوشمىغان، دۇشمەن دېگەن ئىمانسىز.

تۇمانلاشتۇرماق «تۇمانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەتىگەنلىكى بۇلاقلاردىن كۆتۈرۈلگەن ھور تاغ باغرىنى تۇمانلاشتۇرۇۋەتتى. * پەرۋانىلەر شامنىڭ پىلىلدىغان كۆچسىز نۇرىنى سىلكىتىپ، مۇئەللىمنىڭ خىيالىنى تېخىمۇ تۇمانلاشتۇراتتى.

تۇمانلاشتۇرۇلماق «تۇمانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۇمانلاشماق پ ① تۇمان پەيدا بولماق، تۇمان بىلەن قاپلانماق: شۇنىڭغان بارغانسېرى كۆچىيىپ كەتتى، ھاۋا تۇمانلىشىپ، ئۇلارنى بىز ئوچۇق كۆرەلمەي قالدۇق. ② كۆچمە. غۇۋالاشماق، تۇتۇقلاشماق، خىرەلەشمەك: ئۇ قانچە ئويلىسىمۇ بۇنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى. يېتەلمىگەنسېرى ئۇنىڭ قەلبى شۇنچە تۇمانلاشتى.

تۇمانلىق ① سۈپ. تۇمانى بار، تۇمان بىلەن قاپلانغان: تۇمانلىق ھاۋا ۋە يېپىشقاق پاتقاقلار كىشىلەر كۆڭلىنى بىزار قىلىدۇ. ② سۈپ. كۆچمە. زۇلمەتلىك، ئېچىنىشلىق: ئۇ يېشىنى ئېرتقاچە كۆزىنى بىر توچكىغا تىكتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئۆتمۈشىنىڭ تۇمانلىق، چىگىش كارتىنىسى ئەكس ئېتەتتى. ③ سۈپ. كۆچمە. غۇۋا، تۇتۇق، ئېنىق ئەمەس: ئۇنىڭ خىياللىرىمۇ بېشى ئۈستىدە لەيلەپ يۈرگەن ئاشۇ تاماكا ئىسىدەك تۇمانلىق ئىدى. ④ ئى <ئاستر> تۇمانىغا ئوخشاش كۆرۈنىدىغان بىر خىل ئاسمان جىسمى. سامانيولى سىستېمىسى ئىچىدىكىسى گالاكتىكا ئىچىدىكى تۇمانلىق، سىرتىدىكىسى بولسا گالاكتىكا سىرتىدىكى تۇمانـ

لىق ياكى گالاكتىكا سىرتىدىكى يۇلتۇزلار سىستېمىسى دەپ ئاتىلىدۇ.

تۇمشۇق ئى ① قۇشلارنىڭ ئېغىزىغا تۇتاش ئاستىن ـ ئۈستۈن بىر جۈپ جاغ ئورنىدىكى سوزۇنچاق، مۈڭگۈزسىمان ئەزا. قۇشلار ئۇنىڭ بىلەن ئوزۇقلۇقنى چوقۇپ يەيدۇ، ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىدۇ ۋە چۈجلىرىنى ئوزۇقلاندۇرىدۇ: ئۆرەدىكىنىڭ تۇمشۇقى. ② ھايۋانلارنىڭ بېشىنىڭ بۇرۇن ئەتراپى قىسمى: ئېشەكنىڭ تۇمشۇقى. ئاتنىڭ تۇمشۇقى. ③ لەۋ ۋە بۇرۇن ئەتراپى (ئادەملەر ھەققىدە): تۇمشۇقىنى ئۇچلىماق. تۇمشۇقىنى سوزماق. * جان تۇمشۇقىغا كەلگۈچە جان بەرمە (ماقال). ④ كۆچمە. بىرەر نەرسىنىڭ ئالدىغا چىقىپ تۇرغان قىسمى، بۇرنى: تاغنىڭ تۇمشۇقى. * ئالماس ئۇزۇن خادىنى سۇ ئاستىغا قاتتىق بېسىپ، كېمە تۇمشۇقىنى دەريا‌غا بۇرىدى. ⑤ ئاقسۇنىڭ كونىشەھەر ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

تۇمشۇق بۇرىماق رەت قىلماق، قارشى چىقماق: ــ بۇ جاۋابنىڭ زەربىسى نامەتكە قىلغاچقا ئەلەم، بارسىلا چاپسان! ... ــ دېدى ئۇ دوق قىلىپ تۇمشۇق بۇراپ.

تۇمشۇق تىرەپ ئارانلا، مىڭ تەستە، بەك قىينىلىپ: مەنمۇ ـ پىداگوگىكىنى تۇمشۇقۇمنى تىرەپ يۇرۇپ تۇگەتكەنىدىم. ئاخىر مۇئەللىم بولالماي قالدىم.

تۇمشۇقىنى تۇرمەك ياقتۇرماسلىق، رەت قىلىش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ تۇمشۇقىنى تۇردى ـ دە، بېشىنى تۆۋەن قىلىپ، سەل ـ پەل سىرقىراپ تۇرغان كىچىك پۇتلىرىنى ئۇۋۇلاپ قويدى.

تۇمشۇقىنى سوزماق ① مەلۇم بىر تەرەپنى كۆرسىتىش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ: ــ ئۇلار بۇ ئىشنى قانداق بىلىپ قاپتۇ؟ ــ ئۇ بوۋىسىنىڭ ئۆيى تەرەپكە قاراپ تۇمشۇقىنى سوزۇپ قويدى. ② پېقىنلىشىشقا، چاڭگال سېلىشقا ئۇرۇنماق: نىزام: ــ قوزىچاقنى بۆرىنىڭ يېنىدا قويغىلى بولمايدۇ، مەن كەتسەملا، باي ئېپلاس تۇمشۇقىنى قەمبەرنىساخانىغا يەنە سوزىدۇ. ــ دېدى. ③ دومسايماق، ماي تارتماق؛ يامانلىماق: ھېلىمىخان ئەجەب تۇمشۇقىنى سوزۇپ قاپتۇغۇ؟

تۇمشۇقىنى ئۇچلىماق ① ياقتۇرماسلىق، قارشىلىق، ھەسەت قىلىش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ: ــ نېمە؟ ــ دېدى ئايالىم تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ، ــ ھازىر قايسى ۋاقىت؟! ئۆزىمىز بولساق، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەن زىيالىي. ② ئۇمىدسىزلەنگەن، قايغۇرغان قىياپەتنى ئىپادىلەيدۇ: نېمە بولدى، تۇمشۇقلىرىڭ ئېشەك باغلىغۇدەكلا ئۇچلىنىپ كېتىپتىغۇ؟ ③ كۈلۈمسىرەش قىياپىتىنى ئىپادىلەيدۇ: ــ سەن، ــ دېدى خاسىيەت تۇمشۇقلىرىنى ئۇچلاپ شوخلۇق بىلەن، ــ ئۆمرۈڭدە بىر قېتىم ياخشى تەكلىپ بەردىڭ.

تۇمشۇقى ئۆزۈن ① ئوڭايلا خۇيلىنىدىغان، ھە دېسە باشقىلارغا دارتىپ گەپ قىلىدىغان، باشقىلارغا تىل تەگكۈزىدىغان، جېدەلخور: ــ ئامىنىخان ئاچا، سىزنى خۇشال قىلۇۋاتكەن زادى قانداق ئىش؟ بىزمۇ ئاڭلاپ باقايلى! ــ دەيدۇ ئىشكىتىن كىرىپلا تۇمشۇقى ئۇزۇن پاتمىخان ۋاتىلداپ. ② ھەرقانداق يەرگە ئوسۇپ كىرىۋېرىدىغان.

تۇمشۇق يالاشماق سەلب. ناھايىتى يېقىن بولۇشۇپ كەتمەك، تېپىشماق؛ سۆيۈشمەك: نومۇس؟ نومۇسنى بىلىشە، كۆپكۈندۈزدە، خەلقئالەم ئالدىدا تۇمشۇق يالىشامدۇ؟

تۇمشۇقداق پ. تومشۇقلۇق سالماق.

تۇمشۇقلۇق ① سۇپ. تۇمشۇقى بار: ئۇزۇن تۇمشۇقلۇق قۇشلار. ② ئى. خاماندا ئات، ئېشەك ۋە كالا قاتارلىقلارنىڭ تۇمشۇقىغا كىيدۈرۈلىدىغان كىچىك سېۋەت، سىم تور. ③ ئى. نوختا، يۇگەن قاتارلىقلارنىڭ ئات، ئېشەكنىڭ تۇمشۇقىغا كىيدۈرۈلىدىغان قىسمى.

تۇمشى سۇپ. دىيال. پىتىنخور، چېقىمچى.

تۇمۇ I ئى ← زۇكام.

تۇمۇ II ئى. دىيال. كەلكۈندىن بۇرۇنقى سۇ قىس، قۇرغاق پەيت.

تۇمۇقماق پ. زۇكامداماق، زۇكام تەگمەك: ئاكام قاتتىق تۇمۇقاپتىكەن، بوگۈن ئۇچ كۈن بولدى، مىدىرلىمايلى ياتىدۇ.

تۇمۇچۇق ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. تېنى قۇشقاچ چوڭلۇقىدا بولىدۇ، تۇمشۇقى قىسقا، ئۇچى قىزىل، تۈكلىرى سىلىق ۋە ئاچ قوڭۇر كېلىدۇ؛ جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلگە تارالغان بولۇپ، ئىنتايىن چىرايلىق سايرايدۇ. بەزى كىشىلەر ئۇنى قەپەستە باقىدۇ.

تۇنجا ئى. دەريا ۋە ئۆستەڭ ياقىلىرىدىكى قىش كۈنلىرى بېلىقلار قىشلايدىغان يېپىق كۆلچەك.

تۇنجۇر ئى <زوئول> قارىچىغىنىڭ بىر خىلى، بېشى چوڭ، بوينى يوغان، بويى ئېگىز بولىدۇ.

تۇنجۇقتۇرماق «تۇنجۇقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ نېمە قىلماقچىسىلەر؟! ــ دېيىشىم بىلەن تەڭ بېشىمغا كونا ئەدىيالنى پۈركىدى ـ دە، بوينۇمدىن باغلاپ، تۇنجۇقتۇرۇپ سۆرەپ ماڭدى.

تۇنجۇقتۇرۇلماق «تۇنجۇقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭدا ئوغرىلارنىڭ ئىچىدىكى ئەرلەر دارغا ئېسىلىپ ئۆلتۈرۈلگەن بولسا، ئاياللار سۇدا تۇنجۇقتۇرۇلاتتى.

تۇنجۇقماق پ ① ھاۋانىڭ يېتىشمەسلىكى ياكى توسۇلۇپ قېلىشىدىن نەپەس ئالالماي قىينالماق، بوغۇلماق: كىچىكمەدە كۆلدە تۇنجۇقۇپ ئۆلگىلى ئاز قالغاندا، ھەسەن ئاكام قۇتقۇزۇۋاپتىكەن. ② يوقالماق، ئۆلمەك: «گۈپ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ بايىدىن بېرى يېغلاپ تۇرغان بالا بىردىنلا تۇنجۇقتى. ③ كۆچمە. ئەركىن سۆزلەيدىغان يەرلىكەت قىلالماي بېسىلىپ كەتمەك: شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە بىزنىڭ ئادەتتىكى يۇرۇش ـ تۇرۇش ئەركىنلىكىمىز دىمىق ئىچىدە تۇنجۇققاندەك سېزىلەتتى.

تۇنجۇقۇشماق «تۇنجۇقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تۇنجى سۇپ. دەسلەپكى، بالدۇرقى، ئاۋۋالقى، بىرىنچى، بىرىنچى قېتىمقى: تۇنجى بالا. تۇنجى قوغۇن. تۇنجى موزاي. تۇنجى كۈنى. // شەۋكەت ئۇلارنىڭ تۇنجىسى، شۇنداقلا بىردىنبىر ئوغلى.

تۇندىرا ئى [ر] <جۇغ> شىمالىي مۇز ئوكيان قىرغىقىدىكى جايلار. كىلىماتى يىل بويى سوغۇق بولىدۇ، ياز پەسلىدە يەر يۈزىدىكى مۇزلار ئېرىگەن ۋاقىتتا موخ، لىشاينىك قاتارلىق تۆۋەن دەرىجىلىك ئۆسۈملۈكلەر ئۇنۇپ چىقىدۇ، باشقا ئۆسۈملۈكلەر ئۆسمەيدۇ.

تۇنماق پ. دىيال. تولماق: كاتەك توپا بىلەن تۇندى.

تۇننۇس ئى [لات] <زوئول> بىر خىل بېلىق. تېنى ئۇرچۇق شەكلىدە، ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ؛ بېشى ئۇچلۇق، قاسىرىقى ئىنچىكە بولىدۇ؛ دېڭىز ـ ئوكيانلاردا

ياشايدۇ؛ گۆشىنى ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

تۇنۇق ئى ① تۇلۇقتاش، ئات ـ ئۇلاغ بىلەن يۈمىلىتىپ خامان تېپىدىغان تۇلۇقتاش. ② يەر چىڭدايدىغان نەرسە، قاتقاق، ياغاچتىن ياسىلىپ ئىككى تەرىپىگە تۆمۈر بېكىتىلىدۇ.

تۇنۇماق پ. دىيال. جىكىلىمەك.

تۇۋاق ئى. قازانىنىڭ ئۈستىگە ياپىدىغان يۇمىلاق شەكىللىك، ئوتتۇرىسىغا تۇتقۇچ بېكىتكەن قاپاق.

تۇۋاقلاتماق «تۇۋاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ھېلىقى ناۋايىنى قەسەم قىلدۇرۇپ، ئاغزىنى ئۆزىگە تۇۋاقلىتىپتۇ.

تۇۋاقلاشماق «تۇۋاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇۋاقلانماق «تۇۋاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇنىڭ بىلەن سۇلايمانىنىڭ ئاغزى تۇۋاقلاندىمۇ؟

تۇۋاقلىق سۈپ. تۇۋۇقى بار، تۇۋاق بېكىتىلگەن: تۆمۈر تۇۋاقلىق قازان.

تۇۋاقلىماق پ ① ئۈستىگە تۇۋۇقىنى ياپماق، ئەتمەك: قازاننى تۇۋاقلىماق. ② كۆچمە. رەددىيە بىلەن، گەپ قىلىشتىن توختاتماق، گەپ قىلالمىغۇدەك قىلىپ قويماق: ــ ئاغزىمغا كەلدى دەپ دەۋرەمگىلەر، ــ دەپ لەيلىگۈلنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلىدى ئۇ.

تۇياق ① ئى. بەزى سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلارنىڭ ئاياغلىرىنىڭ ئۈچىدىكى مۈڭگۈزسىمان قاتتىق قىسمى: ئاچا تۇياق. توم تۇياق.* ئادەم قۇلاقتىن سەمرىيدۇ، ھايۋان تۇياقتىن (ماقال). ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ «دانە، باش» دېگەن مەنىدە مىقدار بولۇپ كېلىدۇ: بىر تۇياق كالا.

تۇيقى سېلىكمەك يول مېڭىشى ئازايماق، كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالماق: سېنىڭ تۇيقىڭ سېلىكىپ قالدىغۇ داپچى.

تۇيقى سىرقىرىماق بىرەر ئۈگۈشسىزلىقىنىڭ شەپىسىنى سېزىپ دەككە ـ دۈككىدە قالماق: بىرەر لۇكچەكنىڭ ئەدىپىنى بەرسەك، باشقا لۇكچەكلەرنىڭ تۇيقى سىرقىرايدۇ.

تۇياقلىق سۈپ. تۇيقى بار، تۇياققا ئىگە: تۇياقلىق ھايۋانلار. ئاچا تۇياقلىق ھايۋان.

تۇياقلىقلار ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلارنىڭ بىر تۈرى، كۆپىنچىسىنىڭ تېنى خېلى چوڭ، تۆت ئايىغى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن، بارماق ئۈچىدا مۈڭگۈزلەشكەن تۇياقلىرى بولىدۇ، تۇياقلىرىنىڭ سانى ئوخشاش ئەمەس؛ تۇم تۇياقلىقلار ۋە ئاچا تۇياقلىقلار دەپ بۆلۈنىدۇ.

تۇيدۇرماق «تۇيماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ئۆزىنىڭ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى باشقىلارغا تۇيدۇرۇپ قويغانىدى.

تۇيغاق سۈپ. ئاسان تۇيىدىغان، تۇيالايدىغان، بايقىيالايدىغان، سەزگۈر، تۇيغۇن: چاچقان دېگەن بۇ ئاپەت بەكمۇ تۇيغاق.

تۇيغۇ ئى ① تاشقى تەسىرنى سېزىش، ھېس قىلىش قابىلىيىتى؛ سەزگۈ: ئاچ كۆزۈڭنى ئەل! سۆزۈلمەكتە تاك ...! يۇقىرى بولسۇن، توغرا تۇيغۇ ئاڭ! ② روھىي، جىسمانىي كەچۈرمىش، تەسىرات، ھېسسىيات: ئۇنىڭ قەلبى ئاجايىپ سىرلىق ۋە بەكمۇ تاتلىق بىر تۇيغۇنىڭ دولقۇنىغا چۆمگەنىدى.

تۇيغۇداش ئى. تۇيغۇ، ھېسسىيات، تەسىرات جەھەتتىن ئوخشاش، ئورتاقلىقى بار كىشى.

تۇيغۇلۇق سۈپ. مەلۇم ھېس ـ تۇيغۇ ھاسىل بولغان، تۇيغۇغا ئىگە: سەن كامراننىڭ قانچىلىك نازۇك، تۇيغۇلۇق، مۇلايىم ئىكەنلىكىنى بىلىسەن.

تۇيغۇن I ① سۈپ. ئاسان تۇيىدىغان، تېز سېزىپ، پەملەپ، بايقىيالايدىغان؛ سەزگۈر: بۇغا دېگەن بۇ جانۋار بەكمۇ تۇيغۇن، ھاۋانى پۇراپ، شەپىنى تىڭشايدۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تۇيغۇن II ئى. دىيال. ئاق قارچىغا: تۇيغۇن بىرلا قۇش، ھەرگىز چۈشمەس تورىغا. يەنە ناگايى چۈشەر، شۇڭقار ـ لاچىن تورىغا.

تۇيغۇنلاشماق پ. ئاسان تۇيۇۋالىدىغان بولماق، ئاسان تۇيىدىغان، تېز سېزىدىغان ھالەتكە كەلمەك: يۇرىكى تازا، ساپ، ئاق كۆڭۈل قىزلار تەبىئەتنىڭ نازۇك جىلۋىلىرىنى ئەڭ بالدۇر سېزىدۇ ۋە ئۆزىمۇ نازۇكلىشىپ، تۇيغۇنلىشىپ كېتىدۇ.

تۇيغۇنلۇق ئى. ئاسان تۇيۇۋالىدىغان، تېز سېزىۋالىدىغان خاراكتېر: ئۇ يەنە شۇنداق تۇيغۇنلۇقى ۋە ئايىغىنىڭ يەڭگىللىكى بىلەن ئىدارە باشلىقى نەمەتنى ئۆزىگە رام قىلىۋالغانىدى.

تۇيلىماق پ. دىيال. مۆڭكۈمەك، ئارقا ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تېپىچەكلىمەك، چىچاڭلىماق (ئات ـ ئۇلاغلار ھەققىدە).

تۇيماق پ. ھېس قىلماق، سەزمەك، بايقىماق: بۇ يەردە قورساقنىڭ ئىشى چاتاقلىقىنى كۆڭلىمىز تۇيدى.

تۇيۇشماق «تۇيماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۆيدىكىلەر بوۋاينىڭ كىرگىنىنى تۇيۇشمىدى.

تۇيۇق I ① سۈپ. ئاخىرى يوق، ئاخىرىنى تاپقىلى بولمايدىغان: تۇيۇق يول. ② ئى. پىچان ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

تۇيۇق يولغا كىرىپ قالماق ئىشىنى توغرا مۆلچەرلەيەلمەي، داۋاملاشتۇرالماي قالماق؛ تەمتىرەپ قالماق، قىيىن ئەھۋالدا قالماق: پەقەت ئۆزىمىزنىڭلا باشقىلارنى چۈشەنمەسلىكىمىزدىن، تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىشىمىزدىن ساقلىنىشىمىز كېرەك.

تۇيۇق II ئى ① سەزگۈ، تۇيغۇ: تۇيۇق بولماق. تۇيۇق چۈشمەك. ② بىلىنىش، سېزىلىش، سېزىش.

تۇيۇق بولماق دىيال. بىلىنىپ قالماق، سېزىلىپ قالماق: بۇ ئىش تۇيۇق بولۇپ قاپتۇ.

تۇيۇق III ئى <ئەد> 1 ـ، 2 ـ، 4 ـ مىسرالىرى شەكىلداش سۆزلەردىن قاپىيەلىشىپ كەلگەن سۆز ئويۇنى شەكلىدىكى، تولۇق ئاياغلاشقان ئوي-پىكىرگە ئىگە تۆت مىسرالىق شېئىر.

تۇيۇقسىز رەۋ. توساتتىن، كۈتمىگەندە، خەۋەرسىز تۇرغاندا: ئۇ تۇيۇقسىز ئالدىمغا چىقىپ قالدى.

تۇيۇقسىزلىق ئى. خەۋەرسىز تۇرغان ھالەت، تاسادىپىيلىق: تۇيۇقسىزلىق ھېس قىلىشماق.

تۇيۇقماق ئى <بوت> يېكەن ئوتنىڭ بىر خىلى. سۈدا ئۆسىدۇ، يېكەندىن پەسرەك بولىدۇ.

تۇيۇلماق ① «تۇيماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: زۆھرەبۇۋىنىڭ كۆلۈپ چىقىشى ئابدۇراخمانغا ھەم دېگەندە ھەيران قالارلىق تۇيۇلدى. ② ئوخشاپ قالماق، ئوخشاش كۆرۈنمەك: مۇشۇ خىل قانلار ۋە قانلىق ياشلار قوشۇلۇپ، تۇمەن دەريالىرىنىڭ مۆڭلىرىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتكەندەك تۇيۇلاتتى.

تۆپە I ئى ① يەر يۈزىدىن ياكى مەلۇم بىر جايدىن ئېگىز، يۇقىرى بولغان جاي، دۆڭ: تۆپىدىن تونۇش بىر ئادەم چۈشۈپ

كەلدى. ② بىرەر نەرسىنىڭ يۇقىرى قىسمى، ئۈستى: مامۇت زور شۇ ھامان ئۇنىڭ كەينىدىن تام تۆپىسىگە چىقتى. ③ مەلۇم بىرنەر-سىنىڭ ئۈستىدىكى بوشلۇق؛ كۆك، ئاسمان: ئېگىز بىنانىڭ تۆپىسىدە قۇشلار ئۇچۇپ يۈرەتتى. ④ كۆچمە. مەلۇم بىر ئىش بولۇۋاتقان جاي، نەق مەيدان: مامۇت ئوغرىلىقچە تاماكا چېكىپ تۇرغانىنىڭ تۆپىسىگە دادىسى كىرىپ قالدى. ⑤ بىرىش كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كېلىپ، «بېشىغا، يېنىغا، قېشىغا» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ: دېۋە كۆل تۆپىسىگە كېلىپ بېلىقچىنى قىچقىرىپتۇ.

تۆپە II ئى ① تېرىدىن تىكىلگەن، پوسمىغا ئوخشاش تاشلانمىغان، سىرتى ئاق باش كىيىمى: بالىلارنىڭ بەزىلىرى ئالدىراشلىقتا دادىسىنىڭ تۆپە ۋە قۇلاقچىلىرىنى كۆزلىرىگە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغانىدى. ② بۆك، تۇماق: قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە، باش يېرىلسا تۆپە ئىچىدە (ماقال).

تۆپە ـ تۆپىسىگە ← ئۈستى ـ ئۈستىگە: نەرسىلەر تۆپە ـ تۆپە-سىگە دۆۋىلەنمەكتە ئىدى.

تۆپە ـ تۆپىلەپ ① بىرىنىڭ ئۈستىگە بىرى، ئۈستى ـ ئۈستىلەپ: ئۇ ئەگرى ـ بۈگرى بادرىلارنى تىزىپ، ئۈستىگە تېرە، كىگىز پارچىلىرىنى تۆپە-تۆپىلەپ تاشلاپ قويغانىكەن. ② ئارقا ـ ئارقىدىن، بارغانسېرى كۆچەيگەن ھالدا: ئۇ مەن جاۋاب بېرىپ بولغۇچە تۆپە ـ تۆپىلەپ سوئال سوراۋەردى.

تۆپىلەپ رەۋ ← **ئۈستىلەپ:** تۆپىلەپ كېلىۋاتقان خورلۇقتىن كامىلىنىڭ كۆزى يېشى يامغۇردەك تۆكۈلمەكتە ئىدى.

تۆپىلىك ئى ① يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن، ئېگىز جاي؛ ئېگىز-لىك: مەكتەپنىڭ ئائىلىلىكلەر بىناسى سەل يۇقىرىدىكى بىر تۆپە-لىككە سېلىنغان بولۇپ، خېلى يىراقتىن كۆزگە ئېنىق تاشلىنىپ تۇراتتى. ② <كىي> دوپپىنىڭ ئۈستى قىسمى.

تۆت سان. ئۈچتىن كېيىن، بەشتىن بۇرۇن كەلگەن سان ياكى مىقدار: تۆت كىتاب. تۆت ئوقۇغۇچى.

تۆت ئەمەل <مات> قوشۇش، ئېلىش، كۆپەيتىش، بۆلۈش-تىن ئىبارەت ماتېماتىكا ئەمىلىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى.

تۆت بەلدىر دىيال. تۆت كوچا ئاغزى، تۆت كوچا، كوچا دوقمۇشى.

تۆت پۈتى ئۆرە قالماق ئاچچىقىنى، غەزىپىنى باسالماي قالماق: بۇنى ئاڭلىسا باشلىنىڭ تۆت پۈتى ئۆرە قالىدۇ.

تۆت كۆز بىلەن كۆتمەك ناھايىتى ئىنتىزار بولۇپ كەتمەك، ئاجايىپ تەقەززا بىلەن يولىغا قارىماق.

تۆتىنىڭ بىرى جامائەتچىلىك ئارىسىدا يۈز ـ ئابرۇيغا ئىگە، ھەممىگە تونۇلغان، نامى چىققانلارنىڭ بىرى: ئۇ زاۋۇتتا تۆتىنىڭ بىرى سانىلاتتى.

تۆتەيلەن سان. تۆت كىشى، تۆت نەپەر ئادەم.

تۆتپاق ئى. دىيال. بۇرۇنلاردا پاختا يىپ ئارقىلىق توقۇلغان رەخت، پاختا يىپ توقۇلمىسى، چەكمەندىن نېپىزرەك بولىدۇ.

تۆتىلەشتۈرمەك «تۆتىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاتتىق ئىشلەپ تەر تۆكۈپ، ماڭدۇق زامانىۋى پەللىگە يېتىمىز نىشانىغا بىز، تۆتىلەشتۈرۈشتە غەلىبىگە.

تۆتىلەشمەك پ. تۆت جەھەتتە زامانىۋىلاشماق: كۆر ئەنە، پەرزەنتلىرىنىڭ بېلىدە ئالتۇن كەمەر، تۆتىلىشىنىڭ دولقۇنىدا قۇچقۇسى سانسىز زەپەر.

تۆتلىك ئى ① مۇرەببە: سۈتۈق ئىلىنكىنىڭ ئالدىدىكى قەغەزنى ئېلىپ، مۇنۇ تۆتلىكنى ئوقۇدى. ② تۆت دانە بەلگە بولغان، تۆت رەقىمى چۈشۈرۈلگەن قارتا: قاغىنىڭ تۆتلىكى.

تۆتۆ ئى. دىيال. كېكەچ، گاچا.

تۆتۆت ئى. راۋان سۆزلىيەلمەي، دۇدۇقلاپ سۆزلەيدىغان، كېكەچ ئادەم.

تۆتۆتلەتمەك «تۆتۈتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۆتۆتلەشمەك «تۆتۈتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار تۆتۈتلىشىپ بىرنېمىلەرنى دېيىشۈاتاتتى.

تۆتۈتلىمەك پ. سۆزلىگەندە بەزى تاۋۇشلارنى راۋان سۆزلە-يەلمەستىن، دۇدۇقلاپ سۆزلىمەك، كېكەچلىمەك.

تۆتىنچى سان ① تەرتىپى 4 رەقىمى بىلەن بەلگىلەنگەن، ئۈچىنچىدىن كېيىن، بەشىنچىدىن ئىلگىرى بولغان، 4 ـ نومۇرلۇق: تۆتىنچى ئۆي. تۆتىنچى سىنىپ. تۆتىنچى توم. ② كىيىم ۋە نەرسىلەرنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىك ئايرىلىشىنى بىلدۈر-ىدىغان، ئۈچىنچىدىن چوڭ، بەشىنچىدىن كىچىك نومۇر: تۆتى-چى كالاچ. تۆتىنچى كۆلۈچ.

تۆتىنچىلىك ئى. تۆتىنچى دەرىجە: تۆتىنچىلىككە ئېرىشمەك. تۆتىنچىلىكنى ئالماق.

تۆر ئى ① پەگاھقا نىسبەتەن يۇقىرىدىكى جاي، ھۆرمەتلىك ئورۇن: ئۇنى مۇدىر بىلەن بوغالتىر ئادەتتىن تاشقىرى تەكەللۇپ بىلەن تۆرگە چىقىرىشتى. ② كىرىش ئېغىزىغا نىسبەتەن ئەڭ ئىچى-دىكى جاي: ئۇلارنىڭ غارنىڭ تۆرىگە ھەقىقىي يەتكەن ـ يەتمىگەنلىكى ۋە غارنىڭ ئىچىدىن نېمىلەرنى ئەكەتكەنلىكى كىشىلەرگە ئېنىق ئەمەس. ③ كۆچمە. چوڭقۇر قاتلام: تەلىيىم بارىكى، تۇغۇلدۇم شۇ شەھەرنىڭ قوينىدا، تۇن ۋە كۈن كۆڭلۈم تۆرىدە بەر قارارداۇر كاشغەر.

تۆرە ئى ① خانلىق تۈزۈمىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار: ئۇلار تەنتەنىلىك مېڭىپ شىپاڭ ئالدىغا كەلگەندە، ۋەزىرلەر ۋە باشقا بىر قىسىم بەگ ـ تۆرىلەر ئۇلارنى ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالدى. ② ھۆرمەت يۈزىسىدىن كىشىلەرنىڭ نامىغا، مەنسىپىگە قوشۇلۇپ كېلىدۇ ياكى ئىسمىنىڭ ئورنىدا ئىپادىلىنىدۇ: مەن ئاغىچىلىرىمىز بىلەن كىچىك تۆرەمنى ئىزدەپ يۈرۈپ ئارقىدا قالدىم. ③ كۆچمە. بىيۇروكرات: ئۇ غەمسىز تۆرىلەر ئامىنىڭ ھالىغا يەتمەيدۇ. ④ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تۆرەل I ئى. بېلىق تۇخۇمى.

تۆرەل II ئى. دولقۇن پەللىسى، دولقۇن پەللىرىدىن شەكىللەنگەن ئېگىز ـ پەسلىك: دەريا ئېگىز ـ ئېگىز تۆرەل ھاسىل قىلىپ ھەيۋەتلىك ئاقماقتا. * دەھشەتلىك كەلكۇن تۆرەل ھاسىل قىلىپ، بىر ئۆرلەپ، بىر ئىزغا چۈشەتتى.

تۆرەلدۈرمەك «تۆرەلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۆرەلدۈرۈلمەك «تۆرەلدۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۆرەلمە ئى ① ئانىلىق تەن ئىچىدە دەسلەپكى قەدەمدە پەيدا بولغان جانلىق تەن. ئۇ تۇخۇم ئۇرۇق قوبۇل قىلغاندىن كېيىن يېتىلىدۇ. ② پىلە قۇرتى ئۇرۇقىدىن شەكىللەنگەن قۇرتنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدىكى ھالىتى. ③ كۆچمە. ئۇندۇرمە، بىخ.

تۆرەلمەك پ ① ئانىلىق تەندە تۆرەلمە ھاسىل بولماق: لېكىن

ۆ بالمنىڭ قايسى كۈنى تۆرەلگەنلىكىنى پەرق قىلالماپتۇ. ② تۇغۇلماق، دۇنياغا كۆز ئاچماق: كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ يورۇق دۇنياغا تۆرەلىپ چۈشەرمۇ؟ ③ كۆچمە. پەيدا بولماق، ھاسىل بولماق: مانا ئالدىدا تىزىلغان بەتتە، كۆلۈپ تۇرىدۇ يېڭى قەھرىمان. كىرىپ بارىدۇ ئوتلۇق يۈرەككە، ئاشۇ بەتلەردىن تۆرەلگەن رومان.

تۆرەلمىشۇناس ئى. بىيولوگىيەلىك يەككە تەنىنىڭ پەيدا بولۇش، يېتىلىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلغۇچى ئالىم.

تۆرەلمىشۇناسلىق ئى. بىيولوگىيەلىك يەككە تەنىنىڭ پەيدا بولۇش، يېتىلىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

تۆرىپە سۈپ [ئە] ئاجايىپ ئەتىۋارلىق: 40 مىڭ ئات بىرىمەن تىللا ئېگەرلىك، 40 مىڭ قوڭ بىرىمەن زەرىن كەمەرلىك، 40 قۇش بىرىمەن تۆرىپە جىگەرلىك، بۇگۈن بىزگە نىكاھ بولسۇن دېگەيسەن.

تۆرچى <تەن> دامكا ئويۇنىنىڭ بىر خىلى. تاختىسى ئالتە بۇلۇڭلۇق يۇلتۇز شەكلىدە بولۇپ، ئۈستىگە ئوچ بۇلۇڭ-بۇلۇق كاتەكچىلەر سىزىلغان.

تۆركۈن ئى ① ئۆز ماكانى، ئۆز ئېلى، ئۆز جەمەتى. ② ياتلىق قىلىنغان قىز ئۇچۇن ئۆز ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيى.

تۆرلەتمەك «تۆرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۆرلەشمەك «تۆرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۇك دەرىجىسى.

تۆرلەنمەك «تۆرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۇك دەرىجىسى.

تۆرلىمەك پ. تۆرگە ئۆتمەك، تۆردىن ئورۇن ئالماق: ـــ ئەزىز مېھمانلار، قېنى تۆرلەڭلەر، ـــ دېدى ساھىبخان مېھمانلارغا ئۆينىڭ تۆرىنى كۆرسىتىپ:

تۆرۈك I سۈپ. تۇغىلەك، يۇمىلاق: تۆرۈك جوزا. تۆرۈك ياغاچ.

تۆرۈك II سۈپ. دىيال. يول ئۈقمايدىغان، قائىدە چۈشەنمەيدىغان، كاج، گىرى، جاھىل.

تۆرىچىلىك ئى. خىزمەتتىكى ۋە ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىشتىكى قۇرۇق رەسمىيەتچىلىك، بىيۇروكراتلىق: بىلىمى قانچە تۆۋەن ئادەم مەنسەپكە ئېرىشسە، كىبىر پەيدا قىلىپ، تۆرىچىلىك بىخلىرىنى ياشارتىدىكەن.

تۆرلەرچە رەۋ. تۆرلەرگە خاس رەۋىشتە: ئۇ ئىككى مۇرىسىگە پاگون تاقىغان، تۆرلەرچە كىيىنگەن، ئېگىز، يېشى 30 لارغا يەتكەن كىشى ئىدى.

تۆرلىك ئى. تۆرلەرگە خاس خاراكتېر، بىيۇروكراتلىق: بۇ كىشى خەلق ئۇچۇن نامەلۇم بولسىمۇ، ئۇنىڭ كىيىملىرىدىن چوڭ تۆرەلمىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

تۆرىمەك ئى. بېشى قېيىپ، ئايلىنىپ، ئەتراپىنى پەرق ئېتەلمەس بولۇپ قالماق، گاڭگىراپ قالماق، بېشى ئايلانماق، ئازغىشىپ قالماق (باش ھەققىدە): بېشىم تۆرەپ قالدى.

تۆزدۇرمەك «تۆزمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۆزمەك I پ. بەرداشلىق بەرمەك، چىدىماق: سۆيگەن يارىڭ بۇنداق قىلىپ، چەتنى كۆزلىگەن. جاھىللىقىڭ شۇ ئەمەسمۇ، بىرگە تۆزمىگەن.

تۆزمەك II پ. دىيال. كۆنمەك، ئۆزلەشمەك: مەن بۇ يۇرتقا تۆزمىدىم. * مەيلىڭ يوقمۇ كۆلمەيسەن، تۇزۇڭ ئويناپ تۆزمىدىم.

تۆسىپ ئى. دىيال. داڭق، نام، تەرىپ، شۆھرەت.

تۆش ئى ① گەۋدىنىڭ بويۇن بىلەن قورساق ئوتتۇرىسىدىكى ئالدى قىسمى، كۆكرەك: تۆش يانچۇق. ② چارۋا ۋە قۇشلارنىڭ كۆكرەك قىسمى ۋە شۇ كۆكرەك قىسمىدىن ئېلىنغان ئوسما گۆش.

تۆشەك ئى. يېتىش ئۈچۇن سېلىنغان ئورۇن ـ كۆرپە: موماي قېلىن سېلىنغان تۆشەك ئۈستىدە سوزۇلۇپ ياتاتتى.

تۆشەكلىك سۈپ. تۆشىكى بار، تۆشەك سېلىنغان: ئابدۇللا قېلىن سېلىنغان تۆشەكلىك كارىۋات ئۈستىدە راھەتلىنىپ ئۇخلاۋاتاتتى.

تۆشباغ ئى [تۆش + باغ] ئېگەر، توقۇم، مۆلىنى توقۇغاندا، ھارۇنى قاتقاندا ھايۋانلارنىڭ تۆشىدىن تارتىپ چىگىتىدىغان تاسما ياكى ئارغامچا.

تۆشباغلىق سۈپ ① تۆشبېغى بار، تۆشباغ ئورنىتىلغان: تۆشباغلىق ئېگەر. ② تۆشباغ ياساش ئۇچۇن تەييارلانغان: تۆشباغلىق كاشا.

تۆشتارتقۇ ئى [تۆش + تارتقۇ] بوۋاقنى بۆشۈككە بۆلىگەندە قول ۋە كۆكرەك قىسمىنى تاڭىدىغان ئۇزۇنچاق لاتا.

تۆشلەك ئى. دىيال. تۆشباغ.

تۆشلۈك ئى. تۆشباغ، تۆش ئۈلەك: ئەمەت شۇجى ئېشەكنىڭ بوشاپ كەتكەن تۆشلۈكىنى چىگىتىپ قويدى ـ دە، موماي بىلەن خوشلاشتى.

تۆشلىمەك پ. تۆشىگە قوشۇپ تاڭماق: ـــ ئاتقا تۆشلەپ باغلىغان يىگىتنى قەيەردىن ئەپقاچتىڭلار؟ ـــ دەپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى شاھ مەھمۇرخان قاراقچىلارغا قاراپ.

تۆشۈك I ئى. تېشىلگەن جاي، يېرىق؛ كامار: يىگىنىنىڭ تۆشۈكى. كەمەرنىڭ تۆشۈكى. * يېرتىق تۆشۈكتىن كۆلەر، چۆمۈچ قازاندىن كۆلەر (ماقال). // تۆشۈك مۇنچاق يەردە ياتماس، يەردە ياتسا توپا باسماس (ماقال). * تۆشۈك قۇلاق نېمىنى ئاڭلىماس (ماقال).

تۆشۈك II ئى ① ئۆينىڭ سۇپىرا، تاختا قاتارلىق تامان سايمانلىرى ئورۇنلاشقان جايى: ئاخىرى ئۇنىڭ كۆزى تۆشۈك تەرەپتىكى تامغا ياندىپ سېلىنغان كونا پالاستا توختىدى. ② ئاش ـ تاماق ئېتىش ئىشى ۋە ماھارىتى: تۆشۈكى يوق. * رابىخان ئۇنى تۆت-بەش يېشىدىن باشلاپلا تۆشۈككە ئۆگەتكەن، ھەرقانداق تاماقنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ.

تۆشۈكچە ئى. كىچىك تۆشۈك.

تۆشۈكلۈك سۈپ. تۆشۈكى بار، تۆشۈك ئېچىلغان، تۆشۈك قويۇلغان: ئالتە تۆشۈكلۈك نەي.

تۆكتۇرمەك «تۆكمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇۋاي كىچىك ئوغلىغا چايداندىكى بىرقانچە كۇن بولغان قاينىاق سۇنى تۆكتۇرۇپ، يېڭى قاينىاق سۇ ئەكىرگۈزدى.

تۆكمە سۈپ. بەك كۆپ، ناھايىتى مول، كەڭتاشا: بۇ يىل قەشقەردە قوغۇن تۆكمە بولدى.

تۆكمەك پ ① سۇيۇق ياكى چېچىلىدىغان نەرسىلەرنى باشقا نەرسىگە چۈشۈرمەك، ئاغدۇرماق: قىز ئۆينى سۈپۈرۈپ، ئەخلەتنى ھويلىدىكى ئورنىغا تۆكۈپتۇ. ② چۈشۈرمەك، تاشلىماق: يۈلغۇنلار چېچەكلەپ كۈلدى ئۇ كېچە، بۇ كېچە سارغىيىپ تۆكتى يوپۇرماق. ئۆتكەن يىل بىر موماي كۆز يۇمغان ئۈيدە، كۆز ئاچتى دۇنياغا بۇ يىل بىر بوۋاق. ③ (خىش، كېسەك قاتارلىقلارنى) قۇيماق: كېسەك لازىم دېدىلما، كېسەك دېگەننى بىزدەك ئوغۇل بالا تۆكمەي كىم تۆكىدۇ. ④ كەڭتاشا سەرپ قىلماق: ئالدىمىزغا مېۋە ـ چېۋە، يېمەك ـ ئىچمەك دېگەننى تۆكۈۋەتتى. ⑤ ئاقتۇرماق، ئېقىتماق (كۆز يېشى، قان، تەر ھەققىدە): ئۇ يەنىلا ئۇنسىز ياش تۆكمەكتە ئىدى. ⑥ كۆچمە. چاچماق، پۈركۈمەك، ياغدۇرماق: قۇياش پۈتۈن ئەتراپقا

يىللىق نۇر تۆكۈپ تۇراتتى. ⑦ كۆچمە. كۆڭۈلدىكىدەك ئىپتىساق، ئىپتىسىز كۆڭلىنى بوشاتماق: ئۇ لىتىپئاخۇننى تېپىپ، كۆڭلىدىكى ھەسرىتىنى تۆكۈپ، بولۇڭاتقان بۇ قالايمىقانچىلىقلارنىڭ سەۋەبىنى بىلمەكچىدى. ⑧ كۆچمە. يوق قىلماق، چۈشۈرمەك: ئابرۇيىنى تۆكمەك.

تۆكۈشمەك «تۆكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دەردىنى تۆكۈشمەك.

تۆكۈلمەك ① «تۆكمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قوينۇڭدىن تۆكۈلسە، قونچۇڭغا (ماقال). ② توزۇپ چۈشمەك، چۈشۈپ كەتمەك: ئۇ بۇ ئەنجۇردىن بىر تال ئۈزۈپ يېگەنىكەن، شۇ زامانلا ئۇنىڭ ساقاللىرى تۆكۈلۈپ، ياش يىگىتكە ئايلىنىپتۇ.

تۆگە ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تېنى ئېگىز ۋە چوڭ، دۈمبىسىدە لوككىسى بولىدۇ؛ تاپىنى تەكشى ۋە ياپىلاق بولۇپ، ئاستىدا گۆشلۈك ياتمىسى بولىدۇ؛ قۇملۇقتا مېڭىشقا ماسلاشقان، كۆشەيدۇ؛ ئاچلىققا چىداملىق، پۇراش سېزىمى ئۆتكۈر، يىراقتىكى سۇ مەنبەسىنى بايقىيالايدۇ؛ مىنىشكە، يۈك توشۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تۆگەن I ئى <بوت> باش ئاغرىقىغا داۋا بولىدىغان بىر خىل پۇراقلىق ئوت.

تۆگەن II ئى. دېيال. مۇسادىرە.

تۆگۈرتمەك «تۆگۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۆگۈرمەك پ. نان ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنى چاي ۋە باشقا سۇيۇق نەرسىلەرگە تەگكۈزمەك ياكى چىلىماق.

تۆگۈرۈشمەك «تۆگۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۆگۈرۈلمەك «تۆگۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالىغاندى، تىلى تۇزلۇققا تۆگۈرۈلگەندەك ئاچچىق تەم سەزدى.

تۆگىتاپان I ئى [تۆگە + تاپان] <بوت> ئوغرىتىكەن ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غوزا مېۋىسى تۇرۇكسىمان، شەكلى سوقمىچاق بولىدۇ؛ ئوستى قىسمى دورا قىلىنىدۇ، ئاغرىق پەسەيتىش رولىغا ئىگە.

تۆگىتاپان II ئى [تۆگە + تاپان] <تېب> پۇتنىڭ نورمال ئۇزەڭگىلىك ئەگمىسىنىڭ تۆۋەنلىشىشى ياكى تۇزلىنىپ كېتىشىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ كېسەل پۇتنىڭ تىرەكلىك رولىغا تەسىر قىلىپ، ماڭغاندا ئوڭاي چارچايدىغان، ئاغرىيدىغان؛ ئۆرە تۇرغاندا ئەپلىشەلمەيدىغان قىلىپ قويىدۇ.

تۆگىتاز ئى [تۆگە + تاز] سەلب. ئېگىز بويلۇق كىشى: قاراڭلار ماۋۇ تۆگىتازنى!

تۆگىتىكەن ئى [تۆگە + تىكەن] <بوت> چاتقال تىپىدىكى بىر خىل تاغ ئۆسۈملۈكى. غولى ئىنچىكە، تال ـ تال ئۆسىدۇ، سىرتى چېچەكلەيدۇ، ئۇرۇقى پۇرچاقتەك ئۇششاق ۋە كۆكۈچ بولىدۇ.

تۆگىچى ئى ① تۆگە بېقىش ۋە ئۆستۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى. ② تۆگە بىلەن كىراكەشلىك قىلغۇچى. ③ قاغىلىق ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

تۆگىچىلەپ رەۋ. تۆگىدەك، تۆگىگە ئوخشاش قىلىپ: تۆگىچىلەپ سىيمەك.

تۆگىچىلىك ئى ① تۆگە بىلەن مال توشۇش ئىشى: دادام بۇرۇن نامان باينىڭ ئۆيىدە تۆگىچىلىك قىلغانىكەن. ② چارۋىچىلىقنىڭ تۆگە بېقىش، ئۆستۇرۇش، نەسىللەندۈرۈش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ساھەسى: تۆگىچىلىك مەيدانى. تۆگىچىلىك فېرمىسى.

تۆگىسىكىر ئى [تۆگە + سىكىر] <بوت> چاتقال تىپىدىكى تاغ ئۆسۈملۈكى، غولى يېيىلىپ ئۆسىدۇ، ئۇششاق، قىزىل چېچەكلەيدۇ.

تۆگىقۇش ئى [تۆگە + قۇش] <زوئول> ھازىرقى زامانداكى ئەڭ چوڭ قۇشلارنىڭ بىرى. ئېگىزلىكى ئۇچ مېتىر كېلىدۇ، بويىنى ئۇزۇن، بېشى كىچىك، تۇمشۇقى ياپىلاق، قانىتى قىسقا ۋە كىچىك، ئۇچالمايدۇ؛ پۇتى ئۇزۇن ۋە كۈچلۈك، مېڭىشقا، يۈگۈرۈشكە باب؛ ئافرىقىنىڭ يايلاق ۋە قۇملۇقلىرىدا ياشايدۇ.

تۆگىقۇلاق ئى [تۆگە + قۇلاق] <بوت> قامچىئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى يالغۇز، تىك ئۆسىدۇ، يىلتىزى بىلەن غولى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، تەمى قېرىق، زەھەرسىز، ئىسسىقلىقنى قايتۇرىدۇ، چوڭ تەرەتنى راۋان قىلىدۇ، توسالغۇلارنى بۇزۇپ ئۆيۈپ قالغان قانلارنى تارقىتىدۇ، غەلۋىرەكنى ساقايتىدۇ.

تۆگىلىك سۈپ ① تۆگە مىنگەن: يىراقتىن بېشىل كىيىم كىيگەن تۆگىلىك بىر كىشى كېلىۋاتاتتى. ② تۆگىسى بار، تۆگىگە ئىگە: شۇنداق قىلىپ، يەر ئىسلاھاتىدا بىزگە تۆت تۆگە بېرىلدى. بىزمۇ تۆگىلىك بولۇپ قالدۇق.

تۆگىگە ئى. ① دەرۋازىغا بېكىتىلگەن تۆمۈر ھالقىلىق تۇتقۇچ، تۆمۈر ھالقا، دەرۋازىنىڭ تۇتقۇچى: ئۇ دەرۋازىنىڭ تۆگىگىسىنى تۇتتى. ② يۇمىلاق تۆمۈر ياكى ياغاچتىن ياسالغان نوختا باغلايدىغان ھالقا: شوپۇر بولۇپ ھەيدەيدىكەن كوگىكانى، ئايلانسۇن دەپ تاقاپ قويدۇم تۆگىگەنى.

تۆگىگىرەك ئى.دېيال. ئەتراپ، ئۆپچۆرە: ئۇنىڭدىن ئېگىز كىم بار بۇ تۆگىگىرەكتە.

تۆگىلەك ① رەۋ. يۇمىلاق ھالقا شەكلىدە: ئۇلار زىغىر پاخىلى ئوستىگە تۆگىلەك بولۇپ ئولتۇرۇشتى. ② سۈپ. كاللەك: كەنتتىن تۆت تۆگىلەك دارامەت ئالدىم، ھۆكۈمەتكە ئىككى تۆگىلەككە ئاش ساتتىم.

تۆگىلەكلىمەك پ. ھالقا شەكلىدە يۇگىمەك، تۆگىلەك قىلماق: مېھرى ئىككىلىنىپ تۇرماي ئۇزۇن چاچلىرىنى تۆگىلەكلەپ چىگىپ قويۇپ، بىھوش ياتقان ياشنى تەسلىكتە ھاياش قىلدى.

تۆل I ئى. تۇغۇلغان قوزا، ئوغلاق: بۇ يىل قىشتا بىر تۆلنى سوغۇقتا توڭلىتىپ قويدۇق. يەنە بىر تۆل بولسا ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن ئۆلۈك تۇغۇلدى.

تۆل II ئى. ئەي، قاتار: دۇئانچىلىق قىلىپ بولسىمۇ باللىرىنى ئۆز قولۇم بىلەن تۆلگە قاتتىمەن.

تۆل ئى. III دېيال. پال.

تۆل تاشتاماق دېيال. پال سالماق.

تۆلەتمەك «تۆلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ ئادىل، قاچ! قارىغىنا، سائەتنى سۇنىدۇردۇڭ، تۆلىتىدۇ، ـــ دەپ چۇرقىراشتى تەختۇشلىرى.

تۆلەشمەك «تۆلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ يىلقى تەقسىمات ياخشى بولدى، كەنتىمىزدىكى دېھقانلارنىڭ قولىغا پۇل كىرىپ، ھەممىسى قەرزلىرىنى تۆلەشتى.

تۆلەك ئى. دىيال. نەزەربەند، گۆرۇ: ئۇ ئادەم ھازىر تۆلەكتىن بوشىنىپ، قەشقەرگە خان بوپتۇ.

تۆلەك ئى. تۆلىنىدىغان، قايتۇرۇلىدىغان نەرسە: سەپەر-قۇلنىڭ ئۆزى بولسا، 15 يېشىدا قەرز تۆلىگى ھېسابىغا ۋاڭ ئوردىسىغا قۇللۇققا تۇتۇلغانىدى.

تۆلەم ئى ① باشقىلارغا ياكى كوللېكتىپقا يەتكەن زىيانغا تۆلىنىدىغان ھەق؛ زىيانىنى تولدۇرۇشقا بېرىلگەن پۇل. ② ئۇرۇشتا يېڭىلگەن دۆلەت يەڭگەن دۆلەتكە تۆلەيدىغان ئۇرۇش چىقىمى.

تۆلەنمەك «تۆلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ــ نېمىدېگەن سەتچىلىك بۇ؟ ــ دەيتتى رۇقىيەم ئىچىدە، ــ ئەگەر ئۇ پۇل ئەتىلا تۆلەنمىسە... ياق! ــ رۇقىيەم خىيالىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى.

تۆلچى ئى. دىيال. رەممال، پالچى.

تۆللەتمەك «تۆللىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قوينى قوشلاپ تۆللەتكەن، كۆرسەتكۈچنى ئۆرلەتكەن، چارۋا مالىنى كۆكلەتكەن، ئاغرىقلا ھەم شىپا قىز.

تۆللەشمەك «تۆللىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۆللىمەك پ. تۇغماق، قوزىلىماق: رۇستەم ئاكا ئاخىر قىزى چولپاندىن سوردى: قىزىم، مۇشۇنىڭ بىلەن قانچە ساغلىق قوشكېزەك تۆللىدى؟

تۆلۈچ ئى. دىيال. قەرز، تۆلەم.

تۆلىمەك پ ① ئېلىنغان، سەرپ قىلىنغان، پايدىلانغان نەرسىلەر ئۈچۈن ھەق ياكى پۇل قايتۇرماق، بەرمەك: كىرا ھەققىنى تۆلىمەك. ② قەرزىنى قايتۇرماق، زىممىسىدىكى مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلماق: ئالغان بەدىلىنى تۆلىمەك. قەرزنى تۆلىمەك. خىيانەتنى تۆلىمەك. باج تۆلىمەك. ③ يەتكۈزگەن زىياننىڭ ئورنىنى تولدۇرماق، ھەققىنى بەرمەك: قان تۆلىمەك.

تۆمۈر ئى ① <خىم> كۆل رەڭ ياكى ئاقۇچ كۈمۈش رەڭ، سوزۇلۇشچان، سۇمۇرۇشچان مېتال ئېلېمېنت. خىمىيەۋى بەلگىسى(Fe (Ferrum . سانائەتتە قارا رەڭلىك مېتال دەپ ئاتىلىدۇ؛ پولات تاۋلاشنىڭ مۇھىم ماتېرىيالى، شۇنداقلا ھاياتلىقلار تېنىدە كەم بولسا بولمايدىغان بىر خىل مادىدا. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

تۆمۈر تاۋاق مەڭگۈ مەھرۇم بولمايدىغان، باقىمەندە ئىمتىياز: خىزمەتتە ياخشىلارمۇ، ناچارلارمۇ ئوخشاشلا تۆمۈر تاۋاقتا ئىگە بولىدۇ، كىرىشلا بار، چىقىش يوق؛ ئۆرلەشلا بار، چۈشۈش يوق بولۇپ قالدى.

تۆمۈر خوراز ① سەلب. باشقىلارغا نەپ بەرمەيدىغان، پىشىشىق: توختاش تازا بىر تۆمۈر خوراز تۇرسا، ئۇنىڭ ئۆيىگە ئەتە مېھمانغا بارمىز دېگىنىگىلار ئىشەنچسىز بىر گەپ بوپتۇ. ② ئىقتىسادچىل، تېجەشلىك بىلەن ئىش كۆرىدىغان: تۆمۈر خوراز روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ھەر تەرەپلىمە ياخشى ئېلىپ بارايلى.

تۆمۈر ـ تەرسەك ئىشلىتىلمەيدىغان، بۇزۇلغان تۆمۈر سايمانلار ۋە ھەر خىل مېتال، تۆمۈرلەر.

تۆمۈرتۇمشۇق ئى [تۆمۈر + تۇمشۇق] <زوئول> بىر خىل قۇش. پۇتى قىسقا، بارماق ئۇچلىرىدا ئۆتكۈر تىرناقلىرى بولىدۇ، دەرەخقە يامىشىشقا ماھىر كېلىدۇ؛ تۇمشۇقى تۇز ۋە ئۆچلۇق، تىلى ئىنچىكە، ئۇزۇن ۋە ئىلمەك بولۇپ، دەرەخ قوۋزاقلىرىنى چوقۇلاپ، قۇرتلارنى ئېلىپ يەيدۇ؛ قۇيرۇقى قاتتىق بولۇپ، دەرەخنى چوقۇلىغاندا تېنىنى تىرەش رولىنى ئۆتەيدۇ. ئۇ بىر خىل پايدىلىق قۇش بولۇپ، «جاڭگال دۇمباق-چىسى»، «توقمچاق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۆمۈرتىرناق ئى [تۆمۈر+تىرناق] <زوئول> بۇركۇتنىڭ بىر خىلى. كۆكسى ئاق، دۇمبىسى قارا، بېشىدا تۇكى يوق، بوينى ئاق كېلىدۇ؛ پۇتى قارىغۇجىنىڭكىدەك ئۆتكۈر تىرناقلىق ۋە كۈچلۈك بولىدۇ.

تۆمۈرتىكەن ئى [تۆمۈر + تىكەن] <بوت> ئوغرىتىكەن.

تۆمۈرچى ئى. تۆمۈردىن ھەر خىل ئەسۋاب ھەم سايمانلارنى ياسايدىغان ھەم ئۇنى رېمونت قىلىدىغان كىشى: تۆمۈرچىنىڭ بىر ئۇرغىنى، يېڭىنچىنىڭ يۇز ئۇرغىنى (ماقال).

تۆمۈرچىلىك ئى. تۆمۈردىن تۆمۈر سايمان ۋە جابدۇقلارنى ياساش، رېمونت قىلىش ئىشى، كەسپى.

تۆمۈردەرەخ ئى [تۆمۈر + دەرەخ] <بوت>تۆمۈردەرەخ ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان چانقال. گۈلى سۇس قىزىل ياكى سۆسۈن رەڭدە بولىدۇ، تىروپىك بەلباغ رايونلىرىدىن چىقىدۇ؛ مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

تۆمۈرقالپاق ئى [تۆمۈر + قالپاق] <گېئول>گۈڭگۈرت بىرىكمىلىك كان ياتمىلىرىنىڭ ئوكسىدلىنىش بەلبېغىدىكى قالدۇق قىسمى. ئۇ كان ئىزدەشتە ناھايىتى مۇھىم بولغان بىر خىل بەلگە ھېسابلىنىدۇ.

تۆمۈرلۈك ① سۇپ. تەركىبىدە تۆمۈر بار. ② ئى. چاقلىق ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

تۆمۈريول ئى [تۆمۈر + يول] <قاتن> مەخسۇس پويىز ئۈچۈن لايىھەلەنگەن رېلىسلىق يول.

تۆمۈريولچى ئى. تۆمۈريول ساھەسىدە ئىشلىگۈچى ئىشچى، خىزمەتچى.

تۆمۈنە ئى. مۆلە، توقۇم تىكىشكە ئىشلىتىدىغان، ئۇچى نەيزىسىمان، ئۆتكۈر كېلىدىغان، يىپنى ئېلىپ تارتىدىغان تۆشۈكچىسى بار، تۇتقۇچلۇق چوڭ جۇۋالدۇرۇز: ئون تال يېڭىنى سوقسا، بىر تال تۆمۈنە بولماس (ماقال).

تۆمۈنسىمان سۇپ. تۆمۈنگە ئوخشايدىغان، تۆمۈنە شەكلىدىكى: تۆمۈنسىمان نەيزە.

تۆمۈنلۈك سۇپ ① تۆمۈنسى بار، تۆمۈنگە ئىگە. ② تۆمۈنە ياساشقا بولىدىغان، تۆمۈنە ياساش ئۈچۈن تەييارلانغان، تۆمۈنگە لايىق: بىر تۆمۈنلۈك تۆمۈر.

تۆنەتمەك «تۆنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھاشىم ئاكام چوڭ ئىككى پارچە گىلەمنى تۆنىتىپ، ھارۇنسىغا سېلىپ، سامان توشۇشقا خامانغا كەتتى.

تۆنەشمەك «تۆنىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۆنەلمەك «تۆنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۆنىمەك پ. چوڭ ـ چوڭ يۆمەپ تىكمەك: ساربخان غەلۋىرىنىڭ يىرتىلغان جايىنى تۆنەپ، خامانغا تەييار بولۇپ تۇردى.

تۆھپە ئى [ئە] ۋەتەن ۋە خەلق ئۈچۈن كۆرسەتكەن، ماختاشقا لايىق، پەخرلىنەرلىك ئىش؛ سىڭدۈرگەن ئەجىر، خىزمەت ۋە شۇ خىزمەتتە كۆرۈلگەن نەتىجە: تۆھپە قوشماق. تۆھپە

ياراتماق.

تۆھپىسىز سۈپ. تۆھپىسى يوق، تۆھپە قوشمىغان.

تۆھپىكار ئى [ئە + پ] تۆھپىسى بار، تۆھپە ياراتقۇچى كىشى: پاختىدىن مول ھوسۇل ئالغان تۆھپىكارلار تەقدىرلەندى. // تۆھپىكار قىز.

تۆھپىكارلىق ئى. تۆھپە يارىتىش.

تۆھمەت ئى [ئە] باشقىلارنى قارىلاش، ئەيىبلەش مەقسىتىدە ئويلاپ چىقىرىلغان ئاساسسىز گەپ-سۆز؛ بەتنام، بوھتان، يالغان: تۆھمەت قىلماق. * تۆھمەت تاش يارىدۇ، بايقىمىساڭ باش يارىدۇ (ماقال).

تۆھمەت يېشى ئادەم تۇغۇلغاندىن كېيىنىلا 12 ئايغا توشمىسۇ بىر ياش قوشۇپ ھېسابلىنىدىغان ياش.

تۆھمەتچى ئى. باشقىلار ئۈستىدە تۆھمەت، يالغان گەپلەرنى قىلىدىغان ئادەم، ئىغۇاچى.

تۆھمەتخور ئى. باشقىلارغا تۆھمەت قىلىشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن كىشى، تۆھمەتچى: تۆھمەتخور ئاخىرى تۆھمەت بىلەن ئۆلەر (ماقال).

تۆھمەتخورلۇق ئى. تۆھمەت قىلىش ئىشى، تۆھمەت قىلىش ئادىتى: ئۇنىڭ تۆھمەتخورلۇقى بېشىغا چىقتى.

تۆھمەتنامە ئى. تۆھمەت قىلىپ يېزىلغان خەت: ئىشىنىپ نېچۈن شۇ تۆھمەتنامىغا، نە ئۈچۈن چۈشتۈم شەرىئەت دامىغا؟

تۆۋەن ① سۈپ. پەس، ئاست: مېۋىلىك دەرەخنىڭ بېشى تۆۋەن (ماقال). * گۈندىپاي كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى. ② ئى. مەلۇم بىر نەرسىنىڭ پەس، ئاياغ تەرىپى: بۇ بۇلاق ئېگىز ئېتىز قىرىنىڭ تۆۋىنىدە بولغاچقا يېزا تەرەپتىن قارىغاندا، بۇ يەر كۆرۈنمەيتتى. ③ سۈپ. كۆچمە. نەتىجە، سۈپەت جەھەتتىن ناچار، دەرىجىسى كېيىن: ئۆتكەن قېتىملىق ئىمتىھانغا ئايالىم قاتناشقان، نەتىجىسى بەك تۆۋەن چىقىپ قالدى. ④ سۈپ. دەرىجە جەھەتتىن نىسبەتەن كەينىدە تۇرىدىغان، يۇقىرى ئەمەس: شۇ چاغدا ئوك تەرەپتىكى قوشۇنىنىڭ ئىشكى ئېچىلىپ، تۆۋەن سىنىپتا ئوقۇيدىغان دىلشات بوغچىسىنى ئېسىپ چىقىپ كەلدى. ⑤ سۈپ. كۆچمە. ئاز، كەم؛ قىممەت ئەمەس: دېمەك، ئۇي بۇ ئەھۋالدا ئىكەن، ئۇنىڭ ئىجارىسىمۇ تۆۋەن بولۇشى كېرەك دەپ ئويلىدۇق. ⑥ سۈپ. پەس، كۆچسىز؛ ئاستا: تۆۋەن ئاۋاز. * ئىشىنىڭ سۆزىنىتى مۆلچەردىن كىدىن خېلى تۆۋەن ئىدى. ⑦ ئى. كۆچمە. تۆۋەن دەرىجىلىك ئورۇن، تەشكىلات: شۇمۇ ماڭارىپ ئىدارىسىنىڭ بىر باشلىقى قىلىدىغان ئىشمۇ؟ مېنىڭ بىرنەچچە كۈن تۆۋەنگە كەتكەن ۋاقتىمدىن پايدىلىنىپ - ھە!

تۆۋەنگە چۆكمەك تۆۋەن دەرىجىلىك ئورۇن ۋە يېزىلارغا بېرىپ، بۇ جايلارنىڭ ئەھۋالىنى چوڭقۇر ئىگىلىمەك، تەكشۈرمەك.

تۆۋەنچىلىك ئى. ئۆزىنى پەس، تۆۋەن تۇتىدىغان ھالەت؛ كەمتەرلىك: تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆزىنى تونۇشتۇرماق.

تۆۋەندە رەۋ. بۇنىڭغا ئولاپلا، پەستە، ئاخىرىدا: تۆۋەندە بېرىلگەن مىسالارنى يېشىڭ. * يەنە بەزى ئىشلارنى تەكشۈرگەندۇق، ئۇلارنىمۇ تۆۋەندە ئوقۇپ ئۆتىمەن.

تۆۋەندىكىچە رەۋ. تۆۋەندە ئېيتىلغاندەك، تۆۋەندە كۆرسىتىلگەن بويىچە؛ تۆۋەندىكىگە ئوخشاش: بۇ مەسىلىنى تۆۋەندىكىچە يېغىنچاقلاشقا بولىدۇ.

تۆۋەندىكىدەك رەۋ. تۆۋەندىكىگە ئوخشاش، تۆۋەندە كۆرسىتىلگەن بويىچە، تۆۋەندىكىچە: بۇ ئىش تۆۋەندىكىدەك ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

تۆۋەنكى سۈپ. تۆۋەن تەرەپكە ئورۇنلاشقان، تۆۋەن تەرەپتىكى: تۆۋەنكى جاغ. تۆۋەنكى چىش.

تۆۋەنلەتمەك «تۆۋەنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ئېسلىدىكى پىلان كۆرسەتكۈچنى تۆۋەنلىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

تۆۋەنلەشتۈرمەك «تۆۋەنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاسىم كەنتتىكى ئەمىلىنى تۆۋەنلەشتۈرۈپ مەھەللە بوغالتىرى قىلىپ قويغان چاغلاردا، جەمپ تەلىپىدىكە پاتقاندى.

تۆۋەنلەشتۈرۈشمەك «تۆۋەنلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۆۋەنلەشتۈرۈلمەك «تۆۋەنلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۆۋەنلەشمەك ① «تۆۋەنلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كەنت كادىرلىرى بوز يەرگە بارماقچى بولۇپ، ئېگىز - پەس ئېلىنغان يولنى بويلاپ تۆۋەنلەشتى. ② تۆۋەن ھالەت، دەرىجىدە بولماق؛ تۆۋەنرەك، پەسرەك چۈشمەك: نېمىشقا خاندانلىقنى تىكلەش يولىدا خانىمزىغا ھەمدەم بولماي، تۆۋەنلىشىپ، باش ۋەزىر سارىيىنىڭ بىر خىزمەتچىسى بولۇۋالدىلا؟

تۆۋەنلىتىلمەك «تۆۋەنلەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تەكشەش ئارقىلىق تەننەرخ تۆۋەنلىتىلدى.

تۆۋەنلىك ئى ① پەس، تۆۋەن جاي: تۆۋەنلىكتىكى ئۆينىڭ ئالدىدا سۇ تۇرۇبىسىنىڭ سېمونتلانغان مەيدانچىسى بار ئىدى. ② دەرىجە، ئورۇن جەھەتتە باشقىلاردىن تۆۋەن تۇرىدىغان ھالەت؛ ئازلىق، كەملىك: ئىستراتېگىيە جەھەتتىكى تۆۋەنلىكنى ئۈستۈنلۈككە ئايلاندۇرۇش كېرەك.

تۆۋەنلىمەك پ ① پەس تەرەپكە قاراپ چۈشمەك، پەسلىمەك: كەلكۈن ئېھتىيات سىزىقىدىن بىر مېتىر تۆۋەنلىدى. ② پەس، تۆۋەن تەرەپكە قاراپ ئىلگىرىلىمەك، يۇرۇش قىلماق: بىز بوۋايغا ئەگىشىپ، بىردەم يۇقىرىلاپ، بىردەم تۆۋەنلەپ دېگۈدەك مېڭىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە داۋانغا چىقىپ بولدۇق. ③ يول، دەريانىڭ ئاخىرلىشىش تەرىپىگە، ئايىغىغا قاراپ ماڭماق: ئاق ساقاللىق، چەبدەس ئۇستام ئات بىلەن قوغان يېزىسىدىن تۇمەن دەرياسىنى بويلاپ تۆۋەنلىمەكتە. ④ نەتىجىسى، مىقدارى ئازايماق، كەملىمەك: ئەزىز بۇ قېتىمقى ئىمتىھان نومۇرىنى 90 پىرسەنتتىن تۆۋەنلەپ كەتمەيدۇ دەپ ئىشەنچ قىلىپ ئولتۇرغاندى. ⑤ خىزمەت، ئىش ئورنى، ئەمەل دەرىجىسى كىچىكلىمەك، پەسلىمەك: ئۇنىڭ دەرىجىسىنىڭ تۆۋەنلىگەنلىكىنىڭ سەۋەبى ھەققىدە ھەركىم ھەرنېمە دەپ باقتى. ⑥ سۈپەتى، ئۇنۇمى ياماڭ تەرەپكە قاراپ يۈزلەنمەك، ناچارلاشماق: نېمە ئۈچۈن ئۆگىنىش ۋاقتى ئۆزارتىلسا، ئۆگىنىش ئۇنۇمى ئەكسىچە تۆۋەنلەپ كېتىدۇ؟ ⑦ ئاجىزلاشماق، كۆچسىزلەشمەك، پەسلىمەك: ئاۋازى تۆۋەنلىمەك. ھارارىتى تۆۋەنلىمەك.

تۆۋەينى ئى [تۆۋەن + يېنى] تۆۋەن تەرىپى، تۆۋىنى: يېگىتلەر چاپىنىنى مۇرىسىگە سېلىپ، تۆۋەينىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان قۇدرەتنى كۆردى.

تۇبۇت ئى <تارىخ> مەملىكىتىمىزنىڭ بۇگۈنكى چېگىخەي، شىزاڭ ئېگىزلىكىدە ياشىغان قەدىمكى مىللەت. ئۇ

يەنە «تىبەت» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇمىللەت تاڭ سۇلالىسى زامانىدا مەملىكىتىمىز ئىچىدە ھاكىمىيەت قۇرغان.

تۇپ I ① سۇپ. ئاساسىي؛ نېگىزلىك: تۇپ سەۋەب. تۇپ پىرىنسىپ. تۇپ مەنپەئەت. تۇپ زىددىيەت. تۇپ مەقسەت. ② سۇپ. ئەسلىي، ئەسلىدىكى: تۇپ سۆز. ③ رەۋ. پۈتۈنلەي، ئۇزۇل ـ كېسىل: ھازىر بىز ئۇچ جەھەتتىكى مەسىلىدە تۇپ ياخشىلىنىش ھاسىل قىلالىغىنىمىز يوق.

تۇپ سان <مات> 1 گە ۋە ئۆزىگە پۈتۈن بۆلۈنىدىغان پۈتۈن سان. مەسىلەن، 2، 3، 5، 7، 11 قاتارلىقلار.

تۇپ سۆز <تىل> قۇرۇلما جەھەتتىن مەنىلىك بۆلەكلەرگە، يەنى مورفېمىغا بۆلۈشكە بولمايدىغان، پەقەت بىرلا مۇستەقىل مورفېمدىن تەشكىل تاپقان سۆز.

تۇپ II ① ئى. ئۆسۈملۈك ياكى دەرەخلەرنىڭ ھەر دائىسى: بۇ كۆچەتنىڭ ھەر تۈپىنى ئىككى كويدىن سېتىۋالدىم. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بەش تۇپ ئالما.

تۇپەك ئى. تۇپ: تۇپەك ئۇلاق.

تۇپەك ئۇلاق <بوت> تۇپ ئۇلاق، مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئۇلاش ئۈسۈلىنىڭ بىر تۈرى.

تۇپەيلى تىر [ئە] سەۋەبلىك، سەۋەبى بىلەن، ئارقىسىدا: ــ مەن تۇپەيلى ساقا بىرەر زىيان-زەخمەت يېتىپ قالماسمۇ؟ ــ دەپ سوردى ئىنىسى.

تۇپەيلىدىن رەۋ. سەۋەبىدىن؛ ئارقىسىدا: ياسىن زىيادە ھارغىنلىق، ئۇيقۇسىزلىق تۇپەيلىدىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى سول قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن بىرنەچچە قېتىم ئۇۋۇلىدى.

تۇپتالاس رەۋ. خانۇەيران: تۇپتالاس قىلماق.

تۇپتىن رەۋ. تېگى ـ تەكتىدىن؛ پۈتۈنلەي: تۇپتىن پەرقلەنمەك. تۇپتىن ئۆزگەرمەك.

تۇپچەك ئى. قوناق قاتارلىق غوللۇق زىرائەتلەر ئورۇپ ئېلىنغاندىن كېيىن قالغان يىلتىز قىسمى، كۆتەك.

تۇپكى سۇپ. نېگىزلىك، ماھىيەتلىك، ئاساسىي: تۇپكى مەقسەت.

تۇپلەتمەك «تۇپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن ئۇرۇنالىرىمنىڭ ھەممە يىللىق سانلىرىنى تۇپلىتىپ قويدۇم.

تۇپلەشمەك «تۇپلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈك دەرىجىسى.

تۇپلەنمە سۇپ. تۇپلىنىپ بولۇنغان، تۇپلەنگەن: تۇپلەنمە كىتاب.

تۇپلەنمەك «تۇپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كىتاب تۇپلىنىپ بولدى.

تۇپلۇك سۇپ. ئاساسىي، ماھىيەتلىك: ئۇ بۇنداق كېتىۋېرىشكە بولمايدىغانلىقىنى، زاۋۇتتا تۇپلۇك ئۆزگىرىش ۋەزىيىتىنى يارىتىش كېرەكلىكىنى ھېس قىلاتتى.

تۇپلىمەك پ ① بۇغداي، شال قاتارلىق زىرائەتلەر يىلتىزىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ئاساسىي غولىنىڭ يېنىدىن قوشۇمچە غول، شاخلارنى چىقارماق، شاخلىماق: قارامتۇل بولۇپ تۇپلىنىۋاتقان كۆزگى بۇغداي بۇ يىل ناھايىتى تەكشى بولۇق ئىدى. ② كىتاب بەتلىرىنى، گېزىت ـ ژۇرنال قاتارلىقلارنى رەت تەرتىپى بويىچە بىرلەشتۈرۈپ تىكمەك، مىخلىماق: ئۇ خىلمۇخىل ژۇرناللارنى باشقىدىن تۇرگە ئايرىپ، توپلام قىلىپ تۇپلەپ چىققانىدى.

تۇپۇك ئى. دىيال. چوپسا، يىرىك ئېكەك.

تۇپ ـ يىلتىز تۇپ ماھىيەت، تېگى ـ تەكتى: تۇپ ـ يىلتىزىدىن قۇرۇتماق.

تۇتەتمەك «تۇتىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇتەشمەك «تۇتىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇتەك I ئى ① ئوت يالقۇنلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىس، تۇتۇن: پۈتۈن ئەترابنى تۇتەك باسقان بولۇپ، بىر ماڭدام يەردىكى ئادەمنى كۆرگىلى بولمايتتى. ② ھاۋانىڭ تۆۋەن قاتلىمىدىكى تۇمان: تۇن ئۆزىنىڭ قارا پەردىسىنى يېپىپ، ئەترابنى تېخىمۇ قويۇق تۇتەك باستى. ③ كۆچمە. زۇلمەت، غەزەپ، ۋەھىمىنى بىلدۈرىدىغان ئالامەت؛ كۆرۈنۈش: كىشىلەرنىڭ چىرايىدىكى غەزەپلىك تۇتەك ئاللىقاچان غايىب بولغانىدى.

تۇتەكلەشمەك پ. تۇتەك باسقان ھالەتكە كەلمەك، تۇتەك بىلەن قاپلانماق: ئاسمان تۇتەكلىشىپ، يۇلتۇزلار كۆرۈنمەيتتى.

تۇتەكلىك سۇپ. تۇتەك باسقان، تۇتەك قاپلىغان: تۇتەكلىك كۇنلەرنى قوغلىدۇق، جىلۇلىنىڭ گۈزەل تاڭ ئاتقاچقا.

تۇتۇ ① ئىم. تۇخۇلارنى چاقىرىش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ. ② ئى. كۆچمە. تۇتۇمەددە كېسەللىكى: بالا ئۇخلاۋېتىپ كاسسىنى قاشلىسا، سوڭى ئەتراپىدا كىچىك قۇرتلارنىڭ يۇرگەنلىكى كۆرۈلسە، بۇ بالا تۇتۇ بولۇپ قالغان بولىدۇ.

تۇتۇك I ئى. دىيال. توقۇمىچىلار يىپ تۇرىدىغان كىچىك ياغاچ. قوناق شېخى، ئاپتاپپەرەس غولى، قومۇش قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ، سەككىز تۇتۇك يىپ بولغاندا ماتانىڭ ئۆرۈشىگە يارايدۇ.

تۇتۇك II ئى. دىيال. نەيچە: ئانسى ئۆلۈپ قالغان قوزىنى تۇتۇك بىلەن سۈت ئەمگۈزۈپ باقىمىز.

تۇتۇمەددە ئى [تۇتۇ + مەددە] <زوئول> بىر خىل پارازىت قۇرت، تېنى ناھايىتى كىچىك بولۇپ، ئاقۇچ رەڭدە يىپ ئۇچىغا ئوخشايدۇ، ئادەمنىڭ كىچىك ئۇچىيى ئاستىدا ۋە چوڭ ئۇچەيدە ياشايدۇ، چىشسىز دائىم مەقئەتتىن ئۆمىلەپ تۇخۇم سالىدۇ، كېسەلنىڭ مەقئىتى قىچىشىدۇ، ئورۇقلاپ كېتىدۇ، ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ قالىدۇ.

تۇتۇن ئى ① ماددىلار كۆيگەندە ھاۋاغا ئاجرىلىپ چىقىدىغان، ئۇششاق زەررىچىلەردىن ئىبارەت بولغان گازسىمان جىسىملار يىغىندىسى، ئىس: تۇتۇننىڭ ئاچچىقىنى مورا بىلەر (ماقال). ② كۆچمە. ئائىلە: بىلەمسەن، باشلىق ئوغلۇم. بىزنىڭ بۇ ناھىيەدە 10 مىڭغا يېقىن تۇتۇن بار.

تۇتۇن يۇتماق دىيال. ئاچچىق يۇتماق، دىلى غەش بولماق، ھەسرەتلەنمەك: ئايدىن تۇتۇن يۇتقاندەك چوڭقۇر تىندى.

تۇتۇنسىز سۇپ. تۇتۇنى يوق، تۇتىمەيدىغان، تۇتۇن چىقارمايدىغان: تۇتۇنسىز پوروخ.

تۇتۇنلۇك سۇپ. تۇتۇن بىلەن قاپلانغان: تۇتۇنلۇك ئاسمان.

تۇتىمەك پ ① كۆيمەي، يانماي، تۇتۇن چىقىرىپ تۇرماق. ② ئىسلىنىپ كۆيمەك، ئاستا كۆيمەك، تۇتاشماق.

تۇجۇپلەتمەك «تۇجۇپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇجۇپلەشمەك «تۇجۇپلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇجۇپىلەنمەك «تۇجۇپىلمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۇجۇپىلىك سۇپ. ھەممە تەرەپلىرى ئىنچىكە، پۇختا ئىشلەنگەن، تۇجۇپىلەنگەن: ئامبىركا ئۇچۇر تېخنىكىسى ئارقىلىق «تۇجۇپىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسى»نى ئۇمۇملاشتۇردى. * ئۇچۇر تېخنىكىسى ئامبىرىنىڭ «تۇجۇپىلىك يېزا ئىگىلىكى»دە بارغانسېرى مۇھىم رول ئوينىماقتا.

تۇجۇپىلىمەك پ. ھەممە تەرەپلىرىگە كۆڭۈل قويۇپ، ئىنچىكە، پۇختا ئىشلىمەك: دادام كىچىككىنە ساقال تارغىقى بىلەن سېرىق ساقىلىنى تۇجۇپىلەپ تارىغاندىن كېيىن سەللىسىنى باشقىدىن ئورىدى.

تۇر ئى ① بەلگىلىرى، خۇسۇسىيەتلىرى، رولى جەھەتتىن مەلۇم ئومۇملۇققا ئىگە بولغان نەرسىلەر گۇرۇپپىسى، ئايرىمىسى: — شۇنداق، — دېدى گېپىنى داۋام قىلىپ چوڭ كۆزئەينەك، — كۆزئەينەكلەرنىڭ تۈرى بەك كۆپ، سەن بىلمەيسەن. ② بىر پۈتۈن نەرسىنىڭ ئالاھىدىلىك، پەرق جەھەتتىن ئايرىلغان، بۆلۈنگەن بۆلۈنمىسى: مەسىلىنىڭ تۈرلىرى. ئالماش ۋە ئۆلارنىڭ تۈرلىرى. ③ ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى «-دە» بىلەن كېلىپ، ئىش-ھەرىكەت، پائالىيەت، يۈرۈش-تۇرۇشنىڭ مەلۇم «رەۋىشتە»، «تەرزدە»، «ھالەتتە» ئىپادىلەپ بېرىلىشىنى بىلدۈرىدۇ: زىيالىيلار سىياسىتىنى داۋاملىق تۈردە تىرىشىپ ئەمەلىيلەشتۈرۈشىمىز لازىم.

تۇرتەك ① ئى. نەرسىلەرنىڭ ئورالغان، تۇرتەكلەنگەن بۆلەكى؛ ئورام، بولاق: ئۇنىڭ ھەربىر تۇرتكىدە بەش-ئالتە پارچىدىن بورا بار ئىكەن. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، تۇرتەكلەنگەن نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر تۇرتەك يىپ. بىر تۇرتەك قەغەز.

تۇرتەكلەتمەك «تۇرتەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇرتەكلەشمەك «تۇرتەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

تۇرتەكلەنمەك «تۇرتەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: نۇردۇن ھاكىم چىرايلىق تۇرتەكلەنگەن ئىمتىھان قەغەزىنى تاپشۇرۇپ بېرىۋاتقاندىمۇ ئەنە شۇ خىيالىلارنى سۈردى.

تۇرتەكلىمەك پ. تۇرۇپ يۆگىمەك، تۇرمەللىمەك؛ ئورىماق، يىغماق: قارىداپ كەتكەن تامغا كونا كورەك جۇۋا تۇرتەكلەپ قويۇلغانىدى.

تۇرتكە ئى. بىرەر ئىش-ھەرىكەتنىڭ باشلىنىش، يۈز بېرىش ۋە ئەمەلگە ئېشىشىغا سەۋەب بولغان نەرسە؛ مەدەت، ئىلھام: ئۇ شېرىن مۇرادى ھاسىل بولمىغان بىر چۈشىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن تۇنده ئويغاندى.

تۇرتكۈزمەك «تۇرتمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇرتكىلىك سۇپ. بىرەر ئىشنىڭ يۈز بېرىشى، ئەمەلگە ئېشىشىغا تۇرتكە بولىدىغان: بۇ ئادىلغا يەنە بىر جەھەتتىن ئىشنى تېزرەك تۈگىتىش ئۈچۈن تۇرتكىلىك رولنىمۇ ئويناندى.

تۇرتمەك پ ① قاتتىق ئىتتىرمەك، سۈرمەك: شۇ پەيتتە تۇرتۇپ كەلگەن سۇ سابىرنى بىرنەچچە مېتىر كەينىگە داجىتىۋەتتى. ② تېز ۋە قاتتىق نوقۇماق: كېيىن ئۇ جەينىكى بىلەن يىگىتنى تۇرتۇپ، ھېيتەمنى كۆرسىتىپ قويدى.

تۇرتۇشمەك «تۇرتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئىككى سائەتتەك تۇرتۇشتى.

تۇرتۇلمەك I «تۇرتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۇرتۇلمەك II پ. دىيال. دوقۇرۇپ يۇرمەك، بىر كىمنىڭ ئۆيىگە خار بولۇپ بارماق؛ تەمتىرىمەك.

تۇرتۇلمە سۇپ. دىيال. دوقۇرۇپ يۇرىدىغان، بىر كىمنىڭ ئۆيىگە خار بولۇپ بارىدىغان.

تۇرتۇم ئى. نەرسىلەرنىڭ تۇرتۇپ يىغىلغان دۆۋىسى: تىراكتور ئالدىغا توپا تۇرتۇۋاتاتتى. ھەربىر تۇرتۇمى بىلەن بىر مېتىر يەر تولدۇرۇلدى.

تۇرتۇمچى ئى. ھەرقانداق ئىشنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن، قوپال ئۇسۇلدا ئېلىپ بارىدىغان كىشى.

تۇرداش سۇپ. بىر تۇردىكى، بىر خىلدىكى، بىر خىل: تۇرداش ئىسىم. تۇرداش ئۇقۇم.

تۇرداشلىق ئى. تۇرى، خىلى جەھەتتىكى ئوخشاشلىق، بىر خىللىق.

تۇرك ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى، تۇركىلەر ئاساسەن تۇركىيەگە جايلاشقان بولۇپ، تۇركىيەنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

تۇركچە ① سۇپ. تۇركىلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ تىلى، يېزىقى، مەدەنىيىتىگە تەئەللۇق بولغان: تۇركچە كىتاب. تۇركچە يېزىق. ② ئى. تۇرك تىلى: مەن تۇركچىنى ئۆگەندىم.

تۇركشۇناس ئى. تۇركىي خەلقلەرنىڭ تىلى، يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس، ئالىم؛ تۇركولوگ.

تۇركشۇناسلىق ئى. تۇركىي خەلقلەرنىڭ تىلى ۋە مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىدىغان پەنلەر مەجمۇئەسى، تۇركولوگىيە.

تۇركلەشتۈرمەك «تۇركلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇركلەشتۈرۈشمەك «تۇركلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

تۇركلەشتۈرۈلمەك «تۇركلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۇركلەشمەك پ. تۇركلەرگە ئوخشاش بولماق، تۇركلەرگە ئايلانماق، تۇركىي بولماق: سوغدىلار شەرقىي ئىران تىلى سىستېمىسىغا تەۋە خەلقلەرنىڭ بىرى دەپ ئېتىراپ قىلىنسىمۇ، لېكىن ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ھەممە جەھەتتىن پۈتۈنلەي تۇركلەشتى.

تۇركمەن ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن تۇركمەنىستان جۇمھۇرىيىتىگە، ئازراق قىسمى ئىران، ئافغانىستان ۋە تۇركىيە قاتارلىق دۆلەتلەرگە ئولتۇراقلاشقان.

تۇركمەنچە ① سۇپ. تۇركمەنلەر ۋە تۇركمەن خەلقىگە خاس بولغان، ئۇلارنىڭ تىلى، ئەدەبىياتى، مەدەنىيىتىگە تەئەللۇق بولغان: تۇركمەنچە ئۇسسۇل. تۇركمەنچە كىتاب. ② ئى. تۇركمەن تىلى: سىز تۇركمەنچىنى بىلەرسىز؟

تۇركولوگ ئى [ر] ← **تۇركشۇناس**.

تۇركولوگىيە ئى [ر] ← **تۇركشۇناسلىق**.

تۇركۇم ئى ① توپ، گۇرۇپپا: بىرىنچى تۇركۇمدىكى بالىلارنى دادام ئۆزى باشلاپ ماڭغۇدەك. ② بىر-بىرىگە باغلىق بولغان

پۈتۈنلۈكنىڭ تارمىقى، بۆلىكى: تىل تۈركۈمى. سۆز تۈركۈمى. تۈركۈمگە ئايرىماق. ③ كۆچمە. باسقۇچ، قەدەم: شۇنداق قىلىپ، «خىزمەت تەكشۈرۈش ئەترىتى» ھۆسىين ئابباس ئوغلىنىڭ مەسلە-سىنى بىرىنچى تۈركۈمدە ھەل قىلدى. ④ <مات> كۆپ خانىلىق سانلاردا ھەر ئۈچ خانىنى بىر قىلىپ ئايرىغان بۆلەك.

تۈركۈم- تۈركۈم بىرقانچە تۈركۈم، توپ - توپ.

تۈركۈم- تۈركۈملەپ تۈركۈم - تۈركۈملەر بويىچە، توپ - توپ بولۇپ: قوشنا يېزىلاردىنمۇ تۈركۈم - تۈركۈملەپ ئادەم-لەر كېلىپ، ئويۇننى كۆرۈشكە باشلىدى.

تۈركۈملەپ رەۋ. تۈركۈمى بىلەن، كۆپلەپ: تۈركۈملەپ يوقاتماق.

تۈركۈملەپ- تۈركۈملەپ تۈركۈم - تۈركۈملەر بويىچە، توپ - توپ بولۇپ: ئادەملەر مەيىت نامىزىغا تۈركۈملەپ - تۈركۈملەپ كېلىشكە باشلىدى.

تۈركۈملەتمەك «تۈركۈملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۈركۈملەشمەك «تۈركۈملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۈركۈملەنمەك «تۈركۈملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۈركۈملىمەك پ. تۈركۈملەرگە، توپ - توپقا ئاجراتماق، بۆلمەك: ئامىنە دوسكىغا چقىپ ئالدى بىلەن ئوڭدىن سولغا ئۈچ خانىنى بىر قىلىپ سانلارنى تۈركۈملۈشالدى.

تۈركىي سۈپ ① نەسلىي غۇلى تۈركتىن بولغان؛ كۆكى ۋە يىلتىزى تۈرك بولغان: تۈركىي خەلق. تۈركىي مىللەت. ② تۈرك خەلقلىرى ۋە ئۇلارنىڭ تىلى، يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ بولغان: تۈركىي تىللار.

تۈركىي تىللار <تىل> ئالتاي تىللىرى سىستېمىسىدىكى تۈركىي تىللار تۈركۈمگە تەۋە بولغان تىللار.

تۈركىي تىللار تۈركۈمى <تىل> ئالتاي تىلى سىستېمىسىدىكى تىل تۈركۈملىرىنىڭ بىرى. بۇ تىل تۈركۈمگە تەۋە تىللار ئاساسەن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرقىي ياۋروپانىڭ بەزى جايلىرىغا تارالغان. بۇ تىل تۈركۈمگە ئۇيغۇر تىلى، قازاق تىلى، قىرغىز تىلى، ئۆزبېك تىلى، تاتار تىلى، تۈركمەن تىلى، ئەزەربەيجان تىلى، باشقىرت تىلى، ياقۇت تىلى، نوغاي تىلى، گاگاۋۇز تىلى، خاكاس تىلى، قارا قالپاق تىلى، چۇۋاش تىلى، تۈرك تىلى، سالار تىلى، يۇغۇر تىلى (سۇنەن يۇغۇر ئاپتونوم ناھىيەسىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى يۇغۇرلارنىڭ تىلىنى كۆرسىتىدۇ) قاتارلىقلار كىرىدۇ.

تۈركە ئى ① توقۇلغان ماتا، ئەتلەس قاتارلىقلار يۆگىلەپ، تۈرۈلۈپ تۇرىدىغان تۇغرا قىرلىق ياغاچ: تۈركە قوزۇق. تۈركە پۈتى. ② تىكىش ماشىنىسىنىڭ ناچىغا يېپ تۇرىدىغان زاپچىسى. ③ توپا، قار قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىتتىرىپ، تۈرتۈپ بىرىەركە دۆۋىلەپ ياكى يۆتكەشتە ئىشلىتىدىغان تۇتقۇچلۇق تاختا (ھايۋانلارغا سۆرىتىدىغانلىرىمۇ بولىدۇ).

تۈركەك ئى. دىيال. تۈرمەل، تۈرۈلمە، تۈرۈم.

تۈركۈچ I ئى. يىپ تۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان يىگ، ناچا، قومۇش قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

تۈركۈچ II ئى. سىرغا.

تۈركۈن سۈپ. قورقماس، يۈرەكلىك، جۈرئەتلىك، دادىل: ئاشپەز يولۇاستەك تۈركۈن ئادەم بولغىنى بىلەن، كۆڭلى پاختىدەك يۇمشاق ئىدى. // ــــ ئۈرۈمچىلىك نۇجۇپ دېگەن مەن بولىمەن! ــــ دېدى ئۇ تۈركۈن سۆزلەپ.

تۈركۈنلۈك ئى. تۈركۈن ھالەت ياكى خاراكتېر: ئۇ دېمەكچى بولغان گەپلىرىنى ھەرقانداق يەردە تارتىنماي، تۈركۈنلۈك بىلەن سۆزلەشنى بىلەتتى.

تۈركىلىمەك پ. تۈركە بىلەن ئىتتىرىپ دۆۋىلىمەك، تۈركە بىلەن يىغماق: ماشىنا بىلەن قار تۈركىلىمەك.

تۈرلەتمەك «تۈرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇئەللىم ماڭا بەش ئىسىمنى كېلىشلەر بىلەن تۈرلىتىپ باقتى.

تۈرلەشمەك «تۈرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇغۇچىلار گىرامماتىكىنىڭ يازما مەشقىدە بىرقانچە ئىسىمنى كېلىش، شەخس، سان جەھەتتىن تۈرلەشتى.

تۈرلەنمە ئى. تۈرلىنىشتىن كېلىپ چىققان، تۈرلەندۇ-رۇلگەن نەرسە: مەنۇي مەدەنىيەت مۇئەييەن ماددىي شارائىتتىن ئايرى-لىپ كېتىلمەيدۇ، لېكىن ئۇ ماددىي مەدەنىيەتنىڭ تۈرلەنمىسى ياكى قوشۇمچىسى ئەمەس.

تۈرلەنمەك «تۈرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ سۆز تۈرلەنمەيدۇ.

تۈرلۈك سۈپ ① مەلۇم تۈر، تارماق، خىلغا ئىگە بولغان: ئەركىشىگە يەتمىش تۈرلۈك ھۈنەر ئاز (ماقال). ② بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان، ھەر خىل، خىلمۇخىل: ئۇلار يۈرتىغا بىرىۋال-سىلا تۈرلۈك ئەندىشىلەردىن خالىي بولماق ئاسان.

تۈرلۈك- تۈرلۈك ھەر خىل، ھەر ياكىزا، خىلمۇ خىل: كۈنلەر ئۆتۈشى بىلەن بالىلارنىڭ تۈرلۈك - تۈرلۈك قىلمىقلىرى چېقىشقا باشلىدى.

تۈرلۈك- تۈمەن تۈرلىرى ھەر خىل، خىلمۇخىل: دەرەخ شاخلىرىدا سايرىشىۋاتقان تۈرلۈك - تۈمەن قۇشلارنىڭ يېقىملىق ئاۋازلىرى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ئارام بېغىشلايدىكەن.

تۈرلۈكچە رەۋ. ھەر خىل، تۈرلۈك ئۇسۇلدا: بۇ تەدبىرلەر تۈرلۈك مەملىكەتلەردە ئەلۋەتتە تۈرلۈكچە بولىدۇ.

تۈرلىمەك پ ① بىر - بىرىگە ماس ھالدا تۈرلەرگە ئايرىماق: نەرسىلەرنى تۈرلىمەك. ② <تىل> سۆزلەرگە تۈرلىگۈچى مورفې-مىلارنى قوشۇپ ئۆزگەرتمەك: مۇنۇ ئىسىملارنى كېلىش قوشۇمچە-لىرى بىلەن تۈرلەڭلەر.

تۈرمە ئى [ر] گۇناھكارلارنى سولايدىغان جاي، سولاقخانا: تۈرمىگە ئالماق. تۈرمىگە سالماق. تۈرمىگە قامىماق.

تۈرمەك I سۈپ. ئۇرالغان، توگۇلگەن، تۈرۈلگەن: ئايىم چېچىنى تۈرمەك قىلىپ چىگىۋالغانىدى.

تۈرمەك II پ ① ئېگىرلىگەن، تولانغان يىپنى ناچا ياكى قومۇشقا يۆگىمەك. ② يەك، پۇچاق قاتارلىقلارنى سىرتىغا ئۆرۈپ، يۇقىرىغا قارىتىپ قاتلىماق: يېڭنى تۈرمەك. ③ يۆز، چىرايىنىڭ تېرە مۇسكۇللىرىنى پۈرۈشتۇرمەك: قوشۇمسىنى تۈرمەك. تەلەتنى تۈرمەك. ④ تۈگمەك (مۇشت ھەققىدە): مۇشتۇ-مىنى تۈرمەك. ⑤ بولدۇرغان خېمىرنى ياغ ياكى قايماق بىلەن تۈرمەللەپ، قورۇلغان قورۇمىنىڭ ئۈستىگە يېپىپ پىشۇرۇ-لىدىغان بىر خىل تاماق.

تۈرمەكلەنمەك «تۈرمەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرى-جىسى: دېرىزىگە تارتىلغان گۈللۈك، قىرغىزچە پەردە تۈرمەكلىنىپ قويۇلغانىدى.

تۇرمەكلىمەك پ. تۇرمەك ھالەتكە كەلتۈرۈپ ئورنىماق، تۇرمەك قىلىپ تۇغمەك: بۇرۇن خاسىيەت چېچىنى چوققىسىغا تۇرمەكلىۋالاتتى.

تۇرمەل I ئى ① قولاشقان، تۇرۇلگەن، قاتلانغان جاي، قورۇق: قېرىلىقتىن ئۇنۇڭ بويۇنلىرى تۇرمەل بولۇپ كېتىپتۇ. ② ئىچىگە تاش ئېلىپ، شاخ ـ شۇمبا ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ غولىنى يۆگەپ باغلىغان، سۇنى توسۇشقا ئىشلىتىلىدىغان چوڭ باغلام. ③ ئارىسىغا كۆكتات ئېلىپ، تۇرمەللەپ، جىمبىلدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل ھورنان.

تۇرمەللىك سۇپ. تۇرمەللەنگەن، تۇرۇلگەن، قاتلانغان: تۇرمەللىك قەغەز. تۇرمەللىك رەخت.

تۇرمەل II ئى. دىيال ① باغلام. ② توساق (سۇنى قاچۇرۇش ئۈچۈن شاخ ـ شۇمبىدىن ياسالغان توساق).

تۇرمەللىمەك پ ① يۆگەپ، تۇرۇپ تۇرمەل ھالەتكە كەلتۈرمەك؛ تۇرمەكلىمەك: ئۇ چېچىنى بېشىغا تۇرمەللەپ، ئۈستىدىن ناۋات رەڭ ھىلىمىلە ياغلىقىنى چىگىۋالغاندى. ② تاشقىنىنى ياكى بۇزۇلغان قاشنى تۇرمەل بىلەن ئەتمەك: كىشىلەر ئەتىسى دەريادا يەتتە بۇقىنى ئورنىتىپ تۇرمەللىدى.

تۇرمۇزە ئى. ئېگىرىلگەن يىپنى يىكتىن قومۇشقا تۇرۇشتە قومۇش كىرگۈزۈلىدىغان چوڭ يىمەك.

تۇرمداش ئى. بىر تۇرمىدە بىللە ياتقان، تۇرمە ھاياتىنى بىللە ئۆتكۈزگەن كىشى.

تۇرمداشلىق ئى. تۇرمىدە بىللە ياتقانلىق: بۇ قېتىم ئۇ ماڭا گومىنداڭ ۋاقتىدىكى تۇرمداشلىقىمىزنىڭ يۈزىنى قىلدى.

تۇرۇشتۇرمەك ① «تۇرۇشمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② تۇرۇلگەن ھالەتكە كەلتۈرمەك: ـــ سولى، خىنىمىڭ بىلەن ئىشىم يوق! ـــ دەپتۇ ئۇكام ئاچچىقى بىلەن پىشانىلىرىنى تۇرۇشتۇرۇپ.

تۇرۇشمەك I «تۇرمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار يەڭلىرىنى تۇرۇشتى.

تۇرۇشمەك II «تۇرمەك II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇرۇك I سۇپ. تۇرۇلگەن، تۇرۇلۇپ تۇرغان: ھەممىسىنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇك، ئاۋازلىرى بوغۇق ئىدى.

تۇرۇك II سۇپ. خەت ـ ساۋاتى يوق، ئوقۇمىغان، بىلىمسىز: نەسەبتىن گەپ ئاچقاندا، مەن ئەسلىي ئادەتتىكى بىر تۇرۇك، ياشلىقىمدىن سازغا ئىشتىياقىم بار ئىدى.

تۇرۇكلۇك I سۇپ. تۇرۇلگەن: ھاجى تېرەكلىك ھويلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى تونۇر بېشىغا چىقىپ، قاپاقلىرى تۇرۇكلۇك ھالدا بوم ئاۋاز بىلەن سۆز باشلىدى.

تۇرۇكلۇك II سۇپ. بىلىمسىزلىك، ساۋاتسىزلىق: بۇۋام تۇرۇكلۇكىگە باقماي، پەن ـ تېخنىكىنىڭ گېپىنى چىقسىلا ئۆزىچە سۆزلەپ كېتەتتى.

تۇرۇلمەك I ① «تۇرمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ يېنىغا پۇچاقلىرى تۇرۇلگەن ئەخمەتجان كەلدى ۋە ئالدىراپ سۆزلەشكە باشلىدى. ② يىغىلىپ، ئۇستى ـ ئۇستىگە دۆۋىلەنمەك: شۇ پەيتتە، غەربىي شىمالدىن قارا بۇلۇت تۇرۇلۇپ كېلىشكە باشلىدى. ③ كۆچمە. ئاچچىقلىنىپ قالماق؛ غەزىپى كەلمەك: بۇ سۆزنى ئاڭلىغاچ سەئىدىن تۇرۇلدى، ئاران تۇرغان دىلى قاتتىق بۇزۇلدى.

تۇرۇلمەك II «تۇرمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۇرۇم سۇپ ① تۇرۇلۇپ، يىغىلىپ قاتىلاش بولۇپ كەتكەن. ② يىپ قاتارلىقلارنى يىمەك، ناچىغا يۆگەپ تۇرۇشكە ئىشلىتىدىغان: تۇرۇم چاق.

تۇرۇم ـ تۇرۇم بىرقانچە تۇرۇم، نۇرغۇن تۇرۇم: ئۇنىڭ يۈزى سېمىزلىكىدىن تۇرۇم ـ تۇرۇم بولۇپ كەتكەنىدى.

تۇز ① سۇپ. ئەگرى ئەمەس، رۇس: تۇز ئۆسكەن دەرەخ كۆككە چىقالايدۇ (ماقال). ② سۇپ. ئېگىز ـ پەس ئەمەس، تەكشى: تۇز ئېتىز. تۇز يەر. تۇز مەيدان. ③ ئى. كەڭ كەتكەن تەكشى يەر: ئېگىز ـ ئېگىز تاغ بېشىدىن سىيرىلىدىم تۇزگە، قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسىدەك ئېگىلىدىم سىزگە. ④ سۇپ. كۆچمە. ئوچۇق ـ يورۇق؛ باشقىلارغا يامانلىق قىلمايدىغان، ھارامزادىلىكنى بىلمەيدىغان، ئاق كۆڭۈل: بىز تۇزلا ئۆگىنىپ قالغان ئادەم، تولىمۇ كۆپ ئېزىلەڭگۈ تەكەللۇپنى بىلمەيمىز.

تۇزەتمەك «تۇزىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۆمۈر خەلپە دۆمبىسىدىكى مىلتىقىنى تۇزىتىپ قويۇپ، گەپ باشلىدى. * ئابدۇكېرىم ئاكام خەتنى يېزىپ بولۇپ بەزى جۈملىلەرنى يېڭىباشتىن تۇزىتىپ، كونۇبۇرتقا سالدى.

تۇزەشتۇرمەك پ ① ئېچىدىكى، ئۈستىدىكى قالايمىقان نەرسىلەرنى تەكشى، تەرتىپلىك ھالەتكە كەلتۈرمەك، رەتلىمەك: قادىر بىلەن ئاسمگۈل پاپىپتەك بولۇپ، داستىخاننى باشقىدىن تۇزەشتۇردى. ② بۇزۇلغان، قالايمىقان نەرسىنى ياخشى ھالەتكە كەلتۈرمەك: ئۇلار نەچچە ئونلىغان سېيالكا، ساپان، ھارۋا قاتارلىقلارنى تۇزەشتۇرۇپ، تەخلەپ قويىدى. ③ پۇرلەشكەن، تۇرتۇلگەن نەرسىلەرنى سىلىق، تەكشى ھالەتكە كەلتۈرمەك: ھېمىت سافانىڭ يۆلەنچۇكىدىكى تورنى تۇزەشتۇرۇپ قويىدى. ④ كىيىم ـ كېچەك ۋە ئۈستىبېشىنى رەتلىك قىلىپ، تۇرقىنى ئوڭلىماق، ياسانماق: ئۇ سەللىسىنى تۇزەشتۇرگەچ دەرۋازا تەرەپكە ماڭدى.

تۇزەشتۇرۇشمەك «تۇزەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇزەشتۇرۇلمەك «تۇزەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سەھنە تۇزەشتۇرۇلدى.

تۇزەشمەك «تۇزىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يولداش قاسىم بىزگە يارەملىشىپ، سۇ مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئۆستەڭنى تۇزىشىپ بەرسۇن.

تۇزەلمەك ① «تۇزىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھازىر ئىشلار ئوڭلىنىپ، رەتكە چۈشۈپ، يۈرتىمىز تۇزەلدى. ② كېسەل، ئاغرىقتىن قۇتۇلماق، ساقايماق: ـــ ھېلىقى زۇكام دوراشتىن بەرگىنە، قىزىم، ـــ دېدى مايسىخان ئاچا ھېشىنى ياستۇققا قويۇۋېتىپ، ـــ بىر تال ئىچسەملا تۇزىلىپ كېتىمەن. ③ يامان، ناتوغرا، جىنايى يولدىن قايتماق، ياخشىلانماق: بالىنىڭ ئۇ خىل يامان ئادەتلىرى جىق تۇزەلدى.

تۇزدۇرمەك «تۇزمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جۈملە تۇزدۇرمەك. * پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىنى تۇزدۇرۇش لازىم.

تۇزگۈچى ① سۇپ. تۇزىدىغان: تۇزگۈچى گېن. ② ئى. تۇزىدىغان ئادەم: سۇلايمان يېنىچە بولۇپ غانجۇغىسىدىكى خۇرجۇنىنىڭ ئىزىملىرىنى يېشىپ، توختام تۇزگۈچىلەرگە ئېلىۋالغان ياغلىق توقاچلىرىنى ئالدى. ③ ئى. ماتېرىيال، مەلۇماتلارنى رەتلەپ، يىغىپ، ئەسەر قىلىپ شەكىللەندۈرگۈچى: بۇ لۇغەتنى تۇزگۈچىلەر كىملەر ئىكەن؟

تۇزلەتمەك «تۇزلىمەك» پېئىللىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەربىر گۇرۇپپا ئۆزلىرىگە بۆلۈنگەن يوللارنى تۇزلەتتى.

تۇزلەشمەك «تۇزلىمەك» پېئىللىنىشقا ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇغۇچىلار قوللىرىغا كەتمەن ئېلىپ، مەيداننىڭ ئەتراپىنى تۇزلەشتى.

تۇزلەك سۇپ. ئېگىز ـ پەس يېرى بولمىغان؛ كەڭ ۋە تۈز كەتكەن: تۇزلەك رايون. تۇزلەك يەر. // تۇزلەكدە ئېلىشماق.

تۇزلەكلىك ئى ① ئېگىز ـ پەس ئەمەس، تۈز كەتكەن بىپايان كەڭ جاي: داۋاندىن پەسلەپ، ئوقتەك تېز ماكىغان ھارۋا بىرھازادىن كېيىن كەڭ تۇزلەكلىككە چىقتى. ② <جۇغ> دېگىز يۇزىدىن تۆۋەن كەڭ تەكشىلىك: ئوتتۇرا تۇزلەكلىك.

تۇزلەنمەك «تۇزلىمەك» پېئىللىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: مۇشۇنداق جان تىكىپ ئىشلىسەك، بىرەر ئايغا قالماي نەچچە ئون مىڭ كىسەك قۇيۇۋالىمىز، كۆكتات يېرىمىزمۇ تۇزلىنىپ كېتىدۇ.

تۇزلۇك ئى ① تۈز ھالەت: ئۇنىڭ چوغدەك يېنىپ تۇرغان مۇلايىم كۆزلىرىدىن ھامان تۇزلۇكى، سەمىمىيلىكى، زېرەكلىكى مانا مەن دەپلا چىقىپ تۇراتتى. ② تۇز يەر: تاغ جىلغىلىرى تۈگىگەندىن كېيىن يول سەل تۇزلۇككە چىقتى.

تۇزلىمەك پ ① ئېگىز ـ پەس، ئەگرى ـ بۈگرىسىنى يوقىتىپ، تۈز، رۇس ھالەتكە كەلتۈرمەك، تۈز قىلماق: قىرنى تۇزلىمەك. يولنى تۇزلىمەك. ② كۆچمە. يەقتىماق، چۈڭۇماق: يەنە ئون باراۋەر كۆپەيتىپ ئالتۇن ـ كۈمۈش بېرىسەن، بولمىسا ئوردىنى تۇزلىۋېتىمىز! ③ پۈرلەشكەن، تۇرۇلگەن جايلىرىنى تەكشى، سىلىق ھالەتكە كەلتۈرمەك: ئۇ ئىزاھنامە يېزىلغان قەغەزلەرنى بىر چەتكە ئېلىپ قويۇپ، چېرتيوژنىڭ يۆگىكىنى بېيىپ تۇزلىدى. ④ كۆچمە. يامان ئوي ـ خىيال، ئەيىبلەردىن خالىي قىلماق؛ ياخشىلىماق: ـــ ئەڭ ياخشىسى، قولۇڭدىكى شاختى قويۇپ قويۇپ، ئۆيۈڭگە كەت، ئۆزۈڭنى تۇزلە ۋە بالاڭنىمۇ ئاسرىغىن، ـــ دېدى بوۋاي گېپىمىزنى تارتىۋېلىپ.

تۇزمە سۇپ. تۇزۇش ئارقىلىق شەكىللەنگەن، تۇزۇلگەن: تۇزمە قانۇن.

تۇزمەك پ ① ۋۇجۇدقا چىقارماق، يارىتماق، بەرپا قىلماق؛ تۇرغۇزماق، بەلگىلىمەك: ئەھدىنامە تۈزمەك. لايىھە تۈزمەك. پىلان تۈزمەك. كېلىشىم تۈزمەك. ② مەلۇم شەكىلگە كەلتۈرمەك، ياسىماق: ھاتەم خۇداغا مىڭ شۈكۈرلەر ئېيتىپ، ھېلىقى گىياھتىن گۈلدەستە تۈزۈپ، ئارقىسىغا ياندى. ③ مەلۇم ئۇسلۇب، شەكىلگە كەلتۈرۈپ يېزىپ چىقماق: جۇملە تۈزمەك. لۇغەت تۈزمەك. ④ تەشكىللىمەك، ئۇيۇشتۇرماق: ئۇ ئەترايىغا بىر قىسىم ئېغىز پالۋانلىرىنى توپلاپ، ھاكىم مەسۇمئاخۇن ۋە مۇئاۋىن ھاكىم ھاشىمئاخۇنغا قارشى «ئىتتىپاق» تۈزدى.

تۇزۇت ئى. تەكەللۇپ، ئارتۇقچە تارتىنچاقلىق، تەكەللۇپ بىلەن قىلغان مۇئامىلە: تۇزۇت قىلماق. * تولا تۇزۇت قىلماي، قورسىقىڭنى ئوبدان تويغۇز.

تۇزۇتسىز سۇپ. تەكەللۇپ قىلمايلا، تۇزۇت قىلماي، ئارتۇقچە تارتىنماي: يېگىتنىڭ تەلىپىگە تۇزۇتسىزلا ماقۇل بولدۇم، ئۇنىڭ چاقچاقلىقى ئويلىمىغان يەردىن چىقتى.

تۇزۇتلۇك ① سۇپ. تۇزۇت قىلىدىغان، تۇزۇت بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا ئادەتلەنگەن: تۇزۇتلۇك ئادەم. ② ئىسكەتلىك، يارىشىملىق، قائىدە ـ يوسۇنلۇق: بۇ چاپان خېلى تۇزۇتلۇك تىكىلىپتۇ.

تۇزۇك ① سۇپ. بۇزۇلغان يېرى يوق، ساق: ئۇ تۇزۇك ماشىنىنى بۇزۇق دەپ يېرىم كۇن كوچىلىدى. ② سۇپ. يارىملىق، ياخشى: كېيىن تۇمۇر شۇ ئايالغا ئۆيلەنسەم دەپ تۇرۇۋالدى. قارىسام ئۇمۇ تۇزۇكلا بىر ئايال. ③ سۇپ. مۇۋاپىق، لايىقدا: ـــ ھوي، تۇزۇك گەپ قىلىڭ، ـــ موزدۇز ھاكىمنىڭ ئايىغىنى تاشلاپ بەردى ـ دە، سۆزگە ئارىلىشىپ چاقچاق قىلدى. ④ رەۋ. قامىلاشتۇرۇپ، دەل، جايىدا: ـــ بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ ئۆزۈڭ تۇزۇك ئاتىمايسەن، ئەمدى مېنىمۇ ئاتقىلى قويمايسەن؟ ـــ دېدى تۇمۇر خەلپە ئاچچىقى بىلەن.

تۇزۇلما ئى ① تەركىبىي قىسىملارنىڭ ئۆزئارا قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان بىر پۈتۈنلۈك: ئۇنىڭ تۇزۇلمىسى بەكمۇ مۇرەككەپ بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ناھايىتى ئوڭايلا «چاتاق» چىقىپ، ھايانقا خەۋپ يەتكۈزىدۇ. ② دۆلەت ئورگانلىرى، كارخانا، كەسىپىي ئورۇن قاتارلىقلارنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلمىسى: مائارىپ تۇزۇلمىسى.

تۇزۇلمەك «تۇزىمەك» پېئىللىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: مەشرەپ ئويناپدىغانلار كۆپ بولغاچقا، بىرنەچچە ئۆيدە سورۇن تۇزۇلدى.

تۇزۇلمىلىك سۇپ. تۇزۇلمىسى بار، تۇزۇلمىگە ئىگە: ھەر خىل تۇزۇلمىلىك چېرتيوژلار.

تۇزۇم ئى ① كىشىلەر ئورتاق رىئايە قىلىش تەلەپ قىلىنغان ئىش باشقۇرۇش تەرتىپى ۋە ھەرىكەت ئېلىپ بېرىش نىزامى: توك باشقۇرۇش تۇزۇمىنى كۈچەيتىپ، بۇنى قەتئىي تۇزىتىش كېرەك. ② جەمئىيەت ۋە دۆلەت تۇزۇلۇشىنىڭ سىستېمىسى: قۇلدارلىق تۇزۇمى.

تۇزۇمسىز سۇپ. تۇزۇم ئورنىتىلمىغان، تۇزۇم بىكار قىلىنغان، تۇزۇمىنى كېرەك قىلمايدىغان: ئۇلار خېلى ئۇزاق ۋاقىتنى باشباشتاق، تۇزۇمسىز، قالايمىقان ئۆتكۈزدى.

تۇزۇمسىزلىك ئى. تۇزۇم يوقلۇق ياكى تۇزۇمىنى كېرەك قىلماسلىق: زاۋۇتتىكى قالايمىقانچىلىق ۋە تۇزۇمسىزلىك سەل ـ پەل تۇزىلىشكە باشلىدى.

تۇزۇملەشتۇرمەك «تۇزۇملەشمەك» پېئىللىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى: كەسىپىي خادىملارنىڭ ئىلمىي لاياقەت كۆلىمىنى ئاشۇرۇپ ئاساسىدا تۇزۇملەشتۇرىدۇ ياكى تۇراقلاشتۇرىدۇ.

تۇزۇملەشتۇرۇشمەك «تۇزۇملەشتۇرمەك» پېئىللىنىشقا ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇزۇملەشتۇرۇلمەك «تۇزۇملەشتۇرمەك» پېئىللىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى: جەمئىيىتىمىزدە سۈپەتلىك تۇغۇش تۇزۇملەشتۇرۇلدى.

تۇزۇملەشمەك پ. تۇزۇم بولۇپ شەكىللەنمەك، تۇزۇمگە ئايلانماق: ئىدارىمىزدە تازىلىق ئىشلىرى تۇزۇملەشتى.

تۇزۇملۇك سۇپ. تۇزۇمى بار، تۇزۇم ئورنىتىلغان: سەمەت نۇرغۇن تەدبىر ۋە چارىلەر ئارقىلىق كارخانىنى پىلانلىق، تۇزۇملۇك، رەتلىك باشقۇردى.

تۇزىمەك پ ① كىيىم ـ كېچەك ۋە ئۇستىبېشىنى رەتلىك قىلىپ تۇرقىنى ئۆڭلىماق، ياسانماق: ياقىسىنى تۇزىمەك. كۆڭلىكىنى تۇزىمەك. ② بۇزۇلغان، ئىشتىن چىققان نەرسىلەرنى رېمونت قىلماق، پايدىلىنىش ھالەتكە كەلتۈرمەك: كەتمەن ـ گۇرجەك، سوقا ـ سايمانلارنى بىزنىڭ تۇمۇرچىلىرىمىزمۇ ئۇزى ياساپ، ئۇزى تۇزىلەيدۇ. ③ تۇز، تىك، رۇس ھالەتكە كەلتۈرمەك: ياغاچنى رەندە تۇزەيدۇ، ئادەمنى تەربىيە تۇزەيدۇ (ماقال). * ئۇ قەددىنى تۇزەپ،

يەنە دەريانىڭ نېرىقى قىرغىقىنى كۆزلىرى بىلەن ئاختۇرۇشقا باشلىدى. ④ تەرتىپلىك، نورمال، ياخشى ھالەتكە كەلتۈرمەك؛ ياخشىلىماق: جاھانىنى بىراۋ تۈزەپ بەرمەيدۇ، ئۆزى تۈزەيدىغان سېنىڭ بىلەن بىز. ⑤ ئەيىب، نۇقسان ۋە ياماق ئادەتلەرنى يوقىتىپ، ياخشى ھالەت، ياخشى ئادەتنى شەكىللەندۈرمەك: قايسى گۈرۈپپا تېخنىكا ئۆلچىمىنى بۇزسا، خاتاسىنى ئۆزى تۈزىشى كېرەك. ⑥ كىرگۈزمەك، ياخشىلىماق (تەم ھەققىدە): باغدا ئۆرۈكلەر مەي بولۇپ پىشىپ، تەكلەر دە ساقگىلاپ كەتكەن سانجاق ـ سانجاق ئۆزۈملەر تەم تۈزۈۋاتقان يار پەسلى ئىدى. ⑦ چالغۇ ئەسۋابلىرىنى مەلۇم پەدە، ئاھاڭغا توغرىلاپ تەڭشىمەك: دۇتارنى تۈزمەك.

تۈس ئى ① رەڭ بويىاقلارنىڭ بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىدىغان ئايرىم تۈرى؛ رەڭ: ئۇ قولىنى بېشىغا تىرەپ كۆپكۈك تۈس ئالغان دېرىزىگە، ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا ئۆزاق قاراپ ئولتۇردى. ② تاشقى كۆرۈنۈش، قىياپەت، تەقى ـ تۇرقى: سۇرلۈك بىر تۈستە خىيال قىلىپ تۇرغان نىزامدىن كەينىگە بۇرۇلۇپ، مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ تۇرغان ئەنۋەرگە قارىدى. ③ خاراكتېر: يىغىنىڭ تۈسى ئۆزگىرىپ، پىپەنگە ئايلىنىپ كەتتى. ④ <تىل> پېئىلدا ئىپادىلىنىدىغان گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيەلەرنىڭ بىرى. بىرقەدەر كۆپ رەك ئۇچرايدىغان تۈسلەردىن ئىزچىل تۈس، ئىمكان تۈس، چەكلىمىسىز تۈس، سىناق تۈس، تەمشەلمە تۈس قاتارلىقلار بار.

تۈسكۆكە ئى <يېم> دىيال. قورۇما، قورۇلغان سەي.

تۈسلەندۈرمەك «تۈسلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىز پېئىللارنى تۈسلەندۈرۈشنى مەشىق قىلدۇق.

تۈسلەنمەك پ. تۈسكە ئىگە بولماق، تۈسلۈك ئۆزەك شەكلىگە كەلمەك، مەسىلەن: «يازالايدۇ، يېزىۋېرىدۇ، يېزىپ قويىدۇ، يېزىپ بېرىدۇ» دېگەنلىرىمىز «يازماق» پېئىلىنىڭ تۈسلىنىشى.

تۈسلۈك سۈپ. تۈسكە ئىگە بولغان، تۈس ئىپادىلەنگەن: تۈسلۈك ئۆزەك.

تۈشە تەق. دىيال. مالنى ھەيدەش ئۈندىشىنى بىلدۈرىدۇ.

تۈشكۈن ئى. دىيال. ئۆتەڭ، قونالغۇ.

تۈۋ ① تەق. تۈكۈرگەندە ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: تۈۋ دېمەك. * ئۇ «تۈۋ» دەپ قاشقىر بايىغا قاتتىق تۈكۈردى. ② ئىم. يىرگىنىش، نەپرەتلىنىش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ: يۈزۈڭگە تۈۋ سېنىڭ ئەي چەرخ مەككار، ئېچىنماي كەتتىڭ ئاشقىلارغا زىنھار.

تۈۋى ئىم. يىرگىنىش، نەپرەتلىنىش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ: ـــ تۈۋى! ئىتنىڭ ئاغزىدىن ئاشقان خام پاتاڭ! ـــ دېدى ئەبىلغازى ئۇنىڭغا ھومىيىپ.

تۈك ئى ① بەدەندە ئۆسكەن چاچ ياكى موي، يۈڭ: چۈجە باسقان توخۇنىڭ مەيدىسىدە تۈكى يوق (ماقال). ② بەزى نەرسىلەرنىڭ ئۈستىنى قاپلىۋالغان ئۇششاق ـ ئۇششاق قىل ۋە توزغاقسىمان قەۋەت: شاپتۇلنىڭ تۈكى.

تۈكەن ئى. دىيال. زەردار، قان ـ يىرىڭ: كېچە ـ كۈندۈز كۆپ ياش تۆكۈپ، يۈرەك ـ ئۆپكەم تۈكەن بولدى.

تۈكباش ئى [تۈك + باش] چاچلىرى ئۆسۈپ كەتكەن، پاخپايتىپ چاچ قويغان كىشى: لېكىن بۇ تۈكباش كۆڭلۈمگە ئازار بېرىپ، شۇنچە ئىزا ـ ئاھانەت قىلدى.

تۈكچە ئى ← **چەككۈچ**: ئۇنىڭ تىكەن، شوخا كىرىپ، شور پېتىپ كەتكەن تاپانلىرى بەئەينى تۈكچە سالغاندەك تۆشۈك ئىدى.

تۈكسىز سۈپ. بەدىنىدە، ئۈستىدە تۈكى يوق: ئۇنىڭ تۈكسىز پېشانىلىرى پارقىراپ تۇراتتى.

تۈكلۈك سۈپ. بەدىنىدە تۈكى بار، تۈكى ئۇزۇن ئۆسكەن، ئۈستى تۈك بىلەن قاپلانغان: بۇ يىل بىزنىڭ باغدىكى بىر تۈپ تۈكلۈك ئۈرۈك ئاجايىپ بولۇۋەتتى.

تۈكۈچ ئى. دىيال. چەككۈچ.

تۈكۈرتمەك «تۈكۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۈكۈرمەك پ. ئاغزىدىن تۈكۈرۈك، شۆلگەي، بەلغەم قاتارلىقلارنى سىرتقا چىقىرىۋەتمەك: كۆپ تۈكۈرسە، كۆل تولۇر (ماقال).

تۈكۈرۈشمەك «تۈكۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: تۈفى... تۈفى... كەتتى باشلىنىپ، تۈكۈرۈشتى بۇندا بارچىسى. بىر پەستىلا ھارۇن گويىاكى، بولۇپ قالدى تۈكۈرۈك قاچىسى.

تۈكۈرۈك ئى. ئېغىز بوشلۇقىدىكى شۆلگەي بەزلىرى ئىشلەپ چىقارغان، تاماق ھەزىم قىلىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان سۇيۇقلۇق: ئۇ گويا جېنى گېلىغا قاپلىشىپ قالغاندەك، تاتارغىنىچە تۈكۈرۈكىنى يۇتۇشقا باشلىدى.

تۈكۈرۈكدان ئى. تۈكۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئاغزى يالپاق، قورسىقى چوڭ، يۇمىلاق قاچا. ئۇ كۆپىنچە تۇنىكە ياكى سۇلياۋدىن ياسىلىدۇ.

تۈكۈرۈلمەك «تۈكۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۈكۈرۈلگەن تۈكۈرۈكلەر ئۇنىڭ يۈزىدىن سارقىپ ئېقىشقا باشلىدى.

تۈگە ئى. ئاقلانغان تېرىق، سۆك.

تۈگەتكۈسىز سۈپ. تۈگىتىپ بولمايدىغان، تۈگىمەيدىغان: ساناپ تۈگەتكۈسىز. سۆزلەپ تۈگەتكۈسىز.

تۈگەتمەك «تۈگىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ياغلىق دان تېرىيدىغانلارنىڭ ھەممىسى ئىشلىرىنى تۈگەتتى.

تۈگەشتۈرمەك «تۈگەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەكبەر دېگىنىنى بىز تۈگەشتۈرىمىز.

تۈگەشتۈرۈشمەك «تۈگەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۈگەشتۈرۈلمەك «تۈگەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ جېدەلنىڭ تۈگەشتۈرۈلگىنىگە بىر يىل بولاي دېدى.

تۈگەشمەك پ ① ئوچۇشسىزلىقتا ئۇچرىماق، قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كەلمەك: ھازىر بۇنى ئېچىپ يۈرسەك، ناۋادا تۈيۇقسىز بىراۋ كۆرۈپ قالسا تۈگىشىمىز. ② ھالاك بولماق، يوقالماق، ئۆلمەك: خالىدەم، سىز بولمىغان بولسىڭىز، مېنىڭ ھاياتىم تۈگەشكەن بولاتتى. ③ ھالىدىن كەتمەك، ئاجىزلاشماق: ئايىمنىسا ئاچام كامىلىنىڭ دەردىدە بارغانسېرى تۈگىشىپ كېتىپتۇ. ④ ھېساب ـ كىتاب، مۇئامىلە، مۇناسىۋەتنى ئۈزمەك؛ ئادا ـ جۇدا بولماق: ئۇلار ئاخىر خېتىنى ئېلىپ تۈگەشتى.

تۈگەل ① سۈپ. تولۇق، يېتەرلىك: بوۋاي ئۆز ئىگىلىكىدە ھەممە نەرسە تۈگەل بولسىمۇ، پەقەت بىرلا نەرسىنىڭ كەم ئىكەنلىكىنى دائىم ھېس قىلاتتى. ② رەۋ. پۈتۈنلەي، تامامەن، ھەممە: ئۇنىڭ چاچلىرى تۈگەل ئاقارغان بولۇپ، قارىماققا 60 ياشلاردىكى كىشىدەك كۆرۈنەتتى.

تۈگەللەتمەك «تۈگەللىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۈگەللەشمەك «تۈگەللىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇگەللەنمەك «تۇگەللىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىدىيەۋى ئەخلاق - پەزىلىتىنىڭ شەكىللىنىشى ئاخىرى ھەرىكەتكە ئادەتلىنىش بىلەن تۇگەللىنىدۇ.

تۇگەللىمەك پ. ئاخىرىغا يەتكۈزمەك، تولۇقلىماق، پۈتكۈز - مەك، تاماملىماق: كەم-كوتاڭنى تۇگەللەپ، كەلگۈسىگە يول ئاچتى، باھارنىڭ شامىلىمۇ ساڭا ئەتىر بۇي چاچتى.

تۇگەنچە ① ئى. تۇگەيدىغان، ئاخىرلىشىدىغان جاي، ئاخىرى: شەرقىي ئازاد كوچىسىنىڭ تۇگەنچىسىدە، بىر ئايال سالماق قەدەم تاشلاپ، يالغۇز قەبرە تەرەپكە كېتىۋاتاتتى. ② سۈپ. تۇگەيدىغان، ئاخىرلىشىدىغان، ئاخىرقى: تۇگەنچە ئېتىز.

تۇگەنچىلەنمەك «تۇگەنچىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: «ئەركىن دېموكراتىيە ئومۇميۈزلۈك غەلبە قىلدى. بۇ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ ئەڭ كۆڭۈلدىكىدەك شەكلى، بۇ تارىخ ئەمدى تۇگەنچىلەندى» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى ئۇ.

تۇگەنچىلىمەك پ. تۇگەنچە ھالەتكە كەلمەك، تۇگەنچە بولماق، ئاخىرلاشماق، تۇگىمەك.

تۇگدۇرمەك «تۇگىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مانىتا تۇگدۇرمەك.

تۇگدۇرۇشمەك «تۇگدۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تۇگدۇرۇلمەك «تۇگدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تۇگرىك ئى. موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ پۇل بىرلىكى.

تۇگگەن - پۈككەن ھەممە، بارلىق، جەمئى.

تۇگمە ئى ① كىيىمنىڭ ياقا، پەش ۋە يانچۇقلىرىنى ئېتىش ئۈچۈن قادىلىدىغان، كۆپىنچە يۇمىلاق كېلىدىغان نەرسە؛ توپچا: سەدەپ تۇگمە. قارا تۇگمە. ② ئەمچەكنىڭ توپچىسى: ئەگەر كالىنىڭ ئەمچىكى ياكى تۇگمىسىدە زەخىم بولسا، ساغماسلىق لازىم. ③ تۇگمىدەك گۈل غۇنچىسى؛ تۇگۈم: باغدا بىر گۈل بار ئىدى، ئالتۇن باھالىق گۈل ئىدى. تۇگمىسى ئېچىلمىغان، يارىمغا لايىق گۈل ئىدى. ④ پىيانىنو، گارمون، خەت بېسىش ماشىنىسى قاتارلىقلارنىڭ بارماق بىلەن باسىدىغان يۇمىلاق كۇنۇپكىسى: بارماقلىرى پىيانىنو تۇگمىلىرى ئۈستىدە ئويناشقا باشلىدى.

تۇگمەك پ ① ئوراپ، چىگىپ تۇگۈنچە شەكلىگە كەلتۈرمەك: كېيىن پەتنۇسنىڭ ئورنىغا قول ياغلىقنى ئۆرۈمە شەكلىدە تۇگۇپ، پوتا سېلىش باشلاندى. ② پوتا ياكى رەخت بىلەن بەلگە ياكى مەلۇم بىر جايغا تاڭماق، باغلىماق: ئۆيگە كېلىپ، ئانام بەرگەن مۇشۇ نانىنى ۋە ئىككى تەڭگىنى ئېلىپ، بېلىمگە تۇگدۇم - دە، ئالدىراپ يولغا چىقتىم. ③ چەتلىرىنى قاتلاپ، پۈرۈپ قىيمىنى ئىچىگە ئالماق: مانىتا تۇگمەك. چۆچۈرە تۇگمەك. سامسا تۇگمەك. ④ كۆچمە. قارارلاشتۇرماق، بېكىتمەك: مەجلىس قاتناشچىلىرى ئەتىدىن باشلاپ ئىشچىلىققا كىملەرنىڭ بالىلىرىنى ئالىمىز دېگەن مەسلىھەتلەرنى بىر جايغا تۇگدى. ⑤ يىغماق، پۈرۈشتۇرمەك: ئالماس قوشۇمىسىنى چەك تۇگكەن ھالدا جۇرئەتكە ئېيتتى.

تۇگمەن ئى. ئاشلىقتىن ئۇن تارتىش قۇرۇلمىسى، ئىككى دانە يۇمىلاق، يېسسى تاشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئاستىنقى تەشى ھەرىكەتلەنمەيدۇ، ئۈستۈنكىسى سۇ كۈچى بىلەن ياكى شامال كۈچى ۋە توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدۇ. سۇ كۈچى بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغىنى شامال تۇگمىنى؛ توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغىنى توك تۇگمىنى دەپ ئاتىلىدۇ.

تۇگمەن تەشى <ئانات> دىيال. تىزنىڭ مىدىرلايدىغان يۇمىلاق قىسمى.

تۇگمەننىڭ كويلىسىدىن تىرىك چىقىدىغان ھەرقانداق خەتەرلىك چاغلاردىمۇ ئۆزىنى يوقاتمايدىغان، ئىنتايىن بەرداشلىق: سەمەت ئىنتايىن قاۋۇل ئادەم بوپتۇ. تۇگمەننىڭ كويلىسىدىنمۇ تىرىك چىققۇدەك.

تۇگمىنى چېكىلمەك دىيال. قورسىقى ئاچماق، ئىشتىھاسى ئېچىلماق، بىر نەرسە يېگۈسى كەلمەك.

تۇگمىنىگە سۇ قۇيماق ئۆز ئىشى، ھەرىكىتى، گېپى بىلەن باشقىلارنىڭ ھەرىكىتىنى ئۇلغايتماق، قوزغىماق: بىراق، ئەتىسى تەشمە ئىچىدە يۈز بەرگەن ۋەقە قاسىمنىڭ تەۋرەپ تۇرغان پىكىر تۇگمىنىگە سۇ قۇيغاندەك بولدى.

تۇگمەن - تېسەك تۇگمەن ۋە تۇگمەنگە بېرىپ ئۇن تارتىش قاتارلىق ئىشلار: تۇگمەن - تېسەكلەرنى بىز ئۆز ئۇستىمىزگە ئالمىز.

تۇگمەنچى ئى. تۇگمەنگە قارىغۇچى، تۇگمەن قۇرۇش ۋە رېمونت قىلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم.

تۇگمەنچىلىك ئى. تۇگمەن باشقۇرۇش ئىشى.

تۇگمىگۈل ئى [تۇگمە + گۈل] <بوت> تۇگمىگۈل ئائىلىسىدىكى ئىككى ياكى كۆپ يىللىق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى يۇمىلاق ياكى بۇرەك شەكلىدە كېلىدۇ، گىرۋەكىدە دولقۇنسىمان چىشلىرى بولىدۇ؛ گۈلى سۆسۈن قىزىل بولۇپ، يازدا ئېچىلىدۇ، ئادەتتە، مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

تۇگمىلەتمەك «تۇگمىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دادىسى ئۆزى قاراپ ئولتۇرۇپ، بالىسىنىڭ چاپانلىرىنى تۇگمەلىتىپ، بېلىگە كەمىرىنى باغلاتتى.

تۇگمىلەشمەك «تۇگمىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تۇگمىلەنمەك «تۇگمىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ قولتۇقىدىن تۇگمىلىنىدىغان كۆك شايى تونىنىڭ ياقىسىنى ئېچىپ ئولتۇراتتى.

تۇگمىلىك سۈپ. تۇگمىسى بار، تۇگمە قادالغان: ئىككى تۇگمىلىك كاستۇم.

تۇگمىلىمەك پ. تۇگمە قادىماق، تۇگمىنى ئەتمەك: يىگىت ئېتەكلىرى ئوشۇقىغا چوشۇپ تۇرغان كۆك شايى يەكتەكنى تۇگمىلىدى.

تۇگۇپئاش ئى [تۇگۇپ + ئاش] <يېمەك> مانتا، جۇۋاۋا، چۆچۈرە، قازان سامسىسىغا ئوخشاش تۇگۇپ ئېتىلىدىغان تاماقلارنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى.

تۇگۇچ ئى ① يېپ، رەخت قاتارلىقلارنىڭ تۇگۇلگەن، چىگىلگەن جايى: ئايدىن ئەپەندى قىزمىغا بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ گالىستۇكىنىڭ تۇگۇچىنى ئالىقىنىغا ئالدى. ② رەخت بىلەن ئوراپ، چىگىپ تۇگۇلگەن نەرسە: دوختۇر تۇش يانچۇقىدىن قىپقىزىل تاۋارغا ئورالغان كىچىككىنە تۇگۇچنى سۇغۇرۇۋالدى - دە، ھېچىزەمگە ئۇزاتتى. ③ ۋەقە - ھادىسە ۋە ئوي - پىكىرنىڭ ھەممىگە چېتىلىدىغان، بىرلىككە كېلىنگەن مۇھىم نۇقتىسى: خۇشاللىقىمىز بىلەن خاپىلىقىمىز بىر تۇگۇچكە كەلمىگەندىكىن، مېنىڭ راست گەپىمنىڭ ئاداۋەت بولۇپ تۇيۇلۇشى تۇرغانلا گەپ! ④ كۆڭۈلدە ساقلانغان گۇمانلىق، سىرلىق ئەھۋال: ئايىغى ئۆزۈلمەيدىغان

كونا-يېڭى دوستلىرىنىڭ چىرايلىق گەپ، ماختاشلىرىمۇ بۇ دېھقانىنىڭ كۆڭلىدىكى تۇيغۇچىنى تېخىچىلا يېشەلمىگەنمىدۇ ـ ھە؟ // سالچى يول بويى پاراڭ قىلماي كېلىۋاتقان ھەمراھلىرىنىڭ بۇ پاراڭلىرىدىن، بايا‌تىن بېرىقى تۇيغۇچ خىياللىرىنىڭ يىپ ئۇچى چىقىۋاتقاندەك ھېس قىلدى.

تۇيغۇر I سۈپ. تۇيغۇلۇپ، كۆپۈكلىشىپ، غۇژمەكلەشكەن.

تۇيغۇر II ئى. دىيال. بىخ.

تۇيغۇرەك ① سۈپ. ئايلانما، دائىرە شەكلىدىكى، يۇمىلاق: ئۇلار كىشىلەر بوشتىپ بەرگەن يول بىلەن ئويناپ، مەيدانىنىڭ ئوتتۇ‌رىسىدا تۇيغۇرەك دائىرە ئىچىدە ئۇسسۇل ئويناۋاتقانلار توپىغا قوشۇلۇپ كەتتى. ② ئى. ئۇيۇشما، توپ: يولداش مامۇت شۇ ۋاقىتتىكى ئىنقىلا‌بىي تۇيغۇرەكنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى.

تۇيغۇر ـ تۇيغۇر غۇژمەك ـ غۇژمەك، گادا ـ گادا: كەچكى شەپەق‌نىڭ نۇرى تۇيغۇر ـ تۇيغۇر بولۇتلار ئارقىلىق ساي ئىچىدە ئەكس ئېتەتتى.

تۇيغۇرچەك ئى. بىر يەرگە يىغىلىپ، قېتىپ قالغان قېتىشما: نەملەشكەن تاغارنىڭ تېگىدىكى ئۇنلار تۇيغۇرچەك بولۇپ قالغانىدى.

تۇيغۇرلەشتۇرمەك «تۇيغۇرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كەچ كۈزدە بىرىلگەن ئوغۇت ياخشى چىرىپ، تۇپراقتا ئارىلىشىپ، تۇپراقنى تۇيغۇرلەشتۇرۇش بىلەن مېۋىلىك دەرەخلەرگە ياخشى مەنپەئەت قىلىدۇ.

تۇيغۇرلەشمەك پ. تۇيغۇر ـ تۇيغۇر ھالەتكە كەلمەك: بۇدۇنە مانتىنى كىچىك تۇمشۇقى بىلەن چوقۇلاپ، ئۇششاق توغرالغان كاۋا بىلەن تۇيغۇرلىشىپ قالغان جىگىردەكلەرنى يەپ قورسىقىنى تويغۇزۇپتۇ.

تۇيغۇك سۈپ. تۇيغۇلگەن، تۇيغۇپ قويۇلغان، تۇيغۇكلۇك: تۇيغۇك مۇشت. تۇيغۇك يىپ. تۇيغۇك چاچ.

تۇيغۇكلۇك سۈپ. تۇيغۇلگەن، تۇيغۇپ قويۇلغان: غوپۇر بىلەندىكى تۇيغۇكلۇك ناننى بەلبېغى بىلەنلا يېشىپ، ئايالىنىڭ يېنىغا قويىدى.

تۇيغۇل يۇك. «...لا ئەمەس، بەلكى...»، «... ئۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا...» دېگەن مەنىدە ئالدىدىكى ئۇقۇمنى ئىنكار قىلىشنى بىلدۈرىدۇ: ئۇيغۇنمۇ ۋە ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر كۈنمۇ ئۇيتۇپ كەتتى، ھېكىمئاخۇنۇمنىڭ ئۆزى تۇيغۇل، قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى.

تۇيغۇلمەك ① «تۇيغمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەسئەتنىڭ مۇشتۇملىرى تۇيغۇلدى. ② «تۇيغمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇ ئۆزىنى كاتەككە تاشلىغاندىن كېيىن پۈرژۇنىدەك سوزۇلۇپ تۇيغۇلدى.

تۇيغۇلۇشمەك «تۇيغۇلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بايا‌تىن بېرى سارىدىن قاچقان چۈجىدەك، تۇيغۇلۇشۇپ ئولتۇرغان بالىلار بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

تۇيۇم ① ئى. نەرسىلەرنىڭ بىر قېتىم تۇيۇشكە بولىدىغان ياكى بىر قېتىم تۇيغۇلگەن قىسمى: بالىنىڭ مۇشتىنىڭ تۇيۇمى ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى. ② مىق. سانىاق سانلاردىن كېيىن كېلىپ تۇيۇشكە بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: ئىسىل زەر ھالقىسى چاقنار، كىچىك بوغجۇما بېشىدا. چىرايلىق بىر تۇيۇم غۇنچە، قىسىپتۇ چېكە ـ بېشىغا.

تۇيۇن ئى ① ئارغامچا، يىپ، لېنتا، تاسما قاتارلىقلارنىڭ باغلاپ ئۇلانغان ياكى سىرتماق قىلىپ چىگىلگەن يېرى: بىزنىڭ زاۋۇتتىكى ئايال ئىشچىلارنىڭ ھەممىسى تۇيۇن تۇيۇشنى مەشىق قىلىۋاتىدۇ. ② باغلاپ، ئوراپ، بوغچىلاپ چىگىلگەن نەرسە؛ باغ، بوغچا: ئۇ قىزىل يىپەك يىپ بىلەن باغلانغان بۇ تۇيۇننى يېشىپ، ئىچىدىكى چوڭ ئاق شايى ياغلىقنى ئېچىپ قارىدى. ③ يىغىش ۋە تۇرۇشتىن ھاسىل بولغان، تومپىيىپ چىقىقان جاي: باتۇر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ۋاڭنىڭ قويۇق قاشلىرى ئوتتۇرىسىدا بىر تۇيۇن پەيدا بولۇپ، سەل تۇرۇلدى. ④ ئاساسىي يول ۋە لىنىيە‌لەرنىڭ تۇتاشقان ئېغىزى: قۇتۇبى ئورمانچىلىق مەيدانى قاتناش تۇيۇنى بولغاچقا، بۇ يەردىن ئاپتوموبىللار كۆپ ئۆتۈپ تۇرىدۇ. ⑤ ۋەقە، ھادىسە، ئىش ـ پائالىيەت قاتارلىقلارنىڭ گىرەلەشكەن، يىغىلىغان مۇھىم نۇقتىسى: مەسىلىنىڭ تۇيۇنى. كۇرەشنىڭ تۇيۇنى. ⑥ <ئەد> بەدىئىي ئەسەردىكى ئاساسىي ۋەقەنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى: تۇيۇن يېشىلسە، ئەسەردىكى ئاساسىي تېما پۈتۈنلەي ئېچىلىدۇ. ⑦ كۆچمە. كۆڭۈلدە ساقلانغان، يېشىلمىگەن، گۇمانلىق، سىرلىق ئەھۋال، نەرسە: قانداقتۇر بىر تۇيۇن كۆڭلۈمنى بىئارام قىلىشقا باشلىدى. ⑧ بىرلىككە كەلگەن پىكىر: ئەپچىلەم ئېتىز يوللىرىدا ئاغىنىلىرى بىلەن تېپىشىپ، بىر تۇيۇنگە كېلىشىپ، كۆڭلى ئامان بوپتۇ.

تۇيۇنەك ① سۈپ. تۇيۇلۇپ، قېتىشما ھالەتكە كەلگەن: تۇيۇنەك غول. تۇيۇنەك يىلتىز. ② ئى. ئۆسۈملۈك يىلتىزىدىكى قېتىشما.

تۇيۇنچە ئى ① كىچىك تۇيۇن، بوغچا: ئۇ قوينىدىن ياغلىققا چىگىلگەن بىر تۇيۇنچە پۇلنى ئالدى. ② يىپنىڭ ئۇلانغان جايى، تۇيۇن: يىپنىڭ تۇيۇنچىسى. ③ كۆچمە. كۆڭۈلدە يېشىلمىگەن گۇمان: ھەقىقەتەن بۇ پاراكەندىچىلىك ھەممە ئادەمنىڭ كۆڭلىدە بىر تۇيۇنچە پەيدا قىلىپ قويغانىدى. ④ <بىيول> جانلىقلارنىڭ تېنىدىكى يۇزىدە ياكى ئىچكى توقۇلمىلىرىدا بولىدىغان دۇگلەك شەكىللىك كىچىك قاپارتمىلار. ئولتۇرغۇچ سۆڭەك، دوڭسۇن سۆڭىكى، دۆڭ مېڭە، ئېڭەك قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدىلا تۇيۇنچىلەر بولىدۇ.

تۇيۇنچەك ئى ① تېڭىپ، ئوراپ چىگىلگەن كىچىككىنە بوغچا، تۇيۇن: يىگىت ھاياجان ئىلكىدە تىترىگەن قوللىرى بىلەن قىز سۇنغان تۇيۇنچەكنى ئاۋايلاپ ئالدى. ② كۆچمە. ئايرىش، ھەل قىلىش قىيىن بولغان بىرقانچە تەرەپكە چېتىشلىق مەسىلە: ئۇزۇندىن بۇيان كاللامدا تۇيۇنچەك بولۇپ كەلگەن قورقۇنچلۇق سىر ئاشكارا بولدى. ③ يۇمىلاق ياكى ھالقىسىمان تۇيۇلگەن ھالەت ياكى شۇنداق نەرسە: رەندىنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ، دۇمبىسىدىن چىقىۋاتقان قىرىندىلار چىرايلىق تۇيۇنچەك ھاسىل قىلىپ، ئىككى تەرەپكە چۈشەتتى. ④ يىپ قاتارلىقلارنىڭ چىگىلىش ياكى پىششىقىپ قېلىشىدىن تۇيۇلگەن جايى: ـــ بۇ گىلەم قولدا توقۇلمىغان بولسا كېرەك، چۈنكى ئۇنىڭ بىرەر يېرىدىمۇ تۇيۇنچەك يوق ئىكەن.

تۇيۇنچەكلەشمەك «تۇيۇنچەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تۇيۇنچەكلەنمەك «تۇيۇنچەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ خۇرجۇننىڭ ئىچىدە قىممەت باھالىق كىگىز بىساتلار، تۇيۇنچەكلەنگەن شېرىن ۋە تاتلىق يېمەكلىكلەر بار.

تۇيۇنچەكلىمەك پ. تۇيۇنچەك شەكلىگە كەلتۈرمەك: ئۇ ئون كوي پۇلنى كىچىككىنە ياغلىقنىڭ ئۇچىغا تۇيۇنچەكلەپ، يانچۇقىغا تىقتى.

تۇيۇنلۇك سۈپ. مۇھىم دەپ قارالغان، مەركىزىي، ئاساسىي.

سىي: بۇ سۆ ئىنشائاتنىڭ تۈگۈنلۈك قۇرۇلۇشى.

تۈگۈنمەك پ ① رايى يانماق، قايتماق: ژاپايىڭ بارمۇ دەپ چەندان يۈگۈردۇم، ژاپايىڭ يوق ئىكەن، ئەمدى تۈگۈندۇم. ② بىر-ەر نەرسىنى بىركىمگە ئاتاپ ئەپقويماق، ساقلىماق: ئىسسىق تاماقنى داستىخان ئۈستىگە قويغاندىن كېيىن ئوغلىغا تۈگۈنگەن ئانا ئەزىمەتنى ئىزدەپ، بۇ يەرگە كەلگەنىدى.

تۈگۈنۈشمەك «تۈگۈنمەك» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تۈگىتىشمەك «تۈگەتمەك» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى؛ بۇ ناتۇژان جەڭچىلەر بىر - بىرىنى دۈمبالاپ تۈگىتىشىدۇ.

تۈگىتىلمەك «تۈگەتمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئامبارنىڭ سۇيى ھازىردىنلا ئىشلىتىپ تۈگىتىلسە، نەچچە مىڭ مو كۆزگى بۇغداينى نېمە بىلەن تېرىماقچى؟

تۈگىمەس سۈپ. ھېچ تۈگىمەيدىغان، ئاخىرلاشمايدىغان، چەكسىز: يالغانچىنىڭ ئەتىسى تۈگىمەس. * ئۇ جسم بولۇپ قالدى. تۇرقىدىن تۈگىمەس بىر ئوي دېگىزىغا پېتىپ كېتىۋاتقانلىقى روشەن ئىدى.

تۈگىمەس - پۈتمەس ئاخىرى ۋە چېكى يوق، تۈگىتىپ بولغىلى بولمايدىغان، چەكسىز: بۇ ھۇنەرلەرنىڭ ھەممىسى مەندىكى تۈگىمەس - پۈتمەس بايلىق.

تۈگىمەك پ ① ئاخىرىغا يەتمەك، تامام بولماق: تۇننىڭ يېرىمى تۈگەپ، باش توخۇ چىللاۋاتقىنىنى ھېچكىم سەزمەيتتى. ② ئۆلۈپ كەتمەك، ئۆلمەك: دادام ئىككى يىل ئاغرىپ يېتىپ، ئاخىر تۈگەپ كەتتى. ③ يوقالماق: ئۇنىڭ ئەمدى ھېلىقى ئىچ پۇشۇقى، نامەلۇم بىراۋنى سېغىنىشلىرى ۋاقتىنچە تۈگىدى.

تۈڭكەلمەك پ. دىيال. ياتماق، ئۇخلىماق، جىمىقماق.

تۈڭلۈك ئى. كۈن نۇرى چۈشۈش ۋە ھاۋا ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن، ئۆينىڭ تورۇسىدىن ئېچىلغان تۆشۈك.

تۈڭلۈكئاچقۇچ ئى [تۈڭلۈك + ئاچقۇچ] تۈڭلۈكنى ئېچىپ- ياپىدىغان ئۇزۇن ياغاچ.

تۈڭلۈكياپقۇچ ئى [تۈڭلۈك + ياپقۇچ] تۈڭلۈكنى يېپىپ - ئاچىدىغان ئۇزۇن ياغاچ.

تۈڭلۈكلۈك سۈپ. تۈڭلۈكى بار، تۈڭلۈكى ئېچىلغان: تۈڭلۈكلۈك ئۆي.

تۈڭۈلمەك پ. دىيال ① ئۇمىد ئۈزمەك. ② ژاز كەچمەك، ئايرىلماق.

تۈلەتمەك «تۈلىمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۈلەشمەك «تۈلىمەك» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تۈلەك ئى. قۇشلارنىڭ تۈك، پەي تاشلىشى ۋە ئالماشتۇرۇشى.

تۈلكە ئى ① <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تېنى بىرئاز بۆرىگە ئوخشايدۇ، تۇمشۇقى ئۇزۇن، قۇلىقى ئۇچ بۇرجەك، قۇيرۇقى يۇمشاق ۋە ئۇزۇن، تۈكلىرى قىزغۇچ سېرىق بولىدۇ، قۇۋۇ كېلىدۇ؛ كۆپرەك كېچىسى ھەرىكەت قىلىدۇ، چاشقان ۋە ئۇيۇ قۇشلىرىنى يەيدۇ. ② كۆچمە. ھىيلىگەر، مەككار، ئالدامچى كىشى: ئۇ ئادەم گېپى يۇمشاق بىر قېرى تۈلكە.

تۈلكىلىك ئى. ھىيلىگەرلىك، مەككارلىق: تۈلكىلىك قىلماق.

تۈلكسىمايىقى ئى [تۈلكە + مايىاق + ى] <بوت> بىر پەللىلىك ئۆسۈملۈكلەرنىڭ بىر ئائىلىسى. بۇنىڭغا كىرىدىغان ئۆسۈملۈكلەرنىڭ كۆپچىلىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك بولۇپ، يەر ئاستىدا يىلتىزسىمان غولى ياكى تۈگۈنەك يىلتىزى بولىدۇ.

تۈللۈگۈن رەۋ. پۈتۈنلەي، ئەبەدىي.

تۈلۈمەك پ. دىيال. ھۆ قىلماق، قۇسماق، ياندۇرماق.

تۈلىمەك پ. ئەتىياز ياكى كۈزدە تۈك ياكى پەيلىرىنى تاشلاپ، يېڭى تۈك ۋە پەي چىقارماق (قۇشلار ھەققىدە).

تۈمەن ① سان. ئونمىڭ: مەخمۇتجان خوروم زاۋۇتى قۇرۇشقا ئون تۈمەن پۇل تەييارلىغانىدى. ② سۈپ. ناھايىتى كۆپ، نۇرغۇن: سېنىڭ دەردىڭدە ئاۋارە، يۈرەك - باغرىم تۈمەن پارە.

تۈمەنبېشى ئى [تۈمەن + باش + ى] يېزىت. ئونمىڭ چېرىكىنىڭ سەركەردىسى، قوماندانى.

تۈمەنلەپ رەۋ. نەچچە - نەچچە تۈمەنگە يەتكەن، ھەربىر بۆلىكى بىر تۈمەن بولغان؛ كۆپ، نۇرغۇن: بۇ كەڭ ئوتلاقتا تۈمەنلەپ چارۋا بېقىلىدۇ.

تۈمەنمىڭ [تۈمەن + مىڭ] ① سان. ئون مىليون. ② سۈپ. كۆچمە. ناھايىتى كۆپ، چەكسىز: تۈمەنمىڭ رەھمەت.

تۇمبۇلۇك ئى. مومىغا كىيدۈرۈلۈپ ، خامانغا قوشۇلغان ئۇلاغنىڭ بوينىدىكى ئارغامچىنى چېتىپ قويىدىغان چەمبەر شەكىللىك بۇيۇم.

تۇمۇلمەك پ. دىيال. دۆۋىلىمەك.

تۇن ئى ① ئاخشامدىن تاڭ ئاتقۇچە بولغان ۋاقىت، كېچە: ئاي تۇنىدە كېرەك، ئەقىل كۇندە كېرەك (ماقال). ② كۆچمە. زۇلمەت، جاھالەت؛ قاراڭغۇ: كۆكتە بۇلۇت، قارا تۇمان غايىب ئىدى كۇن، ئوراپ ئالغان قاراڭغۇلۇق، ۋەتەن ئىدى تۇن.

تۇنەتمەك «تۇنىمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تۇنەشمەك «تۇنىمەك» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: تاغقا ساياھەتكە چىققانلار بىر كېچە شۇ يەردە تۇنەشتى.

تۇنەك ئى ① بىر-ەر جايغا يىغىلىپ، مەلۇم پائالىيەت بىلەن كېچىنى ئۇخلىماي ئوتكۈزۈش: تۇنەك ئويناشقا ماڭغان قىزلار دوستلىرىنىڭ ئۆيىلىرىگە يىغىلىشماقتا ئىدى. ② كېچىسى ئۇخلىماي دۇئا - تەلەپ قىلىش: مانا بۇگۈن ھازا كۈنى ئوتكۈزۈلىدىغان تۇنەك كېچىسى. ③ ئۇيغۇرلارنىڭ ھىجرىيە 8 - ئاينىڭ يەنى بارات ئېيىنىڭ 15 - كۈنى كېچىنى ئۇخلىماي ئوتكۈزۈش ئادىتى: تۇنەك كېچىسى. ④ يېزىت. قاماقخانا، زىندان: ئۇ تۇنەكتىن چىققىنىغا بىر يىل ئوتمەيلا، كونا دوستلار «يوقلاپ» تۇرۇشقا باشلىدى.

تۇنەكخانا ئى. كېچىنى دۇئا - تەلەپ بىلەن ئوتكۈزىدىغان ئايرىم چوڭ ھوجرا.

تۇنپۇراق ئى [تۇن + پۇراق] <بوت> سۈتلۈكئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، يوگىلىپ ئۆسىدىغان، پىلەك غوللۇق ئۆسۈملۈك. دوللىتىمىزنىڭ كۆپ جايلىرىدىن چىقىدۇ. ئادەتتە ئۇ مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىشتىن سىرت، گۈلىنى چايغا ئارىلاشتۇرۇپ دەملەپ ئىچىشكىمۇ بولىدۇ؛ يىلتىز ۋە غولى دورا ئوچۇنمۇ ئىشلىتىلىدۇ، ئۇنىڭ جىگەرنى تىنچلاندۇرۇش، كۆزنى روشەنلەشتۇرۇش رولى بار.

تۇنلەپ رەۋ. تۇن بويى: ئايام ئاكامنىڭ دەردىدە تۇنلەپ يىغلاپ چىقتى.

تۇنۇكەن ئى. تۇنۇك (تۇڭلۇك) ئەن. قويلارغا سېلىنىدىغان ئەن (تامغا)نىڭ بىر خىلى، يەنى قۇلاقنى يۇمىلاق شەكىلدە

تېشىپ سېلىنىدىغان ئەن.

تۇنۇن رەۋ. دىيال. تۇنۇگۈن.

تۇنۇگۈن [تۇنە + كۈن] ① رەۋ. كېچىنىڭ ئالدىدىكى كۈن، ئالدىنقى كۈن: تۇنۇگۈن كەچتە ئاسمىنىڭ ئوغلى ئەسقەر بىزنىڭ ئۆيگە مېھمانغا كەلگەنىدى. ② رەۋ. كۆچمە. يېقىنقى كۈنلەردە، يېقىندا: مۇنداق ۋەقەلەر تۇنۇگۈن بورتالا، ئالتاي، چۆچەكلەردە بولۇپ ئۆتكەن بولسا، بۈگۈن ئەينى پېتى غۇلجا، سۈيدۇڭ، چىلپەڭزىلەردە يۈز بەرمەكتە. ③ ئى. كۆچمە. ئۆتمۈش: خەلقنىڭ تۇنۇگۈنى بىلەن بۈگۈنىنى بىلىش كېرەك.

تۇنۇگۈنكى سۈپ ① تۇنۇگۈن بولۇپ ئۆتكەن، يۈز بەرگەن: ياپونىيەنىڭ تۇنۇگۈنكى ئۇچ قارارى زېئىرشانىڭ شېرىن خىيالىدىن ئوخشاي ـ توخشاي قىلىۋەتتى. ② يېقىنقى ۋاقىتلاردىكى، يېقىندىكى، يېڭى: ئايتىللا بولسا يېڭىدىن خىزمەتكە كىرگەن تۇنۇگۈنكى ئوقۇنۇچى ئىدى. ③ ئۆتمۈشتىكى: تۇنۇگۈنكى گاداي نەسلى، قۇل دېدەك، بولدۇم بۈگۈن نۇرلۇق كۆكتە قارلىغاچ.

تۇنىكە ئى. نېپىز تاختا تۆمۈر، قەلەي، قاڭالتىر.

تۇنىكىچى ئى. تۇنىكىدىن تۇرلۇك ئەسۋاب، سايمان، قاچىلارنى ياسىغۇچى كىشى.

تۇنىكىچىلىك ئى. تۇنىكىدىن تۇرلۇك ئەسۋاب، قاچىلارنى ياساش ئىشى، كەسپى: سايىم ئاكام ئاشۇ دوقمۇشتا تۇنىكىچىلىك قىلاتتى.

تۇنىكساز ئى. تۇنىكىدىن تۇرلۇك ئەسۋاب ۋە باشقىلارنى ياسىغۇچى كىشى، تۇنىكىچى: يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى تاقىچىلار، تۇنىكسازلار، ساپالچىلارنىڭ پاكار، كۆرۈمسىز دۇكانلىرى، ئىسلاشقان چايخانىلار، بۇس بىلەن تولغان ئاشخانىلار ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن ئاۋارە ئىدى.

تۇنىكسازلىق ئى. تۇنىكىدىن تۇرلۇك ئەسۋاب ۋە باشقىلارنى ياساش ئىشى، تۇنىكىدىن بىر نەرسە ياساش قول ـ ھۈنەرۋەنچىلىكى: تۇنىكسازلىق بىلەن شۇغۇللانماق.

تۇنىمەك پ ① بىر ھەپتە جايدا كېچىنى ئۆتكۈزمەك، قونۇپ قالماق: ئېھتىمال، ئۇلار ھەدىسىنىڭ يېنىدا تۇنەپ چىقىشقان بولسا كېرەك. ② مەلۇم پائالىيەت بىلەن كېچىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزمەك: كېچىچە دۇتار چالدۇرمىز ۋە مۇشۇ ئۆيدە تۇنەيمىز.

تۇۋ ئى ① دەرەخ ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ توپىغا كۆمۈلۈپ تۇرغان يېرى: زىرائەتنىڭ كۆكىگە ئىشلىمەي، تۇۋىگە ئىشلە (ماقال). * دېھقانلار قوناق تۇۋىگە ئاق ئوغۇت قۇيۇپ، توپا يۆلەۋاتاتتى. ② مەلۇم نەرسە ئورۇنلاشقان جاينىڭ ئاستى، يېنى، ئەتراپى: قۇلاق تۇۋى. ئىشىك تۇۋى. ③ قاچىنىڭ ئاستى، تېگى، ئۇل قىسمى: قازانلارنىڭ ئىككىسى تۆشۈك، بىرىنىڭ تۇۋى يوق.

تۇۋەك مىق. دىيال. كاللەك، كاللەك ـ كاللەك.

تۇۋرۇك ئى ① بىنالارنى كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن، تاملارنى ئورنىتىلغان ياغاچ ياكى بېتوندىن تەييارلىنىدىغان قۇرۇلۇش دېتالى. ② كۆچمە. تايانچ، ئاساس: خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى پىرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنىڭ مۇستەھكەم تۇۋرۇكى.

تۇۋرۇك يىقىلماق دىيال. تايانچسىز قالماق، پاناھسىز قالماق.

تۇۋرۇكسىمان سۈپ. تۇۋرۇكىكە ئوخشايدىغان، تۇۋرۇك شەكلىدىكى: تۇۋرۇكسىمان مۇنار.

تۇۋرۇكلۇك سۈپ ① تۇۋرۇكى بار، تۇۋرۇك ئورنىتىلغان: پاتەمخاننىڭ قوش تۇۋرۇكلۇك چوڭ ئايۇنى ئادەمگە لىق تولدى. ② تۇۋرۇك بولۇشقا لايىق، باب: مەن ئىككى تۇۋرۇكلۇك ياغاچ كەستىم. ③ كۆچمە. تايانچلىق، ئاساسلىق، غوللۇق: گارمونىك ئاۋازلار ئەسەردە تۇۋرۇكلۇك رول ئويناپدۇ.

تۇۋلەتمەك «تۇۋلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن چېلەكنى تۇۋلەتتىم.

تۇۋلەنمەك «تۇۋلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۇنىكچىنىڭ ئالدىدا ئاق تۇنىكىدە تۇۋلەنگەن بىر كونىراق چېلەك تۇراتتى.

تۇۋلۇك ئى ① چېلەك ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ تۇۋىگە ئورنىتىپ قويۇلغان يۇپقا مېتال، قەلەي. ② قازانىنىڭ ئاستىغا قويۇش ئۇچۇن، ياغاچ، ساپال، تۆمۈردىن تەييارلانغان يۇمىلاق ياكى تۆت بۇلۇڭ شەكلىدىكى تەگلىك.

تۇۋلىمەك پ. تۇۋى يوق نەرسىلەرگە تۇۋ ئورناتماق: ئۇ مەھەللىدىكى كىشىلەرنىڭ داس ـ چېلەكلىرىنى تۇۋلەپ بېرىدۇ.

تۇۋىپۇ يۇك. دىيال. تۇيۇقسىز، ئۇشتۇمتۇت.

تې «ت» ھەرپىنىڭ نامى.

تېبابەت ئى [ئە] مىزاجقا ئاساسەن دورا ماتېرىياللىرى ئارقىلىق داۋالاش ۋە كېسەللىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇسۇلى ۋە ۋاستىلىرى.

تېبابەتچىلىك ئى. تېبابەت كەسپى: تېبابەتچىلىك بىلەن شۇغۇللانماق.

تېبابەتخانا ئى [ئە + پ] تېبابەت ئۇسۇلى ۋە ۋاستىلىرى ئارقىلىق داۋالاش ئورنى، شىپاخانا.

تېبابەتشۇناس ئى [ئە + پ] <تېب> تېبابەتچىلىك ۋە تېبابەت ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىم، تېبابەت مۇتەخەسسىسى ياكى تېبابەت ئىلمى ھەققىدە تەتقىقات، تەتبىقلاشلار ئېلىپ بارغۇچى مۇتەخەسسىس كىشى.

تېبابەتشۇناسلىق ئى <تېب> تېبابەتنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلغان، تېبابەت ئىلمى، تېبابەتچىلىك: تېبابەتشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللانماق.

تېببىي سۈپ [ئە] كېسەللىكلەرنى داۋالاش، ئالدىنى ئېلىش ئۇسۇللىرى ۋە ۋاستىلىرىگە باغلىق بولغان: يارىدارلارغا باتالىيون ھەمشىرىسى قەمەرنىسا تېببىي يارەدەم كۆرسەتتى.

تېببىيات ئى [ئە] تېببىي ئىلىم، تېببىي ئىلىملەر، تېبابەتچىلىك: ـــ ھازىر ھەممە ساھەلەردە، جۈملىدىن ماۋارىپ، سىياسەت، ئىقتىسادشۇناسلىق نەزەرىيەسى، تېببىيات ۋە خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردە نۇرغۇن يېڭىلىنىشلار بارلىققا كەلدى، ـــ دېدى ئۇ.

تېپچەك ئى. تېپىش ۋە پۇتنى تەپكەندەك سىلكىش، يىغىش ھالىتى: تېپچەك ئاتماق.

تېپچەكلەتمەك «تېپچەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تېپچەكلەشمەك «تېپچەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تېپچەكلىمەك پ ① يەرنى ئارقىمۇئارقا قاتتىق دەسسەپ تەپمەك: ئېغىلدا بولسا، قاڭتۇرۇپ قويۇلغان بوز ئات ئىگىسىنى كۆرگەن ھامان تېپچەكلەپ كىشنەيتتى. ② پۇت ـ قولىنى ئۇيان ـ

بۇيان سىلكىپ، بوشىنىشقا ئىنتىلمەك: شەرىپە تېپىچەكلەپ ۋارقىرىدى. ③ تېز، قاتتىق سوقماق، دۇپۇلدىمەك (يۇرەك ھەققىدە): ئۇنىڭ يۇرىكى كۆكرەك قەپسىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك تېپىچەكلەيتتى.

تېپىر تەق. پۈتلىرىنى سىلكىش، ئۇيان ـ بۇيان چاپچىش ھالىتى.

تېپىر ـ تېپىر «تېپىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تېپىرلاتماق «تېپىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يېگىت گەۋدىسىنى كېلەڭسىز ھالدا تېپىرلىتىپ قەبرە ئۈستىدە ياتاتتى.

تېپىرلاشماق «تېپىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تېپىرلىماق پ ① پۈتلىرىنى سىلكىپ، ئۇيان ـ بۇيان چاپچىماق، چېپىشقا تەمشەلمەك (ئات، ئۇلاغلار ھەققىدە). ② ئۆزىنى ئۇياق ـ بۇياققا ئۇرماق، پۈت ـ قوللىرىنى سىلكىمەك، تېپىچەكلىمەك: قىز قاپقانغا چۈشكەن جانىۋارەك تېپىرلىدى. ③ دۇپۇلدەپ قاتتىق سوقماق (يۇرەك ھەققىدە): جەڭچىلەرنىڭ يۈرىكى ئادەتتىكىدىن باشقىچە تېپىشكە، تىت ـ تىت بولۇشقا، تېپىرلاشقا باشلىدى. ④ كۆچمە. ئىزدەنمەك، ھەرىكەت قىلماق: ئۇ سېنى باغلىتىمەن، تۇرمىگە سولىتۇۋېتىمەن دەپ، تېپىرلاپ يۈرىدۇ.

تېپىشتۇرماق «تېپىشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قايسى دەللە مېنى سەن راۋاج تاپماسقا تېپىشتۇرغان بولغىيدى.

تېپىشتۇرۇلماق «تېپىشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تېپىشتۇرمەك «تېپىشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تېپىشماق I ئى ① <ئەد> خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ بىر تۈرى. ئۇنىڭدا تېپىلىشى لازىم بولغان نەرسە ياكى ھادىسىلەرنىڭ بەلگىلىرى ۋە ئوخشاتمىلىرىدىن ئېپادىلەنگەن سۇپەتلىنىشلىرى بېرىلىپ، ئۇنى چۈشىنىش ئارقىلىق شۇ نەرسىنى تېپىشقا ئۇندەيدىغان سوئال بېرىلىدۇ. ② كۆچمە. چۈشىنىلىشى قىيىن بولغان، سىرلىق نەرسە، مەسىلە: ئادىل ئۆچۈن بولسا، خەتتە يېزىلغان ۋەقەلەر تامامەن سىرلىق بىر تېپىشماق بولۇپ قالدى.

تېپىشماق II ① «تاپماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كىشىلەر رەڤەتنىڭ جەستىنى شۇ كۈنى قاراڭغۇ چۈشۈش ئالدىدا، ماھىبەدەرنىڭ جەستىنى بولسا ئۈچ كۈندىن كېيىن تېپىشتى. ② بىر ـ بىرىنى تاپماق، ئۆچراشماق، يولۇقماق: ئانا ـ بالا، ئاكا ـ سىڭىللار تېپىشتى. ③ بىر ـ بىرىنى لايىق تاپماق، كېلىشىپ قالماق: تېپىشمىغۇچە ئېلىشماس (ماقال). * بۇگۈن ئەكبەر كېلىپلا، بىر قىز بىلەن تېپىشۇاپتۇ.

تېپىشمەك ① «تەپمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىرلىكتە دەرس تەكرارلايتتى، دەم ئېلىش ۋاقتىلىرىدا مەيدانغا چىقىپ، بىرلىكتە پۇتبول تېپىشەتتى. ② بىر ـ بىرى بىلەن جېدەل ـ لەشمەك، ئۇرۇشماق، زىتلاشماق: ئىككى ئات تېپىشسە، ئاردا قالغان ئېشەك ئۆلەر (ماقال). * قارىغاندا، بۇ ئىككىيلەن خورازدەك تېپىشىپ قالغاندەك تۇرىدۇ.

تېپىك ئى. پۇت بىلەن بېرىلگەن زەربە، تېپىش: تۈيۇقسىز تەگكەن ئىككى تېپىكتىن «قىزىل بۇرۇن» نىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى.

تېپىكلىمەك پ. ئايىغى بىلەن ئارقىمۇئارقا تەپمەك، دەسسەمەك: مۇبادا تۆت ـ بەش ياشلىق بالىلار ئۇنىڭ دۇمبىسىگە مىنىۋېلىپ، بىقىنلىرىغا ھەرقانچە تېپىكلىسىمۇ، ئۇنىڭدىن بالىلارچە سەمىمىي، سەبىي كۈلكىدىن باشقا ئىنكاس چىقمايتتى.

تېپىلغۇسىز سۈپ. تېپىلمايدىغان ياكى تېپىلىشى ناھايىتى تەس بولغان، كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان: تېپىلغۇسىز پۇرسەت. * ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىمۇ دۇنيادا تېپىلغۇسىز ياخشى ئادەملەر.

تېپىلاڭ ئى. قۇرۇلۇش ئات قىلى ياكى قوي يۇڭىدا يېپىسى قىلىپ توقۇلىدىغان ئارغامچا ياكى كاشا.

تېپىلما ئى <ئارخېئول> قەدىمكى شەھەر ئىزلىرى، قەدىمكى شەھەر خارابىلىكلىرىدىن تېپىلغان تارىخىي بۇيۇملارنى كۆرسىتىدۇ.

تېپىلماس ① ئى. تېپىلغان، تېپىپ چىققان نەرسە: ئارخېئولوگىيەلىك تېپىلمىلار ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان تەتقىقاتلار كۇنسېرى چوڭقۇرلاشماقتا.

تېپىلمايدىغان: ئۇلۇغ جۇڭخۇا مېھرىلىك ئەل، ئانام بار مېھرىبان سەندەك. جىمى ئالەمنى مېنىڭ كەزسەم، تېپىلماس جانۇجان سەندەك. ② تېپىش ناھايىتى قىيىن بولغان، كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان، قىممەتلىك، نادىر: ۋاڭلارنىڭ بۇنداق يارلىقلىرى چوشكەن كۈنلەر دورغا ـ مىرابلار ئۈچۈن تېپىلماس پۇرسەت ئىدى.

تېپىلماق ① «تاپماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ـــ ئاپا، ئاپا، گاڭبېيىم تېپىلدى، گاڭبېيىم تېپىلدى! ـــ دەپ ۋارقىرىدى رازىيە. ② «تاپماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: شۇ يىلى ئۇ بىردىنلا كەتتىنىڭ شۇجىسى بولۇپ قېلىۋىدى، بۇلۇڭ ـ بۇلۇڭدىن لايىق تېپىلغىلى تۇردى.

تېپىلمەك «تەپمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىشىك يەنە تېپىلدى، رىسالەت چىقىپ، ئىشكىنى ئېچىشقا ئىككىلىنىپ قالدى.

تېپىن ئى. خامانداىكى ئۆنچىلەرنى ئۇلاغ، تۇلۇق ياكى باشقا ۋاستىلەر بىلەن تېپىپ يۇمشىتىش ياكى باشقا خامان جابدۇقلىرى بىلەن يۇمشىتىش: ئېكىنده يوق، تېپىنده يوق، خاماندا تەيياز (ماقال).

تېپىنماق I پ. دەل جايىنى تاپماق، نەق جايىنى تاپماق: دۇشمەن چىقتى يېپىنىپ، سادىر ئاتتى تېپىنىپ، دالدا قىلغان قاراتاش، جۇۋامنى ئالدى يېپىنىپ.

تېپىنماق II پ. دىيال. باي بولماق، پۇل ـ مالىلىق بولماق.

تېترىل ئى [ئىنگ] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، يەنى سېرىق رەڭلىك پاراشوك. مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_6H_2(NO_2)_3.N(CH_3).NO_2$. شىددەتلىك پارتلىغۇچ بولۇپ، ھەربىي ئىشلاردا پارتلىغۇچى دورا سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ.

تېتىقۇ ئى <يىم> تەم تەڭشىگۈچى ئاق رەڭلىك پاراشوك. خىمىيەۋى تەركىبى $C_5H_8O_4NNa.H_2O$. تاماق، قورۇمىلارغا تەم كىرگۈزۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

تېتىماق ① «تېتىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەلگە ھەسەل تېتىتىپتۇ ئۇ ئەجىر قىلىپ يىغقان شىرنىدىن. ② كۆچمە. ئەدىپىنى بەرمەك؛ باشقىلارغا ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويماق: ئۇنىڭغا تازا بىر تېتىتىپ قويۇشقا توغرا كەلدى.

تېتىر ① سۈپ. ھېچ نەرسە ئۇنمىگەن، ئۇنۇمسىز، قۇۋۇۋەتسىز، كۈچسىز: تېتىر يەرگە بۇغداي تېرىپ، كۈزدە ئارا ـ گۈرجەكنى قۇرۇق قۇچاقلاپ قالغاندەك ئىش بولماس. ② ئى. ھېچ نەرسە ئۇنمەس.

گەن، قۇۋۇەتسىز يەر: سۇغا قانماي دەشتتە قالغان بوز تېتىر، مايسا ئۇنمەي زەردە بولغان شور تېتىر. جاڭ ئۇرۇپ ئۇيقۇئىنى ئاچىتى خەلقەمز، سۇغا قاندىڭ ئەمدى بولدۇڭ گۇل تېتىر. ③ ئى. قاغىلىق ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ ۋە پىچان ناھىيەسىدىكى بىر كەنتنىڭ نامى.

تېترلىق ئى. ھېچ نەرسە ئۇنمىگەن، ئۇنۇمسىز، كۇچسىز، ئاجىز يەرلەر.

تېتشلىق سۇپ. تېتىيدىغان، تېتىملىق: تېتشلىق تۇزى بولسا، ئوت ياقۇر ئۇزى بولسا، شېكەردەك سۇزى بولسا، باشتا بارىنى ئېيتقان، ئانامنىڭ ئۇزى بولسا.

تېتشماق «تېتىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قېنى ئۆيگە كىرىشسىلە، بۇ يىلقى ئۇزۇممىزنىڭ تەمىنى تېتىشىپ باقسىلا.

تېتىق ئى ① تېتىغان تەم، تېتىش: تېتىقى بار. تېتىقى يوق. ② تېتىملىق، تەملىك قىلىدىغان نەرسە؛ تېتىتقۇ: تېتىق سالماق.

تېتىقسىز سۇپ ① تەمى يوق، تەمسىز، لاۋزا: تېتىقسىز تاماق. تېتىقسىز قوغۇن. ② كۆچمە. كىشىگە ياقمايدىغان، كىشىنى يىرگەندۈرىدىغان؛ قاملاشمىغان: تېتىقسىز قىلىق. تېتىقسىز مىجەز. * كاملىجانلىنىڭ تېتىقسىز كۆلكىسى ئۇنىڭ غەزىپىنى قوزغىماقتا. ③ كۆچمە. ھۇزۇر ـ ھالاۋەتسىز، مەنىسىز؛ ئەھمىيەتسىز، بىھۇدە: ئۇزاق مۇددەتلىك تېتىقسىز تۇرمۇش ئۇنىڭ ئىقتىدارىنى يوقاتقان. ④ كۆچمە. ئەدەپ ـ ئەخلاقسىز سۆز ـ ھەرىكەتلەرده بولىدىغان، ھاياسىز: دېسەم ـ دېمىسەم بۇ قىزنى ھېلىقى نۇرمۇھەممەت خاپا قىلغان گەپ، تولىمۇ تېتىقسىز يىگىتكەن.

تېتىقسىزلىق ئى. لاۋزىلىق، تەمسىزلىك: تاجىنسا غالىبنىڭ بۇ قانۇنسىز قىلىقىدىن، خەتتىكى سۆزلەرنىڭ تولىمۇ تېتىقسىزلىقىدىن بىزار بولۇپ، غەزىپى ئۆرلىدى.

تېتىك سۇپ. شوخ، جانلىق، چاققان، روھلۇق، جۇشقۇن: ئۇلارنىڭ ھەممىسى خۇشال، تېتىك كۆرۈنەتتى.

تېتكەلەشتۇرمەك «تېتىكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جىنى ئارانلا قالغان ئادەمنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان بۇ سۆزلەر بالىنى تېتىكلەشتۇردى.* تاغارما ئارشاڭ سۈيى ئەلا سۈپەتلىك تەبىئىي ئىچىملىك بولۇپ، ئۇ جىنسىي ئاجىزلىق قاتارلىق كېسەللىكلەرنى ساقايتىپ، كىشىلەرنى جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتلەردە تېتىكلەشتۈرىدۇ.

تېتكەلەشتۇرۇشمەك «تېتىكلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تېتكەلەشتۇرۇلمەك «تېتىكلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تېتكەلەشمەك پ ← **تېتكىلىمەك:** بوۋاي قاچقۇنىنىڭ كۆزىنى ئاچقانلىقىنى كۆرۈپ، بىردىنلا تېتىكلىشىپ قالدى.

تېتكەلىمەك «تېتىكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كاككۇكۇم، ناخشاڭدىن دولقۇنلاندى دىل، بولدۇممەن يەنمۇ تېتىكلەنگەندەك! بىلەندى ئىرادەم تىغى ناخشاڭدىن، زۇلپىقار بىلەيدە ئىتتىكلەنگەندەك.

تېتىكلىك ئى. تېتىك ھالەت، خاراكتېر: ئۇ ئۆزىنىڭ سەپداشلىرى ئىچىدە تېتىكلىكى، پىكرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى بىلەن ئالاھىدە ئايرىلىپ تۇراتتى.

تېتىكلىمەك پ. بارغانسېرى تېتىك ھالغا كەلمەك، تېتىكلەشمەك: ھاشىم ئاكام بىر ھەپتىدىن بېرى خېلى تېتىكلەپ قاپتۇ.

تېتىلمەك پ. دىيال ① تېتىكلەشمەك، جانلانماق. ② سەمرىمەك، ھاللانماق، ھاللىنىپ قالماق.

تېتىم ئى. نەرسىلەرنىڭ تەمگە كىرىشى، تېتىق: بۇ توزنىڭ ھېچ تېتىمى يوق ئىكەن.

تېتىماق پ ① بىرئاز يەپ، ئىچىپ تەمىنىڭ قانداقلىقىنى كۆرۈپ باقماق: گاھ خوتۇنى ھۆسنەربخان چىقىپ، قازانغا پىياز، توز سالاتتى، تۇزنى تېتىپ باقاتتى ـ دە، دەرھال ياناتتى. ② مەلۇم تەم بىلىنمەك، ھېس قىلىنماق: ھەسەلنى كۆپ يېسە، ئەمەن تېتىيدۇ (ماقال). * بۇگۈنكى كۇندە ئۇنىڭغا ئۇماچ بىلەن زاغرىنىڭ تەمىنى قانداقراق تېتىيدىكىن؟ ③ تەملىك، مەززىلىك ھېس قىلىنماق، يارىماق: ئۇ كەچلىك تاماق ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ئاشۇ سۆزلەرنى ئەسلەگىنىدە، مەززىلىك پۇراق چېچىپ تۇرغان پولۇ ئۇنىڭغا تېخىمۇ تېتىپ كەتتى. ④كۆچمە. باشتىن كەچۈرۈپ ھۇزۇرىنى، راھىتىنى ياكى جاپا ـ مۇشەققىتىنى كۆرمەك، سىنىماق: ئاچچىق ـ تاتلىقنى تېتىغان بىلىدۇ، يىراق ـ يېقىننى يۇرگەن بىلىدۇ (ماقال). ⑤ كۆچمە. كۆپايە قىلماق، تەڭ كەلمەك، يەتمەك: بىزنىڭ پالۋانلىرىمىز مۆرىتى كەلسە، يۇز چېرىككە تېتىيدۇ.

تېتىمسىز سۇپ. تەمى يوق، تەمى تىلغا تېتىمايدىغان، تېتىقسىز.

تېتىمەي سۇپ، دىيال ① ئۆلەرمەن، جانغا تەۋرەيدىغان. ② تېتىقسىز، قىلىقى سەت.

تېتىملىق سۇپ ① تەمى بار، تەمى ئېغىزغا تېتىيدىغان، تەملىك، تاتلىق: جانابلىرىغا بىرەر تېتىملىق ئوزۇق تېپىپ كېلەي. ② كۆچمە. راھەت ۋە ھۇزۇر بېغىشلايدىغان: سادىق كېتىۋېتىپ ئېگىز تاغ باغرىدىن ئاجايىپ تېتىملىق شېرىن ھېسسىيات بىلەن شەرق تەرەپكە نەزەر تاشلىدى.

تېجەپ ـ تۆشەپ ئايايا، رەتلىك، تەرتىپلىك ئىشلىتىپ: ئاران تېجەپ ـ تۆشىگەن 30 كوي پۇلۇم بار ئىدى، يوق تۇرىدۇ.

تېجەشچان سۇپ، تېجەشنى سۆيىدىغان، تېجەشنى ياخشى كۆرىدىغان، تېجەشنى ئادەت قىلغان، تېجەشلىك بىلەن ئىش قىلىدىغان، تېجەيدىغان، تېجەشلىك: بىز تېجەشچان جەمئىيەت بەرپا قىلىپ، ئېنېرگىيە قاتارلىقلارنى تېجەشنى تۆپ دۆلەت سىياسىتى قىلىشىمىز لازىم. * ئايلانما يېزا ئىگىلىكى ۋە سۇ، ئۇرۇق، يەر، ئوغۇت تېجەش ئاساس قىلىنغان تېجەشچان يېزا ئىگىلىكىنى پائال تەرەققىي قىلدۇرۇش كېرەك.

تېجەشچانلىق ئى. تېجەشنى ياخشى كۆرىدىغان خاراكتېر، تېجەشلىك بىلەن ئىش قىلىدىغان ئادەت، تېجەشلىك بىلەن ئىش قىلىش ئادىتى، تېجەش ئىشى: تېجەشچانلىق بىلەن ئىش كۆرمەك.

تېجەتمەك «تېجىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تېجەشلىك سۇپ. تېجەپ ئىشلىتىدىغان، بۇزۇپ ـ چاچمايدىغان، ئىقتىسادچىل: ئەمگەك نەمۇنچىلىرى يىغىنى بىر قېتىملىق ئاددىي، تېجەشلىك يىغىن بولدى.

تېجەشمەك «تېجىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ـــ خانلىرىم، گۆش ـ ياغنى سەل تېجىشىپ ئىشلىتىشسىلە، ـــ دېدى قېيىنئانىسى كېلىنلىرىگە تەنە بىلەن.

تېجەلمەك «تېجىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەنە شۇ ئابلىزنىڭ ئىقتىسادچانلىقى تۆپەيلىدىن، پونكىتقا خېلى جىق ماي

تېجەلدى.

تېجىمەك پ. پۇل، ماددىي بايلىق ۋە ۋاقىت،كۈچ قاتارلىقلارنى رەتلەك، ئۆز جايىدا ئاياپ ئىشلەتمەك، ئىقتىساد قىلماق: دۆلەت ئۆچۈن بىر پۈتۈنمۇ تېجەپ قېلىش ناھايىتى زۆرۈر.

تېجىمەل ① ئى نەپ، مەنپەئەت ئۆچۈن يۈرت ئارىلاپ، ھەممە يەرنى كېزىپ، قاتراپ يۈرىدىغان قورساق باقتى ئادەم: تېجىمەل كىپەن تاپسا ئۆلۈۋالار (ماقال). * گەپنى تېجىمەلدىن سورا، يولنى كارۋاندىن (ماقال). ② سۈپ. ئاتا ـ ئانىسى يوق، ئىگە ـ چاقىسىز، يېتىم: تېجىمەل بالا. ③ سۈپ. ئانىسىدىن ئايرىلغان، ئانىسى ئۆلۈپ قالغان، يېتىم (قوزا ياكى ئوغلاق ھەققىدە): تېجىمەل قوزا.

تېجىمەللىك ئى. تېجىمەل كىشىلەرگە خاس خۇسۇسىيەت: بۇنىڭ تېجىمەللىكى تېخى قالماپتۇ.

تېخنولوگ ئى [ر<گىرېك] تېخنولوگىيە ئالىمى، تېخنولوگىيە مۇتەخەسسىسى.

تېخنولوگىيە ئى [ر<گىرېك] ① ئىشلەپچىقىرىش جەريانى، ئۇسۇل ۋە ۋاستىلەر ھەققىدىكى بىلىملەر يىغىندىسى. ② ھۈنەر، تېخنىكا.

تېخنېتسىي ئى [ر<گىرېك] <خىم> رادىيوئاكتىپلىق ئېلېمېنت. بەلگىسى (Technetium) Tc. دېيتېرىنىڭ ئاتوم يادروسى بىلەن مولىبدېننى بومبارداىمان قىلىش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ. ئادەتتە پولات ـ تۆمۈرنىڭ چىرىشىنىڭ ئالدىنى ئالغۇچى ماتېرىيال سۈپىتىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

تېخنىك ئى [ر] ① تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئومۇمىي نامى. ② ئىنژېنېرلارنىڭ رەھبەرلىكىدە، بەلگىلىك بىر تېخنىكا ۋەزىپىسىنى بېجىرىش ئىقتىدارىغا ئىگە خادىم: ئۇ ناھىيىلىك سۇ ئىشلار ئىدارىسىنىڭ تېخنىكى بولۇپ، دېھقانلار ئۇنى «قادىر تېخنىك» دەپ ئاتىۋالدى.

تېخنىكا ئى [ر<گىرېك] ① ئىنسانلارنىڭ ھۈنەر ـ سەنئەت، ئىلىم ـ پەن پائالىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك تەجرىبە ۋە بىلىملەر. ② مەخسۇس ھۈنەر ـ سەنئەت ياكى ئىلىم ـ پەن بىلەن شۇغۇللىنىش يوللىرىنىڭ يىغىندىسى ۋە ئۇلارنى ئىگىلەش ماھارىتى.

تېخنىكوم ئى [ر] ئالىي ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىك كادىرلارنى تەربىيەلەيدىغان مەخسۇس ئوقۇتۇش ئورنى. بۇ ئالىي تېخنىكوم، ئوتتۇرا تېخنىكوم دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

تېخنىكىلاشماق پ. تېخنىكا ئارقىلىق ئىش ئېلىپ بېرىلماق، تېخنىكا ئارقىلىق بولماق، تېخنىكا ئومۇملاشماق، تېخنىكا كەڭ تارقالماق: چۈنكى بىز ئەتراپىمىز پۈتۈنلەي ماشىنىلاشقان، تېخنىكىلاشقان بىر دۇنيادا ياشاۋاتىمىز.

تېخنىكىلىق سۈپ. تېخنىكىغا مۇناسىۋەتلىك، تېخنىكىغا ئائىت، تېخنىكىدىن پايدىلىنىدىغان: ئەسئەت باشقىچە يول تۇتۇپ، پار قازىنىنى تېخنىكىلىق تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزگەن بولدى.

تېخنىكىۋى سۈپ [ر + ئە] تېخنىكا ئىشلىرىغا مەنسۇپ بولغان، تېخنىكىلىق: ئەگەر ئۇنىڭ نەتىجىسى سىز ئېيتقاندەك چىقسا، بۇ ھەقىقەتەنمۇ چوڭ بىر تېخنىكىۋى قىيىنچىلىقنى ھەل قىلغان بولىدۇ.

تېخى ① رەۋ. ھازىرغا قەدەر، ھازىرمۇ: مەن كىگىز ئۆتۈك بىلەن نانىنى ئېلىپ، ھېلىقى بالىنىڭ يېنىغا چاپتىم. بارسام ئۇنىڭ كۆزى يېشى تېخى قۇرۇماپتۇ. ② يۈك. «ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇنىڭدىن تاشقىرى، يەنە كېلىپ، يەنە» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ تېخى پارتىيەگە كىرمەكچى. ③ رەۋ. ئەمدى، ئەمدىلا، يېڭىلا: ئۇلار تېخى بىرنەچچە قەدەم مېڭىۋىدى، ئالدى تەرەپتىن ئەزىمەت بىلەن بالا كۆتۈرگەن چىنارخان چىقىپ كەلدى. ④ رەۋ. يەنە، يەنىمۇ، ئىنتايىن: بىزنىڭ يېتەرسىزلىكلىرىمىز تېخى كۆپ، سىلەرنىڭ قىممەتلىك پىكىر ـ تەكلىپلەرنى بېرىشىڭلەرگە موھتاجمىز. ⑤ يۈك. يۇكلىمە رولىدا تۆۋەندىكى مەنىلەردە كېلىدۇ: 1) جۈملىنىڭ خەۋىرىدىن بۇرۇن ياكى كېيىن كېلىپ، جۈملىدىكى ئىشنى باشقا بىر ئىشقا نىسبەتەن شۇنداق دېيىشكە بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ــ نېمانچە ئورۇقلاپ قالدىڭ؟ ــ ھازىر سەمرىپ قالدىم تېخى، بۇرۇن كۆرسەڭ قورقۇپ كېتەتتىڭ. 2) جۈملىنىڭ خەۋىرىدىن بۇرۇن ياكى كېيىن كېلىپ، سۆزلىگۈچىنىڭ قارىشىچە خەۋەردە ئىپادىلەنگەن ئىشنىڭ بىھۇدە بولغانلىقى، چەكتىن ئېشىپ كەتكەنلىكى، سۇبيېكتىپ ئۇچۇن مۇناسىپ ئەمەسلىكى قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: قىلغان ـ ئەتكىنىنى ئاز دەپ، تېخى ئادەم ئۇرغىنىنى قارىمامدىغان. 3) بەزى ۋاقىت ھالەتلىرىنىڭ ياكى رەۋىشداش سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمىگەنلىك مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ چاغدا كۆپىنچە «ــلا» يۇكلىمىسى بىلەن ماسلىشىپ كېلىدۇ: تېخى سوئالنى كۆرۈپ بولمايلا سائەت توشۇپ قالدى. ⑥ يۈك. ئۇستىلىمە ئۇندەش جۈملىلەر تەركىبىدە كېلىدۇ: ئۇ ناھايىتى ياخشى بالا، ئۆتكۈرلۈكىچۇ تېخى.

تېخىچە رەۋ. بۇرۇنقىدەكلا، يەنىلا، ھازىرغىچە: دۇيجاڭ تېخىچە بېيىلمىغان ئاچچىقى بىلەن ئۆزىچە غودۇڭشىپ قويدى.

تېخىمۇ رەۋ ① بالدۇرقىغا قارىغاندا، بارغانسېرى: قىز سېۋەتكە ئىككى قولى بىلەن تېخىمۇ چىڭ ئېسىلىۋالدى. ② ئىنتايىن، ناھايىتى؛ بەكرەك: ئەگەر شۇ راۋابنىمۇ ئەكەلدۇرۇپ بېرەلىسەڭ، بىزنى تېخىمۇ رازى قىلاتتىڭ.

تېرە ئى ① مۇسكۇلنى ئوراپ تۇرغۇچى تەن سىرتىدىكى توقۇلما. ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ تېرىسى ئېپىدېرما، ھەقىقىي تېرە ۋە تېرە ئاستى توقۇلمىلىرىدىن ئىبارەت ئۈچ قەۋەتتىن تەركىب تاپىدۇ. ئۇلار تەننى مۇھاپىزەت قىلىش، بەدەن تېمپېراتۇرىسىنى تەڭشەش ۋە كېرەكسىز ماددىلارنى چىقىرىۋېتىش روللىرىنى ئويناىدۇ. ② نەرسىلەرنىڭ ئۈستىنى ئوراپ تۇرغان پوست: تېرىسى قېلىن ئۆرۈك.

تېرە ـ تەرسەك ھايۋانلارنىڭ خىلمۇخىل تېرە ـ كۆرپە ۋە شۇ قاتارلىق مەھسۇلاتلىرى: ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنلىرى تېرە ـ تەرسەك بازىرى راسا قىزىپ كېتەتتى.

تېرەك ئى ① <بوت> تال تېرەكلەر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ئۇنىڭ سۈۋادان تېرەك، قاپاق تېرەك، ئاق تېرەك ۋە تاغ تېرىكى قاتارلىق كۆپ خىل تۈرلىرى بولىدۇ. ② باي ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ ۋە ئۇلۇغچات ناھىيەسىدىكى يەنە بىر يېزىنىڭ نامى.

تېرەكلىك ① سۈپ. تېرەك بىلەن قاپلانغان، تېرەك ئۆستۈرۈلگەن: تېرەكلىك ئورمان. ② ئى. تېرەك كۆپ ئۆستۈرۈلگەن جاي: قۇربان ئاقساقال قاراڭغۇ تېرەكلىك كەينىدىن تىمىسقىلاپ

چىقىپ، يۇسۇپ چوڭنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى.

تېرەن سۈپ ① چوڭقۇر: ئۇ كۆلنىڭ تېرەن ـ تېيىزلىقىغا قارا- ماستىنلا، سۇغا كىرىپ كېتىپ، چىقالماي ئۆلدى. ② كۆچمە. مەزمۇن جەھەتتىن كەڭ، ئەتراپلىق، چوڭقۇر: تېرەن بىر ئوي دېگىزى ئىچرە پاتتى، خىيالى ئۇنى بىر گىردابقا ئاتتى.

تېرەنلىك ئى. تېرەن ھالەت، چوڭقۇرلۇق.

تېربىي ئى [ر] <خىم> مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Tb (Terbium). رەڭسىز كىرىستاللىق پاراشوك بولۇپ، زەھەر- لىك. بىرىكمىلىرى ھاشاراتلارنى ئۆلتۈرگۈچى دورا قىلىنىدۇ ۋە بەزى تېرە كېسەللىكلىرىنى داۋالاشتا قوللىنىلىدۇ.

تېرراسا ئى [ر<فىران] يەر ئۈستىنىڭ يانپاش تۈرغان جايى.

تېررامتسىن ئى [لات] <بىيول> ئانتىبىيوتىكلارنىڭ بىرى. كۆپ خىل شارچە باكتېرىيە ياكى تاياقچە باكتېرىيە- لارغا قارىتا قارشى رول ئويناپدۇ. ئادەتتە يۇقۇملىنىشى، يۇقۇملىنىشى، ئاشقازان ـ ئۈچەي يوللىرىنىڭ يۇقۇملىنىشى، قارا كېزىك ۋە چۆل ئورمان سالجىسىدىن بولىدىغان كېزىك قاتارلىقلارنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

تېررور ئى [ر<لات] زورلۇق بىلەن ياكى قەستلەپ ئۆلتۈ- رۈش، قىرىش: تېررور قىلماق.

تېرورچى ئى. ئۆز پىكرى ۋە مەسلىكىنى تېررور يولى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ۋە تېررورلۇق ھەرىكەتلىرىگە قاتناشقۇچى ئادەم.

تېررورلۇق ئى. زوراۋانلىق ياكى قەستلەپ قىلىنغان قىرغىنچىلىق ۋە قولغا ئېلىش ھەرىكەتلىرى: شېكى شىسەي ئاشكارا تېررورلۇق قىلىشقا باشلىغانىدى.

تېررورىزم ئى (ر<لات) تېررورلۇقنى ئاساسىي ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ، خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال ـ مۈلكىگە ئېغىر زىيان سالىدىغان، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدىن كېيىن بەزىبىر ئەللەردە باش كۆتۈرۈپ چىققان قانۇنسىز رادىكال كۈچلەرنىڭ بىر تۈرلۈك ئىدىيە سىستېمىسى ھەم ئۇلارنىڭ تېررورلۇق ھەرىكەتلىرى.

تېررتورىيە ئى [ر<لات] بىر دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى تەۋەلىكىدىكى رايونلار. ئۇ قۇرۇقلۇق، سۇ ۋە ھاۋا تەۋەلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

تېررتورىيەلىك سۈپ. تېررىتورىيەگە ئىگە؛ تېررىتورىيەگە تەئەللۇق، تېررىتورىيە جەھەتتىكى: تېررىتورىيەلىك ئۆزگە- رىشلەر. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تېررىتورىيەلىك رايونلار.

تېرمو ئى [ر<گىرىك] سۆز بىرىكمىلىرى ۋە بىرىككەن سۆزلەرنىڭ 1 ـ تەركىبىدە كېلىدىغان «ئىسسىقلىق، تېمپېرا- تۇرا» مەنىسىدىكى يارىمچى سۆز: تېرمو قارشىلىق.

تېرمودىنامىكا ئى [ر<گىرىك] ئىسسىقلىق ئېنېرگىيەسى بىلەن باشقا ئېنېرگىيەلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە ئايلىنىشىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن. ئىسسىقلىقنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ماددىلارنىڭ خىمىيەۋى ئۆزگىرىشى نۇرلىنىش ۋە باشقا فىزە- كىلىق ھادىسىلەرگە مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، تېرمودىنامە- كىنىڭ مەزمۇنى فىزىكىلىق ۋە خىمىيەلىك ھادىسىلەرگە

تېرموستات ئى [ر<گىرىك] <بىيول> تېمپېراتۇرىنى كونترول قىلالايدىغان بىر خىل تەجرىبىخانا ئەسۋابى. ئۇ ئادەتتىكى بىيولوگىيە تەجرىبىلىرى ياكى باكتېرىيەلەرنى تەربىيەلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

تېرمومېتامورفىزم ئى [ر<گىرىك] <گېئول> ماگما ھەرىكىتى بۆسمە گەۋدە بىلەن قورشالما جىنسلار تېگىشكەن جايدا كەلتۈرۈپ چىقارغان بىر خىل ئۆزگىرىش.

تېرمومېتىر ئى [ر<گىرىك] تېمپېراتۇرىنىڭ ئىسسىقلىق ياكى سوغۇقلۇق دەرىجىسىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

تېرموئېلېمېنت ئى [ر<گىرىك] <ئېل> ئىككى خىل ئوخشىمايدىغان مېتالنى كەپشەرلەپ ياسالغان دېتال. ئۇ تېرمو- مېتىر ۋە سېزىمچانلىقى يۇقىرى گالۋانومېتىر ياساشتا ئىشلىتى- لىدۇ.

تېرمىن ئى [ر<لات] ئاتالغۇ.

تېرمىنشۇناس ئى [ر<لات + پ] تېرمىن تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىم، مۇتەخەسسىس.

تېرمىنشۇناسلىق ئى. تېرمىننى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

تېرمىنولوگىيە ئى [ر<لات + گىرىك] ① مەلۇم بىر پەن ـ تېخنىكا ساھەسىگە مەنسۇپ بولغان ئاتالغۇلار يىغىندىسى، توپلىمى. ② تىلشۇناسلىقنىڭ ئاتالغۇلارنى ئۆگىنىش، يىغىش، رەتلەش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ساھەسى.

تېرىپ ـ تەرمەپ ← **تېرىپ ـ تۆشەپ.**

تېرىپ ـ تۆشەپ ئازدىن ـ ئازدىن يىغىپ، جەملەپ: چېچىل- غانىنى تېرىپ ـ تۆشەپ يىغىمىز، ئوزۇققا باي نەسلىمىز ھەم ئۇۋىمىز.

تېرىپۇرۇش ئى. تېرە يىغىش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇلا- نغۇچى كەشى.

تېرىتماق «تېرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بار- مەن دەپ، تۇرمەن دەپ، يالغاندىن ئېيتقان. بارار، كېلەر يوللىرىغا ئازغان تېرىتقان.

تېرىچى ئى. تېرە يىغىش ۋە سېتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كەشى، تېرىپۇرۇش: ئۇ بولسا بىزنىڭ مەھەللىلىك تېرىچى سابىت ئىدى.

تېرىچىلىك ئى. تېرە يىغىش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇل- لىنىش ئىشى.

تېرىشتۇرمەك پ. تەرمەك، يىغماق: خەلق توپى چېرىكلەر چېچە- ۋەتكەن تۇز پارچىلىرىنى تېرىشتۇردى.

تېرىشماق «تېرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: تېخنىك كادىرلارنىڭ مەسلىھەتى بويىچە، دېھقانلار ئېگىز ئورنىغا قوناق- نىڭ سورتلۇق يېڭى ئۇرۇقلىرىنى تېرىشتى.

تېرىشمەك «تەرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بادامدوپپا گۈللىرىدەك پاختىزارلار، قىز ـ جۇۋانلار غوزىلارنى تېرىش- مەكتە.

تېرىغان ـ تىككەن ① تېرىپ، پەرۋىش قىلىپ يېتىش- تۇرگەن: تېرىغان ـ تىككەن نەرسىلەر شۇ پېتى ئېتىزدا قالدى. ② ھەرىكەت قىلىپ، تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ قولغا كەلتۈر- گەن: كۆرۈپسەن تېرىغان ـ تىككەن ئېشىڭنى، ئاخىر يەرسەن بىر كۈن

زالىم بېشىڭنى.

تېرىق ئى <بوت> ① باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. باشىقى سۈس سېرىق بولۇپ، ئاقلىغاندىن كېيىن سېرىق دېنى چىقىدۇ. ئۇ مۇھىم ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭدىن تۇرلۈك يېمەكلىكلەرنى ئىشلەشكە ۋە ھاراق ئېچىتىشقا بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ دېنى.

تېرىققا ئۇچكە قويىدىغان ① ئۆز پايدىسى ئۈچۈن ھەممە ئىش قولىدىن كېلىدىغان. ② مۇمكىن ئەمەس دەپ قارالغان نەرسە-لەردىنمۇ نەپ ئۇندۇرۇۋالىدىغان. ③ چۈشەر، پەم - پاراسەت-لىك، تەدبىرلىك ئادەملەرنى سۈپەتلەيدىغان بىرىكمە.

تېرىقتەك سۈپ. كىچىككىنە، ناھايىتى كىچىك: تاغدەك ئىشنىڭ تېرىقتەك تۈگۈنى بار (ماقال). * كۆڭلۈمدە تېرىقتەك يامانلىق بولسا، ئەتىگەن يەتمەي!

تېرىقچى ئى. يەر تېرىغۇچى، دېھقان.

تېرىقچىلىق ئى. زىرائەت تېرىش، پەرۋىش قىلىش، يېغىش ئىشلىرى؛ دېھقانچىلىق: بۇ يىل تېرىقچىلىقىمىز يامان ئەمەس.

تېرىقسىز سۈپ. زىرائەت تېرىلمىغان، ئاق (يەر ھەققىدە): ئۆتكەن يىل كۆز ۋە بۇ يىل ئەتىيازقى خاتىرجەمسىزلىك دەستىدىن باغلار تېرىقسىز قالغان.

تېرىقلىق I ئى. تېرىق تېرىلغان جاي، تېرىق كۆپ ئۆسكەن، تېرىق باسقان يەر، ئېتىز: ئاكام تېرىقلىقنى سۈغىرىۋا-تىدۇ.

تېرىقلىق II سۈپ. تېرىلغان، تېرىپ ئۆستۈرۈلگەن: كىچىككىنە باغنىم بار، كۆممىقوناق تېرىقلىق. چىرايىمدىن كەتمەيدۇ، پىراقىڭدا سېرىقلىق.

تېرىكتۇرمەك «تېرىكمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شۇنداق قىلىپ، شەھەرنى تېرىكتۇرۇپ قويدى.

تېرىكتۇرۇلمەك «تېرىكتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تېرىككەك سۈپ. ئاسان، كۆپ تېرىكىدىغان: ئەمەت ئۇستا بارغانچە جاھىل، تېرىككەك، غەرەز ئۇقمايدىغان بولۇپ كەتتى.

تېرىككەكلىك ئى. ئاسانلا تېرىكىپ قالىدىغان مىجەز، خاراكتېر: ئۇ يۇرتنىڭ كىشىلىرى جۇشقۇن، ھوجۇمچى، باتۇر، ئۆزى ياقتۇرمايدىغان سۆز ۋە ئىشقا يولۇقسا دەرھال ئىنكاس قايتۇرىدىغان، زېرىككەك ھەم تېرىككەكلىك بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ.

تېرىكمەك پ. ئاچچىقلانماق، خاپا بولماق: قادىر قىزىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تېرىكتى.

تېرىكىشمەك «تېرىكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆمىلۇك دەرىجىسى: مەن بۇ قوشنىمىز بىلەن بىرئاز تېرىكىشىپ قالغاندىن كېيىن قايتا ئۇچراشمىدىم.

تېرىلغۇ ① ئى. ھەيدەش، تېرىش ئىشلىرى ۋە بۇنىڭغا مۇنا-سىۋەتلىك مەشغۇلات: ھاپىز بۇ خىيالارنى كۆڭلىگە پۈككەندىن كېيىن شەرۋانەمنى ئالدىرىتىپ، ئۆز تېرىلغۇسىغا جىددىي كىرىشىپ كەتتى. ② سۈپ. تېرىقچىلىق، دېھقانچىلىق ئۈچۈن ئىشلىتى-لىدىغان، دېھقانچىلىققا خاس بولغان: تېرىلغۇ كۆلىمى. تېرىلغۇ يەرلەر.

تېرىلغۇلۇق ئى. تېرىلغۇ قىلىشقا باب، مۇۋاپىق يەر: نۇرغۇن بوز يەرلەر تېرىلغۇلۇقلارغا ئايلاندى.

تېرىلماق «تېرىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەن ئۇنىڭ بىلەن تەڭ بولسام، بىرمۇنچە بالا تېرىلاتتى.

تېرىلمە سۈپ. بىر - بىرلەپ تېرىلىپ جەم بولغان، يىغىل-غان: بۇ ئەمدى بىر يېرىم يىل بۇرۇن قومۇلدا ھاجىلار كۆرگەن ھېلىقى تېرىلمە قوشۇن ئەمەس ئىدى.

تېرىلمەك «تەرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: 10 - ئايغىچە پاختىلارنىڭ بىرىنچى تېرىمى تېرىلىپ بولدى.

تېرىم ① ئى. ھەيدەش - تېرىش ئىشى، تېرىش، تېرىلغۇ: تېرىمدا يوق، يىغىندا يوق، خاماندا تەييار (ماقال). * ئەتىيازلىق تېرىم باشلانغاندا، بۇ لاپقۇتلىشىش گۈرۈپپىسى يەنە يەتتە ئائىلىگە كېڭەيدى. ② سۈپ. تېرىلغۇ ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان: تېرىم يەر. ③ ئى. مەھسۇلاتلارنى بىر - بىرلەپ تېرىپ، يىغىش ئىشى: پاختا تېرىمىدا خوتۇن - قىزلار تولىمۇ ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ. ④ ئى. دېھقانچىلىق، تېرىقچىلىق: ئۇلارنىڭ ئەنئەنە ۋە تارىخقا بولغان قارىشى تېرىم مىللەتلىرىدەك جاھىلانە تۇس ئالمىغان. ⑤ پەيزىۋات ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ، قەشقەر كونىشەھەر ناھىيەسى-دىكى بىر يېزىنىڭ ۋە يوپۇرغا ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

تېرىماق پ ① زىرائەتلەرنىڭ ئۇرۇقىنى يەرگە چېچىپ، كۆممەك: قۇشقاچتىن قورققان بۇغداي تېرىماس (ماقال). ② كۆچمە. پەيدا قىلماق، ئۇلغايتماق: گەپ تېرىماق. ئىش تېرىماق. ماجىرا تېرىماق. غەلۋە تېرىماق. چاتاق تېرىماق. بالا تېرىماق.

تېرىمچى ئى ① تېرىلغۇ قىلغۇچى، دېھقان، تېرىقچى: تېرىمچى بىر چولاق كەتمەنده قالدى، ماتاچى مىڭ ياماق چەكمەنده قالدى. ② ئېچىلغان پاختىلارنى قول بىلەن تېرىپ ئالغۇچى: پاختىزارلىقتىكى تېرىمچىلار گويا ماشىنا ئادەملەردەك چارچاشنىمۇ ئونتۇپ ئىشلىمەكتە ئىدى. // تېرىمچى قىزلار.

تېرىندى سۈپ. بىر - بىرلەپ تېرىش ئارقىلىق جەملەن-گەن، يىغىلغان: تېرىندى نەرسىلەر.

تېز I [پ] ① رەۋ. ئاردىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە: ماموت ئاپتوموبىل ھەيدەشنى تېز ئۆگىنىۋالدى. ② رەۋ. ھازىرنىڭ ئۆزىدە، شۇ تاپتا، چاپسان، دەرھال: — قاسىم ئاكام سىزنى تېز كەلسۇن، دەيدۇ، — دېدى ئۇ ھاسىراپ. ③ سۈپ. چاپسان، چاققان، ئىتتىك: تېز قەدەم. تېز ھەرىكەت. تېز سۈرئەت.

تېز II ئى. قېلىپ: ئاندىدىن قىڭغىر تۇغۇلغانىنى تېزگە سالساڭ تۈزەلمەس (ماقال).

تېزەك ئى [پ] ھايۋانلارنىڭ گەندىسى: كالا تېزىكى. تېزەك تەرمەك. * يازنىڭ تېزىكى قىشتا دورا (ماقال).

تېزەكچى ئى. تېزەك يىغقۇچى، تېزەك تەرگۈچى.

تېزەكلەتمەك «تېزەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرە-جىسى: ئۇ ئېشەكنى ئالتۇن تېزەكلەتمەكچى بولۇپ ئېشەك ئېغىلىنى ئېچىپ كىرسە، ئالتۇن تېزەكلەيدىغان ئېشەك توڭلاپ قېتىپ قاپتۇ.

تېزەكلىك ئى. تېزەك كۆپ جاي: تېزەكلىكنىڭ قوڭغۇزىدەك غۇڭغۇلدىماق.

تېزەكلىمەك پ. تېزەك چىقارماق، چىچماق (ھايۋانلار ھەققىدە): بەختسىز قىز تېزەك تەرگىلى چىقسا، كالا سۈغا تېزەكلەپتۇ (ماقال).

تېز - تېز ① ئۆزلۈكسىز ۋە ئىلدام، چاپسانلىق بىلەن: ئۇ

دەرھال يۇزىنى ئۆرۈپ، تېز ـ تېز مېڭىپ كەتتى. ② پات ـ پات، ئۇزاق ئۆتمەي: مەختۇم شۇنىڭدىن كېيىن ئالىملارنىڭكىگە تېز ـ تېز كېلىپ تۇرىدىغان بولدى.

تېزدىن رەۋ. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە، دەرھال؛ھازىرلا: خەتتە: «قولغا چۈشكەن كىشىنى تېزدىن بۇ يەرگە كەلتۈرۈڭلەر» دەپ يېزىلغانىدى.

تېزلەتكۈچى ① سۈپ. تېزلىتىدىغان. ② ئى. بىرەر جەريانىنى تېزلىتىدىغان، ئىلگىرى سۈرىدىغان ئامىل، سەۋەب: بىرلىك، ئىتتىپاقلىق، ئۆزئارا ھەمكارلىق ـــ ئەتىيازلىق تېرىلغۇنى ياخشى قىلىشتىكى تېزلەتكۈچى تۈرتكىلەردىن بىرى. ③ ئى <فىز> سۇنئىي ئۈسۈل بىلەن يۇقىرى سۈرئەتتە ھەرىكەت قىلىدىغان زەررىچىلەرنى ھاسىل قىلىش قۇرۇلمىسى، يەنى ئاتوم يادروسى ۋە ئاساسىي زەررىچىنىڭ خۇسۇسىيىتىنى تەتقىق قىلىش قورالى.

تېزلەتمەك «تېزلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆيگە قاراپ كېتىۋاتقان ئەنۋەر قەدىمىنى تېخىمۇ تېزلەتتى.

تېزلەشتۈرمەك «تېزلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۈرئەتنى تېزلەشتۈرمەك.

تېزلەشتۈرۈشمەك «تېزلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تېزلەشتۈرۈلمەك «تېزلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ يىل كومبايىننىڭ رولدىن پادىلانغاچقا، يازلىق يېغىم سۈرئىتى زور دەرىجىدە تېزلەشتۈرۈلدى.

تېزلەشمەك ① «تېزلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.② سۈرئىتى، تېزلىكى بارغانسېرى ئاشماق: ئۇنىڭ يۈرەك سوقۇشى بارغانسېرى تېزلەشمەكتە ئىدى.

تېزلىتىشمەك «تېزلەتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار قەدەملىرىنى تېزلىتىشتى.

تېزلىتىلمەك «تېزلەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇنداق قىلىپ، گۇرۇھ سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى تېزلىتىلدى.

تېزلىك ① ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ مەلۇم جەريانىدىكى سۈرئىتى، ئىلدامليقى، جىددىيلىكى: ئابدۇۋايىتنىڭ كۆز ئالدىدىن مۇنداق بىر ۋەقە چاقماق تېزلىكىدە ئۆچۈپ ئۆتتى.② <فىز> ھەرىكەتلىنىۋاتقان جىسىمنىڭ مەلۇم بىر يۆنىلىشتە، بىرلىك ۋاقىت ئىچىدە بېسىپ ئۆتكەن يولى.

تېزلىكتە رەۋ. تېزلىك بىلەن، دەرھال: ئەر ـ ئايالالار بىرلىكتە، ھەرىكەت قىلىپ تېزلىكتە، ياشاش ئۈچۈن ھۆرلۈكتە، گۈللىتەيلى ۋەتەننى.

تېزلىمەك پ ① تېزلىكى ئاشماق: ماشىنا تېزلىدى. * ئوقۇغۇچىسىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ قەدەملىرى تېخىمۇ تېزلىدى. ② مەلۇم بىر ئىش جەريانىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا ئاز قالماق؛ يۈكسەلمەك، ئىلگىرىلىمەك: بۇ ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى كۆزگە كۆرۈنۈپ، ئالغا بېسىشى خېلى تېزلەپ قالدى.

تېزلىنىشچان سۈپ. بارغانسېرى تېزلىنىپ بارىدىغان: تېزلىنىشچان ھەرىكەت.

تېزلىنىشچانلىق ئى ① بارغانسېرى تېزلىشىپ بېرىش ئالاھىدىلىكى ياكى بارغانسېرى تېزلىنىپ بېرىش ھەرىكىتى. ② تېزلىكى بارغانسېرى ئېشىپ بارىدىغان سۈرئەت، بارغانسېرى ئېشىپ بارىدىغان تېزلىك.

تېزىس ئى [ر<گىرېك] يازماقچى بولغان ئىلمىي ئەسەر، ماقالە ۋە سۆزلىمەكچى بولغان دوكلات ياكى نۇتۇق قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىي نۇقتىلىرى: ئۇ بىرنەچچە ۋاراق قەغەزگە يېزىلغان تېزىس بويىچە، رەيھاننىڭ «مەسىلە» لىرىنى بىر ـ بىرلەپ ئوقۇپ چىقتى.

تېزىسلاشماق پ. تېزىس ھالىتىگە كەلمەك، تېزىس قىلىنماق: پۈگۈنكى كۆزۈم بىلەن قارىغاندا، ماقالىدىكى قاراشلار تېزىسلاشقان ھالەتتىكى بىخلانما ئىدىيەلەردىن ئىبارەت.

تېشرقاتماق «تېشىرقىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ قوراملىق سايىدا مىنىپ يۈرۈپ، ئاتنى تېشىرقىتىۋېتىپسەن، ـــ دېدى داۋۇتئاخۇن ئوغلىغا.

تېشرقىماق پ. ئات ـ ئۇلاغلار تاش ـ شىغىللىق يوللاردا كۆپ مېڭىپ، تۇياقلىرىنىڭ ئۈيرىشىدىن تەستە ماڭىدىغان بولۇپ قالماق: ئايال ئۆزىنىڭ «تېۋىلغا تور» ئېتى تېشىرقاپ كەتكەنلىكتىن مىنەلمەي، ئەسمىتوللانىڭ ئېتىنى مىنىپ چىققانىدى.

تېشىشمەك «تەشمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ياشلاردىن بەشى كېلىپ، ئىشكىنىڭ يان تەرىپىدىكى تامنى تېشىشتى.

تېشىلمەك ① «تەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پالتىنىڭ چۈلدىسى بىلەن مۇزنى ئۇرسام، مۇز تېشىلدى. ② قاپىرىپ يېرىلماق، سىقىلىپ چىقماق: يارا تېشىلمەك. * بۇ جەريانىدا يىگىنە سانجىلغان بارماقلىرى نەچچە تېشىلىپ، نەچچە ساقايدى. ③ كۆچمە. مەلۇم بىر ئىش ياكى گەپنىڭ مۇھىم بىر نۇقتىسى ئاشكارىلانماق، مەيدانغا چىقماق: گەپ تېشىلدى. * ھەممە ئىش شۇنىڭدىن تېشىلدى، نەچچە يۈز بالا بار يەردە نېمىنى يوشۇرۇپ قالغىلى بولىدۇ.

تېقىم ئى ① ئادەم تىزىنىڭ قارشى تەرەپتىكى پۇكلىنىدىغان جايى: ھۆسنەرخان بىر قولىدا زەيتۇنەمنىڭ تېقىمىنى، ئىككىنچى قولىدا لېپىكىنى تۇتۇپ كۈچەپ بېسىپ باقتى. ② ئات ـ ئۇلاغ مىنگۈچىگە نىسبەتەن پۇتنىڭ، ئۇلاغنىڭ قورسىقىغا تېگىپ تۇرغان ھەممە قىسمى؛ بەلنىڭ ئاستى: ئالماس تېقىمدا ئات بولمىغانلىقىغا قاتتىق ئەپسۇسلاندى. ③ ھايۋانلارنىڭ قۇيرۇقىنىڭ ئاستى: موما تۇۋىدىكى سىرىق كالا شاتىراقلاپ تېقىمىنى پوق قىلىۋەتكەنىدى.

تېقىمچى ئى. ئوغلاق تارتىشىشتا ئوغلاقنى تېقىمىغا قىستۇرۇپ ئېلىپ قاچقۇچى چەۋەندار: بۇ مەھەللىنىڭ نە يارامليق ئاتلىرى، نە تېقىمچى يىگىتلىرى قالمىغان چېغى.

تېقىمداشماق «تېقىمدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تېقىمدىماق پ ① ئۇلاغ ئۇستىدە تۇرۇپ، بىرەر نەرسىنى تېقىمى ئاستىغا باسماق، قىستۇرماق. ② ئات ـ ئۇلاغنى تېقىمى بىلەن دېۋىتىپ ھەيدىمەك: سەلىم ئېتىنى تېقىمداپ قويىدى.* ئېتىڭنى پات ـ پات تېقىمداپ قوي، سەل ئىتتىكلىمىسەك كۈن ئولتۇر ـ غۇچە يېتىپ بارالمايمىز.

تېكە ئى. ئۆچكە، ياۋا ئۆچكە، جەرەن قاتارلىقلارنىڭ ئەركەكىنىڭ پىچىلمىغىنى: ئالتە ئۆچكىگە يەتتە تېكە (ماقال).

تېكتونا ئى [لات] <بوت> دورىلىق تىزمىگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى چوڭ بولىدۇ. ياغىچى تۈتۈق قوڭۇر، قاتتىق ۋە چىرىتىشكە چىداملىق كېلىدۇ.

دۇ. ياغىچىنى كېمىسازلىق، بىناكارلىق قۇرۇلۇشىغا ئىشلە-تىشكە بولىدۇ.

تېكتونىكا ئى [ر<گىرېك] يەر پوستىنىڭ ھەرىكىتى، ئۆزگە-رىشى ۋە ئۇنىڭ جەريانىنى ئۆگىنىدىغان، تەتقىق قىلىدىغان پەن.

تېكتونىكىلىق سۈپ. يەر پوستىي ھەرىكىتى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىشىگە باغلىق بولغان، ئۇلارنىڭ نەتىجىسىدە كېلىپ چىققان: تېكتونىكىلىق ھەرىكەت. تېكتونىكىلىق يەر تەۋرەش.

تېكىچەك ئى. ئۆچكە، ياۋا ئۆچكە، جەرەن قاتارلىقلارنىڭ پىچۇۋېتىشتىن بۇرۇنقى ئەركەك ئوغلىقى.

تېكىچى ئى. تېكىنى مەلۇم ئويۇن ۋە ھەرىكەتلەرگە ئۆگە-تىپ، ئويناتقۇچى كىشى: بىرنېمىلەرنى دەپ ئۇنى ماختاۋاتقان تېكىچى قولىدىكى تاياقنى پەشتاقا ئۇردى.

تېكىساقال ئى [تېكە + ساقال] <بوت> ← **كۆكسېغىز**.

تېكىسالتاك سۈپ [تېكە + سالتاك] قول ئىلكىدە ھېچنېمىسى يوق، دەسمايىسىدىن ئايرىلغان.

تېكىست ئى [ر<لات] ① يېزىلغان، كۆچۈرۈلگەن، بېسىلغان ئەسەر ياكى ھۆججەتنىڭ ئەسلىسى: ھەرقانداق ياخشى تەرجە-مىمۇ ئەسلىي تېكىستنى تولۇق ئىپادىلەپ كېتەلمەيدۇ. ② نۇتۇق، دوكلات قاتارلىقلارنىڭ يازما نۇسخىسى، ئارگىنالى: ئۇ دوكلات تېكىستىنى ئىككى - ئۈچ كۈندىن بېرى ئىشخانىدىمۇ، ئۆيىدىمۇ بوشلاۋاقتى بولسا يېزىۋاتىدۇ. ③ مۇزىكا ئەسىرى، ناخشا قاتارلىقلارنىڭ شېئىرى ۋە سۆزلىرى: لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەينى زامانداا مەكتەپ ناخشىسى تېكىستىنى كۆپ يازغان ۋە كۆپ ئاھاڭ ئىجاد قىلىپ، ئۇسمۇرلەرگە ئۆزى بېۋاستە ئۆگەتكەندى. ④ سۆزلەر قىسمى؛ ئەسلىي ئىبارىسى، مەزمۇنى (لۇغەتتە): لۇغەت تېكىستى. ⑤ <تىل> قۇرۇلما جەھەتتىن بىر جۈملىدىن ئوشۇق بولغان، مەنە جەھەتتىن نىسپىي ھالدا تولۇق بولغان ئوي - پىكىر ياكى ئىدىيەنى ئىپادىلىگۈچى تىل بىرلىكى. ئۇ تېكىست تىلشۇناسلىقىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى.

تېكىستچى ئى. مۇزىكا ۋە ئاھاڭغا تېكىست يېزىپ بەرگۈچى.

تېكىستسىز سۈپ. تېكىستى يوق، تېكىستلەشتۈرۈلمىگەن، تېكىستكە سېلىنمىغان: تۇرسۇن قانداقتۇر بىر تېكىستسىز ناخشىنى غىڭشىپ ئېيتقان ھالدا تاماكا ئوراپ ئولتۇراتتى.

تېكىستلەشتۈرمەك پ. مەلۇم ئاھاڭغا ماس شېئىر تاللاپ ياكى يېزىپ، ناخشىغا ئايلاندۇرماق.

تېكىستلەشتۈرۈلمەك «تېكىستلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مۇقام مۇزىكىلىرى ئۆز دەۋرىدە كۆچلۈك تەسىر-گە ئىگە ئۇيغۇر شېئىرىيىتى بويىچە تېكىستلەشتۈرۈلدى.

تېكىستلىك سۈپ. تېكىستى بار، تېكىستلەشتۈرۈلگەن: «ئون ئىككى مۇقام» شېئىرىي تېكىستلىك، چوڭ ھەجمىدىكى مۇزىكىلىق ئەسەر.

تېكىستولوگىيە ئى [ر<لات + گىرېك] تىل - ئەدەبىيات پەنلىرىنىڭ بىر تارمىقى. ئۇ يازما يادىكارلىق، بەدىئىي، تارىخىي ئەسەر، ھۆججەت قاتارلىقلارنىڭ ئەسلىي تېكىستىنى بەلگە-لەش ياكى ئەسلىي نۇسخىسىغا ئاپقىن كېلىدىغان تېكىستىنى تەييارلاش ۋە تەتقىق قىلىش قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

تېكىستولوگىيەلىك سۈپ. تېكىستولوگىيەگە ئائىت: تېكىس-تولوگىيەلىك خۇسۇسىيەت مۇقامنىڭ ئاساسلىق بىر خۇسۇسىيىتى.

تېكىلەتمەك پ. دىيال. يېقىتماق، دۈم چۈشۈرمەك، دومىلاتماق، ئاغدۇرماق.

تېكىلەنمەك پ. دىيال. دومىلانماق: ئۇ ئىككى تېكىلىنىپ كەتتى.

تېكىن I ئى. يېزىت. شاھزادە، شاھ ئوغلى.

تېكىن II سۈپ. مېھنەت قىلمايدىغان، ئەجىر سىڭدۈرمەيدىغان.

تېكىنەك ئى. تاقا مىخنىڭ ئۇچىنى قايتۇرىدىغان تۆمۈر ئەسۋاب.

تېكىنخور ① ئى. ئىشلىمەي، ئەجىر قىلماي باشقىلار ھېسا-بىغا كۈن كەچۈرگۈچى، تىرىكتاپ ئادەم: كونا دۇنيانىڭ تېكىن-خور، ياچۇقەك، ئەۋزەللىرى، قامىتىڭدىن بولدى مىڭ لەت، كۆرمىگەن داغىڭنى مەن. ② سۈپ. پارازىت، تەييارتاپ: تېكىنخور قۇرتلار.

تېكىنخورلۇق ئى. تىرىكتاپلىق، پارازىتلىق، تەييارتاپلىق.

تېگەچى ئى. تەگكۈچى، ئەرگە تېگىدىغان (قىز ياكى ئايال): خانىم بىزگە تېگەچى.

تېگى - تەكتى ① كىشىنىڭ كېلىپ چىقىشى، ئەسلىي زاتى: لۇتپۇللا ھېلىقى كەلگەن يىگىت بىلەن ئايالىنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن كوچىلاپ سوردى. ② بىر ەر ئىش، ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبى، ماھىيەت: ئايۇپ ئاكا كۆپ ئويلىغاندىن كېيىن ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى ئەمدىلا چۈشەندى.

تېگى - تېگىدىن چوڭقۇر قاتلىمىدىن، ماھىيەتتىن: ماڭا تېگى - تېگىدىن بايلىق ياراشمايدۇ.

تېگىرمەك ئى. دىيال. تۆگىگە توقۇلغان، ئۇستى تۇز، چومغا گۈمبەز شەكلىدە ئورۇنلاشتۇرۇلغان پەردىلىك كاجاۋا.

تېگىز سۈپ. دىيال. تۇز، سىلىق: دەرەخ بولسا ئېگىز بولسا، شاخلىرى تېگىز بولسا، دوست بولسا ئادىل بولسا، ئۆلگۈچە ئايرىلماس بولسا.

تېگىشتۈرمەك «تېگىشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يېزا كادىرلىرى ھەممە ئەزالارغا سورتلۇق ئورۇقلارنى تېگىشتۈردى.

تېگىشتۈرۈلمەك «تېگىشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئايىمخان تېگىشتۈرۈلگەن گىلەمنى سىنچىلاپ كۆرۈۋاتاتتى.

تېگىشكۈسىز سۈپ. ئۆزئارا تېگىشىش قىممىتى ئارتۇق كېتىدىغان، تېگىشىشكە پەقەت كۆزى قىيمايدىغان: چەت - چېتىگە كۆزى يەتمەس، تەرىپىگە سۆز يەتمەس، خۇددى گۈزەل كەشتە-دەك، تېگىشكۈسىز بوستانغا.

تېگىشلىك سۈپ ① مەلۇم بىر تەلەپكە مۇۋاپىق، لايىق، ماس كېلىدىغان: ئۇنىڭغا ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق تېگىشلىك جاۋابلار بېرىلدى. ② زۆرۈر بولغان، لازىم بولغان: بۇ ئورۇن قەتئىي ئىشغال قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم جاي ئىدى. ③ تەۋە، تەئەللۇق: مەنمۇ ئۆزۈمگە تېگىشلىك نەرسىلەرنى ئەكەتتىم. ④ مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار: ئەكەلگەن نەرسىلەرنى تېگىشلىك جايلىرىغا قويۇپ بولۇپ، ھاممالغا ئىككى تىللا بېرىپتۇ. ⑤ بەلگىلىك، مۇئەييەن: تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا تېگىشلىك ھەسسە قوشۇشمىز لازىم. ⑥ تەقسىم بولغان، بۆلۈنگەن: ئاسىم دەرس ئۈستىدە شىرەلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ، بىر بالىنىڭ شىرەنىڭ ئۆزىگە تېگىشلىك قىسمىنىڭ ئۈستىنى «قارا» بويۇچالغانلىقىنى كۆردى.

تېگىشمەك I پ. ئالماشتۇرماق، يەڭگۈشلىمەك: ئۇ تاغىل ئۆكۈزنى كۆرسىتىپ: — ئەگەر ماقۇل بولساڭلار، مۇشۇنىڭغا 450 سوملۇق تېلېۋىزوردىن بىرنى باشمۇباش تېگىشىمىز، — دېدى.

تېگىشمەك II ① «تەگمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ــ بۇ يەردىن يوقىلىش، بۇ نەرسىلەرگە تېگىشمە، ــ دېدى قارى ئاكام بالىلارغا ۋارقىراپ. ② ئۆزئارا تېگىپ تۇرماق: سۆگەتنىڭ يەرگە ساڭگىلىغان شاخلىرى سۇغا تېگىشىپ تۇراتتى.

تېگىشلىمەك «تېگىشمەك I » پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تورپاققا تېگىشلىگەن كۆك قوچقار ئوت يېمەس چىقىپ قالغاچقا قايتۇ - رۇلدى. * مەزكۇر شائىر «ئۇدۇنىنىڭ دەريا ياقىلىرىدا قاشتېشى سۈزۈ - لىدۇ، بۇ سۈزۈك قاشتاشلىرى شەرقنىڭ يىپەكلىرىگە تېگىشلىدۇ» دەپ خاتىرە قالدۇرغان.

تېگىل سۈپ. تەۋە، تەئەللۇق، مەنسۇپ؛ تېگىشلىك: بىز بۇ دۇنيانىڭ ئۆزىمىزگە تېگىل راھەتنى قولدىن بەرمەيلى.

تېگىل بولماق ھېساب بولماق، كۆپايە بولماق: ئاز بولسىمۇ كۆپكە تېگىل بولدى.

تېگىلمەك «تەگمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: خەتتە «بۇلارغا ھەرگىز تېگىلمىسۇن» دېيىلگەن.

تېگمەك پ. دىيال. ئېگە بولماق، ئېرىشمەك.

تېگىرقاتماق «تېگىرقىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تېگىرقاشماق «تېگىرقىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سادىقنىڭ كېيىنكى سۆزى شۇنچىلىك ئىشەنچ بىلەن جاراڭلىدىكى، ئاڭلاپ كېلىۋاتقانلار تېگىرقىشىپ بىر ــ بىرىگە قاراشتى.

تېگىرقىماق پ. ھاڭۋېقىپ قالماق، داڭ قېتىپ قالماق، ئەس ــ ھوشىنى يوقىتىپ، تەمتىرەپ قالماق: ئەمدىلىكتە ئۇ «يا جاندىن كەچ ياكى جاناندىن» دېگەن رەھىمسىز سىناق گىرۇپكىدە بېشى قېتىپ، تېگىرقىماقتا ئىدى. * ئۇلار ئۆزى شۇنداق بىلىملىك، ئەمما قاراڭغۇ - لۇق، گۇمراھلىق ئىچىدە تېگىرقايدۇ.

تېگىشماق «تاڭماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھەر ئىككىسى ئوغلىنى توختىماي سۆيۈپ، باغرىلىرىغا مەھكەم تېگىشاتتى.

تېگىق ① سۈپ. تېگىلغان، ئورالغان: كامال ياتار باش ــ كۆزى تېگىق، پەرۋانىدۇر مۇئەللىم ئاڭا. ساۋاقداشلار كېلەر ئۆزۈلمەي، كۆزلىرىگە ياش ئالار ئاتا. ② ئى. جاراھەت ۋە سۇنۇقنى دورا، داكا قاتارلىقلار بىلەن تېگىش ئىشى: تېگىق بۆلۈمى. * ھەش ــ پەش دېگۈچە، دورا قويۇلۇپ تېگىق پۈتتى. ③ ئى. نەرسىلەرنىڭ ئۈستىدىن ئوراپ تاڭغان نەرسە: ــ ھەممىسىلا يېنىڭ يارىلانغانكەن، تېگىقلىرىنى يۆتكەپ قويدۇق، ــ دەپ جاۋاب بەردى زۇمرەت.④ مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ تېگىلغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: ئابدۇنىياز ئۆزۈن كەلگەن چىرايلىق ساقىلىنى قولىغا يۆگەپ، بىر تېگىق يۈك ئۈستىدە جىم ئولتۇراتتى.

تېگىقچى ئى. چىقىپ كەتكەن، سۇنغان ئۈستىخانلارنى تېگىش، جايىغا كەلتۈرۈش بىلەن شۇغۇللانغۇچى؛ سۇنۇقچى.

تېگىقچىلىق ئى. چىقىپ كەتكەن، سۇنغان ئۈستىخانلارنى تېگىش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: قورايدەك ئورۇق، ھېلىلدەك قورۇلۇپ كەتكەن بۇ خوتۇننىڭ ئانىسىدىن ئۈدۈم قالغان تېگىقچىلىق ھۇنىرىمۇ بار ئىدى.

تېگىقلىق سۈپ. تېگىپ قويۇلغان، تېگىلغان: ھەسەن دولان ئىشىك ــ دېرىزىلىرى قاغجىراپ كەتكەن پاكار ئۆينىڭ سۈپىسىدا باش ــ كۆزى تېگىقلىق ياتاتتى.

تېگىلماق «تاڭماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى:ئۇنىڭ ئالدىدا باش ــ كۆزلىرى تېگىلغان ئىلياس تۇراتتى.

تېگىقئوتى ئى [تېگىق + ئوت + ى] <بوت >پاپورت - نىكلارنىڭ بىر خىلى. كۆپىنچە دەرەخ غولى ياكى تاش ئۈستى - لىرىدە ئۆسىدۇ؛ ئادەتتە يىلتىزسىمان غولى دورىغا ئىشلىتى - لىدۇ. ئۇنىڭ سۇنۇق ۋە يارىنى داۋالاشتا ئۇنۇمى زور.

تېللۇر ئى [ر<لات] <خىم> مېتاللوئىد ئېلېمېنت. بەلگىسى Te (Tellurium) . كۈمۈشتەك ئاپئاق كىرىستال ياكى قوڭۇر رەڭلىك پاراشوك. مېتال ياكى قېتىشما قوشقاندا، ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ.

تېلېسكوپ ئى [ر<گىرېك] <ئاستر> ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىش، سۈرەتكە ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئوپتىكىلىق ئەسۋاب.

تېلېسكوپلۇق سۈپ. تېلېسكوپى بار، تېلېسكوپقا ئىگە، تېلېسكوپ ئورنىتىلغان، تېلېسكوپقا ئوخشايدىغان: بۇ زادى تېلېسكوپلۇق كۆزنىڭ ئالەمدىكى كۆرۈنۈشلىرىمۇ ياكى سىياسىي ئىدە - يەڭى «تېلېسكوپ»نىڭ ئويدۇرمىسىمۇ؟

تېلېفون ئى [ر<گىرېك] توكتىن پايدىلىنىپ، ئىككى جايدىكى كىشىلەرنى ئۆزئارا سۆزلەشتۈرىدىغان قۇرۇلما. ئاساسەن سۆز تارقاتقۇچ، سۆز قوبۇللىغۇچ ۋە ئۆتكۈزگۈچ سىمدىن ئىبارەت ئۇچ قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ.

تېلېفونچى ئى ① تېلېفون لىنىيىلىرىنى راۋانلاشتۇرۇش ۋە رېمونت قىلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى تېخنىك خادىم: تېلې - فونچى ئايالىلارنىڭ كىيىنىشى ئاساسەن ئوخشاش بولۇپ، ھەممىسى شەپكە كىيىپ ماسكا تاقىۋالىدۇ. ② تېلېفون باش ئاپپاراتىدا ئىشلىگۈچى خادىم.

تېلېفونلاشتۇرماق «تېلېفونلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شەھەرلىك پوچتا-تېلېگراف ئىدارىسى تەلەپ قىلغان شەخسلەرنىڭ ئائىلىسىنمۇ تېلېفونلاشتۇردى.

تېلېفونلاشتۇرۇلماق «تېلېفونلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شەھەر ئائىلىلىرىنىڭ ئۆيلىرى ئاساسىي جەھەت - تىن تېلېفونلاشتۇرۇلدى.

تېلېفونلاشماق پ ① تېلېفون سىم تارتىلىرى قادىلىپ، تېلېفون ئالاقىسى ئورنىتىلماق: قارلۇق يېزىسىدىكى كەنتلەرنىڭ ھەممىسى تېلېفونلاشتى.② تېلېفون ئارقىلىق ئۆزئارا ئالاقە - لەشمەك، تېلېفون ئارقىلىق ئالاقىلەشمەك، بىر ــ بىرى بىلەن تېلېفون قىلىشماق، بىر ــ بىرى بىلەن تېلېفوندا ئالاقە - لەشمەك: بىز پات ــ پات تېلېفونلىشىپ تۇرايلى.

تېلېفونلىماق پ. تېلېفوندا ئالاقە قىلماق، تېلېفون بەرمەك، تېلېفوندا سۆزلەشمەك، تېلېفونلاشماق.

تېلېگراف ئى [ر<گىرېك] تېلېفون، تېلېگرامما ياكى رادىيو ئۇسكۇنىلىرىدىن پايدىلىنىپ مەخسۇس خەۋەر يەتكۈزە - دىغان ئالاقە ۋاستىسى.

تېلېگرامما ئى [ر<گىرېك] ① شىفىر ئارقىلىق يېزىق، سۈرەت، گىرافىكنى يەتكۈزۈش ئۇسۇلى. ئۇنىڭ سىمسىز تېلېگراف ۋە سىملىق تېلېگراف تۈرى بار. ② تېلېگرامما ئارقىلىق يەتكۈزۈلگەن، خەۋەر يېزىلغان قەغەز: تېلېگرامما تاپشۇرۇۋالماق.

تېلېمېتىر ئى [ر<گىرېك] <ئېل> زامانىۋى ئېلېكتە - رونلۇق ھەم ئوپتىكىلىق ئەسۋابلارنى ئىشلىتىپ، يىراقتىكى

جىسىملارنى ئۆلچەيدىغان قۇرۇلما.

تېلېۋىزور ئى [ر<گىرېك] <ئېل> تېلېۋىزىيە سىگنالـ
لىرىنى سۈرەت ۋە ئاۋاز تەرزدە قوبۇل قىلىۋېلىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئاپپارات. سۈرەت قوبۇللىغۇچ ۋە ئاۋاز قوبۇللىغۇچتىن ئىبارەت ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ.

تېلېۋىزورسىز سۈپ. تېلېۋىزور يوق، تېلېۋىزور بولمىغان، تېلېۋىزورغا ئىگە ئەمەس: ھازىر ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنىڭ كەچلىك تۇرمۇشىنى تېلېۋىزورسىز تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ.

تېلېۋىزىيە ئى [گىرېك + لات] <ئېل> رادىيو دولقۇنلـ
رىدىن پايدىلىنىپ، جىسىمنىڭ سۈرىتىنى تارقىتىدىغان قۇرۇلما. تارقىتىش ئىستانسىسىدىن جىسىم (ياكى ئادەم)نىڭ سۈرىتى ئېلېكتىر ئېنېرگىيە سىگنالىغا ئايلاندۇرۇلۇپ تارقىتىلىدۇ. تېلېۋىزور قوبۇل قىلغان سىگنالنى قايتا سۈرەتكە ئايلاندۇرۇپ، يالتىراق ئېكراندا كۆرسىتىدۇ. تېلېۋىـ
زىيە مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش ۋە ئوقۇتۇشتا ئىشلىتىلگەندىن سىرت، يەنە تېخنىكا ۋە ھەربىي جەھەتتە كەڭ تۈردە ئىشلىتـ
لىدۇ.

تېلېۋىزىيەلىك سۈپ. تېلېۋىزىيە ئارقىلىق بولىدىغان، تېلېـ
ۋىزىيەدە بېرىلىدىغان، تېلېۋىزىيە ئارقىلىق كۆرسىتىلىدىغان ياكى يەتكۈزۈلىدىغان: تېلېۋىزىيەلىك ئۇچۇر لىنىيەلىرى ۋە سەنئەت فورمىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى شەھەر ئاھالىسىگە نۇرغۇن قولايلىقلار ـ
نى ئەكەلدى.

تېلېقتۇرماق «تېلىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شائىرنىڭ بۇ سۆزى نابورچىك تۇردىنى كۆلدۇرۇپ تېلېقتۇرۇۋەتتى.

تېلېققاق سۈپ. ئاسان ۋە كۆپ تېلىقىدىغان: تېلېققاق ئايال.

تېلېققاقلىق ئى. تېلېقىش ئادىتى.

تېلېقماق پ. قاتتىق كۈلۈش ياكى يىغلاشتىن بۇغۇلۇپ، نەپسى قىسىلماق: يىگىتلەر بىر ـ بىرىگە دولا قېقىشىپ، گاھىلىرى يۇمىلىنىپ يۇرۇپ، تېلىقىپ كۈلۈشتى.

تېلېقىشماق «تېلىقماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇنىڭ بۇ چاقچىقىدىن ھەممەيلەن كۈلۈپ تېلېقىشىپ كەتتۇق.

تېمىا ئى [ر<گىرېك] ① ئىلمىي تەكشۈرۈش، سۆھبەت، پىكىر، مۇلاھىزە قاتارلىقلاردا مۇھىم نۇقتا قىلىنغان مەسـ
لە، ئوبيېكت: ئولتۇرۇش قىزغانسىرى سۆھبەتنىڭ تېمىسى تېز ـ تېز ئالماشتى. ② بەدىئىي ئەسەر، ماقالە، نۇتۇقلارنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن ئومۇملاشتۇرۇپ تاللانغان ماۋزۇ، سەرلەۋھە: ئورنىدىن تۇردى ئۇ، دولقۇنلاپ كۆكسى، خىيالچان ئولتۇردى رويال ئالدىدا. قەلەمـ
نى ئالدى ـ دە، كەلدى ئېسىگە، جەڭگىۋار بىر تېما «كارۋان يولىدا». ③ <ئەد> يازغۇچى تاللىغان ۋە تەسۋىرلىگەن تۇرمۇش ۋەقەـ
لىرى، ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ۋە يورۇتۇلغان مەسىلىلەر: مۇزەپپەرنىڭ ئۆتمۈشى بىلەن ھازىرى ھەممە يەردە ھېكايە قىلىنىپ، يېڭى-يېڭى تېمىلارغا ماۋزۇ بولدى. ④ <مۇز> مۇزىكا ئەسەرلىرى ياكى ئۇنىڭ بىرەر قىسمىغا ئاساس بولغان ئاھاڭ؛ كۈي.

تېماتىكا ئى [ر] تاللاپ ئېلىنغان ۋە ئىشلەنگەن ياكى ئىشلىنىدىغان تېمىلار يىغىندىسى.

تېماتىكىلىق سۈپ. مەلۇم تېما ئاساسىدىكى، مەلۇم تېمىدا تەييارلانغان: تېماتىكىلىق پىلان.

تېمبىر ئى [ر<فىران] <فىز> ئاۋازنىڭ دولقۇن تىپى ۋە ئوبېرتوننىڭ ئوخشاشماسلىقى تۈپەيلىدىن كىشىنىڭ چىققان ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى، ھەر خىل ئاۋازلارنىڭ ئوخشىماسـ
لىقىنى تېمبىرنىڭ ئوخشىماسلىقى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

تېمپا ئى [ر<لات] <مۇز> مۇزىكا ئەسەرلىرىنى ئىجرا قىلىشنىڭ تېزلىك دەرىجىسى.

تېمپېراتۇرا ئى [ر<لات] <مېتېئور> نەرسىلەرنىڭ ئىسسىق ـ سوغۇقلۇق دەرىجىسى.

تېمپېراتسىيە ئى [ر<لات] <مۇز> مۇقىم ئاۋاز ئېگىزلـ
كىگە ئىگە بىرمۇنچە ئاۋازلارنىڭ رەتلىنىش قانۇنىيىتى.

تېمپېرامېنت ئى [ر<لات] <پسخول> ئادەمنىڭ پسىخىكا ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ بىرى. ئاساسەن مىجەزنىڭ ئاستا ـ تېز، كۈچلۈك ـ ئاجىز، ئىپادىسىنىڭ ئوچۇق ياكى يوچۇن بولۇشى ۋە ھەرىكىتىنىڭ تېز ـ ئاستا بولۇشى جەھەتلەردە كۆرۈلىدۇ. ئۇ ئادەمنىڭ جىسمانىي تەبىئىتى ئاساسىدا، تۇرمۇش ئەمەلـ
ىيىتى ئارقىلىق شەكىللىنىدۇ.

تېمپىلىق سۈپ. تېمپىغا تەئەللۇق بولغان، تېمپا جەھەتـ
تىكى: مۇزىكىدىكى تاكت بىلەن ئۇدار ۋە ئۇلارنىڭ تېمپىلىق سۈرئىتى ئەنە شۇ رىتىم قانۇنىنىڭ ئاساسىي ئىپادىلىنىش شەكىللىرى ھېسابلـ
ىنىدۇ.

تېمىدا ئى [لات] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، ساماندا غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئىنچىكە، ئۇزۇن ھەم ئۇچلۇق؛ گۈلى يېشىل كىلىدۇ؛ مېۋىسى قاسراقلىق بولۇپ، رەڭگى قوڭۇر بولىدۇ.

تېمتۇچ ئى <خىم> ئىشكالا ۋە ھەرىكەتلىك پۈرۈپكىسى بولغان ئەينەك نەيچە. ئۇ خىمىيەلىك مىقدار ئانالىزىدا ئىشلـ
تىلىدۇ.

تېمتىماق «تېمىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ ئاغزىغا سۇ تېمتىتۇق.

تېمشىماق «تېمىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تېمتىلماق «تېمتىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھەرە چاققان يەرگە تۇز سۈيى تېمتىلدى.

تېملىق سۈپ. تېمىسى بار، تېما بەلگىلەنگەن: تېملىق مۇزىكا.

تېملىماق پ. دىيال. تېتىپ باقماق: ئۇلار زاغرانىنى تېملاپ باقتى.

تېمىم ① ئى. بىر قېتىم تامغان ياكى تامىدىغان سۇيۇقلۇق، تامچە. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، تامىدىغان نەرسـ
لەرنىڭ يەنى سۇيۇقلۇقلارنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر تېمىم سۇ.

تېنەپ ـ تەمتىرەپ ① ھودۇقۇپ، ئالاقزادە بولۇپ: تېنەپ ـ تەمتىرەپ قاچماق. ② سەرگەردان بولۇپ: قاۋۇل ئاكام بىزنى دەپ كەلگەن، بۇ يەردىن چىقىپ كەتسەم نەدە تېنەپ ـ تەمتىرەپ يۈرىدۇ؟

تېنەتمەك «تېنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ بالام، مەن ئۆلگەندە سېنى تېنەتمەيدىغان دۇنيا بار، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ باي ئوغلىغا.

تېنەشمەك «تېنىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئاتا ـ ئانىسىدىن يېتىم قالغان بۇ ئاكا ـ ئۇكا ياقا يۇرتلاردا ئىككى يىل تېنەـ
شىپ يۈرۈشۈپتۇ.

تېنور ئى [ر<ئىتال] <مۇز> بىر خىل يەللىك چالغۇ.

مىستىن ياسىلىدۇ، ئېغىزى چوڭ، ئادەتتە دۇخوۋوي ئورۇكىسىمان ئىرلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ.

تېنىقماق پ. دىيال. ياتسىرماق، يىرگەنمەك، ئۆزىنى قاچۇرماق.

تېنىمەك پ ① بارار جايى يوق، تەمتىرەپ، بېشى قېتىپ يۇرمەك؛ سەرسان، سەرگەردان بولماق: بۇۋىھەجەرنىڭ بۇ ئەپتىدىن، ئۆزاقتىن بېرى كوچىلاردا تېنەپ يۈرگەن بىر ئايال ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولاتتى. ② ئالدىرىماق. ③ ئېزىپ قالماق، يولدىن ئاداشماق: ئاتلىق كىشى ئۆزىنىڭ تېنەپ قالغانلىقىغا ئىشەنمەي ۋە دەررۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى.

تېئودولىت ئى [ر<گىرېك] بۇلۇڭ ئۆلچەيدىغان گىرادۇسلۇق ئەسۋاب.

تېئورېما ئى [ر<گىرېك] <لوگ> توغرىلىقى ئىسپاتلاشقا ئىشلىتىلىدىغان، پىرىنسىپ ياكى قانۇنىيەت ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان ھۆكۈم ياكى فورمۇلا. مەسىلەن، گېئومېتىرىيە تېئورېمىلىرى.

تېئورىيە ئى [ر<گىرېك] ← **نەزەرىيە.**

تېئوفىللىن ئى [ر<لات] <خىم> چاينىڭ يوپۇرمىقىدا بولىدىغان بىر خىل ئورگانىك ماددا، يەنى ئاق رەڭلىك كىرىستال ھالەتتىكى پاراشوك. چاينى پۇراقلىق تەمگە كىرگۈزىدۇ، ئادەتتە دورا قىلىپ ئىشلىتىلىدۇ.

تېۋەك I ئى <زوئول> رەڭگى قارا، تېنى كىچىك، ئەركەكلىرىنىڭ قانىتى ئالا بىر خىل ياۋا ئۆرەدەك.

تېۋەك II ئى. دىيال. تونۇرنىڭ ئاغزىنى ياپىدىغان سېۋەت.

تېۋقا ئى <بىن> ئۆي ئىچىدىكى تامنى بويلاپ چىقىرىلغان ئۇزۇن تەكچە، قىرمىزاق.

تېۋىپ ئى [ئە] تومۇر تۇتۇپ بىمارلارنى تەكشۈرىدىغان، ئۆزىگە خاس دورىلىرى ۋە داۋالاش ئۇسۇللىرى بولغان تەبىبىي مۇتەخەسسىس، مىللىي تېبابەت دوختۇرى.

تېۋىپلىق ئى. تېۋىپ قىلىدىغان ئىش، دوختۇرلۇق: ئەپەندىم تېۋىپلىق قىلىپ ئولتۇرغان كۈنلەردە، ئۇنىڭ ئالدىغا كۆزى ئاغرىغان بىر كىشى كەپتۇ.

تېۋىلغا ئى <بوت> ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چانقال. يوپۇرمىقى تۇخۇم ياكى ئېللىپس شەكىلدە بولىدۇ؛ ئادەتتە مەنزىرە ئۈسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

تېۋىلغىلىق ئى. تېۋىلغا كۆپ ئۆسكەن جاي.

تېۋىنە ئى. دىيال. چوڭ يىڭنە، يوغان يىڭنە.

تېۋىنىدۇرماق «تېۋىنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ مۇساپىرنى قانچە ئۇرۇپمۇ بۇنقا تېۋىندۇرالماپتۇ.

تېۋىنىشماق «تېۋىنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ خەلق ئۇ چاغدا ئوتقا تېۋىنىشاتتى.

تېۋىنماق پ ① سىغىنماق، ئىلتىجا قىلماق، ئىلتىماس قىلماق، ئىنتىلمەك. ② چوقۇنماق، باش ئۇرماق، سەجدە قىلماق، ئىتىقاد قىلماق، ئىشەنمەك: كىشىلەر گاھىدا كۈنگە تېۋىنغان، گاھىدا ئوتقا تېۋىنغان، سۇغا تېۋىنغانلارمۇ بولغان.

تېيىز سۈپ. ئانچە چوڭقۇر ئەمەس: تېيىز كۆلچەك. * ئاخىر قېيىق دەريانىڭ تېيىز يېرىگە يېرىپ، قۇمغا تەگدى.

تېيىزلاشتۇرماق «تېيىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: لاي سۇ ئېقىۋېرىپ، ئېرىقنى تېيىزلاشتۇرۇۋەتتى.

تېيىزلاشماق پ. تېيىز ھالەتكە كەلمەك، تېيىز بولماق: ئېرىق تېيىزلىشىپ قالغانلىقتىن، سۇ تېشىپ كېتەي دەپ تۇراتتى.

تېيىزلىق ئى. تېيىز ھالەت.

تېيىلدۇرماق «تېيىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن نەۋرەمنى يەكشەنبە كۈنى كاتكى بىلەن مۇز تېيىلدۇرۇپ ئويناتتىم.

تېيىلغاق سۈپ. ئاسانلا تېيىلىپ كېتىدىغان، تېيىلدۇرۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە: بۇنداق قاتتىق يامغۇردا، تېيىلغاق بولۇپ كەتكەن يولدا يۈرۈش تېخىمۇ قىيىنلاشتى.

تېيىلغاقلىق ئى. تېيىلغاق يەر.

تېيىلغۇچ سۈپ. تېيىلىش، سىيرىلىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان: تېيىلغۇچ شوتا.

تېيىلماق پ ① سىلىق ياكى تېيىلغاق يەردە ھەرىكەت قىلغاندا، پۇتى ئورناشماي، بىر تەرەپكە سىيرىلىپ كەتمەك: ئەپەندىم ئۆگزىنىڭ قارىنى تازىلاۋېتىپ تېيىلىپ كوچىغا يىقىلىپ چۈشۈپتۇدە، ئورنىدىن تۇرالماي يېتىپتۇ. ② جىددىي ھەرىكەت ئېنېرگىيەسى بىلەن سىلىق مۇز ياكى قار ئۈستىدە سىيرىلىپ ماڭماق: كاتكى تېيىلماق. مۇز تېيىلماق. ③ كۆچمە. ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىماق، پېشكەللىككە يولۇقماق: ئانىسى ئوغۇل بالا دەپ تۇغۇپ ئۆستۈرگەن بىر ياشقى يىگىتنىڭ تاسادىپىي تېيىلىپ كېتىشى بولۇپ تۇرىدىغان ئىش.

تېيىلىشماق «تېيىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دەم ئېلىش كۈنى، ئۇلار كۆلدە مۇز تېيىلىشتى.

تېبەتشۇناس ئى. تېبەتلەرنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ ـ ئادىتى، تىل ـ يېزىقى ۋە شۇ قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىس: مۇخبىر بۇ مەسىلە ھەققىدە بىر قىسىم تېبەتشۇناسلارنى زىيارەت قىلدى.

تېبەتشۇناسلىق ئى. تېبەتلەرنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ ـ ئادىتى، تىل ـ يېزىقى ۋە شۇ قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىش ئىلمى: تېبەتشۇناسلىق بىلەن شۇغۇللانماق.

تېبەر ئى ① تىغ، سايمان: باغۋىغا كىرەر بولساڭ، قولۇڭغا تېبەر ئالغىن، شەرىگە مۇساپىرمەن، ھالىمدىن خەۋەر ئالغىن. ② بەلگە، قىز ـ يىگىتلەر تېپىشقاندا بىر ـ بىرىگە بېرىشىدىغان بەلگە.

تېپ ئى [ر<گىرېك] ① ئورتاق ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان تۈرى، نۇسخىسى: قان تېپى. يېڭى تېپ. * ئۇلار ھەرقانچە قارا كۆڭۈل بولسىمۇ، بەربىر ئادەم تېپىغا كىرىدىغان بولغاچقا بىرئاز ئويلىنىدىغاندۇ. ② ئىجتىمائىي، كەسپىي، سىياسىي، ئەخلاقىي ۋە باشقا جەھەتلەردىكى بەلگىلىرى ئوخشىشىپ ياكى يېقىنلىشىپ كېتىدىغان كىشىلەر ۋەكىلى: تېرىلغۇ تەييارلىقىدا مەيدانغا كەلگەن ئىلغار تىپلارنى تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى كېڭەيتىش لازىم. ③ <ئەد> مەلۇم ئىجتىمائىي گۇرۇھتىكى كىشىلەرگە خاس خاراكتېرلىك خۇسۇسىيەتلەرنى ئەكس ئەتكۈزگۈچى ئىندىۋىدۇئاللاشتۇرۇلغان بەدىئىي ئوبراز. ④ ئاساسلىق، روشەن ئالاھىدىلىكلىرى ئورتاق بولغان ئۇسۇملۇك ياكى ھايۋانلارنىڭ بىرلەشتۈرۈپ يىغىنچاقلانغان بۆلۈنمىسى. مەسىلەن، ئىپتىدائىي ھايۋانلار تىپى. يالىڭاچ ئۇرۇقلۇق ئۇسۇملۇكلەر تىپى قاتار-

لىقلار.

تېپتكى سۈپ. مەلۇم بىر تېپ دائىر بىسىدىكى، ئېچىدىكى: ئۇ كىچىك تېپتىكى موتور ئىشلىرىغا خېلى پىششىق.

تېپچاق ئى <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. قوي، ئۆچكە قاتارلىق مالالارنىڭ ئەڭ ياخشى ئوتلىرىنىڭ بىرى. ئۇ شىنجاڭغا كەڭ تارالغان، غولى قەغەز ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تېپلىق سۈپ. مەلۇم تېپقا كىرىدىغان، مەلۇم بىر تېپقا مەنسۇپ بولغان: A تېپلىق قان.

تېپىك سۈپ [ر] ① مەلۇم تېپتىكى شەيئىلەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكىنى ۋە خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆزىدە ئەكس ئەتكۈزگەن: ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولغان گۈزەل كۆرۈنۈش ئومۇمەن، ئۆلكە شەھەرنىڭ تېپىك مەنزىرىسى ئىدى. ② ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان، خاراكتېرلىك: تېپىك خاراكتېرلىك. تېپىك پېرسوناژ. تېپىك ئوبراز.

تېپىكلەشتۈرمەك ① «تېپىكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شائىر ئەڭ ياخشىسى تۇرمۇشتىكى بىر-ئىككى ئادەملەرنى ھاياتىدىكى مەلۇم بىر ئىشنى تېپىكلەشتۈرۈپ، ئوبرازلىق تەسۋىرلەپ، ئۇلۇغ كۆرسىتىشكە تايىنىشى لازىم. ② <ئەد> ئەدەبىيات ـ سەنئەتتە ئومۇمىي غايە ۋە چۈشەنچىلەرنى، ۋەقە ـ ھادىسىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ماھىيىتىنى تېپىك ئوبرازلار ۋاستىسى بىلەن بەدىئىي ئۇسۇلدا ئومۇملاشتۇرۇپ ئىپادىلىمەك.

تېپىكلەشتۈرۈش ئى <ئەد> يازغۇچى، سەنئەتكارنىڭ تۇرمۇشنى ئومۇملاشتۇرۇش، تېپىك بەدىئىي ئوبراز يارىتىش جەريانى ۋە ئۇسۇلى.

تېپىكلەشتۈرۈلمەك «تېپىكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: خەلق ئاممىسى سەنئەتچىلەردىن تېپىكلەشتۈرۈلگەن ئوبرازلىق ئويۇنلارنى كۆپرەك قويۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

تېپىكلەشمەك پ ① تېپىك ھالەتكە كەلمەك: يېزىلىق ھۆكۈمەت ئەھمىيەت ئاكامنىڭ ئەتىيازلىق تېرىلغۇدىكى تېپىكلەشكەن ئىش ـ پائالىيەتلىرىنى يەكۈنلىدى.② <ئەد> ئومۇملاشتۇرۇلغان، مۇجەسسەملەشتۈرۈلگەن ھالدا گەۋدىلەنمەك: بۇنىڭ بىلەن مولا زەيدىن ئوبرازى تېخىمۇ تېپىكلەشكەن، تېخىمۇ غايىۋى تۇس ئالغان.

تېپىكلىك ئى ① تېپىك ھالەت: قاراڭغۇ نەرسىلەر بولغاندىمۇ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە، تېپىكلىككە ئىگە بولىدىكەن. ② <ئەد> ئومۇمۇملۇق بىلەن خاسلىقنىڭ بەدىئىي ئوبرازدا بىرلىككە كېلىشى.

تېت تەق. سۇنىڭ قاتارلىقلاردىن چىققان، ئىنچىكە ئاۋاز.

تېتاك سۈپ. غول، ئوق: تېتاك تومۇر.

تېتان ئى [ر<گىرىك] <خىم> مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Ti (Titanium). كۈمۈشتەك ئاپئاق، ئەۋرىشىم ھەم يېنىك، چىرىشكە چىداملىق ئالاھىدە قېتىشما. پولات ئىشلەشتە پايدىلىنىلىدۇ.

تېت ـ تېت كىشى كەيپىياتىنىڭ دىققەتتە بولۇش، تاقەتسىزلىنىش ھالىتى: ئەتراپتا تۇرغان كادىر، جەڭچىلەرنىڭ، بولۇپمۇ ئابدۇۋاھىتنىڭ ئىچى سەپدىشى ئۈچۈن تېت ـ تېت ئىدى.

تېترات ئى [ر] چاقماق سىزىقلىق دەپتەر.

تېترەتمە سۈپ. تېترەپ چىقىدىغان، تېترىتىشتىن ھاسىل بولغان: تېترەتمە ئاۋاز.

تېترەتمەك «تېترىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كامىلنىڭ سۆزلىرى دىلىدىكى يۇرەك تارىنى تېترىتىۋەتتى.

تېترەشمەك «تېترىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قاسقان شەپكىلىك چېرىكلەر قورقۇپ تېترىشىپ ئۇنىڭ ئەتراپىغا چۈمۈلىدەك ئولىشىۋالغاندى.

تېترەك ① ئى. سوغۇق، قورقۇش، ماغدۇرسىزلىق ياكى بىرەر كېسەللىك سەۋەبىدىن بەدەننىڭ ئىختىيارسىز لاغىلداپ سىلكىنىش ھەرىكىتى: ـــ سەن ئاۋۇال چايدىن ئوتلىغىن، تېترەكنى باسىدۇ، ـــ دېدى بوۋاي. ② سۈپ. دولقۇنلىنىپ تېترەپ چىقىدىغان (ئاۋاز ھەققىدە): ـــ قويۇۋەتكىن! ـــ دېدى بەختىگۈل تېترەك ئاۋاز بىلەن.

تېترەڭگۇ سۈپ. تېترەپ، دولقۇنلىنىپ چىقىدىغان: تېترەڭگۇ ئاھاڭ. تېترەڭگۇ ئاۋاز.

تېترەڭگۇلۈك ئى. تېترەڭگۇ ھالەت: ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ تېترەڭگۇلۈكى ۋە دولقۇنسىمانلىقى دەسلەپكى ناخشىسىدىنلا بايقالدى.

تېتىرىگەك سۈپ. تېترەپلا تۇرىدىغان، تېترەيدىغان: دادا، سەن قارلىغاچنى تۇتۇپ يامان قىلدىڭ، قولۇڭ تېتىرىگەك، بېشىڭ گىلدىڭلىغاق بولۇپ قالارمۇ؟

تېتىرىگۈچى سۈپ. تېترەش ئارقىلىق ھاسىل بولىدىغان: تېتىرىگۈچى تاۋۇشلار.

تېتىرىمەك پ ① سوغۇق، قورقۇش، ماغدۇرسىزلىق ياكى كېسەللىك قاتارلىقلارنىڭ سەۋەبىدىن بەدەن ئىختىيارسىز ھالدا لاغىلدىماق، دىرىلدىمەك: نامان تۇلكە جان ئۈزۈۋاتقان ئۆلۈكتەك جىمجىتلاپ تېترەپ، تەسلىكتە بېشىنى كۆتۈردى. ② لەرزىگە كېلىپ سىلكىنىمەك، تەۋرەنمەك: ئون نەچچە مىڭ كىشىلىك قاتار سەپلەرنىڭ ئاياغ تۈشلىرى گۈرسۈلدەپ، يەرلەر تېترەيتتى. ③ ئۇزۇلۇپ ـ ئۇزۇلۇپ، دولقۇنلىنىپ چىقماق: ئانىنىڭ ئاۋازى ئىختىيارسىز تېترەپ چىقتى. ④ كۆچمە. قورقماق: جەڭگىۋار يىللاردا شېئىرلىرى بولىدى بىر ئۆتكۈر قىلىچ، تېتىرىدى ياۋلار تامام كۆرگەنسېرى كۈچ ـ قۇدرىتىڭ.

تېتىۋېلىماق پ. ئارقا ـ ئارقىدىن تارتىش، تېتىش قاتارلىق ھەرىكەتلەرنى قىلماق.

تېتىۋېزماق «تېتىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆيدە تېتىۋېزۇپ قويۇلغان خوتەننىڭ كۈزەم يۇڭىدىن بار. بالىنىڭ تويغا چوڭراق بىر گىلەم توقۇتۇپ قويايلى.

تېتىلماق پ. دىيال. ئاختۇرماق، كوچىلىماق: يانچۇقلىرىنى خېلى ئۇزۇن تېتىقلاپ، ئاخىر بىر تېيىن، ئىككى تېيىنلىق پۇللارنى تېپىپ چىقتى.

تېتما سۈپ. تېتىپ ئۇششاقلانغان، تېتىلغان: تېتما گۆش.

تېتما ـ تالاڭ تېتىلغان، تالانغان ھالەت: تېتما ـ تالاڭ قىلماق.

تېتما ـ تېتما يىرتىلغان، تېتىلغان، پارچە ـ پارچە بولۇپ كەتكەن: ئۇنىڭ ئېرىنىڭ كۆڭلەكلىرى تېتما ـ تېتما بولۇپ كېتىپتۇ.

تېتماسلىماق پ. بىر تۇتۇپ، بىر قويۇپ بېرىپ، بىر تاتىلاپ، بىر كوچىلاپ، مۇقىمسىز ھەرىكەت قىلماق: ئەكبەر ئوقۇتقۇچىسىنىڭ كىرگىنىنى كۆرۈپ ئەيمىنىپ قارىدى، ئاندىن بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، خىجىللىق ئىچىدە تېرىنقىنى تېتماسلىدى.

تېتماق پ ① غۇژمەكلەشكەن، كىرىشىپ كەتكەن نەرسىلەرنى بىرمۇبىر ئايرىپ، تالا ـ تالا، پارچە ـ پارچە قىلماق:

گۆشنى تىتماق. يۇڭ تىتماق. پاختا تىتماق. ② كۆچمە. ئازاب سالماق، ئاغرىتماق: بولدى سەن مېنىڭ يۈرىكىمنى تىتما، مەن كېتىمەن.

تىتما- كاتاڭ تىتما - تىتما تىتىلغان، پارچە - پارچە بولۇپ كەتكەن: رەيھان بىلەن ئانار پېشايۋاننىڭ سۈپىسىدا ئولتۇرۇپ، ۋاراقلىرى تىتما - كاتاڭ بولۇپ كەتكەن بالىلار كىتابىدىكى رەسىملەرنى كۆرۈشۈۋاتاتتى.

تىتىلاتماق «تىتىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىتىلاشماق «تىتىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تىتىلانماق «تىتىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تىتىلىماق پ. تىتما - تىتما قىلماق، تىتىپ پارچىلىماق: ئۇ پولۇ ئۈستىگە بېسىلغان، مەززىلىك پىشقان گۆشنى قولىدىلا تىتىلاشقا باشلىدى.

تىتۈل ئى [ر<لات] كىتابنىڭ ئىسمى، ئاپتورى ۋە نەشر قىلغۇچى ئورۇن كۆرسىتىلگەن بىرىنچى بەت.

تىتىلماق پ ① تال ئۈچىنى چاينىاپ بەزى تاۋۇشلارنىڭ ئورنىغا «ت» نى تەلەپپۇز قىلىپ سۆزلىمەك، كېكەچلىمەك. ② كۆچمە. بىر گەپنى تولا تەكرارلاپ ئەزمىلىك قىلماق: تولا تىتىلمايلا دەيدىغان گېپىڭنى تېزرەك دېمەمسەن؟

تىتىشماق «تىتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قولى ئەپچىللەر قويلارنى بىر - بىرلەپ تۇتۇپ قىرقىشتى، قېرىلار تىتىشتى، بالىلار ئۇزۇن چۆنقلار بىلەن ساۋاشتى.

تىتىلدىماق پ. مەلۇم بىر ئىشتىن ئەنسىرەپ خاتىرجەمسىزلەنمەك، تىت - تىت بولماق، تاقەتسىزلەنمەك؛ تەقەززا بولماق: ئۇ ئىدارىنىڭ شوپۇرلىرىنى ئىزدىمەكچى بولدى، بىراق مەن تىتىلداپ كەتتىم.

تىتىلماق «تىتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆي ئىچى ئادەم چۆچۈگۈدەك ۋەيرانە ئىدى. يوتقان - كۆرپىلەر سۆكۈلۈپ، ھەتتا پاختىلىرىمۇ تىتىلىپتۇ.

تىتىم ① ئى. تىتىش، پارچىلاشتىن ھاسىل بولغان بۆلەك. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر تىتىم پاختا.

تىتىلاتماق «تىتىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىتىلاشماق «تىتىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تىتىلانماق «تىتىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تىتىلىماق پ. چىمدىپ تىتىم-تىتىمغا ئايرىماق: — بىز دېھقان خەق، — دەيتتى دېھقان بۇرۇتلىرىنى تىتىملاپ تۇرۇپ، — يەر تېرىيمىز، ئاش ئالىمىز، لېكىن ئاچ قالىمىز.

تىتىندى ئى. تىتىلىپ كەتكەن، تىتىلغان نەرسە.

تىجارەت ئى [ئە] ① سودا - سېتىق: تىجارەت دۆكىنى. تىجارەت كىنىشكىسى. ② كۆچمە. پۇل تېپىش، مەنپەئەتكە ئېرىشىش بىلەن شۇغۇللىنىش: دوختۇرلار كەچ كىرىشى بىلەنلا قارتا ئويناشقا چۈشۈپ كېتەتتى، ئاغرىقلارنى داۋالاشنى بىر خىل تىجارەت دەپ قارايتتى. ③ پۇل مۇئامىلە (بانكىدا): جىلىل بوۋاي قىستىلىپ، مىڭ تەسلىكتە ئاران ئۈستەل ئالدىغا يىغقىن بارالىدى ۋە بانكىنىڭ تىجارەت خادىمىغا 110 يۈەن پۇلنى شۇ پېتىچىلا تۇنقۇزۇپ قويدى.

تىجارەتچى ئى. تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى؛ سودىگەر.

تىجارەتچىلىك ئى. تىجارەت ئىشى.

تىر I ئىسم. ئات - ئېشەكلەرنى چاقىرىش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ.

تىر II تەق. قەغەز، رەخت قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ يىرتىلىشى ياكى شامال كۈچى بىلەن تىترىشىدىن چىققان ئاۋاز.

تىراپېتسىيە ئى [ر<گىرېك] <مات> بىر جۈپ قارىمۇقارشى تەرەپلىرى پاراللېل بولغان تۆت تەرەپلىك. پاراللېل بولغان ئىككى تەرىپى ئاساسلىرى، پاراللېل بولمىغان ئىككى تەرىپى يانلىرى، ئىككى ئاساسى ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىق ئېگىزلىكى دېيىلىدۇ.

تىراخوما ئى [ر<گىرېك] <تېب> كۆزدىكى سوزۇلما خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل. ئالامەتلىرى: بىرىكتۇرگۈچى پەردە يۇزىدە كۈل رەڭ دانچىلەر شەكىللىنىپ، تەدرىجىي تاتۇق ھاسىل قىلىپ، مۆڭگۈز پەردىسىنى غىدىقلاپ، ئۇنى يارىلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. ئېغىر بولغاندا قارىغۇ قىلىپ قويىدۇ.

تىراخىت ئى [ر<گىرېك] <گېئول> تەركىبى توغرا شىپات جىنسىقا ئوخشاش بولغان ئېتىلما جىنس. ئاچ كۈل رەڭ، ئاچ سېرىق ۋە ئاچ قىزىل قاتارلىق رەڭلەردە بولىدۇ.

تىراختىلىق سۈپ. تەركىبىدە تىراخىت بولغان؛ تىراخىتتا بولىدىغان خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە: تىراختىلىق تۈزۈلمە.

تىراژ ئى [ر<فىران] كىتاب، ژۇرنال، گېزىت قاتارلىقلارنىڭ بىسىلىپ چىققان نۇسخىسىنىڭ سانى: «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» 1 - تومىنىڭ تىراژى 7000 قىلىپ بېكىتىلدى.

تىراڭلىق سۈپ. تىراڭغا ئىگە بولغان، تىراڭى بار: «شىنجاڭ ياشلىرى» ئەڭ كۆپ تىراڭلىق ژۇرناللارنىڭ بىرى.

تىراكتور ئى [ر<ئىنگ] يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ ماشىنا. تۇرلىرى كۆپ بولۇپ، كىچىك تىپتىكىلىرىگە كاۋۇچۇك بالون، چوڭ تىپتىكىلىرىگە زەنجىر تاپان ئورنىتىلىدۇ.

تىراكتورچى ئى. تىراكتور ھەيدەيدىغان ئادەم: تىراكتورچى ئاچ قىلىپ خوت يۇتكەپ، ئوقنى تەتۈر ئايلاندۇرماقچى بولدى.

تىراكتورچىلىق ئى. تىراكتور ھەيدەش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى ۋە مەشغۇلاتى: جېلىلنىڭ كەنتتە تراكتورچىلىق قىلغىنىغا ئون يىل بولغانىدى.

تىراكتورسازلىق ئى. تىراكتور ياساش، ئونىڭ زاپچاسلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە قۇراشتۇرۇش سانائىتى: قاقاس بۇ جايدا، تراكتورسازلىق زاۋۇتى بىنا بولىدۇ دېسە، ھېچكىم ئىشەنمەيتتى.

تىراكتورلاشتۇرماق «تىراكتورلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: «ئالغا» كەنتى يەر ھەيدەش، ئۇرۇق سېلىش ئىشلىرىنى ئۇچ يىلدا تىراكتورلاشتۇرۇپ بولۇش پىلانىنى تۈزدى.

تىراكتورلاشتۇرۇلماق « تىراكتورلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تىراكتورلاشماق پ. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تراكتور بىلەن ئېلىپ بارىدىغان ھالەتكە كەلمەك: خامان تېپىش تراكتورلاشقاندىن كېيىن يازلىق يىغىم بۇلتۇرقىدىن ئون كۈن بۇرۇن تاماملاندى.

تىراگېدىك سۈپ [(گىرېك) پاجىئەلىك بولغان، دەھشەتلىك ۋەقەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، پاجىئەلىك، تىراگېدىيەلىك: يازغۇچى زوردۇن سابىر تۇرمۇشىمىزدىكى بىر قىسىم تىراگېدىك ئامىللارنى ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن بايقاپ، ئۇنى ئاز - تولا بەدئىي بوياق بىلەن ۋۇجۇدقا كەلگەن دىداكتىكا بىلەن ئەمەس، بەلكى....

تىراگېدىيە ئى [ر<گىرېك] ① <ئەد> باش قەھرىمان بىلەن رېئال مۇھىت ئوتتۇرىسىدىكى مۇقەررەر توقۇنۇشتا، باش قەھرىمان بەختسىزلىككە ئۇچراپ، پاجىئە بىلەن ئاخىر-لىشىدىغان بىر خىل تىياتىر تۈرى. ② دەھشەتلىك ۋەقە، ھادىسە؛ پاجىئە: مانا شۇنداق شارائىتتا، بۇ تىراگېدىيە يۈز بەردى.

تىراگېدىيەلىك سۈپ. تىراگېدىيەگە ئائىت ۋە تىراگېدىيەگە خاس بولغان؛ پاجىئەلىك: سەن ئۆزۈڭ باشتىن كەچۈرگەن تىراگې-دىيەلىك كەچۈرمىشلىرىڭگە مېنمۇ شېرىك قىلماقچىمۇسەن؟

تىراگىكومېدىيە ئى [ر] تىياتىرنىڭ ھەم تىراگېدىيەلىك ئامىللارغا ھەم كومېدىيەلىك ئامىللارغا ئىگە بولغان بىر تۈرى.

تىراللبۇس ئى [ر<ئىنگ] ئېلېكتىر كۇچى بىلەن يۇرۇ-دىغان ئاپتوبۇس.

تىرامۋاي ئى [ر<ئىنگ] شەھەر ئىچى تۆمۈريوللىرىدا ئېلېكتىر كۇچى بىلەن قاتنايدىغان پويىز شەكلىدىكى قاتناش قورالى.

تىرانسپورت ئى [ر<لات] مەلۇم قاتناش لىنىيەسى ئارقە-لىق يۈك ۋە يولۇچىلارنى توشۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ساھە ياكى قاتناش ۋاستىلىرى.

تىرانسفورموتور ئى [ر<لات] <ئېل> ئېلېكتىرومائ-نىتلىق ئىندۇكسىيە قائىدىسىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزگىرىشچان توك بېسىمىنى ئۆزگەرتىدىغان قۇرۇلما.

تىرانسكرىپسىيە ئى [ر<لات] <تىل> بىرەر تىلدىكى تىل تاۋۇشلىرىنى تاۋۇش ئېلېمېنتى نۇقتىسىدىن ئېنىق خاتىرە-لەشتە قوللىنىلىدىغان شەرتلىك بەلگىلەر سىستېمىسى.

تىرانسكرىپسىيەلەشتۈرمەك پ. تىرانسكرىپسىيە بەلگىلىرى بىلەن دەلمۇدەل قىلىپ يېزىپ چىقماق، خاتىرلىمەك: ئوقۇ-قۇچىلار ئەرەبچە يېڭى سۆزلەرنىڭ تەلەپپۇزىنى ئۇيغۇر يېڭى يېزىقىدا تىرانسكرىپسىيەلەشتۈرۈپ بەردى.

تىرانسكرىپسىيەلەشتۈرۈلمەك «تىرانسكرىپسىيەلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تىرانسكرىپسىيەلىك سۈپ. تىرانسكرىپسىيە ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان: تىرانسكرىپسىيەلىك بەلگە.

تىرانىكتورىيە ئى [ر<لات] <ماتىماتىكا> مەلۇم نۇقتىنىڭ بوشلۇقتىكى يۆتكىلىش جەريانىدا بېسىپ ئۆتكەن پۈتۈن يولى.

تىرەتمەك «تىرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈكسىز دەرىجىسى.

تىرەجەشمەك «تىرەجىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار قاتتىق ئىتتىرىشىپ، تىرەجىشىپ بېرىپ، قورۇت قورۇتىدىغان جاھازلارنى ئۆرۈۋەتكىلى تاس قالدى.

تىرەجىمەك پ. بىرەر نەرسىگە پۈتىنى تىرەپ تۇرۇۋالماق، بىرنەرسىنى تىرەك قىلىپ تايىنىپ تۇرماق: بايىاتىن شۇنچە ھەيۋە قىلغان بارات ئەمدى ھە دەپ كەينىگە تىرەجەيتتى.

تىرەز سۈپ، دىيال. تېتىك، جانلىق، تېمەن.

تىرەشمەك «تىرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئات ئۈستىدە پۈتلىرىنى ئۈزەڭگىگە تىرىشىپ، بىرئاز كۆتۈرۈلۈپ يىراقتا قاراشقا باشلىدى.

تىرەك ئى ① بىرەر نەرسىنى يۆلەپ، كۆتۈرۈپ، تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۇن قويۇلىدىغان مەلۇم ئۇزۇنلۇقتىكى ياغاچ، تۆمۈر قاتارلىق نەرسىلەر: بىز شېخىنى كۆتۈرەلمەي تىرەك قويۇ-ۋەتكەن شاپتۇللۇق، ئالمىلقالاردىن ئۆتۈپ، يۇمران كۆچەتلىككە كەلدۇق. ② كۆچمە. قوللاپ ـ قۇۋۇتلەيدىغان، ياردەم بېرىدىغان كۇچ، ھىمايىچى: چەتئەلنىڭ پايلاقچىسى شېخ بىلەن ئۇنىڭ ئىككى شېرىكىنى تۇتۇشلا يەتمەيدۇ، ئۇلارنىڭ ئوردىدىكى كونا تىرىكىنى يوقا-تىش كېرەك.

تىرەكسىز سۈپ. تىرىكى يوق، تىرەك قويۇلمىغان: مەن بۇ دۇنيادا يالغۇز، تىرەكسىز بىر يېتىم، بۇ بىر بەختسىزلىك ـ تە؟! // ئۇ ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۇدۇلدىن كەلگەن دۇشمەننى ئوق قولى بىلەن تىرەكسىز نىشانلاپ ئېتىپ موللاق ئاتقۇزۇۋەتتى.

تىرەكلىك سۈپ. تىرىكى بار، تىرەك قويۇلغان: سۇلايمانىڭ ھويلا تېمىغا يوغان بىر ياغاچ تىرەكلىك تۇراتتى.

تىرەڭ سۈپ. دىيال ① كۆرەڭ. ② تاپا ـ تەنە.

تىرەلمەك «تىرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: گۈلنار دوستىنىڭ كېلىشىنى بىلگەندەك، ئاق ياستۇققا تىرىلىپ ئىشىككە قاراپ ياتاتتى.

تىرەنمەك «تىرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇ ئالمقانلىرىدا ئېڭىكىنى يۆلەپ، جەينەكلىرىگە تىرىنىپ، دېرىزىدىن كىمدۇر بىرىنى كۈتكەندەك قاراپ ئولتۇراتتى.

تىرت ئىم. ھارۋىكەشلەر قامچە سىلكىگەندە ئېيتىدىغان، ئات ياكى ئېشەكنى ھەيدەش، تېز مېڭىشقا ئۇندەش ئىماسىنى بىلدۇرىدىغان سۆز: ھارۋىكەشلەر قامچا سىلكىپ تىرت دەپ كېلە-شەر، پولات چوڭۇق، سېمونتلارنى يۆتكەپ كېلىشەر.

تىرتمەك سۈپ. ئالدىراڭغۇ؛ ئاسان ئاچچىقلىنىپ قالىدىغان، تېرىككەك، تەرسا، ئاچچىقى يامان: تىرتمەك ئادەملەر ئاخىرى مىخقا ئوسۇۋالىدۇ.

تىرتەكلىك ئى. ئالدىراڭغۇلۇق، تېرىككەكلىك.

تىر ـ تىر I ئات ـ ئېشەكلەرنى توختىتىش، چاقىرىش ئىماسىنى بىلدۇرىدۇ.

تىر ـ تىر II «تىر II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تىردان ئى. دىيال. ئوقدان.

تىرر تەق. دىيال ① قوينى چاقىرىش ئۈچۇن قوللىنىلىدۇ. ② ئاتنى توختىتىش ئۈچۇن قوللىنىلىدۇ.

تىرر-شۇ تەق. دىيال. ئېشەكنى چاقىرىش ئۈچۇن قوللىنىلىدۇ.

تىرس تەق. چۇرۇك، نېپىز نەرسىلەرنىڭ يېرىلىشى ياكى ئىنچىكە، قاتتىق نەرسىلەرنىڭ ئۆزۈلۈشى، سۇنۇشىدىن ھاسىل بولغان كۈچسىز ئاۋاز: سىرتتا، تۇن كېچىدە بىراۋنىڭ چىت قومۇشىدىن بىر تالنى «تىرس» قىلىپ ئوشتۇغىنى ئاڭلاندى.

تىرسسىدە رەۋ. «تىرس» قىلىپ، «تىرس» قىلغان ھالدا: رەشىدەم دەققەتسىزلىكتىن قىزىق دەرسالىنى جوزا ئۇستىدىكى ئەينەككە قويۇشىغلا، تىرسسىدە قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى ـ دە، ئەينەككە دەز كەتتى.

تىرسلداتماق «تىرسلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرە-جىسى: ئۆگزىدىكى قورۇغان بۇغداي ئۆنچىلىرىنى نېمىدۇر بىرنەرسە تىرسلداتقىلى تۇردى.

تىرسلداشماق «تىرسلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرە-جىسى: قاتتىق يامغۇر ۋە شامالدىن سىرتقى دېرىزە ئەينەكلىرى تىرسلدىشاتتى.

تىرسىلداماق «تىرسىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تىرسىلدىماق پ. «تىرس ـ تىرس» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «تىرس ـ تىرس» قىلماق: ئاپىتاپقا قاقلانغان دۆمباقنىڭ تېرىسى تۇرۇپ ـ تۇرۇپ تىرسىلداپ قويۇتتى

تىركەشتىماق «تىركەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىركەششىماق «تىركەشمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى.

تىركەشمەك پ. تېز ھەم قالايمىقان ھەرىكەت قىلماق، تېزلىك بىلەن بىر يۇقىرى، بىر تۆۋەن ھالەتتىكى قالايمىقان ھەرىكەت قىلماق: ئۇ يېنىدىن خەنجىرىنى ئالدى ـ دە، بىر ـ ئىككى تىركەشمەك قويۇپلا جىمىدى.

تىركەتمەك «تىركىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىركەشتۇرمەك «تىركەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىركەشمەك ① «تىركىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى: ئىككىسى قوللىرىنى ۋە پۇتلىرىنى يەرگە تىرەكسىپ دەس تۇرۇشتى. ② قارشىلىق كۆرسەتمەك، قارشىلاشماق، ئېلىشماق: ئىشىنەمەنكى، خەق جەزمەن تىركىشىدۇ، غوۋغا چىقىدىغانلىقى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ③ پۇتۇن كۈچى ۋە تىرىشچانلىقىنى ئىشقا سالماق، تىرىشماق: ئۇ ئورنىدىن تۇرۇشقا تىرىكىشىپ باقتى، لېكىن تىكەنلىك ئارقان بىلەن ماتىلىپ قالغاندەك ئورنىدىن تۇرالماي قالدى. ④ ئاچچىقلىشىپ قالماق، زىتلاشماق، قارشىلىشىپ قالماق: مودەنگۈل ئالدىنقى يىلى ئوغۇت توپلاش ۋاقتىدىمۇ، سۆلايمان سۈخەنچى بىلەن بىر قېتىم تىركىشىپ قالغانىدى. ⑤ كەينىگە داجماق، ماڭماي تۇرۇۋالماق: ئۇ بىر داۋانىڭ تۆۋىدىكى ئېقىنغا كەلگەندە، ئۆتكىلى ئۇنماي تىركىشىپ تۇرۇۋالدى.

تىركەلمە ئى <تىل> ئىسىم ياكى ئىسىم رولىدىكى سۆزگە قوشۇلۇپ، ئۇ سۆزنىڭ جۈملە ياكى سۆز بىرىكمىسىدىكى باشقا سۆزلەر بىلەن بولغان ھەر خىل مۇناسىۋەتنىنى بىلدۈرىدىغان يارىدەمچى سۆز. مەسىلەن، «ئۇچۇن، ئارقىلىق، قاتارلىق، قەدەر، بىلەن» گە ئوخشاش سۆزلەر.

تىركەلمەك «تىركىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ماقالىدە ئاساسىي مەزمۇنلار بىرقانچە كىچىك تېما ۋە تارماقلارغا بۆلۈنۈگەن بولۇپ، ھەربىرىگە بىرقانچىدىن مىسال تىركەلگەن.

تىركىمەك پ ① تىرىمەك: بالا ھارۋىدىن ئېشەكنى چىقىرىپ، ھارۋىنى ئىشىككە تىركەپ تۇختىتىپ قويدى. ② قوشۇپ قويماق، بىرىكتۈرمەك: ھۆججەتنى تىركىمەك. ③ كۆچمە. ئىلاۋە قىلماق، قوشۇمچە قىلىپ يازماق، كىرگۈزمەك: ئىزاھقا مىسال تىركىمەك.

تىرگەن ئى < دېھ > قېيلىن، ئېگىز قىر، ئېتىز قىرى، سۇنى توسۇش ئۈچۈن قوپۇرۇلغان قاش: ئادەملەرنى بولسا تىرگەن سوقۇپ بېرىشكە قوي. يەر تەييار بولسا بولغىنى، بىر تەرەپتىن ئوسا قىلمىز، يەنە بىر تەرەپتىن تېرىۋېرىمىز.

تىرماشماق پ. مەھكەم يېپىشىپ، يامىشىپ ھەرىكەت قىلماق؛ تىرىشماق: دېدى بالام ئوقۇغىن، چوڭ بولغاندا تىرىشىپ ئۆرلە ھارماي بىلمەنمۇ، چوققىسىغا تىرمىشىپ.

تىرمىلاتماق «تىرمىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىرمىلاشماق ① «تىرمىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى: ئىككىسى تىللاشقاندىن كېيىن چاچ ـ ياقىلىرىدىن ئېلىپ، يۇزلىرىنى تىرمىلاشتى. ② ھەرىكەت قىلىپ كۆرمەك، تىرىشىپ باقماق: ئۇ شۇ كۈنى كەچكىچە ئېتىزلىقتا تىرمىلاشتى، لېكىن ئىش ئاۋۇمىدى.

تىرمىلانماق «تىرمىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزلىرى تىرمىلانغاندى.

تىرمىلىنماق پ. تىرناقنى پاتۇرۇپ تاتىلىماق.

تىرنا I ئى. تۇپراقنى يۇمشىتىدىغان ۋە يەرنى تەكشىلەيدىغان دېھقانچىلىق سايمىنى. ئۇنىڭ تۆمۈر چىشلىق تىرنا، دىسكىلىق تىرنا دېگەن خىللىرى بولىدۇ.

تىرنا II ئى. بېلىقنىڭ يېڭىدەك كىچىك ۋاقتى، كىچىك بېلىق.

تىرناتماق «تىرنىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىز كەلگۈچە ئانارنى تىرنىتىپ، تەخسىگە ئېلىپ قويۇشتى.

تىرناشماق «تىرنىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى: ياشانغان ئاياللاردىن بەشى ئۇرۇقلۇق قوناقنى زەخىمىلەندۈرمەي تىرناشماقتا ئىدى.

تىرناق ئى ① بارماق ئۇچىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى گۆشكە يېپىشقان مۇڭگۈزسىمان قىسمى: تىرناق ئالماق. تىرنىقى ئۈسىمەك. ② بەزى ھايۋان ۋە قۇشلارنىڭ پۇت، پەنجىلىرىنىڭ ئۇچىدىكى ئۆتكۈر مۇڭگۈزسىمان قىسمى: بۈركۈتنىڭ ئۆتكۈر تىرنىقى تۈلكىنىڭ كۆزىگە پاتتى. ③ كۆچمە. زۇلۇم، قىيىن ـ قىستاق: قىز شۇنداق قىلىپ 60 ياشلىق پومېشچىكنىڭ تىرنىقىدا مىجىلدى. ④ <مات> ئارىغىبىتكىلىق ياكى ئالگىبرالىق ئىپادىلەيدىغان بەلگە. ئۇنىڭ كىچىك تىرناق ( )، ئوتتۇرا تىرناق [] ، چوڭ تىرناق {} دېگەن تۈرلىرى بار. ئوتتۇرا تىرناق كىچىك تىرناقنىڭ سىرتىغا، چوڭ تىرناق ئوتتۇرا تىرناقنىڭ سىرتىغا قويۇلىدۇ. ھېسابلاش ئالدى بىلەن كىچىك تىرناق ئىچىدىن باشلىنىدۇ. ⑤ <تىل> تىنىش بەلگىسى. شەكلى ماتېماتىكىدىكى كىچىك تىرناق ( ) بىلەن ئوخشاش، ئاساسلىقى تېكىست ئىچىدىكى ئىزاھ قىسمىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ يەنە يالاڭ تىرناق<> ، قوش تىرناق « » تۈرلىرىمۇ بار.

تىرناق ئاستىدىن كىر ئىزدىمەك يوقىلاڭ ئىشتىن كەمچىلىك تېپىپ، باشقىلارنى ناھەق، يولسىز ئەيىبلىمەك: ئىمىن ئۇنىڭ بەزى كەمچىلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بەرسە، ئۇ «تىرناق ئاستىدىن كىر ئىزدەۋاتىدۇ»، «پادا باقىقاندا دوست بولۇپ، ياڭاق چاقىقاندا ئايرىلغان ئوخشايمىز» دەپ گۇمانلىنىپ يۈردى.

تىرناقتا توختايدىغان ناھايىتى ياخشى، يارىملىق، كېلىشكەن، چىرايلىق: سەمەتكە قاراڭلار، ئۇ تىرناقتا توختايدىغان بىر قىز تېپىپتۇ.

تىرناقچە رەۋ. كىچىككىنە، ناھايىتى كىچىك، ئاز: ئىشىك ئالدى تالىڭىز، يىراقتا قاپتۇ يارىڭىز. يارىڭىزنى كۆرگۈچە، تىرناقچە قاپتۇ جانىڭىز.

تىرناقچىلىك سۆپ. كىچىككىنە، ئازراق: مۇھەببەت مېنى ئېزىپ، خاراب قىلىۋەتتى. تىرناقچىلىك غۇرۇرۇمنۇ قالمىدى.

تىرناقسىز سۇپ ① تىرنىقى چىقمىپ كەتكەن، تىرنىقى يوق: ئابلىزنىڭ ئوڭ قولىنىڭ باش بارمىقى تىرناقسىز بولۇپ، ماڭا مۇنداق بىر ئىشنى ئەسلەتتى. ② <مات> تىرناق ئىچىگە ئېلىنمىغان، تىرناق ئىشلىتىلمىگەن: تىرناقسىز ئىپادە.

تىرناقگۈل ئى [تىرناق + گۈل] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىلاق ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە دورا ئۆسۈملۈكى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ سۇيدۇك ھەيدەش، تەرلىتىش، روھلاندۇرۇش، ھەيزنى راۋان قىلىش قاتارلىق روللىرى بار.

تىرناقلاتماق «تىرناقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىرناقلاشماق «تىرناقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىككى خوتۇن تىللاشقانسېرى يەنە ئەرزۇيلەپ، ياقا سىقىشىپ، يۈزلىرىنى تىرناقلىشىپ كەتتى.

تىرناقلانماق «تىرناقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ يۈزىنىڭ تىرناقلانغانلىقىنى بىلدۈرمەسلىككە تىرىشاتتى.

تىرناقلىق سۇپ. تىرنىقى بار، تىرناققا ئىگە: ئىشىك بېشىدا چىلبۆرىنىڭ ئۈزۈن، ئۆتكۈر تىرناقلىق ئىككى پۇتى پەيدا بولدى.

تىرناقلىماق پ. تىرناقلىرىنى پاتۇرۇپ تاتلىماق، تىرنىقى بىلەن تاتلىماق: يۈزىنى تىرناقلىماق.

تىرنالماق «تىرنىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تىرنىلاتماق «تىرنىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىرنىلاشماق «تىرنىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تىرنىلانماق «تىرنىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەتىياز كىرىشى بىلەن كۆزگىلەر تىرنىلىنىپ، ئوغۇتلىنىپ قولدىن چىقتى، شورلىرى تازىلاندى.

تىرنىلىماق پ. تىرنا سېلىپ، تۇپراق ئۇستىدىكى چالمىلارنى ئېزىپ يۇمشاتماق: توڭ ئېرىشى بىلەن رەھىم ئاكام كۆزگىلىرىنى تىرنىلاشقا كىرىشتى.

تىرنىماق پ. تىرناق ياكى ئۇچلۇق نەرسە بىلەن دانە ـ دانە قىلىپ ئاجراتماق: ئانارنى تىرنىماق. قونىقنى تىرنىماق.

تىروپىك [ر<گىرىك] <جۇغ> ① ئى. يەر شارىدىكى جەنۇبىي كەڭلىك بىلەن شىمالىي كەڭلىكنىڭ ' 27 ° 23 لۇق ئىككى كەڭلىك چەمبىرىدىكى كۇن نۇرى ئەڭ تىك چۈشىدىغان رايونلار: تىروپىكتىن ئۆتمەك. ② سۇپ. بۇ رايونغا خاس بولغان، ئۇ يەرگە جايلاشقان ۋە ئۇ يەردە ئۇچرايدىغان: تىروپىك بەلباغ.

تىروتىل ئى [ئىنگ] <خىم> كۆچلۈك پارتلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، سېرىق كىرىستال شەكلىدىكى بىر خىل كىسلاتا ـــ پىكرىن كىسلاتاسى.

تىرومبون ئى [ر<ئىتال] <مۇز> تۇچتا ياسالغان ئۇزۇن سوزما كاناي. گەۋدىسى تاقا شەكلىدىكى ئىككى پارچە نەيچەنىڭ تۇتاشتۇرۇلۇشىدىن تۇزۇلگەن بولۇپ، سوزغىلى ھەم يىغقىلى بولىدۇ. نەيچىنىڭ سوزۇلۇشى ۋە يىغىلىشى ئوخشاش بولمىغان يەتتە خىل ئاۋاز باسقۇچىغا بۆلۈنىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن يەنە يېرىم ۋە سىرىلما ئاۋازلارنىمۇ ئورۇنلىغىلى بولىدۇ.

تىرىنېر ئى [ر<لات] <تەن> تەنھەرىكەتچىلەرنى تەربىيەلەشكە ۋە مەشىق قىلدۇرۇشقا بۇاستە مەسئۇل خادىم.

تىرىباران ئى [پ] يېزىت ① ئوق يېغدۇرۇش. ② ۋەيران، بىتچىت: تىرىباران قىلماق.

تىرىپ ئى. قاينىتىپ شىرنىسى ئېلىنغان ياكى ئېچىتىلغان سۇيۇقلۇقلارنىڭ چۆكمىسى، سۇزۇندىسى: شىرنىنىڭ تىرىپى. ئاچچىقسۇنىڭ تىرىپى.

تىرىپسىن ئى [ر<گىرىك] <تېب> ئاشقازان ئاستى بېزى سۇيۇقلۇقىدا تەركىبدە بولىدىغان بىر خىل ھەزىم قىلدۇرۇش فېرمېنتى. ئۇ ئاقسىل ماددىسىنى ئامىنو كىسلاتاسىغا پارچىلايدۇ.

تىرىپلىماق پ. تىرىپنى سۇزۇپ، سىقىپ ئايرىۋالماق: سىركىنى تىرىپلىماق.

تىرىجان ئى. بېلىقنىڭ تۇخۇمدىن يېڭى ئايرىلغان بالىسى، بېلىجان.

تىرىپىرەن رەۋ [پ] قالايمىقانلىشىپ ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتكەن، ۋەيران: تىرىپىرەن بولماق. تىرىپىرەن قىلماق.

تىرىتىي ئى [ر<گىرىك] <خىم> ھىدروگېن ئىزوتوپلىرىنىڭ بىرى. خىمىيەۋى بەلگىسى(Tritium) T . رادىيوئاكتىپلىق خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، يېرىم يىمىرىلىش دەۋرى 12.46 يىل. ئاتوم يادروسىدا بىر دانە پىروتون بىلەن ئىككى دانە نېيترون بولىدۇ، ئىسسىق يادرو رېئاكسىيەسىدە ئىشلىتىلىدۇ.

تىرىشچان سۇپ. ھەرقانداق ئىشنى ئەستايىدىل تىرىشىپ ئىشلەيدىغان، ھەربىكەتچان، تىرىشقاق: تىرىشچان بالا.

تىرىشچانلىق ئى. تىرىشچان كىشىلەرگە خاس ھەربىكەت ۋە غەيرەت: ئۇنچە تىرىشچانلىقلار كۆرسىتىلگىنىگە قارىماي، ساناقەت ـ قاتناش ئىدارىسى پارتكومى رەيھانەمنى خىزمىتىدىن قالدۇرۇۋەتتى.

تىرىشقاق سۇپ. ھەرقانداق ئىشنى ئەستايىدىل، تىرىشىپ ئىشلەيدىغان، تىرىشچان: بۇ بالا ئۆگىنىشتە ناھايىتى تىرىشقاق، كىشىنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرگۈدەك دەرىجىدە ساغلام ئىدى.

تىرىشقاقلىق ئى. تىرىشقاق كىشىلەرگە خاس غەيرەت ياكى خاراكتېر: بۇ ئۇنچە بوي، ساددا قىزنىڭ ئىشچان ۋە تىرىشقاقلىقى ھەممىدىلا دوختۇر ـ سىپىستراللارغا يېقىپ قالدى.

تىرىشماق پ. بىرەر ئىشنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئۈچۈن بارلىق كۈچىنى چىقىرىپ ئىشلىمەك، ئەستايىدىل ئىشلىمەك: ئۇ بۇ يىل ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىدىن ئۆتۈش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز تىرىشتى.

تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ بارلىق كۈچ ـ غەيرىتى بىلەن ئەستايىدىل ئىشلەپ: ئىككىسى نەچچە ئون يىل تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ ئىشلەپ، بەختنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇۋالىشقا تەمشىلىپ يۈرۈپ، ئاخىر ئۇنىڭغا يېتىشەلمەي ياشلىق ئۈمرىنى توگەتتى.

تىرىق تەق. ئىككى قاتتىق، يەڭگىل نەرسىنىڭ بىر ـ بىرىگە تېگىپ كېتىشىدىن چىققان ئاۋاز: مەن «تىرىق» قىلغان ئاۋازنى ئاڭلاپلا ئويغىنىپ كەتتىم.

تىرىق ـ تىرىق «تىرىق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تىرىققىدە رەۋ. «تىرىق» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ: ئادەملەر شۇنچىلىك ئېھتىياتچان بولۇپ كەتتىكى، تىرىققىدە قىلغان ئاۋازدىن چۆچۈپ تىترەيتتى.

تىرىقلاتماق «تىرىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىراۋ ئىشكنى تىرىقلاتتى.

تىرىقلاشماق پ «تىرىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جىسى.

تىرىقلىماق پ. «تىرىق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: ھويلىنىڭ تۆمۇر ھالقىلىق دەرۋازىسى خۇددى چاشقان كىتىرلىغاندەك ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس تىرىقلىدى.

تىرىك I سۈپ ① ئۆلمىگەن، ياشاپ تۇرۇۋاتقان، جانلىق: تىرىك مال. تىرىك بېلىق. تىرىك تارىخ. * تىرىك بولساق بىر يەردە بىز، ئۆلۈك بولساق بىر گۆردە بىز (ماقال). ② ئېقىپ تۇرىدىغان، تىرىك سۇ: شال ئۇرۇقى چېچىلىپ، تىرىك سۇ بېرىلىدىغان چاغدا ئۆستەڭدە سۇ بولمىدى. ③ ئېزىلىپ كەتمىگەن: پولۇنىڭ سەۋزىسى خېلى تىرىك چىقىپتۇ. ④ جۇشقۇن، تېتىك، جانلىق: ئوغلىڭىز خېلى تىرىك، چېچەن بالا بوپتۇ.

تىرىك II تەق. كىچىك نەرسىنىڭ چوڭ قاتتىق نەرسىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈشى، ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: شىرە ئۈستىدە «تىرىك» قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى.

تىرىكە ئى [ر<فىران] ئۈستىگە سىزىقچىلار چىقىرىپ، چىڭ توقۇلغان پاختا رەخت.

تىرىكتاپ ئى [تىرىك + تاپ] ← **تەييارتاپ**: ئاھ، بالا خىيالغا پاتتى مۇڭلىنىپ، راستتىنلا بۇ ئالەم يارالغان شۇنداق؟ تىرىكتاپ ئاق نان يەپ، ئاش تەرگەن دېھقان بولامدۇ بىر ئۆمۈر بۇرنىدىن بۇلاق؟

تىرىكتاپلىق ئى ← **تەييارتاپلىق**: تىرىكتاپلىق قىلماق.

تىرىك ـ تىرىك «تىرىك II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: چوڭ ئېلىپ ماڭغىن قەدەمنى پەللىگە، قىر ئاشالمايسەن مېڭىپ «تىرىك ـ تىرىك».

تىرىكچىلىك ئى. تۇرمۇش كەچۈرۈش، جان بېقىش، ياشاش: تىرىكچىلىك قىلماق.

تىرىكلىك ئى ① ھايات كەچۈرۈش، ھاياتلىق: بىرلىك بولماي تىرىكلىك بولماس (ماقال). * ئادەمنىڭ تىرىكلىكى ئۈچۈن ئاۋۇال بىۋاستە يېمەك ـ ئىچمەككە باغلىق. * باشقىلارنىڭ كۆز يېشى بىلەن تىرىكلىك ئېتىزىنى ئوسا قىلمىدىغانلارنىڭ ئۇرۇقى ھامان پۈچەك بولۇپ چىقىدۇ. ② كۆچلۈك، جانلىقلىق، ئۇلۇغلۇق: بۇ سۆزنىڭ تىرىكلىك دەرىجىسى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، ھۈجەيرىلەرنىڭ سىگنال يەتكۈزۈش ئىقتىدارىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرىدۇ،

تىرىگلا ئى [ر<گىرىك] <زوئول> بىر خىل بېلىق. تەن شەكلى تاپانبېلىققا ئوخشاپ كېتىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن سەل كىچىكرەك كېلىدۇ، قورساق تەرىپى كۈمۈش رەڭدە كېلىدۇ، تاتلىق سۇدا ياشايدۇ.

تىرىگونومېترىيە ئى [ر<گىرىك] <مات> ماتېماتىكىنىڭ بىر تارمىقى. ئاساسەن تىرىگونومېترىيەلىك فۇنكسىيەنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە ئۇنىڭ قوللىنىلىشىنى تەتقىق قىلىدۇ.

تىرىگونومېترىيەلىك سۈپ. ئۈچ بۇلۇڭنىڭ تەرەپلىرى بىلەن بۇلۇڭلىرى ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشلارغا ئاساسلانغان: تىرىگونومېترىيەلىك فۇنكسىيە. تىرىگونومېترىيەلىك تەڭلىمە.

تىرىك تەق. نېپىز مېتال بۇيۇم ياكى سىم تارلارنى يەڭگىل چېكىشتىن چىقىقان ئاۋاز: زوق بىلەن چېلىنغان تەمبۇرنىڭ «تىرىك» قىلىپ ئۇزۇلگەن ئاۋازى ھەممىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى.

تىرىك ـ تىرىك «تىرىك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تىرىڭشىدە رەۋ. «تىرىك» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ: بالا قولىدىكى تۆمۈر قۇتىنى تىرىڭشىدە تاشلاپ قويدى.

تىرىڭلاتماق «تىرىڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مىرزا گېپىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، راۋابنى قولىغا ئېلىپ تىرىڭلاتتى.

تىرىڭلىماق پ. نېپىز مېتال ياكى سىم تارلار «تىرىك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «تىرىك ـ تىرىك» قىلماق: راۋابنىم تىرىڭلايدۇ، تارىسى ئالتۇنمىكىن. تويمىمىز قىزىپ كەتتى، قەلبىمىز يالقۇنمىكىن.

تىرىلداتماق «تىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بالا ئايلىنىۋاتقان چاققا كىچىككىنە چۈشقىنى تۇتۇپ تىرىلداتقىلى تۇردى.

تىرىلداشماق «تىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۈلۈك دەرىجىسى.

تىرىلدۇرمە ئى ① تىرىلدۇرۇش، ئەسلىگە كەلتۈرۈش. ② تىرىلدۇرۇلگەن، ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن بىر ئىش ياكى نەرسە.

تىرىلدۇرمەك ①«تىرىلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تەلۈنى قورقۇتماق ــ ئۆلۈكنى تىرىلدۇرمەك (ماقال). ② زىيانىنى، يوقالغان نەرسىنى تۆلىتۈالماق: ئادىلنى يوق قىلىش ــ رەيھانەمنى ئاغدۇرۇش دېگەن سۆز، رەيھانەم غۇلاپ كەتسە، 70 پىرسەنت ئەمەس، 700 پىرسەنتنى تىرىلدۇرۇۋالغىلى بولىدۇ.

تىرىلدۇرۇلمەك «تىرىلدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تىرىلدىماق پ. «تىر ـ تىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «تىر ـ تىر» قىلماق.

تىرىلدۇرمچىلىك ئى. تىرىلدۇرۇلگەن، ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەت ھەققىدىكى ئىدىيە ۋە مۇددىئا: 1908 ـ يىلى يەھۇدىيلار پەلەستىندىن يەر سېتىۋېلىپ، كۆچمەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇنى تەشكىللىك تىرىلدۇرمچىلىك ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرىدى.

تىرىلمەك پ ① قايتىدىن جان كىرمەك: قەمەرخان، يۈگۈر ئۆكام، سەن بېرىپ جالالدىن مۇدىرغا ئېيىت، پىلىلەرنىڭ ھەممىسى تىرىلدى. ② ھوشىغا كەلمەك، ھەرىكەت قىلىشقا باشلىماق (ئۆلدى دەپ قارالغان جانلىق ھەقىدە): ئۈچ كۈن ئۇلۇكتەك كۆزىنى ئاچماي ياتقان بەندە نېمىدىندۇر كۆزىنى ئېچىپ تىرىلىپ، بېشىدىن ئۆتكەنلەرنى سۆزلەشكە باشلىدى. ③ قايتىدىن كۆكەرمەك، ياشارماق: گۈلگە سۇ قۇيۇپ بىر ئاز سايىدە قويۇۋىدىم، خېلى تىرىلدى. ④ كۆچمە. قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقماق، پەيدا بولماق: «كاپىتالىزم تىرىلىپ قالارمىكىن؟!» دېگەنگە ئوخشاش ئەندىشىلەرنى چىقىرىپ تاشلاپ، يېڭى سىياسەتنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك.

تىرىلوگىيە ئى [ر<گىرىك] <ئەد> بىر ـ بىرىگە مۇناسىۋەتلىك، ئەمما ئۆز ئالدىغا تۇرغاندا مۇستەقىل بىر ئاساسىي ئىدىيەنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان ئۇچ تومۇق ئەسەر.

تىرىليون سان [ر<فىران] مىڭ مىليارد.

تىرىمەك پ ① نەرسىنى بىرەر ھالەتتە يۆلەپ، كۆتۈرۈپ، تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن باشقا بىرنەرسىنى تەرەپ قويماق: قوشنىمىز سەل قىيسايغان ئارا تامغا چوڭ بىر بالا ياغاچنى تەرەپ قويغانىكەن. ② بىر نەرسىنى يەنە بىر نەرسىگە تەگكۈزمەك: ئالماس لەيلىگۈل بىلەن مۇرىلىرىنى بىر ـ بىرىگە تىرىگەن ھالدا شەھەر كوچىسىنى بويلاپ، ئالدىراپ كېتىۋاتاتتى.

تىرياق ئى [ئە<گىرىك] يېزىت. زەھەر قايتۇرغۇچى دورا: زەھەرلىك يىلان چاققان كىشىللەرگە تېبابەتچىمىزدە قەدىمدىن تاتىپ

تىرياق بېرىلمەيدۇ.

تىز ئى ① پۇتنىڭ پۇكۇلمەيدىغان، يوتا بىلەن شىراق تۇتاشقان جايىنىڭ ئالدىنقى قىسمى: بۇغراخان ئوق تىزىنى قوچقارنىڭ قورسىقىغا قويۇپ، تۇمشۇقىدىن تۇتۇپ بېشىنى كەينىگە قايرىدى. ② ئىشتان، شىم قاتارلىقلارنىڭ تىزىنى قاپلاپ تۇرغان قىسمى: ئىشتانىنىڭ تىزى يىرتىلىپ كەتتى.

تىز پۈكمەك باش ئەگمەك، بويسۇنماق، تەسلىم بولماق: مەۋلانىنىڭ «كەلگۈسى» توغرىسىدىكى ئاجايىپ رىۋايەتلىرى ئالدىدا، رۇقىيەم ئاخىر تىز پۈكتى.

تىز چۆكمەك بويۇن ئەگمەك، تەسلىم بولماق، تىز پۈكمەك.

تىزاپ ئى [پ] بوياقلارنىڭ تالالارغا يېپىشىشىغا يارىدىغان ۋاستىچى ماددا. كۆپرەك قوللىنىلمىدىغانلىرى ئالىيۇمىن تۇزى، خىروم تۇزى ۋە تانىنات كىسلاتاسى قاتارلىقلار.

تىزباسقۇ ئى [تىز + باسقۇ] دىيال. تويدا قىزنىڭ ئاتا-ئانىسى ۋە يېقىن تۇغقانلىرىغا قويۇلىدىغان نەرسە.

تىزتارتقۇ ئى [تىز + تارتقۇ] بۆشۈككە سېلىنغان بوۋاقنىڭ پۇتىنى كۆرپە بىلەن يۆگەپ، ئۇستىنى تاڭىدىغان، يىپ باغلانغان ئۇزۇن لاتا.

تىزدۇرماق «تىزماق II » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تاش تىزدۇرماق.

تىزغا ئى <بوت> چايانئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يەر ئاستىدا شار شەكلىدىكى ئاق رەڭلىك كىچىك تۇگۈنەك غولى بولۇپ، دورا قىلىنىدۇ.

تىزگاه ئى [پ] ھەر خىل تاۋارلار تىزىپ قويۇلىدىغان جاھاز: ھاكىم تىزگاھ ئالدىغا كەلدى ـ دە، تىزگاھتىكى نەپىس بۇيۇملارغا كۆز يۇگۈرتتى.

تىزگىن ئى ① يۇگەنىنىڭ ئېغىزدۇرۇق ھالقىسىغا چېتىلغان، ئات ـ ئۇلاغلارنى يېتىلەش، قاڭتۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان ئۇزۇن تاسما: ئالماس قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك، ئاستىدىكى بوز ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئىتتىك تارتتى. ② كۆچمە. باشقۇرۇش، ئىداره قىلىش ۋاستىلىرى: مەقتاسىم بىر قوي ئۆلتۈرۈپ قىلىنغان بىر ئاخشاملىق زىياپەتتىن كېيىنلا، كۆكتاتچىلىق گۈرۇپپىسىنىڭ تىزگىنىنى پۈتۈنلەي قولىغا ئالدى.

تىزگىنى تۇتماق باشقۇرۇش، ئىداره قىلىش ئىشلىرىنى كونترول قىلىپ تۇرماق.

تىزگىنەك ئى. تىزگىنلەيدىغان نەرسە، تىزگىنلىگۈچ، تىزگىن: خەلق ئالدىراش، ۋاقىت قىس، تىزگىنەك ھەركىمنىڭ ئۆزىنىڭ قولىدا.

تىزگىنسىز سۈپ ← **يۈگەنسىز**: تىزگىنسىز قاش دەرياسى ئەسىرلەردىن بېرى توسۇن ئارغىماقتەك چاپچىپ، ئۆز مەيلىچە ئاققانىدى.

تىزگىنلەتمەك «تىزگىنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىزگىنلەشمەك «تىزگىنلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

تىزگىنلەنمەك «تىزگىنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باغلار ھۆددىگە بېرىلدى، نەچچە يىللاردىن بۇيان قوشباغنى بوزەك قىلغان ھاشارات ئاپىتى تىزگىنلەندى.

تىزگىنلىگۈچ ئى. تىزگىنلەش رولىنى ئويناىدىغان ئۇسكۇنە، تىزگىنلەيدىغان نەرسە، تىزگىنەك: ئۇ ماكرو ھەرىكەت تىزگىنلىگۈچ ۋە بىيو تېخنىكا ئۇسكۇنىسى ياساشقا ياراىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك ماتېرىيال بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

تىزگىنلىمەك پ ① ئۇلاغلارنى تىزگىن بىلەن باغلىماق، باشقۇرماق. ② كۆچمە. ئۆز دائىرىسىدە باشقۇرماق، ئىداره قىلماق، كونترول قىلماق: ئۇ قەيەردە قول سانائەتنى تىزگىنلىۋالسا، شۇ يەردە كونا قول سانائەتنى يوقاتتى. ③ مەلۇم چەكتىكى ھالەتنى ۋە نورمالىلىقنى ساقلاپ قالماق: نوپۇسنى تىزگىنلىمەك. تۇپراق نەملىكىنى تىزگىنلىمەك. ④ مەلۇم ھالەتنىڭ كۆپىيىپ، كېڭىيىپ زىيان سېلىشىنى توسماق، چەكلىمەك: قۇمنى تىزگىنلىمەك. ئاپەتنى تىزگىنلىمەك. ⑤ خالىغانچە ھەرىكەت قىلالمايدىغان ھالدا كونترول قىلماق، چەكلىمەك، توسماق: ئورمانچىلىق پونكتى پىلانىنىڭ سىرتىدا ئورمان كېسىشنى قاتتىق تىزگىنلىدى.

تىزلاتماق «تىزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىزلاشماق «تىزلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

تىزلاق ئى. پۇتقا سالىدىغان بىر خىل جازا قورالى: زىندان تېمى ئېگىز ئىكەن، چۆرىسى چىتلاق. سەن يارىمنى كۆرەي دېسەم، پۇتۇمدا تىزلاق.

تىزلامچا I ئى. يېزىت. تىزنى ئاسراش ئۈچۈن رەختتىن ئىشلەنگەن ياكى توقۇلغان بۇيۇم؛ تىزلىق.

تىزلامچا II ئى. دىيال. باغ باغلىغاندا بىر پۇتقا كىيىلىدىغان بىر پۇچقاقلىق ئىشتان.

تىزلاندۇرماق «تىزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىزلاندۇرۇشماق «تىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

تىزلاندۇرۇلماق «تىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ قوللىرى ئارقىسىغا باغلانغان، يەنە بىر بىنىڭ بىلىكلىرىگە كويزا سېلىنغان، يېرىم يالىڭاچ ھالدا تىزلاندۇرۇلغان ھەيكەللىرى ھازىرمۇ كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇرىدۇ.

تىزلانماق ① «تىزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۇنۇگۈنكى ماجىرادا بىقىنلىرى تىزلانغانلىقتىن، نەپەس ئېلىشى تەسلەشكەن گۈلنىسا بىر يەردە تۇگۈلۈپ ياتاتتى. ② تىزىنى پۈكۈپ، پەللىكىنى ئىككى تېمىغا قويۇپ ئولتۇرماق: ئۇ تىزلىنىپ شاھقا تەزىم قىپتۇ. ③ بىر پۇتى بىلەن يۆكۈنۈپ، يەنە بىر پۇتىنىڭ تىزىنى تىكلىمەك: تىزلىنىپ ئولتۇرماق.

تىزلىق ئى ① تىزلىنىپ ئولتۇرغاندا، تىزنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن تىزنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان يۇمشاق، قېلىن تۆشەك: خان ھەمراھلىرى بىلەن ساكىيامۇنىنىڭ ئالدىدا يەرگە سېلىپ قويۇلغان تىزلىققا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئاۋۇال سەجدە قىلدى. ② تىزنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن تىزغا كىيىدۇرۇلىدىغان، توقۇلغان ياكى رەختتىن تىكىلگەن بۇيۇم؛ تىزلامچا: ئۇنىڭ پۈتى كېسىلگەندىن كېيىن تىزلىق كىيىپ، تىزى بىلەن ماڭدى.

تىزلىماق پ. تىزى بىلەن نىقتىماق، تىزى بىلەن باسماق: باتۇرخان ئۇنىڭ دۈمبىسىگە تىزلاپ تۇرۇپ، قوللىرىنى ئارقىسىغا قايرىپ، تامغا ئېسىلغان ئۇزۇن ماتا لۆڭگە بىلەن قاتتىق باغلىدى.

تىزما سۈپ. يانمۇيان تىزىلغان: سۇ ئامبىرى ئوتتۇرىسى كەڭ، ئايلاغ تەرىپى تارايغان ئىككى تىزما تاغنىڭ ئارىسىغا جايلاشقان.

تىزماق I ① ئى. يېپقا ئۆتكۈزۈپ تىزىلغان نەرسە: سۆزلەر

ئالمىچىنىڭ ئاغزىدىن بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى تىزماق مېغىزدەك تىزىلىپ چىقاتتى. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، تىزىق ھالىتىدىكى مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر تىزماق مېغىز.

تىزماق II پ ① يىپ، سىم قاتارلىق نەرسىلەرگە ئۆتكۈزۈپ تىزىق ھالىتىگە كەلتۈرمەك: ئۆينىڭ ئۈدۈلىدىكى تۆۋۈرۈككە، بىر قېتىم يىپقا تىزىلغان مىس داچەن ئېسىقلىق تۇراتتى. ② كىشىلەر ياكى نەرسىلەرنى قاتار، يانمۇيان قىلىپ مەلۇم تەرتىپتە ئورۇنلاشتۇرماق: ئادەتتە سوت ئالىدىغان كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ سوت قاچىلىرىنى كەچتە ئۇنىڭ بوتكىسىنىڭ ئالدىغا تىزىپ قويۇشىدىكەن. ③ تاللاپ، تۇرۇشتۇرۇپ دەستە ھالىتىگە كەلتۈرمەك: سىگىلىم شۇ چاغ شادلىقتىن، سۆزلەپ كەتتى توختىماي: تىزدىم ئاكا بۇ گۈلنى، باغ ئىچىدىن چارچىماي. ④ ھەربىرىنى مۇناسىپ، تېگىشلىك ئورۇنغا قويماق، جايلاشتۇرماق: ھەرپ تىزماق. ⑤ بىرىنىڭ ئارقىسىدىن يەنە بىرىنى ئۆزلۈكسىز كەلتۈرمەك، جايلاشتۇرماق: ياغلىلا قىزىم، شۇنچە گەپ ـ سۆزلەرنى تىزىپ چىققۇچە مېڭەڭ قانداقمۇ چىدىغاندۇ؟

تىزىشتۇرماق پ. تىزىش ئىشىنى ئېلىپ بارماق؛ تىزىلغاندەك كۆرۈنۈش ھاسىل قىلماق: ئۇ ئوستەللەرگە ئۇنى ـ بۇنى تىزىشتۇرۇپ يۈرەتتى.

تىزىشماق «تىزماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: گۈلدەستە تىزىشماق.

تىزىق ① سۇپ. بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان، تىزىلغان: ئۆمىدىم ئۇزۇلگەن سەندىن ھەي كاززاپ! يادىڭدا قىلمىشىڭ تارىخي تىزىق. ② ئى. يىپ قاتارلىق نەرسىلەرگە ئۆتكۈزۈلگەن نەرسىنىڭ ھەربىر بۆلىكى: مارجاننىڭ تىزىقى بەك ئۇزۇن بولۇپ كېتىپتۇ. ③ مىق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ، تىزىق ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر تىزىق مارجان.

تىزىقچە سۇپ. كىچىك تىزىق.

تىزىقلىق سۇپ. تىزىپ، رەتلەپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان؛ تىزىپ قويۇلغان، تىزىلغان: پىشايۋان ئاستىدىكى ئېرىق بويىدا، قاچىدا ئۆستۈرۈلگەن رەڭگارەڭ گۈللەر تىزىقلىق تۇراتتى.

تىزىلدۇرماق «تىزىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلارنى شەھەرلىك 1 ـ دوختۇرخانىغا تىزىلدۇرۇپ ئاپاردى.

تىزىلدۇرۇشماق «تىزىلدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تىزىلدۇرۇلماق «تىزىلدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئالدىن دوسكا ئالدىغا تىزىلدۇرۇلغان بالىلارنى تۇردۇش ئالدىغا سېلىپ تەرتىپ مۇدىرى ئىشخانىسىغا ئاپىقىپ كەتتى.

تىزىلماق ① «تىزماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ ئۈچىدا گۈل ئوستىدىكى ئۇششاق شەبنەم دانلىرىدەك تەر تامچىلىرى تىزىلىپ تۇراتتى. ② «تىزماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: غېرىب بىلەن شاھى ئابباس ۋە نۆكەرلەر رولىنى ئالغان ئارتىسلار كۆلۈپ ئالدىغا تىزىلىپ، خەلقنىڭ كۆلۈبقا كىرىۋېلىشىغا يول ھازىرلاپ بەردى. ③ كۆچمە. كۆز ئالدىدا گەۋدىلەنمەك: سابىرنىڭ كۆز ئالدىدىن نىياز قۇربانىنىڭ بەش بارماقتەك ئېنىق بولغان تارىخى تىزىلىپ ئۆتتى.

تىزىم ئى. ئادەم ۋە شەيئىلەرنىڭ ئىسمى، مىقدارى ۋە ئۇلارنىڭ مۇناسىۋەتلىك تەرەپلىرى قۇرمۇقۇر، رەتلىك تىزىلغان يازما مەلۇمات، جەدۋەل: سىز تويلۇقنى جەزمەن تىزىم بويىچە قايتۇرۇپ كېلىڭ.

تىزىملاتماق «تىزىملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شۇ قاتاردا سۈپىتايمۇ مىللىي ئارمىيەگە كىرىش ئۇچۇن ئۆزىنى تىزىملاتتى.

تىزىملاشماق «تىزىملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇتقۇچىلار دەرستىن كېيىن ئائىلىلەرگە بېرىپ، ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، بىرمۇبىر تىزىملاشتى.

تىزىملانماق «تىزىملىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تىزىملاندى جايلاردىن پۇتۇن ئەرلەر، قالدى ئايال، بالىلار، مۆتىۋەرلەر.

تىزىملىك ئى. تىزىم يېزىلغان قەغەز، دەپتەر، خاتىرە: ئوقۇغۇچىلار تىزىملىكى.

تىزىملىماق پ. ئادەم ۋە شەيئىلەرنىڭ ئىسمى، مىقدارى ۋە مۇناسىۋەتلىك تەرەپلىرىنى رەتلىك قىلىپ يازماق ياكى جەدۋەلگە ئورۇنلاشتۇرماق: نۇردۇن ئاكا مېنىمۇ تىزىملاپ قويغىن، كىتابتا دېيىلگەنلەرنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلاپ كېتەي.

تىشلىق ئى. ئاتنىڭ چىشى ئوستىگە تارتىپ قويۇلىدىغان قوشۇمچە بوغقۇچ ياكى تاناڭ.

تىغ ئى ① قىلىچ، خەنجەر، پىچاق، نەيزە قاتارلىق پولات ـ تۆمۈردىن سوقۇلغان ئەسۋابلارنىڭ ئومۇمىي نامى: تىغ كۆتۈرمەك. تىغ تەگكۈزمەك. ② تۇرلۇك قورال، ھەر خىل ئەسۋاب، ماشىنا ـ ئۈسكۈنىلەرنىڭ كەسكۈچى قىسمى، پىچىقى: پىچاقنىڭ تىغى. ③ كۆچمە. ئىش ـ ھەرىكەت، پائالىيەت، گەپ ـ سۆز، ماقالە، ئەسەر قاتارلىقلارنىڭ يوشۇرۇن ھۆجۇم قىلىش، زەربە بېرىش خاراكتېرىنى ئالغان ئاساسىي، مۇھىم نۇقتىسى: ئەخمەتجان قاسىمى ئۇيغۇ ژىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تىغ ئۇچى ئىستىبدات ھۆكۈمەتكە قارىتىلغانلىقىنى كۆرسەتكەن. ④ كۆچمە. يالغۇز، يېگانە، تەنھا: ـــ قاسىم ئاكا، يالغۇز تۇرامسىز؟ ـــ ھەئە، ـــ دېدى ئۇ داستىخان سېلىۋېتىپ، ـــ خوتۇن ـ بالىلىرىم تۇرپاندا، ھازىر مەنمۇ سىزدەك تىغ جان.

تىغ تەگمىگەن ھېچ نەرسە چېقىلمىغان، پاك: ئۇ دائىم مەيدىسىگە ئۇرۇپ: «يۇللا بولسا، تىغ تەگمىگەن قىزدىن نەچچىنى ئالىمىز تېخى» دەپ كۆرەڭلەيتتى.

تىغجان سۇپ. يالغۇز جان، بويتاق، بالا ـ چاقىسى يوق: ئەگەر ئۆلگۈچى تىغجان بولسا، مال ـ مۈلكى پۇتۇنلەي مەسچىتنىڭ بولىدۇ.

تىغچى ئى ① پىچاق، ئۈستىرا قاتارلىق تىغلىق سايمانلارنى سوققۇچى. ② ئات ـ ئۇلاغلارنى تاقىلىغاندا، قېقىلغان مىخنىڭ ئۇچىنى كېسىدىغان قەلەم.

تىغچىلىق ئى. پىچاق، ئۈستىرا قاتارلىق كېسىش سايماندىلىرىنى سوقۇش، ياساش كەسپى.

تىغسىمان سۇپ. پىچاق قاتارلىقلارنىڭ تىغ قىسمىغا ئوخشاش.

تىغلىق سۇپ ① يېنىدا تىغى بار، پىچاق، قىلىچ، نەيزە قاتارلىق ئەسۋابلار بىلەن قورالالانغان: تىغلىق چەۋەندازلاردىن كېيىن ئوقيالمقلار ئۆتتى. ② تىغى، بىسى بار، تىغى بولغان: ئىككى تىغلىق پىچاق. تىغلىق سايمانلار.

تىغمۇتىغ ئوچۇق ـ ئاشكارا، بىۋاستە، ئۇدۇلمۇئۇدۇل؛ دەلمۇدەل: تىغمۇتىغ ئېلىشماق.

تىڭ ئى [ر<گىرىك] ← **كېزىك**.

تقتۇرماق «تىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قادىر ئاكام ئوغۇللىرىغا تاغارلارغا سامان تىقتۇردى.

تقتۇرۇلماق «تىقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كارىۋات ئاستىغا تىقتۇرۇلغان خالتىلار ئەمدى بىر - بىرلەپ ئېچىلىشقا باشلىدى.

تقما سۇپ ① ئىچىگە بىرەر نەرسىنى نىقتاپ، لىق تىقىلغان: تىقما تاغار پاختا. ② تىندۇرما: تىقما يەر.

تقما - تقما ھەممە يېرى ئادەم، ئاپتوموبىل قاتارلىقلار بىلەن تىقىلىپ تولۇپ كەتكەن، بوش جايى قالمىغان: مال بازىرىدىن قايتىپ چىقىۋاتقان رەپىق ئاكا، بازاردىكى تىقما - تىقما كىشىلەر ئارىسىدا باخشىنىڭ قارامتۇل چىرايىنى كۆرۈپ قالدى.

تقما - تقماق ← تقما - تقما: مەيدان تىقما - تىقماق ئادەملەر بىلەن تولغاندى.

تقما - تقمچىلىق ئادەم، ئاپتوموبىل قاتارلىقلار بىلەن لىق تولغان ھالەت، قىستىلاڭچىلىق.

تقماق پ ① بىرنەرسىنى يەنە بىرنەرسىنىڭ ئىچىگە، ئارىسىغا ياكى تېگىگە كىرگۈزمەك، سالماق، جايلاشتۇرماق: قولنى يانچۇققا تىقماق. ② بىرنەرسىنىڭ ئاغزىغا، تۆشۈكىگە يەنە بىر نەرسىنى كەپلەپ قويماق: بۇرنىغا پاختا تىقماق. ئاغزىغا تىقماق. ③ ئۇچلۇق نەرسىنى كۇچ بىلەن سانجىمىماق، سانجىپ كىرگۈزمەك: نەيزە تىقماق. ④ كۆچمە. بىرەر ئىش، ئەمەل، ئورۇنغا زورمۇزۇر ئورۇنلاشتۇرماق: ھېلىقى ساقى دېگەن نائەھلى ياسىن ھاكىمنىڭ قىزىنى ھەببەنىڭ ئورنىغا تىقىۋاپتىكەن ئەمەسمۇ!

تقىشتۇرماق پ. نەرسىلەرنى يىغىپ - تۆشەپ، بىرنەرسىنىڭ ئىچىگە جايلاشتۇرماق: نامان تۇلكە ئورنىدىن قوپىدىغان چاغدا، كۆرپىنىڭ ئاستىغا بىرنەرسىنى تىقىشتۇرغاندەك قىلدى.

تقىشتۇرۇشماق «تىقىشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تقىشتۇرۇلماق «تىقىشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ماتېرىياللار ئاللىقاندا يەرلەرگە تىقىشتۇرۇلدى.

تقىشماق «تىقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: يىگىتلەرنىڭ ھەممىسى ئالبوملىرىنى ئالدىراپ تىقىشتى.

تقىقلىق رەۋ. تىقىپ قويۇلغان، تىقىلغان: ئۆگزىگە چىقىپ قارىسام مورىغا پاخال تىقىقلىق تۇرۇپتۇ.

تقىلما ئى ① مەلۇم نەرسە ئىچىگە تىقىلىپ، ئېتىلىپ قالغان شەيئى. ② <تېب> قىزىل تومۇرنىڭ توسۇلۇشىدىن توقۇلمىلارنىڭ ئۆلۈشى.

تىقىلماق ① «تىقماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چەينەك جوغىسىدا شاما تىقىلىپتۇ. ② تار، كىچىك، چوڭقۇر جايغا كىرىپ، قىسىلىپ قالماق، كەپلەشمەك: تونۇرغا تىقىلىپ قالماق. شورغا تىقىلماق. ③ كۆپ توپلىنىپ قىستا - قىستاڭ بولۇپ كەتمەك: ئاشۇاقتى بولار - بولمايلا بازارغا ئادەم تىقىلىپ كەتتى. ④ ئىچ - ئىچىدىن توشۇپ ئەت ئالماق، قاتتىق سەمرىمەك: سەمرىپ تىقىلماق. ⑤ قاپلىماق، توسۇلماق: ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى.

تىقىلىشماق «تىقىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۆي - ماكانسىز كىشىلەر چوڭ شەھەرلەردىكى كەمبەغەللەر مەھەللىسىگە تىقىلىشتى.

تقىم - تقىم بوش جايى قالمىغان، تىقما - تىقما.

تقىندۇرماق «تىقىنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تقىنماق «تىقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تىك I ① سۇپ. يۇقىرىغا قاراپ تۇپتۇز ئورۇنلاشقان، تىكلەنگەن: تىك چوققا. // تىك تۇتماق. ② ئى <مات> ئىككى تۇز سىزىق ئۆزئارا كېسىشىپ تىك بۇلۇڭ ھاسىل قىلغاندا، بۇ ئىككى تۇز سىزىق ئۆزئارا تىك بولىدۇ. بۇ چۈشەنچىنى بىر تۇز سىزىق بىلەن بىر تەكشىلىكنىڭ ياكى ئىككى تەكشىلىكنىڭ تىك بولىدىغانلىقىغا كېڭەيتىشكە بولىدۇ. ③ سۇپ. يۇقىرىدىن تۆۋەنگە يانتۇلاشماي، قىيالاشماي چۈشكەن ۋە شۇنداق ئويۇلغان، كولانغان: تىك قۇدۇق. تىك قىيا. تىك پەلەمپەي. ④ رەۋ. تۆۋەندىن يۇقىرىغا ئۇدۇل، تۇپتۇز، رۇس، ئېگىلمەي: تىك ئولتۇرماق. باشنى تىك تۇتماق. ⑤ رەۋ. تىكىلگەن ھالدا: كىچىكبۇاخۇن: — مەن كۆتۈرە ئالاي، — دەپ قۇدرەتئاخۇنغا تىك قارىدى.

تىك II تەق ① كىچىك ۋە قاتتىق بىرنەرسىنى يەنە بىر قاتتىق نەرسە ئۈستىگە تەگكۈزۈش، چېكىش، تاشلاشتىن چىققان ئاۋاز. ② تېز، چاققان ھەم يەڭگىل ۋە بوشراق ئورۇلغان ھەربىكەتتىن چىققان ئاۋاز ھالىتى.

تىكەن ئى ① ئۆسۈملۈكلەرنىڭ غول-شاخلىرىدا ئۆسكەن يىڭنىسىمان بىخچە. ② تىكەنلىك ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۆزى. ③ بەزى ھايۋانلارنىڭ ئىنچىكە، يىڭنىسىمان ئورگىنى: كىرپە تىكىنى بىلەن ماختىنار (ماقال). ④ نەرسىلەرنىڭ ئۆتكۈر تىكەنسىمان قىسمى: توسۇق سىملىرىنىڭ تىكىنى ئۇنىڭ شىممىنى ئىلىۋالدى. ⑤ قورۇتۇلىدىغان ئۇرۇمنى ئاسىدىغان ئۇزۇن بادىرا ياغاچ. بادىرا ياغاچقا نۇرغۇن تۆشۈك تېشىلىپ، تۆشۈكلەرگە چوكىسىمان ياغاچلار ئۆتكۈزۈلىدۇ.

تىكەنسىز سۇپ. تىكىنى يوق، تىكىنى بولمىغان: تىكەنسىز گۈل بولماس.

تىكەنگۈل ئى [تىكەن + گۈل] <بوت> ← **كاكتۇس.**

تىكەنلەشتۇرمەك «تىكەنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سەمەتنىڭ كۇلىكسى مېھرىبانغا خۇددى ھۇۋقۇشنىڭ ئاۋازىدەك ئاڭلىنىپ، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزاسىنى تىكەنلەشتۇرۇۋەتتى.

تىكەنلەشمەك پ ① تىكەن بىلەن قاپلانماق؛ تىكەنگە ئوخشاش يىرتىكلەشمەك: ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزارغان، قىسقا بۇرۇتلىرى كىرپىنىڭ تۆكىدەك تىكەنلەشكەندى. ② كۆچمە. مەلۇم غەيرىي روھىي ھالەتتىن كېيىن ئۆستىبەشى يىرتىكلىشىپ، جۇغۇلداپ سەسكەنگەندەك سەزگۈ ھاسىل بولماق: «ئاجرىشىمەن» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ، بەختىگولنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى تىكەنلىشىپ كەتتى.

تىكەنلىك ① سۇپ. تىكىنى بار، تىكەنلەر بىلەن قاپلانغان: تىكەنلىك گۈل. ② ئى. تىكىنى بار ئۆسۈملۈكلەر كۆپ ئۆسكەن ۋە تىكەن بىلەن قاپلانغان جاي: يالىڭاياغ ماڭغان بالىلار تىكەنلىكتىن ماڭالماي، ئاياغلىرىنى كىيىشكە باشلىدى. ③ سۇپ. يىڭنەسىمان، ئۆتكۈر، ئۇچلۇق مىخلىرى بولغان: تىكەنلىك سىم. ④ سۇپ. كۆچمە. كىشىگە قاتتىق تېگىدىغان، يېقىمسىز، نەشتەردەك: ئۇنىڭ تىكەنلىك سۆزلىرى رابىيەنىڭ يۈرىكىگە سانجىلىپ تېخىمۇ بىئارام قىلدى.

تىك - تاك تاياق، چوكا قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ قاتتىق نەرسە -

لەرگە بىردە كۆچلۈك، بىردە بوش ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز.

تىكتاك [تىك + تاك] تەق. تىكتاك توپىنىڭ پالاق ۋە شىرەگە تېگىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

تىكتاك توپ <تەن>① توپ تۇرلىرى تەنھەرىكىتىنىڭ بىر خىلى. توپ شىرەسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا سېتىكا ئورنىتىلىدۇ. مۇسابىقىلەشكۈچى ئىككى تەرەپ شىرەنىڭ ئىككى بېشىدا تۇرۇپ، تۇپنى پالاق بىلەن ئۇرۇپ، سېتىكىدىن ئۆتكۈزۈپ ئويناپدۇ. مۇسابىقە ئادەتتە يەككە ۋە جۈپ ئويناش دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. ② شۇ خىل تەنھەرىكەتتە ئىشلىتىلىدىغان توپ. ئۇ سېللۇلوئىدتىن ياسىلىدۇ. دىيامېتىرى ئۈچ سانتىمېتىر بولىدۇ.

تىكتولوگىيە ئى [لات] <تېب> مېدىتسىنانىڭ بىر تارمىقى، يەنى ھامىلدارلىق، تۇغۇت ۋە تۇغۇشتىن كېيىنكى مەزگىلدىكى مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

تىكتۇرمەك «تىكمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىك ـ تىك ① «تىك II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى. ② ئالدىراڭغۇ، تەنتەك، ئالدىراپلا تۇرىدىغان: بۇ تازا تىك ـ تىك بالا بوپتۇ.

تىككەن ـ تەرگەن ← تېرىغان ـ تىككەن: ئۇنىڭ ھەر يىلى تىككەن ـ تەرگەنلىرى ئۆزىگە يېتىپ، ئېشىپ قالىدىكەن.

تىككەيمەك پ. دىيال. گىدەيمەك، تەكەببۇرلۇق قىلماق.

تىككۇچى ئى. كىيىم تىكىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى، ماشىنىچى.

تىككۇچىلىك ئى. كىيىم تىكىش ئىشى، كەسپى.

تىكلەتمەك «تىكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەقىبى ئالدىدا قىلدىكى ئۇنى خار، يەنە ئاسماققا تىكلەتتىڭ ئېگىز دار.

تىكلەشمەك ① «تىكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ئۇلار كاللىسىنى بىر قېلىۋېلىپ، ھەسەن قوتازنى بەگ قىلىپ تىكلەشتى. ② تىك ھالەتكە كەلمەك: ئەمدى يول تېخىمۇ تىكلەشتى ۋە خەتەرلىك تۈس ئالدى.

تىكلەكلىك سۆپ. تىكلەپ قويۇلغان، تىكلەنگەن: گۈرجەك تىكلەكلىك تۇراتتى.

تىكلەنمەك ① «تىكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۇغ تىكلەندى. ② «تىكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ھەيۋەتلىك يوغان ئات خارتىلداپ، ئالدىنقى ئاياغلىرىنى كۆتۈرۈپ تىكلەندى. ③ كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرماق: — بىز يەنە بىرئاز مۇزاكىرە يۈرگۈزۈپ، ئاندىن خۇلاسە چىقارساق، — دەپ ئەمەلدارلارغا تىكلەندى باش ۋەزىر.

تىكلىك ئى. تىك ھالەت: پەلەمپەينىڭ تىكلىكىدىن ئادەم ئاسانلا ھېرىپ قالىدۇ.

تىكلىمە سۆپ. تىكلەپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان، تىكلەنگەن: تىكلىمە ئەينەك. تىكلىمە كالېندار.

تىكلىمەك پ ① تۆۋەندىن يۇقىرىغا قارىتىپ تۇز، تىك ھالەتتە ئورۇنلاشتۇرماق؛ تىك قىلماق: بايراق تىكلىمەك. ② يىقىلغان، بۇزۇلغان، خاراب بولغان نەرسىلەرنى ئەسلىي ھالىتىگە كەلتۈرمەك؛ تۇرغۇزماق: ئۇ كونا تۇزۇمنى تىكلەشنى ئويلايتتى. ③ كۆچمە. بەرپا قىلماق، قۇرماق، تۇرغۇزماق: بىزنىڭ مەنپەئەتىمىزنى قوغدايدىغان قانۇننى تىكلەيمىز. ④ مەلۇم گورۇن، مەرتىۋىگە ئورۇنلاشتۇرماق، بەلگىلىمەك: سىلەر ئىشىنىپ، مېنى يېزا باشلىقى قىلىپ تىكلىدىڭلار، ئەلۋەتتە مەنمۇ سىلەرنىڭ مېنىڭ خىزمىتىمگە يېقىندىن يارەمدە بولىدىغانلىقىمنى ئىشىنىمەن.

تىكمە سۆپ ① يىپ بىلەن تىكىلگەن: كونىراپ كەتكەن بۇ تىكمە كىتاب مەن ئۈچۈن بىر ئەتىۋارلىق نەرسە بولىدۇ. ② ئاغزىنى تىككۈدەك قىلىپ توشقۇزۇلغان: تىكمە بىر تاغار.

تىكمەك پ ① سانجىپ، تېقىپ ئورۇنلاشتۇرماق، قادىماق، ئورناتماق: كۆچەت تىكمەك. ② قۇرماق، تىكلىمەك، بىنا قىلماق: چېدىر تىكمەك. ③ يىپ ـ يىڭنە ۋە ماشىنا قاتارلىقلار بىلەن تۆنەپ، تەپچىپ بىر ـ بىرىگە ھەم چىپسىلاشتۇرماق: تاغارنىڭ ئاغزىنى تىكمەك. كىيىم تىكمەك. ④ قىمار ۋە قىمار خاراكتېرلىك ئويۇنلاردا، ئۆز ئۇلۇشى قىلىپ پۇل ياكى باشقا نەرسىلەرنى ئوتتۇرىغا قويماق: قىمارغا پۇل تىكمەك. ⑤ كۆچمە. بىرەر كىشى ياكى نەرسە ئۈچۈن بېغىشلىماق، پىدا قىلماق: جېنىنى تىكمەك. ⑥ مەلۇم نۇقتىغا جىددىي قارىماق: ياسىن سۇناي ئۆزۈن قاشلىرى ئاستىدىكى نۇرسىز كۆزلىرىنى ئاللىقاياقلارغا غەزەپ بىلەن تىكتى. ⑦ تىكلىمەك، كۆتۈرمەك: موزاي قۇيرۇقىنى تىكىپ قاچتى.

تىكىپ ـ سۆكۈپ ھېلى تۇزەپ، ھېلى بۇزۇپ، بىردەم بېكىتىپ، بىردەم بىكار قىلىپ: تىكىپ ـ سۆكۈپ ئىش قىلماق.

تىكىچ ئى. رەخت، تېرە قاتارلىقلاردىن تىكىلگەن بۇيۇملارنىڭ تىكىپ ئۇلانغان جايى: تىكىچى سۆكۈلمەك. تىكىچى توختىماسلىق.

تىكىر I تەق. قاتتىق نەرسىلەرنى قىرىش، تاتىلاشتىن ئاڭلانغان ئاۋاز.

تىكىر II ئى. دىيال. دۆ، ئۆمىچۈكنىڭ چوڭى.

تىكىر ـ تىكىر «تىكىر I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

تىكىشمەك «تىكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كۆچەت تىكىشمەك.

تىكىلمەك «تىكمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سارغۇچ كەلگەن چوڭ ئىككى موتورلۇق كېمە كېلىۋاتاتتى. كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىگە يېشىل بىرىزىنتىن سايىۋەن تىكىلگەنىدى. * بۇ يەرگە ھەرخىل مېۋىلىك، مېۋىسىز كۆچەتلەر ۋە مەنزىرە كۆچەتلەر تىكىلدى. * بۇ كىيىم ناھايىتى ياخشى تىكىلىپتۇ. * كىشىلەرنىڭ كۆزى يول چېتىدە يانقان قېرى بوۋايغا تىكىلدى.

تىكىنەك ئى. تىرناق ئېرىقچىلىرىنىڭ يالىلۇغلىنىشى، ئەتتىكەن.

تىكىۋەتمەك پ [تىكىپ + ئەتمەك] تېزلا قاچماق، قېچىپ كەتمەك، كۆزدىن يوقالماق: غىپپىدە تىكىۋەتمەك.

تىك I سۆپ. زىرائەت تېرىلمىغان، ئېچىلمىغان، بوز: تىك يەر.

تىك II ئى. ئاۋاز، ئۈن، شەپە.

تىكتىكچى ئى ← **تىكچى**.

تىكتىكلىماق ① يوشۇرۇن ئاڭلىماق، خۇپىيانە قولاق سالماق. ② مەلۇم ئىش، بىرەر ئەھۋالنىڭ يىپ ئۇچى، مۇناسىۋەتلىك تەرەپلىرىدىن دېرەك ئىزدىمەك، ئوقۇشۇپ يورمەك: قوشنىلىرى خېلى ۋاقىت تىكتىكلاپ كۆرسىمۇ، مامۇتتىن ھېچ دېرەك بولماپتۇ.

تىكچى ئى. باشقىلارنىڭ سۆزىنى يوشۇرۇن ئاڭلاپ، ھەرە-

كەتمەگە كۆز سېلىپ، خەۋەر يەتكۈزگۈچى، تەكشۈچى، ئايغاق-چى: كوچىلاردا ماڭماڭلار، كوچىلاردا تەكچى بار. سىز بىزنى كەچىك كۆرمەك، قورسقىمىزدا بەكسى بار.

تەكشاتماق «تەكشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ناخشا تەكشاتماق.

تەكشاشماق «تەكشىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار تاماقتىن كېيىن ھۇزۇر قىلىپ مۇقام ناخشىلىرىنى تەكشاشتى.

تەكشالماق «تەكشىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تەكشىغۇچ ئى ① قۇلاققا تەقىپ ياكى يېقىن كەلتۈرۈپ ئاڭلايدىغان ئاۋاز يەتكۈزۈپ بەرگۈچى بىر خىل ئەسۋاب. ② <تېب> يۈرەك، ئۆپكە قاتارلىق ئىچكى ئەزالارنىڭ ھەرىكەت ئاۋازىنى ئاڭلاپ، دىياگنوز قويۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب.

تەكشىماق پ. قۇلاق سالماق، ئاڭلىماق، ئىشتىمەك: ناخشا تەكشىماق.

تەگگەن ئى. دىيال. تۇگمەن.

تەگلىغاق سۇپ. قۇلىقى ئۇزۇن، ھەممىدىن خەۋەردار.

تەگلىغۇ ئى. قۇلاق تۆشۈكى.

تەل ئى <ئانات> ① تېتىش، چاينىش، تەلەپپۇز قىلىشقا يارىدەم بېرىدىغان ئەزا. ئۇ ئېغىز بوشلۇقىنىڭ ئاستى قىسمىدا بولۇپ، ئۇنىڭ تۈۋى قىسمى ئېغىز بوشلۇقىنىڭ ئاستىغا تۇتاشقان. ② ھايۋانلارنىڭ گۆش ئورنىدا يېيىلىدىغان ئاشۇنداق ئەزاسى. ③ ئىنسانىنىڭ ئېغىز ئارقىلىق ئېپادىلەنگەن گەپ-سۆزى: گاچا قىزنىڭ تىلىنى ئانىسى ئۇقار (ماقال). * دىلى بىرنىڭ تىلى بىر (ماقال). ④ <تىل> ئىنسانلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ئالاقە قورالى ۋە بىر-بىرىنى چۈشىنىش قورالى. تىل تاۋۇشى، لۇغەت تەركىبى ۋە گىرامماتىكىدىن تەركىب تاپقان بىر سىستېما: ئۇيغۇر تىلى. خەنزۇ تىلى. ⑤ نۇتۇقنىڭ ئۆزىگە خاس ۋاستىلەر بىلەن ئىپادىلەنگەن تورى، ئۇسلۇبى: ناۋايىنىڭ قولى تۇتقان قەلەمدۇر، ئۇنىڭ ھەربىر تىلى بىر ئىشق-ئەلەمدۇر. ⑥ ئاغزاكى مەلۇمات، پاكىت: مەنسۇرنىڭ ھېلىقى ماتېرىيالى ياخشى رەتلەنگەنغۇ-ھە، چەت ئەلنىڭ خېتى، گۇۋاھچىلارنىڭ ئىسپات ماتېرىياللىرى— مانا بۇلار بىزنىڭ تىلىمىز! ⑦ كۆچمە. باشقىلارنى ھاقارەتلەپ قىلغان سۆز، ئاھانەت: تۆتەيلەن تىلىنىڭ دەستىدىن بىر-بىرىگە قارىشىپ قالدى. ⑧ كۆچمە. بىرەر ئەسۋابنىڭ ئېسىلىپ ياكى ھەرىكەتلىنىپ تۇرىدىغان ئۇچلۇق قىسمى: سائەتنىڭ تىلى. ⑨ مەلۇم كىشىلەرنىڭ ئۆزىگە خاس پىكىر قىلىش، سۆزلەش ئادىتى: دېھقانلارنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، بۇ تېرىماي ئورمەن دېگەنلىك. ⑩ بىرەر نەرسە، كەسىپ، ئىشنىڭ ماھىيىتى، سىرىغا مۇناسىۋەتلىك ۋاستە، ئۇسۇل، چارە: بۇ قورالنىڭ تىلىنى مەنلا بىلمەن. ⑪ قارماقنىڭ ئۇچىغا قارىمۇقارشى چىقارغان ئىلمىكى: قارماقنىڭ تىلى چىقىرىلمىغاچقا، ئىلىنغان بېلىق يەنە قېچىپ كەتتى. ⑫ ئاككوردىيون، پىيانىنو ۋە باشقىلار ئۈستىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان، قولدا بېسىش ئارقىلىق مەشغۇلات ئېلىپ بېرىلىدىغان كىچىك كونۇپكا: ئاككوردىيوننىڭ تىلى.

تەل تەگمەك بىراۋ ئۈستىدە ياخشى ياكى يامان سۆز بولۇنغان سەۋەبتىن، ئۇنىڭغا مەلۇم غەيرىي نورمالىلىق. بىتاپلىق يەتمەك.

تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق پايدىسى، قىممىتىنى ھېسابلاپ كۆرۈشكە، بۇ ھەقتە سۆزلەشكە ئەرزىمەيدىغان، ناھايىتى ئاز، ئاددىي، كىچىككىنە.

تىل ئۇچىدا چىن كۆڭلىدىن ئەمەس، ئانچىكى ئېيتىپ قويۇلغان: قاسىم بازاردىن كەلگىنىدە قىزغىن كۆرۈشكەنىدەك قىلدى-يۇ، تىل ئۇچىدا: — ئۆيگە بارغىن، — دەپ قويدى.

تىلى چىقماق ① گەپ قىلىشنى ئۆگىنىشكە باشلىماق، گەپ قىلىشقا باشلىماق. ② تەپ تارتماي گەپ قىلىۋېرىدىغان، تاكاللىشىدىغان، ئېيتىشىدىغان بولماق.

تىلى كۆيمەك مەلۇم بىر كىشى، نەرسە ھەققىدە سۆزلەپ قويۇپ، باشقىلارنى رەنجىتىپ قويۇش، كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىۋېلىشتىن ئەنسىرىمەك: خودا خالىسا، يەنە بىر ئەرزىمەس ئىش بار ئىدى. ئېيتمىسام تىلىم كۆيىدۇ، ئېيتسام دىلىم.

تىلىڭنى تارت ← **تىلىڭنى يىغ.**

تىلىڭنى يىغ گەپنىڭنى ئازايت، سۆزلىمە.

تىلىنى چاينىماق ① دەرھال دېيىشكە تېگىشلىك گەپنى دېمەي، گەپنى سوزماق؛ ئەزىملىمەك: بۇنىڭدا تىلىنى چاينىاپ ئولتۇرۇشقا بولمايدۇ. ② ھودۇقۇپ، تەمتىرەپ سۆزلىمەك، دۇدۇقلىماق، گاچىلاشماق: ئىمام بۇنىڭ ھېچقايسىسىغا ئېنىق جاۋاب بېرەلمەي، «ھېلىقى كۈنى مەسچىتتە مەن قۇمۇللۇق، كەسپىم ياغاچچى» دېگەن ئىدى دەپ تىلىنى چاينىدى.

تىلىنى چىشلەپ قالماق قىلغان گەپ-سۆزىگە پۇشايمان قىلماق؛ ھەسرەتتە قالماق: ئۇنىڭغا بەتنام چاپلاپ يۈرگەنلەر بولسا تىلىنى چىشلەپ قالاتتى.

تىلىنىڭ ئاستىدا تىلى بار ئاغزىدا دېگىنى بىلەن كۆڭلىگە پۈككىنى ئوخشىمايدۇ، راست گېپىنى بىلگىلى بولمايدۇ: ياسىنىنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلەر، ئۇنىڭ تىلىنىڭ ئاستىدا تىلى بار.

تىلىنىڭ تېگىدە تىلى بار ← **تىلىنىڭ ئاستىدا تىلى بار.**

تىلىنىڭ سۆڭىكى يوق ئېغىزدىن ھەرقانداق گەپ چىقىدۇ دېگەن مەنىدىكى ئىبارەت: ئۆكام، تىلىنىڭ سۆڭىكى يوق، نېمە دېسەم دەۋېرىمەن دەپ ئاغزىڭغا كەلگىنىنى ۋالاقلاۋەرمە، بىزمۇ سەن بار يەردە بار. ئىش ئۇنچىۋالا ئەمەس.

تىلى ئۇزۇن ھەر نەرسە دېيىشكە تىلى قىسىلمايدىغان؛ دادىل، بىمالال گەپ قىلىدىغان.

تىل-ئاھانەت تىل ۋە ئاھانەت.

تىلاۋەت ئى [ئە] قۇرئان ئوقۇش، قىرائەت قىلىش: تىلاۋەت قىلماق.

تىلاۋەتخانا ئى [ئە + پ] قۇرئان ئوقۇش، قىرائەت قىلىش ئارقىلىق دۇئا-تەكبىر ئۆتكۈزۈلىدىغان ئۆي.

تىلاۋەتكار ئى [ئە + پ] دائىم قۇرئان ئوقۇپ، دۇئا-تەكبىر قىلىپ تۇرغۇچى.

تىلەتمەك «تىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىل-ئەدەبىيات تىل ۋە ئەدەبىيات.

تىلەشمەك «تىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەل-جامائەت ۋە قووم-قېرىنداشلار مېنىڭ سەۋر قىلىشىمنى تىلەشمەكتە.

تىلەك ئى ① بىرەر نەرسە، ئىشنى ئەملىگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قىلىنغان ئارزۇ، ئىنتىلىش، ئىستەك: ھازىرچە بۇ ئىشىڭنىمۇ

قويۇپ تۇر، چوڭ تىلەك ئورۇندالغاندىن كېيىن باشقىلىرىنى ئويلاشساڭمۇ ئولگۈرىسەن. ② مەلۇم ئۇمىد ياكى ئېھتىياج بىلەن باشقىلارغا قىلىنغان تەلەپ، مۇراجىئەت: قارىغۇنىڭ تىلىكى ئىككى كۆز (ماقال).

تىلەكداش ئى. بىر كىشىنىڭ تىلىكى، ئارزۇسى، ئۇمىدىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا ھېسداشلىق قىلغۇچى كىشى؛ ئوخشاش تىلەك ـ ئارزۇدا بولغۇچى: غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشۈڭگە تىلەكداشمەن.

تىلەكداشلىق ئى. ھېسداشلىق؛ ئوخشاش تىلەكتە بولۇش.

تىلەم ئى. بىرەر ئېھتىياج بىلەن تىلەپ، سوراپ ئېلىنغان نەرسە: تىلەمگە بەرمەك. تىلەمگە ئالماق. تىلەمگە ئالغان نەرسىلەر.

تىلەمچى ئى. كىشىلەردىن بىرەر نەرسە تىلەپ تىرىكچىلىك قىلغۇچى كىشى.

تىلەمچىلىك ئى. تىلەش ئادىتى.

تىلەنمەك پ. قاراپ قالماق، قاراشلىق بولۇپ قالماق، تىلىمەك: تىلىنىسەن كۆندە رىزق ـ نېمەتنى. * خەقنىڭ قولىغا تىلىنىپ قالما.

تىلتاس رەۋ. دىيال. لىقمۇلىق، پەۋەس.

تىلتاقلىماق پ. دىيال. رەت قىلماق، باش تارتماق، قوبۇل قىلماسلىق.

تىلەنمەك ① «تىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھېلىقى بالا تامنىڭ ئارقىسىغا بېرىپ، يانچۇقىدىكى تىلەنگەن پۇللارنى سانىشقا باشلىدى. ② يېلىنماق، يالۇرۇپ سورىماق: بۇ ئادەم ئارتۇق تىلەنمەيلا چىقىپ كەتتى. ③ تىلەمچىلىك قىلماق: ئۇلار جان ساقلاش كويىدا ئۇنىڭغا ـ بۇنىڭغا تىلىنىپ، بەش يىلنى ئۆتكۈزدى.

تىل ـ تاياق تىللاش ۋە ئۇرۇش بىلەن قىلىنغان خورلۇق: تىل ـ تاياق ئاستىغا ئېلىنماق.

تىلتۇمار ئى [تىل + تۇمار] ① كونا قاراش بويىچە، كىشىلەرنىڭ تىلى تېگىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئىچىگە دۇئا پۈتۈلگەن قەغەز سېلىنغان تۇمار. ② كۆچمە. گويا بارلىق يامانلىقنى يوق قىلىپ، ياخشىلىق بەخش ئېتكۈچى دەپ ئەتىۋارلاپ ساقلىنىدىغان نەرسە.

تىلچى ئى ① مەلۇم تىل بىلمىلىرىدىن خەۋىرى بار كىشى، تىلشۇناس. ② خەۋەر، ئاخبارات يەتكۈزگۈچى. ③ داۋاملىق باشقىلارنى تىللاشنى ئادەت قىلغان كىشى: قاسىمباينىڭ خوتۇنى بىر تىلچى خوتۇن، شۇڭا قاپقىدىن كۆك ئاجرىمايدۇ.

تىلچىلىق ئى. تىل بىلەن ئالاقىدار ئىشلار، تىل بىلەن شۇغۇللىنىش، تىل ئىشلىرى، تىل خىزمىتى: «تۈركىي تىللار دىۋانى» بولسا، ئالدى بىلەن ئۇيغۇر قوش تىلچىلىقى ئىلمىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك، ئەڭ نادىر شاھ ئەسىرى.

تىلخەت ئى [تىل + خەت] قەرز، زىممىسىگە ئالغان مەجبۇرىيەت، ۋەدىلەر ھەققىدە جاۋابكار شەخس تەرىپىدىن ئىمزا قويۇپ ياكى تامغا بېسىپ بېرىلگەن ھۆججەت: تىلخەت بەرمەك.

تىلداش ئى. بىر تىلدا سۆزلەيدىغان، مەلۇم ئورتاق تىلغا ئىگە كىشىلەر.

تىلدۇرماق «تىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تاختاي تىلدۇرماق. تاۋۇز تىلدۇرماق.

تىلسىز سۈپ ① تىلى يوق، تىلغا ئىگە بولمىغان: ئۇ تىلسىز، پۈت ـ قولسىز غەلىتە مەخلۇق، ھېچ يەردە توختىمايدىغان ئاقمىنى ئاققان. ② سۆزلەش قابىلىيىتىگە ئىگە بولمىغان، گاچا. ③ گەپ، سۆز بىلەن ئىپادىلەنمىگەن، تىل ئىشلىتىلمىگەن: تىلسىز تىياتىر.

تىلسىز يېغا سۇ ئاپىتى، كەلكۈن: سۇمۇ بىر تىلسىز يېغا.

تىلسىزلىق ئى ① تىلى يوقلۇق: ئويلا! ئىنسان قانداقلانسۇن ئۇيغۇر ھەردەم، تىلسىزلىقتا ئۇققىن مېنىڭ تىلىمنى. ② تىل بىلمەسلىك، تىل ئۇقماسلىق: ئۇيغۇر ئىجتىمائىي مۇھىتىدىن ئايرىلىپ، يىراق ياپون دىيارىغا كەلگىنىمدە تىلسىزلىق مېنى ئازابقا سالدى.

تىلسىم [ئە] ① ئى. سېھىر، جادۇ: ھارىس شاھنىڭ ھامامى بادگەرد تىلسىمنىڭ بۈزۈلغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدى. ② سۈپ. سېھىر قىلىنغان، سېھىرلىك، ئاجايىپ ـ غارايىپ، سىرىنى بىلگىلى بولمايدىغان: قۇلاق ئاڭلىمىغان نەدىكى بىر تىلسىم سۆغا ـــ قارلىق تاغقا باشلىغىلى بولامدىكەن؟ ③ ئى. سىرى ئېچىلمىغان، سېھىرلەنگەن نەرسە ۋە شۇنداق جاي: بۇنىڭ ئىچى بەگىنى بىر تىلسىم.

تىلسىمات [ئە] ① ئى. سېھىر ـ جادۇ قىلىش، سېھىر ـ جادۇ قىلىنغان نەرسە: سەن ئاشۇ تاغقا بارالمىساڭمۇ، تىلسىماتقا كۆچۈڭ يەتمەيدۇ. ② سۈپ. سىرىنى بىلگىلى بولمايدىغان، سىرلىق: بۇگۈن ئۇنىڭ چىنىسىگە چاي قۇيۇپ بېرىۋاتقان مەھبۇبى ئايىمخان دەل شۇ شائىرنى ئۆرتەندۇرگەن تىلسىمات قىزىنىڭ ئۆزى ئىدى. ③ ئى. كۆچمە. سىرى ئېچىلمىغان، كىشىلەر بىلىپ يەتمىگەن ئاجايىپ ـ غارايىپ نەرسە ۋە شۇنداق جاي: ئۇ ئورمانلىق ھەقىقەتەن بىر تىلسىمات ئىكەن.

تىلسىمان سۈپ. تىل شەكىللىك، تىلغا ئوخشاش: تىلسىمان گۈل.

تىلسىملىق سۈپ ① سېھىرلەپ، تىلسىملاپ قويۇلغان: تىلسىملىق تاغلار. ② بىلىپ بولمايدىغان، ئاجايىپ ـ غارايىپ لىقلارغا ئىگە: ئۇ ھاياتنىڭ تىلسىملىق يولىغا كىرىپ قالغان ئادەمدەك نەگە بېرىشىنى، نېمە قىلىشىنى بىلمەيتتى.

تىلشۇناس ئى. تىل ئىلمى بويىچە مۇتەخەسسىس، ئالىم.

تىلشۇناسلىق ئى <تىل> تىلىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلغان پەن. تىلشۇناسلىق ئۆزىنىڭ تەتقىقات دائىرىسىنىڭ ئوخشاشماسلىقىغا قاراپ ئومۇمىي تىلشۇناسلىق ۋە كونكرېت تىلشۇناسلىق دېگەن ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

تىلغاتماق «تىلغىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىلغاشماق «تىلغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ساپانچىلار چۈشكىچە قىغلانغان يەرلەرنى تىلغاشتى.

تىلغانماق «تىلغىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دوستۇمنىڭ قايغۇسى قوزغىتار نالە، يۈرىكىم تىلغىنار ھەسرەت تىغىدا.

تىلغىماق پ ① يەرنى ھەيدەپ، تۇرتۇپ ئۆڭتۇرمەك؛ توپىسىنى بوشاتماق: شۇنداق قىلىپ بۇ كىشىلەر بىردەمنىڭ ئىچىدە جەننەتتەك ئوقۇش يۇرتىنى توڭگۇز تىلغىنادەك ۋەيران قىلىۋەتتى. ② تىلىپ پارە ـ پارە قىلماق، تىتىۋەتمەك: بۇ ئازاب باغرىمنى تىلغاپ قان قىلىپ، ھەر كۈنى قىينايدۇ مېنى قامچىلاپ.

تىلقانات ئى [تىل + قانات] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. رەڭگى سېرىق؛ ئۇرۇق مېۋىسى شىنا شەكىلدە يالپاق بولۇپ، قىرلىرىدا ئىلمەك تىكەنلىرى بولىدۇ. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى

دورا قىلىنىدۇ، ئىسسىق يانداۋۇش، زەھەرنى تارقىتىش، قاننى جانلاندۇرۇپ، ھەيزنى راۋانلاشتۇرۇش رولىغا ئىگە.

تىللا ئى [پ] ① ساپ ئالتۇندىن سوقۇلغان پۇل، ئالتۇن تەڭگە. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

تىللاقوڭغۇز ئى [تىللا + قوڭغۇز] <زوئول> بىر خىل دېھقانچىلىققا زىيانلىق ھاشارات. تۇرى كۆپ بولىدۇ، تېنى توق يېشىل ياكى باشقا رەڭلەردە بولۇپ، پارقىرايدۇ. زىرائەتلەرنىڭ غولى ۋە يىلتىزى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

تىللاتماق «تىللىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىللاشماق «تىللىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ ئىككى قوشنا تىللىشىپ قالدى.

تىللالىق سۈپ. تىللا قىممەتلىدىكى، تىللاغا يارايدىغان.

تىللانماق «تىللىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

تىللىق سۈپ ① تىلى بار، تىلدىن پايدىلىنالايدىغان: قوش تىللىق بولۇش. زەھەر تىللىق ئادەم. ② تىل چىقىرىلغان: تەتۇر تىللىق قارماق.

تىللىماق پ ① قوپال، سەت گەپ ـ سۆزلەر بىلەن ھاقارەتلىمەك، ئاھانەت قىلماق: ئەمەت ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلدى، ھەتتا ئەدەپسىز سۆزلەر بىلەنمۇ تىللىدى. ② مەلۇم بىر سۆز ياكى نام بىلەن كەمسىتمەك: ئەمىسە نېمىشقا سەن ئۇنى «چۇجە» دەپ تىللايسەن؟

تىلما ① سۈپ. تىلىپ كېسىلگەن، يېرىلغان، پارچىلانغان: تىلما ياغاچ. ② ئى. كارىز سۈيىنىڭ ئېقىپ چىققان جايى. ③ ئى <تېب> تىلما تاياقچە باكتېرىيەلىرىدىن بولىدىغان بىر خىل ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. ئاساسەن ھەزىم قىلىش يوللىرى ۋە تېرىدىكى جاراھەت ئارقىلىق يۇقىدۇ. ④ ئى. كارىز ئېرىقى.

تىلما ئەن. قويلارغا سېلىنىدىغان ئەنىلەرنىڭ بىر خىلى بولۇپ، ئۇ قۇلاقنى تىلىپ چىقىرىدۇ.

تىلماچ ئى. تارس. تەرجىمان.

تىلماچلىق ئى. تەرجىمانلىق: تىلماچلىق قىلماق.

تىلماق پ ① كېسىپ، تىلىم شەكلىگە كەلتۈرمەك: قوغۇن تىلماق. تاختاي تىلماق. ② يېرىپ ئىز ياكى مەلۇم بوشلۇق ھاسىل قىلماق: يوغان كەتمەننى قولۇڭغا ئېلىپ، يەرنىڭ كۆكسىنى بەك چوڭقۇر تىلىپ، پۇتۇن كۈچۈڭنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئىشلە ئېتىزغا يەنە قاتتىقراق. ③ كېسىپ، جىراپ ئۇزۇن سىزىق قالدۇرماق، يىرتماق: يۇزىنى تىلماق.④ كۆچمە. قاتتىق دەرد بىلەن ئازابلىماق: بۇ ئىشەنگۈسىز ئاچچىق كەچمىش گويا ئۆتكۈر خەنجەرگە ئوخشاش، ئۇنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى تىلاتتى.

تىلمۇق سۈپ. كالپۇكى كەمتۈك، تىلىنغان: تىلمۇق بالا.

تىل ـ ھاقارەت كىشىلەرنى كەمسىتىپ، سۆكۈپ ئېيتىلغان قوپال سۆز ۋە ئىبارىلەر: تىل ـ ھاقارەت قىلماق.

تىلشماق «تىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسى كۈندۈزى تاختاي تىلىشتى، كەچلىرى ئۇنى راسكالىققا ئالدى.

تىلىق ئى. تىلىشتىن ھاسىل بولغان ئىز، يېرىق.

تىلىم ① ئى. نەرسىلەرنى ئۇزۇن تىلىشتىن، يېرىشتىن ھاسىل بولغان بۆلەك: كۆكچىگە تېگە ـ تەگمەي پىچاق بىسى، تارس قىلىپ يېرىلغىنى بىر بېشارەت. دەسلەپكى تىلىمنى يېگەندىلا، ژاھ گويا تەن ـ تېنىمگە ئاقتى شەربەت. ② مىق . ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ، تىلىپ ئېلىنغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر تىلىم ياغاچ. بىر تىلىم تاسما.

تىلىمەك پ ① مەلۇم بىر ئىشنىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلماق، ئارزۇ قىلماق؛ ئارزۇ ۋە ئۈمىدنىي ئىپادىلىمەك: ياخشىلىق تىلىمەك. ئاق يول تىلىمەك. ② بىرەر ئېھتىياج بىلەن بىراۋغا مۇراجىئەت قىلماق، سورىماق: تازغا تارغاق بەرسە يىلىم تىلەيدۇ (ماقال). ③ تىلەمچىلىك قىلماق: ئۇ قورسىقى ئاچسا، نان تىلەپ يەيدى. ④ مەلۇم ياماندىن ئىشنى ياكى شۇنداق ئىشنى قىلغۇچىنى كەچۈرۈم قىلىش، ئەپۇ قىلىشنى تەلەپ قىلماق: ئەخمەت ئاكام ئوغلىنى ئۇرغان چوڭ بالىنى يوغان تاياق بىلەن ئۇرۇشقا باشلىغاندا، يولدىن ئۆتۈۋاتقان بىر كىشى ئۇ بالىنى تىلەۋالدى.

تىلىم ـ تىلىم ① كۆپ تىلىم: تىلىم ـ تىلىم قوغۇنلار، ساپاق ـ ساپاق ئۇزۇملەر داستىخانغا ھۆسن قوشقاندى. ② بىر قانچە جايلىرى تىلىنغان، يېرىلغان؛ خۇددى تىلىنغاندەك يول ـ يول ئىز قالغان: گويا بۇ ئاق بوز رەڭلىك چاچلار بىلەن تىلىم ـ تىلىم قورۇقلار ئۇنىڭ ئۆتمۈشىنى ئەسلىتەتتى.

تىلىملاتماق «تىلىملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قوغۇنلارنى ئۇزۇن ـ ئۇزۇن تىلىملاتتى ۋە پەتنۇسقا تىزدۇرىدى.

تىلىملاشماق «تىلىملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تىلىملانماق «تىلىملىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تىلىملانغان تاۋۇزلار داستىخانغا كەلتۈرۈلدى.

تىلىملىماق پ. تىلىم ـ تىلىم قىلىپ كەسمەك، پىچماق: قوغۇننى تىلىملىماق.

تىلىنماق «تىلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئادىلجاننىڭ توسۇشلىرىغا قارماي قوغۇن تىلىندى، ئۇزۇم تەخسىلەرگە ئېلىندى.

تىل ـ يېزىق تىل ۋە يېزىق؛ تىل ۋە يېزىققا دائىر خىزمەتلەر: مىللەتلەر تىل ـ يېزىق خىزمىتى.

تىم I ئى. تارس. خەۋەر، بەلگە بېرىش ئۈچۈن ئوت ياقىدىغان ئېگىز پوتەي، تۇرا.

تىم II رەۋ. دىيال. جىم: شوخلۇق قىلماي تىم تۇر.

تىم III سۈپ. لىق، كۆپ.

تىمەسسە ئى. دىيال. گۈمان.

تىمەن ① سۈپ. ساغلام ۋە سېمىز، كۈچلۈك: تىمەن ئادەم. ② رەۋ. تەمكىن، پۇختا، مەزمۇت: شاخلىرى باغجانلاپ ئۆسمەكتە تىمەن، يىلتىزى سۇ بەرگەچ تومۇرغا ـ قانغا.

تىمەنلەشتۈرمەك «تىمەنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىمەنلەشمەك پ. تىمەن ھالەتكە كەلمەك: ئەتىيازدىكى قوزىلار كۆككە ئۇلىشىپلا تىمەنلەشتى.

تىمەنلىك ئى. تىمەن ھالەت، ئەھۋال: ھاكىم شۇنىڭدىن كېيىن بىر پەس پۇشۇلداپ ئولتۇردى ـ دە، كېيىن خېلى تىمەنلىك بىلەن ئېيتتى.

تىمتاس رەۋ. جەمجەت، جىم، تىنچ: تىمتاس كۆل.

تىمتاسچىلىق ئى ← **تىمتاسلىق**: مەجلىسخانىنى بىردىنلا تىمتاسچىلىق قاپلىدى.

تىمتاسلاشماق پ. تىمتاس، جەمجەت ھالەتكە كەلمەك،

جەمجىتلاشماق: بىر دەمدىن كېيىن ئەتراپ تىمتاسلاشتى.

تىمتاسلىق ئى. تىمتاس، جىمجىت ھالەت؛ جىمجىتلىق: زال ئىچى بىردىن تىمتاسلىققا چۆكتى.

تىم ـ تىم يەڭگىل ۋە تېز: بىر ياشتا بالا بولىدۇ راست پاقلان قوزىچاق، تىم ـ تىم ماڭىدۇ بۇ چاغ ئۇ شوخ بوتىلاق.

تىمجىمەك پ. دىيال. ئاتنىڭ ھارۋىنى كۇچەپ تارتىشى: بۇ ئات ھارۋىنى تىمجەپ تارتىۋاتىدۇ.

تىمسال ئى [ئە] يېزىت. ئوبراز، ئۇلگە؛ سىيما: ئەسسالام ئاستانە، ئەي قەدىم قەلئە، بوۋىلار تىمسالى ئەي مويسىپىت چال.

تىمساھ ئى [ئە] <زوئول> سۇرەلگۇچى ھايۋانلارنىڭ بىر ئۇرۇقدىشى. چوڭلىرىنىڭ تەن ئۇزۇنلۇقى ئۇچتىن ئالتە مېتىرغىچە كېلىدۇ، تۆت ئايىغى قىسقا، قۇيرۇقى ئۇزۇن، پۇتۇن تېنىدە كۇل رەڭ، قوڭۇر رەڭلىك قاتتىق قاسىرقى بولىدۇ؛ سۇ ئۇزۇشكە ماھىر، ۋەھشىي كېلىدۇ، بېلىق، پاقا ۋە قۇشلارنى تۇتۇپ يەيدۇ. بەزىدە ئادەم، ھايۋانلارنىمۇ يەيدۇ. كۆپىنچە تىروپىك، سۇبتىروپىك بەلباغلاردا ياشايدۇ.

تىمسماق پ. دىيال. تىمسىقلىماق.

تىموزىن ئى [لات] <تېب> تۆش بېزى تەرىپىدىن ئاجرىتىپ چىقىرىدىغان ۋە غول ھۈجەيرىلەرنىڭ يېتىلىشىنى T لىمفا ھۈجەيرىلىرىگە قەدەر يېتەكلەيدىغان پولىپېپتىدلىق بىر خىل ھورمون. ئۇ لىمفا سىستېمىسى، ھۈجەيرىلەرنىڭ ئىممۇنىتېتلىق ئىنكاسى ۋە تەن سۇيۇقلۇقىنىڭ ئانتىتېلالىق ئىنكاسى قاتارلىقلارغا قارىتا قوزغىتىش رولىنى ئويناىدۇ.

تىمسىقلاتماق «تىمسىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىمسىقلاشماق «تىمسىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئاتا ـ بالىلار سۆزلىشىۋاتقاندا كالىلار چۆپ تىمسىقلىشىپ، تارىلىپ كېتىشكەنىدى.

تىمسىقلىماق پ ① پۇراپ، تۇمشۇقى بىلەن ئۇ يان ـ بۇ يان ئۆرۈپ ئاختۇرماق، ئىزدىمەك (ھايۋانلارغا قارىتا): ئىت يالاق يېنىدا تىمسىقلاپ يۈرەتتى. ② ئۇ يان ـ بۇ يان ئۆرۈپ سەپسېلىپ ئاختۇرماق، ئىزدىمەك: كېيىن مەسچىتنىڭ ئىشكىنى يېپىپ تالاغا چىقسام، قاراڭغۇ تام تۈۋىدە غەلىتە بىر ئادەمنىڭ تىمسىقلاپ يۈرگەنلىكىنى سەزدىم.

تىن ئى. نەپەس، تىنىق، دەم: تىن تارتماي ئۆلمەك.

تىنتا ئى. دىيال. چېلەك.

تىنتىشماق «تىنتىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: تاغ تامان ئون بەش چېرىك چاپتى ئېتىنى، قەدەمدە تىنتىشتى يول بويلىرىنى.

تىنتىماق پ. پايلاپ، تىكتىكلاپ ئىزدىمەك، ئاختۇرماق: ھەممە ياقنى تىنتىماق. ئۆينى تىنتىماق.

تىنچ سۈپ ① قىمىرلىمايدىغان، ھەرىكەت سېزىلمەيدىغان، جىمجىت: خەتەرلىك دېڭىزنى بېسىپ تىنچ دەرياغا ئۆتتۇق. ② چۇقان ـ سۈرەن، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭدىن خالىي، كىشىنىڭ ئارامىنى بۇزمايدىغان؛ جىمجىت: تىنچ ئۇخلىماق. ③ كىشىنى بىزار قىلمايدىغان، خاتىرجەم: سەن تىنچ ـ قوشنا‌ڭ تىنچ (ماقال). ④ غەم ـ ئەندىشە، خەۋپ ـ خەتەردىن خالىي؛ سالامەت: تىنچقىنا يېتىپ ئارام ئېلىڭ، بالام، خۇدايىم بىر ساقلىدى دەڭا. ⑤ ئۇرۇش ـ جاڭجال، قالايمىقانچىلىقتىن خالىي، تەرتىپ جەھەتتىن نورمال: تىنچ تەرەققىيات زورلۇق كۈچ بىلەن بولىدىغان ئۆزگىرىشكە، تەدرىجىي تەرەققىيات ئىنقىلابقا ئورۇن بېرىدۇ.

تىنچ ئوكيان <جۇغ> يەر شارىدىكى تۆت ئوكيانىنىڭ ئەڭ چوڭى، ئارالالار ئەڭ كۆپ ۋە ئەڭ چوڭقۇر ئوكيان. ئۇ ئاسىيا، ئوكيانىيە، ئانتاركتىكا، جەنۇبىي ئامېرىكا ۋە شىمالىي ئامېرىكىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، كۆلىمى 179 مىليون 680 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ.

تىنچ ـ ئامان ساق ـ سالامەت ۋە خاتىرجەم: خوتەندىن تىنچ ـ ئامان كەلدىم.

تىنچ ـ ئامانلىق ساق ـ سالامەت ۋە خاتىرجەملىك: موللازىدىن بۇ ناتونۇش كىشىگە قول بېرىپ كۆرۈشۇپ، تىنچ ـ ئامانلىق سوراشتى.

تىنچسىز سۈپ. تىنچ ئەمەس، تىنچلىقى يوقالغان: تىنچسىز ھايات.

تىنچسىزلاندۇرماق «تىنچسىزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ئىش ئۇنىڭ كۆڭلىنى ھەمىشە تىنچسىزلاندۇراتتى.

تىنچسىزلاندۇرۇلماق «تىنچسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دەرۋازا ئالدىدا بىرنەچچە يۈز كىشى ئۇپۇر ـ توپۇرلىشىپ تۇراتتى. بۇ ھال خۇددى تىنچسىزلاندۇرۇلغان ھەرە ئۇۋىسىدەك ۋاز ـ ۋاز ئىدى.

تىنچسىزلانماق پ. تىنچلىقنى يوقاتماق، تىنچسىز بولماق؛ تەشۋىشكە چۈشمەك: ئۇنىڭ ئىچى تىت ـ تىت بولاتتى، تىنچسىزلىناتتى.

تىنچسىزلىق ئى. تىنچلىقى يوقالغان، تىنچسىز ھالەت؛ تەشۋىش.

تىنچلاندۇرماق «تىنچلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ ھېچ يېرىم ئاغرىمىدى، كۆڭلۇم تاماق تارتماي تۇرىدۇ، ـــ دەپ ئاپامنى تىنچلاندۇردۇم.

تىنچلاندۇرۇشماق «تىنچلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

تىنچلاندۇرۇلماق «تىنچلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يىغىن قاتناشقۇچىلىرى تىنچلاندۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇ يەنە سۆزلەشكە باشلىدى.

تىنچلانماق پ ① ۋاراڭ ـ چۇرۇق، جاڭجال، ھەرىكەت قاتارلىقلار توختاپ جىم بولماق: تىنچلىنايلى قېرىنداشلار، تىنچلىنايلى! ② ھاياجىنىنى، ئاچچىقىنى بېسىپ، ئۆزىنى تۇتماق: ـــ ئالدىرىما، تىنچلان! ـــ دېدى ئايال كۈلۈپ. ③ خاتىرجەم بولماق، ئارام تاپماق: ئۇنىڭ كۆڭلى بىرئاز تىنچلاندى. ④ ئۇرۇش ھالىتى، ۋەزىيىتى پەسەيمەك: ئۇرۇش ئاخىرلىشىپ ئەل تىنچلاندى. ⑤ ئاغرىق، دەردتىن، ئازابتىن بىرئاز ئارام تاپماق: ئۇ باش ئاغرىقىدا «ۋاي ـ ۋاي» دەپ ئۇخلىيالمىغانىدى. باش توخۇدا بىرئاز تىنچلاندى. ⑥ كۆچمە. پۇتۇن ھەرىكەت، پائالىيەتتىن توختاماق، ئۆلمەك: ـــ ھەممە پوتېنكلار ياسلىپ بولغۇچە ئۇزۇڭلەرنىڭ بېشىنى يەپ تىنچلىنىسىلەر! ـــ دېدىم ئۇلارغا خاپا بولۇپ.

تىنچلىق ئى ① كىشىنىڭ ئارامىنى بۇزمايدىغان، ۋاراڭ ـ چۇرۇق، ھەر خىل ھەرىكەتلەردىن خالىي ھالەت: دەرەخ جىم تۇراي دېسىمۇ شامال جىم تۇرغۇمىغاندەك، بەزىلەر ئۇلارغا تىنچلىق بەرمەيتتى. ② ئامانلىق، ئامان ـ ئېسەنلىك: تىنچلىق سوراشماق.

③ ئۇرۇش، توقۇنۇش، ماجىرا، جېدەلدىن خالىي ھالەت: ھەممە- گە مەلۇمكى، ئۇرۇش بىلەن تىنچلىق بىر - بىرىگە ئايلىنىدۇ. ④ «يوق، يوز بەرمىدى» دېگەن مەنىدە كېسىم ۋەزىپىسىدە كېلىدۇ: — قانداق، بىرەر خەۋەر بارمىكىن؟ — دېدىم. — ھازىرچە تېخى تىنچلىق، خەۋەر كەلسىلا دەرھال چاقىرتىمىز، — دېدى ئۇ ماڭا.

تىنچلىق - ئامانلىق غەم - ئەندىشە، تەشۋىشتىن خالىي، ساق - سالامەت، خاتىرجەم تۇرمۇش ۋە ئاشۇنداق ھالەت: شۇ چاغدا ئۇيغە قاۋۇلئاخۇن كىرىپ كەلدى، موماي بىلەن تىنچلىق - ئامان- لىق سورىشىپ، كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى.

تىنچلىقپەرۋەر سۈپ. ئۆز ۋەتىنىنى، خەلقنىڭ تىنچلىقىنى قىزغىن سۆيىدىغان، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىنى پىدا قىلىدىغان: دۇنيادىكى بارلىق تىنچلىقپەرۋەر خەلقلەر تاجاۋۇزچىلىققا قارشى تۇرد- ىدۇ.

تىنچلىقپەرۋەرلىك ئى. تىنچلىقنى قىزغىن سۆيۈش، دائىم تىنچلىقنىڭ غېمىنى يېيىش.

تىنچىتماق ① «تىنچىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرد- جىسى: ئايقىز قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن، ئۆيدىكىلەرنىڭ كۆڭلىنى تىنچىتىپ قويۇش لازىملىقىنى ئېيتتى. ② يوق قىلماق، ئۆلتۈر- مەك: قوزغىلاڭنى تىنچىتماق.

تىنچىشماق «تىنچىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ھېرىپ ئاخىر تىنچىشتى.

تىنچىق سۈپ. شامالسىز، ھاۋاسى نەپەسنى بوغۇپ قويە- دىغان، نەم ئىسسىق: ئىشكىنى ئاچ — تىنچىقتىن قاچ (ماقال).

تىنچىقلىق ئى. نەم ئىسسىق، شامالسىز، دىمىق ھالەت: كېچىنىڭ تىنچىقلىقىغا قارىماي، پەنجىرە ھەم يېپىپ قويۇلغانىدى.

تىنچىقماق پ. نەم ئىسسىق ھاۋانىڭ تىنچىقلىقىدىن نەپەسته قىينالماق: سالقىن شامالنىڭ ئاي كېتىپ، كەلدى تومۇزلۇق ئاي يېتىپ. چۆمىدى سۈكۈتكە بارچە جاي، ئىسسىق ھاۋادا تىنچىقىپ.

تىنچىتىلماق «تىنچىتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قۇتۇرغان توپلاڭ تىنچىتىلدى.

تىنچىماق پ ① داۋاملىشىشتىن توختىماق، بېسىلماق: دۇشمەننىڭ پىلىموتلىرى ئاستا - ئاستا تىنچىدى. ② ئىش - ھەرە- كەت، چۇقان - سۇرەن، ۋاراڭ - چۇرۇڭ توختاپ جىم بولماق: — ھەممىنى ئۆز قولۇم بىلەن بىرمۇبىر ئېنىقلاپ، تۇتۇپ كۆرمىسەم تىنچىمايمەن، — دېدى ساتىراش. ③ تىنچلانماق، خاتىرجەم بولماق: ئانامنىڭ مانا شادلىق كۈلكىسىنى كۆرۈپلا كۆڭلۈم تىنچىدى. ④ ئۇرۇش - جېدەلدىن، غەلۋىدىن قۇتۇلۇپ، تىنچ ئۆتمەك: كېيىنچە يۇرت تىنچىپ قېلىۋىدى، ئاندىن قومۇلدىن بالا - چاقىلە- رىمنى تۇرپانغا ئالدۇرۇپ كېلىۋالدىم.

تىندۇرما ① سۈپ. تىندۇرۇلغان، تىنىغان: تىندۇرما چاچما كان. ② ئى <گېئول> ئېقىن سۇلارنىڭ يۆتكىلىشى نەتىجە- سىدە تاغ جىنسلىرى ۋە مىنېرال ئۆۋاقلىرىنىڭ دۆۋىلىنىشى بىلەن قۇرۇقلۇقتا ھاسىل بولغان چۆكمە جىسملار.

تىندۇرماق I «تىنماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرد- جىسى: تاز چۈننىي قوندۇرماس، چۈن تازنى تىندۇرماس (ماقال).

تىندۇرماق II «تىنماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرد- جىسى: لاي سۈنى تىندۇرماق.

تىندۇرۇلماق «تىندۇرماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرد- جىسى: ئازگال تېزلىكتە تىندۇرۇلدى ۋە يۇرۇش پەرمانى بېرىلدى.

تىنما سۈپ. تىنغان، تىندۇرۇلغان، چۆكمە: تىنما قاتلام.

تىنما قاتلام ← چۆكمە قاتلام.

تىنماق I پ① ئۆپكىسىگە تازا ھاۋا سۈمۈرۈپ، ئاندىن سىرتقا چىقارماق: ئابدۇكېرىم بىر تىنىۋالدى. ② ئىشتىن، ھەرە- كەتتىن توختىماق، ئارام ئالماق: يىراقتىن خوتۇن ئالساڭ ئۇلىغىڭ تىنماس، يېقىندىن خوتۇن ئالساڭ قولىقىڭ تىنماس (ماقال). ③كۆچمە. ئېيتماق، دېمەك: بۇ ئىشنى ھېچكىمگە تىنماڭ. ④كۆچمە. تەشۋىش، ئەنسىرەشتىن توختىماق؛ خاتىرجەم بولماق: كۆرە يولىدا يۈرۈپ، مەپكە سۈندىمۇ شەنگەن؟ سادىرنى تۇتۇپ بېرىپ، كۆڭلۈڭ تىندىمۇ شەنگەن؟

تىنماق II پ ① ئىچىدىكى قۇم، لاتقىلار چۆكۈپ، سۈزۈل- مەك، تازا بولماق: ئەمدىلا ئۆستەڭدىن ئەكىرگەن سۇ تىنىپ سۈزۈ- لۈشكە باشلىدى. ② چوڭقۇرلۇق چۆكۈندى توپا، قۇم قاتارلىقلار بىلەن توشۇپ كەتمەك: مانا شۇنداق كەڭ زېمىن پۈتۈنلەي قۇم بىلەن تىنىپ كەتكەندى. ③ بوش يېرى قالماي، تىقىلماق: سېنىڭ پۈتۈن ھاياتىڭ جىنايەت بىلەن تىنىپ كەتكەن. ④ كۆچمە. قاراڭغۇلاشماق، خىرەلەشمەك: ئۇنىڭ كۆزلىرى تىنىپ، لەۋلىرى ئاقاردى.

تىنىش ئى. توختاش، ئارام ئېلىش: تىنىش بەلگىلىرى.

تىنىش بەلگىلىرى <تىل> جۈملىنىڭ ئوقۇلۇشى، ئىنتو- ناتسىيەسى، قەيەردە تىنىش كېرەكلىكىنى بىلدۈرىدىغان مەخسۇس يازما بەلگىلەر. ئۇيغۇر تىلىدا ئاساسەن تۆۋەندىكى تىنىش بەلگىلىرى قوللىنىلىدۇ: چېكىت (.)، سوئال (؟)، ئۈندەش (!)، پەش (،)، چېكىتلىك پەش (؛)، قوش چېكىت (:)، قوش تىرناق (« »)، يالاڭ تىرناق، (<>)، تىرناق (( ))، سىزىق (—)، سىزىقچە (-)، كۆپ چېكىت (...).

تىنشماق «تىنماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھەر ئىككىيلەن تەڭلا ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشتى.

تىنىق I ئى ① تىنىپ، ئىچىدىن چىقىرىلغان ھاۋا، نەپەس: روزى كۆزىنى ئاچمايتتى. ئەكسىچە، تىنىقى تېزلىشىپ، پۇكلىنىپ، داق يەرگە بارغانسېرى ئېغىر پاتماقتا ئىدى. ② ناھايىتى قىسقا ۋاقىت، دەم: يەلپۈگۈچ بىرتىنىقمۇ توختىماستىن قولدىن قولغا يۆتكىلىپ تۇراتتى.

تىنىقى توختىماق ئۆلمەك: خالىقجان، سىلەر يېتىپ بارغاندا، ئازادگۇلنىڭ تىنىقى توختىغىنىغا قانچىلىك ۋاقىت بوپتىكەن؟

تىنىق II سۈپ ① تەركىبىدىكى قۇم، لاتقىلار تىنىپ سۈزۈلگەن، ساپ، سۈزۈك: ئاسمانمۇ بۇلاق سۈيىدەك سۈزۈك، كۆل سۈيىدەك تىنىق. قۇياشمۇ ئاجايىپ مۇلايىم كۈلۈمسىرەيدۇ. ② چاڭ - توزاندىن خالىي، شامالسىز، سۈزۈك: ھاۋا ئوچۇق، ئاسمان تىنىق. ③ بىرەر ئالامەت كۆرۈنمەيدىغان (كۆز ھەققىدە): ۋاڭنىڭ كىشىلەرگە ئاسانلىقچە ئىپادە كۆرسەتمەيدىغان تىنىق كۆزلىرىگە بىر خىل خۇشاللىق يوشۇرۇنغانىدى.

تىنىقداش سۈپ. تىنىقى، نەپىسى بىر؛ بىرگە تىنىدىغان، بىرگە نەپەس ئالىدىغان، جان تومۇرى بىر: «ئۆگىنىش مەكتەپتە ئەمەس، بەلكى ھاياتتا» — رىم مۇتەپەككۇرى سېنىكانىڭ بۇ سۆزى ماڭا- رىپنىڭ ھايات بىلەن تىنىقداش ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

تىنىقداشلىق ئى. تىنىقى بىر بولۇش، نەپىسى بىر بولۇش: نەزەريەۋى سىستېمىلار ئەسەر بىلەن بولغان تىنىقداشلىق ۋە قەدەمداش- لىق مۇناسىۋىتى جەريانىدا، ئۆزىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئىسلاھ قىلىپ

تۇرۇشى كېرەك.

تىنىقسىز سۇپ. تىنىق. يوق، تىنىقى توختىغان: بىز بالىنى سۇدىن سۇزۇپلا قولىمىزنى بۇرۇن ۋە كۆكسىگە قويىدۇق. بالا تىنىقسىز بولۇپ، جان ئۈزگەنىدى.

تىنىقلىق ئى. تىنىق ھالەت: گۈلخانىنىڭ قويۇق ئىسلىرى ھاۋانىڭ تىنىقلىقىدا توپتوغرا ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، خۇددى بىر كۆكۈچ ئېگىز تۈۋرۈكنى ھاسىل قىلماقتا ئىدى.

تىنىكا ئال. دىيال. ئەنە، ئاينا.

تىنىم ئى. ھەربىرىكەتتىن خالىي ۋاقىت ياكى ھالەت، ئارام: ئۇنىڭغا كېچە ـ كۈندۈز تىنىم يوق.

تىنىمسىز ① سۇپ. بىكار، تىنچ تۇرمايدىغان؛ ھەربىرىكەتچان: ئەركىن سەكرەپ ئېتىدىن چۈشۈپ، چىلىق تەرگە چۈمگەن، تىنىمسىز بوز ئاتنى ئالدى. ② رەۋ. توختىماي، جىم تۇرماي، ئۈزلۈكسىز: ئۇ ئاللىقاندا خىياللار بىلەن ئۆيىنىڭ ئىچىدە تىنىمسىز ماڭاتتى.

تىنىمسىزلىق ئى. تىنىمسىز ھالەت: ھادىسىلەر مادىي تۇرلەرنى بەلگە قىلغان ھالدا تىنىمسىزلىقنىڭ يايىسمان چەكسىز دولقۇنلىرىنى شەكىللەندۈرىدۇ.

تۇۋەت سۇپ. دىيال. جۇرئەتسىز، روھسىز، تۇرقى ئادەم.

تۇۋەزۇن ئى. دىيال. كىچىك پالتا.

تۇۋىت ئى ① ھايۋانلار تېنىنىڭ سىرتىغا ۋە بەزى ئەزالىرىنىڭ ئىچكى دىۋارىغا ئۇنگەن قىسقا ھەم يۇمشاق مويى، تۈك: ئۆچكە تۇۋىتى. تۆگە تۇۋىتى. ئاشقازان تۇۋىتى. تۇۋىت تارتماق. ② تۇقۇلما بۇيۇملار يۈزىدە بىر قەۋەت بولىدىغان قىسقا، ئىنچىكە ۋە يۇمشاق كېلىدىغان تۈكسىمان تالا: تۇۋىت شال.

تۇۋىتسىز سۇپ. تۇۋىتى يوق، يۈزىگە تۇۋىت چىقىرىلمىغان: تۇۋىتسىز رەخت.

تۇۋىتلىق سۇپ. تۇۋىتى بار، تۇۋىت چىقىرىپ توقۇلغان: تۇۋىتلىق پەردە.

تۇۋىتلىق پەردە <زوئول> تۆرەلمىنى ئورىغۇچى ئورتا قەۋەت. سىرتقى يۈزىدە تۇۋىت شەكىلدىكى نۇرغۇنلىغان كىچىك بۆرتمىلەر بولىدۇ. ئاتا تېنى بىلەن مادىدا ئالماشتۇرۇشتا مۇھىم رول ئويناىدۇ.

تۇۋىش ئى ① مەلۇم ھەربىرىكەتتىن ئاڭلانغان ئاۋاز، شەپە: تاشقىرىدا دۈپۈرلىگەن ئاياغ تۇۋىشى ئاڭلاندى. ② كۆچمە. بىرەر نەرسە ھەقىقىدىكى ئۇچۇر، شەپە، خەۋەر: كەچ پېشىنغىچە ھېچ يەردىن ئۇنىڭ تۇۋىشىنى ئالالمىدى.

تۇۋىشسىز ① سۇپ. ئاۋاز ۋە شەپىدىن خالىي، جىمجىت: ھويلا تامامەن تۇۋىشسىز ئىدى. ② رەۋ. ھېچقانداق ئاۋاز ۋە شەپە چىقارماي، ئاستاغىنا: تۇن ھەسسە ئالىم ئاكام كەلدى ئىشىككە، ئىشكىنى پەم بىلەن ئاچتۇق تۇۋىشسىز.

تىياتىر ئى [ر<گىرېك] ئارتىسلارنىڭ رول ئېلىشى ئارقىلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى تۇرلۇك زىددىيەتلەرنى ئەكس ئەتكۈزىدىغان بىر خىل سەنئەت، يەنى ئىپادىلەش سەنئىتىنى مەركەز قىلغان ئەدەبىيات، مۇزىكا، ئۇسسۇل قاتارلىقلارنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى. ئۇ ئادەتتە دىراما، ئوپېرا، بالېت قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ.

تىياتىرچىلىق ئى. تىياتىر ئويناش، قويۇش كەسپى: تىياتىر ـ چىلىق سەنئىتى.

تىياتىرخانا ئى <تىيا> تىياتىر نومۇرلىرى كۆرسىتىلىدىغان كۈلۈب.

تىياتىرلاشتۇرماق «تىياتىرلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن ئۇ ئادەم بىلەن بىۋاستە كۆرۈشتۇم ۋە ئۆزۈم توپلىغان پاكىتلارنى تىياتىرلاشتۇرۇپ ئىپادىلىدىم.

تىياتىرلاشتۇرۇشماق «تىياتىرلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تىياتىرلاشتۇرۇلماق «تىياتىرلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھەربىر پارچە قەغەز ئىخچام ۋە تىياتىرلاشتۇرۇلغان ھالدا ھەممىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى.

تىياتىرلاشماق پ. تىياتىر شەكلىدە ئەكس ئەتكۈزۈلمەك، تىياتىر قىلىپ ئوينالماق.

تىيەك ئى. دىيال ① مالنىڭ قېتىپ كەتكەن مايىقى. ② قەۋزىيەت.

تىيدۇرماق «تىيماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

تىيزا ئى [خەن] جان ت. قەغەز پۇل، ئاقچا.

تىيلىق ئى. تۆگىمەن تېشىنىڭ يۇزىنى چېكىپ ياسايدىغان مېتىن.

تىيماقچا ئى <دېھ>خامان تېگىدە قالغان سامانلىق بۇغداي.

تىيىشماق «تىيماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

تىيماق ① پ. يىغماق؛ توختاتماق؛ تارتماق: كۆزۈك ئاغرىسا قولۇڭ ـ نى تىي، قورسىقىڭ ئاغرىسا گېلىڭنى تىي (ماقال). ② تاتىلماق.

تىيىلماق «تىيماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سەمەت ئاكام ئاچچىقلىنىپ ۋارقىرىغاندىن كېيىن ئاغزى بىر ئاز تىيىلدى.

تىيىن I ئى ① ئون داچەن قىممىتىگە ئېگە چوڭ مىس پۇل، تومپۇر. ② بىر كوينىڭ يۈزدىن بىرى، سىنت.

تىيىن II ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. سىرتقى شەكلى چاشقانغا ئوخشايدۇ، تېنى چاشقاندىن سەل چوڭراق كېلىدۇ؛ قۇيرۇقى ئالاھىدە چوڭ بولۇپ، چېچىلىپ تۇرىدۇ. تىيىن ئادەتتە قارىغايلىقتا ياشايدۇ.

تىينلاپ رەۋ. بىر تىيىن ـ بىر تىيىندىن، بىر تىيىن ـ بىر تىينلاپ، بىر تىيىننىمۇ قالايمىقان خەجلىمەي، بىر تىيىننىمۇ زايە قىلماي، بىر تىيىننىمۇ يىغىپ: مەن ئۇنىڭ مۇزىكا ئۆگىنىشى ئۈچۈن تىينلاپ پۇل ئىقتىساد قىلىمەن.

تىينلىق سۇپ. تىيىن قىممىتىگە ئېگە بولغان، تىيىنغا يارايدىغان.

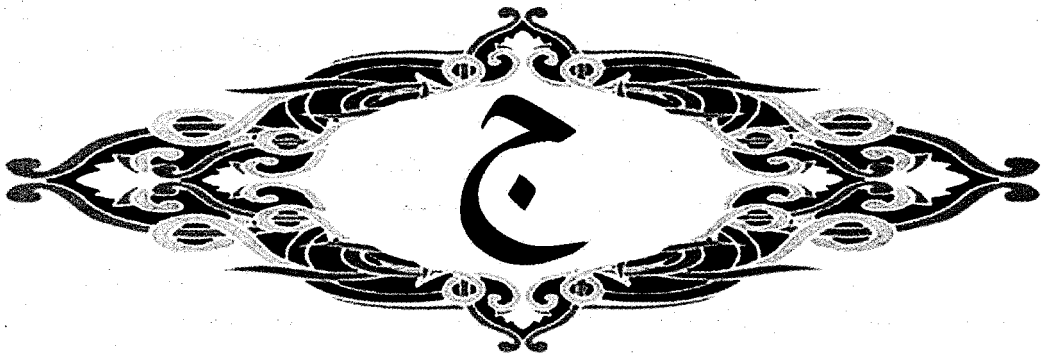

ج ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئالتىنچى ھەرپى.

جا I سۆپ [خەن] ئىشەنگىلى بولمايدىغان، ئاساسسىز، ساختا، يالغان: جا گەپ، جا ئىش.

جا II ئى [پ] يېزىت «بولماق، قىلماق، ئەيلىمەك» پېئىللىرى بىلەن بىللە كېلىپ «ئورۇنلاشماق، ئورۇنلاشتۇرماق» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ: كۆيۈكنى دىلغا جا ئەيلە، ساڭا دىلدار كېرەك بولسا.

جا III ئى. ياغاچ قۇرۇلما، جازا ـ چەللە.

جابدۇتماق «جابدۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جابدۇشماق «جابدۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قىزلار ئۆينى جابدۇشۇپ بولۇپ، ھويلىغا چىقىشتى.

جابدۇق ئى ① ھەر خىل قورال ـ سايمان، ئەسۋاب، جاھاز، سەرەمجان؛ بېزەك، بۇيۇملار: ئۇي جابدۇقلىرى. ② ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ ئېگەر ـ توقۇم، يۈگەن ـ نوختىلىرى. ③ تەييار ـ لىق، ھازىرلىق: ـــ جابدۇقۇم پۈتسە، بۇرۇنراق يولغا چىقاي دەيمەن، ـــ دېدى نوشىرۋان تەيجى.

جابدۇقچىلىق ئى. جابدۇق ياساش ئىشى، جابدۇق ياساش كەسپى: ئۇيغۇرلاردا قەدىمدىن تارتىپلا ئۇلاغ جابدۇقچىلىقى خېلى تەرەققىي قىلغان.

جابدۇقسىز ① سۆپ. جابدۇق يوق، جابدۇق بولمىغان: جابدۇقسىز ئۆي، جابدۇقسىز ئادەم. ② رەۋ. جابدۇقى يوق ئەھۋالدا، جابدۇقى بولمىغان ھالەتتە، جابدۇق ئىشلەتمەي ياكى ئورناتماي: ئات ـ ئۇلاغلارنى ھارۋىلارغا قوشقاندا، مىنگەندە چوقۇم جابدۇق كېرەك بولىدۇ، ئۇلارنى جابدۇقسىز ئىشلەتكىلى بولمايدۇ.

جابدۇقلۇق سۆپ. جابدۇقى بار، جابدۇلغان: نۇردىن ئۇنىڭغا ئېتىنى يىپەك توقۇم، ئالتۇن جابدۇقلۇق ئېگەر بىلەن ئەكېلىشنى بۇيرۇپتۇ.

جابدۇلماق «جابدۇماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كۆپ ئۆتمەيلا جاراڭ ـ جۇرۇڭ قىلىشىپ ئوپمۇ ئوخشاش جابدۇلغان 40 مەپە كەپتۇ.

جابدۇماق پ ① تەييارلىماق، ھازىرلىماق: شاھزادە بىلەن مەلىكە زۆھرە پاتمەنى جابدۇپ، ناۋاي ئېرىنى قوشۇپ ئۆزىتىپ قويۇپتۇ. ② ياسىماق، بېزىمەك، زىننەتلىمەك: ئۆينى جابدۇماق.

جابدۇنماق «جابدۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: تويغا جابدۇنماق. * تاز جابدۇنغۇچە توي تارقاپتۇ (ماقال).

جاپ تەق. ئاغزى بېسىقماي سۆزلەش ھالىتىگە تەقلىد قىلىنىدۇ.

جاپا ئى [ئە] جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىكى ئازاب ـ ئوقۇبەت، كۈلپەت، مۇشەققەت، قىينىچىلىق، ئېغىر چىلىق: جاپا تارتماق. * ياخشىدىن جاپا كەلمەس، ياماندىن ۋاپا كەلمەس (ماقال).

جاپاسىز سۆپ. جاپاسى يوق، جاپالىق ئەمەس، ئاسان: ئەخمەتنىڭ خېلى پەمى بار، كۆتۈپ تۇرۇپ جاپاسىز ئىشلارنى تاللىيالايدۇ.

جاپاكەش [ئە + پ] ① سۆپ. جاپا چەككۈچى، ئازاب ـ ئوقۇبەت تارتقۇچى: جاپاكەش دېھقان. ② ئى. كۆچمە. تەر ئاققۇزۇپ مېھنەت قىلىدىغان، مېھنەت سۆيەر كىشى.

جاپاكەشلىك ئى. جاپا چېكىش، ئازاب، كۈلپەت، ئېغىر چىلىقلارنى بېشىدىن كەچۈرۈش.

جاپالىق سۆپ. جەبىر ـ جاپاسى بار؛ مۇشكۈل، قىيىن، تەس: جاپالىق يىللار.

جاپا ـ مۇشەققەت تۇرلۇك جاپا ۋە مۇشەققەت، ئازاب ـ ئوقۇبەت، قىينىچىلىق: ئۇ نۇرغۇن جاپا ـ مۇشەققەت تارتىپ، قۇشنىڭ ئۇۋىسىنى تېپىپ، ئاخىر قۇشنى تۇتۇپ كەلدى.

جاپ ـ جاپ سۆپ. ئاغزى بېسىقمايدىغان، ئىتتىك، تولا ۋە قالايمىقان سۆزلەيدىغان؛ ۋالاقتەگكۈر؛ ۋات ـ ۋات: جاپ ـ جاپ خوتۇن.

جاپ ـ جاپلىق ئاغزى بېسىقماي سۆزلەيدىغان خاراكتېر، ۋالاقتەگكۈرلۈك، ۋات ـ ۋاتلىق: جاپ ـ جاپلىق قىلماق.

جاپسا ئى. چاك، يېرىق، يوچۇق: مەن ئىشكىنىڭ جاپسىسىدىن قاراپ، تالادىكى ھەممىنى كۆرۈپ ئولتۇردۇم.

جاپسار ئى. قىساق، تاغنىڭ قىسلىچاق يېرى.

جات رەۋ. دېيال. جاي ـ ئورۇن، تەرەپ.

جاتتامە رەۋ، دېيال. كۆچە ـ كۆچە.

جاجا ئى. جان ت ① جازا: تازا جاجىسىنى يېدى. ② چارە ـ تەدبىر، ئىلاج: بۇنىڭ جاجىسى بىر تال سەرەڭگە، ھەممىسىنى بىر يەرگە دۆۋىلەيمىز ـ دە، بىر تال سەرەڭگە بىلەن ئوت قويىمىز، ئىش تامام، ۋەسسالام.

جاجازا ئى [خەن] دېيال. پەشمەت، بىر خىل قىسقا چاپان.

جادا ئى [خەن] ئوت ـ چۆپ توغراش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان، جازىغا بېكىتىلگەن تىغلىق تۆمۇر سايمان: جادىغا ياسماق.

جادايى سۆپ. دېيال. ئەخمەق، قاپاقباش، دۆت: بۇ تازا جادايى بىرنېمە ئىكەن.

جادۇ ئى [پ] كۆز باغلاش، سېھىر قىلىش، مەپتۇن قىلىش

مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان سېھىرلىك ھەرىكەت ۋە دۇئالار: جادۇ قىلماق.

جادۇگەر سۈپ [پ] ① جادۇ قىلغۇچى، سېھىرگەر، ئەپسۇنچى: جادۇگەر خوتۇن. ② كۆچمە. ھەييار، مەككار، ھىيلىگەر؛ ئالدامچى: جادۇگەر قېرى.

جادۇگەرلىك ئى. ھەييارلىق، مەككارلىق، ھىيلىگەرلىك؛ ئالدامچىلىق: جادۇگەرلىك قىلماق. * بەزى كىشىلەر جەمئىيەتنى جادۇگەرلىك ھاۋاسى بىلەن بۇرۇقتۇرما قىلماقتا.

جاددىكا ئى. دىيال. سالاسۇن، رېشاتكا.

جاددىھەرە ئى [جادا + ھەرە] ياغاچنى توغرىسىغا كېسىدىغان ھەرىنىڭ بىر خىلى.

جار I تەق. ئۇچلۇق، قاتتىق نەرسىلەرنىڭ سۈركىلىشىدىن چىققان ئاۋاز.

جار II ئى [ئە] «سالماق» پېئىلى بىلەن بىللە كېلىپ تۆۋەندىكى مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ① جارچى قويۇپ ھەممىگە خەۋەر بەرمەك، ئېلان قىلماق: ئۇ ھاكىمغا ئېلى نۇردۇننىڭ ئۆلۈمىگە بۇيرۇلغانلىقى ھەققىدە جاكارچىنىڭ كوچا ـ كوچىلاردا جار سېلىشى لازىملىقىنى ئۇقتۇرۇپتۇ. ② كۆچمە. گەپ تارقاتماق، ھەممىگە بىلدۈرمەك: ئاق ئېيىق پۈتىنى تېڭىۋېلىپ بارغانلا يەردە: ــ مەن قوشنىلارغا ئوت ئۆچۈرۈشۈپ بېرىش جەريانىدا شەرەپ بىلەن يارىدار بولدۇم، ــ دەپ جار سېلىپ يۈرۈپتۇ. ③ كۆچمە. ۋارقىرىماق، غەلۋە قىلماق؛ جېدەل قىلماق: ئەزىمەت: بۇ پارقىرىمايدىكەن، ماڭا ئاۋۇ كىشىنىڭ قىلىچىدەك قىلىچىنى تېپىپ بەر، ــ دەپ تېلېۋىزىيە تىياتىرىدىكى قىلىچ تۇتقان كىشىنى كۆرسىتىپ، جار سېلىشقا باشلىدى.

جار III ئى. دىيال. ئالۋاڭ، ھاشار: نوم دېگەن سۆ ئايىغى، يۇلغۇن، توغراقنىڭ سانى يوق، ھوگا ئىسسىق جاينى قاتتىق، خەقلەرنىڭ ئىمكانى يوق.

جارا ئى. دىيال. كىرپە.

جاراستان ئى. دىيال. نەق مەيدان، كۆپچىلىكنىڭ ئالدى، ئاممىۋى ئارىسى.

جاراق تەق. چىنە ـ قاچا ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ سىلكىنىشى، ئۆزئارا ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز: «پوك» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئىشكاپ ئىچىدىكى چىنىلەر «جاراق» قىلىپ كەتتى.

جاراق ـ جاراق «جاراق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: جاراق ـ جاراق قىلماق.

جاراق ـ جۇرۇق «جاراق» قىلغان ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: توساتتىن كامېر ئىشكى جاراق ـ جۇرۇق قىلىپ ئېچىلدى.

جاراققىدە رەۋ. «جاراق» قىلغان ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «جاراق» قىلىپ: تۇردى ئۆيدىن چىقىپ بوسۇغىغا پۇتلاشتى ـ دە، قولىدىكى تەخسىلەر «جاراققىدە» يەرگە چۈشتى.

جاراقلاتماق «جاراقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاراقلىماق پ. «جاراق ـ جاراق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: ئىشىك جاراقلاپ كەتتى.

جاراڭ تەق. مېتال، چىنە، شىشە قاتارلىق بۆيۇملارنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز: جاراڭ قىلماق.

جاراڭ ـ جاراڭ «جاراڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جاراڭ ـ جۇرۇڭ «جاراڭ» قىلغان ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: يېقىندىن بېرى ئاشۇ ئۆيدىن تەخسە ۋە ھاراق رومكىلىرىنىڭ جاراڭ ـ جۇرۇڭلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بولدى.

جاراڭسىز سۈپ ① جاراڭلىق ئاۋاز چىقمايدىغان، جاراڭلىمايدىغان. ② <تىل> تەلەپپۇز قىلغاندا تاۋۇش پەردىسى تىترىمەستىن پەيدا بولىدىغان: جاراڭسىز ئۈزۈك تاۋۇش.

جاراڭسىزلاشتۇرماق «جاراڭسىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاراڭسىزلاشتۇرۇلماق «جاراڭسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جاراڭسىزلاشماق پ. جاراڭسىز ھالەتكە كەلمەك، جاراڭسىز ئوقۇلماق.

جاراڭسىزلىق ئى. جاراڭلىق ئاۋاز چىقارماسلىق، جاراڭسىز ھالەت.

جاراڭلىغىدە رەۋ. «جاراڭ» قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «جاراڭ» قىلىپ: جاراڭلىغىدە قىلماق.

جاراڭلاتماق «جاراڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاراڭلاشماق «جاراڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جاراڭلىتىلماق «جاراڭلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جاراڭلىق سۈپ ① جاراڭلايدىغان، جاراڭلاپ چىقىدىغان: داڭنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى مەكتەپ مۇھىتىنى تىترەتتى. ② ئۇنلۇك، ياڭراق، كۆچلۈك: رەھىمەتجاننىڭ ئاۋازى شۇنداق جاراڭلىق ئىدى. ③ <تىل> تەلەپپۇز قىلغاندا تاۋۇش پەردىسىنى تىترىتىپ چىقىدىغان: جاراڭلىق ئۈزۈك تاۋۇش.

جاراڭلىماق پ ① «جاراڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جاراڭ» قىلماق: قوڭغۇراق جاراڭلىدى. ② ياڭرىماق: تۇتىيا دېگەن بۇ سۆز قەشقەر ئاسمىنىدا مەغرۇر جاراڭلايتتى.

جاراھەت ئى [ئە] ①<تېب> يارا، چاقا؛ يارا چىقىقان، زەخمىلەنگەن جاي. ② كۆچمە. زەرەر، زىيان ـ زەخمەت، دەخلى، كاشىلا: زاۋۇت رەھبەرلىكى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»نىڭ جاراھەتلىرىنى تۈگىتىشكە ناھايىتى زور قەدەم تاشلىماقتا ئىدى. ③ كۆچمە. يۈرەكتىكى دەرد ـ ئەلەم، ئېغىر خاپىلىق، كۆڭۈلسىزلىك: مۇبادا، شەمەر مۇشۇ ئىش بىلەن ئۇنىڭ قەلبىگە جاراھەت سالسا مەيلى.

جاراھەتلەندۈرمەك «جاراھەتلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاراھەتلەنمەك «جاراھەتلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جاراھەتلەندۈرۈلمەك «جاراھەتلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جاراھەتلەنمەك پ. جاراھەت پەيدا بولماق: ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك جاراھەتلىنىپ، يۈز ـ كۆزلىرى، پۇتۇن بەدەنلىرى قانغا مىلىنىپ كەتتى.

جاراھەتلىك سۈپ ① جاراھەت بولغان، جاراھەتلەنگەن، يارىلانغان: جاراھەتلىك قول. ② كۆچمە. دەرد تارتقان، دەرد ـ ئەلەم كۆرگەن، ئازار يېگەن؛ دەردلىك: جاراھەتلىك دىلىمغا ئازار بەرمە.

جارت تەق. رەخت ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ يىرتىلىشىدىن چىققان ئاۋاز: يېڭىم جارت قىلىپ يىرتىلدى.

جارتتىدە رەۋ. «جارت» قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا،

«جارت» قىلىپ: ئەخمەت كىتابنى جارتتىدە قىلىپ يىرتتى ـ دە، ئايشەمنىڭ ئالدىغا غەزەپ بىلەن تاشلىدى.

جارت ـ جارت «جارت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جارت ـ جۇرت «جارت» قىلغان ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: رۇقىيە قولىدكى ئىككى بىلەتنى جارت ـ جۇرت قىلىپ يىرتىپ تاشلىۋەتتى.

جارتلداتماق «جارتلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جارتلداق ئى. بىر خىل قۇش.

جارتلدىماق پ. «جارت ـ جارت» قىلغان ئاۋاز چىقارماق.

جارجات ئى. ئايالالارنىڭ كۆڭلەك كىيىشىگە مۇۋاپىق توقۇلغان بىر خىل نېپىز يۇڭ رەخت.

جار ـ جۇر قالايمىقان ۋارقىراشتىن چىققان ئاۋاز: جار ـ جۇر قىلىشماق.

جارچى ئى ① جاكارچى: شۇ ئەسنادا ئۇيغۇر ئۇيۇشما تەرەپتىن ئېگىز بويلۇق بىر جارچى كانىيى بېرىلغۇدەك ۋارقىراپ، ھېيتگاھ مەيدانىغا كىرىپ كەلمەكتە ئىدى. ② كۆچمە. تەشۋىقاتچى: ئۇنىڭ ماھىر قوللىرى: «فېئودالىزم، كاپىتالىزم، شيۇجېڭجۇيىنىڭ سادىق جارچىسى» دېگەن بەتنام بىلەن ئۇرۇپ چېقىلغانىدى.

جاررىدە رەۋ. «جار» قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «جار» قىلىپ: جاررىدە چېلىنغان قوڭغۇراق ئاۋازى ساۋاقداشلارنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرىنى بېسىپ چۈشتى.

جارقىراتماق «جارقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جارقىراشماق «جارقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ۋارقىرىشىپ ـ جارقىرىشىپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

جارقىرىماق پ. جار ـ جۇر ۋارقىرىماق، توۋلىماق: ئالداغىل جارقىرىماق.

جارلىماق پ. دىيال ① ئۇقتۇرۇش قىلماق، جار سالماق. ② ئاشكارىلىماق.

جارۇپ ئى [پ] سۇپۇرگە.

جارۇپكەش ئى [پ] ① تازىلىق ئىشچىسى. ② مازارلارنىڭ تازىلىق خادىمى: ئۇلارنىڭ ئۆچى مەقبەرىنى سۇپۇرىدىغان جارۇپكەش، يەنە بىرى مەقبەرىنىڭ ئىشكىنى باقىدىغان دەرۋازىۋەن ئىدى.

جارۇپكەشلىك ئى. تازىلىق ئىشچىلىقى.

جارى ئى [ئە] توختاپ قالمىغان، داۋاملاشقان، راۋان: جارى بولماق. جارى قىلماق. * بىر يىلغا تولدى ئۇنىڭ ۋاپاتى، تىللاردا جارى تۇرلۇك سىپاتى.

جارىسلىق ئى. دىيال. زالىملىق، يۇۋۇزلۇق، زورلۇق، زومىگەرلىك.

جاز ئى ← چوم.

جازا (جازاسى) ئى [ئە] ئەيىب ياكى جىنايىتى ئۈچۈن كۆرۈلىدىغان چارە: ئۆلۈم جازاسى بەرمەك.

جازا (جا:زا) ئى [خەن] ① ياغاچ ۋە تۇرلۇك مېتاللارنىڭ بىر ـ بىرىگە چېتىلىشىدىن ھاسىل بولغان قۇرۇلما. ② كۆچمە. نەرسىلەرنى تىزىپ قويۇش ياكى كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ھەر خىل شەكىلدىكى قۇرۇلما: كىتاب جازىسى. ③ نەرسىلەرنىڭ ئەتراپىغا ھەر خىل شەكىلدە بېكىتىلگەن گىرۋەك، رام: ئەينەك جازىسى. ④ كۆچمە. ئۆزىنى باشقىلاردىن ئۈستۈن تۇتىدىغان، ئۆزگە تەمەننا قويىدىغان بىر خىل ئادەت؛ كىبىر: جازا پەيدا بولماق. جازىسى ئۈستۈن.

جازاخانا ئى [ئە+پ] گۇناھكارلارنى جازالايدىغان مەخسۇس ئورۇن: شۇ يىللىرى مۇشۇ سەۋەبتىن ھەتتا مەخسۇس جازاخانا تەسىس قىلىش دەرىجىسىگە يەتكەن.

جازالاتماق «جازالىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جازالاشماق «جازالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جازالانماق «جازالىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ ھەقسىزلىكتىن جازالانمىشقا لايىق ئىدى.

جازالىماق پ ① جازا بەرمەك، جازاغا تارتماق: پادىشاھ كۆڭلىدە ۋەزىرنىڭ گېپىنىڭ توغرىلىقىغا ئىشىنىپتۇ ـ دە، دانىشمەننى جازالماقچى بوپتۇ. ② تېگىشلىك زىيانغا ئۇچراتماق؛ ئەدىپىنى، دەككىسىنى بەرمەك: كۆپ ئوغۇت قويۇساق باقار بىزنى زېمىن، قويمىساق كۆزدە جازالايدۇ زېمىن.

جازانامە ئى. جىنايى قىلمىشلار ئۈچۈن كۆرۈلگەن چارە توغرىسىدىكى ھۆكۈم يېزىلغان قەغەز، ھۆججەت: ئابلا ئۆزىگە بېرىلگەن جازانامىنى كۆرمەكچى بولغاندەك، قوللىرى تىترەيتتى.

جازانە ئى [ئە + پ] يۇقىرى ئۆسۈم ئېلىش شەرتى بىلەن باشقىلارغا چەكلىك مۇددەتتە قەرز بېرىلگەن پۇل ۋە ئاشلىق قاتارلىق نەرسىلەر: ئۇ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، قولى قىسقا كىشىلەرگە ئۆسۈمگە پۇل تارقىتىپتۇ. بۇينى جازانە سىرتمىقىغا چىگىلگەن كىشىلەر ئون نەچچىگە يېتىپتۇ.

جازانخور سۇپ. باشقىلارغا جازانىگە نەرسە ـ كېرەك بېرىدىغان ۋە بۇنىڭغا ئادەتلەنگەن: ئەپەندىمىنىڭ بىر جازانخور تونۇشى بار ئىكەن.

جازانخورلۇق ئى. باشقىلارغا جازانىگە نەرسە ـ كېرەك بېرىش ئىشى، ئادىتى: جازانخورلۇق قىلماق.

جازبە ئى [ئە] تارتىش كۈچى: يەر شارىنىڭ جازبىسى.

جازبىلىك سۇپ. ئۆزىگە تارتىدىغان، جەلپ قىلارلىق؛ سېھىرلىك: چوكاننىڭ جازبىلىك كۆزلىرى ئۇنىڭغا تىكىلدى.

جازىپۇش ئى. تۆگە چومىنىڭ ئۇستىگە سالىدىغان ئۈزۈن كىگىز.

جازىسز سۇپ. جازىسى يوق، جازا ئورنىتىلمىغان.

جازىلاتماق «جازىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جازىلاشماق «جازىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جازىلانماق «جازىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جازىلىق سۇپ. جازىسى بار، جازىلانغان، جازا ئورنىتىلغان؛ جازا ئىچىگە ئېلىنغان: جازىلىق رەسىم.

جازىلىماق پ. جازا ئورناتماق؛ جازا ئىچىگە ئالماق: رەسىمنى جازىلىماق. ئەينەكنى جازىلىماق.

جاسارەت ئى [ئە] مەردانىلەرچە ئىش ـ ھەرىكەت؛ مەردلىك، باتۇرلۇق؛ جەسۇرلۇق: جاسارەت بىلەن ئىلگىرىلىمەك.

جاسارەتسىز سۇپ. جاسارىتى يوق، جۇرئەتسىز: مەن ھەقىقەتەن جاسارەتسىز قىز ئىكەنمەن.

جاسارەتسىزلىك ئى. جاسارىتى يوقلۇق، جۇرئەتسىزلىك: جاسارەتسىزلىك قىلماق.

جاسارەتلەندۈرمەك «جاسارەتلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاسارەتلەندۇرۇشمەك «جاسارەتلەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جاسارەتلەندۇرۇلمەك «جاسارەتلەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جاسارەتلەنمەك پ. جاسارەتكە تولماق، جاسارەتكە ئىگە بولماق؛ غەيرەتكە كەلمەك، روھلانماق: كەچقۇرۇن كۆز باغلانغان مەھەل بىلەن قىسمەت چورۇق ئۆز خىيالىرىنى پىشۇرۇپ، بىردىنلا جاسارەتلىنىپ قالدى.

جاسارەتلىك سۈپ. جاسارەتلى بار، جاسارەتكە ئىگە، جۇرئەتلىك، باتۇر: جاسارەتلىك ئادەم.

جاساق ئى. ۋاڭلىق تۇزۇمىدە خانلىق تەرىپىدىن يەرلىك ۋاڭ ـ گۇڭلارغا، بالىسىدىن بالىسىغا باقمىدە قىلىپ بېرىلگەن يەر ۋە پۇقرا؛ تەۋەلىك: بۇ مېنىڭ جاسىقىمدىكى يەر.

جاسەي ئى [خەن] ① <بوت> جاسەي گۇللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ غولىغا لازا، پۇراقلىق ماتېرىياللار قوشۇلۇپ، چىلاش ئارقىلىق تەييارلانغان خام سەي.

جاسۇس ئى [ئە] ئايغاقچى، پايلاقچى، ئىشپىيون: جاسۇسلارنى تازىلىماق.

جاسۇسلۇق ئى. جاسۇسلار ئېلىپ بارغان ھەرىكەت، ئايغاقچىلىق، پايلاقچىلىق: جاسۇسلۇق قىلماق. // جاسۇسلۇق ھەرىكەت.

جاغ I ئى. باشنىڭ چىش ئورنىشىغان جايى. ئۇ تۆۋەنكى جاغ، ئۈستۈنكى جاغ دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ: جاغ سۆڭىكى.

جاغ II تەق. قەلەيلەرنىڭ ئۈرۈلۈشىدىن چىققان ئاۋاز.

جاغال سۈپ. قىزغۇچ سېرىق: جاغال ئۆچكە. جاغال كۆز، بېشىغا سەللە ئورىغان بىرى.

جاغالماي ئى <زوئول> شۇڭقار تىپىدىكى يىرتقۇچ قۇش.

جاغ ـ جاغ «جاغ II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جاغجاغئوت ئى [جاغ + جاغ + ئوت] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىسسىقنى قايتۇرۇش، زەھەر تارقىتىش، ئىششىقنى ياندۇرۇش، سۈت كۆپەيتىش قاتارلىق روللىرى بار.

جاغدا ① سۈپ. ئاسان كۆچىدىن قالمايدىغان، قېرىمايدىغان: جاغدا ئادەم. ② ئى. ئاسان كۆچىدىن قالمايدىغان، دائىم دېگۈدەك بىر خىل تۇرىدىغان ئادەم: جاغدا قېرىماس، ئوغرى بېيىماس. (ماقال). ③ئۇزاق تۇرىدىغان: جاغدا قوغۇن. جاغدا شال. جاغدا قوناق. * جاغدا قوغۇن جېنىگىمدى (ماقال).

جاغل سۈپ. قىزغۇچ ۋېرىق: جاغىل ئۆچكە.

جاغلداتماق «جاغلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ يەردە تۇزى چۈشۈپ كەتكەن جاۋۇرنى جاغلدىتىپ، ھېزىم مۇئەللىم تۇراتتى.

جاغلدىماق پ. «جاغ ـ جاغ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جاغ ـ جاغ» قىلماق.

جاق ① تەق. نەرسىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇشى، ئۆرۈلۈپ كېتىشى ۋە قاتتىق چۈشۈشىدىن چىققان ئاۋاز: جاق قىلىپ يىقىلماق. جاق قىلىپ ئۇرۇلماق. ② ئىم. قاتتىق سوغۇقتىن لاغىلداپ تىترەشتىن ھاسىل بولغان ھالەت.

جاق تويماق ئىنتايىن بىزار بولماق، قاتتىق زېرىكمەك: جاندىن جاق تويماق.

جاقا ـ جوندىق دىيال. ئەبگار، كىيىملىرى جۇل ـ جۇل، چاچلىرى چۈۋۈق، پۇتلىرى يالاڭ ھالەت.

جاقا ـ جۇقا ئارىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ يىرىكلىشىشى، ئارازلىق، جاڭجال: جاقا ـ جۇقىغا سالماق.

جاقاڭ ئىم. ھارۋا، ئىشەك قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ قاتتىق ئۇرۇلۇشى، سىلكىنىشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز.

جاقاڭ ـ جاقاڭ «جاقاڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جاقاڭ ـ جۇقۇڭ «جاقاڭ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

جاقاڭشتماق «جاقاڭشماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جاقاڭشماق پ. «جاقاڭ ـ جاقاڭ» قىلغان ئاۋازنى چىقارماق، «جاقاڭ ـ جاقاڭ» قىلماق.

جاقاڭلاتماق «جاقاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاقاڭلاشماق «جاقاڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جاقاڭلىماق پ. «جاقاڭ ـ جۇقۇڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جاقاڭ ـ جۇقۇڭ» قىلماق، جالاقلىماق: ھارۋا جاقاڭلاپ ماڭدى.

جاق ـ جاق «جاق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: جاق ـ جاق قىلىپ تىترىمەك.

جاق ـ جۇق «جاق» قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: پويىز تېز بارماقتا جاق ـ جۇقنى ئاڭلاپ، زوقلىنىپ ئولتۇرۇپ توقۇيمەن قوشاق. «خۇش كەپسىز!» دېگەندەك كۈلۈپ ئىرغاڭلاپ، يەلپۈنەر پايانسىز ئالتۇندەك باشاق.

جاققىدە رەۋ. «جاق» قىلغان ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «جاق» قىلىپ: جاققىدە يىقىلماق. جاققىدە ئۇرۇلماق.

جاقىرجۇمبۇرجاق ئى <مۇز> بىر خىل ئۆسۈمۈل، ئادەتتە ئۆسۈمۈل مەيدانىغا پۈللار تاشلاپ قويۇلىدۇ، ئۆسۈمۈلچىلار بۇ پۈللارنى رىتمىغا كەلتۈرۈپ تۇرۇپ ئالىدۇ.

جاقلداتماق «جاقلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاقلداشماق «جاقلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىشەك ئېچىلغۇچە بالىلار توڭۇپ تىترەپ جاقلداشتى.

جاقلداق سۈپ ① جاقلداپ قالغان، جاق ـ جۇق ئاۋاز چىقىرىدىغان: جاقلداق ھارۋا. ② كىشىنى بىزار قىلىدىغان: جاقلداق خوتۇن.

جاقلدىماق پ ① «جاق ـ جاق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جاق ـ جاق» قىلماق: ۋاقىتسىز چىققان قاتتىق بوراندا ئېغىلنىڭ ئىشىكى جاقلداپ كەتتى. ② قاتتىق سوغۇق تۇپەيلى، بەدىنى «جاق ـ جاق» قىلىپ تىترىمەك،لاغىلداپ تىترىمەك، لاغىلدىماق: جاقلداپ تىترىمەك. * ئۇنىڭ قاتتىق مۇزلىغان بەدىنى توختىماستىن جاقلدايتتى.

جاك I ئى ← **كۇلتۇك** I.

جاك II ئىم. جاغالماي، قاغا قاتارلىقلارنىڭ سايرىشىدىن چىققان ئاۋاز.

جاكار ئى. ئاممىغا چىقىرىلغان ئېلان، ئۇقتۇرۇش،

بۇيرۇق، يوليورۇق، ئەمر ـ پەرمان: جاكار قىلماق.

جاكارچى ئى. ئاممىغا ئېلان، ئۇقتۇرۇش، بۇيرۇق، يوليو ـ رۇق، ئەمر ـ پەرمانلارنى يەتكۈزگۈچى، ئۇقتۇرغۇچى، ئېلان قىلغۇچى كىشى.

جاكارلاتماق «جاكارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرد ـ جىسى: بىز باش ساقچى ئىدارىسىگە بېرىپ، ئۇلارنىڭ گۇناھسىزلىقىنى جاكارلىتىپ، ياندۇرۇپ چىقىشقا جىددىي ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك!

جاكارلاشماق «جاكارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرد ـ جىسى: 30 ئوغۇلنىڭ ئالدىدا «يېگىت قولدىشى مەخسۇم!» دەپ جاكارلاشتى

جاكارلانماق «جاكارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرد ـ جىسى: دەل شۇ پەيتته، ئوغلاق تارتىشىش باشلانغانلىقى جاكارلىنىپ، ھەر ئىككى يېگىت ئاتلىرىغا مىنىشتى.

جاكارلىماق پ ① بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ۋە ھادىسە ھەققىدىكى خەۋەرنى ئاممىغا ئېلان قىلماق، ئۇقتۇرماق: مەلىكە پۇتۇن مەملىكەت خەلقىگە 40 كۈن زىياپەت بېرىپ، ئاخىرىدا ئۆز قارارد ـ نى جاكارلاپتۇ.

جاكارنامە ئى. بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسە ھەققىدە ئېلان، ئۇقتۇرۇش، بۇيرۇق، يوليورۇق ۋە ئەمر ـ پەرمان قاتارلىقلار يېزىلغان خەت.

جاكىت ئى [ر<فىران] ئايالالارنىڭ كالتە ئوست كىيىمى.

جاگەن ئى [خەن] ھارۋىغا قېتىلغان ئات، ئېشەكنىڭ بويىنىدىكى بوغۇنىڭ ئوستىدىن سېلىنىدىغان، ھارۋىنى ئالدىغا سۆرەپ مېڭىش رولىنى ئويناىدىغان ئاساسلىق ھارۋا جابدۇقى.

جاڭ I تەق. مېتاللارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئورۇلۇشىدىن ھەم ئەينەك، چاقچوق قاتارلىقلارنىڭ يەرگە چۈشۈپ پارچىلىنى ـ شىدىن چىقىدىغان ئاۋاز.

جاڭ II ئى ① مىستىن ياسالىدىغان بىر خىل چالغۇ، ئوتتۇرىسى دومباق، چۆرىسى تۆز تاۋاق شەكلىدە بولىدۇ. ئادەتته ئىككىسىنى بىر ـ بىرىگە ئۇرۇش ئارقىلىق چېلى ـ نىدۇ. ② مىستىن ياسالىدىغان بىر خىل چالغۇ، تەخسە شەكلىدە بولۇپ چوكا بىلەن چېلىنىدۇ.

جاڭ ـ جاڭ «جاڭ I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جاڭجال ئى [پ] بىر ـ بىرى بىلەن تىللىشىش، ئۇرۇ ـ شۇش، ماجىرا، جېدەل: جاڭجال قىلماق. جاڭجال چىقارماق.

جاڭجالچى ئى. جاڭجالنى ياخشى كۆرىدىغان، ئورۇنسىز جاڭجال چىقىرىدىغان، جاڭجالخۇمار، جاڭجالكەش ئادەم.

جاڭجالسىز سۈپ. جاڭجال قىلمىغان، جاڭجال بولمىغان، ئۇرۇش چىقمىغان: ئەكىبەرنىڭ جاڭجالسىز ئۆتكەن كۈنلىرى مەنـ سىز كۈنلەر ھېسابلىناتتى. * ــ بۇ ئىشنى جاڭجالسىزمۇ ھەل قىلغىلى بولاتتى، ــ دەپ شەھەر باشلىقى ئويچان كۆزلىرىنى كاتىپقا تىكتى.

جاڭجالكەش سۈپ. جاڭجالنى ياخشى كۆرىدىغان: جاڭجالكەش بالا. جاڭجالكەش ئادەم.

جاڭجاللاشتۇرماق «جاڭجاللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاڭجاللاشماق پ. بىر ـ بىرى بىلەن تىللاشماق، ئۇرۇش ـ ماق، ماجىرالاشماق، جېدەللەشمەك، جاڭجال قىلماق؛ تالاش ـ تارتىش قىلماق، قاتتىق مۇنازىرىلەشمەك: ئاخىرى ئۇلار جاڭجاللىشىپ ۋاڭنىڭ ئالدىغا كىردى.

جاڭجاللىق سۈپ. جاڭجال بولغان، جاڭجال يۈز بەرگەن؛ تالاش ـ تارتىشلىق.

جاڭ ـ جۇڭ «جاڭ» قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

جاڭچى ئى. جاڭ چالغۇچى، جاڭ ئۇرغۇچى.

جاڭدۇ ئى [خەن] <بوت> ① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى پېلەك تارتىپ ئۆسىدۇ، ئادەتته كۆكتات ئورنىدا ئىستېمال قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

جاڭدۇلۇق ئى. جاڭدۇ تېرىلغان يەر.

جاڭدىماق پ. دىيال. زۇكام بولماق.

جاڭزا ئى [خەن] قورۇق.

جاڭغا سۈپ. دىيال. تېتىك، شوخ.

جاڭغا ئايغىر <زوئول> باشقا ئايغىرلاردىن ئۆزگىچە بولغان، يىلقىنى ئوبدان باشقۇرىدىغان ئايغىر.

جاڭكىدە رەۋ. «جاڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «جاڭ» قىلىپ: جاڭكىدە قىلماق.

جاڭگال ئى ① يۇلغۇن، سۆكسۈك، يانتاق، كۆرۈك، توغراق... قاتارلىقلار ئۆسىدىغان، ئادەم ياشىمايدىغان جاي: جاڭگالدا ھاڭرىغان ئېشەك شەھەردە ھاڭرىيالماپتۇ (ماقال). ② جاڭگالدا ئۆسىدىغان يۇلغۇن، سۆكسۈك، يانتاق قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر: بۇ يەرنىڭ جاڭگىلى شالاڭ ئىكەن، ئوتۇننى جاڭگىلى قويۇقراق يەردىن ئالايلى. ③ كۆچمە. قالايمىقان، باش ـ ئايىغى ئېنىق بولمىغان، چۈۋۈلچاق، چۈشىنىكسىز، رەتسىز نەرسە: ــ سېنىڭ ئوقۇيدىغىنىڭ تازا بىر گادىرماچ جاڭگال ئوخشايدۇ، ــ دەپدى ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىغان تىللاخان ئانا قىزى ئانارغا.

جاڭگال دۇمباقچىسى <زوئول> توكتوك قۇش، تۆمۈرتۇمشۇق.

جاڭگاللىق ئى. يۇلغۇن، سۆكسۈك، يانتاق، كۆرۈك، توغراق قاتارلىقلار ئۆسكەن جاي: يىراقتىن دەرەخلەر، كىچىك جاڭگاللىقلار خىرە بولۇپ كۆرۈنەتتى.

جاڭگىر تەق. قوڭغۇراق ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئورۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز.

جاڭگىر ـ جاڭگىر «جاڭگىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جاڭگىر ـ جۇڭگۇر «جاڭگىر» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋاز.

جاڭگىرلاتماق «جاڭگىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاڭگىرلاشماق «جاڭگىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جاڭگىرلىماق پ. «جاڭگىر ـ جاڭگىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جاڭگىر ـ جاڭگىر» قىلماق.

جاڭكىدە رەۋ. «جاڭ» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «جاڭ» قىلىپ.

جاڭلداتماق «جاڭلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاڭلدىماق پ. «جاڭ ـ جاڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جاڭ ـ جاڭ» قىلماق: جاڭلداپ چېلىنىۋاتقان جاڭ ئاۋازى پۈتۈن كۇلۇب ئىچىنى بىر ئالدى.

جاڭيۇ ئى [خەن] پۇرچاق، بۇغداي ۋە تۇزنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئېچىتىش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل سويۇقلۇق.

ئادەتتە تاماقنىڭ تەمىنى تەڭشەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

جالا ئى ① ئايالىلارنىڭ چېچىغا قوشۇپ ئۆرۈش ئۈچۈن، قارا مەشۇتتىن ئىشلەنگەن يىپ: جالا سالماق. ② ئات ـ ئېشەك ـ لەرنىڭ نوختىسى، ھارۋا جابدۇقلىرىغا ۋە نەيزىگە زىننەت ئۈچۈن بېكىتىلىدىغان قىزىل پۇپۇك.

جالاپ ئى [ئە] پاھىشە ئايال.

جالاپباز ئى ← **پاھىشۋاز**.

جالاپبازلىق ئى ← **پاھىشۋازلىق**.

جالاپخانا ئى. پاھىشىخانا.

جالاپلىق ئى . پاھىشە، زىنا ئىشلىرىغا بېرىلىش ئادىتى؛ زىناخورلۇق.

جالاشتۇرماق «جالاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جالاشتۇرۇشماق «جالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جالاشتۇرۇلماق «جالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جالاشلىق سۇپ. دىيال. كۆتۈرۈشلۈك: بۇ ھارۋاجالاشلىق ھارۋا ئىكەن.

جالاشماق پ. ساختا ئىش قىلىدىغان بولۇپ كەتمەك؛ ساختىلاشماق، بۇزۇلماق: ھازىر بەزى كىشىلەر بەكمۇ جالىشىپ كەتتى.

جالاق I ① تەق. قاتتىق نەرسىلەرنىڭ سىلكىنىشى ھەم بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز: ئۆيدىن چىقىشىمغىلا «جالاق» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ② ئىم. بەدەننىڭ قاتتىق سىلكىنىپ تىترىشىدىن ھاسىل بولغان ھالەت.

جالاق II ئى. دىيال. بۇيرۇق، باشقۇرۇش: جالاققا كىرمەيدىغان بالا.

جالاق ـ جالاق «جالاق I » سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جالاق ـ جۇلۇق «جالاق» قىلغان ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئىشىك جالاق ـ جۇلۇق ئېچىلدى.

جالاقشتماق «جالاقشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شۇنىڭغان تېخىچىلا گۈركىرەپ، ئۆزىنىڭ غايىبانە كۆچلۈك قوللىرى بىلەن ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى جالاقشىتاتتى.

جالاقشماق ① «جالاق ـ جالاق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جالاق ـ جالاق» قىلماق، جالاقلىماق: بوراندا كېچىدىن بېرى ئىشىكلەر جالاقشىپ ئۇخلاتمىدى. ② قاتتىق سىلكىنمەك، تىترەمەك: قورچاق ئەسكەرنىڭ چىشلىرى جالاقشىپ، تىنماي تىتىرەيتتى.

جالاقلىماق «جالاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جالاقلاشماق «جالاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جالاقلىتىلماق «جالاقلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جالاقلىماق پ ① «جالاق ـ جالاق» قىلىپ ئۇرۇلماق: جالاقلاپ يېپىلماق. * تۇيۇقسىز ئىشىك قاتتىق تېپىكتىن جالاقلاپ ئېچىلىپ، ئۆيگە ئىككى ئادەم كىرىپ كەلدى. ② قاتتىق سىلكىنىپ تىترىمەك: ئوسمان قاتتىق سوغۇقتىن جالاقلىغىلى تۇردى.

جالداق ① تەق. ئىشىك، پەنجىرە، ساندۇق قاتارلىقلارنىڭ قاتتىق ئېچىلىشى ۋە يېپىلىشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز. ② سۆپ . كۆچمە «شاللاق، يارىماس» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدىغان تىل ـ ھاقارەت سۆزى.

جالداق ـ جالداق «جالداق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: جالداق ـ جالداق قىلماق.

جالداق ـ جۇلدۇق «جالداق» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

جالداققىده رەۋ. «جالداق» قىلغان ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «جالداق» قىلىپ: ئۇ ئىشكىنى ئاچچىقى بىلەن جالداققىده يېپىپ كىرىپ كەتتى.

جالداقلاتماق «جالداقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جالداقلىتىشماق «جالداقلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جالداقلىماق پ. «جالداق ـ جالداق» ئاۋاز چىقارماق.

جالدۇر تۇمار دىيال. چاچقا سالىدىغان تۇمار.

جالدىر تەق. زەنجىر، كىشەن ۋە كاۋاك تۆگىلىرىگە ئېسىلغان قوڭغۇراق قاتارلىقلارنىڭ سىلكىنىشى ۋە بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

جالدىرجاق سۆپ. دىيال. تولا گەپ قىلىدىغان، ۋات ـ ۋات: بۇ ئاغزىنى باسسا، قوڭشى سۆزلەيدىغان تازىمۇ بىر جالدىرجاق نېمە ئىكەنىيا.

جالدىر ـ جالدىر «جالدىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جالدىر ـ جۇلدۇر «جالدىر» قىلغان ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: شۇئان تۇرمىنىڭ ئىچىدە خۇددى بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەندەك، ھەممە كامېرلاردىن بىرلا ۋاقىتتا كويزا ـ كىشەنلەرنىڭ جالدىر ـ جۇلدۇر قىلغان ئاۋازى كۆتۈرۈلدى.

جالدىرلاتماق «جالدىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جالدىرلاشماق «جالدىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جالدىرلىماق پ. «جالدىر ـ جالدىر» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: كاۋاك تۆگىلىرىنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويۇلغان قوڭغۇراقنىڭ جالدىرلىغان ئاۋازى مەھەللىدىن يىراقلاشقانسېرى ئاڭلانماي قالدى.

جالغاي ئى ① توخۇنىڭ قانات بىلەن ئۇستىخانىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئۇگىسى. ② دەل ـ دەرەخلەرنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى شاخلىرى.

جاللا ئى <مۇز> قەدىمكى ئۇيغۇر سازلىرىنىڭ بىرى.

جاللاپ ئى [ئە] تېرە ـ تەرسەك ۋە يۇڭ ئېلىپ ـ ساتقۇچى سودىگەر، مويچى.

جاللاپلىق ئى. تېرە ـ تەرسەك سودىگەرچىلىكى، مويچىلىق.

جاللات ئى [ئە] ① ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلارنىڭ بېشىنى ئالغۇچى، ئۆلۈم جازاسى ھەققىدىكى ھۆكۈمنى ئىجرا قىلغۇچى كىشى. ② كۆچمە. كاللىكېسەر، قاتىل: تۇرمە باشلىقى قوراللىق جاللاتلارنى باشلاپ، تۇرمە تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى.

جاللاتلىق ئى. كاللا كېسىش، قاتىللىق قىلىش ئىشى؛ زالىملىق، ياۋۇزلۇق.

جالون ئى. دىيال. مائاش، ئايلىق.

جالىق ئى. جا ئىش، ساختىلىق.

جالىماق پ. دىيال. بۇرىماق، باشلىماق، يولغا سالماق.

جام ئى [ئە] ① شاراب ئىچىلىدىغان قاچا؛ قەدەھ، رومكا. ② كىچىك ياغاچ قاچا. ③ ئاقسۇنىڭ كونىشەھەر ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

جاما I ئى [ئە] ئەر ـ ئاياللارنىڭ بىللە بولۇشى، جىنسىي

مۇناسىۋەت: جاما قىلماق.

جاما II ئى. دىيال. زەي سۇنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن چېپىلغان ئېرىق، زەيكەش.

جامائە ئى [ئە] بىر گۇرۇپپا، بىر توپ كىشىلەر؛ جامائەت.

جامائەت ئى [ئە] ① مەلۇم مەقسەت ۋە نىشان ئۈچۈن توپلانغان كىشىلەر، كۆپچىلىك، خالايىق، ئامما: جامائەت سورۇ- نى. جامائەت فوندى. ② بىر ئىمامنىڭ يېتەكچىلىكىدە نامار ئوقۇغان كىشىلەر: مەسچىتتىن يانغان جامائەت مېيىت چىققان ئۆيگە كىرىپ پاتىھە ئوقۇدى.

جامائەتچىلىك ئى ① جەمئىيەتتىكى كىشىلەر، جەمئىيەت كىشىلىرى: ھېسام پۇتۇن شىنجاڭدىكى جامائەتچىلىككە تونۇش. ② جەمئىيەتتىكى مۇناسىۋەت، كەلدى ـ باردى: ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە توشلۇق جامائەتچىلىكى بار.

جامائەتلىك سۈپ. جامائىتى بار، جامائەتكە ئىگە: مەن رەستە پولىنىڭ بىر چېتىدىكى خېلى جامائەتلىك بىر چوڭ مەسچىتنىڭ ئالدىدا ھاجى توختىغا يېتىشتىم.

جامادىيەلئاخىر ئى [ئە] <ئاستر> ھىجرىيەنىڭ 6 ـ ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 6 ـ ئاي. 29 كۈن بولـ- ىدۇ.

جامادىيەلئەۋۋەل ئى [ئە] <ئاستر> ھىجرىيەنىڭ 5 ـ ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 5 ـ ئاي. 30 كۈن بولىدۇ.

جاماگۆل ئى. دىيال. ياۋا كۈدە، ياۋا كۈدە گۈلى.

جامال ئى [ئە] ① چىراي، يۈز. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جامە ئى [ئـە] جامائەتلەر توپلىشىپ، جۈمە نامىـزى ۋە ھېيت نامازلىرىنى ئوقۇيدىغان ئەڭ چوڭ مەركىزىي مەسچىت.

جامبۇ ئى [خەن] ← **دەسمال**.

جامكا ئى <بوت> جامكا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاق رەڭدە بولۇپ، تېبابەتچى- لىكتە دورا قىلىنىدۇ. تەرلىتىش، سۈيدۈك ھەيدەش رولىغا ئىگە.

جان ئى [پ] ① دىنىي چۈشەنچىلەرگە كۆرە، ئىنسان ۋە ھايۋان ياشىغاندا ساقلىنىدىغان، ئۆلگەندىن كېيىن ۋۇجۇدىدىن ئايرىلىدىغان ماددىي، غەيرىي تەبىئىي ئامىل: جان بار يەردە قازا بار (ماقال). ② ئىنسانىڭ بارلىقى، بەدىنى، تېنى: جان ئاغرىتقان دوست ئەمەس (ماقال). ③ ھايات: جاننى پىدا قىلماق. جان تىكمەك. ④ ئائىلىنىڭ ھەربىر ئەزاسى؛ كىشى، ئادەم: بىزنىڭ ئۆيدە بەش جان بار. ⑤ كۆچمە. كۈچ، قۇۋۋەت، مادار، ماغدۇر: قورساقتا نان بولسا، بىلەكتە جان بولۇر (ماقال). ⑥ كۆچمە. كىشى ۋە نەرسىلەر ئارىسىدىكى ئەڭ سۈيۈملۈك بولغىنى ۋە جاندىن ئەزىز كۆرىدە- غىنى: سودىگەر دېگەن پۇلنى جان بىلىدۇ. ⑦ كۆچمە. بىرەر ئىش، نەرسە ياكى ساھەنىڭ ئەڭ مۇھىم، ئەڭ ئاساسىي قىسمى؛ ئاساسىي، نېگىزى، ئۇلى: سۇ قۇرۇلۇشى ـــ يېزا ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى. ⑧ مۇراجىئەت قىلغۇچىنى بىلدۇرىدىغان ئىسىمنىڭ ئالدىدا كېلىپ، ئىنتايىن يېقىنلىق، مېھرىبانلىقنى بىلدۇ- رىدۇ: ـــ نېمە ئىش بۇ، خوشال ـ خۇرام كۈنلەردە جېنىم بالام، ـــ دېدى ئەزىمەت قىزى گۈلشەنگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ. ⑨ كىشى ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ، ئەركىلىتىش، يېقىنلىقنى بىلدۇرىدۇ: ئادىلجان. ئەخمەتجان.

جان ئەتمەك ياشىماق، جان باقماق، كۈن كەچۈرمەك، ئۆز ئالدىغا تۇرمۇش كەچۈرمەك: بالام سەنمۇ ئەمدى ئۆز جېنىڭنى جان ئەت.

جان باقار ئۆزىنىلا ئويلايدىغان، نېمە بولسا بولسۇن، ماڭا زىيان يەتمىسۇن دەيدىغان؛ تىرىكتاپ؛ تەييارغا ھەييار.

جان باقتى ← جان باقار: جاھانىنىڭ رەپتارىغا كىرىۋېلىپ ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىش ھەلەكچىلىكىدە ياشاۋاتقان جان باقتى زىيالىيـ- لىرىمىزمۇ بىزنىڭ ئارىمىزدا ئاز ئەمەس.

جان باقماق تۇرمۇش كەچۈرمەك، ياشىماق.

جاننى ياقىغا ئالماق دىيال. پاناھلانماق.

جانـاب ئى [ئە] ① كۆپىنچە «جانابلىرى» شەكلىدە ئۇلۇغلاش، ھۆرمەتلەش مەنىسىدە كېلىدۇ: ئەلچى جانابلىرى. ② «ئەرباب» دېگەن مەنىدە ئىپتىلىدۇ: چەتتىكى ئۇستىلەر، مەستۇرە بىلەن بىللە ئىسىل كىيىنگەن بىر ئېگىز بويلۇق چەت ئەللىك جاناب ئولتۇراتتى.

جانابي سۈپ. شەخسلەرنى ھۆرمەتلەش مەنىسىدە قوللـ- ىنىلىدۇ: جانابي ئالىيلىرى.

جاناق ئى. دىيال <ئانات> ئېچكەك.

جانان [پ ①] ئى. قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، گۈزەل ئايال. ② سۈپ. ياخشى، گۈزەل، چىرايلىق: جانان قىز. ③ ئى. يېقىن كىشىلەرگە نىسبەتەن مۇراجىئەت ۋە ھۆرمەت مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ. ④ ئايالارنىڭ ئىسمى.

جانان چىنە چىرايلىق، گۈللۈك، نەپىس چىنە.

جانانـە ئى [پ] چىن كۆڭۈلدىن سۆيگەن يار، مەشۇق، مەھبۇبە: بىر قاراي يولغا چىقىپ، جانانە يارىم كەلدىمۇ؟ كۆزلىرى ئاھۇ، يۈزى پىشقان ئانارىم كەلدىمۇ؟

جانانە ئۆرۈك دىيال. بىر تەرىپى قىزىرىپ پىشىدىغان ئۆرۈك.

جانباز سۈپ [پ] بىرەر ئىشتا ئۆلۈش ـ تىرىلىشگە قارد- ماي ئەستايىدىل غەيرەت كۆرسەتكۈچى، پىداكار: جانـباز دوست. * كۆرۈڭال، قېنىڭال، ھاياجانلىرىڭنى ئەركىن بايان قىلىڭال، ئەي، مېنىڭ پىداكار، جانباز دوستۇم.

جانبازلىق ئى. بىرەر ئىشتا ئەستايىدىل غەيرەت كۆرسە- تىش، پىداكارلىق.

جان ـ تەن جان ۋە تەندىن ئىبارەت بارلىق، ۋۇجۇد: جان ـ تەن بىلەن ئىشلىمەك.

جان ـ جانۋار كىچىك ۋە چوڭ بارلىق جانلىقلار.

جان ـ جەھل ماددىي ۋە مەنىۋى تىرىشچانلىق: جان ـ جەھلى بىلەن ئۆگەنمەك.

جان ـ جېنى ۋۇجۇد ۋە ئەس ـ ھوش قاتارلىقلار: جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتمەك.

جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتمەك ئىنتايىن قاتتىق تەسىر قىلماق، پۈتۈن بەدىنىگە تارىماق: ئادەمنىڭ جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كېتىدىغان مۇشۇنداق قاتتىق سوغۇقتا دالىدا قونۇپ قېلىش مۇمكىنمۇ؟

جانجىگەر سۈپ [جان + جىگەر] ناھايىتى يېقىن، ئىچقويۇن ـ تاشقويۇن: ئېرىپانىنىڭ جانجىگەر دوستى ۋە ئارقا تىرىكى لۇتپۇللا ئەترىتى بىلەن قەشقەردىن كېتىپ قالدى.

جانجىگەرلىك ئى. ناھايىتى يېقىنلىق، ئىچقويۇن ـ تاشقويۇنلۇق.

جاندار ئى [پ] جانلىق، تىرىك جانۋار: ئۇنىڭ يامانلىقىدىن ھېچبىر جاندار خاتىرجەم ئەمەس ئىكەن.

جان ـ دىل جان ۋە دىل: غېرىب سەنەمگە جان ـ دىلىمدىن ئاشىقى شەيدا بولغانىدى.

جانسىز سۈپ ① جېنى يوق، ئۆلۈك: جانسىز ئادەم. ② جېنى يوق نەرسىلەردىن تەركىب تاپقان: جانسىز تەبىئەت. ③ كۈچى يوق، كۈچسىز؛ بوش، ئاجىز، چىدامسىز؛ نىمجان: قول چىرىغىنىڭ بۇ جانسىز نۇرىدا ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ④ كۆچمە. كەيپىياتى تۆۋەن، روھى بوش؛ تەسىرى ئاجىز، سۈس: بۈگۈنكى يىغىن مەيدانىنىڭ داغدۇغىسى جانسىز بولۇپ قالدى. ⑤ ھاياتلىق بولمىغان، جىمجىت: ئازاد ئەمگەكنىڭ قۇدرىتى بىلەن جانسىز ۋادىلارغا ھايات كىرگۈزدۇق.

جانسىزلاشتۇرماق «جانسىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جانسىزلاشتۇرۇشماق «جانسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

جانسىزلاشتۇرۇلماق «جانسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جانسىزلاشماق پ. جانسىز ھالەتكە كەلمەك، جانسىز ھالەتكە كەلمەك، جانسىز بولماق، جانسىزلانماق.

جانسىزلاندۇرماق «جانسىزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جانسىزلاندۇرۇشماق «جانسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

جانسىزلاندۇرۇلماق «جانسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جانسىزلانماق پ. كۈچسىز، مادارسىزلانماق، بوشاشماق: ئۇنىڭ پۈت ـ قولى جانسىزلانغاندەك بولۇپ، چېھرىگۈلىنىڭ پۈتۈنمۇ دەسسىۋالدى.

جانسىزلىق ئى. جانسىز ھالەت.

جانلاندۇرماق «جانلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جانلاندۇرۇش ئى <ئەد> ئەدەبىياتتىكى بەدىئىي تەسۋىر ئۇسۇللىرىنىڭ بىرى. بۇ ئۇسۇلدا، ئىنسانغا خاس قابىلىيەتلەر ھايۋان ۋە جانسىز نەرسىلەرگە كۆچۈرۈلىدۇ ياكى ئىنسانلار ھايۋان ۋە نەرسە سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ.

جانلاندۇرۇشماق «جانلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

جانلاندۇرۇلماق «جانلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جانلانماق پ ① جانلىق تۇسكە كىرمەك، ياشىنماق: ئۇزاقتىن بۇيان ئۈيقۇدا ياتقان يەر ـ زېمىنمۇ باشقىچە جانلىنىپ كەتتى. ② تېتىكلەشمەك، روھلانماق، جۇشقۇنلاشماق: نۇردۇن ھاكىم بىردىنلا جانلاندى. ③ ئاۋاتلاشماق، قىزىماق: بۈگۈن دەرستىن سىرتقى كۆرۈنۈشنىڭ پائالىيىتى بۆلەكچىلا جانلىنىپ كەتكەندى. ④ رونىق تاپماق، راۋاجلانماق، يۈكسەلمەك، ئالغا باسماق: بۇ تاغلىق يېزىمۇ جانلىنىشقا باشلىدى. ⑤ كۆچمە. قايتا كۆرۈنمەك، گەۋدىلەنمەك: ئەتۈرنىڭ بىر نەچچە كۈندىن بېرىقى كۆرگەن ـ بىلگەن ئەھۋاللىرى كۆز ئالدىدا جانلىنىپ، قەغەز بېتىگە مارجاندەك تىزىلىشقا باشلىدى.

جانلىق سۈپ ① جېنى بار، تىرىك: جانلىق ئورگانىزم. جانلىق شەيئى. ② تىرىك ئورگانىزمدىن تەركىب تاپقان: جانلىق تەبىئەت. ③ ياشاۋاتقان، ھايات تۇرغان، تىرىك: ئۇ ئاشۇ قانلىق تارىخنىڭ جانلىق گۇۋاھى ئىدى. ④ كۆچمە. جىم تۇرمايدىغان، ھەرىكىتى چاققان، جۇشقۇن، تېتىك؛ روھلۇق: ئۇنىڭ تەن قۇرۇلۇشى جەھەتتىكى بۇ كەمچىلىكىنى چاقماقتەك سۆزلىشى، جانلىق ھەرىكەتلىرى يېپىپ كېتەتتى. ⑤ كۆچمە. چىن، ھەقىقىي، ئەمەلىي: خەمىتەك بۇ مۇسابىقە بىر جانلىق دەرس بولغاندەك تۇيۇلدى. ⑥ كۆچمە. جۇش ئۇرۇپ تۇرغان، جۇشقۇن: ھەممەيلەن شۇنچە شاد ـ خۇرام، شۇنچە تېتىك، شۇنچە جانلىق ئىدى.

جانلىق تىل <تىل> شۇ مىللەت خەلقىنىڭ ئېغىزدا قوللىنىدىغان تىلى، يەنى خەلق تىلى. ئۇ ئادەتتە ئەدەبىي تىلنىڭ يېزىق تىل شەكلىگە نىسبەتەن ئېيتىلمىدۇ. «ئېغىز تىلى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

جانلىقلار ئى <بىئول> تەبىئەت دۇنياسىدىكى ھاياتلىق ماددىلىرىدىن تۇزۇلگەن ھەمدە ئۆسۈش، يېتىلىش ۋە كۆپىيىش قاتارلىق ئىقتىدارلارغا ئىگە بولغان جىسىملار. جانلىقلار مېتابولىزملىق رولى ئارقىلىق ئەتراپىدىكى مۇھىت بىلەن ماددا ئالماشتۇرىدۇ. ھايۋانات، ئۆسۈملۈك ۋە مىكرو ئورگانىزملارنىڭ ھەممىسى جانلىقلاردۇر.

جانلىقلاشتۇرماق «جانلىقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جانلىقلاشتۇرۇلماق «جانلىقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جانلىقلاشماق پ. جانلىق بولغان ھالەتكە كەلمەك، جانلىق ھالەتكە كەلمەك، جانلىق ھالەتكە ئۆزگەرمەك، جانلىق بولماق.

جانلىقلىق ئى. روھلۇق، جۇشقۇن ھالەت؛ جۇشقۇنلۇق: سەھەردىن باشلاپ كانايلاردىن ئۇرغۇۋاتقان ناخشا ساداسى كەڭ مۇھىتقا جانلىقلىق ۋە گۈزەللىك بېغىشلايتتى.

جانۇق ئى. دېيال. ئاچچىق، جونۇق، ئۆچ: مەندى نېمە جانۇغۇڭ.

جانجان سۈپ [پ] ① قىممەتلىك، ئەڭ سۆيۈملۈك، قەدىرلىك: جانجان ئاتا. ② تۇرمۇشقا بېۋاستە مۇناسىۋەتلىك، ئەڭ مۇھىم، ئەڭ زۆرۈر: جانجان مەنپەئەت.

جان ـ ئىمان ئەس ـ ھوش، خاتىرجەملىك قاتارلىق روھىي ھالەت: جان ـ ئىمانى چىقماق.

جانۋار ئى [پ] ① ھايۋان، ئۇچار ـ قانات، قۇرت ـ قوڭغۇز قاتارلىق پۈتۈن جانلىقلار: بىر چاغدا قارىسا، ئۇ ئورمانلىقتىن ھېسابسىز جانۋارلار ئىنتايىن تېز چىقىپ كېلىۋاتىپتۇ. ② ئات ـ ئۇلاغ ياكى قاتناش ۋاستىلىرىگە نىسبەتەن «بۇ بىچارە» دېگەن مەنىدە قوللىنىلىدۇ: ھەسەن تىراكتورنى توختاتتىپ، يېنىدىكى سەپدىشىغا: ــ بىزنىڭ جانۋار بىرئاز ئۇسساپ قالغان ئوخشايدۇ، ــ دەپ چېلەكنى ئېلىپ يەرگە چۈشتى.

جانۋارلارنىڭ ئۇيغۇنشى <ئاستر> 24 مەۋسۇمنىڭ ئۇچىنچىسى. مارتنىڭ 3 ـ، 5 ـ كۈنلىرى باشلىنىدۇ.

جاھات ئى [ئە] ① تارس. دىن يولىدىكى ئۇرۇش، غازات.

② ئۇرۇش: شېھىتلەرنىڭ قېنى بىرلە يارالغان بۇ باھار تاڭى، يارالغان مىڭلىغان مەردلەر جاھات ئېيلەپ. ③ كۆچمە. تىرىشچانلىق، كۈرەش: ئىستىكسىزدۇر سەن كەبى ئازاد ياشاش گۈلشەندە شاد، دەل شۇ مەقسەت ئۈستىدە قىلماقتىمەن تىنماي جاھات.

جاھاز ئى [ئە] قۇراشتۇرۇپ تەييارلانغان ئائىلە ئۈسكۈنە ـ جابدۇقلىرى.

جاھازلاتماق «جاھازلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاھازلانماق «جاھازلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قىسقىسى، ئۆيىمىز ئاددىيلا جاھازلانغانىدى. يېنىمىزدىكى چوڭ ئۆيدە رەپقەتنىڭ ئانىسى تۇراتتى.

جاھازلىق سۈپ. جاھازىسى بار، جاھاز بىلەن بېزەلگەن، جاھازلانغان: ئەينەك جاھازلىق ئۆي.

جاھازلىماق پ. ئۆي، ئىشخانا قاتارلىقلارنى جاھازلار بىلەن جابدۇماق: توي قىلىش ئالدىدا ئابلىمىت ئۆينى ئاددىيلا جاھازلاشقا ئۇلگۇرگەنىدى.

جاھالەت ئى [ئە] ئىلىم ـ مەرىپەتتىن مەھرۇم بولغان ھالەت، نادانلىق، قالاقلىق: قەشقەر شەھىرى ئەسىرلەر بويى ئۇخلاپ تۇگىتەلمىگەن جاھالەت ئۇيقۇسىغا غەرق بولغانىدى.

جاھالەتپەرەس سۈپ [ئە + پ] كونىلىق، قالاقلىق تەرەپدارى، ئىلىم ـ مەرىپەت، مەدەنىيەتتىن مەھرۇم ۋە ئۇنى خالىمايدىغان: مۇقام نەزم تېكىستلىرىدە ئوتتۇرا ئەسىر ئەكسىيەتچىلىكىنىڭ روھىي تىرىكى بولغان جاھالەتپەرەس روھانىيلىقمۇ شكايەت ئاستىغا ئېلىنىدۇ.

جاھالەتپەرەسلىك ئى. كونىلىق، قالاقلىقنى ياقلاش؛ ئىلىم ـ مەرىپەت، مەدەنىيەتتىن مەھرۇم قىلىش ئىدىيەسى: جاھالەتپەرەسلىك قىلماق.

جاھالەتچىلىك ئى. مەدەنىيەتكە، يېڭىلىققا، ئىلىم ـ پەنگە قارشى تۇرۇش؛ كونىلىق، قالاقلىقنى ياقلاش: جاھالەتچىلىككە لەنەت ئوقۇماق. * جاھالەت ۋە جاھالەتچىلىك ھەققىدىكى پىكىرلەر تۇيغۇلىرىنى تېخىمۇ تەبئىي ھالدا رېئاللىققا باشلايتتى.

جاھالەتلىك سۈپ. جاھالەتتە قالغان؛ ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەتنى چەتكە قاققان، قالاق: خەلق گومىنداڭنىڭ جاھالەتلىك سىياسىتىگە قارشى چىققانىدى.

جاھان [پ] ① ئى. يەر يۈزى ۋە يەر يۈزىدىكى بارلىقلار؛ دۇنيا، ئالەم: جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان (ماقال). ② ئى. كۆچمە. جەمئىيەت، يۇرتنىڭ بەلگىلىك ۋەزىيىتى، ھالىتى؛ زامان، ۋەزىيەت. ③ سۈپ. كۆچمە. نۇرغۇن، كۆپ؛ چوڭ؛ ئۇلۇغ: ـــ سېپىنىڭ بولغىنىڭ جاھان ئىش بولدى! ـــ دېدى نۇرئاخۇن خالمۇراتقا قاراپ. ④ ئى. گېئولوگىيەلىك يىلنامىلەرنى بۆلۈشتىكى ئەڭ چوڭ بىرلىك.

جاھان تۇتماق تۇرمۇش كەچۈرمەك، ياشىماق: بۇ مەھەللىدە جاھان تۇتۇپ كېلىۋاتقىنىغا 20 يىلدىن ئاشقان بولغاچقىمۇ، كۆپچىلىك كىشىلەر ئۇنى ياخشى چۈشىنەتتى.

جاھانچە رەۋ. ناھايىتى كەڭ؛ ناھايىتى كۆپ؛ چوڭ، ئۇلۇغ: ـــ شۇنداقلا بولسا جاھانچە ئىش قىلغان بولاتتۇق، ـــ دېدى ھاشىر ئاغزىنى تامشىپ.

جاھاندارچىلىق ئى. جان ساقلاش، ھايات كەچۈرۈش يولىدىكى پائالىيەت؛ تىرىكچىلىك: جاھاندارچىلىق قىلماق. * كۆپلىگەن ئائىلىنىڭ بالىلارغا بېرەلەيدىغان تەربىيەسى جاھاندارچىلىقىنىڭ نېرىسىغا ئۆتەلمەيدۇ.

جاھانساز ① ئى. جان ساقلاش، ھايات كەچۈرۈش. ② سۈپ. جاھان كۆرگەن، يۇرت كۆرگەن، يۇرت كەزگەن، كۆزى ئېچىلىغان: قارىغاندا، ئۇ ئۆزىنى جاھانساز زىيالىيلاردەك پاكىز، رەتلىك، خۇش خۇي تۇتۇشقا ئانچە ئەھمىيەت بېرىپ كەتمىسە كېرەك.

جاھانسازلىق ئى ← **جاھاندارچىلىق.**

جاھانشۇمۇل سۈپ ← **ئالەمشۇمۇل.**

جاھانكەچتى سۈپ [جاھان + كەچتى] ← **جاھانكەزدى.**

جاھانكەچتىلىك ئى ← **جاھانكەزدىلىك.**

جاھانكەزدى سۈپ [جاھان + كەزدى] دۇنيانى كېزىپ ساياھەت قىلغان، كۆپ يەرلەرنى كۆرگەن: جاھانكەزدى ئادەم. * مەن بىر مۇساپىر جاھانكەزدى.

جاھانكەزدىلىك ئى. جاھانكەزدىلەرگە خاس خاراكتېر ۋە ھالەت: بۇنىڭ ئېچىدە جاھانكەزدىلىك تەسۋىرلەنگەن بىر قىسىم كىنو ـ تېلېۋىزىيە فىلىملىرى ۋە نەشر بۇيۇملىرىنىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولماقتا.

جاھانگىر ئى [پ] دۇنيانىڭ كۆپ قىسمىنى ياكى كۆپ سانىدىكى دۆلەتلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغۇچى.

جاھانگىرپەرەس سۈپ. جاھانگىرلارنى، جاھانگىرلىك سىياسىتىنى قوللايدىغان، ياقلايدىغان، جاھانگىرلارغا مايىل: جاھانگىرپەرەس دۆلەت. جاھانگىرپەرەس ئادەم.

جاھانگىرپەرەسلىك ئى. جاھانگىرلار ۋە ئۇنىڭ سىياسىتىنى قوللاش، ياقلاش؛ جاھانگىرلارغا مايىللىق: جاھانگىرپەرەسلىك خاھىشى.

جاھانگىرلىك ئى ① جاھانىنى بويسۇندۇرۇش، جاھانىنى ئۆزىگە قارىتىش: جاھانگىرلىك ئۇرۇشى. ② <پەلس> مونوپول، تەييارتاپ، چىرىكىن ياكى ئۆلۈۋاتقان كاپىتالىزم، يەنى كاپىتالىزم تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى باسقۇچى.

جاھانىمما ئى [پ] يېزىت. جاھانىنىڭ ھەممە يېرىنى كۆرسەتكۈچى ئەينەك.

جاھىل سۈپ [ئە] ① ئۆز گېپىدە، ئۆز ئىشىدا چىڭ تۇرۇۋالىدىغان؛ گەپ يېمەيدىغان؛ كاج، تەرسا: جاھىل ئادەم. ② ئىلىم ـ مەرىپەتتىن مەھرۇم، بىلىمسىز: نادان ـ جاھىل كىشى ئۆزىگە مۇۋاپىق ئىشنى سەندە كۆرۈپ، سېنى ماختايدۇ. ③ مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمەيدىغان، تەرسا: شۇخوغا قىلىنغان ھۇجۇمنىڭ تېز غەلىبىگە ئېرىشىش ـ ئېرىشەلمەسلىكى مۇشۇ جاھىل قورغاننى بۆسۈپ ئۆتۈشكە مۇناسىۋەتلىك ئىدى.

جاھىلانە رەۋ [ئە + پ] جاھىللىق قىلغان ھالدا، جاھىللارغا ئوخشاش، جاھىللىق بىلەن: جاھىلانە بىلجىرلىماق. جاھىلانە چىڭ تۇرماق.

جاھىللاشتۇرماق «جاھىللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاھىللاشماق پ. گەپ يېمەيدىغان، جاھىل بولۇپ كەتمەك: ـــ سەن نېمانچە جاھىللىشىپ كەتتىڭ؟ ـــ دېدى ئۇنىڭغا دوستى نەسىھەت قىلىپ.

جاھىللىق ئى. جاھىل خاراكتېر، جاھىل ھالەت: سوراق جەريانىدا، پاكىتلار ئالدىدا مەنمۇ جاھىللىقىمدا چىڭ تۇرالمىدىم.

جاھىلىيەت ئى [ئە] يېزىت. ئىلىم ـ مەرىپەتتىن مەھرۇم

قالغان هالەت، جاهالەت، جاهالەتچىلىك، نادانلىق، قالاقلىق: تالاي ئەسىرلىك مەدەنىيەت تارىخىغا ئىگە ئۇيغۇر خەلقى غەربىلىكلەر ئوتتۇرا ئەسىردە پاتقان جاهىلىيەتنىڭ ئېغىر تۇمانلىرى ئىچىدە قالدى.

جاۋا دىيال ① سۇپ. يۇڭدىن توقۇلغان: جاۋا گىلەم. ② ئى. يۇڭدىن توقۇلغان رەخت. ③ سۇپ، يۇڭ توقۇلما: جاۋا چەكمەن. جاۋا گىلەم. ④ ئى. يۇڭ پالاس، پالاس.

جاۋا قىلماق دىيال. بەرمەك، سوۋغا قىلماق: تاماكاڭنى جاۋا قىلە.

جاۋاب ئى [ئە] ① سوئال، تەلەپ، مۇراجىئەتكە ئاغزاكى ياكى يازما قايتۇرۇلغان گەپ ـ سۆز ياكى ئىما ـ ئىشارەت: بۇ سوئالغا كىم جاۋاب بېرىدۇ؟ ② مەسىلە، تېپىشماق، ئىمتىهان قاتارلىقلارنىڭ يېشىمى: بۇ هېسابنىڭ كىتابىدىكى مەسىلە، مىسالـلار ـ نىڭ جاۋابى ئاخىرىدىكى مۇندەرىجىدىن كېيىن بېرىلگەن. ③ بىرەر ئىش ئۈچۈن بېرىلگەن رۇخسەت، ئىجازەت: بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان دادام جاۋاب قىلمىغاچقا، بىز ئىشنىڭ تۈۋىدە جىم تۇردۇق. ④ خوتۇنىنى قويۇۋېتىشكە بېرىلگەن رۇخسەت، قوشۇلۇش: ئامىنە ئاچچىقىدا ئەكرەمنىڭ پېشىنى تۆتۈپ: ـــ جاۋابىمنى بەر، مۇنداق ياشـ ـغۇچە ئاجراشقىنىم ياخشى، ـــ دېدى.

جاۋابەن رەۋ [ئە] جاۋاب بېرىپ، جاۋاب بەرگەن هالدا، جاۋاب تەرىقىسىدە: ئۇ ئۆز خېتىگە جاۋابەن بۇ خەتنى تاپشۇرۇۋالدى.

جاۋابسىز ① سۇپ. جاۋابى يوق؛ جاۋاب بېرىلمىگەن؛ جاۋاب قايتۇرۇلماستىن: جاۋابسىز خەت. // بوۋاينىڭ نۇرغۇن سوئاللىرى، مەسلىھەتى جاۋابسىز قالدى. ② رەۋ. جاۋاب ئالماي، ئىجازەتسىز: ئۇ سىنىپتىن جاۋابسىز لا چىقىپ كەتتى.

جاۋابكار [ئە + پ] ① سۇپ. زىممىسىگە بىرەر ئىشنىڭ، ساهەنىڭ مەسئۇلىيىتى يۈكلەنگەن؛ مەسئۇل: جاۋابكار خادىم، جاۋابكار مۇهەررىر. * ئىشنىڭ ئاقىۋىتىگە كىم جاۋابكار؟ ② ئى <قا> هەق تەلەپ ۋە جىنايى ئىشلار دېلولىرىدىكى ئەيىبلەنگۈچى كىشى: ئايالىنىڭ يۈز ـ كۆزىنىڭ قانغا بويالغانلىقى ئۈنىڭدا جاۋابكارغا نىسبەتەن قاتتىق غەزەپ قوزغىغانىدى.

جاۋابكارلىق ئى. ئۆز ئۈستىگە يۈكلەنگەن، هېسابىنى بېرىشى كېرەك بولغان مەسئۇلىيەت: بۇ ئىشتا سېنىڭ جاۋابكارلىقىڭ بار.

جاۋابلاشماق پ. گەپ ياندۇرۇپ تاكاللاشماق، قارشىلاشـ ـماق: ئۆزۈڭدىن چوڭلار بىلەن تەڭ جاۋابلاشما. ئۇنداق قىلساڭ، ئەدەپـ ـسىزلىك بولىدۇ.

جاۋابلىق سۇپ. جاۋاب بېرىلگەن، جاۋاب قايتۇرۇلغان، جاۋابقا ئىگە: سوئال ـ جاۋابلىق پايدىلىنىش ماتېرىيالى.

جاۋابنامە ئى [ئە + پ] جاۋابەن يېزىلغان خەت، جاۋاب خېتى: جاۋابنامە يازماق.

جاۋانماق پ. دىيال. جابدۇنماق.

جاۋاهىر ئى [ئە] قىممەت باهالىق ئېسىل تاش ۋە ئۈنچە ـ مارجان.

جاۋاهىرات ئى [ئە] يېزىت. قىممەت باهالىق ئېسىل تاشلار؛ ئۈنچە ـ مارجانلار: ئۇ ئالدىغا ئېگىشتى ۋە خودىدى ياخشى ئولجىغا قىزىققاندەك ياكى ئېسىل جاۋاهىراتنى تاماشا قىلغاندەك، شەھۋەتخور چېقىر كۆزلىرى بىلەن قىزنىڭ بېشىدىن ئايىغىغا قەدەر سەپسېلىپ چىقتى.

جاۋاهىرپۇرۇش ئى [ئە + پ] قىممەت باهالىق ئېسىل تاش، ئۈنچە ـ مارجان ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ ـ ساتقۇچى كىشى.

جاۋۇن ئى [خەن] ئۇستى ۋە ئىچىدىن پايدىلانغىلى بولىدىغان، كۆپىنچە چىنە ـ قاچا قويىدىغان قاناتلىق كىچىك ئىشكاپ.

جاۋۇنلىك سۇپ. جاۋۇنى بار، جاۋۇن ئورۇنلاشتۇرۇلغان: جاۋۇنلىك تام.

جاۋ ـ جاۋ دىيال. كەلسە ـ كەلمەس تولا گەپ قىلىدىغان، كاس ـ كاس، جاۋلداق.

جاۋۇر ئى. خېمىر يۇغۇرۇش، تاماق ئۈسۈپ قويۇش قاتارلىق ئىشلارغا ئىشلىتىدىغان مېتال قاچا؛ داس.

جاۋۇنخانا ئى. كونىچە كۆپ قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ ئۈچىنچى قەۋىتىنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان ساتما ئۆي. كۆپىنچە ئۇششاق ـ چۈششەك نەرسىلەر قويۇلىدۇ ياكى ئۆي قۇشلىرى بېقىلىدۇ.

جاۋۇنا ئى. قوينىڭ يازلىق يۇڭى.

جاۋۇناي ئى. ئېغىزنىڭ ئىككى چەت بۇرجىكى: جاۋۇنايلىـ ـرىدىن شال ئاقماق.

جاۋۇلداتماق «جاۋۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جاۋۇلداشماق «جاۋۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جاۋۇلداق سۇپ. ئاغزى بېسىقماي تولا سۆزلەيدىغان؛ سۆزلەپ هارمايدىغان: جاۋۇلداق خوتۇن.

جاۋۇلداقلىق ئى. ئاغزى بېسىلماي سۆزلەش، توختىماي گەپ قىلىدىغان قىلىق.

جاۋۇلدىماق پ. ئاغزى بېسىقماي تولا سۆزلىمەك؛ توختىـ ـماي گەپ قىلماق: ئۇ قولىنى بىلىگە تىرەپ، يوغانچىلىق بىلەن جاۋۇلداشقا باشلىدى.

جاي ئى [پ] ① بىرەر كىشى ياكى نەرسە ئورۇنلىشىپ تۇرغان، ئىگىلىگەن ۋە ياكى ئورۇن ئالىدىغان يەر، ئورۇن، بوشلۇق: ئوقۇغۇچىلار تۇرغان جاي. ② بىرەر ۋەقە، هادىسە يۈز بەرگەن يەر؛ ئىش ـ هەرىكەتنىڭ بولۇپ ئۆتكەن ئورنى: سابىر نىياز قۇربانلىنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلگەندە، يار ئالغان جاي ئېتىلىپ بولغانىدى. ③ بىرەر نەرسە ياكى ئىش ـ هەرىكەتكە ماس، مۇۋاپىق ئورۇن: ئىقتىدارلىقلارنى ئۆز جايىغا قويۇش كېرەك. ④ بىرەر خۇسۇسىيىتى بىلەن ئاجرىلىپ تۇرىدىغان بەلگىلىك يەر: تامنىڭ تۇتاشقان جايى. ⑤ يەر يۈزىدىكى مەلۇم مەۋرىي رايون؛ يۇرت: ئۇ بىر چوڭ سودىگەر بولۇپ، دۇنيانىڭ هېچ يېرىدە ئۇنىڭ ئايىغى تەگمىگەن جاي يوق ئىكەن. ⑥ (كۆپلۈك سانىدا) مەركەزدىن يىراق چەت يەرلەر، مەهەللە، يېزا ـ كەنتلەر: پاكىتلار جايلار ۋە هەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ بۇ جەھەتتە ئىشلىگەن خىزمەتلىرىنىڭ ئۇنۇم بەرگەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. ⑦ مەلۇم نەرسىنىڭ بىر قىسمى، بۆلىكى: ئادىلجان دوكلاتتىكى ئاستىغا قارا سىياھتا بەلگە ئۇرۇلغان جايلارنى قايتا ـ قايتا ئوقۇشقا باشلىدى. ⑧ هايات كەچۈرۈش، يېتىپ ـ قوپۇش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان يەر؛ ۋەتەن، ئۆي ـ ماكان: جايى يوقنىڭ جېنى يوق (ماقال). ⑨ يېتىپ قوپۇش، ئولتۇرۇش ئورنى؛ ئورۇن؛ ئورۇنـ ـدۇق: ـــ بىزگە بىر ياخشىلىق قىلىپ، بۇگۈن كېچە ئۆيىڭىزدىن جاي بەرسىڭىز، ـــ دېدى ئەنجەد. ⑩ ئىش، خىزمەت، ۋەزىپە، ئورۇن: دېگەندەكلا مەغپىرەت ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن دادىسىنىڭ «ئاغزىـ

نىڭ يېلى» بىلەن ياخشى جايغا ئورۇنلاشتى. ⑪ كېرىيە ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

جاي- جايى ھەربىرى ئورۇنلاشقان، ھەربىرىگە تېگىشلىك بولغان ئورۇن، تەرەپ: جاي - جايىغا كەتمەك، جاي - جايىدا تۇرماق.

جايسىز سۈپ. جايى يوق، جايلاشمىغان، جاي ئالمىغان، ماكانسىز.

جايسىزلىق ئى. جايى يوقلۇق، ئورۇنسىزلىق، ماكانسىزلىق.

جايلاتماق «جايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىدارە باشلىقى قاسىم يېقىن ئادەملىرىنى ئىشقا سېلىپ، نۇرغۇن نەرسىنى جايلاتتۇرالدى.

جايلاشتۇرماق ① «جايلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پادىشاھ زاھىر ئۇلارنى ئۆز قەسرىگە جايلاشتۇرۇپتۇ. * ئۇ تالون، ھۆججەتلەرنى ئېلىپ، ھېلىقى يەرگە جايلاشتۇردى. ② كۆڭۈلىدىكىدەك بېجىرمەك، ئورۇنلىماق، ھەل قىلماق: — بۇ ئىشنى سەندىن باشقا ھېچكىم جايلاشتۇرۇپ كېلەلمەيدۇ، — دېدى ئابدۇرېھىم قارىي.

جايلاشماق پ ① «جايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② ئورۇن ئالماق، ئىگىلىمەك، ئورۇنلاشماق، سىغماق: سادىق ئۆيگە كىرىپ، قوش سافانىڭ بىرىگە جايلاشتى. ③ كىرمەك، ئورناشماق: ئۇ ناھايىتى چىرايلىق ئىدى، ئىشقى دىلىمغا جايلاشتى. ④ قاملاشماق، جايىغا چۈشمەك: — مەن ئاخىرقى قېتىم ئۇنىڭ يۈزىنى كۆرگەن ھەم ئۇنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى جايلىشىپ بەرگەنىدىم، — دېدى ئۇ ئېسىدەپ تۇرۇپ.

جايلانماق «جايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مۇشۇ كىشىنىڭ ئىشى تۇپەيلى ئوبدانلا بىر جايلانغىنىم ئۈچۈن، ماڭا ئېھتىيات تولىمۇ زۆرۈر ئىدى.

جايلىق سۈپ. مەلۇم جايغا ئورۇنلاشقان، جايى بار، ماكانلىق.

جايلىماق I پ ① بىرەر جايغا، بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىگە سالماق؛ ئورۇنلاشتۇرماق، جايلاشتۇرماق: ئۇ ئىنتايىن قىممەتلىك نەرسىنى لاتىغا يۆگەپ، تۆش يانچۇقىغا جايلىدى. ② تەخ ھالەتكە كەلتۈرمەك، ھازىرلىماق: بىر ئاز پۇل جايلاپ، بىر تاغار ئاشلىق سېتىۋالدىم - دە، ئۇنى قاسىم ئاكامنىڭ ئۆيىگە ئەكەلدىم. ③ قاملاشتۇرماق، ئەپلىمەك: ئۇ باشقىلارنىڭ ئالدىدا بىر ئېغىز سۆزنى جايلاپ قىلالمايدىغان بىر بالا ئىكەن. ④ دالدىغا ئالماق، داجماق، ئۆزىنى چەتكە ئالماق: — ئۇستام، ئۆزىڭىزنى تېز جايلاڭ! — دەپ تۇرالدى يارەمچىسى ئۇنىڭ مۇرىسىدىن تارتىپ. ⑤ بىرەر ئىشنى كۆڭۈلدىكىدەك، مۇۋاپىق بېجىرمەك، بەجا كەلتۈرمەك؛ ئامال قىلماق، ھەل قىلماق: — ئەمىسە، سەن چىقىپ، ئەپەندىم ئۆيدە يوق دەپ قويغىن، قالغىنىنى ئۆزۈم جايلايمەن، — دەپتۇ ئەپەندىم. ⑥ كۆچمەك. بىر ۋاستە بىلەن ئالدىماق، قولغا چۈشۈرمەك: — موللا قارىم دەپ ئۆز ئاكامدىن ئارتۇق كۆرۈپتىمەن. ئاخىر كېلىپ مېنى جايلاپ كەتتى، — دېدى ئۇ موللا زەيدىنگە قاراپ. ⑦ كۆچمەك. ئەدەپ-پېنىنى، جاز اسىنى بەرمەك؛ يوقاتماق: چېرىكلەردىن پەقەت بىر نەچچىسىلا قالدى. ئۇلارنى جايلىۋېتىپلا، بېرىپ نەسىردىن بىلەن قوشۇلىمىز.

جايلىماق II پ. دىيال. تىغلىق ئەسۋابلارنى تاش قاتارلىق نەرسىلەرگە سۈركىمەك، ئىتتىكلەتمەك.

جايناماز ئى [پ] <دىن> نامار ئوقۇش ئۈچۈن سېلىنىدىغان گىلەم، پالاس، كىگىز، رەخت ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش توقۇلمىلار: جاينامار سالماق.

جاينامازلىق سۈپ ① جاينامزى بار. ② جاينامار قىلىشقا بولىدىغان.

جايىدا رەۋ. لايىقىدا، دۇرۇس، ياخشى: بۇ ئوغۇل ئەقىل - ھوشى جايىدا ئەمەس، ئىنتايىن دۆت ئىكەن.

جايىز سۈپ [ئە] ئىجرا قىلىشقا رۇخسەت قىلىنغان، ئىجازەت بېرىلگەن، يول قويۇلغان؛ ئورۇنلۇق: شەرئىئەتتە ھېچقاچان ئەلچىگە ئۆلۈم جايىز ئەمەستۇر.

جە دىيال ① «ئىسىت، ئەي، قويچۇ، قويساڭچۇ» دېگەندەك نارازىلىق تۇيغۇسىنى بىلدۈرىدىغان يارەمچى سۆز: جە، نېرىچۇ سېنى. ② «يا، ياكى» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان باغلىغۇچى: جە ئۇنداق، جە بۇنداق. ③ «بولدى، بولارمىكىن، ھە، خوپ، خوش» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان يارەمچى سۆز: جە، بولدى ئەمدى.

جەبرائىل ئى [ئە] <دىن> پەيغەمبەرلەرگە ۋەھىي يەتكۈزگۈچى پەرىشتە.

جەبىر (جەبرى) ئى [ئە] جىسمانىي ياكى روھىي ئازاب؛ زۇلۇم، خورلۇق: جەبىر تارتماق. جەبىر چەكمەك.

جەبىر - جاپا ھەددىدىن ئارتۇق ئېغىر جەبىر ۋە جاپا، زۇلۇم، خورلۇق.

جەبىر - زۇلۇم جەبىر ۋە زۇلۇم: جەبىر - زۇلۇم تارتماق.

جەبىرلەنمەك پ. جەبىر - زۇلۇم تارتماق، ئازابلانماق، قىينالماق: ئادەمنى ئوتتۇرىدىن ئىككى پارچىغا بۆلۈۋاتقاندەك، جاننىڭ جەبىرلىنىدىغانلىقىنى مەن بىلمەيدىكەنمەن.

جەجمەك ئى. كونا، قىسقا چاپان، جەينەكنىڭ ئاستىدىن تۆگمىلىنىدىغان چاپان.

جەپسەك ئى. تېرىنىڭ تۆكى چۈشۈپ كەتكەن يېرىگە يېڭىنە بىلەن پەيدا قىلغان تۈك.

جەد (جەددى) ئى [ئە] ئاتا - بوۋا، ئەجداد، پۇشت: ئەرنىڭ جەددى تۆرەدە ئولتۇرۇپ ئاچ چىقار، خوتۇنىنىڭ جەددى پەگاھتا ئولتۇرۇپ توق چىقار (ماقال).

جەدە سۈپ. قىزغۇچ سېرىق رەڭ (ئات ھەققىدە): جەدە ئات. // بەيگىدە ئالدىدا كېتىۋاتقىنى جەدە، ئۇندىن كېيىنكىسى تورۇق ئىدى.

جەددال سۈپ. دىيال. ئاچ كۆز.

جەددى - جەمەت ئاتا - بوۋىلىرى، نەسلى بىر كىشىلەر، ئۇرۇق - تۇغقانلار: ئەتىگەنلىك چاي، چۈشلۈك غىزالارنىڭ ھەممىسى باراڭ ئاستىدا، ئاتا - بالا، جەددى - جەمەت جەم بولۇپ، بىرلىكتە ئىچىلەتتى.

جەدۋال سۈپ. دىيال. پارپا.

جەدۋەل ئى [ئە] ① لازىملىق مەلۇماتلار مەلۇم تەرتىپتە ئورۇنلاشتۇرۇلغان سىزىق ۋە گىرافىلار: ئەمەت: — مەن ماۋۇ جەدۋەلنى تۈزۈپ چىقتىم، كۆرۈپ باقسىڭىز، — دېدى ئۇ. ② مەشغۇلات، دەرس، ئىش - ھەرىكەت، چارە - تەدبىر قاتارلىقلارنىڭ ئورنى ۋە ۋاقتى كۆرسىتىلگەن گىرافىك: دەرس جەدۋىلى. ③ سىزغۇچ: ئۇ چاغلاردا، دوسكىغا سىزىدىغان ئۇزۇن جەدۋەللەر بىلەن ئالمىلارغا تاياق يەيتتۇق.

جەدۋەللەشتۈرمەك «جەدۋەللەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جەدۋەللەشمەك پ. جەدۋەل ھالىتىگە كەلتۈرۈلمەك، جەدۋەلدە ئىپادىلەنمەك: ناھىيەمىزنىڭ بۇ يىلقى ئىشلەپچىقىرىش پىلانى ئاللىقاچان جەدۋەللىشىپ بولغانىدى.

جەدۋەللىك سۈپ. جەدۋەل ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن، جەدۋەللەشكەن.

جەدى ئى [ئە] <ئاستر> جەدى بۇرجى ، ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ ئونىنچىسى. مىلادىيە بويىچە ھەر يىلى 12 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، قۇياش بۇ بۇرجقا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى مەۋسۇم قىشلىق كۇن توختىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

جەدىت ئى [ئە] يېڭىلىق تەرەپدارى؛ يېڭىلىققا ئىنتىلگۈچى: ئۇ چاغدا بۇ جەدىتلەر ئاچقان مەكتەپتە پەننىي دەرسلەرمۇ ئوقۇتۇلاتتى.

جەدىتلىك ئى. دىندا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش ئىشلىرىدا دىنىي بىلىملەرنى ئۆگىتىش بىلەن بىللە پەننىي بىلىملەرنى ئۆگىتىدىغان يېڭىچە ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى تەشەببۇس قىلىدىغان مەسلەك.

جەدىتىزم ئى [ئە+ر] يېڭىلىقنى ياقىلاش، يېڭىلىققا كۆچۈشنى، دىندا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان مەۋقە، نۇقتىئىنەزەر ۋە شۇنداق يول، يۆنىلىش: ئابدۇقادىر داموللام ۋەتەنپەرۋەر دىنىي ئالىم، تالانتلىق شائىر، ئۆتكۈر پىكىرلىك تەپەككۇر ساھىبى، شۇنداقلا جەدىتىزم بايراقدارى ئىدى.

جەدىتىزملىق ئى. جەدىتىزم مەۋقەسى، نۇقتىئىنەزىرى ۋە يولى، يۆنىلىشى قاتارلىقلارنى ئاساس قىلىش، جەدىتىزم يولىدا، يۆنىلىشىدە مېڭىش: تاتارىستان ۋە قىرىم گىرۋەكلىرىدىن يېتىپ كەلگەن جەدىتىزملىق پىكىر ئېقىمى پۈتكۈل مىللىتىمىزنىڭ يېڭى تارىخىي دەۋرىدىكى ئىدىئولوگىيە ئاساسىغا ئايلىنالمىدى.

جەرەن ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تۆكلىرى ئاق سېرىق، پارقىرايدۇ؛ مۆڭگۈزى قىسقا ۋە سەل ئەگرى، قۇيرۇقى قىسقا، تۆت ئايىغى ئىنچىكە كېلىدۇ؛ چۆللەردە ياشايدۇ، گۆشى مەززىلىك، تېرىسىدىن كىيىم تىكىشكە بولىدۇ.

جەرتە ئى. دىيال. بۇغداي ئۇنىنىڭ كېپەك ئارىلاشقان قىسمىدا يېقىلغان نان.

جەرراھ ئى [ئە] ئۇيغۇر تېبابىتىدىكى تاشقى كېسەل دوختۇرى.

جەرراھلىق ئى. تاشقى كېسەل دوختۇرلۇقى.

جەرگە ئى. دىيال. پاسىل، چېگرا، چەك.

جەردىدە سۈپ. دىيال. ئاۋارە، لابدۇر ، نامرات: ئۇستىبېشى ناھايىتى جەردىدە ئىدى.

جەرىمانە ئى [ئە + پ] ① زىيانىنى تولدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن تۆلىتۈېلىنىدىغان ھەق: جەرىمانە ئالماق. جەرىمانە تۆلىمەك. ② <قا> قانۇن ئورگانلىرى قانۇنغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى جازالاش ھېسابىغا تۆلىتىدىغان پۇل. ③ <قا> توختام تۈزۈشكۈچى بىر تەرەپ توختامغا خىلاپلىق قىلغۇچى يەنە بىر تەرەپتىن جازالاش ھېسابىغا ئالىدىغان مەلۇم سانداقى پۇل.

جەريان ئى [ئە] ۋەقە ۋە ھادىسىلەرنىڭ يۈز بېرىش، ئۆزگىرىش ۋە راۋاجلىنىش داۋامىدىكى مۇساپىسى.

جەريانلىق سۈپ. جەريانغا ئىگە، مەلۇم جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەن.

جەز I ئى <گېئول> تەركىبىدە 50% پولات ۋە باشقا ئېلېمېنتلار ئارىلاشقان مىسقا ئوخشاش سېرىق مېتال. ئۇنى ئوق قىلىپ ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

جەز II ئى. قىمار ئويىنىغۇچىلارغا قەرزگە پۇل بېرىپ، ئۇلارنى قىمارغا سېلىش ۋە ئۇلاردىن تېگىشلىك چوتىرىنى ئېلىش ئىشى: ئۇ گەرچە قىمارۋاز بولسىمۇ، لېكىن ھەرگىز جەزگە قىمار ئويناميتتى.

جەز III ئى. دىيال ① خىرىس: جەز قىلماق. ② دورغىلار خەۋەر يەتكۈزۈپ چالىدىغان مېتال ئەسۋاب.

جەزە ئى. تۆگىنىڭ ئوستىگە باغلانغان ياغاچ قۇرۇلما.

جەزب ئى [ئە] ئۆزىگە تارتىش، مەپتۇن قىلىش، ئۆزىگە قارىتىش.

جەزبدار سۈپ [ئە + پ] ئۆزىگە تارتىشچانلىقى كۈچلۈك؛ مەپتۇن قىلىدىغان؛ جەلپ قىلارلىق.

جەزبلىك سۈپ. ئۆزىگە تارتىدىغان، جەلپ قىلارلىق؛ سېھىرلىك: چوكاننىڭ جەزبلىك كۆزلىرى ئۇنىڭغا تىكىلدى.

جەزبۇزار ئى [جەز + بۇزار] <بوت> ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولى دورا قىلىنىدۇ، يوللارنى ئېچىپ ھوللۇكنى تارقىتىش، ئىشتىھانى ئېچىش، زەھەرنى تارقىتىش، قۇرت ئۆلتۈرۈش رولى بار.

جەزخانا ئى. جەز ئارقىلىق قىمار ئۇيۇشتۇرۇلىدىغان ئۆي.

جەزخور سۈپ. قىمار ئويىنىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، جەز قىلغۇچى: جەزخور ئادەم.

جەزخورلۇق ئى. جەز قىلىش ۋە ئۇنىڭغا بولغان ئامراقلىق.

جەزلىك ئى. ئېگەرنىڭ ئىككى قاپتىلىغا قويۇلىدىغان كۆن ياكى قىرىمدىن قىلىنغان يۇمشاق كۆرپە.

جەزم ئى [ئە] قەتئىي، مۇقىم قارار: جەزم قىلماق.

جەزمەن رەۋ [ئە] قەتئىي، چوقۇم، سۆزسىز، شۇبھىسىز: ــ مەن قانداقلا بولسۇن ئۇ قىزنى جەزمەن ئىزدەپ تاپىمەن، ــ دەپتۇ شاھزادە بوۋايغا.

جەزمەنلەشمەك پ ← **جەزملەشمەك**: ئۇلارنىڭ بۇگۈن كەچقۇرۇن يولغا چىقىدىغانلىقى جەزمەنلەشتى.

جەزمەنلىك ئى. قەتئىيلىك، چوقۇملۇق، مۇقەررەرلىك: سايى بويىدا بولۇۋاتقان بۇ ھەربىكەتلەر يۇرتتا بۇگۈن نوروز پائالىيىتى قىلىنىدىغانلىقىنىڭ جەزمەنلىكىدىن ئىدى.

جەزملەشتۇرمەك «جەزملەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جەزملەشتۇرۇشمەك «جەزملەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جەزملەشتۇرۇلمەك «جەزملەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جەزملەشمەك پ. جەزم قىلىنماق، ئېنىق قارار تاپقان ھالەتكە كەلمەك: نەق مەيدانغا بېرىپلا، ئوغرىنىڭ كىم ئىكەنلىكى ساقچىلارنىڭ كۆڭلىدە جەزملەشتى.

جەزىرە ئى [ئە] ① يېزىت. ئارال: ئۇچىنچى كۈنى دېڭىز تەرەپتىن ئاداشقان بىر كېمە بۇلار تۇرغان جەزىرىگە كېلىپ قاپتۇ. ② چۆل، باياۋان، دەشت؛ سايى: ھازىر ئۇ شەھەر يولىدا ئەمەس، بەلكى قاراقۇم

بىلەن قاراتاغ چېگرا سىدىكى «يۇلغۇنلۇق» دەپ ئاتىلىدىغان جەزىرە ئىدى. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

جەزىرىلىك سۈپ. چۆللۈك، دەشت ـ باياۋانلىق.

جەزىرىمە سۈپ. ئىنتايىن ئىسسىق، كۆيگۈدەك دەرىجىدە قىزىغان: يازنىڭ جەزىرىمە ئىسسىقى پەسىيىپ قالدى.

جەسەت ئى [ئە] ئۆلۈك، مۇردا.

جەسۇر [ئە] ① سۈپ. خەۋپ ـ خەتەر، قىيىنچىلىقلاردىن قورقمايدىغان؛ جاسارەتلىك، قەيسەر، يۈرەكلىك، باتۇر: جەسۇر ئادەم. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جەسۇرانە رەۋ [ئە + پ] قورقماستىن، جەسۇرلۇق بىلەن، مەردلەرچە: جەسۇرانە ھەرىكەت.

جەسۇرلاشماق پ. جەسۇر ھالەتكە كەلمەك، جاسارەتى ئاشماق: كەلگۈسىنى خىيال قىلغاندا، پۈتۈن كوللېكتىپنىڭ روھىي كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ، جەسۇرلىشىدۇ.

جەسۇرلۇق ئى. جەسۇر كەيپىيات، جاسارەتلىك: قادىرنىڭ شۇرغاندىكى جەسۇرلۇقى يېقىن ئەتراپقا تارالدى.

جەگە ئى [پ] <بىن> ئۆي قۇرۇلۇشىدا خانىڭ ئۈستىگە توغرا سېلىنىپ، ئۈستىگە ۋاسا تىزىلىدىغان ياغاچ.

جەگىلىك سۈپ. جەگە قىلىشقا بولىدىغان، جەگىگە مۇۋاپىق: جەگىلىك ياغاچ.

جەڭ ئى [پ] ① قورالنىق كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش؛ ئۇرۇش: جەڭ قىلماق. جەڭگە قاتناشماق. ② قارشى تەرەپنى، قىيىنچىلىقلارنى يېڭىش ئۈچۈن قىلغان ھەرىكەت، كەسكىن كۈرەش: سۇ قۇرۇلۇش جېڭى باشلاندى.

جەڭچى ئى ① ئۇرۇشقا، جەڭگە قاتناشقۇچى. ② كۆچمە. مەلۇم جەڭگىۋار ئاممىۋى پائالىيەتكە قاتناشقۇچى: بۇرغىلاش جەڭچىلىرى يېڭى يىل بايرىمىنى يەنىلا بۇرغىلاش بىلەن ئۆتكۈزدى.

جەڭچىلىك سۈپ. جەڭچىگە خاس، جەڭچىلەردە بولىدىغان: جەڭچىلىك بۇرچ. * قەھرىمانسا جەڭچىلىك كىيىمىنى باشقا كىيىمگە ئالماشتۇرۇۋالغاندى.

جەڭگاھ ئى [پ] يېزىت. جەڭ مەيدانى، جەڭ بولۇۋاتقان جاي.

جەڭگەل سۈپ. دىيال. مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ زىچ بولۇش ھالىتىگە قارىتىلىدۇ، غۇژمەك.

جەڭگى ـ جېدەل ئۇرۇش ـ جېدەل، جېدەل ـ ماجىرا: جەڭگى ـ جېدەل قىلماق.

جەڭگىۋار سۈپ [پ] ① جەڭ ۋە كۈرەش قىلىشقا ھەر دائىم تەييار تۇرىدىغان، كۈرەش قىلغۇچى، كۈرەشكە قاتناشقۇچى؛ كۈرەشچان: جەڭگىۋار ئەسكەر. جەڭگىۋار قىسىم. ② جەڭ ئورنى قىلىپ بەلگىلەنگەن، جەڭ ئېلىپ بېرىلغان، جەڭ قىزىغان: دوختۇر خانىلاردا يېتىپ داۋالىنىۋاتقان كېسەللەر مۇددەتتىن بۇرۇن دوختۇرخانىدىن چىقىپ، جەڭگىۋار ئورۇنغا قايتىپ كەلدى. ③ جەڭگىلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، جەڭگە ئۆزىنى ئاتىدىغان، جەڭدىن قايتمايدىغان: ـــ توغرا، مەن جەڭگىۋار دۈيىنىڭ دۈيجاڭى بولغان، ـــ دېدى ئابلا ئۆپكىدەك ئېسىلىپ. ④ كۆچمە. كۈرەشكە تەييار ۋە كۈرەش روھىغا ئىگە، جەسۇر: ئۇلارمۇ قىزىل بايراق بىلەن بىللە ئورۇنلىرىدىن دەس تۇرۇشتى ـ دە، جەڭگىۋار قىياپەتكە كېلىشتى. ⑤ كۆچمە. ئىنتايىن مۇھىم، جىددىي، كەسكىن، زۆرۈر: ئابدۇللا قوماندانلىق ئىشتابىغا، «پوتەيگە ھۇجۇم قىلىشتەك جەڭگىۋار ۋەزىپىنى ئۆز دوستىغا تاپشۇرۇش» ھەققىدە تەلەپنامە يازغاندى.

جەڭگىۋارلاشتۇرماق «جەڭگىۋارلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىزنىڭ جىددىي سىياسىي ۋەزىپىمىز، ئارمىيەنى جەڭگىۋارلاشتۇرۇشنىڭ بىر ياخشى شەرتى.

جەڭگىۋارلاشتۇرۇشماق «جەڭگىۋارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

جەڭگىۋارلاشتۇرۇلماق «جەڭگىۋارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جەڭگىۋارلاشماق پ. جەڭ ۋە كۈرەشكە دائىم تەييار تۇرىدىغان، جەڭگىۋار ھالەتكە كەلمەك: ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي قوشۇنى كۈنسايىن راۋاجلىنىپ، 1947 ـ يىلىغا كەلگەندە، جەڭگىۋارلاشقان بىر مۇنتىزىم قوشۇنغا ئايلاندى.

جەڭگىۋارلىق ئى. جەڭگىۋار ھالەت ياكى جەڭگىۋار روھ: جەڭگىۋارلىقى ئاشماق.

جەڭنامە ئى [پ] ئۇرۇش ۋە جەڭلەر ھەققىدىكى قىسسە، بەدىئىي ئەسەر: جەڭنامە سۆزلىمەك.

جەلپ ئى [ئە] ئۆزىگە تارتماق، قاراتماق؛ مەپتۇن قىلماق: سارايدىكى بېزەكلەر ئارسلان بەگنىڭ دىققىتىنى ئالاھىدە جەلپ قىلدى.

جەلپكار سۈپ [ئە + پ] جەلپ قىلىدىغان، ئۆزىگە تارتىدىغان: جەلپكار كىشى. جەلپكار شەھەر.

جەلپكارلىق ئى. جەلپ قىلىش كۈچى: ئۇنىڭ ياقۇتتەك تىنىمسىز پارقىراپ تۇرىدىغان قاپقارا كۆزلىرىگە ئوتتەك قىزىق جەلپكارلىق ۋە ھىيلە ـ مىكىر سېھىرلىرى يوشۇرۇنغاندى.

جەلپلىك سۈپ. ئۆزىگە تارتىدىغان، قارىتىدىغان؛ جەلپ قىلارلىق؛ جەزبلىك: سايرىشىم بولغاچ يېقىملىق ھەم سىياقىم جەلپلىك، ئورنىغا باغنىڭ قەپەس بولماقتا جايىم كۈنۈتۈن.

جەلپۇرمەك پ. دىيال. پۇلاڭلاتماق.

جەللە ئى <مۇز> ئوتتۇرىسىغا تېرە كېرىلگەن، مىس تەخسىلىك بىر خىل داپ.

جەللىگۇر I سۈپ. دىيال. يانچۇقچى.

جەللىگۇر II ئى. دىيال. دېدەك، مالاي.

جەم سۈپ [ئە] يىغىلغان، توپلانغان: جەم بولماق. جەم قىلماق.

جەمە سۈپ. دىيال. تاپا ـ تەنىلىك، پىتنە ـ ئىغۇالىق: ئارزۇمىزدا دۈشمەننىڭ گېپى تولا، جەمە گەپكە كۆڭۈل بۆلمە گۈلئايىم.

جەمەلىك سۈپ. دىيال. تاپا ـ تەنىلىك: ھەممە يەرگە ئاڭلىنىپ، مەنمۇ بولدۇم جەمەلىك.

جەمەت ئى [ئە] بىر نەسەبتىن بولغان كىشى، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداش: قوزىيوفنىڭ تۇرمىدىن چىقىشى ئۇنىڭ ھەممە جەمەتى ئۈچۈن زور خۇشاللىق ئەكەلدى.

جەمەتلىك سۈپ. جەمەتى كۆپ: قۇربانلار ناھايىتى جەمەتلىك خەق.

جەمبىل ئى <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. دورىغا يەر ئۈستى قىسمى ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ ئۆتكۈر پۇراقلىق بولۇپ، قىزىتمىنى پەسەيتىش، قاننى جانلاندۇرۇش رولىغا ئىگە.

جەملەتمەك «جەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جەملەشمەك ① «جەملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ئاكا ـ ئۇكىلار تاپقان پۇللىرىنى جەملىشىپتۇ. ② يىغىلغان،

جەملەنگەن ھالەتكە كەلمەك: بار ـ يوقلىرىمىز تولۇقلىنىپ، كۇچ ـ قۇدرىتىمىز جەملىشىپ، ھەممە ئىشىمىز خېلى دۇرۇس بولۇۋاتىدۇ، ئىشلىگەن چىشلەۋاتىدۇ.

جەملەنمە سۆپ. جەملەنگەن، جەم بولغان: 2003 ـ يىلى 1 ـ فېۋرالدىن 28 ـ فېۋرالغىچە، تېلېفونلىشىش جەملەنمە نومۇرىغا ھەسسىلەپ مۇكاپات بېرىلىدۇ.

جەملەنمەك «جەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تىترەك ئاۋازدا ئېيتىلغان بۇ بىر جۈملە سۆزگە ئىچ ئاغرىتىش، ئەپسۇسلىنىش ۋە خەپرخاھلىقىنىڭ ئالەمشۇمۇل مەزمۇنى جەملەنگەندى.

جەملىمەك پ ① بىرەر يەرگە يىغماق، توپلىماق، يىغنىچاقلىماق: ئولتۇرۇش ئەھلى ھەممە دېققىتىنى جەملەپ، سادىرنىڭ بەزى قوشاقلىرىغا ئاستا غىڭشىپ ئاۋاز قوشتى. ② قوشۇپ، يىغىندىسىنى چىقارماق: ئۇ ھەدەپ چوت سوقۇپ، ئاللىقانداق سان ـ سىپىرلارنى جەملىمەكتە ئىدى.

جەمسا باغ. دېيال. يا بولمىسا.

جەمئي سۆپ [ئە] ① بارچە، ھەممە، پۈتۈن، تۈگەل: جەمئي ئادەم. ② ھەممىسى، بارچىسى: ئىدارەڭلەردە جەمئي قانچە ئادەم بار؟

جەمئىيلەتمەك «جەمئىيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىيدەرىجىسى.

جەمئىيلەشمەك «جەمئىيلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

جەمئىيلەنمەك «جەمئىيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جەمئىيلىمەك پ. جەمئىي قىلماق، جەمئىيىسىنى ھېسابلىماق، جەم قىلماق، ھەممە سانىنى قوشۇپ ئومۇمىي سانىنى چىقارماق.

جەمئىيەت ئى [ئە] ① <پەلس> مۇئەييەن ئىقتىسادىي بازىس ۋە ئۈستىقۇرۇلمىدىن تۈزۈلگەن بىر پۈتۈنلۈك. ②كىشىلەرنىڭ ئورتاق ماددىي شارائىت ئاساسىدا بىرلەشكەن توپى: جەمئىيەت كىشىلىرى. * ھېچكىم جەمئىيەتكە ئارىلاشمايالغۇز تۇرمۇش كەچۈرەلمەيدۇ. ③ بىرەر مەقسەتتە تۈزۈلگەن ئىختىيارىي بىرلەشمە، ئىجتىمائىي تەشكىلات: يازغۇچىلار جەمئىيىتى. تەرجىمانلار جەمئىيىتى.

جەمئىيەتشۇناس ئى [ئە + پ] جەمئىيەتنى تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى مۇتەخەسسىس: جەمئىيەتشۇناسلار جەمئىيەت قىياپەتلىرىنى ھەرخىل نۇقتىدا تۇرۇپ چۈشەندۈرۈشتى.

جەمئىيەتشۇناسلىق ئى. جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن: ئىلىم ـ پەننىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان خوجىلىقى جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا مۇتلەق بولمايدۇ.

جەمئىيەتلەشمەك پ. پۈتكۈل جەمئىيەتكە ئومۇملاشماق، جەمئىيەتكە كەڭ تارقالماق، جەمئىيەتكە يېيىلماق، جەمئىيەتتە ئومۇملاشماق: جىنسىي بۇزۇقچىلىق جەمئىيەتلىشىپ كەتكەندە، بۇنى ساقلانغىلى بولمايدىغان نورمال ھادىسە، دەپ قاراش ئەخمىقانىلىك بولىدۇ.

جەمئىيەتلىك ئى. جەمئىيەتكە تەۋەلىك، جەمئىيەتكە مەنسۇپلۇق: بۇ ۋاقىتتا جەمئىيەتنىڭ خاراكتېرى كونا، كاپىتالىستىك جەمئىيەتلىكتىن يېڭى، سوتسىيالىستىك جەمئىيەتكە ئايلىنىدۇ.

جەن ئى. دېيال. چوڭ ساندۇق، ئىچى بىرنەچچە بۆلەكلەرگە ئايرىلغان، ھەرخىل ئاشلىقلار قاچىلىنىدىغان ساندۇق.

جەندە ئى <كىي> دىۋانە، دەرۋىشلەرنىڭ ھەر خىل پارچە رەختلەردىن تىكىلگەن ياكى ياماق سېلىنغان تونى: چاپان دېگەن جەندە، ئۇسسۇل دېگەن مەندە (ماقال).

جەندەك ئى. دېيال. چاقچاق: مەن سىلىنى بىلمەي جەندەك ئېيتىپتىمەن.

جەندىر ئى. تۆمۈرگە بۇرما چىقىرىدىغان ئەسۋاب.

جەننەت ئى [ئە] ① <دىن> دىنىي ئېتىقاد بويىچە، گۇناھ بولمىدىغان ئىشلارنى قىلماي، ياخشى ئىشلارنى قىلغۇچىلارنىڭ ئۆلگەندىن كېيىن مەڭگۈ بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشىدىغان ئېرى. ② كۆچمە. ھەممە نەرسە تەل بولغان، راھەتبەخش، ئاۋات جاي.

جەننەتقۇشى ئى [جەننەت + قۇش + ى] <زوئول> بىر خىل قۇش. پەي، تۈكلىرى ناھايىتى چىرايلىق، ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ سايرايدۇ، ئاۋازى ناھايىتى يېقىملىق كېلىدۇ. ئېرىيان ئارىلى ئەتراپىدا ياشايدۇ.

جەننىتي ئى [ئە] جەننەتكە كىرىدىغان، بىگۇناھ ئادەم.

جەنۇب ئى [ئە] ① تۆت ئاساسىي تەرەپنىڭ بىرى، كۈنچىقىش تەرەپكە قاراپ تۇرغاندا ئوڭ قول تەرەپ، شىمالنىڭ ئەكسى تەرىپى. ② شۇ تەرەپ ۋە شۇ تەرەپكە جايلاشقان يەرلەر، رايونلار، شەھەرلەر: مەن جەنۇبتىن كەلدىم.

جەنۇبي سۆپ [ئە] جەنۇبقا تەۋە؛ جەنۇب تەرەپتىكى: جەنۇبي شەھەر. جەنۇبي قۇتۇپ.

جەنىي ئى [خەن] ئۇرۇش ئوپېراتسىيەسى، ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى.

جەھەت ئى [ئە] تەرەپ ياكى بىرەر ئىش، مەسىلە ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ تەركىبىي قىسمى: ئۇنىڭ دوكلاتىدا تەكشۈرۈپ ـ تەتقىق قىلىپ بېقىشقا تېگىشلىك خېلى كۆپ جەھەت بارلىقىنى ئېيتتى.

جەھەننەم ئى [ئە] ① دوزاخ: جاھىل چېرىك بىر پاي ئوق بىلەن جەھەننەمگە راۋان بولدى. ②كۆچمە. ئىنتايىن چوڭقۇر؛ تېگى يوق يەر: ـــ ئەگەر ئۇ يەر جەھەننەمدە بولسىمۇ، چوقۇم تاپىمەن، ـــ دېدى رۇستەم قەتئىي ھالدا.

جەھرە [ئە] ① ئى. ئاۋاز چىقىرىپ ئوقۇلغان زىكىر ـ تەلقىن، ھۆكمەت: جەھرە سالماق. ② سۆپ. ئاۋازىنى چىقىرىپ ئوقۇلۇك ئېيتىلغان: ھوي خوتۇن، كېبكەچلىمەي، جەھرە گەپ قىلىڭلار!

جەھرىخانا ئى [ئە + پ] كىشىلەر توپلىنىپ، ھاپىزلارغا ئەگىشىپ جەھرە سالىدىغان ئۆي؛ جاي.

جەۋەندە ئى. دېيال. بۇغداي ئۇنى بىلەن ئاق قوناق ئۇنى ئارىلاشتۇرۇلۇپ يېپىلغان نان، قوشۇقلۇق نان.

جەۋزا ئى [ئە] <ئاستر> جەۋزا بۇرجى، ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ ئۈچىنچىسى. مىلادىيە بويىچە ھەر يىلى 5 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئەتراپىدا قۇياش بۇ بۇرجقا كېلىدۇ. بۇ چاغدىكى مەۋسۇم «سەرەتان» بولىدۇ.

جەۋزان ئى <تېب> ماخاۋ كېسىلى.

جەۋلان ئى [ئە] ① ھەر تەرەپكە تاشلىنىپ، ئايلىنىپ ياكى يۇقىرىغا چاپچىپ قىلىنغان يەڭگىل، چاققان ھەرىكەت: جەۋلان قىلماق. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جەۋلان قىلماق ① ھەر تەرەپكە تاشلانماق؛ لەپىلدىمەك، پەرۋاز قىلماق: قىزىل بايراقلار جەۋلان قىلدى. ② ئىپادىلەنمەك، نامايان بولماق: ھەممەيلەننىڭ چىرايىدا ئىسمائىلغا نىسبەتەن چەكسىز قايىل-

لىق، سەممىي ھېسداشلىق، چوڭقۇر ھۆرمەت تۇيغۇسى جەۋلان قىلاتتى.

جەۋھەر ئى [ئە] ① قىممەت باھا تاشلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ② كۆچمە. بىرەر شەيئىنىڭ ئەڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى، مېغىزى، يادروسى. ③ كۆچمە. مەلۇم بىر ئىش ياكى مەسىلىنىڭ ئاساسلىق، ئەھمىيەتلىك قىسمى: سەنئەت جەۋھەرلىرى. ④ كۆچمە. مەلۇم ئەجنەر، تىرىشچانلىقنىڭ مېۋىسى، نەتىجىسى: تەپەككۇرۇمنىڭ ئەڭ ئېسىل جەۋھەرلىرى شۇ كىتابنىڭ بەتلىرىدىن ئورۇن ئالماقتا ئىدى.

جەۋھەرلىك سۈپ. جەۋھىرى بار، جەۋھىرى بولغان، جەۋھەرگە ئىگە: يۇز بېرىۋاتقان پېئىلىقلارنى ئۆزىنىڭ كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ دىتى بىلەن باھالاش مەنىۋى ئېھتىياجىنىڭ جەۋھەرلىك ۋە نازۇك تەرىپى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

جەينەك ① ئى <ئانات> قولنىڭ بىلەك سۆڭىكى بىلەن مۇرە سۆڭىكى تۇتاشقان، ئېگىلگەندە بۇلۇڭ ھاسىل قىلىدىغان جايى. ② ئى. كۆچمە. مەلۇم لىنىيەنىڭ ئېگىلگەن، بۇرالغان جايى: بىزنىڭ يېزا ئەنە شۇ دەريانىڭ ئايلىنىشىدىكى جەينەكىكە جايلاشقان. ③ سۈپ. ئېگىلگەن، جەينەككە ئوخشايدىغان: جەينەك كاناي.

جەينەكلەتمەك «جەينەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جەينەكلەشمەك «جەينەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇغۇچىلار ئورۇن تالىشىپ، بىر - بىرى بىلەن جەينەكلىشىپ، ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈشتى.

جەينەكلىمەك ① «جەينەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② «جەينەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: خانىش قوشلاپ قويۇلغان مامۇق ياستۇققا جەينەكلەندى.

جەينەكلىك ① سۈپ. جەينىكى بار، جەينەك چىقىرىلغان: جەينەكلىك ئوق. ② ئى. بۆشۈككە بۆلەنگەن بالىنى جەينىكىنىڭ ئۈستىگە باستۇرغا قىلىپ تاڭىدىغان ياستۇقچە.

جەينەكلىمەك پ ① جەينەك بىلەن ئىتتىرىمەك، نوقۇماق: مۆزىكا رومبىغا چېلىنىدى، مەن ئادەملەرنى جەينەكلەپ يۇرۇپ، قىزنىڭ ئورۇندۇقى يېنىغا باردىم. ② جەينىكىنى تىرىمەك، تايانماق: نۇرئاخۇن ئاكا ياتقان ئورنىدىن جەينەكلەپ تۇرۇپ، تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى.

جو ئى. دىيال <دېھ> ئېتىزنىڭ دەرەخ بار تەرىپىگە چوڭقۇر كولانغان چۆنەك.

جوتاڭ [خەن] ① ئى. ئۈستىگە قورۇما سېلىپ يەيدىغان قويۇق ئۇماچ، زاڭ: جوتاڭ چالماق. ② سۈپ. كۆچمە. ئارىلىشىپ كەتكەن، قالايمىقان.

جوتۇ ئى [خەن] تاش - تۇپراقنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان، بىر بېشى ئۇچلۇق، يەنە بىر بېشى بىسلىق؛ ساپلىق تۆمۈر ئەسۋاب.

جوجاش ئى. ئاپتۇئۇنىڭ جوغىسى.

جوجەي ئى. دىيال ① ئېغىزنىڭ جاۋغىيىغا چىقىدىغان چاقا، گەز. ② ئېغىزدۇرۇق.

جوجو ئى. بال س ① بالىلارنى كىچىك تەرەت قىلىشقا ئۈندەش سۆزى. ② كىچىك تەرەت، سۆيدۈك: بالام جوجو بارمۇ؟

جوجلىماق پ. دىيال. بەس سالماق.

جوخۇ ئى. دىيال. ئېشەك كارۋىنى.

جودا ئى. ئۇرۇش - تالاش، جېدەل - ماجىرا: جودا تېرىماق. جودا چىقارماق. جودا قىلماق.

جوداچى ئى. جودا پەيدا قىلغۇچى، جېدەلخور ئادەم.

جودالاشماق پ. جېدەل قىلىشماق. سوقۇشماق: ئالدىنقى كۇنى دىلبەر بىلەن ئىككىمىز جودالىشىپ قالغانىدۇق.

جور سۈپ [پ] ① ماس، ئۇيغۇن، لايىق: كۆنەسىنىڭ قىز - يىگىتى بۇلبۇل بىلەن گۈل ئىكەن. باغدىمۇ ھەم تاغدىمۇ بىر - بىرىگە جور ئىكەن. ② تەڭكەش، ئاھاڭداش: مەن بۇلبۇلى چىمەننىڭ، غەزەل - ناخشام تۇمەنمىڭ، مۇقامىمغا جور - تەڭكەش دۇتارىم بار چىرايلىق.

جورا ئى [پ] ① تەڭتۇش، سەپداش، دوست: ئاردىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ، گۈلچىمەن يەڭگەلەر ۋە جورا قىزلار ئارىسىدا ھۇجرىدىن چىقىپ كەلدى.② قانۇنلۇق نىكاھتىكى ئەر ياكى ئايال: جورا بولماق. جورا تاپماق.

جوراتماق «جورىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — ئاناڭنى جوراتما، قىزىم!

جوراشماق «جورىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جورلۇق سۈپ. تەڭكەش، جور قىلىنغان: جورلۇق مۇزىكا.

جورۇتماق «جورۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جورۇشماق «جورۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جورۇق ① ئى. دىيال. بۇيرۇق. ② سۈپ. ھۇرۇن، قاشاڭ، پاسسىپ. ③ ئى. جورۇپ (بۇيرۇپ) تۇرمىسا ئىشنى ئۆزلۈكىدىن قىلمايدىغان ئادەم.

جورۇقچىلىق ئى. دىيال. بۇيرۇقۇزالىق، بۇيرۇقچىلىق: — بۇ مۇتتەھەمنى قارا، مەن نەيزىنىڭ ئۇچى بولاي دەپ تۇرۇپ، بىزگە جورۇقچىلىق قىلىۋاتقىنىنى، — دېدى ئۇ.

جورۇقى يوق دىيال. جورۇپ تۇرمىسا ئىشنى ئۆزلۈكىدىن قىلمايدىغان، پەمسىز، دىتسىز، پىلانسىز، بولۇمسىز.

جورۇقلاي ئى. دىيال ① شەجەرە، نەسەپ تارىخى. ② پىلان، ئۇسۇل، تەدبىر، ئامال، دىت.

جورۇماق پ ① بۇيرۇماق: كېمىنىڭ دورغىسى خىزمەتچىلىرىنى قىچقىرىپ، 50 چېپتىنى قورۇقلۇققا چىقىرىشقا جورۇپتۇ. ② ئىشقا سالماق، ئىشلەتمەك؛ ئىشلىمەك: خوي جورۇدۇڭ ئەقلىڭنى، (ئاللا بەرسۇن بەختىڭنى). يۈرەك - جېنىم ياشارسۇن، پۇراي غۇنچە گۈلۈڭنى.

جورىلىق سۈپ. جورىسى بار، جورا تاپقان.

جورىماق پ ① بىرەر ئىش، بىرەر مەسىلە ھەققىدە توختىماي، تەكرار - تەكرار سۆزلەپ كەتمەك، قايتا - قايتا دەۋەرمەك: — ھە، نېمە گەپ؟ «ساقچى ئەپەندى» دەپ جوراپ كەتمىسەڭمۇ بىز ساقچى، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا قوپاللىق بىلەن. ② كايىماق، ئاچچىقلانماق: مانا بۇ ئىش تۈپەيلى، داۋۇت موللام بەنە جوراشقا باشلىدى.

جوزا ئى [خەن] ئۈستى تۇز، ئاستى تۆت بۇرجىكىگە تۆت پۇت ئورنىتىلغان، ياغاچ ۋە تۆمۈر قاتارلىقلاردىن ياسالغان ئۆي جابدۇقى؛ شىرە.

جوزا - بەندىك جوزا ۋە بەندىكنى قاتارلىق ئۈسكۈنىلەر.

جوسۇن ئى. دىيال ① فىگۇرا، بەدەن تۇزۇلۇشى، تۇرق، قامەت، تۇس، شەكىل، ئوبراز: چىرايىڭ بۆلەك جوسۇن. جوسۇنى كېلىشكەن ئايال. ② ئەلپاز: جوسۇنى ياماڭ.

جوغا ① ئى. ئاپىتۇۋا، چەينەك ۋە چۆگۈنلەرنىڭ سۈنى سىرتقا چىقىرىدىغان ئېغىزى. ② شۇمەك: بالىغا جوغا سالماق.

جوغجوق ئى <زوئول> قوينىڭ باشلامچىسى، قوي پادىسىنى باشلىغۇچى.

جوغدا ئى ئۇچار ـ قۇش ياكى باشقا ھايۋانلارنىڭ كوكۇ ـ لىسى.

جوغدار ئى. ① خورازنىڭ بويۇن تۈكى. ② تۆگىنىڭ بوينى ۋە تىزىدىكى ئۇزۇن تۈكلەر.

جوغدار باش دىيال. پاخما باش.

جۇغدار تۇماق دىيال. يۇڭ تۇماق، پاخما تۇماق.

جوغداي ئى. تۆگىنىڭ بوينى ۋە تىزىنىڭ ئۇستىدىكى ئۇزۇن يۇڭلار.

جوغدۇن ئى. دىيال. تېتىك، تىمەن، شوخ.

جوغدىيەك ئى. مېكىيانىنىڭ پۆپۈكى.

جوغۇلا ئى. دىيال. ئاتنىڭ كۆكرىكىگە تاقىلىدىغان قىزىل پۆپۈك: ئات بويىندا جوغۇلا، بېشىدا يۇگەن ـ نوختا، ئاچچىقىڭ تولا كەلسە، سەۋر قىل بىزە توختا.

جوغلىق سۈپ. جوغىسى بار، جوغا ئورنىتىلغان: جوغلىق چۆگۈن.

جوقا ئى. تاغ جىلغىسى.

جوگازا ئى [خەن] دىيال، چاپان.

جوگىنا ئى. دىيال ① چىشى كەپتەر. ② بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى.

جوڭسا ئى. مىس چۆگۈنلەرنىڭ ئېغىز ياپقۇچىنىڭ ئۈستىگە چىقىرىلغان قوببىگە ئوخشايدىغان قىسمى.

جوڭغاق ئى. دىيال. قوينىڭ پۇرىقى.

جوڭقۇرماق پ. دىيال ① باشقۇرماق، ئىدارە قىلماق. ② ئىجرا قىلماق.

جول ئى [ئىنگ] <فىز> ئىشنىڭ بىرلىكى. بىر جول 10 ئېرىگكە تەڭ.

جولاپ ئى. شېكەر قىيامى بىلەن مۇز سۈيىنىڭ ئارىلاشـ ـمىسى.

جولوقۇق ئى. دىيال. دەرۋازا، زەنجىرلىك دەرۋازا، تاشقـ ـرىقى ئىشىك.

جولۇ ئى. دىيال. قىسقا ئارغامچا، تىزگىن، چۇلۇڭۇر.

جومباق ① ئى «قاملاشمىغان، سەت» دېگەن مەنىدىكى تىل ـ ھاقارەت سۆزى (ئاياللار ھەققىدە): ئۇنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، بۇ ۋالاقەگكۇر جومباقنى تەستەكلىۋەتكۈسى كەلدى. ② سۈپ، تولغان، تولۇق بەدەنلىك (ئاياللار ھەققىدە).

جون I ئى. ھايۋانلارنىڭ ئىنچىكە بېلىنىڭ ئۈستى قىسمى.

جون II ئى. دىيال ① نىيەت: جونى يامان. * جونى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك (ماقال). ② كۆڭۈل، قىياپەت.

جوندا I ① سۈپ. كونا، ئەسكى، يىرتىق: ئۇلار جوندا كىيىملەرنى كىيىۋالغان بولۇپ، يالاڭ ئاياغ ئىدى.② ئى. ئاشۇندا كىيىنگەن كىشى، يالاڭ تۆش: ئۇ چاغدا ئۇلار ئۆزلىرىنى بەگزادە، بىزلەرنى بولسا جوندالار دەپ قاراپ بىر يەردە ئولتۇرۇشتىن نومۇس قىلاتتى.

جوندا II ئى. دىيال. غالچا، يالاقچى، مۇتتەھەم، ئۇششۇق، بىشەم، ھازازۇل.

جونساز دىيال ① سۈپ. جونى يوق، قىياپىتى سەت ② ئى. كېلەڭسىز، سېمىز، ئۆزىنى جوڭقۇرالمايدىغان.

جونلانماق پ. ھايۋانلار جونىغا گۆش، ماي يىغماق، سەمرىمەك: بىر كۈنى ئاپام: ـــ ھەي تەنتەك مەخلۇقەي، خېلىلا جونلـ ـنىپ قالدىڭ، ـــ دەپ قويدى مۇشۇككە قاراپ.

جونلۇق سۈپ. جونىغا گۆش، ماي يىغقان، سەمرىگەن: جونلۇق پاقلان.

جونۇشماق «جونۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جونۇماق پ. بىگىز قولىنى تەڭلىمەك، بىگىز قولىنى تۇرتمەك، قول شىلتىماق، سىلكىمەك: قولۇڭنى جونۇما. *ـــ مەن بۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئالدىدا سېنى تىللاپ، جونۇپ قويىمەن. خوش بىلمەپتىمەن دەپ تۇرۇۋەر، ـــ دېدى شەرۋان مەشرەپكە قاراپ.

جونۇقماق پ. دىيال. ئاچچىقى كەلمەك، تېرىكمەك: جونۇقۇپ ئۆلگۈدەك بولدۇم.

جوھۇت [ئە] ① ئى. يەھۇدىيلار. ② سۈپ. دىنسىز، كاپىر، ياۋۇز، قەبىھ.

جوھپي ئى. دىيال. گۆھەر، جاۋاھىر.

جوۋاتماق «جوۋىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ ئۆزلىرىنى جوۋاتماي، ئۆزۈملا ئېيتىپ بېرەي، ـــ دېدى توختىبۇۋۇى.

جوۋاشماق «جوۋىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ـــ جوۋاشمىسلا، ـــ دېدى نىيازخان ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلارغا قاراپ، ـــ مەن ئۆزۈم توگىتەلەيمەن.

جوۋالغۇ ئى. ئاۋارىچىلىك، قىينىلىش: جوۋالغۇ تارتماق. جوۋالغۇغا قالماق. يول جوۋالغۇسى.

جوۋىتالماسلىق پ. دىيال. باشقۇرالماسلىق: مەن بۇ ئاتنى جوۋىتالمىدىم.

جوۋىزىر سۈپ. دىيال. گەپ ئاڭلىماس، گەپ ئۆتمەس: بۇ بەك جوۋىزىر بالا ئىكەن.

جوۋىماق پ. ئاۋارە بولماق، بىسەرەمجان بولماق، كايىماق: ـــ ئۆزلىرى كۆپ جوۋاپلا، رەھمەت.

جوي ئى. دىيال. جاپا ـ مۇشەققەت.

جوي ـ جاپا دىيال. جەبىر ـ جاپا، جاپا ـ مۇشەققەت.

جۇ ئى [خەن] <ئاستر> دېھقانلار كالىندارى ھېسابىدا قىشلىق كۈن ـ تۈن توختىشىدىن باشلانغان ھەر بىر توققۇز كۈن. بۇ ئادەتتە بىرىنچى جۇدىن توقۇزىنچى جۇغىچە داۋاملىشىدۇ.

جۇاڭزۇ ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن گۇاڭشى، يۈننەن ۋە گۇاڭدۇڭغا جايلاشقان.

جۇپا ـ جۇپپاڭ تەق. دىيال ① چوكىمۇز ياكى ئېغىر نەرسە ساڭگىلاپ قالغان مۇزلارنىڭ ھالىتى. ② چىپ ـ چىپ: يۇزىدە جۇپا ـ جۇپپاڭ تەر ئاقماقتا ئىدى.

جۇپاي ئى. دىيال جۇۋازخانا.

جۇپپاڭلىماق پ. دىيال. چىپىلدىماق: شېشىدىن جۇپپاڭلاپ

هاراق ئاققىلى تۇردى.

جۇت I ① ئى. تۇمانلىق سوغۇق شامال: جۇت ئاپىتى. ② ئى. كۆچمە. باشقا كەلگەن ئوڭۇشسىزلىق، بەختسىزلىك؛ بالا ـ قازا: جۇتنى كۆرگەن ياشلىق ئۆمرىمىز بۇگۈن باھار پەيزىنى سۈردى. ③ سۈپ. باشقىلارغا ئوڭۇشسىزلىق، بەختسىزلىك ۋە بالايى ئاپەت ئەكېلىدىغان: جۇتلۇق ھاۋا كىرگەندىن بۇيان، جۇت ئادەمنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىشىمۇ بارغانسېرى ئەۋج ئالماقتا. ④ سۈپ. كىيىم ـ كېچەك توشمايدىغان: ئايىغى جۇت بالا.

جۇت II ئى [ر] <جوت> لىپا دەرىخى ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. قوۋزاق تالاسى توقۇمىچىلىقتا ئىشلىتىلىدۇ، يىلتىزى بىلەن يوپۇرمىقى دورا قىلىنىدۇ. بالىياتقۇ قاناش، دوۋساققا تاش چۇشۇش كېسەللىكىنى داۋالاش رولىغا ئىگە.

جۇتاقاتماق «جۇتاقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جۇتاقاشماق «جۇتاقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جۇتاقماق پ. جۇتقا يولۇقماق، جۇتقا ئۇچرىماق.

جۇتچىلىق ئى ① سوغۇق شامىلى بار تۇمانلىق ھالەت: ئىككى كۈن بولدى، جۇتچىلىقنىڭ دەستىدىن تالا ـ تۇزگىمۇ چىقالمىدۇق. ② كۆچمە. ئوڭۇشسىزلىق، بالا ـ قازا: يۇرتىمىزنى جۇتچىلىق قاپلىدى.

جۇت ـ شۇرغان جۇت ۋە شۇرغان.

جۇتلۇق ① سۈپ. سوغۇق شامالىق تۇمان قاپلىغان: جۇتلۇق كۈنلەر. ② ئى. كۆچمە. قاپقىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان ھالەت، قوپاللىق: «قەبرىشقاندەك باينىڭ ماۋۇ جۇتلۇقىنى قارىمامدىغان» دەپ ئويلىدى نادەم تىت ـ تىت بولۇپ.

جۇتىرەڭچىلىك ئى. دىيال. جۇتچىلىك، قەھەتچىلىك، قىنسچىلىق، ئەتىياز كۈنلىرى ئوزۇق ـ تۇلۇك قىسلىشىپ، يېمەك ـ ئىچمەك غورىگەللىشىپ كەتكەن ھالەت.

جۇجۇڭ ئى. دىيال. سۇڭگۇچ، باغقا سۇ كىرىدىغان تۆشۈك.

جۇدا سۈپ [پ] ئايرىم، خالىي، ئايرىلغان: جۇدا بولماق. جۇدا قىلماق. * ئانىنىڭ كۆزلىرى ئۆيقۇدىن جۇدا، سەھەردە كېلەر دەپ كۈتەمدۇ ئۇنى.

جۇدالاشماق پ. جۇدا بولماق، ئايرىلماق، قۇتۇلماق: بىز ئۇنىڭدىن مەڭگۈ جۇدالاشتۇق.

جۇدالىق ئى. يېقىن كىشىدىن ئايرىلغاندىن كېيىنكى تۇرمۇش؛ ئايرىلىش، ھىجران: جۇدالىق زارى.

جۇدۇن ئى ① سوغۇق ھاۋا ئېقىمى. ② كۆچمە. ئاچچىق غەزەپ: جۇدۇنى تۇتماق. * مەن باقمىغا جاۋاب بەرگۈچە، بەگ جۇدۇن بىلەن سۆزلىگىلى تۇردى. ③ كۆچمە. ئىلگىرىلەش داۋامىدىكى توسالغۇ، قىيىنچىلىق، ئوڭۇشسىزلىقلا تولغان ۋاقىت، بوران ـ چاپقۇن: ـــ ئېيتمىغا پاتمە، سىز بىلەن بىز جۇدۇندا تېپىشقانلار تۇرۇپ، ئىللىق باھاردا تەتۇر قارىشىمىزمۇ؟ ـــ دېدى سۇنۇر ھاياجان بىلەن.

جۇدۇن ـ چاپقۇن ① يېغىن ئارىلاش شۇرغانلىق سوغۇق ئېقىم. ② كۆچمە. ئىلگىرىلەش داۋامىدىكى زور قىيىنچىلىق، ئوڭۇشسىزلىق، توسالغۇ: ـــ قىزىلگۈلگە تىكەن ھەمراھ بولغاندەك، بىزگىمۇ جۇدۇن ـ چاپقۇنلار قول ئۇزاتماقتا، ـــ دېدى يولدىشىم بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ.

جۇدۇن ـ چاپقۇنلۇق جۇدۇن ـ چاپقۇنى بار، جۇدۇن ـ چاپقۇنغا تولغان: 1950 ـ يىلىنىڭ ئەتىياز پەسلى، ھاۋا يەنىلا جۇدۇن ـ چاپقۇنلۇق ئىدى.

جۇدۇنلۇق سۈپ. جۇدۇنى بار، جۇدۇن پەيدا بولغان: كۈن جۇدۇنلۇق بولغاچقا ئۇلار ھامامنىڭ ھويلىسىغا كىرىپلا، ئوچاق ئالدىغىراق كېلىشتى.

جۇدۇنلىماق پ. دىيال. ئاچچىقلانماق، غەزەپلەنمەك.

جۇزبۇۋا ئى [پ] <بوت> ① مۇسكات دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مېۋىسى شار شەكلىدە، ئۇرۇقى سوقمىچاق كېلىدۇ؛ مېغىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى ياكى ئۇرۇق مېغىزى.

جۇزدان ئى [ئە + پ] ئىچىگە قەغەز ـ قەلەم، ھۆججەت قاتارلىقلار سېلىپ قويۇلىدىغان مەخسۇس ئىشلەنگەن قېلىن قاتلىق قەغەز ۋە قېلىن تېرە، قېرىم ۋە شۇنىڭدەكلەردىن ياسىلىدىغان نەرسە: ئۇ دېدەكلەرگە جۇزدانىنى ئەكەلدۇرۇپ ئىچىدىن قەغەز ـ قەلەمنى ئالدى ـ دە، سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا قارىتىپ بىر پارچە قىسقا مەكتۇپ يازدى.

جۇزنەك ئى. دىيال. دەريا بويلىرىدا ۋە ئورمان ئەتراپلىرىدا ئۆسىدىغان بىر خىل ئوت.

جۇش ئى [پ] «ئۇرماق» پېئىلى بىلەن بىرىكىپ كېلىپ: ① دولقۇنلىماق، مەۋج ئۇرماق: كۈن ئۆتەر، ئايلار ئۆتەر، يىللار ئۆتەر تېز قوغلىشىپ، خۇددى دەريا سۈيى تېز ئاققىنىدەك جۇش ئۇرۇپ. ② كۆچمە. قايىنماق، تولۇپ تاشماق: شۇنداق قىلىپ، بۇ يەردە يېڭىلا جۇش ئۇرۇپ تۇرغان قىزغىنلىق بىردىن پەسىيىپ، ئىشتاب ئىچى جىمىپ قالغاندەك بولۇپ كەتتى.

جۇشقۇماق پ. جۇش ئۇرماق، دولقۇنلىماق، مەۋج ئۇرماق، تولۇپ تاشماق: ئابدۇكېرىم بوۋاينىڭ ئېيتىپ بېرىشچە، تۆت قامانغا قاراپ ئىككى ـ ئۈچ كىشىدىرات كىلومېتىر دائىرىنى ئېگىلىگەن بۇ شورلۇق ئەسلىدە ھاياتلىق جۇشقۇپ تۇرىدىغان تەبىئىي كۆل ئىدى.

جۇشقۇن سۈپ ① جۇش ئۇرۇپ تۇرغان، دولقۇنلىغان، مەۋج ئۇرغان: جۇشقۇن كەيپىيات. ② كۆچمە. قاينام؛ قىزغىن، كۆتۈرەڭگۈ، روھلۇق: باغچىلار شوخ ۋە جۇشقۇن ياشلار بىلەن جانلاندى.

جۇشقۇنلاتماق «جۇشقۇنلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پارتىيىمىزنىڭ سىياسىتى روھىمىزنى جۇشقۇنلاتتى.

جۇشقۇنلاشماق ① «جۇشقۇنلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار مەيدانغا كىرىشى بىلەن بىر ـ بىرىدىن جۇشقۇنلىشىپ، بەس ـ بەستە يۇگۈرۈشتى. ② جۇشقۇن ھالەتكە كەلمەك، جۇشقۇنلىماق: خۇشاللىقىدا جۇشقۇنلاشقان شائىر سوئال دېگەننى ئۇستى ـ ئۈستىگە ياغدۇرۇۋەتكەندى.

جۇشقۇنلانماق «جۇشقۇنلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئوي ـ پىكىر سابىرنىڭ جۇشقۇنلىنىپ تۇرغان ۋۇجۇدىغا تۇگىمەس كۈچ ـ قۇۋۋەت ۋە جاسارەت بېغىشلايتتى.

جۇشقۇنلۇق ئى. جۇش ئۇرۇپ تۇرغان، جۇشقۇن ھالەت: ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن قانداقتۇر بىر جۇشقۇنلۇق چىقىپ تۇراتتى.

جۇشقۇنلىماق پ ① جۇش ئۇرماق، مەۋج ئۇرماق، دولقۇنلىماق: جۇشقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى مۇشۇ شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتەتتى. ② قاينىماق، روھلانماق: كەلمەكتە

جۇشقۇنلاپ ياشىرىغان ناۋا، ئاي ئۆزەر ئاسماندا كۆموش نۇر چېچىپ، قىزىلگۈل ھۆسنىدە ئوتلۇق تەبەسسۇم، تۇراتتى بۇلبۇلغا باغرىنى ئېچىپ.

جۇغ I تەق. سوغۇق ۋە باشقا تاشقى ئامىللار تەسىرىدىن بەدەندە پەيدا بولغان تىترەش، سىلكىنىش.

جۇغ II ئى. ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ بەدەن، تەن قۇرۇلۇشى: جۇغى كىچىك ئادەم.

جۇغ III سۈپ. زىچ، كۆجۈم؛ نۇرغۇن: جۇغ مەھەللە.

جۇغ - جەم ئومۇمەن، ھەممىسى قوشۇلۇپ، بارلىقى: جۇغ - جەمى ئارانلا 8070 چە تۇتۇن بار بۇ يېزىنىڭ چېگرىسى ئۇچ ناھىيە بىلەن تۇتىشىدۇ.

جۇغ - جۇغ بەدەنىنىڭ سوغۇق ياكى يېقىمسىز، غەيرىي نورمال ئەھۋالىدىن تۇرۇپ - تۇرۇپ سىلكىنىپ تىترىشى.

جۇغراپىيە ئى [ئە <گىرىك] ① پۈتۈن دۇنيانىڭ ياكى بىر رايونىنىڭ تاغ - دەريالىرى، ھاۋا كىلىماتى قاتارلىق تەبىئىي مۇھىتى ۋە ماددىي ئىشلەپچىقىرىش، قاتناش - تىرانسپورت، ئاھالىلەرنىڭ ئولتۇراقلىشىشى قاتارلىق ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئامىللارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى. ② مۇشۇلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن: تەبىئىي جۇغراپىيە.

جۇغراپىيون ئى [ئە] ← **جۇغراپىيەچى**: رەڭ رەسساملارنىڭ نەزىرىدە ئېستېتىك مەنىگە ئىگە بولسا، جۇغراپىيونلارنىڭ نەزىرىدە سىياسىي مەنىگە ئىگە ئىدى.

جۇغراپىيەچى ئى. جۇغراپىيە بىلەن شۇغۇللانغان، جۇغراپىيە ئۆگەنگەن كىشى.

جۇغراپىيەشۇناس ئى. جۇغراپىيە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان ئالىم.

جۇغراپىيەلىك سۈپ. جۇغراپىيەگە ئاساسلانغان، جۇغراپىيەگە تەئەللۇق، جۇغراپىيە جەھەتتىكى: جۇغراپىيەلىك تۈزۈلۈش.

جۇغراپىيەۋى سۈپ [ئە] ← **جۇغراپىيەلىك**: جۇغراپىيەۋى شارائىت ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

جۇغرۇقماق پ. دىيال، تىترىمەك، شۇركۈنمەك: تېنىم جۇغرۇقۇپ تۇرىدۇ.

جۇغغىدە رەۋ. «جۇغ» قىلغان ھالدا، «جۇغ» قىلىپ: پادىشاھ گىرۋەككە كېلىپ يەرگە شۇنداق قاراپتىكەن، تېنى «جۇغغىدە» قىلىپ، يۇرىكى ئېغىپتۇ.

جۇغلاتماق «جۇغلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ماتېرىيال جۇغلاتماق. ئوغۇت جۇغلاتماق.

جۇغلاشماق «جۇغلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار قارنى تازىلاپ بولۇپ، سايمانلارنى بىر يەرگە جۇغلاشتى.

جۇغلانما ① سۈپ. يىغىلغان، جۇغلانغان: جۇغلانما فوند. ② ئى <س ئىق> مىللىي دارامەتنىڭ كېڭەيتىلگەن تەكرار ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىلگەن قىسمى.

جۇغلانماق «جۇغلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جۇغلىماق پ. توپلىماق، يىغماق: پۇل جۇغلىماق.

جۇغۇلداتماق «جۇغۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سوغۇق نەشتەرەك سانجىلىپ، بەدەننى جۇغۇلدىتاتتى.

جۇغۇلداشماق ① «جۇغۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قورقۇنچتىن بالىلارنىڭ يۈرەكلىرى جۇغۇلدىشىپ كەتتى.

② ئۆزلۈكسىز جۇغۇلداپ كەتمەك، جۇغۇلدىماق: رازىيە تىلىنى چىقاردى، دوختۇرغا يەنە بەدىنىنىڭ جۇغۇلدىشىدىغانلىقىنى، كۆزلىرىنىڭ قاراڭغۇلىشىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

جۇغۇلدىماق پ. «جۇغ - جۇغ» قىلىپ تىترىمەك، «جۇغ - جۇغ» قىلماق: ناخشىنىڭ ئەۋجى كۆتۈرۈلگەندە، يۇرەكنىڭ نازۇك تارلىرى جۇغۇلداپ كېتەتتى.

جۇكتو ئى. دىيال. تاغنىڭ تىك كەتكەن يېرى.

جۇگۇ - جۇگۇ «رەھىم قىلمىڭ»، «خۇش بولۇپ كېتەي» دېگەن مەنىدىكى يالۇۋرۇش سۆزى.

جۇگۇلماق پ. يالۇۋرماق، ئۆتۈنمەك: جۇگۇلاپ كېتەي.

جۇگۇنا ئى. كەپتەرنىڭ ئۇرغاچىسى، چىشى كەپتەر.

جۇگۇۋاز ئى. پىلە قاينىتىپ پىشقاندىن كېيىن مەشۇت ئۇچىنى سۈزۈپ ئالىدىغان ئەگرى تاياقچە.

جۇڭ ئى [خەن] ساپىقى يوق رومكا.

جۇڭ سۆرەشمەك ① ھاراق ئىچىشىپ بەرمەك. ② كۆچمە. باشقىلارنىڭ قىلمۇاتقان ئىش - ھەرىكىتىگە قوشۇلۇپ، ھەپە دېيىشمەك: ئەمەتمۇ بىزگە قوشۇلۇپ جۇڭ سۆرىشىپ بەردى.

جۇڭجياڭ ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاڭجياڭدىن تۆۋەن، شاۋجياڭدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

جۇڭجياڭلىق ئى. جۇڭجياڭغا يوكلەنگەن ۋەزىپە.

جۇڭخۇا ئى [خەن] قەدىمكى زامانىدا خۇاڭخې ۋادىسى ئەتراپى «جۇڭخۇا» دەپ ئاتالغان. بۇ جايلار خەنزۇ مىللىتىنىڭ دەسلەپ شەكىللەنگەن جايى ئىدى. كېيىن بۇ نام جۇڭگونى كۆرسىتىدىغان بولدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى <جۇغ> سوتسىيالىستىك دۆلەت. ئاسىيا قىتئەسىنىڭ شەرقىي قىسمىغا، تىنچ ئوكيانىڭ غەربىي قىرغىقىغا جايلاشقان. كۆلىمى 9 مىليون 600 مىڭ كىۋادرات كىلومېتىر بولۇپ، دۇنيادىكى كۆلىمى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. چاۋشيەن، ۋىيېتنام، لائوس، بىرما، ھىندىستان، بۇتان، سىككىم، نېپال، پاكىستان، ئافغانىستان، قىرغىزستان، قازاقىستان، رۇسىيە، موڭغۇلىيە قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقى ۋە شەرقىي جەنۇبىي قىسمى سېرىق دېڭىز، شەرقىي دېڭىز، جەنۇبىي دېڭىز ۋە ياپونىيە، فىلىپپىن، ھىندونېزىيە، مالايسىيا ۋە بروۇنېي قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن چېگرالىنىدۇ. ئۇ 30 ئۆلكە، ئاپتونوم رايون ۋە بىۋاستە قاراشلىق شەھەرگە بۆلۈنگەن. پايتەختى بېيجىڭ. ئاھالىسى 1 مىليارد 160 مىليون (1990 - يىللىق مەلۇمات) ئەتراپىدا بولۇپ، دۇنيا بويىچە ئاھالىسى ئەڭ كۆپ دۆلەت ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدا 56 مىللەت ياشايدۇ.

جۇڭخۇا مىللىتى <ئىرق> مەملىكىتىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق نامى. 56 مىللەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

جۇڭخۇا مىنگو جۇڭگونىڭ 1912 - يىلىدىن 1949 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى دۆلەت نامى.

جۇڭسەنفۇ ئى [خەن] <كىي> بىر خىل كىيىم. چاپىنىنىڭ ئۆرە ياقىسى ۋە تۈگمىلىك تۆت دانە چاپلىما يانچۇقى بولىدۇ. ئىشتىنى غەربچە بولۇپ، ئۇزۇن كېلىدۇ. بۇ خىل

كىيىمنى سۇن جۇڭشەن تەشەببۇس قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئىسىم ئۇنىڭ نامىغا بېرىلگەن.

جۇڭشى ئى [خەن] <هەرب> هەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاڭشىدىن تۆۋەن، شياشىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

جۇڭشياۋ ئى [خەن] <هەرب> هەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاڭشياۋدىن تۆۋەن، شاۋشياۋدىن يۇقىرى تۇرىدۇ.

جۇڭگو ئى [خەن] <جۇڭ> جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قىسقارتىلغان نامى.

جۇڭگوچە رەۋ. جۇڭگوغا خاس؛ جۇڭگو ئۇسۇلىدىكى، جۇڭگوغا ئاب، جۇڭگوغا مۇۋاپىق.

جۇڭگوچىلىق ئى. جۇڭگوچە تۇرمۇش، جۇڭگوچە ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ھاۋا، جۇڭگوچە مەنتىقە: بىر تۈرۈپ، كىشىلەر ئارىسىدىكى تەكەللۇپسىز، ساددا ئادەمىيلىكنى سېغىنىپمۇ قالىمەن. مانا بۇ جۇڭگوچىلىقتىكى ئۈيغۇرچىلىقنىڭ بىر كۆرۈنۈشى.

جۇڭگوچىلاشتۇرۇشماق «جۇڭگوچىلاشماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جۇڭگوچىلاشتۇرۇلماق «جۇڭگوچىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: جۇڭگودا ماركسىزم ـ لېنىنىزم جۇڭگوچىلاشتۇرۇلدى.

جۇڭگوچىلاشماق پ. جۇڭگوچە بولماق، جۇڭگونىڭ ئەملىي ئەھۋالىغا ماسلاشماق، جۇڭگوغا ئۇيغۇن كەلمەك، جۇڭگوغا تەتبىقلانماق: ـــ خەلقنى ماركسىزمنىڭ جۇڭگوچىلاشماق ئىڭ يېڭى مۇڭپىپەقىيەتلىرى ئارقىلىق تەربىيەلەشتە چىڭ تۇرۇش لازىم، ـــ دېدى ئۇ.

جۇڭگوشۇناس ئى. جۇڭگونىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى، ئاھالىسى، تىل ۋە تۇرمۇش سەۋىيەسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: چارلىز جۇڭگوشۇناس بولۇپ، ئىلگىرى جۇڭگودا بىر قانچە يىل تۇرغان.

جۇڭگوشۇناسلىق ئى. جۇڭگونىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئاھالىسى، تىلى، ئەدەبىياتى، سەنئىتى ۋە تۇرمۇش سەۋىيەسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

جۇڭگولۇق سۈپ. جۇڭگودا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، دۆلەت تەۋەلىكى جۇڭگو بولغان: جۇڭگولۇق ئايال. جۇڭگولۇق بالا.

جۇڭۋېي ئى [خەن] <هەرب> هەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاڭۋېيدىن تۆۋەن، شاۋۋېيدىن يۇقىرى تۇرىدۇ.

جۇڭيى ئى [خەن] جۇڭگونىڭ قەدىمدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئۆزىگە خاس تېبابەتچىلىك ئىلمى. ئۇ جۇڭگو تېبابىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

جۇل ① ئى. ئات ـ ئېشەكلەرگە توقۇلىدىغان باشلىقى يوق مۆلە، ئۇچۇلۇق. ② سۈپ. جىق كىيىمىپ ياكى ئىشلىتىپ، ھەممە يېرى يىرتىلىپ كەتكەن، ئۇستى ـ ئۇستىگە ياماق چۈشكەن: غازنى ئاتماستىن تۇرۇپ، قورداق ئۇچۇن قىلما سانا، جۇل دېمەي كىيىمىڭنى، ئۇنى پات ـ پات يۇ، يامىما.

جۇلا I (جۇلاسى) ئى [ئە] سۇزۇكلۇك ۋە سىلىقلىقتىن يالتىرىغان، پارلىغان ھەر خىل تۇسلىنىش، پارقىراقلىق.

جۇلا II (جۇلاسى) ئى [پ] <مۇز> ئەجەم، سىگاھ ۋە ئىراقتىن ئىبارەت ئۇچ قىسقا مۇقامدىن باشقا مۇقاملار تەركىبىدە كېلىدىغان ۋە ئۇسسۇللۇق پۇرىقى روشەن بولغان بىر خىل ئۇسسۇللۇق مۇزىكا.

جۇلاسز سۈپ. جۇلاسى يوق، نۇرسىز، كۆرۈمسىز، خۇنۇك: جۇلاسىز مارجان.

جۇلاق ئى. دىيال. نەيرەڭ، ھىيلە.

جۇلالاندۇرماق «جۇلالانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاپتور ئەسىرىدە ھەربىر تارىخىي پاكىتنى قاتىلاممۇ قاتىلام سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق جۇلالاندۇردى.

جۇلالانماق «جۇلالىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جۇلالىق سۈپ. جۇلاسى بار، جۇلالانغان، جۇلالىنىپ تۇرىدىغان: قىز ھاۋا رەڭ شايى ياغلىقىنى بوينىغا سېلىپ، جۇلالىق يەكەن ئەتلىسىگە پۇركەنگەندى.

جۇلالىماق I پ. نۇر چاچماق، چاقنىماق، پارقىرىماق، يالتىرىماق: كۈننىڭ ئاستا ـ ئاستا ئولتۇرۇشىغا ئەگىشىپ قىزىل يۇلغۇن چېچەكلىرى تېخىمۇ جۇلالاپ كەتتى.

جۇلالىماق II پ. دىيال، تەنە قىلماق، داۋرىتماق: ماڭا نېمىدەپ جۇلالايسەن.

جۇلان ئى <بوت> قىزىل يۇسۇنلەرنىڭ بىر تۈرى، دېڭىز قولتۇقلىرىدىكى تېيىز دېڭىز سۈيىدە ئۆسىدۇ. ئۇنىڭدىن ئاگار يېلىمى ئاجرىتىپ ئىشلىشقا بولىدۇ.

جۇل ـ جۇل يىرتىلىپ، تىتىلىپ كەتكەن، كۆپ ياماق چۈشكەن، ناھايىتى كونا: جۇل ـ جۇل كىيىم. جۇل ـ جۇل كېپەن.

جۇلدارىماق پ. كونىراپ تىتىلىپ كەتمەك، جۇل ـ جۇل بولۇپ كەتمەك: ـــ نېمانچە قىلىسىز، ئۇنىڭ جۇلدىراپ تۇرغان كىيىملىرىنى تۈتقىنىڭىز نېمىسى؟ ـــ دېدى ئۇ قىزىغا.

جۇلدۇر سۈپ. كونىراپ يىرتىلىپ كەتكەن، نەچچە يېرىگە ياماق چۈشكەن: جۇلدۇر كىيىم.

جۇلغۇماق پ ① ئىت، مۈشۈك قاتارلىقلار تۈك تاشلىماق. ② قاسىراق تاشلىماق (يىلان ھەققىدە).

جۇلۇق ئى ① كونىراپ جۇل ـ جۇل بولۇپ كېتىش: جۇلۇقى چىقماق ② ياماق؛ چەم: ئۆتەككە جۇلۇق سالماق.* ئاياغ كىيىم تېشىلىسە جۇلۇق سالمەن.

جۇلۇقماق پ. دىيال. يىرتىلماق: چاپىنىم جۇلۇقۇپ قالدى.

جۇمبۇ ئى. دىيال، ئات ـ ئېشەكلەرنى ھارۋىغا قوشقاندا بوينىغا سېلىنىدىغان جابدۇق، بوغا.

جۇمبۇ ـ جاۋەن دىيال. جۇمبۇ ۋە جاۋەن: ئۇ بۇگۈن بازارغا كىرىپ بىر يۈرۈش جۇمبۇ ـ جاۋەن سېتىۋالدى.

جۇمبۇچى ئى. دىيال. جۇمبۇ تىكىپ ساتقۇچى ئادەم، بوغىچى.

جۇمقۇلماق پ. دىيال. تەييارلىماق، ھازىرلىماق: ئىش ـ كۈشلەرنى جۇمقۇلاپ قويدۇڭمۇ؟

جۇمھۇرىيەت ئى [ئە] ھاكىمىيەتنىڭ ئالىي رەھبەرلىك ئورگانلىرى، يەنە مەلۇم مۇددەتتە سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدىغان دۆلەت تۈزۈمى ھەم شۇنداق دۆلەت: جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى.

جۇمھۇرىيەتچى ئى. جۇمھۇرىيەت تەرەپدارى، جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىنى قوغدىغۇچى.

جۇمھۇرىيەتچىلىك ئى . جۇمھۇرىيەت تەرەپدارلىق.

جۇمھۇرىيەتلىك سۈپ. جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى ئورنىتىلغان، يولغا قويۇلغان: بۇ يەردە دېيىلگەن دۆلەت تۈزۈمى جۇملىدىن دېموكراتىك جۇمھۇرىيەتلىك دۆلەت تۈزۈمىنى كۆرسىتىدۇ.

جۇمۇ يوك ① بۇيرۇق ـ تەلەپ مەيلىدىكى جۇملىلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ، ئالاھىدە جېكىلەش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: ـــ ھەي، راۋابنى ئەكېلىپ بېرىشنى ئۇنتوپ قالمىغىن جۇمۇ! ـــ دېدى ئۇ بوۋاي بالىغا. ② بايان مەيلىدىكى جۇملىلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ، ئاڭلىغۇچىدىن جۇملىدە ئېيتىلغان ئىشنى بىلىپ قويۇش تەلەپ قىلىنغانلىقىنى، بەزىدە ئاگاھلاندۇرۇش، ئەسلىتىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: ـــ سىلىنىڭ بۇ ئىشلىرىغا ئاتىلىرى تازا رازى ئەمەس جۇمۇ، ـــ دېدى ئەلانۇرخان ئوغلىغا چاي سۇنۇپ تۇرۇپ.

جۇمۇسلا يوك. «جۇمۇ» سۆزىنىڭ سىپايە شەكلى: بىزگە تەييارلاۋاتقان سومىلىرىنى ئۈچ تەخسە قىلىپ ئەكەلسىلە، يېغى، گۆشى ئاۋۇنراق بولسۇن جۇمۇسلا.

جۇن ئى <ئانات> يانپاش.

جۇنۇپ [ئە] ① سۈپ. جىنسىي مۇناسىۋەتتىن كېيىن يۇيۇنمىغان، پاسكىنا؛ نىجاسەت تەككەن: جۇنۇپ ئادەم. ② ئى. يۇيۇنمىغان ، نىجاسەت تەككەن كىشى .

جۇنۇپلۇق ئى. جۇنۇپ بولۇش، ناپاكلىق.

جۇنۇن سۈپ [ئە] ئاشقىلىققا دۇچار بولۇپ ئەقىل ـ ھوشىنى يوقاتقان، ئەقلىدىن ئازغان؛ مەجنۇن: نادانلىق ئىلكىدە ئەقلىم جۇنۇندۇر، كى نامەرد پەنجىدە جىسمىم ئوتۇندۇر.

جۇنۇنلۇق ئى. ئاشىقلىققا دۇچار بولۇپ ئەقىل ـ ھوشىنى يوقاتىش؛ ئەقلىدىن ئازغانلىق ، مەجنۇنلۇق: بولۇپ دىل بىر جۇنۇنلۇق مۇپتىلاسى، يېپىشقاندا جېنىمغا ئىشق بالاسى.

جۇۋا I ئى. تېرىدىن تىكىلىدىغان سىرتقى كىيىم: جۇۋا تىكمەك.

جۇۋىسىنى تەتۈر كىيمەك تەتۈرلۈكى تۇتماق، جەھلى قاتماق، ئاچچىقى كەلمەك.

جۇۋا II ئى. دىيال. ئاشلىق بازىرى.

جۇۋاز ئى [پ] مايلىق دان ۋە چىگىت قاتارلىقلاردىن ماي چىقىرىدىغان قورۇلما: جۇۋاز چۆرۈمەك. * جۇۋاز ئات بىلەن ياخشى، تۇگمەن سۇ بىلەن (ماقال).

جۇۋازچى ئى. جۇۋاز بىلەن ياغ تارتقۇچى.

جۇۋازچىلىق جۇۋازدا ياغ تارتىش ئىشى، كەسپى: جۇۋازچىلىق قىلماق.

جۇۋازخانا ئى [پ] جۇۋاز ئورنىتىلغان ئۆي، ئورۇن.

جۇۋالدۇرۇز ئى [پ] چوم، مۆلە، بوغا، توقۇم قاتارلىقلارنى تەكشىكە ئىشلىتىدىغان يوغان يىگنە: ئاقىلغا ئىشارەت، نادانغا جۇۋالدۇرۇز (ماقال).

جۇۋان ئى [پ] توي قىلغان، ئۆيلۈك بولۇپ قالغان ياش ئايال، چوكان: جۇۋان تويى. * چېچەن جۇۋاننى ئوچاق بېشىدا سىنا (ماقال).

جۇۋانچە سۈپ، جۇۋانلارغا خاس، جۇۋانلارغا مەنسۇپ، جۇۋانلارغا مۇناسىپ: جۇۋان تويىدا جۇۋان بولغۇچى پەرەنجە، جۇۋانچە كۆڭلەك كىيىپ، ئاق ياغلىق ئارتىپ كېچەك تەلىپەك كىيىدۇ.

جۇۋانلىق ئى. جۇۋان بولغان مەزگىل ۋە بۇ مەزگىلدىكى خۇسۇسىيەت، خاراكتېر.

جۇۋاۋا ئى [خەن] <يېم> ئۇيغۇر تاماقلىرىنىڭ بىر خىلى. ئۇ پېتىر خېمىردىن كىچىك ئېچىلغان جىلىتىگە قىيما سېلىپ تۇگۇلۇپ، قاينىتىپ سۇدا پىشۇرۇلىدۇ.

جۇۋاينىمەك ئى «ئۆلگۈر» دېگەن مەنىدىكى ھاقارەت سۆزى: ئۇ تىترىگەن ئاۋازدا: ـــ قولى قۇرۇپ كەتكۇر جۇۋاينىمەكلەر، خۇدا زاۋالىڭنى بېرەر ئىلاھىم، ـــ دەپ قارغاپ زارلىماقتا ئىدى.

جۇۋۇشكا ئى. بىر قاتار تۆگىنىڭ ئالدىدىكىسىنىڭ ئىككى قولىقىغا ئېسىلىدىغان كىچىك قوڭغۇراق.

جۇۋىچى ئى. جۇۋا تىكىپ ساتقۇچى.

جۇۋىچىلىق ئى. جۇۋا تىكىش ئىشى، كەسپى: ئۇلارنىڭ ئۆيىدە جۇۋىچىلىق قىلىدىغانلار يوق.

جۇۋىسىز سۈپ. جۇۋىسى يوق، جۇۋا كىيمىگەن: جۇۋىسىز ئادەم. // جۇۋىسىز يۈرمەك.

جۇۋىلىق سۈپ ① جۇۋىسى بار، جۇۋا كىيگەن: جۇۋىلىق ئادەم. ② جۇۋا تىكىشكە پېتىدىغان، لايىق، باب: بىر جۇۋىلىق تېرە بار.

جۇۋىنە ئى [پ] <بوت> كۇنلۇكسىمان گۇللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاق، مېۋىسى ئۇزۇنچاق تۇخۇمسىمان بولۇپ، رەڭگى قارامتۇل سېرىق كېلىدۇ؛ ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ، خوتەن، قەشقەردە تېرىپ ئۆستۈرۈلىدۇ.

جۇيازا ئى [خەن] <كىي> ئۆرە ياقىلىق پاختىلىق كالتە چاپان.

جۆپ ـ جۆدۈن دىيال. يىغىپ ـ تېرىپ تاپقان، تاپقان ـ تەرگەن.

جۆتەك ئى. دىيال. بىر ـ ئىككى ياشلىق ئوغۇل بالىنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

جۆجەي ئى. دىيال. ئېغىزدۇرۇق: يۇگەننىڭ ئېغىزدۇرۇقى.

جۆگدا سۈپ. دىيال. جېدەلخور، جوداچى.

جۆمەك ئى. دىيال. بەش ـ ئالتە ياشلىق ئوغۇل بالىنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

جۆنەتمەك «جۆنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جۆنەشمەك «جۆنىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جۆنەلمەك «جۆنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تاغنىڭ تورپاق بىر دېنىلا يانغا جۆنەلدى.

جۆنتۈمەك پ. دىيال. كاپشىماق، ۋالاقشىماق، ئويلىماي گەپ قىلماق.

جۆندەتمەك «جۆندىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جۆندەشمەك «جۆندىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جۆندەك سۈپ. دىيال. جۇل ـ جۇل، يىرتىق.

جۆندەلمەك «جۆندىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جۆندىمەك پ ① ئوڭۇشماق، تۈزىمەك، بىرەر ئىشنى كۆڭۈلدىكىدەك ھەل قىلماق: ھارۇننى جۆندىمەك. ② كۆچمە. ئەدەپنى، جازاسىنى بەرمەك؛ جايلىماق، بابلىماق: ـــ سەن ئۇ بەش تال ئوق بىلەن تەييار بۇ ئۆلەرمەنلەرنى جۆندەپلا، باتۇر بولماقچىمۇ، ـــ دېدى تۆمۈر پولاتقا. ③ كۆچمە. باشقىلارنى ئالدىماق، گوللىماق، بابلىماق: ـــ سەن ئۆتكەن قېتىممۇ مېنى جۆندىگەنىدىڭ، بۇ قېتىم يەنە... ـــ دېدى سودىگەر غەزەپلىنىپ.

جۆنمەك پ. يولغا چىقماق، كەتمەك: هاجى توختىنىياز زورغا بىر هومىيىپ، «ئەستەغپۇرۇللا» دېگەن پېتى ئۆز ئۆيى تەرەپكە جۆنىدى.

جۆۋەندە ① سۇپ. بۇغداي ئۇنىغا قوناق ئۇنى ياكى باشقا قارا ئاشلىق ئۇنى ئارىلاشتۇرۇلغان: جۆۋەندە نان. ② ئى. ئاشۇنداق ئارىلاشما ئۇندا پىچىلغان نان: ئاپام بۈگۈن بىر تونۇر جۆۋەندە ياقتى.

جۆيلۈشمەك «جۆيلۈمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جۆيلۈمەك پ ① ئۇخلاۋاتىپ قالايمىقان سۆزلىمەك: ئاغرىق تېخىمۇ كۈچەيىپ، قالايمىقان جۆيلۈيدىغان بولۇپ قالدى. ② كۆچمە. ياڭغان ـ ياۋداق، پاكىتسىز گەپ قىلماق، ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلىمەك: ـــ نېمىدەپ جۆيلۈۋاتىسەن؟ ـــ دېدى كامال مۇئەللىم ئالدىدىكى ئادەمگە، ـــ بۇ گەپلىرىڭ بىلەن سەن قانۇن ئالدىدا جاۋاب بېرىپ قالمىغىن يەنە.

جۇپ [پ] ① سۇپ <مات> ئىككىگە قالدۇقسىز بۆلۈنىدىغان، تاق بولمىغان؛ تاقىنىڭ ئەكسى (پۇتۇن سانلار ھەققىدە): جۇپ سانلار. * دەرد كەلسە جۇپ، دۆلەت كەلسە تاق (ماقال). ② سۇپ. بىر خىلدىكى ئىككى، قوش: ئىككى غېرىچىتەك ئېگىزلىكتە ئۆسكەن گۈل شېخىدا ئېچىلىشقا تەييار تۇرغان بىر جۇپ غۇنچە يانمۇيان ئېسىلىپ تۇراتتى. ③ ئى. بىر ـ بىرىگە ماس، جور، داىئىم بىرگە بولىدىغان ياكى بىر ئىش ئۈچۈن بىرلەشكەن ئىككى ئادەم، نەرسە ياكى جانىۋار: بىر جۇپ كۆك كەپتەر. ④ ئى . رەپىقە، جورا (بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن): ـــ ھالال جۇپتۇم ۋىرانى تۇل قىلماقچى، شۇنداق ئەمەسمۇ، مەن بۇ ئۇرۇشقا قارشى ! ـــ دېدى خوخۇل گىرىگورى ئەزىمەتكە قاراپ غەزەپ بىلەن.

جۇپ سان <مات> 2 گە پۇتۇن بۆلۈنىدىغان پۇتۇن سانلار. مەسىلەن، 2، 4، 6، 8 قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

جۇپ سۆز <تىل> ئىككى بۆلەكنىڭ تەڭداش مۇناسىۋەتتە بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان لېكسىكىلىق بىرلىك. ئۇلار ياسالما سۆزلەرنىڭ بىر تۈرى، جۇملىدە بىر سۆز ئورنىدا قوللىنىلىدۇ. «ئاتا ـ ئانا، ئەگرى ـ بۈگرى» گە ئوخشاشلار.

جۇپتەك ئى. ئىنچىكە ۋە كىچىك نەرسىلەرنى قىسىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قىسقۇچ.

جۇپتەكلىمەك پ ① جۇپتەك بىلەن قىسماق. ② ئىككى قولىنى جۇپلەشتۈرمەك، جۇپلىمەك: ئامىنە چۆچۈپ، قوللىرىنى جۇپتەكلەپ، تەبەسسۇم بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

جۇپ ـ جۇپ بىرقانچە جۇپ: قار ئۇچقۇنلىرى ئۇنىڭ كۆزىگە جۇپ ـ جۇپ كېپىنەكلەردەك كۆرۈندى.

جۇپسىز سۇپ. جۇپى يوق، تاق: بۇۋىمەجەر جۇپسىز بولسىمۇ، بۇ كۆڭۈللۈك، ئاددىي، لېكىن ئالتۇن خەجلەپمۇ تاپقىلى بولمايدىغان مېھماندارچىلىققا قاتنىشىپ قالدى.

جۇپلەتمەك «جۇپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جۇپلەشمەك پ ① ئىككى نەرسە بىر ـ بىرىگە تېگىشمەك؛ جۇپ ھالىتىگە كەلمەك: جۇپتەكنىڭ قىسقۇچلىرى ئېگىلىپ كەتكەچكە، ياخشى جۇپلەشمەيدىغان بولۇپ قاپتۇ. ② جۇپى بىلەن جىنسىي مۇناسىۋەتتە بولماق، جۇپى بىلەن بىر يەردە بولماق، قوشۇلماق: ئىلگىرى كوچا ـ كويلاردا، كىشى كۆرۈپ قالىدىغان ئوچۇقچىلىقتا ئىتلار جۇپلىشىپ قالسا، كىشىلەر تاش ئېتىپ قوغلۇۋېتەتتى. * كەپتەر يىلىغا بىر قانچە قېتىم جۇپلىشىپ، بىر قانچە قېتىم تۇخۇم تۇغىدۇ ۋە بالا چىقىرىدۇ. ③ بىر ـ بىرىگە تېگىشمەك، قوچاقلاشماق: ئۇ دالاندا جۇپلىشىپ قالغان بىر جۇپ گەۋدىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، توۋلىۋېتىشكە ئاز قالدى.

جۇپلەكسىز سۇپ. جۇپلەكلىك ئەمەس، جۇپلەنمىگەن: جۇپلەكسىز كارۋاتلار.

جۇپلەكلىك سۇپ. جۇپلەپ قويۇلغان، جۇپلەنگەن: ئىككىمىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى چاغدا بىر ياتاقتا ياتاتتۇق. ياتاق تار بولغاچقا، كارىۋىتىمىزمۇ بىر ـ بىرىگە جۇپلەكلىك ئىدى.

جۇپلەنمەك «جۇپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جۇپلۇك سۇپ. جۇپى بار، جۇپى بولغان: ـــ ئەي مەلىكە، ـــ دېدى ئېمىكئانا تەسەللى بېرىپ، ـــ ئەزەلدىن ئاللاتائالا ھەممە نەرسىنى جۇپلۇك قىلىپ يارىتقان، ئۇنىڭغا رازى بولۇشتىن باشقا ئامال يوق. ئۆزلىرىنى جۇۋاتمىسلا.

جۇپلىمە سۇپ. جۇپلەپ قويۇلغان، جۇپلىنىدىغان، جۇپلەنگەن: جۇپلىمە ياغاچ.

جۇپلىمەك پ. ئىككىنى بىر قىلماق، بىر جۇپ ـ بىر جۇپ قىلماق؛ ئىككىسىنى بىر يەرگە يېقىنلاشتۇرماق: خىزمەتچى چىقىپ كەتتى، ياقۇپ پۇتلىرىنى جۇپلەپ، تەرتىپ مۇدىرىنىڭ ئالدىدا تىك تۇردى.

جۇتىرەڭچىلىك ئى. دىيال. جۇتچىلىك، قەھەتچىلىك، قىسچىلىق: ئەتىياز بولۇشى بىلەن تەڭ، بىزنىڭ بۇ يەرلەر جۇتىرەڭچىلىك بولۇپ كېتىدۇ.

جۇتىرىمەك پ. دىيال. جۇتەقماق، جۇتكە يولۇقماق.

جۇجە ئى. دىيال ① بىر خىل يۇمىلاق مېتال تەخسە. ② ئىچىدە ئويمىقى بار بىر خىل قاسقان.

جۇجەك ئى. دىيال. چۇجە.

جۇجەم ئى. دىيال. ئۇجمە: كۆك كەپتەر ئوتۇرادۇ، ئاق جۇجەمنىڭ باشىدا، بىزنىڭ يارلار ئوتۇرادۇ، ئېگىز تاغنىڭ باشىدا.

جۇجۇلە ئى <بوت> نەشپۈتنىڭ بىر خىلى: ئۇلاپ قويىدۇم نەشپۈت جۇجۇلە، كەلمىدىلە ساقلىدىم ئاخشام كېلەي دېۋىدىلە.

جۇخارگۇل ئى [جۇخار + گۇل] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە بولۇپ، سېپى بولىدۇ، گىرۋەكىدە يېرىقچىلىرى ياكى چىشلىرى بولىدۇ. كۈزدە چېچەكلەيدۇ، مەشھۇر مەنزىرە ئۆسۈملۈكى ھېسابلىنىدۇ. ئاق جۇخارگۇل چاي ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ؛ سېرىق، ئاق جۇخارگۇل دورا بولىدۇ. قىزىتمىنى قايتۇرۇش، جىگەرنى تىنچلاندۇرۇش، كۆزنى روشەنلەشتۈرۈش رولى بار.

جۇدەتمەك «جۇدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېغىر خىزمەت ئۇنى خېلىلا جۇدىتىۋەتكەنىدى.

جۇدەڭ سۇپ. ئورۇق، ياداڭغۇ: جۇدەڭ ئادەم.

جۇدەڭگۇ سۇپ. جۇدىگەن، ئورۇقلىغان، جۇدەڭ: ئۇنىڭ بۇ جۇدەڭگۇ چىرايىدىن چوڭقۇر دەرد ـ ئەلەم چىقىپ تۇراتتى.

جۇدەڭگۇلۇك ئى. جۇدىگەن ھالەت، ئورۇقلۇق، جۇدەڭلىك.

جۇدەڭلىك ئى. ياداڭغۇلۇق، ئورۇقلۇق، جۇدەڭگۇلۇك.

جۇدىمەك پ. ئورۇقلىماق، يادىماق: قادىر خېلىلا جۇدەپ، كۆزلىرىنىڭ تېگىدە كۆكۈچ ئىزلار پەيدا بولغانىدى.

جۇرئەت ئى [ئە] ① خەتەر ـ خەۋپ قىيىنچىلىقلاردىن قورقماي قىلىنغان غەيرەت، جاسارەت: جۇرئەت قىلماق.

② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جۇرئەتسىز سۈپ. جۇرئىتى يوق، خەۋپ ـ خەتەردىن، قىيىنچىلىقلاردىن قورقىدىغان، بىرەر ئىشنى قىلىشقا پېتىنالمايدىغان، جاسارەتسىز، ئىرادىسى بوش: جۇرئەتسىز ئادەم.

جۇرئەتسىزلەندۈرمەك «جۇرئەتسىزلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ كۆزلىرىدە تىكىلىپ قارىغۇچىلارنى جۇرئەتسىزلەندۈرىدىغان ئۆزىگە خاس نۇر پەيدا بولدى.

جۇرئەتسىزلەنمەك پ. جۇرئىتىنى يوقاتماق، ئىرادىسى بوشاپ كەتمەك: ئۇ ئۆزىنىڭ جۇرئەتسىزلىنىپ، پەرىزاتىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ قويغىنىغا، رەت قىلىشتا چىڭ تۇرالمىغىنىغا ئۆكۈنەتتى.

جۇرئەتسىزلىك ئى. جۇرئىتى يوقلۇق، غەيرەتسىزلىك: جۇرئەتسىزلىك قىلماق.

جۇرئەتلەنمەك پ. جۇرئەت قىلماق، پېتىنماق: ئۇ بىردىنلا جۇرئەتلىنىپ، روشەننىڭ نازۇك قوللىرىنى ئۆزىنىڭ يوغان ئالقىنىغا ئېلىپ قىستى.

جۇرئەتلىك سۈپ. جۇرئىتى بار، جۇرئەت قىلالايدىغان، پېتىنالايدىغان؛ جەسۇر، غەيرەتلىك: جۇرئەتلىك قىز.

جۇزئەك ئى <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاق ياكى سۆسۈن ئارىلاش بولۇپ، خۇشبۇي پۇرايدۇ، غولىدىن ئارومىتىك مايلارنى ئالغىلى بولىدۇ. ئۇنى يەنە دورىغا ئىشلىتىشكىمۇ بولىدۇ، سۈيدۈك ماڭدۇرۇش، قانىنى جانلاندۇرۇش رولىغا ئىگە.

جۇزئىي سۈپ [ئە] ① ئۇنچە چوڭ، مۇھىم، جىددىي بولمىغان؛ ئەرزىمىگەن، ئەھمىيەتسىز: خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى جانلاندۇرۇلمىسا، جۇزئىي تارماقلارنىڭ تەرەققىياتى چوقۇم قاتتىق چەكلىنىپ قالىدۇ. ② <لوگ> قىسمەن: جۇزئىي ھۆكۈم.

جۇزئىيلىك ئى <پەلس> شەيئىلەرنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسىنى تەشكىل قىلىپ تۇرغۇچى مەلۇم بۆلەك، مەلۇم جەھەت ۋە شەيئىلەر تەرەققىياتىدىكى مەلۇم باسقۇچ كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ② قىسمەنلىك.

جۇسەي ئى [خەن] <بوت> ← **كۇدە**.

جۇسۇن ئى. تەق ـ تۇرق، قىياپەت، شەكىل: بۇ قىزنىڭ چىرايىدىن ئۆزىنىڭ جۇسۇنىگە ماس كەلمەيدىغان سولغۇنلۇق چىقىپ تۇراتتى.

جۇسۇنلەتمەك «جۇسۇنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جۇسۇنلۇك سۈپ. تەق ـ تۇرقلۇق، بەستىلىك.

جۇسۇنلىمەك پ. بىرنەرسىنىڭ تۇرقىنى، شەكلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەك: ئۇنىڭ غۇۋا چىراغ يورۇقىدا ئېڭىكىنى تىرەپ، بىر نۇقتىغا كۆز تىكىپ ئولتۇرۇشى ناھايىتى مۇھىم بىر ئىشنى جۇسۇنلەۋاتقانلىقىنى بىلدۈرەتتى.

جۇكتۇ سۈپ. دىيال بېخىل، پىخسىق.

جۇلگۇمەك پ. دىيال ① مىلتىقنىڭ ئىچىدىكى كىرنى تازىلىماق. ② زەڭ قويماق، بىرنەرسىنىڭ تۇرقىنى، شەكلىنى ئېنىق بىلىۋالماق.

جۇمە ئى [ئە] ① دۇشەنبىدىن ھېسابلىغاندا ھەر ھەپتىنىڭ بەشىنچى كۈنىنىڭ نامى؛ ئازنا. ② <دىن> جۇمە كۈنى پېشىن ۋاقتىدا، جامەدە جامائەت بىلەن ئوقۇلىدىغان ناماز: جۇمەدىن يانغان جامائەت ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

جۇمەك ئى [پ] تۇرلۇك ئەسۋابلار ياكى سۇ تۇرۇبلىرىنىڭ سۇ چۇشۇرىدىغان ئېغىزى.

جۇمەكلىك سۈپ. جۇمىكى بار، جۇمەك ئورنىتىلغان.

جۇمەلەتمەك «جۇمەلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ۋەزىر گومۇش شاھزادىنى قېينىئاتىسىنىڭ ئۆيىگە جۇمەلىتىپ ئاپىرىپتۇ.

جۇمەلىمەك پ ← **ئازنىلىماق**: ـــ نېمىشقا جۇمەلەپ بارمايسىز؟ ـــ بىزنىغۇ دېمەك، ئۆز ئانىڭىزنىڭ قەدىم جايىنىمۇ سېغىنمىدىڭىزمۇ؟ ـــ دەپتۇ ھەجەرگە ئۆگەي ئانا مۇغەمبەرلىك بىلەن قاراپ.

جۇملە ئى [ئە] ① <تىل> تولۇق ئىياغلاشقان ئوي ـ پىكىرنى ئىپادىلىگۈچى سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسى: سوراق جۇملە. ئۇندەش جۇملە. ② بىر تۇردىكى مەلۇم جەھەتتىن بىر خىل بولغان نەرسە، ھادىسە ياكى كىشىلەر يىغىندىسى ۋە ئۇنىڭ تەركىبىي قىسمى: تىل ئىجتىمائىي ھادىسىلەر جۇملىسىگە كىرىدۇ.

جۇملىدىن باغل. سۆز بىرىكمىلىرى ۋە جۇملىلەر ئوتتۇرىسىدا كېلىپ، «شۇنىڭدەك»، «شۇنىڭ بىلەن بىللە» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: گۈزەردىكى دۇكانلاردىن ئۈچ ـ تۆتىلا ئوچۇق، جۇملىدىن ھەسەن ئەلمۇ يېرىم ئوچۇق دۇكىنى ئالدىدا ئولتۇراتتى.

جۇملىمۇجۇملە جۇملىنىڭ رەت تەرتىپى بىلەن؛ بىر جۇملىدىن كېيىن يەنە بىر جۇملە: پادىشاھ پۈتۈكچىسىنى چاقىرىپ، دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلار خاتىرىسىگە دانىشمەنلىك سۆزلىرىنى جۇملىمۇجۇملە يازدۇرۇپتۇ.

جۇن I ئى [خەن] <ھەرب> ئارمىيەنىڭ ئىشتات بىرلىكى. ئۇنىڭغا بىرقانچە دۈزىنىيە قارايدۇ.

جۇن II سۈپ. دىيال. ھۆل بىلەن قۇرۇقنىڭ ئارىلىقىدىكى، نەم، شىرشىم.

جۇنتۇەن ئى [خەن] <ھەرب> ئېلىممىزنىڭ قىزىل ئارمىيە مەزگىلىدىكى جىتۇەنجۇنگە تەڭ بولغان ئىشتات بىرلىكى. بەزى دۆلەتلەردىكى جۇنتۇەن ئېلىممىزنىڭ جۇنى (كورپۇس) بىلەن تەڭ.

جۇنجاڭ ئى [خەن] <ھەرب> بىرەرجۇنگە قوماندانلىق قىلغۇچى ھەربىي ئەمەلدار، كورپۇس كوماندىرى.

جۇنجاڭلىق ئى. جۇنجاڭ ئۆتەيدىغان ۋەزىپە، ئىش.

جۇنۇبىي ئى [خەن] <ھەرب> بەزى دۆلەتلەردىكى ھەربىي ئۇنۋان. دەرىجىسى شاۋۇبىيدىن تۆۋەن، شاڭشىدىن يۇقىرى تۇرىدۇ.

جې «ج» ھەرپىنىڭ نامى.

جېدەل ئى [ئە] غەلۋە، جاڭجال، ماجىرا، ئۇرۇش ـ تالاش: كۆندەشلىك ئۆزىدە كۆندە جېدەل (ماقال).

جېدەل ئۆينىماق دىيال. جېدەل چىقارماق، جېدەلگە ئارىلاشماق: يەنە جېدەل ئويىنىمغايسەن.

جېدەلچى ئى. جېدەل چىقارغۇچى، جېدەل پەيدا قىلغۇچى، جېدەلخور ئادەم.

جېدەلخور سۈپ. دائىم جېدەل چىقىرىشنى ياخشى كۆرىدىغان؛ جېدەلگە ئامراق، ئۇرۇشقاق، سوقۇشقاق: جېدەلخور بالا.

جېدەلخورلۇق ئى. دائىم جېدەل چىقىرىش ۋە شۇنداق ئادەت: جېدەلخورلۇق ياخشى ئادەت ئەمەس.

جېدەلكەش سۈپ. جېدەل چىقىرىشقا ئادەتلەنگەن، جېدەلخور.

جېدەلكەشلىك ئى. ھەمىشە جېدەل قىلىش ۋە مۇشۇنداق ئادەت.

جېدەللەتمەك «جېدەللىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆمەر باي:— ۋاق ئۆتۈپ كېتىپ باردۇ. خامانني جېدەللىتىش كېرەك، — دەپ تاپىلىدى نۇرۇمغا.

جېدەللەشتۇرمەك «جېدەللەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جېدەللەشمەك پ. جېدەل پەيدا قىلماق، ئۇرۇش ـ تالاش قىلماق، ماجىرالاشماق، غوۋغا چىقارماق: بىر كۈنى ئەپەندىمنىڭ قوشنىسى خوتۇنى بىلەن جېدەللىشىپ قېلىپ، ئاچچىقىدا ئەپەندىمگە دادلاپتۇ.

جېدەللىمەك پ ① تېزلىكىنى، سۈرئىتىنى ئاشۇرماق؛ تېزلەتمەك، ئالدىرىماق: ئۇلار بارا ـ بارا يېقىنلىشىپ، جېدەللەپ ئات چاپتۇرماقتا ئىدى. ② كۈچمەك.

جېدەل ـ ماجىرا جېدەل ۋە ماجىرا: جېدەل ـ ماجىرا قىلماق.

جېسەك ئى تارس. چارلاش، كۆزىتىش، تەكشۈرۈش: سېپىل سىرتىدا جېسەكتە تۇرغان چاك ئەسكەرلىرىنىڭ تۇرۇپ ـ تۇرۇپ يۆتىلىشلىرىدىن، ئۇلارنىڭ ئۇخلىمىغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى.

جېسەكچى ئى. كېچىدە چارلاش ئېلىپ بارىدىغان، قاراۋۇل ـ لۇقتا تۇرىدىغان، تەكشۈرىدىغان ئادەم: ئەمدى سۈچىلارنىڭ، ئوتۇنچىلارنىڭ، تۈزچىلارنىڭ، جېسەكچىلەرنىڭ ئاھاڭلىرىنى ھەرگىز ئاڭلىغىلى بولمايتتى.

جېسەكچىلىك ئى. چارلاش، كۆزەتچىلىك قىلىش ئىشى: جېسەكچىلىك ئاسان ئىش ئەمەس، تۈنلەرنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزىدىغان گەپ.

جېغىرماق پ. دىيال. شاراقلىماق (سېغىزخان ھەققىدە).

جېكىلەتمەك «جېكىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جېكىلەشمەك «جېكىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جېكىلەنمەك «جېكىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ خەتتە راشىدنىجانغا تۇرمۇش جەھەتتىن ياخشى غەمخورلۇق قىلىش ئالاھىدە جېكىلەنگەنىدى.

جېكىلىمەك پ. تاپىلىماق، تاپشۇرماق، تەكتىلىمەك: ئانا تىلىۋالدىغا ئۆگزىنگە چىقماسلىقنى يەنە بىر قېتىم جېكىلەپ قويۇپ ئولتۇردى.

جېمە ئى. دىيال. تاپا ـ تەنە، غەيۋەت ـ شىكايەت؛ سۆز ـ چۆچەك.

جېنەستە ئى <بوت> ① ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چانقال ياكى كىچىك دەرەخ. ئاقۇچ چېچەكلەيدۇ، مېۋىلەر ئىچىدە ئۇجمىگە ئوخشاش ئەك بالدۇر پىشىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكلەرنىڭ مېۋىسى. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

جېنەستىلىك ئى. مەخسۇس جېنەستە تىكىلگەن يەر، جېنەستە دەرىخى ئۆستۈرۈلگەن باغ.

جېنتىيانا ئى [لات] <بوت> جېنتىيانا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزىنى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ ئاشقازانىنى كۈچلەندۈرۈش رولى بار.

جېنىدەن ئى [خەن] قەدىمكى ھىندىستانلىقلارنىڭ جۇڭگونى ئاتىشى. بۇ سۆز سانسكرىتچە Cinsthana نىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى: جېنىدەن دەۋرى. جېنىدەن سىستېمىسى.

جېنىدى ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي قىسىملار ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن ئىگىلىگەن جاي. بۇ جايلارغا ئادەتتە ئىستېھكاملار قۇرۇلىدۇ.

جى ئى. دىيال. ۋەسىقە، ھۆججەت، تىلخەت.

جىپ ئى [ئىنگ] <ماشىن> ئۆزى يېنىك، ئەمما ناھايىتى پۇختا ئىشلەنگەن ئوتتۇرا ۋە كىچىك تىپتىكى بىر خىل ئاپتوموبىل. ئۇ ئېگىز ـ پەس، ئوي ـ دوڭغۇل يوللاردا مېڭىشقىمۇ مۇۋاپىقلاشقان.

جىپسا رەۋ. ئارىلىقىدا بوشلۇق قالمىغان، زىچ، دەل، ھەم: جىپسا كەلمەك.

جىپسلاتماق «جىپسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىپسلاشتۇرماق «جىپسلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ مەرمەر تاشنى يەنە ئاۋۇالقىدەك جىپسلاشتۇرۇپ ئۆز جايىغا قويۇپ قويدى.

جىپسلاشتۇرۇشماق «جىپسلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جىپسلاشتۇرۇلماق «جىپسلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جىپسلاشماق پ ① جىپسا ھالىتىگە كەلمەك، ھىملاشماق، مۇستەھكەم بىرلەشمەك؛ بىر گەۋدىگە ئايلانماق: بۇ ئىككى تاختاينىڭ تۇتاشقان جايى ياخشى جىپسلىشىپتۇ. ② ماسلاشماق.

جىپسلانماق «جىپسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جىپسلىق ئى. زىچ، ھەم بولۇش، ھىملىق.

جىپسلىماق پ. ئارىلىقىدا بوشلۇق قالدۇرماي جۈپلىمەك؛ ھىملىماق: بىز تاختايلارنى جىپسلاپ يەملەشكە باشلىدۇق، ئۇستام رەندىلەشكە تۇتۇندى.

جىتۇەنجۇن ئى [خەن] <ھەرب> ئارمىيە ئىچىدىكى بىر گۇرۇپپا. ئۇنىڭغا بىرقانچە جۇن ياكى شى قارايدۇ.

جىجە ئى. دىيال. موما، چوڭ ئانا: جىجەم كەلدى.

جىجۇۋۇي سۈپ. دىيال. تېتىك، جانلىق.

جىجلاق سۈپ. دىيال. جېدەلخور، يىغلاڭغۇ.

جىجماق I پ. جان ت. تىغ، شوخا، ياغاچ قاتارلىقلار بىلەن بىرەر نەرسىنىڭ يۈزىدە جىجىق ھاسىل قىلماق ياكى بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستىنى تىلماق: كەپسىز بالىلار مىخ بىلەن ئاپتوموبىلنىڭ سىرىنى جىجىدى.

جىجماق II پ. دىيال. تەگكۈزمەك، سۈركىمەك: دورا ـ دەرمانلىق چاينى لېۋىگىمۇ جىجماستىن...

جىجىق ئى. جان ت. جىجىلىشتىن ھاسىل بولغان ئىز، سىزىق.

جىددىي سۈپ [ئە] ① پۇختا ئويلاپ، چوڭقۇر مۇلاھىزە يۈرگۈزىدىغان؛ كەسكىن، قەتئىي: جىددىي ئادەم. ② ئەھمىيەتلىك چوڭ، تېز بىر تەرەپ قىلىش لازىم بولغان؛ مۇھىم، زۆرۈر: جىددىي مەسىلە. ③ قىلچە ساختا بولمىغان؛ چىن، راست، ھەقىقىي.

قىي: ھەربىر ئادەم ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد قىلىشتا ئاكتىپ، جىددىي پوزىتسىيە تۇتۇشى لازىم. ④ ياماق ئاقىۋەتلەرگە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن بولغان؛ جاپالىق، تەس، قىيىن: جىددىي كېسەللىك. جىددىي ئەھۋال. ⑤ ئالدىراش، تېز، مۇھىم: جىددىي ۋاقىت. جىددىي پەيت. ⑥ ناھايىتى قاتتىق، ئىنتايىن كۈچلۈك: جىددىي تەلەپ. جىددىي ئارزۇ.

جىددىيلەشتۈرمەك «جىددىيلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يۈسۈپ چۆيۈننىڭ بۇ گېپىي ئەخمەتجاننى جىددىيلەشتۈردى.

جىددىيەت ئى [ئە] يىزىت. جىددىيلىك، جىددىي ئەھۋال.

جىددىيلەشتۈرۈشمەك «جىددىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جىددىيلەشتۈرۈلمەك «جىددىيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جىددىيلەشمەك پ ① جىددىي ھالەتكە كەلمەك، كەسكىن تۈس ئالماق؛ كەسكىنلەشمەك: مۇساجانىڭ ئېيتىشچە، مۇزات تەرەپتە ئەھۋال كۆرۈنەرلىك جىددىيلىشىپ قاپتۇ. ② جىددىي كۆرۈ - نۇش ئالماق، جىددىي تۇسكە كىرمەك: قىز گاھىدا جىددىيلىشىپ كېتەتتى، گاھىدا قىزغىن پاراڭ ئارىسىدا بېشىنى ئارقىسىغا تاشلاپ كۈلەتتى.

جىددىيلىك ئى. جىددىي ھالەت ياكى ئەھۋال: ئۇنىڭ چىرايىدىن باشقا كۈنلەردىكىگە ئوخشىمايدىغان بىر خىل جىددىيلىك ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

جىر ئى. ناخشا، غەزەل، كۇي: ئۇلارنىڭ ياڭراق ئاۋازدا ئېيتقان جىرلىرى تاغ باغرىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

جىرا ئى. تاغ جىلغىلىرىدىكى يامغۇر سۇلىرىنىڭ ئېقىشىدىن ھاسىل بولغان تەبىئىي ئېرىق.

جىرتاق ① سۇپ. ھەر خىل زەخمىلىنىش سەۋەبىدىن كۆز قاپىقىنىڭ نورمالىلىقى بۇزۇلغان؛ قىڭغىر، قىيسىق: جىرتاق كۆز ئادەم. ② ئى. فىزىيولوگىيەلىك تۈزۈلۈش جەھەتتىن ئاشۇنداق ئەيىبكە ئىگە بولغان كىشى: ھېسامىدىننىڭ كۆزى چاڭ - توزاندىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزنىڭ پىشىنى ئېقىتىپ يېنىدا تۇرغان روزى جىرتاققا چۈشتى.

جىرجو ئى. دىيال. توخۇ باقىدىغان دۇم سېۋەت.

جىرچى ئى. جىر ئېيتقۇچى، ناخشا - قوشاقچى.

جىرغا ئى. ئۇلاغ كۈچى ئارقىلىق ئېلىپ مېڭىش ئۇچۇن، ئارغامچا ياكى پالاس قاتارلىقلارنى پارالىلىل ئىككى تال ئۆزۈن ياغاچقا ئورنىتىپ ياسالغان ناسلىكا: جىرغىغا سالماق. جىرغىدا توشۇماق.

جىرغاتماق «جىرغىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىرغاشماق «جىرغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جىرغىلاق ئى. دىيال. بالىلار ئويناىدىغان تۆمۇر چەمبىرەك.

جىرغىلىك ئى. ساي: ئۇ ياق - بۇ ياقتا چاپقان بالىرنىڭ كۆلكىسىدىن، بايىاتىن بېرى پۈتۈن جىرغىلاڭدا ھۆكۈم سۈرگەن جىمجىتلىق بىردىنلا بۇزۇلۇپ، تاغ - تاشلار جانلىنىپ كەتتى.

جىرغىماق پ. ئېتىلىپ چىقماق، تەپچىمەك: مۇھەممەدنىڭ ياماقلىرىنىڭ ئاراچلىرىدىن جىرغىپ چىققان قان كەتمەننىڭ سېپىنى قىپقىزىل بويىدى.

جىرقاي ئى. دىيال. سۇ بۆلگۈچ.

جىرمە ئى <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. بۇ خىل چاتقاللار ئادەتتە كۆكەرتىش ۋە تۇپراقنى ياخشىلاش مەقسىتىدە تېكىلىدۇ.

جىرىس ئى. چالا تاسقالغان بۇغداي ئۇنى، يەنى قېلىن ئەگىلەكتە تاسقاپ يۇمشىقى ئايرىۋېلىنغاندىن كېيىن شالاڭ ئەگىلەكتە تاسقاپ، يىرىك كېپەكى ئايرىۋېتىلگەن يۇمشاق كېپەكلىك ئۇن.

جىرىك تەق. قوڭغۇراق قاتارلىق مېتال ۋە نەرسىلەرنىڭ ئۇرۇلۇشى ۋە سىلكىنىشىدىن چىقىدىغان ئىنچىكە، زىل ئاۋاز.

جىرىك - جىرىك «جىرىك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جىرىڭگىدە رەۋ. «جىرىك» قىلغان ھالدا، «جىرىك» قىلىپ: تېلېفون جىرىڭگىدە قىلدى.

جىرىڭلاتماق «جىرىڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئابدۇراھمان ۋېلىسىپىت قوڭغۇرىقىنى جىرىڭلىتىپ يۇرۇپ كەتتى.

جىرىڭلاشماق «جىرىڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كىمدۇر پىنھاندا تۇرار پىچىرلىشىپ، زۇلپى زۇنارى تېخى جىرىڭلىشىپ.

جىرىڭلىماق پ. «جىرىك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جىرىك - جىرىك» قىلماق: تېلېفون جىرىڭلىدى. * تېلېفوننى جىرىڭلىمسۇن دەپ سىمنى ئۈزۈۋەتتىم.

جىرىم I ئى [ئە] <ئورم> كۆچۈرۈپ تىكىش ئۈچۇن ئىشلىتىلىدىغان دەرەخ شېخى ياكى نوتىسى، كۆچەت: جىرىم تىكمەك.

جىرىم II ئى. دىيال. جوتۇ، ئوتىغۇچ ۋە شۇ قاتارلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرى بىلەن ئېتىزنى جىراپ چىقارغان كىچىك ئېرىقچە، چۆنەك: جىرىم تارتماق. جىرىم تارتىپ تېرىماق.

جىرىم III ئى. دىيال. بەلباغ، تاسما.

جىرىم IV ئى. دىيال. مۇز: جىرىم باغلىماق.

جىرىم باغلىماق دىيال. مۇز تۇتماق: سۇلار جىرىم باغلىغاندا.

جىرىم - جىرىم دىيال. تال - تال، يول - يول: ئالمىنىدىكى جىرىم - جىرىم سىزىقلار.

جىرىملىق ئى. جىرىم تىكىلگەن يەر: ئۇلار پاراڭلاشقاچ جىرىملىققا يېتىپ كېلىشتى.

جىز تەق ① دەز كەتكەن قازان قاتارلىق نەرسىلەرگە بىر نەرسە تەگكەندە چىققان ئاۋاز ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار. ② بەدەنىنىڭ مەلۇم بىر جايى قاتتىق ئۈيۈشۈپ ئاغرىغاندا ھاسىل بولغان بىر خىل ئاغرىق سېزىمى.

جىزا ئى [خە] پىلتا قىلىنغان خېمىر: راھىلە قالغان ئىككى جىزىنى ئوغلىغا سېلىپ بەردى.

جىز-جىز «جىز» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جىززىدە رەۋ. «جىز» قىلغان ھالدا، «جىز» قىلىپ.

جىزىلداتماق «جىزىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىزىلداشماق «جىزىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جىزىلدىماق پ ① «جىز - جىز» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جىز - جىز» قىلماق: تومۇزغىلارنىڭ جىزىلداشلىرى بەزىدە بىزنىڭ قىزىق پاراڭلىرىمىزنىمۇ بېسىپ كېتەتتى. ② بەدەنىنىڭ مەلۇم جايىدا «جىز» قىلغاندەك سېزىم پەيدا بولماق ياكى شۇ خىل تۇيغۇ بېرىپ ئاغرىماق؛ زىڭىلدىماق: بىركىم تىرنىقىمنىڭ ئارد-

سىغا يېڭىنە سانجىغاندەك، پۈتۈن ۋۇجۇدۇم جىزىلداپ كەتتى.

جىس سۈپ. دىيال ① خىلۋەت، قورقۇنچلۇق. ② سوغۇق چىراي، يىرگىنىشلىك.

جىسا ئى [خەن] كونا جەمئىيەتتە بىرەر رايون ياكى يېزىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشقا مەسئۇل يەرلىك ئەمەلدار.

جىسالىق ئى . جىسانىغا يۈكلەنگەن ئىش، ۋەزىپە: جىسالىق قىلماق.

جىسكىمەك پ. دىيال. يىرگىنمەك، قورقماق، ھەزەر ئەيلىمەك.

جىسمانىي سۈپ [ئە] كىشىنىڭ جىسمى، ۋۇجۇدى ۋە ئورگانىزمىغا ئائىت، ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە باغلىق بولغان: جىسمانىي ئەمگەك.

جىسمانىيەت ئى [ئە] جىسمانىي جەھەتتىكى قابىلىيەت، جىسمانىي كۈچ، جىسمانىي ئىقتىدار.

جىسىم (جىسمى) ئى [ئە] ① <فىز> مەلۇم بوشلۇقنى ئىگىلەپ، ئىشغال قىلىپ تۇرغان ماتېرىيال، ماددا: سانسىز يۇلتۇزلاردىن تەركىب تاپقان ئاسمان جىسىملىرىمۇ مۇئەييەن قانۇنىيەت بويىچە ھەرىكەت قىلىدۇ. ② تەن، ۋۇجۇد، بەدەن: ئىسمى يوق (ماقال).

جىسىمسىز سۈپ. جىسمى يوق، جىسمى بولمىغان: چۆكۈۋاتقان بۇ نەرسە سۈدەك رەڭسىز، يوقلۇقتەك جىسىمسىز، بەلكى لۈغەت ۋادىسىدا ئىسمىسىز دۇر.

جىغ تەق. چۆچۈش ۋە قورقۇشتىن ھاسىل بولغان يۈرەك-ئىڭ بىر خىل سىلكىنىش ھالىتى: يۈرىكى «جىغ» قىلماق.

جىغا I ئى <كىي> يېزىت. ئۇستىگە پۈپۈكچە ياكى چېچەك ئورنىتىلغان باش كىيىمى.

جىغا II ئى. دىيال. جىرغا، چىرغا.

جىغان ئى <بوت> جىگدە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى دەرەخ. گۈلى ئازراق سېرىق بولىدۇ؛ مېۋىسى سوقىچاق، كىچىك ۋە سۇلۇق بولۇپ، تەمى چۈچۈمەل كېلىدۇ.

جىغانلىق ئى. جىغان ئۆسكەن، جىغان بىلەن ئورالغان يەر.

جىغانماق پ. دىيال. كىرىلمەك: ئادەمگە قاراپ جىغانما.

جىغ-جىغ «جىغ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

جىغغىدە رەۋ. «جىغ» قىلغان ھالدا، «جىغ» قىلىپ.

جىغلداتماق «جىغلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قىزنىڭ بۇ قارىشى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا يېقىملىق تۇيغۇ پەيدا قىلىپ، يۈرىكىنى جىغلدىتۇەتتى.

جىغلداشماق «جىغلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جىغلدىماق پ. «جىغ - جىغ» قىلغان سېزىم پەيدا قىلماق، «جىغ - جىغ» قىلماق: ھويلا ئىشىكى غىچىرلىدى. گۈلئايشەمنىڭ يۈرىكى جىغلدىدى.

جىغماق I پ. دىيال. تاشلىماق، چۆرىمەك: ئەركىن جىلىتىسىنى ئۆگزىگە جىغۇپتىپ، بازارغا چاپتى.

جىغماق II پ. دىيال، سىيمەك.

جىق سۈپ. سان ياكى مىقدار جەھەتتىن كۆپ، نۇرغۇن، تولا: جىق ئادەم. جىق كىتاب. // جىقنى دەپ ئازدىن قۇرۇق قاپتۇ (ماقال).

جىقايتماق «جىقايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گەپنى جىقايتماق. سانىنى جىقايتماق.

جىقايماق پ. جىق بولماق، كۆپەيمەك، جىقلىماق: شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ ئىشلىرى كۈندىن - كۈنگە جىقايماقتا ئىدى.

جىققىدە سۈپ. خىلى جىق، خىلى كۆپ.

جىقلاتماق «جىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گەپنى جىقلاتماق. ئىشنى جىقلاتماق.

جىقلانماق «جىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جىقلىق ئى. كۆپلۈك، ئارتۇقلۇق: كۈنگە بەش ژاخ ناماز، ئادەتتىكى شارائىتلاردا جىقلىق قىلمايدۇ.

جىقلىماق پ ① سان ياكى مىقدار جەھەتتىن كۆپەيمەك، ئاۋۇماق: ئادەم بەك جىقلاپ كەتتى. ② تولۇقلىماق، تولدۇرماق: پىيالىگە چاي جىقلىماق.

جىك ئى. دىيال. كېسەلدىن كېيىنكى بەدەن ئاجىزلىقى، زەئىپلىك، كېسەل.

جىكىلەنمەك پ. دىيال. كېسەل بولماق.

جىگەر ئى [پ] ① <ئانات> ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ ھەزىم قىلىش ئورگانلىرىنىڭ بىرى. ئادەمنىڭ جىگىرى قورساق بوشلۇقىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە بولۇپ ئىككى قاناتلىق بولىدۇ. رولى: ئۆت سۈيۇقلۇقىنى ئاجرىتىپ چىقىرىش، ھايۋان كىراخمالىنى زاپاس ساقلاش، ئاقسىل ماددىسىنى تەڭشەش، ماي ۋە كاربون بىرىكمىلىرىنىڭ مېتابولىزمىنى تەڭشەش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت: جىگەر راكى. جىگەر رەڭ. جىگەر كاۋېپى. ② كۆچمە. غەيرەت، جۇرئەت: — يىگىتلىك جىگىرىڭ بىلەن ئادەملەر ئوچۇن بىر ئىشلىۋەت، بۇ يەردىن تېزرەك چىقىپ كېتەيلى، — دېدى ئىشچى سۈيەت كىشى. ③ كۆچمە. سۆيۈملۈك، ئەزىز (كۆپىنچە I شەخس بىرلىك سان قوشۇمچىسى بىلەن كېلىدۇ): جىگىرىم، قارا سېنى، چوڭ بولۇپ كېتىپسەن، تونۇماي قاپتىمەن.

جىگەر - باغرى ئەڭ يېقىنى؛ سۆيۈملۈكى؛ پەرزەنتى.

جىگەرپارە ئى [پ] بىر تۇغقان قېرىنداش؛ پەرزەنت، بالا: بالام، سەن يالغۇز ئوغلۇم، جىگەرپارەمسەن! ئۇنداق گەپلەرنى ھەرگىز قىلما!

جىگەرسىز سۈپ ① جىگىرى يوق، جىگىرى بولمىغان، جىگەرگە ئىگە ئەمەس. ② كۆچمە. جۇرئەتسىز، ئىرادىسىز، يۈرەكسىز، قورقۇنچاق.: ژىسال كۈلۈپ يىراقلاردا ئوي - پىكىرىدىن كەچكەندە، جىگەرسىزلەر شۇ ژىسالدىن قوللار يۇيۇپ بەزگەندە.

جىگەرسىزلىك ئى. جىگىرى يوقلۇق، ئىرادىسىزلىك، جۇرئەتسىزلىك، قورقۇنچاقلىق.

جىگەرلىك سۈپ ① جىگىرى بار، جىگىرى بولغان، جىگەر-گە ئىگە. ② كۆچمە. جىگىرى بار، جۇرئەتلىك، قورقماس، غەيرەتلىك: جىگەرلىك ئادەم. جىگەرلىك قىز.

جىگدە ئى <بوت> ① جىگدە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ئۇچكىلىك مېۋىسى سوقىچاق بولۇپ، رەڭگى قىزىل ياكى سېرىق كېلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى. ③ كۆچمە <ئانات> ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزاسىنىڭ بىر قىسمى، دىلچىق.

جىگدە پۈراپ قالماق بالاغەتكە يېتىپ مۇھەببەت ھېسسىياتى، جىنسىي تەلىپى ئويغانماق: — قىزنىڭ جىگدە پۈراپ قالدىمۇ

نېمە؟ بىزنىڭ مەھەللىنى ئايلىنىدىغان بولۇپ قالدىغۇ؟ ــ دېدى نياز ئاكا.

جىگدە ـ جىغان جىگدە دەرىخى ۋە شۇنىڭغا ئوخشايدىغان ھەم شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆسكەن دەل ـ دەرەخ: ئېشەك بولسا سول تەرەپكە تەمشىلەتتى، سول تەرەپتىكى يول قويۇق جىگدە ـ جىغان شاخلىرى ئارىسىدا ئىدى.

جىگدىچۆك ئى. قىسماقنىڭ دان بېكىتىلگەن ئىلمىكى، دانچۇق.

جىگدىچى ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. تېنى كىچىك، تۆكلىرى قارا بولۇپ، بېشىدا تاجسى بولىدۇ؛ ھاشاراتلار ۋە ئۆسۈملۈك ئۇرۇقلىرى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ؛ ئىنسانلارنىڭ بەزى ئاۋازلىرىنى دوريالايدۇ.

جىگدىك سۈپ. دىيال. ۋىجىك.

جىگدىلىك ① سۈپ. جىگدە دەرىخى بار، جىگدە دەرىخى ئۆستۈرۈلگەن: جىگدىلىك باغ. ② ئى. جىگدە دەرىخى ئۆستۈ ـ رۇلگەن يەر، مەيدان، باغ: تەكلىماكان چۆلىنىڭ بويىدىكى جىگدىلىك يىراقتىنلا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

جىگىردەك ئى <يېم> قوي، كالا مايلىرىنىڭ قازاندا كۆيدۈرۈلۈپ، مايى قىسمى ئايرىۋېلىنغاندىن كېيىنكى قالدۇق قىسمى.

جىك I سۈپ [خەن] ① راست، يالغىنى يوق، ئىشەنچلىك: جىك گەپ. جىك ئادەم. ② باشقا نەرسە ئارىلاشمىغان، ساپ: جىك ئالتۇن.

جىك II ① مىق. ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى. مىقدارى ئادەتتە ئون سەر ياكى يېرىم كىلوگىرامغا تەڭ بولىدۇ، كونا جىك ئون ئالتە سەرگە تەڭ ئىدى: بىر جىك گۆش. بىر جىك ئۇن. ② ئى. جىڭنى بىرلىك قىلغان ئۆلچىگۈچ، تارازا: جىڭغا سالماق. جىڭدا تارتماق.

جىك باسماق سالمىقى بولماق، تۇتامغا چىقماق، ئاساسلىق: جىك باسمايدىغان گەپلەر. ئوتتۇرىغا قويۇلغان پاكىتلار جىك باسىدۇ.

جىك III ئى [خەن] جىگموللەك.

جىگپو ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. مەملىكىتىمىزنىڭ يۇنىنەن ئۆلكىسىگە جايلاشقان.

جىگجۇي ئى [خەن] ېيىجىڭ ئوپېراسى: جىگجۇي تىياتىرى.

جىگچى ئى ① جىڭ ياسايدىغان ئادەم. ② باشقىلارنىڭ مېلىنى جىگلايدىغان ياكى جىڭ تۇتىدىغان كىشى.

جىگزۇ ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئېلىمىزدە گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونىغا ۋە چەت ئەلدە ۋىيېتنامدا ئولتۇراقلاشقان.

جىگغاتماق «جىگغىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىگغاشماق «جىگغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

جىگغىماق پ ① كۇچەپ، ئىنجىقلاپ تۇرۇپ چىقارماق (سۇيدۇكنى): بالا جىگغاپ سىيدى. ② ئىنجىقلاپ تۇرۇپ چىچماق (قۇشلار ھەققىدە): قورقۇپ ئەرۋاھى ئۇچۇپ كەتكەن ئوغرى دەرەخ ئۇستىدە ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي، قورقۇنچلۇقتا تۇلكىگە قارىتىپ جىگغىۋېتىپتۇ.

جىگگۈك سۈپ. سەلب. «ئورۇق»، «ئاۋاق» دېگەن مەنىدىكى سۆز: جىگگۈك خوتۇن.

جىگگىر تەق. دۇتار چېلىنغاندا چىقىدىغان ئاۋاز: قولۇم چالسا راۋاپ، كۆيلەر مۇقامىڭنى! كەتسۇن جاھان ياڭراپ، جىگگىر دۇتار قالسۇن.

جىگگىل سۈپ. بۇدۇر، بۇجۇغۇر: جىگگىل چاچ.

جىگگىلەك ① ئى. چاچنىڭ بۇدۇر، بۇجۇغۇر جايى: چاچنىڭ جىگگىلىكى. ② سۈپ. جىگگىل: جىگگىلەك چاچ.

جىگگىلماچ سۈپ. قالايمىقان، تەرتىپسىز، ئارىلىشىپ كەتكەن؛ چىگىش: جىگگىلماچ چاچ.

جىگلاتماق «جىگلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەممىدىن كېيىن يېتىپ كەلگەن بىر جەڭچى قوغۇنىنى جىگلىتىپ، پۇلىنى تۆلىدى.

جىگلاشماق «جىگلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئۇننى جىگلىشىپ بولۇپ، ئىشتىن چۈشۈشتى.

جىگلانماق «جىگلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چۈشتىن بۇرۇن تاۋۇزلارنىڭ ھەممىسى جىگلىنىپ، ئاپتوموبىللارغا بېسىلدى.

جىگلىق I ئى. راستلىق، توغرىلىق، ھەقىقىيلىق: ئۇنىڭ گېپىنىڭ يالغان ئەمەس جىگلىقى سۆزىدىن بىلىنىپ تۇرۇپتۇغۇ!

جىگلىق II سۈپ. جىك ئېغىرلىقىدىكى؛ جىك كېلىدىغان: بەش جىگلىق كەتمەن.

جىگلىماق پ. نەرسىلەرنى جىڭغا سېلىپ ئېغىرلىقىنى ئۆلچىمەك؛ تارتماق: بوۋاي ئۈچ تال ئالمىنى جىگلاپ، ئەركىنىڭ شەپكىسىگە تۆكۈپ بەردى.

جىگموللەك ئى <يېم> قوناق ئۇنىنى پوم قىلىپ، ئىچىگە قوي يېغى، ياڭاق مېغىزى قاتارلىقلار سېلىپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل نان.

جىگموما ئى [خەن] قاسقانغا سېلىپ، ھورداپ پىشۇرۇلغان نان؛ ھورنان.

جىلا I ئى. دىيال. سالاسۇن، رېشاتكا.

جىلا II ئى. دىيال. جۇلا، يالتىراق.

جىلە I ئى [ئە] بىرەر ئىش تۇپەيلىدىن كۆڭلىدە پەيدا بولغان تىتىلداش، تېرىكىش، خاپىلىق: جىلە بولماق. جىلە قىلماق.

جىلە II ئى ① ھايۋانلارنى باغلاش ئۇچۇن ئىككى تال قوزۇققا تارتىلغان تانا: قوينى جىلىگە باغلىماق. ② قىلتاق.

جىلتا ئى [ئە] ① ئىچىگە دەپتەر ـ قەلەم سالىدىغان بالىلار سومكىسى، بوغچا. ② مانتا، سامسا، پەرمۇدە قاتارلىقلارنى تەييارلاشتا، ئىچىگە قىيما ئېلىنىدىغان نېپىز ئېچىلغان خېمىر: جىلتا ئاچماق.

جىلد ئى [ئە] ① بىرنەچچە كىتابتىن ئىبارەت ئەسەر، مۇقاۋىلانغان ھۆججەت قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر ئايرىم كىتابى، توم. ② مۇقاۋا، قاپ، تاش.

جىلدلانماق «جىلدلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جىلدلىق ① سۈپ. جىلدلارغا بۆلۈنگەن: ئۈچ جىلدلىق كىتاب. ② سۈپ. مۇقاۋىلانغان، تاشلانغان: مۇدەررىس قولىدىكى قىزىل

كۆن جىلدلىق كىتابنى ئېچىپ، ئاۋۇال ئەلىشىر ناۋايىنىڭ رۇبائىيسىنى ئوقۇدى. ③ ئى. مۇقاۋىلاشقا، تاشلاشقا، قاپلاشقا مۇۋاپىق، باب كېلىدىغان ياكى يېتىدىغان: بىر جىلدلىق رەخت.

جىلدلىماق پ. ئۇستىگە جىلد بېكىتمەك، جىلدقا ئالماق: بۇ كىتابلاردىن بەشنى قىزىل كۆن بىلەن جىلدلىغانىكەن.

جىلدىر تەق. ئىشىك زەنجىرى قاتارلىق نەرسىلەرگە بىرنەرسىنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار.

جىلدىر ـ جىلدىر «جىلدىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: جىلدىر ـ جىلدىر قىلماق.

جىلدىرلاتماق «جىلدىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىلدىرلاشماق «جىلدىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جىلدىرلىما ① ئى. بالىلار ئويۇنچۇقى. ئادەتتە يۇمىلاق چەمبەر شەكىللىك بولىدۇ. ئۇنى تومراق سىم ياكى ئىنچىكىرەك تۆمۇر تاياقچىدىن مۇۋاپىق ياسالغان ئىلمەك قۇرۇلما ئارقىلىق يەردە يانقۇزۇپ قويماي، تېز ھەم ئۇزۇنغىچە ھەيدەپ ماڭغىلى بولىدۇ: ئۇنىڭ جىلدىرلىمىسى مېنىڭكىدىن ياخشى ھەم يېڭى ئىدى. ② ئى. داپ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ چۆرىسىگە بېكىتىلگەن، سىرتقى تەسىرگە ئۇچرىغاندا ئۆزگىرا تېگىشىپ، جىلدىرلاپ ئاۋاز چىقىرىدىغان، كىچىك ـ كىچىك تۆمۇر ھالقا قاتارلىق نەرسىلەردىن تۇزۇلگەن قۇرۇلما: ئۇنىڭ دېيىغا تېخى جىلدىرلىما ئورنىتىلمىغانىدى. ③ سۆپ. «جىلدىر ـ جىلدىر» ئاۋاز چىقىرىدىغان، جىلدىرلايدىغان: ئۇنىڭ بىلەكلىرىدىكى جىلدىرلىما بىلەزۈكىنىڭ ئاۋازى داپ ئاۋازىغا زىل ئاۋاز قوشاتتى.

جىلدىرلىماق پ. «جىلدىر ـ جىلدىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «جىلدىر ـ جىلدىر» قىلماق.

جىلدىرلىمسىلىق سۆپ. جىلدىرلىمسى بار، ئۇستىگە جىلدىرلىما ئورنىتىلغان: بىرنەچچە قىز جىلدىرلىمسىلىق كىچىك داپ بىلەن ئۇسسۇل ئويناشقا باشلىدى.

جىلدىماق پ. دىيال. تېپىچەكلىمەك، تېپىرلىماق، تاتىلىماق: كېيىك يەر جىلداپ، ئاۋۇال ئالدى پۇتىنى، ئاندىن ئارقا پۇتىنى پۈكۈپ، بوينىنى سوزغىنىچە جىم يېتىپ قالدى.

جىلغا ئى. تاغلار، ئېگىزلىكلەر ۋە دۆڭلۈكلەر ئارىلىقىدىكى ساي.

جىلغىلىق ئى. جىلغا بار، جىلغا ھاسىل بولغان جاي.

جىلمايتماق «جىلمايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىلمايماق پ ① كۆلۈمسىرىمەك، تەبەسسۇم قىلماق: ئۇ بىزنىڭ كىرىپ كەلگىنىمىزنى كۆرۈپ، ئورنىدىن يېنىكىنە تۇردى ـ دە، ئەدەپلىككىنە جىلمىيىپ، باش لىڭشىتىپ ھال سورىغانىدەك قىلدى.* يۇلتۇزلۇق ئاسمان جىلمىيىپ يۇز ئاچتى. ② يالتىرىماق، نۇرلانماق: بۇلۇتلار سۈزۈلۈپ، نۇر چاچتى قۇياش، يۇز ئاچتى جىلمىيىپ چەكسىز كۆك ئاسمان.

جىلمىيىشماق «جىلمايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جىلۋە ئى [ئە] ① گۈزەل، نازاكەتلىك ھەرىكەت. ② رەڭمۇ ـ رەڭ تاۋلىنىش، كۆركەم كۆرۈنۈش.

جىلۋىلەندۈرمەك «جىلۋىلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىلۋىلەندۈرۈشمەك «جىلۋىلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جىلۋىلەندۈرۈلمەك «جىلۋىلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جىلۋىلەنمەك پ. جىلۋە قىلماق، يالتىرىماق، نۇرلانماق، چاقنىماق؛ ئەكس ئەتمەك، ئىپادىلەنمەك: سادىق بېشىنى سىڭارياننىڭ قىلدى، كۆزلىرىدە بۇ چاغقىچە كۆرۈلمىگەن ئاجىز نۇر ئۇچقۇنلىرى جىلۋىلەندى.

جىلۋىلىك سۆپ. جىلۋە قىلغان، نۇرلۇق، پارقىراق: ھاجى توختى ئېغىز ئۆگزىدە تۇرۇپ، سۈزۈلۈپ كېلىۋاتقان شەرق ئاسمىنىغا نەزەر تاشلىدى، سەھەر تېڭى گۈزەل ۋە جىلۋىلىك ئىدى.

جىلتىكە ئى [ر] <كىي> يەڭسىز، ياقىسىز كالتە چاپان.

جىلتىكىلىك سۆپ ① جىلتىكىسى بار، جىلتىكە كىيگەن: ئاددىيغىنا جىلتىكىلىك قىز پەلەمپەيدىن يۇقىرىغا يۈگۈرۈپ چىقىشقا باشلىدى. ② جىلتىكە تىكتۇرۇش ئۇچۇن تەييارلانغان، جىلتىكە تىكتۇرۇشكە مۇۋاپىق ياكى جىلتىكە تىكىشكە يېتىدىغان: بىر جىلتىكىلىك رەخت.

جىلىچىلىك ئى. جىلە بولغان ھالەت: ـــ راست، جىلىچىلىكتە ھاراقمۇ ئىچتىم، توخۇمۇ سوقۇشتۇردۇم، ـــ دېدى ئېلىجان مومىسىغا.

جىلىخور سۆپ [ئە + پ] ئاسان جىلە بولىدىغان، ئوڭاي تېرىكىدىغان، تېرىككەك: جىلىخور ئادەم ئاسان قېرىيدۇ.

جىلىخورلۇق ئى. ئاسان جىلە بولۇش؛ تېرىككەكلىك.

جىم رەۋ ① ئاۋاز، تاۋۇش چىقارماي، ئۇندىمەي، ئاۋازسىز، تاۋۇشسىز: جىم ئولتۇرماق. ② مىدىرلىماي، ھەرىكەتسىز: جىم ياتماق. جىم تۇرماق. ③ «ئاۋازىكىنى ئۆچۈر، تاۋۇشۇڭنى چىقارما؛ تىنچ تۇر، تىنچلان» مەنىلىرىدە ئۇندەش رولىدا كېلىدۇ: ـــ جىم، ـــ دېدى مېھرىبانلىق يېغلاۋاتقان بالىسىغا قاراپ.

جىمبۇ ئى [خەن] ← **بوغا**.

جىمبۇ ـ جاۋەن جىمبۇ ۋە جاۋەن قاتارلىق ھارۋا جابدۇقلىرى.

جىمبىل ئى <يېم> مانتا، ھورنان قاتارلىقلارنى پىشۇرۇش ئۇچۇن ياغاچ، ئالىيۇمىن، مىس، قەلەيلەردىن ئۇششاق تۆشۈكلۈك قىلىپ ياسىغان سايمان.

جىمبىللىق سۆپ. جىمبىلى بار، جىمبىل ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

جىمجىت رەۋ ① ئاۋاز چىقارماي، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلماي، تىپتىنچ: ئەقلىي ئەمگەك قىلغۇچىلار پات ـ پات ھاۋالىق جاي ۋە جىمجىت مۇھىتتا دەم ئېلىشى لازىم. ② ھەرىكەتسىز، مىدىرلىماي: كىنو باشلىنىش بىلەن تەڭ، ئوتتۇرىدا يۈگۈرۈپ يۈرگەن بالىلار جىمجىت ئولتۇرۇشقا باشلىدى.

جىمجىتلاشماق پ. جىمجىت ھالەتكە كەلمەك، جىمجىت بولماق؛ جىممىماق، تىنچىماق: ئۇ جىمجىتلىشىپ قالغان بولسىمۇ، بولۇپ ئۆتكەن سۆھبەتلەرنى قايتا ـ قايتا ئەسلەيتتى.

جىمجىتلىق ئى. جىمجىت ئەھۋال، جىمجىت مۇھىت: جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەك.

جىم ـ جىم لام ـ جىم دېمەي، جىممىدە: مەن بىرھازا جىم ـ جىم ئولتۇرۇپ كەتتىم.

جىملىق ئى ① جىم بولۇش، جىم بولغان پەيت، جىم تۇرغان ھالەت: مۇشۇق ئېيتىلغان بۇ ناخشا كېچە جىملىقىنى بۇزۇپ، يىراقلارغا ياڭراشقا باشلىدى. ② <پەلس> مادداى ھەرىكىتىنىڭ ئالاھىدە شەكلى. بۇنىڭدا مادداى ھەرىكىتىنىڭ مۇئەييەن باسقۇچتىكى، سۈپەت جەھەتتىكى نىسپىي مۇقىم ھالىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

جىممىدە رەۋ. «جىم» بولغان ھالدا، «جىم» ھالەتتە؛ لام ـ جىم دېمەي، جىم ـ جىم: جىممىدە ئاخىرلاشماق. جىممىدە كەتمەك.

جىمى سۆپ. ھەممە، بارلىق، پۈتكۈل: جىمى ئادەم. جىمى ئالەم.

جمستماق «جمسماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جمسر تەق. يۇلتۇزلارنىڭ بىر يېنىپ، بىر ئۆچۈپ چاقنىشى ياكى چاقناش ھالىتى.

جمسر ـ جمسر «جمسر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئاسمانىدىكى يۇلتۇزلار جمسر ـ جمسر قىلدى.

جمسرلاتماق «جمسرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جمسرلاشماق «جمسرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: يۇلتۇزلار تولۇن ئاي ھۆسنىنى تاماشا قىلىپ جمسرلىشاتتى.

جمسرلىماق پ ① جمسر ـ جمسر قىلىپ نۇر چاچماق، پارقىرىماق، يالتىرىماق: غەيرەت بىر تۇپ يالغۇز قارىياغانىڭ دالدىسىغا كېلىپ بىر دەم تۇردى ۋە جمسرلاپ تۇرغان ئاسمانغا قارىدى. ② مەۋج ئۇرماق، دولقۇنلىماق: جمسرلاپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ سۈيى.* ئۆستەڭ سۈيى ئۆستىگە پلاستىكلاپ چىققان بېلىقلار پەيدا قىلغان سانسىز دۆگىلەك دائىرىلەر لەرزان تەۋرىنىپ، ئاي شولىسىدا جمسرلايتتى.

جمسىشماق «جمسماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: رازاقنىڭ ئادەملىرى خۇددى قۇرغۇي كۆرگەن قۇشقاچلاردەك جمسىشتى.

جمسغۇر سۈپ. جىق گەپ قىلمايدىغان، كەم سۆز؛ ئاسان سىر بەرمەيدىغان: جمسغۇر بالا. * جمسغۇرنىڭ ھۇنىرى ئېچىدە (ماقال).

جمسغۇرلاشماق پ. جىق گەپ قىلمايدىغان بولۇپ قالماق؛ جمسغۇر بولۇپ كەتمەك: ئەنۋەر تېخىمۇ جمسغۇرلىشىپ كەتتى.

جمسغۇرلۇق ئى. جمسغۇر ھالەت، مىجەز ياكى ئادەت: ئۇنىڭ بۇ جمسغۇرلۇقىنىڭ تېگىدە، دەھشەتلىك بىر پارتلاش كۈچى تاۋلانماقتا ئىدى.

جمسقتۇرماق ① «جمسقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ناھايىتى چاققان ھەرىكەت قىلىپ، قاچا ـ قوموچ ۋە قازان باشلىرىنى جمسقتۇرماقتا ئىدى. ② توگەتمەك، يوقاتماق، بېسىقتۇرماق: دەل شۇ چاغدا، خوجىنىياز ھاجى ئاتنى تاشلاپ، يانتاقلىقلار ئارىسىدىن تېزلىك بىلەن ئۆمىلەپ كېلىپ، ئىككى پىلموتچىكنى مائۇزېر بىلەن جمسقتۇردى.

جمسقتۇرۇلماق «جمسقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

جمسقماق پ. مەلۇم پائالىيەت ۋە ھەرىكەتتىن توختىماق، جىم بولماق، بېسىقماق: زالدىكى ئوپۇر ـ توپۇر بىردىنلا جمسقتى.

جمسقىشماق «جمسقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قىزىق ئىش، چاكىلداۋاتقان سۇغۇرلارمۇ ھەش ـ پەش دېگۈچە، ئۇۋلىرىغا كىرىپ جمسقىشتى.

جمسكى سۈپ. ھەممە، بارلىق، جمىي: ئۇلار ئالدىغا ئوچرىغان جمسكى نەرسىلەرنى ئۈرۈپ ـ چېقىپ، يانجىپ ـ چەيلەپ، بەگ تۇرۇشلۇق بىناغا ئېتىلىپ كەلدى.

جمسلەتمەك «جمسلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جمسلەشمەك پ. «جمسلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بىز ھەممىمىز ئاۋۇتنى جمسلەشتۇق.

جمسلىمەك پ ① جىم بولۇشقا ئۇندىمەك: شاڭخوچىنىڭ سۆزى ئېغىزىدىن ئەمدىلا چىقىشىغا، گارمونچى قىز ئۇنى جمسلەپ قويدى. ② ئەيىبلىمەك، قىلمىشىنى تەكرار ـ تەكرار يۈزىگە سالماق: مومايى ئەسلىگە كېلىپ، قىلمىشىدىن ئەپسۇسلىنىپ، زار ـ زار يىغلاپتۇ، بوۋاي ئۇنى جمسلەپ كېتىپتۇ.

جمسماق پ. جىم بولماق، سۈكۈتكە چۆشمەك؛ توختىماق، بېسىقماق: ئۇ بىرئاز كۈتۈپ تۇرۇپ، مەيدان جمسىغاندىن كېيىن سۆز قىلدى.

جن ئى [ئە] ① <دىن> دىنىي، خۇراپىي تەسەۋۋۇرلاردىكى خىلۇەت جايلاردا كىشى كۆزىگە ئادەتتە ۋە باشقا ھەر خىل نەرسىلەر قىياپىتىدە كۆرۈنىدىغان ۋە ئادەمگە بىرەر بەختسىزلىك كەلتۈرىدىغان ئەپسانىۋى مەخلۇق: جن تەگمەك. جن چاپلاشماق. * قورقماقان يەردە جن بار (ماقال). ② كۆچمە. ناھايىتى كۆرۈمسىز بىرنېمە؛ بەتبەشىرە (كۆرۈمسىز، سەت ئادەم ھەققىدە): ـــ نېمە دەيدۇ، ماۋۇ جن، ـــ دېدى ئايشەمگۈل رەقىبىنى مەسخىرە قىلىپ.

جن تاماكسى <بوت> «يەر توزغىقى»نىڭ ئىككىنچى بىر خىل ئاتلىشى، ئوتلاقلاردا ئۆسىدۇ.

جن شوخلىسى <بوت> «ئىتئۈزۈمى» نىڭ باشقىچە ئاتىلىشى بولۇپ، ئېتىزلاردا، ئېرىق بويلىرىدا ئۆسىدۇ.

جنازا ئى [ئە] ← **تاۋۇت.**

جن ـ ئالۋاستى جىن، ئالۋاستى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش قورقۇنچلۇق ئەپسانىۋى مەخلۇقلار.

جنايەت ئى [ئە] <قا> قانۇنغا خىلاپ ۋە جازاغا تارتىشقا تېگىشلىك بولغان ھەرىكەت، قىلمىش: جنايەت ئۆتكۈزمەك.

جنايەتچى ئى. جنايەت ئۆتكۈزگەن، جنايى قىلمىش بىلەن شۇغۇللانغان كىشى.

جنايەتكار ئى [ئە + پ] جنايەتچى: ـــ جنايەتكارنى ھەرقانداق قىلىپ بولسىمۇ تېپىش كېرەك، ـــ دېدى ساقچى باشلىقى.

جنايەتكارانە رەۋ [ئە + پ] جنايى يول بىلەن، جنايەتكارلارچە: جنايەتكارانە قىلغان بۇزغۇنچىلىق. // جنايەتكارانە ئىش قىلماق. جنايەتكارانە سۆز قىلماق.

جنايەتسىز سۈپ، جنايەتى يوق، جنايىتى بولمىغان، جنايەت سادىر قىلمىغان: جنايەتسىز ئادەم، جنايەتسىز جەمئىيەت.

جنايەتسىزلىك ئى ① جنايىتى يوقلۇق، جنايىتى بولماسلىق. ② جنايەت سادىر قىلىنمىغان ئەھۋال، جنايەت سادىر بولمىغان ئەھۋال.

جنايەتلىك سۈپ. جنايىتى بار، جنايەت ئۆتكۈزگەن: ھازىر بېسۋاتقان ھەر بىر قەدەم بۇ قارا نىيەتنىڭ كەينىدىن بىرمۇبىر جنايەتلىك ئىز قالدۇرۇپ تۇراتتى.

جنايى سۈپ [ئە] <قا> جنايەتكە دائىر، جنايەت بىلەن باغلانغان، جنايەت دەپ قارىلىدىغان: جنايى قىلمىش. جنايى جاۋابكارلىق.

جن ـ ئەرۋاھ جن ۋە ئەرۋاھ.

جنئەنجۇرى ئى [جن + ئەنجۇر + ى] <بوت> ئۇجمە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. مېۋىسى ئەنجۇرنىڭ مېۋىسىگە ئوخشايدۇ، ئىستېمال قىلىشقا بولمايدۇ؛ ياغىچى تۇتۇق كۇل رەڭ ۋە بوش كېلىدۇ، ئۇنىڭدىن ئۆي جاھازلىرىنى ياساشقا بولىدۇ؛ دەرەخ قوۋزىقىدىن ئېلىنغان تالانى توقۇمىچىلىققا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

جنتەك ئىم. كىچىك قىزلارنى ئەركىلىتىپ ئاتاشتا قوللىنىلىدىغان سۆز: هوي جنتەك، مېنىڭ ئالدىمدا خىجىل بولمامسەن؟

جنچاتقىلى ئى [جن + چاتقال + ى] <بوت> جنچاتقىلى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. ياغىچى ئاق، چىداملىق، ئېگىلمەيدۇ. ئۇنىڭدىن كىچىك تىپتىكى سايمانلار ـ

نى ياساشقا بولىدۇ.

جىنچىراغ ئى [جىن + چىراغ] ئىچىگە سۇ يېغى ياكى كىرىسىن قۇيۇپ، پاختىدىن ئىشلەنگەن پىلىكنى سېلىپ يانداۋىدىغان شېشىسىز چىراغ؛ قارا چىراغ.

جىندەك ① سۈپ. كۆچمە. جىنغا ئوخشاش، سەت، كۆرۈمسىز: جىندەك كۆرۈنمەك. ② رەۋ. بىر ئاز، ئازغىنا، كىچىككىنە، بىزە: ــ توختاڭلار، جىندەك تەخىر قىلىڭلار، ــ دېدى يۈسۈپ چوڭ ئۇنى توسۇپ.

جىنىدىخانا ئى . تارس . ئەقلىدىن ئازغان، ساراڭلارنى قوبۇل قىلىدىغان ۋە ئۇلار تۇرىدىغان جاي. ساراڭلار دوختۇرخانىسى .

جىنس ئى [ئە] ① <بىيول> جانلىق ئورگانىزملارنىڭ بىيولوگىيەلىك ۋە جىسمانىي خۇسۇسىيەتلىرىگە ئاساسەن ئايرىلىدىغان تۈرى: ئەر جىنس. ئاتلىق جىنس. ئانلىق جىنس. ② ئىجتىمائىي گۇرۇپپا، تەبىقە، ئۇرۇق، زات، نەسىل: ــ ئەي ئادەم، ــ دېدى سەرەتان ئادەم تىلىدا سۆزلەپ، ــ سەن بىر لەھەتگە ھەمايىچى بولما، چۈنكى ئۇنىڭ بىلەن بىز بىر جىنس. ③ <گېئول> يەر پوستىنىڭ مەلۇم قاتلىمىنى ھاسىل قىلىدىغان مىنېرال: تاغ جىنسلىرى.

جىنسداش سۈپ. جىنسى ئوخشاش، بىر جىنستىكى: جىنسداش ھايۋانلار.

جىنسداشلىق ئى. جىنسى ئوخشاشلىق.

جىنسسىز سۈپ <بىيول> ئىككى خىل جىنسىي ھۈجەيرىنىڭ قوشۇلۇشى بولمىغان، ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتسىز بولغان: جىنسسىز كۆپەيىش. جىنسسىز نەسىللىنىش.

جىنسسىزلىق ئى. ئىككى جىنسنىڭ كۆپەيىش ھۈجەيرىلىرىنىڭ قوشۇلماسلىقى؛ جىنسقا مەنسۇپ ئەمەسلىك.

جىنسلىق سۈپ ① مەلۇم جىنسقا مەنسۇپ، جىنسقا تەۋە: تاق جىنسلىق. قوش جىنسلىق. ② <بىيول> جىنسىي يول بىلەن بولىدىغان، جىنسقا مۇناسىۋەتلىك بولغان: جىنسلىق شالغۇتلاش. تۇرۇش. جىنسلىق كۆپەيىش.

جىنسىي سۈپ [ئە] <بىيول> جىنسقا خاس، جىنسقا مۇناسىۋەتلىك، جىنسقا ئائىت: جىنسىي ئالاقە. جىنسىي بەلگە.

جىنسىيەت ئى [ئە] جىنسىي ھالەت ۋە خاراكتېر.

جىن ـ شايتان كونا قاراشلاردا جىن، شەيتان قاتارلىق ئادەمگە ھەر خىل شەكىلدە كۆرۈنىدىغان، كىشىلەردە ئىللەت پەيدا قىلىدىغان، ئەڭ سەت، قورقۇنچلۇق ئەپسانىۋى مەخلۇقلار.

جىن ـ شەيتان جىن ۋە شەيتان: ــ مېنى ئەمدى ئادەم تۇغۇل، جىن ـ شەيتانمۇ تاپالمايدۇ، ــ دېدى سەمەت ئاپىسىغا.

جىنكەش ئى. كونا ئادەت بويىچە جىن چاپلىشىپ سارالىق بولۇپ قالغانلارغا دۇئا ئوقۇيدىغان ئادەم.

جىنكەشلىك ئى. كونا ئادەت بويىچە جىن چاپلىشىپ سارالىق بولۇپ قالغانلارغا دۇئا ئوقۇش، ئۇچۇقداش ھەرىكىتى: جىنكەشلىك قىلماق.

جىنكېۋنزى ئى [جىن + كېۋەز + ى] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. قاسراقلىق مېۋىسى سوقمىچاق، ئىچىدە بىر دانە ئۇرۇقى بولىدۇ؛ ئۇرۇقى دورا بولىدۇ، بۆرەكنى قوۋزۇقتەندۇرۇش رولىغا ئىگە.

جىنئۇزۇمى ئى [جىن + ئۈزۈم + ى] <بوت> ئۈجمە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. مېۋىسى شار شەكىلىك، رەڭگى قىزىل كېلىدۇ؛ دەرەخ قوۋزۇقى سامان قەغەزنىڭ ياخشى خام ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ.

جىنياڭيۇسى ئى [جىن + ياڭيۇ + سى] ① <بوت> چايان ئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇستى قىسمى تاياق شەكىللىك كېلىدۇ؛ يەر ئاستى غولى شار شەكىلدە بولۇپ، يېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە كىراخمال ئېلىشقىمۇ بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يەر ئاستى غولى.

جۇئات ئى. دىيال. مېتىن.

جۇئار ئى. دىيال. ئىزغىرىن شامال.

جۇئەك I سۈپ. جۇغى كىچىك، ئۇنجەك، كۆرۈمسىز: جۇئەك ئادەم.

جۇئەك II ئى. قىز ـ چوكانلار ياقىلىرىغا تاقايدىغان زىننەت بۇيۇمى.

جۇئەكلىك ئى. ئۇنجەكلىك، كۆرۈمسىزلىك.

جۇجۇق ئى. دىيال. جان ت. قۇشقاچ.

جۇجۇل سۈپ. دىيال ① ئەپچىل، چاققان. ② چىرايلىق: ئۇ جۇجۇل يىگىت ئىكەن.

جۇر تەق. بىر توپ قۇشقاچنىڭ ئۆزئارا سايراشلىرىدىن ھاسىل بولغان ئاۋلاش ئاۋاز.

جۇر ـ جۇر «جۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: كۆن پېتىشقا يېقىن، ئۇجمە شاخلىرىغا قونۇۋالغان بىر توپ قۇشقاچلارنىڭ جۇر ـ جۇر قىلىپ سايراشلىرى ئاڭلاندى.

جۇرلاشماق «جۇرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قۇشقاچلار جۇرلاشتى.

جۇرلىماق پ. «جۇر ـ جۇر» قىلغان ئاۋاز پەيدا قىلماق، «جۇر ـ جۇر» قىلىپ سايرىماق.

جياڭجۇن ئى [خەن] يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەل ۋە شۇ ئەمەلگە ئېرىشكەن كىشى.

جياڭگۇەن ئى [خەن] ھەربىي ئەمەلدار، قوماندان.

جياڭلىك ئى [خەن] يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلار، گېنېرالار.

جياۋبو ئى [خەن] جاراھەتنى تاڭغاندا ئۇستىدىن چاپلاش، توك سىمىنىڭ ئوچۇق يېرىنى ئوراش، يەشىك قاتارلىقنىڭ ئاغزىنى چاپلاش قاتارلىق ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان بىر يۈزىگە مەلھەم، يېلىمگە ئوخشاش يېپىشقاق نەرسە سۈرتۈلگەن رەخت، سۈلياۋ، بېنت.

جيەك ئى [پ] ① دوپپا، تون قاتارلىقلارنىڭ گىرۋىكىگە تۇتۇلىدىغان مەخسۇس لېنتا. ② بىرنەرسىنىڭ گىرۋىكى، چېتى، لېۋى، گەردىشى: نۇرنىسا ئۇنىڭ جىيەكلىرى قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قارىدى. ③ تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ چاغانتوقاي ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

جيەكلىك سۈپ ① جىيەكى بار، جيەك تۇتۇلغان: ئاق جيەكلىك شەپكە. ② جيەك قىلىشقا تەييارلانغان، جيەك قىلىشقا مۇۋاپىق: جيەكلىك رەخت.

جيەن ئى. ئاكا ـ ئۇكا ياكى ئاچا ـ سىڭىللارنىڭ بالىلىرى.

جيەردەن سۈپ. سېرىقتىن ماي قىزىل: جيەردەن ئات.

جيلە ئى. دىيال. كالا سولايدىغان كىچىك قورشاۋ.

جيين ئى. ئېگەرنىڭ ئىككى قېشىنىڭ قىرىغا مىخلانغان تۆمۇر ياكى مىس.

جيينلىق سۈپ. جيينى بار، جيين بېكىتىلگەن: جيينلىق ئېگەر.

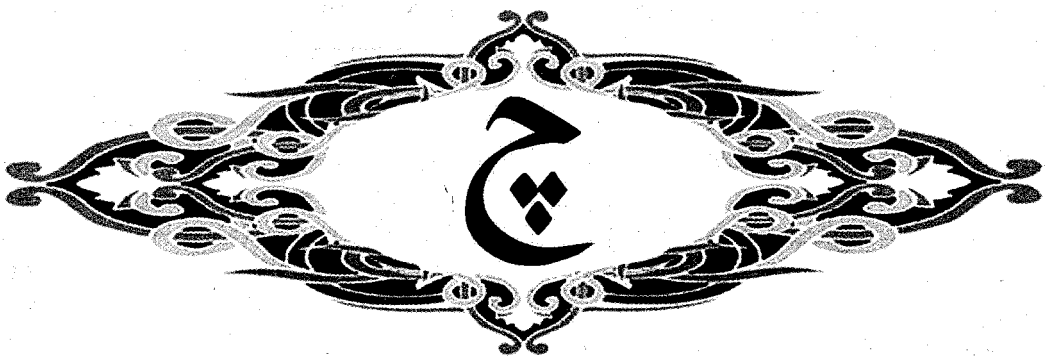

چ ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ يەتتىنچى ھەرپى.

چابدار سۈپ [ر] تۇمشۇقى، قۇيرۇقى، يالى ئاق؛ باشقا تۈكلىرى قىزغۇچ سېرىق رەڭلىك (ئات ھەققىدە): شەھەردىن كۆتەك ھارۋىسىغا قېتىلغان چابدار بايتالنى ئۆكرەڭ تاشلىتىپ قېچىپ چىققان زۇلىيا كاسكا ئىسىملىك ئادەم ...

چاپ I تەق. ئۇستۇنكى كالپۇك بىلەن ئاستىنقى كالپۇكنىڭ بىر - بىرىگە تېگىپ ئاجرىشىدىن ۋە لايدا مېڭىشتىن ھاسىل بولغان ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار: شەمشى ئادەتتە لەۋلىرىنى شۇمۇپ «چاپ» قىلىپ ئويناياتتى.

چاپ II ئى. دىيال. يامغۇر سۈيى ئېقىتىپ ھاسىل بولغان ئېرىق.

چاپار ئى. چاپارمەن: ئۇ لېۋزۇڭنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىش ئۈچۈن، فەنچىڭدىن شياڭيانڭغا چاپار ئەۋەتتى.

چاپارمەن ئى ① مۇھىم، جىددىي بىر خەۋەرنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن، ئاتلىق ئەۋەتىلگەن خەۋەرچى: چاپارمەن ئەۋەتمەك. ② باشقىلارنىڭ ئارقىسىدىن چېپىپ ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى شەرتسىز، دەرھال ئىجرا قىلىدىغان، بۇ يولدا ھەرقانداق ئىشنى قىلىشقا تەييار تۇرىدىغان ئادەم: كۆپ ئۆتمەي ھاكىمنىڭ چاپارمەنلىرى ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ھەيدەپ، ھاكىمنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپتۇ.

چاپارمەنلىك ئى. چاپارمەن قىلىدىغان ئىش، ھەرىكەت.

چاپاق ① ئى. ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ كۆز چانىقىدىن ئاجرىلىپ چىقىدىغان ئاق ياكى سېرىق رەڭلىك يېرىڭسىمان شىلىمشىق ماددا. ② ئى. چاپاق باسقان ئادەم: چاپاقنىڭ كۆزىدىن ياش قۇرۇماس، ماڭقىنىڭ بۇرنىدىن قاقاچ (ماقال). ③ سۈپ. تۇتۇق، مۇجمەل، ئېنىق ئەمەس: چاپاق خەت. چاپاق كۆرۈنمەك.

چاپاقلاشماق پ ① كۆزىدە چاپاق كۆپەيمەك، كۆزىنى چاپاق قاپلىماق، كۆزىنى چاپاق باسماق: ئۇ يۇزىنى يۇيۇشقا ھۆرۈن بولغاچقا، يۇز - كۆزى ھەمىشە كىر ۋە كۆزلىرى چاپاقلىشىپ تۇراتتى. ② ئېنىقسىز، تۇتۇق ھالەتكە كەلمەك، تۇتۇقلاشماق: ئۇ تولا ئۆچۈرۈلۈپ چاپاقلىشىپ كەتكەن خەتنى ئوقۇيالماي قىينالدى.

چاپان ئى. كۆڭلەكسىنىڭ ئۈستىگە كىيىدىغان سىرتقى كىيىملەرنىڭ ئومۇمىي نامى.

چاپان چۆرۈمەك ھەيۋە قىلماق، پوپوزا قىلماق، تەھدىت سالماق.

چاپان كۆتۈرمەك بىراۋغا بولۇشماق، يان باسماق، خۇشامەت قىلماق؛ يالاقچىلىق قىلماق: ئاينۇر ئېرىگە: — جاللاتلارنىڭ چاپىنىنى كۆتۈرۈپ نېمىمۇ تاپاتتىلا؟ — دېدى.

چاپان ياپماق بىراۋنىڭ يامان قىلمىشلىرىنى يوشۇرماق.

چاپان - چارا چاپان ۋە شۇ خىلدىكى نەرسىلەر؛ كىيىم - كېچەك.

چاپانچى ئى ① چاپان تىككۈچى؛ چاپان تىكىپ سېتىۋچى ئادەم. ② كۆچمە. باشقىلارغا خۇشامەت قىلىدىغان، خۇشامەتچى، تەخسىكەش، يالاقچى ئادەم، كۆتۈرمىچى.

چاپانچىلىق ئى. خۇشامەت قىلىش، تەخسىكەشلىك: ئاغزىڭنى يۇم! ھوي تېگى پەس. بۇ چاپانچىلىقىڭنى چوڭ بولغاندا قىل جۇمۇ.

چاپانلىق سۈپ ① چاپىنى بار، چاپان كىيگەن: قارا چاپانلىق. سېرىق چاپانلىق. ② چاپان تىكىشكە لايىق، باب ياكى يېتىدىغان: ئىككى چاپانلىق تاۋار.

چاپاۋۇل ئى. تارس. باشقا يەرگە بېرىپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىش ۋە مۇشۇنداق قىلغۇچى قوشۇن.

چاپپوش ئى. دىيال. قۇلاقچا، ئولپاق.

چاپتۇرماق I «چاپماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايغىرنى بايتالغا چاپتۇرماق.

چاپتۇرماق II «چاپماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئات مىندىم قارا قاشقا، چاپتۇردۇم تاشتىن - تاشقا، ھەركىمنىڭ ياري باشقا، ئوخشامدۇ قەلەم قاشقا.

چاپتۇرماق III «چاپماق III» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن ئىككى بالامغا 30 ھارۋا يانتاق چاپتۇرۇپ، ئۆگزىگە باستىم.

چاپتۇرماق IV «چاپماق IV» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: باشقا يېلىم چاپتۇرماق. بەدەنگە دورا چاپتۇرماق.

چاپتۇرۇشماق I «چاپتۇرماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاپتۇرۇشماق II «چاپتۇرماق II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئاتلىق ئەسكەرلەر ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشتى.

چاپتۇرۇشماق III «چاپتۇرماق III» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاپتۇرۇشماق IV «چاپتۇرماق IV» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دوختۇرلار قىچىشقاق كېسىللىرىنىڭ پۈت - قوللىرىغا دورا چاپتۇرۇشتى.

چاپتۇرۇلماق I «چاپتۇرماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاپتۇرۇلماق Ⅱ «چاپتۇرماق Ⅱ» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇگۈنكى توي ناھايىتى قىزىدى، نۇرغۇن ئاتلار چاپتۇرۇلغان بەيگە ئۆتكۈزۈلدى.

چاپتۇرۇلماق Ⅲ «چاپتۇرماق Ⅲ» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاپتۇرۇلماق Ⅳ «چاپتۇرماق Ⅳ» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاپتىكەش سۈپ ① دىيال. شوخ، كەپسىز، بەكباش. ② ئۆكتەم، چېپىلغاق.

چاپچا ئى. خامان ئىشلىرىدا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سايمان، ئارا. ياغاچ چىشلىقى ياغاچ چاپچا، تۆمۈر چىشلىقى تۆمۈر چاپچا دېيىلىدۇ.

چاپ- چاپ «چاپ Ⅰ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بالا ئېغىزىنى چاپ - چاپ قىلىپ بىرنەرسە يېدى.

چاپچاپ سۈپ [چاپ + چاپ] ① جىددىي، شىددەت بىلەن چېپىش، قىرغىن: چاپچاپ قىلماق. ② بەس - بەس بىلەن تالاشقا ئالىدىغان، ئىتتىك سېتىلىدىغان، خېرىدارى كۆپ: چاپچاپ مال. چاپچاپ بازار.

چاپچىش ئى ① ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە قاتتىق ئۇرۇش ھەرىكىتى. ② <سۇ>سۇ جىددىي ئېقىن ھالىتىدىن ئاستا ئېقىن ھالىتىگە ئۆتكەندە كۆرۈلىدىغان سۇ ئورنىنىڭ ئۆزلەش ھادىسىسى.

چاپچىشماق «چاپچىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاپچىماق پ. ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە قاتتىق ئۇرماق، ھەر تەرەپكە تاشلانماق: ئۇلار بىردىن چاپچىپ تۇرغان يارامليق ئات يېتىلىۋېلىشقانىدى.

چاپراس رەۋ. ئوك - سولغا ۋە ئوزۇن - قىسقىسىغا كېسىشكەن؛ چەمبەرچاس: چاپراس باغلىماق.

چاپسا ئى. دىيال. كىچىك كۆرەك.

چاپسان رەۋ. تېز، تېزلىك بىلەن، ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي، ئاز ۋاقىت ئىچىدە؛ دەررۇ، ئىلدام: چاپسان ماڭ.

چاپسانلاتماق «چاپسانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قەدەملىرىنى چاپسانلىتىپ، ئىلگىرىلەپ كېتىۋەردى.

چاپسانلاشتۇرماق «چاپسانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاپسانلاشتۇرۇشماق «چاپسانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاپسانلاشتۇرۇلماق «چاپسانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاپسانلاشماق پ. تېزلەشمەك، سۈرئىتى بارغانسېرى ئاشماق: ياسىن ئىشكىكە كەلگەندى، ئۇنىڭ قەدەمى خېلى چاپسانلاشتى.

چاپسانلىق ئى. چاپسان ھالەت، تېزلىك: ئۇلارنىڭ قوشۇنى بەك چاپسانلىق بىلەن ئۆسۈپ، ئۇلغىيىپ باردى.

چاپسانلىماق پ. تېزلىمەك، سۈرئىتى ئاشماق، چاپسان ھەرىكەت قىلماق: ئۇسسۇل سازغا ئەگىشىپ بارغانسېرى چاپسانلاپ قايناپ كەتتى.

چاپقاق سۈپ ① چېپىلىپ قويىدىغان، چېپىلغاق: چاپقاق مۇشۇك. ② چېپىشقا ئامراق، چېپىپلا يۇرىدىغان، بىر يەردە جىم تۇرمايدىغان.

چاپقاقلىق ئى. چېپىلىپ قويۇش، چېپىلغاقلىق.

چاپقۇر سۈپ. تېز چاپىدىغان، ئىلدام يۈگۈرىدىغان؛ يۈگرۈك: چاپقۇر ئات.

چاپقۇرلۇق ئى. تېز چاپالايدىغان ئالاھىدىلىك: ئىلى، قاراشەھەر ئاتلىرى چاپقۇرلۇقى بىلەن ئالەمگە مەشھۇر.

چاپقۇن ئى ① قار، يامغۇر ئارىلاش چىققان قاتتىق بوران؛ شۇرغان: چاپقۇن چىقماق. چاپقۇن بولماق. ② كۆچمە. شىددەتلىك، كەسكىن كۆرەش؛ دولقۇن: ئۆتمەكتە مانا سەندە ياشلىق چېغىم، ئىنقىلاب چاپقۇنىدا بۇركۇت بولۇپ. ③ قىرغىن: چاپقۇن قىلماق.

چاپقۇنچى ئى. چاپقۇن قىلغۇچى، قىرغىنچى.

چاپقۇنچىلىق ئى. قىرغىنچىلىق.

چاپقۇنداماق پ. ئايلىنىپ ئۇرماق (بوران - شۇرغان ھەققىدە): بوران چاپقۇنداپ ئۇرغىلى تۇردى.

چاپقۇنلۇق سۈپ ① چاپقۇنى بار، چاپقۇن چىقىپ تۇرىدىغان: چاپقۇنلۇق كېچە. ② كۆچمە. دەھشەتلىك، شىددەتلىك: 1967 - يىلىنىڭ چاپقۇنلۇق ئايلىرى ئۆز كارامىتىنى بۇ قەدىمىي ئورمانلىقتىمۇ كۆرسەتتى.

چاپقۇنلىماق پ. قار ياكى يامغۇر ئارىلاش بوران چىقماق: مىلتىقلار خوددى چاپقۇنلاپ يېغىۋاتقان يامغۇردەك، قويۇق ئېتىلماقتا ئىدى.

چاپلاتماق «چاپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاپلاشتۇرماق پ. چاپلاشقان ھالەتكە كەلتۈرمەك، چاپلاپ تۇتقۇزماق، چاپلىماق.

چاپلاشتۇرۇلماق «چاپلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاپلاشقاق سۈپ. ئاسان چاپلىشىدىغان، چاپلىشۇالىدىغان، تېز يېپىشىدىغان: چاپلاشقاق ئوت. چاپلاشقاق لاي.

چاپلاشقاقلىق ئى. ئاسان چاپلىشىدىغان خۇسۇسىيەت.

چاپلاشماق ① «چاپلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بىز مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىرگەندە، بىرقانچە بالا مەكتەپ تامليرىغا بالىلار بايرىمى ھەققىدە يېزىلغان شوئارلارنى چاپلىشۇاتاتتى. ② بىر - بىرىگە مەھكەم تېگىپ تۇرماق، يېپىشماق: يەرگە چاپلاشماق. تامغا چاپلاشماق. ③ كەينىگە كىرىۋالماق، پېشىگە ئېسىلىۋالماق؛ يېپىشىۋالماق: مەن شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭغا سۆگەلدەكلا چاپلاشتىم. ④ ئولاشماق، چېپىلماق، يۇقماق، يېپىشىماق: جىن چاپلاشماق.

چاپلاقلىق سۈپ. چاپلانغان، چاپلاپ قويۇلغان: چاپلاقلىق رەسىم. چاپلاقلىق گېزىت.

چاپلانماق «چاپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئېلان چاپلانماق.

چاپلىششماق «چاپلاشماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاپلىما سۈپ. چاپلاپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان، چاپلاپ بېكىتىلگەن: چاپلىما يانچۇق.

چاپلىماق پ ① يەملىمەك، يېپىشتۇرماق: ماركا چاپلىماق.

لاي چاپلىماق. ② بىر - بىرىگە تەگدۇرمەك، ياقماق: يۈزىنى يۈزىگە چاپلىماق. ③ مۇناسىۋىتى، چاتىقى بار دېگەن قاراشنى پەيدا قىلماق: — ئېيتىڭا، ئەزىرىخان! — دېدى ئۇ توغرىدىن - توغرىلا، — ئەكىبەرنى پاتمەگە چاپلىماق بولغانلار قايسى مۇراد - مەقسىتىگە يەتمەكچىكەن؟ ④ يۇكلىمەك، ئارتماق: بوھتان چاپلىماق. تۆھمەت چاپلىماق. ⑤ قوشماق، ئۆستۈرمەك، ئۆرلەتمەك: باھا چاپلىماق.

چاپما I سۈپ. چېپىلىدىغان، چاپىدىغان؛ چېپىلغان: چاپما ھەرە. چاپما ئۇلاق.

چاپما II سۈپ. دىيال. پۇتەي چىقىرىلغان، پۇتۇن ئويۇلغان، چېپىپ ئويۇلغان، ئويما.

چاپماق I پ. ئايغىر ياكى ھاڭگا ئېشەك بايتال ياكى مادا ئېشەككە ئارتىلماق، ئېسىلماق.

چاپماق II پ ① بىرەر يۇنلىشتە تېز ھەرىكەت قىلماق؛ يۇگۇرمەك: بالىنى ئىشقا بۇيرۇپ، كېيىندىن ئۆزۈك چاپ (ماقال). ② (ئات) سالماق، قويماق؛ يۇگۇرتمەك: دەل شۇ چاغدا، سايىلىقنى يېرىپ بىر ئات چېپىپ كېلىۋاتاتتى.

چاپماق III پ ① تىغلىق ئەسۋابلار بىلەن پارچىلىماق، يارماق، كەسمەك: پالتا بىلەن چاپماق. يانتاق چاپماق. * ۋاقتى ئۆتكەندە قىلىچىڭنى پوققا چاپ (ماقال). ② قازماق؛ كولىماق: ئۆستەك چاپماق.

چاپماق IV پ. ئادەم ۋە ھەرسىلەرنىڭ بىرەر جايىغا شىلىمشىمان سۈيۈقلۇق ياكى مەلھەملىك نەرسىنى سۈرمەك، يېپىشتۇرماق: باشقا يېلىم چاپماق. بەدەنگە دورا چاپماق.

چاپمۇچاپ رەۋ. ئۇدۇلمۇئۇدۇل، يۇزمۇيۇز، روبىرو: ئۇ مۇھەممەت روزى ئۆيگە بۇرۇلىدىغان دوقمۇشقا كەلگەندە، سۇلتان بىلەن چاپمۇچاپ ئۇچرىشىپ قالدى.

چاپىلىق ئى. چارۋىچىلارنىڭ قىشلىق زاپاس ئوزۇقى ئۈچۈن ئوت - چۆپ چېپىۋېلىنىدىغان جايلار. بۇنداق جايلاردا ئادەتتە چارۋا بېقىلمايدۇ ياكى ئوت - چۆپ چېپىۋېلىنغاندىن كېيىن بېقىلىدۇ.

چاپى I ئى [پ] نەشر: چاپى قىلماق.

چاپى II ئى. دىيال. شادىلىق كەڭ كارىۋات.

چاپتى ئى. دىيال ① كاكچا. ② نېپىز. قاتلىما.

چات I ئى ① ئىككى ئىياغنىڭ ئارىسى؛ چاتراق: چات كەرمەك. چېتىنى يىرماق. ② ئىككى يول ياكى لىنىيەنىڭ تۇتاشقان ياكى ئايرىلغان يېرى، ئاچال، ئېغىز: ئەنە ئاشۇ تۇمشۇق ئالدىدىكى چاتتىن كىرىمىز، ئۇنىڭ ئىچى «سۆلۈڭ ساي» دەپ ئاتىلىدۇ. * ئۇ ئىككى تەرىپى ئېگىز تاغلار بىلەن ئورالغان كەڭ چاتقا جايلاشقان تاغ يېزىسى ئىدى.

چات كەرمەك باشقىلارنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىۋالماق، ھەممە ئىشنى ئۆز ئالدىغا تارتىۋالماق.

چات II سۈپ. دىيال. توغرىسىغا، پۇتۇنلەي: خاندىن كەلگەن يارلىقتا، دەريانى چات كۆمسۇن دەپتۇ.

چاتاتماق «چاتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاتاشماق «چاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاتاق I ① ئى. بىرەر ئىش - ھەرىكەت تۇپەيلىدىن يۈز بەرگەن ئوڭۇشسىزلىق؛ يامان ئاقىۋەت، پېشكەللىك: چاتاق بولماق، چاتاققا قالماق. ② ئى. بىرەر ئىش - ھەرىكەت ياكى بىرەر نەرسىدىن كۆرۈلگەن ئاۋارىچىلىك؛ توسالغۇ، كاشىلا: چاتاق تاپماق. چاتاق چىقماق. ③ سۈپ. خاتا قىلىنغان، توغرا بولمىغان؛ ناتوغرا: چاتاق ئىش. ④ ئى. بىرەر سەۋەب تۇپەيلى يۈز بەرگەن ماجىرا؛ ئۇرۇش، جېدەل: چاتاق چىقارماق. ⑤ ئى. ئەيىب، نۇقسان، ئېغىز: قېنى بۇ ئەينەك بىلەن ئارقىڭنىمۇ كۆرۈپ بېقىڭ. چاتاق بارمۇ، يوق؟ ⑥ سۈپ. كۆچمە. ساغلام ئەمەس، ساغلام بولمىغان؛ كېسەل، ئاغرىق: ئاشقازىنىڭىز چاتاق ئىكەن، داۋالىنىڭ. ⑦ ئى. كۆچمە. مۇناسىۋەت، ئالاقە: سېنىڭ ئىشىڭ بىلەن مېنىڭ نېمە چاتىقىم. ⑧ ئى. مەلۇم بولمىغان، مۇرەككەپ، مۇجمەل تەرەپ: ھۆسەن ئاكام چاتاقنىڭ نەدىلىكىنى تاپالمايمىز، ھەم ھەيران بولدى، ھەم سوغۇققانلىق بىلەن سەۋەبنى ئىزدىدى.

چاتاق II ئى. دەرەخ غولىدىن ئايرىلىپ چىققان شاخ؛ پۇتاق: چاتاق كەسمەك. چاتاق پۇتماق.

چاتاقچى ئى ① جېدەل - ماجىرا تۇغدۇرىدىغان، غوۋغا چىقىرىدىغان ئادەم. ② باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى، چاتىقىنى ئىزدىگۈچى؛ قۇسۇرچى.

چاتاقلاشتۇرماق «چاتاقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىشنى چاتاقلاشتۇرماق. مۇناسىۋەتنى چاتاقلاشتۇرماق.

چاتاقلاشماق پ ① چاتاق، يامان، خەتەرلىك ھالەتكە كەلمەك، يامانلاشماق: مېنىڭ ئىشىم چاتاقلاشقىلى تۇردى. ② جېدەللەشمەك، ئۇرۇشماق: سەن نېمىشقا ئۇنىڭ بىلەن چاتاقلىشىسەن. ③ بىر - بىرى بىلەن چاتاق تېرىماق، يامان ئىش قىلماق: ئۇ ھەر كۈنى كەچتە گايىت باينىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭ قىزى بىلەن چاتاقلىشىپ يۈرىدۇ.

چاتاقلىق I ئى. چاتاق ھالەت ياكى ئەھۋال: ئىشنىڭ چاتاقلىقى مەلۇم بولدى.

چاتاقلىق II سۈپ. پۇتىقى بار، پۇتىقى كۆپ؛ شاخلىق: چاتاقلىق تېرەك. چاتاقلىق دەرەخ.

چاتاقلىماق پ. چاتاق، شاخ چىقارماق، شاخلىماق: بولۇق ئىدى، تەكشى ئىدى ھەم قويۇق، يۈرەك ئوينىپ ئىلھام - ھەۋەس ئالاتتۇق. چاتاقلىغان بەرگى - شېخى ھەر تامان، ساپ ھاۋالىق ئىشقى بىلەن يانىاتتۇق.

چاتالماق «چاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاتراق ئى. ئىككى پۇتنىڭ ئارىلىقى، چات: چاتراقنىغا قىستۇرماق. چاترىقىنى يىرماق.

چاتقال ① ئى <بوت> بويى پاكار، توپ - توپ بولۇپ، شاخلىنىپ ئۆسىدىغان ياغاچ غوللۇق بىر خىل ئۆسۈملۈك. ② تۇرپان شەھىرىگە قاراشلىق بىر يېزىنىڭ نامى.

چاتقالسىمان سۈپ. چاتقالغا ئوخشاش ئۆسىدىغان، چاتقال تىپىدىكى.

چاتقاللىق ① سۈپ. چاتقىلى بار، چاتقال كۆپ ئۆسكەن: چاتقاللىق ساي. چاتقاللىق ئېدىر. ② ئى. چاتقال كۆپ جاي: ئۇ تۇرغۇن يول يۈرۈپ، بىر چاتقاللىققا كىرىپ كېتىپتۇ.

چاتقۇ ئى. نەرسىلەرنى بىر - بىرىگە چېتىپ تۇرىدىغان پەچىم.

چاتقۇچ ئى <سانا> ماشىنا، ئاپتوموبىل، پويىز، ئىشىك - دېرىزە، جابدۇق ۋە ھەر خىل ئەسۋاب - ئۈسكۈنىلەرنىڭ

ئىككى بۆلىكىنى بىر - بىرىگە چېتىپ تۇرىدىغان قۇرۇلما ياكى دېتال.

چاتقۇزماق «چاتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاتما ① سۇپ. بىر- بىرىگە چېتىلغان. ② ئى <سانا> ئاپتوموبىللارنىڭ ئارقىسىغا چېتىلىدىغان قوشۇمچە كوزۇپ.

چاتماق پ ① ئۇ يەر - بۇ يەردىن تىكىپ قويماق، ئۇلىماق، بىرىكتۈرمەك، بېكىتمەك: يەڭنى چاتماق. باشلىقنى چاتماق. ② باغلىماق، تاڭماق، چىگمەك، بوغماق: ئۇلاقنى چاتماق. ③ تىركىمەك، سۆرەتمەك: بىرىنچى موتورلۇق كېمە ئارقىسىغا بىر پۇقرا قېيىقنى چېتىۋالغانىدى. ④ كۆچمە. باغلىماق، بىرلەشتۈرمەك: ئۇ ئادىل بىلەن ئۆزىنىڭ تەقدىرىنى خېلى ۋاقىتلاردىن بۇيان بىللە چېتىپ چۈشىنىشكە باشلىدى. ⑤ كۆچمە. بىر - بىرىگە قوشماق، تويىنى قىلماق: نەۋرىنى نەۋرىگە چاتماق. ئۆگەينى ئۆگەيگە چاتماق.

چاتمال سۇپ. قۇتاش، چېتىش: مېنىڭ يېرىم ئەينالماخۇنۇم بىلەن چاتمال.

چاتىر ئى. دېيال. نۆشۈدۇر.

چاتىماق پ ① دەل - دەرەخلەرنىڭ ھارام شاخلىرىنى كېسىپ ئېلىۋەتمەك؛ پۇتماق: دەرەخ شاخلىرىنى چاتماق. ② كۆچمە. ئايرىماق، بۆلمەك: ئۇ ئەترايىغا سەپسالدى. جىرادىن بىر نورلۇق سۇنى چاتاپ ئاچسىلا، تۇگمەننىڭ كويلىسى ئارقىلىق ئايلىنىپ شەيتان قىلغىسىغا چۈشۈپ كېتىدىغان ئېرىقنىڭ ئىزى تۇراتتى.

چاجا ئى <زوغول> سالجا: ئاتتا ئۆت يوق، چاجدا كۆت (ماقال).

چاجاك ئى [خەن] يۇقىرى ئورۇندىن كەلگەن ئەمەلدار ياكى ئابرۇيلۇق مېھمانىنى قارشى ئېلىش، دەم ئالدۇرۇش ئۈچۈن يولنىڭ بەلگىلىك جايىغا ياسالغان ۋاقىتلىق تۇرار جاي: چاجاك تىكمەك. چاجاك قۇرماق.

چاجۇپ ئى. دېيال. جىنازىغا ئۆلۈكنى سالىدىغان تاختاي؛ تەختىراۋان.

چاچ ئى ① ئادەمنىڭ باش قىسمىدا ئۆسىدىغان تۈك ۋە ئۇلارنىڭ ھەربىرى؛ مويى: چاچ ئالماق. چاچ سالماق. ② قوي، كالا قاتارلىق چارۋىلارنىڭ ئومۇرتقىسىنى بويلاپ ئورۇنلاشقان سىكىر.

چاچ كۆيەك ئايالىلار چېچىغا تاقىۋالىدىغان بىر خىل بېزەكلىك: قارا ياغاچ قاشتا بولۇر، چاچ كۆيەك چاچتا بولۇر. يارنىڭ دەردى ھەرقاچان، يۇرەك بىلەن باشتا بولۇر.

چاچا ئى. دېيال. پوپۇك، چۇچا.

چاچاق ئى. دېيال. ئوت - چۆپلەرنىڭ پاكار ھەم شالاڭ ئۆسكەن جايى: پۇتلار كۆيۈپ ماڭالماي، چاچاق بىلەن ئورايمىز.

چاچباغ ئى [چاچ + باغ] ئايالىلار چېچىغا ئاسىدىغان، ئالتۇن ياكى كۈمۈشتىن ياسالغان زىننەت بۇيۇمى: چاچباغ ئاسماق. چاچباغ ياساتماق.

چاچپۇپۇك ئى [چاچ + پۇپۇك] ئىككى تال ئۆرۈم چاچنىڭ ھەربىرىگە بىرىدىن ئاسىدىغان، مەشۇتتىن ياسالغان زىننەت بۇيۇمى: چاچپۇپۇك ئاسماق.

چاچتەڭگە ئى [چاچ + تەڭگە] ئۆرۈلگەن ئىككى تال چاچنى ئارقا تەرەپىدىن چاتىدىغان، كۈمۈشتىن تەڭگە شەكلىدە ياسالغان زىننەت بۇيۇمى: چاچتەڭگە ئاسماق. چاچتەڭگە سالماق.

چاچتۇرماق «چاچماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۇ چاچتۇرماق. ئۇرۇق چاچتۇرماق.

چاچتۇرۇشماق «چاچتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاچتۇرۇلماق «چاچتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاچراتقۇ ئى. بەدەنده، يۈزده پەيدا بولىدىغان يىرىڭسىمان سۇلۇق يارا: چاچراتقۇ چىقماق.

چاچراتماق «چاچرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۈكۈرۈكنى چاچراتماق.

چاچراشماق «چاچرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاچراندى ئى ① سۇ، يۇندى، لاي، چوڭ - كىچىك تەرەت قاتارلىقلارنىڭ چاچراپ كەتكەن تامچىسى: سۇ چاچراندىسى. ② ئوتتىن چاچراپ چىققان ئۇششاق چوغ ياكى ئۇچقۇن : ئەمەسمەن بىر پۇتۇن گۈلخان ئىچىدىن، ئاجىرىلىپ چىققان ئوت چاچراندىسى، ئەمەسمەن دەم ئۇيان - دەم بۇيان باققان ، مادارسىز كۆزلەرنىڭ جۇپتى - پارىسى .

چاچرىتىلماق «چاچراتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاچرىماق پ ① تاشقى تەسىر تۈپەيلىدىن پارچىلىنىپ ئېتىلماق، چېچىلماق (سۇيۇقلۇق ھەققىدە): سۇ چاچرىماق. يۇندى چاچرىماق. *پوققا چالما ئاتساڭ، ئۆزۈڭگە چاچرار (ماقال). ② ئۇششاقلىنىپ، ئاجىرىلىپ، ئېتىلىپ چىقماق (قاتتىق نەرسە ھەققىدە): ئوت چاچرىماق. يېرىندى چاچرىماق. ③ تېز ھەرىكەت قىلماق؛ ئىرغىپ چىقماق، سەكرىمەك: چاچراپ تۇرماق. چاچراپ قوپماق. ④ چېچەكتىن ئايرىلىپ مېۋىگە كىرمەك؛ غورىلماق، خەمەكلىمەك، مېۋىلىمەك (گۈل - گىياھ، ئۆسۈملۈك ھەققىدە): ھازىر سويىملارنىڭ چوڭى باشتەك، كىچىكلىرى كەپتەر تۇخۇمىدەك، يېڭى چاچراۋاتقانلىرىمۇ بار ئىدى. ⑤ كۆچمە. چۈشۈپ كەتمەك؛ ئۆلمەك (ھامىلە ھەققىدە): تۆرەخاننىڭ ئانىسى دەناخان تۆرەخاندىن بۇرۇن ئاق - قارا تۆتنى تۇغقان بولۇپ، ھەممىسى چاچراپ كەتكەنىدى. ⑥ كۆچمە. ئۇرغۇماق، تاشماق، ئۆرلىمەك، يانماق (مېھىر - مۇھەببەت ۋە غەزەپ - نەپرەت ھەققىدە): ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنى چاچراپ تۇراتتى.

چاچراپ كەتمەك ئۆلمەك (كىچىك بوۋاقلار ھەققىدە).

چاچ - ساقال چاچ ۋە ساقال قاتارلىق بەدەننىڭ كۆرۈنۈشلۈك جايىدىكى تۈكلەر.

چاچسىز سۇپ. چېچى يوق؛ چېچى شالاڭ، ئاز: چاچسىز ئايال بولماس، ساقالسىز ئەر (ماقال).

چاچقال ئى. قومۇشنىڭ قۇرۇپ قالغان يوپۇرمىقى.

چاچقۇ ئى. تويدا كىيىلىنىدىغان، شۇنىڭدەك يېڭى تۇغۇلغان ياكى خەتنە قىلىنىدىغان بالىنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ، چېچىلىدىغان پۇل ياكى كەمپۈت قاتارلىق نەرسىلەر: چاچقۇ چاچماق.

چاچقۇن سۇپ ① چېچىلغان، چېچىلاڭغۇ، تارقاق: بۇ كەنتتىكى ئۆيلەر بۇرۇن چاچقۇن ئىدى. ② ئاسان ئاچچىقى كېلىدىغان، چېچىلىدىغان؛ تېرىككەك، سەپرا: چاچقۇن ئايال.

چاچقىرىق ئى. دېيال. كالىنىڭ بويۇن قىسمىدىكى قاتتىق سىكىر.

چاچلاشماق پ. چاچلىرىنى تارتىشىپ، يۇلۇشۇپ ئۇرۇشماق.

چاچلىق ① سۇپ. چېچى بار، چاچقا ئىگە: ئاق چاچلىق ئادەم. بۇدۇر چاچلىق بالا. ② سۇپ. چېچى تولا، چېچى كۆپ، چېچى

قويۇق ياكى چېچى ئۇزۇن: چاچلىق قىز. ③ ئى. ئاياللار ئېسىش ئۈچۈن ئىشلەنگەن سۈنئىي چاچ؛ جالا: چاچلىق ئاسماق. چاچلىق تاقىماق. چاچلىق سالماق.

چاچلىق بالا دىيال. قىز بالا، تېخى ياتلىق قىلىنمىغان قىز.

چاچما I سۈپ ① چېچىلغان، چېچىلىدىغان، شالاڭ ھالەتلىكى: چاچما نۇسخىلىق گىلەم. ② <ھەرب> پۈركۈپ ئېتىلىدىغان، چېچىلىپ تېگمىدىغان؛ پىتىرا: چاچما مىلتىق. چاچما ئوق.

چاچما II ئى. ئورۇپ ئۆز ئورنىغىلا ياتقۇزۇپ قويۇلغان ئوت: يار مېنى بەگىلەپتۇ كۈل قوتۇندا چاچماغا.

چاچماق پ ① مەلۇم سۇيۇقلۇقنى سەپمەك، پۈركۈمەك: سۇ چاچماق. ئەتىر چاچماق. ② مەلۇم نەرسىنى تارقىتىپ چۈشۈرمەك: ئۇرۇق چاچماق. ئوغۇت چاچماق. ③ تەقسىم قىلماق: بۇ ئولتۇرۇشنىڭ پۇلىنى كىشى بېشىغا چاچقاندا 12 كويدىن توختىمايدۇ. ④ بەتخەجلىك قىلماق، زايە قىلماق، ئىسراپ قىلماق: ــ بايلىقات بولدى دەپلا بۇزدى ــ چاچتى قىلىشقا بولمايدۇ، ــ دېدى ئۇ كۆچىگە لىككە. ⑤ كۆچمەك. تارقاتماق، سىڭدۈرمەك، يۇقتۇرماق: ئوقۇغۇچىلارغا مۇنداق نادانلىق ۋە جاھالەت ئۇرۇقىنى چاچقىدەك بىلىمسىز كىشىدە ئوقۇمىسا ئۆمۈ بولىدۇ. ⑥ كۆچمەك. تاراتماق، يايماق: گۈل بۇ بىر جۈپ قىز ــ يىگىتنى تەبرىكلەۋاتقاندەك، ئەتراپقا خۇش پۇراق چاچماقتا ئىدى. ⑦ كۆچمەك. بۆلمەك، قاچۇرماق، تارقاتماق: شۇ چاغدا شوپۇر ئۇنىڭ پىكرىنى چېچىۋەتتى. ⑧ كۆچمەك. يالتىراتماق، پارلاتماق: ئۇنىڭ بويىندا ھېلىقى مېدالىيون نۇر چېچىپ تۇراتتى.

چاچباغ ئى [چاچ + باغ] ئاياللارنىڭ چېچىغا ئاسىدىغان ئالتۇن ياكى كۈمۈشتىن ياسالغان زەنجىرسىمان زىننەت بۇيۇمى: چاچباغ ئاسماق. چاچباغ ياساتماق.

چاچباغلىق سۈپ ① چاچبېغى بار، چاچباغ ئاسقان. ② چاچباغ ياساشقا بولىدىغان.

چاچۇلماق پ. دىيال. چاسىلماق، تۆت چاسا قىلماق.

چاچۇان ئى. ئاياللار يۇزىگە تارتىدىغان توقۇلما نىقاب؛ چۈمپەردە.

چاچۇانلىق سۈپ. يۇزىگە چاچۇان تارتقان: چاچۇانلىق ئايال.

چاچى ـ پاچى ئوقۇشقا قېيىن بولغان، ئاڭلىغىلى بولمايدىغان، قالايمىقان: چاچى ـ پاچى دېمەك.

چاچىلاڭ ئى. دىيال. تويدا چېچىلىدىغان نەرسە، چاچقۇ.

چاخانا سۈپ. دىيال. ئارتۇقمۇ ئەمەس، ئازمۇ ئەمەس، نەق، دەلمۇدەل.

چار I ئى. بۇغداي، ئارپا باشاقلىرىنىڭ پوستىدىن ئاجرالماي ئىلغىنىپ قالغان دېنى: چار تېمەك. چار سوقماق. بۇغداينىڭ چارى.

چار II سۈپ ① ئاق بىلەن قارا ئارىلاشقان، ئاق كىرگەن، ئاق باسقان (چاچ ـ ساقال، توك قاتارلىقلار ھەققىدە): چار باش. چار بۇرۇت. چار ساقال. ② ئاققا قارا ۋە باشقا خىل رەڭ ئارىلاشقان؛ ئالىچىپار، چىپار (ھايۋانلارنىڭ رەڭگى ھەققىدە): چار پاقا. چار خوراز. چار يىلان. * ئالا ئېنەكىنىڭ بالىسى چار قۇيرۇق (ماقال).

چار III ئى. بالدۇر پىشىدىغان، ئىچى قىزىل، سىرتى چىپار بولىدىغان بىر تۈرلۈك قوغۇنىنىڭ نامى.

چار IV ئى. دىيال. ئەيىب، ئېغۇەن، ئالىلىق.

چارا ئى. يۇمىلاق، چۆچەكتىن چوڭراق، چوڭقۇر ياغاچ تاۋاق، بۇنىڭدا خېمىر يۇغۇرغىلىمۇ، ئاش ئۈسقىلىمۇ بولىدۇ: بىر چارا ئاش. بىر چارا ئۇن.

چارا كۆز چاناقنىڭ ئىچىگىرەك جايلاشقان يوغان كۆز: چارا كۆز بالا.

چارادىماق پ. دىيال. قورشىماق.

چاراس تەق. مۇز، ئەينەك، قوغۇن قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ سۇنۇش، يېرىلىش، چېقىلىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: چاراس قىلماق.

چاراس ـ چاراس «چاراس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چاراس ـ چۇرۇس «چاراس» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: «چاراس ـ چۇرۇس»قىلىپ سۇنماق.

چاراسسىدە رەۋ. «چاراس» قىلغان ھالدا، «چاراس» قىلىپ.

چاراسلاتماق «چاراسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاراسلىماق پ. «چاراس» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: قىز دەسسەپ تۇرغان يەرنىڭ مۇزى ئىككى قېتىم چاراسلىدى.

چاراڭ تەق. نەرسىلەرنىڭ ئۇرۇلۇپ چېقىلىشى ۋە ئۇنىڭدىن ھاسىل بولغان ئارىلاشما شاۋقۇنلۇق ئاۋاز.

چاراڭ ـ چۇرۇڭ «چاراڭ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

چاراڭشىماق پ. دىيال. ئۇنىڭدىن، غوڭغا قىلماق، غەلۋە قىلماق.

چارە I ئى [پ] ① بەرەر ئىشنى، مەقسەتنى ئەملىگە ئاشۇرۇش، ئۇنۇدقا چىقىرىش ياكى ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش يوزىسىدىن قوللانغان ئۇسۇل؛ تەدبىر، ئامال: ئەملىي چارە. كەسكىن چارە. ② بەرەر ئىدارە، جەمئىيەت ۋە كوللېكتىپ ئورۇنلار ئۆز تەۋەلىكىدە يولغا قويغان قائىدە؛ تۈزۈم، بەلگىلىمە: بۇ چارە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن ئىجرا قىلىنىدۇ. ③ تەنبىھ، جازا: چارە كۆرمەك.

چارە II سۆپ. چىقىش كېلىشتە كەلگەن سۆزلەردىن كېيىن «ئۈستۈن، يۇقىرى، ئارتۇق» دېگەن مەنىدە ئالدىنقىسىغا سېلىشتۇرغانلىقنى يىلدۇرىدۇ: گۈلسۇمخان ئاچا گۈلنىسا قىزنى ئۆز پەرزەنتلىرىدىنمۇ چاررەك كۆرەتتى.

چارە ـ ئامال چارە ۋە ئامال: چارە ـ ئامال قوللانماق.

چارە ـ تەدبىر چارە ۋە تەدبىر: چارە ـ تەدبىر قوللانماق.

چارە ـ تەدبىرلىك چارە ۋە تەدبىرى بار، چارە ۋە تەدبىر تاپالايدىغان: چارە ـ تەدبىرلىك ئادەم. چارە ـ تەدبىرلىك رەھبەر.

چارەك I [پ] ① مىق. ئېغىرلىق ئۆلچىمى. چارەك بەزى جايلاردا ئون كىلوگىرام، بەزى جايلاردا 15 كىلوگىرام، بەزى جايلاردا سەككىز كىلوگىرام ۋە بەزى جايلاردا 11 كىلوگىرامغا باراۋەر كېلىدۇ. ② ئى. مۇشۇ ئۆلچەم بويىچە ئېغىرلىقنى ئۆلچەش ئەسۋابى.

چارەك II [پ] ① سان. بىرەر نەرسىنىڭ ئۈزۈنلۇقى ياكى ۋاقتىنىڭ تۆتتىن بىرى: چارەك سائەت. چارەك ئەسىر. ② ئى <مات> تەكشىلىكتىكى ئۆزئارا تىك بولغان ئىككى تۈز سىزىق تەكشىلىكنى تۆت بۆلەككە بۆلىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدىكى خالىغان بىر

بۆلەك «چارەك» دەيىلىدۇ. ③ ئى. بىر ئوقۇش يىلىنىڭ تۆتتىن بىرى.

چارەك III مق. قولنىڭ باش بارمىقىنىڭ ئۇچىدىن بىگىز بارماقنىڭ ئۇچىغىچە بولغان ئارىلىقنى بىرلىك قىلغان ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى.

چارەكلەتمەك «چارەكلىمەك» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چارەكلەشمەك «چارەكلىمەك» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چارەكلەنمەك «چارەكلىمەك» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چارەكلىتىلمەك «چارەكلەتمەك» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چارەكلىك سۈپ ① ئاشلىق ئۆلچەيدىغان چارەك بىرلىك قىلىنغان، چارەك بويىچە ھېسابلانغان: ئالتە چارەكلىك تاغار. ② چارەك ئۇرۇق كېتىدىغان ياكى چېچىلىدىغان: بىر چارەكلىك يەر. ③ بىرنەرسىنىڭ تۆتتىن بىرى بىرلىك قىلىنغان، چارەك بويىچە ھېسابلانغان: چارەكلىك ئىمتىھان.

چارەكلىمەك پ. چارەك بىلەن ئۆلچىمەك: ـــ ئەمدى ئۇ كۈنلەر كەلمەسكە كەتتى. چارەكلەپ يەمدۇق، پاتمانلاپ يەمدۇق، ئىختىيار ئۆزدەمزدە، ـــ دەيدى رەۋىخان ئۆز ـ ئۆزىگە.

چاربازار ئى [پ] يېزا ـ كەنت، رايونلاردا ھەپتىنىڭ ھەر خىل كۈنلىرى بولىدىغان بازار.

چاربازارچى ئى. بازار تاشلىمايى، چاربازاردا سودا ـ سېتىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى سودىگەر.

چاربازارچىلىق ئى. چاربازاردا سودا ـ سېتىق قىلىش پائالىيىتى.

چاربېغ ئى [پ] ① شەھەر سىرتىدىكى تەبىئىي مەنزىرىلىك، ھاۋالىق جايغا قۇرۇلغان، ئۆي ـ قورۇسى بار باغ. ② دەريالاردا بېلىق تۇتۇش ئۇچۇن، ياغاچلارنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ قورشام قىلىپ قويۇلغان دائىرە، بىر ئۇچىغا كۈنجۈت باغلاپ قويۇلىدۇ. بېلىقلار كۈنجۈتنى پۇراپ، شۇ دائىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ تۇتۇلىدۇ. ③ قومۇل شەھىرىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

چاربۇرجەك ئى [چار + بۇرجەك] <بوت> چاربۇرجەك ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. غولى يەر بېغىرلاپ ئۆسىدۇ، ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ، مەددىنى چۈشۈرۈش ۋە تاماق سىڭدۈرۈش رولىغا ئىگە.

چارپادىشاھ ئى <تارىخ> «چار» رۇسچە «ئىمپېراتور» مەنىسىدىكى سۆز. «چارپادىشاھ» رۇسىيە بىلەن بۇلغارىيەنىڭ بۇرۇنقى پادىشاھىنى كۆرسىتىدۇ.

چارپاي ئى [پ] ← **چارۋا**: چارپاي يىغماق.

چارپۇتلاتماق «چارپۇتلىماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چارپۇتلاشماق «چارپۇتلىماق» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چارپۇتلانماق «چارپۇتلىماق» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چارپۇتلىماق پ [چار + پۇتلىماق] پۇتلاپ، چىرماق سېلىپ ئوڭدىسىغا يېقىتماق: ئۇ ئېسىنى يىغىپ بولغۇچە، ئىشكىتىن يولۋاستەك ئېتىلىپ كىرگەن رەھىمەتجان بىرلا چارپۇتلاپ، ئۇنى تىك موللاق چۈشۈردى ـ دە، ئۇستىگە مىنۋالدى.

چارپىلەك ئى [چار + پىلەك] قوغۇنىنىڭ بىر خىلى.

چارتال ئى [چار + تال] <بوت> ① ئازغان ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ئىللىق رايونلاردا ئۆسىدۇ، مېۋىسىنى يېيىشكە بولىدۇ. يوپۇرمىقى بىلەن ئوچكىسى دورا قىلىنىدۇ، يۆتەل پەسەيتىش رولىغا ئىگە. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

چارچاپ ئى [پ] ① بىر ـ بىرىگە چېتىلغان تۆت ياغاچ ۋە شۇ ياغاچتىن ياسالغان قورۇلما، جاھاز. ② شادىلىق كىچىك كارىۋات. ③ ئۇستىگە كوزا ياكى تەلەڭگە، داس قويۇلىدىغان، ئۇچ ياكى تۆت پۇتلۇق ياغاچ رامكا، جاھاز.

چارچاتقۇچ ئى. چارچىتىدىغان، چارچاشنى پەيدا قىلىدىغان دورا ياكى ماددا: بۇ مەھسۇلات مۇسكۇلالاردىكى چارچاتقۇچلارنى پارچىلاپ، ھارغىنلىقنى تۇگىتەلەيدۇ.

چارچاتماق «چارچىماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چارچاشماق «چارچىماق» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چارچاڭ سۈپ ① ئىچىشكە تەس بولغان؛ قىرتاق، قاڭسىق: چارچاڭ ھاراق. ② قۇلاققا ياقمايدىغان؛ مۇڭسىز، يېقىمسىز: چارچاڭ ناخشا. ③ مۇناسىۋەتتە يىرىك، تولا جېدەللىشىدىغان؛ ئورۇشقاق، قوپال: چارچاڭ ئادەم.

چارچاڭغۇ سۈپ. چارچاپ قالغان، چارچىغان، ھاردۇق يەتكەن: چارچاڭغۇ ئادەم.

چارچاي ئى. دېيال. قاربقات.

چارچۇرۇك ئى [چار + چۇرۇك] <دېھ> قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى.

چارچىماق پ. بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت، ئەمگەك پائالىيىتى نەتىجىسىدە ھارغىنلىق سەزمەك؛ ھارماق، تالماق: سەپەردە چارچىماق. ئەمگەكتە چارچىماق.

چاراداش ئى <مۇز> ژېنگىرىيەچە sardas سۆزىنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى. بۇ ژېنگىرىيە خەلقىنىڭ ئۇسسۇل (تانسا) مۇزىكىسى بولۇپ، 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پەيدا بولغان.

چاردان ئى. تولامچاقنىڭ چىلگە ۋە كۈدا ئوقلىرى ئورنىتىلغان ياغاچ سايمىنى.

چاررۇسىيە ئى [ر] <تارىخ> چارپادىشاھى ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى رۇسىيە.

چارزەپ ئى [پ + ئە] <مۇز> مۇقام تەركىبىدىكى ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىلىرىنىڭ بىر تۈرى: چارزەپ مۇزىكىسى.

چارس تەق. مۇز، ئەينەك، چىنە قاتارلىق نەرسىلەر تاشقى تەسىر تۇپەيلىدىن دەز كەتكەندە پەيدا بولىدىغان ئاۋاز: لامپىنىڭ ئەينىكى «چارس» قىلىپ ئېتىلىپ كەتتى.

چارس ـ چارس «چارس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چارس ـ چۇرس «چارس» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: مۇخبىرلار ھەر تەرەپتىن «چارس ـ چۇرس» قىلىپ سۇرەتكە تارتقىلى تۇردى.

چارسسىدە رەۋ. «چارس» قىلغان ھالدا، «چارس» قىلىپ: تاش دېرىزىگە تېگىپ «چارسسىدە» قىلغان ئاۋاز بىلەن ئەينەك پارچىلىرى يەرگە چۈشتى.

چارسلداتماق «چارسلدىماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چارسلداشماق «چارسلدىماق» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چارسلدىماق پ. «چارس ـ چارس» قىلىپ ئاۋاز چىقماق؛

«چارس ـ چارس» قىلماق: ئوچاقتا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان قۇرۇق ئوتۇنلار چارسىلدىماقتا ئىدى.

چارشەنبە ئى [پ] <ئاستر> ھەپتىنىڭ سەيشەنبىدىن كېيىن، پەيشەنبىدىن ئىلگىرىكى ئۇچىنچى كۈنى.

چارشەنبە بازار ① ھەر ھەپتىنىڭ ئۇچىنچى كۈنى بولىدىغان بازار. ② چارشەنبە كۈنى بازار بولىدىغان شۇ جايىنىڭ نامى: بىز چارشەنبە بازارغا كەلگەن چاغدا كۈن ئولتۇردى.

چارگاھ ئى [پ] <مۇز> ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ تۆتىنچىسىنىڭ نامى: چارگاھ مۇقامى.

چارلاتماق «چارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چارلاش ئى ① بىر-ھر مەقسەت بىلەن ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ھەرىكەت ئېلىپ بېرىش، ئاختۇرۇش، كۆزىتىش. ② <گېئول> كان بايلىقلىرىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاش ۋە كان گەۋدىسىنىڭ ئورنى، شەكلى، چوڭ ـ كىچىكلىكى، مەدەن ھاسىل قىلىش قانۇنىيىتى، تاغ جىنسلىق خۇسۇسىيىتى، گېئولوگىيەلىك تۈزۈلۈشى قاتارلىق ئەھۋاللارنى ئۆلچەپ بېكىتىش كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

چارلاشماق I «چارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ساقچىلار كوچىلارنى چارلىشىپ يۈرەتتى.

چارلاشماق II پ. چار ھالەتكە كەلمەك، چار بولماق: گۆھەر-خان چوڭ ئانامۇ ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن ئاق كىرىپ چارلاشقان چېچىنىڭ ئۈستىدىن ياغلىقىنى چېكىلەپ تېڭىپ كوچىغا چىقتى.

چارلاق سۇپ. دىيال. چار، ئالىچىپار: چارلاق ئات.

چارلانماق «چارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چارلىغۇچى ئى. ئارمىيە ئىچىدىكى رازۋېدكا خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىم، رازۋېدچىك.

چارلىماق پ ① بىر-ھر مەقسەت بىلەن ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ھەرىكەت ئېلىپ بارماق، كۆزەتمەك، ئاختۇرماق. ② بىر-ھر ئىلمىي تەتقىقات نۇقتىسىدىن گېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماق؛ تاغ - دالىلارنى قىدىرماق، بايلىق ئىزدىمەك: گېئولوگىيەلىك چارلاش ئېلىپ بارماق.

چارئوت ئى [چار + ئوت] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقىنىڭ گىرۋەكلىرىدە ھەرە چىشلىرىغا ئوخشاش رەتسىز چىشلىرى بولىدۇ.

چارۇزە ئى. كارىۋاتچىلىك كەتلىكتىكى گىلەم.

چارۇلماق پ. دىيال. پۇتلاشماق: ماڭا چارۇلماي نېرى تۇر.

چارۋا ئى [پ] ئات، كالا، قوي قاتارلىق تۆت ئاياغلىق مال.

چارۋىچى ئى. چارۋا بېقىپ تۇرمۇش كەچۈرىدىغان ۋە چارۋىغا ئىگە بولغان كىشى: بۇ كەنتتە ئون ئائىلە چارۋىچى بار.

چارۋىچىلىق ئى. چارۋا بېقىش ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى يېتىلدۇرۇش ئىشى، كەسپى.

چارۋىدار ئى [پ] چارۋىچىلىق رايونىدىكى يايلاق ۋە چارۋا مالىلارنى ئىگىلىۋالغان ھەمدە چارۋىچىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئارقىلىق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان كىشى.

چارىزم ئى [ر] <تارىخ> چار پادىشاھلىقىنىڭ ھاكىمىيەت-لەقلىككە ئاساسلانغان دۆلەت تۈزۈمى: چارىزم ھاكىمىيىتى.

چارىزم ھۆكۈمرانلىقى.

چارىسىز سۇپ. چارىسى يوق، چارە تاپالمىغان؛ ئىلاجسىز: چارىسىز ئىش بولماس، چارىسىز ئاش بولماس(ماقال).

چارىسىزلىق ئى. چارە يوقلۇق، چارە تاپالماسلىق، ئىلاجسىزلىق.

چاريار ئى [پ] <دىن> مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئاياباكىرى، ئۆمەر، ئوسمان، ئەلىدىن ئىبارەت تۆت ۋارىسى (تۆت خەلىپە).

چازا I **(چا:زا)** ئى [خەن] تەكشۈرۈش ئورنى، قاراۋۇل-خانا؛ توسۇق: چازا قۇرماق.

چازا II **(چا:زا)** ئى [خەن] چاچ قاتارلىقلارنى قىسىپ قويىدىغان تۆمۈر ياكى سۆلياۋ بۇيۇم، قىسقۇچ: چازا قىستۇرماق.

چازا III ئى [پ] ← **باداشقان:** چازا قۇرماق.

چاس I ئى [ر] كىنو سېنارىيەسىنىڭ ھەربىر بۆلىكى، قىسىم: بۇ كىنو جەمئىي 14 چاس.

چاس II ئى [ر] <ھەرب> ئورنىدا تىك تۇرۇپ، ئوق قولىنى چېكىگە تەگكۈزۈش ئارقىلىق ئېتىلىدىغان ھۆرمەت؛ ھەربىيچە سالام: چاس بەرمەك.

چاسا (چا:سا) [پ] ① سۇپ. تۆت تەرىپى تەڭ بولغان، تۆت بۇرجەك شەكىلدىكى؛ كۇۋادرات: چاسا تاش. چاسا ياغاچ. ② ئى. شەھەر، جەڭلارنىڭ مەركىزىي كوچىسى، رەستە.

چاستوتا ئى [ر] <فىز> جىسىمنىڭ ھەر سېكۇنتتىكى تەۋرىنىش قېتىم سانى. بىرلىكى گېرتس. مەسىلەن، ئادەم ئاڭلىيالايدىغان ئاۋازنىڭ چاستوتىسى 16 ــ 20000 گېرتس-قىچە بولىدۇ. ئادەتتە ئۆزگىرىشچان توكنىڭ چاستوتىسى 50 گېرتس. رادىيو ئىستانسىلىرى كۈندىلىك ئاڭلىتىشنى قايسى خىل دولقۇن ياكى چاستوتىدا تارقىتىشنى ئۆزى بەلگە-لەيدۇ.

چاسلىق سۇپ. چاسلىرى بار، چاسلارغا بۆلۈنگەن،چاسلارغا ئايرىلغان، قىسىملىق: تۆت چاسلىق فىلىم.

چاسلاتماق «چاسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تېخنىك خادىملار بىر تۈركۈم تاشچىلارنى تەشكىللەپ، قېزىلغان تاشلارنى قۇرۇلۇش ئۆلچىمىگە باب كەلتۈرۈپ چاسلاتتى.

چاسلاشماق «چاسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ياغاچچىلار كېسىلگەن ياغاچلارنى چاسلاشتى.

چاسلانماق «چاسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياغاچلار چاسلىنىپ بولدى.

چاسلىماق پ. چاسا شەكىلگە، ھالىتىگە كەلتۈرمەك؛ تۆت تەرىپىنى تەڭ قىلماق: ياغاچ چاسلىماق.

چاسۇەك ئى. دېھقانزە ئەينەكلىرىنى باستۇرۇپ تۇرىدىغان، ئۇستەل ۋە باشقا نەرسىلەرنىڭ قىرغاقلىرىغا ئورنىتىلىدىغان ئىنچىكە، قىرلىق ياغاچ.

چاشقان ئى ① <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلارنىڭ بىر ئائىلىسى. تۇرى كۆپ، تېنى كىچىك، قۇيرۇقى ئۇزۇن، كۆرەك چىشى تەرەققىي قىلغان بولىدۇ، قوزۇق چىشى بولمايدۇ. ② كۆچمە (تېب) ئات ـ ئۇلاغلاردا بولىدىغان بىر خىل كېسەللىك. ③ <ئاستر> مۇچەل يىلى ھېسابىدىكى بىرىنچى

یىل، يەنى 12 مۇچەلدىكى ھايۋاننىڭ بىرىنچىسىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان يىل.

چاشقانسىز سۈپ. چاشقان يوق، چاشقان بولمىغان: بۇ ناھەيدە «چاشقانسىز ئۆلگە رايون» بەرپا قىلىشقا ياخشى ئاساس تۇرغۇزۇلدى.

چاشقانيارا ئى [چاشقان + يارا] <تېب> بىر خىل كېسەللىك. كۆپرەك بويۇنغا چىقىدۇ، بەزىدە قولتۇققىمۇ چىقىدۇ. سىل تاياقچە باكتېرىيەسىنىڭ بويۇن ياكى قولتۇقتىكى لىمفا تۈگۈنىگە كىرىپ كېتىشى نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدۇ. ئالامەتلىرى؛ قاتتىق تۆگۈنچەكلەر پەيدا بولۇپ يىرىڭلايدۇ. يارا ئاغزى ئاسانلىقچە پۈتمەيدۇ.

چاشكا I ئى [ر] فارفور ماتېرىيالىلاردىن ياسالىدىغان، تۈتقۇچى بار، مەخسۇس چاي ئىچىدىغان قاچا.

چاشكا II ئى. دىيال. مېيىتنى ئۇزاتقاندا تارقىتىلىدىغان يەل ـ يېمىش.

چاشگاه ئى [پ] تاك ئېتىپ، كۈن بىرئاز ئۆرلىگەن ۋاقىت: ئوك تەرەپتە مەھەللە ۋە چاشگاھ قۇياشى ئوچۇق بوشلۇقتا چاقناپ تۇراتتى.

چاشما ئى. دىيال. بىر خىل كەشتە نۇسخىسى: چاشما تىكىش.

چاشۇاق ئى. دىيال. كېلىن ھامىلدار بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى مېھمان چاقىرىپ ئوتكۈزىدىغان مەرىكە.

چاغ I سۈپ. خۇشال، خۇرسەن، شاد: كۆڭلى چاغ. ۋاقتى چاغ.

چاغ II ئى. دەۋر، مەزگىل، پەيت، ۋاقىت: تاك ئاقارغان چاغ. قاش قارايغان چاغ.

چاغ III ئىسم . ئىتنى قوغلاش، ھەيدەش ئۈچۈن ئېيتىلىدۇ.

چاغ IV سۈپ. دىيال. دەل، ماس، لايىق، خوپ.

چاغ V ئى. دىيال. كۈچ ـ قۇۋۋەت، قۇرب؛ مادار.

چاغا ئى. دىيال. تۈگمەننىڭ چاقپېلىكى.

چاغاتاي ئى <تارىخ> چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلىنىڭ نامى.

چاغاتاي تىلى <تىل> قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ئاساسىدا شەكىللەنگەن ۋە 13 ـ ئەسىردىن 20 ـ ئەسىرگىچە ئۇيغۇرلار ھەم ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باشقا تۈركىي مىللەتلەر ئورتاق قوللانغان ئەدەبىي تىل. بۇ تىلنىڭ «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتىلىشىغا چاغاتاي خانلىقى ۋە چاغاتاي ئەۋلادلىرى ئورناتقان باشقا خانلىقلارنىڭ بۇ تىلنى ھۆكۈمەت تىلى قىلىپ قوللانغانلىقى سەۋەب بولغان.

چاغان ئى. قەمەرىيە يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى باشلىنىدىغان مەملىكىتىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى بايرىمى، باھار بايرىمى.

چاغاناق ئى. دىيال. تەخسە مۇزنىكا، پىلاستىنكا.

چاغاناي ئى. دىيال. قوموش سۇنای.

چاغانلىق پ. چاغانغا ئىشلىتىدىغان ياكى كېرەك قىلىدىغان؛ چاغانغا مۇناسىۋەتلىك: چاغانلىق ئولتۇرۇش . چاغانلىق زىياپەت.

چاغ ـ چوغ دىيال. ئۇجۇر ـ بۇجۇر، ھال ـ ئەھۋال.

چاغرۇل سۈپ. دىيال. قاقشال.

چاغلاشماق I «چاغلىماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاغلاشماق II «چاغلىماق II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار قوناقلىرىنى ئۆزئارا لاپقۇتلىشىپ چاغلاشتى.

چاغلام ئى. كېۋەز، قوناق قاتارلىق زىرائەت مايسىلىرىنىڭ تۈۋىنى چاغلاپ (چېپىپ) يۇمشىتىش؛ چېپىق: قوناقنىڭ بىرىنچى چاغلىمى.

چاغلانماق I «چاغلىماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مايىم قولى باغلاندى، ئۆلتۈرمەككە چاغلاندى. ئاتا ـ ئانا دەردىدە، يۇرەك ـ باغرى داغلاندى.

چاغلانماق II «چاغلىماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كېۋەزلەر چاغلىنىپ بولدى.

چاغلىغۇچ ئى. زىرائەتلەرنىڭ تۈۋىنى چاناپ يۇمشىتىش، ئارىسىنى شالاڭلىتىش، ئوتنى چاغلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۇزۇن دەستىلىك تېغلىق سايمان.

چاغلىق ① سۈپ. ئاددىي، كىچىك، ئانچىكى: چاغلىق گەپ. ② سۈپ. ھەيران قالغۇدەك ئەمەس، چوڭ ئەمەس، چوڭ مەسىلە ئەمەس، چەكلىك: دەسمايىسى چاغلىق. ھالى چاغلىق. ③ تىر. دېيەرلىك، باراۋەر بىرىدە، ... چىلىكمۇ: بازارغا بىر باغلام ئوتۇن، بىر باش پىياز چاغلىق نەرسە كىرگۈزمەپتۇ.

چاغلىماق I پ ① مۆلچەرلىمەك، تەخمىن قىلماق، دەڭسىمەك: ئۇزۇڭنى چاغلا، بېلىڭنى باغلا(ماقال). ② ھېسابلىماق، سانىماق، بىلىمەك، تونۇماق، كۆرمەك: ئۇ ئۆزىنى قالتىس چاغلاپ، بارغانسېرى تەكەببۇرلىشىپ كەتتى.

چاغلىماق II پ. زىرائەتلەرنىڭ تۈپ ئارىلىقىدىكى ئوتلارنى ئوتاپ، تۈۋىنى چانماق، يۇمشاتماق: قوناق چاغلىماق. كېۋەز چاغلىماق.

چاغنان ئىسم. ئىتنى قوغلاش ئۈندەش سۆزى.

چاغۇا يۇك. بەلكىم، ئېھتىمال: قارلىق تاغلار يېقىنچۇن، ھاۋالىرى سوق چاغۇا. چوكانلىرى بىچارە، يىگىتلىرى يوق چاغۇا.

چاغىرچاي ئى <بوت> قارىقات ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. 30 ــ 60 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە ئۆسىدۇ، مېۋىسى غۇنچە شەكىللىك، پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، قان توختىتىپ گۆش ئۆستۈرۈش، ئاشقازاننى ياخشىلاپ ئىچ سۈرۈشنى توختىتىش، ھەيز تەڭشەش رولىغا ئىگە.

چاق I تەق. نەرسىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە تېگىشى، ئۇرۇلۇشى، سوقۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

چاق II ئى [پ] ① قاتناش قورالىرى، ھەر خىل ئەسۋابلار ۋە قۇرۇلمىلارنىڭ ئايلىنىدىغان دۆگىلەك قىسمى: تۆگمەن چاقى. چىشلىق چاق. ② قاناتلىق چاق ئارقىلىق يېكىنى ئايلاندۇرۇپ يىپ ئېگىرىدىغان تانابلىق ئېگىرىش ئەسۋابى: چاق ئېگىرمەك. ③ كېسىدىغان ئەسۋابلارنىڭ تېغىنى ئىتتىكلىتىدىغان، ئۆتكۈر قىلىدىغان قوم باغلانغان، ئايلىنىدىغان غالتەك: چاققا تۇتماق. چاققا سالماق.

چاقا I ئى ① ئومۇمەن مىسكە ئوخشاش مېتاللاردىن ياسالىدىغان پارچە پۇل؛ تىيىن. ② ئاز مىقداردىكى ئاقچا، پۇل، مەبلەغ: كارۋانغا تاقا لازىم، سودىگەرگە چاقا(ماقال).

چاقا II ئى. ئادەم بەدىنىدە ھاسىل بولغان كىچىك يارا؛ جاراھەت.

چاقا III ئى. ئۇزۇم ئېسىپ قۇرۇتۇش ئۈچۈن چۇنجىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان ياغاچ قۇرۇلما. ئۇنىڭ غول قىسمىدىكى

تۆشۈكچىلەردىن چاپراس قىلىپ چەمەك ئۆتكۈزۈلىدۇ.

چاقاڭدا رەۋ. دىيال. ئوڭدا: چاقاڭدىسىغا چۈشتى.

چاقام ← **چاقام- چاقام.**

چاقام- چاقام بال س. سۇغا باش چۆكۈرۈشتىن بۇرۇن ئېيتىلىدىغان بالىلار سۆزى.

چاقپەلەك ئى [پ + ئە] ① سۇ ۋە شامال كۈچى بىلەن ئايلىنىپ، ماشىنىلارنى ھەرىكەتلەندۈرىدىغان قاناتلىق چاق. ② ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي كۆڭۈل ئېچىش ئويۇنلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، گورىزونتال ئوق ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان قاناتلىق غالتەكسىمان قۇرۇلما.

چاقپەلەك بولۇپ كەتمەك دىيال. خۇشاللىقى ئىچىگە پاتماي كەتمەك، يايراپ كەتمەك.

چاقپەلەكلىك سۈپ. چاقپەلىكى بار، چاقپەلەك ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

چاقتۇرماق «چاقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاقتۇرۇشماق «چاقتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چاقتۇرۇلماق «چاقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاقچا ئى. دىيال. ناسۋال قۇتىسى.

چاقچاق I ئى ① كىشىلەرنى كۈلدۈرۈش، كۆڭلىنى ئېچىش مەقسىتىدە قىلىنغان قىزىق گەپ - سۆز، ھەرىكەت: چاقچاق قىلماق. ② كۆڭۈل ياساپ ۋە قىزىقچىلىق قىلىپ يالغاندىن ئېيتىلغان گەپ ياكى ھەرىكەت، ھەزىل.

چاقچاق II ئى. دەررە، دولان مەشرەپىدە ئىشلىتىدىغان ياپىلاق تىلىنغان ياغاچ. ئۇرغاندا ئاۋاز چىقىرىدۇ.

چاقچاقچى ئى. چاقچاق قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان، چاقچاق قىلىشقا ئامراق، چاقچاق قىلىشقا ئۇستا كىشى؛ ھەزىلكەش.

چاقچاقچىلىق ئى ① چاقچاق قىلىش؛ چاقچاق قىلىش ئىشى. ② چاقچاق قىلىش ئالاھىدىلىكى، چاقچاق قىلىش ماھارىتى: ئۇ مەرىپەتپەرۋەر ئادەم بولۇپ، خۇش پېئىللىق ۋە چاقچاقلىقى بىلەن ئالاھىدە كۆز تاشلىنىپ تۇراتتى. ③ چاقچاق قىلىش ئەل ئارىسىدىكى سەنئەتلىرىنىڭ بىر تۈرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئاساسەن ئىلى رايونىدا كەڭ ئومۇملاشقان: ئىلى خەلق چاقچاقچىلىقى. ھېسام ئاكا چاقچاقچىلىقى. موللازىيدىن چاقچاقچىلىقى.

چاقچاقسىز سۈپ. چاقچىقى يوق، چاقچاق ئارىلاشمىغان.

چاقچاقلاشماق پ. چاقچاق قىلىشماق؛ قىزىق، كۈلكىلىك پاراڭلارنى سېلىشتۇرۇپ ئويناشماق: ئالماس دىراما ھەۋەسكارلىرى بىلەن چاقچاقلىشىپ، بىرئاز پاراڭلاشقاندىن كېيىن ئۇلار بىلەن خوشلاشتى.

چاقچاقلىق سۈپ. چاقچاق ئېيتادىلەنگەن، چاقچاق ئارىلاشقان: شوخ، چاقچاقلىق، چاققان مىللىي ئۇسسۇل ئىجرا قىلىندى.

چاقچۇق I ئى. پارقىراق سىر بېرىلگەن ساپال، فارفور: چاقچۇق بۇيۇم.

چاقچۇق II ئى. ئۆرۈك ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش يېمەكلىكلەرنىڭ ئۇچىسى، ئۇرۇقچا.

چاقچى ئى ① چاق ياساش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم. ② كېسىدىغان تېغىلىق ئەسۋابلارنى چاقلايدىغان ئادەم. ③ چاق بىلەن يېپ ئېگىرىدىغان كىشى(ئايال).

چاقچىغار ئى. دىيال. چولپان يۇلتۇز.

چاقچىقىز ئى [چاقچى + قىز] <زوئول> بىر خىل ھاشارات. سېرىق قوڭۇر ياكى يېشىل، بېشى كىچىك، سەكرەشكە ماھىر، ئوت - چۆپ ئارىسىدا ياشايدۇ.

چاقچىلىق ئى. چاق ياساش، تىغلىق ئەسۋابلارنى چاقلاش ۋە يېپ ئېگىرىش كەسپى.

چاقچىلىقاي سۈپ ① ئالدىراش، بېسىق، پاتىپاراق: چاقچىلىقاي كۆنلەر. چاقچىلىقاي ئادەم. ② بىئەپ، بىمەسىل چاغ: ئاتنى مىندىم ئېگەرسىز، باشى - كۆزى يوگەنسىز. چىرايلىق مېنىڭ يارىم، چاقچىلىقايدا كېيىپقاپسىز.

چاقچىلىقايچىلىق ئى. ئالدىراش، پاتىپاراق ھالەت: بۇ چاقچىلىقايچىلىق، نەغمە - ناۋالار خالىغىنىڭ مەيلىنى تارتالمىدى.

چاقچىلىقايلىق ئى. ئالدىراشلىق، پاتىپاراقلىق: پوكەيلەر چاقچىلىقايلىق بولۇپ كەتتى.

چاقسا ئى ① ياغاچتىن ياسالغان شادىلىق تۇسما تام. ② شادلىق ياغاچ قوۋۇق، دەرۋازا.

چاقىقاق ① سۈپ. چېقىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە، دائىم چاقىدىغان: چاققاق ھەرە. ② ئى. چاققاقئوت.

چاققاقئوت ئى [چاققاق + ئوت] <بوت> چاققاق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. قوۋزاق تالاسىنى توقۇمىچىلىققا خام ئەشيا قىلىشقا بولىدۇ.

چاققاقلىق ئى. چېقىش ئادىتى، چېقىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇش.

چاققان ① سۈپ. ئىش - ھەرىكەتتە تېتىك، ھەرىكەتچان، چەبدەس: چاققان يىگىت. ② رەۋ. چاپسان، تېز، ئىلدام: چاققان كەلمەك. * قولى گال ئۇستىدىن، ئايىغى چاققان گاداي ياخشى(ماقال). ③ سۈپ. پايدىلىنىشقا قولاي، ئىخچام، ئەپچىل: چاققان ئۆي، چاققان ئات.

چاققانلاشتۇرماق «چاققانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاققانلاشتۇرۇلماق «چاققانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاققانلاشماق پ. چاققان، تېتىك ھالەتكە كەلمەك؛ چاپسانلاشماق، ئىلداملاشماق، تېزلەشمەك: ئۇ بارغانچە چاققانلىشىپ كېتىۋاتىدۇ.

چاققانلىق ئى. چاققان ئىش - ھەرىكەت: چاققانلىق قىلماق.

چاققۇ ئى. دىيال. چۇسا: چاققۇنىڭ ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا سالما (ماقال).

چاقلاتماق «چاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاقلاشماق I «چاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چاقلاشماق II پ. ئەركەك ئىت بىلەن قانجۇق جۇپلىشىپ قالماق.

چاقلانماق «چاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پىچاق چاقلاندى.

چاقلىق سۈپ. چاقى بار، چاق ئورنىتىلغان، چاق بېكىتىلگەن: ئىككى چاقلىق ھارۋا. چاقلىق ماشىنا.

چاقلماق پ. تىغلىق ئەسۋابلارنىڭ بىسىنى چاققا تۇتۇپ ئۇتكۇر قىلماق، چاققا يېگۈزمەك، ئىتتەرتمەك: پىچاق چاقلماق.

چاقما I سۇپ. چېقىلىدىغان، چېقىلغان: چاقما كاۋا.

چاقما كاۋا <بوت> كاۋىنىڭ بىر تۈرى. بەزى جايلاردا «ئەنجان كاۋىسى» دېيىلىدۇ.

چاقما II ئى. ئالتۇن چايقاش ئۇچۇن، دەريا يېنىدىكى تەگلىك يەرگە ھەر خىل ئۇزۇنلۇقتا، يېرىم مېتىر كەڭلىكتە تاش بىلەن ياسالغان كۆلچەك.

چاقماق I ئى ① بۇلۇت بىلەن بۇلۇت ياكى بۇلۇت بىلەن يەر يۇزى ئوتتۇرىسىدا يۇز بېرىدىغان زەرەتسىزلىنىش ھادىسىسى؛ يانغىن. ② كۆچمە. ئۇچقۇن، ئوت: ئىنتىقام چاقمىقى. غەزەپ چاقمىقى.

چاقماق II ئى. كىچىك ۋە ئەپلىك بولغان بىر خىل ئوت ياندۇرۇش ئەسۋابى. ئۇ يىقىلغۇسىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ سۇيۇقلۇق چاقمىقى ۋە گاز چاقماق؛ ئوت ياندۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ تاشلىق چاقماق ۋە ئېلېكترونلۇق چاقماق دېگەنلەرگە بۆلۈنىدۇ: چاقماق تېشى . چاقماق ياندۇرماق.

چاقماق III ئى. ئېتىش قورالىنىڭ مىشەككە تېگىپ ئوت ئالدۇرۇش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان قىسمى؛ تەپكە: مىلتىقنىڭ چاقمىقى.

چاقماق IV سۇپ. تۆت بۇرجەك، كۆزادرات شەكىلدىكى، چاسا شەكىللىك: چاقماق قەنت.

چاقماق V پ ① قاتتىق نەرسىلەرنى سۇندۇرۇپ ئۇششاقلىماق؛ پارچىلىماق، ئوشتۇماق، سۇندۇرماق: تاش چاقماق. ياڭاق چاقماق. ② ئۇرۇپ، سۇندۇرۇپ بۇزماق، پاچاقلىماق: دەرۋازىنى چاقماق. قۇلۇپنى چاقماق. ③ كۆچمە. مالنىڭ قىممىتىنى بەلگىلىنىڭ بىرلىككە سۇندۇرماق، سېلىشتۇرماق: مالغا چاقساق ئون تەڭگىدىن قوي ئالسا، 160 نەچچە قوي كېلىدۇ. ④ چىشلەپ ياكى نەشتىرىنى سانجىپ ئاغرىتماق، زەھەر سالماق، زەھەرلىمەك (يىلان، چايان، ھەرە قاتارلىقلار ھەققىدە): پاشا چاقماق. سېرىق ئېشەك چاقماق. * ھەرىنىڭ چاقمىقىغا چىدىغان ئادەم ھەسەل يەيدۇ (ماقال). ⑤ ئۆز تەسىرىگە ئالماق، تەسىر كۆرسەتمەك: كېسەل چاقماق. ئاپتاپ چاقماق. ⑥ كۆچمە. باشقىلارغا بىراۋنىڭ يامان گېپىنى قىلماق؛ چېقىمچىلىق قىلماق: بىراۋغا بىراۋنى چېقىش ياخشى ئادەت ئەمەس. ⑦ كۆچمە. باشقىلارنى ئورۇۋالماق، سوقۇۋالماق (گەپ بىلەن): گەپتە چاقماق. ⑧ بىر - بىرىگە ئۇرۇپ، سۆركەپ ئوت چىقارماق، يانداۋرماق، ياقماق: چېقىن چاقماق. سەرەڭگە چاقماق. ⑨ قاماشتۇرماق، خىرەلەشتۇرمەك (كۆز ھەققىدە): كۆزنى چاقماق.

چاقماقتەك سۇپ ① چاپسان، تېز: چاقماقتەك سۆزلىمەك. ② چەپدەس، چاققان: چاقماقتەك قىز.

چاقماقلىق I سۇپ. چاقماق چاققان، چاقماق چېقىۋاتقان: ئۇ ھېلىقى چاقماقلىق كېچىدىكى ۋەقەنى ئۇنتۇمايتتى.

چاقماقلىق II سۇپ. چاقمىقى بار، چاقماق بىكىتىلگەن: چاقماقلىق مىلتىق.

چاقماقلىق III سۇپ. چاقمىقى بار، چاقماق شەكىلدە ئىشلەنگەن: چاقماقلىق باش ياغلىقى.

چاقناتماق «چاقنىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كۆزنى چاقناتماق.

چاقناشماق «چاقنىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاقناق سۇپ. چاقناپ تۇرىدىغان، چاقنايدىغان، پارقىراق: گاھىدا بۇلۇتلار خىرىس قىلىدۇ، پوپوزا خەنجىرىنى تەڭلەيدۇ چاقماق. گاھىدا چاڭ - تۇمان بېسىپ كېلىدۇ ۋە لېكىن پەرىنىڭ رۇخسارى چاقناق.

چاقنىماق پ. نۇر چاچماق، ژال - ژۇل قىلماق، يالتىرىماق، پارقىرىماق، ژالىلدىماق: كۆن نۇرىدا يېشىل تۇسكە كىرگەن دالىلار مەرۋايىتتەك چاقنايتتى.

چاقۇ I ئى. جان ت. چېقىش ئىشى، چېقىمچىلىق: ئۇ نادەمگە قاراپ: — ناسىر ئاخۇن ئاكامنىڭ ئۆلۈمى باجگىرنى بىر كاچات ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغىنى ئۈچۈنلا ئەمەس، ئەختەمبايلارنىڭ چاقۇسىمۇ بار، — دېدى.

چاقۇ II ئى. ئىلمەك، ئىلغۇچ: گۆشنى چاقۇغا ئاسماق.

چاقىرتماق «چاقىرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاردىدىن تۆت كۈن ئۆتۈپ، مۇھەممەت ئىمىن ئابدەمنى ئىشخانىسىغا چاقىرتتى.

چاقىر - چۇقۇر «چاقىر» قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

چاقىرماق پ ① ئاۋاز چىقىرىپ خەۋەردار قىلماق، قىچقىرماق: دوستىنى چاقىرماق. ② تەكلىپ قىلماق، چىللىماق: مېھمانغا چاقىرماق. * چاقىرغان يەردىن قالما، چاقىرمىغان يەرگە بارما (ماقال).③ دالالەت قىلماق، دەۋەت قىلماق، سەپەرۋەر قىلماق، ئوندىمەك: كۆرەشكە چاقىرماق. چېلىشقا چاقىرماق. ④ ئويۇشتۇرماق، ئاچماق: كېڭەش چاقىرماق. يىغىن چاقىرماق.

چاقىرىشماق «چاقىرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: پەستكى ئادەملەر قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ بىزنى چاقىرىشتى.

چاقىرىق ئى ① پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ياكى قۇرۇلتاي تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان مۇراجىئەت؛ تەشەببۇس: — پارتىيەنىڭ بۇ چاقىرىقى 1964 - يىلى چېقىرىلغان، — دېدى سابىر. ② ئەۋەتكەن ئوقتۇرۇش: ئۇنىڭغا مەكتەپتىن چاقىرىق كەپتۇ.

چاقىرىقنامە ئى. بىرەر يىغىن، توي، ئولتۇرۇش، مېھماندارچىلىق قاتارلىقلارغا چىللاپ يېزىلغان خەت؛ چاقىرىق قەغىزى، تەكلىپنامە: چاقىرىقنامە ئەۋەتمەك.

چاقىرىلماق «چاقىرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ جەددىي مەجلىسكە سايىتمۇ ئەلۋەتتە چاقىرىلغانىدى.

چاقىرىم ئى. مېتىر سىستېمىسى قوبۇل قىلىنغانغا قەدەر قوللىنىلغان يەرلىك ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى. بىر چاقىرىم ئۇزۇنلۇق ئادەتتە 0.5 كىلومېتىرغا تەڭ كېلىدۇ.

چاقىلاي ئى. دىيال. ئەتىياز كۆنلىرى چېقىپ، كېيىن يوقاپ كېتىدىغان يۇزدىكى داغ.

چاقماق پ. دىيال. زېرىكمەك، تويماق، ژاز كەچمەك.

چاك I ئى [پ] ① ئاراچ؛ يېرىق، دەز: چاك كەتمەك. ② پىچىلغان كىيىمنىڭ تىكىلىدىغان جايى؛ تىكىچ ئورنى، قىرغىقى: چاك تىكمەك. چاك باستۇرماق. ③ كۆچمە. قىلىنغان ياكى قىلىنۇاتقان ئىشتىن كۆرۈلگەن نۇقسان؛ كەمچىلىك، مەسىلە: ئىشنى قىلساڭ پۇختا قىل، چاك چىقمىسۇن. ئىبادەتنى ئىچىگىدە بىل، كىشى ئۇقمىسۇن.

چاك باسماق ① يوچۇق بىر - بىرىگە ھىم كەلمەك؛ قىرغاق-لىرى بىر - بىرىگە ھىم كىرىشمەك: مىخلانغان تاختىلار بىر - بىرىگە چاك باسمىدى. ② بىر - بىرىگە قولاشماق، ماسلاشماق، كېلىش-مەك (گەپ سۆز ھەقىقىدە): — ما گېپىڭ چاك باستى، — دېدى ئەختەم.

چاك II تەق. تىلىنىڭ تاماققا تېگىپ تېز ئاجرىشى ۋە ئېغىزنىڭ تەمشىشىدىن چىققان ئاۋاز.

چاكار ئى [پ] مالاي، خىزمەتكار: چاكار بولماق. خەلقنىڭ چاكىرى.

چاكارچىلىق ئى. چاكارلىق تۇرمۇش، چاكار بولۇپ ياشاش.

چاكار - چۆكار جان ت. چوڭ - كىچىك چاكارلار، خىزمەت-كارلار: پادىشاھ چوڭىنىڭ توقىچىنى چاكار - چۆكارلارغا بېرىپ، ئوتتۇرانچىسىنىڭ توقىچىنى ساراي ئىتلىرىغا تاشلاپ بېرىپتۇ.

چاكارلىق ئى ① چاكار قىلىدىغان ئىش. ② چاكارلارغا خاس خاراكتېر ۋە خۇسۇسىيەت: — ئۇنىڭ بوستان چاچلىرى نېمىدېگەن چىرايلىق؟ — دېدى بەھدى رەئىس چاكارلىق قىياپىتى بىلەن.

چاكاندا ئى [پ] <بوت> چاكاندا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان ئۇششاق چاتقال. غولى ئېغىدرىن ئېلىشىنىڭ خام ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ. چاكاندىنىڭ شىنجاڭدا توققۇز خىل تۈرى بار، ھەممىسى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

چاكاندىلىق ئى. چاكاندا بار، چاكاندا ئۆسكەن يەر: قاسىم-نىڭ كەتمىنى چاكاندىلىقتا ئۇنتۇلۇپ قالغانىدى.

چاك - پارە تىلىم - تىلىم، تېتما - تېتما، پارە - پارە: مۇھەببەت دەستىدە يىغلاپ ئەجەب ئاۋارەدۇر كۆڭلۇم. يېتەلمەي يار ۋەسلىگە تۇمەن چاك - پارەدۇر كۆڭلۇم.

چاك - چاك «چاك II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چاك - چېكى تۇتاشقان ھەممە تەرەپ: چاك - چېكىدىن بۆسۈلمەك.

چاكسا ئى. دىيال. بىرجىك ئېغىرلىقتا تەڭ ئۆلچەم بىرلىكى.

چاككىدە رەۋ. «چاك» قىلغان ھالدا، «چاك» قىلىپ.

چاكۇ سۈپ. دىيال. چوقۇر: سەتكەن دېمەك ئىشان ھاجىمنىڭ قىزى، چاكۇكەن دېمەك بۇ چېچەكنىڭ ئىزى.

چاكىلداتماق «چاكىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تىلىنى چاكىلداتماق.

چاكىلداشماق «چاكىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاكىلدىماق پ. تەمشىپ ئېغىزدىن «چاك - چاك» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: ئەپەندىم ئۇسسۇزلۇقتىن تاماقلىرى چاكىلداپ كېلىۋاتسا، يولدا بىر بولاق ئۇچراپتۇ.

چاكسۇخ ئى <بوت> رويان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇسۇملۇك تېنى دورا قىلىنىدۇ، تېبابەتتە قانىنى جانلاندۇرۇش، زەھەر قايتۇرۇش، سۈيدۈكنى راۋان قىلىش، قېچىشىشنى بېسىش رولىغا ئىگە.

چاكنا سۈپ [پ] تېتىقسىز، ئەرزىمەس: چاكنا ئىش. چاكنا ئادەم. چاكنا گەپ.

چاكنا - چۆكۈنە ئەھمىيەتسىز، ئېتىبارغا ئېلىنمايدىغان، ئۇششاق - چۈشەك: باشلىق بولغان ئادەم چاكنا - چۆكۈنە ئىشلارغا ئارىلىشىۋالسا بولمايدۇ.

چاكىنلاشتۇرماق «چاكىنلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاكىنلاشتۇرۇشماق «چاكىنلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاكىنلاشتۇرۇلماق «چاكىنلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاكىنلاشماق پ. ئەرزىمەس، چاكنا ھالەتكە كېلىپ قالماق. تېتىقسىزلاشماق: ئۇ بىردىنلا خان ئالدىدا ئۆزىنىڭ چاكى-نىلىشىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى.

چاكىنلىق ئى. چاكىنا ئىش، قىلىق؛ تېتىقسىزلىق: ئۇلارنىڭ ھەشەمەتلىك قىياپەتلىرى ئاستىغا يوشۇرۇلغان پەسكەشلىك-لىرى، چاكىنىلىقلىرى ئەلگە ئايان.

چاگانەم سۈپ. دىيال. بوم ئاۋاز (مۇزىكىدا).

چاڭ I تەق. بىرنەرسىنىڭ يەنە بىرنەرسىگە قاتتىق تېگىپ شىددىن چىققان قاتتىق ئاۋاز.

چاڭ II ئى ① نەرسىلەر ئۈستىگە يېپىشىۋالغان ياكى ھاۋاغا ئارىلىشىپ، ئۇچۇپ يۈرىدىغان يۇمشاق توپا ياكى شۇ خىل توپا ھالىتىدىكى ئۇششاق زەررىچىلەر؛ توزان: چاڭ باسماق. چاڭ توزۇماق. ② <بوت> گۈلىنىڭ چاڭدېنىدىكى تالقانسىمان دانچىلەر. كۆپچىلىكىنىڭ رەڭگى سېرىق، بەزى-لىرىنىڭ يېشىل ياكى قارا كېلىدۇ، ھەربىر دانچىسىنىڭ ئىچىدە بىردىن جىنسىي ھۈجەيرە بولىدۇ.

چاڭ III ئى [پ] پەنجە؛ چاڭگال، قول: كىشىنىڭ ھەققىگە چاڭ سالماق. سار چۈجىگە چاڭ سالدى.

چاڭ IV ئى [پ] شەكلى ساندۇققا ئوخشايدىغان، ئۈستىگە نۇرغۇن سىم تارلار تارتىلغان، ئىككى تال چوكا بىلەن ئۇرۇپ چالىدىغان چالغۇ ئەسۋابى.

چاڭ V ئى. دىيال. ئاشلىغان تېرىنى قىرىش - ئەيلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئالدى قىڭراققا ئوخشاش، تىغنىڭ ئارقىسىغا ھىلال ئاي شەكلىدە ياغاچتىن مەيدە تىرىكى ئورنا-تىلغان سايمان.

چاڭ VI ئى <ئىرق> مەملىكىتىمىزدىكى بىر قەدىمىي مىللەت. ئەسلىدە چىڭخەيگە مەركەزلىشىپ، جەنۇبتا سىچۈەن، غەربىي شىمالدا شىنجاڭغىچە بولغان جايلارغا ئولتۇراقلاشقان. شىمالىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە گەنسۇغا كۆچكەن. شەرقىي جىن سۇلالىسى دەۋرىگە (مىلادىيە 384 — 417 - يىللار) كەلگەندە جىن دۆلىتىنى قۇرغان.

چاڭپوزا ئى [خەن] ئوڭ ياندىن تۇغمىلىنىدىغان، ئىككى تەرەپتە چېكى بار ئۈزۈن چاپان.

چاڭ - توپا چاڭ ۋە توپا؛ چاڭ - توزان: چاڭ - توپا ئىچىدە قالماق.

چاڭ - توزان ئۇچۇپ يۈرگەن ئۇۋاق توپا توزۇندىلىرى، چاڭ - توپا: چاڭ - توزان باسماق.

چاڭ - توزان سۇمۇرگۈچ <فىز> ← **توزان سۇمۇرگۈچ**.

چاڭ - تۇمان توپا توزۇندىلىرى ۋە ئىس - تۈتەك: چاڭ - تۇمان باسماق.

چاڭ - چاڭ ① «چاڭ I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى. ② يېقىملىق ۋە ياڭراق: بۇلبۇلنىڭ چاڭ - چاڭ سايراشلىرى كىشى-نى ئۆزىگە مەپتۇن قىلماقتا ئىدى.

چاڭ - چۇڭ «چاڭ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار:

ئەسقەر ئاچچىقىغا پايلىماي، خوتۇننى چاقۋ ـ چۇقۇ ئىككىنى ئۇرۇۋەتتى.

چاقچى ئى. چاقچاق چالىدىغان ئادەم، سازەندە.

چاقچىلە ئى [خەن] <تىيا> خەنزۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى تىياتىرى. ئۇ بەيجىڭ تىياتىرى ۋە ھەر خىل يەرلىك ئويۇن تۈرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ۋەقەلىك ناخشا ۋە ئۇسسۇل ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

چاقچىلىچى ئى← **چاقچىلىكەش.**

چاقچىلىكەش ئى <تىيا> چاقچىلە ئارتىسى.

چاقدان ئى <بوت> ئۆسۈملۈكلەر ئاتىلىقىنىڭ يۇقىرى قىسمى. گۈل يېپىنىڭ ئۇچىدا ئۆسىدۇ، خالتىسىمان بولۇپ، ئىچىدە گۈل چېچى بولىدۇ.

چاقغا ئى <تەن> قار تېيىلغاندا، ئاياغقا مەھكەم بېكىتىلىدىغان بىر جۈپ تار ھەم ياپىلاق، ئۇزۇن ياغاچ، ئۇچ تەرىپى سەل كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ: چاقغا تېيىلماق.

چاقغىچى ئى. چاقغا بىلەن تېيىلغۇچى، چاقغا تەنھەرىكەتچىسى.

چاقغىراق ئى. كىگىز ئۆينىڭ ئۈستىكى قىسمىدىكى تۆڭلۈك چەمبىرىكى : ھون ياغاچچىلىرى ئاق ئۆيلەر (كىگىز ئۆيلەر) ئۈچۈن ياغاچتىن چاقىراق، كەرەگىلەر ياسايتتى.

چاققاتماق «چاقىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاققاشماق «چاقىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چاققاغا ئى. دىيال. توقاغا.

چاقماق سۇپ. سۇغا تەشنا، چاقماغان؛ قاغجىرىغان، سۇسىرىغان: چاقماق ئادەم. چاقماق يەر.

چاقماقچىلىق ئى. چاقماغان ھالەت، چاقماقلىق، سۇسىزلىق: ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن سۇ ئامبىرىدىكى سۇ تالىشىش ۋەقەسى، مەھەللە ـ كوپلاردىكى چاقماقچىلىق، سۇسىزلىقتىن قۇرۇپ كەتكەن قوناق، ۋېجىكلىشىپ سۈپەتسىز ھوسۇل بەرگەن كېۋەزلەر بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى.

چاقماقلىق ئى. چاقماق، چاقماغان ھالەت: ئەمدى چاقماقلىق بالاسى دىلنى چاك ـ چاك ئەيلىمەس، ئاينىغاي كۆكلەپ زىرائەت، بولمىغاي نابۇت ـ خاراب.

چاقمۇرۇن ئى. دىيال. ئالدىراشچىلىق، بېسىق.

چاقماق پ ① سۇغا تەشنا بولماق، قاغجىرىماق، سۇسىرىماق؛ ئۇسسىماق: ئۇلار داۋان ئېشىپ تاغ كېزىپتۇ. دەريا كېچىپ چۆل بېسىپتۇ. گاھى سۇغا قېنىپ، گاھى چاقماپتۇ. ② كۆچمە. قاتتىق تەلمۈرمەك، تەشنا بولماق، ئىنتىزار بولماق، سېغىنماق: ئەلەمدىن چاقماغان دىلنى، زامانەم قاندۇرار بولدى.

چاگا ① ئى. ئوچار قوشلارنىڭ دەل ـ دەرەخلەر ۋە تام تۆشۈكى قاتارلىق جايلارغا ياسىغان تۇرار جايى؛ ئۇۋا: چاگا تىزماق. ② ئى. كۆچمە. ئۆي ـ جاي، ئائىلە، ماكان: سەن قاراپ تۇرۇپ بىر بىچارىنىڭ ئاران تىزغان چاگىسىنى بۇزماقچىمۇ سەن. ③ سۇپ. تەرتىپسىز ئۆسكەن، پاخپىيىپ كەتكەن: ئالتۇن باش داداڭ بىلەن قالغۇچە، چاگا باش ئاناڭ بىلەن قال(ماقال).

چاگاق سۇپ. بىر ـ بىرىگە يېپىشقان، كىرىشكەن، چىگىشلەشكەن، غۇژمەك: چاگاق ئۇزۇم.

چاگاق ـ چاگاق ساپاق ـ ساپاق، غۇژمەك ـ غۇژمەك: سىرىق سايۇلار چاگاق ـ چاگاق ساگگىلىشىپ تۇراتتى.

چاگاك ئى ① كۆپ تىللىق قارماق: لوخۇ بىلىق چاگاكاقا ئىلىنمىدى. ② ئېكەكلىنىدىغان، ھەرىلىنىدىغان نەرسىلەرنى تۇتۇپ تۇرىدىغان قىسقۇچسىمان سەندەل.

چاگال [پ] ① ئى. پەنجە،چاك: چاگال سالماق. ② ئى. كۆچمە. زۇلۇم، ئاسارەت، تۇتقۇنلۇق، نەزەربەند، رىجىم؛ ئىسكەنجە: گۇناھسىز بىر ياشنى ناھەقچىلىك چاگىلىدىن قۇتقۇزۇش ئۇچۇن، ئاز ـ تولا تەلۇنلىك قىلسا نېمە بوپتۇ؟ ③ مىق. ساناق سانىلار بىلەن قوشۇلۇپ، چاگالىلىغىلى بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۇرىدۇ: بىر چاگال كەمپۇت.

چاگالاتماق «چاگالىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاگالاشماق «چاگالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چاگالانماق «چاگالىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاگالىماق پ. چاگال بىلەن تۇتماق، قامالىماق: ئۇ ئىككى قولى بىلەن مەيدىسىنى چاگالىدى.

چاگسىمان سۇپ. چاگىغا ئوخشايدىغان، چاگا شەكىلىك: چاگسىمان كەپە.

چاگىدە رەۋ. «چاك» قىلغان ھالدا، «چاك» قىلىپ: ئۇ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، چاگىدە يەنە بىر كاچات تېگىپتۇ.

چاگلاشتۇرماق I «چاگلاشماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : بالام ئۆينى چاگلاشتۇرۇۋەتتىڭ ، بىردەم چىقىپ تۇرساڭچۇ؟

چاگلاشتۇرماق II پ <بوت> ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئاتىلىقىدىكى گۈل چاگلىرىنى شامال ياكى ھاشاراتلار ۋاستىسى بىلەن ئانىلىق ئېغىزىغا ياكى بىۋاستە تۆرەلمە تۈگۈنىگە قوندۇرماق.

چاگلاشتۇرۇلماق «چاگلاشتۇرماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاگلاشماق I پ. چاك توزۇغان ھالەتكە كەلمەك، چاك توزۇماق: ئۆي چاگلىشىپ كەتتى.

چاگلاشماق II پ <بوت> ئۆسۈملۈكلەردىكى ئاتىلىق گۈل چاگلىرى ئانىلىق ئېغىزىغا قونماق.

چاگلىغۇچ ئى ① ئۆسۈملۈكلەرگە زىيانداش ھاشاراتلاردىن ساقلىنىش دورىسىنى پۈركۈيدىغان ئەسۋاب . ② ئۆسۈملۈكلەرنى چاگلاشتۇرۇشقا يارىدەم بەرگۈچى ۋاستە (ھاشارات، شامال قاتارلىقلار).

چاگلداتماق «چاگلىداماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: چاگلىدىتىپ ئۇرماق.

چاگلداشماق «چاگلىداماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چاگلداق سۇپ. چاگلىداپ، جاراڭلاپ چىقىدىغان، ياڭراق: چاگلداق ئاۋاز.

چاگلىداماق پ. «چاك ـ چاك» قىلغان كۈچلۈك ئاۋاز چىقارماق: گەپنىڭ تېگىنى چۈشەنگەن گۈلنار چاگلداپ سۆزلەپ كەتتى.

چال ئى. ياشانغان ئەركىشى؛ بوۋاي، مويسىپىت: چالنى كۆرۈپ، بوۋا دېمە (ماقال).

چالا سۇپ. ئاياغلاشتۇرۇلمىغان. پۈتكۈزۈلمىگەن، تاماملانمىغان؛ تولۇق ئەمەس، يېرىم ـ يارتا: چالا ساۋات. چالا مولا. چالا ئۇلۇك. * بالا ـــ قىلغان ئىشى چالا (ماقال).

چالا كۆرەڭ سۈپ. دىيال. ساۋاتسىز، ماختانچاق، مەمەدان.
چالا ـ بۇلا تولۇق ئەمەس، يېرىم ـ يارتا: چالا ـ بۇلا ئىش قىلماق.
چالا ـ چوتا ← چالا ـ بۇلا: ساۋۇتئاخۇن يۇمۇلغان كۆزىنى يوغان ئېچىپ، بۆلەك بىر ئادەمنىڭ نامىنى چالا ـ چوتا ئاتايتتى.
چالا ـ پۇچۇق ← چالا ـ بۇلا: ئۇ ھاشىم بىلەن چالا ـ پۇچۇق سالاملىشىپلا كېتىپ قالدى.
چالاشماق پ. دىيال. ئۇتلەنمەك، چالا كۆيمەك.
چالپاق ئى. تام سۇۋاقىنىڭ قۇرۇغاندا توتماي، سويۇلۇپ چۈشۈپ كەتكەن قىسمى.
چالتاي ـ پالتاي ئوندىق ـ مۇندىق، پالان ـ پوستان: چالتاي ـ پالتاينى قويۇپ، راست گەپنى دە!
چالچۇق ئى. دىيال. نەم يەر، نەم ئۆرلەپ تۇرىدىغان يەر.
چالدۇرماق I «چالماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ساز چالدۇرماق.
چالدۇرماق II پ. دىيال. ئوتقا قويماق، دەم ئالدۇرماق: ئۇلار بىر دەمگە چۈشۈپ ئاتلىرىنى چالدۇردى.
چالغا ئى. ئوت ـ چۆپ ئورۇش ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان، ئۇزۇن دەستىلىك، ئورغاققا ئوخشايدىغان قورال.
چالغۇ ئى. مۇزىكا ئەسۋابى؛ ساز: ئۇيغۇرخەلق چالغۇلىرى.// ئۇنىڭ ئۆيى خىلمۇخىل چالغۇ ئەسۋابلار بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.
چالغۇت ئى. قاشتېشىنى ئوراپ تۇرىدىغان قاتتىق تاش قاتلىمى.
چالغۇچ I ئى. ئاياللار يېلىم چىلايدىغان قاچا: بىر دېدەكى چالغۇچ تۇتۇپتۇ.
چالغۇچ II ئى. ئۇماچ، سىقماق قاتارلىق تاماقلارنى ئەتكەندە، ئۇلارنى مالتىلاپ ئارىلاشتۇرىدىغان، ئۇچىدا ئۇچ ـ تۆت ئاچمىقى بار، قاتتىقراق ياغاچ.
چالغۇچى ئى. سازەندە؛ سازچى، مۇزىكانت: ئوغلۇم ئۇد سازىنىڭ ماھىر چالغۇچىسى ئىدى.
چالغىتماق ① چالغىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۈنى چالغىتماق. ② ئىلىشتۇرماق؛ بۇرىماق، قاچۇرماق: كەينى ـ كەينىدىن كېلىۋەرگەن پېشكەللىك ئۇنىڭ كەيپىنى چالغىتىپ، مېڭىسىدىن ئەقىل ـ ئىدراكىنى قوغلاپ چىقارماقتا ئىدى.
چالغىتىشماق «چالغىتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
چالغىتىلماق «چالغىتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
چالغىچى ئى. چالغا بىلەن ئوت ۋە ئورما ئوردىغان ئادەم.
چالغىماق پ. بىرەر نەرسىنىڭ تەسىرىدىن ئۆز ھالىتى بۇزۇلماق، بۆلۈنمەك؛ داۋالغۇماق، چايقالماق: سۇ چالغىماق.
چالقىماق ئى. دىيال. يۇقۇندا، قاچىلاردىكى تاماق يۇقۇندىلىرى.
چاللىق ئى. قېرىلىق، مويسىپىتلىك.
چالما I ئى ① تەركىبىگە سۇ ئارىلاشقاندىن كېيىن قاتقان توپا، داغگال، كېسەك: بىرى چالما دېگەنىنى يەنە بىرى ئالما دەر (ماقال). ② مال قىغىنىڭ كېسىكى.
چالمىسى سۇغا چىلاشماق ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشماي قالماق، ئۇمىدى، غەرىزى يوققا چىقماق، ئوسال ئەھۋالدا قالماق.
چالما II ئى <يېمە> دىيال ① ئۇماچ. ② ئاتىلا. ③ قۇيماق.
چالماق I پ ① چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ئۇرۇپ، چېكىپ، بېسىپ پۈۋلەپ، سۇركەپ ئاۋاز چىقارماق: ساز چالماق. دۇتار چالماق. ② چالغۇ ئەسۋابلىرىدىن مەلۇم ئاھاڭ ياكى رىتىمغا ئىگە كۈي ھاسىل قىلماق: قېنى يىگىتلەر باش پەدىگە چالايلى.
چالماق II پ. بىرەر نەرسىنى باشقا بىرەر نەرسىگە قوشماق، بىرلەشتۈرمەك، ئارىلاشتۇرماق، قوچۇماق: تۇخۇم چالماق.
چالما ـ كېسەك چالما ۋە كېسەك.
چالما ـ كېسەك قىلماق قەدىمكى جازا ئۇسۇلى بويىچە جىنايەتچىلەرنى چالما ـ كېسەك بىلەن ئۇرۇپ ئازابلىماق: بۇ باش جىنايەتچى، ئۇنى چالما ـ كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك.
چالمىچاق ئى. دىيال. بالىلارنىڭ چالما ئېتىپ ئويناىدىغان ئويۇنى.
چالمىلىق سۈپ. چالمىسى بار، چالمىسى كۆپ: ئەترەت باشلىقى ئەزالارنى باشلاپ، چالمىلىق ئېتىزلىقنىڭ چالمىلىرىنى تەرگۈزدى.
چالۇاقاتماق «چالۇاقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.
چالۇاقاشماق «چالۇاقماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
چالۇاقماق پ. بىرەر سەۋەبتىن باشقىلارغا چېچىلماق، پوزىتسىيە ئۆزگەرتمەك؛ ئاچچىقلانماق، خاپا بولۇپ سۆزلىمەك: ــ نېمىگە چالۇاقايسىز؟ ــ دېدى ئاسىم ئاچچىقلىنىپ.
چاللىق ئى. تولۇقسىزلىق، يېرىم ـ يارتىلىق.
چام ئى ① بىرەر ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك بولغان شەرت ـ شارائىت، كۈچ ـ قۇۋۋەت، مادار، ئىمكانىيەت: چامى يەتمەك. ② كىشى بېشىغا بۆلۈپ بېرىلگەن ئورۇنلاشقا تېگىشلىك ۋەزىپە: چام سالماق.
چام ئالماق دىيال. ۋەزىپە بۆلۈۋالماق.
چاما ئى. مۆلچەر، تەخمىن، قىياس: چامامدا سائەت ئىككى بولغان چېغى.
چامادان ئى [پ] كىيىم ـ كېچەك سالىدىغان، كۆتۈرۈپ يۈرۈشكە ئەپلىك ياسالغان ساندۇق.
چامادانلىق سۈپ. چامادانى بار، چامادان كۆتۈرگەن.
چامباش ئى. پۇت ـ قول ماھارىتى ۋە قورال ئىشلىتىش تېخنىكىسى بولۇپ، دۆلىتىمىزنىڭ قەدىمىي تەنھەرىكەت تۈرلىرىنىڭ بىرى.
چامباشچى ئى. چامباش ھۈنىرىگە ماھىر، چامباش ئۇستىسى.
چامباشچىلىق ئى. چامباشچىلار قىلىدىغان ئىش، كەسىپ: چامباشچىلىق قىلماق.
چامبۇل سۈپ. بىر يېرى ئاق، بىر يېرى قارا، ئالا: چامبۇل ئېشەك.
چامچا ئى ① دىيال. ئەرەنچە كۆڭلەك. ② يەكتەكتىن ئۇزۇنراق كېلىدىغان يالاڭ ئۇزۇن يازلىق چاپان: ئېگىز ئازغان بويىدا، چامچاڭنى سەن مۇرەڭگە ئالا، شۇغىنە ئايلا جۇگانىنى، ئالمىدەك يانىڭغا سال.
چامداتماق «چامدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بالىسىنى ئىككى قولىدىن تۇتۇپ، بىر چامدىتىپ، ئىككى چامدىتىپ مېڭىشنى ئۆگەتتى.
چامداشماق «چامدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار تولىمۇ ھارغىن قىياپەتتە ئېغىر ـ ئېغىر چامدىشىپ

كېلىۋاتاتتى.

چامدالماق «چامدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چامدام ① ئى. ئالغا ئىلگىرىلەش ئۇچۇن تاشلانغان ھەربىر قەدەم، ماڭدام. ② مىق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ، قەدەم بىلەن ئۆلچەشكە بولىدىغان ئۇزۇنلۇقنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ بەش - ئالتە چامدام ماڭمايلا، دادىسى ئۇچراپ قالدى.

چامدىماق پ. ئاياغ تاشلاپ ئالغا ئىلگىرىلىمەك؛ قەدەم باسماق، ماڭماق: ئۇنىڭ كەينىدىن يېنىك چامداپ ئەختەمباي كىردى.

چامغۇر ئى <بوت> ① كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تۈگۈنەك يىلتىزى گۆشلۈك بولۇپ، رەڭگى ئاق ياكى قىزىل، شەكلى يۇمىلاق، شار شەكلىدە ياكى ئۇزۇنچاق كېلىدۇ؛ تۈگۈنەك يىلتىزى كۆكتات قىلىنىدۇ، يوپۇرمىقى تار، ئۇزۇن كېلىدۇ، ئۇنىڭ چوڭ - چوڭ كەمتۈك جايلىرى بولىدۇ؛ گۈلى سېرىق كېلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ تۈگۈنەك يىلتىزى.

چامغۇرسىز سۇپ. چامغۇرى يوق، چامغۇرى بولمىغان، چامغۇر سېلىنمىغان: ئۇلارنىڭ كۈندىلىك ئىستېمالى ئۈچۈن «يېرىك ۋە تەمسىز» زاغرا نېنى ۋە چامغۇرسىز ئېشى ھەر ھالدا بار بولسىمۇ، ئەمما باشقىلارغا قارىغاندا بەربىر قەرزدىن قۇتۇلالماسلىقتەك غۇربەت تۇرمۇشىنىڭ قۇچىقىدا ياشايدۇ.

چامغۇرلۇق ئى. چامغۇر تېرىلغان يەر، ئېتىز.

چاملاتماق «چاملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاملاشماق «چاملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاملانماق «چاملىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاملىماق پ. بىرەر نەرسىنى تەخمىنەن ھېسابلاپ كۆرمەك، مۆلچەرلىمەك، قىياس قىلماق: سەن بىر چامىلاپ كۆرگىن، مۇشۇ قوي قانچە كىلوگرام چىقار؟

چانا ئى [ر] ياغاچ ياكى مېتالدىن ياسالغان، مەخسۇس مۇز ياكى قار يولىدا تېيىلىپ ماڭمدىغان بىر خىل قاتناش قورالى.

چاناتماق «چانىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاناچ ئى. تېرە خالتا؛ تورسۇق، تۇلۇم.

چاناشماق «چانىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاناق I ئى ① ئالتۇن، كۈمۈش، مىس قاتارلىق مېتاللارنى ئېرىتىدىغان، چوقىدىن ياسالغان قاچا. ② كۆز شارچىسى يەنى قارىچۇق جايلاشقان ئورۇن: كۆز چانىقى. ③ ئارپا، شال، بۇغداي قاتارلىقلارنىڭ دېنىنى، كېۋەزنىڭ پاختىسىنى ئوراپ تۇرغان قېپى، شاكىلى. ④ تۇگمەنگە ئورنىتىلغان سۈكەننىڭ ئۈگۈت چۈشىدىغان، ئۇستى يۇمىلاق، ئۇچى نور شەكىللىك قىسمى.

چاناق II ئى. دىيال. رەگەتكە.

چانالماق «چانىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئوتۇن چانالدى.

چانچىق ئى. دىيال. چېكە.

چاندۇرماق «چانىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەشىق جەريانىدا مەن كۆپ چاندۇردۇم.

چاندۇرۇشماق «چاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاندىر ① ئى. گۆشنىڭ قاتتىق پەي قىسمى. ② سۇپ. كۆچمە. جۇدەڭ، قاتاڭغۇر، يادا‌ڭغۇ: چاندىر ئادەم.

چانماق پ ① ماسلىشالماي قالماق، تۆۋەن، ناچار ئىكەنلىكى، تەڭ ئەمەسلىكى بىلىنىپ قالماق: ئۆيمۇ يامان سېلىنماپتىكەن، شۇغىنىسى، كىگىز سەل چېنىپ قاپتۇ. ② رايى، مەيلى يانماق، مۇناسىپ ئەمەس دەپ قارىماق (ئەر - ئاياللار بىر - بىرىگە نىسبەتەن): خوتۇنىدىن چانماق. ③ ئاشكارا بولۇپ قالماق، بىلىنىپ قالماق: يالغان سۆزلىگىنى چېنىپ قالماق.

چانىماق پ ① تىغلىق ئەسۋابنى بىرەر نەرسىگە ئۇرماق، كەسمەك، پارچە - پارچە قىلماق: گۆش چانىماق. پىياز چانىماق. ② چاپماق، بوشاتماق، يۇمشاتماق: يەر چانىماق.

چاۋا ئى [پ] <ئانات> ① قېرىنىڭ پەسكى قىسمى بىلەن سان ئارىلىقى. ② ھايۋانلارنىڭ ئىچ يېغى، قېرىن مېيى. ③ ياغ قاچىلايدىغان سايمان.

چاۋسى چىتقا يېيىلماق قىلىغان - ئەتكىنى خەلقئالەم ئالدىدا ئاشكارىلىنىپ، رەسۋا بولماق، سىرى پاش بولماق.

چاۋات سۇپ. يۇزىنى چوڭ، يۇپقا ئېچىپ پىشۇرۇلىدىغان ھەمەك: چاۋات نان.

چاۋار ئى. ئۆسۈملۈك ۋە دەل - دەرەخلەرنىڭ قوروق شاخ - شاددىلىرى يوپۇرماقلىرىنىڭ ئۇۋاقلىرى؛ شاخ - شۇمبا.

چاۋارتقۇ ئى. كۆيۈك قاپارتمىسى.

چاۋارتماق «چاۋارماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چاۋار - چاتقال چاۋار ۋە شۇ قاتاردىكى نەرسىلەر.

چاۋارماق پ ① ئاپتاپ ياكى ئوتنىڭ قىزدۇرۇشىدىن پۈت - قول، بەدەن چارلىشىپ ھەر خىل داغ، سۈلۈق قاپارتما ھاسىل بولماق. ② ئۆسۈملۈق ياكى قىزىق ئاپتاپتىن چارلىشىپ سارغايماق (زىرائەت ھەققىدە): بۇغدايلار چاۋرىپ كەتتى.

چاۋاك ئى. ئىككى ئالقاننىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشى: چاۋاك چالماق.

چاۋاكلاشماق «چاۋاكلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاۋاكلىماق پ. ئالقىننى ئالقىنىغا ئۇرماق؛ شاپىلاقلىماق: باسىت ئورنىدا ئولتۇرالماي قالدى:— پاھا!... ئاتەش - ئاتەش ...— دەپ ئۇ يوتىسىغا چاۋاكلاپ.

چاۋەت ئى. دىيال. چاۋا، ئۇچەي.

چاۋشىەن ئى. شەرقىي ئاسىيادىكى چاۋشىەن يېرىم ئارىلىغا جايلاشقان بىر دۆلەت. شىمالىي چاۋشىەن ۋە جەنۇبىي چاۋشىەن دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

چاۋشىەنزۇ ئى [خەن] مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن چاۋشىەن يېرىم ئارىلىغا ھەم مەملىكىتىمىزنىڭ جىلىن، خېيلوڭجىياڭ ۋە لياۋنىڭ قاتارلىق جايلىرىغا ئولتۇراقلاشقان.

چاۋشىەنشۇناس ئى. چاۋشىەنزۇلارنىڭ مەدەنىيىتى، ئىرقى، ئىقتىسادى، تارىخى ۋە تىلى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلغۇچى كىشى.

چاۋشىەنشۇناسلىق ئى. چاۋشىەنزۇلارنىڭ مەدەنىيىتى، ئىرقى، ئىقتىسادى، تارىخى ۋە تىلى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

چاۋكا ئى. دىيال. ساغرىسى چىپارئات.

چاۋۇش ئى. تارس. كوماندىر، مەشقاۋۇل، ئوفىتسېر.

چاي ئى [خەن] ① <بوت> چاي ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان چاتقال. يۇمران يوپۇرمىقى پىششىقلاپ ئىشلەنگەندىن كېيىن دەملەپ ئىچىدىغان چاي بولىدۇ. ئۇ جەنۇبىي جۇڭگونىڭ ئەڭ مۇھىم ئىقتىسادىي زىرائەتلىرىنىڭ بىرى. ② شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرمىقىدىن پىششىقلاپ ئىشلەنگەن مەھسۇلات. ③ شۇ ئۆسۈملۈكنىڭ پىششىقلاپ ئىشلەنگەن مەھسۇلاتىدىن دەملەنگەن ئىچىملىك. ④ كۆچمە. بىرەر سەۋەب بىلەن باشقىلارنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن بېرىلىدىغان زىياپەت؛ مېھماندارچىلىق: چاي ئۆتكۈزمەك. ⑤ كۆچمە. قۇدا بولغان ئىككى تەرەپتىن ئوغۇل تەرەپنىڭ قىز تەرەپكە تويلۇق سوۋغىلىرىنى ئاپىرىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەت: چوڭ چاي. كىچىك چاي.

چاي پۇلى بىرەر ئىشنى ئورۇنلاپ بەرگەنلىك يۈزىسىدىن بېرىلىدىغان ھەق؛ تاپان ھەققى.

چاي قاينىمى بىر چۆگۈن سۇ قاينىغۇدەك ۋاقىت، مەزگىل: ئارىدىن چاي قاينىمى ۋاقىت ئۆتكەندە بىز ماڭدۇق.

چاي قويماق بىراۋغا ناماقۇل بولۇش، ئۇنىڭدىن ئەپۇ سوراش يۈزىسىدىن زىياپەت بەرمەك.

چاي ئىچۈرمەك يېگىت تەرەپ قىز تەرەپكە تويلۇق سوۋغىلىرىنى ئاپىرىش مۇناسىۋىتى بىلەن قىز تەرەپتە زىياپەت ئۆتكۈزمەك؛ توي قىلىشقا كېلىشمەك.

چايان ئى <زوئول> بوغۇم پۇتلۇق ھايۋان. تېنىنىڭ رەڭگى كۆپىنچە سېرىق بېغىر رەڭ كېلىدۇ. قۇيرۇق تەرىپىدە زەھەرلىك ئىلمىكى بولۇپ، بۇنىڭ بىلەن مۇداپىئەلىنىدۇ ياكى ئوزۇقلۇق تۇتىدۇ؛ تۇغۇپ كۆپەيىدۇ، ئۆمۈچۈك، ھاشاراتلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ؛ تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

چايانلىق ئى. چايان ماكانلاشقان، چايان كۆپ جاي.

چايانئوت ئى [چايان + ئوت] <بوت> چايانئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە زەھەرلىك ئۆسۈملۈك ھېسابلىنىدۇ. تۇگۈنەك غولى دورا قىلىنىدۇ، ئاغرىق پەسەيتىش ۋە بەلغەم بوشتىش رولىغا ئىگە.

چايپەز ئى [خەن + پە] كوچا، رەستىلەردىكى چايخانىلاردا خېرىدارلارغا چاي تەييارلاپ ئەكېلىدىغان ئادەم، چايچى.

چايپەزلىك ئى ① چاي تەييارلاش ئىشى، چاي تەييارلاش مۇلازىمىتى. ② چاي يېتىشتۇرۇش ئىشى، چاي ئۆستۈرۈش ھەم ئۇنى سېتىش ئىشى، كەسپى: مەن بۇرۇن چايپەزلىك مەدەنىيىتىنى ئالماشتۇرۇش مەقسىتىدە بىر قىسىم خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئالاقىلەشكەنىدىم.

چاي- پاي ① چاي ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر: خەلچەم بازارغا بېرىپ، چاي - پاي ئالغاچ دوختۇرخانىغا بېرىپ، ئاكسى ئەكىرىنى يوقلاپ كەلدى. ② چاي ھەم چاي دائىر بىسىگە كىرىدىغان يېمەك - ئىچمەك: بىز چاي - پاي ئىچكەچ باشقا مېھمانلارنى كۈتۈشكە باشلىدۇق.

چايپەش ئى. دىيال. چاي ئوراپ قويىدىغان تۇگۈچى، چاي سالىدىغان تېرە خالتا.

چايپۇرۇش ئى. چاي تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى؛ چاي سودىگىرى.

چايپۇرۇشلۇق ئى. چاي تىجارىتى، چاي ئېلىپ - سېتىش ئىشى؛ چايچىلىق.

چايجۇش ئى. چاي چۆگۈنى.

جايجر ئى. دىيال. چاي ئۇستىلى.

چايچى ئى ① چايخانا ئېچىپ چاي ساتىدىغان، چاي سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان ئادەم. ② زىياپەت ۋە مېھمانداردا چىلىقلاردا، مېھمانلارغا چاي قۇيىدىغان كىشى. ③ چاي تېرىپ ئۆستۈرۈپ ساتقۇچى ئادەم.

چايچىلىق ئى ① چاي قاينىتىپ سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، چاي سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىش كەسپى. ② چاي تېرىپ ئۆستۈرۈش، پەرۋىش قىلىش ھەم ئۇنى سېتىش ئىشى، كەسپى: زەرەپشان چايچىلىقى كىشىلەرگە ساغلاملىق ئاتا قىلىدۇ.

چايخانا ئى. مەخسۇس چاي دەملەپ سېتىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن؛ ساماۋارخانا.

چايخانىچى ئى. چايخانا ئاچقان ئادەم، چايخانا خوجايىنى: ھېكمەت چايخانىچى ئايالغا پۇل ۋە ئاشلىق بېلىتى تۆلىگەندىن كېيىن ھەممىسى دەڭگە قايتىپ كەلدى.

چايخور سۇپ. چاينى ياخشى كۆرىدىغان، چاينى كۆپ ئىچىدىغان، چايغا ئامراق: چايخور ئادەم.

چايخورلۇق ئى. چاينى ياخشى كۆرۈش، چاينى كۆپ ئىچىش ئادىتى.

چايدام ئى. دىيال. چۆللەردە سۇ يىغىلىپ قالىدىغان كۆلچەكلەر.

چايدان ئى. قايناق سۇنى مەلۇم ۋاقىتقىچە ئىسسىق ساقلاپ بېرىدىغان شېشە قاچا.

چايزار ① سۇپ. چاي بىلەن قاپلانغان: چايزار جىلغا. ② ئى. كۆپ چاي ئۆستۈرۈلگەن جاي.

چايزارلىق ئى. چايزار جاي: بۇ يېزىدا يەنە كۆلىمى ئانچە چوڭ بولمىغان چايزارلىق بار ئىكەن.

چايشاپ ئى [پ] ئورۇن - تۆشەك ئۈستىگە يېيىلىدىغان ياپقۇچ؛ كىرلىك.

چايقاتماق ① «چايقىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② ھەر يانغا داۋالغۇتماق، ئىرغاڭلاتماق، تەۋرەتمەك: سۇنى چايقاتماق.

چايقاشماق «چايقىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چايقاق ئى. سۇنىڭ دولقۇندىن پەس بولغان تەۋرىنىشى، دولقۇن.

چايقالماق «چايقىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چايقىماق پ ① يۇيۇلغان نەرسىنى پاكىز سۇغا چىلاپ ياكى ئۈستىدىن پاكىز سۇ قۇيۇپ تازىلىماق: كىر چايقىماق. چىنە چايقىماق. ② دانىچە ھالەتتىكى نەرسىلەرنى يۇماق: قوم چايقىماق. ئالتۇن چايقىماق. ③ سىلكىمەك، ئىرغىتماق، لىڭشىتماق: باش چايقىماق.

چايكا ئى [ر] <زوئول> قۇشلارنىڭ بىر ئائىلىسى.

كۆپىنچە دېگۈز بويلىرىدا ياشايدۇ، بېلىقلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

چايگۈل ئى [چاي + گۈل] <بوت> چاي ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ ياكى چاتقال. ئۇ بىر خىل مەشھۇر مەنزىرە ئۆسۈملۈكى بولۇپ، گۈلى ناھايىتى چىرايلىق، ئۇرۇقىدىن مايى ئېلىشقا بولىدۇ.

چايلىق ئى. چايغا سېلىش ئۇچۇن تەڭشەپ تەييارلانغان ئوراق ھالىتىدىكى چاي دورىسى.

چايلىماق پ. دىيال ① ئۆسۈملۈكلەر باراقسانلىماق، باراقسان بولماق. ② كۆپەيمەك.

چاينامات «چاينىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: چىشىم ھېچنېمە چاينامىدى.

چاينامىماق «چاينىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چاينالماق «چاينىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چاينام ① ئى. يېمەكلىكلەردىن ئېغىزدا بىر قېتىم چايناش-قا بولىدىغان پارچە بۆلەك. ② مىق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ، چاينالغان نەرسىنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر چاينام نان. بىر چاينام گۆش.

چاينىماق پ ① چىش بىلەن چىشلەپ ئۇششاقلىماق، ئەزمەك، يۇمشاتماق. ② يېمەك: چىشىڭنىڭ بارىدا گۆش چاينا (ماقال). ③ كۆچمە. بىراۋنىڭ غەيۋىتىنى قىلماق، يامىنىنى ئېيتماق؛ غاجىماق: بەزىلەر ئادەمنىڭ يۈزىدە گەپ قىلماي، ئارقا-سىدىن چاينايدۇ.

چايئوت ئى [چاي + ئوت] <بوت> گۈلقىيار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. بۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ تارقىلىشى كەڭ، ئادەتتە دەريا بويلىرى ۋە سۇيى مول جىلغىلاردا كۆپ ئۆسىدۇ. ئۇنىڭدىن يارىپلىم ئېلىشقا ۋە چاي ئورنىدا دەملەپ ئىچىشكە بولىدۇ.

چەببىيات ئى [پ] <مۇز> ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ئىككىنچىسىنىڭ نامى. ئۇ 23 نەغمە، 251 مىسرا بولۇپ، چوڭ نەغمە 12 نەغمە، 137 مىسرادىن؛ 4 داستان 8 نەغمە، 76 مىسرادىن؛ 3 مەشرەپ 3 نەغمە، 38 مىسرادىن تەركىب تاپقان: چەببىيات مۇقامى.

چەبدەس سۇپ [پ] ئىش - ھەرىكىتى تېز، چاقىقان، تېتىك، ئەپچىل: چەبدەس ئادەم. * چېچەننىڭ تىلى، چەبدەسنىڭ قولى (ماقال).

چەبدەسلىك ئى. چەبدەس ھەرىكەت.

چەپ سۇپ [پ] ① گەۋدىنىڭ يۇرەك جايلاشقان تەرىپىدىكى؛ سول: چەپ كۆز. ② گەۋدىنىڭ شۇ تەرەپكە يېقىن، شۇ تەرەپنىڭ ئۇدۇلىدىكى: چەپ تەرەپ. چەپ يانچۇق. ③ كۆچمە. ئىشى ئوڭغا يۇرمەيدىغان، نەس؛ تەتۇر: چەپ ئادەم.

چەپ بارماق باش بارماقتىن باشقا بارماقلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بىر پۈتۈن نامى.

چەپكە تارتماق ئوڭۇشسىزلىققا قاراپ يۈزلەنمەك، قولايسىزلاشماق.

چەپ كۆزدە قارىماق بىردەك مۇئامىلە قىلماي كەمسىتمەك، تۆۋەن كۆرمەك.

چەپەن سۇپ. دىيال. تەتۇر، ئۇششۇق، ئۆكتەم، يېپىشقاق.

چەپپىگى ئى [چەپ + بەگ + ى] ۋاڭلىق تۇزۇمىدىكى مۇھا-پىزەت لەشكەرلىرىنىڭ باشلىقى.

چەپچەك ئى. چۆگۈننىڭ، چەينەك قاتارلىق سايمانلارنىڭ تېگى تەرىپىدىكى يەرگە قويۇشقا لايىق قىلىپ ياسالغان قىسمى: چەپچەك بېكىتمەك.

چەپچەكلىك سۇپ. چەپچىكى بار، چەپچەك ئورنىتىلغان: چەپچەكلىك چۆگۈن. چەپچەكلىك چەينەك. * چۆگۈن ئالساڭ چەپچەكلىكىنى ئال، خوتۇن ئالساڭ ئەمچەكلىكىنى (ماقال).

چەت ① ئى. مەركەزدىن يىراق جاي؛ يان، ياقا. ② سۇپ. ئۆزگە، يات، باشقا: چەت تىل. چەت دۆلەت. ③ ئى. قىرغاق، لەپ، ياقا: دەريانىڭ ئۇ چېتىدە بىر ئادەم كۆرۈنەتتى. ④ ئى. ئۆزىگە نىسبەتەن يىراق، نېرى جاي: ئالدىراپ يېنىپ كەلگەن ھېلىقى ئادەم: — پۇتلاشماي چەتتە تۇر، — دەپ مېنى ئىتتىرىۋېتىپ، دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى.

چەت ئەل ئۆز مەملىكىتىدىن باشقا مەملىكەت، باشقا دۆلەت.

چەتكە چىقماق ① تۇرغان جايىدىن قوزغىلىپ، يىراقلاپ، ياقا جايغا كەتمەك. ② چەت ئەلگە چىقماق .③ كۆچمە. مەسئۇلىيىتىدىن قاچماق، باش تارتماق: ئۇنى ئوغرىلىققا سېلىپ قويۇپ، ئۆزىمىز چەتكە چىقىۋالمىز دېگىنە. ④ كۆچمە. بىرەر ئىش - ھەرىكەتتىن قولىنى تارتماق، ئالاقىسىنى ئۈزمەك.

چەتكە قاقماق ئارىغا ئالماي، يېتىم قالدۇرماق؛ رەت قىلماق، ئىنكار قىلماق.

چەتەن ئى. دىيال. ياغاچتىن ياكى شاخ - شۇمبىلاردىن ياسالغان ئۆي.

چەت - چۆرە چەت ۋە چۆرە، ئەتراپ.

چەتلەتمەك «چەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەتلەشتۇرمەك «چەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەتلەشتۇرۇشمەك «چەتلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەتلەشتۇرۇلمەك «چەتلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇنىڭدىكى ئاساسلىق سەۋەب، دىنىنىڭ دۆلەت سىياسىتىدىن چەتلەشتۇرۇلۇشىدىن بولدى.

چەتلەشمەك «چەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەتلەمچى سۇپ. دىيال ① داۋاملىق توپتىن ئايرىلىپ قېچىپ يۇرىدىغان، قاچقاق (چارۋا مال ھەققىدە). ② داۋاملىق توپتىن ئايرىلىپ يۇرىدىغان ئادەم، قاچقاق.

چەتلەنمەك «چەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەتلىمەك پ ① چېتىگە، يان تەرەپىگە قاراپ يول ئالماق؛ ياندىماق. ② ئۆزىنى قاچۇرماق، چەتكە ئالماق؛ داجىماق: ئۇلار بىزدىن چەتلىدى. ③ ئاداشماق، ئازماق، ئازغاشماق، يېڭىلىشماق: شۇنداق قىلىپ يولۇچىلار چوڭ يولدىن چەتلەپ، تارىم بويىغا كېلىپ قالدى. ④ كۆچمە. مەركەزدىن، نۇقتىدىن، نىشاندىن يىراقلاپ كەتمەك، قېيىپ كەتمەك، قاچقىماق: قولىنىڭ تىترىشى بىلەن ئوق نىشاندىن سەللا چەتلىسە، بىرمۇنچە چەتلەپ كېتەتتى - دە، قارىغا تەگمەيتتى.

چەتمە ئى. دىيال ① مەشۇت يىپ. ② بىر خىل چىقىرىشماق قىلىپ ئوينايدىغان ئويۇن.

چەتمەك ئى. قارا قۇشقاچ تۇتىدىغان ياغاچ تۇزاق.

چەتنەتمەك «چەتنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەتنەشمەك «چەتنىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەتنەك ئى. كونا ئادەتتە، باشقالارنىڭ كۆزى تەگگەنلىكىدىن شۇ كىشىدە پەيدا بولغان بىر خىل كېسەل: چەتنەك تەگمەك.

چەتنو ئى. دىيال. ئامبۇرنىڭ بىر تۈرى.

چەتنىمەك پ. كۆز تەگمەك. كۆز تېگىپ كېسەلگە دۇچار بولماق.

چەتىش ئى. ئۇستىرىنىڭ دەستە بىلەن تىغ ئارلىقىغا قويۇلغان ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىدىكى كەمتۈك جايى؛ كاۋاكچە.

چەت ـ ياقا شەھەر، بازار ياكى مەھەللىدىن يىراق چەت ۋە ياقا يەر، چەت ـ چۆرە.

چەجمەك ئى. ئاياللارنىڭ ياندىن توقۇمىلەيدىغان ئۇزۇن چاپىنى.

چەچكە ئى. دىيال. بۇزچىنىڭ يىپ تارغىقى.

چەر ئى. دىيال. خەپرۈك، بەلغەم.

چەرەندە ئى [پ] ① يۇمشاق تەنلىك جانلىقلار. ② كۆچمە. ئېتىبارغا ئېلىنمايدىغان، كىشىلەر كۆزگە ئىلمايدىغان بىرنېمە، پارچە ـ پۇرات نەرسە.

چەرەندە ـ پەرەندە ① ھايۋان ۋە ئۇچار قاناتلار. ② كۆچمە. ئېتىبارغا ئېلىنمايدىغان، كىشىلەر كۆزگە ئىلمايدىغان، پارچە ـ پۇرات.

چەرچىن سۇپ. ئۇششاق ـ چۇششەك، ئۇششاق، ھەرخىل.

چەرچىنچىلىك ئى. ئۇششاق ـ چۇششەك مال تىجارىتى، چەرچىنمال سېتىش تىجارىتى: ئۇيغۇر تىجارىتىمۇ، بۇرۇنقى يەككە تىجارەت ۋە كىچىك يايمىچىلىق، چەرچىنچىلىكتىن «ئىزچىلار» سودا چەكلىك شىركىتى دېگەندەك شىركەتلىشىشكە قاراپ تەرەققىي قىلدى.

چەرچىنمال ئى [چەرچىن + مال] مىلىچمال، ئۇششاق مال؛ ئۇششاق ـ چۇششەك تاۋار.

چەرچىنمالچى ئى. ئۇششاق ـ چۇششەك تاۋارلارنى ساتقۇچى.

چەركە ئى. چاق، يىپ ئېگىرىش ئۇسكۇنىسى.

چەرۋە ئى. دىيال. قېرىن مېيى، چاۋا ماي.

چەش I ئى <گېئول> بىر خىل مىنېرال. تەركىبى SO_2. ئو كىسلوتاسىنىڭ ئۆزگىرىگەن شەكلى بولۇپ، يېلىن، ئۇزۇم ۋە نۆكچە ھالىتىدە ئۇچرايدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭدىن ئۇزۇكنىڭ كۆزى قاتارلىق زىننەت بۇيۇملىرى ياسىلىدۇ.

چەش II ئى. خاماندا سوروپ، پاكىزلەپ تەييارلانغان ئاشلىق دۆۋىسى.

چەشلەتمەك «چەشلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەشلەشمەك «چەشلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەشلەنمەك «چەشلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەشلىمەك پ. چەش ھالىتىگە كەلتۈرمەك.

چەشمە I ئى [پ] يېزىت. بۇلاق.

چەك I ئى [ر] دىيال. كەشتە.بانكىنىڭ پۇل ئېلىش، پۇل بېرىش مۇئامىلىسىدە ئىشلىتىلىدىغان ھۆججەت.

چەك II ئى [پ] ① سايلامدا، سايلىغۇچىلار سايلانغۇچىنىڭ ئىسمىنى يېزىپ قويىدىغان قەغەز، بىلەت. ② لاتارىيە بىلىتى. ③ رەت تەرتىپىنى بەلگىلەش ۋە بىرەر مەسىلىنى ھەل قىلىشتا قوللىنىدىغان بىر خىل ۋاسىتە: چەك ئالماق. چەك تاشلىماق.

چەك III ئى ① داۋاملىشۇاتقان نەرسە ياكى ھادىسىلەرنىڭ ئەڭ ئاخىرى، توختاش نۇقتىسى؛ چېگرا سى، پەللىسى: چېكىگە يەتمەك. چەكتىن ئاشماق. ② كۆچمە. يول قويۇلۇش مۇمكىنلىكى بولغان ئاخىرقى نۇقتا؛ ئۆلچەم، نورما: چەك قويماق. چەكتىن ئاشماق. چەككە يەتمەك.

چەك باسماسلىق يىك باسماسلىق، قامالاشماسلىق: بۇ گېپىڭ چەك باسمايدۇ.

چەكادە ئى. كونا جەمئىيەتتە بازار باشقۇرغۇچى يەرلىك ئەمەلدار.

چەكتۇرمەك I «چەكمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەكتۇرمەك II «چەكمەك II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەكتۇرۇشمەك I «چەكتۇرمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەكتۇرۇشمەك II «چەكتۇرمەك II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەكتۇرۇلمەك I «چەكتۇرمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ مەڭزىدىكى چەكتۇرۇلگەن كۆكۈچ ئۇچ خال ناھايىتى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

چەكتۇرۇلمەك II «چەكتۇرمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەكچەيتمەك «چەكچەيمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دىلىشات دوستىنىڭ قوپال سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قاراپلا قالدى.

چەكچەيتىلمەك «چەكچەيتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەكچەيمەك پ. كۆزىنى يوغان ئېچىپ، تىكىلىپ قارىماق: خانىنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ، كۆزلىرى چەكچەيدى.

چەك ـ چېگرا ① چەك ۋە چېگرا. ② ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەت: چەك ـ چېگرىنى ئايرىماق.

چەكچىيىشمەك «چەكچەيمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەكرەك ئى. نوختىنىڭ كېكىردەك بىلەن ئېڭەك ئاستىدىكى توگۈنچەك جايى؛ تاماقلىق.

چەكسە مىق. دىيال. بىر چارەكنىڭ ئون ئالتىدىن بىر قىسمى.

چەكسىز سۇپ ① چېكى، چېگرا سى يوق؛ ناھايىتى كەڭ، كۆز يەتكۈسىز، بىپايان: چەكسىز ئورمان. چەكسىز دالا. ② سانائاپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان، سانى يوق، ناھايىتى نۇرغۇن؛ سانسىز، ھېسابسىز: چەكسىز بايلىق.

چەكسىزلىك ئى. چېكى يوقلۇق، بىپايانلىق، ھەددى ـ ھېسابسىزلىق.

چەككە رەۋ. پەقەت، ھېچقاچان، ئەسلا، زادى.

چەككۇچ ئى. نانىنىڭ يۇزىنى چېكىش ئۈچۇن، دۇگىلەك

يـاغاچقا تـۆمـۇر مـخ بـبكـتـسـپ ياكى قـۇش پەيلـرىنى بوغـۇپ ياسىغان سايمان.

چەككىلەتمەك «چەككىلمەك» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەككىلەشمەك «چەككىلمەك» پەئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەككىلەنمەك «چەككىلمەك» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياساش ئۇسۇلى — ئاۋۋال ھەسەلنى قاينىتىپ كۆپۈكىنى ئېلىپ، ئاندىن مېغىزلارنى ئۇندەك ئېزىپ، چەككىلەنگەن ھەسەلگە ئارىلاشتۇرۇپ مەجۇن تەييارلىنىدۇ.

چەككىلگۈچ ئى. ماددىلارنىڭ تەركىبىنى ئايرىشتا پايدىلىنىدىغان ئەسۋاب؛ سۇزگۈچ: ماي چەككىلگۈچ.

چەككىلمەك پ. قىزدۇرۇش، سۇزۇش ياكى مەلۇم تېخنىكىلىق ئۇسۇل بىلەن كېرەكلىك ياكى كېرەكسىز نەرسىنى ئاجرىتىپ چىقارماق.

چەكلەتمەك «چەكلىمەك» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەكلەشمەك «چەكلىمەك» پەئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چەكلەنمەك «چەكلىمەك» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەكلىك سۇپ. چېكى بار، مۇئەييەن چەك ۋە ساندىن ئېشىپ كەتمەيدىغان: چەكلىك پۇل. چەكلىك شىركەت.

چەكلىكلىك ئى. چەكلىك ھالەت، چەكلىك ئەھۋال ياكى چەكلىك ئىش.

چەكلىمە ئى. بەلگىلىك دائىرىدە چەكلەنگەن ھالەت، چەكلەنگەن دائىرە: چەكلىمە قويماق. يۇقىرى چەكلىمە.

چەكلىمەك پ. بەلگىلەنگەن دائىرە، نورما، ئۆلچەمنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشىنى توسماق؛ مەنئى قىلماق.

چەكلىمسىز سۇپ. چەكلىمىسى يوق، چەكلىمسى بولمىغان: چەكلىمسىز بەھرىمەنلىك ۋە تەڭداشسىز نوپۇز مەنسىدىكى ھوقۇق جۈڭگو مەنپەئىيىتىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بولۇپ قالدى.

چەكلىمسىزلىك ئى. چەكلىمسى يوق ئىش، چەكلىمسى بولمىغان بىرەر ئەھۋال، چەكلىمسى يوق ھالەت ياكى چەكلىمسى بولمىغان ئەھۋال.

چەكلىملىك ئى. چەكلەپ تۇرىدىغان دائىرە، نەرسە، شارائىت: ئادەم مەلۇم چەكلىملىك ئىچىدە ياشايدۇ.

چەكمە ئى. دوپپا تۆپىلىكىنىڭ ئومۇمىي يۈزىگە ئىنچىكە ئاق يىپ بىلەن چېكىپ تىكىلگەن گۈل.

چەكمەك I پ ① بارماق، زەخمەك قاتارلىقلار بىلەن ئۇرماق: پېشانىگە چەكمەك. * ئات ئالساڭ مىنىپ كۆر، چىنە ئالساڭ چېكىپ كۆر (ماقال). ② كۆچمە. رايىنى، مەيلىنى بايقاپ كۆرمەك؛ سىنىماق: رەيھان ھەر قېتىم چىققاندا، ھۆرمۇسلىخان گەپ ئەگىتىپ قىزنى چېكىپ قويىاتتى. ③ كۆچمە. تاللىماق، خىللىماق: چېكىپ تۇرۇپ ئالماق. ④ يېڭىنە قاتارلىق تىغلىق ئەسۋاب ئارقىلىق ئادەم بەدىنىگە، نەرسە يۈزىگە سانجىپ ياكى ئويۇپ، تىلىپ شەكىل چىقارماق؛ نەقىشلىمەك: گۈل چەكمەك.

چەكمەك II پ ① تارتماق، سۈمۈرمەك، ئىستېمال قىلماق: تاماكا چەكمەك. ② كۆچمە. باشتىن كەچۈرمەك؛ تارتماق، كۆرمەك: جاپا چەكمەك.

چەكمەن ئى. پىششىق ئېگىرلىگەن پاختا ياكى يۇڭ يىپتىن پۈختا، سىلىق قىلىپ توقۇلغان يەرلىك رەخت: ياغمىغان يامغۇرغا چەكمەن يېپىنما (ماقال).

چەگ ئىم. ئۆچكىنى قوغلاش، ھەيدەشنى بىلدۈرىدىغان بۇيرۇق ئىماسى.

چەگدىمەك پ. دىيال. چۆرگۈلىمەك، ئايلانماق، ئەگىپ يۈرمەك.

چەل I دىيال ① ئى. چالا پىشقان زىرائەت. ② سۇپ. نەم، ھۆل.

چەل II ئى. شالتاق، داغ، كەر: مەن ئۇنىڭ كىيىملىرىگە قونغان تېرىقچىلىك چەلنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ تازىلايتتىم.

چەلەڭ ئى [خەن] <بوت> كەرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تۇم ۋە يوغان بولۇپ، شارغا سەل ئوخشايدۇ، رەڭگى ئاقۇچ يېشىل ياكى سۆسۈن كېلىدۇ؛ غولى كۆكتات قىلىنىدۇ.

چەلەڭگۈچ سۇپ. دىيال. ئارىلاش، ئارىلاش ـ قۇراش.

چەلپەك ئى [پ] خېمىرنى يۇپقا ئېچىپ، ياغدا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل پوشكال.

چەلپەكچى ئى ← **پوشكالچى**.

چەلگىتمەك «چەلگىمەك» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەلگىمەك پ. سۇيۇقلۇقلارنىڭ يېغى ئۈستىگە ئۆرلەپ تۇرماق؛ لەيلىمەك.

چەلگىنمەك «چەلگىمەك» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مايسىخان ھەدە خام قايماق بىلەن پىششىق قايماق ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئېتىلگەن، چەلگىنىپ تۇرىدىغان بىر كورا ئەتكەنچاينى كۆتۈرۈپ كىرىپ، لۇتپۇللاغا ئۇزاتتى.

چەللە ئى ① تۆت ئەتراپى ئوچۇق، ئۇستى يېپىقلىق ئورۇن. ② ئۇزۇم شاخلىرىنى ئارتىلدۇرىدىغان ياغاچ. ③ كاۋا، قاپاق، تەك شۇڭى ئارتىلدۇرۇلىدىغان جاھاز، بارائاك.

چەللىدە ئات چاپماق ھالىغا باقماي چوڭ ئىشقا ئېسىلماق، ئۆزىنى كۆرسەتمەك: مانا قارا، قاچانغىچە چەللىدە ئات چاپىدىغانسەن.

چەللىلىك سۇپ. چەللىسى بار، چەللە قىلىنغان: چەللىلىك ھويلا.

چەم ئى [پ] ① ئات، كالا قاتارلىقلارنىڭ تېرىسىدىن پىششىقلاپ ئىشلەنگەن رەخت. ② ئاياغ كىيىمىنىڭ يەرگە دەسسىلىدىغان قىسمى؛ ئۇلتاڭ: چەم سالماق.

چەمەچ ئى ① ئىنچىكە، قىسقا چۆنەك. ② ئۇزۇم ئېسىلىدىغان، چاققا ئۆتكۈزۈلىدىغان ئىنچىكە ياغاچ.

چەمەك ئى ① بىرەر نەرسىگە تىرەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئاچا ياغاچ؛ ئاچىماق. ② يىكىنى تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن چاقنىڭ يىكدېنىغا بېكىتىلىدىغان كىچىك ئاچا ياغاچ.

چەمبەر ئى [پ] ① <مات> تەكشىلىكتىكى بىر ھەرىكەتچان نۇقتىنىڭ مەلۇم بىر نۇقتىنى مەركەز، مەلۇم ئۇزۇنلۇقنى ئارىلىق قىلىپ بىر قېتىم ئايلىنىشىدىن ھاسىل بولغان تىرايېكتورىيە. ② مەلۇم نەرسىنى سىقىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئەتراپقا قۇرۇپ كىرگۈزۈلگەن ھالقىسىمان نەرسە.

چەمبەرچاس [پ] ① رەۋ. چاپراس قىلىپ، يېشىلىپ كەتمەيدىغان قىلىپ، مۇستەھكەم، پۈختا: چەمبەرچاس تاڭماق. ② سۇپ. كۆچمە. مۇستەھكەم، زىچ، چىڭ: چەمبەرچاس مۇنا-

سۆزەت.

چەمبەرسىمان سۈپ. چەمبەرگە ئوخشايدىغان، چەمبەر شەكلىدىكى: چەمبەرسىمان دائىرە.

چەمبەرلەتمەك «چەمبەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ياغاچ ھارۋىسىنىڭ چاقىنى چەمبەرلىتىپ، ئېتىزغا ئوغۇت توشۇشقا باشلىدى.

چەمبەرلەشمەك «چەمبەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چەمبەرلەنمەك «چەمبەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەمبەرلىمەك پ. ھەممە تەرىپىنى چەمبەر بىلەن ئوراپ، چىرماپ باغلىماق، قارماپ ھالقا ئىچىگە ئالماق: تۆكۈنى چەمبەرلىمەك. چاقنى چەمبەرلىمەك.

چەمبىرەك [پ] ① ئى. سىم ياكى ئىنچىكە نوتا قاتارلىق ئېگىلىشچان ماتېرىياللاردىن ياسالغان دۆگىلەك ھالقا. ② سۈپ. ئايلانما، دۆگىلەك؛ يۇمىلاق: بىر چەمبىرەك گۈل.

چەمپەن سۈپ. چاققان، كەپسىز؛ زېرەك، ھوشيار: چەمپەن بالا.

چەمگەر ئى. دېيال. كۆن ياسىغۇچى، كۆنچى.

چەملەتمەك «چەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۇلايمان ئۆتۈكىنى رېزىنكىدە چەملەتتى.

چەملەشمەك «چەملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چەملەنمەك «چەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەملىمەك سۈپ. چەمى بار، چەم سېلىنغان: كالتە چەملىك ئۆتۈك.

چەملىمەك پ. ئاياغ كىيىمىنىڭ ئاستىنقى قىسمىغا چەم ئورناتماق، چەم بېكىتمەك: ئۆتۈك چەملىمەك.

چەن ئى [خەن] ① مۆلچەر، تەخمىن، چامە: چەن سوقماق. ② بىرەر نەرسىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىنى كۆرسىتىدىغان بىرلىك؛ رازمېر: لېكىن پۈتىنى ئۆلچىگەن چەننى ئولتۇرغان يېرىدە قويۇپ قويغاچقا بازارغا بېرىش ئالدىدا، چەننى بىللە ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قاپتۇ. ③ قارايدىغان دەرىجە، ئەمەل ئۇنۋانىنى كۆرسىتىدىغان بەلگە؛ پاگون: ئۇ ياقىسىغا گېنېرال مايورلۇق ئالتۇن چەن قادالغان ناس رەڭ نېپىز شېرىس ھەربىي فورمىسى ئۈستىدىن باغلۇۋالغان يالتىراق تاسما كەمىرىنى تۇتقان پېتى جىم ئولتۇرۇپ قالدى. ④ قورال ـ ياراغنى مەشىق قىلىشتا، ئاڭ ئۆۋلاشتا كۆزلىنىدىغان نۇقتا؛ قارا، نىشان: چەنگە تەگكۈزمەك. * ئەپلىك جايلارغا ئورۇنلىشۇالغان پارتىزانلارنىڭ ئوقى دۈشمەننى چەنگە ئېلىپ ئېتىلماقتا. ⑤ <ماشىن> ئوق ۋە كۆپۈنكى شەكلىدىكى دېتاللارنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

چەن قوشۇق ئۆلچەم قوشۇقى: بىزدە ناس قۇتا، چەن قوشۇق ۋە ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن ياسالغان جامىلار بار ئىدى.

چەنەك مىق. ئۆلچەم: چەنەك بىلەن يەرنى كەستى.

چەندازا ئى [خەن] يانغا ئېسىۋالىدىغان پۇل سالغۇچ؛ پۇل خالتىسى، ھەميان.

چەندان رەۋ [پ] ناھايىتى، ئىنتايىن، بەك، كۆپ: ئۇلارنىڭ ھال ـ كۈنى بىزدىن چەندان ياخشى ئىدى.

چەندە رەۋ دېيال. دەل جايىدا.

چەندەك ئاتماق چاقچاق قىلماق: چەندەك ئاتماڭ چوڭغا، كۆتۈرۈپ سالار ئوڭغا. ئورنىڭىزدىن تۇرغۇچە، تېپىۋېتەر قوڭغا (ماقال).

چەندەكچى I ئى. ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرىنىڭ نامى.

چەندەكچى II ئى. چوڭلارغا يولسىز چاقچاق قىلغۇچى.

چەنلەتمەك «چەنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەنلەشمەك «چەنلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چەنلەنمەك «چەنلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەنلىمەك پ ① ئۆلچىمەك، مۆلچەرلىمەك، تەخمىن قىلماق. ② قارىغا، نىشانغا ئالماق، نىشانلىماق.

چېۋەندباز [پ] ① ئى. ئات مىنىش، ئات چاپتۇرۇشقا ماھىر، ئات ئۈستىدە ئويۇن كۆرسىتىش سەنئىتىنى ئېگىلىگەن ئادەم. ② سۈپ. بېتىشكەن، چاققان؛ ماھىر، ئۈستا: چەۋەنداز يېگىت.

چەۋەندازلىق ئى ① چەۋەندازلارغا خاس ماھارەت، ھۈنەر. ② <تەن> تەنھەرىكەتنىڭ بىر خىلى. بۇ ئات بەيگىسى، توسالغۇدىن ئاتلىق ئۆتۈش، ئات ئۈستىدە قىلىچ چېپىش، ئاتلىق ماھارەت كۆرسىتىش قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ.

چەۋرە ئى. ئەۋرىشكە پەرزەنتى.

چەي ئى [خەن] خېمىرنى ئۆرۈپ، مىجىقلاپ، نىقتاپ پىشۇرۇش ھەرىكىتى: خېمىرنى چېينەگە قاندۇرماق.

چەيدو ئى [خەن] گۆش، كۆكتات قاتارلىق نەرسىلەرنى توغرايدىغان ئائىلە سايمىنى.

چەيزە ئى [خەن] ① چەيزە ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئېللىپس شەكىلدە، گۈلى سۆسۈن، مېۋىسى شارسىمان ياكى ئۇزۇنچاق، ئادەتتە كۆكتات ھېسابلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

چەيلەتمەك «چەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چەيلەشمەك «چەيلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چەيلەنمەك «چەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چەيلىمەك پ ① دەسسەپ بۇزماق، نابۇت قىلماق، مىجىقىنى چىقارماق، پېتىقلىماق: ئۇ ئاتقا كۈچەپ بىر قامچا ئۇردى ـ دە، ئادەم بويى ئۆسكەن بۇغدايلارنى دەسسەپ چەيلىدى. ② ئۆرۈپ، مىجىقلاپ، نىقتاپ پىشۇرماق: خېمىرنى چەيلىمەك.

چەينەك ئى [ر] مېتال ياكى چاقچۇقتىن ياسالغان، تۇتقۇچلۇق، جوغا ئورنىتىلغان، چاي دەملەپ ئىچىلىدىغان ئۈي ئەسۋابى.

چوبگەز ئى [پ] تامچىلار سۈزۈلگىنا تامنى تەكشىلەش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ئۆزۈن ھەم قېلىن گەز.

چوپاش ئى. دېيال. ياشانغان ئايالنىڭ ياغلىقى.

چوپچوك سۈپ. خېلى چوڭ، چوڭلا: چوپچوك بالا. ئۆزۈن ئۆتمەي، ئۇ چوپچوك ئادەم بولۇپ قالدى.

چوپسا ئى [پ] نەرسە ـ كېرەكلەرنى سىلىقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب؛ ئېبكەك.

چوپسا سالماق چوپسا بىلەن سىلىقلىماق، چوپسىلىماق.

چوپسىلاتماق «چوپسىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چوپسىلاشماق «چوپسىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چوپسىلانماق «چوپسىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چوپسىلىماق پ. چوپسا بىلەن سىلىقلىماق، چوپسا سالماق: ھارۋىنىڭ ئېچ كامبىرىنى چوپسىلىماق.

چوت I ئى [ر] ① توّت ئەتراپى توسوق، ئىچىدە ئۇرۇقلىرى بار بىر خىل ھېسابلاش ئەسۇابى : چوت سوقماق. ② مۆلچەر، تەخمىن، چام، ھېساب: خام چوت. نەق چوت.

چوت II ئى. ياغاچچىلار ئىشلىتىدىغان، كەكىگە ئوخشاش تىغى دەستىگە ئورنىتىلغان، چېپىش، يونۇش قورالى: چوت چاپماق.

چوتار I ئى. سىلىقلانغان ماتا.

چوتار II ئى. قىمار ئويىنىغاندا ئۇتقۇچىلار جەزخورغا ياكى ئەتراپتىكىلەرگە بېرىدىغان پۇل: چوتار بەرمەك.

چوتارچى ئى. قىمار ئويۇنىدا ئۇتقۇچىلاردىن چوتار ئالىدىغان ئادەم.

چوتارچىلىق ئى. چوتار ئېلىش ئىشى.

چوتكا ئى [ر] نەرسىلەرنى يۇيۇش، تازىلاش، پەردازلاش ئۈچۈن قىل ياكى سىمدىن مەخسۇس ياسالغان بۇيۇم.

چوتكىلاتماق «چوتكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چوتكىلاشماق «چوتكىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چوتكىلانماق «چوتكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چوتكىلىماق پ. چوتكا بىلەن تازىلىماق، يۇماق؛ چوتكا بىلەن پەردازلىماق: چىشنى چوتكىلىماق.

چوخرىماق پ. دىيال. قاغجىرىماق.

چور ئى ① سېغىز لايدىن ياسالغان ئۇشتۇمتۇك. ② كەپتەرگە ئېسىلىدىغان غولۇك قاپاق.

چورت ① تەق. تىغى ئىتتىك ئەسۋابلار بىلەن كېسىپ تاشلىنىش، بىراقلا سۇنۇش، ئۇزۇلۇپ كېتىشنى بىلدۈرىدىغان شەكىل تەقلىدى: چورت سۇنماق . ② رەۋ. بىراقلا، بىرىولى؛ ئۇزۇل ـ كېسىل، پۈتۈنلەي. ③ رەۋ. كۆچمە. ئەزۇمىلەپ ئولتۇرماستىن، كەسكىن ھالدا، كەسكىن ئۇزۇپلا: گەپنى چورت كېسىپ قىلماق.

چورتان ئى <زوئول> بىر خىل يىرتقۇچ بېلىق. تاتلىق سۇدا ياشايدۇ، ھەربىكتى چاققان بولۇپ، بېلىجان ۋە باشقا سۇ ھايۋانلىرىنى تۇتۇپ يەيدۇ.

چورغۇن ئى. شورپىنىڭ كۆپۈكىنى ئېلىۋەتمەي قايىنىتىۋېرىشتىن ھاسىل بولغان لەش.

چورگۇل ئى. دىيال. سىمنى ئېگىپ ياسىغان جۈۋالدۇرۇز.

چورنىك ئى [ر] <كىي> كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ تاقىسى ئىچىدىكى يېرىم ئايلانما سايمان.

چورۇپ ئى. ئاياللارنىڭ ئاياغ كىيىمى: پۈتنىغا چىرايلىق ئالا ـ يېشىل گۈللەر تىكىلگەن قونچلۇق قىزىل چورۇپ كىيگەن.

چورۇق ئى ① تېرىدىن پۈتۈنلەي ئۆلچەپ تۇرۇپ كېسىپ، ئۇياق ـ بۇياقتىن تانا بىلەن تارتىپ كىيىدىغان ئاددىي ئاياغ كىيىمى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

چورۇقلۇق سۇپ ① چورۇقى بار، چورۇق كىيگەن. ② چورۇق قىلىشقا تەييارلانغان، چورۇق قىلىشقا لايىق: پۈرۈم چورۇقلۇق شىرە ئۈچۈن باشقىلارغا سارغىيىدىغان چاغلار ئۆتۈپ كەتتى.

چوسۇنكا ئى [ر] قونچى كىگىز، باشلىقى خۇرۇم، تاپىنى چەمدىن ئىشلەنگەن پاشنىلىق پىيما.

چوسىنىيە ئى [لات] <بوت> تال ـ تېرەكلەر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچى ئاق ۋە يۇمشاق بولۇپ، قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

چوش ئى ① بىر يەردىن ئىككىنچى بىر يەرگە سۇ ئۆتكۈ ـ زۇش، ئۆگزىدىن يامغۇر سۈيىنى ئېقىتىپ چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نوكەش ياغاچ. ② تۇگمەننىڭ نورى.

چوشقا ئى ① <زوئول> سۇت ئەمگۈچى ھايۋان. بۇرۇن ۋە تۇمشۇقى ئۇزۇن، كۆزى كىچىك، قۇلىقى چوڭ، پۇتى قىسقا، تېنى سېمىز كېلىدۇ؛ تېرىسىدىن كۆن، خۇرۇم ئىشلەشكە؛ تۇكىدىن چوتكا ياساشقا بولىدۇ. ② كۆچمە. تەل ھا. ئەبلەخ، ھايۋان، جۇۋاينىمەك: تەپتىش ئايىغىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ، ـــ جىم! تارقال جاي ـ جايىڭغا ! رۇس چوشقىلىرى، ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

چوشقىچىلىق ئى. چوشقا بېقىش ئىشى، كەسپى: جۇڭگودا چوشقىچىلىق خېلى تەرەققىي قىلغان.

چوشقىياڭقى ئى [چوشقا + ياڭاق + ى] ← **بەللۇت.**

چوغ I ئى. كۆيۈپ ئىسى تۈگىگەن قىپقىزىل ئوت: ئوتۇن چوغى. كۆمۈر چوغى.

چوغ چايقىماق ئىس سوقۇپ قويغان كىشىلەرگە ئىچۈرۈش ئۈچۈن، كۆمۈر چوغىنى سۇغا سېلىپ چوغ تەمىنى چىقارماق.

چوغ II سۇپ. دىيال. قويۇق، نۇرغۇن، زىچ، كۆچۈم، توپ: چوغ مەھەللە.

چوغپوشكال ئى [چوغ + پوشكال] <يېمە> كۆمەچ: شۇ كۈنى ئەتىگەندە بۇلار ياخشى كۆرىدىغان چوغپوشكال پىشۇرۇپ چاي ئىچىشىپتۇ.

چوغدان ئى . ئىسسىنىش ئۈچۈن چوغ ئېلىپ قويىدىغان، مېتالدىن ياسالغان مەخسۇس قاچا: مىس چوغدان. چويۇم چوغدان.

چوغلانما سۇپ. چوغلىنىدىغان، چوغ ھالەتتە تۇرىدىغان: چوغلانما لامپا.

چوغلانماق پ. چوغ ھالەتكە كەلمەك، چوغقا ئايلانماق، چوغ بولۇپ لاۋۇلدىماق: ئۇيۇق قىزىرىپ قۇياش چوغلاندى.

چوغۇر ئى. كۆل ۋە دەريالارنىڭ تېگىدىكى دەرەخ قالدۇقلىرى.

چوغۇنتەك ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. بېشى ۋە تۇمشۇقى تەكشى ياپىلاق كېلىدۇ، تۇمشۇقى ئۇچ بۇرجەك بولۇپ، جىيەكلىرىدە ئۇششاق تۈكلىرى بولىدۇ؛ كېچىدە ھەرىكەت قىلىپ، ھاشارات تۇتۇپ يەيدۇ.

چوغۇندەك ئى <بىن> خۇددى تامغا قېقىلغان قوزۇققا ئوخشاش، بىر ئۇچى تايىنىش نۇقتىسىغا بېكىتىۋېتىلگەن، يەنە بىر ئۇچى تايانچسىز ھالەتتە ئەركىن تۇرغان لىم.

چوق سۇپ. دىيال. چوقۇر.

چوق ئى. كونا. قوچقارنىڭ ئۇرۇق خالتىسىدىن ئەيلەپ پۈتەي ئىشلەنگەن خالتا.

چوقا I ئى ① ئوتقا چىدامليق سېغىز توپا. ② قاتتىق قېتىپ كەتكەن سېغىز توپا.

چوقا II ئى. دىيال. ياغاچ ئاسقۇ.

چوقام ئى. دىيال. تونۇردىكى چوغلارنى يىغىپ، توپلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ياغاچ ساپ بېكىتىلگەن ئۈچى ئالقانسىمان ئۇزۇن تۆمۈر سايمان.

چوقاي I ئى. چورۇق : پۈرۈم چوقاي كىيىۋالغان بىر دېھقان ئاشۇ «قاۋانلىق» يېنىدا توختاپ قالغان.

چوقاي II ئى. دىيال. ساقىي، تەقسىم قىلغۇچى، مىراس بۆلگۈچى.

چوقاي III ئى. ھارۋىنىڭ ئالدى تەرىپىگە بېكىتىلىدىغان ئۇچ بۇلۇڭ شەكىللىك ياغاچ.

چوقچا ① سۈپ. تىك، ئېگىز: چوقچا تۇرماق. ② رەۋ. تولدۇ - رۇپ، لىپمۇلىپ: ئۇ سۇنى ئىستاكانغا چوقچا قۇيدى.

چوقچايتماق «چوقچايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بىراقلارغا قارىغانچە، كۆكسىنى مەغرۇرلۇق بىلەن چوقچايتىپ مېڭىۋەردى.

چوقچايتىشماق «چوقچايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چوقچايتىلماق «چوقچايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چوقچايماق پ. بۆرتۈپ ئېگىز بولۇپ كۆرۈنمەك، دومبىيىپ چىقماق: ئەنە، كۆز يەتكۈسىز يەرلەردە ئابرال تېغى چوقچىيىپ تۇرىدۇ.

چوقچىيىشماق «چوقچايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چوققا ئى ① تىك نەرسىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرى، ئېگىز نۇقتىسى، جايى؛ ئېگىزلىك: تاغ چوققىسى. بۇغدا چوققىسى. ② باش(كاللا)نىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمى. ③ كۆچمە. يۇقىرى باسقۇچ، پەللە: بىز پەن چوققىسىغا چىقىدىغان شوتا بولۇشنى خالايمىز. ياشلار يەلكىمىزگە دەسسەپ يۇقىرى ئۆرلىسۇن. ④ <مات> كۆپ تەرەپلىكلەرنىڭ ئىككى تەرىپىنىڭ كېسىشىش نۇقتىسى ياكى كۆپ ياقلىقلارنىڭ ئۈچ قىرىنىڭ كېسىشىش نۇقتىسى.

چوققا - زاسۇي كاللا، ئۇچەي - قېرىن. قوي، كالا قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ كاللا - پاقالچاق ۋە ئىچ - باغرى: چوققا زاسۇي پىشۇرماق.

چوقماق ئى. ئۇچىدا چاتقى بار ياغاچ؛ چوماق: بىر كۈنى ئۇ يالغۇز ئۆزىغا چىققاندا، قولۇمغا چوقماقنى ئېلىپ، ئۇنىڭ كەينىگە چۈشتۈم.

چوقۇ I ئى. دىيال. چوغدان.

چوقۇ II ئى. دىيال. بور.

چوقۇتماق «چوقۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: توخۇغا دان چوقۇتماق.

چوقۇر ① ئى. ئادەمنىڭ يۇز ۋە بەدىنىگە چىقىقان چېچەكلەرنىڭ ئىزى. ② سۈپ. يۇزىدە چېچەك ئىزى بولغان: چوقۇر يۈز. چوقۇر ئادەم. ③ سۈپ. بۇدۇر - چوقۇر، سىلىق ئەمەس: چوقۇر تام. چوقۇر يەر. چوقۇر ئۆرۈك.

چوقۇش ئى <زوئول> بېلىقنىڭ مېڭە جايلاشقان باش ئۈستىنكىنى.

چوقۇشماق «چوقۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىككى خوراز بىر سائەتتىن بېرى تالىشىپ، بىر - بىرىنى چوقۇشۇپ ھارغاندى.

چوقۇلاتماق «چوقۇلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چوقۇلاشماق «چوقۇلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چوقۇلانماق «چوقۇلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۆلكىنىڭ كۆزى چوقۇلاندى.

چوقۇلماق پ ① چوقۇماق: ھېلىقى خوراز قانىتىنى يېيىپ، قاتتىق بىر قىچقىرۇۋېتىپ، يەرنى چوقۇلاپ ئايلىنىشقا باشلىدى. ② كۆچمە. زەربە بەرمەك، رەنجىتمەك، ئازار بەرمەك: ئۇنىڭ كىچىككىنە ئەيىبىنى كۆرۈۋېلىپ، ھەممىمىز تەڭ چوقۇلىدۇق.

چوقۇلاي ئى. دىيال. كۈن تەمرەتكىسى.

چوقۇم رەۋ. قەتئىي، جەزمەن: بىزنىڭ ئەۋلادلىرىمىز چوقۇم نۇرغۇن ئىشلارنى قىلالايدىغان كىشىلەردىن بولۇپ چىقىدۇ.

چوقۇماق پ ① تۇمشۇق بىلەن چىشلەپ، ئۇزۇپ ئالماق، تۇمشۇقىنى پاتۇرۇپ زىيىنى قىلماق، چوقۇپ ئويمان ھاسىل قىلماق: قاغا تۆت قاراپ، بىر چوقۇيدۇ (ماقال). ② يۇنۇماق، پارچىلىماق، پارچە - پارچە قىلماق، ئۇششاقلىماق: مۇز چوقۇماق. تاش چوقۇماق. ③ كۆچمە. رەنجىتمەك، ئازار بەرمەك، زەربە بەرمەك: ئۇ ئۆزىگە ئالايغان ئادەمنى چوقۇۋالىدۇ.

چوقۇملاشتۇرماق «چوقۇملاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چوقۇملاشتۇرۇلماق «چوقۇملاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چوقۇملاشماق پ. تايىن تاپماق، قارار قىلىنماق، جەزملەشمەك.

چوقۇندۇرماق «چوقۇنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بۇتىنىڭ ئالدىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ ھۆركىرەپ يىغلىدى. قىزنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇنىمۇ چوقۇندۇردى.

چوقۇندۇرۇلماق «چوقۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چوقۇندى سۈپ. چوقۇپ تاشلاپ قويۇلغان، چوقۇپ ئېشىپ قالغان: چوقۇندى نەرسە.

چوقۇنماق پ ① ئېتىقاد قىلماق: بۇ يەردىكى ئاھالىنىڭ ناھايىتى كۆپچىلىكى تەڭرىگە سېغىنمايدۇ، ئوتقا چوقۇنىدۇ. ② پۇتۇنلەي ئىشەنمەك، ئەقىدە قىلماق: ئۇ باتۇر تاغىغا چوقۇناتتى.

چوقۇنۇشماق «چوقۇنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار مۇشۇ تەقلىدتە چوقۇنۇشۇپ بولغاندىن كېيىن ياشلار تەرەپ - تەرەپكە تارقىشىپ كەتتى.

چوك تەق. بىرنەرسىنى سۆيۈشتىن چىققان ئاۋاز: ئەسقەر بالىسىنىڭ مەڭزىگە «چوك» قىلىپ بىرنى سۆيدى.

چوكا ئى ① تاماق پىيىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان تۇز، ئىنچىكە ياغاچ سايمان: چوكا ياسماق. چوكا ئالماق. ② چالغۇ ئەسۋابلارنى چېلىشتا ئىشلىتىدىغان ئىنچىكە ئۇزۇن تاياقچە: ناغرا چوكىسى. ③ جېڭنىڭ ئۆلچەم توچكىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ياغاچ ياكى تۆمۇر تاياقچىسى: تارازا چوكىسى.

چوكان ئى ① ياتلىق قىلىنغان ياش ئايال، جۇۋان: چوكان ئالماق. * قېرى خوتۇن ياش بولدى، چوكانلارغا تەس بولدى(ماقال). ② تېرەك، سۆگەت قاتارلىق دەرەخلەرنىڭ ئەتىياز مەزگىلىدە بىخلىنىپ، كۆكەرگەن تېلى: يامشىپ سۆگەتلەرگە ئوينار ئىدىم، چوكانىنى سۇندۇراتتىم، نەي ياسايتتىم.

چوكانتال ئى [چوكان + تال] ① بىخلىنىپ كۆكەرگەن، چوكان بولغان تال: باھارنى ئالساق، كىشىلەر ئۇنى ئىللىقلىقى ۋە چوكانتاللىرىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ياخشى كۆرىدۇ. ② <ئاستر> دېھقانلار كالېندارى بويىچە 24 مەۋسۇمنىڭ بەشىنچىسى. ئۇ مىلادىيە 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 6 - كۈنى ئارىلىقىدا باشلىنىدۇ.

چوكان - سېكىلەك ھەم چوكان، ھەم سېكىلەك: قاراپ - قاراپ تويمايمەن، ئاسماندىكى لەگلەككە. چوكان - سېكىلەك بولۇپ، ئۇچسام

دەيمەن پەلەككە.

چوكانلىق ئى. چوكان دەۋرىگە خاس مىجەز، خۇسۇسىيەت: ئوغلۇقچوق بولسا يىگىتلىكىنى ئالار، قىزلىق چوق بولسا چوكانلىق قىلىنى ئالار(ماقال).

چوكانلاتماق «چوكانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چوكانلاشماق «چوكانلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چوكانلىماق پ. بىخلىنىپ كۆكەرمەك، بىخلىنىپ تال چىقارماق، چوكانتال بولماق: قۇياش نۇرىنىڭ كۈچىيىۋاتقانلىقىدىن بولسا كېرەك، تېخى مارت ئېيى ئاخىرىغا چىقمايلا، داۋابەن قورۇسىدىكى سۆگەتلەر چوكانلاشقا باشلىدى.

چوك ـ چوك «چوك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چوكچوك ئى <ماشىن> كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ يىپىنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغان، پەسكە چۈشۈپ ئۈستۈن چىقىپ تۇرىدىغان ئەگرى چوكىسى.

چوككىدە رەۋ. «چوك» قىلىپ، «چوك» قىلغان ھالدا: بارات داداسىنىڭ ماڭلىيىغا چوككىدە بىرنى سۆيدى.

چوكۇلداتماق «چوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قىزنى چوكۇلدىتىپ بىرنەچچىنى سۆيدى.

چوكۇلداشماق «چوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چوكۇلدىماق پ. «چوك» قىلغان ئاۋاز چىقماق.

چوكىدان چوكىلارنى سېلىپ قويىدىغان قۇتا شەكىللىك قاچا: ئۈستەلگە چوكىدان، لازا قاچىسى، چىنە ـ چەينەك قاتارلىق نەرسىلەر تىزىلغانىدى.

چوكىدەرىخى ئى [چوكا+دەرەخ+ى] <بوت> بىگونىيە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغنچىدىن سايمان ـ جابدۇقلارنى ياساشقا بولىدۇ.

چوكىلاك سۈپ. دىيال. پاكار، پەس.

چوكىمۇز ئى [چوكا+مۇز] سۇغا شېكەر، سۈت قاتار ـ لىقلارنى قوشۇپ، چوكا شەكلىدە توڭلىتىش ئارقىلىق تەييار ـ لىنىدىغان بىر خىل سوغۇق يېمەكلىك.

چوككىمۇزچى ئى. چوكىمۇز سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم.

چوكىمۇزچىلىق ئى. چوكىمۇز سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: چوكىمۇزچىلىق قىلماق.

چوگ ئىم. موزاي، تورپاقلارنى قايتۇرۇش ۋە قوغلاش ئىما ـ سىنى بىلدۈرىدۇ.

چوڭ ① سۈپ. ئىگىلىگەن ئورنى، ھەجمى غايەت كەڭ؛ زور، يوغان: چوڭ شەھەر. چوڭ بىنا. چوڭ ھويلا. ② سۈپ. ياش سانى كۆپ، يېشى ئارتۇق: يېشى چوڭ. مەن سەندىن چوڭ.// چوڭ بېشىنى ئاچسا، كىچىك كۆتىنى ئېچىپتۇ (ماقال). ③ ئى. ياشانغان، مويسـ ـپىت، مۆتىۋەر كىشى؛ ئاقساقال: چوڭنى ھۆرمەت قىلماق. چوڭنىڭ گېپىنى ئاڭلىماق. * ئۆينىڭ چوڭى بولمىسا ئۆچكىنىڭ ئېتى ئابدۇراخمان (ماقال). ④ سۈپ. ئۇستۇن، زور: چوڭ غەلىبە. چوڭ ماھارەت. * بىلىكى چوڭ بىرنى يېڭەر، بىلىمى چوڭ مىڭنى يېڭەر (ماقال). ⑤ سۈپ. داغدۇغلىق، ھەشەمەتلىك؛ كاتتا، زور: چوڭ مەرىكە. * ئابدۇللا بايلارنىڭ گېپىگە كىرىپ، چوڭ توي قىلىپ ئۆيلەنـ ـگەنىدى. ⑥ سۈپ. كەڭ، كەڭتاشا، كەڭ ـ كۇشادە، ئازادە (ئولتۇرۇش، سورۇن ھەققىدە): ـــ مۇئەللىم، تارتىنماڭ، ئۆز ئۆيىڭىزدەك ئازادە، چوڭ ئولتۇرۇڭ، ـــ دېدىم.

چوڭ ئانا ئاتا ياكى ئاپىنىڭ ئاپىسى؛ موما (پەرزەنتلەرگە نىسبەتەن).

چوڭ ئاي <ئاستر> مىلادىيە يىل ھېسابىدا 31 كۈنلۈك ئايلار، دېھقانلار كالېندارىدا قەمەرىيە ۋە ھىجرىيە ھېسابىدا 30 كۈنلۈك ئايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

چوڭ تەرەت يېيىلگەن ئوزۇقلۇقنىڭ ئاشقازاندا ھەزىم قىلىنغاندىن كېيىنكى ئارقا پېشاب يولى ئارقىلىق چىقىرىـ ـلىدىغان قىسمى.

چوڭ دادا ئاتا ياكى ئاپىسىنىڭ ئاتىسى؛ بوۋا.

چوڭ قول دىيال، باش بارماق.

چوڭ قىلماق بېقىپ، تەربىيەلەپ ئۆستۈرمەك، يېتىشـ ـتۇرمەك: دېھقان ئىككى ئوغلىنى چوڭ قىپتۇ.

چوڭ يۇرەك قورقماس، باتۇر: ـــ قانداق چوڭ يۇرەك نېمە ئىكەن ئۇ، مەن بىلەن ئېلىشىدىغان، ـــ دەپتۇ دۇڭە كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

چوڭايتقۇچ ئى. رەسىم، خەت نۇسخىسى، چېرتيوژ قاتارـ ـلىقلارنى تەلەپ قىلىنغان دەرىجىدە، ئەسلىدىكىدىن چوڭايتىپ بېرىدىغان ئەسۋاب.

چوڭايتماق «چوڭايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چوڭايتىشماق «چوڭايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چوڭايتىلماق «چوڭايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەن ئىشكاپ ئۈستىدىكى دادامنىڭ چوڭايتىلغان سۈرىتىگە قارىدىم.

چوڭايماق پ ① ئىگىلىگەن ئورنى ھەجىم جەھەتتىن كىچىكەيمەك، يوغىنىماق: كېرەكسىز ئۆيلەر چېقىۋېتىلگەندىن كېيىن قورۇ خېلى چوڭىيىپ قالدى. ② ئۆسمەك، يېتىلمەك، يوغىنىماق: بالىلارمۇ چوڭىيىپ قالدى، ئاچىلىرى ئۆكىلىرىغا قارىيالايدۇ. ③ كۆچمە. كۆپەيمەك، ئاۋۇماق، ئۇلغايماق (ۋەقە، ھادىسە ۋە ئىشـ ـ ھەرىكەت ھەققىدە): مانا ئەمدى ئىش چوڭىيىشقا باشلىدى.

چوڭ ـ چوڭ ① «چوڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى. ② ھەربىرى كىچىك بولمىغان، خېلى چوڭ: ئابدۇللا چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ، مەخسۇت بەگنىڭ تۆمۇر دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى.

چوڭچى سۈپ. ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان: باينىڭ قىزى بولسا ئەركە، ھۇرۇن ھەم چوڭچى قىز ئىكەن.

چوڭچىلىق ئى. ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان، باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان ئادەت؛ يوغانچىلىق: چوڭچىلىق قىلماق.

چوڭقۇر ① ئى. قېزىلغان، كولانغان، ئويۇلغان ياكى تەبـ ـئىي ھاسىل بولغان ئويمان: ئۇ ئۆيقۇلۇقتا ئورنىدىن ئىتتىك قوپۇپ، يېنىدىكى چوڭقۇرغا چۈشۈپ كەتتى. ② سۈپ. تېرەن، ئوي: چوڭقۇر ئازگال. چوڭقۇر قۇدۇق. * قۇدۇق چوڭقۇر، ئارغامچا قىسقا (ماقال). ③ سۈپ. كۆچمە. ھەر تەرەپلىمە، ئەتراپلىق، كەڭ: چوڭقۇر بىلىم. چوڭقۇر چۈشەنچە.

چوڭقۇرچاق ئى. دىيال. قوناق ئۆندا قىلىنىدىغان بىر خىل تاماق.

چوڭقۇرلاتماق «چوڭقۇرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ يوللارنى ئېتىپ، خەندەكلەرنى چوڭقۇرلىتىپ، قورغانلارنى ئېگىزلىتەيلى، ـــ دېدى ئۇ. * ئاپتونوم رايون ۋە ھەر دەرـ

جىلىك تىل - يېزىق خىزمىتى ئاپتونوم رايونىنىڭ تىل - يېزىق خىزمىتى نىزامىنى بىلىش دائىرىسىنى زور دەرىجىدە كېڭەيتىتى ۋە چوڭقۇرلاتتى.

چوڭقۇرلاشتۇرماق «چوڭقۇرلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قىسقا سۆھبەت شائىرنىڭ بوۋايغا بولغان تونۇشىنى يەنمۇ چوڭقۇرلاشتۇردى.

چوڭقۇرلاشتۇرۇشماق «چوڭقۇرلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چوڭقۇرلاشتۇرۇلماق «چوڭقۇرلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆگىنىش ئارقىلىق بۇ ھەقتىكى تونۇش چوڭقۇرلاشتۇرۇلدى.

چوڭقۇرلاشماق پ. چوڭقۇر بولماق، چوڭقۇر ھالغا كەلمەك: ئىشىمىزنىڭ مەخپىي ئېلىپ بېرىلىشىنىڭ سەۋەبلىرىگە بولغان تونۇشىمىز چوڭقۇرلاشتى.

چوڭقۇرلۇق ئى ① چوڭقۇر، تېرەن بولۇش؛ چوڭقۇر، تېرەن ھالەت؛ تېرەنلىك: ئېرىقنىڭ چوڭقۇرلۇقى. ئەسەرنىڭ نەزەرىيە جەھەتتىكى چوڭقۇرلۇقى. ② چوڭقۇر جاي؛ ئورا، ئازگال: ئېنى ئۇچ مېتىر كېلىدىغان چوڭقۇرلۇق.

چوڭقۇرلىماق پ. چوڭقۇر، تېرەن ھالغا كەلمەك، تېرەنلىمەك: مەن ئەھۋالنى تولۇقراق بىلىش ئۈچۈن چوڭقۇرلاپ سۈرۈشتۈردۈم.

چوڭ - كىچىك چوڭ ۋە كىچىك، ئۇلۇغ - ئۇششاق: ـــ مەن ھەممە چوڭ - كىچىك يىغىنلارغا تولۇق قاتنىشىپ كەلدىم، ـــ دېدى ئادىل جاۋاب بېرىپ.

چوڭلۇق ئى. چوڭ ھالەت ، يوغانلىق، زورلۇق: موزاي قوزۇقا چوڭلۇق قىلار (ماقال).

چوڭلىماق پ. چوڭايماق، يوغانلىماق: ئۈچ يىل بۇرۇن تىكىلىگەن شاپتۇل كۆچەتلىرى يىلدىن - يىلغا چوڭلاپ، مېۋە بېرىشكە باشلىدى.

چولا I ئى. ۋاقىت، پۇرسەت: بىكارنىڭ چولىسى يوق، قىلغىلى ئىشى يوق (ماقال).

چولا II ئى. دىيال. پېشانىنىڭ يۇقىرى تەرىپى.

چولاتماق «چولىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چولاشماق «چولىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چولاق سۈپ ① قولى يوق ياكى قولىدىن ئايرىلغان: شۇنداق قىلىپ باي قولىدىن ئايرىلىپ، چولاق بولۇپ قاپتۇ. ② قۇيرۇقى يوق، قۇيرۇقى يۇلۇنغان، قۇيرۇقسىز: ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۆدۈنىنىڭ قۇيرۇقى ئەنە شۇنىڭدىن باشلاپ چولاق بولۇپ قالغانىكەن. ③ سېپى سۇنغان ياكى كالتە: بىر كۈنى ئۇلارنىڭ ئالدىدىن بىر يانتاقچى بوۋاي چولاق كەتمەننى ئېلىپ ئۇلارغا سالام قىلىپ ئۆتۈپتۇ. ④ بىر قىسمى ئۆرۈلگەن ياكى كەمتۈك: مۇنداق چاغلاردا بىر قەدەم ئالغا سلجىش، بىر چولاق تامنى ئىشغال قىلىش چوڭ غەلىبە ھېسابلىناتتى.

چولامپاي سۈپ. دىيال. توكۇر، چولاق: بار بولاملىق، يوق چولامپاي (ماقال).

چولانماق «چولىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چولپان ئى ① <ئاستر> قۇياش سىستېمىسىدىكى توققۇز چوڭ پىلانېتانىڭ بىرى. ئۇ يەر شارىغا ئەڭ يېقىن بولۇپ، قۇياشتىن ھېسابلىغاندا ئىككىنچى پىلانېتا (يۇلتۇز) دۇر؛ زۆھرە، ۋېنېرا. ② تەنتەربىيە، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدە، ئالاھىدە ماھارەت كۆرسىتىش ئارقىلىق داڭ چىقارغان شەخس: كىنو چولپىنى. توپ چولپىنى. ③ ئايالىلارنىڭ ئىسمى. ④ يېڭىسار ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

چولتا سۈپ ① قىسقا: كەكىنىڭ سېپى سەل چولتا بولۇپ قاپتۇ. ② كۆچمە. تولۇق ئەمەس، كەم، يېرىم - يارتا، چالا: چولتا قاراش. ③ كۆچمە. ناكار، ئەيىبناق: جاراھەتنىڭ ئۆڭلانغىنىغا خېلى بولدى. بىراق، چولتا ئادەم بولۇپ قالدىم.

چولتوك تەق. سۇغا تاش ياكى چالما چۈشكەندە ياكى سۇ ئۈزۈپ پۈتىنى ھەرىكەتلەندۈرگەندە چىقىدىغان ئاۋاز: ئابدۇرۇسۇل ئاتقان تاش توختىغۇلنىڭ كۆز ئالدىدىلا سۇغا«چولتوك» قىلىپ چۆكۈپ كەتتى.

چولتوككىدە رەۋ. «چولتوك» قىلىپ، «چولتوك» قىلغان ھالدا: سەمەرجان چولتوككىدە كۆلگە چۈشۈپ كەتتى.

چولتوكلاتماق «چولتوكلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بالا بىر پۈتىدا ھەدەپ سۇنى چولتوكلاتماقتا ئىدى.

چولتوكلتىشماق «چولتوكلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چولتوكلىماق پ. «چولتوك» قىلغان ئاۋاز چىقماق، چولتوك ئەتمەك: ھېلىدىن - ھېلىغا بېلىقلارنىڭ چولتوكلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالاتتى.

چولتىلىق ئى . قىسقىلىق؛ كەم، چولتا ھالەت: ئوغلۇمنىڭ ئەقلى ئالدىدا، مېنىڭ ئەقلىم چولتىلىق قىلىپ قالدى .

چولدۇر ئى. كىچىك ئوغۇل بالىلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

چولۇ ئى. دىيال. ئۈسۈل، ۋاستە، ئامال.

چولىماق پ. رەختنىڭ كېسىلگەن، يىرتىلغان يېرىنى يىپ - يىڭنە ياكى مەخسۇس ئەسۋاب بىلەن تورلىماق، يۆمىمەك، يۆمەپ تىكمەك: ھېزىم ئاكا توۋرىنىڭ چۆرىسىنى سىم بىلەن چولىدى.

چوم ئى. تۆگىگە توقۇيدىغان توقۇم؛ ئۈچىلىق: چوم تىكمەك.

چوماق ئى ① دەرەخ غولىنىڭ پۈتاقلىق جايى، قىسمى: بۇ دەرەخنىڭ چومىقى بەك جىق ئىكەن. ② ئۈچىدا پۈتىقى بار ياغاچتىن كېسىلگەن كالتەك؛ ئۈچى ئەگرى تاياق: تەلۈگە چوماق تۇتقۇزما (ماقال).

چوماقچى ئى ① چوماق تۇتقان ئادەم: ئاسىم تۈيۈقسىز ساقچى ئىدارىسىنىڭ چوماقچىلار ئەترىتى تەرىپىدىن تۇتۇپ كېتىلدى. ② كۆچمە. باشقىلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ھەيۋە قىلىدىغان، تاياق كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان كىشى؛ قولچوماق: توختى بوۋاينىڭ ياسىنى قازى چوماقچىلىرى تەرىپىدىن ئۆرۈلۈشىدا ئىمامنىڭمۇ قولى بار ئىدى.

چوماقچىلىق ئى. باشقىلار ئۈچۈن قولچوماق بولۇش ھەرىكىتى.

چوماقلاتماق «چوماقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چوماقلاشماق «چوماقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چوماقلانماق «چوماقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چوماقلىق سۈپ. چومىقى بار، چومىقى تولا: چوماقلىق ياغاچ. چوماقلىق تاياق.

چوماقلىماق پ. چوماق بىلەن ئۇرماق؛ كالتەكلىمەك، دۇمبالىماق.

چومچاق ئى. دىيال. كۆتەك، دەرەخ كۆتىكى.

چومچى ئى. چوم تىكىدىغان ئۇستا.

چومچىلىق ئى. چوم تىكىش كەسپى.

چوملۇق سۈپ ① چومى بار، چوم توقۇلغان: چوملۇق تۆگە. ② چوم ئۈچۈن تەييارلانغان، چوم بولىدىغان: چوملۇق كىگىز.

چوملۇق پالاس.

چون ئى. دىيال. جۇۋاز ئوقىنىڭ يۇقىرى ئۇچىغا كىرگۈ - زۇلۇپ، كىندىككە بېكىتىلىدىغان ساپلىق ياغاچ.

چوناق سۈپ. قۇلىقى كېسىلگەن، قۇلىقى يوق: ئۇ شۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا بىر قۇلىقىدىن ئايرىلىپ چوناق بولۇپ قالغانىدى.

چونسز سۈپ. دىيال. ئىگىسىز.

چوۋاڭ ئى. دىيال. بېغى يوق سېۋەت.

چوۋرۇ ئى. دىيال. چىغىر يول، قىيىن چىغىر يول.

چويلا ئى ① ئىنچىكە چۇۋنق ياكى سىمدىن ئاراش قويۇپ توقۇلغان، قازاندىن چۆپ قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى سۈزۈپ ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سايمان: سىم چويلا. ② ئۇزۇن تۇتقۇچلۇق تور پالاق: چويلا توپ. ③ كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ چۆرۈنكىنى ماڭغۇزۇپ بېرىدىغان يېرىم ئاي شەكىلىك سايمىنى.

چويلدا توختايدىغان قىممەتلى بار، پۇت تىرەپ تۇرالايدىغان، ئەرزىگۈدەك: بۇ خېلى چويلدا توختايدىغان ئاخبارات ئىكەن.

چويلىچى ئى. چويلا توقۇپ ساتىدىغان كىشى. چويلا ئۆرۈپ ساتقۇچى ئادەم.

چويلىچىلىق ئى. چويلا توقۇش ۋە سېتىش ئىشى، كەسپى: قىرىق ھۈنەر ھۈنەر ئەمەس، ئەسلىي ھۈنەر چويلىچىلىق (ماقال).

چويۇن ئى [ر] <سانا> تۆمۈر رودىسىنى ئېرىتىش ئارقىلىق ھاسىل بولىدىغان قېتىشما. تەركىبىدىكى كاربون مىقدارى 4.5 — 1.7 ئارىلىقىدا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە فوسفور، گۈڭگۈرت، سىلىتسىي قاتارلىقلارمۇ ئارىلاش كېلىدۇ. چۈرۈك كېلىدۇ، پىرېسلىغىلى بولمايدۇ. پولات تاۋلاش ۋە قۇيمىچىلىقتا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

چۇ I ئى . قىمار ئويىنىغاندا، ئوشۇقنىڭ يۈزى (ئوك تەرەپى) يەرگە تېگىپ، تاپان تەرىپى ئۈستىگە چىققان ھالىتى. بۇ ھالەت قىمار ئويۇنىدا ئۇتتۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ: چۇ چۈشمەك.

چۇ II يۈك <تىل> ① سوئال يۇكلىمىسى بولۇپ: 1) جۈملىنىڭ خەۋىردىن باشقا نۇقتىلىق بۆلىكىگە قوشۇلۇپ، شۇ جۈملىنىڭ سوئاللىق خەۋىرىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ: — تۇرسۇن كەلدى. — قادىرچۇ؟ — مەن بۇ قېتىم بارمايمەن، — كېيىنچۇ؟ 2) پەرەز بېقىندى جۈملىگە قوشۇلۇپ، سوئاللىق باش جۈملىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ: — چۈشتىن كېيىن كەلسىڭىز، شۇ ۋاقىتتا سۆزلەشسەك. — چۈشتىن كېيىن كېلەلمىسەمچۇ؟ 3) پېئىلنىڭ بەزى بولۇشسىز رەۋىشداش شەكلىگە قوشۇلۇپ، شۇ رەۋىشداش ئىپادىلىگەن ھەرىكەتنىڭ بولماسلىقىغا نىسبەتەن ئاساس بار دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: — سىزمۇ كۆرەمسىز؟ — كۆرمەيچۇ! ② ئاڭلىغۇچىغا بىر ئىشنى چۈشەندۈرۈشتە، جۈملىنىڭ نۇقتا قىلىنغان بۆلىكىگە قوشۇلۇپ كېلىدۇ: مەنچۇ، ئەتە ئۇ يەرگە بارالمايمەن. ③ سۈپەتنىڭ «- لىق، - لىك، - لۇق، - لۈك» قوشۇمچىسى ئارقىلىق ياسالغان ئىسىم شەكلىگە ۋە پېئىلنىڭ ھاللىق ئىسمىداش شەكىللىرىگە قوشۇلۇپ، بىر خىل ئۈستىلىمە ئۇندەش جۈملە ھاسىل بولىدۇ: ئۇ ناھايىتى ياخشى بالا، ئۆتكۈرلۈكچۇ تېخى. ④ پېئىلنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ مەيلىدىكى جەۋھەر شەكلىگە قوشۇلۇپ: 1) مەسلىھەت، يېقىنلىق، ئامراقلىق تەرزلىرىنى بىلدۈرىدۇ؛ بىرىنچى شەخسنىڭ بىرلىكىدە شۇ ئىشنىڭ يېڭى ئەسكە ئېلىنغانلىقىنى بىلدۈرۈشمۇ مۇمكىن: بىكار تۇرغۇچە كىتاب كۆرەيچۇ. 2) شۇ ھەرىكەتنىڭ بولۇشىنى كۈتۈش مەنىسىنى كۈچەيتىدۇ: قېنى، سۆزلەپ باقسۇنچۇ، ئاندىن كۆرىمىز. 3) سىناق تۇس شەكلىدىكى پېئىللارنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ مەيلىدىكى خەۋەر شەكلىگە قوشۇلغاندا، بۇ ھەرىكەتتىن كۈتكەن نەتىجىگە ئېرىشەلمەسلىك، يامان ئاقىۋەتكە قېلىش تەرزلىرىنى بىلدۈرۈشى مۇمكىن: يامان بولساڭ، بىزنى بۇ يولدىن قايتۇرۇپ باقچۇ. ⑤ پېئىلنىڭ پەرەز - قارشىلىق مەيلىدىكى خەۋەر شەكللىرىگە قوشۇلۇپ، پېئىلنىڭ يالۇۋرۇش رايى، ئەپسۇس رايى شەكىللىرىنى ھاسىل قىلىدۇ : يولداشلار، بىردەم جىم تۇرساڭلارچۇ.

چۇپان ئى [پ] پادىچى: چۇپانىنىڭ كەكە ساقلى چارلىشىپ قالغانلىقىغا قارىماي، يۈزى ياشلارنىڭكىدەك قىپقىزىل ئىدى.

چۇپانلىق ئى. پادا بېقىش كەسپى، پادا بېقىش ئىشى: چۇپانلىق قىلماق. * شۇنىڭ بىلەن بالا چۇپانلىق تۇرمۇشىنى كەچۈرۈشكە توغرا كەلدى.

چۇپۇر ① ئى. ئۆچكە، ئېشەك قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ يىرىك يۇڭى؛ قىلچىق، مويى: قوشنىسى ئۆچكە چۇپۇرىدا ئىس سېلىپ، كۆكپىت چېقىۋالغان بايىنى قۇتقۇزماقچى بوپتۇ. ② سۈپ. يىرىك، چىڭگىلەك؛ غۇزۇمەك: چۇپۇر باش. چۇپۇر قاش.

چۇپۇرشاڭ ئى <بوت> كىرېست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق ، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك . پۇتۇن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، قان توختىتىش ، تولغاقنى توختىتىش رولىغا ئىگە.

چۇپۇرلۇق سۈپ. ھەممە يېرىنى چۇپۇر قاپلىغان، چۇپۇر باسقان.

چۇتۇر ئى . پىلان ؛ مەقسەت : ئۇنىڭ قورسىقىدا چۇتۇرى بار.

چۇتۇرچى . ئى . پىلانچى .

چۇجۇق ئى . ئاتنىڭ لوق گۆشىدىن ياسالغان قېزا.

چۇجىر ئى. دىيال. يۇگەننىڭ ئېغىزدۇرۇقى.

چۇچا ئى. كىگىز، گىلەم ياكى خۇرجۇن قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ئەتراپىغا ياكى مەلۇم جايىغا قويۇلغان يىپ ياكى يۇڭ تالاسى؛ پۆپۈك: چۇچا چىقارماق. چۇچا بېكىتمەك.

چۇچاق ئى. بال س. ئوغۇل بالىنىڭ تاناسىل ئەزاسى.

چۇچۇق ئى. دىيال. شالاڭ بولغان ئۈزۈم ساپىقى، كۆمۈلمەيدىغان تاللارنىڭ ساپىقى.

چۇچۇلماق I پ. «چۇ - چۇ» قىلىپ سايرىماق، «چۇ - چۇ» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق: تورغاي چۇچۇلدى.

چۇچۇلماق II پ. دىيال. كىيىمىنى سالماق، كىيىمىنى يەشمەك: چاپىنىڭنى چۇچۇلۇۋەت.

چۇچىلا ئى. چالا كۆيگەن ئوتۇن: چۇچىلا بولماق. چۇچىلا قىلماق.

چۇچلىق سۈپ. چۇچىسى بار، چۇچا قويۇلغان: چۇچلىق داستىخان. چۇچلىق ياغلىق.

چۇخەي ئى [خەن] يۈزى بىرىزىنتىن، ئاستى كاۋچۇكتىن ئىشلەنگەن ئايىغ كىيىمى.

چۇخچىلاتماق «چۇخچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۇخچىلاشماق «چۇخچىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۇخچىلانماق «چۇخچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۇخچىلىماق پ. چوقۇپ، ئۇيان - بۇيان ئۆرۈمەك؛ ئاغدۇر - ماق، كوچىلىماق، مالتىلىماق: مەن كۆسەي بىلەن تونۇردىكى ئوتنى چۇخچىلىدىم.

چۇر تەق. قۇشلارنىڭ سايرىشىدىن چىققان ياكى شۇنىڭغا تەقلىد قىلىنغان ئاۋاز: تاڭ سەھەرنىڭ سۈزۈك ئاسمىنىدا تورغايلار بەس - بەستە «چۇر» قىلىپ سايرىشاتتى.

چۇراپ رەۋ. دىيال. دەس، دەرھال

چۇراڭ ئى. دىيال. ئېگىز، سوقا سېۋەت.

چۇر - چۇر «چۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: پۈشتىكىمنى كالپۇكۇمغا ئاپىرىپ، قوۋۇزۇمنى كۆپتۈرۈپ بىر پۇڭلىۋىدىم، ھاي - ھاي! «چۇر - چۇر» قىلىپ قۇلاقنى يېرىۋەتكۈدەك زىل ئۇن چىقتى.

چۇرچۇق ئى. يۇلغۇنىڭ چېچەك پۈپۈكى.

چۇرچىلىق ئى. دىيال. قومۇشنىڭ ئورۇۋېلىنغاندىن كېيىنكى قالغان كۆتەك قىسمى.

چۇرربىدە رەۋ. «چۇر» قىلىپ، «چۇر» قىلغان ھالدا: ئۇۋدىكى قۇشقاچ بالىلىرى ئانا قۇشقاچنىڭ دان ئېلىپ كەلگەنلىكىنى سېزىپ، چۇرربىدە سايرىشىپ كەتتى.

چۇرقا ئى. دىيال. قۇرۇپ، سۇنۇپ يەرگە چۈشۈپ، بېسىلىپ كەتكەن ئوتۇن - ياغاچ ۋە چۆپلەرنىڭ ئۈۋاقلىرى.

چۇرقۇچ سۈپ. دىيال ① بۇدۇر: چۇرقۇچ چاچ. ② بالىلارنىڭ بېشىدىكى چۆرگۈلىمەچ.

چۇرقۇلاڭ سۈپ. دىيال. پاخپايغان.

چۇرقىراتماق «چۇرقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۇرقىراشماق «چۇرقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار: — غەيرەت قىل، ساھە، سال، — دەپ چۇرقىراشتى.

چۇرقىرىماق پ. «چۇر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «چۇر» قىلىپ توۋلىماق، ۋارقىرىماق: بالا بۇ سۆزنىڭ تېگى - تەكتىنى چۈشەنمەي، خۇشال بولۇپ چۇرقىردى.

چۇرۇق ① تەق. قۇشقاچلارنىڭ سايرىشىدىن چىققان ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋاز: بىراق ئۆيدىن، ھويلىدىن «چۇرۇق» قىلغان ئاۋازمۇ چىقمىدى.② ئى. سېغىز لايدىن پىشۇرۇپ ياسالغان «چۇر - چۇر» قىلىپ ئاۋاز چىقىرىدىغان پۈشتەك.

چۇرۇق - چۇرۇق «چۇرۇق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: چۇرۇق - چۇرۇق قىلىپ سايرىماق.

چۇرۇقلاتماق «چۇرۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۇرۇقلاشماق «چۇرۇقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سەھەر قۇياشىنىڭ نۇرىغا پۇركەنگەن گۈزەل جىلغىدا، قۇشلار شوخ چۇرۇقلىشىشقا باشلىدى.

چۇرۇقلىماق پ. «چۇرۇق - چۇرۇق» قىلغان ئاۋاز چىقار - ماق، سايرىماق: ئاق قۇشقاچ چۇرۇقلايدۇ، چاڭگىسىنى تاپالماي، تالىپ بالىلار يېغلايدۇ، دامۇللامنى تاپالماي.

چۇرۇڭقاي سۈپ. دىيال. تېرىككەك.

چۇرۇلداتماق «چۇرۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۇرۇلداشماق «چۇرۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بالىلارنىڭ ئەمدى ئويۇن قىزىيدىغان بولدى دېگەن ئوي بىلەن چاۋاك چېلىشىپ، قۇشقاچتەك چۇرۇلدىشىپ كەتتى.

چۇرۇلدىماق پ. «چۇر - چۇر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «چۇر - چۇر» قىلىماق، چۇرۇقلىماق: سۇ بويىدا بىر توپ بالىلارنىڭ شۇ ئاي يۇزلۈك قىزنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، چۇرۇلداپ ئويناشقان چاغلىرىنى يادىغا سالاتتى.

چۇس سۈپ. بىرەر ئىشتا ئۆزىنى تۇتالمايدىغان، ئاسان خاپا بولىدىغان، ئوڭاي تېرىكىدىغان؛ يەڭگىل: چۇس ئادەم. چۇس مىجەز.

چۇسا ئى [خەن] <زوئول> بىر خىل ھاشارات. تېنى ياپىلاق، جىگەر رەڭ بولۇپ، قورسىقى چوڭ كېلىدۇ؛ تېنىدا سېسىق بېزى بولىدۇ، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ قېنىنى شورايدۇ: چۇسا چاقماق.

چۇسلاشماق پ. چۇس ھالەتكە كەلمەك، سەپرالاشماق، تەرسالاشماق: سىدىق ئۇستامنىڭ مىجەزى چۈسلىشىپ قالدى.

چۇسلۇق ئى. يەڭگىللىك، ئالدىراڭغۇلۇق: چۇسلۇق قىلماق. * ئاپام مىجەزىمدىكى كەمدىن - كەم كۆرۈلىدىغان بۇ چۇسلۇققا ھەيران بولۇپ جىمىپ قالدى.

چۇغا سۈپ. دىيال. قىستاڭ - قىستاڭ: قاراقچى خالىي يەردە ئالار، يانچۇقچى چۇغادا (ئالار) (ماقال).

چۇغلۇق ئى <بوت> ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مەشھۇر مەنزىرە ئۆسۈملۈكى ھېسابلىنىدۇ. تۈگۈنەك يىلتىزى دورا بولىدۇ، ئاغرىق پەسەيتىش، ھەيز كەلتۈرۈش رولىغا ئىگە.

چۇغۇندان ئى <بوت> كىرپىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ. بەلغەم بوشىتىش، دەم سىقىلىشنى پەسەيتىش، ئۆپكىنى تازىلاش رولىغا ئىگە.

چۇغۇندەك ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. بېشى ۋە تۇمشۇقى تەكشى ياپىلاق كېلىدۇ، تۇمشۇقى ئۇچ بۇرجەك بولۇپ، جىيەكلىرىدە ئۇششاق تۈكلىرى بولىدۇ؛ كېچىدە ھەركەت قىلىپ، ھاشارات تۇتۇپ يەيدۇ.

چۇقا ئى <بوت> چۇقا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكىلدە بولۇپ، ئۇدۇل ئۆسىدۇ؛ يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ، يۇرەكنى كۈچەيتىش، قىزىتمىنى قايتۇرۇش، يالىلۇغلىنىشنى توسۇش رولىغا ئىگە.

چۇقاتماق ئى. دەرەخ شاخلىرىنىڭ كېسىلگەن، سۇنغاندىن كېيىن قالغان ئاچىماق قىسمى؛ پۇتاق.

چۇقاق سۈپ. دىيال. ئىنتىزارلىق.

چۇقان ئى. ۋارقىراق - چۇرۇق ئاۋاز؛ سۈرەن: چۇقان سالماق. چۇقان كۆتۈرمەك.

چۇقانچى ئى. چۇقان سالىدىغان ئادەم.

چۇقان - سۈرەن ۋارقىراق - چۇرۇق قىلغان خىلمۇخىل قالايمىقان ئاۋاز؛ ۋارقىراق - چۇرۇق.

چۇقانلىق سۈپ. چۇقان سېلىنغان، چۇقان كۆتۈرۈلگەن، چۇقان - سۈرەن چىققان: قالدى شوخ، چۇقانلىق بالىلىق ھايات،

يىگىتلىك يولىغا سالغىنىمدا ئات.

چۇقۇق ئى . سېرىق ئەت يىرتقى .

چۇقماق پ. دىيال. ئىنتىزار بولماق.

چۇك تەق . چۇجىلەرنىڭ سايرىشىدىن چىققان ئاۋاز .

چۇك- چۇك I «چۇك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چۇك- چۇك II كېسەل ئاغرىغاندا «چۇك - چۇك» ئاۋاز چىقىرىدىغان پورداق كېسىلى.

چۇكچۇك I ئى. بۆدۈنە تۇتۇش ئەسۋابى.

چۇكچۇك II ئى. تىكىش ماشىنىسىنىڭ يىپ تارتىدىغان سايمىنى.

چۇكۇلداتماق «چۇكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئانا توخۇ بىر توپ چۇجىسىنى چۇكۇلداتقىنىچە ئەگەشتۈرۈپ، دان ئىزدىمەكتە ئىدى.

چۇكۇلداشماق «چۇكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۇكۇلدىماق پ. «چۇك - چۇك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «چۇك - چۇك» قىلماق: سا چۇجىنىڭ چۇكۇلدىغىنىغا خوش (ماقال).

چۇك تەق. يىراقتىن قۇلاققا ئاڭلانغان ئىنچىكە ۋە جاراڭلىق ئاۋاز.

چۇك- چۇك «چۇك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چۇكۈلداتماق «چۇكۈلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۇكۈلداشماق «چۇكۈلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۇكۈلدىماق «چۇك - چۇك» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «چۇك - چۇك» قىلماق.

چۇلبۇيا ئى. دىيال. ھاراق.

چۇلپاق سۈپ. دىيال ① خام لاي. ② چالا: چۇلپاق ئىش.

چۇل- چۇل پارچە - پارچە، كۆكۈم - تالقان، كۆمپەيكۈم: چۇل - چۇل بولماق.

چۇلدا ئى. كەكە، پالتا، بولقا، كەتمەن قاتارلىق تېغلىق ئەسۋابلارنىڭ كەينى تەرىپى.

چۇلدۇر تەق. قۇشلارنىڭ سايرىشىدىن چىققان ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار.

چۇلدۇرلاشماق «چۇلدۇرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كەچ بولغاندا بۇ ئىككى بالا چۇلدۇرلىشىپ ئۆينى بىر ئالدى.

چۇلدۇرلىماق پ. ئىنچىكە، ئۇنلۇك قىلىپ، توختىماي سۆزلىمەك، زىل ئاۋاز بىلەن ئىتتىك سۆزلىمەك : توپنىڭ ئىچىدىكى ئاق يۇزلۇك ئايال چۇلدۇرلاپ سۆزلەيتتى.

چۇلدىلىق سۈپ. چۇلدىسى بار، چۇلدا چىقىرىپ ياسالغان: مامۇتنىڭ قولىدا ياپلاق چۇلدىلىق پۇچۇق كەتمەن بار ئىدى.

چۇلغاتماق «چۇلغىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۇلغاشماق I «چۇلغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۇلغاشماق II پ. دىيال. يىغىلىشىماق، توپلىنىشىماق، ئۇلاشماق.

چۇلغانماق «چۇلغىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۇلغىماق پ ① قاپلىماق، پۈركىمەك. ② كۆچمە. ئىگىلىمەك، بەند قىلماق، چىرمىماق، ئورىماق: تاشۋاي ئارتۇق چىداپ تۇرالمىدى. ئۇنىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدىنى پىغان چۇلغىۋالغانىدى.

چۇللۇق ئى <زوئول> بېلىقئالغۇچ، چايكا. سۇ يۈزىدە ئۈچۈپ يۈرىدىغان بىر خىل قۇش. چوڭلۇقى تورغايدەك كېلىدۇ، ئۆزى ئاق، قانىتى ئالا، قۇيرۇقى ئۇزۇن بولىدۇ.

چۇلۇق I سۈپ. دىيال. ئېتى پىشىپ، ئېزىلىپ كەتكەن: بۇ تاۋۇز چۇلۇق بولۇپ قاپتۇ.

چۇلۇق II تەق. ئىچىدە سۇيۇقلۇق بولغان نەرسىلەرنى سىلكىگەندە ئىچىدىن ئاڭلانغان ئاۋاز.

چۇلۇق III سۈپ. دىيال. كۆپ، مول، مىز - مىز، مىغ - مىغ.

چۇلۇڭ ئى ① ئۇلاغنىڭ نوختا ۋە يۇگىنىگە بېكىتىلگەن، ئۇلاغنى يېتىلەش ۋە باغلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تاناۋ. ② كۆچمە. بىراۋنىڭ باشقۇرۇلۇشى، ئېختىيارى، ئەركىنلىكى، تەقدىرى: ئۇنىڭ چۇلۇڭى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋۇشۇبېگىنىڭ قولىدا ئىدى.

چۇلۇڭسىز سۈپ. چۇلۇڭى يوق، چۇلۇڭى بولمىغان: چۇلۇڭسىز نوختا. چۇلۇڭسىز يۇگەن. * بۇگۈنكى دۇنيانى غەرب جەمئىيەتشۇناسى ئانتونىي «چۇلۇڭسىز دۇنيا» دەپ ئاتايدۇ.

چۇلۇڭلۇق سۈپ ① چۇلۇڭى بار، چۇلۇڭ بېكىتىلگەن: چۇلۇڭلۇق ئېشەك. چۇلۇڭلۇق ئات. ② چۇلۇڭ قىلىش ئۇچۇن تەييارلانغان، چۇلۇڭ قىلىشقا لايىق: چۇلۇڭلۇق تانا. چۇلۇڭلۇق تاسما.

چۇما ئى [ر] <تېب> جىددىي خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق كېسەل. بۇنى چۇما تاياقچە باكتېرىيەسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. چاشقان، توشقان ۋە سۇغۇر قاتارلىق غاجىلىغۇچى ھايۋانلار بۇ كېسەل بىلەن ئاغرىغاندىن كېيىن بۇرگە ئارقىلىق ئادەمگە يۇقىدۇ. كېسەل ئالامەتلىرىنىڭ ئوخشاشماسلىقىغا ئاساسەن بەز چۇماسى، ئۆپكە چۇماسى ۋە سېپتىسېمىيە تېپىدىكى چۇما دەپ ئۇچ خىلغا بۆلۈنىدۇ.

چۇمبا ئى، چۇلدا، كەتمەن چۇلدىسى.

چۇمغۇق ئى <زوئول> قاغا تېپىدىكى قۇش، تاغ قاغىسى.

چۇمۇل ئى . ئۇيغۇرلارنىڭ 9 - ئەسىردىكى قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى .

چۇھ ئىم. كالا، ئات، تۆگىلەرنى مېڭىشقا ئۇندەش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان سۆز: ئۇ «چۇھ!» دەپ ئاتقا بىر قامچا سېلىۋىدى، ئات كوچىنىڭ شەرقىگە قاراپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى.

چۇڭاش ئى . مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. چۇڭاش مىللىتى رۇسىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ چۇڭاش ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتىدە ياشايدۇ.

چۇڭاشچە ① سۈپ. چۇڭاشلارغا، چۇڭاش خەلقىگە، چۇڭاش تىلى - يېزىقى ۋە مەدەنىيىتىگە خاس بولغان: چۇڭاشچە كىيىم. چۇڭاشچە ناخشا. چۇڭاشچە ئۇسسۇل. ② ئى. چۇڭاش تىلى ۋە يېزىقى. ③ رەۋ. چۇڭاش تىلى ياكى يېزىقىنى ئىشلىتىپ، چۇڭاش تىلى ياكى يېزىقىدا: چۇڭاشچە سۆزلىمەك.

چۇڭالچاق سۈپ. باش - ئايىغى يوق، رەتسىز، قالايمىقان: چۇڭالچاق ئىش. چۇڭالچاق پىكىر.

چۇڭالچاقلاشتۇرماق «چۇڭالچاقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەيھانەم چوڭ يىغىنىنىڭ كەيپىياتىنى چۇڭالچاقلاشتۇرۇپ باشقا تەرەپكە بۇرىماقچى بولغان ئۇرۇنۇشلارنى كۆرۈپ، بايقاپ ئولتۇراتتى.

چۇڭالچاقلاشماق پ. رەتسىز، چېچىلاڭغۇ، قالايمىقان

هالەتكە كەلمەك.

چۈۋالچاقلىق ئى. چۈۋالچاق هالەت ياكى ئەھۋال.

چۈۋادان ئى. دىيال. كەپتەرنىڭ بىر تۈرى.

چۈۋۈتماق «چۈۋۈماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۈۋۈر تەق. ئۇچار قۇشلارنىڭ سايرىشىدىن چىققان ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار.

چۈۋۈر- چۈۋۈر «چۈۋۈر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چۈۋۈرلاتماق «چۈۋۈرلىماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۈۋۈرلاشماق «چۈۋۈرلىماق» پەيئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئولتۇرغانلارنىڭ هەممىسى ئۇنىڭ سۆزىنى قوللاپ، چۈۋۈرلىشىپ كېتىشتى.

چۈۋۈرلىماق پ. «چۈۋۈر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق؛ ئىتتىك - ئىتتىك سۆزلىمەك، ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلماق: بالىلار مۇئەللىمنى كۆرۈپ چۈۋۈرلاشتىن توختاپ، كىيىملىرىنى كىيىشكە باشلىدى.

چۈۋۈشتۇرماق «چۈۋۈشماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۈۋۈشماق «چۈۋۈماق» پەيئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چۈۋۈق سۇپ. چۈۋۈلغان، تىتىلغان، بۇزۇلغان، چېچىق: چۈۋۈق بورا. چۈۋۈق سېۋەت. چۈۋۈق باغ.

چۈۋۈلماق «چۈۋۈماق» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: هېلىقى بوغالتىرنى قانداق قىلمىز؟ ئۇنىڭ هېساباتىنى ئاچسىلا، ئىش چۈۋۈلىدۇ.

چۈۋۈماق پ. توقۇلغان، تېكىلغان، غۇزمەك، رەتلىك بىر پۈتۈن نەرسىنى تىتىپ بۇزماق، پارچە - پارچە قىلماق، چۈۋۈق هالەتكە كەلتۈرمەك: بوپىنى چۈۋۈماق. ئۆينى چۈۋۈماق. چاچنى چۈۋۈماق.

چۈيلىماق پ. دىيال. چۈۋۈماق.

چۆپ I ① ئى. ئۇلاغ يەيدىغان ئوت: ئۇ ئاتلارغا چۆپ تاشلاپ بەردى. ② سۇپ. قاتتىق هۆل، نەم: چۆپ بولۇپ كەتمەك.

چۆپ II ئى ① نېپىز يېيىلىپ، هەر خىل شەكىلده كېسىلگەن خېمىر: قازانغا چۆپ سالماق. چۆپ سۆزمەك. ② ئۇيغۇر تاماقلىرىنىڭ بىر تۈرى. ئۇ ئۇششاق توغرالغان پىشىق گۆش، سۇدا پىشۇرۇلغان چۆپ، يالپاقلاپ توغرالغان پىياز، مەلۇم مىقداردىكى قارىمۇچلارنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئۇستىگە گۆشنىڭ شورپىسىنى قۇيۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ.

چۆپ- چۆپ سۇغا چىلىغاندەك، قاتتىق هۆل، چىلىق - چىلىق: ئۇ تۆشۈكنى لاي بىلەن ئېتىپ، چۆپ - چۆپ هۆل بولۇپ پەسكە چۈشتى.

چۆپچۆل سۇپ. ئاددىي، قاتتىق - قۇرۇق، غورىگىل: ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى ئولتۇرۇشى ناهايىتى چۆپچۆل ئاخىرلاشتى.

چۆپخانا I ئى. ئوت - سامان، ئوت - خەس ساقلىنىدىغان ئورۇن؛ ئوتخانا، سامانلىق.

چۆپخانا II ئى. چۆپ كېسىدىغان ۋە ساتىدىغان ئورۇن.

چۆپخور سۇپ. ئوت - چۆپ يەيدىغان، ئوت - چۆپ يېيىشنى ئادەت قىلغان، ئوت - چۆپ يېيىشكە ئادەتلەنگەن، ئوت - چۆپنى ئوزۇق قىلىدىغان، ئوت - چۆپ بىلەن ئوزۇقلىنىدىغان: چۆپخور هايۋانلار.

چۆپخورلۇق ئى <زوئول> هايۋانلارنىڭ ئۆسۈملۈكلەر بىلەنلا ئوزۇقلىنىش ئادىتى.

چۆپ- خەس چۆپ خەس: ئىشلىك ئالدىدىكى ئاشۇ چۆپ - خەسلەرنى سۈپۈرۈۋېتىش كېرەك.

چۆپسىز سۇپ ① چۆپ ئۇنمىگەن، تاتىراڭ، گىياھسىز: چۆپسىز جاي. چۆپسىز دالا. ② چۆپى يوق، چۆپ بىرىلمىگەن، چۆپى تۈگىگەن: چۆپسىز مال بولماس، پۇلسىز تىجارەت (ماقال).

چۆپقار ئى. دىيال. بۇغدايىنى خاماندىن ئۇسۇپ ئېلىش ئالدىدا قوي سويۇپ قىلىنىدىغان نەزىر.

چۆپقەت ئى. هۇنەر - كەسىپ، سودا - سېتىق قاتارلىقلاردا دائىم ئىلىم - بىرىم قىلىپ تۇرغان كىشى، دائىملىق خېرىدار؛ يېقىن كىشى: چۆپقەت تۇتماق. * ئاپا، ئۇ بىزنىڭ كونا چۆپقىتىمىز. ناهايىتى ياخشى قىز.

چۆپقەتچىلىك ئى. هۇنەر - كەسىپ، سودا - سېتىق قاتارلىقلاردا دائىم ئىلىم - بىرىم قىلىش مۇناسىۋىتى: بىزنىڭ ئۇلار بىلەن چۆپقەتچىلىكىمىز بار.

چۆپقەتسىز سۇپ. چۆپقىتى يوق، چۆپقەت تۇتمىغان: ساتىراش سىلىق هۇنەر قىلمىسا، چۆپقەتسىز قالىدۇ.

چۆپقەتلىك سۇپ. چۆپقىتى بار، چۆپقىتى كۆپ، خېرىدار - لىق: چۆپقەتلىك كاسىپ. چۆپقەتلىك تىجارەت.

چۆپلۈك ① سۇپ. چۆپى بار، چۆپ ئۆسكەن: چۆپلۈك يەر. ② ئى. چۆپ ئۆسكەن جاي: سېرىق تۇلكە ئارقىسىغا قاراپ چاپتى - دە، بىر چۆپلۈك ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

چۆچەك I ئى <ئەد> ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت هادىسىلىرى توغرىسىدىكى تەسەۋۋۇرلىرىنى، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى ۋە هەر خىل ئىجتىمائىي هادىسىلەرنى فانتازىيەلىك ئاساستا كۇلكىلىك ۋە قىزىقارلىق هالدا ئەكس ئەتكۈزىدىغان ئاغزاكى هېكايە: چۆچەك ئاڭلىماق.

چۆچەك II ئى ① ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان چىنە: بىر چۆچەك قېتىق. * ئات هېرىپ قالسا بىر پىچاق، ئېشەك هېرىپ قالسا بىر چۆچەك قوناق (ماقال). ② تاقىلانغان پىلە قۇرتلىرىنى ئالمىدىغان تەۋەك.

چۆچەكتەك سۇپ. يوغان، چوڭ (كۆز ۋە كۆزنىڭ چانىقى هەققىدە): بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاسمىنىڭ كۆزى چۆچەكتەك ئېچىلىپ كەتتى.

چۆچەكچى ئى. چۆچەك ئېيتىشنى ئادەت قىلغان كىشى، چۆچەك ئېيتىشقا ئۇستا كىشى، چۆچەك ئېيتىدىغان ئادەم: ئۇ ئەترابتىكى كەنت - مەھەللىلەرگە داڭلىق چۆچەكچى بولۇپ تونۇلغان. * شۇنىڭ بىلەن چۆچەكچى موماىلار ئۇيغۇر ئېڭىدىكى بىر سەبىي ياشنىڭ يۈرىكىدە ئورتاق بىر دۇنياني ياراتتى.

چۆچەكچىلىك ئى ① چۆچەك ئېيتىش ئىشى ياكى كەسپى: بۇگۈنكى كۇندە ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ئالەمدىن ئۆتۈپ، چۆچەكچىلىك ئۇزۇلۇپ قالاي دەيدى. ② <ئەد> چۆچەك يېزىش ياكى بىرەر ئەسەرنى چۆچەككە ئايلاندۇرۇش قاتارلىق چۆچەك بىلەن ئالاقىدار ئىشلار: چۆچەكچىلىك بىلەن شۇغۇللانماق.

چۆچەكلەشتۇرمەك پ. چۆچەك هالىتىگە كەلتۈرمەك، چۆچەككە ئايلاندۇرماق، چۆچەككە ئوزگەرتمەك: ئاپتور تارىخنى نېمە ئۈچۈن چۆچەكلەشتۇرىدۇ؟ بۇ قانداق زۇرۇرىيەتتىن كېلىپ چىققان؟

چۆچەكلەشتۇرۇلمەك «چۆچەكلەشتۇرمەك» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۆچۈتمەك «چۆچۈمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شار ـ شۇر قىلىپ ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى ساجىدەمنى چۆچۈتۈۋەتتى.

چۆچۈتۇشمەك «چۆچۈتمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۆچۈرە ئى. ئۈيغۇرلارنىڭ نېپىز يېيىلغان خېمىرنىڭ ئىچىگە قىيما سېلىپ، تۈگۈپ ئېتىدىغان بىر خىل تامىقى: كۆك چۆچۈرىسى. * چۆچۈرە يېمەكتىن مەقسەت، گۆش يېمەكتۇر (ماقال).

چۆچۈرىچى ئى. چۆچۈرە ئېتىپ سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم: ئۇ ئۆزۈن يىللاردىن بېرى كىشىلەر ئارىسىدا «رىزىۋانخان چۆچۈرىچى» دەپ داڭ چىقارغانىدى.

چۆچۈرىخانا ئى. مەخسۇس چۆچۈرە ساتىدىغان ئاشخانا: لەتىپە ئاز ـ تولا دەسمايىنىڭ يولىنى قىلدى ـ دە، شەھەرگە بىرىپ چۆچۈرىخانا ئاچتى.

چۆچۈرىدەك سۈپ. ئۇششاق، كىچىك (بالا ھەققىدە): بالىلار ـ نىڭ ئاتىسى سولانغاندىن بېرى، مەن ئۇيدە مۇشۇ چۆچۈرىدەك ئىككى بالا بىلەن قالدىم.

چۆچۈشمەك «چۆچۈمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: «سايىم چوڭىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى تېگىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان جامائەت بۇنىڭدىن خېلىلا چۆچۈشتى.

چۆچۈمەك پ ① ئەندىكمەك، ئالاقزادە بولماق، قورقماق: ئۇ جەزمەن ئۆزىنىڭ بىكاردىن ـ بىكارغا گاڭگىراش ئىچىدە ئىسراپ قىلغۇتكەن بىر قىسىم ھاياتىنى بايقىغاندىن كېيىن قاتتىق چۆچۈيدۇ. ② پۇت، قول قاتارلىقلارغا بىرنەرسە قاتتىق تەگكەنلىكتىن زىڭىلداپ ئاغرىماق، سىلكىنمەك: پېيى چۆچۈپ كەتمەك. پۇتى چۆچۈپ كەتمەك.

چۆرە I ئى ① نۇقتا قىلىنغان جايىنىڭ يېقىن تەرەپلىرى؛ ئەتراپى: ئۇلارنىڭ چۆرىسىدە تۇرۇشقان كىشىلەر توختىگۈل بىلەن سالاملىشىپ كۆرۈشتى. ② چېتى، قىرى، يېنى، قىرغىقى: مەكتەپ قوينىدىكى دەل ـ دەرەخلەر، مەيدان چۆرىسىدىكى پارچە ـ پارچە گۈل چۆنەكلىرى كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى.

چۆرە II ئى. سېتىۋېلىنغان ئايال قول؛ چاكار قىز، دېدەك: شاھ ئارمانۇس چۆرىلىرىدىن مەلىكە ھاياتوننۇپۇسنىڭ ئېرى بىلەن قوشۇلغانلىقىنى ئاڭلاپ كۆڭلى تىنىپتۇ.

چۆرگۈلەتمەك «چۆرگۈلىمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۆرگۈلەشمەك «چۆرگۈلىمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۆرگۈلەنمەك «چۆرگۈلىمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۆرگۈلىمەچ ① ئى. ھالقىسىمان يۇمىلاق دائىرە: كۆز چۆرىسىگە چۈشكەن چۆرگۈلىمەچ. ② سۈپ. تۇز ئەمەس، كۆپ ئايلىنىدىغان، ئەگرى ـ بۈگرى، ئەگرى ـ توقاي، تولغىماچ: كىچىك ماشىنا قۇلۇلە قېپىدەك چۆرگۈلىمەچ يول بىلەن يۇقىرى ئۆرلىمەكتە.

چۆرگۈلىمەك پ ① بىرەر دائىرە بويلاپ ھەرىكەت قىلماق؛ پىرقىرىماق: ئىستانوكلار چۆرگۈلىمەكتە ئىدى. ئىشقا بېرىلگەن شەۋكەت ھەربىر پۇتۇپ چىققان دېتالنى قىسقۇچتىن بوشتىۋالغاندا ... * ئايروپىلان يېڭا ھاۋا بوشلۇقىدا ئىككى چۆرگۈلىدى. ② يۇرتمۇيۇرت سایاھەت قىلماق، ئەتراپىنى سەيلە قىلماق، ئارىلىماق، ئايلانماق: ئۇ تالاغا چىقىپ باغچىنى بىر چۆرگۈلىدى. * بىر ئادەم كورلىدىن ماڭسا، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن، چارقىلىقلارنى چۆرگۈلەپ، يەنە كورلىغا كېلىدۇ. ③ كۆچمە. يېنىدا بولماق؛ ئەگىپ يۈرمەك: رەقىبىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن ھېچ كارى يوق، ھەدىسىلا گۈزەل ئايىنى چۆرگۈلەيتتى. ④ كۆچمە. يۇرۇشمەك، ماڭماق: «... ئۇنىڭ تۇگمىنى سۈ بولسىمۇ، بولمىسىمۇ چۆرگۈلەۋېرىدىكەن» دېگەن گەپ تارقالدى. ⑤ كۆچمە. گاڭگىرىماق، قايماق، پىرقىرىغاندەك ھېس قىلماق: خام تاماكىنى چېكىۋېرىپ، بېشىم چۆرگۈلەپ كەتتى.

چۆرنەك ئى. تىكىش ماشىنىسى تاقىسىنىڭ ئىچىگە ئورنىتىلىپ، يىپنى ئىلىپ بېرىدىغان يېرىم ئاي شەكىللىك سايمان، ناچا.

چۆرۈتمەك «چۆرۈمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۆرۈشمەك «چۆرۈمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۆرۈلمە ئى. دىيال. تويدا، ئوغۇل تەرەپ قۇدىلارغا (قىز تەرەپكە) سوۋغا قىلىدىغان كىيىملىكلەر.

چۆرۈلمەك ① «چۆرۈمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ تۇگمەن سۇ كۈچى ئارقىلىق چۆرۈلىدۇ. ② «چۆرۈمەك» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇ ئۆرۈلۈپمۇ، چۆرۈلۈپمۇ مۇشۇ بىرلا سۆزنى قىلىدۇ.

چۆرۈمەك پ ① پىرقىراتماق، ئايلاندۇرماق: ئايۇپ تېلېفوننى چۆرۈدى. ② ئەتراپىنى قورشىماق: دېھقان ئاز كۈندىلا بىر مولۇق باغنىڭ ئەتراپىغا تام چۆرۈپ بولدى. ③ ئورىماق، يۆگىمەك: موكىغا يىپ چۆرۈمەك. ④ كۆچمە. قۇرماق، ياسىماق، ماڭدۇرماق: بۇ يەرنى چاناپ، ئۆستەكنى ئېلىپ، تۇگمەن چۆرۈيمىز. ⑤ كۆچمە. راۋان باشقۇرماق، يېتەكلىمەك، يۇرۇشتۇرمەك، يولغا سالماق: پۇتۇن يېزىنىڭ دېھقانچىلىق ئىشىنى چۆرۈپ كېلىۋاتقان چەبدەس يېگىت بۇگۈن بۇ جىمجىت ئۆيدە يالغۇز ياتىدۇ.

چۆرۈۋەتمەك پ [چۆرۈپ + ئەتمەك] ① چۆرۈپ تاشلىماق، تاشلىۋەتمەك؛ بىكار قىلماق، ئېلىپ تاشلىماق: مەن سۈپۈرگىنى سېپىنى چۆرۈۋېتىپ، قېچىپ قۇتۇلدۇم. ② كۆچمە. ۋاز كەچمەك، يۈز ئۆرۈمەك: گۈلچىمەن ئالىي مەكتەپ، غايە، ئىستىقبال دېگەنلەرنى چۆرۈۋېتىپ، پۇتۇن ئۆمىدىنى ئاشۇ مۇئەللىمگە بېغىشلاپ، بەختتىن يېغلىغانىكەن.

چۆرىپۈرۈش ئى. قۇل قىزلارنى ئېلىپ ـ ساتىدىغان ئادەم سودىگىرى: ھاتەم بىركۈنى ئادىتى بويىچە چۆرىپۈرۈشلار رەستىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇ يەردە قىزى بىلەن ئولتۇرغان بىر چۆرىنى كۆرۈپ قاپتۇ.

چۆرىدەتمەك «چۆرىدىمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۆرىدەشمەك «چۆرىدىمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ بەزىلىرى گۈرجەك، كەتمەننىڭ دەستىسىگە تايىنىپ، چۆرىدىشىپ تۇرۇشاتتى.

چۆرىدىلمەك «چۆرىدىمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۆرىدىمەك پ. ئەتراپىنى قورشىماق، ھالقا شەكىلدە بولۇپ تۇرماق، دائىرە ھاسىل قىلماق: ئۇلار چۆرىدەپ ئۆرە تۇرۇپ، جەڭ خەۋەرلىرىنى ئوقۇدى.

چۆك I ئىم. تۆگىلەرنى ياتقۇزۇش ئىماسىنى بىلدۇرىدۇ: ئۇ «چۆك» دەپ تۆگىلەرنى چۆكۈرۈشكە باشلىدى.

چۆك II ئى ① توغرا كېسىلگەن تاغ چوققىسى. ② تاغلاردا ھاڭ تاشلار ئۇستىدىكى سۈپە تاش، تۆپتۇز تاش.

چۆكەن ئى. دىيال. تالنىڭ يېڭى چىقارغان شۇڭى.

چۆكەنلىمەك پ. دىيال ① يېڭىدىن بىخ چىقارماق، يېڭىدىن شۇڭ چىقارماق، يېڭىدىن بىخلانماق. ② چوكان بولماق.

③ پۇرچاق تىپىدىكى زىرائەتلەر مېۋىلىمەك.

چۆكتۇرمە ئى ① تورنىڭ ئېتىكىنى سۇغا چۆكتۈرۈپ تۇرۇش ئۇچۇن ئېسىلغان ئېغىرتقۇ، كۆپىنچە قوغۇشۇن، تۆمۇرلەردىن ياسىلىدۇ. ② تىنىقلىق، تۇرغۇنلۇق: ئالىم ۋاپاتىدىن كېيىنكى بۇ ئاي، بۇ يىللار بىزنى مانا شۇنداق چۆكتۈرمە جەريانى بىلەن تەمىنلىدى.

چۆكتۇرمەك «چۆكمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار يۇقىرى قىرغاقتا كېلىپ، كېمە - سالالارنى تېشىپ چۆكتۈرۈۋەتتى.

چۆكتۇرۇشمەك «چۆكتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چۆكتۇرۇلمەك «چۆكتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇرجەكتە ئون نەچچە تۆگە چۆكتۇرۇلگەن بولۇپ، بىرنەچچە يىگىت تۆگىلەردىن تاغارلارنى چۈشۈرمەكتە.

چۆكمە ① سۇپ. سۇيۇقلۇق، ئېرىتمە قاتارلىقلارنىڭ ئاستىنقى قەۋىتىگە چۆككەن ياكى چۆكمىدىغان؛ ئولتۇ - رۇشقان: چۆكمە ساندۇق. ② ئى <خىم> ئېرىتمىنىڭ ئاستىنقى قەۋىتىگە چۆكۈپ قالغان، تەستە ئېرىيدىغان مادداىلار. ③ ئى. سۇ تەركىبىدىكى قۇم، شىبغىل ۋە باشقا لاي - لاتقىلارنىڭ سۇ ئاستىغا چۆكۈشى بىلەن ھاسىل بولغان ئارىلاشما مادداىلار. ③ ئى. سۇ تەركىبىدىكى قۇم، شىبغىل ۋە باشقا لاي - لاتقىلارنىڭ سۇ ئاستىغا چۆكۈشى بىلەن ھاسىل بولغان ئارىلاشما مادداىلار، چۆكۈندى.

چۆكمەك پ ① تىزنى پۈكۈپ ئولتۇرماق، تىزلانماق، يۇكۇنمەك: تۆگە چۆكتى. ② ئېچىگە كىرمەك، كۆمۈلمەك، پاتماق: سۇغا چۆكمەك. * ئىككى ياققا ئايرىلىپ سۇلار، سۇ ئاستىغا چۆكۈپتۇ ئۇلار. ③ كۆچمە. پاتماق، كۆمۈلمەك: غەمگە چۆكمەك. خىيالغا چۆكمەك. ④ تىنىپ تېگىگە ئولتۇرماق، تىنماق (سۇيۇقلۇقتىكى ئارىلاشما ھەققىدە). ⑤ كۆچمە. يېقىنلاشماق، ئارىلاشماق: قىسىم باشلىقلىرى دائىم ئاساسىي قاتلامغا چوڭقۇر چۆكۈپ، ئىلغار تەجرىبىلەرنى ئۆز ۋاقتىدا كېڭەيتتى. ⑥ ئولتۇرۇشماق، بېسىلماق، پەسلىمەك: ئۇ يەرنىڭ بەزى جايلىرى چۆكۈپ پەسلەپ كەتكەنىدى.

چۆكۈچ ئى. دىيال. چوكا.

چۆكۈرمەك I پ . تۆۋەنلەتمەك؛ باسماق: كوللېكتىپنى، ئاممىنى چۆكۈرۈپ، رەھبەرنىڭ شەخسىي رولىنى خالىغانچە كۆپتۈرۈۋېتىشكە ھەرگىز بولمايدۇ.

چۆكۈرمەك II پ. تېرىماق، ئۇرۇق سالماق: بۇغداي چۆكۈرۈۋالدۇق.

چۆكۈرۈلمەك «چۆكۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: نىشان سۇ يۈزىدىن تۆت ئىنگلىز سۆزى تۆۋەن چۆكۈرۈلگەندە، نۇرنىڭ سۇنۇش قانۇنىيىتىنى بىلگەن بالىلار مەيلى سۈرئەت جەھەتتىن بولسۇن ياكى توغرىلىق جەھەتتىن بولسۇن ...

چۆكۈش ئى ① <تېب> ھۇجەيرىدىن باشقا مادداىلارنىڭ (پىگمېنت، كالتسىي قاتارلىق) ئورگانىزم توقۇلمىلىرىغا سىڭىپ، يىغىلىپ قېلىشى. ② <گېئول> يەر يۈزىدىكى يىمىرىلىش مەھسۇلاتلىرى، ئورگانىك مادداىلار ۋە بەزى يانار تاغ مادداىلىرى تاشقى كۈچنىڭ تەسىرىدە، ئەسلىي ئورنىدىن باشقا ئورۇنغا، يۇتكىلىش كۈچىنىڭ ئاجىزلىشىشى ياكى فىزىكىلىق، خىمىيىلىك تەسىرلەر تۈپەيلىدىن، ئاستىغا چۆكۈپ، دۆۋىلىنىپ قالىدىغان بىر خىل ھادىسە. ③ <بىن> ئۆي - ئىمارەتلەر ئۇلىنىڭ ئۆز ئېغىرلىقى تۈپەيلىدىن يەرگە ئولتۇرۇشۇپ كېتىشى: چۆكۈش چېكى.

چۆكۈچەك ئى. دىيال. كىچىك جوزا.

چۆكۈشمەك «چۆكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: شۇنداق قىلىپ ئۇلار غەمگە چۆكۈشۈپتۇ.

چۆكۈندى ① سۇپ. چۆكۈش ئارقىلىق ھاسىل بولغان، چۆككەن: چۆكۈندى جىنس. ② ئى. ئېقىنلارنىڭ سۈرئىتى ئاستىلىغاندا، سۇ تەركىبىدىكى مىنېرال مادداىلار، قۇم - شىبغىللار ۋە باشقا لاي - لاتقىلارنىڭ سۇ ئاستىغا چۆكۈشى بىلەن ھاسىل بولغان ئارىلاشما مادداا. ③ ئى <خىم> ئېرىتمىنىڭ ئاستىغا چۆكۈپ قالغان تەستە ئېرىيدىغان مادداىلار. ④ ئى <گېئول> چۆكۈش جەريانىدا شەكىللەنگەن بىر خىل بوش ۋە يېپىشقاقلىقى تۆۋەن مادداىلار.

چۆكۈندىلىك سۇپ. چۆكۈندىسى بار، چۆكۈندىگە ئىگە: تاغ ئالدىدا 20 - 30 كىلومېتىر كېڭىكتە ئاقما چۆكۈندىلىك، كەلكۈن چۆكۈندىلىك يەلپۈگۈچسىمان بەلباغ بولۇپ، ئۇ ئىنتايىن قىلىن بولغان يىرىك قۇم - شىبغىل قەۋەتتىن تەركىب تاپقان.

چۆكۈنمەك «چۆكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ... ئەمەلىيەتتىمۇ چۆكۈنۈپ ياتقان يېرىدە بىر - ئىككى غېرىچەتلىك قېلىن لىقتىكى قۇم ئاستىدا قالغانىدى.

چۆكىلىك ئى. دىيال. چوكا، قوشۇقلار سېلىنىدىغان ياكى كۆكتات، مېۋە قاتارلىقلارنى سالىدىغان كىچىك سېۋەت.

چۆگەن I ئى <تەن> ئات توپىنى ئۇرۇپ ئويناىدىغان ئۇچى ئەگرى تاياق: چۆگەن بىلەن كەپتوكنى ئۇرماق.

چۆگەن II دىيال. ئورمىچىلارنىڭ قوشاق ئېيتىپ، ھاردۇق چىقىرىدىغان ئويۇنى.

چۆگۈش ئى. دىيال. ياۋا ئىت، چىلبۆرە.

چۆگىمەچ پ. دىيال. ئورماق، يۆگىمەك.

چۆگۈن ئى. مىس ياكى رو قاتارلىق مېتاللاردىن ئوچاق ياكى مەشتە چاي قاينىتىشقا لايىق قىلىپ ئىشلەنگەن، جوغا ۋە تۇتقۇچى بار سۇ قاچىسى: مىس چۆگۈن. رو چۆگۈن، چۆگۈن ئالماق.

چۆگۈنگۈل ئى. دىيال. بۇغدايلىق ۋە يول بويلىرىدا ئۆسىدىغان بىر تۇرلۇك ئوت.

چۆل ئى. ئۆسۈملۈك، دەل - دەرەخ ئۆسمىگەن، سۇسىز، بىپايان يەر؛ دەشت - بايا‌ۋان: چىلانغا چۆل، ياڭاقا كۆل (ماقال).

چۆلەتمەك «چۆلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئانام بالىلارنى بۇيرۇپ غوزىنى چۆلىتىۋەتتى.

چۆلەشمەك «چۆلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئايدىڭدا، ئوندەك ئايال ھەدەپ غوزا چۆلىشىۋاتاتتى.

چۆلەنمەك «چۆلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىر تاغار غوزا بىرپەستە چۆلىنىپ بولدى.

چۆل - بايا‌ۋان ئادەم ياشىمايدىغان، ئۆسۈملۈك، دەل - دەرەخ ئۆسمىگەن، بىپايان دالا؛ چۆل ۋە بايا‌ۋان.

چۆل - جەزىرە ← **چۆل - بايا‌ۋان**: سانسىزلىغان تىللالار شۇ چۆل - جەزىرىدە قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈپ قاپتۇ.

چۆلدەرەشمەك «چۆلدەرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چۆلدەرىمەك پ ① دەل - دەرەخ ئۇنمەيدىغان، ئۆسۈملۈك ئۆسمەيدىغان بولۇپ قالماق: بىرنەچچە يىل ئالدىدا، بۇ بىر گۈزەل باغ ئىدى، تاشلىنىپ قالغاچقا، ھازىر چۆلدەرەپ كېتىپتۇ. ② كۆچمە.

چۆلگە ئوخشاپ قالماق، قاياناق هايات تۇسىنى، ئاۋاتلىقنى **يوقاتماق**: مەھەللە ئىچىدە ھېچكىم بولمىغانلىقتىن، ئەتراپ چۆلدەرەپ **قالغانىدى**.

چۆلسىرىمەك پ. چۆلدەرىمەك: ئۇنىڭغا بۇ چۆلسىرىگەن ئاھانلىسىڭ تاغ يېرى قىسقا مۇددەتلىك ماكان بولدى.

چۆللەشمەك پ. چۆلگە ئايلانماق: ئومۇمەن، يېشىللىقى، ئاۋاتلىقى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدىغان بۇ جاي مانا ئەمدى چۆللەشىپ قالغانىدى.

چۆللۈك ئى. چۆل يەر: ئۆزۈكلەر كۆرۈۋاتىسىلەر، بۇ پايانسىز چۆللۈكتە تاش بىلەن قۇمدىن باشقا نەرسىنى تاپقىلى بولمايدۇ.

چۆلمەك پ. تېخى ئېچىلىپ بولالمىغان كېۋەزنىڭ غوزىسىدىكى پاختىنى قول بىلەن چىقارماق: غوزا چۆلمەك.

چۆمەچ ئى. دىيال. چۆرگۈلمەچ.

چۆمەس ئى. يىپ ئېگىرىدىغان چاقنىڭ قولىقىغا سېلىپ ھەرىكەتلەندۈرىدىغان كىچىك چوكا ياغاچ.

چۆمچەيمەك پ. دىيال. زوك ئولتۇرماق، زوكزايماق.

چۆمدۈرمەك «چۆممەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بالىسىنى سۇغا چۆمدۈردى.

چۆمدۈرۈشمەك «چۆمدۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۆمدۈرۈلمەك «چۆمدۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۆمگۈچ ئى. دىيال. چۆموچ.

چۆممەك پ ① سۇيۇقلۇققا، سۇغا چۆكمەك: سۇغا چۆممەك. ② قاپلىماق، باسماق: تەرگە چۆممەك. ③ كۆچمە. بىر نەرسىگە پاتماق: خىيالغا چۆممەك. غەمگە چۆممەك. ④ كۆچمە. قاپلانماق. تۇس ئالماق: ئۇلارنىڭ چوك قورۇسى گويا بايرام تەنتەنىسىدەك شاد ـ خۇراملىققا چۆمدى.

چۆموچ ئى. سۇيۇق نەرسىلەرنى ئۇسۇش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان سايمان؛ ساپلىق: قازاننىڭ گۈزاھچىسى چۆموچ (ماقال). * قازاندا نېمە بولسا، چۆموچكە شۇ چىقار(ماقال).

چۆمۈرمەك پ. چۆموچنى ياكى بىرەر نەرسىنى سۇغا چۆكۈرمەك؛ پاتۇرماق: ئۇلار يېراقتىكى ئېرىق بويىغا كېلىپ، ئىسسىقتىن باشلىرىنى سۇغا چۆمۈرۈپ سەگەشتى.

چۆمۈرۈشمەك «چۆمۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۆمۈرۈلمەك «چۆمۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۆمۈشمەك «چۆممەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سودىگەرلەرنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ھەيرانلىققا چۆمۈشتى.

چۆمۈلدۈرمەك «چۆمۈلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بوۋاقنى يىلمان سۇغا چۆمۈلدۈردۇق.

چۆمۈلدۈرۈشمەك «چۆمۈلدۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۆمۈلمەك پ. چۆممەك: ئالدىرىغان ئۆردەك ئارقىسى بىلەن چۆمۈلەر(ماقال). * ھەممە ئادەم خۇشال، ھەممە ئادەم بايرام تەنتەنىسىگە چۆمۈلگەنىدى.

چۆمۈلۈشمەك «چۆمۈلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: شۇ كۈنى يەكشەنبە بولغانلىقى ئۈچۈن، قىزلار يىغىلىپ سەيلىگە چىقتى، چۈشتىن كېيىن دەريا بويىغا كېلىپ، سۇغا چۆمۈلۈشتى.

چۆنەك ئى <دېھ> زىرائەتنى سۇغىرىش ئۈچۈن، زىرائەتنىڭ يىلتىزىغا يېقىنراق قېزىلغان ئېرىقچە: چۆنەك تارتماق. * قېرى ئات چۆنەك بۇزماس (ماقال).

چۆنەكلىك سۈپ. چۆنىكى بار، چۆنەك تارتىلغان: چۆنەكلىك يەر.// بىر كۈنى قوغۇنلۇققا ئۇچ ـ تۆت ئەسكەر كېلىپ قالدى. مەندىن بىر سۆز سورىماي، چۆنەكلىكتە ئولتۇردى.

چۆنەكلىمەك پ . چۆنەك تارتماق، چۆنەك قازماق، چۆنەك ئاچماق : ئۇ يەرنى چۆنەكلەپ تېرىش، ئۇرۇقنى ئوغۇت بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ تېرىش قاتارلىقلار ئۈستىدە بوۋايغا ئىنچىكىلەپ چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى.

چۆنتەك ئى. يانچۇق: ھەرنېمە دېگەنبىلەن، ئۇ بۇگۈن ئاخشام ئازغىنا كەم ئالتە كويىنى چۆنتەككە ئۇردى.

چۆۋەك ئى. ئەتلەس توقۇش ئۈچۈن تاياقچىغا سوقىچاق قىلىپ تۇرۇلگەن يىپ.

چۆپەي [خەن] ① ئى. بەشلەك ئويۇندا ئىشلىتىلىپ بولغان، رولىنى يوقاتقان، كېرەكسىز قارتا: چۆپەي ئاتماق. ② سۈپ. كۆچمە. چاكىنا، تېتىقسىز: چۆپەي ئادەملەر ئاشۇنداق چۆپەي گەپلەرنى قىلدۇ.

چۆپەيلەشتۈرمەك «چۆپەيلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۆپەيلەشتۈرۈلمەك «چۆپەيلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۆپەيلەشمەك پ. چۆپەي ھالەتكە كەلمەك؛ چاكىنىلاشماق، ئەھمىيىتىنى يوقاتماق.

چۆپەيلىك ئى. چاكىنىلىق ، تېتىقسىزلىق: چۆپەيلىك قىلماق. * ئېسىل ئادەملەردىمۇ ئاز ـ تولا چۆپەيلىك بولىدىكەن.

چۆرىدە ① ئى. شاكال، شۆپۈك قاتارلىق كېرەكسىز، تاشلاندۇق نەرسىلەر؛ ئەخلەت: چۆپرەندە ئازگىلى. چۆپرەندە دۆۋىسى. ② سۈپ. كۆچمە. ئەرزىمەيدىغان، رەتكە ئۆتمەيدىغان، ئېتىبارى يوق: چۆپرەندە ئادەم. چۆپرەندە ئىشلار.

چۆرۈشاك ئى <بوت> كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك ئۆسىدۇ، يوپۇرماقلىرى قولتۇقىدىن شاخلايدۇ، تۇۋىدىن ئۆسكەن يوپۇرماقلىرى توپلىشىپ، يەر بېغىرلاپ ئۆسىدۇ ۋە پەيسىمان يېرىلىدۇ؛ غولىدىن ئۆسكەن يوپۇرماقلىرى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ.

چۇجە ئى [پ] توخۇ، ئۆردەك، غاز قاتارلىق قۇشلارنىڭ بالىسى: چۇجىنى كۆزدە سانا (ماقال).

چۇجگۇن ئى <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن، گۈل رېتى تۇۋۇرۇك شەكلىدە كېلىدۇ؛ باشقىدا تۇكلىرى بولىدۇ.

چۇجگۇنلۇك ئى. چۇجگۇن تېرىلغان ياكى چۇجگۇن ئۆسكەن يەر: ھېلىقى بىر توپ ئادەملەر چۇجگۇنلۇكنى ئارىلاپ يۈرۈپ، چوڭ يولغا چىقىپ قالدى.

چۇجىلىك سۈپ. چۇجىسى بار، چۇجە چىقارغان، چۇجە ئەگەشتۇرگەن: چۇجىلىك مېكىيان.

چۇچە ئى <يېم> ئېتىلىدىغان بىر تۇرلۇك تاماقنىڭ نامى.

چۇچۇتمەك «چۇچۇمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى:

ئۇ ئاخىرى ياغنى قوناقلىقنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا چۇچۇتتى.

چۇچۇتۇشمەك «چۇچۇتمەك» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۇچۇتۇلمەك «چۇچۇتمەك» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چۇچۇك I سۇپ ① ئاچچىق ئەمەس، ئاچچىق بىلەن تاتلىقنىڭ ئارىلىقىدا؛ چۇچۇمەل (تەم ھەققىدە): چۇچۇك ئالما. ② كۆچمە. جەلپ قىلارلىق، يېقىملىق: تىلى چۇچۇك، چۇچۇك ئاۋاز.

چۇچۇك II ئى. بوۋاق بالىلاردىكى چوڭ تەرەت كەلمەيدىغان كېسەل: چۇچۇك بولماق.

چۇچۇك III ئى. دىيال. بىر ـ ئىككى ياشلىق ئوغۇل بالىنىڭ جىنسىي ئەزاسى، چوچقى.

چۇچۇكبۇيا ئى [چۇچۇك + بۇيا] <بوت>پۇرچاق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزىنىڭ تەمى تاتلىق بولۇپ، دورا قىلىشقا بولىدۇ، يۆتەل پەسەيتىش، بەلغەم بوشتىش، زەھەر قايتۇرۇش قاتارلىق رولىلارغا ئىگە. ئۇنى تاماكا، جاڭيۇ قاتارلىقلارنىڭ پۇراقلىق ماتېرىيالى قىلىشقىمۇ بولىدۇ.

چۇچۇكدەمەك پ. پۇرۇككە شاپ قويماق؛ چوڭ تەرەتنى راۋانلاشتۇرماق: مۇنار بىلەن كېلىشتۇرۇپ چۇچۇكدەكنەدىم، نەچچە يىلدىن بېگەن ـ ئىچكەنلىرى شارقىراپ ئاققىلى باشلىدى.

چۇچۇمەك پ. تازىلانماق، داغلانماق؛ قىزىتىشتىن ئاچچىق بۇسى چىقىپ كەتمەك.

چۇچۇلمەك پ. دىيال. قوناق قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ بېشىنى ئۈزمەك.

چۇچۇمەل سۇپ. ئاچچىقمۇ ئەمەس، بەك تاتلىقمۇ ئەمەس؛ ئاچچىق ـ چۇچۇك: چۇچۇمەل ئالما. چۇچۇمەل ئۇزۇم.

چۇچۇمەللەشمەك پ. چۇچۇمەل ھالەتكە كەلمەك، چۇچۇمەل بولماق: ناچار سوت ۋە بىر قىسىم ئوتتا قويۇپ، قايمىقى ئېلىۋېلىنغان سۈتلەر كۆكۈچ كېلىدۇ، تەمى سەل چۇچۇمەللەشكەن سۈتلەر بۇزۇلغان سۈتلەر ھېسابلىنىدۇ.

چۇچۇمەللىك ئى. ئاچچىق ـ چۇچۇكلۇك.

چۇچۇن ئى. دىيال. چۇسا.

چۇچۇنچە ئى [پ] يىپەكتىن توقۇلغان ئاق رەخت، شايىنىڭ بىر خىلى: چۇچۇنچە كۆڭلەك. چۇچۇنچە يەكتەك.

چۇرپە ئى. چوشقا كۆچۈكى.

چۇرتمەك پ. دىيال. تۇرمەك (چىرايىنى تۇرۇشكە قارىتىلىدۇ).

چۇرۇش سۇپ. پىشىشقا يېقىنلاشقان، بىرئاز خام، تولۇق پىشمىغان: چۇرۇش قوغۇن. چۇرۇش شاپتۇل.

چۇرۇك سۇپ ① يۇمشاقلىقىنى، ئېگىلىشچانلىقىنى يوقاتقان، ئاسان سۇنىدىغان، ئاسان ئوشتۇلىدىغان: چۇرۇك ياغاچ. چۇرۇك مېتال. ② سۇلۇق، چىشلىگەندە تارسىلداپ تۇرىدىغان، ئاسان يېرىلىدىغان (قوغۇن، مېۋە ھەققىدە): چۇرۇك قوغۇن. چۇرۇك ئالما.

چۇرۇكلۈك ئى. جىسىمنىڭ تارتىش كۈچىگە ياكى زەربىگە ئۇچرىغان چاغدىكى ئاسان سۇنۇپ پارچىلىنىدىغان خۇسۇسىيىتى.

چۇش I ئى. ئۇيقۇ جەريانىدا ھاسىل بولغان، ئۇخلىغاندا چوڭ مېڭە پائالىيىتى تولۇق توختاپ كەتمىگەن ئەھۋالدا، مېڭىدە ئەكس ئەتكەن ئوبرازلار، نەرسىلەر: چۈشى بۇزۇلماق. * كىشىدىكى پۇل ـــ چۈشىدىكى پۇل (ماقال).

چۇش II ئى. قۇياش تىك كۆتۈرۈلگەن، سائەت 12 ياكى بىر بولغان مەزگىل: ئەخمەقنىڭ ئەقلى چۈشتىن كېيىن كېلەر (ماقال).

چۇشەتمەك «چۈشمەك II» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۇشەشمەك «چۈشمەك II» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۇشۇك I ئى. ئات، ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارنىڭ ئايىغىنى چېتىپ قويۇش ئۈچۈن ياسالغان سايمان؛ چېدىر: چۇشۇك سالماق.

چۇشۇك II ئى <بىن> مۇنار تەكچىلىرىگە چىقىرىلىدىغان، مېھرابقا ئوخشايدىغان شەكىل.

چۇشۇك III ئى ① كۆرگەن چۈش: تۆشۈك بىر، چۈشۈك باشقا (ماقال). ② كۆچمە. ئوي، پىلان: لېكىن «تۆشۈك بىر، چۈشۈك باشقا» دېگەندەك، نەسىرىدىننىڭ قورسىقىدىكى چۇشۇك باشقىچە ئىدى.

چۇشۇك IV ئى. دىيال. كۆرپە، سېلىنچا: ئۇلار مېھمانلارنى دەرەخنىڭ تۈۋىگە چۇشۇك سېلىپ ياتقۇزۇشتى.

چۇشۇكەشمەك «چۇشەكمەك» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۇشۇكلەنمەك «چۇشەكلىمەك» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چۇشەكلىنىپ تۇمەنلىگەن جانۋارلار، ياتقۇزۇلدى،تەييار بولدى پىچاققا.

چۇشۇكلۈك سۇپ. چۇشەلگەن، چۇشەپ قويۇلغان: چىمەنلىك ئارالچىلاردا چۇشەكلىك بىرنەچچە ئات ئوتلاپ يۈرەتتى.

چۇشەكلىمەك پ ① چۇشەك سالماق، چۇشىمەك: ئاتنى چۇشەكلىمەك. قوينى چۇشەكلىمەك. ② كۆچمە. توسماق، چەكلىمەك: ئىدىيەمنى چۇشەكلەپ قويماسلىققا ئىزچىل تىرىشىپ كەلدىم.

چۇشەكمەك پ ① چۇش كۆرمەك: بۇ گومىندائ ئەسكەرلىرىنىڭ غەپلەت ئۇيقۇسىدا چۇشەكەپ ياتقان بەخىرامان پەيتى ئىدى. ② ئۇيقۇدا يېتىپ سۆزلىمەك؛ جۆيلۇمەك: بۇ بالا تۈيۇقسىزلا بىرقانچە رەت تېپىچەكلىگەندىن كېيىن چۇشەكەپ: ـــ ئاپا! ـــ دەپ ۋارقىراپ كەتتى. ③ كۆچمە. ئەمەلگە ئاشمايدىغان شېرىن خىيالدا بولماق، خام ـ خىيال قىلماق: مېنىڭمۇ تاپشۇرۇقۇم بار! ھەمىشە ئاق ئۇن يېمىز دەپ چۇشەكەپ يۈرمەڭلەر. ④ شەيتان ئاتلىماق.

چۇشەلمەك «چۇشمەك» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پۈتى چۇشەلگەن ئات.

چۇشەنچە ئى ① ئوبيېكتىپ دۇنيانىڭ كىشىلەر مېڭىسىدىكى ئىنكاسى: توغرا چۇشەنچە. خاتا چۇشەنچە. ئابستراكت چۇشەنچە. ② بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت ياكى نەرسە توغرىسىدىكى نەسىھەت، توغرا چۇشەندۈرۈش، تونۇشتۇرۇش: چۇشەنچە بەرمەك. ③ ئىنسانىنىڭ بىلىم ۋە تەسەۋۋۇر دەرىجىسى؛ سەۋىيە: مېنىڭ ئىلمىي چۇشەنچەم تۆۋەنرەك.

چۇشەندۈرمەك ئى. سېتىلىدىغان مەھسۇلاتلارنىڭ سىرتىغا ياكى ۋاراقچىسىغا يېزىلىدىغان چۇشەندۈرۈشى: ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىشلەنگەن ھەممە سېتىلىدىغان مەھسۇلاتلارنىڭ نامى، چۇشەندۈرمىسى قاتارلىقلارنى قېلىپلاشقان ئاز سانلىق مىللەت يېزىقى بىلەن خەنزۇ يېزىقىنى تەڭ قوللىنىش كېرەك.

چۇشەندۈرمەك ① «چۇشەنمەك» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خاسىيەت شاڭخەيدىن يازغان خېتىدە، ھېلىقىدەك ھەرىكەتتە بولغانلىقىنى چۇشەندۈرگەنىدى. ② چۇشەنچە بەرمەك،

ئىز ئاھلىماق، شەرھلىمەك، بىلدۈرمەك: ئۇ مەقسىتىنى كۆڭۈلدىكىدەك چۈشەندۈرۈشكە تىرىشاتتى. ③ نەسىھەت قىلماق، تەربىيە بەرمەك: ياقا نېمىلا بولسا بولسۇن، ئۇ مېنىڭ ئوقۇغۇچىم. چۈشەندۈرمەن، قايىل قىلمەن.

چۈشەندۈرۈشمەك «چۈشەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: جەمئىيەتشۇناسلار جەمئىيەت قىياپەتلىرىنى ھەرخىل نۇقتىدا تەتقىق قىلىپ چۈشەندۈرۈشتى.

چۈشەندۈرۈلمەك «چۈشەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ژاراقتا ھەرقايسى سورتلارنىڭ تېرىلىش ۋاقتى، نورمىسى، سۇ، ئوغۇتقا بولغان تەلىپى، قىشتىن ئۆتۈش ئەھۋالى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى چۈشەندۈرۈلدى.

چۈشەنگۈسىز سۈپ. چۈشەنگىلى بولمايدىغان، چۈشەنمەيدىغان، چۈشىنىكسىز: خوجا پەخىرنىڭ نېمە ئۈچۈندۇر چۈشەنگۈسىز بىر ۋەھىمە ئىچىدە كېچىلىرى قارا بېسىپ ئۆتكىلىمايدىغان بولۇپ قالدى.

چۈشەنمەك پ. شەيئىنىڭ ياكى بىرەر گەپ – سۆز، ئىش – ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ ماھىيىتى، سەۋەبى، مەنىسىنى ئۇقماق، بىلمەك: بۇ رومالنى يول بەلگىسى سۈپتىدە ئانىنىڭ ئالاھىدە قالدۇرۇپ كەتكەنلىكىنى ھەممەيلەن بىر قاراپلا چۈشەندى.

چۈش- پېشىن چۈش ۋە پېشىن ئارىلىقىدىكى ۋاقىت.

چۈشسىمان سۈپ. چۈشكە ئوخشايدىغان، بەئەينى چۈشتەك، چۈشكە ئوخشاش: چۈشسىمان خىيال. * ئاپتومبىلنىڭ مەيۇسانە ۋەتەن سۈيگۈسى چۈشسىمان رېئاللىقنىڭ ئىچىدە جىلۋە قىلمدۇ.

چۈشكۈرتمەك «چۈشكۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۈشكۈرتۈشمەك «چۈشكۈرتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۈشكۈرمەك پ. دىماقنىڭ قىچىشىشى نەتىجىسىدە ئىختىيارسىز ھالدا ئۆپكىدىن جىددىي، ئاۋازلىق ھاۋا چىقارماق: مۇشۇك قۇيرۇقىنىڭ ئۇچىنى پادىشاھنىڭ بۇرنىغا سۈركەپتۇ، پادىشاھنىڭ بۇرنى قىچىشىپ چۈشكۈرۈپتۇ.

چۈشكۈرۈشمەك «چۈشكۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۈشكۈن ① سۈپ. روھىي كەيپىياتى تۆۋەن، ئومىدسىز، مەيۇس، غەمكىن: چۈشكۈن ئادەم. * كېۋىرئاخۇننىڭ روھى تولىمۇ چۈشكۈن ئىدى. ② ئى. سەپەر يېكى سايياھەت قىلىش جەريانىدا ۋاقىتلىق تۇرۇپ، ئارام ئېلىپ ئۆتىدىغان جاي؛ قونالغۇ: — مەن يولدىن ئېزىپ كەتتىم، بىرەر چۈشكۈن تاپالماي يۈرىمەن، مېنى قوندۇرۇپ قېلىڭ، — دېدى يولۇچى.

چۈشكۈنەم سۈپ. دىيال. ۋىجدان، كۆرۈمسىز، ئىسكەتسىز، ئاددىي (ئادەمنىڭ قىياپىتى ھەققىدە).

چۈشكۈنخانا ئى. ئۇزۇن يولدىكى يولۇچىلار توختاپ ئۆتىدىغان دەڭدىن كېچىك جاي، دەم ئېلىپ ئۆتىدىغان جاي.

چۈشكۈنلەشتۈرمەك «چۈشكۈنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ جاھالەت، بۇ خۇراپاتلىق بىزنى چۈشكۈنلەشتۈرۈپ، مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئورنىمىزنى خاراب قىلىۋەتتى.

چۈشكۈنلەشمەك پ. چۈشكۈن ھالەتكە كەلمەك، غەمكىن بولۇپ قالماق، مەيۇسلەنمەك، روھسىزلانماق: تۇرمىدىكىلەرنىڭ روھى بەكمۇ چۈشكۈنلەشكەنىدى.

چۈشكۈنلۈك ئى. چۈشكۈن ھالەت، چۈشكۈن كەيپىيات: روھىي چۈشكۈنلۈك. چۈشكۈنلۈك قاپلىماق.

چۈشكىنە ئى. دىيال. بىر خىل تەكەنلىك دەرەخ.

چۈشلۈك سۈپ. چۈشتە بولىدىغان، چۈشتە قىلىدىغان، چۈشتە يېيىلىدىغان؛ چۈشكە ئائىت، چۈشكە تەئەللۇق: چۈشلۈك تاماق. * چۈشلۈك ئۆمرۈڭ بولسا، كەچلىك ئوزۇق تاپ (ماقال).

چۈشلىمەك پ ① شۇ جايدا چۈشكىچە تۇرماق، شۇ جايدا چۈشنى قىلماق؛ شۇ جايدا چۈشنى ئۆتكۈزمەك: بىز مۇشۇ جايدا چۈشلەپ، ئاندىن يولغا چىقايلى. ② چۈشلۈك ئارام ئالماق؛ چۈشلۈك دەم ئالماق: دوستۇم سەن بىزنىڭ ئۆيدە چۈشلىگىن.

چۈشمەك پ ① يۇقىرىدىن، ئېگىز يەردىن ياكى بىرەر نەرسە ئۈستىدىن پەسكە قاراپ ھەرىكەت قىلماق، شۇنداق ھەرىكەت بىلەن شۇ پەس جايغا يېتىمەك: تاغدىن چۈشمەك. ئۆگزىدىن چۈشمەك. * ئاتتىن چۈشتۇڭ — ئېتەككە چۈشتۇڭ (ماقال). ② بىرەر قاتناش ۋاستىلىرىگە ئولتۇرماق، چىقماق: ئايروپىلانغا چۈشمەك. پويىزغا چۈشمەك. پاراخوتقا چۈشمەك. پىكاپقا چۈشمەك. ③ پەسەيمەك، تۆۋەنلىمەك، ئازايماق، ئەرزانلىماق: باھاسى چۈشمەك. قىزىتمىسى چۈشمەك. * ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى خالىسا كېلەتتى، خالىمىسا كەلمەيتتى، بەزىدە بەش – ئالتىگە چۈشۈپ قالاتتى. ④ بوشاشماق؛ تۆۋەنلىمەك، پېرىم بولماق، مەيۇسلەنمەك (مىجەز، روھىي ھالەت، كەيپىيات ھەققىدە): دېمى ئىچىگە چۈشمەك. * پادىشاھ بۇ گەپكە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي، پەزىلەت خانىنىڭ دەردىدە روھى چۈشۈپتۇ. ⑤ بېكىتىلگەن، ئورنىتىلغان، تىكلەپ قويۇلغان، تۇتۇپ تۇرۇلغان يەردىن ئاجرىلىپ، ئۇزۇلۇپ پەسكە تاشلانماق، يەرگە يەتمەك، غۇلىماق: تاش چۈشمەك. ⑥ ئۆزلۈكىدىن ياكى مەلۇم سەۋەب تۇيۇلىدىن بوشاپ، ئۇزۇلۇپ تۆكۈلمەك: چاچ چۈشمەك. چىش چۈشمەك. ⑦ ياغماق، پەيدا بولماق (يامغۇر، قار، قىراۋ قاتارلىقلار ھەققىدە): قار چۈشمەك. قىراۋ چۈشمەك. ⑧ كۆچمە. ۋەزىپىسىدىن، ئەمىلدىن، مەنسىپىدىن بوشىتىلماق، ئېلىپ تاشلانماق: ئەمىلدىن چۈشمەك. ۋەزىپىسىدىن چۈشمەك. ⑨ بىرەر دائىرە، مەلۇم بوشلۇق ئىچىگە كىرمەك؛ جايلاشماق: يېزىغا چۈشمەك. * مەن شۇئان سەكرەپ پوكەينىڭ ئىچىگە چۈشتۇم. ⑩ سەپەردە، كۆزلىگەن جايغا بېرىپ توختىماق، قونماق: مەنزىلگە چۈشمەك، سارايغا چۈشمەك. ⑪ بىرەر ئورۇننىڭ باشقۇرۇشى، ئىختىيارىغا ئۆتمەك، قامالماق: تۇرمىگە چۈشمەك. زىندانغا چۈشمەك. قاماققا چۈشمەك. ⑫ ئارتىلماق، يۈكلەنمەك: ھەركىم ئۆز زىممىسىگە چۈشكەن ۋەزىپىنى ئادا قىلىشى كېرەك. ⑬ تەسىرى بىرەر نۇقتىغا، مەلۇم دائىرىگە يەتمەك، تارقالماق(ئاپتاپ، يورۇقلۇق، نۇر ھەققىدە): كۈن چۈشمەك. ئاپتاپ چۈشمەك. ⑭ باشقا نەرسىدە، ئەكسى كۆرۈنمەك، پەيدا بولماق؛ ئەكس ئەتمەك: كۆلەڭگە چۈشمەك. شولا چۈشمەك. * قۇش ئاسمانىدا ئۇچسا، سايىسى يەرگە چۈشۈپتۇ (ماقال). ⑮ پەيدا بولماق، ھاسىل بولماق، كۆرۈنمەك: قورۇق چۈشمەك. داغ چۈشمەك. ئۆپكىگە سۇ چۈشمەك. تاۋۇز چۈشمەك. ⑯ ئىلىنماق، تۇتۇلماق، باغلانماق: تورغا چۈشمەك. قاپقانغا چۈشمەك. ⑰ كۆچمە. دۇچ كەلمەك، ئۇچرىماق، يولۇقماق؛ پەيدا بولماق؛ تۇغۇلماق (غەم – ئەندىشە،

تەشۋىش، شۇبھە، قىينىچىلىق قاتارلىقلار ھەققىدە): غەمگە چۈشمەك. ئارىغا زىددىيەت چۈشمەك. * بەزى كۈنلەردە، ئۇ قاتتىق تەشۋىشكە چۈشەتتى. ⑱ ئېرىشمەك، ئىگە بولماق، ئىگىلىمەك: ئەگەر ئاكيونىڭ يېنىغا پۇل چۈشۈپ قالسا، دەرھال شىشخال ئويناشقا ماڭاتتى. ⑲ كەلمەك، يەتمەك، ئۇقتۇرۇلماق(ھۆججەت، ئالاقە، يوليورۇق ھەققىدە): بۇ ھەققە يۇقىرىدىن ھۆججەت چۈشتى. ⑳ ماس، دەل، توغرا، مۇۋاپىق، باب كەلمەك: ئۇ بۇ تارتمىغا چۈشىدىغان ئاچقۇچنى ياسىغان ئوخشايدۇ. ㉑ بىرەر ئىش - ھەرىكەتكە كىرىشمەك، باشلىماق؛ تۇتۇش قىلماق: گەپكە چۈشمەك. مۇنازىرىگە چۈشمەك. * ئۇلار ئەمدىلا قىزىق پاراڭغا چۈشكەنىدى. ㉒ تاشلانماق، يۆتكەلمەك(كۆز ۋە ئۇنىڭ پائالىيىتى ھەققىدە): مىنىپ ئىلھام قۇشىغا، كەلدىم بۇلاق بېشىغا، كۆزۈم چۈشتى بۇلاقنىڭ تېگىدىكى تېشىغا. ㉓ بىكار بولماق، ئايرىلماق: ئىشتىن چۈشمەك. خىزمەتتىن چۈشمەك. ㉔ يېپىلماق، توسۇلماق، ئېتىلمەك: ئۇنىڭ كىيىۋالغان تامبىلىنىڭ بىر پۈچقىقى يوق، يالاڭ ئاياغ، بېشى ياغاق، ئارقا چېچى بولسا گەجگىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى. ㉕ كەلمەك، كەلتۈرمەك (ئەس، ياد، خىيال قاتارلىقلار ھەققىدە): ئەسكە چۈشمەك. * سەنئەت ئۆمىكىنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىسىلا، مەرھۇم دادام يادىمغا چۈشەتتى. ㉖ يېتىپ كەلمەك، ۋاقتى بولماق: قاراڭغۇ چۈشمەك. گۈگۈم چۈشمەك. ㉗ مەلۇم ھالەتكە كەلمەك: ئىزىغا چۈشمەك. تەرتىپكە چۈشمەك. ㉘ ئىچىگە كىرمەك، چۆمۈلمەك، چۆممەك: كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئىككى چوكان بىللە مۇنچىغا چۈشۈپتۇ. ㉙نىكاھلانماق، تەگمەك: مەن دادىڭىزغا چۈشۈپ ئۇچ قىز تۇغدۇم. ㉚ ئورۇنلاشماق، قۇرۇلماق، قەد كۆتۈرمەك: بۇ يېڭى شەھەر ياخشى جايغا چۈشتى. ㉛ چېچىلماق، كۆمۈلمەك، تېرىلماق(ئورۇق ۋە قوش): ــ سىلىنگىچە، ئۇرۇقنىڭ چۈشۈشى قانداقراق؟ ــ دېدى ئۇستا ئۆزى بىلەن بىللە تۇرغان بىرقانچە دېھقانغا قاراپ. ㉜ توختىماق، تۇرماق (ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئورۇنلىنىشى ھەققىدە): قىينىغا چۈشمەك. * ئەڭ ياخشىسى، شۇ «چوڭ خەتلىك گېزىت» نى يازغان كىشىلەر ئوتتۇرىغا ئاشكارا چىققاندا، مەسىلىنى ھەل قىلىش ئاسانغا چۈشەتتى. ㉝ توختىماق، توغرا كەلمەك : بۇ ئات ماڭا مەڭ يۆنگە چۈشتى. ㉞ « - پ، - ىپ، - ئۇپ، - ئۈپ» قوشۇمچىلىرى بىلەن ياسالغان رەۋىشداشلار بىلەن كېلىپ، ئىش - ھەرىكەتنىڭ بىردىنلا، تۇيۇقسىز بولغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: يېقىلىپ چۈشمەك. * مەن تاغدىن غۇلاپ چۈشكەن كالىنى تىزرەك سويۇۋېلىشقا ئالدىرايتتىم.

چۈشۈرتمەك «چۈشۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ بىردەم تەخىر قىلىڭلار، مەن بىرىپ چېچىمنى چۈشۈرتۈپ كېلەي، ئاندىن ماڭايلى، ــ دېدى ئۇ كوچىغا مېڭىپ.

چۈشۈرگە ئى ① ئېرىق، ئۆستەڭ ۋە كۆللەرنىڭ سۈيىنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن قويۇلغان ئېغىز: تۆگمەننىڭ چۈشۈرگىسى. ② <مۇز> مۇزلىكىنىڭ ئاخىرلىشىدىغان قىسمى، ئاخىرى: نۇسخا مەرغۇلىنىڭ چۈشۈرگىسى.

چۈشۈرگە قاپقىقى تۆگمەننى توختىتىش ئۈچۈن، سۈنى باشقا ياققا ئېقىتىش رولىنى ئويناىدىغان، تۆگمەنگىلا خاس بولغان تۆگمەننىڭ چۈشۈرگىسى.

چۈشۈرمەك ① «چۈشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئورىدا دەرۋازىسىغا يەتكەندە، كۆتۈپ تۇرغان ئوردا بېگى ئەزىز بەگنىڭ قولتۇقىدىن ئېلىپ، ئاتتىن چۈشۈردى.② پەسكە ئالماق، پەسكە قويماق: يۆكنى چۈشۈرمەك. ③ ئۇستىرا ۋە شۇنىڭغا ئوخشايدىغان تېغلىق سايمانلار بىلەن باش ۋە يۈزدىكى چاچ - ساقاللارنى قىرىپ ئالماق، كېسىپ پاكىزلىماق: چاچنى چۈشۈر - مەك. ساقالنى چۈشۈرمەك. ④ ئوقۇماق، ئادا قىلماق: دامۇللام: ــ مەرھۇمنىڭ دەرھال نامىزىنى چۈشۈرۈپ، يەرلىكتە قويۇۋېتىش كېرەك، ــ دەپ بۈيرۇدى. ⑤ يېزىپ قالدۇرماق، يازماق، سىزماق: «جاھالەتنىڭ جاپاسى» ناملىق بىر دىرامىنىڭ دەسلەپكى لايىھەسىنى قۇرۇپ، قەغەزگە چۈشۈرۈپ قويغانىدىم.

چۈشۈرۈلمەك «چۈشۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەمەتنىڭ چېچى پاكىزا كىسىلىپ چۈشۈرۈلگەنىدى.

چۈشۈشمەك «چۈشمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مېھمانلار قوۋۇق ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشۈشتى.

چۈشۈك ئى ① <ئانات> چۈشۈپ كەتكەن بالا؛ ھامىلە. ② <ئانات> ھامىلىدار ئاياللارنىڭ قورسىقىدىن ھامىلە چۈشۈپ كېتىش ھادىسىسى بويىدىن ئاجراش، بالا تاشلاش: ئون تۆغۈتتىن بىر چۈشۈك يامان (ماقال). ③ سوۋۇغا، تەقدىم قىلىنغان ماددىي بۇيۇم: مۇرات بىرنەچچىسى بىلەن چۈشۈكلەرنى رەتلەۋاتقاندا، يەھياجان بىلەن مىرزا پەيدا بولدى.

چۈشۈم ئى <تىل> ← **چۈشۈم كېلىش.**

چۈشۈم كېلىش <تىل> ئۇيغۇر تىلىدىكى كېلىشلەرنىڭ بىر تۈرى. قوشۇمچىسى «نى». چۈشۈم كېلىش شەكلىدىكى ئىسىم ۋە ئىسىم خاراكتېرلىك سۆزلەر ئۆتۈملۈك پېئىل ياكى ئۆتۈملۈك پېئىل بىرىكمىسىگە بېقىنىپ تولدۇرغۇچى بولۇپ كېلىپ، ھەرىكەتنى قوبۇل قىلغۇچى شەيئىنى بىلدۈرىدۇ.

چۈشۈمسىز سۇپ. ياسىلىشى بوش ھەم تەمسىزرەك: چۈشۈمسىز چاي.

چۈشۈملۈك سۇپ. چىڭ ياسالغان، تەمى ئوبدان چىقىدىغان (چاي ھەققىدە): ماگىزىنغا كىرگەن ئاياللارنىڭ بىرى پىرىكازچىكقا قاراپ:ــ ماڭا چىڭراق، چۈشۈملۈكرەك چايدىن بىر كويلۇق بەرسىلە، ــ دېدى.

چۈشۈمەك I پ ① ئۇخلىغاندا ھەر خىل ئوبرازلارنى، نەرسىلەرنى كۆرمەك، چۈش كۆرمەك: توخۇ داڭگال چۈشەر، ئۆچكە جاڭگال (ماقال). ② كۆچمە. ئەمەلگە ئاشمايدىغان قۇرۇق ئويلارنى ئويلىماق، خام خىيال قىلماق:ــ نېمە، چۈشەۋاتامسەن، بۇنداق بولۇشى قەتئىي مۇمكىن ئەمەس، ــ دېدى ئۇ كەسكىن قىلىپ.

چۈشۈمەك II پ ① باغلىماق، چاتماق، كىشەنلىمەك: ئاتنىڭ پۇتىنى چۈشمەك. ② كۆچمە. ئالغا بېسىش يولىنى توسماق، قامال قىلماق: دۆلىتىمىزنىڭ كونا جەمئىيىتىدە، فېئودالىلىق ئەخلاق خەلق ئاممىسىنى مەھكەم چۈشەپ قويغانىدى.

چۈشىنەرلىك سۇپ. چۈشەنگىلى بولىدىغان، چۈشىنىشلىك، ئېنىق:ــ مەن سىگنال بەرگۈچە، ئۆزۈڭلەرنى بىلدۈرمەي تۇرۇڭلار، ــ دېدى ئۇ ئاستا، لېكىن چۈشىنەرلىك ئاۋاز بىلەن.

چۈشىنىشلىك سۇپ. ئاسان چۈشەنگىلى بولىدىغان، چۈشىنىش ئاسان، ئېنىق، ئۇقۇملۇق، روشەن: چۈشىنىشلىك سۆز. چۈشىنىشلىك ماقالە.

چۈشىنىشمەك «چۈشەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىر - بىرىنى ياخشى چۈشىنەتتى.

چۈشىنىك ئى. چۈشەنچە.

چۇشىنكسىز سۇپ. ئاسان چۈشەنگىلى بولمايدىغان، چۈشەنمەس، مۇجمەل، ئېنىق ئەمەس، ئۇقۇمسىز: مىسرالىرى نېمە قىلىشنى بىلمەي چۈشىنكسىز بىر ھالەتتە تۇرۇپ قالدى.

چۇشىنكسىزلىك ئى. مۇجمەللىك: ئۇ كىتابنى شۇنچىلىك تېز ئوقۇدىكى، بەزىدە جۈملىنى جۈملىگە ئۇلاپ، چۈشىنكسىزلىك پەيدا قىلاتتى.

چۈشىنىلمەك «چۈشەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ خىل ئەھۋاللار ئاڭلىق ۋە ئەقىللىق كىشىلەر تەرىپىدىن توغرا چۈشىنىلگەنىدى. * تارىخ ھەربىر زامان تەرىپىدىن مۇستەقىل چۈشىنىلىدۇ، شەرھلىنىدۇ.

چۇكچۇك ئى. كىيىم تىكىش ماشىنىسىنىڭ يىپ تارتىپ بېرىدىغان سايمىنى.

چۇكۇنە سۇپ ← **چۆكۈنەم**.

چۆكۈنەم ① سۇپ. ئېتىبارغا ئېلىنمايدىغان، تايىنى يوق، چاكىنا: چۆكۈنەم ئادەم. چۆكۈنەم ئىش. * ئۇ ئۆزىنى ئاجايىپ - غارايىپ كىيىنىۋالغان شەھەرلىكلەر ئالدىدا، تولىمۇ چۆكۈنەم ھېس قىلدى. ② پارچە - پۇرات، ئۇششاق - چۈششەك، كىچىك، ئاددىي. ③ ۋىجدىك، كۆرۈمسىز، ئىسكەتسىز.

چۆكۈنەملىك ئى. تايىنى يوقلۇق، چاكىنىلىق: ئۇنداق چۆكۈنەملىك قىلما.

چۆگە ئى <زوئول> قۇلىقى ئىتنىڭ قۇلىقىغا ئوخشايدىغان، قۇيرۇقى ئۇزۇنراق، قۇش يەيدىغان بىر تۈرلۈك ھايۋان.

چۆلە I ① ئى. شېكەر ئارىلاشتۇرۇپ قايناتقان، گۈلە - قاق ۋە ئۇنىڭ سۇيى: چۆلە ئىچمەك. چۆلە سالماق. * ئۇنىڭ ئېلىپ چىققىنى مۇزدەك سوغۇق، چايدەك قېنىق، شېرىن چۆلە ئىدى. ② سۇپ. كۆچمە. ئەخمەق، ھاماقەت، زاكۇ.

چۆلە II ئى. دىيال ① گۈلە - قاق سۇيى. ② كۆچمە. مىجەزى بوش ئادەملەرنى سۇپەتلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ.

چۆلۈك I ئى <بوت> چۆلۈك ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يىلتىزى بىلەن قوۋزىقى تېببابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، قانىنى توختىتىش رولىغا ئىگە.

چۆلۈك II ئى ① تۆگە ياكى كالىلارنىڭ بۇرنىدىن ئۆتكۈزۈپ، چۆلۈڭۇر باغلاش ئۈچۈن ياسالغان نۆكچە ياغاچ: چۆلۈكتىن بۇرۇنلىرى كېرىلىپ كەتكەن قوتازلارنىڭ ئارقانلىرىنى چاتقالىلارغا باغلاپ قويدۇق. ② چاق ياكى غالتەك تۆشۈكىگە ئورنىتىلىدىغان ئوق ياغاچ: ئۇ ئوڭ قولتۇقىغا چۆلۈك بىلەن مومىنى چاك قىسىپ تۇرۇپ، چۆلۈكىنىڭ ئىككىنچى ئۇچىنى چاك تۆتتى.

چۆلىزاك ئى [چۆلە + زاك] ئۆتۈپ كەتكەن ئەخمەق، زاكۇ، ھاماقەت: ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقىنى قاراشھەرگە نامى پۇر كەتكەن بىر «پور بايۇەچچە» دېگەن چۆلىزاك ئىدى.

چۆمەك سۇپ. دىيال. ئالدىغا ئېڭىشكەن، دۈمچەك، دوك.

چۆمبەت ئى. دىيال. چۆمپەردە.

چۆمبەك ئى ← **چۆمبەردە**.

چۆمبەل ئى. چۆمپەردە، نىقاب: يۇزىگە چۆمبەل تارتقان ئاياللار، سىكار كۆزىنى ئوچۇق قويۇپ بازار قىلىۋاتقان چوكانلار تەرەپ - تەرەپكە قاچاتتى.

چۆمپەردە ئى. ئاياللار يۈزىگە تارتىدىغان تورسىمان رەخت؛ نىقاب: چۆمپەردە تارتماق.

چۆمپەردىلىك سۇپ ① چۆمپەردىسى بار، چۆمپەردە تارتقان: چۆمپەردىلىك ئايال. ② چۆمپەردە قىلىش ئۇچۇن تەييارلانغان، چۆمپەردە قىلىشقا بولىدىغان: چۆمپەردىلىك رەخت.

چۆمپەردىلىمەك پ. ① يۈزىگە چۆمپەردە تارتماق؛ نىقابلىماق: قەشقەرنىڭ كەڭ كوچىلىرىدا، يۈزىنى چۆمپەردىلىگەن قەشقەر ئاياللىرى پات - پاتلا كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. ② كۆچمە. ھەرخىل ياسىنىپ ئەسلىي قىياپىتىنى يوشۇرماق.

چۆمچەيمەك پ. دىيال. تەلمۈرمەك، ھېرىسمەن بولماق.

چۆمسە سۇپ. دىيال. ئۇششۇق، مۇتتەھەم، ئۆكتەم.

چۆمكەتمەك «چۆمكىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۆمكەشمەك «چۆمكىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چۆمكەلمەك «چۆمكىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يولدا ئۇستى تاغار، پالاسلار بىلەن چۆمكەلگەن ئونەك پىگىلو ھارۋا بىر - بىرىنى سوقۇشۇپ كېلىۋاتاتتى.

چۆمكەنمەك «چۆمكىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: دەرۋەقە، خامۇش ماكۇقا: — ۋايجان، ۋاي توۋا، — دەپ يوتقانغا چۆمكىنىپ ياتاتتى.

چۆمكىمەك پ. ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ ئۇستىنى بىرەر نەرسە بىلەن ياپماق، ئورىماق، پۈركىمەك: شىرمۇھەممەت ئاياغ تۇشىنى ئاڭلاپ، يوتقاندىن بېشىنى سەل چىقىرىپ، ئالماسقا بىر قارىدى - دە، يەنە بېشىنى چۆمكىدى.

چۆمگەك ئى <زوئول> بىر خىل سۇ قۇشى. تەن شەكلى ئۆردەككە ئوخشاپ كېتىدۇ. لېكىن ئۆردەكتىن كىچىك، قانىتى قىسقا ۋە كىچىك، ئۇچۇشقا ماھىر ئەمەس. ئادەتتە سۇ يۈزىدە لەيلەپ يۈرىدۇ، بەزىدە سۇ ئىچىگە چۆكۈۋالىدۇ؛ كىچىك بېلىق قاتارلىق ھاشاراتلارنى تۇتۇپ يەيدۇ.

چۆمۈلە ئى <زوئول> بىر خىل ھاشارات. تېنى كىچىك ۋە ئۇزۇنچاق بولۇپ، قارا ۋە بېغىر رەڭ كېلىدۇ. ئىشچى چۈمۈلىلەرنىڭ قانىتى بولمايدۇ؛ يەر ئاستىغا ئۇۋا سالىدۇ، كامىردا توپلىشىپ ياشايدۇ.

چۆمۈلەك ئى. دىيال. چىمچىلاق، چىمچىلاق.

چۆمىمەك پ. دىيال. ئۇۋاتماق، ئۇۋىلىماق.

چۆنچە ئى. ئۇزۇم قۇرۇتىدىغان مەخسۇس ئۆي: ئۇلار بۇ تويىنى ئۇزۇملەرنى ئۇزۇپ، چۆنچىگە ئېسىپ بولۇپ، كېچىكتۇرمەيلا قىلىۋېتىش كېرەك دېگەن يەرگە كېلىشتى.

چۆندەيسەي ئى [خەن] <بوت> قوڭۇر رەڭلىك دېڭىز يوسۇنلىرىنىڭ بىرى. دېڭىزدا ئۆسىدۇ. ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىردىن ئاشىدۇ؛ رەڭگى قوڭۇر بولۇپ، تاسمىغا ئوخشايدىغان كۆپلىگەن پەيسىمان يوپۇرماقلىرى بولىدۇ.

چۆنكى باغل [پ] باش جۈملە بىلەن ئەگەشمە جۈملىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىدىغان سەۋەب باغلىغۇچىسى بولۇپ، «سەۋەبى»، «سەۋەب شۇكى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: مەن جاۋاب بېرىشتىن قاچتىم. چۈنكى، بۇۋاي ئەھۋالنى مومامغا ئېيتسا، مېنى بالىلارغا قوشماي قويماتتى - دە، ئويلىمايتتىم.

چۆۋە ئى. دىيال. ئاچا تۇياق ئەركەك ھايۋانلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

چۆۋەش ئى. دىيال. چۆگۈن.

چۈيچۈن ئى <بوت> چاتقال تىپىدىكى بىر خىل تىكەنلىك ئۆسۈملۈك. يېشىل نوتىلىرىنى توڭگە يېيدۇ. قۇرۇغاندىن كېيىن ئوتۇن قىلىنىدۇ.

چېپىشماق I «چاپماق II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سۆلايمان ئاتلىقلارنىڭ قارلىق دالىنى چاڭ كەلتۈرۈپ، ناھايىتى تېز چېپىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

چېپىشماق II «چاپماق III» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇستۇن ئاتۇش دېھقانلىرى ئۆستەڭ چېپىشتى.

چېپىشماق III «چاپماق IV» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چېپىق ئى <دېھ> ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئاستى ۋە يانىلىرىنى چېپىپ يۇمشىتىش، چاغلاش، چاغلام: قوناق چېپىقى. كېۋەز چېپىقى.

چېپىلغاق سۈپ ① باشقىلارنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتىگە تولا چېپىلىدىغان، ئۆزىگە مۇناسىۋەتسىز ئىشقا ئارىلىشىۋالىدىغان، گەپ ـ سۆزىگە قىستىلىۋالىدىغان: چېپىلغاق ئادەم. چېپىلغاق بالا. ② ئىزدەپ يۈرۈپ، ئوغرىلىقچە بىرنەرسىلەرنى يېۋالىدىغان(مۇشۇك ھەقىدە): چېپىلغاق مۇشۇك. چېپىلغاق ئاسلان.

چېپىلماق I «چاپماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چېپىلماق II «چاپماق III» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئۇرۇشتا نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ باشلىرى چېپىلىپ، بىلەكلىرى ئۈزۈۋىتىلگەنىدى.

چېپىلماق III ① «چاپماق IV» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يېلىم چېپىلغان چاچلىرىنى ئۇشتاق ئۆرۈۋالغان بۇ يېزا قىزى ماڭا ئۈزۈندىن بېرى كۆرمىگەن يېزىلىرىمنى ئەسلىتەتتى. ② ئارىلاش ـ ماق: ئۇششاق ئىشلارغا چېپىلماق. * ـــ بىزنىڭ بۇ يەردە قازانغا چېپىلغان ئەر كىشىنى زادىلىق قىلىدۇ، ـــ دېدى ئۇ.

چېپىلىشماق «چېپىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چېپىندى ئى. چېپىپ چىقىرىۋېتىلگەن كېرەكسىز ياغاچ پارچىسى؛ خەشەك: پاتمەك مالاي خوتۇننى قىچقىرىپ: ـــ سەن ياغاچ ـ چىغا قاراپ تۇرغىن، بۆشۈكتىن ئاشقان چېپىندى خەشەكلىرىنى ئۇتتۇرلۇقچە كۆيدۈرۈۋەتكىن، ـــ دەپتۇ.

چېتىر ئى. تۆگىنىڭ ئۇچ يىللىق بولغان بالىسى.

چېتىش ① «چاتماق» پېئىلىنىڭ يەنە بىر خىل ئىسمىدىشى. ② سۈپ. كۆچمە. مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار، باغلىق، چېتىلىدىغان: توختى ئاكام ئەمدى مىڭلىغان ئادەمنىڭ ھايات ـ ماماتلىق مەنپەئەتىگە چېتىش بۇ ئىش ئۈستىدە مۇرەسسە قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ③ سۈپ. بىر ـ بىرىگە ئۇلىشىپ كەتكەن، تۇتاش: ھەر تەرەپكە چېتىش كەتكەن سىم تورلىرى كەلگۈسىنىڭ چىرىغىنى ئەسلىتەتتى.

چېتىشتۇرماق «چېتىشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن ئۆرۈك خىللىرىنى چېتىشتۇرۇپ ئۆلاپ يۈرۈپ، ئاخىر بۇ سورتنى يېتىشتۇردۇم.

چېتىشتۇرۇلماق «چېتىشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سىناق مەيدانىدىكى ھەربىر تارماقنىڭ ھەربىرىتى بىر ـ بىرىگە چېتىشتۇرۇلدى.

چېتىشلىق سۈپ. چېتىلغان، مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىسى بار؛ مۇناسىۋەتلىك؛ ئالاقىدار، باغلىنىشلىق: بۇ مولا نىياز بىلەن چېتىشلىق ۋەقە ئىدى.

چېتىشماق «چاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چېتىق I ئى ① ئاتنىڭ ئالدى ئىككى ئايىغىغا سالىدىغان زەنجىرلىك ئەسۋاب؛ چېدىر. ② جىنايەتچىلەرنىڭ پۇتىغا سېلىنىدىغان جازا قورالى؛ كىشەن: چېتىق سالماق.* ھۆرۈن خوتۇن پۇتقا چېتىق (ماقال). ③ شوتا، ئورۇندۇق، ئۇستەل قاتارلىقلارنىڭ پۇت ۋە غولىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئورنىتىلغان توغرا ياغاچ؛ بالداق: لېتىپ سىنىپتىكى پۇتى، چېتىقلىرى بوشاپ كەتكەن ئورۇندۇق ـ پارتىلارنى رېمونت قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى. ④ توسۇق.

چېتىق II ئى. دىيال. ئايالالار چېچىغا چاتىدىغان، كۆمۈش قوشغۇراقلىق بىر خىل زىننەت بۇيۇمى: چاچ چېتىقى.

چېتىقلىق سۈپ ① بىر ـ بىرىگە چېتىپ قويۇلغان، بىر ـ بىرىگە باغلانغان: چېتىقلىق ئات. ② كۆچمە. ئالاقىدار، مۇناسىۋەتلىك، باغلىنىشلىق: قەشقەر دەپ نامىڭ بار زېمۇ يېقىملىق، مەھمۇتنىڭ چىرىغى سەندە يېقىقلىق. قەدىمدىن جاھانغا تونۇلۇپ كەلگەن، ئۇيغۇرنىڭ تارىخى ساڭا چېتىقلىق.

چېتىك ئى . ئايالچە ئۆتۈك: قىز پۇتىغا كالاچسىز كونا چېتىك كىيمۇڭلىغاندى.

چېتىلدۇرماق «چېتىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پىروفېسسور پاراڭنى پۇتۇنلەي ئەقلىي چۈشەنچە دائىرىسىدىلا چەكلەپ قويۇشقا، بىرەر كونكرېت ئادەمگە، بولۇپمۇ چولپانغا ۋە ئۆزىگە چېتىلدۇرماسلىققا ئۇرۇندى.

چېتىلماق «چاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شوپۇر ئوت ئالدۇرغۇچنى ئېچىۋېدى، «تارس» قىلغان قاتتىق ئاۋاز چىقىپ، ئىككى موتور ئاپتوماتىك ھالدا بىر ـ بىرىگە چېتىلدى.

چېتىلىشماق ① «چېتىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② ئەركەك، چىشى ھايۋانلار چېتىشىش ئورگانلىرى ئارقىلىق بىر ـ بىرى بىلەن بىرلەشمەك: ياۋا ئات ئادەتتە قومۇش، غۇنچە ئۆزۈم قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەرنى يەيدۇ. ھەر يىلى 6 ـ ئايدا چېتىلىشىدۇ.

چېتىن ئى <بوت> ① ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يۇمران شېخى، قوۋزىقى ۋە مېۋىسى دورا قىلىنىدۇ. ئۇلار ئۆپكىنى تازىلاش، يۆتەلنى توختىتىش ۋە تالنى قۇۋۇۋەتلەندۈرۈش رولىغا ئىگە. ② قىزىل قارىغاي.

چېچەك I ئى ① < بوت> مېۋىلىك ئۆسۈملۈكلەرنىڭ جىنسلىق كۆپەيمىش ئورگىنى؛ گۈلى. ② ئېچىغان نەرسىلەردە پەيدا بولىدىغان رەڭلىك كۆپۈك: ھېلىقى خېرىدار چايىنى كۆرسەتىپ :ـــ قېنى چېچىكى بار چايلىرىڭىزدىن جىڭلىمامسىز!ـــ دېدى. ③ خۇرجۇننىڭ گۈل نۇسخىسىنىڭ نامى.

چېچىكى چاي بولماق دىيال. خۇشال بولۇپ گۈلگەقەلىرى ئېچىلىپ كەتمەك، ھەددىدىن زىيادە خۇشال بولۇپ ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالماق: بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ چېچىكى چاي بولۇپ كەتتى.

چېچەك II ئى <تېب> ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. ئۇنى بىر خىل ۋىرۇس كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئادەم ۋە بەزى سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلارغا يۇقىدۇ. بۇنىڭدا دەسلەپ قىزىپ، پۈتۈن بەدەنگە قىزىل رەڭدىكى دۆڭچە ئەسۇلەر چىقىدۇ.

چېچەك چىقماق ① بەدەنده چېچەك پەيدا بولماق.② كۆچمە.

پىلانلانغان، قىلماقچى بولغان بىر‌ەر ئىش - ھەرىكەتتىن چاتاق چىقماق، كاشىلا تۇغۇلماق؛ توسالغۇ ياكى بۇزغۇنچىلىقىقا ئۇچرىماق: مەسلىھەتسىز قىلىنغان ئىشتىن چېچەك چىقىدۇ (ماقال).

چېچەك سالماق <تېب> ئادەم بەدىنىگە (تېرىسىگە) چېچەك ۋاكسىنىسىنى ئۇرماق.

چېچەك - چوكان كۆكلەم مەزگىلىدە، دەل - دەرەخلەردىن ئۆسۈپ چىققان چېچەك، بىخ، نوتا قاتارلىقلار: چېچەك - چوكان ئېچىلىپ، يەر - جاھان رەڭدار گۈلەمدەك ياسالغان كۆنلەردە، بوۋاي يەنە جامەدە پەيدا بولدى.

چېچەكچى ئى. بالىلارغا چېچەك سالىدىغان ئادەم.

چېچەكسەي ئى [چېچەك + سەي] <بوت> ① گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. رەڭگى سېرىق، خۇشبۇي پۇرايدۇ، ئەتىگەندە ئېچىلىپ، كەچقۇرۇندا تۆكۈلىدۇ. ئادەتتە ئۇ كۆكتات قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

چېچەكلەتمەك «چېچەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ خىلدىكى باشلىقلار، تۈزەت مۇنداق ئىللەتنى. چېچەكلەتكىن ئىشكۈدا، كوممۇنىستىك ئەخلاقنى.

چېچەكلەشمەك «چېچەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ ئاجايىپ مەنزىرىگە چۈشتى كۆزۈم. قالدىم قاراپ قىزىقىسىنىپ زوقۇم تېشىپ. خىيالىمدا سۇرەتلەندى رەڭدار باھار، پۇراق چاچتى قىزىلگۈللەر چېچەكلىشىپ.

چېچەكلىمەك سۈپ. چېچەكى بار، چېچەك پەيدا بولغان، چېچەكى ئېچىلغان: چېچەكلىك چاي.

چېچەكلىمەك پ ① چېچەكى ياكى گۈلى ئېچىلماق: مەھەللە ئىچىدە ئۈرۈكلەر رەڭمۇرەڭ چېچەكلەپ، ئېرىقلارنىڭ بويلىرى يېشىل مەخمەلدەك كۆكەردى. ② كۆچمە. گۈللەپ ياشنىماق (ئادەم ھەققىدە): شۇ سۆھبەتتىن كېيىن گۈلھەسەل خېنىم ئۆز ئارزۇ - ئىستەكلىرىنىڭ قايتىدىن چېچەكلىشىگە چوڭقۇر ئىشەندى. ③ كۆچمە. ئېچىغان نەرسىلەردە رەڭلىك كۆپۈكچە پەيدا بولماق: بۇ ئاچچىقسۇ چېچەكلەپ قاپتۇ، بۇزۇلۇپ قالغان ئوخشايدۇ.

چېچەن I ① سۈپ. تېز پەملىيەلەيدىغان، زېھنى ئۆتكۈر؛ زېرەك، ھوشيار، ئەقىللىق: چېچەن قىز. چېچەن ئادەم. ② ئى. تېز پەملىيەلەيدىغان، زېھنى ئۆتكۈر ئادەم، زېرەك ئادەم، ھوشيار كىشى: چېچەن يىگىتلەر، مىڭ يىللىق (ماقال). * چېچەننىڭ تىلى، چەبدەستىنىڭ قولى (ماقال).

چېچەن II ئى. مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار چېچىنىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

چېچەنلەشتۈرمەك ① «چېچەنلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② چېچەن ھالەتكە كەلتۈرمەك، چېچەن ھالەتكە ئەكەلمەك، چېچەن قىلماق: شۇ چاغدىكى مۇرەككەپ سىياسىي ۋەزىيەت بۇ يۇمىلاق يۈزلۈك سىمىز ئادەمنى چېچەنلەشتۈرگەنىدى.

چېچەنلەشتۈرۈشمەك «چېچەنلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چېچەنلەشتۈرۈلمەك «چېچەنلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چېچەنلەشمەك پ. چېچەن ھالەتكە كەلمەك، سەزگۈرلۈكى، ھوشيارلىقى ئاشماق: ئۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندا، سەل چېچەنلەشكەندەك بولۇپ، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ تىڭشىدى.

چېچەنلىك ئى. چېچەن ھالەت، سەزگۈرلۈك، ھوشيارلىق: ئۇنىڭ قولى ئىشتا، ئاغزى گەپتە ئىدى. كۆزى بولسا ئەتراپىنى چېچەنلىك بىلەن كۆزىتەتتى.

چېچىرماق پ. دىيال. سەكرىمەك، چاچرىماق.

چېچىرىغۇر سۈپ. تىل ھا. ئۆلگۈر (قارىغىداندا ئېيتىلىدۇ).

چېچىشماق «چاچماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ بالىلار بىر - بىرىگە ھەدەپ سۇ چېچىشىپ ئويناۋاتاتتى.

چېچىلاڭغۇ سۈپ. چېچىلىپ كەتكەن، چۆۋالچاق؛ رەتسىز، سىستېمىلىق ئەمەس: ئۇنىڭ خىيالى قالايمىقان ۋە چېچىلاڭغۇ ئىدى.

چېچىلاڭغۇلاشتۇرماق پ. چېچىلاڭغۇ ھالەتكە كەلتۈرمەك، چېچىلاڭغۇ قىلماق: مىللەتتىكى ناچار ئىللەت مىللەتنى چېچىلاڭغۇلاشتۇرىدۇ.

چېچىلاڭغۇلاشماق پ. چېچىلاڭغۇ ھالەتكە كەلمەك، چېچىلاڭغۇ كەيپىيات شەكىللەنمەك: رەھبەرلىك ھەرقانداق ۋاقىتتا چېچىلاڭغۇلىشىپ، بوشاپ كەتسە بولمايدۇ.

چېچىلاڭغۇلۇق ئى. چۆۋالچاق، رەتسىزلىك؛ چېچىلاڭغۇ. قالايمىقان ھالەت: مۇنىڭدە ھەقىقەتەن ئىنتىزام جەھەتتىكى چېچىلاڭغۇلۇق بار، بۇ ئىش ماڭا بىر قېتىملىق ساۋاق بولدى.

چېچىلدۇرماق «چېچىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مېھرىم بىلەن سۇغىرىپ ئۆنى، ئىشقىم بىلەن ئېچىلدۇرارمەن، ئەزىز خەلقىم ئالسۇن بەھرە دەپ، ئىپار ھىدلار چېچىلدۇرارمەن.

چېچىلغاق سۈپ. تولا چېچىلىدىغان، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان، ئاسان ئاچچىقلىنىدىغان؛ تېرىككەك، سەپرا: چېچىلغاق ئايال. * زاھىت خاپىغان، چېچىلغاق ئادەم.

چېچىلغاقلىق ئى. تولا چېچىلىدىغان، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان مىجەز، خاراكتېر: ئايسىخان سەپرا مىجەز ئايال ئىدى. ئىرسىيەتتىنمۇ ياكى تولا چېچىلغاقلىقىدىنمۇ، چاچلىرىغا بىمەھەل ھاياتنىڭ قىراۋى چۈشكەن.

چېچىلما سۈپ. چېچىلىپ تۇرىدىغان، قولاشمايدىغان؛ چېچىلاڭغۇ: چېچىلما خىيال. چېچىلما ھەرىكەت.

چېچىلماق ① «چاچماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئابلەتنىڭ قوللىرى تىترەپ تۇرغانلىقتىن، قەغەزدىكى موخورکا ھەدەپ چېچىلىۋاتاتتى. ② كۆچمە. خاپا بولماق، ئاچچىقلانماق، تېرىكمەك: ــ ئۇنىڭغا شۇنچىۋالامۇ چېچىلغان بارمۇ، ئولتۇرۇپ قورساقلىرىنى توقلىۋالسىلا، ــ دېدى ئايالى.

چېخ ئى. مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار چېخىيەنىڭ ئاساسلىق ئاھالىسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

چېدەر ئى. ئاتنىڭ پۇتىغا سېلىپ، چېتىپ قويىدىغان چېتىق.

چېدەرلەتمەك «چېدەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چېدەرلەشمەك «چېدەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چېدەرلەنمەك «چېدەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چېدەرلىمەك پ. ئات، ئېشەكلەرنىڭ ئايىغىنى چېدەر بىلەن چېتىپ قويماق، چۈشمەك.

چېدىر ئى ① كىگىز، رەخت ياكى كاناپ قاتارلىقلاردىن

ياسالغان ئۇي: ئاشخانىدا باشلانغان ھېلىقى ھېكايىنىڭ ئاخىرى ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ چېدىرىدا ئاياغلاشتى. ② ئەخلەت ـ چاۋار.

چېرتيوژ ئى [ر] مەلۇم ئۆلچەم ۋە تەلەپكە ئاساسەن سىزىلغان ئىسخېما.

چېرتيوژچى ئى. چېرتيوژ سىزىدىغان ئىنژېنېر.

چېرتيوژچىلىق ئى. چېرتيوژ سىزىش ئىشى.

چېركاۋ ئى [ر] <دىن> خىرىستىيان دىنى مۇرتلىرىنىڭ دىنىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورنى.

چېرپاشكا ئى [ر] <زوئول> بىر خىل ھاشارات. يېتىلگىنىنىڭ تېنى ئۈزۈن ۋە ئېللىپس شەكلىدە كېلىدۇ، ئورمانلىق ۋە ئوت ـ چۆپ ئارىسىدا ياشايدۇ، دەرەخ غولىنىڭ ئۇزەك قىسمى ۋە دانلىق زىرائەتلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، دېھقانچىلىق ۋە ئورمانچىلىقتا زىيانداش ھاشارات دەپ قارىلىدۇ.

چېرىك ئى. تارس. ئەسكەر، لەشكەر: چېرىك ئالماق. چېرىك تۇتماق.

چېرىكچى ئى. كونا. چېرىكلەرگە مەسئۇل بولغۇچى، چېرىكلەرنى باشقۇرغۇچى.

چېرىكچىبەگ ئى [چېرىك + چى + بەگ] تارس. چېرىكلەرنى باشقۇرغۇچى ئالىي ھەربىي ئەمەلدار: ـــ چېرىكچىبەگنىڭ پەرمانىغا بىنائەن، بۇ ئىككى ئادەمنى سىلىنىڭ ئالدىلىرىغا ئەكەلدۇق، دارېن، ـــ دېدى ئۇلار.

چېرىكلىك ئى. چېرىك قىلىدىغان ئىش، ئەسكەرلىك: ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ گۈچۈكلۈق دېھقان بالىلىرى ئىكەنلىكىنى، ئۇچ يىل بۇرۇن چېرىكلىككە تۇتۇلغانلىقىنى، ئۆيىدە ئاتا ـ ئانىسى بارلىقىنى ئېيتىپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىش ئارزۇسى بارلىقىنى بىلدۈردى.

چېسلا ئى [ر] <ئاستر> ① يىلنىڭ ئاي ـ كۈنلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ۋاقىت جەدۋىلى؛ كالېندار: ئۇ يەردە رەسمىلىك بىر چېسلا تۇراتتى. ② كالېندار ھېسابى؛ ئاي ـ كۈن : 10 ـ چېسلا، 16 ـ چېسلا.

چېسلالىق سۈپ. چېسلاسى بار، چېسلا قويۇپ ئىشلەنگەن، چېسلا قوشۇپ تۇزۇلگەن: چېسلالىق سائەت. چېسلالىق ئاتكرىتكا.

چېغىچە سۈپ. دىيال. كۆكۈلدىكىدەك: قىپقىزىل بۆكسى كىيىپ، سەن ئۆزۈڭنى بىلمىدىڭ. چېغىچە يارنى كۆرۈپ، بىزنى كۆزگە ئىلمىدىڭ.

چېقىر سۈپ. يېشىل چاقنايدىغان، يېشىل يالتىرايدىغان: چېقىر كۆز. * مۇبادا، سەن بەكمۇ ئېغىر بولساڭ، چېقىر تاشلاردەك قىرغاقتا يېتىپ قالىسەن.

چېقىش ئى. بىر ـ بىرىگە زىت كېلىش، بىر ـ بىرىگە ماس كەلمەسلىك: چېقىش بولماق.

چېقىش بولماق بىر ـ بىرىگە ماس كەلمەيدىغان يېمەكلىكلەرنى كۆپ يەۋېلىپ ئاشقازانىنىڭ بۇزۇلۇشى: ئۇدۇل كەلگەنلا نەرسىلەرنى يەۋېرىپ، چېقىش بولۇپ قاپتىمەن.

چېقىشتۇرماق پ ① بىر ـ بىرىگە سۈركىمەك، ئۇرۇشتۇرماق: قەدىمكىلەر ئىككى نەرسىنى بىر ـ بىرىگە سۈركەپ ياكى چېقىشتۇرۇپ، ئوت ھاسىل قىلاتتى. ② سېلىشتۇرماق، تەڭلەشتۇرمەك (قىممەت، مىقدار، چوڭ ـ كىچىكلىك ھەققىدە): ئۆمەر باي ئۇنىڭغا: ـــ قىزىڭ بالاغەتكە يەتتى ! ياش چېقىشتۇرۇپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، ـــ دېدى.③ كۆچمە. بىراۋغا يەنە بىراۋنىڭ يامان گېپىنى قىلماق ، چاقماق : دادام كەلگەندە بىزنى ئۇ: «پاتاق كېچىپ، كىيىم ـ كېچىكنى بۇلغىدى» دەپ چېقىشتۇراتتى.

چېقىشتۇرۇلماق «چېقىشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چېقىشقاق سۈپ. چېقىشىشنى ياخشى كۆرىدىغان، چېقىشقا ئامراق: گۈلنىسا زېرەك، شوخ، چاقچاقنى ياخشى كۆرىدىغان چېقىشقاق قىز ئىدى.

چېقىشماق ① «چاقماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەسكەرلەر مەيداندىكى چىمەنلىكلەردە، گۈلزارلىقلاردا ھەر خىل يېتەشىپ، گازىر چېقىشاتتى. ② چاقچاقلاشماق، ئويناشماق، ھەزىل قىلىشماق: بۇ قىز قول ـ قولىغا تەگمەي سودا قىلىۋېتىپ، قايسىبىر لىرى بىلەن گەپتە چېقىشاتتى.

چېقىشنىماق پ. دىيال. چېقىلماق، چاقايماق، چاقنىماق: ئاپتاپتىن كۆزلىرى چېقىشناپ كەتتى.

چېقىق سۈپ. چېقىلغان، سۇنغان؛ سۇنۇق: چېقىق كوزا.

چېقىل I ئى ① تاغنىڭ ئادەم ئۆتكىلى بولمايدىغان، ئۆيۈل تاشلىق، ئېگىز قىسمى؛ قىيا. ② كەلكۇن ۋە تاشقىن سۇلارنى تىزگىنلەش ئۈچۈن، دەريا ـ ئېقىنلارغا قۇرۇلغان توسما: ئىشلىۋەتتۈق چېقىلغا، ئوخشاپ كەتتى سېپىلغا. سىم تور بىلەن ئىشلىدۇق، بەك مۇۋاپىق ئەقىلغا.

چېقىل II ئى. دىيال. چېقىن، تاغ قىيالىرى، تاغنىڭ سۇ ئېلىپ كېتىشتىن ھاسىل بولغان يارلىرى.

چېقىل ـ چۇقۇل تۇرمۇشتىكى ئېغىر ياكى يەڭگىل توسالغۇ، قىيىنچىلىق، ئېغىرچىلىق: قادىرئاخۇن بالىغا ئوبدان قاراپ، چېقىل ـ چۇقۇلغا يولۇقتۇرمىدى.

چېقىلدۇرغۇچ ئى. تۆگمەندىكى بىر ئۇچى سۇكەننىڭ ئوگوت چۇشىدىغان تۆشۈكىگە كىرىپ، يەنە بىر ئۇچى تاشنىڭ ئوستىگە تېگىپ، ئوگوت چۇشۇرۇپ بېرىدىغان ھەرىكەتچان تاياقچە: تۆگمەن تېشى مەن بولسام، چېقىلدۇرغۇچى سەن بول.

چېقىلدۇرماق «چېقىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاۋۇال ماۋۇ ئوتياشلارنىڭ ئىشى زۇرۇر ئەمەسمۇ، ئوتقا چېقىلدۇرۇپ قويساق، شۇنچە قىلغان ئەمگىكىمىز زايە بولۇپ كېتىدۇ.

چېقىلدۇرۇق ئى← **چېقىلدۇرغۇچ**.

چېقىلغاق ئى. دىيال. چاقماق، چېقىن.

چېقىلغان ئى. ھاۋادا چېقىلغان چاقماقنىڭ يەرگە چۈشكەن قىسمى، چاقماق: كۆكتۇل گۈلشىنىمگە تاسادىپىي چېقىلغان چۈشتى.

چېقىلغۇ ئى. چېقىلغان: ... چۈنكى، قوناقلارنىڭ دەردىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي تۇرغان چاغدا يېتىپ كەلگەن بۇ خەۋەر ئۇنىڭغا گويا چېقىلغۇ چۈشكەندەك تۇيۇلغاندى.

چېقىلماق ① «چاقماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: رومكا يەرگە چۈشۈپ چېقىلدى. ② كۆچمە. ئۇرۇنماق؛ تەگمەك: تونۇمايدىغان بىرەرى ساڭمۇ چېقىلىپ قويمىغاي يەنە.

چېقىم ئى. بىراۋنىڭ ئوستىدىن باشقىلارغا يەتكۈزۈلگەن خەۋەر، يالغان دوكلات: كۆرسە نۇقسان يوق دەپ دەرھال ئېتەك ياپار، چېقىم ئۇچۇن ھاسا تۇتۇپ تۇنده چاپار.

چېقىمچى ئى. بىراۋنىڭ گېپىنى باشقىلارغا يامان غەرەزده يەتكۈزىدىغان، گەپ توشۇيدىغان، بىراۋغا باشقىلارنىڭ يامان گېپىنى قىلىپ بېرىدىغان ئادەم؛ سۇخەنچى.

چېقمچىلىق ئى. بىر-ئاۋنىڭ گېپىنى ئۆزگەرتىپ، باشقىلارغا يامان غەرەزدە يەتكۈزۈش، بىر-ئاۋغا باشقىلارنىڭ يامان گېپىنى قىلىش ئادىتى: چېقمچىلىق قىلماق.

چېقىن I ئى <مېتېئور> ← **چاقماق** I : چېقىن تاغدا كۆپرەك چاقىدۇ. قارا بۇلۇت قويۇق يەردە ھاۋا گۈلدۈرلەيدۇ ئەمەسمۇ!

چېقىن II ئى. دېيال. تاغ قىيالىرى، تاغنىڭ سۇ ئېلىپ كېتىشتىن پەيدا بولغان يەرلىرى.

چېقىندى ئى ① ئوت ياكى چاقماق ئۇچقۇنى: تۈنلىرى بۇلۇتنى يېرىپ چىقىۋاتقان ئايغا قاراپ تەلمۈرۈشۈم، چاقماق چېقىندىلىرىنى سېغىنىشىمنىڭ ھەممىسى سەن باھارغا بولغان تەشنالىقىمنىڭ بېشىدىن ئىدى. ② تاش ۋە مۈز قاتارلىق قاتتىق نەرسىلەرنى پارتلىتىش ياكى چاناش، قومۇرۇش جەريانىدا ھاسىل بولغان ئۇششاق پارچىلار: زەيتۇنەم مۈز – توك چېقىندىلىرىنى گۈرجەك بىلەن قاش تەرەپكە ئىرغىتىپ تاشلاۋاتقانىدى. ③ گازىر قاتارلىقلارنى چېقىپ يېگەندىن كېيىنكى شۆپۈك ۋە شۇنىڭغا ئوخشايدىغان قالدۇق نەرسىلەر: ئۇ چاشقان دورىسىغا چىلانغان گازىرنىڭ چېچىلىپ تۇرغانلىقىنى، گازىر چېقىندىلىرىنى كۆرۈپ ھوشىنى يوقاتتىپ قويىدۇ. ④ دەريا قېشىنىڭ سۇ ئۇرۇپ بۇزۇۋەتكەن جايى.

چېقىندى-چوقۇندى چېقىپ – چوقۇلغان پارچە – پۇرات، ئۇششاق – چۈششەك نەرسىلەر.

چېقىندىماق پ. چاقماق ياكى ئوت ئۇچقۇنداش، ۋال – ۋۇل قىلماق: توختىماي گۈلدۈرلەۋاتقان چاقماق ئەمدى ئۇلارنىڭ بېشى ئۈستىدە چېقىنداۋاتاتتى.

چېكە ئى. پېشانىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى قۇلاققا يېقىن جاي: چېكە تومۇر. چېكە چاچ. چېكىگە ئاق كىرمەك.

چېكسى ئاپتاپ كۆرمەي ئۆزى قول سېلىپ ئىشلىمەي، ئۆزى ئەمگەك قىلماي : ئەمەتنىڭ ئوغۇتلىرى تەل، شۇڭا چېكسى ئاپتاپ كۆرمەي خامانلىرى ئېلىنىپ بولدى.

چېكسىگە تاڭماق كۆز – كۆز قىلىپ ئۆز قولىغا ئالماق؛ ئەتىۋارلىماق، قەدىرلىمەك: ـــ يامىنى كەلسە، بالىلىرىڭنى چېكەڭگە تاڭ دەيمەن، ـــ دەپ غودۇڭشىغىنىچە چىقىپ كەتتى ئاسىيە.

چېكسىگە قىسماق←چېكسىگە تاڭماق.

چېكەتكە ئى <زوئول> بىر خىل ھاشارات. خىللىرى كۆپ بولىدۇ، سەكرەشكە ۋە ئۇچۇشقا ماھىر كېلىدۇ. دېھقانچىلىقتا زىيانداش ھاشارات ھېسابلىنىدۇ، ئاساسەن سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكلەرگە زىيان سالىدۇ.

چېكەرمەن سۈپ. چېكىملىكلەرنى چېكىشكە ئادەتلەنگەن، چېكىملىكلەرنى كۆپ چېكىدىغان؛ بەكچى: چېكەرمەن ئادەم.// نەشە يەنە بىر قېتىم ئايلىنىپ چىقىقاندىن كېيىن بەكرى: ـــ سۈلايمان ئاكامزە زامانىمىزدىكى چېكەرمەنلەر ئىچىدە تەۋەررۈك ئادەم جۇمۇ، ـــ دېدى.

چېكىت ئى ① مەلۇم نەرسىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈرگەن نۇقتا: چېكىت گۈللۈك رەخت. ② <تىل> يېزىقتا ئوي – پىكرىنىڭ ئاياغلاشقانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، جۈملىنىڭ ئاخىرىغا قويۇلىدىغان تىنىش بەلگىسى (.).

چېكىتسىز سۈپ. چېكىتى يوق، چېكىت قويۇلمىغان: چېكىتسىز پەش. چېكىتسىز خەت.

چېكىتلىك سۈپ. چېكىتى بار، چېكىت قويۇلغان: چېكىتلىك پەش. چېكىتلىك مۇنچاق.

چېكىتمە ئى ① <گ سەن> جۇڭگوچە رەسىمدىكى پەشىمان چېكىت ۋە سىزىقلارنىڭ جەملەنمىسى ئارقىلىق شەيئىلەرنى تەسۋىرلەيدىغان بىر خىل سىزىش ئۇسۇلى. ② <ئۇس> ئۇيغۇر ئۇسۇللىرىنىڭ بىر خىلى: ئۇلار ئوغلىنى چۆرىدەپ چېكىتمىگە دەسسىدى.

چېكىشتۇرمەك «چېكىشمەك I » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ... بولۇپمۇ تۇخۇم چېكىشتۇرۇش، ئوشۇق ئوينىاش بەك ئەۋجىگە چىقىپ كەتكەن ئويۇنلار قاتارىغا كىرەتتى.

چېكىشتۇرۇشمەك «چېكىشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار تۇخۇم چېكىشتۇرۇشتى.

چېكىشمەك I «چەكمەك I » پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: چېكىشمىگۈچە بېكىشمەس(ماقال).

چېكىشمەك II «چەكمەك II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بىز يولىنىڭ چېتىگىرەك چىقىپ، بىر ئورامدىن چېكىشتۇق.

چېكىلمە ① سۈپ. ئۈستىگە خەت، نەقىش ياكى باشقا بەلگىلەر چېكىلگەن: چېكىلمە نەقىش. ② ئى <ئارخېئول> قەدىمكى زامانلاردىكى ئۈستىگە خەت ياكى باشقا بەلگىلەر چېكىلگەن خاتىرە تاش.

چېكىلمەك I ① «چەكمەك I » پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چېچەكتە چېكىلمىگەن قىزىلدا قىزىلار(ماقال). ② ئاغرىماق، رەنجىمەك، ئازار يېمەك: كۆڭلى چېكىلمەك.

چېكىلمەك II «چەكمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تاماكا چېكىلىشكە باشلىۋىدى، ياتاق ئىچى بىردەمدىلا ئىس – تۈتەككە تولدى.

چېكىلمەك III پ. پىشىشقا يېقىنلاشماق، ئالا بولماق، سارغايماق، تەم كىرمەك (مېۋە – چېۋە ھەققىدە): ئۈزۈم چېكىلدى.

چېكىلىك ① ئى. شەپكە، قۇلاقچا قاتارلىق باش كىيىملەرنىڭ ئالدىغا قويۇلىدىغان قىسمى. ② سۈپ. تېكىلىدىغان باش كىيىمنىڭ چېكىسى ئۈچۈن تەييارلانغان، چېكىگە ئاتاپ كېسىلگەن: چېكىلىك رەخت. چېكىلىك قەغەز. ③ ئى. ئات، ئېشەكلەر نوختىسىنىڭ چېكىگە توغرا كېلىدىغان يېرى: نوختىنىڭ چېكىلىكى. چېكىلىكى بار نوختا.

چېكىلىكلىك سۈپ. چېكىلىكى بار، چېكىلىكى بولغان، چېكىلىك تۇتۇلغان: كۆنلۈك تۇتقان، ئۈزۈن چېكىلىكلىك شەپكە كىيگەن ساياھەتچىلەر ئۈزۈن رەت بولۇپ تىزىلىپ، بۇ يەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىدۇ.

چېكىلمەك پ. ياغلىق ياكى لاتا بىلەن باشنىڭ چېكە قىسمىنى تاڭماق؛ چىگمەك: شەربخان ئىككى ئادەمنىڭ قارىسىنى كۆرۈش بىلەنلا ئالمان – تالمان بېشىدىكى ياغلىقىنى ئېلىپ، پېشانىسىگە چاك چېكىلىدى.

چېكىم I سۈپ. چېكىمى بار، چېكىم چېكىلگەن: چېكىم دوپپا. چېكىم گۈللۈك رەخت.

چېكىم II مىق. بىر قېتىم چېكىلىدىغان، بىر چېكىشكە يېتىدىغان، بىر ئورام (چېكىملىك ھەققىدە): بىر چېكىم تاماكا. * شائىر دورغا قېرى سارايۇەندىن بىر چېكىم ناس ئېلىپ، كالپۇكىنىڭ ئاستىغا سالدى.

چېكىم ـ چېكىم نۇرغۇن چېكىم، نۇرغۇن چېكىم چېكىلـگەن: قارا قۇمچاق قىزنىڭ بېشىدا گۈللۈك دوپپا، ئۇستىدە چېكىم ـ چېكىم گۈلى بار ئاددىي چىت كۆڭلەك بولۇپ ، ئىككى تال تاش مارجاننى يىپقا ئۆتكۈزۈپ بوينىغا ئېسىۋالغاندى.

چېكىملىك ئى. چېكىلىدىغان، چېكىش ئۈچۈن تەييارلانغان نەرسە (ئەپيۇن، نەشە، ناس، تاماكا قاتارلىقلار ھەققىدە): چېكىملىك ساتماق.

چېكىملىمەك پ. چېكىم چەكمەك: شۇ يۇمىلاق قاشتاشنى، زەر چەمبەردە قىسىپتۇ. چېكىملەپ گۈل سىزىپتۇ. ھەرخىل «قۇلاق» تىزىپتۇ.

چېكىندۈرمەك «چېكىنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار دۈشمەن چېرىكلىرىنى ئېغىر زەربىگە ئۇچراتىپ، سۇنىڭ نېرىسىغا چېكىندۈردى.

چېكىندۈرۈلمەك «چېكىندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇنىڭ نەتىجىسىدە، خوجا ئەكبەر پادىشاھنىڭ بىرقانچە قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇمى چېكىندۈرۈلۈپتۇ.

چېكىنمەك پ ① يانماق، كەينىگە سۇرۇلمەك: ئارقىغا چېكىنمەك. ② ئۇرۇشتىكى ھۇجۇم تۈپەيلىدىن، ئەسلىي ئىستىھكاملىرىنى تاشلاپ، ئارقىغا يۆتكىلىشكە مەجبۇر بولماق، ئارقىغا يانماق: دۈشمەنلەردىن ئۇچى يىقىلدى، قالغانلىرى كەينىگە چېكىندى. ③ كۆچمە. چىقىپ كەتمەك (مەكتەپ، خىزمەت، پارتىيە ـ گۇرۇھ قاتارلىقلاردىن): بىز ئوتتۇرا مەكتەپكە چىقىپ كەتكەندە، ئۇ ئىككىنچى سىنىپتا قالدى ۋە ئاخىرى مەكتەپتىن چېكىندى. ④ كۆچمە. ئارقىغا يانماق، ئازايماق (بىلىم، سەۋىيە ھەققىدە): ئادەمنىڭ قابىلىيىتى بەلگىلىك ياشقا كەلگەندە تەرەققىي قىلىپ چېكىگە يېتىدۇ، ئاندىن كېيىن تەدرىجىي كەينىگە چېكىنىدۇ.

چېكىنىشمەك «چېكىنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇسسۇلچىلار بىر مەيدان ھۆرمەت ئۇسسۇلىنى بەجا كەلتۈرۈپ، ئاندىن ئىككى يانغا چېكىنىشتى.

چېگەلەك ئى <بوت> لوپ كەندىرى، ياۋا كەندىر.

چېگرا ① ئى. بىر ـ بىرىگە قوشنا، يېقىن، يانداش بولغان دۆلەت، ئۆلكە، ۋىلايەت، ناھىيە، رايون قاتارلىقلارنىڭ زېمىنى ئارىسىدىكى بۆلۈنۈش، ئاجرىلىش سىزىقى؛ پاسىل: چېگرا بەلگىلىمەك. دۆلەت چېگراسى. ② سۈپ. چېگرا ئەتراپىغا جايلاشقان؛ چەت، ياقا: چېگرا رايون. ③ ئى.كۆچمە. ئىككى نەرسىنىڭ دائىرە چېكى: سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ئىنتايىن ئوخشىشىپ كېتىدىغان كونا ـ يېڭى بىلىملەرنىڭ چېگراسىنى ئېنىق ئاجرىتىش لازىم.

چېگراداش سۈپ. بىر ئومۇمىي چېگرا ئىگە بولغان، يانمۇيان جايلاشقان؛ قوشنا: چېگراداش رايون. چېگراداش دۆلەت.

چېگراداشلىق ئى. بىر ئومۇمىي چېگرا ئىگە بولۇش، قوشنىدارچىلىق.

چېگرالاشتۇرماق «چېگرالاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چېگرالاشتۇرۇشماق «چېگرالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چېگرالاشتۇرۇلماق «چېگرالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چېگرالاشماق پ. ئۆزئارا چېگرا بولۇپ تۇتاشماق، چېگرا بولماق، چېگرا قىلىپ ئايرىلماق، چېگرا قىلىنماق، چېگرالانماق: بىز لادىننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ھازىر پاكىستان بىلەن ئافغانىستان چېگرالاشقان جايدا، بۇ ئوغلى ئون نەچچە ياش بولسىمۇ بازا تەشكىلاتىنىڭ مۇھىم ئەزاسى.

چېگرالانماق پ. ئۆزئارا تۇتاشماق، يانمۇيان جايلاشماق، چېگرادىاش بولماق: ئۇ بىزگە ئاسىيا بىلەن ياۋروپانىڭ قەيەرلەر بىلەن چېگرالىنىدىغانلىقىنى ۋە ياۋروپادىكى دەريالارنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتتى.

چېلەك I ① ئى. سۇ ۋە باشقا سۇيۇقلۇقلارنى ساقلاش ۋە توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، قەلەيدىن ياسىلىدىغان سىلىندىر شەكىللىك قاچا: ئوقۇغۇچىلارغا بىر چىنە سۇ بېرىش ئۈچۈن، ئۆزىدە بىر چېلەك سۇ بولۇشى كېرەك. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، چېلەك بىلەن كەملىنىدىغان سۇيۇقلۇق ۋە باشقا نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر چېلەك سۇ. ئىككى چېلەك ياغ.

چېلەك II ئى ① بارماقتەك ياغاچتىن قوشۇش بەلگىسى شەكىلدە ياسالغان، قول بىلەن چۆرۈپ يېپ ئېگىرىدىغان ئەسۋاب: چېلەك بىلەن يېپ ئېگىرمەك.② قوناق شېخى قاتارلىقلارنىڭ ئۇگىلىرى ئارىلىقىدىكى ھەربىر بۆلىكى: قوناق چېلىكى. * ئەزىز قولىدىكى شېكەر قومۇشنىڭ بىر چېلىكىنى ماڭا، يەنە بىر چېلىكىنى ئۇكىسىغا بەردى.

چېلەكلەپ رەۋ. چېلەككە قاچىلاپ، چېلەك بىلەن كەملەپ، چېلەك بىلەن: چېلەكلەپ سۇ توشۇماق.

چېلو ئى [ئىنگ] <مۇز> ئىسكىرىپكىنىڭ بىر خىلى. تۇزۇلۇشى ئىسكىرىپكىدىن تۆت ـ بەش ھەسسە چوڭ، ئاۋازى ئالتقا قارىغاندا بىر ئوكتاۋا پەس كېلىدۇ.

چېلىش ئى ① <تەن> تەنھەرىكەت تۈرلىرىنىڭ بىرى. بۇنىڭدا، ئىككى ئادەم قۇچاقلىشىپ، ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ كۈچى ۋە ماھارىتىگە تايىنىپ، قارشى تەرەپنى يىقىتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىدۇ. ② كۆچمە. جەڭ، كۈرەش: كەلدى ئېسىل گۈلباھار، پەسىللەرنىڭ ئەركىسى. ئاڭلىنىدۇ ئەتراپتىن، جەڭ ـ چېلىشنىڭ نەغمىسى.

چېلىشتۇرماق «چېلىشماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بەگ ـ غوجىلار ئوردىدا بېقىلىۋاتقان چېلىشقاق زەڭگىلىرىنى پات ـ پات چېلىشتۇرۇپ، ئىچ پۇشۇقىنى چىقىراتتى.

چېلىشچان سۈپ . ۋەتەن ۋە خەلق ئۈچۈن جەڭ، كۈرەش قىلىدىغان، كۈرەشچان: يېڭى پەللىگە ئات سالدى، چېلىشچان خەلقىمىز بىزنىڭ. زەپەر قۇچاقتا ئۆتكەلدە، بۇ ئازاد دەۋرىمىز بىزنىڭ.

چېلىشچانلىق ئى. چېلىشقا، كۈرەشكە ئامراقلىق: بىز ئەزەلدىن چېلىشچان خەلق، چېلىشچانلىق بىزگە ئاتا كەسپى .

چېلىشچى ئى ① چېلىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، چېلىشقا ماھىر ئادەم: «قادىر بۇقا» دەپ ئاتىلىدىغان چېلىشچى يەنە بىر چېلىشچىنى گۈپلا قىلىپ بېسىۋالغاندى. ② كۆچمە. كۈرەشچى: مەن باتۇر بۇگۈن ئىشتا، چېلىشتا، مەيدانغا سەكرەپ، ئېتىلىپ چوشتۇم. قايتا تۇغۇلدۇم، چېلىشچى بولدۇم، يېڭى ھاياتقا ئەمدى مەن كۆچتۇم.

چېلىشچىلىق ئى . چېلىش بىلەن شۇغۇللىنىش ، چېلىشقا ئائىت ماھارەت ۋە ھۈنەر: شۇ كۈنى ئۇ سۈڭجاڭغا ئىلتىجا قىلىپ:ـــ

پېقىر بولسام كىچىكمىدىن تارتىپ لۇ تۆرەمدىن چېلىشچىلىقنى ئۆگىنىپ كەلگەنىدىم، — دېدى.

چېلىشخۇمار سۈپ. چېلىشىشنى ياخشى كۆرىدىغان، چېلىشىشقا ئامراق: چېلىشخۇمار ئادەم.

چېلىشقاق سۈپ. چېلىشقا ئۇستا، چېلىشقا ئامراق: چېلىشقاق يىگىت.

چېلىشماق I پ ① جىسمانىي جەھەتتىن ئېلىشماق، بەل تۇتۇپ كۈچ سىناشماق: باي بىلەن دەۋالاشما، باتۇر بىلەن چېلىشما (ماقال). ② كۆچمە. بىرەر مەقسەت، نىشان يولىدا جەڭ قىلماق، كۈرەش قىلماق، ئېلىشماق، كۈچ چىقارماق: — ئەل بىرلىكى بولسا، باشقا ئىشلارنى قىلماق ئاسان بولىدۇ. خاتىرجەم بولۇڭ، بىللە چېلىشىمىز، ئەلنى رازى قىلىمىز! — دېدى ئۇ.

چېلىشماق II «چالماق I» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈشكە دەرىجىسى: مېنىڭ زوقۇم كېلىپ، بەختىگە قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتىم. بالىلار-مۇ كۈلۈشۈپ چاۋاك چېلىشتى.

چېلىشماق III «چالماق II» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈشكە دەرىجىسى.

چېلىشۋاز سۈپ. چېلىشىشقا ئامراق، چېلىشىشقا ماھىر.

چېلىشۋازلىق ئى ① چېلىشقا ئامراقلىق، چېلىشقا بولغان ماھىرلىق، چېلىشىش ئىشى. ② چېلىشىش كەسپى، چېلىشچىلىق: ئىنىلىرى جۇڭچىيەن دىيارىدىن ئىدىم. ئاتا — بوۋام ئۇچ ئەۋلادتىن بېرى چېلىشۋازلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ كەلگەن.

چېلىقتۇرماق «چېلىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ كوچىلاردا چېچى ئۆسكەن بالىلارنى چېلىقتۇرسا، ئېرىق بويلىرىدا ئولتۇرغۇزۇۋېلىپ چۈشۈرۈپ قويياتتى. * كىتابخان يۇقىرىقى شېئىرنى ئوقۇپلا سەۋەب — نەتىجىلىك مۇناسىۋىتى بولمىغان ئالتە خىل شېئىرىي مۇھىتنى چېلىقتۇرىدۇ.

چېلىقتۇرۇشماق «چېلىقتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈشكە دەرىجىسى.

چېلىقماق پ. يولۇقماق، ئۈچراشماق، كۆرۈنمەك: يۇلغۇن تۆپلىرىلا بۇ ئوتلۇق دەشتتە بىردىنبىر هايات بەلگىسى سۈپىتىدە كۆزگە چېلىقاتتى.

چېلىنماق I «چالماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ناغرا چېلىنماق. مۇزىكا چېلىنماق. چاۋاك چېلىنماق.

چېلىنماق II «چالماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چېمپىيون ئى [ر<ئىنگ] تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىدە، غالىب چىققان، بىرىنچى ئورۇننى ئىگىلىگەن شەخس ياكى كوماندىغا بېرىلىدىغان ئۇنۋان ۋە شۇ ئۇنۋانغا ئېرىشكەن شەخس ياكى كوماندا: چېمپىيون بولماق. پۈتبول چېمپىيونى.

چېمپىيونلۇق ئى . تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىدە بىرىنچى بولۇش، بىرىنچىلىك : شەھەر بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ پۈتبول چېمپىيونلۇقىنى تالىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلمەكچى.

چېنەتمەك «چېنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چېنەشمەك «چېنىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈشكە دەرىجىسى.

چېنەك ئى. قورۇلغا ئېلىپ ئاتىدىغان نىشان؛ بەلگە، قارا: چېنەككە ئاتماق. چېنەككە تەگكۈزمەك.

چېنەلمەك «چېنىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ناما-يان بولۇپ بۇ يول ھەم، مەرگەن قىزنىڭ خىسلىتى. چېنەلگەن ئوق سارايغا، بولدى ئەجەل دەھشىتى.

چېنىشماق ① «چانماق» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈشكە دەرىجىسى: ئەملى ئۆسكەن بىرمۇنچە كىشىلەر ئاددىي كادىر ۋاقتىدا ئالغان قەدىناس خوتۇنلىرىدىن چېنىشىپ، خوتۇن يېڭىلاشنىڭ كويىدا يۇرۇشۇۋاتىدۇ. ② مۇۋاپىقلىشالماي قالماق، چانماق: ئۇنىڭ يالغان سۆزلىرى شۇ هامان چېنىشىپ قالدى.

چېنىقتۇرماق «چېنىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كادىرلارنى چېنىقتۇرماق.

چېنىقتۇرۇشماق «چېنىقتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈشكە دەرىجىسى.

چېنىقتۇرۇلماق «چېنىقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى : يېڭىدىن ئۆستۇرۇلىدىغان كادىرلار ئاۋۋال ئەرزىيەت تارماقلىرىدا چېنىقتۇرۇلىدۇ.

چېنىقماق پ ① ئىش، ئەمگەك ياكى جىسمانىي تەربىيە بىلەن ئورگانىزمنىڭ ھەرقانداق ئېغىر شارائىت، ئاغرىق — سىلاق قاتارلىقلارغا بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرماق؛ تاۋلانماق، پىشماق: ئوينىساڭ قېنىپ — قېنىپ، ساپ ھاۋادا كەڭ تىنىپ. چېنىقىدۇ بەدەنمۇ، ئالقىشلايدۇ ۋەتەنمۇ. ② كۆچمە. ئەمەلىي خىزمەت، تەجرىبە جەريانىدا يېتىلمەك؛ تاۋلانماق، تەربىيە-لەنمەك: ئۇ 20 نەچچە يىللىق ئەمەلىي خىزمەتتە ئوبدانلا چېنىقىپ، مۇھىم، كېرەكلىك ئادەمگە ئايلانغانىدى.

چېنىقىشماق «چېنىقماق» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈشكە دەرىجىسى.

چېنىمەك پ ① تاش ياكى مىلتىق قاتارلىق ئېتىش قورالى بىلەن بىرەر نۇقتىنى نىشانغا، قارىغا ئالماق: شاھزادە مىلتىقنى ئېلىپ، چېقىر كۆزلىرىنى قىسقان ھالدا قىزىل كۆڭلەكنى چېنىدى. ② ئۆلچىمەك، دەللىمەك، توغرىلىماق: ساۋۇت ئاخۇننىڭ مىجەزى ئېغىر بولغىنى بىلەن گەپنى چېنەپ ئۆلچىگەندەك تولۇق قىلاتتى.

چېھرە ئى [پ] ① يۈز، چىراي، بەت، ئەپت؛ كۆرۈنۈش: ئۇ شۇ ئولتۇرۇشىدا، خىيالەن ھەۋزىنىسانى ئۆز يېنىغا ئەكېلىپ باقتى. لېكىن، ئۇنىڭ ئېنىق چېھرىسىنى كۆرەلمىدى.

چېھرىلىك سۈپ. چىرايلىق، كېلىشكەن: تۇرىدۇ گۈل چېھرە-لىك شائىر يىگىت، تۇرىدۇ پۇركىلىپ گۈل — چېچەكلەرگە، ئاپىرىن بۇ چىمەننىڭ نەققاشىغا، ئاپىرىن يەتكۈزۈپتۇ تىلەكلەرگە !

چېۋا ئى. دىيال. يىرىق، تېقىم.

چېۋە ئى. يىرىق، تېقىم: بالىنىڭ چېۋىسى پىشلاق بولۇپ قاپتۇ، ئازراق ئۇپا بېسىپ قويۇش كېرەك.

چېۋەر سۈپ ① ئۇستا، ماھىر؛ ئىش — ھەرىكەتتە چاققان، چەبدەس: چېۋەر ئايال. ② كۆچمە. دانا؛ ئەقىللىق، ئىقتىدارلىق: چېۋەر يول باشچى. چېۋەر داھىي.

چېۋەرلىك ئى. ئۇستىلىق؛ چاققانلىق، چەبدەسلىك: چاقماقتەك سۆزلەۋاتقان ئايسىخان چېۋەرلىك بىلەن چاي قۇيۇپ، شائىرغا سۇندى.

چېۋە — چېۋە «چېۋە» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇ كەينىگە قايتىشى بىلەنلا يۇقىرىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەن بىر — ئىككى قۇشنىڭ «چېۋە — چېۋە» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ، ئاسمانغا قارىدى.

چېۋىرقاي سۈپ. دىيال. تېرىككەك، سەپرا.

چېيى ئىم. ئۆچكىنى ھەيدەش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان سۆز.

چېيى — چېيى «چېيى» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چى مىق [خەن] ئېلىمىزدە قوللىنىلغان ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى. بىر چى 10 سۈنگ بولىدۇ، يەنى 33 سانتىمېتىرغا تەڭ.

چىبەرقۇت ئى. پاختىدىن ئوڭ يۇزىگە موي چىقىرىپ توقۇ - لىدىغان يوللۇق رەخت : قارا چىبەرقۇت.// چىبەرقۇت چاپان.

چىبرى ئى. دىيال . ئالتە ياشتىن ئۆتكەن قوي.

چىپ I تەق. سۈيۇقلۇقنىڭ يۈقىرىدىن تامچىلاپ چۈشۈشى قاتارلىق ھاللاردا ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز.

چىپ II تەق ① بولۇڭاتقان سۆز ياكى ئىش - ھەرىكەتنىڭ ئۇشتۇمتۇت توختاش ھالىتى: قاۋانلىقىنى ئاچمىز دەڭاتىمىز، ئەتە - ئۆگۈن تېخى قاشنىڭ سۈيىنى چىپلا توختىتىپ ئېتىزلارغا باشلايمىز، توك زاۋۇتلىرىنى ياسايمىز. ② دەل، مۇڭاپىق، باب : چىپ كەلمەك.

چىپار سۈپ. ئاق بىلەن قارا ياكى باشقا رەڭلەرنىڭ چېكىت - چېكىت ئارىلىشىپ كېلىشىدىن ھاسىل بولغان؛ چار (ھايۋان ڭە نەرسە ھەققىدە): بىزدىن بەش - ئالتە قەدەم نېرىدا، يوغان بىر چىپار يىلان تۆگۈلۈپ ياتاتتى.

چىپارئوت ئى [چىپار + ئوت] <بوت> تۇلكە مايىقى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى بىر تال بولۇپ تىك ئۆسىدۇ؛ پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، تەبئىتى سوغۇق بولۇپ، زەھەرسىز؛ ئىسسىقىنى قايتۇرۇپ، زەھەرنى تارقىتىدۇ، يالۇغىنى تارقىتىپ، ئىششىقنى ياندۇرىدۇ. ئۇ تاغ جىلغىلىرى ڭە تاغ باغرى قاتارلىق نەم، سايە جايلاردا ياخشى ئۆسىدۇ، ئالتاي، تەڭرىتاغلاردىن كۆپ چىقىدۇ.

چىپەرچى ئى. دىيال ① پوچتىچى، پوشتىكەش. ② خەۋەرچى.

چىپەرخانا ئى. دىيال. پوچتىخانا.

چىپىدە رەۋ ① توساتتىن، بىردىنلا: قانداقتۇر بىر تاراڭشىغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، ماشىنا موتورى چىپىدە ئۆچۈپ، يېڭى موتورمۇ ھەرىكەتتىن توختاپ قالدى. ② ھەممە يېرىدىن چىپ - چىپ ئېقىپ: چىپىدە تەر چىقماق. ③ كۆچمە. دەلمۇدەل: چىپىدە چۈشمەك.

چىپتا ئى. كەندىر يىپىدىن توقۇلغان قاپ، چىگە تاغار.

چىپچا ئى. دىيال. جۇۋازىنىڭ ياغ چىقىدىغان تۆشۈكىگە تىقىپ قويىدىغان ياغاچ.

چىپچاپ سۈپ. يېتەر - يەتمەس، تويغۇچە ئەمەس، ئېشىنمايدىغان دەرىجىدە ئاز: ئىككى ئېغىز كاپ - كاپتىن بىر ئېغىز چىپچاپ ياخشى (ماقال). * تاماق چىپچاپ بولۇپ قالدى.

چىپ- چاپ نان ياكى گۆش قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى چاينىغاندا، ئېغىزدىن چىققان ئاۋاز: چىپ - چاپ قىلماق. * مىڭ كاپ - كاپتىن بىر چىپ - چاپ ئەلا (ماقال).

چىپچاڭ سۈپ. دىيال. دەلمۇدەل، لىقمۇلىق.

چىپ- چىپ چىلىق - چىلىق؛ پۈتۈنلەي: مەن چىپ - چىپ تەرلەپ كەتتىم.

چىپچىرايلىق ئى. ناھايىتى چىرايلىق، بەك چىرايلىق، تولىمۇ چىرايلىق: چىپچىرايلىق كۆڭلەك. چىپچىرايلىق ئايال.

چىپمۇچىپ قۇيۇپ قويغاندەك، دەلمۇدەل، ھەمزىرھەم: ئۇنىڭ ئاپئاق دېڭىزلياڭ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىمۇ چىپمۇچىپ كەلگەن، شاپ بۇرتى چىرايلىق ياسالغانىدى.

چىپىت ئى. دىيال. يۇپقا قاتلىما.

چىپچ ئى. دىيال. يېشىغا توشمىغان چىشى ئۆچكە، چۇچ.

چىپلداتماق «چىپىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىپلداشماق «چىپىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىپلدىماق پ. «چىپ - چىپ» قىلىپ ئاقماق، تامماق (تەر ياكى سۇ ھەققىدە): ۋالىي سېمىز بويۇنلىرىدىن چىپىلداپ چۈشۈۋاتقان تەر تامچىلىرىنى سۈرتتى - دە، قىر بېشىدا ئولتۇردى.

چىت I ئى [پ] پاختا يىپىدىن توقۇلغان گۈللۈك رەخت: چىت كۆڭلەك. چىت كۆرپە.

چىت II ئى ① بىراۋنىڭ كىرمەسلىكى ياكى مەلۇم نەرسىدىن مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن تام ئۈستىگە ياكى نەرسىنىڭ ئەتراپىغا ئورنىتىلغان شاخ - شۇمبا، شوخا، تىكەن، قومۇش قاتارلىق نەرسىلەر: — تامغا چىت قويۇشنى مومايى بىلەن ئىككىمىزمۇ تۈگىتەلەيمىز، — دېدى ئۇ. ② شۇ نەرسىلەر بىلەن ياسالغان توسۇق: چىتتىن ئاتلاپ باغقا كىرىش ناھايىتى تەس ئىدى.

چىت III ئى. دىيال. قاشا.

چىتەن ئى ① ھارۋىنىڭ چۆرىسىگە قويىدىغان توسۇق. ② ئوت - چۆپ، سامان قاچىلايدىغان سېۋەت شەكىللىك چوڭ بورا قاچا؛ باداڭ. ③ كۆچمە. شاخ - شۇمبا، يانتاق، تىكەن، قومۇش قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن قورشالغان توسۇق؛ تىكەنلىك تام، قاشا، چىت.

چىتقان ئى. دىيال. بوردىن توقۇلغان ئىشىك پەردە، قازان ياپقۇچ.

چىتلاتماق «چىتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىتلاشماق «چىتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىتلاق ئى. چىت بىلەن قورشالغان توسۇق.

چىتلانماق «چىتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلار ئەتراپى جىگدە بىلەن چىتلانغان باغنىڭ ئىچىگە كىردى.

چىتلىق ① سۈپ. چىت بىلەن قورشالغان، چىت قويۇلغان: ئاشۇ كۆرۈنگەن چىتلىق باغ بىزنىڭ. ② ئى. شاخ - شۇمبا ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر بىلەن قورشالغان ئورۇن: ئۇلار كېمە بار يەرگە بېرىپلا دەرەخ كېسىپ، چىتلىق ياساپ، ڭاقىتلىق ئۈي قىلىشۋالدى.

چىتلىماق پ. شاخ - شۇمبا، قومۇش، تىكەن قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن بىرەر دائىرىنى توسماق؛ قورشىماق: ئورمان مۇھاپىزەتچىلىرى كۆچەتلەرنى ئومۇمىيۈزلۈك ھاكلاپ، ئەتراپىنى چىتلىدى.

چىتىك ① سۈپ. دىيال. شاش، تېتىك، باشقۇرماق تەس (ھايۋان ھەققىدە). ② شوخ، كەپسىز (ئايال ھەققىدە). ③ ئاچچىقى يامان.

چىچاڭ ئى ① ھايۋانلارنىڭ تېزەكلەش ئەزاسىنىڭ ئەتراپى: ئاتنىڭ چىچاڭىغا بىرنى سالماق. ② دۆيلۇش، چاپچىش: چىچاڭ ئاتماق.

چىچاڭشتماق «چىچاڭشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مېنىڭ بۇ سوئالىم ئۇلارنى چىچاڭشتتى.

چىچاڭششماق «چىچاڭشىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىچاڭشماق پ. چىچاڭلىماق: بالا دېھقان ئانىسىدىن بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ چىچاڭشىدى، نەچچە كۈنلەپ خۇيلاندى، ھەتتا ئۆيىگىمۇ كەلمەي قويدى.

چىچاڭلاتماق «چىچاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىچاڭلاشماق «چىچاڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىچاڭلىماق پ ① ئارقا ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ

تېپچەكلىمەك، ھۆڭگىرەكلىمەك (ئات، ئېشەك قاتارلىق ھايۋانلار ھەققىدە): تېخى تولۇق كۆنمىگەن تورپاق بىر چىچاڭلاپ، بېشىدىكى كۆلىنى ئۈزۈۋەتتى. ② كۆچمە. بىرەر سەۋەب تۈپەيلىدىن قاتتىق ئاچچىقلانماق، كايىماق، تېرىكمەك، بەك خاپا بولماق: بۇ گەپ ئۇنىڭ تازا جېنىغا تېگىپ چىچاڭلاپ كەتتى.

چىچتىمخانا ئى. دىيال. تەرەتخانا، ھاجەتخانا، خالا جاي.

چىچقاق سۈپ. كۆپ چىچىدىغان، تەرىتىنى (پوقىنى) كونترول قىلالمايدىغان: چىچقاق بالا. چىچقاق كالا. چىچقاق پاقلان.

چىچقۇلۇق I ئى <زوئول> بېلىقنىڭ تەرەت يولى.

چىچقۇلۇق II ئى. ئەتلەس دۇكىنىدىكى سەڭگىقىز شانىسىنىڭ ئاستىنقى ئۇچىغا چىگىلگەن تاش.

چىچماق پ. چوڭ تەرەت قىلماق؛ تېزەكلىمەك، مايىاقلىماق: ئاتقان يەردە ئوق قالىدۇ، چىچقان يەردە پوق (ماقال).

چىچۇرماق «چىچماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىچىچى سۈپ. دىيال. چىرايلىق.

چىچىرغا ئى. قاپتالغا بېكىتىلگەن ھالقا تاسما.

چىچىرغان ئى. دىيال. بىر خىل تىكەنلىك ئۆسۈملۈكنىڭ نامى.

چىچىشماق «چىچماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىچىناق ئى. دىيال <ئانات> چىمەلتەك، چىمچىلاق.

چىداشچان سۈپ. چىداملىقتا ئىگە، چىداملىق، چىداشلىق: چىداشچان سۇلياۋ. چىداشچان پولات.

چىداشچانلىق ئى. چىداملىقتا ئىگە بولغان ھەم ئۇنى ساقلاپ قالالايدىغان خۇسۇسىيەت، چىداملىقلىق: تاجىسمان يىلتىز غولىنىڭ تۇۋىدىن ئۆسۈپ چىقىپ، تۇپراقتا قىيپاش ھالەتتە كىرىپ، ئۆسۈملۈكنىڭ يەر ئۈستى قىسمىنىڭ چىداشچانلىقىنى ئاشۇرىدۇ. * بۇ خىل پولاتنىڭ چىداشچانلىقى زور بولىدۇ.

چىداشلىق ① سۈپ. ئۇزۇن چىدايدىغان، مۇستەھكەم، مەزمۇت: ئەشرەپ بوۋاي قۇرغاقچىلىقتا چىداشلىق بىرنەچچە خىل كۆممىقوناق سورتىنى سىناق قىلدى. ② ئى. چىدام، چىداش، چىدامچانلىق: چىداشلىق بەرمەك.

چىداشماق «چىدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بۇ تاپا - تەنىلەرگە چىدىشالماي چاپانلىرىنى سېلىشىپ مۇشت كۆتۈرۈشكە تاس قالدى.

چىدام ئى. تاقەت؛ سەۋر، غەيرەت، بەرداش: ئۇ چىدام بىلەن ياشايتتى، كەلگۈسىگە ئۈمىد بىلەن قارايتتى.

چىدامسىز سۈپ ① چىدىمايدىغان، بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان، تاقەت قىلالمايدىغان، سەۋرسىز: چىدامسىز بالا. قۇرغاقچىلىققا چىدامسىز ئۆسۈملۈك. ② ئۇزاق خىزمەت قىلالمايدىغان، چىدىمايدىغان؛ بوش: ئىشلىتىلگەن پولاتنىڭ ھەممىسى يارامسىز ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، مۇنداق پولات چىدامسىز كېلىدۇ.

چىدامسىزلىق ئى. بەرداشلىق بېرەلمەسلىك، چىدىماسلىق: ئۆزۈمنىڭ چىدامسىزلىقى مېنى مەغلۇپ قىلدى.

چىداملىق سۈپ ① چىدىيالايدىغان، سەۋر - تاقەتلىك؛ بەرداشلىق: چىداملىق بالا. چىداملىق ئايال. * ئۇ ھەرقانداق جىسمانىي ئەمگەكلەر كەلگەندە چاققان ۋە چىداملىق ئىدى. ② ئۆز خۇسۇسىيىتىنى ئاسان يوقاتمايدىغان، چىدايدىغان؛ مۇستەھكەم، پىششىق، پۇختا، مەزمۇت: ئوتقا چىداملىق خىش. چىداملىق رەخت.

چىداملىقلىق ئى. ئۇزۇن چىدىيالايدىغان خۇسۇسىيەت، چىداملىقتا ئىگە بولغان ئالاھىدىلىك، چىداشچانلىق: ئاشۇ خىلدىكى پولاتلارنىڭ چىداملىقلىقى زور بولىدۇ.

چىدىغۇسىز سۈپ. چىدىغىلى، تاقەت قىلغىلى بولمايدىغان، بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان: چىدىغۇسىز ئاغرىق. چىدىغۇسىز ئىسسىق. چىدىغۇسىز ئەلەم.

چىدىماس سۈپ . تاقەت قىلالمايدىغان، سەۋرسىز، چىدىمايدىغان: چىدىماس ئادەم.// چىدىماسنىڭ ئۆيى پايلىماسنىڭ قېشىدا (ماقال).

چىدىماسلىق ئى . بەرداشلىق بېرەلمەسلىك ؛ مەزمۇن تۇرالماسلىق ؛ نامەردلىك ، يېنىۋېلىش :— ھېچ بولمىسا بايىقى 30 كويىنمۇ قايتۇرۇپ بېرەرلا ،— دېدى سىدىق.— بۇ چىدىماسلىقتۇ سىدىق،— دەپ جاۋاب بەردى كېرىمئاخۇن.

چىدىماق پ ① بەرداشلىق بەرمەك، سەۋر - تاقەت قىلماق: ئاغرىققا چىدىماق. قىيىنچىلىققا چىدىماق. سوغۇققا چىدىماق. ② ئۆز خۇسۇسىيىتىنى ئۇزۇن ساقلىماق؛ كۆپ ئىشلىمەك، پاي بەرمەك؛ پايلىماق: مېنىڭ ئايىغىم سىلىق، بىر ئۆتۈك ماڭا يەتتە - سەككىز يىل چىدايدۇ.

چىر I تەق. چېكەتكە قاتارلىق ھاشاراتلارنىڭ سايرىشىدىن چىققان ئاۋاز: چېكەتكە «چىر - چىر» قىلىپ چىرىلداۋاتىدۇ.

چىر II تەق. دىيال. پىر: بالىلىرى خۇددى تېنەپ قالغاندەك، ئۆينى چىر ئايلىنىپ يۈگۈرۈشۈپ يۈرەتتى.

چىراغ ئى [پ] ① ئۆي - ئىمارەتلەرنى يورۇتۇش ۋە باشقا مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان تۈرمۇش بۇيۇمى؛ لامپا: جىنچىراغ. قارا چىراغ. چىراغ نۇرى. ② كۆچمە. باشقىلارغا ئاتىدارچىلىق قىلغۇچى، باشپاناھ: يۇرتنىڭ چىرىغى. ③ كۆچمە. نەزىر.

چىراغ ئەتمەك دىيال. نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزمەك.

چىراغپاي ئى [پ] ياغاچ ياكى مېتالدىن چىراغ قويۇش ئۈچۈن ياسالغان سايمان: چىراغپايدا چاي ئىچكەن «چېچەن»نى كۆرۈڭ (ماقال).

چىراغچى ئى ① كوچا ياكى ساراي چىراغلىرىنى يېقىش، يورۇتۇش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى. ② <كىنو> فوتوگرافىيە، كىنوچىلىق ۋە سەھنە ئويۇنلىرىدىكى چىراغ باشقۇرغۇچى خادىم.

چىراغچىلىق ئى <كىنو> (فوتوگرافىيە، كىنوچىلىق ۋە سەھنە ئويۇنلىرىدا) چىراغ باشقۇرۇش، چىراغلارنىڭ رولىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق فوتو، ئېكران ۋە سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ بەدىئىي ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇش ئىشى ۋە كەسپى: چىراغچىلىق سەنئىتى — كىنو - تېلېۋىزىيە ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكى ئېكرانىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى.

چىراغدان ئى [پ] ← **چىراغپاي**.

چىراي ئى [پ] ھۆسن، جامال، كۆرك، يۈز، بەت: چىراي كۆرۈپ ھال سورا (ماقال). * چىرايغا چاي قۇيۇپ ئىچكىلى بولماس(ماقال).

چىرايغا قان يۈگۈرمەك كۆڭلى ئەمىن تاپماق، ئېسى جايىغا چۈشمەك، خاتىرجەم بولماق: ئىلىكنىڭ ئاخىرقى سۆزىنى ئاڭلاپ، بوۋاينىڭ چىرايىغا ئازراق قان يۈگۈردى.

چىراي - شەكىل ھۆسن - جامال، قەددى - قامەت، كۆرۈ - نۇش، قىياپەت قاتارلىقلار.

چىرايلىق سۈپ ① كۆلىشكەن، گۈزەل: چىرايلىق يىگىت. * چىرايلىق چىرايلىق ئەمەس، سۆيگەن چىرايلىق (ماقال). ② كۆچمە. يېقىملىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان: چىرايلىق گەپ. چىرايلىق ئىش. * چىرايلىق يۈزدە ئەمەس، سۆزدە (ماقال).

چىرايلىقچە رەۋ. ياخشىلىقچە، ياخشىلىق بىلەن، چىرايلىق، ياۋاشلىق بىلەن: بەزىلەر دەرھال ئۆزىنى ئېلىپ، چىرايلىقچە قوتۇلدى.

چىرايلىقلاشتۇرماق «چىرايلىقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىرايلىقلاشتۇرۇشماق «چىرايلىقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

چىرايلىقلاشتۇرۇلماق «چىرايلىقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چىرايلىقلاشماق پ. چىرايلىق ھالەتكە كەلمەك؛ گۈزەللەشمەك: ئۇ يەنە قايتىدىن قىز ۋاقتىدىكىدەك قېلىپىغا كەلدى، كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ، چىرايلىقلىشىپ كەتتى. * بۇ مەكتەپ بۇگۈن ئادەتتىكىدىنمۇ چىرايلىقلىشىپ كەتتى.

چىرت تەق ① قۇشقاچ بالىلىرىنىڭ سايرىشىدىن چىققان ئاۋاز ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار. ② كىشىلەرنىڭ تۇكۇ - رۇشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: شاتۇر «چىرت» قىلىپ ئاغزىدىن ناسۋالنى يەرگە تۆكۈردى.

چىرتتىدە رەۋ. «چىرت» قىلغان ھالدا، «چىرت» قىلىپ: سادىق سالمىقىنى بىر پۇتىدىن يەنە بىر پۇتىغا يۆتكىدى ۋە چەتكە قاراپ چىرتتىدە تۆكۈردى.

چىرتلىك - پىرتلىك ئەرزىمەس؛ ئۇششاق - چۈششەك، پارچە - پۇرات: چىرتلىك - پىرتلىك ئىش. چىرتلىك - پىرتلىك گەپ.

چىر - چىر «چىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: دەريانىڭ نېرىقى لېۋىدە چېكەتكىلەرنىڭ «چىر - چىر» قىلغان ئاۋازىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

چىرىدە رەۋ. «چىر» قىلغان ھالدا، «چىر» قىلىپ.

چىرس تەق. مۇز، ئەينەك قاتارلىقلارنىڭ سۇنۇشىدىن، قۇرۇق ئوتۇننىڭ كۆيۈشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: كۆزئەينەك «چىرس» قىلىپ قالدى - دە، بۇزاينىڭ كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ كەتتى.

چىرسلداتماق «چىرسلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىرسلداشماق «چىرسلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

چىرسلدىماق پ. «چىرس - چىرس» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: چىرسلداپ كۆيمەك.

چىرغاي ئى. دىيال. بىر خىل قاتتىق غوللۇق ئۆسۈملۈك.

چىرغۇل ئى. دىيال. ئىككى قىيالىقنىڭ ئارلىقى.

چىرقىراتماق «چىرقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ ئۇنى سىلى يوق ۋاقىتتا چىمدىپ چىرقىرىتىپ، جېنىنى ئېلىپ يەرگە قويدى، ـــ دېدى ئۇ.

چىرقىراشماق «چىرقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: شۇ زامان ھاۋانى بىرتالاي مىلتىق ئوقى كېسىپ ئۆتتى. ئايالار، بالىلار چىرقىرىشىپ كەتتى.

چىرقىراق سۈپ. چىرقىراپ تۇرىدىغان، چىرقىراش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، چىرقىرايدىغان: ئۇنىڭ ئاۋازى چۈجە خورازنىڭ ئاۋازىدەك زىل ۋە چىرقىراق ئىدى.

چىرقىرىغاق سۈپ. چىرقىراپ يۇرىدىغان، چىرقىراشقا ئادەتلەنگەن: چىرقىرىغاق بالا. چىرقىرىغاق قىز.

چىرقىرىماق پ. «چىر - چىر» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىماق: ئۇ ناخشىسىنى بىراقلا چىڭ باشلىۋەتكەچكە، ئاۋازى بوغۇلۇپ چىرقىراپ كەتتى.

چىركىن سۈپ [پ] ① بۇلغانغان، مەينەت، كىر: چىركىن نەرسە. چىركىن سۇ. ② كۆچمە. ئاينىغان، بۇزۇلغان، رەزىللەشكەن، قارانىيەت، ئىپلاس: چىركىن ئادەم. // تۆمۈر ئاكا، بۇ چىركىنگە مۇناسىۋەت گەپلەرنىڭ نېمە كېرىكى بار؟

چىركىنلىك ئى ① چىركىن ھالەت، چىركىن ئەھۋال. ② ئاينىش، بۇزۇلۇش، رەزىللىك، رەزىللىشىش، قارا نىيەتلىك، ئىپلاسلىق: بۇ دەل ئەخلاق مەسىلىرىنىڭ بىرى، شۇنداقلا ئاياللارنىڭ ئەخلاقىدىكى چىركىنلىك مەنبەلىرىنىڭ بىرى.

چىرماتماق «چىرمىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىرماش سۈپ ① چىرمىشىپ كەتكەن: بۇ يىپ ناھايىتى چىرماش، ئۇچىنى تاپقىلى بولمىدى. ② كۆچمە. مۇرەككەپ، تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان: قادىرنى بىر - بىرىدىن ئېغىر ۋە چىرماش ئوي - خىياللار چۈلغۇالغانىدى.

چىرماشتۇرماق «چىرماشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ئىككى تال قىزىلگۈل غۇنچىسى ھەرىدەمدە چىرماشقىلى يېقىن كەلسە، ئازغان ئوتتۇرىدىن چېقىپ چىرماشتۇرمىدى.

چىرماشماق پ. يۆگەلمەك، چىرمالماق، يېپىشماق: شىركەيپ بولغان كاملىنىڭ قولى ئاستا - ئاستا ئۇنىڭ نازۇك بېلىگە چىرماشتى.

چىرماق ئى ① چېلىشىشتا، قارشى تەرەپنى يىقىتىش ئۈچۈن، قارشى تەرەپنىڭ ئىككى پۇتى ئارىسىغا پۇتىنى كىرگۈزۈپ ياكى پۇتىنى پۇتى بىلەن ئىلىپ قىلىنغان ھەرىكەت، پەنت، تەدبىر؛ پۇتلاش: چىرماق سالماق. * زەڭگى بولسا تەتۇر چىرماق سېلىپ قارشىلىق كۆرسەتتى. ② كۆچمە. باشقىلارنىڭ ئىشىغا، سۆز - ھەرىكىتىگە ئارىلىشىش ئادىتى: گەپكە چىرماق سالماق.

چىرمالماق ① «چىرمىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاپتوموبىلغا بېسىلغان يۇك بىرقانچە ئارغامچا بىلەن چىرمالغانىدى. ② «چىرمىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇ ئەتىسى يەنە تۇگىمەس خىزمەتلەر بىلەن چىرمىلىپ قالاتتى.

چىرمۇخ ئى. دىيال. قۇلماق.

چىرمغۇت ئى. دىيال. <بوت> چىڭگىلەك.

چىرمىماق پ ① ئورىماق، يۆگىمەك: مايمۇن ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايلا، چاققانلىق بىلەن ئېيىقچاق ئېسىلىپ قالغان تاش ئۈستىگە سىيرىلىپ چۈشتى - دە، قۇيرۇقىنى بىر پۇتاققا چىرمۇۋېلىپ، ئۆزىنى ئالغا تاشلاپ، ئېيىقچاقنىڭ قولىدىن تۇتۇۋالدى. ② كۆچمە. ئورىماق، قاپلىماق، چۈلغىماق، باسماق: بەختسىزلىكنىڭ كاللىسىنى يەنە بىچىك خىيال چىرمىۋالدى.

چىرۋەك ئى <زوئول> قۇلۇلە، قۇلۇلە قېپى.

چىرىتكۈچ ئى. چىرىتىدىغان نەرسە: ناتوغرا ئىستىللار بىر

خىل چىرىتكۈچ، ئۇ كادىرلارنى چىرىتىدۇ.

چىرىتمەك «چىرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھاشىم ئاكام بۇ يىل چوڭ ئون ئورا ئوغۇت چىرىتتى.

چىرىتىشمەك «چىرىتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىرىتىلمەك «چىرىتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چىرىق تەق. قۇشلارنىڭ سايرىشى ۋە ئۇششاق نەرسىلەرنىڭ ئۈرۈلۈشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: چىرىق قىلماق.

چىرىق- چىرىق «چىرىق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چىرىققىدە رەۋ. «چىرىق» قىلغان ھالدا، «چىرىق» قىلىپ.

چىرىقلاشماق «چىرىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىرىقلىماق پ. «چىرىق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: يامغۇر ئۆگزىدىكى كاھىشلارغا ۋە دېرىزىلەرگە ئۈرۈلۈپ چىرىقلىغىنى چىرىقلىغاندى.

چىرىك سۈپ ① چىرىگەن، چىرىپ ئىشتىن چىققان، كېرەكسىز ھالغا كەلگەن؛ سېسىق: چىرىك ياغاچ. ② كۆچمە. ئەسلىي ھالىتىدىن ئاينىغان چىرىگەن، بۇزۇق: چىرىك ئىدىيە. * ئازادلىق ئۇچۇن چىقتىڭ مەيدانغا، نەپرەت ئوقۇدۇڭ چىرىك زامانغا.

چىرىكلەشتۈرمەك «چىرىكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ پۇلى بالىلىرىنى روھىي جەھەتتىن چىرىكلەشتۈرىدىغانلىقىنى ئۇ بىلمەيتتى.

چىرىكلەشتۈرۈشمەك «چىرىكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىرىكلەشتۈرۈلمەك «چىرىكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چىرىكلەشمەك پ. چىرىك ھالەتكە كەلمەك؛ چىرىمەك، بۇزۇلماق: بىر قىسىملار پۇلپەرەسلىككە بېرىلىپ چىرىكلەشتى.

چىرىكلىك ئى ① چىرىپ، بۇزۇلۇپ كاردىن چىققان ھالەت. ② كۆچمە. ئىستىل جەھەتتىكى بۇزۇلۇش، ناتوغرىلىق، ناھەقچىلىك: چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتى، چار پادىشاھ ھاكىمىيىتى ۋە باشقا ھاكىمىيەتلەرنىڭ ھەممىسى چىرىكلىكتىن يېقىلغان.

چىرىك ئى. دىيال. شىكگىل، كىچىك ساپاق: بىر چىرىك ئۈزۈم.

چىرىلداتماق «چىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىرىلداشماق «چىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يامغۇردىن كېيىن چىقىقان قۇياش نۇرىدىن ھۇزۇرلانغان قۇشقاچلار چىرىلدىشىپ، پاختەكلەر گۈ- گۈلدىشاتتى.

چىرىلداق ئى <زوئول> بىر خىل ھاشارات. تېنى تاۋۇز ئۇرۇقىغا سەل ئوخشاپ كېتىدۇ، رەڭگى قوڭۇر كېلىدۇ؛ سەزگۈ مۇڭگۈزچىسى يىپسىمان، ئارقا پۇتى كۈچلۈك، سەكرەشكە ماھىر كېلىدۇ؛ ئەركەكنىڭ ئالدى قانىتى بىر- بىرىگە سۈركەلگەندە يېقىملىق ئاۋاز چىقىرىدۇ.

چىرىلدىماق پ. «چىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: قەيەردىدۇر چېكەتكىلەر كۆڭۈلسىز چىرىلدايتتى.

چىرىمەك پ ① مىكرو ئورگانىزملارنىڭ تەسىرى بىلەن بۇزۇلماق، كېرەكسىز ھالغا كەلمەك، ئىشتىن چىقماق؛ سېسىماق: دەۋا قېرىماس، ئالتۇن چىرىمەس(ماقال). ② كۆچمە. ئاينىماق، بۇزۇلماق، ھالاكەتكە يۈز تۇتماق: چىرىگەن ھاكىمىيەت ئاخىرى بېرىپ گۇمران بولىدۇ.

چىرىمتال ئى <گېئول> بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى سىلىكاتلار بولۇپ، ئاق، قارا ۋە ئاچ- توقلۇقى ئوخشاش بولمىغان قوڭۇر ياكى يېشىل رەڭلەردە ئۇچرايدۇ؛ ئادەتتە ئېلېكتىر ئىزولياتسىيە ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

چىرىمدان ئى. چىرىگەن ئوت- چۆپ، چىرىندى: — بۇ يەرگە ئون يىلغىچە ئوغۇت ئىشلىتىلمىسىمۇ، ئۆزىنىڭ مىلك يىللىق چىرىمدانلىرى ئۆزىگە ئوغۇت بولۇپ ئاشىدۇ، — دېدى توختاخۇن ئاكا.

چىرىمدانلىق ① سۈپ. چىرىمدانى بار، چىرىمدانغا ئىگە، چىرىمدانى بولغان: چىرىمدانلىق جاڭگال. چىرىمدانلىق يەر. چىرىمدانلىق ئېتىز. ② ئى. يېڭى قاتقان نېپىز مۇز.

چىرىندى ئى. ئوت- چۆپ، شاخ- شۇمبا قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ چىرىگىنى: چىرىندى دۆۋىسى. چىرىندى ئوغۇت.

چىرىندىخور سۈپ. چىرىندىنى يەپ، چىرىندى ئىچىدە ياشايدىغان: چىرىندىخور ھاشاراتلار ئاپتاپنىڭ تەپتىدە ھەر تەرەپتىن مىغلىدىماقتا.

چىرىندىلىك ئى. چىرىندى يىغىلغان، چىرىندى كۆپ يەر: بۇ چىرىندىلىكتە نېمە ئىش قىلىمىز؟

چىزا ئى. ئەيلەپ ھاۋا بېرىپ بولغان تېرىنى ئۇستىدىن بېسىپ تۈزلەش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ ئەسۋاب.

چىزىلاتماق «چىزىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىزىلاشماق «چىزىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىزىلانماق «چىزىلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چىزىلماق پ ① چىزا بىلەن ئۆلچىمەك، چىزىنى تەڭلەشتۈرۈپ تۇرۇپ ئۆزۈنلۇقىنى ئۆلچىمەك. ② ئەيلەپ ھاۋا بېرىپ بولغان تېرىنى ئۇستىدىن بېسىپ تۈزلىمەك، سىلىقلىماق.

چىش ئى ① <ئانات> ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ ئوزۇقلۇق چاينىش ۋە نەرسىلەرنى چىشلەش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان ئورگىنى: ئۈتتۇر چىش. ئېزىق چىش. چىش سالدۇرماق. ② نەرسىلەرنىڭ چىش شەكلىدىكى قىسمى: ھەرە چىشى. چاقنىڭ چىشى. ③ ساپان (بوقۇسا) نىڭ بېشىغا كىيدۈرۈپ، يەر ئاغدۇرىدىغان پولات ياكى چويۇن سايمان: مەن «بىسمىللا» دەپ ساپان تۇتقان يىلى، ئۆكۈزنىڭ پۇتىغا چىشنى ئۇرۇۋالدىم.

چىشى پاتماق گەپ- سۆزى ئۆتمەك، كۆچى يەتمەك، بىلمەك.

چىش چىغنى <تېپ> چىش مىلكى ياللۇغى.

چىشى سارغايماق ① چىشنىڭ رەڭگى سېرىق رەڭگە كىرمەك، سېرىققا ئۆزگەرمەك. ② كۆچمە. يېشى چوڭايماق، قېرىماق: ئۇ چاچ- ساقاللىرى ئاقىرىپ، چىشلىرى سارغىيىشقا باشلىغانسېرى، بۇ غەم- قايغۇ ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئامبۇردەك قىسىپ تولىمۇ بىئارام قىلاتتى.

چىشىغا تەگمەك ئاچچىقىنى كەلتۈرمەك، تېرىكتۈرمەك: بۇ گەپلەر قاسىمنىڭ راسا چىشىغا تەگدى.

چىشى قېرىشماق ئاچچىقى كەلمەك، نارازى بولماق: مېنىڭ چىشىم قېرىشىپ، ئۇنىڭ چىرايىغا ئاداۋەت بىلەن تىكىلدىم.

چىشى گەز- گەز بولماق دىيال. قاتتىق ئاچچىقى كەلمەك.

چىشىنى بىلمەك تەييارلانماق، تەييار بولۇپ تۇرماق.

چىشىنىڭ ئېقىنى كۆرسەتمەك خۇشخۇي كۆرۈنمەك، خۇش

مۇئامىلە قىلماق: 50 ياشلار چامىسىدىكى بۇ ئايال چىشلىرىنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ، موللازىمدىنگە يېقىنلاپ كەلدى.

چىش يارماق ① چىشى كۆرۈنۈشكە باشلىماق، چىشى چىقماق (كىچىك بالا ھەققىدە). ② كۆچمە. ئېغىز ئاچماق، گەپ قىلماق، بىرنېمە دېمەك: — لېكىن ماڭا بىر كۈن رۇخسەت سوراپ چىش يېرىپ باقمىدى، — دېدى ئۇ. * بىز تېخى ئۇلارغا قىزىنى ئوغلىمىزغا ئەپ بېرىش ھەققىدە چىش يېرىپ باقمىدۇق.

چىشا ئىم. ئېشەكنى قوغلاش، ھەيدەشتە ئىشلىتىلىدىغان سۆز.

چىش- تىرناق چىش ۋە تىرناق .

چىش- تىرنىقى بىلەن جان - جەھلى، پۈتۈن كۈچى بىلەن، بارلىق ئىمكانىيىتىنى ئىشقا سېلىپ: ياڭ زېڭشىن بۇ ئىشلىرىمىزغا چىش - تىرنىقى بىلەن توسقۇنلۇق قىلىپ كېلىۋىدى، مەقسەتىگە يېتەلمەي، ئاخىر ئۆزى ھالاك بولدى.

چىشسىز سۈپ. چىشى يوق، چىشى قالمىغان: چىشسىز ئاغزى كامىرەك ئېچىلىپ قالغان پاتمخان داڭ قېتىپ قالدى.

چىششىمان سۈپ. چىشقا ئوخشايدىغان، چىش شەكلىدىكى: چىششىمان يوپۇرماق.

چىششا ئى. بال س. چوڭ تەرەت، پوق: چىششا بارمۇ بالام؟

چىششا قىلماق بال س. چوڭ تەرەت قىلماق: بالام چىششا قىلغىن.

چىشقۇلۇق ئى. بېلىقنىڭ تەرەت يولى.

چىششاھ ئى. ئېشەكنىڭ بېشىنى بۇراش ئۈندىشى.

چىشلەتمەك ① «چىشلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىتقا چىشلەتمەك. ② كىرىشتۇرمەك، گىرەلەشتۇرمەك: ئۇلار دامبا قېشىدا بىر - بىرىگە چىشلىتىپ توغرا قويۇلغان تاختايلار بىلەن ياسالغان يوشۇرۇن تومىغا دۇچ كەلدى.

چىشلەشتۇرمەك «چىشلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خىشنى بىر - بىرىگە چىشلەشتۇرۇپ قويۇرماق.

چىشلەشتۇرۇلمەك «چىشلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: جەگنىڭ ياپارلىرى چىشلەشتۇرۇلۇپ قويۇلدى.

چىشلەشمەك ① «چىشلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: يىراق تۇرسا كىشىشىدۇ، يېقىن تۇرسا چىشلىشىدۇ (ماقال). ② كىرىشمەك، ياپىسارغا كەلمەك: كېسەك چىشلەشمىسە، تام ئاسان ئۆرۈلىدىغان بولۇپ قالىدۇ.

چىشلەكلىك سۈپ. چىشلىگەن ھالدىكى، چىشلىگەن، چىشلەپ تۇرغان: دەرەخنىڭ شېخىغا قوندى بىر قاغا، كۆزىنى ئۈزمەستىن كەڭرى دالىدىن. ئاغزىدا چىشلەكلىك بىر ئۆلۈك قۇشقاچ، شاد ئىدى ئۆزىچە ئۇشبۇ ئولجىدىن.

چىشلەم ① ئى. نان، گۆش قاتارلىق ئوزۇقلۇقنىڭ بىر چىشلەشتە ئۈزۈپ ئېلىنغان، بىر چىشلەشكە يېتىدىغان پارچىسى. ② مىق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ، چىشلەگەن نەرسىنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر چىشلەم ئالما.

چىشلەنمەك «چىشلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئارىلاشمايدۇ كۆلكە - چاقچاقتا، ئۇ شۇ قەدەر تەمكىن، خاتىرجەم. گاھ ئاغزىغا چىشلىنىپ قالار، قولىدىكى قېرىنداش قەلەم.

چىش- لەۋ چىش ۋە لەۋ: چىش لەۋ تاۋۇشى.

چىشلىق I ① سۈپ. چىشى بار، چىش سالدۇرغان، چىش چىقارغان: ئالتۇن چىشلىق ئايال. چىشلىق چاق. ② سۈپ. چىشگەن، يېشىغا توشقان: تۆت چىشلىق قوي. ئىككى چىشلىق تەخەي. ③ ئى. ساپاننىڭ چىش كىيدۈرۈپ قويۇلىدىغان ئۈچى.

چىشلىق II ئى① يۇگەننىڭ ئاستىنقى ياكى ئۈستۈنكى قىسمىدىكى قوشۇمچە ئېغىزدۇرۇق: چىشلىق بېكىتمەك. چىشلىق سالماق. ② ئېغىزدۇرۇق، تانا. ③ دەستىگاھنى پانا بىلەن چىگدىتىش، بوشىتىش ئۈچۈن پاچاقنىڭ ئاستى ئۈچىغا چىقىرىلغان، ئاستى گۈندىغا كىرگۈزۈلىدىغان ئەركەك تۈرۈم.

چىشلىمەك پ ① يېمەكلىكلەرنى چىشنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ، بىر قىسمىنى ئۈزۈپ، ئاجرىتىپ ئالماق: گۆش چىشلىمەك. ② ئوزۇقلانماق، يېمەك: ئىشلىسەڭ چىشلەيسەن (ماقال). ③ چىشلىرىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ قىسماق، چىشى بىلەن تۇتماق: ئۇ ھەر تۇرلۇك موللاق ئېتىپ، ئورۇندۇقتىن يەرگىچە ئېگىلىپ، يەردىكى چىنىلەرنى ئاغزىدا چىشلەپ، قوللىرىدا كۆتۈرۈپ، يەنە موللاق ئېتىپ چۈشەتتى. ④ چىشلىرىنى پاتۇرۇپ جاراھەتلەندۈرمەك، چىشلەپ ئالماق: ئىتنى چىشلىمەيدۇ، ئاتنى تەپمەيدۇ دېمە (ماقال). ⑤ كۆچمە. كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتماق؛ قاتتىق، سېسىق گەپ بىلەن ئازار بەرمەك، رەنجىتمەك: خەقنى چىشلەپ نېمە قىلىسىز؟ ⑥ كۆچمە. ياماق تەسىر قىلماق، باشىنى ئاغرىتماق (ھاراق - شاراب ھەققىدە): ئەتىسى ئويغىنىپ، ھاراق چىشلىغانلىقىنى سەزدىم.

چىشى I سۈپ ① ئەركەكنىڭ ئەكسى(ئادەمدىن باشقا جانلىقلار ھەققىدە): ئۇ بىركۈنى بىر تاغنىڭ باغرىدا كېتىپ بېرىپ، بىر ئاچ بۆرىنىڭ بىر چىشى كېيىكنى تۇتۇۋالغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ② كۆچمە. بىر - بىرىگە چېتىلىدىغان، كىرىشىدىغان نەرسىلەرنىڭ چېتىشىش، كىرىشىش ئورنىدىكى ئويمانلىق: چىشى تۇرۇم. چىشى چاق.

چىشى II سۈپ. دىيال. گېپىدىن يانغاق، گېپىدە تۇرمايدىغان.

چىشىمەك پ ① چىشى چىقماق: بۇ قوي چىشەپتۇ.② يېشىغا توشماق: شۇنداق قىلىپ بازاردىن سېمىز، ئەمدىلا چىشىگەن بىر قوينى 160 يۈەنگە ئالدىم.

چىشىمەل ئى ① تۇغۇلۇپ 3 - يىلىغا قەدەم قويغان كالا. ② يېشىغا توشمىغان چارۋا بالىسى.

چىغ ئى <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى تار ۋە ئۇزۇن بولۇپ، سېۋەتە، بورا، سۈپۈرگە قاتارلىقلارنى توقۇشقىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

چىغا ئىم. ئۆچكىلەرگە ئېيتىلىدىغان ئۈندەش ئىملىقى.

چىغا- چىغا «چىغا» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چىغچى I ئى. چىغ ئورۇپ سېتىش، چىغ بۇيۇملىرىنى توقۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى.

چىغچى II ئى. دىيال <زوئول> شاخسانغۇچ.

چىغچىغىر ئى <زوئول> بىر خىل كىچىك قۇش. ھاشاراتلارنى ئاساسلىق ئوزۇق قىلىدۇ.

چىغچىلىق ئى. چىغ بىلەن ھەپىلىشىش، چىغ بۇيۇملىرىنى توقۇش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى: كېرەكلىك تاشنىڭ ئېغىرلىقى يوق خېنىم، ئاتا مىراس ھۈنەر — چىغچىلىق قىلىمەن.

چىغدان ئى. كىگىز يۇڭىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئۈچۈن

ئىشلىتىلىدىغان، چىغدىن توقۇلغان بورا شەكىللىك سايمان.

چىغرىق ئى ① پاختىنى چىگىتتىدىن ئايرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قۇرۇلما. ② قۇدۇقتىن سۇ تارتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان غالتەكسىمان قۇرۇلما. ③ دارنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمىغا ئورنىتىلغان ۋە دارۋازلار موللاق ئېتىپ ئويۇن كۆرسىتىدىغان شوتىسىمان قۇرۇلما. ④ تورنىك: يالاڭ چىغرىق. قوش چىغرىق. ⑤ <فىز> ئوق بىلەن چاقتىن تۇرۇلگەن، ئورتاق ئوق سىزىقى بويىچە ئايلىنالايدىغان ئاددىي مېخانىزم. چىغرىق ماھىيەتتە داۋاملىق ئايلىنالايدىغان پىشاڭدۇر. ⑥ < قاتىن> ئېغىرلىق كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئۇسكۇنە. پاراخوتلاردا لەڭگەر تاشلاش ۋە ئېغىر يۈكلەرنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

چىغلىق ① سۇپ. چىغى بار، چىغ ئۆسكەن: ئۇ شۇنداق قارىسا، يىراقتىن بىر پارچە ئوت لاۋۇلداپ يېنىپ كېلىۋاتىپتۇ. ئارقىدىنلا ئىككى ياقتىكى چىغلىقمۇ كۆيۈشكە باشلاپتۇ. ② ئى. چىغ كۆپ ئۆسكەن جاي: ئۇلار ئاتلاپ كەلگىنىدە چىغلىق جىراغا، چىغ تۇۋىدىن ئۇركۈپ تورغاي ئۈچتى ھاۋاغا.

چىغلىماق پ. چىغ بىلەن چىڭدىماق، چىغقا ئالماق: ئىشىك ئەتتىم مىخلاپ، كىگىز ئەتتىم چىغلاپ. * كىگىز ئەتتىم چىغلىدىم، يەرنى قىغدا قىغلىدىم. ياردىم سېنى سېغىنىپ، قارا بوراندەك يىغلىدىم.

چىغىر I ① سۇپ. كەڭ ئەمەس، تار (يول ھەققىدە): چىغىر يول. ② ئى. تار يول؛ يالغۇز يول: تېبابەت تار دائىرىلىك ئاتىدىن، ئۇستازدىن ئۆگىنىش چىغىرىغا كىرىپ قالدى.

چىغىر II ئى. تارس. ئىچىملىك؛ ھاراق ـ شاراب: ئۇنى ئوبدان دېسە كىم تولا ئىچتى چىغىر، ئۇ راۋاۋا كۆردى ئالسا يېنىك، ساتسا ئېغىر.

چىغىرتماق ئى <بوت> چىغىرتماق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئەۋرىشىم بولۇپ، نەرسىلەرنى باغلاشقا ۋە قەغەز ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ؛ يىلتىزىدىن مىسۋاك (چىش چوتكىسى) ياسىلىدۇ.

چىغىرتماقگۈل ئى [چىغىرتماق+گۈل] <بوت> چىغىرتماق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

چىغىرتماقلىق ئى. چىغىرتماق كۆپ ئۆسكەن جاي: تۈرسۇن ئەمدىلا ئۇخلاپ مەھەللىسىدىكى چىغىرتماقلىقتا ئويناپ چوش كۆرۈۋىدى، ئۇنى بىرى لىڭشىتتى.

چىغىنەي ئى <مۇز> سەككىز تەخسىلىك، ئۆرە تۈرۈپ چالىدىغان چالغۇ ئەسۋابى.

چىقار ئى. دىيال. چىقىدىغان جاي، چىقىدىغان يەر، ئېغىز، مەنبە.

چىقارماق «چىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئادىل دوختۇرنىڭ ئۇستىباشلىرىغا قاراپ تىلىنى چىقاردى. * سەپەرقۇل بىر تاشنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، تاغاردىن بىرنەچچە توپ ئاق خەسە چىقاردى.

چىقاغدىماق پ. دىيال. «چىق ـ چىق» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق؛ تامىقىنى قاقماق؛ چىكىلداتماق.

چىقان ئى <تېب> بىر خىل تېرە كېسەللىكى يەنى بەدەنگە چىقىدىغان بىر خىل يارا. بۇنى تېرە تۇك خالتىلىرىغا ئۇسۇپ كىرگەن ئۇرۇمسىمان شارچە باكتېرىيە ياكى زەنجىرسىمان باكتېرىيەلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا، بەدەنىنىڭ مەلۇم قىسمىدا، ئىچىگە قان تولغان قاتتىق گادالار پەيدا بولۇپ، يىرىڭلايدۇ، قىزىرىپ ئىششىيدۇ ۋە قاتتىق ئاغرىتىدۇ. «قوڭىيوغان» ياكى «كۆتىيوغان» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

چىقچىقلار ئى <زوئول> قۇشلارنىڭ بىر ئۇرۇقدىشى. دېڭىز بويىدا توپلىشىپ ياشايدۇ.

چىقما سۇپ. دىيال. يېڭى ئىشلەنگەن، يېڭى پېتى.

چىقماق پ ① پەستىن مەلۇم بىر ئېگىزلىككە، يۇقىرىغا ياكى بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستىگە كۆتۈرۈلمەك؛ كۆتۈرۈلۈپ بىرەر نۇقتىغا يەتمەك؛ ئۆرلىمەك: تاغقا چىقماق. دەرەخكە چىقماق. مۇنبەرگە چىقماق. * ئالماقنىڭ بەرمىكى بار، چىقماقنىڭ چۈشمىكى (ماقال). ② كۆچمە. ئەسلىدىكى مەلۇم بىر دەرىجە، باسقۇچ، پەللە ۋە شۇنىڭدەكلەردىن نىسبەتەن يۇقىرى بولغان دەرىجىگە، باسقۇچقا ۋە پەللىگە يەتمەك، ئۆرلىمەك، كۆتۈرۈلمەك: مەرتىۋىگە چىقماق. ئەمەلگە چىقماق. ئالىي مەكتەپكە ئوقۇشقا چىقماق. ئەۋجىگە چىقماق. ③ ئۈپۈقتىن كۆتۈرۈلمەك، كۆرۈنمەك؛ تۇغماق (كۈن، ئاي ۋە يۇلتۇزلار ھەققىدە): كۈن چىقماق. * قاراڭ، بۇگۈن ئاي ئەجەب گۈزەل چىقىپتۇ. ④ بىرەر نەرسە ئىچىدىن تاشقىرىغا قاراپ ھەركەت قىلماق؛ ئىچىدىن سىرتىغا بارماق: مىلتىقتىن ئوق چىقتى. ⑤ كۆچمە. كارغا يارىماس بولۇپ قالماق، تۈگەشمەك: بۇ سافالار ئىشتىن چىقتى. ⑥ دۇچ كەلمەك، يولۇقماق: قاراخان ۋەزىر ـ ۋۇزرا، لاۋۇ ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېتىۋاتسا، ئالدىدىن بىر كىيىك چىقتى. ⑦ سىرتقا تەپمەك، ئاجرىلىپ نامايان بولماق، كۆرۈنمەك: بالىنىڭ پېشانىسىدىن تەر چىقىپتۇ. * قۇلقىمنىڭ كەينىگە كىچىككىنە بىر يارا چىقىپ قالدى. ⑧ ئورنىدىن قوزغالماق، ئورنىدىن تايماق، ئاجرالماق (ئۇگە سۆڭەكلىرى ھەققىدە): مېنىڭ قولۇم چىقىپ كەتتى. ⑨ كۆچمە. تايماق. ئازماق: توغرا يولدىن چىقماق. پىرىنسىپتىن چىقماق. ⑩ ھاسىل بولماق، پەيدا بولماق، بارلىققا كەلمەك: تىلى چىقماق. خۇيى چىقماق. ساۋادى چىقماق. * يەككە قولدىن چاۋاك چىقماس(ماقال). ⑪ ئاخىرلاشماق، تۈگىمەك: قان چىقتى ـــ جان چىقتى(ماقال). ⑫ مەلۇم بىر قاتناش قورالىغا ئولتۇرماق: سەن ئايروپىلانغا چىققانمۇ؟ مەن پويىزغا چىقىپ باقمىغان. ⑬ ئويۇن، دىراما ياكى كىنو ئەسەرلىرىدە، مەلۇم بىر شەخسنىڭ رولىنى ئوينىماق، ئالماق: ئۆمەر سايىم «پەرھاد ـ شېرىن» دىرامىسىدا «پەرھاد» نىڭ رولىغا چىقتى. ⑭ چىقىم بولماق، سەرپ قىلىنماق؛ خەجلەنمەك: بۇ يەردە ھەممە نەرسىگە يانچۇقتىن پۇل چىقىدۇ. ⑮ بىرەر تەبىقىدىن، جايدىن ئۆسۈپ يېتىشمەك، يېتىلمەك؛ بارلىققا كەلمەك: ئۇچتۇرپان شەھىرىدىن چىققان رەھمىتۇللا بەگ بىلەن قۇمۇل تاغلىرىدىن چىققان تۆمۇر خەلپىمۇ ئاشۇ دانكوغا ئوخشايدىغان كىشىلەر ئىدى. ⑯ كۆچمە. تېپىلماق: ئىگىسى چىقماق. * دېمىگەننى دېگۈچى چىقار، يېمىگەننى يېگۈچى (ماقال). ⑰ پەيدا بولماق، تۇغۇلماق، يۈز بەرمەك: شامال چىقماق. * ئەل «پۇڭ» دېسە، بوران چىقىدۇ (ماقال). ⑱ كۆچمە. ئېيتىلماق؛ دېيىلمەك: لەيلىگۈل ئېلىقۇلغا قاراپ: ـــ سەندىن ياخشى گەپ چىقىشىغا ئىشەنمەيمەن، ـــ دېدى. ⑲ بېرىلمەك: ئۇنىڭغا ھەر ئايدا 150 كوي مائاش چىقىدۇ. ⑳ ھېسابلانماق، قارالماق،

سانالماق: كەم چىقماق. * نايماننىڭ ئېيتقىنى دۇرۇس چىقتى. ㉑ كۆچمە.قولغا كەلمەك، ئېلىنماق: بۇ رايوندىن كۆمۈر، ئالتۇن، مىس قاتارلىق كان مەھسۇلاتلىرى چىقىدۇ. ㉒ ئىپادىلەش، ئىگە بولماق: ئازادلىققا چىقماق. * ئاياغقا چىقماي، باشقا يوق (ماقال). ㉓ چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى « - دىن، - تىن » بىلەن تۈرلەنگەن بەزى ئىسىملارنىڭ كەينىدە كېلىپ، ھەرىكەت ئىگىسىنىڭ مەلۇم ئىش - ھەرىكەتنى ئورۇنلاش، بىجىرىش ئىمكانىيىتىنى بىلدۈرىدۇ: ھاجىتىدىن چىقماق. * مەن بۇ تەلەپنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن. ㉔ يېشىلمەك؛ بېسىلماق، كۆتۈرۈلمەك: ھاردۇقى چىقماق. سېزىكتىن چىقماق. خۇمارى چىقماق. دەردى چىقماق. ㉕ بىرەر نەرسىدىن ياكى ئىشتىن خۇشى كەتمەك، زېرىكمەك، بىرەر نەرسىگە بولغان قىزىقىشى، ھەۋەسى تۆۋەنلىمەك: مەن كۆندە پولۇ يەۋېرىپ، پولۇدىن چىقىپ قالدىم. ㉖ كۆچمە. پۈتمەك، ئاياغلاشماق: ئۇنىڭ قولىدىن ئاسانلىقچە ئىش چىقمايدۇ. ㉗ تېپىلماق، يەتمەك (ۋاقىت، پۇرسەت ھەققىدە): مېنىڭ كىتاب ئوقۇشقىمۇ، ياخشى دوستلار بىلەن سۆھبەتلىشىشكىمۇ ۋاقتىم چىقىدۇ. ㉘ تارالماق، يېيىلماق، ھەممىگە تونۇلماق: نامى چىقماق. ئېتى چىقماق. ㉙ بىلىنمەك، سېزىلمەك، ئەكس ئەتمەك: ئۇنىڭ تەق - تۇرقىدىن كەمتەرلىك چىقىپ تۇرىدۇ. ㉚ يايماق، تارالماق (ھىد، پۇراق ھەققىدە): كۈز قۇياشى يارقىن نۇرلىرىنى چاچاتتى، ئورمان ئارىسىدىكى ھەر خىل گۈللەردىن گۈپۈلدەپ خۇش پۇراق چىقىپ تۇراتتى. ㉛ ئاجراشماق، ئۈزۈلۈشمەك: ئۇلارنىڭ قىزىمۇ ئەردىن چىقتى. ㉜ ياتلىق قىلىنماق، نىكاھلانماق، تەگمەك: شەھەردە سىزنى ئەرگە چىقارمىش، دېگەن گەپ بار. ㉝ بىرەر ئادەم ياكى نەرسىنىڭ مەلۇم بىر تەرىپى، ماھىيىتى، خۇسۇسىيىتى ۋە رولى كۆرۈلمەك: ئۇلارنىڭ ئۆتكەن يىلى سېتىۋالغان قار لەيلىسى ماركىلىق تېلېۋىزورى ياخشى چىقتى. ㉞ بىرەر نەرسىنى ئىشلەپچىقىرىشقا، ئىشلەشكە، ياساشقا يەتمەك: بۇ ياغاچتا بىر ئىشىك چىقىدۇ. ㉟ ھالىتى، رەڭگى، شەكلى بىرەر نەرسىنىڭ يۈزىدە قالماق، بېسىلماق: بارماق ئىزى چىقماق. رەسمى نىگاتىپقا چىقماق. ㊱ نەشر بولماق، بېسىلىپ تارقالماق: «قىزىل راۋاقتىكى چوش» رومانىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى يېقىندا نەشردىن چىقتى. ㊲ يوقالماق، تۈگىمەك؛ ئۇنتۇلماق، كۆتۈرۈلمەك: ئەستىن چىقماق. خاتىرىدىن چىقماق.㊳ « - پ، - پ، - ۋ، - ۋ »لار بىلەن ياسالغان رەۋىشداشلار بىلەن بىرىكىپ، رەۋىشداشتا ئىپادىلەنگەن ھەرىكەتنى تەكىتلەيدۇ: كۆرگەزمىنى كۆرۈپ چىقتۇق. * بۇ قېتىمقى مۇسابىقىدە ئەخمەت ئوزۇپ چىقتى. * ــ كىمكى شاھزادىنى بىلمىلىك قىلىپ تەربىيەلەپ چىقسا، مال - دۇنيا ئىنئام قىلىمەن، ــ دەپتۇ پادىشاھ.

چىقىرىشماق «چىقماق» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈش دەرىجىسى: يولۇچىلار بوۋاينىڭ ئەتراپىغا يىغىلىپ، قېتىپ كەتكەن نانلىرىنى چىقىرىشتى. * قوشۇن چۆشكۈن قىلغان يەرلەردە يىگىتلەر گۈلخان ئەتراپىغا توپلىنىپ، ئويۇن - چاقچاق بىلەن يول ھاردۇقىنى چىقىرىشتى.

چىقىرىلماق «چىقارماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەشىنىڭ كانىيى پەنجىرىلەر ئارقىلىق ھويلىغا چىقىرىلدى.

چىقىرىندى ئى <تېب> تېببابەتچىلىكتە ئىلمىدە، ئادەم بەدىنىدىن ئاجرىلىپ چىقىدىغان نەرسىلەرنىڭ يەنى «تەرەت، ئوسۇرۇق، تەر ۋە تۈكۈرۈك» قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى: كېسەل ئادەملەرنىڭ تۈكۈرۈكى ۋە باشقا چىقىرىندىلىرى ئارقىلىق باشقىلارغا كېسەللىك يۇقىدۇ.

چىقىش «چىقماق» پېئىلىنىڭ يەنە بىر خىل ئىسىمدىشى: چىقىش ئىشىكى. چىقىش كېلىش.

چىقىش قىلماق ① يەتمەك، يېتىشمەك، پايدىسى زىيىنىنى كۆتۈرمەك: ئۇ بەھزاتنىڭ سۆزىگە كىرىپ ھەممە ئەسۋابلارنى ساتقان بولسىمۇ، يەنە چىقىش قىلماپتۇ.② ئەكىش مۇھىم دەپ ھېسابلىماق، ئاساس قىلماق: مۇنداق ئىشتا شەخسىيەتچىلىكنى چىقىش قىلىسا بولمايدۇ.

چىقىش كېلىش <تىل> ئۇيغۇر تىلىدىكى كېلىشلەرنىڭ بىر تۈرى. قوشۇمچىسى « - دىن، - تىن» چىقىش كېلىش شەكلىدىكى ئىسىم ۋە ئىسىم خاراكتېرلىك سۆزلەر ئاساسەن پېئىل، بەزىدە بىر قىسىم سۈپەت، رەۋىشلەرگە بېقىنىپ، ھالەت بولۇپ كېلىدۇ: ئۆرۈكتىن يېدىم. * ئاتتىن ئېگىز، ئىتتىن پەس.

چىقىشقاق سۈپ. كىشىلەر بىلەن ئاسان ۋە تېز چىقىشىپ كېتىدىغان، كىشىنى يات كۆرمەيدىغان: ئۇ ئىنتايىن باتۇر، مۇلايىم ھەم ناھايىتى چىقىشقاق ئادەم ئىكەن.

چىقىشقاقلىق ئى. چىقىشالايدىغان مېجەز: چىقىشقاقلىق ــ ئاممىۋى مۇناسىۋەتتىكى مۇھىم بىر خۇسۇسىيەت.

چىقىشماق ① «چىقماق» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈش دەرىجىسى: تەنتەربىيەچىلەر تاغقا چىقىشتى. ② كۆچمە. چىقىش قىلماق، يەتمەك: مېنىڭ پۇلۇم بىر دانە رەڭلىك تېلېۋىزور سېتىۋېلىشقا چىقىشىدۇ. ③ ئۆزئارا كېلىشمەك، ئەپلەشمەك، ئىتتىپاقلاشماق: تۆردىكى بىلەن چىقىشقۇچە، بوسۇغىدىكى بىلەن چىقىش(ماقال).

چىقىشىپ كەتمەك ① ئۆزئارا مېجەزلىرى كېلىشىپ ئىناق - ئىجىل ئۆتمەك، ئىناق ياشىماق: مەن ئايدۇڭاھىت بىلەن بىر ياتاقتا بىللە يېتىپ ھەپتە - ئون كۈن ئۆتمەيلا چىقىشىپ كەتتىم. ② نىكاھلىنىش ئاجراشماق: ــ مەن ئۆتكەن ئايدا ئايالىم بىلەن چىقىشىپ كەتكەنىدىم، ــ دېدى ئۇ.

چىقىق ئى . ئادەم ئورگانىزمىدىكى بىرەر ئەزانىڭ ئۆز ئورنىدىن ئاجراپ چىقىپ كېتىشى (تېڭىقچىلىقتا): تېببابەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ سۈنئىقلارنى تېڭىش، چىقىقلارنى ئورنىغا چۈشۈرۈش، قان ئېلىش قاتارلىقلارمۇ بارلىققا كەلگەن.

چىقىم ئى ① <مال> سەرپ قىلىنغان ياكى سەرپ قىلىنىدىغان مەبلەغ؛ خىراجەت: مەمۇرىي چىقىم. كىرىم ۋە چىقىم. چىقىم قىلماق. ② كۆچمە. زىيان - زەخمەت؛ ئۆلۈم، قۇربان(ئورۇش، جەڭدە): چىقىمغا ئۇچرىماق. چىقىم تارتماق.

چىقىمدار سۈپ. چىقىمى تولا؛ كۆپ چىقىم تارتقان: چىقىمدار ئادەم. چىقىمدار بولماق.

چىقىمسىز ① سۈپ. چىقىمى يوق، ھېچقانداق چىقىم تەلەپ قىلمايدىغان ياكى قىلىنمايدىغان؛ خورلىمايدىغان: چىقىمسىز ئىش. چىقىمسىز سۆ مقدارى. چىقىمسىز ئوقەت. ② رەۋ. زىيانسىز، زىيان تارتماي: ئورۇش دېگەن چىقىمسىز بولمايدۇ.

چىقىملىق سۈپ . چىقىمى، خەج - خىراجىتى كۆپ ، كۆپ چىقىم قىلىدىغان : چىقىملىق ئائىلە. * بۇ ئايدا بىز خېلى كۆپ

چىقىملىق بولدۇق .

چىقندى ئى . كېرەكلىك قىسمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن قالغان ياكى چىقىرىۋېتىلگەن نەرسىلەر: چىقىندى ئاش .

چىقنماق پ. چىقىش قىلماق، يېتىشتۈرمەك، چىقارماق: دادام بىرھازا خىيال سۈرگەندىن كېيىن: — ئۇنى نەدىن ئالمىمىز، ئۇ بولغاندىمۇ پۇلىغا چىقىنالامدۇق؟ — دېدى ئىككىلىنىپ.

چىك تەق ① سائەت ئىستىرىلكىسىنىڭ مېخىشى ياكى ئەينەك قاتارلىقلارنىڭ سۇنۇشى ۋە دەز كېتىشىدىن پەيدا بولغان ئاۋاز. ② ئادەمنىڭ تامىقىنى چەككەندە ھاسىل بولىدىغان ئۇزۇك ئاۋاز: ئۇ خوددى دەردى بار كىشىدەك، ئولتۇرغانلا يېرىدە تۇرۇپ ـ تۇرۇپ «چىك، چىك »قىلىپ تامىقىنى چېكىپ قويياتتى. ③ چۈجىلەر يەم ئىزدەپ سايرىغان چاغدا چىقىرىدىغان بىر خىل ئاۋاز: چۈجىلەر باغچىدا چىك، چىك قىلىپ دانلاۋاتىدۇ.

چىكارىگەر [پ] ① ئى. مەزكۇر ساھەنىڭ ئەھلى بولمىغان ئادەم، مەزكۇر ئىش بىلەن مۇناسىۋەتسىز كىشى: بۇ گەپتىن ماڭا ئوخشاش چىكارىگەرلەر ئاۋۇال ئېغىز ئېچىشى لازىم ئەمەس ئىدى، ئېچىمگە پاتۇرالمىغانلىقتىن پۈقرالىق مەجبۇرىيىتىمنى ئادا قىلدىم. ②سۇپ. مەزكۇر ئىش بىلەن مۇناسىۋەتسىز، كارى يوق، پەرۋايى پەلەك.

چىكانلىماق پ. دىيال. كېۋەزنىڭ ئۇچىنى ئۈزمەك.

چىك ـ چاك تام ۋە ئۈستەل سائەتلىرىنىڭ ھەربىكەتلىنىشىدىن چىققان ئاۋاز: ئىشخانىدا شىر ـ شىر قىلغان قەلەم ئاۋازى بىلەن چىك ـ چاك، چىك ـ چاك قىلغان سائەت ئاۋازىدىن باشقا ئاۋاز يوق ئىدى.

چىك ـ چىك «چىك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۈستەل سائىتىنىڭ بىرخىل رىتىمدا «چىك ـ چىك، چىك ـ چىك» قىلغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

چىككا ئى. ئوشۇقنىڭ دۈمبە تەرىپىگە قارشى بولغان ئويمان، كىندىك تەرىپى، يەنى «پوككا» نىڭ ئەكسى: قىمارۋازمۇ تۆت ئوشۇقنى دەتتىكام دەپ ئاتىدۇ، يا چىككا، يا پوككا چوشىدۇ.

چىككىدە رەۋ. «چىك» قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «چىك» قىلىپ: لامپىنىڭ شىشىسى چىككىدە قىلىپ يېرىلىپ كەتتى.

چىكىچۈگۈل ئى. دىيال. يەر بېغىرلىغۇچى ئۆسۈملۈك، غوللۇق ئۆسۈملۈكلەرگە يامىشىپ ئۆسىدۇ.

چىكىلداتماق «چىكىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايخان ئۈستەل سائىتىنى بۇراپ چىكىلداتتى.

چىكىلداشماق «چىكىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھويلىدىكى چۈجىلەر ئانىسىنىڭ كەينىدە چىكىلدىشىپ يۈرەتتى.

چىكىلداق ئى. سەييارە مال ساتقۇچىلارنىڭ خېرىدار چاقىرىش ئۈچۈن چالىدىغان ۋە «چىك ـ چىك» قىلىپ ئاۋاز چىقىرىدىغان بىر خىل ئەسۋابى: ئۇ بىر قولىدا توكۇراڭنى، يەنە بىر قولىدا چىكىلداقنى چېلىپ، توكۇراڭچىنىڭ «ئەل ئامان» دېگەن ناخشىسىنى ئېيتىپ كەتتى.

چىكىلدىماق پ. «چىك ـ چىك» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «چىك ـ چىك» قىلماق: زالدىكى سائەتنىڭ چىكىلدىغان ئاۋازىلا تىنچلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى.

چىكىنەك ئى <ئانات> قۇلاقنىڭ ئالدىدىكى چاچ بىلەن ساقال ئارىلىقىدىكى تۈك.

چىگە ئى. كەندىر پوستى، قوۋزىقى: چىگە رەخت. چىگە شوينا.

چىگدۇرمەك «چىگمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئانا بالىسىغا ئايىغىنىڭ بوغقۇچىنى چىگدۇردى.

چىگدۇرۇشمەك «چىگدۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىگدۇرۇلمەك «چىگدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چىگرىن ئى. ئالاھىدە پىششىقلاپ ئىشلەنگەن، ئىنتايىن چىداملىق بىر خىل خۇرۇم: ئۇنىڭغا قىسقا قونچلۇق قىزىل چىگرىن ئۆتۈك بەكمۇ ياراشقاندى.

چىگمەك پ ① بىرنەرسىنىڭ ئۈچىنى يەنە بىرنەرسىگە تۇگۇن سېلىپ ئۇلىماق، باغلىماق: ئۇ يانچۇقىدىن پىششىق يىپ چىقىرىپ، ئىشىك ئىلغۇچىنىڭ موتىكىگە چىك چىگدى. ② گىرە قىلىپ سالماق، تاقىماق: لەيلىگۈل زۇمرەتنى باغرىغا بېسىپ، پېشانىسىدىن سۆيدى ۋە ئۇنىڭغا ئاتاپ ئەكەلگەن ھاۋا رەڭ گاز ياغلىقىنى بوينىغا چىگىپ قويدى. ③ بىرەر نەرسىنى ياغلىق ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر ئىچىگە ئوراپ، يۆگەپ تاڭماق: ئەتىسى ئەپەندىم بىر ياغلىققا تۆت ـ بەش تاشنى چىگىپ، قازىخانىغا بېرىپتۇ.

چىگۈڭ ئى [خەن] <تەن> مەملىكىتىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس بىر خىل بەدەن چېنىقتۇرۇش ئۇسۇلى. ئاساسىي جەھەتتىن ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ. بىرىدە جىم تۇرۇش، جىم ئولتۇرۇش ياكى جىم يېتىش ئارقىلىق دەققەتنى يىغىپ، ئالاھىدە ئۇسۇل بىلەن نەپەس ئېلىش ئارقىلىق بەدەننىڭ ئايلىنىش، ھەرىكەت قىلىش سىستېمىلىرىنىڭ خىزمىتى ئاشۇرۇلىدۇ؛ يەنە بىرىدە ئەۋرىشىم تەنھەرىكەت گىمناستىكىسى، ئەملەش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن دائىم بەدەن چېنىقتۇرۇپ تۇرۇش ئارقىلىق بەدەننىڭ ساغلاملىق دەرىجىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ.

چىگى ئىم. ئۆچكىلەرنى چاقىرىش ئىملىقى.

چىگىت I ئى. پاختا ئۇرۇقى: چىگىت يېغى. چىگىت ئايرىش ماشىنىسى.

چىگىت چاقماق بىرەر ئىش بېجىرىلىش جەريانىدا توساڭغۇغا، ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىماق، مەسىلە كۆرۈلمەك: مېنىڭ بۇ ئىشىم چىگىت چېقىپ قالدى.

چىگىت II ئى. دىيال. تۇخۇمدان.

چىگىتسىز سۇپ. چىگىتى يوق، چىگىتى ئايرىۋېلىنغان: چىگىتسىز پاختا.

چىگىتلىك سۇپ. چىگىتى بار، چىگىتى ئايرىۋېلىنمىغان: چىگىتلىك پاختا.

چىگىچى ئى. كەندىرلەردىن چىگە چىقىرىپ ساتقۇچى كىشى: پاختىدىن يىپ ئېگىرىپ ساتىدىغان يىپچىلار، كەندىرلەردىن چىگە چىقىرىپ ساتىدىغان چىگىچىلەر ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى مۇشۇ بازارغا ئەكېلىپ ساتاتتى.

چىگى ـ چىگى «چىگى» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

چىگىش ① «چىگمەك» پېئىلىنىڭ يەنە بىر خىل ئىسمىدىشى: ئۇ بالا مەكتەپ يېشىغا كىرىپ قالغان بولسىمۇ، ھەتتا ئاياغ بوغقۇچلىرىنى چىگىشنىمۇ بلمەيتتى. ② ئى. يىپ بوغقۇچ، چاچ، ئارغامچا قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ چىگىلگەن جايى: يىپنىڭ

چىگىشىنى يەشمەك. ③ سۆپ. ئىرماش - چىرماش بولۇپ قالغان، چىرماشقان: چىگىش چاچ. ④ سۆپ. كۆچمە. قىيىن، تەس، مۇشكۇل، مۇرەككەپ: تاشۇايىنىڭ دەردى ھەر ئىككىيلەن ئۇچۇن، ئىنتايىن چىگىش بىر مەسىلە بولۇپ تۇيۇلدى.

چىگىشلەشتۇرمەك «چىگىشلەشمەك» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ خىيال يوللىرىنى چىگىشلەشتۇرۇپ، پۇپۇكلۇك ئۇزۇن كۇلا كىيگەن يوچۇن ئادەم كۆز ئالدىدا قادىلىپ تۇرۇۋالاتتى.

چىگىشلەشتۇرۇشمەك «چىگىشلەشتۇرمەك» پەئىلىنىڭ ئۆزلۇك دەرىجىسى.

چىگىشلەشتۇرۇلمەك «چىگىشلەشتۇرمەك» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەسىلە چىگىشلەشتۇرۇلدى.

چىگىشلەشمەك پ ① چىگىش ھالەتكە كەلمەك، چىگىش بولماق، چىگىش كىرمەك، ئىرماش - چىرماش بولۇپ كەتمەك: ئۇنىڭ چىگىشلىشىپ، كىگىزدەك بولۇپ كەتكەن قاپقارا چېچى دولىسىغا چۇشۇپ تۇراتتى.② قىيىنلاشماق، مۇرەككەپلەشمەك، قالايمىقانلاشماق: مەسىلىنىڭ بەزىلىرى ئايدىڭلاشتى، بەزىلىرى تېخىمۇ چىگىشلەشتى.

چىگىشلەنمەك پ. چىگىش بولۇپ قالماق، چىگىش كىرمەك، چىگىشلەشمەك: مەن ئاتىنىڭ بېشىغا نوختىنى سالدىم. چىگىشلىنىپ، ئۇنى تولىمۇ كۆرۈمسىز كۆرسىتىپ تۇرغان يالىنى قولۇم بىلەن تاردىم. * ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا چىگىشلىنىپ تۇرغان بەزىبىر مەسىلىلەر پىشىلۇاتاتتى. ئۇنىڭ قەلبىدىكى چىگىشلىنىپ كەتكەن تۇرلۇك سوئاللارغا ئاستا - ئاستا جاۋاب تېپىلدى.

چىگىشلىك ئى. چىگىش ھالەت: رومانىدىكى پېرسونا‌ژلارنىڭ ئىچكى چىگىشلىكىنى تەشكىل قىلغان ھايات كۆرۈنۇشلىرىنىڭ ئۆزگىرىشى كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ.

چىگىلىشمەك «چىگىلمەك» پەئىلىنىڭ ئۆزلۇك دەرىجىسى.

چىگىشمەك «چىگمەك» پەئىلىنىڭ ئۆزلۇك دەرىجىسى.

چىگىك ① ئى. چىگىلگەن جاي، تۇگۇن: چىگىكنى يەشمەك. ئارغامچىنىڭ چىگىكى. ② سۆپ. چىگىپ قويۇلغان، چىگىلگەن، چىگىكلىك: چىگىك يىپ. چىگىك تانا.

چىگىكلىك سۆپ. چىگىپ قويۇلغان، چىگىلگەن، چىگىك: بېشىغا ياغلىق چىگىكلىك. * ئۇنىڭ بېشىدىكى تاج بويىنىدىن چىگىكلىك ئىكەن.

چىگىل ئى <ئىرق> قارلۇقلارغا تەۋە ئۇچ تۇرك قەبىلىسىنىڭ نامى. ئۇلارنىڭ بىرى بارسىغانىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى قىياش شەھىرىدە ياشىغۇچى كۆچمەنلەر، ئىككىنچىسى تالاس شەھىرى ئەتراپىدىكى خەلقلەر، ئۇچىنچىسى قەشقەرنىڭ يېزا - قىشلاقلىرىدىكى تۇرك قەبىلىلىرى. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا، بۇلارنى بىر يەردىن تارقالغان چىگىل قەبىلىسى دەپ كۆرسىتىدۇ.

چىگىلە ئى ① دىيال. چىلگە. ② قارىغايىنىڭ چۇشۇپ چىكىلىپ كەتكەن غازىكى.

چىگىلەنمەك پ. دىيال. چىگىشلەشمەك، چىرماشماق.

چىگىلمەك «چىگمەك» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ساۋۇت ئاكا يېنىدىن ياغلىققا چىگىلگەن ئۆي نېنىنى چىقاردى.

چىگىن ئى. بۇغداي پەنجىسى: ئورمىنى ئورۇپ بولدۇم، خامان قىرىمەن ئەمدى. چىگىنلىرىم مۇشۇنداق، توشۇپ بولىمەن ئەمدى.

چىگىندان ئى. ئالتۇن بىلەن بىللە ياتىدىغان، ئالتۇن رەڭگىدىكى، كىچىكى قوناقتەك، چوڭى سەرەڭگە قېپىدەك كېلىدىغان بىر خىل پارقىراق تاش.

چىڭ ① سۆپ. مۇستەھكەم، چىداملىق، پۇختا، پىششىق: چىڭ رەخت. ② سۆپ. ئىچى مەلۇم بىرنەرسە بىلەن لىق تولدۇ - رۇلغان؛ بوش ياكى كاۋاك ئەمەس، لىق: ھارۋا چاقىنىڭ يېلى چىڭ.// ھەرقانداق چاغدا، قورساقنى چىڭ تۇيغۇزۇپلا جىددىي ھەرىكەتلەرنى قىلىش ياخشى ئەمەس. ③ رەۋ. كۇچ بىلەن، مەھكەم، قاتتىق، بوشاشتۇرۇپ قويماي: ئۇ خۇددى يىقىلىپ چۇشىدىغاندەكلا، ئالدىدىكى تۆمۇرنى چىڭ تۇتۇۋالدى. ④ رەۋ. يۇقىرى، قاتتىق، ئۇنلۇك (ئاۋاز ھەققىدە): تاڭمۇ ئاتتى، كۇن چىقتى، قول كانىيىدىن ئۇن چىقتى. كانايچىنىڭ ئاۋازى، كۇندىكىدىن چىڭ چىقتى. ⑤ سۆپ. يارىملىق، قولىدىن ئىش كېلىدىغان: ھەممىدىن چىڭ چىققىنى ئەنۋەر ئەپەندى بولدى. ⑥ سۆپ. قاتتىق، جىددىي: بۇۋاي يۇگۇرۇپ چىقسا، ئىش باشقىچە. شۇ يەردىن بۇۋاي توقماقنى چىڭراق بۇيرۇق بېرىپتۇ. ⑦ سۆپ . ئۆز ئىشىغا پۇختا؛ باشقىلارغا نەپ بەرمەيدىغان، بېخىل؛ پىششىق: ئۇنىڭ مۇنچىۋالا چىڭ ئادەم ئىكەنلىكىنى تېخى بىلمەپتىمەن. ⑧ سۆپ. دەل، تازا، قاق؛ چىكتى: مەن بۇ يەرگە ئاش ۋاقتى بىلەن كەلگەن ئادەم تا چىڭ چۇشكىچە ئۇلارنىڭ كېلىشىنى ساقلاپ تۇردۇم. ⑨ سۆپ. ھالقىلىق، مۇھىم؛ يامان: چىڭ يېرىگە چىقماق. * ـــ ئىش چىڭ يېرىگە بېرىپ تاقىلىپ قالدى. ئەمدى بۇيرۇق قىلسىلا تەقسىر، مەن بېرىپ كۆرەي، ـــ دېدى ئۇ.

چىڭ - چىڭ خېلى چىڭ، مەزمۇت، كۇچلۇك: ئۇ گۇندىپاينىڭ قولىنى ئىتتىرىۋېتىپ، چىڭ - چىڭ قەدەم تاشلاپ، كارىدورنى بويلاپ كەتتى. * ئايال تۇيۇقسىزلا چىڭ - چىڭ سۆزلەپ كەتتى.

چىڭداتماق «چىڭدىماق» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يولنى چىڭداتماق. بىنانىڭ ئۇلىنى چىڭداتماق.

چىڭداشماق «چىڭدىماق» پەئىلىنىڭ ئۆزلۇك دەرىجىسى: بالىلار يېڭى ياسالغان خامانىنى تۇلۇق بىلەن چىڭداشتى.

چىڭراق ① ئى. چىڭدالغان، چىڭداپ قويۇلغان نەرسە. ② سۆپ. چىڭداشقا ئىشلىتىدىغان، چىڭدايدىغان: چىڭداق بولقا.

چىڭراق بولقا تۆمۇرچىلىكتە، تۆمۇرنى قىزدۇرماي، سوغۇق پېتى سوقۇپ، چىڭداش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل بولقا.

چىڭدالماق «چىڭدىماق» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ ئۇچىسىدا لىق چىڭدالغان يوغان خۇرجۇن بار ئىدى.

چىڭدىتىلماق «چىڭداتماق» پەئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چىڭدىماق پ ① بىرەر نەرسە ياكى يەرنى بېسىپ، نىقتاپ، ئارىسىنى چىڭ، زىچ ھالەتكە كەلتۇرمەك: يول چىڭدىماق. خامان چىڭدىماق. ② كۆچمە. تويغۇزماق: قورساقنى چىڭدىماق.

چىڭسەي ئى [خەن] <بوت> كۇنلۇكسىمان گۇللۇكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە كۆكتات قاتارىدا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

چىڭقاتماق «چىڭقىماق» پەئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىڭقاشماق «چىڭقىماق» پەئىلىنىڭ ئۆزلۇك دەرىجىسى.

چىڭقاق ئى ① خام شىرىدىن ئىشلەنگەن توشۇك ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ بىر ئۇچىغا ئېسىپ قويۇلغان ياستۇرغا تاش ياكى كۆتەك: چىڭقاق سالماق. ② ھارۋا ياكى ئۇلاغلارنىڭ

ئۇستىگە بېسىلغان يۇكنى چىڭىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە. ③ چوڭ تاغار. ④ ئىدىش، كۈپ.

چىڭقالماق ① «چىڭقىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② چىڭ، زىچ ھالەتكە كەلمەك؛ چىڭلىق، زىچلىق دەرىجىسى ئاشماق: شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆكسى چىڭقىلىپ، ئىچى تىت ـ تىت بولۇۋاتاتتى. ③ كۆچەنمەك، كۆچمەك: ئۇ قولىدىكى تاماكىسىنى چىڭقىلىپ تۇرۇپ شورۇپتېپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى. ④ زورۇقماق: ئۇستىگە سۇتتەك ئاق خالات كىيىپ، ئاغزىغا قېلىن ماسكا تاقىغان ئەكبەر يېرىلىپ كېتىدىغاندەك، چىڭقىلىپ ئاغرىۋاتقان چېكىسىنى بىر ھازاغىچە ئۇۋۇلاپ ئولتۇردى.

چىڭقى رەۋ. دەل ، چىڭ ، تازا.

چىڭقىچۈش ئى [چىڭقى + چۈش] دەل، چىڭ، تازا چۈش : مەخمۇت چىڭقىچۈش مەزگىلىدە مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى.

چىڭقماق پ. لىق تولدۇرماق، لىق تولدۇرۇپ قاچىلىماق: سامانىنى تاغارغا چىڭقاپ قاچىلاڭلار.

چىڭكىرىش سۈپ. دىيال. چىداملىق؛ سەۋرچان.

چىڭگز I ئى. دىيال. تاغدا ئۆسىدىغان بىر خىل دەرەخنىڭ نامى.

چىڭگىز II سۈپ. باشقىلارغا قىلچە نەپ بەرمەيدىغان، ئىنتايىن بېخىل، پىخسىق: چىڭگىز ئادەم.

چىڭگىزلىك ئى. بېخىللىق، پىخسىقلىق: ـــ بولدى، قويسىلا ئۇستام، چىڭگىزلىك قىلماي، مەنمۇ سىلىنى تونۇمايمەن، ـــ دېدى ئىبلىئاخۇن ئۇستام دادامنى ئەيىبلىگەن ھالدا.

چىڭگىل سۈپ. تاراپ ياسىمىغان، چىگىشلىشىپ كەتكەن، چىگىش: ـــ مەن نېمە بىلەي، ـــ دېدى توختى ھارۇنكەش چىڭگىل بۇرۇتلىرىنى يالاپ قويۇپ.

چىڭگىلەك سۈپ. بىر ـ بىرىگە كىرىشىپ تۇتىشىپ كەتكەن؛ چىگىلەشكەن، چىگىش، چىڭگىل: سۈپىدا چىڭگىلىك ئىككى قىزچاق تاشتەرمەك ئويناپ ئولتۇراتتى. * ئالتۇنخان ئۆزىنىڭ ئارزۇلۇق قىزى ئانارگۈلنىڭ ئالتۇن رەڭ، چىڭگىلەك چاچلىرىنى سىلاشقا باشلىدى.

چىڭگىلىك ئى <بوت> چىڭگىلىك ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، يۆگىشىپ ئۆسىدىغان، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۆسۈملۈك تېنىدە ئاق سۈتى بولىدۇ. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ، ھۆللۈكنى تارقىتىپ، سۈيۇقلۇقنى راۋان قىلىش، يەلىنى ھەيدەپ، ئاغرىق توختىتىش رولىغا ئىگە.

چىڭگىدە رەۋ. بار كۆچى بىلەن كۆچەپ، ناھايىتى چىڭ، مەھكەم، بەك: ئەختەم ئۇنىڭ ئارىسالدىلىقىدىن پايدىلىنىپ، لېۋىنى لېۋىگە جۈپلەپ، چىڭگىدە بېسىپ تۇراتتى.

چىڭلۇن ئى [خەن] مەملىكىتىمىزدە ئىشلەنگەن بىرىكمە تالالارنىڭ مۇھىم سورتلىرىدىن بىرى. ھۆل ياكى قۇرۇق ئېگىرىش ئارقىلىق ئىشلىنىدۇ. ئۇنى ساپ ياكى قوي يۇڭى ۋە باشقا تالالار بىلەن ئارىلاش ئېگىرىش ئارقىلىق كىيىم ـ كېچەك، ئەدىيال ۋە سانائەت بۇيۇملىرى قاتارلىقلارنى ئىشلەشكە بولىدۇ.

چىڭلىق ئى ① ئىقتىدار، بەرداشلىق بېرىش جەھەتتىكى مۇستەھكەملىك، مەزمۇتلۇق، پۇختىلىق: رەختنىڭ چىڭلىقى. تامنىڭ چىڭلىقى. ② پىشىشقىلىق، بېخىللىق، گىرىلىك : ـــ سەن بۇ مەسىلىدە ئانچە چىڭلىق قىلىپ كەتمە، ـــ دېدى ياسىن دوستىغا.

چىڭتماق «چىڭماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شوپۇر موتورنىڭ قاپقىقىنى ئېچىۋېتىپ، موتورغا ئېڭىشكەن ھالدا، كۆلۈچ بىلەن قانداقتۇر ۋىنتىلارنى چىڭتماقتا ئىدى.

چىڭتىشماق «چىڭتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

چىڭتىلماق «چىڭتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىدارىمىزنىڭ تەشكىل تۈزۈلمىرى چىڭتىلدى.

چىڭماق پ. بەرداشلىق بېرەلەيدىغان، چىدايدىغان دەرىجىگە يەتمەك، چىڭ ھالەتكە كەلمەك؛ مۇستەھكەملەنمەك: بىنانىڭ ئۇلى چىڭدى.

چىل I ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. شەكلى كەپتەرگە سەل ئوخشايدۇ، تۇمشۇقى كىچىك، پۇتى قىسقا، پەقەت ئۇچ تاللا بارمىقى بولىدۇ. ئوتلاقتا ياشايدۇ، گۆشىنى ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

چىل قاغا دىيال. ئالا بويناق كىچىك قاغا.

چىل II ئى. دىيال. ھۆل تەمرەتكە.

چىلاپچا ئى [پ] قول يۇغاندا، ئېقىندى سۇنى چۈشۈرىدىغان داس. ئادەتتە مىس، تۇچ، ئاليۇمىن قاتارلىق مېتاللاردىن ياسىلىدۇ.

چىلاتماق «چىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىلاشتۇرماق ① «چىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② تولدۇرماق: ئالدى ئەر كەتمىنىنى سۇ باشلىدى، سۇغاردى چىلاشتۇرۇپ ئېتىزىنى.

چىلاشتۇرۇلماق «چىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چىلاشماق ① «چىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئېرىق بويىدا، بالىلار پۇتلىرىنى سۇغا چىلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. ② سۇيۇقلۇق ئىچىگە پاتماق، كىرمەك: كەلگەنلەر سۇغا چىلاشقان قەغەزدەكلا بوشىشىپ قالدى.

چىلانچى ئى ① چىلان تىكىپ ئۆستۇرۇش ۋە ئۇنى پەرۋىش قىلىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم: چىلاندىن كىرىم قىلىدىغان دېھقان، ئۇ پۇتون ۋۇجۇدى بىلەن چىلانچىلىق قىلغاچقا، شۇ يېزىدىكى خەلق ئۇنى «چىلانچى» دەپ تەرىپلەيتتى. * چاقىلىقتىكى تۆۋەن كىرىملىك چىلانچى دېھقانلار يۆلەكسىز قالمىدى. ② مەخسۇس چىلان ساتىدىغان كىشى.

چىلانچىلىق ئى. چىلان تىكىپ ئۆستۇرۇش ۋە ئۇنى پەرۋىش قىلىش ھەم ئۇنىڭ مەھسۇلاتىنى سېتىش ئىشى ياكى كەسپى: چىلانچىلىق بىلەن شۇغۇللانماق. * ئۇ چاقىلىق ناھىيەسىدە چىلانچىلىقنى زور كۆچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇردى. * چىلانچىلىق چەرچەن ناھىيەسىنىڭ ئىقتىسادىدا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىدى.

چىلاقلىق ① سۈپ. چىلانغان ياكى چىلاپ قويۇلغان: مۇرات دورىغا چىلاقلىق رەسىملەرنى بىر ـ بىرلەپ يېيىپ، قۇرۇتۇشقا باشلىدى. ② رەۋ. چىلانغان ھالەتتە: ـــ ئۇنىڭ ئۆيىدە بىرقانچە قاچىغا چىلاقلىق تۇرغان مېيخۇا گۈللىرىگە زەن سالمىدىڭمۇ؟ ـــ دېدى رازىيە.

چىلان [پ] ① ئى <بوت> خوزور ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى دەرەخ. يېڭى شاخلىرىدا جۈپ ـ جۈپ تىكەنلىرى بولىدۇ، مېۋىسى ئۇچكىلىك مېۋە بولۇپ، شارسىمان ياكى تۇخۇمسىمان كېلىدۇ، رەڭگى قىزىل، تەمى تاتلىق، ئادەتتە ئىستېمال قىلىنىدۇ. ② ئى. شۇ خىل ئۆسۈملۈك مېۋىسى. ③ سۈپ. چىلانغا ئوخشاش قارا قىزىل رەڭدىكى: چىلان تۇپراق. چىلان تورۇق ④ كەلپىن ناھىيەسىدىكى بىر يېزا.

نىڭ ئىسمى.

چىلانزار ئى. چىلان دەرىخى كۆپ ئۆسكەن يەر.

چىلانزارلىق ئى. چىلانلىق، چىلان دەرىخى كۆپ ئۆسكەن يەر: ئۇ يېزىدا ھەربىر كىشى بېشىغا توققۇز مودىن چىلانزارلىق توغرا كېلىدۇ.

چىلانلىق ① سۈپ. چىلان دەرىخى بار، چىلان دەرىخى ئۆسكەن: چىلانلىق باغ. چىلانلىق كەنت. ② ئى. چىلان دەرىخى ئۆسكەن يەر، مەيدان: رەقىب: — مەن مۇنۇ ئۇنتۇلغۇسىز شەنبىنى سەيلە بىلەن ئۆتكۈزۈشنى يەنە تەكلىپ قىلىمەن، پىكاپ يالالايمىز — دە، شەھەر سىرتىدىكى چىلانلىققا چىقىپ كېتىمىز، — دېدى.

چىلانماق ① «چىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاش ئاخىرلىشىشقا يېقىن قالغاندا، تۇزغا ئىككى پارچە نان چىلانغان چىنىمۇ يېتىپ كىردى. ② «چىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: مۇشۇ ئىسسىقتا بۇلاق سۈيىگە چىلىنىپ ياتقۇم كېلىدۇ.

چىلە I ئى ① ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ قوتاندا سۈيدۈك ۋە باشقا نەرسىلەر بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن پاتقاق ھالەتتىكى قىغى: ئېغىلنىڭ ئىچى قويۇق چىلە پۈركىغا چۈشۈپ، ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان مۇنچىدەك، ناھايىتى ئىسسىق ئىدى. ② ھايۋانلاردا بولىدىغان بىر خىل كېسەل: چىلە كېسىلى.

چىلە II ئى. دىيال. يۇلغۇنىڭ يوپۇرمىقى.

چىلەك I ئى. دىيال. چىمچىلاق.

چىلەك II ئى. دىيال. تورۇسقا ئېسىپ قويۇلىدىغان، قاچا — قۇچىلارنى ساقلايدىغان شوتا شەكلىدىكى سايمان.

چىلبۈرە ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تەن شەكلى بۆرىگە ئوخشايدۇ، لېكىن بۆرىدىن كىچىك، ئۇزۇق ئوغرىلايدۇ، ۋەھشىي كېلىدۇ، دائىم توپلىشىپ كالا، قوي قاتارلىق ھايۋانلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ.

چىلپايە ئى [پ] <بوت> پاپورتنىكلارنىڭ بىر تۈرى، يەنى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولى دورا ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ، ئىسسىقنى تارقىتىش، زەھەر قايتۇرۇش رولى بار؛ جىگەرنى تىنچلاندۇرۇپ، كۆزنى روشەنلەشتۈرىدۇ؛ تەڭرىتاغ، ئالتاي تاغلىرىدىن تېپىلىدۇ.

چىلتار ئى [پ] بىر خىل كۆپ تارلىق ساز. تىك بۇلۇڭلۇق ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىدە بولۇپ، جازىسىغا 46 تار ئورنىتىلغان بولىدۇ.

چىلتەك I ئى ① رەڭلىك رەخت ياكى ھەر خىل رەڭدىكى يىپلاردىن قىلىنىدىغان زىننەت بۇيۇمى. تورسىمان لېنتا. ② كىيىملەرگە زىننەت بېرىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ مۇناسىپ ئورۇنلىرىغا تۇتۇلىدىغان، مەخسۇس توقۇلغان ياكى گۈل چىكىلگەن لېنتىسىمان بۇيۇم: ئۇنىڭ يۈزلىرى ئەڭلىك بىلەن قىزارتىلغان بولۇپ، ئۇستىگە، چۆرىسىگە چىلتەك تۇتۇلغان، بېلى تار، كالتە پەشمەت كىيىۋالغاندى.

چىلتەك II ئى. دىيال. ئايالالارنىڭ جىلىتكىسى.

چىلتەن ئى [پ] <دەن> دېنىي، خۇراپىي تەسەۋۋۇرلارغا ئىكى غەيرىي تەبىئىي كۈچكە ئىگە، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ۋە بىر — بىرىدىن ئايرىلىمايدىغان ئەپسانىۋى 40 روھ.

چىلچۆپ ئى [پ] <يېم> نىشالا ئېتىشتە ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب. ئادەتتە سەل توم ۋە ئۇچى ئەگمەچ كەلگەن بىر دەستە چۆپنى ئايلانما ھالەتتە باغلاش ياكى پۈرژىنا سىملىرىغا تۆمۈر ساپ بېكىتىش يوللىرى بىلەن ياسىلىدۇ.

چىلغوزا ئى [پ] <بوت> قارىغايىنىڭ مەدىكى. شەكلى كۆپىنچە تۇخۇمسىمان يۇمىلاق كېلىدۇ، سىرتى ياغاچلاشقان نۇرغۇن تەڭگىچىلەردىن تۈزۈلگەن بولۇپ، ئىچىدە ئۇرۇقى بولىدۇ.

چىلگە I ① ئى. قوغۇنىنىڭ ئەڭ بالدۇر پىشىدىغان بىر خىل تۈرى. ئۆزى نىسبەتەن كىچىك، شەكلى يۇمىلاق ھەم تالا — تالا، رەڭگى پىشقاندا سېرىق، تەمى تاتلىق ۋە سۇلۇق كېلىدۇ. ② سۈپ. يېتىلىش مەزگىلى قىسقا، بالدۇر پىشىدىغان (زىرائەتلەر ھەققىدە): چىلگە شال. چىلگە قوناق.

چىلگە II ئى <بوت> تولامچاقتىكى تاناب ئارقىلىق كۈدا ئوقلىرىنى ئايلاندۇرىدىغان كىچىك غالتەك.

چىلگە III ئى. دىيال. كەپە، لاپاس، كەپە ئۆي.

چىلگىن سۈپ. دىيال. دېلىغۇل، مەيۇس، غەمكىن.

چىللاتماق «چىللىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يولۇچى: — توخۇنى يولدا چىللىتارمەن، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

چىللاشقا ئى. دىيال. قۇدىلارنىڭ ئۆزئارا بىر — بىرىنى چىللىشى، چىللاق.

چىللاشماق «چىللىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: توي تۇگىگەندىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئۇرۇق — تۇغقانلىرى مېھمانلارنى نۆۋەت بىلەن ئۆيلىرىگە چىللاشتى.

چىللاق ئى. توي تۇگىگەندىن كېيىن قۇدىلارنىڭ ئۆزئارا ھاردۇق سوراپ بېرىدىغان چېيى: تويىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى، قىز تەرەپ يىگىت تەرەپنى ۋە ئۆزىنىڭ تۇغقانلىرىنى چىللاققا ئېيتتى.

چىللانماق «چىللىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇچ يىلنىڭ ئالدىدا بىر چوڭ نەزىر بولدى، 40 تاغار گۈرۈچ سېلىنىپ، پۈتۈن قەشقەر چىللاندى.

چىللە ئى [پ] ① <مېتېئور> يىلنىڭ ئەڭ ئىسسىق ياكى ئەڭ سوغۇق 40 كۈنى. ياز پەسلىدىكى ئەڭ ئىسسىق 40 كۈن ياز چىللىسى بولۇپ، 25 — ئىيۇندىن 5 — ئاۋغۇستقىچە داۋاملىشىدۇ؛ قىش پەسلىدىكى ئەڭ سوغۇق 40 كۈن قىش چىللىسى بولۇپ، 25 — دېكابىردىن 5 — فېۋرالغىچە داۋاملىشىدۇ. ② <تېب> تۇغۇتلۇق ئاياللار بالىنى تۇغۇپ، ھەمراھى چۈشۈپ تاكى جىنسىي ئەزالىرى ئەسلىگە كەلگۈچە ئۆتىدىغان 40 — 42 كۈنلۈك ۋاقىت؛ قىرىقى. ③ <تېب> بىر خىل كېسەللىك نامى. ④ بەز ئاغرىقى.

چىللىك ئى. قارتا ئويۇنىدىكى شەكلى ئۇچ يوپۇرماققا ئوخشايدىغان قارا رەڭلىك بەلگە ۋە شۇ بەلگە چۈشۈرۈلگەن قەغەز.

چىللىگۈل ئى [چىللە + گۈل] <بوت> ① چىللىگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال. گۈلى ھەر خىل رەڭدە بولۇپ، خۇشبوي پۇرايدۇ؛ مەنزىرە ئۈسۈملۈكى قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۈسۈملۈكنىڭ گۈلى.

چىللىلىك سۈپ ① چىللىدىن چىقمىغان، قىرىقى توشمىغان: چىللىلىك ئانا. ② قىرىقى توشمىغان تۇغۇتلۇق ئايال ئورۇنلاشقان ياكى ياتقان: — چىللىلىك ئۆيگە كىچىسى كوچىدىن

كىرىپ كېلىش ياخشى ئەمەس، ــ دېدى ئايسىخان ئانا.

چىللىماق پ ① «قى ... قى ... قىق !...» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، قىچقارماق (خوراز ھەققىدە): تاڭ خورازلىرىنىڭ بىر ـ بىر بىلەن چىللاشلىرىغا ئەگىشىپ، قۇياشنىڭ نۇرلىرى جۇڭازخانىنى يورۇ - تۇشقا باشلىدى. ② چاقىرماق، تەكلىپ قىلماق: يارىمىنىڭ تىللـ - غىنى ــ چىللىغىنى (ماقال). ③ ئۇندىمەك؛ تەشەببۇس قىلماق: شوخ پەدىگە چېلىنغان ساز ئاھەڭلىرىنى ئۇسسۇلغا چىللايتتى.

چىلىق رەۋ ① بىرەر نەرسىگە قاچىلانغان ياكى تولدۇرۇلغان سۇيۇقلۇقنىڭ يەڭگىل چايقىلىشى ياكى سىلكىنىشىدىن چىققان ئاۋاز، تاۋۇش. ② سۇپ. ھەممە يېرى چىلانغان، نەم بولۇپ كەتكەن: ھۆسەن ئاتتىن چۈشۈپ تېزدىن يۈگۈردى، قىزنىڭ ئۈستىبېشى چىلىق سۇ ئىدى.

چىلىق ـ چىلىق ① «چىلىق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئىدىشتىكى سۇ چىلىق ـ چىلىق قىلىپ چايقىلاتتى. ② ئۈستىدىن سۇ قۇيۇلغاندەك، سۇغا چىلانغاندەك: كۆزىنىڭ بىركۆنى يامغۇر كوچىلارنى چىلىق ـ چىلىق پاتقاق قىلۋەتكەندى. ③ مەمۇرچىلىق، مولچىلىق: بەزىلەر: ــ دېھقانچىلىق بەزىدە چىلىق ـ چىلىق، بەزىدە قۇرۇقچىلىق، ــ دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللى بېرەتتى.

چىلىقلىماق پ ① «چىلىق، چىلىق» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق. ② سۇيۇقلۇق ھەددىدىن تاشقىرى كۆپ بولماق، تولۇپ تاشماق، چىقماق، تەپچىمەك: مەن ئويغىنىپ كەتتىم، چىلىقلاپ تەرلەپ كېتىپتىمەن.

چىلىم ئى. تاماكا، نەشە قاتارلىقلارنى چېكىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسە. ئۇ كۆپىنچە قاپاقتىن ۋە مىس، بامبۇك قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ. ئۇنىڭغا سەيخانا ئورنىتـ - لىدۇ. قاپاقتا مەلۇم مىقداردا سۇ قاچىلىنىپ، سەيخانىسىغا تاماكا ياكى نەشە سېلىنىدۇ. چەككەندە، نەيچە ئارقىلىق شورالغان ئىس قاپاقتىكى سۇنىڭ سۇزۇشىدىن ئۆتۈپ، ئاندىن ئېغىزغا كىرىدۇ.

چىلىماق پ ① سۇيۇقلۇققا پاتۇرماق، كىرگۈزمەك، تۆگۈر - مەك: ئۇ مەكتەپ ئالدىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئېرىق لېۋىدىكى تەتۇر سۆگەت تۈۋىدە پۈتىنى سۇغا چىلاپ ئولتۇردى.② كۆكتات، مېۋە ـ چېۋە قاتارلىقلارنى تۈز، ئاچچىقسۇ، جاڭگىۇ ۋە ھاراق قاتار - لىقلارغا سالماق: سەي چىلىماق. ھاراقنا دورا چىلىماق.

چىلىنسەي ئى [خەن] <بوت> قىزىل يۇسۇنلەرنىڭ بىر خىلى. دېڭىزلاردىكى قورام تاشلار ياكى مارجان خادا تاشلىرى ئۈستىدە ئۆتىدۇ. ئۆسۈملۈك تېنى سىلىندىر شەكلىدە بولۇپ، تۈتۈق سۆسۈن رەڭدە كېلىدۇ. ئىستېمال قىلىنىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن شىلىم ئىشلىنىدۇ.

چىم I ① تەق. چىمدىش، چېقىش، سانجىش ياكى بەدەندىكى بەزى ئۆزگىرىشلەر تەسىرىدە پەيدا بولىدىغان بىر خىل سېزىم. ② ئى. ھەددىدىن زىيادە كۆچەش ياكى تېز ھەرىكەت قىلىش نەتىجىسىدە، بەلدىكى بىر قىسىم مۇسكۇللارنىڭ زەخمىلىنىشىدىن كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل بەل ئاغرىقى.

چىم II ئى <بوت> ① باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، پاكار ئۆسىدىغان سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزى كۆپ بولىدۇ، كۆپىنچە توپىرىقى ۋە ھاۋاسى نەم جايلاردا ئۆسىدۇ. ② قېلىن بىر قەۋەت لېيى بىلەن قېزىپ ئېلىنغان شۇ خىل ئوت. ئادەتتە يەرگە يېيىتىپ ئوتلاق ھاسىل قىلىش، مۇھىتنى گۈزەلەشتۈرۈش ياكى ئېرىق ـ ئۆستەڭ ياقىلىرىغا يانتۇزۇپ، سۇنىڭ يالاپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قاتار - لىقلاردا ئىشلىتىلىدۇ.

چىم III ئى. دىيال. چەكمە.

چىماش سۈپ. دىيال. ۋاتىلداق، كوت ـ كوت.

چىمالتا ئى. دىيال. پاچالچاقا يۆگەيدىغان پايتىما، لاتا ـ گۆجەي.

چىمانجار ئى. ئېغىمى كۈچلۈك دەريا ياكى ئۆستەڭلەردە بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن، قوزۇقتا باغلاپ، تىك سېلىنىدىغان تور.

چىمەلتەك ئى . دىيال. چىمچىلاق .

چىمەن [پ] ① ئى. ئوت ـ چۆپ، گۈل ـ گىياھتىن ئىبارەت يېشىللىق: ئۇ خۇشاللىقىدىن ئۆزىنى باغىنىڭ ئىچىگە ئېلىپ، ھېچكىمگە كۆرۈنمەي چىمەنلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ مۆكۈپ ئولتۇردى. ② ئى. يېشىللىق ياكى گۈل ـ گىياھلار بىلەن قاپلانغان، دەل ـ دەرەخ ۋە گۈل ـ چېچەكلەر كۆپ ئۆسكەن جاي؛ گۈلزار، گۈلشەن: بۇلبۇل چىمەننى سۆيەر، ئادەم ۋەتەننى سۆيەر (ماقال). ③ سۈپ. يېشىللىق ياكى گۈل ـ گىياھلار بىلەن قاپلانغان: چىمەن باغ. چىمەن قىرغاقلار. ④ ئى. قىزلارنىڭ ئىسمى. ⑤ ئى. كۈچا ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

چىمەندوپپا ئى [چىمەن + دوپپا] دوپپىنىڭ بىر خىلى. تۆپلىكى يېشىل رەڭلىك يىپەك رەختتىن قىلىنىدۇ. ئۇستـ - گە ئاق يىپتا غۇنچە، بادامچە، گىجىم قاتارلىق گۈللەر تىكىلىپ، چىمەن مەنزىرىسى شەكىللەندۈرۈلىدۇ، ئادەتتە ئۇنى ئەرلەر كىيـ - دۇ.

چىمەنزار ئى [پ] ← **چىمەنلىك**.

چىمەنزارلىق ئى. چىمەن بىلەن قاپلانغان جاي: يامغۇردىن كېيىن ئەتراپ كۆكىرىپ، چىمەنزارلىققا ئايلانغاندى.

چىمەنلىك ① سۈپ. يېشىللىق، گۈل ـ گىياھلار بىلەن قاپلانغان: بۇلبۇللار گويا چىمەنلىك باغ ئىچىدىن ئۇچۇپ كېلىپ، نەينىكى قىسقا دەستىسىگە قونۇۋالغاندەك ئىدى. ② ئى. ھەممە يېرى ياپيېشىل ئوت ـ چۆپ، گۈل ـ گىياھ ۋە دەل ـ دەرەخلەر بىلەن تولغان جاي: ھېلىمۇ ياخشى، غەيرەتنىڭ توغرا ھېسابلىشى بىلەن ئۇلار بىپايان ئورمان ئوتتۇرىسىدىكى بىر چىمەنلىككە ئامان ـ ئېسەن چۈشۈۋالدى.

چىمچاچاق ئى ① قىز بالىلارنىڭ جۇپ ـ جۇپ بولۇشۇپ، تېپىپ ئويناىدىغان بىر خىل ئويۇنچۇقى: مەيداننىڭ يۇقىرىسىدا قىزلار جۇپ ـ جۇپ بولۇشۇپ چىمچاچاق تېپىشمەكتە ئىدى. ② شۇ خىل ئويۇنچۇقنى ئويناىدىغان ئويۇن: چىمچاچاق ئوينىماق.

چىمچى ئى. چىم سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇش، چىم ئۆستۇ - رۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: چىمچىنىڭ ۋەزىپىسى ــ چىم سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەت.

چىمچىق ① سۈپ. تولا يۇمۇلۇپ ـ ئېچىلىدىغان، چىملىدايدىغان: چىمچىق كۆز. ② ئى. كۆزىنى تولا يۇمۇپ ـ ئاچىدىغان، چىملىدىتىدىغان ۋە ئۇنىڭغا ئادەتلىنىپ قالغان كۆز ۋە شۇنداق كۆزلۈك ئادەم: داشۇي ئارقىسىغا شۇنداق قاراپ، پارتىزانلاردىن سۇي چىمچىق، ماسەنشالارنىڭ ئارقىسىغا قاچقىلى

باشلىغانلىقىنى كۆردى.

چىمچىقلاتماق «چىمچىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېشەكلىك ئادەم بولسا، چېقىر كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرىۋەردى.

چىمچىقلاشماق «چىمچىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چىمچىقلىماق پ. تېز ۋە تەكرار رەۋىشتە يۇمۇلۇپ ـ ئېچىلىماق (كۆز ھەققىدە): ئۇ شامالغا قارشى كېتىۋاتقاچقا، قار كىرىپ، كۆزى دەممۇدەم چىمچىقلاپ كېتەتتى.

چىمچىلاق ئى <ئانات> قول ياكى پۇتنىڭ ئەڭ كىچىك بەشىنچى بارمىقى: قاسىم قاتاڭغۇر قوللىرىنى ئىختىيارسىز جۇپلەپ، چىمچىلىقىدىن قاس چىقاردى.

چىمچىلىق ئى. چىم سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇش، چىم ئۆستۈرۈش ئىشى، كەسپى: ـــ يېشىلچىلىق شەھەر قىياپىتى ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم، شۇڭا مەن شەھىرىمىزنى يېشىللاشتۇرۇش مەقسىتىدە، چىمچىلىق بىلەن بىر ئۆمۈر شۇغۇللاندىم، ـــ دېدى ئۇ تەتقىقاتچى پەخىرلەنگەن ھالدا.

چىم ـ چىم ① تولا يۇمۇلۇپ ۋە ئېچىلىدىغان، چىمچىقلايدىغان: چىم ـ چىم كۆز. ② سانسىز چېكىت، توچكىلار بىلەن تولغان، چېكىم ـ چېكىم: قىزنىڭ ئۈچىسىدا چىم ـ چىم گۈللۈك يېشىل بەدىس كۆڭلەك بار ئىدى.

چىمچماق پ. دىيال ① چىمدىماق. ② ئاز ـ ئازدىن بەرمەك.

چىمدىتماق «چىمدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىمدىشماق «چىمدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار بۇرۇنلىرىنىڭ ئۈچلىرىنى چىمدىشىپ، بىرپەس چاقچاقلىشۋالدى.

چىمدىق ئى. دىيال. ھالقا، زىرە.

چىمدىم ئى ① ئىككى ياكى ئۈچ بارماقنىڭ قىسىش ئارقىلىقى: ئۇنىڭ چىمدىمىغا نېمە توشايدۇ. ② ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ، مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: بىر چىمدىم توپا. بىر چىمدىم ئۇن.

چىمدىماق پ. بارماقلارنىڭ ئۈچلىرى ياكى تىرناقلار ئارقىسىغا ئېلىپ قىسماق: ئۇنىڭ قولى ئېچىشىپ ئاغرىۋاتاتتى. ئۇ يىڭنە سانجىلغان يەرنى چىڭ چىمدىپ، زەھەرنى چىقىرىۋەتمەكچى بولدى.

چىمقىلماق پ. يېمەكلىكنى ئاز ـ ئازدىن، كۆڭلى تارتماي تېتىپ يېمەك، يېيىشكە كۆڭلى تارتماي بىر ئاز ـ بىر ئازدىن تېتىپ يېمەك.

چىمگەر ئى. دىيال. چەمچى، چەم ياسىغۇچى.

چىملاتماق «چىملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چىملاشماق «چىملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

چىملانماق «چىملىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

چىملىق ئى. چىم ئۆسكەن يەر: بۇ يەردىكى دائىم ياشىرىپ تۇرىدىغان دەرەخلەر، پايانداز دەك يېشىل چىملىقلار كىشىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىپ تۇرىدىكەن.

چىملىماق پ. چىم باسماق، چىم بېسىپ تولماق: شالچىلار شال ئېتىزلىرىنىڭ ئېغىزلىرىنى چىملاپ سۇيىنى تەڭشىدى.

چىممىدە رەۋ. «چىم» قىلىپ، «چىم» قىلغان ھالدا: ئىززەتنىڭ يۈزى چىممىدە قىزارىدى.

چىمئوت ئى [چىم + ئوت] <بوت> پىلىكئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تېببابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ، ئىسسىق يانىدۇرۇش، سۈيدۈكنى راۋانلاشتۇرۇش رولىغا ئىگە.

چىمىت ئى. دىيال. چىمچىلاق، چىمەلتەك. چىمىت قول.

چىمىتمەك پ. دىيال. كەمستىمەك، چۆكۈرمەك.

چىمىدان ئى. دىيال. ئۆرۈكنىڭ بىر خىل تۈرى. ئۇششاق ھەم تاتلىق پىشىدۇ.

چىمىر تەق. سۇ يۈزىنىڭ ئۇششاق دولقۇنلىنىشى، يورۇق ـ لۇقنىڭ بىر يېنىپ ـ بىر ئۆچۈشى ياكى چاقنىشى، ئۇششاق نەرسىلەرنىڭ ھەركىتى، بەدەنىدە بىرنەرسە ماڭغاندەك ياكى سانجىلغاندەك سېزىم پەيدا بولۇش قاتارلىق ھالەتلەرگە تەقلىد قىلىنىدۇ.

چىمىر ـ چىمىر «چىمىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئايدىڭ كىچە كۆل ئۈستى چىمىر ـ چىمىر، ئەتراپىدا ئاۋاز بار پىچىر ـ پىچىر.

چىمىرلاتماق «چىمىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەسۇم ھەيران بولغىنىدىن كۆزلىرىنى چىمىرلىتىپ كەتتى.

چىمىرلاشماق «چىمىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بۇ چاغدا قاراڭغۇ چۈشۈپ، ئاسماندا يۇلتۇزلار چىمىرلاشماقتا ئىدى.

چىمىرلىماق پ ① ئۇششاق ۋە ئاجىز دەرىجىدە دولقۇنلانماق، مەۋج ئۇرماق: كۆل يۈزى چىمىرلاپ تۇراتتى. ② چاقنىماق، جىلۋە قىلماق، يالتىرىماق؛ تاۋلانماق: جىمجىت كېچە، ئەتراپ قاراڭغۇ، كۆكتىكى يۇلتۇزلار روشەن چىمىرلايتتى. ③ ئۇستىدە بىر ھەر نەرسە ماڭغاندەك، كۆيۈشكەندەك ياكى بىر ھەر نەرسە سانجىلغاندەك تۇيغۇ پەيدا بولماق (بەدەن ھەققىدە): بالىلارنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ھالىتىنى كۆرۈپ بەدەنلىرىم ئىختىيارسىز چىمىرلاپ، يۈرىكىم ئېچىشىپ كەتتى.

چىمىرمەك پ. قاش ـ قاپاقنى يىغماق، تۈرمەك (تەئەججۈپ، نارازىلىق، خۇدۇكسىنىش، كىبىر قاتارلىق ھېس ـ تۇيغۇلارنى ئىپادىلەش ئۈچۈن).

چىمىلداتماق «چىمىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: نۇردۇن ھاكىم كۆزلىرىنى چىمىلدىتىپ، لەۋلىرىنى مىدىرلاتقىنىچە چوڭقۇر ئويغا چۆمدى.

چىمىلداشماق «چىمىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كېچە، ئاي قاراڭغۇسى. تۆپىلىكتە يۇلتۇزلار تولىمۇ روشەن چىمىلدىشاتتى.

چىمىلدىق ئى. توپى بولغان يىگىت بىلەن قىز ياكى ئەر ـ خوتۇننىڭ يانتاق ئورنىنى توسۇش ئۈچۈن تارتىلغان پەردە: توي تۈگەپ، نىكاھ ئوقۇلۇپ، مەلىكە بۈدۈر ھاياتۇنوپۇسنىڭ چىمىلدىقىغا كىردى.

چىمىلدىقلىق سۈپ. چىمىلدىقى بار، چىمىلدىق تارتىلغان: چىمىلدىقلىق ياغاچ كارىۋات.

چىمىلدىماق پ ① بىر ھەر نەرسىنى سانجىغاندەك، تارتىشقاندەك ياكى كۆيۈشكەندەك تۇيغۇ پەيدا بولماق؛ ئېچىشماق: ئابدۇرېھىمنىڭ يۈزلىرى خىجىللىقتىن قىزىرىپ، چىمىلداپ كەتتى. ② تېز ۋە تەكرار رەۋىشتە ئېچىلىپ ـ يېپىلماق ياكى بوش ۋە ئاجىز دەرىجىدە لىكىلدىماق (كۆز، قاش ـ قاپاق ھەققىدە): ئۇنىڭ ساپسېرىق كىرپىكلىرى توختىماي چىمىلداپ كەتتى. ③ ئۇششاق ۋە ئاجىز دەرىجىدە دولقۇن پەيدا قىلماق؛ كۆۋەجمەك؛ قاينىماق: قازاندىكى سۇنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس چىمىلداۋاتاتتى. ④ بىر يورۇپ ـ بىر ئۆچمەك، چاقنىماق: ئاسمانغا ئۆرلىگەن ئوت ـ چوغ ئۇچقۇنلىرى چىمىلداپ ئۇچۇشۇپ يۈرەكنى ئېچىشتۇرىدۇ.

چىمىلىماق پ. چىمىلىق ئۈستىگە ياتماق: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى.

چىمىن ئى. دىيال. باغ، بوستان، گۈلزار: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى.

چىمىنزار ئى. دىيال. چىمىن، گۈلزار: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى.

چىن ① ئى. ئاسىيا قىتئەسىنىڭ شەرقىي قىسمىدا جايلاشقان دۆلەت نامى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ② ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ③ ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ④ ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ⑤ ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ⑥ ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ⑦ ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ⑧ ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ⑨ ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى. ⑩ ئى. چىنى: ئۇ ئۆزىنى ئاستا چىمىلىماققا ئالدى.

ماق، يالتىرىماق: شالاڭلاپ قالغان بۇلۇتلار ئارىسىدا ئاندا ـ ساندا كۆرۈنۈپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئۇنۇڭ ياشلىق كۆزلىرىگە ئوخشاش چىمىلداپ تۇراتتى.

چىمگەن ئى. دىيال. تىترەك .

چىن I ① سۈپ. ھەقىقىي، راست، توغرا؛ تولۇق: قىز نىياز ئەپەندىنىڭ خېتىنى چىن ئىخلاسى بىلەن ئوقۇپ چىقتى. ② سۈپ. پاك، ساپ، سەمىمىي. ③ سۈپ. قەتئىي، چىڭ: ئورۇنلاشقا سېپىنىڭ قەرزىڭ، يۈرەكتە چىن قارارىم بار. ئىككى دۇنيا قىلاي خىزمەت، بولۇپ ساڭا چىن ۋاپادار. ④ رەۋ. ھەقىقىي ھالدا، راستى بىلەن، راست: چىن ياشاشنىڭ ئۆزىمۇ سەنئەت.

چىن قەلبىدىن توي ئويۇنى. توي كۈنى چوڭ ياشتىكى تۆت خوتۇننىڭ گۈلدەستىسىنى تۆت ئوچىنى تۇتۇپ، قىزىنى گۈلدەستىگە ئولتۇرغۇزۇپ، قوشاق ئېيتىپ، يىگىتنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ مېڭىشى.

چىن II ئى [پ] جۇڭگونىڭ بەزى مەملىكەتلەردە ئاتالغان نامى.

چىنار ئى [پ] <بوت> چىنار ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يول بويلىرىدا ئۆستۈرۈلىدۇ، ياغىچى قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

چىنارگۈل ئى [چىنار + گۈل] <بوت> چىنارگۈل ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان چاتقال. يوپۇرمىقى تەتۈر تۇخۇم شەكىللىك بولۇپ، پارقىرايدۇ، گىرۋىكى سىرتقا پۈرلىشىدۇ؛ گۈلى ئاق، خۇشبۇي پۇرايدۇ؛ مېۋىسى سوقمىچاق كېلىدۇ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

چىنارلىق ئى. چىنار ئۆسكەن جاي، يەر.

چىنە ئى [پ] ① فارفور ماتېرىيالىدىن ياسالغان، تاماق ئۈسۈلىدىغان بىر خىل قاچا. ئاغزى كەڭ، تۇۋى كىچىك ۋە يۇمىلاق كېلىدۇ. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

چىنە ـ قاچا چىنە ۋە شۇ قاتارلىق قاچىلار: ئۆينىڭ ئىچىدە گەپ قىلىشقان ئاۋازلار ۋە چىنە ـ قاچىلارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

چىنەي سۈپ. دىيال. بىر كۆزى كۆرمەيدىغان.

چىنپۇتمەك پ [چىن + پۇتمەك] ئىشەنمەك: مەن ئىمتىھاندا ئاق قەغەز تاپشۇرغانلارنى ئوقۇشقا ئاپتۇ دېگەن گەپكە چىنپۇتمەيتتىم.

چىنتاش ئى [چىن + تاش] ① ياقۇت، زۇمرەت، پىروزا قاتارلىق ئېسىل تاشلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى، چىنارنىڭ بىر خىلى.

چىنپىششىخ رەۋ. دىيال. بەك، ھەقىقەتەن، راستىتىنلا، چوقۇم، جەزمەن: چىنپىششىخ ئوخشايدۇيا.* كاتتىباش چىنپىششىخ بىلىپ قال ...

چىندان ئى. دىيال. سەندەل.

چىندىن I رەۋ. ھەقىقىي رەۋىشتە، راستتىن، ھەقىقەتەن: ئۇ بۇ خىل كىشىلەرنىڭ تېخىمۇ كۆپلۈكىگە چىندىن ئىشىنىدۇ.

چىندىن II رەۋ. سۆزلەۋاتقان پەيتتە ئۆتۈۋاتقان كۈندىن ئۈچ كۈن كېيىنكى كۈن، تۆتىنچى كۈن، يەنى ئىندىندىن كېيىنكى كۈن.

چىندىنلىقا رەۋ. سۆزلەۋاتقان پەيتتە ئۆتۈۋاتقان كۈندىن ئۈچ كۈن كېيىنكى كۈندە، تۆتىنچى كۈندە، يەنى ئىندىندىن كېيىنكى كۈندە: ـــ بۈگۈندىن باشقا ئۈچ كۈن دەم ئالسۇن، چىندىنلىقا كۆرۈشسەك قانداق؟ ـــ دېدى ئۇ بارماقلىرىنى ساناپ.

چىنلىق ئى. ھەقىقىي ئەھۋال، ھەقىقەت، رېئاللىق، ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت: مۇقام تېكىستلىرىدىكى مۇھەببەت ناخشىلىرى خەلق ھاياتىدىكى چىنلىقنىڭ بىر قىسمىنى ئەكس ئەتكۈزگەن.

چىنلىقچىلىق ئى <ئەد> 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ئىتالىيەدە تارقالغان ئەدەبىي ئېقىم. بۇ ئېقىم تەنقىدىي رېئاللىزم كاتېگورىيەسىگە مەنسۇپ بولۇپ، فىرانسىيە ناتۇرالىزمىنىڭ تەسىرىلىش ۋە قاتتىق تەنقىد قىلىش، تۆۋەن قاتلامدىكى خەلقنىڭ ئەسەر قەھرىمانى قىلىشتىن ئىبارەت.

چىنىتاۋاق ئى [چىنە + تاۋاق] فار فور ماتېرىيالىدىن ياسالغان تاۋاق.

چىنىتەخسە ئى [چىنە + تەخسە] فار فور ماتېرىيالىدىن ياسالغان تەخسە: ئاشخانىغا مەن كىرسەم، چىنىتەخسىدە ئاش كەلدى. يۈرتلارنى خىيال قىلسام، قارا كۆزۈمگە ياش كەلدى.

چىنىچەينەك ئى [چىنە + چەينەك] فارفور ماتېرىيالىدىن ياسالغان چەينەك: ئۇ چايخانىدىن چىنىچەينەك ۋە پىيالە ئەكېلىپ ئالدىمغا قويدى.

چىنىدەك سۈپ. پاكپاكىز، تازا: ئۆينىڭ ھەممە يېرى چىنىدەك تازىلانغانىدى.

چىنىگۈل ئى [چىنە + گۈل] ① <بوت> چىنىگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى لېنتا شەكىللىدە بولۇپ، ئۇدۇل ئۆسىدۇ؛ گۈلى قىزىل، سۈس سۆسۈن، ئاق؛ ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ، ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

چىنىمەك پ. دىيال. تەڭلىمەك، شىلتىماق.

چۆچە ئى. يىرىق، تېقىم: بالىنىڭ چۆچىسى پىشلاق بولۇپ قاپتۇ، ئازراق ئۇپا بېسىپ قويۇش كېرەك.

چۆچەكىمەك پ. دىيال. سەسكەنمەك: نېمىدىن چۆچەكسە شۇ بولۇپتۇ (ماقال).

چۆچ تەق. تورغايغا ئوخشاش بەزى قۇشلار سايرىغاندا چىقىدىغان ئاۋاز.

چۆچ ـ چۆچ «چۆچ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: دەرەخ شاخلىرىغا قونۇۋالغان بىر توپ قۇشقاچ چۆچ ـ چۆچ قىلىپ سايراشتى.

چۆچى ئى. بۇقىنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

چۆچىچ ئى. ئوغلاقنىڭ چىشىسى: قىزلارنىڭ نازلىق چىرقىراشلىرى، ۋىلىقلاپ كۈلۈشلىرى، يىگىتلەرنىڭ يامغۇردا قالغان چۆچىچ ئوغلاق مەرىگەندەك «ۋەيت!...ۋەيت !... دەپ ۋارقىراشلىرى ئۆينى كۆتۈرۈۋېتەتتى.

چۆچۈق I ئى ① تال، سۆگەت قاتارلىقلارنىڭ يېڭى ئۆسكەن، يۇمران ۋە ئىنچىكە شېخى: خېۋىر قوتانىنىڭ چۆچۈقتىن توقۇلغان يوغان ئىشكىنى يىپىپ، غورۇ بىلەن توسۇپ، ئاستا سەپەر تۇقۇمىنىڭ يېنىغا كەلدى. ② ئىنچىكە تۆمۇر تاياقچە: پولات چۆچۈق.

چۆچۈقىغا ئالماسلىق دىيال. نەزىرىگە ئالماسلىق، كارى بولماسلىق، خىيالىغا كەلتۈرمەسلىك، ھېسابقا ئالماسلىق: ئۆزىڭىزنى ئۇپراتقۇچە چۆچۈقىڭىزغا ئالماي يۇرىۋېرىڭ ...

چۆچۈق II ئى <كىي> ئۇلاق: چۆچۈق سالماق.

چۆچۈقداتماق «چۆچۈقدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

چۈنقداشماق «چۈنقدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
چۈنقدالماق «چۈنقدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
چۈنقدىماق پ. چۈنق بىلەن ئۇرماق، چۈنقلىماق.
چۈنقلاتماق «چۈنقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.
چۈنقلاشماق «چۈنقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
چۈنقلانماق «چۈنقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
چۈنقلىماق پ. چۈنق بىلەن ئۇرماق، ساۋىماق.
چۈنلداتماق «چۈنلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.
چۈنلداشماق «چۈنلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.
چۈنلدالماق «چۈنلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
چۈنلدىماق پ. «چۇ ـ چۇ» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «چۇ ـ چۇ» قىلماق؛ سايرىماق: دەرەخ ئۈستىگە قونۇۋالغان قۇشقاچ بىرپەس جىمىپ، ئۈزاق ئۆتمەيلا يەنە چۈنلداپ كېتەتتى.
چۈنللاشماق پ. دىيال. پىچىرلاشماق، شۇرلاشماق: قۇلاق تۇۋىدىكى چۈنللىشىشتىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى.
چۈن ئى <زوئول> بىر خىل ھاشارات. خىللىرى كۆپ، ئادەتتە ئۈي چۈنىنى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. بېشىدا بىر جۈپ مۇرەككەپ كۆزى بولىدۇ، لېچىنكىسى قۇرت دېيىلىدۇ؛ پېتىلگىنى خولىرا، كېزىك كېسەللىكلىرىنى تارقىتىدۇ.
چۈننخور سۈپ. چۈن بىلەن ئۇزۇقلىنىدىغان، چۈن تۇتۇپ يەيدىغان: چۈننخور ئوت. چۈننخور ئۆمۈچۈك.
چۈننقماق پ. مال ـ ۋارانلار باش ۋە پۇتلىرىنى مىدىرلىتىپ، چۈنىنى قوغلىماق.
چىيان سۈپ. دىيال. ھۆل، نەم. چىيان قىلماق، ھۆل قىلۇەتمەك.
چىيقان ئى <تېب> بىر خىل تېرە كېسەللىكى. بۇنى تېرە تۈك خالتىلىرىغا ئۆسۈپ كىرگەن ئۇزۇمسىمان شارچە باكتېرىيە ياكى زەنجىرسىمان باكتېرىيەلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا بەدەننىڭ مەلۇم قىسمىدا ئىچىگە قان تولغان قاتتىق گادالار پەيدا بولۇپ يىرىڭلايدۇ، قىزىرىپ ئىششىيدۇ ۋە قاتتىق ئاغرىتىدۇ. «كۆتىيوغان »دەپمۇ ئاتىلىدۇ.
چىياڭزۇ ئى. مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار مەملىكىتىمىزنىڭ سىچۈەن ئۆلكىسى ماۋىن چىياڭزۇ ئاپتونوم ناھىيەسى ۋە ۋېنچۈەن، لىشىيەن، سۇڭفەن ناھىيەلىرىنىڭ بەزى رايونلىرىدا ئولتۇراقلاشقان.

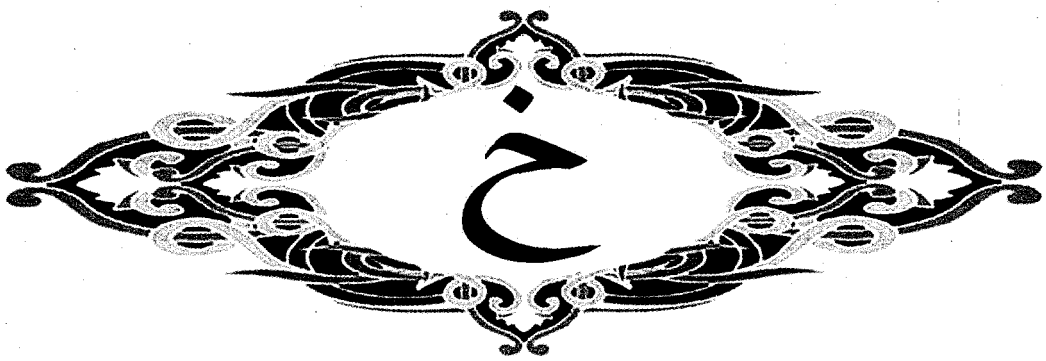

خ ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ سەككىزىنچى ھەرپى.

خا ئى <بىر> لەم ياغاچ.

خاپا سۇپ [پ] رەنجىگەن، تېرىككەن، ئاچچىقلانغان: بۇرۇنقا خاپا بولسام ساقال چىقتى (ماقال). * بىز يەنە كەمدىن - كەم ئۇچراشتۇق. ئۇ نېمىشقىدۇر بىرنەرسىدىن نارازىدەك، خاپا كۆرۈنەتتى.

خاپان ① ئى. ئىچىگە ئاشلىق ۋە باشقا نەرسىلەرنى قاچىلايدىغان، توت بۇرجەك ياغاچ قاچا: تۇرسۇن ئەك ئاخىرىدا ئۇرۇق قاچىلىنىدىغان خاپان ئىچىنى كۆزىتىشكە باشلىدى. ② ئى. كىچىك ساندۇقچە. ③ ئى. تارازىنىڭ نەرسە سالىدىغان تەخسىسى. ④ سۇپ. كۆچمە. يوغان: خاپان باش. * يىلان باش قىزىڭدىن خاپان باش كېلىنىڭ ياخشى (ماقال).

خاپىچان سۇپ ← **خاپىخان**: يېقىندىن بۇيان ئاپام خاپىچان بولۇپ قالدى.

خاپىچلىق ئى. خاپىلىق: چىن تۆمۇر باتۇر خاپىچلىقتىن بېشى ئاڭگىراپ ئولتۇرسا، يەنە بىر توپ قۇلانلار سەكرىشىپ كېلىپتۇ.

خاپىسىراتماق «خاپىسىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خاپىسىراشماق «خاپىسىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خاپىسىرالماق «خاپىسىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خاپىسىرىماق پ. بوشراق خاپا بولماق، خاپىلىقى چىقىپ تۇرماق، خاپا كۆرۈنمەك: يۈسۈپ ئىسمىلىك ياش بىر ئوقۇتقۇچى خاپىسىرىغان ھالدا ئالدىمغا ئۆچرىدى.

خاپىغان [ئە] ① سۇپ. ئاسان خاپا بولىدىغان؛ ئاچچىقى يامان: خاپىغان ئادەم. ② ئى. خاپىغان كىيىم: گۈل خاپىغانىنى ئالدىۇ.

خاپىلىق ئى. رەنجىش، ئاچچىقلىنىش: يىللار ئۆتتى، تاشخان ئۇستام 51 ياشقا كىرىپ قالدى، ئويلىمىغان يەردىن ئۇستامنىڭ بېشىغىمۇ خاپىلىق كەلدى.

خاتا سۇپ [ئە] ھەقىقەتكە، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولمىغان، ئاداشقان، يېڭىلىشقان، ئاساسسىز، ناتوغرا: خاتا پىكىر. خاتا چۈشەنچە. // بۇ پالتىنى پادىشاھنىڭ قىزىدىن باشقا ئادەم بىلمەيدىكەن. شۇڭا، نۇرغۇن ياشلار پالتىنى خاتا تاللاپ، ئۆز جېنىدىن ئايرىلغانكەن.

خاتاسىز ① سۇپ. خاتاسى يوق، خاتا ئەمەس، توغرا: خاتاسىز گەپ. * ھېسابىدىن تام سائىتىنىڭ خاتاسىز ئىكەنلىكىگە ئىشەنمىدى. ② رەۋ. خاتا كەتكۈزمەي، خاتاغا يول قويماي، توغرا: سېنىڭ قورسىقىڭدا ئۇمىچىڭ بار. ئەتراپتىكى بوغالتىرلىقىنى خاتاسىز ئىشلەپ كەلدىڭ، ئۆزۈڭنى بۇلغىمىدىڭ. ③ سۇپ. كۆچمە. گۇمان قىلغۇسىز دەرىجىدە، شۇبھىسىز، ئوچۇقتىن - ئوچۇق، ئېنىق: خاتاسىز، بۇ ئىككىسى ئەسلىدە بىر ئادەم ئىدى.

خاتاكەش ئى <مەت> مەتبەئەدە كوررېكتورلۇق قىلىنغاندىن كېيىنكى بەتلەرنىڭ ھەرپ خاتالىقىنى تۇزەتكۈچى كىشى.

خاتالاشتۇرماق «خاتالاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خاتالاشتۇرۇشماق «خاتالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خاتالاشتۇرۇلماق «خاتالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خاتالاشماق پ. خاتالىق ئۆتكۈزمەك، خاتالىق سادىر قىلماق، ئاداشماق، يېڭىلىشماق: خەتتە: «مەن خاتالاشتىم. ئالدىڭدا تۇزىتىپ بولماس ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزدۈم» دېيىلگەنىدى.

خاتالىق ئى ① توغرا بولمىغانلىق، ناتوغرىلىق، ئاداشقاقلىق: ئەقلىي بىلىش ئىشەنچلىك بولمايدۇ دەپ ھېسابلانسا، بۇ تارىخىتىكى «تەجرىبىچىلىك» خاتالىقىنى تەكرارلىغانلىق بولىدۇ. ② <مات> ئۆلچەنگەن سانلىق قىممەت ياكى باشقا تەقرىبىي قىممەت بىلەن ھەقىقىي قىممەتنىڭ پەرقى، مەسىلەن: 3÷1 نىڭ ئورنىغا 0.33 ئېلىنسا، خاتالىق 300÷1 بولىدۇ.

خاتىپ ئى [ئە] <دىن> ← **خەتىپ**: ھېزىم ئوتتۇرا باشلىق ئادەم بولۇپ، كېيىنچىرەك نىلقىدىكى چوڭ مەسچىتكە ئىمام، خاتىپ بولغان.

خاتىر ئى [ئە] ← **خاتىرە**.

خاتىرە [ئە] ① ئى. بىرەر ئادەم ياكى بىرەر نەرسە ھەققىدىكى ئىش - ھەرىكەت، ھادىسىلەرنى ئەستە ساقلاش، ئەستە قالدۇرۇش قابىلىيىتى؛ ئەس، ياد، زېھىن: خاتىرىسىدە تۇتماق. خاتىرىسىگە كەلتۈرمەك. * ئادەمنىڭ خاتىرىسى 18 ياشتىن 29 ياشقىچە تەرەققىي قىلىپ، چېكىگە يېتىدۇ. ② ئى. بېشىدىن كەچۈرگەن ياكى ئاڭلىغان ئىش، ھادىسە، ۋەقە ۋە شۇ قاتارلىقلار؛ ئەسلىمە؛ سەرگۈزەشتە؛ ئۆتمۈش: ئۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، ياش يىگىتلىك چاغلىرىدىكى شېرىن خاتىرىلىرىنى زوق بىلەن سۆزلەشكە چۈشتى. ③ سۇپ. ئەسلەش، سېغىنىشنى بىلدۈرىدىغان؛ ئەسلەش، ياد قىلىشنى مەقسەت قىلىدىغان، يادىكار قىلىنغان: خاتىرە ھەيكەل. خاتىرە تاش. خاتىرە مۇنار. ④ ئى. مۇھىم ۋە زۆرۈر دەپ ھېسابلانغان ئىشلارنى يېزىپ قالدۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس تۈزۈلىدىغان دەپتەر: مەن ياتاققا كېلىپ، جوزا ئۇستىگە تىزىلغان كىتابلارنى كۆرۈپ، ئۆزۈمنىڭ ئىشلىرىنى خاتىرىگە يازدىم.

تابلار ئارىسىدىن كۆندىلىك خاتىرەمنى ئالدىم. ⑤ سۈپ. مەخسۇس خاتىرىلەش ئۈچۈنلا ئىشلىتىلىدىغان، مەخسۇس توتۇلىدىغان: تۆرىخان يانچۇقىدىن كونا بىر خاتىرە دەپتىرنى ئېلىپ، ئۇيان – بۇياننى ۋاراقلاشقا باشلىدى. ⑥ ئى. ئېچىلغان يىغىنىنىڭ مەزمۇنى، يىغىندا ئوتتۇرىغا چۈشكەن تۈرلۈك مەسىلە ياكى بىرەر ئىش، ھادىسە، ۋەقەلەر توغرىسىدا تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن يازما ماتېرىيال، يازما دوكلات؛ مەسىلەن: يىغىن خاتىرىسى. ⑦ ئى. رو-ھىي كەيپىيات، مىجەز: بۇ ئىشتىن پادىشاھنىڭ كۆڭلى غەمكىن، خاتىرىسى پەرىشان بولۇپ قالدى. ⑧ ئى. كۆچمە. ئابرۇي، ھۆرمەت: يۈز- خاتىر قىلماق.

خاتىرجەم سۈپ [ئە] ① بىرەر ئىشنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولۇشىغا ئىشەنچى كامىل؛ ئىشەنچلىك: خاتىرجەم بولماق. ② غەم – ئەندىشىلەردىن خالىي؛ خۇشال – خۇرام، كۆڭۈللۈك: ئاسىيە مۇھىم بىر ئىشنى تۈگىتىۋالغاندەك خاتىرجەم ئىدى.

خاتىرجەمسىز سۈپ. خاتىرجەم ئەمەس، غەم – ئەندىشىلەردىن، تەشۋىشلىك خىياللاردىن خالىي بولمىغان: باھار كەلدى. باھار ياخشى نەرسە. بىراق سادىق بۇ باھاردىن بىرئاز خاتىرجەمسىز ئىدى.

خاتىرجەمسىزلەندۈرمەك «خاتىرجەمسىزلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇئەللىمنىڭ: «گۈزەلئاي نەدىدۇرا!» دېگەن سوئالى مېنى خاتىرجەمسىزلەندۈردى. * ئۇيغۇر زىيالىيلىرى يىللار ئۆتكەنسېرى ھەقىقىي ئەسلىي مەنسىدىن ياتلىشىپ، ئادەمنى خاتىرجەمسىزلەندۈرمەكتە.

خاتىرجەمسىزلەندۈرۈشمەك «خاتىرجەمسىزلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خاتىرجەمسىزلەندۈرۈلمەك «خاتىرجەمسىزلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خاتىرجەمسىزلەنمەك پ. كۆڭلىدە، غەم – ئەندىشە پەيدا بولماق، تەشۋىشلەنمەك: بىركۈنى چۈشلۈك تامان ۋاقتىدا مېھرىبانلىق كۆرۈنمىدى. مەن ئۇ ساقسىز بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ، خاتىرجەمسىزلەندىم.

خاتىرجەمسىزلىك ئى. ئەندىشىلىك، تەشۋىشلىك: خاتىرجەمسىزلىك پەيدا بولماق. * مەن ئۇ كىشىدىن نەزىرىمنى ئاغدۇرۇپ يەنە ئالمىچىغا قارىدىم. ماڭا بىر خىل جىددىيلىك ۋە خاتىرجەمسىزلىك تۇيۇلدى.

خاتىرجەملەشمەك پ. خاتىرجەم ھالەتكە كەلمەك، خاتىرجەم بولماق: ۋەزىيەت قالايمىقانلاشمىسلا ئۇ بىر ئاز بولسىمۇ خاتىرجەملەشمەي قالغان بولاتتى.

خاتىرجەملەندۈرمەك «خاتىرجەملەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جاپپار سۇلايمانىنىڭ يېنىغا كىرىپ، ئۇنىڭغا ئۆز ئالدىدىن غەم قىلماسلىقنى ئېيتىپ، ئۇنى خاتىرجەملەندۈردى.

خاتىرجەملەندۈرۈلمەك «خاتىرجەملەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ...شۇنىڭ بىلەن شەھەر ئاھالىسى خاتىرجەملەندۈرۈلدى.

خاتىرجەملەنمەك پ. غەم – ئەندىشە ۋە تەشۋىشتىن خالىي بولماق؛ خاتىرجەم بولماق؛ تىنچلانماق: بالىسىنى كۆرگەندىن كېيىنلا ئانىنىڭ كۆڭلى خاتىرجەملەندى.

خاتىرجەملىك ئى. خاتىرجەم ھالەت: مامۇت زورنىڭ ئەپتىدىن بىر خىل خاتىرجەملىك بىلىنىپ تۇراتتى.

خاتىرىخانا ئى. بىرەر شەخسنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، شۇ شەخس ھەققىدىكى بۇيۇملار قويۇلىدىغان، مۇزېيدىن كىچىك مەخسۇس ئۆي؛ خاتىرە ئۆيى.

خاتىرىلەتمەك «خاتىرىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دەرۋىش تەكرىنىڭ پۈتۈكلىرىنى شەرھلەپ، ئۇنىڭغا خاتىرىلەتتى.

خاتىرىلەشمەك «خاتىرىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئوقۇغۇچىلار دەرسخانىدا مۇئەللىمنىڭ لېكسىيەسىنى خاتىرىلەشتى.

خاتىرىلەنمەك «خاتىرىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شەھەرلەردە، بولۇپمۇ زىيالىيلار ئائىلىلىرىدە يېڭى يىل ھەر خىل شەكىل بىلەن خاتىرىلىنەتتى.

خاتىرىلىك سۈپ. خاتىرىلەشكە ئەرزىيدىغان، ئەستە ساقلىنىدىغان، خاتىرە بولالايدىغان: توي — ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ مەنىلىك، بىر ئۆمۈر ئەستىن چىقمايدىغان خاتىرىلىك كۈن ئىكەن.

خاتىرىلىمەك پ ① سۆزلىنىۋاتقان ۋاقىتتىن بۇرۇن ئۆتكەن بىرەر كىشى ياكى بولۇپ ئۆتكەن بىرەر ئىش – ھادىسە، ۋەقە ۋە شۇنىڭدەك ھەر خىل پائالىيەتلەرنى ئەسكە ئالماق، ئەسلىمەك: ئىنىدىغان پائالىيەت ئۆتكۈزمەك. ② يىغىن مەزمۇنىنى، بىركىمنىڭ نۇتقىنى، سۆزىنى، بولغان ياكى بولۇۋاتقان بىرەر ئىشنىڭ ئەھۋالى قاتارلىقلارنى قەغەز يۈزىگە يېزىپ قالدۇرماق؛ يېزىپ قەغەزگە چۈشۈرمەك: لۇتپۇللا قولىغا دەرھال بىر دەپتەر ئالدى – دە، كۆپچىلىكنىڭ پىكىرلىرىنى خاتىرىلىدى.

خاتىرىنامە ئى. بىرەر نەرسە، بىرەر ئىش ھەققىدە خاتىرىلەر يېزىپ قالدۇرۇلغان مەخسۇس كىتاب: بىز يۇقىرىقى خاتىرىنامىلەر ۋە نەزمىلەردىن، ئۇيغۇر چالغۇلىرىغا ئاۋاز ساداسى ياكى شەكلى بويىچە نام قويۇلۇپ، ئىستېمال قىلىنغانلىقىنى بىلۈۋالالايمىز.

خاتىمە ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىنىڭ ئاخىرى، تۈگىشى، تاماملىنىشى: گۈزەل ھاياجانلىق خاتىرىلەرگە تولغان ئوقۇغۇچىلىق ھاياتىنىڭ خاتىمە كۈنلىرى يېتىپ كەلگەندى. ② <ئەد> ماقالە ياكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ ئاخىرىدىكى خۇلاسە خاراكتېرلىك قىسمى، خۇلاسە قىسمى: مەن ئۇ ھېكايىنىڭ خاتىمىسىنىمۇ ئوقۇدۇم. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

خاجي ئى. مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار مەملىكىتىمىزنىڭ خېيلۇڭجياڭ ئۇلكىسىنىڭ تۇڭجياڭ، راۋۇخې قاتارلىق ناھىيىلىرىدە ئولتۇراقلاشقان.

خا – خا ئىم. قاتتىق كۈلكىنى ئىپادىلەيدۇ: ئۇ خا – خا قىلىپ كۈلدى.

خادا I [پ] ① ئى. تۇز، ئېگىز ئۆسكەن دەرەخ شېخىنىڭ پۈتاق ۋە كىچىك شۇمبىلىرى كېسىپ تاشلانغاندىن كېيىنكى غول قىسمى؛ ئۇزۇن ياغاچ: بايراق خادىسى. خادىغا تايىنىپ سەكرىمەك. ② سۈپ. كۆچمە. تىك، ئېگىز: خادا بويۇن. ③ ئى. مېيىت دەپنە قىلىنغاندا تۇپراقنىڭ باش تەرىپىگە قادىلىدىغان ئۇزۇن، چوڭ شاخ: خادا قويماق.

خادا II ئى ← **خاداك**.

خاداك ئى. زاڭزۇ لامادىنىكىلەرنىڭ ئادىتى بويىچە، شىزاڭ ۋە بىر قىسىم موڭغۇللارنىڭ ئەزىز مېھمانلارغا ھۆرمەت بىلدۈرگەندە ۋە ئۇلارنى قوتلۇقلىغاندا، مېھمانغا تەقدىم قىلىدىغان ئاق رەڭلىك ئۇزۇن يولاق.

دىغان ئۇزۇن رەخت. ئۇ كۆپىنچە ئاق ياكى سېرىق ۋە ياكى كۆك رەڭلەردە بولىدۇ: خاداك تەقدىم قىلماق.

خادانى ئى [خەن <ئىنگ] توقۇلۇشى نىسبەتەن زىچ بولىدىغان، قىيپاش ياكى قىيسىق ئۆرۈش چىقىرىپ توقۇلغان يۇڭ ياكى پاختا رەخت. بۇ خىل رەختنىڭ ئالاھىدىلىكى يۇمشاق ھەم چىداملىق بولۇپ، ئادەتتىكى ئاددىي كىيىم ـ كېچەكلەرنى تىكىشكە مۇۋاپىق كېلىدۇ.

خادىك ئى [ر] تۆت چاقلىق، مەخسۇس ئادەم توشۇش ئۇ ـ چۇن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئات ھارۋىسى. ئۇنىڭغا كۆ ـ پىنچە بىر ياكى ئىككى ئات قوشۇلىدۇ.

خادىلىق سۈپ. خادىسى بار، خادا بېكىتىلگەن: بىنانىڭ ئۆگزىسىدە بولسا ئۇزۇن خادىلىق قىزىل بايراق جەۋلان قىلاتتى.

خادىم ئى [ئە] مەلۇم بىر ئىدارە ياكى مۇئەسسەسىدە ئىشلەيدىغان كىشى، خىزمەتچى: ئىلمىي خادىملار. ئىدارە خادىم ـ لىرى.

خادىمە ئى [ئە] ئايال خادىم، ئايال خىزمەتچى: ئورۇمچىدە ئوتكۇزۇلگەن پاراتتا، ھەربىي دوختۇرخانىنىڭ ئاق خالاتلىق خادىم، خادىمە ـ لىرى كىرىست بەلگىلىك سومكا ۋە ساندۇقلىرىنى ئېسىپ ئۆتەمكتە ئىدى.

خادىملىق ئى. خادىمغا يۆكلەنگەن ۋەزىپە، خىزمەتچىلىك: ـــ سىز خادىملىققا ئۆزىڭىز بىلەن دوستىڭىزنى ئويلىغانىدىڭىز. ئەمدى سىز بىلەن مەن بولىمەن، ـــ دېدى ئۇ قەتئىيلىك بىلەن.

خار I ئى [پ] ئۆي ئۆگزىسىگە سېلىنغان جەگىلەرنى كۆ ـ تۇرۇپ تۇرۇش ئۈچۈن، ئىككى ئۇچى تامنىڭ بېشىغا قويۇلىدىغان چوڭ لىم ياغاچ: ھويلاڭدىكى تاغ تېرەك، خار بولامدۇ، بولامدۇ. باغرى قاتتىق تاش يۈرەك، يار بولامدۇ. بولامدۇ.

خار II سۈپ [پ] ① ئېتىبارغا، ھۆرمەتكە سازاۋەر ئەمەس، ئېتىبارى يوق، ئېتىبارسىز، ئەزىز ئەمەس؛ كەمسىتىلگەن: سۇ ئەكەلگەن خار، كوزا سۇنىدۇرغان ئەزىز (ماقال). ② قىممىتى يوق، قەدىرسىز: ئاق ئالماڭنى تەرمەيمەن، ئېتىكمىنى لاي قىلىپ. سەن يا ـ رىمنى سۆيمەيمەن، مەن ئۆزۈمنى خار قىلىپ.

خار III تەق ① گال بوغۇلغاندا ياكى ئادەم خورەك تارتىپ ئۇخلىغاندا، ئېغىز بوشلۇقىدىن ئۇزۇك ھالەتتە چىقىدىغان ئاۋاز: ئۇ ياتقان ھامان «خار» قىلىپ خورەك تارتىشقا باشلىدى. ② ئات، كالا ۋە قوي قاتارلىق ماللارنى بوغۇزلىغاندا، كېكىردىكىدىن چىقىدىغان ئاۋاز: قوي بوغۇزلىنىشىغلا گېلىدىن «خار» قىلغان ئاۋاز چىقتى.

خار IV ئى. دىيال. تىكەن.

خارابات ئى [ئە] يېزىت ① خاراب بولغان، ۋەيران بولغان ئۆي، جاي ۋە باشقا نەرسىلەر؛ خارابزار، خارابلىق. ② كۆچمە. ئىچىملىكلەر ئىچىلىدىغان جاي؛ قەھۋەخانا.

خاراب سۈپ [پ] ① بۇزۇلغان؛ چېقىلغان؛ بۇزۇلۇپ تاشلانغان؛ ۋەيران، نابۇت: خاراب شەھەر. خاراب ئۆي. خاراب قىلماق. ② مەدەنىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن چۈشكۈنلۈككە كۆچىرىلغان، زاۋاللىققا يۈز تۇتقان؛ تۇرمۇشى، كۈنى، ھال ـ ئەھۋالى قىيىن: كونا جەمئىيەتتە خەلقنىڭ تۇرمۇشى خاراب ئىدى.

خارابە [ئە] ① ئى. قارايدىغان ئادەم بولمىغان، تاشلۇۋېتىلگەن ئورۇن؛ بۇزۇلۇپ خاراب بولغان جاي؛ ۋەيران بولغاندىن كېيىنكى قالدۇق ئىزلار؛ ئەسكى جاي: خارابىگە ئايلانماق. ② سۈپ. خاراب قىلىنغان، ۋەيران بولغان، خاراب، ۋەيران، ۋەيرانە: خارابە ئۆي. خارابە شەھەر.

خارابزار ئى [ئە + پ] خارابلىككە ئايلانغان، كونا خارابىلەرنىڭ قالدۇقلىرى بار ئورۇن، جاي: بىز ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئاتلىق مېڭىپ، بىر خارابزارغا يېتىپ باردۇق.

خارابزارلىق ئى ← **خارابلىك**: ئۇلارنىڭ كۆزىگە بىر پارچە خارابزارلىق چىلىقتى.

خارابسىز سۈپ. خاراب بولمىغان، خاراب بولمايدىغان، خاراب ئەمەس: ماماتسىز ھايات، خارابسىز پاراق، ئاغرىقسىز ساقلىق، ئازابسىز ئارام ـــ بەختتۇر.

خارابلاشتۇرماق «خارابلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەھىمسىز ئۇرۇش بىنالىرى ئاسمانغا تاقىشىپ تۇرغان گۈزەل شەھەرلەرنىمۇ خارابلاشتۇرۇۋەتتى.

خارابلاشتۇرۇلماق «خارابلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خارابلاشماق پ ① خارابلىككە ئايلانماق، خاراب بولماق، ۋەيران بولماق، بۇزۇلماق: شەھەر خارابلاشتى. ② ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن قىيىن، ئېغىر ئاقىۋەتكە قالماق، ۋەيرانچىلىققا قالماق، قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالماق، زاۋاللىققا يۈز تۇتماق، چۈشكۈنلەشمەك: ئۇ زاۋۇت خارابلىشىپ بىر يەرگە باردى.

خارابلىق ئى. خاراب ھالەت: شەھەرنىڭ خارابلىقى. ئۆينىڭ خارابلىقى.

خارابلىك ئى. خارابىگە ئايلىنىپ كەتكەن يەر، خارابە قالدۇقلىرى، ئىزلىرى بار جاي: ھېلىقى مەھەللە زەيلىشىپ كەتكەچكە، ئادەملىرى كۆچۈپ كېتىپ، ھازىر خارابلىككە ئايلىنىپ كەتتى.

خارابى سۈپ. خارابلاشقان، ۋەيران بولغان، بۇزۇلغان، بۇ ـ زۇلۇپ ئەبجىغى چىققان: خارابى شەھەر. خارابى كوچا.

خاراج ئى [ئە] تارس <دىن> ئىسلام مەملىكەتلىرىدە، ھۆ ـ كۈمەتنىڭ ئۆز تەۋەسىدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلمايدىغانلار، يەنى غەيرى دىندىكىلەردىن ئادەم بېشىغا ئېلىنىدىغان يەر بېجى.

خاراز ئى. دىيال. جۇۋاز.

خاراكتېر ئى [ر<گرېك] ① ئادەمنىڭ مىجەز ـ خۇلقى ياكى ئەخلاقىدا نامايان بولىدىغان ۋە ئادەم پىسخىكىسىدا ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان ئەڭ مۇھىم روھىي ھالەتلەر يىغىندىسى: خاراكتېرى يامان ئادەم. * ئۇ كىشىنىڭ خاراكتېرى نازۇك. ② بىرەر نەرسە ياكى ۋەقە، ھادىسىنىڭ ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيىتى؛ باشقىلاردىن ئاجرىلىپ تۇرىدىغان بەلگىسى، تۈپكى ماھىيىتى: ئىنقىلابنىڭ خاراكتېرى. خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل زىددىيەت. ③ <ئەد> ئەدەبىيات ۋە سەنئەتتە، بىرەر تىپتىكى كىشىلەرنىڭ تىپىك، ئومۇمىي خۇسۇسىيىتىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرگەن ئوبراز؛ تىپ؛ ئالاھىدىلىك: بۇ ھېكايىدە رىزۋاننىڭ تۈپ خاراكتېرى ئاددىي ۋە روشەن سۆزلەر بىلەن ئىپادىلەنگەن.

خاراكتېرلەشتۈرمەك ① «خاراكتېرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② ئەدەبىي ئەسەرلەر ۋە دىرامىچىلىقتا بىرەر شەخس، تىپنى تەسۋىرلەپ، ئوبرازلاشتۇرۇپ، كۆزلىگەن نىشاندىكى خاراكتېرگە، تىپقا ئىگە قىلماق؛ خاسلاشتۇرماق،

ئىندىۋىدۇئاللاشتۇرماق.

خاراكتېرلەشمەك ① «خاراكتېرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② خاراكتېرلەنمەك.

خاراكتېرلەنمەك «خاراكتېرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت بىلەن خاراكتېرلەنگەن بۇ مەسىلىنى ئاسانلىقچە ئىنكار قىلىۋېتىشكە بولمايدۇ.

خاراكتېرلىك سۈپ ① خاراكتېرى بار، خاراكتېرگە ئىگە بولغان: ئۇ بۇ مەھەللىدە، جىددىي خاراكتېرلىك يۇقۇملۇق ئۇچەي يولى كېسىلى پەيدا بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپتى. ② ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتكە ئىگە؛ پەرقلىق، گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى بار: ئۇنىڭ ئاخىرقى خىسلىتى پۈتۈن ئۆمرىنى ئىنقىلابقا بېغىشلاپ قويغان ئادەملەر ئۈچۈن ناھايىتى خاراكتېرلىك ئىدى.

خاراكتېرلىمەك پ. بىرەر كىشى ياكى نەرسىنىڭ مۇھىم تەرىپى ياكى خاراكتېرىنى، خۇسۇسىيىتىنى ۋە ماھىيىتىنى ئېچىپ بەرمەك، شەرھلىمەك، سۈرەتلىمەك: ئۇ ئۆز ماقالىسىدە، جەمئىيەتنى بۇزۇپ خاراكتېرلەيدىغان تەبىرلەرگە يول قويمىدى.

خاراكتېرىستىكا ئى [ر<گىرېك] <ئەد> ① بىرەر نەرسىگە مۇكەممەل رەۋىشتە بېرىلگەن تەپسىلات. ② مەلۇم ھادىسە، كىشى ياكى نەرسىلەرنىڭ خاس خۇسۇسىيىتە ۋە سۈپەتلىرىنى بەلگىلەش، ئېنىقلاش: ئاپتور خاراكتېرىستىكىسى.

خاراموش سۈپ [پ] ← **خاموش:** توختى قانداقتۇر بىر خىيال ئىچىدە، خاراموش ئولتۇراتتى.

خاراموشلۇق ئى ← **خاموشلۇق:** مەن زاغۇن يېگەن موزايدەك، خاراموشلۇق ئىچىدە يولۇمنى داۋام قىلماقتا ئىدىم.

خاراۋان سۈپ. دىيال. ھەيۋەتلىك، چوڭ، بۈك ـ باراقسان: خاراۋان تېرەك ئىكەن بۇ!

خارايلىماق پ. دىيال. تاللىماق.

خارەت ئى [ئە] دىيال. ياغاچچى.

خارەتچىلىك ئى ← **ياغاچچىلىق.**

خارەزىم ئى <تارىخ> قەدىمكى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر دۆلەتنىڭ نامى. ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئامۇ دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىغا جايلاشقان بولۇپ، تەخمىنەن مىلادىيەدىن ئاۋۋالقى 7 ـ ئەسىردىلا ئۇرگەنچ شەھىرىنى پايتەخت قىلىپ، خارەزمىيە نامىدىكى قۇلدارلىق دۆلەتكە ئايلانغان. مىلادىيە 7 ـ ئەسىر ـ لەردە ئەرەبلەر؛ 11 ـ، 12 ـ، 13 ـ ئەسىرلەردە سالجۇق تۈركلىرى؛ كېيىنرەك چىڭگىزخان، تۆمۈرلەڭلەر تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغان.

خارت تەق. دىماقنى تارتقاندا ياكى مال بوغۇزلىغاندا، چوشقا، ئات قاتارلىقلار يۇگۇرۇپ قاتتىق نەپەس چىقارغاندا چىقىدىغان ئاۋاز.

خارت ـ خارت «خارت»سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئىشىك ئالدىدىكى چىرايلىق ئارغامچىلار يېقىن كەلگەن ئىسكەندەرگە چاپچىپ، دەھشەتلىك ھالدا خارت ـ خارت قىلاتتى.

خارت ـ خۇرت «خارت» قىلغان ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار: ئۇ خارت ـ خۇرت قىلىپ خورەك تارتقىنىچە ئۇخلاپ كەتتى.

خارتۇم ئى [ئە] پىلىنىڭ ئالدىغا ساڭگىلاپ چۈشۈپ تۇرغان، نەرسىلەرنى ئېلىش، كۆتۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ھەربىكەتچان ئەزاسى، يەنى تۇمشۇقى: پىل خارتۇمى.

خارتۇملۇقلار ئى <زوئول> خارتۇمى بار ھايۋانلار: خارتۇملۇقلار ئەتىرىتى.

خارتلىداتماق «خارتلىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خارتلىداشماق «خارتلىدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يولنىڭ ئۇ تەرىپىدىن بىر توپ چوشقا خارتلىدىشىپ چىقىپ كەلدى.

خارتلىدىماق «خارت ـ خارت» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «خارت ـ خۇرت» قىلماق: ئۆكۈز پىچاق سۈرگەن مالدەك، بوغۇلۇپ خارتلداپ ماڭالماي قالدى.

خارتىيە ئى [ر<گىرېك] سىياسىي، ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە ھۆججەت ۋە دېكلاراتسىيەلەرنىڭ نامى: جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئاتلانتىك ئوكيان خارتىيەسى ۋە ھەر قېتىملىق خەلقئارالىق يىغىنلارنىڭ قارارلىرىغا قوشۇلدۇ.

خارجى سۈپ [ئە] كونا. تاشقى: خارجى سىياسەت. خارجى ئىشلار.

خار ـ خار «خار Ⅲ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان خورەكچى بوۋاي خار ـ خار قىلىپ، بىر خىلدا ئۇخلاۋاتاتتى.

خار ـ خۇر «خار» قىلغان ۋە ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار.

خاررىدە رەۋ. «خار» قىلغان ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «خار» قىلىپ: بوۋاي يېتىپ ئۇزۇن ئۆتمەي خاررىدە قىلىپ بىرلا خورەك تارتىپ قويدى ـ دە، يەنە جىم بولۇپ قالدى.

خار ـ زار خار ۋە زار؛ ئېغىر كۈنگە قالغان، ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا چۈشكەن، ئاچ ـ يالىڭاچلىقتا قالغان: باي ھويلىسى باغ ئىكەن، ئاشلىقلىرى تاغ ئىكەن. بىز يېتىملەر خار ـ زار، يۈرىكىمىز داغ ئىكەن.

خار ـ زارلىق خار ـ زار بولغان ھالەت: سودىگەر خىجىللىق ۋە خار ـ زارلىق بىلەن بىر تەرەپكە مېڭىپتۇ.

خارساكتاش ئى. دىيال. گىرانىت تاش، ئۈيۈلتاش.

خارقىراتماق «خارقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خارقىراشماق «خارقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خارقىرىماق پ. «خار ـ خار» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «خار ـ خار» قىلماق، خارىلدىماق: چاشقان قارىغۇدەك بولسا، مومايى خارقىراپ ئۇخلاۋاتقۇدەك.

خارلاتماق «خارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىر ئۆمۈرلۈك مۇھەببەتنى خارلاتمايمەن، باش كەتسىمۇ سۆيگىنىمنى زارلاتمايمەن.

خارلاشماق ① «خارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بىر ئائىلىدىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى بىر بولۇپ، سەكسەن ياشلىق بوۋايىنى خارلاشتى. ② خار بولماق، خارلانماق: ـــ مەن ئۆزۈم بىر ۋاقتى تۇرۇقلۇق بىر شىرە چورۇق تېجىمەللەرنىڭ ئالدىدا شۇنچىلىكمۇ خارلىشىپ كېتەمدىمەن؟ ـــ دېدى شامەخسۇت قاتتىق خورسىنىپ.

خارلانماق «خارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ بۇگۈنمۇ بالىلاردىن خارلانغانىدى.

خارلىق ئى. ئېتىبارسىزلىق، قەدىرسىزلىك، كەمستەلگەنلىك: خارلىق كۆرمەك. خارلىق تارتماق. خارلىقتا ئۆتمەك.

خارلىماق پ. بىرەر ئادەم ياكى نەرسىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى چۈشۈرمەك، كەمستمەك، خار قىلماق: ئۆگەي ئانا ئۆز

قىزىنى ئارزۇلاپ، ئۆگەي قىزىنى خارلىدى.

خارۇزار ← **خار- زار.**

خاربج سۈپ [ئە] بىرەر نەرسىدىن ئايرىلىپ چىققان، قۇتۇلغان : خارج بولماق.

خاربلداتماق «خاربلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خاربلداشماق «خاربلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خاربلدىماق پ. «خار - خار» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «خار - خار» قىلماق؛ خارقىرىماق: بوۋاي تەكىيىگە بېشىنى قويۇپلا، خاربلداپ ئۇخلاپ كەتتى.

خازان ئى [پ] پېرىت. كۈزدە سارغىيىپ تۆكۈلگەن ياكى تۆكۈلۈشكە باشلىغان دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ۋە قوغۇن - تاۋۇز خىلىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ پېلەكلىرى، غازاڭ: خازان بولماق. خازان قىلماق.

خازانلىق ئى. دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھلىرى خازانغا ئايلانغان جاي: راۋابىكىنى يېڭى مۇقامغا سازلىمىساڭ، كونا مۇقامىڭ قۇلاققا خۇشياقماس. باغ ياساپ، گۈللەر تىكىپ ياشناتمىساڭ، خازانلىقتا بۇلبۇللار قانات قاقماس.

خاس I سۈپ [ئە] ① بىرەر كىشى ياكى شەيئىنىڭ ئۆزىدىلا بولىدىغان؛ باشقىلاردا يوق: ئۇلار پېزا يېگىتلىرىگە خاس خىسلەت بىلەن پوكاندەك قىزىرىپ، بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلۈمسىرەپ قويۇشتى. ② بىرەر كىشىگە ياكى شەيئىگە قارىتىلىق، تەۋە، تەئەللۇق؛ مەنسۇپ، مەخسۇس: خاس كېنىزەك. خاس مېھمانخانا.

خاس II ئى. دىيال. دۇشمەن، رەقىب.

خاس- ئام يالغۇز كىشى ۋە كۆپچىلىك، خاس ۋە ئامما: زىيان بوپتۇ ئۆزۈمگە، گۇمانلىنىپ توختامدىن. بولسا ئەقلىم جايىدا، كېيىن قالامتىم خاس - ئامدىن.

خاسقا رەۋ. دىيال. داۋاملىق.

خاسلاشتۇرماق ① «خاسلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: نۇرغۇنلىغان خاس ئىسىملار ئومۇمىي ئىسىملارنىڭ ياكى باشقا سۆز تۈركۈمىدىكى سۆزلەرنىڭ خاسلاشتۇرۇلۇپ قوللىنىلىشى ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ. ② <ئەد> ئىندىۋىدۇئاللاشتۇرماق، خاراكتېرلەشتۈرمەك : كىتابخان ئۆزىنىڭ پىسخىك تەسەۋۋۇر مۇھىتىنى چىقىش قىلىپ ئەسەرنىڭ ئەسلىدىكى ئوبراز قۇرۇلمىسىنى نىسپىي ھالدا ئۆزىگە خاسلاشتۇرىدۇ.

خاسلاشتۇرۇلماق «خاسلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى : كۆز ـــ شائىرنىڭ دۇنياسى، سۆز ئەنە شۇ دۇنيا تەرىپىدىن خاسلاشتۇرۇلىدۇ.

خاسلاشماق پ. خاس ھالەتكە كەلمەك، خاسلىققا ئايلانماق.

خاسلىق ئى ① خاس بولغان ھالەت، مەخسۇسلۇق. ② <پەلس> بىر شەيئىنىڭ باشقا شەيئىلەردىن پەرقلىق بولغان ئايرىم، ئالاھىدە خاراكتېرى. ③ <پىسخول> شەخسنىڭ تۇراقلىق بولغان پسىخىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرى (مەسىلەن، مىجەز، قىزىقىش، ھەۋەس)نىڭ يىغىندىسى. ئۇ بىر ئادەمنىڭ فىزىيولوگىيەلىك خۇسۇسىيىتى ئاساسىدا، مۇئەييەن ئىجتىمائىي، تارىخىي شارائىت، ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت ئارقىلىق شەكىللىنىدۇ ۋە راۋاجلىنىدۇ.

خاسىك ئى [خەن] <بوت> ① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋە مېغىزىدىن ياغ تارتىشقىمۇ بولىدۇ، يېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئۇ مۇھىم مايلىق زىرائەتلەرنىڭ بىرى. يەر ياڭقى . ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

خاسكىلىق ئى. خاسلىق تېرىلغان ئېتىز.

خاسىيەت ئى [ئە] ① ئىجابىي خۇسۇسىيەت، خىسلەت، خاسلىق، ئالاھىدىلىك: ئۇنىڭ گاھىدا يېقىملىق تەسىرات پەيدا قىلالايدىغان خاسىيەتكە ئىگە كۆزلىرى، ئاجايىپ بىر سېھرىي كۈچ بىلەن يالتىراپ تۇراتتى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

خاسىيەتلىك سۈپ. خاسىيىتى بار، خاسىيىتى بولغان، خاسىيەتكە ئىگە: خاسىيەتلىك ئادەم.

خاش سۈپ. دىيال. ياپما: خاش قاپاق.

خاشتا ئى. دىيال. دوست، ئاغىنە، بۇرادەر.

خاقان ئى <تارىخ> ئوتتۇرا ئەسىر تۈركىي خەلقلىرىدىكى بۇيۇك دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ ئۇنۋانى ۋە شۇ ئۇنۋانىنى ئالغان ئەڭ يۇقىرى ھوقۇقلۇق ئىگە شەخس؛ ئۇلۇغ خان.

خاقانلىق ① سۈپ. خاقانى بار، خاقانغا ئىگە: بىز ئالتايىنىڭ پەرزەنتلىرى سەن بىلەن، روھ ئىگىسى بولدۇق، بولدۇق بەدەنلىك. شەپقەت قىلدىك بىزگە تەڭرىم بىباھا، بولۇپ ئالدۇق خاقانلىق ۋە ۋەتەنلىك. ② ئى. خاقانغا قاراشلىق مەملىكەت ياكى دۆلەت: Ⅵ—Ⅶ ئەسىرلەردىكى ئۇيغۇر خاقانلىقلىرىدىن نۇرغۇن ئابىدىلەر قالغان.

خاك ئى [پ] پېرىت ① تۇپراق، توپا: ئەي ۋەتەن، ئىشقىم ساڭا، زوقۇم ساڭا، تەڭرى خاكىڭغا ماگنىت كۆمگەنمىدى. ② تۇپراققا ياكى كۈلگە ئايلانغان ئىنسان جەسىتى: ھەر سېغىنسام جاننىڭ رۇخسارىنى، تاغۇ دەريا، كۆككە باققۇم كېلىدۇ. خاكىدىن ئىزلەپ تېپىپ بىر ياپراق، قۇچۇڭا باغرىمغا ياققۇم كېلىدۇ.

خاكسار سۈپ [پ] پېرىت ① ئىتائەتمەن، بويسۇنغۇچى. ② كۆزگە ئىلىنمايدىغان، ئابرۇيسىز، خار: ـــ ئۆزۈڭنى تۆتۈپ يولۇڭنى تاپ! بولمىسا ئىككى پۇتۇڭنى چېقىۋېتىمەن، خاكسار ئىتنىڭ ئورنىدا نان تاشلاپ بېرىپ باقمەن، ـــ دېدى ئۇ.

خاكسارلىق ئى. ئابرۇيسىزلىق، خارلىق.

خاكپاي ئى [پ] پېرىت. ئاياغ ئاستىدىكى توپا، تۇپراق: قانداق قىلاي سېنىڭ ئاھۇزارىڭغا، بىلگىل ئىزدەپ قانچە باردىم جايىڭغا. جان پايانداز بولسۇن خاكىپايىڭغا، سادىغاڭ كېتەي قايدىن كېلۇرسەن؟

خاك I ئى [خەن] كۆمۈر قېزىلىدىغان، كۆمۈر قېزىش ئۇچۇن مەخسۇس تەييارلانغان ئورۇن؛ كان: خاك ئاچماق.

خاك II ئى. ئۇلنى چىڭداش ئۈچۇن ئىشلىتىدىغان سايمان. ئۇنىڭ ياغاچ خاك، تاش خاك، تۆمۈر خاك قاتارلىق تۈرلىرى بار: خاك سوقماق.

خاكچى ئى. خاكدا ئىشلەيدىغان كىشى، خاك ئىشچىسى.

خاكخوك سۈپ. دىيال. دىمىقىدا گەپ قىلىدىغان، خاكروك.

خاكداتماق «خاكدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خاكداشماق «خاكدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار تۇغاننى خاكداشتى.

خاكدالماق «خاكدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆينىڭ ئۇلى خاكدالدى.

خاكدىماق پ. خاك بىلەن سوقۇپ چىڭدىماق: ئىشچىلار بىناىنىڭ ئۇلىنى خاكدىدى.

خاكگا ئى [خەن] <بوت> تەرخەمەك.

خاڭگا يىللىق سەلب. كىچىككىنە ئەمەل ياكى ئازغىنا مۇ - ۋەپپەقىيەتتىن ئاسانلا مەغرۇرلىنىپ كېتىدىغان، ئازغىنا مۇ - ۋەپپەقىيەتسىزلىكتىن ئاسانلا بوشىشىپ قالىدىغان: خاڭگا يىل - لىق ئادەم.

خال (خالى) ئى [پ] ① ئادەمنىڭ يۈزىدە ۋە بەدىنىدە بو - لىدىغان قارا نۇقتا، چېكىت؛ مەڭ: ئۆستەڭ يارىشقى تال، قىزنىڭ يارىشقى خال (ماقال). ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنىڭ ئەڭ مۇھىم يېرى؛ چىرايلىق جايى؛ ھۆسن، لاتاپەت؛ گۈزەللىك: بىزمۇ جاھان تۈتۈپ كۆرگەنغۇ، ئەلنىڭ گۈلىگە گۈل، خالىغا خال قويغان.

خالا ئى [ئە] ھاجەت قىلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن مەخسۇس جاي، ئۆي؛ ھاجەتخانا.

خالاپ ئى. دىيال ① خېمىرنى يوغان - يوغان تاشلاپ ئېتىدىغان بىر خىل سۈيۈقئاشنى يۇتۇپ ئىچكەن چاغدىكى ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز تەقلىدى. ② خېمىرنى يوغان - يوغان ئۈزۈپ تاشلاپ ئېتىلىدىغان بىر خىل سۈيۈقئاش.

خالاپ - خۇلۇپ «خالاپ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: تۇراپ ئىمىن دەسلەپ قول ئۈزىتىپ، قورداقتىن بىر ئىلىك گۆشنى ئاغزىغا سالغاندىن كېيىن ئىشخانا ئىچى شاپۇر - شاپۇر، خالاپ - خۇلۇپ، ماكاچ - مۇكۈچ قىلغان ئاۋازلار بىلەن تولدى.

خالات ئى [ئە] كىيىم ئۈستىدىن كىيىلىدىغان يالاڭ قەۋەتلىك يەڭگىل ئىش كىيىمى.

خالاتلىق سۈپ ① خالاتى بار، خالات كىيگەن: مەن كۆزۈمنى ئاچسام، يېنىمدا ئاق خالاتلىق ئىككى كىشى كۆلۈمسىرەپ قاراپ تۇرۇپ- تۇ. ② خالات تىكىشكە ئاتالغان، خالاتقا تۇشلۇق، خالاتقا يەتكۈ - دەك: گۈلنىسا بازاردىن بىر خالاتلىق خەسە سېتىۋالدى.

خالاس [ئە] ① سۈپ. بىرەر ئىش ياكى مەسىلە، ھادىسە، غەم - ئەندىشە ۋە شۇ قاتارلىقلاردىن قۇتۇلغان، خالىي، ئازاد: تەشۋىشتىن خالاس. غەمدىن خالاس. ② يوك. جۇملىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ كېلىپ، ئىشنىڭ شۇ جۇملىدە ئېيتىلغىنى بىلەنلا چەكلىنىشىنى بىلدۈرىدۇ: بۇ ئۆز پۇتىغا ئۆزى پالتا چاپقانلىق، خالاس.

خالاسكار ئى [ئە + پ] خالاس قىلغۇچى، قۇتقۇزغۇچى: — رەھىم قىلىپ مېنىمۇ ئادەم بالىسىنىڭ زۇلمىدىن قۇتقۇزا! مەن سەندىن كۆچلۈكرەك بىر خالاسكارنى ئىزدەپ تاپالمىغانىدىم، مەن سەندىن مەدەت سورايمەن ! — دېدى ئۇ ھېلىقى كىشىگە.

خالاسكارلىق ئى. خالاسكارلارغا خاس خاراكتېر ياكى ئىش: — مەن ئەقىل - پاراسەت ئىشلىتىپ خالاسكارلىق قىلالمىدىم، غەيرەت كۆرسىتىپ پىدائىي بولالمىدىم. ئۇ بىر ۋىجدانسىزلىق ! — دېدى ئۇ باشقىلارغا ئۆزرە ئېيتىپ. * مەن ئۇنۇڭ، بايلىق ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ خالاسكارلىقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىمەن.

خالاسلىق ئى. بىرەر ئىش ياكى مەسىلە، ھادىسە، غەم - ئەندىشە ۋە شۇ قاتارلىقلاردىن قۇتۇلدۇرۇش، خالىيلىق، ئازادلىق: خالاسلىق تاپتى جاللاتنىڭ قولىدىن، ئىشق ئىلھامى ئاچقان پىكىر يولىدىن.

خالاشماق «خالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: نۇرا- خۇن كۆلۈپ تۇرۇپ: — بالىلار ئۆزى خالاشقان ئىكەن، بىزمۇ قوشۇلۇ- شىمىز كېرەك، ئەلۋەتتە، — دېدى ئايالىغا.

خالايىق ئى [ئە] ئادەملەر توپى، كۆپچىلىك، ئامما، خەلق، كىشىلەر: كىچىككىنە تۇمۇچۇق، باغدا ئۆزۈم پىشىپتۇ. شۇ خالايىق ئالدىدا، سىزگە كۆڭلۈم چۈشۈپتۇ.

خالتا [پ] ① ئى. ئىچىگە بىرنەرسە ئېلىنىش ئۈچۈن قاپ شەكلىدە تىكىلگەن بۇيۇم: قەغەز خالتا. ئۇن خالتىسى. تاماكا خالتىسى. ② ئى. پوچتىدىن ئەۋەتىلگەن، يوللانغان نەرسە - كېرەك، يوللانما: خالتا ئەۋەتمەك. * بۇگۈن ئۆيدىن خالتا كەلدى. ③ مىق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ، مىقدارنى بىلدۈ- رىدۇ: ئۇنىڭ ئاشلىق دۇكىنىدىن بىر خالتا گۈرۈچ سېتىۋالدى. ④ ئى <زوئول> بەزى ھايۋانلارنىڭ كىچىك بالىسىنى سېلىپ، كۆتۈرۈپ يۈرۈشكە ماسلاشقان، قارنى ئاستىدىكى خالتىسىمان تېرە قاتلىمى.

خالتا پولۇ <يېمە> گۈرۈچنى خالتىغا سېلىپ، سۇدا پىشۇ- رۇلىدىغان پولۇ.

خالتا - خالتا بىرقانچە خالتا، نۇرغۇن خالتا.

خالتىسىمان سۈپ [پ] خالتىغا ئوخشايدىغان، خالتا شەك- لىدىكى.

خالتىلاپ رەۋ. خالتىسى بىلەن: خالتىلاپ ئۇن ئالماق.

خالتىلاتماق «خالتىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خالتىلاشماق ① «خالتىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرى- جىسى. ② پۇرلىشىپ، سولىشىپ كەتمەك: بىچارە ساغلىقىنىڭ ئەھۋالى ناھايىتى خاراب، يېلىنلىرى خالتىلىشىپ، تېرىسى ئۇستىخان- لىرىغا يېپىشىپ كەتكەن.

خالتىلىق سۈپ ① خالتىسى بار، خالتىغا ئىگە: خالتىلىق زەمبۇرۇغ. خالتىلىق ئىسپورا. ② خالتا قىلىشقا بولىدىغان، خالتا ئۈچۈن تاييارلانغان، خالتىغا تۇشلۇق: بىر خالتىلىق رەخت. ③ <تېب> خالتا ھالىتىگە كەلگەن، خالتىلاشقان، خالتى- سىمان: خالتىلىق ئىششىق.

خالتىلىماق پ. خالتىغا قاچىلىماق: ئۇ ئالدى بىلەن يەل - يېمىشلەرنى كىچىك - كىچىك قىلىپ خالتىلىدى.

خالخۇش سۈپ. دىيال [خال + خۇش] دەلتە، دەلدۇش.

خاللىق سۈپ. خالى بار، خالغا ئىگە : تۇغۇتلۇق ياتقان گۈلنۇر خالىدىنىڭ بوينىدىكى خالىنى سىلاپ تۇرۇپ: — قىزىمىز سىلىگە ئوخشاش خاللىق تۇغۇلدى، — دېدى قېينىئانىسىغا.

خالو ئى. دىيال. نوغۇچ.

خالۇاپ ئى. گىلەم، تاغار، خۇرجۇن توقۇغۇچى ھۈنەرۋەن، گىلەم توقۇغۇچى، گىلەمچى: بۇ يۇرتتا، كىچىككىنە سەپەر خۇرجۇ- نىنى كۆتۈرۈپلا كەلگەن ئاتا - بالا خالۇاپلار ئۈچ - تۆت يىل ئۆتمەي خېلى ھاللىق ئائىلىلەردىن بولۇپ قالدى.

خالۇاپچىلىق ئى. خالۇاپلىق، گىلەم، خۇرجۇن، تاغار قاتار- لىقلارنى توقۇش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: ... شۇنداقلا توقۇمچىلىق كەسپىنى، ھەرخىل نۇسخىدىكى زىلچا - گىلەم، پالاس توقۇيدىغان پالاسچىلىق كەسپىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

خالۇاپلىق ئى. گىلەم، خۇرجۇن، تاغار قاتارلىقلارنى توقۇش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى.

خالىزىم سۈپ. دىيال. خەۋەرسىز، بىخەۋەر، ئۇنتۇپ قالغان، ئېسىدىن كۆتۈرۈلگەن: ئاكام ئۆزلىرىنىڭ كېلىشىلىرىدىن خالىزىم بولۇپ كېتىپ قاپتۇ.

خالىس [ئە] ① سۈپ. ھەممىگە بىر خىل نەزەر بىلەن قارايـ-

دىغان، بىرەر تەرەپكە يان باسمايدىغان؛ بىتەرەپ؛ ھەقىقىي: خالىس ئەلچى. خالىس ئادەم. ② سۇپ. ئۆز مەنپەئەتىنى كۆزلىمەي- دىغان، تەمە قىلمايدىغان، غەرىزى يوق، سەممىي: ئۇ خالىس، توغرا، شەخسىيەتسىز ئادەم ئىدى. ③ سۇپ. ھەق تەلەپ قىلمايدىغان، ھەق ئالمايدىغان، ھەقسىز؛ چىن كۆڭلىدىن: خالىس ئەمگەك. خالىس ياردەم. ④ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

خالىسانە رەۋ [ئە + پ] ① ئۆز مەنپەئەتىنى كۆزلىمىگەن ھالدا، بىر تەرەپكە يان باسماستىن، ئادىللىق بىلەن: خالىسانە قىلىنغان ياردەم. ② ھەق تەلەپ قىلماستىن، تەمەسىز ھالدا، ئۆز ئىختىيارى بىلەن: بۇگۈن ئىدارىمىزدىكى ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلار ئەمگەككە خالىسانە قاتناشتى.

خالسانلىك ئى← **خالسلىق:** خالسانلىك بىلەن ئىشلىمەك.

خالسلىق ئى ① ھەممىگە بىر خىل قاراش، بىر تەرەپكە يان باسماسلىق، بىتەرەپلىك، ئادىللىق: خالسلىق قىلماق. ② ئۆز مەنپەئەتىنى كۆزلىمەسلىك، غەرەزسىزلىك، سەممىيلىك: بۇڭاي بۇ كۆچەتلىرىنى باشقىلارغا خالسلىق بىلەن ھەدىيە قىلاتتى.

خالغانچە رەۋ. ئۆز مەيلىچە، ئۆز بىلگىنىچە؛ ئەركىن، بە- مالال: خالغانچە ئىچۈرمەك. خالغانچە تاللىماق.

خالماق پ ① بىرەر نەرسىنى ئارزۇ ۋە ئىختىيار قىلماق، ئۇنىڭغا ئېرىشىش، يېتىش زۆرۈر دەپ بىلمەك؛ ئىزدىمەك، ئۇنىماق: ئۇ بۇگۈنكى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئۇنتۇپ قېلىشنى خالايتتى. ② ئۆز خاھىشى، ئىختىيارى بىلەن تاللىماق، ئىختىيار قىلماق، رازى بولماق (قىز ياكى يىگىت ھەققىدە): يارنى يار دەمدۇ كىشى، يامانىنى يار دەمدۇ كىشى. ياخشى يار يېنىدا تۇرۇپ، يامانىنى خالامدۇ كىشى.

خالي [ئە] ① سۇپ. ئىچى ئادەم ياكى نەرسىلەر بىلەن بەند بولمىغان، بوش، بىكار: ئۆيدىكىلەر دىلشاتنىڭ ئىمتىھانىغا تەييارلىق قىلىشى ئۈچۈن بىر ئۆينى خالي قىلىپ بەردى. ② سۇپ. كىشى نە- زىرىدىن، كۆزىدىن يىراق؛ چەت، خىلۋەت: قاراقچى خالي يەردە ئالار، يانچۇقچى توپ ئىچىدە (ماقال). ③ سۇپ. ھېچكىم يوق، يالغۇز، ئايرىم: كەچقۇرۇن بەختكۈل بىلەن رېشىت خالي قالدى. ④ ئى. ھېچكىم يوق جاي، يەر؛ خىلۋەت يەر، دالدا جاي: مەن سىز بىلەن خالىيدا گەپلەشمەكچى. ⑤ سۇپ. چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلەنگەن ئىسىملاردىن كېيىن كېلىپ، «مۇناسىۋەتسىز، ئالاقىسىز، مۇستەسنا، ئازاد» دېگەن مەنە- لەرنى بىلدۇرىدۇ: تۆتىنچى قىز يۇقىرىقى ئۈچ قىزدا كۆرۈلگەن خۇسۇسىيەتلەردىن خالي ئىدى. ⑥ سۇپ. «ئەمەس» سۆزى بىلەن بىللە قوللىنىلىپ، ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى چىقىش كىلىشتە كەلگەن سۆزنىڭ ئاڭلاتقان مەنىسىنىڭ بارلىقىنى، مەۋجۇتلۇقىنى بىلدۇ- رىدۇ: دوستۇم ماختاندى پۇل - مۇلكىدىن، خالي ئەمەسكەن ئويۇن - كۆلكىدىن.

خالىلاشتۇرماق «خالىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دە- رىجىسى: بىرلىشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئۇ يەرنى بىتەرەپلەشتۇرۇش ۋە ھەربىي ئىشلاردىن خالىلاشتۇرۇش مەسلىسىنى مۇزاكىرە قىلىش- نى ئالاھىدە تىلغا ئالدى.

خالىلاشتۇرۇشماق «خالىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خالىلاشتۇرۇلماق «خالىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خالىلاشماق پ. بىرەر ئىش - ھەرىكەتكە مۇناسىۋەتسىز تۇرماق، ئۇنىڭدىن خالىي، مۇستەسنا بولماق، ساقلانماق: ئىككى تەرەپنىڭ بىر - بىرى بىلەن چېگرالىنىدىغان رايونلىرى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ تىنچلىق ساقلاش قىسمىلىرىدىن خالىيلاشتى.

خالىيلىق ئى. خالي ھالەت: ئۇ ئاتالمىش سىياسىيدىن خالىيلىق نەزەرىيەسىنى تەرغىب قىلىپ، خەلق ئاممىسىنى ئالدايدۇ.

خام I سۇپ [پ] ① قاينىتىلمىغان، پىشۇرۇلمىغان: خام گۆش. خام سۈت. خام تۇخۇم. * ئوچاقتا كىرگەن نان خام چىقماس (ماقال). ② تەبىئىي ھالدا پىشىپ يېتىلمىگەن، پىشمىغان؛ غورا ھالىتىدىكى: خام تاۋۇز.// خام ئورۇلغان بۇغداي. ③ قايتا پىششىقلاپ ئىشلەنمىگەن؛ پىششىقلاپ ئىشلەشكە تېگىشلىك بولغان؛ چالا: خام يىپەك. خام ئەشيا. خام تېرە. ④ كۆچمە. تازا ۋايىغا يەتكۈزۈلۈپ، رەتلەپ، يېزىپ چىقىلمىغان؛ قايتا ئىشلەشكە تېگىشلىك بولغان؛ چالا: خام ئەسەر. ⑤ كۆچمە. ئەمە- لىيەتتىن يىراق، ئەمەلگە ئاشمايدىغان، پىشمىغان: خام خىيال. ⑥ كۆچمە. بىرەر نەرسىنى، ئىشنى، كەسىپنى پىششىق ھەم تولۇق ئىگىلىمىگەن، مۇكەممەل ئەمەس، چولتا: كەسىپتە خام. ئىشتا خام. ⑦ كۆچمە. تەجرىبىسى يوق، بېشىدىن تېخى جىق ئىش ئۆتۈلمىگەن، ئىش كۆرمىگەن: خام بالا. خام ئادەم. ⑧ كۆچمە. ئۆگەنگۈچىگە تېخى يات بولغان، ئۆگەنگۈچى تەرە- پىدىن تېخى ئۆزلەشتۇرۇلمىگەن (ماۋاربىپ ھەققىدە): خام سۆز. خام خەت. ⑨ كۆچمە. ئۆزىنىڭ سۇبىيېكتىپ قارىشى بويىچە سەل بوش، يۈزەكى: خام چاغلىماق. خام ئويلىماق.

خام پاختا دىيال. چىگىتتىن ئايرىپ چىقىرىلمىغان، تېخى ئېتىلمىگەن پاختا.

خام پىلە دىيال. پىششىقلانمىغان پىلە يىپىكى.

خام تاسما ① تېخى پىشۇرۇلمىغان تاسما. ② كۆچمە. تەل ھا. تىللاشتا ئىشلىتىلىدىغان سۆز.

خام تاما دىيال. سىناق: كەلسىلە خېنىم دېسەم، قارىمايكەتكەن يارىم. خام تامادا داڭگال ئاتسام، ئاچچىقى كەلگەن يارىم.

خام چوت ① بىرەر نەرسە ياكى مەسىلە ھەققىدە ئالدىنئالا قىلىنغان تەخمىنىي ھېساب، پىلان: خام چوت قىلماق. ② <مەل> نەق چوت تۇزۇلۇشتىن بۇرۇن، كىرىم - چىقىمنى كۆرسىتىپ تۇرىدىغان تەخمىنىي سان. نەق چوت ئەنە شۇ سان ئاساسىدا، تېخىمۇ ئىنچىكە ھېسابلاش ئارقىلىق تۇزۇپ چىقىلىدۇ.

خام سۈت ئەمگەن بېشىدىن ئاچچىق ساۋاق ئۆتمىگەن؛ كەمچىلىك، خاتالىق ۋە ھەر خىل نۇقسانلاردىن خالي ئەمەس؛ تەجرىبىسىز، سادىدا: ئادەم خام سۈت ئەمگەن نەرسە. مەھەممەتنى بۇ ئىشنى قىلمىدى دېگىلى بولمايدۇ.

خام II ئى. پاختا يىپتىن توقۇلىدىغان، ئاق رەڭلىك، سىيدام، بىر خىل يەرلىك رەخت؛ بۆز، ماتا: ئۇ خاملىرىنى دېگە- نىگە سېتىپ، خوتۇنىغا كەمچەت تۇماق، بالىلىرىغا كىيىم - كېچەك دېگەندەك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ، خورجۇنىنى تولدۇرۇپتۇ.

خاما ئى. جۇۋاز قايچىسىنىڭ تاش تۇرىدىغان ياپىلاق جايى:

جۈۋاز خامسى.

خامار ئى. جان ت. ئادەمنىڭ ئېغىز، بۇرۇن ۋە شۇنىڭغا يېقىن جايلىرىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ئاتىلىشى: خامارغا ئۇرماق.

خامان ئى [پ] ① زىرائەتنى تېپىش ۋە تازىلاش ئۈچۈن تەييارلانغان مەيدان، جاي: ساپىر ئىككىنچى ئىشلەپچىقىرىش دۇيىنىڭ خامىنىدىن كەچ قايتتى. ② شۇنداق جايغا قۇرۇتۇش، تېپىش، تازىلاش ئۈچۈن كەلتۈرۈلگەن مەھسۇلات: خامان سورۇماق. خامان تېپىمەك. ③ تېپىپ، يانچىپ پاكىزلەنگەن تەييار چەش؛ ئاشلىق: خامان ئالماق. * ئېكىنىدە يوق، تېپىنىدە يوق، خامانىدا تەييار (ماقال).

خامانچى I ئى ① خامان تېپىشكە قاتنىشىدىغان كىشى: خامانچىلار بۈگۈن خامانىدىن كەچ قايتتى. ② خامانغا قارايدىغان كىشى: يۇقىرىقى خامانغا خامانچىلار ئوت قالغانىكەن. مەن شۇ ئوتنىڭ تەپتىدە تاڭ ئاتقۇچە تەرلەپ چىقتىم.

خامانچى II ئى <بوت> بالدۇر پىشىدىغان بىر خىل قوغۇن: تەۋەككۈلئاخۇن مېھمانلارغا قەشقەر قوغۇنلىرىنى تونۇشتۇردى. ئاخىرىدا خامان ۋاقتىدا پىشىدىغان «خامانچى» ئىسىملىك قوغۇننىڭ بارلىقىنى قوشۇپ قويدى.

خامانلىق ① سۇپ. خامان بولىدىغان، خامان قىلىشقا مۇۋاپىق تېپىلغان، خامان قىلىنغان يەر: مەيدان ئەسلىدە مەخسۇت بەگنىڭ كۆز كۆنلىرى باش قوناقنى يېيىپ قۇرۇتىدىغان ۋە شال تېپىدىغان خامانلىقى ئىدى. ② ئى. خامان قىلىشقا مۇۋاپىق تېپىلغان، خامان قىلىنغان يەر: مەيدان ئەسلىدە مەخسۇت بەگنىڭ كۆز كۆنلىرى باش قوناقنى يېيىپ قۇرۇتىدىغان ۋە شال تېپىدىغان خامانلىقى ئىدى.

خاماباستى ئى [خام + باس + تى] بالىلار ئويۇنلىرىنىڭ بىر تۈرى. بۇ ئويۇندا ئويۇنغا قاتناشقۇچىلارنىڭ كۆچلۈكلىرى ئۆز ئىچىدىكى بىرەرۋاڭ، ئېھتىياتسىز ۋە ئاجىزلىرىنى يىقىتىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۈست - ئۈستىلەپ ئۆزلىرىنى تاشلاپ، بېسىشىپ ئويناىدۇ: خاماباستى قىلماق.

خامپا ئى. تۇگمەننىڭ تارتىلغان ئۇن چۈشۈپ تۇرىدىغان، تۇگمەن تېشىنىڭ ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئوي (چوڭقۇر) جايى: تۇگمەننىڭ خامپىسى. * چورۇقنى سالماي خامپىغا كىرمە (ماقال).

خامپىغا سەگرىمەك تەييارلىقسىزلىقلا، تەۋەككۇلىگە ئىش قىلماق: بۇ ئىشتا ئالدىراپ خامپىغا سەكرىمەيلى.

خام- تارا دىيال. خام - خۇتا، خام - خاتىلا.

خام- چارا دىيال. خام - خاتىلا، تولۇق پىشمىغان، چالا پىشقان.

خامتالاش ئى [خام + تالاش] ① مال سويۇپ، ئۇنىڭ گۆشىنى سەدىقە قىلىپ باشقىلارغا خام پېتى ئۈلەشتۇرۇپ بېرىش: خامتالاش قىلماق. ② كۆچمە. كۆپچىلىكنىڭ ياكى باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى، مۈلكىنى ئۆزىنىڭ قىلىپ بۆلۈۋېلىش: — ئەزالار ئۇ يىلدىن بۇ يىلغا بىر قويىنى خامتالاش قىلىشمايدۇ، سەنلەر ھەدىسە تاغدىن كومموننىڭ قويىنى ئەكىلىپ يەۋېرىشىمەك، نېمە توشايدۇ؟ — دېدى ئۇ.

خامتەك ئى [خام + تەك] ئۇزۇمنى كۆمۈش ۋاقتىغىچە پىشىپ بولالمىغان ئۇزۇم شۆكۈلىرى؛ خام شۆك: ئۇزۇمنىڭ خامتېكى.

خامتۇر ئى. دىيال. تاشتىن يۇمشاق، ئادەتتىكى توپىدىن قاتتىق توپا ياكى مادىدا.

خامچى ئى. خام توقۇيدىغان ئادەم؛ بوزچى، باپكار: — مەن چىن مەملىكىتىدىن بولۇپ، خامچىلار مەھەللىسىدە تۇراتتىم، ناھايىتى باي ئادەم ئىدىم، — دېدى ئۇ.

خام- خاتىلا تولۇق پىشمىغان، چالا پىشقان: خام - خاتىلا تاماق. خام - خاتىلا يۇتماق.

خامداتماق «خامدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خامداشماق «خامدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خامدالماق «خامدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خامدىماق پ. خاملىماق، چىغداندىكى كىرىشتۇرۇلگەن يۇڭنى نەمدەپ، قول بىلەن دومىلىتىپ، پۇت بىلەن دەسسەپ پىشۇرماق.

خامسۇق سۇپ. پۇرىقىدىن، كۆرۈنۈشىدىن تولۇق پىشمىغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدىغان؛ چالا پىشقان، خام - خاتىلا: خام سۇق نان.

خامسېكىرمەك پ. دىيال. چالا پىشىپ قالماق: نان خامسېكىرىپ قاپتۇ.

خاملىق ئى. خام ھالەت، پىشمىغانلىق: بۇ ئىشتا مەن خاملىق قىپتىمەن. * مېنى يىگىت دەيسەنغۇ، يىگىت يوغان كىشىغۇ؟ قىزىق بولدى سوئالىڭ، خاملىق يىگىت ئىشمۇ؟

خاملىماق پ ← **خامدىماق**.

خامۇت ئى [ر] ① ھارۇنغا قوشۇلغان ئاتىنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان، ئىككى ياندىن ھارۇا شوتىسى ئۈچىغا باغلىنىدىغان ياغاچ بۇيۇم، جاۋەن: ئۇ ئاتلىرىغا ئالدىرىماي خامۇت كىيدۇرۇپ، ھارۇسىنى قوشتى. ② بويۇنچاق.

خامۇش سۇپ [پ] ① شۇك، جىم بولۇپ قالغان؛ جىم، كەم سۆز: خامۇش ئادەم. * ئالماس ئاكا خامۇش كۆزىنى تورۇسقا تىككىنىچە ئۇن - تىنسىز ياتاتتى. ② غەم - غۇسسىگە پاتقان، غەمكىن، ئويچان، چۈشكۈن؛ سولغۇن: دوختۇرخانا يېنىدىكى كوچىدا ياسىن خامۇش ھالدا كېتىۋېتىپ، بىردىنلا قادىرنى كۆرۈپ قالدى.

خامۇشلانماق پ. خامۇش ھالەتكە كەلمەك، خامۇش بولماق: خامۇشلانغان بۇلبۇلگويا پادىشاھقا قارايمۇ قويمىدى.

خامۇشلۇق ئى. خامۇش ھالەت: ئۇ يەردە كۆڭۈللەرنى ياشارتمىدىغان خۇش پۇراق تارقىلىپ، بىھوشلۇق، خامۇشلۇقنى تارقىتىۋەتكەندەك بولدى.

خامىلىئون ئى [ر<گىرىك] <زوئول> بىر خىل سۆرەلگۈچى ھايۋان. تېنىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 25 سانتىمېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ، خالىغان ۋاقىتتا ئۇزىراپ، قىسقىرايدۇ ۋە رەڭگىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ؛ بېشىدا ئۈچ بۇرجەك شەكلىدە ئۆسىمىسى بولىدۇ؛ تىلى ئۇزۇن بولۇپ، ئېغىز سىرتىغا سوزۇپ چىقىرىپ، ھاشارات تۇتۇپ يەيدۇ؛ تۆت ئايىغى قىسقا، دەرەخكە چىقىشقا ماھىر كېلىدۇ؛ قۇيرۇقىمۇ ئۇزۇن كېلىدۇ. ئافرىقىنىڭ شىمالى، كىچىك ئاسىيا ۋە ئىسپانىيە قاتارلىق جايلارغا تارقالغان.

خان ① ئى. جۇڭگو ۋە باشقا شەرق مەملىكەتلىرىدە، ئۇتۇرا ئەسىرگە تەۋە خانلىق تۇزۇمىدىكى ھاكىمۇتلەق ھۆكۈمرانلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئەمەل نامى ۋە شۇ ئەمەلگە ئېرىشكەن كىشى: قوقەنت خانى. خان ساراىيى. * خاننىڭ ئاغزى مايمۇن (ماقال). ② ئى. تارىخ. خانلىق قىلغان، خانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقان كىشى ئىسمىغا قوشۇلۇپ كېلىپ، شۇ كىشىنىڭ ھۆرمەت مەنسىپىنى ئىپادىلەيدۇ: تارىخىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا، قىدىرخان ياركەندى يەكەن خانلىقى دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر ئا-

لىمى، شائىر ۋە مۇزىكىشۇناس بولۇپ، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئوردىسىدا باش ۋەزىرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەنىكەن. ③ سۇپ. «ئانا، ئاغا، ئاچا، ئاچا» سۆزلىرىنىڭ ئالدىدا ياكى ئاياللار، بەزىبىر ئەرلەر ئىسمىنىڭ كەينىگە ئۇلىنىپ، ھۆرمەتنى بىلدۈرىدۇ: خان ئانا. خان ئاچا. * مېنىڭ تاغام ماموتخان پىچان ناھىيەلىك بانكىدا ئىشلەيدۇ.

خان ئاچا ① ئاكىسىنىڭ، تاغىسىنىڭ ئايالى. ② ئۆزىدىن چوڭ ئايال تۇغقانلىرىنى ھۆرمەت بىلەن چاقىرىش فورمىسى: قاچانكى توختىغاچ باغدا تاماشا، دېدى لەيلى: — ئىسسىپ كەتتىم خان ئاچا! — بۇنى ئاڭلاپ سۆيۈندى، كۇلدى يەڭگە، دېمەككى گاچا قىزمۇ كىردى تىلگە.

خان ئاغىچا ① تارس. خانىنىڭ خوتۇنى، خانىش. ② ياشانغان ھۆرمەتلىك ئاياللارغا قوللىنىلىدىغان ھۆرمەت نامى.

خان ئانا تارس ① پادىشاھنىڭ تۇغقان ئانىسى، پادىشاھنىڭ ئۆز ئانىسى. ② ياشانغان، ھۆرمەتلىك ئاياللارنى ھۆرمەت بىلەن چاقىرىش فورمىسى.

خان بېلىق بېلىقنىڭ بىر تۈرىنىڭ نامى.

خان كاتىكى ← **خان ئوردا كاتىكى**.

خان ئوردا كاتىكى بىر خىل بالىلار ئويۇنى. ئويۇندا ئوتتۇرىغا چوڭراق ئورەكتىن بىرى كولىنىپ خان ئوردا كاتىكى قىلىنىدۇ، ئويۇنغا قاتنىشىدىغان بالىلار چوڭراق ئورەكنى شۇنچە كىچىك ئورەك كولىنىدۇ. ئويۇنغۇچى كىچىك ساقا (توپ) نى ئاۋۇال ئۆزىنىڭ ئوربكىگە ئۇچ قېتىم ئاتىدۇ، ئۇچ قېتىمىنىڭ ھەممىسىدە چۇشۇرەلمىسە، ئاندىن ئوتتۇرىدىكى خان كاتىكىگە ئۇچ قېتىم ئاتىدۇ، ئۇچ قېتىم چۇشۇرەلمىسە خان بولىدۇ.

خانا I ئى [پ] ① ئۆي ياكى بىر پۈتۈن بىنانىڭ تام بىلەن بۆلۈنگەن ھەربىر قىسمى؛ بۆلۈم: مەلىكە خۇشال بولۇپ، ئۇنى باشلاپ كېلىشكە بۇيرۇدى. پەرى قىزلار ھاتەمنى باشلاپ، مەلىكىنىڭ خانىسىغا كىرىشتى. ② تۇرالغۇ جاي، ئائىلە، ئۆي: تاماقتىن كېيىن شائىرمۇ كۆچىلىك بىلەن بىرلىكتە ئۆزاپ، ئۆز خانىسىغا قايتتى. ③ بەزىبىر ئىسىملارنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ كېلىپ، «ئورۇن – جاي» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنى ياسايدۇ: كارخانا. دەرسخانا. مەجلىسخانا. ھاجەتخانا. ④ <مات> سانلارنىڭ تۈرۈش ئورنى. مەسىلەن، سانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن باشلاپ سانىغاندا، بىرىنچى ئورۇن بىرلەر خانىسى، ئىككىنچى ئورۇن ئونلار خانىسى بولىدۇ.

خانا II ئى. دىيال. ئۇرچۇقنىڭ بىر قىسمى.

خاناقساق پ. دىيال. بىرەر ئادەم ياكى بىرەر نەرسە، ئىش قاتارلىقلار ھەققىدە دەرگۇمان بولماق، ئىككىلەنمەك.

خانئەتلەس ئى [خان + ئەتلەس] رەڭ ۋە گۈللىرى جەھەتتىن ئالاھىدە قىلىپ ئىشلەنگەن بىر خىل ئەتلەس، يەنى زەيتۇن ھەم ئاق ئارىلاش ئەتلەس: ئۇچاتتى كۆڭلەكى خانئەتلەس ئوڭنىڭ، دوپپىسى ئوخشايتتى چېچەك پەسلىگە. ئۇچاتتى شۇنچىلىك ئىنتىزار بولۇپ، ئاھ، لەيلى ئاشىقى قەيىس ۋەسلىگە!

خانپەرەس سۇپ. خانىنى، خانلىقنى ياقلايدىغان؛ خان تەرەپدارى: بۇ ئىنقىلابنى يوقىتىشقا ئۇرۇنغان خانپەرەس ئەركىن بۇرژۇازىيەنى بېتىم قالدۇرۇش ئىدى.

خانچە ئى. دىيال. خانىنىڭ خوتۇنى، خانىش.

خانزادە ئى [پ] ① خانىنىڭ پەرزەنتى (ئوغلى ياكى قىزى)، خان ئەۋلادى: باينىڭ نامى بەگزادە، خوتۇن – قىزى خانزادە، بىزنى ئاشۇ زاماندا، ئاتىشاتتى قەلەندەر. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

خانقىز ئى [خان + قىز] ① <زوئول> ھاشاراتلارنىڭ بىر ئائىلىسى. يېتىلگىنى يېرىم شار شەكلىدە بولۇپ، بېشى كىچىك، خىللىرى كۆپ، رەڭگى ھەر خىل كېلىدۇ. بۇ خىل ھاشاراتلارنىڭ ئاز بىر قىسمىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، زور كۆپچىلىكى كۆكپىت، سالجا قاتارلىقلارنى تۇتۇپ يەپ، دېھقانچىلىق ۋە ئورمانچىلىققا پايدا يەتكۈزىدۇ. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

خانگۇل ئى [خان + گۇل] ① <بوت> كېپىنەكگۈل. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

خانلەيلۇن ئى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىي ناخشىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

خانلىق ① ئى. مەلۇم بىر خانلىق تۈزۈمىدىكى ھاكىمىيەت، سۇلالە، خانىدانلىق. ② سۇپ. خانىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى، خانىنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىكى: خانلىق يەر. * ئابدۇقادىر دامۇللا قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان.

خانۇمان ئى [پ] بېزىت. مال – مۇلۈك، بىسات، بايلىق؛ ئۆي – جاي، تۇرالغۇ: ئۇ: «خانۇمانىمدىن، مېھرىبانىمدىن، روزىغارىمدىن، جاندىن ئەزىز پەرزەنتلىرىمدىن ئايرىلدىم» دەپ زار – زار يىغلاپتۇ.

خانى ئى. مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. خانى تىلى خەنزۇ – زاڭزۇ تىللىرى سىستېمىسىنىڭ زاڭزۇ – مېيەنزۇ تىللىرى تۈركۈمى يېزۇ تىللىرى تارمىقىغا كىرىدۇ. ئاساسەن مەملىكىتىمىزنىڭ يۇنەن ئۇلكىسى خۇڭخې خانى – يېزۇ مىللىي ئاپتونوم ئوبلاستىدا، جياڭچېڭ خانى — يېزۇ مىللىي ئاپتونوم ناھىيەسىدە، شىشۇاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدا، موجياڭ ناھىيەسى قاتارلىق جايلاردا ئىشلىتىلىدۇ. چەت ئەللەردە ئاكا تىلى دەپ ئاتىلىپ بىرما، لائوس، تايلاند، ۋېيتنامىلار دائىر بىسىدە ئىشلىتىلىدۇ.

خانچە ① سۇپ. خانىلارغا خاس، خانىلارنىڭ ئۇسلۇبى، ئادىتى بويىچە؛ خانىلاردەك. ② ئى. خانى تىلى ياكى يېزىقى.

خاندان ئى [پ] ① ئائىلە، جەمەت: شۇي شۇ كېلىپ، ئالدى بىلەن ۋەزىر خاندانىدا ساۋ ساۋ بىلەن كۆرۈشتى. ② تارس. خانلىق، سۇلالە: ئىرۇر بىر خانى ئۇشبۇ خاندانىنىڭ، ئۇنتۇلماس بۇيۇك كىشىسى زامانىنىڭ.

خاندانلىق ئى. خانلىق، سۇلالە.

خانىش ئى. تارس. خان، پادىشاھ، ۋاڭلارنىڭ خوتۇنى: مېھرىبانۇ چىڭ ۋاڭ قومۇل ۋاڭلىرىنىڭ يەتتىنچىسى مۇھەممەت بەشىر ۋاڭنىڭ خانىشى ئىدى.

خانىشلىق ئى. خان، پادىشاھ، ۋاڭلارنىڭ خوتۇنىغا خاس؛ خان، پادىشاھ، ۋاڭلارنىڭ خوتۇنىدا بولىدىغان ياكى بولۇشقا تېگىشلىك: ... بىر ئاز يۇمشىغاندەك قىلسىمۇ ئۆزىنىڭ خانىشلىق غۇرۇرى يول قويماي، سۇلتانىنىڭ ئالدىنى توسماقچى بولدى.

خانىقا ئى [پ] <دىن> ① ئىشان، سوپىلارنىڭ توپلىشىپ، بىرلىكتە زىكىرگە چۇشىدىغان، زىكىر – ئىبادەت

قىلىدىغان خانىسى، ئورنى. ② بىر قېتىمدا كۆپرەك ئادەم ناماز ئوقۇشقا بولىدىغان قىلىپ سېلىنغان چوڭ مەسچىت؛ جامە: بىركۈنى لۇتپۇللا ئەتىگەن سەھەردە ئادىتى بويىچە لەڭگەر كوچىسىدىكى خانىقا ئالدىغا ئاستا مېڭىپ كەلدى. ③ چوڭ مەسچىتلەرنىڭ ناماز ئوقۇلىدىغان، ئادەتتە كەڭ ۋە كاتتا بولىدىغان گۈمبەزلىك خانىسى: مەسچىتنىڭ خانىقاسى.

خانىكە ئى. خانىنىڭ قىزى، مەلىكە.

خانىم ئى ① ئاياللارنى ھۆرمەت بىلەن چاقىرىش، مۇراجىئەت قىلىش فورمىسى: ــ خانىملار، ئەپەندىملەر، بىزنىڭ سىزلەرنى بۇ يەرگە چاقىرىشىمىزدىكى مەقسىتىمىز بۇگۈن ئاخشام ھەممەيلەن بىرلىكتە يېڭى يىل كېچىسىنى كۆڭۈللۈك كۆتۈۋېلىش. ② ئاياللارنىڭ ئىسمىغا قوشۇلۇپ ھۆرمەتنى بىلدۈرىدۇ: پەردە خانىم. ③ ئايال مۇئەللىم: ئۇ بۇنىڭدىن تۆت ــ بەش يىل ئىلگىرى مەكتەپ سېلىشقا تۇنجى بولۇپ كەلگەن بىر ياش خانىمنىڭ يېتەكچىلىك قىلغانلىقىنى ئېيتتى. ④ رەپىقە، ئايال: ــ خانىمىڭىزنى تويغا بىللە ئەكەلمەپسىزغۇ؟ ــ دەپ سوردى ئەخمەت كەسپىدىشى ئابدۇللادىن.

خانۇەيران سۈپ [پ] ئۆي ــ جايى ياكى ئائىلىسى بۇزۇلغان، ۋەيران بولغان؛ ھەممە نەرسىدىن ئايرىلغان، قۇرۇق قالغان؛ ۋەيرانە، خاراب: بەزى كىشىلەر ئۆلۈپ ياكى ئۆمۈرلۈك مېيىپ بولۇپ، نۇر غۇنلىغان پۇل ۋە مال ــ مۇلۇكلەردىن ئايرىلىپ، خانۇەيران بولۇپ كەتتى.

خانۇەيرانچىلىق ئى. خانۇەيرانلىق: ئۇ سوددا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن تۇرمۇشى خانۇەيرانچىلىق ئىچىدە قالدى.

خانۇەيرانلىق ئى. خانۇەيران ھالەت، خارابلىق: خانۇەيرانلىققا ئۇچرىماق. * مۇتلەق زور كۆپچىلىك دېھقانلار نامراتلىق ۋە خانۇەيرانلىق يولىنى تاشلاپ، بۇ يېڭى تەرەققىيات يولىغا مېڭىشنى خالايدۇ.

خاھى باغل [پ] بەزى جۈملە ياكى جۈملە بۆلەكلىرىنى ئۆزئارا باغلاپ كېلىپ، «ياكى»، «يا»، «مەيلى» دېگەن مەنىلەردە تاللىما باغلىغۇچى رولىنى ئويناىدۇ: ئۇ خاھى كەلسۇن، خاھى كەلمەسۇن، مېنىڭ كارىم يوق. * خاھى ئۇنى ئال، خاھى بۇنى ئال، ئۆز مەيلىڭ.

خاھىش ئى [پ] ① بىرەر نەرسىنى، ئىشنى خالاش، ئىزدەش ۋە ئۇنىڭغا ئىنتىلىش، مايىل بولۇش؛ مايىللىق، ئىستەك، ئارزۇ: ئۆز خاھىشىنى بىلدۈرمەك. ② بىرەر ئىش، بىرەر مەسىلە ھەققىدە يۇز بەرگەن ھادىسە، ئەھۋال: يامان خاھىش. كاپىتالىستىك خاھىش.

خاھىشچان سۈپ. بىرەر خاھىشقا مايىل، بىرەر خاھىشقا بېرىلگەن، بىرەر خاھىشقا ئاغقان ياكى ئېغىش ئىستىكى كۆچلۈكرەك بولغان.

خاھىشچانلىق ئى. بىرەر خاھىشقا بولغان ئۆز مايىللىقى، بىرەر خاھىشنى خالاش، ئىزدەشكە بولغان مايىللىق، بىرەر خاھىش، مەسىلە ياكى ئىدىيەگە ئاغقان ياكى مايىل بولغانلىق، مايىللىق: بەدىئىي خاھىشچانلىق يازغۇچىنىڭ سۈبيېكتىپ خاھىشىدۇر. * خاھىشچانلىق يازغۇچىنىڭ بەدىئىي مايىللىقىنى كۆرسىتىدۇ. * بىزدىكى ئەدەبىياتشۇناسلىق تەنقىدىتىدا سىياسىي خاھىشچانلىق كۆپرەك، ئىجتىمائىي خاھىشچانلىق ۋە بەدىئىي خاھىشچانلىق ئاز سۆزلەندى.

خاۋاتىر ئى [ئە] تەشۋىش، ئەندىشە، قورقۇنچ.

خاۋاتىرلاندۇرماق «خاۋاتىرلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەسمىدىكى ئايالنىڭ ئايلىق چىشلىرى كىشىنى خاۋاتىرلاندۇراتتى.

خاۋاتىرلانماق پ ① تەشۋىشكە چۈشمەك، تەشۋىشلەنمەك؛ قايغۇرماق: گايىتئاخۇن خاۋاتىرلانغان ھالدا ئابلىزغا قاردى. ② بىرەر نەرسىدىن خەۋپسىرىمەك، چۆچۈمەك، قورقماق: ئالماس ئاكىنىڭ ئاچچىق ئەلەم بىلەن تۇڭلىغان ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتكەن مەلىكە ھەدە خاۋاتىرلىنىپ قالدى.

خاۋاتىرلىق سۈپ. تەشۋىشلىك، قورقۇنچلۇق، خەتەرلىك: رۇسلارمۇ پايتەختتىكى بۇ قالايمىقانچىلىقلارغا ھەسرەت ۋە خاۋاتىرلىق بىلەن كۆڭۈل بۆلەتتى.

خاۋارىچ ئى [ئە] ① خەلىپە ئەلگە قارشى چىققان ئىسلام دىنىدىكى بىر گۇرۇھ. ② كىشىنى تىللاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

خاۋازا ئى [خەن] ① ئىتنىڭ كۆچۈكى، ئىتنىڭ بالىسى. ② جۇغى كىچىك ئىت، پىستەك ئىت.

خاۋالت ئى [پ] دىيال. چالا ئۇيقۇ.

خاۋالىس رەۋ. ئۇخلىغان بىلەن ئۇخلىمىغاننىڭ ئارىلىقىدا، چالا ئۇيقۇلۇق: ــ ۋاي تېخى، تۇنۇگۈن كېچە خاۋالىس ياتتىم، ــ دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى بىر ئاشپەز ئايال.

خاۋس سۈپ. دىيال. سېسىق: خاۋس گەپ.

خائىن ئى [ئە] ① ئەھدىسىنى، قەسىمىنى بۇزۇپ، خىيانەتكارانە ئىش قىلغان كىشى؛ خىيانەتكار ئادەم. ② ئۆز خەلقى، ئۆز ۋەتىنىنىڭ مەنپەئەتىگە زىت ئىش قىلغان، دۈشمەن تەرەپ بىلەن ھەمكارلاشقان، دۈشمەن تەرەپكە ئۆتكەن كىشى؛ ساتقىن: ۋەتەن خائىنى. * باشلانماستىن قوزغىلاڭ، چېقتى خائىن ئاردىدىن. بىر قىسىملار تۇتۇلدى، چېقماستىن ئىش جايىدىن.

خائىنانە رەۋ [ئە + پ] خائىنلارچە: شەرتىنامىنى خائىنانە بۇزماق. خائىنانە ھۆجۇم قىلماق. خائىنانە ھەرىكەت. خائىنانە ئىش.

خائىنلارچە رەۋ. خائىنلارغا خاس، خائىنلاردەك، خائىنانە: خائىنلارچە ھەرىكەت. خائىنلارچە ئىش قىلماق.

خائىنلىق ئى. خائىنىڭ تەبىئىتى، ساتقىنلىق: خائىنلىق قىلماق. * ۋەتەن سۆيۈش چىن ئىنسانغا خاس، ۋەتەنسىزلىك ئۆلۈمدۇر، خالاس. ۋەتەن سۆيمىگەن كىشى يوزىگە، خائىنلىقىنىڭ تامغىسىنى باس!

خايا ئى [پ] جان ت. ئەرلەرنىڭ جىنسىي ئەزاسى.

خايان رەۋ. دىيال. ئىختىيارى بىلەن، مەيلىچە، خاھىشچە.

خاينا خا ئى. دىيال ① ھېچبىر سەۋەبسىز يوق، بىكاردىن – بىكار، ئوچۇقتىن – ئوچۇق. ② ئېھتىمال، ھەرقاچان، بەلكىم.

خەپ ① ئىم. پۇشايمان، ئەپسۇس ۋە ھەسرەت – نادامەتنى بىلدۈرىدۇ: ئوسمان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، ئەلەم بىلەن: ــ ۋەزىر ئەزەمنىڭ پەرمانى ئەمەلگە ئاشماي قالدى، خەپ! ــ دېدى. ② يۇڭ. «توختاپ تۇر»، «قاراپ تۇر»، «ئالدىرىما» دېگەن مەنىلەردە قىستۇرما رولىدا كېلىدۇ: ئۇ قىزنىڭ قارىسى پۈتۈنلەي يوقالغاندىن كېيىن: ــ خەپ، تېخى ساقا ئۆزۈمنى بىر تونۇتمىسام ھېساب ئەمەس، ــ دەپ ئۆزىگە شۇنچىلاپ، ئارقىسىغا بۇرۇلدى.

خەپرۇك ئى. بەلغەم.

خەپشۇك ئىم [خەپ + شۇك] «جىم»، «شۇك»، «دەققەت» مەنىلىرىدىكى بۇيرۇق ــ چاقىرىق ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ: گەپ دېسە بەش ئېشەككە يۈك، ئىش دېسە خەپشۇك (ماقال). * بىز ئىشكىتىن كىرىشىمىز بىلەن، موللام «خەپشۇك» دەپ ۋارقىرىدى. ئۆي ئىچى جىمجىت بولۇپ قالدى.

خەپلىمەك پ. «خەپ، توختاپ تۇر» دېمەك: ئۇنى پۈتلىيالماي

خەپلەپ يۈرگەن قازى ئابدۇللانىڭ نۇرمانغا ئاشىق بىقارار بولۇپ قالغاندىن خۇشلۇققا چۆمۈپ، ۋەزىرنىڭ ئەدەبسىنى بېرىشكە كىرىشىپتۇ.

خەپسەچ ئى. دىيال. خېمىرتۇرۇچ يۇگەپ قويىدىغان ياكى ئادەتتە ئائىلە ئەزالىرى ئۆزلىرى تاماق يېگەندە سالىدىغان ئاددىي كىچىك داستىخان.

خەت ئى [ئە] ① يېزىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان گىرافىك بەلگىلەر، ھەرپلەر سىستېمىسى؛ يېزىق: خەت يازماق. ئەرەبچە خەت. لاتىنچە خەت. ② بىرەر ئىش ياكى مەسىلە ھەققىدە يېزىلغان تېكىست؛ پۈتۈك: قەشقەر ئوغلى يازدىم مەن، ئۇچمەس قىلىچ خېتىمەنى. ئەسلەر مۇندا كەلگەنلەر، ئابدۇراخمان ئېتمىنى. ③ بىرەر ئىشنىڭ شۇنداقلىقىنى ئىسپاتلايدىغان رەسمىي ھۆججەت: بىز ئاخىر مەڭگۈ بىللە ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن توي خېتىنمۇ ئالدۇق. مانا، ئەتە مېنىڭ تويۇم بولىدۇ. ④ يىراقتىكى كىشىگە بىرەر خەۋەر بېرىش ياكى ئۇنىڭ بىلەن پىكىرلىشىش مەقسىتىدە ئەۋەتىلىدىغان، بىرەر تېكىست يېزىلغان قەغەز، نامە؛ مەكتۇپ: خەت ساندۇقى. زاكاز خەت. خەت سالماق.

خەت ـ ئالاقە خەت ۋە شۇ خىل ۋاستە بىلەن قىلىنىدىغان ئالاقە: ـــ ئۇنىڭ بىلەن خەت ـ ئالاقە قىلىشمىدۇق، ـــ دېدى لەيلىگۈل.

خەتەر [ئە] ① ئى. كىشىنى بىرەر بەختسىزلىككە، پالاكەتكە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن بولغان شارائىت، خەۋپ: خەتەرگە ئۇچرىماق. خەتەردىن قۇتۇلماق. خەتەر چىقماق. ② سۈپ. خەتەرلىك، خەۋپلىك: قەمەر شاھتىن بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ئانىسى زار ـ زار يىغلاپ ئېيتتىكى: ـــ ئى بالام، خەتەر يولغا ئاتلىنىپسەن، قايتقىن يولۇڭدىن.

خەتەرسىز ① سۈپ. خەتىرى يوق، بىخەتەر: خەتەرسىز جاي، خەتەرسىز يوللار. ② رەۋ. خەتەرگە ئۇچرىمايلا، بىخەتەر ھالدا: ساۋۇت دوختۇر گىلۇكوزا ئوكۇلىنى خەتەرسىز سالدى.

خەتەرسىزلەندۈرمەك «خەتەرسىزلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خەتەرسىزلەندۈرۈلمەك «خەتەرسىزلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خەتەرسىزلەنمەك پ. خەتەرسىز ھالغا كەلمەك.

خەتەرسىزلىك ئى. خەتەرسىز ھالەت، خاتىرجەملىك.

خەتەرلەشمەك پ. خەتەرلىك ئەھۋالغا كەلمەك، خەتەرلىك ئەھۋالغا چۈشمەك، خەتەرلەنمەك.

خەتەرلىك سۈپ. بىرەر بەختسىزلىككە، پالاكەتكە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن بولغان؛ خەۋپلىك: خەتەرلىك يول. خەتەرلىك كېسەللىك. خەتەرلىك ئىش. خەتەرلىك پەيت.

خەت ـ پەت خەت ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەر، خەت ـ خەۋەر: كوماندىر كۆلۈپ ئورنىدىن تۇرۇۋاتقان پولاتقا ئولتۇرۇش ئىشارىسى قىلىپ: «ھە، ئۆي تەرەپتىن خەت ـ پەت بارمۇ؟» دەپ سورىدى.

خەتتا ئى. تارس. ۋاقىلىق تۇرۇمدە دۇئان بېگىنىڭ پۇتۇكچىسى؛ دەپتەر تۇتقۇچى.

خەتتات ئى [ئە] خەتنى چىرايلىق يازىدىغان ئادەم، ھۆسنخەت يازغۇچى كىشى؛ ھۆسنخەتچى: خەتتاتلار جەمئىيىتى.

خەتتاتلىق ئى. خەتنى چىرايلىق يېزىش ھۈنىرى: خەتتاتلىق قىلماق. * ئۇ بىر تەرەپتىن ئوقۇسا، يەنە بىر تەرەپتىن يېزىشنى مەشىق قىلىپ، خەتتاتلىقنى ئۆگىنىۋاپتۇ.

خەت ـ چەك خەت، تېلېگرامما ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەر.

خەتچى ئى ① بۇرۇنقى زامانلاردا خان، بەگ ۋە دورغىلارنىڭ يېنىدا تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ خەت ـ چەكلىرىنى يېزىپ بېرىدىغان ۋە ئۇلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان پۇتۇكچى خادىم؛ كاتىپ. ② خەت توشۇغۇچى؛ پوچتىخانىدا باشقىلارغا خەت يېزىپ بېرىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ۋە شۇ ئارقىلىق تىرىكچىلىك قىلىدىغان ئادەم.

خەت ـ خالتا خەت ۋە خالتا: ـــ ساۋۇت، بالا ـ چاقاڭدىن خەت ـ خالتا كەپتۇ، قارىغىنا! ـــ دېدى ئايىمخان ئاچا ئاش ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن.

خەت ـ خەۋەر خەت ۋە خەۋەر: ئاكامدىن خەت ـ خەۋەر كەلمىدى.

خەت ـ ساۋات ئوقۇش ھەم يېزىش: ئۇنىڭ خەت ـ ساۋاتى يوق.

خەت ـ ساۋاتى بار ئوقۇش ـ يېزىشنى بىلىدىغان؛ ساۋاتلىق: خەت ـ ساۋاتى بار ئادەم.

خەت ـ ساۋاتى يوق ئوقۇش ـ يېزىشنى بىلمەيدىغان؛ ساۋاتسىز: ئاتام گەرچە خەت ـ ساۋاتى يوق كىشى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئەس ـ ھوشى خېلى جايىدا ئىدى.

خەت ـ ساۋاتلىق ئوقۇش، يېزىشنى بىلىدىغان، مەلۇماتلىق.

خەتسىمان سۈپ. خەت شەكلىدىكى، خەتكە ئوخشايدىغان: خەتسىمان تۇزۇلمە.

خەتكۇش ئى [ئە + پ] ئوقۇلۇۋاتقان بەتنى كېيىن ئاسان تېپىۋېلىش ئۈچۈن، بەت ئارىسىغا قىستۇرۇپ قويۇلىدىغان نەرسە: لۇغەتنىڭ بەت ئارىلىقلىرىغا ھەرپلەر يېزىلغان بىرقانچە خەتكۇشلەر قىستۇرۇلغانىدى.

خەتلەتمەك «خەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خەتلەشمەك «خەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

خەتلەنمەك «خەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرى سالا ـ سۇلھ بىلەن يەر يۈلغا سۈندۇرۇلۇپ، تۇردىھاجىمنىڭ نامىغا خەتلەندى.

خەتلىك سۈپ ① خېتى بار، خەت يېزىلغان: ئۇ مەكتەپتىكى سىنىپلار ئارازە ۋە يورۇق. ھەربىر سىنىپقا چوڭ خەتلىك شوئارلار چاپلانغانىدى. ② مەلۇم مىقداردىكى خەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: باھارگۈل مەكتەپ پۇتكۈزۈشكە يېقىن قالغاندا، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سانلار توغرىسىدا» دېگەن تېمىدا ئۇچ مىڭ خەتلىك ئىلمىي ماقالە يېزىپ ئېلان قىلدى.

خەتلىمەك پ. يېزىپ قويماق، خاتىرلىمەك، تىزىملىماق: ـــ بالىنىڭ ئوتتەك ئوقۇغۇسى بار ئىدى. دەپتەرلىرىنىڭ بىر بۇرجىكىگە خەتلەپ قويغان بولسىلا، بەكمۇ خوش بولۇپ قالاتتۇق، مۇئەللىم، ـــ دېدى ھېلىقى ئادەم.

خەتمە ئى [ئە] <دىن> مېيىت دەپنە قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن قەبرە بېشىدا ۋە مېيىت ئۆزىتىلغاندىن كېيىن مېيىت چىققان ئۆيدە قۇرئان ئوقۇش.

خەتمە ـ ئىستىغپار <دىن> ئۆزىنىڭ ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىغا توۋا قىلىش مەقسىتىدە، قۇرئاننىڭ مۇناسىۋەتلىك ئايەتلىرىنى ئوقۇپ، دۇئا قىلىش ئارقىلىق ئاللادىن سورالغان كەچۈرۈم: خەتمە ـ ئىستىغپار قىلماق. خەتمە ـ ئىستىغپار ئوقۇماق.

خەتمۇخەت بىر خەت ـ بىر خەتتىن، بىر خەتنىمۇ چۈشۈ ـ

رۇپ قويماي: خەتمۇخەت ئوقۇماق. خەتمۇخەت تەرجىمە قىلماق.

خەتمەقۇرئان ئى [خەتمە + قۇرئان] ئۆلگەنلەرنىڭ روھىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇش: خەتمەقۇرئان قىلماق. * ئۇ شۇ كېچىنى كارۋانلارنىڭ پىرى شەيخ ئابدۇقادىر جىلانىينىڭ روھىغا بېغىشلاپ، خەتمەقۇرئان ۋە نەزىر ـ چىراغ بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ.

خەتمىنورۇز ئى [خەتمە ـ نوروز] سەھرايى خەتمە. بۇ كۈندە پۈتۈن يۇرت ئەھلى تۈزلەڭگە ئايرىم ـ ئايرىم قازان ئېسىپ تاپقانىنى تەڭ يەپ، ئۆزئارا مېھمىر ـ شەپقەت يەتكۈزۈشىدۇ.

خەتنە ئى [ئە] مۇسۇلمانلار ۋە بەزى خەلقلەردە تازىلىقنى كۆزدە تۇتۇپ، ئوغۇل بالىلارنىڭ جىنسىي ئەزاسىنىڭ ئۇچ قىسمىدىكى تېرىسىنى قىسمەن كېسىش ياكى كەستۈرۈش: خەتنە قىلماق.

خەتنەچى ئى. ئوغۇل بالىلارنى خەتنە قىلىدىغان ئادەم: تاھىرنىڭ خەتنىسىنى قىلىدىغان خەتنەچى تېخى يېتىپ كەلمىدى.

خەتنىلىك ① سۈپ. ئوغۇل بالىنىڭ چوچقىنىڭ خەتنە قىلىنىدىغان قىسمى: خەتنىلىك بالا. خەتنىلىك تۇغۇلماق. ② ئى. يەتتە ـ سەككىز ياشلارغا كىرگەن ئوغۇل بالىلارنىڭ چوچقىنىڭ ئۇچ قىسمىدىكى تېرىسىنىڭ خەتنە قىلىنىدىغان يېرى: خەتنىلىكىنىڭ ئۇزۇن بولۇشى خەتنىلىك ياللۇغىنى پەيدا قىلىدىغان ئاساسلىق ئامىل بولۇپ، ئاجىزلىمالار ۋە كىرلەر خەتنىلىك ئاستىغا يىغىلىۋېلىپ، شىللىق پەردىلەرنى غىدىقلاپ قېچىشتۇرىدۇ.

خەتنپ ئى [ئە] <دىن> مەسچىتتە خۇتبە ئوقۇيدىغان، ۋەز ئېيتىدىغان دامۇللا؛ جامائەت ئالدىدا شەرىئەتتىن تەپسىر قىلغۇچى كىشى.

خەتنەك ئى. چىلگىگە ئوخشايدىغان بىر خىل ياۋا قوغۇن بولۇپ، ئۇنى يېگىلى بولمايدۇ.

خەج ئى [ئە] بىرەر ئېھتىياج ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان پۇل، مەبلەغ.

خەج ـ خراج سەرپ قىلىشقا ئاجرىتىلغان پۇل ۋە پۇلغا ئالماشتۇرغىلى بولىدىغان، ئىقتىسادىي قىممىتى بار نەرسىلەر؛ خراجەت: يېگىت پادىشاھقا: ــ دادام «ئوغلۇمنىڭ خەج ـ خراجى ئۈچۈن» دەپ سىلىگە ئۆز بىساتىدىن ئون مىڭ دىنار ئالتۇن بەرگەنىدى، ــ دەپتۇ.

خەج ـ خراجەت ← **خەج ـ خراج:** ئەتىسى يولغا چىقىش ئالدىدا ئۇ ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن ھالقىنى قۇلىقىدىن ئېلىپ: ــ ئەركىن، مانا بۇنى ئېلىۋېلىڭ، لازىم بولسا، سېتىپ خەج ـ خراجەت قىلارسىز، ــ دەپ قولۇمغا تۇتقۇزۇپ قويدى.

خەجلەتمەك «خەجلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خەجلەشمەك «خەجلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار دادىسىدىن مىراس قالغان پۇللارنى تۇغىنچە خەجلەشتى.

خەجلەنمەك «خەجلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ــ 2000 يۈەن پۇل خەجلىنىپ بولدى، ــ دېدى تالىپباي خوتۇنىغا.

خەجلىمەك پ. خراجەت قىلماق، سەرپ قىلماق: ئابدۇللا توي تەييارلىقىدا پۇلدىن قىسىلىپ، بىر ئېغىز ئۆينىڭ ياغاچ ـ تېشىنى سېتىپ خەجلىمەكچى بولدى.

خەددەك سۈپ. دىيال. يوغان ـ يالپا، بەستىلىك.

خەرەك I ئى [پ] ① <مۇز> دۇتار، تەمبۇر، راۋاب قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلارنىڭ تارلىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن يۇزىگە قويۇلىدىغان تىرەك: دۇتار خەرىكى. راۋاب خەرىكى. ② كىگىز ـ چىلىكتە، دۆكان سوسىيىنى ئېچىكتىن ئاجرىتىپ تۇرىدىغان قىستۇرما ياغاچ.

خەرەك ئى. دىيال. كېكىردەك، كاناي.

خەرەكلەشمەك پ. دىيال. ياقا سەقىشماق: ھېلى بىكار خەرەكلىشىپ قالماي ...

خەرىتە ئى [ئە] يەر شارى يۈزىدىكى نەرسىلەر ۋە ھادىسىلەرنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان ئىسخىما: دۇنيا خەرىتىسى. خەتسىز خەرىتە.

خەرىتىلەشتۈرمەك «خەرىتىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شىنجاڭ گېئولوگىيە ئەترىتى شىنجاڭنىڭ پۈتكۈل نېفىت زاپىسى ۋە ھەر خىل مىنېرالىلار بار يەرلىرىنى خەرىتىلەشتۈرۈپ بولدى.

خەرىتىلەشتۈرۈلمەك «خەرىتىلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يېڭى شەھەرلەر خەرىتىلەشتۈرۈلدى.

خەرىتىلەشمەك پ. بىرەر ئورۇن، جاينىڭ خەرىتىسى قەغەز ۋە باشقا نەرسە يۈزىگە سىزىلىپ چىقماق: ئۇرۇمچى شەھىرى خەرىتىلەشتى.

خەزىنە ئى [ئە] ① پۇل، ئالتۇن ـ كۈمۈش، تىللا ۋە باشقا قىممەت باھالىق بۇيۇملار ساقلىنىدىغان مەخسۇس جاي؛ ئامبار: بوۋاي خەزىنىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئالتۇنلارنى ئېلىپ، ھەممىسىنى خەلققە بۆلۈپ بېرىپتۇ. ② بىرەر شەخس، تەشكىلات ياكى دۆلەت ئىختىيارىدىكى قىممەت باھالىق بۇيۇملار؛ مەبلەغ؛ بايلىق: تۇيۇقنىڭ خەزىنىسى (ماقال). * ــ ئەگەر بۇ بەسلىشىشتە يۈسۈپ غالىب كەلسە، 40 قېچىرغا خەزىنە يۈكلەپ يۇرتىغا قايتۇراي، ــ دەپتۇ گۈزەل شاھ كۆپچىلىككە. ③ كۆچمە. مەدەنىي ۋە مەنىۋى بايلىقلار: ھەربىر ئوقۇغۇچىنى ئالماق ـ تۇيغۇ خەزىنىسىدىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئاچمۇقالايدىغان قىلمەن.

خەزىنچى ئى. خەزىنىنى ساقلاش، باشقۇرۇش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى شەخس: خەلىپە ھارۇن رەشىد خەزىنچىنى قىچقىرىپ، ۋەزىر جەپەرگە ئون مىڭ تىللا بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. خەزىنچى خەلىپە ھارۇن رەشىدنىڭ بۇيرۇقىنى ئورۇنلاپتۇ.

خەزىندار ئى [ئە + پ] خەزىنچى، خەزىنە باشقۇرغۇچى ئادەم: ئۇ قەمەرۇززامانىنى بارغانسېرى دەرىجىمۇ دەرىجە ئۆستۈرۈپ، ئاخىر مال ـ دۇنيانى باشقۇرىدىغان خەزىندار قىلىپ تەينىلەپتۇ.

خەزىندارلىق ئى. خەزىنە باشقۇرۇش ۋە ئۇنى ساقلاش ئىشى، خىزمىتى: پادىشاھ بېلىقچىنىڭ ئوغلىنى خەزىندارلىققا تەينىلەپتۇ.

خەزىنچىلىك ئى. خەزىنىنى ساقلاش، باشقۇرۇش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىش؛ خەزىندارلىق: خەزىنچىلىك قىلماق.

خەس I ئى [پ] ① قۇرۇق ئۆسۈملۈكلەر، قۇرۇق ئوت ـ چۆپلەر، قۇرۇپ قالغان شاخ ـ شۇمبىلار؛ چۆپ: ئانا يۇرتۇڭنى بېزىپ سەندىن ئارىغا ئالمىسا بىر كۈن، بولۇرسەن شۇندا بىر تال خەس، نە قالغاي سەندىكى قىممەت. ② ئىززىتى، قىممىتى يوق، ئەرزىمەس، خار نەرسە: بولسا رەھمەتلىك تىرىك، بۇنداق ئازاب چەكمەس ئىدۇق، كىشىلەرنىڭ ئالدىدا خەس بولۇپ ئۆتمەس ئىدۇق.

خەس II ئى [ئە] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ۋە يوپۇرمىقى كۆكتات قىلىنىدۇ.

خەس III ① سۈپ. دىيال. پەقەت بىرلا خىل نەرسىدىن

تەركىب تاپقان، باشقا بىر تەركىب ئارىلاشمىغان؛ ساپ. ② رەۋ. پۈتۈنلەي، ھەممە.

خەس Ⅳ دىيال ① رەۋ. ئەتەي، قەستەن. ② ئى. خۇپسەندىلىك.

خەسە ئى. پاختا يېپىدىن سىلىق قىلىپ توقۇلغان بىر خىل ئاق رەختە: ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى ئاپئاق خەسە كۆڭلەكنى چىلىق چىلىق قىلىپ ھۆل بولۇپ كەتكەندى.

خەستە Ⅰ سۈپ [پ] يېزىت ① بىرەر كىشىللىككە يولۇققان، سالامەتلىكى ياخشى ئەمەس؛ كېسەل، كېسەلمەن: نىگارىم خەستە جاپاغا ۋىسالىڭدىن داۋا ئەيلە، تېنىمدە قالمىدى دەرمان، پىراقىڭدا بىمار بولدۇم. ② كۆچمە. دەرد تارتقان، ئەلەم چەككەن، ئازابلانغان، قىينالغان، دەردلىك، قايغۇلۇق، غەمكىن: سايرىغايمۇ زوق بىلەن بۇلبۇلغا گۈلزار بولمىسا، ياپرىغايمۇ خەستە دىل ئاشىققا دىلدار بولمىسا.

خەستە Ⅱ رەۋ. دىيال. راستتىن، قەستەن.

خەستىلەنمەك پ ① بىرەر كىشىللىككە يولۇقۇپ قالماق، سالامەتلىكى ناچارلاشماق، كېسەل بولماق: ئۇ ئەنە شۇ سېسىق چىلىق ئىچىدە ئۇزاق تۇرۇپ قالغانلىقتىن خەستىلەندى. ② كۆچمە. دەرد تارتماق، ئازابلانماق، قىينالماق: راست ئۇكام، بوغۇلۇپ ئۆتتۈق قانچە يىل، ئىس - تۈتەك ئىچىدە خەستىلەندى دىل.

خەسىس سۈپ [ئە] بىركىمگە بىرەر نەرسە بېرىشنى، سەرپ قىلىشنى خالىمايدىغان؛ پىخسىق، بېخىل، پىشىق: خەسىس ئادەم.

خەسىسلىك ئى. پىخسىقلىق، بېخىللىق، پىشىقلىق: ئۇنىڭ بىردىنلا خەسىسلىكتىن مەردلىككە ئىرغىغانلىقىنى كۆرگەن كۆپچىلىك كۈلۈشۈپ كەتتى.

خەشەك Ⅰ ئى [پ] ① قۇرۇق ئوت - چۆپ. ② ياغاچنى چېپىش ۋە رەندىلەش جەريانىدا چىققان ياغاچ پارچىلىرى.

خەشەك Ⅱ ئى. دىيال. شېغىل.

خەشەك Ⅲ ئى. ئۆرۈكنىڭ بىر خىل سورتى. ئۇ يەر تاللىمای ئۆسىدۇ، يەيدىغان قىسمىنىڭ سىرتى يۇزى تۈكلۈك كېلىدۇ.

خەق ئى [ئە] جان ت ① خەلق، ئىنسان، كىشىلەر: ـــ ئورۇسمۇ، ياپونمۇ ئوخشاشلا يات خەق، ـــ دېدى ھاجى چايان ئۇنىڭغا. ② ئادەملەر؛ باشقىلار، يات كىشىلەر: قۇربان ئاقساقال: ـــ خەق سېنى چاكار دېسە، ساڭا ھاقارەت، ماڭا ئۇۋال قىلغانلىق بولىدۇ، سەن ئوبدان ئويلا، ـــ دېدى. ③ ئادەم بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ھەمجىنسىي ۋە كەسپىي ئۇقۇمنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنىڭ كەينىدە كېلىپ، «كىشى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: خوتۇن خەق. ئەر خەق. * ـــ بىز بولساق يېزىدىكى دېھقان خەق، ـــ دېدى ئۇ.

خەقىش [پ] سۈپ. تولا جېدەل قىلىدىغان، جېدەلخور، قارغىش (بالىلار ھەققىدە): خەقىش بالا.

خەقىشلىك ئى. ئورۇنسىز جېدەل، ماجىرا، غەلۋە: ـــ تامىقىڭنى يېمەيمەن، ۋاي، لازىمۇ ساپسەن، ـــ دېدى لېتىپ يەنە خەقىشلىك قىلىپ.

خەلپە ئى [ئە] ئىسلام دىنىنىڭ شەرىئەت ئەقىدىلىرىنى ياخشى بىلىدىغان، ئۇقۇمۇشلۇق دىنىي زات: لۇتپۇللا لەڭگەردىكى چوڭ خانىقا ئالدىغا كەلگەندە، پېشقەدەم سەپداشلىرىدىن تۇردى خەلپە بىلەن ئۇچراشتى.

خەلپەت ئى [ئە] ① مەدرىسەدە ئوقۇيدىغان تالىپلار ئارىسىدىن، تالىپلارغا باشلىق قىلىپ تەينىلەنگەن، دامۇللىغا يارىدەملىشىدىغان ئوقۇغۇچى؛ باشقۇرغۇچى تالىپ. ② دىنىي ئىلىمدە خېلى يۇقىرى ساۋاتقا ئىگە كىشى: كۈندۈزى خەلپەتلىمدىن، ئاخشىمى دادامدىن ساۋاق ئېلىش بىلەن بولدۇم.

خەلپىلىك ئى. خەلپە ئۆتەشكە تېگىشلىك ۋەزىپە، خىزمەت: خەلپىلىك قىلماق.

خەلدەك ئى. دىيال. چىش كولىغۇچ: سوقماق مېنى بەلدەك بىلەن، چىش كولىغۇچ خەلدەك بىلەن.

خەلق ئى [ئە] ① بىرەر مەملىكەتنىڭ ئەمگەكچى ئاممىنى گەۋدە قىلغان ئاھالىسى: جۇڭگو خەلقى. ياپونىيە خەلقى. خەلق تۈرمۇشى. ② مىللەت: ئۇيغۇر خەلقى. رۇس خەلقى. ③ بىرەر جايىنىڭ ناممىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر بىلەن كېلىپ، شۇ جايىنىڭ «يەرلىك ئاھالىسى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ: ئۇرۇمچى شەھەر خەلقى. يېزا خەلقى. ④ بىرەر كەسىپ، مەشغۇلات، ئىش قاتارلىقلارنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر بىلەن كېلىپ، شۇ كەسىپ، مەشغۇلات، ئىش قاتارلىقلارغا مەنسۇپ كىشىلەر گۇرۇھىنى بىلدۈرىدۇ: مېھنەتكەش خەلق. ئەمگەكچان خەلق.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى <ئەد> ئەمگەكچى خەلق بىۋاستە ئىجاد قىلغان، ئەمگەكچى خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ئەدەبىيات. ئۇ ئەپسانىلەر، رىۋايەتلەر، خەلق چۆچەكلىرى، خەلق دىرامىلىرى، ئەلنەغمىلەر، قوشاقلار ۋە باشقىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

خەلقئارا [خەلق + ئارا] ① سۈپ. دۇنيادىكى ھەرقايسى مەملىكەتلەرگە، ھەرقايسى مەملىكەت خەلقلىرىگە ۋە ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرگە ئائىت: خەلقئارا ۋەزىيەت. خەلقئارا ئەھمىيەتكە ئىگە. خەلقئارا ئايالالار بايرىمى. ② ئى. ھەرقايسى ئەل خەلقلىرى ئارىسىدا مىڭئۆي شىنجاڭ تارىخى، بۇددا دىنى ۋە بىناكارلىق، نەققاشچىلىق سەنئىتىگە ئائىت تەتقىقات نۇقتىسىدىن جەھەتتىن يالغۇز شىنجاڭدىلا ئەمەس، بەلكى ئېلىمىز ھەم خەلقئارادىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

خەلقئاراچە سۈپ. خەلقئارادا بىردەك ئېتىراپ قىلىنغان، خەلقئاراغا كەڭ تارقالغان ۋە ئومۇملاشقان: خەلقئاراچە چېلىش.

خەلقئارالاشتۇرماق «خەلقئارالاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بازارلارنى خەلقئارالاشتۇرماق. * غەرب دۆلەتلىرى نېمە ئۈچۈن مۇشۇ ۋاقىتنى تاللاپ، «شىزاڭ مەسىلىسى» نى كۆچەپ خەلقئارالاشتۇرىدۇ؟

خەلقئارالاشتۇرۇشماق «خەلقئارالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خەلقئارالاشتۇرۇلماق «خەلقئارالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بازارلار خەلقئارالاشتۇرۇلدى.

خەلقئارالاشماق پ. خەلقئارا قاراپ يۈزلەنمەك، خەلقئارا سەھنىگە چىقماق، خەلقئارادا تونۇلماق: كاپىتالىنىڭ خەلقئارالىشىشى ئىلگىرى ئاساسەن ئوبوروت ساھەسىدە ئىشقا ئاشۇرۇلغانىدى.

خەلقئارالىق سۈپ ① خەلقئارا سەۋىيەگە يەتكەن، خەلقئارادا ئېتىراپ قىلىنغان: خەلقئارالىق رېپىرى. ② خەلقئارادا كەڭ تارقالغان، خەلقئارادا ئومۇملاشقان، خەلقئارادا يۈرگۈزۈلىدىغان: خەلقئارالىق نوتا. خەلقئارالىق قانۇن.

خەلقەرۋەر سۈپ [ئە + پ] خەلققە كۆيۈنىدىغان، خەلق

مەنپەئەتىنى كۆزلەيدىغان؛ ھەر دائىم خەلىق تەرىپىدە تۇرىدىغان، خەلقنى سۆيىدىغان، خەلقچىل: خەلقپەرۋەر ئادەم. خەلقپەرۋەر رەھبەر.

خەلقپەرۋەرلىك ئى. خەلقنى سۆيۈش، خەلق مەنپەئەتىنى قوغداش ۋە شۇنداق روھ: رۇزىبە شاھلىق تەختىگە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ خەلقپەرۋەرلىك، ئادىللىق بىلەن يۇرت سوراپتۇ.

خەلقچىل سۈپ. خەلق بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان؛ خەلق روھى، مەدەنىيىتى ۋە دۇنيا قارىشىغا ماس كېلىدىغان، خەلق مەنپەئەتىنى كۆزلەيدىغان، خەلقپەرۋەر، دېموكراتىك: ئۇلار بىزنى جۇڭگودىكى خەلقچىل ئىلغار كىشىلەر دەپ ئاتايتتى.

خەلقچىللىق ئى. خەلقپەرۋەرلىك، دېموكراتىيە، يەنى خەلقنىڭ دۆلەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش ۋە دۆلەت ئىشلىرىغا قارىتا ئەركىن پىكىر بېرىش ھوقۇقى: ھەمراھنىڭ گۇرۇپپىسىدا بولسا ھەربىر ئىش خەلقچىللىق ئاساسىدا ھەممىنىڭ ماقۇللىشى بىلەن ھەم پىلانلىق، بىر - بىرىگە ھەق قايتۇرۇشتا ئادىللىق بىلەن بولىدى.

خەلقئالەم ئى [خەلق + ى + ئالەم] بىرەر يۇرتنىڭ پۈتۈن خەلق ئاممىسى؛ بارلىق جامائەت، خەلق: بۇ ئىشتىن بىز خەلقئالەم ئىچىدە يۈزمىزنى كۆتۈرەلمەيدىغان بولۇپ قالدۇق.

خەلىپە ئى [ئە] ① بەزى ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى سىياسىي - دىنىي ئاھىيلارنىڭ نامى، ئىمام. ② ئورۇن باسار.

خەلىپىلىك ئى ① خەلىپە ئۆتەشكە تېگىشلىك ۋەزىپە، خىزمەت. ② خەلىپە ئالىي ھۆكۈمران بولىدىغان دۆلەت تۈزۈمى ۋە شۇ خىل تۈزۈمدىكى دۆلەت: ئەرەب خەلىپىلىكى.

خەمەك I ئى [پ] يېڭى چۈشكەن سويما: بىر پىلەكتە مىڭ خەمەك (ماقال).

خەمەك II ئى. ئارغامچا ئېشىشتە ئىشلىتىلىدىغان، ئىللىپس شەكىللىك، سىرتقى قىسمىغا تالا - تالا قىلىپ ئوچ ياكى توت ئېرىقچىلەر ئويۇلغان بىر خىل ياغاچ سايمان.

خەمەكسىز سۈپ. خەمىكى يوق. خەمەك چۈشمىگەن: پىلەككە ئالدىنىپ خەمەكسىز قاپتۇ (ماقال).

خەمەكلىمەك پ. خەمەك چۈشمەك: جان كۈندە چېچەكلەمدۇ، قوغۇن كۈندە خەمەكلەمدۇ (ماقال).

خەمسە ئى [ئە] <ئەد> بەش مۇستەقىل داستانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەسەر.

خەمسىچىلىك ئى <ئەد> مەخسۇس خەمسە يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى: خەمسىچىلىكتە، ھىندىستانلىق شائىر خىسراۋ دېھلەۋى، تاجىك شائىرى ئابدۇراخمان جامى ۋە ئۇيغۇر كىلاسسىك شائىرى ناۋايى ناھايىتى كاتتا مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن.

خەنتەي ئى. دىيال. ئەرلەر كۆڭلىكى.

خەنجەر ئى [پ] ئىككى بىسلىق، ئۇرۇش قورالى قىلىپ ئىشلىتىشكە بولىدىغان بىر خىل چوڭ پىچاق.

خەنجەرسىمان سۈپ [پ] شەكلى خەنجەرگە ئوخشايدىغان، خەنجەر شەكىللىك: بۈيرۇسا جانىم ۋەتەن دادىل يېرىپ كەلكۈن - قىيان، چىقىمەن مەغرۇر بېسىپ خەنجەرسىمان تىك تاغقا مەن.

خەنجەرلەشمەك «خەنجەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خەنجەرلەنمەك «خەنجەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خەنجەرلىك سۈپ ① خەنجىرى بار، خەنجەر تۇتقان: ئۇنىڭ سول قولى سادىقنىڭ كانىيىدا، خەنجەرلىك قولى سادىقنىڭ ئوڭ قولىدا ئىدى. ② خەنجەر بىكىتىلگەن: ئوردا تەرەپتىن يوغان ئاتلارغا مىنگەن، خەنجەرلىك مىلتىقلارنى ئاسقان چېرىكلەر چىقىپ كەلدى.

خەنجەرلىمەك پ. خەنجەر ئۇرماق، خەنجەر سانجىماق: دۇشمەننى خەنجەرلەپ ئۆلتۈرمەك.

خەنجەرۋاز ئى [پ] خەنجەر ئىشلىتىشكە، خەنجەر ئۇرۇشقا ماھىر كىشى.

خەنجەرۋازلىق ئى. خەنجەر ئىشلىتىش، خەنجەر ئۇرۇش ماھارىتى: خەنجەرۋازلىق قىلماق.

خەندان ئى [پ] يېزىت. شوخ كۆلكە، قاتتىق كۆلكە: مول ھوسۇلنىڭ شادلىقىدا نەغمە - ناخشا ئۆزگىچە، جۇش ئۇرۇپ ياڭرايدۇ دېھقان قەلبى خەندانىدىن بۇگۈن.

خەندەن ئى [پ] يېزىت. كۆلكە، تەبەسسۇم: ئاشۇ كۆلگە كەلگەندە، ئاڭلىنىپتۇ بىر خەندە. دەپتۇ يوچۇن زات «قېنى، جۇرئەت بارمۇ، يوق سەندە؟»

خەندەك ئى [ئە] ① <ھەرب> دۇشمەننىڭ ئۆتەلمەسلىكى ئۈچۈن قېزىلغان چوڭ ۋە ئۇزۇن چوڭقۇرلۇق: سېپىل خەندىكى. ② بىرەر نەرسىنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ساقلاش قاتارلىقلار ئۈچۈن كولانغان ئۇزۇن چوڭقۇرلۇق: ئۇلارخالىسانە ئەمگەك قىلىپ، 200 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا خەندەك كولاپ، تۇرۇبا كۆمۈپ، بالىلار يەسلىسىنىڭ سۇ مەسلىسىنى ھەل قىلىپ بەردى.

خەندىلەك ئى. دىيال. خەتمەنەك، ياۋا چىلگە، ياۋا ئوينىغۇچ.

خەنزۇ ئى [خەن] مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ياكى شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. خەنزۇلار مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقالغان بولۇپ، مەملىكىتىمىزدە، شۇنداقلا دۇنيادا نوپۇسى ئەڭ كۆپ مىللەت. ئۇلار ئىرق جەھەتتە سېرىق تەنلىكلەرگە كىرىدۇ. تىلى خەنزۇ - زاڭزۇ تىللىرى سىستېمىسىغا كىرىدۇ.

خەنزۇچە ① سۈپ. خەنزۇلارغا، خەنزۇ خەلقىگە، خەنزۇ تىلى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت، خەنزۇ خەلقىگە خاس بولغان: خەنزۇچە چاپان. ② ئى. خەنزۇ تىلى ياكى يېزىقى: خەلىم خەنزۇچىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. ③ رەۋ. خەنزۇ تىلىنى ئىشلىتىپ، خەنزۇ تىلىنى ۋاستە قىلىپ: خەنزۇچە سۆزلىمەك.

خەنزۇچىلاشتۇرماق «خەنزۇچىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خەنزۇچىلاشتۇرۇشماق «خەنزۇچىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خەنزۇچىلاشتۇرۇلماق «خەنزۇچىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خەنزۇچىلاشماق پ. خەنزۇچىغا ئۆزگەرمەك، خەنزۇچىغا ئايلانماق، خەنزۇلارنىڭكىگە ئوخشاش بولماق، خەنزۇلارغا سىڭىشمەك.

خەنزۇشۇناس ئى. خەنزۇلارنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ - ئادىتى، تىل - يېزىقى ۋە باشقا تەرەپلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىس.

خەنزۇشۇناسلىق ئى. خەنزۇلارنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ - ئادىتى، تىل - يېزىقى ۋە شۇ قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىش ئىلمى.

خەنزۇلاشتۇرماق «خەنزۇلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خەنزۇلاشتۇرۇشماق «خەنزۇلاشتۇرماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خەنزۇلاشماق پ. خەنزۇغا ئوزگەرمەك، خەنزۇغا ئايلانماق، خەنزۇلارغا ئاسسىمىلياتسىيە بولماق: ـــ ئۇ يەردە ھەتتا ئۇيغۇرچە مەكتەپمۇ يوق ئىكەن. باللىرىڭلار ئۇيغۇرچە ئوقۇمسا، خەنزۇلىشىپ كېتىدۇ. مۇنداق بولسا، بۇلارمۇ؟ ـــ دەيتتى ئۇ خوشلىشىش ئالدىدا جىددىي قىلىپ.

خەنگەردەك ئى. دىيال. بۇغدىيەك.

خەۋەداش سۇپ. دىيال. ئاگاھ، پەخەس: ئوزۇڭگە خەۋەرداش بول.

خەۋەر ئى [ئە] ① بىرەر نەرسە ياكى ھادىسە، ئىش ۋە باشقىلار ھەققىدىكى مەلۇمات؛ دېرەك، ئۇچۇر، ئاخبارات: خەۋەر بەرمەك. خەۋەر تاپماق. خەۋەر قىلماق. يېڭى خەۋەر. خۇش خەۋەر. شۇم خەۋەر. * سەۋزىندىن خەۋەر يوق، گۇرۇچ دەم يەپتۇ (ماقال). ② <تىل> جۇملىنىڭ ئىگە توغرىسىدىكى بايانى، يەنى جۇملە ئىگىسىنىڭ قانداقلىقىنى ياكى نېمە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگۈچى بوللىكى: جۇملە خەۋىرى.

خەۋەرچى ئى. خەۋەر بەرگۈچى، ئۇچۇر قىلغۇچى كىشى.

خەۋەرچىلىك ئى. خەۋەر بېرىش، خەۋەر يەتكۈزۈش ئىشى، پائالىيىتى: خەۋەرچىلىك قىلماق.

خەۋەردار سۇپ [ئە + پ] ① خەۋىرى بار، ۋاقىپ: ئەنۋەر بايا-تىن بېرى نادەم بىلەن ۋاراسجان ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان گەپلەردىن خەۋەردار ئىدى. ② بىرەر ئىش ياكى ھۇنەر ـ كەسپىنى بىلىدىغان، ئوڭى قىلىش قولىدىن كېلىدىغان: ئۇ رۇس، خەنزۇ، ئىنگلىز تىللىرىنى پۇختا بىلىدىكەن، ئەرەب، پارس، قەدىمكى ئۇيغۇر تىللىرىدىنمۇ ياخشى خەۋەردار ئىكەن.

خەۋەرسىز سۇپ. خەۋىرى يوق، خەۋەردار ئەمەس، بىخەۋەر، ئۇقمايدىغان: ئادىل تېخى تۇرغۇن نەرسىلەردىن خەۋەرسىز ئىدى.

خەۋەرلەشمەك پ. بىر ـ بىرىگە خەۋەر يەتكۈزمەك، بىر ـ بىرىنى خەۋەردار قىلماق، ئۆزئارا ئۇقۇشماق: مەكتەپنىڭ ئائىلىلەر بىلەن خەۋەرلىشىپ تۇرۇشى ئوقۇغۇچىلارنى ياخشى تەربىيەلەشنىڭ بىر خىل ئۇسۇلى.

خەۋەرلەندۈرمەك «خەۋەرلەنمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن نىجاتنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىدىن سىزنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇشىنى مەجبۇرىيىتىم دەپ ھېس قىلغانىدىم.

خەۋەرلەندۈرۈشمەك «خەۋەرلەندۈرمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خەۋەرلەندۈرۈلمەك «خەۋەرلەندۈرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بوۋاي رادىيو ئاڭلاپ، نۆۋەتتىكى دۇنيا ۋەزىيىتىدىن تولۇق خەۋەرلەندۈرۈلدى.

خەۋەرلەنمەك پ. خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق، ۋاقىپ بولماق، ۋاقىپلانماق: ئۇ ۋەزىيەتتىن خەۋەرلەندى. * مەكتەپ مۇدىرى مەكتەپنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەرلەندى.

خەۋەرلىك سۇپ. خەۋىرى بار، خەۋەرگە ئىگە، خەۋەردىن تەركىب تاپقان: ئالدىنقى تارماق جۇملە تولدۇرغۇچى قوشۇمچە ئىگە بولغان جۇملە، كېيىنكى تارماق جۇملە كۆپ خەۋەرلىك جۇملىدۇر.

خەۋەرنامە ئى [ئە + پ] خەۋەر يېزىلغان بىرەر يازما ۋاراق، خەۋەر يېزىلغان مەكتۇپ: بىز ئالدى بىلەن ئىچكى خەۋەر-نامە، تەستىق، ئالاقە، ئېلان، ئەرزىيەت ھۆججەتلىرى، تەكلىپ، ئورگانلارنىڭ ئاپپارات ئىسلاھات لايىھەسى قاتارلىقلارنى تەرجىمە قىلىش، تەھرىرلەپ بېكىتىش خىزمەتلىرىنى ئىشلىشىمىز لازىم.

خەۋپ ئى [ئە] بىرەر كۆڭۈلسىزلىك، كۆڭۈلسىز ھادىسە ياكى پالاكەتلىك يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى؛ خەتەر، قورقۇنچ، تەشۋىش: خەۋپكە ئۇچرىماق. خەۋپكە دۇچ كەلمەك.

خەۋپ ـ خەتەر خەۋپ ۋە خەتەر، بەختسىزلىك: جەڭچىلەر خەۋپ ـ خەتەر كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ، كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، دۆلەت مۇلكىنى قوتقۇزۇپ قالدى.

خەۋپ ـ خەتەرسىز خەۋپ ـ خەتىرى يوق، خەۋپ ـ خەتەر يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولمىغان، خەۋپسىز: «مانا ئەمدى بۇ يەردە خەۋپ ـ خەتەرسىز، ئەندىشىسىز، خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈش مۇمكىن» دەپ ئويلىدى ئۇ.

خەۋپ ـ خەتەرلىك خەۋپ ـ خەتىرى بار، خەۋپ ـ خەتەر يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان، خەتەرلىك: ئوتكىلى بولغايمۇ ھىجران تېغىدىن، خەۋپ ـ خەتەرلىك دەمدە يولداش بولمىسا.

خەۋپسىزلەمەك پ. بىرەر كۆڭۈلسىز ھادىسە يۈز بېرىش ئېھتىمالىنى تەشۋىشلەنمەك، چۆچۈمەك، قورقماق؛ خەۋپلەنمەك؛ خەۋپلىك ھېس قىلماق: قادىر ئاكا ئۇلارنىڭ نېمىدىندۇر خەۋپسىرەپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆردى.

خەۋپسىز سۇپ. خەۋپى يوق، خەۋپ ـ خەتەر يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولمىغان، خەتەرسىز، تىنچ: خەۋپسىز يەر. * گەر خەتەر بولسا ئۆيۈم يۆتكەپ كېتەي، بىر خەۋپسىز جايغا مەن دەرھال يېتەي. // بۇ يەردە مەن قانداق خەۋپسىز تۇرسام، تاغلاردىمۇ شۇنداق تۇرىمەن.

خەۋپسىزلەندۈرمەك ① «خەۋپسىزلەنمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② تارقاق ھالەتتىكى مەبلەغنى مەركەزلەشتۇرۇپ تاسادىپىي ھادىسە ئاپەت، ئۆلۈم ـ يېتىمدىن چىققان زىيانىنى تولدۇرۇشنى كاپالەتلەندۈرمەك، سۇغۇرتا قىلماق: جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى بۇ سۇئىي ھەمراھنى قويۇپ بېرىشتە، خەۋپسىزلەندۈرۈش كەسپىنى بېجىردى.

خەۋپسىزلەندۈرۈشمەك «خەۋپسىزلەندۈرمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خەۋپسىزلەندۈرۈلمەك «خەۋپسىزلەندۈرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىخەتەرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئورۇمچى شەھىرىنىڭ بارلىق قاتناش ئەسلىمەلىرى خەۋپسىزلەندۈرۈلدى.

خەۋپسىزلەنمەك پ. تىنچ ۋە خاتىرجەم ئەھۋال بارلىققا كەلمەك، خاتىرجەم بولماق؛ خەۋپتىن قوتۇلماق: مەن مېھرىبان ئاتا-ئانىغا ئىگە بولدۇم. كېچىلىرىم خەۋپسىزلەندى.

خەۋپسىزلىك ئى. خەۋپ يوق، بىخەتەر ھالەت: خەۋپسىزلىكنى قوغدىماق. * ھەربىي خىزمەت ئۆتەش تۇزۇمى خەلق مەنپەئەتىگە ۋە دۆلەت خەۋپسىزلىكىگە ئالاقىدار مۇھىم بىر مەسىلىدۇر.

خەۋپلەنمەك پ. بىرەر خەۋپنى ھېس قىلماق، خەۋپسىرەمەك، تەشۋىشلەنمەك: چۆچۈگەن قىز خەۋپلىنىپ كەلكۈندىن، ئاتىنى بۇراپ ياندى دەرھال كەينىگە. تۆۋەن تامان ئوقتەك ئۇچۇپ كەتتى ئات، قىز يورغىنى قويۇپ بەردى مەيلىگە.

خەۋپلىك سۇپ. خەۋپى بار، خەۋپ ـ خەتەر يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان، خەۋپ تۇغدۇلىدىغان، خەتەرلىك، قورقۇنچلۇق: خەۋپلىك پەيت. * ئىنسان بولمىغان ئورماندا يالغۇز قېلىش خەۋپلىك ئىدى.

خەي ئى [خەن] پاختا رەخت ۋە ھەر خىل توقۇلمىلاردىن تىكىلگەن ئاياغ كىيىمى.

خەيدەي ئى [خەن] <بوت> قوڭۇر يۇسۇنلەرنىڭ بىر خىلى. دېڭىز ئاستىدىكى تاشلارنىڭ ئۈستىدە ئۆسىدۇ، شەكلى تاسمىغا ئوخشايدۇ، تەركىبىدە كۆپ مىقداردا يود ماددىسى بولىدۇ. ئۇنى ئىستېمال قىلىش ئارقىلىق قالقانسىمان بەز ئىششىقىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە يود ۋە كالىي ئېلىشقا بولىدۇ. تېببابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. ئادەتتە سەي ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

خەير [ئە] ① ئى. بىرىكمىگە بېرىلىدىغان ياكى بېرىلگەن سەدىقە، ئېھسان: خەير قىلماق. خەير بەرمەك. ② يۇك . «ياخشى»، «مەيلى»، «خوپ، نېمە بولسا مەيلى» دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: خەير، دېگىنىڭىز بولسۇن. * سىز ئايرىغا چۈشۈپ قالدىڭىز، خەير، بوپتۇ. ③ ئىم. خەيرلەشكەندە، «خوش»، «يەنە كۆرۈشەرمىز»، «خۇداغا ئامانەت» قاتارلىق مەنىلەردە ئىشلىتىلىدۇ: خەير، بىز كەتتۇق. * خەير، ياخشى چۈش كۆرسىلە.

خەيرچى ئى. خەير – ساخاۋەت تەلەپ قىلغۇچى، تىلەمچى، قەلەندەر: خەيرچىلەر ئېچىلغانلىقى دۈكان ياكى ئىشىك ئالدىغا كەينى – كەينىدىن كېلىپ، ناله قىلىپ زارلىناتتى.

خەيرخاه سۈپ [ئە + پ] باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىشنى خالايدىغان، مېھرىبان: خەيرخاه ئادەم.

خەيرخاهلىق ئى. باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىش، مېھرىبانلىق: خەيرخاهلىق قىلماق. خەيرخاهلىق كۆرسەتمەك. * قىزنىڭ بايقى خەيرخاهلىقىنى ئېلى پۇشايمان دەپ چۈشەندى.

خەير – ساخاۋەت باشقىلارغا پۇل ياكى باشقا نەرسە بىلەن قىلىنغان خالىس ياردەم، سەدىقە: خەير – ساخاۋەت بەرمەك.

خەير – سەدىقە تىلەمچىلەرگە، ئاجىزلارغا ۋە يېتىم – يېسىرلارغا قىلىنىدىغان ئىقتىسادىي ياردەم، سەدىقە: خەير – سەدىقە قىلماق.

خەيرلەشمەك پ. ئۆزئارا ئىستەك – ئارزۇلار تىلىشىپ ئايرىلىشماق، خوشلاشماق؛ ئۈدالاشماق: بىز ئۆزئارا ئامانلىق تىلىشىپ خەيرلەشتۇق.

خەيرلىك ① سۈپ. ياخشى خۇسۇسىيەتكە ئىگە، خاسىيەتلىك، ئىجابىي، قۇتلۇق: خەيرلىك كۈن. خەيرلىك يىل. خەيرلىك كېچە. ② ئى. ياخشىلىق؛ ئىجابىيلىق، بەخت، تەلەي: خەيرلىك تىلىمەك.

خەير – ئېھسان باشقىلارغا قىلىنغان ئىقتىسادىي ياردەم، خەيرلىك، سەدىقە، ئېھسان: بېخىل ئىدىم. ئۆزۈم ئەمەس، باشقا بىر پۇلنى خەير – ئېھسان قىلسا، مەن ئۆز نەزىرىمدە ئوتتا پۈچىلىنىپ كەتكەندەك بولاتتىم.

خەيرىيەت [ئە] ① ئى. ساۋابلىق ئىش، خەير – ساخاۋەت، خەير – ئېھسان، سەدىقە: بۇ خىل خەيرىيەت ئىشلىرىغا جان كۆيدۈرۈپ يۈرگەن يۇسۇپجان جەۋلانى ئىدى. ② يۇك. كۆپىنچە جۈملىنىڭ بېشىدا كېلىپ، «ھېلىمۇ ياخشى»، «خۇداغا شۈكۈر»، «ھەرنېمە بولسا» دېگەن مەنىلەردە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: خەيرىيەت، ئامان قالدىڭ، بۇ ئالەمدە تېخى يەيدىغان رىزقىڭ بار ئىكەن.

خەيلەمچى ئى. دىيال. پاپياق ئاستىغا شىرىپ تىكىلىدىغان پېتەك شەكىللىك كۆپ قاتلىق رەخت.

خەيلى ئى [خەن] جان ت. زىيانكەشلىك، قەست، بۇزغۇنچىلىق، ۋەيران: خەيلى قىلماق. خەيلى بولماق.

خەينەك ئى. دىيال. ئوشۇق (ئادەم بەدىنىنىڭ ئوشۇقى).

خو [خەن] ① ئى . تارس. ئاشلىق ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. ② مىق. بەش كۇرىگە تەڭ ئۆلچەم بىرلىكى: بىر خو بۇغداي.

خوپ ① ئىم. «بولىدۇ»، «ماقۇل» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: خوپ دېسەڭ ئۇتتىسەن، ھوپ دېسەڭ يۇتتىسەن (ماقال). ② رەۋ. ناھايىتى، خېلى، ئوبدان، ئوبدانلا: ئۇزاق چۆل يوللىرىنى بېسىپ كېلىپ قىلغان بۇ ئۇرۇش ئۇنى خوپ چارچاتقانىدى. ③ سۈپ. ناھايىتى ياخشى، ئەلا: قەدىرسىز ياشىغىنىڭدىن، قەدىرلىك ئۆلگىنىڭ خوپ (ماقال). ④ سۈپ. مۇۋاپىق، لايىق، جايىدا، دەل: بۇ پىكىر ئۇنىڭغا خوپ كەلگەنىدى.

خوپ بوپتۇ «ئەجەبمۇ ئوبدان بوپتۇ»، «تازا جايىدا بوپتۇ»، «ئۆزۈڭنىڭ شورى »قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: خوپ بوپتۇ، گەپ ئاڭلىمىغاندىن كېيىن ئۆزۈڭدىن كۆر.

خوپلاشتۇرماق «خوپلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خوپلاشتۇرۇشماق «خوپلاشماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خوپلاشتۇرۇلماق «خوپلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خوپلاشماق پ. ياخشىلىشىپ، كېلىشىپ قالماق؛ خوپ بولۇشۇپ قالماق: ئۇلار ئىككىيلەن خوپلىشىپ قالدى.

خوپلۇق ئى. ياخشىلىق؛ راھەت، ھالاۋەت: قانتىق سارايسىمىگە چۈشكەن تاشۇاي كېتىپ بېرىپ ئويلايتتى: «زادى بۇۋاينىڭ گۇناھى نېمە؟ ئۇ بۇ دۇنياغا كېلىپ نېمە خوپلۇق كۆردى؟ نېمىگە ئېرىشتى؟»

خوپۇرئاش ئى <يېم> نانقاينىاق، نانچۆپ.

خوت ئى [ر] ئاپتوموبىل، تىراكتور قاتارلىقلاردىكى سۆرەش كۈچىنى ئۆزگەرتكۈچى قۇرۇلما. ئادەتتە ئاپتوموبىل، تىراكتورلارنى كەينىگە يانداۋرۇش ۋە مېڭىش سۈرئىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

خوتەك ئى. تەخەي، ئېشەكنىڭ بالىسى: ئۇ كۆلگەندە، پومپەيمپ چىققان قورساقلىرى مۆكۈگەن خوتەكنىڭ ساغرىسىدەك سەكرەيتتى.

خوتەكلىمەك پ. تەخەيلىمەك.

خوتتىنىيە ئى [لات] <بوت> سائۇرۇس ئوتى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، قىزىتما ۋە ئىششىقنى يانداۋرۇش رولىغا ئىگە.

خوت- خوت تەق. دىيال. تەخەينى چاقىرىش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ.

خوتۇق ئى. دىيال. تەخەي. خوتەك: ئارىپبەدىيان ئىچكەنلەر ئەمدى ئىچەر چاي، قوتۇر خوتۇق مىنگەنلەر ئەمدى مىنەر تاي.

خوتۇن ئى ① جىنسىي جەھەتتىن ئەرلەرنىڭ ئەكسى بولغان، تۇغۇش، ئېمىتىش قابىلىيىتىگە ئىگە ئادەم؛ ئايال: ئۇ خوتۇن توغرىسىدا مەن بەزى نەرسىلەرنى سوردىم. ② بىرەر ئەرنىڭ نىكاھىدىكى ئايالىلارغا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ: ئەرنى ئەر قىلغانمۇ خوتۇن، ئەرنى يەر قىلغانمۇ خوتۇن (ماقال). ③ تۇرمۇشقا چىققان، توي قىلغان قىز، جۈۋان.

خوتۇنباز سۈپ. سەلب. پات – پات خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن

قويۇپ بېرىدىغان؛ كۆپ خوتۇن ئالىدىغان: خوتۇنباز ئادەم. * ـــ پادىشاھىمىز خوتۇنباز كىشى، ئىراق پادىشاھىنىڭ بىر قىزى بارمىش، ئەگەر ئۇنىڭغا پادىشاھنىڭ مەيلى بولۇپ قالسا، ئەلچى ئەۋەتىدۇ، ـــ دېدى ئۇ ھەمراھلىرىغا.

خوتۇنبازلىق ئى. پات ـ پات خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن قويۇپ بېرىش ئادىتى، تولا خوتۇن ئالىدىغان مىجەز.

خوتۇن ـ بالا خوتۇن ۋە بالا: مېنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىم تېخى قايتىپ كەلمىگەنىدى.

خوتۇنپەرەس سۈپ. خوتۇن دېسە جېنىنى بېرىدىغان، خوتۇنغا بېرىلىپ كەتكەن: خوتۇنپەرەس ئادەم.

خوتۇنپەرەسلىك ئى. خوتۇنغا ئامراقلىق؛ جىنسىي تۇرمۇشقا بېرىلىپ كېتىش: خوتۇنپەرەسلىك ئادەمنى ئىرادىسىزلەشتۈرىدۇ ۋە چۈشكۈنلەشتۈرىدۇ.

خوتۇنپۇرۇش ئى. ئولتۇرسا ـ قوپسا خوتۇنىنىڭلا گېپىنى قىلىدىغان، ھەمىشە خوتۇنىنىڭلا كويىدا يۈرىدىغان ئادەم، خوتۇن توغرىلىقلا گەپ قىلىپ يۈرىدىغان كىشى: ـــ ئۇ خوتۇن پۇرۇش بىرنېمىسىنى ۋاي دېگۈلۈك، ـــ دېدى ئاغزىنى ئۇمچەيلىتىپ.

خوتۇنپۇرۇشلۇق ئى. ئولتۇرسا ـ قوپسا خوتۇنىنىڭلا گېپىنى قىلىدىغان، ھەمىشە خوتۇنىنىڭلا كويىدا يۈرىدىغان ئادەت، خوتۇن توغرىلىقلا گەپ قىلىپ يۈرىدىغان خاراكتېر: بۇ سوئالدا چاقچاق، ھەييارلىق، ئىنتىلىش دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى بار ئىدى، ھەتتا ئازراق خوتۇنپۇرۇشلۇقنىمۇ يوق دېگىلى بولمايتتى.

خوتۇنسىز سۈپ. خوتۇنى يوق، ئۆيلەنمىگەن؛ بويتاق: خوتۇنسىز ئەر.

خوتۇنسىزلىق ئى. بويتاقلىق: پادىشاھ ئۇ قىزغا قاراشقا خوتۇنسىزلىققا كۆنۈپ قالغان غۇلامىلىرىدىن ئىككىنى بەلگىلەپتۇ.

خوتۇن ـ قىزلار تۇرلۇك ياشلاردىكى ئاياللار، خوتۇنلار ۋە قىزلار.

خوتۇنلاشماق پ ① خوتۇنغا ئايلانماق، خوتۇنغا ئۆزگەرمەك، خوتۇن كىشىنىڭ سىياقىغا كىرمەك. ② خوتۇنىنىڭ سىزغان سىزمىقىدا ماڭماق، خوتۇنىنىڭ سىزغان سىزمىقى بويىچە ئىش كۆرمەك، خوتۇنى نېمە دېسە شۇنى قىلماق؛ خوتۇن كىشىگە ئوخشىماق: بۇ كۆنلەردە خوتۇنلىشىۋاتقان ئەرلەر مېنى تولىمۇ ئازابلايدىغان بولۇپ قالدى، بەزى ئەرلەر خوتۇنىنىڭ سىزغان سىزمىقىدا چۈمۈلىدەك ماڭىدۇ.

خوتۇنلۇق ① سۈپ. خوتۇنى بار، ئۆيلەنگەن: ئىككى خوتۇنلۇق ئادەم. * ئۇنىڭدىمۇ خوتۇنلۇق بولۇش، بالىلىق بولۇش ئىستىكى يانىدۇ. ② ئى. مەلۇم ئەرنىڭ نىكاھىدا بولۇش، خوتۇن قىلىنىش: خوتۇنلۇققا ئالماق. ③ سۈپ. خوتۇن ـ قىزلارغا خاس، خوتۇنلاردا بولىدىغان: بەزىدە رۇقىيەنىڭ خوتۇنلۇق غۇرۇرىغا ئاھانەت بولغۇدەك ئىشلارمۇ سادىر بولاتتى.

خوجا I ئى [پ] ① <تارىخ> شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا، مەلۇم بىر ئىمتىيازغا ئىگە بولغان ئاقسۆڭەكلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى. ② «بەگ»، «باي» دېگەن مەنىدە ئۇلۇغلاپ، ھۆرمەتلەپ چاقىرىش فورمىسى. ③ بىركىمنىڭ ياكى نەرسىنىڭ ئىگىسى؛ خوجايىن: خوجامنىڭ خوجىسى بار، چامغۇرنىڭ ئورىسى بار (ماقال). ④ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

خوجا II ئى. دىيال. سامان توشۇيدىغان جازا.

خوجا بېكە دىيال. ئايال خوجايىن، خوجايىننىڭ ئايالى.

خوجانىل ئى [خوجا + نىل] بويىقچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل نىل. ئۇنىڭ چوڭى ياڭاقتەك بولىدۇ.

خوجايىن ئى [پ] بىرەر نەرسىگە ياكى كىشىگە ئىگىدارچىلىق قىلغۇچى: ئۆينىڭ خوجايىنى. * مەھەللىمىزدە يېرىنى تېرىمايالمايدىغان بىرنەچچە دېھقانلار بىلەن ئورتاقلىق قىلىدىغان بىر خوجا يىل بار ئىدى.

خوجاينلارچە رەۋ. خوجاينلارغا ئوخشاش، خوجاينلاردەك: رۇستەم ئاكا ئۇنىڭغا قاراپ، خوجاينلارچە كۆلۈمسىرەپ قويدى.

خوجاينلىق سۈپ. خوجاينلاردا بولىدىغان، خوجاينلارغا خاس: خوجاينلىق روھ. خوجاينلىق قىلماق.

خوجىپەرەس سۈپ. خوجىلارنى ياقلايدىغان، خوجىلارنى ھىمايە قىلىدىغان ۋە قوللايدىغان، خوجىلارنىڭلا گېپىنى قىلىدىغان، خوجىلار تەرەپدارىدەكى: خوجىپەرەس ئادەم.

خوجىپەرەسلىك ئى. خوجىلارنى ياقلاش، خوجىلارنى ھىمايە قىلىش ئىدىيەسى: خوجىلار تەرەپدارلىقى. خوجىچىلىق. ئىلگىرى ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا خوجىپەرەسلىكنىڭ تەسىرى قانچىلىك كۈچلۈك بولسا، شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا نارازىلىقمۇ شۇنچە كۈچەيگەنىدى.

خوجىپەرۋەر سۈپ. خوجىلارنى ھىمايە قىلىدىغان، خوجىلارنى ياقلايدىغان: خوجىپەرۋەر ئادەم.

خوجىپەرۋەرلىك ئى. خوجىلارنى ھىمايە قىلىش، خوجىلارنى ياقلاش، خوجىپەرەسلىك.

خوجىچىلىق ئى. خوجىلارنىڭ مەنپەئەتى ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرۇش، خوجىلارنى ھىمايە قىلىش ۋە ئۇلارنى ياقلاش يالىكى خوجىلار ھەممىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىش، خوجىلار يۇرت سوراش، خوجىلار ھەممىنى باشقۇرۇش ئىدىيەسى؛ ھاكىمىيەتنى خوجىلارنىڭ قولىدا بولۇش مەۋقەسى، خوجىپەرەسلىك، خوجىپەرۋەرلىك: ئاشۇ خوجىچىلىق ھەربىكتىنىڭ ئىدىئولوگىيە جەھەتتىكى ئاساسىتى شۇنىڭدىن كېيىنمۇ خېلى ئۇزاق ۋاقىتلارغىچە ئۆزىنى تەرسالارچە قايتا ـ قايتا كۆرسىتىپ تۇردى.

خوجدار ئى [پ] بىرەر نەرسىگە ئىگىدارلىق قىلغۇچى، خوجايىن.

خوجدارلىق ئى . خوجاينلىق .

خوجزادە ئى [پ] خوجايىننىڭ پەرزەنتى، باي، بەگ بالىسى .

خوجلىق ئى بىرەر تەشكىل، كوللېكتىپ، ئىدارە، ئورگانىنىڭ ئۆزئالدىغا باشقۇرىدىغان ئىگىلىك ئىشلىرى: خوجلىق باشقارمىسى.

خوخا ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ئېللىپس شەكلىدە بولۇپ، ئۇستىدە تىكىنى بولىدۇ؛ يىلتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، قانىنى راۋانلاشتۇرۇش ۋە توختىتىش رولىغا ئىگە.

خوخەنزە ئى [خەن] جان ت. باتۇر ۋە قەيسەر ئەر، يىگىت؛ ئوغۇل بالىنىڭ ئوغۇل بالىسى: يامۇلنىڭ ياغاچلارى، ئېگىز قارىغاي چەنزە، يامۇلنى تېشىپ چىققان، سادىر ئۆزى خوخەنزە.

خوخلىق ① سۈپ. خوخا ئۆسكەن، خوخا كۆپ: خوخلىق ئېتىز. ② ئى. خوخا جىق چىققان يەر.

خور I ئى [ر<گىرىك] <مۇز> كوللېكتىپ ئېيتىلىدىغان ناخشا: ئەرلەر خورى. ئايالالار خورى. ئومۇمىي خور.

خور II سۇپ. ئوڭاي خورايدىغان، ئاسانلا تۇگەيدىغان، بەرىكىتى يوق، چىدىمايدىغان: خور سوپۇن. خور ئۇن.

خور III سۇپ [پ] ھېچ كىشى نەزىرىگە ئىلمايدىغان، كەمسىتىلگەن، ئېتىبارسىز، خار: ئىلىملىك — نۇر، ئىلىمسىز — خور (ماقال).

خور IV تەق. ئادەم خورەك تارتقاندا چىقىدىغان ئاۋاز: بوۋاي ئوخلاپ ئوزاق ئوتمەيلا «خور» قىلىپ خورەك تارتىشقا باشلىدى.

خوراتماق «خورىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇرمۇشنىڭ ئېغىر قىسمەتلىرى ئونىڭ بەستلىك ۋۇجۇدىنى خوراتماقتا ئىدى.

خوراز ئى [پ] توخۇنىڭ ئەركىكى: تۇلكىنىڭ سوئالىغا خوراز نىڭ جاۋابى بار (ماقال).

خورازچىلاپ رەۋ. خورازغا ئوخشىتىپ، خورازدەك: ئەپەندىم كۆلگە چۈشۈپتۇ ۋە كۆلدىن چىققىنىچە ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ — دە، ئىككى قولىنى يانپىشىغا ئۇرۇپ، خورازچىلاپ قىچقىرىپتۇ.

خورازسىز سۇپ. خوراز يوق، خوراز بولمىغان: نۇرلۇق ئېرانىڭ بوسۇغىسىدا بىر — بىرىگە قاراپ شۇمشىيىپ، قېتىپ قېلىشقان شەھەرسىز خوراز، خورازسىز شەھەردۇر.

خوراشچان سۇپ. ناھايىتى ئاسان خورايدىغان، خوراش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە: خوراشچان بۇيۇم.

خوراشچانلىق ئى. خوراش خۇسۇسىيىتى، خورايدىغان خۇسۇسىيەت: خوراشچانلىققا ئىگە بۇيۇملار.

خورەك ئى. ئادەم ئۆيقۇلۇق يېتىپ نەپەس ئالغاندا، خورۇلداپ چىقىدىغان ئاۋاز: ئەپەندىم خورەك دەستىدىن زادىلا ئۇخلىيالماپتۇ — دە، يېنىدا ياتقان ئاغىنىسىنىڭ بېشىنى تاتىلاشقا باشلاپتۇ.

خورىكى چوڭ تەكەببۇر، يوغانچى: ئۇ چاغلاردا ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىنىڭ خورىكى بەكمۇ چوڭ ئىدى.

خورىكى ئۆسمەك تەكەببۇرلاشماق: — ئۇنداق قىلغانسېرى تۆمۈرنىڭ خورىكى ئۆسۈپ كەتمەمدۇ؟ — دېدى شامەخسۇت ئاچچىق بىلەن ساقلىنى سىقىملاپ.

خورىكى ئۇستۇن تەكەببۇر، ھاكاۋۇر: خورىكى ئۇستۇن ئادەم. * ئونىڭ دىلى نازۇك، خورىكى ئۇستۇن ئىدى.

خورەكچى ئى. ئۇخلىغاندا دائىم خورەك تارتىدىغان، خورەك تارتىشقا ئادەتلەنگەن ئادەم.

خورت ئىم. ئاساسەن چوشقا ۋە ئات، ئېشەك قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ بۇرنىنى قاققاندا، بۇرۇن بوشلۇقىدىن چىقىدىغان ئاۋاز.

خورت- خورت «خورت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

خورتلداتماق «خورتلىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خورتلداشماق «خورتلىدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خورتلىدىماق پ «خورت - خورت» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «خورت - خورت» قىلماق: ئايتىللا بۇ دوق - پوپوزلارغا بەرداشلىق بېرەلمەي، ئاخىر خورتلداپ يىغلاپ تاشلىدى.

خورخور ئى <زوئول> ← **پىستە** II.

خوردا I ئى [پ] <ئانات> ① ئادەم ۋە كۆپ سانىدىكى ھايۋانلارنىڭ تۆرەلمىلىك دەۋرىدىكى ئىچكى ئىسكىلىتى. كېيىنچە ئومۇرتقا سۆڭىكى ئونىڭ ئورنىنى باسىدۇ. ② بەزى ھايۋانلارنىڭ (مەسىلەن، بېلىقنىڭ) ئاساسىي ئىسكىلىتى.

خوردا II ئى [پ] <مات> بىر تۈز سىزىق چەمبەر بىلەن ئىككى نۇقتىدا كېسىشكەندە، ئونىڭ چەمبەر ئىچىدىكى قىسمى خوردا دېيىلىدۇ.

خوردا III ئى [پ] دىيال. شوۋگورۇچ.

خوردا IV ئى [پ] بىرەر ئىش - ھەرىكەتكە، قىلىققا ئادەتلىنىش، ئۆگىنىپ قېلىش: خوردا بولماق. خوردا قىلماق.

خوردان سۇپ [پ] جىق يەيدىغان، ئىشتىھالىق، يېگەك: باي تولا يېسە خوردان دەر، نامرات تولا يېسە ئوپقان دەر (ماقال).

خوردىلىقلار ئى <زوئول> ھايۋانلار دۇنياسىدىكى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك بىر تىپ، يېتىشكەنلىرىدە ياكى يۇمران تەنلىنىڭ دۇمبە تەرىپىدە بىر تال يىپسىمان تۈزۈلمە بولۇپ، ئۇ خوردا دېيىلىدۇ. مۇشۇنداق تۈزۈلۈشتىكى ھايۋانلار خوردىلىق ھايۋانلار دېيىلىدۇ. ئومۇرتقىلىق ھايۋانلارمۇ مۇشۇ تىپقا كىرىدۇ.

خورسىندۇرماق «خورسىنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — باشقىلار ھەدەپ ئۆزىنى ماختاپ - ئۇچۇرۇپ بىزنى خىجىلا خورسىندۇرۇپ قويدى، — دېدى قېيىقچى ئىنىسىغا.

خورسىنماق پ. بىرەر غەم - ئەندىشە، تەشۋىش، مەغلۇبىيەت تۇيغۇسى ئېغىر نەپەس چىقارماق، ئۇھ تارتماق، خورلۇق ھېس قىلماق: روشەننىڭ ئاياغ تىۋىشى يىراقلاشقاندىن كېيىن تالىپ ئېغىر خورسىنىپ قويدى.

خورسىنىشماق «خورسىنماق»پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى : بۇنى ئاڭلاپ ئۇلارمۇ قاتتىق خورسىنىشتى.

خورسىنىلماق «خورسىنماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خورلاشماق «خورلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خورلانماق «خورلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: — خورلىنىپ ياشىغاندىن، ۋىجدان بىلەن ئۆلگەن تۇزۇك! — دېدى قەمەرنىسا تاپانچىسىنىڭ ئۇچىنى ئونىڭ پېشانىسىگە قارىتىپ تۇرۇپ.

خورلۇق ئى. كەمسىتىلگەن، خورلانغان ھالەت، خارلىق: خورلۇق كۆرمەك. خورلۇق تارتماق. * ساقلىقتا خورلۇق يوق (ماقال).

خورلىماق پ. بىراۋنىڭ ئىززەت - نەپسىنى ئاياغ ئاستى قىلماق، كەمسىتمەك، خارلىماق: ئەپسۇس، ئۇ زالىملار ھازىر بىر پارچە نانغا زار بولۇۋاتقان ئەنە شۇ خەلقنى خورلىماقتا.

خورما ئى [پ] <بوت> ① پالما ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ. غەربىي ئاسىيا ۋە شىمالىي ئافرىقىدىن چىقىدۇ. مېۋە گۆشى تاتلىق بولىدۇ. دەرەخ غولىنى چىلاش ئارقىلىق ئېلىنغان شىرنىسىدىن قەنت ۋە ھاراق ئىشلەشكە بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

خورمىزار [پ] ئى. خورمىلىق، خورما دەرىخى كۆپ ئۆستۈرۈلگەن يەر.

خورمىزارلىق ئى. خورمىلىق، خورمىزار.

خورمىلىق ① سۇپ. خورما دەرىخى بار، خورما كۆپ ئۆستۈرۈلگەن: خورمىلىق باغ. ② ئى. خورما كۆپ ئۆستۈرۈلگەن، خورما دەرىخى بار يەر؛ خورمىزار.

خورۇشچى سۆپ. دىيال. شوخ، كەپسىز (بالىلار ھەققىدە).
خورۇشلۇق ئى. دىيال. شوخلۇق: خورۇشلۇق قىلماق.
خورۇلداتماق «خورۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇسۇلمانقۇل ھۆددىيچى ئەكەلگەن چىلىمگە چاپلاشتى ـ دە، خورۇلدىتىپ سەيخانىنى پىرىزۆتكۇدەك قىلىپ تارتتى.
خورۇلداشماق «خورۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.
خورۇلدىماق پ. «خور ـ خور» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «خور ـ خور» قىلماق: نۇشىرۋان تەجى ئۆزىنىڭ تىزىغا يۆلىنىپ، خورۇلداپ ياتقان مۇشۇكىنىڭ دۇمبىسىنى سىلاپ قويدى.
خورىتىشماق «خوراتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.
خورىتىلماق «خوراتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.
خورىماس سۆپ ① ئوڭاي، ئاسان خوراپ كەتمەيدىغان، خورىمايدىغان، تۇگىمەس: ئەقىل تۇزۇماس، بىلىم خورىماس (ماقال). ② ئۆزىنى ئۆپراتمايدىغان، ئۆزىنى ئاسراشنى بىلمەيدىغان، غەم يېمەس، بەغەم: خورىماس ئادەم.
خورىماق پ. ئازلىماق، كېمەيمەك؛ كىچىكلىمەك، ئۆپرەماق: تۆكۈلسە دانلار، خورايدۇ نانلار، ئۇنامدۇ گاللار، شېرىن بۇ جانلار؟!
خوزۇر ئى [ئە] <بوت> خوزۇر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. ئۇرۇق مېيىنى سىلىقلىغۇچى ماي ئورنىدا ئىشلەتكىلى، مېۋە گۆشىنى دورىغا ئىشلەتكىلى، قوۋزاق ۋە يوپۇرماقلىرىدىن كاشتان يېلىمى ئالغىلى، مېۋىسى ۋە قوۋزىقىنى سىرىق بوياققا خام ئەشيا قىلغىلى، ياغىچىدىن ھەر خىل سايمان ۋە ئۈسكۈنىلەرنى ياسىغىلى ھەمدە نەقىش ئويغىلى بولىدۇ.
خوسا ئى [پ] توم تۇياق ئەركەك ھايۋانلارنىڭ جىنسىي ئەزاسى.
خوستاگۇل ئى [لات + پ] <بوت> ① گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇ مەشھۇر مەنزىرە ئۆسۈملۈكى بولۇپ، نەم ۋە سايە جايلاردا ئۆستۈرۈلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.
خوش [پ] ① ئىم. «خەير»، «يەنە كۆرۈشەرمىز»، «سالامەت بولۇڭ» دېگەن مەنىلەردىكى خەيرلىشىش فورمىسى: قاچقۇن بىرئاز بىتاقەت بولۇپ: ــ خوش، ھازىرچە خوش، مەن ئالدىرايمەن، ــ دېدى ـ دە، يولغا راۋان بولدى. ② يۇك. ئاساسەن جۈملىنىڭ بېشىدا كېلىپ، «قېنى»، «قېنى ئەمىسە»، «ئۇنداقتا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ــ خوش، قانداق ياخشى خەۋەرلەر بار قادىر؟ ــ دەپ سورىدى باشلىق ئۇنىڭدىن. ③ يۇك. قارشى تەرەپكە قارىتىپ ئېيتىلغاندا «مەرھەمەت»، «قېنى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: خوش، مېھمانلار، ئاشقا باقايلى. ④ ئىم. قارشى تەرەپنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇش پوزىتسىيەسىنى، يەنى «بولىدۇ»، «ھەئە»، «شۇنداق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ: ــ يىلىغا 360 يۈەن تاپشۇرىسەن، ــ دېدى. ــ ماقۇل، ــ دېدىم. ــ ئاشنى نەق پۇلغا ئالمىسەن، ــ دېدى. ــ خوش، ــ دېدىم. ⑤ يۇك. سۆزلىگۈچىنىڭ يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكەن ئۆز سۆزلىرىنى خۇلاسىلىگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ كېلىپ، «گەپنىڭ قىسقىسى»، «يەغنې ئېيتقاندا» دېگەنگە ئوخشاش سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ: خوش، شۇنداق قىلىپ، ئاخىر ئەتە ماڭىدىغان بولدۇق ـ دە.

خوشاك ئى [خەن] <يېم> بىر خىل يېمەكلىك. ئىچىگە گۆش بىلەن پىيازدىن قىلىنغان قىيما ئېلىنىپ، مانتىغا ئوخشاش تۇگۇلىدۇ ۋە تاۋىدا قىزدۇرۇپ پىشۇرۇلىدۇ.
خوشاكچى ئى. خوشاك پىشۇرۇش ۋە ئۇنى سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئاشپەز.
خوش ـ خوش «خوش» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: خوش ـ خوش دەيسىز، موك ـ موك يەيسىز (ماقال).
خوشخوشچى ① ئى. ھەمىشە دېگۈدەك كىشىلەرگە «خوش ـ خوش» دەپلا ئۆتىدىغان، باشقىلارنىڭ رايىغا بېقىپ ئىش قىلىدىغان، ئۆزىنىڭ مۇستەقىل پىكرى، قارىشى يوق ئادەم؛ ياخشىچاق كىشى: ئۇ تولىمۇ بىر خوشخوشچى. ② سۆپ. ھەمىشە دېگۈدەك كىشىلەرگە «خوش ـ خوش» دەپلا ئۆتىدىغان، باشقىلارنىڭ رايىغا بېقىپ ئىش قىلىدىغان، ئۆزىنىڭ مۇستەقىل پىكىر قارىشى يوق، ياخشىچاق: ــ مەن سايىم دېگەننى بەش قولدەك بىلىمەن، ئۇچۇ بىر خوشخوشچى بىرنېمە، ــ دېدى ھېلىمىخان كۆرەڭلەپ.
خوشخىنەك سۆپ. چىرايلىق، گۈزەل، ساھىبجامال (قىزلارغا قارىتىلىدۇ).
خوشلاشتۇرماق «خوشلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ ياقىسىغا ئېسىلغان، كۆزىگە بارماقلىرىنى تىققان ۋە ھازىرلا بۇ ئالەم بىلەن خوشلاشتۇرۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئۇنىڭغا تەلۈلىك بىلەن تەھدىت سالغان بەزىبىر ياش ئىسيانچىلارغا بولسا، ئۇ غەلىتە بىر ھېسسىيات بىلەن ئېچىنىپ ئىچ ئاغرىتاتتى.
خوشلاشماق پ. ئايرىلىشماق، خەيرلەشمەك: قاسىم ئاكام بالا ـ چاقىلىرىنى ھارۋىغا ئولتۇرغۇزۇپ، بىز بىلەن خوشلاشتى.
خوشلاق ئى. دىيال. خۇشاللىق، شادلىق، خۇشلۇق.
خوشو رەۋ [خەن] دىيال. دەررۇ، دەرھال.
خوشۇت ئى ① <ئىرق> چىن خانىدانلىقىنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدىكى موڭغۇل قەبىلىلىرىنىڭ بىرىنىڭ نامى. ② شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى بىر ناھىيەنىڭ نامى.
خوشۇلغاي سۆپ. دىيال. قاتتىق ھەزەر ئەيلەش مەنىسىدىكى سۆز.
خولەك سۆپ. دىيال. سېمىز، يوغان.
خولۇپ تەق ① سۈيۇقئاش، چۆپ ۋە شۇنىڭدەك سۈيۇق ـ سەلەك تاماقلارنى ئالدىراپ، تېز ئىچكەندە چىقىدىغان ئاۋاز. ② پۇتقا چوڭ رازمېرلىق ئاياغنىڭ توسالغۇسىز ئاسانلا كىيىلىش ھالىتى.
خولۇپئاش ئى <يېم> نېپىز يېيىلغان خېمىرنى يوغان ـ يوغان تاشلاپ ئېتىلىدىغان سۈيۇقئاش.
خولۇپپىدە رەۋ. «خولۇپ» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «خولۇپ قىلىپ»: ئۇ كىچىككىنە چىنىدىكى بىر قوشۇق قالغان ئېشىنى خولۇپپىدە ئىچۋەتتى.
خولۇپ ـ خولۇپ «خولۇپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.
خولۇپشتىماق «خولۇپشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ھېچنېمىگە پەرۋا قىلمىغان ھالدا، ئاشنى خولۇپشتىپ ئىچمەكتە.
خولۇپشماق پ. «خولۇپ ـ خولۇپ» قىلماق، «خولۇپ ـ

خولۇپ» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، خولۇپلىماق.

خولۇپلاتماق «خولۇپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تاماق يېگەندە، ئۇنلۇك چاينىاش، خولۇپلىتىپ ئىچىش، گالىنى قېقىش قاتارلىق ئادەملەر ياقتۇرمايدىغان ئىشلاردىن ساقلىنىش لازىم.

خولۇپلىشماق «خولۇپلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

خولۇپلىماق پ «خولۇپ» قىلىپ ئاۋاز چىقماق.

خولىرا ئى [ر<لات<گىرېك] <تېب> ئۇچەي يوللىرىدا بولىدىغان ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. ئۇنى خولېرا تىرناق-سىمان باكتېرىيەسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا، ئىچ سۇرۇش، قۇسۇش، چولۇق تەرەت خۇددى گۈرۈچ سۈيىگە ئوخشاش سۈيۇق كېلىش، پۇت - قول تارتىشىش ۋە مۇزلاش، شۇك بولۇپ قېلىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

خولىستېرىن ئى [ر<گىرېك] <خىم> ئىسپىرتلارنىڭ بىرى، يەنى ئاق رەڭلىك كىرىستال ماددا. ئادەمنىڭ ئۆت سۈيۇقلۇقىدا، نېرۋا توقۇلمىلىرى ۋە قان سۈيۇقلۇقىدا مىقدارى ئەڭ كۆپ بولىدۇ.

خولىستېرىنلىق سۈپ. تەركىبىدە خولىستېرىن بار، خولىستېرىن بولغان، خولىستېرىنغا ئىگە: ھايۋانلارنىڭ گۆشى، ئىچكى ئەزالىرى، تۇخۇم سېرىقى قاتارلىق يۇقىرى خولىستېرىنلىق يېمەكلىكلەرمۇ يۇرەك قان تومۇرى كېسەللىكلىرىنىڭ پەيدا بولۇش نىسبىتىنى ئاشۇرۇۋېتىدۇ.

خولىگىر سۈپ. دىيال ① بوم، قوپال، يىرىك. ② قولىنىڭ ئۇچىدا ئىشلەنگەن، تازا ئىنچىكە ئىشلەنمىگەن، گادا - گۇدۇ.

خولىن ئى [ر<گىرېك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، يەنى رەڭسىز، قويۇق ھالەتتىكى سۈيۇقلۇق. كۆچلۈك ئاساسلىق خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈكلەر تېنىدىكى مايلارنىڭ ئالمىشىشىدا مۇھىم رول ئويناىدۇ.

خولىنجان ئى [پ] <بوت> زەنجۈبىل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاق كېلىدۇ، تۈگۈنەك يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ، ئاشقازانىنى قۇۋۇتلەندۈرۈش رولىغا ئىگە.

خون I [پ] ① مىق. ئۈست - ئۈستىگە تىزىلغان، دەستە: بىر خون نان. ② ئى. گۈرۈپپا، گۈرۈھ: قەشقەر شەھىرىدىكى 20 خون ئەلنەغمىنىڭ خۇشاللىقىمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايتتى.

خون II ئى. دىيال. چاي تەخسىسى، پەتنۇس.

خونا ئى. دىيال ① تىكەن، يانتاق. ② يانتاققا ئوخشايدىغان بىر تۈرلۈك ئۆسۈملۈك.

خوناۋۇتماق پ. دىيال. بىردەم چىدىماق، سەل تاقەت قىلماق.

خونچا ئى [پ] ① ئۈستىگە نان قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى قويىدىغان تاۋاق، پەتنۇس: ئۇلار خونچىلاردا تاماق ئەكېلىشىپتۇ. ② بىر خىل كىچىك چىنىتەخسە.

خونچىلاتماق «خونچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خونچىلاشماق «خونچىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

خونچىلانماق «خونچىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ چاغدا مومايناڭ بۇرنىغا قىز تەرەپتىن خونچىلىنىدىغان نازۇ - نېمەتلەرنىڭ پۇرىقى كەلدى.

خونچىلىماق پ ① بىر خون - بىر خون قىلماق؛ ئۈستى - ئۈستىگە تىزماق، دەستىلىمەك: توختىئاخۇن بىلەن سەلىمخان مېھمانلار يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن، يېڭىلا پىشۇرغان نازۇ - نېمەتلەرنىڭ ھەممىسىنى خونچىلاپ بولدى. ② تەخسىنىڭ ئۈستىگە پىيالىنى قويماق: مېھمانغا خونچىلاپ چاي سۇنماق.

خوندەك ئى <بوت> ئۆرۈكنىڭ بىر خىل سورتى، بەشىنچى ئايدا پىشىدۇ: ئۆرۈكلەرنىڭ تۇنجى ئەلچىسى ساپسېرىق خوندەكلەر.

خوندىرىيوسوم ئى [ر<گىرېك] <بىيول> ستوپىلازما ئىچىدىكى دانىچە ياكى تاياق شەكلىدىكى ھۈجەيرە ئاپپاراتى. ئۇ ھۈجەيرىنى ئېنېرگىيە بىلەن تەمىنلەش ۋە ئۆزلۈكىدىن پارچىلىنىش قابىلىيىتىگە ئىگە. ئېرسىيەتتە نىسپىي مۇستەقىللىقىنى ساقلاپ قالىدۇ.

خونۇقۇماق پ. دىيال. بۇرۇقتۇم بولماق، تۈيۈپ كەتمەك، بىزار بولماق: دەككە - دۈككە تۇرمۇشتىن بەكمۇ خونۇقۇپ كەتتۇق.

خوي رەۋ ① ئىنتايىن، ناھايىتى، بەك: بۇ ئىشنى ئۇققان خەقلەر بۇ خوتۇنغا: — بۇركۈتتىن سارمۇ تۇغۇلىدۇ. سەن پادىشاھنىڭ بالىسى زېرەك بولىدۇ دەپ قىزىڭنى بەرگەندىن كېيىن خوي ئوبدان بوپتۇ، — دەپتۇ. ② ياخشى، ئوبدان: — ئۇنداق قىلما دېسە ئۇنىمىغاندىن كېيىن خوي بولدى، — دېدى ئانىسى ئاچچىقلىنىپ.

خويمۇ رەۋ. بەكمۇ، تولىمۇ: ئۇنىڭ ئىللىق چىرايى ماڭا خويمۇ تونۇشتەك بىلىندى.

خۇاجەر ئى [خەن] خېمىرغا ياغ سۈرتۈپ، تولغاپ، قاسىقاندا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل ھورنان.

خۇپتەن ئى [پ] <دىن> ① كۈن ئولتۇرۇپ تەخمىنەن بىر - ئىككى سائەت ئۆتكەن، يەنى ناماز شامدىن كېيىنكى ۋاقىت؛ قاراڭغۇ چۈشكەن چاغ: شام بىلەن خۇپتەن ئارىلىقىدا، بۇ كوچىغا بىر يىگىت كېلىپ توختىدى. ② شۇ ۋاقىتتا (خۇپتەندە) ئوقۇلىدىغان ناماز: — ئۇكام، سىز مېڭىپ تۇرۇڭ، مەن خۇپتەننى ئوقۇپ بولۇپ ئاندىن باراي، — دەپ بالىنى يولغا سالدى نىيازقارىي.

خۇپسەن سۈپ [پ] بىلىپ تۇرۇپ ھېچنېمىنى ئۇقمىغان قىياپەتكە كىرىۋالىدىغان، ھېچنېمىنى سەزمىگەندەك بولۇۋالىدىغان: خۇپسەن ئادەم. * «ياردار مەھبۇس» گاھىدا خۇپسەن بولۇۋالاتتى، گاھىدا قاتتىق ئىڭراپ، ناله قىلىپ ياتاتتى.

خۇپسەنلىك ئى. ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان، ئۇقمايدىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىش، خۇپسەن ھالەت: توختى، سەن تولا خۇپسەنلىك قىلما!

خۇپيانە رەۋ [ئە + پ] باشقىلارغا بىلدۈرمەستىن، يوشۇرۇن ھالدا، يوشۇرۇنچە: خۇپيانە ئۇچراشماق. خۇپيانە تەكشۈرمەك.

خۇتبە ئى [ئە] <دىن> ① جۈمە ۋە ھېيت نامازلىرىدا، مەسچىت ئىمامى تەرىپىدىن پەرزىنىڭ ئالدىدا، مەسچىت مۇنبىرىدە قىلىنىدىغان دىنىي پەند - نەسىھەت ۋە دۇئا: ئادەملەر خۇتبە مۇنبىرى دەپ ئاتالغان سۆزلەۋاتقان سەللىلىك ئادەمگە قاراپ ئولتۇرۇشىدۇ. ② نىكاھ ۋاقتىدا ئوقۇلىدىغان دۇئا.

خۇتبىخانا ئى [ئە + پ] <دىن> خۇتبە ئوقۇيدىغان ئۆي، خۇتبە ئوقۇيدىغان يەر (ئورۇن): ئۇلارنى دەرھال مېھنىڭ خۇتبىخانامغا ئەكىرىڭلار، مەن ئۆزۈم سوراق قىلىمەن، — دەپ ئالاھىدە جېكىلىدى مولىلا باقى. * خۇتبىخاندىكىلەرنىڭ چىرايىدا قان دىدارى قالمىغاندى، ئۇلار ۋەھىمە ئىچىدە توۋا قىلىشىپ، ھەممىسى دانىيال خوجىغا قول بېرىشتى.

خۇد (خۇدى) ئى [پ] ئەس ـ هوش، تۇيغۇ، سېزىم: خۇدىنى بىلمەك. خۇدىنى تاپماق. خۇدىنى يوقاتماق. * خوتۇنى يوقنىڭ خۇدى يوق (ماقال).

خۇدا (خۇداسى) ئى [پ] دىنىي چۈشەنچىدە، پۈتۈن ئالەمنى ياراتقان ۋە ئۇنى باشقۇرغۇچى ئىلاهىي كۈچ؛ تەڭرى؛ ئاللا: خۇدا ساقلىسۇن. * مەن قىلارمەن ئوتتۇز، خۇدايىم قىلار توققۇز (ماقال).

خۇدا بۇيرۇسا ئامان بولسام، پەيتى كەلگەندە: خۇدا بۇيرۇسا، يەنە ئىككى يىلدىن كېيىن خېلى ئىشلارنى ئۆگىنىپ قالىدىغان ئوخشايمەن.

خۇدا ساقلىسۇن خۇدادىن تىنچ ـ ئامان بولۇشنى، بالا ـ قازا، هەرخىل كېلىشمەسلىك، كۆڭۈلسىزلىكلەرگە يولۇقماسلىقنى تىلەشتە قوللىنىلىدۇ: ئىككىنچى بۇ يەرگە كېلىشتىن خۇدا ساقلىسۇن.

خۇداغا شۈكۈر هاياتتا بەرەر نەرسىدىن، ئىشتىن مەمنۇن ۋە رازى بولغانلىقىنى، شۈكۈر ـ قانائەت قىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: خۇداغا شۈكۈر، ئارقىدىن ئۇرۇپ قوغلاش توختاپ قالدى.

خۇدا هەققى ① «ماڭا ئىشىنىڭ»، «دېگىنىم راست»، «راستى مۇشۇ» دېگەن مەنىلەردە ئىشلىتىلىدۇ: ـــ خۇدا هەققى، شۇ پېشىمدا سىلەرگە يالغان ئېيتىپ نېمە قىلاي، ـــ دېدى ئابلا قوغۇنچى ئۇلارغا يېلىنىپ. ② ئۆتۈنۈپ قالاي، ئىلتىماس قىلاي، يالۋۇرۇپ سورايى: گۈزەلئاي قۇلىقىمغا لەۋلىرىنى يېقىپ دېگۈدەك: ـــ خۇدا هەققى، تېزرەك كېتەيلى، مەن ئۇنىڭدىن قورقىمەن؛ مېنى كۆرسە، يەيدىغاندەك قارايدۇ، ـــ دېدى .

خۇدا يولدا خالىسانە، مىننەتسىز: خۇدا يولدا نەزىر قىلماق. خۇدا يولدا سەدىقە قىلماق.

خۇداپەرەس سۈپ [پ] خۇداغا، دىنغا ئىشىنىدىغان؛ دىندار: خۇداپەرەس ئادەم.

خۇداپەرەسلىك ئى. خۇداغا، دىنغا ئىشىنىش؛ دىندارلىق، خۇدا گۈيلۇق: ئاۋام ئارىسىدا خۇداپەرەسلىكنىڭ يىلتىزى چوڭقۇر.

خۇداسىز سۈپ. خۇدانى ئېتىراپ قىلمايدىغان، خۇداغا ئىشەنمەيدىغان، دىنسىز: خۇداسىز ئادەم.

خۇداسىزلىق ئى. خۇدانى تونۇماسلىق، خۇداغا ئىشەنمەسلىك.

خۇداگوي [پ] ① سۈپ. خۇدانى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان، دائىم تائەت ـ ئىبادەت قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان: خۇداگوي ئادەم. ② ئى. دائىم تائەت ـ ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان ئادەم: پوپ ئاستا پەسكە چۈشۈشكە باشلىدى، ئەنە شۇ چاغدا خۇدا ـ گۈيلار ئۇنى قورشۇالدى، هەركىم ئۇنىڭ قولىنى سۆيۈشكە تىرىشاتتى.

خۇداگويلۇق ئى. دائىم تائەت ـ ئىبادەت قىلىش بىلەن شۇغۇللىنىش: هەرقانداق ئادەم دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىغا بېرىپ، خۇداسىزلىقنى تەشۋىق قىلماسلىقى ياكى دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاممانى ئىچىدە خۇداگويلۇق بىلەن خۇداسىزلىقنىڭ مۇنازىرىسىنى قوزغىماسلىقى لازىم.

خۇدالىق سۈپ. خۇداسى بار؛ خۇداغا ئېتىقاد قىلىدىغان، ئىشىنىدىغان: خۇدالىق ئالەم. كۆپ خۇدالىق دىنلار.

خۇداۋەندە ئى [پ] ئىستېمالدا «ئەي خۇدا» دېگەن مەنىدە بولۇپ، خۇداغا قىلغان مۇراجىئەتنى بىلدۈرىدۇ.

خۇدايا ئى [پ] «ئەي خۇدا» دېگەن مەنىدە، خۇداغا مۇراجىئەتنى بىلدۈرىدۇ: ـــ خۇدايا، بۇ دوزاختىن ئۆزۈڭ قوتۇلدۇرغايسەن ... ئامىن، ـــ دېدى هېلىقى مەھبۇس.

خۇدايىتائالا ئى [پ + ئە] ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىگە ئىگە بولغان زات، خۇدا، ئاللا: پادىشاھ ئۇلارغا دۇئا قىلىپ، رۇخسەت بېرىپتۇ ۋە خۇدايىتائالاغا تاپشۇرۇپ ياخشى تىلەكلەرنى تىلەپتۇ.

خۇدايى سۈپ [پ] خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغان، خۇدا يولىدا بولغان: خۇدايى مېهمان. خۇدايى قوناق.

خۇدبىن ئى [پ] يېزىت. ئۆزىنى بىلمەيدىغان، تەكەببۇر ئادەم: سۆز ئاچسۇن رابىيەنىڭ ئاتىسىدىن، نەدەر، قىز هەققىدە ياقۇپ خۇدبىن.

خۇدبىنلىق ئى. ئۆزىنى بىلمەي تەكەببۇرلۇق قىلىش، ئۆزىنى بىلمەسلىك، ئۆزىنىڭ نادانلىقىغا باقماي قىلىنغان تەكەببۇرلۇق: كېلەچەككە نەزەر سال، ئۆتكەنلەردىن ئىبرەت ئال، خەلقىم دېسەڭ بىلىم ئال، خۇتبىنلىققا يول قويما.

خۇددى رەۋ [پ] ① هېچبىر ئۆزگىچىلىكى يوق؛ قۇيۇپ قويغاندەك؛ بەئەينى، گويا، ئەينەن: ئۇ بالا خۇددى دادىسىغا ئوخشايتتى. ② دەل: خۇددى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە، هېلىقى يىگىت بۇلىۋالغويا تۇرغان باغقا قاراپ مېڭىپتۇ. ③ جۈملىنىڭ ئوخشاشلىقىنى بىلدۈرىدىغان بۆلەكلىرىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، « ـ دەك، ـ تەك»، «ئوخشاش» سۆزلىرى بىلەن ماسلىشىپ، ئوخشاشلىقىنى كۈچەيتىش رولىنى ئوينايدۇ: ئۇ خۇددى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندەك سۆزلەۋاتاتتى.

خۇدۇرماق پ. دىيال. ئازماق.

خۇدۇنماق پ. دىيال. ئۇيالماق.

خۇدۇك ئى [پ] ئەندىشىلىك، گۇمان، شۇبهە، شەك: خۇدۇك ئالماق. * ئەزىزجان گەرچە هازىر ئۇلارنىڭ ئۆيىدە بولمىسىمۇ، بۇ ئايال بەربىر خۇدۇكتىن نېرى ئەمەس ئىدى.

خۇدۇكچان سۈپ [پ] خۇدۇكلەنگەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدىغان، خۇدۇكسىنغان؛ ئاسانلا خۇدۇكسىنىدىغان: خۇدۇكچان ئادەم. خۇدۇكچان بالا.

خۇدۇكچانلىق ئى. خۇدۇكچان هالەت، كەيپىيات.

خۇدۇكسىرەتمەك «خۇدۇكسىرىمەك» پەيدا قىلىنىشىغا مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خۇدۇكسىرەشمەك «خۇدۇكسىرىمەك» پەيدا قىلىنىشىغا ئۆملۈك دەرىجىسى.

خۇدۇكسىرىمەك پ. خۇدۇكلەنمەك: ئۇنىڭ ئەندىشىلىك قاراشلىرىدىن خۇدۇكسىرەپ تۇرغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

خۇدۇكسىنمەك پ. خۇدۇكلەنمەك: شاتۇر نېمە ئۈچۈندۇر، ئەتراپقا خۇدۇكسىنىپ قاراپ ـ قاراپ قويماتتى.

خۇدۇكلەندۇرمەك «خۇدۇكلەنمەك» پەيدا قىلىنىشىغا مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار نېمىشقىدۇر مېنى بىرنەرسىدىن خۇدۇكلەندۇرۇپ قويدى.

خۇدۇكلەنمەك پ. كۆڭلىدە ئەندىشىلىك، گۇمان ۋە شۇبهە تۇيغۇسى پەيدا بولماق، خۇدۇكسىرىمەك: سەلىمە تىمتاسلىققا چۈمگەن چېدىردىن سەل خۇدۇكلىنىپ قالدى.

خۇدۇكلىنىشمەك «خۇدۇكلەنمەك» پەيدا قىلىنىشىغا ئۆملۈك دەرىجىسى.

خۇدۇكلىنىلمەك «خۇدۇكلەنمەك» پەيدا قىلىنىشىغا مەجبۇل دەرىجىسى: ... نۇقتىسىدىن تەتقىقات ئېلىپ بېرىلماي، هەدىسلا خۇدۇكلىنىلمىدىغان، سەنئەتنىڭ مەقسەتچانلىقى مۇبالىغە قىلىنىپ چۈشىنىلمىدىغان رېئال ئەدەبىي مۇهىتىمىزدا هەل قىلىشقا تېگىشلىك مۇهىم مەسىلە.

خۇراپات ئى [ئە] ئاساسسىز، ئىلمىيلىكى يوق، ساختا

سۆز ۋە مۇشۇ ئاساستىكى ئېتىقاد، بۇنىڭدىن شەكىللەنگەن خىلمۇخىل كونا ئۆرپ – ئادەتلەر: مەدەنىيەت دەۋرىدۇر خۇراپاتقا ئىشەنمە، ئىلىم – بىلىم ۋاقتىدۇر نادانلىققا ئىشەنمە.

خۇراپاتچى ئى. خۇراپاتلىققا، خۇراپىي ئۆرپ – ئادەتلەرگە، خۇراپىي ئىش، ئىدىيە، كۆزقاراش قاتارلىقلارغا بېرىلگەن كىشى؛ خۇراپىيلىقنى تەرغىب قىلغۇچى ئادەم: ئۇ خۇراپاتچى روھانىيلاردىن ئەمەس، ئۆز كەسپىگە ھەۋەس قىلغان ئادەتتىكى ئادەم ئىدى.

خۇراپاتچى ئى. خۇراپاتلىقنى ياقلىغۇچى ئادەم، خۇراپاتنى ھىمايە قىلغۇچى كىشى، خۇراپاتلىققا ئېسىلۋالغۇچى.

خۇراپاتلاشتۇرماق «خۇراپاتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خۇراپاتلاشتۇرۇشماق «خۇراپاتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خۇراپاتلاشتۇرۇلماق «خۇراپاتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خۇراپاتلاشماق پ. خۇراپاتقا ئۆزگەرمەك، خۇراپاتقا ئايلانماق، خۇراپىي ھالەتكە ئۆتمەك.

خۇراپاتلىق ئى. خۇراپات مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، خۇراپات داۋاملىشىۋاتقان ھالەت.

خۇراپىي سۈپ [ئە] خۇراپاتقا ئائىت، خۇراپاتقا ئاساسلانغان؛ خۇراپاتلىق ئىدىيەسى سىڭگەن، خۇراپاتقا ئىشىنىدىغان: خۇراپىي ئادەم. خۇراپىي چۈشەنچە.

خۇراپىيلارچە رەۋ. خۇراپىي ئۆرپ – ئادەت، ئەقىدە، چۈشەنچە ۋە كۆز قاراش قاتارلىقلارنى چىقىش نۇقتا قىلغان ھالدا: خۇراپىيلارچە چوقۇنماق.

خۇراپىيلاشتۇرماق «خۇراپىيلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار روشەنلىكنى مەقسەت دەيدۇ – يۇ، بارلىق روشەنلىكنى خۇراپىيلاشتۇرىدۇ. * ئۇلار نادان خەلقنى جاھالەتكە باشلايدۇ ۋە خۇراپىيلاشتۇرىدۇ.

خۇراپىيلاشتۇرۇشماق «خۇراپىيلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يامان نىيىتىنى ئەملىگە ئاشۇرۇش مەقسىتىدە، يەرلىك ساددا، ئاق كۆڭۈل مۇسۇلمان خەلقنى خۇراپىيلاشتۇرۇشتى.

خۇراپىيلاشتۇرۇلماق «خۇراپىيلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاۋام ساۋاتسىز خۇراپىي موللالار تەرىپىدىن خۇراپىيلاشتۇرۇلدى.

خۇراپىيلاشماق پ. خۇراپىي ھالەتكە كەلمەك، خۇراپىي بولماق، خۇراپىيلىق ئىدىيەسى سىڭمەك: ئادەم زامانىۋى پەن – تېخنىكا ۋە ئىلغار ئىدىيەلەردىن يىراقلىشىپ، ساددا دىنىي چۈشەنچە، دىنىي ئەقىدىلەرگە ئېسىلۋالغانسېرى شۇنچە خۇراپىيلىشىدۇ.

خۇراپىيلىق ئى. خۇراپاتقا ئىشىنىش، خۇراپىي ھالەت: لېكىن، كىشىلەردىكى خۇراپىيلىق ئېغىر بولغاچقا بالىلارنى بەرمەگەچكە، مەجبۇرىي ئوقۇغۇچى قوبۇللاپ يۈرۈشتى.

خۇرال ئى. تاشقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەتلىك ھاكىمىيەت ئورگىنى. ئۇ ئېيلىمىزدىكى «خەلق قۇرۇلتىيى» بىلەن ئوخشايدۇ.

خۇرام سۈپ [پ] خۇشال، شاد، خۇرسەن.

خۇرامسىز سۈپ. خۇشال ئەمەس، غەمكىن، مەيۈس: ئالمىنى ئىچىرە خۇرامسىز، مۇڭ بىلەن تولغان بېشىم، تاغۇ دەشتىتە كۈنۈتۈن، كۆلپەت قۇشى قونغان بېشىم.

خۇرجا ئى. دىيال. دېھقان: خۇرجانچىكىدە ئىشلىمەك. * خۇرجا ئىت بولسا، سىلى ئىتنىڭ تاۋۇقىنى يالاپ بېيىغاندىلا.

خۇرجۇن ئى [پ] ئىچىگە نەرسە – كېرەك قاچىلىنىدىغان، ئۇلاغقا ئارتىشقا باب قىلىپ يىپ ياكى يۇڭدىن توقۇلىدىغان ئىككى باشلىق قاپ: ئەخمەقنىڭ ئەقلى خۇرجۇن (ماقال).

خۇرجۇنچىلاپ رەۋ. خۇرجۇنغا ئوخشاش ئىككى بېشىنى ئىككى تەرەپكە ساڭگىلىتىپ، ئۇلاغقا خۇرجۇن ئارتقاندەك: مۇزەپپەر سەردار داۋۇت پەنسادىنىڭ جەستىنى خۇرجۇنچىلاپ ئاتقا ئارتتى.

خۇرجۇنلاپ رەۋ. كۆپلەپ، ھەددى – ھېسابسىز، نۇرغۇن مىقداردا.

خۇرسەن سۈپ [پ] ① مەمنۇن، روھىي كەيپىياتى بەك ياخشى، خۇشال، شاد، خۇش: — مۇقامنى چۈشەنگەن، ئۇنىڭغا ھۆر مەت بىلدۇرگەن كىشىنى ئۇچراتقانلىقىمىز ئۇچۇن، بىزمۇ ناھايىتى خۇرسەنمىز، — دېدى ئۆمەر سازەندە. ② قانائەت ھاسىل قىلغان؛ رازى بولغان، مەمنۇن، مىننەتدار: ئوغلۇم، ئۆتكەندە بۇيرۇغان خىزمەتنى ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاپ كەلگەنلىكىڭدىن مەن كۆپ خۇرسەن بولدۇم.

خۇرسەنچىلىك ئى ← **خۇرسەنلىك**.

خۇرسەنلىك ئى. رازىلىق، مەمنۇنلۇق، مىننەتدارلىق؛ خۇشاللىق: ئۇلار بۇ ئىشقا ئىنتايىن خۇرسەنلىك بىلدۇردى.

خۇرشىد ئى [پ] يېزىت. قۇياش، يورۇقلۇق، مەشئەل: كۆڭۈل ئازادە، ئەل شادىمان، ئەجەب ئوبدان زامان كەلدى، ۋەسال بوستانىدا خۇرشىد كەبى چىن مېھرىبان كەلدى. * جاھان ئاي يۈزلىرى ئىچىدە سېنىڭ خۇرشىد جامالىڭ بار، قوشۇما قاشلىرىڭ ئىچرە سېنىڭ ياقۇتچە خالىڭ بار.

خۇرۇج ئى [ئە] يېزىت ① توساتتىن ھۇجۇم قىلىش؛ ھۇجۇم: زۇلۇم، كۆلپەت باغرىغا خۇرۇج خەنجەر ئۇرغايسەن، ئامبال – دوتەي تەختىنى گۇمران قىلىپ چاقىلايسەن. ② غەزەپ، ئاچچىق، جۇدۇن: رەئىسنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، شائىرنىڭ خۇرۇجى تۇتتى.

خۇرۇجى تۇتماق مەجەزى قوداڭشىماق، جىلە بولماق، خۇدۇنى تۇتماق، غەزەپلەنمەك، ئاچچىقى كەلمەك: بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، بوۋاينىڭ خۇرۇجى تۇتتى.

خۇرۇچ ئى [پ] بەرەر نەرسىنىڭ خام ئەشياسى، خام ماتېرىيال.

خۇرۇشچى سۈپ. دىيال. شوخ، كەپسىز (بالىلارغا قارىلىدۇ).

خۇرۇشلۇق ئى. دىيال. شوخلۇق، كەپسىزلىك: خۇرۇشلۇق قىلما.

خۇرۇم ئى [ر<گىرىك] كالا، ئات، قوي، چوشقا قاتارلىق ھايۋانلار تېرىسىنىڭ تۈكىنى چۇشۇرۇۋېتىلگەندىن كېيىن پىششىقلاپ ئىشلەنگەن بىر خىل يۇمشاق، پارقىراق كۆن. ئۇنىڭدىن ھەر خىل ئاياغ كىيىمى، چامادان قاتارلىق بۇيۇملارنى ئىشلەشكە بولىدۇ: خۇرۇم چاپان. خۇرۇم ئۆتۈك.

خۇرۇمچىلىق ئى. خۇرۇم ئىشلەپچىقىرىش ئىشى، خۇرۇم سانائىتى.

خۇستى ئى. دىيال. ھۆرمىتى، ئىززىتى، ئابرۇيى: سۇلتان پادىشاھنىڭ خۇستىنى بىز قىلماي كىم قىلسۇن.

خۇسۇس ئى [ئە] ① كۆزدە تۇتۇلغان مەسىلە، ماۋزۇ (ئاساسەن ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كېلىدۇ): سىز بۇ

خۇسۇستا كىم بىلەن سۆزلەشتىڭىز؟ ② «- تىن» قوشۇمچىسى بىلەن تۈرلىنىپ كېلىپ، «سەۋەبتىن، ۋەجىدىن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: مەن مۇشۇ خۇسۇستىن ۋاقتىدا كېلەلمىدىم.

خۇسۇسەن رەۋ [ئە] باشقىلاردىن كۆرە، بولۇپمۇ: ئۆسمۈرلەر گە، خۇسۇسەن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا قارىتا، بەدەن چېنىقتۇرۇشنى چىڭ تۇتۇش لازىم.

خۇسۇستا تىر. جان ت. ھەققىدە، ئۇستىدە، توغرىسىدا، توغرۇلۇق: بىز تاماقتىن كېيىن شۇ خۇسۇستا ئىنىم بىلەن تېپسىلىي سۆزلەشتىم.

خۇسۇستىن تىر. جان ت. ۋەجىدىن، سەۋەبىدىن، توغرۇلۇق: ئۇلار بىلەن مەن مانا مۇشۇ مىراس ئۈيدىن تەقسىم قىلىنغان ئازغىنا پۇل خۇسۇستىن يىرىكلىشىپ قالدىم.

خۇسۇسىي سۈپ [ئە] بىرەر شەخسىنىڭ يالغۇز ئۆزىگە قاراشلىق، تېگىشلىك بولغان؛ شەخسىي، شەخس ئىگىدارچىلىقىدىكى: خۇسۇسىي مەكتەپ. خۇسۇسىي سودا. خۇسۇسىي مۈلۈك.

خۇسۇسىيلاشتۇرماق «خۇسۇسىيلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شۇنىڭ بىلەن قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەن موزاي چېچىماي قالماپتۇ دەپ، ئۇلار ئاخىر دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ھەممىسىنى خۇسۇسىيلاشتۇردى.

خۇسۇسىيلاشتۇرۇشماق «خۇسۇسىيلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار دۆلەت ئىگىلىكىدىكى بارلىق شىركەتلەرنى خۇسۇسىيلاشتۇرۇشتى.

خۇسۇسىيلاشتۇرۇلماق «خۇسۇسىيلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئىلگىرى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار ھازىر پۈتۈنلەي دېگۈدەك خۇسۇسىيلاشتۇرۇلدى.

خۇسۇسىيلاشماق پ. خۇسۇسىي ھالەتكە كەلمەك، خۇسۇسىي ھالەتكە ئايلانماق، خۇسۇسىي ھالەتكە ئۆزگەرمەك، خۇسۇسىيلىققا ئۆزگەرمەك، خۇسۇسىي بولماق: يېڭى ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە بۈرۈنقى كارخانىلارنىڭ ھەممىسى خۇسۇسىيلاشتى.

خۇسۇسىيەت ئى [ئە] بىرەر نەرسە ياكى بىركىمنىڭ ئۆزىگە خاس، باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان تەرىپى؛ ئۆزىگە خاس بەلگىسى، ماھىيىتى: يەرلىك خۇسۇسىيەت. تىلنىڭ خۇسۇسىيىتى. * بۇ يەردە بايان قىلىنغان، ئىنسانىدا بولغان ئون خىل ئاملىنىڭ خۇلاسىسى ئىنسانىنىڭ سۆزلەش خۇسۇسىيىتىدۇر.

خۇسۇسىيەتلىك سۈپ. خۇسۇسىيىتى بار، خۇسۇسىيەتكە ئىگە: خۇسۇسىيەتلىك بەلگە. ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلىك ئادەم.

خۇسۇسىيلىق ئى. خۇسۇسىي ئىگىدارچىلىق، خۇسۇسىي ئىگىلىك: بىز ھازىر خۇسۇسىيلىقنى يوقىتىۋاتىمىز. * كوممۇنىزم تەلىماتى بويىچە خۇسۇسىيلىق ئىجتىمائىي تەشكىلنىڭ يىلتىزى.

خۇسۇمەت ئى [ئە] بىراۋغا قارىتا بولغان ئاداۋەت، ئۆچمەنلىك، دۈشمەنلىك، غۇم: ئۇ ئۇزاق يىللاردىن بۇيان بۇنىڭغا ئىچىدە خۇسۇمەت ساقلاپ يۈرەتتى.

خۇسۇمەتچى ئى. بىراۋغا قارىتا كۆڭلىدە ئاداۋەت، غۇم ساقلىغان ئادەم، ئاداۋەت تۇتقۇچى كىشى.

خۇسۇمەتچىلىك ئى. بىراۋغا قارىتا ئاداۋەت ساقلاش، ئۆچمەنلىك، دۈشمەنلىك قىلىش، غۇم ساقلاش ئادىتى.

خۇش [پ] ① سۈپ. خۇشال، شاد، خۇرسەن: بۇ ئىشتىن ئۇنىڭ كۆڭلى خۇش ئىدى. ② سۈپ. ياخشى: ھاي - ھاي ئېتىم باربدا خۇش كۆرمەن يار سەنەم، مەن يارىمنى سېغىنسام چۈش كۆرىسەن يار سەنەم. ③ سۈپ. رازى: قايغۇرماڭ، بۇ ئىشتا سىز بىزدىن چوقۇم خۇش بولىسىز. ④ ئى. كۆچمە. ئىشتىياق، زوق، مايىللىق، خاھىش: ئۇنىڭ ھاراقتا خۇشى يوق.

خۇش پېچىم قەددى - قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق.

خۇشال سۈپ [خۇش + ھال] بىرەر ئىش، بىرەر نەرسىدىن مەمنۇن، شاد، خۇرسەن: خۇشال بولماق. خۇشال قىلماق. * رەيھان يېنىدا ئولتۇرغىنى ئۈچۈنمۇ، ۋاربىجان ناھايىتى خۇشال ئىدى.

خۇشال - خۇرام خۇشال ۋە خۇرام، كۆڭلى ناھايىتى خۇش، كۆڭۈللۈك، شاد، بەختىيار: خۇشال - خۇرام تۇرمۇش. * مانا ئۇلار خۇشال - خۇرام ھالدا ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېتىۋاتاتتى.

خۇشال - خۇراملىق خۇشال - خۇرام ھالەت؛ خۇشاللىق، شادلىق: ئۇلار بۇ ئۆيگە كىرىشىپ، ئۆي ئىگىسى بىلەن تونۇشۇپتۇ. خۇشال - خۇراملىق بىلەن سۆزلىشىپتۇ.

خۇشاللاندۇرماق «خۇشاللانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئارزۇ قىلغان نەرسىلىرىنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى مېنى خۇشاللاندۇردى.

خۇشاللانماق پ. خۇشاللىق ھېس قىلماق، خۇشال بولماق: قاسىمجان ئاكا قەپەستىكى سىرىق قۇشقاچنى كۆرۈپ، بىردىن خۇشال - لىنىپ كەتتى.

خۇشاللىق ئى. مەمنۇنلۇق، شادلىق، خۇشال ھالەت: خۇشال - لىقى قىن - قىنىغا پاتماسلىق. خۇشاللىققا چۆمەك.

خۇشاللىنارلىق سۈپ. خۇشال بولۇشقا ئەرزىيدىغان، خۇشال بولۇشقا تېگىشلىك؛ كىشىنى خۇشال قىلىدىغان: خۇشاللىنارلىق ئۆزگىرىش. * ھەممىمىز يامان ئەمەس مال - چارۋىغا ئىگە بولدۇق. بۇ خۇشاللىنارلىق ئىش ئىدى.

خۇشامەت ئى [پ] بىرەر كىشىگە تەمەگەرلىك بىلەن خىزمەت قىلىش، غەيرىي مۇددىئا بىلەن ياخشى كۆرۈنۈشكە ئۇرۇنۇش، ماختاش ۋە شۇ خىل ئۆسۈلدا قىلىنغان مۇئامىلە: خۇشامەت قىلماق. * زېرەك كىشى خۇشامەتنى دوست تۇتماس (ماقال). * ئۇ مەخسۇتنىڭ خۇشامەت سۆزلىرىنى ئاڭلىماسلىققا، ئۇنىڭغا قارىماسلىققا تىرىشاتتى.

خۇشامەتچى ئى. باشقىلارغا خۇشامەت قىلىدىغان، خۇشامەت قىلىشنى ئادەت قىلغان ئادەم: خۇشامەتچىنىڭ چىشى بولمىسىمۇ، سۆڭەك غاجىلار (ماقال). * چەت بىنەمىنىڭ تۇلكىسى كۆپ، خۇشامەتچىنىڭ كۆلكىسى (ماقال).

خۇشامەتچىلىك ئى. خۇشامەت قىلىش ھەرىكىتى، ئىشى؛ خۇشامەتگۆيلۇق: خۇشامەتچىلىك قىلماق. * قازىنىڭ خۇشامەتچىلىكى ئۇنىڭ مۇغەمبەرلىك بىلەن پىلدىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

خۇشامەتگۆي سۈپ [پ] خۇشامەت قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان، ئادەت قىلغان؛ خۇشامەت قىلىشقا ئامراق: خۇشامەتگۆي ئادەم.

خۇشامەتگۆيلۇق ئى. خۇشامەت قىلىشقا ئامراقلىق: خۇشامەتگۆيلۇق قىلماق. * ئۇنىڭ خىيالىدىن كۆتۈرۈلگەن مەنسەپ، خۇشامەتگۆيلۇق بىلەن قول باغلاپ تۇرغان كىشىلەر ئۆتكەندەك بولدى - دە، ئۆزىچە پىسكىكىدە كۈلۈپ قويدى.

خۇشامەتلىك سۈپ. خۇشامەت تۇسىنى ئالغان، خۇشامەتنى مەقسەت قىلغان: ئۇنىڭ بۇ خۇشامەتلىك قىلىقلىرى مېنىڭ نەپرىتىمنى قوزغاشقا باشلىغانىدى.

خۇشبۇي سۈپ [خۇش + بۇي] يېقىملىق، ياخشى پۇرايدىغان: خۇشبۇي گۈل. خۇشبۇي ئەتىر. خۇشبۇي ھىد.

غان، خۇش پۇرايدىغان: ئۇ قۇتىنى ئاۋايلاپ ئېچىۋىدى، ئەتىرگۈلنىڭ خۇشبۇي ھىدى ئۆڭ ئېچىگە تارالدى.

خۇشبۇيلۇق ئى. خۇشبۇي ھالەت، خۇش پۇراقلىق.

خۇشتار I [پ] ① سۈپ. بىرەر نەرسە ياكى ئىشقا خۇشى، ئىشتىياقى بار، ھەۋەس قىلىدىغان؛ زوقمەن، ئىشقىۋاز: ئۇ ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ھېكايە قىلىپ بېرىشكە خۇشتار سۆھبەتداش بولۇپ چىقتى. ② ئى. بىرەر نەرسىگە ناھايىتى قىزىققان، بېرىلگەن ئادەم؛ ھېرىسمەن كىشى؛ ھەۋەسكار: ئىشچانلىقىڭ دېمىسەم، يارىم، ساڭا كۆيمەسمەن. ئۆزۈم ئەمگەك خۇشتارى، ھۆرۈنلارنى سۆيمەسمەن. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

خۇشتار II ئى [خۇش + تار] <مۇز> ئۇيغۇرلارنىڭ يېڭى ئىجاد قىلىنغان، كامانچە بىلەن چالىدىغان بىر خىل چالغۇسى. خۇشتارنىڭ باش قىسمى تەمبۇرنىڭ بېشىغا بىرئاز ئوخشايدۇ، ئەمما ئۇنىڭ دەستىسى قىسقا بولۇپ، باش قىسمىنىڭ ئۈيۈلمىسى تەمبۇرنىڭكىدەك چوڭقۇر ئەمەس. يۇزلۇكىنىڭ ئىككى تەرىپىدە كامانچە ئىزناسىغا ئوخشايدىغان سىزىق بار. خۇشتاردا جەمئىي 11 تار بولۇپ، تۆتى مېلودىيەلىك تار؛ قالغان يەتتىسى رىزۇنانس تارلاردۇر.

خۇشتارلىق ئى. زوقمەنلىك، ئىشقىۋازلىق، خۇشتار بولۇش: خاھى بىلمەك، خاھى بىلمەك، خۇشتارمەن سىزگە. خۇشتارلىقتا ئۆلۈپ كەتسەم، ئۇۋالىم سىزگە.

خۇشخۇي سۈپ [خۇش + خۇي] مىجەز ـ خۇلقى يېقىملىق، ئوچۇق ـ يورۇق، خۇش تەبىئەتلىك: خۇشخۇي ئادەم.

خۇشخۇيلۇق ئى. خۇشخۇي مىجەز، خۇشخۇي ھالەت: سەتلىكىمنى بىلىندۇرمىگەن خۇشخۇيلۇقۇم (ماقال).

خۇشكۆرەم [خۇش + كۆرۈم] سۈپ. دىيال. خۇشخۇي، چىرايلىق: خۇشكۆرۈم يىگىت.

خۇشلۇق ئى. خۇشال ھالەت، خۇشاللىق: ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى، پۈت ـ قولۇمنىڭ بوشلۇقى (ماقال).

خۇشلىماق پ. خالىماق، ياخشى كۆرمەك: ئۇ بالا گۆشلۈك تاماقلارنى ئانچە خۇشلىمايتتى.

خۇشمۇ سۈپ. دىيال. خويمۇ، ئەجەبمۇ، تازىمۇ.

خۇشنار ئى [پ] يېزىت. كەيپى خۇشلۇقتىن قىلىنغان ناز، خۇشخۇيلۇق: نۇر چېچىپ تۇرغان قولۇمدا، مەيدە مەست بولغان باكال. بولمىسا ئىلھامى مەينىك، ئۇ قۇرۇق شېشە ـ شاكال. چىقمىسا دوستلۇق خىربىدار، جىممىمىز بىر باغ پاخال. بۇ ئەقىدەم شەربىتىدىن، خۇشنار قىلىپ ئىلكىگە ئال!

خۇشنۇد سۈپ [پ] يېزىت. خۇرسەن، شاد، مەمنۇن: سىز ئۆچۈن چەككەن جاپا ئاتا ـ ئانا، كۆڭلىنى خۇشنۇد قىلىپ ھۆرمەت قىلىك!

خۇشۇاخ سۈپ [خۇش + ۋاخ] ۋاقتى چاغ، خۇرسەن، شاد: ـــ سالام، ئەپەندىم، خۇشۇاخ قوپتىلىمۇ؟ ـــ دېدى ئۇ ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى قىرىۋاتقان مۇتەللىپكە.

خۇشياقماس سۈپ [خۇش + ياقماس] ① ئىشقا خۇشى، ماقۇللىقى، قىزغىنلىقى يوق، ھۆرۈن: خۇشياقماس ئادەم. * «ئىش خۇشياقماس جابدۇق بۇزار» دېگەندەك، گايىت ئىشلەتكەن ئۇلاغ، ھارۋا جابدۇقلىرىنى پەقەت ئاسرىمايتتى. ② قىزىقارلىق ئەمەس، يارماس: شۇ كۈندىن باشلاپ قەمەرنىساخاننىڭ دۇتارنى چېكىپ ئولتۇرۇپ ئېيتىدىغان شوخ ناخشىلىرى بىلەن قاش ـ كۆزلىرىنى سۈزۈپ ئەركىلەشلىرىمۇ ئۇنىڭغا خۇشياقماس بولۇپ قالدى.

خۇشياقماسلىق ئى. ھۆرۈنلۇق، يارىماسلىق.

خۇشياقماق پ [خۇش + ياقماق] ① يېقىملىق تەسىر قىلماق، ھۆزۈر ـ ھالاۋەت بەرمەك، ھۆزۈر ـ ھالاۋەتلىك ھېس قىلماق: قىچىشقان يەرنى تاتلىسا خۇشياققاندەك، بۇ گەپمۇ زېيتۇنەمگە تازا يېقىۋاتاتتى. ② ماقۇل كەلمەك، ماقۇل بولماق، كۆڭلىدىكىدەك بولماق، ئۇنىماق، خالىماق: بۇنى ئاڭلىغان بالا چوكانىنى ئۆيىگە تەكلىپ قىپتۇ، بۇ تەكلىپ چوكانغىمۇ خۇشيېقىپتۇ.

خۇشھىد ئى [خۇش + ھىد] خۇشبۇي، خۇش پۇراق: مومام ئىسرىقدانىنى ھويلا ئىشىكىگە قويياتتى، ھويلىنى مەززىلىك خۇشھىد قاپلايتتى.

خۇلاسە ئى [ئە] بىرەر مەسىلە، ئىش، نەرسە ھەققىدە يۇغۇرۇلگەن پىكىر ياكى مۇلاھىزىنىڭ مەنتىقىي نەتىجىسى؛ يەكۈن: خۇلاسە قىلماق. خۇلاسە چىقارماق.

خۇلاسىلەتمەك «خۇلاسىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خۇلاسىلەشمەك «خۇلاسىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يولداشلار بۇ بىر يىللىق خىزمەتلەرنى خۇلاسىلەشتى.

خۇلاسىلەنمەك «خۇلاسىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاخىرىدا گۇرۇپپىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى خۇلاسىلەندى.

خۇلاسىلىمەك پ. خىزمەت، تەجرىبە ياكى پىكىرنىڭ مەنتىقىي نەتىجىسىنى يىغىنچاق قىلىپ ئىپادىلىمەك؛ خۇلاسىسىنى چىقارماق، يەكۈنلىمەك: جاپپار خېلى ئۇزاق سۆزلەپ، ئاخىرىدا گېپىنى خۇلاسىلىدى.

خۇلاسىۋى سۈپ [ئە] خۇلاسە خاراكتېرلىك، خۇلاسىلەنگەن: ئابدۇغېنى پۈتۈن سۆزىدە، ئۆزىنىڭ چوڭ خەتلىك گېزىتىنىڭ روھىغا ئاساسەن چىقىرىلغان خۇلاسىۋى ھېسسىياتىنى ھۆكۈم سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويدى.

خۇلاڭزا ئى [خەن] ← **خۇلاڭزىچى**.

خۇلاڭزىچى ئى. پىيادە ياكى ئۇلاغلىق يۇرۇپ، سەييارە مال ساتىدىغان كىشى: يېزىمىزغا خۇلاڭزىچى يېتىپ كېلىشى بىلەن كىشىلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالغىلى ئۆيىلىرىدىن چىقىشتى.

خۇلاڭزىچىلىق ئى. پىيادە ياكى ئۇلاغلىق يۇرۇپ، سەييارە مال سېتىش ئىشى ياكى كەسپى: خۇلاڭزىچىلىق قىلماق.

خۇلق ئى [ئە] ① كىشىنىڭ مۇئامىلىسى ۋە روھىي خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسى؛ مىجەز، خاراكتېر، پېئىل: خۇلقى ياخشى ئايال. * چىراي كۆيدۈرەر، خۇلق سۆيدۈرەر (ماقال). ② كىشىگە ئادەت بولۇپ قالغان، تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان ئىش ـ ھەرىكەت؛ ئادەت، قىلىق: رۇستەم ئادەتتە كەم سۆز ئىدى. ئايخان ئۇنىڭ بۇ خۇلقىنى، قەلبىگە ئالەم سىغىدىغان كەڭ پىكىرلىكىنى يارىتىپ قالغانىدى.

خۇلقسىز سۈپ. يېقىملىق قىلىقلىرى يوق، قىلىقلىرى قوپال: خۇلقسىز ئايال.

خۇلقلۇق سۈپ. خۇلقى بار؛ بىر خىل مىجەزگە ئىگە: ئەگەر سۆيگىنىڭ بىلەن ئۆچراشساڭ، ئۇ يامان خۇلقلۇق بولسا، قەدىرىڭنى بىلمىسە، تېخىمۇ خارلىق ئازابىنى چېكىسەن.

خۇلق - مىجەز خۇلق ۋە مىجەز: ئۇ كىشىنىڭ خۇلق - مىجەزى ناھايىتى ياخشى ئىكەن.

خۇللەس ئى [ئە] ← **خۇللەس كالام.**

خۇللەس كالام «خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا»؛ يىغىپ ئېيتقاندا، «قىسقىسى» قاتارلىق سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ ھەم شۇلارنىڭ ئورنىدا قوللىنىلىدۇ.

خۇلگەدەن سۈپ. باشقىلارنىڭ نەسىھەتىنى قوبۇل قىلمايدىغان؛ بوينى قاتتىق، ئۆزۈمچى، بەكباش: خۇلگەدەن بالا.

خۇلگەدەنلىك ئى. باشقىلارنىڭ مەسلىھەتىنى قوبۇل قىلماسلىق؛ بوينى قاتتىقلىق، بەكباشلىق: خۇلگەدەنلىك ھەرىكەت.

خۇلگەن ئى [ر] قائىدە - يوسۇن ئۇقمايدىغان، يامان ئىشلاردىن باش تارتمايدىغان ئادەم؛ لۇكچەك: — ئاغزىڭنى يۇم! نېمە بولسامۇ ساڭا ئوخشاش ئىپلاس ئەمەسمەن! ياشلار ئىتتىپاقىغا سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان خۇلگەن! — دېدى ئوسمان ئۇنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ.

خۇلگەنلىك ئى. لۇكچەكلىك: خۇلگەنلىك قىلماق.

خۇم ئى [پ] سۇيۇقلۇق، دان ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر ساقلىنىدىغان، ساپالدىن ياسالىدىغان، ئاغزى كىچىكرەك بىر خىل ئىدىش: ئۇ كىشى ئېتىغا ئىككى خۇم مۇسەللەس ئارتىپ كەلدى.

خۇمار [ئە] ① ئى. ئادەتلىنىش تۇپەيلى بىرەر نەرسىگە قارىتا كۆڭلىدە ھاسىل بولغان كۈچلۈك بىر خىل تەشنالىق؛ زور ئىستەك: خۇمارى تۇتماق. خۇمارى يېشىلمەك. ② سۈپ. بىرەر نەرسىگە ئېرىشىشكە ئىشتىياق باغلىغان؛ ياخشى كۆرىدىغان، ھەۋەس قىلىدىغان: گۆل خۇمار ئادەم. ناخشا خۇمار. گەپ خۇمار. ئادەم خۇمار.

خۇماردىماق پ. خۇمار قىلماق، خۇمار بولماق، خۇمارى تۇتماق: ئادەم دېگەن شۇنداق نەرسىكى، ئۇزىگە زىيانلىق نەرسىلەرنىمۇ خۇمارداپ قالىدۇ، بەكرەك ياقتۇرۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن.

خۇمارلاشتۇرماق «خۇمارلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايزۇھرە كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، يەر تېگىدىن قاراپ تەبەسسۇم قىلدى.

خۇمارلاشماق پ. كۆزلىرى سەل قىسىلىپ، خۇش كەيپ بولغان چاغدىكىدەك پېقىملىق ھالەتكە كەلمەك: ئۇنىڭ مەڭزىلىرى ئانارداەك قىزىرىپ، كۆزلىرى خۇمارلاشتى.

خۇمارلىق ① ئى. خۇمار بولغان ھالەت: ئاچلىقتىن خۇمارلىق يامان (ماقال). ② سۈپ. خۇمارلاشقان: ئايدىڭ كېچە ، شوللىلار بىردە قىزنىڭ ئۇيقۇسىز، خۇمارلىق كۆزلىرىنى، بىردە قىزىل ئېچ كۆڭلەكىنى، ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈپ چىققان كۆكسىنى يورۇتىدۇ. ③ سۈپ. كىشىنىڭ خۇمارىنى قوزغايدىغان، كىشىنى خۇمار قىلىدىغان: سەھەردە ئويغىتىپ دىلنى، خۇمارلىق سايرىدىڭ كاككۇك، باھارنى سېغىنىستاندىن كۆيۈڭدە ئايرىدىڭ كاككۇك. ④ سۈپ. خۇمارنى بېسىش رولىنى ئوينايدىغان: رومالىڭنىڭ ئۇچىدىن كېسىۋالاي تۇمارلىق. يارىم ماڭدى سەپەرگە، سۆيۈۋالاي خۇمارلىق.

خۇمخانا ئى [پ] يېزىت. مەي قاچىلاپ قويۇلغان خۇم، ئىدىشلار توختىتىلغان مەخسۇس ئۆي؛ مەيخانا: بۇ ئىشق خۇمخانىسىدىن بەھرە ئالسۇن، خۇمارىنى كېسىپ بۇ مەيگە قانسۇن.

خۇمدان ئى [پ] كۆلالچىلىقتا، لايدىن ياسالغان ئىدىشلار ياكى خىش قاتارلىقلارنى تاۋلاپ پىشۇرىدىغان مەخسۇس ئوچاق: خىش خۇمدىنى.

خۇمدان دەزى ئاجىز يېرى، قورقىدىغان جايى : — بايا قىلغان سۆزلىرىم ئازراق بولسىمۇ قۇلىقىڭغا كىرمىدىمۇ ؟ ھىم، سۆزلە توخو يۈرەك ، خۇمدان دەزىڭ بولمىسا نېمىدىن قورقاتتىڭ ؟! — دېدى جۈيجاڭ ھېكمىنى سەتلەپ .

خۇمدانچى ئى. خۇمدان باشقۇرۇش، خۇمداندا خىش ۋە كۆلالچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى پىشۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئىشچى: ئەتىگىنى سائەت سەككىز بىلەن خۇمدانچىلار خۇمدان بېشىغا يېتىپ كەلدى.

خۇمدانچىلىق ئى. خۇمدان باشقۇرۇش، خۇمداندا خىش پىشۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، كەسپى: بىزنىڭ يېزىمىزدا قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش، گىلەمچىلىك، خۇمدانچىلىق، بېلىقچىلىق، باغۋەنچىلىك، ئورمانچىلىق قاتارلىق 15 خىل كەسىپ يولغا قويۇلدى.

خۇمرا ئى [پ] ئاغزى كىچىك، قورساق قىسمى يوغان ساپال قاچا، كوزا: بىر خۇمرا قېتىق. * نازۇنېمەت جىق تولسۇن، خۇمرىغا مەي لىق تولسۇن!.

خۇمسى ئى. «نامەرد، ئەبلەخ، يارىماس» مەنىسىدىكى تىل - ھاقارەت سۆزى: ئۇنداق خۇمسىلارنى نېمە قىلاتتۇق.

خۇمسلىق ئى. نامەردلىك، ئەبلەخلىق، يارىماسلىق: ئالدىڭدىكى ئاتلىق پور بايۋەچچىدۇر، خۇمسىلىقتا ئۆتۈپ كەتكەن بىر بەچچىدۇر.

خۇن ئى [پ] ① قان: زار - زار يىغلاپتۇ مومايى شۇ يوسۇن، كۆزىدىن ئاققۇزۇپ ياش ئورنىغا خۇن. ② جان: ئۇنى يوقىنىڭ خۇنى يوق (ماقال). ③ كۆچمە. نۇر: ئۇ تولا يىغلاپ، كۆزىنىڭ خۇنى قالمىدى. ④ قان قەرز: — بۇ مېنىڭ ئاتامنى ئۆلتۈرۈپ قويدى. مەن بۇنىڭدىن ئاتامنىڭ خۇنىنى تۆلىتىمەن، قانغا - قان، جانغا - جان ئالىمەن، — دېدى ئۇ.

خۇنپەر ئى [پ] ① قان تۆككۈچى، قانخور؛ جاللات: — ھېيلىگەر، خۇنپەر زامانقۇلىنى ئۆز قولۇم بىلەن جايلاشقا، بۇگۈن مۇشۇ زاۋال ئاخشامدا، سىلەرگە چىن قەلبىمدىن قەسەمياد قىلىمەن، — دېدى ئۇ سۆزىنى جىددىي باشلاپ. ② تىل ھا. ئەبلەخ، دۆيۈز: — ئەھۋالى ئېغىرراق، ساقىيىپ قالۇر، يامانمۇ ئۇرۇۋۇتتى خۇنپەر! — دەپ بالىنى قۇچاقلاپ تۇرغان ئادەم ماڭا قارىدى.

خۇنپەرلىك ئى. قان تۆكۈش ئىشى، قان تۆكۈش ھەرىكىتى؛ قانخورلۇق، جاللاتلىق.

خۇنپەرەس سۈپ [پ] قان تۆككۈچى، قان ئىچەر؛ قانخور: سۆكۈشتى كۆڭلى تار، نامەرد زامانىنى، نە نامەرد، خۇنپەرەس بەتبەخت زامانىنى.

خۇنخور سۈپ [پ] قان ئىچەر، قانخور، قاتىل: شۇ تاپىتا، ئۇلارنىڭ ھەممىسى گوداڭ ئالدىدا ئادەم كاللىسىنى كېسىشكە خۇمار قىلىپ تۇرغان خۇنخور جاللاتلارغا ئوخشايتتى.

خۇنخورلۇق ئى. قانخورلۇق، قاتىللىق: خۇنخورلۇق قىلماق.

خۇنخۇمار سۈپ [پ] قان تۆكۈشكە ئادەتلەنگەن؛ قانخۇمار، ۋەھشىي، ياۋۇز: خۇنخۇمار ئەبلەخلەر ئاخىر جاجىسىنى يېدى.

خۇنسا ئى [پ] <تېب> تۆرەلمە ۋاقىتىدىن تارتىپ غەيرىي تەبىئىي يېتىلگەن، ھەم ئەرلىك، ھەم ئاياللىق جىنسىي بەلگىلىرى بولغان ئادەم.

خۇنسراتماق «خۇنسىرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خۇنسرماق پ. قانسىرماق.

خۇنسىز سۈپ ① چىرايىدا قان قالمىغان، چىرايى تاتارغان، ئۆڭى ئۆچكەن: ئۇنىڭ خۇنۇك كۆزلىرى، خۇنسىز ياغاق يۈزىگە تولىمۇ ماس كېلەتتى. ② كۆچمە. نۇرسىز، خۇنۇك: ئۇنىڭ يېرىم يۇمۇلغان خۇنسىز كۆزلىرى ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىدا، ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ قالغان جان كۆيەرگە قاراپ مۆلدۈرلەيتتى.

خۇنسىلىق ئى. خۇنسىغا خاس قىلىق، خۇنسىغا خاس خاراكتېر: خۇنسىلىق قىلماق. * سىيىت نوچى خۇنسىلىقتا ئۆتۈپ كەتكەن بىر بەچچىدۇر.

خۇنگان ئى. دىيال <بوت> كاللەكبەسەي.

خۇنلۇق سۈپ. قان تۆكۈلىدىغان، دەھشەتلىك، قانلىق: ئەگەر بۇ ئىش ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېتىدىغان بولسا، ھەرقانداق خۇنلۇق ئىشلارنى قىلىشتىن باش تارتمايدۇ.

خۇنۇك سۈپ [پ] ① ئوچۇق ئەمەس، سۈزۈك ئەمەس، غۇۋا، خىرە: بۇ پاجىئە قوزغىلاڭ تارىخىنىڭ بىر خۇنۇك سەھىپىسى بولۇپ قالدى. ② كۆرۈنۈشى، سىرتقى قىياپىتى كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلمايدىغان، كۆرۈمسىز، سۆرۈن، يېقىمسىز، سەت: خۇنۇك ھالەت. خۇنۇك قىياپەت. * كىشىلەر بۇزۇقلارنىڭ خۇنۇك ئەپتىگە نەپرەتلىك بېقىشلىرى بىلەن نەزەر سالماقتا. ③ كۆچمە. قۇلاققا ياقمايدىغان، يېقىمسىز ئاڭلىنىدىغان: بېشى ياغاق، چېچى پاخماق، جىن ـ ئالۋاستى بولۇپ ئامراق، گاچا ھاڭراپ، توكۇر قاينىاپ، خۇنۇك بەزمە قىزىپ كەتتى. ④ نۇرسىز: ئۇ كېسەل ئازابىدىن ئولتۇ ـ رۇشۇپ كەتكەن خۇنۇك كۆزلىرىنى لۆمىدە ئاچتى ـ دە: ـــ قىزىم، قىزىم، ـــ دەپ ئۆزۈپ ـ ئۆزۈپ توۋلىدى.

خۇنۇكلەشتۈرمەك «خۇنۇكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قانداقتۇر بىر سەۋەبىي كۆچ بىلەن نەزەر دائىرىسىنى خۇنۇكلەشتۈرگەن تۇتەك پەردە ئۇنىڭ كۆز ئۆڭىدىن ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى.

خۇنۇكلەشتۈرۈشمەك «خۇنۇكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خۇنۇكلەشتۈرۈلمەك «خۇنۇكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خۇنۇكلەشمەك پ. خۇنۇك ھالەتكە كەلمەك، خۇنۇك بولۇپ قالماق: ئۇنىڭ چىرايى كۆندىن ـ كۈنگە خۇنۇكلىشىپ كەتتى.

خۇنۇكلۇك ئى. خۇنۇك ھالەت، خۇنۇك ئەھۋال: ئۇنىڭ چىرايىدىكى نۇر ئۆچكەن بولۇپ، ئۈپا ـ ئەڭلىكلەرمۇ ئۇنىڭدىكى خۇنۇكلۇكنى بېسىپ كېتەلمىگەنىدى.

خۇۋا I ئى. دىيال. تۇغان، توسما: سۇ كەلگۈچە خۇۋا سال.

خۇۋا II ئى. دىيال. سۆيگۈ، مۇھەببەت.

خۇۋالاشماق پ. دىيال ① يېقىنلاشماق، ھەمنەپەس بولماق، ھەمدەم بولماق. ② مۇھەببەتلەشمەك، تويلىشىشقا پۈتۈشمەك.

خۇۋاللىق سۈپ. دىيال. يېرىم ئۇيقۇلۇق، چالا ئۇيقۇلۇق: ساندۇقنى ئېچىپ مال ـ دۇنيانى تاغارغا تىقىپ ماڭغۇچە، خۇۋاللىق يانقىنىمنى دېمەمدىغان.

خۇۋەينى ئى <بوت> ئۆرۈكنىڭ بىر تۈرى. مېۋىسى يۇمىلاق، بەزى سورتلىرىنىڭ تۈخۈمىسىمان، پوستى قېلىن، رەڭگى يېشىلسىمان سارغۇچ، ئاپتاپ تەگكەن تەرىپى قىزىرىدۇ؛ گۈشى ئۆرۈقچىسىدىن ئاجرايدۇ، تەمى تاتلىق، سۇيى كەمرەك، شىرنىلىك، خۇشبۇي بولىدۇ.

خۇي I ئى [پ] ① كىشىدە بولىدىغان مىجەز ـ خۇلۇق، ئادەت: قان بىلەن كىرگەن خۇي جان بىلەن چىقار (ماقال). ② ئەسكى مىجەز؛ يامان قىلىق: «ياۋاشنىڭ مۈڭگۈزى ئىچىدە» دېگەندەك، بۇ خېنىمغىمۇ خۇي پەيدا بولۇپ قالدى. ③ قىلىق؛ ئادەت (ھايۋانلار ھەققىدە): ئاتنىڭ خۇيىنى ئىگىسى بىلەر (ماقال). * خۇيىنى بىلمىگەن ئاتقا يېقىن بارما (ماقال).

خۇي II ئى [خەن] <بىن> ئاۋاز توسۇش، ئىسسىقلىق ساقلاش ۋە زىننەت بېرىش مەقسەتلىرى ئۈچۈن، ئۆي تورۇ ـ سىنىڭ ئاستىغا ئورنىتىلىدىغان قەۋەت. ئادەتتە ياغاچتىن جاھازىسى قورۇلۇپ، ئۇستىگە قەغەز، سۇلياۋ، رەخت ۋە پەنەر ـ كە قاتارلىقلارنى چاپلاش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

خۇي III ئى <بوت> ئالمىنىڭ سۈپىتى ئەڭ ياخشى بىر خىل سورتى. مېۋىسى كونۇسسىمان، پوستى نېپىز، شەپەق رەڭدە، جۇلالىق؛ گۈشى ئاقۇچ، تەملىك، سۇلۇق، خۇشبۇي ۋە چىداملىق بولىدۇ.

خۇي IV ئى. دىيال. تونۇرغا يېقىلىدىغان نانىنى دۇملەش ئۈچۈن، تونۇرنىڭ ئاغزىغا ياپىدىغان تاغار ۋە شۇنىڭدەك نەرسىلەر.

خۇي ـ پەيل خۇي ۋە پەيل، مىجەز ـ خۇلۇق: گۈلسۈمخانىنىڭ خۇي ـ پەيلى خەلچەمگە بەش قولدەك ئايان ئىدى.

خۇيچىلىق ئى. ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ تورۇسىنى ھەر خىل قەغەز، پەنەركە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر بىلەن خۇيلاش ئىشى، كەسپى: قەدىمكى ئىمارەتلەرنى رېمونت قىلىشتىكى ئىش تۈرلىرى تامچىلىق، ياغاچچىلىق، جاھازچىلىق، تاشچىلىق، لايچىلىق، سىرچىلىق، نەققاشچىلىق، خۇيچىلىق قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

خۇيزۇ ئى [خەن] <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن نىڭشيا، گەنسۇ، خېنەن، چىڭخەي، شەندۇڭ، يۈننەن، ئەنخۇي ۋە شىنجاڭ قاتارلىق كەڭ رايونلارغا تارقاقلاشىپ ئولتۇراقلاشقان.

خۇيزۇچە سۈپ. خۇيزۇلارغا ئائىت، خۇيزۇلارغا خاس: خۇيزۇچە كىيىم. خۇيزۇچە تاماق. خۇيزۇچە تۇرمۇش.

خۇيلاتماق «خۇيلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خۇيلاشماق «خۇيلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بالىلار ئۆي خۇيلاشتى. * قورۇلۇش ئىشچىلىرى يېغىن زالىنىڭ تورۇ ـ سىنى خۇيلاشتى.

خۇيلامچى ئى. ئۆي خۇيلايدىغان كىشى، خۇيلاش ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى.

خۇيلامچىلىق ئى. ئۆي خۇيلاش، بېزەش ئىشى، ئۆي خۇيلاش، بېزەش كەسپى: خۇيلامچىلىق قىلماق.

خۇيلانغان سۈپ. پات ـ پات خۇيى تۇتۇپ قالىدىغان، ھەمىشە دېگۈدەك خۇيلىنىدىغان، خۇيى تۇتىدىغان، پات ـ پات خۇي چىقىرىدىغان: خۇيلانغان ئايال. * ئۇنىڭ كەمچىلىكى ـــ تېرىكـ كەك، خۇيلانغان، خودۇكچانلاردىن ئىبارەت.

خۇيلانماق I «خۇيلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆينىڭ تورۇسى خېلى ياخشى خۇيلاندى.

خۇيلانماق II پ. خۇي چىقارماق، خۇيى تۇتماق: لېتىپ

خۇيلىنىپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇۋالدى.

خۇيلۇق سۈپ ① خۇيى بار: ــ ئەي، پادىشاھىئالەم! بۇ ئوغۇلنى كىچىكىدىن پەرۋىش قىلغانىدىم. ئۇ پەرىشتىدەك خۇيلۇق بالا ئىدى، ــ دەپتۇ فەررۇخ سۇۋار. ② قىلىقى ناچار، يامان مىجەزى بار: ئۇ ئىنتايىن خۇيلۇق بىر خوتۇن ئىدىكى، ئارىدىن ئازراق گەپ تەگمىشىش ئۆتسىلا، «ئاغرىپ قالدىم» دەپ، نەچچە كۈن، ھەتتا ھەپتىلەپ يېتىۋېلىپ، ئازاب سالاتتى.

خۇيلىماق پ. ئۆزىنىڭ چىرايلىق كۆرۈنۈشى ئۈچۈن، تورۇس قىسمىنى ھەر خىل قەغەز ياكى ــ پەنەركىلەر بىلەن بېزىمەك: ئۆي خۇيلىماق. يىغىن زالىنىڭ تورۇسىنى خۇيلىماق.

خېتىپ ئى. دىيال. تاغلىق رايونلاردا نىكاھ ئىشلىرىنى بېجىرگۈچى.

خېجې ئى. مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، خېيلۇڭجياڭ ئۆلكىسىگە ئولتۇراقلاشقان.

خېخنەك ئى. دىيال <ئانات> كېكىردەك.

خېروئىن ئى [ئىنگ] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، يەنى ئاق رەڭلىك كىرىستال. ئاچچىق تەمگە ئىگە، زەھەرلىك، مورفىندىن ئىشلىنىدۇ. تېببىي دورىگەرلىكتە ئاغرىق پەسەيتىش ۋە ناركوز دورىسى قىلىنىدۇ، داۋاملىق ئىشلىتىلسە خۇمار قىلىدۇ. ئادەتتە زەھەرلىك چېكىملىك دەپ قارىلىدۇ. ئۇ يەنە «ئاق» ياكى «ئاق تاماكا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

خېرىت ئى [پ] ماتېرىيال: مەن شەھەر كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىپ ئاتامدىن رۇخسەت سورىغانىدىم. ئاتام ماڭا 50 تاي مال ۋە باشقا كىرەكلىك خېرىتلارنى تەييارلاپ بەرگەنىدى.

خېرىدار ئى [پ] ① بىرەر نەرسە سېتىۋالغۇچى كىشى؛ ئالارمەن: خېرىدار چاقىرماق. خېرىدار تاپماق. ② كۆچمە. بىراۋغا (ئادەتتە بىرەر قىز ياكى ئايالغا) كۆڭۈل قويغان كىشى، خۇشتار؛ لايىق: خېرىدارىڭ بولمىسا، زىبالىقىڭ نە كېرەك (ماقال).

خېرىدارسىز سۈپ. خېرىدارى يوق، خېرىدارى بولمىغان؛ خېرىدار چىقمىغان: قولىدىكى شۇنچىۋالا نەق پۇلىنىڭ خېرىدارسىز مالغا ئايلىنىپ، توپا بېسىپ يېتىشىنى ئويلىمىغان مولىلاڭاخۇن ئەمدى جىمىپلا كەتكەنىدى.

خېرىدارلىق ① سۈپ. خېرىدارى بار، خېرىدارى كۆپ: ئەختەر خېرىدارلىق قىز ئىدى. ② ئى. خېرىدار بولۇش: ئالمىچى گاززاپقا ئەمدى بولۇپ بەردى. بۇ چەت ئەللىكلەرنىڭ ئۆز ئالمىسىغا قىلىۋاتقان خېرىدارلىقى ئۇنىڭغا ياغدەك ياقتى.

خېلى رەۋ [پ] ئانچە ئاز ئەمەس، يېتەرلىك دەرىجىدە، كۆپ: خېلى ئۆزۈن. خېلى ياخشى. * ئالماس سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە، خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە جىم بولۇپ قالدى.

خېلى ـ خېلى ① ئادەتتىكىلەردىن ئۈستۈن، يۇقىرى تۇرىدىغان: ئۇ بۇ سۆلىتى بىلەن ئالاھىدە پەخىرلىنىپ، ئۆزىنى خېلى ـ خېلى كىشىلەرنىڭ نەزىرىنى تارتالايمەن دەپ ھېسابلايتتى. ② كۆپ، ئۇرغۇن: ئۇ خېلى ـ خېلى ئىشلارنى قىلماقچى بولسىمۇ، ئەمەلگە ئاشۇرالمای ھەسرەتلىنەتتى.

خېلىلا رەۋ. كەڭتاشا يەتكۈدەك، يېتىپ ئاشقۇدەك.

خېمىر ئى [ئە] ئادەتتە ئۇنغا سۇ، سۈت ياكى ماي ئارىلاشتۇرۇپ يۇغۇرۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان يۇمشاق، ئۇزۇلۇشچان ئارىلاشما: خېمىر قىلماق. خېمىر زۇۋۇلىسى.

خېمىرتۇرۇچ ئى [ئە + پ] ① خېمىرنى بولدۇرۇش، كۆپتۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئېچىتقۇ. ② كۆچمە. بىرەر ئىش ئۈچۈن ئالدىن سېلىنغان مەبلەغ، ئىقتىساد ياكى ئىقتىسادىي ئاساس، ئۇل: بۇگۈن تورپاق بىلەن ئىنەكنى ساتساق، بۇلتۇرقى موزىيى خېمىرتۇرۇچ بولۇپ تۇرۇپ تۇرسا قانداق بولار؟ ③ كۆچمە. بىلىم، سەۋىيە، مەلۇمات؛ ئۇماچ: ئۇنىڭ قورسىقىدا خېلى خېمىرتۇرۇچى بار.

خېمىرتۇرۇچلۇق سۈپ. خېمىرتۇرۇچ بولغۇدەك، خېمىرتۇرۇچقا يەتكۈدەك: بىر خېمىرتۇرۇچلۇق ئۇن.

خېمىرسىمان سۈپ. ھالىتى خېمىرغا ئوخشايدىغان، خېمىر ھالىتىدىكى، خېمىرغا ئوخشاش، خېمىردەك: خېمىرسىمان نەرسە. * زامىاسكا ـ گەج، ئەلىپماي، يېلىم قاتارلىقلارنى قوشۇپ تەييارلايدىغان، يېرىق، چاك قاتارلىقلارنى چاپلاش، يەملەش، ئېتىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان خېمىرسىمان بىر خىل قېتىشمىدىن ئىبارەت.

خېمىر يۇغۇرغۇچ ئى [خېمىر + يۇغۇرغۇچ] <زوئول> ياچىۋەك.

خېنە I ئى [ئە] ① <بوت> خېنە ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، ساماندا غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇرۇقى، يىلتىزى ۋە غولى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. غولى قانىنى جانلاندۇرۇش ۋە راۋان قىلىش رولىغا؛ ئۇرۇقى يەلنى ھەيدەپ، تۇرۇپ قالغان قاننى ماڭدۇرۇش رولىغا؛ گۈلى قاننى جانلاندۇرۇپ ھەيز ۋە سۈيدۈكنى راۋان قىلىش رولىغا ئىگە. قىزىل رەڭدىكى گۈل تاجى ياپراقچىسى ئادەتتە قول ۋە تىرناقنى بويايدۇ، خېنە يېقىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈل تاجى ياپراقچىسىدىن ئېلىنغان ھەمدە تىرناقنى بويايدىغان ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان بويياق.

خېنە II ئى. دىيال. شوينا، تانا: چاقنى بۇزغان خېنىسى، قىزنى بۇزغان ئانىسى (ماقال).

خېنەك ئى. دىيال. كېكىردەك.

خېنى ئى. دىيال. بېدە ـ سامان سېلىقى.

خېنىزەك سۈپ. دىيال. جاپا تارتمايدىغان، بەختلىك (ئايال كىشى ھەققىدە).

خېنىكام ئى. دىيال. ئۆكا (ئۆزىدىن كىچىكلەرنى كۆرسىتىدۇ).

خېنىگۈل ئى [خېنە + گۈل] <بوت> خېنىنىڭ بىر تۇرى. گۈل ئورنىدا ئۆستۈرۈلىدۇ، گۈلى قات - قات بولىدۇ.

خېنىملىك ① سۈپ. خېنىسى بار، خېنە قويۇلغان، خېنە يېقىلغان: قىمىزنىڭ خېنىلىك بارماقلار، ئويناندى پەدىنىڭ ئۈستىدە. ناخۇلدىن تىترەيدۇ نازۇك تار، نە بولدى يۈرەككە جىغدە. ② ئى. خېنە تېرىپ ئۆستۈرۈلگەن يەر، خېنە تېرىلغان ئېتىز.

خېنىم ① ئى. خانىنىڭ خوتۇنى، خانىش: خان بىلەن خېنىم يېقىن كەلگەن ئىشانغا ئېگىلىپ تەزىم قىلىدۇ. ② ئى. ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئايالالار ئىسمىغا قوشۇپ ئېيتىلىدۇ: مانا بۇنى پاتمە خېنىم ئۈۋەتىپتۇ. ③ ئى. كونا جەمئىيەتتە، يۇقىرى تەبىقىلەرنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرىنىڭ بىر خىل ئاتىلىشى: ئۇلار ئاجايىپ چىرايلىق كىيىنىدىغان خېنىملارئىكەن. ④ سۈپ. يۇمشاق، بوش

(مەجەز ـ خاراكتېر ھەققىدە): بۇنداق بالىلارنىڭ خېنىم مەجەز بولۇپ قېلىشى ئېھتىمالغا بەك يېقىن تۇرىدۇ.

خېنىم سوكسوك دىيال. ھەربىر تېز، ئىتتىك، چاققان (قىز ـ چوكانلارغا قارىتىلىدۇ.).

خېنىمچاق ئى. كىچىك خېنىم: خېنىمچاق گىرىم ئەينىكى ئالدىغا كەلدى ـ دە، لەۋلىرىگە لەۋ سۈرۈخ سۈردى.

خېنىملىق ئى. خانىشلىق؛ خېنىم بولۇش: ـــ خېنىملىققا يارايدىكەنسىز، ـــ دېدى ئۇ سوغۇققىنا كۈلۈپ قويۇپ.

خېنىن ئى [لات] بەزگەكنى ساقايتىش ئۈچۈن ئىچىلىدىغان دورا.

خېيىم ـ خەتەر ئى [خېيىم + خەتەر] بىرەر بەختسىزلىككە، پالاكەتكە ئەكېلىشى مۇمكىن بولغان شارائىت؛ خەتەرلىك ئەھۋال، مۇشكۈلات، خەۋپ: ـــ ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتا خېيىم ـ خەتەر بولىدۇ، قۇربان بېرىش بولىدۇ، ـــ دېدى ئۇ.

خېچا ئى [پ] ① ئەتلەسنىڭ يېپىغا گىرە سالىدىغان ياغاچ. ② گىلەمنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى يىپلارغا باغلىنىدىغان ياغاچ.

خت I ئىم. ئېشەكنى ھەيدەش، ماڭدۇرۇش ئىماسى: موللام «خت، چۇھ» دەپ ئېشىكىنى دېۋىتكىنىچە ئالدىراش كېتىپ قالدى.

خت II تەق. تاماقنى قېقىشتىن چىققان ئاۋاز.

ختاب ئى [ئە] ئۆزۈنىڭ قارشى تەرەپكە بولغان بىرەر كۇچلۇك ھېس ـ تۇيغۇسىنى، ھاياجانىنى ئىپادىلەيدىغان چاقىرىق، مۇراجىئەت: ختاب قىلماق.

ختابەت ئى [ئە] يېزىت. ختاب، مۇراجىئەت: شېرىن غەزەپ بىلەن: ـــ باركاللا بۇنداق شىجائەتكە! باركاللا، بۇنداق ختابەتكە! ـــ دېدى.

ختابچى ئى. ختاب قىلغۇچى كىشى، مۇراجىئەت قىلغان ئادەم.

ختابنامە ئى [ئە + پ] بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەت قىلىشقا ئۇندەپ يېزىلغان مەكتۇپ، خەت؛ يازما چاقىرىق، مۇراجىئەتنامە.

خت ـ خۇت يىغلىغاندا دىماقتىن چىققان ئاۋاز: بىردەملىك مىشىلداش، خت ـ خۇتتىن كېيىن ماھنۇر ياستۇقتىن بېشىنى كۆتۈردى.

ختىن ئى [ر<گىرىك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە، يەنى رەڭسىز، قاتتىق ھالەتتىكى ئامورف ماددا. تۇزۇلۇشى مۇستەھكەم بولۇپ، ئېلاستىكلىققا ئىگە.

خجالەت ئى [ئە] ① كىشى ئالدىدا ئۇيالغانلىقتىن، ئۆزىنى قولايسىز سېزىش، ئوڭايسىزلىق ھېس قىلىش؛ ئۇيلىش ھېس ـ تۇيغۇسى: بارىنىڭ خجالىتىدىن يوقىنىڭ خجالىتى يامان (ماقال). ② قىيىنچىلىق، ئېھتىياج: ـــ نېمە خجالىتىڭ بار؟ ئېيىت، قولۇمدىن كېلىشچە ياردەم قىلىمەن، ـــ دېدى ئۇ ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ.

خجالەتچىلىك ئى ① ئوڭايسىزلىق، خجىللىق: ئۇ خجالەتچىلىكتىن چىنە سۇنۇقى بىلەن چېچىلغان ئاشنى يىغىشتۇرۇشقا كىرىشتى. ② قىيىنچىلىق، موھتاجلىق: مېنىڭ ئىقتىسادىي خجالەتچىلىكتىن بېشىم قاتتى.

خجالەتسىز سۈپ. خجالەت تارتماي، موھتاج بولماي: خجالەتسىز ئىش. // سەپەر ئايالىنى خجالەتسىزلا دەپنە قىلدى.

خجالەتلىك سۈپ. خجالىتى بار، خجالەت تارتقان، خجالەتمەن: بىرھازا ئۆتۈپ كۆردۈم چولپاننى، ئۇيۇق لېۋىدە خجالەتلىك يۇز.

خجالەتمەن سۈپ [ئە + پ] خجالەتتە قالغان، خجالەت بولغان، خجالەتلىك: ئۇ خجالەتمەن قىياپەتتە گەپنىڭ راستىنى ئېيتتى.

خجىل سۈپ [ئە] بىرەر ئىش، مەسىلە تۇپەيلى، كىشى ئالدىدا مۇشكۈل، قىيىن ئەھۋالغا چۈشكەن، خجالەتتە قالغان، ئىزا تارتقان: خجىل بولماق. خجىل قىلماق. * مەن ئۇنىڭ ئالدىدا ناھايىتى خجىل.

خجىلچان سۈپ. ئاسان خجىل بولىدىغان، ئاسان ئۇيلىدىغان، ئۇيالچان: خجىلچان قىز. * ـــ مەن ئىنتايىن خجىلچان، ـــ دېدىم ئۇنىڭغا ئەسكەرتىپ.

خجىلچانلىق ئى. ئاسان خجىل بولىدىغان خاراكتېر، ئاسان ئۇيلىدىغان مەجەز ياكى ئاسان خجىل بولۇش، ئاسان ئۇيلىش، ئۇيالچانلىق: ـــ خجىلچانلىق تىل ئۆگىنىشنىڭ دۈشمىنى، سىزنىڭ يۇزىڭىزنىڭ تېرىسى قەلىيەك بولۇشى كېرەك، ـــ دېدى ئۇ ماڭا.

خجىلچىلىق ئى. بىرەر ئىش، مەسىلە تۇپەيلى، كىشىلەر ئالدىدا ئوڭايسىزلىنىش، خجالەت تارتىش: ئانا خجىلچىلىقتا قانداق قىلىشنى بىلمەي، قىزنىڭ يېنىغا كىردى.

خجىلسىرماق پ. خجىل بولغاندەك بىر ھېسسىياتقا كەلمەك، خجىللىق تۇيغۇسىدا بولماق: نېمە دەرد كەلگەندۇر بېشىغا، كۈنۈتۈن ئۇ چەككىلى بۇنچە ئازاب؟ خۇش قىلايلى ئايىنى يا، ئايتاپنى يا، سارغىيىپ تۇرغانمۇ خجىلسىراپ؟ ۋەجىنى ئۇقالمىدىم تۇزۇكنە، ئەي كىتابخان، كۈتمەن سەندىن جاۋاب.

خجىللىق ئى. خجىل بولۇش، خجالەتتە قىلىش: ئەركىن ھەم خۇشاللىق، ھەم خجىللىق ئەكس ئېتىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ماڭا تىكىلدى.

خچاك ئى. دىيال. مۇزنىڭ ئۇستىگە تېشىپ چىققان سۇ.

خى ـ خى بىرەر ئىشتىن، نەرسىدىن مەمنۇن بولۇپ كۈلگەندە چىقىدىغان تەكرار ئاۋاز: بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئاتابەك ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. جەننەت ئاچچىنىڭ خى ـ خى قىلىپ كۈلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

خىدىر ئى. دىيال. چەك، ھەد: خىدىرىدىن ئېشىپ كەتتى.

خىدىك ئى. دىيال. بويۇنتۇرۇق؛ ياغاچ قوشقۇن.

خىر I تەق. ئادەم دىمىقىدا كۈلگەندە، نەپەس ئالغاندا چىقىدىغان ئاۋاز: بوۋاي ئېغىر ـ ئېغىر نەپەس ئالدى ۋە قولىدىكى تاماكىسىنى ئارقا ـ ئارقىدىن تارتىپ بولغاندىن كېيىن پاراڭچىلارنىڭ گېپىگە قوشۇلۇپ خىر قىلىپ كۈلدى.

خىر II سۈپ. دىيال. خجىل بولمايدىغان، ئىزا تارتمايدىغان، ئۇيالماس، قېلىن، يۈزى قېلىن، ئۇياتسىز: تازا خىرە بىرنېمىكەن ئۇ.

خىراج ئى [ئە] ① تارس. كونا جەمئىيەتتە ھۆكۈمرانلار ۋە دىنىي تەبىقىدىكىلەرنىڭ دېھقانلاردىن ئالغان يەر بېجى، سېلىق. ② خىراجەت: مېنىڭ بۇ سەپىرىمدىن مەقسەت، مەخسۇس ساۋاساۋۇغا خىراج ئاپىرىپ بېرىش ئىدى.

خىراجە ئى. دىيال <تېب> سۇرگە.

خىراجەت ئى [ئە] بىرەر نەرسە ئۈچۈن قىلىنىدىغان سەرپ؛ چىقىم: خىراجەت قىلماق.

خىراجەتسىز سۈپ. خىراجەت قىلمايدىغان، چىقىمسىز؛ ھەقسىز: خىراجەتسىز تاماق. * سەلىمە خىراجەتسىز ئوقۇدى.

خراجەتلىك سۈپ. چىقىمى بار، چىقىملىق: بۇ يىل سەل خراجەتلىك بولۇپ قالدۇق.

خرامان [پ] ① سۈپ. ئالدىرىمايدىغان، تەمكىن: چۈشۈڭمۇ بۇزۇلغاندۇر، يۈرىكىڭمۇ تۇيغاندۇر، مەقسىتىڭ نېمە زادى؟ باقمايسەن خرامان قىز. ② رەۋ. غەم ـ ئەندىشە قىلماي، غەمسىز، بىغەم: ئۇ ھەر خىل كىيىم ـ كېچەكلەرنى راسلىۋالغانىدى. گاھىدا ساقچى، گاھىدا يېزا قىزلىرى سىياقىدا ياسىنىپ، خرامان يۈرەتتى.

خرامانلىق ئى ① بىرەر ئىشقا ئالدىرىماسلىق، تەمكىنلىك. ② ھەر ئىشقا غەم ـ ئەندىشە قىلماسلىق، ئەنسىرىمەسلىك، غەمسىزلىك، بىغەملىك.

خرە سۈپ [ئە] ① دېگەندەك يورۇق، روشەن ئەمەس، تۇتۇق، خۇنۈك؛ كۈچسىز، سۇس: گۈگۈم چۈشكەن چاغ، غەرب تەرەپتىكى تىك قىيالىقتىن ئەمدىلا كۆرۈنگەن كۈمۈش ئاي خرە نۇرىنى چېچىشقا باشلىغانىدى. ② كۆچمە. خۇرسەن ئەمەس، كۆڭۈلسىز، غەش: مۇھەممەت ئۇنىڭ بىلەن كۆڭلى سەل خرە بولغان ھالدا سالاملاشتى.

خرە ـ شرە ① ئانچە بەك روشەن بولمىغان؛ ئېنىق كۆرۈنمەيدىغان؛ ئوچۇق ئەمەس، تۇتۇق: قىزنىڭ خىيال كەپتىرى ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ تۇمانلىرى ئىچىدە خرە ـ شرە كۆرۈنۈپ تۇرغان يىراقلارغا قاراپ ئۇچتى. ② تازا ئېنىق ئەمەس، بىلىنەر ـ بىلىنمەس: بۇ سۆھبەتنى خرە ـ شرە ئاڭلاپ قالغان سادىق روزىنىڭ دىققىتى ئىختىيارسىز ھالدا پىرىكازچىكقا بۇرۇلدى.

خرەك ئىم. دىيال. ئېشەكنى ھەيدەش ئۈچۈن ئېيتىلىدۇ.

خرەلەشتۇرمەك «خرەلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئارتۇقچە مەغرۇرلۇق ئادەمنىڭ باشقا پەزىلەتلىرىنى خرەلەشتۇرۇپ قويىدۇ.

خرەلەشمەك پ ① روشەنلىكنى يوقاتماق، خرە ھالەتكە كەلمەك: تولۇن ئايمۇ كىگىزدەك ئاق بۇلۇت كەينىگە شۇڭغۇپ، سۈتتەك ئايدىڭ سەل خرەلەشتى. ② خۇرسەنلىكى يوقالماق، غەش بولماق: قولاشمىغان سۆھبەتتىن كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلى خرەلەشكەنىدى.

خرەلىك ئى. تۇتۇقلۇق، خۇنۈكلۈك، سۇسلۇق: ئۇ كۆزىنى يۇمغان بولسىمۇ، چەكسىز كەتكەن خرەلىك ئىچىدە گۈزەل شەھلا كۆزنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

خرپە ئى <بوت> ← **سېمىزئوت**.

خرت تەق. يىغلاۋېتىپ بۇرنىنى تارتقاندا چىقىدىغان ئاۋاز: خرت قىلىپ بۇرنىنى تارتماق.

خرت ـ خرت «خرت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: خرت ـ خرت ئاۋاز چىقىرىپ يىغلىماق.

خرتىك ← **خرتىك ـ سرتىك**.

خرتىك ـ سرتىك دىيال. قوپاللىق بىلەن، قىرىچە ـ پىنىچە: ئۇ ئىمامغا خرتىك ـ سرتىك تەگمەكتە.

خرتلداتماق «خرتلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ مەن توغرا ئويلىنىدىمغۇ، مۇدىر، ـــ روزى بۇرنىنى خرتلىدىتىپ تارتىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى.

خرتلداشماق «خرتلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بالىلار خرتلدىشىپ يىغلاشتى.

خرتلدىماق پ. «خرت ـ خرت» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «خرت ـ خرت» قىلماق: ئابدىم ئەمدى ئۆزىنى تۇتالماي، خرتلداپ يىغلاپ كەتتى.

خر ـ خر «خر I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بالا خر ـ خر كۈلدى.

خردەك ئى. دىيال. كېكىردەك، بوغۇز.

خرقىراتماق «خرقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خرقىراشماق «خرقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھەممەيلەن خرقىرىشىپ كۈلۈشۈپ، قوشۇلۇش ئىشارىسىگە باش لىڭشىتىشتى.

خرقىراق سۈپ. سۆزلىگەنده خىر ـ خىر قىلىدىغان، خىرلىدايدىغان: خرقىراق ئاۋاز.

خرقىرىماق پ «خىر ـ خىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: ئاچ ئىتقا ئاش بەرسەك، توق ئىت خرقىرار (ماقال).

خرگەي سۈپ. دىيال. خىر ـ خىر، بوغۇق: ئۇ خرگەي ئاۋازدا سۆزلىدى.

خرورگ ئى [ر] <تېب> خرورگىيە مۇتەخەسسىسى، ئوپېراتسىيە دوختۇرى، جەررا ھ.

خرورگىيە ئى [ر<گرېك] <تېب> كېسەللىكنى ئوپېراتسىيە قىلىش يولى بىلەن داۋالاش؛ ئوپېراتسىيە ئىلمى.

خروم ئى [ر<گرېك] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Cr (Chromium). ئۇ بىر خىل كۈمۈشكە ئوخشاش كۈل رەڭ كرىستال ماددا بولۇپ، قاتتىق ۋە چوڭۇك كېلىدۇ. ئادەتتە داتلاشماس پولات ۋە يۇقىرى سۈرئەتلىك پولات ئىشلەشتە خام ئەشيا قىلىنىدۇ. سانائەتتە تۆمۈر، مانگان ۋە خرومىلار قارا مېتال ھېسابلىنىدۇ.

خروماتىن ئى [ر<گرېك] <بىيول> ئوكسىگېن ئاجراتقان يادرو قەنت كىسلاتاسى بىلەن ئاقسىلىنىڭ بىرىكمە تەنچىسى. ئۇ يادرو ماددىسى بىلەن خرومۇسومىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئاساسلىق تەركىب ھېسابلىنىدۇ.

خرومىلۇق سۈپ. تەركىبىدە خروم بولغان: خرومىلۇق پولات.

خرومۇسوما ئى [ر<گرېك] <بىيول> ھۈجەيرە يادرو سىدا بولىدىغان ھەم بويالغار بىلەن بويىلىدىغان يىپسىمان ياكى تاياقسىمان تەنچە. ھۈجەيرە بۆلۈنگەندە، ئۇنى كۆزەتكىلى بولىدۇ.

خرومىت ئى [ر<گرېك] <خىم> بىر خىل مىنېرال، يەنى خروم بىلەن تۆمۈرنىڭ ئوكسىدى (Cr_2O_3FeO). ئاساسلىق تەركىبى خروم بولۇپ، توق قوڭۇر كېلىدۇ. كۆپىنچە دانىچە، كاللەك ۋە پۈرچاق شەكىللىرىدە ئۇچرايدۇ، سانائەتتە مېتاللورگىيەنىڭ مۇھىم خام ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە بويياق ئىشلەشكە بولىدۇ.

خرۇستال ئى [ر<گرېك] <گېئول> ← **بىللۇر**.

خرىستوماتىيە ئى [ر<گرېك] ئارخا <ئەد> تۇرلۇك بەدىئىي، تارىخىي ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئەسەرلەر ياكى ئاشۇنداق ئەسەرلەردىن تاللاپ ئېلىنغان پارچىلاردىن تۈزۈلگەن ئوقۇش كىتابى، ئوقۇشلۇق.

خرىت ئى. دىيال. رەخت، ئەن ماتېرىيال.

خرىزوبېرىل ئى [ر<گرېك] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. خىمىيەلىك تەركىبى $BeAl_2O_4$. كۆپىنچە ئاز مىقداردا

خىروم ۋە تۆمۇر ئارىلىشىپ كېلىدۇ. ئۇ رومبىلىق كىرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، سۇس يېشىل رەڭدە كېلىدۇ؛ ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە، چۇرۇك بولىدۇ. ئۇنىڭدىن ياقۇت ئىشلەشكە بولىدۇ.

خىرىس ئى [ئە] بىراۋغا قەستەن ياكى كۆچلۈك ئۆچلۈك بىلەن قىلىنغان ھەيۋە، چېقىلىش: خىرىس قىلماق.

خىرىستوس ئى [ر<گىرېك] <دىن> خىرىستىيان دىنىدىكى نىجاتكار، يەنى ئەيسانىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى.

خىرىستىيان ئى [ر<گىرېك] <دىن> ① ئەيسانىڭ ھۆرمەت نامى، خىرىستوس: خىرىستىيان دىنى. ② خىرىستىيان دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى كىشى؛ ناسارا.

خىرىستىيانچە سۈپ. خىرىستىيان دىنىغا ئائىت، خىرىستىيان دىنىغا خاس، خىرىستىيان ئۇسلۇبىدا: پۈرومى خىرىستىيانچە دۇئا قىلىپ، بېشىنى لىڭشىتىپ چىقىپ كەتتى.

خىرىستىيانلاشتۇرماق «خىرىستىيانلاشماق» نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خىرىستىيانلاشتۇرۇشماق «خىرىستىيانلاشتۇرماق» نىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

خىرىستىيانلاشتۇرۇلماق «خىرىستىيانلاشتۇرماق» نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەسلىدە قامان دىنىغا ئىشىنىپ كەلگەن ھون خەلقى بارا - بارا خىرىستىيانلاشتۇرۇلدى.

خىرىستىيانلاشماق پ. خىرىستىيان بولماق، خىرىستىيانغا ئۆزگەرمەك، خىرىستىيانغا ئايلانماق، خىرىستىيانلار تەرىپىدىن ئاسسىملياتسىيە قىلىنماق: ئۇ شۇ يىلى خىرىستىيان دىنىغا كىرىدى ۋە خىرىستىيان ئىبادەتخانىسى سالدۇردى. ۋېنگىرلار بارا - بارا خىرىستىيانلىشىپ، ئەسلىي مىللىتىدىن ئۆزگىرىپ كەتتى.

خىرىستىيانلىق ① سۈپ. خىرىستىيان مۇرىتلىرىدا بار بولغان، خىرىستىيان مۇرىتلىرىغا خاس: مەن ھوشۇمغا كەلگىنىمدىن كېيىن بىر يەرلىك مومايى خىرىستىيانلىق رەھىم - شەپقىتىنى قىلىپ، مېنى كۆلبىسىگە ئېلىپ كەتتى. ② ئى. خىرىستىيان دىنىغا ئائىت ئىش - ھەرىكەتلەر، خىرىستىيان دىنى: روھانىي خىرىستىيانلىقنى تەشۋىق - تەرغىب قىلىدۇ. * خىرىستىيان خانىنىڭ ۋاقتىدا خىرىستىيانلىقنى تەشۋىق قىلىش كۈچەيدى.

خىرسلىق ئى. ھەيۋە قىلىش: ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن گويا مېنى بىرلا يالماپ يۇتۇۋېتىدىغاندەك، بىر خىل خىرسلىق يېغىپ تۇراتتى.

خىرىلداتماق «خىرىلدىماق» نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خىرىلداشماق «خىرىلدىماق» نىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

خىرىلداق سۈپ. «خىر - خىر» قىلىپ چىقىدىغان، خىرىلدايدىغان: ئۇنىڭ ھاممىسى ئۆيمۇ-ئۆي قاتىرىدى ۋە خىرىلداق ئاۋاز بىلەن مۇنۇ گەپلەرنى تەكرارلىدى.

خىرىلدىماق پ. «خىر - خىر» قىلماق: سورۇندىكىلەرمۇ شېكى شىسەي بىلەن تەڭلا خىرىلداپ كۈلۈشتى.

خىزمەت ئى [ئە] ① ئەقلىي ياكى جىسمانىي يول بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئەمگەك، ئىش: مېنىڭ ئۆيۈمدىن ئىدارىگە بېرىشىم خىزمەت ئۈچۈن ئىدى. ② ئىدارە، ئورگانلاردا بېجىرىلىدىغان ۋەزىپە: قادىر مۇئەللىم بۇ يەرگە خىزمەتكە كەلگىلى ئىككى يىلدىن ئاشقانىدى. ③ ۋەزىپە، تاپشۇرۇق: — ئەي ئانا، — دېدى ھاتەم ئېمىكئانغا، — ئەگەر باشقا خىزمەت بولمىسا، تۇيۇ تەرەددۇتىنى قىلىپ، ئىشنى باشلىساق. ④ تۆھپە، نەتىجە: ئۇ ۋەتەننى قوغداش يولىدا خىزمەت كۆرسەتتى. ⑤ تەربىيە، نەسىھەت: ئىدارە رەھبەرلىكى يولدىن چىققان ياشلارغا خىزمەت ئىشلەپ، ئۇلارنىڭ ياخشى ئادەم بولۇشىغا كۆڭۈل بۆلدى.

خىزمەتچى ئى ① ئىدارە، كارخانا، مەكتەپ ۋە باشقا تەشكىلاتلاردىكى مەمۇرىي ياكى كەسپىي ۋەزىپە ئۆتەيدىغان خادىم، كادىر. ② خىزمەتكار: ساراي خىزمەتچىسى. ئۇيغۇر خىزمەتچىسى.

خىزمەتچىلىك ئى. كادىرلىق، خىزمەتكارلىق: بۇنىڭدىن كېيىن سىز بىزنى خىزمەتچىلىككە ئېلىڭ!

خىزمەتداش ئى [ئە + پ] بىللە خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر (بىر - بىرىگە نىسبەتەن): مېنىڭ بىر خىزمەتداشىم بار ئىدى. ئۇزى بەكمۇ ۋىجدانلىق يىگىت ئىدى.

خىزمەتداشلىق ئى. خىزمەتداشلاردا بولىدىغان، خىزمەتداشلاردا بولۇشقا تېگىشلىك (مۇناسىۋەت): خىزمەتداشلىق مۇناسىۋىتى. * سۇلايمان ئۇنىڭ بىلەن پەقەت خىزمەتداشلىق مۇناسىۋىتىدىلا بولاتتى.

خىزمەتكار ئى [ئە + پ] ① بۇرۇنقى چاغلاردا، باي ياكى مەنسەپدارلارنىڭ شەخسىي خىزمىتىنى، ئۆي ئىشىنى قىلىدىغان كىشى؛ چاكار: بايىنىڭ خىزمەتكارى. ② خەلق ياكى جەمئىيەت مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان كىشى؛ خىزمەتچى.

خىزىر ئى [ئە] <دىن> ئىسلام دىنى رىۋايەتلىرىدىكى ھايات بولىقىدىن «تىرىكلىك سۇيى» ئىچكەن، مۇشۇ سەۋەبلىك مەڭگۈ ھايات تۇرىدىغان، ئېغىر ئەھۋالدا قالغان كىشىلەرنىڭ مۇشكۈلاتىنى ئاسان قىلىدىغان، ئۇچراشقانلارغا بەخت ئاتا قىلىدىغان شەخس: لەقمە قويۇش خىزىرنىڭ ئىشى (ماقال).

خىزىر يولۇققان ھەممە ئىشى ئوڭىدىن كېلىدىغان، ناھايىتى تەلەيلىك، تەلىيى بار: خىزىر يولۇققان ئادەم. خىزىر يولۇققان بالا.

خىسلەت ئى [ئە] ① ئادەم ياكى نەرسىنىڭ مۇھىم ئىجابىي بەلگىسى، تەرىپى، سۇپىتى؛ خۇسۇسىيەت، پەزىلەت. ② <ئەد> بىرەر يازغۇچىنىڭ تىل بايلىقىدىن، ئۇنىڭ ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرىدىن پايدىلىنىشتىكى ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ئۇسۇل، ئۇسلۇبلىرى؛ پۈراق.

خىسلەتداش ئى. خىسلەتلىرى ئۆزئارا يېقىنلىشىدىغان، ئوخشايدىغان كىشىلەر: چۈنكى خىسلەتداش ساڭا ئەجدادلىرىم، سەن بىلەن قانداش ئۆسەر ئەۋلادلىرىم.

خىسلەتلىك سۈپ. خىسلىتى بار، خىسلەتكە ئىگە: ياخشى خىسلەتلىك ئانا. خىسلەتلىك تاش.

خىش ئى [پ] قۇرۇلۇش ماتېرىيالى. قېلىپ ئارقىلىق سېغىز توپىدا ئېتىلگەن لايدىن قۇيۇلىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئىككى خىل بولۇپ، خۇمداندا پىشۇرۇلغىنى «پىششىق خىش»؛ خۇمداندا پىشۇرۇلمىغىنى «خام خىش» دېيىلىدۇ. شەكلى ئاساسەن تىك تۆت تەرەپلىك شەكلىدە بولىدۇ؛ ئېھتىياجغا قاراپ ئۆلچەممۇ ھەر خىل بولىدۇ: خىش قۇيماق. خىش بىلەن سېلىنغان ئۆي.

خىشچى ئى. خىش قۇيىدىغان كىشى.

خىشچىلىق ئى. خىش قۇيۇش، خىش پىشۇرۇش ئىشى،

كەسپى: خىشچىلىق بىلەن شۇغۇللانماق. خىشچىلىق قىلماق.

خىشلىق سۈپ. خىشى بار، خىش بىلەن سېلىنغان، خىش بىلەن قوپۇرۇلغان، خىش ياتقۇزۇلغان: ئۇ پىشىق خىشلىق پە - لەمپەيدىن كۆتۈرۈلۈپ، پېشايۋان سۈپىسىغا چىقتى.

خىقوق ئى. دىيال. ھويلا - ئارانلارغا بېكىتىلمىدىغان قوش قاناتلىق چوڭ ئىشىك؛ تاشقىرىقى ئىشىك، دەرۋازا.

خىڭ I تەق. نارازىلىق، مەنسىتمەسلىكنى ئىپادىلەپ كۈلگەندە، دىمىقىدا گەپ قىلغاندا بۇرنىدىن چىقىدىغان ئاۋاز: چاۋار باي ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن «خىڭ» قىلىپ قويدى.

خىڭ II سۈپ. دىيال. بىر نەرسىنى بىلىمۇ بىلمەسكە سالىدىغان ئادەم.

خىڭ - خىڭ «خىڭ I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: خىڭ - خىڭ قىلىپ كۈلمەك.

خىڭلىق ئى. دىيال. بىر نەرسىنى بىلىمۇ بىلمەسكە سېلىش: سەن تولا خىڭلىق قىلما!

خىڭلىداتماق «خىڭلىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خىڭلىداشماق «خىڭلىدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خىڭلىدىماق پ. «خىڭ - خىڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «خىڭ - خىڭ» قىلماق: خىڭلىداپ گەپ قىلماق. خىڭلىداپ سۆزلىمەك.

خىل سۈپ [ئە] ① نەرسىلەرنىڭ ئومۇمىي بەلگىلىرى ئوخشاش بولغان تۈرى: بىرنەچچە خىل مېۋە. ئىككى خىل دۇنيا قاراش. ② باب، لايىق، تەڭ كېلىدىغان؛ مۇڭداپىق: خىل خىلىدا ياخشى، پىچاق قىنىدا (ماقال). ③ ھەر جەھەتتىن شەرتكە توشىدىغان، ئەڭ ياخشى، تاللانغان، يارامليق، ئېسىل: خىل قوشۇن.

خىلاپ سۈپ [ئە] قارىمۇقارشى، زىت: تۈرسۇن نىكاھ قانۇنىغا خىلاپ ئىشلارنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئاممىنى يېڭى نىكاھ قانۇنىغا ئاڭلىق رىئايە قىلىشقا يېتەكلىدى.

خىلاپلىق ئى. خىلاپ ئەھۋال، زىتلىق: خىلاپلىق قىلماق.

خىلداش سۈپ. خىلى بىر، ئوخشاش بىر خىلدىكى، ئوخشاش خىلدىكى: خىلداش رەڭلەر. * ... ئاندىن پارالىلىل، مېرىدىيان بۇلەكلەرگە چېچىلغان جانلىق ۋە ئىنسان خىللىرىنىڭ مەلۇم خىلداش تىپ بولۇشىدىن تاشقىرى، يەنە ...

خىلداشلىق ئى. خىلى بىر، ئوخشاش بىر خىلدىكى ھالەت، ئوخشاش بىر خىلدىكى تۈر، ئوخشاشلىق: بىز ئىنسان خىللىرىنىڭ خىلداشلىق ئىچىدىكى ئالاھىدە خاسلىق پەرقلىرى سەۋەبىنى ھېس قىلالايمىز.

خىللاتماق «خىللىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

خىللاشماق ① «خىللىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: خەۋىدارلار ھارۋىدىكى قوغۇنلارنىڭ ياخشىلىرىنى خىللاشتى. ② خىل، ياخشى ھالەتكە كەلمەك؛ خىللانماق، تاللانماق: ھازىر بىزنىڭ ئىدارىمىزنىڭ رەھبەرلىك بەنزىلىرى خىللاشتى، مۇئاۋىنلىق ۋەزىپە - سىدىكىلەر زور دەرىجىدە ئازايدى.

خىللانماق «خىللىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىر كۈنى پادىشاھ ئاتلارنىڭ قېشىغا كىرىپتۇ ۋە خىللانغان ئاتلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپتۇ.

خىللىق ئى. تۈرلۈكلۈك، لايىقلىق، مۇڭداپىقلىق: يازما شېئىرىيەتتىكى شېئىر ۋەزىنلىرىنىڭ كۆپ خىللىقى مۇقام نەغمىلىرىنىڭ، تاكتىلىرىنىڭ كۆپ خىللىقىغا ئالاھىدە تەسىر كۆرسەتكەن.

خىللىماق پ ① ئەڭ ياخشىسىنى، خىلىنى ئالماق؛ تاللاماق، ئىلغىماق: بۇگۈن سەن يېگەن ئالما ئەسلىدە شۇ قىزىمغا ئاتاپ خىللاپ ئۈزۈلگەنىدى. ② خىللارغا، تۈرلەرگە ئاجراتماق؛ تۈرگە بۆلمەك: بالىلار بۇ ئارىلىشىپ كەتكەن نەرسىلەرنى خىللاپ، تۈر - تۈرى بويىچە ئايرىماقتا ئىدى.

خىلمۇخىل ھەر خىل، ھەر تۈرلۈك، تۈرلۈك - تۈمەن: دۇنيادا ھۈنەر - كەسىپ خىلمۇخىل بولغىنىدەك، ئادەملەرنىڭ خاراكتېرىمۇ ھەر خىل بولىدۇ.

خىلمۇخىللىق ھەر خىللىق، تۈرلۈك - تۈمەنلىك.

خىلور ئى [ر<گىرىك] <خىم> گاز ئېلېمېنتى. بەلگىسى Cl (Chlorum). ئۇ سارغۇچ يېشىل، ھاۋادىن ئېغىر، زەھەرلىك ۋە كۈچلۈك قوزغاتقۇچى پۇراقلىغا ئىگە؛ ئاسانلا ئۈيۈپ، سۇيۇقلۇققا ئايلىنىدۇ؛ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، ئاقارتقۇچى پاراشوك، بوياق، دېھقانچىلىق دورىلىرى ۋە سۈلياۋ قاتارلىقلارنى ئىشلىگىلى بولىدۇ.

خىلورلۇق سۈپ. تەركىبىدە خىلور بار، خىلور ئارىلاش: خىلورلۇق ھاك.

خىلوروفورم ئى [ر<فىران <گىرىك] <خىم>ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلاسى $CHCl_3$. ئۇ بىر خىل رەڭسىز، ئۇچۇشچان سۇيۇقلۇق بولۇپ، ئالاھىدە سېسىق پۇراقلىغا ئىگە. ئادەتتە ئېرىتكۈچى قىلىنىدۇ ياكى ئۇنىڭدىن بوياق ئىشلىنىدۇ. مېدىتسىنادا ھوشسىزلاندۇرغۇچى دورا ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

خىلوروفىل ئى [ر<گىرىك] <بىيول> ئۆسۈملۈكلەر تېنىدىكى يېشىل رەڭلىك ماددا، يەنى بىر خىل مۇرەككەپ ئورگانىك كىسلاتا. ئۇ سۈملۈكلەر ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، فوتوسىنتېز رولىنى ئۆتەش ئارقىلىق ئوزۇقلۇق ئىشلەپچىقىرىدۇ.

خىلوروستېتىن ئى [ر<گىرىك] <خىم> ئانتىبىيوتىكلارنىڭ بىرى. مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_{11}H_{12}O_5N_2Cl_2$. ئۇ بىر خىل ئاق ياكى سېرىق رەڭدىكى كىرىستال بولۇپ، ناھايىتى ئاچچىق كېلىدۇ. ئادەتتە ئۇ كېزىك، ئۆرە كېزىك ۋە كۆكيوتەل قاتارلىق كېسەللەرنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدۇ.

خىلورىد ئى [ر<گىرىك] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى ئالىيومىن، تۆمۈر ۋە ماگنىنېزىنىڭ سۇلۇق سىلىكاتلىرى بولۇپ، يېشىل ۋە پارقىراق كېلىدۇ؛ ئادەتتە كىرىستاللاشقان تاربشا جىنسلارغا كەڭ تارقالغان بولىدۇ.

خىلۇس ئى [ر<گىرىك] <بىيول> ئۇچەي بېغىشى لىمفا نەيچىلىرىدىكى سۇيۇقلۇقلار ئۈيقۇلۇق بېزى سۇيۇقلۇقى، ئۆت ۋە ئۇچەي سۇيۇقلۇقلىرى بىلەن ئارىلىشىپ، ئۆزىنىڭ كىسلاتالىق خۇسۇسىيىتىنى يوقاتقاندىن كېيىن ھاسىل بولغان سۇتسىمان سۇيۇقلۇق.

خىلۇەت سۈپ [ئە] كۆپ كىشى بارمايدىغان؛ ئادەملەردىن، كۆزدىن يىراق؛ ھېچ كىم كۆرمەيدىغان، خالىي؛ چەت، ياقا (يەر - جاي - ھەققىدە): خىلۇەت جاي . خىلۇەت ماكان.

خىلۇەتخانا ئى [ئە + پ] ھېچكىم كىرمەيدىغان خانا، ھېچكىم كىرمەيدىغان ئۆي، كۆپ كىشى كىرمەيدىغان ئۆي، خىلۇەت ئۆي، خالىي ئۆي: سۇلتان ئابدۇرېشىتخان زىياپەت سورۇنىدىن قايتىپ چىقىپ، نېمە قىلارىنى بىلمىگەن ھالدا خىلۇەتخانىسىغا

كىرىپ بىر هازاغىچە خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇردى.

خىلىت ئى [ئە] <تېب> ئادەم بەدىنىدىكى هەر خىل ئوزۇقلۇق ماددىلارنىڭ ئۆزگىرىشىدىن جىگەردە هاسىل بولغان مۇرەككەپ سۇيۇقلۇقلارنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى. ئۇلار سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا قاتارلىقلاردىن ئىبارەت تۆت خىل بولىدۇ.

خىمىك ئى [ر] خىمىيە مۇتەخەسسىسى، خىمىيە ئالىمى.

خىمىيە ئى [ر<ئە] <خىم> ماددىلارنىڭ تەركىبى، تۈزۈلۈشى، خۇسۇسىيىتى، ئۆزگىرىشى ۋە شۇنىڭدەك بىر ماددىنىڭ باشقا بىر ماددىغا ئايلىنىشى قاتارلىق قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ۋە ئۆگىتىدىغان پەن.

خىمىيەلىك سۈپ ① خىمىيە قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسلانغان، خىمىيەگە ئائىت: خىمىيەلىك تەڭلىمە. خىمىيەلىك رېئاكسىيە. ② خىمىيە پېنىگە ئاساسلانغان ياكى ئاساسلىنىپ ياسالغان، خىمىيەۋى: خىمىيەلىك ئوغۇت. خىمىيەلىك قوراللار.

خىمىيەۋى سۈپ [ئە] ① خىمىيەگە ئائىت، خىمىيەگە تېگىشلىك: خىمىيەۋى ئانالىز. خىمىيەۋى رېئاكسىيە. خىمىيەۋى تەركىب. ② خىمىيە پېنىگە، ئىلمىگە ئاساسلانغان ياكى خىمىيە ئىلمىگە ئاساسلىنىپ ياسالغان: خىمىيەۋى تالا. خىمىيەۋى قوراللار. خىمىيەۋى ئەينەك.

خنولىن ئى [ر] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_6H_4(CH_3)_2N$. رەڭسىز سۈيۇقلۇق. ئالاهىدە سېسىق پۇراقلا ئىگە. دورا ۋە بوياق ئىشلەشتە پايدىلىنىلىدۇ.

خنا ئى. دىيال. هەرخىل توي ـ تۆكۈن ۋە شۇنىڭدەك مۇراسىملارغا سوۋغا قىلىپ ئاپىرىلىدىغان رەخت، پۇل ـ پۇچەك، نەرسە ـ كېرەكلەرنىڭ ئومۇمىي نامى: بۇ تويغا خنا كۆپ چۈشۈپتۇ.

خنىلىق ئى. توي ـ تۆكۈنلەرگە ئاپىرىلىدىغان سوۋغاتلىق، لازىمەتلىك: تۇنۇگۈن گۈلجەننەتنىڭ تويى بولغاندى، چوڭ ئاپىسى ئۇنىڭ تويغا بىر دانە تۇركىيە گىلىمىنى خنىلىق قىلدى.

خي ئى [خەن] دىيال. مەهەللە، كوچا، تالا.

خي كۆت دىيال. تالادىن كىرمەيدىغان، لالما.

خىيابان ئى [پ] ① ئىككى يېنىغا قاتار دەل ـ دەرەخ تىكىلگەن، يان ۋە ئوستى گۈل ـ گىياهلار بىلەن پۈركەلگەن، كىشىلەر سەيلە ـ تاماشا قىلىدىغان كاردور شەكىللىك ئورۇن، كىچىك يول: دەل ـ دەرەخ ئوسۇلچى، كوچا خىيابان، قۇچۇقىنىڭ جەننەت تۇسىنى ئالغان. ② كەڭ، ئازادە يول: دۆڭنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى يانباغىرنى بويلاپ ئىككى چاقىرىمچە سوزۇلغان، سۈلىرى كۆپكۆك، ئەتراپلىرى خىيابان، توغراق، يۇلغۇن ـ قومۇشلار بىلەن ئورالغان تەبىئىي كۆل يېيىلىپ ياتاتتى.

خىيابانلىق ئى. خىيابان جايلاشقان جاي: سىمابتەك كۆل گويا باغۇەن، ئەزىز مېهمانغا تۇتقان جام، هىدى خۇشبۇي خىيابانلىق، هۇزۇرى جان ئارامى بۇ.

خىيال ئى [ئە] ① ئويلاش، پىكىر يۈرگۈزۈش جەريانى؛ پىكىر، ئوي: نازىرئاخۇنۇنىڭ كۆڭلىدە مىرزىمەتكە نىسبەتەن يەنە باشقىچە خىيالمۇ بولغاچ، ئۇنى بالىچىلاپ بېقىۋالدى. ② بىرەر نەرسىنى ئەسكە چۈشۈرۈش، ئېسىدە، خاتىرىسىدە ساقلاش قابىلىيىتى؛ ئەس، كۆڭۈل: تۇيۇقسىز ئۇنىڭ خىيالىغا نېمىدۇر كەلدى. ③ كىشى ياكى نەرسە هەققىدىكى چۈشەنچە، تەسەۋۋۇر؛ نەزەر: راهىلە ئۇنىڭ خىيالىدا، بۇ يۇرتتىكى قىزلارنىڭ ئەڭ گۈزىلىمىش. ④ بىرەر ئىش ياكى هەرىكەتنى ئەملگە ئاشۇرۇش هەققىدىكى ئوي، نىيەت؛ ئىستەك: ئالماس شۇ خىيال بىلەن سۇپىدىن چۈشۈپ، ئاستا قەدەم بېسىپ، باغ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ⑤ ئەملگە ئاشۇرۇش قىيىن بولغان، رېئال بولمىغان ئارزۇ، ئىستەك؛ فانتازىيە: بۇ خىيال ئەمەس، هەقىقەت. ⑥ دىققەت، نەزەر: كەنت يولىدا ئاستا كېتىۋاتقان كەنت باشلىقىنىڭ خىيالى هامان هاشىم بوۋايدا ئىدى.

خىيالەت ئى [ئە] يېزىت. بىرەر كىشى، نەرسە، ۋەقە ۋە شۇ قاتارلىقلار هەققىدىكى ئوي، پىكىر، تەسەۋۋۇر: خىيالەتتە ئولتۇرغان ئابدەم بېشىنى ئىتتىك كۆتۈرۈپ، ئۇدۇلىدا تۇرغان سارىخان ئاچىنى كۆردى.

خىيالەتلىك سۈپ. يېزىت. خىيالەتكە ئىگە، خىيالەت چىقىپ تۇرىدىغان، خىيالەتكە پاتقان، خىيالچان، ئويچان، پىكىرلىك، تەسەۋۋۇرلۇق: گويا مىللەت تارىخى ئاپتورنىڭ خىيالەتلىك كۆزىدىن دومىلاپ چۈشكەندەك تۇيۇلىدۇ كىشىگە.

خىيالەن رەۋ [ئە] يېزىت. خىيالىدا تەسەۋۋۇر قىلغان هالدا، خىيال قىلغان هالدا، خىيالدا، پىكرەن: سادىق خىيالەن كېتىپ قالغان قىزنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاۋاتقاندا، يېنىدا ئولتۇرغان ساۋاقدىشى ئۇنى جەينىكى بىلەن نوقۇدى.

خىيالپەرەس [ئە + پ] ① سۈپ. خىيال سۈرۈشنى ياخشى كۆرىدىغان، خىيال سۈرۈشنى ئادەت قىلغان، خىيالغا بېرىلىگەن، خىيالچان: خىيالپەرەس ئادەم. ② ئى. ئەملگە ئاشمايدىغان، خام خىيالنى تولا قىلىدىغان ئادەم: بىز خىيالپەرەسلەردىن ئەمەسمىز، بىز ئالدىمىزدىكى ئەملىي شارائىتتىن ئايرىلالمايمىز.

خىيالپەرەسلىك ئى. خىيال سۈرۈشنى ياخشى كۆرۈش، خام خىيال قىلىش ئادىتى: پەرىزات خىيالپەرەسلىكتىن خالاس بولغىلى ئۇزاق يىللار بولدى.

خىيالچان سۈپ. خىيالغا پاتقان، خىيالغا بېرىلگەن، خىيال سۈرىدىغان، ئويچان: خىيالچان ئادەم. * نىجات خىيالچان هالدا، پولاتنىڭ گېپىگە قوشۇلۇپ باش لىڭشىتتى.

خىيالچانلىق ئى. خىيالغا بېرىلىش، خىيالنى كۆپ قىلىش ئادىتى؛ ئويچانلىق: يىگىتنىڭ ساقچى ئەملدارىغا مۇشت ئېتىشى، ئەختەمبايغا ئېيتقان سۆزى، ئۆزىنىڭ تەمكىن، خىيالچانلىقى قىزنىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى.

خىيالسىز سۈپ. خىيال سۈرمىگەن، غەم قىلمىغان، غەمسىز، بەغەم: ئۇلار بىر ـ بىرىگە گەپ ـ سۆزمۇ قىلىشماي جىممىدە مېڭىشتى، جامالىدىن بايۇەچچىلا خىيالسىز ئىدى.

خىيالىي سۈپ ① رېئاللىققا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، خىيالدا تەسەۋۋۇر قىلىنىدىغان، ئەپسانىۋى: ئۇ چاغدا مالچىلار كېسەل بولۇپ قالسا، ئۇلارنىڭ كېسىلىنى داۋالاش چۈشتەك بىر خىيالىي ئىش ئىدى. ② ئويلاپ چىقىرىلغان، ئويدۇرما؛ فانتازىيەلىك: بىز ئىلمىي سوتسىيالىزمدىن خىيالىي سوتسىيالىزمغا چېكىنمەيمىز.

خىيالىيلاشتۇرماق «خىيالىيلاشماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئۇچۇر تۇرلىرى بىلەن قاپلانغان بۇگۈنكى دۇنيادىن يىراق هالدا كۆز ئالدىدىكى تەبىئەتنى، ئادەمنى، شۇنداقلا تارىختىكى هەرخىل شەخسلەرنى خىيالىيلاشتۇرىدۇ.

خىيالىيلاشتۇرۇشماق «خىيالىيلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

خيالىلاشتۇرۇلماق «خيالىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

خيالىلاشماق پ. خيالغا ئايلانماق، خيالغا ئۆزگەرمەك، خيالىي بولماق، ئەپسانىۋى بولماق، رېئاللىققا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ھالەتكە كەلمەك: پەن ـ تېخنىكا، جەمئىيەت ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، ئىلگىرىكى بەزىبىر غايىلەر ۋە ئىستەكلەر خيالىلاشتى.

خيالىيلىق ئى. خيالىي قىلىنغان ھەرىكەت، قىلىق: بۇ خىل ھۆزۈر ئۇنىڭ نەزىرىدە بىر خىل خيالىيلىق ۋە ئالىيجانابلىق خاراكتېرىنى ئالدى. * ئۇنىڭ تەتقىقات خاراكتېرلىك ماقالىلىرىدە خيالىيلىق بەكلا ئېغىر ئىكەن.

خيانەت ئى [ئە] ① ھوقۇقى، ۋەزىپىسىدىكى قولايلىقتىن پايدىلىنىپ، قانۇنسىز ھالدا تەشكىلنىڭ ئىقتىسادىغا، ئىقتىسادىي نەرسىلىرىگە ئىگە بولۇۋېلىش: سۇلايمانىنىڭ يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ كاسسىرلىقىنى قىلغان بەش يىل ئىچىدىكى خيانىتى 20 مىڭ يۇەندىن ئېشىپ كەتكەنىكەن. ② ئىشەنچىنى، كۈتكەن ئارزۇسىنى يەردە قويۇش؛ ئەھدىنى بۇزۇش، ئاينىش: ـــ توۋا، چەرپىن، سېنىڭ بۇ ئىشىڭ سۈپتاي ئۇچۇن خيانەت ئەمەسمۇ؟ ـــ دېدى ئۇ. ③ خائىنلىق، ۋاپاسىزلىق، يۇز ئۆرۈش: قىز بىرلا سىلكىپ ئۇنىڭ قولىدىن چىقىپتۇ ـ دە، بىر قەدەم نېرى قېچىپ، خەلپىنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ: ـــ ھەي، قايسى يۈزۈڭ بىلەن ماڭا خيانەت قىلىۋاتىسەن، قېرى دەللە! ـــ دەپ ۋارقىراپتۇ.

خيانەتچى ئى. خيانەت قىلغان كىشى؛ خيانەتكار: خيانەتچىنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلارغا قاتتىق زەربە بەرگەنىدىلا، «پاك بولۇش» مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ.

خيانەتچىلىك ئى. خيانەت قىلىش ئىشى، ھەرىكىتى، خيانەتكارلىق: ـــ بۈگۈن بىز يېقىندىلا سوتلاپ بىر تەرەپ قىلغان خيانەتچىلىك دېلوسىدىن كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان يېڭى دېلونى مۇھاكىمە قىلمىز، ـــ دېدى ئۇلار.

خيانەتكار ئى [ئە + پ] ← **خيانەتچى**: خەلىپە ھارۇن رەشىد تېخىمۇ غەزەپلىنىپ: ئەي خيانەتكار! مەن سېنى ئۆزۈمگە يېقىن قىلىشقا ھەرىكەت قىلسام، سەن ھوشۇڭنى يوقىتىپ، مېنى ئۆزۈڭدىن يىراقلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتىسەن!

خيانەتكارانە رەۋ [ئە + پ] خيانەتچىلەرگە خاس؛ خيانەتكارلارچە: خيانەتكارانە ئىش قىلماق. خيانەتكارانە ھۆجۇم.

خيانەتكارلىق ئى. خيانەت قىلىش ئىشى، ھەرىكىتى، خيانەتچىلىك: ھاكىم ئالاۋدىن ئەبۇ ئەشىمانقا: ـــ خوجام، ئەپۇ قىلىڭ! سىز ئەڭ ئىشەنچلىك كىشى سىز، ئىشەنچلىك كىشىنى خيانەتكارلىق، ئوغرىلىقتا ئەيىبلەشتىن خۇدا ساقلىسۇن! ـــ دېگەنىكەن.

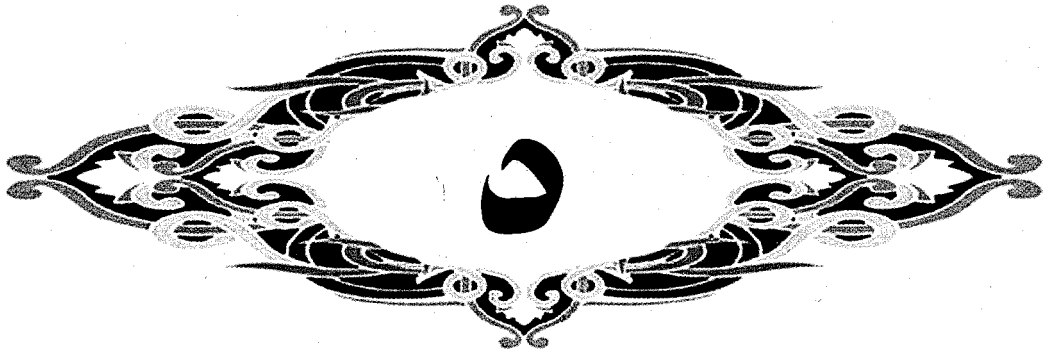

د

د ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ توققۇزىنچى ھەرپى.

داپ I ئى [ئە] <مۇز> قول بىلەن ئۇرۇپ چېلىنىدىغان، ياغاچ قاسقانغا تېرە قاپلاپ ياسىلىدىغان چالغۇ ئەسۋابى: داپ چالماق.

داپ يارماق بىرەر ئىشنى ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتمەك: كىشىلەر «داڭ كۆتۈرۈش ئۈچۈن داپ يارىدىغان خوتۇن» دېگەنىدەك گەپلەرنى قىلىپ يۈرەتتى.

دېپىغا ئۇسسۇل ئويناماق بىراۋنىڭ ئويى ـ پىكرى، مەيدانغا مايىل بولماق، شۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلماق: مۇشۇ يىللاردا سوپىلارنىڭ ھەربىرىتى ئەدەپ كەتتى. مەجبۇرىكە ئوخشاش گول ئاغىنىلىرىمىزمۇ ھەدىپسىلا ئۇلارنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپىدىغان بولۇۋالدى.

دېپىنى چالماق بىراۋنىڭ تەرىپىنى ئالماق، شۇ تەرەپ بولۇپ گەپ قىلماق: ئۇ بىر نېمىگىز ئۆتۈپ كەتكەن تەرسا نېمىكەنغۇ، يەنە كېلىپ، تەشۋىقات دۇيىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى شۇنىڭ دېپىنى چالىدىكەن.

داپ II ئى. داپ شەكىللىك قىر ـ تىرگەن سېلىشتا ئىشلىتىلىدىغان دېھقانچىلىق سايمىنى.

داپار ① سۇپ، چوڭ، يوغان: داپار قۇلاق. ② ئى. بالىلار ئويۇنىنىڭ بىر خىلى.

داپار قۇلاق قۇلىقى ئادەتتىكىدىن ئالاھىدە چوڭ، يوغان بولغان كىشىلەرگە قارىتا ئېيتىلىدۇ: ــ ھەي، مەن ساڭا گەپ قىلىۋاتسەن، نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسەن، مۇنۇ داپار قۇلىقىڭ ئاڭلىماس بولۇپ قالدىمۇ، نېمە؟ ــ دېگىنىچە كېلىپ بالىسىنىڭ قۇلىقىنى سوزدى چوكان ئاچچىقى بىلەن.

داپەنجى ئى [خەن] <يېيم> قورۇمىنىڭ بىر تۇرى. بۇنىڭدا، توخۇ گۆشى بىلەن ياڭيۇ چوڭ ـ چوڭ تۇغرىلىپ، ھەر خىل تېتىتقۇلارنىڭ يارىدىمىدە ئاچچىقراق قورۇلىدۇ، ئادەتتە چوڭ تەخسە ياكى لېگەنگە ئۇسۇلىدۇ.

داپەندە ئى [ئە + پ] داپچى.

داپچى ئى. داپ چالىدىغان، داپ چېلىشنى كەسىپ قىلغان كىشى.

داپچىلىق ئى. داپ چېلىش ئىشى، كەسپى.

داپخۇن ئى [پ] ئوتنىڭ ئوبدان كۆيۈشى ئۈچۈن تونۇرنىڭ ئاستى تەرىپىدىن قويۇلغان شامال توشۇكى.

داپ ـ دۇمباق داپ، دۇمباق ۋە شۇ قاتارلىق ئۇرۇپ چېلىنىدىغان سازلار: ئالدىدا بىر پەس داپ ـ دۇمباق بىلەن نەغمە ـ ناۋا قىلىنىپ، ساز ئۇسسۇل پەدىسىگە يۆتكىلىپتۇ.

داپشاق سۇپ. يوزى قېلىن، ھاياسىز، بىزەكى، بېشىم: ئېشەك ھاڭرىغان، داپ داراڭلىغان يەردە يۇرۇپ، بىزەكى ئۆسكەن بۇ داپشاق «قىز»نى ئالىدىغان ئەر چىقمىدى.

داپشاقلىق ئى. قېلىنلىق، بىزەكىلىك: داپشاقلىق ــ قىز بالىنىڭ ئەڭ چوڭ ئەيىبى.

داپشايتماق «داپشايماق»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

داپشايماق پ. بىزەكىلىك قىلماق، بېشىمالىك قىلماق: داپشىيىپ تۇرىۋېرەمسەن، كەتسەڭ بولامدۇ؟

داپشىماق پ. بېشىمالىك قىلماق. ھۇرپەيمەك: ــ مېنىڭ دادام سېنىڭ نېمەڭ؟ ــ گۈلرۇز ھازاۋۇلۇق بىلەن داپشىنىپ كەلدى، ــ ئېيتە قېنى، ئېيتمامسەن، ئېيت دەيمەن!

داپقۇر مىق. نۆۋەت، قېتىم: بىرنېچى داپقۇر مېھمانلار كېلىپ بولدى.

داپكەش ئى [ئە + پ] داپ چالىدىغان ئادەم.

داپكەشلىك ئى. داپ چېلىش ئىشى.

داپلاتماق «داپلىماق»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تېرىلغۇ ۋاقتى يېقىنلىشىپ قالدى. كەتمەن ـ گۈرجەكلەرنى داپلىتىپ تەخ قىلىپ قويايلى.

داپلاشماق «داپلىماق»نىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

داپلانماق «داپلىماق»نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چۆنەكلەر تارتىلىپ، داپلىنىپ بولدى.

داپلىماق پ ① تارتىلغان قىر ـ تىرگەنلەرنى داپ، كەتمەن قاتارلىقلارنىڭ كەينى بىلەن چېڭدىماق، تەكشىلىمەك، سىلىقلىماق: ئېرىنىڭ تېل ۋە سىلكىشلىرىگە چىداپ يۇرۇپ، تورغاي بىلەن تەڭ تۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشكۈچە كەتمەن چاپقىنى، زەمبىل كۆتۈرگىنى، يىلتىز تەرگىنى، تاماق سالغىنى، چۆنەك داپلىغىنى، ئۇرۇق سالغىنى ئۇنىڭغا راھەت بېغىشلايدىغان ئىش بولۇپ تۇيۇلىدۇ. ② كەتمەن، ئوتمۇچ قاتارلىق بىسلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى بولقا بىلەن چېڭدىماق؛ بىس چىقارماق.

دات ئى. تۆمۇر، مىس قاتارلىق مېتاللارنىڭ يۇزىدە نەم ھاۋانىڭ ئوكسىدلىنىشىدىن شەكىللەنگەن بىر قەۋەت مادىدا: تۆمۇر دېتى. مىس دېتى. * تۆمۇرنى داتّ يەيدۇ، ئۆمۇرنى دەرد (ماقال).

داتاڭ ئى [خەن] يامۇلنىڭ ئىچىدە ئەرز ـ شىكايەت ۋە ھەرخىل ماجىرالارنى تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىدىغان زال.

داتسىت ئى [ر] <گېئول> مىنېرال ۋە خىمىيەۋى

تەرکىبى كۆزارتىسلىق دىيورىت ھەم گىرانىتلىق دىيورىتقا تەۋە كېلىدىغان ئېتىلما جىنس. ئادەتتە كۇل رەڭ، كۇل رەڭگە مايىل قىزىل قاتارلىق رەڭلەردە بولىدۇ.

داتلاشتۇرماق «داتلاشماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قىلىچكىنى داتلاشتۇرماي دېسەڭ، دائىم بىلەپ تۇر.

داتلاشماق پ ① نەم ھاۋانىڭ ئوكسىدلىشىدىن تۆمۇر، مىس قاتارلىق مېتاللارنىڭ يۈزىدە بىر قەۋەت ماددا پەيدا بولىماق، دات باسماق: پارتىزانلار كۆن چىقىۋچە ئاۋارە بولۇپ، داتلاشقان يەتتە تال مىلتىقلا تاپتى. ② كۆچمە. ئىقتىدارى بۇرۇنقىدىن ئاجىزلاشماق: مېڭەم داتلىشىپ قاپتۇ، ئۇنتۇپتىمەن، ئەمدى ھوشۇمغا كەلگەندەك بولدۇم.

داجىتماق «داجىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شىددەت بىلەن تۇرتۇپ كەلگەن سۇ سابىرنى بىرنەچچە مېتىر كەينىگە داجىتىۋەتتى.

داجىشماق «داجىماق» پېئىللىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بالىلار قورقۇشۇپ كېتىپ، ئىتتىك كەينىگە داجىشىپتۇ.

داجماق پ. چېكىنمەك، كەينىگە سۇرۇلمەك؛ سەل ئارقىغا يىراقلاپ ياندىتىپ ئۆتمەك: ئېشەك كۇل كۆرسە ئېغىنايدۇ، سۇ كۆرسە داجيدۇ (ماقال).

داجياڭ ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى بەزى دۆلەتلەردىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى.

داچا ئى [ر] شەھەر ئەتراپىغا ياكى مەنزىرىلىك جايلارغا دەم ئېلىش ئۈچۈن سېلىنغان باغبارلاشلىق تۇرالغۇ.

داچەن ئى [خەن] ① بۇرۇنقى زامانداردا ياسالغان، ئوتتۇرىسى تۆشۈك مىس پۇل. ② ئومۇمەن پۇل ـ پۈچەك: يېنىڭدا داچەن بولمىسا غېرىبلىق يامان ئىكەن.

داخان ئى [ئە + پ] دۇئا ئوقۇش، ئىسىق ئۆتكۈزۈش يولى بىلەن كېسەل داۋالاشنى كەسىپ قىلغان كىشى.

داخانلىق ئى. داخانلارنىڭ كېسەل داۋالاش ئىشى: مىرزاكەرىم داخان ئۆگەتتىمۇ؟ خۇراپاتلىققا شۇلار باشلاۋاتامدۇ؟ مەنمۇ داخانلىق قىلدىممۇ؟

داخشالماق ئى. دېيال. سىلكىنمەك، قېقىلماق.

داخىركالۋار ئى [داخىل + كالۋار] ئەپسانىلەردىكى مال ـ دۇنيا، ئادەم قاتارلىقلارنى سالسىمۇ توشمايدىغان، كۆرۈنۈشى كىچىك خالتا: مۇختەر كىچىك ھەييار: ــ ماڭا مۇشۇ كىچىكىنە داخىركالۋارىمنى تولدۇرۇپ ئالتۇن بەرسەڭ، ساڭا ياشاشقا يەنە ئاز ۋاقىت بېرىمەن، ــ دەپتۇ.

داخىل ئى [ئە] بېرىش، كىرىش، قاتنىشىش: داخىل بولماق. * بېغىڭغا قوندى كاككۇكمۇ، تويۇڭغا بولغىلى داخىل، يېنىدا ئاشىقى زەينەپ، بولۇپ جۈپ سۆيگۈ ـ يار كەلدى.

داخىلىيەت ئى [ئە] ← **داخىلىيەتچىلىك.**

داخىلىيەتچىلىك ئى. داخىل بولۇش ئىشى؛ ئالاقە: بۇ ئىشقا چېتىشلىق بولغان باشقا مەسىلىلەرنىمۇ ئەسلەپ تاپشۇرۇۋاتىمەن. بۇ ئىشقا سىزنىڭ ھېچبىر داخىلىيەتچىلىكىڭىز يوق. سىزنىمۇ ئالداپ، يالغان سۆزلەپ قولغا چۈشۈرگەنىكەن. ئەمدى رەھىمسىز ۋە ئالدامچى ئادەمنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ نېمە بولۇشىنى ئېنىق بىلمەيمەن.

داد [پ] ① ئىم. جىسمانىي ۋە روھىي ئازاب دەستىدىن قاتتىق ۋارقىراپ قىلىنغان زار، ناله، پىغان: جاھان ھۇنەرلەر بىدىن ئالغان لەززىتىم شۇ، كالتەك يەپ ئۆگەنگەن ھۇنىرىمدىن دەيمەن «داد» . ② ئىم. قورقۇپ ياكى خەۋپكە يولۇققۇپ يارىدەمگە چاقىرىپ توۋلىغان قاتتىق ئاۋاز: بۇ قارىغۇلار ۋارقىرىشىپ: «ۋاي داد، ئوغرى-نىڭ دەستىدىن داد » دېيىشىپتۇ. ③ ئى. دەرد ـ ئەلەم دەستىدىن قىلىنغان شىكايەت، ئەرز: ئادىل شاھ دىيارى بەكرىدە مەلىكىسى ۋە ئىككى پەرزەنتى بىلەن داد سوراپ ئالەمدىن ئۆتتى. ④ ئىم. بىر ئىشنى مەلۇم قىلىش يۈزىسىدىن ئىجازەت سوراش سۆزى: ــ داد، پادىشاھىئالەم، ــ دەپتۇ ئوڭ قول ۋەزىر، ــ بىچارە تۇلكە چارباغنىڭ ئارقىسىدىكى ئېرىقتا ياتىدۇ.

دادا ئى ① پەرزەنتنى بار ئەر، ئاتا: بۇ دادامدىن قالغان راۋابنى ئۆزۈمدىن ئايرىغۇم كەلمەيدۇ. ② ئۆزىدىن چوڭ، دادا يوللۇق كىشىلەرنى ھۆرمەتلەپ ئاتاش سۆزى: دادا، سىلى نەدىن كەلدىلە ؟

داداچلىق ئى <ئەد> ← **دادا ئىزم.**

دادائىزم ئى [فىران] (ئەد) ھازىرقى زامانداكى بىر خىل ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئېقىمى. «دادا» فىرانسۇزچە بوۋاق بالىلارنىڭ «مە، مە» دېگەن تەلەپپۇزىنىڭ ئاھاڭ تەرجىمىسى بولۇپ، بۇ ئىسىمنى شۇ ئاساستا قويۇلغان. بۇ ئېقىمدىكىلەر: يازغۇچىلار بوۋاق بالىلارنىڭ ئۆز ئەتراپىدىكى شەيئىلەرگە تۇنۇقان ساپ فىزىيولوگىيەلىك ئېنكاس پوزىتسىيەسىنى تەقلىد قىلىشى كېرەك دەپ قاراپ، پەلىپەتىش تىل بىلەن ھەررەڭ ـ سەررەڭ ئوبرازلار ئارقىلىق مۇھاكىمە قىلىشقا بولمايدىغان شەيئىلەرنى ئىپادىلەشنى، ھەتتا تاۋارلارنىڭ ماركىسى، غەلىتە ماۋزۇلارنى قوللىنىپ، بەدىئىي ئەسەرلەرنى يارىتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ؛ ھەرقانداق ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەنقىدىنى ۋە ھەرقانداق ئەخلاق، ئېستېتىك قاراشلارنى، ھەتتا ئەدەبىيات ـ سەنئەت شەكىللىرىنىڭ ئۆزىنىمۇ ئىنكار قىلىدۇ.

دادائىزمچى ئى. دادائىزم ئېقىمدىكى كىشى، دادا ئىزم تەرەپدارى.

دادەن مىق [خەن] تارس. ئون كۇرىگە تەڭ كېلىدىغان، دانلىق ئاشلىقلارنى ئۆلچەشتە قوللىنىدىغان سىغىم بىرلىكى: جامالنىڭ ئون مولۇق بۇغدىيىدىن، بولمىغاندا، توققۇز ـ ئون دادەن بۇغداي چىقاتتى.

دادەنلىك سۆپ. دادەن ئۇرۇق كېتىدىغان، دادەن ئۇرۇق چېچىلىدىغان: بەش دادەنلىك يەر.

داد ـ پەريات داد ۋە پەريات، ناله ـ زار: ئاردىن ئۆزاق ۋاقىت ئۆتمەي، ئوق ئاۋازلىرى بىلەن داد ـ پەريات ۋە قىيا ـ چىيالار توختاپ، جىلغىنىڭ ئىچى جىمجىت بولۇپ قالدى.

دادخاھ ئى [پ] ① ئەرز ـ داد ئېيتقۇچى، شىكايەت قىلغۇچى: دادخاھنىڭ دەردىگە دەرمان تېپىلماس ھېچقاچان، دادگاھ ئەھلى ئۆزى دەردنى چۈشەنگەن بولمىسا. ② ئەرز ـ داد ئىشتكۇچى، سودىيە: ئۇرۇمچىدىن كەلگەنلەر ئىچىدە ئىبراھىم دادخاھمۇ بار ئىدى.

دادخور ئى [پ] باشقىلار ئۈستىدىن داد ـ ئەرز ئېيتىپ، ناله قىلىپ، رەنجىپ يۈرگۈچى: بۇ دادخور ئاغزى بىسلىماي ھەممىلا يەردە دادلاپ يۈرىدۇ. // دادخور ئادەم.

دادخورلۇق ئى. دائىملا باشقىلار ئۈستىدىن دادلاپ يۈرۈش ئىشى: كەچتە ئوسمان ئىشتىن چۈشۈپ كەلگەندە، مەدەنىيەت ئېرىنى ئىچكىرىكى ئۆيگە ئەكىرىپ، تۇرنىسا ئۈستىدىن دادخورلۇق قىلدى. //

ئەمەت سەمەتنىڭ يەنە ئاللىقاندىق ئەيىب ـ نۇقسانلىرى ھەققىدە بىر مۇنچە دادخورلۇق قىلغاندىن كېيىن بەگ بىلەن كۆڭلى غەش ھالدا خوشلاشتى.

دادگاھ ئى [پ] پېزىت . ئەرز ـ شىكايەت ۋە جىنايى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ئورۇن؛ سوت: دادىسام دادگاھقا سۆزۈم ئۆتمەي، يۇرتۇمدا ساق قېلىشقا كۆزۈم يەتمەي، پاناھ تىلەپ كەلدىم يەنە قۇچىقىڭغا.

دادلاتماق «دادلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇراپ بەگ بۇ يۇرتنى زار قاقشاتقاندى، دادلاتقاندى.

دادلاشماق «دادلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دادلانماق «دادلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: يەتتە قەلەندەر ئوردىنىڭ ئالدىدا گۈلخان يېقىپ دادلاندى.

دادلىماق پ ① جىسمانىي، روھىي ئازاب دەستىدىن ياكى قورقۇنچىدىن قاتتىق ئاۋاز بىلەن نالە قىلىپ ۋارقىرىماق، پەريات كۆتۈرمەك: بىز كوچىدا قالدۇق، يىغلىسام يىغام، دادلىسام دادىم يەتمىدى. ② بىراۋ ئۈستىدىن رەنجىپ، ئاغرىنىپ نالە قىلماق: مەن ئايالىمنىڭ مۇنداق دادلاشلىرىغا پەرۋاسىزلىق بىلەن كۈلۈپلا قوياتتىم.

داد ـ مۇئامىلە باردى ـ كەلدى، ئالاقە، مۇناسىۋەت، ئېلىم ـ بېرىم، بېرىش ـ كېلىش: داد ـ مۇئامىلە قىلماق. * ئۇلار كىيىم ـ كېچەك، داد ـ مۇئامىلىدە خەلقتىن ئۆزىنى قاتتىق ئاجرىتاتتى.

دادۇر ئى [خەن] ① <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇرۇقى ئادەتتە سېرىق بولۇپ، ئوزۇقى ئىستېمال قىلىش، ماي تارتىش ۋە خىمىيە سانائىتىدە خام ئەشيا قىلىشقا بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

دادۇر ـ پۇرچاق ① دادۇر ۋە پۇرچاق، دادۇر ۋە پۇرچاق تېپىدىكى زىرائەتلەر. ② دادۇر ۋە پۇرچاقنىڭ ياكى دادۇر ـ پۇرچاق تېپىدىكى زىرائەتلەرنىڭ دېنى.

دادۇي ئى [خەن] ① بىرقانچە جۈكدۇي ياكى شياۋدۇيدىن تەركىب تاپقان تەشكىلي بىرلىك. ② تارس. ئىشلەپچىقىرىش دادۇيى. مەملىكىتىمىز تارىخىدىكى يېزا گۈشپىلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش دۇيى ئارىلىقىدىكى تەشكىلي بىرلىك.

دادۇيجاڭ ئى [خەن] ① دادۇي كوماندىرى. ② ئىشلەپچىقىرىش دادۇيىنىڭ باشلىقى.

دادۇيجاڭلىق ئى. دادۇيجاڭغا يۈكلەنگەن ۋەزىپە، ئەمەل.

دادىكا ئى. جان ت. دادىسى، تاغىسى ياكى شۇ قاتارلىق ئەرلەرگە يېقىنچىلىق قىلىپ، ئۇلارنى ھۆرمەتلەپ ئېيتىلىدىغان مۇراجىئەت شەكلى.

دادىل سۈپ. قورقماس، يۈرەكلىك: دادىل كىشى.//دادىل سۆزلىمەك.

دادىللاشتۇرماق «دادىللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى .

دادىللاشماق پ. بارغانسېرى دادىل بولۇپ بارماق: ئىككىيلەن بىللە ماڭسا، كىشى خېلى دادىللىشىپ قالىدىكەن.

دادىللىق ئى. جۈرئەت، شىجائەت: ئانارگۈل بەگنىڭ ئامبۇردەك قوللىرىنى قايرىپ تۇرۇپ، دادىللىق بىلەن ئېيتتى.

دادىلىق سۈپ ① دادىسى بار، دادىسى ھايات: ئايمىخان نىياز ئاكىغا قايتا ياتلىق بولغاندىن كېيىن قىزى مەريەم دادىلىق بولۇپ يېتىمسىرىمىدى. ② دادا بولغۇچى كىشى قىلىشقا ياكى ئۆتەشكە تېگىشلىك بولغان، دادىغا خاس: دادىلىق مۇھەببەت. * بۇ بالىلىرىنى ئالىي مەكتەپ پۈتكۈزگۈچە ئوقۇتۇپ، دادىلىق بۇرچىنى تولۇق ئادا قىلدى.//دادا، دادا، نېمە دادا؟ دادالىق دادىلىقتىن تانغىنى يوق.

دار ئى [پ] ① يامان ئات ـ ئۇلاغلارنى تاقىلاش ۋاقتىدا ئېسىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئىككى تۈۋرۈك ئوستىگە كۆندىلەك مىخلاپ ياسالغان قورۇلما. ② ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان كىشىنى ئېسىپ ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ياسالغان قورۇلما. ③ يەرگە تىك ئورنىتىلغان ئېگىز ياغاچقا ئارغامچا ـ ئارقانلار چىڭ تارتىلىپ ياسالغان، دارۋازلار ماھارەت كۆرسىتىدىغان قورۇلما: كەلكە مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دار باغلاندى.

داردىن قاچقان كىشىلەر نەزىرىگە ئىلمايدىغان، كېرەكسىز، يارىماس، بۇزۇق (ئادەم ياكى نەرسە ـ كېرەك ھەققىدە): ـــ بىزگە نەدىكى داردىن قاچقان بىرنى ئەۋەتىپتۇ، ئۇنى قوبۇل قىلمىدىم، ـــ دېدى مۇدىر.

دارا ئى. تىك چوققىلىق تاغ، تاغنىڭ تىك چوققىلىق جايلىرى؛ بارا: ئەخمەت قۇتاي قاراقۇرۇم (قاراكۆتاغ) تىزمىلىرىنىڭ ئەڭ يىراق ئىچكى دارىلىرىدا 30 يىل تۇرغاندى.

داراتتىخ سۈپ. دىيال. سالتاڭ.

داراز سۈپ [پ] ئۇزۇن.

دارازا ئى [پ] بويى ئېگىز، قامەتلىك، ئۇزۇنتۇرا ئادەم: توپ ئىچىدىن بويى تېرەكتەك بىر دارازا چىقىپ كەلدى. //دارازا ئادەم.

داراق تەق. قاتتىق نەرسىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە ياكى باشقا قاتتىق نەرسىلەرگە ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز: «داراق» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ چۆچۈپ ئويغاندىم.

داراقلىماق پ.داراق قىلماق، داراق قىلغان ئاۋاز چىقارماق: كۆتەك ھارۋىنىڭ داراقلىغان ئاۋازى خېلى يەرلەرگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

داراڭ تەف. مېتال تاختا قاتارلىق قاتتىق جىسىملارنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە ياكى باشقا قاتتىق جىسىملارغا ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز.

داراڭ ـ دۇرۇڭ داراڭ قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: يەرگە چۈشۈپ كەتكەن لېگەننىڭ داراڭ ـ دۇرۇڭ قىلغان ئاۋازى تاتلىق ئۇخلاۋاتقان بالىنى چۆچۈتۈۋەتتى.

داراڭشتىماق «داراڭشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەسقەر ئەسكى داسنى ھەدەپ داراڭشتقىلى تۇردى.

داراڭشىماق پ. «داراڭ ـ داراڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، داراڭلىماق: مەن ئىزا تارتقىنىمدىن ھودۇقۇپ كەتتىم. قولۇمدىكى قوڭغۇراقمۇ داراڭشىپ يەرگە چۈشتى.

داراڭلىدە رەۋ. «داراڭ» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «داراڭ» قىلغان ھالدا: ئونىڭ قولتۇقىدىكى تەڭنە داراڭلىدە چۈشۈپ كەتتى.

داراڭلاتماق «داراڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ چېلەكلىرىنى داراڭلىتىپ سۇغا ماڭدى.

داراڭلىماق پ. «داراڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «داراڭ» قىلماق: ئاپ داراڭلىغان، ئېشەك ھاڭرىغان يەردە يۇرۇپتۇ (ماقال).

دارامەت ئى [پ] كىرىم، تاپاۋەت: ئائىلىمىزنىڭ دارامىتى يىلمۇيىل ئېشىپ بارماقتا.

دارامەتسىز سۈپ. دارامىتى يوق، دارامەت تەگمەيدىغان: دارامەتسىز ئىشتىن ئىتمۇ زېرىكىدۇ.

دارامەتلىك سۈپ. دارامىتى بار، دارامەت كەلتۈرىدىغان: دارامەتلىك ئوقەت.

دارايى ئى [پ] ئۆرۈشى خام يىپەك، ئارقىقى ئىشقارلانغان يىپەكتىن توقۇلغان يوللۇق ئاق نېپىز رەخت: دارايى كۆڭلەك. دارايى ياغلىق.

دارچى ئى ① داۋاز: دارچى دار ئۇستىدە تۇر مېڭىش ئۈچۈن قولىغا تەڭشەك خادا تۇتۇۋالىدۇ. ② ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان كىشىلەرنى دارغا ئېسىش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلغۇچى.

دارچىن ئى [پ] <بوت> كامفارا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. قوۋزاقى قوۋزاقدارچىن دېيىلىدۇ، دورا قىلىشقا ياكى تەم كىرگۈزۈش ماتېرىيالى قىلىشقا بولىدۇ. يوپۇرماق، شاخ ۋە قوۋزاقلىرىدىن دارچىن مېيى ئېلىشقا بولىدۇ.

دار ـ دار ① تەق. قاتتىق نەرسە ـ كېرەكلىرنىڭ يەرگە سۈرۈلۈشى ۋە شامالنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز. ② ئى. تالاش ـ تارتىش، سۆرىشىش: بۇ ناھايىتى جىق دار ـ دار بىلەن ھەل بولغان ئىش.

دارداق سۈپ. دىيال. كېرىلگەن، يېيىلغان: دارداق قۇلاق.

دارداياق «دارداياق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەنە، ئاۋۇ ئېتىزلاردا بولسا بۇغدايلار بۇرۇتلىرىنى دارداياتقان ھالدا، باشلىرىنى كۆتۈرۈشەلمەي ئېگىلىپ تۇرۇشىدۇ.

دارداياق پ ① چوقچايماق، دىڭگايماق: ئوت كېتىش بىلەن كۆيۈپ قارايغان ئۆينىڭ تورخۇنلىرى داردىيىپ چىقىپ قالغانىدى. ② قۇرۇپ، قېتىپ قالماق: يەل ـ يېمىش شىرنىلىرىدىن گويا يامغۇردا قالغان تېرىدەك داردىيىپ قالغان خام كۆڭلەكلىك بىر توپ بالىلار سىنىپىمىزغا پادا قويدەك دۈركىرىشىپ كىرەتتى.

دارقا ① ئى. قۇرۇپ، شاخ ـ شۇمبىلىرى چۈشۈپ غولىلا قالغان دەرەخ. ② سۈپ. ئورۇق، ئەتسىز: دارقا مال. // ـــ ئاۋۇ ئاق باش دارقاڭنى قانچىگە ساتىسەن؟ ـــ دەپ سوردى بەدىك مالچىدىن.

دارقىراتما ئى. لەگلەكنىڭ كەينى يىپلىرىغا يەملەنگەن قاتتىق قەغەزدىن ياسالغان، ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەندە دارقىراپ ئاۋاز چىقىرىدىغان قىسمى.

دارقىراتماق ① «دارقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ياسىنجان ئەتىگەندىلا لەگلەكلىرىنى دارقىرىتىپ، دادامغا يەنە ئارام بەرمىدى. ② كۆچمە. تارتىپ، سۆرەپ، دۆشكەلەپ ماڭدۇرماق: ئۇ يايمىنى ئارغامچا بىلەن باغلاپ، ئىت يېتىلىگەندەك دارقىرىتىپ سۆرىۋالغانىكەن.

دارقىرىماق پ. «دار ـ دار» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: پلانېر دارقىراپ ئۈستۈمدىن ئۇچۇپ ئۆتتى.

دارقىلىق ئى ① دارقا كۆپ جاي. ② ئورۇقلۇق، ئەتسىزلىك.

داۋاز ئى [پ] دار ئۈيۈنى ئوينىغۇچى، دار ئۈستىدە ماھارەت كۆرسەتكۈچى: كىشىلەر توپى ئىچىدىن پۇتىغا پوپۇچ كىيگەن ئوتتۇرا ياشتىكى داۋاز ئۈستا چاپسان مېڭىپ دار ئاستىغا كەلدى.

داۋازلىق ئى. دار ئۈستىدە ماھارەت كۆرسىتىش ئىشى، دار ئۈيۈنى ئوينىاش كەسپى: مەن بالىلىرىمنى ئەگەشتۈرۈپ داۋازلىق قىلىپ يۈرگىنىمگە 30 يىلدىن ئاشتى.

داۋۇنىزم ئى [ر<ئىنگ] <بىيول> ئەنگلىيە بىيولوگىيە ئالىمى داۋۇن (Charles Roberht Darwin) كەشىپ قىلغان، جانلىقلار دۇنياسى تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ ئومۇمىي قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى پەن.

دارتما سۈپ. توغرىدىن ـ توغرا ئېيتىلماي باشقا ۋاستىلەر ئارقىلىق ئېيتىلغان؛ تەگكۈزۈپ دېيىلگەن: دارتما گەپ.

دارتماق پ ① «دارتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گۆشكە مۇشۇكنى دارتىپ قويما! ② دارتما گەپ قىلماق، ياپتا گەپ قىلماق، پۇرىتىپ گەپ قىلماق: ئۇ مۇشۇ ئەسىرى بىلەن «كونا ھېكايىلەرنى ئېيتىش باھانىسىدە ھازىرقى زامانغا دارتىپ ھۆجۇم قىلدى» دېگەن بەتنامغا قالدى.

دارتمالاشماق «دارتمالماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دارتمالانماق «دارتمالماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ يازغانلىرى ئومۇمىي ساۋات خاراكتېرىدىكى تارىخ ئەمەس، بەلكى بۇگۈنگە دارتمالانغان تارىخ ئەپسانىسى.

دارتمالماق پ. دارتىپ گەپ قىلماق، دارتما قىلماق: كىم قانچە كۆپ ھوسۇل ئالسا، شۇنى ماختىدى، ئىمىللا ئاكىغا ئوخشاشلارنى دارتمالاپ تەنقىد قىلدى.

دارىلئاجىزىن ئى [ئە] ① ئاقساق ـ چولاق، مېيىپ ـ مەجرۇھلارنى يىغىپ كۆتۈش ئورنى: مەدەنىيەتنىڭ قالدۇقلىرى بولغان ساقايماس كېسەللەر دارىلئاجىزىندە ساقلىنىپ قالغىنىغا ئوخشاش، بۇ يەردە قويغىلى ئورۇن چىقمىغان، كۆيدۈرۈۋەتكىلى بولمايدىغان ئۆي جاھازلىرى تولا ئىدى. ② ياشانغانلار ساناتوريىسى، ئىگە ـ چاقسىز قېرىلارنى كۆتۈش ئورنى: ـــ ئەمما سىز ياشىنىپ قالدىڭىز، بارىدىغان يېرىڭىز توخۇ فېرمىسى ئەمەس، بەلكى دارىلئاجىزىن، ـــ دېدى شۇجى ئۇنىڭغا چاي تۇتۇپ بېرىۋېتىپ.

دارىلداتماق «دارىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دارىلدىماق پ. «دار ـ دار» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دار ـ دار» قىلماق.

دارىلفۇنۇن ئى [ئە] كونا. ئىنستىتۇت.

دارىلمۇئەللىمىن ئى [ئە] كونا. مەخسۇس ئوقۇتقۇچى تەربىيەلەيدىغان مەكتەپ. «پېداگوگىكا مەكتىپى»، «پېداگوگىكا تېخنىكومى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

دارىلمۇلۇم ئى [ئە] كونا. ئۇنىۋېرسىتېت.

دارىلئېتام ئى [ئە] كونا. يېتىم بالىلارنى يىغىپ تەربىيەلەشنى مەقسەت قىلغان ئورۇن، بالىلار بۇ يەردە تولۇقسىز مەلۇماتقا ئىگە بولغاندىن كېيىن تولۇق ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەرگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدۇ ۋە ياكى مۇۋاپىق خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

دارىماق I پ ① دەسسىمەك، ئاياغ باسماق: خېلى زامانلار ئۇ بۇ تەرەپلەرگە دارىپ باقمىدى. ② يولۇقماق: بۇۋىم ھەركۈنى ئەسكى لاتىلارنى ئېرىغدايىتتى ۋە «ئەزرائىل دارىغدى بۇ قاقباشقا» دەپ ئىچىدە غودۇڭشىيىتتى. ③ كەلمەك، كىرمەك: نېمە بولدۇڭ، بىزنىڭ ئۆيلەرگە دارىپمۇ قويمايسەنغۇ؟ ④ بارماق: مەن ئۇ سورۇنغا دارىمىدىم. ⑤ تەگمەك، تەسىر قىلماق: ـــ شامال بالىنىڭ ئاياغ تەرىپىدىن دارىغان، ـــ دەيتتى داخان، ـــ مال سىلىنىڭ ئۆينىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى يەتتىنچى ئۆيدىن ئەكېلىنسە بولىدۇ. ⑥ يۇقماق، سىڭمەك: نانغا كىرسىن دارىپ قاپتۇ.

دارىن ئى [خەن] مەرتىۋىلىك ئەمەلدار: ـــ ھۆرمەتلىك دارىن

جانابلىرى، ئەگەر مالال كەلمىسە، ئۆزلىرىدىن بىرەر نەرسىنى سورىۋال- غۇم كېلىدۇ.

داس I ئى [پ] قەلەيدىن ياسىلىدىغان، كىر يۇيۇش ۋە يۇيۇنۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئائىلە سايمىنى:— بالىغا بىر قۇر كىيىم سېتىۋالدىم، ئىسسىق سۇ، داس، سوپۇن، لۆڭگە تەييارلاڭ، يۇيۇنۇپ، تازىلىنىپ بۇ كىيىملەرنى كىيىۋالسۇن،— دېدىم سىڭلىمغا.

داس II ئى [پ] تۆمۈردىن ياسىلىدىغان، ئاشلانغان تېرە- نىڭ تۈكىنى قىرىش، ۋاسا ئاقلاش قاتارلىقلار ئۈچۈن ئىشلە- تىلىدىغان تۈتقۇچى بار تىغلىق سايمان.

داستان ئى [پ] <ئەد> ① شېئىر بىلەن يېزىلغان چوڭ تېپىتكى ئەسەر؛ پوئېما: داستان يازماق. ② خەلق قەھرىمانلىرى ھەققىدىكى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن ئېپىك ئەسەر: ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى.

داستانچى ئى. داستان سۆزلىگۈچى، داستان ئېيتقۇچى.

داستانچىلىق ئى ① داستان ئېيتىش، داستان سۆزلەش ئىشى: تۈركىي مىللەتلەرنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق قوشاقچىلىق، داستانچىلىق ئەنئەنىسى ھېلىمۇ كەڭ داۋام قىلماقتا. ② داستان يېزىش پائالىيىتى: «قۇتادغۇبىلىك» داستانى ئايرىم تۈتۈلكىلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، شەرق داستانچىلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسلۇبىدا يېزىلغان.

داستانلىق سۈپ. تەركىبىدە داستان بولغان، داستان خاراكتېرىدىكى: داستانلىق نەغمىلەر.

داستى ئى. دىيال. سۇنۇڭ ئايىغى چىقمايدىغان سېپىق كۆل.

داستىخان ئى [پ] ① رەختتىن تەييارلانغان، ئوتتۇرىغا يېيىلىپ، ئۈستىگە نازۇنېمەت تىزىلىدىغان ياكى غىزالانغاندا ئوتتۇرىغا سېلىنىدىغان ئۆي بۇيۇمى:گۈللۈك داستىخان. * تاۋار داستىخان، قۇرۇق ئۈستىخان (ماقال). ② داستىخانغا تىزىلغان نازۇنېمەت ياكى ئومۇمەن غىزا ـ تاماق: قىزىل بۇرۇن شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەرنىڭ ئۆيىگە كۆپ بارمايدىغان، بارغاندىمۇ داستىخىنىغا يولىمايدىغان بولۇپ قاپتۇ.

داستىخان كۆرگەن كىشىلەر بىلەن باردى ـ كەلدىسى بار، قائىدە ـ يوسۇننى بىلىدىغان:«ئوبدان» دېگىنىمىز كېلىن بولغۇ- چىنىڭ خىزمەت ئورنىنىڭ بەلەنلىكى، ئاتا ـ ئانىسىنىڭمۇ داستىخان كۆرگەن ئادەملەر ئىكەنلىكى.

داستىخىنى چوڭ ← داستىخىنى كەڭ: ئەگەر ئاچ كىرسە توق چىقتى يالىڭاچ تونلۇق ھويلاڭدىن، جاھاندا بارمۇ سەندەك كەڭ قورساق، چوڭ داستىخان، يۈرتۇم.

داستىخىنى كەڭ مېھماندوست، نازۇنېمەتلىرى مول: ھازىر داستىخىنىمىز كەڭ، سېۋەتلىرىمىز چوڭ، مەمۇرچىلىق. * ئەلنىڭ داستىخىنى كەڭ- دە، بولمىسا ئاللىقاچان ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قالاتتىڭ.

داستىخىنى يوق ئۆيگە مېھمان چاقىرىشنى خالىمايدىغان، ئۆيگە كەلگەن مېھماننىمۇ ياخشى كۈتمەيدىغان؛ ئاپارغان داستىخىنى چۈكۈنەم؛ گىرى؛ پىخسىق، بېخىل: ئۇ كىيىمنى پۈرۈز كىيىپ غادىيىپ يۈرگىنى بىلەن داستىخىنى يوق بىر ئادەم.

داستىخانلىق ① سۈپ. داستىخىنى بار، داستىخىنى بولغان: ئاكام بىر گۈللۈك داستىخان ئالغاچ كەپتىكەن، بىر ئوبدان داستىخانلىق بولۇپ قالدىم. ② ئى. داستىخان بولىدىغان، داستىخانغا لايىق رەخت: ماگىزىندىن بىر داستىخانلىق سېتىۋالدىم. ③ سۈپ. كۆچمە، كىشىلەر بىلەن باردى ـ كەلدىسى بار، قائىدە يوسۇننى بىلىدىغان؛ داستىخان كۆرگەن، داستىخىنى چوڭ: داستىخانلىق ئايال.

داسسۆڭەك ئى [داس + سۆڭەك] ئادەم ۋە سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلارنىڭ دوۋسۇنى ئەتراپىدا بولىدىغان ھالقىسىمان سۆڭەك. ئادەمنىڭ داس سۆڭىكى تەگسىز تەلەڭگە ئوخشايدۇ، ئۇ توققۇزكۆز سۆڭىكى، تۈغۇر سۆڭىكى ۋە ئوك ـ سول يانپاش سۆڭەكلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ.

داسلاتماق «داسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

داسلاشماق «داسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

داسلانماق ① «داسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ تېرە تولىمۇ پاكىز داسلىنىپتۇ. ② تېرە ۋە تېرە بۇيۇملارنىڭ سۈركىلىش ياكى باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تۈكى چۈشۈپ كەتمەك: بۇ جۈۋىنىڭ پېشى داسلىنىپ كېتىپتۇ.

داسلىماق پ. داس بىلەن قىرماق: ئاشلانغان تېرىنى داسلىماق.

داش I ئى [پ] چوڭ قازان: جادۇگەرنىڭ خادىملىرى بىر چوڭ داشتا ياغنى قىزىتىپ داغلىدى.

داش قازان ← داش I

داش II ئى. تاغ ـ ئېدىرلاردا سۇ يىغىلىپ قېلىپ، ئۆزۈن- غىچە سۈيى قۇرۇمايدىغان چوڭقۇر ئازگال.

داشقال ئى ① رودىدىن مېتال ئېرىتىپ ئېلىنغاندىن كېيىن قالغان قاتتىق مادىدا. ② ئوچاق ۋە پار قازانلىرىدا كۆيدۈرۈلگەن كۆمۈرنىڭ قالدۇقى، قالغان قىسمى: كۆمۈر داشقىلى. ③ تونۇر ياكى ئوچاقتىن چىقىرىۋېتىلگەن قىزغۇچ قاتتىق شور ياكى سېغىز: تونۇرنىڭ داشقىلى. ④ كۆچمە. كونا جەمئىيەتكە ياكى تەرەققىياتنىڭ ئالدىنقى باسقۇچىغا مەنسۇپ بولغان، ئەينى زامانىنىڭ تەرەققىيات باسقۇچىغا ماس كەلمەي- دىغان ۋە ياكى پارتىيە ـ گۈرۇھنىڭ قالدۇقى بولغان كىشى: ئاپامدىن سورىسام، دادامنى داشقال دەپ سولاپ قويۇپتۇ. ⑤ كۆچمە. قېيىپ قالغان قاراش، بۇرۇندىن قالغان خاتا قاراش: پىكىر قىلغىن يېڭىچە، داشقال قاراشنى تاشلىۋەت، پىكىر قىلماق كونىچە، كونا ئەسىرگە مىراس ئۇ. ⑥ كۆچمە. كېرەكسىز، ئەتىۋارى يوق، قىممىتى يوق نەرسە: ئۇ مىللەت پۈتۈنلەيلا داشقال بولۇپ، بۇ مىللەت كەم ـ كوتىسىز ئالتۇن ئەمەس؛ ئۇ مىللەت پەگاھىتكى پالاس بولۇپ، بۇ مىللەت تۆرگىلا خاس دۇردۇن ئەمەس.

داشقاللاشماق پ. داشقال ھالىتىگە كەلمەك، داشقالغا ئايلانماق: بۇ قېتىم ئەكەلگەن كۆمۈر بەك ناچار ئىكەن، داشقاللىشىپ ئۆلۈپ ئوبدان كۆيمەيدىكەن.

داشقاللىق ئى. داشقال تۆكۈلگەن، داشقال بار يەر: بۇ يەرلەر زاۋۇتتىن چىققان داشقالنى تۆكۈۋېرىپ داشقاللىقلا ئايلىنىپ كەتتى.

داشقىياناق [داش + قاياناق] ① ئى. پارچە نان، گۆش- كۆكتات ۋە ھەرخىل نەرسىلەرنى داشقا سېلىپ قايىنىتىپ تەييارلىنىدىغان تاماق تۈرى. ② سۈپ. كۆچمە. چىگىش، ئارىلاش، مالىماتالىق: مەسىلىنى بىر ـ بىرلەپ ھەل قىلىدىغان نېمە، سەن بولساڭ ھەممىنى بىراقلا ئوتتۇرىغا قويۇپ داشقىياناق قىلىۋەتتىڭ.

داشۇ ئى [خەن] ← **ئۇنۇۋېرسىتېت.**

داشياۋ ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، بەزى دۆلەت- لەردىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى

دەربجىسى.

داغ I ئى [پ] ① نەرسىلەرنىڭ يۈزىدە باشقا رەڭدە ئايرىم لىپ تۇرىدىغان كىچىككىنە جاي: قۇياش دېغى. ② نەرسىلەرنىڭ باشقا ماددىلار تېگىپ بۇلغانغان جايى: ياش دېغى. ③ يارا ئىزى، جاراھەت ئىزى: ئايشەمنىڭ يارىسى پۈتۈنلەي ساقايدى. پەقەت پېشانىسىنىڭ سول تەرىپىدە بىلىنەر - بىلىنمەس داغ پەيدا بولدى. ④ كۆچمە. ئەيىب، نۇقسان، گۇناھ: ئۆزىدە قىلچە داغ يوق دەپ قارايدىغانلار، ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭ پاسكىنا ئادەملەر بولۇشى مۇمكىن. ⑤ كۆچمە. ئۆتمۈشكە مەنسۇپ ئىللەتلەرنىڭ رېئاللىقتىكى قالدۇقى: كونا جەمئىيەتنىڭ داغلىرى. ⑥ كۆچمە. كىشىنى نومۇس - بەتنامغا قويىدىغان، نامىنى بۇلغايدىغان ئىش - ھەرىكەت ۋە گەپ - سۆز: نومۇس دېغى. * ياخشىدىن باغ قالدۇ، يامانىدىن داغ قالدۇ (ماقال) . ⑦ كۆچمە. ئېغىر مۇسىبەت، قايغۇ - كۈلپەت، جۇدالىق - ھىجران، ئىشق - مۇھەببەتتىن كۆڭۈلدە قالغان دەرد - ئەلەم؛ ھەسرەت: سىزنىڭ چەكسىز بەختكە تەلپۈنگەن قەلبىڭىزدە ئارمان ۋە مۇھەببەتنىڭ ئۆچمەس دېغىلا قالدۇ.

داغ II سۈپ [پ] قاينىتىلغان، قاتتىق قىزدۇرۇلغان: ياخشىغا ياغ، يامانغا داغ (ماقال). * قازاندىكى مايىنى داغ قىلىپ قويدۇم.

داغا ئى ← **دارقا**.

داغال سۈپ. يىرىك، قوپال: داغال قول.

داغدام سۈپ. كەڭ، پارلاق، توسالغۇسىز، راۋان: داغدام يول. * شۇ كۈنى مەكتەپنىڭ چوڭ دەرۋازىسى داغدام ئوچۇق ئىدى.

داغدۇغا ئى [ئە] ھەيۋەتلىك، دەبدەبىلىك كۆرۈنۈش، كەيپىيات، ۋەزىيەت: داغدۇغا، چۇقان - سۈرەن يەر - جاھاننى لەرزىگە كەلتۈرگەندى.

داغدۇغىسز سۈپ. داغدۇغىسى يوق، داغدۇغا قىلىنمىغان: داغدۇغىسز ھەرىكەت.

داغدۇغلىق سۈپ. داغدۇغىسى بار؛ ھەيۋەتلىك، دەبدەبىلىك، قاينام - تاشقىنلىق: داغدۇغلىق يىغىن. داغدۇغلىق تەشۋىقات. داغدۇغلىق ھەرىكەت.

داغدىرماق پ. دىيال ① ھولۇقماق، ئالاقزادە بولماق، تەسلىكتە قالماق، ئىككىلەنمەك. ② چارچىماق. ③ قېتىپ قالماق.

داغسز سۈپ ① دېغى يوق، داغ چۈشمىگەن. ② كىرسىز، غۇبارسىز، پاك، سۈزۈك: داغسز دىلنىڭ چىن رىشتىلىرى بىر - بىرىگە باغلانمىسا راست دوستلۇق بولمايدۇ.

داغلاتماق «داغلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ مەرەز يارىنى كۈندە بىر داغلىتىپ تۇرمىسام بولمىغۇدەك.

داغلاشماق «داغلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇنىڭغىچىلىك يايلاق مېنى بەرجەس باغلاشتى، تۆمۈر زىخنى قىزىتىپ تاپىنىمنى داغلاشتى.

داغلانماق «داغلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: نۇزۇك بىلەك باغلاندى، ئۆلتۈرمەككە چاغلاندى، مېنى باققان ئانامنىڭ يۈرەك - باغرى داغلاندى.

داغلىق سۈپ ① دېغى بار، داغ چۈشكەن، داغ تەگكەن: ئۇنىڭ يۈزىدىكى قارا داغلىق سەپكۈنلەر ئۇنىڭ تارتقان جەبرلىرىنىڭ گۇۋاھى ئىدى. ② يۈرىكى دەرد - ئەلەملىك، ھەسرەتلىك، دەردلىك: ساڭا زوقۇمنى ئارتتۇرغان قولغا ياقتان خېنەڭدۇر، دىلى داغلىق شوخ ئەركىنىنى خالىغا ئوخشىتاي يارىم. ③ كىشىنىڭ نامىنى بۇلغايدىغان نومۇسلۇق: بىر تەرەپتىن ۋىجدانسىزلار تاجاۋۇز قىلىپ، نومۇسۇڭغا يىرگىنچلىك داغلىق ئىز سېلىپ.

داغلىماق پ ① قىزىق نەرسىنى تەگكۈزۈپ، بېسىپ كۆيدۈرمەك: تىلىڭ قاتتىق بولسا باغلىۋەت، يۈمشاق بولسا داغلىۋەت (ماقال). ② تازا قىزىتىپ ئاچچىق بۇسىنى چىقىرىۋەتمەك، چۈچۈتمەك : ئاشپەز شاگىرتلىرىنىڭ بىرىنى سەۋزىنى قەلەمچە قىلىشقا، يەنە بىرىنى ماينى داغلاشقا بۇيرۇدى. ③ دەرد - ئەلەمدە، ھەسرەت - نادامەتتە قويماق، ئارماندا قويماق: ئۇ ساڭا مەندىن سالامىلار يوللىدى، ئوغلىنى ھىجراندا قويدى، داغلىدى.

داغمال ① ئى. قەلەينى ئېرىتىپ كەپشەرلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، مىستىن ياسالغان كىچىك پالتا شەكىللىك ئەسۋاب، تۆتىدىغان سېپى، ئۈچىدا بىسى بولىدۇ. ② سۈپ. قېلىن، گەپ يېمەس: بەگ يۈرت ئەھلىگە قاراپ: — بەزى قېلىن داغمالىلار ئىشنى ياخشى قىلمايدۇ، بەزى قېلىن داغمالىلار ھاشارغا ۋە مەجلىسلەرگە ۋاقتىدا كەلمەيدۇ، — دەپتۇ.

داغمالاتماق «داغمالىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

داغمالاشماق «داغمالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

داغمالانماق «داغمالىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

داغمالىماق پ ① داغمال بىلەن كەپشەرلىمەك: بىز سېنى ئايروپىلان ياساپ بەر دەۋاتمايمىز، زاپچاسنى داغمالىلاپ بەرگىن دەۋاتىمىز. ② قىينىاش ئۈچۈن قىزىتىلغان مېتالنى بەدەنگە ياقماق: ئۆيدىن سەل نېرىراقتا ئوت بىلەن داغمالىلاپ قىينىاپ جازالاش ئورنى كۆرۈنىدۇ.

داغۇر ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە شۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى . ئۇلار ئاساسەن خېيلۇڭجىياڭ، ئىچكى موڭغۇل ۋە شىنجاڭغا ئولتۇراقلاشقان .

داغۇرچە ① سۈپ . داغۇرلارغا خاس ، داغۇرلارغا ئائىت : داغۇرچە كىيىم، داغۇرچە ئۆرپ - ئادەت . ② ئى . داغۇر تىلى : ئۇ داغۇرچىنى ئوبدان سۆزلەيدۇ. ③ رەۋ. داغۇر تىلىنى ئىشلىتىپ ، داغۇرتىلى بىلەن : داغۇرچە سۆزلىمەك .

داغۇل سۈپ. قۇۋۇ، مۇغەمبەر، مەككار، ھەييار، ئالدامچى: داغۇل ئادەم.

داغۇللۇق ئى. قۇۋۇلۇق، ھىيلىگەرلىك، مەككارلىق: داغۇللۇق قىلماق.

داغۇاز سۈپ. ئالدامچى، ھىيلىگەر؛ كۆرەڭ : ئۇنىڭ داغۇاز، مەنمەنچىلىكى ئىشرەت كوچىسىدا تېخىمۇ نامايان ئىدى.

داغۇازلىق ئى . ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق؛ كۆرەڭلىك : داغۇازلىق قىلماق.

داغى ئى. دىيال. دارقا، قاقشال.

داق I سۈپ. قاتتىق، قۇرۇق، يالاڭ: داق سۈپا. داق يەر. * خۇددى داق سۆڭەككە ئوخشايدىغان ئاي ئورغىقى قاقاس ئېتىزلارغا نۇر سېپىپ تۇراتتى.

داق II تەق. بىرەر قاتتىق نەرسىنىڭ باشقا بىرەر قاتتىق نەرسىگە ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز: ئىشك داق قىلىپ يېپىلدى.

داقا - داقاڭ «داقاڭ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى قاتتىق چايقالغان ئاۋازلار.

داقا - دۇققا «داق - دۇق» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى

ئېگىز ـ پەس ئاۋازلار.

داقا ـ دۇمباق داپ ـ دۇمباق: ئالقىشلار، ئامىنلار، ناخشا ـ ناۋا، داقا ـ دۇمباق ئاۋازلىرى ۋە يىغا ـ زارلىلەر قوشۇلۇپ، بۇگۈنكى ئۇرۇمچى مۇھىتىنى بىر ئاجايىپ جاسارەت سىمفونىيەسىنىڭ كەڭ سەھنىسىگە ئايلاندۇرغانىدى.

داقاق ئى. دوق، تاپا: ئېسىمگە كەلدى شۇئان بىر چاغلىرىم، كەتكىنىم تاغقا «ئوغرى» ئاتاق ئېلىپ، كىمدۇر بۇگۈن بىرى يەنە شۇ ئاتاقنى، قويماقچى پېشانەمگە داقاق قىلىپ.

داقاڭ تەق. قاتتىق نەرسىلەرنىڭ «داق» قىلىپ ئۇرۇلۇشى ۋە چايقىلىشىدىن چىققان ئاۋاز.

داقاڭشىتماق «داقاڭشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

داقاڭشىماق پ. «داقاڭ ـ داقاڭ» قىلماق، «داقاڭ ـ داقاڭ» ئاۋاز چىقارماق: كۆتەك ھارۋا تېتىر يولدا داقاڭشىپ كېلىۋاتاتتى.

داقاڭلىدە رەۋ. «داقاڭ» قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «داقاڭ» قىلىپ.

داقال ئى. تۆۋەنكى كالپۇك بىلەن ياڭاق ئوتتۇرىسىدىكى ئويمانچۇق يەردە ئۆسكەن تۈك.

داقاللىق سۈپ. داقىلى بار، داقال قويغان.

داق ـ دۇق تەق. «داق» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: يېقىنلا يەردە داق ـ دۇق قىلغان ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتتىم.

داققالچى ئى. چاپانچى، تەخسىچى، يالاقچى: ئۆتمۈشتىكى كۆكبېشى، داققالچىلار يوقالدى، بىزمۇ قانغۇدەك سۇ ئىچىدىغان بولدۇق.

داققىدە رەۋ. «داق» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «داق» قىلغان ھالدا: مۇدىر شىرەگە داققىدە مۇشتلىدى. * ئۇ پىيالىنى چاي ئۈستىلىگە داققىدە قويۇپ، سىم كارىۋاتقا لۆممىدە ئولتۇردى.

داكا ئى. پاختا يېپتا شالاڭ توقۇلغان رەخت: ئۆلگەننىڭ كەينىدىن ئۆلگىلى بولمايدۇ، بىر توپ داكىنى يىرتىپ بىرمۇنچە ئادەمنىڭ ېېلىگە باغلاپ ئىسراپچىلىق قىلىشنىڭ زادىلا ھاجىتى يوق.

داگۇر ئى. دىيال. ئىلمەك.

داڭ I تەق. ۋەھىمە ياكى ھەيرانلىقتىن خۇدىنى يوقاتقىدەك تۇرۇپ قالغان ھالەت: داڭ قاتماق. داڭ قالماق.

داڭ II ئى. مېتالدىن ياسالغان، ئۇرسا قاتتىق ئاۋاز چىقىرىدىغان، سىگنال ـ خەۋەر بېرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان جىسىم ياكى مېتال پارچىسى.

داڭ III تەق. داڭنى قاتتىق ئۇرغاندا چىققان ئاۋاز: تام سائىتى داڭ ئۇرماقتا.

داڭ IV ئى. داڭق: داڭ چىقارماق. * يالغۇز ئاتنىڭ چېكى چىقماس، چېكى چىقسىمۇ دېكى چىقماس (ماقال).

داڭدار سۈپ. داڭلىق: داڭدار ناخشىچى. داڭدار كارىزچى. داڭدار قوشاقچى.

داڭداڭ ئى. دىيال. قوۋۇرغا.

داڭق ئى. نام، ئاتاق، شۆھرەت، ئىناۋەت؛ مەشھۇرلۇق: تەلكىدىن چىقىپ كەلسەم، ئىلى باغلىرى بوستان، بۇلبۇللارغا قولاق سالسام، داڭقىنى قىلۇر داستان.

داڭقى چىقماق نامى، شۆھرىتى ھەممىگە مەلۇم بولماق: ئۇنىڭ بىرقانچە يىللاردىن بۇيان چېلىشلاردا داڭقى چىققان.

داڭقان ئى. چۆيۈن ياكى باشقا مېتالدىن قۇيۇلغان ئۇچ پۇتلۇق، ئىككى قۇلاقلىق قازان.

داڭقانپۇت قاملاشمىغان، ئېگىز ـ پەس: بايقاپ سۆزلىمەي، تۇگىشىپ كەتتىگە گاداي، بۇ يەر سېنىڭ خامانلىقىڭ بولمىسا داڭقانپۇ ـ تى گەپ قىلىۋېرىپ، تويە ئەمدى.

داڭگال ئى ① قاتقان، قۇرۇغان لاي پارچىسى، توپا ئۆيۈمى: توخۇ داڭگال چوشەيدۇ، ئۆچكە جاڭگال (ماقال). ② كۆچمە. يېزىلىق، سەھرالىق: سەن داڭگاللارنىڭ ئۆپكىسىنى ئىچىڭدىن قاقمىسام قارايتۇر. ③ ئەرزىمەس، پەس، قىممىتى يوق نەرسە: مۇھەببەتنىڭ مۇھىم شەرتى ئەمەسمۇ تەڭ ـ باراۋەرلىك، مېنى نېچۈن ساناپ داڭگال، ئۆزۈڭنى بىباھا قىلدىڭ.

داڭگۇي ئى [خەن] <بوت> كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئالاھىدە خۇش پۇراقلىق كېلىدۇ، يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ. تېبابەتتە ھەرخىل كېسەللىكلەرگە شىپا بولىدۇ.

داڭگىر ـ دۇڭگۇر «داڭگىر» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

داڭلاتماق «داڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ئېشىكىڭنى بۇ يەردە تۇتۇپ ئولتۇرغۇچە، بېدىككە داڭلاتساڭ، قىممىتى ئاشمامدۇ.

داڭلاشماق «داڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ تەبىرنى ئاڭلىشىپ، خاقاننى راست داڭلىشىپ، ئەلچىلەر شاد كۈلۈپتۇ، «قۇللۇق» ئېيتىپ يۇرۇپتۇ.

داڭلانماق «داڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: داڭقىمىز رۇمغا ئاڭلانغانىدى، يېپەك ـ شايمىز داڭلانغانىدى.

داڭلىق سۈپ. داڭقى بار، داڭقى چىققان؛ مەشھۇر، شۆھرەتلىك: داڭلىق سودىگەر. داڭلىق ئەسەر. * سەن تۇرەلگەن بۇ تۇپراق داڭلىق ناخشا ـ ئۇسسۇل ماكانى بولۇپ قالدى.

داڭلىقلىق ئى. داڭقى، نامى چىقىقانلىق، مەشھۇرلۇق: ئاتۇشتىن چىقىدىغان مۇناقى ئۇزۇم، خۇۋەينى ئۆرۈك، ئەنجۇر قاتارلىقلار مەملىكەت ئىچى ـ سىرتىغا داڭلىق. بۇ داڭلىقلىق ئاتۇش مېۋىچىلىكىنىڭ يەككە تىجارەت شەكلىدە جانلىنىشىغا تۈرتكە بولغان بولسىمۇ، بۇ خىل تىجارەت شەكلى نۆۋەتتىكى دەۋر تەلىپى، بازار ئېھتىياجى ۋە ئىقتىسادنىڭ ئايلىنىش قەدىمگە ماسلىشالماي قالدى.

داڭلىماق پ ① ياخشى تەرىپىنى تىلغا ئالماق، ماختىماق: ئاتا ـ ئانام زوقلىنىپ، مۇزىكامنى ئاڭلايدۇ، ياخشى چالدىڭ دېيىشىپ، دوستلىرىمۇ داڭلايدۇ. ② كۆككە كۆتۈرمەك، ماختاپ ئۇچۇرماق: ئۇلار ئۆز مالىلىرىنى داڭلاپ ۋارقىراپ خېرىدار چاقىرىپ سودا قىلىشماقتا.

داڭلىداتماق «داڭلىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تېخى تاڭ يورۇماي تۇرۇپلا، دۇيجاڭ يەنە داڭنى داڭلىداتقىلى تۇردى.

داڭلىدىتىشماق «داڭلىداتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇششاق بالىلار تۆمۈرلەرنى داڭلىدىتىشىپ ئۇرۇپ، ئۇنىڭ راسا چىشىغا تەگدى.

داڭلىدىماق پ. «داڭ ـ داڭ» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «داڭ ـ داڭ» قىلماق: داڭ داڭلىدىدى، ئاۋۇت ئاندا ـ مۇندا كىيىنىپ سىرتقا يۈگۈردى.

دال ① ئى. پاناھ ياكى مەدەت بولىدىغان نەرسە، يارەدەم: دال بولماق. ② رەۋ. تاقابىل، تەڭ: دال تۇرماق.

دالا (دالاسى) ئى ① ئادەم ياشايدىغان جاينىڭ سىرتىدىكى

كەڭ كەتكەن يەر: بۇ دالانىڭ نېرىراق تۆۋەن تەرىپىدە بىرنەچچە يېگىت كەتمەن ئويناتىپ يەر سۇغارماقتا ئىدى. ② سەھرا، يېزا ـ قىشلاق: دالانىڭ بېگى بولغۇچە، شەھەرنىڭ ئىتى بول (ماقال).

دالا ـ تۆز دالا ۋە تۆزلەڭلىك: باھار كەلدى، دالا ـ تۆزگە باھارنىڭ نۇرلىرى كەلدى، گۈزەل ھېس قوزغىتىپ دىلدا يېڭى كۈي قۇرلىرى كەلدى.

دالاسى ئى. گامبىيەنىڭ پۇل بىرلىكى.

دالالەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىشقا ئۇندەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن مەسلىھەت؛ كۆرسەتمە، تەشەببۇس: ئۇ ئۆزاق ۋە مۇرەككەپ تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنىڭ دالالىتى بىلەن بۇ ئىشتىن ئارتۇقچە پىئارام بولۇپ كەتمىدى. * بۇلبۇلى چىللايدۇ باغقا، ئاھۇلار تاغلار تامان، پەن ـ بىلىم سىگنالىدەك شېرىن دالالەت قايىدىدۇر. ② ئىشارە، بەلگە: يامغۇرنىڭ ۋاقتىدا يېغىپ بېرىشى مول ھوسۇلدىن دالالەتتۇر.

دالالەتچى ئى. دالالەت قىلغۇچى، ئۇندىگۈچى: دالالەتچىلەردىن ئىشلەمچىلەر كۆپ بولغىنى ياخشى.

دالان ئى [پ] ① دەرۋازىدىن كىرىپ بىر ـ بىرىگە ئۆتۈشىدىغان بىرنەچچە ئېغىز ئۆيگە كىرىشتىكى ئارلىق ئۆي: قېرى دوختۇر ئىچكىرىدىن دالانغا چىقتى. ② ئۆگزىگە سېلىنغان ئۆي ئالدى: ئۇلار دالاندىن چۈشۈپ پەلەمپەيدە كېتىۋاتقاندا، مەخسۇمنىڭ پىس ئاۋازدا دېگەن سۆزلىرى ئاڭلاندى.

دالانچە ئى ① كىچىك دالان. ② <ئانات> ئىچكى قۇلاقنىڭ بىر قىسمى. يېرىم ئايلانما نەيچە بىلەن قۇلاق قۇلۇلىسى ئارىلىقىدا بولىدۇ. سىرتقى ۋە تۆۋەنكى تەرىپىدە تۆشۈكلىرى، ئىچكى قىسمىدا ئىككى دانە خالتىسىمان ماددا بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئاڭلاش نېرۋىلىرى بولىدۇ. دالانچە بەدەننىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاپ تۇرىدۇ.

دالانلىق سۈپ. دالىنى بار، دالان ئورۇنلاشتۇرۇلغان: دالانلىق ئۆي.

دالايماق پ ① سۈنايلانماق، سوزۇلماق: دالىيىپ ياتماق. ② تەڭلىمەك: ئايغىنى دالايماق. مۇشتىنى دالايماق.

دالبېرگىيە ئى [لات] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكىلدە، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، گۈلى سېرىق ۋە كونۇسسىمان گۈل رېتىدە، يازدا ئېچىلىدۇ. ياغىچى قاتتىق بولۇپ، ئۆي جابدۇقلىرى، يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى ۋە مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى ياساشقا مۇۋاپىق.

دالتەك ئى. دىيال. گەپ توشۇغۇچى، ئاقساقال؛ گەپكە ئارىلىشىۋالىدىغان ئادەم.

دالجماق پ ← **داجماق**: بۇ ئىت ئىگىسىگە شۇنداق سادىق ئىدىكى، ھەمىشە بوسۇغىدىن دالجىماي، ئۆينى ساقلاپ ياتاتتى.

دالدا ئى ① يوشۇرۇنىدىغان جاي: باتۇرخان دەرھال ئۆزىنى دالدىغا ئالدى. ② توسقۇچى نەرسە، توسۇق: ئايمىدۇر، ئايلارمىدۇر، بۇلۇت دالدامىدۇر؟

دالدا بولماق ① توسۇق بولماق، توسماق، ياپماق: ئەسكىلىك قىلاي دېسە، ئېشەك تېزىكى دالدا بولۇر (ماقال). ② دال بولماق، ئەسقاتماق، كېرەكسىز كىشىگە كەلمەك: داغ سۇ ئاچ قورساقتا دالدا بولماپتۇ (ماقال).

دالداقاشماق پ. قانداق قىلىشنى بىلەلمەي قالماق، ئىككىلەنمەك، گاڭگىرىماق.

دالداقماق پ. دالدىلانماق، دالدا بولماق.

دالدىلاتماق «دالدىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دالدىلاشماق «دالدىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دالدىلانماق «دالدىلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شامالدىن دالدىلانماق.

دالدىلماق پ. پاناھسىغا ئالماق، يوشۇرماق: بۇ قەبىلىلەرنى شىمال تەرەپتە ئاۋۇزلۇ قارىمىقىدىكى قەبىلىلەر دالدىلاپ تۇراتتى.

دالۋاي I ئى. ئۇۋغا سېلىنغان قۇش (بۈركۈت، قارچىغا، لاچىن، تۇرۇمتاي قاتارلىقلار) نى ئۇندەككە چاقىرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەر: قۇش دالۋايغا كەلدى.

دالۋاي II ئى. يەرلىك يىپەك توقۇمچىلىقىدا تولامچاقنىڭ نەقىكەشنى ھەرىكەتلەندۈرىدىغان غالتەكلىك ياغاچ سايمىنى.

دالۋايلاتماق «دالۋايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دالۋايلاشماق «دالۋايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دالۋايلىماق پ. دالۋايىنى چۆرۈپ، ئۇۋغا سېلىنغان قۇشنى ئۇندەككە چاقىرماق.

دام I ئى [پ] ① قاپقان، تۇزاق، قىلتاق، سىرتماق: كۆككە باقسام، كۆكتە قالپاق، يەردە قاپقان ـ دام ئىدى، شۇ ياۋۇزلار قانچە مىڭ ئوغلانۇ قىزنى خام يېدى !؟ ② كۆچمە. ئالدام، ئالدام خالتا: ئادەم ئالدايدىغان نەيرەڭ پەقەت كىچىك بالىنىلا ئۆز دامىغا چۈشۈرەلەيدۇ.

دام II ئى. لاپ، يوغان گەپ، چوڭ سۆز، پو: يېغىنى يان باسىدۇ، ئوغرىنى دام باسىدۇ (ماقال).

داماس ئى [ر] بىرخىل گۈللۈك رەختنىڭ نامى.

دامان ئى. بىرئاز نېپىزلىتىپ، چەككۈچ سېلىنغان گىرەدە: پەشخونىنىڭ ئالدىغا سىڭىپ پىشقان دامانلار تىزىلغاندى.

دامان ساقال قىرقىپ دامانغا ئوخشاش يۇمىلاق شەكىلدە بېزەلگەن ساقال: قويۇق دامان ساقىلىنى توختىماي سىلاۋاتقان سىيىت ھاجى بۇ كۆرۈنۈشلەرنى كۈلۈمسىرىگىنىچە كۆزىتىپ ئولتۇراتتى.

دامبا ئى. سۇنى توسۇش ۋە توختىتىش ئۈچۈن سوقۇلغان قېلىن، ئېگىز تىرگەن: دامبا سوقماق.

دام ـ تۇزاق دام ۋە تۇزاق: ھەممە يەردە دام ـ تۇزاق، كۆيىزا ـ كىشەن، قانلىق قىلىچ، كىمبەغەللەر ئۈستىدىن باسقان زۇلۇم توپان بولۇپ.

دامجۇق سۈپ ① ئاشۇاقتىلىق (تاماق ھەققىدە). ② كۆچمە. شەخسكە تەۋە بولمىغان، ھەركىم ئىشلىتىۋېرىدىغان: مېنىڭ ۋېلىسىپىتىم بۇ ئىدارىدە دامجۇق ۋېلىسىپىت بولۇپ قالدى، كىملا بولسا سورىمايلا مىنىپ كېتىۋېرىدۇ.

دامجۇقلۇق ئى. ئەتىگەنلىك تاماق بىلەن چۈشلۈك تاماق ئارىلىقىدا ئىچىلىدىغان چاي، ئاشۇاقتىلىق چاي: ئەتىگەندىن بېرى تىنماي ئىشلىشۇاتقان ھاشارچىلار چاشگاھ ۋاقتىدا دامجۇقلۇققا ئولتۇرۇشتى.

دامخور ئى. تولا داملاپ، لاپ ئۇرغۇچى، ماختانچۇق، يوغان گەپ قىلغۇچى: ئۇ دامخورنىڭ گېپىگە قانداقمۇ ئىشەنگىلى بولسۇن.

دامخورلۇق ئى. ماختانچاقلىق: تولا دامخورلۇق قىلما، ھازىر نەگە كېلىپ قالدىڭ، نەدە تۇرۇۋاتسەن، بىلەمسەن؟

دام ـ دام كۆز ـ كۆز، داملاش.

دامكا ئى [ر] <تەن> ① 64 پارچە ئاق ۋە قارا كاتەك-چىلىك تاختىدا 12 دانە ئاق ئۇرۇق ۋە 12 دانە قارا ئۇرۇق بىلەن مەلۇم قائىدە بويىچە ئويناپدىغان ئويۇن: دامكا ئويناش. دامكا ئۇرۇقى. ② شۇ خىل ئويۇندا قارشى تەرەپنىڭ ئەڭ ئاخىرقى رېتىگە چىقالىغان ۋە خالىغان تەرەپكە مېڭىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن ئۇرۇق: دامكىنى ماڭماق. دامكىنى يېمەك.

دامكرات ئى [ر <نېم] <ماشىن> ئېغىر نەرسىلەرنىڭ ئاستىغا قويۇپ، ئۇلارنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان مەخسۇس ئەسۋاب. ئادەتتە سۇيۇقلۇق بېسىملىق دامكرات ۋە بۇرمىلىق دامكرات دەپ ئىككى خىل بولىدۇ.

داملاتماق «داملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۆز ئاچاي سۆز چىقسا سازدىن، داملىتىپ ئالەم ئارا، نەغمىلەرنىڭ شاھى قالۇن، جانلىرىڭدىن مەن دولان.

داملاشماق «داملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھارۇنەكشلەر ئېتىنى داملىشار، قويچىلار ئىتىنى داملىشار (ماقال).

داملانماق «داملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇيغۇرلار قەدىمكى شانلىق مەدەنىيىتى بىلەن پۈتۈن دۇنيا ئالدىدا داملىنىشقا ھەقلىق.

داملىماق پ. كۆز - كۆز قىلماق، ماختىماق، تەرىپىنى قىلماق، داڭلىماق : — مانا بۇ مىزەخمەت ياغلىق، — دېدى ئابلا ئۇرۇكلەرنى داملاپ، — ئۇنىڭ ئالدىدا كەمپۈت بىكار، ئاغزىڭغا ئالغان ھامان ئېرىپلا كېتىدۇ.

داموللا ئى [ئە] <دىن> ① چوڭ مەدرىسە ۋە ئالىي دەرىجىلىك دىنىي مەكتەپلەرنىڭ مۇدەررىسى، ئوقۇتقۇچىسى. ② دىنىي بىلىمى مول ۋە چوڭقۇر كىشى.

دان ئى [پ] ① بۇغداي، قوناق قاتارلىق باشاقلىق زىرائەتلەر ۋە پۇرچاق، ماش قاتارلىق چوكا مېۋىلىك زىرائەتلەر ھوسۇلىنىڭ دانىسى: بۇغداي دېنى. ئارپا دېنى. دان ئالماق. ② ئاشلىق: ئامبارلار دانغا لىق تولدى. ③ ئۇچار قاناتلارغا بېرىلىدىغان ئوزۇق: توخۇ دېنى. كەكلىك دېنى.

دانا سۆپ [پ] ① يىراقنى كۆرەر، ئەتراپلىق ئويلايدىغان، دانىشمەن، ئاقىل: دانا ئەرباب. دانا ئۇستاز. * دانا كىشى ئاز سۆزلەپ، كۆپ ئاڭلار (ماقال).//دانا قەدىمنى نادان بىلمەس، ئاغىرنى دەردىنى ساق (ماقال). ② ئەقىل - ئىدراك بىلەن ئېيتىلغان، ئەقىل - پاراسەتتىن دالالەت بېرىدىغان، ئاقىلانە: دانا تەدبىر.

داناكچا ئى. ناۋاتنىڭ كىرىستال بولۇپ قاتقان شەكلى.

دانالاشماق پ. دانا، دانىشمەن، ئەقىللىق ھالەتكە كەلمەك، دانا بولماق: قىزلار ئەيىبىنى يوشۇرغانسېرى خۇنۇكلىشىدۇ. سىرىنى يوشۇرغانسېرى دانالىشىدۇ، بېسىمىنى يوشۇرغانسېرى گۈزەللىشىدۇ.

دانالىق ئى. دانىشمەنلىك، ئاقىللىق: — ياخشى ئانام، ئاپئاق ئانام! — ئانىسىنى قۇچاقلىدى سۆتۈق، — سىزنىڭ مۇشۇنداق دانالىقىڭىزنى ئۇنتۇمەن چېرىكتىن كۆچلۈك.

دانە [پ] ① ئى. دانە - دانە قىلىپ ئايرىغىلى بولىدىغان دان، ئۇرۇق قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ھەربىر بۆلىكى: تۇخۇمنىڭ دانىسى. قارىقاتنىڭ دانىسى. ئانار دانىسى. ② مىق. سانىاق سانلارغا قوشۇلۇپ كېلىپ، ئاساسەن يۇمىلاق نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: ئۆتكەن يىلى ئۇرۇمچىگە بارغاندا، ئىشچى - خىزمەتچىلىرىمىزگە يەتتە دانە تېلېۋىزور ئالغاچ كەلدۇق. ③ ئى. بەزى ئايرىم - ئايرىم تۇرغان نەرسىلەرنىڭ ھەر بىرى: بۇ دورىنى كۆرسىتىلگەن مىقدارىدا يەپ بەرسە، بۇڭاسرىنىڭ دانىلىرىنى چۈشۈرىدۇ.

دانە - دانە ① بىر دانە - بىر دانىدىن تۇرىدىغان، دانىلىرى ئايرىم - ئايرىم تۇرىدىغان: ئالتۇندەك يالتىراپ تۇرغان دانە - دانە بۇغدايلار ئىككى يەرگە ئېگىز چىش قىلىپ دۆڭلەندى. ② كۆچمە. ئوچۇق، روشەن، ئېنىق، چۈشىنىشلىك: تۇردى ئاكا بۇ يىگىتكە بىرپەس تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن، ھەربىر سۆزنى دانە - دانە قىلىپ ئەستايىدىل جاۋاب بەردى.

دانچە ئى ① كىچىك، ئۇششاق دان: گۆدەك قىز گۈرۈچ دانچىلىرى يېپىشىپ تۇرغان ئويماقتەك ئاغزىنى قېيىدىغاندەك سەل ئۇمچەيتتى. ② كۆچمە. دانىلىغىلى بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئۇششاق بۆلەكلىرى، تامچە: تۆمۈر خەلپىنىڭ كىرپىكلىرىدىكى ياش دانچىلىرى ئاي نۇرىدا خۇددى مەرۋايىتتەك پارقىراپ تۇراتتى.

دانچۇق ئى ① ئۇچار قاناتلارنىڭ پوكىنى، يەمتۈك: توخۇنىڭ دانچۇقى. ② قەپەستە بېقىلىدىغان ئۇچار قاناتلارغا دان بېرىلىدىغان كىچىك قاچا. ③ قىسماقنىڭ دان بېكىتىلگەن ئىلغۇچى: قىسماقنىڭ دانچۇقى.

دانچىسمان سۆپ. شەكلى دانچىگە ئوخشايدىغان، دانچە شەكىلدىكى: سىگىرتاش دانچىسمان ياكى تەڭگىسمان ھالەتتە ئۇچرايدۇ.

دانخور ئى. ئۇچار قاناتلارنىڭ ئاساسەن دان يەپ ياشايدىغان تۈرى: دانخورلار ئەترىتى.

دانسىز سۆپ . دېنى يوق، دېنى ئاز: دانسىز بۇغداي.

دانلاتماق «دانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — نېمە قىلۇاتسىز؟ — توخۇلىرىمنى دانلىتىپ يۈرىمەن.

دانلاشماق «دانلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: خامانداا بىر توپ كەپتەر دانلىشىپ يۈرەتتى.

دانلىق سۆپ ① دېنى بار، دان تۇتقان: دانلىق باشاقلار. ② دېنى يوغان، تولۇق دان ئالغان، سەردان: روزىمەت شالدىرشاپ-تىكى ئاپئاق دانلىق ئۇجملەرنى بىر - بىرلەپ ئاغزىغا سالدى. ③ دان بېرىدىغان، دان چىقىدىغان، دان يېتىشتۇرۇلىدىغان: دانلىق زىرائەتلەر.

دانلىماق پ ① دان تېرىپ يېمەك: كۆۋرۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدە توخۇلار دانلاپ يۈرەتتى. ② كۆچمە. سىرتلاردا تىرىكچىلىك قىلماق، ئوقەت قىلماق، كۈن ئالماق: يىراق - يىراقلارغا بېرىپ، تۆت - بەش زامان دانلاپ كېلەيمىكىن دەيمەن. ③ كۆچمە. سىرتتا بەزى نېرى - بېرى ئىشلارنى قىلىپ يۈرمەك: بۇ چوكان ئېرىنى باشقا يەرلەردە دانلاپ يۈرىدۇ دەپ ئويلاپ، سەل كەچرەك كەلسىلا گۇماندا-لىنىپ ئونىڭ بىلەن سوقۇشاتتى.

دانىخورەك ئى. قىز - يىگىتلەرنىڭ قۇرامىغا يەتكەندە يۇزلىرىگە چىقىدىغان يىرىڭلىق قاپارتما.

دانىش ئى [پ] يېز ت ① ئىلىم، بىلىم، مەلۇمات. ② بىلىملىك، مەلۇماتلىق كىشى؛ ئالىم، دانىشمەن. ③ ئەرلەر ئىسمى.

دانىشمەن ئى [پ] چوڭقۇر بىلىملىك، كۆپ نەرسىلەرنى بىلگۈچى دانا كىشى؛ ئالىم.

دانىشمەنلەرچە رەۋ. دانىشمەنلەرگە خاس، دانالاردەك قىيا-پەتتە، دانىشمەنلىك بىلەن.

دانىشمەنلەشمەك پ. دانىشمەن بولماق، دانىشمەنگە ئايلانماق.

دانىشمەنلىك ئى. بىلىملىك، بىلىمى كۆپلۈك، ئالىملىق: ــ ئوھوي، مەرگەنلىكىڭ بىلەن بىللە دانىشمەنلىكىڭمۇ جايىدا ئىكەن، ــ دېدى تۆمۈر خەلپىمۇ كۈلۈپ كېتىپ.

دانىكا ئى <خىم> ئانئورگانىك بىرىكمە. ئاق ياكى رەڭسىز كىرىستال بولۇپ، سۇدا ئېرىيدۇ. ئادەتتە ئوپتىك ئەينەك، تېببىي دورا، كەپشەر دورىسى، رېئاكتىپ، ئېمال سىرى قاتارلىقلارنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

دانىلىق سۈپ. دانىلاردىن تەشكىل تاپقان، دانىلاردىن تۇزۇلگەن: يوغان دانىلىق ئۇزۇن تەسۋى.

دانىلىماق پ. بىردانە ـ بىردانە قىلماق، دانە ـ دانە قىلماق: دانىلاپ تېرىماق.

دانمۇدانە ① بىردانە ـ بىردانىدىن، بىر ـ بىرلەپ، بىردىن ـ بىردىن: سەرراپ تىللالارنى دانمۇدانە ساناپ ھەيرانغا سالدى. ② روشەن، ئېنىق، ئوچۇق: ئەكبەر ھەربىر گەپنى دانمۇدانە قىلىپ، ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن ئاسمىغا چۈشەندۈردى.

داھىي ئى [ئە] دۆلەت، سىياسىي تەشكىلات، ئاممىۋى تەشكىلات قاتارلىقلارنىڭ يولباشچىسى: پىرولېتارىيات داھىيسى. ئوقۇغۇچىلار ھەربىكتىنىڭ داھىيسى.

داھيانە رەۋ [ئە + پ] داھىيلارغا خاس دانالىق بىلەن: داھيانە پىراقنى كۆرەلىك. // داھيانە كۆرسەتمە. داھيانە تەدبىر.

داھيانىلىك ئى. داھىيلارغا خاس دانالىق: لېنىنىنىڭ تەدبىرلىرى ھەقىقەتەن داھيانىلىك بىلەن كۆرۈلگەن تەدبىرلەر ئىدى.

داھىلارچە رەۋ. داھيانە.

داھىلىق ئى. يولباشچىلىق، باشلامچىلىق، پېتەكچىلىك: ئاممىۋى ھەرىكەت كۆتۈرۈلگەندە، ئاما بىرەر دانا يولباشچىنى داھىيلىققا كۆتۈرىدۇ.

داۋا I ئى [ئە] ① كېسەلنى ساقايتىش چارىسى، دورا ـ دەرمەك: ئاغرىقنىڭ سەۋەبىنى بىلمىگۈچە، داۋاسىنى تاپقىلى بولمايدۇ. ② پايدىلىق ۋاستە، شىپا: ساپ ھاۋا ــ تەڭە داۋا (ماقال). ③ كۆچمە. ئامال، ئىلاج، چارە: كۆيۈك داۋاسى. ئىشق داۋاسى.

داۋا II ئى. جازا، ئەدەب: داۋاسىنى بەرمەك. داۋاسىنى يېمەك.

داۋا III ئى. يەرلىك ئۇسۇلدا رەخت بوياش ماتېرىيالى قىلىنىدىغان يۇلغۇن چېچەكىنىڭ بىر خىلى.

داۋا IV ئى. دىيال ① گىرىز، يەنى سېرىقئەتىنىڭ يىرىلىپ كېتىشى بىلەن ئۇچەي خالتىسىغا چۈشۈپ قېلىپ، تاشاق يوغىناپ كېتىدىغان بىر خىل كېسەل؛ پورداق. ② كۆچمە. ھەرىكىتى چەبدەس بولمىغان، يولنى تېز ماڭالمايدىغان كىشى، سۆرەلمە، قاشاڭ.

داۋاسىز سۈپ ① داۋاسى يوق، شىپاسىز، ساقايماس: بۇ داۋاسىز كېسەل مېنىڭ جېنىمغا تەكىلىپ كەلگەن ئوخشايدۇ. ② ئىلاجىنى تاپقىلى بولمايدىغان، ئامالىنى قىلغىلى بولمايدىغان: ئەجەبمۇ داۋاسىز دەردكە يولۇقتۇم.

داۋالاتماق «داۋالىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنى كۆپ يەرلەرگە ئاپىرىپ داۋالاتتى.

داۋالاشماق «داۋالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

داۋالانماق «داۋالىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇ قېتىم ئۇرۇمچىدە بىر ئايغا يېقىن داۋالاندىم.

داۋالغۇتماق «داۋالغۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھېلىقى لەھەڭ سۇنى داۋالغۇتۇپ، سۇ ئۇستىگە لەيلەپ چىقىپ-تۇ. * 1997 ـ يىلى يۇز بەرگەن شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا ئىقتىسادىي كىرىزىسىنىڭ پۈتكۈل دۇنيا ئىقتىسادىغا تەسىر كۆرسىتىشى ھەتتا رۇسىيە ئىقتىسادىنى داۋالغۇتۇۋەتتى.

داۋالغۇشماق «داۋالغۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

داۋالغۇلۇق سۈپ. داۋالغۇپ تۇرغان، تىنچ بولمىغان، تۇراقلىق بولمىغان: داۋالغۇلۇق يىللار.

داۋالغۇماق پ ① سۇ، دەل ـ دەرەخ قاتارلىقلار سىرتقى ياكى ئىچكى كۈچنىڭ تەسىرىدىن چايقالماق، ئىرغاڭلىماق، لەڭشىماق، تەۋرەنمەك: نىجاتنىڭ قولىدا بىر رومكا قىزىل ھاراق داۋالغۇپ تۇراتتى. ② ئادەملەر توپى تەۋرەنمەك: ئادەملەر خۇددى دېڭىز دولقۇنىدەك بىر ئۇيانغا ـ بىر بۇيانغا داۋالغۇشقا باشلىدى. ③ مەلۇم نەرسىنىڭ ساداسى ھاۋادا ياڭرىماق، ھاۋانى تىترەتمەك: ھوررا سادالىرى دولقۇنسىمان داۋالغۇپ پەلەكلەردە پەرۋاز قىلاتتى. ④ كۆچمە. تەشۋىش، خۇشالىق، ھاياجان ۋە باشقا پىسخىكىلىق سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن، ھېسسىيات، روھىي كەيپىياتلار تىنچسىزلانماق، دولقۇنلىماق، ئۇرغۇماق: جەننەتنىڭ سۈزۈكلىكىنى تەسىرىدىن ئۇنىڭ تىنچسىز كۆڭلى تېخىمۇ داۋالغۇشقا باشلىدى. ⑤ تەڭپۇڭسىزلىقى بۇزۇلغانلىقتىن ئىرغاڭلىماق، دەلدەڭشىمەك: ئۇ ئىككى قولىنى سوزۇپ ئالدىغا بىر قەدەم باستى ـ دە، داۋالغۇپ يىقىلدى. ⑥ ئىجتىمائىي كەيپىيات تۇراقسىزلانماق، ئۇزگىرىپ تۇرماق، تىنچسىزلانماق، تەۋرەنمەك: بۇ ئادەمنىڭ جىاڭجۇنلۇك تەختىگە مىنگەن كۈنلىرى شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ قاتتىق داۋالغۇپ تۇرغان پەيتىگە توغرا كەلدى. ⑦ لىغىرلىماق، مۆلدۈرلىمەك: ئۇ ناخشىنى ياخشى ئېيتاتتى، قايناق مۇھەببەت قەلبىدە جۇشقۇنلاپ، كۆز چاناقلىرىدا ئىسسىق ياش داۋالغۇدى.

داۋالىق سۈپ. داۋا بولىدىغان ئۇنۇمى، رولى، تەسىرى بار؛ مەنپەئەتلىك: ھەر خىل ھايۋان گۆشلىرىنىڭ ئادەم بەدىنىگە بولغان غىزالىق ۋە داۋالىق تەسىرى ئوخشاش بولمايدۇ.

داۋالماق پ. كېسەلنى ساقايتىش چارىلىرىنى قىلماق، دورا بۇيرۇماق، دورا بەرمەك، ئەملىمەك: كېسەلنى نۇرغۇن دورىلار بىلەن داۋالىغان بولسىمۇ ئۇنۇمى بولمىدى.

داۋالىنىش «داۋالىماق» پېئىلىنىڭ يەنە بىر خىل ئىسىمدىشى: داۋالىنىش سۈغۇرتىسى.

داۋالىنىش سۈغۇرتىسى ئەمگەكچىلەرنىڭ سالامەتلىكىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن يولغا قويۇلغان بىر خىل سۈغۇرتا شەكلى: شەھەر ـ بازارلاردىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئاساسىي كۈتۈنۈش سۈغۇرتىسى ۋە ئاساسىي داۋالىنىش سۈغۇرتىسى تۇزۇمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش كېرەك.

داۋام ئى [ئە] بىرەر ۋەقە، ھادىسە، جەريان ۋە ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ مەلۇم بىر جاي ياكى مەلۇم بىر ۋاقىتتىن كېيىنكى قىسمى: يولنىڭ داۋامى. چۆچەكنىڭ داۋامى. داۋام قىلماق.

داۋامەت [ئە] ① رەۋ. دائىم، ھەمىشە، ھەر ۋاقىت، ھەر

چاغ: يوقلۇقىدىن ئادالەت، كۆڭلۈمدە كۆپ ئاداۋەت، قولدا قىساس قىلىچىم، يالتىرايدۇ داۋامەت. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

داۋاملاشتۇرماق «داۋاملاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ سۆزنى داۋاملاشتۇردى.

داۋاملاشتۇرۇلماق «داۋاملاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: گۇناھنىڭ ھاكىمىغا كەلگەندە جەڭگە چىقىش ئالدىدىلا ئەمەس، بىرەر ھەرىكەت، بىرەر چوڭ يارلىق چۈشۈرۈش ئالدىدىمۇ شۇنداق قان ئېقىتىش ئىشى داۋاملاشتۇرۇلۇپ كەلمەكتە ئىدى.

داۋاملاشماق پ ① مەلۇم ۋەقە، ھادىسە، جەريان ۋە ئىش ـ ھەرىكەت مەلۇم بىر ۋاقىتقىچە سوزۇلماق: شىنجاڭدا ئۇزاقتىن بېرى داۋاملاشقان ئىستىبدات قارا سىياسەت غۇلجا ئىنقىلابى نەتىجىسىدە تامام بولدى. * ئەنئەنە مەدەنىيەتنى يادرو قىلغان مەنىۋى ھالەتنى كۆرسىتىدۇ. تارىخ بۇلارنى ئۆزىنىڭ ئاممىللىرى قىلىپ داۋاملىشىدۇ. ② توختاپ قالغان ياكى توختىتىپ قويۇلغان بىرەر ۋەقە، ھادىسە، جەريان ۋە ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ قالغان قىسمىنى ئۇلاپ ئېلىپ بارماق: يىغىن ئەتە يەنە داۋاملىشىدۇ.

داۋاملىق ① سۈپ. داۋام ئېتىپ تۇرغان، دائىمىي، دائىملىق: داۋاملىق ھەرىكەتلەر. ② رەۋ. ھەمىشە، دائىم، داۋامەت: مەن بۇنىڭدىن كېيىن ئامىنەنى داۋاملىق ئوقۇتىمەن.

داۋامدا تەر. بىرەر ۋەقە، ھادىسە ياكى ئىش ـ ھەرىكەت يۈز بېرىۋاتقان ۋاقىت ئىچىدە، يۈز بېرىش جەريانىدا: ئۇرۇش داۋامدا. ئەھمىلىيەت داۋامدا.

داۋان I ئى ① تاغ ۋە تۆپىلىكلەرنىڭ يول ئېلىنغان، ئېشىپ ئۆتىدىغان جايى: ئاپتوموبىل داۋاندىن چۈشكۈچە ماي بەرمىدى. ② كۆچمە. بىرەر ئىشنىڭ ئەڭ ئېشىشىغا توسالغۇ بولىدىغان توسۇق، توسقۇنلۇق، قىيىنچىلىق، جاپا ـ مۇشەققەت: كەمبەغەل بولغاندىكىن، نۇرۇم دېگەندەك چوڭ توي دېگەن بىزگە چىققىلى بولمايدىغان داۋان ـ دە.

داۋان II ئى. توقۇش دۇكىنىدىكى ئۇرۇش يىپلارنىڭ ئايىغ تەرىپىنى مەلۇم ئېگىزلىكتە كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان قۇرۇلما.

داۋان III ئى. دىيال. جىگدە قاقىدىغان تاياق.

داۋانچى ئى ① داۋان ئاشقۇچى؛ ② داۋان يوللىرىنى ياسىغۇچى ئىشچى: بۇ يولدا قەدىمدىن تارتىپلا يول ئاسرايدىغان، يول ياسايدىغان داۋانچى تۈرغۇزۇلاتتى، ئادەتتە مۇز داۋان يولىنى داۋاملىق ياسايدىغان 120 تۈتۈن مەخسۇس داۋانچى تامغىتاش دېگەن يەرگە ماكانلاشقانىدى.

داۋانلىق سۈپ. داۋىنى بار، داۋانغا ئىگە: داۋانلىق يول.

داۋېن ئى [خەن] يول ئاسراش ئىشچىلىرىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتى، ھەربىر داۋېن بىر قانچە كىلومېتىر تۇمۇر يول ياكى تاشيول ئاسراش قۇرۇلۇشىغا مەسئۇل بولىدۇ: دېمەك، سۇيى قۇرۇپ كەتكەن كۆل ئۇستىدىكى بۇ داۋېن ئورنىنىڭ ھەرھالدا تۇز، قاتتىقلىقىنى دېمىسە ھەممە يېرى «قىرووۋ» باغلاپ كەتكەن شورتاقلىق ئىدى.

داۋ ـ دەرەخ ← دەل ـ دەرەخ.

داۋراق ئى ① داغدۇغىلىق خەۋەر، ئاتاق: ئۇنىڭدىنمۇ مىڭ تىللا مىراس قالدى، بۇ داۋراق ھەممە يەرگە تارالدى. ② يوغان گەپ، چوڭ سۆز، سۇرەن ـ چۇقان: سادىقنىڭ تۆت ئايغا مۆلچەرلىگەن قىشلىق قۇرۇلۇش پىلانلىرى تۇگىمەس مەجلىس ۋە قۇرۇق داۋراقلار ئاستىدا بېسىلىپ قالدى. ③ داغدۇغا، دەبدەبە، ھەيۋەت: ئامانقۇل بىلەن خوجىنىياز پالۋانلار ياقۇپ ياساۋۇلىنى داۋراق بىلەن ئەكىلىپ خاتا قىلغانلىقىنى چۈشەنگەندەك يەرگە قاراپ جىم تۇرۇشتى.

داۋراقچى ئى. داۋراق سالغۇچى، داۋراق كۆتۈرگۈچى: ئۇ داۋراقچىنىڭ ئاغزىنى بىرئاز تۇۋاقلاپ قويۇش كېرەك ئىدى.

داۋراقچىلىق ئى. داۋراق سالىدىغان خۇسۇسىيەت: قۇرۇق داۋراقچىلىق بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ، ئەمەلىي روھ بولۇشى كېرەك.

داۋراقسىز سۈپ. داۋرىكى يوق، داۋراق قىلىنمىغان، جىم: ھەرھالدا بۇ ئىش داۋراقسىز بېسىقىپ قاپتۇ.

داۋزىچوپ ئى. مەشۇت چىقىرىۋاتقان قازان بېشىدىكى گىجەك بىلەن غاغىرا ئورۇنلاشتۇرۇلغان شوتىسمان كىچىك ياغاچ سايمان.

داۋغان ئى < زوئول > ← **سۇغۇر**.

داۋلى ئى [خەن] ئىشنىڭ ھەقىقىتى، قانۇنىيىتى، قائىدىسى، يولى، ھەق ـ ناھەقلىق ئاساسى: ئوغلىنىڭ بۇنچىلىك چوڭ داۋالىلارنى قويۇپ، ئاپىسىنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويۇشىنى كىم ئويلىغان دەيسىز.

داۋلىسىز سۈپ. داۋلىسى يوق، داۋلى سۆزلىمەيدىغان، قائىدە ئۇقمايدىغان: ئۇ بىر داۋلىسىز بىرنېمە، باردى ـ كەلدى قىلىشقىمۇ ئەرزىمەيدۇ.

داۋلىسىزلىق ئى. يولسىزلىق: ئەمەت بۇ ئىشتا تولىمۇ داۋلىسىزلىق قىلدى.

داۋلىلاشماق پ. ئىككى ياكى بىرقانچە تەرەپ ئۆزئارا داۋلى قويۇشماق، داۋلى سۆزلەشمەك: مەن سەن بىلەن داۋلىلىشالمايمەن ھەم داۋلىلاشسامۇ ساڭا تەڭ كېلەلمەيمەن.

داۋلىلىق سۈپ ① داۋلىسى بار: بۇ خىلى داۋلىلىق گەپ بولدى. ② داۋلى ئۇقىدىغان: داۋلىلىق ئادەم.

داۋۇل ئى. ئوۋغا چىققاندا، ئوۋلارنى ئۇركۈتۈپ بىر يەرگە يىغىش ۋە جەڭدە ئۆز لەشكەرلىرىگە مەدەت بېرىپ، قارشى تەرەپكە ۋەھىمە سېلىش ئۈچۈن چېلىنىدىغان مەخسۇس ناغرا.

داۋۇي ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى ۋېيگۇەنلەر ئىچىدىكى ئەڭ ئالىي دەرىجە. شاڭۇېيدىن ئۇستۇن تۇرىدۇ.

داۋۇخور سۈپ. داۋۇسىنى بېرىپ ئەدەپلەپ تۇرمىسا ئۇنىمايدىغان: بىزنىڭ يۇرتنىڭ بېگى داۋۇخور ئادەم ئىدى.

داۋۇخورلۇق ئى. داۋۇسىنى يەپ، ئەدەپلىنىپ تۇرمىسا ئۇنىمايدىغان قىلىق، مەجەز: سەن ئانداق داۋۇخورلۇق قىلما!

داۋۇماق پ. دىيال. داۋان ئاشماق.

دائىر تەر [ئە] (« ـ غا، ـ قا، ـ گە، ـ كە» دىن كېيىن كېلىپ) مۇناسىۋەتلىك، ئالاقىدار، ئائىت، دائىرىسىدىكى، ئالاقىسى بولغان: تارىخقا دائىر. تېخنىكىغا دائىر كىتابلار.

دائىرە ئى [ئە] ① ھالقا، ئايلانما، چەمبەر: دائىرە سىزماق. ② مۇئەييەن چېگرا، پاسىل ئىچىدىكى زېمىن، يەر ـ جاي: شاڭخەيدىن چىقىپ ئۇچ كىچىك ـ كۈندۈز يۈرگەندىن كېيىن شىنجاڭ دائىرىسىگە كىردۇق. ③ مەلۇم ئىش ـ ھەرىكەت ۋە پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ياكى بۇ ئىش ـ ھەرىكەت يۈز بېرىدىغان جايىنىڭ مىقياسى، كۆلىمى: ھەرىكەت دائىرىسى. * ئۇنىڭ مۇناسىۋەت دائىرىسى تولىمۇ كەڭ. ④ چەك، چېگرا، چەكلىمە، رامكا: بىر ئىشچىغا رۇخسەت بېرىش كارخانا باشلىقىنىڭ ھوقۇق

دائىرىسىدىكى ئىش. ⑤ (كۆپلۈك قوشۇمچىسى «ـلار، ـلەر» بىلەن كېلىپ) بىرەر كەسىپ، ساھە ياكى تەبىقىگە مەنسۇپ كىشىلەر توپىنى بىلدۇرىدۇ: ھۆكۈمران دائىرىلەر. شەرىئەت دائىرىلىرى. ⑥ (كۆپلۈك قوشۇمچىسى «ـلار، ـلەر» بىلەن) بىرەر دۆلەت، پايتەخت ناملىنىڭ كەينىدە كېلىپ، شۇ دۆلەتنى كۆرسىتىدۇ: موسكۋا دائىرىلىرى. بېيجىڭ دائىرىلىرى. ⑦ جۇملە-سى، ئىچى، تەركىبى: مۇتلەق كۆپچىلىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەقلىي نورمال ھالەتتىكى بالىلار دائىرىسىگە كىرىدۇ. ⑧ خىل، تۈر: شەيئە-لەرنىڭ دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ ۋە تەرەققىياتى چەكسىز بولىدۇ.

دائىرىلەنمەك «دائىرىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرە-جىسى: ئايۇان سارايدا بىر پارچە يەر كۆك پەردە بىلەن دائىرىلىنىپ، گىرىم-خانا قىلىندى.

دائىرىلىك سۈپ. دائىرىسى بار، دائىرىسى بولغان، دائىرە شەكلىدىكى: شۇنداق قىلىپ، ئاۋۇالقى كىچىك دائىرىلىك قەشقەر ئورنىدا 15 يىل ئەتراپىدا بىر گۈزەل پېچىن ئاستانە قەد كۆتۈردى.

دائىرىلىمەك پ. دائىرە ئىچىگە ئالماق، پاسىل ئىچىگە ئالماق، دائىرىسىنى بەلگىلىمەك: تاشقىرىغا تاقاپ ياسالغان كىچىك بىر قاش كۆلنىڭ مەلۇم بىر قىسمىنى دائىرىلەپ، كىچىك بىر كۆلچەك ھاسىل قىلغاندى.

دائىم رەۋ [ئە] ھەمىشە، ھەرچاغ، ھەممە ۋاقىت، ھەرقانداق ۋاقىت: كىشىلەر دائىم يىلنىڭ ئىشى باھاردىن، كۈننىڭ ئىشى سەھەر-دىن دەيدۇ.

دائىما رەۋ [ئە] دائىم: كاتىپ يېغىن قارارلىرىنى دائىما خاتە-رىلەپ ماڭىدۇ.

دائىملاشتۇرماق «دائىملاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيەلەش خىزمىتىنى دائىملاشتۇ-رۇش، تۈزۈملەشتۇرۇش كېرەك.

دائىملاشتۇرۇلماق «دائىملاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەكتەپىمىزدە ئوقۇتقۇچىلارنى تەكشۈرۈپ باھالاش دائىملاشتۇرۇلدى.

دائىملاشماق پ. بىرەر ئىش - ھەرىكەت، پائالىيەت دائىملىق ھالەتكە كەلمەك: سىلەردە سىياسىي ئۆگىنىشنىڭ دائىملىشىشى تازا دېگەندەك ئەمەسكەن.

دائىملىق سۈپ. دائىمىي: ئۇ زامانلاردا نامراتلارنىڭ خۇشاللىقى بىردەملىك، قايغۇ - ھەسرىتى دائىملىق ئىكەن.

دائىمىي سۈپ [ئە] دائىم بولۇپ تۇرىدىغان، ھەممە ۋاقىت داۋام قىلىدىغان، ھەمىشە مەۋجۇت بولىدىغان: ئۇلار توقۇنۇش بولۇپ قالغان تەقدىردە تۇرمۇشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن ھەتتا دائىمىي تەشكىلاتلارنى قۇرىدۇ.

دائىمىي كومىتېت پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا كۈندىلىك ئىشلارغا رىياسەتچىلىك قىلغۇچى ئورگان: خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى. سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتى.

دايمال ئى. دىيال. ساڭگىلاپ كەتكەن شاخ ياكى قىڭغىيىپ قالغان تام قاتارلىقلارنىڭ يېرىلىپ كەتمەسلىكى، يېقىلىپ چۈشمەسلىكى ئۈچۈن تىرەپ قويۇلىدىغان ياغاچ؛ تىرەك.

دايۇەنشۇەي ئى [خەن] <ھەرب> يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئۇنۋان، يەنى بەزى دۆلەتلەرنىڭ قوراللىق قىسىملە-رىنىڭ يۇەنشۇەيلەر ئىچىدە ئەڭ ئالىي قوماندان. ئۇ يۇەن-شۇەيدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

دايى ئى [خەن] كونا. ئامبالنىڭ خىزمەتچىسى: ئامبال ئالدىدا دايى كەينىدە، مەن قانداق قىلاي زۇلۇم دەستىدە.

دايماق پ. دىيال ① تەمىنلىمەك، قامدىماق، باقماق، ② تىرىمەك.

دە يۈك ① قوشما جۈملىنىڭ ئالدىنقى بۆلىكىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلىنىپ، كېيىنكى بۆلەكتە ئىپادىلەنگەن ھەرىكەتنىڭ تېزدىن ئىشقا ئاشقانلىقى ياكى ئاشىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ ھارۋىدىن چۈشتى - دە، ئۈيگە قاراپ چاپتى. ② جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىشنىڭ ماختاش، قايىل بولۇش، سۆيۈنۈش تەرزىدە ئېيتىلغان-لىقىنى بىلدۈرىدۇ: ناخشا دېگەنتى سويىدۇ - دە، بۇ قىز. ③ جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىشنىڭ ئۆكۈنۈش، ئەپسۇسلىنىش تەرزىدە ئېيتىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: شۇنداق قىلىپ، بۇ مال قولدىن چىقىپ كېتىدىغان بولدى - دە. ④ جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىشنىڭ ئەيىبلەش، تاپا قىلىش تەرزىدە ئېيتىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ساقلىڭغا ئاق كىردى، تېخى ئادەم بولمىدىڭ - دە. ⑤ گەپكە سوئال تۇسىنى بېرىدۇ: بۇ ئاياغدىن سىزمۇ بىر كىشىلىك ئاپىسىز - دە؟ ⑥ جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىشنىڭ ئارزۇ، ئىستەك تەرزىدە ئېيتىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: مۇزدەك سۇ بولغان بولسا قانغۇچە ئىچەتتى - دە، كىشى. ⑦ جۈملىدە ئىپادىلەنگەن چۈشەن-چىنىڭ يېڭى ھاسىل بولغانلىقىنى كۆچەيتىش رولىنى ئويناپدۇ: بۇ پىتنە - پاسات سۆزلەرنى سەن يېيىپ يۈرۈپتىكەنسەن - دە. ⑧ جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىشنىڭ ئەقلىغا مۇۋاپىق ئىكەن-لىكىنى كۆچەيتىش تەرزىدە ئېيتىلىدۇ: ئۇمۇ جان بېقىش ئۈچۈن ئوقەت قىلىشى لازىم - دە. ⑨ جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئىشنىڭ بولغىنىچە ئورۇنلىنىشىنى بىلدۈرىدۇ: تاڭنى ئاتقۇزدۇق - تە، بىر ئامال قىلىپ. * جاۋاب بەردىم - دە، بىر نېمىلەرنى دەپ.

دەبدەبە ئى [ئە] ① ھاياجاننى ئۇرغۇتىدىغان، لەرزىگە كەلتۈرىدىغان كەيپىيات، قىياپەت، مەنزىرە، ھەرىكەت: كەينىدە لەشكىرى، ئالدىدا ئەلەم، قايتىپتۇ شان - شەرەپ دەبدەبە بىلەن. ② ھەددىدىن زىيادە سۆلەتۇازلىق، ھەشەمەت، تەنتەنە، داغدۇغا: ئۇ قازىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە، شەھەرگە دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەپتۇ.

دەبدەبىسىز سۈپ. دەبدەبىسى، ھەشەمىتى، داغدۇغىسى يوق: ئەزەلدىن ھەرقانداق بىر سىلىشتۇرۇپ باھالاش، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش دېگەنلەر مەيلى قايسى جايدا بولسۇن، ھېچقاچان دەبدەبىسىز، تەييارلىقسىز بولمىغان.

دەبدەبلىك سۈپ ① ھاياجاننى ئۇرغۇتىدىغان، لەرزىگە ياكى ۋەھىمىگە سالىدىغان: دەبدەبلىك ھەرىكەت. دەبدەبلىك ھەربىي يۈرۈش. * مۇھەببەت قانچە دەبدەبلىك ۋەدە - قەسەملىك بولغانسېرى شۇنچە يالغانلىشىپ بارىدۇ. ② ھەددىدىن زىيادە سۆلەت-لىك، ھەشەمەتلىك، داغدۇغلىق: بۇ يەردە مۇختارىيەت ناھىيەسى قۇرۇلغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن كاتتا، دەبدەبلىك تۇي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى.

دەپ «دېمەك» پېئىلىنىڭ چېتىلما رەۋىشداش شەكلى بولۇپ، جۈملىدە كۆچۈرمە تەركىب بىلەن بىرىكىپ: ① كۆچۈرمىدىكى مەنىنى ئىزھار قىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنداق دېسەم، قولدىن ئىش كەلمەيدىغان نېمىكەن دەپ قالماق.

② شەيئىنى شۇ كۆچۈرمىدىكى نام بىلەن ئاتاشنى بىلدۈرىدۇ: ئوغلۇمغا «تەمكىن» دەپ ئات قويدۇم. ③ كۆچۈرمىدىكى پىكىرنى باھانە قىلىشنى بىلدۈرىدۇ: يەرلەرنى زەي بېسىپ كەتتى دەپ مەھەللىدىن كۆچۈپ كەتسەك، بىزدەك پارتىيە ئەزالىرى نېمىگە كېرەك؟ ④ كۆچۈرمىدىكى پىكىرنى مەقسەت قىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ مەلەڭدىن بۇ مەلەڭگە كۆرەي دەپ كەلدىم، مەيلىڭ بارمۇ، مەيلىڭ يوقمۇ، بىلەي دەپ كەلدىم. ⑤ كۆچۈرمىدىكى ئىش ـ ھەرىكەتنى ئىشقا ئاشۇرماقچى ئىكەنلىك مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: شەھەر ئالىمەن دەپ شەرمەندە بوپتۇ (ماقال). * ئۇستىلىق قىلمەن دەپ چاندۇرۇپ قويدى. ⑥ كۆچۈرمىدىكى گەپ بىلەن ئەيىبلەش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: كۆلدى دەپمۇ ئۇرساڭ، يىغلىدى دەپمۇ ئۇرساڭ، زادى قانداق قىلسا بولىدۇ؟ ⑦ كۆچۈرمىدە ئىپادىلەنگەن نەرسىنى تەلەپ قىلىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: قانچە بۇلبۇللار مازاردا «سۆيگۈنۈم» دەپ سايرىغان.

دەپ قويماق ① بىرەر خۇپىيانە گەپ ياكى ئىشنى ئاشكارىلىماق، ئېيتىپ قويماق: ئابلىز تۇنۇگۈن ھاراق ئىچكەنلىكىنى ئاتاڭغا دەپ قويدى. ② بىرەر گەپنى بىركىمگە ئېيتىپ قويۇشنى ھاۋالە قىلماق: قاسىم كېتەر ۋاقتىدا ئەھۋالنى ئوقۇتقۇچىمىزغا دەپ قويۇشنى ئۆتۈندى. ③ ئېيتىپ قويماق، خەۋەرلەندۈرمەك، ۋاقىپلاندۇرماق: سەن خاتىرجەم كېتىۋەرگىن، مەن كەچقۇرۇن بېرىپ ئۆيۈڭدىكىلەرگە دەپ قويىمەن. ④ راستىنى ئېيتماي، قارشى تەرەپنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن، باشقىچىرەك بىر گەپ قىلماق: گۈلنار: ــ نېمە ئۈچۈندۇر سىلەرنى كۆرگۈم كېلىپ تۇرالماي كەلدىم، ــ دەپ قويدى.

دەپ كەتمەك ① ئىچىدىكى گەپلەرنى ئايىماي سۆزلىمەك، دېمەك: ئۇنىڭ ئىشىغا قاراپ ياشا، ياشا دەپ كەتتىم. ② تەكرارلاۋەرمەك: ــ بۇ گەپنى نېمانچە دەپ كېتىسەن؟ ــ دېدى ئۇ ئايالىغا خاپا بولۇپ.

دەپ كەلسە گەپ تولا بىرەر ئىش، ۋەقە ياكى سەرگۈزەشت جەريانىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى، ئۇنى بايان قىلىش ئۈچۈن ئۇزاق ۋاقىت لازىم بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

دەپتەر ئى [گىرىك] خەت يېزىش، خاتىرە قالدۇرۇش ئۈچۈن تۇپلەپ تەييارلانغان قەغەز: مەشىق دەپتىرى. شالاڭ سىزىقلىق دەپتەر. ھېسابات دەپتىرى. كۇندىلىك خاتىرە دەپتەر.

دەپتەرچە ئى. كىچىك دەپتەر.

دەپتەرچى ئى. دەپتەردار.

دەپتەردار ئى. كونا. دۆلەتنىڭ مالىيە كىرىم ـ چىقىمىنى باشقۇرغۇچى كىشى ــ خەزىنىچى؛ دەپتەرچى.

دەپتەر ـ قەلەم دەپتەر، قەلەم ۋە شۇ قاتارلىق ئوقۇش قوراللىرى: مەكتەپ خراجىتى ۋە ئوقۇغۇچىلارغا بېرىلىدىغان دەپتەر ـ قەلەم خراجەتلىرىنى ھېسابلىدىن زۇپەر ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى.

دەپتىن ئى. يەرلىك توقۇمىچىلىقتا ئۆرۈش يېپلارغا موكا بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن ئارقاقلارنى چىگىتىدىغان، سۈزگۈچسىمان تىغ ئورنىتىلغان قوش تاختاي: دەپتىن تىغى. دەپتىن شانىسى.

دەپسە ئى. دىيال. ئېگەرنىڭ بېلى (قوڭقىسى) ئۈستىگە سېلىنىدىغان، يۇمشاق كۆن ياكى قىرمىدىن ئىشلەنگەن كۆرپە.

دەپسەتمەك «دەپسىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاتا بالىسىغا ئۆگەتتى: ئاۋۇال ئۆنچىلەرنى ئايىغ سېلىپ، ئاندىن قۇرۇق دەپسەت، ئاندىن تولۇققا قوشۇپ ھەيدەپ يۇمشات.

دەپسەك ئى. تاغ ئۈستىدىكى تۈزلەڭ يەر.

دەپسەن I ئى. كالتە قونچلۇق پىيما.

دەپسەن II ئى. دىيال. دەسسەپ يانجىغان پاخال.

دەپسەندە ئى. ئايىغ ئاستى: داۋانچىڭدىن ئۆتكەندە، بايانخۇغا يەتكەندە. چېرىكىڭگە مىڭ لەنەت، ئەجەب قىلدى دەپسەندە.

دەپسەندىلىك ئى. دەپسەندە بولۇش ھالىتى: ئۇ ئۆلدى ھۆرلۈك دەپ چېچىپ قېنىنى، قوغداپ پاك ۋىجدانىنى دەپسەندىلىكتىن.

دەپسەنگە ئى. دىيال. ۋېلىسىپىتىنىڭ تەپكىسى، پېدال.

دەپسىمەك پ. دەسسەپ، يانجىپ تاشلىماق، ئاياغ ئاستى قىلماق، دەسسىمەك: ھوي يالغانچى، دەپسەپ بېشىڭنى يانجىماي يەنە!

دەپشىمەك پ. ئات ياكى ئېشەكنى مىنگەندە تېز ماڭدۇرۇش ئۈچۈن ئىككى بىقىنىغا تەپمەك؛ دېۋىتمەك.

دەپنە I ئى [ئە] ئۆلۈكنى يەرلىككە قويۇش، كۆمۈش: نۇرىدىن ۋەسىيىتىنى تۇڭىتىپلا جان ئۈزۈپتۇ. شاھمۇ، ئەمىرلەرمۇ قايغۇ ـ رۇشۇپتۇ. شاھ، ۋەزىرلەر دەپنە رەسمىيەتلىرىنى ئوبدان ئۆتكۈزۈپ كۆمۈپ قويۇپتۇ.

دەپنە II ئى <بوت> ← **لاۋر.**

دەپنەگاھ [ئە + پ] قەبرىستان، زاراتگاھ، زاراتلىق: بۇ ئاپاق خوجىنىڭ دەپنەگاھى، ئۇنى ئەللەر قىلىشقان سەيلىگاھى.

دەپئى ئى [ئە] يېزىت. تۇڭىتىش، يوقىتىش، قايتۇرۇش: بۇ مەرەز كېسەلنىڭ دەپئى ئۈچۈن قىلمىغان دورام قالمىدى.

دەپنە ئى [ئە] ① كۆمۈپ قويۇلغان بايلىق، خەزىنە: ئاغزىڭ قۇلىقىڭغا يېتىپتۇ ـ غۇ، باي غوجامنىڭ دەپنىسى ئۇچرىدىمۇ نېمە ساڭا؟ ② <ئارخېئول> قەدىمكى زامانىدا جەسەت بىلەن بىللە كۆمۈلگەن تۇرمۇش جابدۇقلىرى ۋە باشقا ئىقتىسادىي مۇلۇك.

دەپنە ـ دۇنيا يوشۇرۇن ياكى ئاشكارا ھەممە مال ـ مۇلۇك؛ بار ـ يوقى بايلىقنىڭ ھەممىسى: ئۇنىڭدىن دەپنە ـ دۇنيا قالدى دېگەندىمۇ، ئۇلارنى ئۇ ئالەمگە ئەكەتكىلى بولارمىدى.

دەتالاش ئى. پىكىردە بىرلىك بولمىغانلىقى سەۋەبىدىن، بىر ـ بىرىگە يول قويماي، ۋاقىرىشىپ گەپ تالىشىش: دەتالاش قىلماق. * بۇ دەتالاش ئۈستىگە كېلىپ قاپتۇ بىركالا، قۇشقاچقا ئېلىپ شادلىق، پاقىڭايغا بىر بالا.

دەتالاشماق پ. پىكىردە بىرلىككە كېلەلمەي تالاشماق، تالاش ـ تارتىش قىلماق: توي قىلغاندىن تارتىپ سەن ـ پەن دېيىشىمەي ئۆتۈپ كەلگەن قۇددۇس بىلەن ئازادگۇل 200 كوينى قانداق خەجلەش ئۈستىدە دەتالىشىپ قالدى.

دەتتە ـ دەتتە بارا ـ بارا، پەيدىنپەي.

دەتتىكام ① ئىم. قىمارۋاز تۆت ئوشۇقنى يەرگە ئاتقان چاغدا، مەيدىسىگە ياكى پاچىقىغا شاپىلاقلاپ تۇرۇپ ئېيتىدىغان سۆز: سىدىق ئاخىرى ھېلىقى ئاق تۇماقىقا بۇرۇلۇپ: ــ قاراپ تۇر، ئوشۇقنى مانا مۇنداق ئاتىمدۇ. دەتتىكام، ياپىرىم جەمشىت، ــ دەپ ئوشۇقنى ئېتىپتۇ. ② ئىم. قىمارۋازلارنىڭ دو چىققانلارغا نىسبەتەن دوغا قوشۇلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان سۆزى. ③ ئى. كۆچمە. قىمار: ئوقەت قىلىشنى ئازغۇنلۇق دېدى، ھەممىنى تىكتى «دەتتىكام» غىلا؛ باشقا كىيدى پۈتۈن مەھەللىنى، ھېچبىر يەرنى قويمىدى ئالا. ④ ئى. كۆچمە. تەۋەككۇل: پەرىزات ئويلىنىپ

دېدى:ـــ تىرىكچىلىك دېگەنگە ئازراق دەتتىكام قىلماي بولامدۇ؟

دەججال ئى [ئە] ① <دىن> دىنىي ئەقىدىلەرگە كۆرە قىيامەت يېقىنلاشقاندا تۇغۇلۇپ كىشىلەرنى دىندىن ئازدۇ- رۇپ، ئۆز مەسلىكىگە كىرىشكە دەۋەت قىلىدىغان مەخلۇق. ② كۆچمە. ئىنتايىن ئەسكى، ئۆتۈپ كەتكەن يامان ئادەم، ئالدامچى ئايال: كۆيگىنىمنى قىلدى بۇرنۇمدىن بۇلاق، ۋاي ئىسىت، دەججالنى جانان دەپتىمەن.

دەخلى ئى [ئە] ① ئارىلىشىش، مۇناسىۋەت، ئالاقە: پۇل ۋە مۇھەببەت ـــ بۇ ئىككىسىنىڭ بىر ـ بىرىگە قىلچە دەخلىسى يوق. ② توسقۇن، ھالاقەت، كاشىلا، تەسىر: كۆچەتنى تىككەندىن كېيىن ئۇنى دەخلىگە ئۇچراتماي پات ـ پات سۇ قۇيۇپ ئاسراش لازىم.

دەخلى ـ تەرۇز توسقۇنلۇق ۋە قارشىلىق، چېقىلىش ۋە تېگىش: بەزى جايلاردا دەخلى ـ تەرۇزلار قاتتىق چەكلەنمىگەنلىكى ئۈچۈن، بەزى دېھقانلار ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشقا پاسسىپ پوزىتسىيە تۇتماقتا ۋە ئەندىشىگە چۈشمەكتە.

دەخلسىز سۈپ. توسقۇنلۇق ۋە دەخلى ـ تەرۇزدىن خالىي، ھەرقانداق زەرەر ۋە خېيىم ـ خەتەرلەردىن قوغدىلىدىغان؛ ھىمايە قىلىنىدىغان: دەخلىسىز ھەربكەت.

دەخلىسىزلىك ئى. دەخلىگە ئۇچرىماسلىق: پۇقرالارنىڭ قانۇندا بەلگىلەنگەن ئىززەت-ھۆرمىتىنىڭ دەخلىسىزلىكى تولۇق ئېتىراپ قىلىنىشى كېرەك.

دەخمزە ئى [ئە] ئارتۇقچە باش ئاغرىقى، تەشۋىش، يۈك، ئېغىر چىلىق، پۇتلىكاشاڭ: رەشك ـــ ئادەملەرنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىپ تاشلايدىغان بىرخىل دەخمزە ۋە مەرەزدۇر.

دەخۋىچى ئى. دىيال. ئاغلاقچى، خەۋەرچى، گەپكە ئارىلاشقۇچى.

دەر ئى. دىيال. شارىك، ساقا.

دەرەبزۇن ئى [پ] دېرىزىگە ياغاچتىن چىقىرىلغان گۈل، نەقىش.

دەرەبزۇنلۇق سۈپ. دەرەبزۇنغا ئىگە، دەرەبزۇن ئورنىتىلغان: ئۆلارنىڭ دەرەبزۇنلۇق ئويما گۈللىرى، مېھراب شەكىللىك نەقىشلىرى، سەي قەلەم ۋە قىيما تۇۋرۇك زىننەتلىرىمۇ ئۆزگىچە ئىدى.

دەرەخ ئى [پ] <بوت> غولى ئېگىز ۋە يوغان، ئاساسىي غولى بىلەن شاخلىرىنىڭ روشەن پەرقى بولغان، كۆپ يىللىق ياغاچ غوللۇق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئومۇمىي نامى.

دەرەخزار ئى [پ] دەرەخلىك: دەرەخزار ئارىسىدا سايىرار كاككۇك. تومۇچۇق ئۇن قاتىدۇ ئاڭا تىنماي.

دەرەخزارلىق ئى ← **دەرەخلىك**: قىز دەرەخزارلىقتىكى بىر ئورۇندۇقتا يالغۇز كىتاب كۆرۈپ ئولتۇردى.

دەرەخسىز سۈپ. دەرىخى يوق، دەرەخ ئۆسمىگەن: دەرەخسىز ھويلىغا كىرسەم بېشىمدىن ئاپتاپ ئۆتتى. بويۇڭدىن ئۆرگىلەي يارىم، سىنىڭ قەدرىڭ ماڭا ئۆتتى.

دەرەخسىمان سۈپ. دەرەخكە ئوخشايدىغان، دەرەخكە ئوخشاش شاخلايدىغان: ھۇجەيرە ئۆسۈكچىسى ھۇجەيرە تېنىنىڭ سىرتقى قىسمىدا بولۇپ، دەرەخسىمان ئۆسۈكچە ۋە ئوقسىمان ئۆسۈكچە دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

دەرەخلىك ئى. نۇرغۇن دەرەخلەر توپ ياكى تۇتاش ئۆسكەن يەر: شۇ چاغدا يول بويىدىكى دەرەخلىكتىن بىر ئاچ كۆز بۆرە ئېتىلىپ چىقىپتۇ.

دەرەش ئى [پ] مۆلە، توقۇم، چوم قاتارلىقلارنى تىكىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان، يېپىنى ئۈچىغا ئىلىپ قويۇپ تارتىدىغان چوڭ بىگىز.

دەرەڭگە ئى ① كالتەك، تاياق، توقماق: كەچ قالغان قاراڭغۇ- دىن قورقماپتۇ، ئەرگە تەگكەن دەرەڭگىدىن قورقماپتۇ (ماقال). ② كالا قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ تېز يۈگۈرۈپ قېچىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن تىزىغا تېگىپ تۇرغۇدەك قىلىپ، بوينىغا ئېسىپ قويۇلىدىغان كالتەك. ③ قولغا ئۆگىتىلىدىغان قۇشلارنىڭ ئۇچۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن باشىبىغا چىگىپ قويىدىغان ھەم قوندىقلىق رولىنى ئويناىدىغان كىچىكرەك كالتەك.

دەرەندە ـ چەرەندە ← دەررىندە ـ چەررىندە.

دەربەدەر سۈپ [پ] يۇرت كېزىپ يۇرىدىغان، سەرسان ۋە سەرگەردان بولغان، سايات: دەربەدەر كىشىنىڭ بارمايدىغان يېرى، كىرمەيدىغان تۆشۈكى بولمايدۇ. // بۇ ئۆلۈم يالغۇز ئۆلۈم، بارچىگە كەلگەن ئۆلۈم، ھەزرىتى ئادەمئاتىنىڭ دەربەدەر قىلغان ئۆلۈم.

دەربەست رەۋ [پ] تەڭ، بىللە، باراۋەر: ئېرىپان بىلەن لۇتپۇللا مەغرۇر ۋە دەربەست قەدەم تاشلاپ، ھېيتگاھنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى بىر بوشلۇققا بېرىپ توختىدى.

دەرپەردە ئى [پ] ئىشىك، دېرىزىلەرنىڭ پەردىسى ياكى ئۆينىڭ مەلۇم بۆلىكىنى ئايرىپ تۇرىدىغان پەردە.

دەرد ئى [پ] ① كېسەللىك ئازابى، ئاغرىق: دەرد قىلماق. دەردكە چىدىمىماق. * يۈز پىچاقنىڭ دەردىنى بىر پىچاقچە كۆرمىدىم، مىڭدىن بىرنى ئاشىق ئەتتىم، بىرسېنىڭدەك كۆرمىدىم. ② كۆچمە. روھىي ئازاب، ئەلەم، غەم ـ ئەندىشە، ھەسرەت ـ نادامەت: چوڭقۇر دەرد. ئىشق دەردى. ھىجران دەردى. * دەردى يوققا ۋاي چىشىم دېمە (ماقال). * ھەركىمنىڭ دەردى ئۆزى ئۈچۈن تۆگىدىن يوغان (ماقال). ③ بىرەر ئېھتىياجلىق نەرسىنىڭ كەملىكى، يوقلۇ- قىدىن كېلىپ چىققان غەم ـ غۇسسە، باش قېتىنچىلىقى: سىلى ئەر، مەن خوتۇن، شۇنداق بولغانلىقتىن، ئۆيدە نېمە يوق بولسا، شۇنىڭ دەردى سىلىگىمۇ، ماڭىمۇ تەڭ ئەمەسمۇ؟

دەردىگە دەرمان بولماق ئاغرىق، مۇشكۈلات ۋە باشقا ھەرخىل روھىي ئازابلارنى يەڭگىللىتىشكە مەدەت ۋە ياردەمدە بولماق: سەن دوختۇرغۇ، ئۇنداق بولغاندىكىن خەق بىلەن ئۇرۇشماسلىقىڭ، ياردىرانىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشۇڭ لازىم.

دەرد ـ ئەلەم دەرد، ئەلەم ۋە شۇ خىلدىكى روھىي ئازابلار: قىز گويا ھەممە دەرد ـ ئەلەمنى كۆز ياشلىرى بىلەنلا چىقىرىۋەتمەكچى بولغاندەك ئېزىلىپ يىغلىماقتا ئىدى.

دەرد ـ ئەلەملەنمەك «دەرد ـ ئەلەملىمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دەرد ـ ئەلەملىمەك دەرد، ئەلەم ۋە شۇ خىلدىكى روھىي ئازابلارغا ئىگە قىلماق: «ئېچىنىزنى دەرد ـ ئەلەملەپ، ھەرگىزمۇ ئۆزىنىزنى روھىي جەھەتتىن تۆگەشتۈرىدىغان ئىشنى قىلماڭ ...» دەپ يازغاندى ئۇ خېتىدە.

دەرد ـ ئەھۋال يولۇققان دەرد ۋە ھال ـ ئەھۋال: كەڭ خەلق ئاممىسىمۇ پەرزەنت ئەسكەرلەرنى چىن دىلىدىن ھۆرمەتلەيدىغان، ئىشەنىدىغان، دەرد ـ ئەھۋالىغا يېتىدىغان بولدى.

دەرد ـ پىراق ئايرىلىش، ھىجرانىنىڭ روھىي ئازابلىرى،

ئايىرىلىش دەردى: كېتىمەن شول ئايگۈلۈمنىڭ قاشىغا، ئاپتاپ چاقسا سايە بولاي باشىغا. بولاي دەيمەن ئايگۈلۈمنىڭ ياغلىقى، دەرد ـ پىراقتا كۆزدىن ئاققان ياشىغا.

دەرد ـ پىغان خىلمۇخىل روھىي ئازاب ۋە بۇنىڭدىن ئىپادىلەنگەن داد ـ پەريات، نالە، دەرد ۋە پىغان: چال دوستۇم دۇتا ـ رىڭنى، چال مۇقامغا، ئاڭلىسۇن مەشرەپ، ناۋايى، ھۇۋەيدا، تىڭشىسام شۇ قىز تارتقان دەرد ـ پىغانىنى، سەنەم، زۆھرە كۆز ئالدىمدا بولۇر پەيدا.

دەرداش ئى ① باشقىلارنىڭ دەردىگە يېتىپ ئۇنىڭ غېمىنى يېگۈچى، ھەمدەرد: تالىپ ئاشۇ كۆنلەردە مېنى تاشلىماي، مۇڭ ـ زارىمغا يەتكەن بىردىنبىر دەردەشىم بولۇپ ئۆتكەنىدى. ② بىركىم بىلەن دەردىنى تەڭ تارتقان، ئۇنىڭ بىلەن دەردى ئوخشاش كىشى: جەم بوپتۇ مېھرىبان يۇرتداشلىرىم، ئاھ، ئەزىز يولداشلىرىم، دەردداشلىرىم.

دەردسىز سۈپ ① دەردى يوق، دەرد ـ ئەلەم چەكمىگەن. ② دەرد ـ ئەلەم ئىپادىلەنمەيدىغان، مۇڭسىز. ③ دەرد ـ ئەلەم چەكمەي، دەردكە مۇپتىلا بولماي ئۆتكەن: دەردسىز تۇرمۇش.

دەردلەشمەك پ ① ئۆزئارا بىر ـ بىرىگە دەردلىرىنى تۆكۈشمەك، دەرد ئېيتىشماق: قاسىم ۋە مەن ئىككىمىز بىر كېچە ـ كۈندۈز يەردە ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنى ئېيتىشىپ دەردلەشكەچ ئۆتكۈز ـ دۇق. ② دەردلىك ھالەتكە كەلمەك، دەردكە تولماق: بۇ پىتنىلەرنى ۋە بولمىغۇر سۆزلەرنى ئاڭلاپ يۈرىكىم تېخىمۇ دەردلىشىپ، ئۆرتىنىپ كۆزۈمدىن ئۇيقۇمۇ قاچتى.

دەردلىك سۈپ ① دەردى بار، دەرد ـ ئەلەم چەككەن: مېھرىبانىم ئانا! غەم ـ قايغۇلار ئىچىدە قالغان دەردلىك ئوغلۇڭ روزىدىن سالام. ② دەرد ـ ئەلەمنى ئىپادىلەيدىغان، مۇڭلۇق: ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ دەردلىك كۆز يېشىنى يات ئادەملەر تۇرماق، يۇرەك ـ باغرىنى يىرىپ چىققان ئازغۇلۇق قىزى زەينەپتىنمۇ يوشۇراتتى. // ئاھ دەپ ئويغىنىپ كەتتىم، دەردلىك تولغىنىپ كەتتىم. باغۇمەن قىز، قاچان دەيمەن مۇرادىمغا مەن يەتتىم؟ ③ دەرد ـ ئەلەم چېكىپ، دەردكە تولۇپ ئۆتكەن: نەزەر سېلىپ ئۆزاققا ھېكايەمنى باشلىدىم. ئەسكە چۈشۈپ دەردلىك كۈن، كۆزلىرىمنى ياشلىدىم.

دەردەمەن سۈپ [پ] دەردى بار، دەرد ـ ئەلەم چەككەن، دەردلىك: دەردەمەن قىزنىڭ بۇ بۇلاقتا پۇتكەچ ئارامى، شۇ قەسەمەتتىن «دەردەمەن بۇلاق» بولغانىدى نامى. // نېچۈك داۋا بولمايدۇ دەردكە؟ نېچۈن دەردەمەن داۋا كۆتمەيدۇ دەردكە؟

دەردەمەنلىك ئى. دەردلىك ھالەت: ساۋۇر ئاكام ئۆتمۈشتىكى دەردەمەنلىكىنى ئېچىنىشلىق قىلىپ سۆزلىدى.

دەرد ـ ھەسرەت دەرد ۋە ھەسرەت: ئۇ نومۇس ئازابى ئىچىدە نۇرغۇن ئىشلارنى ئويلىدى.

دەردۇئەلەم دەرد ۋە ئەلەم.

دەردۇبالا دەرد ۋە بالا؛ خىلمۇخىل روھىي ئازاب ۋە جاپا ـ مۇشەققەت: زامانىنىڭ دەردۇبالاسىدىن ساقايماس كېسەللەرگە مۇپتىلا بولغان خەستە دىللار داۋالىنىپ ئەسلىگە كەلدى.

دەردسىر ئى [پ] باش ئاغرىقى، باش ئاغرىيدىغان ئىش، ئارتۇقچە تەشۋىش: مۇنداق ئوينى ئويلىماق بىر دەردسىر، ئەمما مەندە بۇنداق ئويدىن يوق ئەسەر. // مۇشۇ دەردسەر قىچىنى يىغۇۋېلىشتىن مىڭ مەرتىۋە كەچسەم نېمە بولىدۇ.

دەردسەرلىك ئى. باش ئاغرىتىدىغان ئىش؛ ھالەت: ـــ بۇ ئىشنىڭ دەردسەرلىكىنى دېمەمدىغان، ـــ دېدى ئەكبەر ئاخىرقى جۇملىنى ئېغىزدىن چىقىرىۋېتىپ نەزىرىنى ئىشخانىدا ئولتۇرغان ھەممەيلەنگە ئاغدۇردى.

دەررە ئى. كونا. ئوچ ـ تۆت قەۋەتلىك چەم ئارىسىغا قۇم ئېلىپ تىكىلگەن ياغاچ ساپلىق پالاق. ئۆتمۈشتىكى مەھكىمە شەرئىنىڭ ئەدەپلەش ۋە جازا قوراللىرىدىن بىرى.

دەررە دەست ئى. كونا. دەررە تۇتقۇچى، دەررە بىلەن ئۇرغۇچى: خوجا پەخىرىدىننىڭ ئالدىدا يول ئېچىپ كېتىۋاتقان دەررە دەستىلەر «يول ئېچىڭلار، خوجا پەخىردىن ئەۋلىيا ھەزرەتلىرى كەلدى» دەپ ۋارقىرايتتى.

دەررۇ رەۋ [پ] كۆپ ۋاقىت ئۆتكۈزمەي، تېزلىك بىلەن، دەرھال: بوۋايغا رەھمەت ئېيتىشىپ يىگىت ـ قىز دەررۇ تارقالدى.

دەررىلەتمەك «دەررىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەممەت بەگ قازىنىڭ يېنىغا بېرىپ ياقۇپنى دەررىلەتمەكچى بولدى.

دەررىلەنمەك «دەررىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ھاياسىزلارنىڭ ئەركەكلىرى 30، ئاياللىرى 20 دىن دەررىلەنسۇن!

دەررىلىمەك پ. دەررە بىلەن ئۇرماق: شۇنداق قىلىپ قازى ھېلىقى زىناخورنى 40 نى دەررىلەشكە بۇيرۇپتۇ.

دەررىندە ئى [پ] گۆشخور، يىرتقۇچ ھايۋان.

دەررىندە ـ چەررىندە گۆشخور ۋە ئوتخور ھايۋانلار: ئەجدىھا، سۈمۈرغ، شىر، سىياھخور، دۆلدۈل، تاشپاقا، سۈلەيسۇن، يىلپىز، كالا، بىجىق قاتارلىق ئون خىل دەررىندە ـ چەررىندىلەرنىڭ ھەيكەللىرى ئۆز رەت تەرتىپى بويىچە ئورنىتىلغانىدى.

دەرس ئى [ئە] ① مەكتەپلەردىكى ئىلىم ـ پەن ئۆگىنىش ياكى ئۆگىتىش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان مەشغۇلات، پائالىيەت: ھەممە ئوقۇغۇچى دەرسكە تولۇق قاتناشتى. ② كۆچمە. مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش ئۇچۇن تەسىس قىلىنغان پەن: بىرىنچى سائەتتىكى دەرسىمىز ئالگېبرا، لېكىن دەرس ئوقۇتقۇچىسى كېسەل. ③ ئوقۇتۇش ماتېرىيالىنىڭ بىر بۆلۈكى: «ئەرەب تىلىدىن ئاساس» نىڭ بىرىنچى قىسمى 25 دەرستىن تەركىب تاپقان بولۇپ، 1 ~ 6 ـ دەرسكىچە نۇقتىلىق فونېتىكىلىق بىلىملەر تونۇشتۇرۇلغان. ④ كۆچمە. تەجرىبىلەر، ئۆگۈشسىزلىقلاردىن يەكۈنلەنگەن نەتىجە، ساۋاق، ئىبرەت: يۇقىرىقى ئېيتىلغان گەپلەر ئۇنىڭغا بىر قېتىملىق ئەمەلىي دەرس بولدى.

دەرسخانا ئى [ئە + پ] دەرس ئۆتىدىغان ئۆي، سىنىپ: باتۇر بىردەم مەدرىسە ئىچىنى ئايلانغاندىن كېيىن ئاستا دەرسخانىغا كىرىپ ئىشىك تۆۋىدە ئولتۇردى.

دەرسگۆي سۈپ [ئە + پ] دەرس ئۆتىدىغان، دەرس سۆزلەش بىلەن مەشغۇل بولىدىغان (كونا مەكتەپلەردە): دەرسگۆي ئادەم.

دەرسگۆيلۈق ئى. دەرس بېرىش ئىشى، كەسپى، مۇئەللىملىك: دەرسگۆيلۈق قىلماق.

دەرسگۆيلۈق قىلماق دەرس ئۆتمەك، دەرس سۆزلىمەك: يۇرتىمىزدىكى زامانىسىنىڭ ئالىي مەكتەپلىرى بولغان «قەشقەر ساچىيە مەدرىسەسى» ۋە «كوچا سامساق مەدرىسەسى» قاتارلىقلاردا دەرسگۆيلۈق قىلغان مۇددەرسلەرنىڭ ھەممىسى ئانا تىل ئۇيغۇرچىدىن باشقا، ئەرەب تىلى ۋە پارس تىلىنى پىششىق بىلىدىغان كۆپ تىللىق زىيالىيلاردىن بولغان.

دەرسلىك ① ئى <ماتار> پەننىڭ بىرەر ساھەسى بويىچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرس ئۆگىنىشى ۋە دەرس تەكرارلىشى ئۈچۈن مەخسۇس تۈزۈلگەن كىتاب. ئادەتتە ئۇ ئوقۇتۇش

پىروگراممىسى بويىچە بىر تۇتاش تۈزۈلمىدۇ: باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىكى. ② سۆپ. دەرس قىلىپ ئۆتۈشكە مۇۋاپىقلاشتۇرۇلغان، دەرس قىلىپ ئۆتۈلمىدىغان: دەرسلىك كىتاب. دەرسلىك ماتېريال.

دەرغەزەپ ئى [پ + ئە] قاتتىق غەزەپ: ــ قولۇڭدىن كەلگىنى قىل، بەرمەيمەن دېدىم، بەرمەيمەن! ــ دەپ ئۆچكىگە تېخنىمۇ مەھكەم يېپىشتى سادىر قۇل دەرغەزەپتە.

دەرقەم رەۋ [پ + ئە] روبىرو، بىريەردە، كۆز ئالدىدا: دەرقەم تۇرماق. دەرقەم قىلماق.

دەرقەمتە رەۋ. ئۆزئارا بىريەرگە جەم، تەخ بولۇپ، بىرلىكتە: ئەتىگەنلىك چاينى ئۇلار پېشايۋان سۇپىسىدا دەرقەمتە ئولتۇرۇپ ئىچىشتى.

دەرقەمتىلىك ئى. ئۆزئارا بىر يەرگە جەم بولۇش ئىشى: ئەسەرنىڭ ماۋزۇسى «ئۇيغۇرلاردا ياشانغانلار بىلەن بالىلارنىڭ دەرقەمتىلىكى» ئىدى.

دەرقەمسىز رەۋ. كۆز ئالدىدا بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، دەرقەمتە، روبىرو بولمىغان ئەھۋالدا: قازاقستان يېقىندا جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنىغا تۈزىتىش كىرگۈزدى، يېڭى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، جاۋابكارنى دەرقەمسىز سوت قىلىشقا بولىدۇ.

دەركار سۆپ [پ] يېزىت. كېرەك، لازىم: بىرمۇ جاۋاب بەرمەيدىغان، ئەۋەتكەن شۇنچە خەتكە. ھېچ نەرسە دەركار ئەمەس، سەن ئۇچۇن تارتقان دەردكە.

دەرگاھ ئى [پ] ① تۇرار جاي: غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ كەتكەن ئارقار يولۇاسنىڭ دەرگاھىدىن چىقىپ كەتتى. ② ئىشىك ئالدى؛ ھۇزۇر: ــ مەن يولۋاس، تېخىچە ھاياتمەن، مېنى سىزنىڭ ئىشقىڭىز شامىلى يەنە دەرگاھىڭىزغا ئۇچۇرۇپ كەلدى.

دەرگۇمان رەۋ [پ] گۇمانلىنىپ، گۇمان، شۇبھە بىلەن: مەن بۇنىڭغا تازا ئىشىنەلمەي، دەرگۇمان تۇرۇۋاتىمەن.

دەرگۇماندا رەۋ. ئىككىلەنگەن ھالدا، گۇمانلىنىپ: ئابابەكرى دەرگۇماندا بولغاندەك، سابىرغا قاراپ قويدى.

دەرگۇمانلىق ئى. ئىككىلەنگەن، گۇمان قىلىپ تۇرغان ھالەت: نەسرەم بىرئاز سەگەكلەشتى، چۇنكى ئالدىدا تۇرغان بۇ نىقابلىق مەخلۇقنىڭ خىتايلاپ گەپ قىلىشلىرى ئۇنىڭغا قانداقتۇر تونۇش بىركىمنى ئەسلەتكەندى. نەسرەم دەرگۇمانلىقتا ۋارقىرىدى.

دەرمان ئى [پ] ① ماغدۇر، مادار، كۈچ: ھەسەن دولانمۇ ئۇلارنى كۆرۈپ، بېشىنى ياستۇقتىن كۆتۈرمەكچى بولدى ــ يۇ، دەرمانى يەتمىدى. ② كۆچمە. مەدەت، يار دەم: قىپقىزىل تاڭنىڭ نۇرىغا چۆمگىنىمىدە ياشىرىپ، كۈچكە تولدۇم ياش يىگىتتەك ئاشۇ نۇر دەرمان بولۇپ. ③ چارە، ئىلاج، داۋا: ئۇ ئەمدى مەنمۇ ئاپامنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشۇم كېرەك، يەنىلا قىڭغىر يولدا مېڭىۋەرسەم بولمايدۇ، دەپ ئويلاپتۇ.

دەرمانسىز سۆپ. دەرمانى، ماجالى، ماغدۇرى، كۈچ ــ قۇۋۋىتى يوق، زەئىپ: سادىق دەرمانسىز قوللىرى بىلەن كونۇپرىتنى تۇتۇپ ئۇنىڭدىكى ئادرېسقا ئاستا قاراپ چىقتى. // ئۇ پەقەت مۇلايىملىق بىلەن كۆلۈمسىرەيتتى ۋە بىرئاز دۇدۇقلاپ دەرمانسىز جاۋاب بېرەتتى.

دەرمانسىزلاشماق پ. دەرمانى، كۈچ ــ قۇۋۋىتى كېتىپ بوشاشماق؛ زەئىپلەشمەك: ئۇ ئۆزۈ بەدىنىنىڭ بوشاپ، پۈت ــ قوللىرىنىڭ پۈتۈنلەي دەرمانسىزلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

دەرمانسىزلاندۇرماق «دەرمانسىزلانماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دەرمانسىزلانماق پ. ماداری، كۈچ ــ قۇۋۋىتى كېتىپ ئاجىزلاشماق؛ ماغدۇرسىزلانماق، كۈچسىزلەنمەك: ئۇنىڭ بېشى قېيىپ، كۆزى قاراڭغۇلاشتى. پۈت ــ قوللىرى دەرمانسىزلاندى.

دەرمانسىزلىق ئى. دەرمان، كۈچ ــ قۇۋۋىتى يوق ھالەت: سادىقنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مىسلىسىز دەرمانسىزلىقنى ياشلىق كۈچى ۋە ئۈمىدۋار ئىراده ئاخىر يەڭدى.

دەرمانلانماق پ. كۈچ ــ قۇۋۋىتى يېغماق، روھىي كۆتۈرۈلمەك، روھلانماق: مەدەت، مەسلىھەتلەردىن دەرمانلانغان قىز سەرگۈزەشتىسىنى سۆزلەشكە باشلىدى.

دەرمەھەل رەۋ [پ + ئە] ← **دەمال**: مەن ئۇنىڭ بۇنچە خۇش پېئىل مۇئامىلىسىدىن خىجىل بولۇپ، دەرمەھەل گەپ قىلالماي قالدىم.

دەرمەھەللىككە رەۋ ← **دەماللىققا**: شەۋكەت ئۇنىڭ زادى نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى دەرمەھەللىككە چۈشىنەلمىدى.

دەرھال رەۋ [پ + ئە] شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە، كېچىكتۈرمەي، تېزدىن: ئۇ ئاۋازنىڭ بۆلەكچە چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزۈمۇ سەزمەي قالدى ۋە دەرھال يەرگە قارىۋالدى.

دەرھەقىقەت يوق [پ + ئە] ھەقىقەتەن، راستتىن، راستىنى ئېيتقاندا: دەرھەقىقەت بۇ يىل بۇغداي بالدۇر پىشىپ، قوناقلار ۋاقتىدا تېرىلدى.

دەرھەم ئى [ئە] ① ئەرەبلەر بۇرۇن ئىشلەتكەن كۈمۈش پۇل بىرلىكى. ② ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ۋە ماراكەشنىڭ پۇل بىرلىكى. ③ چاغاتاي خانلىقىنىڭ 1318 ــ يىلىدىن 1326 ــ يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن خانى كېپەك خان تەرىپىدىن قۇيدۇرۇلغان كۈمۈش پۇل، ئالتە دەرھەم بىر دىنارغا تەڭ ئىدى. ④ كۆچمە، ئىقتىساد، مال ــ مۈلۈك: ئۇلار ئۇيغۇر تىجارىتىدە تەنھا شىركەتلىشىشتىن شىركەتلەر گۈرۈھى گەۋدىسىنى ھاسىل قىلىشقا تەرەققىي قىلىپ، ئىشسىز ۋە ئاشسىز قالغان قېرىنداشلىرىنىڭ بېشىنى ئۆزلىرى سىلىيالىغۇدەك كۆلەم ۋە دەرھەم شەكىللەندۇرۇش ئۇچۇن چىلىشماقتا ۋە ئېلىشماقتا.

دەرۋازا ئى [پ] ھويلا، قورغان، قەلئە، زاۋۇت ۋە شۇ قاتارلىقلارغا ئورنىتىلىدىغان سىرتقى چوڭ ئىشىك: ياغاچ دەرۋازا. تۆمۈر دەرۋازا.

دەرۋازىلىق سۆپ ① دەرۋازىسى بار، دەرۋازا ئورنىتىلغان: تۆمۈر دەرۋازىلىق ھويلا. ② دەرۋازا قىلىشقا يېتەرلىك، دەرۋازا ياساشقا يەتكۈدەك: بىر دەرۋازىلىق ياغاچ.

دەرۋازىۋەن ئى [پ] دەرۋازىغا قارىغۇچى كىشى. دەرۋازا ساقچىسى: شەھەر دەرۋازىسى ئالدىدا بايراق كۆتۈرگەن دەرۋازىۋەن تۇراتتى.

دەرۋازىۋەنلىك ئى. دەرۋازىنى ساقلاش ۋە ئۇنىڭغا قاراش ئىشى: دەرۋازىۋەن ھېلىقى كەمپىرنى دەرۋازىدىن كىرگۈزۈۋەتكەنلىكى ئۈچۈن پادىشاھ ئۇنى دەرۋازىۋەنلىكتىن ئېلىپ تاشلىدى.

دەرۋەقە يوق [پ + ئە] ھەقىقەتەن، راستتىنلا، دېگەندەك: سىلى بۇ گەپنى قىلغانلىدىن كېيىن ئويلاپ باقسام دەرۋەقە شۇنداق بولغان ئوخشايدۇ. * دەرۋەقە، سېلىم ئاكا ئۇنچىۋالا ياش ئەمەس ئىدى.

دەرۋەك ئى. دىيال. ئىشىك.

دەرۋىش ئى [پ] ① <دىن> مال ــ دۇنيادىن كېچىپ خۇداگويلۇق بىلەن خانىقا ياكى مەلۇم بىر ئىبادەت ئورنىدا ئىستىقامەت بىلەن ياشىغۇچى كىشى، سوپى. ② كۆچمە.

تەرىكىدۇنيا بولۇپ يۇرت كەزگۈچى، جاھانكەچتى: شاھىزامان قايتىدىن دەرۋىش بولۇپ، شاھلىقتىن ۋاز كېچىپ، چۆل ـ بايابانغا چىقىپ كېتىپتۇ.

دەرۋىشانە رەۋ [پ] دەرۋىشلەرچە: ۋە ياكى شۇم پەلەك ياۋۇزلۇقىدىن، ئەلەم يەتكەچ يەنە يالغۇزلۇقىدىن، تاپاي دەپ ئارامگاھتىن نىشانە، كېزەمدۇ كۆك يۈزىدە دەرۋىشانە.

دەرۋىشلەرچە رەۋ. دەرۋىشلەرگە خاس بولغان، دەرۋىشلەرگە ئوخشاش: دەرۋىشلەرچە تۇرمۇش كەچۈرمەك.

دەرۋىشلىك ئى. دەرۋىشلەرگە خاس، دەرۋىشلەرگە ئوخشاش ھەرىكەت، ئىش: ئۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئورنىغا ساختاۋەت ۋە تىلەمچىلىكنى، بويتاقلىق ۋە تەرىكىدۇنياچىلىقنى، دەرۋىشلىك ۋە ئىبادەتكۈيلۇقنى قويۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ ئەمەسمۇ؟

دەربەجە [ئە] ① ئى. مەنسەپ، مەرتىۋە، ئورۇن: مەن سېنى بۇ دەربىجىگە كۆتۈرۈشۈمدىن مەقسەت باشقىچە ئىدى. ② ئى . شەيئىلەرنىڭ مەلۇم بىر جەھەتتە ئاز ـ كۆپلۈك، يۇقىرى ـ تۆۋەنلىك ياكى سۈپەت جەھەتتە تۇتقان ئورنى، چېكى: دەربىجىگە بۆلەك. ③ ئى. تەرەققىي قىلىش، راۋاجلىنىش پەللىسى؛ سەۋىيە: مەلۇمات دەربىجىسى. * ئىشنىڭ مۇشۇ دەربىجىگە بېرىپ يېتىشىنى كىم بىلىۋىن ؟ ④ ئى . كادىرلار ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققىدىكى مەلۇم تەرتىپتە ئۆرلەپ ماڭىدىغان ھەربىر باسقۇچ: بۇ يىل ئۇنىڭ مائاشى بىر دەربجە ئۆستى. ⑤ ئى <تەل> بەلگە، خۇسۇسىيەتلەرنىڭ ئارتۇق ـ كەملىكىنى، ھەرىكەتنىڭ گىرامماتىكىلىق ئىگە بىلەن بولغان تۇرلۇك مۇناسىۋەتلىرىنى ئىپادىلىگۈچى گىرامماتىكىلىق فورما، كاتېگورىيە: سۈپەت دەربىجىلىرى. پېئىل دەربىجىلىرى. ⑥ ئى <مات> بىر سانىنىڭ ئۆزىگە بىرقانچە قېتىم كۆپەيتىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان شەكىل. مەسىلەن: T نىڭ N نىنچى دەربىجىسى T^N بولىدۇ. ⑦ سۈپ. مەلۇم تەرتىپتە تىزىلغان: دەربىجە سان. ⑧ ئى . ھوقۇق دائىرىسى بويىچە چوڭ ـ كىچىكلىك تەرتىپىگە ئىگە جەمئىيەتتىكى ھەربىر ئورگان: دەربىجە ئاتلاپ ئەرز قىلماق.

دەربىجە سان <تەل> شەيئىلەرنىڭ رەت تەرتىپىنى بىلدۈرىدىغان «بىرىنچى، بەشىنچى، ئونىنچى» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر.

دەربىجىلىك سۈپ. مەلۇم دەربىجىگە ئىگە بولغان، ئىبرىشكەن؛ مەلۇم دەربىجىگە توشىدىغان: بۇ ئالىي دەربىجىلىك چەينەكنى شاڭخەيدىن ئالدۇرغانسىز ـ ھە؟

دەربىجىمۇدەربىجە بىر دەربىجىدىن يەنە بىر دەربىجىگە، تەدرىجىي: ئۇ بىراقلا نازىر بولغان ئەمەس، بەلكى دەربىجىمۇدەربىجە كۆتۈرۈلۈپ نازىر بولغان.

دەربىخ ئىم [پ] ئەپسۇس، ئىسسىت، پۇشايمان: يانۇارنىڭ سەككىزى چۈشتى تولۇق، ھەر يىلى كەلسە ئاشۇ كۈن، ئاھ دەربىخ! بىر ئۆلۈغ چىقمايدۇ ئەستىن، بىر بۇزۇق.

دەربىخا ئى [پ] ھەي ئىسسىت، ئەپسۇس: دەربىخا، ئايرىلار بولدۇم مانا مەن ئەمدى يارىمدىن، مۇھەببەت دەشتىدە يۈرگەن دەردەمەن يار زارىمدىن.

دەريا ئى [پ] ① ۋادا سىرغىمىسىدىن مەركەزلىشىپ قۇيۇلۇش جايىغا ئېقىپ تۇرىدىغان تەبىئىي چوڭ سۇ ئېقىنى: دەريا بويىغا چىقسا، ئۆزۈن ساينىڭ قاراسى، نەدىنمۇ تېپىلاركىن، بۇ دەردىنىڭ داۋاسى. ② كۆچمە. كەڭ، بەئەينى دەريادەك چوڭ: ئۇنىڭ قورسىقى دەريا، ئۇ بىرەر كىمگىمۇ يامانلىقىنى ئويلىمايدۇ.

دەريا بويىغا ئاپىرىپ، سۇغارماي ياندۇرۇپ كەلمەك مەنپەئەتنى كۆرسىتىپ قويۇپ، مەنپەئەتنى يەتكۈزمەسلىك: ياسىن، سەن ئۇنىڭ بىلەن ئېلىش ـ بېرىش قىلما، ئۇ سېنى دەريا بويىغا ئاپىرىپ، سۇغارماي ياندۇرۇپ كېلىدىغان ئادەم.

دەريادىن بىرتامچە ساناقسىز كۆپ نەرسىنىڭ ئىنتايىن ئاز بىرقىسمى؛ ناھايىتى ئاز: ـــ بۇگۈن يولداشلارنىڭ نەتىجىلىرىمىز ھەققىدە سۆزلىگەنلىرى دەريادىن بىرتامچە، يەنە بىرقانچە كۈن سۆزلىسەكمۇ تۈگىمەيدۇ.

دەريا ـ دەريا ناھايىتى كۆپ، ھەددى ـ ھېسابسىز: قاتتىق ئۇرۇشتا قانلار دەريا ـ دەريا ئېقىپتۇ، باشلار تاغدەك ـ تاغدەك دۆۋىلىنىپتۇ.

دەريادەك ① رەۋ. ناھايىتى كۆپ، سۇدەك، سەلدەك: دەريادەك ئاقتى قان، ئەمما چۈشمىدى، بۇ يېڭىش بايرىقى ئۇلار قولىدىن. ② سۈپ. كەڭ، چوڭ: ئۇ قورسىقى دەريادەك بىر ئادەم ئىدى.

دەريالاپ رەۋ. دەريا ھاسىل قىلىپ، دەريا غا تولدۇرۇپ؛ ناھايىتى كۆپ: ئۇلار ئۆز ۋەتىنى ئۈچۈن دەريالاپ قانلىرىنى تۆككەنىدى.

دەريايى ئى. دېيال. سەيناق يېپتىن توقۇلغان رەخت.

دەز [پ] ① سۈپ. يېپىرلغان، چاك ھاسىل بولغان: دەز تام. دەز چىنە. ② ئى. يېپىرلغان، چاك كەتكەن جاي، يېرىق سىزىق: تامدا پەيدا بولغان دەز بارغانچە يوغىناپ كېتىۋاتىدۇ. ③ ئى <گېئول> تاغ جىنسلىرىنىڭ قېتىشىشى ياكى سۇدىن ئاجراش ۋاقتىدا ھەجمى كىچىكلەش نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن ياكى تاغ جىنسلىرى كۈچىنىشكە ئۇچراپ شەكىللەنگەن چاك.

دەز كەتمەك ① دەز، چاك، يېرىق پەيدا بولماق: ئۇنىڭ ئېتىشچە، ئايالىمغا بەۋرەمتلىك قىلىپ دەز كەتكەن پىيالىدە چاي قۇيغىنى ئاز كەلگەندەك، ياغسۇ ھالۋا بىلەن مېھمان قىلماقچى بوپتۇ. ② كۆچمە. ئاساسىغا يامان تەسىر يەتمەك، بىرەر نەرسە ياكى ھادىسىنىڭ يامان تەسىرىگە يولۇقماق: ئۆز سەلتەنەتىگە دەز كېتىدىغان بۇ ئىشلاردىن پادىشاھ خەۋەرسىز ئىدى. ③ كۆچمە. باشقىلارغا دېيىلگەن گەپنى ئۆزىگە ئەكەتمەك: تۆمۈرقۇلىرىڭ سوزۇلۇپ كەتتىغۇ سېنىڭ، دەز كېتىپ قالدىمۇ نېمە؟

دەزگىل ئى [پ] موزدۇزچىلىقتا تىكىلىدىغان كۆن ـ خۇرۇم قاتارلىقلارنى قويۇپ ئۇستىدىن باستۇرۇپ تۇتۇپ تۇرىدىغان تاسما.

دەزمال ئى [پ] ① ئىچىگە چوغ سېلىپ ياكى توك بىلەن قىزىتىلىدىغان تۇتقۇچلۇق، كىيىم ۋە رەختلەرنىڭ پۇرلەشكەن جايلىرىنى سىلىقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ماشىنىچىلىق ئەسۋابى: نۇرنىسا دەرھال بۇرۇلدى ـ دە، دەزمالنىڭ ئاستىدىن چىقىۋاتقان ئىسقا كۆزى چۈشتى. ② كىيىم ـ كېچەك، رەختلەرگە دەزمال سېلىپ تۈز، سىلىق قىلىنغان ھالەت: تۇرسۇننىڭ ئەتىگەن دەزمالىلغان كۆڭلىكىنىڭ چۈشكە قالماي دەزمىلى كەتتى.

دەزمالچى ئى. يۇيۇش، تىكىش ئورۇنلىرىدا دەزمال سېلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

دەزمالىلاتماق «دەزمالىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاسىم پۇتكەن كىيىملەرنى كىيىپ كۆرۈپ، شىمىنى قايتا دەزمالىلىتىپ قىرلىرىنى چىقارغۇزدى.

دەزمالالاشماق ① «دەزمالالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قىزلار كىيىملىرىنى دەزمالالىشىپ ئويۇن مەيدانىغا مېڭىش تەييارلىقىنى قىلىشۇاتاتتى. ② دەزمال سېلىشقا ياردەملەشمەك: قىز ئوقۇغۇچىلار ئۆلارغا كىيىملەرنى دەزمالالىشىپ بەردى.

دەزمالالاقلىق سۇپ. دەزمالالانغان، دەزمال سېلىپ تەييارلانغان: دەزمالالاقلىق پەلتو.

دەزمالالانماق «دەزمالالىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ قولىدىكى تور سومكىدا دەزمالالانغان ئاپئاق خالات بىلەن ئاق خەسە بۆك كۆزگە چۈشۈپ تۇراتتى.

دەزمالالماق پ. دەزمال بىلەن بېسىپ پۈرلەشكەن جايىنى سىلىقلىماق، دەزمال سالماق: نۇرنىسا كىيىم - كېچەكلەرنى ئىككى - ئۈچ كۆندە بىر قېتىم يۇيۇپ دەزمالالىدى.

دەس رەۋ [پ] كۆچ بىلەن، زور بىلەن: دەس كۆتۈرمەك.

دەست ئى [پ] قول، كىپت: بىراق ھېچ ئىشنى دەستىمگە ئالالمىدىم.

دەستار ئى [پ] يېزىت ← **سەللە**: موللىنى نەدىن بىلۈرسىز، دەستاردا قەلىمى. بۇ ئاپانىڭ دەردى يامان، تۆگىمەيدۇ ئەلىمى.

دەستارگۈل ئى [دەستار + گۈل] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، پاكار ئۆسىدىغان سامان غولىلۇق ئۆسۈملۈك. مەنزىرە ئۆسۈملۈكى ئورنىدا ئومۇمىيۈزلۈك تېرىپ ئۆستۈرۈلۈۋاتىدۇ.

دەستارپىچى ئى. كونا. سەللە ئورغۇچى ياكى لۆڭگە تۇتۇپ قولىغا سۇ بەرگۈچى مۇلازىم: ئاپاق خوجا ئۆزىنىڭ خابگاھىدا كىيىنىپ بولغاندىن كېيىن دەستارپىچىنىڭ قولىدىن كۆلاھۇ - دەستارىنى ئېلىپ بېشىغا كىيىپ، ئەمدى شاھىنشىنىغا چىقاي دەپ تۇراتتى.

دەستە I ئى [پ] ① ھەرخىل ئەسۋابلارنىڭ قول بىلەن تۇتىدىغان قىسمى؛ ساپ: كەتمەن دەستىسى. قامچا دەستىسى. پىچاق دەستىسى. ② دۇتار، راۋاب، ساتار قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلارنىڭ تار ياكى سىم تارتىلغان، پەدە باغلىنىدىغان قىسمى. ③ قول - پۇت بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈلىدىغان يەرلىك توقۇمىچىلىق دۇكىنىنىڭ تىغ ئورۇنلاشتۇرۇلغان قىسمى.

دەستە II ئى [پ] ① بىر تۇتام قىلىپ تېرىلگەن ياكى تىزىلغان باغ؛ باغلام: كابىنكىغا قىزىل بايراق قادىغان، كابىنكىنىڭ سىرتى ۋە تراكتورنىڭ تۇمشۇقىغا ئېتىز گۈللىرىدىن چىرايلىق دەستىلەر قىستۇرۇلغان. ② ئۈستىمۇئۈست قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان نەرسە: يول بويىدا نەچچە ئون قەۋەت، خىش - كېسەك دەستىسى پەيدا بولدى. // ئۇ ئۆيگە كىرىپ دەرھال ئارقا - ئارقىدىن ئىككى دەستە كىتابنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ③ <تارىخ> ھەربىي بۆلۈنمە، ئەترەت: لەشكەرلەر دەستە، توپ دېگەن قىسىملارغا بۆلۈنەتتى. ئەمىر لەشكەر، ئەمىر سەردار دېگەن ھەربىي مەنسەپلەر بار ئىدى.

دەستە - دەستە بىرنەچچە باغ؛ بىرنەچچە دەستە، بىرنەچچە تىزىق: شىرە ئۈستىدە دەستە دەستە نان - توقاچلار تۇراتتى.

دەستەك I ئى [پ] ① تۇتقۇچ، ساپ، دەستە. ② كۆچمە. قولدا ئاساس بولىدىغان دەلىل، سەۋەب، ۋاسىتە؛ باھانە: بۇنىڭ ئۈچۈن بىرەر دەستۇردىن دەستەك تېپىش ھاجەت ئەمەس. ③ يېزىت. قولدا ئېلىپ يۈرىدىغان ياكى ئاساس قىلىپ ساقلايدىغان ھۆججەت، يارلىق، بۇيرۇق: خان ئۇنىڭغا ئۆز قولى بىلەن ئەسكەر يۆتكەش دەستىكى تەقدىم قىلغان.

دەستەك II ئى [پ] ئاياغ كىيىمنىڭ پاشنىسىغا چاپلانغان، باشلىققا ئۆلاپ تىكىلىدىغان قىسمى: دەستەك تىكمەك.

دەستەكچى ئى ① يېزىت. دەستەكنى يەتكۈزگۈچى كىشى. ② كۆچمە. باشقىلارغا ھاميلاشقۇچى، باشقىلارنىڭ كەتمىنىنى چاپىدىغان كىشى: ياسىن ئۆزى كىچىك بولغان بىلەن ئۆتكەنكى يىغىندا قاسىم توڭگىنىڭ دەستەكچىسى ئىكەنلىكىنى چاندۇرمىدى.

دەستەكچىلىك ئى. يالاقچىلىق، كۆتۈرمچىلىك: «خەققە دەستەكچىلىك قىلىپ قانچىلىك نەپ ئالارسەن، بەربىر يامان نام چىقارغىنىڭ قالىدۇ» دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە.

دەستەكسىز سۇپ. يارلىق، بۇيرۇق ئالمىغان، دەستىكى يوق: سەن باشلاپ كەلگەن ئاشۇ دەستەكسىز خوجىلار: «ھوقۇقنىڭ باردا مال - مۈلۈك توپلىماق، تەختتىن ئايرىلغاندا مېغىزىنى چاقماق كېرەك» دېيىشىپ، ئىلگىرىكى ئەن - قائىدە بولۇپ كەلگەن باج - سېلىقنى يېڭىدىن - يېڭى سېلىقلارنى قوشۇپ خەلقنى شىلدى.

دەستىگاھ ئى [پ] قول ھۈنەرۋەنلىرىنىڭ توقۇش دۇكىنى: دادام پەنجىنى دەستىگاھىنىڭ ئۈستىگە تاشلىمىغۇچە ھېچقايسىمىز كىرپىك يۇمايمىز.

دەستىگاھلىق ئى. دەستىگاھ بىلەن توقۇش كەسپى.

دەستۇر ئى [پ] ① ئىش - ھەرىكەت ئۇچۇن قوللانما، نىزام، كىتاب؛ قائىدە - قانۇنلار توپلىمى: پۇتۇلگەن دەستۇرنى ئاۋايلاپ ئاچتىم. ② تەبابەت رېتسېپلىرى مەجمۇئەسى: سامساق مەن ئۆگەنگەن دەستۇرلاردا قورساق ساھلىگە مۇناسىپ دورىلاردىن بىرى.

دەستىدە تىر. تۇپەيلى، سەۋەبىدىن (يەتكۈزگەن ئېغىرچىلىقى، مۇشەققىتى، زىيىنى ھەققىدە): ئامبال ئالدىدا دايى كەينىدە، مەن قانداق قىلاي زۇلۇم دەستىدە.

دەستىدىن تىر. سەۋەبىدىن، تۇپەيلىدىن: مەلىكە بىلەن ئېمىكئانا دەشتۇبایاۋاندا دەھشەتلىك ئىسسىق دەستىدىن قىينالدى.

دەستىلەتمەك «دەستىلىمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن كەتمىنىمنى دەستىلىتىپ تەييارلاندىم.

دەستىلەشمەك I «دەستىلىمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دېھقانلار كەتمەن - جوتۇلىرىنى دەستىلىشىپ، ھارۋىلىرىنىڭ جابدۇقلىرىنى تەييارلاپ سۇ قۇرۇلۇشىغا مېڭىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىشۇاتاتتى.

دەستىلەشمەك II «دەستىلىمەك II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇ ئولتۇرۇپ، قىزچاقنى تىزىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ گۈللىرىنى دەستىلىشىپ بەردى.

دەستىلەكلىك I سۇپ. دەستىسى بار، دەستە بېكىتىلگەن: تام تۇۋىدە دەستىلەكلىك جوتولار تۇراتتى.

دەستىلەكلىك II سۇپ. دەستە - دەستە قىلىپ باغلانغان، تىزىلغان: دەستىلەكلىك گۈللەر.

دەستىلەنمەك I «دەستىلىمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دەستىلەنگەن كەتمەن.

دەستىلەنمەك II «دەستىلىمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سادىقنىڭ كۆزى دەستىلەنگەن ياستۇق ئاستىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قېلىن بىر كىتابقا چۈشتى.

دەستلىك سۈپ ① دەستىسى بار، دەستە ئورنىتىلغان: ئۆرە دەستىلىك پىچاق. مۇڭگۈز دەستىلىك قامچا. ② دەستە قىلىشقا بولىدىغان، دەستىگە باب: مەن ئورمانچىلىق دۇيىدىن تۆت دەستىلىك ئۆرۈك ياغىچى ئەكەلدىم.

دەستىلىمەك I پ. دەستە ئورناتماق، ساپ بېكىتمەك: كەتمەننى دەستىلىمەك.

دەستىلىمەك II پ ① دەستە ـ دەستە قىلىپ باغلىماق، بىر تۇتام ـ بىر تۇتامدىن تىزماق: بۇگۈن مەن سېنى ياد ئېتىپ دوستۇم، سېغىنىپ ئەسلەپ كەلدىم قېشىڭغا، كۆرۈپ قەبرەڭنى خاتىرەم شۇ دەپ، گۈلنى دەستىلەپ قويدۇم بېشىڭغا. ② ئۇستۇمۇئۇست، قەۋەت ـ قەۋەت قىلىپ تىزماق: ھەمراھ ئىچىلىپ بولغان چىنە ـ لەرنى دەستىلەپ نېرىراق ئىتتىرىپ قويدى.

دەسسەتمەك «دەسسىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ يېڭى ئەسكەرلەرگە قۇرۇق مىلتىقلارنىلا كۆتۈرگۈزۈپ كەچكىچە مەشىققە دەسسىتەتتى.

دەسسەشمەك «دەسسىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دەسسەلمەك «دەسسىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ ئاتلار، ئەسكەرلەر ۋەجاسۇسلار ئايىغى ئاستىدا دەسسەلمەكتە ئىدى.

دەسستىلمەك «دەسسەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: نەتىجىدە، ئۇيغۇر نامىنىڭ ئورنىغا دىنىي نام «مۇسۇلمان» دېگەن سۆز دەسستىلدى.

دەسسىدە رەۋ. زور بىلەن، بىر يەرگە تەگكۈزمەي، شاققىدە: ئۇ پەرىزاتنىڭ نەشتەرىدەك ئاچچىق قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ئورنىدىن دەسسىدە تۇردى.

دەسسىمەك پ ① ئۈستىگە ئايىغىنى قويۇپ تۇرماق، پۇتى بىلەن باسماق: ئەسكەرلەر قىرغاقتا دەسسىدى. ② ئاياغ ئاستىغا بېسىپ ئەزمەك، يانجىماق: ئېرى ئاچچىق كۆلۈپ قويۇپ، گۈلئايشەمنىڭ قولىغا قاتتىق دەسسىدى. ③ قەدەم ئالماق، ماڭماق: كەتكىن، ئىشىڭ بولمىسا بۇ يەرگە دەسسىمە. ④ كۆچمە. ئوينىماق، چۈشمەك (ئۇسسۇل، ساما قاتارلىقلار ھەققىدە): ئىككى ياش يىگىت بىر ـ بىرىگە شۇنداق يېقىملىق بېقىشىپ «تاڭ سەيلىسى» گە دەسسەڭاتاتتى. ⑤ كۆچمە. ئىگىلىمەك، ئالماق، باسماق: ئۇزاق ئۆتمەي مەن باشقا بۆلۈمگە يۆتكىلىپ، ئورنۇمغا ئاقىل دەسسىدى.

دەسلەپ رەۋ. ئەڭ ئاۋۋال، ئالدى بىلەن، باشتا: زورۇللا خەتنى ئوقۇپ بولۇپ دەسلەپ قاقاقلاپ كۈلدى، كېيىن خودىدى تۇتاقلىقى تۇتقان ئادەمدەك خەتنى پىرقىرىتىپ تاشلاپ چالۋاقىدى.

دەسلەپ قىلماق ① بىرەر ئىشنى يېڭىدىن باشلىماق: ـــ قېنى ئوغلۇم، سەن دەسلەپ قىلىپ ئايشەمگۈلدىن ئەپۇ سورىغىن، كېيىن ئۇ سەندىن ئەپۇ سورايدىغان بولىدى، ـــ دېدى قادىر ئاكا ئوغلى خەمىتكە. ② بىر كۈنكى سودىدا تۇنجى قېتىم مال ساتماق: ـــ بالام، مەن تېخى دەسلەپ قىلمىدىم، يەنە ئىككى سائەتتىن كېيىن كەل، ئاندىن ئاپىرىپ بەرسەڭمۇ بولىدۇ، ـــ دېدى دۇكاننى يېڭى ئاچقان دادىسى.

دەسلەپتە رەۋ. باشتا، ئالدىدا، ھەممىدىن بۇرۇن: دەسلەپتە ئۇ كەلدى، كېيىن باشقىلار كېلىشتى.

دەسلەپكى سۈپ ① باشلىنىشتىكى، ئالدىنقى، بىرىنچى، ئاۋۋالقى: شۇنداق قىلىپ ئىنىستىتۇت ھاياتى باشلاندى، دەسلەپكى ئايلار ساۋاقداشلار ئارا تونۇشۇش بىلەن ئۆتۈپ كەتتى. ② بۇرۇنقى، كونا: بىز دەسلەپكى ئۆيىمىزدىن كۆچتۇق.

دەسلەپكى قەدەمدە ① ھەممىنىڭ ئالدىدا، بىرىنچى قېتىم: بىزنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە قىلىدىغان ئىشىمىز ئورۇنلىشىش ۋە بۇ يەرنىڭ شارائىتى بىلەن تونۇشۇپ چىقىش. ② ئۇزۇل ـ كېسىل ئەمەس، بىر قېتىملا: ناھىيىلىك پارتكوم سىزنىڭ دوكلاتىڭىزنى دەسلەپكى قەدەمدە قاراپ چىقتى.

دەسلىپىدە رەۋ ← **دەسلەپتە**: نۇرغۇن ئۇلۇغ ھەقىقەتلەر ئەڭ دەسلىپىدە شەرھىلىنىپ دەپ تونۇلغانىدى.

دەسمال ئى [پ] نەرسىلەرنى بولۇپمۇ ئاشخانا سايمانلىرىنى سۈرتىدىغان پارچە رەخت، لۆڭگە.

دەسمالچى ئى. داستىخان يىغىش، قولغا سۇ بېرىش ئىشلىرىنى قىلغۇچى كىشى: توختى ئۇزاق يىللاردىن بېرى قازى، ئاقساقاللارنىڭ تاۋۇقىنى كۆتۈرۈپ، دەسمالچى بولۇپ يۈرگەنىدى.

دەسمالالتماق «دەسمالىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دەسمالالشماق «دەسمالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دەسمالالنماق «دەسمالىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دەسمالىماق سۈپ. دەسمال قىلىشقا بولىدىغان: دەسمالىق رەخت.

دەسمالىماق پ. دەسمال بىلەن سۈرتمەك: ھېلىقى بالا جوزىنى دەسمالاپ چاي ئەكەلدى.

دەسمايە ئى [پ + ئە] ① سودا ـ سېتىق، تىجارەت، ھۈنەر ـ كەسىپ، قىمار قاتارلىقلاردا سېلىنغان ئاساسىي مەبلەغ: قېنى ئېيتىڭا، سىزنىڭ سودىگەرچىلىك دەسمايىڭىز نەدىن كەلگەن؟ بۇنىڭ ھېسابى، پايدىسى توغرىسىدا قاچان ئېغىز ئاچىسىز؟ ② قول ئىلكىدىكى بار نەرسىلەر: ئۇ دادىسىدىن قالغان دەسمايىنى يەپ تۈگەتكەنلىكى ئۈچۈن تاغار، خۇرجۇن، پالاس دېگەندەك نەرسىلەرنىمۇ توقۇپ كۆردى. ③ كۆچمە. بەرھەر ئىشنى ئېلىپ بېرىشتا پايدىلىنىدىغان قولايلىقلىق، ۋاستە: دەللالنىڭ دەسمايىسى يالغانچىلىق (ماقال). ④ كۆچمە. ئۈستۈنلۈك، ئارتۇقچىلىق، بىكىسى: گەپنىڭ راستىنى ئېيتقاندىمۇ، بىر نەزەر سېلىپ قويغۇچىلىك دەسمايەڭ بولماغاندىكىن كىمدىن ئاغرىنالايتتىڭ. ⑤ كۆچمە. تۆھپە، شان ـ شەرەپ: كونا دەسمايىنى يەپ يېتىۋەرمەي، يېڭى خىزمەت كۆرسىتىڭلار.

دەسمايە غالتەككە چىقماق ھەممە نەرسىسى تۈگىمەك: ـــ قاسىم نېمىشقا كېتىدىكەن؟ ـــ نېمىشقا دەمسىز؟ دەسمايىسى غالتەككە چىققان ـ دە!

دەسمايىسىز سۈپ. دەسمايە يوق، دەسمايە سېلىنمىغان، دەسمايە كەتمەيدىغان: دەسمايىسىز قانداق ئوقەت قىلغىلى بولىدۇ؟

دەسمايىلىك سۈپ. دەسمايىسى بار، دەسمايە سېلىنغان، دەسمايىگە ئىگە: دەسمايىلىك ئىش. دەسمايىلىك سودا.

دەشت ئى [پ] ئۆسۈملۈك ئۈنمىگەن، سۈسىز، قاقاس يەر؛ چۆل: مەختۇمسۇلا شۇ يۇرگىنىچە دەشتىلەرنى كېزىپ، تاغلاردىن ئېشىپ، بىر گۈزەل يايلاققا يېتىپ كەپتۇ.

دەشت ـ بایاۋان چۆل ۋە بایاۋانلار: شۇ ۋاقىتتا كېيىك شاھنىڭ بېشىدىن سەكرەپ ئۆتۈپ، دەشت ـ بایاۋانغا قاراپ قېچىپتۇ.

دەشت ـ چۆل قاقاسلىقلار، چۆللۈكلەر: بىر كۈنى ئۇ كۆيۈپ تۇرغان كۈن ئىسسىقىدا دەشت ـ چۆلنى كېزىپ، بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ كېتىپ بارسا، يىراقتىن بىر تۈپ چىنار كۆرۈنۈپتۇ.

دەشتۇسەھرا دەشت ۋە سەھرا: جۇنۇن ئىشقى غالىبلىقتا نوموس پەردىسىن يىرتار، يېتەكلەر دەشتۇسەھرا تەرەپكە بىئىختىيار تارتار.

دەشنەم ئى [پ] زەردە بىلەن قاتتىق كايىپ ئېيتىلغان سۆز؛ ئاھانەت: دېمىگىن دۇشمەننىڭ بەتتىسى ياخشى، ئۇنىڭدىن دوستۇڭنىڭ زاغرىسى ياخشى. دۇشمەننىڭ «تاتلىق سۆز» ناز كۆلكەسىدىن، دوستۇڭنىڭ دەشنىمى، تەنىسى ياخشى.

دەقىقە ئى [ئە] ① سائەتنىڭ 60 تىن بىر بۆلىكى، مىنۇت: ئاربىدىن ئۈچ يىل ئۆتكەندە، شەمشىنۇر توققۇز ئاي، توققۇز كۈن، توققۇز سائەت، توققۇز دەقىقە قورساق كۆتۈرۈپ بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ② كۆچمە. قىسقىغىنا ۋاقىت، پەيت: مۇشۇ قىسقىغىنا دەقىقە ئىچىدە، نېمىشقىدۇر، قەلبىمىنىڭ تېگىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىۋاتقان يۇكسەك بىر تۇيغۇنى يوشۇرالمىدىم.

دەقىقىلەپ رەۋ. بىرنەچچە دەقىقە سەرپ قىلىپ، بىرنەچچە دەقىقە داۋاملىدا؛ بىر دەقىقە، بىر دەقىقىدىن: ۋاقىت دەقىقىلەپ، سېكۈنتلاپ، مىنۇتلاپ ئۆتەتتى.

دەقىقلىك سۈپ. دەقىقە ئىچىدىكى، قىسقىغىنا ۋاقىت: شۇ تاپتا ئۇلارغا پۈتۈن ئۆمرىدە كۆرگەن راھەت ـ پاراغىتى مانا شۇ دەقىقىلىك جايا ـ مۇشەققەتكە تەڭ كەلمەيدىغاندەك بىلىندى.

دەقيانۇس ئى [ئە <لات] قەدىمكى رىم ئىمپېراتورى دىياكلاتىيون (245 ــ 313) نىڭ نامى.

دەقيانۇستىن بېرى ئىنتايىن قەدىمكى، ناھايىتى بۇرۇنقى ۋاقىتتىن بېرى: توي كۈنى قىز كۆچۈرگەندە يولنى توسۇپ ياكى ئوغۇلنىڭ ئىشىكىنى تاقۇبلىپ توي ئىگىلىرىدىن بىرنەرسە تەلەپ قىلىش دەقيانۇستىن بېرى كېلىۋاتقان ئادەت.

دەقيانۇستىن قالغان ناھايىتى قەدىمدىن، ئەلمىساقتىن قالغان، ناھايىتى كونا، بەك قەدىمكى: توختى ئىسمىلىكىنى توختىمىغان سۇغا بېسىش دەقيانۇستىن قالغان بىر ئىش.

دەكچەك ئى [پ] دىيال. ئۇچ پۇتلۇق كىچىك قازان.

دەكزائى [ئە] خەج، خىراجەت: دەكزا قىلماق.

دەكزا قىلماق خەج ـ خىراجەت قىلماق: ئويلاپ باقسام، دېھقانچىلىقنى ئاساسىي كەسىپ قىلغان ئاتا ـ بوۋام، ئەجدادىم دەسلەپتە ئۆزىنىڭ بېغىدىن چىققان ئۆرۈك، شاپتۇل، ئەنجۈر، ئانار، ئۈزۈم، ئامۇت قاتارلىرىنى سېتىپ باققاللىق قىلىپ، ئۆينىڭ تۈز ـ چېيىغا دەكزا قىلغان.

دەككە ئى [ھىند] نامۇۋاپىق ئىش، ھەرىكەت ئۇچۇن كايىپ ئېيتىلغان قاتتىق گەپ؛ تەنبىھ؛ زەربە: دەككە بەرمەك. دەككە يېمەك.

دەككە ـ دۈككە بىرەر ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن قىلىنغان تەشۋىش ۋە ئەندىشە؛ قورقۇنچ؛ ئىككىلىنىش: يۈرىكىم دەككە ـ دۈككىدە، كېسەلدىن يېڭى قوپقان ئادەمدەك دەلدەڭشىپ باشلىقنىڭ ئىشخانىسىغا كىردىم.

دەككە ـ دۈككىلىك تەشۋىش، ئەندىشىگە چۈشكەن ھالەت؛ قورقۇنچلۇق كەيپىيات: ئۇنىڭ كۆڭلىدە ھامان بىرخىل دەككە ـ دۈككىلىك، خۇدۇكسىرەش بولغاچقا، گەپ ـ سۆزلىرى قانچە قىلسىمۇ چاك باسمايتتى.

دەگدەك ئى. دىيال. ئەندىشە، سارىسىمە، قورقۇنچ.

دەگۈزە ئى [پ] كۈن ئۆتكۈزۈش. تىرىكچىلىك: ــ ئۇخلاپ قالغانمىكىن دەپ ئەنسىرەپتىكەنمەن، ــ دېدى قىسمەت چورۇق ئىشىكنى ئېچىپ تالاغا چىققان مەسۇدخاننى كۆرۈپ، ــ بەلەن بولدى، مانا ئۇن، ئۈزۈمنىڭ ئونى، ئاز بولسىمۇ مەختۇم قىز بىلەن دەگۈزە قىلىپ تۇرسىلا.

دەڭ ئى [خەن] يولۇچىلار چۈشىدىغان ۋە ئۇلارنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرىمۇ تۇرالايدىغان مۇلازىمەت خاراكتېرىدىكى قونالغۇ جاي؛ سارای: كۆز سالسا سايغا قوينى كەڭ ئىكەن، كارۋانلار قونغان كونا دەڭ ئىكەن.

دەڭجا ئى [خەن] دەڭنى باشقۇرغۇچى خوجايىن: قەرزگە بوغۇلۇپ قالدۇق، دەڭجالارغا پۇل لازىم. يېنىڭدا بولمىسا، دەڭجا بەگگە كىم لازىم.

دەڭجالىق ئى. دەڭجالارنىڭ ئىشى، كەسپى.

دەڭسەتمەك «دەڭسىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن ھېلىقى قاسساپقا بۇ قوينى كۆتۈرگۈزۈپ دەڭسەتتىم.

دەڭسەشمەك «دەڭسىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قېنى، ھەممىڭلار نەق مەيدانغا تۇرۇپسىلەر، ئۆز كۆزۈڭلەر بىلەن كۆردۈڭلەر، سەۋەنلىك، ئەيىب كىمدىن ئۆتتى، ھەربىرىڭلەر دەڭسىشىپ بىرنېمە دېمەمسىلەر؟

دەڭسەلمەك «دەڭسىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دەڭسەيچى ئى. كونا جەمئىيەتتە ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان مالاي؛ يالاقچى: يامۇلدىكى زالىمنى ئىدرىس لوزۇڭ دەيدىكەن. دەڭسەيچىسى كەينىدە يۈرتنى بۇلاپ يەيدىكەن.

دەڭسىمەك پ ① بىرەر نەرسىنى قول بىلەن كۆتۈرۈپ مىقدارىنى پەرەز قىلماق، بودىماق، قىياس قىلماق: ئۇ سومكىدىكى گۆشنى ئۈياق ـ بۇيېقىغا ئۆرۈپ كۆرگەندىن كېيىن قولىغا ئېلىپ دەڭسەشكە باشلىدى. ② بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت، گەپ ـ سۆزنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى ياكى ئاقىۋىتىنى ئۆز كۆڭلىدە قىياس قىلماق، مۆلچەرلىمەك: زېينەپ دادىسىنىڭ گەپلىرىنى كۆڭلىدە دەڭسەپ كۆرۈپ، بۇنىڭ پاكىت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

دەڭگدۈگە ئى<بوت> بىرخىل ياۋا ئوت ـ چۆپ. تال ـ تال ئۆسىدۇ، ئاق چېچەكلەيدۇ، ئۇرۇقى ئۇششاق سېرىق كېلىدۇ. ئۇرۇقىنىڭ ئىسى بىلەن چىش ئاغرىقىنى داۋالاشقا بولىدۇ.

دەڭگىرەك سۈپ. دىيال. چوڭ گەپ قىلىدىغان، پوچى.

دەڭگىرەكلىمەك پ. دىيال. پو ئاتماق، پوچىلىق قىلماق.

دەل رەۋ ① نەق، تازا، توپتوغرا: بۇ مەن ئىزدىگەن ئادەمنىڭ دەل ئۆزى. // يامغۇر دەل ۋاقتىدا ياغدى. ② بەئەينى؛ تامامەن، پۈتۈنلەي: ھەمراھىمنىڭ سۆزى دەل ئويلىغان يېرىمدىن چىقتى. ③ مۇۋاپىق، ئورۇنلۇق، يولىدا، لايىقىدا: شۇ ئارقىلىق جىنايەتچىلەرگە پۇختا، دەل، قاتتىق زەربە بەردى.

دەلتە سۈپ. گومۇش، كالۋا، دۆت: ــ ھە، مەخمۇت دەلتە ـ مۇسەن؟ تىلىڭ چىقىپ قاپتۇغۇ؟ ــ دېدى سەلەي.

دەلتىلىك ئى. گومۇشلۇق، كالۋالىق: ــ ئەخمەق، گالۋاڭ قاپاقباش! ــ دېدى ئۇ، ــ دەلتىلىكىڭدىن ئاۋۇ بىرنېمە ئاشكارا زاڭلىق قىلۋاتسا، گۈپپاڭ ئېتىشىپ بېرىۋاتسىنا؟!

دەلتىلىك قىلماق كالۋالىق، دۆتلۈك قىلماق: ئۇنىڭ زەھىر سودىسىغا ئارىلىشىپ قېلىشى تاسادىپىيلىقتىن بولغاندىمۇ ئۇنچىۋالا دەلتىلىك قىلماسلىقى كېرەك ئىدى، ئاپىرىپ بەر دېسىلا خوپ دېمەي، نېمە ئىكەنلىكىنى سورىشى، ئېنىق جاۋابقا ئېرىشمەمسە گۇمانلىنىشى ۋە ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا ئىنكاس قىلىپ بېقىشى لازىم ئىدى.

دەل ـ دەرەخ ھەر خىل دەرەخ: ئېرىقنىڭ قىرلىرىدىكى چۆپلەر ۋە دەل ـ دەرەخلەرلا يېشىل كۆرۈنەتتى.

دەل ـ دەرەخلىك ① دەل ـ دەرەخلەر كۆپ، ئەتراپى دەل ـ دەرەخلەر بىلەن ئورالغان: بۇككىدە دەل ـ دەرەخلىك گۈزەل يۇرتۇم، گۈپۈلدەپ گۈل پۇرايدۇ باغ ـ دالاسى. ئىش مېھنەت دولقۇنلىنىپ تاغ

سۈيىدەك، ھەرياقتىن ياڭراپ تۇرار شاد ناۋاسى. ② دەل ـ دەرەخ كۆپ ئۆسكەن جاي: دەل ـ دەرەخلىك ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

دەلدەڭ سۈپ. ساڭگىلاپ، پۇلاڭلاپ تۇرىدىغان: دەلدەڭ قۇلاق.

دەلدەڭشىمەك پ. دەلدەڭلىمەك.

دەلدەڭلەشمەك «دەلدەڭلىمەك» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىر ـ بىرىنى يۇلۇشۇپ، دەلدەڭلىشىپ ئاران دېگەندە تام تۇۋىگە بېرىۋالدى.

دەلدەڭلىمەك پ. ئىرغاڭلاپ، سەنتۈرۈلۈپ، پۇتىنى تەستە يۆتكەپ ماڭماق، دەلدەڭشىمەك: بىر لۇكچەك چويۇن مۇشت بىلەن ئالماسنىڭ بويۇن تومۇرىغا ئۇردى. ئالماس دەلدەڭلەپ بېرىپ تامغا يۆلىنىپ قالدى.

دەلدۇش سۈپ. دەلدەڭشىپ ماڭىدىغان؛ لەقۋا: باي بالىسىنىڭ مېڭىسى ئېغىر زەخمىلەنگەچكە، ئۇچ ـ تۆت ئايدىن كېيىن ئاران ساقىيىپتۇ، ساقايغاندىمۇ دەلدۇش بولۇپ ساقىيىپتۇ.

دەلدۇشلۇك ئى. دەلدۇش ھالەت: قاسىم ئاكامىلارنى بالىسىنىڭ دەلدۇشلۇكى كۆپ ئەنسىرەشكە سالدى.

دەلدۇگۇنمەك پ. سەنتۈرۈلمەك، دەلدەڭشىمەك: ئۇ بۇرگە يولۇققان قويدەك چۆچۈپ ئارقىسىغا دەلدۇگۈندى.

دەلدۇك سۈپ. ئەقىلسىز، كالۋا، دۆت: دەلدۇك ئادەم.

دەلدۇڭلۇك ئى. ئەقىلسىزلىق، دۆتلۈك.

دەللال ئى [ئە] ① سودا ـ سېتىقتا ئالغۇچى بىلەن ساتقۇچىنى كېلىشتۈرگۈچى، مالغا باھا قويۇپ پۇتۇشتۇرگۈچى: يېنىمدا پۇل دىدارى قالمىغانىدى. ھېلىقى ئالتۇن ئەسۋابنى ئېلىپ بازارغا باردىم ۋە ئۇنى سېتىش ئۈچۈن دەللالغا بەردىم. // ئۇ مۇنداق قارىماققا شۇ ۋاقىتتىكى گەزمال بازىرىدىكى دەللال بايۋەچچىلەرگە ئوخشاپ كېتەتتى. ② سەلب. خوتۇن ـ قىزلار ۋە ئاياللار بىلەن ئەرلەرنى ئۇچراشتۇرغۇچى دەللە: بۇرۇنقى زامانلاردا توي ئىشى پۈتۈنلەي ئاتا ـ ئانىنىڭ ئىلكىدە بولۇپ، ئىككى ئوتتۇرىدا دەللاللار قاتنايدىكەنمىش.

دەللاللىق ئى. دەللاللارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت، خاراكتېر: دەللاللىق قىلماق.

دەللە ئى [ئە] ① سەلب. ئەر ـ ئاياللارنى تېپىشتۇرۇش، ئۇچراشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئايال؛ دەللال: ھاكىم خوتۇنىنىڭ قېشىغا كىرگەنكەن، ئۇ خوتۇن ئېرىگە دەللە ئۆگەتكەن سۆزلەرنى ئېيتىپ، ئېرىنى قېشىغا يېقىن يولاتماپتۇ. ② تىل ھا.قېرى ئەبلەخ، بۇزۇق: ـــ مېنى ئاچتىن ئۆلتۈرۈشنى ئويلاۋاتامسەن، ھوي دەللە! ـــ ۋاقىرىدى موللام.

دەللەتمەك «دەللىمەك» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دەللەشمەك «دەللىمەك» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دەللەنمەك «دەللىمەك» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دەللىك ئى. دەل ھالەت: بۇ خىل ئەھۋالنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، دەللىكى بولغان ھالدا ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش لازىم.

دەللىلىك ئى. دەللە خوتۇنلارنىڭ ئەر ـ ئاياللارنى تېپىشتۇرۇش، ئۇچراشتۇرۇش ئىشى ۋە مۇشۇنداق ئادەت: شۇنداق قىلىپ، تۇردىخان تېز دەللىلىك يولىغا ئۆتۈۋالدى.

دەللىك رەۋ [خەن] ① توغرا، راۋۇرۇس، دادىل: ئەل ـ جاماەتنىڭ ئىشى ئۈچۈن تۆت ئېغىز دەللىك گەپ قىلىپ بىر كۈن ياشىساڭمۇ ئەۋزەل. ② ئۆز ئالدىغا، ئايرىم، مۇستەقىل: دەللىك ئىش قىلماق.

دەللىمەك پ ① مۇڭاپىق، ماس، باب ھالەتكە كەلتۈرمەك؛ لايىقلاشتۇرماق: رەختنى بويىغا دەللەپ كەستى. ② بەلگىلەنگەن جايغا ئۇدۇللىماق، نىشانلىماق؛ قارىغا ئالماق: سېلىمىمۇ يەڭلىرىنى شىمايىلىغىنىچە ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىگە دەللەپ مۇشت ئاتتى.

دەلمۇددەل ① ناھايىتى باب، ناھايىتى ماس: ئۇنىڭدىكى ۋاقىت ئاق سېرىق بالىنىڭ ئېيتقىنىغا دەلمۇددەل توغرا كېلەتتى. ② كۆچمە. بابباراۋەر، تەڭمۇتەك: ئوڭۇشسىزلىقلارغا دەلمۇددەل تاقابىل تۇردى.

دەلۋە ئى [ئە] <ئاستر> دەلۋە بۇرجى. ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ بىرى. ئاستىرونومىيەلىك ئۇزۇنلۇقى 300° تىن 330° قىچە. ئەسلىي ئورنى دەلۋە يۇلتۇز تۈركۈمىدە بولۇپ، يىللارنىڭ ئوتۇشى بىلەن جەدى بۇرجىغا يۆتكەلگەن. ھەر يىلى 20 ـ يانۋارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە قۇياش بۇ بۇرجقا كېلىدۇ، بۇ ۋاقىتتىكى مەۋسۇم «قاپاقياردى» دېيىلىدۇ.

دەلۋە يۇلتۇز تۈركۈمى <ئاستر> ئېكلىپتىكىدىكى 12 يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ بىرى. مەركىزىي ئورنى: ئېكۋاتور ئۇزۇنلۇقى 22 سائەت 40 مىنۇت، ئېكۋاتور كەڭلىكى 13° ـ، يەنى پېگاس يۇلتۇز تۈركۈمى بىلەن ھوت يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ جەنۇبىغا، جەنۇبىي بېلىق يۇلتۇز تۈركۈمىنىڭ شىمالىغا توغرا كېلىدۇ.

دەلۋىدۋانە ئى [دەلۋە + دۋانە] <ئاستر>24 مەۋسۇمنىڭ بىرى. مىلادىيە ھېسابىدا 5 ـ يانۋاردىن 7 ـ يانۋار ئارىلىقىدا باشلىنىدۇ.

دەلىل ئى [ئە] ① مەلۇم بىر ئىش، ۋەقە، ھادىسە ياكى ئوي ـ پىكىرنىڭ راست، توغرا ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان رېئال ئەھۋال ۋە ئەمەلىي نەرسە: بۇ بىچارىنىڭ روھىي ۋە جىسمانىي ھالىتى ئەنە شۇنداق پىتنە ـ پاساتلارغا ئېنىق دەلىل بولۇپ تۇرغانىدەك قىلاتتى. ② توغرا خۇلاسە، يەكۈنگە ئېرىشىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئاساس، پاكىت، ئىسپات، ھۆججەت: ئۇ ئۆزۈنىڭ پاكىت كىزلىقىنى ئىسپاتلىيالمىغۇدەك دەلىلگىمۇ ئىگە ئەمەس ئىدى.

دەلىلچىلىك ئى <پەلس> پوزىتىۋىزم.

دەلىلسىز سۈپ. دەلىلى يوق، دەلىللەنمىگەن: پاكىتسىز، دەلىلسىز گەپلەر قىلچە پۇت تىرەپ تۇرالمايدۇ.

دەلىللەتمەك «دەلىللىمەك» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دەلىللەشمەك «دەلىللىمەك» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يۇنان پەيلاسوپى ئەپلاتون ۋە ئارستوتېلمۇ نەزەرىيە جەھەتتىن، قۇلدارلارنىڭ قۇل ئىگىلەش ھوقۇقى ھېچقاچان چەكلىمىگە ئۇچرىمايدىغان ئادەتتىكى خۇسۇسىي مۈلۈك ھوقۇقىدۇر دەپ دەلىللىشىپ باققانىدى.

دەلىللەنمەك «دەلىللىمەك» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: نەزەرىيە بىلىمى ھەم ئەمەلىي تەجرىبىسى بار يولداشلارغا ئەستايىدىل دەلىللەنگەن بىر ياكى بىرنەچچە خىل يەكۈن ياكى لايىھە قويدۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

دەلىللىك سۈپ. دەلىلى بار، دەلىللەنگەن، دەلىلگە ئاساسلانغان: پىكىر بەرگۈچىلەر ئېيتقانلىرىنىڭ دەلىللىك بولۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتە چىڭ تۇرۇشى لازىم.

دەلىللىمەك پ. پىكىر، مۇلاھىزە، دەۋا ـ تەلەپ قاتارلىقلارنىڭ توغرىلىقىنى دەلىل، پاكىتلار ئارقىلىق ئىسپاتلىماق: داۋۇتنىڭ ئۆلۈمى، ئوسمانىنىڭ قولغا ئېلىنىشى، بۇ دېلولارنىڭ

خەلىلا چوڭقۇر ئىقتىسادىي، سىياسىي ئارقا كۆرۈنۈشى بارلىقىنى دەلىللەيدۇ.

دەلىل ـ ئىسپات دەلىل ۋە ئىسپات: بۇ يەردە كېرەكلىكى لىرىكا ئەمەس، دەلىل ـ ئىسپات.

دەلىل ـ ئىسپاتسىز دەلىل ـ ئىسپاتى يوق، دەلىل ـ ئىسپاتقا ئاساسلانمىغان: دەلىل ـ ئىسپاتسىز، يالغان ـ ياۋىداق گەپ.

دەلىل ـ ئىسپاتلىق دەلىل ـ ئىسپاتى بار، دەلىل ـ ئىسپاتقا ئاساسلانغان: دەلىل ـ ئىسپاتلىق ماتېرىيال.

دەم I ئى. ئىشكىنى تىرەپ قويىدىغان ياغاچ: ساڭا قاراپ مەن، ئىشككە قاراپ دەم (ماقال). * ئىش پەم بىلەن، ئىشىك دەم بىلەن (ماقال).

دەم II [پ] ① ئى. نەپەس، تىنىق: دېمى كېسىلمەك. * ئۇ سەل دېمىنى ئېلىۋېلىپ تۆۋەنگە قارىدى. دادىسى كۆرۈنمەيتتى. ② ئى. ئارام، ھاردۇق: دەم ئالماق. * بۇلارنىڭ ئاتلىرى دەمگە موھتاج، ئۆزىنىڭ ئاتلىرىنىڭ قارنىمۇ ئاچ. ③ ئى. بۇس، ھور: سەۋزىدىن خەۋەر يوق، گۈرۈچ دەم يەپتۇ (ماقال). ④ ئى. چاغ، ۋاقىت، پەيت: ئۇ مۇھەببەتنىڭ خۇشاللىق پەيتلىرىمۇ، قايغۇلۇق دەملىرىمۇ بولىدۇ، دېگەن چۈشەنچىلەرگە قوشۇلالمايتتى. ⑤ ئى. نان، سۇ قاتارلىق بىرەر نەرسىگە دۇئا، ئايەتلەرنى ئوقۇپ سۈپكۈچ قىلىش؛ دەمىدە: دەم سالماق. ⑥ رەۋ. تىك، ئۆرە (كىچىك بالىلار ھەققىدە): دەم تۇرماق. ⑦ باغ. بىر دەم، بەزى، گاھى، تۇرۇپ: ئۇستىلار توقۇلۇپ بولغان گىلەمگە دەم پىراقتىن، دەم پېقىندىن زوق بىلەن تىكلەپ قارىشاتتى.

دەم تۇتماق بۇقۇلدىماق، سايرىماق (كەپتەر ھەققىدە).

دەم سالماق نان، سۇ قاتارلىق بىرەر نەرسىگە دۇئا، ئەپسۇن ئوقۇپ «سۈپ» «كۆچ» دەپ سۈپكۈچلىمەك؛ دەمىدە قىلماق: ھاتەم «ئىسمىئەزەم» نى ئوقۇپ دەم سېلىۋىدى، ئوت غايىب بولدى.

دەم يېمەك ھورىنى چىقارماي، ئۆزىنىڭ ھورى بىلەن پىشۇرماق؛ ئۆز ھورى بىلەن پىشماق: سەۋزىدىن خەۋەر يوق، گۈرۈچ دەم يەپتۇ (ماقال).

دېمىنى ئىچىگە يۇتماق ئېيتىدىغىنىنى ئېيتماي جىم بولماق: قادىر ھاكىمجانىنىڭ ئۆزىگە تىكلەپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ، دېمىنى ئىچىگە يۇتتى ـ دە، خورلۇق ئىچىدە ئېغىر چامداپ مەيدىدىن چىقىپ كەتتى.

دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتمەك ① نەپىسى قىسىلىپ سۆزلىيەلمەي قالماق: ئۇ سۆزلىگەنىدىكى دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپ، كېيىنكى گەپلىرى گويا يەر ئاستىدىن چىقىۋاتقاندەك ئېنىق ئاڭلانماي قالدى. ② كۆچمە. نېمە دېيىشنى بىلەلمەي، ئاغزىنى ئاچالماي قالماق؛ شوك بولۇپ قالماق: ئەكىبەر گەپدان تاغىسىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكىنىگە ھەيران بولمىدى.

دەمال رەۋ [پ + ئە] قىستا مۇددەت ئىچىدە، دەرھال: قوش قاناتلىق ئىشك ئىككى تەرەپكە يوغان ئېچىۋېتىلدى. ئەسكەرلەر دەمال باستۇرۇپ كىرىشكە جۈرئەت قىلالمىدى.

دەمالىققا رەۋ. شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە، دەرھاللا: لەيلىگۈل بۇ ئادەمنى قەيەردىدۇر كۆرگەندەك قىلدى. لېكىن، دەمالىققا ئەسلىيەلمىدى.

دەمبەدەم رەۋ [پ] يېز ت. ھەردەم، دائىم؛ تېز ـ تېز، ئارقىمۇئارقا: نىم شېھىت، ئۆتىمۇشنى قوي، سەن دەمبەدەم ئالدىڭغا باس، ماغدۇرۇڭ بار، ئالدىدا بول! كەينىدە قالما، خالاس، گەر ئېغىرلىق كەلسە ئىشتا دەۋرىدىن قىل ئىلتىماس، چۈنكى ھەردەم ئالغا باسماق خەلق ئۈمىدى بىرلە ماس.

دەمبەس رەۋ [پ] ① دېمىنى ئۇلاپ، دەم ئالماي، ئارقىمۇ ـ ئارقا؛ ئۇزلۇكسىز: دەمبەس قەدەم. ② كۆچەپ: دەمبەس قىلماق.

دەمدان ئى [پ] زەرگەرلەر ئوتنى پۈۋلەشتە ئىشلىتىدىغان ئۇزۇن مىس نورکەش.

دەمدەر ئى [پ] ئۆي كەپتىرىنىڭ بىرخىلى. ناھايىتى يېقىملىق، مۇڭلۇق سايرايدۇ.

دەم ـ دەم بىر دەم ـ بىر دەم، پات ـ پات: شوپۇر دەم ـ دەم سائىتىگە قاراپ، كېتىشنىڭ تەرەددۇتىغا چۈشۈشكە باشلىدى.

دەمساز ئى [پ] يېز ت. ھەمدەم، ئۇلپەت، ھەمسۆھبەت: كىم ئۇنىڭ بىلەن بىللە نەچچە كۈن بولۇر ھەمراھ، بولمىڭىز ئاڭا دەمساز، بىۋاپا ئويالغان قىز.

دەمسىقما ئى [دەم + سىقما] <تېپ> ← **زىققا**.

دەملەتمەك I «دەملىمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىشكىنى دەملەتمەك.

دەملەتمەك II «دەملىمەك II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: چاي دەملەتمەك.

دەملەشمەك I «دەملىمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىككى قوشنا بىرھازا گەپلەشكەندىن كېيىن ئىشكىلىرىنى دەملىشىپ كىرىپ كېتىشتى.

دەملەشمەك II «دەملىمەك II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەمدىلا ناشتىغا تارىغان ئەزالار چوڭ قازاندىن قاچىلىرىغا قاينىق سۇ ئېلىپ چايلىرىنى دەملەشتى.

دەملەشمەك III پ. ئالماشماق، نۆۋەتلەشمەك: دوستۇم، يۈك ئېغىر، ئۇنى كۆتۈرۈپ ئاۋارە بولغۇچە بىرىمىزنىڭ يۈكىنى دەملىشىپ كۆتۈرەيلى.

دەملەنمەك I «دەملىمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياسىن قارىسا ئىشىك دەملىنىپ چىراغ ئاللىقاچان ئۆچۈرۈلۈپتۇ.

دەملەنمەك II «دەملىمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاشپەز چەينەكتىكى دورا ـ دەرمان بىلەن دەملەنگەن قىزىق چايىنى مەسۇم ئوتۇنچىنىڭ ئالدىدىكى پىيالىگە قۇيۇۋېتىپ گەپ باشلىدى.

دەملىك سۇپ. نەپىسى، دېمى بار، تىرىك، جانلىق: ئاللا يارىم سەن بۇ يەردە باركەندۇقسەن، دەملىكمىكسەن دەمسىزمىكسەن باركەندۇقسەن.

دەملىمەك I پ. ئىشكىنى دەم بىلەن ھىم ئەتمەك: ھويلىنىڭ ئىشكىنى دەملىمەك.

دەملىمەك II پ ① دۇملەپ تەمىنى چىقارماق: چاي دەملىمەك ② دۇملىمەك: ـــ ناھايىتى ياخشى، ـــ دېدى ئۇستا، ـــ ئەمما پېشىنداىن كەچ قالماڭ، مەن ئاشنى دەملەپ سىزنى كۈتۈپ ئولتۇرىمەن.

دەمۇدەم ئارقىمۇئارقا، ئۆزلۇكسىز؛ ئۆزۈلمەي، توختىماي: ھەممەيلەن چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمگەن بولۇپ، ئارىن نەپەس ئالاتتى. ئېشەكلەر ھاسىرايتتى، دەمۇدەم خارتىلدايتتى، پۇشقۇراتتى.

دەمىدە ئى [پ] نان، سۇ قاتارلىق بىرەر نەرسىگە دۇئا، ئايەت، ئەپسۇنلارنى ئوقۇپ سۈپكۈچ قىلىش؛ دەم: دەمىدە سۇيى. دەمىدە قىلماق.

دەن [خەن] ① مىق. ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى، بىر دەن 50 كىلوگىرام ياكى 100 جىڭغا تەڭ كېلىدۇ. ② ئى. سېلىق، باج، تۆلەم: ھەم دەن ھەم ئۆشرە ئالسا دېھقانلارغا ئېغىر بولمامدۇ،

بىرىنى ئالسىمۇ بولىدۇ-غۇ.

دەند ئى [پ] <بوت> ① سۆتلۈك ئوت ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ئۇرۇقىنىڭ تەمى ئاچچىق بولۇپ، تەبئىتى ئىسسىق، زەھەرلىك كېلىدۇ. ئۇرۇقى تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ يىغىلىپ قالغان سوغۇقلۇقىنى سۇرۇش ، بەلغەم بوشىتىش، سۇيۇقلۇقنى ھەيدەش خۇسۇسىيەتلىرى بولىدۇ. ئادەتتە كۆچلۈك سۇرگە دورىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ يەنە «ھەببۇلمۇلۇك» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

دەندان ئى [پ] چىش: دەندان ساپلىق پىچاق.

دەندانە ئى [پ] كالىنىڭ قوۋۇرغىسى.

دەندەتمەك «دەندىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: «ئەھۋالدىن قارىغاندا، تۇراپ چوڭ - كىچىك ھەممىسىنى خىلىلا دەندەتىپ قويۇپتۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ.

دەندەشمەك «دەندىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دەندىمەك پ. كۆنۈپ قالماق، ئادەتلىنىپ قالماق؛ تېپىپ قالماق: تۇز يالاپ خوپ دەندىگەن ئىت نەپسىنىڭ زەنجىرىدە، تاپىدۇ قوپۇرغا ئاستىدىن ھالاكەت ئاقىۋەت.

دەھر ئى [ئە] يېز ت. زامان، دەۋر؛ ئالەم: دۇشمەننى بۇ دەھر زەربەردەست قىلۇر، نەخۇت مەيدىن بىرنەچچە كۈن مەست قىلۇر. غەم يېمەكى، يەتكۈزسە باشىنى كۆككە، ئاخىر يەنە يەر كەبى ئۇنى پەس قىلۇر.

دەھرىي ئى [ئە] خۇداغا ئىشەنمەيدىغان ئادەم، دىنسىز كىشى: بۇ دېگەنلىك ئۇلارنىڭ ھەممىسى دەھرىي دېگەنلىكنى بىلدۈرمەيتتى.

دەھرىيلىك ئى. خۇداغا ئىشەنمەسلىك، دىنسىزلىق: شۇنىڭدىن باشلاپ مەنسۇر ھەللاجى دەھرىيلىك ئىدىيەسىنىڭ بىر نامايەندىسى بولۇپ قالدى.

دەھشەت [ئە] ① ئى. قورقۇنچلۇق، ۋەھىمىلىك ئەھۋال، كۆرۈنۈش، ھادىسە: ئادەملەر بۇ دەھشەتتىن ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالايمىقان چۇرقىرىشاتتى. ② ئى. قورقۇنچ، خەۋپ، ۋەھىمە: ئىككەيلەن رېشتىنىڭ چىرايىدىكى دەھشەتنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. ③ سۈپ. يامان، قاتتىق، ئىنتايىن: ئەتراپنى قورشاپ قاتار چېرىك كېلىدۇ، قىزىل قانغا قامچىلار شېرىك كېلىدۇ، چېرىكبېشى بوغۇلۇپ چىرقىرار دەھشەت ،قارا قولدا قانلىق قىلىچ پىرقىرار دەھشەت.④ ئى. كۆچمە. قەھەر ، غەزەپ؛ شىددەت: ئۇ تېخىمۇ دەھشەت بىلەن ھۆركىرەشكە باشلىدى.

دەھشەتلەشمەك پ. قورقۇنچلۇق، ۋەھىمىلىك ھالەتكە كەلمەك: قارىغا ئېلىنغان تاپانچىنىڭ ئىستوۋۇلى پاسكىنىلىق بىلەن قارىداپ دەھشەتلەشكەندى.

دەھشەتلىك سۈپ ① قورقۇنچلۇق، ۋەھىمىلىك: جامالىدىن دەھشەتلىك چۈشتىن ئويغانغاندەك بېشىنى قاتتىق سىلكىدى. ② قاتتىق ئازاب سالىدىغان، چىدىغىلى بولمايدىغان؛ كۈچلۈك، قاتتىق: قۇل ئىگىلەش تۈزۈمىدىكى قانۇنلاردا، قوللارنىڭ قارشىلىقىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئىنتايىن دەھشەتلىك جازالار بەلگىلەنگەن.

دەھلىز ئى [پ] <بىن> بىر يۇرۇش ئۆينىڭ سىرتقى ئىشىكى بىلەن باشقا ئۆي ئىشىكلىرى ئارىلىقىدىكى بوشلۇق، كارىدور: بالا دەھلىز ئارقىلىق مېھمانخانىغا كىرىپ ئەدەپ بىلەن سالام بەردى.

دەھلىزلىك سۈپ. دەھلىزى بار، دەھلىز ئورۇنلاشتۇرۇلغان: بۇ يەردىكى قەدىمىي ئۆي رېمونت قىلىنغان، بىر تەرىپىگە ياندىپ دەھلىزلىك يېڭى ئۆيمۇ سېلىنغاندى.

دەۋا ئى [ئە] ① ئۆز ئىگىلىكىدىكى مال - مۈلۈك، ھەق تەلەپنىڭ كاپالىتى ئۈچۈن قويۇلغان تەلەپ؛ ئەرز: ئوغرى — دەۋانىڭ ئۇرۇقى، چېچەن — دەۋانىڭ قۇيرۇقى (ماقال). ② <قا> تەپتىش ئورگانلىرى، سوت مەھكىمىسى ۋە ھەق تەلەپ دېلوسىرىدىكى دەۋالاشقۇچىلار، جىنايى ئىشلار دېلولىرىدىكى ئەرز قىلغۇچىلارنىڭ دېلونى بىر تەرەپ قىلىش جەريانىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى. ③ باشقىلارنى ئەيىبلەپ، قارىلاپ قىلىنغان شىكايەت، ئەرز: كۆندە نەچچە ئادەمنىڭ دەۋا، تاپا - تەنىلىرىنى ئاڭلايمەن. ④ كۆچمە. ئۆزىنىڭكىنى توغرا قىلىش يولىدا ئېيتىلغان پىكىر، مۇلاھىزە؛ تالاش - تارتىش: چالا - پۇچۇق بىرنەچچە كىتابنى ۋاراقلاپ چىقىپلا ئالىملىق دەۋاسىنى قىلىدىغان ئادەملەرمۇ چىقىپ تۇرىدۇ.

دەۋا - دەستۇر ئەرز - شىكايەت؛ دەۋا ئىشلىرى: سالى 30 نەچچە يېشىدا دەۋا - دەستۇر ئىشلىرىدىكى توغرا كېسىرلىكى بىلەن داڭقى چىقىرىشقا باشلىغاندى.

دەۋاگەر ئى [ئە + پ] <قا> ① سوت مەھكىمىسگە ئەرز قىلغان كىشى، ئورگان ياكى كوللېكتىپ، يەنى «جاۋابكار» نىڭ قارشىسىدىكى كىشى ياكى ئورۇن: دەۋاگەر دەۋا قىلماس، دەۋا قىلسا قورۇق قالماس (ماقال). ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش ئۈچۈن ئورۇنغۇچى كىشى: مەنسەپ دەۋاگەرلىرى بىر - بىرىنىڭ قورسىقىنى يېرىۋەتكۈدەك بولۇشۇپتۇ.

دەۋاگەرلىك ئى. دەۋا قىلىدىغان خۇسۇسىيەت: سېنىڭ دەۋاگەرلىكىڭ قاچان قالار؟

دەۋالاشقۇچىلار <قا> دەۋاغا قاتناشقۇچى بىر تەرەپنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ھەق تەلەپ دەۋالىرىدىكى دەۋاگەر ۋە جاۋابكار؛ جىنايى ئىشلار دەۋالىرىدىكى ئەرز قىلغۇچى ۋە جاۋابكار.

دەۋالاشماق پ. بىر - بىرىنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلىشماق؛ دەۋا قىلىشماق: ئۇلار دەۋالىشىپ ناھىيەگە بېرىپتۇ.

دەۋەت ئى [پ] بىرەر ئىش، ئەقىدە، يول، مەسلەك قاتارلىقلارغا جەلپ قىلىش ئۈچۈن قىلىنغان تەكلىپ، چاقىرىق، ئۇندەش، تەشەببۇس: دەۋەت قىلماق. * نۇرئاخۇن بايۋەچچىنىڭ بۇ دەۋىتى ئابدۇسوپۇر ھاجىمنىڭ ياشلىق تىلەكلىرى قاپىناپ تۇرغان كۆڭلىگە تولىمۇ ياققاندى.

دەۋەتچى ئى. بىرەر ئىش، ئەقىدە، يول، مەسلەك قاتارلىقلارغا دەۋەت قىلغۇچى: ئۇ كۈن ئولتۇرغاندا ياتاقتا كىردى، قارا قاغىدەك يامراپ كەتكەن ھېلىقى دەۋەتچىلەرنىڭ ئايىغى شۇ چاغدا ۋاقتىنچە بېسىقىپ قالغاندى.

دەۋەتنامە ئى [ئە + پ] بىرەر ئىش، ئەقىدە، يول، مەسلەك قاتارلىقلارغا دەۋەت قىلىپ يېزىلغان خەت؛ تەكلىپنامە: شاھتىن كەلگەن ئەلچىلەر، يۇرت كاتتىلىرىدىن كەلگەن دەۋەتنامىلەر ئۇنىڭ قىزى تەرەپتە تۇرۇش ئىرادىسىنى تەۋرەتتى.

دەۋر I ئى [ئە] ① تارىختىكى ئىقتىسادىي، سىياسىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئەھۋاللار ئاساس قىلىنىپ بۆلۈنگەن مۇئەييەن مەزگىل. مەسىلەن، تاش قورال دەۋرى، فېئودالىق

دەۋر. ② كىشى ئۆمرىنىڭ مۇئەييەن مەزگىلى: ياشلىق دەۋرى. بالىلىق دەۋرى. ③ <گېئول> ئېرادىن كىچىك بولغان گېئولوگىيەلىك يىل بىرلىكى. بىر ئېرا بىرنەچچە دەۋرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، دەۋر ئىچىدە شەكىللەنگەن يەر قاتلاملىرى بىر سىستېما دېيىلىدۇ. ④ <س ئىق> شەيئىلەرنىڭ ھەرىكەتلىنىشى ۋە ئۆزگىرىشى جەريانىدا ئۇنىڭ مەلۇم بەلگىلىرى كۆپ قېتىم قايتا ـ قايتا كۆرۈلىدۇ. بۇ خىل بەلگىلەرنىڭ ئۆزلۈكسىز ئىككى قېتىم كۆرۈلۈشىگە كېتىكەن ۋاقىت. ⑤ <فىز> جىسىملار تەكرار ھەرىكەت قىلغاندا ياكى فىزىكىلىق مىقدارلار دەۋرىي ھالدا ئۆزگىرىپ تۇرغاندا ئۇنىڭ بىر قېتىم تەكرارلىنىشى ئۈچۈن كەتكەن ۋاقىت بىر دەۋر ھېسابلىنىدۇ. ⑥ بىرەر ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسە بولۇپ ئۆتكەن، بېجىرىلىدىغان بەلگىلىك ۋاقىت؛ زامان: ئويناىدىغان دەۋر يېتىپ كەلدى. ياشلىقىمىزنى خارلىمايلى. ئاھ... شەھەردىكى دوستلىرىم. ⑦ كىشىنىڭ ئامىتى كەلگەن چاغ، پەيت، زامان: بىز كەمبەغەللەرنىڭ دەۋرى كەلدى.

دەۋر سۈرمەك ① ھۆكۈمرانلىق قىلماق: ئەنجەد ۋەزىرلىك كۈرسىغا ئولتۇرۇپ، شۇ يەردە دەۋر سۈرۈپ تۇرسۇن، ئەمدى بىز گەپنى باشقا يەردىن ئاچلايلى. ② راھەت ـ پاراغەتتە تۇرمۇش كەچۈرمەك، بايىاشات ياشىماق: ئاكا ـ ئۇكا ئىككىيلەن بايىاتىن گەپنى قىلغان ھەيدەر ئۇلارنىڭ ئۈدۈل قوشنىسى بولۇپ، ئۇنىڭمۇ بىرچاغلاردا دەۋر سۈرگەن ۋاقىتى بولغان.

دەۋر قىلماق ① مەلۇم بىر نۇقتا، مەركەزنى مۇھىم نۇقتا قىلغان ھالدا چۆرىدىمەك: چارۋىچىلىقنى دەۋر قىلغان ھالدا تېرىقچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، تاغ ـ دەريا ۋادىلىرىدىكى ئورمانلارنى تىرىشىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈش كېرەك. ② ئۆزلۈكسىز تەكرارلىنىپ تۇرماق: قانداق قىلىپ قىسىم قۇرۇلۇشىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش ھەققىدىكى تەسەۋۋۇرلىرىم ئۇرۇلمەي دەۋر قىلىشقا باشلىدى.

دەۋر II ئى ① ئاتىنىڭ ئوستىگە يېپىلىدىغان بېزەكلىك يىپەك ياكى يۇڭ يوپۇق. ② قارا ئۆيدىكى تەرمە بېشىدىن تۆڭلۈككە تۇتاشتۇرۇلغان ئۇزۇن ئوق ياغاچقا يېپىلىدىغان كىگىز.

دەۋران ئى [ئە] دەۋرلەر، زامان: دەۋران ماڭا يېڭى قەلەم بەردى. ئەمدى يازماي قاچان يازغۇلۇق!

دەۋرەتمەك «دەۋرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دەۋرەشمەك «دەۋرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دەۋرچانلىق ئى . دەۋر قىلىپ تۇرىدىغان ھالەت، خۇسۇسىيەت: يۇقىرىقىلاردىن بىز مائارىپنىڭ دەۋرچانلىقىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

دەۋرداش ئى ← **زاماناداش:** دېمەككى، ياشىدى بولۇپ دەۋرداش، ياشىدى بىز بىلەن بولۇپ تەقدىرداش. بىز بىلەن بىرلىكتە ئۆتتى ھايا ـ تى، ئۇ بىزگە ئەڭ يېقىن سەمىمىي سىرداش.

دەۋرلەشتۈرمەك «دەۋرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جامالدىن ئافغانىي ئىسلام دىنىنى دەۋرلەشتۈرۈشنى، غەربنىڭ پەن ـ تېخنىكىسىنى، ئۇسۇلىنى قوبۇل قىلىشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئىسلام دىنىنى مۇسۇلمانلار دۇنياسىدىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلالايدىغان ئىلمىي يېتەكچى ئىدىيەگە ئايلاندۇرۇشقا تىرىشتى.

دەۋرلەشمەك پ. دەۋرلەرگە ئايرىلماق، بۆلۈنمەك.

دەۋرلىك سۈپ. دەۋرگە ئىگە، دەۋرگە ئائىت.

دەۋرمەك پ ① يامرىماق، تاشماق؛ باسماق، قاپلىماق: دەريا سۈيى دەۋرەپ كەتتى. * كۆزۈمنى ئېچىشتۇرۇپ دەۋرەپ كېلىۋاتقان شېرىن ئۇيقۇمنى زېمىن ئاننىڭ سوغالى قايناقىدۇر قوغلىدى. ② ھەممە تەڭ ھەرىكەتلەنمەك، خۇددى دولقۇندەك يوپۇرۇلماق (ئادەملەر ھەقىدە): بەگ پىلىككە ئوت يېقىش ئۈچۈن، قولىغا سەرەڭگە ئالغاندا، بىردىن تۆمۈر دەرۋازا ئالدىدا كىشىلەر دەۋرەپ دەھشەتلىك قىيا ـ چىيا كۆتۈرۈلدى.

دەۋرىي سۈپ [ئە] ۋاقتى ـ ۋاقتىدا يۈز بېرىپ تۇرىدىغان، تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان: دەۋرىي قانۇنى. دەۋرىي ئونلۇق كەسىر.

دەۋرىي ئونلۇق كەسىر <مات> مەلۇم بىر خانىسىدىن باشلاپ بىر ياكى بىرنەچچە رەقىمى بەلگىلىك تەرتىپ بويىچە ئۆزلۈكسىز تەكرارلىنىدىغان ئونلۇق كەسىر.

دەۋرىيلەنمەك پ. دەۋرىي ھالەتكە كەلمەك، دەۋرىي قىلماق، تەكرارلانماق، قايتىلانماق: دەۋرىيلىنىدىغان رەقەم.

دەۋرىيلىك ئى. ۋاقتى ـ ۋاقتىدا يۈز بېرىپ تۇرۇش، تەكرارلىنىش ھالىتى: پەنلەرنى رۇس ئېلىمېنتلار دەۋرىيلىك قانۇنى، ئەنگلىيە دىنامىكىسى دەپ ئايرىش مۇمكىن بولمىغىنىدەك، پەقەت ئوقۇتۇش پائالىيىتى دەپ قارىلىدىغان مائارىپنىڭمۇ مىللىيلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇشى بىر خىل مەنىسىزلىك بولغان بولار ئىدى.

دەيدەي ئى. كۆشكۈرتۇش، قۇترىتىش: دەيدەيگە سالماق.

دەيدەيچى ئى. دەيدەيگە سالغۇچى كىشى: شۇنداق قىلىپ ئەتراپتىكى دەيدەيچىلەرنىڭ ھە ـ ھۇسى بىلەن خورازنى تاشلۇۋېتىپ قاپتە ـ مەن.

دەيدەيلىمەك پ. دەيدەيگە سالماق، قۇتراتماق: ئۇلارنى دەيدەيلەپ سوقۇشتۇردى.

دەيزۇ ئى<ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى . ئۇلار ئاساسەن يۇننەنگە ئولتۇراقلاشقان.

د د ت ئى [ئىنگ] <خىم> دى خلورو ـ دى فېنىل ـ تىرى خلورو ئېتاندىن تەركىب تاپقان ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا.

د د ۋ ئى [ئىنگ] دى مېتىل ـ دى خلورو ـ ۋىنىل فوسفاتتىن تەركىب تاپقان ئورگانىك فوسفورلۇق ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا.

دو I ئى [پ] ① قىمار ئويۇنىدا ئوتتۇرىغا تاشلانغان پۇل ۋە پۇلغا يارايدىغان نەرسە: دو تىكمەك. ② نۆۋەت: دو كەلمەك.

دو II ئى [ر<ئىتال] <مۇز> مۇزىكىدىكى بىر نېچى تاۋۇش ۋە شۇ تاۋۇشنى بىلدۈرىدىغان بەلگە.

دوبدۇلماق پ. دىيال. دىۋىلىمەك، تۇمشۇقىنى سوزۇپ كۆزگە كىرىۋالماق، قادىلىۋالماق.

دوبرا ئى. سان ـ تومې ۋە پىرىنسىپى دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتىنىڭ پۇل بىرلىكى.

دوپپىگى ئى [دوپ + بەگ + ى] تارس. توي ـ تۆكۈن ۋە نەزىر ـ چىراغ قاتارلىق ئاممىۋى پائالىيەتلەردە ئاممىغا بېرىلىدىغان ئاش ـ تائام، بېمەك ـ ئىچمەكلەرنى تەقسىم قىلىپ بەرگۈچى كىشى: مۇزەپپەر دوپپىگى ئۆز ھويلىسىدا كۆتۈپ ئولتۇرغانىدى.

دوپپا ئى. ئەر ـ ئاياللارنىڭ رەختتىن گۈللۈك ياكى گۈلسىز قىلىپ تىكىلگەن يازلىق باش كىيىمى؛ بۆرك.

دوپپىسى سۇغا چىلاشماق بىرەر ئىشتا ئوڭۇشسىزلىققا، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىماق، قىلغان ئىشى نەتىجىسىز ئاياغلاشماق: بىرەر ھەپتە ئىلگىرىلا نازىمنىڭ ئالدىدىلا دوپپىسى سۇغا چىلىشىپ ياغلىغان تاسمىدەك بوشاپ قالغان روزى ئەنە شۇ بىز چۈشەنگەن بارات مەزىن بىلەن ئايمخان قۇشناچىنىڭ ئوغلى ئىدى.

دوپپىسىغا جىگدە سالماق باشقىلارنى ئالدىماق، ئالدام خالىتىسىغا چۈشۈرمەك: ئۇ ئەھۋالىنىڭ ناچارلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ دوپپىسىغا جىگدە سالماقچى بولدى.

دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتماق ئىنتايىن خۇرسەن بولماق، خۇشال بولۇپ كەتمەك: بالىلىرى ئۇنىۋېرسىتېتقا ئەمەس، بىرەر تېخنىكومغا قوبۇل قىلىنسىمۇ دوپپىلىرىنى ئاسمانغا ئاتسىلا بولىدۇ.

دوپپىسىنى ئال دېسە بېشىنى ئالىدىغان بىرەر ئىشنى قىلىشتا ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىدىغان، ئىنتايىن سولدىن چىقىپ چېكىدىن ئاشۇرۇۋېتىدىغان: ئۇنىڭ ئوغلى دوپپىسىنى ئال دېسە بېشىنى ئالىدىغان، چاپىقىنى ئالمەن دەپ قارىغۇ قىلىپ قويىدىغان ھاماقەت بىرنېمە ئىدى.

دوپپىسىنى قىرلاپ يۇرمەك غەم ۋە تەشۋىشتىن خالىي خۇشاللىنىپ يۇرمەك: ئۇ ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋېلىپلا يەنە دوپپىسىنى قىرلاپ يۇرىۋەردى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرگەن ئايشەمنىڭ جۇدۇنى تۇتتى.

دوپپىچان سۈپ. دوپپا كىيگەن: ئاقساپ ماڭىدىغان دوپپىچان ئادەم چىرايىدىكى تەبەسسۇمنى قىلچە ئۆچۈرمەستىن زىننەتكە قاراپ بېشىنى لىڭشىتتى.

دوپپىچى ئى. دوپپا تىكىش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: پاتەمخان پۇتۇن يۇرتتا داڭ چىقارغان ئۇستا دوپپىچى ئىدى.

دوپپىچلىق ئى. دوپپا تىكىش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: روزىخان ئاچا قىز ۋاقتىدا ئۆگەنگەن دوپپىچىلىقىنى قولىغا ئالدى.

دوپپىسىمان سۈپ. شەكلى، كۆرۈنۈشى دوپپىغا ئوخشايدىغان، دوپپا شەكلىدىكى: دوپپىسىمان چاندىر.

دوپپىلىق سۈپ ① دوپپىسى بار، دوپپا كىيگەن: دوپپىلىق يىگىت. دوپپىلىق چوكان. ② دوپپا تىكىشكە بولىدىغان، دوپپا تىكىشكە لايىق: ئۇ بازاردىن ئىككى دوپپىلىق رەخت سېتىۋالدى.

دوپدوغلاق سۈپ. ناھايىتى دوغلاق: چىەن دارىن دېگەن خۇددى پومزەككە ئوخشاش دوپدوغلاق، قارا چوقۇر، يىلاندەك ئاچچىقى يامان، يېشى 40 تىن ئاشقان ئادەم ئىدى.

دوپدوملاق سۈپ. ناھايىتى دوملاق: ئۇستىلىدە قارا سىياھ بىلەن قولدا قىلىن سىزىق تارتىپ سىزىلغان ۋە سىزىقلار ئارىلىقىدىكى دوپدوملاق دۈگىلەكچىلەر ئىچىگە غەيرىي سەپنىڭ نامىلىرى يېزىلغان يوغان بىر پارچە پارقىراق سۇت قەغەز تۇراتتى.

دوتەي ئى [خەن] تارس. بۇرۇنقى چاغلاردا قوللىنىلغان ۋالىي دەرىجىلىك مەمۇرىي ئەمەلدار ۋە شۇ ئەمەلگە تەيىنلەنگەن كىشى.

دوتەيلىك ① ئى. دوتەيلەر يۈرگۈزىدىغان ئەمەل، ۋەزىپە: دوتەيلىك قىلماق. ② سۈپ. دوتەيلەرگە خاس: دوتەيلىك مەنسەپ. دوتەيلىك ئىمتىياز.

دوتسېنت ئى [ر<لات] <ماۋار> ئالىي مەكتەپلەردە بېرىدىغان ھەمدە دەرىجىسى پروفېسسوردىن تۆۋەن، لېكتوردىن يۇقىرى تۇرىدىغان ئىلمىي ئۇنۋان ۋە شۇ ئۇنۋانىنى ئالغان ئوقۇتقۇچى.

دوتسېنتلىق ئى. دوتسېنتلارنىڭ ئىلمىي دەرىجىسى ۋە ئۇلارغا يۈكلەنگەن ۋەزىپە: قەلبىمىزدە بىلىم ھەۋىسى قوزغاشلىرى بولمىغان بولسا، مېنىڭ ئەسەرلىرىم ۋە ئالىي مەكتەپتىكى دوتسېنتلىقىم يوق گەپ ئىدى.

دوختۇر ئى [ر<لات] <تېب> تېببىي بىلىملەرنى ئىگىلىگەن ھەمدە كېسەل داۋالاشنى كەسىپ قىلغان كىشى.

دوختۇرخانا ئى<تېب> كېسەل كىشىلەرنى تەكشۈرىدىغان، داۋالايدىغان ۋە كۆتىدىغان ئورۇن.

دوختۇرلۇق ئى. تېببىي بىلىملەرنى ئىگىلەش ۋە كېسەل داۋالاش ئىشى، كەسپى.

دودەن سۈپ [خەن] ئۆكتەم، زوراۋان؛ جاھىل، تەرسا، كاج: دودەن بالا. دودەن ئادەم.

دودەنلەشتۇرمەك «دودەنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىلىمسىز ئوغلىنى زىيادە پەپلەپ چوڭ قىلىپ بەكلا دودەنلەشتۇرۇپ قويدى.

دودەنلەشمەك پ. جاھىل، تەرسا، كاج ھالەتكە كەلمەك، ئۆكتەملەشمەك، زوراۋانلاشماق: ئەمەت مۇشۇ كۈنلەردە بەكلا دودەنلىشىپ كەتتى.

دودەنلىك ئى. ئۆكتەملىك، ئۇششۇقلۇق، تەرسالىق: دودەنلىك قىلماق.

دودىلانماق پ. خۇيى تۇتماق، خۇيلانماق، باتنىماق.

دور مىق [گە] نۆۋەت، قېتىم، رەت: ـــ ماجاڭ دېگەن مېڭىنى بەك چارچىتىدىغان نەرسە، سىزمۇ ئوخشىتىپ 12 دور ئويناپسىز ـ دە، ـــ دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ.

دورا ئى [پ] ① <تېب> كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان ماددا: دورا ئىچمەك. دورا قاينىتماق. ② كۆچمە. دەردكە دەرمان بولىدىغان، غەم ـ غۇسسىلەرنى يوقىتىدىغان نەرسە؛ داۋا: كەمبەغەللىكنىڭ چېيى چىشقا دورا (ماقال). ③ كۆچمە. ئۇزۇمدىن ئىشلەنگەن، مەست قىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئىچىملىك، مۇسەللەس: ئاۋاتتا ئۇزۇمدىن دورا قاينىتامايدىغان ئائىلە يوق دېيەرلىك. ④ <ھەرب> پارتلاتقۇچ ماددا: مىلىتق دورىسى. ⑤ <خىم> زىيانلىق ھاشاراتلارنى يوقىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان خىمىيەۋى ماددا: چاشقان دورىسى.

دوراتماق «دورىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئوقۇتقۇچى ياسىنغا قۇشقاچنىڭ سايرىشىنى دورىتىپ كۆردى. ياسىن دوردى. ئوقۇتقۇچى رازى بولۇپ، دەپتىرىگە نېمىنىدۇر خاتىرىلىدى.

دورا ـ دەرمان ھەرخىل پىشىشىق ۋە خام دورىلار: ياز ۋە كۈز كۈنلىرى بۇ يەرلەردە يۇرگەن كىشى ئۆزىنى گويا كېسەل دورا ـ دەرمانلار دۇكىنىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى.

دورا ـ دەرمەك سەي ـ تاماقلارغا تەم كىرگۈزۈشتە ئىشلىتىلىدىغان (ئاچچىقسۇ، جاڭگۇ، قارىمۇچ، كاۋاۋچىن، زىرە ۋە زەنجۇبىل قاتارلىق) نەرسىلەر.

دوراشماق «دورىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار يەنە بىر ـ بىرىنى دورىشىپ، ئەرچە كىيىنىشنى توختاتماپتۇ.

دورام ئى. دوراش ئىشى، دوراش ھەرىكىتى.

دورامچۇق ئى ← **دورامچى:** دورامچۇق قىز. دورامچۇق قۇشقاچ. * دورامچۇقنىڭ ئاغزى پۇچۇق (ماقال).

دورامچۇقلۇق ئى ← **دورامچىلىق:** ــ بىزنىڭ بالىمىزمۇ ئۇلارنى دورىسا ئەپلەشمەيدۇ. قويۇڭلار ئۇنداق دورامچۇقلۇقنى، ــ دەيدىم مەن خوتۇنۇم گەپىنى تۇگەتكەنده.

دورامچى ئى. باشقىلارنى دورىغۇچى، دوراش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم.

دورامچىلىق ئى. دوراش بىلەن شۇغۇللىنىش ھەرىكىتى، قىلىقى، دورامچۇقلۇق: دورامچىلىق قىلماق. * دورامچىلىق ــ تۇتى قۇشنىڭ تۇپ خىسلىتى، خىسلەت ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ نەس ئىللىتى.

دوره ئى. يەرلىك توقۇمىچىلىقتا ئۆرۈش يىپلىرىنى بىر لۆتتىن قىلىپ يۆگەيدىغان تۆت قاناتلىق چاقسىمان ياغاچ سايمان.

دورەم ئى. قېتىم، نۆۋەت، رەت: ھەر دورەم. كېلەر دورەم.

دورەمچى سۇپ. نۆۋەتتىكى، قېتىمقى: بۇ دورەمچى ئىشنىڭ تازا ياخشى بولمىدى.

دورداي سۇپ. كۆتۈرۈلۈپ چىققان، قىلىن، توم؛ ساڭگىلاپ تۇرىدىغان: دورداي كالپۇك.

دوردايتماق «دوردايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: غالىب ئىككى گەپنىڭ بىرى بولسىلا، قاپاقلىرىنى تۇرۇپ، كالپۇكلىرىنى دوردايتىپ، خۇددى ھازىرلا سوقۇشىدىغاندەك قىلاتتى.

دوردايتىشماق «دوردايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار كالپۇكلىرىنى دوردايتىشىپ ئولتۇرۇشاتتى.

دوردايماق پ. ئىششىپ، كۆتۈرۈلۈپ چىقماق؛ تومپىيىپ، يوغىنىماق: ئۇنىڭ كالاچتەك ئېغىزى ئەتراپىدىكى قىلىن كالپۇكى تېخىمۇ دوردىيىپ كەتكەن بولۇپ، خۇددى ھازىرلا يىغلىۋېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى.

دورغا ئى ① تارس. ۋاقىت تەرىپىدىن بىر يېزىنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا بەلگىلەنگەن ئەمەلدار: شۇ ئادىدا، سالى دورغا بىلەن قاسىم پالۋان ھويلىدىن چىقىپ، مېھمانلارنى قارشى ئالدى. ② كونا جەمئىيەتتە ۋە بەزى ئەمەلدارلارنىڭ يۇگۇر ــ يېتىم خىزمىتىنى قىلىدىغان خىزمەتچى: يامۇلنىڭ بەش دورغىسى ئۇنىڭ پۈت ــ قوللىرىنى باغلاپ ھارۋىغا تاشلىغانچە ئاچىقىپ كەتتى.

دورغىلىق ئى ① دورغىلارغا بېرىلگەن ئەمەل، ھوقۇق، ۋەزىپە: تۆمۈر خەلپە يېغىلىقىدىن كېيىن شوپۇللۇقلاردىن بوسۇق دورغىنىڭ ئوغلى سالى دېگەن كىشى بۇ يۇرتنىڭ دورغىلىقىغا بەلگىلەندى. ② دورغىلارغا خاس ئالاھىدىلىك، خاراكتېر، قىلىق، ئادەت.

دورىپۇرۇش ئى [پ] دورا ــ دەرمان سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم.

دورىپۇرۇشلۇق ئى. دورا ــ دەرمان سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، كەسپى: ئاتام ئوقۇتقۇچىلىق، دادام دورىپۇرۇشلۇق قىلىدۇ.

دورىخانا ئى [پ] <تېب> دورا ياسايدىغان، ساقلايدىغان ۋە ساتىدىغان جاي، ئورۇن، ئاپتېكا: مەريەمخان ئورنىدىن تۇرۇپ، دوختۇرغا رەھمەت ئېيتتى ــ دە، دورىخانىدىن دورىنى ئېلىپ، ئەركىننى يېتىلەپ چىقىپ كەتتى.

دورىشۇناس ئى [پ] <تېب> دورىلارنىڭ ئورگانىزم ئىچىدە پەيدا قىلغان ئۆزگىرىشى، ئورگانىزملارغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى ۋە كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش پىرىنسىپلىرى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلغۇچى ئادەم، مۇتەخەسسىس: بۇ تەتقىقاتتىن دورىشۇناسلارغا شۇنداق ئىلھام بولىدۇكى، نېرۋا سىستېمىسىدا كالىي ئىيونىنىڭ ئۆتۈشۈپ تۇرۇشىنى تېزلىتىپ، نېرۋا ھۈجەيرىسى ھەرىكىتىنى ۋاقتىنچە چەكلەپ تۇرالايدىغان دورا ئىشلەش مۇمكىن.

دورىشۇناسلىق ئى. دورىلارنىڭ ئورگانىزم ئىچىدە پەيدا قىلغان ئۆزگىرىشى، ئورگانىزملارغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى ۋە كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش پىرىنسىپلىرى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن، ئىلىم.

دورىگەر ئى [پ] <تېب> ① فارماكوپىيە ۋە رېتسېپقا ئاساسەن دورا تەييارلايدىغان ئادەم. ② دوختۇرخانىلاردا، دوختۇرنىڭ يېزىپ بەرگەن رېتسېپىغا ئاساسەن دورا بېرىدىغان كىشى.

دورىگەرلىك ئى. دورا ياساش ۋە دورا بېرىش ياكى سېتىش ئىشى، كەسپى: ئەنجۇر ــ مەشھۇر مېۋە بولۇپلا قالماستىن، تېببىي دورىگەرلىك ئىلمىدە ئاجايىپ شېپالىق دورا ئىكەنلىكى بىلەنمۇ مەشھۇر.

دورىلاتماق «دورىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايزىمخان ئۆيگە كەلگەندە، يولدىشى ئاللىقاچان ئالمىلىقنى دورىلاتقىلى كەتكەنىدى.

دورىلاشماق «دورىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دورىلانماق «دورىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پۈتۈن ئورمانلار دورىلىنىپ بولدى.

دورىلىق ① ئى. دورا بولۇش، دورا ئورنىدا ئىشلىتىش؛ دورىغا خاس ئالاھىدىلىك: ئۇ يەردە دورىلىق ئۇچۇن بىر مىسقال ئادەم گۆشىنى مىڭ تىللاغا ئالىدۇ. ② سۇپ. دورا ياساشقا بولىدىغان ياكى دورا ياساش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان: تولدۇرۇپ ئېتىكىنى گۈل ــ چېچەككە، باشلىغان يەنە يېڭى تەتقىقاتنى. دورىلىق ئوت ــ گىياھتىن نۇسخا تاللاپ، قويغان ھەربىر خىلغا لايىق ئاتىنى.

دورىلىماق پ ① دورا سەپمەك، دورا پۈركۈمەك، دورا چاچماق: دېھقانچىلىقتا يەرگە ئىشلەش، ئۇرۇق تاللاش، دورىلاش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى تېخنىكىلىق تەلەپكە لايىق ئىشلەش لازىم. ② دورا سۈرمەك، چاپلىماق، دورا بىلەن دېزىنفېكسىيە قىلماق: سېسترا بالىنىڭ پۈتىدىكى يارىنى دورىلاپ داكا بىلەن يەنە تېڭىپ قويدى.

دورىماق پ ① باشقىلار نېمە قىلسا شۇنى قىلىپ باقماق، تەقلىد قىلماق: تىلىڭ كەلمىسە دورىما، خۇشۇڭ كەلمىسە سورىما (ماقال). ② بىرىنىڭ بىرەر ئىش ياكى مىجەز ــ خۇلقىنى ئۆزىگە سىڭدۈرمەك، شۇنىڭ ئىزىدىن ماڭماق: ئوغۇل ئاتىنى دورايدۇ، قىز ئانىنى (ماقال). ③ بىرىنىڭ بىرەر ئىش ــ ھەرىكىتىنى مازاق قىلىپ كۆرسىتىپ كەمسىتمەك، مەسخىرە قىلماق، زاڭلىق قىلماق: ئۇ ھېلىقى ئادەمنىڭ مېڭىشىنى زاڭلىق قىلىپ، دوراپ كۆرسىتىۋاتاتتى.

دوزاخ ئى [پ] ① دىنىي ئېتىقاد بويىچە گۇناھ ئۆتكۈزگەنلەر، يامان ئىشلارنى قىلغانلار ئۆلگەندىن كېيىن مەڭگۈ ئازاب چېكىدىغان جاي، جەھەننەم: دوست ئايرىغان دوزاخ

تۇغدە (ماقال). ② كۆچمە. قاراڭغۇ ھەم ئېچىنىشلىق تۇرمۇش مۇھىتى: ـــ ئاۋۇال بۇ دوزاختىن كېتىۋالايلى، يولدا ماڭغۇچە ھەممىنى دەپ بېرىمەن، ـــ دېدى.

دوزىخىي سۈپ [پ] دوزاختقا لايىق، دوزاختقا كىرىشكە تېگىشلىك؛ ئەسكى، يامان: ـــ دېگەنلىرىنى ئورۇنلىمىسام دوزىخىي بولۇپ كېتەي، ـــ دېدى ھاشىم.

دوڭنا مىق [ر] ① نەرسىلەرنىڭ 12 دىن قىلىنغان ھەربىر توپى: بىر دوڭنا قەلەم. بىر دوڭنا پالپاق. ② توپ: ـــ ئوستى ئالتۇن تاغ، ئاستى كۈمۈش باغ، يۈرتداش دېسەڭ ئەترايدا پەۋەس، ئەل ـ ئاغىنە دېسەڭمۇ دوڭنە ـ سى بىلەن تېپىلمىدۇ، ـــ دېدى تۇراپ شەمەرنىڭ كۆڭلىنى ياساپ.

دوست ئى [پ] ① ئۆزىگە نىسبەتەن كۆڭلى يېقىن، قېرىنداشلاردەك ئۆتىدىغان ئادەم؛ ئاغىنە، بۇرادەر: ھەقىقىي دوست. * مېھرىبان دوست. * دوست باشقا قارار، دۈشمەن ئاياغقا (ماقال). ② تەرەپدار، ھامىي: دۈشمىنىمىزنىڭ دۈشمىنى بىزنىڭ دوستىمىز. ③ ئاشنا، يار: جان دوستۇم جېنىم دوستۇم، ئايمىخان مېنىڭ دوستۇم. ئايمىخان ئۆلۈپ كەتسە، كىم بولۇر مېنىڭ دوستۇم.

دوستانە رەۋ [پ] دوستلارچە، دوستلاردەك، دوستلارغا ئوخشاش: دوستانە زىيارەت. دوستانە مەسلىھەت.

دوستانىلىك ئى. دوستلارچە، دوستلارغا خاس مۇئامىلە: ئالدىنقى يىلى ئۇ تىل ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭغا بارغاندا، بۇ ئادەم قىزغىن دوستانىلىك كۆرسەتكەنىدى.

دوست ـ ئاغىنە دوست ۋە ئاغىنە: ئۇ مەكتەپكە كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن ئاتا ـ ئانىسى ۋە دوست ـ ئاغىنىلىرىگە ئۆز ئەھۋالى توغرۇلۇق خەت يېزىۋەتتى.

دوست ـ بۇرادەر دوست ۋە بۇرادەر: ئىككى دوست قەشقەر شەھىرىگە يېتىپ كەلدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان بۇرۇنقى دوست ـ بۇرادەرلىرى يۇرىكى يېرىلغۇدەك خۇشال بولۇشۇپ، كۆپ ئۆتمەيلا تاشۋايىنى ئىزدەپ تېپىشتى.

دوست ـ دۈشمەن دوست ۋە دۈشمەن: «دوست ـ دۈشمەنلەر ئالدىدا ئوغلۇمنى چىرايلىق يانقۇزۇڭ السام» دەپ ئويلىدى مەشھۇر.

دوستسىز سۈپ. دوستى يوق، تەنھا: دوستسىز ھايات. * دوستسىز ئادەم.

دوستسىزلىق ئى. دوستى يوقلۇق، تەنھالىق: دەرۋەقە، ئۆتۈپ كەتكەن بۇ بىر ئايدىن بېرى ئۆيسىزلىك، دوستسىزلىق، پۇلسىزلىقنىڭ ئازابىنى بولۇشچە تارتتىم.

دوستلارچە رەۋ. دوستلارغا ئوخشاش، دوستلاردەك، دوستانە: دوستلارچە يارىدەم. دوستلارچە كەيپىيات.

دوستلاشتۇرماق «دوستلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سوۋېت دىپلوماتلىرى دەرھال ئىشقا چۈشۈپ، شېڭ شىسەي بىلەن خوجىنىياز ھاجىنى دوستلاشتۇرۇپ قويدى.

دوستلاشتۇرۇلماق «دوستلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دوستلاشماق پ. دوستانە مۇناسىۋەت ئورناتماق، دوست بولماق: شۇنداق قىلىپ بىز شائىر مۇتەللىپ بىلەن دوستلىشىپ كەتتۇق.

دوستلۇق ئى. دوستلارغا خاس مۇئامىلە، مۇناسىۋەت، دوستانە ئالاقە: ئۇلار قوموللۇق كىشىنىڭ بىلمىگە قايىل بولۇشتى ۋە مۇشۇ كۆرۈشۈشتىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتتى.

دوستلۇقسىز سۈپ. دوستلۇقى يوق، دوستلۇقتىن خالىي: ھايات دوستلۇقسىز ئۆتكەن بولسا، كىشىلەر ھىجران ئازابىغا قالمىغان بولاتتى. دوستلار بىر ـ بىرىگە تەلپۈنمىگەن بولسا، يەر شارىدىكى شەيئىلەر بىر ـ بىرىگە باغلىنىشسىز ياشىغان بولاتتى.

دوست ـ يار ئەل ـ ئاغىنە، دوست ـ بۇرادەر: ئاڭغىچە كۈنمۇ پېتىپ، سۈپىتاينىڭ قولۇم ـ قوشنا، دوست ـ يار، بۇرادەرلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىشكە باشلىدى.

دوست ـ يارەن ← **دوست ـ يار**: سابىق جەڭچى يېڭى قورالالارنى ئۆزىگە يېقىن تونۇش ئەسكىرى ۋە ئىشەنچلىك دوست ـ يارەنلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىن سۈرۈشتۈرۈپ ئەكېلىپ قويغانىدى.

دوسكا ئى [ر] خەت يېزىشقا ماسلاشتۇرۇپ ياسالغان، قارا ۋە باشقا رەڭدە سىرلانغان تاختا ئەينەك ياكى تامدىن چىقىرىلغان سىلىق يۈزلۈك قۇرۇلما: قارا دوسكا.

دوشاپ I ئى. دىيال. تاۋۇز ئۇرۇقى.

دوشاپ II ئى [پ] دىيال. تېرە ئاشلايدىغان ئاش.

دوغ ئى. جان ت. دوغاپ: ـــ مۆزدەك دوغدىن بىر چىنىدىن ئىچمەيلىمۇ، ـــ دېدى ئۇ دوغاپچىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە پېشىمدىن تارتىپ.

دوغا ئى. خادىك ھارۋىنىڭ شوتا بېشىغا ئورنىتىلىدىغان، تۆمۈر ياكى ياغاچتىن ياسىلىدىغان يايسىمان جابدۇق.

دوغاپ ئى [پ] ① بەلگىلىك مىقداردىكى مۇز بىلەن قېتىقنى ئارىلاشتۇرۇپ سۇدا ئېرىتىپ تەييارلىنىدىغان سوغۇق ئىچىملىك. ② سۈيۇق لاي ، لايقا: ئۆمۈر ئېقىپ، ئېقىن سۈدەك كېتەر ھەرقاچان، بەزى سۆزۈك، بەزى دوغاپ، ھەتتا بەك قىيان.

دوغاپچى ئى. دوغاپ ئېتىش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

دوغاپچىلىق ئى. دوغاپ ئېتىش ۋە سېتىش ئىشى: دوغاپچىلىق قىلماق. دوغاپچىلىق دۇكىنى ئاچماق.

دوغداق <زوئول> ① ئى. قۇشلارنىڭ بىر ئەترىتى. بۇ ئەترەتتىكى قۇشلارنىڭ بېشى كىچىك، بوينى ئۇزۇن، دۈمبىسى توز، قۇيرۇقى قىسقا بولۇپ، ئۇچالمايدۇ؛ پەقەت سۇ كېچىلەيدۇ. ② سۈپ. ساڭگىلىماي تىك تۇرىدىغان، دىقماق: دوغداق قۇيرۇق.

دوغدايتماق «دوغدايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دوغدايماق پ. دۈمبىسىنى چىقىرىپ، پۈت ـ قولىنى يىغىپ تۇگۇلۇۋالماق، دۇگدەيمەك: ئىشىك ئېچىلمىغاچقا دوغدىيىپ ساقلاپ تۇرۇش ئېغىر كەلدىمۇ قانداق، كېتىپ قالدىم.

دوغدىيىشماق «دوغدايماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دوغلاق سۈپ. پاكار ھەم سېمىز، دىقماق: دەرۋازىنى خېلى ئۇرغىنىمدىن كېيىن 50 ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان دوغلاق، قارامتۇل، سوزۇق يۈزلۈك بىر كىشى چىقتى. // كۆزئەينەكنى ئېلىۋېتىپ كۆزلىرىنى چىمچىقلاتقان ھالدا دوغلاقتىن: ـــ بۇ قىز كىم بولىدۇ؟ ـــ دەپ سورايدۇ.

دوق I ئى. تاپا ـ تەنە، مىنىنەت قىلىش يۈزىسىدىن ئېيتىلغان سۆز، قىلىنىدىغان ھەرىكەت: دوق قىلماق. * دوق قىلىپ بەرگەن تاماق قورساقنى ئاغرىتىدۇ (ماقال).

دوق II تەق. بىر نەرسىنىڭ يەنە بىر نەرسىگە ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز: قاراڭغۇدا «دوق» قىلىپ تامغا ئوسىۋالغانلىقىنى ئۇ

ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى.

دوقا ① ئى. باشنىڭ ئارقا قىسمى ياكى پېشانە تەرىپىدىكى دۆڭ يېرى: ئۇنىڭ مەڭزى قىزىرىپ ئىششىغان، پېشانىسىنىڭ دوقىسى كۆكىرىپ كەتكەنىدى. ② سۆپ. مەلۇم بىر قىسمى ئەسلىي دائىرىدىن بىر ئاز چىقىپ تۇرىدىغان: دوقا چاق. دوقا ماڭلاي.

دوقاق ئى [ئە] گۈرۈچ، ماش قاتارلىقلارنىڭ پوستى: ئېكەككە دوقاقنى كەلتۈرۈپتۇ (ماقال).

دوقال ئى ① قىيىن ئۆتكەل، قىيىن پەيت؛ توسالغۇ، خەتەر: — بىراق، بىر دوقالنى تازىلىۋەتمەي بۇ مەقسەتكە يەتكىلى بولمايدۇ، — دېدى ئۆمەر باي. ② دائىم بولۇپ تۇرىدىغان تەبىئەت ھادىسىلىرى: بۇ گۈزەل بېغىمنىڭ گۈل - چېچەكنى جۇدۇنلۇق دوقاللار سۈندۈرالمىدى.

دوقچى ئى. دوق قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان، دوق قىلىدىغان كىشى: دوقنى بىلمەس ئەر ئىدىم، دوقچى قىلدىڭ سەن ئۆزۈڭنى!

دوق - دوق «دوق II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئاچچىقىغا پايلىمىغان قۇربان ئايالىنىڭ چېچىدىن تۇتتى - دە، تامغا «دوق - دوق» ئۇستۇرۇشكە باشلىدى.

دوقسىز سۈپ. دوق قىلمىغان، تاپا - تەنە، مىننەتتىن خالىي: ئۇنىڭ ھازىرقى سەممىي جاۋابلىرى، ھېچقانداق دوقسىز، تەئەددىسىز تەلەپپۇزى ھېكمەتنى خېلىلا يېنىكلىتىپ قويدى.

دوققىدە رەۋ. «دوق» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «دوق» قىلغان ھالدا: ئۇ بېشىنى چايقاپ قويۇپ، پىيالىنى لېۋىگە ئاپاردى. ئاندىن ھارىقى تۇگىمىگەن پىيالىنى شىرەنىڭ ئۇستىگە دوققىدە قويۇپ سۆز باشلىدى.

دوقمۇش ئى. يولنىڭ مەلۇم لىنىيە بويىچە ئېگىلگەن، بۇرۇلغان جايى؛ جەينەك: دوقمۇشقا كەلمەك. دوقمۇشتا تۇرماق.

دوقمۇش- دوقمۇش نۇرغۇن دوقمۇش، ھەربىر دوقمۇش: ئەتىسى يوغان توت بۇرجەكلىك قىزىل تامغا بېسىلغان ئېلان قەغەزلىرى ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ دوقمۇش - دوقمۇشلىرىغا چاپلىنىپ كەتتى.

دوقۇرماق پ ① تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ ئىزدەپ بارماق: ئۇ يەنە قويۇپ ماڭماقچى بولدى، لېكىن قايسى كوچىغا دوقۇرۇشنى بىلمەيتتى. ② كۆچمە. تەرەپ - تەرەپتە تەمتىرىمەك: ھاشىم ئاكام كەچكىچە دوقۇرۇپ يۈرۈپ بېلەت ئالالمىدى.

دوقۇرۇشماق پ ① «دوقۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ ھەممىسى مۇدىرنىڭ ئىشخانىسىغا دوقۇرۇشتى. ② ئۇچرىشىپ، توغرا كېلىپ، دۇچ كېلىپ قالماق: ئۇ كىمنى دۇر قارىغاپ، ئاچچىق قىلىپ كېتىۋېتىپ، ئالدىدىكى كىشىگە دوقۇرۇشۇپ قالغانلىقىنى بېشىنى كۆتۈردى. ③ توقۇنۇشۇپ، تۇتۇشۇپ قالماق: مىللىي ئارمىيەدىن ئەجەللىك زەربىلەرنى يەپ، قان يۇتۇپ قاچقان قۇيرۇقچىلار نېرىقى تاغنىڭ تازا يامان بىر يېرىدە مىللىي ئارمىيەنىڭ رازۋېدكا ئىسكادىرونى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ④ بىر ۋاقىتتا توغرا كېلىپ قالماق، بىرلا ۋاقىتتا يۈز بەرمەك: كاممىللار ھەر ئىككىلا نەزىرىنىڭ بىر كۇنگە دوقۇرۇشۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۆزلىرى زاكىر جاندىن بىركۇن كېيىن ئۆتكۈزمەكچى بولدى.

دوقۇسلاتماق پ. دوققىدە تەگكۈزۈپ سىلكىتمەك، نوقۇماق، نىقتىماق: باشلىق بىگىز قولى بىلەن ئۇنىڭ قۇلىقىغا دوقۇسلاتتى.

دوقۇلداتماق «دوقۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دوقۇلداشماق «دوقۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دوقۇلدىماق پ. «دوق - دوق» قىلغان ئاۋاز چىقماق، «دوق - دوق» قىلماق.

دوك I سۈپ ① بېلىنىڭ يۇقىرىسى ئالدىغا ئېگىلگەن، ساغرىسى ئارقىغا چىققان دۇمچەك: ئارۇپ ئاكام قېرىپ كېتىپتۇ، مۇكچىيىپ، غوللىرى دوك ئادەمگە ئوخشاش ئۆسۈپ چىقىپتۇ. // دوك گۆرگە كىرگەندە تۇزلەر (ماقال). ② دوكقا ئوخشاش ئېگىلگەن، دوكقا ئوخشاش (نەرسىلەر ھەققىدە): دوك ئوق.

دوك ئوق <ماشىن> ماشىنىلارنىڭ تەكرار ھەرىكىتىنى ئايلانما ھەرىكەتكە ياكى ئايلانما ھەرىكىتىنى تەكرار ھەرىكەتكە ئايلاندۇرىدىغان ئوق. ئۇنىڭ بىر ياكى بىرنەچچە دانە ئەگرى دەستىسى بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ دىزېل ۋە بېنزىن دىۋىگاتېللىرىنىڭ مۇھىم دېتالى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

دوك II تەق. ئاياغنىڭ يەرگە ئۇرۇلۇشى ۋە قاتتىق نەرسىلەرنىڭ تېگىشىدىن چىققان بوغۇق ئاۋاز.

دوكار سۈپ [پ] بىرەر ساھەدە چوڭ ھوقۇقنى ئىگىلىۋالغان؛ پۇلى بار، پۇلدار؛ باي: قەشقەرنىڭ دوكار سودىگەرلىرىدىن بىرى بولغان نۇرئاخۇن بايۇەچچە كۇنلەرنىڭ بىرىدە بۇ يىگىتنى ئۆزى بىلەن بىللە تىجارەت قىلىشقا دەۋەت قىلدى.

دوكپايە ئى. تۆمۇرچى، تاقىچىلار ئىشلىتىدىغان بىرخىل سەندەل. «مىخ سەندەل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

دوكتور ئى [ر<لات] ئىلمىي ئۇنۋاننىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسى ياكى شۇ دەرىجىلىك ئىلمىي ئۇنۋانغا ئېرىشكەن ئالىم.

دوكتورە ئى [لات + ئە] دوكتورلۇق ئۇنۋانغا ئېرىشكەن ئايال، ئايال دوكتور: ئەي يىگىت، سەن ئالىم - ئالىم، دوكتور - دوكتورەلەرگە ئاتا بولۇشنى ئويلامسەن، ئۇنداقتا ئۆمۇرلۇك ھەمراھىڭنى چىرايىغا، مودىلىقىغا ئەمەس، پەزىلىتىگە قاراپ تاللا!

دوكتورلۇق ئى. دوكتورلار ئېرىشىدىغان ئىلمىي ئۇنۋان: ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ دىپلوم، ئاسپىرانتلىقتا ئوقۇپ ماگىستىرلىق، دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئالغىلى بولىدۇ.

دوكلات ئى [ر] ① بىرەر تېمىدا كۆپچىلىك ئالدىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق، سۆز ۋە شۇ نۇتۇقنىڭ يازما تېكىستى: دوكلات بەرمەك. دوكلات قىلماق. دوكلات ئاڭلىماق. ② رەھبىرىي ئورگانلارغا ياكى باشلىقىغا ئاغزاكى ۋە ياكى يازما ھالەتتە بېرىلگەن مەلۇمات، ئاخبارات: يازما دوكلات.

دوكلاتچى ئى. يىغىن ۋە ئاممىۋى سورۇنلاردا بىرەر تېمىدا نۇتۇق سۆزلىگۈچى ۋە ياكى سورالغان سوئاللارغا جاۋاب بەرگۈچى كىشى.

دوكۇر ئى<زوئول> خوراز ۋە قىرغاۋۇللارنىڭ پاچىقىدىكى مۇڭگۈزسىمان ئۆسۈك.

دوكۇلداتماق «دوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گۈلئايشەمنىڭ شوخ يۇرىكى كۆكرەك قەپىسىنى دوكۇلدىتىپ ھاياجانلىرىنى سىرتىغا چىقىرىپ قويۇۋاتقاندەك بىلىنەمكتە.

دوكۇلداشماق «دوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مەكتەپ قوڭغۇرىقى يەنە رىتىملىق جىرىڭلىدى. ئۆسمۇرلەر قى - چۇ كۆتۈرۈشۈپ سىنىپلاردىن مەكتەپ مەيدانىغا

دوكۇلدىشىپ چىقىشتى.

دوكۇلدىماق پ. «دوك ـ دوك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دوك ـ دوك» قىلماق: باقى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ھېچ تەرەپكە قارىماي دوكۇلداپ كىرىپ كەتتى.

دوگما ئى [ر<گىرىك] كونكرېت شارائىتقا تەتبىق قىلماي، قارىغۇلارچە يولغا قويۇلغان ياكى قوبۇل قىلىنغان قانۇن ـ توزۇم، قائىدە؛ پىكىر، ئەقىدە.

دوگماتىزم [ئى] دوگمىچىلىق.

دوگماتىك سۈپ [ر] دوگمىچىلىققا ۋە دوگما ئەقىدىلەرگە ئاساسلانغان.

دوگمىچى ئى. دوگمىچىلىققا ۋە دوگما ئەقىدىلەرگە ئاساسلىنىدىغان ۋە چوقۇنىدىغان كىشى.

دوگمىچىلىق ئى <پەلس> سۇبيېكتىپچىلىقنىڭ بىرخىل ئىپادە شەكلى. ئۇ شەيئىلەرنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىشىنى تەھلىل قىلماي ھەمدە شەيئىلەر زىددىيىتىنىڭ خاسلىقىنى تەتقىق قىلماي، پەقەت تەييار تەرتىپ ۋە ئىبارىلەرنى ئۆلۈك ھالدا قوبۇل قىلىش ئارقىلىق مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىدۇ.

دوگمىلاشتۇرماق «دوگمىلاشماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سوۋېت ئىتتىپاقى، شەرقىي ياۋروپا ماركسىزم يېتەكچى ئىدىيەسىنى توغرا ئىلمىي تەپەككۇردىن يىراقلاشتۇرۇپ، دوگمىلاشتۇرۇپ، ماركسىزمنىڭ دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەش نەزەرىيەۋى خىسلىتىدىن ۋاز كېچىپ، سوتسىيالىزم تەرەققىياتىنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىگە خىلاپلىق قىلىپ، ئامەمدىن ئايرىلىپ قالغانلىقتىن، چىرىكلىشىش ئەۋج ئالدى، ئىقتىساد بىر ئىزدا توختاپ قالدى.

دوگمىلاشماق پ. دوگما ھالەتكە كەلمەك: بۇ كىرىزىس ئەمەلىيەتتە ئىجتىمائىي كىرىزىس (مىللەتلەرنىڭ بۆلۈنۈشى، ئائىلىنىڭ يىمىرىلىشى، مائارىپنىڭ دوگمىلىشىشى، قانۇننىڭ كۈچتىن قېلىشى ... قاتارلىق) نىڭ نەقەدەر زور ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

دوگوۋور ئى [ر] توختام: ئۇ شۇ چاغلاردا مەشھۇر باي زۇپەر ھاجىنىڭ ئىگىلىك ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان، سودا ـ سېتىق، توختام ـ دوگوۋور ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، كەڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ئورناتقان زىيالىي ئىدى.

دوگوۋورلاشماق پ. توختام تۈزۈشمەك، توختاملاشماق: گاسىت ئاخىرى قوشنا كوپېراتىپتا ئۆي قۇشلىرى باقىدىغان بىر بوۋاي بىلەن تونۇشۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن دوگوۋورلاشتى.

دوك I تەق. قاتتىق بىرنەرسە يەنە بىرنەرسىگە ئۇرۇلغاندا ياكى تەگكەندە چىققان ئاۋاز: تۈيۇقسىز «دوك» قىلغان ئاۋاز ھەممەمزىنى چۆچۈتۈۋەتتى.

دوك II ئى. ۋېيېتنامنىڭ پۇل بىرلىكى.

دوك ـ دوك «دوك I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: تالادىكى «دوك ـ دوك» قىلغان ئاۋازنى ئاڭلاپ قالغان بالا دەرھال سىرتقا يۈگۈردى.

دوكغاس تەق. بىر پۈتى قىسقا ئادەمنىڭ ماڭغان ۋاقتىدىكى پاچاقتىن يۇقىرى، بەلدىن تۆۋەن قىسمىنىڭ بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىپ تۇرۇش ھالىتى.

دوكغاسلاشماق «دوكغاسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دوكغاسلىماق پ. بەدىنىنىڭ پاچاقتىن يۇقىرى، بەلدىن تۆۋەن قىسمىنى بىر كۆتۈرۈپ، بىر پەسەيتىپ ماڭماق: ئۇ بېشىنى ساڭگىلىتىپ، دوكغاسلاپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ.

دوكغاق سۈپ ① بېلىنىڭ ئۈستى ئالدىغا، ئاستى كەينىگە ئېگىلگەن، دوكغايغان ياكى دوكغىيىپ ماڭىدىغان: دوكغاق خوتۇن. ② غولىنىڭ ئۈستۈنكى قىسمى يەرگە قاراپ ئېگىلگەن، دوكغايغان: دوكغاق ئۇجمە.

دوكغاقلاتماق «دوكغاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ كۆزى ھامان ئوغلىدا ئىدى. ئوغلى ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ژېلىسپىتنى دوكغاقلىتىپ تالاغا ماڭدى.

دوكغاقلىماق پ ① دوكغىيىپ ئاقساپ ماڭماق: بۇۋاي تالادىن كىرىپ دوكغاقلاپ ماڭغىنىچە بېلىگە مۇشتلايدۇ. ② كۆچمە. خۇشامەت قىلماق: دادا، سىز قاسىم خالۋاپقا نېمانچە دوكغاقلايسىز، چوڭ بولسا بىر دۇيجاڭغۇ؟

دوكغالچاق ① ئى. ئارقا ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆرۈپ، تېپىچەكلەش ھالىتى: تاي دوكغالچاق ئاتتى. ② سۈپ. ئېگىلىپ بىر تەرىپى جەينەكسىمان چىقىپ قالغان: دوكغالچاق جىگدە. دوكغالچاق ئامۇت.

دوكغالچاقلىماق پ. ئارقا ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تېپىچەكلىمەك، سۆكۈنچىنى ھەر تەرەپكە ئىرغاڭلاتماق، ئۇيان ـ بۇيان ئاغماق (ئات، كالا، ئېشەك قاتارلىق ھايۋانلار ھەققىدە): ھارۋىغا كۆندۈرۈلمىگەن ئات دوكغالچاقلاپ ھارۋىغا زادىلا يېقىن كەلمىدى.

دوكغايتماق ① «دوكغايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پاتمىخان ئۇلارنىڭ بىرقانچىسىنى ئېرىقنىڭ قىرىغا چىقىرىپ دوكغايتتى. ② ئۇست، يۇقىرى تەرىپىنى تۆۋەنگە قاراتماق، دۇملەمەك: ئۇ تۆكنى دوكغايتىپ ئاستىغا قارىغاندى، يوغان بىر تۆشۈك كۆرۈندى.

دوكغايتىشماق «دوكغايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئاكا ـ ئۇكا ئىككىيلەن چېلەكلەرنى دوكغايتىشىپ بىرمۇ بىر تەكشۈرۈشكە باشلىدى.

دوكغايتلىماق «دوكغايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باك دوكغايتىلىپ تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن تېشىلگەنلىكى مەلۇم بولدى.

دوكغايماق پ. بېلىنى ئېگىپ بېشىنى ئالدى تەرىپىگە پەسلەتمەك، ئېگىشمەك: ئولتۇرار، چىرايلار زاۋال مەزگىلى، پىلدىرلاپ غەم چاچقان كۆزلەر ئارمانسىز... تۇرىدۇ ياش شائىر كۆپىنىڭ ئالدىدا دوكغىيىپ، تىترەپ ماغدۇرسىز پۈتى.

دوكغىيىشماق «دوكغايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دوكگۇر تەق. باراباڭ قاتارلىقلارنى ئېگىز ـ پەس ئۇرۇشتىن چىققان ئاۋاز.

دوكگۇر ـ دوكگۇر «دوكگۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ـــ دوكگۇر ـ دوكگۇر قىلىۋاتقان نېمە ئۇ؟ ـــ دەپ سورىدى ۋاڭ يېرىم كېچە بولغاندا يېنىدىكى تەيجىسىدىن.

دوكگىدە رەۋ. «دوكۇ» قىلغان ھالدا، «دوكۇ» قىلىپ: مەن ئاچچىقىمدا يان ئىشكىنى دوكگىدە ياپتىم ـ دە، ئىشخانىغا كىرىپ كەتتىم.

دوكىلداتماق «دوكىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رېھىم پالۋان ھويلا ئىشكىنى دوكىلدىتىپ قېقىپ تۇرۇپ توۋلىدى.

دوكىلدىماق پ. «دوكۇ» قىلغان ئاۋاز چىقماق، «دوكۇ» قىلماق: بىرپەستىن كېيىن ئىشىك دوكىلدىدى.

دولا ئى ① ئادەمنىڭ بىلىكىنىڭ يۇقىرىسىدىكى بويۇنغا تۇتاشقان ئىككى تەكشى جايى: ئۇنىڭ دولىسى سەل پەس ئىدى.

② هايۋانىڭ ئالدى پۇتىنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى گۈرجەك سۆڭەك بار قىسمى: تورپاق يەنە سەكرىدى، ئۇستىدىكى توقۇم ئۇنىڭ دولىسىغا كېلىپ قالدى. ③ كىيىمنىڭ ياقىغا تۇتاش ئىككى ياندىكى قىسمى: بۇ كۆڭلەكنىڭ دولىسى بىرئاز كەڭ بولۇپ قاپتۇ.

دولا چىقارماق نارازى بولماق، قارشى تۇرماق؛ ئېتىراز بىلدۈرمەك: ئۆز يۇرتىدا، ئۆز ئۆيىدە كىچىككىنە بىر ئىشلار ئۈچۈن دولىسىنى چىقىرىپ قويىدىغان يىگىت ئىدى.

دولىسىنى قاقماق «يارايسەن»، «قىلغان ئىشىڭ بولىدۇ»، «مەن قوللايمەن» دېگەن ئىشارىنى بىلدۈرمەك: ساقچى ھوقۇقدارى ئايتىللانىڭ چېچىنى سىلاپ قويىدى، شۇم نىيەت بىلەن دولىسىنى بىرنەچچە قېتىم يۆمشاق ـ يۆمشاق قاقتى.

دولان ئى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قەشقەر ۋىلايىتى مەكىت ناھىيەسىنىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى.

دولان مەشرىپى <ئۇس> دولاندىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئومۇملاشقان بىر خىل مەشرەپ شەكلى.

دولان مۇقامى <مۇز> ئۇيغۇر 12 مۇقامدىن ئىبارەت ئانا مۇقامنىڭ يەرلىك ۋاريانتلىرىدىن بىرى بولۇپ، دولان دىيارىدا كەڭ ئومۇملاشقان، ئاساسەن دولان مەشرەپلىرىدە ئورۇنلىنىدۇ.

دولان ئۇسسۇلى <ئۇس> دولان ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا كەڭ ئومۇملاشقان ۋە دولان مەشرەپلىرىدە ئوينىلىدىغان بىر خىل ئۇسسۇل شەكلى.

دولانا ئى [پ] <بوت> ① ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى تۇخۇمغا ئوخشاشراق بولۇپ، ئۇچتىن بەشكىچە پېرىلىدۇ؛ گۈلى ئاق، مېۋىسى شار شەكلىدە، توق قىزىل كېلىدۇ؛ يۇزىدە ئۇششاق سېپكۈنلىرى بولىدۇ. تەمى چۈچۈمەل، ئىستېمال قىلىشقا ياكى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

دولقۇن ئى ① دېڭىز ـ ئوكيان، كۆل سۈلىرىدا پەيدا بولىدىغان كۆچلۈك چايقاق. ② <فىز> تەۋرىنىشنىڭ جىسىمدىكى تارقىلىشى. ئۇ جىسىمنىڭ ماددىي نۇقتىسىنىڭ تەۋرىنىشىدۇر. دولقۇن پەقەت ھەرىكەتنىڭ بىر خىل تارقىلىش شەكلى بولۇپ، ماددىي نۇقتىنىڭ ئۆزى دولقۇنغا ئەگىشىپ ئىلگىرىلىمەيدۇ. مەسىلەن، ئاۋاز دولقۇنى. ③ كۆچمە. كەڭ كۆلەملىك ئېلىپ بېرىلغان ئاممىۋى ھەرىكەت: ئىنقىلاب دولقۇنى. ④ كۆچمە. ئىچكى كەچۈرمىشنىڭ كۆچلۈك ھەرىكىتى: قەلب دولقۇنى. ⑤ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

دولقۇنسىمان سۈپ. بىر ئۆرلەپ، بىر پەسىيىدىغان، ئۆرلەپ ـ پەسىيىپ تۇرىدىغان، دولقۇنغا ئوخشاش، دولقۇن شەكلىدە: دولقۇنسىمان تاغلار. دولقۇنسىمان قىزىتما. * جەمئىيەت دولقۇنسىمان تەرەققىي قىلىدۇ.

دولقۇنلاتماق «دولقۇنلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەتىيازنىڭ قاتتىق بورىنى دېڭىز سۈيىنى دولقۇنلاتتى.

دولقۇنلاشماق «دولقۇنلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: دېڭىز ئوخشاش مايسىلار، دولقۇنلىشار يەلپۈنۈپ. ئورتاقچىلار ياراشقان، گويا قىزىل گۈل بولۇپ.

دولقۇنلاندۇرماق «دولقۇنلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يامغۇرلۇق ھاۋانى دولقۇنلاندۇرۇپ، ياڭراتتى ئېلىنىڭ ناخشىسى ھەريان. يېقىملىق، مەردانە، جۇشقۇن غەزەلدىن، بىر ئىزگۈ جىملىققا چۆكتى ھەربىر جان.

دولقۇنلانماق پ ① دولقۇنلۇق ھەرىكەتكە كەلمەك، دولقۇنلىماق: دولقۇنلىنىپ ئاققان دەريا سۈيى ئۇنىڭ يولىنى توستى. ② كۆچمە. ھاياجانلانماق؛ جۇش ئۇرماق: ئاسىيەنىڭ قەلبى ئاستا ـ ئاستا ياشلىق باھارىنىڭ خۇشاللىقى بىلەن دولقۇنلىنىشقا باشلىدى.

دولقۇنلۇق سۈپ ① دولقۇنى بار، دولقۇنلاپ تۇرىدىغان: دولقۇنلۇق دەريا. ② دولقۇنلىنىپ تۇرىدىغان، جاراڭلىق، ياڭراق: ئۇنىڭ ئاۋازى دولقۇنلۇق ئىدى.

دولقۇنلىماق پ ① دولقۇن ھاسىل بولماق، تىنىمسىز ئۆركەشلىمەك، مەۋج ئۇرماق: دېڭىز سۈلىرى دولقۇنلىدى. ② كۆچمە. جۇش ئۇرماق، ئۇرغۇماق: ئۇچ رومكا ھاراقتىن كېيىن باستىنىڭ قانلىرى دولقۇنلاپ، كۆزلىرى ئىلەشتى.

دوللار ئى. ئامېرىكا، ئاۋسترالىيە، باھاما، بىرۇنېي، بېلىز، زىمبابۋې، فىجى، سىنگاپور، كانادا، لىبېرىيە، ناۋرۇ، يامايكا، يېڭى زېلاندىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پۇل بىرلىكى.

دولومىت ئى [ر] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. سىرتقى كۆرۈنۈشى يېرىم ياكى ئۇششاق شېغىللار ئارىلاش كەلگەن تاش پارچىلىرىغا ئوخشايدۇ. رەڭگى ئاساسەن كۈل رەڭ ياكى ئاق كېلىدۇ، يېنىك ۋە ئەينەك پارقىراقلىقىدا بولىدۇ. مېتاللور ـ گىيە سانائىتىدە ئوتقا چىدامليق ماتېرىيال ۋە دومنىمەشنىڭ ئېرىتكۈچى رېئاكتىپى قىلىنىدۇ.

دومائى [ر] تارس. چارروسىيەدىكى تۇرلۇك مەركىزىي ۋە مەھەللىۋى ئورگانلارنىڭ نامى.

دومبا ئى. دىيال. قورسىقى كىچىك چۆگۈن.

دومباق سۈپ. كۆپۈپ، كۆتۈرۈلۈپ، ئۆرلەپ چىقىقان، تومپايغان: ئۇ قارىسا قىزنىڭ يانچۇقى دومباق تۇرغۇدەك، قاراپ ئۇنىڭ بېھى ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ.

دومباق ـ دومباق «دومباق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئېلىنماقتا تەخسىگە ئېرىپ كەتكەن مانتىلار، «دەريا ياغ!» دەپ سۆزلەيدۇ دومباق ـ دومباق سامسىلار.

دومبايتماق «دومبايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قورسىقىنى دومبايتىپ ھەر ئىشقا ئۆزى يۈگۈرۈپ، ئالدىراپ يۈرەتتى.

دومبايماق پ. كۆتۈرۈلۈپ، كۆپۈپ، ئۆرلەپ چىقماق، تومپايماق؛ كۆپمەك: قورسىقى دومبايماق.

دومبىرا ئى <مۇز> قازاقلارنىڭ ئىككى تارلىق چالغۇ ئەسۋابى. قارنى يېرىم نەشپۈت شەكلىدە بولۇپ، سېپى ئۇزۇن ۋە ئىنچىكە كېلىدۇ. سېپىغا 9 دىن 12 گىچە پەدە باغلىنىدۇ، تۆت ياكى بەش گىرادۇستا سازلىنىدۇ.

دومبىرچى ئى. دومبىرا چالغۇچى: ئۇ ئۇستا دۇمبىرچى. // بىرپەستىن كېيىن دومبىرچى يىگىت جارقىن سەھنىگە چىقىپ كەلدى.

دومساق سۈپ. دىيال. دوملاق، يۇملاق، دۈگىلەك.

دومسايتماق «دومسايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئاغزىنى دومسايتىپ، يەرنىڭ تېگىدىن قاراپ داۋۇڭتقا ھومايدى.

دومسايماق پ. قاپىقىنى تۇرۇپ تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ بىرەر ئىش، نەرسىدىن نارازى ياكى خاپا بولغانلىقىنى ئىپادىلىمەك:

مۇھەممەتئىمىن قەستەن تەرىنى تۇرۇپ تاۋى نازۇك خوتۇندەك غەلىتە دومسايدى.

دومسماق پ. دىيال. دوملىماق، تەڭلىمەك.

دومسىيىشماق «دومسايماق» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دوستۇمنىڭ ئۆيىگە كىرسەم، چىنارگۈل بىر چەتتە، ئاپىسى بىلەن دادىسى يەنە بىر چەتتە دومسىيىشىپ تۇرۇپتۇ.

دوملاتماق «دوملىماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دوملاشماق «دوملىماق» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دوملانماق «دوملىماق» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دوملىماق پ ① دوم ـ دوم قىلماق، كۆز ـ كۆز قىلماق، ماختىماق: ئۆزىنى دوملىغان بىرىنچى ئەخمەق، خوتۇننىنى دوملىغان ئىككىنچى ئەخمەق (ماقال). ② ئاستا، شۇنچىكى تەگكۈزمەك: ئاپامنىڭ ئارىلاپ كېپەكنى قورسىقىمغا دوملاپ، ئاللىنېمىلەرنىدۇر ئوقۇپ ئاشلىغانلىقىنى، ئۆزۈمنىڭمۇ تىكلىمە ئەينەك ئالدىغا كېلىپ، چىرايلىقلىقىمغا مەپتۇن بولۇپ يۈرگەنلىكىمنى ھازىرمۇ ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق!

دومنمەش ئى [دومنا + مەش] <سانا> رودىدىن چىيۇن ئېرىتمىدىغان چوڭ ئوچاق. تۇرخۇن شەكىللىك بولۇپ، ئاستى بىلەن ئۇستى بىرئاز چوڭراق كېلىدۇ. ئىچى ئوتقا چىداملىق خىش بىلەن تۇرغۇزۇلىدۇ.

دوملاتما سۈپ. دوملاپ تۇرىدىغان، دوملايدىغان: دوملاتما توپ.

دوملاتماق ①«دوملىماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاتتىق شامال قىزچاقنى يۇلۇۋېلىپ، دوملىتىپ ئەكەتتى. ② كۆچمە. تىجارەت ئارقىلىق ئايلاندۇرماق، ئوبوروت قىلماق: دەرۋەقە كۆچا سودىگەرلىرى بىر قىسىم پۇلنى دوملىتىپ، بىر ـ بىرىنى ساختا قىلىپ پۇل تاپسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھەممىسى توپلىشىپ كېلىپ دېھقانلارنى، ئۇششاق قول ھۈنەرۋەنلەرنى ئالداپ پايدا ئالاتتى.

دوملاشماق «دوملىماق» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار دوملىشىپ قاتتىق ئېلىشتى.

دوملاق سۈپ. يۇملاق، دۈگىلەك: دوملاق قاچا. دوملاق قازان.

دوملاقلاتماق «دوملاقلىماق» پەيئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قوغلاپ كەلگەن ئىككى چېركىنى مۈشت بىلەن ئۇرۇپ دوملاقلىتۇۋېتىپ، ئانقا سەكرەپ مىندى.

دوملاقلاشماق «دوملاقلىماق» پەيئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: گۈلئايشەم چۆچۈپ يەرگە چۈشتى. ئۇ ئۇنسىز دوملاقلىشۋاتقان ئۈچ گەۋدىگە ئۆزىنى ئاتتى.

دوملاقلىماق پ ① دوملاق ھالەتكە كەلتۈرمەك، دوملاق قىلماق: خېمىرنى دوملاقلىماق. پاخالىنى دوملاقلىماق. ② دومىلىماق: دوملاقلاپ يەرگە يىقىلدىم.

دوملانما سۈپ. دوملايدىغان، دوملانغان: دوملانما سۈركىلىش.

دوملانماق ①«دوملىماق» پەيئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بالىلار يېڭى ياغقان قار ئۈستىدە دوملاندى. ②«دوملىماق» پەيئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قار توپى دوملاندى.

دومىلە [خەن] ① ئى. كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىدىن تاشقىرى، تۇيۇقسىز يۈز بېرىدىغان كۆڭۈلسىز ھادىسە؛ بەختسىزلىك؛ بالا ـ قازا، نەس: دومىلە باسماق. ② سۈپ. نەس باسقان، قارا باسقان، بەختسىزلىككە دۇچار بولغان: دومىلە ئادەم.

دوملىما سۈپ. دوملاتقىلى بولىدىغان، دوملايدىغان: دوملىما پىچاق.

دوملىماق پ ① يۇملىماق: ئۇنىڭ بۇلاقتەك كۆزلىرىدىن مەرۋايىتتەك ياش تامچىلىرى دوملىدى. ② ئاغماق: بۇ ئەھۋاللارغا ئاساسەن شۇنداق خۇلاسىگە كېلىشكە ھەقلىقمىزكى، ئىككىنچى ئىنتېرناتسىيونالنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىك رەسمىي ۋەكىللىرى تامامەن ئاغمىچىلار تەرەپكە دوملاپ كەتتى. ③ يىقىلماق، ئۆرۈلمەك: مەسىلىگە سۇبېيېكتىپ، بىر تەرەپلىمە ۋە يۈزە قارايدىغان كىشىلەر بىلەر ـ مەنلىك بىلەن بۇيرۇق چۈشۈرۈپ كېتىدۇ. بۇنداق كىشىلەردىن دوملاپ چۈشمەيدىغىنى يوق.

دومنيون ئى [ر<ئىنگ] <ت ئىش> ئەنگلىيە فىزىراتسىيەسىگە ئەزا دۆلەتلەرنىڭ بىر خىل تەشكىلىي شەكلى. ئۇنىڭدا مۇستەقىل قانۇن چىقىرىش ھوقۇقى ۋە مەمۇرىي ھوقۇق بولىدۇ، دىپلوماتىك ۋەكىل ئەۋەتەلەيدۇ، لېكىن ئەنگلىيە پادىشاھىنى دۆلەت باشلىقى دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ، ئۇنىڭ باشلىقى ـــ باش ۋالىي ئەنگلىيە پادىشاھىنىڭ شۇ دومىنىيونغا ئەۋەتكەن ۋەكىلى بولىدۇ. مەسىلەن، يېڭى زېلاندىيە، كانادا قاتارلىق دۆلەتلەر ئەنگلىيە فىزىراتسىيەسىدىكى دومىنىيونلاردۇر.

دوناي سۈپ. تۇز سىزىق بويلاپ يۇنىلىمگەن؛ قىڭغىر، ئەگرى، توقاي: دوناي قول. * ئەگرى قوزۇقتا دوناي توقماق (ماقال). // بارمىقىم ئاغرىپ يۇرۇپ، ئاخىر دوناي بولۇپ ساقايدى.

دونداق سۈپ. پاكار ھەم يۇمىلاق، دوغلاق ھەم سېمىز: دونداق ئايال.//ئاتماقتا ئىدى پاختىنى ھەدەپ، خوتۇنى دونداق كىردى ھۆمۈدەپ.

دوۋساق ئى<ئانات> ئادەم ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلار تېنىدىكى سۈيدۈك ساقلىغۇچى ئورگان. شەكلى خالتىغا ئوخشاش بولۇپ، داس بوشلۇقى ئىچىگە جايلاشقان.

دوۋسۇن ئى<ئانات> ئادەتتە دوۋسۇن سۆڭىكى دائىرىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

دوۋۇس ئى [ئە] ھاقارەتلەش، كەمسىتىش: دوۋۇس قىلماق.

دوۋۇسلىماق پ. دۆشكەللىمەك، ئىتتەرمەك، سىلكىشلىمەك: دۈمچەك ئەسكەر ئۇنى ئىلدام مېڭىشقا ھەدەپ دوۋۇسلايتتى.

دۇئا ئى [ئە] ① خۇداغا يېلىنىپ، ئۆزى ۋە باشقىلار ئۈچۈن ياخشىلىق تىلەپ قىلىنغان ئىلتىجا: دۇئا ئالماق. دۇئا قىلماق. ② ياخشى تىلەك، رازىلىق: خوجىنىياز ماڭا: ـــ دۇئالىرىنى بەرسىلە باي دادا، مەن بۇ يەردىن كېتىۋالاي، ـــ دېدى. ③ پاتىھە قىلغاندا ئوقۇلىدىغان قۇرئان سۈرىسى: مولالارنىياز پاتىھە دۇئاسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن قويچىدىن ھال ـ ئەھۋال سورىدى.

دۇئا ـ تەكبىر دۇئا ۋە تەكبىر: مويسىپىتلەر ئۆيگە كىرىپ ئادەت بويىچە دۇئا ـ تەكبىر قىلىشتى. سىدىقتىن ھال سوراشتى.

دۇئا ـ تەلەپ دۇئا ۋە تەلەپ: ساراينىڭ ئىچىگە دۇئا ـ تەلەپ يۇلتۇزلىرى ۋە مۇئەككەللەرنىڭ سۈرەتلىرى قويۇلدى.

دۇئا ـ تىلاۋەت قۇرئان ئايەتلىرىنى ئوقۇپ قىلغان دۇئا ۋە تىلەك: مەن كېچە ـ كۈندۈز خۇدادىن سىزنىڭ ئامانلىقىڭىزنى تىلەپ، دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىمەن.

دۇئاگۇي سۈپ [ئە + پ] پات ـ پات دۇئا قىلىدىغان؛ دۇئا ـ تىلاۋەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان: دۇئاگۇي ئادەم. * مەن ئەسلىدە دۇئاگۇي ئەمەسمەن، ئەۋلىيامۇ ئەمەسمەن، مۇشۇنداق بىر جاھان كەزگۈچى.

دۇئاگۇيلۇق ئى. پات ـ پات دۇئا قىلىش ئىشى: ئۇ «ھۇنەر بىلەمەستىن خاس دىنىي ئوقۇش بىلەن قالساڭلار تەمەخور بولۇپ قالمىسىلەر» دەپ تالىپلارغا تەربىيە بېرەتتى. ئۆزى دۇئاگۇيلۇق قىلمايتتى، سەدىقە ـ ئېھسانغا قىزىقمايتتى.

دۇئالىزم ئى [ر<لات] <پەلس> ① دۇنيانىڭ روھ بىلەن ماددىدىن ئىبارەت مۇستەقىل ئىككى مەنبەسى بار دېگەننى تەشەببۇس قىلىدىغان پەلسەپىۋى تەلىمات. ② ئىلاھىنى مۇستەقىل ئىككى دۇنياغا بۆلۈۋېتىدىغان بارلىق دىنىي ئەقىدىلەر تەلىماتى.

دۇئايىبەت ئى [ئە + پ] بىركىمگە يامانلىق تىلەپ قىلىدىغان دۇئا؛ قارغىش: دۇئايىبەت قىلماق.

دۇئايىسالام ئى [دۇئا + يى + سالام] باشقا يەردىكى كىشىلەرگە ياخشىلىق بىلەن، ئۇلارنىڭ سالامەتلىكىنى سوراپ ۋە ئۆزىنىڭ سالامەتلىكىنى بىلدۈرۈپ يوللانغان سالام ۋە خەت ـ خەۋەر: دۇئايىسالام ئېيتماق.

دۇب ئى [ر] <بوت> دۇپ دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ۋە ئېللىپس شەكىلىدە، گۈلى سارغۇچ قوڭۇر، ئاتلىق گۈلى پوتلىسىمان گۈل رېتىدە كېلىدۇ، قاتتىق پوستلۇق مېۋىسى شار شەكىلدە بولىدۇ، يوپۇرمىقى بىلەن دۇپ پىلە قۇرتى بېقىلىدۇ، ياغىچىدىن شىپال ۋە ئۆي سايمانلىرى ياسىلىدۇ، قوۋزىقى تەركىبىدە تانىنات كىسلاتاسى بولۇپ، بوياق قىلىنىدۇ.

دۇبەن ئى [خەن] كونا. شېكى شىمسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ئۆزى ئۆزىگە بەرگەن «ئەڭ چوڭ ھۆكۈمران» دېگەن مەنىدىكى ئەمەل نامى.

دۇبەن يامۇل شېكى شىمسەي دەۋرىدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت.

دۇبلىيور ئى [ر] <تېيا> ئوخشاش بىر رولنى ئىككىپ چىقىشقا تەييارلانغان ئىككىنچى بىر يارەمچى ئارتىس.

دۇبۇلغا ئى. كونا. تىغ ياكى ئوقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن تۆمۈردىن ياسالغان باش كىيىمى؛ قالپاق: چىنتۆمۈر باتۇر مەيدىسىگە يەتتە قات ساۋۇتنى تېڭىپ، بېشىغا دۇبۇلغا كىيىپ، مىسران قىلىچىنى تۇتۇپ ئوردىدا مۆكۈنۈپ يېتىپتۇ.

دۇپىي ئى [پ] موزدۇزلۇقتا ئايىغىنى چەملەش، مىخلاش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان، شەكلى پۇتقا ئوخشايدىغان، بىر تەرىپىنى كۆتەك ياكى يەرگە قېقىپ قويىدىغان تۆمۈر ئەسۋاب.

دۇت ئى [پ] ① ئىس، تۇتۇن: دۇت ئالماق، دۇت سالماق. ② بۇس، پۇراق: ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، دۇنيا كۆزۈمگە قاراڭغۇ بولۇپ كۆرۈندى. دىمىقىمدىن ئاچچىق دۇت چىقىپ كەتتى.

دۇتار ئى [پ] <موز> ئۇيغۇرلارنىڭ تارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى. سېپى ئۆزۈن، بېشى چوڭ، سىرتقى كۆرۈنۈشى بويىغا كېسىلگەن نەشپۈتنىڭ يېرىمىغا ئوخشايدۇ. ئىككى تال يىپەك تار ئىشلىتىلىدۇ.

دۇتارچى ئى ① دۇتار چالىدىغان كىشى. ② دۇتار ياسىغۇچى ياكى ساتقۇچى كىشى.

دۇتخانا ئى [پ] تونۇرنىڭ ئاستىدىكى ھاۋا ئۆتۈشىدىغان تۆشۈكى.

دۇتلاتماق «دۇتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۇتلاشماق «دۇتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دۇتلانماق «دۇتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دۇتلىماق پ ① ئىس چىقماق، ئىس يانماق. ② پۇراپ، سۇمۇرۇپ چىقارماق: دۇلەتنى كونا مەش بىلەن باي قىلالمايسىز، سالامەتلىك مۇھىم، بىلەمسىز، كېسەلچان ئادەممەن! ئىس دۇتلاپ ئۆلەيمۇ ئاخىر!

دۇچ ← دۇچ كەلمەك.

دۇچ كەلمەك ئۇچرىماق، يولۇقماق؛ ئۇدۇل، روبىرو كەلمەك: مەن ئاجايىپ ئىشلارغا دۇچ كەلدىم. نۇرغۇن ئىشلار تېپىشماق، بەزىلىرى سىرلىق.

دۇچار ئى [پ] گىرىپتار، مۇپتىلا؛ يولۇقۇش: دۇچار بولماق. دۇچار قىلماق.

دۇچار بولماق گىرىپتار بولماق، مۇپتىلا بولماق، يولۇقماق: قۇددۇس ۋە ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ بېشىغا كەلگەن قانلىق پاجىئە ئۇرۇش توختىغاندىن كېيىن ئاقسۇ ئاھالىسى دۇچار بولغان بىر قاتار ئېچىنىشلىق ۋەقەلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

دۇچار قىلماق گىرىپتار قىلماق، مۇپتىلا قىلماق، يولۇقتۇرماق: ئۇ قانچىنىمۇ، ئۆزىنى مۇشۇ كۆڭۈلسىزلىككە دۇچار قىلغان زەينىمۇ تىللىغىنىچە ئۆيىگە كىردى.

دۇخاۋا ئى. يىپەك ۋە ئارىلاشما يىپلاردا ئوك يۈزىگە موي چىقىرىپ توقۇلىدىغان رەخت.

دۇخوپكا ئى [ر] نان، سامسا، پېچىنە ـ پىرەنىك قاتارلىق ئۇن ۋە گۆشتىن قىلىنىدىغان يېمەكلىكلەرنى پىشۇرىدىغان، ئوت ياكى توك بىلەن قىزىتىلىدىغان قاڭالتىر ساندۇق.

دۇخوروتكا ئى [ر] (مۇز) تۇغمە تىللىق ئاككوردىيون: ھېكمەت گەرچە رەسىم كەسپىدە ئوقۇغان بولسىمۇ، گارمون تۇرلىرىدىن دۇخوروتكا. بايانلارنى تولىمۇ مۇكۈلۈق چالاتتى.

دۇخوۋوي ئى [ر] <مۇز> ← **دۇخوۋوي چالغۇ.**

دۇخوۋوي چالغۇ <مۇز> پۇۋلەپ چالىدىغان يەللىك چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ ئورتاق نامى: دۇخوۋوي چالغۇ. دۇخوۋوي ئوركېستىر.

دۇخولۇر ئى. دىيال ← **تۇغۇر.**

دۇد ئى <مۇز> ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرخىلى. شەكلى گىتارغا ئوخشاپ كېتىدۇ. سەككىز تارى بولىدۇ.

دۇدۇ ئى [خەن] تار س. توتۇق، ژالىي.

دۇدۇق ① تەق. راۋان سۆزلىيەلمەي، تۆتۆلەپ سۆزلەش ھالىتى (ئادەم ھەققىدە). ② ئى. دۇدۇقلاپ سۆزلەيدىغان ئادەم، كېپەچ، تۆتۈت: دۇدۇق سۆزگە يارىماس، ئوغرى كۆزەتكە (ماقال).

دۇدۇق ـ بۇدۇق ئېنىق، ئوچۇق سۆزلىيەلمەي دۇدۇقلاش، تەمتىرەش ھالىتى: ئۇ مېنى كۆرۈپلا «دۇدۇق ـ بۇدۇق» قىلىپ سۆزلىيەلمەي قالدى.

دۇدۇقلاتماق «دۇدۇقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئامىنەنىڭ بۇ سوئالى ئابلىمىتنى خېلى دۇدۇقلىتىپ قويدى.

دۇدۇقلاشماق «دۇدۇقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار گەپكە جاۋاب بېرەلمەي دۇدۇقلىشىپ قېلىشتى.

دۇدۇقلانماق «دۇدۇقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بەزىدە ئىلىك تەتۇر «دەلىل» لەر بىلەن ئىپارگۈلنى ئالدىرىتىپ قويۇاتتى. بۇنداق ۋاقىتلاردا ئىپارگۈل قىزىرىپ دۇدۇقلىناتتى.

دۇدۇقلىماق پ. سۆزلىگەندە بەزى سۆز ۋە تاۋۇشلارنى ئېنىق، راۋان ئېيتالماي، تەمتىرەپ سۆزلىمەك؛ كېكەچ-لىمەك: ئايتىللا بولۇپ ئۆتكەن گەپ - سۆز ۋە ھەرىكەتلەرنى يەنە بىرقېتىم تېز ئويلىۇالغاندىن كېيىن بىر تۇرۇپ راۋان، بىر تۇرۇپ دۇدۇقلاپ سۆزلەشكە باشلىدى.

دۇر ئى [ئە] ئۇنچە - مەرۋايىت: دېسە دۇر، دۇر ئەمەس قىممەتتە شۇنچە، دېسە بال، بال ئەمەس لەززەتتە ئۇنچە. * خىيالىم قۇش بولۇپ، بۇ ئالەم ئاسمىنىدا ئېگىز پەرۋاز قىلدى. دىلىم سەرراپ بولۇپ، بۇ جەۋھەرلەر خەزىنىسىدىن قىممەتلىك ياقۇت ۋە دۇرلارنى ئالدى.

دۇربۇن ئى [پ] <ھەرب> يىراقتىكى نەرسىنى يېقىن قىلىپ، چوڭ كۆرسىتىدىغان ئوپتىكىلىق ئەسۋاب.

دۇردانە ئى [پ] ① ئېسىل، چوڭ ئۇنچە - مەرۋايىت. ② ئېسىل، بىباھا، قىممەتلىك نەرسىلەر: ئۇنىڭ ئېچىگە كىرگەن كىشى ئۇيغۇر مىللىي مېمارچىلىق سەنئىتىنىڭ ئاجايىپ دۇردانىلىرىگە مەپتۇن بولۇپ قالاتتى.

دۇردۇن ئى. يىپەكتىن توقۇلغان ئېسىل رەخت: تاۋار - دۇردۇن ئاشار، لاي ئاشماس (ماقال).

دۇررا ئى [ر] قائىدە - يوسۇن، غەرەز ئۇقمايدىغان، سارىڭدەك قىلىدىغان ئادەم: ئالدىڭدا يەنە ئاللانى زادى يادىغا ئالمايدىغان، نەدىندۇر قاڭقىپ كېلىپ قالغان بىر دۇرراكمۇ تۇرۇپتۇ.

دۇررىمارجان ئى [دۇر + رى + مارجان] ئۇنچە - مەرۋايىتتىن قىلىنغان مارجان تىزىق: ئۇلار ماڭا دەققەت بىلەن سەپسېلىپ قاراپ، ئۇستۇمدىكى كىيىم ۋە دۇررىمارجانلارنى كۆرۈشتى.

دۇرۇت ئى [پ] پەيغەمبەرنى سېغىنىپ ۋە ئۇنىڭدىن ياخشىلىق تىلەپ ئوقۇلىدىغان ھەمدۇسانا، دۇئا: دۇرۇت ئوقۇماق.

دۇرۇت - سانا دۇرۇت ۋە سانا: ئۇلار قەلبىدە زىكرى قىلىپ تۇرىدىغان دۇرۇت - سانالىرى ۋە دۇئا - تەكبىرلىرىدە يارانقۇچىغا بولغان چەكسىز سەمىمىيلىكى بىلەن گۈزەل تىلەكلىرىدە پۈتكۈل دۇنيانى غايەت مۇشتاقلىق بىلەن قۇچاقلايدۇ.

دۇرۇتلۇق سۈپ. دۇرۇتى بار، دۇرۇتقا ئىگە؛ دۇرۇت ئوقۇۋاتقان: «ئانام يوق تۇرىدۇ» دەپ قەغىشلىك قىلىپ مېنى ئويغاتقان «يىغلاڭغۇ» بالام ئانىسىنىڭ نامىز ئوقۇۋاتقاندىكى دۇرۇتلۇق ئاۋازىنى ئاڭلاپ تاتلىق ئويقۇغا كەتتى.

دۇرۇس [پ] ① سۈپ. توغرا، خاتا ئەمەس: دۇرۇس قىلماق. * دوستۇڭ دوست بولسۇن، ھېسابىڭ دۇرۇس بولسۇن (ماقال). ② سۈپ. توغرا، ياخشى، ئوبدان: دۇرۇس ئادەم. ③ سۈپ. ئەۋزەل، ئارتۇق: — قانۇن ئالدىدا جاۋابقا تارتقاندىن ۋىجدان ئالدىدا جاۋابقا تارتقىنىم دۇرۇس، — دېدى ھاشىر. ④ يۆكلىمە رولىدا كېلىپ، «توغرا، شۇنداق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: دۇرۇس، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى مەيلى قانداق ئېھتىياج بىلەن بولمىسۇن، ئۆز شارائىتىنى، دۇنيانى ئۆزگەرتىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

دۇرۇسلاتماق «دۇرۇسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۇرۇسلاشماق ① «دۇرۇسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى. ② دۇرۇس، توغرا ھالەتكە كەلمەك.

دۇرۇسلانماق «دۇرۇسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دۇرۇسلۇق ئى. خاتاسىزلىق، توغرىلىق: ئۇنىڭ دۇرۇسلۇقىنى بىلىمەپتىمەن.

دۇرۇسلىماق پ. دۇرۇس قىلماق، تۈزىمەك، توغرا قىلماق، توغرىلىماق: سەپەرگە چىققان ئادەم يول ماڭىدىغان كۈننى تاللاپ، باش - كۆزىنى سۈغا سېلىپ، نىيىتىنى دۇرۇسلاپ ماڭىدۇ.

دۇريان ئى [لات] <بوت> پاختا دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئۇزۇن ۋە ئېللىپس شەكىلىدە، مېۋىسى شارسىمان، سىرتقى يۈزىدە نۇرغۇنلىغان قاتتىق تىكەنلىرى بولىدۇ، مېۋە گۆشى ئاق، يېگىلى بولىدۇ، ئەسلىي ماكانى جەنۇبىي ئوكيان تاقىم ئاراللىرى بولۇپ، مەملىكىتىمىزنىڭ گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدىكى خەينەنداۋ ئارىلىدىنمۇ چىقىدۇ.

دۇش ئى [ر<فىران] مۇنچىلاردا سۇنى يامغۇرغا ئوخشاش چۈشۈرۈپ بېرىدىغان قۇرۇلما.

دۇشالقا ئى. دىيال. شىراق.

دۇششەپ ئى. دىيال. يەرلىك مەشرەپلەردە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئەسۋاب: دۇششەپتىكى ئۇچ تەگلىكنىڭ بىرى قۇياشقا، بىرى ئايغا، يەنە بىرى يەرگە ۋەكىللىك قىلىدۇ ... قومۇل مەشرەپلىرىدە خاس مەشرەپ بېگى تۇرغۇزۇلمايدۇ، دۇششەپنىڭ قولدىن قولغا ئۆتۈشى بىلەن مەشرەپ بېگى ئالمىشىپ تۇرىدۇ.

دۇشقار سۈپ. قىيىن، مۇشكۇل: قەلەم قاشلىق ئىكەن، جاننىڭ پىراقى. ئەجەب دۇشقار ئىكەن، يولنىڭ يىراقى.

دۇشقارچىلىق ئى. قىيىنچىلىق، تەسلىك، مۇشكۇللۇك: قىزىمنىڭ كۆڭلى ئەمدى بىرئاز ئارام تاپقاندا، نېمىدېگەن دۇشقارچىلىق بۇ!

دۇغ [پ] ① ئى. سۈيۇقلۇقلارنىڭ ئاستىغا چۆككەن مادداء چۆكۈندى: ماي دۇغى. ② سۈپ. تەركىبىدە ھەر خىل ئارىلاش-مىلار بولغان، ساپ بولمىغان، سۈزۈك بولمىغان: دۇغ سۇ.

دۇغسىز سۈپ. دۇغى يوق، دۇغ بولمىغان؛ ساپ: فىرۇزەنىڭ رەڭگى تەكشى، سۈپسۈزۈك، دۇغسىز كەلگىنى ياخشى ھېسابلىنىدۇ.

دۇغلاشتۇرماق «دۇغلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۇغلاشماق پ. دۇغ ھالەتكە كەلمەك، دۇغ بولۇپ قالماق، دۇغلانماق: ئالدى بىلەن سۈنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى رەڭسىز، دۇغلاشمىغان، سېپىق پۇراقتىن خالىي بولۇشى لازىم.

دۇغلانماق پ ← **دۇغلاشماق.**

دۇقۇ ئى [خەن] بىرخىل قوشۇمچە يېمەكلىك. پۇرچاق سۇتىنى قاينىتقاندىن كېيىن گەج ياكى تۇز دۇغىنى قوشۇش ئارقىلىق ئۇيۇتۇپ تەييارلىنىدۇ. ئادەتتە سەي قورۇشتا ۋە بەزى سۇيۇق تاماقلاردا ئىشلىتىلىدۇ.

دۇكات ئى [پ] دوختۇر ۋە ساتىراشلار ئىشلىتىدىغان كىچىك قايچا.

دۇكان ئى [ئە] ① ھەرخىل نەرسىلەرنى سېتىش ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان ئۆي، ماگىزىن، جاي: دۇكان ئاچماق. ② ھۈنەرۋەنلەرنىڭ ئىش قىلىدىغان ئۆيى: ياغاچچىلىق دۇكىنى. كىيىم تىكىش دۇكىنى. * جالال قوي تېرىسىدىن قىلىنغان تۇلۇم، بولقا، قىسقۇچ، سەندەل قاتارلىق تۆمۈرچىلىك كەسپىگە لازىم جابدۇقلارنى بىر - بىرلەپ ئېلىپ كېلىپ تۆمۈر تاۋلايدىغان، ئەسۋاب ياسايدىغان دۇكان قۇرۇشنى داۋۇنتا ئۆگەتتى. ③ گىلەمچىلىك، بايكار-لىق قاتارلىقلاردا توقۇش مەشغۇلاتىنى ئېلىپ بارىدىغان جاھازلىق ئۈسكۈنە ۋە پاختا، يۇڭ قاتارلىقلارنى ئاتىدىغان يا شەكىللىك ئەسۋاب.

دۇكان ئايرىماق ① شاگىرت مۇستەقىل ئىشلىيەلەيدىغان بولغاندا ئۇستىسىنىڭ دۇكىنىدىن ئايرىلىپ ئۆز ئالدىغا ھۇنەر قىلماق: ــ دۇكان ئايرىغاندىن كېيىن دەسمايىگە پۇلۇڭ بارمۇ؟ ــ دېدى كىرىمئاخۇن. ② كۆچمە. بىر پۈتۈنلۈك تەركىبىدىن ئايرىلىپ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل بولماق: بوتانىكا، زوئولوگىيە قاتارلىق پەنلەر بىيولوگىيەدىن دۇكان ئايرىپ مۇستەقىل بىر پەن بولۇپ كەتتى.

دۇكانچە ئى. كىچىك دۇكان؛ بوتكا.

دۇكانچى ئى. دۇكاندا تۇرۇپ مال ساتقۇچى كىشى، پىرىكازچىك؛ دۇكاندار.

دۇكاندار ئى [ئە+پ] شەخسىي دۇكاندا مال ساتقۇچى سودىگەر.

دۇكانلىق سۈپ ① دۇكىنى بار، دۇكانغا ئىگە: ــ ئەجەب قىزىق ئىشلار بولۇۋاتىدۇ، قاسىمئاخۇن ئۇستام، ــ دەپ سۆز باشلىدى ئوسمان دۇيجاڭ، ــ مانا سىلىمۇ دۇكانلىق بولۇپ قاپتىلا، بىزمۇ بوش كەلمىدۇق. ② دۇكان سېلىشقا باب، دۇكان قۇرۇشقا يېتىدىغان: دادۇي دادامغا ئۆستەڭ بويىدىن بىر دۇكانلىق يەر ئۆلچەپ بەردى. ③ دۇكان ياساشقا بولىدىغان، دۇكان ياساشقا يېتەرلىك: ئاتقۇچى ئۇستام، ئىككى دۇكانلىق ئۆجمە ياغمچى بار ئىدى، ئالامدىلا؟

دۇڭ رەۋ [خەن] توپى بىلەن، ئۇلگۇجە: دۇڭ ساتماق. دۇڭ ئالماق.

دۇڭزۇ ئى<ئىرق> ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى. ئۇلار گۈيجۇ، خۇنەن ۋە گۇاڭشى ئۆلكىلىرىگە ئولتۇراقلاشقان.

دۇڭشياڭ ئى<ئىرق> ئېلىمىزدىكى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى. ئۇلار ئاساسەن گەنسۇ ئۆلكىسىگە ئولتۇراقلاشقان.

دۇڭلاپ رەۋ. توپى بىلەن، ئۇلگۇجە: سىزچە پۇلنى دۇڭلاپ تېپىش ئۇچۇن ئوغرىلىق قىلىش كېرەكمۇ؟

دۇلدۇل ئى [ئە] ① رېۋايەتلەردىكى ھەززىتى ئەلى مىنگەن ئۇچار ئاتنىڭ نامى. ② كۆچمە. كېلىشكەن، ئىنتايىن تېز چاپىدىغان ئالاھىدە بىر خىل ئات: ئات سەمرىپ ئالامەت بىر دۇلدۇل بوپتۇ.

دۇلۇڭ ئى<ئىرق> ئېلىمىزدىكى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى. ئۇلار يۇننەنگە ئولتۇراقلاشقان.

دۇمبا ئى. تاياق، كالتەك: دۇمبا يېمەك.

دۇمباق ئى<مۇز> چوكا بىلەن چالىدىغان چالغۇ ئەسۋابى. كۆپىنچە يۇمىلاق تۇڭ شەكلىدە بولىدۇ. ئىچى كاۋاك، بىر ياكى ئىككى تەرىپىگە تېرە كىيدۈرۈلىدۇ.

دۇمباقچى ئى ① دۇمباق چالىدىغان ئادەم: سەندەك داڭلىق دۇمباقچىدىن بىرى بولمىسا بولمايدۇ. ② كۆچمە. باشقىلارنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرىدىغان، باشقىلارنىڭ كەتمىنىنى چاپىدىغان كىشى؛ يالاقچى، گۇماشتا، گۇپپاڭچى: شېكى شىسەي گومىنداڭنىڭ دۇمباقچىسى ئىدى.

دۇمباقچىلىق ئى ① دۇمباق چېلىش ئىشى. ② باشقىلارنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈش، باشقىلارنىڭ كەتمىنىنى چاپىش؛ يالاقچىلىق، گۇپپاڭچىلىق.

دۇمبالاتماق «دۇمبالماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: باي ئاسمىنى راسا دۇمبالاتقاندىن كېيىن زىنداننا تاشلاشقا بۇيرۇدى.

دۇمبالاشماق «دۇمبالىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئەسكەتنى راسا دۇمبالاشقاندىن كېيىن سېۋەتتىكى ئۆرۈكنى مۇسا-دىرە قىلىپ، ئۆزىنى ئامبارغا سولاپ قويدى.

دۇمبالانماق «دۇمبالماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تارىختا ئۇلۇغ قەھرىمانلار، ئىجادكار ــ ئالىملار ئۆتكەن، ئۇلارنىڭ نۇرغۇنلىرى بەزىلەر تەرىپىدىن خېلى ئۇزۇنغىچە كەمسىتىلگەن، مەسخىرە قىلىنغان، ھەتتا ھاقارەتلىنىپ دۇمبالانغان.

دۇمبالماق پ. مۇشت ۋە تاياق قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن قاتتىق ئۇرماق: نامراتلارنى ھايۋاندەك دۇمبالاپ ئىشلىتىشكە، ئۇنى ئاز دەپ يەنە خالىغانچە ئۆلتۈرۈشكە بولامدىكەن؟

دۇنيا ئى [ئە] ① تەبىئەت ۋە ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى بارلىق شەيئىلەرنىڭ جۇغلانمىسى: دۇنيا چەكسىز. ئۇنىڭدا ھەممە ئاجايىپ ــ غارايىپ نەرسىلەر بولغىنىدەك، ئاجايىپ ــ غارايىپ ئىشلارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ. ② تەبىئەتنىڭ ئايرىم بىر قىسمى: ھايۋانات دۇنياسى. يۇلتۇزلار دۇنياسى. ③ يەر شارىدىكى بارلىق جايلار: دۇنيانى ئايلانماق. دۇنيانى كەزمەك. ④ ھاياتلىق، ياشاش، تىرىكچىلىك: مېنىڭمۇ يادىمدا، شۇ ئۆچرىشىشتىن كېيىن ئالدىمدا بىر دۇنيا ئېچىلدى. ⑤ كىشىلەر ياشاۋاتقان ئالەم، جەمئىيەت؛ ئۆلگەندىن كېيىن بارىدىغان جاي: بۇ دۇنيا. ئۇ دۇنيا. دۇنيادىن ئۆتمەك. ⑥ جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مەلۇم باسقۇچتىكى ۋەزىيەت، تۈزۈم: كاپىتالىزم دۇنياسى. سوتسىيالىزم دۇنياسى. ⑦ كىشىلەرنىڭ مەلۇم پائالىيەت دائىرىسى: ئوبيېكتىپ دۇنيا. ئىچكى دۇنيا. ⑧ كۆچمە. بىر ــ بىرىگە مۇتلەق ئوخشىمايدىغان، پۈتۈنلەي پەرقلىنىپ تۇرىدىغان نەرسە: مەلىكزات بىلەن بۇ ئىككىسى تامامەن باشقا-باشقا دۇنيا ئىدى. ⑨ ساھە، مۇنبەر: ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جاھاز-شۇمۇل ئەدەبىياتى دۇنياسىدا ئۆچمەس نادىر ئەسەرلەرنى ياراتقانىدى. ⑩ كۆچمە. بايلىق، مال ــ مۇلۇك، دۆلەت: ئاتاڭدىن دۇنيا قالغۇچە ھۇنەر قالسۇن (ماقال). * ئادەم ئۆلىدۇ. دۇنيا قالىدۇ (ماقال).

دۇنيا ۋاقتى <ئاستر> نۆل گىرادۇسلۇق مېرىدىيان سىزىقى ئورۇنلاشقان ۋاقىت رايونى ئۆلچەم قىلىنغان ۋاقىت. بۇ خىل ۋاقىت ھەرقايسى دۆلەتلەر ئارىسىدىكى سىمىسىز تېلېگراف ۋە ئىلمىي سانلىق مەلۇماتلارنى خاتىرىلەش ئىشلىرىنىڭ بىردەك بولۇشى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

دۇنيا يۈزىنى كۆرمەك تۇغۇلماق، دۇنياغا كەلمەك.

دۇنيابەرەس سۈپ [ئە + پ] دۇنيا، مال ــ مۇلۇك، بايلىق توپلاشقا ئامراق؛ ئاچ كۆز: دۇنيابەرەس ئادەم.

دۇنيابەرەسلىك ئى. مال ــ دۇنياغا ئامراقلىق: فارابى ئۇزۇن ئۆمرىدە دۇنيابەرەسلىك قىلمىغان، ئۆيلۈك ــ ئوچاقلىق بولمىغان، ئىنتايىن پېقىرلىق ۋە كەمبەغەللىك بىلەن تۇرمۇش كەچۈرگەن.

دۇنياخور سۈپ [ئە + پ] مال ــ دۇنياغا ئامراق، مال ــ دۇنياغا تويمايدىغان؛ دۇنيابەرەس.

دۇنياخورلۇق ئى. مال ــ دۇنياغا ئامراقلىق، مال ــ دۇنياغا تويماسلىق، دۇنيابەرەسلىك: بىرلا كېسەل ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئاچ كۆزلۈك، دۇنياخورلۇق ۋەسۋەسىلەرنىمۇ قۇرۇتۇپ تاشلىغاندەك، ئۇ ئەمدى ئەڭ سېخىي، ئەڭ كۆزى توق ئادەمگە ئايلىنىپ قالغاندەك ھەممىلا نېمىگە پەرۋاسىز قاراپ، جىمجىت ياتاتتى.

دۇنيادار ئى [ئە + پ] مال ــ مۈلكى كۆپ، باي، دۆلەتمەن ئادەم.

دۇنيا ــ دەپنە ئى [دۇنيا + دەپنە] كۆمۈلگەن ۋە كۆمۈل-

مىڭەن ھەممە بايلىق، بارلىق خەزىنە: بۇ قېتىم 18 ياشقا كىرگەندە ئاتىسى ئالەمدىن ئۆتۈپ، پۈتۈن دۇنيا ـ دەپىنە ئۇنىڭغا قاپتۇ.

دۇنيا قاراش ئى [دۇنيا + قاراش] <پەلس> كىشىلەرنىڭ دۇنيا توغرىسىدىكى ئومۇمىي، تۈپ قارىشى. سىنىپىي مەۋقەنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى بىلەن دۇنيا قاراشمۇ ئوخشاش بولمايدۇ.

دۇنيالىق ① ئى. دۇنيادا لازىم بولىدىغان نەرسە: مەن دۇنيالىقنى تاشلاپ، تەركىدۇنيا بولۇپ، چۆل ـ باياۋاندا ئىبادەت قىلىپ يۈرگەنىدىم. ② سۈپ. بۇ دۇنيادا ئېرىشكەن، ھاياتىدا، ئۆمرىدە تاپقان: سەلىمە ئۇنىڭ دۇنيالىق بىرلا بالىسى ئىدى. ③ سۈپ. دۇنيادىكى؛ دۇنيادا ئەسقاتمىدىغان، يار ـ يۆلەك بولمىدىغان: شۇ ئاچقۇچنىڭ خاسىيىتىدىن ئۇنىڭ قولى ئۇزىراپ، ئەتراپىدا پەرۋانە بولمىدىغان «ئىككى دۇنيالىق» دوستلىرى كۆپەيگەنىدى. ④ ئى. ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى «دا، تا» بىلەن كېلىپ «دۇنيادا، ئۆمرىدە، ھاياتىدا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ، دۇنيالىقتا بىرلا جانجىگەر ئوغلى سۈتۈقتىن ئەندىشە قىلاتتى.

دۇنياۋى سۈپ [ئە] دۇنيا ئۈستىدىكى مۇناسىۋەتلىك، دۇنيا مىقياسىدىكى، دۇنيا ئېتىراپ قىلىدىغان: دۇنياۋى مەسىلە. دۇنياۋى رېكورت.

دۇنياۋىلاشتۇرماق «دۇنياۋىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ئىقتىسادىنى دۇنياۋىلاشتۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ تەسىرى بوسۇغىمىزغا كېلىپ قالدى.

دۇنياۋىلاشتۇرۇشماق «دۇنياۋىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دۇنياۋىلاشتۇرۇلماق «دۇنياۋىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دۇنياۋىلاشماق پ. دۇنيا تۈسىنى ئالماق، دۇنيا دائىرىسىگە كېڭەيمەك: خەلقئارا ژۇرنالىستىكا تەرەققىياتى، ئۇزگىرىشىگە ئىلمىي ھۆكۈم قىلىپ ژە ئۇنى ئومۇمىيۈزلۈك ئىگىلەپ، دۇنيانىڭ كۆپ قۇتۇپلىشىشى، ئىقتىسادنىڭ دۇنياۋىلىشىشى ژە پەن ـ تېخنىكا ئىلگىرىلىشىنىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشىنى توغرا ئىگىلەش لازىم.

دۇنياۋىلىق ئى. دۇنياۋى خاراكتېر: مىللىيلىق خۇسۇسىيىتى قانچە قويۇق بولغانسېرى شۇنچە دۇنياۋىلىققا ئىگە بولىدۇ.

دۇۋانبېگى ئى [دۇۋان + بەگ + ى] تارس. كونا جەمئىيەتتە يۇرتمۇيۇرت، يېزىمۇ يېزا يۇرۇپ ئۆشرە يىغقۇچى ئەمەلدار.

دۇۋۇس ئى [ئە] ھاقارەتلەش، كەمسىتىش: غېرىب بىچارە، يىغلاپ ئولتۇراتتى. موللىسى كىرىپ: «نېمە ئۈچۈن ساۋىقىڭنى ئوقۇماي يىغلاپ ئولتۇرىسەن؟» دەپ غېرىبقا قاتتىق دۇۋۇس قىلدى.

دۇئىل ئى [ر<فىران] ئىلگىرى ياۋروپادا ئەۋج ئالغان بىر خىل ئادەت. ئىككى كىشى ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇنىڭدا ۋاقىت، ئورۇن بەلگىلىنىپ، گۇۋاھچى چاقىرىلىدۇ. ئىككى شەخس ياكى قىلىچ بىلەن يەككە ئېلىشىدۇ ياكى تاپانچا بىلەن ئېتىشىدۇ: دۇئېلغا چاقىرماق. دۇئېلغا چىقماق. دۇئېلغا چۈشمەك.

دۆ ئى<زوئول> ئۆمۈچۈكنىڭ بىرخىلى. تېنى قارا ياپىلاق كېلىدۇ. پۈتى ئۇزۇن بولۇپ ئاسانلا چۈشۈپ كېتىدۇ. دائىم تاملاردا ئاق رەڭلىك يۇمىلاق خالتا ھاسىل قىلىپ، شۇنىڭدا لىچىنكىسىنى تۇخۇمدىن چىقىرىدۇ.

دۆت سۈپ. ئەقلى تازا ئىشلىمەيدىغان، ئۆتكۈر ئەمەس، ئەقىلسىز، ھاماقەت: ئۇ ئادىلنىڭ تەلۈە، دۆت، كالۇۋا ئەمەسلىكىنى، باشقىلار ھەققىدە بەلگىلىك كۆزقارىشى بار ئادەم ئىكەنلىكىنى بايقىدى.

دۆت ـ كالۇۋا دۆت ۋە كالۇۋا: سىرنى ئاشكارىلاپ قويدۇڭ ئەخمەق، سەن دۆت ـ كالۇۋا، نېمە بۇ مەخپىيەتنى قالايمىقان چاينىپ يۈرىسەن؟

دۆتلەشتۈرمەك «دۆتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەددىدىن ئارتۇق چىڭ تۇتۇش بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنى بۇزۇپ، ئۇلارنى دۆتلەشتۈرۈپ قويمىدۇ.

دۆتلەشمەك پ. مېڭىسىنى تازا ئىشلەتمەيدىغان، دۆت ھالەتكە كەلمەك: ئادەم ئەقلىنى ئىشلىتىپ تۇرمىسا، دۆتلىشىپ قالىدۇ.

دۆتلۈك ئى. كالۇۋالىق، ھاماقەتلىك: دۆتلۈك قىلماق. * نېمىدېگەن دۆتلۈك بۇ؟ سۈپىنى چۈۋۈپ، مومىنى قايتا تىكلەپ بولغۇچە بىر ھەپتە ئۆتمەمدۇ؟!

دۆرە مىق. دور، نۆۋەت، قېتىم: مۇقام ناۋاسى يەنە بىر دۆرە ھاپىزلارنى كۆتۈۋالماقتا ئىدى.

دۆرەسكەل ئى. دىيال. تاۋار، دۇخاۋىدىن تىكىلگەن يۇمشاق، قېلىن كۆرپە: ـــ قېنى ئولتۇرسىلا، ـــ دېدى ۋاڭ قولى بىلەن نەقىشلىرى ئېچىلىپ، سىرلىرى يالتىراپ تۇرغان، قېلىن دۆرەسكەللەر سېلىنغان ئورۇندۇقلارنى كۆرسەتتى.

دۆرۈلمە ئى. دىيال. ئۆيدىن ئۆيگە كېزىپ يۈرۈپ كۇن ئۆتكۈزگۈچى، سایاق ئادەم.

دۆرى ئى. دىيال. ئەتلەسنىڭ يىپلىرىنى يىغىدىغان چاقمەلەك.

دۆش ئى. ئەتراپىدىكى يەرلەردىن ئېگىز بولغان دۆڭ يەر، ئېگىزلىك: دۆشكە چىقماق بىز كۆرەيلى، بېشىڭىزدىن گۈل ئۈرۈيلى، سىز ئۆلگۈچە بىز ئۆلەيلى، جانلارنى قۇربان قىلايلى.

دۆشە ئى. ئۇستىدە گۆش ۋە سەي ـ كۆكتات قاتارلىق نەرسىلەرنى قويۇپ توغراش ئۈچۈن ياسالغان تۆشۈك سايمىنى.

دۆشەش ئى. ئامۇتنىڭ بىر تۈرى: قىشلىق كۆك ئامۇت، دۆشەش قاتارلىقلار ئوبدان قۇرۇتۇلغان قوم بىلەن تىزىلسا، سۈپىتى ياخشى تۇرىدۇ.

دۆشكەلەتمەك «دۆشكەلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۆشكەلەشمەك «دۆشكەلمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇ يەردە دۆمچەك بىرىنى بىرمۇنچىسى «پۇلۇڭ يوق ئادەم نېمىشقا قارىغا ئوينايسەن؟» دەپ دۆشكەلىشۋاتاتتى.

دۆشكەلەنمەك «دۆشكەلمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھەر جەھەتتىن دۆشكەلىنىۋاتقان ئەمەت نەگمۇ بارالسۇن؟ بارلىق قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىنى ئۆز ئىچىگىلا يوشۇرۇپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

دۆشكەلمەك پ. سىلىكىپ، تۇرتۇپ، ئۇيۇشاق ـ بۇياقما ئىتتەرمەك؛ سىلكىشلىمەك: بالىنى دۆشكەلمەك.

دۆڭ ① سۈپ. كۆتۈرۈلگەن، چوقچايغان، دومبايغان، ئەتراپىدىكى يەرلەردىن ئېگىز: دۆڭ يەر. * ئوي مەلىدىن دۆڭ مەلىگە ئوينايدىكەن دەپ كەلدىم، ياخشى دەمسەن، يامان دەمسەن، سىناي دەپ كەلدىم. ② ئى. كۆتۈرۈلگەن، چوقچايغان، دومبايغان يەر، ئەتراپىدىكى جايلاردىن ئېگىزرەك بولغان جاي: دۆڭگە چىقماق. * دۆڭنى كۆرۈپ تاغ دەمە، گۈلنى كۆرۈپ باغ دېمە (ماقال). ③ سۈپ. كۆچمە. كۆڭۈلدىكىدەك، ئىنتايىن ياخشى، بەھۇزۇر: ناخشا سىنى دۆڭ تۇۋلماق. ئىشى دۆڭ بولماق. ئۇسسۇلنى دۆڭ كەلتۈرمەك.

دۆڭگە چىقماق پاش بولماق، ئاشكارىلانماق (يامان قىلمىشلار ھەققىدە): ئاچا ـ سىڭىل بولغان ۋەقەنى باشتىن ـ ئاخىر سۆزلەپ بېرىپتۇ. تۆت خوتۇنىنىڭ قىلمىشى دۆڭگە چىقىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان خالايىق «توۋا!» دېيىشىپ ياقىلىرىنى تۆتۈشۈپتۇ.

دۆڭگە يېقىتماق ئانچە رولى يوق بىرەر ئورۇنغا ئۆستۈر - گەندەك قىلىپ، ئەمەلىيەتتە ئەمەلىي ھوقۇقتىن يىراقلاشتۇرماق: خەق سەمەتنى ئۆستۈردى دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنى دۆڭگە يېقىتتى.

دۆڭگە ئى. كونا. پۈتقا سېلىنىدىغان قەدىمكى بىر خىل جازا قورالى. ئۇ ئادەتتە كۆتەكتىن ياسىلىدۇ. جىنايەتچىنىڭ پۈتى مەخسۇس ياسالغان ئىككى تال كۆتەكنىڭ ئارىسىغا ئېلىنىپ، ئىككى تال كۆتەك تۆمۈر ياكى مۇستەھكەم كالتەكلەر بىلەن چېتىلىپ قۇلۇپلىنىدۇ. ئۇنىڭ بىر كىشىلىكلىرىمۇ، كۆپ كىشىلىكلىرىمۇ بولىدۇ: ــ ئاچىقىڭلار ئۇنى، پۈتىغا دۆڭگە، بوينىغا قوۋۇق سېلىپ سولاپ قويۇڭلار! ــ دەپ بۇيرۇق قىلدى سۇلتان مىرغەزەپ.

دۆڭگەتمەك «دۆڭگىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۆڭگەشمەك «دۆڭگىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ــ مەن قىلمىدىم، مەن قىلمىدىم... ــ دەپ ئىنىم كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ــ نېمە ئىش بولسا ماڭا دۆڭگىشىدۇ، مەن قىلمىسام.

دۆڭگەلمەك «دۆڭگىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ــ مەنمۇ ھەيرانمەن ئۇكام، بۇ ئىشنىڭ ساڭا دۆڭگىلىپ قالغىنى قىزىق، سەۋر قىلغىن، ئىشنىڭ ھەقىقىتى ھامان ئايدىڭ بولىدۇ، ــ دەپتۇ ئۇ مېنىڭ مۇرەمنى سىلاپ.

دۆڭگەي ئى. دېيال. دۇمبە، ئۇچا.

دۆڭگۈرچەك ئى. دېيال. يانتاق كۆتەكى.

دۆڭگىمەك پ. بىرەر ئىش ياكى مەسىلىنى، مەسئۇلىيەتنى باشقا بىرىگە ئارتىپ قويماق؛ يۈكلىمەك: سۇلايمان ئۆز قىلمىشلىرىنى بىرنەچچە كىشىگە دۆڭگەپ قويۇشقا ئۇرۇندى.

دۆڭلەتمەك «دۆڭلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۆڭلەشمەك پ ① «دۆڭلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② دۆڭ ھالەتكە كەلمەك، دۆڭلىمەك: «ئېرىق» كەنتىدىكى مەھەممەت قۇربانىنىڭ ئېرىقى چوڭقۇر، ئېتىزلىرى دۆڭلىشىپ، سۇغىرىشتا قىينىچىلىقتا قالدى.

دۆڭلۈك ئى. دومبايغان جاي؛ ئېگىزلىك، تۆپىلىك: قىز ئاتىسىنىڭ يولىغا قاراپ مەھەللىنىڭ چېتىدىكى دۆڭلۈكە نەچچە قېتىم باردى.

دۆڭلىتىلمەك «دۆڭلەتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ يەرلەر داۋاملىق لاي سۇدا سۈغىرىلىپ دۆڭلىتىۋېتىلدى، نەتىجىدە سۇ چىقماس بولۇپ قالدى.

دۆڭلىمەك پ ① دۆڭ ھالەتكە كەلتۈرمەك: ئۇلار بۇ يەرنى دۆڭلەتتى. ② ئۇستىگە نەرسىلەر بېسىلىپ، دومبىيىپ، دۆڭ بولۇپ قالماق، دۆڭ ھالەتكەكەلمەك: بۇ ئېتىز بەك دۆڭلەپ كەتتى. سۇغىرىش تولىمۇ تەس بولۇۋاتىدۇ.

دۆڭمۇدۆڭ ئۇ دۆڭدىن بۇ دۆڭگە، دۆڭدىن دۆڭگە: ئۇلار ھېلىقى مويسىپىتنى ئىزدەپ، دۆڭمۇدۆڭ، چوڭقۇرمۇچوڭقۇر يۇگۇرۇشۇپتۇ.

دۆڭەت I ئى [ئە] ① <پەلس> مۇئەييەن بىر سىنىپنىڭ ھۆكۈمرانلىق قورالى، يەنى ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچى سىنىپ ئۈستىدىن دىكتاتۇرا يۈرگۈزۈشىدىكى زوراۋانلىق تەشكىلى. ئاساسەن ئارمىيە، ساقچى، سوت تۈرمە قاتارلىقلاردىن تەشكىللىنىدۇ: دۆلەت ئاپپاراتى. دۆلەت بايرىقى. دۆلەت قۇرماق. ② بىر دۆلەتكە قاراشلىق پۈتكۈل زېمىن: دۆلەت تەۋەلىكى. دۆلەت چېگراسى.

دۆلەت II ئى [ئە] ① مال ـ دۇنيا، بايلىق: ئوشۇق دۆلەت باشىنى يارماس (ماقال). ② كۆچمە. بەخت ـ پاراغەت، راھەت، ھالاۋەت: تەن ساقلىق ــ دۆلەت ئىكەن. ③ ئەر ـ ئايالىلارنىڭ ئىسمى.

دۆلەت قۇشى قونماق ئامىتى كەلمەك، بەخت ـ تەلىيى كەلمەك: دۆلەت قۇشى قونسا كېلىپ ساڭا ئوغلان، كۆرەڭلىمە، كۆزۈڭگە باق ياخشى ئويلان. ئۆز ئېلىڭگە جاپا ئەمەس، ۋاپا قىلساڭ ئۆزۈڭ كەتسەڭ، روھىڭ كەتمەس، يوقتۇر ئارمان.

دۆلەتلىرى سايىسىدە سىلىنىڭ ھىمايىلىرى، يارەملىرى، غەمخورلۇقلىرى ئاستىدا: دۆلەتلىرى سايىسىدە، ھوشۇر ئىمام دېسە، مېنى 12 تاغدا بىلمەيدىغان كىشى يوق، ئەلھەمدۇلىللا!

دۆلەتچىلىك ئى <پەلس> دۆلەت تۈزۈمى؛ دۆلەت ھالىتىدە ئۇيۇشۇش: تار مىللەتچىلىك، دۆلەتچىلىك روشەنكى، دۇنيا تىنچلىقىنى ئېغىر تەھدىتكە ئۇچراتتىدۇ.

دۆلەتسىزلەشمەك پ. دۆلەتتىن ئايرىلماق: ئۇلار: «يەر شارىلىشىش» دۆلەت ھالقىغان ئىشلەپچىقىرىش، سودا، پۇل مۇئامىلە تورىنى قۇرۇپ، ئىقتىسادىنىڭ دۆلەتسىزلىشىشىنى ئىشقا ئاشۇردى.

دۆلەتلىك I سۇپ ① دۆلەتكە ۋەكىللىك قىلىدىغان، دۆلەت دەرىجىلىك: دۆلەتلىك كومانداسى. ② دۆلەتكە خاس، دۆلەتكە لايىق: ئۇلار بۇيۇك دۆلەتلىك رولىنى ئويناشتىن مەھرۇم بولىدۇ.

دۆلەتلىك II سۇپ ① مال ـ دۇنياغا ئىگە، پۇل ـ مېلى كۆپ باي، پۇلدار: دۆلەتلىك ئايال. ② يۇز ـ ئابرۇيلۇق؛ ئامەتلىك، تەلەيلىك: دۆلەتلىك بولماق.

دۆلەتمەن سۇپ [ئە + پ] ← **دۆلەتلىك** II : دۆلەتمەن ئادەم.

دۆلەتمەنلىك ئى. باي ـ بايىاشاتلىق.

دۆلەتنۇر ئى [دۆلەت + نۇر] ① ئالىمنىڭ ئامبىركىدا يېتىشتۇرۇلگەن قەدىمكى سورتى. كېيىن ئىلى رايونىدا ئۆزلەشتۇرۇلگەن. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

دۆلىتسىزدە ← **دۆلەتلىرى سايىسىدە.**

دۆلىنىش ئى <تېب> ← **تۆتقاقلىق.**

دۆنەن ئى. ئۇچ ياشلىق، ئۇچ ياشقا تولغان (ئات ۋە كالا ھەققىدە): سېمىز دۆنەن ئۆكۈزنىڭ كېرىلگەن بۇرۇنلىرى قىزىرىپ كەتكىنىگە قارىغاندا، ئۇ خېلىلا ئىشلىگەندەك كۆرۈنەتتى.

دۆندۇر رەۋ. جان ت. بىراقلا، توپى بىلەن، پۈتۈن پېتى، دۇك: ئۇنداق بولسا دۆندۇرلا دېيىشەيلى، ماڭا ئازراق تاپان ھەققى چىقىرىپ بەرسەڭلەر بولىدۇ.

دۆنجىن ئى. تۆت ياشلىق كالا.

دۆۋە ① ئى. بىر يەرگە توپلىنىپ، ئۈست ـ ئۈستىگە ئارتىلىشىتىن ھاسىل بولغان ئېگىزلىك، دۆمبەل: ئەخلەت دۆۋىسى. پاختا دۆۋىسى. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنىڭ يېنىدا بىر دۆۋە كىر ـ قات تۇراتتى. ③ رەۋ. لىقمۇلىق، گىرۋىكىدىن ئېگىزلىتىپ: ئالاھىدىن ئەڭ يوغان تاۋاقنى ئېلىپ، ئۇنىڭغا ئېسىل تاشتىن دۆۋە ئاپتۇ.

دۆۋە ـ دۆۋە بىرنەچچە دۆۋە، نۇرغۇن دۆۋە: ـــ شۇنچە چوڭ هويلاڭدا پۈت باسقۇدەك جايمۇ قالماپتۇ، ـــ دېدى كامال دۆۋە ـ دۆۋە سەۋزە، چامغۇر، پىيازلارغا قاراپ.

دۆۋەزىن ئى. دىيال. جىرىس ئۈن.

دۆۋەسكەل ئى. دىيال. قېلىن كۆرپە، پايانداز.

دۆۋىلەتمەك «دۆۋىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۆۋىلەشمەك ① «دۆۋىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: توپا دۆۋىلەشمەك. ② توپلانماق، يىغىلماق: دىلىشاتىنىڭ خەۋىر بېرىشى بىلەن تەڭ دۆۋىلىشىۋالغانلار ئىككى چەتكە سۇرۇلۇپ، تار بولسىمۇ، بىر ئادەم ئۆتكۈدەك يول چىقاردى.

دۆۋىلەكلىك سۈپ. دۆۋىلەپ قويۇلغان، دۆۋىلەنگەن: ئۇ دۆۋىلەكلىك تاغارلارنى ئۆيان ـ بۇيان ئۆرۈپ، سانىشقا باشلىدى.

دۆۋىلىمەك «دۆۋىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كونا ئېغىلدىكى خىشلار بىر ـ بىرلەپ مورىنىڭ يېنىغا دۆۋىلەندى.

دۆۋىلىك سۈپ. دۆۋىلىرى بار، دۆۋە ھاسىل بولغان: ئۇلار مېنى قۇم دۆۋىلىك، يۇلغۇنلۇق جاڭگالدا باغلۇۋېلىپ تازا ئورۇشتى. // بىز جاڭگالنىڭ ئىچكىرىسىدىكى بىر دۆۋىلىككە بېرىپ يانتاق چاناشقا باشلىدۇق.

دۆۋىلىمەك پ. يىغىپ، توپلاپ بىر يەرگە جەم قىلماق: ئۇلار چوڭ ـ چوڭ تاشلارنى دۆمبىسىدە كۆتۈرۈپ تەشمە يولىغا دۆۋىلەۋاتاتتى.

دۆيلۈشمەك «دۆيلۈمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دۆيلۈمەك پ ① سىلكىنىپ، چاچراپ ئورنىدىن تۇرماق: بالا ئانىسىنىڭ قۇچىقىدا دۆيلۈپ بېشىنى ئارقىسىغا سىلكىيىتتى. ② چوڭ ـ چوڭ، تېز ـ تېز قەدەم ئالماق: ئۇ ئالدىمىزدا دۆيلۈپ ماڭغاچقا، بىز كېچىكىپ يېتىشەلمىدۇق.

دۆيۈز سۈپ [دۆ + يۈز] تىل ھا. يۈزى قېلىن، پەسكەش، يۈزسىز، نومۇسسىز: ـــ ھەي شۇنداقمۇ تېخى، ـــ دېدى تۇغرۇلبەگ غەزەپلىنىپ، ـــ بۇ دۆيۈزلەرنىڭ ئەدىپىنى ئۆزۈم بېرىمەن.

دۆيۈزلۈك ئى. يۈزسىزلىك، پەسكەشلىك: ـــ دۆيۈزلۈك قىلما سەن! ـــ دېدى ئۇ ئالىمغا ژارقىراپ.

دۆپ تەق. يۈرەكنىڭ جىددىي سوقۇشىدىن پەيدا بولىدىغان ئاۋاز.

دۆپ ـ دۆپ «دۆپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇنىڭ يۈرىكى ئىمىنىڭ قەدىمىگە تەڭكەش بولۇپ دۆپ ـ دۆپ سوقماقتا ئىدى.

دۆپدۆگىلەك سۈپ ① ناھايىتى دۆگىلەك، يۇمىلاق: يۇزى دۆپدۆگىلەك ۋە سېمىز، بالا مىجەز ئوفىتسېر ھارۋىكەشنى توختىتىپ تەكشۈرۈشكە باشلىدى. ② پاكار ھەم سېمىز: ـــ قېنى، ئەمدى سىز بىر نېمە دەڭا، ـــ دېدى مۇدىر يېنىدا قالغان ئۆزىگە ئوخشاشلا دۆپدۆگىلەك كەلگەن چوقۇر يۈزلۈك كىشىگە.

دۆپۈر تەق. ئادەم ياكى ھايۋانلارنىڭ يۈگۈرۈشى ياكى ئىتتىك مېڭىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئىشىك ئارقىسىدىن قاراۋۇلنىڭ ئىياغ دۆپۈرى ئاڭلاندى.

دۆپۈر ـ دۆپۈر «دۆپۈر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇ ياقتىن بۇ ياققا ئۆتۈشۈۋاتقان كىشىلەرنىڭ دۆپۈر ـ دۆپۈر ئاۋازى پەسىيىپ كەتتى.

دۆپۈرلەتمەك «دۆپۈرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىرچاغدا ھېلىقى ئوغرى ئاتلارنى دۆپۈرلىتىپ، شۇ كوچا بىلەن سارايىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپتۇ.

دۆپۈرلەشمەك «دۆپۈرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: جاللاتلار دۆپۈرلىشىپ كېلىپ ياقۇپنى تۈشمۈتۈشتىن جادىغا ياتقۇزۇشقا باشلاپتۇ.

دۆپۈرلىمەك پ. «دۆپۈر ـ دۆپۈر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دۆپۈر ـ دۆپۈر» قىلماق: دۆپۈرلەپ كېلىۋاتقان باسمىچىلار بىردىنلا تاغ كەينىگە قايرىلدى.

دۆپۈلدەتمەك «دۆپۈلدىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دۆپۈلدەشمەك «دۆپۈلدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قورقۇنچتىن ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرى دۆپۈلدىشىپ، نەپەسلىرى قىيىنلاشماقتا.

دۆپۈلدىمەك پ. «دۆپ ـ دۆپ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دۆپ ـ دۆپ» قىلماق: «ئاجرىشىپ كەتسەم...» دېگەن سۆزدىن كېيىن ماھىرەنىڭ يۈرىكى دۆپۈلدەپ سوقۇپ، مېڭىسىگە قان ئۆرلەپ كەتتى.

دۈت تەق. موتورلۇق قاتناش قوراللىرى سىگنال بەرگەندە چىقىدىغان ئاۋاز: دۈت ـ دۈت ـ دۈت!... ئىلدام چەتكە ئۆت.

دۈت ـ دۈت «دۈت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

دۈتۈلدەتمەك «دۈتۈلدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ماشىنىسىنى دۈتۈلدىتىپ، بىزنى يولىنىڭ چېتىدە تۇرۇشقا ئۈندىدى.

دۈتۈلدىمەك «دۈت ـ دۈت» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دۈت ـ دۈت» قىلماق.

دۈدۈت ① تەق. موتورلۇق قاتناش قوراللىرىنىڭ ئارقىمۇ ـ ئارقا سىگنال بېرىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز. ② ئى. بال س. ئاپتوموبىل، تراكتور قاتارلىق موتورلۇق قاتناش ياكى ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى: ـــ ماڭە بالام ئۆيگە كىرىۋالايلى، دۈدۈت كەلسە بېسىۋالىدۇ، ـــ دېدى شازادىخان نەۋرىسىنىڭ قولىدىن تارتىپ.

دۈدۈك ئى ← **پۈشتەك** I.

دۈدۈيزە ئى [خەن] جۈپلەپ ئوينىلىدىغان بىر خىل قارتا ئويۇنى.

دۈر تەق. ئادەم، ھايۋان ياكى قۇشلار توپىنىڭ بىر جايدىن يەنە بىر جايغا بىرلىكتە تېزلىك بىلەن يۆتكىلىشى ياكى مېڭىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: كىشىلەر توپى دۈر قىلىپ يىغىن زالىغا ئېتىلدى. ھاكىمنىڭ كۆزلىرى چۆچەكتەك ئېچىلىپ، نەپىسى تېزلىشىشكە باشلىدى. * قوتان ئىشكى ئېچىلىش بىلەن تەڭ قوتاندىكى مالالار دۈر قىلىپلا سىرتقا يۈگۈرۈشتى.

دۈر ـ دۈر «دۈر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: كۆزلىرىدىن ئوت يانغان كىشىلەر كوچىلاردا چاپقىلىپ، دۈر ـ دۈر قىلىپ ئۆيان ـ بۇيان دولقۇنلايتتى.

دۈررىدە رەۋ. «دۈر» قىلغان ھالدا، «دۈر» قىلىپ: كىشىلەرنىڭ ھەممىسى كىمدۇر بىرنىڭ باشلامچىلىق قىلىشى بىلەن دۈررىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى ـ دە، ھۆركىرەپ يىغلاشقا باشلىدى.

دۈركۈن دىيال ① رەۋ. كەينى ـ كەينىدىن. ② سۈپ. توپ، نۇرغۇن.

دۈركىرەشمەك «دۈركىرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دۈركىرىمەك پ. دۈرۈلدىمەك: ئۇنىڭ ئېسىمى ـ زاتى ئېغىزدىن چىقىش بىلەن تەڭلا، سىرتتىكى يايلاق دۈركىرەپ بۇتخانىغا كىرىشتى.

دۈرۈك تەق. ئادەم ياكى ھايۋانلار يەرگە قاتتىق تەسىرلىنىپ ماڭغاندا چىققان ئاۋاز: دۈرۈك قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ قادىر قۇلىقىمغا پىچىرلاپ: «ئۇ باغقا چۈشۈپ بولدى» دېدى.

دۈرۈك ـ دۈرۈك «دۈرۈك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

دۈرۈككىدە رەۋ. «دۈرۈك» قىلغان ھالدا، «دۈرۈك» قىلىپ:

ـــ ئۇ بىر يېتىمئوغلاق، ـــ دېدى ئۆمەر باي، ـــ بىراق قىزىمنىڭ مايىللىقى قاتتىق. ئىككىسى گەپنى بىر قىلىپ، دۇرۇككىدە قېچىپ كېتەمدىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن.

دۇرۇلدەتمەك «دۇرۇلدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ يايلاقتىكى ئاتلارنى دۇرۇلدىتىپ ھەيدەپ تاغ باغرىدىكى قوتانغا سولىدى.

دۇرۇلدەشمەك «دۇرۇلدىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كىشىلەر دۇرۇلدىشىپ كەلگەن بويى كالتەك ـ چوماقلار بىلەن ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى ئۇرۇۋاتقۇدەكمىش.

دۇرۇلدىمەك پ. «دۇر ـ دۇر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دۇر ـ دۇر» قىلماق: ئوقۇغۇچىلار توپ ـ توپى بىلەن دۇرۇلدەپ كوچىغا يۈگۈرىدى.

دۇشەنبە ئى [پ] ھەپتىنىڭ يەكشەنبىدىن كېيىن سەيشەنبىدىن بۇرۇن كېلىدىغان، بىرىنچى كۈنى.

دۇشەنبە بازار ھەر ھەپتىنىڭ دۇشەنبە كۈنى بولىدىغان بازار ۋە شۇ كۈنى بازار قىلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن جاي.

دۇشەنبىلىك سۈپ. دۇشەنبە كۈنى ئېلىپ بېرىلىدىغان، دۇشەنبە كۈنى قىلىنىدىغان: ئۇلار دۇشەنبىلىك ئىشلارنى ئالدىن پىلانلاپ قويىدى.

دۇشمەن ئى [پ] ① <ھەرب> ئۇرۇش ـ جەڭلەردە مەلۇم بىر تەرەپكە قارشى ئۇرۇش قىلغۇچى يەنە بىر تەرەپ؛ ياۋ: دۇشمەننى كۈندۈزى ئويلا، كېچىسى پايلا (ماقال). ② دۇنيا قاراش، غايە، مەنپەئەت جەھەتتە ئۆزىگە قارىمۇقارشى بولغان كىشى ياكى گۇرۇھ؛ رەقىب: يېغى ياندىن قوپار، دۇشمەن تاپاندىن (ماقال). ③ زىيان سالىدىغان، يامانلىق قىلىدىغان كىشى، رەقىب: كېيىنكى پۇشايمان ئۆزىگە دۇشمەن (ماقال). ④ كىشى ياكى نەرسىگە زىيان سالغۇچى نەرسە ياكى ھادىسە: چېكەتكە زىرائەتكە دۇشمەن (ماقال).

دۇشمەنسىز سۈپ. دۇشمەندىن خالىي، ھېچقانداق دۇشمىنى بولمىغان: باتۇر دۇشمەنسىز بولماس (ماقال).

دۇشمەنلەرچە رەۋ. دۇشمەنلەرگە ئوخشاش، دۇشمەنلەردەك: ئۇ ئەمدى ماڭا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ دۇشمەنلەرچە ھومىيىشقا باشلىدى. // بىز ھەرقانداق دۇشمەنلەرچە سۆز ـ ھەرىكەتلەرنى قوبۇل قىلالمايمىز.

دۇشمەنلەشتۈرمەك «دۇشمەنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دۇشمەن دۇشمەنلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئۆز ئورنىنى مۇستەھكەملەيدۇ. * مەمەتئېلى ئەپەندى بەگ بىلەن دۇشمەنلەشتۈرۈشنى مەقسەت قىلىپ توقۇپ چىقىرىلغان گەپلەرنى ئاڭلاپ چىداپ تۇرالمىدى.

دۇشمەنلەشمەك پ. ئۆزئارا قارشىلاشماق؛ دۇشمەنلىك مەۋقەسىدە تۇرۇشماق: ئۇلار ئەمدى خۇددى ئىت بىلەن مۇشۇكتەك ئاشكارا دۇشمەنلىشىش ھالىتىگە يېتىپتۇ.

دۇشمەنلىك ① ئى . بىر ـ بىرىگە دۇشمەن بولۇش ھالىتى: ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دۇشمەنلىك شۇ دەرىجىگە يەتتىكى، ئۇلار بىر ـ بىرىگە غەزەپلەنمەي قارىيالمايدىغان بولۇپ قالدى. ② سۈپ. دۇشمىنى بار، دۇشمىنى بولغان: دۇشمەنلىك ئادەم. دۇشمەنلىك بولماق. ③ سۈپ. دۇشمەنگە خاس، دۇشمەنلەرگە ئوخشاش: ئۇنتۇلار شۇ چاغدا تارتقان جاپالار، مەسخىرە، مازاقلار، دۇشمەنلىك قاراش. غۇرۇرۇم بۇلارکى ئوق ئۆتمەس قالقان، تەنلەر تاپالماس قەلبىمدىن ئاراچ.

دۇك تەق. نەرسىلەرنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: بۇ ئېچىنىشلىق ئاۋازدىن يۈرىكىم دۇك قىلىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدۇم تىترەك ئولاشتى.

دۇك ـ دۇك «دۇك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇنىڭ يۈرىكى دۇك ـ دۇك ئۇراتتى. ئۇ يەنە تاشقىرىغا قاردى ـ يۇ، چىقىشتىن ئەيمىنىپ قالدى.

دۇكۇر تەق. ئىتتىك مېخىش ياكى يۇگۇرۇشتىن پەيدا بولغان ئاۋاز.

دۇكۇر ـ دۇكۇر «دۇكۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: تاختاي يولدا يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ دۇكۇر ـ دۇكۇرى بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى.

دۇكۇرلەتمەك «دۇكۇرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۇكۇرلەشمەك «دۇكۇرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەر ـ ئايال دېھقانلار، ئەترapتىكى ئوششاق بالىلارنىڭ ھەممىسى دۇكۇرلىشىپ مەكتەپكە كىرىشتى.

دۇكۇرلىمەك پ. «دۇكۇر ـ دۇكۇر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دۇكۇر ـ دۇكۇر» قىلماق: بىردىنلا، ئات تۇياقلىرىنىڭ دۇكۇرلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

دۇكۇلدەتمەك «دۇكۇلدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ ھەربىر قارىشى بىچارە قىزنىڭ يۈرىكىنى قورقۇنچ ئىچىدە دۇكۇلدىتىپ ئۆتەتتى.

دۇكۇلدەشمەك «دۇكۇلدىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دۇكۇلدىمەك پ. «دۇك ـ دۇك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دۇك ـ دۇك» قىلماق: بۇ ئابىدەم ئۆچۈن شۇنداق كۈتۈلمىگەن ئىش بولدىكى، بىردىن يۈرىكى ئەنسىز دۇكۇلدەپ، پۈتلىرى گىلدىڭلاپ قالدى.

دۇگجۇمەك پ. سەنتۈرۈلۈپ ياكى ئالدىغا مۇدۇرۇلۇپ كەتمەك: ئۇ بىرلا يۇلقۇنۇپ ئۇلارنىڭ قولىدىن ئاجراپ كەتتى ۋە ئالدىغا بىرنەچچە قەدەم دۇگجۇپ، بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى.

دۇگدەرەتمەك «دۇگدەرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۇگدەرەشمەك «دۇگدەرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: نەيزىلىك مىلتىقلارنى قۇچاقلىغان قوغدىغۇچىلار دۇگدەڭ ـ دۇگدەڭ، چىشلىرىنى كاراسلىتىشىپ يۈرەتتى.

دۇگدەرىمەك پ. دۇگدىيىپ يۈرمەك، دۇگدەيمەك: بۇ يۈرتنىڭ كۆپچىلىك كىشىلىرى ئاچچىق سوغۇقتىن دۇگدەرەپ، ئۆز ئۆيلىرىنىڭ ئىسسىق قالمىغان بۇلۇڭلىرىغا كىرىۋېلىشقانىدى.

دۇگدەك سۈپ. تەل ھا. ئىككى مۇرىسى يىغىلىپ، غولى قورۇلۇپ، دۇگدىيىپ قالغان: ئىسلامنىڭ ھېلىقى كىچىك دۇگدىكى بىزنىڭ بالىمىزنى ئۇرۇپتۇ.

دۇگدەيتمەك «دۇگدەيمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايۇپ ئاكىنىڭ زەھەرلىك قامچىسى ۋە يىغىلغان جامائەتنىڭ سوغۇق، نەپرەتلىك قاراشلىرى ھېلىقى ئىككىسىنى دۇگدەيتىۋەتكەنىدى.

دۇگدەيمەك پ. پۈت ـ قولى ۋە ئۇستىخانلىرىنى يىغىپ، مۇرىسىنى چىقىرىپ تۇگۇلۇۋالماق، دوغدايماق: ئۇ ئايالىنى باشلاپ بالىخانىغا چىققاندا شەمشىدىن روجەك تۇۋىدە دۇگدىيىپ ئولتۇراتتى.

دۇگدىيىشمەك «دۇگدەيمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جىسى: دوقمۇش ـ دوقمۇشتا بۇ شەھەرگە پاناھلىق ئىزدەپ كەلگەن سەرگەردانلار دۇگدىيىشىپ ئولتۇرۇشاتتى.

دۇگۇلچەك ئى. بىرخىل ئويۇنچۇق، ئادەتتە ئىنچىكە پولات چۈۋقنى چەمبەر شەكلىدە ئېگىش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. دىيا- مېتىرى 50 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. ئۇنىڭ يەنە مەخسۇس ياسالغان تۆمۈر ئىلمىكى بولۇپ، ئويىنىغاندا ئىتتە- رىش ۋە باشقۇرۇش رولىنى ئويناىدۇ.

دۇگىلەتمەك «دۇگىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرد- جىسى: كەلكۈن تاشلارنى دۇگىلىتىپ قىرغاقلارغا تاشلايتتى.

دۇگىلەشمەك «دۇگىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دۇگىلەك سۇپ. ئايلانما شەكىللىك، ئايلانما؛ يۇمىلاق: رازۋېدكىچىلار داق يەرگىلا داستىخان سېلىپ دۇگىلەك ھالەتتە ئولتۇرۇشتى.

دۇگىلەكلەشتۈرمەك «دۇگىلەكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۇگىلەكلەشمەك پ. دۇگىلەك، ئايلانما ھالەتكە كەلمەك: شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇنىڭ كۆزى يۇمۇلىدى، قاشلىرى داڭ بولۇپ، كۆزلىرى دۇگىلەكلەشتى.

دۇگىلەكلەنمەك پ ← **دۇگىلەكلەشمەك**.

دۇگىلەنمەك ① «دۇگىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرد- جىسى: بىز دائىم قۇم ئۈستىدە دۇگىلىنىپ ئويناىتتۇق. ② «دۇگى- لىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۇيۇقسىز تۇلۇقنىڭ ئارغامچىسى ئۇزۇلۇپ كەتتى ـ دە، تۇلۇق پەسكە قاراپ دۇگىلىنىپ چۈشۈشكە باشلىدى.

دۇگىلىمەك پ. دومىلىماق، يۇمىلىماق: ئامۇت تېزدىن دۇگىلەپ يەرگە چۈشۈپ كەتتى.

دۇم رەۋ ① تىز ۋە كۆكىرىكى يەرگە ياكى يەر بىلەن ئوخشاش يۇنىلىشلىك تەكشىلىككە تېگىپ تۇرغان ھالدا، «ئوڭدا» نىڭ ئەكسىچە (ئادەمىلەر ھەققىدە): ئۇ ئۆرۈلۈپ دۇم بولۇڭالدى. ② ئوق (ئالدى) تەرىپى، ئاغزى يەرگە، تەتۇر (كەينى) تەرىپى ئاسمانغا بولۇپ قالغان: سۇ ئۈستىدە دۇم بولۇپ قالغان قولۇاق لەيلەپ كېتىپ باراتتى.

دۇمبە I ئى <ئانات> ① گەۋدىنىڭ بىر قىسمى، يەنى مەيدە بىلەن قورساقنىڭ كەينى قىسمى. ② بەزى نەرسىلەرنىڭ ئارقا تەرىپى، كەينى قىسمى.

دۇمبىسى ئاپتاپ كۆرمەك راھەت كۆرمەك، بەخت، ھالاۋەتكە ئېرىشمەك: دۇمبىسى ئاپتاپ كۆرمىگەن دېۋىدىم، يەنە يېغى كەپتۇ- دە!

دۇمبىسى قىچىشسا، گەدىنىنى تاتىلايدىغان قىلىشقا تېگىش- لىك ئىشنى قىلماي، ئەھمىيەتسىز باشقا ئىشلار بىلەن ئاۋارە بولۇپ يۈرىدىغان؛ ھاكاۋاقتى؛ ئىشنىڭ يولىنى بىلمەيدىغان، ھاماقەت، دۆت.

دۇمبىسى قىچىشماق ① تاياق يېگۈسى كەلمەك: ـــ دۇمبەڭ قىچىشۋاتىدۇ ـ ھە، بەتقىلىق! نېرى تۇرە، ـــ دېدى ئۇ ئىنىسىنى دولىسىدىن ئىتتىرىۋېتىپ. ② دۇمبىسىدە بىرنەرسە كۆتۈرگۈسى، يۆتكىگۈسى كەلمەك: ھامالچىلىق مېنىڭ كونا كەسپىم، بۇ ئىشقا كۆنۈپ قاپتىمەن. بىرەر كۈن يوڭ كۆتۈرمىسەم دۇمبەم قىچىشىپ، كۆڭلۈمۇ بىئارام بولۇپ قالىدۇ.

دۇمبە II ئى. دىيال. قۇيرۇق ياغ.

دۇمبەش سۇپ. يانتۇلۇقى نىسبەتەن ئېگىز بولغان: ماڭىدۇ يوللار، كېچىدۇ سۇلار، ئارقىدا قالىدۇ دۇمبەش داۋانلار.

دۇمبەل ئى. تەكشى يەرگە نىسبەتەن سەل دومبىيىپ، كۆتۈرۈلۈپ قالغان يەر؛ تۆپە، ئېگىزلىك: يەرنىڭ دۇمبىلىنى ئالماق.

دۇمبەلچە ئى. كىچىك دۇمبەل: سىلىم بىلەن ئايگۈل گويا ئۇ يەردىن نىجادلىق ئىزدىگەندەك، گىرىمسەن ھاۋا بىلەن رەڭداش بولۇپ جىمىرلاپ تۇرغان دۇمبەلچىگە ئۇزاق قاراشتى. قولى بىلەن يۇلغۇن پۇپۇچەكلىرىنى ئىككى تەرەپكە قايرىپ يول ئېچىپ، دۇمبەلچىگە قاراپ مېڭىشتى.

دۇمبەلچەك ئى ← **دۇمبەلچە**: ئۇ ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالغان «قۇلاق كەستى» بىلەن يول بويىدىكى پاكار دۇمبەلچەككە چىقىپ، تېزەك تەرگەن پېتىچە ساتما تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتقان بىر كىشىنى كۆزىتىپ تۇردى.

دۇمبىجىگەر ئى [دۇمبە + جىگەر] ① سۇدا پىشۇرۇلغان جىگەر بىلەن قۇيرۇق ياغنى يالپاقلاپ، ئازراق پىياز سېلىپ، بىللە قورۇپ يەيدىغان تاماق تۇرى. ② جىگەر بىلەن قۇيرۇق ياغنى يالپاقلاپ توغراپ، تۇخۇم، دورا ـ دەرمان ئارىلاشتۇرۇپ كاۋاپلانغا قويۇپ پىشۇرۇلىدىغان بىرخىل كاۋاپ.

دۇمبىچىلەپ رەۋ. دۇمبىسىنى يەرگە قارىتىپ، ئوڭدا ھالەتتە: دۇمبىچىلەپ ئۇزمەك.

دۇمبىچىلىمەك پ. دۇمبىسىنى يەرگە قاراتماق، ئوڭدىسىغا توغرىلانماق.

دۇمبىلىك ئى. چارۋىغا قوشۇلغان يانداق ئاتنىڭ ئارغامچىسى ئاتنىڭ پۇتىغا كىرىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئۇنى كۆتۈ- رۈپ تۇرىدىغان بەلباغ.

دۇمچە ئى. بەل ئومۇرتقىسى بىلەن قۇيرۇق ئومۇرتقىسى- غىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئۇستىخان.

دۇمچە تۇماق چۆرىسىگە قاسقان تۇتۇپ تىكىلگەن تۇماق.

دۇمچەك ① سۇپ. قەددى ئالدىغا ئېگىلىپ قالغان ياكى ئېڭىشىپ ماڭىدىغان، دۇمچەيگەن: دۇمچەك ئادەم. ② ئى <تېب> ئادەملەردىكى ئومۇرتقا ئېگىلىپ، كەينى تەرەپكە كۆتۈرۈلۈپ چىقىدىغان بىرخىل كېسەللىك. ③ ئى. شۇ خىل كېسەلگە گىرىپ- تار بولغان ئادەم: ھېلىقى دۇمچەك مېنى كۆرۈپلا غىپپىدە تىكشۈەتتى.

دۇمچەيتمەك «دۇمچەيمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرد- جىسى: يىللار ئۇلارنى دۇمچەيتتى.

دۇمچەيمەك پ ① بىلى ئېگىلىپ دۇمبىسى چىقىپ قالماق، قەددى پۈكۈلمەك: يولدا ئۇلارغا دۇمچەيىپ كەتكەن بىر موماي ئۇچراپتۇ. ② قەددىنى ئالدىغا ئەگمەك، بىلىنى پۈكمەك، ئېڭىشمەك: قۇللار بېشىنى يەرگە قويغىنىچە دۇمچەيىپ ئولتۇرۇ- شاتتى.

دۇمچىيىشمەك «دۇمچەيمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

دۇم ـ دۇم بىرخىل بالىلار ئويۇنى. ئۇنىڭدا بىرەيلەننىڭ كۆزىنى يۇمۇپ، ئەتراپتىكىلەردىن بىرى دۇمبىسىگە ئۇرىدۇ. كۆزى يۇمۇلغۇچى ئۇرغان كىشىنى تاپالىسا، ئۇرغۇچى ئوتتۇ- رىغا چۈشۈپ كۆزىنى يۇمغۇچىنىڭ رولىنى ئالىدۇ؛ تاپالمىسا، كۆزى يۇمۇلغۇچى يەنە ئوتتۇرىغا چۈشىدۇ. ئويۇن شۇ تەرزدە

داۋاملىشىدۇ.

دۇملەتمەك «دۇملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۇملەشمەك «دۇملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دۇملەنمەك ① «دۇملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ــ ئۆيدە تازا دۇملىنىپ بىر كۈن يېتىۋىدىم، ئوڭۇشلۇپ قالدىم، ــ دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ. ② «دۇملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىز دائىم پولۇ دۇملەنگەن كۈنى خۇددى ھېيت بولغاندەك خۇش بولۇپ كېتەتتۇق.

دۇملىمە سۇپ ① دۇملەپ پىشۇرۇلىدىغان: دۇملىمە سامسا. دۇملىمە كاۋاپ. ② دۇملەپ تەييارلىنىدىغان: دۇملىمە ئوغۇت.

دۇملىمەك پ ① نەرسىلەرنىڭ ئاغزىنى، يوچۇقىنى ھور ياكى ئىسسىقلىق چىقىپ كېتەلمەيدىغان دەرىجىدە مەھكەم ئېتىمەك: ئۇ ئوتنى ئۆچۈرۈپ قازاننى دۇملىدى. ② ئۇستىگە يوتقان ــ كۆرپە ياكى جۇۋىغا ئوخشاش نەرسىلەرنى يېپىپ، مەھكەم يۆگەپ قويماق؛ پۇركىمەك، چۇمكىمەك: گۆش پىشقۇچىلىك ھاكىمنى راسا دۇملەپ ياتقۇزۇپ قويدى.

دۇۋەت ئى [ئە] سىياھ قاچىلايدىغان مەخسۇس كىچىك قۇتا، سىياھ قۇتىسى.

دۇۋەت ــ قەلەم دۇۋەت ۋە قەلەم: موللانىياز يېزىۋاتقان نەزمىسىنى تۈگىتىپ، دۇۋەت ــ قەلەمنى توختى بوۋايغا تۇتقۇزدى.

دۇي ئى [خەن] مەلۇم خاراكتېرگە ئىگە گۈرۇپپا ياكى ئەترەت: ئىشلەپچىقىرىش دۇيى. قۇرۇلۇش دۇيى.

دۇيجاڭ ئى [خەن] دۇينىڭ (ئەترەتنىڭ) باشلىقى.

دۇيجاڭلىق ئى. دۇيجاڭغا يۈكلەنگەن ئەمەل، ۋەزىپە.

دۇيزە ئى [خەن] دۇدۇيزە ئۇيۇنىدا ئىككى قارتىنىڭ چېكىت ۋە رەڭلىرىنىڭ پار ھالەتتە جۇپلىشىشى.

دۇيلەشتۇرمەك «دۇيلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دۇيلەشتۇرۇلمەك «دۇيلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دۇيلەشمەك پ ① يۇزلەشمەك، دەرقەم تۇرۇپ ئېنىقلىماق: ئۇنداق بولسا ھازىر بېرىپ دۇيلىشىمەن. ② ئوخشاش چىقماق، بىر دەك چىقماق: ھېسابات ئەمدى دۇيلەشتى.

دې «د» ھەرپىنىڭ نامى.

دېبۇ ئال. دىيال. ئاۋۇ، ئاشۇ.

دېبۇت ئال. دىيال. ئاۋۇ يەر.

دېبىت ئى [ر<لات] ھېسابات دەپتىرىنىڭ سول تەرىپى. ئۇنىڭغا ئاشقان مەبلەغ، كېمەيگەن قەرز ۋە كېمەيگەن ساپ قىممەت قاتارلىقلار خاتىرىلىنىدۇ.

دېپوتات ئى [ردلات] كونا. بىرەر كوللېكتىپ تەرىپىدىن دۆلەت ئورگانلىرىغا ۋەكىل قىلىپ سايلانغان كىشى، رەسمىي ۋەكىل: دېپوتات سايلىماق.

دېتال ئى [ر<فىران] ① <ماشىن> ماشىنا، مېخانىزم قاتارلىقلارنىڭ ھەر بىر بۆلىكى، پارچە قىسمى. ② <ئەد> ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلەنگەن بىرەر ئىش، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ تەركىبىي قىسمى، بۆلىكى.

دېتالچىلىق ئى. دېتال ئىشلەش ئىشى، كەسپى: ھەر مىللەت ئىممىسىنىڭ ئۆچۈرغا بولغان تەشنالىقىنى قاندۇرۇش، تېخنىكا ئىلگىرىلىگەن ھالدا مىللەتلەر تىل ــ يېزىقىدىكى يۇمشاق دېتالچىلىقنىڭ كەسىپلىشىشىنى ئەملىگە ئاشۇرۇش لازىم.

دېتسىبىل ئى [ر<لات] <قىز> ئاۋازنىڭ كۆچلۈكلۈكىنى ياكى توك قۇۋۋىتىنىڭ نىسپىي چوڭ ــ كىچىكلىكىنى ھېسابلاش بىرلىكى.

دېتسگىرام مىق [ر<لات + فىران] ئوندىن بىر گىرامغا تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى.

دېتسلىتىر مىق [ر<لات + فىران] ئوندىن بىر لىتىرغا تەڭ سۇيۇقلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

دېتسمېتىر مىق [ر<لات + گىرېك] ئوندىن بىر مېتىرغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

دېتسمېتىرلىق سۇپ. دېتسمېتىر كېلىدىغان، دېتسمېتىر چىقىدىغان.

دېتسمىللىمېتىر مىق [ر<لات + گىرېك] ئون مىڭدىن بىر مېتىرغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

دېتېرمىنىزم ئى [ر<لات] <پەلس> تەبىئەت ۋە جەمئىيەتتىكى ھەممە ھادىسىلەر قانۇنىيەتكە، مۇقەررەرلىككە ئىگە، ئۇلار بىر ــ بىرىگە باغلىنىشلىق بولۇپ، بىر ــ بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ دەپ قارايدىغان ماتېرىيالىزملىق تەلىمات.

دېدەك ئى [پ] ئايال ئۆي خىزمەتچىسى، ئايال چاكار.

دېدەكلىك ① ئى. چاكارلىق (ئايال خىزمەتكارلار ھەققىدە): ئۇ لەئەل شاھ دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن خانىشنىڭ ۋەدىسى بويىچە دېدەكلىكتىن ئازاد بولۇپ، لەئەل شاھنى تەربىيەلىگۈچى ئېمىكئانا بولدى. ② سۇپ. دېدەكلەرگە خاس، دېدەكلەر كىيىدىغان: ــ ساقايسۇن دېدىم بېشى، پاتمە كىيىسۇن دېدەكلىك كىيىمى، زۆھرە تاقىسۇن كېنىزەكلىك گۈل ــ تاجى، ــ دەپتۇ شاھزادە.

دېدۇكسىيە ئى [ر<لات] <لوگ> ئومۇمىي ھالەتتىن خۇسۇسىي ھالەتكە ئۆتۈپ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش؛ ئومۇمىي ھالەتتىن جۇزئىي نەتىجە چىقىرىش (يەنى ئىندۇكسىيەنىڭ ئەكسى).

دېدۇكسىيەلىك سۇپ <لوگ> دېدۇكسىيەگە ئائىت، دېدۇكسىيەگە ئاساسلانغان: دېدۇكسىيەلىك ئەقلىي خۇلاسە.

دېدىقتۇرماق پ. دىيال. قىزىقتۇرماق، ئىنتىلدۇرمەك.

دېدىقماق پ. دىيال. قىزىقماق، ئىنتىلمەك.

دېدىل سۇپ. دىيال. دادىل.

دېرەپتا رەۋ. دىيال. تەڭ، تەپمۇتەڭ، بىر دەك.

دېرەك ئى [ئە] ① بىرەر يەردىن بىرىكىم ياكى بىرنەرسە ھەققىدە ئېلىنغان خەۋەر؛ ئۇچۇر: ئىككى كۈنگىچە ھېچ يەردىن قىزنىڭ دېرىكى چىقمىدى. ② بىرەر نەرسىدىن دالالەت بېرىدىغان ئالامەت، بەلگە، نىشانە: ئۇنىڭ ھۆل ئۆتۈكى ۋە لاي يۇققان شەپكىسى جاپالىق، جەڭگىۋار ئىشلىرىدىن دېرەك بېرەتتى.

دېرەكسىز رەۋ. ئىز ــ دېرىكى يوق، خەۋەر قىلىپ قويماي، خەۋەر بەرمەي: ئۇ ئادەم ئىككى ئايدىن كېيىن دېرەكسىز يوقاپ كېتىپتۇ.

دېرەكلەتمەك «دېرەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: «ئۇلۇغ» دەپ ئاتىلىدىغانلار، يادلىنىدىغانلار دېرەكلەنسە، مەن بۇر توزىغان سىنىپلارنى ئاختۇرىمەن، ئۇخلىماس كېچىلەر، كۆز يۇمماس روھكەلەرگە قارايمەن.

دېرەكلەشمەك «دېرەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك

دەرىجىسى.

دېرەكلەنمەك «دېرەكلىمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دېرەكلىمەك پ. دېرىكىنى ئالماق، خەۋىرىنى ئالماق، ئۇقۇشماق؛ سۈرۈشتە قىلماق، سۈرۈشتۇرمەك: يىتكەن ئاتلىرىڭنى دېرەكلىدۇق.

دېرىزە ئى <بىن> قۇياش نۇرى ۋە ھاۋا ئۆتۈشۈپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۆيىنىڭ تېمىغا ئورنىتىلىدىغان ئەينەكلىك قۇرۇلما؛ رام، پەنجىرە.

دېرىزىلىك سۈپ. دېرىزىسى بار، دېرىزە قويۇلغان: دېرىزىلىك ئۆي. دېرىزىلىك زال.

دېزىنفېكسىيە ئى [ر<فىران + لات] <بىيول>فىزىكىلىق ئۇسۇللار ياكى خىمىيەۋى دورىلار ئارقىلىق كېسەل پەيدا قىلىدىغان مىكرو ئورگانىزملارنى ئۆلتۈرۈش ئۇسۇلى: دېزىنفېكسىيە قىلماق.

دېزىنفېكسىيەلەتمەك «دېزىنفېكسىيەلىمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دېزىنفېكسىيەلەشمەك «دېزىنفېكسىيەلىمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دېزىنفېكسىيەلەنمەك «دېزىنفېكسىيەلىمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئوكۇل يېڭىنسى دېزىنفېكسىيەلەندى.

دېزىنفېكسىيەلىمەك پ. دېزىنفېكسىيە قىلماق، زەھەرسىزلەندۇرمەك: داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنى دېزىنفېكسىيەلىمەك.

دېسەم ـ دېمسەم ئېھتىمال، بەلكىم؛ ھەرقاچان: ـــ دېسەم ـ دېمسەم قىزغا ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ كۆڭلى بار، ـــ دېدى ئۇ كىشى.

دېفورماتسىيە ئى [ر<لات] <قىز> قاتتىق جىسىملاردا سىرتقى كۈچنىڭ تەسىرى بىلەن ھاسىل بولغان شەكىل ياكى ھەجىم جەھەتتىكى ئۆزگىرىش، ئاساسلىق دېفورماتسىيەلەر: سوزۇلۇش دېفورماتسىيەسى، بۈرۈلۈش دېفورماتسىيەسى، ئېگىلىش دېفورماتسىيەسى ۋە سىلجىش دېفورماتسىيەسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

دېفىس ئى [ر<لات] سىزىقچە: دېفىس قويماق.

دېكابىر ئى [ر<لات] ① قەدىمكى رىم پادىشاھلىرىدىن (پاپالىرىدىن) بىرىنىڭ نامى، ئۇ مىلادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن ئون ئىككىنچى ئاينى شۇنىڭ نامىدا ئاتىغان. ② مىلادىيە كالېندارىدا ئون ئىككىنچى ئاي.

دېكاگرام مىق [ر<گىرېك + لات] ئون گىرامغا تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى.

دېكالىتر مىق [ر<گىرېك + فىران] ئون لىتىرغا تەڭ سۇيۇقلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

دېكامېتر مىق [ر<گىرېك] ئون مېتىرغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

دېكسىترىن ئى [ردلات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. كىراخمالدىن پايدىلىنىپ ياسىلىدۇ. ئاق رەڭلىك ياكى سېرىق رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، يېپىشقاقلىققا ئىگە. سانائەتتە يېپىشتۇرغۇچ ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

دېكلاراتسىيە ئى [ر<لات] پارتىيە ياكى ھۆكۈمەت بىرەر مۇھىم سىياسىي مەسىلە يۈزىسىدىن ئېلان قىلغان خىتابنامە، بايانات.

دېكلاماتسىيە ئى [ر<لات] <ئەد> شېئىرىي ئەسەرلەرنى چىرايلىق، تەسىرلىك قىلىپ، ئۇنلۇك يادقا ئوقۇش سەنئىتى ۋە شۇنداق ئوقۇشنىڭ ئۆزى: دېكلاماتسىيە قىلماق.

دېكلاماتسىيەچى ئى. دېكلاماتسىيە قىلىدىغان كىشى.

دېكوراتسىيە ئى [ر<فىران] <تىيا> سەھنىدە تەسۋىرلەنىۋاتقان ۋەقە ـ ھادىسىلەرنىڭ ئورنى ۋە شارائىتىنى ئەكس ئەتكۈزىدىغان رەسىم، ئارخىتېكتور ئىنشائاتلىرى، تۇرلۇك بېزەكلەر ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشى.

دېكوراتسىيەلىك سۈپ. دېكوراتسىيەسى بار، دېكوراتسىيە ئورۇنلاشتۇرۇلغان، دېكوراتسىيە سىزىلغان: ئۇنىڭ دالدىسىدىن ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتقان كۈن رەڭدار نۇرلاردىن ئۇرۇمچى مەنزىرىسىگە ئاجايىپ سۈنئىلەرنى بېرىپ، چوڭ ۋە ھەيۋەتلىك بۇ شەھەرنى خۇددى گۈزەل دېكوراتسىيەلىك سەنئەت سەھنىسىدەك ھايات قاينىمىنىڭ بىر ئاجايىپ مۇنبىرىگە ئايلاندۇرماقتا ئىدى.

دېكوراتور ئى [ر] <تىيا> دېكوراتسىيە سىزغۇچى رەسسام.

دېكىنمەك پ.دىيال. ئورنىدا تۇرۇپ ئاچچىقلاپ دەپنىماق.

دېگەن ① «دېمەك I » پېئىللىنىڭ سۈپەتدىشى: بۇ سۆزنى ئۇنىڭغا مەن دېگەن. * ساڭا بۇ ئىشنى كىم دېگەن؟ ② سۈپ. ئىسىملىك، ناملىق؛ ئىسمى، نامى بىلەن ئاتىلىدىغان: قارا تورۇققا مىنگىنى ئامانقۇل بولۇپ، جەدە قاشقىغا مىنگىنى رازى دېگەن يىگىت ئىدى. ③ باغ. كۆچۈرمە جۈملە ياكى سۆز ـ ئىبارىلەرنى باغلاش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇ:كونىلاردا «سەۋر قىلساڭ، غورىدا ھالۋا پىشۇر» دېگەن گەپ بار.

دېگىنى دېگەن «دېگىنىنى قىلماي قويمايدۇ»، «نېمىنى ئويلىسا شۇنى قىلىدۇ»، «گېپىنى گەپ» دېگەن مەنىلەردە قوللىنىلىدۇ: ـــ كاجلىق قىلساڭ قىلۇەر! مېنىڭ دېگىنىم دېگەن! ھەددىڭ ئەمەس! ـــ دېدى ئۇمەرجان لەيلىگۈلگە.

دېگەنبىلەن باغ [دېگەن + بىلەن] ① دېيىشىدىن قەتئىينەزەر، قانداقلا بولمىسۇن: ھەرنېمە دېگەنبىلەن سىز ئۆز ۋاقتىدا تۆمۈر خەلىپىگە قوشۇلۇپ، ئوردىغا مۇشت كۆتۈرگەن كىشى. ② ئەمما، لېكىن، ھەر ھالدا: دېگەنبىلەن ئۇ تانسىنى قاملاشتۇرۇپ ئويناپتىكەن.

دېگەندە رەۋ. ئۆتكەندە؛ بولغاندا: تۇغلۇق كېچە ـ كۈندۈز يول مېڭىپ، ئىككى ھەپتە دېگەندە خەتنى ئېلىپ ھوسەن شاھنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ كەپتۇ.

دېگەندەك رەۋ ① دېگەنگە ئوخشاش؛ دېگەن بويىچە: سىلى دېگەندەك بولسا، 300 مېتىر يەرگە دامبا سوقۇشقا توغرا كېلىدۇ، بۇ ئاسان گەپمۇ؟ * بىز ئۇلارغا پەقەت سەۋزە، پىياز، تۇز، ئوتۇن دېگەندەك نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بەردۇق . ② ۋايىغا يەتكۈزۈپ، ئوبدان، ياخشى: ياسىن نېمە سەۋەبتىندۇر، يەر ھەيدەش ۋەزىپىسىنى دېگەندەك ئورۇنلىيالمىدى. ③ تازا، ناھايىتى: ئالىمجاننىڭ چىرايى دېگەندەك كېلىشكەن بولمىسىمۇ، گەپ ـ سۆزى جايىدا، ۋەدەپلىك يىگىت ئىدى. ④ كۆڭلىدە كەچكەندەك، ئويلىغاندەك، كۈتكەندەك: ئۇ خاتالاشمىغانىدى. دېگەندەك، خۇماخان يېرىم يولدىلا كىچىكىناخۇن تەرەپكە بۇرۇلدى.

دېگەندىكىدەك سۈپ. ناھايىتى، ئانچە، ئۇقەدەر، دېيەرلىك: دېگەندىكىدەك ياخشى ئەمەس.

دېگۈچىلىك ئى. ئېغىزغا ئېلىش، سۆزلەش، تەكىتلەپ

ئىپتىشقا مۇناسىپلىق : دېگۈچىلىكى بار. دېگۈچىلىكى يوق.

دېگۈدەك يۈك ① كۆپىنچە جۈملىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىپ، ئىگىنىڭ ئىش ـ ھەرىكەتىنى بېجىرىش دەرىجىسىنىڭ كۆزلىگەن چەككە يېقىن ياكى ئۇنىڭدىن سەل تۆۋەن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ تۆمۈر خەلپىنىڭ ئائىلىسىگە ھەر ئىككى كۈندە دېگۈدەك بىر قېتىم كېلەتتى. ② ئادەم ۋە نەرسە، ئىش ـ ھەرىكەت، مەسىلە قاتارلىقلار مىقدارىنىڭ تولۇقلۇق دەرىجىسى كۆزلىگەن چەككە يېقىنلىشىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ھەممە ئادەمدە دېگۈدەك چوقۇم بىرخىل يوشۇرۇن ئىقتىدار بولىدۇ.

دېگۈزمەك «دېمەك I » پېئىلنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بار ـــ نېمىنى دېگۈزمەيدۇ، يوق ـــ نېمىنى يېگۈزمەيدۇ (ماقال).

دېگۈلۈك ئى. دېيىش كېرەك، دېيىش لازىم: ھەشقىپچەك گۈل ھېسابلانسا، قىزىلگۈلنى نېمە دېگۈلۈك؟ * ئەگەر چوڭلار بىرەر نەرسىنى «قىلما» دېسە، «ماقۇل» دېگۈلۈك دەيتتى دادام دائىم ماڭا.

دېڭىز ئى ① ئوكيانىنىڭ قۇرۇقلۇققا تۇتاشقان ياكى قۇرۇقلۇققا ئېچىكىرلەپ كىرگەن بىر بۆلىكى، سۇيى تۇزلۇق بولىدۇ: بالىق دېڭىزى. قارا دېڭىز. قىزىل دېڭىز. ② كۆچمە. بىرەر نەرسە بىلەن قاپلانغان كەڭ مەيدان: ئادەم دېڭىزى. پاختا دېڭىزى.

دېڭىز مىلى دېڭىز ـ ئوكيانلار ئۇستىدە ئارىلىقلارنى ئۆلچەشتە قوللىنىلىدىغان ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى. بىر دېڭىز مىلى ئادەتتە 1852 مېتىرغا تەڭ.

دېڭىز يۇلتۇزى ئى <زوئول> تىكەن تېرىلىك ھايۋان. تېنى ياپىلاق، ئۇستىدە چېچىلغان نۇر ھالىتىدە ئورۇنلاشقان بەش يۇلتۇز شەكلىدىكى بەش تال ئېغىز بارماقچىسى بولىدۇ. ئۇستىنى بىر قەۋەت كالتسىيلىق كىچىك تىكەنلەر ئوراپ تۇرىدۇ.

دېڭىزچى ئى. دېڭىز ـ ئوكيانلاردا يۈرۈپ مەشغۇلات قىلغۇچى كىشى؛ ماتروس.

دېلتا ئى [ر<گىرېك] <جۇغ> دەريانىڭ تارماقلىنىپ، كۆل ياكى دېڭىزغا قۇيۇلىدىغان جايى.

دېلفىن ئى [ر<گىرېك] <زوئول> سۈت ئەمگۈچى بىرخىل ھايۋان. تېنىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئۇچ مېتىر ئەتراپىدا، بۇرۇن تۆشۈكى بېشىنىڭ ئۈستىدە، ئالدى پۈتى پالاقچىگە ئۆزگەرگەن، دېڭىز ـ ئوكيانلاردا ياشايدۇ.

دېلو ئى [ر] <قا> بىرەر مەسىلە ياكى شەخسكە ئائىت ھۆججەت، ماتېرىياللار توپلىمى: دېلو ئاچماق. دېلو تۇرغۇزماق.

دېلىغۇل ① سۈپ. بىرەر مەسىلىگە، ئىشقا دۇچ كەلگەندە ئىككىلىنىدىغان، دەرھال بىر قارارغا كېلەلمەيدىغان؛ ئارىسالدى: ئالماس سەل دېلىغۇل بولۇپ مايورغا قارىدى. ② ئى. تەشۋىش: دېلىغۇل بولماق. دېلىغۇلغا چۈشمەك.

دېلىغۇللۇق ئى. دېلىغۇل بولۇش ھالىتى: دېلىغۇللۇق قىلماق. ـــ ھەي ... ـــ بوۋاي تەقەززالاندى، ـــ سىلى بۇنداق دېلىغۇللۇق قىلىپ ئاخىر داغدا قالىلا.

دېلىگەي ئى. دېيال. كۆز ـ كۆز، كوزا ـ كوزاڭ.

دېمەت ئى [ئە] ياش قۇرامى تەڭ، تەڭتۇش كىشى: دائىم ئويۇن ـ چاقچاق بىلەن ئۆتىدىغان قاسىم قىزىقمۇ، ئۆز دېمەتى بولغان كەم سۆزلۈك ئەنسارىنىڭ يېنىدا تۇراتتى. // ـــ نېمە گەپ؟ ـــ دەپ سورىدى مەڭلىك نىياز ئۆز دېمەت بىر يىگىتتىن.

دېمەتداش ئى. دېمەتلىك: ـــ بالىلاردا ئىنساب قالمىغىلى تۇردى، ئىنساب ! ـــ دېدى دېمەتداشلاردىن بىرى ئېغىر تىنىۋېلىپ.

دېمەتلىك سۈپ. بىر دېمەتتىكى، تەڭ قۇراملىق، تەڭتۇش: ھوشۇر، ئالىم، ئەخمەتجانلار بىر سىنىپتا ئوقۇغان تەڭ دېمەتلىك ساۋاقداشلاردىن ئىدى. // بىز قۇراملىق پېشقەدەم يولداشلارنىڭ ئوي ـ خىيالى ئۆز دېمەتلىكلىرىمىز دائىرىسىدىلا ئايلىنىدۇ.

دېمەك I پ ① ئاغزاكى ياكى يازما رەۋىشتە بىرەر پىكىر بىلدۈرمەك، ئېيتماق، سۆزلىمەك: ئوقۇدۇم دېگۈچە بىلدىم دېگىن (ماقال). * كەل دېمەك بار، كەت دېمەك يوق (ماقال). ② دەپ ئاتالماق، دەپ ئېيتىلماق: بۇ ئۇنىڭ «ئىجتىمائىي ئىنقىلاب» دېگەن كىتابچىسىدۇر. ③ ھېسابلىماق، سانىماق: بالىنى بالا دېمە، شىرنىڭ بالىسىمۇ بالا (ماقال). * بالا ئانىسىنى يامان دېمەس، ئىت ئىگىسىنى گاداي دېمەس (ماقال). ④ ئويلىماق؛ پەرەز، مۇلاھىزە قىلماق: ماقۇل، شۇنداقمۇ دەيلى، ئەمما ئۇ بىز دېگەندەك ئۆزى يالغۇز كەلمەي توّت ـ بەش ئادەم بىلەن كەلسە، قانداق قىلىمىز؟ ⑤ كۆزلىمەك: بۇ يولدا مەن سىزنى دەپ كۆپ جاپا چەكتىم. * سېنى دەيمەن، سېنى دەيمەن، باشقىنى يار دېمەيمەن. بىرى مېنى يار دېگىن دەپ ھەسەل بەرسە يېمەيمەن. ⑥ (پېئىلنىڭ شەرت مەيلىدە كېلىپ)بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنى بېجىرمەك ياكى بېجىرىشكە ئۇرۇنماق: بىز باشقا ياققا بارالمايمىز ئاچلىقتىن ئۆلەي دېدۇق. ⑦ ئىسىمداش شەكىلدە جۈملىنىڭ خەۋىرى بولۇپ كېلىپ، «دېگەندىن ئىبارەت بولىدۇ» «دېگەن بولىدۇ» دېگەن مەنىلەردە قوللىنىلىدۇ: بىر ئادەمنى چۈشىنىش ـــ ئۇنىڭ زىددىيەتلىك تەرەپلىرىنى كۆرۈش دېمەكتۇر.

دېمەك II يۈك. كۆپىنچە جۈملىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، ئابزاسنىڭ بېشىدا قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىپ، مەزكۇر سۆزنىڭ ئالدىدا ئېيتىلغان پىكىرنىڭ يەكۈنلەنگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ: دېمەك، ئادەمنىڭ ھاياتى ئۇچۇن توّت خىلىت ۋە ئۇنى تولۇقلىغۇچى بىرمۇنچە ئاممىلارمۇ بولۇشى لازىم.

دېمەكچى يۈك. پىكىرنى تېخىمۇ ئېنىقراق قىلىپ تەكىتلەپ ئېيتقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنىڭ پاش قىلغانلىرىغا دەرھال ئىشىنىپمۇ كەتمەيمەن دېمەكچىمەن، ئاۋۇال تەكشۈرۈپ كۆرەيلى، خۇلاسىنى ئاندىن چىقرايلى.

دېمەككى باغل. «دېمەك»، «بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى»، «قىسقىسى»، «يىغىپ ئېيتقاندا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: دېمەككى، ھازىرقى ئۇيغۇر تېبابىتىنى قەدىمكى يۇنان تېبابىتىنىڭ داۋامى دەپ خۇلاسە قىلىش تارىخىي ۋە رېئال پاكىتلارغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ.

دېمەكلىك ئى. دېيىش، ئېيتىشىش: ھامىت ئاخىر يەنە باشقا كەلگەننى كۆرەي دېمەكلىك بىلەن قارامىلارچە يول تۇتۇپ، توغۇلۇپ ئۆسكەن كەنتىگە ـــ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يېنىغا قايتىپ كېلىدۇ.

دېموكرات ئى [ر] <پەلس> ① دېموكراتىيە تەرەپدارى؛ دېموكراتىيە ئۇچۇن كۈرەش قىلغۇچى. ② دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى، خەلقپەرۋەر زات.

دېموكراتلاشتۇرماق «دېموكراتلاشماق» پېئىلنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دېموكراتلاشتۇرۇلماق «دېموكراتلاشتۇرماق» پېئىلنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دېموكراتلاشماق پ. دېموكراتىك تۈزۈم يولغا قويۇلماق، دېموكراتىيە يۈرگۈزۈلمەك.

دېموكراتىزم ئى [ر] <پەلس> دېموكراتىيەنى ئېتىراپ قىلىش ۋە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش.

دېموكراتىزمچى ئى. دېموكراتىزم تەرەپدارى؛ دېموكراتىزمنى ھىمايە قىلىدىغان ۋە ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان كىشى.

دېموكراتىك سۈپ [ر] ① دېموكراتىيە پىرىنسىپلىرىغا ئاساسلانغان، دېموكراتىيەنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان: دېموكراتىك ئىنقىلاب . دېموكراتىك تۈزۈم. ② دېموكراتىيە پىرىنسىپلىرىنى ھىمايە قىلىدىغان: دېموكراتىك زات. دېموكراتىك يازغۇچى.

دېموكراتىيە ئى [ر<گىرىك] <پەلس> خەلقنىڭ دۆلەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش ياكى دۆلەت ئىشلىرىغا قارىتا ئەركىن پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقى.

دېموكراتىيە ـ مەركەزلەشتۈرۈش <پەلس> دېموكراتىيە ۋە مەركەزلەشتۈرۈش، يەنى دېموكراتىيە ئاساسىدىكى مەركەزلەشتۈرۈش بىلەن مەركەزلەشتۈرۈش يېتەكچىلىكىدىكى دېموكراتىيە.

دېموكراتىيەسىز سۈپ. دېموكراتىيە تۈزۈمى يولغا قويۇلمىغان.

دېموكراتىيەسىزلىك ئى. دېموكراتىيە تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلمىغانلىقى، دېموكراتىيەنىڭ يوقلۇقى: ئامېرىكا تېررورلۇققا قارشى جېڭىدە پاكىستاننىڭ ياردىمىگە موھتاج بولسىمۇ، پاكىستاندىكى «دېموكراتىيەسىزلىك» ئامېرىكىلىقلارنىڭ كۆزىگە سىغمىدى.

دېموكراتىيەلەشتۈرمەك «دېموكراتىيەلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەملىكىتىمىزدە سوتسىيالىستىك تۈزىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، سوتسىيالىستىك دېموكراتىيەنى كۈچەيتىپ، سىياسىي جەھەتتە يۈكسەك دەرىجىدە دېموكراتىيەلەشتۈرۈشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش لازىم.

دېموكراتىيەلەشتۈرۈلمەك «دېموكراتىيەلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھەرقانداق سىياسىي تۈزۈم ئۆز ھاياتىي كۈچىنى ساقلاش ئۈچۈن جەزمەن تولۇق دېموكراتىيەلەشتۈرۈلۈشى كېرەك.

دېموكراتىيەلەشمەك پ. دېموكراتىيە يولغا قويۇلماق، دېموكراتىيە ئىجرا قىلىنماق، دېموكراتىيە ئاساسىغا قۇرۇلماق (دۆلەت، جەمئىيەت ۋە باشقىلار ھەققىدە): يانگو يېقىنداا: بىزنىڭ مەقسىتىمىز «قىرغىزستانىنىڭ زامانىۋى، گۈللەنگەن، دېموكراتىيەلەشكەن مۇھىم دۆلەتكە قاراپ تەرەققىي قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش» دېدى.

دېموكراتىيەلىك سۈپ. دېموكراتىيە تۈزۈمى يولغا قويۇلغان.

دېمىسمۇ يۇك. جۇملىنىڭ بېشىدا كېلىپ، «سۆزلەپ ئولتۇرمىساقمۇ»، «قايتا تەكىتلىمىسەكمۇ» دېگەن مەنىلەردە قىستۇرما رولىدا كېلىدۇ: دېمىسمۇ، ئۇنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى، يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرىنىڭ ھەممىسى ئۆزگەرگەن.

دېمىغىزا ئى [دېمى + غىزا] دىيال. رەسمىي تاماق يېيىشنىڭ ئارىلىقىدا ئاز ـ ئاز يېيىلىدىغان تاماق، غىزا.

دېندروبىيۇم ئى [ر<لات<گىرىك] ← **دېندروبىيۇم چاتقىلى.**

دېندروبىيۇم چاتقىلى <بوت> تۆلكىمايىقى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئېگىز تاغلاردىكى قورام تاشلاردا ياكى دەرەخ ئۈستىدە ئۆسىدۇ. غولى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ قىزىتمىنى قايتۇرۇش، ئاشقازان سۈيۇقلۇقىنىڭ ئاجرىلىپ چىقىشىنى تېزلىتىش قاتارلىق روللىرى بار.

دېنگى ئى [ئىنگ] ← **دېنگى قىزىتمىسى.**

دېنگى قىزىتمىسى <تېب> ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. ئۇنى بىر خىل ۋىرۇس كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، ئادەملەرگە قارا پاشا ئارقىلىق يۇقىدۇ. بۇنىڭدا: باش، دۇمبە ۋە بوغۇملار ئاغرىيدۇ، بىمار قىزىيدۇ، قىزىتما يانغاندىن كېيىن تېرە يۈزىگە قىزىل ئەسۇنگە ئوخشايدىغان تاشما چىقىدۇ.

دېھقان ئى [پ] ئۇزۇن مۇددەت يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى بىلەن شۇغۇللانغان، زىرائەت تېرىش ئارقىلىق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان كىشى.

دېھقانلار كالېندارى <ئاستر> قەمەرىيە ـ شەمسىيە كالېندارىنىڭ بىرخىلى، يەنى مەملىكىتىمىزدىكى ئەنئەنىۋى كالېندارلارنىڭ بىرى. بۇنىڭدا ئادەتتىكى ھەربىر يىل 12 ئايغا بۆلۈنۈپ، چوڭ ئاي 30 كۈن، كىچىك ئاي 29 كۈن، پۈتۈن بىر يىل 354 ياكى 355 كۈن بويىچە ھېسابلىنىدۇ (قايسى ئايىنىڭ چوڭ، قايسى ئايىنىڭ كىچىكلىكى بىر يىل بىلەن يەنە بىر يىلدا ئوخشىمايدۇ). بۇنىڭدىكى ھەر يىللىق ئوتتۇرىچە كۈن سانى قۇياش يىلىنىڭكىدىن تەخمىنەن 11 كۈن كەم بولغاچقا، ھەر 19 يىلغا 7 كەبىسە ئېيى قوشۇلىدۇ. كەبىسە ئېيى قوشۇلغان يىللار 383 ياكى 384 كۈن بولىدۇ، دېھقانچىلىق ئىشلىرىغا ئەپلىك بولسۇن ئۈچۈن، بۇ كالېندارنى يەنە قۇياشنىڭ ئورنىغا ئاساسەن بىر قۇياش يىلى 24 مەۋسۇمغا بۆلۈنگەن، يىللارنى خاتىرىلەش ئۈچۈن 12 مۇچەل دەۋرىي بەلگىلەر بىلەن ماسلاشتۇرۇلغان، ھەربىر مۇچەل 60 يىلدا بىر قېتىم دەۋر قىلىپ تۇرىدۇ.

دېھقانچە سۈپ. دېھقانلارغا خاس؛ دېھقانلاردەك: دېھقانچە كىيىم.

دېھقانچىسىغا رەۋ. دېھقانلار پەدىسىدە، دېھقانلار تەلەپپۇزىدا دېھقانلارغا ئوخشاش: مەمەتئىلى ئەپەندى يۇرت مۇتەۋەللىرىگە: ــ بىزدە بۇنداق قىلىشنى ناھايىتى چوڭ ساۋاب دېگەن تونۇش بار ئىدى. ساۋاب دېگەننى دېھقانچىسىغا ئېيتساق، ئەلگە پايدىلىق ئىش قىلىش، خۇدانىڭ ئىرادىسىگە مۇۋاپىق ئىش قىلىش دېگەنلىكتۇر، شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى.

دېھقانچىلىق ئى. يەرگە زىرائەت تېرىش ئىشى. تېرىقچىلىق: دېھقانچىلىق قىلماق. دېھقانچىلىق بىلىمى.

دېۋەك سۈپ. كاللىسى تېز ئىشلەپ كەتمەيدىغان، ئەقلى كەم، كالۋا؛ دۆت: دېۋەك ئادەم.// ــ سىلەر ئەزالارنى «ھارماق» دېسە «ئەشمىدە قوندۇق» دەيدىغان دېۋەكلەردىن چاغلىماڭلار، بىزمۇ ئاق ـ قارىنى تونۇيالايمىز، ــ دېدى ئۇ.

دېۋەكلەشمەك پ. دېۋەك ھالەتكە كەلمەك، دېۋەك بولۇپ قالماق.

دېۋەكلىك ئى. دېۋەك خۇسۇسىيەت، ھالەت: مەن بۇ سۆزنى دېۋەكلىك قىلىپ دەپ سالدىم.

دېۋەيلەشمەك «دېۋەيلىمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: شۇنىڭ بىلەن بىز زاكۇنى ئېتىمىز دەيمىز، ئۇلار ئەتمەيسىلەر دەيدۇ. بىر ـ بىرىمىزگە دېۋەيلىشىپ تىكىلىشىپ قالدۇق.

دېۋەيلىمەك پ. قارشى تەرەپكە يېقىنلىشىپ، زورلۇق بىلەن ھەيۋە قىلماق: مەخسۇت بەگ ئىمام خاتىپنىڭ ئالدىغا كېلىپ دېۋەيلىدى.

دېۋون ئى [ئىنگ] ← **دېۋون دەۋرى.**

دېۋون دەۋرى <گېئول> قەدىمكى ھايات ئېراسىنىڭ تۆتىنچى دەۋرى. تەخمىنەن 50 مىليون يىل داۋام قىلغان.

دېۋتتماق پ. ئات ـ ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارنى مىنگەندە مىنگۈچى ئىتتىك ماڭدۇرۇش ئۈچۈن پۇتى بىلەن ئۇلاغنىڭ بىقىنىغا نوقۇماق: قارا بوسۇق ئېتىنى دېۋتتىپ تۆمۈر خەلپىنىڭ قېشىغا كېلىپ تۇردى.

دېۋتتىشماق «دېۋتتماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دېۋتتىلماق «دېۋتتماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى .

دېۋىرقاي ئى ① يىڭنە يوپۇرماقلىق دەرەخلەرنىڭ غولىدىن سىرغىپ چىقىدىغان يېلىمسىمان ماددا. ② شۇ خىل ماددا دىستىللىنگەندىن كېيىنكى قالدۇق. ئۇ سانائەتتە سىر، سوپۇن، قەغەز ۋە سەرەڭگە قاتارلىقلارغا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

دېيەرلىك سۈپ ① دېيىشكە تېگىشلىك: پايات سېخىنىڭ موتور سىناش جازىسى ياساشتا رولى يوق دېيەرلىك بولسىمۇ، ئۇلار بۇ پىكىرگە ئاۋاز قوشتى. ② تولۇق، دېگەندەك: ئامانىنساخان ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى دېيەرلىك دەرىجىدە ئۆگەنگەن ئوستا مۇقامچى ئىدى. // ئۇ بۇنىڭدىن رېئاللىقنى دېيەرلىك چۈشىنىپ كېتەلمىدى.

دېيتېرىي ئى [ر<گىرىك] <خىم> ھىدروگېننىڭ ئىزو ـ توپلىرىدىن بىرى، بەلگىسى D (Duiretuem).

دېيىشمەك ① «دېمەك I» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىلىيار خوجا دائىم بىر كۆزىنى قىسىپ يۇرگىنى ئۈچۈن كىشىلەر ئۇنى قارىغۇ خوجا دېيىشەتتى. ② ئۆزئارا كېلىشىمەك، مەسلىھەتلەشمەك: ـــ ھەر ھالدا باشتا دېيىشىپ قويغان ياخشىراقمىكىن، ـــ دېدى كېرىم زاپخوز. ③ خاپىلاشماق، تاكاللاشماق، ئۇرۇشماق: پۇل تاپتىم ياخشى بىلەن بېيىشكىلى. يامان بىلەن دېيىشكىلى (ماقال). ④ ئالاقىلەشمەك، سۆزلەشمەك: بۇ ئىش توغرۇلۇق كىم بىلەن دېيىشمەن؟

دېيىلمەك «دېمەك I» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىرچاغلاردا قانچە نامرات بولسا شۇنچە شەرەپ دېيىلەتتى.

دېبەن ئى [خەن] ← **نېگاتىپ.**

دېبەيچۇڭ ئى [خەن] <خىم> ئۇنۇمى يۇقىرى ۋە زەھىرى تۆۋەن بولغان ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا.

دېبىق ئى<بوت> دېبىق ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان ئۆسۈملۈك. غول ۋە يوپۇرماقلىرى تېببابەتچىلىكتە قوۋۇۋەت دورىسى قىلىنىدۇ.

دېپەي ئى [خەن] جان ت. بەشلەك قەغەزدىكى ئىككى خانىلىق قەغەز.

دېپەيدەك رەۋ. تۇز، تىك، ئېگىلمەي، مىدىرلىمای: ـــ نېمە دېپەيدەك تۇرىسەن ھوي لەقۋا، مېھمانلارغا چاي قۇيمامسەن! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئابلىز ھېلىقى يىگىتكە قاراپ.

دېپلوم ئى [ر<فىران] <مائار>← **شاھادەتنامە.**

دېپلومات ئى [ر<فىران] ① باشقا مەملىكەتلەر بىلەن رەسمىي ئالاقە ئورنىتىش ياكى مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىش مەقسەتلىرىدە ئۆز ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن دائىمىي ۋەكىل. ② كۆچمە.گەپ ـ سۆز ۋە مۇئامىلىدە ماھىر كىشى: ياسىن قالتىس دېپلومات بولۇپ كەتتىغۇ!؟

دېپلوماتلىق ئى. دېپلومات قىلىدىغان ئىش، ۋەزىپە: دېپلوماتلىق قىلماق

دېپلوماتىك سۈپ [ر] دېپلوماتىيە بىلەن مۇناسىۋەتلىك؛ دېپلوماتىيەگە، دېپلوماتىيە ئىشلىرىغا ئالاقىدار بولغان: دېپلوماتىك خادىم. دېپلوماتىك مۇناسىۋەت.

دېپلوماتىيە ئى [ر] بىر دۆلەتنىڭ خەلقئارا مۇناسىۋەت جەھەتتىكى پائالىيىتى.

دېپلوملۇق سۈپ. دېپلومى بار، دېپلوم ئالغان، دېپلومغا ئېرىشكەن: دېپلوملۇق ئوقۇغۇچى.

دېت ئى [پ] ① گۈزەللىكنى، نەپسىلىكنى ھېس قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن ئېستېتىكىلىق زوق ئېلىش قابىلىيىتى: ئۇ تۇرمۇشنى يازغۇچىلىق دېت بىلەن كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە. ② نىيەت، كۆڭۈل، راي: قارىيەنىڭ بۇ گەپلىرى ئاغرىق كالىغا پىچاق سۇرگەندەك غۇلامنىڭ دېتىغا راسا ياقتى. ③ ئەقىل، ھوش، پەم، ئىدراك: دېتى بار ئادەم. دېتى يوق. دېتى يەتمەك. * ھەممىمىز نامان تاغنىڭ بۇ ياشىنىپ قالغان بوۋاينىڭ دېتىغا قايىل بولۇپ، كۈلۈشۈپ كەتتۇق.

دېتىغا كەلتۈرمەك ئۆز خىيالىدىكىگە توغرىلىماق، دېتىلماق: بىزدە مۇھەببەتلىشىپ ئائىلە قۇرىدىغان ئىش يوق، ئاتا ـ ئانىلار ئۆزلىرى تاللاپ ئېلىپ بېرىدىغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كىمنى دېتىغا كەلتۈرۈۋاتقىنىنى بىلمەك ماڭا مۇھىم ئىدى.

دېتسىز سۈپ. دېتى، ئەقىل ـ ھوشى يوق؛ پەم ـ پاراسىتى بولمىغان؛ دېتلىق ئەمەس: ئۇ دېدى «دادىسى توختاپ تۇرسىلا، چاغلامىلا مېنى يە دېتسىز خوتۇن دەپ. قانداقچە سۆز بېرەي، ئەرسىز ـ كېڭەشسىز، ئەلۋەتتە ياندۇردۇم قىلىپ لايىق ـ گەپ».

دېتسىزلىق ئى. دېتى يوقلۇق، پاراسەتسىزلىك: باخشى يەنىلا كۆلۈۋاتاتتى. بۇ كۆلكە ئىپلاسلىق، رەزىللىك ۋە شەرمەندىچە ئالدامچىلىقنىڭ، دېتسىزلىق ۋە چۈشكۈنلۈك ئۈستىدىن ھايا‌سىزلارچە ھۆزۈر ـ لىنىپ كۈلۈش ئىدى.

دېتلاتماق «دېتلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دېتلاشماق «دېتلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دېتلانماق «دېتلىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دېتلىق سۈپ. پەمى، تەدبىرى بار، دېتى بولغان، دېتسىز ئەمەس: دېتلىق يىگىت. دېتلىق ئايال.

دېتلىماق پ ① كۆڭۈلدە ئويلىماق، كۆڭۈلدە كەچۈرمەك: ھەربىر ئائىلە كىشىلىرى تونۇر بېشىدا، ئوچاق ئالدىدا، داستىخان ئۈستىدە بۇ ئۆزگىرىشنىڭ ئۆزلىرىگە ئەكىلىدىغان پايدا‌مەنپەئەتى، زىيان ـ تەسىرلىرى ھەققىدە ئەقىللىرى يەتكەن بىرىگىچە دېتلاپ كۆرۈشتى. ② كۆڭۈلگە پۈكمەك، ئويلىماق: ئۇ ئۇچ ئايدىن بېرى كۆڭۈلدە ھېلىقى قىزنى دېتلاپ يۈرەتتى. ③ تەخمىن قىلماق، مۆلچەرلىمەك: تۆمۈر ئاتا ناھايىتى تەمكىنلىك بىلەن ھەممىنى كۆزدىتىپ دېتلاپ تۇرۇۋاتقاندەك ئىدى.

دېجورنى ئى [ر] ← **نۆۋەتچى:** ئوقۇتقۇچى سىنىپقا كىرىپ: «بۈگۈن دېجورنى كىم؟» دەپ سورىدى. // دوختۇرخانىدا دېجورنى

دوختۇرمۇ كۆرۈنمەيتتى.

دېجورنىلىق ئى ← **نۆۋەتچىلىك:** ئۇ بۇ خەتنى ئەتىگەن دېجور - نىلىق قىلىۋېتىپ ئىشخانىدىن تېپىۋالغانىدى.

دېچۆلىيالىڭ ئى [خەن] تېرىلغىدا توقۇلغان بىرخىل رەخت. ئۇنىڭ پاختا ۋە يۇڭ يىپ ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغانلىرىمۇ، ساپ توقۇلغانلىرىمۇ بولىدۇ.

دىدار ئى [پ] ① كىشىنىڭ يۈزى، رۇخسارى، تۇرقى؛ يۈز، رۇخسار، جامال: ئانامنى قەبرىگە ئېلىپ كېتەر مەزگىلدە مېنى ئاپىرىپ ئۇنىڭ دىدارىنى كۆرسەتتى، ئۇ ئۇخلىغانىدەكلا ياتاتتى. ② كۆچمە. ئىز، سايە (قارا)، بەلگە: ئوچاق ئەتراپىغا قارىسام ئوتۇن دىدارى يوق. * كەسلەنچۆكلەر، لەگمەنتاقتاقلار، بۇ سەھرانىڭ ھايات دىدارى. شۇڭاق، قوراي، يۇلغۇن، يانتاقلار، جانسۇارلارنىڭ ئامراق دىدارى. ③ كۆچمە. يۈز كۆرۈشۈش، ئۇچرىشىش: دەم غەنىيمەت، دىدار غەنىيمەت (ماقال).

دىدارلاشماق پ. دىدار كۆرۈشمەك، ئۇچراشماق، يۈز كۆرۈشمەك: مەن يۈرتۇمغا ئاتىپوسكىغا كېلىپ ئون نەچچە كۈن بولغاندا، ئۇنىڭ بىلەن دىدارلاشقىلى ئۆيىگە باردىم.

دىداكتىك سۈپ [ر] دىداكتىكىلىق: دىداكتىك ئەسەر.

دىداكتىكا ئى [ر<لات] <ماتار> پەيداگوگىكىنىڭ بىر قىسمى. ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ مەزمۇنى، مېتودى ۋە تەشكىلىي شەكىللىرىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىدۇ.

دىداكتىكلىق سۈپ ① دىداكتىكىغا ئاساسلانغان، دىداكتىكىغا ئائىت: دىداكتىكلىق ئەسەر. ② پەند - نەسىھەت خاراكتېرلىك: يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىگ» ئەسىرى دىداكتىكىلىق ئەسەردۇر.

دىداڭ سۈپ. دىيال. تېتىك، تىمەن، چەبدەس، كۆچلۈك.

دىر I ئى. بىر ەر سودا ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش پائالىيەتلەر ئۈچۈن سېلىنغان مەبلەغ، پۇل؛ دەسمايە: دىر سالماق.

دىر II تەق. نەرسىلەرنىڭ تەۋرىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز ياكى تىترىگەندە ئادەمنىڭ سەزگۈسىدە پەيدا بولىدىغان بىر خىل ھالەت: ئارقىمۇ ئارقا ئۆتۈۋاتقان پويىزلارنىڭ زەربىسىدىن، يەرلەر دىر قىلىپ تىترەپ، يول بويىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئەندىشىسىنى تېخىمۇ ئاشۇرماقتا ئىدى.

دىراپ ئى [ر<فىران] كۆپىنچە ھەر خىل پەلتولارنى تىكىش ئۈچۈن ئىشلەنگەن قېلىن يۇڭ گەزلىمە، قېلىن موۋۈت: دىراپ پەلتو. كول رەڭ دىراپ.

دىراخما ئى [گىرىك] گرېتسىيەنىڭ پۇل بىرلىكى.

دىراما ئى [ر<گىرىك] <ئەد> ئاپتور تىلى ئارىلاشتۇرۇلماي، دىيالوگ شەكلىدە يېزىلغان سەھنە ئەسىرى؛ ئوپېرا: دىراما يازماق. دىراما ئوينىماق.

دىراماتورگ ئى [ر] <ئەد> دىراما ئاپتورى، يەنى سەھنە ئەسىرى يازغۇچى كىشى.

دىراماتورگىيە ئى [ر] <ئەد> ① سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ تۈزۈلۈش پىرىنسىپلىرى ۋە ئۇسۇللىرى ھەققىدىكى نەزەرىيە؛ تېياتىر سەنئىتى. ② بىر ەر مىللەت، خەلق، دەۋر ياكى بىر ەر يازغۇچىنىڭ دىراما شەكلىدە يېزىلغان ئەسەرلىرىنىڭ يىغىندىسى.

دىرامىچىلىق ئى. دىراما يېزىش، ئىجاد قىلىش ئىشى.

دىرامىلاشتۇرماق پ. دىرامىغا ئايلاندۇرماق، دىراما شەكلىدە قايتا يېزىپ چىقماق، دىرامىغا ئۆزگەرتمەك.

دىرامىلاشتۇرۇلماق «دىرامىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

دىراۋىد ئى <تىل> ← **دىراۋىد تىللىرى سىستېمىسى.**

دىراۋىد تىللىرى سىستېمىسى <تىل> تىللارنى قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى جەھەتتىن كىلاسسىفىكاتسىيە قىلىش ئۇسۇلى بويىچە ئايرىلغان بىر تىل سىستېمىسى. بۇ سىستېمىسىدىكى تىللار ھىندىستاننىڭ جەنۇبىي قىسمى، سىرىلانكىنىڭ شىمالىي قىسمى ھەم پاكىستان قاتارلىق مەملىكەت ۋە رايونلاردا ئىشلىتىلىدۇ. نوپۇسى 100 مىليوندىن ئاشىدۇ.

دىرايماق پ. دىيال. تارتىشماق (بەدەن ھەققىدە).

دىر - دىر «دىر II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: دىر - دىر قىلىپ تىترىمەك. * زەرب بىلەن ئۇرۇلۇۋاتقان خاڭ يەرنى دىر - دىر قىلىپ تىتىرىتەتتى.

دىرت ئىسم. ھارۋىغا قوشقان ئاتنى ھەيدەش، ماڭدۇرۇش ئۈچۈن ئېيتىلىدىغان بۇيرۇق سۆز: ئابدۇراخمان ئاتنىڭ بېشىنى يولغا بۇراپ «دىرت - چۇھا» دېگىنىچە مېڭىپ كەتتى.

دىررىدە رەۋ. «دىر» قىلغان ھالدا، «دىر» قىلىپ: بۇ سۆز بىلەن تەڭ ئۇنىڭ ۋۇجۇدى دىررىدە بىر تىترەپ، كۆزلىرى ئاچچىق ياش بىلەن پەردىلەندى.

دىرھەم ئى [ئە] ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ۋە ماراكەش نىڭ پۇل بىرلىكى.

دىرىكتور ئى [ر<لات] <سودا> مەلۇم كارخانا ياكى شىركەتنىڭ مەسئۇلى.

دىرىكتورلۇق ئى. دىرىكتورغا يۈكلەنگەن ھەم دىرىكتور بېجىرىدىغان ۋەزىپە، ئىش.

دىرىژابل ئى [ر<فىران] بىرخىل ئۇچۇش ئۇسكۇنىسى. قانىتى بولمايدۇ، پەقەت ھىدروگېن گازى ياكى گېلىي گازى قاچىلانغان ھاۋا خالتىسى ھاسىل قىلغان لەيلىتىش كۈچى ئارقىلىقلا يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈپ، پىرقىرىغۇچقا تايىنىپ ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ.

دىرىژور ئى [ر<فىران] <مۇز> كوللېكتىپ ئورۇنلىنىدىغان بىر ەر مۇزلىكا ئەسىرى ياكى خورغا يېتەكچىلىك قىلغۇچى كىشى.

دىرىژورلۇق ئى. دىرىژورلۇق قىلىش ئىشى : دىرىژورلۇق سۈپىسى. دىرىژورلۇق تايىقى.

دىرىڭ تەق. مېتاللارنىڭ تەۋرىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: دىرىڭ قىلماق.

دىرىڭ - دىرىڭ سۈپ. دىيال. چەبدەست، يەڭگىل.

دىرىڭلىدە رەۋ. «دىرىڭ» قىلغان ھالدا، «دىرىڭ» قىلىپ: ئۇنىڭ قوللىرىدا ئېگىلىۋاتقان تۆمۇر تاياقچە تۆيۈقسىز قولدىن چىقىپ كەتتى - دە، دىرىڭلىدە ئۆزگىگە ئۆچۈپ كەتتى.

دىرىڭلاتماق «دىرىڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دىرىڭلاشماق «دىرىڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دىرىڭلىماق پ. «دىرىڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دىرىڭ -

دىرىك» قىلماق.

دىرىلداتماق «دىرىلدىماق» پەيدا قىلدۇرۇش مەجبۇرىيىتى دەرىجىسى.

دىرىلداشماق «دىرىلدىماق» پەيدا قىلدۇرۇش ئۆملۈك دەرىجىسى.

دىرىلدىماق پ. «دىر ـ دىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دىر ـ دىر» قىلماق: ئۇنىڭ دىرىلداپ تىترەۋاتقان قوللىرى ھېچ ئىلەمگە كەلمەيتتى. * توپىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر چىپ ماشىنا دىرىلداپ تۇراتتى.

دىرىنارىيە ئى [لات] <بوت> ← **دىرىنارىيە ئوتى**.

دىرىنارىيە ئوتى <بوت> چىلىپايە ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولى توم، يەر بېغىرلاپ ئۆسىدۇ. يىلتىزسىمان غولى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ تەبىئىتى ئىسسىق بولۇپ، تەمى ئاچچىق، قانىنى جانلاندۇرۇش، مۇسكۇلنى كۈچەيتىش قاتارلىق رولى بار.

دىزىل ئى [ر<نېم] <ماشىنا> ① دىزىلنى يېقىلغۇ قىلىدىغان، ئىچىدىن يانىدىغان دۇنگاتېل. ② شۇ خىل دۇنگاتېلغا يېقىلغۇ قىلىنىدىغان ماي، دىزىل مېيى، دىزىلىن.

دىزىل موتور ئى [ر<نېم] <ماشىن> دىزىلنى يېقىلغۇ قىلىش ئارقىلىق ھەرىكەتلىنىدىغان موتور.

دىزىلىن ئى [ر<نېم] <ماشىن> نېفىتنى دىستىللاش ئارقىلىق ئېلىنىدىغان ۋە يېقىلغۇ ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان يېنىك ماي. ئۇچۇشچانلىقى سىلىقلاشتۇرۇش مېيىدىن يۇقىرى، كىرسىندىن تۆۋەن بولىدۇ.

دىزىنتېرىيە ئى [ر<گىرېك] <تېب> چوڭ تەرەت قان ئارىلاش كېسىلىدىغان، يىرىڭ ئارىلاشمىغان بىر خىل تولغاق.

دىسپروزىي ئى [ر<گىرېك] <خىم> مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Dy (Dysprosium). سىيرەك يەر ئېلېمېنتلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

دىستە ئى. دىيال. ئاياغنىڭ پاشنىسى.

دىستىللىمەك پ <خىم> تەركىبىدە ئۇچۇشچانلىقى ئوخشىمايدىغان تۇرلۇك ماددىلار بولغان سۇيۇقلۇقنى پارلاندۇرۇش ئارقىلىق شۇخىل ماددىلارنى ئاجرىتىپ ئالماق. بۇخىل ئۇسۇل سانائەتتە كەڭ قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن، بېنزىن، كىرسىن قاتارلىقلارنى دىستىللەشكە ئوخشاش.

دىستىلياتسىيە ئى [ر<لات] <خىم> سۇيۇقلۇقنى قىزدۇرۇپ پارغا ئايلاندۇرۇپ، ئاندىن يەنە ئۇنى سوۋۇتۇپ سۇيۇقلۇقتا ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق تەركىبىدىكى كېرەكسىز ماددىلارنى تازىلاپ چىقىرىۋېتىش.

دىسسېرتاتسىيە ئى [ر<لات] بىرەر ئىلمىي ئۇنۋاننى ئېلىش ئۈچۈن يېزىلىپ، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ تەكشۈرۈشى، باھالىشى ئۈچۈن سۇنۇلغان ئىلمىي ماقالە: دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسى. ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيەسى.

دىسسىمىلياتسىيە ئى [ر<لات] ① <بىيول> جانلىقلارنىڭ مېتابولىزم داۋامىدا ئۆز تەركىبىدىكى ماددىلارنى پارچىلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئېنېرگىيە ئاجرىتىپ چىقىرىش جەريانى. ② <تىل> بەزى تاۋۇشلارنىڭ نۇتۇق ئېقىمىدا ئۆزگىرىپ ئۆزىنىڭ كەينىدىكى تاۋۇشلارغا ئوخشاش تەلەپپۇز قىلىنىشى.

دىسكا ئى [ر<گىرېك] ① <تەن> يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكىتىدە قول بىلەن ئۇزاققا ئېتىلىدىغان ئەسۋابلارنىڭ بىرى. ② ماشىنا، مېخانىزم، ئېتىش قورالىرى ۋە شۇ قاتارلىق ئۈسكۇنىلەرنىڭ ياپىلاق، تەخسە شەكلىدىكى قىسمى، دېتالى: سېيالكىنىڭ دىسكىسى. تېلېفوننىڭ دىسكىسى. پىلىموتنىڭ دىسكىسى.

دىسكونت ئى [ر] <س ئىق> ← **دىسكونت قىلىش**.

دىسكونت قىلىش <س ئىق> قەرەلى توشمىغان چەك ـ ھۆججەتلەر ئارقىلىق بانكىدىن پۇل بېرىشنى تەلەپ قىلغاندا، بانكىنىڭ پۇل تاپشۇرغان كۈندىن قەرەلى توشىدىغان كۈنگىچە ئارىلىقتىكى ئۈسۈمنى تۈتۈپ قېلىپ، قالغان پۇلنى بېرىشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

دىسكىلىق سۈپ. دىسكىسى بار، دىسكا ئورنىتىلغان، دىسكا بېكىتىلگەن: دىسكىلىق پىلىموت. بەش دىسكىلىق سېيالكا.

دىسلىماق پ ① مەيدە ياكى كۆكرەك قىسمىنى تىز بىلەن باسماق، تىزلىماق: سىيىت غۇنچەمنى غازاڭ ئۈستىگە تاشلاپ، مەيدىسىگە بىر ـ ئىككىنى دىسلىۋېتىدۇ. ② بېسىپ چىڭدىماق، چىڭداپ پىشۇرۇپ، مۇكەممەل ھالەتكە كەلتۈرمەك.

دىشۋار [پ] ① سۈپ. تەس، قىيىن، مۇشكۈل: دىشۋار ئىش. * ئەجەب دىشۋار ئىكەن ياردىن جۇدالىق، ماڭا كۈن يوق ئىكەن ئارامخۇدالىق. ② ئى. قورقۇنچ: كۆڭۈلدە دىشۋارىم يوق، ساڭا ئاتار پەشۋايىم يوق.

دىشۋارچىلىق ئى. مۇشكۈل ياكى قىيىن ئەھۋال، شۇنداق ھالەت؛ مۇشكۈللۈك، قىيىنچىلىق: ئانام ئۆزاق مۇددەتلىك ئۈيقۇسىزلىق ۋە دىشۋارچىلىق ئىچىدە جۇدەپ بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قالغانىدى.

دىشۋارلىق ئى ← **دىشۋارچىلىق**: دالدا بولدى بورانغا گۇلمەرەم، شۇبرغانغا شىپالىق گۇلمەرەم، مۇز داۋانغا بىرقاراپ گۇلمەرەم، باشقا چۈشتى دىشۋارلىق گۇلمەرەم.

دىغ سۈپ. دىيال. راسا سەمرىگەن، سەمرىپ تۇلۇم بولۇپ كەتكەن.

دىغمارلىماق پ. دىيال. دۇشكەلمەك.

دىغىرلىماق پ. دىيال. يايراپ يايراپ كەتمەك (ھايۋانلار ھەققىدە).

دىفتېرىيە ئى [ر < لات] <تېب> ← **بوغما II**.

دىففېرېنسىيال ئى [ر<لات] <مات> فۇنكسىيە (x)y = f نىڭ x نۇقتىدىكى ھاسىلىنى y دەپ پەرەز قىلساق، ئۇ ھالدا ئەركىن ئۆزگەرگۈچى مىقدار x بىلەن بۇ ھاسىلىنىڭ كۆپەيتمىسى xy شۇ فۇنكسىيەنىڭ x نۇقتىدىكى دىففېرېنسىيالى بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ dy =y x بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

دىففېرېنسىيال ـ ئىنتېگرال <مات> دىففېرېنسىيال بىلەن ئىنتېگرالنىڭ ئومۇمىي نامى. دىففېرېنسىيال جىسىم ھەرىكىتىنىڭ قىسمەن خۇسۇسىيىتىنى تەسۋىرلەيدۇ، ئىنتېگرال جىسىم ھەرىكىتىنىڭ پۈتۈن خۇسۇسىيىتىنى تەسۋىرلەيدۇ.

دىففېرېنسىيەلمەك پ ① بىر ـ بىرىدىن پەرقلەندۇرمەك؛ بۆلەكلەرگە، تەركىبلەرگە ئاجراتماق. ② <مات> دىففېرېنسىيالنى تاپماق، دىففېرېنسىيالنى ھېسابلاپ چىقارماق.

دىففېرېنسىيەلىنىش ئى<بىيول> جانلىقلار يەككە تېنىنىڭ يېتىلىش جەريانىدا، ھۈجەيرىلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان يۆنىلىشىلەرگە قاراپ تەرەققىي قىلىپ، تۈزۈلۈش ۋە فۇنكسىيە جەھەتتە ئاددىيلىقتىن ئالاھىدە ھالەتكە قاراپ ئۆزگىرىش

ھادىسىسى.

دىفراكسىيە ئى [ر<لات] <فىز> ئاۋاز دولقۇنى، يورۇقلۇق دولقۇنى قاتارلىق دولقۇنلار تارقالغاندا، ئەگەر چوڭ ـ كىچىك ـ لىكى دولقۇن ئۇزۇنلۇقىغا تەڭ ياكى ئۇنىڭدىن كىچىك بولغان جىسىملەرنىڭ توسالغۇسىغا ئۇچرىسا، بۇ جىسىمنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ داۋاملىق ئىلگىرىلەيدۇ. ئەگەر چوڭ ـ كىچىكلىكى دولقۇن ئۇزۇنلۇقىغا تەڭ ياكى ئۇنىڭدىن كىچىك بولغان توسۇكتىن ئۆتسە، توسۇكنى مەركەز قىلىپ، ھالقىسىمان دولقۇن شەكىللەندۈرۈپ ئالغا قاراپ تارقىلىدۇ. بۇ خىل ھادىسە دىفراكسىيە دەپ ئاتىلىدۇ.

دىققەت ئى [ئە] ① پىكىر، ئەس ـ ياد، ئوي ـ خىيال؛ ئېتىبار، زېھىن: ئۇ يەردە دوختۇر ـ سېستىرالار، ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار، ئاتا ـ ئانىلار بولۇپ، ھەممىسىنىڭلا دىققىتى سىزدە ئىدى. ② «بىلەن» ياكى ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى «تە» بىلەن كېلىپ، «ئەستا ـ يىدىللىق بىلەن»، «ئېتىبار بىلەن»، «پۈتۈن زېھنىنى يىغقان، مەركەزلەشتۈرگەن ھالدا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: پاتىگۇل تېخىمۇ دىققەت بىلەن سەپسالدى. ③ باشقىلارنى زېھنىنى مەركەز ـ لەشتۈرۈشكە ئۇندەش يۈزىسىدىن قوللىنىلىپ «زېھنىڭ(لار)نى يىغىپ، تىنچ تۇر(ۇڭلار)!» دېگەنگە ئوخشاش مەنىنى ئىپادىلەيدۇ: ـــ دىققەت، ھازىر دەرس باشلايمىز، ـــ دېدى مۇئەللىم دەرس مۇنبىرىگە چىقىپ. ④ «قەدىڭنى رۇسلاپ، ئېسىڭنى يىغىپ ھوشيار تۇر» دېگەن مەنىدىكى كوماندا بۇيرۇقى: ـــ دىققەت!ـــ بەنجاڭ سەپكە تىزىلغان ئەسكەرلەرگە كوماندا بېرىپ يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقىنى ئوقۇپ ئۆتۈشكە باشلىدى. ⑤ <پىسخول> پىسخىكىلىق ھەرىكەتنىڭ مەلۇم بىر ئوبيېكتىغا قارىتىلىشى ۋە مەركەزلەشتۈرۈلۈشى.

دىققەتچىلىك ئى. روھىي جەھەتتىكى جىددىيىلىك، سىقىلىش، تىت ـ تىتىلىق: ئايتىللا ھەممىنى ئېيتىۋەتكەنلا بولسا، دىققەتچىلىك ئوتتۇرىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن بولاتتى.

دىققەت ـ نەزەر ئوي ـ پىكىر، پۈتۈن دىققەت، ئوي ـ خىيال: بۇ قىز بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان ئىشقا ئەتراپتىكىلەرنىڭ خېلىدىن بېرى دىققەت ـ نەزىرى قوزغالغانىدى.

دىققەتسىز رەۋ. دىققەت قىلماي، ئېتىبار بەرمەي، بېپەرۋا: بىز ئۇنىڭ دىققەتسىز تۇرغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئاستاغىنا قورۇ ئىچىگە كىرىۋالدۇق.

دىققەتسىزلىك ئى ① دىققەت قىلماسلىق: بىزنىڭ كىچىككىنە دىققەتسىزلىكىمىز سىلەرگە نۇرغۇن زىيانلارنى كەلتۈرۈپتۇ. ② ئىشقا بېپەرۋا قاراش، بېپەرۋالىق: ئۇ قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقىدا، دىققەتسىزلىكتىن دەريا‌غا چۈشۈپ كەتكەن پىشقەدەم ئىشچىنى قۇتقۇزۇالدى.

دىققەت ـ ئېتىبار دىققەت ۋە ئېتىبار: بۇ ماقالە ھەر مىللەت تارىخشۇناسلىرىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى.

دىماق سۆپ ① ھەم پاكار‌راق، ھەم سېمىز؛ قىسقا، ئەممىتوم، دوغلاق: دىماق ئادەم. * ئۇنىڭ دىماق ئارغىمىقى ئەمدى بۇرە مېڭىشىدىن تېز يورغىسىغا چۈشتى. ② ئېگىز ئەمەس، پاكار، ئەممىتوم، گەۋدىلىك (ئۆسۈملۈكلەر ھەققىدە): باشقا ئالما دەرەخلىرىگە قارىغاندا پاكار، دىماق كەلگەن بۇ ئالما بىر قاراشتىلا ئۆزىنىڭ مۇستەھكەملىكىدىن دېرەك بېرەتتى.

دىك نەق. ئاياغنىڭ يەرگە تېز ھەم سىلىق تېگىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

دىكا ئى [خەن] خىمىيەلىك سۈئىي تالادا توقۇلغان بىرخىل سىرتلىق رەخت: دىكا چاپان. دىكا شىم.

دىكتاتور ئى [ر<لات] <پەلس> ھوقۇقى چەكلىمىگە ئۇچرىمايدىغان ھۆكۈمران، ھاكىملىق.

دىكتاتۇرا ئى [ر<لات] <پەلس> كۈچكە، زورلۇققا تايىنىغان، ھوقۇقى چەكلىمىگە ئۇچرىمايدىغان ھاكىمىيەت.

دىكتاتۇرلىق ئى. دىكتاتۇرا يۈرگۈزىدىغان، شۇنداق خۇسۇسىيەتكە ئىگە: دىكتاتۇرلىق خاراكتېر.

دىكتور ئى [ر<لات] رادىيو ياكى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىلىرىدا ھېرىلىدىغان پىروگراممىلارنى مىكروفون ۋە سۆرەتكە ئېلىش ئاپپاراتى ئالدىدا ئوقۇيدىغان خادىم.

دىكتورلۇق ئى. رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىلىرىدا كۈندىلىك پىروگراممىلارنى ئاڭلىتىش ئىشى، خىزمىتى: ئۇ شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسىدا ئون يىلغا يېقىن دىكتورلۇق قىلغانىدى.

دىك ـ دىك «دىك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇ دىك ـ دىك سەكرەپ يۈگۈرگىنىچە ئۆڭۈسىغا كىرىۋاپتۇ.

دىكا ـ دىككاك ئاقسىغاندەك قىسقا ـ قىسقا سەكرەش ھالىتى: بەكمۇ تۇيغۇن، سەزگۈرسەن، ئۆزۈك قورقۇنچاق، دىككا ـ دىككاك تاقلايسەن، يۈگۈرۈشۈك چاقماق.

دىككىدە رەۋ. تېز، ئىتتىك، تېزلىك بىلەن: مەن بۈگۈن ئاخشام دىككىدە سىزگە بىر يولۇقاي دېۋىدىم، ھېكمەت دۇينىڭ ئىشىغا قول تىقتى دېمىسۇن دەپ قالدىم.

دىكىلەشمەك «دىكىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دىكىلەتمەك «دىكىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دىكىلەشمەك «دىكىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: «نېمە كۆردۈڭ؟» دەڭلا، خۇددى سارىڭ تۇگىنىڭ ئۆزى! پەللەكنى پەللەككە، مەيدىنى تۆشكە سوقۇشتۇرۇپ، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك دىكىلىشىۋاتىپتۇ.

دىكىلىمەك پ. «دىك ـ دىك» قىلىپ ماڭماق، «دىك ـ دىك» قەدەم ئالماق: ئۇ دىكىلەپ بېرىپ ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاچتى، ئۆيدە ئاچىسى كۆرۈنمىدى.

دىكىلىمەك پ. ئوغۇل بالىلار جىنسىي ئەزاسىنى باشقىلار ـ نىڭ بىر يېرىگە تەگكۈزمەك.

دىگەر ئى [پ] ① كۇن ئولتۇرۇشتىن بىر ياكى ئىككى سائەتچە بۇرۇنقى ۋاقىت، ئەسىر: پېشىندىن كېيىن بولىدۇ دىگەر، يار ئىشقىدا كۆيمىدۇ جىگەر، كۆرۈشتۇرگىن پەرۋەردىگار، يارىمنى كۆرسەم كاشكى. ② دىگەر ۋاقتىدا ئوقۇلمىدىغان ناماز.

دىگەلمەك پ. دىيال. ھېسابلاپ، خۇلاسىلەپ چىقماق.

دىڭ ① تەق. تېز سەكرەش ھالىتى. ② رەۋ. تىك، تۇز، راۋۇرۇس: ھەمراجان شۇئان نىقابىنى يۇزىدىن ئېلىۋىدى، ئۇلار ھاڭ ـ تاڭ بولۇشۇپ، دىڭ قېتىپ قالدى.

دىڭخۇلۇ ئى [خەن] ساپالدىن ياسالغان ياكى چويۇندىن قۇيۇلغان قاپاق شەكلىدىكى قارا چىراغ.

دىڭ ـ دىڭ «دىڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: كېيىكچاق ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدە دىڭ ـ دىڭ سەكرەپ ئويناۋاتقانىكەن.

دىڭزىيا ئى <تىب> بىر خىل دورا. كېسەل كالىنىڭ ئۆت

خالتىسىدا تاش بولۇپ شەكىللىنىدۇ. رەڭگى سېرىق بولۇپ، دانچە ياكى كاللەك ھالىتىدە كېلىدۇ. ئۇ ناھايىتى قىممەتلىك دورا ماتېرىيالى بولۇپ، يۇرەكنى كۈچەيتىش، قىزىتمىنى كېسىش قاتارلىق روللارغا ئىگە.

دىڭگاك تەق. بىر خىل ئاقساپ مېڭىش ھالىتى.

دىڭگاكلاتماق «دىڭگاكلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دىڭگاكلاشماق «دىڭگاكلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دىڭگاكلىماق پ. دىڭگاك ـ دىڭگاك قىلىپ ماڭماق: كامالدىن بايۋەچچە بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۆيدىمۇ، بازار ـ رەستىلەردىمۇ پۈتى كۆيگەن توخۇدەك دىڭگاكلاپ، يەرنى ئاياپ دەسسەپ يۈرمەكتە ئىدى.

دىڭگايتماق «دىڭگايماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: توشقان ئاپتوموبىل چىرىغىنىڭ يولىدىن چەتلىشەلمەي، قىڭغىر ـ قىنىسىق تار يولدا ئۈزۈن قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ دىك ـ دىك سەكرەپ يۈگۈرەيتتى.

دىڭگايماق پ ① دىك، تىك ھالەتكە كەلمەك، تىكلەشمەك؛ تىك بولماق: ئۇ كۆلگەندە ئىككى جاۋغىيىدىكى شالاڭ، ئىنچىكە بۇرۇت-لىرى ئاسلان قۇيرۇقىدەك دىڭگىيىپ كەتتى. ② پۇتنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ يۇقىرىغا تىك سوزۇلماق: قاسىم تامدىن دىڭگىيىپ باغقا قارىدى.

دىڭگەك ئى. پۇتلىرىنى يېغىپ ياكى كېڭەيتىپ يەرگە تىرەش ئارقىلىق ئېگىزلەتكىلى ۋە پەسلەتكىلى بولىدىغان ئۇچ پۇتلۇق جاز: قاراپ تۇرسام بىر ياقتىنلا ئىشلەپ كەتتى ئۇ، دىڭگەكلىرىنى شۇنچە چاققان تىكلەپ كەتتى ئۇ.

دىڭگۇس سۈپ ← **دىڭگۇك**.

دىڭگۇسلاتماق «دىڭگۇسلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئاقساق ئېتىنى دىڭگۇسلىتىپ، ئېغىر ياتقۇ مەھەلدە ئارانلا قونالغۇغا يېتىۋالدى.

دىڭگۇسلاشماق «دىڭگۇسلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ـــ بالىلىرىڭنىڭ ھەممىسى چىقسۇنچۇ؟! ھەممىڭ ئاخىرى دىڭگۇسلىشىپ قايتىشسەن! ـــ دېدى ئۇ دۆشتە ئولتۇرۇۋېلىپ موخۇر-كىسىنى قاتتىق شورىغاچ.

دىڭگۇسلىماق پ. دىڭگۇس ـ دىڭگۇس قىلىپ ئاقساپ ماڭماق؛ ئاستىن ـ ئۈستۈن دەسسەپ ماڭماق: ساقى ئاچچىق بىلەن بۇلۇڭدىكى كەتمەن دەستىسىنى ئالدى ـ دە، دىڭگۇسلاپ ئېغىلىنىڭ ئىشكى ئالدىغا كەلدى.

دىڭگۇك سۈپ. بىر پۇتى ئۈزۈن، بىر پۇتى قىسقا بولغانلىقىدىن بەك ئاقساپ ماڭىدىغان: ئۇ دىڭگۇك بۇ يەرگە قاچان يېتىپ كېلەر؟

دىڭگۇكلاتماق «دىڭگۇكلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دىڭگۇكلاشماق «دىڭگۇكلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دىڭگۇكلۇق ئى. دىڭگۇكلاپ ماڭىدىغان ھالەت، ئاقساقلىق: ھېلىقى بالا يولىنىڭ چېتىدە مېڭىۋاتقان كىشىنىڭ دىڭگۇكلۇقىنى كۆرۈپ ئېشەكتىن ئاستا چۈشتى.

دىڭگۇكلىماق پ. دىڭگۇك ـ دىڭگۇك قىلىپ ئاقساپ ماڭماق: بىر قارا ساقال كىشى دىڭگۇكلاپ كېلىپ: «ھەي خالايىق، ماڭا قارىغىلا!» دەپ ۋارقىرىدى.

دىڭگىر تەق. دۆتار، تەمبۇر، راۋاب قاتارلىق سازلارنىڭ تەۋرىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

دىڭگىر ـ دىڭگىر «دىڭگىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

دىڭگىرلاتماق «دىڭگىرلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەخسۇس ياسالغان ساندۇقلىرىنىڭ تارتقۇلىرىنى بوشاتتىم، يېشىل چۆپ، سۇزۇك سۇ، سالقىن ھاۋادىن قىيالمايۋاتقان قېچىرىنىڭ ساغرىسىغا بىر قامچا ئۇردۇم ـ دە، قول ناغرامنى دىڭگىرلاتقىنىمچە، ئۇچرىغان كوچىنىڭ بىر بېشىدىن كىرىپ كەتتىم.

دىڭگىرلماق پ. «دىڭگىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «دىڭگىر ـ دىڭگىر» قىلماق.

دىڭگىل سۈپ. دىيال. تىك، تىك ھەم ئۇزۇن: دىڭگىل قاش.

دىڭگىيىشماق «دىڭگايماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دىڭگىدە رەۋ ① «دىك» قىلىپ، «دىك» قىلغان ھالدا: زېرەك توشقان دىڭگىدە سەكرەپ چۆپلۇكىكە چۈشتى ـ دە، كۆزدىن غايىب بولدى. ② كۆچمە. تېز، تېزلىك بىلەن، چاپسان، دەرھال: ـــ كەتتى؟! ـــ ئايال ئورنىدىن دىڭگىدە تۇرۇپ ھويلىغا قاراپ چاپتى.

دىڭمۇ ئى [خەن] كونا. ۋاقتى سىرتقا چىققاندا ۋاڭنىڭ ئىسمى بار قەغەزنى كۆتۈرۈپ يول ئاچىدىغان ئادەم.

دىڭىلدىماق «دىك ـ دىك» قىلىپ چاپماق؛ تېز يۈگۈرمەك: ئوغلۇم، دىڭىلداپ بېرىپ ياسىننى چاقىرىپ كېلە!

دىل ئى [پ] ① كۆڭۈل، قەلب، يۈرەك، ئىچكى، روھىي دۇنيا: دىلىمدا ئۇنىڭغا مۇھەببەت پەيدا بولدى. قىزنى نىكاھىمغا ئالدىم. ② كۆڭۈلدىكى نىيەت، مەقسەت، پىكىر، ئوي ـ خىيال قاتارلىق نەرسىلەر: يارىماس گەپنى تىلىڭدىن كۆرمە، دىلىڭدىن كۆر (ماقال). ③ كىشىنىڭ خاتىرىسى، ئەس، ياد: قولۇڭدا قارچىغاڭ بولسا، «قۇ» نىڭ نېمە ئىشى؛ دىلىڭدا ئاللا بولسا، «ھۇ» نىڭ نېمە ئىشى.

دىلى سۇ ئىچمەك كۆڭلى كۆتۈرۈلمەك، روھىي ئازادلىك ھېس قىلماق، كۆڭلى ئارام تېپىپ سۆيۈنۈش ھېس قىلماق: بولغۇسى كېلىن قىزىنىڭ ئۆزىنى ئىززەت ـ ھۆرمەت قىلىشىدىن بوۋاينىڭ دىلى سۇ ئىچىپ خوشاللىققا چۆمەتتى.

دىلا ئى. ئىشنىڭ تاختىلىرىنىڭ (كۆزنەكلىرىنىڭ) تۆت تەرىپىگە رەندىلەپ چىقىرىلغان يانتۇلۇق.

دىلئارام ئى [پ] ① دىلىنىڭ ئارامى، كۆڭۈلنىڭ ياكى دىلىنىڭ خۇشاللىقى: ناخشا ـ مۇزىكا مېنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىم، دىلئارامىم، مەن ئۇنىڭدىن بىر كۈنمۇ ئايرىلالمايمەن. ② كۆڭۈلنى خۇشال قىلغۇچى، شادلاندۇرغۇچى: مەن ئۇنىڭغا مەڭگۈلۈك دىلئارامى بولۇپ قالغۇدەك ۋە مەڭگۈ ئۇنىڭ ئېسىدىن چىقمىغۇدەك سۆزلەرنى ئېيتماقچى بولدۇم ـ يۇ، ئەمما مۇڭاپىق سۆز تاپالمىدىم. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

دىلئازار ئى [پ] ① كىشىنىڭ دىلىغا ئازار بەرگۈچى، كىشىنى رەنجىتكۈچى: دىلئازاردىن خۇدا بىزار (ماقال). ② كۆڭۈل غەشلىكى، كۆڭۈل ئاغرىقى، روھىي ئازاب: ھەقىقەت خارلىنىپ، يالغان بولۇپ يوللۇق، جېنىغا تۇشمۇتۇشتىن دىلئازار كەلدى.

دىلاۋەر [پ] ① سۈپ. يۈرەكلىك، قورقماس، باتۇر: ئۇ ئەمەر ھەيدەر دوغلاتنىڭ نەۋرىسى بولۇپ، خۇددى بوۋىسى ھەيدەر بەگدەكلا مەرد، دىلاۋەر، خۇداگۈي، بىلىملىك ئادەم ئىدى. ② ئى. ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

دىلاۋەرلىك ئى. قورقماسلىق، باتۇرلۇق.

دىلبەر [پ] ① سۈپ. كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان، دىلنى

ئۆزىگە تارتىدىغان؛ گۈزەل، نازىنىن: ئۇ شۇ قەدەر دىلبەر ئىدىكى، ئاق سۇزۇك رۇخسارىغا خوپ ياراشقان كۆز، بۇرۇن پىچىملىرى، كۇلۇمسىرىگەندە، ھاسىل بولغان غۇنچىدەك زىننىخى بىلەن ھەممىنى ئۆزىگە تارتالايتتى. ② ئى. گۈزەل مەھبۇبە، مەشۇقە، سۆيگەن، ياخشى كۆرگەن كىشىسى: دىلبىرىم مەندىن يىراق، دىلبىرىمدىن مەن يىراق، دىلبىرىم قېشىمغا كەلسە، ياندۇرارمەن شام چىراغ. ③ ئاياللار - نىڭ ئىسمى.

دىلبەند سۆپ [پ] يېز ت. قەلبىدىن ئورۇن ئالغۇچى؛ كۆڭلىنى، دىلىنى ئۆزىگە تارتقۇچى: — بەس، — دېدى ئۇ، — شەرتلىرىمنى تولۇق ئورۇنلىدىڭ، ماڭا كۆيۈ ئوغۇل، مەلىكىگە دىلبەند بولىدۇڭ. // مۇھىت دېگەن كەڭ جاھاننىڭ پەرزەنتىمەن، مىليون - مىليون يۇرتداشلارنىڭ دىلبەندىمەن.

دىلپارە [پ] ① سۆپ. غەم - قايغۇ ياكى ئازاب چېكىپ كۆڭلى غەش بولغان، دىلى پارە بولغان، كۆڭلى يېرىم: نېچۈك سەۋرىڭ يېتەر دىلپارە دوستۇم، قېرىنداشتىن جۇدا، دىلپارە دوستۇم! // ئەي خۇدا، دەرد بىلەن كەتكەن ئانامغا جەننەت ئاتا قىل، مەن ۋە مەندەك بەختىۋار، ئاق كۆڭۈل دىلپارىلەرگە بەخت يولىنى كەڭ ئاچ! ② ئى. كۆچمە. سۆيۈملۈك كىشى: خۇددى شېرىن چۈش كەبى يىللار ئۆتۈشىتى ئارادىن، كۆز يۇمۇپ چال... ئايرىلىپ قالدى ئۇلار دىلپارەدىن.

دىلتار ئى [دىل + تار] ① دىل رىشتىسى، يۇرەك تومۇرى: ۋەتەننىڭ رىشتىنى چاتقان بۇ كەڭ دۇنيا بىلەن مەشۇت، نە مەشۇت، ئۇندا دوستلارنىڭ تۇتاش دىلتارىنى كۆردۇم. ② <مۇز> يېڭىدىن ئىجاد قىلىنغان بىر خىل ئۇيغۇر مىللىي چالغۇ ئەسۋابى. ئۇ تارلىق چالغۇ بولۇپ، ساتار بىلەن تەمبۇرنىڭ ئالاھىدىلىكى مۇجەسسەملەنگەن، ھەم كامانلىق، ھەم چەكمە چالغۇلۇق خاراكتېر ئالغان. كاسىسى بىر، دەستىسى جۇپ بولىدۇ.

دىلجەم سۆپ [دىل + جەم] خاتىرجەم، غەم - ئەندىشىسىز، كۆڭۈللۈك، خۇشال - خۇرام: دىلجەم بولماق، دىلجەم قىلماق.

دىلخاھ سۆپ [پ] يېز ت. دىل خالىغان، كۆڭۈل سۆيگەن، ئارزۇ قىلغان؛ ئېسىل، ياراملىق: دۇيجاڭمۇ قېشىدا ئۇچ - تۆت بوۋاينىڭ، تاللىشار ئۇرۇقلۇق دىلخاھ قوناقنى، «بۇ ئۆزى كارامەت» دېمەكتە كىمدۇر، دەڭسەپلا بىلەكتەك بىر تال باشاقنى.

دىلخاھلىق ئى. غەمخورلۇق، كۆيۈنۈش: خەلپىتىمنىڭ جاھان ئەھلىگە دىلخاھلىق قىلىپ، پېقىرەدەك نادانلارغا يول كۆرسىتىشنى تۆۋەتچىلىك بىلەن تىلەيمەن.

دىلخەستە سۆپ [پ] دەردمەن، دىلى پارە بولغان، ئازاب تارتىۋاتقان، كۆڭلى سۇنۇق: ئۇمۇ بۇ يەردىكى دىلخەستە دېھقانلار بىلەن بىللە ئۆچ يىللىق غۇربەتچىلىكنى بېشىدىن كەچۈرگەن.

دىلخەنده سۆپ [پ] يېزت. دىلنى شادلاندۇرىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان، خۇشال قىلىدىغان، دىلغا ياقىدىغان: سەھەر، كەچتە راۋاب، تەمبۇر، دۇتار ئاۋازى دىلخەنده، يېقىملىق ناخشا - كۈيىنىڭ چارباغىسەن گۈزەل ھېيتگاھ.

دىلخۇمار [دىل + خۇمار] ① ئى. كۆڭۈل تارتقان، كۆڭۈل سۆيگەن كىشى ياكى نەرسە: كەلسە گەر بەرگىن خەۋەر، ئۆچۈپ چىقاي مەن ئالدىغا، ۋەسلىنى كۆرسەتكىلى ئۇ دىلخۇمارىم كەلدىمۇ؟ ② سۆپ. ئامراق، مەھلىيا، مەپتۇن: گۈلباغ بىزنىڭ يېزىمىز، بۇلبۇل ئاڭا دىلخۇمار، كەتمەس ئۇنىڭ قوينىدىن، مەسلى گۈزەل نەۋباھار. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

دىلخىراج ئى [پ] ئۆزىگە خەلق مۇزىكىلىرىنىڭ ئىچىدىكى بىرىنىڭ نامى.

دىلدار [پ] ① ئى. گۈزەل يار، سۆيۈملۈك، ياخشى كۆرگەن كىشىسى، سۆيگىنى، مۇھەببىتى: توغرا ئۇنىڭ ئاشقى بار، ئالەمنىڭ ئۇ چېتىدە بىر دىلدارى بار، قىزلار ئۆزىنىڭ ئاشقىنى باشقىلارغا مەغرۇر ۋە بەختىيارلىق بىلەن، زوق - شوقى بىلەن ماختاپ بېرىشىنى ياخشى كۆرىدۇ. ② سۆپ. يېقىملىق، كۆڭۈلنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدىغان، كۆڭۈلگە ياقىدىغان: ھۆر كەبى زۆھرە ماڭا دىلدار يار جانان بولۇر، ھەر كېچە يورۇتقىلى كۆلبەمگە ئۇ تابان بولۇر. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

دىلداش ئى ① كۆڭلى، نىيەت - مەقسىتى، ئارزۇسى، غايىسى، پىكىر - قارىشى بىردەك ياكى ئوخشاش بولغان كىشى: خەلقىمىز بىلەن دىلداش ئىدى ئۇ، مىسلى ئۆچمەس قۇياش ئىدى ئۇ. ② ھەمراھ، ياخشى كۆرىدىغان ياكى يېقىن ئۆتىدىغان كىشى، دوست: ئادىل شاھ بولۇپ ئالتۇنخان، يۇرتنى ئوبدان سوراپتۇ، دىلداشلىرى بۇ قىزنى گۈل - چېچەككە ئوراپتۇ.

دىلداشلىق ئى. نىيەت - مەقسىتى، دىلى بىرلىك: كەل قېنى ئىچەيلى دىلداشلىق ھەققى، دىللارنىڭ ھۆكمىنى سۆزلىسۇن بۇ جام، سۆيگۈدىن پۈتۈلسۇن ئالەمچە سەتھى، دوستلۇقنىڭ ئىلكىدە ئۆتسۇن ھەر ئەييام.

دىلرەبا [پ] ① سۆپ. كۆڭۈلنى مەپتۇن قىلىدىغان، ئۆزىگە تارتىدىغان؛ كىشىنى جەلپ قىلىدىغان، يېقىملىق؛ گۈزەل، ساھىبجامال، نازىنىن، چىرايلىق: ناخشىنىڭ بۇ دىلرەبا ئاھاڭىنى زىكرى ئەلپەتتا ئىجاد قىلغان. ② ئى. گۈزەل يار، سۆيگەن، ياخشى كۆرگەن كىشى، جانان؛ سۆيۈملۈكى: دىلرەبا سەندىن زامان ئايرىلماقىم دىشۋارىدۇر. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

دىلرەبالىق ئى. يېقىملىقلىق، گۈزەللىك: كەنجى سەنئەتنىڭ ھارارىتى بىلەن ئاسىدىن بۇرۇن كۆرۈپ باقمىغان دىلرەبالىقنى ئۆچراتتى.

دىلشاد [پ] ① سۆپ. دىلى شاد، كۆڭلى خۇشال، غەمسىز، ئەندىشىسىز: شۇنىڭدىن كېيىنلا دىلشاد كۈنلەر ئۆزاقىقا بارمىدى. // ياكى شېرىن تاپتى نەق پەرھادىنى، مىڭ بالا - زەخمەت چېكىپ، دىلشادىنى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

دىلشادلىق ئى. دىلى شادلىق.

دىلكەش [پ] ① سۆپ. كۆڭۈلنى تارتىدىغان، جەلپ قىلىدىغان؛ كىشىگە زوق بېرىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان: ھۆر ۋەتەنده ياڭرىغان دىلكەش مۇقامنىڭ ئەۋجىده، شوخ تارمىنىڭ ئەلگە مەشھۇر راۋابى - دىلتارى بار. ② سۆپ. باشقىلارغا ھېسداشلىق ۋە غەمخورلۇق قىلىدىغان، كىشىنىڭ دەردىگە دەرمان بولىدىغان، مېھرىبان، ئاق كۆڭۈل: ئۇ نامرات، قىسمىتى ئېغىر بالىلارغا ئالاھىدە دىلكەش، يېقىن ئىدى. ③ سۆپ. مۇڭدىشىدىغان، سىردىشىدىغان، دەردىگە دەرمان بولىدىغان، يېقىمىن، ئامراق: ئۇلار ئۆزاقتىن بېرى ھەقىقىي دىلكەش دوستلاردىن ئىدى. ④ ئى. مۇڭدىشىدىغان، سىردىشىدىغان دوست، ھەمراھ، يېقىن كىشى: ئىنسانىنىڭ دىلى بىھۇدە ئازار يەپ، يۇرىكى ئازابلانغان چاغدا، كىشى بىرەر دىلكەشنى تېپىپ، ئۇنىڭغا ئىچ - قارىنىنى تۆكۈپ كۆڭۈل - كۆكسىنى بوشىتىۋېلىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدىكەن.

دىلكەشلىكەشمەك پ. مۇڭدىشىدىغان، سىردىشىدىغان، دەردىگە دەرمان بولىدىغان، يېقىمىن، ئامراق دوستلارغا ئايلانماق؛ دىلكەش ھالەتكە كەلمەك: بۇ جەريانداً مەزكۇر ئۇنىۋېرسىتېتتا ئۆز

ئىمكانى بىلەن كېلىپ ئوقۇۋاتقان نەۋرەم دېمەتلىك ئويغۇر ئەزھەرىيەلەردىن ئاتمىش - يەتمىشچىسى بىلەن تونۇشتۇم، سىر داشتىم، پەردىشەپلىك دوست بولۇپ دىلكەشلەشتىم.

دىلكەشلىك ئى. باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىش، دوستلۇق كۆرسىتىش، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش: ئەزالارنىڭ ھەممىسى خەلىچە ئانىنى ئوبدان بىلەتتى، ئۇنىڭ ئاق كۆڭۈل، ساددىلىقى، دىلكەشلىكى ئۇچۇن ھەممە ئۇنى ھۆرمەت قىلاتتى.

دىلكۆيەر سۈپ [دىل + كۆيەر] دىلغا ياقىدىغان، ئامراقلىقىنى قوزغايدىغان، كىشىنى مەھلىيا قىلدىغان، كۆڭۈلدىكىدەك.

دىلگىر سۈپ [پ] يېز ت. كۆڭلى قالغان، ئاچچىقلانغان؛ كۆڭلى غەش: بەرگەن ئاخباراتى ئون كۈنلۈك ھاۋادىن ئىلگىرى، توغرا بولۇپ چىققان ئۇچۇن ھېچكىمنى قىلماس دىلگىرى.

دىللىق سۈپ ① دىلى بار، دىلغا ئىگە: ئەپەندىم بۇ ئىشتا ئىككى دىللىق قىلسىلا بولماس! ② سۈپەتلەر بىلەن كېلىپ، دىلىدا ياكى كۆڭلىدە سۈپەت بىلدۇرگەن روھىي ھالەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ تۈز كۆڭۈل، ساپ دىللىق كىشى ئىدى. // كىملەرگە كەلتۈرەر نەپ، كىمگە ئەپسۇس، «لۇق» ۋە «لىك» دېيىشىدىغان ئادەت - قىلىق. ئەمەسمۇ بارچە ئىشچان باتۇر خەلق، نامى بىر، يۈرتىمۇ بىر، تۇغرا دىللىق.

دىلۇن ئى [خەن] خىمىيەلىك سۈنئىي تالادا توقۇلغان بىرخىل سىرتلىق رەخت: دىلۇن چاپان. دىلۇن پەلتو.

دىلستان [پ] ① ئى. كۆڭۈل، دىل، قەلب: قاتمۇقات زەنجىر قەپەسلەر كۆيدى ئوتتا ئۆرتىنىپ، كۈلدى شادلىق ئىلكىدە يايراپ دىلستان باشقىچە. ② سۈپ. كۆڭۈلنى ئۆزىگە تارتىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان: دىلستان باھارىم سالقىن - ناھارىم، گىياھلار ئاينىدى سېنىڭ مېھرىڭدىن. ③ ئى. كۆڭۈلنى ئەسىر قىلغۇچى، مەھلىيا قىلغۇچى سۆيۈملۈك يار، گۈزەل جانان، دىلبەر: كۆڭۈل شىكايىتىمدىن يۇز رىسالە يازمىشمەن، كىم ئىلىتكەي بۇ رىسالەتنى دىلستا - نىمگە.

دىماق ئى [ئە] <ئانات> بۇرۇن بوشلۇقى بىلەن ئېغىز بوشلۇقىنىڭ تۇتاشقان جايى: دىماق تاۋۇشى. دىماقتا ئۇرۇلماق.

دىمىقىدىن دۈت چىقارماق راسا ئەدىپىنى بەرمەك، توۋا قىلدۇرماق، قىلغان - ئەتكەنلىرىگە پۇشايمان قىلدۇرماق: — ئەي ۋەزىرلىرىم، ئەي لەشكەرلىرىم، سىلەر بۇ باياۋاندا مېنى يالغۇز كۆرۈپ، ماڭا يېنىۋاتسىلەر، ئىنشائاللا شەھەرگە بارغاندا دىمىقىڭلاردىن دۈت چىقىرىمەن! — دەپتۇ پادىشاھ ھەيۋە قىلىپ.

دىمىقى ئۇستۇن تەكەببۇر، ھاكاۋۇر، چوڭچى، ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان: سىلەرنىڭ بۇ شۇجىيىڭلارنى مەن بۇرۇن خېلى تۇرۇك ئادەم چاغلايدىغان، لېكىن بەك دىمىقى ئۇستۇن ئادەم ئىكەن. *— دىمىقى ئۇستۇن؟! دىمىقى ئۇستۇن ئادەم ئاشۇنداق بولامدۇ؟— ئۇ ئۆڭگەن ھالدا ۋارقىرىدى.

دىم- دام دىيال. چالا ئۇيقۇلۇق ھالەت.

دىمىق سۈپ ① شامالسىز ۋە نەپەسنى قىيىنلاشتۇرىدىغان دەرىجىدە ئىسسىق، ئىسسىق ھاۋا بىلەن زىچ قاپلانغان: ئۆينىڭ دىمىق ھاۋاسى ئىچىمنى پۇشۇراتتى. ② ھاۋاسى يېتىشمەسلىك ياكى بەك بۇزۇلغانلىق سەۋەبىدىن نەپەسنى بوغىدىغان، نەپەسنى قىيىنلاشتۇرىدىغان: بۇ قونالغۇ دىمىق ھەم تار ئىكەن. // ئىس ۋە دىمىقتىن نەپەس بوغۇلۇپ باش ئايلىناتتى.

دىمىقتا سۈپ ① دىمىق، نەپەس ئېلىش قىيىن بولغان، ھاۋاسى بۇزۇلغان. ② كۆچمە. ئادەمنىڭ ئىچى سىقىلىدىغان، ئادەمنى ئازابلايدىغان، ئازابلىق: شۇنداق دىمىقتا كۈنلەرنىڭ بىرىدە قورچاق ۋالىي پاسار سازايى قىلىنىدىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. ③ كۆچمە. ئىچ - سىرنى ياكى دەرد - ئازابلارنى باشقىلارغا سۆزلەپ بېرىشنى خالىمايدىغان، سىر ساقلايدىغان: دىمىقتا ئادەم.

دىمىقتۇرماق «دىمىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كىشىنى دىمىقتۇرىدىغان ئىسسىقتىن دىلبەرنىڭ يۈزلىرى قىزىرىپ، پېشانىسىدە مۇنچاقتەك تەرلەر پەيدا بولغانىدى.

دىمىقتىلىق ئى. دىمىقتا ھالەت: ئالدىرىماق، مەن بولسام دىمىقتىلىقتا چۆكۈپ كېتىۋاتقاندەك بولۇۋاتىمەن.

دىمىقچىلىق ئى ← **دىمىقلىق**: ئۇلار دەل ياز پەسلىدە كەلگەچكە، بەئەينى مانتا قاسقىنىغا سولىنىپ قالغاندەك دىمىقچىلىق ئىچىدە قالدى.

دىمىقلاشتۇرماق «دىمىقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

دىمىقلاشتۇرۇشماق «دىمىقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دىمىقلاشماق پ. دىمىق ھالەتكە كەلمەك: گىرىم قىلىش ئۆينىڭ ئىچى ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن دىمىقلىشىپ كەتتى، نەپەس ئېلىشمۇ قىيىن ئىدى.

دىمىقلىق ئى. دىمىق ھالەت: ھاۋانىڭ ئىسسىق ۋە دىمىقلىقى سەۋەبىدىن شاھزادە ئەنجەد بىلەن ئەسەتنىڭ تەشنالىقى بەك قىستاپتۇ.

دىمىقماق پ ① نەپەس ئېلىشى قىيىنلاشماق، نەپەسى ئېغىرلاشماق، نەپەسى بوغۇلماق: ئۆيدە دىمىقىپ، پېشانىلىرىمدىن تەر تامچىلاشقا باشلىدى. ② كۆچمە. ئىچى سىقىلماق، روھىي جەھەتتىن بوغۇلماق، دىمىقتا بولماق: دىمىقىپ ئولتۇرۇش ھېچقاچان بىزگە خۇشاللىق ئاتا قىلغان ئەمەس.

دىن ئى [ئە] <پەلس> بىر خىل ئىجتىمائىي ئىدىيولوگىيە. ئۇ ئىلاھىي كۈچكە ئىشىنىشكە ئاساسلانغان دۇنيا قاراش ۋە تەسەۋۋۇردۇر: ئىسلام دىنى. بۇددا دىنى. خرىستىيان دىنى.

دىنا ئى [ئىنگ] <فىز> كۈچ بىرلىكى. ماسسىسى بىر گىرام بولغان ماددىنىڭ $SCM/^2$ لىق تېزلىنىش ھاسىل قىلىشى ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان كۈچ بىر دىنا بولىدۇ، بىر دىنا 1/981 گىرام كۈچكە تەڭ.

دىنار ئى [ئە<لات] ① ئالجىرىيە، تۇنىس، ئىراق، بەھرەين، كۇۋەيت، ئىيوردانىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پۇل بىرلىكى. ② چاغاتاي خانلىقىنىڭ مىلادىيە 1318 - يىلىدىن 1326 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن خانى كېپەكخان تەرىپىدىن قۇيدۇرۇلغان كۈمۈش پۇل.

دىنارلىق سۈپ ① دىنارى بار، دىنارغا ئىگە: ئۇ چاغلاردا نەچچە مىڭ دىنارلىق بايلار تىجارەت قىلاتتى. ② دىنارغا يارايدىغان، دىنار قىممىتىدىكى: ئوبۇل مەندىن بىرنەچچە دىنارلىق قەرز ئالدى.

دىنازاۋۇر ئى [لات] <زوئول> قەدىمكى سۆرەلگۈچى ھايۋان. ئوتتۇرا ھايات ئېراسىدا ئەڭ تەرەققىي قىلىپ، زور دەرىجىدە كۆپەيگەن، تۈرلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ بولغان، چوڭلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ھەتتا 30 مېتىرغا يېتىكەن. ئوتتۇرا ھايات ئېراسىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە نەسلى قۇرۇپ كەتكەن.

دىنام ئى [ر] <ماشىن> ← **گېنېراتور**.

دىناموېتىر ئى [ر<گىرېك] <فىز> كۈچنى ئۆلچەيدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

دىنامىت ئى [ر<گىرېك] <ھەرب> ئاساسلىق تەركىبى نىتروگلىتسېرىندىن ئىبارەت كۈچلۈك پارتلىغۇچى ماددا. ھەربىي ۋە كانچىلىق ئىشلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ.

دىنامكا ئى [ر<گىرېك] <فىز> مېخانىكىنىڭ بىر تارمىقى. نىيۇتوننىڭ ھەرىكەت قانۇنىنى ئاساسىي پىرىنسىپ قىلىپ، جىسىمنىڭ مېخانىكىلىق ھەرىكەت ھالىتىنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدۇ.

دىنامىكىلىق سۈپ. دىنامىكىغا ئائىت، دىنامىكىغا ئاساسلانغان: دىنامىكىلىق مېتامورفىزم. دىنامىكىلىق گېئولوگىيە. دىنامىكىلىق مېتېئورولوگىيە.

دىندار سۈپ [ئە + پ] دىنغا ئەمەل قىلىدىغان؛ خۇداغا، دىنغا ئىشىنىدىغان: دىندار كىشى.

دىنداش ئى. بىر دىندىكى كىشىلەر: ماڭا سىز، ھەيدەرخان ئىككىڭلەر ئوخشاش، مەن بىلەن بىر ئىسلام، بىر مىللەت، دىنداش... دىنداشلار ئۆزئارا قالسا ئورۇشۇپ، ئۆرتىنەر يۇرىكىم مېنىڭ، قېرىنداش.

دىنسىز سۈپ. دىنغا ئېتىقاد قىلمايدىغان، خۇداغا ئىشەنمەيدىغان؛ ئاتېئىست، دەھرىي: دىنسىز كىشى. // ھېلىقى دىنسىز بىلەن پاراڭلاشتىم.

دىنسىزلىق ئى. دىنغا ئىشەنمەسلىك: ــ مۇھەممەتنى يولدىن چىقارغانلار سەنلەر!ــ دېدى ئۇ قولىنى شىلتىپ، ــ ئۆزۈڭلەرغۇ دىنسىز، بالىنىمۇ دىنسىزلىققا باشلاشتىڭ.

دىنشۇناس ئى [ئە + پ] دىننى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىس، ئالىم.

دىنشۇناسلىق ئى. دىننى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم، پەن: خېلى بۇرۇنلا فولكلور بىلەن دىنشۇناسلىقنىڭ يانداش پەنلىك مۇناسىۋىتى شەكىللەنگەن.

دىنلىق سۈپ ① دىنغا ئىگە: كۆپ دىنلىق رايون. بىر دىنلىق مىللەت. ② دىندىن ئىبارەت بولغان: بىر ئەسىرگىمۇ يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئىسلام دىنىنىڭ ئىسكەندەرزۇلقەرنەين، قەيسەر، چىڭگىزخان قاتارلىق ئۇچ چوڭ ئىشغالىيەتچىنىڭ ئىگىلىگەن زېمىنلىرىنىڭ قوشۇلمىسىدىنمۇ ئارتۇق كەڭ زېمىندا غەلبە قىلىپ، ھۆكۈمران دىنلىق ئورنىغا كۆتۈرۈلۈشى سەلتەنەت ئىشلىرىنىڭ سىمۋولىغا ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئىلىم ــ پەندە بارلىققا كەلگەن يېڭىلىق، كەشپىياتلارنىڭ ھەممىسى ئەرەبلەرنىڭ غەلىبىسى دەپ قارىلىدىغان بولدى.

دىنىي سۈپ [ئە] دىنغا ئائىت، دىنغا ئالاقىدار، دىنغا تېگىشلىك: دىنىي ئەقىدە. دىنىي پائالىيەت.

دىۋار ئى [پ] ① ئۆي ــ ئىمارەتنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان، خانىلارنى ئايرىپ تۇرىدىغان تام، توسۇق: ئۆي دىۋارى. ھويلا دىۋارى. ② بىرەر نەرسىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان ياكى بۆلەكلەرگە ئايرىپ تۇرىدىغان قىسمى: ئاشقازان دىۋارى. سىلىندىر دىۋارى.

دىۋان I ئى [پ] <ئەد> شېئىرلار توپلىمى، توپلام.

دىۋان II ئى [ر<پ] <بىن> ← **سافا** II.

دىۋان III ئى [پ] ① خان ۋە پادىشاھلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتنىڭ باش مەھكىمىسى؛ ئوردا: خەلىپە رەشىت دىۋانغا كىرىپ تەختكە ئولتۇرغانىكەن، ئالاۋىدىن ئەبۇ ئەششەمات دىۋانغا كىرىپ خەلىپىنى كۆرۈش بىلەنلا شېئىر ئوقۇپتۇ. ② خان، پادىشاھ تۇرىدىغان جاي؛ ئۆي، خانا: ئۇ دىۋانغا كىرىپ، ئەڭ چەتتىكى يىراق بىر بۇلۇڭغا بېرىپ تۇرۇۋاپتۇ.

دىۋانە ئى [پ] كىشىلەردىن سەدىقە سوراپ، نەرسە ــ كېرەك تىلەپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان كىشى؛ تىلەمچى، قەلەندەر: يېقىلغان تام دىۋانىنى بېسىپتۇ (ماقال).

دىۋانبېگى ئى [دىۋان + بەگ + ى] كونا. ۋاقىت ئوردىسىنىڭ كاتىپى: دىۋانبېگى يول ــ رابات ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىكەن؛ باجگىر باج يىغىشقا مەسئۇل ئىكەن.

دىۋانخانا ئى [پ] كونا. خان ئوردىسىنىڭ يېزىش ئىشلىرىنى بېجىرىدىغان مەھكىمىسى: دەرۋازىدىن خىزمەتچىلەر كىيىمىدە بىر كىشى كىردى ۋە مەخسۇمغا كۆلۈمسىرەپ سالام بېرىپ، يېقىنلىشىپ كەلدى. ئوردىنىڭ دىۋانخانا خىزمەتچىلىرىنىڭ كىيىمىدە بولغان بۇ كىشىنى مەخسۇم ئۆز ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتاتتى.

دىۋاندار ئى [پ] كونا. دىۋان ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى كىشى ياكى شۇ ئىشلارغا مەسئۇل ۋەزىر: «شەجەرەئى تۈرك» دېگەن كىتابتا «ئۇيغۇرخەلقىدە تۈركىي تىل بىلەن ئوقۇغان كىشىلەر كۆپ ئىدى، دەپتەردارلىقىنى ۋە دىۋان ھېسابلىرىنى ياخشى بىلەتتى، چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىلىرى زامانىسىدا ماۋرا ئۇنىنەھر، خۇراسان ۋە ئىراقتا دىۋاندار، دەپتەردارلارنىڭ بارچىلىرى ئۇيغۇر ئىدى. چىننىڭ يۈرتلىرىدىمۇ چىڭگىزخان ئوغلانلىرى دىۋاندار، دەپتەردارلارنى ئۇيغۇر خەلقىدىن قويغانىدى» دەپ مەلۇمات بېرىلگەن.

دىۋانىلەرچە رەۋ. دىۋانىلەرگە ئوخشاش، دىۋانىلەردەك: ــ ئەي كىشى، قاياقتىن كەلدىڭىز؟ نەگە بارىسىز؟ مۇنداق دىۋانىلەرچە سەپەر قىلىشتىكى مەقسىتىڭىز نېمە؟ ــ دەپ سوردى پادىشاھ.

دىۋانىلىك ئى. تىلەمچىلىك قىلىش، سەدىقە سوراش ئىشى، قەلەندەرلىك: دىۋانىلىك قىلماق.

دىۋە ئى [پ] ① چۆچەك، رىۋايەتلەردە تەسۋىرلىنىدىغان ناھايىتى زور كۈچ ــ قۇدرەتكە ئىگە، غەيرىي تەبىئەتلىك خىلمۇ مەخلۇق: ۋەزىر ساندۇقنى ئۆيگە ئېلىپ بېرىپ شۇنداق ئاغزىنى ئېچىپ قارىسا ساندۇق ئىچىدە بىر قارا دىۋە يېتىپتۇ. ② كۆچمە. ناھايىتى قۇدرەتلىك، باشقۇرغىلى بولمايدىغان، ئادەم ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىغان نەرسە: بىز بىر دىۋىنى مىنىۋالدۇق، يا چۈشەلمەيمىز، يا ماڭالمايمىز، مانا باش قېتىنچىلىق دېگەن!

دىۋە ــ پەرى دىۋە ۋە دىۋە تائىپىسىدىكى مەخلۇقلار: ئىككى شاھزادە قارىسا پۈتۈن شەھەرنى دىۋە ــ پەرى قاپلاپ كەتكەن. ئۇلار قورقۇپ كۆزىنى يۇمۇۋاپتۇ.

دىۋەززۇن ئى [پ] ← **دەرەبزۇن**.

دىۋەززۇنلۇق سۈپ ← **دەرەبزۇنلۇق**.

دىۋىگاتېل ئى [ر] باشقا ئېنېرگىيەلەرنى مېخانىكىلىق ئېنېرگىيەگە ئايلاندۇرۇپ بېرىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ ماشىنا: ئېلېكتىر دىۋىگاتېلى. ئىچىدىن يانىدىغان دىۋىگاتېل.

دىۋىنداق «دىۋىنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ھارۋىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، قامچىنى ھاۋادا ئويناتىپ، قاتتىق ئاۋاز بىلەن ئاتلارنى چۆچۈتۈپ ئالدىغا دىۋىندۈردى.

دىۋىنماق پ. خىرىس قىلماق، ئېتىلىشقا تەمشىلمەك، ھۇرپەيمەك: بارات باشلىق ياشلار چېرىكلەرگە دىۋىندى.

دېۋىنشماق «دېۋىنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

دىيابار ئى [ر<فىران<گىرىك] <گېئول> توق يېشىل رەڭدىكى ماگما جىنس. ئاساسىي تەركىبى ئادەتتىكى پىروكسېن بىلەن پىلاگىئوكلازدىن ئىبارەت. دانچە ھالەتتە بولۇپ، قۇرۇلۇش ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

دىيابېت ئى [ر<گىرىك] <تېب> سوزۇلما خاراكتېرلىك بىر خىل كېسەل. كۆپىنچە ئاشقازان ئاستى بېزى ئىچىدىكى ئىنسۇلىنىڭ ئاجرىلىشى يېتەرسىز بولۇش، يېمەكلىكلەر - دىكى كاربون سۇ بىرىكمىلىرىنىڭ ئالمىشىشى نورمال بولماسلىق نەتىجىسىدە، بەدەندە ھاسىل بولغان گىلۈكوزا سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭدا، كۆپ ئۇسساش، ئىشتىھا بەك ئېچىلىپ كېتىش، سۈيدۈك كۆپىيىپ كېتىش، بەدەن ئورۇقلاش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

دىياتومىت ئى [ر<گىرىك] <گېئول> سىلتىسىيلىق يۇسۇن بىلەن ھايۋان قاسراقلىرىدىن تۇزۇلگەن تاغ جىنسى.

دىيار ئى [ئە] ① مەملىكەت، ۋەتەن، يۇرت: سۆيۈملۈك دىيار. ئەزىز دىيار. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

دىيارداش سۆپ. بىر دىيارلىق، يۇرتداش: ئون ئىككى مۇقام مەن بىلەن دىيارداش بولمىسمۇ، دىيارداش بولارنى ئويلىسام ھايا - جاندىن ياشلىرىم ئۇلغىيىپ، يەنە ھېس دۇنيايىمغا قايتىمەن.

دىيارداشلىق ئى. بىر دىيارلىق بولۇش، يۇرتداشلىق.

دىيافراگما ئى [ر<گىرىك] ① <ئاناتومىيە> كىشىرگەت. ② <كىنو> فوتو ئاپپاراتنىڭ باشقا ئوپتىكا ئەسۋابلىرىدىكى نۇرنىڭ ئۆتۈشىنى كېمەيتىدىغان ياكى كۆپەيتىدىغان پەردە.

دىياگراممىا ئى [ر<گىرىك] تۇرلۇك مىقدارلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەسۋىرلەيدىغان سىزما كۆرسەتكۈچ ياكى گىرافىك تەسۋىر.

دىياگنوز ئى [ر<گىرىك] <تېب> بىمار ھەر تەرەپلىمە تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن ئۇنىڭدا پەيدا بولغان كېسەللىك ۋە بۇ كېسەللىكنىڭ شۇ مەزگىلدىكى تەرەققىي قىلىش ئەھۋالى ھەققىدە چىقىرىلغان خۇلاسە، يەكۈن: دىياگنوز قويماق.

دىياگنوزسىز سۆپ. دىياگنوز قويۇلمىغان: مانا بۇ ئىجتىمائىي پەن ئۇچۇن تېگىشلىك بولغان مەۋجۇت مەسىلىلەرنىڭ دىياگنوزسىز قېلىشىدىكى بىر سەۋەب

دىياگنوستىكا ئى [ر<گىرىك] <تېب> دىياگنوز قويۇش ئۇسۇللىرى ۋە پىرىنسىپلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

دىياگونال ئى [ر<لات] <ماتېماتىكا> ① كۆپ تەرەپلىكتىكى ئۆزئارا قوشنا بولمىغان ئىككى چوققىنى تۇتاشتۇرغۇچى تۇز سىزىق. ② كۆپ ياقلىقتىكى ئوخشاش بولمىغان تەكشىلىكتە ياتقان ئىككى چوققىنى تۇتاشتۇرغۇچى تۇز سىزىق.

دىيالوگ ئى [ر<گىرىك] <ئەدەبىيات> ① ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق پېرسوناژ ئوتتۇرىسىدا بولغان سۆھبەت. ② ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق پېرسوناژ ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەت شەكلىدە يېزىلغان ئەدەبىي ئەسەر.

دىيالوگسىز سۆپ. دىيالوگى يوق، دىيالوگ بېرىلمىگەن.

دىيالوگلۇق سۆپ. دىيالوگى بار، دىيالوگ بېرىلگەن.

دىيالىكت ئى [ر<گىرىك] <تىل> بىر تىلنىڭ مەلۇم دائىرىدىلا قوللىنىلىدىغان ۋە ئەدەبىي تىلدىن پەرقلىنىدىغان ئىجتىمائىي ۋاريانتى. ئۇ يەنە بىرقانچە شېۋىلەرنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ.

دىيالېكتشۇناس ئى [ر + پ] <تىل> بىر تىلنىڭ دىيالېكت ۋە شېۋىلىرىنى تەتقىق قىلغۇچى ئالىم، مۇتەخەسسىس.

دىيالېكتشۇناسلىق ئى <تىل> تىلشۇناسلىقنىڭ دىيالېكت ۋە شېۋىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان تارمىقى.

دىيالېكتىك سۆپ [ر] ← **دىيالېكتىكىلىق:** 19 - ئەسىرگە كەلگەندە بۇ شائىرلارنىڭ دىيالېكتىك ئېلىمېنتلارغا باي تەسەۋۋۇپ ئىدىيىلىرى گېرمانىيە مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ئىلھام بۇلىقىغا ئايلاندى.

دىيالېكتىكا ئى [ر<گىرىك] <پەلسەپە> شەيئىلەر زىددىيەتلىنىڭ ھەرىكىتى، تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىشىنىڭ ئومۇمىي قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدىكى پەلسەپىۋى تەلىمات. ئۇ مېتافىزىكىغا تۇپتىن قارىمۇقارشى بولغان دۇنيا قاراش ۋە مېتودولوگىيە بولۇپ، شەيئىلەرنى ئۆزلۈكسىز ھەرىكەت قىلىپ، ئۆزگىرىپ ۋە تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ، ئۇنى شەيئىلەرنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتلەر كۈرىشى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ دەپ قارايدۇ.

دىيالېكتىكىلىق سۆپ. دىيالېكتىكىغا ئاساسلانغان، دىيالېكتىكىغا ئائىت: دىيالېكتىكىلىق ماتېرىيالىزم. دىيالېكتىكىلىق نۇقتىئىنەزەر.

دىيامېتىر ئى [ر<گىرىك] <ماتېماتىكا> چەمبەر ياكى شارنىڭ مەركىزىدىن ئۆتۈپ، ئۇنىڭ ئىككى نۇقتىسىنى تۇتاشتۇرغۇچى تۇز سىزىق.

دىيانەت ئى [ئە] ① كىشىلەردە بولۇشقا تېگىشلىك ۋىجدان، ئىنساب، ئىشەنچ، پاكلىق: دىيانىتى بار ئادەم. دىيانەت ئىگىسى. ② دىنىي قائىدىلەرگە قاتتىق رىئايە قىلىش، دىندارلىق، تەقۋادارلىق: ئۇلار مېنى «ئادەم توپلاپ، ئەلنەغمە قىلىپ كىشىلەردىن دىيانەتنى كۆتۈردۇڭ» دەپ، مەسچىت ئالدىغا بېسىپ 40 دەررە ئۇردى.

دىيانەتچى ئى. دىيانەتنى تەشەببۇس قىلغۇچى، دىيانەت ئىگىسى.

دىيانەتچىلىك ئى. دىيانەتنى تەشەببۇس قىلىش ئىشى، قارىشى: ئۇ پانىيەتچىلىك، تەبىئەتچىلىك، دىيانەتچىلىك، مەغپىرەتچىلىك جەھەتتىن «رېئاللىققا قارىتا قارىنى كەڭ بولۇش» ئۇستىدە خۇلاسە چىقارغان.

دىيانەتسىز سۆپ ① ئىنسابسىز، ۋىجدانسىز. ② دىنىي ئەخلاق، قائىدە - نىزاملارغا رىئايە قىلمايدىغان: دىيانەتسىز ئادەم.

دىيانەتسىزلىك ئى. دىيانەت يوقلۇق.

دىيانەتلىك سۆپ ① دىيانىتى بار، ۋىجدانلىق، ئىنسابلىق: پادىشاھ ۋەزىردىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك، دىيانەتلىك پەزىلىتىگە باركالا ئوقۇپتۇ. ② دىنىي ئەخلاق، قائىدە - نىزاملارغا رىئايە قىلىدىغان؛ تەقۋادار: دىيانەتلىك ئادەم.

دىيەك ئى ① دىيال. شۇشاڭنىڭ تېغىنى قايچىلاشتۇرۇپ تۇتۇپ تۇرىدىغان قىسقا ياغاچ. ② تىرەك.

دىيوپتىرىيە ئى [ر<گىرىك] <فىز> لىنزىنىڭ نۇر سۇندۇرۇش كۇچلۇكلۇك بىرلىكى. دىئوپتىرىيە 1 نى فوكۇس ئارىلىقىغا (مېتىر بىلەن ئىپادىلىنىدۇ) بۆلگەنگە تەڭ.

دىيورىت ئى [ر<فىران<گىرىك] <گېئول> ئوتتۇرا

تىپتىكى بىر خىل چوڭقۇرلۇق جىنسى. ئاساسلىق تەركىبى پىلاگىئوكلاز بىلەن ئامفىبول بولۇپ، كۇل رەڭ ياكى كۇل رەڭگە مايىل يېشىل كېلىدۇ. ئادەتتە قۇرۇلۇش ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

دىيورىتلىق سۈپ. تەركىبىدە دىيورىت بار، دىيورىت ئارىلاش-قان: دىيورىتلىق پورفىرت.

دىيۇگون ئى [ر<مالاي] <زوئول> سۈت ئەمگۈچى هايۋان. تېنى قوڭۇر رەڭ بولۇپ، دېڭىزدا ياشايدۇ، دېڭىزدىكى ئوت-چۆپلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

دىيۇم ئى [ر<گول] 25.4 مىللىمېتىرغا تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى.

دىيۇملۇق سۈپ. دىيۇمغا تەڭ، دىيۇم بىلەن ئۆلچەنگەن، دىيۇم چوڭلۇقىدىكى: 14 دىيۇملۇق تېلېۋىزور.

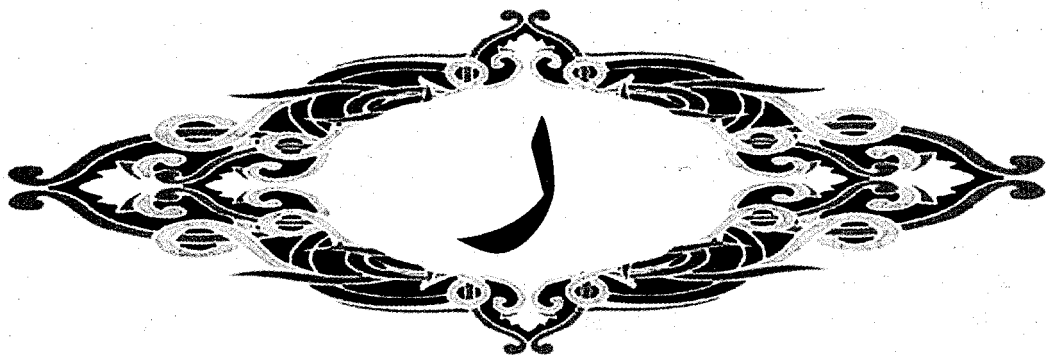

ر ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئونىنچى ھەرپى.

رابات ئى [ئە] يېزىت. مېھمانلار قونىدىغان جاي؛ مېھمانخانا، ساراي، چۇشكۇن، ئۆتەڭ، دەڭ: قارىسام كۆرۈنمەيدۇ، دۇنيانىڭ ئۇچى. دۇنيا دېگەن ئەسكى رابات، مەن يول ئۆتكۈنچى.

رابىتە ئى [ئە] يېزىت ① بېرىش ـ كېلىش، ئالاقە، مۇناسىۋەت: مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن رابىتەم يوق. ② كۆچمە. ئويناش، ئاشنا: خوجا ئاكا، خېنىمنىڭ رابىتىسى قازناقتا.

راپاۋەت ئى [ئە] يېزىت. ياخشىلىق، خەيرخاھلىق، خەيرىيەت، ۋاپا: راپاۋەتسىز بولۇپ قالسۇن دەپ كۇنلۇكىگە يېرىم پۇت بۇغداي بەرگەننى بىلمەيدۇ.

راپاۋەتچىلىك ئى. بىركىمگە قىلىنغان ياخشىلىق، خەيرخاھلىق، ئىلتىپات قىلىش ئىشى: قولۇڭدىن كەلسە راپاۋەتچىلىكىڭنى ئايىما!

راپاۋەتلىك سۈپ. راپاۋەتى بار، كىشىنى مەمنۇن قىلىدىغان؛ ياخشى؛ خۇش، خەيرلىك: بىز ھازىرچە بۇ يەردىن دەرھال يۆتكىلىشىمىز، راپاۋەتلىك خەۋەرنى ئۆز قوۋۇلىرىمىزغا ئۇقتۇرۇشىمىز كېرەك.

راپسودىيە ئى [ر<گىرىك] <مۇز> مول تەسەۋۋۇرغا ئىگە ياكى بايان خاراكتېرلىك بىر خىل چالغۇ ئاھاڭى.

راپورت ئى [ر د فىران] دوكلات، مەلۇمات: ــ شۇنداق ئېپەندىم، بۇ تۆتى تاۋاكا تۇزۇپ ئولتۇرۇپتىكەن، تېخى نەشمۇ چېكىۋېتىپتىكەن، ــ دېدى ئىزچى ئەكبەر ھەربىيلەر راپورت بەرگەندەك چاقماقتەك سۆزلەپ.

راپىس ئى [لات] <بوت> ← **راپىس پالمىسى**.

راپىس پالمىسى <بوت> پالما ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان ۋە توپلىشىپ ئۆسىدىغان چاتقال.

راتسىيە ئى [ر] رادىيو سىگناللىرىنى قوبۇل قىلغۇچى ۋە ئاڭلاتقۇچى كۆچمە رادىيو ئىستانسىسى.

راتسىيونال سۈپ [ر<لات] <مات> يىلتىز ئالامەتلىرىدىن خالىي، رادىكال ئالامەتلىرى ئىچىگە ئېلىنمىغان، رادىكالسىز: راتسىيونال كەسىر. راتسىيونال كەسىر ئىپادە.

راتسىيونالىزم ئى [ر<لات] ① تەپەككۇرنى ھېسسىي تۇيغۇدىن ئايرىپ قويىدىغان ۋە ئەقلىنى بىلىشنىڭ بىردىنبىر مەنبەسى دەپ ھېسابلايدىغان پەلسەپىۋى ئېقىم. ② ئەقىل ـ ئىدراك بىلەن ئىش كۆرىدىغان مۇلاھىزە.

راخاب ئى [پ] قېتىققا مۇز پارچىلىرىنى سېلىپ تەييارلىنىدىغان بىر خىل يەرلىك سوغۇق ئىچىملىك؛ دوغاپ: راخاب ئىچمەك. راخاب ئەتمەك.

راخابچى ئى. راخاب ئېتىپ ساتقۇچى كىشى.

راخابچىلىق ئى. راخاب ئېتىپ سېتىش ئىشى، كەسپى: راخابچىلىق قىلماق. راخابچىلىق بىلەن شۇغۇللانماق.

راخاۋەت ئى [ئە] بوشاڭلىق، زەئىپلىك، ئاجىزلىق: لوقمان ھەكىم ئېيتۇر: «غىزاخورلۇق ئۇمىد ۋە مۇۋەپپەقىيەتنىڭ قۇۋۋىتىنى كېسىدىغان بىر مەرەزدۇر. ئىنسانىي بەختتىن مەھرۇم بولۇپ، مەيۇسانە ياشىماق راخاۋەت، غەيرەتسىزلىك تەسىرىدىندۇر».

راخىت ئى [ر<گىرىك] <تېب> كۆپىنچە ۋىتامىن D نىڭ يېتىشمەسلىكى، ئۇچەي يوللىرىنىڭ كالتسىي بىلەن فوسفورنى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى تۆۋەنلەپ كېتىش قاتارلىق سەۋەبلەردىن بولىدىغان بىر خىل ئۇستىخان بوشاش كېسىلى.

رادار ئى [ر<ئىنگ] ئىنتايىن قىسقا رادىيو دولقۇنىدىن پايدىلىنىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدىغان قۇرۇلما. رادىيو دولقۇنى تارقىتىلغاندا توسالغۇغا ئۇچرىسا قايتىپ كېلىدۇ.

رادون ئى [ر<لات] <خىم> رادىيوئاكتىپلىق گاز ئېلېمېنت. بەلگىسى Rn(Radon).

رادىپ ئى [ئە] <ئەد> شېئىر مىسرالىرىدا ئاساسىي قاپىيەدىن كېيىن تەكرارلىنىپ كېلىدىغان بىر خىلدىكى سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسى.

رادىپلىق سۈپ. رادىپلاشقان، رادىپقا ئايلانغان: رادىپلىق شېئىر. رادىپلىق سۆز.

رادىست ئى [ر] رادىيو ئاپپاراتلىرىنى باشقۇرىدىغان مۇتەخەسسىس: ئۇ پولك رادىستىنى چاقىرىپ، ئۇنىڭغا ئۇرۇمچىگە ــ ئۆلكىلىك ساقچى باشقارمىسىغا تېلېگراممىغا ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى.

رادىستلىق ئى. رادىيو ئاپپاراتلىرىنى باشقۇرۇش ئىشى، كەسپى: رادىستلىق قىلماق.

رادىكال I سۈپ [ر<لات] تۈپ ۋە كەسكىن چارە كۆرۈشنى خالايدىغان: رادىكال كۆز قاراش.

رادىكال II ئى [ر<لات] ① <مات> يىلتىز چىقىرىش ئەمىلىنىڭ بەلگىسى ۋە شۇ ئەمەلنىڭ نەتىجىسى، يىلتىزى. ② <خىم> مولېكۇلادا، بىر خىمىيەلىك بىرىكمىدىن ئىككىنچى بىر خىمىيەلىك بىرىكمىگە ئۆزگەرمەي تۇرۇپ

ئۆتىدىغان تۇرغۇن ئاتوملار گۇرۇپپىسى.

رادىكاللار ئى <تارىخ> بۇرژۇئا ئىنقىلابى دەۋرىدىكى بۇرژۇئازىيە ۋە ئۇششاق بۇرژۇئازىيەنىڭ سول قانىتىغا ۋەكىلىك قىلغان، ئىدىيەسى رادىكال ۋە كەسكىن تەدبىرلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق فېئودالىزم ۋە ئىستىبدات ھاكىمىيەتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشنى تەشەببۇس قىلغان سىياسىي گۇرۇھ.

رادىكاللىق ئى <تارىخ> نەزەرىيەۋى ۋە ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا، تۈپ ۋە كەسكىن چارە كۆرۈشنى تەلەپ قىلىش.

رادىكالىزم ئى [ر] ← **رادىكاللىق**.

رادىئۇس ئى [ر<لات] <مات> چەمبەر مەركىزى بىلەن چەمبەر ئۈستىدىكى خالىغان بىر نۇقتىنى تۇتاشتۇرغۇچى كېسىك چەمبەر رادىئۇسى، شار مەركىزى بىلەن شار سىرتىدىكى خالىغان بىر نۇقتىنى تۇتاشتۇرغۇچى كېسىك شار رادىئۇسى بولىدۇ.

رادىي ئى [ر<لات] <خىم> رادىيوئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى : Ra (Radium) .

رادىياتسىيە ئى [ر<لات] <فىز> ئىسسىقلىقنىڭ تارقىلىش ئۇسۇللىرىدىن بىرى. بۇنىڭدا، ئىسسىقلىق مەنبەسىدىن چىققان ئىسسىقلىق تۇز سىزىق بويىچە تۆت ئەتراپقا بىۋاستە تارقىلىدۇ.

رادىياتسىيەلىك سۈپ. رادىياتسىيەگە ئىگە، رادىياتسىيەگە ئائىت: رادىياتسىيەلىك خىمىيە.

رادىياتور ئى [ر<لات] <ماشىن> رادىياتسىيە، كونۋېكسىيە ۋە ئۆتكۈزۈش رولىدىن پايدىلىنىپ، ئىسسىقلىق مىقدارىنى ئەتراپىدىكى بوشلۇققا تارقىتىدىغان قۇرۇلما.

رادىيان مىق [ر<لات] <مات> بۇلۇڭنى ئۆلچەشتىكى بىر خىل بىرلىك.

رادىيو ئى [ر<لات] ① ئېلېكتىر دولقۇنلىرىنىڭ تەۋرىنىشى ئارقىلىق سىگنال، ئاۋاز قاتارلىقلارنى يىراق مۇساپىلەرگە يوللايدىغان ۋە قوبۇل قىلىدىغان تېخنىكىلىق ئۇسكۇنىلەر. ② شۇ خىل ئۇسكۇنىلەر ئارقىلىق بېرىلگەن ئاڭلىتىش: رادىيو ئاڭلىماق. ③ رادىيو قوبۇللىغۇچ: رادىيودىن شوخ ئۇسسۇل مۇزىكىسى بېرىلىۋاتاتتى.

رادىيوئاكتىپ سۈپ [ر<لات] <خىم> رادىيوئاكتىپلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە، رادىيوئاكتىپلىققا ئائىت: رادىيوئاكتىپ ئېلېمېنت. رادىيوئاكتىپ ماددىلار.

رادىيوئاكتىپلىق ئى <خىم> بەزى ئېلېمېنتلارنىڭ (مەسىلەن، رادىي، ئۇران قاتارلىق) ئاتوم يادروسىدىكى ماددىلارنى ئۆزلۈكىدىن رادىياتسىيە قىلىپ ۋە شۇ ئارقىلىق يىمىرىلىپ، باشقا ئېلېمېنتلارغا ئايلىنىش خۇسۇسىيىتى.

رادىيوپروگراممىا ئى [ر<لات + گرېك] رادىيودا ئاڭلىتىلغان نومۇر ياكى پروگراممىا.

رادىيوتېخنىكا ئى [ر<لات + گرېك] <فىز> ئېلېكتىر ماگنىت دولقۇنلىرى ۋاستىسى بىلەن رادىيو سىگنالىلىرىنى بېرىش، رادىيو ئاڭلىتىش ۋە قوبۇل قىلىش ھەققىدىكى پەن.

رادىيوتېلېفون ئى [ر<لات + گرېك] <فىز> ئاۋازنى رادىيو دولقۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ يەتكۈزىدىغان تېلېفون.

رادىيوتېلېگراف ئى [ر<لات + گرېك] تېلېگراف شىفىرلىرىدىن پايدىلىنىپ رادىيو ئارقىلىق خەۋەر بېرىدىغان ئالاقە سىستېمىسى.

رادىيوتېلېگراممىا ئى [ر<لات + گرېك] <فىز> رادىيو دولقۇنىدىن پايدىلىنىپ ئەۋەتىلگەن تېلېگراممىا.

رادىيوفوتوگرافىيە ئى [ر<لات + گرېك] <فىز> رادىيو دولقۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ ئەۋەتىلگەن فوتو تېلېگراممىا.

رادىيوگراممىا ئى [ر<لات + گرېك] رادىيوتېلېگراف ئارقىلىق بېرىلگەن خەۋەر: رادىيوگراممىا بەرمەك.

رادىيولاشتۇرماق «رادىيولاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار بىر يىل جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق پېئىشھەر يېزىسىنى رادىيولاشتۇرۇپ بولدى.

رادىيولاشتۇرۇلماق «رادىيولاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يېزىنىڭ پۈتۈن يېزىسى رادىيولاشتۇرۇلدى.

رادىيولاشماق پ. رادىيو ۋە رادىيو كانايلىرىدىن پايدىلىنىش ھەربىر ئائىلىلەرگىچە ئومۇملاشماق: پىچانىڭ چوقىتام يېزىسى پۈتۈنلەي رادىيولىشىپ بولدى.

رادىيوليارىيە ئى [ر<لات] <زوئول> ئاددىي ھايۋان. تېنى دۇگىلەك، سۆڭىكى كىرىمنىي ئوكسىددىن تەركىب تاپقان بولىدۇ.

رادىيوئۆزىل ئى [ر] بىرەر رايون، يېزا ـ قىشلاق، مەھەللە ياكى زاۋۇت، كان، كارخانا قاتارلىقلاردا ئاڭلىتىش بېرىش ياكى رادىيو ئىستانسىلىرىدىن بېرىلگەن تۇرلۇك رادىيوپروگراممىلىرىنى ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئۈچۈن مەخسۇس تەسىس قىلىنغان سىملىق رادىيو تارمىقى ۋە ئۇنىڭ مەركىزى.

رازمېر ئى [ر] ھەر خىل كىيىم ـ كېچەك ياكى كۆلۈچ قاتارلىق سايمان ۋە دېتاللارنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىك ئۆلچىمى، نومۇرى: ئاياغنىڭ رازمېرى.

رازمېرلىق سۈپ. رازمېرى بار، ئۆلچەملىك، نومۇرلۇق: چوڭ رازمېرلىق كۆڭلەك. چوڭ رازمېرلىق ئاياغ.

رازۋېدچىك ئى [ر] ← **رازۋېدكىچى**.

رازۋېدكا ئى [ر] دۈشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلەش ۋە قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەرنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەرىكەت: رازۋېدكا ئەترىتى. رازۋېدكا ئايروپىلانى.

رازۋېدكىچى ئى. دۈشمەن ئەھۋالىنى ۋە قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەرنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئەۋەتىلىدىغان خادىم.

رازۋېدكىچىلىق ئى . رازۋېدكا قىلىش خىزمىتى، كەسپى : يول ئۈستىدە « رازۋېدكىچىلىق يالدامىسى ئۈچۈن بىرەر نەرسە ئېلىۋالمايمەنمۇ » دېگەن بىر ئوي كاللامغا كەلدى ـ دە، دەرھال بۇرۇلۇپ ماناس شەھىرىگە كىردىم.

رازۋېدكىشۇناس ئى <ھەرب> رازۋېدكا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس.

رازۋېدكىشۇناسلىق ئى <ھەرب> رازۋېدكا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

رازى سۈپ [ئە] ① كۆپرەك خەۋەر ۋەزىپىسىدە كېلىپ، «مەمنۇن، خۇرسەن، شاد، قايىل» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

مەن ئۆز تۇرمۇشۇمدىن رازى. ② ماقۇل ۋە قايىل بولغانلىقنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ پەقەت دۇنياغا تۇغۇلغىنى ئۈچۈنلا ئامالسىز ياشاشقا رازى.

رازى- رىزا بىرەر ئىشقا، مەسىلىگە رازى بولۇش؛ رازى، رازىمەن.

رازى- رىزالىق ① بىرەر ئىشقا، مەسىلىگە ئۆز ئىختىيارى- لىقى بىلەن ئۇنۇش؛ رازىلىق، رازىمەنلىك: مەن توختىئاخۇن ئاكىنىڭ بالىسىدۇرمەنكى، ئۆز رازى- رىزالىقىم بىلەن ئۇشبۇ مەيداندا قازىكالانىڭ ئالدىغا قويۇلغان نەرسىنى موللا قۇتلۇق ھاجى ئوغلى مۇسا بايغا 300 تەڭگىگە ساتتىم. ② ئۆلۈم ياكى ۋىدالىشىش ئالدىدا بىر- بىرىدىن رازىلىق سوراش؛ رازىلىشىش: ۋەزىر ئۇلارنى باغرىغا بېسىپ، رازى- رىزالىق بېرىپتۇ، ئۆيدە يىغا- زارە كۆتۈرۈلۈپتۇ.

رازىلاشماق پ. بىر- بىرى بىلەن رازى- رىزالىق تىلە- شىپ ۋىدالاشماق؛ رازى بولۇشماق: ئۇ كىشى كېپىنىنى قولتۇ- قىغا قىستۇرۇپتۇ- دە، خوتۇن، بالا- چاقىلىرى، قولۇم- قوشنىلىرى ۋە قوۋم- قېرىنداشلىرى بىلەن رازىلىشىپ خوشلىشىپتۇ.

رازىلىق ئى ① مەمنۇنلۇق، خۇرسەنلىك، شادلىق: سۈتۈق بۇغراخان قوشۇننىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، خېلى رازىلىق بىلەن قايتتى. ② بىرەر ئىش ياكى مەسىلىگە ئۇنىغانلىق، قوشۇلغانلىق، كۆنگەنلىك؛ رىزالىق: رازىلىق سورىماق. رازىلىق بەرمەك.

رازىلىقسىز رەۋ. ئۆز رازىلىقىنى ئالمىغان، ئۆزى خالىمىغان ھالدا: مېنى ئۆيدىكىلەر مېنىڭ رازىلىقىمسىزلا ئۆيلەپ قويۇشتى.

رازىمەن سۈپ [ئە + پ] بىرەر ئىش ياكى مەسىلىگە چىن كۆڭلىدىن رازىلىقى بولغان، قانائەت ھاسىل قىلغان؛ رازى، خۇرسەن: ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە ئايۇپ ئاكىنىڭ سۆزىدىن رازىمەن بولغانلىق ئالامەتلىرى جىلۋىلىنەتتى.

رازىمەنلىك ئى . رازى بولغانلىق: ئۇنىڭ چىرايىدا رازىمەنلىك ئالامەتلىرى پەيدا بولدى.

رازىيانە ئى [پ] <بوت> ئارپىبەدىيان.

راسا رەۋ [پ] ① ناھايىتى، تازا، بەك، ئىنتايىن، كارامەت، قاتتىق، قالتىس، ئاجايىپ: موماي ئوغلىنىڭ ئالىي مەكتەپ ئىمتە- ھانىدىن ئۆتكەنلىكىنى ئاڭلاپ راسا خۇشال بولۇپ كەتتى. ② پۈتۈد- لەي، تولۇق، تەلتۆكۈس: ئۇلار جەڭنى دۈشمەنلەر راسا ئۇيقۇغا كەتكەن ۋاقىتتا باشلاشنى قارار قىلىشتى. ③ خۇمارىدىن چىققۇدەك دەرىجىدە، قانغۇچە، بېرىلىپ، تازا: بىر كۈنى گەپەندىم بىر باغقا چۈشۈپ مېۋىلەرنى راسا يەۋاتقىنىدا، باغنىڭ ئىگىسى كېلىپ قاپتۇ. ④ توپتوغرا: مەن ئۇنى راسا بىر يىل كۈتتۈم.

راست [پ] ① سۈپ. يالغان، ساختا ئەمەس؛ ھەقىقىي، توغرا، جىلىك: راست گەپ. ② رەۋ. ھەقىقەتەن: مەن ئۇ ئىشنى راست بىلمەيمەن. ③ ئى. ھەقىقەت: كۆزىمىزنى روشەنلەشتۇرۇپ راست بىلەن يالغاننى ئاجرىتايلى. ④ يوق «توغرا، بەرھەق، دەرھەقىقەت» دېگەن مەنىدە قىستۇرما سۆز رولىدا كېلىدۇ: راست، كىم مەسئۇل بولىدۇ؟

راستىنى رەۋ. كۆپىنچە «-لا» ئۇلانمىسى بىلەن كېلىپ، «ھەقىقەتەن، دەرھەقىقەت، ھەقىقىي، دەرۋەقە» دېگەن مەنە- لەرنى بىلدۈرىدۇ: سىز كىچىكىڭىزدە راستىنىلا ياخشى بالا ئىدىڭىز.

راستچىل سۈپ. راست سۆزلەشكە ئادەتلەنگەن، راست سۆزلەشنى ياخشى كۆرىدىغان؛ راستگۇي: راستچىل ئادەم. * بۇ بالا ناھايىتى راستچىل ۋە ئەقىل- پاراسەتلىك بالا ئىدى.

راستچىللىق ئى. راست سۆزلەيدىغان خىسلەت ۋە ئادەت: ئۇ ئۆزىنىڭ راستچىللىقى، ئىشچانلىقى، كەمتەر- تىرىشچانلىقى بىلەن ھەممىنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قالدى.

راستگۇي سۈپ [پ] ← **راستچىل**: راستگۇي بالا. *— ئۇ ھەقە- قەتەن سەمىمىي، راستگۇي ئادەم ئىكەن، — دېدى بوۋاي تەسىرلىنىپ.

راستگۇيلۇق ئى ← **راستچىللىق**: بۇ جاۋاھىرپۇرۇشلار پادە- شاھنىڭ ئالدىدا راستگۇيلۇق بىلەن تونۇلغان مەشھۇر ئادەملەر ئىكەن.

راستلىق ئى. ھەقىقىيلىق، توغرىلىق، جىكىلىك: راستلىقى ئاز كىشىنىڭ دوستلۇقى ئاز (ماقال). * نىغمەت بۇ سۆزنىڭ توغرىلە- قىنى ئانىسىدىن ئاڭلىغاندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ سۆزىنىڭ راستلىقىغا ئىشىنىپتۇ.

راستلىماق پ. راستقا چىقارماق، راست دەپ تونۇماق: ئۇ ئۆز سۆزىنى راستلىدى.

راست- يالغان راست ۋە يالغان: ئەمەلىيەت بۇ ئوبرازلارنى سىناپ كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ راست- يالغىنىنى ئايرىيدۇ.

راسچوت ئى [ر] ھېساب- كىتاب، ھېساب: راسچوت قىلماق.

راسخوت ئى [ر] بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە سەرپ قىلىنىش ئۈچۈن مەخسۇس ئاجرىتىلىدىغان پۇل، خىراجەت، چىقىم: يول راسخوتى. ئوقۇش راسخوتى.

راسخوتسىز ① سۈپ. راسخوتى يوق، راسخوتقا ئىگە ئەمەس: راسخوتسىز ئىش. ② رەۋ. راسخوت بىلەن تەمىنلەنمەي، راسخوت ئالماي: راسخوتسىز ئوقۇماق.

راسكار ئى [پ] راسلاش، تەييارلاش.

راسكارلىق ئى ① كىيىم- كېچەكنى پىچىپ كېيىش ئىشى؛ ئۇستىكارلىق (ماشىنىچىلىقتا). ② ئاياغ كىيىمنى تىكىپ بولغاندىن كېيىن پەرداز قىلىش، پەردازلاش ئىشى (موزدۇزلۇقتا): غولجا خۇرۇمىدىن تىكىلگەن بۇ توپلەينىڭ راسكارلە- قى 4 - ئايدا پۈتۈپ 5 - ئايدا قېلىپقا تارتىلغاندى. ③ بىرەر ئىش ئۈچۈن ئالدىن قىلىنغان ھازىرلىق، تەييارلىق: توي راسكارلە- قى. * ساربخان ئانا كەچلىك غىزانىڭ راسكارلىقىنى قىلىپ بولۇپ، چېلەكنى كۆتۈرۈپ كۆل بويىغا سۇغا چىقتى.

راسلاتماق «راسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پادىشاھ ئۆزى ئۈچۈن بىر ئۆي راسلىتىپ، ئۇنىڭغا «غەم ئۆيى» دەپ نام بېرىپتۇ.

راسلاشماق «راسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەتىسى ئۇلار ئەتىگەن تۇرۇپ، ئوچاقلارغا ئوت يېقىپ تاماق راسلاشتى.

راسلاقلىق سۈپ. راسلانغان، تەييار ھالەتكە كەلگەن؛ تەييارلانغان، جابدۇلغان: راسلاقلىق ئاش.

راسلانماق «راسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مېھمانلار كۆتۈلىدىغان ئورۇن بايىقى مەجلىسخانا زالىغا راسلاندى.

راسلىماق پ ① بىرەر ئېھتىياج ئۈچۈن تەييارلىماق، تەييار قىلماق، ھازىرلىماق؛ ياسىماق: تاماق راسلىماق. ② سەرەمە- جانلاشتۇرماق، جابدۇماق (ئۆي ھەققىدە): نىياز دورغا قېزىبەگ خوجىنى موم شامىلار بىلەن يورۇتۇلغان ئايرىم بىر ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ: — ھەزرەتلىرىگە مۇشۇ ھۇجرىنى راسلاپ قويغانىدىم، — دېدى. ③ ئوڭشىماق؛ تۈزىمەك، رۇسلىماق: ياسىن ئۆزىنى راسلىۋېلىپ، يىقىلغان ئېشەكنى يۆلەشكە باشلىدى.

راسلىنىشماق «راسلانماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

راك I ئى [ر] <زوئول> بوغۇم ئاياغلىق ھايۋان. تېنى ئۇزۇن بولۇپ، باش، كۆكرەك ۋە قورساقتىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنىدۇ، تېنىنىڭ سىرتىدا قاسراق ماددىسىدىن تۈزۈلگەن يۇمشاق، نېپىز ھەم سۇزۇك قاپچۇقى بولىدۇ، قورساق قىسمى كۆپلىگەن بوغۇملاردىن قۇرۇلىدۇ.

راك II ئى [ر] <تېب> ئۈستۈنكى تېرە ھۈجەيرىلىرىدىن شەكىللەنگەن يامان سۈپەتلىك ئۆسمە، يەنى سەرەتان كېسەللىكى.

راك III ئى [پ] <مۇز> ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسىدىكى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ بىرىنچىسىنىڭ نامى: راك مۇقامى.

راكېتا ئى [ر<نېم] <ھەرب> ئارقىغا تېپىش كۈچىدىن پايدىلىنىپ ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان بىر خىل ئۇچۇش ئۈسكۈنىسى. سۇرئىتى ناھايىتى تېز كېلىدۇ.

راگازا ئى. دىيال. ئۆتكەن ـ كەچكەن گەپ ـ سۆزنى تەگەش.

رالاشماق پ. ئۆزئارا پۈتۈشمەك، كېلىشمەك.

رالىماق پ . دىيال ① بوزەك قىلماق، دەپسەندە قىلماق، ئاياغ ئاستى قىلماق. ② پاسكىنا قىلىۋەتمەك.

رام I ئى [ر] ① ئوتتۇرىسىغا ئەينەك قاتارلىقلار سېلىنىدىغان ھەمدە تۈتۈپ تۇرۇش، مۇھاپىزەت قىلىش رولىنى ئوينايدىغان قۇرۇلما: دېرىزە رامى. گىرىم ئەينەكنىڭ رامى. ② ئاپتوموبىل، ۋېلىسىپىت قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىي گەۋدە قۇرۇلمىسى.

رام II سۈپ [پ] ① جەلپ قىلغان، قارىتىلغان، مايىل: بايۋەچچە ئاخىر بۇ خوتۇننى ئۆزىگە رام قىلىۋالغاندىن كېيىن خوتۇننى نېمە قىل دېسە، شۇنى قىلىدىغان يەرگە يەتكۈزۈپتۇ. ② سىڭگەن، ئۆزلەشكەن: بۇ سۆز ئۇنىڭ قۇلىقىغا رام ئىدى.

رامزان ئى [ئە] ① ھىجرىيەنىڭ 9 ـ ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 9 ـ ئاي، 30 كۈن بولىدۇ. بۇ ئايدا مۇسۇلمانلار ئاساسەن روزا تۇتىدۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رامكا ئى [ر] ① رەسىم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنى ئېچىگە ئېلىپ قويىدىغان تۆت بۇرجەكلىك جازا؛ رام. ② شەكلى رامغا ئوخشىتىپ سىزىلغان كاتەكچە، رەسىم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلار: گېزىتكە بۇ مۇراسىم توغرىسىدا رامكا ئېچىگە ئېلىنغان خەۋەر بېسىلىپتۇ. ③ ئىش ـ ھەرىكەت، پائالىيەت، ۋەقە ـ ھادىسە ۋە شۇنىڭدەكلەرنىڭ دائىرىسى؛ چەك، چېگرا، دائىرە: بۇ جەريانلار ۋە تەپەككۇر ئۇسۇللىرىنىڭ ھېچبىرى مېتافىزىكىلىق تەپەككۇر رامكىسىغا سىغمايدۇ. ④ كۆچمە. ئاسارەت، چەكلىنىش: بىز ئىدىيەمىزنى ھەر خىل كونا رامكىلاردىن ئازاد قىلىشىمىز لازىم.

رامكىلاتماق «رامكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رامكىلاشماق «رامكىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

رامكىلانماق «رامكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رامكىلىق سۈپ. رامكىسى بار، رامكىغا ئېلىنغان: رامكىلىق رەسىم.

رامكىلىماق پ ① رامكا ئېچىگە ئالماق: رەسمنى رامكىلىماق. ② رامكا ئورناتماق. ③ رامكا ياسىماق، رامكا ھاسىل قىلماق.

راملىق سۈپ. رامى بار، رام ئورنىتىلغان: ئالتۇن راملىق كۆزئەينەك.

راند ئى. جەنۇبىي ئافرىقا، نامىبىيە دۆلەتلىرىنىڭ پۇل بىرلىكى.

راھەت ئى [ئە] ① ئېستېتىكىلىق زوق ياكى ئارام بېرىدىغان نەرسىلەردىن ئېلىنىدىغان لەززەت، ھۇزۇر: ھەر ھالدا ئۆزۈڭنىڭ ئەمگىكى سىڭگەن نەرسىنى ئۆز قولۇڭ بىلەن بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ باقساڭ قانداق راھەت ـ ھە؟ ② ھۇزۇر ـ ھالاۋەت، پاراغەت، تىنچ ۋە پاراۋان ھايات، پاراۋان تۇرمۇش: راھەت كۆرمەك. راھەتتە ياشىماق. * مېھنەتنىڭ تېگى راھەت (ماقال). ③ «ئارام ئال!» دېگەن مەنىدىكى كوماندا بۇيرۇقى: بۇ چاغدا يېقىملىق كۈلۈمسىرىگەن ئەخمەتجان قاسىمى «راھەت» دەپ كوماندا بېرىپ قويۇۋىدى، ئەتراپتا كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ④ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

راھەتبەخش سۈپ [ئە + پ] كىشىگە راھەت بېغىشلايدىغان، كىشىنى ھۇزۇرلاندۇرىدىغان؛ ئارامبەخش: راھەتبەخش جاي.

راھەت ـ پاراغەت راھەت ۋە پاراۋان تۇرمۇش، ھۇزۇر ـ ھالاۋەت: ـــ ئەي نائىنساب، قېچىپ تەگكەن ئېرىڭ ساڭا قانداق راھەت پاراغەت كۆرسەتتى؟ ـــ دېدى ئۇ سىڭلىسىغا ئاچچىقلىنىپ.

راھەتپەرەس سۈپ [ئە + پ] راھەتنى، ھۇزۇر ـ ھالاۋەتنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان؛ راھەتكە، ھۇزۇر ـ ھالاۋەتكە بېرىلگەن، جاپادىن قاچىدىغان: راھەتپەرەس ئادەم.

راھەتپەرەسلىك ئى . راھەتكە، ھۇزۇر ـ ھالاۋەتكە بېرىلىش، ئارتۇقچە راھەت قوغلىشىش: راھەتپەرەسلىك قىلماق.

راھەتسىز سۈپ. راھەتى يوق، راھەت بېغىشلىمايدىغان: مېھنەت ـ جاپاسىز راھەت بولمايدۇ، راھەتسىز مېھنەت بولمايدۇ. بۇ نەرسىلەر بىر ـ بىرىگە تايىنىدۇ.

راھەتسىزلىك سۈپ. راھەتى يوق، ئەپسىز، قولايسىز ھالەت: ئۇ راھەتسىزلىك ئىچىدە بىر ساھەتنى ئۆتكۈزدى.

راھەتلەندۈرمەك «راھەتلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرى ئۇنىڭ كىيىملىرىدىن ئۆتۈپ، بەدىنىنى راھەتلەندۈرەتتى.

راھەتلەندۈرۈلمەك «راھەتلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

راھەتلەنمەك پ. راھەت ھېس قىلماق، ھۇزۇر ئالماق، ھۇزۇرلانماق: كەنجى بۇ يەردە ئولتۇرۇپ راسا راھەتلەندى.

راھەتلىك سۈپ. راھەتى بار، كىشىنى راھەتلەندۈرىدىغان: راھەتلىك تۇرمۇش كەچۈرمەك.

راھەتلىنەرلىك سۈپ. كىشىنى راھەتلەندۈرىدىغان، راھەتلەنگىلى بولىدىغان: ـــ مەن خان سارىيى دېگەن ئومۇمەن مۇستەھكەم ۋە راھەتلىنەرلىك بولغىنى ياخشى دەپ قارايمەن، ـــ دېدى ماركو.

راھەتلىنىشمەك «راھەتلەنمەك » پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار گەرچە تاش ئۈستىدە يېتىشىۋاتسىمۇ، قاتمۇقات كۆرپە ئۈستىدە ياتقاندەك راھەتلىنىشكەنىدى.

راھىب ئى [ئە] <دىن> بۇددا ۋە خرىستىيان دىنلىرىدا ئائىلىنى تەرك ئېتىپ، تەركىدۇنيا بولۇپ، ئۆمرىنى چېركاۋ ۋە ئىبادەتخانىلاردا ئىبادەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزىدىغان كىشى.

راهبه ئى [ئە] <دىن> ئايال راھىب.

راهبلىق ئى ① راھىبلارنىڭ ئىبادەت قىلىش پائالىيىتى، ئۆمۈرلۈك ئىبادەت ئىشى: راھىبلىق قىلماق. ② سۈپ. راھىبلارغا خاس: راھىبلىق تونى. راھىبلىق بەلگىسى. ③ <پەلس> ئېتىقادچىلىق.

راۋا سۈپ [پ] ① بەرھەر ئىشقا، مەسىلىگە قارىتا يول قويۇلۇشى مۇمكىن بولغان؛ ئورۇنلۇق، توغرا: راۋا بولماق. ② مۇناسىپ، لايىق، ماس: راۋا كۆرمەك. ③ كۆچمە. تەئەللۇق، تەۋە، مەنسۇپ، خاس: شەرىئەت ھۆكمى بويىچە خوتۇنۇڭ ئەمدى ساڭا راۋا ئەمەس!

راۋاب ئى [ئە] ئۇيغۇرلارنىڭ زەخمەكتە چالىدىغان چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى. بەش تال سىم تار ئىشلىتىلىدۇ، سىرتقى ئىككى تال تارى ئوخشاش ئاۋازدا سازلىنىپ، مېلودىيە ئورۇنلاپ بېرىدۇ، ئۇچ تال تارى تەڭكەشكە ئىشلىتىلىدۇ.

راۋابچى ئى. راۋاب چېلىشنى كەسىپ قىلغان ياكى راۋاب چالىدىغان كىشى.

راۋاج ئى [ئە] بەرھەر ھالەتتىن ئىككىنچى بىر يۇقىرى ياكى يۇكسەلگەن ھالەتكە ئۆتۈش؛ تەرەققىيات، ئۇلغىيىش: راۋاج تاپماق.

راۋاجلاندۇرماق «راۋاجلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇلار ئىشلەپچىقىرىشنى تىرىشىپ راۋاجلاندۇردى.

راۋاجلاندۇرۇلماق «راۋاجلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قارا شەھەر ناھىيەسىدە ئۇستۇنلۇككە ئىگە كەسىپلەر راۋاجلاندۇرۇلدى.

راۋاجلانماق پ. بەرھەر ھالەتتىن ئىككىنچى بىر يۇقىرى يۇكسەلگەن ھالەتكە ئۆتمەك؛ تەرەققىي قىلماق، يۇكسەلمەك، راۋاج تاپماق: بالىلار مائارىپى راۋاجلىنىشقا باشلىدى.

راۋاق ئى [ئە] كىشىلەرنىڭ ئارام ئېلىشى، ئەتراپنى كۆزىتىشى، يامغۇر ـ يېشىن ۋە كۈن نۇرى قاتارلىقلاردىن دالدىلىنىشى ئۈچۈن باغ ياكى ئېگىزرەك جايلارغا ياكى بىنانىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۇستىنى بېزەپ ياسالغان ئورۇن، پەشتاق.

راۋاقلىق سۈپ. راۋىقى بار، راۋاق ئورۇنلاشتۇرۇلغان: راۋاقلىق باغ. راۋاقلىق بىنا.

راۋان [پ] ① رەۋ. ھېچقانداق توسالغۇغا ئۇچرىمايدىغان، بىر خىلدا، توختىماي ئوخشاش: راۋان بولماق. راۋان قىلماق. ② رەۋ. چۈشىنىشلىك، ئۇقۇملۇق؛ تېز، بىمالال (نۇتۇق ۋە يېزىق ھەققىدە): بۇ ئەسەرنىڭ تىلى راۋان ئىكەن. ③ سۈپ. توختىماي، ئۈزۈلۈپ قالماي؛ ئۈزلۈكسىز؛ ئۈزۈشلۇق، يۇرۇشلۇك: سودىسى راۋان. ④ سۈپ. ھېچبىر توسالغۇسىز، توز، تەكشى، ئەپ: ئۇ يەرنىڭ يوللىرى راۋان.

راۋانلاشتۇرماق «راۋانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ئىككىيلەن بىر بولۇپ بىر سائەتتىن كۆپرەك ئېلىشىپ، ئاخىر مۇزلارنى چېقىپ، سۇنى راۋانلاشتۇردى.

راۋانلاشتۇرۇلماق «راۋانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ يىل ناھىيە بويىچە يېزا يولىغا تاش ـ شىبغىل يانتۇ ـ زۇلۇپ، يوللار راۋانلاشتۇرۇلدى.

راۋانلاشماق پ. توسالغۇسى يوق، راۋان ھالەتكە كەلمەك؛ راۋان بولماق: تاغ بالىسى بوران توختاپ كەتسىلا يولىمىز راۋانلىشىپ كېتىدۇ دەپ ئويلاپ، قارا كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ ئولتۇراتتى.

راۋانلىق ئى. راۋان ھالەت: تىلنىڭ راۋانلىقى.

راۋولفىيە ئى [ئىنگ <لات] <بوت> سۆگەتگۈل ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چاتقال. يىلتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. يۇقىرى قان بېسىمىنى داۋالاش رولىغا ئىگە.

راۋۇرۇس [پ] ① سۈپ. يارامسلىق، ياخشى، تۈزۈك، بولىدىغان: راۋۇرۇس ھۇنەرۋەن. ② رەۋ. تۈز، رۇس، توغرا: ئۇ ياش يىگىتتەك بېلىنى تىكلەپ، راۋۇرۇس ئولتۇراتتى. ③ رەۋ. كەم ـ كوتسىز، پۈتۈنلەي، تولۇق؛ راسا: خۇمارقىز چاچلىرىنى راۋۇرۇس قارايتىپ، چېكىسىنى ئالدىغا تاراپ كىچىككىنە پۈپۈك چىقاردى. ④ رەۋ. قىينالماي، بىمالال: ئۇلار ئۆز كەسىپلىرىدىكى خەنزۇچە كىتابلاردىن پايدىلىنىپ، گېزىتنى راۋۇرۇس كۆرەلەيدىغان بولدى. ⑤ رەۋ. پۈزۈر، قاملاشتۇرۇپ، چىرايلىق: راۋۇرۇس كىيىنمەك.

راۋۇرۇسلۇق ئى. كەم ـ كوتسىزلىك، تولۇقلۇق؛ قاملاشقانلىق: بىزبىرئادەمنىڭ ساغلام ھاياتىي كۈچىنى كىيىۋالغان ھەيۋەتلىك، پۈزۈركىيىملىرىدىن ئەمەس، يەنىلا تېرىسىدىن، بەش ئەزاسىنىڭ راۋۇرۇسلۇقىدىن بىلىمىز.

راي (رايى) ئى [ئە] ① كىشى كۆڭلىنىڭ بەرھەر ئىش ياكى مەسىلە ھەققىدىكى مايىللىقى؛ مەيل، خاھىش: رايىغا باقماق. رايى قايتماق . رايىغا قاراپ ئىش قىلماق. رايىغا قويۇپ بەرمەك. ② <تىل> پېئىلنىڭ خەۋەر شەكىللىرىدە كۆرۈلۈپ، جۈملىدىكى ئىشنىڭ قانداق تەرزدە ئېيتىلغانلىقىنى بىلدۈرۈشى؛ مەيل: راي كاتېگورىيەسى. پېئىل رايلىرى.

رايكوم ئى [ر] «رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى»نىڭ قىسقارتىلغان نامى: رايكوم ئىشخانىسى.

رايون ئى [ر<فىران] ① مەملىكىتىمىزدە ئۆلكە دەرجىلىك، ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ۋە شۇنىڭدەك چوڭ شەھەرلەرنىڭ تەركىبىي قىسمىدىكى ناھىيە دەرىجىلىك مەمۇرىي بۆلۈنمە: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى. ② ناھىيەدىن تۆۋەن، يېزىدىن يۇقىرى بولغان مەمۇرىي بۆلۈنمە ۋە شۇ مەمۇرىي بۆلۈنمىنىڭ مەركىزىي ئىدارىسى: رايونلارغا بۆلۈمەك. رايونغا بارماق. ③ مەلۇم بىر خىل نەرسە كۆپرەك چىقىدىغان ھەم شۇ خىل ئەۋزەللىكى بىلەن باشقا يەرلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان جاي، تېررىتورىيە: كانچىلىق رايونى. پاختىچىلىق رايونى. ئۇزۇمچىلىك رايونى.

رايوندىاش سۈپ. بىر رايونلۇق: مەن ئۇنىڭ بىلەن رايونداش.

رايوندىاشلىق ئى. بىر رايوندىن بولۇش: قەبىلە ئاساسىدىن قانداشلىقنىڭ بىرلەشمىسى، مىللەت بولسا، رايونداشلىقنىڭ بىرلەشمىسى.

رايونلاشتۇرماق «رايونلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇرۇقچىلىق شىركىتى ناھىيەدىكى ئۇرۇق سورتلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى تەدرىجىي رايونلاشتۇردى.

رايونلاشتۇرۇلماق «رايونلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رايونلاشماق پ. رايونلارغا ئاجرىتىلماق، رايونلارغا بۆلۈنمەك: قانداقلا بولمىسۇن، گۇمانخورلار خەلقئارالىشىشنى، رايونلىشىشنى ئېتىراپ قىلىدۇ.

رايونلۇق سۈپ ① رايونغا تەۋە، رايون دەرىجىلىك، رايون خاراكتېرىدىكى، رايونغا ۋەكىللىك قىلىدىغان: ئۇلار رايونلۇق پارتكوم يىغىنىدىن چىقىپ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەنىدى. ② رايونغا قارايدىغان، قاراشلىق: ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدە رايونلۇق تەببىي پونكىت، دۇكان، ماگىزىنلار قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى.

رايىش سۈپ [پ] گەپ ـ سۆزگە كىرىدىغان، قۇلىقى يۇمشاق، ياۋاش، مۇلايىم، مۆمىن، ئىتائەتچان: رايىش بالا. رايىش ئادەم.

رايىشلىق ئى. ئىتائەتچانلىق، ياۋاشلىق: رايىشلىق قىلماق. * ئۇ بىر دەمدىلا قوي قوزىسىدەك ياۋاشلاپ، كۆمۈرخانىغا رايىشلىق بىلەن كىرىپ كەتتى.

رەب (رەببى) ئى [ئە] ① پەرۋىش قىلغۇچى ئاللا، خۇدا، پەرۋەردىگار: ـــ ئەرشى ئەزىم ۋە روھىي زېمىنىنىڭ رەببى بولغان ئاللانىڭ ئىرادىسىگە، تەقدىرنىڭ قىسمىتىگە كىمۇ بويۇن تولغىيالىسۇن؟! ـــ دېدى ھەممەيلەن. ② غوجىدار، خوجايىن، ئىگە.

رەببىنا ئى [ئە] <دىن> رەببىمىز، پەرۋەردىگارىمىز: نۇرغۇن كىشىلەر ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ: ـــ يا، رەببىنا، نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق مەنزىرە بۇ ، ـــ دېيىشتى.

رەببىيلئاخىر ئى [ئە] ھىجرىيەنىڭ 4 ـ ئەينى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 4 ـ ئاينىڭ ئەرەبچە نامى.

رەببىيلئەۋۋەل ئى [ئە] ھىجرىيەنىڭ 3 ـ ئەينى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 3 ـ ئاينىڭ ئەرەبچە نامى.

رەپتار ئى [پ] ۋەزىيەت، ئەھۋال، ھالەت؛ پەيل، ئەلپاز: رەپتارىغا باقماق. * ـــ ھەي تاڭەي، بۇ جاھاننىڭ رەپتارىنى بىلىپ بولمايدۇ...، ـــ دېدى ئۇ.

رەپرەپ سۈپ ① بۇزۇق، پاسكىنا، ئەسكى: رەپرەپ خوتۇن. ② جانسىز، ئۆلەرمەن، ئاۋاق، ئورۇق: رەپرەپ پاقلان.

رەپىق ئى [ئە] ① يېزىت. يېقىن دوست، ھەمراھ، يولداش. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەپىقە ئى [ئە] خوتۇن (ئايالىغا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ): ئايىمخان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ رەپىقىسى ئىدى.

رەت I ئى [ئە] ئىنكار، رەددىيە؛ قوبۇل قىلماسلىق، باش تارتىش: رەت قىلماق.

رەت II [ر] ① ئى. رەتلىك تىزىلغان قۇر، قاتار، سەپ: كىشىلەر خودىدى قايتىدىن ناماز ئوقۇلىدىغاندەك، رەتلىرىنى بۇزۇشماي، ئالدىغا قاراپ دەققەت بىلەن تۇرۇشاتتى. ② ئى. تەرتىپ، نۆۋەت: نەسىھەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن كىشىلەر رەت بويىچە پەردىشەپ ئاستىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ③ مەق. قېتىم، مەرتەم: مەن ئۇستەل سائىتىنى بىرنەچچە رەت قولۇمغا تۇتۇپ تەكشاپمۇ باقتىم. ④ ئى <گېپىنول> بوشلۇق كاتەكچىسىدىكى بىر تۇز سىزىق ئوستىدە بىر ـ بىرىگە ئولىنىش ئارقىلىق تىزىلغان تۇگۇنلەردىن ھاسىل بولغان گېپىنولوگىيەلىك شەكىل.

رەتكە چۈشمەك قالايمىقان، چۈۋالچاق ھالەتتىن رەتلىك، تەرتىپلىك ھالەتكە كەلمەك، نورمالىلاشماق: ئۇنىڭ تۇرمۇشى رەتكە چۈشتى.

رەتكە سالماق تۈزىمەك، ئوڭشىماق، رەتلىمەك: ئاتلىق قىسىملار بىلەن پىيادە قىسىملار تېزدىن رەتكە سېلىنغاندىن كېيىن كېچىلەپ يۇرۇپ كەتتى.

رەتكە ئۆتمەك ئۆلچەمگە قوشۇپ قوبۇل قىلىنماق؛ يارا ـ ماق: پىچانىنىڭ بۇ يىلقى يېشىل قۇرۇق ئۇرۇملىرى بىرىنچى دەرىجىلىك ئۇزۇم سۈپىتىدە رەتكە ئۆتتى.

رەت ـ رەت بىرنەچچە رەت، قاتار ـ قاتار: ئۇ ئۆستەڭگە ۋە ئۇنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە رەت ـ رەت سېلىنغان، ئاپئاق ئاقارتىلغان ئۆيلەرگە قاراپ تويمايتتى.

رەتسىز سۈپ ① رېتى يوق، رەتلىك ئەمەس، تەرتىپسىز، قالايمىقان، چۈۋالچاق: ئۆي ئىچى سوغۇق، رەتسىز ۋە پاسكىنا ئىدى. ② تەرتىپى، ئورۇنلىشىشى بىر ـ بىرىگە ماس كەلمىگەن، ئۆز يۈرۈشىنى تاپمىغان (كىيىم ـ كېچەك ھەققىدە): بۇ مۇھاپىزەتچىنىڭ كىيىملىرى رەتسىز بولسىمۇ، لېكىن ئۆزىنى تولىمۇ تەكەببۇر تۇتاتتى.

رەتلەتمەك «رەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھاشىم بۆلۈم خادىملىرىغا دېلو ماتېرىياللىرىنى رەتلەتتى.

رەتلەشمەك «رەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ ھەممىسى «ئۇيغۇر تىلى ئىزاھلىق لۇغىتى»نىڭ جۈملە كارتىلىرىنى رەتلەشتى.

رەتلەنمەك ① «رەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار رەتلىنىپ سەپكە تۈرۈشتى. ② «رەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇ چاغدا مېنىڭ ماتېرىياللىرىمۇ رەتلەنگەنىدى.

رەتلىك سۈپ ① رېتى، تەرتىپى بار؛ چېچىلاڭغۇ ياكى قالايمىقان ئەمەس: ئاسىيە ئەتىگەن بۇ دەرسنى يورۇق، رەتلىك پارتىلار قويۇلغان ئازادە سىنىپتا سۆزلەپ چىققانىدى. // ئايىمگۈل جوزىدىكى رەتلىك تىزىلغان كىتاب ـ ژۇرنال ۋە گېزىتلەرگە كۆز يۈگۈرتتى. ② رېتىملىق، تەكشى: ئۇلار پاكىز كىيىنىپ، رەتلىك قەدەم تاشلاپ روھلۇق كېتىۋاتاتتى. ③ نەرسە ـ كېرەكلەر جاي ـ جايىغا قويۇلغان، ئورۇنلاشتۇرۇلغان؛ سەرەمجان: ئۆي ئىچى پاكىز ۋە رەتلىك ئىدى. // نۇرئاخۇن سىرلانغان كارىۋاتقا كېلىپ، رەتلىك يىغىپ قويۇلغان ئورۇن ـ كۆرپىلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇردى. ④ مەلۇم رەت ۋە تەرتىپ بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلغان، تەرتىپلىك: رەتلىك بايان. // ئالىم رەتلىك، مەردانە سۆزلىدى.

رەتلىمەك پ ① رەتلىك ھالەتكە كەلتۈرمەك، رەتكە تۇرغۇزماق، تۈزەشتۈرمەك؛ تەرتىپكە سالماق: شەۋكەت تاشلانغان قەغەزلەرنى ئوبدان رەتلەپ قويدى. ② رەت ـ رەت قىلماق، تۈزىمەك: دېھقانلار بۇ يىل ئەتىياز يەنە قېتىم سېلىپ، يەرلەرنى رەتلەپ جىددىي تېكىش تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتى. ③ يىغىپ، توپلاپ، مۇكەممەللەشتۈرمەك: توختىئاخۇن ناخشىچى سادىر پالۋان ناخشىلىرىنى رەتلەپ، خەلق ئىچىدە تارقىتىشتا تۆھپە قوشقان.

رەتمۇرەت رەت ـ رېتى بىلەن، رەتلىك ھالدا: باغنىڭ ئىچىدە ياڭاق، ئەنجۇر، شاپتۇل، ئالما قاتارلىق مېۋىلەر رەتمۇرەت ئۆستۈرۈلگەنىدى.

رەج سۈپ. دىيال. ئۇششۇق، بىشەم.

رەجەب ئى [ئە] ① ھىجرىيەنىڭ 7ـ ئەينى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 7 ـ ئاي، 30 كۈن بولىدۇ. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەخت ئى [پ] ① پاختا، يۇڭ، كەندىر قاتارلىقلاردىن توقۇلىدىغان، كىيىم ـ كېچەك ۋە باشقا نەرسىلەرنى تىكىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇم، توقۇلما؛ گەزمال: رەخت سېتىۋالماق. ② كۆن ـ خۇرۇم، قىرىم، شاۋرۇن قاتارلىق پىششىقلاپ ئىشلەنگەن ھەر خىل تېرە بۇيۇملارنىڭ ئومۇمىي

ئاتىلىشى: بۇ ئۆتۈكنىڭ رەختى ياخشى ئىكەن.

رەددىيە ئى [ئە] ① بىرەر خەۋەر، مەلۇمات ۋە شۇنىڭدەك - لەرنى رەت قىلىدىغان، ئىنكار قىلىدىغان، ئۇلارنىڭ ناتوغرا - لىقىنى ياكى ئاساسسىزلىقىنى ئىسپاتلايدىغان جاۋاب: رەددىيە بەرمەك. ② <لوگ>تەپەككۇر شەكىللىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئىسپاتقا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ، ئۇ مەلۇم بىر ھۆكۈمنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاپ چىقىشتىن ئىبارەت پىكىر قىلىش جەريانى.

رەدنامە ئى [ئە + پ] <دىن> خۇراپىي ئادەت بويىچە كىشىگە روھىي ئازاب سالغان بىرەر ئاپەتنى، كېسەل ياكى قەستىنى قايتۇ - رۇش، رەت قىلىش ئۈچۈن ئوقۇلىدىغان دۇئا: رەدنامە ئوقۇماق.

رەدنامچى ئى. رەدنامە ئوقۇيدىغان ئادەم.

رەزگى I سۈپ ① بۇزۇلغان، چىرىگەن؛ كېرەكسىز، تاشلاندۇق، ئەسكى - تۇسكى: ئەگەر سەن بەكمۇ يېنىك بولساڭ، ھايات دەرياسىنىڭ شىددەتلىك ئېقىنى سېنى خۇددى رەزگى يوپۇر - ماقلاردەك ئېقىتىپ كېتىۋېرىدۇ. ② پەس، ئىپلاس، رەزىل: رەزگى دۇشمەنلەر شۇئان قانلار يۇتۇپ ئەجەل تاپتى. // ئۇلار بىلەن ھەر كۈنى ئۆتكۈزۈپتۇ بەزمىلەر، ھاراق - نەشە، قىمارغا بېرىلىپ ئۇ رەزگىلەر. ③ ئىسكەتسىز، كۆرۈمسىز، سەت، پەس: مېنىڭ ئۇنىڭ رەزگى چىرايىغا زادى قارىغۇم كەلمىدى. ④ كۈچسىز، زەئىپ، ئاجىز؛ جۈدەڭ، ئورۇق: رەزگى ئادەم.

رەزگى II ئى. دىيال. بۇغداي، شال، تېرىق قاتارلىقلارنىڭ ئىلغىنىپ قالغان دېنى.

رەزگىلەشمەك پ. رەزگى ھالەتكە كەلمەك: قىزغۇچ بۇلغار بىلەن تاشلانغان بۇ كىتاب قولدىن قولغا ئۆتۈۋېرىپ چۆرىلىرى رەزگىلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پارقىراق قاپقارا خەتلىرى تېخى ھېچقانچە ئۆچمىگەنىدى.

رەزگىلىك ئى. چىرىگەن، رەزگى ھالەت، ئىپلاسلىق.

رەزىل سۈپ [ئە] ① كىشىنى يىرگەندۈرىدىغان، پەسكەش، ئىپلاس، رەسۋا: ئۇ مېنىڭ نەزىرىمدە رەزىل بىر شەخسكە ئايلىنىپ قالدى. ② رەھىمسىز، قەبىھ، ئەشەددىي، ۋەھشىي: رەزىل دۇشمەن.

رەزىللەشتۈرمەك «رەزىللەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رەزىللەشمەك ئى. رەزىللىكنى ئۆزىگە ئادەت قىلماق، قىلمىشى رەزىل بولماق: ئۇلار تولىمۇ رەزىللەشتى.

رەزىللىك ئى. رەزىل ئىش - ھەرىكەت، رەزىل قىلىق، رەزىل قىلمىش: مەن ئىنسانلار ئارىسىدا مۇشۇنداق رەزىللىكلەرنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ ھەم ھەيران بولدۇم، ھەم چۆچۈدۈم.

رەسەت ئى [ئە] يېزىت <ئاستىر> ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىش، ئاستىرونومىيەلىك كۆزىتىشلەر.

رەسەتچىلىك ئى<ئاستىر> ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىش ئىشى، ئاستىرونومىيە ئىلمى: بۇ ئادەم رەسەتچىلىك، جۇغراپىيە ئىلمىلىرىنى مۇكەممەل بىلىدۇ.

رەسەتخانا ئى [ئە + پ] <ئاستىر> مەخسۇس ئەسۋابلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئاسمان جىسىملىرى، يەر تەۋرەش ۋە ھاۋا رايى قاتارلىق ھەر خىل ھادىسىلەرنى كۆزىتىدىغان ئورۇن، ئىستانسا.

رەستە ئى [پ] شەھەر ياكى بازارنىڭ ئىككى ياقىسىغا ھەر خىل سودا دۇكانلىرى قاتار ئورۇنلاشقان ئاۋات كوچىسى: ئۇ يۇك بىسىلغان ئاپتوموبىلنى ھەيدەپ، شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىلىرىدىن ئۆتۈپ، چوڭ تاشيولغا بۇرۇلىدىغان دوقمۇشقا كېلىپ توختىدى.

رەسسام ئى [ئە] رەسىم سىزىشقا ماھىر ۋە شۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سەنئەتكار.

رەسساملىق ئى<گ سەن> رەسىم سىزىش سەنئىتىنىڭ بىر خىلى: رەسساملىق قىلماق.

رەسمىي سۈپ [ئە] ① ھۆكۈمەت، دۆلەت ياكى بىرەر تەشكىلگە ئائىت ۋە شۇلار تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن، ئېلان قىلىنغان، چىقىرىلغان، تارقىتىلغان: رەسمىي كادىر. رەسمىي ۋەكىل. رەسمىي ئاخبارات. ② رەسمىيەت يۈزىسىدىن ئەمەس، راستتىنلا، ئەمەلىي، ھەقىقىي: نىياز پالۋان ئىشكىلىرىنى تاقاپ كىرگەندىن كېيىن ئۇلار رەسمىي گەپكە چۈشتى. ③ قانۇنىي تەستىقتىن ئۆتكەن، رەسمىيەتلەشتۈرۈلگەن: رەسمىي ھۆججەت. رەسمىي ئەزا.

رەسمىيەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىشنىڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ياكى بىرەر تەشكىل تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن بېجىرىلىش تەرتىپى، بېجىرىلىش رەسىم - قائىدىسى: رەسمىيەت ئۆتمەك. ② بىرەر ئىشنىڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ياكى بىرەر تەشكىل تەرىپىدىن بېجىرىلگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىغان خەت، تونۇشتۇرۇش ۋە ئالاقە قاتارلىقلار: — نېمىشقا تۇزۇمگە خىلاپلىق قىلىسىز؟ قېنى، بۇ يەرگە كىرىشتىكى رەسمىيەتنىڭزنى چىقىرىڭ! — دېدى ئۇ سىيىت ئاكىغا خاپا بولۇپ. ③ ئۆزۈندىن بېرى خەلق تۇرمۇشىغا ئۆزلىشىپ كەتكەن ئادەت، يوسۇن: ئۇ جاپالارنى كۆرۈپ ئۆزىنى سەل تۇتۇۋالدى - دە، رەسمىيەت يۈزىسىدىنلا: — باشلىق، ئاغرىپ قالدىڭىزمۇ نېمە؟ — دەپ سوراپ قويدى. ④ باشقىلارغا كۆرسىتىش مەقسىتىدە قىلىنغان شەكىلەن ئىش: ئۇ ئانىسىنىڭ زورلىشى بىلەن ياتلىق بولدى، لېكىن ئۇ پەقەت رەسمىيەتنى ئادا قىلىشلا بولدى، خالاس.

رەسمىيەتچى ئى. ھەربىر ئىشنى، مەسىلىنى بېجىرگەندە قۇرۇق رەسمىيەتكە ئەمەل قىلىدىغان، ئېسىلۇۋالىدىغان، قاتمال، بىيۇروكرات ئادەم: — ئىلىم ئەھلى مۇشۇنداق رەسمىيەتچى كېلىمىز، — دېدى ئۇ كۇلۇمسىرەپ. // رەسمىيەتچى رەھبىرىي كادىرلار ھەرقانداق ئىش قىلسا رەسمىيەتنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدۇ.

رەسمىيەتچىلىك ئى ① ھەربىر ئىشنى، مەسىلىنى بېجىرگەندە قۇرۇق رەسمىيەتكە ئېسىلۇۋېلىش، شەكىلۋازلىق قىلىش، شەكىلەن ئىش قىلىش: رەسمىيەتچىلىك قىلماق. ② باشقىلارغا كۆرسىتىش مەقسىتىدە ساختىلىق بىلەن ئىش قىلىش؛ شەكىلۋازلىق: ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد قىلىش ھەرگىزمۇ رەسمىيەتچىلىك ياكى ئۆزىنى كۆرسىتىش بولماستىن، بەلكى كەمچىلىك - خاتالىقنى تۈگىتىشنىڭ ياخشى ئۇسۇلى. ③ كىشىلىك تۇرمۇشتا رەسىم - قائىدىگە قاتتىق ئەمەل قىلىش، رەسىم - قائىدىنى، ئۆرپ - ئادەتنى قوغلىشىش: توينىڭ چوڭ چېچى، كىچىك چېچى دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى بىر رەسمىيەتچىلىكتۇر.

رەسمىيەتسىز سۈپ ① رەسمىيەت ئۆتمەي، رەسمىيەت بېجىرمەي: رەسمىيەتسىز چىقىم قىلماق. ② قائىدىنى بۇزۇپلا، ئۇسۇپلا، ئۇدۇل: دەل شۇ پەيتتە، كۈتۈلمىگەندە تاشقىرىقى ئىشكىتىن قادىر ئاخۇن ھېچقانداق رەسمىيەتسىزلا كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئۆيگە كىرىپ كەلدى.

رەسمىيەتلىك سۈپ. رەسمىيەتى بار، رەسمىيەت بىجە-رىشكە تېگىشلىك، رەسمىيەت ئۆتۈلىدىغان: رەسمىيەتلىك توختام. رەسمىيەتلىك ئىش.

رەسمىيەشتۈرمەك «رەسمىيەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — رەيھان، بىز سىزنى يېرىم يىلغا قالماي رەسمىيەشتۈرىمىز، — دېدى ئۇ رەيھاننى ئۆزىتىپ تۇرۇپ.

رەسمىيەشتۈرۈشمەك «رەسمىيەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

رەسمىيەشتۈرۈلمەك «رەسمىيەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئالىم بۇ يىل رەسمىيەشتۈرۈلدى.

رەسمىيەشمەك پ ① رەسمىي يول بىلەن تەستىقلانماق، رەسمىي تۈس ئالماق، رەسمىي بولماق: ھۆججەتلەر رەسمىيلەشتى. ② ئادەتكە، قائىدە ـ يوسۇنغا ئايلىنىپ قالماق: شائىر «ئەل» دېگەندە، ئۇنى كىشىلەر ئاغزىدا رەسمىيلىشىپ قالغان رەسمىيەت بويىچە ئېيتمايدۇ. ③ بىرەر ئورۇن، تەشكىلاتنىڭ رەسمىي ئەزالىقىغا ياكى خادىملىقىغا ئۆتمەك: ھەلىمە پارتىيە ئەزالىقىغا رەسمىيلەشتى.

رەسۋا (رەسۋاسى) سۈپ [پ] ① ئەدەپ ـ ئەخلاققا زىت، يامان ئىش ـ ھەرىكىتى، يۈرۈش ـ تۇرۇشى بىلەن كىشىلەر نەزىرىدىن چۈشۈپ قالغان؛ پەس، پەسكەش، رەزىل: ھەزرىتىم مېنى ئۇچىغا چىققان رەسۋا ئادەم دەپ ھېسابلايدۇ. // ۋاھاپ ئورنىدىن چاچراپ قوپۇپ: — مەن ئەمدى ئۇ رەسۋانى ئالمايمەن، — دېدى. ② كىشىنى بىزار قىلىدىغان، يىرگەنىدۈرىدىغان؛ ناھايىتى سەت، تېتىقسىز، يامان، ناچار: رەسۋا گەپ.

رەسۋاچىلىق ئى. كىشىلەرنىڭ كۈلكىسىگە قېلىش؛ رەسۋا بولۇش ھالىتى، رەسۋا ئىش ـ ھەرىكەت، قىلىق؛ شەرمەندىلىك، سەتچىلىك: بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ: «ئاھ، بۇ نېمىدېگەن رەسۋاچىلىق» دەپ پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپتۇ.

رەسۋالارچە رەۋ. رەسۋالارغا ئوخشاش، رەسۋالاردەك: ئىشپىيون ياش ئۆچقۇنلارنىڭ ئىچىدىن رەسۋالارچە قوغلاپ چىقىرىلىشتىن ئازراقمۇ خىجىللىق تارتىپ قالمايتتى.

رەسۋالاشتۇرماق «رەسۋالاشماق»پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رەسۋالاشتۇرۇلماق «رەسۋالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رەسۋالاشماق پ. رەسۋا ھالغا كەلمەك، رەسۋا بولماق: — نېمە؟ ئەمدى بىزنى يۇرت ئىچىدە تۇرالمىسۇن، رەسۋالىشىپ ھەممىسىنىڭ مەسخىرىسىگە قالسۇن دېمەكچىمۇ سەن؟ ۋاي ئىسىت، — دېدى خالىق ھېلىقى ئايالغا.

رەسۋالىق ئى. رەسۋا ئىش، رەسۋا قىلىق: رەسۋالىق قىلماق. * ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىشقا ئاشمىغان رەسۋالىقلىرىنى يوشۇرۇپ قېلىشقا تىل بىرىكتۇرگەنىكەن.

رەسۋايىئالەم سۈپ [رەسۋا + يى + ئالەم] رەسۋالىقى پۈتۈن ئالەمگە پۇركەتكەن، رەسۋالىقىنى ھەممە ئادەم بىلىدىغان: — ۋاي يەر يۇتقۇر، تېخىچە ئولتۇرۇپسەنغۇ؟ مېنى رەسۋايىئالەم قىلىدىغان بولدۇڭ، ئەمدى خوجامغا نېمە دەيمەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.

رەسۋايىجاھان سۈپ [رەسۋا + يى + جاھان] ← **رەسۋايىئالەم:** ھەسەن رەسۋايىجاھان بولۇشتىن قورقۇپ شاھزادە تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلىكىنى تولۇق سۆزلەپ بېرىپتۇ.

رەسىدە سۈپ [پ] بويىغا، بالاغەتكە يەتكەن؛ يېتىلگەن (قىز بالا ھەققىدە): رەسىدە بولماق.

رەسىم I ئى [ئە] كىشىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان تەرتىپ ـ قائىدە؛ ئۆرپ ـ ئادەت: رەسىم بولۇپ قالماق. * قىلمىساڭ گەر بۇنى رەت، قوي بىركىمگە مۇھەببەت، يۇرتىمىزنىڭ رەسمى شۇ، كەتكۈڭ كەلسە شۇ چاغ كەت.

رەسىم II ئى [ئە] سىزىلغان، بېسىلغان ياكى فوتو ئاپپاراتى ئارقىلىق تارتىلغان ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ تەسۋىرى؛ سۈرەت: رەسىم سىزماق. قىستۇرما رەسىم.

رەسىمچى ئى. رەسىم سىزغۇچى ياكى مەخسۇس فوتو ئاپپاراتى بىلەن رەسىمگە تارتقۇچى.

رەسىمچىلىك ئى. رەسىم سىزىش ۋە فوتو ئاپپاراتى بىلەن رەسىمگە تارتىش ئىشى، كەسپى: رەسىمچىلىك بىلەن شۇغۇللانماق.

رەسىمخانا ئى [ئە + پ] ① رەسىم سىزىش ئۆيى: ئابدۇسەمەت بۇ بىر كۈننى سەئىدە مەكتىپىنىڭ رەسىمخانىسىدا رەسىم سىزىش بىلەن ئۆتكۈزدى. ② فوتو ئاپپاراتى ئارقىلىق مەخسۇس رەسىمگە تارتىپ تىجارەت قىلىدىغان ئورۇن ۋە شۇ ئورۇنىنىڭ فوتو ئاپپاراتى قاتارلىق ئۈسكۈنىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۆي: ئوقۇغۇچىلار رەسىمگە چۈشۈش ئۈچۈن رەسىمخانىغا كىرىشتى.

رەسىم ـ قائىدە قائىدە ـ يوسۇن؛ ئادەتلەنگەن تەرتىپ ـ تۈزۈم: مەن رەسىم ـ قائىدە بويىچە ئۇ كىشى بىلەن كۆرۈشكىلى يېنىغا كىردىم.

رەسىملەشتۈرمەك پ ① «رەسىملەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ قائىدە رەسىملەشتۈرۈلدى. ② رەسىملەر ئارقىلىق تەسۋىرلەپ كۆرسەتمەك، رەسىم ۋاستىسى ئارقىلىق بايان قىلىپ بەرمەك.

رەسىملەشتۈرۈلمەك «رەسىملەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چاتما رەسىمدە ئەدەبىي ئەسەر، ھېكايە ياكى رېئال تۇرمۇشنىڭ ماتېرىيال ئېلىنىپ، ئىجادىي خەتلەر بىلەن سېنارىيەلەشتۈرۈلۈپ، ئاندىن رەسىملەشتۈرۈلىدۇ.

رەسىملەشمەك پ ① رەسىمگە ئايلانماق، قائىدىلەشمەك. ② سۈرەت ھالىتىگە كەلمەك.

رەسىملىك سۈپ. رەسىمى بار، يۇزىگە، بېتىگە رەسىم چۈشۈرۈلگەن ياكى سىزىلغان: رەسىملىك كىتاب. رەسىملىك ژۇرنال.

رەسىم ـ يوسۇن ← **رەسىم ـ قائىدە:** ئۇ يۇرتنىڭ رەسىم ـ يوسۇنى ئۆزگىچە ئىكەن.

رەشك ئى [پ] ① ياخشى كۆرگەن كىشىنى بىراۋدىن كۈنلەش، قىزغىنىش؛ كۈندەشلىك: ئايشەم ئۇلارنىڭ بىللە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ كۆڭلىدە رەشك قوزغالدى ۋە دېرىزىنى يېپىۋەتتى. ② كۆرەلمەسلىك، ھەسەت، ئىچى تارلىق: — قانداق، رەشكىڭ كېلىۋاتامدۇ؟ — دېدى ئۇ دەرھال جاۋاب قايتۇرۇپ.

رەشكچى ئى. رەشك، كۈندەشلىك قىلغۇچى؛ ھەسەتخور: ئۆزگىنى ياراتماس ئۆزىدىن باشقا، تەڭ كۆرمەس ياقۇتنى ئۆزىدىكى تاشقا. ۋە بەلكىم سالغاندۇر رەببىم ئەخمەقلىق دەردىنى ئەڭ ئەخمەق رەشكچى باشقا.

رەغبەت (رەغدى) ئى [ئە] راي، مەيل؛ كۆڭۈل، خۇش: رەغدى بارماسلىق. رەغدى بار. رەغدى يوق.

رەقەم ئى [ئە] يېزىقتا سانىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە: ئەرەب رەقىمى. رىم رەقىمى.

رەقەملەشتۇرمەك «رەقەملەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رەقەملەشتۇرۇلمەك «رەقەملەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: لېكىن رۇسىيەنىڭ ھازىرغا قەدەر مۇنتىزىم رەقەملەشتۇ-رۇلگەن پىيادە ئەسكەرلەر باتالىيونى يوق.

رەقەملەشمەك پ. رەقەم بىلەن باشقۇرۇلىدىغان ھالەتكە كەلمەك: رەقەملەشكەن تېلېۋىزور. رەقەملەشكەن فوتو ئاپپاراتى. * چىراغچىلىق ئىشلىرىدىكى رەقەملىشىش، تورلىشىش ۋە ئەقلىي ئىقتىدارلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى بىزگە چىراغچىلىق جەھەتتە تېخىمۇ يۇقىرى ۋە يېڭى تەلەپ قويدى.

رەقەملىك سۈپ ① سانلار، رەقەملەر بىلەن ئىپادىلەنگەن؛ رەقەملەر بىلەن يېزىلغان: رەقەملىك ئىپادە. ② سانلار، رەقەملەر ئارقىلىق كونترول قىلىنىدىغان؛ سانلار، رەقەملەرنىڭ يارىدە-مى بىلەن باشقۇرۇلىدىغان: رەقەملىك باشقۇرۇلىدىغان ئىستانوك.

رەقس ئى [ئە] يېزىت. ئۇسسۇل: ئالدىرايمەن خۇش كۆڭۈل ئاتا-ئانىنى كۆرگىلى، قىز-يىگىتلەر ئويىنىغان رەقس، سامانى كۆرگىلى.

رەققاس ئى [ئە] يېزىت. ئۇسسۇل ئويىنىغۇچى كىشى، ئۇسسۇلچى: ئەنە تەسۋىرىي سۈرەتتە چېلىپتۇ مۇزىكىنىڭ ھەر ساز، ئۇسسۇل رەققاسلىرى قىپتۇ پەردىدىكى كۆكتە مىڭ پەرۋاز. // ئۇ رەققاس قىزلاردەك كۆلكە يېغىپ تۇرغان چىرايىنى بىر پەستىلا قەرز ئىگىسىنىڭ قاپىقى سېلىنغان، تەرى تۇرۇلگەن قىياپىتىگە ئۆزگەرتەلەيتتى.

رەقىب ئى [ئە] ① رىقابەتلىشىش خاراكتېرىنى ئالغان مۇسابىقە ئويۇنلىرى، تالاش-تارتىش، بەس-مۇنازىرە ۋە شۇ قاتارلىقلاردىكى قارىمۇقارشى تەرەپ، ئۆزئارا رىقابەتلەشكۈچى (بىر-بىرىگە نىسبەتەن): رەقىبىنى يەڭمەك. ② دۈشمەن، ياۋ: شامەخسۇت ئۆز رەقىبىنىڭ ئۇرۇق-ئەۋلادلىرىدىنمۇ قىساس ئالىدۇ. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەقىبلىك ئى. دۈشمەنلىك: قىزغا نۇر مەن كۆزۈمدىن ھەم رەقىبلىك قىلمىغاي، كەلسە گەر ھالىم سوراپ يېنىمغا ئول دىلجۇ يىگىت.

رەكەت ئى [ئە] <دىن> نامازنىڭ نامراز باشلانغاندىن تارتىپ رۇكۇ ۋە ئىككى قېتىملىق سەجدىنىڭ تاماملىنىشى: بالا ئەتىسى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى رەكەت نامازنى ئوقۇپ ئالتۇن شەمشەرگە ئەمر قىپتۇ.

رەگەتكە ئى [ر] ئۇششاق تاش، داشقال ۋە شۇنىڭدەك نەرسىلەرنى ئېتىش ئۈچۈن ئاچىماق ياغاچقا رېزىنكە بېكىتىپ ياسالغان ئانقۇچ: رەگەتكە ياسىماق. رەگەتكە ئويىنىماق.

رەڭ ئى [پ] ① نەرسىلەرنى بويىاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ماددا، بويىاق. ② جىسىملاردىن چىققان، قايىتقان ياكى ئۆتكەن نۇر دولقۇنلىرىنىڭ كۆرۈش سەزگۈ ئەزالىرىمىزدا قالدۇرغان تەسىرى. ③ ھىيلە-مىكىر؛ ساختىلىق، نەيرەڭ: ئۇروشنىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ (ماقال).

رەڭچى ئى. رەڭ بېرىش، بويىاش كەسپى بىلەن شۇغۇللاڭ-غۇچى كىشى؛ بويىاقچى: ئۇلارنى كىشىلەر «سەرگاز» ۋە «رەڭچى» دېگەن ناملار بىلەن ئاتاشقان.

رەڭدار سۈپ [پ] ① بىرەر رەڭدە بويالغان؛ رەڭلىك: رەڭدار قەغەز. ② كۆچمە. گۈزەل، چىرايلىق: ئارتىسلار بولسا، سۇ بويىلىرىدا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ رەڭدار گۈللەردىن تۇتام-تۇتام دەستىلەر تىزماقتا. ③ كۆچمە. خىلمۇخىل، مول مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان: رەڭدار تۇرمۇش.

رەڭدار پەردە <بىيول> كۆز ئالمىسىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدىكى تەركىبىدە پىگمېنت بولغان ھالقىسىمان نېپىز پەردە. ئۇ بىرىكتۇرگۈچى توقۇلمىلىق ھۈجەيرە ۋە مۇسكۇل تالالىرىدىن تۈزۈلىدۇ. ئوتتۇرىسىدا كۆز قارىچۇقى بولىدۇ. كۆز ئالمىسى رەڭگىنىڭ قانداق بولۇشى رەڭدار پەردە تەركىبىدىكى پىگمېنت مىقدارىنىڭ ئاز-كۆپلۈكى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.

رەڭدارلاشتۇرماق «رەڭدارلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كىشىلەر مېھىر-مۇھەببەت يەتكۈزۈش ئارقىلىق بىرى بىلەن ئىناق ئۆتۈپ، تۇرمۇشنى رەڭدارلاشتۇرىدۇ. * شىنجاڭ مائارىپىي ژۇرنىلى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان سەھىپىلىرىنى يېڭىلاپ، رەڭدارلاشتۇرۇپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ياقتۇرۇپ ئوقۇشىغا مۇيەسسەر بولدى.

رەڭدارلاشتۇرۇشماق «رەڭدارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

رەڭدارلاشتۇرۇلماق «رەڭدارلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رەڭدارلاشماق پ. رەڭدار ھالەتكە كەلمەك، رەڭدار بولماق: گىيزىتلەر رەڭدارلاشتى. تۇرمۇشىمىز رەڭدارلاشتى. تاماملىرىمىز رەڭدارلاشتى.

رەڭدارلىق ئى. رەڭ جەھەتتىن ناھايىتى كۆركەم بولۇش، رەڭدار ھالەت: بۇ ئالمىلارنىڭ رەڭدارلىقى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

رەڭداش سۈپ. رەڭگى بىر-بىرىگە ئوخشايدىغان، رەڭگى بىر خىل.

رەڭداشلىق ئى ① رەڭگى ئوخشاشلىق. ② <زوئول> بەزى ھايۋانلارنىڭ مورفولوگىيەسى، رەڭگى ۋە تېنىدىكى ئالىسى باشقا خىلدىكى ھايۋانلار، ئۆسۈملۈكلەر ياكى ئەتراپىدىكى باشقا جىسىملارغا ئوخشاپ قالغان ھايۋانلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ شۇ خىل ئارتۇقچىلىقلىرىدىن پايدىلىنىپ دۈشمەندىن قوغدىنىش ھادىسىسى.

رەڭسىز سۈپ ① رېڭى يوق، بىرەر رەڭگە ئىگە بولمىغان؛ تۈسسىز: رەڭسىز سۈيۇقلۇق. ② رەڭ بېرىلمىگەن، رەڭلىك ئەمەس: رەڭسىز گىلەم. ③ كۆچمە. ئۆچكەن، كۆرۈمسىز، يېقىمسىز، سەت: ئۇنىڭ رەڭسىز يۈزى بىردىنلا غەزەپكە تولۇپ كەسكىنلەشتى.

رەڭسىزلەشمەك پ. رەڭسىزلەنمەك: باياقلىق تەرەپتە تالاق شەپەقىنىڭ قىزىللىقى رەڭسىزلىشىپ ئاقىرىپ بېرىۋاتقاندىلا ساي بويىدا ئوچاقلار تۈتەشكە باشلىغانىدى.

رەڭسىزلەنمەك پ. ئۆزىدىكى رەڭنى يوقاتماق، رەڭسىز ھالەتكە كەلمەك؛ سەتلەشمەك: بۇ خىل سۈيۇقلۇق خىمىيەلىك ئۇسۇلدا رەڭسىزلىنىدۇ.

رەڭسىزلىك ئى. ئېنىق رەڭگە ئىگە بولماسلىق، رەڭگى يوقلۇق ياكى رەڭگى ئېنىقسىزلىق، سۇسلۇق: سۇ رەڭسىز، پۈراقسىز سۈيۇقلۇق، ئەمما ئۇنىڭغا زەررە رەڭ قوشۇۋەتسىڭىز، رەڭلىك بولىدۇ، ئازغىنا ئىسپىرت قوشۇۋەتسىڭىز، رەڭسىزلىكىنى يوقىتىپ پۈرايدۇ.

رەڭشۇناس ئى<گ سەن> مەخسۇس رەڭ تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى، مۇتەخەسسىس.

رەڭشۇناسلىق ئى <گ سەن> رەڭنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىم.

رەڭگ ئى [پ] ① بىرەر نەرسىنىڭ يۈزىدىكى بويىاق، رەڭ: ئۇستەلنىڭ رەڭگى. قانىنىڭ رەڭگى. ② يۈز، چىراي، تەلەت: رەڭگى تاتارماق. رەڭگى ئۆچمەك. رەڭگى ئۆڭمەك.

رەڭگارەڭ سۈپ [پ] ھەر خىل رەڭدىكى، رەڭمۇرەڭ: شەرەپە رەڭگارەڭ گۈللەرگە كۆز تاشلىدى.

رەڭگروي ئى [رەڭگ + ى + روي] چىراي، يۈز ـ كۆز: ئانا يۈرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگرويۇڭ سامان بولماس (ماقال).

رەڭلەتمەك «رەڭلىمەك»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەسىمنى رەڭلەتمەك.

رەڭلەشتۈرمەك «رەڭلەشمەك» نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەرقانداق بويىاقچى بويىاقنىڭ خۇسۇسىيىتىگە قاراپ قايسى خىل مىنېرال ماددىنى قوشسا بويىاقنىڭ رەڭلەشتۈرۈش رولى ياخشى بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى.

رەڭلەشمەك پ. رەڭ بىلەن بويىالماق، رەڭگە كىرمەك، ئىگە بولماق.

رەڭلەنمەك «رەڭلىمەك» نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شەپەق شولىسى بىلەن يورۇپ تۇرغان ئۇزۇم دانىلىرى شۇ قەدەر رەڭلەنىپ، جۇلالىنىپ كەتكەنىدىكى، كىشىگە قاشتېشىدىن ياسالغان نەپىس سەنئەت بۇيۇمىنى يېشىل يوپۇرماقلار ئارىسىغا ئېسىپ قويغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. * بۇ تەسىرات ئۇلارنىڭ ھەربىرىدىكى تىپىك لىكلەر نەتىجىسىدە سوزۇلۇپ رەڭلىنىشكە باشلايدۇ.

رەڭلىك سۈپ ① رېڭى بار، رەڭ بېرىلگەن، رەڭ بىلەن بويالغان، رەڭدار: رەڭلىك رەسىم. ② چىرايلىق، ئۇز: ئالمىدىن رەڭلىك ئىدىم، رەڭگىمنى سارغايتتى پىراق. ئۇندىسەڭ يېنىڭدا مەن، ئۇندىمىسەڭ كەتتىم يىراق.

رەڭلىك تېلېۋىزور يالتىراق ئېكراندا رەڭلىك كۆرۈنۈشلەرنى ھاسىل قىلالايدىغان تېلېۋىزور.

رەڭلىك فىلىم <كىنو> رەڭلىك كىنو لېنتىسىغا ئېلىنغان، يەنى نەرسىلەرنى ئەسلىي رەڭگى بويىچە ئېكراندا كۆرسىتەلەيدىغان فىلىم.

رەڭلىك مېتال <گېئول> تۆمۈر، مانگان ۋە خرومدىن ئىبارەت قارا مېتاللاردىن باشقا بارلىق مېتاللارنىڭ ئورتاق نامى. مەسىلەن، ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، قەلەي، سىماب، سىنىك، سۈرمە قاتارلىقلار.

رەڭلىمەك پ. رەڭ بىلەن بويىماق. رەڭ بەرمەك، رەڭگە كىرگۈزمەك: سۈرەتنى رەڭلىمەك. ماتانى رەڭلىمەك.

رەڭمۇرەڭ ① تۈرلۈك رەڭلەردىكى، ھەر خىل رەڭدىكى: رەڭمۇرەڭ گۈللەر. ② تۈرلۈك ـ تۈمەن، خىلمۇخىل، ھەر خىل: رەڭمۇرەڭ بولاي دەيمەن، ھېچنېمە رەڭ بولالمايمەن (ماقال).

رەڭۋاز ئى [پ] كۆز بويامچى، ئالدامچى، ساختىپەز ئادەم: رەڭۋازلاردىن يىراق تۇر.

رەڭۋازلىق ئى. كۆز بويامچىلىق، ئالدامچىلىق، ساختىپەزلىك: ئۇ بىزنى قىزىقتۇرۇش ئۈچۈن رەڭۋازلىق قىلىۋاتىدۇ.

رەللە ئى. ئىچى تىت ـ تىت بولۇش، تاقەتسىزلىنىش؛ ئاچچىقلىنىش: ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي رەللە بولۇشقا باشلىدى.

رەم ئى [ئە] خۇراپاتلىقتا بىراۋنىڭ ئۆتمۈشى ۋە كېلەچىكى، تەلىيى، تەقدىرى قاتارلىقلار ھەققىدە خەۋەر بېرىدىغان پائالىيەت؛ پال: رەم ئاچماق. رەم سالماق. رەم باقماق.

رەمچى ئى. رەم ئاچىدىغان، رەم سالىدىغان كىشى؛ پالچى: رەمچىنىڭ رېمىدىن ئۆزۈڭنىڭ خىيالى دۇرۇس (ماقال).

رەمچىلىك ئى. رەم بېقىش ئىشى، پالچىلىق: رەمچىلىك قىلماق.

رەمزە ئى [ئە] ① بىرەر غايە، چۈشەنچە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنى ئىپادىلىگۈچى، ئەسلەتكۈچى شەرتلىك بەلگە، ئىشارە؛ سىمۋول: دوستلۇق رەمزىسى. تىنچلىق رەمزىسى. * شائىر بۇ يەردىن ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان سىرلىق تەكلىماكاننىڭ رەمزىسىنى كۆردى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەممال ئى [ئە] ← **رەمچى**: خالىق «باخشى»، «رەممال» دېگەن بىرنېمىلەرگە ئەسلا ئىشەنمەيتتى.

رەمماللىق ئى ← **رەمچىلىك**: رەممالىلىق قىلماق.

رەنا [ئە] سۈپ ① كېلىشكەن، گۈزەل، چىرايلىق: بۇ قىز بۇرۇنقى ئىككى قىزغا قارىغاندا رەناراق ئىكەن. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

رەناگۈل ئى [رەنا + گۈل] ① <بوت> ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ② قىزلارنىڭ ئىسمى.

رەنالىق ئى. گۈزەللىكلىك، چىرايلىقلىق.

رەنە ئى [ئە] ← **گۆرۈ**: رەنگە قويماق.

رەنج ئى [ئە] يېزىت ① كۆڭلىگە، دىلىغا يەتكەن ئازار، خاپىلىق، دەرد، ئەلەم: رەنج تارتماق. * رەھىم قولىدىن كېلىشچە خەقنىڭ دەردىگە داۋا، رەنجىگە شىپا بولىدىغان ئادەم. ② ئازاب، جاپا، مۇشەققەت: تىكەننىڭ رەنجىدىن قورققان كىرەلمەس بۇ چىمەن ئىچرە، جاپانى جانغا راھەت بىل، ساڭا دىدار كېرەك بولسا.

رەنج ـ بالا دەرد ـ ئەلەم، بالا ـ قازا: مەن ھاياتلىقىمدىكى ھەممە رەنج ـ بالاغا سەۋر قىلىمەن. * دۇنياغا كېلىپ رەنج ـ بالانى كۆرۈپ ئۆتتۈم، ئۇل رەنج ـ بالا دەشتىدىن ئۆرگىلىپ ئۆتتۈم.

رەنجداش ئى. يېزىت. بىر كىشى، نەرسە ياكى ئىشتىن ئۆزى بىلەن تەڭ رەنجىگەن كىشى: بىئەقىل قولىدا قانغا بويالغان، گۆھەرسىز كۆزۈمدە ئاقار ياشىم بار؛ ئىشتىگىل خۇنۇم بار ئۇنىڭدا مېنىڭ، شۇ كەبى نامەردكە رەنجداشىم بار.

رەنج ـ مۇشەققەت رەنج ۋە مۇشەققەت: ھاتەم بەزىلەر غايىب بولغان يەرگە قاراپ ماڭدى. كۆپ رەنج ـ مۇشەققەتلەر تارتىپ، ئۇ يەرگە يېتىپ باردى.

رەنجىتمەك «رەنجىمەك» نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ ماڭا قارا، بولدى قىلىڭ، گەپ قىلماي مايانغا مېڭىڭا، ـــ ئۇنى بىرى يېڭىدىن تارتتى، ـــ بىلمەمتىڭىز، بۇ بازارلىق ئۇششۇقلارنى، دادىسى «خوتۇنۇڭنى !...» دەپ تىللايدىغان ياۋايى ئېشەكلەرنى؟ بىكاردىن ئەتەگەندىلا ئۆزىڭىزنى رەنجىتمۇالدىڭىز.

رەنجىتىلمەك «رەنجىتمەك» نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رەنجىش ئى. خاپا بولۇش، ئاغرىنىش: قانچە قېتىملاپ گۈلى تەرەپتىن رەنجىشكە ئۇچرىغان بۇ كىشىنىڭ كۆزى ئاۋۇالقىدەكلا پاك مۇھەببەت ۋە سەمىمىي ئەقىدە بىلەن گۈلىنىڭ ئالدىدا تۇراتتى.

رەنجىشلىك سۈپ. رەنجىش، ئاغرىنىش تۇسىنى ئالغان؛ رەنجىشكە تېگىشلىك: ـــ تولا يىغلاپ كۆزىمىزنىڭ يېشىمۇ قۇرۇپ كېتەي دېدى، بىزنىڭ ئەرز خەتلىرىمىز ئوردا بەگلىرىنىڭ يانچۇقىدىلا تىتىلىپ تۆگەيدۇ، ـــ دېدى تورپاق موللا راجى رەنجىشلىك بىلەن.

رەنجىشمەك «رەنجىمەك» نىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى:

ئۇلار ئۆي ئىگەسىنىڭ يامان گېپىدىن قاتتىق رەنجىشتى.

رەنجىمەك پ. دىلى ئازار يېمەك، خاپا بولماق، نارازى بولماق: رەنجىدىممەن سېنىڭدىن، ئەقىدەمنى بىلمىدىڭ. سېلىپ قويۇپ پىراقتا، تاشلاپ كەتتىڭ، كەلمىدىڭ.

رەندە ئى [پ] ياغاچ ماتېرىياللىرىنى قىرىپ سىلىقلاشقا ئىشلىتىلىدىغان، ئوتتۇرىسىغا پولات تېغ ئورنىتىلغان دەستىلىك ئەسۋاب.

رەندىلەتمەك «رەندىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ياغاچنى رەندىلەتمەك. شالنى رەندىلەتمەك.

رەندىلەشمەك «رەندىلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

رەندىلەنمەك «رەندىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تاختاي رەندىلەندى. ياغاچ رەندىلەندى.

رەندىلىمەك پ. رەندە ياكى رەندىلەش ئىستانوكى ئارقىلىق سىلىقلىماق: قېيۇم ئۇستا ياغاچلارنى رەندىلەپ بولۇپ، چېتىق ۋە تۆشۈكلەرنى ئۆلچەپ سىزىۋاتاتتى.

رەنىلىك سۈپ. ئالدىن رەنە قويۇلغان: رەنىلىك قەرز پۇل. رەنىلىك ھۆددە. * داۋۇس مۇنبىرى دۇنيا بويىچە پاي چېكى بازىرى داۋالغۇۋاتقان، ئامېرىكىنىڭ ئىككىلەمچى رەنىلىك قەرز كىرىزىسى كېڭىيىۋاتقان پەيتتە ئېچىلدى.

رەھبەر ئى [پ] ① يولباشچى، باشلىق: ئۆيدە قوزغىلاڭ رەھبەرلىرى بىلەن ھېلىقى ئىككى كىشى قالدى. ② تەلىم ـ تەربىيە بەرگۈچى، يولىيورۇق كۆرسەتكۈچى؛ ئۇستاز: ئەخمەتجان ئەپەندىم بىزگە رەھبەر.

رەھبەرلىك ئى ① تەلىم ـ تەربىيە، يولىيورۇق بېرىش، يېتەكچىلىك قىلىش، باشقۇرۇش ئىشى، خىزمىتى: بىز باش ئىشتابىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوللاپ، ھمايە قىلىمىز. ② سۈپ. باشقۇرۇش ئىشىنى ياكى مەلۇم ۋەزىپىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان: رەھبەرلىك گۈرۈپپا. ③ ئى. بىرەر ئىدارە ياكى كوللېكتىپنى باشقۇرىدىغان رەھبىرىي ئورگان، تەشكىل: مەكتەپ رەھبەرلىكى بىلەن ئوقۇتقۇچىلار ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىشلىرى كېرەك.

رەھبىرىي سۈپ [پ + ئە] رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغان، رەھبەرلىك خىزمىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، رەھبەرلىك خىزمىتىگە ئائىت: سۆھبەتكە بىر قىسىم رەھبىرىي يولداشلار قاتناشتى.

رەھمان ئى [ئە] ① يېز ت. شەپقەت قىلغۇچى، شەپقەتلىك ئاللا. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەھمانلىق ئى. شەپقەتلىك خىسلەت، مېھرىبانلىق: ئېغىرلىق ــ رەھمانلىق، يېنىكلىك ــ شەيتانلىق (ماقال).

رەھمەت ئى [ئە] ① بىركىمگە بىلدۇرگەن تەشەككۈر ۋە مىننەتدارلىقنى ئىپادىلەيدۇ: رەھمەت ئېيتماق. رەھمەت ئوقۇماق. ② مەرھەمەت، شەپقەت، ياخشىلىق: ــ خۇدا رەھمەت قىلسۇن بېگىم، ــ دېدى بوۋاي خۇشال بولغان ھالدا. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەھمەتلىك سۈپ. خۇدانىڭ رەھمىتىگە لايىق، مەرھۇم (ۋاپات بولغان كىشى ھەققىدە): رەھمەتلىك ئاتام ماڭا بەكمۇ ئامراق ئىدى. // ھەي، ئېسىل يىگىت ئىدى. رەھمەتلىك بولۇپ كەتتى ــ دە...

رەھمىتي سۈپ. ← **رەھمەتلىك**: ئاتاڭلار رەھمىتي ئۇ يامبۇنىڭ نەگە كۆمۈلگىنىنى ئېيتمىغانىدى.

رەھنەما ئى [پ] يېز ت. يول كۆرسەتكۈچى، باشچىلىق قىلغۇچى، يېتەكچى: ئۇنىڭ خىيالىچە، ئۇستازى ياڭ زىڭشىننىڭ ئاقىلانىلىك بىلەن يۈرت سوراش تەدبىرلىرى ئۆزى ئۈچۈن بىردىنبىر رەھنەما بولۇشى لازىم ئىدى.

رەھنەمالىق ئى. يېز ت. يول كۆرسەتكۈچ، باشلامچىلىق، يېتەكچىلىك: دىلى قەست بىرلە تولغانلار، بىلەلمەس رەھنەمالىقنى، يېقىنىنى يات بىلىپ تۇتقاي يىراقتىن ئاشنالىقنى.

رەھىم ئى [ئە] ① مېھىر ـ شەپقەت، مەرھەمەت، كۆيۈنۈش، مېھرىبانلىق: رەھىم قىلماق. رەھمى كەلمەك. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

رەھىمدىل سۈپ [رەھىم + دىل] بىركىمگە ئازار بەرمەيدىغان، كىشىگە رەھىم ـ شەپقەت قىلىشنىلا ئويلايدىغان، شەپقەتلىك: رەھىمدىل ئادەم. رەھىمدىل كىشى.

رەھىمدىللىك ئى. كۆڭلى يۇمشاقلىق؛ رەھىم ـ شەپقەتلىك، مېھرىبانلىق: رەھىمدىللىك قىلماق.

رەھىمسىز ① سۈپ. رەھمى يوق، كىشىگە رەھىم قىلمايدىغان، شەپقەتسىز: رەھىمسىز ئادەم. ② رەۋ. رەھىم قىلماي، رەھىم قىلمىغان ھالدا، رەھىمسىزلەرچە: سېغىنىش ۋە ئۈمىد قامچىسى مېنى رەھىمسىز قامچىلىماقتا ئىدى.

رەھىمسىزلەرچە رەۋ. رەھىمسىزلىك بىلەن، ۋەھشىيلەرچە: ئۇنىڭ كۆزىگە غەزەپ ـ نەپرەتلىك بىر جۇپ كۆز رەھىمسىزلەرچە تىكىلگەندى.

رەھىمسىزلىك ئى. رەھىم ـ شەپقىتى يوقلۇق، شەپقەتسىزلىك، غالجىرلىق: شاھزادىنىڭ رەھىمسىزلىكىدىن غەزەپلەنگەن باتۇر ژاڭقىراپ خىزمەتچىلەرنى چاقىردى.

رەھىم ـ شەپقەت رەھىم ۋە شەپقەت؛ بىركىمگە ياكى نەرسىگە كۆرسىتىلگەن مېھرىبانلىق ۋە مەرھەمەت: بوۋاي قىزغا كۆپ رەھىم ـ شەپقەت قىلدى.

رەھىملىك سۈپ. رەھىم قىلىدىغان، كۆڭلى يۇمشاق، رەھىمدىل، مېھرىبان: رەھىملىك كىشى.

رەۋەت ئى. جان ت. تاقەت، چىدام؛ رەغبەت، خاھىش: قەمەرنىسا ئىككىلىنىپ قالدى، باراي دېسە، ئانىسىنى يەنە كۆرۈشكە رەۋىتى يوق ئىدى.

رەۋەن ئى [پ] < بوت> ← **تۆگىقۇلاق**.

رەۋەندە ئى [پ] كونا جەمئىيەتتە دېھقانلاردىن ئەرزان باھادا ئاشلىق سېتىۋېلىپ، باشقىلارغا يۇقىرى باھادا ساتىدىغان كىشى؛ ئاشلىق سودىگىرى: ئاتىسى ئۇنى رەۋەندىگە ئېشەك ھەيدىگىلى چاكار قىلىپ بېرىپتۇ.

رەۋەندىچىلىك ئى. كونا جەمئىيەتتىكى دېھقانلاردىن ئەرزان باھادا ئاشلىق سېتىۋېلىپ، يۇقىرى باھادا سېتىش ئىشى: ئۇنىڭ سېتىپ بەرگىنى رەۋەندىچىلىك قىلىپ تاپقان پايدىسىنىڭ ئوندىن بىرىگە توغرا كەلمەپتۇ.

رەۋىش ئى [پ] ① ھالەت، ئۇسۇل، تەرز، يوسۇن. ② <تىل> شەيئىلەر ھەرىكىتىنىڭ ۋاقتى، ئورنى، ئۇسۇلى، ھالىتى، سۈپىتى ۋە شەيئىلەر بەلگىسىنىڭ دەرىجىسى قاتارلىقلارنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى: ۋاقىت رەۋىشى. ھالەت رەۋىشى.

رەۋىشتە رەۋ. ئۇسۇلدا، تەرزدە، ھالەتتە، تەرىقىدە، ئەھۋالدا، ھالدا: بۇلار ئىختىيارسىز رەۋىشتە بىر ـ بىرىدىن ئۇزاققىچە كۆزلىرىنى ئېلىشالمىدى.

رەۋىشداش ئى [پ] <تىل> رەۋىش رولىنى ئويناىدىغان

پېئىل شەكلى.

رەۋىشلەشتۈرمەك «رەۋىشلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قوشۇمچە بەزى سۈپەتلەرگە قوشۇلۇپ، ئۇلارنى رەۋىشلەشتۈرىدۇ.

رەۋىشلەشمەك پ. رەۋىش ھالىتىگە كەلمەك، رەۋىش رولىدا كەلمەك، رەۋىشلىك رولىنى ئويناش: رەۋىشلەشكەن سۆز ـ ئىبارىلەر.

رەئىس ئى [ئە] ① بەزى دۆلەت، دۆلەت ئورگانلىرى، پارتىيە ـ گۇرۇھ ياكى بەزى ئىدارە، تەشكىلاتلار رەھبىرىنىڭ ۋەزىپە نامى ۋە شۇ ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن كىشى: دۆلەت رەئىسى. ئۇلكە رەئىسى. ② مەجلىسنى باشقۇرغۇچى شەخس، يىغىن رىياسەتچىسى: مەجلىس رەئىسى. رەئىس سەھنىسى. ③ كونا. دىنىي مۇراسىم ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلەرنىڭ بېجىرىلىشىنى كۆزىتىپ تۇرغۇچى كىشى ۋە شۇنىڭدەك جىڭ تېشى، تارازا قاتارلىقلارنىڭ توغرىلىقىنى تەكشۈرۈپ تۇرىدىغان مەنسەپدار كىشى.

رەئىس ئەزا <تېب> ئادەم بەدىنىدىكى باشقۇرۇش رولىنى ئويناىدىغان ئاساسلىق ئەزا: بۇ خىل دورىنىڭ رولى رەئىس ئەزالارنى قوۋۇزۇتلەپ، چىرايغا بالدۇر قورۇق چۈشۈشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

رەئىسلىك ① ئى. رەئىسلەر قىلىشقا، ئۆتەشكە تېگىشلىك خىزمەت، ئىش: سايلام داۋاملاشتۇرۇلۇپ، سەپداشلارنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىزدىن ل. مۇتەللىپنى تەشكىلات رەئىسلىكىگە كۆرسەتتى. ② ئى. بىرەر مەجلىس، يىغىلىش قاتارلىقلارنى باشقۇرۇش ۋە ئۇلارغا رىياسەتچىلىك قىلىش ئىشى، خىزمىتى: يىغىنغا رەئىسلىك قىلغۇچى كىشى ئورۇق ئىدى. ③ سۈپ. رەئىسكە خاس، رەئىسكە تەئەللۇق: ئەتىسى كۈن تۇغۇشى بىلەن ئالاۋىدىن ئەبۇ ئەششەمات دۇئانغا كىرىپ، رەئىسلىك كۇرسىغا ئولتۇرۇپتۇ.

رەئىشە ئى [ئە] <تېب> ھەر بىر سېكۇنتتا 3 ـ 8 قېتىم تىترەيدىغان كىلىنىكىلىق كېسەل ئالامىتى.

رەئىيەت ئى [ئە] يېزا ت. پۇقرا، خەلق: شاھ تەلەر بولسا شاھلىق قىلماق، رەئىيەتتىن كېرەك ئەمەس ئايرىلماق.

رەيھان ئى [ئە] ① <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاق ياكى قوڭۇر ئارىلاش ئاق كېلىدۇ. غول ۋە يوپۇرماقلىرى خۇشبۇي بولۇپ، پۇراقلىق ماتېرىياللار ئىشلىنىدۇ، ئۇنىڭدىن يەنە سودا تەييارلاشقىمۇ بولىدۇ. ② ئايالارنىڭ ئىسمى.

رەيھانزار ئى. رەيھان كۆپ ئۆسكەن جاي: كۆڭلۈم گۈل تۇرگۇچى بولۇپ، بۇ گۈلشەن رەيھانزاردىن بەھىساب خۇش پۇراق گۈللەر يىغدى.

رو ئى [پ] <خىم> جان ت. ئالىيۇمىن: بۇ چۆگۈن رودىن ئىشلەنگەن. // رو قازان. رو چۆگۈن. رو ساپلىق.

روبىرو [پ] ① ئى. مەلۇم بىرنەرسە ياكى سۆزلىگۈچىگە قارىمۇقارشى بولغان تەرەپ؛ ئالدى، ئۇدۇلى: سابىر بىلەن سەلىمە بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ قويۇپ، گەمىنىڭ روبىروسىغا كېلىپ توختىدى. ② رەۋ. يۈزتۇرانە،يۈزمۇيۈز، ئۇدۇلمۇئۇدۇل: ئۇلار شىرىلداپ سۇ ئېقىۋاتقان ئېرىق بويىغا كېلىپ روبىرو ئولتۇرۇشتى.

روبىرولاشماق پ. روبىرو بولماق؛ دەلمۇدەل قارشىلاشماق، قارشىلىشىپ ئېلىشماق: بۇ قان ئىچەر يالماۋۇزلار بىلەن نۇرغۇن قېتىم جەڭ مەيدانلىرىدا روبىرولاشتۇق، ھەربىر ئۇرۇشنى ئۆز غەلىبىسىز ھېسابىغا ئاخىرلاشتۇردۇق.

روپاش سۈپ [پ] يات ئەرلەرگە كۆرۈنمەيدىغان، تالا ـ تۈزگە چىققاندا يۈزىگە چۈمۈپەردە تارتىۋالىدىغان (ئايالالار ھەققىدە): ئۇ يەردە پەرەنجە ئارتىۋېلىشقان روپاش ئايالالار كۆپ ئىدى. // ئېشەك يوقالسا روپاشتىن سوراپتۇ (ماقال).

روپاشلىق ئى. روپاش ئايالالارغا خاس يۈرۈش-تۇرۇش، سۆز ـ ھەرىكەت، خۇسۇسىيەت.

روپچىك ئى. موزدۇزلۇقتا ئىچ چەم بىلەن باشلىنىدىغان ئارىسىغا ئېلىپ تىكىلىدىغان تاسما.

روتا ئى [ر] <ھەرب>← **لىيەن.**

روتور ئى [ر<لات] <فىز> ئېلېكتىر ماشىنىلىرى، تۇرىنا ياكى پومپىنىڭ ئايلىنىش قىسمى.

روتىيل ئى [ر<لات] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. تەركىبى TiO_2 دانىچە ياكى كاللەك ھالەتتە بولۇپ، كۆپىنچە بېغىر رەڭ كېلىدۇ، پارقىرايدۇ. ئادەتتە ئۇ تىتان تاۋلاشتا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

روجەك ئى. دېرىزىنىڭ كۆزنەك ئورنىتىلغان جازىسى؛ پەنجىرە: ياغاچ ـ تاش قۇرۇلمىلىق بۇ كاتتا ئىمارەت بىردەمدىلا ئوت دېگىزى ئىچىدە قالدى. مەدرىسەنىڭ ھەممە روجەك، پەنجىرىلىرىدىن قاپقارا ئىس تۇرۇلۇپ ـ تۇرۇلۇپ چىققىلى تۇردى.

روجەكلىك سۈپ ① روجىكى بار، روجەك ئورنىتىلغان: روجەكلىك ئۆي. ② روجەك قىلىشقا بولىدىغان، روجەك قىلىشقا يېتىدىغان: بىر روجەكلىك ياغاچ.

روچۈن ئى. قاناتلىرى پارقىرايدىغان، ئادەتتىكى چۈنلەردىن چوڭ بىر خىل چۈن: روچۈن بولسا كىشى، قانات تاقاپ ئۇچسا كىشى. دۇنيانى بىر چۆرۈلۈپ، ئۆز خىلىنى تاپسا كىشى.

رودار ئى. جۇۋا تىكىدىغان تېرىنىڭ تېشىلگەن ياكى يىرتىلغان يېرىگە سېلىنغان ياپراق شەكىللىك ياماق.

رودۇ سۈپ [پ] ① تېنى ناھايىتى ئورۇق، جۈرەك، كۆچسىز، ئەبگاھ؛ ئاجىز: رودۇ ئادەم. ② ھېچ نەرسىسى يوق، تۇرمۇشى قىيىن؛ گادای، نامرات: مۇشۇنداق بىر رودۇ ئادەم تۇخۇمدەك گۆھەرنى ئېلىپ كېتىۋاتسا، قاراپ تۇرامدۇق.

رودۇپاي [پ] ① ئى. ئەپسانىلەردە ئېيتىلىشچە، پۈتى ئۇچەيگە ئوخشايدىغان، كىشىلەرگە ھاپاش بولۇۋالسا ئاجراتقىلى بولمايدىغان سۆڭەكسىز بىر مەخلۇق: رودۇپاي كالتەكتىن قورقىدۇ (ماقال). ② سۈپ. كۆچمە. ئاسان قۇتۇلغىلى بولمايدىغان، چېكىدىن ئاشقان ئۇشۇشۇق، توخۇپوقى: — نېمانچە رودۇپاي نېمە سىز؟! ئادەمىمۇ شۇنداق بىزەك بولامدۇ؟! — دېدى ئۇ غەزەپ بىلەن.

رودۇپايلىق ئى. ئادەمگە بەھۇدە ئۇشۇشۇقلۇق قىلىپ چاپلىشىۋېلىش، ئەسكىلىك قىلىش قىلمىشى: ئۇ رودۇپايلىق قىلىپ، زادىلا يېنىمدىن كەتكىلى ئۇنىمىدى.

رودۇلاشتۇرماق «رودۇلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رودۇلاشماق پ. رودۇ ھالەتكە كەلمەك، نامراتلاشماق: تەر تۆكۈپ، ئۇنچە ـ مارجان ئارزۇلىشىپ، تۇغقىشتۇق ئۆزىمىزمۇ رودۇلىشىپ.

رودىمېنت ئى [ر<لات] <بىيول> جانلىقلار تېنىنىڭ

مەلۇم قىسىملىرى تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىدا كىچىكلەپ كېتىدىغان، تۈزۈلۈشى ئاددىيلىشىدىغان، رولى ئاجىزلاپ ھەتتا پۈتۈنلەي يوقىلىپ كېتىدىغان بىر خىل ھادىسە. مەسىلەن، پىتىنىڭ قانىتى پۈتۈنلەي يوقىلىپ كەتكىنىگە ئوخشاش.

رودىمېنتلاشماق پ <بىيول> تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىدا بەزى جانلىقلار تېنىنىڭ مەلۇم قىسمى كىچىكلەپ، بەزىلىرىنىڭ تۈزۈلۈشى ئاددىيلىشىپ، بەزىلىرىنىڭ رولى ئاجىزلىماق ياكى پۈتۈنلەي يوقالماق.

رودىي ئى [ر<لات <گىرېك] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Rh (Rhodium). كۈمۈش رەڭدە ياكى كۈل رەڭ ئارىلاش كۆك رەڭدە بولىدۇ، پارقىرايدۇ، قاتتىق كېلىدۇ. ئادەتتە كۆزەت چىرىغىنىڭ نۇر قايتۇرغۇچ ئەينىكىنىڭ يۈزىگە يالتىلىدۇ، قېتىشمىلىرى خىمىيەۋى ئەسۋابلار ۋە يۇقىرى تېمپېراتۇرىنى ئۆلچىگۈچى ئەسۋابلارنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ.

روزا ئى [پ] ① <دىن> رامىزان ئېيىدى داۋاملاشقان سۇبھىدىن كۈن پاتقۇچە — پۈتۈن كۈن يېيىش ـ ئىچىشتىن ئۆزىنى تۇتۇش ئادىتى: روزا تۇتماق. روزىنى بۇزماق. ② رامىزان ئېيى.

روزا ـ رامىزان روزا تۇتۇلىدىغان ئاي ـ كۈنلەر، رامىزان مەزگىلى.

روزانە ئى [پ] تىرىكچىلىك ۋە ئۇنىڭغا لازىملىق ئىقتىساد ۋە باشقا نەرسە ـ كېرەكلەر.

روزغار ئى [پ] ① كۈن كەچۈرۈش ئۇچۇن ئىستېمال قىلىنىدىغان ئوزۇق ـ تۈلۈك، يېمەك ـ ئىچمەك، ئاشلىق ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەر؛ ئوزۇقلۇق: ھەببۇلا ھاجى روزغار تەييارلاپ تەڭ كېچە مەھەل بىلەن ئاقيول تىلەپ ئۆلارنى ئۆزىتىپ قويدى. ② ئۆي ـ جاي، ماكان؛ مال ـ مۈلۈك، تەئەللۇقات، ئۆي، بىسات: مومىاي ئاخىرى چوڭ نەۋرىسى روشەنگۈلنى ئېلىپ قەدىمىي روزغارىغا قايتىپ كەلگەنىدى. ③ تۇرمۇش، تىرىكچىلىك: — ئۇلارغا ئەلۋەتتە روزغار كېرەك، — دېدى ئىمام خاتىپ تۇزلا جاۋاب بېرىپ.

روزغارسىز سۇپ. ئوزۇق ـ تۈلۈك، ئۆي ـ ماكان، تۇرمۇشقا كېرەكلىك نەرسىلىرى يوق: پادىچىلار روزغارسىز قالغاندا دادام بىلەن ئىككىمىز ئۇلارغا ئوزۇق ـ تۈلۈك ئاپىرىپ بەرگەنىدۇق.

روزگار ئى [پ] ۋاقىت، چاغ: قۇياش بىر غۇلاچ ئۆرلىگۈچە بولغان روزگارنى ھارۋا ئۈستىنى پۈتۈنلەي جىمجىتلىق بېسىپ كەتتى. * ئىككىيلەن ھەۋەس ـ زوقى بىلەن رەسمگە تىكىلىپ تەنقىد قىلىۋاتقان روزگارنى ئاسماندا قاناتلىرىنى كېرىپ يوغان بىر بۈركۈت پەيدا بولدى.

روزنامە ئى [پ] كۈندىلىك ۋەقە، ئىش ۋە خاتىرىنى ياكى كۈنلۈك چىقىمنى خاتىرىلەپ تۇرىدىغان مەخسۇس دەپتەر.

روزېتكا ئى [ر] <فىز> ئېلېكتىر يولىنى تۇتاشتۇرغۇچى بىرخىل دېتال. كۆپىنچە توك مەنبەسىگە ئۇلىنىدۇ، ئۈستىدە ئىككى ياكى ئۈچ دانە تۆشۈكى بولىدۇ. ئېلېكتىر ئەسۋابلىرىنىڭ ئىشتىپسىلى ئۇنىڭ بىلەن جۈپلەشكەندە ئېلېكتىر ئەسۋابلىرىغا توك ئۆتىدۇ.

روزېدىستۇا ئى [ر] ← **روزېدىستۇو بايرىمى**.

روزېدىستۇا بايرىمى <دىن> خىرىستىيانلارنىڭ ھەر يىلى 25 ـ دېكابىر كۈنى ئەيسانىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزىدىغان دىنىي بايرىمى.

روسۇل ئى [ئە] ① <دىن> ئەلچىسى، پەيغەمبەر. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

روسۇللا ئى [ئە] <دىن> ئاللانىڭ روسۇلى (ئەلچىسى)، ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن پەيغەمبەر.

روشەن [پ] ① رەۋ. ئېنىق، ئوچۇق، ئاشكارا: كۆزۈمگە روشەن كۆرۈنۈۋاتىدۇ. // ئىككىسىنىڭ روشەن پەرقى بار. ② سۇپ. ياخشى كۆرىدىغان، ئۆتكۈر (كۆز ھەققىدە): كۆزى روشەن. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

روشەنكۆل ئى [روشەن + گۆل] ① <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى، يوپۇرمىقى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، كۆز يارىسى، چىيقان قاتارلىقلارنى داۋالاش رولىغا ئىگە. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

روشەنلەشتۇرمەك «روشەنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەسىلىنى روشەنلەشتۇرمەك. كۆزنى روشەنلەشتۇرمەك.

روشەنلەشتۇرۇلمەك «روشەنلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: نىشانىمىز روشەنلەشتۇرۇلدى. * مەسىلە روشەنلەشتۇرۇلدى.

روشەنلەشمەك پ ① بارغانسېرى روشەن بولماق؛ يورۇق، ئېنىق بولماق، ئايدىڭ بولماق: ئالەم يورۇپ ھەممە روشەنلىشىدۇ. ② ياخشى كۆرەلەيدىغان بولماق، ئېچىلماق (كۆز ھەققىدە): ئۇنىڭ كۆزى روشەنلەشتى.

روشەنلىك ئى. روشەن بولغان ھالەت، ئېنىقلىق، ئايدىڭلىق، ئوچۇقلۇق: — خوش، خۇدا سۆزۈمگە روشەنلىك ئاتا قىلسۇن، ئېيتسام ئېيتاي، — دەپ سۆزنى باشلىدى. * روشەنلىكتە چولپان كەبى يانارسېنىڭ شەھلا كۆزۈڭ، مىسلى ئون توت كۈنلۈك ئايدەك نۇر ياغدۇرار تولغان يۈزۈڭ.

روشىدى سۇپ [ئە] كونا. يېشىغا يەتكەن؛ ئالىي، يۇقىرى: ل. مۇتەللىپ مۇنبەردىن خوجىنىڭ سۆزىگە جاۋابەن، ئۆزىنىڭ كىچىكىدە باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ روشىدى سىنىپىدا ئوقۇشقا باشلىغان چېغىدا شېئىر يېزىشقا كىرىشكەنلىكىنى ئېيتتى.

روگۇر ئى [ئىنگ] <خىم> ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى ئورگانىك فوسفورلۇق دورا. سۇيۇق ۋە سارغۇچ قوڭۇر رەڭدە بولىدۇ. ئاساسلىقى كۆكپىت، قىزىل ئۆمۈچۈك، سالجا قاتارلىق زىياندىاش ھاشاراتلارنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

رول ئى [ر] ① <قاتن> قاتناش قوراللىرىنىڭ يۆنىلىشىنى باشقۇرۇپ، كونترول قىلىپ تۇرىدىغان قۇرۇلمىسى: ئاپتوموبىلنىڭ رولى. ژېلىسىپىتنىڭ رولى. ② <تىيا> سەھنە ئەسىرى ياكى كىنولاردا ئارتىسلار ئويناپ چىققان پېرسونا‌ژلار ئوبرازى. ③ بىرەر شەيئىنىڭ باشقا شەيئىلەر تەرەققىياتىدىكى ئەھمىيىتى، تۇتقان ئورنى، خىزمىتى ياكى كۆرسىتىدىغان تەسىرى قاتارلىقلار: «يېزا قازىسى» دېگەن بۇ كونا دىنىي مەرتىۋە قاچانقى گەپ، ھازىر ئۇنىڭ رولى يوق.

رول ئوينىماق ئۆز تەسىرىنى، خىزمىتىنى نامايان قىلماق؛ تەسىر كۆرسەتمەك، خىزمەت قىلماق: ئەخلاق چۈشەنچىسىنى ئىگىلەش، ئەخلاقىي بىلىشنىڭ شەكىللىنىشىدە ناھايىتى مۇھىم رول ئوينايدۇ.

رولچى ئى ① قاتناش قوراللىرىنىڭ رولىنى تۇتىدىغان، باشقۇرىدىغان ئادەم؛ شوپۇر: ئىلياز ئۆزىنى خېلى رولچىلاردىن كەم ئەمەس دەپ ھېسابلايتتى. ② كۆچمە. باشلاپ ماڭغۇچى، يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكلىگۈچى: ئەخمەتجان بىزنىڭ باش رولچىمىز

ئىدى. ③ كىنو ياكى ھەر خىل سەھنە ئويۇنلىرىدا رول ئېلىپ چىققۇچى ئارتىس: ئۇ ئۇيغۇر سانايىنەپسە تارىخىدا دىراما تەنقىدچىلىكىنىڭ باش رولچىسى بولغانىدى.

رولۇق سۈپ. رولى بار، رول ئورنىتىلغان: رولۇق كىيىم.

رولىر ئى [ر<ئىنگ] ① تولۇق. ② توقۇمىچىلىقتا يىپنى كېرىپ چىگىتىدىغان ئەسۋاب.

رومال ئى [پ + ئە] ئايالىلار بېشىغا سالىدىغان چوڭراق ياغلىق: داكا رومال.

رومالىق سۈپ ① رومالى بار، بېشىغا رومال ئورىغان: رومالىق ئايال. رومالىق قىز. ② رومال قىلىشقا بولىدىغان، رومال قىلىشقا لايىق ياكى يېتىدىغان: بىر رومالىق داكا.

رومان ئى [ر<فىران] <ئەد> ھەجمى چوڭ، مۇرەككەپ سۈژىتلىق، ئادەتتە پىروزا شەكلى بىلەن يېزىلىدىغان ئەدەبىي ئەسەر: «ئىز» رومانى بۈگۈنكى ئۇيغۇر رومانچىلىقىنىڭ مۇھىم نامايەندىلىرىنىڭ بىرى.

رومانتىزم ئى [ر<فىران] <ئەد> ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىكى بىر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلى. بۇنىڭدا مول تەسەۋۋۇرغا تايىنىپ ئوبراز يارىتىش ئارقىلىق رېئال تۇرمۇش ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ.

رومانتىزملىق سۈپ. رومانتىزم روھىغا ئىگە؛ رومانتىزم سىڭدۈرۈلگەن: ئۇلار ئۆز سەنئىتىگە بارغانسېرى لىرىكىلىق، رومانتىزملىق ۋە ئومىدۋارلىق گۈل ـ چېچەكلىرىنى تاقىدى.

رومانتىك سۈپ [ر] ① رومانتىكىلىق. ② خىيالپەرەس: رومانتىك ئادەم.

رومانتىكا ئى [ر] كۆتۈرەڭگۈ روھ، يۇكسەك غايە ۋە ھېس ـ تۇيغۇلار بىلەن سۇغىرىلغان قاراش.

رومانتىكلاشماق پ. رومانتىك ھالەتكە كەلمەك: مېنىڭچە، ئادەتتىن تاشقىرى رومانتىكلىشىپ خىيالپەرەس بولۇپ كېتىشمۇ ئىنسان ئۈچۈن پاجىئە.

رومانتىكلىق سۈپ. رومانتىكىغا ئائىت، رومانتىكا روھى بىلەن سۇغىرىلغان.

رومانچى ئى. كۆپ رومان يازغان ياكى داۋاملىق دېگۈدەك رومان يېزىپ تۇرىدىغان يازغۇچى: رومانچىنىڭ غايىۋى جەھەتتىن يېتىلگەنلىكى ۋە تارىخنى چوڭقۇرراق چۈشىنىشكە باشلىغانلىقىنى بىز ئۇنىڭ ئەسەر باش قەھرىمانىنى تاللىشىدىنمۇ كۆرىمىز.

رومانچىلىق ئى. ئەدەبىي ئىجادىيەتتە رومان يېزىش كەسپى؛ رومان يېزىقچىلىقى: ھازىر ئۇيغۇر رومانچىلىقى خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا راۋاجلانماقتا.

رومانس ئى [ر<فىران] ① <مۇز> بىرەر شېئىرغا قارىتا ئىشلەنگەن كىچىك تېپتىكى مۇزىكا ئەسىرى. ② <ئەد> ھەجمى ئانچە چوڭ بولمىغان لىرىك شېئىر.

رومانلاشتۇرماق «رومانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاساسلىق پايدىلانغان ماتېرىياللار ـــ «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ نەزمىي ۋە رومانلاشتۇرۇلغان نۇسخىسى.

رومانلاشماق پ. رومان ھالىتىگە كەلمەك؛ رومان ھالىتىدە يېزىپ چىقىلماق.

رومانىست ئى [ر<فىران] رومانتىزم روھىغا ئىگە، رومانتىزم روھى بىلەن سۇغىرىلغان كىشى.

رومبا ئى [ر<گىرىك] <مات> قوشنا تەرەپلىرى تەڭ بولغان پارالىلىل توت تەرەپلىك. ئۇنىڭ ئىككى دىياگونالى تەڭ بولۇپ، بۇلۇڭلىرىنى تەڭ ئىككىگە بۆلىدۇ.

رومبىسمان سۈپ. شەكلى رومبىغا ئوخشايدىغان، رومبا شەكىللىك: رومبىسمان تاش. رومبىسمان رەسىم جازىسى.

رومبىلىق سۈپ ① رومبىسى بار. رومبىغا ئىگە. ② رومبا شەكىللىك.

رومكا ئى [ر<گول] مەخسۇس ھاراق ـ شاراب ئىچىلىدىغان بىر خىل كىچىك قاچا؛ قەدەھ: رومكا سوقۇشتۇرماق.

روناق ئى [پ] گۈللەپ ياشناش، تەرەققىيات، راۋاج: دۆلىتىمىز رونىق تاپتى. خەلقىمىز رونىق تاپتى.

روندو ئى [ر<ئىتال] <مۇز> ئاساسىي تېما كۆپ قېتىم تەكرارلىنىدىغان بىر خىل مۇزىكا ئەسىرى.

روھ ئى [ئە] ① دىنىي چۈشەنچىلەرگە ئاساسەن كىشى ھايات ۋاقتىدا تەنده بولىدىغان، ۋاپات بولغاندىن كېيىن تەندىن چىقىپ مەڭگۈ ياشايدىغان بىر خىل غەيرىي تەبىئىي ئامىل: روھىغا ئاتىماق. روھىنى ياد ئەتمەك. ② كۆچمە. ئىدىيە، ئوي ـ پىكىر: ئۇنىڭ كۆڭۈل تۇرىدە بولسا بىر ئالىيجاناب روھ لاۋۇلدىماقتا ئىدى. ③ كىشىنىڭ ئىچكى ھالىتىنى، پىسخىكىسىنى، ھېس ـ تۇيغۇلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان كەيپىيات: كۆتۈرەڭگۇ روھ: روھى چۈشمەك. ④ كۆچمە. جانلىقلىق، جانلىنىش؛ پەيز: شۇنىڭدىن كېيىن ئولتۇرۇشقا روھ كىردى. ⑤ ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ خاراكتېرلىك خۇسۇسىيىتى: دەۋر روھى. ⑥ كۆچمە. بىرەر يىغىن، قۇرۇلتاي، ھۆججەت، يوليورۇق ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ياكى ئىددىيەسى: قۇرۇلتاي روھى. يىغىن روھى.

روھانىي ئى [ئە] <دىن> مۇئەييەن بىر دىنغا چوڭقۇر ئېتىقاد قىلغۇچى كىشى؛ دىنىي يېتەكچى، دىنىنىڭ پېشۋاسى.

روھانىيەت ئى [ئە] يېزىت. روھانىيلىق، روھقا مەنسۇپلۇق: بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ دىنىي روھانىيەت ئەقىدىسىنىڭ تەسىرىدىن ئىبارەت.

روھانىيلىق ئى. بىرەر دىنغا چوڭقۇر ئېتىقاد قىلىش ۋە ئۇنى تەشۋىق قىلىش ئىشى: مەن جۇڭگوغا روھانىيلىق قىلىشقا بىللە بارغان بىرنەچچە روھانىي بىلەن ئۇچرىشىۋالدىم.

روھەن رەۋ [ئە] روھىي جەھەتتىن، روھىي؛ خىيالەن: تەسەۋۋۇرلىرىمدا مەن ئۇنىڭغا روھەن ئەگىشەتتىم.

روھچىلىق ئى <پەلس> روھ تەبىئەت دۇنياسىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ دەپ قارايدىغان تەلىمات. روھچىلىق تەرەپدارلىرى روھنى بىردىنبىر ئەسلىي زات دەپ ئېتىراپ قىلىدۇ، تەننى بولسا روھنىڭ مەھسۇلى دەپ قارايدۇ.

روھسىز سۈپ ① روھىتىن جۇدا بولغان، جېنى يوق: قىلۇر كەلگۈسى بابلار بۇنى روشەن، نېچۈك چىقتى بۇ يارىدىن روھسىز تەن. ② روھىي كەيپىياتى تۆۋەن؛ جانلىق، جۇشقۇن ئەمەس؛ جانسىز؛ بوش، بوشاڭ: ئۇنىڭ تېنى ئاجىز بولغاچقىمۇ ئۆزى روھسىز، ئۆڭىنىشتىمۇ ياخشى ئەمەس ئىدى.

روھسىزلاندۇرماق «روھسىزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي

دەرىجىسى.

روھسىزلاندۇرۇشماق «روھسىزلاندۇرماق» پېئىللىنىشقا ئۆمىلۈك دەرىجىسى.

روھسىزلاندۇرۇلماق «روھسىزلاندۇرماق» پېئىللىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى.

روھسىزلانماق پ. روھى چۈشۈپ، كەيپىياتى تۆۋەنلەپ ئۈمىدسىزلەنمەك؛ جۈشقۇنلۇق، جانلىقلىقنى يوقاتماق: ئۇ كۆندىن ـ كۈنگە روھسىزلىنىپ يېتىپ قالدى.

روھسىزلىق ئى. كەيپىياتى تۆۋەنلىك؛ ئۈمىدسىز، چۈشكۈن ھالەت: روھسىزلىق، ئۈمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈك، ھۇرۇنلۇق ئىنسانىنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدۇ.

روھشۇناس ئى [روھ + شۇناس] روھنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس: مانا شۇنداق ئاجايىپ ـ غارايىپ، پەلىپەتىش ھادىسىلەرنى روھشۇناسلارنىڭ ئومۇمىي ئاتالغۇلىرىغا مۇراجىئەت قىلماستىن، مەۋجۇدىيەتچىلەرنىڭ غەلىتىلىرىنى يارەمگە چاقىرماستىن چۈشەندۈرۈپ بەرگىلى بولارمۇ؟

روھشۇناسلىق ئى. روھنى تەتقىق قىلىدىغان پەن: روھشۇناسلىق ئەسىرى.

روھلاندۇرماق «روھلانماق» پېئىللىنىشقا مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ پىكىرلەر ئورمىچى يىگىتلەرگە بەكمۇ ياقاتتى، ئۇلارنى روھلاندۇراتتى.

روھلاندۇرۇشماق «روھلاندۇرماق» پېئىللىنىشقا ئۆمىلۈك دەرىجىسى.

روھلاندۇرۇلماق «روھلاندۇرماق» پېئىللىنىشقا مەجھۇل دەرىجىسى.

روھلانماق پ. روھىي كەيپىياتى يۇقىرى بولماق؛ روھلۇق، جۈشقۇن ھالەتكە كەلمەك؛ ئىلھاملانماق، رىغبەتلەنمەك: باتۇر بىلەن كامال روھلىنىپ، مەنىلىك ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

روھلۇق سۈپ. روھى كۆتۈرەڭگۈ، جانلىق، جۈشقۇن: ئەخمەتجان قاسىمى بولسا ناھايىتى روھلۇق ئىدى.

روھنات ئى [ئە] جان ت. روھ، ئەرۋاھ: ـــ شۇنداق قىل ئوغلۇم، ـــ دېدى ئۇ پەس ئاۋازدا، ـــ ئاناڭنىڭ روھىناتى قورۇنمىسۇن.

روھىي سۈپ [ئە] كىشىنىڭ روھىغا، پىسخىكىلىق كەيپىياتىغا، ئىچكى دۇنياسىغا ئائىت ھەم شۇلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان: روھىي ئازاب. روھىي كېسەللىك. روھىي كىشەن.

روھىيەت ئى [ئە] روھىي ھالەت، مەنىۋى كەيپىيات: ئاپتور ئەسەردە ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن ئەينى زامان ھايات ۋە روھىيىتىنى قايتا ئىپادىلىگەن.

روھىيەتلىك سۈپ. روھىيەتكە ئائىت، روھىيەت خۇسۇسىدىكى: بۇيەردىكى پۇژىلىش ۋۇجۇدىدىكى پارتلاشتىن دېرەك بەرسە، بارماقنى ئىشلىتىش سەنئىتىنى دېرەك بېرىدۇ.

روي ئى [پ] يېز ت. بىرەر نەرسىنىڭ سىرتقى تەرىپى، يۈزى.

روي بەرمەك سادىر بولماق، كېلىپ چىقماق، يۈز بەرمەك: تارىختىكى قەھرىمانلارنىڭ روھىدىن ئەكسىچە ئىلھام ئالغان بەزى تەتۈر، تەلۈە قەھرىمانلىرىمىز مەيدانغا چىقىپ، دونكىخوتتەك «شامال تۇگمىنى» گە ھۇجۇم قىلىپ قاپقىنى يېرىۋالىدىغان ئەھۋاللار روي بەردى.

رويap ئى [پ] ← **رويapقا چىقماق.**

رويapقا چىقماق ئەمەلگە ئاشماق، ئەمەلدە كۆرۈلمەك، ۋۇجۇدقا كەلمەك، ۋۇجۇدقا چىقماق؛ ھەل بولماق: خۇدا خالسا بۇ ئىش ئوڭۇشلۇق رويapقا چىقىدۇ.

رويال ئى [ر<فىران] <مۇز>← **پىيانىنو:** رويال چالماق.

رويالچى ئى. پىيانىنوچى: ـــ سىز دېگەن ناخشىچى، رويالچى، بىز سىزنىڭ ئالدىڭىزدا ھېچنېمە ئەمەس، ـــ دەپ ئادىلەگە چاقچاق قىلدىم.

رويان ئى [پ] <بوت> رويان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزىنى قىزىل بويياقچا ماتېريال قىلىشقا ياكى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ئۇ قانىنى جانلاندۇرۇش ۋە توختىتىش، زەھەر قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

رويخەت ئى [پ + ئە] نەرسىلەر ياكى ئادەملەرنى مەلۇم تەرتىپتە يېزىپ چىقىش ۋە شۇنداق يېزىپ چىقىشتىن كېلىپ چىققان تىزىملىك، ھۆججەت: بۇ يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ رويخېتىدە رەھمىتۇللا 65 ياش دەپ يېزىلغان.

رۇباشكا ئى [ر] ئاياللارنىڭ ئىچ كىيىمى.

رۇباشكىچان سۈپ. رۇباشكا كىيىپ ئۇستىگە ھېچنېمە كىيمىگەن: بەزىدە زاكىر بايۋەچچىنىڭ كۆز ئالدىغا خېنىمنىڭ رۇباشكىچان قىياپىتى كېلىۋېلىپ، ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس قالاتتى.

رۇباشكىسىز سۈپ. رۇباشكىسى يوق، رۇباشكا كىيمىگەن: رۇباشكىسىز ئايال.

رۇباشكىلىق سۈپ ① رۇباشكا كىيگەن، رۇباشكىچان: ئۇ دېرىزە سىرتىدىن قىزنىڭ رۇباشكىلىق ھالىتىنى خېلى ئۇزاق كۆزىتىپ تۇردى. ② رۇباشكا تىكىشكە يېتىدىغان: بىر رۇباشكىلىق رەخت.

رۇبائي ئى [ئە] <ئەد> تۆت مىسرادىن تەركىب تاپقان، تولۇق بىر مەنە ئىپادىلەيدىغان ۋە بىر بىنچى، ئىككىنچى، تۆتىنچى ياكى تۆتلا مىسرادىن قاپىيەداش بولغان مۇستەقىل بىر شېئىر.

رۇبائىيات ئى [پ <ئە] <ئەد> بىرەر شائىرنىڭ رۇبائىيلىرى توپلىمى: ئۆمەر ھەييام رۇبائىياتى.

رۇبائىيچى ئى. مەخسۇس رۇبائي يازىدىغان شائىر.

رۇبائىيچىلىق ئى. رۇبائي يېزىش ئىشى.

رۇبلى رۇسىيەنىڭ پۇل بىرلىكى.

رۇبىدىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Rb (Rubidium). كۈمۈش رەڭگىدە كېلىدۇ، خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ بولۇپ، سۇ بىلەن رېئاكسىيەلىشىپ پارتلاشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

رۇپىيە ئى. ھىندىستان، پاكىستان، نېپال، سىرى لانكا قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پۇل بىرلىكى.

رۇتا ئى [لات] <بوت >← **سۇزاپ.**

رۇتېنىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Ru (Ruthenium). ئاقۇچ كۇل رەڭ، چۈرۈك بولۇپ، بەزىدە بۇلۇت شەكلىدە ياكى ئۇۋاق ھالەتتە ئۇچرايدۇ. پىلاتىنا كانلىرىدىن تېپىلىدۇ، مىقدارى ئىنتايىن ئاز. ئادەتتە ئۇنىڭدىن زىننەت بۇيۇملىرى ۋە قېتىشما تەييارلاشقا بولىدۇ.

رۇچكا ئى [ر] سىياھ ئىچۈرۈلمەيدىغان، پەقەت سىياھقا چىلاپلا خەت يازىدىغان بىر خىل قەلەم.

رۇخسار ئى [پ] ① چىراي، يۈز، جامال: يىگىت مەلىكىنىڭ رۇخسارىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا ئاشىق بىقارار بولۇپ ھوشىدىن

كېتىپتۇ. ② رۇخسار مۇقامى، يەنى 1939 ـ يىلى زىكرى ئەلپەتتا تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان ئۇيغۇر يېڭى مۇقامى. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

رۇخسارگۈل ئى [رۇخسار + گۈل] ① <بوت>كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى ياكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ. ② <بوت> شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى. بېغىر رەڭ، ئاچ قىزىل، ئاچ سېرىق ياكى ئاق رەڭدە بولىدۇ. ③ قىزلارنىڭ ئىسمى.

رۇخسەت ئى [ئە] ① قارشى تەرەپنىڭ مەلۇم بىر ئىشنى بېجىرىشىگە بېرىلگەن ئىجازەت، رازىلىق، جاۋاب: رۇخسەت ئالماق. رۇخسەت سورىماق. ② «مەرھەمەت، كىرىك» دېگەن مەنىلەرنى بېرىدۇ: ئامىنە ئىشكىنى چەكتى. ئۆي ئىچىدىن «رۇخسەت» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

رۇخسەتسىز رەۋ. رۇخسىتى يوق، رۇخسەت ئالماي: رۇخسەتسىز كىرمەك. رۇخسەتسىز بارماق.

رۇخسەتلىك رەۋ. رۇخسىتى بار، رۇخسەت ئېلىپ: رۇخسەتلىك ماڭماق.

رۇدا ئى [ر] ① <گېئول> تەركىبىدە كېرەكلىك مىنېرالار بولغان ھەمدە قېزىش قىممىتىگە ئىگە تاغ جىنسلىرى. ② <فىز> سىمسىز رادىيو قوبۇللىغۇچتىكى دولقۇن تاسقىغۇچنى ياسىغىلى بولىدىغان چاسا قوغۇشۇن تاش، سېرىق تۆمۈر تاش قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

رۇدىلىق سۈپ. رۇدىسى بار، رۇدا ئارىلاشقان: رۇدىلىق بىرىكمە. رۇدىلىق قاتلام.

رۇداۋ ئى [خەن<ياپون] <تەن> ← **رۇداۋ چېلىششى**.

رۇداۋ چېلىششى <تەن> ياپونلارنىڭ چېلىشىشىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل چامباشچىلىق. بۇنىڭدا ھەر ئىككى تەرەپ قۇرۇق قول ئېلىشىدۇ.

رۇس I سۈپ [پ] تۆز، دۇرۇس، راۋرۇس: رۇس ياغاچ. // ئورۇندۇقتا رۇس ئولتۇرۇپ يېزىش ۋە ئوقۇش كېرەك.

رۇس II ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. رۇسلارنىڭ ئاساسىي قىسمى رۇسىيەگە، ئاز قىسمى باشقا دۆلەتلەردە ئولتۇراقلاشقان. مەملىكىتىمىزدە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىلى، ئالتاي، چۆچەك، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلىرى ۋە خېيلۇڭجىيانڭ ئۆلكىسىدىمۇ ئاز بىر قىسىم رۇسلار ياشايدۇ.

رۇستەك ئى [ر] <ماشىن> سىلىسارلىق ۋە شۇ خىلدىكى ئىشلارنى ئىشلىتىلىدىغان دەستىگاھ.

رۇسچە ① سۈپ. رۇسلارغا، رۇس خەلقىگە، رۇس تىلى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت؛ رۇس خەلقىگە خاس بولغان: رۇسچە كىيىم. رۇسچە ئۇسسۇل. ② ئى. رۇس تىلى ياكى يېزىقى: رۇسچە ئۆگەنمەك.

رۇسلاتماق «رۇسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رۇسلاشماق «رۇسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

رۇسلانماق ① «رۇسلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قازى ساقاغا كېلىپ رۇسلىنىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن تىنچ ـ ئامانلىق سورىدى. ② «رۇسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رۇسلىماق پ. رۇس، تۆز ھالەتكە كەلتۈرمەك؛ تۈزەش ـ تۈرمەك، تۈزىمەك: ئەگرى ياغاچنى رۇسلىماق. ئۆزىنى رۇسلىماق.

رۇقئە ئى [ئە] ئۇيغۇر خەتتاتلىقىنىڭ بىر تۈرى. بۇ ئۇنچە تىزىقىدەك كەلگەن كالتە، دىقماقراق، مەزمۇت، ئېنىق تەك سىزىقلىق نۇسخا بولۇپ، تېز يېزىلىدۇ. چېكىتلىرى دانە ـ دانە قويۇلماستىن، ئاچماق، يانتۇ سىزىقچە ھالىتىدە قويۇلىدۇ. بەزى ھەرپلەرنىڭ مەسلەن، «ش، ن، ق» ھەرپلىرىنىڭ چېكىتلىرى قۇيرۇقىغا ئۇلاپلا تارتىپ قويۇلىدۇ.

رۇقئەچە سۈپ. رۇقئە شەكلىدە يېزىلغان: رۇقئەچە خەت.

رۇك ـ رۇك كۇركە توخۇنىڭ ئاۋازى.

رۇكلاشماق پ. دېيال. رودۇلاشماق، نامرات، گاداي بولۇپ كەتمەك: بۇ نامراتلارغا ھەر يىلى قۇتقۇزۇش بېرىلىۋاتىدۇ، ھال سورىلىۋاتىدۇ، كەنتىمىزمۇ ئېتىبار بېرىش چارىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئىشقا سالدى. نەتىجىسى يەنە ئاتام ئېيتقان بايىقى ... خالاس. بەزىلىرى بارغانسېرى رۇكلىشىپ كېتىۋاتىدۇ.

رۇكسىياتكا ئى [ر] ① ئاپتوموبىل، تىراكتورلارنى ئوت ئالدۇرۇش ئۈچۈن قول بىلەن ئايلاندۇرىدىغان ئەسۋاب: ماشىنا دۆڭنىڭ تۆۋىنىگە بېرىپ ئۆرۈلۈپ كېتەي دەپ قالغاندا، بېتەكچى ئالاقزادە بولغىنىچە ماشىنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، تۆمۈر رۇكسىياتكا بىلەن ماشىنىنى تىرىۋالدى. ② ئاپتوموبىل، تىراكتورلارنىڭ چاقلىرىنى قول بىلەن ئايلاندۇرۇپ ھەرىكەتلەندۇرىدىغان تۈنقىسى، دەستىسى.

رۇكۇ ئى [ئە] <دىن> نامازغا ئوقۇغاندا بەلنى ئېگىش؛ ئېگىلىش: رۇكۇ قىلماق. رۇكۇغا بارماق.

رۇكۇلدىماق پ. «رۇك ـ رۇك» قىلغان ئاۋازنى چىقارماق، «رۇك ـ رۇك» قىلماق: ھويلا ئىچىدىن توخۇلارنىڭ رۇكۇلدىغان ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى.

رۇم ئى ← **رىم**.

رۇمبا ئى [ر<ئىسپان] <ئۇس> ① تانسىنىڭ بىر خىلى. ئەسلىدە كۇبادىكى نېگىرلارنىڭ مىللىي ئۇسسۇلى بولۇپ، كېيىن تانسا ئۇسسۇلى سۈپىتىدە دۇنيانىڭ ھەممە جايلىرىغا تارالغان. ② شۇ خىل تانسا مۇزىكىسى.

رۇمىن ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن رۇمىنىيەگە ئولتۇراقلاشقان، ياۋروپا ئىرقىغا كىرىدۇ.

ري «ر» ھەرپىنىڭ نامى.

رېئاكتور ئى [ر<لات] ① <خىم> مۇئەييەن تېمپېراتۇرا ۋە بېسىمدا خىمىيىلىك رېئاكسىيىلەرنى ھاسىل قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئاپپارات، ئۈسكۇنە. ② <فىز> رادىيو ئاكتىپ رېئاكسىيىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان قۇرۇلما.

رېئاكتىپ [ر<لات] ① ئى<خىم> باشقا ماددىلار بىلەن بىرىكىپ مەلۇم خىمىيىلىك رېئاكسىيە پەيدا قىلىدىغان ۋە شۇ خىل رېئاكسىيەدە ئىزدىلىۋاتقان ماددىنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى ئېنىقلاپ بېرىدىغان ماددا. ② سۈپ <خىم> خىمىيىلىك ئانالىزدا شۇ خىل ماددا ئورنىدا خىزمەت قىلىدىغان: رېئاكتىپ ماددىلار. ③ سۈپ <فىز> پار، گاز ۋە شۇ قاتارلىقلار ئېقىمىنىڭ تېپىش كۇچى نەتىجىسىدە ھەرىكەت قىلىدىغان: رېئاكتىپ موتور. رېئاكتىپ ئايروپىلان.

رېئاكتېچان سۈپ. باشقا ماددىلار بىلەن بىرىكىپ مەلۇم خىمىيەلىك رېئاكسىيە پەيدا قىلىدىغان: رېئاكتىپ ماددا.

رېئاكتېچانلىق ئى. باشقا ماددىلار بىلەن بىرىكىپ مەلۇم خىمىيەلىك رېئاكسىيە پەيدا قىلىدىغان خۇسۇسىيەت: ئىنسۇلىن، ئىنتروفىرىن، ئائوكسىن قاتارلىق ھايات‌لىق رېئاكتېچانلىقى يۇقىرى بولغان ئاكتىپ، قىممەتلىك ئېنزىملار ۋە كۆپ ۋاكسىنلىق، تاق ھۈجەيرىلىك ئاقسىللار ئىشلەپچىقىرىلىپ، ئاقسىل ۋە ئېنزىم قۇرۇلۇشىدا يېڭى سەھىپە ئېچىلدى.

رېئاكتېپلىق سۈپ. رېئاكتېچان: رېئاكتېپلىق خۇسۇسىيەت.

رېئاكسيون ئى [ر] ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىن قارشىلىق كۆرسىتىكۇچى، مۇتەئەسسىپ، ئەكسىيەتچى.

رېئاكسىيە ئى [ر<لات] ① <خىم> ئىككى ياكى بىرنەچچە خىل ماددا ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىدىغان ئۆزئارا تەسىر، يەنى ماددىلارنىڭ بىرىكىشى، ئاجرىلىشى ۋە شۇ قاتارلىقلار: خىمىيەلىك رېئاكسىيە. رېئاكسىيەگە كىرمەك. ② <خىم> ئاتوم يادرو سىنىڭ سىرتقى كۇچ تەسىرىدە ئۆزگىرىش پەيدا قىلىشى: ئىسسىق يادرو رېئاكسىيەسى. ③ ئورگانىزملارنىڭ تەن ئىچى ياكى سىرتىدىكى غىدىقلاشقا جاۋابەن كۆرسىتىدىغان ئەكس تەسىرى. ④ <تېب> ئادەم بەدىنىگە سىلىنغان ئوكۇل ياكى يېگەن دورىنىڭ ئادەم ئورگانىزمىغا بولغان ئەكس تەسىرى.

رېئال سۈپ [ر] ① ھەقىقىي مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، ئەمەلىيەتتە بار، ھەقىقىي، ئەمەلىي، چىن: رېئال ئەھۋال، رېئال شەيئى. ② رېئاللىققا، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كېلىدىغان؛ ئەمەلگە ئاشىدىغان، بېجىرىلىشى مۇمكىن بولغان: رېئال پىلان. رېئال مەسىلە. رېئال ئىش.

رېئالگار ئى [ر<لات] <بوت> زەرنىغ.

رېئاللاشتۇرماق «رېئاللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەك كۆپ خەلقنىڭ تۇپ مەنپەئەتىنى ياخشى رېئاللاشتۇرۇش، قوغداش، راۋاجلاندۇرۇشنى ھۆكۈمەت خىزمىتىنىڭ مەۋقەسى ۋە مەقسىتى قىلىش كېرەك. * كىتاب ئۆزىدىكى مول مەنىۋى جۇغلانما ئارقىلىق ئادەمنى چەكسىز كەڭ مەنىۋى ئالەمگە باشلاپ كىرىپ، ماھىيەتتىن ھادىسىلەرگىچە بولغان بىلىش جەريانلىرىنى رېئاللاشتۇرىدۇ.

رېئاللاشتۇرۇشماق «رېئاللاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

رېئاللاشتۇرۇلماق «رېئاللاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رېئاللاشماق پ. رېئال ھالەتكە كەلمەك، رېئاللىققا قاراپ يۈزلەنمەك، رېئاللىققا ئۇيغۇن كەلمەك، رېئال بولماق.

رېئاللىق ئى<پەلس> ئوبيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بارلىق شەيئىلەر، ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەت.

رېئالىزم ئى [ر<لات] ① بەرەر ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئوبيېكتىپ مەۋجۇت شەرت - شارائىت ۋە ئىمكانىيەتلەرنى ھېسابقا ئېلىپ ئىش كۆرۈش ۋە مۇشۇنداق مەسلەك. ② <ئەد> ئەدەبىيات - سەنئەتتىكى بىر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلى. بۇنىڭدا، تىپىك پېرسوناژ ۋە تىپىك مۇھىت تەسۋىرى ئارقىلىق رېئال تۇرمۇشنىڭ ماھىيىتى ئېچىپ بېرىلىدۇ.

رېئالىزمچى ئى. رېئالىزم تەرەپدارى، رېئالىزمنى تەشەببۇس قىلغۇچى.

رېئالىست ئى [ر] <ئەد> رېئالىزم تەرەپدارى، رېئالىزمغا ئەمەل قىلغۇچى؛ ئۆز پائالىيىتىدە رېئال ۋەقەلىكنى، شەرت - شارائىتلارنى، مەۋجۇت ئىمكانىيەتلەرنى ھېسابقا ئېلىپ ئىش كۆرگۈچى كىشى: ماتېرىيالىستلار، روھانىيلار، رېئالىستلار ۋە مىستىتىكلار ئارىسىدىكى مۇناسىرىلەر تولستوينىڭ قەلىمى ئاستىدا ھەممىگە تەڭ رازىمەنلىك بېرىدىغان كېلىشىمگە ئايلانغان.

رېئالىستىك [ر] سۈپ. رېئالىزم پىرىنسىپلىرىغا ئاساسلانغان، رېئالىزمغا خاس: رېئالىستىك ئەسەر. * ۋاھالەنكى، سەنئەتتە كۆچلۈك رېئالىستىك خاھىش بىلەن سۈغىرىلغان ئەسەرلەر خېلى كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ.

رېپېتىتسىيە ئى [ر<لات] <تېيا> بىرەر ئويۇننى قويۇش ئالدىدا، رېژىسسورنىڭ يېتەكلىشى بىلەن قىلىنىدىغان مەشىق، تەييارلىق.

رېپىدە ئى [پ] ← **گەزنە:** پاتمىخان قوشنىسىنىڭكىگە رېپىدە سوراپ كىرگەنىدى.

رېپىرى ئى [ر<ئىنگ] <تەن> تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىنىڭ قائىدىلىرىگە ئاساسەن تەنھەرىكەتچىلەرنىڭ مۇسابىقە نەتىجىسىنى باھالايدىغان ۋە مۇسابىقە جەريانىدا سادىر بولغان مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىدىغان كىشى.

رېپىرلىق ئى. رېپىرلار قىلىدىغان ئىش: رېپىرلىق قىلماق.

رېتسېپ ئى [ر<لات] <تېب> ① دوختۇر كېسەل كىشىگە يېزىپ بەرگەن دورا قەغىزى. ② مەلۇم كېسەلنى داۋالاش ئۇچۇن تەييارلىنىدىغان دورىلارنىڭ نامى، قوشۇلۇش مىقدارى ۋە ئىشلىتىش ئۇسۇللىرى ياكى ئۇلارنىڭ خاتىرىسى.

رېتسېپتور ئى [ر<لات] <پسخول> نېرۋا سىستېمىسىدىكى نېرۋا ئۇچى توقۇلمىلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

رېتسېپسز سۈپ. رېتسېپى يوق، رېتسېپقا ئاساسلانمايدىغان: رېتسېپسز دورا.

رېتسېپلىق ① سۈپ. رېتسېپى بار. رېتسېپقا ئاساسلانغان: رېتسېپلىق دورا. ② رەۋ. رېتسېپ بويىچە، رېتسېپقا ئاساسلىنىپ: تۆۋەن بېسىملىق تۇرۇبا ئارقىلىق سۇغىرىش قاتارلىق يۇقىرى پەن - تېخنىكىلىق سۇ تېجەش تېخنىكىسى ئارقىلىق تۇپراقنى ئۆلچەپ رېتسېپلىق ئوغۇتلاش كېرەك.

رېتورتا ئى [ر <لات] <خىم> ماددىلارنى پارلاندۇرۇش ياكى پارچىلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قاچا.

رېجىم ئى [ر<فىران] <قا> مەملىكەتنىمىزدىكى جىنايى جازالارنىڭ بىر تۈرى. ئۇ جىنايەتچىلەرنى قامىماي، ھەرىكەت ئەركىنلىكىنى مەلۇم دەرىجىدە چەكلەيدۇ. ئۇنىڭ چېكى ئۇچ ئايدىن يۇقىرى، ئىككى يىلدىن تۆۋەن بولىدۇ؛ ئەممىا بىرنەچچە خىل جىنايەتنى قوشۇپ جازالىغاندا ئۇزارتىشقا بولىدۇ.

رېچىتاتىۋ ئى [ر<ئىتال] <مۇز> بەزىبىر مۇزىكىلىق سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ دېكلاماتسىيە خاراكتېرىگە ئىگە بىر خىل مېلودىيەسى.

رېداكتور ئى [ر<فىران] <مەت> مۇھەررىر: باش رېداكتور. تېخنىك رېداكتور.

رېداكسىيە ئى [ر<فىران] <مەت> نەشرىيات ئورگانلىرىنىڭ نەشر ئىشلىرىنى قىلىش، قول يازما تېكىستلىرىنى ئىشلەپ، نەشرگە تەييارلاش ۋە نەشرگە بېرىلگەن تېكىستلەرنىڭ توغرىلىقىنى تەكشۈرۈش ئورنى: ژۇرنال رېداكسىيەسى. رېداكسىيە ئىشلىرى.

رېدە ئى <بوت> بىر خىل دەرەخ، سىدىگە ئوخشاپ، كېتىدۇ. كۆپىنچە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

رېزەندە ئى. چىغدانغا يۈك سېلىش ئۈچۈن ياغاچتىن ياسالغان يەتتە ئىلكىلىك سايمان؛ كىگىزچى ئارىسى.

رېزىبا ئى [ر] <ماشىن> دېتاللارنىڭ سىرتقى ياكى ئىچكى يۈزىگە ئايلاندۇرۇپ چىقىرىلغان چىشلىق ئېرىقچە.

رېزىبلىق سۈپ. رېزىبىسى بار، رېزىبا چىقىرىپ ياسالغان: ئالدى بىلەن تۇنىكىنى رېزىبلىق مىخ بىلەن جۇپلەش، چىڭىتىش لازىم.

رېزونانس ئى [ر<فىران] <فىز> ① تەۋرىنىش چاستوتىسى ئوخشاش بولغان ئىككى جىسىمنىڭ بىرى تەۋرىنىپ، يەنە بىرىنىڭمۇ تەۋرىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ھادىسە. ② رادىيو سىگنالىلىرىنى قوبۇل قىلىدىغان ئاپپاراتتىكى رېزونانس زەنجىرىنىڭ تەۋرىنىش چاستوتىسى بىلەن رادىيو سىگنالىلىرىنى تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ تەۋرىنىش چاستوتىسى ئوخشاش بولغاندا، قوبۇل قىلىدىغان ئاپپاراتلار تارقىتىش ئىستانسىسىنىڭ رادىيو دولقۇنلىرىنى قوبۇل قىلالايدۇ. بۇ خىل ھادىسىمۇ «رېزونانس» دەپ ئاتىلىدۇ.

رېزىنكە [ر] ① ئى. كاۋچۇك دەرىخى، كۆكسىغىز قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر سۈتىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل ماتېريال. ئېلاستىكلىق ۋە ئىزولياتسىيەلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە، سۇ ۋە ھاۋا ئۆتكۈزمەيدۇ. ② سۈپ. مۇشۇنداق ماتېريالدىن ئىشلەنگەن: رېزىنكە توپ. رېزىنكە چاق. رېزىنكە ئاياغ.

رېزىنكىلىك سۈپ. رېزىنكىسى بار، رېزىنكە ئورنىتىلغان.

رېژىسسور ئى [ر<فىران] <تىيا> سەھنە ياكى كىنو ئەسەرلىرىنى تەييارلاش، سەھنىلەشتۈرۈش جەريانىدىكى ئىجادىي ئىشلارنىڭ تەشكىلاتچىسى، بەدىئىي رەھبەر: ئۇ تالانتلىق رېژىسسور بولۇپ يېتىشتى.

رېژىسسورلۇق ئى. سەھنە ئەسەرلىرىنى سەھنىلەشتۈرۈش جەريانىدىكى بەدىئىي سەنئەت يېتەكچىلىكى، رېژىسسورلارنىڭ ئۇستىگە ئالغان ۋەزىپىسى.

رېسپۇبلىكا ئى [ر<لات] جۇمھۇرىيەت.

رېستوران ئى [ر<فىران] كۆڭۈل ئېچىش ئورنى بار چوڭ تىپتىكى ئاشپۇزۇل.

رېشاتكا ئى [ر] كۆۋرۈكنىڭ ئىككى يېنى، بالكون، كۆرۈش سۇپىسى، گۈللۈك ۋە يول ياقىلىرىغا تۆمۈر، ياغاچ، سىمونت قاتارلىقلاردىن تەكشى بالداقچە چىقىرىپ تام ئورنىدا ياسالغان توسۇق، سالاسۇن: ھېيىزەم كۆلۈبنى قورشاپ تۇرغان كونا رېشاتكىغا يۆلەندى ـ دە، كۆلۈب تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان مۇزىكىغا قۇلاق سالدى.

رېشاتكىسىمان سۈپ. شەكلى رېشاتكىغا ئوخشايدىغان، رېشاتكا شەكىللىك: رېشاتكىسىمان توقۇلما.

رېشاتكىلاتماق «رېشاتكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رېشاتكىلانماق «رېشاتكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ كىچىك پەنجىرىلىرى بوي يەتمەس ئېگىزلىككە ياسالىپ، ئۇچ قەۋەت كېسەك بىلەن چاپلۇپتىلگەندىن تاشقىرى، سىرت تەرىپى بەش قولدەك زىچ پولات چۈۋىلار بىلەن رېشاتكىلانغانىدى.

رېشاتكىلىق سۈپ. رېشاتكىسى بار، رېشاتكا ئورنىتىلغان: رېشاتكىلىق پەنجىرە. رېشاتكىلىق ئىشىك.

رېشاتكىلىماق پ. رېشاتكا بىكىتمەك، رېشاتكا بىلەن ئەتمەك: ئۇ ئۆگزە ئەتراپىنى رېشاتكىلىدى.

رېشىلىيە ئى. رەخت يۇزىگە كەشتىلەنگەن ھەر خىل شەكىلەر، گۈل نۇسخىلىرى: شەرىخان بەزىدە رېشىلىيە ئىشلەپ ساتاتتى.

رېشىلىيەچى ئى. رېشىلىيە ئىشلەيدىغان كىشى.

رېفراكتور ئى [ر<لات] <ئاستر> لىنزىلار ۋاستىسى بىلەن ئاسمان جىسىملىرىنىڭ تەسۋىرىنى ھاسىل قىلىدىغان تېلېسكوپ.

رېفراكتورمېتىر ئى [ر<لات] <فىز> نۇرنىڭ تۇرلۇك جىسىملاردىكى سۇنۇش دەرىجىسىنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب.

رېفراكسىيە ئى [ر<لات] <فىز> يورۇقلۇق ۋە ئاۋاز دولقۇنى قاتارلىقلار بىر خىل مۇھىتتىن ئىككىنچى خىل مۇھىتقا يانتۇ چۈشكەندە، ئەسلىدىكى تارقىلىش يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىش ھادىسىسى.

رېفلېكتور ئى [ر<لات] ① <فىز> يورۇقلۇق مەنبەسىدىن كەلگەن نۇرنى قايتۇرۇش رولىنى ئويناىدىغان پېتىنقى يۈزلۈك ئەسۋاب، نۇر قايتۇرغۇچ. ② شۇ خىل ئەسۋاب بىلەن ئېلېكتر لامپىسىدىن تەركىب تاپقان ياكى كۈن نۇرىدىن پايدىلىنىپ ئىسسىقلىق ھاسىل قىلىدىغان بىر خىل قۇرۇلما. ③ <ئاستر> پېتىنقى ئەينەك ۋاستىسى بىلەن ئاسمان جىسىملىرىنىڭ تەسۋىرىنى ھاسىل قىلىدىغان تېلېسكوپ.

رېفلېكس ئى [ر<لات] <بىيول> جانلىق ئورگانىزملارنىڭ ئىچكى ـ تاشقى غىدىقلاشلارغا نىسبەتەن نېرۋا سىستېمىسى ئارقىلىق قايتۇرىدىغان ئىنكاسى.

رېفلېكسلىق سۈپ. رېفلېكس ئارقىلىق، رېفلېكس يارىدىمى بىلەن بولغان؛ رېفلېكسلىق تەڭشەش: ئۇنىڭ ئۇستىگە، بىزنىڭ سۆزىمىز كىشىنى خۇشاللاندۇرۇشتا رېفلېكسلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان قەسىدە بولۇپ كېتىشى ناتايىن.

رېفلېكسىيە ئى [ر<لات] ① <پىسخول> پىكىر يۈرگۈزۈش، ئويلىنىش. ② <پەلس> پەلسەپىنىڭ بىلىش نەزەرىيە-سىدىكى بىر خىل ئۇقۇم. لوك ئوتتۇرىغا قويغان.

رېكورت ئى [ر<ئىنگ] ئىشلەپچىقىرىش پىلانى ياكى بىرەر تاپشۇرۇقنى بېجىرىشتە ۋە ياكى تەنھەرىكەت تۈرلىرىدە ئېرىشىلگەن ئەڭ ياخشى نەتىجە، بەلگىلەنگەن ئەڭ يۇقىرى ئۆلچەم. ئادەتتە ئۇ ئۆلكىلىك (ئاپتونوم رايونلۇق) رېكورت، دۆلەتلىك رېكورت ۋە دۇنيا رېكورتى دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ.

رېگرېسسىيە ئى [ر<لات] <مات> ئىستاتىستىكىلىق باغلىنىشقا ئىگە ئىككى تاسادىپىي ئۆزگەرگۈچى مىقدار بىرلىگەندە، رېگرېسسىيە فۇنكسىيە مىقدارى ئىچىدىكى بىرى يەنە بىرىگە نىسبەتەن ئوتتۇرىچە قىممەت بولىدۇ. بۇ

ئوتتۇرىچە قىممەت «رېگرېسسىيە» دەپ ئاتىلىدۇ.

رېلې ئى [ر<فىران] <ئېل> ئېلېكتىر ماگنىت، پۈرژىنا ۋە تېگىشىش نۇقتىسى قاتارلىقلاردىن تەشكىل تاپقان ئېلېكتىر زەنجىر قۇرۇلمىسى.

رېلىس ئى [ر<ئىنگ] <قاتن> پويىز، تىرامۋاي، كىران قاتارلىقلارنىڭ مېڭىشى ئۈچۈن يولغا ياتقۇزۇلىدىغان پولات ماتېرىيالى.

رېلىسسىز سۈپ. رېلىسى يوق، رېلىس ياتقۇزۇلمىغان.

رېلىسلاشتۇرماق «رېلىسلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ يىلدىن باشلاپ، ئاپتونوم رايونىمىزدا قەشقەر، خوتەن تۆمۈرىولى قۇرۇلۇشى، جيايۈگۈەن ـ ئالاتاۋ پورتى تۆمۈرىولىنى ئېلېكتىرلەشتۈرۈش، ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش قۇرۇلۇشى، كورلا ـ ئاقسۇ بۆلىكىنى قوش رېلىسلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى قاتارلىق ئالتە تۆمۈرىيول قۇرۇلۇشى باشلىنىدۇ.

رېلىسلاشماق پ. رېلىس ياتقۇزۇلماق، رېلىس ياتقۇزۇلغان يولغا ئايلانماق: بۇرۇنقى كونا يوللار رېلىسلىشىپ، پويىز قاتنايدىغان بولدى.

رېلىسلىق سۈپ. رېلىسى بار، رېلىس ياتقۇزۇلغان: تاق رېلىسلىق تۆمۈرىيول. * شەھەرلەرنىڭ رېلىسلىق قاتناش، يېزىلارنىڭ تاشيول قاتناشى قاتارلىق ئۆل ئەسلىمە قۇرۇلۇشىنى كۆچەيتىش كېرەك.

رېماتىزم ئى [ر<گىرېك] <تېب> يۇرەك، ئوگە ۋە نېرۋا سىستېمىسىدا بولىدىغان بىر خىل كېسەللىك. كۆپرەك سوغۇق ۋە نەم جايلاردا كۆرۈلىدۇ.

رېماتىزملىق سۈپ. رېماتىزم تەسىرى ئۆتكەن، رېماتىزم سەۋەبى بىلەن ئاغرىغان: رېماتىزملىق يۇرەك كېسەللىكى.

رېمونت ئى [ر<فىران] بۇزۇلغان، ئىشتىن چىققان، سۇنغان، كونىرىغان نەرسىلەرنى تۈزەش، ئوڭشاش، ياساش: ئۆيىنى رېمونت قىلماق. رېمونت ئىشچىسى.

رېمونتچى ئى. رېمونت قىلىش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم، رېمونت قىلغۇچى.

رېمونتچىلىق ئى. رېمونت قىلىش ئىشى، كەسپى: رېمونت چىلىق قىلماق.

رېمونتخانا ئى. رېمونت ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدىغان مەخسۇس ئىشخانا، ئۆي.

رېمونتسىز سۈپ. رېمونت قىلىنمىغان. رېمونتقا چۈشمەگەن: رېمونتسىز سېيالكا. // بۇتخانا ئۆزۈن يىللاردىن بۇيان رېمونتسىز قالغىنى ئۈچۈن ناھايىتى خارابلىشىپ كەتكەنىدى.

رېمىن ئى [ر] ① بەلگە باغلايدىغان تاسما، كۆن بەلباغ: بۇلار يىگىت بار دۆكاننىڭ ئالدىغا يېتىپ بارغاندا، بۇلارنىڭ كېلىشىدىن خېلى بۇرۇنلا خەۋەر تاپقان يىگىتمۇ سارجا شىم ـ گىمناستوركىسىنى كىيىپ، بېلىگە رېمىنىنى باغلاپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقتى؛ ② <فىز> ئۇزاتقۇچ تاسما ياكى ھەرىكەت ئۇزاتقۇچ تاسما.

رېنتگېن ئى [ر<نېم] ① <فىز> X نۇر (رېنتگېن نۇرى)، گاممانۇرى قاتارلىقلارنىڭ كۈچ بىرلىكى. بىر رېنتگېن تەخمىنەن بىر كىيۈرى رادىيوئاكتىپ نۇرنىڭ بىر سائەت ئىچىدە چىقارغان مىقدارىغا تەڭ كېلىدۇ. بۇ نام گېرمانىيە فىزىكا ئالىمى رېنتگېن (Rontgen Wilhelm Konrad) نى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن بېرىلگەن. ② X نۇر ئارقىلىق بەدەن تەكشۈرىدىغان ئاپپارات: رېنتگېنگە چۈشمەك.

رېنىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى: Re (Rhenium). ئۇ ئەڭ شالاڭ تارقالغان، كەم ئۇچرايدىغان مېتاللارنىڭ بىرى بولۇپ، مېخانىكىلىق كۈچىنىشچانلىقى يۇقىرى، يۇقىرى تېمپېراتۇرا ۋە چىرىتىشكە چىداملىق كېلىدۇ.

رېھەل ئى [ئە] كونا. كىتاب قويىدىغان كىچىك قاتلىما شىرە: ھەر قاتاردا سەككىزدىن بالا، ھەممىسىنىڭ ئالدىدا رېھەل، ئۇنىڭغا كىچىكرەك كىتابلار قويۇلغانىدى.

رېئوستات ئى [ر<گىرېك] <فىز> قارشىلىقنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىنى تەڭشەيدىغان قۇرۇلما. ئۇنى ئېلېكتىر زەنجىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۇلاپ توك ئېقىمىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىنى تەڭشىگىلى بولىدۇ.

رېئۇرنىيە ئى [ر<لات] تەپتىش قىلىش؛ تەپتىش.

رېيكا ئى [ر] دەرىجىلەرگە بۆلۈنگەن ۋە يەر، سۇ قاتار ـ لىقلارنىڭ ئېگىز ـ پەسلىكىنى ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل كالتەك.

رېئايە ئى [ئە] ① ھۆرمەت ياكى ئېتىبارغا ئېلىش يۈزەسىدىن قىلىنغان مۇئامىلە، يول قويۇش؛ ھۆرمەت: چوڭ دەپ رېئايە قىلدىم، بولمىسا ماڭمۇ ئانام گەپ ئۆگەتكەن.② بويسۇنۇش، ئەمەل قىلىش، ساقلاش: تەرتىپكە رېئايە قىلماق. قانۇنغا رېئايە قىلماق.

رېئايىسىز رەۋ. رېئايە قىلمىغان ھالەتتە: ئاخىر ئەكس سادا چىققان بولسىمۇ، يەنىلا بار قانۇن رېئايىسىز قېلىۋاتىدۇ.

رېبوزا ئى [لات] <بىيول> يادرو قەنتى.

رېبوفلاۋىن ئى [ر < لات] <فىم> ۋىتامىن B_2 .

رېپاقەت ئى [ئە] پېزىت. ھەمراھلىق: ئۇلار يەڭگىل قورالالنغان ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ رېپاقەتىدە ماڭدى.

رېپاۋەت ئى [ئە] باردى ـ كەلدى، ئالاقە، مۇناسىۋەت، ئۇلىپەتچىلىك: ئۇ كىشى بىلەن رېپاۋەتىمىز بار ئىدى. * بارات ئاكام كۇلۇمبىرىگەن ھالدا: ـــ بىر كۆرگەن تونۇش، ئىككى كۆرگەن تۇغقان دەپتىكەن، رېپاۋەت قىلىشىپ تۇرايلى، ـــ دېدى.

رېتسار ئى [ر نېم] <تارىخ> ئوتتۇرا ئەسىرلەردە، غەربىي ياۋروپادا ئۆتكەن ھەربىي ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسىگە مەنسۇپ فېئودال؛ چەۋەندаз.

رېتسارلىق ئى <تارىخ> چەۋەندازلىق: دونكىخوت رېتسارلىق يولى بىلەن جاھاندىن ئۆتكەن، بۇنىڭ نېمە ئۈچۈنلۈكىنى ئېيتمىغان.

رېتورىك ئى [ر<گىرېك] رېتورىكىغا (ناتىقلىق سەنئىتىگە) ئائىت، رېتورىكا قائىدىلىرىگە ئاساسلانغان: رېتورىك خىتاب. رېتورىك مۇراجىئەت. رېتورىك سوئال.

رېتورىكا ئى [ر<گىرېك] ناتىقلىق نەزەرىيەسى، نۇتۇق سۆزلەش سەنئىتى توغرىسىدىكى مەخسۇس پەن.

رېتىم ئى [ر<گىرېك] ① بىرەر ئىش ياكى ھەرىكەتنىڭ مەلۇم ۋاقىت ئارىلىقىدا مەلۇم تەرتىپ ۋە ئۆلچەم بىلەن بىر خىل تەكرارلىنىپ تۇرۇشى: كېچە جەمئىيىتىدىكى تام سائىتىنىڭ بىر خىل رېتىمدا چىكىلدىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ② <مۇز>ناخشا ياكى مۇزىكا تاۋۇشلىرىنىڭ قانۇنىيەتلىك ھالدا نۆۋەت بىلەن بىر كۈچىيىپ، بىر ئاجىزلاش ياكى بىر ئۇزۇراپ، بىر قىسقا-

رىشى. ③ <ئەد>شېئىرىي نۇتۇقتىكى بىر خىل مىقداردىكى سۆز بۆلەكلىرىنىڭ ئىزچىل ۋە بىر ئۆلچەمدە تەكرارلىنىپ كېلىشى.

رىتمچان سۈپ. رىتمى كۈچلۈك، رىتمغا قاتتىق ئەمەل قىلىدىغان، رىتمدار: رىتمچان قاپىيە.

رىتمچانلىق ئى. رىتمچان خۇسۇسىيەت، رىتمدارلىق: ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى رىتمچانلىققا باي بولغان ئۇسسۇللۇق مۇزىكىلاردۇر.

رىتمدار سۈپ. رىتمغا چۈشىدىغان، رىتمچان، رىتملىق.

رىتمدارلىق ئى. رىتمغا چۈشۈش، بويسۇنۇش، رىتمچانلىق: بىر مىللەت تىلىنىڭ پۈتۈن ئاۋاز ۋە رىتمدارلىق سىستېمىسى شۇ مىللەتنىڭ مۇزىكىسىدا ــ مېلودىيەسى، گارمونىيەسى، ھەتتا مۇزىكىلىق ئاۋاز ئالاھىدىلىكلىرىدە ئىپادىلىنىدۇ.

رىتمسىز سۈپ. رىتمى، تەرتىپى يوق؛ رىتملىق ۋە تەرتىپلىك ئەمەس، قالايمىقان: رىتمسىز ھەرىكەت. // رازىيەنىڭ يۈرىكى رىتمسىز سوقۇپ، يۈزى لاپپىدە ئوت ئالدى.

رىتمسىزلاشتۇرماق «رىتمسىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رىتمسىزلاشتۇرۇلماق «رىتمسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رىتمسىزلاشماق پ. رىتمسىز ھالەتكە كەلمەك، رىتمسىز بولماق، قالايمىقانلاشماق: بۇ خىل ئەھۋالدا ئادەمنىڭ تومۇر سوقۇشىمۇ تەدرىجىي ئاجىزلىشىپ رىتمسىزلىشىدۇ.

رىتمسىزلىق ئى. رىتمى يوقلۇق؛ قالايمىقان، تەرتىپسىزلىك.

رىتملىق سۈپ. رىتمى، تەرتىپى بار؛ رىتمغا چۈشكەن، قالايمىقان ئەمەس؛ تەرتىپلىك: رىتملىق ئاھاڭ. رىتملىق قەدەم.

رىجە ئى [پ] ① بىرەر نەرسە ئۈستىدىن تارتىلغان يىپ، سىم ياكى سىزىق. ② ناۋات قاتۇرۇلغان قازانغا تارتىلغان يىپ: قازانغا رىجە باغلىماق. ③ بۇغرىسىغا كىرگەن تۆگىنىڭ ئادەم چىشلىۋالماسلىقى ئۈچۈن ئاغزىغا تارتىپ قويىدىغان بىر خىل تور. ④ بىرەر ئىشنى تەرتىپى بىلەن ۋە ئۆز ۋاقتىدا بېجىرىش ئۈچۈن، ئالدىنئالا بەلگىلىۋالغان ئېنىق ياكى تەخمىنىي مۆلچەر؛ پىلان: ئۇ خانغا سۆيىقەست قىلىش رىجەسىنى تۈزۈپ كەلگەن، ئۇنىڭ رىجەسى بىتچەت قىلىندى.

رىجەلەشتۇرمەك پ. مۆلچەرلىمەك: ــ ھۆرمەتلىك شەيخۇلئىسلام جانابلىرى، ئارتۇقچە پەرداز ئۆزلىرىگە ياراشامسىمكىن؟ ئۆزلىرىنىڭ مايمۇن ئويۇنلىرىنى بىلىپ تۇرۇۋاتىمىز. تەركىدۇنياچى سوپىلارنىڭ باستۇرۇپ كېلىشىنى سىلەر ئاللىبۇرۇن رىجەلەشتۇرگەن، ــ دېدى مەلىكە ئامانىسا ئىشان خوجا ئابدۇرېھىمغا بۇرۇلۇپ.

رىجەلەشتۇرۇشمەك «رىجەلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

رىجەلەشتۇرۇلمەك «رىجەلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رىچاگ ئى [ر] ① <فىز> بىرەر تايانچ نۇقتا ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان ۋە ئاز كۈچ بىلەن كۆپ كۈچنى ۋۈجۇدقا كەلتۈرىدىغان خادا؛ پىشاڭ: ــ سەل چېكىنىپرەك تۇرۇڭلار، رىچاگ، كۈنۈپكىلارغا چېقىلماڭلار، ــ دېدى ئادىل ئۇلارغا. ② باشقۇرۇش ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان دەستىلىك پىشاڭ: ئۇ بىر قولىنى رىچاگدىن بوشاتىپ، قىزنىڭ دولقۇنلۇق چاچلىرىنى سىلىدى.

رىدكۆل ئى [ر] ئايالالارنىڭ كوچىغا چىققاندا ئىچىگە پۈل سېلىۋالىدىغان كىچىك سومكا شەكىللىك، بېغى بار پۈل قاپچۇقى: ئۇ بۇگۈن ئۇستىگە قىزىل پوپايكا، يېشىل تار يوپكا كىيگەن بولۇپ، ئىككى تال چېچىنى قويۇۋۆتكەن، بىلىكىگە كىچىككىنە خۇرۇم رىدكۆل ئۆتكۈزۈۋالغانىدى.

رىزا ئى [ئە] يېز ت. رازىلىق جاۋابى، رازىلىق؛ رازى: رىزا قىلماق. * قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر (ماقال).

رىزالاشماق پ. رازى ـ رىزا بولۇشماق؛ رازىلاشماق.

رىزالەت ئى [ئە] يېز ت ① رەزىللىك، ئىپلاسلىق، پەسكەشلىك: ئەجەبمۇ بىر رىزالەتكە يېتەكلەر شەخسىي دۇشمەنلىك مەگەر كىم باغرى دۇشمەنلىك قۇرۇلغاندۇر قارا تاشتىن؛ ② جاپا ـ مۇشەققەت، جەبىر ـ زۇلۇم: ئۇ زامانلار كەلتۈردى ياخشىلارغا رىزالەت، يامانلارغا «ھۆر زامان» ئەيش ـ ئىشرەت، پاراغەت.

رىزالىق ئى. رازىلىق؛ ماقۇللۇق: رىزالىق بەرمەك.

رىزە سۈپ. دېيال ① نازۇك، نېپىز (نەرسە ھەققىدە). ② جاپاغا چىدىمايدىغان، چىدىماس: رىزە بالا.

رىزىق (رىزقى) ئى [ئە] ① <دىن> دىنىي چۈشەنچىلەرگە ئاساسلانغاندا، خۇدا ھەربىر كىشى، ھەربىر جان ئۈچۈن ئاتىغان نېسىۋە: تۇغۇلغانلىنىڭ رىزقى بىللە تۇغۇلار (ماقال). * بەزى ئادەملەر بارکى، تۇتقان ـ پۇتكىنى قۇزۇلۇق ـ شۇملۇق، ئويلايدىغىنى باشقىلارنىڭ رىزقىنى تارتىۋېلىش، شۇغۇللىنىدىغىنى ساماننىڭ تېگىدىن سۇ قويۇپ باشقىلارغا زىيانكەشلىك قىلىش، ئەمەل ـ مەنسەپ تەمەسىدە ئۆزىنى قۇللۇققا بەخشىندە قىلىش، شۇ يولدا تەمەگەر ۋە نان كۈچۈكى بولۇپ ئۆزىنىڭ ئىنسانلىقىنى ئۇنتۇش. ② ھايات كەچۈرۈش، تىرىكچىلىك ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئوزۇق، ئوزۇق ـ تۈلۈك؛ ئوقەت: ــ مېنىڭ قورسىقىم تازا ئاچ ئىدى، يېيدىغان رىزىق ئۈچرىغانلىقىغا خۇشال بولۇپ كۈلدۈم، ــ دەپتۇ دەۋە.

رىزقىغا توپا چاچماق ← **رىزقىغا ئولتۇرماق.**

رىزقىغا ئولتۇرماق مەنپەئەتىگە زىيانكەشلىك قىلماق، مەنپەئەتىنى زىيانغا ئۇچراتماق: سىزدە ئىمان بولسا، ئاشۇ بىچارە دېھقانىنىڭ رىزقىغا ئولتۇرمەن دېمەك.

رىزىق ـ نېسىۋە ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن يېيىشكە ئىچىشكە بولىدىغان نەرسىلەر؛ رىزىق ۋە نېسىۋە: بۇ دۇنيادا يېيدىغان رىزقى ـ نېسىۋىسى بار ئىكەن، موماي ئاخىر ھوشىغا كەلدى.

رىزىقلانماق پ. ئوزۇقلانماق: نېمە ئۈچۈن ئىنسان قېنى بىلەن رىزقلىنىدىغان پاشا ـ كۆمۈتلار نۆۋىتى كەلگەندە قارىلىغاچنىڭ لەززەتلىنىدىغان ئوزۇقلۇقىغا ئايلىنىپ قالىدۇ؟

رىزۋان ئى [ئە] يېز ت ① جەننەت: ئەگەرچە بولسىمۇ بۇ جاي باياۋان، بۇلارغا بولدى گويا باغى رىزۋان. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

رىسالە ئى [ئە] بىرەر ساھە، بىرەر كەسىپ ۋە ئۇنىڭ تەرتىپ، قائىدە ـ قانۇنلىرىغا ئائىت كىتابچە، بىراشۇرا: تۆمۇرچىلىك رىسالىسى. مىسكەرلىك رىسالىسى.

رىشالە ئى. شېكەر بىلەن تۇخۇم ئېقىنىڭ ئارىلاشمىسىدىن ياسالغان رەڭگى ئاق بىر خىل قويۇق يېمەكلىك: داستىخانغا ھالۋا، قايماق، رىشالە، قويۇقئاشلار تارتىلىپتۇ.

رىشتاپ ئى [پ] كىچىك ياغاچ تۇتقىغا بېكىتىلگەن ئىلمەك

سىم. بۇ ئالتۇن، كۈمۈش، تۇچ، مىستىن تارتىلغان ئىنچىكە سىملارنى ئېشىشتە قوللىنىلىدۇ.

رىشتە ئى [پ] ① يىپ، شويناً، تاناب: بۇ رىشتىگە ئۆتكۈزۈلگەن مارجان ئىدى، يىپ ئۈزۈلۈپ مارجانمۇ يەرگە تۆكۈلدى. ② كۆچمە. نەرسىلەر، كىشىلەر ۋە ھادىسە قاتارلىقلارنى ئۆزئارا مەھكەم باغلايدىغان ۋاستە؛ باغلىنىش، مۇناسىۋەت: دوستلۇق رىشتىسى. كۆڭۈل رىشتىسى ئۈزۈلمەك. مۇھەببەت رىشتىسى.

رىشتىگە ئى <بىن> ① خىش چاكلىرىنىڭ باستۇرمىسى. ② خىش چاكلىرىنىڭ ئارىسىغا لاي، سېمونت بىلەن باستۇرما ھېرىدىغان ئەسۋاب.

رىغبەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىشقا، مەسىلىگە بولغان خاھىش، ئىستەك، مەيل، راي: شۇ قولۇڭنى ھازىرمۇ مېنىڭ قولۇم بىلەن بىللە بىلمەن. ئىلھام بەرگەچ رىغبىتىڭ سېنىڭ، يالقۇنغىمۇ دادىل كىرىمەن. ② ئىلھام، مەدەت: سېنىڭ ھەرىكىتىڭ ماڭا نىشان، ئەينەك ۋە ھەققانىي رىغبەت بولدى.

رىغبەتچى ئى. رىغبەتلەندۈرگۈچى: تەتقىقاتچىلار شاھرۇھنىڭ خانىشى گۈھەر شادىنىمۇ ئىلىم ـ پەن ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ رىغبەتچىسى، ھىمايىچىسى، مىمارچىلىق ھەۋەسكارى، دەپ قارايدۇ.

رىغبەتلەندۈرمەك «رىغبەتلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەئىس ئالاھىدە يوقلاپ، ئۇلارنى تېخىمۇ رىغبەتلەندۈردى.

رىغبەتلەندۈرۈشمەك «رىغبەتلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

رىغبەتلەندۈرۈلمەك «رىغبەتلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بالىلار ئارقا ـ ئارقىدىن مۇكاپاتلىنىپ رىغبەتلەندۈرۈلدى. * تاسادىپىي نەتىجىگە ئېرىشكەن ياكى رىغبەتلەندۈرۈلگەن ئۇرۇنۇشلار ۋە تەۋەككۈلچىلىكلەر كۆپ ھاللاردا كىيىنكى زور مۇۋەپپەقىيەتلەرنىڭ مۇقەددىمىسى بولۇپ قالىدۇ.

رىغبەتلەنمەك پ. رىغبەتكە ئىگە بولماق؛ رىغبەتكە، مەدەتكە ئېرىشمەك؛ مەدەت ئالماق: ئائىشە خېنىم ئۇلارنىڭ كۆيۈمچانلىقىدىن رىغبەتلىنىپ، يەنە گەپ باشلىدى.

رىقابەت ئى [ئە] ئىككى ياكى بىرقانچە تەرەپ ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان پايدا ـ مەنپەئەت، بازار ۋە ئۇستۇنلۇك تالىشىش كۈرىشى؛ بەسلىشىش؛ مۇسابىقە: سودا رىقابىتى.

رىقابەتچان سۈپ. رىقابەتلىشىشنى ياخشى كۆرىدىغان، رىقابەت روھىغا ئىگە: رىقابەتچان كارخانىچى.

رىقابەتچانلىق ئى. رىقابەتلىشىش روھى: كارخانىلار ئاسانلا ھازىرقى ھالەت بىلەن قانائەتلىنىدىغان بولۇپ قالدى، ئۇلاردا رىقابەتچانلىق كەم بولۇۋاتىدۇ.

رىقابەتچى ئى. رىقابەتلەشكۈچى كىشى ياكى تەرەپ: ئۇلارنىڭ سېپىگە يەنە يېڭى رىقابەتچىلەر كېلىپ قوشۇلدى.

رىقابەتسىز سۈپ. رىقابەت يوق، رىقابەت بولمىغان: رىقابەتسىز جەمئىيەت ئادەمنى ئاجىز ـ قابىلىيەتسىز قىلىپ قويىدۇ.

رىقابەتلەشتۈرمەك «رىقابەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

رىقابەتلەشتۈرۈلمەك «رىقابەتلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

رىقابەتلەشمەك پ. پايدا ـ مەنپەئەت تالاشماق، باشقىلارنى ئۆتۈپ چىقىش ئۈچۈن كۈرەشمەك، بەسلەشمەك: بىز تىجارەتتە تەڭ رىقابەتلىشىپ كېتىۋاتاتتۇق.

رىقابەتلىك سۈپ. رىقابەت بار، رىقابەتكە ئىگە: مەن ياپونلارنىڭ تىمتاس، ئېھتىياتچان، رىقابەتلىك مۇھىتى ئىچىدە قەدىمىمنى كېرىپ، گۈرسۇلدەپ مېڭىپ يۈرەتتىم.

رىكشا ئى [ر<ياپون] ئادەم ياكى مال توشۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئىككى چاقلىق ھارۋا. ئۇنى ئاساسەن ئادەم سۆرەيدۇ. بەزىلىرى ئۈچ چاقلىق ۋېلىسىپىت شەكلىدە بولىدۇ: بىز لەنجۇدا نۇرغۇن رىكشىلارنى كۆردۇق.

رىكشىچى ئى. رىكشا بىلەن ئادەم ياكى مال توشۇپ، شۇ ئارقىلىق تىرىكچىلىك قىلىدىغان كىشى: ئۇ ئەسلىي بىر رىكشىچى ئىكەن.

رىكشىچىلىك ئى. رىكشا بىلەن ئادەم ياكى مال توشۇش ئىشى، كەسپى: رىكشىچىلىك ئىچكى ئۆلكىلەردە تۇرمۇش كەچۈرۈشنىڭ مۇھىم بىر يولى.

رىكىتسىيە ئى [ئىنگ] <تېب> باكتېرىيە بىلەن ۋىرۇس ئارىلىقىدىكى بىر خىل مىكرو ئورگانىزم. باكتېرىيەلەردىن كىچىك بولۇپ، ئادەتتىكى مىكروسكوپلاردا كۆرگىلى بولىدۇ، پەقەت تىرىك توقۇلما ھۈجەيرىلىرىدىلا كۆپىيەلەيدۇ.

رىم ئى ① <تارىخ> ئىتالىيەنىڭ قەدىمكى شەھەر دۆلەتلىرىدىن بىرى. ② ئىتالىيەنىڭ ھازىرقى پايتەختى.

رىم رەقەملىرى <مات> قەدىمكى رىملىقلار سانلارنى خاتىرىلەشتە ئىشلەتكەن I، II، III، IV، V...، قاتارلىق بەلگىلەر.

رىمفون ئى [ئىنگ] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلىسى $C_6H_7OH_3$. ئاچ رەڭلىك يېڭنەسىمان كىرىستال بولۇپ، تەمى دەسلەپ تاتلىق، كېيىن ئاچچىق بىلىنىدۇ. زەھەرلىك خۇسۇسىيىتى ئاجىز. سىلىنى داۋالاش ئۈنۈمى يۇقىرى.

رىنگىت ئى. مالايشىيانىڭ پۇل بىرلىكى.

رىھلەت ئى [ئە] يېزا ت. كۆچۈش، يۆتكىلىش، سەپەر: رىھلەت قىلماق.

رىۋايەت ئى [ئە] مەلۇم كىشى، نەرسە، ئىش ياكى مەلۇم ۋەقە توغرىسىدا خەلق ئارىسىدا قەدىمدىن تارتىپ، ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ كەلگەن تارقىلىپ كېلىۋاتقان ئاغزاكى ھېكايە؛ ئەپسانە: رىۋايەت قىلماق.

رىۋايەتچى ئى. رىۋايەت قىلغۇچى، رىۋايەت ئېيتقۇچى ئادەم: ئىشتىتىم، باشلىدى داستانىنى مۇنداق، رىۋايەتچى: نىكاھ باشلىنىدىغان چاغ.

رىۋايەتلەشتۈرمەك «رىۋايەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قەدىمكى ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ مۇزىكا ـ ئۇسسۇلچىلىقى، رەسىم ۋە ئەدەبىياتى ئارقىلىق بۇددىزم دۇنيا مەدەنىيىتىگە نۇرغۇن بەدىئىي تۆھپىلەر قوشقان، ئۇنى مۇزىكىلاشتۇرغان، ئوبرازلاشتۇرغان ۋە شېئىرىي رىۋايەتلەشتۈرگەن.

رىۋايەتلەشتۈرۈلمەك «رىۋايەتلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دۇنياۋى ھادىسە بولغان بۇددىزم شىنجاڭ خەلقى تەرىپىدىن تېخىمۇ مۇزىكىلاشتۇرۇلغان، ئوبرازلاشتۇرۇلغان ۋە شېئىرىي رىۋايەتلەشتۈرۈلگەن.

رىۋايەتلەشمەك پ. رىۋايەتلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولماق، رىۋايەت تۇسىنى ئالماق، رىۋايەتكە ئايلانماق.

رىۋايەتلىك سۈپ. رىۋايەت تۈسىنى ئالغان: مەخسۇت ئېلىشانىڭ گۈزەل قىز توغرىسىدىكى رىۋايەتلىك ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ قالدى.

رىئېل ئى. كامبودژانىڭ پۇل بىرلىكى.

رىيا ئى [ئە] يېز ت. ئۆزىنى يالغاندىن ياخشى قىلىپ كۆرسىتىش، ئىككى يۈزلىمىلىك: بىرى شەخسىيەرەس زالىم، بىرى قاشقىر مەجەز ھاكىم، بىرى گال بەندىسى «ئالىم»... ساداقەتتە رىيا كۆردۇم.

رىيازەت ئى [ئە] جاپا ـ مۇشەققەت، قىينىچىلىق؛ ئازاب، ئازاب ـ ئوقۇبەت: رىيازەت چەكمەك. * رىيازەت ئەدەپىنىڭ كانى، روھنىڭ دەرمانىدۇر. ئىنسانلارنى توغرا يولغا سېلىپ، ئەگرى يولدىن قايتۇرغۇچى رىيازەتتۇر. شۇ سەۋەبلىك رىيازەت چەككۈچىلەر ئاقىل ۋە پازىل بولۇر. بۇنداق كىشىلەر ئاللاھ ۋە خالايىققىمۇ مەقبۇل ۋە مۆتىۋەر بولۇر.

رىيازەتسىز سۈپ. رىيازىتى يوق، رىيازەت كۆرمەي: ــ رىيازەتسىز بەخت بولمايدۇ، ــ دېدى ئۇ سۆس كۈلۈمسىرەپ.

رىيازەتلىك سۈپ. جەبىر ـ جاپاسى، دەرد ـ ئەلىمى بار؛ جاپالىق، ئازابلىق: ۋەزىر تالاي رىيازەتلىك سەپەرنى تۈگىتىپ، ئاخىر ئوردىغا قايتىپ كەپتۇ.

رىيازىيات ئى [ئە] كونا. ماتېماتىكا: بۇ زات رىيازىياتتا ئىختىساس ھاسىل قىلغان.

رىياسەت ئى [ئە] مەجلىس، يىغىن قاتارلىقلارغا باشچىلىق قىلىش: بۇ پىكىر، رىياسەت سەھنىسىدە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىگە يېقىپ كەتتى. * ــ ئەزىز تالىپلار، بۇ خاندانلىقىمىزنىڭ ئۆز ئىشىمىزدۇر، ــ دېدى سەردار ئەكرەم، ــ ئەھدىنامىگە بىنائەن خانلىقىمىزنىڭ سىياسەت ۋە رىياسەت ئىشلىرىغا ئارىلاشمىقىڭلار شەرت.

رىياسەتچى ئى. باشقۇرغۇچى، باشچىلىق قىلغۇچى: مەجلىس رىياسەتچىسى. پىروگراممىا رىياسەتچىسى.

رىياسەتچىلىك ئى. باشقۇرۇش، باشقۇرۇش پائالىيىتى؛ باشچىلىق قىلىش: يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلماق. * ئوقۇغۇچىلار سىنىپ مۇدىرىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە سىنىپ ھەيئەتلىرىنى سايلاشقا ئۆتتى.

رىياكار سۈپ [ئە + پ] ساختىپەز؛ ئىككى يۈزلىمىچى، مۇناپىق: ــ ھەي رىياكار ئالەم، ــ دېدى ئالىم ۋە لەسسىدە ئىزىدا ئولتۇرۇپ قالدى.

رىياكارانە رەۋ [ئە + پ] يېزت. رىياكارلىق بىلەن، مۇناپىقلارچە: رىياكارانە ئىش تۇتماق. // رىياكارانە ئىش. رىياكارانە قىلىق.

رىياكارلىق ئى. ساختىپەزلىك، مۇناپىقلىق، ئىككى يۈزلىمىچىلىك: رىياكارلىق ھەممىنى بىزار قىلىدىغان يامان قىلىق.

رىيال ئى. سەئۇدى ئەرەبىستان، ئىران ۋە يەمەن قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ پۇل بىرلىكى.

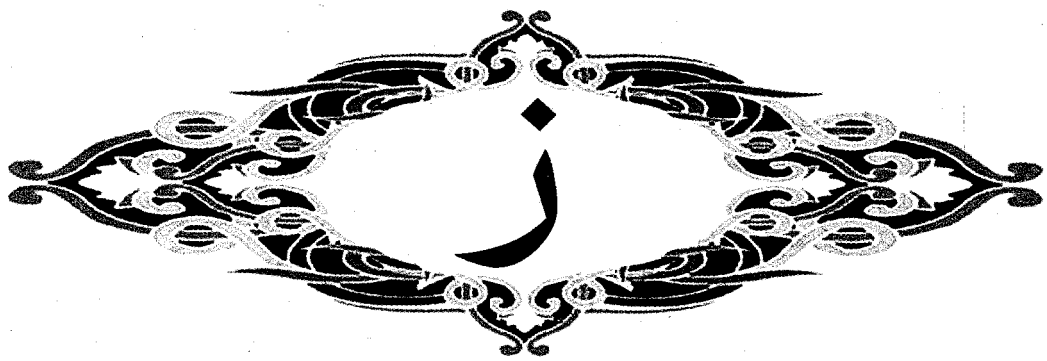

ز ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئون بىرىنچى ھەرپى.

زابان ئى [پ] تىل؛ نۇتۇق: شەرق دانىشمەنلىرى گۈناھ ۋە جازا ھەققىدە ئاقىلانە تەبىرلەرنى بەرگەن، بىز ئۇلارنىڭ شېرىن زابانىغا سەمە بولۇپ باقايلى.

زابوي ئى [ر] ① <تەن> ۋالىبول ئويۇنىدا سىزىقنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ، قارشى تەرەپنىڭ مەيدانىغا ئۇرۇلغان توپ: زابوي ئۇرماق. ② كۆچمە. دائىم ھاراق ئىچىپ مەست يۈرىدىغان كىشى، ھاراقكەش: زابوي ئادەم. // زابوي بولماق.

زاپاس ئى [ر] ① كەلگۈسىدە پايدىلىنىش ئۈچۈن تەييارلاپ، غەملەپ قويۇلغان ياكى ئاجرىتىلغان نەرسە: ئاشلىق زاپىسى. // قوزغىلاڭچى قوشۇنىنىڭ بەزى زاپاس بايلىقلىرى شۇ ئۆيدە تۇراتتى. ② قېزىلما بايلىقلىرىنىڭ يەر ئاستىدىكى تەبىئىي مىقدارى: ئالتۇن زاپىسى. نېفىت زاپىسى.

زاپاسلىماق پ. كەلگۈسىدە پايدىلىنىش ئۈچۈن تەييارلىماق، غەملىمەك: يىل بېشىدا شەھەرلىك ھۆكۈمەت كەنت يېزىنى ئېلىپ زاپاسلاش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چۈشۈرگەن. * ھازىر كوسوۋو-دىكى تۈرك، رۇم، بوسنىيەك ئاھالىسى ئەندىشە ئىچىدە قالدى، بەزىلەر ئاشلىق زاپاسلاپ، تاسادىپىي ئەھۋاللارغا تەييارلىق قىلدى.

زاپچاس ئى [ر] <ماشىن> ھەر خىل موتورلۇق، موتورسىز قاتناش ۋاستىلىرىنىڭ مەلۇم بىر سايمىنى، ماتېرىيالى، دېتالى.

زاپخوز ئى [ر] ئىدارە، ئورگان، مەكتەپ قاتارلىقلاردا خوجىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان؛ لېيەندۈيلەردە قورال-ياراغ، ماددىي ئەشيا، يېمەك-ئىچمەك قاتارلىق ئارقا سەپ تەمىنات خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان كادىر.

زاپخوزلۇق ئى. خوجىلىق خىزمىتى: زاپخوزلۇق قىلماق.

زاپونكا ئى [ر] ئەر-ئاياللار كۆڭلەكنىڭ ياقىسىغا ياكى يېڭىگە تاقىلىدىغان مەخسۇس تۇگمە.

زات ئى [ئە] ① بىر ئۇرۇق-ئەجدادتىن تارالغان نەسىل، ئەۋلاد: ياخشىدىن زات قالىدۇ، ياماندىن داد (ماقال). ② كىلىپ چىقىش: ئەسلىي زاتىڭنىڭ دېھقان ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇما. ③ بىرەر ئىش-ھەرىكىتى ۋە خۇسۇسىيىتى بىلەن باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئادەم؛ شەخس: مەشھۇر زات. ئالىي زات. ④ جىنس: مەخلۇق بىرەھىم چۈشۈرۈپ پەرمان، ئەركەك زاتىنى قويمىدى ئامان.

زاتەن رەۋ [ئە] ئەسلىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئەسلىدە، ئەمەلىيەتتە: ئايتىللانىڭ ئۇنى زاتەن كۆرۈشى بىرىنچى قېتىم ئىدى.

زاتور ئى [ر] مىلتىق قاتارلىق ئېتىش قوراللىرىنىڭ ئوقدانديكى ئىستوۋۇلغا كىرگۈزۈش، مىشەكنى چىقىرىۋېتىش رولىنى ئويناىيدىغان قۇرۇلمىسى.

زاتىل ئى [ئە] كونا <تېب> ئۆپكە يالىلۇغى.

زاخا ئى. دىيال. تېگىش، چېقىلىش.

زادى ① رەۋ. ھەرگىز، قەتئىي، پەقەت: بۇ ئىش قىزنىڭ يادىدىن زادى چىقمايتتى. ② يوق. سوئال جۈملىلەرنىڭ بېشىدا ياكى ئاخىرىدا كېلىپ جاۋابنىڭ ئېنىق بولۇشى تەلەپ قىلىنغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: زادى كىملەرمىسەن؟ * زادى نەگە بارىمەن؟

زار ئى [پ] ① ھەسرەتلىك يىغا؛ نالە-پەريات، پىغان: قازانلىنىڭ ھورى يامان، يېتىمنىڭ زارى (ماقال). ② تەلەپ، ئىلتىماس، ئىلتىجا: ئاڭلىدىم يىغلاڭغۇ غەمكىن ناخشاڭدا، بىز بىلەن بىللە كەت، دېگەن زارىڭ بار. ③ موھتاج، ھاجەت، تەشنا: ھۇنەرلىك ئەر خار بولماس، دوست-دۈشمەنگە زار بولماس (ماقال).

زاراتگاه ئى [ئە+پ] ← **زاراتلىق**: ئۇ زاراتگاھقا قاراپ يول ئالدى.

زاراتگاهلىق ئى ← **زاراتلىق**.

زاراتلىق ئى. ئۆلگەن كىشىلەرنى كۆمىدىغان جاي؛ قەبرىستان: كەڭ زاراتلىق غۇۋا ئايدىڭدا كىشى ئەيمەنگۈدەك جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى.

زاراخەتمە ئى [ئە] <دىن> كونا ئادەت بويىچە يېزىلاردا ئەتىيازلىق تېرىلغۇ باشلىنىشتىن بۇرۇن ئامما ئۈزىر نەزىر ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق خۇدادىن مول ھوسۇل تىلەش پائالىيىتى: بۇ يىلقى نوروزدا زاراخەتمە ئۇچۇن مەھەللە-مەھەللىرگە بېرىلگەن ۋاڭنىڭ ھىممىتى بۇرۇنقى يىللارغا قارىغاندا كۆپ بولدى.

زاراڭزا ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى سارغۇچ قىزىل، كاناي شەكلىدە ئېچىلىدۇ. گۈلى تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، قانىنى جانلاندۇرۇش، ھەيزىنى راۋان قىلىش، ئاغرىق توختىتىش رولىغا ئىگە.

زاراڭزىلىق ئى. زاراڭزا تېرىلغان يەر: زاراڭزىلىققا بارماق. زاراڭزىلىقتا ئىشلىمەك.

زار-زار «زار» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: زار-زار قاقشىماق. زار-زار يىغلىماق.

زارلاتماق «زارلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ

بىر ئۆمۈر بىزنى قاقشاتقان، زارلاتقان، مانا ئەمدى ئۆز بېشىنى يەپتۇ.

زارلاشماق «زارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۆلار دائىم «دېھقانىنىڭ ھالىغا يەتمىگەن باشلىقنىڭ خۇدايىم جازاسىنى بېرەر» دەپ زارلىشاتتى.

زارلانماق «زارلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بوۋاي يولدا زارلىنىپ ئولتۇرغان ئوغرىنى كۆرۈپ، ئېشىكىدىن ئىرغىپ چۈشتى.

زارلىق ① سۈپ. ھەسرەتلىك، ناله ـ پەريادلىق: زارلىق يىغا. * بارغانچە مۇڭلۇق، بارغانچە زارلىق ئېيتىلغان قوشاق باربەتقا ئەگىشىپ بارغانچە ئەۋجگە كۆتۈرۈلەتتى. ② ئى. ماددىي جەھەتتىن قىينىلىش، تەڭلىك، موھتاجلىق: ئاش ـ نان زارلىقىنى تارتماق.

زارلىماق پ. بىرەر نەرسىدىن ناله قىلماق، شىكايەت قىلماق، ھەسرەت چەكمەك، ئېچىنماق: زارلىغانغا كەلمەيدۇ، قارىغانغا بەرمەيدۇ (ماقال).

زارلىنىشماق «زارلانما» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۇلار زارلىنىشقان ھالدا كېتىپ قېلىشتى.

زارۇزار ← **زار ـ زار.**

زارىقتۇرماق «زارىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئابلىكىم ئۆزىنىڭ كېچىكىپ ئۆنى زارىقتۇرۇپ قويغىنى ئۈچۈن ئەپۇ سورىدى.

زارىقماق پ ① بىرەر نەرسىگە قاتتىق موھتاج، تەشنا بولماق؛ زار بولماق: نانغا زارىقماق. ② ئىنتىزار بولماق، تەقەززا بولماق؛ تەلمۈرمەك: ئايشەم ھەدىنىڭ زارىقىپ كۈتكەن كۈنلىرى ئاخىر يېتىپ كەلدى.

زارىقشماق «زارىقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

زاسۇي ئى [خەن] تازىلاپ پىشۇرۇلغان كالا ـ پاقالچاق، ئۆپكە ـ قېرىن قاتارلىقلار: ئاخىرى ئۇلار كاۋاپ، زاسۇي ۋە تونۇر كاۋىپى يېيىشتى.

زاسۇيپەز ئى ← **زاسۇيچى:** ئايشەمنىڭ ئاپىسى زاسۇيپەز ئىدى.

زاسۇيپەزلىك ئى ← **زاسۇيچىلىك:** زاسۇيپەزلىك قىلماق. * زاسۇيپەزلىك بىلەن جان باقماق.

زاسۇيچى ئى. زاسۇي پىشۇرۇپ ساتقۇچى كىشى: ئۇنىڭ چوڭ ئاپىسى ئەسلىي زاسۇيچى ئىدى.

زاسۇيچىلىك ئى. زاسۇي پىشۇرۇپ سېتىش ئىشى: زاسۇيچىلىك بىلەن شۇغۇللانماق. زاسۇيچىلىك قىلماق.

زاسۇيخانا ئى. زاسۇي پىشۇرۇپ ساتىدىغان ئۆي، دۇكان: زاسۇيخانىدا ئىشلىمەك.

زاسپىداتىل ئى [ر] <قا> سوتقا ياندىن قاتناشىپ، دېلونىڭ بىر تەرەپ قىلىنىشىغا مەسلىھەت بېرىدىغان خادىم؛ مەسلەھەتچى.

زاسپىداتىللىق ئى <قا> سوتقا ياندىن قاتناشىپ، دېلونىڭ بىر تەرەپ قىلىنىشىغا مەسلىھەت بېرىش ئىشى، مەسلىھەتچىلىك: زاسپىداتىللىق تۇزۇمى.

زاغ ئى [پ] يېزا ① قاغا. ② دۈشمەن.

زاغرا ئى. قوناق، تېرىق قاتارلىق قارا ئاشلىق ئۇنىدىن يېقىلغان نان: ئەپەندىم بىر باينىڭ ئۆيىگە بارسا، باي ئۇنىڭغا زاغرا بىلەن ئەتكەنچاي بېرىپتۇ.

زاغرا تىل يەرلىك خەلقلەر ئۆزئارا چۈشىنىدىغان ئاددىي تىل؛ خەلق تىلى: زاغرا تىلدا سۆزلىمەك.

زاغرىچى ئى. ئىقتىسادىي شارائىتى يار بەرمىگەنلىكتىن زاغرىنى كۆپرەك يېيىشكە مەجبۇر بولغان ئادەم؛ كەمبەغەل، يوقسۇل: ـــ زاغرىچىنىڭ مۇشتۇمى زاغرىدەك قاتتىق بولىدۇ، ـــ دېدى شاكىر.

زاغزاق ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى سېرىق ياكى سۆسۈن قىزىل كېلىدۇ. مېۋىسى سىلىندىر شەكلىدە بولىدۇ. چۆل، قوم دۆڭىسى ۋە شورلۇقلاردا كۆپ ئۇچرايدۇ.

زاغزاقلىق ئى. زاغزاق كۆپ ئۆسكەن جاي: زاغزاقلىققا بارماق. زاغزاقلىقتا ئىشلىمەك.

زاغ ـ زۇغۇن قاغا ۋە قۇزغۇن.

زاغۇن ئى <بوت> ① كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى سېرىق، مېۋىسى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

زاغۇن باش ئەقلى تازا جايىدا ئەمەس: ـــ تازىمۇ بىر زاغۇن باش نېمە ئوخشىمامدۇ بۇ، ـــ دېدى قاسىم ئاكام قاتتىق خاپا بولۇپ.

زاغۇنلۇق ئى. زاغۇن تېرىلغان ياكى ئۆسكەن يەر: ھېلىقى بىر توپ كىشىلەر زاغۇنلۇقنى ئارىلاپ چىقىپ كەتتى.

زاقا ئى. دېيال. ئازار، دەشنەم.

زاك ئى [پ] <خىم> تۆمۈر سۇلفات، تۆمۈر سۇلفات كىسلاتا تۇزى ۋە سۇدا ئاسان ئېرىمەيدىغان ئاچ يېشىل كىرىستاللىق ماددا.

زاكا ئى. بوۋاقلارنى يۆگەيدىغان ياكى ئاستىغا سالىدىغان لاتا؛ يۆگەك: زاكىسىنى يەڭگۈشلىمەك. زاكىغا ئالماق.

زاكا غالچا تۇغما غالچا: بۇ زاكا غالچا قەشقەر خوجىلىرى سەئىدىيە زېمىنىنى روناق تاپقۇزۇش ئورنىغا، بۇ گۈزەل يۇرت ـ ماكانىنى بارلىق بايلىق ـ غەنىيمەتلىرى، ئەزىز پەرزەنت ئوغۇل ـ قىزلىرى، ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ ئەھلى خوتۇنلىرى، ئىگىچە ـ سىڭىللىرى بىلەن قوشۇپ ئۇيالماستىن جۇڭغارلارغا سۆڭلاپ بېرىشتى.

زاكا قېرىسى بەك كىچىك تۇرۇپ ھەممىنى بىلىمەن دەيدىغان، قاقاش: ھوي زاكا قېرىسى، قۇرۇق گەپنى قوي، ساڭا بۇنداق قىلىشنى كىم قويۇپتۇ.

زاكات ئى [ئە] ① <دىن> ئىسلام دىنىدا مال، پۇلغا ئىگە بولغانلارنىڭ ھەر يىلى بىر قېتىم پۇل ۋە مال ـ مۈلكىنىڭ 40 تىن بىرىنى غېرىب ـ غۇرۇلارغا، كەمبەغەل ـ مۇساپىرلارغا بېرىدىغان خىير ـ سەدىقىسى: زاكات بەرمەك. زاكات ئالماق.

زاكاتچى ئى. زاكات ئالىدىغان، زاكات يىغىشقا بەلگىلەنگەن ئادەم: موللازىيدىن باجگىر بىلەن زاكاتچىنى باغلاپ ئېلىپ ماڭدى.

زاكاز (زاكازى) [ر] ① ئى. بۇيرۇتما: زاكاز ئالماق. زاكاز قوبۇل قىلماق. ② سۈپ. مەخسۇس نومۇر بىلەن پوچتىغا تىزىملىتىلغان ۋە ئادرېسىتىكى كىشىنىڭ قولىغا تېگىش شەرت قىلىنغان (خەت، پوسۇلكا ھەققىدە): زاكاز خەت.

زاكازچى ئى. زاكاز بەرگۈچى، زاكاز قىلغۇچى كىشى: ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ زاۋۇتقا زاكاز چىلار ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىشكە باشلىدى.

زاكالەت ئى [ر] زاكاز قىلىنىدىغان ياكى سېتىۋېلىنىدىغان نەرسە ئۈچۈن ئالدىن تۆلىنىدىغان ھەق: زاكالەت ئالماق. زاكالەت بەرمەك.

زاكون ئى [ر] جان ت. قائىدە ـ قانۇن، مىزان، داۋالى: ـــ چوقۇم بويسۇنۇش كېرەك، زاكون دېگەن زاكون! ـــ دېدى بىرەيلەن ۋارقىراپ.

زاكونچى سۇپ. جان ت. قائىدە ـ قانۇنلۇق، داۋالىلىق، پاكىتلىق سۆزلەيدىغان، ئۆز سۆزى بىلەن كىشىلەرنى قايىل قىلىدىغان؛ سۆزمەن: شەھەرلىكلەر تولىمۇ زاكونچى كېلىدۇ، بىزدەكىلەردەك مۇلايىم ئەمەس.

زاكونچىلىق ئى. قائىدە ـ قانۇن، مىزانلارنى كۆپ سۆزلەش، سۆزمەنلىك.

زاكونلاشماق پ. جان ت. داۋالىلاشماق، گەپ بىلەن ئۆز پىكرىنى ئىسپاتلاشماق: راستىنى ئېيتقاندا، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئوغلى بىلەن زاكونلاشقۇدەك ماجالى يوق ئىدى.

زاكۇ ئى [خەن] قاپقىنى ئېچىش ئارقىلىق سۇ ئۆتكۈزۈلدىغان سېمونت ياكى ياغاچ تاقاق، توما: زاكۇ سالماق.

زاكۇسكا ئى [ر] هاراق ـ شاراب ئىچكەندە يېيىلىدىغان قوشۇمچە يېمەكلىك: زاكۇسكا تەييارلىماق. زاكۇسكا سېتىۋالماق.

زاكىلاتماق «زاكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بالىنى زاكىلاتماق.

زاكىلاشماق «زاكىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سېستىرالار بوۋاقلارنى زاكىلاشتى.

زاكىلاقسىز سۇپ. زاكىلانمىغان، زاكىغا يۆگەلمىگەن.

زاكىلاقلىق سۇپ. زاكىلانغان، زاكىلاپ قويۇلغان: زاكىلاقلىق بالا.

زاكىلانماق «زاكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بالا زاكىلاندى.

زاكىلىق سۇپ. زاكا قىلىشقا ئىشلىتىلىدىغان، زاكا قىلىشقا بولىدىغان: زاكىلىق رەخت.

زاكىلىماق پ ① زاكىغا يۆگىمەك، زاكا بىلەن ئوراپ تاڭماق: بالىنى زاكىلىماق. ② كۆچمە. مىدىرلىيالمايدىغان، ئاغزىنى ئاچالمايدىغان قىلىپ قويماق، ئاغزىنى ئەتمەك: تۇراپىنى ئىككى ئېغىز گەپ بىلەنلا زاكىلاپ قويالايمەن!

زاڭ I ئى. قوناق ئۇنىدىن قويۇق قىلىپ چىلىنغان ئۇماچ؛ ئۇ پىشقاندىن كېيىن ئۇستىگە قورۇلغان سەي سېلىنىپ يېيىلىدۇ: هالۋىنى كۆپ يېسە زاڭ تېتىيدۇ (ماقال).

زېڭدا زاڭ كۆرمىگەن تۇرمۇشى ئىنتايىن مۇشكۈلچىلىكتە ئۆتكەن، چوڭراق بىرەر ئىش قىلىپ باقمىغان: ـــ زېڭدا زاڭ كۆرمىگەن نېمىلەرنىڭ، ئەمدى كېلىپ يوغانچىلىق قىلىشىپ كەتكىنى قارا، ـــ دېدى هېلىقى باي.

زاڭ II ئى [خەن] <قا> ← **زاڭ مال**.

زاڭ مال <قا> خىيانەت قىلىش، پارا ئېلىش ياكى ئوغرىلىق قىلىش قاتارلىق قانۇنسىز ۋاستىلەر ئارقىلىق قولغا كەلگەن مال ـ مۈلۈك.

زاڭ III سۇپ. گەپ ـ سۆز، قىلىقلىرى باشقىلارغا ياقمايدىغان؛ تېتىقسىز، ماز: زاڭ ئادەم. زاڭ بالا.

زاڭزۇ ئى <ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار ئاساسەن مەملىكىتىمىزنىڭ شىزاڭ زاڭزۇ ئاپتونوم رايونىغا مەركەزلەشكەن بولۇپ، بىر قىسمى چىڭخەي، سىچۇەن، گەنسۇ، يۈننەن قاتارلىق ئۆلكىلىرىگە، يەنە بىر قىسمى چەت ئەللەردىن بۇتان، سىككىم، نېپال قاتارلىق دۆلەتلەرگە تارقاق ئولتۇراقلاشقان.

زاڭزۇچە ① سۇپ. زاڭزۇ خەلقىگە، زاڭزۇ تىلى ۋە مەدەنىيىتىگە ئائىت؛ زاڭزۇ خەلقىگە خاس بولغان: زاڭزۇچە كىيىم. زاڭزۇچە ئۇسسۇل. زاڭزۇچە ئادەت. ② ئى. زاڭزۇ تىلى ياكى يېزىقى: زاڭزۇچە ئۆگەنمەك.

زاڭگا ئى. دېيال. بەدەنگە چىققان جاراھەتلەرنىڭ قاقمىچى.

زاڭگۇل ـ زۇڭگۇل دېيال. ئۇششاق ـ چۇششەك.

زاڭلاشتۇرماق «زاڭلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇنۇگۈنكى سورۇننى مۇختەر زاڭلاشتۇرمىغان بولسا، خېلى ئۇزۇن داۋام قىلغان بولاتتى.

زاڭلاشتۇرۇلماق «زاڭلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زاڭلاشماق پ. گەپ ـ سۆز، قىلىقلىرى كىشىلەرگە ياقمايدىغان بولۇپ قالماق، تېتىقسىزلاشماق: ئۇ تولىمۇ زاڭلاشتى.

زاڭلىق I ئى. تېتىقسىزلىق، مازلىق: ئۇنىڭ زاڭلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ.

زاڭلىق II ئى. باشقىلارنى كەمسىتىش؛ مەسخىرە: زاڭلىق ئەتمەك. زاڭلىق قىلماق.

زال I ئى [ر<نېم] يىغىن، مۇراسىم، كۆڭۈل ئېچىش، توي ـ تۆكۈن، مېھمان كۈتۈش قاتارلىق تۇرلۇك ئاممىۋى مەشغۇلاتلار ئېلىپ بېرىلىدىغان چوڭ تىپتىكى ئۆي.

زال II سۇپ [پ] دېيال ① قۇۋۇ، تادان. ② گەپ ئۆتىمەس، قېلىن.

زالالەت ئى [ئە] تۇغرا يولدىن ئېزىش، گۇمراھلىق؛ گاڭگىراش، قايمۇقۇش : نېمە قىلىشىمنى بىلمەي زالالەتتە قالدىم.

زالسىز سۇپ. زالى يوق، زالغا ئىگە ئەمەس.

زاللىق I سۇپ. زالى بار، زالغا ئىگە: ئوتۇغا بۇرۇلۇپ گۈللۈك كەيزىلەرنى بويلاپ ماڭساق، ئالدى يەنە ئايرىم گۈللۈك، يەردىن بىر يېرىم مېتىر كۆتۈرۈلۈپ سېلىنغان، زاللىق، ھەيۋەتلىك بىر ئىمارەتكە دۇچ كېلىمىز.

زاللىق II ئى. دېيال. قۇۋۇلۇق، تادانلىق.

زالىم سۇپ [ئە] كىشىلەرگە جەبىر ـ زۇلۇم سالىدىغان، كىشىلەرنى ئېزىدىغان، رەھىمسىز: زالىم ۋەزىر. زالىم بەگ. // زالىمنىڭ زۇلمىدىن ساقلا، پادىشاھنىڭ ھۆكمىدىن (ماقال).

زالىملىق ئى. رەھىمسىزلىك، مۇستەبىتلىك، زوراۋانلىق بىلەن باشقىلارنى ئېزىش، قاقشىتىش.

زاماسكا ئى [ر] ① گەج، ئەلىپماي، يېلىم قاتارلىقلارنى قوشۇپ تەييارلايدىغان، يېرىق، چاك ۋە شۇ قاتارلىقلارنى چاپلاش، يەملەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان خېمىرسىمان قېتىشما: مانا ماۋۇ زاماسكىنى دېرىزە ئەينىكىگە بېرىك. ② چىشنىڭ چىرىگەن جايلىرىنى تولدۇرۇش، ياماش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان قېتىشما.

زاماسكىلاتماق «زاماسكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پارتىلارنى زاماسكىلاتماق.

زاماسكىلاشماق «زاماسكىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئىككى سائەت ئىچىدە پۈتۈن ئىشكاپلارنى زاماسكىلىشىپ بولدى.

زاماسكىلانماق «زاماسكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىر سائەتكە قالماي ئون نەچچە ئورۇندۇق زاماسكىلىنىپ بولدى.

زاماسكىلىماق پ. تۆشۈك ۋە يېرىقلارنى زاماسكا بىلەن يەملىمەك، ئەتمەك: ئىشىك-دېرىزىنى زاماسكىلىماق.

زامان ئى [ئە] ① تارىخىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئەھۋاللارغا ئاساسەن بۆلۈنگەن، شۇنىڭدەك بىرەر تارىخىي ۋەقە، ھادىسە يۈز بەرگەن ياكى بىرەر شەخس، سىنىپ، تەبىقە قاتارلىقلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان مۇئەييەن بۆلىكى، دەۋر: بۈرژۇنىقى زامان. ھازىرقى زامان. ② مەزگىل، مەھەل، مۇددەت؛ ۋاقىت، پەيت، چاغ: يېگىت تۆكىنى كۆيدۈرگەنىكەن، ئاغمىخان شۇ زامان پەيدا بوپتۇ. ③ <پەلس> مادداۋى مەۋجۇتلۇقنىڭ بىر خىل ئوبيېكتىپ شەكلى، يەنى ماددىي مەۋجۇدىيەتنىڭ بۇرۇن، ھازىر ۋە كەلگۈسىدىن تەركىب تاپقان بىر تۇتاش سىستېمىسى، شۇنىڭدەك ماددا ھەرىكىتى ۋە ئۆزگىرىشىنىڭ داۋاملىشىدىغانلىقىنىڭ ئىپادىسى. ④ < تىل > پېئىل ئىپادىلىگەن ئىش-ھەرىكەتنىڭ نۇتۇق مومېنتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلىگۈچى فورما. ئادەتتە ئۇ ئۆتكەن زامان، كېلەر زامان ۋە ھازىرقى زاماندىن ئىبارەت چوڭ ئۇچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ. ⑤ كۆچمە. ۋەزىيەت: زامان تۈزەلسە، يامانمۇ تۈزىلەر (ماقال). ⑥ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زامان كاتېگورىيەسى <تىل> پېئىللاردا كۆرۈلىدىغان بىر خىل گىرامماتىكىلىق كاتېگورىيە. بۇ كاتېگورىيە پېئىل ئىپادىلىگەن ھەرىكەتنىڭ ياكى ھەرىكەت ھالىتىنىڭ ھەر خىل زامانغا تەئەللۇقلۇقىنى بىلدۈرىدۇ.

زامانىنىڭ كۆزى تەڭداشسىز گۈزەل، چىرايلىق، ئىنتايىن لاتاپەتلىك: ۋەزىرنىڭ ئىككى قىزى بولۇپ، ھەر ئىككىسى ھۆسن-جامالدا زامانىنىڭ كۆزى ئىكەن.

زامان ۋە ماكان <پەلس> ماددىنىڭ مەۋجۇدىيەت شەكلى. زامان ماددا ھەرىكىتىنىڭ تەرتىپلىكلىكى ۋە ئىزچىللىقىنى، ماكان ماددىنىڭ سوزۇلۇشچانلىقىنى، يەنى شەيئىنىڭ ئورنى، ھەجمى ۋە شەكلى جەھەتتىكى خۇسۇسىيەتلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

زامانە ئى [ئە] ← **زامان**.

زامانداش ئى. بىرەر كىشى بىلەن بىر زاماندا، بىر دەۋردە ياشىغان ياكى ياشاۋاتقان ئادەم: شائىرنىڭ سۆزلىرى زامانداش تەرەققىيپەرۋەر دوستلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ۋە ھىمايىسىگە ئىگە بولدى.

زامانداشلىق ئى. بىر زامان ياشاش، بىر دەۋردە تونۇلۇپ زامانداش بولۇپ ئۆتۈش: مەن ئاچچىقىمنى بېسىۋېلىپ، ساڭا زامانداشلىق دەۋىتىمنى يوللايمەن.

زامان-زامان ئۆزۈن زامان.

زامانۋى سۈپ [ئە] ھازىرقى زامانغا خاس، ھازىرقى زامان پەن-تېخنىكا تەلىپىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان ۋە جاۋاب بېرەلەيدىغان: زامانۋى قۇرۇلۇش. زامانۋى ئۇسكۇنە.

زامانۋىلاشتۇرماق «زامانۋىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زامانۋىلاشتۇرۇشماق «زامانۋىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

زامانۋىلاشتۇرۇلماق «زامانۋىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زامانۋىلاشماق پ. ھازىرقى زامان پەن-تېخنىكا تەرەققىياتىغا تەلىپىگە ئۇيغۇنلاشماق، ماسلاشماق: زامانۋىلاشقان زاۋۇت. زامانۋىلاشقان قورال.

زامانۋىلىق ئى. ھازىرقى زامانغا خاسلىق، ھازىرقى زامان پەن-تېخنىكا تەلىپىگە ئۇيغۇنلۇق؛ زامانۋىلىشىش: ئون ئىككى مۇقامنى مەنبە ۋە خۇرۇچ قىلغان ئۇيغۇر سەنئىتىنى زامانۋىلىق يولىغا باشلاش مۇقامنىڭ سەنئەت شەكلى، ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىنى ئۆرنەك قىلىپ، دۇنياغا يۈزلەندۇرۇشتىن ئىبارەت.

زاموك ئى [ر] <ھەرب> ئېتىش قورالىرىنىڭ قۇلۇپى: زاموكنى ئاچماق. زاموكنى ئەتمەك.

زامىن ئى [ئە] يۈز بەرگەن كۆڭۈلسىز گەپ-سۆز ياكى كۆڭۈلسىز ئىش-ھەرىكەت ئۈچۈن سەۋەبچى ياكى ئەيىبدار؛ جاۋابكار: زامىن بولماق.

زانانە ئى. دېيال. نازۇك، نەپىس.

زاھىت ئى [ئە] ① <دىن> تەركىدۇنيا بولۇپ، دۇنيانىڭ راھەت-پاراغەتلىرىدىن ۋاز كەچكەن، تائەت-ئىبادەتكە بېرىلگەن ئادەم. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زاھىتلىق ئى. زاھىتلارغا خاس كىيىنىش، ئىش-ھەرىكەت: ئۇ زاھىتلىق تونىغا ئورىنىۋالغان بىر بۇزۇق ئىدى.

زاھىر [ئە] ① ئى. سىرتى، سىرتقى كۆرۈنۈشى. ② سۈپ. ئوچۇق-ئاشكارا، روشەن؛ ئېنىق: زاھىر بولماق. زاھىر ئەتمەك. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زاھىرەن رەۋ [ئە] سىرتتىن، يۈزە قارىغاندا، تاشقى كۆرۈنۈشتىن: ــ زاھىرەن قارىغاندا، سىلەرنىڭ پىكرىڭلەر توغرا، ــ دېدى ئەھمەد بەگ.

زاھىرلانماق پ. ئاشكارىلانماق، روشەنلەشمەك، ئېنىق بولماق: ئەنئەنىۋى ئائىلە قاراشلىرىنىڭ قاتماللىقى ۋە ئادالەتسىزلىكىنىڭ دەردىنى تارتقان ئىيالالار ئىيالالار ئازادلىقى شوئارلىرىغا تېزلا ئاۋاز قوشتى، ئەمما بۇ ھەدىسلا ئۆز قەدىرىيەتلىرىنى پىكرىي مۇستەقىللىقتىن ئىزدەش شەكىلدە زاھىرلىنىشقا باشلىدى.

زاھىرىي سۈپ [ئە] سىرتقى، تاشقى؛ كۆز ئالدىدىكى، ئوبيېكتىپ: زاھىرىي دۇنيا.

زاۋال ئى [ئە] ① كۈن پاتقاندىن قاراڭغۇ چۈشكۈچە بولغان ۋاقىت: لۇتپۇللا سىرتقا چىققاندا، ئاللىقاچان زاۋال بولۇپ قالغانىدى. ② كۆچمە. گۈمران بولۇش، يوقىلىش؛ ھالاكەت: زاۋال تاپماق. * كىمنىڭ زۇلمى كۆپ بولسا، زاۋالى يېقىن بولۇر (ماقال).

زاۋالسىز سۈپ. ھالاكەتكە يولۇقمىغان (يولۇقمايدىغان)، تالاپەتكە ئۇچرىمىغان، يوقالمىغان (يوقالمايدىغان): بىلىمدۇر ئەڭگۈشتەر-سائادەت مۆھرى، ھەقىقىي بىلىمدۇر زاۋالسىز ئىقبال.

زاۋاللىق ئى. ھالاكەت، تالاپەت، يوقىلىش: جانابىي ئاللىيلىرىنىڭ مۇبارەك پەرزەنتلىرىگە ئالىپ دېگەن بەتنىيەت زاۋاللىق يەتكۈزۈپتۇ.

زاۋۇت ئى [ر] سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى ياكى قول ھۈنەرى بىلەن بىۋاستە شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن: پولات زاۋۇتى.

زاۋۇن ئى [خەن] <ئەد> ھازىرقى نەسرىي ئەسەرلەرنىڭ بىر تۈرى. مۇقىم شەكلى بولمايدۇ، ئۇنىڭدا مۇنازىرە بولۇشمۇ، بايان بولۇشمۇ مۇمكىن.

زايه رەۋ [ئە] پايدىسىز، بىھۇدە، بىكار، زىيادە؛ ئىسراپ، ئارتۇق: زايە بولماق. زايە كەتمەك.

زايوم ئى [ر] <س ئىق> ① دۆلەتنىڭ ئۆز پۇقرالىرى ياكى سىرتقى مەملىكەتلەردىن ئالغان قەرزى. ② زايوم چېكى: زايوم ئالماق. زايوم سېتىۋالماق.

زايىر ئى. ئىلگىرىكى زايىر (ھازىرقى كونگو <كىنشاسا>) دۆلىتىنىڭ پۇل بىرلىكى.

زەبەرجەد ئى [ئە] <گېئول> ئەتىۋارلىق بىر خىل مىنېرال. ساپ، سۈزۈك، پارقىراق، جۇلالىق، ناھايىتى كۆركەم بولۇپ، رەڭگىگە ئاساسەن يېشىل زەبەرجەد، سېرىق زەبەرجەد دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ يەنە توپاز، سېرىق گۆھەر دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

زەبەردەس [پ] ① سۈپ. جىسمانىي جەھەتتىن بەقۇۋۋەت؛ كۈچلۈك، چىڭ: زەبەردەس يىگىت. زەبەردەس بالا. ② رەۋ. مۇستەھكەم، مەغرۇر، تىك: يىگىت زەبەردەس دەسسەپ ھېيتگاھقا كىرىپ توختىدى. ③ سۈپ. خەۋپ ـ خەتەر، قىينىچىلىقلاردىن قورقمايدىغان؛ يۈرەكلىك، باتۇر، پالۋان، جەسۇر: ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كۆلۈمسىرەپ تۇرىدىكەن، بەزىسى زەبەردەس، ياۋۇز ھالەتتە ئىكەن.

زەبۇر ئى [ئە] <دىن> «ئالا تەرىپىدىن داۋۇت پەيغەمبەرگە ئەۋەتىلگەن» دەپ تونۇلغان مۇقەددەس كىتاب.

زەبۇن [پ] ① سۈپ. خاراب، ۋەيران؛ زەئىپ، نىمجان: زەبۇن بولماق. * پىراقىدا بولدى ھالىم زەبۇن، ئۆزۈم غەمناك، مالامەتمەن. ② ئى. خېرىسىم ـ خەتەر، زىيان ـ زەخمەت؛ ئېغىر ـ چىلىق، مۇشكۈللۈك: زەبۇن كۆرمەك.

زەبۇنلۇق ئى. زەئىپلىك، نىمجانلىق؛ ۋەيرانچىلىق، مۇشكۈللۈك: تاغام بۇ يىل 60 ياشقا كىردى. شۇ كەمگىچە ئۇ تالاي شادلىققا چۆمدى، نى ـ نى زەبۇنلۇققىمۇ يولۇقتى.

زەپ سۈپ. جان ت. ناھايىتى، ئاجايىپ، بەك، ئىنتايىن: «ئېسىلدا خاتايوق، بىئېسىلدا ۋاپايوق» دېگەن گەپ زەپ جايىدا ئېيتىلغان ـ دە.

زەپەر (زە:پەر) ئى [ئە] <بوت> ① چىغىر تاقىگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى ئاچ قوڭۇر بولۇپ دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ھەيزىنى راۋان قىلىش، ئاشقازاننى كۈچەيتىش رولىغا ئىگە. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

زەپەر ئى [ئە] ① قولغا كەلگەن نەتىجە، غەلىبە، مۇۋەپپەقىيەت: زەپەر قازانماق. زەپەر قۇچماق. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زەپەرنامە ئى [ئە + پ] قولغا كەلگەن نەتىجە، غەلىبىلەر يېزىلغان قىسسە: ئەنە كۆردۈڭمۇ يازماقتا ئازاد يوقسۇل زەپەرنامە، بىراق بايلار ئۈچۈن بۇ ئىش، سۈغۇرغاندەك گويا كى چىش.

زەپت ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىگە قاتتىق ئۇرۇلۇش؛ كۈچ؛ شىددەت: نەيزە، قىلىچ زەپتىدىن مىڭلاپ چېرىك يىقىلدى. تىرىكلىرى تۇغ تۇتۇپ، تەسلىم بولۇپ قېتىلدى. ② كۆچمە. بىرەر ئىشنى بىرياقلىق قىلغۇدەك جاسارەت؛ زەردە، غەزەپ: زەپتى بار.

زەپلىمەك پ. زور بىلەن كۈچمەك: ئۇ تازا زەپلەپ ئىشلەۋاتقاندا گۈلسۇم كىرىپ كەلدى.

زەپمۇ رەۋ. يېزىت. تولىمۇ، بەكمۇ، قەۋەتلا، خويمۇ: زەپمۇ چىرايلىق بۇ ماكان.

زەپىران [ئە] ① ئى <بوت> زەپەر: زەپىران نەدە بولار؛ سۇدىن تۇڭۇن لايدا بولار. ② سۈپ. ساپسېرىق: چىرايىم زەپىران بولدى، كىشى سوريمايدۇ ھالىمنى. ئارىدا ئادالەت يوق، كۆرسىتىشمەيدۇ يارىمنى.

زەخمەت ئى [ئە] ئازاب، كۈلپەت، مۇشەققەت؛ ئازار، ئەلەم: زەخمەت چەكمەك. زەخمەت يەتمەك.

زەخمەتسىز سۈپ. زەخمەت يەتمىگەن، زەخمەتتىن خالىي: ئىنسان بىلەن تەبىئەت، جاندارلار ئارىسىدىكى زەخمەتسىز دوستلۇقنىڭ مېھرى قەلبلەرنى غەرەزسىز، پاكىز سۆيگۈ بىلەن تولدۇرۇپ تۇراتتى.

زەخمەتلىك سۈپ، زەخمەت يەتكەن، زەخمەتى بار.

زەخمەك ئى [پ] <مۇز> راۋاب، ماندالىن قاتارلىق تارلىق سازلارنى چېلىشتا ئىشلىتىلىدىغان تىلسىمان ئەسۋاب. ئۇ ئادەتتە ياغاچ، پىل چىشى، مۈڭگۈز، مېتال ياكى سۈلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ.

زەخىم ئى [پ] ① تىغ، نەيزە قاتارلىقلارنىڭ ئورۇلۇش، مەلۇم نەرسىگە سوقۇلۇش تەسىرىدىن بەدەن ۋە نەرسىلەردە پەيدا بولىدىغان جاراھەت، يارا: زەخىم بولماق. زەخىم قىلماق. ② كۆچمە. مەنىۋى جەھەتتىكى دەرد ـ ئەلەم، ئازاب ـ ئوقۇبەت؛ قايغۇ: ئەركىنلىك خېتىدىن ئارزۇگۈلنىڭ قەلبىي زەخىم يېدى. ③ ۋەيران بولۇش، بۇزۇلۇش، كاردىن چىقىش: بۇ ئورۇش قەدىمىي قەلئە ـ قەسىرلەر ۋە نۇرغۇن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئېغىر زەخىمگە ئۇچراتتى.

زەخىمدار سۈپ [پ] جاراھەتلەنگەن، يارىلانغان، زەخىملەنگەن: ئۇ ئاغىبەگ بىلەن قىلىچ‌ۇزلىق قىلىپ، ئۇنى زەخىمدار قىلدى.

زەخىملەندۇرمەك «زەخىملەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دۇشمەنلەر ھوشۇرىگ سەردارنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ بىرنەچچە پەرىنى زەخىملەندۇردى.

زەخىملەندۇرۇشمەك «زەخىملەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

زەخىملەندۇرۇلمەك «زەخىملەندۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ بىلى ئېغىر زەخىملەندۇرۇلدى.

زەخىملەنمەك پ ① يارىلانماق، جاراھەتلەنمەك؛ زىيادە بولماق: پەرى كېلىپ قارىسا دۇشمىنىڭ بىرى ئېغىر زەخىملىنىپتۇ. * ئۇنىڭ ۋاپاسىزلىقى يۈرىكىمنى قاتتىق زەخىملەندۇردى. ② زىيانغا ئۇچرىماق، زەرەر تارتماق؛ ۋەيران بولماق: ـــ مۇنداق ئىشتا ئانچە ـ مۇنچە زەخىملەنسەك ھېچنېمە بولمايدۇ، ـــ دېدى ھاشىم سادىققا قاراپ قويۇپ.

زەخىملىك سۈپ. زەخىملەنگەن، يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن؛ زىيادە بولغان: ئەمەت زەخىملىك پۇتىنى ئاستا يۆتكەپ كېتىپ باراتتى.

زەخىمناك سۈپ [پ] ← **زەخىملىك**: بۇ جەڭگە نوزۇگۇمۇ ئىشتىراك قىلدى، قانچىلاپ رەقىبنى ھەم زەخىمناك قىلدى.

زەددەك ئى [پ] <بوت> ← **سەۋزە**.

زەدىۋال ئى [پ] ئۆي تېمىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە تۇتۇلىدىغان گۈللۈك رەخت.

زەدىۋاللىق سۈپ ① زەدىۋال تارتىلغان، زەدىۋال تۇتۇلغان: زەدىۋاللىق تام. ② زەدىۋال تىكىش ئۇچۇن لايىق، باب: زەدىۋاللىق رەخت.

زەر [پ] ① ئى. ئالتۇن: ـــ ئۆزىڭىزنى قاچۇرماڭ جېنىم،

ئۇستىبىشىگىزنى ئۇنچە ـ مارجان، زەرلەرگە كۆمۈۋېتىمەن، ـــ دېدى نەزەر قىزغا ئېسىلىپ. ② سۈپ. ئالتۇن بىلەن ھەل بېرىلگەن، ئالتۇن سۈيى بىلەن سۇغىرىلغان، ئالتۇن رەڭگىدىكى: زەر يىپ.

زەرەپشان سۈپ [پ] زەر چاچىدىغان؛ ئالتۇن بىلەن تاۋلانغان؛ نۇرلۇق، پارقىراق: كى بۇ تۇپراقنىڭ زەرەپشان كۈنىمۇ، ئاي كۈلۈپ، يۇلتۇز ئېچىلغان تۇنمۇ.

زەرەت ئى [ر] <فىز> جىسىمدا ياكى جىسمىنى ھاسىل قىلغان ماددىي نۇقتىدا بار بولغان مۇسبەت ياكى مەنپىي ئېلېكتىر. قارىمۇقارشى زەرەتلىك جىسىملار ئۆزئارا تارتىشىدۇ، ئوخشاش زەرەتلىك جىسىملار ئۆزئارا تېپىشىدۇ. زەرەتلەرنىڭ يۆتكىلىشى توكنى ھاسىل قىلىدۇ.

زەرەتسىز سۈپ. زەرەتكە ئىگە بولمىغان، زەرەتلەنمىگەن.

زەرەتسىزلەندۈرمەك «زەرەتسىزلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زەرەتسىزلەندۈرۈلمەك «زەرەتسىزلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زەرەتسىزلەنمەك پ. زەرەتنى يوقاتماق.

زەرەتسىزلىنىش ئى <فىز> قارىمۇقارشى زەرەتلىك ئىككى قۇتۇپ يېقىنلاشقاندا، ئۇچقۇن پەيدا بولۇش ھەم ئاۋاز چىقىرىش ئارقىلىق بۇ قۇتۇپلاردا يۈز بېرىدىغان نېيتراللىشىش ھادىسىسى: چاقماق چېقىش تەبىئەت دۇنياسىدىكى زەرەتسىزلىنىشتۇر.

زەرەتلەنمەك «زەرەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زەرەتلىك سۈپ <فىز> ئۇتكۇزگۇچتە ئېلېكتىر پوتېنسىيالى بولغان ياكى زەرەتلەرنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن بىر جىسىم ئىككىنچى بىر جىسمىنى ئۆزىگە تارتىدىغان؛ زەرەتلەنگەن: زەرەتلىك مېزون.

زەرەتلىمەك پ <فىز> تۇراقلىق توك مەنبەسىنى ئاككۇمۇلياتورنىڭ ئىككى قۇتۇپىغا ئۇلاش ئارقىلىق ئاككۇمۇلياتورنى توك بېرىش ئىقتىدارىغا ئىگە قىلماق.

زەرەر ئى [ئە] ← **زىيان**: ئۇنىڭ سودىسى ئاقماي بىر قېتىمدىلا مىڭ يۈەن زەرەر تارتتى.

زەرەر ـ زەخمەت زەرەر ۋە زەخمەت.

زەرەرسىز سۈپ ← **زىيانسىز**: زەرەرسىز دورا.

زەرەرسىزلەندۈرمەك «زەرەرسىزلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زەرەرسىزلەندۈرۈلمەك «زەرەرسىزلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زەرەرسىزلەنمەك پ. زەرەر قىلمايدىغان ھالەتكە كەلمەك.

زەرەرلەنمەك پ. زىيانغا ئۇچرىماق، زىيانلانماق: ـــ مەن نومۇسسىز ئەمەس! ـــ غۇرۇرى زەرەرلەنگەن قىز ۋارقىرىدى، ـــ ئۇ گېپىڭىزنى نومۇسسىز ئاچىلىرىمغا دەپ بېرىڭ!

زەرەرلىك سۈپ ← **زىيانلىق**: بىلمەي تۇرۇپ بىلمىدىغان قىيىنچىلىقنى كىرىۋېلىش قورقۇنچلۇق ۋە ئىنتايىن زەرەرلىك.

زەرەڭ ئى <بوت> زەرەڭ ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان كىچىك دەرەخ. گۈلى سارغۇچ يېشىل، مېۋىسى قانات-لىق مېۋە، ياغىچى قاتتىق، ياغىچىدىن ھەر خىل سايمانلار ياسىلىدۇ.

زەرب ئى [ئە] قاتتىق، شىددەت؛ زەربە: زەرب بىلەن تەپمەك. زەرب بىلەن ئۇرماق.

زەرباپ ئى [پ] زەر يىپ قوشۇپ توقۇلغان ياكى ئالتۇن ھەل بېرىلگەنگە ئوخشاش كۆرۈنىدىغان يىپەكتىن توقۇلغان رەخت: زەرباپ تون. زەرباپ دوپپا.

زەربە ئى [ئە] ① يوقىتىش رولىنى ئويناىدىغان كەسكىن ھەرىكەت: بۇ قېتىمقى زەربە داۋۇت موللامغا ئالمىدىكى بارلىق زەربىلەردىن نەچچە ھەسسە ئېغىر بولدى. ② ئېغىر شىكەست، قاتتىق زىيان ـ زەخمەت: كالتەك زەربىسى بىلەن ئۇلاردىن ئىككىسى ئىككى ياققا يىقىلدى.

زەربىدار [ئە + پ] ① ئى. جەڭگىۋارلىق ۋە ماھارلىق بىلەن ۋەزىپىلەرنى ئاشۇرۇپ ئورۇنلايدىغان ۋە ئىجابىي جەھەتتىن باشقىلارغا نەمۇنە بولالايدىغان ئىلغار شەخس: ئىشلەپچىقىرىش زەربىدارى. ② سۈپ. كەسكىن زەربە بېرىش ئۇچۇن بەلگىلەنگەن: زەربىدار پولك.

زەربىدارلىق ئى. ئۆز ۋەزىپىسى، بۇرچىنى جەڭگىۋارلىق بىلەن ئورۇنلاش: ياشلارنىڭ زەربىدارلىق، ئاۋانگارتلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇشىمىز كېرەك.

زەربىلىك سۈپ. زەربىسى بار، زەربە بېرىدىغان، زەربىگە ئىگە؛ زەربىدار.

زەرپۇرۇش ئى [پ] ئالتۇن ـ كۈمۈش قاتارلىق قىممەت باھالىق زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى ئېلىپ ـ ساتقۇچى كىشى: رازىيە زەرپۇرۇشنىڭ دۇكىنىدىن زىنھار كۆزىنى ئۆزمەيتتى.

زەرپۇرۇشلۇق ئى. زەرپۇرۇشلار قىلىدىغان ئىش ـ ئوقەت: زەرپۇرۇشلۇق قىلماق.

زەرچۇۋە ئى [پ] <بوت> زەنجۇبىل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. گۈلى سېرىق كېلىدۇ. دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. تەبىئىتى ئىسسىققا مايىل بولۇپ، ئۈيۇغان قانىنى تارقىتىش، يەلنى ھەيدەش رولىغا ئىگە. يەنە سېرىق بوياقتا خام ئەشيامۇ قىلىنىدۇ.

زەرداب ئى [پ] ① كۆكۈل ئېلىشقاندا ياكى قەيى قىلغاندا ئېغىزدىن يانىدىغان ئاچچىق سېرىق سۇ. ② جاراھەتلەنگەن، يارىلانغان ئورگاندىن ئاجرىلىپ چىقىدىغان ياكى ئۇنىڭدا يىغىلىپ قالىدىغان سۇيۇقلۇق: ئەجەب بىر زامان بولدى، ئالەم چۆرگىلەي دەيدۇ. يۈرەكتىكى زەرداب سۇ، قانغا ئۆرۈلەي دەيدۇ. ③ كۆچمە. دەرد ـ ئەلەم، ئازاب ـ ئوقۇبەت، خاپىلىق: زەرداب يۇتماق. زەرداب قىلماق. زەرداب بولماق.

زەردابلىق سۈپ. دەرد ـ ئەلەم چەككەن، دەرد ـ ئەلەمگە تولغان؛ دەردلىك.

زەردار سۈپ [پ] قول ئىلكىدە بار، باي؛ پۇلدار؛ دۆلەتمەن: ئاي ئۆتۈپتۇ، يىل ئۆتۈپتۇ. ئوڭچى بوۋاي زەردار باي بولۇپ كېتىپتۇ.

زەردە ئى [پ] ① ئاشقازاندىكى ئۆت سۇيۇقلۇقى، سەپرا: پېتىر نانىنى كۆپرەك يەپ قويسام، زەردەمنى قاينىتىپ قويىدۇ. ② كۆچمە. كۆچلۇك غەزەپ، نەپرەت، ئاچچىق: زەردىسى ئۆرلىمەك. زەردە قىلماق. زەردىسى كۆچلۇك.

زەردۇز ئى [پ] زەرتەككۇچى، زەردىن گۈل تەككۇچى.

زەردۇشت ئى <دىن> ① زەردۇشت دىنىنىڭ ئاساسچىسى. مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 7 ـ، 6 ـ ئەسىر ئارىلىقىدا ياشىغان. ② قەدىمكى پېرسىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا قاتارلىق جايلارغا كەڭ تارالغان بىر خىل دىن. ئۇ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى VI ئەسىردە زەردۇشت تەرىپىدىن پېرسىيە (قەدىمكى ئىران) نىڭ شەرقىي قىسمىدا يارىتىلىپ، كېيىن تەرەققىي قىلىپ پېرسىيەنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارالغان. قۇلدارلىق ۋە دەسلەپكى فېئودال ـ لىزم دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيا، ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا ئاساسىي دىن بولغان. ئۇنىڭ ماھىيىتى دۇئالىزمدۇر.

زەردۇلا ئى [پ] <بوت> ئۆرۈك: بۇ باغدا خورما، ئەنجۈر، ئالما، ئۈزۈم، ئانار، جىنەستە، گىلاس، ئالۇچا، بالۇچا، ئەينۇلا، شاپتۇل، زەردۇلا، بەھى، ئامۇت ... قاتارلىق مېۋىلەرنىڭ خىل ـ خىللىرىدىن بولۇپ جەمئىي يەتمىش ئىككى خىل مېۋىلىك دەرەخ ئولتۇرغۇزۇلغا ـ نىدى.

زەردىگۆش سۈپ [پ] يېز ت. غەزەپتىن ئۆرتەنگەن، ئېزىلـ ـگەن: قەدىمدىن تارتىپ دەردـ ـئەلەمدە زەردىگۆش بولۇپ ئۆلگەن ئادەملەر ئاز ئەمەس.

زەردىچىلىك ئى. قاتتىق غەزەپلەنگەن، زەردىسى قاينىغان ھالەت: دادام زەردىچىلىك ئىچىدە يۈرتنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان.

زەردىلىك سۈپ ① غەزەپچى كۆچلۈك، ئاچچىقى يامان، مىجەزى ئىتتىك: ئابلىكىم ئۇستىخانلىق، بەرجەس بولۇپ، تېخى ئۆيلەنمىگەن زەردىلىك يىگىت ئىدى. ② زەردە ئارىلاش، غەزەپلىك، غەزەپنى ئىپادىلەيدىغان: زەردىلىك گەپ.

زەررە [ئە] ① ئى <خىم> مادىدىلارنىڭ كۆزگە كۆرۈنەر ـ كۆرۈنمەس ئەڭ كىچىك بىرلىكى. ② سۈپ. ئىنتايىن ئاز، بەك كىچىك، كىچىككىنە، زەررىچە: ياساۋۇللار زەررە ۋاقىتنى ئۆتكۈزمەي بۇۋاينى شاھنىڭ ئالدىغا ھەيدەپ كەپتۇ.

زەررىچە ① ئى <فىز> ئەڭ كىچىك زەررە، ئەڭ كىچىك بۆلەكچە. ② سۈپ. ئازراق، ئازغىنا؛ كىچىككىنە: بۇگۈن تۇرپان باشقىچە بولۇپ، ھاۋادا زەررىچە بۇلۇتمۇ يوق ئىدى.

زەررىچىلىك سۈپ. زەررىچە چوڭلۇقتىكى، زەررىدەك؛ قىلچىلىك: قورغان ئۈچۈن بولغان بۇ جەڭ چوڭ جەڭنىڭ زەررىچىلىك قىسمى ئىدى.

زەرقۇن ئى [پ] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسـ ـىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق مەنزىرە ئۈسۈملۈكى. گۈلى قىزىل، سېرىق ياكى ئاق رەڭلەردە.

زەرگەر ئى [پ] ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق قىممەت باھالىق مېتاللاردىن ھەر خىل زىننەت بۇيۇملىرى ياسايدىغان ئۇستا: ئالتوننىڭ قەدىرىنى زەرگەر بىلەر (ماقال).

زەرگەرلىك ئى. زەرگەر قىلىدىغان ئىش، ھۈنەر: زەرگەرلىك قىلماق.

زەرلىك سۈپ. زەرى بار، زەر باسقان، زەر گۈللۈك: زەرلىك تاۋار. زەرلىك كۆڭلەك.

زەرنەپ ئى [پ] <بوت> زەرنەپ دەرىخى ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ياغىچى قاتتىق، ئوتتۇرىسى جىگەر رەڭ بولۇپ، ئۇنىڭدىن نازۇك ئەسۋابلار ۋە قەلەم قاتار ـ لىقلار ياسىلىدۇ.

زەرنىخ ئى [پ] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى ئارسىن سۇلفىد. ئۇ كاۋا چېچىكى رەڭدە بولۇپ، پارقىرايدۇ. ئادەتتە رەڭلىك ئەينەك، دېھقانچىلىق دورىسى، بوياق ماتېرىيالى قاتارلىقلارنى ياساشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ ـ دىن يەنە زەھەرنى يانداۋىرىدىغان دورىمۇ تەييارلىنىدۇ.

زەقۇم ئى [ئە] يېز ت. رېۋايەتلەردە ئېيتىلىدىغان دوزاختىكى ناھايىتى ئاچچىق مېۋە: ئاچچىق دەپ پۇشايماندىن قاچمىغۇلۇق، بىلىسەن بال قەدىرىنى، يېسەڭ زەقۇم. * ئوبۇل ھادى بەگ مۇشۇنداق پۇشايمان ئىلكىدە كېچە ـ كۈندۈز ئىزتىراپتا چۈشۈپ قېلىپ، يېگىنى زەقۇم، ئۈيقۇسى ھارام بولدى.

زەكەر ئى [ئە] <ئانات> ئەرلەر ۋە بەزى سۈت ئەمگۈچى ئەركەك ھايۋانلارنىڭ كۆپىيىش ئەزاسىنىڭ بىر قىسمى. ئىچىـ ـدە تۇۋرۇك ھالىتىدىكى ئۈچ تال بۇلۇتسىمان نەيچە، ئوتتۇ ـ رىسىدا سۈيدۈك يولى بولىدۇ.

زەكىي سۈپ [ئە] ئۆتكۈر، زېرەك، ئەقىللىق؛ ھوشيار: ئەخمەتجان قاسىمى ھەقىقەتەن چېچەن، زەكىي ئادەم ئىدى.

زەكىيلىك ئى. ئۆتكۈرلۈك، زېرەكلىك، ھوشيارلىق: يىللار بالىلىقتا خاس زەكىيلىكنى نابۇت قىلىپ تۇرسىمۇ، زەكىيلىك ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۈچىدىن بىراقلا قالمايتتى.

زەگۈندە ئى [پ] تام ئۈلى ياكى سۇپا قىرغاقلىرىغا ئورنـ ـتىلغان ياغاچ. ئادەتتە ئۇ تام ئۈلىنىڭ زەيلىشىشى ياكى سۇپا قىرغاقلىرىنىڭ بۇزۇلۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولىنى ئويناپدۇ: يۇسۇپ چوڭ سۇپىنىڭ زەگۈندىسىدە ئولتۇراتتى.

زەگۈندىلىك ① سۈپ. زەگۈندىسى بار، زەگۈندە ئورنـ ـتىلغان: ئۇ سەپتىن قارىنىڭ خېتىنى ھويلىدىكى زەگۈندىلىك سۇپىدا تۇرۇپلا ئوقۇدى. ② ئى. بىناكارلىقتا زەگۈندە ئورنىتىدىغان جاي. ③ ئى. زەگۈندە بولىدىغان ھەم زەگۈندىلىك رولىنى ئويناي ـ دىغان نەرسىلەر.

زەڭ ئى [پ] داغ، دات، كىر: زەڭ باسماق. زەڭ قاپلىماق؛ يېشىل مەخمەل لىباس كىيىدى دالا گويا كى ئۈستىگە، كۆتۈردى دىلىدىكى زەڭنى چىرايلىق باغۇ بوستانلار.

زەڭگەر سۈپ [پ] يېشىل بىلەن كۆك ئوتتۇرىسىدىكى، ئاچ ھاۋا رەڭ، ماۋى: زەڭگەر رەڭ. * زەڭگەر ئاسماندا بۇلۇتلار ئۈزمەكتە ئىدى.

زەڭگى ئى [پ] ئافرىقىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسىنى تەشكىل قىلغۇچى قارا تەنلىكلەر ئىرقىغا مەنسۇپ كىشى؛ نېگىر.

زەللە ئى [ئە] مېھماندارچىلىق، تۇي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغلاردا كەلگەن مېھمانلارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە ياكى كېيىلىمگەن مېھمانلارغا ئاتاپ بېرىلىدىغان يېمەكلىك: زەللە ئالماق. زەللە قىلماق.

زەللىچى ئى. زەللە ئېلىشنى ياخشى كۆرىدىغان، زەللىگە ئامراق ئادەم: زەللىچى ئايال.

زەمبىاقى ئى. دىيال. كۆك بىلەن يېشىل ئارىلىقىدىكى رەڭ.

زەمبۇرۇغ ئى [پ] <بىيول> تۆۋەن دەرىجىلىك ئۆسۈمـ ـلۈكلەرنىڭ بىر تىپى.

زەمبىرەك ئى [پ] <ھەرب> دۈشمەننىڭ جانلىق كۈچلـ ـرىگە تالاپەت يەتكۈزۈش ھەمدە مۇداپىئە ئىنشائاتلىرىنى بۇزۇش ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان ئېغىر تىپتىكى بىر خىل قورال، توپ.

زەمبىرەكچى ئى. زەمبىرەك ئاتقۇچى، توپچى.

زەمبىرەكسىمان سۈپ. شەكلى زەمبىرەككە ئوخشايدىغان، زەمبىرەك شەكلىدىكى: جۇڭگو كەم دېگەندە ئون خىل زەمبىرەكسىمان باشقۇرۇلىدىغان بومبا ئورۇنلاشتۇردى ياكى ياساۋاتىدۇ.

زەمبىرەكلىك سۈپ. زەمبىرەكى بار، زەمبىرەكە ئېگە بولغان، زەمبىرەك بىلەن قورالانغان.

زەمبىل ئى [پ] ئىككى پاراللېل دەستىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دەرەخ نوتىسىدىن چوڭقۇرراق قىلىپ توقۇلىدىغان ياكى تاختا بېكىتىلىدىغان، توپا، قىغ، تاش قاتارلىقلارنى توشۇش ئۈچۈن تەييارلانغان ئەمگەك قورالى: زەمبىل توقۇماق. زەمبىل كۆتۈرمەك.

زەمبىلگە چۈشمەك قىمارىدا ئۇتتۇرۇپ ياكى تىجارەتتە زىيان تارتىپ جىق قەرزدار بولۇپ قالغاندا، قەرزنى تۆلىمەي يېتىۋالماق؛ ئۆلۈكنى ئارتماق: قاسىم نۇرغۇن پۇل ئۇتتۇرۇپ قويۇپتىكەن، ئاڭلىساق زەمبىلگە چۈشۈپ يېتىۋاپتۇمىش، ئەمدى ئويىنىمەغۇدەك.

زەمبىلچى ئى ① زەمبىل توقۇش، ياساش ۋە سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى: سىز ئۇستا زەمبىلچى ئىكەنسىزغۇ؟ ② زەمبىل بىلەن بىرنەرسە توشۇغۇچى كىشى: كەتمەنچىلەر بىر تەرەپتە، زەمبىلچىلەر بىر تەرەپتە ئەترەت باشلىقىنى كۈتۈپ تۇراتتى.

زەمچە ئى [پ] <خەم> ① بەزى مېتال سۇلفاتلىرىنىڭ سۇلۇق كىرىستاللىرى. مەسىلەن، كۆكتاش، تۇمۇر (II) سۇلفات قاتارلىقلارغا ئوخشاش. ② بىر خىل ئانورگانىك بىرىكمە، يەنى كالىي سۇلفات بىلەن ئالىيۇمىن سۇلفاتنىڭ سۇلۇق مۇرەككەپ تۇزى. رەڭسىز، سۈزۈك كىرىستال.

زەمزەم ئى [ئە] مەككە شەھىرىدىكى كەبىنىڭ يېنىغا جايلاشقان مەشھۇر قۇدۇق. مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ سۈيىنى تەۋەرۈك ھېسابلاپ ئىچىدۇ ۋە ئۆز يۇرتلىرىغا ئەكېتىدۇ.

زەن ئى [ئە] ئوي، پىكىر؛ خىيال، زېھىن؛ نەزەر، دىققەت: زەن سالماق. زەن قويماق.

زەنجىر ئى [پ] ① مېتال ھالقىلارنىڭ رەتلىك ھالدا بىر ـ بىرىگە ئۆتكۈزۈلگەن تىزمىسى: تۆمۈر زەنجىر. سائەت زەنجىرى. * تەلۋە تەپسە زەنجىر ئۈزەر (ماقال). ② ئىشىك ياكى دەرۋازىلارنى تاقاشتا ئىشلىتىلىدىغان ئىلگەك: ئاتلىق ئەسكەر قىلىچىنىڭ سېپىنى تاشلاپ، ئېگەردىن ئېڭىشتى ـ دە، ئىشكىنىڭ زەنجىرىنى ئاچتى. ③ مەھبۇسلارنىڭ قولى، پۇتى ياكى بوينىغا سېلىنىدىغان تۆمۈر ھالقا؛ كىشەن. ④ <ماشىن> ۋېلىسىپىت، موتوسىكلىت ۋە تۇرلۈك مېخانىزملاردىكى ھەرىكەت ئۈزارتقۇچى قورۇلما. ئادەتتە كىچىك ـ كىچىك بۆلەكلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە تەرتىپ بويىچە چېتىلىشى ئارقىلىق تۇزۇلىدۇ: ۋېلىسىپىت زەنجىرى. زەنجىر تاپان تىراكتور. ⑤ <فىز> ئۇزلۇكسىز سىستېما ياكى لىنىيە ھاسىل قىلغۇچى ئېلېكترىت ئەسۋابلىرى بىرىكمىسى: ئېلېكترون زەنجىرى. ⑥ <خەم> خىمىيەۋى بىرىكمىلەردىكى ئېلېمېنت ئاتوملىرى بىلەن باغدىن تۇزۇلگەن ھەمدە ئۇلارنىڭ بىرىكىش ھالىتىنى كۆرسىتىدىغان ئىسىخما. ⑦ كۆچمە. ئاسارەت، قۇللۇق: جاھالەت زەنجىرى.

زەنجىر ئۈزەر سۈپ [زەنجىر + ئۈزەر] خالىغىنىنى قىلىدىغان، باشباشتاق، تۇرتۇمچى.

زەنجىرسىز سۈپ. زەنجىرى يوق، زەنجىر بېكىتىلمىگەن: زەنجىرسىز سائەت. زەنجىرسىز ئىشىك.

زەنجىرسىمان سۈپ. زەنجىرگە ئوخشايدىغان، بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كەتكەن: زەنجىرسىمان مۇناسىۋەت. زەنجىرسىمان ئۆي.

زەنجىرسىمانلىق ئى. زەنجىرسىمان، بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كەتكەن ھالەت: تەبىئەت ۋە جەمئىيەتتىكى جانلىق ئىنسان ئېقىمىدا ھايات ـ ماماتلار ئۆزگىرىشلىرى بولسىمۇ، گېن زەنجىرسىمانلىقى ئىرسىيەت ۋە توقۇلمىدىكى ئېزىتقۇ.

زەنجىرلەتمەك «زەنجىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەتۈمر ئاپپىسىغا ئېيتىپ، ئىشكىنى سىرتتىن زەنجىرلەتتىپ قويدى.

زەنجىرلەشمەك «زەنجىرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار دەرۋازىلىرىنى زەنجىرلىشىپ بولۇپ، ئوڭ تەرەپتىكى خالتا كوچىغا كىرىپ كېتىشتى.

زەنجىرلەكسىز سۈپ. زەنجىرلەپ قويۇلمىغان، زەنجىرلەنمىگەن: «جالاق» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ زەنجىرلەكسىز ئىشىك ئېچىلىپ كەتتى.

زەنجىرلەكلىك سۈپ. زەنجىرلەپ قويۇلغان، زەنجىرلەنگەن، زەنجىر بىلەن ئېتىلگەن: ئۇ جەننەت ئاچىنىڭ «ئىشىك زەنجىرلەكلىك» دېگەن ئاۋازىنى ئېنىق ئاڭلىغانىدى.

زەنجىرلەنمەك «زەنجىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پۇت ـ قولى زەنجىرلەنگەن بۇ كىشى ئۆز ھاياتىنىڭ ئەڭ ئېچىنىشلىق كۈنلىرىنى باشتىن كەچۈرمەكتە ئىدى.

زەنجىرلىك سۈپ. زەنجىرى بار، زەنجىر بېكىتىلگەن: زەنجىرلىك ئىشىك. زەنجىرلىك قۇلۇپ.

زەنجىرلىمەك پ ① زەنجىرنى ئىلىپ قويماق، زەنجىر بىلەن بېكىتمەك: ئەزىزەم ئۆي، ھويلىنىڭ ئىشكىلىرىنى زەنجىرلەپ قويۇپلا شوپۇرنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ② كۆچمە. زەنجىر بىلەن باغلىماق، قامالىلىماق: ئاڭا ئاجىز تەلمۈرەتتى سارىيە، ئوتقا چۈشكەن ھۆل چۈجۇقتەك تولغىنىپ، ئېغىر ھېسلار ئالغان ئۇنى زەنجىرلەپ، يىغلار ئىدى كۆز ياشلىرى قۇيۇلۇپ.

زەنجۈبىل ئى [ئە] <بوت> ① زەنجۈبىل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولىنىڭ تەمى ئاچچىق بولۇپ، تەم تەڭشەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن يەنە دورىمۇ تەييارلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىزسىمان غولى.

زەھەر [پ] ① ئى <بىيول> ئورگانىزملارنىڭ ئىچكى كىرگەندىن كېيىن ئۇلاردا خىمىيەۋى ئۆزگىرىش پەيدا قىلىپ، بەدەن ئىچىدىكى توقۇلما ۋە ئۇلارنىڭ فىزىيولوگىيەلىك فۇنكسىيەسىنى بۇزۇش رولىنى ئوينايدىغان ماددا: ئوغا: يىلاننىڭ زەھىرى. * سۆت ــ زەھەر بولسىمۇ يۇت (ماقال). ② ئى. كۆچمە. بىرەر ئىش ياكى شەيئىدىن قېيىقالغان ھەمدە كىشى ئىدىئولوگىيەسىگە بۇزغۇنچىلىق يەتكۈزىدىغان نەرسە؛ يامان تەسىر: فېئودالىزمنىڭ زەھىرى. زەھىرىنى تازىلىماق. ③ سۈپ. ناھايىتى ئاچچىق: نېمىدېگەن زەھەر بۇ، مە، ئۆزۈڭ ئىچ! ④ سۈپ. كۆچمە. كىشىگە نەشتەردەك تېگىدىغان، دىلىغا ئازار بېرىدىغان: سەن زەھەر تىلىڭنى يىغساڭ بولارمىكەن؟! * سىزدەك

زەھەر ئادەمنى ئەزەلدىن كۆرمىگەن!... ⑤ ئى. ئاچچىق، دەرد ـ ئەلەم، غەزەپ ـ نەپرەت: ئۇزۇندىن بۇيان ئۇ زەھىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ يۈرەتتى. ⑥ ئى. كۆچمە. كىچىك تەرەت: زەھەر قىلماق. ⑦ خىروئىن، ئەپيۇن قاتارلىق زەھەرلىك چېكىملىك: زەھەر چەكمەك. زەھەر تاشلىماق. زەھەر چەكلىمەك.

زەھەرخەندە ئى [پ] غەزەپ ۋە ئاچچىق ئىپادىلىنىپ تۇرىدىغان كۈلكە ۋە ئاشۇنداق كۈلىدىغان ئادەم: ـــ بەس، ئەي، زەھەرخەندە! ـــ دەپ ۋارقىراپتۇ جاللات تاز قۇلغا.

زەھەرخەندىلىك ئى. ئاچچىق ۋە غەزەپ بىلەن كۈلۈش ھالىتى؛ ئۆچمەنلىك: ئوسمان زەھەرخەندىلىك بىلەن ھەجىيىپ، ئۇنىڭغا قادىلىپ قاراپ تۇراتتى.

زەھەردەك سۇپ. ئاچچىق، بەك ئاچچىق: قاتتىق شۇرغاننىڭ زەھەردەك سوغۇقى غالىبنىڭ سۆڭەكلىرىگە ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى.

زەھەر ـ زەقۇم زەھەر ۋە زەقۇم؛ ئىنتايىن ئاچچىق: قارا بۇلۇت پەختىسزلىك توشۇپ كەلدى، توي ئىشىغا زەھەر ـ زەقۇم قوشۇپ كەلدى.

زەھەرسىز سۇپ. زەھىرى يوق، زەھەر ئارىلاشمىغان: زەھەر ـ سىز دورا. زەھەرسىز سۈيۇقلۇق.

زەھەرسىزلەندۈرمەك «زەھەرسىزلەنمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇيغۇر تېۋىپلىرى كېسەلگە قارشى ئالدىنقى سەپتە تۇرۇپ، ھەرخىل دورا ئەشيالىرى بىلەن كېسەللەرنى زەھەرسىزلەندۈرگە ـ نىدى.

زەھەرسىزلەندۈرۈلمەك «زەھەرسىزلەندۈرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بەزى كېسەللەرگە زەھەرسىزلەندۈرۈلگەن سىماب پېرىلىسە، ئۇنۇمى ياخشى بولىدۇ.

زەھەرسىزلەنمەك پ. زەھەرسىز ھالەتكە كەلمەك؛ زەھىرى قايتماق، يانماق.

زەھەرلەندۈرمەك «زەھەرلەنمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زەھەرلەندۈرۈلمەك «زەھەرلەندۈرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زەھەرلەنمەك «زەھەرلىمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەپيۇننىڭ كىرگۈزۈلۈشى بىلەن جۆڭگو خەلقى قاتتىق زەھەرلەندى.

زەھەرلىك سۇپ ① زەھىرى بار، زەھەرلەيدىغان: زەھەرلىك ئېلىمىنت. زەھەرلىك ئوق. زەھەرلىك چېكىملىك. ② كۆچمە. كىشىگە نەشتەردەك سانجىلىدىغان، ئالا كۆڭۈللۈك ھەم قارا نىيەتلىك يوشۇرۇنغان؛ ئىنتايىن ئاچچىق: زەھەرلىك گەپ. زەھەرلىك قارىماق.

زەھەرلىمەك پ ① زەھەر بىلەن ئورگانىزمنى ئېغىر زەخىملەندۈرمەك: گىرادوسى يۇقىرى ئىسپىرت ئادەمنى زەھەرلەيدۇ. ② زەھەر قوشماق، زەھەر سالماق: تاماقنى زەھەرلىمەك. ③ كۆچمە. يامان تەسىر كۆرسەتمەك، يامان تەسىر بەرمەك، روھىي ئازاب بەرمەك: ياش ـ ئۆسمۈرلەرنى ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات بىلەن زەھەرلىمەك.

زەھەرلىنىش ئى <تېب> بەزى ماددىلارنىڭ ئادەم ۋە ھايۋانلار تېنىدە خىمىيەۋي ئۆزگىرىش پەيدا قىلىشى نەتىجىسىدە يۈز بېرىدىغان توقۇلمىلارنىڭ بۇزۇلۇشى، فىزىيولوگىيەلىك فۇنكسىيەسىنىڭ توسقۇنلۇققا ئۇچرىشى ياكى ئۆلۈشىگە ئوخشاش ھادىسىلەر.

زەھىم ئى [تېب] سىفلىس: ياشلىرىمىزنىڭ بەزىلىرى شەھۋەت ئۈستۈنلۈكى بىلەن بۇزۇق نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىپ، زەھىم قاتارلىق كېسەللەرگە گىرىپتار بولماقتا.

زەۋەر ئى [پ] ئەرەب يېزىقىدا ھەرپلەرنىڭ ئۈستىگە قويۇلىدىغان بەلگە، ئۇ يېزىقتا « ـــ » بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. سوزۇق تاۋۇش « ئە » گە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

زەۋرەك ئى [ئە] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئەسلىي ماكانى ياۋروپانىڭ قۇرۇقلۇقى، مەملىكىتىمىزنىڭ بەزى ئۆلكىلىرىدىمۇ ئۆستۈرۈلىدۇ.

زەۋق ئى [ئە] زوق: مۇھەببەت سېزىملىرى بارلىق ئىنسانىيەتنىڭ ھاياتلىق زەۋقى، ياشاشقا تەلپۈنۈش ئوتى ـــ «بىيو ئېلېكترون» دېمەكتۇر.

زەئىپ سۇپ [ئە] ① جىسمانىي قۇۋۋىتى كەم، قۇۋۋەتسىز، ئاجىز، كۈچسىز: بۇ زەئىپ بەدەننىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈشكە توغرا كېلەتتى. ② سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي ۋە باشقا جەھەتتىن كۈچى ئاجىز؛ كۈچسىز: جۇڭگو ئىلگىرى مەدەنىيەتتە قالاق، ئىقتىسادىي ئەھۋالى زەئىپ بىر دۆلەت ئىدى. ③ پەس، بوش، سۇس، كۈچسىز، ئاجىز (ئاۋاز ھەققىدە): ئانا «ئاھ بالام» دەپ زەئىپ ئاۋازدا پىچىرلىدى.

زەئىپلەشتۈرمەك «زەئىپلەشمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كېسەل مۇمىن ئاكىنىڭ قاۋۇل بەستىنى كۆندىن ـ كۈنگە زەئىپلەشتۈردى.

زەئىپلەشتۈرۈشمەك «زەئىپلەشتۈرمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

زەئىپلەشتۈرۈلمەك «زەئىپلەشتۈرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دۇشمەننىڭ كۈچى كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە زەئىپلەشتۈرۈلدى.

زەئىپلەشمەك پ ① جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن ئاجىزلاشماق؛ كۈچى، قۇۋۋىتى، ماغدۇرى ئازايماق؛ ھالسىزلانماق: شاھ سەنەم غېرىبتىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئەھۋالى كۈندىن ـ كۈنگە زەئىپلىشىپ، چىرايى زەپىرانەك سارغايدى. ② ئىقتىدارى تۆۋەنلىمەك، ناچارلاشماق (كۆز ۋە ئاۋاز قاتارلىقلار ھەققىدە): ئۇنىڭ زەئىپلەشكەن خۇنسىز كۆزلىرى ھازىر ھېچنېمىنى پەرق ئېتەلمەيۋاتاتتى. ③ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي ۋە باشقا جەھەتلەردىن كۈچسىزلەنمەك، ئاجىزلاشماق: خاندانلىقىمىزنىڭ زەئىپلىشىپ ۋەيران بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئەسلەپ چەكسىز ئېچىنىۋاتىمەن.

زەئىپلىك ئى ① زەئىپ ھالەت، كۈچسىزلىك، ماغدۇرسىزلىق، بوشىشىش. ② <تېب> ئۇيغۇر تېبابىتىدە، تېنى ئاجىز كىشىلەرنىڭ پۈتۈن تېنى ماغدۇرسىزلىنىش، بەدىنىدىن ئوغرى تەر ۋە سوغۇق تەر چىقىش قاتارلىق كېسەللىك ئالامەتلىرىگە قارىتا ئېيتىلىدۇ.

زەي I ئى. سۇ ئورنىنىڭ يۇقىرى، ھۆل ـ يېغىننىڭ كۆپ بولۇشى بىلەن تۇپراقتىكى ئېشىپ كەتكەن كۆپ مىقداردىكى سۇ، نەملىك: زەي تارتماق. زەي قاچۇرماق. // زەي يەر.

زەي II ئى ① ئۆچكە تېرىسىدىن ئىشلەنگەن شوينا، تاسما: تاش ئۇستىدە پادىچى، قولىدا زەي قامچىسى. ② ئوقيا ياكى پاختا ئېتىش دۇكىنىنىڭ كىرىچى: زەينى چىڭ تارتماق. زەي سالماق. *

قار خۇددى پاختا ئاتقۇچىنىڭ زېمىدىن قاڭقىغان پاختا تالالىرىدەك لەرزان ئۇچماقتا. ③ قوينىڭ ئاچچىق ئۇچىمىدىن ياسالغان تار: سول ياقتا ھەر خىل زەي ۋە سىم تارلىق چالغۇلۇق سازچىلار بىر - بىرىگە تەڭكەش قىلىپ ساز چالاتتى.

زەي سالماي پاختا ئاتماق باشقىلارنىڭ ئالدىدا بىرەر ئىش - ھەرىكەتنى كۆپىتۈرۈپ سۆزلىمەك؛ چوڭ گەپ قىلماق، پوئاتماق: ئادەم يوق زەي سالماي پاختا ئاتىسەن، مانا ئەمدى بىلەپ، ئوڭايسىز دەۋاتقىنىنى ئاۋۇ لامزەللىنىڭ!

زەي Ⅲ ئى [پ] ① ئۆي جاھازلىرى ياكى پىچاق تېغى قاتارلىقلارنىڭ ئۇستىگە ئويۇپ چىقىرىلىدىغان ئېرىقچە: ئىشكاپنىڭ زېيى. پىچاقنىڭ زېيى. ② دوپپا، شەپكە قاتارلىقلارنىڭ چۆرىسىگە تۇتۇلىدىغان جىيەك. ③ جۇۋا، كۆرپە، ئۆتۈك قونچى، دۇئان قېپى قاتارلىقلارنىڭ تىكىچ ئارلىقىغا ئېلىنغان زىغىرىق. ④ سىر بىلەن ئىشلەنگەن زەدۇئال ئۇستىگە سىر ياكى باشقا نەرسىنى چاپلاش ئارقىلىق چىقىرىلغان سىرىقچە، يول.

زەيپانە سۆپ [ئە + پ] ① ئايالىلارغا خاس، ئايالالار كىيىدىغان، ئايالچە: زەيپانە كۆڭلەك. زەيپانە ئۆتۈك. ② مەجەز - خۇلقى ئايالىلارغا ئوخشايدىغان، ئايال مىجەز: زەيپانە يىگىت. // — ما زەيپانىنى قارا، — دېدى قۇددۇس ئۇنى مەسخىرە قىلىپ.

زەيپانىلىك ئى. زەيپانىلەرگە خاس ھەرىكەت، قىلىق: زەيپانىلىك قىلماق.

زەيتۇن [ئە] ① ئى <بوت> زەيتۇن ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مېۋىسى ئۇزۇن ۋە ئېللىپس شەكىلىدە كېلىدۇ، مېۋىسىنىڭ ئىككى ئۇچى سەل ئۆچلۇق بولۇپ، رەڭگى يېشىل، يېگىلى بولىدۇ ۋە دورا ياسىلىدۇ. ئۇ يۇتقۇنچاق ۋە كېكىرەك ئىششىقىنىڭ شىپالىق دورىسى ھېسابلىنىدۇ. ② ئى. شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى. ③ سۆپ. كۆچمە. دېڭىز كۆكى رەڭگىدىكى: زەيتۇن كۆڭلەك. زەيتۇن ياغلىق. ④ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زەيدان ئى [زەي + دان] زەي ۋە سۇ يىغىلغان يەر، زەيلىك، زەيكەش: پاقا پەقەت ئەتراپتىكى كۆل، زەيدان ھەققىدىلا چۈشەنچىگە ئىگە. بۇركۇت بولسا تاغ كەينىدىكى ئورمانلىق، يىراق جاڭگاللىق، چۆللەر ھەققىدىمۇ چۈشەنچىگە ئىگە.

زەيكەش ① سۆپ. زەي ۋە نەم ئۆرلەپ تۇرىدىغان: زەيكەش يەر. زەيكەش تام. ② ئى. زەي سۇ ئاقىدىغان ياكى زەي سۇنى چىقىرىۋېتىدىغان ئېرىق، ئۆستەك: زەيكەش چاپماق.

زەيكەشلىك ئى ① زەيكەش ئېلىنغان، زەيكەش چېپىلغان يەر: كۆچىلىك جۇشقۇن روھ بىلەن زەيكەشلىككە قاراپ مېڭىشتى. ② زەي ئۆرلەپ تۇرىدىغان، زەي قاپلاپ كەتكەن يەر: كاساپەت سۇ ئامبىرى بۇ يەرنى زەيكەشلىككە ئايلاندۇرۇپ قويدى.

زەيلەتمەك «زەيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ يىلقى كەلكۈن بۇ يەرلەرنى زەيلىتىۋەتتى.

زەيلەشتۇرمەك «زەيلەشمەك»پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زەيلەشتۇرۇلمەك «زەيلەشتۇرمەك»پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زەيلەشمەك پ. زەي ۋە نەم ھالەتكە كەلمەك؛ زەي، نەم تارتماق؛ نەملەشمەك: ئۇ سېپىلاپ قۇدۇقىنىڭ زەيلەشكەن تاملىرىغا يۆلىنىپ، سىرتقا قۇلاق سالىتۇ.

زەيلىك ئى. زەي ۋە نەم ئۆرلەپ تۇرىدىغان يەر: ئۇلارنىڭ ئۆيى زەيلىكتىن خېلى يىراق ئىدى.

زەيلىمەك پ. زەي ۋە نەم ئۆرلەپ كەتمەك، زەي قاپلىماق، زەيلەشمەك: ھەممە يەر زەيلەپتۇ، شور كۆتۈرۈلۈپتۇ.

زەينەپ ئى [ئە] ① رىۋايەتلەردە كاككۇكنىڭ مەشۇقى سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدىغان ئەپسانىۋى قۇشنىڭ نامى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زو ئى [ئە] روزا كۈنلىرى سۈبھىدىن ئىلگىرى تاماق يېيىش ئىشى: زوغا قويماق. زو ۋاقتى.

زوخچۇماق پ. چاپچىماق، سىلكىنمەك: ئاپتوموبىل زوخچۇپ كەينىگە ياندى.

زودىئاك ئى [ر<گىرىك] <ئاستر> ئېكلىپتىكنىڭ ئىككى يېنىدىكى سەككىز گىرادۇسلۇق كەڭلىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى دائىرە. ئادەتتە قۇياش، ئاي ۋە سەييارىلەر مۇشۇ دائىرە ئىچىدە ئايلىنىدۇ.

زور [پ] ① سۆپ. چوڭ، ناھايىتى چوڭ، يوغان، كاتتا، ئۇلۇغ، بۇيۇك: زور تاغ. زور ئۈمىد. ② سۆپ. ناھايىتى جىق، نۇرغۇن: بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا دۈشمەنلەر زور چىقىم تارتتى. ③ سۆپ. كۈچى بار، كۈچلۈك، قۇدرەتلىك: زور ئىرادە. زور تىرىشچانلىق. // زامانە زورنىڭ، تاماشا كورنىڭ (ماقال). ④ رەۋ. كۈچ - قۇۋۋىتى يۇقىرى، قۇدرەتلىك، زەبەردەس: زور چىقماق. زور كەلمەك. * ئۇ ھەقىقەتەن مەندىن زور كەلدى، ھەرقانچە قىلسامۇ ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمىدىم. ⑤ ئى. بەسىم، مەجبۇرىيەت: ئۇ چىرايىغا زور بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۈپ گەپكە كىرىشتى.

زور بەرمەك كۈچىنىڭ بارىچە كۈچەپ باقماق، كۈچىنى مەركەزلەشتۈرمەك: قېنى يىگىتلەر، يەنە بىر قېتىم زور بېرىپ كۆتۈرەيلى!

زوراۋان [پ] ① سۆپ. كۈچىگە تايىنىپ، باشقىلارغا زورلۇق قىلىدىغان؛ زۇلۇم سالىدىغان: تارىخ ھۆكمى شۇ ئەزەلدىن، تاڭ يورۇتار زۇلمەتنى. قۇل قىلالماس زوراۋان كۈچ، ھۆرلۈك سۆيەر مىللەتنى. ② ئى. كۈچىگە تايىنىپ، باشقىلارغا زورلۇق قىلغۇچى، زۇلۇم سالغۇچى كىشى؛ زالىم: زوراۋانلاردىن قىساس ئالماق.

زوراۋانلىق ئى. زوراۋانلارغا خاس ئىش، ھەرىكەت، قىلمىش: زوراۋانلىق قىلماق.

زورايتماق «زورايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ يەردە قوشۇن زورايتىشنىڭ ئىستىقبالى ئىنتايىن كەڭ.

زورايتىشماق «زورايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

زورايتىلماق «زورايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زورايماق پ ① يوغىنىماق، ئۆسمەك، پىتىلمەك، چوڭايماق؛ ئايىنىماق: بالىلارنىڭ يېشى زورايغانسېرى يېقىن كېلىچەك چېگرالىرىنى يىراقلاشتۇرۇپ بېرىش لازىم. ② جىقلىماق، ئاۋۇماق، كۆپەيمەك: ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بۇ يەردە ئىشلەيدىغانلارنىڭ سانى زورايدى. ③ تەرەققىي قىلماق، كېڭەيمەك، راۋاجلانماق: يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئىلغارلار قوشۇنى ئۈزلۈكسىز زورايدى. ④ كۆچەيمەك، ئاشماق: غەلىبىگە بولغان ئىشەنچىمىز بارغانچە زورايماقتا.

زوردىن - زورغا مەجبۇرىي ھالدا، زورمۇزور، زورلۇق بىلەن: ئۇ مېنى زوردىن - زورغا ئىقرار قىلدۇردى.

زورغا رەۋ. مەجبۇر ھالدا، ئىلاجسىزلىقتىن، زورمۇزور، زورلاپ: مېنى تونۇۋالغان بۇ ئادەم ئالدىدىكى خجىللىقىمنى يوشۇر - ماقچى بولۇپ زورغا كۈلۈمسىرىدىم.

زورلاتماق «زورلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زورلاشماق ① «زورلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: — ھە، ئۇلار سىزنى ئىچىشكە زورلاشتىمۇ؟ — دېدى ئاۋۇت ئولتۇرۇ - ۋېتىپ. ② چوڭايماق، ئاشماق: ئۇمىد ئاجىزلاشقانسېرى ئۇنىڭ كۆچى ۋە رولى زورلىشىدۇ.

زورلانماق «زورلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇ ئارىدا كىمدۇر بىرى زورلىنىپراق يۇتەلدى.

زورلۇق ئى ① چوڭلۇق، يوغانلىق. ② زوراۋانلىق: ئاۋۇال ئىززەت، ئاندىن زورلۇق (ماقال). ③ قىستاش، مەجبۇرلاش، زورلاش: ئۇلار ئۇچرىغانلا ئادەمنى زورلۇق بىلەن پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئاپىرىشقا قارار قىلىشىپتۇ. ④ كۆچمە. ئاياغ ئاستى قىلىش، خورلاش: ئازادگۈل ئۇچىنچى بىر شەخس تەرىپىدىن زورلۇققا ئۇچرى - غاندىن كېيىن ئۆلتۈرۈلگەن.

زورلۇق كۆچ <پەلس> ئۆز سىنىپىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن دۈشمەن سىنىپقا قارىتا قوللىنىلىدىغان بىر خىل مەجبۇرلاش كۈچى. مەسىلەن، ئارمىيە،ساقچى، سوت قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

زورلۇق - زومبۇلۇق زورلاش، مەجبۇرلاش، قىستاشقا ئوخشاش زوراۋانلىق، ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇق ھەرىكەتلىرى: زورلۇق - زومبۇلۇق قىلماق.

زورلۇقسىز رەۋ. زورلۇق كۈچ ئىشلەنمەي: — باراۋەرلىك، قېرىنداشلارچە سۆيگۈ، ماددىي پاراۋانلىق ۋە رەزىللىكلەرگە زورلۇقسىز قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت خىرىستىيان ئەقىدىسىگە تايىنىش كېرەك، — دېدى ئۇ.

زورلىماق پ. ھەر خىل ۋاستىلەر بىلەن بىرەر ئىشقا مەجبۇر قىلماق، ئىختىيارىدىن تاشقىرى ئىش قىلدۇرماق: تاماقنى زورلىماق. * زورلىغانىنىڭ زورى بار، ئىسسىق ناننىڭ ھورى (ماقال).

زورمۇزور رەۋ. مەجبۇرىي ھالدا، قىستاپ، زورلاپ؛ سەۋەب - سىزلا: زورمۇزور كۈلۈمسىرىمەك. زورمۇزور ئېلىشماق.

زورۇقتۇرماق «زورۇقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كۈندىلىك ئىشلارنى دەل ۋاقتىدا كەسكىن بىر تەرەپ قىلىش ۋە زورۇقتۇرماسلىق ئىدىيەسى پاك بولۇشقا پايدىلىق. * — ھازىرچە قولۇڭدىن كەلمەيدىغان خىيالىلارغا بېرىلىپ، كېسىلىڭنى زورۇقتۇ - رۇۋالما، — دېدى ئانا ئوغلىغا.

زورۇقماق پ ① كۈچمەك: تاشۋاي ۋە باراتلار شۇنچە زورۇقۇپمۇ كىشىلەر توپى ئارىسىغا قىسىلىپ كىرەلمىدى. ② ئېغىر ئىش - ھەرىكەت قىلىش ياكى باشقا سىرتقى تەسىردىن ئېغىرلاشماق (كۆپىنچە كېسەللىك ھەققىدە): ئېغىر ئەمگەكتىن ئۇنىڭ يارىسى زورۇقۇپ، قاماقخانىدىكى تىنچىقتا تېزلا سېسىشقا باشلىدى.

زورۇقۇشماق «زورۇقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار بۇگۈنكى ئەمگەكتە بەك زورۇقۇشۇپ كېتىپتۇ.

زوق ئى [ئە] ① ئېستېتىكىلىق لەززەت بېغىشلايدىغان نەرسىلەر تەسىرىدىن كىشىدە پەيدا بولىدىغان ياخشى كەيپىيات؛ ھۇزۇر: زوق ئالماق. * مەن گۈزەللىنىڭ چالغان ساز ۋە ئاۋازىنى كۆزلىرىمنى يېرىم يۇمۇپ زوق بىلەن ئاڭلايمەن. ② ئىشتىياق، ھەۋەس، قىزىقىش: — ئالتۇندەك يەرلەر ئىكەن - دە، — دەۋەتتى زوقىنى باسالماي قالغان رەپىق ئاكا ئېتىزغا قاراپ.

زوق - شوق زور ئىشتىياق، زور ھەۋەس: ئۇ بولغان ئىشلارنى زوق - شوق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى.

زوقلاندۇرماق «زوقلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ ناخشىسى كىشىنى باشقىچە زوقلاندۇراتتى.

زوقلاندۇرۇلماق «زوقلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زوقلانماق پ. زوققا تولماق، خۇشاللانماق؛ لەززەتلەنمەك؛ ھۇزۇرلانماق: دادام يول چېتىدىكى گۈلزارلىقلارغا زوقلىنىپ قاراپ كېلىۋاتاتتى.

زوقلنارلىق سۈپ. لەززەتلىنىشكە ئەرزىيدىغان، ھۇزۇرلاندۇ - رىدىغان، ھەۋەسلەنگۈدەك: مەكتەپ زوقلنارلىق دەرىجىدە جۇشقۇن كەيپىياتقا چۆمگەنىدى.

زوقلنىشماق «زوقلانماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بالىلار ئۇچۇۋاتقان لەگلەكلەرنى زوقلىنىشاتتى.

زوقمەن سۈپ [ئە + پ] زوقى بار، ئىشتىياقى بار، قىزىقىدىغان: زوقمەن ئادەم. *يېپ ئۇچىنى بويلاپ ئېكرانىنىڭ سىرتىدىكى پىنھان، غۇۋايۇكسەكلىككە چىقىش زوقمەنلەردىكى مەنىۋى ساپانى شەرت قىلىدۇ.

زوقمەنلىك ئى. كۈچلۈك قىزىقىش، ھەۋەس قىلىش: راۋاب ۋە ناخشىسىنىڭ مۇڭلۇق سادالىرى ئىچىدە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئىلھام ۋە زوقمەنلىكىنىڭ ئوتى يېقىلدى.

زوك رەۋ [پ] ← **زوك ئولتۇرماق.**

زوك ئولتۇرماق ① تىزىنى پۈكۈپ ساغرىسىنى يەرگە تەگكۈزمەي ئولتۇرماق، زوكزايماق: سەمەت زوك ئولتۇرۇپ، كىچىك بالىدەك كۆزىنى ئۇۋۇلاپ يىغلاپ كەتتى. ② كۆچمە. بىرەر ئىشتا، جۈملىدىن سوۋدىدا زىيان تارتماق: ئۇ بۇ قېتىمقى سوۋدا خېلى جىق زوك ئولتۇرۇپتۇ.③كۆچمە.ۋەدىسىدىن يېنىۋالماق؛بېلى بوشاپكەتمەك:ۋەزىپىنىڭ ئېغىرلىقىنى سەزگەن ئادىل ئەتىسىلا زوك ئولتۇرۇۋالدى.

زوكزايتماق «زوكزايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ كۆتەكتەك ئېغىر سالمىقى جامبۇلنى لوككىدە زوكزايتىپ قويدى.

زوكزايتىشماق «زوكزايتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زوكزايماق پ. تىزىنى پۈكۈپ ساغرىسىنى يەرگە تەگكۈزمەي دۇمچىيىپ ئولتۇرماق؛ زوك ئولتۇرماق: توختى بېشىنى ئالقا - لىرى ئارىسىغا ئېلىپ جايىدىلا لاسسىدە زوكزايدى.

زوكزىيىشماق «زوكزايماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار باغدىكى شاتۇت دەرىخىنىڭ ئاستىدا زوكزىيىشتى.

زولقا ئى [ئە] <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلە - سىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تۆت چاسا، يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە، گۈلى كىچىك ۋە ئاق كېلە - دۇ، يۇمىران يوپۇرمىقىنى ئىستېمال قىلغىلى بولىدۇ، ئۇرۇ - قىدىن ماي تارتىلىدۇ.

زولۇق ئى <دىن> روزا كۈنلىرى باش سۈبھىدىن ئىلگىرى يېيىلىدىغان تاماق: زولۇق يېمەك. زولۇق تەييارلىماق.

زومچەك ئى. بىر يەرگە يىغىلغان، توپلانغان؛ غۇرۇمەك:

شەھەر ئىچىدە سانسىزلىغان زومچەك ئۆيلەر مۆكۈلىنىپ تۇراتتى.

زومچەك ـ زومچەك توپ ـ توپ، غۇزۇمەك ـ غۇزۇمەك.

زومچەيمەك پ. توپلانماق، جۇغلانماق، غۇزۇمەكلەشمەك.

زومىگەر ئى [پ] زورلۇق كۈچىگە تايىنىپ بىرەر جاي ياكى ساھەنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان، خەلقنى بوزەك قىلىدىغان ھەمدە باشقىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش بەدىلىگە ھايات كەچۈرىدىغان ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلار: پۇل زومىگىرى. يەر زومىگىرى. // زومىگەر ئۇنسۇر.

زومىگەرلەشمەك پ. زومىگەرگە ئايلانماق، ئۆزىنىڭ كۈچ ـ زورىغا تايىنىپ باشقىلارنى بوزەك قىلماق.

زومىگەرلىك ئى. بىرەر ساھە، بىرەر جايىنى زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋېلىش، مونوپول قىلىۋېلىش قىلمىشى؛ زومىگەرلەرگە خاس ئىش ـ ھەرىكەت، قىلمىش: سەن مېنى زومىگەرلىك قىلىپ بېيىدى دەپ ئويلاپ قالغانسەن؟ لېكىن ياق، بىز زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش يولىدىكى كۆرەشنى ئىزچىل تۇرىدە داۋاملاشتۇرىمىز.

زونا ئى [ر] مەلۇم بىر بەلگىسى بىلەن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ھەم مۇئەييەن چېگرالار بىلەن قورشالغان يەر؛ رايون: ئانىلار تەربىيەسى ۋە ئائىلە تەربىيەسى مائارىپ تەتقىقاتىدا، بولۇپمۇ بىزدە قىلچە ئەھمىيەت بېرىلمەيۋاتقان غەربىي ساھە، ئونتۇلغان زونا.

زونت ئى [ر<فىران] ① <تېب> ئىچكى ئەزالارنى تەكشۈرۈش، داۋالاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەي شەكىللىك ئەسۋاب. ② يەر ئاستى قاتلاملىرىنى تەكشۈرۈشتە ئىشلىتىلىدىغان بۇرغا ياكى شۇنداق ئەسۋاب.

زوئوتېخنىك ئى [ر] ← **زوئولوگ**.

زوئولوگ ئى [ر] زوئولوگىيە ئالىمى، زوئولوگىيە مۇتەخەسسىسى.

زوئولوگىيە ئى [ر<گىرېك] <بىيول> ھايۋانلارنىڭ مورفولوگىيەسى، فىزىيولوگىيەسى، ئېكولوگىيەسى، تۇرلەرگە بۆلۈنۈشى، تارقىلىشى ۋە ئۇلارنى كونترول قىلىش قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

زويزا ئى [لات] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، ساماندا غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولىنىڭ ئېلاستىكلىقى ياخشى، دەسسىلىشكە چىداملىق كېلىدۇ، تېرىپ چىملىق ھاسىل قىلىشقا مۇۋاپىق.

زۇپا ئى [پ] <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن تېنىدىن خۇش پۇراق چىچىپ تۇرىدۇ. گۈلى ھاۋا رەڭ، غولىنىڭ ئۈچىدا ئۆسىدۇ. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، يۆتەلنى توختىتىپ، دەم سىقىلىشنى باسىدۇ، ئادەتتە زىققىنىڭ ياخشى دورىسى ھېسابلىنىدۇ. تەڭرىتاغ، ئالتاي تاغلىرىدىن تېپىلىدۇ.

زۇغۇي ① سۈپ. يوق يەردىن گەپ تاپىدىغان، پىتنە ـ پاسات پەيدا قىلىدىغان، پىتنىخور: ـــ زۇغۇي دەللە، كۆرگىنىڭ يالغان، ـــ دېدى ئاسىدە غەزەپ بىلەن مەنسۇرگە. ② ئى. پىتنە ـ پاسات، ئويدۇرما: بىزگە ياغدى ھىدايەت، تۇغۇلدى لاتاپەت. ئوينايمىز ئەتە شادلىق توي، چۈنكى، يوقالغۇسى شۇم زۇغۇي.

زۇغۇيلۇق ئى. پىتنە ـ پاسات تېرىيدىغان، يالغاننى ئويدۇرۇپ چىقىدىغان قىلىق: ـــ ھېسام ئاكا قاچانغىچە زۇغۇيلۇق قىلىسەن؟ ـــ دېدى ئاتلىقلاردىن بىرى قامچىسىنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ.

زۇكام ئى [ئە] <تېب> بىر خىل يۇقۇملۇق كېسەل. ئۇنىڭ ۋىرۇس كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بەدەن ھەددىدىن زىيادە چارچىغان، شامالدىغان ۋە كېسەلگە قارشى كۈچ ئاجىزلاشقاندا ئوڭاي پەيدا بولىدۇ ۋە يۇقىدۇ. بۇنىڭدا گال قۇرۇش، دىماق پۈتۈش، يۆتىلىش، چۈشكۈرۈش، باش ئاغرىش ۋە قىزىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

زۇكامدىماق پ. زۇكام بولماق، زۇكام بىلەن يۇقۇملانماق، ئاغرىماق: مەتنىياز مۇدىر خام سېمىز، دائىم زۇكامداپ، بۇرنىغا ماسكا تاقاپ يۈرىدىغان ئادەم ئىدى.

زۇكۇتۇك ئى [خەن] بەزى جۇمھۇرىيەتلەردە جۇمھۇرىيەت باشلىقىنىڭ نامى.

زۇكۇتۇكلۇق ئى. زۇكۇتۇكنا يۈكلەنگەن ئەمەل، ۋەزىپە: ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ زۇكۇتۇكى ياۋار بىلەن كوردىستان ۋەتەنپەرۋەرلەر ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى تارابانى زۇكۇتۇكلۇقنى تالىشىدىغان كۆچلۈك رىقابەتچىلەر ھېسابلىنىدۇ.

زۇكىلى ئى [خەن] ① دۆلەتمەزدىكى گۇۋۇيۈەننىڭ رەھبىرىي خادىمىنىڭ نامى. ② بەزى دۆلەتلەردىكى ھۆكۈمەت باشلىقلىرىنىڭ نامى. ③ بەزى سىياسىي پارتىيە رەھبەرلىرىنىڭ نامى.

زۇكىلىق ئى. زۇكىلىغا يۈكلەنگەن ئەمەل، ۋەزىپە: زۇكىلىق قىلماق. زۇكىلىقتا سايلانماق.

زۇلال سۈپ [ئە] يېزىت ① ئىنتايىن سۈزۈك، تىنىق، ساپ: زۇلال ئاسماندا بوز تورغاي، قىلار جەۋلان تىنىم تاپماي. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زۇلپ ئى [پ] يېز ت. ئاياللارنىڭ ئىككى چېكىسىدىكى چاچ، كوكۈلا: ئېتىپ زۇلپى چېچىن ھەيران، خالايىقنى قىلىپ ۋەيران، بىلەكىدە ئېشىپ زەنجىر، بوينۇمغا سالار كەلدى.

زۇلپىكەش ئى. ئاياللارنىڭ چېچىنى تارىغۇچى، چاچ سالغۇچى ئايال: زۇلپىكەشا، زۇلپىكەش، كەل خېنىم زۇلپىمنى يەش. ئىككى دەرەمەن بىر بولۇپ، ئىچىمدىكى رەنجىمنى يەش.

زۇلپۇك ئى. دىيال. ھەرە، بوغۇن.

زۇلپىقار (زۇلپىقارى) ئى [ئە] ① رىۋايەتلەردىكى ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئىشلەتكەن قىلىچى. ② كۆچمە. ناھايىتى ئۆتكۈر قىلىچ. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زۇلقەئدە ئى [ئە] <ئاستر> ھىجرىيەنىڭ 11 ـ ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 11 ـ ئاي، 30 كۈن بولىدۇ.

زۇلمەت ئى [ئە] ① ھېچ نەرسىنى كۆرگىلى بولمايدىغان دەرىجىدىكى قاراڭغۇلۇق: ئۆڭ ئىچىنى قاراڭغۇ زۇلمەت قاپلىغانىدى. // زۇلمەت كېچە. ② كۆچمە. نادانلىق، جاھالەت: ئەل ـ يۇرتنى زۇلمەت باسماق.

زۇلمەتلىك سۈپ ① ھېچ نەرسىنى كۆرگىلى بولمايدىغان دەرىجىدىكى قاراڭغۇلۇق قاپلىغان، قاپقاراڭغۇ: كۆرەش بىلەن يول ئېچىپ زۇلمەتلىك كۈنلەرنى تاڭغا ئۇلىدۇق. ② كۆچمە. زۇلمەتكە تولغان، جاھالەت قاپلىغان؛ قالاق: زۇلمەتلىك دۇنيانىڭ قاراڭغۇ بىر بۇرجىكى ئاستا ـ ئاستا مېنىڭ كۆز ئالدىمدا گەۋدىلىنىشكە باشلىدى.

زۇلھەججە ئى [ئە] <ئاستر> ھىجرىيەنىڭ 12 ـ ئېيى،

يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 12 ـ ئاي، 29 كۈن بولىدۇ.

زۇلۇم ئى [ئە] ① كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارغا، زالىملارنىڭ مەزلۇملارغا، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچىلارغا سالىدىغان جەبىر ـ جاپاسى؛ شەپقەتسىز ئېزىش؛ ئىستىبدادلىق: مىللىي زۇلۇم. سىنىپىي زۇلۇم. * زۇلۇم زىندانىدىن ياماڭ (ماقال). ② ئومۇمەن جەبىر ـ جاپا، مۇشەققەت: زۇلۇم سالماق. كۈندەشلىك زۇلمى.

زۇلۇمپەرەس سۈپ. زۇلۇم سېلىشقا ھېرىسمەن: ئەلمىساقتىن تارتىپ قانغا قان، خۇنغا خۇن قايتۇرىدىغان ئىش ئۈدۈم بولۇپ كەلگەن. ئەڭ زالىم، ۋەھشىي، قانخور، مۇستەبىت خان ـ پادىشاھلارمۇ ۋە كېيىنكى زۇلۇمپەرەس ھۆكۈمەتلەرمۇ شۇنداق قىلغان.

زۇلۇمخور سۈپ. ئازاب ـ ئوقۇبەت، جەبىر ـ زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن: زۇلۇمخور پادىشاھ. زۇلۇمخور بەگ. * ئۆتمۇش، زۇلۇمخور پايدا پۇل، كۆرگەننى خوپلۇق قايسى قۇل، بايلارغا ئىشلەپ تاپمىدىڭ تىرناقچە ئىززەت ـ ئېتىبار.

زۇلۇم ـ ستەم تۇرلۇك زۇلۇم ۋە تىل ـ ھاقارەتلەر؛ ئازاب ـ ئوقۇبەت، كۈلپەت، شۇنىڭدەك قىيىنچىلىقلار: شاھ مەھمۇرخان پۇقرالارغا تولا زۇلۇم ـ ستەم قىلغان ئوخشايدۇ.

زۇلۇمكار ئى [ئە + پ] زۇلۇم سالغۇچى، زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم: ـــ بۇ زۇلۇمكار بەتبەختكە مىڭ دەررە ئۇرۇلسۇن! ـــ دەپتۇ پادىشاھ.

زۇمرەت ئى [پ] ① <گېئول> تەركىبىدە خىروم بولغاتلىقى ئۈچۈن ياپيېشىل كۆرۈنىدىغان بىر خىل قىممەت باھالىق تاش. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زۇننار ئى [ئە] ① زىننەتلىك بەلباغ، كەمەر. ② كۆچمە. ئايالالار بوينىغا ئاسىدىغان قىممەت باھالىق بۇيۇملارنىڭ بىرى: رازىيەنىڭ زۇننارىنىڭ ياقۇت كۆزى ۋالىدىماقتا ئىدى.

زۇۋان ئى [پ] ① تىل، گەپ ـ سۆز: زۇۋان سۈرمەك. * پالتىدىن زۇۋان كەپتۇ، قاتىلدىن ئىمان كەپتۇ (ماقال). ② ئۇن، ئاۋاز، تاۋۇش: ـــ ھىم زۇۋانىڭنى چىقارما، ئادەم، ئادەم... كېلىۋا ـ تىدۇ، ـــ دەپتۇ شىر.

زۇۋانىنى دارغا تارتماق قاتتىق ئەدەپلىنى، دەككىسىنى بەرمەك؛ زەربە بەرمەك: ـــ زۇۋانىڭ دارغا تارتىلغاندىن كېيىن ئادىن سېنىڭ نوچىلىقىڭنى كۆرىمىز، ـــ دەپ سەت ۋارقىرىدى ھاكىم.

زۇۋاندار سۈپ [پ] سۆزمەن، ناتىق، سۆزگە ئۇستا.

زۇۋاندارا سۈپ [پ] يېزىق. گەپكە ئۇستا؛ جەلپ قىلارلىق، چىرايلىق، يېقىملىق سۆز قىلىدىغان؛ سۆزمەن، ناتىق: مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللام ھەممە جەھەتتىن يېتىشكەن ئالىم، كۆپچىلىكنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرەلەيدىغان زۇۋاندارا ئادەم ئىدى.

زۇۋاندارازلىق ئى. سۆزگە ئۇستىلىق، سۆزمەنلىك، ناتىقلىق: ئېرپاننىڭ چېچەنلىكى، چاقماقتەك زۇۋاندارازلىقىدىن ھەممەيلەن ھەيران قالدى.

زۇۋانسىز سۈپ. زۇۋانى يوق، تىلسىز، گەپ ـ سۆز قىلمايدىغان: قاتتىق زەربىدىن كېيىن زۇۋانسىز بولۇۋالدىم.

زۇۋانسىزلىق ئى. كۆپ گەپ قىلىشنى خالىمايدىغان مىجەز ـ خاراكتېر، سۆزلىمەسلىك.

زۇۋۇلا ئى. نان يېقىش ۋە چۆپ يېيىش ئۈچۈن تەييارلانغان يۇمىلاق خېمىر: زۇۋۇلا قىلماق. زۇۋۇلا تۇتماق.

زۇۋۇلىسى چوڭ تەلىيى، ئامىتى، بەختى بار؛ پېشانىسى ئوڭ: ـــ ھوي مەلىكەم! خۇدا تەلەيلىرىنى ئوڭ، زۇۋۇللىرىنى بەك چوڭ قىلىپ ياراتقانىكەن، ـــ دېدى كەمپىر.

زۇۋۇلسى چوڭ ئۈزۈلگەن تۇغۇلۇشىدىنلا تەلىيى بار، ئامەتلىك، بەختلىك، پېشانىسى ئوڭ: ـــ تۆرەم، ئۆزلىرى زۇۋۇللىرى چوڭ ئۈزۈلگەن ئادەم ئىكەنلا، ـــ دېدى ساھىبخانا سۆز باشلاپ.

زۇۋۇلسى كىچىك تەلىيى، ئامىتى يوق، بەختى كاج، تەتۈر پېشانە.

زۇۋۇلسى كىچىك ئۈزۈلگەن تۇغۇلۇشىدىنلا بىتەلەي، ئامەتسىز، بەختى كاج، پېشانىسى تەتۈر بولغان: سىز بىلمەيسىز، ئۆيىمىزنىڭ زادىلا تاپاۋىتى يوق، زۇۋۇلىمىز كىچىك ئۈزۈلگەن چېغى.

زۇرۇر سۈپ [ئە] ① بىرەر ئىش ياكى ئېھتىياج ئۈچۈن كېرەك بولغان لازىملىق؛ كېرەكلىك: مۇشۇ تاپتا ئەڭ زۇرۇر نەرسە يېقىلغۇ. ② تېز قىلىنىشى لازىم بولغان، مۇھىم: بۇ ھەقتە رەھمەتجان بىلەن مۇڭدىشىشمۇ زۇرۇر ئىدى.

زۇرۇرلۇك ئى. مۇھىملىق، جىددىيلىك: سەمەت ھەمراھلىرىنى ئاۋۇال قېچىشقا تەشكىللەشنىڭ زۇرۇرلۇكىنى تونۇپ يەتكەنىدى.

زۇرۇرىي سۈپ [ئە] زۇرۇر، كېرەكلىك بولغان، ئىنتايىن مۇھىم: ئىجتىمائىي زۇرۇرىي ئەمگەك.

زۇرۇرىيەت ئى [ئە] بىرەر ئىش ياكى نەرسىگە بولغان ئېھتىياج؛ زۇرۇرلۇك، ھاجەت: بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن ئابلىز قارىي قانداقتۇر زۇرۇرىيەت بىلەن بۇ يەرگە بىر كەلگەنىدى.

زۇرۇرىيەتسىز سۈپ. زۇرۇرىيىتى يوق، زۇرۇر بولمىغان: گۈلبوستان زۇرۇرىيەتسىز ھالدا ئىككى يېنىدىكى ئالمىلار مارشىپ تۇرغان شاخلارغا قاراپ، بوينىغا تاشلىۋالغان نېپىز ياغلىقنىڭ ئۇچىنى باشمالتىقىغا ئوراپ تۇراتتى.

زۇرۇرىيەتلىك سۈپ. زۇرۇرىيىتى بار، زۇرۇر بولغان: زۇرۇرىيەتلىك ئىش.

زۇھرە ئى [ئە] ① <ئاستر> ۋېنېرا، چولپان يۇلتۇزى. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زۇلۇك ئى ① <زوئول> بوغۇم تەنلىك ھايۋان. تېنى ئۇزۇن ـ چاق ۋە سەل ياپىلاق، پارازىت ياشايدۇ، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ قېنىنى شورايدۇ. ② كۆچمە. باشقىلارنىڭ ئەمگىكى ھېسابىغا ياشايدىغان، تىرىكتاپ ئادەم.

زۇھەل ئى [ئە] <ئاستر> ساتۇرن يۇلتۇزى.

زې «ز» ھەرپىنىڭ نامى.

زېدە ئى [پ] ① زەخمىلەنگەن ياكى سېسىغان جاي، ئىز؛ يارا، جاراھەت: زېدىسى يوق ئالما. // زېدە قوغۇن. ② كۆچمە. دەرد ـ ئەلەم، ھەسرەت: گالۋاڭ ئېگىزنىڭ بېشى ھەمىشە زېدە (ماقال).

زېدىلەندۈرمەك «زېدىلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ساقالىنى قىرغاندا بەك قىرماسلىق ۋە تېرىنى زېدىلەندۈرۈپ قويماسلىق لازىم.

زېدىلەنمەك «زېدىلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زېدىلىمەك پ ① زېدە قىلماق، زەخمىلەندۈرمەك، جاراھەتلەندۈرمەك؛ سېسىتماق، يارا قىلماق: قول بىلەن كولاپ بۇرۇن شىللىق پەردىلىرىنى زېدىلىمەسلىك لازىم. ② كۆچمە. دەرد ـ ئەلەمگە تولدۇرماق، ئازابلىماق: يۈرەكنى زېدىلەيدىغان گەپ قىلماق.

زېدىماق پ. دىيال. زېرىكمەك.

زېرەك سۈپ [پ] تېز ئويلىيالايدىغان، زېھىنى ئۆتكۈر، كاللىسى ئىشلەيدىغان؛ سەزگۈر، ئەقىللىق، ھوشيار، چېچەن: زېرەك ئايال. زېرەك قىز. // نادان گۇلگە يۇگۈرىدۇ، زېرەك مېۋىگە (ماقال).

زېرەكچان ئى. كىچىك زېرەك: تېلېگراف شىركىتى سۆزلىشىش ھەققىنى ئالدىن تاپشۇرغانلارغا كارتىلىق زېرەكچان سوۋغا قىلىش پائالىيىتىنى يولغا قويدى.

زېرەكلەشتۈرمەك «زېرەكلەشمەك»نىڭ مەجبۇرىيەت دەرىجىسى.

زېرەكلەشمەك پ. زېرەك، ھوشيار ھالەتكە كەلمەك؛ سەزگۈرلۈكى، چېچەنلىكى ئاشماق: ئۇ چوڭ بولغانسېرى زېرەكلىشىپ چاشقان كۆشىگەننى تۇيىدىغان، تېز پىكىر قىلىدىغان بولۇپ كېتىۋاتىدۇ.

زېرەكلىك ئى. زېھنى ئۆتكۈرلۈك، ھوشيارلىق، سەزگۈرلۈك: ئالماقلىق زېرەكلىك، بەرمەكلىك نادانلىق (ماقال).

زېرىكەرلىك سۈپ ← **زېرىكىشلىك** : مەن بۇ زېرىكەرلىك «يولبورۇق»نىڭ تېزرەك تۈگىشىنى بىتاقەت بولۇپ كۈتتۈم.

زېرىكتۈرمەك «زېرىكمەك»نىڭ مەجبۇرىيەت دەرىجىسى: خوتۇننىڭ زېرىكتۈرەي دېسەك، ھۆل ئوتۇن ئېلىپ بەر (ماقال).

زېرىككەك سۈپ. ئاسان زېرىكىدىغان، كۆپ زېرىكىدىغان: زېرىككەك بولماق، تېرىككەك بولماق، كۆڭۈلچەك بولماق، ئېرىنچەك بولماق (ماقال).

زېرىككەكلىك ئى. ئاسانلا زېرىكىپ قالىدىغان مىجەز، خاراكتېر: ئېرىنچەكلىك، زېرىككەكلىك، تېرىككەكلىكلەرگە قارىغاندا، ھەر ھالدا، كۆڭۈلچەكلىك ياخشى.

زېرىكمەك پ. ئىچى پۇشماق، بىزار بولماق، بەزمەك: دۇنيادا ئەخمەق بولمىسا، ئەقىل ئىگىلىرى زېرىكىپ قالىدۇ.

زېرىكمەي - تېرىكمەي پەقەت ئىچ پۇشۇقى ھېس قىلماي ۋە ئاچچىقلانماي، قەتئىي باش تارتماي، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن: ئۇ ئاشۇنداق زېرىكمەي - تېرىكمەي ئارلىشىپ يۈرۈپ ئاخىر كارخانىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىدىن بىرقەدەر خەۋەردار بولدى.

زېرىكىشلىك سۈپ. ئىچى پۇشىدىغان، زېرىكىش ھېس قىلىدىغان: رەيھان ئۇچۇن ۋارىسجان ئارتۇقچە ۋە زېرىكىشلىك بىر ئادەم بولۇپ قالدى.

زېرىكىشمەك «زېرىكمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: زېرىكىشىپ ئولتۇرۇشقان ئەدەبىياتچىلار ئۇنىڭ كەلگەنلىكى ئېلان قىلىنىشى بىلەن جانلىنىپ كەتتى.

زېلكوۋا ئى [لات] <بوت> قارىياغاچ ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. مېۋىسى قاتتىق ۋە سوۋغا چىداملىق بولىدۇ.

زېمىن ئى [پ] ① يەر شارى، يەر يۈزى، تۇپراق: كەڭ زېمىن. * كۇن زېمىننى يورۇتار، بىلىم مېڭىنى (ماقال). ② تېرىقچىلىق قىلىشقا بولىدىغان يەر؛ ئېكىنزارلىق: قاراڭ، ئاۋۇ تەرەپ چەكسىز مۇنبەت زېمىن، پۈتمەس - تۈگىمەس بايلىق. ③ ئولتۇراق جايى؛ ئىگىدارچىلىقتىكى يەر: بۇ ھويلا تۆمۇر خەلپىلەرنىڭ ئۆز زېمىنى ئىدى. ④ كۆچمە. قولايلىق شەرت - شارائىت، ئىمكانىيەت: ئالدىنقىلار بىزگە زېمىن ھازىرلاپ بەردى.

زېمىن سىرتى ھوقۇقى دۆلەتلەر ئارا بىر - بىرىنىڭ دىپلوماتىك ئەمەلدارلىرىغا بېرىلىدىغان بىر خىل ئالاھىدە ئىمتىياز.

زېمىندار ئى [پ] نۇرغۇن يەر - زېمىن ئىگىلىگەن ئادەم، كۆپ يەر - زېمىن ئىگىسى: مۇھەممەد باي يۈرتىمىزدىكى كاتتا زېمىندارلارنىڭ بىرى ئىدى.

زېنىت [ر<فىران <ئە] ① ئى <ئاستىر> كۆزىتىش نۇقتىسىنىڭ ۋېرتىكال سىزىقىنى ئۇزارتقاندا، ئاسمان شارى بىلەن ئۇزۇلۇپ كېسىشكەن نۇقتا. ② سۈپ <ھەرب> ئاسماندىكى ئوچۇش ئوسكۇنىلىرىنى ئوققا توتۇش ئوچۇن خىزمەت قىلىدىغان: زېنىت توپ. زېنىت پىلىموت.

زېھنىي سۈپ [ئە] زېھىن ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلىدىغان، پىكىر يۈرگۈزۈشكە ئائىت: زېھنىي قابىلىيەت. زېھنىي مەشغۇلات. * مەنىۋى نەرسىلەرنىڭ بازىرى كاسات بولغاچقا زېھنىي ئەمگەكچىلەرنىڭ زېھنى باشقا تەرەپلەرگە چېچىلىپ كەتتى.

زېھنىيەت ئى [ئە] يېز ت. زېھىن: دېمەك، بىر سوتكىدىكى يەر شارى بوشلۇقى ئىچىدىكى ئىنسانىي زېھنىيەت ھەرىكىتىدىكى ئازادىلىكنى مىقدار سۈپەتلەپ بېكىتىش ئۇچۇن، ئىنسان جىسمىدىكى ئاسىي ئەزالارغا دەققەت قىلىش لازىم.

زېھىن ئى [ئە] ئىنساننىڭ بىلىش، پىكىر قىلىش قابىلىيىتى؛ ئەس - ھوش، ئەقىل، ئىدراك: ئۇ ھوشۇر ئاكامنىڭ سۆزلىرىنى پۈتۈن زېھنى بىلەن بېرىلىپ تىڭشاۋاتاتتى.

زېھنسىز سۈپ. زېھنى ئاجىز، زېھنى تۇتۇق، گالۋاڭ.

زېھنسىزلىك ئى. زېھنى ئاجىزلىق، گالۋاڭلىق.

زېھنلىك سۈپ. زېھنى ئۆتكۇر، ھوشيار، زېرەك: زېھنلىك جەمئىيەت باشلانغۇچ مەكتەپنى ئەلاچىلار قاتارىدا تاماملىدى.

زىبا سۈپ [ئە] يېزت ① قەددى - قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق، گۈزەل، بەرنا: زىبا قىز. * بەللى، بەللى، 19 ياش ھاياتنىڭ زىبا چېغى. ② كۆركەم: زىبا نەقىشلەر.

زىبالاشتۇرماق «زىبالاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىيەت دەرىجىسى: كۆلۈپ تۇرغان تولۇن ئاينىڭ كۆموش نۇرلىرى ئامانىسانىڭ چېھرىدە جىلۋىلىنىپ، ئۇنىڭ باھار غۇنچىسىدەك يېقىملىق ھۆسنىنى تېخمۇ زىبالاشتۇرۇۋەتكەندى.

زىبالاشتۇرۇشماق «زىبالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

زىبالاشتۇرۇلماق «زىبالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زىبالاشماق پ. چىرايلىق، گۈزەل، كۆركەم ھالەتكە كەلمەك، زىبا بولماق.

زىبالىق ئى. كۆركەملىك، گۈزەللىك: خېرىدارنىڭ بولمىسا، زىبالىقنىڭ نەگەتنۇار (ماقال).

زىبىرە ئى [ر<فىران] <بوت> پاپورتنىكىلارنىڭ بىر تۇرى، يەنى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، قورۇش، قان توختىتىش رولى بار. ئادەتتە سوئى چىقىپ قېلىش، قان قۇسۇش، ئاق خۇن كۆپ كېلىش كېسەللىرىنى داۋالاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

زىب- زىب دىيال. بىرجايدا تۇرالمايدىغان (بالىلار ھەققىدە).

زىبۇزىننەت ئاياللارنىڭ ھەر خىل زىننەت بۇيۇملىرى؛ بېزەك: خۇمار قىز كىيىم - كېچەك، زىبۇزىننەتكە تويمايتتى.

زىبۇ يوك. دىيال. پەقەت، زادىلا.

زىبىلدىماق پ. دىيال. بىر جايدا جىم تۇرماي، سەكرەپ يۇرمەك: ــ بەربىر مەن رۇخسەت بەرمەيتتىم، ئەمدى ئوبدان بوپتۇ، ئىشلەڭلەر، ئىشلەڭلەر، زىبىلداپ يۇرگەننىڭ پايدىسى يوق، ــ دەپدى ئۇ.

زىپچاك ئى [ر] دوختۇرخانا، مەتبەئەچىلىك قاتارلىقلاردا، پاختا، قوغۇشۇن ھەرپ ۋە ئۇششاق نەرسىلەرنى قىستىپ تۇتۇشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قىسقۇچ. ئادەتتە مېتالدىن ياسىلىدۇ.

زىت سۇپ [ئە] بىر ــ بىرىگە قارىمۇقارشى، خىلاپ بولغان؛ ئۆزئارا كېلىشتۇرگىلى بولمايدىغان؛ بىر ــ بىرىگە دۇشمەن بولغان: زىت پىكىر.

زىتىغا تەگمەك ئاچچىقىنى كەلتۈرمەك، چىشىنى قېرىشتۇرماق؛ تېرىكتۈرمەك: نۇرغۇن ئىشلاردا ئۇنىڭغا يۇزمۇيۇز پىكىر بېرىپ زىتىغا تېگەتتىم.

زىتلاشتۇرماق «زىتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زىتلاشتۇرۇلماق «زىتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زىتلاشماق پ ① ئۆزئارا زىت ھالەت پەيدا بولماق يا كى شۇنداق ھالەتنى پەيدا قىلماق: ئۇلار بىر ــ بىرى بىلەن زىتلىشىدۇ. ② قارشىلاشماق، ئاداۋەتلەشمەك، دۇشمەنلىك پوزىتسىيەدە بولماق، ئۆچەكەشمەك، ئېيتىشماق: ــ بۇ ئەرزنى چوقۇم مەن بىلەن زىتلىشىدىغان قادىر يازغان، ــ دەپدى ئۇ ئەلەم بىلەن.

زىتلىق ئى. قارشىلىش، ئۆزئارا قارىمۇقارشى، زىت ھالەت: ــ ھازىر ئەلدە زىتلىق چوڭ، بايلار ــ گادايلار ئىككى تەرەپ، چېكى يوق، ــ دەپدى قىلىچ.

زىتمەن ئى. قارشىلاشقۇچى، زىتلاشقۇچى، ئاداۋەتلەشكۇچى.

زىتمەنلىك ئى. بىراۋ بىلەن قارشىلىشىش، زىتلىشىش، ئاداۋەتلىشىش قىلمىشى: ــ ئۇلار قەمبەرنىسانى تالىشىپ زىتمەنلىك قىلىشۋاتىدۇ، ــ دەپدى شاكىر.

زىچ سۇپ ① بىر ــ بىرىگە ئىنتايىن يېقىن جايلاشقان، قېلىن، قويۇق: تۆپتۈز كەتكەن يېزا يولىنىڭ ئەتراپى زىچ باراقسان ئورمان ئىدى. ② مۇناسىۋەتى يېقىن، قويۇق؛ مۇستەھكەم، چىڭ: بۇ ئىككى ئەمەلدارنىڭ ئالاقىسى زىچ، باردى ــ كەلدىسى قويۇق ئىدى. ③ كۆچمە. قىس، جىددىي؛ ئالدىراش: ھاكىمنىڭ ۋاقتى زىچ بولغاچ، گەپنىڭ گۈندىسىنى دەپ خالىغىنى قايتۇرۇۋەتمەكچى بولدى.

زىچچىدە رەۋ. زىچ: بىز ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا ئادەملەر زىچچىدە ئولاشقان بىر توپقا كېلىپ يەتتۇق.

زىچلاشتۇرماق «زىچلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زىچلاشتۇرۇلماق «زىچلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زىچلاشماق پ ① زىچ ئورۇنلاشماق، قويۇقلاشماق: خەلق توپى تېخىمۇ زىچلىشىپ، ئۇنى ئارىغا ئېلىۋالدى. ② يېقىنلاشماق، مۇستەھكەملەنمەك، چىڭماق: بېرىپ ــ كېلىش كۆپەيگەنسېرى ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت شۇنچە زىچلىشىپ باراتتى.

زىچلىق ئى ① زىچ بولغان ھالەت، قويۇقلۇق. ② <ئورم> بىرلىك كۆلەمدە ئۆسكەن دەرەخ ماتېرىيال زاپىسىنىڭ ئاز ــ كۆپلۈكىنى بىلدۈرىدىغان كۆرسەتكۈچ. ③ <فىز> ماددىنىڭ ماسسىسى بىلەن ئۇنىڭ ھەجمىنىڭ نىسبىتى. ماددا ئۆز ئىچىگە ئالغان ماسسا كۆپ سانتىمېتىر گىرام بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. ④ <كىنو> نۇر سەزگۈرلۈكىنىڭ ئۆلچەنگەن مىقدارى.

زىخ ئى ① كاۋاپ پىشۇرۇش ياكى بىرنەرسىنى تېشىش قاتارلىقلاردا ئىشلىتىلىدىغان، مېتال ياكى ياغاچتىن بىر ئۇچى ئۇچلۇق قىلىپ ياسالغان سايمان: زىخقا گۆش ئۆتكۈزمەك. كاۋاپقا زىخ تەييارلىماق. ② تونۇردىن نان قومۇرۇش ۋە ئائىلىلەردە ئوچاقنىڭ ئاستىنى كولاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۇچى ئىلمەك تۆمۈر سايمان. ③ ھارۋا جابدۇقلىرىنى ياساشتا بوغىنىڭ ئىچىگە پاخال تىقىشتا ئىشلىتىلىدىغان ئۇچى ئاچا سايمان.

زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان ھەر ئىككى تەرەپكە زىيان يەتمەيدىغان، ھەر ئىككى تەرەپ رازى بولىدىغان: ئەگەر ئۇ بۇ جەھەتلىرى زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان چارە بىلەن بېسىقتۇرمىسا، بازاربىگى ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ، مىجىقىنى چىقىرىۋېتىشى تامامەن مۇمكىن ئىدى.

زىخى توشماق قىلغان ــ ئەتكەنلىرىدىن ھېساب بېرىدىغان ۋاقىت يېتىپ كەلمەك، شۇ ئورۇندىكى ۋاقتى ئاخىرلاشماق؛ ئەجىلى يېقىنلاشماق، كۈنى تۈگىمەك: ئۇ ئارىلاپ: «مەيلى نېمە كۆرسەم كۆردۈم. بىر باشتىمۇ بىر ئۆلۈم. مېڭە باشتىمۇ بىر ئۆلۈم. زامانقۇلنىڭ زىخى توشۇپ، ئاللىقاچان ئېشىپ كەتتى» دەپ ئويلايتتى.

زىخچە ① ئى. كىچىك ھەم قىسقىراق زىخ ياكى شۇ شەكىلدىكى نەرسە: ــ سۈڭاركا زىخچىلىرى توگەپ قاپتۇ، ــ دەپدى ئۇ شىرە ئالدىغا كېلىۋېتىپ. ② سۇپ. زىخ شەكلىدىكى، ئۇزۇنچاق: زىخچە ئالتۇن.

زىخلانماق «زىخلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زىخلىق سۇپ ① زىخى بار، زىخ ئىشلىتىلگەن. ② زىخ قىلىشقا لايىق، زىخقا ئىشلىتىلىدىغان: ئون زىخلىق سىم.

زىخلىماق پ ① زىخ سانجىماق، زىخ تىقماق: ئاختۇرغۇچىلار كۆمۈلگەن ئالتۇنلارنى تاپماقچى بولۇپ يەرنى زىخلاپ كۆردى. ② كۆچمە. ئالدىراتماق، جىددىيلەتمەك: ــ بولىدۇ، بۇلارنى پات ــ پات زىخلاپ تۇرمىسا، قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋالىدۇ، ــ دەپدى چاپپار قۇۋۇەتلەپ.

زىددىيەت ئى [ئە] ① ئۇمۇمەن قارىمۇقارشى شەيئىلەرنىڭ بىر ــ بىرىنى چەتكە قېقىش مۇناسىۋىتى، بىر ــ بىرىگە زىتلىق، خىلاپلىق: ــ پوزىتسىيەمدە زىددىيەت بارلىقىغا ئىقرارمەن، ــ دەپدى ئۇ سەل ئىككىلىنىپ. ② قارىمۇقارشىلىق، دۇشمەنلىك، ئاداۋەت: سىنىپىي زىددىيەت. زىددىيەت سالماق. ③ <پەلس> ئوبيېكتىپ شەيئىلەر ۋە ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى قارىمۇقارشى تەرەپلەرنىڭ بىر ــ بىرىگە بېقىنىش ۋە بىر ــ بىرىنى چەتكە قېقىش مۇناسىۋىتى. ④ <لوگ> فورمال لوگىكىدا، ئىككى ئۇقۇمنىڭ بىر ــ بىرىنى چەتكە قېقىش ياكى ئىككى ھۆكۈمنىڭ ئوخشاش بىر ۋاقىت ئىچىدە راست ياكى يالغان بولالماسلىق مۇناسىۋىتى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

زىددىيەتسىز سۇپ. زىتلىق يوق، زىددىيەت مەۋجۇت بولمىغان؛ زىت ئەمەس.

زىددىيەتلىك سۇپ. زىتلىق بار، زىددىيەت مەۋجۇت بولغان، زىت: پۈتۈن ئالەم قارا ئاغۇ، قالايمىقان، زىددىيەتلىك بولۇپ، ئۇنىڭ بەختىگە دۇشمەن ئىدى. * كىشىلەرنىڭ سەمىگە سېلىش لازىمكى،

ئىنسانپەرۋەرلىك زىددىيەتلىك ۋە تەشۋىشلىك مۇھىتتا گەۋدىلىنىدۇ.

زىر I تەق. لەرزىگە كەلگەن، تىترىگەن نەرسىلەرنىڭ ھەركىتى ياكى تاۋۇشى: زىر قىلىپ قالماق.

زىر II ئى [پ] ئەرەب يېزىقىدا ھەرپلەرنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان بەلگە. ئۇ يېزىقتا « ـِ » بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. سوزۇق تاۋۇش « ئى » غا ۋەكىللىك قىلىدۇ.

زىرائەت ئى [ئە] يېزا ئىگىلىكىدە تېرىپ ئۆستۈرۈلىدىغان ئۆسۈملۈكلەر. ئۇ ئاشلىق زىرائەتلىرى، ياغلىق دان، كۆكتات، مېۋىلىك دەرەخ ۋە سانائەت خام ئەشياسى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كېۋەز، تاماكا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

زىراپە ئى [ئە] <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. ئۇ قۇرۇقلۇقتىكى ئەڭ ئېگىز ھايۋان بولۇپ، بوينى ناھايىتى ئۇزۇن، ئاۋاز چىقارمايدۇ، ئەركەك ـ چىشسىنىڭ ئوخشاشلا مۆڭگۈزى، تەن سىرتىدا گۈللۈك داغلىرى بولىدۇ، تېز چاپىدۇ، ئۆسۈملۈك يوپۇرماقلىرى بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، ئافرىقىنىڭ ئورمانلىقلىرىدىن تېپىلىدۇ.

زىراۋەندە ئى [پ] <بوت> زىراۋەندە ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى تۇخۇم شەكىلىدە، رەڭگى قوڭۇر، پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى سېسىق پۇرايدۇ، مېۋىسى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ئىسسىتمىنى ياندۇرۇش، يۆتەل توختىتىش رولىغا ئىگە.

زىرە I ئى [پ] <بوت> ① كۆنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۆسۈملۈك تېنىدىن كۆچلۈك پۇراق چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇرۇقى دورا ياكى تەم تەڭشىگۈچى ماتېرىيال ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

زىرە II ئى [ئە] ئاياللار قۇلىقىغا تاقايدىغان بىر خىل زىننەت بۇيۇمى. ئادەتتە ئالتۇن، كۈمۈش ۋە مىس قاتارلىق مېتاللاردىن ياسىلىدۇ.

زىر ـ زەۋەر زىر ۋە زەۋەر.

زىر ـ زەۋەرنى قويماي ھەممىسىنى، پۈتۈنلەي، تەلتۆكۈس، بىرىنى قالدۇرماي، تولۇقى بىلەن: شەمسىدىن ئەتىسى خوتۇنىغا كەچۈرمىشلىرىنىڭ زىر ـ زەۋەرنى قويماي سۆزلەپ بەردى.

زىرىپ [ئە] ① سۈپ. ئەقىللىق، زېرەك. ② ئى. يېڭىدە قىلىنىدىغان ئىنچىكە ئىش: زىرىپ قىلماق.

زىرىپچى ئى. يېڭىدە ئىنچىكە ئىش قىلغۇچى، تىككۈچى: زىرىپچىلار ھەدەپ چىرايلىق كەشتىلەرنى تىكمەكتە ئىدى. // زىرىپچى قىزلار.

زىرىپچىلىق ئى. يېڭىنە بىلەن تىكىش ئىشى، يېڭىنە ئىشى: ئۇ كىشىلەرنىڭ زىرىپچىلىقىنى قىلىپ بېرىپ بىرئاز پۇل توپلاپتۇ.

زىرىق ئى [پ] <بوت> زىرىق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان تىكەنلىك چاتقال. ئۇنىڭدىن يەنە زىرىق ئىشقارى ئالغىلى، شاخ ۋە يىلتىزلىرىنى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ھوّل ئىسسىقنى قايتۇرۇش، قىزىتمىنى پەسەيتىش رولى بار.

زىرىلداتماق «زىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گۈلسۇمقىزنىڭ يورغىلىشى پۈتۈن بەدەنىنى زىرىلدىتىدۇ.

زىرىلدىماق پ. زىر قىلماق، زىر قىلغان ھەرىكەت ياكى ئاۋاز پەيدا بولماق، تىترىمەك: بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ ۋۇجۇدى زىرىلداپ كەتتى.

زىرىلىك ئى. زىرە ئۆسكەن يەر، ئېتىز.

زىرىھ ئى [ئە] ھەربى كىيىم، تانكا ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئوق ئۆتمەيدىغان پولات قاپلىمىسى، بىرونى: ساندۇققا ئۇرۇشتا كىيىدىغان زىرىھ ساۋۇت، زىرىھ باشناق، جىبىەتون، رۇمچە نىمچە ۋە تەلپەك ـ تۇمان قاچىلانغانىدى.

زىزىلمەك پ. دىيال. ئەركىلىمەك.

زىسەي ئى [خەن] <بوت> قىزىل يۇسۇنلەر خىلىدىكى بىر خىل ئۆسۈملۈك. دېڭىز بويىدا ئۆسىدۇ، رەڭگى جىگەر رەڭ، شەكلى ياپىلاق بولۇپ، ئىستېمال قىلىشقا بولىدۇ.

زىغزىق ئى. جۇۋا، كۆرپە، دۈۋان قېپى، ئۆتۈك قونچى قاتارلىقلارنىڭ تىكىچ ئارىلىقىغا ئېلىنىدىغان رەخت، زەي: كۆرپىنىڭ زىغزىقى. زىغزىق چىقارماق.

زىغزىقلىق سۈپ ① زىغزىقى بار، زىغزىق تۇتۇلغان: سۇيىغا يېگۈدەك تەڭلىمات، زىغزىقلىق يېكەندازلار سېلىنغانىدى. ② زىغزىق قىلىشقا تاييارلانغان، زىغزىق قىلىشقا باب: زىغزىقلىق رەخت.

زىغىر ئى ① <بوت> زىغىر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. تالا ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان زىغىرنىڭ غولىدا تالا كۆپ بولۇپ، توقۇمىچىلىق سانائىتى ئۈچۈن خام ئەشيا قىلىنىدۇ. ماي ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغانلىرىنىڭ ئۇرۇقىدىن ماي تارتىلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ دېنى.

زىغىرچى ئى. بىر ئىشنى يېپىدىن يېڭىسىگىچە سۇرۇشتۇرۇپ، زىغىرلاپ كېتىدىغان ئادەم.

زىغىرچىلىك سۈپ كىچىككىنە: ـــ زىغىرچىلىك ئىشقا نېمانچە قاينايسەن؟ ـــ دېدى ئاتام مېنى ئەيىبلەپ.

زىغىردەك رەۋ. بىرئاز، ئازغىنا، بىزە: سىلى زىغىردەك ئولتۇرۇپ تۇرسىلا، مەن بازاردىن ئاش ئەكىرەي.

زىغىرلاتماق «زىغىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

زىغىرلاشماق «زىغىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

زىغىرلىق ① سۈپ. زىغىرى بار، زىغىر تېرىلغان: زىغىرلىق ئېتىز. ② ئى. زىغىر تېرىلغان يەر.

زىغىرلىماق پ. تېگى ـ تەكتىنى، يېپىدىن يېڭىسىگىچە قويماي سۈرۈشتۈرمەك، كوچىلىماق؛ ئىنچىكىلىمەك: ئۇ ئادەم ئۆيان ـ بۇيانىدىن زىغىرلاپ سوراۋەرگەچ ئاقىۋەت ئەھۋالىمنى دېدىم.

زىق سۈپ [ئە] قىس، جىددىي؛ ئالدىراش (ۋاقىت ھەققىدە): ـــ ياق، ھازىر ۋاقىت زىق، ـــ دېدى ئابدۇكېرىم بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي.

زىقما ئى [ئە] <تېب> نەپەس قىيىنلىشىش، كانايدىن خىرىلدىغان ئاۋاز كېلىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بىر خىل دەم سىقىلىش كېسىلى.

زىقلىق ئى. قىسلىق، جىددىيلىك؛ ئالدىراشلىق: ئايگۈل ۋاقىتنىڭ زىقلىقىدىن ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئېچىشلىرىغا قاتنىشالمايتتى.

زىكىر ئى [ئە] يېز ت <دىن> ① ئەسلەش، خاتىرىلەش، سۆزلەش، تىلغا ئېلىش: زىكىر قىلماق. زىكىر ئېيتماق. * ھالغا بېقىپ زىكىر، داۋاقا بېقىپ سەنەم (ماقال). ② مۇسۇلمانلارنىڭ بىرەر

باشلامچىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھالقا شەكىللىك يۇمىلاق بولۇپ ئولتۇرۇپ، خۇدانىڭ ياكى ئۆتكەن ئەۋلىيالارنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپ، تەسۋىي سىيرىپ دۇئا ـ تەكبىر ئوقۇپ ئۆتكۈزىدىغان مۇراسىمى.

زىكىر ـ تەلقىن زىكىر ۋە تەلقىن: «زىكىر ـ تەلقىن»گە قاتناشقانلار ئانچە كۆپ ئەمەس ئىكەن.

زىكىر ـ ساما زىكىر ۋە ساما، توپلىشىپ ئۆتكۈزۈلگەن ئويۇن ـ تاماشا تۈرىدىكى يىغىلىش.

زىگوتا ئى [ر<گىرىك] <بىيول> جانلىقلار جىنسلىق كۆپەيگەندە ئەركەك ۋە چىشى جىنسىي ھۈجەيرىلەرنىڭ ئۆزئارا قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولىدىغان يېڭى بىر ھۈجەيرە. ئۇ تەدرىجىي يېتىلىپ، يېڭى بىر جانلىق تەنگە ئايلىنىدۇ.

زىك تەق. باش ۋە بەدەننىڭ ئاغرىشى نەتىجىسىدە پەيدا بولىدىغان بىر خىل سېزىم: ياقۇپنىڭ بېشى «زىك» قىلىپ ئاغرىشقا باشلىغانىدى.

زىك ـ زىك «زىك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

زىكىدە رەۋ. «زىك» قىلىپ، «زىك» قىلغان ھالدا: شۇ ئارىدا ئالمىنىڭ ئوگۇ پۈتى «زىكىدە» قىلىپ قالدى ۋە ناھايىتىمۇ قاتتىق بىر ئاغرىق ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنىنى بويلاپ تاراشقا باشلىدى.

زىكىلى ئى [خەن] بىرەر ئىشقا قاتتىق بېرىلىش نەتىجىسىدە ئۆزىنى ئالدۇرۇپ قويۇش، كۈچ ئېلىپ كېتىش: ئۇ مېنى ھەربىر قىلىشقا مەجبۇرلاپ زىكىلى قىلىپ قويدى.

زىكىلداتماق «زىكىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دادامنىڭ داد ـ پەريادى قوزاق ـ مېڭەمنى زىكىلدىتىۋەتتى.

زىكىلدىماق پ ① بىرەر نەرسىنى سانجىغاندەك، تىققاندەك زىكىلى قىلغان تۇيغۇ پەيدا بولماق: ئۇنىڭ ئەلەمدىن چېكىسى زىكىلداپ، بېشى قايغاندەك بولدى. ② «زىكىلى» قىلىپ سىلكىنمەك، تىترىمەك، تەۋرىمەك؛ «زىكىلى» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: ئۇ ھەر بىر بارغان ئورغاندا سەندەل زىكىلداپ كېتەتتى.

زىل سۆپ [پ] ① بوم ياكى توم ئەمەس، ئىنچىكە، يېقىملىق (ئاۋاز ھەققىدە): زىل ئاۋاز. * قىزنىڭ ئاۋازى تۇرغانىنىڭكىدەك زىل، تەمبۇر ئاۋازىدەك جارانلىق ئىدى. ② قوپال گەپ ـ سۆز ۋە قوپال مۇئامىلىنى كۆتۈرەلمەيدىغان، نازۇك: زىل ئادەم. زىل كۆڭۈل. ③ سىلىق، چىرايلىق، ئىنچىكە: قېيۇم ئۇستا زىل ئىش قىلىدىغان تەجرىبىلىك ئۇستا ئىدى.

زىلتار ئى [زىل + تار] <مۇز> ئۆيغۇر چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىرى. ئۇنى ساتار، راۋاب، قالۇن، گىتاردىن ئىبارەت تۆت خىل چالغۇ ئەسۋاب ئورنىدا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

زىلتاش ئى [زىل + تاش] خوتەنىنىڭ يورۇقچاق دەرياسى ئېقىنىدىن تېپىلىدىغان ئەلا سورتلۇق ئاق قاشتېشى.

زىلچا ئى [پ] يۇڭ ياكى يىپەكتىن ھەر خىل رەڭدە تېۋىتلىق توقۇلۇپ، يەرگە سېلىنىدىغان ياكى تامغا ئېسىپ قويۇلىدىغان ئائىلە بۇيۇمى؛ گىلەم: زىلچا سېلىنغان سۇپا.

زىلزىلە ئى [ئە] ① تىترەش، تەۋرەش: ھېلىقى ئاۋاز بارغانسېرى كۈچىيىپ، زېمىندا زىلزىلە، تەنلەردە تىترەك پەيدا قىلغىلى تۇردى. ② كۆچمە. قاتتىق غۇلغۇلا: ئۇنىڭ قايتىپ كېلىشى خەلق ئىچىدە كۈچلۈك زىلزىلە پەيدا قىلغانىدى.

زىللاشماق پ. زىل ھالەتكە كەلمەك، زىل بولۇپ قالماق: ئۇ مۇشۇ كۈنلەردە تولىمۇ زىللىشىپ كەتتى.

زىللىق ئى . زىل ھالەت؛ ئىنچىكىلىك: ئاۋازنىڭ زىللىق دەرىجىسى.

زىلوتى ئى. پولشانىڭ پۇل بىرلىكى.

زىلۋا سۆپ ① نازۇك، ئىنچىكە، ئەۋرىشىم: پاتمە يۇمىلاق، ئاق يۇزلۇك، بويى زىلۋا، ئومۇمەن قىز ئىدى. ② كۆچمە. گۈزەل، چىرايلىق: ياشلىق ئادەمنىڭ زىلۋا بىر چېغى، تولىمۇ قىسقا ئۇنىڭ ئۆمرى بىراق، يىرتىلسا كالېندارنىڭ بىر ۋاراقى، ياشلىق گۈلدىن تۆكۈلىدۇ بىر يوپۇرماق.

زىلۋاالاشتۇرماق «زىلۋاالاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قىزنىڭ رەسىمنى تېخىمۇ زىلۋاالاشتۇرۇپ سىزىپ چىققانىدى.

زىلۋاالاشماق پ. نازۇك، ئىنچىكە، ئەۋرىشىم، گۈزەل، چىرايلىق ھالەتكە كەلمەك: نەفىسە بولسا ئاچ ھاۋارەڭ گىرىپ كۆڭلەك ئىچىدە تېخىمۇ زىلۋاالىشىپ قىزىرىپ تۇراتتى.

زىلۋالىق ئى. نازۇكلۇق، ئەۋرىشىم خۇسۇسىيەتكە ئىگە ھالەت؛ گۈزەللىك، چىرايلىقلىق.

زىمىمە ئى [ئە] ئۇست، بويۇن (ۋەزىپە، مەسئۇلىيەت، بۇرچ قاتارلىقلارغا نىسبەتەن): زىممىسىگە ئالماق. زىممىسىگە چۈشمەك.

زىمىستان ئى [پ] ① قىش پەسلى، قىش: زىمىستان كۆرمىگەن بۇلبۇل باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەس. ② كۆچمە. مۇدھىش قاراڭغۇ، زۇلمەت: بىلىمسىزلىك بىر زىمىستان ئىكەن.

زىمىستانسىز سۆپ. زىمىستان (قىش) بولمايدىغان: پەخرىدۇر ھەرتال گىياھنىڭ شۇ زېمىندا ئۆستى ئۇ، قىش ـ زىمىستانسىز گۈزەل مەڭگۈلۈك كۆركەم باھار.

زىنا ئى [پ] ئەر ـ ئايالىلار ئوتتۇرىسىدىكى قانۇنسىز جىنسىي ئالاقە؛ بۇزۇقچىلىق، پاھىشە: زىنا قىلماق.

زىناخور سۆپ. جىنسىي مۇناسىۋەتكە ئامراق، پاھىشىۋاز: زىناخور ئادەم. // ـــ ئۇ زىناخور ئاخىر بىر كۈنى ئەدىپىنى يېمەي قالمايدۇ، ـــ دېدى ئۇ غەزەپ بىلەن.

زىناخورلۇق ئى. پاھىشىۋازلىق: زىناخورلۇق قىلىش نەتىجىسىدە ئۇ بىر قۇرتقا، ئادەم سىياقىدىكى ھايۋانغا ئايلانغانىدى.

زىناكار سۆپ [پ] زىنا قىلغۇچى، بۇزۇق: ـــ ھەزرىتى بۇزرۇكۋارىم، داۋۇدىدىكى مازارنىڭ ئالدىغا بازار قىلىش ئىشلىرىنى ئاخلىغان خالايىقلار ئۇلۇغ مازارنىڭ ئالدىدا بازار قىلماقلىق گۇناھ بولۇر، بالا ـ چاقمىز قىمارۋاز، جارەسكى، زىناكار، لەۋەند بولۇپ قالۇر دەپ نارازى بولۇۋاتىدۇ، ـــ دېدى بۇ ئىشقا نارازى بولغان خوجا پەخىردىن بۇزرۇكۋارنىڭ ئالدىغا كېلىپ.

زىناكارلىق ئى. بۇزۇقلۇق، پاھىشىۋازلىق.

زىندان ئى [پ] يەر ئاستىدىكى زەي ۋە قاراڭغۇ قاماقخانا؛ سولاقخانا؛ تۈرمە: زىندانغا تاشلىماق. زىندانداپ ياتماق.

زىندانبېگى ئى [زىندان + بەگ + ى] تارس. زىندانغا مەسئۇل كىشى.

زىندانچى ئى. زىندانغا قارىغۇچى، زىندان باققۇچى، گۇندىپاي: بىر ۋاقىتتا زىندانچى ئاچقۇچلارنى شاراقلىتىپ يان ئىشىكتىن چىقىپ كەلدى.

زىننەت ئى [ئە] ① گۈزەللىك ۋە ھۆسن بېرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان بۇيۇم؛ بېزەك، ھۆسن: ئاتنىڭ زىننىتى ئېگەر ـ توقۇم (ماقال). ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

زىننەتسىز سۆپ. زىننەتلەنمىگەن؛ كۆرۈمسىز، سەت: زىننەتسىز ئۆي.

زىننەتلەتمەك «زىننەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىسى: شەھرىمان شاھ شەھەرنى يېڭىباشتىن زىننەتلىتىپتۇ.

زىننەتلەشمەك «زىننەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قىزلار ئۆزلىرىنى قايتا - قايتا يېنىشلاپ زىننەتلىشىپتۇ.

زىننەتلەنمەك ① «زىننەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شاھ ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن زىننەتلەنگەن تەختتە ئولتۇراتتى. ② «زىننەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: توز كەبى رەڭدار ياسانغان قىز ۋە ئوغۇل زىننەتلىنىپ، توشمىغاي شەرتىگە ئادەم، شەرمى - ھاياسى بولمىسا.

زىننەتلىك سۈپ. زىننىتى بار، زىننەتلەنگەن، چىرايلىق، گۈزەل: ئۇ ناھايىتى زىننەتلىك ئىشلەنگەن چوڭ دەرۋازىغا يولۇقتى.

زىننەتلىمەك پ. ھەر خىل چىرايلىق، زىننەتلىك نەرسىلەر بىلەن بېزىمەك، ھۆسن كىرگۈزمەك، كۆركەملەشتۈرمەك: ئۇلار ئالدى بىلەن ئوردىنىڭ ئىچى ۋە تېشىنى زىننەتلىمەكچى بولدى.

زىنھار رەۋ [پ] بولۇشسىز پېئىللار بىلەن كېلىپ «ئەسلا، پەقەت، ھېچقاچان، قىلچە، مۇتلەق» دېگەن مەنىلەردە قوللىنىلىدۇ: ھەلىمخان ئۇنى دوختۇرخانىغا ئاپارماقچى بولدى، ئەمما مەزكۇر زىنھار ئۇنمىدى.

زىنىخ ئى. ئادەم كۆلگەن چاغدا مەڭزىدە پەيدا بولىدىغان ئويمانچە: ئۇ قىزنىڭ كۆلگەن چاغدىكى زىنىخلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ باقتى.

زىنىخلانماق پ. زىنىخ پەيدا قىلماق: قىز مېنىڭ گېپىمدىن تېخىمۇ خۇشال بولغانىدەك يەنىلا پىسكىدە زىنىخلىنىپ كۈلگىنىچە سۆزلىدى.

زىنىخلىق سۈپ. زىنىخى بار، زىنىخ پەيدا بولىدىغان: بەختىگۈلنىڭ ئادەتتە ھەمىشە كۈلكە يېغىپ تۇرىدىغان زىنىخلىق يۈزىدە نازلىق تەبەسسۇم جىلۋىلىنىپ تۇراتتى.

زىۋىدىلەك ئى. نامسىز بارماقنىڭ ئەركىلەتمە نامى: بىز ئۆزىمىزدىن كىچىكلەرنى ھويلىغا يىغۇبلىپ، ئۇلارنىڭ ھەربىر بارمىقىنى چىقىرىپ «باشمالتاق، ھەييارداق، ئوتتۇرا قول، زىۋىدىلەك، كىچىك بۇۋاك» دەپ ئۆگىتەتتۇق.

زىيا ئى [ئە] يېزىت ① يورۇقلۇق، نۇر؛ شولا: ئۆزگىلەر نىگاھى جىلۋە ئەيلىدى، قۇياشنىڭ زىياسى پارلىغان يۈزدە. قايغۇم يوق بۇ ھالدىن، چۈنكى ھېچبىرى، كۆرەلمەس ھۆسنىڭنى مەن كۆرگەن كۆزدە. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

زىيابەت ئى [ئە] تەنتەنىلىك، كاتتا ئولتۇرۇش؛ مېھماندارچىلىق: زىيابەت بەرمەك. زىيابەت ئۆتكۈزمەك.

زىيابەتخانا ئى [ئە + پ] زىيابەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تەييارلانغان ئۆي؛ ئورۇن: بۇ زىيابەتخانا خوددى كىچىكرەك بىر تانسىخانىغا ئوخشايتتى.

زىيادە رەۋ [ئە] بەلگىلىك مىقداردىن، ساندىن ئوشۇق؛ ئېھتىياجدىن، نورمىدىن ئارتۇق، كۆپ: — رەھمەت، ئىچمەيمەن، ھېلى مەن بىر چىنە زىيادە ئىچىۋەتتىم، — دېدى ئۇ رابىيەمگە.

زىيادىلەشمەك پ. ئاشماق، ئارتماق، كۆچەيمەك: مەخمۇتنىڭ دۆلەت - پاراغىتى كۈنسېرى زىيادىلەشتى، ئابرۇيى ئۆستى.

زىيادىلىك ئى. ئارتۇقلۇق، كۆپلۈك: بەدەندە قان كۆپىيىپ كېتىش ياكى سەپرانىڭ زىيادىلىكى تۈپەيلىدىن ھارارەت پەيدا بولىدۇ.

زىيارەت ئى [ئە] ① مۇقەددەس جاي، چەت دۆلەت ياكى يېقىن - يىراق، مەنزىرىلىك جاي، داڭلىق شەخس ياكى كىشىلىرىنىڭ قەبرىسى قاتارلىقلارغا قارىتا قىلىنىدىغان سايا‌ھەت، ئېكسكۇرسىيە: ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەھمۇد كاشغەرىي مازىرىغا بېرىپ زىيارەت قىلىش ئارزۇلىرىنى بىلدۈرۈشتى. ② ھۆرمەت ياكى رەسمىيەت يۈزىسىدىن بىرەر شەخس بىلەن كۆرۈشۈش، ئەھۋاللىشىش ياكى بۇ ھەقتە قىلىنغان پاتىھە: سىز سۈن جۇڭشەن ئەپەندىنى ئۇيغۇرلار ئىچىدىن تۇنجى قېتىم زىيارەت قىلغان كىشى. ③ <ئەد> خەۋەر - ماقالىلەرگە ماتېرىيال تەييارلاش يۈزىسىدىن مۇخبىرلار بىلەن ئالاقىدار كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەت؛ ئۇچرىشىش: مۇخبىرلىق زىيارىتى.

زىيارەتچى ئى. بىرەر جاينى ياكى بىرەر شەخسنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن كىشى: بۇ قەدىمىي قەبرىستانلىقنى زىيارەت قىلىدىغان زىيارەتچىلەر يازدا تېخىمۇ كۆپ بولاتتى.

زىيارەتخانا ئى [ئە + پ] ← **زىيارەتگاھ**: زىيارەتخانىنىڭ ئىچى قاپقاراڭغۇ ئىدى.

زىيارەتگاھ ئى [ئە + پ] كىشىلەر زىيارەت قىلىدىغان جاي؛ ئورۇن: مەن رەڭمۇرەڭ گۈللەرگە تولغان باغچىنى ئارىلاپ باغنىڭ غەربىدىكى زىيارەتگاھقا يەتتىم.

زىيارەتگاھلىق ئى ← **زىيارەتگاھ**.

زىياسىز سۈپ. نۇرسىز، قاراڭغۇ.

زىيالىي ئى. بىرقەدەر يۇقىرى پەن - مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە ئىگە، ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشىلەر. مەسىلەن، پەن - تېخنىكا خادىملىرى، ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى، ئوقۇتقۇچىلار، دوختۇرلار، مۇخبىرلار ۋە ئىنژېنېر قاتارلىقلار: سەن بىر زىيالىي تۇرۇپ، ئوقۇمىغان، نادان كىشىلەردەك گەپ قىلساڭ ئۆزۈڭگە ياراشمايدۇ.

زىيالىيلاشتۇرماق «زىيالىيلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىنقىلابىيلاشتۇرۇش، زىيالىيلاشتۇرۇش، ياشلاشتۇرۇش، ئىختىساسلاشتۇرۇش قاتارلىقلارنى بويىچە مۇھىم ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان، بوران - چاپقۇنىنىڭ سىنىقىغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان يۇقىرى ساپالىق رەھبىرىي كادىرلار قوشۇنىنى قۇرۇپ چىقىش لازىم.

زىيالىيلاشماق پ. تەربىيەلىنىش ئارقىلىق زىيالىي دەرىجىسىگە يەتمەك، زىيالىيغا ئايلانماق، زىيالىي بولماق.

زىيالىيلىق ئى. زىيالىيلارغا خاس ئىش - ھەرىكەت، زىيالىيلارغا خاس مىجەز - خاراكتېر، خۇسۇسىيەت: زىيالىيلىق ئادىمىيلىكنى ئىنكار قىلماستىن، بەلكى ئۇنى يېڭى مەزمۇن بىلەن تەمىن ئېتىپ، گۈل ئۈستىگە گۈل قوشىدۇ.

زىيان ئى [پ] ① ئومۇمەن ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى يوقىتىش، چىقىم: بۇ زىياننىڭ ئورنىنى شۇ تاپتا ھېچنېمە بىلەن تولدۇرغىلى بولمايتتى. ② كۆچمە. يامان تەسىر، زەھەر: تاماكىنىڭ زىيىنى. ھاراقنىڭ زىيىنى.

زىيانداش سۈپ. زىيان سالىدىغان، زىيانلىق؛ زىيىنى بار: زىيانداش قۇشلار. زىيانداش ھاشارات.

زىيانداشلىق ئى. بۇزغۇنچىلىق، دۈشمەنلىك.

زىيان - زەخمەت زىيان ۋە زەخمەت: جامائەت مۈلكىنى زىيان - زەخمەتتىن ساقلاش كېرەك.

زىيانسىز سۈپ. زىيىنى يوق، زىيان قىلمايدىغان، زىيان يەتكۈزمەيدىغان: مەلىكىدىن چاچرىغان ئوت بىزگە زىيانسىز ئىدى.

زىيانسىزلاشتۇرماق «زىيانسىزلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەخلەتلەرنى تۇرگە ئايرىپ بىر تەرەپ قىلىش — ئىشلىتىشكە بولىدىغان ئەخلەتلەرنى زىيانسىزلاشتۇرۇپ، ئەخلەتنىڭ مىقدارىنى ئەسلىدىكىدىن كېمەيتىپ، پايدىلىنىشقا بولىدىغان تەرەپىنى ساقلاپ قېلىش كېرەك.

زىيانسىزلاشتۇرۇشماق «زىيانسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

زىيانسىزلاشتۇرۇلماق «زىيانسىزلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

زىيانسىزلاشماق پ. زىيانسىز ھالەتكە كەلمەك: مۇھىت سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، شەھەردىكى دوختۇرخانىلارنىڭ ئالاھىدە ئەخلىتى ھازىرقى ئاددىي كۆمۈشتىن زىيانسىزلاشقان كۆيدۈرۈۋېتىش ۋە ئېچىتىپ بىر تەرەپ قىلىشقا ئۆزگەرتىلىدۇ.

زىيانكەش ئى. باشقىلارغا زىيان يەتكۈزگۈچى، قەست قىلغۇچى كىشى: ھەممىسى ئىغۋا، مەن ھېچقانداق زىيانكەش، بۇزۇق ئەمەس.

زىيانكەشلىك ئى. باشقىلارغا زىيان سالىدىغان، باشقىلارنى قەستلەيدىغان قىلىق، ھەرىكەت: بۇلارنىڭ ئېچىدە سابىرنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئەكىلىنگەن سوۋغىلارمۇ بار ئىدى.

زىيانلانغۇچى ئى <قا> زىيانغا ئۇچرىغۇچى ياكى ئۆلتۈرۈلگۈچى كىشى: قانۇننىڭ ئادىل بولۇش پىرىنسىپىنى بەلگىلەشتىكى مەقسىتى زىيانلانغۇچىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق ـ مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن.

زىيانلانماق پ. زىيانغا، زىيانكەشلىككە ئۇچرىماق، زىيان يەتمەك.

زىيانلىق سۇپ. زىيىنى بار، پايدا، مەنپەئەت قىلمايدىغان؛ پايدىسىز: خەلققە پايدىلىق نەرسە، ساڭا ھەم پايدىلىق. خەلققە زىيانلىق نەرسە ساڭا ھەم زىيانلىق.

ژارگون ئى [فىران] بەلگىلىك بىر ئىجتىمائىي گۇرۇپپا كىشىلىرىلا چۈشىنىدىغان ، باشقىلار ئانچە چۈشىنىپ كەتمەيدىغان تىل .

ژاندارما ئى [ر<فىران] ← **ساقچى:** «ئالتۇنچىلار» نى نازارەت قىلىپ كېتىۋاتقان قوراللىق ژاندارمىلار كۆزلىرىنى ئالايتىپ ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى.

ژانىر ئى [ر<فىران] <ئەد> بەدىئىي ئەسەرلەرنىڭ سۈژىت ۋە ئۇسلۇب جەھەتلەردە ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان ھەر بىر تۈرى .

ژۇرنال ئى [ر<فىران] ① كىتابچە ياكى مەجمۇئە شەكلىدە بەلگىلىك ۋاقىتتا چىقىرىلىدىغان ھەمدە پەن ۋە مەخسۇس ساھە بويىچە خەۋەر، ئىجادىيەت، تەتقىقات ۋە باشقا ئىلمىي ئەمگەك نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلىدىغان، تارقىتىدىغان قەرەلـ لىك نەشر بۇيۇمى: ئەدەبىي ژۇرنال. «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلى. ② <مائار> كۈندىلىك ئىش، ۋەقە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلار خاتىرىلىنىدىغان دەپتەر، خاتىرە : سىنىپ ژۇرنىلى. ③ <كىنو> ھەرقايسى سەپلەردىكى ئەھۋاللار، پەن تەتقىقات ۋە ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش نەتىجىلىرى قاتارلىقلارنى ھەقىقىي يوسۇندا كۆرسىتىدىغان، خەۋەر قىلىدىغان فىلىم .

ژۇرنالچىلىق ئى <مەت> ژۇرنال چىقىرىش ئىشى، كەسپى: ھازىر ژۇرنالچىلىقىمىز ھۆكۈمەت ئاجراتقان ئىقتىسادىي مەبلەغ بىلەن نورمال كېتىپ بارىدۇ.

ژۇرنالىست ئى [ر] <مەت> گېزىت ـ ژۇرناللارغا ھەر خىل تېمىدا ماقالىلەر يېزىپ تۇرىدىغان ۋە ئۇنى چىقىرىشقا قاتنىشىدىغان كىشى، ئەدىب : ئەنۋەر ناسىرى تالانتلىق شائىر ھەم ژۇرناـ لىست ئىدى .

ژۇرنالىستلىق ئى <مەت> ژۇرنالىستلار قىلىدىغان ئىش، كەسىپ؛ ژۇرنالچىلىق: ژۇرنالىستلىق تىنىم تاپماي مېڭىشنى بىلىدىغان ئادەملەر قىلالايدىغان ئىش.

س ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئون ئۈچىنچى ھەرپى.

سا ئىم. ھارۋىغا قوشۇلىدىغان ئات، ئېشەك قاتارلىقلارنى كەينىگە ياندۇرۇش ئىماسىنى بىلدۈرىدۇ.

سائادەت ئى [ئە] ① زور بەخت، پارلاق ئىستىقبال: ئۇنى كۆرۈشنىڭ بىزگە نىسىپ بولۇشى زور سائادەتتۇر. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

سائادەتلىك سۈپ. زور بەخت، سائادەتكە ئېرىشكەن؛ بەختلىك: كۆڭۈل يايرايدۇ شادلىقتىن، ئەجەب ئوبدان زامان بولدى، ۋەتەن باغرى سائادەتلىك، قۇياشلىق ھۆر ماكان بولدى.

سائادەتمەن سۈپ [ئە + پ] ← **سائادەتلىك**: دادائىنىڭ دۇئا-سىنى ئالساڭ، ئىككىلا دۇنيادا سائادەتمەن بولىسەن.

سائادەتمەنلىك ئى. زور بەخت ـ سائادەتكە ئىگە بولۇش، بەختكە ئېرىشىش.

سائەت ئى [ئە] ① بىر سوتكىنىڭ 24 تىن بىرىگە، يەنى 60 مىنۇتقا تەڭ بولغان ۋاقىت بىرلىكى: مەن بىر سائەتتىن كېيىن ئورنۇمدىن تۇردۇم.② ۋاقىتنى سائەت، مىنۇت، سېكۇنت بويىچە ھېسابلاپ كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئەسۋاب: ياسىن پات ـ پات سائىتىگە قاراپ قويياتتى. ③ <ماۋار> ئوقۇتۇشتىكى ھەربىر قېتىملىق دەرس ۋاقتى، ئادەتتە 45 مىنۇت بولىدۇ: بىزگە ھەر ھەپتىدە تۆت سائەت خەنزۇ تىلى دەرسى بار. ④ پۇرسەت، پەيت: شاھ ياخشى سائەتتە توي قىلىپ، مەلىكىنى ھاتەمگە نىكاھلاپ بەردى. ⑤ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سائەتچى ئى. سائەت سېتىش ياكى ئۇنى رېمونت قىلىش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: بازارنىڭ دوقمۇشىدا بىر سائەتچى بار ئىدى.

سائەتچىلىك ئى. سائەت رېمونت قىلىش ياكى سېتىش ئىشى: غوپۇر ئاكا كىچىكىدىن سائەتچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان كىشى.

سائەت ـ سائەتلەپ ئۇدا بىر قانچە سائەت: ئۇ كۆپىنچە دادىسى بىلەن سائەت ـ سائەتلەپ پاراڭلىشىدۇ، دادىسىنى رەنجىتىپمۇ قويىدۇ.

سائەتساز ئى [ئە + پ] سائەت ۋە سائەت زاپچاسلىرىنى ياساش ۋە قۇراشتۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى.

سائەتسازلىق ئى. سائەت ياساش كەسپى.

سائەتلەپ رەۋ. بىرنەچچە سائەت سەرپ قىلىپ، بىرنەچچە سائەت داۋاملىدا: ئۇ بىر يىلدىن بېرى ئولتۇرغان جايىدا پىشانىسىنى تۆتۈپ سائەتلەپ ئولتۇرۇپ قالىدىغان، خەققە ئارىلاشمايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

سائەتلىك سۈپ ① سائىتى بار، سائەت ئورنىتىلغان: دادام قولى بىلەن شەرق تەرەپتىكى سائەتلىك مۇنارنى كۆرسەتتى. ② مەلۇم سائەت داۋام قىلغان ياكى داۋام قىلىدىغان: سەككىز سائەتلىك ئىش تۇزۇمى. ③ سائەت ئۆلچىمى بويىچە رەتكە تۇرغۇزۇلغان: سائەتلىك دەرس پىلانى.

سابا I ئى [ئە] تاڭ سەھەردىكى سالقىن شامال: سەھەرلەر شوق سابا ئىلھام گۈلۈمنى ھەر سۆيۈپ ئۆتسە، تەپەككۇر پەرىسى قەلبىم بېغىغا گۈل قىسىپ كەلدى.

سابا II ئى ← **چاناچ**: بىر سابا قىمىز.

ساباگۈل ئى [ئە + پ] (بوت) نامازشامگۈل: بۇ شاھ سۈپىنىڭ ئەترايىدا قىزىلگۈل، ئەتىرگۈل، سەبدەرگۈل، تاجىگۈل، ئەنبەرگۈل، رەيھانگۈل، ساباگۈل، مەخمەلگۈل، ھىندى گۈلى، كۆركۈمگۈلى قاتارلىق جاھاندىكى گۈل ـ گىياھلارنىڭ ھەممە تۈرىدىن دېگۈدەك بار ئىدى.

ساباھەت ئى [ئە] ① يېزىت. گۈزەللىك، ھۆسن. ② ئايالالار-نىڭ ئىسمى.

ساباھەتلىك سۈپ. ئاق يۈزلۈك، چىرايلىق، گۈزەل: ساباھەتلىك ئايال.

سابىق سۈپ [ئە] بۇرۇن بولغان، بۇرۇنقى، ئىلگىرىكى: ئىدارىنىڭ سابىق باشلىقى.

ساپ I ئى. ئەسۋابلارنىڭ قول بىلەن تۇتىدىغان قىسمى، تۇتقۇچ، دەستە: ھوت ـــ كەتمەن سېپىنى تۆت (ماقال).

سېپى ئۆزىدىن كەم ـ كوتىسىز؛ كەم، زىيادىسى يوق؛ دەل، نەق؛ دەل ئۆزى: بۇ كىشى ئادىلجاننى: «سېپى ئۆزىدىن يەرلىك ماتېريال» دەپ ماختايتتى.

ساپ II [ئە] ① سۈپ. چاڭ ـ توزاندىن خالىي، سۈزۈك، پاكىز: ھاۋا شۇ قەدەر ساپ ئىدى، ئاسماندا تولۇن ئاي كۆلەتتى. ② سۈپ. باشقا ئارىلاشمىسى بولمىغان، تازا: ساپ ئالتۇن. * ئۇنىڭ ئاۋازى جارانلىق، مۇڭلۇق ھەم ساپ ئىدى. ③ سۈپ. كۆچمە. داغ تەگمىگەن؛ يامانلىق، ئەيىب ـ نۇقسان، ئىللەتتىن خالىي؛ پاك: ساپ ئەخلاق. ساپ ئىشق. ④ سۈپ. باشقا بىرىنىڭ ئەجىرى ئارىلاشمىغان، ھالال: ياخىرىدى كۆكتە، ساپ مېھنەت سازى. دېھقانلار بۇندىن بولۇشتى رازى. ⑤ رەۋ. پۈتۈنلەي، تامامەن: سىز توغرا تىجارەت قىلماي ساپ قانۇن تېشىدىكى ئىشلارنى قىلىپ يۈرسىڭىز. مەن سىزگە قانداقمۇ ئەقىل كۆرسىتىمەن؟

ساپا (ساپاسى) ئى [ئە] ① ساپلىق، پاكلىق. ② سۈپەت، ئۇنۇم، قەدىر ـ قىممەت: بىلىملىكنىڭ باھاسى يوق، بىلىمسىزنىڭ ساپاسى يوق (ماقال). ③ مەنپەئەت، ھۆزۇر، ھالاۋەت: جاھالەت سەمەرىدىن بىزگە بىر كۈن كۆپ خاتا باردۇر، ئېيتىڭىز چۇ بۇگۈنكى

ھالىمىزنىڭ قايسىبىر دە ساپا باردۇر.

ساپاسىز سۈپ. مەنپەئەت ۋە ئۇنۇمى يوق، سۈپەتسىز، ناچار: ئۇلار بۇ يىل ۋاقتى ئۆتكەن ساپاسىز ئۇرۇقلارنى يېڭىلىدى.

ساپاسىزلىق ئى. ساپاسى يوقلۇق، تۆۋەنلىك؛ سۈپەتسىزلىك: پۇل تاپقان بەزى كىشىلەر «ئاقسۆڭەك» بولۇشقا ئالدىراپ كېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەخلاق ۋە بىلىم جەھەتتىكى ساپا سىزلىقىنى ئاشكارىلاپ قويىدى.

ساپاق ئى ① ئەسۋابلارنىڭ قول بىلەن تۇتىدىغان قىسمى؛ دەستە، ساپ: ئىلدىن چىققان پىچاقنىڭ ساپىقى دانە ـ دانە، ئۆزلىرىنىڭ كويلىرىدا بولدۇم تەلۈە ـ دۈانە. ② ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرمىقى، گۈلى، مېۋىسىنى شاخ ياكى پىلىكىگە تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان قىسمى؛ باغ: قوغۇن پىشسا، ساپىقدا تۇرماس (ماقال). ③ ئۆزۈم بەرگىدە غۇزۇمەك ئورۇنلاشقان ئۇزۇم دانىلىرى توپى؛ ساپ: ئۇزۇمنى يەڭ، ساپىقىنى سورىماڭ (ماقال). * قايسى ساپاقنى ئۇزۇسىز؟ // خىزمەتچى بىر ساپاق ئۇزۇم ئەكەلدى.

ساپقىدا يىگىلەپ قالغان ۋايىغا يەتمەي قالغان، ئۆسمەي قالغان: ئۇ ئۆزىنى كىچىك دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە ساپقىدا يىگىلەپ قالغان ئادەم.

ساپاقسىز سۈپ. ساپىقى يوق، ساپاق ئورۇنلاشمىغان: ساپاقسىز يوپۇرماق.

ساپاقلىق سۈپ. ساپىقى بار، ساپاققا ئورۇنلاشقان.

ساپال [پ] ① سۈپ. سىغىز لايدىن ياساپ مەخسۇس خۇمداندا پىشۇرۇلغان: ساپال قاچا. ساپال تاۋاق. // مۇخپۇل ئاكىنىڭ قولىدا سىرتى يېشىل سىرلانغان ساپال بار ئىدى. ② ئى. سىغىز لايدىن ياساپ مەخسۇس خۇمداندا پىشۇرۇلغان ھەر خىل بۇيۇم.

ساپالەت ئى [ئە] خورلۇق، ئابرۇيسىزلىق، تۆۋەنلىك؛ پەسكەشلىك: ئاتاله ـ ئىنسان سائادىتىنىڭ زور ئاپىتىدۇر. غىزاخور ـ لۇقتىن پەيدا بولىدىغان يامانلىق مەنىشەت جەھەتتىن نەسلىگىمۇ تەسىر قىلۇر. ھەرخىل ساخاۋەت ۋە كامالەتتىن مەھرۇم قىلىپ، كىشىنى خار ۋە زەلىل قىلىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئۆمۈرنى ساپالەت ئوردىسىغا ئىتتىرۇر.

ساپالچى ئى. كۆلالچى: يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى تاقچىلار، تۇنىكسىزلار، ساپالچىلارنىڭ پاكار، كۆرۈمسىز دۇكانلىرى، ئىسلاشقان چايخانىلار، بۇس بىلەن تولغان ئاشخانىلار ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن ئاۋارە ئىدى.

ساپالچىلىق ئى. كۆلالچىلىق: ھۈنلارنىڭ ساپالچىلىق تېخنىكىسىمۇ خېلى يۇقىرى سەۋىيەگە يەتكەن.

ساپالىق سۈپ ① ساپاسى بار، ياخشى، ئۇنۇملۇك: ساپالىق ئىش. ② ھۆزۈر بېرىدىغان، ھۇزۇرلۇق: گۈللەر ئارا قىزىلگۈل، بارچىسىدىن ساپالىق، ھۆرمىتىڭ شۇ، بىر گۈلسەن، بۈلبۈلۇڭغا ۋاپالىق.

ساپان ئى. يەر ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل دېھقانچىلىق سايمىنى. ئۇنىڭ خىللىرى كۆپ بولىدۇ، بەزىلىرى ئۇلاغلارغا، بەزىلىرى تىراكتور قاتارلىقلارغا سۆرىتىلىپ يەر ئاغدۇرۇلىدۇ.

ساپاھىيەت ئى [ئە] ساپا ـ سۈپەت، سەۋىيە: ناۋادا بايلىقنىڭ ۋەزنىگە تېتىغۇدەك مەنىۋى ساپاھىيەت بولمىسا، ئۇ روھىيەتكە ئەركىنلىك، خۇشاللىق ئەمەس، ئەكسىچە بېسىم ۋە ئازاب ئېلىپ كېلىدۇ.

ساپايى ئى [ئە] ئۇيغۇرلارنىڭ ياغاچ ياكى مۆڭگۈز دەستىسىگە بىرنەچچە چوڭ مېتال ھالقا ۋە ھەربىر چوڭ ھالقىغا كۆپلىگەن مېتال ئۇششاق ھالقىلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان، قول بىلەن سىلكىپ شاقىلدىتىپ چالىدىغان بىر خىل مىللىي چالغۇ ئەسۋابى.

ساپايىچى ئى. ساپايى چالغۇچى كىشى.

ساپتۇرماق «ساپماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مومايى قىزىنى چاقىرىپ يېڭىنگە يىپ ساپتۇرغاندىن كېيىن يەنە چىراغ تۇۋىگە بېرىپ تىكىشكە كىرىشتى.

ساپساپچى ئى. ئۆز مەنپەئەتىنى كۆزلەپ ئەپلەپ ـ سەپلەپ باشقىلارنى ئالدايدىغان، ساختىپەز، قىزىل كۆز ئادەم: پاسار ئوتنىنىڭ كۆلى چوڭ، ساپساپچىنىڭ گېپى چوڭ (ماقال).

ساپقۇچ ئى. ساپان، بوقۇسانىڭ تۇتقۇچى.

ساپلا سۈپ. پۇتۇنلەي، تامامەن: ۋۇي قارىغۇ، سەن چۆپ ئورۇ ـ دۇم دەپ ساپلا بۇغدايىنى ئورۇۋاپسەنغۇ.

ساپلاتماق «ساپلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاسىم ئاكام ئەمدىلا ساپلانقان كەكسىنى ېلىگە قىستۇرۇپ يەنە خامانغا ماڭدى.

ساپلاشتۇرماق «ساپلاشماق II» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئورمان ھاۋانى ساپلاشتۇرۇش رولىنى ئويناىدۇ.

ساپلاشتۇرۇلماق «ساپلاشتۇرماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئادەتتە نوكچا ئالتۇن قېزىپ، كېيىك ئالتۇن قۇملارنى يۇيۇش ئارقىلىق يىغىۋېلىنغاندىن كېيىن ئېرىتىلىپ، ھەرخىل تېخنىكىلىق ئۇسۇللار بىلەن ساپلاشتۇرۇلىدۇ.

ساپلاشماق I «ساپلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئالدى بىلەن جوتۇلىرىنى ساپلاشتى.

ساپلاشماق II پ. خىلمۇخىل ئارىلاشمىلاردىن تازىلىنىپ ساپ، تازا ھالەتكە كەلمەك: ئاپتوموبىل ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن چاڭ ـ توزان بېسىقىپ ھاۋا ساپلاشتى.

ساپلانماق «ساپلىماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سابىر يېڭى ساپلانغان بازغانىنى قولىغا ئالدى.

ساپلىق I ئى ① تۇرلۇك مېتاللاردىن ياسالغان، ساپ بېكىتىلگەن چۆمۈچ: ئاشپەز ئۇستام قولىدىكى ساپلىقىنى ئوچاق بېشىدا قويۇپ، ئۇدۇللا ھېلىقى كىشىنىڭ ئالدىغا باردى. ② سېپى بار كىچىك قازان: ئاشپەز بېلىقلارنى يۇيۇپ ـ تازىلاپ، ساپلىققا سېلىپ، ئوت يېقىپ قورۇشقا باشلاپتۇ.

ساپلىق II ① سۈپ. سېپى بار، ساپ بېكىتىلگەن: ئېلىقۇل كالتە ساپلىق بىر ئاپتوماتنى مۇرىسىگە ئېسىپ كېلىۋاتاتتى. ② ئى. ساپ قىلىشقا لايىق ياغاچ: مەن ساپلىق تېپىپ، پالتامنى دەستىلەۋېلىش ئويىغا كەلدىم ـ دە، قويۇق ئورمانلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتىم.

ساپلىق III ئى. ساپ، پاكىز بولۇش، ئارىلاشمىلاردىن خالىيلىق، پاكلىق: ئوكۇلىنىڭ تەركىبى ھەم ساپلىق دەرىجىسىنى بىلىش بىز ئۈچۈن بەكمۇ مۇھىم.

ساپلىماق پ. ساپ ئورناتماق، دەستىلەمەك: تېرەك كېسىدىغان پالتىنىمۇ ياغاچتىن ساپلايمىز.

ساپما سۈپ. سېپىۋالىدىغان، سېپىپ كىيىۋالىدىغان: ساپما كەش.

ساپماق پ ① تۆشۈك ئېچىدىن ئۆتكۈزمەك: يېڭىنگە يىپ ساپماق. * بوزەكنى تاپسام، بۇرنىغا يىپ ساپسام (ماقال). ② كىيىمەك: مەن كالىچمىنى ساپتىم، ئۇتتۇرلاپ بۇ ياققا ماڭدىم.

ساپيور ئى [ر < فىران] <ھەرب> ھەربىي قۇرۇلۇش قىسىملىرى : رۇسىيە ھەربىي دائىرىلىرى 16 ـ مايى ساپيورلارنى

باشقۇرۇلىدىغان سىناردە بايقالغان رايونىنى يەنە ئاختۇرۇشقا ئەۋەتكەن بولسىمۇ، باشقۇرۇلىدىغان سىناردە ياكى بۇ ئىشقا ئالاقىدار ھېچقانداق يېپ ئۇچى تېپىلمىدى.

ساتار ئى [پ] <مۇز> ئۈيغۇرلارنىڭ كامانچە بىلەن چالىدىغان بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى. شەكلى تەمبۇرغا ئوخشاپ كېتىدۇ. 7 دىن 13 كىچە تارى بولۇپ، ئاۋازى ناھايىتى يېقىملىق، مۇقام ئاھاڭلىرىغا ناھايىتى ماس كېلىدۇ.

ساتارچى ئى. ساتار چالغۇچى كىشى.

ساتارمەن ئى. مال ياكى نەرسە ـ كېرەك ساتقۇچى كىشى: ئالارمەن بىلەن ساتارمەن، بەزىدە سېتىقچى بىلەن ئابلەق ئوتتۇرىسىدا مۇشتلىشىشلارمۇ بولۇپ تۇراتتى.

ساتاـ ساتقۇ سېتىشنى ئويلىغان ۋە سېتىشقا لايىق بولغان، پۇلغا يارايدىغان: تەڭ كەلمەيدىغان باي قىزىغا، پۇلۇم يوق، ساتاي دېسەم ساتا ـ ساتقۇ قويۇم يوق.

ساتقۇچى ئى. سودا قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپ ئىچىدىكى مالالىرىنى ساتىدىغان تەرەپ ياكى كىشى.

ساتقۇزماق «ساتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ دوپپىلارنى سىكلىسى جەمىلە ئارقىلىق ساتقۇزۇپ، ئۇنىڭ خەج ـ خىراجىتىنى قامدايتتى.

ساتقۇزۇشماق «ساتقۇزماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ساتقۇزۇلماق «ساتقۇزماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ساتقۇن ئى. ۋىجدانىنى، ئۆز كىشىلىرىنى سېتىپ، قارشى تەرەپكە ئۆتكەن، سېتىلغان كىشى؛ خائىن: ئۇلار ئىككى ساتقۇننى دەرھال تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن يولغا چىقتى.

ساتقۇنلۇق ئى. ساتقۇنلارغا خاس ـ ھەرىكەت، خائىنلىق: ـــ ساتقۇن ساتقۇنلۇقىنى قىلماي قالاتتىمۇ؟ ـــ دېدى پەردە گويا بۇ ئىشنى بۇرۇنلا بىلىدىغاندەك قىلىپ.

ساتما ئى. قوغۇن ۋە باشقا زىرائەتلەرنى ساقلاش ياكى ۋاقىتلىق تۇرالغۇ قىلىش ئۈچۈن دەرەخ شاخلىرى، قومۇش قاتارلىقلاردىن ياسالغان ۋاقىتلىق ئۆي، كۆلبە: ساتماقۇرۇپ ئۆي قىلدۇق، بۇ ئۆيلەردە توي قىلدۇق، مەرىكەمدە ئۇچ تونىنى بىر قېتىمدا توي قىلدۇق.

ساتماق پ ① پۇلغا ئالماشتۇرماق، مەلۇم باھادا پۇل ئېلىپ بەرمەك: بۇۋاي ئالدىراش ئالما ساتماقتا ئىدى. ② كۆچمە. ئۆز مەنپەئەتىنى دەپ ۋەتەنگە، باشقىلارغا ساتقۇنلۇق، خائىنلىق قىلماق: يامان ئات ئىگىسىنى ئاتار، يامان دوست دوستىنى دۈشمەنگە ساتار (ماقال). ③ كۆچمە. نەپس ۋە پۇل ئۈچۈن ئېسىل خىسلەتنى يوق قىلماق: ئابرۇيىنى ساتماق. ئىناۋىتىنى ساتماق. ④ كۆچمە. بىمەنىلىشتۇرمەك؛ تاراتماق: گەپ ساتماق.

ساتۇرن ئى [ر<لات] <ئاستر> قۇياش سىستېمىسىدىكى قۇياشقا يېقىن 6 ـ پىلانېتا، چوڭلۇق جەھەتتە قۇياش سىستېمىسىدىكى توققۇز چوڭ پىلانېتا ئىچىدە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

ساترا ئى [ر<لات] <ئەد> تۇرمۇشتىكى ناچار ھادىسىلەرنى، كەمچىلىك ۋە نۇقسانلارنى قاتتىق مەسخىرە ۋە پاش قىلىدىغان ئۆتكۈر ھەجۋي ئەسەر.

ساتراش ئى [پ] چاچ ـ ساقالنى ئېلىش ۋە ئونى تۈزەش ـ تۈرۈش بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى: ئۇ ساتراشنى كۆرۈپ قايتىپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

ساتراشخانا ئى [پ] ساتراشلار چاچ ـ ساقالنى ئېلىش، تۈزەشتۈرۈش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئۆي، دۇكان.

ساتراشلىق ئى. ساتراشلار قىلىدىغان ئىش، كەسىپ، ھۈنەر: ئۇ كۈندە دۇكاندا ئولتۇرۇپ ساتراشلىق قىلىدىكەن.

ساتىرىچى ئى. ساتىرىك ئەسەرلەر يازغۇچى كىشى: تالانتلىق رومانچى، ساتىرىچى ئابدۇللا قادىرى ئۆزىنىڭ خەلقىنىڭ ئاتاقلىق ئەدىبلىرىنىڭ بىرىدۇر.

ساتىرىك سۈپ [ر] ساتىرا خاراكتېرىدىكى؛ ئۆتكۈر ھەجۋي: ساتىرىك ئەسەر، ساتىرىك داستان.

ساخا سۈپ [ئە] يېز ت. مەرد، ساخاۋەتلىك: غېرىبلارغا يېقىن بولسام، يېتىملارغا رەھىم قىلسام، پېقىرلارغا ساخاۋەت بولسام، ئىجابەتكە يېتەر كۆڭلۈم.

ساخاروزا ئى [ر<گىرىك] <خىم> ① ئورگانىك بىرىكمە. ئاق رەڭلىك كىرىستال بولۇپ، تاتلىق تەمگە ئىگە، شېكەر قومۇشى ياكى قىزىلچىدىن ئېلىنىدۇ. ② شېكەر قومۇشىنىڭ سىقىپ چىقىرىلغان سۈيىنى قاينىتىش ئارقىلىق ئېلىنىدىغان قەنت.

ساخارىن ئى [ر<گىرىك] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. ئاساسىي خام ئەشياسى مېتىل بېنزول. ئۇ رەڭسىز كىرىستال بولۇپ، ئادەتتە ئۇنى شېكەر ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

ساخال ئى. دىيال. لاي تامنىڭ ئۈستىگە قويۇلغان تىكەنلىك شاخ توسۇق: گەپ ماقۇلدىن ئاشماس، تام ساخالدىن (ماقال).

ساخاۋەت ئى [ئە] ① مەردانىلىك، سېخىيلىك: خوش ـ خوش، ساخاۋەتتە تەڭداشسىز ئەزىز مەلىكەم، نېمە ئىش ئىدىكىن، بىز تەييار. ② باشقىلارغا خالىس قىلغان يارەدەم، ئىنئام: ئىلاجىمىز بولمىدى قىلىڭ بىزگە ساخاۋەت، قادىر خۇدا ـ ئىگەمدىن سىزگە بولۇر شاپائەت.

ساخاۋەتچى ئى. باشقىلارغا خەير ـ ئېھسان، ساخاۋەت قىلغۇچى: قەدىر ـ قىممەت ئالمىدە سەن مېنىڭ قىممەتلىكىم ھەم ۋاپادارىم، ساخاۋەتچىم، يەنە ھەممەتلىكىم.

ساخاۋەتخانا ئى. يېتىم ـ يېسىرلارنىڭ تۇرمۇشى ئۈچۈن خەير ـ ئېھسان سۈپىتىدە تەييارلانغان ئۆي: ساخاۋەتخانىنىڭ پاخال سېلىنغان قارائاغۇ ھۆجرىسىدا ھېلىقى ئىككى بالا دۈگدىيىپ ئولتۇراتتى.

ساخاۋەتلىك سۈپ ① باشقىلارغا ساخاۋەت قىلىدىغان، ساخاۋەتنى ئايىمايدىغان: ئالەمدە قولى ئوچۇق، ساخاۋەتلىك مەردلەردىن ناھايىتى كۆپ كىشى ئۆتكەن. ② خەير ـ ئېھسان، ئىنئاملىرى بار؛ ھەممەت ۋە ئىنئامغا باي: كۆك بۇغدايىنى كۆكلەتكەن، كارامەتلىك ئاقئۆستەك. ئىلى ئالەم خەلقىگە ساخاۋەتلىك ئاقئۆستەك.

ساختا سۈپ [پ] ① ئالداش مەقسىتىدە ئەسلىگە ئوخشىتىپ ئىشلەنگەن، ياسما، يالغان: ساختا پۇل. ساختا ھۆججەت. ② چىن كۆڭۈلدىن بولمىغان، ياسما، سۈنئىي: ساختا كۈلكە، ساختا مۇھەببەت. ③ ھەقىقىي بولمىغان، ئاساسسىز، يالغان: ساختا كۆرۈنۈش. * دۈشمەنلەرنىڭ رەسۋاسى چىقىپ ساختا قىياپىتى ئاشكارىلاندى.

ساختا قىلماق يالغان سۆز ۋە ساختا ھەرىكەت بىلەن ئالدىماق.

ساختىپەز ئى. يالغانچىلىق، ئالدامچىلىق بىلەن ئىش قىلىدىغان ئادەم.

دىغان، باشقىلارنى ساختا قىلىدىغان كىشى: ساختىپەز نادانىنى تاپىدۇ، بىلىملىكتىن قاچىدۇ (ماقال). // ئەسلىدە سىز ئۆتۈپ كەتكەن ساختىپەز ئادەم ئىكەنسىز.

ساختىپەزلىك ئى. باشقىلارنى ئالداپ، ساختا قىلىدىغان قىلىق، ھەرىكەت: بىلىم مەسىلىسى — پەن مەسىلىسى، ئۇ قىلچە-لىكمۇ ساختىپەزلىكنى ۋە مەغرۇرلۇقنى كۆتۈرمەيدۇ.

ساختىلاشتۇرماق «ساختىلاشماق»پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

ساختىلاشتۇرۇشماق «ساختىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ساختىلاشتۇرۇلماق «ساختىلاشتۇرماق»پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ساختىلاشتۇرۇلغان كۆرۈنۈش.

ساختىلاشماق پ ① ئەسلىي ھالىتىدىن ئۆزگەرمەك، يالغان، ياسما ھالەتنى پەيدا قىلماق: ياسىنىڭ قولىمۇ بۇلغىنىپتۇ، ئەتكەن كاۋاپلىرىمۇ ساختىلىشىپتۇ. ② ھەقىقەتتىن، ئەمەلىيەتتىن يىراقلاشماق: بۇ قوشنىمىزنىڭ ھازىرقى گېپى باشقىچىرەك، ئۇنىڭ ئىغالىرىمۇ ساختىلاشقىلى تۇردى.

ساختىلىق ئى ① يالغانلىق، ياسالمىلىق: شۇنداق قىلىپ، ئون يىلدىن كېيىن بۇ كىشىلەرنىڭ ساختىلىقى تەلتۆكۈس ئاشكارىلاندى. ② ساختا ئىش ـ ھەرىكەت، قىلمىش: ساختىلىقنى ھەممىدىن بالدۇر سەمىمىي ئادەملەر سېزىدۇ.

ساختىيان ئى [پ] ئۆچكە خۇرۇمى.

ساخۇ سۈپ. دىيال. ئىلىشاڭغۇ، سارىق قېتىش، ھاماقەت.

سادا ئى [ئە] ① تاۋۇش، ئاۋاز؛ ئون: سادا چىقماق.② كۆچمە. جاۋاب، ئىنكاس: بۇ تەلەپ كىشىلەر ئارىسىدا قاتتىق سادا پەيدا قىلدى.

ساداسىز سۈپ. ساداسى يوق، سادا بەرمەيدىغان، سادا چىقارمايدىغان.

ساداق ئى. ئوقيانىڭ ئوقىنى سالىدىغان ئوقدان.

ساداقەت ئى [ئە] چىن كۆڭۈلدىن ئىپادىلەنگەن سەمىمىلىك، ۋاپادارلىق، سادىقلىق: شاھ ئۇنىڭ ساداقىتىدىن سۆيۈنۈپ، مەلىكىنى ئۇنىڭغا ياتلىق قىلماقچى بوپتۇ.

ساداقەتخانا ئى [ئە + پ] ساداقەتمەنلەر توپلانغان ئۇيۇ، جاي: سۇڭ جياڭ تەسلىم بولۇپ، چياۋ گەينىڭ ھەققانىيەتخانىسىنى ساداقەتخانىغا ئۆزگەرتىپ، باشقىلارنى ئەل بولۇشقا ئۇندىگەن.

ساداقەتسىز سۈپ. ساداقىتى يوق، ساداقەتتىن يىراق، بەۋاپا: ساداقەتسىز، ۋاپاسىز كىشى ئوخشايسىز! بەس ئەمدى سىزگە دەيدىغان گېپىم يوق!

ساداقەتسىزلىك ئى. بەۋاپالىق، ساداقىتى يوقلۇق: ئۇنىڭ بۇ سۆزى ماڭا بىر خىل ساداقەتسىزلىك ئالامىتى بولۇپ بىلىنگەندى.

ساداقەتلىك ① سۈپ. ساداقىتى بار، سەمىمىي، سادىق، ۋاپادار: مۇھەببەت دېمەك ساداقەت دېمەك بولىدۇ. ساداقەتلىك كىشى ئىشەنچىنى يوقاتمايدۇ. ② ئى. سەمىمىي ـ سادىق بولۇش، سادىقلىق، ۋاپادارلىق: ساداقەتلىكنىڭ قانچىلىك ياخشى ئىش ئىكەنلىكى توغرىسىدا بىرقانچە چۆچەكلەرنى ئوبدان بىلىمەن.

ساداقەتمەن سۈپ. ساداقەتلىك، سەمىمىي، ۋاپادار، سادىق: مەن جاناببىڭنىڭ ساداقەتمەن ۋەمەرد ئادەم ئىكەنلىكىڭىزنى ياخشى بىلىمەن.

ساداقەتمەنلىك ئى. ۋاپادارلىق، سادىقلىق، سەمىمىيلىك: بىز ئۇنىڭغا ساداقەتمەنلىك بىلەن يار ـ يۆلەك بولۇشىمىز لازىم.

ساداقەتنامە ئى. سەمىمىيەت، ساداقەت ئىپادىلەنگەن خەت: مەن گويا كۆردۈم زامانەم شېرىنىنى ـ پەرھادىنى، يادىكار قىلدىم ئۇلارغا بۇ ساداقەتنامىنى.

سادالىق سۈپ. ساداسى بار، ياڭراق: ئۇ يېزىشقا ۋە كۈيلەشكە باشلىدى، ياش ئاۋازى جاراڭلىدى سادالىق. قوشاقلارغا قاتتى ئەركىن ھاياتنى، قوشاقلىرى بولۇپ چىقتى ناۋالىق.

ساددا سۈپ [ئە] ① مۇرەككەپ ئەمەس، ئاددىي: ئىككىنچى ئۇنىڭ ساددا سوئالىدىن كۈلۈپ كەتتۇق. ② ئانچە پۇزۇر، ئالاھىدە ئەمەس، ئادەتتىكىدەك: ئۇنىڭ كىيىملىرى ناھايىتى ساددا ئىدى. ③ ئارتۇقچە تەكەللۇپ ياكى قۇۋلۇقنى بىلمەيدىغان، ئاددىي، تۇز، كەمتەر: كاتىپ ساددا بوۋاينىڭ گېپىدىن كۈلۈپ گۈلئايشەمگە قارىدى.

سادداشتۇرماق «ساددىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى

سادداشتۇرۇلماق «ساددىلاشتۇرماق»پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ساددىلاشماق پ. كىينىش، يۇرۇش ـ تۇرۇش، مۇئامىلە جەھەتتە ئاددىي ـ ساددا بولۇپ قالماق: ئامىنەم يېزىغا قەدەم باسقاندىن كېيىنلا، تەدرىجىي ساددىلىشىپ يېزىدىكى قىزلارغا سىڭىپلا كەتكەندى.

ساددىلىق ئى. ساددا ھالەت؛ تۇزلۇك؛ ئاددىيلىق: ئۇنىڭ چىرايىدىن بىر خىل ساددىلىق چىقىپ تۇراتتى.

سادىر [ئە] ① سۈپ. يۈز بەرگەن، پەيدا بولغان: مېنىڭ قانداق كەمچىلىك ـ خاتالىقلىرىم بولسا، بۇ سىلەرنىڭ ئوتتۇراڭلاردا خىزمەت قىلىش جەريانىدا سادىر بولدى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سادىغا ئى. قۇربان، قۇربانلىق.

سادىغاڭ كېتەي قۇربانىڭ بولاي، ئۆرگىلەي: سادىغاڭ كېتەي پروفېسسور ئۇكام، يارىدىمىڭنى مەندىن ئايىما.

سادىق [ئە] ① سۈپ. چىن كۆڭۈلدىن بېرىلگەن، سەمىمىي، ساداقەتلىك: نېغىمەت شاھەرگە يۆتكىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا بۇ سادىق چاكىرىنىمۇ يۆتكەپ كېلىڭالغاندى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سادىقلىق ئى. سەمىمىيلىك، ساداقەتمەنلىك: مەن ئەلگە سادىقلىق بىلەن ئىشلەپ كېلىۋاتقان ئادەم.

سار ئى [پ] <زوئول> بىر خىل يىرتقۇچ قۇش. يىلان، چاشقان، چۈجە قاتارلىقلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

سارا I ئى. ئاچ سېرىق تۆكلۈك ئات.

سارا II [پ] ① سۈپ. ئەڭ ياخشى، تاللانغان، سەرخىل: سارا بۇغداي. ② ئايالىلارنىڭ ئىسمى.

سارا III ئى. بارات ئايلىرىدا ياكى ھېيتنىڭ ھارپا كۈنلىرىدە قەبرە بېشىغا بېرىپ خەتمىقۇرئان قىلدۇرۇش: سارا قىلماق

ساراپان ئى [ر] خوتۇن ـ قىزلارنىڭ يەڭسىز كۆڭلىكى. يوپكىسى بىلەن كەنجىرى تۇتاشتۇرۇلغان ھالەتتە بولۇپ، ئادەتتە كوپتا ئۈستىگە كىيىلىدۇ.

ساراسمە ئى [پ] نېمە قىلىشنى بىلمەي ھودۇقىقان، تەمتىرىگەن، گاڭگىرىغان ھالەت: ئىستېمكامغا يېقىنلاپ، قول بومبىلار تاشلاندى. دۈشمەنلەرنىڭ ئىچىدە ساراسمە باشلاندى.

ساراسىملىك ① سۈپ. كىشىنى ساراسىمگە سالىدىغان، ساراسمە پەيدا قىلىدىغان: مەن ئاشۇنداق ساراسىملىك خىيالىلار

ئىچىدە ئۆزۈمنى قويىدىغان جاي تاپالمايدۇ. ② ئى. سارا سىمە ئىچىدىكى ھالەت، سارا سىمە: بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان شەھەر ئاھالىسى سارا سىمىلىككە چۆمدى.

سارائ سۈپ. ئەقلىدىن ئازغان، كاللىسى نورمال ئىشلىمەيدىغان؛ مەجنۇن: سارائ خوتۇن. سارائ بالا.

سارائ تاپماق سارائغا چىقارماق، ئەخمەق قىلماق: — ئادەمنى سارائ تاپقان سېنىڭ ساقلىقىڭنى يۇلسام، شەرت ئادا بولىۋېرىدۇ، — دېدى غۇلام ۋە پالچىنىڭ ساقلىغا ئېسىلدى.

سارائ قېتىش بەزىدە سارائلىقىمۇ قىلىدىغان، بىر ئاز سارائلىقىمۇ بار.

سارائلىق ئى ① ئەقلىدىن ئازغانلىق، نېرۋىسى ئاداشقانلىق، كالۋالىق: بۇ يەردىكى ھەممە كىشى ئۇنىڭ سارائلىقىنى بىلەتتى. ② سارائ كىشىلەردە بولىدىغان قىلىق، ھەرىكەت: يىگىتلىك ۋاقتىدا ئادەمدە بىر خىل سارائلىق بولىدۇ.

سارايى ئى [پ] ① خان، پادىشاھ ۋە ئۇلارنىڭ ۋەزىر ـ ۋۇزرالىرى، ئائىلە ـ جەمەتى تۇرغان ھەمدە تۇرلۇك مەقسەتلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ھەر خىل خانىلار، زاللار ۋە ھويلىلاردىن تەشكىل تاپقان ھەشەمەتلىك جاي؛ ئوردا: يازلىق سارايى. قىشلىق سارايى. ② ئىجتىمائىي مەقسەتلەر ئۈچۈن سېلىنغان ۋە جاھازلانغان ياكى تەنتەربىيە ۋە ياكى ھەر خىل مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى، سودا ئىشلىرى بولۇپ تۇرىدىغان جاي، زال، بىنا: خەلق سارىيى. مەدەنىيەت سارىيى. ئوردىنىڭ رەسمىيەت سارىيى. ③ يولۇچى ۋە سودىگەرلەر قونىدىغان ياتاق، ھويلىسى ۋە ئېغىلى بولغان مېھمانخانا، دەك: بىر كۈنى ئېپەندىم بازارغا كىرىپ ئاغىنىسى بىلەن بىر سارايدا قونۇپ قاپتۇ. ④ مەخسۇس مېھمانلار ئۈچۈن سېلىنغان ياكى تەييارلانغان چوڭراق ئۆي، مېھمانخانا: يىگىتلەر بولسا سالىنىڭ ئايرىم ياسىغان سارىيىنى ئىگىلىگەنىدى. ⑤ ئامبار، ئىسكىلات: سوغۇق سارايى. ياڭاق سارىيى.

سارايزادە ئى [پ] ئوردا ـ سارايلاردا ياشىغۇچى ئوغۇل: دېمەكچىمەنكى، — دېدى ئاماننىساخان چۈچۈك ئايىمغا قاراپ قەتئىيەت بىلەن، — مەن ئۆزۈمنى ھەممىدىن باي دەپ بىلىمەن! مېنىڭ روھىم، قەلبىم خانزادىلەر، سارايزادىلەرگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە باي، ئۆزلىرى گېپىنى قىلغان ئالتۇن پۇللار مەن ئۈچۈن قىلچە ئەھمىيەتسىز.

سارايلىق سۈپ. سارىيى بار سارايغا ئىگە.

سارايۇەن ئى [پ] يولۇچىلار چۈشىدىغان سارايىنىڭ ئىگىسى: سارايۇەن ئۇنىڭغا بىر توخۇ ۋە ئىككى تۇخۇم پىشۇرۇپ بېرىپتۇ.

سارايۇەنلىك ئى. ياتاق ئۇسكۇنىلىرى ۋە مۇلازىمەت خاراكتېرىدىكى ئەمگەك بىلەن مەخسۇس يولۇچىلارغا خىزمەت قىلىدىغان كەسىپ.

سارت ئى. كونا ① كۆچمەنلىكتىن ئولتۇراقلاشقان تۇرمۇشقا ئۆتكەن تۈرك قەبىلىرىنىڭ نامى. ② سودىگەر، تىجارەتچى.

سارجا ئى [ر<فىران] توقۇلۇشى نىسبەتەن زىچ بولغان، ئارقاق ۋە ئۆرۈشى قىيىسىق توقۇلغان يۇڭ رەخت.

سارجان [ر] ① ئۇچ گەزگە تەڭ ئۆزۈنلۇق ئۆلچىمى ۋە مۇشۇنداق مىقداردىكى ئۆزۈنلۇق ئۆلچىشى ئەسۋابى: يەرگە سارجان سالماق. ② مىق. سارجان ئۆزۈنلۇقتىكى، ھەجمىدىكى: بۇ سارجان تاش.

سارجانلاتماق «سارجانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سارجانلاشماق «سارجانلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سارجانلانماق «سارجانلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سارجانلىماق پ. سارجان بىلەن ئۆزۈنلۇق ۋە ھەجمىنى ئۆلچىمەك.

سارچە ئى <بوت> غولقانات ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئوتلاقلاردا ئۆسىدۇ. ئادەتتە پۇتۇن تېنى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ئىسسىقنى قايتۇرۇش، سۈيدۈك راۋان قىلىش روللىرىغا ئىگە.

سارس ئى [تېب] تىپى ئېنىق بولمىغان بىر خىل تارقىلىشچان ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل، ئۆپكىدە كۆرۈلىدۇ: سارسنى داۋالىغاندا، كۆتكەندە ۋە يوقلىغاندا ماسكا تاقاپ، يۇقۇملىنىپ قېلىشتىن ساقلىنىش كېرەك.

سارسلماق پ. دىيال. خارلانماق، سەرسان بولماق.

سارسماق پ. دىيال. ۋارقىراپ دۆشكەلمەك، سىلكىشىلمەك؛ ۋارقىراپ ئازار بەرمەك.

سارغايتماق «سارغايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەڭزى قىزىل ئايالنى كۈنچىلىك سارغايتتى، ساغلام، تىمەن ئايالنى يەنە شۇ كۈنچىلىك ھالىدىن كەتكۈزدى.

سارغايدى ئى <تەن> ئۈيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇنلىرىدىن بىرى. بۇنىڭدا ئون مېتىر ئېگىزلىكتىكى خادىغا بىر دانە چاقپەلەك ئايلىنىدىغان قىلىپ ئورنىتىلىدۇ. چاقپەلەك گىرۋەكلىرىدىن مەلۇم ئارىلىق قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا ئىككى ياكى ئۈنىڭدىن ئارتۇق ئىلەڭگۈچ بېكىتىلىدۇ، ئويۇن جەريانىدا ئىلەڭگۈچكە ئادەم ئولتۇرىدۇ. چاقپەلەكنى پىرقىرىتىدىغان توغرا ياغاچنى بىر ياكى بىرقانچە ئادەم ئايلاندۇرىدۇ. چاقپەلەكنىڭ پەيدىنپەي ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ ئادەممۇ تەڭ ئېگىزلىككە كۆتۈرۈلىدۇ.

سارغايماق پ ① سېرىق تۈس ئالماق، رەڭگى سېرىقلاشماق: بىر تەرەپتىن چىرايى تېخىمۇ سارغىيىپ كەتكەن مامۇت زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ھەدەپ يۆتىلىۋاتاتتى. ② كۆچمە. قاتتىق دەرد ۋە ئازاب چەكمەك: ئىشقى ئوتۇڭدا سارغىيىپ، تۇرارغا ھالىم قالمىدى. سېغىنىدۇرۇڭ مېنى شۇنچە، چىدارغا ھالىم قالمىدى. ③ كۆچمە. موھتاج. ملىقتىن باشقىلارغا يېلىنماق: ئاتام بىلمەس، ئانام بىلمەس، مېنىڭ ھالىمنى. ئىگەم ئاللا ئۆزى بىلۈر سارغايغىنىمنى.

سارغۇچ سۈپ. سېرىققا مايىل، سېرىققا يېقىن رەڭدىكى: تاللارنىڭ تۆكۈلگەن سارغۇچ يوپۇرماقلىرى كىشىلەرنىڭ ئايىغىدا ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى.

سارغۇچلۇق ئى. سېرىققا مايىللىق، سېرىققا يېقىنلىق: ئەمدىكسىدە ئۇ خىل مۇھەببەت ئاز ـ تولا ئىللىقلىق ۋە سىقىلىش تۇيغۇسى بېرىدىغان رەڭلەرگە، يەنى سارغۇچلۇقنى ئاساسىي بىرلىك قىلغان رەڭ قاتارىنىمغا سىڭدۈرۈلگەن.

سارغىيىشماق «سارغايماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سارقىت ئى. توي ۋە زىياپەتتىن ئالغاچ كەلگەن تاماق، يېمەكلىك، زەللە: توي سارقىتلىرى.

سارقىتماق پ ① «سارقىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

جىسى: ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي، نادەم سامانىنى يۇيۇپ ئەكىردى ۋە ئۇنى تامغا تىكلەپ سارقىتىپ قويدى. ② سىرغىتىپ قويماق: چەينەكتىن چاينى سارقىتىپ قۇيماق.

سارقىتىلماق «سارقىتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قايناپ يېرىم قالغان دورا قۇم چۆگۈندىن بىر پىيالىگە سارقىتىلدى.

سارقىشماق «سارقىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سارقىما سۈپ. تامچىلاپ سارقىيدىغان؛ توختىماي سارقىپ تۇرىدىغان: تەشمىدىكى سۇ توختىتىلغان بولۇپ، سارقىما لاي سۇ ئازراق سىرغىپ تۇراتتى.

سارقىماق پ ① سىرغىپ چۈشمەك: بەزىدە ئاچچىق تەر تامچىلىرى پىشانەمدىن سارقىپ چۈشۈپ كۆزۈمگىمۇ كىرىپ كېتەتتى. ② كۆچمەك، يۆتكەلمەك: تۇنده كەك ئاسماندا مەغرۇر سارقىغان يۇلتۇز كەبى، «لاپ» قىلىپ ئۆچسەمۇ سەندە، بىر يورۇپ چاقناپ ئۆتەي. ③ كۆچمە. مەلۇم بىر تەرەپكە مايىل بولماق، قىيسايماق: ــ تەكشۈرۈش ھەرقانچە توغرا يول بىلەن بارىدى دېگەندىمۇ، قىياس تەرەپكەرەك سارقىپ كېتىپ قالدى، ــ دېدى رەيھانەم مۇلاھىزە بىلەن.

سارقىندى ئى ① سارقىپ چۈشكەن ئەك ئاخىرقى قىسمى، قالدۇقى: ئاخشامقى ياشلارنىڭ سارقىندىسى تېخىچىلا كۆزلىرىمدىن تۆكۈلمەكتە. ② كۆچمە. قالدۇق: بارلىق كونىلىقنىڭ سارقىندىلىرىنى قالدۇرماي تۈگىتىشىمىز لازىم.

سارىكوما ئى [ر<گىرىك] <تېب> ئۆستىخان، لىمفا توقۇلمىسى ۋە قان ئىشلىگۈچى توقۇلما قاتارلىقلاردا پەيدا بولىدىغان بىر خىل يامان سۈپەتلىك ئۆسمە.

سارگاس ئى [ر<لات] <بوت> قوڭۇر يۇسۇنلارنىڭ بىر ئۇرۇقدىشى. ئۆسۈملۈك تېنى ناھايىتى يۇمشاق، غولى ئۇچ قىرلىق، يوپۇرمىقى تۆمۈنە شەكلىده كېلىدۇ. كۆپىنچە دېڭىزنىڭ قىرغاقلا يېقىن جايلىرىدا ئۆسىدۇ.

سارۇچكا ئى [ر] كىيىمنىڭ سۈپەتلىك ۋە كۆركەم كۆرۈنۈشى ئۈچۈن، مۇرە ۋە كۆكرەك قىسمىدىكى ئەستەر بىلەن تاش ئېچىگە ئېلىنىدىغان، مەخسۇس توقۇلغان بىر خىل رەخت.

سارۇا ئى. غۇنان تاي.

سارۇان ئى [پ] كارۇان بېشى: مەن كەلدىم كارۇان بولۇپ، كارۇانغا سارۇان بولۇپ. كارۇان شۇندا قالۇر، مەن كەلدىم ھەيران بولۇپ.

ساز I ئى [پ] ① ئۇيغۇر مىللىي چالغۇ ئەسۋابلىرى، يەنى دۇتار، تەمبۇر، ساتار، راۋاب قاتارلىقلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ② مۇزىكا، غەزەلخانلارنىڭ ساداسى، كۈيى: بىرىنچى مەھبۇس: ئۇنىڭ «تاشۋاي» دېگەن سازىنى ئاڭلىغان بولغىيدىڭ؟

ساز II سۈپ [پ] ① ياخشى، ساق، جايىدا: ئاز بولسۇن، ساز بولسۇن (ماقال). * ئىش قورالىڭ ساز بولسا، مۇشەققىتىڭ ئاز بولار (ماقال). ② يېقىملىق، مۇڭلۇق؛ جارانلىق: ئۇ نەپىس ۋە ساز ئاۋازى بىلەن پاتمە ئوقۇغاندىن كېيىن چوڭ چىنىدىكى شورپىنى ئوتلاپ قويدى. ③ تەڭكەش قىلىنغان، سازلانغان: ساز قىلماق.

ساز III ئى. زەيكەش يەر: تازنى ئەر بولمايدۇ دېمە، سازنى يەر بولمايدۇ دېمە (ماقال).

سازاك ئى ① <زوئول> بوغۇم تەنلىك ھايۋان. تېنى يۇمشاق ۋە ئۇزۇن كېلىدۇ. ② گۆشىنىڭ ئورۇق، ئەت تۇتمىغان يېرى.

سازاڭسمان سۈپ. شەكلى سازاڭغا ئوخشايدىغان، سازاك شەكىللىك: سازاڭسمان مەددە. سازاڭسمان ئۆسۈكچە.

سازاڭسمان مەددە <زوئول> بىر خىل پارازىت قۇرت. يېتىلگەنلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 12 — 24 سانتىمېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ. ئەركىكى چوڭراق بولۇپ، سازاڭغا ئوخشايدۇ، رەڭگى ئاق ياكى ئاچ سېرىق، ئالدىنقى ئۇچىدا ئېغىزى بولىدۇ. ئادەتتە ئادەملەرنىڭ ئۇچەي دېۋارىغا چاپلىشىۋالىدۇ.

سازاڭسمان ئۆسۈكچە <ئانات> چوڭ ئۇچەينىڭ بىر قىسمى. ئۇستى يانپاش ئۇچەي بىلەن، ئاستى بوغماق ئۇچەي بىلەن تۇتىشىدۇ. تۆۋەنكى ئۇچىدا سازاڭسمان ئۆسۈكچە بولىدۇ. «سوقۇر ئۇچەي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سازاڭسمانلار ئى <زوئول> ئومۇرتقىسىز ھايۋانلارنىڭ چوڭ بىر تۈركۈمى. ئۇستىخىنى ۋە پوتى بولمايدۇ. مەسىلەن، تاسما قۇرت، سازاڭ مەددە قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

سازاۋەر سۈپ [پ] ياخشى باھا ۋە مۇئامىلىگە لايىق، مۇناسىپ؛ مۇيەسسەر: قۇندۇز قولىنىڭ چېۋەرلىكى بىلەنمۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى.

سازايى ئى [پ] ① ئىبرەت ئۈچۈن خەلقئالەمگە كۆرسىتىش، ئاشكارىلاش، كوچا ئايلاندۇرۇش: ئالسا بازار، ئالمىسا سازايى (ماقال). ② ئاقىۋەت؛ جازا: ئوقۇش! قانداق ئوقۇشكەن ئۇ؟ ئوقۇغانىنىڭ سازايىسىنى ئاز كۆرمىدىم.

سازەندە ئى [پ] بىر ياكى بىرقانچە سازنى مۇكەممەل چېلىشنى بىلىدىغان كىشى، سازچى، مۇزىكانت: زىكرى ئەلپەتتا ئۇستا سازەندە بولۇپ، غۇلجىدا تۇغۇلغان.

سازەندىلىك ئى. ساز چېلىش كەسپى: سېنىڭ سازەندىلىكىڭمۇ بىر ھۈنەر ــ ئىلىمدۇر.

سازچى ئى. ساز چالغۇچى كىشى، سازەندە: ئۆزلىرىنىمۇ پىشقەدەم سازچى دەپ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت گۇرۇپپىمىزغا تىزىلىدۇق.

سازچىلىق ئى. ساز چېلىش كەسپى: 12 يېشىمغا يەتكەندە دادام ماڭا باربىت ئۆگەتتى. بىرگە سازچىلىق، قوشاقچىلىق قىلىدىغان بولدۇق.

سازلاتماق «سازلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئۆزى ياخشى دۇتارچى بولسىمۇ، كۆپرەك دۇتارنى ماڭا سازلىتاتتى.

سازلاشماق «سازلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سازلانماق «سازلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ساتار، تەمبۇر بىردەك سازلىنىپ، مۇقام باشلاندى.

سازلىق I ئى. ياخشىلىق، ئېسىللىق؛ يېقىملىقلىق، مۇڭلۇقلۇق: ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ سازلىقى قىسسەلەردە يېزىلغان.

سازلىق II ئى <جۇغ> سۈيى ۋە ئوت ــ چۆپلىرى بولغان پاتقاق جاي.

سازلىماق پ. مۇزىكا ئەسۋابلىرىنىڭ تار، سىملىرىنى ئۆزئارا ماس قىلىپ توغرىلىماق، تەڭكەش قىلماق؛ ساز قىلماق: ئايال يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ باربىتنى قولىغا ئالدى ۋە ئۇنى تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن سازلىدى.

سازىكەپ سۈپ. دىيال. نېزىقىغاق، قېيىدىغاق.

ساسۇڭ ئى [خەن] جۇسەي تىپىدىكى بىر خىل ياۋا ئوت، ئۇنى سەي ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

ساغاداۋا ئى <تارىخ> زاڭزۇلارنىڭ زاڭزۇ كالېندارى بويىچە ھەر يىلى 15 ــ ئاپرىل كۈنى ساكيامۇنىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش يۇزىسىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان بىر خىل

ئەنئەنىۋى بايرىمى.

ساغان ئى ① قاپقان: ئۇلار ساغانغىمۇ ھېچ نەرسە چۈشمىگەنلەر كىنى كۆردى. ② يېڭىسار ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ ۋە كەلپىن ناھىيەسىدىكى بىر جاينىڭ نامى.

ساغدۇرماق «ساغماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھاشىم ئاكاملار كالا، ئۆچكىلىرىنى ساغدۇرۇپ، ئورمانچىلارغا تاۋاق ـ تاۋاق قېتىق ئۈيۈتۈپ قويغانىدى.

ساغدۇرۇشماق «ساغدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ساغدۇرۇلماق «ساغدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

ساغرا ئى <ئانات> ئادەم يوتىسى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلار كەينى پۇتنىڭ يۇقىرى قىسمى بىلەن بەلنىڭ تۆتەشىدىغان جايى.

ساغرۇ سۇپ. گەپ ئاڭلىماس، پاڭ: ساغرۇ قۇلاق.

ساغرۇغى سۇپ. دىيال. ساغرۇ، پاڭ.

ساغرىلىق ① سۇپ. ساغرىسى سېمىز، چوڭ: ساغرىلىق بۇ قارامتۇل چوكاننىڭ مېڭىشى ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى كۆلدۇرۇۋەتتى. ② ئى. كىيىمنىڭ ساغرىنى يېپىپ تۇرىدىغان قىسمى.

ساغلام سۇپ ① ئاغرىقتىن، كېسەلدىن خالىي؛ ساق، تەندۇرۇس: ئىياللار تولغاق ۋە ساغلام چېغىدا شوخ، گۈزەل بولىدۇ. ② گاراڭ ـ گۇرۇڭ ياكى غىژ ـ غىژدىن خالىي، بوغۇلمىغان، ساز: بۇ ساغلام، جەلپ قىلغۇچى، بېجىرىم ئاۋازنىڭ قانداقتۇر بىر يەرلىرى سادىقا تونۇشتەك بىلىندى. ③ كۆچمە. زىيانلىق، ناچار ئىللەتلەردىن خالىي؛ پاك، ساپ: رازىيە ئۇنىڭ ساغلام كۆزقاراشقا ئىگە قەيسەر يىگىت ئىكەنلىكىنمۇ چۈشىنىپ يەتكەنىدى. //ئۇلار قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ساغلام راۋاجلىنىشىغا تۈپتىن كاپالەتلىك قىلدى. ④ كۆچمە. روھىي جەھەتتىن زەخمىلەنمىگەن، ساق: ساغلام تەندە ساغلام ئەقىل (ماقال).

ساغلاملاشتۇرماق «ساغلاملاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تەننى ساغلاملاشتۇرماق.

ساغلاملاشتۇرۇلماق «ساغلاملاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەكتەپ مالىيە خىزمىتى تېخىمۇ ساغلاملاشتۇرۇلدى.

ساغلاملاشماق پ ① ئاغرىق، كېسەلدىن خالىي، ساق، ساغلام ھالەتكە كەلمەك، ساقايماق: بالىلارنىڭ بەدەن ھالىتى كۈندىن ـ كۈنگە ساغلاملىشىپ ۋە تولۇپ بارىدۇ. ② زىيانلىق، ناچار ئىللەتلەردىن خالىي بولماق؛ پاك، ساپ، ساغلام بولماق: ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ياچېيكىلىرى ساغلاملاشتى.

ساغلاملىق ئى. ساغلام بولغان ھالەت، ساقلىق، تەندۇرۇس: چىشىنى يۇيۇپ تۇرماسلىق چىشنىڭ ساغلاملىقىغا زىيانلىق.

ساغلىق ئى. ئىككى چىشلىقتىن ئاشقان چىشى قوي.

ساغماق پ. ئەمچەكنى بارماقلار بىلەن سىيرىپ تارتىپ ياكى سېغىش ماشىنىسى يارىدىمى بىلەن سۈت چىقارماق: ئۇ قوتاندا ئىنەك سېغىۋاتاتتى.

سافا (سافاسى) ئى [ئىنگ] پۇرژىنا ياكى بۇلۇتسىمان سۈلياۋ ئورۇنلاشتۇرۇلغان، يۇلەنچۇكلۇك يۈمشاق ئورۇندۇق، بەزىلىرىنىڭ ئىككى يان تەرىپىدە قولنى قويىدىغان تۇتقۇچى بولىدۇ.

سافالەت ئى [ئە] ناچار ئەھۋال، خورلۇق، ئابرۇيسىزلىق، تۆۋەنلىك؛ رەزىللىك، پەسكەشلىك: بۇ يەردىمۇ شۇ ئىشسىزلىق، شۇ ھۇرۇنلۇق، شۇ جاھالەت، شۇ سافالەت ھۆكۈم سۈرەتتى.

ساق سۇپ ① كېسەلدىن، زەخىملىنىشتىن خالىي؛ ساغلام: تەن ساقلىق دۆلەت. ② تەركىبىدە زىيان ـ زەخمەت يەتكەن، بۈزۈلغان جايى بولمىغان؛ بۈزۈلمىغان: يىگىت، سىلەرنىڭ تېخنىك بۆلۈمىدە مۇشۇنداق ساق نەرسىنى بۇزىدىغان ئىش بارمۇ؟ ③ ئەيىب، نۇقسان، يامان ئىللەتتىن خالىي؛ پاك، ساپ: تازىنى تاز دېسە ئۆلگۈسى كېلەر، ساقنى تاز دېسە كۆلگۈسى كېلەر (ماقال). ④ كۆچمە. تىرىك، ھايات: بالامنىڭ ئۆلۈكىگىمۇ، تىرىكىگىمۇ سىلى ئىگە، مەن سىلىگە ئۇنى ساق تاپشۇرغان. ⑤ كەم ـ زىيادىسى يوق، دەل، تولۇق: مېنى ساق بىر ئاي كېسەك قۇيدۇردى. ⑥ كۆچمە. ھوشيار، سەگەك: سېغىزخاندىن ساق ئادەم.

ساقا ئى ① چوڭ ئوشۇق: ساقىسى ئالچۇ چۈشمەك. ② كۆچمە. نانىنىڭ گىرۇنكى؛ نانىنىڭ پارچىسى: ساقا يېغماق. نانىنىڭ ساقىسى كۆيمەك. ③ <ماشىن> پولاتتىن شار شەكلىدە ياسالغان دېتال، شارىك. ④ بىلىيارت ۋە بالىلار ئويۇنلىرىدا ئىشلىتىلىدىغان يۇمىلاق شارچە.

ساقا ئويۇنى <تەن> بىر خىل ئويۇن. ئۇنىڭ ئويناش ئۇسۇللىرى كۆپ، كۆپىنچە ئىككى ئادەمنىڭ بىرى ئۆز ساقىسىنى مەلۇم ئارىلىقتىن بارماقلار بىلەن ئىتتىرىپ قارشى تەرەپنىڭ ساقىسىغا تەگكۈزۈش ئارقىلىق ئۇتىدۇ.

ساقاق I ئى <زوئول> بېلىق قاتارلىق بەزى سۇ ھايۋانلىرىنىڭ نەپەس ئېلىش ئورگىنى.

ساقاق II ئى. دىيال. بىر خىل يەرلىك ئۆسۈملۈك.

ساقال ئى ① بالاغەتكە يەتكەن ئەرلەرنىڭ ئېڭىكىگە چىققان تۈكلەر: ئاق ساقال. * ساقالدىكى ئاشقا قورساق تويماس (ماقال). ② بەزى ھايۋانلارنىڭ ئېڭىكى ئاستىدىكى ئۇزۇن تۈكلەر: ئۆچكە ساقلى.

ساقال ئالغۇچ ساقال ئالىدىغان ئەسۋاب. ئادەتتە قول بىلەن ھەركەتلەندۈرىدىغىنىمۇ ۋە توك بىلەن ھەركەتلەندۈرىدىغىنىمۇ بار.

ساقال ئەرلۇباغا يەتمەك بالاغەتكە يېتىپ ئۆتۈپ كەتمەك: ھەي ساقلىنىڭ ئەرلۇباغا يەتكەندە بۇنداق گەپلەرنى قىلساڭ نېمە بولغىنى، ئەدەپلىكرەك بول.

ساقال تارغىقى ① ساقال تارايدىغان كىچىككىنە تارغاق. ② كۆچمە. كىچىك تۈرۈپ چوڭلارنىڭ ئىشىغا، گەپ ـ سۆزىگە ئارىلىشىۋالىدىغان، ئاتىكاچى: ـــ بۇ ساقال تارغىقى نەدىن پەيدا بولدى ئەمدى، ـــ دېدى دادام ئاغىنىمىنىڭ تولا سۆزلىگىنىنى ياقتۇرماي.

ساقال تاشلىماق باشقا ئايالالارغا پەش تارتىپ ئەگىپ يۈرمەك؛ قانات سۆرىمەك: ئۆزۈڭ تازا قورچاقتەك ياسىنىۋاپسەن، يىگىتلەر ساڭا ساقال تاشلاپ يۈرىدىغاندۇ.

ساقال چىقماق ① ئېڭەككە ساقال پەيدا بولماق. ② كۆچمە. بالاغەتكە يەتمەك، چوڭ بولماق: ئەستا ـ پاختا، نوغۇچ ـ تاختا، ساقلىم چىقسۇن، خەپ توختا!

ساقالدىكى ئاش ئېھتىياجنى قاندۇرالمايدىغان، نەزەرگە ئىلىنمايدىغان، ئاددىي، كىچىككىنە نەرسە: ئۇنىڭ خىزمىتى ئالدىدا سېنىڭ ئىشىڭنى ساقالدىكى ئاش دېسىمۇ بولغۇدەك.

ساقالغا تۈكۈرمەك ئۆزىنى باشقۇرالمايدىغان دەرىجىگە بېرىپ قالماق: سېيىت ئاخۇن يەنە ئىچىشكە باشلاپ، ساقلىغا تۈكۈرىدىغان

بولۇپتۇ.

ساقالغا ئېسىلماق ئۆزىدىن چوڭلارنىڭ ئىشىغا، ئۆزىگە مۇناسىپ بولمىغان ئىشلارغا ئارىلىشىۋالماق؛ ئاتىكاچىلىق قىلماق.

ساقالغا ياماشماق ← **ساقالغا ئېسىلماق.**

ساقلىنى قىرقماق قاتتىق تەنقىدلىمەك، تانابىنى تارتماق، ئەدەپلىمەك: بۇگۈنكى يىغىندا گۇڭشىدىن ساقلىمىزنى قىرقىدىغان بولدى.

ساقلىنىڭ ئاستىغا كىرىۋالماق بىراۋنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولۇۋالماق، يېقىن ئادىمىگە ئايلىنىۋالماق.

ساقال ـ بۇرۇت ساقال ۋە بۇرۇت: ساقال ـ بۇرۇتىنى ئالماق.

ساقال ـ بۇرۇتتىن ئايرىلىپ قالماق ئەدەپلەشكە ئۇچرىماق، ئەدىپىنى يېمەك.

ساقالدۇرۇق ئى. يۇگەننىڭ ئۇلاغ بېشىدىن چىقىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئېڭەكىنىڭ ئاستىغا بېكىتىلگەن تاسما.

ساقالسىز ① سۈپ. ساقلىي يوق، ساقال چىقمىغان؛ ساقالىنى قىرىدۇرغان: ئۇ سېنى ساقالسىز كۆرۈشنى ئىستەيدۇ. ئازراق سەۋر قىل! ② ئى. كۆچمە. ئايال كىشى: بىز: «ساقالسىزلار پىچاق سۇرسەك ھارام بولۇپ قالارمۇ» دەپ جىم تۇرۇشتۇق.

ساقال ـ سۇمبات ساقال ـ بۇرۇت قاتارلىقلار: شۇنچە ساقال ـ سۇمبات بىلەن ئىشىڭلارنى تېپىپ قىلالمىساڭلار قانداق بولغىنى.

ساقاللىق ① سۈپ. ساقلىي بار، ساقال چىقىقان: شۇ چاغدا ئاپئاق ساقاللىق بىر قېرى كىشى پەيدا بوپتۇ. ② سۈپ. ساقلىي كۆپ، جىق: ساقاللىق ئەر. ③ ئى. كۆچمە. ئەر كىشى: ــ ياق، ئاراڭلاردا ساقاللىق بىرى يوقمۇ؟ ــ دەپتۇ مومای سۆزىنى ئىزاھلاپ.

ساقاۋ ئى <زوئول> ئات، قېچىر، ئېشەك قاتارلىقلاردا بولىدىغان بىر خىل يۇقۇملۇق كېسەل.

ساقايتماق ① «ساقايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن قولىڭىزنى چوقۇم ساقايتىپ، سىزنىڭ قايتىدىن سەھنىگە چىقىشىڭىزغا ياردەم بېرىمەن. ② كۆچمە. بىرتەرەپ قىلماق، ھەل قىلماق: ــ بۇ ئىشنى ئۆزلىرى ساقايتىۋەتسىلە، ــ دېدى شۇجى بوسۇغىدىن چىقىۋېتىپ.

ساقايتىلماق «ساقايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يېقىندىن بۇيان نۇرغۇنلىغان ئاقكېسەللەر داۋالاپ ساقايتىلدى.

ساقايماق پ ① ئاغرىق ياكى كېسەلى تۈزۈلۈپ ياخشىلاڭماق، ساق بولۇپ قالماق: شۇ دورىنى يەپ يۈرۈپ ئاشقازىنىمۇ ساقايىپ كەتتى. ② كۆچمە. بۇزۇلغان جايى تۈزەلمەك، چاتىقى ئوڭلانماق: ماشىناڭ ساقايدى، بۇزۇلغان سايمانلارنىڭ ھەممىنى يەڭگۈشلۈەتتىم. ③ كۆچمە. بىرتەرەپ بولماق، ھەل بولماق: شۇنداق، ئاخىر بۇ ماجىرامۇ ساقايدى.

ساقچى ئى <قا> ① دۆلەتنىڭ ئامانلىقى ۋە جەمئىيەت تەرتىپىنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان قوراللىق كۈچ ۋە ئۇنىڭ تەركىبىدىكى ھەربىر خادىم، جامائەت خەۋپسىزلىكى خادىمى: ساقچى ئىدارىسى. ② قوراللىق مۇھاپىزەتچى: بۇ مەسلىھەت دۈڭگە ماقۇل كەلدى ۋە ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت بىلەن ھاتمىنى بىر ئۆيگە باشلاپ ساقچى قويدى. ③ جامائەت خەۋپسىزلىك ئورگىنى: ئۇ ئاچچىقىدا ساقچىغا ھېرىپ مەلۇم قىلماقچى بولدى.

ساقچىخانا ئى <قا> ئېلىمىزنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىك ئورۇنلىرىنىڭ ئاساسىي قاتلام ئورگىنى. ئۇ ئاھالىلەرنىڭ ئىشلىرىنى بېجىرىش ھەم ئاساسىي قاتلامنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش خىزمەتلىرىنى ئۆتەيدۇ.

ساقچىلىق ئى ① ساقچىلار قىلىدىغان خىزمەت، ئىش، كەسىپ: ساقچىلىق قانۇنىيىتى بويىچە ئېيتقاندا، ئۆز ھەرىكىتىمىز، ئۆز سۆزىمىزگە ئىگە بولۇشىمىز لازىم. ② سۈپ. ساقچىلارغا خاس، ساقچىلار ئۈچۈن ئىشلەنگەن: ساقچىلىق كىيىمى كىيىمەك.

ساق ـ سالامەت ① كېسەل، زەخىملىنىشتىن، ئوڭۇشسىز ـ لىققا ئۆچراشتىن خالىي؛ ئامان ـ ئېسەن: قىزىڭىزنى ساق ـ سالامەت كىچىك ئاپىڭىزغا تاپشۇرىمەن! ② تىرىك، ھايات: ئاي مىسالى يارىم سەن، كۈن مىسالى يارىم سەن. چۈشۈمگە كىرىپ قاپسەن، ساق ـ سالامەت بارمۇ سەن؟ ③ كەم ـ زىيادىسى يوق، تولۇق: ئۇنىڭدىكى نەرسىلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى ئۆيۈڭگە ساق ـ سالامەت يەتكۈزۈپ قويدۇم.

ساقسىز سۈپ. ساق ئەمەس، مەلۇم بىر كېسەلنىڭ تەسىرى بار، كېسەلچان: ئۇ ئويلىغانسىرى ئۆزىنى ساقسىزدەك ھېس قىلىپ قالدى.

ساقسىزلىق ئى. كېسەلچانلىق، تېنى تازا ساغلام بولمىغان ھالەت: ھەسەن بۇۋانىڭ ساقسىزلىقىنى ھەممىز بىلەتتۇق.

ساقلاتماق «ساقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ ئەپەندىم نېمىشقا ۋاقتىدا كەلمىدىڭىز؟ ئادەمنى شۇنچىمۇ ساقلىتامسىز؟ ــ دەپ ئاچچىقلاپتۇ قازى.

ساقلاشماق «ساقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مېھمانلار ساقلىشىپ قالدى.

ساقلاقلىق سۈپ. ساقلاپ قويۇلغان، ساقلانغان: سېنىڭ ئۇ سۈرىتىڭ ھېلىمۇ مەندە ساقلاقلىق.

ساقلاندى سۈپ. تىل ھا. باشقىلار تەرىپىدىن بېقىۋېلىنغان، ئاسراندى، يېتىم ئوغلاق: ئەگەر تەگكۈسى كەلمىسە، باش ـ كۆزلىرىنى تاراپ، ياسىنىشنى كىم قويۇپتۇ بۇ سەت ساقلاندىغا!

ساقلانما ئى. نەرسىلەرنىڭ ساقلىنىپ قالغان، ساقلانغان قىسمى، بۆلىكى: ئۇ بۇ قېتىم كۆپلىگەن قەدىمكى خەنزۇچە ساقلانمىلارنى خانويغا يۆتكەپ كەتكەن.

ساقلانماق ① «ساقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئەمدى زەمبىرەك ئوقىدىن ساقلىنىشنىڭ باشقا ئامالى قالمىغاندى. ② «ساقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بوۋاي يانچۇقىدا ساقلىنىپ قالغان بىر تەڭگە پۇلنى چىقىرىپ خوجايىنىغا ئۇزاتتى. * ③كۆچمە. ئېھتىيات قىلماق، ئاگاھ بولماق، ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلماق: دۈشمەنگە نىشانىمىزنى بىلدۈرۈپ قويۇشتىن ساقلىنىڭلار. ④ داۋاملىشىپ كەلمەك، مەۋجۇت بولۇپ تۇرماق: بۇ قېتىمقى سايلام خىزمىتىدە بەزى مەسىلىلەرمۇ ساقلاندى.

ساقلىق ئى. ساغلاملىق، تەندۇرۇسلۇق: تەن ساقلىقى ــ زور بايلىق *.

ساقلىماق پ ① ئۆز يېنىدىن، ئۆز دائىرىسىدىن ئورۇن بېرىپ تۇرغۇزماق: بوۋاي ئادىلنىڭ سومكىلىرىنى ساقلاپ بېرىشكە دەرھال ماقۇل بولدى. ② بىرەر مەقسەت ياكى بىرەر كىشى ئۈچۈن ئېلىپ قويماق، ئېتىبار بىلەن قالدۇرماق: سەگىش ئۇچۇن ئۆستەڭ بويى ياقىلىدۇق، جاندىن ئەزىز بالىمىزنى ئۆزلىرىگە ساقلىدۇق. ③ بىرەر ھالەت، خۇسۇسىيەت، كۆرۈنۈشنى ئۆزگەرتمەي

ئۆز پېتى قالدۇرماق، داۋاملاشتۇرماق: ھاۋا تەڭشەش كانايلىرى سېخنىڭ تېمپېراتۇرىسىدىكى نەملىكنى بىر خىل ساقلاپ تۇراتتى. ④ مۇھاپىزەت قىلماق، قوغدىماق، ئاسرىماق: قىزنى ئانىسى ساقلىسۇن، ئوغۇلنى ئاتىسى ساقلىسۇن (ماقال). * ئىسمائىل سوپۇم تۇرۇپلا خامان ساقلاشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. ⑤ قۇتقۇزماق، خالاس قىلماق: توۋا، مېنى بۇ ئۆلۈمدىن قايسى كۈچ، نېمە تەقدىر ساقلاپ كېلىۋاتىدىكىنە ! ⑥ تىرىك قالدۇرماق: شۇ قېتىمقى جەڭدە ئۇ ئىككى قېتىم مېنى ساقلاپ قالدى. ⑦ پەرۋىش قىلماق، باقماق: بۇ كۈنلەردە بىزدەكلەرگە جان ساقلاشمۇ تەس بولۇپ قالدى. ⑧ ئۇنتۇ - ماي داۋاملىق ياد ئېتىپ تۇرماق، ياد ئەتمەك: سىزنىڭ سۆزلىرى - ڭىزنى مەڭگۈ ئېسىمدە ساقلايمەن. ⑨ يوشۇرماق: بىگىزنى قاپتا ساقلىغلى بولمىغىنىدەك، ئۇنىڭ بۇ جىنايىتى تېزلا ئاشكارىلىنىپ قالدى. ⑩ مەلۇم بىر خىسلەت ۋە تەسىرىنى زىيانغا ئۇچراتماي، بۇلغىماي، يوقاتماي مۇھاپىزەت قىلىپ كەلمەك: ئىپپەت - نومۇسنى ساقلىماق. ئابرۇيۇڭنى ياشلىقىڭدىن ساقلا (ماقال).⑪ رىئايە قىلماق، ئەمەل قىلماق: يىغىن تەرتىپىنى ساقلىماق. دەرس ئىنتىزامىنى ساقلىماق. ⑫ كۆتۈپ تۇرماق: تىللاخان ئۇنى ئۇزاق ساقلىدى. ⑬ ئامان - ئېسەن قىلماق، ساق - سالامەت قىلماق: بىز سېپىلغا چىقىقاندا خۇدايىم ساقلىسۇن ئوقتىن. ئەجەبمۇ قۇتۇل - مىدۇق، زۇلۇم بىلەن زورلۇقتىن.

ساقلىنىشچانلىق ئى. بىر ھالەتتىن يەنە بىر ھالەتكە ياكى باشقا بىر تۈسكە ئاسان ئۆزگىرىپ كەتمەيدىغان خۇسۇسىيەت، ئالاھىدىلىك: سەنئەتتە مىللىي ئەنئەنىلىك ساقلىنىشچانلىق كۆچلۈكرەك بولىدۇ، ھەتتا بىرقانچە مىڭ يىل داۋام قىلىشى مۇمكىن.

ساقمۇساق ① كېسىلدىن خالىي، ساغلام: مەن سېنى ئاللىقاچان مىجلىپ كەتتى دېسەم ساقمۇساق ئىكەنسەنغۇ. ② بوزۇلماي، زىيان - زەخمەت يەتمەي: سەۋزىنىڭ ئورەكتە 10 ئاي ساقمۇساق تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ئەمەت ھەيران قالدى. ③ كەم - زىيادىسى يوق، تولۇق؛ دەل: گېپىڭىزنى مۇشۇنداق ئەگىتىپ يۈرگىنىڭىزگە ساقمۇساق بەش يىل بولدى.

ساقىت سۈپ [ئە] ئېلىپ تاشلانغان، بىكار قىلىنغان، بىكار: ساقىت بولماق. ساقىت قىلماق.

ساقلىق سۈپ. ساقلىرى بار، ساقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان: ساقلىق قازان.

ساقي ئى [ئە] ھاراق - شاراب قۇيغۇچى: ساقي بولساڭ ساق بول (ماقال).

ساقىيەقۇش ئى [ساقىي + قۇش] <زوئول> بىر خىل سۇ قۇشى. تېنىنىڭ ئۈزۈنلۇقى ئىككى مېتىرغا يېتىدۇ، قانىتى چوڭ، تۇمشۇقى ئۇزۇن ۋە ئۆچى ئىلمەك كېلىدۇ. سۇ ئۈزۈش ۋە بېلىق تۇتۇشقا ماھىر كېلىدۇ، توپلىشىپ ياشايدۇ.

ساقىيلىق ئى. زىيادەت، ئولتۇرۇشلاردا ھاراق - شاراب قۇيۇپ بېرىش ئىشى: ساقىيلىق قىلىۋاتقان مېھمان يېڭى كىرگەن مېھمانغا يەنە بىر رومكا ھاراق سۇندى.

ساقىينامە ئى [ئە + پ] <ئەد> تاجىك - پارس كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى بىر خىل شېئىر شەكلى. كۆپىنچە مەسنەۋى شەكلىدە مۇتەقارىپ بەھرىدە ئىجاد قىلىنىدۇ. ھەجمى ھەرخىل بولۇپ، ئەڭ ئۇزۇن بولغاندا 2000 بەيىت ئەتراپىدا بولىدۇ.

ساقىيشماق «ساقايماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىر - ئىككى كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن خېلىلا ساقىيىشىپ قالدى.

ساكسىگورن ئى <مۇز> دۇخۇۋۇي چالغۇ، يەنى ساكسو - فۇننىڭ ئۆزگەرگەن شەكلى بولۇپ، كانىيى ساكسوفوننىڭ - كىدىن چوڭراق كېلىدۇ. ئادەتتە دۇخۇۋۇي ئوركېستىرى ۋە سىمفونىيە ئوركېستىرلىرىدا كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.

ساكسوفون ئى <مۇز> دۇخۇۋۇي چالغۇ. مىستىن ياسىلىدۇ، تۇرى كۆپ، ئاۋاز تۆشۈكلىرىدە كىلاپانلىرى ۋە كۇنۇپكىسى، ئۇچىدا پۇۋلەيدىغان مۇشتىكى بولىدۇ. ئادەتتە دۇخۇۋۇي ئوركېستىرى ۋە سىمفونىيە ئوركېستىرلىرىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنى يەنە يەككە چېلىشقىمۇ بولىدۇ.

ساكلار ئى <ئىرق> مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 3 - ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغان چارۋىچى خەلقلەرنىڭ بىرى. ئۇلار كېيىنچە ھون، تۈرك قەبىلىلىرى بىلەن ئارىلىشىپ كېتىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەلىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان.

ساكيامۇنى ئى <دىن> بۇددا دىنىنى بەرپا قىلغۇچى كىشى؛ ساكيامۇنى تەخمىنەن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 5 - ئەسىرلەردە ياشىغان.

ساڭ ئى [خەن] ئاشلىق ئامبىرى.

ساڭبېگى ئى [ساڭ + بەگ + ى] تارس. ئاشلىق ئامبارلىرىغا مەخسۇس قويۇلغان كىشى: ساڭبېگىنىڭ يىللىق مائاشى ئۈچ يۈز سەكسەن سەر كۈمۈش ئىدى. ئۈچ مىڭ ئالتە يۈز جىڭ بۇغداي بىلەن تەمىنلىنەتتى.

ساڭچى ئى. ئاشلىق ئامبارلىرىغا قارىغۇچى ياكى ئۇنى باشقۇرغۇچى كىشى: ساڭچىلار ئۇنىڭدىن ھۆججەت تەلەپ قىلدى.

ساڭرام ئى [سانس] <دىن> بۇددا ئىبادەتخانىسى، بۇتخانا.

ساڭزا ئى [خەن] بىر خىل يېمەكلىك. خېمىرى پىياز ۋە كاۋاۋېچىن قوشۇلغان سۇدا يۇغۇرۇلۇپ، ئېشىلگەندىن كېيىن ياغدا پىشۇرۇلىدۇ. كۆپىنچە ھېيىت - بايراملاردا سېلىنىدۇ.

ساڭقا ئى. قۇش مايىقى.

ساڭقار ئى. دېيال. سار.

ساڭقارا ئى. دېيال. سار.

ساڭقىشماق «ساڭقىماق I » پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

ساڭقىماق I پ. مايالىماق، تېزەكلىمەك: قۇش ساڭقىدى.

ساڭقىماق II پ. دېيال. ئەھمىيەت بەرمەك، ئېتىبار بەرمەك.

ساڭگاپ ئى [پ] كۆن قىلىنىدىغان تېرىنى ئاشلاش ئۇچۇن چىلايدىغان ھاك سۇيى.

ساڭگىلاتماق «ساڭگىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇراد ئۇنچىقماي بېشىنى ساڭگىلاتتى.

ساڭگىلاشماق «ساڭگىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: بېدىشلەردە مەرۋايىتتەك ئۇزۇملەر ساڭگىلىشىپ تۇراتتى.

ساڭگىلاقلىق سۈپ. ساڭگىلاپ تۇرغان، ساڭگىلاپ چۈشكەن: ئۇ چاغدا كادىرلارنىڭ ھالى چاغلىق، كۆپىنىڭ بېشى تۆۋەن ساڭگىلاقلىق ئىدى.

ساڭگىل - سۇڭگۇل ئۇزۇن - قىسقا، رەتسىز، قالايمىقان ھالدا ساڭگىلىشىپ تۇرىدىغان: ئۇنىڭ ئۆچىسىغا ئارتىۋالغان ساڭگىل - سۇڭگۇل لاتا - پۈتلىرى ئارىسىدىن ئەتلىرى كۆرۈنۈپ قالغا - نىدى.

ساڭگلىتىشماق «ساڭگلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ جەمئىيەتنىڭ چوڭلىرى سۆلىشىپ كەتكەن تېرىلغۇلىرىنى ساڭگلىتىشىپ يالىڭاچ يۈرسىمۇ، ئاۋام ئۇلارغا «كىيىملىرى ئاجايىپ يارىشىپتۇ» دەپ مەدھىيە ئوقۇشىدۇ.

ساڭگلىماق پ ① پەسكە قاراپ ئېسىلىپ تۇرماق؛ تۆۋەنگە قاراپ ئېگىلمەك، سېلىنماق: مۆمىن تارتىپ يىرتىۋەتكەن كۆڭلەكىنىڭ ياقىسى ھەم يېڭىمۇ تىزمىغىچە ساڭگلاپ تۇراتتى. * قەدىر-دىنىنىڭ بېشى ئىختىيارسىز مەيدىسىگە ساڭگلىدى. ② كۆچمە. بوشاشماق، سولاشماق: بىراق ئەنۋەر ساڭگلاپ، ئەتىگەندە گاڭگىراپ. ئۇيغۇرنى ئاچالماي چايمۇ ئىچمەي ئالدىراپ.

ساڭلىق ① سۈپ. سېڭى بار، ساڭغا ئىگە بولغان: دادۇيمىز بۇ يىل يار ئازراق قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىپ ئىشخانىلارنى يېڭىلىدى ۋە ساڭلىق بولۇپ قالدى. ② ئى. جۇۋازخانىدىكى مايلىق دان قۇيۇلىدىغان جاي.

سال ئى ① <قاتن> كۆل، دەريالاردا يۇرۇش ياكى ئۇنىڭدىن ئۆتۈش ئۈچۈن ياغاچ، تاختايلارنى بىر - بىرىگە چېتىش ئارقىلىق ياسالغان قاتناش قورالى: يېگىت ياغاچلارنى چېتىپ سال ياساپ دەريادىن ئارالغا ئۆتۈپتۇ. ② <ئورم> سۇدا ئېقىتىپ يۆتكەش ئۈچۈن، بىر - بىرىگە چېتىلغان ياغاچلار: ھەپتە - ھەپتىلەپ كۇن - تۇن سۇ ئىچىدە يۈرۈپ، سال ياساپ ئىلىغا ياغاچ يۆتكەيتتۇق.

سالا I (سالاسى) [پ] ① ئى. قول بارماقلىرىنىڭ ئارىسى، ئارىلىق. ② سۈپ. مەلۇم يۆنىلىشتە يول - يول قىلىپ تەكشىلەنگەن، تۈپتۈز، تەكشى قىلىنغان: سالا ئېتىز.

سالا II (سالاسى) ئى [ئە] كېلىشتۈرۈش ياكى ئۆز رايىدىن قايتۇرۇش ئۈچۈن قىلىنغان دەۋەت، بېرىلگەن تەكلىپ، مەسلىھەت؛ سۆلھى: مانا قىسمەتئاخۇن تۇرۇپتۇ، ئۆزى ھەممە سالادا بار، شۇنداق ئەمەسمۇ قىسمەتئاخۇن؟

سالاپەت ئى [ئە] ھەيۋەتلىك، مەغرۇر تاشقى كۆرۈنۈش؛ سۆلەت: بىز مۇشۇ سالاپەتسىز بىلەن ئوغرىلىق قىلساق خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟

سالاپەتلىك سۈپ. سالاپەتلى بار، ھەيۋەتلىك، مەغرۇر كۆرۈنىدىغان: سامۇق دۆكىنىنىڭ پوكىيىدە سالاپەتلىك بىرنەچچە كىشى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى.

سالات I ئى [ئە] <دىن> ① نامراز: سالات توۋلىماق. ② خۇدا ۋە پەيغەمبەرگە ئاتاپ قىلىنغان ھەمدۇسانا.

سالات II ئى [ر] ھەر خىل ياش كۆكتات، تۇخۇم، گۆش قاتارلىقلاردىن تەييارلانغان بىر خىل سوغۇق سەي.

سالاچى ئى. باشقىلارغا سالا قىلغۇچى، كېلىشتۈرگۈچى: سالاچىلارنىڭ ھە - ھۇسى ۋە شېرىنكانىسى بىلەن بىر چاپان 36 يېرىم كويغا توختىغان بولدى.

سالاچىلىق ئى. سالا قىلىش ئىشى ۋە پائالىيىتى: ئۇ بازاردا سالاچىلىق قىلىپ يۈرۈپ، ئائىلە - مۇنچە پۇل تاپاتتى.

سالار ئى <ئىرق> سالار مىللىتى، سالار خەلقى. بۇلار ئاساسەن ئېلىمىزنىڭ چىڭخەي ئۆلكىسىنىڭ شۇنخۇا سالا مىللىي ئاپتونوم ناھىيەسى ۋە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ لىنشيا قاتارلىق جايلىرىغا تۇپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان. ئۇنىڭدىن باشقا شىنجاڭدىمۇ بىر قىسىم سالارلار بار.

سالا - سالا ① تال - تال، ساپاق - ساپاق: قاپىتۇ ئۈزۈمىمۇ پىشىپ سالا - سالا، مەي تۇتۇپ شەربەت تۆكۈپ تەك ئاستىدا. ② تۇتاش كەتكەن بىرقانچە سالا: سالا - سالا بۇغداي ئېتىزلىرى.

سالاسۇن ئى. ياغاچ، مېتال، تاش ۋە سېمونت قاتارلىقلاردىن ياسالغان رېشاتكىنىڭ تالالىرى: ئۇ كۆۋرۈكنىڭ سېمونت سالاسۇنغا يۆلىنىپ تۇرۇپ تاماكا چەكتى.

سالاسۇنلۇق سۈپ. سالاسۇنى بار، سالاسۇن ئورنىتىلغان: تاش سالاسۇنلۇق بۇ جايدىن چۆل - قۇملۇقلارنى ئوچۇق كۆرگىلى بولاتتى.

سالا - سۆلھى سالا ۋە سۆلھى: دوستلارنىڭ سالا - سۆلھىلىرى بىلەن ماقۇل دەۋەتتىم.

سالاكەش ئى ← **سالاچى**.

سالاكەشلىك ئى. سالاچىلىق: ـــ ئائىلە - مۇنچە قىلغان ئىشلىرىمۇ بارىدۇ، ـــ دېدى ئۇ سالاكەشلىك قىلىپ.

سالاگەر ئى ← **سالاچى**: بۇ بازاردا سالاگەرلەرمۇ خېلى كۆپ ئىكەن.

سالاگەرلىك ئى ← **سالاچىلىق**: دەللال ئوتتۇرىغا چۈشۈپ سالاگەرلىك قىلىدىكەن.

سالالاشتۇرماق «سالالاشماق»پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قىش پەسلىدىكى ئېتىزلارنى سالالاشتۇرۇش ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى.

سالالاشتۇرۇلماق «سالالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يېزىنىڭ 20 مىڭ مو ئېتىزى سالالاشتۇرۇلدى.

سالالاشماق پ. سالا ھالەتكە كەلمەك: يەرلىرىمىز سالالاشتى.

سالام ئى [ئە] ① لۇغەت مەنىسى: «تىنچلىق، ئامانلىق». تىلىمىزدا قاراتما سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ، «تىنچ - ئامانمۇ سىز (سىلەر)؟» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: سالام ئادىلە، قانداق ئەھۋالىڭ، يازلىق تەتىلىنى ياخشى ئۆتكۈزدۇڭمۇ؟ ② يېنىدا بولمىغان كىشىگە ئۆزىنىڭ ئامان - ئېسەن بولۇشى ئۈمىد قىلىنغانلىقى تىلەك: ئىنىكئانا مەلىكىنىڭ سالمىنى يەتكۈزۈپ، ئۇلارنى مېھمانخانىغا تەكلىپ قىلدى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سالام بەرمەك ① بىركىم بىلەن ئۇچراشقاندا ياكى بىركىمنى ئىزدەپ بارغاندا، قارشى تەرەپتە ئېغىلىپ، قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ھۆرمەت ئىشارىتىنى قىلماق؛ «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ تىنچ - ئامانلىق سورىماق: ئەبىلغازى ئاتتىن ئالدىرىماي چۈشۈپ، ئاسمىغا سالام بېرىپ قول ئۇزاتتى. ② قولىنى مەلۇم فورمىدا يۇقىرى كۆتۈرۈپ ياكى چېكىسىگە تەگكۈزۈپ ھۆرمەت بىلدۈرمەك (پىيونېر ۋە ھەربىيلەر ھەققىدە): بالا ماڭا قاراپ پىيونېرلارچە سالام بەردى. ③ <دىن> نامازدىن پارىغ بولۇش ئالدىدا قەدىدە ئولتۇرۇپ باشىنى ئوڭ ۋە سول تەرەپكە چۆرىمەك: ئەخمەت سوپۇم ئىككى تەرەپكە سالام بېرىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى.

سالامانداr ئى [ر<گىرېك] <زوئول> قوش ماكانلىق ھايۋان. شەكلى كەسلەنچۇككە ئوخشايدۇ. بېشى ياپىلاق، تېرىسى قوپال، دۈمبىسى قارا، قورسىقى قىزغۇچ سېرىق، تۆت پۇتى قىسقا، قۇيرۇقى ياپىلاق كېلىدۇ. سۇدا ياشايدۇ.

سالامەت سۈپ [ئە] ① تېنى، بەدىنى كېسەل ۋە ئەيىبتىن خالىي؛ ساق: سالامەت تەندە ساغلام ئەقىل (ماقال). ② بۇزۇلمىغان، زىيان - زەخمەت تەگمىگەن: ئوغۇت كۆچلۈك كەپقالسا، بۇلار شۇنداق ئالامەت. قايتا بىر سۇ باشلىسا، بۇغداي قالار سالامەت. ③ خەۋپ - خەتەر-

دىن خالىي، تىنچ ـ ئامان، ئامان ـ ئېسەن: مانا ھەممىتمۇ سالامەت يېنىڭدا تۇرۇپتۇ. قېنى ئۇكام كۆزۈڭنى بىر ئاچقىنا. ④ تىرىك، ھايات: سالامەت قايتىپ كەلسەم، بالىمزنى بىرلىكتە تەربىيەلەيمىز، ئەگەر قۇربان بولۇپ كەتسەم، سەن ياخشى تەربىيەلىگىن. ⑤ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

سالامەتچىلىك ئى. ساق ـ سالامەت، ئامان ـ ئېسەن تۇرمۇش: ماڭا زۆرۈرى سالامەتچىلىك.

سالامەتلىك ئى. ساغلاملىق؛ جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىكى نورمالىلىق: ـــ ھاكىم، ـــ دېدى رابىيە رازى بولمىغان ھالدا، ـــ كەچكىچە ئېچىنىڭىز سالامەتلىكىڭىزگە زىيان قىلمامدۇ؟

سالام ـ تەزىم سالام ۋە تەزىم: ئەسكەر باشلىقى سالام ـ تەزىم رەسمىيەتلىرىنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ.

سالام ـ سەھەت ئۆزئارا سالاملىشىش ۋە ئامان ـ ئېسەنلىك سورىشىش: سالام ـ سەھەتتىن كېيىن مەن ئۇنىڭغا مەقسىتىمنى ئېيتتىم.

سالاملاشماق پ. بىر ـ بىرىگە سالام بېرىشىپ كۆرۈشمەك. تىنچ ـ ئامانلىق سوراشماق: كېۋىرئاخۇن دەرھال قوتان ئالدىدىن كېلىپ مەنسۇر بىلەن قىزغىن سالاملاشتى.

سالاملىق ئى. سالام ئىزھار قىلىش يۈزىسىدىن قىلىنغان سوۋغا: ـــ بۇ ئۆزلىرىگە ئەرزىمەيدىغان سالاملىق، ـــ دېدى رازىيە داستىخىنىنى ئېچىپ.

سالامنامە ئى [ئە + پ] سالام يوللاپ، تىنچ ـ ئامانلىقنى تىلەپ يېزىلغان خەت، سالام خەت: لۇتپۇللا ئارقىدىن ئىككىنچى قەغەزدىكى سالامنامىنى ئوقۇدى.

سالامۇئەلەيكۇم ← **ئەسسالامۇئەلەيكۇم**: «سالامۇئەلەيكۇم» دەپ بىر كىرىپ قويۇشقا يارىمىغان كىشى دوستۇم ئەمەس!

سالام ـ ئىلىك بىر ـ بىرىگە سالام بېرىپ كۆرۈشۈش، سالاملىشىش: سالام ـ ئىلىك ئالماق.

سالاھىيەت ئى [ئە] ① مەلۇم بىر ئىش ياكى پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندا بولۇشقا تېگىشلىك لاياقەت، ئىقتىدار، شەرت: سىزدە ھەربىيگە لايىق سالاھىيەت يوق ئىكەن. ② كىشىنىڭ جەمئىيەتتىكى قانۇنىي ئورنى؛ نوپۇز، ئابرۇيى، ئىناۋەت، مەرتىۋە: خەير بوپتۇ، مەن تېخى ئۆز سالاھىيىتىمنى تولۇق ئاشكارىلىغىنىم يوق.

سالاھىيەتسىز سۈپ. سالاھىيىتى يوق، سالاھىيىتىنى يوقاتقان: بۇرادەر، سىز بۇ ئىشقا ئارىلىشىشقا سالاھىيەتسىز، شۇڭا چىرايلىقچە ئۆيىڭىزگە كېتىۋېلىڭ.

سالاھىيەتسىزلىك ئى. سالاھىيىتى يوقلۇق، سالاھىيىتىنى يوقاتقانلىق.

سالاھىيەتلىك سۈپ. سالاھىيىتى بار، سالاھىيەتكە ئىگە بولغان: سەن تېخى ئۆزۈڭنى پىكىر قىلىشقا سالاھىيەتلىك ئادەم، ھوقۇقۇم بار دەپ ئويلاۋاتامسەن؟

سالاۋات تىر [ئە] يۇنىلىش كېلىشتە كەلگەن بەزى ئىسىملارغا تىركىلىپ «ھېچقىسى يوق، مەيلى، سۈرۈشتە قىلماسلىق كېرەك» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ: ـــ مەيلى، مېنىڭ ئۇستۇمدىن قىلىنغان گەپلەرگە سالاۋات، ـــ دېدى ئەكبەر.

سالپا ① سۈپ. ساڭگىلاپ تۇرىدىغان، سالپاڭ: سالپا قۇلاق. ② ئى. يانتۇلۇق: ئۇلار مەسچىتنىڭ يېنىدىكى كىچىككىنە سالپىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئازادە بوتكىنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشقانىدى.

سالپا ـ سایاق ① ماكانسىز، ئۇيىر ـ بۇيىردە سالپىيىپ يۈرىدىغان: سەن تېپىپ كەلگەن ھېلىقى سالپا ـ سایاق پۇلىغا تۇشلۇق ئىشلىمەي يەنە قاچتى.② قالايمىقان، رەتسىز، نامۇۋاپىق جايغا سېلىنغان: شەھەر ئىچى ـ تېشىنى پاكىزلاش، سالپا ـ سایاق كوچا ئۆيلەرنى تەرتىپكە سېلىش ئالاھىدە ئىش قىلىپ تۇتۇلدى.

سالپا ـ سۇلپاق كىيىم ـ كېچىكى رەتسىز، يۇرۇش ـ تۇرۇشى روھسىز، غەمكىن، سۆرەم: ئىلگىرىكى سالپا ـ سۇلپاق تۇرقىنى تۇزەپ، خېلى تۇزۇك كىيىنگەن پاسارىدا ھەقىقەتەن ئاجايىپ ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتاتتى.

سالپا ـ سۇلپى ← **سالپا ـ سۇلپاق**: دېمىسىمۇ شاللاق، زەئىپ، لەشكەن، سالپا ـ سۇلپى بىر ئادەم ئۆز كۆز ئالدىلىرىدا تۇرۇپتۇ.

سالپاڭ ① سۈپ. سالپىيغان، ساڭگىلاپ تۇرغان: سالپاڭ قۇلاق. ② ئى. قۇلىقى سالپىيغان ئادەم ياكى ھايۋان: ئۇنىڭ يورۇق ئالەمدە، بىرلا ئېشكى بار ئىكەن. جاپاكەشكە سالپاڭمۇ، ھەرمەھەل ھەمكار ئىكەن.

سالپاڭلاتماق «سالپاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سالپاڭلاشماق «سالپاڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سالپاڭلىماق پ. ساڭگىلىماق، سالپايماق: سالپاڭلاپ قالغان قۇلىقى تۆمىقىغا پاتمىغاندەك، تۇماقنىڭ سىرتىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

سالپايتماق «سالپايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئاخىر قۇلاقلىرىنى سالپايتىپ چىقىپتۇ ۋە مۇشۇك بىلەن ئۆيگە راۋان بوپتۇ.

سالپايماق پ ① بوشىشىپ ساڭگىلاپ قالماق، ساڭگىلىماق: ئۇ ئوغلىنىڭ سالپايغان قاپاقلىرىغا قاراپ جىم بولۇپ قالدى. ② كۆچمە. بوشاشماق؛ مادارسىزلانماق، كۆچسىزلەنمەك: دادىسى ئۇنىڭ روھى چۈشكەن ھالدا سالپىيىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ھېچنېمە دېمىدى.

سالپىرماق پ. ساڭگىلىماق، سېلىنماق: ئۇنىڭ يۈزى پوكاندەك قىزارغان، شاپ بۇرۇتلىرى سالپىراپ كەتكەنىدى.

سالپىيشماق «سالپايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: لۇكچەكلەر بىردىنلا سۇغا چۈشكەن مۇشۇكتەك سالپىيىشتى ـ دە، ناھايىتى تېزلا كۆزدىن غايىب بولدى.

سالتاڭ سۈپ ① ئائىلىسى بولمىغان، تەنھا، يالغۇز: گۆش داڭقانغا تۇشلۇق، خېنىم سالتاڭغا تۇشلۇق (ماقال). * ئاتىنىڭ سالتىگى يورغا بولۇر، ئادەمنىڭ سالتىگى مولا بولۇر (ماقال). ② ئۇستىدە يۈكى ياكى ئۇچىلىقى بولمىغان، ياۋىداق: ئورۇقلاپ ھالدىن كەتكەن ئېشەكلەر يۈكسىز سالتاڭ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، پۇتىنى ئاران يۆتكەپ ماڭاتتى. ③ قورسىقىدا بالىسى يوق، ئېغىر ئاياغ ئەمەس: سالتاڭ خوتۇن، سالتاڭ ئېشەك. ④ قۇرۇق: ـــ ماقۇل، ئەمما ئېشەكىنىڭ بېشىنى ئۆزۈڭ تۇت، مەن تۇتسام بوينى ئۇزۇلۇپ كېتىپ، سالتاڭ قالىسەن، مەن قۇيرۇقىدىن يۆلەي، ـــ دەپتۇ ۋەلى باپكار.

سالجا ئى <زوئول> بوغۇم پۇتلۇق ھايۋان. تېنى ئېللىپس شەكىلدە بولۇپ، باش، كۆكرەك ۋە قورساق قىسمى بىرلىشىپ كەتكەن، تۆت جۈپ پۇتى بار.

سالجماق پ. دىيال. يۇرتتىن چىقىپ كەتمەك.

سالچى ئى. سال ھەيدىگۈچى: پىشقەدەم سالچى پالىقنى مەھكەم تۇتقان ھالدا، ئەتراپقا ھەيرانلىقتا قارايتتى.

سالچىلىق ئى. سال ھەيدەش ئىشى: ھازىر ئۇ ئىككى گەپنىڭ بىرىدە سالچىلىقنى تىلىدىن چۈشۈرمەيدۇ.

سالدار ئى. دىيال. ئانىسىدىن ئايرىپ باققان قوزا.

سالدۇ سۈپ. دىيال . ئېشىنچا، قالدۇق.

سالدۇرماق «سالماق»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىككىسى بىرلىشىپ ئەركىنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇردى.

سالدۇرۇشماق «سالدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: پەيشەنبە كۈنى سەئىدە ئۆمىكىدىكىلەر مۇداپىئە ئوكۇللىرىنى سالدۇرۇشۇپ، چەتكە چىقىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلدى.

سالدۇرۇلماق «سالدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قوپال مېڭىپ تەختىراۋانىنى چايقاپ قويماسلىق ئۈچۈن، قۇللارنىڭ پۇتىدىكى چورۇقلار سالدۇرۇلۇپ، ئاق لاتا پايپاق كىيدۈرۈلدى.

سالغا ئى. ئۇيغۇرلارنىڭ بۇرۇنقى تاش ئېتىش قورالىدىن بىرى. ئالقانىدەك رەخت ياكى تېرە، كۆننىڭ ئىككى بېشىغا ئۆزۈن يىپ چىگىلىدۇ، يىپنىڭ ئۇچىنى تۇتۇپ يەنە بىر ئۇچىدىكى تاشنى باشتىن ئايلاندۇرۇپ قويۇپ بېرىدۇ، تاش يىراقتا ئېتىلىدۇ.

سالغىچى ئى. سالغا بىلەن تاش ئاتقۇچى.

سالقىن ① سۈپ. ئىسسىقنا نىسبەتەن سوغۇق، سوغۇقنا مايىل، مۆتىدىل، سۆرۈن: سالقىن ھاۋا. سالقىن شامال. * بېشىڭنى سالقىن، قورسىقىڭنى توق، پۈتۈڭنى ئىسسىق تۇت (ماقال). ② ئى. كىشىگە ھۆزۈر بېغىشلايدىغان، سوغۇققا مايىل، مۆتىدىل ھاۋا ۋە مۇشۇنداق ھاۋالىق جاي: سالقىندا ئولتۇرماق. ③سۈپ. كۆچمە. خۇشياقماستىن، ياقتۇرمىغان ھالدا، سۈس: قىز ئەتراپقا سالقىن بىر كۆز تاشلىدى ـ دە، غىڭشىپ ھېلىقى ناخشىنى ئېيتتى.

سالقىندىماق پ. ئۆزىنى سالقىنغا سالماق، سالقىن، سوغۇق جايدا دەم ئالماق: پېشايۋاندا سالقىنداپ تۇراتتىم، تۇيۇقسىز دەرۋازا ئالدىدا بىر كىمنىڭ قارىسى پەيدا بولدى.

سالقىنلاتماق «سالقىنلىماق»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئۆزىنى كەچكى ھاۋا بىلەن بىرئاز سالقىنلىتىۋېلىپ ياتاقخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

سالقىنلاشتۇرماق «سالقىنلاشماق»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سەھەردە ياغقان سىم ـ سىم يامغۇر كەچقۇرۇنقى ھاۋانى خېلىلا سالقىنلاشتۇرۇۋەتتى.

سالقىنلاشتۇرۇلماق «سالقىنلاشتۇرماق»نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەتىگەندە سۇ سېپىپ سالقىنلاشتۇرۇلغان ئايۋاندا ئولتۇرۇپ دەم ئالدۇق.

سالقىنلاشماق «سالقىنلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى پ. ھاۋاسى سالقىن ھالەتكە كەلمەك، سۆرۈنلەشمەك : 10 ـ ئاي كىرىپ ھاۋا بىر ئاز سالقىنلىشىپ قالدى.

سالقىنلىق ئى. سالقىن ھالەت، سالقىن، مۆتىدىللىك: كىرىپلا ئۆينىڭ سالقىنلىقىنى ھېس قىلدىم ـ دە، ئىنتايىن خۇشاللاندىم.

سالقىنلىماق پ ① ھاۋانىڭ تېمپېراتۇرىسى ئىسسىقنا نىسبەتەن سوغۇقراق، مۆتىدىل ھالەتكە كەلمەك: كېچىنىڭ ھاۋاسى خېلى سالقىنلاپ قالغاندى. ② ئۆزىنى سالقىن ھاۋاغا سالماق، سالقىن يەردە تۇرماق: بۇنى ئاڭلىغان ئېشەك «مەنمۇ سۇ ئىچىپ سالقىنلاپ راھەتلىنەيچۇ» دەپ ئويلاپ، ئازگالغا چۈشۈپتۇ.

سالما I ئى <زوئول> سۆرەلگۈچىلەرنىڭ بىر كىلاسى. كەسلەنچۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر خىل ھايۋان. كۆزىنىڭ ئارقا ئۈچىدا كەينى تەرەپكە كەتكەن ئاق رەڭلىك يوللىرى بولىدۇ. قۇملۇق ئېتىزلاردا ياشايدۇ. شىنجاڭدا كۆپ: قۇلاق سالما-سى.

سالما II ئى. ھايۋانلارنى قوغلاپ تۇتۇشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر ئۈچى سىرتماقلىق چەمبىرەك شەكلىدە يۆگەلگەن ئۇزۇن ئارقان، ئارغامچا: سالما سالماق. سالما ئاتماق. * مۆكۈنۈپ ياتقان قوشۇننىڭ بىر قىسمى سالما تاشلاپ، نۇرغۇن چېرىكنى ئاتقا سۆرەتتى.

سالماق I ① ئى. ئېغىرلىق، ۋەزىن: ئۇ دامكراتنى تەتۇر بۇراپ، تىراكتورنىڭ چاقىنى ئۆز سالمىقى بويىچە ياغاچ ئۇستىگە ئاۋايلاپ چۈشۈرۈشكە باشلىدى. ② ئى. سانى، ھەجمى، قىممىتى، ئەھمىيىتى جەھەتتىن تۇتقان ئورنى: خىزمەتنىڭ سالمىقى. گەپنىڭ سالمىقى. ③ سۈپ. ئاساسلىق، مۇھىم: تاش ئۆستەكنىڭ قۇرۇلۇشى «تەرەققىيات خەرىتىسى »دە سالماق ئورۇننى ئىگىلىگەن مۇھىم ئاساسىي قۇرۇلۇش ئىدى. ④ سۈپ. ئۆزىنى تۇتۇۋالغان، ئېغىر ـ بېسىق، پۇختا، تەمكىن: سابىر سالماق ۋە خاتىرجەملىك بىلەن ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى.

سالماق II پ ① بىرەر نەرسىنىڭ ئىچىگە، دائىرىسىگە ياكى ئۈستىگە ئورۇنلاشتۇرماق، جايلاشتۇرماق، قويماق، تاشلىماق: قىلىچنى قىنىغا سالماق. يانچۇققا سالماق. ئاغزىغا سالماق. خۇرجۇنغا سالماق. ② بىرنەرسىگە ئېسىپ، ئۆتكۈزۈپ، تارتىپ ياكى تىكلەپ ئورناتماق، ئورۇنلاشتۇرماق: چاچ سالماق. ھالقا سالماق. ئۈزۈككە كۆز سالماق. چىش سالماق. رامغا ئەينەك سالماق. دۇتارغا تار سالماق. ③ بىرنەرسە ئۈستىگە دەل قىلىپ چۈشۈرمەك: سايە سالماق. تامغا سالماق. * ئالاھىدىن ئۇلارغا كۆزىنىڭ قىرىنىمۇ سالماپتۇ. ④ سانجىپ، تىقىپ ياكى قىستۇرۇپ كىرگۈزمەك: ئوكۇل سالماق. ئاچقۇچ سالماق. ⑤ قەيت قىلماق، يازماق: ماقۇل دادا، دېگەنلىرىنى خەتكە سېلىپ قويماي. ⑥ تاشلاپ بەرمەك: قويغا ئوت سالماق. ئېشەككە سامان سالماق. ⑦ ئەۋەتمەك، يوللىماق: خالتا سالماق. * خەتنى ئەتىسى ئەتىگەندە پوچتىدىن سالدىم. ⑧ چاپلاپ ياكى چېتىپ ئورناتماق: ياماق سالماق. ئاياغقا چەم سالماق. ئۆتۈككە باشلىق سالماق. بەلۋاغقا ئۇلاق سالماق. ⑨ مەلۇم قاچا ئىچىدە پىشۇرماق: مەيزاپ سالماق. گۈلقەنت سالماق. تاماققا تۇز سالماق. قازانغا گۆش سالماق. ساڭىزا سالماق. ⑩ بىرەر قاتناش قورالىغا ئولتۇرماق، چىقارماق: مەن ئاپامنى بۇگۈننىڭ پويىزىغا سېلىپ قويۇپ كىردىم. * بالىلارنى ھارۋىغا سېلىپ، بىز پىيادە ماڭدۇق. ⑪ بىرەر نەرسىنىڭ ئۈستىگە يايماق، ئاچماق، ياتقۇزماق: كۆرپە سالماق. ئۆيگە گىلەم سالماق. داستىخان سالماق. پايانداز سالماق. ⑫ ھازىرلىماق، تەييارلىماق: تاماكا سالماق. چىلىم سالماق. ⑬ ياقماق، تۇتاشتۇرماق: گۈلخان سالماق. ئىسرىق سالماق. تونۇرغا ئوت سالماق. ⑭ يېشىپ ئۈستىدىن ئېلىپ تاشلىماق: سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالما (ماقال). ⑮ پەسكە قارىتىپ ئەگمەك، ساڭگىلاتماق؛ سالپايتماق: ئابدۇنىياز بۇلۇڭدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى. ⑯ بىنا قىلماق، بەرپا قىلماق، قۇرماق، ياسىماق، ئورناتماق: ئۇۋا سالماق. تونۇر سالماق. ئوچاق سالماق. مەكتەپ سالماق. تام سالماق. ⑰ قاتتىق تەگكۈزمەك،

ئۇرماق: مۇشت سالماق. تەستەك سالماق. كاچات سالماق. تاياق سالماق. ⑱ كەسمەك: دەرەخقە پالتا سالماق. * پىچاقنى ئاۋۇال ئۆزۈڭگە سال، ئاغرىمىسا كىشىگە سال (ماقال). ⑲ مەلۇم نەرسە بىلەن ئۆلچىمەك: يەرگە مېتىر سالماق. جىڭغا سالماق. ⑳ ئوراپ، چىڭىتىپ ئاجرىتىمايدىغان قىلماق، ئەتمەك؛ بېكىتمەك، بەند قىلماق: ئىشىككە تاقاق سالماق، زەي سالماق. بوينىغا گىرە سالماق. كىشەن سالماق. يۇگەن سالماق. سىرتماق سالماق. ㉑ سوقماق، ئۇرماق (يۇرەك، تومۇر ھەققىدە): ئادىلنىڭ يۈرىكى سېلىپ كەتتى. ㉒ مەلۇم بىر تەرەپكە يۆزلەندۈرۈپ قويۇپ بەرمەك، ئىلگىرىلەتمەك، ماڭدۇرماق: قويلارنى يايلاققا سالماق. ㉓ بىر ـ بىرى بىلەن ئۇرۇشتۇرماق: 3 قېتىم بىر قىزىل چار خوراز بىلەن قارا خورازنى سالدى. ㉔ بىرەر ئىشقا، ھەرىكەتكە، پائالىيەتكە چۈشۈرمەك؛ ئىشتىراك قىلدۇرماق: بەيگىگە سالماق. جەڭگە سالماق. گەپكە سالماق. ئويۇنغا سالماق. ئۇسسۇلغا سالماق. ئۇرۇشقا سالماق. پاراڭغا سالماق. ئەمگەككە سالماق. ㉕ بىرەر ھالەتكە كەلتۈرمەك، چۈشۈرمەك؛ دۇچار قىلماق: ئالەمنى لەرزىگە سالماق. ئەندىشىگە سالماق. قەلبىنى زىلزىلىگە سالماق. دەردكە سالماق. ㉖ بىرەر ئەھۋال، ھالەت ياكى تۇيغۇنى پەيدا قىلماق: تەھدىت سالماق. زىيان سالماق. سوغۇقچىلىق سالماق. ئازاب سالماق. گۇمان سالماق. ㉗ پىكىر لىشىكە، بىر تەرەپ قىلىشقا سۇنماق، ھاۋالە قىلماق: دەل مۇشۇ ۋاقىتتا توي مەسلىسىنى ناھىيەلىك كومىتېت مەجلىسىگە سالدى. ㉘ چۈشكەن جايىدا تۇرغۇزۇپ ياكى ئوتقا تەڭلەپ ئىسسىق ئۆتكۈزمەك، قاقلىماق: قاق سالماق. كاۋاپ سالماق. * ئەتىيازنىڭ ئاپتېپىغا كېلىنىڭ سالى، كۈزنىڭ ئاپتېپىغا قىزىڭنى سال (ماقال). ㉙ مەلۇم تەرتىپ، شەكىلگە ماس قىلماق، ماسلاشتۇرماق، ماس ھالدا بىرلەشتۈرمەك: ئىشنى ئىزغا سالماق. ناخشا تېكىستىنى ئاھاڭغا سالماق. قاتناشنى تەرتىپكە سالماق. ㉚ مەلۇم مەجبۇرىيەتنى يۈكلىمەك، ئارتماق: سېلىق سالماق. ئالۋان سالماق. ㉛ تەكلىپ قىلىپ، يالالاپ ئىشلەتمەك: ياغاچچى سالماق. ئۆيگە خىزمەتچى سالماق. ㉜ مەلۇم بىر تەرىپىگە يېقىن كەلتۈرۈپ ماڭدۇرماق: بىز قاشقىر بايىنى ئالدىمىزغا سېلىپ يولغا چىقتۇق. * راۋابنى چالساڭچۇ، مېنى ئارقاڭغا سالساڭچۇ، مەن مۇساپىر، سەن غېرىپ، بېرىپ چۆللەردە چالساڭچۇ. ㉝ چۈشۈرمەك، كەلتۈرمەك، ئەسلەتمەك: ئۇنىڭ بۇ تۇرقى ئۆتكەن كۈنلەرنى قايتىدىن ئېسىمگە سالدى. ㉞ تۇغماق (قۇشلار ھەققىدە): بۇ قۇشلار ئەتىيازدا تۇخۇم سېلىپ، بالا چىقىرىپ كۆپەيىدۇ. ㉟ يۆنىلىش كېلىش بىلەن تۇرلەنگەن بەزى سەزگۈ ئەزا نامىلىرىغا قوشۇلۇپ، شۇ ئەزا ۋاستىسى ئارقىلىق مەلۇم قىلغانلىقنى، ئەسلەتكەنلىكنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنىڭ ئىتتىھاندىن ئۆتەلمىگىنىنى قايتا يۈزىگە سالمىدى. ㊱ ئايرىم ئىسىملارغا قوشۇلۇپ كېلىپ ئۇلارنى پېئىللاشتۇرىدۇ: قۇلاق سالماق. يول سالماق. شاۋقۇن سالماق. ㊲ «ـ پ، ـ پ، ـ ۋ، ـ ۋ»لەر بىلەن ياسالغان رەۋىشداشلار بىلەن كېلىپ، رەۋىشداش ئىسپادىلىگەن ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ئورۇندىلىشىنىڭ تاسادىپىي بولغانلىق تۇسىنى بىلدۈرىدۇ: يىغلاپ سالماق. كۈلۈپ سالماق. ئېيتىپ سالماق. ㊳ يۆنىلىش كېلىشتە كەلگەن بەزى ئىسىم ياكى سۈپەتداشلار بىلەن كېلىپ سۇبىيېكتنىڭ شۇ ئىسىم ياكى سۈپەتداش بىلدۈرگەن ئىش ـ ھەرىكەتنى ئورۇندىغان ھالەتكە كىرىۋىلە-

شىنى بىلدۈرىدۇ: رۇقىيەم بۇنى سېزىپ تۇرسىمۇ سەزمەسلىككە، كۆرۈپ تۇرسىمۇ كۆرمەسلىككە سالاتتى.

سالماقلاشماق پ. سالماق، تەمكىن ھالەتكە كەلمەك: چىمەنگۈل ئەمدى سالماقلىشىپ كەتكەنىدى.

سالماقلانماق پ. سالماق، تەمكىن بولۇپ قالماق؛ سالماقلاشماق: قازى ئاڭلاپ بېشىنى بىر قاشلىدى، ئارقىدىن سالماقلىنىپ سۆز باشلىدى.

سالماقلىق ئى. ئېغىر ـ بېسىقلىق، تەمكىنلىك، پۇختىلىق: ـــ يوقسۇ ئوغلۇم، ھەربىر ئىشتا سەۋر ۋە سالماقلىق كېرەك، ـــ دېدى مەننانى.

سالماقلىماق پ. مۆلچەرلىمەك، دەڭسىمەك: توغرىسى پارتكوم سېكرېتارى ئۆزى باردىدۇ. كۆزى بىلەن كۆرۈپ، قولىقى بىلەن ئاڭلاپ ئوبدان سالماقلاپ كۆردىدۇ.

سالمۇ ئى [لات] <زوئول> بىر خىل بېلىق. دۇمبىسى كۆل رەڭ ئارىلاش ئاچ يېشىل، يان سىزىقىنىڭ ئاستى قىسمى كۈمۈش رەڭدە كېلىدۇ، پۈتۈن تېنىدە قارا سەپكۈنلىرى بولىدۇ.

سالمىچۇق ئى <زوئول> سۆرەلگۈچىلەر كىلاسى، كەسىلىچۇكلەر ئائىلىسىدىكى بىر خىل ھايۋان. قۇملۇق ئېتىزلاردا ياشايدۇ، شىنجاڭدا كۆپ.

سالمىچى ئى. سالما تاشلىغۇچى كىشى.

سالنامە ئى [پ] يىل تەرتىپى بويىچە يېزىلغان ۋەقە، ھادىسىلەر تارىخى؛ يىلنامە: شىنجاڭنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل، مۇزىكىچىلىقى ھەققىدە ئېلىمىزنىڭ تارىخىي سالنامە ۋە تارىخ كىتابلىرىدا خېلى كەڭ توختالغان.

سالنامچى ئى. سالنامە يازغۇچى مۇئەللىپ: پېشقەدەم سالنامچىلار خانىنىڭ ئەمرى بىلەن بىر يەرگە جەم بولدى.

سالون ئى [ر<فىران] <ئەد> فىرانسۇز تىلىدا «مېھمانخانا، كۈتۈش زالى» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. كېيىن يەنى 17 ـ ئەسىردىن باشلاپ غەربىي ياۋروپادىكى ئاقسۆڭەك، بۇرژۇئازلارنىڭ تەبىقىسىدىكى ئەدەب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ھەمىشە چوڭ ـ چوڭ سارايلارغا يىغىلىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ياكى سىياسىي مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلغان سورۇنلىرىمۇ «سالون» دەپ ئاتالغان.

سالۋار سۆپ ① مويلىرى ئۇزۇن ئۆسكەن ساڭگىلاپ تۇرىدىغان: سالۋار تەلپەك. سالۋار تۇماق. ② پاخپاق: سالۋار توغراق.

سالۋارتماق «سالۋارماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سالۋارماق پ. چۇۋۇلۇپ ساڭگىلماق، پاخپايماق: 20 مىنۇتتىن كېيىن ئىككى كىگىز ئۆينىڭ ئەتراپىدا چاچلىرى سالۋاراپ كەتكەن ئايالالار كۆرۈندى.

سالۋاڭ سۆپ. دىيال. پاخپاق، سالۋار.

سالىۋۇت ئى [ر<فىران] تەنتەنىلىك ۋەقە، مۇراسىملاردا، بايرام ياكى بىرەر تارىخىي ۋەقەنى تەبرىكلەش ۋاقىتلىرىدا بىرنەچچە توپ ياكى بىرنەچچە مىلتىقتىن بىر يولى ئېتىلىدىغان بىرقانچە تال ئوق.

سام ئى <ئىرق> قەدىمكى غەربىي ئاسىيا، شىمالىي ئافرىقا ۋە ئافرىقا تۇمشۇقىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا ياشىغان، سام

تىلىدا سۆزلەشكۈچى خەلقلەرنىڭ ئورتاق نامى.

ساما I ئى [ئە] ئاسمان، كۆك.

ساما II ئى [ئە] ① ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي ناغرا ئۇسسۇللىرىدىن بىرى. تاكت ئۆلچىمىدە ئىجرا قىلىنىدۇ. كۆپىنچە ھېيىت ـ بايرامىلاردا ئوپچى ئويناپ ئىجرا قىلىنىدۇ. ② سوپى ـ ئىشانلارنىڭ دىنىي پائالىيەتلەردە، زىكىر، تەلقىنگە ماسلاشتۇرۇپ ئېلىپ بارىدىغان بىر خىل ھەرىكىتى. كۆپىنچە ئىككى قول ئالدى ـ كەينىگە تاشلىنىپ، بەل ئېگىلگەن ھالدا پىرقىراپ ئويناپ ئىجرا قىلىنىدۇ.

ساماريي ئى [ر<لات] <خىم> رادىيوئاكتىپ مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Sm(Samarium). كۆكۈچ رەڭلىك كىرىستال بولۇپ، قاتتىق كېلىدۇ.

سامان ① ئى. بۇغداي، ئارپا قاتارلىقلار غوللىرىنىڭ يانجىلىشىدىن ھاسىل بولىدىغان مەھسۇلات: مالغا سامان بەرمەك. ② سۇپ. كۆچمە. سېرىق، سارغايغان: ئانا يۈرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگىرويۇڭ سامان بولماس (ماقال).

سامان غوللۇق ئۆسۈملۈكلەر <بوت> سامان غولغا ئىگە ئۆسۈملۈكلەر. ئۇلار ئادەتتە بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، ئىككى يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك ۋە كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك دەپ ئايرىلىدۇ.

سامان قورساق دۆت، كالۋا: ئوفتسىبر مەنسۇر شائىيونى «سامان قورساق» دەپ تىللىدى.

سامان نەرخى ناھايىتى كۆپ ۋە ئېتىبارسىز، ئەرزان: ئوردىلىرىدا چۆرە قىز دېگەن سامان نەرخى، چىرايلىق كېنىزەكلەر شۇنچە كۆپ تۇرسا، مۇشۇ چۆرە قىزنى مەندىن ئاياۋاتىدىلا.

سامانلىك ئاستىدىن سۇ يۈگۈرتمەك ← سامانلىك تېگىدىن سۇ قويماق.

سامانلىك تېگىدىن سۇ قويماق تۈيدۇرماي، يوشۇرۇنچە ئىش قىلماق؛ ئۇستىلىق بىلەن ھىيلە ـ مىكىر ئىشلەتمەك: پىكىر بەرسە قارايدۇ تەتۇر، ئۆچ ئېلىشقا شۇنچە ماھىر ئۇ. سۇ قويىدۇ سامان تېگىدىن، «ھۇنىرى» كۆپ، «ئۇستا» كادىر ئۇ.

سامانچى I ئى ① سامان توشۇغۇچى ياكى ساتقۇچى: ئۇلار سامانچى تۇردىئاخۇن بوۋايىنى، قورايى بېسىپ ماڭغان ھاپىز ئاخۇننى تۇتۇۋېلىشتى. ② كۆچمە. گەپ توشۇغۇچى: ئەمدى بىزنىڭ ئىچىمىزدىنمۇ بىر سامانچى چىقىپ قالمىغىيدى دەپ قورقىمەن.

سامانچى II ئى. دېيال. تالا مۇشۇكى، ئوغرى مۇشۇك.

سامانخانا ئى. سامان ساقلايدىغان ئۆي، جاي؛ سامانلىق.

سامانداق رەۋ. كۆچمە. ناھايىتى كۆپ، نۇرغۇن، تولا: بۇنداق نەرسىلەر بىزگە سامانداق ئۇچراپ تۇرىدۇ.

سامان ـ قوغان سامان ۋە شۇ قاتارلىق قالدى ـ قاتتى نەرسىلەر: ئالۋان ـ سېلىققا دەپ يىغۇۋېلىنىدىغان ئاشلىق سامان ـ قوغانلىرىنىڭ يېرىم ھەسسىسى بويىچە ھېسابلىنىپ، ئوندىن بىرى ئاشلىق بېجى سۈپىتىدە يىغۇۋېلىناتتى.

سامانلىق ① سۇپ. سامانى بار، سامان ئارىلاشتۇرۇلغان: سامانلىق لاي. ② ئى. سامان ساقلايدىغان جاي، سامانخانا: موزاينىڭ يۈگۈرۈشى سامانلىققىچە (ماقال).

سامانلىقتا يىگىنە ئاختۇرغاندەك ھېچ يېرىنى چالا قويماي، ئىنتايىن دىققەت بىلەن، بىرمۇبىر سەپسېلىپ.

سامانلىقنىڭ ئاچقۇچى تەگمەك بىرەر مەنسەپ، ئەمەلگە ئېرىشمەك: ـــ خۇدا ئېشەككە بىلىپ مۈڭگۈز بەرمىگەنىكەن، مۇبادا ساڭا سامانلىقنىڭ ئاچقۇچى تېگىپ قالىدىغان بولسا، قانچىلىك نوچىلىق قىلار ئىدىڭ ئەخمەق! ـــ دېدى ئۇلار رەھمەتكە ھومىيىپ.

سامانىيلار ئى <تارىخ> ئوتتۇرا ئاسىيادىكى فېئودال سۇلالە، مىلادىيە 819 ـــ 999 ـ يىللىرىغىچە داۋام قىلغان. بەلخ (شىمالىي ئافغانىستان) يېنىدىكى سامان قىشلىقىغا ئاساس سالغۇچى يىرىك يەر ئىگىسى سامانخۇداتنىڭ ئىسمىغا ئاساسەن ئاتالغان.

سامانيولى ئى [سامان + يولى] <ئاستر> ھاۋا ئوچۇق كېچىلەردە ئاددىي كۆزگە يوروق يولغا ئوخشاش كۆرۈنىدىغان يۇلتۇزلار تۈركۈمى. ئۇ نۇرغۇنلىغان تۇرغۇن يۇلتۇزلاردىن تەركىب تاپىدۇ.

ساماۋار ئى [ر] ① مەخسۇس چاي قاينىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئوتتۇرىسىدا كانايسىمان ئوتلۇقى بار مىس ياكى قەلەيدىن ياسالغان جۇمەكلىك ئائىلە بۇيۇمى. ئۇنىڭ ئوتۇن ۋە كۆمۈرنى يېقىلغۇ قىلىدىغانلىرىدا ئوتلۇقىنىڭ ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان سۇ قاچىسى بولىدۇ. توك ئىشلىتىلىدىغان ساماۋارنىڭ مۇندىق ئوتلۇقى بولمايدۇ. ② ساماۋاردا چاي قاينىتىپ ساتىدىغان دۇكان، چايخانا: قىزىپ كەتكەن دۇكان، ئاشخانا، ساماۋارلار كەتكەن جاراڭلاپ. قۇمدەرۋازا رەستىسى بويلاپ، پۇرار خۇشبۇي ئاشمانتا، كاۋاپ.

ساماۋارچى ئى. ساماۋار بىلەن چايخانا ئاچقان كىشى، چايخانىچى: ھال ـ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ساماۋارچى بىر چەينەك چاي كەلتۈردى.

ساماۋارخانا ئى. مەخسۇس ساماۋار بىلەن چاي تەييارلاپ سېتىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن؛ چايخانا: ساماۋارخانىدا مويسىپىت بىر ئادەم بىلەن مۈڭدىشىپ قالدىم.

ساماۋى سۇپ [ئە] ① ئاسمانغا، ئىلاھقا، ئەرۋاھقا مۇناسىۋەتلىك، ئائىت؛ فانتازىيەلىك: ساماۋى چۆچەك. * ئۇنىڭ پوتكۇل پىكىر ـ خىيالى دوزاخ ۋە دۇنيا ـ مەلئۇنلار توغرىسىدىكى ساماۋى كۆرۈنۈشلەر بىلەن باغلانغانىدى. ② كۆك، ھاۋا رەڭ: باھار كەلدى، ياشاردى چۆل، ياشاردى ھەم ساماۋى كۆل، بۇقۇلداپ قىردا كەكلىكلەر كېزەر ھەر يانە ـ ھەر يانە.

سامبا ئى. دېيال. پىلە قۇرتىنى ئالىدىغان قاچا.

سامبۇسا ئى. بىر خىل قىيمىلىق يېمەكلىك. قىيمىسى دەسلەپ قورۇۋېلىنىپ، ئۇچ بۇرجەك شەكىلدە تۇگۇلىدۇ. چۆرىسى قىيمىقچە بىلەن كېسىلگەندىن كېيىن مايدا پىشۇرۇلىدۇ.

سامتۇر ئى [ر] <مۇز> قەدىمكى تارىلىق چالغۇ ئەسۋابى. ياغاچتىن ئۇزۇن قىلىپ ياسىلىدۇ. دەسلەپتە 13 تار بېكىتىلگەن بولۇپ، كېيىن 16 گە كۆپەيتىلگەن، ھازىر يەنمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ 25 تار ئورنىتىلىدىغان بولدى.

سامدىماق پ. دېيال. بىر تەرەپكە بېسىپ كەتمەك، يەڭدەپ كەلمەك.

سامسا ئى. بىر خىل يېمەكلىك. ئادەتتە گۆش، پىياز قاتار-

لىقلاردىن قىلىنغان قىيمىنى خېمىر جىلىت ئىچىگە تۇگۈپ، تونۇردا پىشۇرۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ: گۆش سامسا. سامسا ياقماق.

سامساق ئى <بوت> ① گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غولىلۇق ئۆسۈملۈك. كۆپىنچە تاماق تەمىنى تەڭشىگۈچى ماتېرىيال ۋە دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ، مىكروب ئۆلتۈرۈش ۋە باكتېرىيەلەرنى تىزگىنلەش رولىغا ئىگە. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ بېشى: سامساق، ئۇنى بېگەننىڭ تېنى ساق (ماقال).

سامساقگۈل ئى [سامساق + گۈل] گۈللەرنىڭ بىر خىلى، ئادەتتە مەنزىرە ئۈچۈن ئۆستۈرۈلىدۇ.

سامساقلىق ئى. سامساق كۆچۈرۈلگەن، سامساق ئۆستۈرۈلگەن يەر، سامساق ئېتىزى: سەي دۆيىنىڭ سامساقلىقىدا بىر توپ قىزلار ئوتخۇچىلىرى بىلەن يەرنى يۇمشىتىۋاتاتتى.

سامسىپەز ئى. سامسا يېقىپ ساتقۇچى كىشى.

سامسىپەزلىك ئى. سامسا يېقىپ سېتىش ئىشى، كەسپى: توختى 20 يىل سامسىپەزلىك قىلدى.

سامسىخانا ئى. سامسا يېقىپ ساتىدىغان دۇكان: ئۇلار بىر سامسىخانىدا تاماق يېيىشتى.

سام ـ هام <ئىرق> سام ۋە هام مىللەتلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. سامىلار ـــ غەربىي ئاسىيا، شىمالىي ئافرىقا ۋە ئافرىقا تۇمشۇقىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدىكى سام تىلىدا سۆزلىشىدىغان مىللەتلەرنىڭ ئورتاق نامى. هامىلار ـــ شىمالىي ئافرىقا، ئافرىقا تۇمشۇقى ۋە شەرقىي ئافرىقىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدىكى هام تىلىدا سۆزلىشىدىغان مىللەتلەرنىڭ ئورتاق نامى.

ساموراي ئى [ر< ياپون] ياپونىيەدىكى ئىمتىيازلىق فېئودال هەربىيلەر تەبىقىسىدىن بولغان كىشى: پادىشاھ سامورايلىرى. ياپونىيە سامورايلىرى.

سامورايلىق ئى ① سامورايلارغا خاس مىجەز ـ خاراكتېر، گەپ ـ سۆز، قىلىق ـ هەرىكەت. ② <تارىخ> ياپونىيەنىڭ مىلىتارىستلىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ياساۋۇللىرىنىڭ رىئايە قىلىدىغان بىر خىل فېئودال ئەخلاقى. ئۇنىڭ مەزمۇنى فېئودال هۆكۈمرانلارغا مۇتلەق سادىق بولۇش، ھەتتا ئۆزى ۋە ئائىلىسىدىكىلىرىنىمۇ هالاك قىلىشتىن باش تارتماسلىقتىن ئىبارەت.

سامىرسن ئى. قارىغاينىڭ بىر خىلى.

سامىي سۈپ [ئە] ئىشتكۇچى، ئاڭلىغۇچى: سامىي ئوقۇغۇچى. // سامىي بولماق.

سان I ئى ① شەيئىلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى، مىقدارى، سانىقى: بۇلار سان جەھەتتە ئۆتكەندىكىدىن كۆپ، سۈپەت جەھەتتىمۇ ياخشى. ② <مات> شەيئىلەرنىڭ مىقدارىنى ئىپادىلەيدىغان ئاساسىي ماتېماتىكىلىق ئۇقۇم. مەسىلەن، تەبىئىي سان، پۈتۈن سان، راتسىيونال سان، ئىرراتسيونال سان، ھەقىقىي سان، كومپلېكس سان ۋە تۆپ سان قاتارلىقلارغا ئوخشاش. ③ <مات> رەقەم: كىتابلارنىڭ خەتلىرى ناھايىتى تۆتۈق بولۇپ، ئۇنىڭدىكى سانلارنى پەرق قىلغىلى بولمايتتى. ④ گېئومېترىيە ـ ژۇرنالالارنىڭ قەرەل بويىچە چىققان نۇسخىلىرى: بۇگۈن «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلىنىڭ يېڭى سانى نەشردىن چىقتى. ⑤ <تىل> شەيئىلەرنىڭ ھېسابىنى، رەت تەرتىپىنى ياكى نومۇرلۇق بەلگىسىنى بىلدۈرىدىغان سۆز تۈركۈمى، مەسىلەن، بىر، ئىككى، بىرىنچى، ئىككىدىن بىر، ئۈچەيلەن، قىرىقچە دېگەنلەرگە ئوخشاش. ⑥ كۆچمە. يۇقىرىدىن پىلان بويىچە چۈشۈرۈلگەن نورمىا، ئىشتات: بىر ئامال قىلىپ قىزىم ئۈچۈن بىر سان ھەل قىلىپ بەرگەن بولسىڭىز بولاتتى. ⑦ كۆچمە. كۆڭلىگە پۈككەن پىلان: رەھمەتجان يەڭگىل تىن ئالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە مەلۇم سان پەيدا بولغانىدى. ⑧ <پەلس> شەيئىلەر مەۋجۇتلۇقىنىڭ كۆلىمى، شەيئىلەر تەرەققىياتىنىڭ دەرىجىسى، شۇنىڭدەك شەيئىلەرنىڭ سان ئارقىلىق ئىپادىلەشكە بولىدىغان مۇئەييەنلىكى. مەسىلەن، شەيئىلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى، چوڭ ـ كىچىكلىكى، ئېگىز ـ پەسلىكى، ئۇزۇن ـ قىسقىلىقى، ئېغىر ـ يېنىكلىكى ۋە تېز ـ ئاستىلىقى قاتارلىقلارغا ئوخشاش: ياسىن سىنىپ سانىغا كىرمەسمۇ ئائىلىدىن بىر ئورۇندۇق ئەكىلىپ سىنىپنىڭ بىر بۇرجىكىدە دەرس ئاڭلاۋەردى.

سانلار ئارقىمۇئارقىلىقى <مات> مەلۇم قائىدە بويىچە تىزىلغان بىر قاتار سانلار، مەسىلەن، 1، 3، 5، 7...، 2، 4، 6، 8... سانلار ئارقىمۇئارقىلىقى چەكلىك سانلار ئارقىمۇئارقىلىقى ۋە چەكسىز سانلار ئارقىمۇئارقىلىقى دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ.

سانماي سەككىز دېمەك ئاقىۋىتىنى ئويلىماي، خىيالغا كەلگەننى سۆزلىمەك: خوپ بوپتۇ. ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈگەن، سانماي سەككىز دېگەندەكىن خوپ بوپتۇ.

سانى يوق ساناپ بولغىلى بولمايدىغان، ساناقسىز؛ ناھايىتى نۇرغۇن: دەرۋازىنىڭ ئىچى ـ تېشىدا ماڭا ئوخشاش يول تالىشىپ تۇرغان ئات ھارۋا، ئۆكۈز ھارۋا، ئاتلىق، ئېشەكلىك، پىيادە كىشىلەرنىڭ سانى يوق.

سان II ئى <ئانات> ئادەم ۋە ھايۋان پۇتىنىڭ تىز بىلەن ساغرا ئوتتۇرىسىدىكى قىسمى، يوتا: سان سۆڭىكى. * قاسساپ كېلەرمىش سانىنى كۆتۈرۈپ، ناۋاي كېلەرمىش ناننى كۆتۈرۈپ (ماقال).

سانا ئى [ئە] <بوت> ① پۇرچاق ئائىلىسىدىكى كىچىك چاتقال. دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. بەلغەم، سەپرا، سەۋدا، كۆيگەن خىلىتلارنى چىقىرىش، دىماقنى پاكىزلاش، بەدەنگە جۈلا بېرىش، شەقىقە، جۇنۇن، باش ئاغرىقى، بېقىن ئاغرىقى قاتارلىقلارغا قارىتا شىپالىق رولى بار. ئۇ يەنە سۈرگە دورىسى ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. ② پۇنۇسنىڭ پىشقان ئۇرۇقى. شەكلى تاقىغا ئازراق ئوخشايدۇ. تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

سانائەت ئى [ئە] خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەبىئىي بايلىق مەنبەلىرىنى ئاچىدىغان ھەمدە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى ياسايدىغان ياكى بېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى ۋە بېرىم تەييار مەھسۇلاتلارنى پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان ماددىي ئىشلەپچىقىرىش تارمىقى ھەم ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان كارخانا ۋە زاۋۇت ـ فابرىكىلار يىغىندىسى: قول سانائىتى. يېرىك سانائەت.

سانائەت ئىنقىلابى <س ئىق> قول ھۈنەرنىڭ ئورنىنى ماشىنا ئىگىلەيدىغان، قول سانائەت دۆكانلىرىنىڭ ئورنىنى

زاۋۇتلار ئىگىلەيدىغان ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكا ئىنقىلابى، يەنى سانائەتلىشىش. سانائەت ئىنقىلابى 19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئالدى بىلەن ئەنگلىيەدە باشلىنىپ، 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، فرانسىيە، گېرمانىيە، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەردە كەينى ـ كەينىدىن تاماملاندى.

سانائەتچى ئى. سانائەت كارخانىلىرىغا ئىگە بولغان شەخس.

سانائەتچىلىك ئى. سانائەت ۋە ئۇنىڭغا دائىر ئىشلار: بولۇپمۇ سۆلالىلەر دەۋرىنىڭ ئاخىرلىشىپ، سانائەتچىلىكنىڭ تۇرتكىسىدە مەيدانغا كەلگەن كاپىتالىزمنىڭ ھەقىقىي مەندىكى ھازىرقى زامان جەمئىيەتلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرۈشى ئىقتىسادىنىڭ بىر قۇرۇمنىڭ مۇجۇتلۇققا بولغان تەسىرىنى تارىختىكى مىسلى كۆرۈلمىگەن پەللىگە يەتكۈزدى.

سانائەت ـ قاتناش سانائەت ۋە قاتناش ساھەلىرى.

سانائەتگەرلىك ئى. سانائەتچىلىك: ياۋروپا سېھىرگەرلىك ۋە جادۇگەرلىك بىلەن ئەمەس، تىجارەت ۋە سانائەتگەرلىك يولىدا چېلىشىپ، ئافرىقا ۋە ئاسىيانى ئەسىر ۋە بېقىندى قىلماقتا ئىدى.

سانائەتلەشتۈرمەك «سانائەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سانائەتلەشتۈرۈلمەك «سانائەتلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سانائەتلەشمەك پ. سانائىتى راۋاجلىنىپ زامانىۋىلاشقان سانائەت خەلق ئىگىلىكىدە ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلىمەك: ئالغا باسىمىز، تاغلار ئاشىمىز، سانائەتلەشكەن دۆلەت قۇرىمىز.

سانائىي «سانائى» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سانائىيە ئى [ر<لات] بىمارلار ياكى تېنى ئاجىز كىشىلەر دەم ئالغاچ داۋالىنىدىغان بىر خىل ئالاھىدە داۋالىنىش ئورنى: ئۆپكە كېسەللىرى سانائورىيەسى. ياشانغانلار سانائورىيەسى.

سانائىلىك «سانائى» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

سانائى ئى ① شەيئىلەرنى بىرمۇبىر، دانمۇدانە قىلىپ ساناش ۋە ساناشتىن كېلىپ چىققان نەتىجە: بىرىشتە سانىقى توققۇز، ئېلىشتا سانىقى ئوتتۇز (ماقال). ② ھېساب ـ كىتاب، ھېسابات: سانائى باشلاندى. دەپتەردىكى تىزىم بويىچە ئالدى بىلەن يىللىقچىلارنىڭ ئىسمى چاقىرىلىشقا باشلىدى. ③ سان، رەقەم: شۇ چاغلاردا سەندەك ئىدىم، يېڭى كىرگەن مەكتەپكە. كۆندۈرگەنىدىم قولۇمنى، سانائى بىلەن ھەرپكە.

سانائى سان ① <مات> 1، 2، 3، ... 100، 3000 دېگەنلەرگە ئوخشاش ئادەتتىكى پۈتۈن سانلار. ② <مات> ھېسابلاش ئۆلچىمى قىلىنىدىغان سانلار. ③ <تىل> شەيئىلەرنىڭ پۈتۈن سانىنى ئىپادىلەيدىغان «قانچە؟ نەچچە» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بولىدىغان سۆزلەر، مەسىلەن، 1، 5، 10، 100، 1000 غا ئوخشاش.

ساناقچى ئى. كونا. ۋاڭنىڭ مالىلىرىنى بېقىۋاتقان چارۋىچىلاردىن چارۋىنىڭ ھېسابىنى ئېلىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ۋاكالىتەن ئورۇنداشنىڭ كىشىسى: ۋاڭنىڭ تۆمۈر چارۋا سانىقىنى ئېلىپ بارىدىغان ساناقچىلىرى يولغا چىقىپتۇدەك.

ساناقسىز سۆپ ① سانالمىغان، سانى نامەلۇم: تۇنۇگۈن پەقەت ھاشىم ئاكامنىڭ قويىلا ساناقسىز قالغانىدى. ② كۆچمە. ھېسابسىز، نۇرغۇن: كېچە، سۇزۇك ئاسماندا ساناقسىز يۇلتۇزلار چاقنايتتى.

ساناقلىق سۆپ ① سانالغان، سانى مەلۇم: يانچۇقۇمدىكى پۇللارنىڭ ھەممىسى ساناقلىق. ② كۆچمە. بىرنەچچىلا، ئازلا: ئارىدىن ساناقلىق كۈنلەر ئۆتۈپ، زەي ـ شورغا قارشى ھەربىكەت دادۇي مىقياسىدا باشلىنىپ كەتتى.

ساناقلىق كۈنى قالماق ئۆمرى، ھاياتى ئاخىرلاشماق: ئانام شەھەردە يالغۇز، قارايدىغان ئادەم يوق، ئۇنىڭ ئۈستىگە قېرىپ ساناقلىق كۈنلىرىلا قالدى.

سانالماق «سانىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاش سانىلىپ كەلگەن يېڭى كېلىنلەرمۇ نۆۋەتنى كەلتۈرۈپ ئۆز لايىقىدا گەپ قىلىشتى.

سانايىنەپىسە ئى [ئە] كونا. بەدىئىي سەنئەت؛ بەدىئىي سەنئەت ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان بۆلۈم: ئۇيۇشمىنىڭ سانايىنەپىسە بۆلۈمى.

سانتونىن ئى [ئىنگ <فىران] ① <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسۈپ، پەيسىمان يېرىلىدۇ، ئالاھىدە خۇش پۇراقلا ئىگە، گۈلى باشسىمان گۈل رېتىدە. ② <تېب> ئورگانىك بىرىكمىدىن ئىبارەت بولغان بىر خىل دورا. يۇقىرىقى ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلىدىن تەييارلىنىدۇ. رەڭسىز ياكى ئاق رەڭلىك كىرىستال ھالىتىدە كېلىدۇ، مەددە چۈشۈرۈش رولىنى ئويناىدۇ.

سانتىگرام مىق [ر<فىران] بىر گىرامنىڭ يۈزدىن بىرىگە تەڭ ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى.

سانتىلىتر مىق [ر<لات] بىر لىتىرنىڭ يۈزدىن بىرىگە تەڭ سىغىم ئۆلچەم بىرلىكى.

سانتىمېتر مىق [ر<فىران] بىر مېتىرنىڭ يۈزدىن بىرىگە تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

سانتىمىللىمېتر مىق [ر<لات + گىرىك] بىر مېتىرنىڭ 100 مىڭدىن بىرىگە تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى.

سانجاق ① ئى. تارس. بايراق، تۇغ. ② سۆپ. مىخ ـ مىخ، زىچ: بىرىدىن يىرىم كېچىدە، چىقتى بوران شىددەتتە. دەھشەت سالدى، باغدىكى سانجاق مېۋە، كۆچەتكە.

سانجاق ـ سانجاق ① مىخ ـ مىخ، ناھايىتى زىچ، قويۇق قاتارلاشقان: ئۇلار تۆگىدىن چۈشۈرۈلگەن چاغدا سانجاق ـ سانجاق نەيزىلەرنىڭ ئارىسىدا تۇراتتى. ② غۇۋزەمەك ـ غۇۋزەمەك: ئۇ قىيا بۇرۇلۇپ، سانجاق ـ سانجاق ئۇزۇملەر ساڭگىلىشىپ تۇرغان ھويلىغا تىكىلدى.

سانجىتماق «سانجىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن ھەر كۈنى ھېلىقى تېۋىپقا يېڭنە سانجىتىپ تۇراتتىم.

سانجىشماق «سانجىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ئەكىبەر بىلەن ھاتەم ياۋا توڭگۇزغا ئۇزۇن نەيزىلىرىنى سانجىشتى.

سانجىغاق ئى. بېلىقنى سانجىپ تۇتۇشتا ئىشلىتىلىدىغان، ئارىسىمان نەيزىسى بار ئۇزۇن ساپلىق سايمان.

سانجىق ئى <تېب> ئىچكى ئەزالارغا ئۆتكۈر نەرسە سانجىلغاندەك بولۇپ تۇيۇلىدىغان قاتتىق ئاغرىق: يۈرەك سانجىقى. سانجىق تۇرۇپ قالماق.

سانجىقئوت ئى [سانجىق + ئوت] <بوت> ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى

تىك، كۆپ شاخلىنىدۇ. يوپۇرمىقى ئۇچ - تۆت قايتىلانغان پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق بولۇپ، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ. گۈلى سۇس سۆسۈن ياكى سېرىق، كونۇسسىمان گۈل رېتىدە بولىدۇ. دەريا ۋادىلىرى، ئورمان ياقىلىرى ۋە چاتقاللىقلاردا ئۆسىدۇ. يىلتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ھۆل ئىسسىقنى قايتۇرۇش، قاننى سوۋۇتۇش ۋە زەھەر قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

سانجىلماق «سانجماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆمەر باينىڭ بۇ ھېيلە - مىكىرلىك سۆزى تاشۋاينىڭ يۈرىكىگە نەشتەردەك سانجىلدى.

سانجما سۈپ. سانجىش ئارقىلىق بولىدىغان سانجىلغان: سانجما ئۇلاق.

سانجماق پ ① ئۇچلۇق، ئۆتكۈر نەرسىلەرنى كۈچ بىلەن كىرگۈزمەك، تىقماق: بىگىز سانجماق. * ھەركىم قىلار ئۆزىگە، يىڭنە سانجار كۆزىگە (ماقال). ② كۆچمە. ئۇچلۇق بىر نەرسە تىقىلغاندەك ئاغرىماق: تۈرسۈننىڭ قورسىقى سانجىپ ئاغرىشقا باشلىدى. ③ كۆچمە. گەپ بىلەن چېقىۋالماق: — ۋاي پۇلنى دەپ ئۆلۈپ بەرمە يەنە، — ئۇ ئەمدى چاقچاق قىلغان بولۇپ رەسمىي سانجىۋالدى.

سانداش سۈپ. سانى ئوخشاش، سانى تەڭ: ئاھ ئەجەب ئۆتتى ئەسىرلەر، چۆلنى چۆمكەپ قەبرىلەر، قۇم بىلەن سانداشمىكىن بۇ يۈرتقا كەلگەن جەبرىلەر.

ساندۇق [ئە] ① ئى. ئىچىگە كىيىم - كېچەك قاتارلىق نەرسىلەرنى سېلىپ ساقلاشقا بولىدىغان، ياغاچ ياكى تۆمۈردىن چاسا قىلىپ ياسالغان، ئېچىپ - يېپىشقا بولىدىغان ئائىلە بۇيۇمى: ياغاچ ساندۇق. تۆمۈر ساندۇق. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن كېلىپ، توشقۇچە قاچىلانغان نەرسىنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: مەلۇم بولدىكى، جەمئىي 1500 تال مىلتىق، 200 ساندۇق ئوق ئەكېتىلگەن.

ساندۇقچە ئى. كىچىك، كۆتۈرۈپ يۈرۈشكىمۇ بولىدىغان ساندۇق: بۇ مېنىڭ پەلەي سالىدىغان ساندۇقچەم.

ساندۇقچى ئى. ساندۇق ياسىغۇچى، ساتقۇچى: — ھەئە، — دېدىم مەن، — ساندۇقچىلارغۇ ئاز ئەمەسكەن، ئىككى ئۈستىنى كەڭرەك زىيارەت قىلدىم.

ساندۇقچىلىق ئى. ساندۇق ياساش، سېتىش ئىشى، كەسپى: خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ساندۇقچىلىق كەسپى بار. * زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەن ساندۇقچىلىقىمىزدا ئىپتىدائىي كەشپىيات — كۆن - چەم ساندۇق ۋە ياغاچ ساندۇقتىن ئىبارەت ئىككى تۈر مەۋجۇت.

ساندۇلۇق سۈپ ① ساندۇقى بار، ساندۇق ئورۇنلاشتۇرۇلغان، ساندۇق شەكىللىك: ساندۇقلۇق ئىشكاپ. ساندۇقلۇق كارىۋات. ② ساندۇق ياساشقا يېتىدىغان، ساندۇق ياساشقا لايىق: ئۇستام بىر ساندۇقلۇق ياغىچىم بار، بىر ساندۇق ياساپ بېرەلەملا.

ساندۇلاچ ئى < زوئول > ← **بۇلبۇل**.

سان - ساپا ← **سان - سۈپەت**: ئۇلار ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سان - ساپاسىغا بىردەك ئەھمىيەت بەرمەكتە.

سان - سالماق سان ۋە ئۇنىڭ سالمىقى؛ مىقدار ۋە ئۇنىڭ ئېغىرلىقى: بۇ كېچىدىكى خالىسانە ئىشتا ئابدۇرۇسۇللانىڭ قىلغان ئىشىنىڭ خېلى سان - سالمىقى بار.

سانسان ① ئى. يوڭى تەخمىنەن بەش سانتىمېتىر ئەتراپىدا ئۆسكەن قوزا تېرىسى. ② سۈپ. مۇشۇنداق تېرىدىن تىكىلگەن: ئۇنىڭ بېشىدا يېڭى سانسان قۇلاقچا بار ئىدى.

سان - ساناق سان، مىقدار ۋە ئۇنىڭ ھېسابى: ئەرلىرى خوتۇنلىرىدىن، خوتۇنلىرى ئەرلىرىدىن ئايرىلغانلارنىڭ سان - سانىقى يوق ئىدى.

سان - ساناقسىز سان - سانىقى يوق، ھېسابسىز كۆپ: ھېلىلا سان - ساناقسىز يۈلتۈزلار چاقناپ تۇرغان كۆك يۈزىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ كەتكەنىدى.

سانسكرىت ئى. قەدىمكى ھىندىستان: سانسكرىت تىلى.

سان - سۈپەت سان ۋە سۈپەت.

سان - سىپىر سان، مىقدار ۋە ئۇنى ئىپادىلىگەن رەقەملەر: قەغەزدىكى پىزىقلار ۋە سان - سىپىرلار ئېنىق كۆرۈنمەيتتى.

سانسىز سۈپ. ساناپ بولغىلى بولمايدىغان، بىھىساب، نۇرغۇن: سانسىز يۇلتۇزلار.

سانسىزلىغان سۈپ. ساناپ بولغىلى بولمايدىغان مىقدارداكى، سانى نۇرغۇن: تەكلىماكان چۆلىدە سانسىزلىغان شەھەر، بازارلار قۇم ئاستىدا قالغان.

سانلىق سۈپ ① سان بىلەن ئىپادىلەنگەن، مىقدارى سان بىلەن كۆرسىتىلگەن: سانلىق مەلۇمات. ② قېتىملىق، نۆۋەتلىك: بەشىنچى سانلىق يىغىن. ③ مىقدارى، سانى مەلۇم نىسبەتنى ئىگىلىگەن: ئاز سانلىق مىللەتلەر. // بەزىدە ھەقىقەت ئاز سانلىقنىڭ قولىدا بولىدۇ.

سانىتار ئى [ر] <تېب> داۋالاش ئورۇنلىرى ۋە ھەربىي قىسىملاردا خىزمەت قىلىدىغان تۆۋەن دەرىجىلىك مېدىتسىنا خادىمى.

سانىتاركا ئى [ر] <تېب> ئايال سانىتار، ھەمشىرە: بۇ تەكلىپكە بەزىلەر ئۇنىغان بولسىمۇ، بەزى سانىتاركىلار ئۇنىماي قالدى.

سانغۇچ ئى. رەقەملەرنى ئاپتوماتىك ھالدا خاتىرىلەيدىغان ئەسۋاب. ئادەتتە ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىلىرىدا كەڭ ئىشلىتىلىدۇ.

سانماق پ ① بىر - بىردىن، دانمۇدانە ئۆتكۈزۈپ سانىنى ئېلىپ چىقماق، سان - مىقدارىنى ھېسابلىماق: يېنىدا بىر پۇلى يوق تۆگىنىڭ چىشىنى سانىپتۇ (ماقال). * سەن تاش سانىساڭ، خەق قۇم سانايدۇ (ماقال). ② بىر - بىرلەپ تىلغا ئالماق، ئېيتىپ ئۆتمەك: ئالۋان - سېلىقى سانسىز، سانىساڭ يېتىشمەس سۆز. باھانە، سەۋەبى تولا، بايلار تويمىغۇر، ئاچ كۆز. ③ كۆچمە. ھېسابلىماق، دەپ بىلمەك: — ئېيتقىنا، كىم ئارزۇگۈلنى يىگىتلەردىن كەم سانايدۇ؟ — دېدى پاتىمە.

ساناپ دەسسىمەك ياخشى - يامان تەرىپى، ئاقىۋىتىنى ھېسابلاپ ئىش كۆرمەك: ساناپ دەسسىمىگەن ئىش مانا مۇشۇنداق بولىدۇ! تونۇمىغان خېرىدارغا نېسىگە مال بەرگەن نەدە بار ئىكەن؟ توپتوغرا 1000 كوي قولدىن كەتتى دېگەن گەپ!

سانىيەن رەۋ [ئە] پېز ت. ئىككىنچى بىر، يەنە بىر، سوئال: دۇئايىسالامدىن كېيىن سانىيەن سۆزلىمەي شۇلكى، ھەربىرلىرىنىڭ خەت - سالاملىرىنى تاپشۇرۇۋالدۇق.

ساھابە ئى [ئە] <دىن> مۇھەممەد پەيغەمبەرنى كۆرگەن ۋە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ سۆھبىتىدە بولغان كىشى.

ساھە (ساھەسى) ئى [ئە] ئىلىم - پەن، ئىدىيە ياكى ئىجتىمائىي پائالىيەت قاتارلىقلارنىڭ ھەربىر تارمىقى: جەمئى-

يەتتىنگ ھەممە ساھەلىرى ئورمانچىلىقتىن ئايرىلالمايدۇ.

ساھىب ئى [ئە] ① بىرەر نەرسىگە ئىگە بولغۇچى، ئىگە: نوپۇل مۇكاپاتى ساھىبى. ② بىرەر ئىشتا يارىدەملەشكۇچى خىزمەتچى، مۇلازىم: شاگىرت بولاي مەن ساڭا. ھەيران بىلمە ساھىبىنى. تاپشۇرارمەن قولۇڭغا، ئەمدى بەش يۈز تالىپنى.

ساھىبپەرمان ئى [ساھىب + پەرمان] پەرمان چۈشۈرگۈچى، پەرمان قىلغۇچى: ماڭا ئەمر قىلار بولساڭ قەلەمدە باغ بىنا قىل دەپ، قىلاي ئىجرا بۇ ئەمرىڭنى ئۆزۈڭ ساھىبپەرمان بول.

ساھىبتەدبىر سۈپ [ساھىب + تەدبىر] پەم ـ پاراسەتلىك، تەدبىرلىك: ئۇ ناھايىتى ساھىبتەدبىر كىشى. // بۇ كىشى بارلىق ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلارنىڭ ساھىبتەدبىرى ئىكەن.

ساھىبتەدبىرلىك ئى. پەم ـ پاراسەت، تەدبىر كۆرسىتىش ئىشى؛ تەدبىرلىكلىك، زېرەكلىكلىك: شۇنىڭدىن كېيىن ئىمامنىياز سوپى ئىمامىلىقنى قانداق چىڭ تۇتسا، ساھىبتەدبىرلىكنىمۇ شۇنداق تۇتتى.

ساھىبجامال [ئە] ① سۈپ. گۈزەل ھۆسن ـ جامالغا ئىگە، چىرايلىق، زىبا: سىزگە ئەقلى ـ ھوشى جايىدا ۋە ساھىبجامال بىر قىزنى لايىق كۆرۈۋاتىمەن. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

ساھىبجامالىلىق ئى. چىرايلىقلىق، زىبالىق: ئۇلارنىڭ ساھىبجامالىلىقى ئالدىدا ئايمۇ خىجالەتتە قالىدىكەن دەپ ئاڭلاپتۇ.

ساھىبخانا ئى [ئە + پ] ① ئۆي ئىگىسى، سورۇننى ئۇيۇشتۇرغۇچى: ساھىبخانا مېھمانلارنى ئاشقا تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن ھەممەيلەن تاماق يېيىش بىلەن بولۇپ كېتىشتى. // ساھىبخانا يىگىت ئۇنىڭالغۇنىڭ توپچىسىنى باستى. ② مەلۇم بىر پائالىيەتكە تەكلىپ قىلىپ ئۇيۇشتۇرغۇچى تەرەپ ياكى شەخس: ساھىبخانا كومانداﻻ.

ساھىبخانىلىق ئى. مېھمان كۈتۈش ئىشى، ساھىبخانىلار قىلىدىغان ئىش ـ ھەرىكەت: مەنسۇر ساھىبخانىلىق قىلغاچ ئەكىرىدىن ئاڭلىغانلىرىنى كۆپچىلىككە ئېيتىپ بەردى.

ساھىبدەۋران سۈپ [ساھىب + دەۋران] راھەت ـ پاراغەتتە ياشىغۇچى، دەۋر سۈرگۈچى: ئەي يىگىتلەر ئارسلانى قىلىچنى تەشرىپ قەدەم، ساھىبدەۋران بولۇڭ ھۆرى غىلمان ئىچىدە.

ساھىبقەلەم ئى [ساھىب + قەلەم] قەلەم تەۋرەتكۈچى، مۇئەللىپ: خوتەن قەدىمدىن ھازىرغىچە ساھىبقەلەملەر ئۆچۈن بىر مۇقەددەس تېما بولۇپ كەلدى.

ساھىبقىران ئى [ئە] بەختلىك تۇغۇلغان، بەخت يۇلتۇزى پارلىغان ئوغلان: بۇ قۇلنى ئۆلتۈرۈپ نامەرد بولمىدىم، مېنىڭدەك ساھىبقىران يەنە بولۇرمۇ؟

ساھىبقىرانلىق ئى. بەختلىك،غەمسىز يۇرگەن ئوغلانلارغا خاس ئىش ـ ھەرىكەت، قىلىق.

ساھىبكامال سۈپ [ئە] پىز ت. كامالەتكە يەتكەن.

ساھىل ئى [ئە] ① دېڭىز، دەريا، كۆلىلەرنىڭ قىرغىقى، بويى: پاراخوت بارغانسېرى دېڭىزساھىلىغا يېقىنلاپ كەلدى. ② كۆچمە. ئەتراپ، دائىرە: سامساق مەن ئۆگەنگەن دەستۇرلاردا قۇرساق ساھىلىگە مۇناسىپ دورىلاردىن بىرى ئىكەن.

ساۋاب ئە ① ئى <دىن> دىنىي ئەقىدە بويىچە خۇدانىڭ مەرھىمىتىگە لايىق ئىش ـ ئەمەل: ـــ ئاجىز ـ ئورۇقلارغا ياخشىلىق قىلىش ساۋاب، ـــ دېدى ئۇ ماڭا نەسىھەت قىلىپ. ② ئى. كۆچمە. ياخشى ئىش، ياخشىلىق: ساۋابنىڭ كۆتى تۆشۈك (ماقال). ③ سۈپ. ئارتۇق، ئەۋزەل، ياخشى: دادام رەھمىتىمۇ «يەر كۆكەرتكەندىن ساۋاب ئىش يوق، شۇڭا، دېھقانغا جەننەتنىڭ ئىشكى ئوچۇق» دەيتتى.

ساۋابلىق ① سۈپ. قىلسا ساۋاب بولىدىغان، ساۋاب دەپ قارىلىدىغان، مەرھەمەتكە لايىق: ئەي بۇرادەر رەھمە قىلغىن بۇ نۆۋەتمۇ سەن ماڭا، بۇ ساۋابلىق ئىشقا ياغقاي تەڭرىدىن رەھمەت ساڭا. ② ئى. ساۋاب دەپ قارالغان ئىش، ئەمەل: مەنكى نوروز بەگ ئىككى دۇنيالىق ساۋابلىقنى نەزەردە تۇتۇپ مەخسۇمنى سېتىۋېلىپ خارلىقتىن قۇتقۇزدۇم. ③ سۈپ. خەيرلىك، ياخشى: دۇنيادا ئەڭ ساۋابلىق ئىش ـــ يېتىم ـ يېسىرلارنىڭ بېشىنى سىلاش.

ساۋات ئى [ئە] ① ئوقۇش ـ يېزىشتىن خەۋەردارلىق، ئوقۇش ـ يېزىشنى بىلىش، خەت ـ ساۋات: ساۋات چىقارماق. ② بىرەر ساھەگە مۇناسىۋەتلىك زۆرۈر مەلۇمات، بىلىم: سىياسىي ساۋات. ھەربىي ساۋات. ③ تەلىم ـ تەربىيە، چۈشەندۈرۈش: سىلەر ماڭا ساۋات سۆزلەپ بەرمەي، چىققان ھادىسىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بېرىڭلار!

ساۋاتسىز سۈپ ① خەت ـ ساۋاتى يوق، ئوقۇش ـ يېزىشنى بىلمەيدىغان: ساۋاتسىز ئادەم. // ساۋاتسىزنىڭ ساۋاتىنى چىقارماق. ② يېتەرلىك بىلىمى، مەلۇماتى بولمىغان: مەن بۇ ساھەدە ساۋاتسىز. ماتېرىيال، زاپچاس دېگەنلەرنى ئۇقمايمەن.

ساۋاتسىزلىق ئى. خەت تونۇماسلىق، خەت ـ ساۋاتى يوقلۇق: مەن ئۆتمۈشتە ساۋاتسىزلىقنىڭ دەردىنى كۆپ تارتقان.

ساۋاتلىق سۈپ. خەت ـ ساۋاتى بار، ئوقۇش ـ يېزىشنى بىلىدىغان: بۇ شېئىرنى ساۋاتلىق ئادەملەرنىڭ كۆپچىلىكى يېزىۋالغان.

ساۋاتماق «ساۋىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: موللام خەلپەتكە كەلمىگەن بالىلارنى بىردىن ساۋاتقىلى باشلىدى.

ساۋاشماق «ساۋىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: بالىلار قاتار ئولتۇرۇپ، ئالدىلىرىدىكى يۇڭلارنى ساۋاشماقتا ئىدى.

ساۋاغ ئى. كىگىز چىلىكتە يۇڭنى ساۋاپ تىتىدىغان چۇۋۇق، تاياقچە.

ساۋاق ئى [ئە] ① ئوقۇتۇش پائالىيىتى داۋامىدا دەرسلىك ياكى ماتېرىياللارنىڭ بەلگىلىك ۋاقىت ئىچىدە ئۆتۈلىدىغان بۆلىكى، دەرس: ساۋاق ئالماق . ساۋاق بەرمەك . * مەن ياسايمەن، سەن ئاۋارە بولما، سەن موللامنىڭكىگە بېرىپ ساۋۇنقىنى يادلاۋەرگىن. ② كۆچمە. ئۆگۈشسىزلىقلاردىن يەكۈنلەنگەن، ئىبرەت ئۆچۈن پايدىلىنىدىغان سەلبىي تەجرىبە؛ ئىبرەت: قادىرلارنىڭ ئائىلىسىنىڭ نىكاھ تۇيۇپىلىدىن ۋەيران بولغانلىق پاجىئەسى بۇنىڭغا بىر جانلىق ساۋاق.

ساۋاقداش ئى. بىرگە ساۋاق ئالغان، بىرگە ئۆگەنگەن كىشى: بۇلارنىڭ بىر قىسمى غۇلجىدا بىرگە ئوقۇغان تەڭتۇر ساۋاقداشلار ئىدى.

ساۋاقداشلىق ئى. بىرگە ئوقۇش، بىرگە ئۆگىنىش ۋە شۇ سەۋەبلىك ئورنىتىلغان مۇناسىۋەت: كۆڭلۈمدە ئەنۋەرگە نىسبەتەن ساۋاقداشلىق ھۆرمىتىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى.

ساۋالماق «ساۋىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ چۇۋۇق بىلەن تازا ساۋالدى.

ساۋام مىق. پاختا، يۇڭ قاتارلىقلارنىڭ بىر قېتىم ساۋاشقا بولىدىغان بۆلىكى: بىر ساۋام يۇڭ.

ساۋۇت ئى <ھەرب> قەدىمكى زامانلاردا بەدەننى نەيزە ـ قىلىچ ۋە ئوق زەربىسىدىن ساقلاش ئۈچۈن جەڭدە كىيىلگەن، تۆمۈر پارچىلىرىنى بىر ـ بىرىگە ئۇلاش ياكى پولات سىملىرىن

توقۇش ئارقىلىق تەييارلانغان ئۇرۇش كىيىمى.

ساۋۇتچى ئى. ساۋۇت ياسىغۇچى كىشى: ئۇ شەھەردىكى داڭلىق تۆمۇرچى ۋە ساۋۇتچىلارنى يېغىپتۇ.

ساۋۇتلۇق سۈپ. ساۋۇتى بار، ئۇستىگە ساۋۇت كىيگەن: ئوڭ ياقتىن ساۋۇتلۇق، قالقان-قىلىچلىق لەشكەرلەر كېلىپ قورشىدى.

ساۋۇماق پ ① يۇڭ، پاختا قاتارلىقلارنى ساۋاغ بىلەن ئۇرۇپ، تىتىپ، توپا ـ چاڭلاردىن ئاجراتماق: پاختا ساۋىماق. ② قامچا، چوڭ قاتارلىقلار بىلەن ئۇرماق: يايلار بەرمىگەننى ساۋايتتى، ماڭمىغاننى باغلايتتى.

سائىل ئى [ئە] ئارىلاپ يۈرۈپ تىلەمچىلىك قىلغۇچى، تىلەمچى: ھەممە يەر تىلەمچى، سائىللار بىلەن تولۇپ كەتتى.

ساي ئى ① تاغ ئارىسىدىكى جىرا؛ تاغ ياكى تۆپىلىك ئارىسىدىكى سۇ ئاقىدىغان جاي: باي بايغا باقار، سۇ سايغا ئاقار (ماقال). ② يېرى شېغىللىق تۇز كەتكەن جاي: خوتەنگە بارغۇچە ھەمىتنىڭ سېپىدىن ئۆتىمىز.

ساي كەلمەك دىيال. ياپسا كەلمەك، ئۆيغۇن، مۇۋاپىق كەلمەك، دەل كەلمەك.

سايا رەۋ. دىيال. بايا، ھېلىقى.

سايات رەۋ. دىيال. بايات، ھېلىلا.

سايار سۈپ. دىيال. ئانچە چوڭقۇر بولمىغان، دۆڭ: سايار كۆل.

سياق سۈپ ① ھەر يەردە ئۆز بېشىمچە يۈرىدىغان، ئىگە ـ چاقسىز، سەرگەردان: سياق بالا. سياق يىگىت. // سياق يۈرگەن تياق يەر (ماقال). ② توپقا قوشۇلماي يۈرىدىغان، بىباش: سياق كالا.

سياقداماق پ. توپقا قوشۇلماي يۈرمەك: بىز كاللار سياقداغاندا پىڭىلداپ يۆگۈرۈپ بېرىپ كاللارنى قايرىپ كېلەتتۇق.

ساياقلىق ئى. باشباشتاقلىق، ئۆز مەيلىچە كەلسە ـ كەلمەس يۇرۇش: بىر مىللەتنىڭ چۈشكۈنلۈكى ئايالىلاردىكى سياقلىقتا روشەن ئىپادىلىنىدۇ. بۇ ئەرلەردىكى قەيسەرلىكنىڭ بەربات بولغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. * ئاخىرى تەۋەككۇل بىلەن ھەر يەرنى كېزىپ سياقلىق قىلىشقا كىرىشتىم.

سياڭغۇ ئى. دەريا سۈيىنىڭ تېيىز جايى: دەريا سياڭغۇسىدىن ئەكرەمنىڭ كۆپۈپ كۆكىرىپ كەتكەن جەسىتى تېپىلدى.

سايان ئى. تەرەپ، تامان، ياق: قار بىلەن مۆلدۈر يېغىپتۇ، تولىسى تاغلار سايان. ئالتە ئاي توشمىغۇچە، قاراتمىدىك ئۆيلەر سايان.

سايامەت ئى [ئە] دەم ئېلىش، كۆڑۈش، سەيلە قىلىش ئۈچۈن باشقا جايلارغا قىلىنغان زىيارەت، سەپەر: شۇ كۈنى پادىشاھنىڭ سايامەتكە چىقىدىغان كۈنى ئىكەن.

سايامەتچى ئى. سايامەت قىلغۇچى كىشى: 923 ـ يىلى ئەرەب سايامەتچىسى ئىبىن مۇھەننى ئىدىقۇتقا كەلدى.

سايامەتچىلىك ئى. سايامەت قىلىش ئىشى ۋە مۇشۇ ئىشنى ئۈيۈشتۇرۇش مۇلازىمىتى: يېقىنقى يىللاردىن بېرى سايامەتچىلىك ئىشلىرى يەنمۇ راۋاجلاندى.

سايامەتگاھ ئى [ئە + پ] سايامەت قىلىنىدىغان مەنزىرىلىك جاي: مەغرىبكە بېرىپ بۇددا «كالامۇللاسى» نى ئەكېلىش يولىدىكى چىرايلىق مەنزىرىلىك يەرلەر غەربىي رايونىنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش ـ گۈللەندۈرۈش ئىشلىرىنىڭ بارغانسېرى تەرەققىي قىلىشى بىلەن پەيزىلىك سايامەتگاھلارغا ئايلىنىپ قاپتۇ.

سايامەتنامە ئى [ئە + پ] <ئەد> بىرەر سايامەتچىنىڭ سايامەت جەريانىدا كۆرگەنلىرىنى يېزىپ، بارلىققا كەلتۈرگەن ئەسىرى.

سايە ئى [پ] ① كۈن نۇرى چۈشمىگەن سالقىن جاي: ۋىزىلداپ كۆيدۈرۈپ كېتىپتۇ ئاپتاپ، يا بىرەر سايىمۇ يوق ئىكەن شۇ تاپ. ② يورۇقلۇقنى، كۈن نۇرىنى توسقان نەرسىنىڭ كۆلەڭگۈسى: ئەگرىنىڭ سايىسىمۇ ئەگرى (ماقال). ③ كۆچمە. شەپە، ئەسەر، ئالامەت: ئانىنىڭ چىرايىدىن قانداقتۇر بىر ئەندىشىنىڭ سايىسى ئەگىپ يۈرگەندەك قىلاتتى. ④ كۆچمە. غۇۋا كۆرۈنۈش: خىياللىرىم كەتتى ئۇزاققا، كۆز ئالدىمدا دەھشەتلىك سايە. ⑤ كۆچمە. ھىمايە، پاناھ؛ مەدەت، ياردەم: ـــ جېنىم ئۇكام، ـــ دەپتۇ ئۇلار، ـــ سېنىڭ سايەڭدە بىزمۇ مال ـ چارۋىلىق بولۇپ قالغان بولساق؟

سايە بولماق ① سايە ھاسىل قىلماق، سايە بەرمەك: سېرىق سۆگەت سايە بولار. سېرىق ئادەم ئوغا بولار (ماقال). ② كۆچمە. ھىمايىچى، پاناھ، ياردەمچى بولماق: كۆز ياشلىرىڭىز دەردىڭىزگە سايە بولالمايدۇ. ③ئارقىسىدىن يۈرمەك، ئەگەشمەك: ـــ ئەتىدىن كەچكىچە ماڭا سايە بولۇپ يۈرسەن، مەقسىتىڭ نېمە زادى؟ ـــ دەيدى ئۇ ئالىمغا خاپا بولۇپ.

سايە قىلماق ① مەلۇم بىرنەرسە بىلەن يورۇقلۇق ياكى كۈن نۇرىنى توسۇپ سايە چۈشۈرمەك. ② كۆچمە. تەۋسىيە قىلماق، ئۇندىمەك: شۇنداق تەقسىر، مەن ئۇزاقى يىللا ئۆزلىرىگە بۇ ئىشنى سايە قىلغانىدىم، ئۆزلىرى ئانچە قىزىقمىغان ئىدىلە.

سايىسىدىن قورقماق ھەممە نەرسىدىن قورقماق، بەك قورقۇنچاق بولۇپ كەتمەك: كۈس ـ كۈس گەپ دېگەننى ئايدىڭدا سايىسىدىن قورقىدىغان ئادەملەر قىلىدۇ.

سايىسىدىن ئۈركۈمەك ← **سايىسىدىن قورقماق**.

سايدۇرماق «سايماق I» نىڭ ئىپتىلانمىسى.

سايراتماق ① «سايرىماق» نىڭ ئىپتىلانمىسى. ② «سايرىماق» نىڭ ئىپتىلانمىسى: مەن ساڭا ئاشىق بولۇپ، سۆيدۈم يۈرەكتىن بىر ئۆمۈر. ئىشقىڭ بۇلبۇل كەبى ئىشقىڭدا سايراتقىنى مېنى. ② ماھارەت بىلەن خۇش كۈيلەر چالماق (ساز ـ مۇزىكا ھەققىدە): سايرىتىمەن دۇتار، رىمنى چىمەن تاغدا ياري ـ يار، كۆرەلمەسلەر يىغلاشسۇن ھەسرەت ـ داغدا ياري ـ يار. ③ «تا ـ تا ـ تا ـ تات» ئاۋاز چىقىرىپ كېلىشتۇرۇپ ئاتماق: رەيھان ئىسھاقنىڭ قولىدىكى پىلىموتنى ئالدى ـ دە، چولاق تامنىڭ ئۈستىگە قويۇپ سايرىتىۋەتتى.

سايراشماق «سايرىماق» نىڭ ئىپتىلانمىسى: بىرىڭ بۇلبۇل، بىرىڭ تۇتى، سايرىشىڭلار ياري ـ يار، بىرىڭ ئايدەك، بىرىڭ كۇندەك، بەخت بولسۇن ياري ـ يار.

سايرىماق پ ① يېقىملىق، خۇش ئاھاڭدا ئاۋاز چىقارماق (قۇشلار ھەققىدە): بىزنىڭ سىنىپتىكى جاپپارنىڭ ئىككى سېرىق قۇشقىچى بار ئىكەن، بەك سايرايدىكەن. ② مۇڭلۇق كۈيدە ئاۋاز چىقارماق: قولۇمدا يەنە سايرىدى راۋاب، ناخشامنى ئېيتتىم بۇلبۇلدەك سايراپ. ③ كۆچمە. چاڭ كەلتۈرمەك، ياڭراتماق: جەڭگاۋار سىگنال خەلق ئەسكەرلىرىنى تېز يىغىلىشقا چاقىرىپ، جەڭ مارشىغا سايرىماقتا ئىدى. ④ كۆچمە. سەلب. بىر خىل ئاھاڭدا توختىماي سۆزلىمەك؛ ۋاتىلداماق: ـــ بىر ئېغىز گەپ قىلىپ قويسام، سايراپلا كەتتىڭغۇ؟ ـــ دەيدى ئۇ ئەمەتكە كۇلۇپ تۇرۇپ.

سايغاق I ئى <زوئول> بىر خىل ھاشارات. شەكلى ھەرگە ئوخشاپ كېتىدۇ، تېنىنىڭ سىرتىدا قارامتۇل سېرىق

رەڭدە يۇمشاق تۈكلىرى بولىدۇ، ئېغىز ئورگىنى رودىمېنتلاشقان، چىشسى كالا تۈكلىرى ئارىسىغا تۇخۇم سالىدۇ، لىچىنكىسى كالا تېنىدە پارازىت ياشاپ، يېتىلگەندىن كېيىن كالا دۇمبىسىدىن تېشىپ چىقىدۇ، يەرگە چۈشكەندە بولسا قورچاقلا ئايلىنىدۇ.

سايغاق Ⅱ سۈپ. توپىقا قوشۇلماي يۇرىدىغان، بىباش، سياق: سەنزە سايغاق كالىدەك ئۆزۈكنى بىزدىن قاچۇرىسەن.

سايغاق Ⅲ ئى. دىيال. سانجىغاق.

سايغاقدىماق پ. توپتىن ئايرىلماق: ئۇنىڭ كاللىرى سايغاقداپ قاچتى.

سايغاقلىق ئى. باشباشتاقلىق، سياقلىق: چوڭ داداڭ سايغاقلىق قىلىپ قېچىۋىدى، بېشىم قېتىپ گاڭگىراپلا قالدىم.

سايلاتما ئى. دىيال. سايۇەنلىك، لاپاس.

سايلاتماق «سايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سايلاشماق «سايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: باللار لۇتپۇللانى تام گېزىتىگە رەسسام قىلىپ سايلاشتى.

سايلام ئى ① بېلەت تاشلاش ياكى قول كۆتۈرۈش قاتارلىق ئاۋاز بېرىش يولى بىلەن ۋەكىل ياكى مەسئۇل خادىملارنى سايلاش ئىشى: ئەگەر سايلام ئۆتكۈزسەك، ئاممىا جەزمەن ئەزمەتنى يېزا باشلىقى قىلىپ سايلايدۇ. ② مۇشۇنداق سايلاش ئىشى ئېلىپ بېرىلىدىغان يىغىن، مۇراسىم: ھاجى توختى بۇ سايلامدا كىمنى قوللاش كېرەكلىكى توغرىسىدا سۆزلىدى.

سايلامسىز رەۋ. سايلام ئۆتكۈزمەي، سايلىماي: سايلامسىز تەيىنلىمەك.

سايلاملىق رەۋ. سايلام ئۆتكۈزۈپ، سايلاش ئارقىلىق: سايلاملىق تەيىنلەش.

سايلانغۇچى ئى. سايلانغان ياكى سايلىنىدىغان شەخس، كىشى.

سايلانماق «سايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇغراخان زاۋۇت پارتكومىنىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا سايلانغانىدى.

سايلىغۇچى ئى. سايلاش ھوقۇقىغا ئىگە پۇقرا: سايلامدا ھەربىر سايلىغۇچىنىڭ پەقەت بىرلا ئاۋاز بېرىش ھوقۇقى بار.

سايلىق ئى. تاش ۋە شېغىل بىلەن قاپلانغان، كەڭ كەتكەن قاقاس جاي؛ ساي: ئاپتوبۇس ئىككى سائەتتىن كۆپرەك يول يۈرگەن بولسىمۇ، سايلىقتىن چىقىپ بولالمىدۇق.

سايلىماق پ ① قول كۆتۈرۈش ياكى بېلەت تاشلاش ئارقىلىق ۋەكىل ياكى مەسئۇل خادىملىققا كۆرسەتمەك، تەيىنلىمەك: خەلق سامساق ئاكىنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى قىلىپ سايلىدى. ② باھالاش، سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئىلغاپ چىقماق، تاللىماق: ئۇلار رازىيەمنى مۇنەۋۋەر خىزمەتچى قىلىپ سايلىدى.

سايماق Ⅰ پ ① سانجىماق: بېلىق سايماق. ② ئۇچلۇق نەرسىنى دېۋەيلىمەك: ئۇ قوللىرىنى كۆزۈمگە سېيىپ تۇرۇپ تىللىدى.

سايماق Ⅱ پ. دىيال. سانماق، ھېسابلىماق، كۆرمەك.

سايمان ئى. ئىشلەپچىقىرىش ۋە كۆندىلىك تۇرمۇش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب، ئۇسكۇنە: تەجرىبە شىرەسى ئوستىگە تۇرلۇك سايمانلار قويۇلغانىدى.

سايمان ـ جابدۇق سايمان ۋە جابدۇق، ئومۇمەن تۇرلۇك ئۇسكۇنە ـ ئەسلىمىلەر.

سايمانلىق سۈپ. سايمان قىلىشقا، سايمان ياساشقا بولىدىغان، سايمان ياساشقا لايىق: سايمانلىق پولات.

سايوز ئى [ر] ① سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى. ② ئىتتىپاق، بىرلەشمە: يازغۇچىلار سايوزى.

سايۇا ئى [پ <ئە] ئۆزۈمنىڭ بىر تۈرىنىڭ نامى.

سايۇا ئۆزۈم <بوت> ← **سايۇا**.

سايىپەردەس سۈپ [پ] <بوت> سايىدا ئۆسۈشكە مۇۋاپىقلاشقان، سايىغا ماسلاشقان: سايىپەرەس ئۆسۈملۈك.

سايىداتماق «سايىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەيھانەم باشاق تېرىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنى سايىدىتىدىغان جاي ئىزدەۋاتاتتى.

سايىداشماق «سايىدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئورمىچىلار كۈن تىكلەنگەندە، ئۆستەڭ بويىغا بېرىپ سايىداشتى.

سايىدىماق پ. سايە جايدا ئارام ئالماق، سالقىندىماق: يازنىڭ تونۇردەك ئىسسىقىدا بىز بۇ دەرەخ ئاستىدا سايىداپ كىتاب كۆرىمىز.

سايىزار سۈپ. سايە چۈشۈپ تۇرىدىغان، سايىلىق: سالام دەپ ئىشىك ئېچىپ كۆكتە قۇياش، ئالمىگە جىلۋىنىپ باققىنىدا سايىزار مەھەللىدە ئويناق ئېغىن، يالتىراپ ئالتۇن بولۇپ ئاققىنىدا.

سايىسىدا تىر ① سايە ئاستىدا. ② ئارقىلىق، ئارقىسىدا؛ تۈپەيلى، تۈپەيلىدىن: بۇغداينىڭ سايىسىدا قارىمۇق سۇ ئىچىپتۇ (ماقال). * ئۆزلىرىنىڭ ئاتىدارچىلىق بىلەن قىلغان ئىلتىپاتلىرى سايىسىدا بىر ئاز پۇللۇق بولۇپ قالدۇق.

سايىسىز سۈپ ① سايىسى يوق، سايە چۈشۈرمەيدىغان: سايىسىز دەرەخ. ② سايە چۈشمەيدىغان، قاقاس: سايىسىز قاقاس يەر.

سايىقى سۈپ. دىيال. ھېلىقى، بايىقى.

سايىك ئى [پ] دىيال. كۆك كىشمىش ئۆزۈم.

سايىلاندۇرماق پ <تېب> نۇر ئارقىلىق سايىسىنى، تەسۋىرىنى چۈشۈرمەك.

سايىلاندۇرۇش ئى <تېب> بىمارغا ئىچكى ئەزالارنى روشەنلەشتۈرۈپ بېرىدىغان نۇر ئۆتكۈزمەس دورىلارنى يېگۈزۈپ ياكى ئوكۇل قىلىپ، ئەزالارنى رېنتگېن ئاپپاراتىدا روشەنلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭدىكى كېسەللىك ئەھۋاللىرىنى تەكشۈرۈش ۋە ئېنىقلاش.

سايىلىق ① سۈپ. سايىسى بار، سايە چۈشۈپ تۇرىدىغان: سايىلىق باغ. ② ئى. سايە يەر: بىز سايىلىقتا ئولتۇردۇق. ③ ئى. سايە چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئورنىتىلغان قۇرۇلما، سايۇەن: دادام بۇ سۆگەتنى ھويلىمىزغا بىر سايىلىق بولارمىكىن دەپ تىككەنىكەن.

سايىن تىر. ۋاقىت مەنىسىدىكى سۆزلەر بىلەن كېلىپ، ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ ۋاقىت ئۆتكەنسېرى تەدرىجىي كۈچەيگەنلىكى ياكى تەكرارلانغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: فابرىكىمىز ئىشلەپ چىقارغان مەھسۇلاتنىڭ.يىلسايىن ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، ئۇنىڭ دائىرىسى كېڭىيىشكە باشلىدى.

سايۇەن ئى [پ] ① كۈن نۇرى ياكى يامغۇردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۈستىگە كۈنلۈكسىمان رەخت تۈتۈلغان قۇرۇلما: ئۇ سايۇەن ئاستىدا ئولتۇرۇپ دوغاپچىلىق قىلىۋاتاتتى. ② كۆچمە. باشپاناھ، ھامىي، خەيرخاھ: ئۇ ئەڭ ئېغىر كۈنلەردە ئۆزىگە سايۇەن بولغان ئاشۇ ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنى ئېسىدىن چىقارمىغانىدى.

سايەۋەنلىك سۇپ. ئۇستىدە سايەۋىنى بار، سايەۋەن ئورۇنلاشتۇرۇلغان: كىچىك خانىش دائىم يىپەك سايەۋەنلىك كۆرىكەم سەيلە كېيىسىگە ئولتۇرۇپ كۆلدە ئويناپتتى.

سەبدەر ئى <بوت> كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن، گۈلى سېرىق ياكى بىنەپشە رەڭدە ئېچىلىدۇ. ئادەتتە ھويلا ۋە باغچىلاردا مەنزىرە ئۈچۈن ئۆستۈرۈلىدۇ.

سەبرە ئى [پ <ئە] <بوت> گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك. ئۆسۈملۈك تېنى تەركىبىدىكى شىرنىسىنى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ، تەرەتنى راۋاۋان قىلىش، ئاشقازاننى كۈچەيتىش ۋە ھەيز ماڭدۇرۇش روللىرىغا ئىگە. «ئالوي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سەبنامە ئى [ئە + پ] تىللاپ، ھاقارەتلەپ يېزىلغان خەت: ئۇلارنىڭ ئورنىدا سۇلتان ئەلىگە ئاتالغان بىر سەبنامە بار ئىكەن.

سەبىي سۇپ [ئە] ① ۋايىغا يەتمىگەن، گۆدەك، كىچىك: بۇ گۈل ـ گىياھلار گويا ئۇسسۇل ئويناۋاتقان سەبىي قىزلارنى ئەسلىتەتتى. ② تۇرمۇش تەجرىبىسى كەم، كۆپ ئىش كۆرمىگەن، نادان: ئۇنىڭ بۇ قىلىقى سەبىي قىزنى گاڭگىرىتىپ قويدى. ③ كۆچمە. ھېيلە ـ مىكىردىن يىراق، پاك، ساپ: سەبىي دىللارغا ئەجدادىڭ پىغان، مۇڭ دادى ئىز سالدى، بۇ چاغ يانغان ئىدى قەھرۇغەزەپ گۈلخانى سەئىپتىنىڭ.

سەبىيلىك ئى. سەبىيلەرگە خاس خاراكتېر، تۇرق ـ ھالەت: جەرەن كۆزى، سۇزۇك لەۋلىرىدىن ئۇنىڭ سەبىيلىكى روشەن ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

سەپ I ئى [ئە] ① كىشىلەرنىڭ مەلۇم تەرتىپتە تىزىلغان قاتارى: سەپكە تىزىلماق. سەپ بولماق. ② مەلۇم مەقسەتتە ئۇيۇشقان كىشىلەر توپى، تارماق، ساھە: ۋاھاپ ياشلار سېپىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ③ جەڭ ياكى كۈرەشتە بىر رەھبەرلىك ئاستىدا تەشكىللەنگەن قوشۇن ۋە مۇشۇنداق قوشۇن ئورۇنلاشقان جاي: ئالدىنقى سەپ.

سەپكە ئاتلانماق ① تەشكىللىنىپ ھازىرلانماق، تەييارلانماق: پوسكام گۈلباغ گۈڭشېھىدا 4300 دىن ئارتۇق كىشى سەپكە ئاتلىنىپ، كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش بويىچە دولقۇن قوزغەتتى. ② كۈرەشكە، جەڭگە كىرمەك: خەلق ئازادلىقى ئۈچۈن ھەممىز قەسەمياد قىلىپ، سەپكە ئاتلىنايلى.

سەپنى يارماق بەلگىلىك دائىرىدە قارشىلىق كۆرسەتكەن، توسقان مەلۇم قوشۇننى، توپنى بۆسۈپ ئۆتمەك: دورغىلار قانچە قىلسىمۇ، سەپنى يېرىپ ئاسمىغا يېقىنلىشالمىدى.

سەپ II ئى. پەم: ھەيدەر، راست، سەن تۇجۇپىلەپ ئىشلەپ، سەپ بىلەن پۇل خەجلەپ بېيىغان ئادەمسەن.

سەپ III ئى . دىيال. بولغۇسى قىز ئۇچۇن تەييارلانغان ئۆي جاھازلىرى.

سەپەچ ئى [پ] سەللىنىڭ بىر تۈرى، يەنى ئىشانلىق سەللىسى: بۇ بەش لىباس كۆلاھ، جەندە، سەپەچ، سەندەل ۋە سۇف كېپەندۇر.

سەپەر I ئى [ئە] سەپەر ئاي. ھىجرىيەنىڭ 2 ـ ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى 2 ـ ئاي. 29 كۈن بولىدۇ.

سەپەر II ئى [ئە] مەلۇم بىر ئىش ياكى زىيارەت ئۈچۈن بىر جايدىن يەنە بىر جايغا بېرىش؛ يول: ھاتەم ئۆتكەن ئىشلارنى بىرمۇ ـ بىر سۆزلەپ بەردى ۋە بۇ قېتىمقى سەپىرىنىڭ مەقسىتىنى دېدى.

سەپەرچى ئى. سەپەرگە چىققان ياكى سەپەردە بولغان كىشى: ئايىغى قەيەردە بىلمەيمىز ئۇنىڭ، ئايىغى ئۇزۇلمەس سوتانلارنىڭ، ھەم باردىمۇ سەپەرچى بەخت قوينىدا، جەننەتتىن ـ جەننەتكە قويغاندەك قەدەم.

سەپەرداش ئى. سەپەردە بىرگە بولغان كىشى، سەپەردىكى ھەمراھ: ئالىمجان مەن بىلەن سەپەرداش ئىدى.

سەپەرداشلىق ئى. سەپەردە بىرگە بولۇش، سەپەردە بىرگە يۈرۈش، سەپەردىكى ھەمراھلىق: بىزنىڭ سەپەرداشلىقىمىزمۇ شۇ يەردە تاماملانغانىدى.

سەپەرسىز سۇپ. سەپەرگە چىقمىغان، سەپەر قىلمىغان: ئۇنىڭغا بۇ سوئالنىڭمۇ سەپەرسىز ھەل بولمايدىغانلىقى ئايان بولدى.

سەپەرلىك سۇپ. سەپىرى بار، سەپەرگە ئىگە: تىجارەتچى بىلەن مالنىڭ مۇناسىۋىتى تىجارەتچى تۇرمۇشنىڭ دولقۇنسىمان ئۆزگىرىشچان، سەپەرلىك خاراكتېرىنى بەلگىلىگەن.

سەپەرۋەر سۇپ [ئە + پ] جەڭگىۋار ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن، تەييارلانغان: سەپەرۋەر قىلماق.

سەپەرۋەرچى ئى. بىرەر ئىش، پائالىيەتكە باشقىلارنى سەپەرۋەر قىلغۇچى، جەلپ قىلىپ ئۇيۇشتۇرغۇچى: لەيلىگۈل بۇ ئىشلارنىڭ سەپەرۋەرچىسى ئىدى.

سەپەرۋەرلىك ئى. مەلۇم بىر ئىش ياكى پائالىيەتنى ئورۇنلاش يولىدىكى جەڭگىۋار، قىزغىن تەييارلىق ھالىتى ۋە شۇنداق ھالەتكە يۈزلەندۈرۈش، دەۋەت: سەپەرۋەرلىك يىغىنى. سەپەرۋەرلىك دوكلاتى.

سەپەن رەۋ [ئە] سەپراس، سەپ ـ سەپ.

سەپەن ئېيتماق ئۇن سېلىپ، ۋاقىراپ كىشىلەرنى ناماز ياكى ۋەز ـ نەسىھەت ئاڭلاش ئۈچۈن سەپراس بولۇشقا، جەم بولۇشقا چاقىرماق.

سەپتۇرۇلمەك «سەپتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شال مايسىلارغا قۇرۇق دورا سەپتۇرۇلگەنلىكتىن، تەدرىجىي قارىداشقا باشلىدى.

سەپتۇرمەك «سەپمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خامانغا سۇ سەپتۇردى.

سەپچى I ئى. دىيال. قىرنىڭ ئېگىز ـ پەس، ئوي ـ دوڭغۇللىرىنى ئېلىپ تۇزلىگۈچى.

سەپچى II ئى. قوغۇنىنىڭ بىر تۈرى.

سەپداش ئى [ئە + پ] ① <ھەرب> ھەربىي خىزمەتتە بىرگە، بىر سەپتە بولغان كىشىلەر (بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن): ئۇلار ئۇرۇش مەيدانلىرىدا بىر خەندەكتە جەڭ قىلغان يېقىن سەپداشلاردىن ئىدى. ② كۆچمە. بىر ساھە، بىر تەشكىلات ياكى بىر ئورۇندا بىرگە ئىشلىگەن، كۈرەش قىلغان كىشىلەر (بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن): بىلال ئەزىزى لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ يېقىن سەپدىشى ئىدى.

سەپداشلىق ئى. سەپداشلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت، سەپداشلارغا خاس يېقىنلىق: سەپداشلىقىمىز يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا ماقۇل بولدۇم.

سەپرا [ئە] ① ئى <تىب> سارغۇچ رەڭلىك، تەمى ئاچچىق، ئۆتكۈر سۇيۇقلۇق. جىگەردە ئىشلىنىپ ئۆت خالتە ـ

سىغا چۈشۈپ قويۇقلىشىدۇ. ئۇ مايلارنى پارچىلاپ ھەزىم قىلىشقا ياردەم بېرىدۇ. سەپرا خىلىتى ئۈستۈنلۈكىنى ئىگىلىگەن كىشىلەر روھىي جەھەتتە ئىتتىك، ئاسان ئاچچىقلىنىدىغان، كۆز ئېقى ۋە تىلى سارغۇچ، ئۇيقۇسى كەم بولىدۇ. ② ئى. قەي، قۇسۇق: سەپرا قىلماق. ③ سۈپ. كۆچمە. ئاسانلا ئاچچىقلاپ قالىدىغان، چېچىلغاق، تېرىككەك: قاتتىق يىللارمۇ ئۆتتى. قابىل دېھقان جامى سەپرا بوۋايغا ئايلاندى.

سەپرا خالتىسى ئاسانلا ئاچچىقلاپ قالىدىغان خاراكتېر، ئادەت: بىزنىڭ دۇيجاڭ تازا بىر سەپرا خالتىسى ئادەم. ھازىر ئۆيىگە كىرمەيلى، كېيىن كەيپىنى كۆرۈپرەك ئاندىن سۆزلەشمەمدىمىز؟

سەپراسىغا تەگمەك ئاچچىقىنى كەلتۈرمەك، زەردىسىنى قاينىتماق: بۇ كۆتۈلمىگەن ھادىسە بەزىلەرنىڭ سەپراسىغا تەگدى.

سەپراسى ئۆرلىمەك بەك ئاچچىقى كەلمەك. جۇدۇنى تۇتماق، قاتتىق ئاچچىقلانماق: ھېكىم سۆزلىگەنسېرى ئابدۇللا داۋۇتنىڭ سەپراسى ئۆرلىدى، ئۇ ئۇجۇدى تىترىگىلى تۇردى.

سەپراس رەۋ. رېتى، قاتارى بىلەن، قاتار ـ قاتار: ئەتراپتىكى لەشكەرلەر سۇغا جابدۇنۇپ قوللىرىغا قورال ـ ياراغ ئالغان ھالدا سەپراس تۇراتتى.

سەپرالاشتۇرماق «سەپرالاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سەپرالاشتۇرۇشماق «سەپرالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سەپرالاشتۇرۇلماق «سەپرالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەپرالاشماق پ. ئاچچىقلىنىدىغان، چېچىلىدىغان بولۇپ قالماق؛ سەپرا بولماق، ئاچچىقلانماق: مەھبۇبە ئېلىنىڭ سەپرالاشقان چىرايىغا قاراپ ئازابلىناتتى.

سەپرالاندۇرماق «سەپرالانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سەپرالاندۇرۇشماق «سەپرالاندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سەپرالاندۇرۇلماق «سەپرالاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەپرالانماق پ ← **سەپرالاشماق**: سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كىشىلەرنىڭ سۆزلىرى قۇلىقىغا كىرمەيدىغان، كىشىلەرگە گەپ قىلىشنىمۇ خالىمايدىغان، خىلۋەتخانىسىغا كىرۋالسا ھېچكىمنى كىرگۈزمەي يېرىم كۈنلەپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرىدىغان، كىشىلەر كۆپرەك گەپ قىلسا سەپرالىنىپ ۋاراقراپ كېتىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

سەپرالىق ① ئى. ئاسانلا ئاچچىقلاپ قالىدىغان مىجەز، خاراكتېر: ئۇ ئەركىننىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، سەپرالىقى تۇتتى ـ دە، زەردە بىلەن ۋاراقلىرىدى. ② سۈپ. بەدەندىكى سەپرانى كۆپەيتىدىغان، سەپرانى قوزغايدىغان: سەپرالىق نەرسىلەر جىگەرگە زىيانلىق.

سەپرائوت ئى [سەپرا + ئوت] <بوت> سوزاپ ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، كىچىك يوپۇرماقلىرى تۇخۇم شەكلىدە، گۈلى ئاق ياكى سۇس بىنەپشە رەڭلىك كېلىدۇ. يىلتىزى ئاق ۋە پوستى قېلىن. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى ئالاھىدە خۇشبۇي پۇرايدۇ. ئادەتتە يىلتىز پوستى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. يەل ھەيدەش، ھۆللۈكنى يوقىتىش، زەھەرنى كېسىش ۋە قېچىشقاقنى بېسىش روللىرىغا ئىگە.

سەپسالدۇرماق «سەپسالماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سەن بۇ رەسىمنى ياسىنىنىڭ ئالدىغا قويۇپ سەپسالدۇرۇپ باق.

سەپسالماق پ. دەققەت بىلەن سىنچىلاپ قارىماق، تەپسىلىي قاراپ چىقماق: ئالمىخانىنىڭ بېغى بار، گۈل تۈۋىدە چېچى بار، ئالمىخانىغا سەپسېلىكلار ئوڭ قېشىدا مېڭى بار.

سەپ ـ سەپ رەتلىك بىرقانچە سەپ، قاتار ـ قاتار: شەھەر خەلقى كوچىلارنى سۈپۈرۈپ سۇ چېچىپ، گۈر ئوغلى ئىبراھىمنىڭ ئىسىمقبالغا سەپ ـ سەپ بولۇپ چىقىشتى.

سەپسەتە ئى ① <پەلس> توغرا پىكىر قىلىش قائىدىسىگە خىلاپ پىكىر. ئۇ كىشىلەرنىڭ ئوبيېكتىپ شەيئىلەر ۋە ئۇلارنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى خاتا ئەكس ئەتتۈرۈشىدۇر. ② تېگى يوق، ئاساسسىز، قۇرۇق گەپ: سەپسەتە ساتماق.

سەپسەتىچى ئى. ئاساسسىز، بىمەنە گەپ قىلغۇچى، قۇرۇق گەپ، سەپسەتە ساتقۇچى: سەپسەتىچى كۆنمەس ئىشتا مۇشەققەتكە، يوقنى بار دەپ كۆز يۇمغۇسى ھەقىقەتكە.

سەپسەتىچىلىك ئى. يالغان نەزەرىيەلەرنى توقۇش، ئاساسسىز، بىمەنە گەپ قىلىش، قۇرۇق گەپ سېتىش ۋە مۇشۇنداق ئادەت: ئالىم دېگەن سەپسەتىچىلىكىنى ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن بىرنېمە.

سەپسەتىۋاز ئى← **سەپسەتىچى**.

سەپسەتىۋازلىق ئى← **سەپسەتىچىلىك**.

سەپسېلىشماق «سەپسالماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئابدۇۋايىتنىڭ بېشىدىن ئايىغىچە بىرقۇر سەپسېلىشتى.

سەپكۇ ئى. كىگىز چىلىكتە چىغدانغا سېلىنغان يۇڭغا سۇ سېپىدىغان چىغ سۈپۈرگە.

سەپكۇچ ئى: سۇ قاتارلىق سۈيۇقلۇقلارنى ئۇششاق تامچە قىلىپ چاچىرىتىپ چۈشۈرۈپ بېرىدىغان تورسىمان جوغىسى بار ئاپتۇۋا شەكلىدىكى قاچا.

سەپكۇن ئى <تېب> ① بىر خىل تېرە كېسىلى. بۇنىڭدا يۇزدە، بەزىدە بەدەندە سارغۇچ قوڭۇر ياكى قارا قوڭۇر رەڭدىكى ئۇششاق داغلار پەيدا بولىدۇ، ئاغرىمايدۇ ۋە قېچىشمايدۇ. ② يۇزدە بولىدىغان شۇ خىل داغ: رۇقىيەنى بۇرنىنىڭ ئەتراپىدىكى شالاڭ سەپكۇنلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، چىرايلىق قىز دېيىشكە بولاتتى.

سەپكۇنلۇك سۈپ. سەپكۇنى بار، سەپكۇن قاپلىغان: شەمەرنىڭ سەپكۇنلۇك يۈزى ئېسىلىپ، لەۋلىرى تىترىدى.

سەپلەتمەك «سەپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سەپلەشمەك «سەپلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سەپلەنمەك «سەپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مۇتلەق زور كۆچىلىك ئورۇنلاردا كادىرلار تېخى سەپلىنىپ بولغىنى يوق.

سەپلىك سۈپ. سەپكە تىزىلغان، سەپ تۈزگەن؛ رەتلىك: ئاتلىق قىسىملار ھەر قاتىرى ئوچ ئاتتىن تۈزۈلگەن ئۈزۈن سەپلىك تاقىملار بويىچە يورغىلىتىپ مېڭىش ھەرىكىتىنى كۆرسەتتى.

سەپلىمە سۆپ. سەپلەش، تولۇقلاشقا ئىشلىتىلىدىغان: سەپلىمە بۇيۇم. سەپلىمە ھۆججىتى.

سەپلىمەك پ ① ئېھتىياجغا ئاساسەن بوش، كەم قالغان ئورۇننى ئادەم ياكى ماددىي نەرسىلەر ئارقىلىق تولۇقلىماق: ئۇلاردىن قايسىبىرى كېمەيسە يەنە بىرىنى سەپلەشكە ئىمكان يوق ئىدى. ② ئالماشتۇرماق: ئۇنى قالدۇرۇۋېتىپ، ئورنىغا سىزنى سەپلەدىم ـ دە، ئىشنى تامام قىلدىم. ③ قاتماق، قوشماق: دادىمىز ئۆلگەندە، ئۇنىڭ قولىدىكى ماتا ـ چوتالىرى قەرزگە يەتمەي، ئۆيدىكى جابدۇقلارمۇ سەپلەپ بېرىلدى.

سەپمەك پ ① سۇيۇقلۇقنى توزان ياكى تامچە قىلىپ باشقا نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە پۈركۈمەك، چاچماق: ھېلىقى بېيىت ئېيتقۇچى قولىدىكى چاينى ئايالىنىڭ يۈزىگە سەپتى، ئۆينى كۆلكە ئاۋازى قاپلىدى. ② تالقان ياكى ئۇن ھالىتىدىكى نەرسىلەرنى باشقا نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە توزۇتماق، چاچماق: يارىنىڭ ئۈستىگە توز سەپتۇ (ماقال). ③ بىر تەكشى تارقىتىپ چۈشۈرمەك، سالماق: ئۇنىڭ ئاق يەرنى كۆرسىلا ھەر خىل ئورۇقلارنى سەپتى قويۇپ كېتىدىغان ئادەتى بار ئىدى. ④ كۆچمە. تاراتماق، يايماق، چاچماق: ئويغىنىمەن ئاۋازىنىڭ قولىقىمغا يەتكەندە، تاڭ چولپىنى نۇرىنى يوزلىرىمگە سەپكەندە.

سەت سۇپ ① كۆرۈنۈشى كىشىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلمايدىغان، چىرايلىق ئەمەس، كۆرۈمسىز: ياشىنىڭ سەتى يوق، قېرىنىڭ چىرايلىقى يوق (ماقال). ② ئەيىب دەپ قارىلىدىغان، ئۇياتلىق: يىگىت ئادەمگە «ئالىمەن دېگەن قىزنى تارتقۇزۇپ قويۇپتۇ» دېگەندەك سەت ئىش يوق. ③ كۆچمە. قۇلاقسا ياقمايدىغان، يېقىمسىز ئىشتىلىدىغان، قوپال: ئۇلار سەت ئاۋازدا ۋاقىرىشىپ ـ جارقىرىشىپ كەينىگە يېنىشتى. ④ «ياخشى ئەمەس، يامان، ئۇيات» دېگەن مەنىسىدە كېسىم رولىدا كېلىدۇ: بۇ ھالغا چۈشۈپ قېلىش ھەقىقەتەن سەت.

سەت بولىدۇ بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنى قىلماسلىققا ئۇندەپ ئېيتىلىدۇ: بولدى قىلسىلا، دادىسى، گەپ بولسا چىرايلىق قىلسىلا، بۇنداق ۋاقىراۋاتقىلى، قولۇم ـ قوشنىلار ئاڭلىسا سەت بولىدۇ.

سەتەك ① ئى. چىرايلىق كىيىنىپ، پەرداز قىلىپ يۈرىدىغان ئايال: سەن تونۇمىسەن ئۇ سەتەكنى؟ قالتىس ياسىنىپتۇ جۇمۇ! ② سۇپ. گۈزەل، چىرايلىق، كېلىشكەن: بىچارە ئايال ياش ۋاقتىدا خېلى سەتەك، ئەپچىل بولغىيتتى؟

سەتەكلەشمەك پ. چىرايلىقلاشماق، گۈزەللەشمەك، سەتەك بولماق.

سەتەكلىك ئى. چىرايلىق كىيىنىپ، پەرداز قىلىپ ئۆزىنى باشقىلارغا چىرايلىق، گۈزەل كۆرسىتىشكە ئورۇنۇش ئادىتى؛ چىرايلىقلىق، ساھىبجامالىلىق: ئۇ بىر زامانلاردا سەتەكلىكى بىلەن نى ـ نى يىگىتلەرنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىۋالغانىدى.

سەتچىلىك ئى. كىشىلەر ئالدىدا ئۇيات ۋە خىجىللىقتا قالمىدىغان ئىش ـ ھەرىكەت، قىلىق: ھايال بولماي تېزرەك كەلگىن، ئۇ كىشىنى يالغۇز تاشلاپ قويۇشمۇ سەتچىلىك.

سەتر ئى [ئە] پېز ت ① باسما ياكى يازما ماتېرىياللارنىڭ ھەربىر يولى، قۇر: ھاسىل بولۇر قەترىلەردىن، بولۇر دېۋانلار ھاسىل سەترلەردىن. ② كۆچمە. قورۇق، سىزىق: ئېھا! ئەجەب چاغ ياشلىق باھارى، قايدا كەتتىڭ ئەمدى سەن قېچىپ، قىچقارمىغان مېھمانەدەك سۆرۈن، سەترلەرنى ئەپتىمگە چېتىپ.

سەترەنج ئى [پ < ھىندى] شاھماتقا ئوخشاش قەدىمىي ئويۇن: ھەر كىشى ئوينىسا سەترەنجىنى، ئۆزىگە تاپقۇسە ئۇر ئۆز رەنجەنى، ھەر كىشىكى مات بولسا ئىككى پىل بىلەن، دەردى چ ئايدۇ ئىككى ئون بەش يىل بىلەن.

سەتلەشتۇرمەك «سەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ تەلەتىنى زىيادە سەتلەشتۇردى ـ دە، تىلىنى چىقىرىپ، ئىسقىرتىپ، قولىدىكى سۇيۇق لاينى ئانىغا چاچتى.

سەتلەشتۇرۇلمەك «سەتلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەتلەشمەك ① «سەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ـــ ئۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى سەتلىشۇاتىدۇ، ـــ دېدى بالا يىغلاپ تۇرۇپ. ② سەت، كۆرۈمسىز بولۇپ قالماق: لايلار چاپلىشىپ، كەتتىم سەتلىشىپ، قېچىشتى ئۇلار تېخى سەكرىشىپ. ③ باشقىلار ئالدىدا سەت، يېقىمسىز، ئۇياتلىق قىلىقلارنى قىلماق: سىزگە بىركىم ئوت ئېلىشىپ بەر دېدىمۇ؟ يولىڭىزغا مۇڭدۇرۇك سەتلەشمەي!

سەتلىك ئى. كۆرۈمسىزلىك، چىرايلىق ئەمەسلىك: ۋايجان، ئۇنىڭ سەتلىكىنى دېمەمدىغان، قارىسا قورقۇسى كېلىدۇ.

سەتلىمەك پ. تىللىماق، ئەيىبلىمەك، ھاقارەتلىمەك: رەيھان ـ نى بۇ ئىشى ئۈچۈن بەك سەتلەپ كەتتى.

سەتە (سەتەي) ئى [ئە] پېز ت. نەرسىلەرنىڭ ئۈستۈنكى تەرىپى، يۈزى: ئېھە، گۈزەللىك! گۈزەللىكمۇ شۇنداق بولاركەن، چوغدەك قەلب تۇن قوينىغا زىننەت قوشاركەن، يەردە يۇلتۇز، يۇلتۇز ئەمەس نۇرلۇق چىراغ ئۇ، كۆك سەتھىدە ئۇكەرنىمۇ نۇرسىز قىلاركەن!

سەتىن ئى [ر<فىران] يىپەككە ئوخشاش پارقىراق، تورلىما يوللۇق يىپ رەخت.

سەجئە ئى [ئە] <ئەد> قاپىيەلىك نەسر. بۇ كۆپرەك خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا ئۇچرايدىغان ئالاھىدە بىر شەكىلدۇر. خەلق چۆچەكلىرى ۋە داستانلارنىڭ نەسرىي يول بىلەن يېزىلغان جايلىرىمۇ «سەجئە» دېيىلىدۇ.

سەجدە ئى [ئە] <دىن> نامراز ئوقۇغان، ئىبادەت قىلغانلارنىڭ بېشىنى ئېگىپ، ئىككى قولىنى يەرگە تېرەپ، پېشانىسىنى يەرگە تەگكۈزۈشى: بۇنى كۆرگەن ھاتەم خۇشاللىقىدىن خۇداغا شۈكۈرلەر قىلىپ سەجدىگە باش قويدى.

سەجدە قىلماق ① <دىن> نامراز ئوقۇغان ياكى ئىبادەت قىلغاندا تىز چۆكۈپ، ئىككى قول بىلەن يەرنى تېرەپ، پېشانىنى يەرگە تەگكۈزمەك، باش قويماق. ② كۆچمە. باش ئەگمەك، بويسۇنماق، تىز چۆكمەك: يىگىت كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىسا ئالامەت يوغان بەتھەيۋەت 77 دۆڭە يىگىتكە سەجدە قىلىپ، يەر سۆيۈپ يانقۇدەك.

سەجدىگاھ ئى [ئە + پ] ① سەجدە قىلىدىغان جاي: سەجدىگاھقا باش قويماق. ② كۆچمە. مۇقەددەس، ئەزىز، ئۇلۇغ جاي: بۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ كاللىسىدا داستىخاندىن باشقا ھېچقانداق ئۇلۇغ سەجدىگاھ بولمايتتى.

سەدەپ ئى [ئە] . بەزى يۇمشاق تەنلىكلەرنىڭ يالتىراق، قاتتىق قاسرىقى: سەدەپ قۇلۇلىسى.

سەدەپگۈل ئى [سەدەپ + گۈل] ← جەزبۇزار.

سەدپارە سۇپ [پ] ① يۇز پارە، پارە ـ پارە: سەدپارە يۈرىكى چېكىدۇ پىغان،// يۈرىكىم سەدپارىسى، باسما كۆڭلەكلىك جۇۋان. ئەجەب يامان دەردى بار، شايە كۆڭلەكلىك جۇۋان. ② كۆچمە. پەرىشان، ۋەيران: زىۋىر ـ

شا سىلەردىنمۇ بەتتەرەك سەدپارە!

سەدپارچىلىق ئى. پاراكەندىچىلىك، پەرىشانلىق، بىئارامـ لىق: شۇ سەدپارچىلىقتا بىرىڭلەر چوقان سالىسىلەر، شۇنداق قىلىپ مېھمانىنىڭ كۆڭلىنى ئاچمىز.

سەددىچىن ئى [ئە + پ] «جۇڭگو سېپىلى» دېگەن مەنىدە. سەددىچىن سېپىلىنى كۆرىستىدۇ.

سەددىچىن سېپىلى <جۇغ> مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 3 ـ ئەسىردە چىن شىخوڭ دۆلەتنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن شىمالدىكى ھۇنلارنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ھەرقايسى بەگلىكلەر قۇرغان سېپىللارنى تۇتاشتۇرۇش ئاسـ ساسىدا سالدۇرغان ئۇزۇن سېپىل. غەربتە جيايۇگۇەندىن باشلـ نىپ شەرقتىكى شەنخەيگۇەندە ئاياغلىشىدۇ. ئومۇمىي ئۇزۇنـ لۇقى تەخمىنەن 6700 كىلومېتىر كېلىدۇ.

سەدرە ئى [ئە] يېز ت. مۇقەددىمە، باشلىنىش: «راك مۇقاـ مىنىڭ باشلىنىش مۇزىكىسى»نى تۇردىئاخۇن ئاكا بىرنىچى تېكىستىدە مۇنداق سەدرە بىلەن باشلايدۇ.

سەدىر ئى [ئە] ۋاقىلىق تۇزۇمدە كەتۋالنىڭ يېتەكچىلـ كىدە ئاش يىغىدىغان ۋە ساقلىغا قارايدىغان كىشى.

سەدىقە ئى [ئە] <دىن> ① تىلەمچى ياكى موھتاجلارغا بېرىلىدىغان ئىنئام، خەير ـ ئېھسان: مەخسۇت بەگ 30 مىڭ داچەن سەدىقە تارقاتتى. ② نىجات ئىزدەپ، ئەزىز ئەۋلىيا ـ ئەنبىـ يالارنىڭ روھىغا ئاتاپ خۇدا يولىدا بېرىلىدىغان ئېھسان: مەسچىتلەرنىڭ سەدىقە كىرىمىنى خەلقە، ئىسلامغا پايدىلىق ئىشلارغا ئىشلىتىش كېرەك.

سەدىقە ـ پىتىر <دىن> روزا ئاخىرلىشىپ ئېغىز ئېچىلـ غاندا قىلىنىدىغان سەدىقە ۋە سەدىقە قىلىنىدىغان نەرسە.

سەدىقىچى ئى. سەدىقە تىلىگۈچى.

سەدىقىخانا ئى. خەلقتىن سەدىقە يىغىپ يېتىم ـ يېسىر، مۇساپىرلار ئۈچۈن سەرپ قىلىدىغان ئورۇن: قەشقەردە بۇرۇن سەدىقىخانىلار قۇرۇلغانىدى.

سەر I مىق [پ] ئېغىرلىق ئۆلچىمى بىرلىكى، بىر جىڭنىڭ ئوندىن بىرى: بىر سەر ئالتۇن. بىر سەر كۆموش. * مىڭ سەرنى يوقاتقان بىر سەر (ماقال).

سەر II [پ] يېز ت ① ئى. باش، كاللا. ② سۈپ. ئالدىنقى قاتاردىكى، خىللانغان، باشلامچى: سەر لەشكەر.

سەراپ I ئى [پ] مۇنچا، ھاممام: سەراپقا چۈشمەك.

سەراپ II ئى [پ] ← **ئېزىتقۇ**: يىراقتا بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي غايىب بولۇپ كېتىۋاتقان سەراپ بىزنى ئېزىتقۇرالمىدى.

سەرەبىل ئى [پ] <بوت> مەرۋايىتگۈل: ئوندىن قالسا كاپۇسـ تا، سەرەبىل، گۈلكاپۇستا، كۈدە، پېدىگەن، قىزىلچا قاتارلىقلار ئەڭ ياخشى كۆكتات ھېسابلىنىدۇ.

سەرەتان ئى [ئە] <ئاستـر> ① سەرەتان بۇرجى. ② 24 مەۋسۇمنىڭ سەككىزىنچىسى. مىلادىيە 20، 21 ياكى 22 ـ مايلارغا توغرا كېلىدۇ: سۇمبۇلدا سۇ سال، مىزاندا تەر، سەرەتاندا ئور (ماقال). ③ راك: ھازىر ئۇيغۇر تېبابىتى شىپاخانىلىرى سەرەتان، بەرەس (ئاقكېسەل) كېسەللىكلىرى ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، بۇنىڭغا دورا ۋە چارىلەر تېپىۋاتىدۇ.

سەرەتان بۇرجى <ئاستر> ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ تۆتىنچىسى. ئاستىرونومىيەلىك ئۇزۇنلۇقى °90 تىن °120 قىچە. ئەسلىي ئورنى سەرەتان يۇلتۇز تۈركۈمىدە بولۇپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن جەۋزا يۇلتۇز تۈركۈمىگە يۆتكەلگەن. ھەر يىلى 22 ـ ئىيۇننىڭ ئالدى ـ كەينىدە قۇياش بۇ بۇرجقا كېلىدۇ، بۇ ۋاقىتتىكى مەۋسۇم يازلىق كۈن توختىشى بولىدۇ.

سەرەڭگە ئى. ئوت ھاسىل قىلغۇچى بىر خىل بۇيۇم، قېيى قۇتا شەكلىدە، ئىچىدە ئىنچىكە ياغاچ پارچىلىرىدىن قىلىنغان ئۇششاق تاللىرى بولىدۇ. تاللىرىنىڭ بىر ببشى فوسفور ياكى گۈگۈرت بىرىكمىلىرىگە چىلانغان، قېپىنىڭ يان تەرىپىگە فوسفور سۈركەلگەن. تېلىنى قېپىغا سۈركىگەن ھامان ئوت ھاسىل بولىدۇ.

سەرەمەس ئى <تېب> تىلما كېسىلى.

سەرەمجان [پ] ① ئى. ئۆي، زال قاتارلىقلارنىڭ ئىچىگە قويۇلغان بىسات، جاھاز، جابدۇق قاتارلىق نەرسە ـ كېرەك: ئۆي سەرەمجانلىرى. ② سۈپ. ھەممە نەرسىلەر خىلى ـ خىلى بىلەن ئۆز جايى ـ جايىغا رەتلىك تىزىپ قويۇلغان؛ تەرتىپـ لىك، رەتلىك: ھويلا ئىچى شۇنچە پاكىز، سەرەمجان، گۈللۈكلەردىكى گۈللەر كىشىنىڭ زوقىنى قوزغاپ تۇراتتى. ③ سۈپ. ئىشنى جايى ـ جايىدا، تەرتىپلىك، رەتلىك بېجىرىدىغان؛ ئىنچىكە ۋە پۇختا ئىش قىلىدىغان: سەرەمجان ئادەم. سەرەمجان ئايال.

سەرەمجانلاشتۇرماق «سەرەمجانلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ بۇ كىچىككىنە خانىسىنى قايسى قىز كېلىپ شۇنچە چىرايلىق سەرەمجانلاشتۇرۇپ بەردى؟

سەرەمجانلاشتۇرۇلماق «سەرەمجانلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پېشايۋان ئوتقاشتەك گىلەمغا بىلەن سەرەمـ جانلاشتۇرۇلدى.

سەرەمجانلاشماق پ ① سەرەمجانى بار بولماق: ئۆيلىرى ئوبدانلا سەرەمجانلىشىپ قالدى. ② سەرەمجانلىرى رەتلىك، جاي جايىغا قويۇلماق، سەرەمجان ھالەتكە كەلمەك، سەرەمجان بولماق: ياغاچلار ئىشچىلارنىڭ قىزغىن ھەرىكەتلىنىشى بىلەن بىردەمـ دىلا سەرەمجانلاشتى.

سەرەمجانلانماق پ. سەرەمجانلاشماق: ھەيدەر ئەپەندى ئۆزىنىڭ ئاددىي سەرەمجانلانغان، پاكىز ئۆيىدە تۇمۇر خەلپىنى مېھمان قىلىپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ غەمكىن چىرايىغا پات ـ پات قاراپ قويياتتى.

سەرەمجانلىق ئى. سەرەمجان بولغان ھالەت: تەكشۈرگۈچىلەر ئەتراپىتىكى ئادەتتىن تاشقىرى تازىلىق ۋە سەرەمجانلىقتىن ھەيران بولغانلىقىنى يوشۇرالمىدى.

سەربەست سۈپ [پ] يېز ت. ئۆزىنى ئەركىن ھېس قىلـ غان؛ ئەركىن، مۇستەقىل: ئىچىپ سۈنغان شارابىڭنى بولۇپ مەست، ئېلىپ بىردەم نەپەس، ئازاد ـ سەربەست.

سەربىز ئى [پ] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسـ غا كىرىدىغان، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى سۆگەت يوپۇرمىقىغا ئوخشاش بولۇپ، گىرۇپكىدە ھەرىنىڭ كىدەك چىشلىرى بولىدۇ. گۈلىنىڭ چۆرىسى ئاق، ئوتتۇرىسى سېرىق، كۆزدە ئېچىلىدۇ.

سەرپ I ئى [ئە] ئومۇمەن بىرەر مەقسەت ئۈچۈن پۇلىنى ياكى كۈچىنى، زېھنىنى ئىشلىتىش؛ خىراجەت؛ چىقىم: پۇل

سەرپ قىلماق. كۆچ سەرپ قىلماق. زېھننى سەرپ قىلماق.

سەرپ II ئى [ئە] كونا. مورفولوگىيە.

سەرپاي ئى [پ] كونا. كىيىم ـ كېچەك، ئۇستباش: ئايال يېڭى سەرپايلارنى ساندۇقتىن ئېلىپ بەردى.

سەرپلەنمەك «سەرپلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باھاردا ئۇزۇم تېلى يىلتىزلىرى ئارقىلىق تۇپراقتىكى مىنېرال مادداـ لىق سۈلارنى سۈمۈرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا تېخى تال يوپۇرماقلىرى چىقمىغانـ لىقى ئۈچۈن يەردىن سۈمۈرۈۋېلىنغان ھېلىقى سۈلار سەرپلەنمەيدۇ ـ دە، تالنىڭ زەرەرلەنگەن جايىدىن بىرنەچچە كۈنگىچە ئېقىپ تۇرىدۇ.

سەرپلىمەك پ. خىراجەت، چىقىم قىلماق؛ سەرپ قىلماق، ئىشلەتمەك: پۇل سەرپلىمەك.

سەرپۇش ئى [پ] تۆۋىسى تۆرۈك ھەم ئېگىزرەك، چۆرىـ سىگە قاما ياكى كۆرپىدىن نىسبەتەن تارراق جىيەك تۇتۇلـ ىدىغان بىر خىل تۇماق، سەللە تۇمىقى: بوۋاي بېشىغا نېپىز سەرپۇش كىيىۋالغانىدى.// سەرپۇش تۇماق.

سەرپىيات ئى [ئە] خىراجەتلەر، چىقىملار: ماي سەرپىياتى. ئېنېرگىيە سەرپىياتى. توك سەرپىياتى.

سەرپىياتلىق سۈپ. سەرپىياتى بار، سەرپىياتقا ئىگە: «ھالقىش ـ 2» بەلگىلىك يېقىلغۇ باتارپىيەلىك پىكاپ مۇھىت بۇلغىماسلىق، تۆۋەن سەرپىياتلىق، تۆۋەن شاۋقۇنلۇق بولۇشتەك ئۆزگىچە ئەۋزەللىككە ئىگە.

سەرتال ئى [سەر + تال] باراقسانلاپ، كۆركەم ئۆسكەن تال: ئىشك ئالدى سەرتاللار، شاخ ـ شاخىدا مارجانلار، بىزنى دېگەن يارانلار، ھەر كوچىدا ۋەيرانلار.

سەرجان ئى [ر] ① ئۇچ گەزگە تەڭ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى. ② يەرنى ئۆلچەش ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان، ئۇچ گەزگە تەڭ ياغاچ ئۆلچىگۈچ: ئۇلار قايسى كۈنى بۇ يەرلەرنى ئۆلچىگەن، ياشلار بەزى يەرلەردە بەلگىچە سۇ كېچىپ يۈرۈپ سەرجان سالغان. ③ ئۇزۇنلۇقى ئۇچ گەز، قېلىنلىقى بىر يېرىم گەز قىلىپ كەسلەپ تىزىلغان ئوتۇن.

سەرجانلىماق پ ① سەرجان بىلەن ئۆلچىمەك.② ئۆتۈننى سەرجانغا توشقۇدەك قىلىپ تىزماق: ئۇلار ئوتۇنلىرىنى سەرجانلاپ ئۈزۈن قىشنىڭ غېمىنى تۈگەتتى.

سەرخۇش I سۈپ [پ] كەيپ قىلغان، كەيپى بار، بىرئاز مەست، شىركەيپ.

سەرخۇش II سۈپ. دېيال. ئىلىشاڭغۇ، سارالڭ قېتىش، تەلۈە.

سەرخۇشلۇق ئى. مەستلىك، شىركەيپلىك.

سەرخس ئى [پ] <بوت> سەرخىس ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، كىچىك يوپۇرماقلىرى ئورغاقتا ئوخشايـ دۇ، ئىسپورا خالتىسى توپ ھالەتتىكى تەڭگە شەكلىدە بولۇپ، يوپۇرماقنىڭ دۈمبە تەرىپىگە تىزىلىدۇ. يىلتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئادەتتە قان توختىتىش ۋە مەددە چۈشۈرۈش دورىسى قىلىنىدۇ.

سەرخىل سۈپ [پ + ئە] ئالدىنقى قاتاردىكى، خىللانغان، تاللانغان: سەرخىل قوغۇن.* گۈلنىڭ سەرخىلى گۈل ئارىسىدا، ئەرنىڭ سەرخىلى ئەل ئارىسىدا (ماقال).

سەرخىللاشتۇرماق «سەرخىللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كەسىپ قۇرۇلمىسىنى سەرخىللاشتۇرۇپ، ياخشى ئايلىـ نىشنى ئەملىگە ئاشۇرۇش كېرەك.

سەرخىللاشتۇرۇلماق «سەرخىللاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەرخىللاشماق پ. تاللانغان، خىللانغان قاتارغا ئۆتمەك، خىللاشماق: يېقىنقى يىللاردىن بېرى زىيالىيلار قوشۇنى خېلى زور دەرىجىدە سەرخىللاشتى.

سەرخىللىق ئى. ئېسىللىق، ئالىيلىق، خىللىق: بۇ باغ ھەقىـ قەتەنمۇ مېۋىلەرنىڭ سەرخىللىقى، موللۇقى بىلەن كىشىلەرنىڭ دىققىـ تىنى ئالاھىدە تارتاتتى.

سەردار ئى [پ] ① <ھەرب> قوشۇن باشلىقى، لەشكەر بېشى، قوماندان: ھوشۇر بەگ سەردارنى ئەۋەتىپ خەۋەر ئالغۇدەك بولسا، 31 لەك ئافغان لەشكىرى يېتىپ كەپتۇ. ② كۆچمە. باشچى، يولباشچى، رەھبەر: ئەل ـ يۇرتقا سەردار بولغان ئادەم قەبرىنداشلىرى ئۈچۈن ئۆز جېنىنى پىدا قىلالىشى لازىم. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سەردان سۈپ [پ] توق، تولۇق دان ئالغان، ئوخشىغان (دان ۋە مېۋە ـ چېۋىلەر ھەققىدە): سەردان ئۇزۇم. سەردان ئۆرۈك.

سەررا ئى [پ + ئە] يېز ت. قاتتىق سوغۇق شامال، بوران، جۇدۇن: گۈركىرەپ سەررا چىقىپ، تاشلايدىكەن ئىزنى كۆمۈپ، يېتىـ شەلمەي قېرى ئامبال، قاپتۇ شۇ چۆلدە ئۆلۈپ.

سەرراپ ئى [ئە] كونا. پۇلنى پارچىلاپ بېرىش يېكى باشقا مەملىكەت پۇلىغا ئالماشتۇرۇپ بېرىش ئىشى بىلەن شۇغۇللانـ غۇچى ۋە ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق نەپ ئېلىپ تىرىكچىلىك قىلغۇچى كىشى؛ پۇل، ئالتۇن سودىگىرى: سەرراپ بازىرى.

سەررابخانا ئى. كونا. سەررابلارنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى.

سەررابلىق ئى. سەررابلار قىلىدىغان ئىش، كەسىپ، خىزمەت: سەررابلىق قىلماق.

سەرراچ ئى [ئە] ئېگەر ـ جابدۇق ياسايدىغان ئۇستا: سەرراچلار ئېگەر ـ جابدۇق، ھارۋا جابدۇقى، ئات، تۆگە، قېچىر، ئېشەكـ لەرنىڭ توقۇم ـ مۆلىسى ۋە بۇلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بارلىق جابدۇقلارنى ياسايدۇ.

سەرراچلىق ئى. سەررابچى قىلىدىغان ئىش. ھۈنەر، يەنى ئېگەر ـ جابدۇق ئىشى، ھۈنىرى: سەررابچىلىق قىلماق.* سەررابچىلىق ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكى ئىچىدە ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ.

سەرسام ئى [پ] <تىب> مېڭە پەردە يالۇغى؛ مېنىنگىت.

سەرسان سۈپ [پ] ئۆز يۇرت ـ ماكانىدىن ئايرىلىپ ھەر يەر، ھەر جايدا يۈرىدىغان؛ سەرگەردان: سەرسان ئادەم. سەرسان بولماق.

سەرسانە رەۋ [پ] سەرسانلىق ئىچىدە، سەرسان بولۇپ: تېپىرلاپ قەپەستىكى قۇشتەك، كۆرگىنىم يامان چۈشتەك، بولۇپ يۈرگەندە سەرسانە، ئاڭا يەنە ئەلەم قاتتى.

سەرسانچىلىق ئى ← **سەرسانلىق**: موللازىدىنىڭ ھاياتى نامراتچىلىق، سەرسانچىلىقتا ئۆتكەندى.

سەرسان ـ سەرگەردان ھەددىدىن ئارتۇق سەرسان ۋە سەرگەردان: بۇ پەرىلەر يۈرتمۇيۇرت سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ يۈرۈـ شۈپتۇ.

سەرسانلىق ئى. سەرگەردانلىق، ئۆزگە يۇرتلاردا سەرسان ـ

سەرگەردان بولۇپ يۈرۈش: ئۇ: «مەن نېمىشقا ئىككى يىل سەرسان بولۇپ يۈردۈم. بۇ سەرسانلىقنىڭ نەتىجىسى نېمە بولار؟» دەپ ئويلايتتى.

سەرسۇك سۈپ. دىيال. بېشى قايغان، ھوشىنى يوقاتقان.

سەرقەلەم ئى [پ + ئە] <بىن> ئۆي تېمىنىڭ كۆركەم ھەم چىرايلىق كۆرۈنۈشى ئۈچۈن، ئۆينىڭ ئالدى ۋە يان تېمىنىڭ ئۈستى قىسمىغا چىقىرىلىدىغان گىرۋەك.

سەركاتىپ ئى [پ + ئە] كونا. كاتىپلارنىڭ باشلىقى، باش كاتىپ؛ كاتىپ: ئۆي ئىچى جىملىققا چۆككەن شۇ قەدەر، سەركاتىپ قەلىمى يورغىلار پەقەت.

سەركار ئى [پ] يېز ت. ئىشنى باشقۇرغۇچى، ئىش بېشى، رەھبەر: ئىش بىلگۈچى ئاقىللار بولدىلەر خار، ئىش بىلمىگەن نادانلار بولدى سەركار.

سەركە ئى ① پىچىلغان ئەركەك ئۆچكە: قوينى سەركە باشلايدۇ، ئويۇننى ئەركە (ماقال). ② جەرەننىڭ ئەركىكى، ئەركەك جەرەن: جەرەن سەركىسى ئۇدۇلدىكى ئانچە ئېگىز بولمىغان تاقىر تاغ تەرەپكە يول ئالدى. ③ كۆچمە. باشقىلارنى يېتەكلىگۈچى؛ يولباشچى: ئالىم ئۇلارنىڭ سەركىسى ئىكەن. بىز ئالدى بىلەن ئۇنى تېپىپ سۆزلىشەيلى.

سەركەردە ئى [پ] كونا ① لەشكەر بېشى، قوماندان: سوپىئاخۇن قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ۋە ئىنتايىن غەلىبىلىك جەڭ قىلىۋاتقان خەلقنىڭ مەشھۇر سەركەردىلىرىدىن بولۇپ يېتىشكەنىدى. ② كۆچمە. يولباشچى، باشلىق: ــ جانابلىرى دانىشمەن سەركەردىمىزنى خاتىرە شەرىپلىرىدىن چىقىرىپ قويمىغايلا، ــ دېدى ئۇ سىپايىلىك بىلەن.

سەركەردىلىك ئى. قوماندانلىق، يولباشچىلىق، رەھبەرلىك: مەن جانابىي پاسىبانىنىڭ بۈيرۇقىغا بىنائەن، قوشۇنغا سەركەردىلىك قىلىپ ياۋنى تارمار قىلىمەن.

سەركەش ئى [پ] ئىتائەتسىز، گەدەنكەش.

سەركەشلىك ئى. ئىتائەتسىزلىك، بويۇنتاۋلىق.

سەركىچۆپ ئى [سەركە + چۆپ] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. باھار پەسلىدە دەسلەپ گۈلى ئېچىلىپ، كېيىن يوپۇرماق چىقىرىدۇ. گۈل باشقى ئۈستىدە قويۇق ئۆسكەن ئاق رەڭدىكى تۈكلىرى بولىدۇ. يىلتىزسىمان غولىنى ئىستېمال قىلغىلى ياكى دورىغا ئىشلەتكىلى، يوپۇرمىقىدىن يامغۇرلۇق كىيىملەرنى توقۇغىلى بولىدۇ.

سەركىسىز سۈپ. سەركىسى يوق، يولباشچىسىز: بۇ يەردە شۇنىمۇ ئىزاھلاش زۆرۈركى، بۇ خىل ئەمەلدار بولۇش غايىسى ھەرگىزمۇ ھازىر خەلق سەركىسىز ــ باشسىز قالدى، ئۇلار قابىل يولباشچىلارغا موھتاج، مەن بۇ بۇرچنى ئۆز ئۈستۈمگە ئالاي دەپ ئويلاپ تىكلىگەن غايە بولماستىن، بەلكى ئەمەلدارلارنىڭ ياخشى ئۆتىدۇ، پۇل ــ مالدىن غېمى يوق دەپ قارىغانلىقتىن، ھوقۇقنى ياشاشنىڭ ۋاستىسى دەپ بىلگەنلىكتىن شەكىللەنگەن غايىدۇر.

سەركىلىك سۈپ ① سەركىسى بار، يولباشچىغا ئىگە. ② سەركىگە خاس ئىش ــ ھەرىكەت: كىرەم مۇتەللىپ ئائىلىدە سەركىلىك رول ئوينىدى، ئابدۇللا ئاشۇ ساھەدە سەركىلىك رول ئوينىدى.

سەرگەردان سۈپ [پ] ئۆز يۇرت ــ ماكانىدىن ئايرىلىپ توغرا كېلىگەن يەردە يېتىپ ــ قوپۇپ ھايات كەچۈرىدىغان؛ سەرسان: سەرگەردان كىشى. سەرگەردان بولماق.

سەرگەردانلىق ئى. يۇرت ــ ماكانىدىن ئايرىلىپ، ياقا يۇرتلاردا سەرسان يۈرۈش، سەرسانلىق: سەرگەردانلىقتا تۇرمۇش كەچۈرمەك.

سەرگەز ئى [پ] گۈللۈك ماتا: بۇرۇن ئايالار سەرگەزدىن كۆڭلەك، ماتادىن ئىشتان كىيەتتى.

سەرگۈزەشت ئى [پ] باشتىن ئۆتكەن ۋەقەلەر، باشتىن ئۆتكەن ئىشلار، كەچۈرمىش: «تۆمۈر خەلىپە يېغىلىقى»دا ھايات قالغان بۇ ئىككى سەپداش ئۆزلىرىنىڭ 20 يىللىق سەرگۈزەشتىلىرىنى ھېكايە قىلىشىپ ئولتۇراتتى.

سەرلەپ ــ مىسقاللاپ ناھايىتى ئاز، ئاز ــ ئازدىن؛ ناھايىتى تېجەپ: سابىر ئايالارنىڭ سۈيىنى سەرلەپ ــ مىسقاللاپ تەقسىم قىلاتتى.

سەرلەتمەك «سەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئالتۇنلارنى سەرلەپ بولۇپ، قول ياغلىقىغا ئوردى ــ دە، زەرگەر بىلەن خوشلىشىپ ئۆيىدىن چىقتى.

سەرلەشكەر ئى [پ] كونا. لەشكەر بېشى، قوماندان.

سەرلەشمەك «سەرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئالتۇنلارنى سەرلىشىپ بولۇپ، بازارغا قاراپ يول ئالدى.

سەرلەنمەك «سەرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەرلەۋھە ئى [پ + ئە] <ئەد> كىتاب، ئەسەر، ماقالە ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ نامى: ماۋزۇ : ئۇنىڭ سەرلەۋھىسى «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتابنامىسى» ئىدى.

سەرلەۋھىسىز سۈپ. سەرلەۋھىسى يوق، سەرلەۋھە قويۇلمىغان، ماۋزۇسىز : ھازىر بىر ــ ئىككى كۈپلېتلىق سەرلەۋھىسىز شېئىرلار خېلى كۆپ يېزىلىدىغان بولدى.

سەرلەۋھىلىك سۈپ. سەرلەۋھىسى بار، سەرلەۋھە قويۇلغان، ماۋزۇلۇق : شائىر بىردىنلا ئۆزىنىڭ «قاملاشمىدى» سەرلەۋھىلىك شېئىرىنى ئەسلەپ، كۆپچىلىككە ئوقۇپ ئاڭلىتىشنى توغرا تاپتى.

سەرلىك سۈپ ① سەرنى ئۆلچەم بىرلىكى قىلغان، سەرلەپ تارتىدىغان نەرسىلەرنى ئۆلچەيدىغان: سەرلىك تارازا. سەرلىك جىك. ② مەلۇم سەر ئېغىرلىقىدىكى؛ مەلۇم سەر قىممىتىگە ئىگە: بىر سەرلىك تەڭگە.

سەرلىمەك پ. سەرلىك تارازىدا تارتماق، سەرنى ئۆلچەم بىرلىكى قىلغان ئاساستا ئۆلچىمەك.

سەرمايە ئى [پ] تىجارەت ياكى كەسىپكە سېلىنغان دەسمايە، مەبلەغ، كاپىتال، پۇل.

سەرمايىدار ئى [پ] كونا. تىجارەت ياكى كەسىپكە سېلىنغان پۇل، مەبلەغ، مال ــ دۇنيا، دەسمايە ئىگىسى؛ كاپىتالىست.

سەرمايىسىز سۈپ. سەرمايىسى يوق، ھېچقانداق سەرمايىگە ئىگە بولمىغان: سەرمايىسىز كىشى.

سەرمايىلىك سۈپ. سەرمايىسى بار، سەرمايىگە ئىگە بولغان.

سەرمۇنشى ئى [پ + ئە] يېز ت. باش كاتىپ؛ سەركاتىپ.

سەرۋاز ئى [پ] كونا. يېز ت. ئاددىي ئەسكەر، لەشكەر: شۇنىڭ بىلەن قوراللىق 70 سەرۋاز ناھايىتى تېزلا سەپكە تىزىلىپ تەييار بولدى.

سەرۋازلىق ئى. سەرۋاز بولۇش ئىشى، سەرۋازلارنىڭ ۋەزىپىسى.

سەرۋەر ئى [پ] ① يول باشلىغۇچى، يولباشچى. ② ئايالارنىڭ ئىسمى.

سەرۋى [پ] يېزت ① ئى. ئارچا. ② سۈپ. كۆچمە. قەددى

ـ قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق (ئاياللار ھەققىدە).

سەرىچ ئى. دىيال. سەرپۇش، سەرپۇش تۇماق.

سەرىمەك پ. دىيال. غەم قىلماق، غەم يېمەك.

سەزدۈرمەك «سەزمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئىمام ـ مەزمۇنلەرگە بۇ ئەھۋاللارنى زادى سەزدۈرمىدى.

سەزدۈرۈشمەك «سەزدۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سەزدۈرۈلمەك «سەزدۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تەشۋىقات ۋەرەقچىسىنىڭ 5 ـ ئاتلىقلار پولكىغا سەزدۈرۈلمەي ئەپچىللىك بىلەن ئەكىرىلىشى مۇستەبىت ئەمەلدارلارغا زەربە بىلەن ئۇرۇلغان تۆمۈر مۇشت بولدى.

سەزگۈ ئى ① ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ ئادەم مېڭىسىدە پەيدا قىلغان ئىنكاسى، سېزىم، تەسىر، تۇيغۇ. ② كۆچمە. روھىي كەچۈرمىش، ئىچكى ھېسسىيات، تەسىرات؛ پىكىر: ئۇنىڭ پىشانىسىنى چوڭقۇر قورۇقلار باسقان، يۈرىكى كەلگۈسىنىڭ دەھشەتلىك سەزگۈلىرى بىلەن تولغانىدى.

سەزگۈچى سۈپ. سېزىدىغان، ھېس قىلىدىغان: سەزگۈچى كالپۇك. // بىلىم بىلگۈچىدە، ئەقىل ـ سەزگۈچىدە (ماقال).

سەزگۈر سۈپ ① سېزىش ئىقتىدارى، سېزىمچانلىقى كۈچلۈك؛ تاشقى تەسىرنى تېز سېزىدىغان، سېزىمچان: سەزگۈر ئىت. // ئادەمنىڭ قۇلىقى، بۇرنى، تىلى، كۆزى ۋە تېرىسى ناھايىتى سەزگۈر كېلىدۇ. ② زېرەك، ھوشيار: ئۇ ناھايىتى سەزگۈر، چېچەن، ئەقىللىق قىز ئىكەن.

سەزگۈرلەشتۈرمەك «سەزگۈرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سەزگۈرلەشتۈرۈلمەك «سەزگۈرلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەزگۈرلەشمەك پ. سەزگۈر ھالەتكە كەلمەك، سەزگۈر بولماق، سەزگۈرلۈكى ئاشماق: سابىر تېخىمۇ سەزگۈرلىشىپ كەتتى ـ دە، «ئىنقىلاب» نامىدىكى يېتەكچىلىرىدىن بىرى بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى.

سەزگۈرلۈك ئى <پسخول> شەيئىلەرنىڭ تاشقى تەسىرنى سېزىش ياكى ئۇنى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى: قېنى مەندىكى ئەقىل ۋە سەزگۈرلۈك.

سەزمەك پ. سەزگۈ ئەزالىرى ۋە نېرۋىلىرى ئارقىلىق ھېس قىلماق؛ تۇيماق، بىلمەك: ئەتىر پۇرىقىنى سەزمەك.

سەس ئى. يېز ت. ئاۋاز، تۇش، ئۇن؛ سادا: بېرىپ شۇ ئادەمنى يۆلەندى بىر تەرەككە، ياقار ئوت نەي سەسى دەرىدلىك يۈرەككە.

سەسكەندۈرمەك «سەسكەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ يېقىمسىز ئاۋاز كىشىلەرنى تولىمۇ سەسكەندۈردۇ.

سەسكەندۈرۈشمەك «سەسكەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار كوچىلاردا بىمەنە قىلىقلارنى قىلىپ كىشىلەرنى سەسكەندۈرۈشەتتى.

سەسكەنمەك پ ① بىرەر تاشقى ئامىلنىڭ تەسىرىدىن بىردىنلا چۆچۈمەك، تىترىمەك، سىلكىنمەك: جالال بېشىدا چاقماق چېقىلغاندەك سەسكىنىپ كەتتى. ھەممە بىردىن ئۇنىڭغا قارىدى. ② كۆچمە. بىزارلىق ۋە يىرگىنىشلىك ھېس قىلماق؛ بىزار بولماق، يىرگەنمەك: بۇ قىلىقلارنى كۆرگەنده شۇنداق سەسكەندىم.

سەسكىنىشلىك سۈپ. كىشىنى سەسكەندۈرىدىغان، سەسكەندۈرىدىغان، يىرگىنىشلىك: ئۇلار سەسكىنىشلىك لىچىنكىلىرىنى قالدۇرۇپ قويۇش بەدىلىگە جەمئىيەتتىن كۆتۈلمىگەن نېسىۋىگە ئېرىشىدۇ.

سەسكىنىشمەك «سەسكەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇنىڭ بۇ قىلىقىدىن كىشىلەر سەسكىنىشمەكتە ئىدى.

سەغىرە ئى [ئە] يېز ت ① بالاغەتكە يەتمىگەن نارەسىدە بالا، سەبىي بالا. ② يېتىم بالا، يېتىم: سەغىرلەر ھەققى.

سەقەنقۇر ئى [ئە] <زوئول> بىر خىل بېلىق، بېشى ئاتقا، تېنى راكقا ئوخشايدۇ ۋە ياپىلاق كېلىدۇ. پۈتۈن تېنى سۆڭەك ھالقىلاردىن تۈزۈلگەن قاتتىق قاسىراق ئىچىدە تۇرىدۇ. رەڭگى ئاق، سېرىق ياكى قوڭۇر رەڭلەردە بولىدۇ. قۇيرۇقى ئېگىلىدۇ، قاسىراقلىق كىچىك ھايۋانلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. ئەركىكىنىڭ قورسىقىدا بالا يېتىلدۈرۈش خالتىسى بولۇپ، چىشسىز ئۆزىنىڭ تۈخۈمىنى ئۇنىڭغا سالغاندىن كېيىن ئۇرۇقلىنىدۇ ۋە كىچىك بېلىقلانلارنى چىقىرىدۇ. چوڭلىرى ئادەتتە تېبابەتتە قىممەتلىك دورا ھېسابلىنىدۇ.

سەقىمە ئى [ئە] جان ت. ماقال ـ تەمسىل: ـ يولۇچىلارنىڭ رەسىمىدە ياز يول يۈر ـ ئاتماس تاڭدا، قىش يول يۈر ـ كۈن چىققاندا دەيدىغان سەقىمىسى بار.

سەك تەق. ئادەملەرنىڭ ئىزىدا تۇرالماي، مېڭىپلا تۇرۇش ھالىتى.

سەكتە ئى [ئە] <تىب> بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا مېڭە قان ئايلىنىشىنىڭ قاتتىق توسالغۇغا ئۇچرىشى سەۋەبىدىن تۇيۇقسىز ھوشسىزلىنىپ، بەدەننىڭ بىر تەرىپى ۋە ئايرىم قىسىملىرى پالەچلىنىدۇ.

سەكرات ئى [ئە] جان تالىشىۋاتقان، جان ئۈزۈۋاتقان چاغ، ھالەت: سەكراتقا چۈشمەك.

سەكرەتمە ① سۈپ. سەكرىتىپ چىقىرىلغان، سەكرەتىلگەن. ② ئى <سۇ> سۇ ئىنشائاتلىرى ئىچىدىكى سۇنى سەكرىتىپ چۈشۈرىدىغان پەلەمپەي شەكىللىك قۇرۇلما. ③ ئى. كىچىك تاشنى سۇ يۈزىنى بويلىتىپ سۇغا ئاتقاندا، تاشنىڭ سۇ يۈزىدە ھاسىل بولىدىغان سەكرەش ھالىتى: سۇغا تاش ئېتىپ سەكرەتمە چىقارماق.

سەكرەتمەك «سەكرىتمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن تەلەيخاننى ئاتقا مىنگەشتۇرۇپ، ئاتنى ئۆستەڭدىن سەكرەتتىم.

سەكرەش ئى <پەلس> شەيئىلەرنىڭ كونا سۇپىتىنى يېڭى سۇپىتكە ئۆتۈشى.

سەكرەشمەك «سەكرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ھەممەيلەن سىناق نەتىجىسىدىن شادلىنىپ سەكرىشىپ، بىر ـ بىرىنى تەبرىكلەشتى.

سەكرىگۈچ ① ئى. بالىلار ئويۇنلىرى ۋە شۇنىڭدەك تەنتەربىيە تۈرلىرىدە سەكرەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئومۇمىي نامى. ② سۈپ. سەكرەيدىغان، سەكرىيەلەيدىغان: سەكرىگۈچ مىنا.

سەكرىمە سۈپ. سەكرەپ چىقىدىغان، سەكرەيدىغان: سەكرەمە كۆرۈنۈش. سەكرىمە ھەرىكەت.

سەكرىمەك پ ① تاقىلماق، ئۆتمەك: سەكرەپ چىقماق. سەكرەپ چۈشمەك. سەكرەپ كەتمەك.

سەك ـ سەك «سەك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

سەكسەن سان. ئونىنىڭ سەككىز قېتىم قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان سان: سەكسەن جىنىڭ ئۇن. سەكسەن ئادەم.

سەكسەنئاياغ ئى [سەكسەن + ئاياغ] ← **سەكسەنپۇت** II .

سەكسەنپاچاق ئى [سەكسەن + پاچاق] دىيال. سەكسەنپۇت I .

سەكسەنپۇت I ئى [سەكسەن + پۇت] <زوئول> بوغۇم ئاياغلىق ھايۋان. تېنى ئۇزۇن ھەم ياپىلاق، دۈمبىسى قارا يېشىل، قورسىقى سارغۇچ قوڭۇر، بېشىدا قامچىسىمان سەزگۈ مۈڭگۈزچىسى بولىدۇ. گەۋدىسى نۇرغۇن بوغۇملاردىن تۈزۈلىدۇ. ھەربىر بوغۇمدا بىر جۈپتىن پۇتلىرى بولۇپ، بىرىنچى جۈپ پۇتى ئىلمەك كېلىدۇ. ئۇنىڭدا يەنە زەھەر بېزى بولۇپ، زەھەر سۈيۇقلۇقى ئاجرىتىپ چىقىرىدۇ. كىچىك ھاشاراتلار بىلەن ئۇزۇقلىنىدۇ. تېببابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ.

سەكسەنپۇت II ئى [سەكسەن + پۇت] ① خامان ياكى ئېتىز ئىشلىرىدا ئىشلىتىلىدىغان نۇرغۇن پۇتلۇق ياغاچ تولۇق؛ سەكسەنئاياغ. ② كەلكۈننى توسۇش ئۈچۈن ياسالغان نۇرغۇن پۇتلۇق ياغاچ جازا.

سەكسەنخالتا ئى [سەكسەن + خالتا] <تېب> دورىگەر، دورىپۇروش: ئۇلار بازار ئارىلاپ مېڭىپ، يېڭىدىن ئېچىلغان سەكسەن خالتا دۇكىنى ئالدىغا كەلدى.

سەككىز سان. يەتتىدىن كېيىن، توققۇزدىن بۇرۇن كەلگەن سان ياكى مىقدار.

سەككىزەيلەن سان. سەككىز كىشى، سەككىز ئادەم : سەككىزەيلەن بىر گۇرۇپپا بولدى.

سەككىزلىك ئى. يۇزىگە سەككىز رەقىمى بىلەن سەككىز دانە شەرتلىك بەلگە بېسىلغان قارتا: تاپانىڭ سەككىزلىكى.

سەككىزىنچى سان. ئورۇن تەرتىپى سەككىز رەقىمى بىلەن بەلگىلەنگەن؛ يەتتىنچىدىن كېيىن، توققۇزىنچىدىن ئىلگىرى، 8 ـ نومۇرلۇق : سەككىزىنچى ئاي. سەككىزىنچى ئارمىيە.

سەكىلەشمەك پ. دىيال. ئەركەك ئىت بىلەن قانجۇق بىر ـ بىرى بىلەن جۈپلەشمەك؛ چاقالاشماق.

سەكىلدەتمەك «سەكىلدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاپىسى ئايگۈلنى ئارقىسىغا سېلىۋېلىپ بىر كۈن سەكىلدىتىپ يۈردى.

سەكىلدەشمەك «سەكىلدىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: مۇشۇ ئىش تۈپەيلى ئۇلار بىر كۈن سەكىلدىشىپ يۈردى.

سەكىلدىمەك پ. ئىزىدا تۇرالماي قاتراپلا يۈرمەك، بىر ئىزىدا تۇرالماي قالماق: ئايشەم مۇشۇ كۈنلەردە ئۆيدە ئولتۇرماي تولا سەكىلدەيدىغان بولۇپ قالدى.

سەگ ئى [پ] دىيال. ئىت : شەھەر سېگى پاتمانچۇرۇقنىڭ بېگىگە تەڭ ئەمەس (ماقال).

سەگە ئى <بوت> سەگىتىرەك: ھېكمەت ئەخمەت ھۇزۇر بىلەن خوشلاشتى ـ دە، بوستان يولىغا قارىپ ۋېلىسىپىتىنى قويۇۋەتتى. ئىككى تەرەپتىكى ئېگىز ئۆسكەن سەگىلەر قويۇق سايە تاشلاپ تۇراتتى.

سەگەك سۈپ ① سەزگۈر، تۇيغۇن: سەگەك ئىتلارنىڭ ئاندا ـ ساندا قاۋاپ قويۇشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كېچە جىمجىت ئىدى. ② ھوشيار، سەزگۈر: گۆھەرخان چوڭ ئانام تۆلەكىگە بۇ كېچە سەگەك بېتىشنى ئېيتتى.

سەگەكلەشتۈرمەك «سەگەكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شۇ تاپتا ئۇ بارلىق ھوش ـ كالىلىسىنى يىغىپ، ئۆزىنى تېخىمۇ سەگەكلەشتۈردى.

سەگەكلەشتۈرۈلمەك «سەگەكلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەگەكلەشمەك پ. سەگەك ھالەتكە كەلمەك، سەگەكلىكى ئاشماق، سەگەك بولماق: ئەپيون خومارىدىن كۆزلىرى يۇمۇلۇپ كېتىۋاتقان بەشىر دەرھال سەگەكلىشىپ يولۇاسقا قارىدى.

سەگەكلىك ئى. سەگەك ھالەت، سەگەك خاراكتېر: ياش قاراۋۇل سەگەكلىك بىلەن ئەتراپقا قاراشقا باشلىدى.

سەگەنچۇك ئى. بالىنى بۆلەيدىغان يېنىك ئاسما بۆشۈك.

سەگەنچۇكلۈك سۈپ. سەگەنچۇكى بار، سەگەنچۇككە ئوخشىتىپ ياسالغان : سەگەنچۇكلۈك ئورۇندۇق.

سەگۈنچەك ئى. چاچقا ئېسىلىدىغان بىر خىل زىننەت بۇيۇ ـ مى: قارا قاش باشتا بولۇر، سەگۈنچىكى چاچتا بولۇر. مەن يارمىنى كەچتە كۆرسەم، ئەتىلىك ناشتا بولۇر.

سەگىتمە سۈپ. سەگىتىش رولىنى ئوينايدىغان، سەگىتىدىغان: ئۇلارنىڭ قورۇپ، قاغجىراپ كەتكەن لەۋلىرىدىن كەۋدەردەك سەگىتمە ناخشىلار ئۇرغۇپ چىقىپ، كۆڭۈل ۋادىسىدا باراقسان بوستانلارنى پەيدا قىلىدۇ.

سەگىتىرەك ئى [سەگە + تېرەك] تال تېرەكلەر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان بىر خىل دەرەخ. قوۋزىقى توق كۆل رەڭ، يوپۇرمىقى تۇخۇم شەكلىدە ياكى ئۇچ بۇرجەك. يوپۇرمىقىنىڭ گىرۋەكلىرىدە ھەرە چىشىگە ئوخشاش چىشلىرى بولىدۇ. تۇز ھەم ناھايىتى ئېگىز ئۆسىدۇ. كۆپ شاخلىمايدۇ. ياغمچى بەك چىڭ. ئەڭ ياخشى قورۇلۇش ماتېريالى ھېسابلىنىدۇ.

سەگىتىشمەك «سەگىتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سەگىتىلمەك «سەگىتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەگىتمەك ① «سەگىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايشەم بالىنى سالقىن جايغا ئاپىرىپ سەگىتىشكە باشلىدى. ② كۆچمە. ھوشيارلىقىنى، سەگەكلىكىنى ئاشۇرۇپ قويماق؛ دىققەتنى مەركەزلەشتۈرمەك: ـــ رەھمەت، دىلخۇمار، بۇگۈن مېنى ھەقىقەتەن ئوبدان سەگىتىپ قويدىڭىز، ـــ دېدى شەۋكەت.

سەگىدەتمەك «سەگىدىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن سوغۇق سۇدا بېشىمنى يۇيۇپ، مېڭەمنى بىرئاز سەگىدەتتىم.

سەگىدەشمەك «سەگىدىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سەگىدىمەك پ. ئۆزىنى سالقىنغا سالماق، سالقىنلىماق: مەن سەگىدەپ كېلىش ئۈچۈن، قارىياغاچلىققا باردىم.

سەگىشمەك «سەگىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سەگىمەك پ ① سالقىنلىماق، سەگىدىمەك: مايسىگۈل ئىككىنچى ناھىيە دوختۇرخانىسىدىن چىققىنىمىزدا كۈن قايرىلىپ، ھاۋا خېلى سەگىگە ـ نىدى.② سەگەكلەشمەك، ھوشىنى يىغماق: كاللىسى سەگىمەك.

سەڭكىمەك پ. دىيال. پەرق قىلماق، ئاڭقارماق.

سەڭگەرمەك پ ① زەن سالماق، سەپسالماق، دىققەت قىلماق:

هاجى ئىشكىنى يەنە چىڭ يېپىپ تۇرۇپ، ئەتراپقا سەگىرىپ بىر قارىدى. ② ئاڭقارماق، پەرقىنى ئايرىماق؛ چۈشەنمەك: مەن بۇ نەرسىلەرنى تازا سەگىرەلمىدىم.

سەگىقىز ئى. ئەتلەس دۇكىنىدىكى ئۆرۈش يىپلارغا ئۆتكۈزۈلگەن شادىلارنى دەپتىندىن يىراقلاشتۇرۇپ تۇرىدىغان شانا.

سەل I ئى [ئە] <سۇ> قاتتىق ياغقان يامغۇر ياكى قار سۈلىرىنىڭ توپلىنىشىدىن ھاسىل بولىدىغان كۆچلۈك سۇ ئېقىنى، كەلكۈن.

سەل II رەۋ. بىرئاز، ئازراق، ئازغىنا: سەل چوڭ. سەل تۇرۇپ تۇرماق.

سەل چاغلىماق بوش كۆرمەك؛ ئاددىي چاغلىماق، پىسەنت قىلماسلىق، كۆزگە ئىلماسلىق: ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرى بەكمۇ خىل ئىكەن، سەل چاغلىغىلى بولمىغۇدەك.

سەلەب ئى [ئە + پ] يېز ت. سەل، كەلكۈن.

سەلبىي سۈپ [ئە] ئىجابىي ئەمەس؛ يامان، تەلەپكە زىت: سەلبىي ئوبراز. سەلبىي پىرسوناژ.

سەلبىيەت ئى [ئە] سەلبىيلىك: ئەجەبا، نەزەرىيە ۋە تەتقىقات ساھەلىرىدىكى تۇرغۇنلۇقنى ئاشۇنداق رېئال سەلبىيەتتىن ئايرىپ قارىغىلى بولامدۇ؟

سەلبىيلىك ئى. ئىجابىي ئەمەسلىك، تەلەپكە زىتلىق؛ يامانلىق.

سەل ـ پەل بىرئاز، ئازغىنا، سەل: سەل ـ پەل ۋاقىت ئۆتسۇن، ئاندىن تۇۋاقنى ئاچايلى.

سەلتەنەت ئى [ئە] ① خان، ئەمىر، پادىشاھلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ۋە شۇنداق ھۆكۈمرانلارنىڭ قول ئاستىدىكى دۆلەت ياكى ئۇلار يۈرگۈزگەن ھاكىمىيەت: سەلتەنەت يۈرگۈزمەك، سەلتەنەت سۈرمەك. ② ھەيۋەت، سۈر، داغدۇغا، تەنتەنە، ھەشەمەت: سەلتەنەتنى ئاشۇرماق. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

سەلتەنەتلىك سۈپ ① كاتتا، ھەيۋەتلىك، داغدۇغلىق، سۈرلۈك: سەلتەنەتلىك شاھ. ② ھەشەمەتلىك، كۆركەم، چىرايلىق: سەلتەنەتلىك پايتەخت.

سەلكەش رەۋ. سەلدەك؛ توختىماي: ـــ ئەمدى ئاغىنىلەر، ـــ دېدى مۇرات پىيالىلەرنى يىغىۋېلىپ، ـــ مۇسەللەسنى ئىككى پىيالىدە سەلكەش يۈرگۈزمەن، لېكىن ساز توختىمىسۇن.

سەلكىن ئى. ئاستا چىققان شامال: غۇر ـ غۇر، مەيىن شامال؛ ئارپا ـ بۇغداي سامانىنى سەلكىن ئايرىيدۇ، ئۇرۇق ـ تۇققان قېرىنداش ـ نى ئۆلۈم ئايرىيدۇ.

سەللە I ئى [ئە] نامازغا ئوقۇغاندا ئەركىشىلەر بېشىغا يۆگەيدىغان ئۇزۇن ئاق رەخت.

سەللە II ئى [ئە] دىيال. قىيىقچە: سەللە پىشۇرماق.

سەللەمنا ئىم [ئە] بىرەر نەرسىدىن قاتتىق چۆچۈگەنلىكىنى ياكى تولىمۇ ھەيران بولۇۋاتقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: كەلكۈن ۋاقتىدا دەريا سۈيىنىڭ جىقلىقىغا قاراپ «سەللەمنا» دەپ پىشانەڭگە ئۇرىسەن.

سەللىگۈل ئى [سەللە + گۈل] <بوت> ئىپىقتاپانلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، يالغۇز ياكى توپلىشىپ ئۆسىدۇ؛ ئادەتتە شاخلايدۇ، پارقىراق، تۈكسىز كېلىدۇ؛ يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ، گۈلى ئاق، قىزىل ياكى ھال رەڭلىك بولىدۇ؛ ئۇرۇقى قارامتۇل قوڭۇر، پارقىراق بولىدۇ؛ ئۇ «ئاق چۆغلۇق» ياكى «ئاق شويىگۈل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سەللىلىك ① سۈپ. سەللىسى بار، سەللە ئورىغان. ② ئى. سەللە قىلسا بولىدىغان ۋە سەللە قىلىشقا يارايدىغان ياكى سەللىگە باب كېلىدىغان رەخت.

سەللىمازا رەۋ [ئە] ئۇزۇل ـ كېسىل، پۈتۈنلەي، تولۇق (كېسەل كىشى ھەققىدە): سەللىمازا ساقايماق.

سەللىيەپ ئى [سەللە + يەپ] سەللە شەكلىدە يۇمىلاق قىلىپ يۆگەلگەن يەپ.

سەلىقە ئى [ئە] ① قابىلىيەت؛ تەرز، ئۇسلۇب. ② <مۇز> ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمىلىرى تەركىبىدىكى ئاساسلىق مۇزىكىلاردىن بىرى.

سەلىقىسى يوق دىيال. ئىش قاملاشتۇرالمايدىغان، پەمسىز، لەقۇا.

سەلىقلىغ سۈپ. دىيال. ئۇستا، ماھىر.

سەم (سەمى) ئى. ئەس، ياد، خاتىرە، كۆڭۈل: سەمگە سالماق.

سەمە ئى [پ] مەست: تېلىۋىزور گويا كى دىلى ئۇزۇك يىگىتلەرنىڭ يىغىسىنى ئاڭلايدىغان، خۇش پىچىم خېنىملارنىڭ جىلۋە ـ نازلىرىغا سەمە بولۇپ جاھانىنىڭ ئاچچىق ـ چۈچۈكلىرىنى ئۇنتۇيدىغان ۋاستىدەك بولۇپ قالدى.

سەمەرە ئى [ئە] يېز ت. نەتىجە، مېۋە، مەھسۇل: كىشىلەر بۇ ئادەمنى «ھېلىم كىتاب» دەپ ئاتايدۇ. بۇنداق ئاتاش ھېلىمئاخۇن ئاكامغا بولغان ھۆرمەتنىڭ سەمەرىسى.

سەمەرسىز سۈپ. سەمەرىسى يوق، قۇرۇق: گەرچە بىر قۇرۇق شاخ مەن، سەمەرسىز، قويما مېنى ھېچ ئەلنىڭ نەزەرسىز.

سەمەرلىك سۈپ. سەمەرىسى بار، نەتىجىلىك: ئۇنىڭغا «دوستلۇق» دەپ نام بېرىلىشى ئۇلادلىرىمىزنىڭ، بىزنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش ۋە يېتىلدۈرۈشتە تۆككەن سەمەرلىك ئەجرىمىزنى مەڭگۈ ئەسته ساقلىشى ئۈچۈن بولغان.

سەمەندەر ئى [پ] ① رىۋايەتلەردىكى ئوتتا ياشايدىغان ئەپسانىۋى مەخلۇق، ئوت چاشقىنى. ② <زوئول> قوش ماكانلىق ھايۋان، چوڭ سەمەندەر ۋە كىچىك سەمەندەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. ئاۋازى بوۋاق بالىلارنىڭ يىغلىغان ۋاقتىدىكى ئاۋازىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. تاغ جىلغىلىرىدىكى ئېرىق سۇلىرىدا ياشايدۇ. گۆشى ئەتىۋارلىق يېمەكلىك ھېسابلىنىدۇ.

سەمرىتمەك «سەمرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جامالىدىننىڭ قانچىلىك جاپا ۋە قانچىلىك ئۇمىد بىلەن بېقىپ سەمرىتكەن ئۆكۈزىنى ئۇنىڭ ئەكەتكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنىمۇ ياخشى بىلەتتى.

سەمرىتىشمەك «سەمرىتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار قويلارنى بوراپ سەمرىتىشىپتۇ.

سەمرىتىلمەك «سەمرىتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەمرىشمەك «سەمرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سەمرىمەك پ① ئەت ئېلىپ يوغىنىماق، تولماق، ئەتلەنمەك: ئېشەك سەمرىسە، ئوقۇرغا چىقار (ماقال). ② كۆپمەك، يوغىنىماق: مېنىڭ تىلىم سەمرىپ بوغۇزۇمغا تىقىلىپ قالغانىدەك بولدى. ③ كۆچمە. پايدا ـ مەنپەئەتكە ئېرىشمەك، باي بولماق: ئاز

ساندىكى كىشىلەر ھەتتا ئومۇمنى زىيانغا ئۇچراتىش ھېسابىغا ئۆزى سەمرىمەكتە.

سەممىي سۈپ [پ] ① چىن يۈرەك، چىن كۆڭۈل، چىن دىلدىن قىلىنغان، ئېيتىلغان؛ ساختا، يالغان ئەمەس، راست؛ ھەقىقىي: سەممىي دوستلۇق. سەممىي سالام. سەممىي مۇئامىلە. // سەممىي كۆلمەك. ② كۆڭۈلدە يامانلىقى يوق، ئاق كۆڭۈل، ساپ دىل: سەممىي ئادەم. ③ مۇلايىم، يېقىملىق: — ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ ئوقۇۋاتقىنى بەلەن كىتابلار، — دېدى مۇتەللىپ يۈمشاق ۋە سەممىي ئاھاڭ بىلەن.

سەممىيەت ئى [ئە] سەممىيلىك، سادىقلىق، ساداقەتلىك، ساداقەت: ئۆز سەممىيىتىنى بىلدۈرمەك.

سەممىيەتسىز سۈپ. سەممىيىتى يوق، سەممىي ئەمەس: سەممىيەتسىز ئادەم. * كىمكى باشقىلار بىلەن سەممىيەتسىز مۇناسىۋەتتە بولۇشقا ئادەتلەنگەن بولسا، بۇنداق ئادەم تولىمۇ ئاجىز، بىچارە ئادەمدۇر. چۈنكى، بۇنداق ئادەم ئۆزىگىمۇ سەممىي بولالمايدۇ.

سەممىيەتسىزلىك ئى. سەممىيىتى يوقلۇق، ساداقەتسىزلىك: سەممىيەتسىزلىك قىلماق.

سەممىيەتلىك ئى. ساداقەت، ساداقەتلىك، سەممىيلىك: بۇ چاغدا سابىر چوڭقۇر سەممىيەتلىك بىلەن قاسىمغا قاراپ مۇنداق دېدى.

سەممىيلىك ئى. سەممىي قىلىنغان ئىش، راستچىللىق: ئۇنىڭ بىرجۈپ كۆزىدە سەممىيلىك، مېھرىبانلىق چاقناپ تۇراتتى.

سەن ئال. كىشىلىك ئالماش II شەخس ئاددىي تۇرىنىڭ بىرلىكى: سەن سالا، مەن سالا، ئانقا ئوتنى كىم سالا (ماقال).

سېنىڭ مېنىڭ دېيىشمەك ئۆزىنىڭكى بىلەن ئۆزگە (باشقا)نىڭكىنى قاتتىق ئايرىماق: بۇ قوشنىمىزنىڭ ئات ھارۋىسى، قوشنام بىلەن سېنىڭ مېنىڭ دېيىشمەيمىز.

سەنئەت ئى [ئە] ① ئوبراز يارىتىش ئارقىلىق رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، رېئاللىققا قارىغاندا تېپىك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغان بىر خىل ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيە. ئۇ ئەدەبىيات، رەسساملىق، نەققاشلىق، بىناكارلىق، مۇزىكا، ئۇسسۇل، تىياتىر، كىنو ۋە ئەلنەغمە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ② ئەمەلىي پەنلەرنىڭ ئۆزىگە خاس ئىش ئۇسلۇبى، سىستېمىسى: ھەربىي سەنئەت. رەھبەرلىك سەنئىتى. ③ كۆچمە. يۈكسەك ماھارەت، ئۇستىلىق: ھۆپىگەرلەرنىڭ خىرىدار قىچقىرىپ توۋلاشلىرى، ئاشپەز — ناۋايلارنىڭ مانتا ساتاشلىرى، نانلىرىنى ماختاشلىرىمۇ بىر سەنئەت ئىدى. ④ ناخشا — ئۇسسۇل؛ ناخشا — ئۇسسۇل ساھەسى يېڭى ئۆمىكى: ئۇ: — ھە، مەن ناخشا ئېيتىشنىڭ قارىپ سەنئەتتە ئىشلىسە كېرەك دەپ ئويلاپتىمەن، — دېدى.

سەنئەتچى ئى. سەنئەتنىڭ بىرەر ساھەسىنى ئىگىلىگەن ۋە شۇ ئىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى، ئادەتتە ناخشا — ئۇسسۇل سەنئىتى بىلەن شۇغۇللانغان ئارتىس ۋە مۇزىكانتلار كۆپىرەك كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

سەنئەتچىلىك ئى. سەنئەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئىشى، سەنئەت كەسپى: سەنئەتچىلىك ئۇنىڭ ئاتا كەسپى.

سەنئەتخۇمار سۈپ [ئە + پ] سەنئەتنى ياخشى كۆرىدىغان، سەنئەتكە ئامراق: سەنئەتخۇمار ئادەم. سەنئەتخۇمار خەلق.

سەنئەتسىز سۈپ. ھېچبىر سەنئەت پۈرىقى يوق، ئۆزىگە خاس سەنئەت ئۇسلۇبى ئىپادىلەنمەيدىغان.

سەنئەتكار ئى [ئە + پ] سەنئەتنىڭ بىرەر ساھەسىنى ئىگىلىگەن ۋە شۇ ئىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى.

سەنئەتكارلىق ئى. سەنئەتكارلار قىلىدىغان ئىش — ھەرىكەت، سەنئەتچىلىك.

سەنئەتلەشتۈرمەك «سەنئەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سەنئەتلەشتۈرۈلمەك «سەنئەتلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەنئەتلەشمەك پ. سەنئەت خاراكتېرىگە ئىگە بولماق، سەنئەت تۇسىنى، خاراكتېرىنى ئالماق؛ سەنئەت بىلەن شۇغۇللىنىماق: سەنئەتلەشكەن تۇرمۇش.

سەنئەتلىك سۈپ. سەنئەت ئەكس ئېتىپ تۇرىدىغان، سەنئەتلەشكەن؛ گۈزەل: سەنئەتلىك تۇرمۇش. سەنئەتلىك مەھسۇلات. * رىم دۇنياسىدىكى ئەڭ مۇنەۋۋەر بىناكارلىق لايىھەلەش ئۇستىلىرى، نەپىس سەنئەت پىشۇالىرى ئۆمۈر بويى تەلپۈنۈپ ياشىغان سەنئەتلىك شەھەر بولۇپ، شۇنىڭغا يارىشا شەھەرنىڭ جىمى نەرسىسىدىن گۈزەللىك ھەم سەنئەت پۇراپ تۇرىدۇ.

سەنەقەس ئى [ئە] ئۇيغۇر ئۇسسۇللىرىنىڭ بىر خىلى.

سەنەم ئى [ئە] ① تاشتىن، ياغاچتىن ياكى مېتالدىن ئىنسان قىياپىتىدە (كۆپىنچە گۈزەل ئايال ئوبرازىدا) ياسالغان ۋە زىننەتلەنگەن بۇت. ② كۆچمە. گۈزەل، چىرايلىق ئايال، نازىنىن: ئاي يۈزلۈك سەنەم. ③ ئۇيغۇر نەغمىلىرىنىڭ بىرىنىڭ نامى. مۇقاملاردا ئۇسسۇللۇق قىياپەت (ئوبراز) يارىتىدىغان مۇزىكىنى كۆرسىتىدۇ. سەنەمدىكى داپ ئۇرغۇسى ۋە نەغمە رىتمى شوخ ئۇسۇللۇق «سىيرىلما» (ئۇدارلىق) شەكلىدە بولۇپ، قويۇق ئۇسسۇللۇق مۇزىكا پۇرىقىغا ئىگە. ④ كۆچمە. يول؛ پەدە: ئۆزى بىلگەن سەنەمگە دەسسىمەك.

سەنپەن ئى [خەن] <مات> ← **چوت** I .

سەن ـ پەن ← **سەن ـ پەن دېيىشمەك**.

سەن ـ پەن دېيىشمەك ئۇرۇشۇپ قالماق، تاكالىشىپ، تىللىشىپ قالماق.

سەن ـ پەنلەشمەك ← **سەن ـ پەن دېيىشمەك**: ئەمەت بىلەن ھاجى سەن ـ پەنلىشىپ قاپتۇ ئەمەسمۇ؟

سەنتاۋرۇ ئى [خەن] نېپىز توغرالغان گۆش، سامساق، تۇز، لازا، ئاچچىقسۇ ۋە تېتىتقۇ قاتارلىقلارنى سېلىپ، تەمىنى ئاچچىق ـ چۈچۈك قىلىپ تەڭشەش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل سۈيۇق تاماق.

سەنتۈرۈلمەك پ. تەڭپۇڭلۇقىنى يوقىتىپ، خۇددى يىقىلىپ چۈشىدىغاندەك ماڭماق، مۇدۇرۇلمەك: سەنتۈرۈلۈپ ماڭماق. سەنتۈرۈلۈپ يىقىلماق. * كامىل گويا كېسەل كىشىدەك سەنتۈرۈلۈپ تېلىفون تۇرۇپكىسىنى ئالدى.

سەنتىرەكلەتمەك «سەنتىرەكلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سەنتىرەكلەشمەك «سەنتىرەكلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سەنتىرەكلەنمەك پ ← **سەنتىرەكلىمەك**.

سەنتىرەكلىمەك پ. دەلدەڭشىمەك، سەنتۈرۈلمەك: ئۇ خۇددى

يەقىلىپ چۈشىدىغاندەك سەنتىرەكلەشكە باشلىدى.

سەندەل I ئى [پ] تۆمۈرچى، زەرگەر، مىسكەرلەرنىڭ تۆمۈر قاتارلىق مېتاللارنى ئۇستىدە قويۇپ، بولقا ياكى بازغان بىلەن ئۇرۇپ بىرنەرسە ياسايدىغان قۇيما ئەسۋابى.

سەندەل II ئى [پ<ھىند] <بوت> ① سەندەل ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ياغىچى چىڭ ۋە خۇش پۇراق. ئۇنىڭدىن قورال - جابدۇق ياسىغىلى، مېۋىلەرنى ئىسلىغىلى ياكى دورا ۋە پۇراقلىق ماتېرىياللارنى چەككىلەپ ئالغىلى بولىدۇ. ② شۇ خىل دەرەخنىڭ ياغىچى.

سەندەل III ئى. قىشنىڭ كۈنلىرى سوغۇقتا پۇت - قوللارنى ئىسسىتىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان، ئىچىگە چوغ سېلىپ قويۇلىدىغان بىر خىل سايمان؛ چوغدان.

سەندەل IV ئى [ر<گىرىك] چەمى يۇپقا، پاشىنىسىز ۋە يەڭگىل قىلىپ تىكىلىدىغان بىر خىل يازلىق ئاياغ كىيىمى، شۆەك.

سەندەل V ئى [پ] يېغسا يېغقىلى بولىدىغان، كىچىك ھەم ئەپچىل قىلىپ ياسىلىدىغان بىر خىل ئورۇندۇق.

سەندىلەچ ئى [پ] <بوت> ← **سەندەل** II: ئۆسىتەڭنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا سۆگەت، موشا، سەندىلەچ، قىرچىن تاللار بىلەن چاتقاللىشىپ كەتكەن بىر ئورمان بار ئىدى.

سەنسەن ئى. يۇڭى سەل ئۆسكەن ھەم چېچىلىپ تۇرىدىغان پاقلان تېرىسى: كىچىككىنە يېغىن زالى چىببەرقوت پاختىلىق چاپان ۋە سەنسەن جۇۋا كىيگەن كىشىلەر پۇرقىرىتىپ چەككەن تاماكىنىڭ ئاچچىق ئىسلىرىغا توشۇپ كەتتى.

سەنكيا ئى [پ] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. مولىبكۇلا فورمۇلىسى Fe.AsS. كۈمۈش تەركىبىدە تەخمىنەن 46 پىرسەنت ئارسېن بولىدۇ. ئۇنى ئوتتا كۆيدۈرگەن ياكى بولقا بىلەن سوققان چاغدا سامساق پۇرىقىغا ئوخشاش بىر خىل پۇراق چىقىرىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئارسېن ئىلىشتىكى ئاساسلىق رۇدا ھېسابلىنىدۇ.

سەنگساپال ئى [پ] قۇم، سېغىز ئارىلاش لايدىن ياسىلىپ خۇمداندا پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل مۇستەھكەم ئاياق، قاچا.

سەنگۈن ئى. تارس. قوماندان، سەركەردە؛ جىياڭجۈن.

سەنلەشمەك ① «سەنلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② ئۆزئارا بىر - بىرىنى «سەن» دەپ ئاتاشماق؛ «سەن» دېيىشمەك.

سەنلىمەك پ «سەن» دەپ ئاتىماق ياكى چاقىرماق: مېھرىبانمۇ ئىختىيارسىز ھالدا ئۇنى «سەن» لەشتىن «سىز»لەشكە ئۆزگەردى.

سەنمۇ ئى [خەن] <ھەرب> ئارمىيەدىكى قىسىملارنىڭ ھەربىكتىگە قوماندانلىق قىلىش ۋە ئورۇش پىلانىنى تۈزۈش ئىشىغا قاتنىشىدىغان كادىر.

سەنۇبەر [ئە] يېز ت ① ئى. قارىغاي تىپىدىكى بىر خىل چىرايلىق دەرەخ. ② سۇپ. كۆچمە. قەددى - قامىتى كېلىشكەن، خۇش قامەت، چىرايلىق (ئاياللار ھەققىدە).

سەھەت ئى [ئە] يېز ت. ساقلىق، سالامەتلىك، ساغلاملىق: سەھەت تاپماق. سەھەت تىلەمەك.

سەھەر رەۋ [ئە] تاڭ يورۇشقا باشلىغاندىن تارتىپ كۈن چىققۇچە بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىت، سۈبھى: سەھەر تۇرماق.

سەھەرچى ئى. سەھەر تۇرۇشقا ئادەتلەنگەن كىشى: ئۇنى بۇنداق سەھەرچى قىلىۋەتكەن مۇنداق بىر ئىشمۇ بار ئىدى.

سەھەرلەپ رەۋ. سەھەر پەيتىدە، ئەتىگەندىلا، تاڭ ۋاقتىدا، ئەزاندا: سەھەرلەپ يولغا چىقماق.

سەھەرلىك سۇپ. سەھەر ئۇچۇن تەييارلانغان، سەھەرگە ئاتالغان؛ سەھەرگە تەۋە، سەھەرگە تەئەللۇق، سەھەرگە مەنسۇپ: سەھەرلىك تاماق.

سەھرا ئى [ئە] ① ئۆسۈملۈك، دەل - دەرەخ ئۆسمىگەن ياكى ئاندا - ساندا ئۆسكەن؛ سۇسىز، بىپايان يەر؛ دەشت - باياۋان، چۆل. ② يېزا: سەھرا ئادىمى.

سەھراچە سۇپ. سەھراغا خاس، سەھراغا ماس كېلىدىغان، سەھرا پاسونىدىكى: سەھراچە تۇرمۇش.

سەھراچىلىق ئى. سەھراغا تۇشلۇق تۇرمۇش، ھالەت: سېيىمىز ئوخشىمايدىغان قاپتۇ. سەھراچىلىق - تە، ئەينىكە بۇيرۇمايسىلەر.

سەھرالىق سۇپ ① سەھرادا تۇغۇلغان، سەھرادا ئۆسكەن، سەھرادا ئولتۇراقلاشقان: سەھرالىق بالىلار. ② كۆچمە. تىل ھادىسى. مەدەنىيەتسىز، قوپال.

سەھرايى سۇپ [ئە] سەھرادا ياشايدىغان، سەھرادا ئۆسكەن، سەھرالىق.

سەھرايىقىيامەت ئى [سەھرا + يى + قىيامەت] قىيامەتتەك سەھرا، ئىنتايىن ئىسسىق ھەم ھېچ نەرسە تېپىلمايدىغان چۆل - جەزىرە.

سەھنە ئى [ئە] ① زال، كۇلۇب، مەيدان قاتارلىق ئاممىۋى سورۇنلارنىڭ سۆزلىگۈچىلەر ياكى ئويۇن قويغۇچىلار ئۈچۈن ئالاھىدە لايىھەلىنىپ، يەردىن ئېگىز قىلىپ قۇرۇلغان سۇپىسى: سەھنە ئەسىرى. ② كۆچمە. پائالىيەت مەيدانى، مۇنبەر: تارىخ سەھنىسى، سىياسىي سەھنە.

سەھنە كىتابى <تىيا> تىياتىر، ئەلنەغمە قاتارلىقلارنى ئورۇنلىغان ياكى كىنو ئىشلىگەندە ئاساسلىنىدىغان ماتېرىيال. ئۇنىڭدا سەھنە سۆزى ۋە ھېكايە ۋەقەلىكى خاتىرىلەنگەن بولىدۇ.

سەھنىدىن چۈشمەك ئورنىنى ئۆتۈنۈپ بەرمەك، چېكىنمەك، ئاغدۇرۇلماق، يوقالماق.

سەھنىلەشتۈرمەك «سەھنىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — «ئۆگەي ئانا» دىرامىسىنى، — دېدى ئابدۇللا روزى، — دارىلمۇئەللىمىن راسخوتى بىلەن سەھنىلەشتۈرىمىز.

سەھنىلەشتۈرۈشمەك «سەھنىلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سەھنىلەشتۈرۈلمەك «سەھنىلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ داستانلار ئەينى زاماندا سەھنىلەشتۈرۈلگەن «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسىغا سېلىنغانىدى.

سەھنىلەشمەك پ. سەھنىدە ئويناشقا لايىقلاشماق، سەھنىدە ئوينالماق: «ئۆگەي ئانا» دىرامىسى ئازادلىقتىن بۇرۇنلا سەھنىلەشكەنىدى.

سەھىپە ئى [ئە] ① كىتاب، گېزىت، ژۇرنال ۋاراقلىرىنىڭ ھەربىر يۈزى؛ بېتى: گېزىت سەھىپىسى. باش سەھىپە. ② كۆچمە. ئۇزۇن داۋاملاشقان ياكى داۋاملىشىدىغان ھادىسە، ھايات قاتارلىقلارنىڭ ئايرىم دەۋرى، قىسمى: سەھىپە ئاچماق. شانلىق سەھىپە.

سەھىيە ئى [ئە] ساقلىقنى ساقلاش؛ تازىلىق: سەھىيە ئىشلىرى. سەھىيە ساھەسى.

سەۋەب [ئە] ① ئى. بىرەر ئىش - ھەرىكەت، ۋەقە، ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ بارلىققا كېلىشى، سادىر بولۇشى ۋە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئاساس ۋە ئامىل بولىدىغان باشقا بىر ۋەقە - ھادىسە، نەرسە، ھال - ئەھۋال ياكى شەرت - شارائىت: سەۋەب بولماق.② ئى. ۋەج، باھانە: سەۋەب تاپماق. سەۋەب كۆرسەتمەك. ③ باغلى. باش جۈملە بىلەن ئەگەشمە جۈملىنىڭ ئوتتۇرىسىدا باغلىغۇچلىق رولىدا كېلىپ «چۈنكى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنىڭغا مەن پەشۋا بەرمىدىم، قاتتىق تىللىدىم، سەۋەب، ئۇ چاغدا «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان چاغلار ئىدى.

سەۋەبچى ئى ① بىرەر ئىش، ۋەقە، ھادىسە ياكى ھالەتنىڭ يۈز بېرىشىگە، سادىر بولۇشىغا سەۋەب بولغان شەخس، نەرسە؛ سەۋەبكار: سەۋەبچى بولماق.② تەبىئىي ھادىسىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغۇچى، پەيدا قىلغۇچى ئامىل: كېسەل سەۋەبچىسى.

سەۋەبسىز سۈپ. سەۋەبى يوق، سەۋەبى بولمىغان، ئاساسسىز: سەۋەبسىز ئىش بولماس (ماقال).

سەۋەبكار ئى [ئە + پ] ← **سەۋەبچى**: ئوغرى ئالغان مالنى ئىگىسى سەۋەبكار (ماقال).

سەۋەبلىك ① سۈپ. بىرەر سەۋەبى بولغان، بىرەر سەۋەب بىلەن ئىسپاتلانغان؛ ئاساسلىق، ئورۇنلۇق: ئۇنىڭ بۇگۈن ئىشقا كېلەلمىگەنلىكىنى «سەۋەبلىك» دەپ يېزىپ قويۇڭ. ② تىر. سەۋەبى بىلەن، تۈپەيلى، ئۈچۈن: ئەگەر بۇ گۇناھىمىز سەۋەبلىك بىزنى شەپقەتسىز، رەھىمسىز ھۆكۈمرانلىقىڭ ئالدىغا ئەۋەتسەڭ، ئۇ قانداق جازا ئىجرا قىلاتتى ؟

سەۋەب - نەتىجە <پەلس> سەۋەب ۋە نەتىجە، يەنى تۈغدۇر-غۇچى ۋە تۈغدۇرۇلغۇچى مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان ھادىسىلەر.

سەۋەبىيات ئى [ئە] <پەلس> ئوبيېكتىپ دۇنيادىكى ھادىسىلەرنىڭ بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىش ئاساسىدا ئۆزئارا باغلىنىش فورمىسى.

سەۋەن ئى [ئە] يول قويۇلغان خاتا، يېڭىلىش: سەۋەن ئۆتمەك.

سەۋەنسىز سۈپ. سەۋەن، ئېۋەنى يوق، خاتالىقتىن خالىي: سەۋەنسىز ئىش.

سەۋەنسىزلىك ئى. سەۋەن، ئېۋەنى يوقلۇق؛ خاتالىقتىن خالىيلىق: خۇدانىنى ھۆددىگە ئالغۇچىلار سەۋەنسىزلىك ھەق تەلەپ جاۋابكارلىقىنى ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك دەپ قارىغان.

سەۋەنلەشمەك پ. سەۋەنلىك ئۆتكۈزمەك، سەۋەنلىك سادىر قىلماق، يېڭىلىشماق، خاتالاشماق: ئۇ: — مەن تۇنۇگۈن مەسىلە-كىمدىن سەۋەنلىشىپ، ئاتىڭنى ئۆلتۈرۈپ قويۇپتىمەن، ئەمدى پۇشايمان قىلىۋاتىمەن، — دېدى يىغلاپ تۇرۇپ.

سەۋەنلىك ئى ① بىلىپ - بىلمەي، بىخەستەلىك قىلىپ ئۆتكۈزگەن ياكى يول قويغان خاتالىق، كەمچىلىك: ئۆگەي ئانا كىچىككىنە بىر سەۋەنلىك ئۈچۈنمۇ ھەرىدەك چېقىپ، چايانداك نەشتىرىنى سانجىپ تۇراتتى. ② <قا> بىرەر قىلمىشنىڭ جەمئىيەتكە زىيانلىق ئاقىۋەت كەلتۈرىدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەشكە مۇمكىن بولسىمۇ، بىخەستەلىك قىلىپ مۆلچەرلىيەلمەسلىك ياكى مۆلچەرلىگەن تەقدىردىمۇ ساقلىنالايدىغانلىقىغا يېنىك-لىك بىلەن ئىشىنىپ كېتىپ، زىيانلىق ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىشىغا يول قويۇش.

سەۋدا ئى [ئە] ① خىيال؛ ھەۋەس، ئارزۇ: پەرزەنت سەۋداسى. ② بىرەر ئادەمنى ياكى نەرسە دەردىدىكى جۇنۇنلۇق؛ شەيدالىق: مۇھەببەت سەۋداسى. ③ تېبابەتچىلىكتە ئادەمنى بەدىنىدىكى تۆت خىلىتنىڭ بىرى؛ قارامتۇل، قاۋسىق ۋە چۈچۈمەل سۇيۇقلۇق بولۇپ ئورنى تالدا. ئۇ ئەزالارنىڭ شەكىل ۋە سۈپىتىنى ساقلاپ، سەپرا ۋە بەلغەمنىڭ كۆپىيىشىنى چەكلەيدۇ. سەۋدا خىلىتى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن كىشىلەرنىڭ كۆز ئېقى، تىلى قارامتۇل ياكى سۇس كۆك، ئۇيقۇسى كەم، ئاچچىقى تېز، تەپەككۇرى ئۆتكۈر كېلىدۇ.

سەۋدايى سەپ [ئە] ① ئەقلىدىن ئازغان، تەلۋە؛ سەۋدايى بولماق. سەۋدايى قىلماق. ② بىرەر ئادەمنى ياكى نەرسە دەردىدە، كويىدا ئەس - ھوشىنى يوقاتقان، تەلۋىلىك دەرىجىسىگە يەتكەن، مەجنۇن.

سەۋدايىلىق ئى. ئېلىشىپ قالغانلىق، سارالىقلىق: ئەتىياز كېلىشى بىلەن ئاكام بىچارىنىڭ سەۋدايىلىقى ئەۋجىگە چىقتى.

سەۋر I ئى [ئە] دۈچ كەلگەن، يولۇققان ئېغىر چىلىق، مۇشكۈللۈككە بەرداشلىق بېرىش، قانائەت: سەۋر قىلماق. * قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر (ماقال). * سەۋر — ئەقىلنىڭ بەلگىسى (ماقال).

سەۋر قاچسىسى تاشماق تاقەتنىنى باسالمايدىغان، چىداشلىق بېرەلمەيدىغان ھالەتكە كەلمەك، تاقەتى چېكىگە يەتمەك، تاقەتى تاق بولماق: بۇ ئىشتىن دەرغەزەپكە كەلگەن باقىقالنىڭ سەۋر قاچسىسى تاشتى.

سەۋر II ئى [ئە] <ئاستر> ← **سەۋر بۇرجى**.

سەۋر بۇرجى <ئاستر> ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجنىڭ ئىككىنچىسى. ئاسترونومىيەلىك ئۇزۇنلۇقى °30 — °60. ئەسلىي ئورنى سەۋر يۇلتۇز تۈركۈمىدە بولۇپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھەمەل يۇلتۇز تۈركۈمىگە يۆتكەلگەن. ھەر يىلى 20 - ئاپرېلنىڭ ئالدى - كەينىدە قۇياش بۇ بۇرجقا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى مەۋسۇم «قىزىلكوس» دېيىلىدۇ.

سەۋر - تاقەت سەۋر ھەم تاقەت، چىدام ۋە بەرداش: سەۋر - تاقەت قىلماق.

سەۋر - تاقەتچان ← **سەۋرچان**: ئۇ رەقىبىگە نىسبەتەن سەۋر - تاقەتچان بولالايتتى ھەم باشقىلارنىمۇ ھاڭ - تاڭ قالدۇرالايتتى.

سەۋر - تاقەتسىز ← **سەۋرسىز**. سەۋر - تاقەتلىك - سەۋرچان: ئەگەر ئاڭسىز ئۈنچىۋالا مۇلايىم ۋە سەۋر - تاقەتلىك بولمىغان بولسا، ئۇنىڭ ھالى كۆپ ياخشى بولغان بولاتتى.

سەۋرچان سۈپ. ھەرقانداق دەرد - ئەلەم، ئېغىر چىلىققا، مۇشكۈللۈككە بەرداشلىق بېرىدىغان، تاقەت قىلىدىغان؛ قانا-ئەتچان: سەۋرچان ئادەم. * ئادەم ئاش - تاماققا كەلگەندە سەۋرچان بولۇش لازىم.

سەۋرچانلىق ئى. سەۋر، تاقەت قىلىش.

سەۋرسىز سۈپ. سەۋر قىلالمايدىغان؛ چىدامسىز، تاقەتسىز: سەۋرسىز ئادەم.

سەۋرسىزلەندۈرمەك «سەۋرسىزلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇ-

ربي دەرىجىسى: قەيەردىدۇر بىر يەردە كۆچلۇك بىر سادا كىشىنى بىتا - قەت قىلمىدىغان، سەۋرسىزلەندۇرىدىغان سېھرىي ئاۋازدا مېنى چاقىرماقتا.

سەۋرسىزلەندۇرۇشمەك «سەۋرسىزلەندۇرمەك» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سەۋرسىزلەندۇرۇلمەك «سەۋرسىزلەندۇرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سەۋرسىزلەنمەك پ. چىدام، تاقەتسىنى يوقاتماق، جىددىيلەشمەك: — نېمە؟ نېمە دەۋاتىسەن؟ — ھاشىم شۇجى سەۋرسىزلىنىپ ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى.

سەۋرسىزلىك ئى. تاقەتسىزلىك، چىدامسىزلىق: ئۇنىڭ سەۋرسىزلىكى بەربىر ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇپ بېرىدۇ.

سەۋرلىك سۈپ. سەۋر قىلالايدىغان؛ چىدامлىق، تاقەتلىك: سەۋرلىك ئادەم.

سەۋزە ئى [پ] <بوت> ① كۈنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، گۈلى ئاق، مېۋىسى ئۇزۇن ھەم يۇمىلاق. يىلتىزى ئۇزۇن ھەم كونۇس شەكىلدە بولۇپ، گۆشلۈك، قىزغۇچ ياكى سېرىق كېلىدۇ. تۇرلىرى كۆپ. ئادەتتە كۆكتات قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يىلتىزى.

سەۋزىلىك ① سۈپ. سەۋزىسى كۆپ: سەۋزىلىك پولۇ. ② ئى. سەۋزە تېرىلغان، سەۋزە ئۆسكەن يەر، ئېتىز.

سەۋزىنازۇك ① ئى [سەۋزە + نازۇك] <بوت>قوغۇنلىنىڭ بىر تۈرى. ② سۈپ. كۆچمە. گەپ كۆتۈرەلمەيدىغان، بەك زىل: - قارا بۇ سەۋزىنازۇكنى، بىر ئېغىز گەپنى قىلا - قىلمايلا سەكرەپ كېتىۋاتىدۇغۇ، — دېدى ئۇ.

سەۋىيە ئى [ئە] ① ئادەم ياكى نەرسە، ھادىسىلەرنىڭ سۈپىتى، تەرەققىيات دەرىجىسى: ئىلمىي سەۋىيە. ② كۆچمە. بىلىم، مەلۇمات؛ قابىلىيەت: سەۋىيەسى يۇقىرى ئادەم.

سەۋىيەسىز سۈپ. سەۋىيەسى يوق، سەۋىيەگە ئىگە ئەمەس: سەۋىيەسىز ئادەم.

سەۋىيەلىك سۈپ. سەۋىيەسى بار، سەۋىيەگە ئىگە بولغان: سەۋىيەلىك ئادەم.

سەي ئى [خەن] ① تاماققا ئىشلىتىلىدىغان ئوتياش، كۆكتات، كۆك. ② گۆش، توخۇم، كۆكتات قاتارلىقلارنى قازاندا قورۇش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل يېمەكلىك؛ قورۇما: سەي قورۇماق.

سەي كاۋىسى <بوت> ① كاۋا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى پېلەك تارتىپ ئۆسىدۇ، يوپۇرمىقى يۇرەك شەكىلدە، گۈلى سېرىق كېلىدۇ. مېۋىسى ئۇزۇنچاق ياكى ئېللىپس شەكىلدە بولۇپ، پوستى ئاقۇچ يېشىل، ئادەتتە كۆكتات قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

سەي - پەي ① سەي ۋە سەي دائىرىسىگە كىرىدىغان ھەر خىل ئوتياش؛ كۆكتاتلار. ② ھەر خىل قورۇما ۋە شۇ قورۇما دائىرىسىگە كىرىدىغان يېمەكلىكلەر.

سەيپۇك ئى [خەن] ← **ماشىنچى**.

سەيپۇلۇق ئى ← **ماشىنچىلىق**.

سەيچى ئى ① سەي - كۆكتات ئىشلەپچىقىرىدىغان دېھقان، كۆكتات تېرىغۇچى. ② سەي - كۆكتات ئېلىپ - ساتىدىغان تىجارەتچى، كۆكتاتچى.

سەيچىلىك ئى. كۆكتات تېرىش ۋە سېتىش كەسپى.

سەيخال ئى. دېيال. ماي ۋە چاق قوۋىسى بىلەن ئەسۋابنىڭ پارقىرىتىلىشى: سەيخال قىلماق.

سەيخانا ئى. مەخسۇس كۆكتات سېتىلىدىغان ئورۇن؛ كۆكتات دۇكىنى.

سەيخانە ئى [پ] چىلىمنىڭ بېشىدىكى تاماكا سالىدىغان جاي؛ ئوتلۇق، چوغدان.

سەيخانىسىغا ئوت كەتمەك بىرەر نەرسىگە تەلپۈنۈپ ئۆزىنى باسالماي قالماق، نەپسىگە ئالدىراپ كەتمەك، نەپسى تاقىلداپ كەتمەك: بۇ گۆزەل قىزنى كۆرگەن ئابلىز قارىنىڭ سەيخانىسىغا ئوت كەتتى.

سەيدۇ ئى [خەن] دېيال. تېرە كېسىدىغان ياي شەكىللىك پىچاق.

سەير ئى [ئە] يېز ت. ھاردۇق چىقىرىش، كۆڭۈل ئېچىش، تاماشا قىلىش ئۈچۈن بىرەر جايدا ئايلىنىش، كېزىش؛ سەيلە - سايا‌ھەت: سەير ئەتمەك. سەير قىلماق.

سەيسى ئى [خەن] ← **ئالۋان**.

سەيسكەش ئى ← **ئالۋانچى**.

سەيشەنبە ئى [پ] <ئاستر> ھەپتىنىڭ دۈشەنبىدىن كېيىن، چارشەنبىدىن ئىلگىرىكى ئىككىنچى كۈنى.

سەيشەنبە بازار ھەپتىنىڭ ئىككىنچى كۈنى، يەنى سەيشەنبە كۈنى بولىدىغان بازار ۋە شۇ بازار بولىدىغان جاي: ئۇ چاربازار - چىلىق قىلىپ، سەيشەنبە بازاردىن ئەمدىلا كەلگەنىدى.

سەي - كۆكتات سەي ۋە كۆكتات دائىرىسىدىكى ھەر خىل ئوتياشلار.

سەيلان ئى [ئە] يېزت. ئېقىش؛ ئېقىپ يۇرۇش، كېزىش، تاماشا: سەيلان قىلماق.

سەيلانە ئى [ئە] يېزت ← **سەيلان**.

سەيلە ئى [ئە] ئايلىنىپ يۇرۇپ كۆڭۈل ئېچىش، تاماشا: باغ سەيلىسى. سەيلە قىلماق.

سەيلە - تاماشا سەيلە ھەم تاماشا، سەيلە ۋە شۇ خىلدىكى كۆڭۈل ئېچىش ھەرىكەتلىرى.

سەيلەتمەك «سەيلىمەك» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سەيلە - سايا‌ھەت سەيلە ھەم سايا‌ھەت.

سەيلىچى ئى. سەيلە، تاماشا قىلغۇچى: سەيلىچىلەر ئوينىاپ - كۈلۈپ چارچىغاندا قانغۇچە سۇغا چۆمۈلۈپ، ئاندىن قۇمغا كۆمۈلۈپ، ئاللاھنىڭ نېمەتلىدىن، سېخىي تەبىئەتنىڭ گۈزەل مۇھىتىدىن قانغۇچە بەھرە ئېلىپ ھۇزۇرلىناتتى.

سەيلىك ① ئى. سەي تېرىلغان ياكى سەي ئۆستۈرۈلگەن ئېتىز، كۆكتاتلىق. ② سۈپ. سەيلىرى بار، قورۇغان سەي بىلەن قوشۇپ يېيىلىدىغان: سەيلىك تاماق.

سەيلىگاھ ئى [ئە + پ] كىشىلەر ھاردۇق چىقىرىدىغان، كۆڭۈل ئاچىدىغان، سەيلە - تاماشا قىلىدىغان جاي.

سەيلىمەك پ. تەرتىپكە سالماق، رەتلىمەك: ئۇ باھار ياپرىقىدەك تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن پۇللارنى سەيلىدى.

سەيلىۋاز سۇپ. سەيلىگە ئامراق، سەيلە قىلىشنى ياخشى كۆرىدىغان، سەيلىگە خۇشتار: سەيلىۋاز ئادەم.

سەينا ئى [پ] مەلۇم دائىرىدە قورشالغان ئۆي - ئىمارەتلەر ئەتراپىدىكى بوشلۇق؛ ھويلا، قورۇ.

سەيناق ئى. بۇزۇلغان پىلە غوزىسى، كېرەكسىز مەشۇت: سەيناق يىپ.

سەينالىق سۇپ ① سەيناسى بار، سەيناسى بولغان: سەينالىق ئىمارەت. سەينالىق جاي. ② سەينا قىلىنىدىغان: سەينالىق يەر.

سەينەك I ئى. پىچىۋېتىلگەن بىر ياشلىق ئۆچكە؛ سەركە.

سەينەك II ئى <تېب> قول ياكى پۇت تىرناقلىرى زەخمىلىنىپ، يالليۇغلىنىپ يىرىڭدايدىغان بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا، بارماق ئۇچىنىڭ مەلۇم جايى قىزىرىپ ئىششىپ، قاتتىق ئاغرىتىدۇ، بەزىدە قىزىتمىدۇ.

سەينۇگە ئى. دىيال ← **سەينەك** II.

سەيۋەن ئى [خەن] تارس. كونا جەمئىيەتتە بەگ، ھاكىملار-نىڭ ئائىلە ۋە ھۆكۈمەت ئىشىنى قىلىدىغان، ئۆشرە - زاكات، سېلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ھوقۇقلۇق خىزمەتچى.

سەيىد ئى [ئە] ① <دىن> مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىغا مەنسۇپ كىشى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سەييات ئى [ئە] ېبز ت. شىكار قىلغۇچى، ئوۋچى: ـــ سەن دېگەن سەييات، ـــ دەپتۇ ئۇلار، ـــ ھەر كۈنى شىكار قىلىپ تۇرسەن، ھەرخىل قۇش - جانىۋارلارنى قولۇڭغا چۈشۈرسەن. بىز بولساق ئۆمرىمىزدە شىكار دېگەننى كۆرۈپ باققىنىمىز مۇشۇ.

سەييالتلىق ئى. ئوۋچىلىق: سەييالتلىق قىلماق. * گۆر ئوغلى ئاتىسىدىن ئۆگەنگەن ھەرخىل سەييالتلىق ھۈنەرلىرىنى كۆرسىتىپ، ناھايىتى كۆپ بۇغا - مارالالارنى ئوۋلاپ كېلىپ، شاھنىڭ ئالدىغا تاشلىدى.

سەييارە [ئە] ① سۇپ. مۇقىم تۇرار جايى يوق ياكى بىر جايدىن باشقا جايغا كۆچۈپ يۈرۈپ ئىش ئېلىپ بارىدىغان، خىزمەت قىلىدىغان، ئۆتكۈزۈلىدىغان ياكى كېزىپ يۈرىدىغان: سەييارە مەكتەپ. ②ئى <ئاستر> چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان ئېللىپس شەكلىدىكى ئوربىتىلاردا قۇياشنى ئايلىنىپ ھەرىكەت قىلىدىغان ئاسمان جىسىملىرى. ئۇلار ئۆزلىرى نۇر چىقارمايدۇ، پەقەت كۈن نۇرىنى قايتۇرىدۇ. قۇياش سىستېمىسىدا مېركۇرىي، ۋېنېرا، يەر شارى، مارس، يۇپىتېر، ساتۇرن، ئۇران، نېپتون ۋە پلۇتوندىن ئىبارەت توققۇز چوڭ سەييارىدىن باشقا يەنە نۇرغۇنلىغان ئۇششاق سەييارىلەر بولىدۇ. ③ ئايالارنىڭ ئىسمى.

سەييا‌ھ ئى [ئە] يۇرت كېزىپ يۈرگۈچى، ساياھەت قىلغۇچى، ساياھەتچى.

سېلىسار ئى [ر] قىرغۇچى ئىستانوكتا ئىشلىگۈچى ئادەم.

سېلىسارلىق ئى. قىرغۇچى ئىستانوك ئارقىلىق ھەرخىل ئىشلەنمىلەرنى ياساش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: سېلىسارلىق قىلماق.

سېلىۋدا ئى <گېئول> ← **چىرىمتال**.

سىيۇرفاك ئى [ئىنگ] <تەن> دولقۇن ئۇستىدە تاختاي بىلەن تېيىلىش تەنھەرىكىتى.

سوئال ئى [ئە] ① جاۋاب تەلەپ قىلىنغان گەپ، جۈملە، ئىبارە؛ سوراق: سوئال بەرمەك. سوئال تاشلىماق. سوئال سورىماق. سوئال قويماق. ② يېشىلىشى لازىم بولغان مەسىلە: بىرەر ئايدىن بۇيان، ئۇنىڭ كاللىسىدا تۇرلۇك سوئاللار پەيدا بولۇشقا باشلىغانىدى. ③ <ماتار> مەشىق قىلغان ياكى ئىمتىھان ئالغان ۋاقىتلاردا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاۋاب بېرىشى ۋە يېشىشى ئۈچۈن ئوقۇتقۇچىسى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلىدىغان مەسىلىلەر: سوئال چىقارماق. سوئالنى يەشمەك.

سوئال - جاۋاب بىر - بىرىگە سوئال بېرىپ، ئاندىن جاۋاب بېرىش شەكلىدە بولىدىغان سۆھبەت: بۇنداق سوئال - جاۋاب بىر پەس داۋام قىلغاندىن كېيىن ئابدەم «ئۇھ - ھ - ھ ...» دەپ بىر تىنىۋالدى.

سوئال - سوراق سوئال بېرىش، سۇرۇشتۇرۇش، ئېنىقلاش، قىستاپ سوراش قاتارلىقلار: سەلەي تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ سوئال - سوراقلىرىغا كونكرېت، تەپسىلىي جاۋاب بەردى.

سوپەك ئى. جان ت. قول تىراكتور.

سوپۇن ئى [ئە] كىر يۇيۇش ۋە يۇيۇنۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان خىمىيەۋى بۇيۇم.

سوپۇنچى ئى. سوپۇن ئىشلەپ چىقارغۇچى ياكى ساتقۇچى كىشى.

سوپۇنچىلىق ئى. سوپۇن ياساش ياكى سېتىش ئىشى: سوپۇنچىلىق قىلماق.

سوپۇنداتماق «سوپۇندىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سوپۇندىشماق «سوپۇندىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سوپۇندان ئى [ئە+پ] سوپۇن قويىدىغان قۇتا، سوپۇن قۇتىسى.

سوپۇندەرىخى ئى [سوپۇن + دەرەخ + ى] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ.

سوپۇندىماق پ. سوپۇن سۈرتمەك، سوپۇندىماق: ئەتىسى ئەتىگەن ئانام مېنى سوپۇنداپ پاكىز يۇيۇندۇرۇپ يېڭى كىيىملىرىمنى يەنە كىيگۈزۈپ قويدى.

سوپۇنلاتماق «سوپۇنلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاپىسى ئۇنىڭ يۇزىنى سوپۇنلىتىپ يۇدۇرغاندىن كېيىن، ئاندىن ئالدىغا تاماق ئەكەلدى.

سوپۇنلاشماق ① «سوپۇنلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: خاڭچىلار تازىلىق ئۈچىدە يۇز - كۆزلىرىنى سوپۇنلىشىپ يۇيۇشۇۋاتاتتى. ② <خىم> ماي بىلەن ئاساس تەسىرلىشىپ سوپۇن بىلەن گىلىتسېرىننى ياكى ئېستېر بىلەن ئاساس تەسىرلىشىپ كىسلاتا (ياكى تۇز) بىلەن ئىسپىرتنى ھاسىل قىلماق.

سوپۇنلىماق پ. سوپۇن سۈرتمەك: تاماق يېيىش ئالدىدا ۋە تاماقتىن كېيىن قولنى سوپۇنلاپ يۇيۇپ، ئوبدان قۇرۇتۇش لازىم.

سوپى [ئە] <دىن> ① ئى. ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ۋە سوپىزم يولىنى تۇتقان كىشى: ئوغرى قېرىسا سوپى بولار، جالاپ قېرىسا بۇۋى (ماقال). ② سۇپ. ياخشى - يامان ئىشلارغا دىن قارىماي ئۆزگەن، گۇناھ بولىدىغان ئىشلارنى قىلىشنى توختاتقان: سوپى ئايال. سوپى يىگىت.

سوپىتورغاي ئى [سوپى + تورغاي] <زوئول> بىر خىل قۇش. تېنى ئاق قۇشقاچتىن چوڭراق، پەي - تۆكلىرى قوڭۇر ھەم ئوستىدە ئۇششاق ئاق داغلىرى بولىدۇ. ناھايىتى ئېگىز ئۇچىدۇ، ھەرخىل ئاۋازلاردا سايرىيالايدۇ. ئادەتتە زىيانداش ھاشاراتلار بىلەن ئوزۇقلانغاچقا، پايدىلىق قۇش دەپ قارىلىدۇ.

سوپىچىلىق ئى. سوپىلارغا خاس ئىش - ھەرىكەت: ئىشانلىق، سوپىچىلىق بارغانسېرى كۆچەيمەكتە.

سوپىزم ئى [ر<گىرىك] <دىن> ئىسلام دىنىدىكى 7 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا شەكىللەنگەن مىستىكىلىق ــ تەركىدۇنياچىلىق ئېقىمى.

سوپىست ئى [ر < گىرىك] <پەلس> قەدىمكى گىرېتسىيەنىڭ سوپىستىك پەيلاسوپى: ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن شەرق ۋە غەرب، قەدىمكى ۋە ھازىرقىنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ: ئۇ ماڭا بىر سوپىست بولۇپ كۆرۈنىدۇ.

سوپىستىك سۈپ [ر< گىرىك] سوپىستىكىغا ئائىت، سوپىستىكىغا ئاساسلانغان؛ سوپىزمنى ياقلىغۇچى: ئۇلۇغ پەيلاسوپ سۇقرات، تەسەۋۋۇپ تەلىماتىنىڭ مەشھۇر نامايەندىسى مەنسۇر ھەللاج، بىر ئۆمۈر سەرگەردانلىق دەشتىگە تاشلىنىپ ئېيتقۇسىز رىيازەتلەرنى چەككەن سوپىستىك ئىسيانكار شائىر مەشرەپ قاتارلىقلارنىڭ دارغا ئېسىلىشى ... قاتارلىقلار جاھالەتلىك دەۋرلەرنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ئاچچىق يالدامىلىرى، مەدەنىيەتكە قىلغان مەسخىرىلىرىدۇر.

سوپىستىكا ئى [ر < گىرىك] <پەلس> ① پاكىتنى قەستەن بۇرمىلاپ، دىئالېكتىكا ۋە لوگىكىلىق قانۇنىيەتكە خىلاپلىق قىلىپ، توغرىدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە خاتا بولغان گەپ - سۆزلەر ئارقىلىق، مەلۇم خىل بىمەنە سۆز - ھەرىكەتلەرنى ئاقلايدىغان بىر خىل ئۇسۇل؛ تەلىمات؛ ② سوپىزم.

سوپىسوپىياك ئى [سوپى+سوپىياك] <زوئول> بىر خىل قۇش. تېنى سېرىق، كۆزىدىن باشلاپ بېشىنىڭ ئارقا قىسمىغىچە قارا، تۇمشۇقى ئاچ قىزىل كېلىدۇ. يېقىملىق سايرايدۇ.

سوپىلىق ئى. سوپىلار قىلىدىغان ئىش - ھەرىكەت.

سوت ئى [ر] <قا> ① دەۋا ئەنزىلىرىنى قاراپ چىقىپ، تېگىشلىك ھۆكۈم چىقىرىدىغان دۆلەت ئورگىنى: ئالىي سوت. ② شۇنداق ئورگان جايلاشقان ئورۇن، ئۆي، بىنا: سوتقا بارماق. ③ شۇنداق ئورگان خادىملىرى ياكى سوداىلەر ھەيئىتى: سوت مەجلىسى. ④ دەۋا ئەنزىلىرىنىڭ شۇنداق ئورگاندا كۆرۈلۈشى، سوت يېغىنى: سوت قىلماق.

سوتا ① سۇپ. شاخسىز، پۇتاقسىز: سوتا بولۇپ قالغان دەرەخ. ② ئى. تاياق، كالتەك: كوچىلاردا قولىدا قەۋەت ھالقىلىق ساپايە، كۆپ پۇتاق كۆزلۈك سوتا سەبەبىدە كۆتۈرۈڭلۇغان خوجا مىرشابلار ھاكىملىق قىلاتتى.

سوتچى ئى <قا> ئومۇمەن سوت ئورگانلىرىدىكى سوتقا چۈشكەن ئەنزىلەرنى قاراپ چىقىپ، شۇ ئىشلار بويىچە ھۆكۈم چىقىرىدىغان ۋە سوراق قىلىش خىزمىتىنى ئۇستىگە ئالغان خىزمەتچى خادىم.

سوتخانا ئى <قا> سوت مەھكىمىلىرىدىكى ئەنزىلەرنى قاراپ چىقىپ بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن مەخسۇس تەسىس قىلىنغان ئورۇن، ئاپپارات ياكى ئۆي.

سوتسيال سۇپ [ر] <پەلس> ① كىشىلىك جەمئىيىتىگە، ئۇنىڭ قانۇنىيىتىگە ئائىت؛ ئىجتىمائىي؛ جەمئىيەتنىڭ سىنىپلارغا، تەبىقىلەرگە، گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈشى بىلەن باغلىق بولغان ۋە شۇ سەۋەبتىن مەيدانغا كېلىدىغان: سوتسيال تەڭسىزلىك. سوتسيال دېموكراتىيە. ② ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى ئۆزگەرتىشكە قارىتىلغان.

سوتسيالىزم ئى [ر<فىران] <پەلس> سوتسيالىستىك تۈزۈم، يەنى كوممۇنىزمنىڭ تۆۋەن باسقۇچى. ئۇنىڭدا دۆلەت ھاكىمىيىتىنى پرولېتارىيات ئىگىلىگەن بولىدۇ.

سوتسيالىزمچى ئى. سوتسيالىزم تەرەپدارى، يەنى سوتسيالىستىك تۈزۈم ۋە ئۇنىڭ سىياسەتلىرىنى ھىمايە قىلغۇچى، سوتسيالىزمنى ئەملىگە ئاشۇرۇش كۈرىشىگە قاتناشقۇچى كىشى.

سوتسيالىزملىق سۇپ. سوتسيالىزمغا ئائىت، سوتسيالىزمغا خاس.

سوتسيالىستىك سۇپ [ر] <پەلس> ① سوتسيالىزمغا ئائىت: سوتسيالىستىك ئىنقىلاب. سوتسيالىستىك قۇرۇلۇش. ② سوتسيالىزم پرىنسىپلىرىغا ئاساسلانغان؛ سوتسيالىزمغا خاس: سوتسيالىستىك تۈزۈم. سوتسيالىستىك قانۇن. سوتسيالىستىك ئەخلاق. سوتسيالىستىك دۆلەت. ③ سوتسيالىزم ئىدىيەسى بىلەن سۇغىرىلغان، سوتسيالىزم پرىنسىپلىرىغا جاۋاب بېرىدىغان: سوتسيالىستىك ئالىم.

سوتسيولوگ ئى [ر] سوتسيولوگىيە بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىم.

سوتسيولوگىيە ئى [ر<فىران< گىرىك] جەمئىيەت ھەققىدىكى تەلىمات.

سوتكا مق [ر] بىر كېچە - كۈندۈزگە، يەنى 24 سائەتكە تەڭ ۋاقىت ئۆلچىمى بىرلىكى ۋە شۇ ئۆلچەمدىكى ۋاقىت.

سوتكىلاپ رەۋ. بىرقانچە سوتكا ۋاقتىنى سەرپ قىلىپ، بىر قانچە سوتكا داۋاملىدا: سوتكىلاپ ئىشلىمەك.

سوتكىلىق سۇپ ① بەلگىلىك سوتكا ئىچىدە داۋام قىلىدىغان، مەلۇم سوتكىغا توغرا كېلىدىغان ياكى سوتكا بىلەن ئۆلچىنىدىغان: ئۇچ سوتكىلىق دەم ئېلىش. ② بىر سوتكا داۋاملىشىدىغان، بىر سوتكىغا توغرا كېلىدىغان: قۇياشنىڭ سوتكىلىق ھەرىكىتى. سوتكىلىق ئىش ھەققى.

سوتلاتماق «سوتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايشەم ئەرز قىلىپ يۇرۇپ ئابلىمىتنى سوتلاتتى.

سوتلاشماق ① «سوتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار مەردانىنى ئاخىرقى قېتىم سوتلاشتى. ② دەۋالاشماق، بىر - بىرى ئۈستىدىن ئەرز قىلىشماق: ئۇلار سوتلىشىپ تاكى ۋىلايەتلىك سوتقىچە بېرىشتى.

سوتلانماق «سوتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئارزۇلۇق ئوغلى سوتلانماقتا.

سوتلىماق پ. جىنايەتچىنى بەلگىلەنگەن تەرتىپ - قائىدىلەر بويىچە جاۋابكارلىققا تارتماق، سوت قىلماق.

سوتۇق ئى. ئاھاڭ، كۇي، ئۇن، ئاۋاز: ــ بۇ ناخشىلار قانچىگە

باردىكەن، سوتۇقلىرىچۇ؟ — سورىدى ۋاڭ.

سوچى ئى. دىيال. ۋاستىچى، ئەلچى.

سوخرۇن سۈپ. دىيال. ئىلگىرى كەلمەس، روناق تاپماس.

سودا I ئى [ئىنگ <لات] <خىم> ئانورگانىك بىرىكمە. تەركىبى ناترىي كاربونات (Na_2CO_3). ئاق رەڭلىك پاراشوك ياكى دانىچە ھالىتىدە بولۇپ، سۇدىكى ئېرىتمىسى كۈچلۈك بولۇشىتەك ئاساسىي خۇسۇسىيىتىكە ئىگە. ئادەتتە ئەينەكچىلىك، قەغەزچىلىك، سوپۇن ۋە كىر يۇيۇش سۇيۇقلۇقى، توقۇمىچىلىق ھەم كۆن – خۇرۇم سانائىتى قاتارلىقلارغا خام ئەشيا قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا قاتتىق سۇنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سودا II ئى [پ] ① سېتىش – سېتىۋېلىش شەكلىدە تاۋار ئالماشتۇرۇلىدىغان ئىقتىسادىي پائالىيەت، ئالدى – ساتتى، سودا – سېتىق، تىجارەت: سودا ئىشلىرى. ② ئالدى – ساتتى مۇئامىلىسىدە، مالنىڭ نەرخى ھەققىدىكى تالاش – تارتىش.

سودالىت ئى [لات] <گېئول> بىر خىل مىنېرال، يەنى دالا شىپاتسىمانلاردىن بىرى. تەڭ ئوقلۇق كىرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، كۆپىنچە دانىچە ياكى كاللەك ھالىتىدە ئۇچرايدۇ، رەڭسىز ياكى ئاقۇچ كۈل رەڭ كېلىدۇ، بەزىدە سەل – پەل كۆك ئارىلاشقانمۇ بولىدۇ. ئەينەك پارقىراقلىقىدا. قاتتىقلىقى 5.5 — 6؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.14 — 2.30. ئاساسەن ئىشقارلىق ئېتىلما جىنسلار ئارىسىدا بولىدۇ.

سودىگەر ئى [پ] سودا – سېتىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، سودا – سېتىقنى كەسىپ قىلغان كىشى؛ تىجارەتچى.

سودىگەرچە رەۋ. سودىگەردەك، سودىگەرگە ئوخشاش: سودىگەرچە ياسانماق.

سودىگەرچىلىك ئى. سودىگەرلىك: مولىلازىيدىن سودىگەرچىلىكتە بىر يانچۇقتا پۇل، بىر يانچۇقتا يالغان، يەنە بىر يانچۇقتا قەسەم بولسا بولىۋېرىدۇ دەپ چۈشىنەتتى.

سودىگەرلىك ئى. سودىگەر قىلىدىغان ئىش، كەسىپ. سودىگەرلىك قىلماق.

سودىلاشتۇرماق «سودىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھاشىم ئۇلارنى سودىلاشتۇرۇپ قويدى.

سودىلاشماق پ ① ئېلىپ – سېتىلىدىغان نەرسىنىڭ نەرخى ئۈستىدە تالاش – تارتىش قىلماق، كېلىشمەك: مەن باھانى تۆۋەنلىتىش ئۈچۈن سودىلاشتىم. ② كۆچمە. بىرەر مەسىلە ئۈستىدە ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش مۇددىئاسى بىلەن كېلىشىۋالماق، پۇتۇشۇۋالماق: ئۆز كۆچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش — سودىلاشقىلى بولمايدىغان چوڭ پىرىنسىپ.

سودىلىق ئى. ئېلىپ – سېتىش ياكى نەرسە سېتىۋېلىش ئىشى: سودىلىق قىلماق. سودىلىققا چىقماق.

سودىيە ئى [ر] <قا> سوت ئورگانلىرىدىكى سوتنى باشقۇرىدىغان، سوتلانغۇچى ئۈستىدە ھۆكۈم چىقىرىدىغان كىشى؛ سوتچى.

سوراتماق «سورىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئارىدىن بىرمەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن شامەخسۇتنىڭ يېقىنلىرىدىن ئىبراھىمبەگ جىنەستىخانىنى ئۆزىگە سوراتتى.

سوراشتۇرماق پ. ھەر تەرەپلىمە سورىماق؛ سۈرۈشتۈرمەك: ئۇ ھاكىمنىڭ ئەھۋالىنى سوراشتۇرۇپ بىرھازاغىچە پاراڭلاشتى.

سوراشماق «سورىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى: ئاغىنىلەرنىڭ ھەممىسى سېنى سوراشتى.

سوراق ئى ① سوئال: ئۇنىڭ چىرايىدا سوراق ئالامىتى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ② <قا> جامائەت خەۋپسىزلىكى، تەپتىش ئۈرگانلىرى ياكى سوت مەھكىمىلىرىنىڭ ھەق تەلەپ دېلولىرىدىكى دەۋالاشقۇچىلاردىن ۋە ياكى جىنايى ئىشلار دېلولىرىدىكى دەۋاگەر ۋە جاۋابكارلاردىن سوئال سوراش ئارقىلىق ئەنزىگە مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللارنى ئېنىقلاش، سۈرۈشتۈرۈش جەريانى.

سوراقچى ئى. سوراق قىلغۇچى كىشى: دەۋاگەرلەر ئىشكتىن كىرىپلا، سوراقچى بەگلەرگە تىز پۈكۈپ تەزىم قىلدى.

سوراقچىلىق ئى. سوراق قىلىش ئىشى.

سوراقخانا ئى. جىنايى جاۋابكارلىققا تارتىلغۇچىلارنى سوراق قىلىدىغان جاي.

سوراقىز ① سۈپ. سورىمايدىغان، سوراق قىلمايدىغان، سوراققا تارتمايدىغان: سوراقسىز دەۋاغا قالدىم. // بىراۋلار خالىسا، ئاسار سوراقسىز ۋە ھەتتا جادىغا باسار سوراقسىز. ② رەۋ. رۇخسەت ئالماي، رۇخسەتسىز: مىسالى ئىگىسىز بىر قوي تېپىلماس، سوراقسىز سويغۇچى دەۋادىن قۇتۇلماس.

سوراقلىماق پ. سوراق قىلماق: — نېمىگە سوراقلايسەن!؟ — تاجىدىننىڭ غۇڭزۇدە ئاچچىقى كەلدى، — ھە دەپ بەرسەم خۇددى مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۈچلۈك دېگەندەك ۋارقىرايسەنغۇ؟!

سورالماق «سورىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ ئادىلنىڭ مەسلىسىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا سورالغان سوراقلارغا جاۋاب بەردى.

سورت ئى [ر] ① <بىيول> سۈنئىي ئۈسۈلدا تاللانغان ۋە يېتىشتۈرۈلگەن، بەلگىلىك ئىقتىسادىي قىممەتە ۋە ئوخشاش ئىرسىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان بىر تۈركۈم جانلىق ئورگانىزم (ئادەتتە ئۆستۈرۈلىدىغان ئۆسۈملۈكلەر، مەسىلەن – چارۋىلار ۋە ئوي قۇشلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ). ② مالنىڭ، مەھسۇلاتلارنىڭ قىممەت جەھەتتىكى تۈرى، خىلى: پولاتنىڭ يېڭى سورتى.

سورتداش سۈپ. سورتى بىر، بىر سورتتىن يېتىلگەن: سورتداش ئۇرۇق. // ساقلاپ قالىدىغان سورتداشلار.

سورتلاتماق «سورتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سورتلاشماق ① «سورتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى. ② سورتلارغا ئايرىلماق.

سورتلانماق «سورتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سورتلۇق سۈپ ① مەلۇم سورتقا مەنسۇپ بولغان: ئەلا سورتلۇق پاختا. ② سورتى، سۈپىتى يۇقىرى: سورتلۇق ئالما. سورتلۇق ئۇرۇق.

سورتلىماق پ. دەرىجىگە، تۈرگە ئايرىماق، بۆلمەك: بائىمخان گىلەم توقۇش، سورتلاش تېخنىكىسىنى مۇكەممەل ئىگىلىۋالدى.

سورۇتماق «سورۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ بۇغدىيىنى ئەمەتكە سورۇتتى.

سورۇشماق «سورۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆزىلۈك دەرىجىسى: بىز بارغاندا ئۇلار خامان سورۇشۇۋاتقانىكەن.

سورۇق ئى. تېپىلگەن بۇغداينى خاماندا سورۇپ تازىلاش

ئىشى: ئۇ ئەتىسى مېنى ئاشلىققا مەسئۇل بولۇشتىن ئېلىپ تاشلاپ، سورۇققا سېلىپ قويدى.

سورۇقچى ئى. خامان سورۇغۇچى، خامان سورۇشنى بىلىدىغان كىشى.

سورۇقچىلىق ئى. دىشۋارچىلىق، خانىۋەيران بولۇش، ۋەيرانچىلىق: سورۇقچىلىق تارتماق.

سورۇقلۇق سۈپ. سورۇلغان، سورۇپ قويۇلغان: سورۇقلۇق بۇغداي.

سورۇلماق «سورۇماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: توختىنىڭ بۇغدىيى سورۇلۇپ، چەشلىگۈدەك ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇلدى.

سورۇماق پ ① ئۇۋاق ياكى دانە ـ دانە نەرسىلەرنى يۇقىرىغا قارىتىپ ئاتماق، چاچماق: ئوت كۆيدۈرۈپ قورۇيدۇ، شامال چېچىپ سورۇيدۇ (ماقال). ② كۆچمە. بۇزۇپ ـ چاچماق، ۋەيران قىلماق؛ يوقاتماق: ئۇنىڭ پېشانە تېرى بىلەن تاپقان پۇللىرىنى بالىلىرى سورۇۋەتكەنىدى.

سورۇن ئى. كىشىلەر توپلىنىپ بىرەر ئىش بىلەن شۇغۇللانغان ئورۇن، جاي: سورۇن تۈزمەك. سورۇن قۇرماق.

سورۇنلۇق سۈپ. سورۇنغا ماس كېلىدىغان، سورۇندا چانايدىغان؛ سورۇندا ئولتۇرالايدىغان، سورۇن قائىدىلىرىدىن خەۋەردار: ئۇ خېلى سورۇنلۇق ئادەم.

سورىماق پ ① ئەھۋال ئىگىلەش، بىلىش مەقسىتىدە سوئال بىلەن مۇراجىئەت قىلماق؛ سوئال بەرمەك: ئادرېسىنى سورىماق. ئەھۋالنى سورىماق. ② مەسىلىھەتىنى ياكى پىكرىنى ئالماق، پىكىرلەشمەك: ئۇ ھېچكىمدىن سوراپ ئولتۇرماي، ئۆزى يالغۇز يولغا چىقتى. ③ بىرەر ئىلتىماس ياكى تەلەپ بىلەن مۇراجىئەت قىلماق؛ ئۆتۈنمەك؛ تەلەپ قىلماق: رۇخسەت سورىماق. ④ سودا ـ سېتىقتا مالنىڭ نەرخىگە باھا قويماق: بازاردا گىلەمنى قانچىگە سورىدى؟ ⑤ ھاكىمىلىق، ھۆكۈمرانلىق قىلماق، ئىدارە قىلماق، باشقۇرماق: يۇرتنى ئادىللىق بىلەن سورىماق.

سوزا ئى. ناچا.

سوزدۇرماق «سوزماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سوزماق I پ ① تارتىپ، ئۇرۇپ، بېسىپ، مىجىپ، قىزدۇرۇپ ياكى باشقا بىرەر يول بىلەن ئۇزۇن ھالەتكە كەلتۈرمەك، ئۇزۇن قىلماق، ئۇزارتماق: خېمىرنى سوزماق. تۆمۈرنى سوزماق. رېزىنكىنى سوزماق. ② ئاچماق، يايماق، كەرمەك، ئۇزارتماق: پۇت ـ قولىنى سوزماق. ③ ئۆسمەك، ئېگىزلىمەك: كۆكە بوي سوزغان كۆركەم تاغلىرىڭ، مەيلىمنى تارتتى گۈزەل باغلىرىڭ. ④ كۆچمە. ئارقىغا سۈرمەك، كېچىكتۈرمەك، كەينىگە تارتماق: قەرزنى سوزماق. ⑤ ئادەتتىكىدىن ئۇزۇنراق تەلەپپۇز قىلماق (تاۋۇش ھەققىدە): شۇ ئەسنادا، مەھەللىنىڭ ئايىغ تەرىپىدىن قوربان پادىچىنىڭ ئۇنىنى سوزۇپ «ھەيدا!» دەپ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ⑥ كۆچمە. دەۋەرمەك، ئۇزارتماق، كۆپەيتمەك (گەپ ـ سۆز ھەققىدە): مېنىڭ بۇ يەردە گەپنى سوزۇپ ئولتۇرۇشۇمنىڭ ھاجىتى يوق.

سوزماق II ئى. دىيال. رەگەتكە.

سوزۇشماق «سوزماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قويلارمۇ مۆڭلۈق مۇزىكىنى ياخشى كۆرسە كېرەك، قۇلاقلىرىنى سوزۇشۇپ، پات ـ پات مەن تەرەپكە قاراپ قويۇپ يايلىشاتتى.

سوزۇق سۈپ. سوزۇلغان، سوزۇنچاق: يۇزى سوزۇق. سوزۇق تاۋۇش.

سوزۇلغاق سۈپ. سوزۇلۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، سوزۇلىدىغان: سوزۇلغاق پايپاق. سوزۇلغاق رەخت.

سوزۇلما سۈپ ① سوزۇلۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان، سوزۇلىدىغان: سوزۇلما بۇيۇم. سوزۇلما ماتېرىيال. ② ۋاقتى ئۇزۇن، قوزغىلىشى ئاستا بولىدىغان، ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان: سوزۇلما كېسەل. ③ سوزۇلۇپ تەلەپپۇز قىلىنىدىغان: سوزۇلما سوزۇق تاۋۇش.

سوزۇلماق ① «سوزماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ يارىسى سوزۇلغانسېرى، بۇ ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىرلىشقا باشلىدى. ② ياتماق: ئۇ كارىۋاتتا سوزۇلۇپ ئۇخلاۋاتاتتى.

سوزۇلمىلىق ئى. سوزۇلما ھالەت، سوزۇلما ھەرىكەت: مەلۇمكى، مۇزىكا ۋاقىت خاراكتېرلىك سەنئەت. سوزۇلمىلىق ۋاقىتنىڭ تۈپ خۇسۇسىيىتى.

سوزۇلۇشچان سۈپ. ئاسان سوزۇلىدىغان، سوزۇلۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە: سوزۇلۇشچان ماتېرىيال.

سوزۇلۇشچانلىق ئى ① <فىز> جىسىملارنىڭ سوزۇلىدىغان خۇسۇسىيىتى. مەسىلەن، مېتاللار كۆپىنچە سوزۇلۇشچانلىققا ئىگە كېلىدۇ. ② <بىن> ماتېرىياللارنىڭ ئۇزۇلۇپ كەتكەنگە قەدەر سوزۇلغان چاغدىكى ئۇزارغان قىسمىنىڭ ئەسلىدىكى ئۇزۇنلۇققا بولغان نىسبىتى.

سوزۇلۇشماق «سوزۇلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: باشقىلار بىر ئاز دەم ئېلىۋېلىش ئۈچۈن، يامغۇر يالىغان پاكىز، يۇمشاق شېغىل ئۈستىگە سوزۇلۇشتى.

سوزۇنچاق سۈپ. سوزۇق ياكى سوزۇلغان ھالەتتىكى، ئۇزۇنراق سوزۇلغان: ئۇنىڭ سوزۇنچاق كەلگەن قانسىز يۇزى ھېلىلىدەك قورۇلۇپ، قېرىنداش تۇتقان ئىنچىكە بارماقلىرى تىترەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

سوستاۋ ئى [ر] مەلۇم بىر پۈتۈنلۈكنى تەشكىل قىلغان تەركىبىي قىسىملار ياكى گۈرۈپپىلار يىغىندىسى، توپى: تىلنىڭ لۇغەت سوستاۋى.

سوسكا ئى [ر] ← **ئېمىزگە.**

سوغا ئى. ياغاچتىن ياسالغان چېلەك.

سوغات ئى. دىيال. پىشلاق.

سوغان ئى <تېب> ← **يەلتاشما.**

سوغتانماق پ. دىيال. توڭلىماق، توڭماق، ئۇششۇمەك.

سوغد ئى <ئىرق> مىلادىيەدىن بۇرۇنقى مىڭ يىللىق دەۋرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ئوتتۇرا ئاسىيا (ئاساسەن زەرەپشان ۋادىلىرى) دا ياشىغان ھەم بۇ جايدا يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتقان قەدىمكى پارس قەبىلىسى. ئۇلارنىڭ ئاساسى ساكلاردۇر. ئۇلار مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 6 ـ ئەسىردە شۇ جايدا دۆلەت قۇرغان.

سوغد تىلى <تىل> قەدىمكى سوغدلار ئىشلەتكەن تىل. بۇ تىل ھىندى ـ ياۋروپا تىل سىستېمىسى ئىران تىل تۈركۈمىنىڭ شەرقىي ئىران تىللىرى تارمىقىغا كىرىدۇ. ئاساسەن جۇڭگونىڭ غەربىي شىمالى ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا تارقالغان

بولۇپ، ھازىرقى تاجىكىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى ياگنوب تىلى دەل قەدىمكى سوغد تىلىنىڭ بىۋاستە ۋارىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ تىلدا يېزىلغان ۋە 4 ـ ئەسىردىن 10 ـ ئەسىرگىچە بولغان دەۋرگە تەۋە يازما يادىكارلىقلار بار.

سوغد يېزىقى <تىل> سوغدلار ئىشلەتكەن يېزىق. ئۇ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى مىڭ يىللىق دەۋرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئارامىي يېزىقىدىن بۆلۈنۈپ چىققان، ئەرەب يېزىقىغا ئوخشاش ئوڭدىن سولغا يېزىلغان ۋە ئوقۇلغان. قەدىمكى مەنبەلەردە، ئۇنىڭدا 25 ھەرپ بارلىقى قەيت قىلىنىدۇ. بىراق، تۇرلۇك جايلاردىن تېپىلغان يادىكارلىقلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ ھەرپ سانى 20 دىن 25 گىچە بولغانلىقى سېزىلدى.

سوغداق ئى <ئىرق> ← **سوغد.**

سوغۇق ① سۈپ. ھارارىتى، تېمپېراتۇرىسى بەلگىلىك گىرادۇستىن تۆۋەن بولغان: سوغۇق سۇ. سوغۇق ھاۋا. * يېڭى كوزىنىڭ سۈيى سوغۇق (ماقال). ② ئى. ھارارىتى، تېمپېراتۇرىسى تۆۋەن ھاۋا؛ ئاياز: بىز قارلىق تاغقا بېرىپ چېنىقىشمىز، سوغۇقتىن قورقماسلىقىمىز كېرەك. ③ ئى. سوغۇقلۇققا تەۋە يېمەكلىكلەرنى كۆپ ئىستېمال قىلىش نەتىجىسىدە ئورگانىزم پائالىيىتىنىڭ سۇسلىشىشى: سوغۇقى ئاشماق. سوغۇق كەلمەك. ④ سۈپ. كۆچمە. ئۆزىگە جەلپ قىلمايدىغان، كۆڭۈلگە ياقمايدىغان، يېقىمسىز، قوپال: سوغۇق مۇئامىلە. سوغۇق جاۋاب. * ئۆزى سوغۇقنىڭ قىلىقى سوغۇق (ماقال).

سوغۇق بەلباغ <جۇغ> جەنۇبىي قۇتۇپ چەمبىرى ۋە شىمالىي قۇتۇپ چەمبىرى ئېچىدىكى جايلار. بۇ جايلارنىڭ كىلىماتى ناھايىتى سوغۇق بولۇپ، ئەڭ ئىسسىق ئايلىرىدىكى ئوتتۇرىچە ھاۋا تېمپېراتۇرىسىمۇ 10℃ تىن تۆۋەن بولىدۇ. ئىككى قۇتۇپقا يېقىن جايلىرىدا بولسا، يېرىم يىل كۈندۈز، يېرىم يىل كېچە بولىدۇ.

سوغۇق تەگمەك ① سوغۇقنىڭ قاتتىق تەسىر قىلىشى بىلەن بىرەر ئورگانىزمدا كېسەللىك ئالامىتى كۆرۈلمەك: ئۇنىڭ يادىغا ئاينۇر كەلدى. ئاينۇرنىڭ ئۆپكىسىگە سوغۇق تەگكەن بولۇپ، ھازىر دوختۇرخانىدا ئىدى. ② كۆچمە. قوپاللىق قىلماق، قوپال پوزىتسىيە تۇتماق: چوڭام، سىلى بىلەن مەن ئوخشاش. بىر ـ بىرىمىزگە ئۇنچىلا سوغۇق تەگمىسەكمۇ بولىدۇ.

سوغۇق سۇ سەپمەك بىراۋنىڭ ئاكتىپلىقىغا، قىزغىنلىقىغا زەربە بەرمەك، توسقۇنلۇق قىلماق: خوتۇن، بالىنىڭ بۇ قىزغىنلىقىغا سوغۇق سۇ سەپمەيلى.

سوغۇق شەبنەم <ئاستر> 24 مەۋسۈمىنىڭ 17 ـ سى. مىلادىيە 8 ـ يىلى 9 ـ ئۆكتەبىردىن باشلىنىدۇ.

سوغۇق قول يامان نىيەتلىك، ئەسكى، بۇزۇق؛ كىشىلەرنىڭ نەرسىلىرىنى ئوغرىلاشقا ئادەتلەنگەن: بۇ ئاينىڭ قارا ساقالى تىترەپ، كالپۇكلىرى لىپىلداپ كەتتى: «مانا، سوغۇق قولنىڭ كاسىپىتى، مانا بەتنىيەتنىڭ زىيىنى!»

سوغۇق قول تەگمەك ئوغرىلانماق، ئوغرى تەگمەك: سادىق قوغۇنىڭ باش بۇرنىغا سوغۇق قول تەگكەنلىكىنى سەزگەن ئاخشىمى گېلىدىن ھېچنېمە ئۆتمىدى.

سوغۇق ئېقىم ① <جۇغ> يۇقىرى كەڭلىكتىن تۆۋەن كەڭلىككە قاراپ ئاقىدىغان ئوكيان ئېقىنى. ئۇنىڭ سۈيىنىڭ تېمپېراتۇرىسى ئېقىپ بارغان جايدىكى سۇ تېمپېراتۇرىسىدىن تۆۋەن بولۇپ، ئېقىش داۋامىدا بارغانلا يەرنىڭ ھاۋا تېمپېراتۇرىسىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدۇ، يامغۇر ـ يېشىن ئاز بولىدۇ. ② <مېتېئور> سوغۇق دولقۇن.

سوغۇق ئىچىملىك گاز سۈيى، گىلاس شىرنىسى، دوغاپ قاتارلىق سوغۇق پېتى ئىچىش ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان ئىچىملىك.

سوغۇق يېمەكلىك چوكىمۇز (بىڭگۇر)، ماروژنى قاتارلىق سوغۇق پېتى يېيىش ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان يېمەكلىك. كۆپىنچىلىرى تاتلىق كېلىدۇ.

سوغۇقچان سۈپ. مىجەزى سوغۇققا مايىل: سوغۇقچان بالا. سوغۇقچان قىز.

سوغۇقچىلىق ئى. ئۆزئارا رەنجىش، ئۆزئارا ئاداۋەت، نىزا ۋە شۇ قاتارلىقلار تۈپەيلىدىن شەكىللەنگەن كۆڭۈلسىز ھالەت، سوغۇق مۇناسىۋەتلەر؛ يىرىكچىلىك: سوغۇقچىلىق چۈشمەك. سوغۇقچىلىق سالماق.

سوغۇققان سۈپ [سوغۇق + قان] ئۆزىنى تۇتۇۋالغان، ئېغىر ـ بېسىق، تەمكىن: سوغۇققان ئادەم.

سوغۇققانلىق ئى. ئۆزىنى تۇتۇۋالالايدىغان، ئېغىر ـ بېسىق، تەمكىن كەيپىيات: سوغۇققانلىق بىلەن ئىش كۆرمەك.

سوغۇقلاشماق سۈپ. سوغۇق ھالەت پەيدا بولماق، سوغۇق كەيپىياتقا كەلمەك: ئۇنىڭ ئىللىق كۆز نۇرى بارغانسېرى سوغۇقلاشتى.

سوغۇقلۇق ئى ① سوغۇق ھالەت: سۇنىڭ سوغۇقلۇقى بەك تۆۋەن بولسا، يۈيۇنۇشقا تەس بولىدۇ. ② ئىسسىقنى قايتۇرىدىغان ئامال: سوغۇقلۇق قىلماق. ③ كۆچمە. قوپاللىق، قاتتىقلىق، يېقىمسىزلىق: ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا رەيھاننىڭ نادەمگە قىلىدىغان يېقىملىقلىرى ۋە ئۆزىگە قىلىدىغان سوغۇقلۇقلىرى بىرمۇبىر كەلدى ـ دە، چىشلىرى كىرىشتى.

سوغۇقنەپەس سۈپ [سوغۇق + نەپەس] گېپى قوپال، توك؛ قىلىقى سەت: سوغۇقنەپەس ئادەم.

سوغۇقنەپەسلىك ئى [سوغۇق + نەپەسلىك] گېپى قوپاللىق، توكلۇق؛ قىلىقى سەتلىك: ـــ ئەگەرچەندە يەنە بىرى كېلىپ ھەرقايسىڭنىڭ شۇ تۇغقانلىرىڭغا مۇشۇنداق سوغۇقنەپەسلىك قىلساڭ، چىداپ تۇرۇشالامسەن ئۆزۈڭ؟ ـــ دېدى بوۋاي زەردە بىلەن.

سوغۇلدۇرماق «سوغۇلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سوغۇلدۇرۇلماق «سوغۇلدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سوغۇلماق پ. ئازلىماق، قۇرۇماق، كېمەيمەك؛ تۆۋەنلىمەك: بەزىلەر سۇنىڭ بىرئاز سوغۇلۇشىنى كۈتۈشنى تەكلىپ قىلدى.

سوغۇن ئى. دېيال. ئىشىك ـ قۇۋۇق ياكى دەرۋازىلارغا، دېرىزىنىڭ كۆزنىكىگە ئوخشاش ئېچىپ قويۇلىدىغان تۆشۈك.

سوغىچى ئى. سوغا بىلەن سۇ توشۇيدىغان ئادەم.

سوغىچىلىق ئى. سوغا بىلەن سۇ توشۇش ئىشى: سوغىچىلىق قىلماق.

سوغىگۈل ئى [سوغا + گۈل] <بوت> گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى

يىپ ياكى توّمۇنه شەكلىده كېلىدۇ. گۇل يېپىنچىسى سارغۇچ يېشىل بولۇپ، قوڭغۇراق شەكلىده توّۆەنگه ساڭگىلاپ تۇرىدۇ. تەڭگىچه غولى دورا قىلىنىدۇ، بەلغەم بوشىتىش ۆه يۆتەل توختىتىش رولىغا ئىگه.

سوغلىق سۇپ ① سوغىسى بار، سوغىغا ئىگه: ئاخىرى ئۇمۇ بىر جۇپ سوغىلىق بولۇپ قالدى. ② سوغا بولىدىغان، سوغىغا لايىق: بىزنىڭ ئۆيده تەييارلانغان ئىككى سوغلىق ياغاچ بار.

سوق ئى. دىيال. قىزىقچى، ھەزىلكەش.

سوقا I سۇپ. بەك يۇمىلاقمۇ، ئۇزۇنمۇ ئەمەس، تۇخۇم شەكلىدىكى: سوقا چىلان. سوقا تاش.

سوقا II ئى. سۇ، قول، پۇت ياكى تۇك ئارقىلىق ھەرىكەتلەندۈرۈلۈپ، شالنى ئاقلايدىغان ھاۋانچا شەكىللىك قۇرۇلما.

سوقا چۆشتى نۆۆەت بىلەن، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى، ئارقىمۇئارقا، دەممۇدەم: ئۇنىڭغا شەھەرده ئائىلە ئايالى بولۇپ ئولتۇرىدىغان قىزلىرىدىنمۇ سوقا چۆشتى ھالدا شەھەرنىڭ يېڭى مالليرى كېلىپ تۇراتتى.

سوقا سۆھبەت ئۆزئارا قىلىشقان ھەر خىل پاراڭ: سىرتتا بولۇۋاتقان سوقا سۆھبەتلەر ئۆي ئىچىگه ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

سوقا III ئى← **ساپان**.

سوقا IV ئى. دىيال. كۇرۇشكا.

سوقا ـ سايمان سوقا ۆه سوقا قاتارلىق يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى.

سوقا ـ سەندەلدەك قاۆۇل، بەستىلىك، تەمبەل، بېجىرىم: نېماندىق قارايدىغانسىلەر. ماڭا قارىساڭلار مانا شۇنداق، يېگەن ـ ئىچكەندەك، سوقا ـ سەندەلدەك ئولتۇرۇپتىمەن!

سوقان ئى. دىيال. لەيلەك.

سوقتۇرماق «سوقماق I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پىچاق سوقتۇرماق. كەتمەن سوقتۇرماق.

سوقتۇرۇشماق «سوقتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دېھقانلار بەس ـ بەس بىلەن كەتمەن سوقتۇرۇشماقتا ئىدى.

سوقتۇرۇلماق «سوقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قىلىچ ئەڭ ياخشى پولاتتا سوقتۇرۇلدى.

سوققا ئى. زەربە، دەككە؛ قاتتىق دەشنەم: سوققا بەرمەك. سوققا يېمەك.

سوقما ① سۇپ. جازىغا ئېلىنغان نەم توپىنىڭ ئۇستىگه خاڭ قاتارلىق ئېغىر نەرسىلەرنى قاتتىق ئۇرۇپ چىڭداش يولى بىلەن سېلىنغان: ئۇلار پاراڭلاشقاچ سوقما تام ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۆشۈشتى. ② ئى. سوقما تام: ـــ پاراڭ مۇشۇ يەرده توختىسۇن، ئاۋۇ كۆرۈنگەن سوقمىدىن ئۆتسەڭلا چىغلىققا كىرىمىز. ③ سۇپ. سوقۇلغان: سوقما كاۋاپ.

سوقما چالغۇ ئەسۋابلىرى قول، تاياق ۆه شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر بىلەن ئۇرۇپ چېلىنىدىغان چالغۇ ئەسۋابلار. بۇنىڭغا ناغرا، دۇمباق، داپقا ئوخشاشلار كىرىدۇ.

سوقماق I ئى. ئۇرۇقسىز قىزىل ئۇزۇم بىلەن ياڭاق مېغىزىنى سوقۇپ، ئارىلاشتۇرۇپ ياسىلىدىغان بىر خىل تاتلىق يېمەكلىك.

سوقماق II سۇپ. ئايرىم كىشىلەر بىلىدىغان، يالغۇز ئاياغ ماڭىدىغان، چىغىر: سوقماق يول.

سوقماق III پ ① بىرنەرسىنى ئىككىنچى بىرنەرسىگه ئۇرماق: تۇمۇرنى قىزىقىدا سوق (ماقال). ② بىرەر شەكلگه، ھالەتكه كەلتۈرمەك، ياسىماق، سالماق: پىچاق سوقماق. قىر سوقماق. ③ يانجىماق، ئۇۆماق: قوناق سوقماق، بۇغداي سوقماق. ④ چالماق: چاۋاك سوقماق. جاڭ سوقماق. * بۇ چاغدا كىمدۇر بىرى ساپايى سوقۇۋاتقان كىشىدىن قانداق قىلىپ بۇ شەھەرگه مۇساپىر بولۇپ كېلىپ قالغانلىقىنى سوراپتى. ⑤ ئۇزۇلمەي، توختاۋسىز ھەرىكەت قىلماق، ئۇرماق؛ تېپىچەكلىمەك: يۇرىكى سوقماق. ⑥ كۆچمه. تارتماق، خالىماق: ئۇ چاغلاردا مېنىڭ كۆڭلۈم پاتىگۈلگه بەكرەك سوقاتتى. ⑦ چىقماق، ئۇرماق (شامال، بوران ھەققىده): ئىككى قىرغىقى پېچاقتا كەسكەندەك تىك يارلىق چوڭقۇر سايدىن تومۇزنىڭ ئىسسىقىنى بېسىپ، ساپ، سالقىن شامال سوقۇپ تۇراتتى. ⑧ تەپمەك، ئۇرماق (توك ھەققىده): توك سوقماق. ⑨ يوللىماق، ئەۆەتمەك، بەرمەك (تېلېفون، تېلېگرامما ھەققىده): تېلېفون سوقماق. ⑩ كۆچمه. ئوغرىلىماق، ئېلىۋالماق؛ بابلىماق، جايلىماق: ئوغرىنى قاراقچى سوقۇپتۇ (ماقال). ⑪ كۆچمه. يېمەك، يەۋالماق: ئۇ يالغۇز قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، پولۇنىڭ گۆشلىرىنى خىللاپ سوققىلى تۇردى.

سوقۇر سۇپ. كۆزى كۆرمەيدىغان، قارىغۇ: سوقۇرنىڭ ھېيلىسى شەيتانغا دەرس (ماقال). * ساق كۆز يىغلىسا، سوقۇر كۆزدىن ياش چىقار (ماقال).

سوقۇرئۇچەي ئى [سوقۇر + ئۇچەي] ① <ئانات>چوڭ ئۇچەينىڭ بىر قىسمى. ئۇستى يانپاش ئۇچەي بىلەن، ئاستى بوغماق ئۇچەي بىلەن تۇتىشىدۇ. تۆۆەنكى ئۇچىدا سازاڭسىمان ئۆسۈكچه يالىلۇغى. بۇنىڭدا سازاڭسىمان ئۆسۈكچه يالىلۇغلانغاندىن كېيىن ئاستا ـ ئاستا پۈتۈن سوقۇرئۇچەيگه كېڭىيىدۇ.

سوقۇش ئى. ئۇرۇش، جەڭ، كۇرەش؛ جېدەل ـ ماجىرا.

سوقۇشتۇرماق ① «سوقۇشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② بىر ـ بىرىگه ئۇرۇشتۇرماق: ھەممەيلەن ئورنىدىن تۇرۇپ رومكىلىرىنى سوقۇشتۇردى.

سوقۇشتۇرۇشماق «سوقۇشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئامان قالغانلارنىڭ سالامەتلىكى، ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ روھى ۆه ئىنقىلاب غەلىبىسىنىڭ تەنتەنىسى ئۈچۈن رومكىلىرىنى جارانلىتىپ سوقۇشتۇرۇشتى.

سوقۇشتۇرۇلماق «سوقۇشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: باۋۇدۇن بىلەن شاۆۇدۇننىڭ قەدەھلىرى ئۇچىنچى قېتىم سوقۇشتۇرۇلدى.

سوقۇشقاق سۇپ. ئاسان ۆه تېز سوقۇشۇپ قالىدىغان؛ جېدەلخور: سوقۇشقاق خوراز سەمرىمەس (ماقال).

سوقۇشقاقلىق ئى. تولا سوقۇشىدىغان، سوقۇشۇشتىن قاچمايدىغان مىجەز، قىلىق، ئادەت: ئۇ ئۆزىنىڭ دەرسكه كۆڭۈل بۆلمەسلىكى، سوقۇشقاقلىقى بىلەن ھەممىنى بىزار قىلىپ، «مەخمۇت دودەن» دەپ نام ئالغان.

سوقۇشماق پ ① «سوقماق III» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يەتته ـ سەككىز ئادەم ئۇنىڭغا ئۇچ كۈن سوقما تام سوقۇشۇپ بەردى. ② جەڭ، كۇرەش قىلماق: ـــ مەن ئېيتسام، يەنه سوقۇش بولۇپ قالسا، پىلان بىلەن سوقۇشساق بولىدۇ، ـــ دېدى پىشقەدەم

پەيجاڭ. ③ جېدەل پەيدا قىلماق، ئۇرۇش - تالاش قىلماق، جېدەللەشمەك، ماجىرالاشماق، غوۋغا چىقارماق: ئاۋال سوقۇ - شۇپ، ئاندىن دوست بول (ماقال).

سوقۇلماق «سوقماق III» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەنسۇر كەينىگە سەنتۇرۇلۇپ بېرىپ، دەلدەڭشىپ قىرغاقتا قاراپ ماڭغان مامۇتقا سوقۇلۇپ كەتتى.

سوقۇم ئى. قىشلىق ئوزۇق ئۇچۇن تەييارلانغان گۆش: ئاتنى ئۇچ - تۆت يىل ئىشلىتىۋالىمىز - دە، ئاندىن سەمرىتىپ سوقۇم قىلىمىز.

سوقۇملۇق سۇپ. سوقۇم قىلىش ئۇچۇن تەييارلانغان، سوقۇم قىلىشقا بولىدىغان، سوقۇمغا لايىق: سوقۇملۇق مال.

سوقۇندى سۇپ. ئىتتىرىلگەن، سوقۇلغان، خارلانغان: سوقۇندى بولماق.

سوقىچاق سۇپ. شەكلى تۇخۇمغا ئوخشايدىغان، بىر ئاز سوقا، ئۇزۇنچاق: سوقىچاق تامغا. سوقىچاق يۇز.

سوقىچاق شال <بوت> شالنىڭ بىر خىلى. غولى بىر قەدەر ئېگىز ۋە يۇمشاق. يوپۇرمىقى سارغۇچ يېشىل، دانلىرى شالاڭ، گۈرۈچى ئۇزۇنچاق ھەم ئىنچىكە كېلىدۇ.

سوقىچى ئى. سوقا ھەيدەيدىغان ئادەم: سوقىچى قىز. سوقىچى يىگىت.

سوك تەق. ئات ۋە ئېشەك قاتارلىق ئۇلاغلارنىڭ سىلكىنىپ، قاتراپ، قوپال مېڭىش ھالىتى.

سوكال سۇپ. كالتە، چولاق: سوكال قۇيرۇق.

سوكسوك سۇپ [سوك + سوك] سىلكىنىپ، قاتراپ قوپال ماڭىدىغان: سوكسوك ئات.

سوك - سوك «سوك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ھارۋىغا قوشۇلغان ئاتنىڭ «سوك - سوك» قىلىپ مېڭىشى مېنى بەكمۇ بىئارام قىلماقتا ئىدى.

سوكنا ئى [ر] يۇڭ يىپتىن قېلىن ھەم زىچ قىلىپ توقۇلغان بىر خىل رەخت.

سوكۇلداتماق «سوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىز ئەمدىلا مەكتەپ دەۋرازىسىدىن چىقىپ تۇراتتۇق، ئالدىمىزدىن ئېشىكىنى سوكۇلدىتىپ دادام چىقىپ كەلدى.

سوكۇلداشماق «سوكۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ئەتىدىن كەچكىچە مالنىڭ كەينىدە سوكۇلدىشىپ يۇرۇشتى.

سوكۇلدىماق پ. يۇگۇرگەندىن ئاستىراق، ئادەتتىكى مېڭىشتىن ئىتتىكرەك بىر خىلدا قاتراپ ماڭماق: ئوغرى گويا زەنجىرگە باغلانغان ئىتتەك ئېشەكنىڭ ئارقىسىدىن بىر قەدەممۇ قالماي سوكۇلداپ كېلەتتى.

سوگۈزا ئى [خەن] ھەر خىل قورۇمىلارنى تەييارلاش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم.

سوگ ① ئى. ئارقا، كەينى: ـــ ماڭۇەر، كۆڭلۈڭ تارتىشىپ تۇرغاندۇ. كۆڭلۈڭ نېمىنى تارتسا، شۇنىڭ سوگىدىن قالما دېگەن مۇشۇ، ـــ دېدى ئاۋۇت. ② ئى. پۇت، ئاياغ قاتارلىقلارنىڭ ئارقا قىسمى: پۇتنىڭ سوگى. خەنىڭ سوگى. كەشنىڭ سوگىغا دەسسىمەك. ③ رەۋ. كېيىن: بۇندىن سوگ. شۇندىن سوگ. ④ ئى <ئانات> توغرا ئۇچەينىڭ ئاخىرقى ئۇچىدىكى ئېغىزى، مەقەت. چوگ تەرەت بۇ ئېغىز ئارقىلىق تەننىڭ سىرتىغا چىقىدۇ: سوگى چىقماق. سوگ ئاقمىسى.

سوگ ئاقمىسى <تېب> بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا توغرا ئۇچەينىڭ سوگىغا يېقىن جايلىرىدا يىرىڭلىق ئىششىق پەيدا بولۇپ، ئاقما يارىنى شەكىللەندۈرىدۇ. بەزىلىرىدە، سوگنىڭ يېنىدا يېرىق پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭدىن يىرىڭلىق قان ئاقىدۇ.

سوگى چىقىش <تېب> توغرا ئۇچەي ياكى «S» شەكىللىك ئۇچەي ئۇچى سوگنىڭ سىرتىغا چىقىپ قالىدىغان بىر خىل كېسەللىك. بۇنى كۆپىنچە ئۇزۇن مەزگىللىك قەۋزىيەت، ئىچ سۇرۇش ۋە بوۋاسىر قاتارلىق سەۋەبلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

سوگباغ ئى [سوگ + باغ] ئاتقۇچىلىق دۇكىنىدا ئېگەك ئاستىنى غول ياغاچقا چېتىپ تۇرىدىغان كىرىچ.

سوگداش سۇپ. بىر - بىرىگە ئارقىسىنى قىلىپ تۇرغان، يانمۇيان، يانداش: ياندىكى سوقما تام سوگداش باغلاردا، تۆكۈلۈپ چۈشمەكتە ئاخىرقى غازاڭ.

سوگداشتۇرماق «سوگداشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سوگداشماق پ. ئارقىسىدىن، كەينىدىن ماڭماق، ئەگەشمەك: قاسىمجان يولدىشى بىلەن ئۇلارنىڭ كەينىدىرەك سوگدىشىپ باراتتى.

سوگدىماق پ. دىيال. پۇتنىڭ سوگى بىلەن دەسسىمەك، چەيلىمەك، چىگدىماق.

سوگرە رەۋ. كېيىن، كەينىدىن: مۆنۈپ مەزىن توۋا - ئىستىغپارىدىن سوگرە تەسۋىنى قولىغا ئېلىپ دۇرۇت ئوقۇشقا تۇتۇندى.

سوگسوگ ئى [سوگ + سوگ] سوگى چىقىپ كەتكەن ئادەم: قادىر سوگسوگ.

سوگسىز سۇپ. سوگى، ئاپقۇتى يوق، سوگى بولمىغان: خىزمەتكار موماي سوگسىز كەشنى سۆرەپ چىقىپ كەلدى.

سوگغاق سۇپ. ئاپقۇتى، سوگى تولا دەسسىلىپ مىجىلىپ كەتكەن، يانچىلىپ كەتكەن: سوگغاق كەشنى پۇتىغا سېپىپ مەشنىڭ ئالدىدا تۇرغان مۆمىن ياۋاش سەل هودۇقۇپراق سۆزلەشكە باشلىدى.

سوگغى سۇپ. يېز ت. كېيىنكى: پەن - بىلىم گۈلزارىدا قۇچقىتى كۆشادىلىق دىل بۇگۈن، سوگغى پۇشايمان نە كېرەك كۆڭلىدە ھېساب بولمىسا.

سول I ئى. ئورمىچىلارنىڭ مەلۇم كەڭلىكتە ئورۇپ ماڭغان يولى: سول ئالماق. سول ئاچماق.

سول II سۇپ ① گەۋدىنىڭ يۇرەك جايلاشقان تەرىپىدىكى، ئۇنىڭ ئەكسى تەرىپىدىكى: سول قول. سول يان. ② كۆچمە. سىياسەتتە ئالدىراقسانلىق بىلەن تېز ۋە تۇپ ئۆزگىرىش قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان: سول سىياسەت.

سول قانات ① ئۇچار قۇش، ئايروپىلان، ئىشىك - دېرىزە قاتارلىقلارنىڭ سول تەرەپتىكى قانىتى. ② <ھەرب> ئۇرۇش ۋاقتىدا سول تەرەپتە تۇرغان قىسىم ياكى ئىستىھكام. ③ بەزى سىنىپ، گۇرۇھ ياكى سىياسىي پارتىيە ئىچىدىكى ئىدىيە جەھەتتە ئىلغار ياكى ئىنقىلابغا مايىل بولغان تەرەپ، ئېقىم، مەزھەپ: سول قانات ئەدەب.

سولاتماق «سولىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇرمىگە سولاتماق.

سولاش سۇپ ① قورۇلغان، پورلاشقان، سولغان: سولاش سەۋزە. ② كۆچمە. جۇشقۇنلۇقى يوقالغان، بوش: قاۋۇل ئاكامنىڭ

چوڭ ئوغلى سولاش بىر بالا بوپتۇ.

سولاشتۇرماق «سولاشماق II» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يار ۋاپاسى بارمىكىن دەپ بەردىم كۆڭلۈمنى، كۆڭلى يوقكەن سولاشتۇردى غۇنچە كۆڭلۈمنى.

سولاشماق I «سولىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار قاسمىنى «جېدەل تېرىدىك» دېگەن باھانە بىلەن تۇرمىگە سولاشتى.

سولاشماق II پ ① <بوت> ئۆسۈملۈكلەرنىڭ غولى، يوپۇرمىقى، گۈلى ۋە مېۋىسى قېرىش ياكى ئوزۇقلۇق ھەم سۇ كەمچىل بولۇش سەۋەبىدىن قورۇلماق، پورلاشماق؛ سولماق. ② كۆچمە. تېتىك، جۇشقۇن ھالىتىنى يوقاتماق، بوشاشماق، سۇسلاشماق: بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن ياشلار قولىدىكى نەرسىلىرىنى يېغىشتۇرۇپ، سولاشقان ھالدا چېقىپ كېتىشتى.

سولاق ① سۈپ. قۇلۇپ سېلىنغان، قۇلۇپلانغان، زەنجىر-لەنگەن، ئېتىلگەن: مەن كەلگەندە ئۆي سولاق ئىدى. ② ئى. مەھبۇسلارنى سولايدىغان جاي، قاماق، تۇرمە: سولاقتا ياتماق. سولاقتىن چىقماق.

سولاقخانا ئى <قا> مەھبۇسلار سولاپ قويۇلىدىغان ئورۇن؛ قاماق، تۇرمە.

سولاقلىق سۈپ ① قۇلۇپ سېلىنغان، قۇلۇپلانغان، زەنجىر-لەنگەن: ياسىن ئۆيىگە كەلگەندە ئۆي سولاقلىق بولۇپ، ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. ② تۇرمىگە ئېلىنغان، سولاپ قويۇلغان: بۇ ۋاقىتتا ئابىدەم تېخىچىلا ئاتخانىنىڭ يەم-بوغۇز قويىدىغان ئۆيىدە سولاقلىق ئىدى.

سولامچى ئى. ئىككى جىنسنىڭ غەيرىي-نورمال مۇنا-سىۋەت ئۆتكۈزۈشىگە شارائىت يارىتىپ بەرگۈچى، ئۇلارنى ئورۇن، جاي بىلەن تەمىنلىگۈچى ئادەم.

سولامچىلىق ئى. سولامچىلارغا خاس ئىش-ھەرىكەت.

سولانماق ① «سولىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كۆتۈپخانىغا سولانماق. ② «سولىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ياشلار تەشكىلاتى ئەزالىرى كامبىرلارغا يەككە-يەككىدىن سولاندى.

سولتايماق پ. بوشاشماق، سولاشماق، سولىشىپ كەتمەك: باھارخان مەھەللە بېشىدىن ياكى ئايىغىدىن كۈلۈمسىرەپ، بولمىسا سولتىيىپ كېلىدۇ.

سولتەك ① سۈپ. قىسقا، كالتە، سوكال، چولاق: سولتەك قىلىپ قويماق. ② ئى. كۆچمە. تىل-ھاقارەت سۆزى ئورنىدا ئىشلىتىلىپ، «ئەقلى يوق، ئەقلى قىسقا، ئەقلىسىز؛ يوقسۇل، گاداي» دېگەندەك مەنىلەردە كېلىدۇ: ئۇنىڭ ئارقىدىنلا تۆت سولتەك پەيدا بولدى.

سولچى I ئى. سول ئالغۇچى، سول يارغۇچى: سولچىلار قىر بېشىغا كېلىشتى.

سولچى II ئى <پەلس> ① بىرەر سىنىپ، پارتىيە تەشكىلاتى ئىچىدىكى سىياسىي جەھەتتىن ئىنقىلابقا مايىل، ئىلگىرىلەش روھىغا ئىگە بولغان كىشىلەر. ② شەيئىلەر تەرەققىياتىنىڭ ئوخشىمىغان باسقۇچىنى پەرق ئېتەلمەي، ئىنقىلابىي كۆرەش داۋامىدا ئالدىراقسانلىق قىلغان كىشىلەر.

سولچىل سۈپ. شەيئىلەر تەرەققىياتىنىڭ ئوخشىمىغان باسقۇچىنى پەرق قىلالماي، ئىنقىلاب داۋامىدا ئالدىراقسانلىق قىلىدىغان: سولچىل ئاغمىچىلىق.

سولچىللىق ئى. سولچىللار قىلىدىغان ئىش-ھەرىكەت.

سولچىلىق ئى. سولچىلار قىلىدىغان ئىش-ھەرىكەت: ئاتالمىش «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» داۋامىدا سولچىلىقنىڭ كاساپىتىدىن ۋەيران بولغان كىشىلەر ئازمۇ؟

سولخاي سۈپ ① سول، چەپ: سولخاي كەش. ② چوكا تۇتۇش، خەت يېزىش، كەتمەن چېپىش قاتارلىق ئىشلارنى سول قولى بىلەن قىلىدىغان: سولخاي كىشى. سولخاي بالا.

سولدات ئى [ر] ① ئەسكەر، جەڭچى. ② قارتا ئويۇنىدىكى ئونلۇقتىن يۇقىرى، ماتكىدىن تۆۋەن تۇرىدىغان، ئوستىگە ئەسكەرنىڭ سۈرىتى ۋە «J» بەلگىسى چۈشۈرۈلگەن كارتا.

سولداش ئى. ئورمىدا يانمۇيان سولدا ئورما ئورىدىغانلار: شۇ قاينىاق ئېتىزدا بىر جۈپ قىز-يىگىت، بەس-بەستە ئۆزۈشەر، ئىككىسى سولداش.

سولدۇرماق «سولىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۈسىزلىق مەشرەپ ۋە باراۋەت ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان باغبارانلارنى سولدۇردى.

سولدۇرۇشماق «سولدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سولغۇن سۈپ ① سولغان، سولاشقان: سولغۇن ياپراق. سولغۇن چېچەك. ② كۆچمە. چىرايى سارغايغان، رەڭگىدىن كەتكەن، بوشاشقان، روھى چۈشكەن: سولغۇن چېھرە. سولغۇن چىراي. سولغۇن يۈز.

سولغۇنلاشماق پ. سولغۇن ھالەتكە كەلمەك. سۈسلاشماق: مەن بىر قاراپلا قەمبەرخانىنىڭ چىرايىنىڭمۇ باشقىچىلا سولغۇنلىشىپ قالغانلىقىنى كۆردۈم.

سولغۇنلۇق ئى. سولغۇن ھالەت، سولغۇن كەيپىيات: ئۇلارنىڭ چىرايىدىن سولغۇنلۇق چىقىپ تۇراتتى.

سوللۇق ئى. سولچىل سىياسەت: سوللۇققا خاتىمە بەرمەك.

سولماق پ ① ئۆسۈۋاتقان ياكى يېڭى ئۇزۇلگەن ۋاقتىتكى ياش ھالىتىنى يوقاتماق، سالپايماق، قورۇلماق، سولاشماق (ئۆسۈملۈك ھەققىدە): شەربىنەنىڭ گۈلدەك چىرايى سولغان ياپراقلىرا ئوخشايتتى.② كۆچمە. روھلۇق، جۇشقۇن ھالىتىنى يوقاتماق، سارغىيىپ رەڭگىدىن كەتمەك، بوشاشماق: سىزنى كۆرۈپ ئوتىكىزغا دۈچار بولدۇم، ۋەسلىگىزگە يېتەلمەستىن قورۇپ سولدۇم.

سولۇن ئى <ئىرق> ① چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن باشلاپ ئازادلىقىنىڭ دەسلىپىگىچە ئىنجىياڭ دەريالىسى ۋادىلىرى ۋە خولۇن بوئىر (ھازىرقى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدىكى ئېۋېنكې مىللىي ئاپتونوم خوشۇنى، بۇتاغاچ خوشۇنى، ئاروك خوشۇنى، ئېلىنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى ۋە خېيلۇڭجىياڭ ئۆلكىسىنىڭ ناخې ناھىيەسى) قاتارلىق جايلارغا ئولتۇراقلاشقان ئېۋېنكې مىللىتى «سولۇن» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. 1957-يىلىغا كەلگەندە، بۇ مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئەسلىدىكى «ئېۋېنكې» دېگەن ئىسمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن. ② چىڭ سۇلالىسى مەزگىلىدە شىنجاڭغا كۆچۈپ، چۆچەكتە ئولتۇراقلىشىپ قالغان داغۇرلار «سولۇن» دەپ ئاتالغان. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئارزۇسى بويىچە، ئەسلىدىكى «داغۇر» دېگەن ئىسمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

سولېنوئىد ئى [ر<گىرېك] <فىز> ئۆتكۈزگۈچ سىمنى سىلىندىرنىڭ سىرتقى يۈزىنى بويلاپ ئوراش ئارقىلىق ياسالغان ۋىنتا شەكىللىك كاتۇشكا.

سولماق پ ① ئوچۇق تۇرغان نەرسىلەرنىڭ ئىشىكىنى ياكى ئاغزىنى ياپماق؛ ئەتمەك، تاقماق؛ بېكىتمەك: قۇلۇپنى سولىماق. ئىشكىنى سولىماق. ② قاماپ قويماق، سولاپ قويماق: قوينى ئېغىلغا سولىماق. قۇشنى قەپەسكە سولىماق.

سولياۋ ئى [خەن] <خىم> سىمولا قاتارلىق يۇقىرى مولېكۇلالىق بىرىكمىلەرنى مۇڭاپىق نىسبەتتە ئارىلاشتۇرۇپ قىزدۇرۇش، پىرېسلاش ئارقىلىق ياسالىدىغان مەلۇم شەكىلدىكى ماتېرىياللار. ئۇنىڭ يەڭگىل، ئىزولياتورلۇق خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇش، چىرىتىش ۋە سۇركىلىشكە چىداملىق بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بار. ئۇنىڭدىن يەنە ھەر خىل تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ياسايدۇ.

سوم ئى [ر] 1917 ـ يىلىدىن بۇرۇنقى رۇسىيەدە ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىشلىتىلگەن يۇز تىيىنغا تەڭ پۇل بىرلىكى؛ ئازادلىقتىن بۇرۇن ۋە ئازادلىقتىن كېيىنمۇ ئۇيغۇرلاردا «يۈەن» (كوي)نى «سوم» دەپ ئاتاش ئادىتى بار ئىدى.

سومەن ئى [خەن] <يېم> پىشۇرۇلغان چۆپ بىلەن قورۇلغان سەينى بىرلەشتۈرۈپ قايتا قورۇپ تەييارلانغان تاماق.

سومكا ئى [ر] كۆن، خۇرۇم، رەختلەردىن ئىچىگە نەرسە سېلىپ كۆتۈرۈپ يۈرۈشكە ئەپلىك قىلىپ ياسالغان بۇيۇم.

سوملۇق سۇپ. سوم قىممىتىگە ئىگە بولغان، سومغا يارايدىغان: ئون سوملۇق سەي. ئىككى سوملۇق تاماكا.

سوملىماق پ. دىيال. قىرلىماق، ئوخشاش چوڭلۇقتا رەندىلىمەك.

سومما ئى. پۇل، جەمئىي پۇل: ئۇستام، شۇنداق قىلىپ سوممىسى قانچە بولدى؟

سوممىلىق سۇپ. سومما قىممىتىدىكى، سوممىغا يارايدىغان: يۈز سوممىلىق چەك. ئاز سوممىلىق قەرز پۇل. * بۇ مەن ئېرىشكەن ئەڭ كۆپ سوممىلىق زاكاز تالونى ئىدى.

سومۇن ئى. دىيال. تىزىم، ئىسىملىك، رويخەت.

سون سۇپ. دىيال. غەلىتە، يوچۇن، ئۆمسە.

سوناتا ئى [ر< ئىتال<لات] <مۇز> بىر خىل مۇزىكا ئاھاڭى. ئادەتتە خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان ئۈچ ياكى تۆت بابتىن تەركىب تاپىدۇ، بىر ياكى ئىككى دانە چالغۇ ئەسۋابى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

سونار ئى [ئىنگ] <فىز> ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنىنىڭ سۇدىكى تارقىلىشى ۋە قايتىشىدىن پايدىلىنىپ يول باشلايدىغان ۋە ئارىلىقنى ئۆلچەيدىغان تېخنىكا ياكى شۇنداق ئەسۋاب. ھەربىي ئىشلاردا رازۋېدكا قىلىش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا دېڭىزنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ئۆلچەش ۋە بېلىق توپلىرىنى ئىزدەش ئىشلىرىدىمۇ قوللىنىلىدۇ.

سونجاق ئى. دىيال. پۇتنىڭ سوڭى.

سونۇر ئى. دىيال. سەھەر.

سونۇرقىماق ئى. دىيال. ھەيران قالماق، ئەجەبلەنمەك.

سونېت ئى [ر<ئىتال] <ئەد> ياۋروپانىڭ لىرىك شېئىر تۈرلىرىدىن بىرى. بۇنىڭدا بىر كۆپلېت 14 مىسرا بولۇپ، ۋەزىن جەھەتتە يەنە بىرنەچچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

سوۋغا ئى. ھۆرمىتىنى ئىپادىلەش، كۆڭلىنى ئېلىش، تەبرىكلەش قاتارلىق تۈرلۈك مەقسەتلەر بىلەن بېرىلىدىغان نەرسە، ھەدىيە : دېللا ئۇنىڭغا ئوبدانراق بىر نەرسە ئېلىپ سوۋغا قىلىش ئىستىكىدە خېلىدىن بۇيان تاتلىق خىياللار سۈرۈپ كېلىۋاتاتتى.

سوۋغات ئى ← **سوۋغا.**

سوۋغاتلىق ئى ← **سوۋغلىق.**

سوۋغا ـ سالام سوۋغا ۋە سالام: خالىق ئۇنى سوۋغا ـ سالاملار بىلەن يوقلىدى.

سوۋغلىق ئى. سوۋغا قىلىنىدىغان نەرسە: كەت ئېلىپ قارلىيىسىدىن سەن تولۇق، ئاندىكى مەردلەرگە مەندىن سوۋغلىق.

سوۋمەن ئى. تاۋۇت قويۇلىدىغان ئۆي.

سوۋۇتقۇ ① سۇپ. سوۋۇتۇش رولىنى ئويناىدىغان : سوۋۇتقۇ سۇيۇقلۇق. ② ئى. كۆڭۈلنى سوۋۇتۇشقا، يىراقلاشتۇرۇشقا، مېھرىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ كېتىشىگە سەۋەب بولىدىغان نەرسە ـ ھەرىكەت، گەپ ـ سۆز قاتارلىقلار: بۇرۇندىن قالغان «ياخشى سۆز ئىسسىتقۇ، يامان سۆز سوۋۇتقۇ» دېگەن گەپ بار.

سوۋۇتقۇچ ئى. سوۋۇتۇش ئۈچۈن پايدىلىنىدىغان ئەسۋاب، قورۇلما.

سوۋۇتماق «سوۋۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سالقىن شامال ئىسسىقتا تونۇردەك قىزىپ كەتكەن يوغانتېرەكنى ۋوگزالنىڭ ئىقلىمىنى سوۋۇتماقتا ئىدى.

سوۋۇتۇشماق «سوۋۇتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىتتا قاينىاق سۇنى سوۋۇتۇشتى.

سوۋۇتۇلماق «سوۋۇتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ـــ ئوسسىدىگىمۇ؟ مانا سوۋۇتۇلغان قاينىاق سۇ، ئۆزۈم ئىچۈرمەن ساڭا، ـــ دېدى چولپان.

سوۋۇشماق «سوۋۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بۇ ئىشقا باشتا ئوتتەك قىزىپ، ئەمدىلىكتە بىراقلا سوۋۇشقانىدى.

سوۋۇق ئى. تاغ ۋە يار، قىرلاردا ئادەم ئولتۇرۇش ئۈچۈن كولانغان سۇنئىي ئۆڭكۈر.

سوۋۇماق پ ① ئىسسىقلىق دەرىجىسى، ھارارىتى تۆۋەنلىمەك، سوغۇق ھالەتكە كەلمەك: بۇ كەچ كۈز پەسلى بولۇپ، كۈننىڭ قىسقىرىشىغا ئەگىشىپ ھاۋامۇ بارغانسېرى سوۋۇماقتا ئىدى. ② كۆچمە. مېھىر ـ مۇھەببەتنى، مەيلىنى، ئىخلاسىنى يوقاتماق؛ كۆڭلى قالماق: ئوقۇشتىن سوۋۇماق. ھۈنەردىن سوۋۇماق.

سوۋېت [ر] ① ئى. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى مەركىزىي كومىتېتى ۋە دۆلەتنىڭ ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت ئورگىنى. ② سۇپ. سوۋېت تۈزۈمىگە ئائىت، سوۋېت تۈزۈمىگە ئاساسلانغان: سوۋېت ھاكىمىيىتى. سوۋېت ھۆكۈمىتى. ③ ئى. دۆلىتىمىزنىڭ 2 ـ قېتىملىق ئىنقىلابىي ئۇرۇش دەۋرىدىكى ئىشچى ـ دېھقان دېموكراتىك ھاكىمىيىتى ۋە بۇ ھاكىمىيەت رەھبەرلىكىدىكى جايلار: سوۋېت رايونى.

سويا ئى. قومۇش ۋە يېكەننىڭ يېڭى چىققان بىخى: تۇمەنجان ئاشىقىڭ تولا، ئۇجۇل پۇراپ چىقتى سويا، ئايرىلىشمايلى يارىم، بۇ كۆڭلۈم قاچان تويا.

سويا پۇرچاق يېڭىدىن يېتىلگەن تۇكلۇك پۇرچاق.

سويام مىق. باش بارماقنىڭ ئۇچى بىلەن بارماقنىڭ ئۇچىغچە بولغان ئارىلىقتىكى بىرلىك قىلغان ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى؛ چارەك.

سويدۇرماق «سويماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قوينىغۇ سويدۇردى، ئەمدى بۇ گۆشنى كىمگە ساتقۇزۇش مەسلىسىدە ئەمەتجاننىڭ بېشى قاتتى.

سويدۇرۇشماق «سويدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سويدۇرۇلماق «سويدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سويغان «سويماق» پېئىلىنىڭ سۈپەتدىشى: سويغان پىيازدەك قالماق.

سويغان پىيازدەك يالىڭاچ، ئۇستىبېشىدا ھېچنېمە يوق؛ ھېچنېمىسى يوق، ئىنتايىن نامرات: ئۇنىڭ باشقا تاپسا پۇتقا يوق، ئەتىگەنگە تاپسا كەچكە يوق، سويغان پىيازدەك يالىڭاچلىنىپ قالغىنى بىلەن كارى يوق.

سويلا سۈپ. شاخسىز، پۇتاقسىز تاياق، چۇۋۇق: سويلا تاياق. خوجايىن قولىغا يوغان سويلىنى ئېلىپ ھەدەپ ئۇنى ئۇرۇشقا باشلىدى.

سويلاتماق «سويلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شاھ ئېتىنى ئوينىتىپ، قامچىسىنى سويلىتىپ دەپتۇ: كەلدىم ئۆزۈمنى، قويماق ئۈچۈن تونۇتۇپ؟!

سويلىماق پ. چۈۋىنقىتەك تولغانماق: ئۇ يىلاندەك سويلاپ قەسىر تېمىنىڭ تۈۋىدىكى سۇئۆگۈچ يېنىغا كېلىپ، غايىب بولدى.

سويما ئى ① يېڭىدىن چۈشكەن، پىشمىغان خام قوغۇن: سويما ئالماق. سويما چۈشمەك. ② كۆچمە. تېخى يېشىغا توشمىغان، بېشىدىن جىق ئىش ئۆتمىگەن، ھېچ ئىشنى بىلمەيدىغان كىچىك بالا: بىز بۇ سويمىلارنى ئالداپ خۇمدانغا يېقىنلاشتۇردۇق – دە، قورالسىزلاندۇرۇپ ئەكەلدۇق.

سويماق پ ① بوغۇزىغا تىغ ئۇرۇپ ئۆلتۈرمەك، بوغۇزلىماق: قۇشقاچ بولسىمۇ قاسساپ سويسۇن (ماقال). ② سىرتقى پوستىنى ئاجراتماق: پىياز سويماق.③ قومۇرماق: تونۇردىن نان سويماق. ④ كۆچمە. ئۇجۇر – بۇجۇرىغچە ئۇقماق، مۇكەممەل بىلمەك: ئۇ خەنزۇچە دېگەننى سويىدۇ.

سويمچاق سۈپ. كىچىك، سويما: — سەن تېخى بىر سويمىچاق، — دېدى ئۇ مەنسىتمىگەن ھالدا.

سويمىلماق پ. سويما ھاسىل قىلماق، سويما چۈشۈرمەك: ئەگەر تاۋۇز چېچەكلىرى سۇنئىي ئۇسۇلدا چاڭلاشتۇرۇلسا، سويمىلاش نىسبىتىنى 80% كە يەتكۈزگىلى بولىدۇ.

سويۇشماق «سويماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ يەردە ئادەملەر مالىلارنى ئەمەس، بىر – بىرىنى سويۇشتى.

سويۇقلۇق سۈپ. سويۇپ قويۇلغان، سويۇلغان: قادىر چىرايىنى تۇرۇپ چايدىن بىر ئوتلىدى. سويۇقلۇق تۇخۇمدىن بىر چىشلىدى.

سويۇلماق «سويماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قوي – قوتازلار سويۇلۇپ، نەچچە ئونلىغان مىس قازانلار قايناشقا، ئۇزۇن – ئۇزۇن زىخلاردا كاۋاپلار پىشلىداشقا باشلىدى.

سويۇم سۈپ. سويۇلىدىغان، سويۇشقا ئاتالغان: سويۇم مال.

سۇ ئى ① ئىككى ھىدروگېن ئاتومى بىلەن بىر دانە ئوكسىگېن ئاتومىنىڭ بىرىكىشىدىن تۇزۇلگەن، ئەڭ ئاددىي بولغان ھىدروكسىدلىك بىرىكمە، يەنى رەڭسىز، تەمسىز، پۇراقسىز سۇيۇقلۇق. ئۇ ئۆلچەملىك ئاتموسفېرا بېسىمى ئاستىدا، نۆل سېلسىيە گىرادۇستا مۇز بولۇپ قاتىدۇ؛ 100 سېلسىيە گىرادۇستا قاينايدۇ؛ تۆت سېلسىيە گىرادۇستا زىچلىق دەرىجىسى ئەڭ يۇقىرى بولىدۇ. سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى بىر (1). ② كۆل، دەريا، ئېرىق، ئۆستەڭ قاتارلىقلار: سۇ بويى. ③ يېمەك – ئىچمەك، يەل – يېمىش، مېۋە – چېۋە قاتارلىقلار تەركىبىدىكى نەملىك؛ شىرنە: مېۋە سۇيى. ④ جانلىق ئورگانىزم ۋە ئورگانلاردىن ئاجرىلىپ چىقىدىغان سۇيۇقلۇق: ئېغىزغا سېرىق سۇ كەلمەك. يارنىڭ سۇيىنى چىقىرىۋەتمەك.

سۇ سەپمەك ① سۇ چاچماق: تاپسىغا سۇ سەپمەك. گۈلگە سۇ سەپمەك. ② كۆچمە. بىراۋنىڭ ئاكتىپلىقىغا، قىزغىنلىقىغا زەربە بەرمەك، رايىنى ياندۇرماق: ئۇلارنىڭ قىزغىنلىقىنى قوللاش لازىمكى، ھەرگىز ئۇنىڭغا سۇ سېپىشكە بولمايدۇ.

سۇغا چۈشكەن چالمىدەك ئۇن – تىنسىز، جىمجىت: ئۇ ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، خېلى ئوبدان چارىلەرنىمۇ تاپقاندەك قىلاتتى – يۇ، ئەتىسى ھېچقاندەك ئىش ئېسىگە كەلمەي، سۇغا چۈشكەن چالمىدەك يوقاپ كېتەتتى.

سۇغا چۈشكەن مۇشۇكتەك تىترەپ، شۇمشىيىپ، بىچارە ئەھۋالغا قالغانلىقتا ئىشارە: بۇ تاشقىن زۇلۇم ئوردىلىرىغا بېسىپ كىرگەندە، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى سۇغا چۈشكەن مۇشۇكتەك بولۇشۇپ كەتتى.

سۇغا چىلاشماق مەلۇم سەۋەب بىلەن ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىماق، مەغلۇپ بولماق، بۇزۇلماق: زىننەت بۇ ئۇمىدىنگۈمۇ سۇغا چىلىشىپ قالىدىغانلىقىنى نەدىن بىلسۇن؟

سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالماق بىرەر ئىشقا ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق ئۇرۇنماق، تۇتۇش قىلماق: سۇنى كۆرمەي ئۆزلىرى ئۆتۈك سېلىپ، ھەم قويدىلا ئولجىنى تەقسىم قىلىپ.

سۇنىڭ ئېقىشىغا قاراپ ئىش قىلماق ۋەزىيەتكە قاراپ، زامانغا لايىق ئىش ئېلىپ بارماق: ھازىرقى زامان ئىنچىكە، سۇنىڭ ئېقىشىغا قاراپ ئىش قىلمىساق بولمايدۇ.

سۇنى لېيىتماق ۋەزىيەتنى قالايمىقانلاشتۇرماق، ئىشنى جىددىيلەشتۇرمەك، مۇقىملىقنى بۇزماق: سىز موتور سىناش جازىسىنى باھانە قىلىپمۇ سۇنى لېيىتىۋېتەلمەيسىز.

سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتماق قالايمىقانچىلىق، پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ، ئارىدىن نەپ ئالماق؛ توپلاڭدىن توقاچ ئوغرىلىماق: ئۇ ناھىيە بازىرىدا ئوينىاپ زېرىكىپ، جەمئىيەت تەرتىپىنىڭ قالايمىقان بولغان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇپ، يۇرىكى بارغانسېرى چوڭىيىپ كەتتى.

سۇ يولى ① <سۇ> سۇ ئېقىنىنىڭ لىنىيەسى. ئادەتتە ئۇ جىلغا، ئېرىق، ئۆستەڭ ۋە دەريا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ② <قاتنا> سۇ ئۈستى قاتناش – تىرانسپورت لىنىيەسى: شاڭخەيدىن تيەنجىنگە سۇ يولى بىلەن ئىككى كۈندە يېتىپ بارغىلى بولىدۇ. ③ <تەن> سۇ ئۇزۇش كۆللىرىدىكى ئارغامچا بىلەن ئايرىلغان سۇ ئۇزۇش يولى.

سۇ يۇقايدىغان ھېچقانداق نەرسىنى ئۆزىگە ئالمايدىغان، نەسىھەت، تەربىيە تەسىر قىلمايدىغان، ئىلىم، ھۈنەر ئۆگىنىشكە ئۇنىمايدىغان، ئەقىل كىرمەيدىغان: ئۇ ئۆزىنى ئەقىللىق دەپ ئويلايدىكەن، ئەمما ئۇ سۇ يۇقايدىغان ئادەم ئىكەن.

نەلمەيدىغان: بەش يىل ئوقۇپ تېرىقچە، سۇ يۇقماپتۇ بېلىقچە. ئۇندىن ساۋاق ئېلىڭلار، گەپكە قۇلاق سېلىڭلار.

سۇيېغى ← **سۇماي**.

سۇيىنى ياندۇرماق مېتال ئەسۋابلارنى مەلۇم ۋاقىت ھەم مەلۇم تېمپېراتۇرىغىچە قىزدۇرۇپ، ئاستا - ئاستا سوۋۇتۇش ئارقىلىق ئۇنىڭ قاتتىقلىق ۋە چوڭۇلكلۇك دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىپ، ئەۋرىشىملىك خۇسۇسىيىتىنى ئاشۇرماق.

سۇبات ئى [ئە] قەتئىيلىك، ئىرادە، چىدام، شىجائەت: ئابدۇخالىق قىل سۇبات، ئىزدە سىراتەلمۇستەقىم، كېلىدۇ بىر كۈن چوقۇم شۇندا بولارسەن بەختيار.

سۇباتلىق سۇپ. قەيسەر، چىداملىق، ئىرادىلىك، شىجائەتلىك: سۇباتلىق ئادەم.

سۇبتروپىك [ر] <جۇغ> ① ئى. يەر شارىدىكى تىروپىكقا يانداش بولغان ھەمدە قىشى ئىللىق بولۇپ، ھەمىشە ئۆسۈملۈك كۆكىرىپ تۇرىدىغان جايلار: سۇبتروپىك زىرائەتلىرى. ② سۇپ. شۇنداق يەرلەرگە جايلاشقان ۋە شۇنداق جايلاردا ئۇچرايدىغان: سۇبتروپىك بەلباغ. سۇبتروپىك كىلىمات.

سۇبستانسىيە ئى [لات] <پەلس> ① دائىم ھەرىكەتلىنىپ ۋە تەرەققىي قىلىپ تۇرىدىغان ماددا. ② مەلۇم بەلگىگە ئىگە بولغان ئوبيېكتىپ شەيئى.

سۇبلىماتسىيە ئى [ر<لات] <فىز> كامفورا، يود، نافتالىن قاتارلىق قاتتىق ھالەتتىكى ماددىلارنىڭ بۇغىستە گازغا ئايلىنىشى.

سۇبلىماتسىيەلەنمەك پ <خىم> قاتتىق ماددىلار بۇغىستە گازغا ئايلانماق.

سۇبھاناللا ئىم [ئە] قورقۇش، ئەجەبلىنىش، ھەيران قېلىشنى ئىپادىلەيدۇ: سۇبھاناللا، نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈش بۇ.

سۇبيېكت ئى [ر<لات] ① <پەلس> مەلۇم خۇسۇسىيەت ياكى بەلگىلەرگە تەۋە بولغان ئەمەلىي نەرسە. ② <پەلس> ئەقىل - ئىدراكقا، دۇنيانى (مەۋجۇداتنى) بىلىشكە ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىشكە قادىر كىشى. ③ <قا> ھەق تەلەپ قانۇنىدا، ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەتنىن بەھرىمەن بولىدىغان كىشىلەر (پۇقرا ۋە قانۇنىي شەخس)؛ جىنايى ئىشلار قانۇنىدا، جىنايەت ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن جىنايى جاۋابكارلىقىغا تارتىلىدىغان كىشىلەر؛ خەلقئارا قانۇندا، دۆلەت ھوقۇقى ۋە مەجبۇرىيىتىنى ئۈستىگە ئالغۇچى تەرەپ (ياكى دۆلەت) كۆزدە تۇتۇلىدۇ: ھوقۇق سۇبيېكتى. جىنايەتنىڭ سۇبيېكتى.

سۇبيېكتىپ سۇپ [ر] <پەلس> ① بىرەر كىشىنىڭ، شەخسنىڭ ياكى سۇبيېكتنىڭ ئۆزىگىلا خاس، ئۆزىگىلا تەئەللۇق بولغان؛ شەخسىي: لوگىكا قانۇنلىرى ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنىڭ كىشى سۇبيېكتىپ ئېڭىدا ئەكس ئېتىشىدۇر. ② ئەمەلىي ئەھۋالنى ئاساس قىلماي، پەقەت ئۆزىنىڭ ياكى بىرەر شەخسنىڭ بىر تەرەپلىمە، شەخسىي پىكرىگىلا ئاساسلىنىدىغان، بىر تەرەپلىمە: مېنىڭچە، يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش پروگراممىسى جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالىغا بىرقەدەر ئۇيغۇن كېلىدۇ، سۇبيېكتىپ نەرسە ئەمەس.

سۇبيېكتىپچىلىق ئى <پەلس> ① پەنگە، ماركسىزم - لېنىنىزمغا قارشى بىر خىل ئىدىيەۋى ئىستىل. ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى: سۇبيېكتىپ بىلەن ئوبيېكتىپنى، بىلىش بىلەن ئەمەلىيەتنى بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىپ، بەزىدە دوگمىچىلىق؛ بەزىدە تەجرىبىچىلىك بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. ② سۇبيېكتىپ ئىدىئالىزم.

سۇبيېكتىپلىق ئى ① ئۆزىنىڭ شەخسىي پىكرىگە ئاساسلىنىش، بىر تەرەپلىمىلىك. ② سۇبيېكتىپچىلىق.

سۇبيېكتىۋىزم ئى [ر<لات] <پەلس> سۇبيېكتىپچىلىق.

سۇپا ئى [ئە] ① ئولتۇرۇش ياكى يېتىپ - قوپۇش مەقسىتىلىرى ئۈچۈن ئۆي ئىچى، پېشايۋان، ھويلا، باغ - ئارام ۋە شۇ قاتارلىقلارغا خىش ياكى كېسەك ۋە توپا بىلەن يەردىن 50 — 60 سانتىمېتىر كۆتۈرۈپ سېلىنغان قۇرۇلما، ئورۇن: ئايۋان سۇپىسى. سۇپا باغلىماق. ② ئاممىۋى سورۇنلاردىكى ئۇستى تەكشى ھەم يەردىن ئېگىزرەك بولغان جاي ياكى قۇرۇلما: ھەيكەل سۇپىسى. ۋوگزال سۇپىسى.③ ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ئورۇنلىرىدىكى ئۇستىدە مەشغۇلات ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەمدە ئېگىزلەتكىلى، تۆۋەنلەتكىلى ياكى بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا يۆتكىگىلى بولىدىغان رۇستەك: ئىش سۇپىسى.

سۇپرا ئى [ئە] خېمىر يېيىش، نان راسلاش ئۈچۈن رەخت ياكى ئاشلانغان تېرىدىن داستىخان شەكلىدە مەخسۇس ياسالغان تۆشۈك سايمىنى.

سۇپۇپ [ئە] <تېب> ① ئى. قۇرۇق ھەم يۇمشاق، پاراشوك ياكى تالقان ھالىتىدىكى دورىلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ② سۇپ. قۇرۇق ھەم يۇمشاق، تالقان ھالىتىدىكى : سۇپۇپ دورىلار.

سۇپېرفوسفات ئى [ر<لات + گىرېك] <خىم> بىر خىل خىمىيەۋى ئوغۇت. تەركىبى كالتسىي سۇلفات ($CaSO_4$) بىلەن كالتسىي دىھىدروفوسفات [$Ca(H_2PO_4)_2$]. ئۇنىڭ تەركىبىدىكى فوسفور مىقدارى 16 — 20 پىرسەنت بولىدۇ. ئۇ بىر خىل كۇل رەڭ پاراشوك بولۇپ شال، بۇغداي ۋە پۇرچاق ئائىلىسىدىكى زىرائەتلەرگە مۇۋاپىق كېلىدۇ. ئۇنى ئىشلەتكەندە زىرائەتنىڭ پىشىش سۈرئىتىنى تېزلەتكىلى ۋە مەھسۇلاتنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

سۇپېرگىپىرودىن ئى [ر<لات] <فىز> چاستوتا پەرقى مۇقىم ھالەتتىكى ئوتتۇرا چاستوتىدىن ئىبارەت بولغان ئەسلىدىكى سىگناللار ئوتتۇرا چاستوتىدىن تاسقىلىپ چىقىدىغان بىر خىل قوبۇل قىلىش ئۇسۇلى.

سۇپېرگېتېرودىنلىق سۇپ. سۇپېرگېتېرودىن ئۇسۇلىغا ئاساسلانغان: سۇپېرگېتېرودىنلىق رادىيو قوبۇللاغۇچ.

سۇپىلىق سۇپ. سۇپىسى بار، سۇپا قىلىنغان.

سۇترا ئى <دىن> بۇددا نوملىرىنىڭ بىرىنچى قىسمى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئۇنىڭدا ساكيامونىنىڭ ئۆزى ئېيتقان گەپ - سۆزلىرى مەزمۇن قىلىنىدىكەن.

سۇچەك ئى. پىلە غوزىكىنىڭ قالدۇق قېپى.

سۇچى ئى ① يېزىلاردىكى سۇ تۇتۇش، يەنى تېرىلغۇ يەرلەرنى، زىرائەتلەرنى سۇغىرىشقا مەسئۇل دېھقان: ئۇلار پاراڭنى ئاڭلاپ كەلگەن سۇچى يىگىتلەر ئىدى. ② سۇ سېپىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان كىشى: بىرچاغدا قارىسا، كىيىملىرى جۇل - جۇل سۇچى ئىككى سوغىدا سۇنى كۆتۈرۈپ، دەلدەڭشىپ كېرىۋاتقانىدەك.

سۇچىلىق ئى ① سۇچى قىلىدىغان ئىش ـ ھەرىكەت: تۆشۈك سوغامنى ياماپ، سۇچىلىق قىلدىم بۇگۈن. ئادالەتسىز پادىشاھنى، قوشاقتا قاتتىم بۇگۈن. ② سۇ ۋە سۇ كۆچى بايلىقلىرىدىن پايدىلىنىش، سۇ بايلىقىنى ئېچىش، سۇ ئارقىلىق دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنى ئىلمىي ئۇسۇلدا سۇغىرىش ۋە سۇ ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

سۇخارى ئى [ر] يالپاقلاپ توغراپ قۇرۇتۇلغان نان؛ بولكا: سۇخارى بىلەن چاي ئىچمەك.

سۇخانا ئى. ئاھالىلەرنى سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان مەخسۇس ئۆي.

سۇخەن ئى [پ] گەپ ـ سۆز، سۆھبەت، نۇتۇق: شېرىن سۇخەن.

سۇخەنچى ئى. بىراۋنىڭ گېپىنى باشقىلارغا يامان غەرەزدە يەتكۈزىدىغان، ئىككى ئوتتۇرىدا گەپ توشۇيدىغان ئادەم؛ گەپچى؛ چېقىمچى: بۇ ئەدەپنى خوپ ئۆگەندىم سۇخەنچىدىن، سۇخەنچىلەر تاپۇر لەززەت زەر خۇنچىدىن.

سۇخەنچىلىك ئى. بىراۋنىڭ گېپىنى باشقىلارغا يامان غەرەزدە يەتكۈزۈش، ئىككى ئوتتۇرىدا گەپ توشۇش ئادىتى؛ چېقىمچىلىق: سۇخەنچىلىك قىلماق.

سۇخەندان ئى [پ] گەپكە ئۇستا، گەپدان، سۆزمەن؛ ناتىق.

سۇخەندانلىق ئى. گەپدانلىق.

سۇدان ئى ① مېتالدىن ياندا ئېلىپ يۇرۇشكە لايىق قىلىپ ئىشلەنگەن سۇ قاچىسى. ② قۇشلارغا سۇ بېرىلىدىغان قاچا.

سۇر سۇپ [پ] رەڭگى پاختەك توكىگە، كۇلىگە ئوخشايدىغان: سۇر ئات . سۇر ئېشەك.

سۇرغۇچ ئى ① تېز ئېرىپ، تېز قاتىدىغان رەڭدار يېلىمسىمان موم قېتىشمىسى: قىزىل سۇرغۇچ. ② رەڭدار يېلىمسىمان موم قېتىشمىسىدىن پايدىلىنىپ بېسىلغان باسما: سۇرغۇچ تامغا.

سۇرقى سۇپ. دىيال. ئورۇق، ياداڭغۇ، جۇدەڭ.

سۇرقىدەماق پ. دىيال. ئورۇقلىماق، يادىماق، جۇدىمەك.

سۇرۇپ ئى. پاختىدىن يەرلىك ئۇسۇلدا سىلىق قىلىپ توقۇلغان بىر خىل ئاق رەخت.

سۇرۇخ ئى [پ] <خىم> ① ئانورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلاسى Pb_3O_4 . قىزىل رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، ئاككۇمۇلياتور، ئەينەك ۋە فارفور بۇيۇملىرىنى ياساشقا، بوياق ماتېرىيالى ۋە دېزىنفېكسىيەلىگۈچى دورا ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. ② تامغا باسقاندا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل قىزىل بوياق. كىنوۋار، ئەمەن تالاسى ۋە ماي قاتارلىقلاردىن تەييارلىنىدۇ.

سۇراپ ئى [ئە] <تېب> سۇزاپ ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن تېنى خۇشبۇي پۇرايدۇ. ئادەتتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. مەددىنى چۇشۇرۇش، ھەيزنى راۋان قىلىش رولىغا ئىگە.

سۇرۇت ئى [ر<فىران] <ئەد> ئېپىك، لىرىك ياكى دىراماتىك ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنىنى تەشكىل قىلغان، ئۆزئارا باغلانغان ۋە راۋاجلىنىپ بارىدىغان ۋەقەلەر سىستېمىسى.

سۇرۇتلۇق سۇپ <ئەد> كونكرېت ئادەم ۋە كونكرېت ۋەقەنى ئاساس قىلىپ، بەلگىلىك ئوبېيېكتىپ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان؛ سۇرۇتلۇق شېئىر.

سۇس سۇپ ① قېنىق، توق ئەمەس؛ ئاچ (رەڭ ھەققىدە): سۇس سىرىق. سۇس قىزىل. سۇس كۆك. سۇس يېشىل. ② كۆچسىز، زەئىپ، خىرە، ئاستا، بىلىنەر ـ بىلىنمەس، ئانچىكى، بوش: سۇس يورۇق. * نامازدىگەر ۋاقتىغا يېقىنلاشقاندا ھاۋا تۇتۇلۇپ ئېدىرلىق ئۇستىنى سۇس تۇمان قاپلاپ كەتتى. ③ جىددىي، قىزغىن ئەمەس؛ سۇلغۇن، بوش: سۇس ھەرىكەت. سۇس قارىماق.

سۇس يامغۇر <مېتېئور> بىر سوتكا ئىچىدىكى مىقدارى 0.2 مىللىمېتىر ياكى ئۇنىڭدىن تۆۋەن بولغان يامغۇر.

سۇسايماق پ. سۇسلاشماق، پەسەيمەك، ئاستىلىماق: ئىنسانىنىڭ تۇغۇلغان جايى بىلەن بولغان ئۇزۇن مۇددەتلىك ئالاقىلىرى پەقەت ئامبىرىكىدىلا سۇسىيىپ بېرىۋاتقىنى يوق. خېلى مۇستەھكەم ئەنئەنىلەرگە ئىگە بولغان، راۋاجلانغان مەملىكەتلەردىمۇ شۇ ھالنى كۆرۈش مۇمكىن.

سۇسپېنزىيە ئى [ر<لات] <فىز> قاتتىق جىسىملارنىڭ ئۇششاق دانىچىلىرىنىڭ سۇيۇقلۇق ئىچىدە ئېرىمەي ياكى چۆكۈپ كەتمەي ھەرىكەتلىنىش ھادىسىسى.

سۇسلاتماق «سۇسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئابرۇيىنى سۇسلاتماق.

سۇسلاشتۇرماق «سۇسلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇگۈنكى ناچار ھاۋا ئۇنىڭ جۇشقۇن ۋە شوخ كەيپىياتىنى سۇسلاشتۇرۇپ قويدى.

سۇسلاشتۇرۇلماق «سۇسلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سۇسلاشماق پ. پەسەيمەك، بوشاشماق، كۆچسىزلەنمەك، سۇس ھالەتكە كەلمەك، سۇسلىماق: كېسەلنىڭ مەجەزى كۈندىن ـ كۈنگە سۇسلاشتى.

سۇسلۇق ئى. سۇس ھالەت: ئۇنىڭ بۇ سۇسلۇقى، ئۇياتچان تارتىنچاقلىقى، يەرگە قارىپلا تۇرۇشلىرى 40 ياشلىق خوتۇننىڭ ھەۋەسىنى تېخىمۇ قوزغىدى.

سۇسلىماق پ ← **سۇسلاشماق:** شامال ئەتىگەندىكىدىن سەل سۇسلاپ قالغاندى.

سۇسراتماق «سۇسرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇسراشماق «سۇسرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

سۇسرىماق پ. قاتتىق سۇ ئىچكۈسى كەلمەك، سۇسىزلىقتىن قاغجىرىماق: سەپەرقۇل قارىسا، ھەممە شاخ ئوخشاشلا قاقشال ھالەتتە سۇسراپ تۇرغۇدەك.

سۇسز سۇپ. سۇيى يوق، سۇ بولمىغان: «بىچارىنىڭ ئازراقلا سۇيى قالغان، ئەگەر ئۇ سۇ تۇگىسە، قاتتىق نانىنى سۇسز قانداق يەر»دەپ غەم قىلىشقا باشلىدى ئاۋۇت.

سۇسزلاندۇرماق «سۇسزلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كىرئالغۇدا كىرنى سۇسزلاندۇرغان ۋاقىت ئانچە ئۇزۇن بولۇپ كەتمەسلىكى كېرەك.

سۇسزلاندۇرۇلماق «سۇسزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سۇسزلاندۇرۇلغان ماي.

سۇسزلانماق پ. سۇيى تارتىلماق، سۇيى ئايرىۋېتىلمەك، تەركىبىدىكى سۇ ماددىسى قۇرۇماق.

سۇسزلىق ئى. سۇ يوق ھالەت: بارلىق دەل ـ دەرەخلەر سۇسز ـ

لىقتىن قۇرۇپ كەتتى.

سۇسىزلىماق پ. سۇيىنى، نەملىك تەركىبىنى يوقاتماق؛ قويۇق سۇلۇقات كىسلاتاسى سۇ سۈمۈرۈش، سۇسىزلاش ۋە ئوكسىدلاش قاتارلىق ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە.

سۇسىزلىنىش ئى ① <تېب> ئادەم بەدىنىدىكى سۇيۇقلۇقلار كۆپ مىقدارداً ئازىيىپ كېتىدىغان بىر خىل ھادىسە. كۆپىنچە ئېغىر ھالەتتىكى قۇسۇش، ئىچ سۈرۈش ياكى قاتتىق تەرلەش ۋە قاناشلار تۈپەيلىدىن ھاسىل بولىدۇ. ② <خىم> خىمىيەۋى مادداللار تەركىبىدىكى سۇنىڭ، مەسىلەن، كىرىستال سۇيىنىڭ يوقىلىشى، بىرىكمىلەر مولېكۇلاسىدىكى سۇغا تەڭ بولغان ھىدروگېن، ئوكسىگېنلارنىڭ يوقىلىشى.

سۇغار ئى. دېيال، ياغاچ تۇڭ، سوغا.

سۇغارتماق «سۇغارماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇغارماق پ ① سۇ يولىنى ئېچىپ، زىرائەت، ئۆسۈملۈكلەرگە سۇ قويماق: يەر سۇغارماق. گۈل سۇغارماق. ② سۇ بەرمەك، سۇ ئىچۈرمەك: مالالارنى سۇغارماق. دەريا بويىغا ئاپىرىپ سۇغارماي ئەكەلمەك. ③ مېتال سايمانلارنى مۇئەييەن تېمپېراتۇرغىچە قىزدۇرۇپ، مای، سۇ قاتارلىق سوۋۇتقۇچقا چىلاش ئارقىلىق قاتتىقلىق دەرىجىسىنى ئاشۇرماق؛ تاۋلىماق: پىچاق سۇغارماق. پالتا سۇغارماق.

سۇغان ئى. غاز، ئۆردەكلەرنى تۇتۇش ئۈچۈن سۇ ئۈستىگە قۇرۇلىدىغان قىسماق.

سۇغۇر ئى <زوئول> سۇت ئەمگۈچى ھايۋان، پۇتۇن تېنى پور كۆل رەڭ ياكى سەل - پەل قارامتۇل سېرىق رەڭدە كېلىدۇ. ئالدىنقى پۇتىنىڭ تىرناقلىرى تەرەققىي قىلغان بولۇپ، توپا كولاشقا ماھىر. توپلىشىپ ياشايدۇ. قىشلىق ئۇچەككە كىرىدۇ. تېرىسىدىن باش كىيىملىرى ۋە جۇۋا تىكىلىدۇ. ئادەتتە ئۇ چوما تاياقچە باكتېرىيەسىنىڭ ئاساسلىق تارقاتقۇچىسى ھېسابلىنىدۇ.

سۇغۇرتا ئى <س ئىق> ئەمگەكچىلەرنىڭ بىخەتەرلىكى ۋە سالامەتلىكىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن يولغا قويۇلغان تۈرلۈك ئىقتىسادىي تەدبىرلەر.

سۇغۇرتما ئى. دېيال. تارتما، سىيرىتما.

سۇغۇرتماق «سۇغۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇغۇرتىچى ئى <س ئىق> سۇغۇرتىلاتقۇچى بىلەن سۇغۇرتا توختامى ئىمزالىغان ھەمدە تۆلەم ياكى سۇغۇرتا پۇلى تۆلەش جاۋابكارلىقىنى ئۈستىگە ئالغان سۇغۇرتا شىركىتى.

سۇغۇرتىچىلىق ئى <س ئىق> سۇغۇرتا ئىشلىرى؛ سۇغۇرتا كەسپى: سۇغۇرتىچىلىق ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، يېزا ئىگىلىكى سۇغۇرتىسىنىڭ دائىرىسىنى پائال كېڭەيتىپ، سىياسەت خاراكتېرلىك يېزا ئىگىلىكى سۇغۇرتىسىنى نۆۋەتتىدا سىناق قىلىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش كېرەك.

سۇغۇرتىلاتقۇچى ئى <س ئىق> سۇغۇرتىچى بىلەن سۇغۇرتا توختامى ئىمزالىغان ھەمدە سۇغۇرتا توختامى بويىچە سۇغۇرتا ھەققىنى تۆلەش مەجبۇرىيىتىنى ئۈستىگە ئالغۇچى كىشى.

سۇغۇرتىلاتماق ① «سۇغۇرتىلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى. ② <س ئىق> مال - مۈلكى ياكى بەدىنى سۇغۇرتا توختامى بىلەن كاپالەتلەندۈرۈلمەك.

سۇغۇرتىلماق پ <س ئىق> سۇغۇرتىلاتقۇچى بىلەن سۇغۇر - تا توختامى تۈزۈپ، تۆلەم ياكى سۇغۇرتا پۇلى تۆلەش مەجبۇرىيىتىنى ئۈستىگە ئالماق.

سۇغۇرماق پ. بىرەر نەرسە ئارىسىدىن، ئىچىدىن باشقا بىرنەرسىنى سىيرىپ چىقارماق، تارتىپ ئالماق. يۇلماق: قىلىچ سۇغۇرماق. قىل سۇغۇرماق. يىپ سۇغۇرماق.

سۇغۇرۇشماق «سۇغۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار قىلىچلىرىنى سۇغۇرۇشۇپ، دۈشمەنگە ئېتىلىشقا تەييار تۇراتتى.

سۇغۇرۇلماق «سۇغۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: خېرىدارلار يەلپۈگۈچنى يەلپۈپ كۆرسە، پەيلەر بىر - بىرىدىن سۇغۇ - رۇلۇپ چىقىشقا باشلاپتۇ.

سۇغىرىشماق «سۇغارماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: باغ سۇغىرىشماق. بۇغداي سۇغىرىشماق.

سۇغىرىلماق «سۇغارماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: 630 مودىن كۆپرەك ئاق يەر، ئورمان بەلبېغى سۇغىرىلدى.

سۇفلىر ئى [ر<فىران] <تىيا> تىياتىردا رولغا چىققان ئارتىسلارغا ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئېيتىپ بېرىپ، ئەسلىتىپ تۇرىدىغان خادىم.

سۇفلىرلىق ئى. سۇفلىرلار قىلىدىغان ئىش، خىزمەت: سۇفلىرلىق قىلماق.

سۇقسۇر ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. ياۋا ئۆردەككە ئوخشايدۇ، لېكىن تېنى ئۆردەكنىكىدىن كىچىكرەك بولىدۇ. تۇمشۇقى ياپىلاق، بويىنى ئۇزۇن كېلىدۇ، بارماقلىرى ئارىسىدا ئۇزۇش پەردىسى بولۇپ، سۇ ئۇزۇشكە ماھىر كېلىدۇ. قانىتى ئۇزۇن ۋە ئۇچالايدۇ.

سۇقماق پ. باشقىلارغا كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن بىرىيەرگە تىقىپ قويماق، يوشۇرماق: نەرسە - كېرەكلەرنى سۇقماق.

سۇقۇشماق «سۇقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سۇقۇلماق «سۇقماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سۇقۇندۇرماق «سۇقۇنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كىيىن ئۇنى گومىنداڭ تۇرپاندىكى ئىنقىلابىي كۈچلەر ئىچىگە سۇقۇندۇرۇپ كىرگۈزگەن.

سۇقۇندۇرۇشماق «سۇقۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سۇقۇندۇرۇلماق «سۇقۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سۇقۇنماق «سۇقماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كىرەم ئۇ يەردىن قېچىپ چىقىپ قوناقلىقىنىڭ ئىچىگە سۇقۇندى.

سۇقۇنۇشماق «سۇقۇنماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سۇكات ئى [لات] <بوت> كۇنلۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، ئىچى كاۋاك بولۇپ، ئېگىزلىكى 50 — 100 سانتىمېتر كېلىدۇ. پۇتۇن تېنى توكسىز، سىلىق بولىدۇ. مېۋىسىنىڭ تەمى ئاچچىق، تەبىئىتى ئىسسىققا مايىل ۋە زەھەرلىك. قۇرت - قوڭغۇزلارنى ئۆلتۈرەلەيدۇ. ئادەم ۋە ھايۋانلار يەپ قويسا، زەھەرلەپ قويىدۇ.

سۇكىرى ئى . ئېكۇادورنىڭ پۇل بىرلىكى.

سۇكېرەك ئى <تېب> ھامىلدار مەزگىلىدە قورسىقى چوڭىيىپ كەتكەن ئاياللارنىڭ سۇ كېلىپ قورسىقى كىچىك لىگەندىن كېيىن تۇغۇشى.

سۇڭ I مىق [خەن] ئېلىمىزدە قوللىنىلىدىغان ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى. بىر سۇڭ ئوندىن بىر چى، يەنى 3.3 سانتىمېتىر بولىدۇ.

سۇڭ II مىق [خەن] <تارىخ> ① جۇڭ سۇلالىسىنىڭ دۆلەت نامى. ھازىرقى خېنەننىڭ شاڭچىيۇ دېگەن يېرىدە ئۆتكەن. ② سۇڭ سۇلالىسى.

سۇڭ سۇلالىسى <تارىخ> ① جەنۇبىي سۇلالىلەردىن بىرى. مىلادىيە 420 — 479 - يىللىرىغىچە داۋاملاشقان، لىيۇيۇ قۇرغان. ② مىلادىيە 960 — 1279 - يىلىغىچە جۇڭگودا ئۆتكەن سۇلالە. جاۋكۇاڭيىن قۇرغان. شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى ۋە جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ.

سۇڭپىياز ئى [سۇڭ + پىياز] <بوت> گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى يۇمىلاق، كاناي شەكلىدە بولۇپ ئوتتۇرىسى كاۋاك كېلىدۇ. تەڭگىچە غولى يۇمىلاق ھەم توۋرۇك شەكلىدە بولىدۇ، گۈلى كىچىك ئېچىلىدۇ،ئۇرۇقى قارا، ئادەتتە كۆكتات قىلىنىدۇ.

سۇڭلۇق سۇپ. سۇڭ بىلەن ئۆلچەنگەن، سۇڭ ئۇزۇنلۇقىدىكى: بەش سۇڭلۇق تاختاي. ئىككى سۇڭلۇق رەسىم.

سۇڭلىماق پ. بەرمەك؛ ھەدىيە قىلماق: ئۇلار ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ ئەھلى خوتۇنلىرىنى ئىگىچە - سىڭىللىرى بىلەن قوشۇپ، قىلچە ئۇيالماستىن جۇڭغارلارغا سۇڭلاپ بېرىشتى.

سۇلاتماق «سۇلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇلاشتۇرماق «سۇلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇلاشماق «سۇلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سۇلاق ئى ① قىش پەسلى، دەريا - ئۆستەڭلەر مۇز تۇتقاندا، سۇ ئېلىش ئۈچۈن مۇزنى تېشىپ ئاچقان تۆشۈك: سۇلاقتىن سۇ ئالماق. ② سۇ قىس جايلاردا ئاھالىلەر ئىچىدىغان سۇنى ساقلايدىغان كۆل؛ كىچىك سۇ ئامبىرى؛ ③ ئات - ئۆلاغلارغا سۇ بېرىدىغان ئوقۇر: ئۇ سوغدىكى سۇنى شاشلىق قىلىپ تەلپۈنۈپ تۇرغان ئاتنىڭ ئالدىدىكى ياغاچ سۇلاققا سۇزۇلدۇروپ قويىدى.

سۇلالە ئى [ئە] <تارىخ> دۆلەت نامىنى تىكلىگەن پادىشاھنىڭ (بىر ئەۋلاد ياكى بىرقانچە ئەۋلاد)ھۆكۈمرانلىق قىلغان پۈتكۈل دەۋرى: سامانىيلار سۇلالىسى. قاراخانىيلار سۇلالىسى. خەن سۇلالىسى. چىڭ سۇلالىسى. تاڭ سۇلالىسى.

سۇلانماق «سۇلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سۇلايمان ئى [ئە] ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سۇلايمان قالپىقى رۇڭايەتلەردە كىشىلەر باشقا كىيىمۇالسا غايىب بولۇپ، باشقىلارغا كۆرۈنمەيدۇ، دەپ قارىلىدىغان بىر خىل خاسىيەتلىك قالپاق: ئوغلان باتۇر سۇلايمان قالپىقىنى كىيىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

سۇلتان ئى [ئە] ① ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى ئەڭ يۇقىرى ۋالىي، ئەمىرنىڭ نامى؛ پادىشاھ: ئۆزىنى سۇرىغان شەھەرگە سۇلتان، ئۆزىنى سورىمىغان ئۆتۈكىكە ئۇلتاق (ماقال). * سۇلتان كۈندۈزنى كېچە دېسە، كۈننى ئاي دېگۈلۈك (ماقال). ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

سۇلتانلىق ① ئى. سۇلتانغا يۈكلەنگەن ۋەزىپە؛ ئورۇن، ئەمەل، مەنسەپ: سەئىدىخان 1533 - يىلى ئۆلۈپ، سۇلتانلىق چوڭ ئوغلى ئابدۇرېشىتخانغا قالغانىدى. ② ئى. سۇلتاننىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىدىكى ھاكىمىيەت. ③ سۇپ. سۇلتانلارغا خاس: سۇلتانلىق تەخت. سۇلتانلىق تۇزۇم.

سۇلتايماق پ. روھى چۈشمەك، روھسىزلانماق، سالپايماق؛ سولاشماق: دىلشات ئۆمرىدە ئاڭلىمىغان قورقۇنچلۇق گەپنى ئاڭلاپ قولغا چۈشكەن ئوغرىدەك سۇلتىيىپلا قالدى.

سۇلفات ئى [ر<لات] <خىم> ← **سۇلفاتلار**: ئامموني سۇلفات. سۇلفات كىسلاتا.

سۇلفات كىسلاتا <خىم> ئانورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلاسى H_2SO_4. ئۇ رەڭسىز، مايسىمان سۇيۇقلۇق بولۇپ، كۈچلۈك كىسلاتالىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە. سۇدا ئېرىگەندە كۆپ مىقداردا ئىسسىقلىق چىقىرىدۇ. ئادەتتە كۈچلۈك سۇسىزلاندۇرغۇچى رېئاكتىپ ھېسابلىنىدۇ. قەغەز، ياغاچ، تېرە ۋە كىيىم قاتارلىقلار ئۇنىڭغا تېگىپ كەتسە، كوكۇسقا ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئۇ ئاساسىي خىمىيە سانائىتىنىڭ مۇھىم مەھسۇلاتلىرىدىن بىرى بولۇپ، سوپۇن، بوياق، پارتلىغۇچى دورا، تېببىي دورا قاتارلىقلارنى ياساشقا ياكى نېفىت سانائىتى ۋە مېتاللورگىيە سانائىتىگە ئىشلىتىلىدۇ.

سۇلفاتلار ئى <خىم> سۇلفات كىسلاتاسىنىڭ مېتاللار بىلەن ھاسىل قىلغان تۇزلىرى.

سۇلفاتىيازول ئى [لات] <تېب> بىر خىل دورا، يەنى ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_9H_9O_2H_3S_2$. ئاق ياكى سۇس سېرىق رەڭلىك كىرىستال ھالىتىدە بولۇپ، قۇياش نۇرىدا رەڭگى قېنىقلىشىدۇ. يالۇغنى قايتۇرۇش رولىغا ئىگە.

سۇلفىد ئى [ر<لات] <خىم> ← **سۇلفىدلار**.

سۇلفىدلار ئى <خىم> گۈڭگۇرتنىڭ بىرىكمىلىرى. ئۇنى مېتاللار بىلەن گۈڭگۇرتنى بىۋاستە بىرىكتۇرۇش ئارقىلىق ئېلىش مۇمكىن.

سۇلۇ ئى <بوت> ① باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئىنچىكە، ئۇزۇن ھەم ئۇچلۇق؛ گۈلى يېشىل كېلىدۇ. كىچىك باشاقلىرىنىڭ ئۇزۇن قىلتىرىقچىلىرى بولىدۇ. دېنىنى يېگىلى ياكى يەم - خەشەك قىلغىلى بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ دېنى.

سۇلۇق I سۇپ ① سۇيى بار، سۇيى كۆپ: سۇلۇق يەر. سۇلۇق ئېتىز. ② تەركىبىدە سۇيى، شىرنىسى كۆپ، شىرنىگە تولغان: سۇلۇق شاپتۇل. سۇلۇق نەشپۈت.

سۇلۇق ئىششىق <تېب> تېرە ئاستى توقۇلمىسىنىڭ ئارىلىق بوشلۇقلىرىغا كۆپ مىقداردا سۇيۇقلۇق يىغىلىپ قېلىش تۈپەيلىدىن پۈتۈن بەدەن ياكى بەدەننىڭ بىر قىسمى ئىششىپ كېتىدىغان بىر خىل كېسەل ئالامىتى. يۇرەك كېسىلى، بۆرەك كېسىلى، ئىچكى سېكرېتسىيە كېسەللىرى، جىگەر قېتىش،

ئاقسىل يېتىشمەسلىك، قان ئازلىق ۋە يەرلىك يالىلۇغلىنىشلارغا ئۇچرىغان كىشىلەردە بۇ خىل ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

سۇلۇق II ئى← **ئېغىزدۇرۇق.**

سۇلۇن سۇپ ① چىرايلىق، گۈزەل: مېنى تۇتۇش قەستىدە ئوتنى قويدى قومۇشقا. خاندىن بۇيرۇق چۈشۈپتۇ، سۇلۇن كۆزۈم ئويۇشقا. ② ئاجايىپ، باشقىچە، غەلىتە: سۇلۇن ئىشلارنى قىلماق.

سۇلما ئى [ر<لات] <خىم> ئانورگانىك بىرىكمە. تەركىبى سىماب خىلورىد ($HgCl_2$). ئۇ ئاق رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، سۇبلىماتسىيەلىنىدۇ. زەھەرلىك كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن ھاشارات ئۆلتۈرگۈچى دورا ۋە دېزىنفېكسىيەلىگۈچى دورىلار ياسىلىدۇ.

سۇلماق I پ ① سۈنى چاچماق، پۈركۈمەك؛ ھۆل قىلماق، نەمدىمەك: نانىنى سۇلىماق. تېرىنى سۇلىماق. ② سۇ ئىچمەك، سۇ ئوتلىماق: بۇرۇنقى زامانىدا بىر ئۆچكە بىلەن بىر تۆگە دوست بوپتۇ. بۇلار بىرگە ئوتلاپ، بىرگە سۇلاپ ناھايىتى ئىناق ئۆتۈشىدىكەن.

سۇلماق II پ. ئەيلەپ بولغان تېرىنى يەنە بىر قېتىم ئورغاق بىلەن قىرىپ يۇمشاتماق.

سۇماي ئى [سۇ + ماي] قىچا، زىغىر، زاراڭزا، گازىر مېيى قاتارلىق ئىستېمال قىلىنىدىغان ئۆسۈملۈك مايلىرىنىڭ ئومۇمىي نامى.

سۇمەن ئى [پ] <بوت> ئاق، خۇشبۇي ئېچىلىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك ۋە ئۇنىڭ گۈلى؛ يەسمەن.

سۇمبات ئى [پ] تاشقى كۆرۈنۈش؛ بەدەن، قەد، قامەت: گۈزەل سۇمبات. زەر سۇمبات.

سۇمباتسىز سۇپ. كېلەڭسىز، كۆرۈمسىز: سۇمباتسىز ئادەم. سۇمباتسىز قىز.

سۇمباتلىق سۇپ. كېلىشكەن، قەددى ـ قامەتلىك: سۇمباتلىق ئايال. سۇمباتلىق يىگىت.

سۇمبۇل [ئە] ① ئى <بوت> ئىزمۇق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق بولۇپ، ئۈزۈن ئۆسىدۇ. گۈلى كىچىك ۋە سۇس قىزىل رەڭدە ئېچىلىدۇ. يىلتىزى دورا قىلىنىدۇ. تىنچلاندۇرۇش ھەم ئاغرىق توختىتىش رولىرىغا ئىگە. ② سۇپ. سۇمبۇلغا ئوخشاش ئۈزۈن، چىرايلىق: سۇمبۇل چاچ.

سۇمبۇل چاچ سۇمبۇلغا ئوخشاش ئۈزۈن ۋە چىرايلىق ئۆرۈلگەن چاچ: ئايخان بەشىنى بىرلا سىلكىپ كۆكسىگە چۈشۈۋالغان سۇمبۇل چاچلىرىنى ئارقىغا تاشلىدى.

سۇمۇ ئى [خەن <ياپونچە] <تەن> ← **سۇمۇ چېلىشىشى.**

سۇمۇ چېلىشىشى <تەن> چېلىشىشقا ئوخشاش كېتىدىغان بىر خىل تەنھەرىكەت تۈرى. ياپونىيەدە كەڭ ئەۋج ئالغان. بۇنىڭدا، ئەسۋابسىز ئېلىشىپ، قارشى تەرەپنى يىقىتسا ياكى چېگرا سىزىقىدىن ئىتتىرىپ چىقىرىۋەتسە، غەلىبە قىلغان بولىدۇ.

سۇمۇرۇغ ئى [پ] قەدىمكى رىۋايەتلەردىكى تېنى ناھايىتى چوڭ، كۈچلۈك، باتۇر بىر خىل ئەپسانىۋى قۇش.

سۇمۇق ئى <خىم> ← **زەمچە.**

سۇناي ئى [پ] <مۇز> يەللىك چالغۇلاردىن بىرى. شەكلى كانايغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇستىدە يەتتە، ئاستىدا بىر دانە تۆشۈكى بولىدۇ. كۆپىنچە ناغرىغا تەڭكەش قىلىنىدۇ: كانايغا يوق، سۇنايغا نەدە (ماقال).

سۇنايچى ئى. سۇناي چالىدىغان كىشى.

سۇنايلاتماق «سۇنايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇنايلاشماق «سۇنايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇ پاراڭلار ئالدى بىلەن ياتاقداشلار كارىۋاتقا سۇنايلاشقىنىدىن كېيىن باشلىناتتى.

سۇنايلانماق «سۇنايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئەبلىغازى كاڭدا سۇنايلىنىپ ئۇزاق ياتتى.

سۇنايلىماق پ. پۈت ـ قولىنى سۇنماق، سوزۇلماق.

سۇنبۇلە ئى [ئە] <ئاستر> ← **سۇنبۇلە بۇرجى.**

سۇنبۇلە بۇرجى <ئاستر> ئېكلىپتىكىدىكى 12 بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى. ئاسترونومىيەلىك ئۇزۇنلۇقى 150° تىن 180° قىچە. ئەسلىي ئورنى سۇنبۇلە يۇلتۇز تۈركۈمى بولۇپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئەسەدە يۇلتۇز تۈركۈمىگە يۆتكەلگەن. مىلادىيە بويىچە ھەر يىلى 23 ـ ئاۋغۇستىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە قۇياش بۇ بۇرجقا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى مەۋسۇم كۈزگى تېرىم بولىدۇ.

سۇنتاختا پ. ئىشتىن، كاردىن چىققان؛ سۇنغان، پاچاقلانغان؛ ئەبجىقى چىققان: سۇنتاختا قىلماق.

سۇندۇرماق ① «سۇنماق I » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: نانىنى سۇندۇرماق. قولىنى سۇندۇرماق. ② ئايلاندۇرماق، تەڭلەشتۈرمەك، چېقىشتۇرماق (قىممەت، مىقدار قاتارلىقلار ھەققىدە): پۇلغا سۇندۇرماق. موغا سۇندۇرماق.

سۇندۇرۇشماق «سۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار قەلەمنى سۇندۇرۇشتى. * بەزىلەر بەش مىسقال ئالتۇننىڭ باھاسىنى پۇلغا سۇندۇرۇشماقتا.

سۇندۇرۇلماق «سۇندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: داستىخانغا ھەر خىل مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ گېزەكلەر قويۇلۇپ، نان ـ توقاچلار سۇندۇرۇلدى.

سۇنغۇزماق «سۇنماق II » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئايشەمخان بالىسى ئۆمەرجاندىن ھەسەلخان ئاچىغا بىر چىنە چۆچۈرە سۇنغۇزدى.

سۇنماق I پ ① ئوشتۇلماق، پارچىلىنىپ بۆلەكلەرگە ئاجرىماق، پارچىلانماق: چىنە سۇنماق. ② <فىز> نۇر، ئاۋاز دولقۇنى قاتارلىقلار ئىككى خىل ماددىنىڭ تېگىشىش يۈزىدە تارقىلىش يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىپ، ئىككىنچى خىل ماددا ئىچىگە كىرمەك. ③ كۆچمە. خاراب، خانىۋەيران بولماق: ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى سۇنۇشى قانۇنىيەتلىك ھالدا ھەر ئون يىلدا بىر قېتىم تەكرارلىنىپ تۇرىدۇ. ④ كۆچمە. ئابرۇيى تۆۋەنلىمەك، ئېتىبارىنى يوقاتماق: غۇرۇرلۇق يىگىت بىر قىزنىڭ چۆچىلىقى ئالدىدا ھەرگىز سۇنماسلىقى كېرەك. ⑤ بىرەر كىشىنىڭ مەسلىك ياكى زەربە تۈپەيلىدىن ئازار يېمەك، رەنجىمەك، مەيۇسلەنمەك: كۆڭلى سۇنماق. ⑥ كۆچمە. ئەسلىي ھالىتىنى يوقاتماق، سارغايماق، مەيۇس، غەمكىن ھالەتنى ئىپادىلىمەك (چىراي ھەققىدە): چىرايى سۇنماق. ⑦ كۆچمە. دەسلەپكى شىددىتى، كۈچى يوقالماق، پەس كويغا چۈشمەك، ئاجىزلىماق؛

ئۆچمەك: گۈل ۋە ياپراقنىڭ توزۇشى مۇمكىن، لېكىن توزۇماس كۆڭۈل بېغىمىز. ئارزۇلار پاكدۇر، سۈنمايدۇ تىلەك، سۈنماس ئىرادە، ئىشەنچ تېغىمىز. ⑧ كۆچمە. بۇزۇلماق، پاكىزلىقىنى يوقاتماق: تاھارىتى سۈنماق.

سۈنماق Ⅱ پ ① ئۈزاتماق، تەڭلىمەك: قولىنى سۈنماق. يارىدەم قولىنى سۈنماق. ② سۈنايلىماق، ئۇزاتماق، سوزماق: پۈتىنى سۈنماق. * يوتقانغا بېقىپ پۈت سۈن (ماقال). ③ بەرمەك، تۇتماق، يوللىماق: ئاش سۈنماق. ④ ئىسسىنماق، قاقلانماق: ئاپتاپ سۈنماق.

سۈنۈ سۈپ. دىيال. باشقىچە، ئاجايىپ، غەلىتە، يوچۇن، يات.

سۈنۈشماق «سۈنماق Ⅱ» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كىشىلەر كۆلۈشۈپ، دېھقانىنىڭ كۆڭلى ئۇچۇن قوللىرىنى سۈنۈشۈپ بىر تالدىن شاپتۇل ئېلىشتى.

سۈنۈق ① سۈپ. سۈنغان، بىرەر يېرى ئۇچۇپ كەتكەن، دەز كەتكەن ياكى سۈنۈپ ئىشتىن چىققان؛ كېرەكسىز: سۈنۈق پىيالە. ② سۈپ. سۈنۈپ پارچىلانغان نەرسىلەرنىڭ ھەربىر بۆلەكى، پارچىسى: ئۆكام بىركۈنى لاتىدىن پۇل خالتىسى تىكىپتۇ. ئۇنىڭغا سۈنۈق چىنە، ساپاللارنى تولدۇرۇپ بەلبېغىغا ئېسىپتۇ. ③ ئى <تېب> زەخىملىنىش ياكى توقۇلمىلىرىدىكى كېسەللىك ئۆزگىرىشلىرى تۈپەيلىدىن سۈنغان، پارچىلانغان ياكى يېرىلغان سۆڭەك: سۈنۈقنى تاڭماق. ④ سۈپ <مات> بۇلۇڭ ھاسىل قىلىپ يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتكەن: سۈنۈق سىزىق. ⑤ سۈپ. كۆچمە. روھسىز، نۇرسىز، سولغۇن، مەيۇس، غەمكىن: رەڭگى سۈنۈق. ⑥ سۈپ. كۆچمە. ئازاب چەككەن، ئازار يېگەن، دەرد تارتقان، غەم باسقان؛ پەرىشان: سۈنۈق كۆڭۈل.

سۈنۈق قوشۇقنىڭ سېپى تەگمەك كىچىككىنە ئەمەل ـ مەنسەپكە، ئازراق ھوقۇققا ئىگە بولماق: ئەگەر ئۇنىڭغا سۈنۈق قوشۇقنىڭ سېپى تېگىپ قالسا ـ زە، ئىش بار ئىكەن ـ دە.

سۈنۈقچى ئى. چىقىپ كەتكەن ئۇگىلەرنى ۋە سۈنغان ئەزالارنى جايىغا كەلتۈرۈپ، تېڭىپ داۋالايدىغان كىشى؛ تېڭىقچى.

سۈنۈقچىلىق ئى. سۈنۈقچى قىلىدىغان ئىش، كەسىپ.

سۈنۈلماق «سۈنماق Ⅱ» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ بولسا سۈنۈلغان ناندىن بىر چىشلىدى. *بۇ پىكىر مۇزاكىرىگە سۈنۈلدى.

سۈئوقياسى ئى [سۇ + ئوقيا + سى] <بوت> ① ياۋا كەشمىر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. سۇلۇق ئېتىزلاردا ئۆسىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يەر ئاستى غولى.

سۈڭاتماق «سۈڭنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تام سۈڭاتماق. ئوچاق سۈڭاتماق. ئۆي سۈڭاتماق.

سۈڭادان ئى <بوت> تال تېرەكلەر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. تۇز ئۆسىدۇ، ياغىچىدىن ئۆي جاھازلىرى، سەرەڭگە تېلى، پەنەركە، قەغەز قاتارلىقلار ياسىلىدۇ. ئادەتتە ئىھاتە ئورمانلىقى ۋە مەنزىرە ئۈچۇن ئۆستۈرۈلىدىغان دەرەخ خىللىرىغا كىرىدۇ.

سۈڭادانلىق ① سۈپ. سۈڭادان بىلەن قاپلانغان، سۈڭادان ئۆستۈرۈلگەن. ② ئى. سۈڭادان كۆپ ئۆستۈرۈلگەن جاي.

سۈڭارى رەڭ. تامامەن، پۈتۈنلەي، باشتىن ـ ئاياغ، ھەممە ـ سى، بىراقلا: مۇشۇ يېقىنقى 20 يىلدىن بۇيان ماڭا قاراشلىق تۆت كىچىك ساينىڭ قارىغايلىرىنى بوران سۈڭارى يېقىتىپ تاشلىدى.

سۈڭاشتۇرماق «سۈڭاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۈڭاشقاق سۈپ. ئاسان سۈڭىشىدىغان، سۈڭىشىپ قالمىدىغان، تېز يېپىشىدىغان، يېپىشقاق: سۈڭاشقاق ئادەم، سۈڭاشقاق نەرسە.

سۈڭاشقاقلىق ئاسان سۈڭىشىدىغان، يېپىشىدىغان ھالەت: ئۇنىڭ سۈڭاشقاقلىقى تېخى تۈگىمەپتۇ.

سۈڭاشما ئى. خەت، رەڭلەرنىڭ سۈڭالغان، يېيىلغان ھالىتى: كامىل شېئىرنى يەنە قايتا ئوقۇپ چىقماقچى بولدى، ئەمما يۇلغۇن چېچەكلىرىدىن توختىماي سارقۇاتقان يامغۇر تامچىلىرى بەزى مىسرالارغا ئېقىپ چۈشۈپ، خەتلەرنى سۈڭاشما قىلىۋەتتى. ئۇ خاتىرىنى يېپىپ يانچۇققا سالدى.

سۈڭاشماق ① «سۈڭنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قايسى كۈنى سەن ئۇنىڭغا تام سۈڭىشىپ بېرىپسەن. ② سۈڭىلىپ قالماق، چاپلاشماق، يېپىشماق: باشقىلارغا سۈڭىشىپ يۈرمەك.

سۈڭاق ئى <بىن> ① سۈڭاش ئىشى. ② سۈڭاش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان قاتلام: لاي سۈڭاق. گەچ سۈڭاق.

سۈڭاقچى ئى ① سۈڭاش ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم، ئۇستا. ② كۆچمە. ئىشنىڭ ماھىيىتىنى يوشۇرۇپ، مۇرەسسە، سالا ـ سۇلھى بىلەن ھەل قىلىش تەرەپدارى؛ سالاچى: جاھاننى ئالدى قوڭتاجى، ئىشنى بۇزار سۈڭاقچى (ماقال).

سۈڭاقچىلىق ئى ① سۈڭاش ئىشى، كەسپى. ② كۆچمە. سالا، مۇرەسسە قىلىش ئىشى؛ سالاچىلىق: بىر ھەققانىي ئادەم مۇشۇنداق پىرىنسىپال مەسىلىدە سۈڭاقچىلىق قىلمايدۇ.

سۈڭاقسىز سۈپ. سۈڭىقى يوق، سۈڭالمىغان: سۈڭاقسىز تام. سۈڭاقسىز ئۆي.

سۈڭاقلىق سۈپ. سۈڭىقى بار، سۈڭالغان: سۈڭاقلىق تام. سۈڭاقلىق ئۆي.

سۈڭالماق «سۈڭنماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆي لاي بىلەن سۈڭالغاندى.

سۈڭان ئى <بوت> لويلا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، يوپۇرمىقى ئىنچىكە ھەم يىپسىمان كېلىدۇ. مېۋىسى ياپىلاق شار شەكلىدە بولۇپ گۈل يېپىنچىسى ئىچىدە ئورىلىپ تۇرىدۇ، ئۇرۇقى قارا. كۆپىنچە شورلۇق جايلاردا ئۆسىدۇ، سوپۇن ۋە سىر قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ.

سۈڭانماق پ. سۈركەشمەك: دوستۇمنىڭ سىڭلىسى ئاغزىنى بىر قىسما قىلىپ كۈلۈپ، قاپاقلىرىنى سوزغىنىچە كېلىپ ئاكىسىغا سۈڭاندى.

سۈڭاي سۈپ. چىشى ھايۋانلارنىڭ تۇغمىغىنى؛ قىسىر: سۈڭاي بايتال. سۈڭاي قالماق.

سۈڭاي ـ سالتاق بالىسى يوق، بالىسىز، يالغۇز، سالتاق.

سۈڭبرېن سۈپ [ر] مۇستەقىللىققا ئىگە بولغان؛ مۇستەقىل: سۈڭبرېن دۆلەت. سۈڭبرېن ھوقۇق.

سۈڭماق پ. بىرەر نەرسىگە ياكى ئادەم بەدىنىگە سۈرتمەك، سۈرتۈپ سىلىقلىماق: دورا سۈڭماق. شىلىم سۈڭماق. تام سۈڭماق.

سۈڭياغ ئى [سۇ + ياغ] ← **سۈماي**.

سۈڭياڭقى ئى [سۇ + ياڭاق + ى] <بوت> ① سۈڭياڭقى ئائىلىسىدىكى

لمسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. سازلىق كۆلچەكلەردە ئۆسىدۇ، يىلتىزى پاتقاق ئىچىدە تۇرىدۇ. يوپۇر - مىقى ئۇچ بۇلۇڭ شەكلىدە، گىرۋەكلىرىدە ھەرىنىڭكىدەك لەشچىلىرى بولىدۇ، ئادەتتە سۇ يۈزىگە لەيلەپ چىقىدۇ. گۈلى ئاق، مېۋىسى يېشىل ياكى قوڭۇر كېلىدۇ، پوستىدا مۇڭگۈز - لىرى بولىدۇ. مېۋە ئېتىنى ئىستېمال قىلغىلى بولىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

سۇيۇر سۇپ. تاشقى شەكلى، كۆرۈنۈشى بىلىققا ئوخشاي - دىغان ھەم ئۆز ھەرىكىتىدە ھاۋانىڭ قارشىلىقىغا ئاز ئۇچرايدىغان: سۇيۇر پىكاپ. سۇيۇر ۋاگون.

سۇيۇرغال ئى <تارىخ> شاھ، خان، ئەمىر تەرىپىدىن ئەمەلدار ۋە سەركەردىلەرگە ئالاھىدە خىزمىتى ئۈچۈن ئىنئام قىلىنغان يەر - سۇ، يەر - مۈلۈك.

سۇيۇرغاللىق سۇپ. سۇيۇرغال ھەققىدىكى؛ سۇيۇرغالغا ئاساسلانغان: سۇيۇرغاللىق تۈزۈم.

سۇيۇق سۇپ ① سۇ تەركىبى كۆپ بولغان، سۇيۇلىدۇ - رۇلغان؛ قويۇقنىڭ ئەكسى: سۇيۇق جىسىم. سۇيۇق ماددا. سۇيۇق لاي. ② زىچ ئۆسىمىگەن، قويۇق ئەمەس؛ شالاڭ (چاچ، ئۆسۈملۈك قاتارلىقلار ھەققىدە): سۇيۇق ئۆسكەن شال. چېچى سۇيۇق ئايال. ③ كۆچمە. بىرەر ئىشتا ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان، تۇتامى يوق؛ يەڭگىل: سۇيۇق ئادەم.

سۇيۇقئاش ئى [سۇيۇق + ئاش] ھەر خىل كېسىلگەن ياكى ئۇزۇلگەن چۆپلەرنى توغرالغان كۆكتات، گۆش ۋە باشقا خورۇچلار بىلەن بىرگە سۇدا پىشۇرۇش ئارقىلىق ئېتىلىدىغان تاماقلارنىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇنىڭ ئۆگرە ئاش، مەنچىزە ئاش، قۇشقاچ تىلى ئاش ۋە ئۇزۇپ تاشلانغان ئاش قاتارلىق تۈرلىرى بولىدۇ.

سۇيۇق - سەلەڭ سۇيۇقئاش، ئوماچ، شوۋىگورۇچ قاتارلىق سۇيى بىلەن چۆپى ئارىلاشقان، سۇمۇرۇپ ئىچىدىغان: سۇيۇق - سەلەڭ تاماق.

سۇيۇقلاشتۇرماق «سۇيۇقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇرمۇشتا جىق گەپ قىلىدىغان، بىرمۇ گېپىگە ئىگە بولمايدىغان ئادەملەر جىق. ئۇنداقلار تۇمۇرنىمۇ سۇز بىلەن سۇيۇقلاش - تۇرۇپ، شاتراق لاي قىلىۋېتىدۇ.

سۇيۇقلاشتۇرۇلماق «سۇيۇقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سۇيۇقلاشماق پ ← **سۇيۇقلانماق**: يولدىكى يۇمشاق، سۇيۇق - لىشىپ كەتكەن قۇمنىڭ تۇپراق يالىڭاچ پۇتلارنى كۆيدۈرگۈدەك قىزىپ كەتكەندى.

سۇيۇقلاندۇرماق «سۇيۇقلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گازنى سۇيۇقلاندۇرماق.

سۇيۇقلاندۇرۇلماق «سۇيۇقلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز.

سۇيۇقلانماق پ. سۇيۇق ھالەتكە كەلمەك، سۇيۇلماق: گاز سۇيۇقلانماق. سۇيۇقلانغان توقۇلمىلار.

سۇيۇقلۇق ئى ① مۇئەييەن ھەجمى بولغان، لېكىن شەكلى بولمىغان، ئېقىپ ھەرىكەتلىنىدىغان جىسىم. نورمال تېمپېراتۇرىدا ماي، سۇ، ھاراق، سىماب قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى سۇيۇقلۇق ھېسابلىنىدۇ: سۇيۇقلۇق پىرېسى. دورا سۇيۇقلۇقى. ② ماددىلارنىڭ سۇيۇلۇش دەرىجىسى: قانىنىڭ سۇيۇق - لۇقىنى ئۆلچىمەك. سۇيۇقلۇقى ئاشماق. ③ كۆچمە. تۇتامسىزلىق؛ قەتئىي ئىرادىسى، ئېنىق مەيدانى بولماسلىق: ــ قىزىڭنىڭ سۇيۇقلۇقىنى سىزمۇ بىلىدىغانسىز ئاچا، ــ دەپ سىڭلىسى مەنىلىك قىلىپ.

سۇيۇقلىماق پ. سۇيۇق ھالغا كەلمەك، سۇيۇلماق.

سۇيۇلدۇرماق ① «سۇيۇلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى. ② <خىم> ئېرىتمىگە يەنە ئېرىتكۈچىلەرنى قوشۇش ئارقىلىق، ئېرىتمىنىڭ قويۇقلۇق دەرىجىسىنى تۆۋەنلەتمەك.

سۇيۇلدۇرۇلماق «سۇيۇلدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇيۇلماق پ. سۇيۇق ھالغا كەلمەك، سۇ تەركىبى كۆپەيمەك: مەن كەلگۈچە ئاش سۇيۇلۇپ كېتىپتۇ.

سۇيقەست ئى [ئە] بىراۋغا روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈش، يوق قىلىش، ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن قىلىنغان ھەرىكەت، قەست: سۇيقەست قىلماق.

سۇيقەستچى ئى. سۇيقەست ئىشى بىلەن شۇغۇللانغۇچى، قەست قىلغۇچى ئادەم.

سۇيقەستچىلىك ئى. سۇيقەست بىلەن شۇغۇللىنىش ھەرىكىتى.

سۇيقەستلىك سۇپ. سۇيقەست يوشۇرۇنغان، سۇيقەست بىلەن قىلىنغان: سۇيقەستلىك پىلان. سۇيقەستلىك ئىش. * ــ بۇ بىزنىڭ بۇگۈنكىلا بىر ئىشتىن سىزگە ئېلىپ كەلگەن ناشتىلىقىمىز، بۇ قولغا چۈشكەنلەر سۇيقەستلىك پىلانىڭىزنى بەجا كەلتۈرگۈچىلەر، قېنى، مەرەمزات سۇلتان، بۇنىڭغا بىر نېمە دەڭچۇ! ــ دەپ يىگىتلەر.

سۇيىئىستېمال ئى [ئە] ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن يول قويۇلغان ئىشلاردىن ئارتۇقچە پايدىلىنىش.

سۇيىئىستېمالچىلىق ئى <پەلس> ← **پىراگماتىزم**: ئىنسان سۇيىئىستېمالچىلىق ۋە ئۇنۇمپەرەسلىك پاتقاقلىرى ئىچىدە تۇنجۇقۇشقا باشلىدى، بۇ كىرىزىس ھېيدىگىر، ياسپېرس، سارتېرى قاتارلىق مەۋجۇدىيەتچى پەيلاسوپلارنى تۇغدى.

سۆجە ئى. دىيال. سۆڭگەچ، يانپاش.

سۆرە ئى. دىيال. كەپە، چەللە.

سۆرەتمە سۇپ. تۇتۇپ، باغلاپ ياكى چېتىپ سۆرىتىلىدىغان: سۆرەتمە كېمە.

سۆرەتمەك «سۆرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قادىرمۇ ئۆكۈزلىرىگە ساپانلىرىنى سۆرىتىپ ئېتىزغا ماڭدى.

سۆرەشتۇرمەك پ. سۆرەپ - تارتىپ ئېلىپ ماڭماق: چېرىكلەر مېنى ئورنۇبلىپ، چۈجىنىڭ بوينىدىن تۇتقاندەك تۇتۇپ سۆرەشتۇرۇپ، يامۇلغا ئېلىپ ماڭدى.

سۆرەشتۇرۇلمەك «سۆرەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سۆرەشمەك «سۆرىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىككىسى يەنە تۇتۇشتى. بىر - بىرىنى ئالدى - كەينىگە سۆرىشىپ بىرھازا ئېلىشتى.

سۆرەلگۈچىلەر ئى <زوئول> ئومۇرتقىلىق ھايۋانلارنىڭ بىر كىلاسى. بۇنىڭغا كىرىدىغان ھايۋانلارنىڭ تېنىدە قاسرىقى

ياكى قېپى بولۇپ، بەدەن تېمپېراتۇرىسى ھاۋا تېمپېراتۇرىسىنىڭ يۇقىرى – تۆۋەن بولۇشىغا ئەگىشىپ ئۆزگىرىدۇ. ئۆپكىسى ئارقىلىق نەپەس ئالىدۇ، تۇخۇم ياكى تۇخۇم تۆرەلمىلىك تۇغۇش ئارقىلىق كۆپىيىدۇ، شەكىل ئۆزگەرتمەيدۇ. مەسىلەن، يىلان، كەسلەنچۇك، تاشپاقا قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

سۆرەلمە سۈپ ① سۆرىلىپ قالىدىغان، سۆرىلۈۋالىدىغان، سۆرىلىدىغان: سۆرەلمە چاپان. ② ئۆزۈن داۋام قىلىدىغان: سۆرەلمە كېسەل. ③ كۆچمە. ئىتتىنىك، تېز ھەرىكەتتە قىلىمايدىغان، ئېزىلەڭگۇ: دۇنيا ئەسلىي بولغاندا بىنا، ئەپچىللەرگە تەئەللۇق ئىدى. كۆپلەر بىلمەي تۇغۇلۇپ قالدى، سۆرەلمىگە ئورۇن يوق ئىدى.

سۆرەلمە پالاس ئىش – ھەرىكەتتە سۇس، ئاستا ئىش قىلىدىغان، باشقىلارنىڭ كەينىدە قالىدىغان، ئېزىلەڭگۇ، مىس – مىس، ئەزمە: دەۋر ساڭا ئوخشاش سۆرەلمە پالاسلارنى تاشلاپ كېتىدۇ!

سۆرەلمەك «سۆرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كەڭ كېيىم سۆرىلىپ يېرىتىلار، تار كېيىم تارتىشىپ يېرىتىلار (ماقال).

سۆرەلمىلىك ئى. سۆرىلۈۋىلىش ئادىتى ياكى خاھىشى: سۆرەلمىلىك قىلماق.

سۆرەم ئى. تېرىلغان يەرنىڭ ئۈستىدىن سۆرىتىپ چالمىلىرىنى ئېزىش، يەرنى تۈزلەش ۋە شۇ ئارقىلىق نەملىكنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان دېھقانچىلىق سايمانى، ئۇ ياغاچتىن ياسىلىدۇ ياكى چۈنقىتىن توقۇلىدۇ.

سۆرەمچى ئى ① مەخسۇس سۆرەم ياساش ياكى توقۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم. ② سۆرەم سالىدىغان كىشى.

سۆرۈن سۈپ ① بەك ئىسسىق ياكى بەك سوغۇق ئەمەس، ھاۋاسى مۆتىدىل، سالقىن: سۆرۈن جاي. سۆرۈندە ئولتۇرماق. ② كۆچمە. ئېچىلمايدىغان، تۇتۇق، سوغۇق؛ يېقىمسىز (چىراي ھەققىدە): سۆرۈن تەلەت. سۆرۈن چىراي.// بۇ سۆرۈننى كىممۇ ياخشى كۆرەركىن تاڭ؟

سۆرۈنجان ئى [پ] <بوت> گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، ساماندا غوللۇق ئۆسۈملۈك. يەر ئاستىدا تۇخۇمسىمان تەڭگىچە غولى بولىدۇ. كۆزدە گۈلى ئېچىلىپ، كېيىنكى يىلى يوپۇرماق چىقىرىدۇ. ئۇنى مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىشتىن سىرت، ئورۇقى دورا قىلىنىدۇ. ئورۇقى يەللىك بوغۇم ئاغرىقىنى داۋالاش ۋە ھۈجەيرىلەر بۆلۈنۈشىنى تورمۇزلاش رولىغا ئىگە.

سۆرۈنلەشتۈرمەك «سۆرۈنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كۆز ھاۋاسى كوچىلارنى سۆرۈنلەشتۈرمەكتە ئىدى.

سۆرۈنلەشمەك پ ① سۆرۈن، سالقىن ھالغا كەلمەك، سالقىنلاشماق: ئۇ قەدەملىرىنى تەستە يۆتكەپ سىرتقا چىقتى. ئاسمان ئۇنىڭغا سۆرۈنلىشىپ كەتكەندەك بىلىندى. ② كۆچمە. تۇرۇلمەك، تۇتۇلماق، يېقىمسىزلاشماق (چىراي ھەققىدە): شۇ تاپىتا ئۇنىڭ ئىلگىرىكى خۇشخۇي چىرايىمۇ باشقىچە سۆرۈنلىشىپ قالغانىدى.

سۆرۈنلۈك ئى. سۆرۈن ھالەت: ئاپتوبۇسنىڭ ئىچىدە تولىمۇ كۆڭۈلسىز سۆرۈنلۈك ھۆكۈم سۈرەتتى.

سۆرىتىشمەك «سۆرەتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەزىز بەگنىڭ ئىككى پۇتىدىن ئارغامچا بىلەن باغلاپ، ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا سۆرىتىشتى.

سۆرىگۈچى سۈپ. سۆرەپ ماڭدىغان ياكى سۆرەيدىغان؛ سۆرىگۈچى كېمە.// ھارۋا سۆرىگۈچى.

سۆرىلەڭگۇ سۈپ ← **سۆرەلمە**: ئادەم ئالدىراش بولغانسېرى ۋاقىتنىڭ بەرىكىتى قالمىغاندەك ھېس قىلىدۇ. ئادەم لايغەزەل بولغانسېرى ۋاقىت ھۆرۈن خوتۇنىنىڭ پايتىمىسىدەك ئۇزۇن ھەم سۆرىلەڭگۇ بولىدۇ.

سۆرىلەڭگۈلۈك ئى. ← **سۆرەلمىلىك**.

سۆرىمە سۈپ. سۆرىلىدىغان، سۆرىلۈۋالىدىغان، سۆرەلمە: سۆرىمە كەش. سۆرىمە ئاياغ. سۆرىمە تور.

سۆرىمەك پ ① بىرەر نەرسىنى كۆتۈرمەي، يەرگە تەگكۈزۈپ ئالدىغا تارتماق: مۇشۇكنى ھارۋىغا قاتساق، ھارۋىنى كارىۋاتنىڭ ئاستىغا سۆرەيدۇ (ماقال).② زورلۇق بىلەن بىر تەرەپكە تارتماق، ئېلىپ ماڭماق: ئۇنىمىسامۇ ئۇنماي دادام قولۇمدىن سۆرەپ ماڭدى. ③ باشلىماق، ئەكەلمەك: بۇ تېپىشماقتەك ئىش يېگىتنى قاناداقتۇر بىر قىزنىڭ ئېچىگە سۆرەپ كەلدى. ④ كۆچمە. بىرەر ئىشنىڭ بېجىرىلىشى، ئورۇندىلىشىنى كەينىگە سۆرىمەك، كېچىكتۈرمەك: — مەن ساڭا قاچان قەرز ئېلىپ لەۋزىمىدە تۇرمىغان؟ بەرگىن، ئۇزاققا سۆرىمەيمەن، — دېدى ئۇ.

سۆز ئى ① <تىل> تىلنى تەشكىل قىلىدىغان، تاۋۇش بىلەن مەنە زىچ بىرىككەن، تىلدا ئەركىن قوللىنىشقا بولىدىغان ئەڭ كىچىك لېكسىكىلىق بىرلىك. ② گەپ، گەپ – سۆز، نۇتۇق. ③ مىش – مىش گەپ؛ ئىغۋا: سۆز تارالماق. ④ ۋەدە، لەۋزە: سۆزىدە تۇرماق. ⑤ «دېگەن» سۈپەتدىشى بىلەن كېسىم رولىدا كېلىپ «... بىلەن باراۋەر»، «باشقا نەرسە ئەمەس» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ھەممە پەندىن ياخشى ئۆتتۈم، ئەمدى ئۇنىۋېرسىتېتقا كەتتۇق دېگەن سۆز.

سۆز پىشۇرماق بىرەر ئىش ياكى نەرسە ھەققىدە بىر پىكىرگە كەلمەك، مەسلىھەتنى، گېپىنى بىر قىلماق: ئۇلارنىڭ بۇگۈن چېدىر – بارگاھتا ئالدىن سۆز پىشۇرۇپ، با مەسلىھەت كېلىشكەنلىكى ئېنىق مەلۇم بولۇپ تۇراتتى.

سۆز سالماق بىرەر مەسىلە ھەققىدە باشقىلارنىڭ پىكرىنى، مەقسىتىنى بىلمەك؛ رايىنى سىناپ كۆرمەك: موماي ئوغلى ئۈچۈن قوشنىسىنىڭ قىزىغا سۆز سېلىپ باقماقچى بولدى.

سۆز قاتماق ئېيتىلىۋاتقان سۆز، بولۇۋاتقان سۆھبەتكە گەپ قىستۇرماق، لوقما سالماق: قاغىغا ئوق ئاتما، يامانغا سۆز قاتما (ماقال).

سۆزنى بوغزىغا يۇتۇۋەتمەك ئېيتماقچى بولغان، ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن سۆزنى ئېيتماي قورسىقىدا ساقلاپ قالماق، ئېيتىشتىن ۋاز كەچمەك، سۆزلەشتىن يالتايماق: ئالىم ھەر نۆۋەت مۇشۇ بىر تۆپ دەرەخنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرغاندا، نەچچە تەمسىلىپ بېقىپ، سۆزنى بوغزىغا يۇتۇۋەتكەنىدى.

سۆزنىڭ بېلىگە تەپمەك ← **گەپنىڭ بېلىگە تەپمەك**: ئىسمائىل سويۇم ئۆز قولىقىغا ئىشەنمەي، بېشىنى ئىتتىنىك كۆتۈرۈپ كۆپچىلىككە كۆلۈپ قاراۋاتاتتى، كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى.

سۆز ئۆيۈنى ① سۆزنى خىلمۇخىل مەنىلەردە ئىشلىتىپ ياكى بىر نەرسىنى تاۋۇش بىلەن باشلانغان سۆزلەرنى ئىشلىتىپ باشقىلارنى قىزىقىشىنى، دىققەت – ئېتىبارىنى قوزغاش پائالىيىتى: ئەمدى ئىككى قىزىقچى ئوتتۇرىسىدا سۆز ئويۇنى باشلاندى. ② گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دېمەي ئايلاندۇرۇپ ئېيتىش: — جامال ئاكا سۆز ئويۇنى قىلىۋاتامسىز، نېمە؟ — دېدىم مەن

ئاخىرى تاقەتسىزلىنىپ، ــ ئوچۇقراق گەپ قىلسىڭىزا.

سۆزەڭگۈر سۇپ. دىيال ① ياخشى گەپكەمۇ، يامان گەپكەمۇ ئۇنىمايدىغان، ئۇششاق سۆزلەيدىغان؛ قېيىدىغاق. ② سۆزگە ئۇستا، سۆزمەن.

سۆز ـ چۆچەك ھەرخىل مىش ـ مىش گەپ، يالغان ـ ياۋىداق سۆز، ئەپقاچتى گەپ: ئاساسسىز سۆز ـ چۆچەكلەر سەۋەبىدىن يوق ئىش بار بولۇپ قالىدىغان، قەلبلەردىكى يوشۇرۇن تۇيغۇ ئاشكارا بولۇپ قالىدىغان ئىشلارمۇ بولىدۇ.

سۆزخۇمار سۇپ [سۆز + خۇمار] ← **گەپخۇمار**.

سۆزسىز ① سۇپ. سۆزى يوق، سۆز قىلمايدىغان؛ ئاۋازسىز: سۆزسىز ئولتۇرماق. سۆزسىز ماڭماق. ② رەۋ. شەرتسىز، شۇبھەسىز؛ چوقۇم: سۆزسىز ئىتائەت قىلماق. سۆزسىز بويسۇنماق. سۆزسىز قوبۇل قىلماق.

سۆزسىزلىك ئى. جىملىق، جىمجىتلىق، سۈكۈنات: ئۇنىڭ جىمغۇر ۋە سۆزسىزلىكى مەجەزىنى ئاشۇنداق كۆرسەتتى.

سۆز ـ كەلىمە سۆز ۋە كەلىمە: مەھمۇد كاشغەرىي ئون يىل ئۆمۈر سەرپ قىلىپ داۋان ئېشىپ، دەريا كېچىپ، تۈركىي قەبىلىلەرنى ئارىلاپ سۆز ـ كەلىمە توپلىغان.

سۆزگەن ئى. كەپتەرنىڭ قۇيرۇقىغا باغلىنىدىغان ۋە ئۇچقاندا غوڭۇلداپ ئاۋاز چىقىرىدىغان بىر خىل نەرسە، غوڭ قاپاق. كۆپىنچە قوموش، كىچىك قاپاق ياكى ياڭاق شاكىلى قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ.

سۆزلەتمەك «سۆزلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ دەسلەپتە تاشۇاينى سۆزلىتىپ، ئۇنىڭ ھايات كەچۈرمىشلىرىنى ئاڭلىدى.

سۆزلەشتۈرمەك «سۆزلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سادىق رەيھاننىڭ تەلىپى بويىچە ئۇنى ئەدىيالغا ئوراپ، كىچىك سىڭلىسىنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ، كۇنىگە بىر ـ ئىككى قېتىم ھاممىسى ياتقان ياتاقنىڭ ئىشىكىگە ئېلىپ باراتتى، يۇز كۆرۈشتۈرۈپ، سۆزلەشتۈرەتتى.

سۆزلەشمە ئى. سۆزلىشىش، دىيالوگ: بۇ خىل سۆزلەشمە بىر تەرەپتىن، بۇگۈن ئۇچۇن تېخىمۇ جان تىكىپ كۆرەش قىلىشنى ئەسكەرتسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆتمۈشنىڭ شەرپى ۋە قان ـ ياشلىق، نومۇسلۇق سەھىپىلىرىنى شۇنىڭلاپ تۇراتتى.

سۆزلەشمەك ① «سۆزلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆمىلۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىز توغرۇلۇق سۆزلىشىۋاتىدۇ. ② مۇڭداشماق، گەپلەشمەك، پاراڭلاشماق: ئەتىسى چۈشتە ئورۇققىنا بىر ئايال مېنى ئىزدەپ كېلىپ سۆزلەشتى. ③ ئالاقىلەشمەك، پۇتۇشمەك: بۇ ئىش توغرۇلۇق مەن ئۇلار بىلەن سۆزلىشىمەن.

سۆزلەم ئى <تىل> لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن ھەربىر سۆز. ئادەتتە باش سۆزلەم ۋە بېقىندى سۆزلەم دەپ ئىككىگە ئايىرىلىدۇ. بەزىدە «مادداا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سۆزلەنمەك «سۆزلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭدا لوقمانىڭ مىڭ يىللاپ ئۆمۈر كۆرگەنلىكى، ئادەمنىڭ ئۆلمەسلىك ئىشنى ھەل قىلىش ئۈچۇن كۆپ تەدبىر ئىزدىگەنلىكى سۆزلىنىدۇ.

سۆزلۈك ① سۇپ. مەلۇم مىقداردىكى سۆزدىن تەركىب تاپقان ياكى مەلۇم ساندىكى سۆزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: 20 مىڭ سۆزلۈك لۇغەت. ② ئى. بىرەر لۇغەتكە كىرگۈزۈلگەن ياكى مەلۇم بىر ئەسەردە ئىشلىتىلگەن سۆزلەر رويخىتى: ئىزاھلىق لۇغەت سۆزلۈكى. سۆزلۈك تۈزمەك. ③ ئى. لۇغەت: ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق فىرازىيولوگىيەلىك سۆزلۈكى. ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا سۆزلۈكى. ④ سۇپ. بىرەر ئېنىقلىغۇچى بىلەن بىرگە كېلىپ، شەخسنىڭ خاراكتېرى ياكى مۇئامىلىسىنى بىلدۈرىدۇ: شېرىن سۆزلۈك.

سۆزلۈكچى ئى. سۆز توپلاشقا مەسئۇل بولغان ياكى لۇغەت تۈزۈش، سۆزلۈك تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى: مەزكۇر مەھكىمىگە قاراشلىق تەرجىمە خىزمىتى ئۈچۇن مۇلازىمەت قىلىدىغان ھۆججەت بۆلۈمى، ماتېرىيال بۆلۈمى ۋە سۆزلۈك بۆلۈمىدىمۇ ئالتە خىل تىلنىڭ ماتېرىيالچى ۋە سۆزلۈكچىسى بولۇپ جەمئىي 30 نەچچە ئادەم بار.

سۆزلىمەك پ ① ئاغزاكى پىكىر بايان قىلماق، ئېغىز بىلەن ئېيتماق، دېمەك: سۆزلىگەن سۆزۈمگە مەن ئىگە، سۆزلىمىگەن سۆزۈم ماڭا ئىگە (ماقال). ② گەپ قىلماق، ۋەز ئېيتماق: ئۇ ئۇزاق سۆزلىدى.

سۆزلەپ قالماق كاللىسى ئېلىشىپ، تاغدىن ـ باغدىن سۆزلەيدىغان بولۇپ قالماق، ئەقىلدىن ئاداشماق، ئالجىماق: توغرا ئېيتىسەن، سۆزلەپ قالدىم. نېمىشقا دەمسىنا؟ تەس كېلىۋاتىدۇ.

سۆزمەن سۇپ. سۆزگە ئۇستا، گەپدان، ناتىق: سۆزمەن ئادەم. سۆزمەن ئايال. * باتۇرنى مەيداندا سىنا، سۆزمەننى دەۋادا سىنا (ماقال).

سۆزمەنلىك ئى. گەپدانلىق.

سۆزمۇسۆز بىر سۆز ـ بىر سۆزدىن، سۆز تاشلىماي، ئەينەن: سۆزمۇسۆز سېلىشتۇرماق. سۆزمۇسۆز تەرجىمە قىلماق.

سۆزنەك ئى [پ] <تېب> تاناسىل ئەزا كېسەللىكلىرىنىڭ بىر خىلى. سۆزنەك شار باكتېرىيەسى كەلتۇرۇپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا، بىمارنىڭ سۈيدۈك يولى يالىلۇغلىنىپ، يىرىڭلايدۇ، سۈيدۈكى يىرىڭ ئارىلاش كېلىدۇ.

سۆز ـ ھەرىكەت سۆز ۋە ھەرىكەت: توقا دۇيجاڭ كۆرۈنۈشتە سەھرانىڭ ئاددىي ـ سادداا ئادەملىرى جۇملىسىدىن ئىكەنلىكى سۆز ـ ھەرىكىتىدىن مەلۇم بولۇپ تۇراتتى.

سۆز ـ ئىبارە <تىل> بىرەر چۈشەنچە ياكى پىكىرنى ئىپادىلەيدىغان سۆز ياكى سۆز بىرىكمىلىرى.

سۆسەر ئى [پ] <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. تېنى ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن، تۆت پۇتى قىسقا، قۇلىقى ئۇچ بۇرجەك، ئاڭلاش سەزگۈسى كۈچلۈك كېلىدۇ. تۇرى كۆپ بولۇپ، تېرىسى ئەتىۋارلىنىدۇ.

سۆسەي ئى. ئاتقۇچىلىق دۇكىنىنىڭ ئېڭەك ئۈستىگە چاپلانغان خام تېرە، ئۇ كىرىچنى تەڭشەپ تىترىتىش رولىنى ئويناىدۇ.

سۆسەيباغ ئى [سۆسەي + باغ] سۆسەينى قورساق ئالدىدىن غول ياغاچقا چېتىپ تۇرىدىغان كىرىچ.

سۆسۈن سۇپ [پ] قىزىل بىلەن كۆكنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان، بىنەپشە رەڭ.

سۆك ئى. ئاقلانغان تېرىق.

سۆكە I ئى. ئايالالارنىڭ قۇلىقىغا ئاسىدىغان، مەرۋايىت ياكى ياقۇتتىن كۆز قۇيۇلغان بىر خىل ھالقا.

سۆكە II ئى. دىيال. سۇپا.

سۆكتۈرمەك «سۆكمەك I» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۆكتۇرۇلمەك «سۆكتۇرمەك» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سۆكسۆك ئى <بوت> لويلا ئائىلىسىدىكى چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. يوپۇرمىقى تەڭگە شەكلىدە، گۈلى كىچىك ۋە باشاقسىمان گۈل رېتىدە، مېۋىسى شار شەكلىدە بولىدۇ. قۇرغاقچىلىققا چىدامليق. شىنجاڭ ۋە ئىچكى موڭغۇلنىڭ غەربىدىكى قۇملۇق رايونلاردا ئۆسىدۇ. ئۇنىڭ قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇش رولى بولۇپ، قۇملۇقلاردا ئورمان بىنا قىلىشتىكى مۇھىم ئۆسۈملۈكلەردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

سۆكسۆكلۈك ① سۈپ. سۆكسۆك ئۆسكەن، سۆكسۆك بىلەن قاپلانغان: شۇ ئەسنادا ھېلىقى ئىككى ئادەم سۆكسۆكلۈك دۆڭدىن ئارتىلىپ چىقىپ كەلدى. ② ئى. سۆكسۆك ئۆسكەن ئورۇن، جاي.

سۆكمەك I پ ① تىكىلگەن نەرسىنىڭ يېپىنى ئۈزۈپ، سۇغۇرۇپ، چېكىنى ئاجراتماق، بۆلەكلەرگە ئايرىماق، پارچە ھالەتكە كەلتۈرمەك: چاپاننى سۆكمەك. يوتقاننى سۆكمەك. ② ئۆي ـ ئىمارەت، جازا، ماشىنا، ئۇسكۇنە قاتارلىقلارنى ئۆرۈپ، بۇزماق، پارچىلىماق؛ چۆڭۇماق: ھېلىقى سۆككەن زاپچىسىنى يەنە سۆكمەن، يەنە قاچىلايمەن ... لېكىن كاشىلا تېپىلمىدى.

سۆكمەك II پ. باشقىلارنى يامان سۆزلەر بىلەن ھاقارەت قىلماق، تىللىماق؛ ئىناۋەتسىنى چۈشۈرمەك: شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئىككى دوست سىردىششقا چۈشكەندە كىملەرنىدۇر بىرلىكتە سۆكەتتى.

سۆكمەن ئى. تارس. قەدىمكى زامانلاردا ئۇرۇش، جەڭلەردە خىزمەت كۆرسەتكەن باتۇرلارغا خان تەرىپىدىن بېرىلىدىغان ھەربىي ئۇنۋان.

سۆكۈشمەك I «سۆكمەك I» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قىز ئوقۇغۇچىلار كىر يۇيمىز دەپ يوتقان ـ كۆرپىلىرىنى سۆكۈشۈۋاتاتتى.

سۆكۈشمەك II «سۆكمەك II» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قىزلار ئالىمنى بەكلا ماختاشتى، باتۇرنى بولسا بىر لۇكچەك دەپ قاتتىق سۆكۈشتى.

سۆكۈك سۈپ. چاكلىرى سۆكۈلگەن، چۆڭۈلغان، بۇزۇلغان: سۆكۈك يوتقان. سۆكۈك ئىشتان. سۆكۈك ماشىنا.

سۆكۈكلۈك سۈپ. سۆكۈلگەن، بۇزۇلغان، چۆڭۈلغان، سۆكۈك: سۆكۈكلۈك چاپان. سۆكۈكلۈك يوتقان.

سۆكۈلمەك I «سۆكمەك I» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: موللام غەزەپ بىلەن يەنە ئوچىنى ئۇرۇڭدى، ئۆتۈكۈمنىڭ پاشنىسى سۆكۈلۈپ چۈشتى.

سۆكۈلمەك II «سۆكمەك II» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھۆكۈمران تىلىدا ماختالغاندىن كۆرە، ئانا تىلىدا سۆكۈلسەك شۇمۇ راھەت بولۇپ تۇيۇلىدۇ.

سۆگەت ئى <بوت> تال ـ تېرەكلەر ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ ياكى چاتقال. يوپۇرمىقى تار ھەم ئۇزۇن، گۈل رېتى پوتلىسمان كېلىدۇ، تۇرى كۆپ بولىدۇ.

سۆگەتگۈل ئى [سۆگەت + گۈل] <بوت> سۆگەتگۈل ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. يوپۇرمىقى يىپسىمان تۆمۈنە شەكلىدە بولۇپ، قېلىن ھەم چىلىك كېلىدۇ، گۈلى ئاق ياكى سۇس قىزىل، سەل پۇرايدۇ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ. غولى ۋە يوپۇرمىقى زەھەرلىك. تېببىي دورىگەرلىكتە يۇرەكنى كۈچەيتكۈچى دورىلار ياسىلىدۇ.

سۆگەتلىك ① سۈپ. سۆگەت دەرىخى بار، سۆگەت دەرىخى ئۆستۇرۇلگەن: سۆگەتلىك ھويلا. سۆگەتلىك يول. ② ئى. سۆگەت دەرىخى ئۆستۇرۇلگەن يەر، جاي.

سۆگەل ئى <تېب> تېرە كېسىلى. بىر خىل ۋىروس كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا يۇز، باش ياكى قولىنىڭ ئارقا تەرەپلىرىگە ئادەتتىكى تېرە رەڭگىدە ياكى سارغۇچ قوڭۇر رەڭدە ئۇششاق ئۆسۈكچىلەر پەيدا بولىدۇ. ئۇستى قوپال ۋە قۇرغاق كېلىدۇ، ئاغرىمايدۇ ھەم قىچىشمايدۇ.

سۆڭەك ئى ① <ئانات> ئادەم ۋە ئومۇرتقىلىق ھايۋانلارنىڭ تېنىدىكى گەۋدىنى تەرەپ تۇرۇش ۋە ئېچكى ئەزالارنى مۇھاپىزەت قىلىش رولىنى ئويناپىدىغان قاتتىق توقۇلما. ئاساسلىق تەركىبى كالتسىي كاربونات ۋە كالتسىي فوسفات. ئۇ شەكلىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ ئۇزۇن سۆڭەك، قىسقا سۆڭەك ۋە ياپىلاق سۆڭەك دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ. ② قۇرۇلما، گەۋدە (خەت، يېزىق قاتارلىقلارنىڭ): ئۇنىڭ خېتىنىڭ سۆڭىكى ياخشى.

سۆڭەك ـ سۆڭىكى پۈتۈن بەدەن، ئۇستىخان ۋە سەزگۈ قاتارلىقلار: سۆڭەك ـ سۆڭىكىدىن ئۆتۈپ كەتمەك.

سۆڭەكسىز سۈپ. سۆڭىكى يوق، سۆڭىكىدىن ئاجرىتىلغان: سۆڭەكسىز گۆش.

سۆڭەكلىك سۈپ ① سۆڭىكى بار، سۆڭىكىدىن ئاجرىتىلمىغان: سۆڭەكلىك گۆش. ② سۆڭىكى چوڭ، بەستىلىك: سۆڭەكلىك ئادەم.

سۆڭگەچ ئى. ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ بەلدىن تۆۋەن يوتىدىن ئۇستۇن قىسمى؛ يانپاش.

سۆل I ئى ① كۆچ، ماغدۇر، قۇۋۋەت: سۆلى بار. سۆلى يوق. ② تەم، لەززەت.

سۆل II سۈپ. دىيال ① قىزىرىپ پىشمىغان، خام: سۆل نان. ② كۆچمە. چېنىقمىغان: سۆل بالا.

سۆلەت ئى [ئە] كۆركەم تاشقى قىياپەت، سالاپەتلىك كۆرۈنۈش، كۆرك: ئۇ ھېچكىمگە قارىماي، سۈرلۈك قىياپەتتە سۆلەت بىلەن مېڭىپ باشقۇرۇش سەھنىسىگچە باردى.

سۆلەتپەردەس سۈپ. ياسىنىپ، قېتىپ يۇرۇشنى ياخشى كۆرىدىغان، سۆلەتخۇمار: سۆلەتپەردەس ئادەم. سۆلەتپەردەس ئايال.

سۆلەتپەردەسلىك ئى. ياسىنىپ يۇرۇش ئادىتى: سۆلەتپەردەسلىك قىلماق.

سۆلەتسىز سۈپ. سۆلىتى يوق؛ ھەشەمىتى يوق، كۆرۈمسىز؛ كۆركەمسىز: سۆلەتسىز ئادەم.

سۆلەتلىك سۈپ. سۆلىتى بار، كۆركەم، ھەشەمەتلىك كۆرۈنىدىغان: سۆلەتلىك ئادەم. * تاش ئورۇندۇقلارغا ياسىداق سېلىنچا سېلىپ، سۆلەتلىك ياسىنىپ ئولتۇرغان ئاقسۆڭەك بايلار ۋە ئۇلارنىڭ ياسانچۇق خېنىملىرىنىڭ، قۇلدارلارنىڭ ھۇشىرە، تەنتەنە سادالىرى پەلەككە يەتكەنىدى.

سۆلەتمەن سۈپ [ئە + پ] ئۆزىنى ياساپ قېتىپ يۇرۇشنى ئادەت قىلغان، ياسىنىشقا خۇشتار؛ سۆلەتپەرەس، سۆلەتلىك: سۆلەتمەن ئەر.

سۆلەتۇاز سۈپ ← **سۆلەتپەردەس.**

سۆلەتۇازلىق ئى. ياسىنىپ، قېتىپ يۇرۇش ئادىتى:

سۆلەتۇازلىق قىلماق.

سۆللۈك سۇپ ① كۇچ، ماغدۇرىدىن كەتمىگەن: سۆللۈك ئادەم. ② تەمى بار، تەملىك، لەززەتلىك: سۆللۈك ئاش.

سۆنگە ئى. دىيال <تېب> بەدەنگە (قولغا) چىقىدىغان كۆيدۈرگە خاراكتېرىدىكى بىر خىل كېسەللىك.

سۆھبەت ئى [ئە] ① ئىككى ۋە ئۇنىڭدىن ئارتۇق كىشى ئوتتۇرىسىدا بولغان گەپ - سۆز؛ پاراڭ: سۆھبەت ئۆتكۈزمەك. * يامان بىلەن ماجىرا، ياخشى بىلەن سۆھبەت (ماقال). ② بىرەر ئىش ياكى تېمىدا باشقىلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇرۇش، كېلىشىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن مەشغۇلات: تىنچلىق سۆھبىتى. سۆھبەت يىغىنى.

سۆھبەتخۇمار سۇپ [سۆھبەت + خۇمار] سۆھبەتلىشىشنى ياخشى كۆرىدىغان، سۆھبەتكە ئامراق، سۆھبەتكە خۇشتار؛ گەپخۇمار: سۆھبەتخۇمار ئادەم. * ــ شۇ خۇش ھاۋالىق جايدا خاس ئولتۇرۇپ كەڭتاشا پاراڭلىشامدۇق؟ ــ بولىدۇ، مانا مەرتىۋە بولىدۇ، مەن سۆھبەتخۇمار ئاشقىتەك بىر ئادەم.

سۆھبەتداش ئى. بىرەر سورۇندا بىرگە سۆھبەتلەشكەن، سۆھبەتكە قاتناشقان كىشى؛ ھەمسۆھبەت: ئۇنىڭغا شۇ تاپتا كۆڭۈلدىكىلىرىنى دېسە ئاڭلىغۇدەك بىر سۆھبەتداش كېرەكتەك تۇيۇلاتتى.

سۆھبەتلەشتۈرمەك «سۆھبەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۆھبەتلەشمەك پ. بىر يەرگە جەم بولۇپ ئۆزئارا گەپلەشمەك، پاراڭلاشماق، سۆزلەشمەك، مۇڭداشماق؛ مەسلىھەتلەشمەك: ئۆزئارا سۆھبەتلەشمەك.

سۆيدۈرمەك «سۆيمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بالا قۇچاقتىكى چاغدا سۆيدۈرەر، ئۆسكەن چاغدا كۆيدۈرەر (ماقال).

سۆيگۈ ئى ① يېگىت بىلەن قىز ياكى ئەر بىلەن ئايالنىڭ بىر - بىرىگە قەلبىدىن بېرىلگەنلىك تۇيغۇسى؛ مېھىر - مۇھەببەت، مۇھەببەت: سۆيگۈ پۇلغا سېتىلماس، كۆڭۈل پۇلغا تېپىلماس (ماقال). ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

سۆيگۈسىز رەۋ. مېھىر - مۇھەببىتى يوق، مېھىر - مۇھەببەتتىن مەھرۇم: ھاياتقا بەرسە كەم دىلىنى، مۇھەببەت شۇ ئۇچۇن تالىق، مۇھەببەت ياشنىتار دىلىنى، ئۆلۈكتۇر سۆيگۈسىز ئۆتكەن.

سۆيمەك پ ① مۇھەببەت ياكى ھۆرمەتنى ئىزھار قىلىش يۈزىسىدىن لەۋنى بىرەر كىشىنىڭ يۈز، لەۋ، قول ياكى بىرەر يېرىگە تەككۈزمەك. ② يېگىت بىلەن قىز، ئەر بىلەن ئايال ئۆزئارا بىر - بىرىنى ياخشى كۆرمەك: چىرايلىق چىرايلىق ئەمەس، سۆيگەن چىرايلىق (ماقال). * كۆڭۈل كىمنى سۆيسە شۇ چىرايلىق (ماقال). ③ خۇش كۆرمەك، ياقتۇرماق، ياخشى كۆرمەك، قەدىرلىمەك: مەن ھەقىقەتنى سۆيمەن.

سۆيۈشمەك «سۆيمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كۆپ ئادەملەر تىز چۆكۈپ، ئۇنىڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى تۆتۈپ، تەۋەررۈك قىلىپ سۆيۈشەتتى.

سۆيۈك ئى. سۆيگۈ، مۇھەببەت: بىر تىل ساھىبىنىڭ كۆڭلىدە، دىلىدا ئۆز تىلىغا نىسبەتەن پېتەرلىك ئورۇن، مۇھەببەت ۋە سۆيۈك بولمىسا، ئۇ تىلنىڭ ئۆز ساھەسىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرالمىشى مۇمكىن ئەمەس.

سۆيۈلمەك «سۆيمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سۆيگۈ - مۇھەببەتتە ۋەيران بولۇشتىكى سەۋەب: سۆيسەك ئېگىلمەن، سۆيۈلسەك غادىيىسەن، ئاخىرى بېرىپ ۋەيران بولىسەن.

سۆيۈمسىز سۇپ. كىشىلەر ياخشى كۆرمەيدىغان، ئىززەت - ھۆرمىتى يوق، قەدىرسىز: پاك بولمىغان كىشى ھەرۋاقىت سۆيۈمسىزدۇر.

سۆيۈملۈك ① سۇپ. كىشى ياخشى كۆرىدىغان، ئىززەت - ھۆرمەتكە لايىق، قەدىرلىك، ئەزىز: سۆيۈملۈك بۇرادەر. سۆيۈملۈك ئۇستاز. سۆيۈملۈك ۋەتەن. ② ئى. سۆيگەن يار: سۆيۈملۈكۇم، بىرئاز ياخشى بولۇپ قالدىڭىزمۇ؟

سۆيۈنچ ئى. خۇشاللىق ھېس - تۇيغۇسى؛ شادلىق، خۇرسەنلىك، مەمنۇنىيەت؛ قۇۋانچ.

سۆيۈنچە ئى. كىشىنى خۇشال، مەمنۇن قىلىدىغان خەۋەر ئۈچۈن بېرىلىدىغان سوۋغا، ئىنئام: سۆيۈنچە ئالماق. سۆيۈنچە بەرمەك.

سۆيۈنچلۈك سۇپ. كىشىنى شادلاندۇرىدىغان، خۇشال قىلىدىغان، قۇۋانچلىق؛ كىشىلەر ئاڭلىسا خۇشال بولىدىغان: سۆيۈنچلۈك خەۋەر بولسا سۆزلىسەڭ بولىدۇ.

سۆيۈندۈرمەك «سۆيۈنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆز ئېرىنىڭ مۇنچە مېھرىبانلىقى ئۈنى سۆيۈندۈرۈۋەتتى.

سۆيۈنمەك پ. سۆيۈنچ ھېس قىلماق، خۇشاللانماق، خۇرسەن بولماق، قۇۋانماق: ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى بۇ شانلىق غەلىبىدىن چەكسىز سۆيۈندى.

سۆيۈنۈشمەك «سۆيۈنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سۆيەنتەيزى ئى [خەن] <بوت> سامساقنىڭ گۈل ئوقى. يۇمران چېغىدا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

سۇبھى ئى [ئە] ① تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغان پەيت، سەھەر. ② ئەر - ئايالالارنىڭ ئىسمى.

سۇپەت ئى [ئە] ① <پەلس> شەيئى، ۋەقە ۋە ھادىسىلەرنىڭ خاراكتېر جەھەتتە باشقا شەيئى، ۋەقە ۋە ھادىسىلەردىن پەرقلىنىدىغان ئۆزىگە خاس مۇئەييەنلىكى: سانىنىڭ سۇپەتكە ئايلىنىشى. سۇپەت ئۆزگىرىشى. ② ئادەم ياكى نەرسىلەرنىڭ ئىجابىي - سەلبىي خۇسۇسىيىتى، پەزىلىتى، خىسلىتى: ئادەمنى پەسلەشتۇرىدىغان سۇپەت نېمە؟ ئۇ بولسىمۇ تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق ۋە يالغانچىلىقتۇر. ③ مال، مەھسۇلات ياكى بىرەر ئىشنىڭ يارامليقلىق دەرىجىسى ياكى تەلەپ، ئۆلچەمگە قانچىلىك دەرىجىدە لايىق كېلىدىغانلىقىنى بەلگىلەپ بېرىدىغان خۇسۇسىيەتلىرى: مەھسۇلات سۇپىتىنى ئۆستۇرمەك. ④ <تىل> شەيئىلەرنىڭ خاراكتېرى ۋە بەلگىسى قاتارلىقلارنى بىلدۇرىدىغان سۆز: توپ سۇپەت. ياسالما سۇپەت. نىسپىي سۇپەت. سۇپەت دەرىجىسى. ⑤ باش كېلىشتىكى ئىسىملارنىڭ كەينىدە كېلىپ «ئوخشايدىغان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: ئاي سۇپەت. ⑥ باش كېلىشتىكى بەزى ئىسىملاردىن كېيىن كېلىپ «سالاھىيىتىدە»، «نامىدا»، «ئورنىدا» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: رەھبەر سۇپىتىدە گەپ قىلماق. * بۇ يەردە مېھمان سۇپىتى بىلەن تۇرۇۋاتىمەن.

سۇپەتداش ئى <تىل> پېئىلنىڭ سۇپەت ئورنىدا قوللىنىلىدىغان بىر خىل شەكلى. ئۇ ھەم پېئىللىق، ھەم سۇپەتلىك خۇسۇسىيىتەكە ئىگە بولۇپ، شەيئىلەرنىڭ ھەرىكەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر خىل بەلگىسىنى بىلدۈرىدۇ: مەسىلەن، «قاتناشقان»، «ئۇچار»، «ئونتۇلماس» دېگەن سۆزلەرگە ئوخشاش.

سۇپەتسىز سۈپ. سۈپەت جەھەتتىن تەلەپكە تولۇق جاۋاب بېرەلمەيدىغان، سۈپىتى ناچار: سۈپەتسىز رەخت. سۈپەتسىز مەھسۇلات.

سۇپەتسىزلىك ئى. سۈپەت جەھەتتىن تەلەپكە تولۇق جاۋاب بېرەلمەسلىك، سۈپىتى ناچارلىق: نوقۇل مالنى ئىختىرا قىلىش ـ تېكى سۈپەتسىزلىك مەسىلىسىگە كەلسەك، سەرپ قىلىش جەريانى بولغانلىقى ئۈچۈن جان ئاجىزلىغان ھامان مال سۈپەتسىز بولۇشقا باشلايدۇ.

سۇپەتلەشتۈرمەك «سۈپەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : بۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ، شېئىرنى چەكسىز دىيالوگ دەپ سۈپەتلەشتۈرۈشكىمۇ بولىدۇ.

سۇپەتلەشمەك ① «سۈپەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى. ② <تىل> «سۈپەت» لىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولماق، «سۈپەت» رولىدا كەلمەك.

سۇپەتلەنمەك «سۈپەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئالدىنقى مىسالدا ساھىبجامال قىزنىڭ گۈزەللىكى ئوبرازلىق سۈپەتلىنىپ، كىتابخانلارغا كۈچلۈك ئېستېتىكىلىق زوق بېغىشلىغان.

سۇپەتلىك سۈپ. سۈپەت جەھەتتىن تەلەپكە لايىق، سۈپىتى ياخشى: سۈپەتلىك مال. ئەلا سۈپەتلىك كۆڭلەك.

سۇپەتلىمەك پ. سۈپىتىنى، يەنى خۇسۇسىيەت ۋە خىسلەتلىرىنى تەرىپلەپ كۆرسەتمەك، تەرىپلىمەك: سەن ئۇنى قانچىلىك سۈپەتلىسەڭمۇ، ئۇنىڭ ھېلىقى ئىشىنى يوققا چىقىرالمايسەن.

سۇپسۇر سۈپ. ناھايىتى قارىداپ كەتكەن؛ قاپقارا: ئۇنىڭ سۈپسۇر ياۋۇز تەلەتى ھېكمەتنىڭ كۆز ئالدىدىن زادىلا نېرى كەتمىدى.

سۇپسۇزلۇك سۈپ. ناھايىتى سۇزۇك، ئىنتايىن سۈزۈك: ئېرىتمىنىڭ سۈپسۇزلۇك سۇ شىلدىرلاپ ئاقماقتا ئىدى.

سۇپكۆچ ئى [سۈپ + كۆچ] كونا ئادەت بويىچە كېسەلنى داۋالاش ئۈچۈن دۇئا ئوقۇپ، دەم سالغاندا داخانىڭ كېسەللىككە قارىتىپ ئېيتىدىغان، «بۇ ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدىن چىقىپ كەت، كۆچۈپ كەت» مەنىسىدىكى بۇيرۇق سۆزى.

سۇپكۆچلەتمەك «سۈپكۆچلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇپكۆچلەشمەك «سۈپكۆچلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

سۇپكۆچلىمەك پ. «سۈپكۆچ» دەپ دەمدە قىلماق، سۈپكۆچ قىلماق: رەھىچى مومای سۈغا قاراپ ئىككى ـ ئۈچ ئايەت ئوقۇپ، نەزرىنىڭ قوقاق تەگكەن ئېغىزىغا سۈپكۆچلىدى.

سۇپۇتمۆرە ئى. دىيال. بۇرغا.

سۇپۇرتمەك «سۈپۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ قاسىمئاخۇن، خىزمەتچىگە ئېيتىپ، كارىدورنى سۈپۈرتۈپ قويۇڭ، ـــ دېدى باشلىق چىقىپ كېتىۋېتىپ.

سۇپۇرگە ئى. توپا ـ چاڭ، ئەخلەت ـ چاۋار لارنى سۈپۈرۈشكە ئىشلىتىدىغان سايمان.

سۇپۇرگە زىيانكەش دائىم زىيان تارتىپ تۇرىدىغان، زىيىنغا ئىش قىلىدىغان ئادەم: ـــ ئۆزۈم 150 يۇەنگە ئېلىپ، ساڭا 120 يۇەنگە بېرىدىغان مەن سۈپۈرگە زىيانكەشمىدىم ئاغىنە، ـــ دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ.

سۇپۈرمەك پ ① چاڭ ـ توزان، ئەخلەت ـ چاۋارلارنى سۈپۈرگە بىلەن يىغىپ چىقىرىۋەتمەك؛ تازىلىماق: ئۆي سۈپۈرمەك. ھويلا سۈپۈرمەك. ② كۆچمە. سىقىپ چىقارماق، تازىلىماق: بىر قىسىم ھەسەتخور، پىتنىخورلارنى جەمئىيەتتىن سۈپۈرۈپ تاشلىغاندىلا جەمئىيەت خېلى تىنچىيدۇ.

سۇپۇرۇشمەك «سۈپۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: بىز كىرگەندە بالىلار سىنىپنى قولمۇقول سۈپۈرۈشۈۋاتقانىكەن.

سۇپۇرۇلمەك «سۈپۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ھويلا ـ ئارامىلىرى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغچە پاكىز سۈپۈرۈلگەن بولۇپ، چىش كولىغۇچ چاغلىق ئەخلەت كۆرۈنمەيتتى.

سۇپۇرۇندى ئى. سۈپۈرۈپ چىقىرىۋەتكەن كىرەكسىز نەرسىلەر؛ ئەخلەت.

سۇپىتىدە تىر. باش كېلىشتىكى ئىسىملارغا تىركىلىپ، جۈملىدە ھالەت بولۇپ «ئورنىدا، ھالىتىدە» دېگەن ئۇقۇملارنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ باشلىق سۈپىتىدە سۆز قىلدى.

سۇت ئى ① ئادەم ۋە ھايۋانلاردىكى سۈت بېزى ئاجرىتىپ چىقىرىدىغان ئاق سۈيۇقلۇق. تەركىبىدە سۇ، ئاقسىل، لاكتوزا ۋە تۇز قاتارلىق ئوزۇقلۇق ماددىلار بولىدۇ. ② <بوت> بەزى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ غولى، يوپۇرمىقى ياكى مېۋىسىدىكى ئاق سۈيۇقلۇق: سېمىز ئوتنىڭ سۈتى پۈرچاق سۈتى.

سۇت ئانىسى ← **ئىنكىئانا.**

سۇت ئەمگۈچى ھايۋانلار <زوئول> ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلار. ئانا تېنىدىكى سۈت بېزىدىن ئاجرىلىپ چىققان سۈت ئارقىلىق بالىلىرىنى بېقىش ئۇلارنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى. بۇلار ئىچىدە، ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك بىر تۆشۈكلۈك ھايۋانلار تۇخۇملۇق كۆپەيگەندىن سىرت، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى تۇغۇت ئارقىلىق كۆپىيىدۇ.

سۇت پاراشوكى كالا، ئۆچكە قاتارلىقلارنىڭ سۈتىنىڭ سۇ تەركىبى چىقىرىپ تاشلانغاندىن كېيىن ھاسىل بولغان پاراشوك. ساقلاشقا قولايلىق، ئىشلەتكەندە قايناق سۇ قوشۇپ، سۈيۇقلۇققا ئايلاندۇرۇلىدۇ.

سۇت چىشى <ئانات> ئادەم ۋە سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلار تۇغۇلۇپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي چىقىدىغان چىش. بوۋاقلار تۇغۇلۇپ 6 ـــ 7 ئاي بولغاندا چىشلار چىقىشقا باشلاپ، ئىككى يېرىم ياشقا تولغاندا تولۇق چىقىپ بولۇپ، 20 گە يېتىدۇ. ئالتە ياشتىن سەككىز ياشقا تولغانغا قەدەر بۇ چىشلار چۈشۈشكە باشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىنى تۇراقلىق چىشلار تەدرىجىي ئىگىلەيدۇ.

سۇت ھەققى ئانىنىڭ ئېمىتكەن ۋە باققان ھەققى: دىنىي قائىدە بويىچە نىكاھ ۋاقتىدا سۈت ھەققى ئۈچۈن مەلۇم مىقداردا پۇل بەلگىلەپ قويىدۇ.

سۇتچى سۈپ. سۈت ساتىدىغان ئادەم، سۈت ساتقۇچى.

سۇتچىلىك ئى. سۈت سېتىش ئىشى.

سۇتخور ① سۈپ. كۆپ سۈت ئىچىشكە ئادەتلەنگەن، سۈت ئەمگۈچى : سۈتخور ھايۋان. ② ئى. كۆچمە. قەرز بېرىش ئارقىلىق نەپكە ئېرىشكۈچى ، جازانخور.

سۇتخورلۇق ئى. سۈتكە ئامراقلىق.

سۇتلەتمەك «سۈتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇتلەنمەك ① «سۈتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئەتىگەنلىك تاماقتا سۈتلەنگەن چاي ھەممىنىڭ ئاغزىغا تېتىدى. ② دان

تەركىبىدە سۈتكە ئوخشاش ماددىلار پەيدا بولماق: بۇغداي چېچەكلەپ سۈتلەنگەندە دان سۈيىنى بېرىش لازىم.

سۈتلۈك سۈپ ① سۈتى بار، سۈت قوشۇلغان: سۈتلۈك چاي. سۈتلۈك ئاش. ② سۈت بېرىدىغان؛ سۈتى جىق: سۈتلۈك كالا.

سۈتلۈك چاي سۈت قوشۇپ تەييارلانغان چاي: مومياي قىزىنى ئاشقا بۇيرۇپ قويۇپ، ئۆزى مېھمانلارغا سۈتلۈك چاي بىلەن نان ئەكەلدى.

سۈتلۈكئوت ئى [سۈتلۈك + ئوت] <بوت> سۈتلۈكئوت ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولىنى سۇندۇرسا ئىچىدىن ئاق سۈت چىقىدۇ. يىلتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. تەمى قېرىق، تەبىئىتى سوغۇق، زەھەرلىك. چوڭ ـ كىچىك تەرەتنى راۋان قىلىش رولىغا ئىگە.

سۈتلىگەن ئى. دىيال. سۈتلۈكئوت.

سۈتلىمەك پ. تەركىبىگە سۈت ئارىلاشتۇرماق، سۈت قوشماق: چاي سۈتلىمەك.

سۈتلىنىش ئى <بوت> ئاشلىق زىرائەتلىرى پىشىشقا ئاز قالغاندا، ئۆزۈقلۇق ماددىلارنىڭ توشۇغۇچى نەيچىلەر ئارقىلىق دانغا بېرىشى نەتىجىسىدە تۆرەلمە سۈتىنىڭ تەدرىجىي قويۇقلىشىپ بېرىشى.

سۈتۈن سۈپ. دىيال. سۈت ھالىتىدىكى، سۈتلۈك.

سۇر I ئى ① قورقۇنچ، ۋەھىمە: سۇر باسماق. ② سالاپەت: سۇرى بار ئادەم.

سۇر II سۈپ. تۈزلاپ ياكى ئىسلاپ قۇرۇتۇلغان: سۇر گۆش.

سۇر III ئى. دىيال. ئەپ، پەم، يول: ئىشنىڭ سۇرى.

سۇرە ئى [ئە] <دىن> قۇرئاننىڭ ھەربىر بابى، يەنى قۇرئاندا جەمئىي 114 باب بولۇپ، بۇ 114 سۇرە دېيىلىدۇ. سۇرىلەر ئۇزۇن ـ قىسقىلىقى بىلەن پەرقلىنىدۇ. ئەڭ ئۇزۇن سۇرە 286 ئايەتتىن، ئەڭ قىسقا سۇرە ئۈچ ئايەتتىن تەركىب تاپىدۇ. ھەربىر سۇرىنىڭ ئۆز ئالدىغا نامى بولىدۇ.

سۇرئەت ئى [ئە] ئىش ـ ھەرىكەت، ۋەقە ـ ھادىسە قاتارلىقلارنىڭ تېزلىك دەرىجىسى، ئىلدامليقى؛ تېزلىك: قۇرۇلۇش سۇرئىتى. ئىش سۇرئىتى.

سۇرەت ئى [ئە] ① ئادەم ۋە نەرسىلەرنىڭ سىزىلغان ياكى فوتوئاپپاراتتا تارتىلغان تەسۋىرى، رەسىمى: سۇرەت سىزماق. ② تاشقى قىياپەت، كۆرۈنۈش، شەكىل، تۇرق: يارنىڭ سۇرىتىگە قارىما، خۇلقىغا قارا (ماقال). ③ <مات> ئاددىي كەسىرلەردىكى

توغرا سىزىقنىڭ ئۈستىگە يېزىلىدىغان سان. مەسىلەن

دىكى «1» سۇرەت بولىدۇ. ④ باش كېلىشتىكى ئىسىملارنىڭ كەينىدە كېلىپ، «دەك»، «سىمان»، «قا ئوخشاش» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: پەرىشتە سۇرەت ئادەم. گۈل سۇرەت قىز. ⑤ ئورۇن كېلىش قوشۇمچىلىرى بىلەن تۈرلىنىپ كېلىپ «ھالەتتە»، «رەۋىشتە» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: جانابلىرىنىڭ بۇنىڭغا ئىشىنىشىنى يەنە بىر قېتىم جىددىي سۇرەتتە ئىلتىماس قىلىمەن.

سۇرەتتەك سۈپ. گۈزەل، چىرايلىق: پادىشاھنىڭ سۇرەتتەك بىر قىزى بار ئىكەن.

سۇرەتچى ئى. ئادەم ۋە نەرسىلەرنى سۇرەتكە تارتىدىغان كىشى، فوتوگراف.

سۇرەتچىلىك ئى. سۇرەتكە تارتىش ئىشى، كەسپى.

سۇرەتخانا ئى [ئە + پ] ← **رەسىمخانا**.

سۇرەتلەنمەك ① «سۇرەتلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ بۇ ئەسىرە ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ خانۇۋەيران تۇرمۇشى چىنلىق بىلەن سۇرەتلەنگەن. ②كۆز ئالدىدا پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك، گەۋدىلەنمەك: ئۆتمۈشتە تارتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرىم كۆز ئالدىمدىن بىر ـ بىرلەپ سۇرەتلىنىپ ئۆتتى.

سۇرئەتلىك سۈپ. سۇرئىتى بار، سۇرئەتكە ئىگە: تېز سۇرئەتلىك پويىز. تېز سۇرئەتلىك يول.

سۇرەتلىك سۈپ. سۇرىتى بار، سۇرەت بىلەن بېزەلگەن: سۇرەتلىك تام. سۇرەتلىك كىتاب.

سۇرەتلىمەك پ. شەيئىلەرنىڭ ھالىتىنى، ئوبرازىنى كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىغا خۇددى سۇرەتتە كۆرسەتكەندەك گەۋدىلەندۈرمەك، تەپسىلىي تەسۋىرلەپ بەرمەك: پېرسوناژنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى سۇرەتلىمەك.

سۇرەن ئى. كۆچلۈك ئاۋازلار، چۇقان، غوۋغا: سۇرەن سالماق.

سۇرەنسىز سۈپ. سۇرىنى يوق، سۇرەن سالمىغان.

سۇر ـ توقاي ← **سۇر ـ توقاي قىلماق**.

سۇر ـ توقاي قىلماق سۇرۇپ، قوغلاپ، ئەدەپىنى بەرمەك: بەگلەرنى گۆر ئوغلىنىڭ تەرەپدارلىرى قەدەممۇقەدەم قوغلاپ يۇرۇپ سۇر ـ توقاي قىلغىلى تۇردى.

سۇرتكۇچ ئى. دوسكا قاتارلىق نەرسىلەرنى سۇرتۇش ئۈچۈن مەخسۇس ياسالغان سايمان. ئۇ ئادەتتە بىر پارچە ياغاچقا مويلۇق رەخت ياكى كىگىز قاتارلىق نەرسىلەرنى چاپلاش ياكى مىخلاش ئارقىلىق ياسىلىدۇ.

سۇرتكۈزمەك «سۇرتمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇدىر ھەر خىل بۇيرۇقلارنى بېرىپ، خىزمەتچىلەرگە چاڭ ـ توزانلارنى سۇرتكۈزەتتى.

سۇرتمەك پ. سۇرتكۇچ، لاتا، قەغەز قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن مەلۇم نەرسىلەرنى ئېرتىپ تازىلىماق، ئېرتماق: دېرىزە سۇرتمەك. جوزا سۇرتمەك.

سۇرتۇشمەك «سۇرتمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قىپيالىڭاچ بالىلار بىر ـ بىرىنىڭ يۈز ـ كۆز، بەدەنلىرىگە لاي سۇرتۇشۇپ، ھەممىنى ئونتۇغان ھالدا ئوينىشۋاتاتتى.

سۇرتۇلمەك «سۇرتمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ـــ مۇئەللىم، سىنىپتىكى پارتا ـ ئورۇندۇقلارنىڭ ھەممىسى سۇرتۇلۇپ بولدى. ئەمدى قايتىساق بولامدۇ؟

سۇركەتمەك «سۇركىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇركەشمەك ① «سۇركىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار چوڭ خەتلىك گېزىتلەرگە شىلىملارنى سۇركىشىپ، ھەدەپ تاملارغا چاپلاشماقتا ئىدى. ② ئۆز ئارا بىر ـ بىرىگە سۇركەلمەك، چاپلاشماق: چاپانغا شىلىم سۇركىشىپ قالماق.

سۇركەلمە سۈپ. سۇركىلىدىغان، سۇركەپ سىلىقلىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان: سۇركەلمە ماتېرىيال.

سۇركەلمەك ① «سۇركىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مومياي ماڭا بۇرۇلۇپ قارىدى ۋە سومكىسىنىڭ مۇرىمگە سۇركىلىپ كەتكەنلىكىنى ئۇقۇپ، تەمتىرەپ كەتتى. ② «سۇركىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: قوباق ئۆينى ئاچتى. قوتىگۇل ئۆيگە

كىردى ۋە قۇباققا سۈركەلدى.

سۈركەنمەك «سۈركىمەك» پېئىللىنىش ئۆزلۈك دەرىجىسى: نېمىشقا بىكاردىن - بىكار خەققە سۈركىنىپ يۈرىسەن؟

سۈركىلىش ئى ① <فىز> بىر جىسىم ئىككىنچى بىر جىسىم ئۈستىدە ھەرىكەت قىلغاندا، بۇ ئىككى جىسىم يۈزلىرى ئارىسىدا پەيدا بولىدىغان ۋە ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىگە توسالغۇلۇق قىلىدىغان بىر خىل قارشىلىق. جىسىملارنىڭ ھەرىكەتلەنگەن ۋاقىتتىكى تېگىشىش يۈزىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ، بۇ خىل سۈركىلىشمۇ سىيرىلما سۈركىلىش ۋە دومىلانما سۈركىلىش دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ. ② كۆچمە. ئادەملەر بىلەن ئادەملەر ياكى پارتىيە - گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىدىغان پايدا - زىيان توقۇنۇشى، نىزا، زىددىيەت: ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرئاز سۈركىلىش پەيدا بولدى.

سۈركىلىشچان سۈپ. سۈركىلىش خۇسۇسىيىتى بار، سۈركىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

سۈركىلىشچانلىق ئى. سۈركىلىش خۇسۇسىيىتى: سۈركىلىشچانلىقى كۈچلۈك زاپچاس.

سۈركىلىشمەك «سۈركەلمەك» پېئىللىنىشنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سۈركىمەك پ ① مەلۇم نەرسىلەرنىڭ يۈزىنى، سىرتىنى باشقا بىرنەرسە يۈزىگە، سىرتىغا تەگكۈزۈپ ھەرىكەتلەندۈرمەك: ئەكبەر قولىنى بوشىتىش ئۈچۈن چېدىرنىڭ بۇلۇڭىدىكى قازانىنىڭ گىرۋىكىگە ئارغامچىنى سۈركەپتۇ. ② ماي، شىلىم قاتارلىق يۇقىدىغان نەرسىلەرنى بىرەر نەرسىگە سۈرمەك، يۇقتۇرماق: دورا سۈركىمەك. ماي سۈركىمەك.

سۈركە ئى. ئىچىنى يۇمشىتىدىغان، سۈرىدىغان دورا.

سۈركۈزمەك «سۈرمەك» پېئىللىنىشنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دورا بېرىپ ئىچىنى سۈركۈزمەك.

سۈركۈن ئى. بۇرۇنقى چاغلاردا سوت ئورۇنلىرىنىڭ ھۆكمى بىلەن جىنايەتچىنى يىراق، باشقا يەرگە ئەۋەتىش، پالاش: سۈركۈن قىلماق.

سۈرلەتمەك «سۈرلىمەك» پېئىللىنىشنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۈرلەشمەك «سۈرلىمەك» پېئىللىنىشنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سۈرلەنمەك «سۈرلىمەك» پېئىللىنىشنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سوقۇمنىڭ گۆشى تۈزلانغاندىن كېيىن ئىسلىنىپ سۈرلىنىدۇ.

سۈرلۈك سۈپ ① قورقۇنچلۇق، ۋەھىمىلىك: قاراڭغۇلۇق ئىچىگە چۈككەن مەھەللە جىمجىت ۋە سۈرلۈك ئىدى. ② سۈرى بار، سالاپەتلىك: سۈرلۈك ئادەم.

سۈرلۈكلەشتۈرمەك «سۈرلۈكلەشمەك» پېئىللىنىشنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پۇتۇن مەكتەپ قورۇسىغا ئالا قويماي چاپلانغان چوڭ خەتلىك گېزىتلەر كىچىككىنە شامال چىقسىمۇ شىلدىرلاپ، مەكتەپنى تېخىمۇ سۈرلۈكلەشتۈرۈۋەتكەندى.

سۈرلۈكلەشمەك پ. سۈرلۈك تۇس ئالماق، سۈرلۈك قىياپەتكە كىرمەك.

سۈرلىمەك پ. گۆشنى تۈزلاپ ياكى ئىسلاپ قۇرۇتماق: گۆش سۈرلىمەك. * ئۇلار يىلقا گۆشىدىن قېزا تەييارلاپ، ئۇنىمۇ سۈرلەيدۇ.

سۈرمە ئى [پ] ① <خىم> مېتال ئېلېمېنت، بەلگىسى Sb(Stibium). كۈمۈش رەڭدە بولۇپ، پارقىرايدۇ. چۈرۈك، قاتتىق كېلىدۇ. ئاسانلا ئۇۋۇلمىپ پاراشوكقا ئايلىنىدۇ. خىمىيە سانائىتى، ئېلېكتىر سانائىتى ۋە تېببىي دورىگەرلىكتە كەڭ ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ قېتىشمىلىرى قوغۇشۇن ھەرپ قۇيۇش ۋە ماشىنا قازىنى قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلىدۇ. ② تەركىبىدە شۇ خىل ئېلېمېنت بولغان بىر خىل گىرىم بۇيۇمى. رەڭگى قارامتۇل كېلىدۇ. ئاساسەن قاش - كىرپىكلەرنى بوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سۈرمەك I پ ① بىرەر نەرسىنى بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا كۆتۈرمەستىن ئىتتىرىپ يۆتكىمەك: جوزىنى ئالدىغا سۈرمەك. ② ئىسىم بىلەن بىرىكىپ كېلىپ «داۋاملاشماق»، «قىلماق» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەك. ③ بىرەر ئىشنىڭ ۋاقتىنى ئۆزگەرتمەك، يۆتكىمەك: تويىنى كەينىگە سۈرمەك. ④ بىرەر ئىشنىڭ لەززىتىنى ھېس قىلماق، لەززىتىنى ئالماق: راھەت - پاراغەتنىڭ پەيزىنى سۈرمەك. ⑤ قوغلىماق، ھەيدىمەك: سۈرۈپ توقاي قىلماق. ⑥ ئاقماق، سۈيۈق كەلمەك: بالىنىڭ ئىچى سۈردى.

سۈرۈپ - توقاي قىلماق ← **سۈر - توقاي قىلماق**: ئۇلار دۇشمەننى سۈرۈپ - توقاي قىلىپ، شەھەر سىپىلىغا قاراپ سەلدەك ئاقماقتا ئىدى.

سۈرمەك II پ. مەلۇم بىرنەرسىنىڭ سىرتقى يۈزىنى ئىككىنچى بىرنەرسىنىڭ يۈزىگە سۈركىمەك: يۈزىگە ماي سۈرمەك. * يۈزىنى سوپۇن سۈرۈپ يۇماق.

سۈرمەل سۈپ. تولا سۈركىلىپ، سىلىقلىنىپ كەتكەن: سۈرمەل تاش.

سۈرمىلىك سۈپ. سۈرمىسى بار، سۈرمە سۈرگەن: سۈرمىلىك كىرپىكلىك ماڭا قاراپ سېھرىي ئوقۇپ تۇرسا، قېشىڭ خەنجەر تۇتۇپ، قېشىمدا قەددىمنى پۈكۈپ تۇرسا.

سۈرۈشته ئى ← **سۈرۈشته قىلماق**.

سۈرۈشته قىلماق سۈرۈشتۇرمەك: ئۇ قىزىنىڭ ئۆزى بىلەن ئانچە مۇناسىۋىتى بولمىغان بۇ ئىشنى سۈرۈشته قىلغىنىدىن سەل ھەيران بولغاندى.

سۈرۈشتۈرمەك ئى ← **سۈرۈشته**: ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ھەمىشە بۇ ئىشلارنىڭ سۈرۈشتۇرمىسىنى قىلىپ تۇرىدىكەن.

سۈرۈشتۈرمەك I پ. مەلۇم بىر ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى، سەۋەب - نەتىجىسىنى ھەر تەرەپلىمە تەكشۈرمەك، سوراشتۇرماق، سۈرۈشته قىلماق: مەلىكىنىڭ ئاكىسى تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ سۈرۈشتۇرۇپتۇ.

سۈرۈشتۈرمەك II پ. ئىككى نەرسىنى ئۆزئارا كىرىشتۈرمەك، ئۆتۈشتۇرمەك، يۇرۇشتۇرمەك: ئۇستىدىكى زەختنى سەل سۈرۈشتۇرۇپ تىكىلىڭ.

سۈرۈشتۈرۈشمەك «سۈرۈشتۈرمەك I» پېئىللىنىشنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سۈرۈشتۈرۈلمەك «سۈرۈشتۈرمەك I» پېئىللىنىشنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تەلىيمگە يارىشا بۇ ئىش كېيىن سۈرۈشتۈرۈلمىدى.

سۈرۈشمەك I «سۈرمەك I» پېئىللىنىشنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كۆلۈشتى ئۇلار، كۆرۈشتى ئۇلار، ئۇسال پەيزىنى سۈرۈشتى ئۇلار.

سۈرۈشمەك II ① «سۈرمەك II» پېئىللىنىشنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

جىنسى: — قارا‌ڭ ماۋۇ چىرايلىق خانىملىرىمىزنىڭ يۈزلىرىگە سوپۇن سۈرۈشۇپ، يۇيۇشۇپ كەتكىنىنى، — دېدى قېينىئانىسى ئاچچىق بىلەن. ② ئىككى نەرسە ئوخشاپ قالغان ئىككى نەرسىنىڭ ئوخشاش ئورۇنلىرىغا بىر - بىرىگە كىرىشىمەك، ئوتۇشمەك.

سۈرۈك I ئى [ر] ① <قا> دەۋا قانۇنىدا، دەۋا سۈبيېكتىنىڭ ۋە باشقا ئىشتىراكچىلارنىڭ دەۋا پائالىيىتى باشلانغان ۋە ئاخىرلاشقان ۋاقىت كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ② مەلۇم بىر ئىش ئۈچۈن چەك بەلگىلەپ بېرىلگەن ۋاقىت، مۆھلەت، مۇددەت: ئوچ كۈنلۈك سۈرۈك بەرمەك.

سۈرۈك II مىق. دىيال. پادا؛ توپ.

سۈرۈلمەك I ① «سۈرمەك I» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: سەلىمە مەن تەرەپكە سۈرۈلۈپ ئولتۇردى. ② «سۈرمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شۇنىڭدىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش ئالغا سۈرۈلۈپ، پېزىنىڭ كەمبەغەللىك تۈسى ئۆزگەردى.

سۈرۈلمەك II «سۈرمەك II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بالىنىڭ يۈزىگە سوپۇن سۈرۈلدى.

سۈز سۇپ. دىيال. سۈزۈك.

سۈزە ئى [ئە] <بوت> كالپۇكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئېگىزلىكى 15 — 30 سانتىمېتىر ئەتراپىدا كېلىدۇ. پوتۇن ئۆسۈملۈك تېنىدىن كۈچلۈك يالپۇز پۇرىقى چىقىپ تۇرىدۇ. يوپۇرمىقى ئۈزۈنچاق ياكى تۆمۈنە شەكىلدە بولۇپ ئۇدۇل ئۆسىدۇ. گۈلى كۆكۈچ سۆسۈن، كالپۇك شەكىلدە ۋە باشسىمان گۈل رېتىدە كېلىدۇ. يىلتىزىنىڭ يېر ئۈستىدىكى قىسمى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇيقۇسىزلىق، يۈرەك ئېغىش، سۆگەك يۇمشاپ كېتىش (راخىت) ۋە ئەرلىك جىنسىي ئاجىزلىق كېسەللىكلىرىگە قارىتا شىپالىق رولى بار.

سۈزدۈرمەك «سۈزمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۈزدۈرۈشمەك «سۈزدۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سۈزدۈرۈلمەك «سۈزدۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سۈزگە ئى. سۈزگۈچ.

سۈزگەك سۇپ. دىيال. ئۈسكەك: سۈزگەك كالا.

سۈزگۈچ ① سۇپ. سۈزۈش، ئايرىش رولىنى ئويناىدىغان: سۈزگۈچ قەۋەت. سۈزگۈچ جىسىم. ② ئى. چاچقا يېيىلىم چاپقاندا يېيىلىم تەركىبىدىكى قېتىشما نەرسىلەرنى سۈزۈش ياكى ئايرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل تارغاق. ئۇ ئادەتتە سۆڭەك، ياغاچ قاتارلىق قاتتىق نەرسىلەردىن ياسىلىدۇ. ئۇنىڭ چىشلىرى تارغاقنىڭكىدىن زىچ بولىدۇ.

سۈزگۈچلىمەك پ. سۈزگۈچ بىلەن سۈزمەك، تارىماق: قاپاق تېرەك تۈۋىدىكى ئازگال بېشىدا ئولتۇرۇپ، شالاڭ چاچلىرىنى سۈزگۈچلەپ، جىگدە يېيىمى چېپىۋاتقان ھۆسنارىخانىنىڭ قولى ئىشتىن توختىدى.

سۈزمە ئى ① ماتا ياكى خەسە خالتىغا قاچىلاپ ئېسىپ قويۇلغان قېتىقنىڭ سۇيى سارقىپ بولغاندىن كېيىن ھاسىل بولغان مەھسۇلات. ② كۆچمە. قاتتىق ھۆل، چىلىق - چىلىق سۇ: ئۇنىڭ كىيىملىرى يامغۇردىن سۈزمە بولۇپ كەتتى.

سۈزمە خالتىسى قىلۇۋەتمەك ئۇرۇپ مەجبۇرىي چىقىرىۋەتمەك: ژاندارمىلار ئۇنى ئۇرۇپ، سۈزمە خالتىسى قىلىۋېتىپتۇ.

سۈزمەك پ ① سۈزگۈچ ياكى باشقا نەرسە ئارقىلىق سۈيۇقلۇق ئىچىدىن ياكى سۈيۇق ئارىلاشما نەرسىلەر ئىچىدىن كېرەكلىك قىسمىنى ئايرىپ ئالماق: سۈت سۈزمەك. ئاش سۈزمەك. ② سۈزگۈچ بىلەن چاچقىكى يېيىلىم قېتىشمىسى، سىركە قاتارلىقلارنى چىقىرىۋەتمەك. ③ كۆچمە. قاش - قاپ- قىنى يۇقىرى كۆتۈرمەك؛ نازلانماق: قاپىقىنى سۈزمەك.

سۈزمىچى ئى. سۈزمە ئىشلەيدىغان، ساتىدىغان ياكى سۈزۈش ئىشى، كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشى.

سۈزمىچىلىك ئى. سۈزمە ئىشلەش، سېتىش ياكى بىرەر نەرسىنى سۈزۈش ئىشى، كەسپى: يىپەكچىلىك خام ئەشياسى بولغان مەشۇت ئىشلەپچىقىرىدىغان پىلىنچىلىك كەسپىنى ۋە بۇ مەشۇتلارنى يىپەك قاينىتىپ سۈزىدىغان سۈزمىچىلىك كەسپىنى، رەخت، خەرىتىلەرنى ھەرخىل رەڭدە بويايدىغان شۇستىگەرلىك كەسپىنى قىلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى بۇ يەردە بار ئىدى.

سۈزۈشمەك «سۈزمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سۈزۈك سۇپ ① ھېچقانداق نەرسە ئارىلاشمىغان، پاكىز؛ سۈزۈلگەن (سۈيۇقلۇق ھەققىدە): سۈزۈك سۇ. ② تۇتۇق ئەمەس، ناھايىتى ئوچۇق: سۈزۈك ئەينەك.

سۈزۈكلۈك ① ئى. سۈزۈك ھالەت. ② سۇپ. سۈزۈلگەن، سۈزۈۋېلىنغان: سۈزۈكلۈك ئاش. ③ ئى <گېئول> جىسىمنىڭ كۆرۈنىدىغان نۇرنى ئۆتكۈزۈش دەرىجىسى. مىنېرالوگىيەدە ئادەتتە بىر سانتىمېتىر قېلىنلىقتىكى مىنېرالنىڭ نۇر ئۆتكۈزۈش دەرىجىسى ئۆلچەم قىلىنىدۇ. مىنېرالارنىڭ سۈزۈكلۈكى سۈزۈك، يېرىم سۈزۈك ۋە تۇتۇق دەپ ئوچ دەرىجىگە ئايرىلىدۇ.

سۈزۈلدۈرمەك «سۈزۈلمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ناسىر سوغىدىكى سۇنى شاشلىق قىلىپ تەلىپۈنۈپ تۇرغان ئاتىنىڭ ئالدىدىكى سولاقتا سۈزۈلدۈرۈپ قويدى.

سۈزۈلمەك ① «سۈزمەك I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سۇ لاي بولسا، ئەلۋەتتە ئۇ سۇنى سۈزۈلگەندىن كېيىن ئىچىش كېرەك. ② سۈزۈك، ئوچۇق، روشەن ھالەتكە كەلمەك: ھاۋا سۈزۈلمەك. ③ زىچلىقنى يوقىتىپ، شالاڭلاپ قالماق (ھەر خىل توقۇلمىلار ھەققىدە): ئىشتاننىڭ تىزى سۈزۈلمەك.

سۇف ئى. كونا ئادەت بويىچە دۇئا ئوقۇپ كېسەل كىشىگە ياكى ئۇنىڭغا بېرىدىغان نەرسىگە دەم سالغاندا چىقىدىغان ئاۋاز.

سۇكەن ئى ① ئېشەك ۋە شۇ قاتارلىق ئۇلاغلارغا ئارتىش ئوچۇن خورجۇنغا ئوخشاش قىلىپ تالدىن توقۇلىدىغان چوڭ سېۋەت، توكا‌ڭ. ② ئۇگوت قويۇش ئوچۇن توگمەن تېشىنىڭ ئوستىگە ئورنىتىلغان، ئاغزى كە‌ڭ، تېگى تار، كوزە شەكىلدە ياسالغان ساندوق.

سۇكۇت ئى [ئە] ھېچقانداق سادا چىقمىغان، تىنچ، جىم ھالەت؛ سۇكۇنات: سۇكۇتتە تۇرماق.* كۆپچىلىك بىرئاز سۇكۇتتىن كېيىن ئۆزئارا غۇلغۇلا قىلىشتى.

سۇكۇت قىلماق ① گەپ - سۆز قىلماي جىم تۇرماق: — ئوندا‌قتا، — مەن تاغامدىن قايتۇرۇپلا سورىدىم، — ئەنە شۇنداق رەزىللىك ئوچۇن سۇكۇت قىلىش نېمىلىك بولىدۇ؟ ② تەخىر قىلماق، ساقلىماق: سەل سۇكۇت قىلىپ تۇرۇ‌ڭ، ئۇ كېلىپ قالار.

سۇكۇتچان سۇپ. داۋسم سۇكۇت قىلىدىغان، سەۋرلىك: ئەشرەپ بوۋاي كەم سۆز، سۇكۇتچان ئادەم ئىدى.

سۇكۇتلۇك سۇپ. سۇكۇتتە تۇرۇۋاتقان، سۇكۇتتىكى: سۇكۇتلۇك كۈنلەر.

سۇكۇنات ئى [ئە] ئۇن - تىنىسىز، جىمجىت تۇرغان ھالەت؛ جىمجىتلىق، سۇكۇت: ھاشىم ئاكا ئارىلىقتىكى ئېغىر سۇكۇنات ۋە ئوڭايسىزلىقنى بۇزۇۋەتتى.

سۇڭگۇتمە ① سۇپ. شۇڭغۇيدىغان، شۇڭغۇتۇلغان. ② ئى. كۆچمە. خۇشامەت قىلىشتەك بىرەر مۇددىئا بىلەن بىرەر نەرسىنى ئۆيگە سۇڭگۇتۇپ، يەنى ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن غىپپىدە كىرگۈزۈۋېتىلگەن نەرسە.

سۇڭگۇتمەك ① «سۇڭگۇمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭدىن بۇنىڭغا سۇڭگۇتمەك. ② كۆچمە. بىرەر مۇددىئا بىلەن بىرىكمىگە بىرەر نەرسىنى ھېچكىمگە سەزدۇرمەي، خۇپىيانە ئاپىرىپ بەرمەك، گىپلىغا ئۇرماق: سېنىڭمۇ بىزگە پايداڭ تەگمەيدىغان بولدى، تاپقىنىڭنى لوزۇڭ بەگلەرگە سۇڭگۇتىسەن.

سۇڭگۇچ I ئى ① باغ ياكى ھويلا تاملىرىنىڭ ئاستىدىكى سۇ ئاقىدىغان تۆشۈك: ئاش كەلسە ئاغزىڭنى ئاچ، سۇ كەلسە سۇڭگۇچنى ئاچ (ماقال). ② تاملاردىن ئېچىلغان شۇ خىلدىكى تۆشۈك: باغدىن سۇڭگۇچ ئاچماق. ③ ئېرىق - ئۆستەڭلەر تاشيول ياكى تۆمۈريوللار بىلەن كېسىشكەندە، سۇنى ئۆتكۈزۈۋېتىش ئۈچۈن يول ئاستىغا قويۇلغان نور.

سۇڭگۇچ II ئى. دىيال. سۇندۇك.

سۇڭگۇمەك پ. شۇڭغۇماق: قارماقنى تاشلىغۇچە بېلىق ئۆزى سۇڭگۇپ كېلىپ قالدى.

سۇلەپ ئى <بوت> تۇلكىمايىقى ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى ئۇزۇن، گۈلى جىگەر رەڭ، يەر ئاستىدىكى تۇگۈنچەك غولى ئاق، تېبابەتچىلىكتە دورا قىلىنىدۇ. قان توختىتىش رولىغا ئىگە.

سۇلەيسۇن ئى <زوئول> سۇت ئەمگۈچى يىرتقۇچ ھايۋان. سىرتقى كۆرۈنۈشى مۇشۇككە ئوخشايدۇ. لېكىن مۇشۇكتىن خېلى چوڭ، قۇيرۇقى قىسقا، ئىككى قۇلىقىنىڭ ئۇچىدا بىر تۇتامدىن ئۇزۇن تۈكى بولىدۇ. ئىككى قوۋۇزىنىڭ تۈكلىرىمۇ ئۇزۇن، پۈتۈن تېنى ئاچ سېرىق بولۇپ، ئۇستىدە كۈل رەڭ قوڭۇر رەڭلىك ئاللىرى بار، قۇيرۇق ئۇچى قارا. دەرەخقە يامىشىشقا ماھىر، ھەربىكتى چاققان. تېرىسى قېلىن ۋە يۇمشاق بولۇپ، ئەتىۋارلىنىدۇ.

سۇلكەت ئى [ئە] ① جەمئىيەتتە، كىشىلەر بىلەن بولغان مۇئامىلىدە ئۆزىنى تۇتۇش تەرزى؛ مىجەز - خۇلۇق، قىلىق: سۇلكەت ئاتا قىلماق. ② تەكەللۇپ: بىر چاغدا، تۇيۇقسىزلا ھېلىقى دەللە كىرىپ «ئەسسالامۇ» دېگىنىچە يوز سۇلكەت، مىڭ تەزىم بىلەن سۇپىغا كېلىپ بىر چەتتىن ئورۇن ئالدى.

سۇلكەتلىك سۇپ ① مىجەز - خۇلقى يېقىملىق، سالاپەتلىك: سۇلكەتلىك ئايال. ② سىلىق، سىپايە، يۇمشاق: سۇلكەتلىك سۆزلىمەك.

سۇلھى ئى [ئە] ئۇرۇشقۇچى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا يارىشىش، كېلىشىش: سۇلھى تۈزمەك. سۇلھى كېلىشىمى.

سۇلھىپەرۋەر سۇپ [ئە + پ] سۇلھى قىلىشنى، ئۇرۇش بولماسلىقنى ئارزۇ قىلىدىغان، تىنچلىقنى ياقلايدىغان: سۇلھىپەرۋەر ئادەم.

سۇلھىپەرۋەرلىك ئى. سۇلھى قىلىش ئىشى.

سۇلھىچى ئى. سۇلھى قىلىدىغان، يارىشتۇرىدىغان ئادەم: مەن ئەگەر سۇلھىچىلىرىنىڭ سۆزىگە كىرىدىغان بولسام، ئاللىقاچان يارىشۇالغان بولاتتىڭ.

سۇلھىچىلىك ئى. سۇلھى قىلىش ئىشى، پائالىيىتى.

سۇلھى - سالا سۇلھى ۋە سالا: ھېسامىدىن دامۇللىنىڭ سۇلھى - سالاسى بۇ ئىشنىڭ چىگىشىنى يەشكەندەك قىلدى.

سۇلھىلەشمەك پ. سۇلھى قىلماق، يارىشماق، كېلىشمەك: سۇلھىلىشىشنى تەلەپ قىلماق.

سۇلۇك ئى [ئە] <دىن> يول؛ سوپىلىق يولى، دەرۋىشلىك يولى: — بىز گەرچە ئەھلى دۇنياچىلار تەرەپدارى بولساقمۇ، تەركىدۇنياچىلارنىڭ ھەرقانداق سۇلۇكلىرىگە ھۆرمەت قىلىمىز، — دېدى ئابدۇرېشىتخان ھەممەيلەنگە تەكشى قاراپ.

سۇمە ئى [ئە] مازار ۋە خانىقالاردىكى ئىستىقامەت قىلىدىغان جاي؛ گۇمبەز.

سۇمەل دىيال ① ئى. دورا سۈرىدىغان تاش. ② سۇپ. كۆچمە. گەپ ئۆتمەس، خىجىل بولمايدىغان، يۈزى قېلىن.

سۇمەللەشمەك سۇپ. دىيال. قېلىنلىشىپ كەتمەك، قېلىنلاشماق.

سۇمبە ئى ① تۆشۈك تېشىش ياكى بەلگە سېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۇچى ئۇچلۇق پولات ئەسۋاب. ② <ھەرب> مىلتىق ئىستۇۋۇلىنى تازىلاش، مايلاش ياكى ئاغزىدىن ئوقلىنىدىغان مىلتىققا ئوق سېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن مېتال زىخ.

سۇمبىلىك سۇپ ① سۇمبىسى بار؛ سۇمبە بىلەن ئوق سېلىنىدىغان: سۇمبىلىك مىلتىق. ② سۇمبە ياسىغىلى بولىدىغان، سۇمبە چىققۇدەك: بىر سۇمبىلىك تۆمۈر.

سۇمۇرتمەك «سۇمۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇمۇرگۈچ ئى. ھاۋا، سۇ، چاڭ - توزان، ئەخلەت قاتارلىق نەرسىلەرنى سۇمۇرىدىغان ئەسۋاب: ھاۋا سۇمۇرگۈچ.

سۇمۇرمەك پ. سىرتتىكى نەرسىلەرنى دېمى بىلەن ئۆز ئىچىگە تارتىپ ئەكىرمەك؛ شوراپ ئىچمەك: ھاۋا سۇمۇرمەك. تاماكا ئىسىنى سۇمۇرمەك.

سۇمۇروشچان سۇپ. سۇمۇروش خۇسۇسىيىتى كۈچلۈك: سۇمۇروشچان ماددا.

سۇمۇروشمەك «سۇمۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سارايدىكىلەر قېنىق دەملەنگەن چايلىرىنى ئالدىرىماي سۇمۇروشۇپ، ھەر خىل تېمىلاردا پاراڭ سوقاتتى.

سۇمۇرۇلمەك «سۇمۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بەدەندىن سىرتقا چىقالمىغان زەھەرلىك تەر قانغا قايتا سۇمۇرۇلسە، قاننىڭ بۇلغىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

سۇمۇلەك ئى. دىيال. ئوجمىنىڭ سۇيىنى قاينىتىپ، بىر ئاز ئۇن چېلىپ پىشۇرۇلىدىغان، ھالۋىغا ئوخشايدىغان بىر خىل تاماق.

سۇندۇك ئى <زوئول> بىر خىل كىچىك قۇش. كۆپ ئۇچرايدىغانلىرىنىڭ بېشىنىڭ ئۈستى قارا، تۇمشۇقى ئىنچىكە.

كە ۋە ئۇزۇن، قۇيرۇقى بىلەن قانىتى قارا ۋە ئۇزۇن كېلىدۇ. ئۇستىدە ئاق داغلىرى بولىدۇ. پېشانىسى ۋە قورسىقى ئاق، ھاشارات ۋە بېلىجانلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. ئادەتتە قوغدىلىدىغان قۇش ھېسابلىنىدۇ.

سۇنگۇ ئى. دىيال. مىلتىقنىڭ نەيزىسى.

سۇننەت ئى [ئە] ① <دىن> ئىسلامىيەتنىڭ شەرئى ھۆكۈملىرىنىڭ ئىككىنچىسى، يەنى مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىگەن، قىلغان ۋە باشقىلار تەرىپىدىن سۆزلەنگەن، قىلىنغاندا مۇھەممەد پەيغەمبەر مەنئى قىلمايدىغان سۆكۈت قىلغان ئىشلار ھەم شۇنىڭغا ئاساسەن مۇسۇلمانلاردا ئەنئەنىگە ئايلانغان ئىشلار ۋە دىنىي ئۆرپ ـ ئادەتلەر. ② مۇسۇلمانلاردىكى ئوغۇل بالىنىڭ جىنسىي ئەزاسىنىڭ ئۇچ قىسمىدىكى تېرىنى قىسمەن كېسىش ياكى كەستۇرۇش ئادىتى. ③ قىزلارنىڭ ئىسمى.

سۇننەتچى ئى ← **خەتنىچى.**

سۇننەتلىك سۇپ ← **خەتنىلىك:** سۇننەتلىك بالا.// سۇننەتلىك تۇغۇلماق.

سۇننىي ئى [ئە] <دىن> سۇننىي مەزھىپى ۋە بۇ مەزھەپتىكى كىشى.

سۇننىي مەزھىپى <دىن> ئىسلام دىنىدىكى ئىككى چوڭ مەزھەپنىڭ بىرى. قۇرئان بىلەن بىرگە سۇننەت ئەقىدىلىرىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ يەنە ئۆز ئىچىدىن ھەنەفى، مالىكى، شافىئى ۋە ھەنبەلى دېگەن تۆت كىچىك مەزھەپكە بۆلۈنىدۇ.

سۇنئىي سۇپ [ئە] ① تەبىئىيگە ئوخشىتىپ ياسالغان، ئىشلەپچىقىرىلغان، تەبىئىي ئەمەس: سۇنئىي تالا. ② ساختا، ياسما، يالغان: سۇنئىي كۆلكە.

سۇنئىي ھەمراھ <ئاستر> راكېتا ئارقىلىق ئاسمان بوشلۇقىغا ئېتىپ چىقىرىلىدىغان ۋە مۇئەييەن ئوربىتا بويىچە يەر شارى ياكى باشقا سەييارىلەرنى ئايلىنىپ ھەرىكەت قىلىدىغان جىسىم.

سۇنئىي ئۇرۇقلاندۇرۇش <زوئول> سۇنئىي ئۇسۇللار ئارقىلىق ئەركەك ھايۋاننىڭ ئىسپېرما سۇيۇقلۇقىنى چىشى ھايۋاننىڭ بالىياتقۇسىغا كىرگۈزۈپ ئۇرۇقلاندۇرۇش.

سۇنئىي ئىممۇنىتېت <زوئول> ئانتىگېن ياكى ۋاكسىنىنى ئادەم تېنىگە ئەملەش ياكى ئىممۇنىتېت كۆچىگە ئىگە بولغان قان زەردابىنى ئادەم بەدىنىگە ئوكۇل قىلىپ ئۇرۇش ئارقىلىق، بەدەننىڭ مەلۇم يۇقۇملۇق كېسەلگە بولغان قارشىلىق كۈچىنى پەيدا قىلىش ئۇسۇلى. مەسىلەن، كالا چىچىكى ۋاكسىنىسىنى ئەملەش ئارقىلىق چىچەكنىڭ؛ كېزىك ۋاكسىنىسىنى ئوكۇل قىلىش ئارقىلىق كېزىكنىڭ ئالدىنى ئالغانغا ئوخشاش.

سۇنئىيلەشمەك پ ① سۇنئىي ئۇسۇل بىلەن ئىشلەنمەك: سۇنئىيلەشكەن بۇيۇملار. ② كۆچمە. ياسما، چاكىنا، تېتىقسىز قىلىقلارنى قىلماق: بۇ قىز مودا قوغلىشىپ، بارغانسېرى سۇنئىيلەشكىلى تۇردى.

سۇنئىيلىك پ. سۇنئىي قىلىنغان ئىش؛ سۇنئىي ھالەت.

سۇۋۇ ئى. قۇي، ئۆچكە، كالا قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ ئاخىرقى ئىككى تال قوۋۇرغىسى.

سۇۋۇرەك ئى [پ] <زوئول> بىر خىل ھاشارات، تېنى ياپىلاق ۋە توق قوڭۇر كېلىدۇ. سېسىق پۇراق چىقىرىدۇ. ھەمىشە كىيىم ـ كېچەكلەرنى چىشلەپ ئورۇپتىدۇ، ماي كۆپ ياكى مايلىشاڭغۇ جايدا ياشايدۇ. كېزىك، خولېرا قاتارلىق كېسەللىكلەرنى تارقىتىدۇ. ئادەتتە زىيانلىق ھاشارات دەپ قارىلىدۇ.

سۇيدۇك ئى <ئانات> ئادەم ۋە ھايۋان تېنىدىكى بۆرەكتە ھاسىل بولۇپ، تاناسىل ئەزا ئارقىلىق سىرتقا چىقىرىلىدىغان سۇيۇقلۇق. ئۇنى ئوغۇت قىلىشقا بولىدۇ: سۇيدۇك يولى. سۇيدۇك ئوغۇتى. سۇيدۇك ئاجرىتىش ئەزالىرى. سۇيدۇك ماڭدۇرۇش. سۇيدۇك نەيچىسى.

سۇيلەتمەك «سۇيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سۇيلەشمەك «سۇيلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سۇيلەنمەك «سۇيلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دۇچار بولدى شۇ قىسمەتكە ھەم ئېلىلار، تەڭ سۇيلىنىپ كەلدى بىر كۈن كۆپ سېلىقلار.

سۇيلىمەك پ. كىشىنى مەلۇم بىر ئىش ـ ھەرىكەتنى تېزرەك قىلىشقا ئالدىراتماق؛ ئۇندىمەك: ئۇ كۈنى گۈلسۇرۇخ ئۆزىگە تىكتۇرۇۋاتقان مېغىز رەڭ توپلىينى سۇيلەپ كەلگەنىدى.

سېپالۇس ئى [لات] <زوئول> بىر خىل بېلىق، تېنى ئۇزۇن، ئالدى قىسمى يۇمىلاق، ئارقا قىسمى ياپىلاق، بېشى قىسقا ھەم ياپىلاق، تۇمشۇقى كەڭ ۋە قىسقا، تەڭگىچىلىرى يۇمىلاق كېلىدۇ. يان سىزىقلىرى بولمايدۇ. تېمىز دېڭىز ياكى دەريا ئېغىزىدىكى تۇزلۇق سۇ بىلەن تاتلىق سۇنىڭ چېگرالىنىدىغان جايلىرىدا ياشايدۇ. كۆپ ئىستېمال قىلىنىدىغان بېلىقلار تۈرىگە كىرىدۇ.

سېپراتور ئى [ر<لات] سۇيۇق ياكى قاتتىق جىسىملار تەركىبىدىكى ئارىلاشمىلارنى ئاجراتقۇچى ئاپپاراتلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

سېپتسېمىيە ئى [ر<گرېك] <تېب> شارسىمان باكتېرىيە، تاياقچە باكتېرىيە قاتارلىقلارنىڭ قانغا كىرىشى نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا توڭلاپ تىترەش، بەدەن قىزىش، تېرە ۋە شىللىق پەردىلەرگە قان چېكىتلىرى چۈشۈش، تال ئىششىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ. ئېغىر بولغاندا ھوشسىزلىنىش ياكى شۇك بولۇش ھادىسىلىرى يۈز بېرىدۇ.

سېپىر ئى [ئە] رەقەم.

سېپىرسىز سۇپ. سېپىرى يوق، سېپىرغا ئىگە ئەمەس، رەقەمسىز: يۇرەكنى سېپىرسىز سائەت دېسىمۇ بولىدۇ، چۈنكى ئۇنى بۇرىمىسىمۇ توختىماي مېڭىۋېرىدۇ.

سېپىرلاشماق پ. سېپىر ھالەتكە كەلمەك، رەقەملەشمەك: سېپىرلاشقان قوماندانلىق ئىشتابى.

سېپىرلىق سۇپ. سېپىرى بار، رەقەملىك، رەقەم بىلەن يېزىلغان، سان بىلەن خاتىرىلەنگەن: سېپىرلىق بەلگە.

سېپىشماق «ساپماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سېپىشمەك «سەپمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: داستىخان يېغىلغاندىن كېيىن ئۇلار ئانارنىڭ كىيىمگە ئەتىر سېپىشتى.

سېپىل ئى. بۇرۇنقى چاغلاردا ئورۇ ياكى شەھەرنى دۇشمەن-

دىن ساقلاش ئۇچۇن ئوردا ياكى شەھەرنى چۆرىدەپ ئېگىز ھەم قېلىن قىلىپ سوقۇلىدىغان تام. ئۇنىڭ ئۈستىدە يۇرۇپ، دۈشمەن تەرەپنى كۆزىتىدىغان مەخسۇس ئۆيلىرى ۋە ئوق ئۇزۇش ئۇچۇن ياسالغان كۇنگۇرلىرى بولىدۇ.

سېپىلماق «ساپماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قول چاپانىنىڭ يېڭىگە سېپىلدى.

سېپىلمەك «سەپمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: توپا سېپىلمەك. سۇ سېپىلمەك.

سېتكا ئى [ر] ① يېپ ياكى سىمدىن روجەك ـ روجەك قىلىپ توقۇلغان تور: ۋالىبول سېتكىسى. سېتكىدا قۇم تاسقىماق. ② جەدۋەل: دەرس سېتكىسى.

سېتىشتۇرماق پ. سېتىش ۋە شۇ خىلدىكى پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانماق: بەزىلەر باري ـ يوقىنى سېتىشتۇرۇپ، بەلگىلەنگەن مىقداردىن ئىككى ھەسسە ئوشۇق كۇمۇش تۆلەپ قۇتۇلۇشقا تىرىشاتتى.

سېتىشماق «ساتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: تۇرپاز-لىق ئۇرۇم سودىگەرلىرى ئۇزۇملىرىنى ئەرزان باھادا سېتىشتى.

سېتىق ئى. سېتىش ئىشى، سېتىش پائالىيىتى؛ سېتىش.

سېتىق ئاش سېتىلىدىغان ئاشلىق، تاۋار ئاشلىق.

سېتىقچى ئى. سېتىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچى كىشى، سودىگەر.

سېتىقچىلىق ئى. سودا ـ سېتىق قىلىش ئىشى، كەسپى؛ سودىگەرچىلىك: سېتىقچىلىق قىلماق.

سېتىلما ئى. مەلۇم نەپ، پايدا ـ مەنپەئەتنى كۆزلەپ ئۆز خەلقىنىڭ زىيىنى، دۈشمەنلەرنىڭ پايدىسى ئۈچۇن ئىشلەگەن، دۈشمەنگە سېتىلغان ئادەم، ساتقۇن.

سېتىلماق «ساتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىر كۇنى كوچا دوقمۇشىدىكى گۇش دۈكىنىدا سويۇلغان بورداق قوي گۇشى سېتىلدى.

سېتىلمىلىق ئى ← **ساتقىنلىق**.

سېتىۋالماق پ [سېتىپ + ئالماق] بىرەر نەرسىنى قارشى تەرەپتىن پۇلغا ئالماق: ئۇن سېتىۋالماق. گۇش سېتىۋالماق. نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالماق.

سېتىۋېلىشماق «سېتىۋالماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىردىن لۇغەت سېتىۋېلىشتى.

سېتىۋېلىنماق «سېتىۋالماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇتۇكەن يىلى جەمئىي 50 مىليون جىڭدىن كۆپرەك ئاشلىق كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىندى.

سېخ ئى [ر<خىم] زاۋۇت، كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدا، مەلۇم ئىش تەرتىپىنى تامامىلايدىغان ياكى مەلۇم بىر مەھسۇلاتنى مۇستەقىل ئىشلەپچىقىرىدىغان بۇلۇمى ھەم ئۇنىڭ بىناسى.

سېخىي سۇپ [ئە] ① كىشىدىن ھېچ نەرسىنى ئايمايدىغان؛ مەرد: سېخىي ئادەم. سېخىي بالا. ② كۆچمە. ھاياتى، زۇرۇ-رىي نەرسىلەرگە چەكسىز باي ۋە ئۇنى ئىنسانغا ئايماي ئېھسان قىلىپ تۇرىدىغان؛ مول: ئەمگەك قىلساڭ يەر سېخىي (ماقال).

سېخىيلاشتۇرماق «سېخىيلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سېخىيلاشماق پ. سېخىيلاردەك ئىش قىلماق، سېخىيلاردە بولىدىغان مەردلىك پەيدا بولماق، سېخىيلىقى تۇتماق: دوستۇم ئازراق تەڭشىلىپ قالغاندا سېخىيلىشىپ كېتىدۇ.

سېخىيلىق ئى. ھېچ نەرسىنى ئايماسلىق: سېخىيلىق قىلماق. * ماتېرىيالچى ئايالىنىڭ سېخىيلىقى كازىم كوجاڭنى قاتتىق تەسىرلەن-دۈردى.

سېدە ئى <بوت> قارىياغاچ ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. شاخلىرى زىچ ئۆسىدۇ. باراقسان گەۋدىسى گۈمبەزگە ئوخشاپ كېتىدۇ. كۆل، يول بويلىرىدا ئۆستۈرۈ-لىدۇ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

سېدى ئى. گاناناڭ پۇل بىرلىكى.

سېدىلىك ئى. سېدە جىق ئۆستۈرۈلگەن يەر.

سېرپېنتىن ئى [ر<لات] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. يەككە ياقلىق كىرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، تەركىبىدە كۆپىنچە ئالىيۇمىن، تۆمۇر، نىكېل، كوبالت قاتارلىقلار بولىدۇ. كۇل رەڭ، سۇس يېشىل، قېنىق يېشىل ياكى سارغۇچ يېشىل رەڭلەردە ئۇچرايدۇ. كاللەك بولغانلىرى قۇلۇلە قېپى شەكلىدە ياكى رەتسىز سۇنۇق يۇزلۇك كېلىدۇ. قاتتىقلىقى 2.5 — 3.5. سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 2.5 — 2.62.

سېرژانت ئى [ر<فىران] <ھەرب> ← **جۇڭشى**.

سېرك ئى [ر] ئېگىزدە مۇللاق ئېتىش، سىم ئارغامچىدا مېڭىش، ئات ئۈستىدە ماھارەت كۆرسىتىش، شىر، ئېيىق، مايمۇنغا ئوخشاش ھايۋانلارنى ئويىنىتىش ۋە سېھىرگەرلىك قاتارلىق ئويۇنلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

سېركچى ئى. سېرك ئويۇنى ئويناىدىغان كىشى، سېرك ئارتىسى.

سېركچىلىك ئى. سېركچى قىلىدىغان ئىش ـ ھەرىكەت.

سېرىسان ئى [ئىنگ] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. ئاساس-لىق تەركىبى فېنىل سىماب ئاتىستات. ئاق رەڭلىك پاراشوك بولۇپ، زەھەرلىك. ئادەتتە قىزىل رەڭگە قوشۇلىدۇ. ئۇنىڭ يەنە ھاشارات ئۆلتۈرۈش كۇچى ناھايىتى كۇچلۇك، دېھقانچى-لىقتا كۆپرەك ئۇرۇق دورىلاش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

سېرى ① ياردەمچى سۆز رولىدا «بىر» سۆزى بىلەن بىرگە كېلىپ: 1) «بىر تەرەپ، بىر ياقلىق»دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: كېتىپ بارار جەڭ، ئۇچ كۇندىن بېرى. ئۇرۇش تەقدىرى، بولماي بىر سېرى. 2) «ئادەتتىكىدەك، بۇرۇنقىدەك» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: سودىمىز بەكمۇ ياماں ئەمەس، بىر سېرى كېتىۋاتىدۇ. ② ئىسىم رولىدا «تەرەپكە قاراپ، تەرەپكە» مەنىلىرىنى بىلدۈ-رىدۇ: تەلپۈنۈپ قۇشتەك ئۇچارمەن، ھەر زامان سېنىڭ سېرى. ③ «ـ غان، ـ قان، ـ گەن، ـ كەن» بىلەن ياسالغان سۇپەتداشلار ۋە ۋاقىت مەنىسىدىكى سۆزلەر بىلەن بىرىكىپ كېلىپ، «سايىن» مەنىسىدىكى سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ: بارغانسېرى ياخشى بولۇپ كېتىۋاتىدۇ.

سېرىس ئى [پ] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. قوۋزىقى، غۇنچىسى ۋە يېڭى ئېچىلغان گۈلى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. تەمى تاتلىق، تەبىئىتى مۆتىدىل، زەھەرسىز، نېرۋىنى تىنچلاندۇرۇپ، خاپىغانىنى تۇگىتىدۇ.

قانىنى جانلاندۇرىدۇ. ئاغرىق توختىتىدۇ، پەي ۋە سۆڭەكنى چىڭىتىدۇ.

سېرىسىس ئى [لات] <بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. ئادەتتە مەنزىرە ئۈسۈملۈكى قىلىنىدۇ. ياغىچى ۋە قوۋزىقىنى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ھەيز ۋە سۈيدۇكنى راۋان قىلىش رولىغا ئىگە.

سېرىق ① سۇپ. سامان، جۇزە، ئالتۇن قاتارلىق نەرسە-لەرنىڭ رەڭگىدىكى: سېرىق گۈل. ② سۇپ. كۆچمە. ئىدىيەسى ساغلام بولمىغان، شەھۋانىيلىقىنى، بۇزۇقچىلىقىنى تەرغىب قىلىدىغان: سېرىق ناخشا. سېرىق مۇزىكا. ③ ئى. تۇخۇمنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سارغۇچ قىسمى: تۇخۇمنىڭ سېرىقى.

سېرىق تەنلىكلەر <ئىرق> موڭغۇل ئىرقىدىكى كىشىلەر. ئۇلارنىڭ تېرىسى سېرىق، چېچى قارا ھەم تۈز، يۈزىمۇ تۈز كېلىدۇ. ئاساسەن ئاسىيانىڭ شەرقى ۋە شەرقىي جەنۇبى قىسمىغا ئولتۇراقلاشقان.

سېرىق تۇك ① ئادەم بەدىنىنىڭ يۇز، قۇلاقنىڭ ئىچى، قۇلاقنىڭ ئارقىسى، بويۇن قاتارلىق جايلىرىدا ئۆسىدىغان، سارغۇچراق يۇمران تۈك: سېرىق تۈكى تەتۇر ئۆرۈلۈپ كەتمەك. ② كۆچمە. تېخى كىچىك، ئەقلى توشمىغان، بالىغ بولمىغان: بىرقانچە سېرىق تۈك بالا چىشمىغا تېگىپ خاپا قىلدى.

سېرىقئاش ئى [سېرىق + ئاش] خېمىرغا توغرىغا سۈيى بېرىپ، لەڭمەندەك غۇلاچلاپ سوزىدىغان، سۇدا پىشۇرۇۋالى-غاندىن كېيىن ياغلاپ، ئاچچىقسۇ، لازا، تۇخۇم شورپىسى قۇيۇپ تەييارلىنىدىغان بىر خىل سوغۇق يېمەكلىك.

سېرىقئەت ئى [سېرىق + ئەت] <ئانات> تېرە ئاستىدىكى بىرىكتۇرگۈچى توقۇلما. يۇمشاق، تەركىبىدە ماي كۆپىرەك. ئۇنىڭدا يەنە قان توقۇلمىلىرى، لىمفا نەيچىلىرى ۋە نېرۋىلار بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ بەدەن تېمپېراتۇرىسى، ئىسسىقلىق ۋە بەدەندىكى مېخانىكىلىق بېسىم قاتارلىقلارنى ساقلاش رولىنى ئويناپدۇ.

سېرىقتال [سېرىق + تال] ① ئى. دانلىق زىرائەتلەرنىڭ پىشىش ئالدىدىكى دېنى قېتىمى، غول ۋە يوپۇرماقلىرى سارغايغان ھالىتى: بۇغداي سېرىقتال بولدى. ② سۇپ. دېھقانلار-نىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى ئاخىرلىشىپ ۋاقىتلىق ئۇزۇكچىلىك پەيدا بولغان، قېينىچىلىق تۇغۇلغان: ئەزالار ئۆچۈن سېرىق قوناقنىڭ زاغرىسى تۇتىيا بولىدىغان سېرىقتال ۋاقتىمۇ يېقىنلاشماقتا ئىدى. ③ سۇپ. كۆچمە. بايلىقات ئەمەس، ئۇتتۇرلۇق: سېرىقتال كۈن ئالماق.

سېرىقچاي ئى [سېرىق + چاي] <بوت> سېرىقچاي ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئىسسىقنى پەسەيتىش، زەھەرنى قايتۇرۇش، ئىششىقنى ياندۇرۇش، تۇرۇپ قالغان قاننى ھەيدەش رولىغا ئىگە.

سېرىقچېچەك ئى [سېرىق + چېچەك] <بوت> كۈنلۈكسىمان گۈلۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈم-لۈك غولى تىك، ئۈچى كۆپ شاخلىق بولۇپ، خۇددى ئارپىبەدە-يىانغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇرۇقى ئارپىبەدىياندىن كىچىكرەك، بىرئاز ياپىلاق، ئۇزۇنچاق كېلىدۇ، پۇرىقى ئۆتكۈر. ئۇرۇقى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. تەمى قېرىقراق، تەبىئىتى ئىسسىققا مايىل بولۇپ، «قاراكۆز بەدىيان» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سېرىقدىماق پ. سېرىققا ئۆزگەرمەك، سارغايماق: چاشلىداپ سۆزلەپ ئولتۇرىدىغان قىزنىڭ ئۈنى ئۆچۈپ، چىرايى نەچچە يىل كېسەل تارتقان ئادەمدەك سېرىقداپ كەتكەنىدى.

سېرىقسۇ ئى [سېرىق + سۇ] ① بەرەر نەرسىنى بەك يېگۈ-سى كەلگەن كىشىنىڭ ئېغىزىدا پەيدا بولىدىغان بىر خىل سۈيۇقلۇق، شۆلگەي: ئاغزىغا سېرىقسۇ يىغىلماق. ② جاراھەت-لەرنىڭ ئىچىدىن چىقىدىغان رەڭگى سېرىققا مايىل شىلىمشىق مادداً.

سېرىقلىق ئى. سېرىق ھالەت: كېۋىرئاخۇننىڭ تېخى سېرىقلىق تولۇق يوقاپ كەتمىگەن كۆزلىرىدە خۇشاللىق ئامايان بولدى.

سېرىقمارشال ئى [سېرىق + مارشال] <بوت> ئالمىنىڭ بىر خىل سورتى.

سېرىقئېشەك ئى [سېرىق + ئېشەك] <زوئول> ← **چايان**.

سېرىن ئى <بوت> ① مىرتا ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ گۈلى.

سېرىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Ce(Cerium). كۈل رەڭ كىرىستال بولۇپ، يالتىراق، يۇمشاق ۋە سوزۇلۇشچان كېلىدۇ. خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى ئاكتىپ، ئادەتتە ياخشى ئوكسىدسىزلىغۇچى ھېسابلىنىدۇ. كۆپىنچە قېتىشمىغا ئىشلىتىلىدۇ.

سېزىشمەك «سەزمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كەچلەردە كۈلكە - چاقچاقلار بىلەن بىرمۇنچە كېسەك قۇيۇلۇپ كەتكەن-لىكىنى ئۆزلىرىمۇ سېزىشمەي قالاتتى.

سېزىك ئى <تېب> ئايال كىشى ھامىلدار بولغاندا كۆڭلى ئاينىيدىغان، كۆڭلى بەرەر نەرسىنى تارتىدىغان بىر خىل روھىي ھالەت.

سېزىكلىك سۇپ. سېزىك بولۇش باسقۇچىغا كىرگەن، سېزىك بولغان، سېزىكى تۇتقان: سېزىكلىك دەۋرى باشلانماق.

سېزىلەر - سېزىلمەس شۇنچىكى، ناھايىتى ئاز؛ سەل - پەل: ئۇ ئەسلىمىلەر ئېچىنىشلىق - ئەلەملىك بولغان تەقدىردىمۇ كىشىلەرگە سېزىلەر - سېزىلمەس تەسىر كۆرسىتىدۇ.

سېزىلەرلىك سۇپ. سەزگىلى بولىدىغان، سېزىلىپ تۇرىد-ىدىغان: ئۇلار ئۆز ئەمگىكىنى يېنىكلىتىشنى ۋە كۆز ئالدىدىكى سېزى-لەرلىك پايدىغا ئىگە بولۇشنىلا ئويلىغان.

سېزىلمەك «سەزمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: گۈلجامال تۇغۇلۇپ ئۆزاق ئۆتمەي، پۈتىنىڭ مايماق ئىكەنلىكى سېزىلدى.

سېزىم ئى. تاشقى تەسىرنى قوبۇل قىلىش قابىلىيىتى ۋە شۇ خىل تەسىردىن ئېلىنغان ھېس، تۇيغۇ: كۆرۈش سېزىمى. ئاڭلاش سېزىمى. ئاغرىش سېزىمى.

سېزىمچان سۇپ. ئاسان سېزىۋالالايدىغان، سەزگۈر: سېزىم-چان دىل.

سېزىمچانلىق ئى. سېزىش قابىلىيىتى، سەزگۈرلۈك: سېزىمچانلىقى يۇقىرى. سېزىمچانلىقى تۆۋەن.

سېزىمسىز سۈپ. سېزىمى يوق، سېزىم ھېس قىلمايدىغان، سەزمەيدىغان: كامىل ئۇنى كارىۋاتقا بېسىۋالدى. پەرىدەنىڭ گەۋدىسى ھېچقانداق سېزىمسىز ھالدا ئۇنىڭ ئالدىدا تاشلىنىپ ياتاتتى.

سېزىمسىزلىك ئى. سېزىمى يوقلۇق، سېزىم ھېس قىلماسلىق، سەزمەسلىك: چۈنكى سېنىڭ بۇ خىل سېزىمسىزلىكىڭ، ھەددىدىن ئارتۇق ئەخلاقلىقلىقىڭ مېنى شۇ ۋاقىتتا خىلىلا جىلە قىلغانىدى.

سېزىملىك سۈپ. سېزىمى بار، سېزىم ھېس قىلىدىغان، سېزىدىغان، سېزىمچان، سەزگۈ: شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىكى ھەممە مەۋجۇدات سېزىملىكتەك، ئۇنىڭ نىدالىرىنى چۈشىنىۋاتقاندەك بىلىنگەنىدى.

سېزىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى s C(Caesium). كۈمۈش رەڭ، يۇمشاق ۋە سوزۇلۇشچان كېلىدۇ. ھاۋىر مەلۇم بولغان مېتاللار ئىچىدە ئۇنىڭ خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى ئەڭ ئاكتىپ بولۇپ، سۇنى پارچىلاپ، پارتلاشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇ ۋاكۇئۇم ئەسۋابلىرى، فوتو ئېلېكتىر لامپا قاتارلىقلارنىڭ مۇھىم ماتېرىيالىدۇر. خىمىيەدە كاتالىزاتور قىلىنىدۇ.

سېسترا ئى [ر] دوختۇرخانىلاردا دوختۇرنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بىمارلارنى داۋالىغۇچى ھەمشىرە: سېسترالار بۆلۈمى. // سېسترا قىز.

سېسترالاشۇناسلىق ئى <تېب> سېسترا ۋە سېسترالىق ھەققىدىكى پەن: ئەندىنگىل جەڭگاھ تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن سېسترالار مەكتىپى ئاچىتى، «سېسترالاشۇناسلىق» دېگەن كىتابنى يېزىپ، ھازىرقى زامان سېسترالىق تۈزۈملىرىگە ياخشى ئاساس سالدى. شۇنىڭ بىلەن بوگۇنكى «سېسترالار ئانىسى»غا ئايلاندى.

سېسترالىق ئى. سېسترالار قىلىدىغان ئىش: سېسترالىق قىلماق.

سېستىماق ① «سېسىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: گۆشنى سېستىماق. * ئۆردەك دەيدىكەن: كۆتۈم ئامان بولسا، ھەممە كۆلنى سېستارمەن (ماقال). ② كۆچمە. خەلقىمىزالەم ئالدىدا بىراۋنىڭ ئابرۇيىنى تۆكۈپ، رەسۋا قىلماق: سېستىپ تاشلىماق.

سېسسىماق «سېسىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

سېسىق سۈپ ① ھىدى ياخشى ئەمەس، پۇرىقى يېقىمسىز: سېسىق گاز. سېسىق پۇراق. * سۆيگەن ئوتتەك ئىسسىق، سۆيمىگەن پوقتەك سېسىق (ماقال). // تېزەكنى قوزغىساڭ سېسىقى چىقار (ماقال). ② ئۆزگىرىپ ، پۇراپ ياكى بۇزۇلۇپ قالغان؛ ئېچىپ كەتكەن؛ سېسىغان: سېسىق گۆشنى چۈشەن تاپار، يامان ئىشنى يامان تاپار (ماقال). ③ يامان، ئەسكى، ناچار، بۇزۇلغان، بۇزۇق: سېسىق نامى پۈر كەتمەك. ④ كىشىگە ياقمايدىغان، كىشىنىڭ جېنىغا تېگىدىغان، يامان مەنىلىك: سېسىق گەپ.گېپى سېسىق ئادەم.

سېسىق كېكىرمەك ① يېگەن نەرسىلىرىنىڭ ياخشى ھەزىم بولۇپ كېتەلمىگەنلىك ياكى جىق يەۋەتكەنلىك نەتىجىسىدە سېسىق پۇراقلىق بىر خىل كېكىرىك چىقارماق: سارىخان ئاپىسى ئەكىلىپ قويغان ئالدىدىكى تاماققا قاراپ كۆڭلى تېخىمۇ ئېلىشقاندەك بولدى ـ دە، سېسىق كېكىرىپ تەتۈر قارىۋالدى. ② كۆچمە. ئىنتايىن بىزار بولماق، ناھايىتى ئۆچ بولۇپ كەتمەك، تويۇپ كەتمەك.

سېسىقتال ئى [سېسىق + تال] <بوت> كىرىست گۈللۈكىلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئۇرۇقىدىن مايى تارتىشقا ياكى دورىغا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. سۈيدۈكنى راۋان قىلىش، يۆتەل توختىتىش ۋە بەلغەم بوشىتىش رولىغا ئىگە.

سېسىقچىلىق ئى. سېسىق نەرسىلەر ياكى سېسىق پۇراق بىلەن تولغان ھالەت، سېسىقلىق: پۈتۈن قاماقخانىنى سېسىقچىلىق قاپلاپ تۇراتتى.

سېسىقكۆزەن ئى [سېسىق+كۆزەن] <زوئول>سۇت ئەمگۈچى ھايۋان. دۇمبىسى قوڭۇر سېرىق ياكى ئاچ سېرىق كېلىدۇ. كېچىلىرى ھەربىكەت قىلىپ ئۇششاق ھايۋانلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. تېرىسىدىن كىيىم تىكىلىدۇ.

سېسىقلىق ئى. سېسىق ھالەت: سېسىقلىقتىن سەسكەنمەك.

سېسىقيار ئى <بوت> قاقىرتۇمشۇق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

سېسىماق پ ① سېسىق پۇراق چىقارماق، سېسىق ياكى يېقىمسىز ھىد پەيدا قىلماق: پوقنى تەسەككە سېسىيدۇ (ماقال). ② سېسىق پۇراقلا، ھىدقا تولماق: ئۆينىڭ ئىچى سېسىپ كېتىتۇ. ③ ئۆزگىرىپ، ئاينىپ، پۇراپ قالماق ياكى بۇزۇلۇپ قالماق، چىرىماق: ئاشۇ ئىسسىق كۈنلەردە كۆكتات ئىككى ـ ئۈچ كۈن تۇرۇپ قالسىلا، بىردىنلا سېسىشقا باشلايتتى. ④ كۆچمە. بىرەر ئەسكى ئىشنى قىلىپ قويغانلىقى سەۋەبلىك كىشىلەر ئارىسىدا يۇزى تۆكۈلمەك، نەزەردىن چۈشمەك؛ سەت كۆرۈنمەك: ئۇ ئايال شۇ ئىشى بىلەن سېسىغاندىمۇ، ئاجايىپ سەت سېسىپ كەتتى.

سېسىمچىلىق ئى. سېسىق پۇراق قاپلاپ كەتكەن ھالەت ياكى شۇنداق جاي: ــ بۇ سېسىمچىلىقتا بىزگە نېمە بار؟ يۇر، بۇ يەردىن تېز چىقىپ كېتەيلى، ــ دېدى قىزچاق ئاغزىنى قول ياغلىقى بىلەن ئېتىۋېلىپ.

سېغىز I ئى. يەر پوستىنىڭ يۇزىدىكى بىر خىل يېپىشقاق توپا. ساپ ھالەتتىكى سېغىز گاۋلىڭ توپىسى دەپ ئاتىلىدۇ.

سېغىز II ئى ① كەمپۈتىنىڭ بىر تۈرى، ئۇ مانىلكارا دەرىخى ئاجرىتىپ چىقىرىدىغان يېلىم ماددىسىغا شېكەر ۋە پۇراقلىق ماتېرىياللارنى ئارىلاشتۇرۇش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. ② قارىغاي دېۋىرقىيىنىڭ قاتقىنى، قارىغاي سېغىزى.

سېغىزخان ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. تۇمشۇقى ئۇچلۇق، قۇيرۇقى ئۇزۇن، تېنىنىڭ كۆپ قىسمى قارا، تارغاق ۋە قورساق قىسىملىرى ئاق كېلىدۇ. غاقىلداپ سايرايدۇ.

سېغىزلىق ① سۈپ. سېغىزى، سېغىز توپىسى بار: سائەت ئۇچكە يېقىن ماشىنىلار سېغىزلىق ئېرىتمىنى يەتكۈزۈپ كېلىشكە باشلىدى. ② ئى. سېغىز توپىلىق يەر: سېغىزلىققا بارماق.

سېغىشماق «ساغىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: سېغىنچى ئاياللار كالىلىرىنى سېغىشىپ، سۈتلىرىنى پىشۇرۇشۇپ تەخ بولۇپ تۇرۇشقانىدى.

سېغىق سۈپ. سېغىلغان، سېغىپ قويۇلغان: سېغىق سۈت.

سېغىقسىز سۈپ. سېغىلماي قالغان، تېخى سېغىلمىغان: سېغىقسىز سىيىر.

سېغىلىق سۈپ. سېغىلغان، سېغىپ بولۇنغان: سېغىلىق

ئۆچكە.

سېغىلماق «ساغماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بېكى سېغىلغان سۈت.

سېغىن سۈپ. سېغىلىدىغان: سېغىن ئىنەك. سېغىن ئۆچكە.

سېغىنچېچەك ئى [سېغىن + چېچەك] <بوت>ئاقچېچەك ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. ئىسسىقنى ياندۇرۇش، زەھەر قايتۇرۇش، ئىششىقنى ياندۇرۇپ ئاغرىق توختىتىش رولىغا ئىگە.

سېغىنچى ئى. سۈت ساغىدىغان كىشى: ئۇ سۈت فېرمىسىنىڭ سېغىنچىسى. // سېغىنچى قىزلار.

سېغىندۇرماق «سېغىنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ ئەسلىمىلەر ھېكمەتنىڭ يۈرەك يارىسىنى قوزغاپ، ئامىنەنى تاقەتسىز سېغىندۇردى.

سېغىنماق پ. ياخشى كۆرگەن نەرسىنى يېگۈسى، يېقىن كىشىسىنى، يۇرت، ۋەتىنىنى ناھايىتى بەك كۆرگۈسى كەلمەك؛ سېغىنىش ھېس قىلماق: ئۇ چولپانىنى گويا نەچچە يىللاپ كۆرمىگەندەك قاتتىق سېغىندى.

سېغىنىش ئى. سېغىنىپ ئىنتىزار بولۇش ھېس ـ تۇيغۇسى: زىلەي ياشلىق چاغلىرىنى، تۇنجى قېتىم ئەخمەگە مۇھەببەت رىشتىسى باغلانغان پەيتلەرنى سېغىنىش بىلەن ئەسلەيدىغان بولۇپ قالدى.

سېغىنشلىق سۈپ. سېغىنىش بىلەن تولغان، سېغىنىشنى ئىپادىلەيدىغان: سېغىنشلىق سالام خەت.

سېغىنىشماق «سېغىنماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىركۈنى يەنە خۇدانى سېغىنىشىپ قالدۇ.

سېغىنغاق ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. تېنى كىچىك، بېشى يېشىل، تۇمشۇقى قىزىل، گال ۋە پۇتى سېرىق، پوكىنى سارغۇچ كېلىدۇ. ئادەتتە بېقىلىدۇ.

سېكانس ئى [ر<لات] <مات> تەك بۇلۇڭلۇق ئۇچ بۇلۇڭدا، يانتۇ تەرەپنىڭ مەلۇم بىر تار بۇلۇڭغا قوشنا بولغان تەرەپكە نىسبىتى. ئادەتتە «sec» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

سېكتور ئى [ر<لات] <مات> بىر ياي بىلەن شۇ ياينىڭ ئۇچلىرىدىن ئۆتكەن ئىككى رادىئۇستىن ھاسىل بولغان گېئومېتىرىيەلىك شەكىل.

سېكرېتار ئى [ر<فىران] كونا ← **شۇجى**.

سېكسۇۋل ئى. دېيال. سۆكسۆك.

سېكۇنت مىق [ر<لات] ① بىرمىنۇتنىڭ ئاتمىشتىن بىر ئولۇشگە تەڭ بولغان ۋاقىت ئۆلچىمى بىرلىكى. ② <مات> بىر مىنۇتنىڭ 60 تىن بىر ئولۇشگە تەڭ بولغان ياي ياكى بۇلۇڭنىڭ ئۆلچىمى بىرلىكى. ③ <جۇغ> بىر مىنۇتنىڭ 60 تىن بىر ئولۇشگە تەڭ بولغان كەڭلىك ياكى ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بىرلىكى.

سېكۇنتلاپ رەۋ. بىر سېكۇنت ـ بىر سېكۇنتتىن، ھەربىر سېكۇنت داۋامىدا، سېكۇنت بويىچە: بۈگۈنكى دۇنيا سېكۇنتلاپ يېڭىلىنىپ تۇرىدىغان سان ـ ساناقسىز ئۇچۇر، بىلىملەر بىلەن تولغان، خىلمۇخىل تەلىمات ـ ئىدىيەلەر، يېڭىچە قاراش ـ چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلار ھەددىدىن زىيادە كۆپەيىپ كەتكەن دۇنيا.

سېكۇنتلۇق سۈپ. سېكۇنت كېلىدىغان، سېكۇنت داۋام قىلىدىغان: بىر سېكۇنتلۇق تېزلىك.

سېكۇندومېتر ئى [ر] ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئارىلىقىنى سېكۇنتلار بىلەن ئۆلچەيدىغان شەكلى سائەتكە ئوخشايدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

سېكىل ئى [ر<گىرېك] <ئەد> بىر ـ بىرىگە باغلىق بىر قانچە ماۋزۇلار ئاستىدىكى مەزمۇنداش ئەسەر ياكى شېئىرلارنىڭ چېتىلىشىدىن ھاسىل بولغان بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ، ئۇ «ئەركىن شېئىر» ياكى «چاچما شېئىر» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سېكىلەك I ئى ① قىزلارنىڭ ئۇششاق قىلىپ ئۆرۈۋالغان بىر قانچە تال چېچى. ② ئەرگە چىققان قىزلارنىڭ جۇۋان بولغۇچە بولغان ئارىلىقتا چېكىسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئۆزۈن قىلىپ قويۇۋالغان ماڭلاي چېچى. ③ ئوغلى تۇرمىغان كىشىلەرنىڭ بالاغەتكە يەتمىگەن يالغۇز ئوغلىنى كۆز تېگىشتىن ساقلاش ئۈچۈن، بېشىنىڭ سول تەرىپىگە قويۇپ قويىدىغان بىر ئۆرۈم چاچ. ④ يېڭى توي قىلغان، توي قىلىپ بالىلىق بولغۇچە بولغان ئارىلىقتىكى چوكان: ـــ يۇرسىلە ئەمىسە، ئۆيىمىزنى تاپايلى، ـــ دەپ ھېلىقى سېكىلەك قولۇمنى تۇتۇپ قازىخاندىن سۆرەپ چىقتى.

سېكىلەك II ئى. پۇزا.

سېكىلەكلىك ① سۈپ. سېكىلىكى بار، بېشىغا سېكىلەك چاچ قويۇۋالغان: سېكىلەكلىك قىزلار. ② ئى. ئاياللارنىڭ سېكىلەك چېغى ۋە شۇ ۋاقىتتىكى ھالىتى: خۇمارخان سېكىلەكلىكىدە شوخ ۋە چىرايلىق ئىدى.

سېكىن رەۋ. يېزا ت. ئالدىرىماي، ئاستا: ماشىنىلار ئاستا، سېكىن ئۆتمەكتە.

سېگمېنت ئى [ر<لات] <مات> بىر ياي بىلەن ئۇنىڭ قارشىسىدىكى خوردىدىن ھاسىل بولغان شەكىل.

سېلسىيە ئى. شۇۋېتسىيەلىك ئاستىرونومىيە ئالىمى.

سېلسىيە ئىشكالىسى <فىز> كۆپ ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل تېمپېراتۇرا ئىشكالىسى. بۇنىڭدا، سۇنىڭ ئاتموسفېرا بېسىمى ئاستىدىكى مۇزلاش نۇقتىسى 0 گىرادۇس، قاينىش نۇقتىسى 100 گىرادۇس قىلىپ بەلگىلەنگەن. 0 گىرادۇس بىلەن 100 گىرادۇس ئارىلىقى 100 تەڭ بۆلەككە بۆلۈنگەن بولۇپ، ھەربىر بۆلەك بىر گىرادۇسقا ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئادەتتە ئۇ «℃» ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. بۇ خىل ئىشكالىنى شۇۋېتسىيەلىك ئاستىرونومىيە ئالىمى سېلسىيۇس (Anders Celsius) كەشىپ قىلغاچقا، شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان.

سېللوفان ئى [ر<لات + گىرېك] <خىم> ئەينەك قەغەزنىڭ بىر خىلى.

سېللۇلوزا ئى [ر<لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. ئۆسۈملۈك ھۈجەيرە پوستىنىڭ ئاساسلىق تەركىبىي قىسمى، پاختا تالاسى تەركىبىدە مىقدارى ئەڭ كۆپ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە كۆكتات، مېۋە ـ چېۋە تەركىبىدىمۇ بولىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئاساسلىقى قەغەز، پىروكسىلىن ۋە سۇنئىي تالا قاتارلىقلارنى

ياساش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ.

سىللۇلوئىد ئى [ر<لات + گىرېك] <خىم> سۇلياۋنىڭ بىر خىلى. نىتروسىللۇلوزا بىلەن نافتالىننىڭ ئارىلاشمىسىنى قىزدۇرۇپ سۇيۇقلاندۇرۇش ھەمدە ئۇنى مېخانىكىلىق پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق ئېلىنىدۇ. رەڭسىز، سۈزۈك، ھەر خىل رەڭدە بويىغىلى بولىدۇ. ئاسان كۆيىدۇ. ئادەتتە ئۇنىڭدىن كىنو لېنتىسى، ئويۇنچۇق ۋە مەدەنىيەت بۇيۇملىرى ياسىلىدۇ.

سىللىمانىت ئى [لات] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. يانتۇ ياقلىق كىرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، كىرىستاللىرى يىڭنە شەكلىدە. رەڭگى كۇل رەڭ، ئاچ قوڭۇر ۋە ئاچ يېشىل كېلىدۇ. ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە. قاتتىقلىقى 7، سىلىشتۇرما ئېغىرلىقى 3.23 — 3.25. ئادەتتە ئالىي دەرىجىلىك ئوتقا چىداملىق ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ.

سىلىستىت ئى [ر<لات] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. ئاچ كۆك ياكى ئاق رەڭلىك كىرىستال، سۈزۈك ياكى يېرىم سۈزۈك كېلىدۇ، چوڕۇك بولىدۇ. ئەينەك ياكى ئۇنچە پارقىراقلىقىغا ئىگە. ئادەتتە ئىستروئنتسىي ۋە ئۇنىڭ تۇزلىرىنى ئېلىشتىكى مۇھىم خام ئەشيا ھېسابلىنىدۇ.

سىلېن ئى [ر<گىرېك] <خىم> مېتاللوئىد ئېلېمېنت. بەلگىسى Se(Selenium). ئادەتتە ئۇ فوتو ئېلېمېنت، يېرىم ئۆتكۈزگۈچلۈك كىرىستال لامپا قاتارلىقلارنى ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سىلىترا ئى [ر<لات] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. رەڭسىز، ئاق ياكى كۇل رەڭ كىرىستال بولۇپ، ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە. ئۇنىڭدىن پارتلىغۇچ دورا ياسىلىدۇ ياكى ئوغۇت قىلىنىدۇ.

سىلىشتۇرغۇچى ئى ① <مەت> بېسىلىپ چىققان ئارگىنالنى ئەسلىدىكى نۇسخىسى بىلەن قايتا سىلىشتۇرۇپ كۆردىدىغان ئادەم؛ كوررېكتور. ② بىرەر نەرسىنى ئىككىنچى بىرنەرسە بىلەن سىلىشتۇرۇپ، ئۇزۇنرا پەرقى ياكى ئوخشاشلىقىنى تاپىدىغان كىشى.

سىلىشتۇرغۇسىز سۈپ. سىلىشتۇرۇپ بولغىلى بولمايدىغان؛ تەڭلەشتۇرگۈسىز، تەڭداشسىز، مىسلىسىز: مۇڭۇپەپەقىيەت قازانغان كىشىنىڭ ئۆز قېرىنداشلىرىدىن ئالغىنى ئۇنىڭ ئۇلارغا قوشقان ھەسسىسىدىن سىلىشتۇرغۇسىز دەرىجىدە كۆپ بولىدۇ.

سىلىشتۇرما ① ئى. ئۇزۇنرا سىلىشتۇرۇلغان بىرەر ئىش، نەرسە ياكى مەسىلە قاتارلىقلار: كۆچ سىلىشتۇرمىسى. روشەن سىلىشتۇرما. ② سۈپ. ئۇزۇنرا سىلىشتۇرۇلغان، سىلىشتۇرۇشقا ئاساسلانغان، سىلىنىشتۇرۇشقا ئاساس بولىدىغان، سىلىشتۇرۇش ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان: سىلىشتۇرما گىرامماتىكا.

سىلىشتۇرما قارشىلىق <فىز> جىسىملارنىڭ توك ئۆتكۈزۈش قابىلىيىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان فىزىكىلىق مىقدار. سىلىشتۇرما قارشىلىق قانچە كىچىك بولسا، جىسىملارنىڭ توك ئۆتكۈزۈش قابىلىيىتىمۇ شۇنچە يۇقىرى بولىدۇ.

سىلىشتۇرما ئېغىرلىق <فىز> ماددىنىڭ ئېغىرلىقى بىلەن ئوخشاش ھەجىمدىكى ساپ سۇنىڭ 4℃ تىكى ئېغىرلىقىنى سىلىشتۇرۇش ئارقىلىق كېلىپ چىققان نىسبەت قىممىتى. مەسىلەن، ئالتۇننىڭ سىلىشتۇرما ئېغىرلىقى 19.3، سىمابنىڭ سىلىشتۇرما ئېغىرلىقى 13.55.

سىلىشتۇرماق پ ① ئىككى خىل ياكى كۆپ خىل شەيئىلەرنى ئۆزئارا تەڭلەشتۇرمەك: ئاخىرىدا مەكتەپ بويىچە باللارنى سەپكە تىزىپ، سالامەتلىك تەكشۈرۈپ سېمىز - ئورۇق، كۆچلۈك - ئاجىز ۋە ئېگىز - پاكارلارنى سىلىشتۇرۇپتۇ. ② <مەت> نەشرىياتچىلىقتا بېسىلىپ چىققان ياكى تەرجىمە قىلىنغان ماتېرىياللارنى ئەسلىدىكى ئارگىنال بىلەن بىر يەردە قويۇپ تەكشۈرمەك: تەرجىمىسىنى سىلىشتۇرماق.

سىلىشتۇرملىق سۈپ. سىلىشتۇرمىسى بار، سىلىشتۇرمىغا ئىگە: ئاپتورنىڭ سىلىشتۇرملىق مۇلاھىزىسى ياپونىيە كىتابخانلىرىدا قانداق تەسىر قوزغىدى، بۇنىسى ماڭا نامەلۇم.

سىلىشتۇرۇشماق «سىلىشتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سىلىشتۇرۇلماق «سىلىشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چىنلىق، گۈزەللىك، ياخشىلىق ھەمىشە ساختىلىق، سەتلىك، رەزىللىك بىلەن سىلىشتۇرۇلغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

سىلىشماق «سالماق II» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: پىچاق سىلىشماق. پاراڭ سىلىشماق. * دۇئانىلەر سامسىلارنى يېمەي قويۇنلىرىغا سىلىشتى.

سىلىق I ئى ① ئاھالىلەردىن مەلۇم تەرتىپتە ھۆكۈمەتكە تۆلىنىدىغان پۇل، مەبلەغ قاتارلىقلار: سىلىق سالماق. سىلىق يىغماق. سىلىق تاپشۇرماق.② كۆچمە. ئېغىر چىلىق، يۈك: ئائىلە سىلىقى. ③ ئۆزئارا كېلىشىلگەن يارەم ياكى توي خىراجىتى ئۈچۈن يىگىت تەرەپتىن قىز تەرەپكە بېرىلىدىغان پۇل ياكى مەبلەغ، تۆلەم: تويىنىڭ سىلىقى.

سىلىق II سۈپ. سىلىنغان ھالەتتىكى، سىلىنغان، سىلىقلىق: قاپقى سىلىق ئادەم.

سىلىقلىق سۈپ. سىلىنغان ھالەتتىكى، سىلىنغان، سىلىپ قويۇلغان: ئۆي سىلىقلىقى.

سىلىك سۈپ. ئاز، كەم: سىلىك سۇ يىلى.

سىلىكمەك پ ① جىددىيلىكى تۈگىمەك، ئازايماق؛ شالاڭلىماق: مەن ئۆزىنىڭ ئىشلىرى سىلىككەندىن كېيىن سىرتقا چىقتىم. ② بوشىماق؛ پەسەيمەك: بوران بىرئاز سىلىكىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن قارائاغۇ چۈشۈپ كەتكەنىدى.

سىلىم مق. بىر قېتىم سىلىشقا بولىدىغان، بىر قېتىم سىلىشقا يېتىدىغان: بىر سىلىم چاي.

سىلىنچا ئى. ئولتۇرغاندا، ياتقاندا ئاستىغا سالىدىغان كىگىز، كۆرپە قاتارلىق نەرسىلەر.

سىلىنما ئى. بىرەر تۈرگە سىلىنغان مەبلەغ، پۇل، دەسمايە: سىلىنمىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، پەن - تېخنىكىنىڭ يېڭىلىنىشىگە ۋە ئىگىلىك تىكلەش كاپىتالىنىڭ يۇرۇشۇپ تۇرۇشى، شۇنىڭدەك ئىختىساسلىق خادىملارنىڭ توپلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش مېخانىز-

مەنى شەكىللەندۈرۈش لازىم.

سېلىنماق «سالماق II» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ ئۆيى خام كېسەك بىلەن سېلىنغان تار ئۇچ ئېغىز ئۆي ئىدى.

سېمانتسىكا ئى [ر<گىرېك] <تىل> تىلشۇناسلىقنىڭ سۆز ۋە سۆز - ئىبارىلەر مەنىسىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىشلىرىنى ئۆگىنىدىغان ھەم ئۇلارنى تەتقىق قىلىدىغان تارمىقى. «سېمانتىكا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

سېمانتىكا ئى [ر<گىرېك] <تىل> ← **سېمانتسىكا**.

سېمانتىكىلىق سۈپ. سېمانتىكىغا، سۆز مەنىسىگە ئائىت: سېمانتىكىلىق ئانالىز.

سېمونت ئى [ر<لات] <بىن> بىر خىل مۇھىم قۇرۇلۇش ماتېرىيالى. ئۇنى سۇ، قۇم ۋە شېغىللار بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ، بوتقا ھالىتىگە كەلتۈرگەندىن كېيىن قۇرۇتسا، يېپىشىپ ناھايىتى مۇستەھكەم تاش بولۇپ قالىدۇ.

سېمونتلاتماق ① «سېمونتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سېمونتلاشماق ① «سېمونتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② سېمونت ھالىتىگە كەلمەك، سېمونتقا ئايلانماق.

سېمونتلانماق ① «سېمونتلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۆينىڭ تاملىرى سېمونتلاندى. ② سېمونت ھالىتىگە كەلمەك، سېمونتقا ئايلانماق.

سېمونتلىماق پ. سېمونت بىلەن سۇۋاق، سېمونت ياتقۇزماق: ئۇلار ئۆينى سېمونتلاپ بولدى.

سېمونتلىنىش ئى <گېئول> بوش چۆكۈندى جىسىملارنىڭ چاپلىشىپ، قاتتىق جىنسقا ئايلىنىش جەريانى.

سېمىز سۈپ ① بەدىنىگە جىق ئەت قونغان، گۆشلۈك: سېمىز ئادەم. سېمىز بالا. ② ماي ۋە گۆشى جىق، سەمرىگەن (ھايۋانلار ھەققىدە): سېمىز قوي. سېمىز گۆش. سېمىز كالا.

سېمىزلىك ئى. سېمىز ھالەت: ئىلىار خوجىنىڭ سېمىزلىكىدىن ئاتنىڭ بىلى ئېگىلىپ تۇراتتى.

سېمىزئوت ئى [سېمىز + ئوت] <بوت> سېمىز ئوت ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئىسسىقنى تارقىتىش، زەھەر قايتۇرۇش، ئىششىقنى يانداۋرۇش ۋە تولغاقىنى داۋالاش رولىغا ئىگە.

سېمىنار ئى [ر<لات] <مائار> ئالىي مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇتقۇچى رەھبەرلىكىدە بىرەر تېما ئۈستىدە ئېلىپ بارىدىغان دەرسخانا مۇزاكىرىسى: مەكتەپتە ھەپتىدە بىر قېتىم سېمىنار ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى بىر پارچە كىتابنىڭ ھەرقايسى بابلىرىنى ئوقۇغۇچىلارغا بۆلۈپ بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارنى بېيتقان ھالدا دوكلات بېرىشكە ئورۇنلاشتۇراتتى.

سېمىنارىيە ئى [ر<لات] <مائار> بۇرۇنقى ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتىپى.

سېنارىيە ئى [ر<ئىتال] كىنوچىلىقتا فىلىم ئىشلەش ئۈچۈن ئاساس بولىدىغان بەدىئىي ئەسەر: كىنو سېنارىيەسى.

سېنارىيەچى ئى. سېنارىيە يازىدىغان كىشى ياكى ئەدەب، سېنارىيە يازغۇچىسى : — مەن تېلېۋىزىيە سېنارىيەچىسى ۋە رېژىسسورى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، ئۆمەك بىلەن بىرگە جۇڭگو شىنجاڭغا بارغان، تۇرپاندىكى بۈيلۇق ناھايىتى چىرايلىق ئىكەن، كارىز مېنى ھەيران قالدۇردى، — دېدى ھۈسەين.

سېنارىيەلەشتۈرمەك پ. رومان، ھېكايە ۋە باشقا ئەسەرلەرنى سېنارىيە تەلىپىگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ ئۆزگەرتمەك، سېنارىيە شەكلىگە كەلتۈرمەك: رومانىنى سېنارىيەلەشتۈرمەك. ھېكايىنى سېنارىيەلەشتۈرمەك.

سېنارىيەلەشتۈرۈلمەك «سېنارىيەلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئەسەر سېنارىيەلەشتۈرۈلدى.

سېنتەبىر ئى [ر<لات] ① قەدىمكى رىم خىرىستىيانچىلىرىنىڭ كاتىباشلىرىدىن بىرىنىڭ نامى . ئۇ مىلادىيە كالېندارىنى تۈزۈشكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن بۇ ئاي شۇنىڭ نامىدا ئاتالغان. ② مىلادىيە يىلى ھېسابى بويىچە توققۇزىنچى ئاي.

سېنتىر ئى [ر<لات <گىرېك] <تەن> ژاسكېتبول، پۇتبول قاتارلىق توپ مۇسابىقىلىرىدە ئوتتۇرىدا ئويناىدىغان ھۇجۇمچى.

سېنتنېر مىق [ر<لات] خەلقئارا بىرلىك سىستېمىسىدىكى 100 كىلوگرامغا تەڭ بولغان ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى.

سېنتەمبىرنتالىزم ئى [ر<فىران] <ئەد> 18 - ئەسىردىن كېيىنكى ياۋروپا بۇرژۇئا ئاقارتىش ھەرىكىتى جەريانىدا مەيدانغا كەلگەن بىر خىل ئەدەبىيات - سەنئەت ئىدىيەۋى ئېقىمى. ئۇنىڭدا ئېچكى ھەرىكەت، تەبىئەت مەنزىرىسى، ھېسسىيات ۋە ئىندىۋىدۇئاللىق بىلەن شەخسىنىڭ روھىي ھالىتى قاتارلىقلارنى تەسۋىرلەش تەكىتلىنىدۇ.

سېنكا ئى [ر] گەزمال، كىيىم - كېچەك قاتارلىقلارنى بوياش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان كۆكۈچ بوياق: ئۆينى ھاكلىغاندا، چىلىغان ھاكقا ئازراق سېنكا ئارىلاشتۇرۇۋەتسە ھاك ھاۋا رەڭگە ئايلىنىپ، ئۆينى بەك ئاچىدۇ.

سېھىر ئى [ئە] ئەپسۇن، جادۇ: سېھىر قىلماق. سېھىرنى قايتۇرماق.

سېھىرچى ئى . سېھىر قىلغۇچى ، سېھىرگەر.

سېھىرگەر [ئە + پ] ① ئى. سېھىر قىلغۇچى كىشى، سېھىرچى، ئەپسۇنچى، جادۇگەر. ② سۈپ. كۆچمە. مەھلىيا قىلىدىغان، كىشىنى ئۆزىگە تارتىدىغان: بۇ چاغ، بۇ ۋادىنىڭ كىشى قەلبىنى ئىختىيارسىز تارتىدىغان ئەڭ سېھىرگەر، ئەڭ گۈزەل چاغلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

سېھىرگەرلىك ئى ① سېھىر قىلىش ئىشى: سېھىرگەرلىك قىلماق. ② سېھىرگەرلەرگە خاس خاراكتېر؛ ئالدامچىلىق: ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئېچكىرىسىدە قانداقتۇر بىر سېھىرگەرلىكنىڭ ئالامەتلىرى يوشۇرۇنۇپ تۇرىدۇ.

سېھىرلەشمەك «سېھىرلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سېھىرلەندۈرمەك «سېھىرلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ناخشىلارنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى، تەمبۇر ۋە دۇتارنىڭ جارانگلىق ساداسى ئورمان قوشلىرىنىمۇ سېھىرلەندۈرۈپ قويغاندەك، ئەتراپ تىمتاس ئىدى. ھەتتا يورۇقلىق دەريالىرىنىڭ سۈلىرىمۇ ئۆزئىدا توختاپ ئاڭلاۋاتقاندەك، نەشارىلداش، نە شارقىراش ئاڭلانمايتتى.

سېھىرلەنمەك «سېھىرلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇ سېھىرلەنگەن ئادەمدەك ياريادىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى.

سېھىرلىك سۈپ ① سېھىر قىلىنغان، سېھىرلەنگەن:

سېھرلىك كالتەك. ② سېھرىي كۆچكە ئىگە، سېھرلەيدىغان، مەپتۇن قىلىدىغان: ئەسەت ئۇنىڭ ئەينى يىللاردىكى سېھرلىك، لېكىن ساددا كۆزلىرىگە قارىدى.

سېھرلىمەك پ ① سېھىر قىلماق، سېھىر بىلەن كۆز باغلىماق: سېھرلەپ قويماق. ② كۆچمە. ئەس - ھوشىنى ئېلىپ قويماق، مەپتۇن قىلماق: قىز يىگىتنى سېھرلىۋاپتۇ.

سېھرىي سۈپ [ئە] كىشىنىڭ ئەقلى - ھوشىنى ئالىدىغان، جەلپ قىلىدىغان؛ سىرلىق: سېھرىي كۈچ.

سېئولىت ئى [ر<گېرمك] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى ئالىيۇمىنىلىق ناترىي سىلىكات ياكى كالتسىي سىلىكات. كۆپىنچە قاتتىق سۇنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سېۋەپخانا ئى. دىيال. مۇنچا.

سېۋەت ئى [پ] ئىچىگە بىرنەرسە سېلىش ئۈچۈن، چۆتىق، سىم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەردىن توقۇلىدىغان ئەسۋاب.

سېۋەتچى ئى. سېۋەت توقۇيدىغان ۋە ساتىدىغان كىشى: سېۋەتچى بوۋاي.

سېۋەتچىلىك ئى. سېۋەت توقۇش، سېتىش ئىشى، كەسپى: ئۇ سېۋەتچىلىك كەسپىنى بىر كۈنمۇ تاشلىمايۋ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئارىسال ۋاقىتلىرىدا نەۋرە - چەۋرە، ئۇرۇق - تۇغقىنىغا سېۋەت توقۇش ھۈنىرىنى پىششىق ئۆگەتتى.

سېۋەتلەپ رەۋ. سېۋەتكە قاچىلاپ، سېۋەتكە تولدۇرۇپ، سېۋەتتى بىلەن: سېۋەتلەپ توشۇماق.

سېيالكا ئى [ر] <دېھ> يەرگە ئۇرۇق سالىدىغان ماشىنا.

سېيالكىچى ئى. سېيالكا ھەيدىگۈچى، باشقۇرغۇچى كىشى: ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە قوش ھەيدىگەن، سېيالكىچى بولغان، نومۇر خاتىرىلىگۈچىمۇ بولۇپ ئىشلىگەن.

سېيسمولوگىيە ئى [ر<گېرمك] يەر تەۋرەش ۋە ئۇنىڭغا ئائىت ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

سېپا ئى. دىيال. بەلگە، ئالامەت، نىشان.

سېپار ئى [پ] قەدىمكى ۋاقىتلاردا ئوق، نەيزە، قىلىچ قاتارلىقلارنىڭ زەربىسىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن بىر خىل ئەسلىھە؛ قالقان.

سېپارگەر ئى. سېپارنى ئىشلەتكۈچى، سېپار ئىشلىتىدىغان ئادەم.

سېپارگەرلىك ئى. سېپارنى ئەپچىل ۋە چاققان ئىشلىتىش، سېپار تۈتۈپ ئېلىشىش ئىشى: مەن بىر پادىشاھنىڭ نۆۋكەرى بولۇپ، ئىشىم سېپارگەرلىك ئىدى.

سېپارى ئى [ر] <بوت> ① پالما ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. مېۋىسىنى يېگىلى ھەم دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ھەزىم قىلىشقا يارىدىم بېرىدۇ ۋە مەددە قۇرتىنى چۈشۈرۈش رولىنى ئويناىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

سپاھ (سپاھى) ئى [پ] خان، پادىشاھ ياكى ئەمىرلەرنىڭ ئوردا، سارايلىرىدا خىزمەت قىلغان ئەمەلدار: ھازىر ئوردىدىكى ئەلەمىي - قەلەمىي سپاھلارنىڭ كۆپىنچىسى مەككار - خىيانەتچىلەر، ئۇلار خاننى ئاپىللىقتا قويۇۋاتىدۇ.

سپاھلىق ئى. سپاھلار قىلىدىغان ئىش، ھەرىكەت.

سپايە سۈپ [پ] تەمكىن، ئېغىر - بېسىق، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان؛ كەمتەر، مۇلايىم: سپايە ئادەم.

سپايىگەر سۈپ [پ] ئۆزىنى گەپ - سۆز ۋە ھەرىكەتلەردە ئېغىر - بېسىق، سپايە قىلىپ كۆرسىتىدىغان: ئۇ سپايىگەر بۇ زالىمنىڭ چۈمپەردىسىنى ھېچ يۇز - خاتىر قىلماستىن يىرتىپ تاشلىغان.

سپايىگەرلىك ئى. ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش؛ ئېغىر - بېسىقلىق، تەمكىنلىك؛ مۇلايىملىق: ئۇنىڭ مىجەزىدە ئانچە - مۇنچە سپايىگەرلىك پەيدا بولغان بولسىمۇ، يەنىلا شۇ بۇرۇنقى ئەلگە تونۇش مال بولۇپ قالغان داڭلىق «گا سلىك» ئىدى.

سپايىلەشمەك پ. ھەرىكىتى، گەپ - سۆزلىرى ۋە مۇئامىلىسى سىلىق بولماق؛ سپايە ھالەتكە كەلمەك؛ سپايە بولماق: ئۇ بىرئاز سپايىلەشتى.

سپايىلىك ئى. سپايە ھالەت: سپايىلىك بىلەن سورىماق.

سپەر ئى. دىيال. قالقان.

سپەنچى ئى. ئىنچىكە قوۋۇرغىنىڭ گۆشى.

سپىتا سۈپ [پ] ① نېپىز، قېلىن ئەمەس، يۇپقا: سپىتا قاتلانغان خەت. ② سىلىق، چىرايلىق: سپىتا ھۈنەر قىلىدىغان ئادەم.

سپىتلىق ئى. سپىتا بولغان خۇسۇسىيەت.

سپۇك ئى. دىيال. ياغاچ قاتارلىقلارنى كېسىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان چىشلىق تۆمۇر ئەسۋاب؛ ھەرە.

سىتەم ئى [پ] جەبىر، جاپا، زۇلۇم؛ مۇشكۈللۈك، ئېغىر - چىلىق: سىنىڭ سىتەم زۇلمۇڭدىن، پۈتۈن بولماي نېنىمىز، يۇرتنى تاشلاپ كەتتۇققۇ؟ مۇشۇ چۆلگە يەتتۇققۇ؟

سىتەمكار ئى [پ] ① كىشىگە جەبىر - زۇلۇم سالغۇچى؛ ئەزگۈچى، زالىم: دەر ئىدى ئۆتمۈش سىتەمكارلار سېنى ئەيلەپ مازاق: «ساز بولامدۇ بۇ قەلەندەرلەر كۆتۈرگەن بەش قۇلاق؟» // سىتەمكار زامان. ② كۆچمە. كىشىنى ئىشق ئوتىغا مۇپتىلا قىلغۇچى، نازۇكە - رەشمىلىرى بىلەن كۆيدۈرگۈچى: ئەرزىگەيمۇ نالىشىم ئول كۆزى خۇمار ئالىدىدا. يۇزى گۈل، سۆزى شېكەر، شوخ سىتەمكار ئالىدىدا. // سىتەمكار يار.

سىتەمكەش ئى [پ] جەبىر - زۇلۇم سالغۇچى، ئازابلىغۇچى، زالىم.

سترول ئى [ر<لات] <خىم> ئورگانىك بىرىكمە. مولېكۇلا فورمۇلاسى $C_6H_5CH=CH_2$. ئۇ رەڭسىز ھەم پۇراقلىق سۇيۇقلۇق بولۇپ، سىنتېتىك كاۇچۇك ۋە سۇلياۋ قاتارلىقلارنى ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

ستوپلازما ئى [ر<گېرمك] <بىيول> ھۈجەيرىنىڭ تەركىبىي قىسمىلىرىدىن بىرى. ئۇ بىر خىل رەڭسىز، سۈزۈك مادىدىن ئىبارەت.

ستولوگىيە ئى [ر<گېرمك] <بىيول> بىيولوگىيەنىڭ ھۈجەيرىلەرنىڭ تۈزۈلۈشى، ھەرىكىتى، يېتىلىشى، كۆپىيىشى ۋە ھۈجەيرە تەركىبىي قىسمىلىرىنىڭ رولى ھەم خىمىيەۋى خۇسۇسىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر تارمىقى.

سجاق ئى. دىيال. سىزىق، جىجىق.

سجىل رەۋ. ئۇزلۇكسىز، ئۇزۇلمەي ياكى بىر - بىرىگە ئۇلاشقان ھالدا؛ ئارقىمۇئارقا، داۋاملىق: سجىل ماڭماق.

سجىللىق ئى ① ئۇزۇلمەي داۋاملىشىدىغان ھالەت: سىياسەتنىڭ مۇقىملىقى ۋە سجىللىقى ساقلاپ قېلىنىدۇ. ② <فىز> جىسىملارنىڭ سىرتقى تەسىرگە قارتا قارشىلىق قىلىش ئىقتىدارى، كۇچىنىشى. ③ <فىز> تەسىر كۇچىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ۋە ئاۋاز، نۇر، ئېلېكتىر ھەم ماگنىت قاتارلىقلارنىڭ كۇچلۇك - ئاجىزلىقى. ④ <ئىق> ئىش، ئەمگەك قاتارلىقلارنىڭ جىددىيلىك دەرىجىسى، بەلگىلىك ۋاقىت ئىچىدىكى ئەمگەك كۇچىنىڭ سەرپ قىلىنىش دەرىجىسى: ئەمگەك سجىللىقى.

سجىماق پ. دىيال. جىجىماق.

سدىر ئى. كونا. ۋاڭلىق تۇرۇمدە ئىگىسىز يەرلەرنى ۋاڭ تەرىپىدىن ئىجارىگە بېرىپ، ئىجارە ھەققىنى يىغىش، باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولغان كىشى.

سىر I تەق. بەدەننىڭ مەلۇم قىسمىنىڭ مەلۇم بىر تەسىر تۇپەيلىدىن يېڭىنە سانجىغاندەك بىر خىل ئاغرىش ھالىتى.

سىر II ئى [ئە] ① باشقىلاردىن مەخپىي تۇتۇلىدىغان، ئۆزىگىلا مەلۇم، ئۆزگىلەرگە نامەلۇم بولغان ئىش - ھەرىكەت، نەرسە؛ مەخپىيەتلىك: دوست بول سىرىنى بىلىپ (ماقال). ② تېخنىكىلىمغان، ئېنىقلانمىغان، ئىنسانىيەت تېخى بىلىپ يېتەلمىگەن نەرسە، خۇسۇسىيەت، ئالاھىدىلىك: ئاشۇ قۇملۇقلارنىڭ ئاستىدا دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ سىرىنى ئاچىدىغان ئالتۇن ئاچقۇچلار كۆمۈلۈپ ياتىدۇ.

سىر III ئى. مىنېرال بويياق، ئەلپىماي ۋە سىمولا قاتارلىقلاردىن ئىشلىنىدىغان، نەرسىلەر يۈزىگە سۈركەش ئارقىلىق چىرىشتىن مۇداپىئەلەنگىلى ۋە پارقىراقلىقىنى ئاشۇرغىلى بولىدىغان بىر خىل بويياق.

سىرنىڭ چۈشۈپ كېتىمدۇ؟ «ئۇپراپ، كىچىكلەپ كېتەمسەن؟» دېگەن مەنىدىكى ئەيىبلەش سۆزى: قاراپ تۇرماي ئالەكەتمەننى، ئازراق ئەمگەك قىلغانغا سىرنىڭ چۈشۈپ كېتەمدۇ؟

سىرات ئى [ئە] <دىن > پۇلسىرات: سىرات كۆۋرۈكى.

سىراج I ئى <بىن > ← **سىراج تام.**

سىراج تام <بىن> ئۆگزىلەرنى قاشالاش ياكى بىر - بىرىدىن ئايرىش مەقسىتىدە خىشنى يانتۇ قىلىپ قويۇرۇلىدىغان تار ھەم پاكاررات تام.

سىراج II ئى. جىگدە يېلىمى بىلەن ئوت ئۇرۇقىدىن ياسالغان شىلىم، مۇلغۇي.

سىر - ئەسرار ھەممە سىرلار، مەخپىيەتلىكلەر: گەرچە بۇ نەرسىلەر ئۇنى ئاجايىپ ھەيران قالدۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ بۇنىڭ سىر - ئەسرارلىرى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمىدى.

سىرپا ئى. يالاڭغىداق كىيىۋالىدىغان بىر خىل كەش: دۇاننىڭ ئۇچىسىدا ھەرخىل لاتىلار بىلەن قۇراقلىنىپ تىكىلىپ ئۇزۇن يىل كىيىلگەن، ئۇ يەر - بۇ يەرلىرى يىرتىلغان، ئىنتايىن كىرلىشىپ كەتكەن جەندە، پۈتىدا ئاقىرىپ كەتكەن سىرپا بار ئىدى.

سىرت ئى ① ئۆي، ھويلا قاتارلىق مەلۇم قورشاۋدىكى دائىرىنىڭ تاشقىرىسى، تالا، تالا - تۈز: ئۆي سىرتى. مەھەللە سىرتى. شەھەر سىرتى. ② ئۆزى تۇرۇۋاتقان جايدىن باشقا چەت، ياقا جاي: سىرتقا چىقماق. ③ چەت دۆلەت، چەت ئەل: سىرتقا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش. ④ مەلۇم گۇرۇپپا ياكى ئۇيۇشما، تەشكىلات قاتارلىقلارنىڭ ئىچىگە كىرمىگەن، قارىمىقىدا بولمىغان ئادەم ۋە باشقىلار: پارتىيە سىرتىدىكى زاتلار. ⑤ ئەتراپتىكى مۇھىت، بوشلۇق (ئادەمگە نىسبەتەن): ئۇنىنى سىرتقا چىقارماق. ⑥ بىرەر نەرسىنىڭ تاشقى يۈزى، كۆرۈنۈشى، قىياپىتى: كىتابنىڭ سىرتى. ⑦ <مات> جىسىم گىرۇپكى ياكى بوشلۇقتىكى ئەگرى سىزىقنىڭ بەلگىلىك شەرت بويىچە ھەرىكەتلىنىش تراېكتورىيەسى. مەسىلەن، شار سىرتى. سىلىندىر سىرتى قاتارلىقلارغا ئوخشاش. ⑧ قوي، كالا قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ ئومۇرتقا قىسمى: سىرت گۆشى. ⑨ چىقىش كېلىشتىكى سۆزلەر بىلەن بىرگە كېلىپ «باشقا»، «تاشقىرى» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ يۇقىرىقى مەزمۇنلارغا ئىگە بولۇشتىن سىرت، تېخىمۇ كەڭ بىر مەنىگە، يەنى ئىلىم - پەن بىلەن ئۆزىنى قورالاندۇرۇش دېگەن مەنىگىمۇ ئىگە.

سىرتاردۇش ئى <تارىخ> قەدىمكى تۈركىلەرنىڭ بىر قەبىلىسىنىڭ نامى.

سىرتتىن رەۋ ① تاشقى يۈزىدىن، بىر چېتىدىن، تېشىدىن: سىرتتىن ئۇرۇنغان چەمبەر. سىرتتىن ئۇرۇنغان كۆپ تەرەپلىك. ② تاشقى كۆرۈنۈشىگە قارىغاندا، ئەپتىدىن، زاھىرەن: ئۇ سىرتتىن باتۇرەدەك كۆرۈنگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ناھايىتى توخۇ يۈرەك بىرنەمە ئىدى. ③ غايىبانە: بىز سىرتتىن تونۇشمىز. ④ غەيرىي رەسمىي ئەزا ياكى ۋەكىل سۈپىتىدە: سىرتتىن قاتناشماق. سىرتتىن ئاڭلىماق. ⑤ ئوقۇش يۇرتىغا قاتنىمايدىغان: سىرتتىن ئوقۇش. ⑥ ئۆزى يوق يەردە، ئۆزىگە بىلدۈرمەي، ئارقىسىدىن: مېنى سىرتىمدىن ئەزا قىلىپ قويغانكەن.

سىرتقى سۈپ ① تاشقى، سىرت تەرىپىدىكى؛ سىرت تەرەپكە جايلاشقان، سىرت تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان: ئۇ بۇ شەخسنى پەقەت سىرتقى قىياپىتىدىنلا بىلەتتى. ② كۆچمە. باشقا، بۆلەك (ۋاقىت ھەققىدە): سىزنىڭ ئىشتىن سىرتقى چاغلاردا ئىسكىرىپكا مەشىق قىلىشىڭىز، سەنئەتنى سۆيگەنلىكىڭىز.

سىرتلاشماق ① «سىرتلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② سىرتقى تۈس ئالماق؛ چەتلىمەك: گېگىل تارىخ ھەققىدە توختالغاندا: «تارىخ مۇئەييەن زامان ئىچىدە سىرتلاشقان روھ» دېگەندى.

سىرتلان ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. سىرتقى شەكلى ئىتقا ئوخشايدۇ.

سىرتلىماق پ. سويۇلغان پۈتۈن قوينى بەل ئومۇرتقىسى بويلاپ تەڭ ئىككىگە بۆلمەك.

سىرتماق ئى ① ئارغامچا ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ئۇچ تەرىپىدىن يۇمىلاق ھەم سىيرىلىدىغان قىلىپ چىگىپ تەييارلانغان، مەلۇم بىر نەرسە ھالقا ئىچىگە كىرگەندە، يەنە بىر ئۇچىدىن تارتسا، شۇ نەرسە بوغۇلۇپ قالىدىغان قۇرۇلما. ② كۆچمە. تۈزاق، يامان نىيەت، يامان مەقسەت بىلەن كولانغان ئورا: مەخسۇت بەگ بۇ سىرتماققا چۈشۈرۈۋالدىمۇ، بولدى! ③ كۆچمە. ئاسارەت، ئىسكەنجە، زۇلۇم: مۇستەملىكىچىلىك سىرتىمقى ئۇلارنى مىدىرلىيالماس قىلىپ قويدى.

سرتماقلانماق «سرتماقلىق» پەيدا قىلىنماق مەجھۇل دەرىجىسى.
سرتماقلىق پ. سرتمىقى بار، سرتماق سېلىنغان.
سرتماقلىماق پ. سرتماققا كىرگۈزۈپ، سرتماق بىلەن بوغۇپ تۇتماق، سرتماق سالماق.
سرتىق ئى. ئۇچۇر، خەۋەر، ئىز - دېرەك: ئۇنىڭ تېخىچە سرتىقى يوق تۇرىدۇ.
سرتىقچى ئى. خەۋەرچى.
سىرچى ئى. ئۆي جاھازلىرى قاتارلىق نەرسىلەرنى سىرلايدىغان ئادەم.
سىرچىلىق ئى. ئۆي جاھازلىرى قاتارلىق نەرسىلەرنى سىرلاش ئىشى، سىرلاش كەسپى: تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئەجدادلىرىمىز بويىاقچىلىقنىڭ بىر تۈرى بولغان سىرچىلىق، بىناكارلىق ئىشلىرىغىمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن.
سىرداش ① ئى. ئۆزئارا سىردىشىدىغان، كۆڭۈلدىكى سىرلىرىنى، دەردى - ئەلەم ياكى ئارزۇ - ئۇمىد، ھېس - تۇيغۇ - لىرىنى دېيىشىدىغان كىشىلەر؛ دوست، ئاغىنە. ② سۆپ. كۆڭۈلدىكى سىرلىرىنى ئۆزئارا دېيىشىدىغان؛ بىر - بىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرى ۋە سىرلىرىنى بىلىشىدىغان، ناھايىتى يېقىن: ئەتىسى مەلىكە بىرقانچە سىرداش ئادەملىرىنى ئېلىپ چايغا كەپتۇ.
سىرداشلىق ئى. يېقىنچىلىق: ئۇ ماڭا سىرداشلىق قىلىپ غېمىمنى خېلى يېنىكلەتتى.
سىرداشماق پ. ئۆزئارا كۆڭۈل سىرلىرىنى ئېيتىشىپ پاراڭلاشماق، مۇڭداشماق: ئۆزئارا سىرداشماق.
سىرغا ئى. قۇلاققا سالىدىغان ھالقا.
سىرغانچۇق ئى. سىيرىلىپ قولدا توختىمايدىغان، تۇتقىلى بولمايدىغان سىلىق نەرسە؛ تۇتۇق بەرمەيدىغان ئادەم.
سىرغىتماق «سىرغىماق» پەيدا قىلىنماق مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ كىچىك بىر ئەسكى ماي قاچىسىغا كونا مايلارنى سىرغىتۇۋېلىپ، بىر تەرەپ چاق ئوقىنى پاكىز تازىلىدى.
سىرغىشماق «سىرغىماق» پەيدا قىلىنماق ئۆمۈلۈك دەرىجىسى: توغان ئاستىغا بېسىلغان ئوتلار ئارىسىدىن سىرغىشىپ چىقىۋاتقان سۇلار خېلى يەرگىچە بارغانىدى.
سىرغىلىق ئى. قۇلاقنىڭ پەست قىسمىدىكى ھالقا تاقىلىدىغان يۇمشاق يېرى.
سىرغىم ئى <سۇ> يامغۇر سۇيىنىڭ پارلىنىپ، سىڭىپ ۋە توسۇلۇپ قالغاندىن كېيىنكى قىسمىنىڭ يەر بىغىرلاپ سىرغىپ ئېقىشى. يەر ئۈستىدىكىسى «يەر سىرغىمى»، يەر ئاستىدىكىسى «يەر ئاستى سىرغىمى» دەپ ئاتىلىدۇ.
سىرغىماق پ ① ئاز - ئازدىن تامچىلاپ ئاقماق، تامچىلىماق، ساقىماق: دېدى دەرەخ: «ۋۇجۇدۇمدىن سىرغىپ چىققان، مۇھەببەتلىك شەربەتلەرنىڭ جەۋھىرىسەن، سەنسىز باھار بېزەلمەيدۇ، ھاياتىمنىڭ باھاسىغا تەڭدىشى يوق شەۋكىتىسەن». * زەيتۇنەمنىڭ كۆز چاناقلىرىدىن چىققان ياش تامچىلىرى مەڭزىنى بويلاپ تۆۋەنگە سىرغىدى. ② سىيرىلماق: تۇتتى قىزنى نەچچە، تۇتتىيۇ ئەما، قوللىرىدىن ئاجرار ئىدى سىرغىپ بېلىقتەك.
سىرقىراتماق «سىرقىرىماق» پەيدا قىلىنماق مەجبۇرىي دەرىجىسى: سېنىڭ ھەربىر قېتىم ماڭا بىچارىلەرچە غەمكىن مۆلدۈرلەپ قارىشىڭ، يۈرىكىمنى ئېچىشتۇرۇپ، گويا ئامبۇر بىلەن قىسقانىدەك سىرقىرىتىپ ئۆتىدۇ.
سىرقىراشماق «سىرقىرىماق» پەيدا قىلىنماق ئۆمۈلۈك دەرىجىسى: شاھنىڭ سۆزى بىلەن تەڭ ئولارنىڭ يۈرەكلىرى سىرقىرىشىپ، پۈت - قوللىرى ماغدۇرسىزلىنىپ، نەپەسلىرى قىيىنلىشىپتۇ.
سىرقىرىماق پ «سىر - سىر» قىلماق، «سىر - سىر» قىلىپ ئاغرىماق: ئۈينىڭ مۆڭگۈزىگە ئۇرسا، تۈيىقى سىرقىرايدۇ (ماقال).
سىركا ئى. تۆمۈرچىلىك دۇكانلىرىنىڭ ئوچىقى.
سىركايە ئى. پىيالە: يېيىلىپ بولدى مايلىق پولۇمۇ، سىركايە ئىچىدىن پۇرقىرايتتى ھور، جوزىنىڭ ئۈستىدە يانماقتا لامپا، بىرىلدى شاكىيۇنىڭ قولىغمۇ سۇ.
سىركە I ئى. پىتىنىڭ تۇخۇمى.
سىركە II ئى [پ] كۆك ئۈزۈم سۈيىنى ئېچىتىپ تەييارلىنىدىغان، پۇرىقى كۈچلۈك بىر خىل سۇيۇقلۇق.
سىركە III ئى. دىيال. ئاچچىقسۇ.
سىركون ئى [ر<لات] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. رەڭگى قوڭۇر سېرىق، قوڭۇر ياكى رەڭسىز. ئالماس پارقىراقلىقىغا ئىگە. قاتتىقلىقى 7 — 8، سىلىشتۇرما ئېغىرلىقى 4 — 7.
سىركونىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Zr(Zirkonium). سىركونىي ۋە تورىينىڭ ماگنىيدىكى قېتىشمىلىرى يېنىك، يۇقىرى تېمپېراتۇرا ۋە چىرىتىشكە چىداملىق بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئۈچۈش ئەسۋابلىرىنىڭ سىرتقى قاپلىرىنى ئىشلىگىلى بولىدۇ.
سىركۇل ئى [ر<لات] چەمبەر، چېرتيوژ، ئىسخىما قاتارلىقلارنى سىزىش ياكى ئولارنى ئولچەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئىككى پۇتلۇق بىر خىل ئەسۋاب، پەركا.
سىركىپياز سۆپ [سىركە + پىياز] تايىنى يوق، ئۇششاق سۆز، ئەڭ ئۇششاق ئەرزىمەس نەرسىلەرنىمۇ ھېسابلاپ، سۆرۈشتۇرۇپ تۇرۇۋالىدىغان: سىركىپياز ئادەم.
سىركىچى I ئى. كۆك ئۈزۈم قاتارلىقلارنىڭ سۈيىدىن سىركە ياسايدىغان ۋە شۇنى ساتىدىغان كىشى: ئۇ بىرىپ سىركىچىدىن سىركە ئەكېلىپتۇ. // — تۆت كوچىدىكى سىركىچى ئايالدىن ئالدىم، — دەپتۇ بالىلارنىڭ بىرى.
سىركىچى II ئى. دىيال. ئاچچىقسۇ ياسايدىغان ۋە ئۇنى ساتىدىغان ئادەم.
سىركىچىلىك ئى. سىركە ياساش ئىشى، كەسپى: ئۇ كۈندىلىك تۇرمۇش ئېھتىياجىنى ئاشۇ سىركىچىلىك قىلىپ تاپقان ئازغىنا كىرىمى بىلەن قامدايدىكەن.
سىرلاتماق «سىرلىماق» پەيدا قىلىنماق مەجبۇرىي دەرىجىسى: پۇلىمىز بولسا بىزمۇ ئىشىك - دېرىزىلەرنى سىرلىتۇۋالساق تولىمۇ ياخشى بولاتتى.
سىرلاشماق «سىرلىماق» پەيدا قىلىنماق ئۆمۈلۈك دەرىجىسى: ئولارنىڭ ھەممىسى ئۆي جاھازلىرىنى سىرلىشىپتۇ.
سىرلاقلىق سۆپ. مەلۇم رەڭدىكى سىر بىلەن سىرلاپ قويۇلغان، سىرلانغان: يامۇلنىڭ ياغاچلىرى قىزىل سىردا سىرلاقلىق. مېنى باققان بەش يايى ئۈرۈمچىدە سولاقلىق.
سىرلانماق «سىرلىماق» پەيدا قىلىنماق مەجھۇل دەرىجىسى: ئەختەمباينىڭ دەرۋازىسى يېشىل سىر بىلەن سىرلانغانىدى.

سىرلىق I سۈپ ① قانداقتۇر بىر سىر يوشۇرۇنغان، مەلۇم سىرى بار، مۆجىزىلىك: سىرلىق قارىماق. ② باشقىلاردىن سىر تۇتۇلغان ياكى باشقىلار بىلىپ قالسا بولمايدىغان؛ مەخپىي، يوشۇرۇن: سىرلىق سۆھبەت. ③ سىرىنى بىلىپ بولغىلى بولمايدىغان؛ ناھايىتى ھەيۋەتلىك: سىرلىق ئادەم.

سىرلىق II سۈپ. سىرلانغان، يۈزىگە تەكشى سىر سۈرتۈلگەن، سىر بىلەن بويالغان: سىرلىساق سىرلىق ئاياق، سىرلىمىساق ئىتقا يالاق (ماقال).

سىرلىقلاشتۇرماق «سىرلىقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شىر ئۇسسۇلى كىيىنچە خانلىق سەلتەنەتىنى سىرلىقلاشتۇرۇش قىيابەتىنى ئالغان.

سىرلىقلاشتۇرۇلماق «سىرلىقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سىرلىقلاشماق پ. سىرلىق تۇس ئالماق، كىشىلەر سىرى ياكى مەخپىيىتىنى ئاسانلىقچە بىلەلمەيدىغان ھالغا كەلمەك: — «پەرىزات خېنىم» مازىرى بارغانچە سىرلىقلاشتى، — دېدى ئېلىقۇل.

سىرلىقلىق ئى. سىرلىق ئىش ـ ھەرىكەت، نەرسە قاتارلىقلار: دۇنيادا ئەمدى سىرلىقلىق مەۋجۇت ئەمەس، مۇقەددەسلىكنى ھېس قىلدۇرىدىغان سىرلىقلىق بولمىغانىكەن، دۇنيادا ئەمدى گۈزەللىكمۇ مەۋجۇت ئەمەس، ھېچ نەرسە بىزنى ئۆزىگە جەلپ قىلالمايدۇ.

سىرلىماق پ. سىر بەرمەك، سىر بىلەن بويىماق: ئىشىك سىرلىماق. دېرىزە سىرلىماق.

سىر ـ ھېكمەت سىر ۋە ھېكمەت: شەھەرگە يېقىن يولىماي، سەھرادىكى دېھقانلىنىڭ غېرىبانە كەپىسىگە ئۇۋا سالىدىغان قارلىغاچتىن سىز نۇرغۇن سىر ـ ھېكمەتلەرنى، ئالەم ۋە ئادەم ماھىيىتىنىڭ مەڭگۈلۈك ئېقىنىنى بايقىيالايسىز.

سىز ئال. كىشىلىك ئالماش II شەخس بىرلىك شەكلىنىڭ سىپايە تۇرى، يەنى «سەن»نىڭ سىپايىلىك بىلەن ئېيتىلىشى.

سىزدۇرماق پ «سىزماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ رەسىمنى چەت ئەلدىن كەلگەن رەسسام دوستۇمغا سىزدۇردۇم.

سىزدۇرۇشماق «سىزدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن رەسسام بىلەن قايتا سۆزلىشىپ، رەسىمنى قايتا سىزدۇرۇشتى.

سىزدۇرۇلماق «سىزدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئېلان رەسىملىرى كۆڭۈلدىكىدەك سىزدۇرۇلدى.

سىزغۇ ئى. كىيىم پىچاندا، رەخت ئۈستىگە سىزىق سىزىش ياكى ئىز چىقىرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇم.

سىزغۇچ ئى. ئەينەك، تۆمۈر، ياغاچ ياكى شۇ قاتارلىق نەرسىلەردىن تۈپتۈز ھەم بەلگىلىك ئۇزۇنلۇقتا ياسالغان، سىزىق سىزغاندا پايدىلىنىدىغان بۇيۇم.

سىزلام ئى. تاناسىل ئەزا كېسەللىكلىرىنىڭ بىر خىلى. ئالامەتلىرى: كېسەلگە گىرىپتار بولغان كىشىنىڭ پات ـ پاتلا سىيگۈسى كېلىدۇ، ئەمما سۈيدۈك بىر ـ ئىككى تېمىمدىن ئارتۇق كەلمەيدۇ ھەم سىيگەندە تاناسىل ئەزا كۆيۈشۈپ قاتتىق ئاغرىپ، ئادەم بەك قىينىلىدۇ.

سىزلەشمەك «سىزلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىنى سىزلىشىپ نوقۇشۇشلىرى ئادەمنىڭ بىرئاز غەدىقىنى كەلتۈرەتتى.

سىزلىمەك پ. قارشى تەرەپنى «سىز» دەپ سۆزلىمەك: غوپۇر ـ ئاخۇن دۇيجاڭنى ھۆرمەت قىلىپ دائىم سىزلەيتتى.

سىزما I ① سۈپ. سىزىلغان، سىزىپ چىقىرىلغان: سىزما سۈرەت. ② ئى. قول بىلەن سىزىپ ئىشلەنگەن رەسىم ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر: قەغەز يۈزىدىكى سىزمىلار ئاددىي كۆرۈنسىمۇ، ھەر ھالدا كىشىگە بەلگىلىك زوق بېرەتتى.

سىزما II ئى. توغان، سۇ تۇرۇبىسى قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ سۇ ئاز ـ ئازدىن سىزىپ چىقىپ تۇرىدىغان يېرىقى.

سىزماق I پ ① سىزىق تارتماق، سىزىق چىقارماق، سىزىق پەيدا قىلماق: ئەنۋەر ئۆزى ئاستىغا سىزىپ قويغان قۇرلارنى ئوقۇشقا باشلىدى. ② سىزىقلار ۋاستىسى بىلەن قەغەز، تاختايغا ئوخشاش نەرسىلەرگە شەكىل چۈشۈرمەك، تەسۋىرلىمەك: ئۇ قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە بېرىپ، قول ھارۋىلىرىنى لايىھەلەپ، ئۇنىڭ چىرتىيوژنىنى سىزدى. ③ كۆچمە. كۆرسەتمەك، كۆرسىتىپ بەرمەك (يول، جەريان، چارە، تەدبىر قاتارلىقلار ھەققىدە): باشقىلار سىزغان يولدا ماڭماق.

سىزماق II پ ① ئاستا، ئاز ـ ئازدىن قىسلىپ، سىرغىپ چىقماق، سىرغىماق: توغان ئاستىدىن سىزىپ چىقىۋاتقان سۇغا ئۇچ كۈنگىچە كىشىلەر دىققەت قىلمىدى. ② كۆچمە. جۈدىمەك، ئورۇقلىماق؛ ھالسىراپ كۈچىدىن كەتمەك: دەردىمەن ئانا ھىجران قايغۇ ـ سىدا پۈچىلىنىپ، كۈندىن ـ كۈنگە سىزىپ قۇرۇپ، تۆيۈقسىز قازا تاپتى.

سىزمىچىلىق ئى. سۈرەت، لايىھە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنى سىزىش ئىشى، كەسپى ياكى سەنئىتى.

سىزمىخانا ئى <بىن> چىرتيوژ سىزىش ئۈچۈن مەخسۇس تەييارلانغان ئۆي.

سىزىشماق «سىزماق I» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئەل ئىچىدىكى كاتتا رەسساملارنىڭ ھەممىسى ئىككى پارچىدىن رەسىم سىزىشىپتۇ.

سىزىق ئى ① يازىدىغان، سىزىدىغان ياكى يۇقىدىغان نەرسىلەر قالدۇرغان ئىنچىكە ئىز: ئۇزۇن سىزىق. قىسقا سىزىق. ② شۇ خىل شەكىلدىكى يول، ئىز؛ قورۇق: رەختنىڭ سىزىقلىرى. قول ئالقىنىنىڭ سىزىقلىرى. ③ <مات> بىر نۇقتىنىڭ خالىغانچە سىلجىشىدىن ھاسىل بولغان گېئومېتىرىيەلىك شەكىل: تۇز سىزىق. ئەگرى سىزىق. گورىزونتال سىزىق. سۇنۇق سىزىق. ④ ئىككى نۇقتىنى تۇتاشتۇرىدىغان ياكى ئومۇمەن مەلۇم نۇقتىلار ئارقىلىق ئۆتكەن قىياسەن لىنىيە: ئېكۇاتور سىزىقى. ئۇپۇق سىزىقى. ⑤ مەلۇم ئىش ياكى نەرسىنىڭ چېگراسى، دائىرىسىنى ئايرىپ كۆرسەتكۈچى چەك؛ بەلگىلىمە: چېگرا سىزىقى. نومۇر سىزىقى. ⑥ كۆچمە. يول؛ پىلان؛ كۆرسەتمە، تاپشۇرۇق: سىزىقتىن چىقماسلىق. ⑦ <تىل> تىنىش بەلگىلىرىدىن بىرى، يەنى رولى ئاساسەن تىرناقىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل ئىزاھ بەلگىسى. كۆپىنچە ئىزاھ، بايان، چەك مەنىلىرىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدۇ. ئادەتتە «—» بەلگىسى ئارقىلىق ئىپادە قىلىنىپ، سىزىقچىدىن ئۇزۇنراق تارتىلىدۇ.

سىزىقچە ئى ① قىسقا سىزىق. ② <تىل> تىنىش بەلگىلەر-

رىدىن بىرى، يەنى يېرىم قوشۇپ يېزىش بەلگىسى. ئاساسەن جۈپ سۆز، قارمۇ قارشى سۆز، تەڭداش سۆزلەر ئارىسىغا، ۋە رەقەم بىلەن ئىپادىلەنگەن دەرىجە سانلاردىن كېيىن قويۇلىدۇ. ئادەتتە « ـ » بەلگىسى بىلەن ئىپادە قىلىنىپ، سىزىقتىن قىسقىراق تارتىلىدۇ.

سىزىقسىز سۈپ. سىزىقى يوق، سىزىق سىزىلمىغان، سىزىق تارتىلمىغان: سىزىقسىز قەغەز. سىزىقسىز كارتۇچكا.

سىزىقلىق سۈپ ① سىزىقى بار، سىزىق سىزىلغان، سىزىق چىقىرىلغان؛ سىزىپ قويۇلغان: بەش سىزىقلىق نوتا. يانتۇسىزىقلىق دەپتەر. * مۇئەللىم ئۆز ئەكسىنىڭ دوسكىغا سىزىقلىق تۇرغاز-لمقىنى خېلى ئۇزۇندىن كېيىن كۆردى. ② <فىز> مەلۇم سىزىق بويلاپ سادىر بولىدىغان: سىزىقلىق كېڭىيىش.

سىزىلماق «سىزماق I» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: رەسىم چوڭ ھەم ئاجايىپ رەڭدار قىلىپ سىزىلغانىدى.

سىزىندى سۈپ. ئاستا، ئاز ـ ئازدىن قىسىلىپ، سىزىپ چىققان، سىرغىغان: ئۇلار تۆز كۆلىدىن ئۆتكەندىن كېيىن بىر زامانلاردا تولۇپ ئاققان، ئەمدىلىكتە سىزىندى سۇلار ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئايلىنىپ ئاقىدىغان ئاچىيار ئېقىنىغا يېتىپ كېلىشتى.

سىستېما ئى [ر<گىرىك] ① تەركىبىي قىسىملارنىڭ ئۆزئارا ئورگانىك باغلىنىپ، پىلانلىق رەۋىشتە جايلىشىشىغا ئاساسلانغان تەرتىپ: ماددا سىستېمىسى. تىل سىستېمىسى. ② ئوخشاش تېپتىكى شەيئىلەرنىڭ مەلۇم مۇناسىۋەتتە تەشكىللىنىشى ئارقىلىق شەكىللەنگەن پۈتۈنلۈك. ③ <بىيول> كىلاسسىفىكاتسىيە. ④ <پەلس> بىرەر تەلىماتقا ئاساس بولىدىغان قائىدىلەر، كۆز قاراشلار ۋە پىرىنسىپلار يىغىندىسى. ⑤ بىرەر ئىشنىڭ مېتودلىرى ۋە تەرتىپ ـ ئۇسۇللىرىنىڭ يىغىندىسى: داۋالاش سىستېمىسى. ⑥ ئومۇمىي بەلگىلىرىگە قاراپ بىرلەشتۈرۈلگەن ئېلېمېنتلار، بىرلىكلەر گۇرۇپپىسى: ئۆلچەم بىرلىكلىرى سىستېمىسى. ⑦ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك بولغان قىسىملاردىن، ئېلېمېنتلاردىن تەركىب تاپقان پۈتۈنلۈك: قۇياش سىستېمىسى. ⑧ ۋەزىپىلىرىگە قاراپ ياكى تەشكىلىي جەھەتتىن بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ ئۇيۇشقان مۇئەسسەسىلەر يىغىندىسى: خەلق مائارىپى سىستېمىسى. ⑨ بىر مەقسەت ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ئۇسكۇنە، ماشىنا، مېخانىزم ۋە شۇ قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان يىرىك تېخنىكىلىق قۇرۇلما: ئىسستىش سىستېمىسى. ⑩ بىرەر ئىشنى تەشكىل قىلىش ياكى ئەملىگە ئاشۇرۇش فورمىسى: سايلام سىستېمىسى. ⑪ ئىجتىمائىي تۈزۈم، ئىجتىمائىي قۇرۇلۇش فورمىسى: سوتسىيالىستىك سىستېما. ⑫ <گېئول> يەر قاتلاملىرىنىڭ سېرىيەدىن بىر دەرىجە يۇقىرى، گۇرۇپپىدىن بىر دەرىجە تۆۋەن تۇرىدىغان ئاساسىي دەۋر قاتلام بىرلىكى. ⑬ <گېئول>بىر قاتار ئېلېمېنتلارنىڭ مۇقىم بىرلەشكەن گەۋدىسى.

سىستېمىسىز سۈپ. سىستېمىسى يوق، سىستېمىغا چۈشمىگەن، رەتسىز، قالايمىقان: بىمەنە، سىستېمىسىز گەپلەرنى سۆزلەۋەرمەڭ ئەپەندىم، ھازىر سىزنىڭ ئۇنداق سۆزلىرىڭىزنى ئاڭلاشقا ۋاقىت يوق.

سىستېمىسىزلىق ئى. سىستېمىسى بولمىغان، سىستېمىغا چۈشمىگەن ھالەت؛ رەتسىزلىك، قالايمىقانچىلىق.

سىستېمىلاشتۇرماق «سىستېمىلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئۆز ھاياتىدا كۆرگەن ـ بىلگەنلىرى ئاساسىدا ئۆز كۆزقاراشلىرىنى سىستېمىلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ مەشھۇر ئەسىرىنى يېزىپ چىقتى.

سىستېمىلاشتۇرۇلماق «سىستېمىلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سىستېمىلاشماق پ. بەلگىلىك تەرتىپ، قائىدىگە چۈشمەك، سىستېما ھالىتىگە كەلمەك (پىكىر ـ قاراش ياكى مەلۇم ئىش پائالىيەت ھەققىدە) : پەلسەپە ئۆزلاشمۇئۆزلاد پەيلاسوپلارنىڭ پىشىشقىلىشىدىن ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ تېخىمۇ سىستېمىلىشىپ، كېڭىيىپ باردۇ.

سىستېمىلىق سۈپ. مۇئەييەن سىستېمىغا ئاساسلانغان، تەرتىپلىك، قانۇنىيەتلىك: بىز ئۇيغۇرلار ناخشا ـ مۇزىكىغا باي، لېكىن بىزدە تېخى مۇزىكا ئىلمىنى سىستېمىلىق ئۆگەنگەنلەر ناھايىتىمۇ ئاز.

سىغارلىق سۈپ. سىغىدىغان، مۇڭاپىق؛ جايىدا: تەنقىد سەممىي، يوللۇق، ئەقىلگە سىغارلىق بولسۇن.

سىغداشماق «سىغدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ۋاڭغا خام خىيالدا بولغانلار ئالدىغىراق سۇرۇلۇپ، بىر ـ بىرىنى سىغدىشىپ سېپىلغا يېقىنلاشتى.

سىغدالماق ① «سىغدىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چەتكە سىغدالماق. ② «سىغدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئابلەق ئاربىغا كىرىپ ناھايىتى تەستە سىغدىلىپ ئولتۇردى.

سىغدۇرماق «سىغماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دەردنى ئىچىگە سىغدۇرماق.

سىغدۇرۇشچان سۈپ. سىغدۇرۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، سىغدۇرىدىغان: دېھقان مىللەتكە خاس ئاسان ئۆزگەرمەيدىغان، جاھىل، سىغدۇرۇشچان روھىي تەندۇرما، مىللىتىمىز مەدەنىيەت پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈرگەن مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى.

سىغدۇرۇشماق «سىغدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ناۋادا ئۇلارنىڭ ئالدىغا بارساق، ئۇلار بىزنى ئاربىغا ئېلىپ، ئۇ يەردە سىغدۇرۇشارمۇ؟

سىغدۇرۇلماق «سىغدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تۆت كارۋاتلىق بۇ ئۆيگە مىكىبىر جاپادا يەنە بىر كارۋات سىغدۇرۇلۇپ، يېڭى كەلگەن «مېھمان» ئۇچۇن ئورۇن راسلاندى.

سىغدىماق پ. ئىتتىرىپ تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرماق، زىچلاشتۇرماق، قىستىماق: بۇ ساندۇققا سىغدىساڭ خېلى كۆپ كىيىم پاتىدۇ.

سىغماق پ ① مەلۇم بىر دائىرە ئىچىگە ئورۇنلاشماق، جايلاشماق، پاتماق: بەش قول ئېغىزغا سىغماس (ماقال). * ئىككى قىلىچ بىر غىلابقا سىغماس (ماقال). ② مۇڭاپىق، ئۇيغۇن، ماس، لايىق كەلمەك: سۆز قىل سىغار يەرگە، سۇنى سەپ سىكىر يەرگە (ماقال). ③ ياراشماق، ماس كەلمەك (كىيىم ـ كېچەك ھەققىدە): كۆل رەڭ كىيىملەر ساڭا تازا سىغمايدىكەن، ئەڭ ياخشىسى سەن قارا رەڭلىك رەختتىن كىيىسەڭ بولغۇدەك. ④ مەلۇم كىشىلەر توپىي ئىچىدىن ئورۇن ئالماق: ئۇ ئاشۇ مىجەزى بىلەن ھەرقانداق يەرگە بارسا سىغىپ كېتەلەيتتى.

سىغىشتۇرماق «سىغىشماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سغشلىق سۈپ. سغىدىغان، مۇڭاپىق كېلىدىغان؛ يارىشىدىغان، يارىشىملىق: سغشلىق گەپ.

سغشماق ① «سغماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: كەڭ ئېتىزلار ئوخشاپ قالدى دېگۈدەك، دېھقانلارنىڭ داستىخىنى كەڭ بۇگۈن. يېگىت - قىزلار سغشمايدۇ ئېتىزغا، ئەر - ئاياللار ئىش - ئەمگەكتە تەڭ بۇگۈن. ② چىقىشماق، كېلىشمەك، ئوبدان مۇناسىۋەتتە ئۆتمەك: ئۇلار بىلەن سغشىپ ئۆتتۇق.

سغىم ئى. مەلۇم مىقداردىكى نەرسىنى سىغدۇرۇپ كېتەلەيدىغان قابىلىيەت، ئىچكى ھەجىم.

سغىمچان سۈپ. مەلۇم مىقداردىكى نەرسىنى سىغدۇرالايدىغان، بەلگىلىك سىغىمى بار.

سغىمچانلىق ئى. نەرسىلەرنى ئۆز ئىچىگە سىغدۇرۇش ئىقتىدارى، قابىلىيىتى، سىغدۇرۇش دەرىجىسى: ياپىلاقلارنىڭ سىغىمچانلىقىنى تەرتىپ ئاشۇرۇش لازىم.

سفلىس ئى [ر<لات] <تېب> تاناسىل ئەزا كېسەللىكلىرىدىن بىرى. سىفلىس بۇرمىسىمان تەنچىسى تەرىپىدىن قوزغىتىلىدۇ. كۆپىنچە جىنسىي ئالاقىدىن يۇقىدۇ.

سقتۇرماق «سىقماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ، يارىسىنى دوختۇرغا سقتۇردى.

سقتۇرۇشماق « سقتۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سقتۇرۇلماق «سقتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سقماق I پ ① ئوراپ، چاڭگاللاپ تۇتماق؛ قاماپ مۇجۇماق، قىسماق: ئاسىم ئەكبەرنىڭ مۇشتلىرىنى تۇتتى ۋە قاتما ئالقانلىرى بىلەن چىڭ سقتى. ② مۇجۇپ، تولغاپ تەركىبىدىكى سۆيىنى چىقارماق: ھۆل كىيىمنى سقماق. ③ ئورۇنسىز تەلەپ، شەرت ياكى بوھتان قاتارلىقلار بىلەن كىشىگە زۇلۇم كەلتۈرۈپ قىينىماق، ئازابلىماق: چېركىلەر سارايۇەننىڭ ئۆيىنى قورشۇۋېلىپ، «ئۇچقۇن پاقىنى تېپىپ بەر» دەپ سىقتى. ④ بوغۇلماق، قىينىلاشماق: بىردەمدىن بىردەمگە قىستىغان يۆتەل، دەم سقىشلار ئۇنىڭ ئېسىگە ئاللىقانداق يامان ئىشلارنى سالاتتى.

سقىپ سۆيىنى ئىچىدىغان ناھايىتى بېخىل، پىخسىق: ئوك تەرەپ ئائىلىدىكى موماي بولسا، بېخىل، سىقىپ سۆيىنى ئىچىدىغان، كۆرەلمەس، ئىچى يامان، مەككار، كىشىگە شەپقەتسىز باي موماي ئىكەن.

سقماق II ئى. بىر خىل يېمەكلىك. قوناق ئۈندا يۇمشاق خېمىر يۇغۇرۇلۇپ، تەمى تەڭشەلگەن شورپىغا بارماق ئارىلىقلىرىدىن سىقىپ چىقىرىپ، قايىنىتىش ئارقىلىق پىشۇرۇلىدۇ: يومدان دەمدۇ، زاڭ دەمدۇ، سقماق دەمدۇ، ئىشقىلىپ ھەممىسى قوناق ئۈنى بىلەن بولىدىكەن.

سقماق III سۈپ. سىقىپ چىقىرىلىدىغان: سقماق ماي. سقماق دورا.

سقىشماق «سقماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: جىملىق باستى ئارىنى بىردەم، بىر - بىرىگە بېقىشتى كۆزلەر. بىر - بىرىنى سقىشتى قوللار، دىلدا قالدى كۆپلىگەن سۆزلەر.

سقىق ① ئى. سىقىلىش، ئىچى پۇشۇش، قورۇنۇش: بۇ سۆزنى رابىيە قىزمۇ ئىشتتى، غەلىتە بىر سىقىق كۆڭلىگە چۈشتى. ② ئى. باش ئاغرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن پېشانىنى چىمدىپ سىقىشتىن ھاسىل بولغان ئىز: كىم بىلسۇن، ئەينەككە قارىسام پېشانىلىرىمدە ساپلا سىقىق، شۇنىڭ بىلەن سىرتقىمۇ چىقالماي ئولتۇرغانىدىم. ③ سۈپ. سىقىلغان: ئۇ چېكىسى سىقىراق كەلگەن بوۋايمۇ؟

سقىلماق ① «سىقماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: مەن كىرسەم جەمئىيەت سىقىلغان كىر - قاتلارنى يېيىۋاتقانىكەن. ② بىرەر نەرسىدىن ئەيمىنىش، تارتىنىش ياكى بىئەپلىك ھېس قىلىش تۇيغۇسى. روھىي جەھەتتىن قورۇنماق، ئازابلىنىش ھېس قىلماق: يۈرىكى سىقىلاتتى، ئەمما قاتتىقراق نەپەس ئالالمايتتى. كۆڭلى كۆيەتتى، ئەمما ئىسىنى تاشقىرىغا چىقىرالمايتتى.

سقىم ① ئى. قولىنىڭ بارماق ۋە ئالقانلىرىنىڭ بىرەر نەرسىنى چاڭگاللاپ، سىققان ۋاقىتتىكى ھالىتى: باي - شاڭيۈ دەمدۇ، شەنگەن - يايى دەمدۇ، بىز ئۇلارنىڭ ئاچسا ئالقىنىدىكى، يۇمسا سىقىمىدىكى كىشىلەر بولۇپ قالدۇق. ② مىق. ساناق سانىلار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ، سىقىپ ئېلىنغان نەرسىنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر سىقىم بۇغداي، بىر سىقىم توپا. * مېكىيانىنىڭ خىيالى بىر سىقىم تېبرىق (ماقال). ③ ئى. كۆچمە. ئورۇنسىز تەلەپ، شەرت قاتارلىقلار بىلەن سېلىنغان زۇلۇم، ئازاب: ئۇيغۇر خەلقى ئازاب - ئوقۇبەت ۋە جەبىر - زۇلۇم ئىسكەنجىسىدە سىقىلارغا مۇپتىلا قىلىندى.

سقىملاتماق «سىقىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سقىملاشماق «سىقىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بەس - بەس بىلەن ئالتۇنلارنى سىقىملىشىپ يانچۇقلىرىغا سېلىشقا باشلاپتۇ.

سقىملاقلىق سۈپ. سىقىملانغان، سىقىملاپ سىقىم بىلەن تۇتۇلغان: كىچىكئاخۇن بولسا ئالقىنىدا چىڭ سىقىملاقلىق پۇلغا بىر قاراپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ يولىغا كېتىۋەردى. // كەچ سائەت ئون بولاي دېدى، ئانىسىدىن كەلگەن خەت ئۇنىڭ قولىدا يەنىلا سىقىملاقلىق تۇراتتى.

سقىملانماق «سىقىلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ قولىدىكى ھېلىقى ئون تىيىن پۇل تېخىچە سىقىملانغان پېتى تۇراتتى.

سقىملىماق پ. سىقىم ئارىسىغا ئالماق، سىقىم بىلەن تۇتماق: گۈللەيلى يەنە سىقىملاپ تەڭگە ئېلىپ چاچقۇ چاچتى.

سقىندى ئى. سىقىلىش: شۇ سىقىندى ئىچىدە، ئىككىمىز بىرگە ئىدۇق.

سكاندىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتال ئېلېمېنتى. بەلگىسى Sc(Scandium). ئاق ۋە يۇمشاق بولۇپ، ئالاھىدە ئەينەك ۋە يۇقىرى تېمپېراتۇرىغا چىداملىق قېتىشمىلارنى ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ.

سكانىر ئى [ئىنگ] ئوپتىكا، مېخانىكا ۋە ئېلېكترونى بىر گەۋدە قىلغان بىر خىل يۇقىرى پەن - تېخنىكا مەھسۇلاتى، شۇنىڭدەك ھەرخىل شەكىلدىكى سۈرەتلەرنى كومپيۇتېرغا كىرگۈزىدىغان بىر خىل ئەسۋاب.

سكلون ئى [ر <گىرىك] <مېتېئور> ھاۋا قاينىمى.

سكىنمەك پ. دىيال. بەدەنگە ئۇششاق قىزىل ئۆزلەپ كەتمەك.

سگان ئى <ئىرق> 10 - ئەسىردىن باشلاپ سىرتقا كۆچۈپ غەربىي ئاسىيا، شىمالىي ئافرىقا، ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قىتئەلىرىدە سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن شىمالىي ھىندىستان ئاھالىسى. ئۇلار ئاساسەن پال سېلىشقا ۋە ناخشا - ئۇسسۇلغا تايىنىدۇ.

نىپ تىرىكچىلىك قىلىدۇ.

سىگاھ ئى [پ] <مۇز> ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ ئون بىرىنچىسىنىڭ نامى. ئۇ 6 نەغمە، 72 مىسرانى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: سىگاھ مۇقامى.

سىگنال ئى [ر<نېم] ① بىرەر مەلۇمات، بۇيرۇق، خەۋەر ۋە شۇ قاتارلىقلارنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن بېرىلگەن ئاۋاز، شەپە، نۇر، شەرتلىك بەلگە ۋە ئىشارە قاتارلىقلار: ماشىنا سىگنالى. جەڭ سىگنالى. سىگنال چىرىغى. ② ئېلېكتىر زەنجىرىدىكى باشقا بۆلەكلەرنى كونترول قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان توك، توك بېسىمى ياكى رادىيو تارقاتقۇچى ئاپپاراتلىرى تارقاتقان ئېلېكتىر دولقۇنى: رادىيو سىگنالى. ③ كۆچمە. چاقىرىق، ئۇندەش؛ ئاگاھلاندۇرۇش: ئوقۇغۇچىلارنىڭ چوڭ خەتلىك گېزىتى سىزگە نىسبەتەن بىر سىگنال.

سىگنالچى ئى ① <ھەرب> كانايچى. ② ھەر خىل ئەسۋابلار يارىدىمىدە سىگناللارنى يوللىغۇچى خادىم.

سىگناللىق سۈپ. سىگنال بېرىش ئاپپاراتى ئورنىتىلغان، سىگنال ياكى بەلگە بېرەلەيدىغان: سىگناللىق ماشىنا.

سىگىن ئى. ئاچچىق، قىرتاق تەم: تۇزنىڭ سىگنى چىقىپ قاپتۇ.

سىگار ① سۈپ. يان، چەپ؛ بىر تەكشىلىككە تۇز سىزىق بويىچە ئورۇنلاشقان جۈپ نەرسىنىڭ بىرى، تاق: سىگار كۆزىنى قىسماق. ② رەۋ. يانتۇ، ئالچاق، يېنىچە، قىيپاش: ئېشەكنىڭ سىگار مىنمەك.

سىگارپاي سۈپ. تاق، يالغۇز: «مېنىڭ قوش كالام بولسا سىگار-پاي، ئۇنىڭ بىلەن بىرلەشسەم ۋاقتى كەلگەندە ماڭا ئوي يارىدىم قىلىدۇ» دەپمۇ ئويلىغانىدى ئۇ.

سىگەرلىك سۈپ. سىگىدىغان، ھەزىم بولىدىغان، سىگىشلىك: بىنەپ ھەم پاسىق ئىشاندىن سەممىي بىر دېھقان ياخشى. بۇزۇلغان، سېسىغان مايدىن، سىگەرلىك زاغرا نان ياخشى.

سىگدۇرمە ئى ← **شويلا**.

سىگدۇرمەك «سىگمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇنىڭ بۇ كۆلكىسى كۆچلۈك غەزەپنى ئۆزىگە سىگدۇرگەنىدى.

سىگدۇرمىچلىك ئى. يامان نىيەتلىك كىشىلەرنى ئۆز ئارىسىغا سىگدۇرۇش ئىشى، ھەربكىتى: چېگرا ئىچى - سىرتىدىكى دۇشمەن كۆچلەرنىڭ سىگدۇرمىچلىك ۋە بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىدىن قاتتىق مۇداپىئەلىنىپ ۋە ئۇنىڭغا زەربە بېرىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، دۆلەتنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغدايمىز.

سىگدۇرۇشچان سۈپ. سىگدۇرۇش خۇسۇسىيىتى كۆچلۈك، سىگدۇرەلەيدىغان.

سىگدۇرۇشچانلىق ئى. سىگدۇرىدىغان خۇسۇسىيەت.

سىگدۇرۇشمەك «سىگدۇرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

سىگدۇرۇلمەك «سىگدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: جانغا مېھرىك سىگدۇرۇلگەن، بولمىغاي ھەرگىز جۇدا، مەن ئۈچۈن راھەت - پاراغەت — سەن ئۈچۈن بولماق پىدا.

سىگگەن «سىگمەك» پېئىلىنىڭ سۈپەتدىشى: سىگگەن ناننى يېمەك.

سىگگەن ناننى يېمەك كۆرگەن كۈنىگە، ھال - ئوقىتىگە شۈكۈر - قانائەت قىلماق؛ ئارتۇقچە ھەۋەس ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنى دەپ ئۆزىنىڭ تىنچ، خاتىرجەم تۇرمۇ-شىنى بۇزۇشتىن ساقلانماق: قېرىغان چېغىدا ئاجىز جېنىڭنى ئاسراپ، سىگگەن نېنىڭنى يېسەك بولماسمىدى، دەپتۇ پادىشاھ.

سىگمەك پ ① ئاستا - ئاستا سىزىپ ئىچكى قاتلامىلىرىغا ئۆتمەك، ئىچكى قىسمىغا كىرىپ كەتمەك: سۇنىڭ مەلۇم مىقدارىدا يەر ئاستىغا سىڭىپ كېتىدىغانلىقى هەممىمىزگە مەلۇم. ② ھەزىم بولماق، ئاشقازانغا كىرىپ ئۆزلەشمەك: ئاشنى سىگگەندە ماختا، خوتۇننى ئۆلگەندە (ماقال). * سىگمىگەن پولۇدىن سىگگەن ئۇماچ ياخشى (ماقال). ③ كۆچمە. ئاش بولماق، ئەسقاتماق، قۇتىماق: رازى بولسىلا، مالمۇ سىلىگە سىڭسۇن، پۇلمۇ بىزگە. ④ كۆچمە. سەرپ بولماق: دېرىزىلەردە ئېچىلىپ تۇرغان گۈللەرنىڭ هەممىسىگە ئايشەمخانىنىڭ ئەمگىكى سىگگەن. ⑤ ئۆزلەشمەك، ئورناشماق؛ لايىق، مۇۋاپىق دەپ قارالماق، ماس كەلمەك: ئاخىرى ئالمىغا «تۆگە» لەقمىمى سىڭىپ قالدى. ⑥ كۆچمە. ئارىلىشىپ، بىردەك بولۇپ كەتمەك، ئاسسىمىلياتسىيە بولماق: ھازىرقى زامان مىللەتلىرى كۆپلىگەن ئالاقىدار قەبىلىلەر ۋە خەلقلەرنىڭ تارىخىي قوشۇلمىسى ياكى سىڭىشىدىن ھاسىل بولغان.

سىگىر I ئى <ئانات> ← **پەي** II.

سىگىر II ئى. دېيال. بۇرجەك، دوقمۇش.

سىگىرتاش ئى [سىگىر + تاش] گىپىس.

سىگىشلىق سۈپ ① ئاسان ھەزىم بولىدىغان، كىشىگە ئوبدان سىڭىدىغان: سىڭىشلىق تاماق تەييارلاماق. ② مۇۋاپىق، دەل جايىدا قىلىنغان ياكى ئېلىپ بېرىلغان، دەل جايىدا ئىشلەنگەن: سىڭىشلىق گەپ. سىڭىشلىق ئىش. // ئىشنى سىڭىشلىق قىلماق.

سىڭشتۇرمەك «سىڭشمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سىڭشتۇرۇلمەك «سىڭشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شېئىردا «قار»، «چېچەك»، «تۇرنا»، «چىمەن»، «بۇلبۇل» قاتارلىق ھېسسىي ئوبرازلار بىر - بىرىگە شۇنداق تەبىئىي سىڭىشتۇرۇلگەنكى، ھەرگىزمۇ مەنتىقسىزلىك ھېس قىلدۇرمايدۇ.

سىڭشچان سۈپ. ئاسان سىڭىدىغان، ئۆزلىشىدىغان؛ ئۆزلىشىشچان.

سىڭشچانلىق ئى. ئاسان سىڭىدىغان، ئۆزلىشىدىغان خاراكتېر، خۇسۇسىيەت: تىجارەت ۋە سودا - سېتىقتا كاممىللىقى، ئۆز ئىشىغا پۇختىلىقى ۋە سىڭىشچانلىقى، ئالدىن كۆرەرلىكى قاتارلىق ئالامەتلەر ئاتوش ئۇيغۇرلارنىڭ خاراكتېرلەيدىغان تۇپ ئالامەتلەردۇر.

سىڭشمەك ① «سىڭمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بالقىپ تۇرغان تولۇنئاي نۇرىغا چۆمۈلۈپ، بىر - بىرىگە سىڭىشىپ گويا بىر ئادەمدەك بولۇپ قېلىشتى. ② سىڭمەك: ئالىم تېزلا ئۇلارغا سىڭىشىپ كەتتىغۇ؟

سىڭىل ئى ① ئۆزىدىن كىچىك قىز قېرىندىشى. ② ئۆزىدىن كىچىك بولغان قىز ياكى ئاياللارغا قىلىنغان مۇراجىئەتتە قوللىنىلىدۇ: — بۇ سىڭلىمىز بەشكېرەمدىنمۇ؟ — دېدى بوۋاي.

سىڭلىچاق ئى. كىچىك سىڭىل؛ بويىغا يەتمىگەن، نارەسىدە قىز (چوڭلارغا نىسبەتەن).

سىڭىللىق سۈپ. سىڭىلىسى بار، سىڭىلغا ئىگە: دادامنىڭ خۇشاللىقتىن مۇرەمگە ئۇرۇپ «مانا، سىڭىللىق بولدۇڭلار» دەپ كۈلدى.

سىل ئى [ئە] <تېب> ← **تۇبېركۇلىيۇز**.

سلاپ ـ سيپاپ ① سلاپ ۋە سيپاپ، ئېھتىيات بىلەن ھەرىكەت قىلىپ: ئايتىللا تامنى سلاپ ـ سيپاپ تۆر تەرەپكە ماڭدى. ② كۆچمە. ئەپلەپ ـ سەپلەپ، چىرايلىق گەپ ـ سۆزلەر بىلەن، سىلىق مۇئامىلە قىلىپ: راست سۆزنى دېمەي، سلاپ ـ سيپاپ، كۆڭلىنى ياساپ ئوتكۈزۈۋەتسەمۇ بولغانكەن. ③ كۆچمە. ئەركىلىتىپ ئۆز مەيلىگە قويۇپ: بالا دېگەننى ھەددىدىن ئارتۇق سلاپ ـ سيپاپ ئۆگىتىپ قويساڭ، ئۇ كېيىن ئۆزۈڭگە بالا بولىدۇ!

سلاپ ـ سيپلاپ ← **سلاپ ـ سيپاپ.**

سلاتماق «سىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ يامان ئادەم، ئاسانلىقچە ساغرىسىنى سلاتمايدۇ.

سلاشتۇرماق پ. سىلاش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ھەرىكەتلەرنى قىلماق، بىرقۇر سلاپ چىقماق: ئۇ سلاشتۇرۇپ يۇرۇپ ئورەكنىڭ ئاغزىغا كەلدى.

سلاشماق «سىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۇك دەرىجىسى: كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنىڭ ئېتىنى سلىشىپ كۆرۈشكە باشلىدى.

سلانماق «سىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سلانېتس ئى [ر] <گېئول> قەۋەت ـ قەۋەت ھالەتتىكى نېپىز تاختىسىمان مېنېرالاردىن تۈزۈلگەن تاغ جىنسى. ئادەتتە گىدرولېتلارغا تەۋە.

سلاۋيان ئى [ر] <ئىرق> ياۋروپا ۋە ئاسىيادا ياشىغۇچى، تىلى ۋە مەدەنىيىتى بىر ـ بىرىگە يېقىن بولغان خەلقلەر. ئۇلار ئۇچ چوڭ گۇرۇپپىغا، يەنى شەرقىي سلاۋيانلار، غەربىي سلاۋيانلار ۋە جۇنىي سلاۋيانلارغا بۆلۈنىدۇ.

سلاۋيانلاشماق پ. سلاۋيانغا ئۆزگەرمەك: سلاۋيانلىشىش بۇلغارلار ئارىسىدا خرىستىيان دىنىنىڭ تارقىلىشى ئارقىلىق ئەملگە ئاشتى.

سلجتماق «سىلجىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىلىم بۇلىقى قۇرۇپ كەتمەيدۇ. كىشىلەر يەنىلا ئۆزلۈكسىز ئىزدىنىدۇ، قازىدۇ ۋە بىلىشنى ئالغا سلجتىدۇ.

سلجتىشماق «سىلجىتماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۇك دەرىجىسى.

سلجتىلماق «سىلجىتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سلجىشماق «سىلجىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۇك دەرىجىسى: ئىككى تەرەپ سلجىشىپ كەلدى يېقىن، بولامدىكىن ياپىرەي قانلار ئېقىن؟!

سلجىماق پ. ئاستا ـ ئاستا سۈرۈلمەك؛ ئاستا ـ ئاستا قوزغالماق، ئەسلىي ئورنىدىن باشقا تەرەپكە قاراپ يۆتكەلمەك: رازۋېدكىچىلار كەينىگە سلجىپ، قويۇق ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىغا كىرىۋالدى.

سلغايتماق «سىلغايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سلغايتىشماق «سىلغايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆلمۇك دەرىجىسى.

سلغايتىلماق «سىلغايتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سلغايماق پ. سىلىق ھالەتكە كەلمەك، سىلىقلانماق: ئۇنىڭغا قولىنىڭ بارماقلىرى ئاۋۇالقىغا قارىغاندا سلغىيىپ قالغاندەك تۇيۇلدى.

سلكتمەك «سىلكىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سلكشتۇرمەك پ ① سىلكىش ۋە شۇ خىلدىكى ھەرىكەتلەرنى قىلماق، ئۇياق ـ بۇياققا سىلكىمەك: پاتمۇ ئۇنى سىلكىشتۇرۇپ ھوشىغا كەلتۈردى ۋە نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىدى. ② كۆچمە. قوپال مۇئامىلە قىلماق، سەتلىمەك: مېنى سىلكىشتۇرۇپ ھەيدەۋاتقاندا، سىزمۇ بىرەر ئېغىز گەپ قىلىشقا ئېرىندىڭىز.

سلكشلەشمەك «شىلكىشلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلمۇك دەرىجىسى: ئۇستىخېنىمنى ئالالماي ياتار ئىدىم قۇسۇپ قان، ھەيدەپ كەتتى چېرىكلەر سىلكىشلىشىپ شۇ زامان.

سلكىشلىمەك پ ① سىلكىش ۋە شۇ خىلدىكى ھەرىكەتلەرنى قىلماق، قوپال سىلكىمەك: ــ پۇلغا تۇرامسەن، جانغىمۇ؟! ــ غالىب قاۋۇلنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ سىلكىشلىدى. ② كۆچمە. قوپال، نامۇۋاپسىز مۇئامىلىدە بولماق ياكى شۇنداق مۇئامىلە قىلماق، سەتلىمەك: بىر ئېغىز گەپمىنى ئېلىشنى ئۇنتۇپ، سىلكىشلەيسىنا، تېخى؟! بىلەمسەن، سەندەك چىرايلىقنىچۇ، مەندەك سەت خوتۇن تۇغقان!

سلكىشمەك «سىلكىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆلمۇك دەرىجىسى: شاختى شاخلارغا ئورۇپ لىگىشتىپ، ئۇچار بوران قاناتلارنى سىلكىشىپ.

سلكىمەك پ ① كۇچ بىلەن ئۇيان ـ بۇيان ئىتتىرمەك، مىدىرلاتماق، تەۋرەتمەك، پۇلاڭلاتماق: مەخسۇت بەگ تۇيۇقسىز ئېتىلىپ بېرىپ قىزنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىدىن بوغۇپ تۇرۇپ سىلكىدى. ② كۆچمە. سەتلىمەك، قوپال مۇئامىلىدە بولماق، سىلكىشتۇرمەك: بالىنى سىلكىمەك.

سلكىندۇرمەك «سىلكىنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېتىلىپ كەلگەن دولقۇن قېيىقنى قاتتىق سىلكىندۇرۇۋەتتى.

سلكىنمەك ① «سىلكىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: تۆگە سىلكىنسە، ئېشەككە يۈك چىقار (ماقال). ② «سىلكىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: شايى ياغلىقنىڭ ئۇزۇلمەي سىلكىنىشىدىن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي يىغلىۋەتتىم.

سليۇدا ئى <گېئول> ← **چىرىمتال.**

سلوس ئى [ر] ئوت ـ چۆپلەرنى كۆمۈپ، ئېچىتىش ئارقىلىق تەييارلانغان يەم ـ خەشەك. ئۇ ھاۋادىن ئايرىلىپ كاربوكسىل كىسلاتالارنى ھاسىل قىلغاچقا، ئۇزۇنغىچە ساقلىغىلى بولىدۇ ۋە ئوزۇقلۇق تەركىبىنىڭ بۇزۇلۇشىمۇ كەم بولىدۇ.

سلوسخانا ئى. سىلوس تەييارلىنىدىغان ۋە ساقلىنىدىغان جاي ياكى شۇنداق چوڭقۇر ئويمان.

سلۇر ئى [ر<لات] <گېئول> ← **سلۇر دەۋرى.**

سلۇر دەۋرى <گېئول> قەدىمكى ھايات ئېراسىنىڭ ئۇچىنچى دەۋرى. ئۇ تۆۋەنكى، ئوتتۇرا ۋە يۇقىرىقى دېگەن ئۈچ ئەسىرگە بۆلۈنىدۇ. دۆلىتىمىزدە يەر قاتلىمىنىڭ كۆرۈنۈشى مۇشۇ دەۋردە ياخشى بولغانلىقتىن، سلۇر رايونى دەپ ئاتالغان. ئەڭ دەسلەپكى سلۇر دەۋرى ھازىرقى ئوردوۋىك دەۋرى ۋە سلۇر دەۋرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. سلۇر دەۋرى بۇنىڭدىن 440 مىليون يىل بۇرۇن باشلىنىپ، 35 مىليون يىل داۋاملاشقان.

سلۇسار ئى [ر] <ماشىن> بولقا، ئېكەك، ئۇشكە، گىرە ھەم تۆشۈك سىپتىلاش پىچىقى قاتارلىق ئەسۋابلار ئارقىلىق ماشىنا ۋە دېتاللارنى ياساش، قۇراشتۇرۇش ۋە رېمونت قىلىش خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان ئىشچى، تېخنىك.

سلۇسارلىق ئى. ماشىنا ـ ئۈسكۈنىلەرنى قۇراشتۇرۇش، رېمونت قىلىش ئىشى، كەسپى.

سلى I ئال. كىشىلىك ئالماش II شەخس بىرلىك شەكلىنىڭ سىپايە تۇرى: ــ قىزىق ئىكەنلا، ــ دەپتۇ خوتۇنى، ــ سلى

مەنى ئالغىلى ئۇچ ئاي بولدى، مەن سىلىگە تەگكىلىچۇ؟

سلىتسىي ئى [ر<لات] <خىم> مېتاللوئىد ئېلېمېنت. بەلگىسى Si(Silicium) . كۇل رەڭ، شەكىلسىز قاتتىق ماددا ياكى كىرىستال بولۇپ، پارقىرايدۇ ۋە كۆپ خىل ئېلېمېنتلار بىلەن بىرىكەلەيدۇ، يەر پوستىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان. ئادەتتىكى قۇم ساپ بولمىغان سىلىتسىي ئوكسىدىتىن ئىبارەت. كۆپىنچە سىلىتسىيلىق پولات قاتارلىق قېتىشمىلارنى تەييارلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ساپلىق دەرىجىسى يۇقىرى بولغانلىرى يېرىم ئۆتكۈزگۈچ جىسىملارنىڭ ماتېرىيالى ھېسابلىنىدۇ.

سلىتسىيلىق سۈپ. تەركىبىدە سىلىتسىي بولغان، سىلىتسىيغا ئىگە: سىلىتسىيلىق پولات. سىلىتسىيلىق كاۋچۇك.

سلىق ① سۈپ. ھېچقانداق ئەگرى - بۈگرىسى، ئوي - دۆڭى يوق، تەپ - تەكشى: يىلاننىڭ تېشى سىلىق، ئىچى زەھەر (ماقال). * تىراكتور سىلىق يولغا چىققاندىن كېيىن شوپۇر يىگىت رابىخانغا قاراپ كۇلدى ۋە سورىدى: — نەگە بارىدىلا؟ ② سۈپ. يۈزى تېپىلىپ كەتكۇدەك دەرىجىدە تەكشى، تېپىلغاق: سىلىق مۇز. ③ سۈپ. كۆچمە. گەپ - سۆز، ئىش - ھەرىكىتى جايىدا، قوپال ئەمەس، ئەدەپ - ئەخلاقلىق، يېقىشلىق، مۇلايىم: ئەجەبمۇ سىلىق، ئەدەپلىك بالا بوپسەن. ④ رەۋ. كۆچمە. چايقالمايى، سىلكىنمەي، تەكشى بىر خىل رېتىمدا: جىپ ماشىنا سېمونت يولدا سىلىق ماڭماقتا. ⑤ سۈپ. كۆچمە. ناھايىتى چىرايلىق ھەم يارىشىملىق، سىغىشلىق؛ پىشىشىق ھەم كۆركەم: — مۇشۇنى ئالسىلا، — دېدى ئۇ مەسلىھەت بېرىپ، — خۇرۇمى ياخشى، تىكلىشى سىلىق ئىكەن. ⑥ رەۋ. راۋان، توسالغۇسىز، ئۇرۇنمايى: خورما يۇمشاق ھەم تاتلىق بولغاچقا، گالدىن بەكمۇ سىلىق ئۆتىدىكەن.

سلىقدىماق پ ← **سلىقلىماق**.

سلىق - سىپايە سىلىق ۋە سىپايە: ئۇنداق جىددىي پەيتتە سىلىق - سىپايە بولمەن دېگىلى بولمايدۇ.

سلىقلاتماق «سىلىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ياغاچنى رەندىلەپ تېخىمۇ سىلىقلاتتىپ، ئاندىن ئۇنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ماڭدى.

سلىقلاشتۇرماق «سىلىقلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كېيىن ئۇنىڭ «بىرىنچى نۆل» دېگەن لەقەمىنى بالىلار سىلىقلاشتۇرۇپ «بىرىنچى» دەپلا ئاتىشىدىغان بولۇشتى.

سلىقلاشتۇرۇلماق «سىلىقلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ قوپال ھېكايە كېيىنچە سىلىقلاشتۇرۇلۇپ، خېلى ياخشى بىر رېۋايەتكە ئايلانغانمىش.

سلىقلاشماق پ ① سىلىق بولماق، سىلىق ھالەتكە كەلمەك، سىلىقلانماق: سادىقنىڭ قولىدا نەچچە ئونلىغان بازغان، جوتۇلارنىڭ سېپىنىڭ سىلىقلىشىپ ئۇپراپ تۇگىگەنلىكى راست. ② گەپ - سۆز، ئىش - ھەرىكىتى جايىدا، يېقىشلىق بولماق: بوۋاينىڭ ئاۋازى قەھرلىك بولسىمۇ، لېكىن بۇرۇنقىدىن كۆپ سىلىقلىشىپ قالغاندى.

سلىقلانماق «سىلىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: كەتمەن سېپى تولىمۇ سىلىقلىنىپ، قولدا تۇرمۇغۇدەك بولۇپ كەتكەندى.

سلىقلىق ئى. سىلىق، سىپتا ھالەت ياكى شۇنداق خۇسۇسىيەت، ئادەت، كەيپىيات: بۇ ئايال نېمىشقا بۇنداق سىلىقلىق قىلىدۇ؟ باشقا بىر گەپ بولمىسۇن يەنە؟!

سلىقلىماق پ. سىلىق ھالەتكە كەلتۈرمەك، سىلىق قىلماق: ئايال تېببىي ئالىم دېرىزە سىرتىغا قاراپ، ئاۋازىنى ئىمكانقەدەر سىلىقلاپ، يېقىملىق بىر قىياپەتتە سۆز باشلىدى.

سلىكات ئى [ر<لات] <خىم> ← **سلىكاتلار**.

سلىكاتلار ئى <خىم> سىلىكات كىسلاتاسىنىڭ تۇزلىرى. چىرىمتال، دالا ئىشپاتى، ئامفىبول قاتارلىقلارغا ئوخشاش يەر پوستىنى تۇزگۈچى ئاساسىي تەركىب ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ خىمىيەۋى خۇسۇسىيىتى تۇراقلىق، ئوتقا چىداملىق، قاتتىقلىقى يۇقىرى كېلىدۇ. ئادەتتە چىداملىق ماتېرىيال، ئەينەك، فارفور، سېمونت قاتارلىقلار ئۈچۈن خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

سلىك ئى [خەن] <ھەرب> ① بەزى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيەسىدىكى ھەربىي ئىشلارغا ئاساسلىق مەسئۇل بولغۇچى خادىم. ② سىلىكىيۇەن.

سلىكبۇ ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي باشلىقلار ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىدىغان ۋە قىسمىنى ئىدارە قىلىپ تۇرىدىغان ئورگان.

سلىكلىق ئى. سىلىكىغا يۇكلەنگەن خىزمەت، ۋەزىپە، ئىش ياكى ئەمەل.

سلىكىيۇەن ئى [خەن] <ھەرب> جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىدىكى ھەربىي ئىشلار جەھەتتىكى ھەر تەرەپلىمە خىزمەتلەرگە ئاساسلىق مەسئۇل بولغۇچى خادىم. مەسلەن، ھەربىي رايون سىلىكىيۇەنى، بىكتۇەن سىلىكىيۇەنى دېگەنلەرگە ئوخشاش. بەزىدە قىسقارتىلىپ «سىلىك» دەپمۇ ئېيتىلىدۇ.

سلىماق پ ① قولىنىڭ ئالقىنىنى بوش، يۇمشاق تەگكۈزۈپ ئۇيان - بۇيان ھەرىكەتلەندۈرمەك: مەن ئۇنىڭ سۇمبۇل چاچلىرىنى سلايتتىم. ② سىيپىلاپ، تېگىپ ئۆتمەك (شامال قاتارلىقلار ھەققىدە): قار ئۇچقۇنلىرى شەۋكەتنىڭ بويۇن - يۇزلىرىنى يۇمشاققىنا سلايتتى. ③ كۆچمە. ياخشىلىق قىلماق، كۆيۈنۈپ غەمخورلۇق قىلماق، مېھرىبانلىق كۆرسەتمەك: يامان كىشى سىلىغانىنى بىلمەس (ماقال).

سلىندىر ئى [ر<گىرىك] ① <مات> تېگى تۆت بۇلۇڭنىڭ بىر تەرىپىنى ئوق قىلىپ بىر قېتىم ئايلىنىشىدىن ھاسىل بولغان گېئومېتىرىيەلىك شەكىل. ئۇنىڭ ھەجمى ئاساسىنىڭ يۇزى بىلەن ئېگىزلىكىنىڭ كۆپەيتىمىسىگە تەڭ. ② شۇنداق شەكىلدىكى دېتال ياكى بۇيۇم، يەنى ئىچىدىن يانىدىغان دۆنگاتېل ياكى پار ماشىنىسىنىڭ ئىچىدە پورشىن بولىدىغان بۆلىكى.

سىم I ئى ① ئۇزۇن يىپ ياكى چۈشۈق شەكىلدىكى مېتال مەھسۇلات: پولات سىم. توم سىم. // سىم تور. سىم توساق. سىم ئارغامچا. سىم كارىۋات. ② <فىز> ئېلېكتر ياكى تېلېفون لىنىيەسىگە تارتىلىدىغان ئۆتكۈزگۈچ: ئېلېكتر سىمى. ③ <مۇز> مۇزكا ئەسۋابلىرىنىڭ مېتالدىن ئىشلەنگەن تارتىسى، مېتال تار: تەمبۇر سىمى.

سىم تاناب توك - ئېلېكتر، تېلېفون لىنىيەلىرىگە تارتىلىدىغان ئۆتكۈزگۈچ سىم.

سىم II تەق. يامغۇرنىڭ تامچىلاپ، سۈس، ئاستا چۈشۈش ھالىتى.

سىماب ئى [پ] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Hg(Hydrargyrum). كۈمۈش رەڭلىك سۈيۇقلۇق بولۇپ، زەھەر - لىك. ئىچكى يىغىلىش كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك، خىمىيەۋى خۈسۈسىيىتى پاسسىپ. كۆپ خىل مېتاللارنى ئېرىتىپ، سۈيۇق ياكى قاتتىق ھالەتتىكى قېتىشمىلارنى ھاسىل قىلالايدۇ. ئادەتتە دورا، تېرمومېتىر ۋە قان بېسىمىنى ئۆلچەگۈچ قاتارلىقلارنى ياساش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

سىمابلىق سۈپ. تەركىبىدە سىماب بولغان، سىماب قوشۇلغان؛ سىماب قاچىلانغان: سىمابلىق تېرمومېتىر.

سىمبایاۋان [سىم + بایاۋان] <مۇز> دولان مۇقاملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

سىمپاتىك سۈپ [ر] قوشنا ياكى سىمپېتىرىك جايدىكى تەسىرلەرنى سېزىدىغان؛ يانمۇيان تۇرغان، جايلاشقان؛ بىر - بىرىگە يېقىن چېگرادىش: سىمپاتىك نېرۋا.

سىمتاش ئى [سىم + تاش] <گېئول> سىناق تېشى: كۆپ يىللاردىن بۇيان ئالتۇن، كۈمۈش سودىگەرلىرى ئالتۇننى سىمتاشقا سۈركەش ئارقىلىق ئالتۇننىڭ ساپلىقىنى ئۆلچەپ كەلگەن.

سىمتىراش ئى. تاقىلايدىغان ھايۋانلارنىڭ تۈيقىنى كېسىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئورغاق شەكىللىك تىغلىق ئەسۋاب.

سىمسىز سۈپ. سىمى يوق، سىم ئورنىتىلمىغان، سىم تارتىلمىغان: سىمسىز تېلېفون.

سىم - سىم يامغۇرنىڭ تامچىلاپ، سۈس، ئاستا چۈشۈش ھالىتى: سىم - سىم يامغۇر.

سىمفونىيە ئى [ر<گىرىك] ① <مۇز> ئورکېستىر ئورۇنلايدىغان چوڭ تېپتىكى مۇزىكا ئەسىرى. ئادەتتە ئۇ تۆت مۇزىكا بابىدىن تەركىب تاپىدۇ، كۆپ خىل ۋە ئۆزگىرىشى مۇرەككەپ بولغان ئىدىيەۋى ھېسسىياتنى ئىپادىلەيدۇ: بىتخوۋېننىڭ بىرىنچى سىمفونىيەسى. ② كۆچمە. تۇرلۇك - تۇمەن تاۋۇش، رەڭ، ئاھاڭ ۋە شۇ قاتارلىقلارنىڭ بىرىكىپ كەتكەن قوشۇلمىسى: ھايات سىمفونىيەسى. ئەمگەك سىمفونىيەسى.

سىمفونىيەلىك سۈپ. مۇزىكا ئانسامبلىنىڭ ئورۇنلىشىغا مۆلچەرلەنگەن: سىمفونىيەلىك پوزىما.

سىمكار ئى. ھۈنەرۋەنلەرنىڭ ئىشلىگەن ئىشى ئۈچۈن ئالىدىغان ئىش ھەققى، مانجا: ئىشىغا قاراپ تاۋۇقى، ھۈنىرىگە قاراپ سىمكارى (ماقال).

سىملىق سۈپ. سىمى بار، سىم تارتىلغان، سىم ئورنىتىلغان؛ سىمنىڭ يارىدىمىدىن پايدىلىنىلغان: سىملىق رادىيو. سىملىق ئەينەك.

سىمپېتىرىك سۈپ [ر] سىمپېتىرىيە قانۇنىيىتى بويىچە جايلاشقان ياكى ياسالغان؛ سىمپېتىرىيەگە ئىگە بولغان: سىمپېتىرىك ئوق.

سىمپېتىرىيە ئى [ر<گىرىك] ① <ماتە> بىرەر نەرسىنىڭ مەلۇم نۇقتا، سىزىق ياكى تەكشىلىككە نىسبەتەن قارىمۇ - قارشى تەرەپتە جايلاشقان قىسىملىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىق، ماسلىق، ئۇيغۇنلۇق. ② <زوئول> ھايۋانلار تېنىنىڭ ئوخشاش تەرەپلىرىدىكى ئوخشاش تۈزۈلۈش. بۇ خىل ئوخشاش تۈزۈلۈش ئارىسىدىكى كەسمە يۈز «سىمپېتىرىيە يۈزى» ياكى «تەڭلىك يۈزى» دەپىلىدۇ. ئادەتتە ئۇ ئىككى ياقلىق سىمپېتىرىيە، رادىياتسىيەلىك سىمپېتىرىيە ۋە شارسىمان رادىياتسىيەلىك سىمپېتىرىيە دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ. ③ <گېئول> جىسىمنىڭ ئوخشاش قىسمى ئارىسىدىكى قانۇنىيەتلىك تەكرارلىنىش.

سىمولا ئى <خىم> ئىسسىقلىققا يولۇقسا يۇمشايدىغان، ئەۋرىشىملىك خۈسۈسىيەتتىگە ئىگە يۇقىرى مولېكۇلىلىق بىرىكمىلەرنىڭ ئورتاق نامى. سىمولا سۈلياۋ ئىشلەشتىكى مۇھىم خام ئەشيا بولۇپ، ئۇنىڭدىن يەنە سىر، شىلىم ۋە ئىزولياتور ماتېرىياللىرىنى ياسىغىلى بولىدۇ.

سىمۇول ئى [ر<گىرىك] ① <ئەد> ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەردىن بىرى. بۇنىڭدا بىرەر ئىش، نەرسە، ھادىسە قاتارلىقلار شەرتلىك ھالدا شۇلار ئىپادىلەپ بېرىدىغان ياكى ئەسلىتىدىغان تۈرمۇش ھادىسىلىرى، ئۇقۇملار ۋە نەرسىلەرگە بەلگە قىلىنىدۇ ياكى تەققاسلىنىدۇ. مەسىلەن، تاڭ ئېتىشنى ئازادلىققا، تۇننى زۇلۇمغا، بوراننى ئىنقىلابقا بەلگە قىلغانغا ئوخشاش. ② بىرەر غايە، چۈشەنچە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلارنى ئىپادىلەيدىغان، ئەسلىتىدىغان باشقا خىل نەرسە، ھادىسە ياكى شەرتلىك بەلگە: كەپتەر — تىنچلىقنىڭ سىمۇولى.

سىمۇولچىلىق ئى ① <ئەد> سىمۇولىزم. ② <پەلس> بەلگىچىلىك.

سىمۇوللاشتۇرماق «سىمۇوللاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيا ئاھالىلىرى قاناتلىق ئات ئوبرازىدىمۇ قۇياش ئېتىقادىنى سىمۇوللاشتۇرغان.

سىمۇوللاشماق پ. سىمۇول قىلىش ۋاسىتىسى ئارقىلىق بىرەر غايە، چۈشەنچە، ھادىسە ۋە شۇ قاتارلىقلار ئىپادىلەنمەك، ئەسلىتىلمەك: ئۇنىڭدىن بىز يازغۇچىنىڭ ئارزۇ ۋە تارىخنى، مىللەتنىڭ كوللېكتىپ تەجرىبىسىنى، بايلىق پەلسەپىسىنىڭ سىمۇوللاشقان گەۋدىلىرىنى كۆرىمىز.

سىمۇوللۇق سۈپ. سىمۇوللاشتۇرۇلغان، سىمۇول قىلىنغان: سىمۇوللۇق تۇس. سىمۇوللۇق مەنە.

سىمۇولىزم ئى <ئەد> 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا فىرانسىيە ۋە گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە مەيدانغا چىققان ئەدەبىيات - سەنئەت ئېقىملىرى ئىچىدىكى سۈبېيېكتىپ ئىدېئالىزمنى نەزەرىيەۋى ئاساس قىلغان بىر ئاساسىي ئېقىم.

سىمۇولىست ئى [ر <گىرىك] <ئەد> سىمۇولىزمنى ياقلىغۇچى، سىمۇولىزم تەرەپدارى: بىزنىڭ سورۇنىمىز فرانسىيە سىمۇولىستلىرىنىڭ چۈشكۈن، پىغانلىق سورۇنلىرىغا ئوخشاپ كېتەتتى.

سىملداشماق «سىملدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سىملدىماق پ. سىم - سىم قىلماق: شارقىراپ ياغقان يامغۇر يانداپ ئۆتەر، سىملداپ ياغقان يامغۇر جاندىن ئۆتەر (ماقال).

سىن ئى ① قىيا پەت، تورق، كۆرۈنۈش، شەكىل؛ چىراي: سىنى ئۇزۇن. * ئېشەكچى؟! تورقۇڭدىن ئېشەك ھەيدىگەن سىن چىقماي- دۇ، قېنى سۆزلە، قانداق ئىشىڭ بار؟ ② نەزەر، كۆزىتىش.

سىن ئالماق كۆرۈنۈش، مەنزىرە قاتارلىقلارنى سىنئالغۇ

ئارقىلىق تېلېۋىزىيە ماگنىتلىق لېنتىسىغا چۈشۈرمەك.

سن سالماق ناھايىتى دەققەت بىلەن، تەپسىلىي كۆزەتمەك، نەزەر سالماق: ئۇ بوۋاينىڭ بېشىدىن ئايىغىغىچە بىرھازا سىن سېلىپ قاراپ چىقتى.

سن كىرمەك چىرايلىق، گۈزەل قىياپەتكە كەلمەك، چىرايلىقلاشماق، گۈزەللەشمەك: ــ ئەمدى ساقا سەل سىن كىرىپتۇ، يىگىت دېگەن ئاشۇنداق يۈرىدىغان، ــ دېدى ئانا كۈلۈپ تۇرۇپ.

سنات ئى [لات] <تارىخ> قەدىمكى رىم قۇللۇق تۈزۈمى ئاستىدىكى ئاقساقال: ئاقسۆڭەكلەر، قۇلدارلار، كېنەز ـ سىناتلارنىڭ نەزىرىدە، يۇقىرى تەبىقە تۈركۈمىدىن باشقىلار ئىنسان ئەمەس ئىدى.

سناشماق «سىنىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ــ ئۇنداق بولسا، بىز بىلەن كۇچ سىنىشىپ باقمامسىلەر؟ ــ دەپتۇ قىزلار.

سناق ئى ① سىناش ئىشى؛ ھالقىلىق پەيت، قىيىن شارائىت: سىناقتا دۇچ كەلمەك. ② بىرەر ئىش، مەھسۇلات، ئۇسۇل قاتارلىقلارنىڭ نەتىجىسى، خۇسۇسىيىتى، سۈپىتى، يارامليقلىقى قاتارلىقلارنى ئېنىقلاش ئۈچۈن كونكرېت ئۆلچەم بويىچە، مەلۇم ئەسۋاب ياكى ئۇسۇللار ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدىغان تەجرىبە ياكى شۇ مەقسەتتە قىلىنغان ئىش ـ ھەرىكەت: سىناق قىلماق. ③ <ماتار> ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرس ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ياكى مەلۇم تېخنىكا ساھەسىدىكى كىشىلەرنىڭ بىلىم سەۋىيەسى ياكى ئەمەلىي ئىقتىدارىنى كۆرۈپ بېقىش مەقسىتىدە ئېلىنىدىغان ئىمتىھان: سىناق ئالماق.

سناق تېشى ① <گېئول> تەركىبىدە كۆمۈر ماددىسى بار كۇۋارتىس بىلەن ئوپال قاتارلىقلارنىڭ ئارىلاشمىسىدىن تەركىب تاپقان بىر خىل مىنېرال، زىچ، قاتتىق ۋە قارا كېلىدۇ. ئالتۇن بىلەن ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىز چىقىرىش ئارقىلىق ئالتۇننىڭ ساپلىق دەرىجىسىنى بىلۈۋالغىلى بولىدۇ. ② كۆچمە. شەيئىلەرنىڭ ئېنىق ھەم ئىشەنچلىك بولغانلىقىنى تەكشۈرۈش ئۇسۇلى ياكى ئاساسى: تەبىئەت دۇنياسى ــ دىيالېكتىكىنى تەكشۈرۈشنىڭ سناق تېشى.

سنائالغۇ ئى [سىن + ئالغۇ] تېلېۋىزىيە سۈرەتلىرى بىلەن تاۋۇشلۇق سىگناللارنى خاتىرىلەپ، قايتا كۆرسىتەلەيدىغان ئاپپارات.

سنالماق «سىنىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سىنالغان ئادەم. * سىنالمىغان قايماقتىن سىنالغان قېتىق ياخشى (ماقال).

سنانتروپ ئى [ر] <ئارخېئول> بېيجىڭ مايمۇنسىمان ئادەمى ياكى جۇڭگو مايمۇنسىمان ئادەمى.

سنائىت ئى [ر<لات] <گېئول> دالا شىپاتىنىڭ بىر خىلى، يەنى تەبىئەت دۇنياسىغا ناھايىتى كەڭ تارالغان بىر خىل مىنېرال. ئاساسلىق تەركىبى كالىي ھەم ئاليۇمىن ئارىلاشقان سىلىكات بولۇپ، قاتتىقلىقى يۇقىرى كېلىدۇ. رەڭسىز، ئاق، كۈل رەڭ ياكى ھالرەڭ ھالەتتە ئۈچرايدۇ. ئەينەك پارقىراقلىقىغا ئىگە، چۈرۈك كېلىدۇ. كۆپىنچە فارفور سانائىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ تەركىبىدە كالىي بولغاچقا، يەنە ئوغۇت ياساشقىمۇ ماتېرىيال بولىدۇ.

سنەكىمەك پ. دىيال. ئېتىبار بىلەن قارىماق، دەققەت ـ ئېتىبارىنى قويماق، دەققەت بىلەن كۆزەتمەك.

سنىبرىك ئى <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى تۇخۇمسىمان تۆمۈنە شەكىلدە، گۈلى كۈل رەڭگە مايىل يېشىل ياكى سۆسۈن ئارىلاش كېلىدۇ. قىلتىرىقلىق مېۋىسى ئۇزۇن ھەم دۇگىلەك بولىدۇ. غولى ۋە يوپۇرمىقىنى سېرىق رەڭ ماتېرىيالى قىلغىلى، تالاسىدىن قەغەز ئىشلىگىلى بولىدۇ.

سنت ئى [لات] يۇزدىن بىرنى تەشكىل قىلىدىغان پارچە پۇل بىرلىكى، پۇڭ، تىيىن: دۇڭانە يانچۇقىدىن بىرمۇنچە سنتلارنى چىقىرىپ، تىرىڭشىتىپ يەرگە تۆكۈپتۇ.

سنتاش ئى [سىن + تاش] <گېئول> ئاق ھەم سۈزۈكلۈ كىدىن ئادەم قارىسا، ئادەمنىڭ شولىسى چۈشۈپ تۇرىدىغان بىر خىل تاش، ئاق سۈزۈك تاش.

سنتاكسس ئى [ر<گىرېك] <تىل> گىرامماتىكىنىڭ بىر تارمىقى، يەنى سۆز بىرىكمىسى ۋە جۈملە قۇرۇلمىسى توغرىسىدىكى پەن. ئۇ ئاساسەن سۆزلەردىن جۈملە تۈزۈش قائىدىسىنى تەتقىق قىلىدۇ.

سنتاكسسلىق سۈپ. سىنتاكسىسقا خاس، سىنتاكسىسقا ئائىت: سىنتاكسىسلىق كاتېگورىيە. سىنتاكسىسلىق بىرىكىش. سىنتاكسىسلىق باغلىنىش.

سنتېتىك سۈپ [ر] ① ئومۇملاشتۇرۇپ تەھلىل قىلىنىدىغان، ئومۇملاشتۇرۇلىدىغان: سىنتېتىك ئۇسۇل. ② بىرىكتۈرۈش ئاساسىدا ھاسىل قىلىنىدىغان، ئېلىنىدىغان: سىنتېتىك تالا. سىنتېتىك كاۋچۇك. سىنتېتىك سمولا. سىنتېتىك بوياق. ③ <تىل> سۆز بىلەن سۆز ئوتتۇرىسىدىكى گىراممات-كىلىق مۇناسىۋەت ئاساسەن سۆزنىڭ تۇرلىنىشى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان: سىنتېتىك تىللار.

سنتېز ئى [ر<گىرېك] ① نەرسە ۋە ھادىسىلەرنى بىر پۈتۈن ھالدا، ئۇلارنىڭ ئىچكى تەركىبىي قىسىملىرىنىڭ ئورگانىك باغلىنىشلىرىدىن تارتىپ تەكشۈرۈشتىن ئىبارەت ئىلمىي تەتقىقات ئۇسۇلى. ② <خىم> ئاددىي خىمىيەلىك بىرىكمىلەر ياكى ئېلېمېنتلاردىن مۇرەككەپ خىمىيەلىك بىرىكمىلەرنى ھاسىل قىلىش. ③ ئومۇملاشتۇرۇلغان بىرلىك، بىرىكتۈرۈلگەن پۈتۈنلۈك.

سنتېزلانماق «سىنتېزلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سنتېزلىماق پ. سىنتېز ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ تەكشۈرەك، ئومۇملاشتۇرماق، بىرلەشتۈرمەك، ھاسىل قىلماق.

سنجا ئى. دىيال <بىن> تامنىڭ ئۈستىگە قويۇلىدىغان ياغاچ.

سنچاي ئى. مېھمانلارغا، ئاساسەن تائامدىن بۇرۇن بېرىلىدىغان چاي.

سنچەك ئى. دىيال. قالىق، باراڭ.

سنچەكلىمەك پ. دىيال. قالىق ياكى باراڭ ھالىتىگە كەلتۈرمەك.

سنچى ئى. ھەرقانداق نەرسىنىڭ تۇرقى، كۆرۈنۈشى، چىرايى ـ شەكلىگە قاراپ شۇ نەرسىگە باھا بەرگۈچى كىشى؛

شۇ ھەقتە تەھلىل يۈرگۈزگۈچى كىشى: بەزى چاغلاردا ئايالىلار بەكمۇ زىل، نازۇك ۋە تولىمۇ سىنچى كېلىدۇ.

سنچىلاتماق «سىنچىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سنچىلاشماق «سىنچىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۆزلار ئاتلارغا سىنچىلىشىپ قاراشقاندىن كېيىن ئۆزلىرىگە يارىغانلىرىنى تاللاشقا باشلاپتۇ.

سنچىلىق ئى. سىنچىلاردا بولىدىغان ئىقتىدار، سىنچىلار-غا خاس خىسلەت ياكى ئەقىل، نەزەر: شائىر سىنچىلىق بىلەن سەپداشلارغا بىرقۇر كۆز يۈگۈرتۈپ قارىدى.

سنچىلماق پ. دىققەت بىلەن زېھىن قويۇپ قارىماق: ئۇلار نېمىنىدۇر بىرنەرسىنى سىنچىلاپ كۆرۈشۈۋاتاتتى.

سنقويغۇ ئى [سىن + قويغۇ] سىن لېنتىلىرىنى قويۇش ئۈچۈن مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان ئاپپارات: ئارقىدىنلا سىنقويغۇ، سىنئالغۇ ئاپپاراتلىرىنىڭ تارىلىشى، LD، VCD، CD پلاستىنكىلىرىنىڭ شىددەت بىلەن ئومۇملىشىشى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىنى غەربچە مۇھەببەت شەكلى، تۇرمۇش شەكلى، غەربچە مۇناسىۋەت شەكلى، غەربچە قائىدە - يوسۇنلارغا تولىدۇرۇۋەتتى ۋە ياشلارنىڭ ئېڭى، قىممەت قارىشىنى تېز ئۆزگەرتىپ تاشلىدى.

سنىك ئى [ر<نېم] <خىم> مېتال ئېلېمېنت. بەلگىسى Zn(Zincum). كۆكۈچ ئاق رەڭلىك كىرىستال بولۇپ، چۈرۈك كېلىدۇ. قېتىشما تەييارلاش ياكى تۆمۇر تاختىلارغا ھەل بېرىشتە ئىشلىتىلىدۇ.

سنكلىك سۈپ. تەركىبىدە سىنك بولغان، تەركىبىگە سىنك ئارىلاشقان: سىنكلىك رودا.

سنكلىمەك پ <خىم> نەرسىلەرنىڭ سىرتقى يۈزىگە سىنك سۈرتمەك، ھەل بەرمەك: سىنكلەنگەن تۆمۈر.

سنگا ئى [ر] <تېب> بەدەندە ۋېتامىن C نىڭ كەمچىل بولۇشى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىقىدىغان بىر خىل كېسەللىك. بۇنىڭدا، پۈتۈن بەدەن ئاجىزلىشىپ، ماغدۇرسىزلىنىش، مۇسكۇل ۋە ئۆگىلەر قاتتىق ئاغرىش، چىش مىلكى ئىششىپ قاناش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

سنگارمونزم ئى [ر<گىرېك] <تىل> تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىشى.

سنوپتىكا ئى [ر<گىرېك] <مېتېئور> ئاتموسفېرا ئىلمىنىڭ بىر تارمىقى. ھاۋا رايىنىڭ شەكىللىنىش ھەم ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ. ئادەتتە ئۇ ھاۋا رايىنى تەھلىل قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن ئالدىن مەلۇمات بېرىش خىزمىتىنىڭ ئاساسى ھېسابلىنىدۇ.

سنونىم ئى [ر<گىرېك] <تىل> ← **مەنداش سۆز.**

سنۇس ئى [ر<لات] <مات> تىك بۇلۇڭلۇق ئۇچ بۇلۇڭدا، خالىغان بىر تار بۇلۇڭنىڭ قارشىسىدىكى تەرەپنىڭ يانتۇ تەرەپكە بولغان نىسبىتى شۇ تار بۇلۇڭنىڭ سىنۇسى دېيىلىدۇ ۋە «sin» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

سنىپ ئى [ئە] ① <پەلس> مۇئەييەن ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسىدا، كىشىلەرنىڭ تۇتقان ئورنىنىڭ ۋە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى نەتىجىسىدە ئايرىلغان بۆلەك، گۇرۇھ: ئىشچىلار سىنىپى. پىرولېتارىيات سىنىپى. بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى سىنىپ. ② <ماتار> مەكتەپلەردىكى بىر ئوقۇش يىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەربىر باسقۇچ ياكى مەلۇم كەسىپ بويىچە تەشكىللەنگەن ھەربىر گۇرۇپپا: بىرىنچى سىنىپ. سىنىپ ئاتلىماق. سىنىپتىن قالماق. ③ <ماتار> ئوقۇتۇش مەشغۇلاتى ئېلىپ بېرىلىدىغان، دەرس ئۆتۈلىدىغان ئۇيۇ: ئازادە سىنىپ. سىنىپ دوسكىسى. ④ <بىيول> بىر تىپتىكى جانلىقلارنىڭ ئوخشاش بەلگىلىرى ۋە تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئاساسەن قايتىدىن ئايرىلغان توپى. مەسىلەن، ئومۇرتقىلىق ھايۋانلار تىپى بېلىقلار، قۇشلار ۋە ئېمىتكۇچىلەر دېگەندەك سىنىپلارغا ئايرىلىدۇ. ئۇ ئادەتتە تىپتىن تۆۋەن، ئۇرۇقداشتىن يۇقىرى تۇرىدۇ.

سنىپداش ئى [ئە + پ] بىر سىنىپتا ئوقۇغان ياكى ئوقۇيدىغان بالىلار (بىر - بىرىگە نىسبەتەن)، ساۋاقداش: ھەر كۈنى سىنىپداشلىرىم بىلەن كوچىلاردا شوئار ئاۋازىنى ئاڭلايتتۇق. // بىز ھەممىمىز سىنىپداش بالىلار ئەمەسمۇ، بولدى قويۇڭلار، يوق گەپنى تالىشىپ جېدەللەشمەيلى.

سنىپداشلىق ئى. بىر سىنىپتا ئوقۇغانلىق، ئوقۇش جەريانىدا بىرگە بولغانلىق؛ ساۋاقداشلىق.

سنىپسىز سۈپ. سىنىپى يوق، سىنىپ مەۋجۇت بولمىغان، سىنىپ يوقالغان: سىنىپسىز كوممۇنىزم جەمئىيىتىنى قۇرۇش ئۇلارنىڭ ئەڭ بۈيۈك غايىسى ئىدى.

سنىپلىق سۈپ. سىنىپى بار، سىنىپنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: 450 مىڭ يۇەنگە 30 سىنىپلىق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتۇش بىناسى سېلىندى.

سنىپىي سۈپ [ئە] سىنىپقا ئالاقىدار، سىنىپ بىلەن مۇناسىۋەتلىك، سىنىپقا تەۋە؛ مەلۇم بىر سىنىپنىڭ مەنپەئەتى ياكى روھىنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان: سىنىپىي مەيدان. سىنىپىي ئاڭ. سىنىپىي جەمئىيەت.

سنىپىيلىق ئى <پەلس> سىنىپلىق جەمئىيەتتە، كىشىلەرنىڭ ئاڭ - پىكرىدە مۇقەررەر يوسۇندا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان سىنىپىي خۇسۇسىيەت.

سنىماق پ ① مەلۇم ۋاستە، ئۇسۇللار ئارقىلىق تەكشۈرىمەك، ئېنىقلىماق: مەردىنى مەيداندا سىنا (ماقال). * مېھمان ئاز ئولتۇرار، كۆپ سىنار (ماقال). ② كۆرۈپ، بىلىپ بېقىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلماق، كۆرۈپ باقماق؛ تەجرىبە قىلماق: تەلەي سىنىماق. كۆچ سىنىماق. * سۈنايچىلار لېپىرلىرىنى يۇمشىتىپ سىناپ كۆردى. ③ ئەقلىي قابىلىيىتى، بىلىم دەرىجىسى ياكى ئەمەلىي ئىقتىدارىنى ئېنىقلاش مەقسىتىدە سوئال سورىماق؛ ئىمتىھان ئالماق: زېھنىنى سىنىماق. زېھنىنى سىناش مۇسابىقىسى.

سۈئىچ ئى [ر] <ماشىن> ← **ئۇچقۇنلاتقۇچ.**

سيا سۈپ [خەن] ← **سيا چۇشمەك.**

سيا چۇشمەك قىمارداردا تۆت ئوشۇق تۆت خىل ھالەتتە يەنى بىرى ئالچۇ، بىرى چۇ، بىرى پوككا، بىر چىككا ھالەتتە تۇرماق. تۆت ئوشۇقنى ئاتقان ئادەمدە تۆت ئوشۇق مۇشۇنداق ھالەتتە تۇرسا ئاتقان ئادەم ئۇتقان، ئۇنىڭغا پۇل تىككەن كىشىلەر ئوتتۇرغان بولىدۇ.

سياتېئا ئى [لات] <بوت> ← **سياتېئا دەرىخى.**

سياپئا دەرىخى <بوت> پاپورتنىكلارنىڭ بىر تۈرى. ياغاچ غوللۇق كېلىدۇ. غولى ئېگىز ھەم تۈز بولۇپ، تەركىبىدە كىراخمال بولىدۇ. يوپۇرمىقى چوڭ ھەم پەيسىمان يېرىلىدۇ. غولىنى ئىستېمال قىلغىلى بولىدۇ.

سياخور ئى <زوئول> سەقەنقۇر: قەسىر ئۆگزىسىنىڭ خۇددى لاچىننىڭ قاناتلىرىدەك كېرىلىپ تۇرغان ئۇچما قىرلىرىغا ئەجدىھا، سۇمۇرغ، شىر، سياخور، دۇلدۇل، تاشپاقا، سۇلەيسۇن، يىلپىز، كالا، بىجىق قاتارلىق ئون خىل دەررىندە ـ چەررىندىلەرنىڭ ئالتۇن ھەيكىلىرى ئۆز رەت تەرتىپى بويىچە ئورنىتىلغانىدى.

سيادان ئى [پ] <بوت> ① ئېيىقتاپان ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مايىسى ۋە ئۇرۇقى دورا قىلىنىدۇ، سوغۇق يەلنى ھەيدەش، خۇننى راۋان قىلىش ۋە قاننى جانلاندۇرۇش رولىغا ئىگە. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇرۇقى.

سيادانلىق سۈپ. ئۇستىگە سيادان سېپىلگەن، سيادان ئارىلاشتۇرۇلغان: سيادانلىق نان.

سياسەت ئى [ئە] ① دۆلەت ھاكىمىيىتى ياكى سياسىي پارتىيەلەرنىڭ دۆلەتنى باشقۇرۇش، سىرت بىلەن ئالاقە باغلاش ھەمدە بەلگىلىك تارىخىي شارائىت ئىچىدىكى لۇشىيەننىي ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا تۇزۇپ چىققان ھەرىكەت مىزانى ياكى تۇنۇقان يولى: ئېچكى سياسەت. تاشقى سياسەت. زىيالىيلار سياسىتى. ② كۆچمە. دوق، قورقۇتۇش، پوپوزا: سياسەت قىلماق.

سياسەتچانلىق ئى. سياسىي رول، سياسىي ئەھمىيەت؛ سياسەت بىلەن بولغان باغلىنىش، مۇناسىۋەت، سياسەتنى ئىجرا قىلىدىغان، ھمايە قىلىدىغان روھ: سياسەتچانلىقى كۈچلۈك ئادەم.

سياسەتچى ئى. سياسەت ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىم؛ سياسىيچى : يىلدا بىر قېتىم ئوتكۇزۇلىدىغان APEC يىغىنى ئەزالىرىنىڭ دۇنيادىكى ئاتاقلىق سياسەتچىلەر قاتنىشىدىغان ۋە دىپلوماتىيە سۆھبىتى كۆپ ئوتكۇزۇلىدىغان مۇھىم سەھنە.

سياسەتشۇناس ئى [ئە + پ] سياسەتنى تەتقىق قىلغۇچى مۇتەخەسسىس.

سياسەتشۇناسلىق ئى [ئە + پ] سياسەتنى تەتقىق قىلىدىغان پەن: ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە، ئۇ يەنە سياسەتشۇناسلىق ۋە ئىسپان تىلىنمۇ قوشۇمچە ئوقۇغان..

سياسەتلىك سۈپ. سياسەتنى ئىجرا قىلىدىغان، سياسەت يۈرگۈزىدىغان: يارانلارغا دائىم زىكىر ـ سۆھبەتلىك، دۇشمەنلەرگە قاتتىق سياسەتلىك، دوستلىرىغا ۋاپادار، مۇرۇۋەتلىك، پىرلەر سۆھبىتىدە بولغان بالامەن.

سياسەتۋاز ئى [ئە + پ] قۇرۇق ياكى ئۆلۈك ھالدا سياسەت سۆزلەپ، سياسەت سېتىپ يۈرىدىغان ئادەم: پارتىيەنىڭ ئىستىلىنى ياخشىلاشتا سياسەتۋازلارغا قارشى تۇرۇشنى، زەربە بېرىشنى ئونتۇپ قېلىشقا بولمايدۇ. // سياسەتۋاز ئادەم.

سياسەتۋازلىق ئى. قۇرۇق ياكى ئۆلۈك ھالدا سياسەت سېتىپ يۈرۈش ھالىتى: ـــ بۇنداق سياسەتۋازلىقنى نەدىن ئۆگەنىدىڭىز؟ ـــ دەپ ھۆرپەيدى ئابدۇغېنى.

سياسي [ئە] ① ئى. ھۆكۈمەت، پارتىيە، ئىجتىمائىي تەشكىلات ۋە شەخس قاتارلىقلارنىڭ ئىچكى ئىشلار ھەم خەلقئارا مۇناسىۋەت جەھەتلەردىكى پائالىيىتى. ئۇ ئىقتىسادنىڭ مەركەزلەشكەن ئىپادىسى بولۇپ، ھەرقانداق بىر سىنىپنىڭ سياسىيسى ئۆز سىنىپىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغدايدۇ ۋە ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئاساسىي مەقسەت قىلىدۇ. ② سۈپ. سياسەتكە ئائىت، سياسەت بىلەن باغلىق بولغان، سياسەت ساھەسىدىكى: سياسىي مەسىلە. سياسىي كۆرەش. سياسىي ماقالە. ③ سۈپ. دۆلەتكە، دۆلەت تۈزۈمى ۋە پۇقرا ھەق ـ ھوقۇقىغا ئائىت: سياسىي تۈزۈم. سياسىي ھوقۇق. ④ سۈپ. دۇنيانىڭ، قىتئەلەرنىڭ دۆلەتلەرگە بۆلۈنۈشىنى كۆرسىتىدىغان: سياسىي خەرىتە.

سياسي پاناھلىق بىرەر دۆلەت پۇقرا سىنىڭ سياسىي سەۋەب بىلەن باشقا دۆلەتكە قېچىپ بېرىپ، شۇ دۆلەت بىرىدىغان ئولتۇراقلىشىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەندىن كېيىن تۇرۇپ قېلىشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

سياسي تۈزۈم دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ تەشكىلىي شەكلى ۋە شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان تۈزۈملەرنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ بەلگىلىنىشى ياكى ئۆزگىرىشىنى سىنىپىي كۆرەش ياكى مەنپەئەت كۆرىشىنىڭ كونكرېت شارائىتى بەلگىلەيدۇ، ئۇ دۆلەتنىڭ تۈپ خاراكتېرىگە ماس بولىدۇ.

سياسي جىنايەتچى <قا> ئۆزى ياشاۋاتقان دۆلەتنىڭ مەنپەئەتىگە قارشى مەلۇم سياسىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ئۈچۈن، ھۆكۈمەت تەرىپىدىن جىنايەتچى دەپ قارالغان كىشى.

سياسي مەسلىھەت كېڭىشى دۆلىتىمىزنىڭ خەلق دېموكراتىك بىرلىك سىپىنىڭ تەشكىلىي شەكلى. ئۇنىڭ مەملىكەت خاراكتېرلىك تەشكىلى «جۇڭگو خەلق سياسىي مەسلىھەت كېڭىشى» دەپ ئاتىلىدۇ. ھەرقايسى جايلاردىمۇ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك سياسىي مەسلىھەت كېڭەشلىرى تەسىس قىلىنغان.

سياسي ھوقۇق <قا> پۇقرالار سياسىي جەھەتتە قانۇن بويىچە بەھرىمەن بولىدىغان ھوقۇقلار. مەسىلەن، سايلاش، سايلىنىش ھوقۇقى، سۆز، خەت ـ ئالاقە، مەتبۇئات، مۇراسىم ئۆتكۈزۈش، تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇش، سايلاھەت قىلىش، نامايىش ئۆتكۈزۈش، دۆلەت ئورگانلىرىدا خىزمەت قىلىش، كارخانا، كەسىپىي ئورۇن ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرىدا رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەش ھوقۇقى ۋە باشقىلار.

سياسي ئۆزگىرىش ھۆكۈمران گۇرۇھنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر ھەربىي ياكى سياسىي ۋاستىلەرنى قوللىنىپ ئارقىلىق دۆلەت ھاكىمىيىتى ئۈستىدە پەيدا قىلىدىغان تۈيۇقسىز ئۆزگىرىش.

سياسي ئىقتىسات ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ھەم ئۇنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن.

سياسي يانچۇقچى ھەر خىل سياسىي ۋاستىلەرنى قوللىنىپ شەخسىي مەنپەئەت ئېلىشنى كۆزلەيدىغان كىشى.

سياسيلاشتۇرماق پ. سياسىيغا تەۋە ياكى سياسەتكە

مۇناسىۋەتلىك دەپ قارىماق: بەزى مەسىلىلەرگە ئەستايىدىللىق مۇئامىلە قىلىش كېرەك، كىشىلەرنىڭ خۇسۇسىي مۇناسىۋىتىنىمۇ سىياسىيلاشتۇرۇۋەتمەيلى.

سىياسىيلاشماق پ. سىياسىي تۈس ئالماق: ئالىي مەكتەپلەرنىڭ سىياسىيلىشىشى مۇقەررەر ھالدا ئەمەلدارلارنى مەركەز قىلىدىغان تۈزۈلمىنى شەكىللەندۈرىدۇ.

سىياسىيون ئى [ئە] سىياسىي مەسىلىلەر ۋە سىياسىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، سىياسىي بىلىمى يۇقىرى كىشى، سىياسىي ئەرباب.

سىياق (سىياقى) ئى [ئە] تۈرق، كۆرۈنۈش، قىياپەت؛ شەكىل – كۆرۈنۈش: ئارقىدىن كېلىۋاتقان ئىككى كېنىزەك سۆلىتانىڭ خاپىغان سىياقىغا سەپسالدى.

سىياقداش ئى [ئە + پ] تۈرقى، قىياپىتى، چىراي شەكلى ئوخشاش كىشى: يېقىن دوستى ئۇنىڭ سىياقداش ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ.

سىياقلىق سۈپ. باش كېلىشتىكى ئىسىملاردىن كېيىن كېلىپ «ئوخشاش، ئوخشايدىغان؛ شەكىللىك، شەكلىدىكى؛ سۈپەتلىك» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: — ئادەم سىياقلىق ھايۋان! — دېدى ئۇ غەزەپ بىلەن دېۋىلەپ كېلىپ.

سىيان ئى [ر<گىرىك] <خىم> كاربون بىلەن ئازوتنىڭ بىرىكمىسى. رەڭسىز گاز بولۇپ، غىدىقلىغۇچى سېسىق پۇراققا ئىگە، زەھەرلىك. كۆيگەندە قوڭۇر قىزىل رەڭلىك يالقۇن چىقىرىدۇ.

سىيانىپي ئى <ئىرق> مەملىكىتىمىزدە ئۆتكەن قەدىمكى مىللەت. ھازىرقى شەرقىي شىمال، ئىچكى موڭغۇل قاتارلىق جايلاردا ياشىغان، خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە پەيدىنپەي كۆچەيگەن؛ جەنۇبىي – شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە شىمالىي ۋېي، شىمالىي چى ۋە شىمالىي جۇ خانلىقلىرىنى قۇرغان.

سىياھ [پ] ① سۈپ. قارا، قارا رەڭلىك: ئۇ نېمىشقا ئەرزىمەيدىغان ئىشلارغا كۆڭلىنى سىياھ قىلىدۇ، نېمىشقا بۇگۈنكى كۈننىڭ قەدىرىگە يەتمەيدۇ؟! ② ئى. خەت يازغاندا گاڭىبى ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش قەلەملەرگە ئىچۈرۈش ئۈچۈن تەييارلانغان رەڭلىك سۇيۇقلۇق: قىزىل سىياھ.

سىياھدان ئى [پ] سىياھ قاچىلىنىدىغان قۇتا، دۆۋەت: بىغۇبار قەلبىڭ — سىياھدان، قانلىرىڭ — ئۆچمەس سىياھ، چاچقىنىڭ زەر، مەرۋايىت، ئۆستۇرگىنىڭ مېھرىگىياھ، ئىستىكىم بولماقچى ۋاراس كەبى نازىمغا مەن.

سىيپاتماق «سىيپىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سىيپاشتۇرماق پ. سىيپاش ۋە شۇ خىلدىكى ھەرىكەتلەرنى قىلماق: ئالدىراپ قالغان مايسىخان كارىۋات ئاستىغا بېشىنى تىقىپ، ئۇ يەر – بۇ يەرنى سىيپاشتۇرۇپ باقتى.

سىيپاشماق «سىيپىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: جاماەت ئىككىيلەنىڭ بەخت – سائادىتى ئۈچۈن «ئامىن!» دېيىشىپ، يۈزلىرىنى سىيپاشتى.

سىيپالماق «سىيپىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سىيپلاتماق «سىيپىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سىيپلاشتۇرماق پ ← **سىيپاشتۇرماق**: ئۇ قاراڭغۇدا سىيپلاشتۇرۇپ يۈرۈپ، ئاخىر كەتمەننى تېپىپ چىقتى.

سىيپلاشماق «سىيپىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سىيپلىماق پ ← **سىيپماق**: دالىنى سىيپىلاپ سەھەر شامىلى مايسىلار ئۈستىدىن يەلپۈپ ئۆتىدۇ.

سىيپماق پ ① قول ياكى شۇنداق نەرسە بىلەن باشقا بىر نەرسىنى سىلىماق: مەنمۇ ئاپامنىڭ قىلغىنى بويىچە ئالىقىنىمنى يېيىپ يۈزۈمنى سىيپىدىم. ② يۇمشاق، يېنىك تېگىپ ياكى سۈركىلىپ ئۆتمەك (شامال قاتارلىقلار ھەققىدە): سالقىن شامال يۈزلىرىنى سىيپاپ ئۆتۈپ، كىشىگە ئارام بېرەتتى.

سىيدام سۈپ ① تۆكسىز، يېڭى چۈشۈرۈلگەن؛ سىلىق: سىيدام باش. ② ئۈستىگە ھېچ نەرسە سىزىلمىغان، گۈلسىز (رەخت، قەغەز قاتارلىقلار ھەققىدە): ئۇ ئۈچىسىغا سىيدام قىزىل كۆڭلەك كىيىۋالغانىدى.

سىيداملاشتۇرماق «سىيداملاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سىيداملاشماق پ. رەڭ جەھەتتىن بىر خىللاشماق، سىيدام ھالەتكە كەلمەك؛ سىيلىقلاشماق: مومايىنى كۈنسېرى قېرىلىق بېسىپ، بەللىرى مۈكچىيىپ ئاق سانجىلغان چاچلىرى سىداملىشىشقا باشلىدى.

سىيدۇرمەك «سىيمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — بالىنى سىيدۇرۇپ ئاندىن ئۇخلاتقىن، — دېدى ئۇ قىزىغا.

سىيدۇرۇلمەك «سىيدۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سىيراپ سۈپ [پ] مول، باياشات: ئۇمىدىم گۈلشىنى ۋەسلىنىڭ سۈيىدىن بولمىسا سىيراپ، كېچەرمەن سۆيگۈ يولىدا پۈتۈنلەي يوقۇ بارمىدىن.

سىيراپچىلىق ئى. ھەممە نەرسە ئېشىپ – تېشىپ تۇرغان ھالەت، موللۇق: ئۇ راستىنلا سىيراپچىلىق يىللىرى ئىدى.

سىيراپلىق ئى . موللۇق، باياشاتلىق ھالەت: تارىتار شوخ ھايات شاۋقۇنلىرىنى، دىللاردا يېڭىچە ھېسلار ئويغىتىپ، سىيراپلىق ئىلكىدە كۆلگەن بۇ يىزا، ئارامىلىق بىر كەچنى ئالماقتا كۆتۈپ.

سىيرەك سۈپ. ئاز، كەم ئۇچرايدىغان، ئاز كۆرۈلىدىغان: سىيرەك مېتاللار.

سىيرەكلەشمەك پ. سىيرەك بولماق ، ئازلاشماق، شالاڭلاشماق: ئادەملەر يوللاردا سىيرەكلىشىپ قالغانىدى.

سىيرىتما ئى ① كىيىملەرنىڭ ئالدىنى، يانچۇق، سومكا قاتارلىقلارنىڭ ئېغىزىنى ئېتىش ھەم ئېچىش قاتارلىقلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل زەنجىرسىمان، چىشلىق بۇيۇم: قۇربان ماتېرىيال سومكىسىنىڭ سىيرىتمىسىنى يەشتى. ② ماشىنىچىلىقتا كۆز تاختىنىڭ ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان كىچىك ئەسۋاب شەكىللىك سايمان. ③ توقۇمىچىلىقتا ئۆرۈشنىڭ ئاخىرىنى ئېسىپ قويىدىغان ياغاچ. ④ ئۈستەل قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ نەرسە – كېرەك سېلىپ قويىدىغان يېرى، تارتما: جوزىنىڭ سىيرىتمىسى.

سىيرىتماق «سىيرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سىيرىتمىلىق سۈپ. سىيرىتمىسى بار، سىيرىتما ئورنىتىلغان: سىيرىتمىلىق چاپان. سىيرىتمىلىق ئۈستەل.

سىيرىشماق «سىيرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: مەن ئېرىق بويىغا بارغاندا ئۇلار غازاڭ سىيرىشۇاتقانىكەن.

سىيرىغۇ ئى. دىيال ← **سۇزگۈچ**.

سىيرىلاڭغۇ سۈپ. ئاسان سىيرىلىپ كېتىدىغان، سىلىق؛

سىيرىلىپ چىقىدىغان: سىيرىلاڭغۇ يەر. سىيرىلاڭغۇ تام. سىيرىلاڭغۇ تاۋۇش.

سىيرىلدۇرماق «سىيرىلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سىيرىلدۇرۇپ چۈشۈرمەك.

سىيرىلدۇرۇشماق «سىيرىلدۇرماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سىيرىلدۇرۇلماق «سىيرىلدۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: دوكا ـ تەكبىر ۋە قىرائەت ئاۋازلىرى ئىچىدە جەسەت جىنازىدىن گۆرگە سىيرىلدۇرۇلدى.

سىيرىلغۇچ ئى <تەن> بالىلارنىڭ تەنتەربىيە سايمىنى، ئېگىز جاھازىنىڭ بىر تەرىپىگە شوتا، يەنە بىر تەرىپىگە سىلىق تاختا ئورنىتىپ ياسىلىدۇ. بالىلار شوتا بىلەن ئۇستىگە چىقىپ، قىيپاش تاختايدىن سىيرىلىپ چۈشىدۇ: ھەر بىر مەھەللىدە ئىلەڭگۈچ، سىيرىلغۇچ، لىڭگىرتاقتاق، ياماشقۇچ قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كىچىك بىر مەيدان بولىدىكەن.

سىيرىلما ① سۆپ. سىيرىلىدىغان؛ سىيرىلىپ چۈشىدىغان: سىيرىلما تاختا. ② سۆپ <فىز> سىيرىلىش ئارقىلىق بارلىققا كېلىدىغان، سىيرىلىشتىن ھاسىل بولىدىغان: سىيرىلما ھەرىكەت. سىيرىلما سۈركىلىش. ③ ئى <گېئول> يەر يۈزىنىڭ قىيا جايلىرىدىكى زور كۆلەملىك توپا ـ تاشلار پۈتۈن گەۋدىسى بىلەن پەسكە سىيرىلىپ چۈشىدىغان بىر خىل تەبىئەت ھادىسىسى.

سىيرىلماق پ ① سىلىق ياكى يانتۇ يەردىن بىر تەرەپكە ياكى پەسكە تېيىلماق ، سۈرۈلمەك : ـــ دۈمبىگىز بەك سىلىق ئىكەن، سىيرىلىپ كېتىپ تۇرالمىدىم، دۈمبىگىزگە ئېگەر توقۇساق، ـــ دەپتۇ بالا ۋەزىرگە. ② كۆچمە. بىرەر ئىشقا ئېچىنىش، ئىچ ئاغرىتىش سەۋەبلىك ئۆكۈنۈپ ئازابلانماق، غېمىنى يەپ قايغۇرماق: يولۋاس تېرىسىدىن ئەتكەن چورۇقى، تىتىلىپ، پۈتلىرى يېرىلىپتۇدەك. يىگىتنىڭ ھالىنى كۆرۈپ قۇشلارنىڭ ئىچ ـ باغرى ئېچىشىپ سىيرىلىپتۇدەك.

سىيرىلىشماق «سىيرىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سىيرىما سۆپ. سىيرىلىدىغان؛ سىيرىش ئارقىلىق ئېچىپ ـ يېپىلىدىغان: سىيرىما پەردە.

سىيرىماق پ ① قول بىلەن قامالالاپ، سىقىپ تۇتۇپ، قولىنى تۆۋەنگە ئاستا ـ ئاستا ماڭدۇرۇش ئارقىلىق ئىچى ياكى تېشىدىكى نەرسىلەرنى تۆۋەنگە چۈشۈرمەك ياكى بىر يەرگە يىغماق (ئىنچىكە، ئۇزۇن نەرسىلەر ھەققىدە): شۇڭا ئۇ ئاستىلا باغقا كىردى ـ ده، جىگدە غازاڭلىرىنى سىيرىپ چىقىپ قويلارغا تۆكۈپ بەردى. ② تىرناق ياكى بارماقنى چاك بېسىپ ماڭدۇرۇپ ئىز چىقارماق، جىجىماق: ـــ غولۇمنى سىيرىپ تۇتۇپ قويغىنا، ـــ دېدى ئۇ دۇم يېتىپ. ③ كۆچمە. ھېچنېمىسىنى قالدۇرماي، قۇپقۇرۇق قىلىپ قويماق؛ بارلىق ئوقەت، بايلىقلىرىدىن ئايرىپ قويماق: ئۇ بالا ھەقىقەتەن ئوسال بالا بولۇپ قالدى، بىچارە دادىسىنىڭ ئوقەتلىرىنى سىيرىۋەتتى، دەڭا.

سىيگەك سۆپ. تولا سىيىدىغان، سىيىپ قويىدىغان: سىيگەك بالا.// تاۋۇز سىيگەكنىڭ، قارا كاۋا ئوسۇرغاقنىڭ (ماقال). * سىيگەك سۇغا ئامراق (ماقال).

سىيلاتماق «سىيلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

سىيلاشماق «سىيلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

سىيلانماق «سىيلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

سىيلە ـ رەھىم غەمخورلۇق، كۆيۈمچانلىق، ياخشىلىق: سىيلە ـ رەھىم قىلماق.

سىيلىق ئى. ھۆرمەت يۈزىسىدىن تارتىلغان تارتۇق، سوۋغات؛ مۇكاپات، ئىنئام: سىيلىق بەرمەك.

سىيلىماق پ ① ھۆرمەت بىلدۈرمەك، قەدىرلىمەك، ئەزىزلىمەك، غەمخورلۇق قىلماق، كۆيۈنمەك، ياخشىلىق قىلماق. ② ھۆرمەت يۈزىسىدىن سوۋغا، تارتۇق بەرمەك؛ ئىنئام قىلماق.

سىيما ئى [ئە] ① قىياپەت، كۆرۈنۈش؛ چىراي، يۈز، ئوبراز: ھەر قېتىم بىرەر نەتىجە قازانغىنىمدا دادامنىڭ مۇمىن ھەم مېھرىبان سىيماسى كۆز ئالدىمدا پەيدا بولىدۇ. ② سىمۇۋول، ئوخشىتىلىدىغان ياكى ئوخشايدىغان نەرسە: شۇڭا تاغ مەردانىلىك ھەم قەد كۆتۈرمەككە مىسال، قارىغاي، چىنار ۋە شەمشاد مەردلىككە سىيما ھەر زامان. ③ ئىپادە؛ ئالامەت، ئىز: سەن تۇغۇلدۇڭ، مەسۇم يۈزۈڭدىن، كۆرۈنمەيدۇ ھەسرەت سىيماسى. سەن تۇغۇلدۇڭ قۇياش قوينىدىن، غۇنچە يەڭلىغ كۈلۈپ گويا كى.

سىيمەك پ. سۇيدۇك چىقىرىش ئەزالىرى ئارقىلىق ئىچىدىكى كېرەكسىز سۇيۇقلۇقنى سىرتقا چىقىرىۋەتمەك؛ كىچىك تەرەت قىلماق: ئاخشىمى ئۇخلاش ئالدىدا سىيىپ كىرىش، كېچىسى سۇيدۇك قىستىسا ھۇرۇنلۇق قىلماي تەرەتكە چىقىش لازىم.

سىينە ئى [پ] كۆكرەك، كۆكسى، مەيدە: قىلاي قانداقمۇ تاقەت مەن كەمىنە، ۋەتەننىڭ ئىشقىدا كەرمەي بۇ سىينە.

سىيۇرمەك ئى [ئىنگ] <تەن> دولقۇن ئۇستىدە تاختاي بىلەن تېيىلىش تەنھەرىكىتى.

سىير ئى ← **ئىنەك**.

سىيرچىلىق ئى. مەخسۇس سىير بېقىش بىلەن شۇغۇللىنىش، مەخسۇس سىير بېقىپ، شۇ ئارقىلىق تۇرمۇشنى قامداش: ئۇ بىر ـ ئىككى يىلدىن بېرى سىيرچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، خېلىلا پىتلىنىپ قالغانىدى.

سىيشىمەك «سىيمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

ش ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئون توققىنچى ھەرپى.

شاپ I ئى <بوت> لويلا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسىنىڭ بەش تال قانىتى بولىدۇ. ئا-دەتتە قۇرغاق، شېغىللىق ۋە شورلۇق جايلاردا ئۆسىدۇ.

شاپ II تەق ① يۇمشاق بىرنەرسىنىڭ ئىككىنچى بىرنەرسىگە تېزلىك بىلەن تېگىپ چاپلىشىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئۇ چاغدا ئىستاتورغا «شاپ» قىلىپ دەسسەيمىز — دە، گۈركىرەتىپ كېتىۋېرىمىز. ② گۆش قاتارلىق بەزى تاماقلارنى چاينىغاندا، ئېغىزدىن چىققان ئاۋاز: ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىنى غىزا چاينىشىدىرىنمۇ ئائىلىغىلى بولاتتى، بەزىلىرى چېپ-چاپ قىلىپ قاتلىما چايناۋاتاتتى، بەزىلىرى ھېلى شاپ، ھېلى شۇپ قىلىپ، خۇشياقمىغان ھالدا گۆش چاينىۋاتاتتى.

شاپ III [پ] ① ئى. ئۇچى ئارقىغا قايرىلغان ھالەتتە سوقۇلغان بىر خىل قىلىچ. ② سۈپ. شۇ خىل قىلىچ شەكلىدە قويۇلغان ياكى شۇ خىل قىلىچ شەكلىدىكى: شاپ بۇرۇت.

شاپ IV رەۋ. تېز، ئىتتىك.

شاپائەت ئى [ئە] ① قوللاپ — قۇۋۋەتلەش، ھىمايىسىگە ئېلىش؛ ياردەم؛ ياخشىلىق: ياراتقان ئىگەم بەندىسىگە شاپائەت قىلسا، قوشلاپ بېرىدىكەن. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

شاپائەتچى ئى. شاپائەت، ياخشىلىق، ياردەم قىلغۇچى؛ ھىمايىچى، قوللاپ — قۇۋۋەتلىگۈچى: بەختسىز كىشىلەر «شاپائەتچى» بىلەن شاپائەتكە مۇيەسسەر بولغان كىشى دوست بولىدۇ، بارلىق ئۇلۇغ قەلب ئىگىسى تامامەن باراۋەر بولىدۇ» دەپ قارايدۇ.

شاپائەتسىز سۈپ. شاپائىتى يوق، كىشىلەرگە ياخشىلىق قىلمايدىغان، ياردەم بەرمەيدىغان، شەپقەتسىز: شاپائەتسىز ئادەم.

شاپائەتلىك سۈپ. شاپائىتى بار، كىشىلەرگە ياخشىلىق قىلىدىغان، ياردەم بېرىدىغان، قوللايدىغان، شەپقەتلىك: ئەي ئەقىل — پاراسەتتە كامالەتكە يەتكەن شاپائەتلىك ئىگەم، ھەممىتىڭگە رەھمەت!

شاپاش تەق. ئالدىراپ مېڭىش ھالىتى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ھەرىكەتلەردىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

شاپاشلاتماق «شاپاشلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — ئۇمۇ ئوبدان يىگىتقۇ، — دەيتتى ئامىنە جەمىلەنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ، — شۇنچىۋالا شاپاشلىتىپ قىينىغۇچە ماقۇللۇق بەرسەك بولىمىدۇ.

شاپاشلاشماق «شاپاشلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يېقىندىلا ئۇلار سىزنى كۆككە كۆتۈرۈشكەنىدى، مانا ئەمدى ئۇنىڭ كەينىدە شاپاشلىشىپ يۈرىدۇ.

شاپاشلىغاق سۈپ. شاپاشلاپلا يۈرىدىغان، چېپىپ يۈرۈشكە ئادەتلەنگەن، چېپىپ يۈرۈشكە خۇشتار: شاپاشلىغاق ئادەم.

شاپاشلىماق پ. بىرەر ئادەم ياكى بىرەر نەرسىنىڭ ئارقىسىدىن چېپىپ يۈرمەك؛ ئالدىراپ ماڭماق، ئالدىرىماق: ئۇ ئەمدى توختى شۇجىنىڭ قۇندۇز ئۇچۇن شۇنچە شاپاشلاپ كېتىشلىرىنىڭ سىرىنى چۈشەنگەنىدى.

شاپاق ئى. قوغۇن، تاۋۇز قاتارلىقلارنىڭ پوستى.

شاپاقچى ئى ① قوغۇن — تاۋۇزلارنىڭ شاپاقلىرىنى تېرىپ توپلىغۇچى كىشى. ② كۆچمە. تىل ھا. ئەخلاقسىز، بۇزۇق ئايال: — ماڭاۋاي شاپاقچى، — دېدى ئۇ ئاغزىنى بۇزۇپ.

شاپاقچىلىق ئى. ئەخلاقسىزلىق، ئۆز تېنىنى سېتىش قىلمىشى: — نېمە دەيتتۇق، شاپاقچىلىق قىلما دەۋاتىمىزا — ئەزىمەتكە يانداش تۇرغان بىرى رىزۋانىنى كۆچەپ ئىتتىرىۋەتتى.

شاپاق — شالتاق قوغۇن — تاۋۇز ۋە ئۇزۇم — شاپتۇل قاتارلىق نەرسىلەر.

شاپالداق ئى. دىيال ① شاپىلاق. ② چۈن ئۆلتۈرىدىغان پالاق.

شاپپىدە رەۋ. تېز، چاپسان، ئىتتىك.

شاپتۇل ئى [پ] <بوت> ① ئازغان ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان مېۋىلىك دەرەخ. سورتى كۆپ. مېغىزىنى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.② شۇ خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى. ③ پەيزاۋات ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

شاپتۇللۇق ئى. شاپتۇل دەرىخى ئۆستۈرۈلگەن، شاپتۇل دەرىخى بار يەر، مەيدان ياكى باغ: — توغرا ئېرىقتىن شاپتۇللۇققا ئۇدۇل يول ئالىمىز، — دېدى ئۇ بىزگە قاراپ. // شاپتۇللۇق ھويلا.

شاپۇر — شۇپۇر ① «شاپ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئۇلار شاپۇر-شۇپۇر قىلىشىپ ئارانلا قېچىشقا ئۇلگۈردى. ② كۆچمە. ئالدىراپ — سالدىراپ؛ ناھايىتى تېز، ئىتتىكلا: ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، چاشكىدىكى سۇ بىلەن شاپۇر-شۇپۇر يۇزىنى يۇيۇپ سىرتقا قاراپ يۈگۈردى.

شاپىگراف ئى [ر] بېسىش ماشىنىسىنىڭ ئەڭ ئاددىي بىر خىلى. بۇنىڭدا خەت شام قەغەز ئۈستىگە قول ياكى ماشىنكا يارىدىمىدە يېزىلىپ، ئۇنىڭغا مەتبەئە مېيىنى سۈركەش ئارقىسىدىن

لىق بېسىپ چىقىلىدۇ.

شاپىلاق ئى ① قولنىڭ بەش بارماق ۋە ئالقان قىسمى: بۇ قىز شاپىلاقلىرى بىلەن ئېگىزلىرىنى بوشقىنا مىدىرلىتىپ مېنى ئۆزىگە قارىتىشقا ئۇرۇندى. ② قولنىڭ بەش بارمىقى ۋە ئالقان بىلەن بىرلىگەن زەربە: ئابدەمنىڭ يۈزىگە كەينى - كەينىدىن بىرنەچچە شاپىلاق تەگدى.

شاپىلاقلاتماق «شاپىلاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆزلىرى ئۇ چاغدا مېنى تازا شاپىلاقلاتقاندىلە، تەقسىر. بىراق ھازىر مەن سىلىنى شاپىلاقلاتمايمەن.

شاپىلاقلاشماق «شاپىلاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلار بىر تەرەپتىن بىر - بىرىنى شاپىلاقلىشىپ، كىيىملىرىنى يىرتىشسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئادەم چىدىغۇسىز سەت گەپلەر بىلەن تىللىشاتتى.

شاپىلاقلانماق «شاپىلاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: — خوپ بوپتۇ، بارما، بارما دېسەم ئۇنىماي بېرىپ، تازا شاپىلاقلىنىپ كەپتۇ، — رەۋنخان تۆمۈرئاخۇننىڭ سوئالىغا جاۋابمۇ بەرمەستىن، كايىشقا باشلىدى.

شاپىلاقلىماق پ. شاپىلاق بىلەن ئۇرماق، شاپىلاق سالماق: ئۇ بىر قولى بىلەن باشقا ئۇرۇپ، يەنە بىر قولى بىلەن ئۇلارنىڭ يۈزىگە شاپىلاقلايتتى.

شاپىلداتماق «شاپىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئېچىرىكى ئۆيدە كىمدۇر بىرى شاپىلدىتىپ گۆش چاينىۋاتاتتى.

شاپىلداشماق «شاپىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

شاپىلدىماق پ. «شاپ - شاپ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شاپ - شاپ» قىلماق: ئۇنىڭ شاپىلداپ بىرنەرسە يېيىۋاتقانلىقىنى سەزگەن قىز كۆزىنى بوشقىنا ئېچىپ ئۇنىڭغا قاراپ قويدى.

شاتارى ئى<بوت> ① رويان ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۈرىدىغان چاتقال ياكى كىچىك دەرەخ. يوپۇرمىقى ئېللىپس شەكلىدە بولۇپ، ئۇدۇل ئۆسىدۇ، پارقىرايدۇ. گۈلى چوڭ، ئاق ۋە پۇراقلىق كېلىدۇ. مېۋىسى تەتۈر تۇخۇم شەكلىدە، ئۇنى سېرىق بوياقتا ماتېرىيال قىلغىلى ياكى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. تېبابەتچىلىكتە قىزىتما ۋە يالۇغنى قايتۇرغۇچى دورا ھېسابلىنىدۇ. گۈلى زىننەت ئۈچۈن ئۆستۇرۇلىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

شاتراق ① ئى. سۇيۇق كەلگەن ئارقا پېشاب، چوڭ تەرەت: ئۇي چوڭ قورۇنى ئىككى ئايلانماستىنلا قۇيرۇقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ شاتراق قويۇۋەتتى. ② سۇپ. كۆچمە. شاللاق، تۇتۇرۇقسىز: شاتراق ئادەم. شاتراق ئوغۇل. ③ سۇپ. ئىچى سۇرۇپ كەتكەن، شاتراقلايدىغان: شاتراق موزاي. * بىر شاتراق كالا خامانىنى بۇلغايدۇ.

شاتراقلاتماق پ «شاتراقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھۇ قەلەندەر، كاللارنى خوخلىقىقا ھەيدەپ، خوخا يېگۈزۈپ شاتراقلاتماقچىمۇ سەن؟!

شاتراقلاشماق «شاتراقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: — ھوي خوتۇن، موزايلارغا نېمە بەرگەنسەنكى؟ موزايلار شاتراقلىشىپ قوتانىنى دەسسىگۈسىز قىلىۋېتىپتۇ، — دېدى بوۋاي.

شاتراقلىماق پ. چوڭ تەرەتنى، تېزىكى سۇيۇق كەلمەك؛ ئىچى سۇرۇپ كەتمەك: ئۇنىڭ بالىسى شاتراقلاپ تۇرىدۇ، بىچارە، بالا-

سىنى توسمەن دەپ ئولتۇرغانىكەن.

شاتۇت ئى [پ] <بوت> ① ئۇجمىنىڭ بىر تۈرى. مېۋىسىنىڭ رەڭگى قىزغۇچ ياكى قارامتۇل بولۇپ، تەمى چۈچۈمەل كېلىدۇ، ئىستېمال قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

شاتۇتلۇق ئى. شاتۇت دەرىخى ئۆسكەن يەر، مەيدان.

شاتۇتى ئى [پ] <زوئول> بىر خىل قۇش. تۇمشۇقىنىڭ ئۇستۇنكى قىسمى چوڭ ۋە ئىلمەك، ئاستىنقى قىسمى كىچىك ۋە قىسقا. پەي - تۈكلىرى ئاق، قىزىل، سېرىق، يېشىل قاتارلىق رەڭلەردە بولۇپ، ناھايىتى چىرايلىق كېلىدۇ. تىروپىك بەلباغ ئورمانلىرىدا ياشايدۇ، مېۋىلەر بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ، ئادەملەرنىڭ ئاۋازلىرىنى دوريالايدۇ.

شاتۇر ئى [ئە] ① پادىشاھنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ ماڭغۇچى خىزمەتكار؛ پادىشاھنىڭ خاس قوغدىغۇچىسى. ② تېز ماڭىدىغان، ئىتتىك يۈگۈرىدىغان، يەل تاپان ئادەم: قاچ، قاچ! قايسىڭ قاچالىساڭ شۇ شاتۇر! قايسىڭ ئامان قالساڭ شۇ باتۇر! ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شاتۇن ئى [ر] < ماشىن> مېخانىزملاردىكى پورشېنىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن ھەرىكىتىنى دوك ئوققا ئۆزىتىپ بېرىدىغان ياكى دوك ئوقنىڭ ئايلانما ھەرىكىتىنى پورشېنغا ئۆزىتىپ بېرىدىغان دېتال.

شاتۇار ئى. پاختا يېتىلىن ئايالارنىڭ كۆڭلەك كىيىشىگە باب قىلىپ توقۇلغان چاقماق گۈللۈك رەخت.

شاجا ئى. دىيال. ئۇلپەت، شېرىك؛ خېرىدار.

شاخ ئى [پ] ئۆسۈملۈك، دەرەخ قاتارلىقلارنىڭ يانلىرىدىن ئۆسۈپ چىققان تارماق بۆلىكى؛ پۇتاق: دەرەخ شېخى. قوناق شېخى.

شاختىن شاخقا قونماق بىر ئىشنى ياكى بىر مەسىلىنى تولۇق ھەل قىلىپ تۇگەتمەيلا يەنە بىر ئىش ياكى بىر مەسىلىگە ئۆتمەك، تۇراقسىزلىق قىلماق: ئۇلاردىن قېينىچىلىقلارنى يېڭىش روھىنى يېتىلدۇرۇشنى، ھۇرۇنلۇق ۋە شاختىن شاخقا قونۇپ يۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى تەلەپ قىلىش لازىم.

شېخىغا قاقماق رەددىيە بەرمەك، گېپىنىڭ بېلىگە تەپمەك، رەت قىلماق: ئۇلارچە سىنىپ تەربىيەچىسى دېگەن بىر قامۇس، نېمىنى ئاختۇرسا، جاۋاب چىقۇۋېرىدۇ. قانداق قىلسەن، شېخىغا قېقىشقا، مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋېتىشكە بولاتتىمۇ؟

شاخاب ئى [پ] ① دەريا ۋە چوڭ ئۆستەڭلەردىن بۆلۈنگەن تارماق سۇ يولى، تارماق ئېقىن. ② قاغىلىق ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

شاخابچە ئى. كىچىك شاخاب.

شاخار ئى [پ] كۆمۈر قاتارلىقلارنىڭ چالا كۆيگەن قالدۇقى، تولۇق كۆيۈپ بولالمىغان قىسمى؛ چۈچىلا.

شاخچە ئى ① كىچىك شاخ: نوتىلار بىرقەدەر قېلىن بولسا، بەزى قوشۇمچە شاخچىلارنىڭ مېۋىگە كىرىشى بالدۇرراق بولىدۇ. ② تارماق، بۆلۈنمە: تۆمۈر بوۋا تاشقىن سۇنىڭ شاخچە جىلغىلار ئارقىلىق نەگىدۇر ئېقىپ كېتىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

شاخسانغۇچ ئى [شاخ + سانغۇچ] <زوئول>قۇشلارنىڭ بىر ئائىلىسى. بۇ ئائىلىدىكى قۇشلارنىڭ تېنى كىچىك، كۆپىنچە قوڭۇر ياكى قېنىق يېشىل رەڭدە كېلىدۇ، تۇمشۇقى قىسقا ھەم ئۇچلۇق بولىدۇ، جاراڭلىق سايرايدۇ، ھاشاراتلار

بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. دېھقانچىلىق ۋە ئورمانچىلىققا پايدىلىق.

شاخشا سۈپ. دىيال. زىلۋا، كېلىشكەن، قاملاشقان.

شاخشارما سۈپ. دىيال. چۈل - چۆل، پاچاق - پاچاق، كۆكۈم - تالقان.

شاخشۇر ئى. دىيال. تاغ جىنسلىرىنىڭ يىمىرىلىشى بىلەن ھاسىل بولغان ئۇششاق تاشلار.

شاخ - شۇمبا دەل - دەرەخلەرنىڭ كېسىلگەن شاخ - پۇتاق - لىرى: ئۆيى ئاتاقلا ئۆي ئىكەن، تورۇستىن قومۇش، شاخ-شۇمبىلار ساڭگىلاپ تۇرىدۇ.

شاخلاتماق «شاخلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — بۇ دەرەخنى بۇنچە شاخلىتىۋەتكۈچە كېسىۋەتسەڭ بولمامدۇ؟ — دېدى ئۇ ماڭا قاراپ.

شاخلانماق «شاخلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: — بولدى قىلسىلا، ئۆتۈپ كەتكەن ئىشنى تەگەۋەرسىلە گەپ شاخلىنىپ جېدەل تېرىلىدۇ، — دېدىم مەن زىۋىدىخانىنى سۆزدىن توختاتماق بولۇپ.

شاخلىق سۈپ. شېخى بار، شاخ چىقارغان: مەن يۆلىنىپ تۇر - غان ياپياڭ شاخلىق قېرى ئارچا دەرىخى ماڭا ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلىتەتتى.

شاخلىما سۈپ. بۆلەكلەرگە بۆلۈنىدىغان، تارماق: شاخلىما نوتا.

شاخلىماق پ ① <بوت> شاخ، پۇتاق چىقارماق؛ شاخ ئايرىد - ماق: زاۋۇت، مەكتەپ، دوختۇرخانىلار، قاتار كەتكەن چوڭ يولنى بويلاپ. يېشىل باغلار جەنىنەتتىن گۈزەل، بولدى بوستان كۆچەتلەر شاخلاپ. ② كۆچمە. تارماق، بۆلەكلەرگە بۆلۈنمەك: ئاقئۆستەڭ قاش دەرياسىدىن بۆلۈنگەندىن كېيىن غەربكە قاراپ يول ئېلىپ، كۇرەنىڭ ياقىسىغا كەلگۈچە ھەر يانغا قاراپ شاخلاپ كېتىدۇ. ③ كۆچمە. ئۇششاقلىماق؛ كۆپەيمەك، ئاۋۇماق: ئۇ تىل توغرىسىدىكى تېمىغا كەلگەندە، بەكلا شاخلاپ كەتتى.

شاخنا ئى. ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئىچى سۇرۇپ كەتكەندە كېلىدىغان چوڭ تەرەت؛ شاتراق: شاخنا قويماق.

شاخنەك I ئى. دىيال. ئويماق.

شاخنەك II ئى. دىيال. ئازغان تېمىدىكى بىر خىل چاتقال.

شاخنىچى ئى ① چوڭ تەرتىپى سۈيۈق كېلىدىغان ئادەم ياكى ھايۋان: شاخنىچى بالا. شاخنىچى كالا. ② كۆچمە. گېپىدە تۇرمايدىغان، چىدىماس ئادەم: شاخنىچى ئادەم.

شاد سۈپ [پ] خۇشال، خۇرسەن، مەمنۇن: تۇغقان ئانامدەك، كۆرىمەن سېنى. ئۆستۇرمەكتە شاد، تەربىيەڭ مېنى. // — بىزنى شاد قىلساڭ، خۇدا كۆلىدۇ، ئوغلۇم، — دېدى بوۋاي.

شادا ئى ① ئاستى - ئۈستىگە پاراللېل قويۇلغان ئىككى تال ياغاچقا بىرقانچە تال بالداقنى ئورنىتىش ئارقىلىق ياسال - غان قورۇلما، رېشاتكا ۋە بۇ قورۇلمىنىڭ ھەر بىر بالدىقى. ② ئەتلەس دۇكىنىدىكى توّت قات ئۆروش يىپلارنىڭ گىرەلە - رىنى ئايرىپ تۇرىدىغان توّت تال تاياقچە.

شاد - خۇرام [پ] خۇشال - خۇرام، ناھايىتى خۇشال، ئىنتايىن كۆڭۈللۈك: — بىز ئىلگىرى شاد - خۇرام ئىدۇق ... ئەمدى ئۇنداق كۈنلەر يوق. بۇنى چۈشەنسىڭىز كېرەك، — دېدى ئۇ ھەسرەتلىك ئاھاڭدا.

شاد - خۇراملىق خۇشال - خۇراملىق، ناھايىتى خۇشاللىق: تىراگېدىيە ئاخىرلىشىپ، بۇ ئالتۇن دىيار شاد - خۇراملىققا چۆمدى.

شادلاندۇرماق «شادلانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سادىق ئېلىپ كەلگەن خەۋەرلەر رەيھانىنمۇ، پەرھات بىلەن شېرىنئاينىمۇ شادلاندۇردى.

شادلاندۇرۇلماق «شادلاندۇرماق»نىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئارغىماقلار يېڭى سەپكە ئاتلاندۇرۇلسا، مەزلۇم ئەلنىڭ غەمكىن دىلى شادلاندۇرۇلسا، شۇندا مەنمۇ قەھقەھە ئۇرۇپ كۈلەتتىم راسا.

شادلانماق پ. خۇشال بولماق، مەمنۇن بولماق، سۆيۈنمەك: خەۋەر تارقالغان ھامان ئامما شادلىنىپ، ئارقا - ئارقىدىن غۇلغۇلا قىلىشتى.

شادلىق ئى. خۇشاللىق، مەمنۇنلۇق، خۇرسەنلىك، سۆيۈنۈش، خۇش بولۇش: شادلىققا چۆممەك. * ھەرقانداق كۆڭۈل يېرىم - لىق، خاپىلىق كەلسە، رەنجىپ كەتمەي ئۆزۈڭنى چاك تۇتۇپ يۈرگىن، ئاخىرىدا شادلىق كېلىدۇ.

شادلىنىشماق «شادلانماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شادىپاچاق ئى [شادا + پاچاق] ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن پاچاق، ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن پاچاقلىق ئادەم: بازاردىن يانغۇچە بىر شادىپا - چاق بىلەن سوقۇشۇپ قالدىم.

شادىپەن ئى [شادا + پەن] ماتاچىلىق كەسپىدە بىر لوتنى ئىككىگە ئايرىيدىغان كىچىك تاختا ياغاچ.

شادىقۇلۇپ ئى [شادا + قۇلۇپ] شادا شەكلىدە ياسالغان، ئاچقۇچى ئاچىماق بىر خىل قۇلۇپ: سابىت ئاكىنىڭ ئىشىكىدىمۇ يوغان بىر شادىقۇلۇپ تۇرۇپتۇ.

شادىلاتماق «شادىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەتىگەندىن بېرى بالىلارغا يالۇرۇپ يۈرۇپ ئاران قوتان ئەتراپىنى شا - دىلاتتىم.

شادىلانماق «شادىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شادىلىق سۈپ. شادىسى بار؛ شادىدىن ياسالغان: بىز شادىلىق دەرۋازىنى ئېچىپ ھويلىغا كىردۇق.

شادىلىماق پ. شادا بېكىتمەك، شادا ئورناتماق: قوتانىنىڭ ئە - شىكىنى شادىلاپ بولدۇم.

شادىمان رەۋ [پ] شاد، خۇشال - خۇرام ھالدا: — ئەمدى ئۆز ماكانىڭلارغا بېرىپ شادىمان ياشاڭلار، — دېدى ھاتەم.

شادىمانلىق ئى. شادلىق، خۇشاللىق، خۇرسەنلىك: سۆزلە - شىشنىڭ مۇنداق تەبىئىي باشلانغانلىقى ئىككىسىنىڭ كۆڭلىگە شادە - مانلىق بېغىشلىدى.

شادىيانە [پ] ① رەۋ. تەنتەنىلىك ھالدا؛ خۇشال - خۇرام - لىق بىلەن: ناغرىچىنىڭ يۇقىرى ئاۋازلىق جۇپ ناغرىسى شادىيانە گۈمبۇرلەپ، ئويغاتقۇچى جاراڭلىق مۇقام ئاھاڭلىرى تاڭ شامالىرى ئارقىلىق يىراق - يىراقلارغا كەتتى. ② سۈپ. تەنتەنىلىك، شاد - خۇراملىق نامايان بولۇپ تۇرغان: ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى قىزارغان، كۆزلىرىدە بىر خىل شادىيانە نۇر جىلۋىلىنىپ تۇراتتى. ③ ئى. غەلە - بە، مۇژدەپەيغەمبەت قاتارلىقلارنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن چېلە - نىدىغان تەنتەنە مۇزىكىسى، شادلىق كۈيى؛ ئۇيغۇر خەلق مۇ - زىكىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى: ناغرا بىلەن سۇنايى شادىيانىدىن ساما - غا يۆتكەلدى.

شادىيانىلىق ئى. خۇشال - خۇراملىق، شادلىق، تەنتەنە: پا - تمخان مومانىڭ گۆھىرى چانىقىغا ئولتۇرۇشۇپ نۇرى ئۆچكەن كۆزلە - رىدە بىر خىل شادىيانىلىق جىلۋىلەندى.

شار I ئى [ر] ① <مات> يېرىم چەمبەرنىڭ ئۆز دىيامې - تىرى ئەتراپىدا بىر قېتىم ئايلىنىشىدىن ھاسىل بولغان

گېئومېتىرىيەلىك شەكىل: شار سىرتى. شار سېگمېنتى. شار مەركىزى. ② شۇ شەكىلدىكى نەرسە: پولات شار. يەر شارى. ئاي شارى. شەرقىي يېرىم شار. غەربىي يېرىم شار. ③ نېپتۇن رېزىنكە، كاۋچۇك يالتىلغان رەخت ۋە سۇلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسالما، ئىچىگە ھاۋا، ھىدروگېن ۋە گېلىي قاتارلىقلار قاچىلانمىدىغان يۇمىلاق خالتىسىمان بۇيۇم.

شار II تەق. سۇيۇقلۇقلارنىڭ تېز سۈرئەت بىلەن ئېقىشى ياكى توكۇلۇشى ۋە ياكى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە چۈشۈشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئەمدىلا يېرىم يولغا كەلگەندە تۇيۇقسىز شار قىلىپ يامغۇر يېغىپ كەتتى.

شاراب ئى [ئە] يەرلىك ئۈسۈلدا ئىشلەنگەن، گىرادۇسى تۆۋەن ياكى ناھايىتى ئاجىز بولغان بىر خىل ھاراق، مەي: شاراب ئىچمەك.

شارابار ئى [ر] كەڭ ھەم بەل، پۇچقاقلىرى رېزىنكە بىلەن يېغىلغان بوغماق ئىشتان.

شارا ـ بارا ئەسكى ـ تۇسكى كىيىم ـ كېچەك: «شارا ـ بارا! كونا ـ يېڭى بارمۇ؟!» ساۋۇر ئاكا ئەنە شۇنداق ۋارقىراپ، مەھەللىلەرگە كىرىپ كېلەتتى.

شارا ـ بارىچى كونا ـ يېڭى كىيىم ـ كېچەك ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئەسكى ـ تۇسكىلەرنى يىغىدىغان كىشى.

شارا ـ بارىچلىق كونا ـ يېڭى كىيىم ـ كېچەك، ئەسكى ـ تۇسكى نەرسىلەرنى يىغىش ئىشى.

شارابخانا ئى [ئە + پ] قەدىمكى زاماندىكى شاراب ساتىدىغان ۋە شاراب ئىچىلىدىغان ئۆي، شاراب دۇكىنى؛ قاۋاقخانا.

شارابخور ئى [ئە + پ] شارابقا ئامراق، شارابنى كۆپ ئىچىدىغان كىشى؛ ھاراقكەش: ئەگەر شارابخورلارغا يولۇقۇپ ئۇيقۇسىز قالساڭ، ئەمسا ئاتا تىلنى بىلمەسلىك جىنايەت. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

شارابخورلۇق ئى. شارابنى كۆپ ئىچىدىغان، شارابقا ئامراق مىجەز، خۇسۇسىيەت؛ ھاراقكەشلىك: ھاشىم خەيرلىشىپ: ــ كۆپ شارابخورلۇق قىلالمايمەن، قايتاي، ــ دېدى.

شاراپەت ئى [ئە] ① خىسلەت، پەزىلەت، خاسىيەت؛ پايدا، نەپ: ياخشىنىڭ شاراپىتى، يامانىنىڭ كاساپىتى (ماقال). *كۆپ تىللىق بولۇش شاراپەت، ئەمما ئاتا تىلنى بىلمەسلىك جىنايەت. ② ئايالالارنىڭ ئىسمى.

شاراپەتلىك سۈپ. خاسىيەتلىك، پەزىلەتلىك؛ پايدىلىق؛ قۇتلۇق: ئىمامنىڭ ئېيتقىشچە، بۇ ئىسىم ئىنتايىن ئېسىل، شاراپەتلىك ئىسىم بولۇپ، بىزچە مەنىسى «نۇرلۇق، پارقىراپ تۇرىدىغان» دېگەن بولىدىكەن.

شاراجىل ئى. دىيال. توپ ئۆسىدىغان، يوپۇرمىقى ئەمەنگە ئوخشاش ئۇششاق بولىدىغان ھەم سارغۇچ ئېچىلىدىغان بىر خىل ئوت.

شاراچىن ئى. دىيال. يوپۇرمىقى يېسىسى ھەم ئۇششاق، توپ ئۆسىدىغان، ئۇششاق چېچەكلەيدىغان بىر خىل ئوت.

شاراق تەق. قاتتىق نەرسىلەرنىڭ ئۆزئارا ياكى باشقا قاتتىق نەرسىلەرگە ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئۇ ئىشىكنىڭ تۈتقۇچىدىن تۇتۇپ ئالدىغا تارتقىنىدى، ئىشىك قانىتى «شاراق!» قىلىپلا توختاپ قالدى.

شاراق ـ شاراق ① «شاراق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: قۇلۇپلار شاراق ـ شاراق قىلىپ ئارقا ـ ئارقىدىن ئېچىلىشقا باشلىدى. ② سېغىزخانىنىڭ سايرىغان ئاۋازى: «شاراق ـ شاراق» دەپ سايراۋاتقان سېغىزخان ئاۋازى ئۇلارنىڭ ئەندىشىسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ باراتتى.

شاراق ـ شۇرۇق «شاراق» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ــ بۇ نېمىسى؟ ــ دېدى يۇلىيە جەھلى بىلەن قولىدىكى يەلپۈگۈچنى شاراق ـ شۇرۇق قاتلاپ تىزغا قويۇپ.

شاراقشتماق «شاراقشماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئىمىر شاراقشتىپ سوقۇۋاتقان سەنەپەننى توختاتتى.

شاراقشماق پ. شاراقلىماق: ئۇ ئەمدى بايىقى قار بوۋايدىن مۇز بوۋايغا ئايلانغانىدى، سەللا مىدىرلىسا پۇتۇن بەدىنى شاراقشىيتتى.

شاراققىدە رەۋ. «شاراق» قىلىپ، «شاراق» قىلغان ھالدا: ئىشىكنىڭ ئىلغۇچى «شاراققىدە» چۈشۈپ كەتتى.

شاراقلاتماق «شاراقلىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئەمدىلا ئورنىدىن تۇرۇۋىدى، بىرى ئىشىك ئىلغۇچىنى شاراقلاتتى. * چېركىلەر مىلتىقلىرىنى شاراقلاتتى.

شاراقلاشماق «شاراقلىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يېڭى بويۇنتۇرۇقلار تاراقلاشتى، زەنجىرلەر شاراقلاشتى.

شاراقلىماق پ. «شاراق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شاراق» قىلماق: كاربىدور تەرەپتىن قۇلۇپ شاراقلاپ، ئۇ كىرىپ كەلدى.

شاراڭ ـ شۇرۇڭ دېگۈسى كەلگەننى يۇز ـ خاتىرە قىلىپ تۇرماستىن ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق دەيدىغان، ئىچىدە گەپ ساقلىمايدىغان (ئادەملەر ھەققىدە): شاراڭ ـ شۇرۇڭ ئات كۆتۈرەر، جىمغۇر پۇت كۆتۈرەر (ماقال).

شارائىت ئى [ئە] ئەھۋال، مۇھىت، ھالەت، ۋەزىيەت: مىللىي ئارمىيەنىڭ جەنۇبىي يۆنىلىش پولكى ئاقسۇ تەرەپتە تۇرۇۋاتقان شارائىتتا، ئازاد ئوچ ۋىلايەت زېمىنى بۇ پولكنىڭ پايانسىز ۋە ئىشەنچلىك ئارقا سېپى ھېسابلىناتتى.

شارپا ئى [ر<فىران] بويۇننى ئىسسىق تۇتۇش، كىيىمنىڭ ياقىسىنى ئاسراش ياكى زىننەت بېرىش مەقسىتىدە ئوچۇن بويۇنغا ئورىلىدىغان ئۇزۇن ھەم چاسا شەكىلدىكى توقۇلما بۇيۇم.

شارت تەق ① تۆمۇر قاتارلىق بىرەر قاتتىق نەرسىنى تاش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ يۈزىگە كۈچ بىلەن بېسىپ تۇرۇپ ئالدىرىماي سۈركىگەندە چىقىدىغان ئاۋاز. ② كۆچمە. تېز سۈرئەتتە ئېلىپ بېرىلغان ھەرىكەتتىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئۇ شارت قىلىپ قىلچىنى قىنىدىن چىقاردى.

شارتتىدە رەۋ ① «شارت» قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «شارت» قىلىپ. ② كۆچمە. تېزلىك بىلەن، بىردىنلا، بىرىيولى: ئابدۇنىياز شارتتىدە بۇرۇلدى ـ دە، ئىشىك تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

شارت ـ شارت «شارت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شارت ـ شۇرت ① «شارت» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار. ② كۆچمە. ناھايىتى تېز، تېزلىك بىلەن: ــ ھۇ كالۋا!ــ دەپ كەتتى دادام ھېچ گەپتىن ھېچ گەپ يوق، قولۇمدىن تۇماقلارنى شارت ـ شۇرت تارتىپ ئېلىپ.

شارتلداتماق «شارتلدىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: جېلىل غەزەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ قىلچىنى شارتلدىتىپ تاشقا بىلەشكە باشلىدى.

شارتلداشماق «شارتلدىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شارتلدىماق پ. «شارت ـ شارت» قىلغان ئاۋاز چىقارماق،

«شارت ـ شارت» قىلماق: ئورغاقلار شارتىلداپ، سارغىيىشقا باشلىغان قوناق غوللىرىنى يىلتىزىدىن ئايرىپ باراتتى.

شارچە ① ئى. كىچىك شار: قوي سۈتىدە ياغ مول، ياغ شارچىلىرىنىڭ ھەجمى كىچىك، تارقىلىشى تەكشى. شۇڭا، ئۇڭاي ئېرىپ ئاسان ھەزىم بولىدۇ. ② سۈپ. شارغا ئوخشاش، شار شەكلىدىكى، يۇمىلاق: شارچە ئاقسىل. شارچە بىخ.

شاررىدە رەۋ ① «شار» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «شار» قىلىپ: شاررىدە يامغۇر ياغدى ـ دە، بىزنى مەيدانىدىن سىنىپقا قاچۇردى. ② كۆچمە. تېز ھەم راۋان: قېنى، ئالە، قولۇڭغا ئوغلۇم، مۇنۇ كادىر ئاكاڭنىڭ ئالدىدا شاررىدە بىر ئوقۇۋېتە!

شارسىمان سۈپ. شارغا ئوخشاش، شار شەكلىدىكى؛ يۇمىلاق: شارسىمان مېۋە. شارسىمان باكتېرىيە. شارسىمان غول.

شار ـ شار «شار II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شار ـ شۇر ① «شار» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: كۆكۈل ئاغرىقىمۇ بىر پارچە قارا بۇلۇتقا ئوخشايدۇ، شار ـ شۇر قىلىپ تۆكىدىغىنىنى تۆكىدۇ ـ دە، ئۆتۈپ كېتىدۇ. ② كۆچمە. كۆڭلىگە كەلگەن گەپنى ئايماي دەپ تاشلايدىغان، كۆڭلىدە گەپ ياتمايدىغان: شار ـ شۇر دېيىشىدۇ، بەزى يەرگە كەلگەندە شۇنداق شار ـ شۇرلارمۇ ياخشىكەن، ئادەم مىس ـ مىس بولغاندىن شار ـ شۇر بولسا ياخشىراق ئىكەن.

شارقىراتما ئى <سۈ> سۈنىڭ ئېگىز ئورۇندىن تىك ھالەتتە پەسكە قاراپ تېز ھەم شارقىراپ چۈشىدىغان جايى. ئۇنىڭ بەزىلىرى تەبىئىي شەكىللەنگەن بولسا، بەزىلىرى كىشىلەر تەرىپىدىن بەرپا قىلىنغان بولىدۇ.

شارقىراتماق «شارقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ سۇ ئاچتىم دەپ، سۇنى شارقىرىتىپ ئۆستەڭگە باشلاپ قويغىنىڭ نېمىسى؟ ــ بوۋام شۇنداق دېدى ـ دە، ئېرىقنىڭ سۇ تېشىپ چۈشۈرۈۋەتكەن يان تەرىپىنى كۆمۈشكە باشلىدى.

شارقىراشماق «شارقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شارقىرىماق پ. «شار» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شار ـ شار» قىلماق: يامغۇر شارقىراپ قۇيۇۋاتتى. * ئالەمنى قاراڭغۇلۇق قاپلىماقتا ئىدى، دەريا بىر خىل رېتىمدە تىنىمسىز شارقىرايتتى.

شاروپ ئى. دېيال. قۇدۇقتىن سۇ تارتىدىغان ياغاچ قۇرۇلما.

شاربك ئى [ر] پولاتتىن ياسالغان يۇمىلاق مارجان شەكىلىك دېتال. ئۇ ئادەتتە ئىچكى ۋە تاشقى قازانلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىزىلىپ، چاق ئايلانغاندا قازاننىڭ مەركىزىنى ئوراپ ئايلىنىدۇ.

شاربلداتماق «شاربلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شاربلدىتىپ ئۆستەڭ سۈيىنى، سۇ ئىچىگە تاشلاندى بىرى، ئۇنىڭ چاققان ئۆزۈشلىرىگە، قاراپ بىر قىز تۇراتتى نېرى.

شاربلدىماق پ ① «شار ـ شار» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «شار ـ شار» قىلماق، شارقىرىماق: شاربلداپ يېغىۋاتقان يامغۇر ئاخىر ئىككىمىزنى بىر كۆنلۈك ئاستىغا كىرىپ مېڭىشقا مەجبۇر قىلدى. ② كۆچمە. چېتىلما رەۋىشداش قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلىنىپ كېلىپ، «راۋان ھەم تېز» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: سىز ئۇنى كىچىك دەپ بوش كۆرمەڭ، ھازىر ئۇ خەنزۇچە كىتابلارنى شاربلداپ ئوقۇيالايدۇ.

شازا ئى <خەن> ياغاچ ياكى تۆمۈردىن ئوچ يېنى قىرلىق، بىر تەرىپى ئوچۇق قىلىپ ياسالغان، بىرنەرسىنى يەنە بىر نەرسىگە يۆتكەش ياكى ئەخلەت قاتارلىقلارنى ئېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇم.

شازىلماق پ. شازىغا ئالماق، شازىغا قاچىلىماق: ئۇ بۇغدايلارنى شازىلاپ سۈكەنگە قۇيۇشقا باشلىدى.

شاش سۈپ ① تولۇق كۆندۈرۈلمىگەن؛ ئاسانلىقچە تۇتقىلى، باشقۇرغىلى بولمايدىغان: شاش ئات. * ئاغزى يۇمشاق موزاي شاش كالىنىمۇ ئېمەلەيدۇ (ماقال). ② كۆچمە. شوخ: سۈرىتىگىنى مۇنچە سىزغان قايسى بىر نەققاش ئىكەن؟ ئۆزلىرىڭدىن كۆزلىرىڭ كەپسىز ئىكەن ـ بەك شاش ئىكەن.

شاشتۇرماق «شاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: دۇشمەنلەرنى ھەم شاشتۇرۇپ، ئۆلۈكىنى ئاتقا باستۇرۇپ. ئەسقەر تېغىدىن ئاشۇرۇپ، چېپىك سەيلانە ـ سەيلانە.

شاشلاشماق پ. شاش ھالەتكە كەلمەك، شاش بولماق: كەڭرى يايلاقتا، ئاتلار سەمرىپ، شاشلىشىپ كەتتى.

شاشلىق ئى. شوخ خۇي، شوخ مىجەز؛ كەپسىزلىك: تۆگە شاشلىق قىلىپ بىزگە ھېچ تۇتۇق بەرمىدى.

شاشماق پ. ئالدىرىماق، ھولۇقماق؛ ئېسىنگىرىمەك: ــ شاشماي قىلمامسەن، ئالدىرىمايدىغان ئىش يوق، ــ دېدى تاغىسى ئۇنىڭغا كۆيۈنۈپ.

شافئىي ئى [ئە] <دىن> ئىسلام دىنىنىڭ سۈننىي مەزھىبىي ئىچىدىكى بىر تارماق مەزھەپ. ئاساسچىسى ئىمام ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد شافئىي. ھازىر سۈننىي مەزھىپىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ 29 پىرسەنتى مۇشۇ مەزھەپتە.

شاق تەۋ. بىرنەرسىگە يەنە بىرنەرسىنىڭ ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: تەخمىنەن بىر ئاچقۇچىنى قۇلۇپقا سېلىشىمغىلا، قۇلۇپ شاق قىلىپ ئېچىلىپ كەتتى.

شاقاقۇل ئى [پ] <بوت> گۈلسامساق ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يىلتىزسىمان غولى دورا قىلىنىدۇ. قۇۋۇۋەتلەندۈرۈش ھەم ئۆپكىنى نەمدەش رولىغا ئىگە.

شاقاۋەت ئى [ئە] ياۋۇزلۇق، بەختسىزلىك؛ يارىماسلىق: ھەسەت ھەسەتخورنىڭ ئاداۋىتىدىن كىبىر ۋە شاقاۋىتىدىن كېلىپ چىقىدىغان ناچار ئەخلاقتۇر.

شاقشاق I ئى. ئاچا تۇياق ھايۋانلارنىڭ پۇت بېغىشىنىڭ ئۈستى تەرىپىگە جايلاشقان ئىككى تال سۆڭەك، دوكۇر.

شاقشاق II سۈپ. تولا سۆزلەيدىغان، كۆپ سۆزلەشكە ئادەتلىنىپ قالغان؛ بىر ئىزدا تۇرمايدىغان، شوخلۇقتا ئېشىپ كەتكەن (ئاياللار ھەققىدە): بۇ قىزنىڭ ساددىلىقى مېنى ھاياجانلاندۇرغان بولسىمۇ، بارغانچە مەلۇم بولۇۋاتقان شاقشاقلىقى مېنى ئىككىلەندۈرگەندى.

شاق ـ شاق «شاق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شاق ـ شۇق ① «شاق» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: بەزىدە باشقىلارنىڭ ئۆيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن «ئۇنسۇر» دىن بىرەرىنى ئۇخلىغانلىقتا ئەيىبلەپ شاق ـ شۇق بىرنەچچە كاچات سېلىۋېتەتتى. ② كۆچمە. تېزلىك بىلەن؛ ئىتتىك، چاپسان: زەيانىنىڭ ئورنىنى شاق ـ شۇق تولدۇرۇۋېلىش زۆرۈر.

شاققىدە رەۋ ① «شاق» قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «شاق» قىلىپ: ئۇ مېنى كۆرۈپ ئەپكىشىنى شاققىدە قويۇپ يېقىملىق

كۆلۈمسىرىدى. ② كۆچمە. تېزلىكتە، بىردىنلا، غاچچىدە: ئۇ شاققىدە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، خۇشال ھالدا سۈپىغا قاراپ ماڭدى.

شاقۇر ئى. دېيال. شارقىراتما.

شاقۇر ـ شۇقۇر تاش، تۆمۈر پارچىسى قاتارلىقلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: بىز ئۆستەڭگە تىنىپ كەتكەن شېغىلنى يۇقىرىغا تاشلاشقا باشلىدۇق، بىردەمدىن كېيىنلا شاقۇر ـ شۇقۇر تاش ئاۋازى قۇلاقنى ئاغرىتتى.

شاقىدىماق پ. سۈرمەك، سۈركىمەك، چاچماق: ئۇ ھەمدۇل بەگنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى ھەربكەتلەندۇرۇپ، يۇز ـ كۆزلىرىگە قار شاقىداپ، ئۇنى قار ئۈستىدە بىر پەس دومىلاتتى، ئاندىن ئۆزە قىلىپ ماڭدۇردى.

شاقىلداتماق « شاقىلدىماق » پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى : ھاشىم ئاكا كەشتىنى شاقىلداتقىنىچە يۇگۇرۇپ دېگۈدەكلا مېھمانخانىدىن چىقتى .

شاقىلداق ئى ① سىلكىگەندە «شاق ـ شاق»ئاۋاز چىقىرىدىغان، شاقىلدايدىغان بالىلار ئويۇنچۇقى. ② ياغاچتىن ياسالغان، سىلكىگەندە شاقىلداپ ئاۋاز چىقىرىدىغان بىر خىل مۇزىكا. ③ كۆچمە. كاززاپ، كاسكى، تولا سۆزلەيدىغان ئادەم: ـــ ھېلىقى شاقىلداقنى دەمسەن ئاداش، ـــ دېدى رەيھان زىلەينىڭ مۇرىسىگە بوش نوقۇپ.

شاقىلدىماق پ. «شاق ـ شاق» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «شاق ـ شاق» قىلماق: شاقىلداقنىڭ شاقىلدىغان ئاۋازى قۇشقاچلارنى ئۇركۈتۈۋەتتى. ② كۆچمە. كۆپ سۆزلىمەك: ئۇ بۇگۈن شاقىلداپ ھېچكىمنى سۆزلىگىلى قويمىدى.

شاكال I ئى ① تۇخۇم، ئۇچكە، غوزا قاتارلىقلارنىڭ تاشقى پوستى: پىيالىدىكى ھاراقنىڭ ئاستى ـ ئۈستىدە تۇخۇم شاكىلى، موخورکا قالدۇقلىرى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ② پىپىلىپ بولغان ئۈزۈم شۆپۈكى، ئۈزۈم خامىنىدىن قېلىپ قالغان ئۇششاق يىغاچ قاتارلىقلار: ـــ 60 ياشقا كىردىم، ـــ دېدى ئۇ ئۈستەلدىكى ئۈزۈم شاكاللىرىنى يىغىشتۇرۇپ. ③ كۆچمە. كىچىككىنە نەرسە: ئېيتمىساممۇ بىلەرسىز، ئېسىل مىسرا چىقماس ھەرگىز شاكالسىز، بۇنىڭغا ئىزا تارتىش ھاجەتسىز.

شاكاللاشماق پ. سىرتقى پوستى قېتىپ شاكال ھالىتىگە كەلمەك، شاكالغا ئايلانماق: غوزىلار سېرىق شاكاللىشىپ، بۇلۇتتەك كۆپۈپ ئېچىلىدىغان پاختىلار نابۇت بولدى، نېمە قىلىشنى بىلمەيلا قالدۇق.

شاكاللىق سۈپ. شاكىلى بار، شاكىلى توگىمىگەن: ـــ ۋەيەي، سويۇپ بەردىم دەپ، بەرگىنىگىز مۇشۇمۇ، ساپ شاكاللىق تۇرمامدۇ بۇ تېخى، ـــ دېدى ئۇ ماڭا چاقچاق قىلغاچ سىرلىق كۆزلىرىنى تىكىپ.

شاكىچىك ئى. كىچىك ئوغۇل بالا.

شاكىراب [پ] ① سۈپ . ئىنتايىن ئاچچىق، تۇزلۇق: تۇپراق شاكىراب تۇز ئىدى. * ـــ ئاشنى شاكىرابلا قىلمۇتېپسىلەرغۇ؟! ـــ دېدى ئۇ پادەشاھلاردەك جارانلىق سوراق تەلەپپۇزى بىلەن. ② ئى . تۇزلۇق سۇ: بىراق شاكىرابقا چىلانغان ناننىڭ يېرىمىنى سىيىت يېدى ـ دە.

شاكىلات (شاكىلاتى) ئى [ر] كاكاۋ، شېكەر قاتارلىقلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ياسالغان بىر خىل كەمپۇت.

شاكىلاتلىق سۈپ. شاكىلاتقا ئىگە، شاكىلات ئارىلاشتۇرۇلغان: بىز ئۇنىڭ تەۋەنلىك سودىگەر تۇغقىنى بىلەن ھەمكارلىشىپ تۇرپاندا شاكىلاتلىق ئۈزۈم ئىشلەش كېلىشىمى توغرىسىدا سۆھبەتلەشتۇق.

شاكىرت ئى [پ] ① مەلۇم بىر ھۈنەرۋەن، كاسپىتىن ھۈنەر ئۆگەنگۈچى كىشى. ② ئوقۇغۇچى، تالىپ: ـــ ھازىرقى مۇللىلارنىڭ كۆپلىرى توختىئاخۇن خەلپەمنىڭ شاگىرتلىرى، ـــ دېدى دادام ماڭا تېخىمۇ تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ. ③ بىرەر كىشىنىڭ پىكرى ياكى تەلىماتىنىڭ قوللىغۇچىسى، تەرەپدارى، ئۇنى داۋاملاشتۇرغۇچى: بىز ئۇلۇغ ماركسىزمچى ماۋ زېدۇڭنىڭ شاگىرتلىرى.

شاگىرتلىق ئى. شاگىرت بولۇش ئىشى: ئاتام مېنى ئامالسىز مەكتەپتىن چىقىرىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ تىرىكچىلىكىگە يارىدەملەشتۈرگەن، ئاز ـ تولا ھۈنەر ـ كەسىپ ئۆگەنسۇن دەپ جۇڭا ـ تۇماقچىلىققا شاگىرتلىققىمۇ بەرگەن.

شاڭ ئى [پ] ئۆتۈك پۇتكەندىن كېيىن قونچىنى تۇزەش ۋە كېڭەيتىش ئۈچۈن قونچىغا قاقىدىغان ياغاچ كالتەك، ئۆتۈكنىڭ قونچىغا سېلىنىدىغان ياغاچ قېلىپ: شاڭ قاقماق.

شاڭتو ئى [خەن] ھارۋىنىڭ شوتىسى ئىچىگە قوشۇلغان (ئىچ) ئاتنىڭ ئالدىغا يەنە ئات قوشۇش ئۈچۈن، شوتىنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۇزۇن قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان، بىر تەرىپىگە جاۋەن بېكىتىلىدىغان، يەنە بىر ئۇچى بولسا ھارۋا ئوقى ياكى شوتىنىڭ ئاستى قىسمىغا تۇتاشتۇرۇلىدىغان ئىككى يانلىق ئارغامچا: شاڭتو ئات.

شاڭجياڭ ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى گېنېرالىلار ئىچىدىكى بىر دەرىجە. جۇڭجياڭدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

شاڭخادەن ئى [خەن] ئەلا سۈپەتلىك بىر خىل تاۋار: شاڭخادەن كۆرپە. شاڭخادەن كۆڭلەك. * ئۇ ئىچكىرىدىن كېلىدىغان قارىچاي، پاڭچۇ، شاڭخادەن، تاۋار ـ دۇردۇنلارنىڭ بازاردىكى سېتىلىش ئەھۋاللىرىنى تولۇق بايان قىلىپ چىقتى.

شاڭخو ئى [خەن] مەسخىرە، مازاق؛ چاقچاق: شاڭخو قىلماق.

شاڭخوچى ئى. باشقىلارنى مەسخىرە قىلىشقا ئامراق ھەم ئۈستا ئادەم: قاسىم بەك شاڭخوچى، ئۇنىڭ يېنىدا ئاۋايلاپ سۆزلىمىسە بولمايدۇ.

شاڭخوچىلىق ئى. شاڭخو قىلىش ھەرىكىتى، شاڭخو قىلىش ئادىتى: ئاشپۇزۇلغا كىرىپ قالسا ماڭا «دا» دەپ، شاڭخوچىلىق بەزمىسىدە ھا، ھا، ھا دەپ، «ئۆزۈمنىڭ گۈل، باشقىلارنىڭ شۇمبۇيا» دەپ، شىكايەتكە بېشچە پانقان شائىر ئەمەس.

شاڭزۇك ئى [خەن] 1949 ـ يىلىدىن بۇرۇنقى سودىگەرلەرنىڭ سودىگەرلەر ئىچىدىن سايلانغان باشلىقى.

شاڭشى ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى جۇنشى ئىچىدىكى ئەڭ يۇقىرى دەرىجە.

شاڭشياۋ ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى شياۋگۇەنلەر ئىچىدىكى بىر دەرىجە، جۇڭشياۋدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

شاڭۋېي ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى ۋېيگۇەنلەر ئىچىدىكى بىر دەرىجە. جۇڭۋېيدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.

شاڭيو ئى [خەن] ئازادلىقتىن بۇرۇنقى تۇزۇمدە ھازىرقى يېزا باشلىقىغا تەڭ مەمۇرىي ئەمەل ۋە شۇنداق ئەمەلگە ئېرىشكەن ئادەم، مۇنداق ئەمەلدارنى ھۆكۈمەت شۇ يەرلىك خەلقتىن بەلگىلەيدىغان بولۇپ، شاڭيو بىر يېزىنى ھۆكۈمەتكە ۋاكالەتەن باشقۇراتتى.

شاڭيولۇق ئى. شاڭيولارنىڭ ئورنى، ۋەزىپىسى، شاڭيولارنىڭ قىلىدىغان ئىشى، ئەمىلى: شاڭيولۇق تۇزۇم. شاڭيولۇق قىلماق.

شال I ئى [پ] <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. دانلىق زىرائەتلەر قاتارىدا ئۆستۈرۈلىدۇ، دېنى (گۈرۈچى) ئىستېمال قىلىنىدۇ.

شال II ئى [پ] يۇڭدىن توقۇلغان قېلىن تۇتىتلىق روماللىنىدىغان ياغاچ: قاپقاراڭغۇ كېچە، قەدىردىن دېرىزىلىرىگە شال قېقىلغان سىنىپنى ئايلىنىپ كېتەلمىگەنگە يېرىم ساەتتىن ئاشتى.

شال III ئى [پ] مەلۇم قېلىنلىقتا ۋە مەلۇم كەڭلىكتە تىگىلىدىغان ياغاچ: قاپقاراڭغۇ كېچە، قەدىردىن دېرىزىلىرىگە شال قېقىلغان سىنىپنى ئايلىنىپ كېتەلمىگەنگە يېرىم ساەتتىن ئاشتى.

شال IV ئى. ئېغىزدىن ئاققان شىلىمشىق سۈيۇقلۇق، شۆلگەي: ــ بۆرىسى يوق جاڭگال، ئوغرىسى يوق يۇرت نەدە بار؟ ــ دېدى بەگ غەزەپ بىلەن شالىنى چېچىپ، ــ بىزنىڭ يېڭىسارداۋغرى يوقمۇ؟ مەن بىلىمەن.

شالىنى چاچماق تۆتىرۇقسىز، بىمەنە گەپلەرنى تۇختىماي سۆزلەۋەرمەك، تولا سۆزلىمەك؛ ئورۇنسىز ئاچچىقلاپ قاقشىماق: ــ ئەتىدىن كەچكىچە شالىڭنى چاچماي، يولۇڭغا ماڭمامسەن، قىزىمۇي! ــ دېدى تاقىتى تاق بولغان زۇلىدىخان ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي.

شال V ئى. قەدىمكى دەۋرلەردە جىنايەتچىلەرنىڭ بوينىغا سېلىنىدىغان تاختاي، تاقاق: تاقاقنىڭ ئوستىگە كىيدۈردى شالىنى، سېلىشتى گۈندا ئوستىگە ئىشكەلىنى.

شالا ئى. مەش، ئوچاق، پىلىتە قاتارلىقلارنىڭ ئوت قالغاندا كۈلى ئاستىغا چۈشۈپ كېتىش ئۇچۇن چويۇندىن تارغاقسىمان ياسالغان قۇرۇلمىسى.

شالاپ تەق ① بىرەر نەرسىنىڭ سۇ، لاي قاتارلىق نەرسىلەرگە چۈشۈپ كېتىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز: بىر پۈتۈم شالاپ قىلىپ پاتقاقتا كىرىپ كەتتى. ② ئادەم ۋە ھايۋانلار بىرنەرسىنى ئىتتىك يېگەندە چىققان ئاۋاز: ــ كەچكىچە شالاپ قىلىپ ئولتۇرماي ئىتتىكرەك يېمەمسەن؟ ــ دېدى ئاپام مېنى ئالدىرىتىپ.

شالاپپىدە رەۋ. «شالاپ» قىلغان ھالدا، «شالاپ» قىلىپ: ئىت ئۇ گۆشنى شالاپپىدە يەۋەتتى.

شالاپ ـ شالاپ «شالاپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: نەچچە كۈن ئاچ قالغان بۇ ئىت شالاپ ـ شالاپ قىلىپلا يالاقتىكى ئوماچنى ئىچىپ تۇگەتتى.

شالاپ ـ شۇلۇپ «شالاپ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئۇ بىر چىنە ئاشنى شالاپ ـ شۇلۇپ قىلىپلا ئىچىۋەتتى ـ دە، ئالدىراپ ئۆيدىن چىقتى.

شالاپشىتماق «شالاپشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شۇ ئارىدا قەيەردىندۇر بىر ئىت كېلىپ بەتبۇيى قۇسۇقنى شالاپشىتىپ ئازراق يالىدى ـ دە، كېيىن نەگىدۇر يوقالدى.

شالاپشىماق پ. «شالاپ ـ شالاپ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شالاپ ـ شالاپ» قىلماق.

شالاپلاتماق «شالاپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: تۇغىتىپلا «ئېلىپبە» نى «بىلدىم» دېمە، سۇدا قارماق قىمىرلىسا «ئىلدىم» دېمە. تىرىكچىلىك سۇنى كېچىپ شالاپلىتىپ، «مەن دېڭىزنىڭ تۇۋىگىچە كىردىم» دېمە.

شالاپلاشماق «شالاپلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئىككى بۇرە يەردىكى قانلارنى شالاپلىشىپ ئىچىپ بوپتۇ.

شالاپلىماق پ. «شالاپ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شالاپ» قىلماق: راست دېگەندەك ئالدى تەرەپتىن بىرىنىڭ پاتقاقتا شالاپلاپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى.

شالاسون ئى. دېيال. شالا.

شالاق ① تەق. سۇيۇقلۇقلارنىڭ يەر يۈزىگە بىردىنلا تۆكۈلۈشىدىن ياكى چايقىلىشىدىن ۋە ياكى باشقا نەرسىلەرنىڭ سۇيۇقلۇقلارغا قاتتىق ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئۇ جاسۇسنىڭ يۈزىگە شالاق قىلىپ تۆكۈردى ـ دە، ئۇيان ـ بۇيان قاراپمۇ قويماي ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ② سۇپ. كۆچمە. ئۇسكۇنىلىرى كونىراپ كاردىن چىققان، دېتاللىرى بوشىشىپ ئەسكىرەپ كەتكەن، كونا؛ كارغا كەلمەيدىغان؛ ئەبجەق: ئۇنىڭ بۇ شالاق ماشىنىسىغا مېنى يولۇقتۇرۇپ قويغان خۇدادىن رەنجىدىم، بىراق ئامال يوق ـ تە!

شالاق ـ شۇلۇق «شالاق» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئۇ داسلاردىكى سۇنى شالاق ـ شۇلۇق قىلىپ تۆكۈشكە باشلىدى.

شالاقشتماق «شالاقشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: قاتتىق بوران ئامباردىكى سۇنى شالاقشتىپ قىرغاقلارغا ئۇراتتى.

شالاقشماق پ. شالاقلىماق: ــ ھارۋىمۇ شالاقشىپ كەتتى، ــ دېدى ئۇ گەپنى ھارۋىغا يۆتكەپ.

شالاققىدە رەۋ. «شالاق» قىلغان ھالدا، «شالاق» قىلىپ: مۇدىر ئارانلا كۆزىنى ئېچىپ مۇساغا ئالايماقچى بولۇۋىدى، بوۋاي ئۇنىڭ يۈزىگە شالاققىدە تۆكۈردى.

شالاقلاتماق «شالاقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ــ ئوھوي، ــ دېدى مەسۇم بوۋا ئوچاق بېشىدا ئولتۇرغان نەۋرىسىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ــ ئوماچنى شالاقلىتىپ تازا قاينىتىۋېتىپسەنغۇ، تازا ئوخشايدىكەن ـ دە.

شالاقلاشماق «شالاقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شالاقلىماق پ ① «شالاق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، شالاقشىماق: سۇ تاغ شامىلىنىڭ تەسىرىدە يېنىك داۋالغۇپ بىر خىل رىتىم بىلەن شالاقلاپ قىرغاقنى ئورۇلۇپ تۇراتتى. ② كۆچمە. ئۇسكۇنىلىرى كونىراپ كەتمەك، دېتاللىرى بوشاپ كونىرىماق، ئەبجەق چىقماق: راستىنى ئېيتسام، مېنىڭ ھارۋام شالاقلاپ كەتكەن بىر ھارۋا ئىدى.

شالاڭ سۇپ. زىچ، قويۇق ئەمەس؛ ئۇ يەردە، بۇيەردە، سۇيۇق، ئاز؛ كۆپ ئەمەس: شالاڭ كېۋەز. شالاڭ قوناق. شالاڭ ئەلگەك.

شالاڭشتماق «شالاڭشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كېرىم بۇۋاي نېمە ئۇچۇندۇر، قوناق مايسىلىرىنى يۇلۇپ شالاڭشتۇۋەتكەندى.

شالاڭشماق پ ← **شالاڭلىماق**.

شالاڭلاتماق «شالاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كېۋەز شالاڭلاتماق. قوناق شالاڭلاتماق. * ئورمانلارنى كېسىپ شالاڭلىتىش مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىغا بۇۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

شالاڭلاشتۇرماق «شالاڭلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: نۇرغۇن تۇنلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ قويۇق دولقۇنلۇق چاچلىرىنى شالاڭلاشتۇرۇۋالغان بۇ ئالىم خەتنى يەنە ئىخلاس بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى.

شالاڭلاشتۇرۇلماق «شالاڭلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاھالىلەرنىڭ بىر قىسمى سىرت يېزىلارغا كۆچۈرۈلۈپ، مەھەللە بىرئاز شالاڭلاشتۇرۇلدى.

شالاڭلاشماق ① «شالاڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سائەت 12 بولۇپ قالدى، ئەمدى كېلىدىغانلارمۇ شالاڭلاشماقتا ئىدى.

دى. ② شالاڭ ھالەتكە كەلمەك.

شالاڭلىتىلماق «شالاڭلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجە-سى: مايسىلار بىرىنچى يىلى مۇزاپىق شالاڭلىتىلغاندىن كېيىن، تۈپراقنىڭ نەملىكى پېتەرلىك بولۇشى زۆرۈر.

شالاڭلىق ئى. زىچ، قويۇق بولمىغان، سۈيۇق ھالەت؛ ئاز-لىق: ئۇنىڭ چېچىنىڭ شالاڭلىقىدىن ئەقلىي ئەمگەكچى ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتىش تەس ئەمەس ئىدى.

شالاڭلىماق پ. شالاڭ ھالەتكە كەلمەك: بارغانسېرى ئاقىرىپ كېتىۋاتقان كوچىلاردا ئادەملەر ئايىغى شالاڭلىماقتا ئىدى.

شالالىق سۈپ. شالاسى بار، شالا ئورنىتىلغان: ئۇ يەر تۆمۈر-چىلىك دۇكىنى قىلىشقا ھەقىقەتەن ئەپلىك، بىزدىن كېتىدىغىنى پەقەت شالالىق ئوچاق سېلىپ، پەستىن كۆمۈر چىقىرىشلا ئىدى.

شالتاق ① ئى. مېۋە - چېۋە، قوغۇن - شاپاق قاتارلىقلارنىڭ بىرنەرسىگە چاپلاشقان شىرنىسى: بالا تاۋۇزنى يېيىمەن دەپ يۇزلە-رىنى شالتاق قىلىۋالدى. ② سۈپ. كۆچمە. پاسكىنا، مەينەت: شالتاق قىلماق.

شالتىقىغا تېيىلماق بىركىمنىڭ يامان ئىشىغا قوشۇلۇپ قالماق، باشقىلارنىڭ يامان ئىشلىرى تۈپەيلى ئەيىبلەنمەك: ھەتتا ئايۇپ دېگەن ھوقۇقدارمۇ ئۇنىڭ شالتىقىغا تېيىلىپ كەتتى.

شالتىقىنى ئادالماق چاتىقىنى توگەتمەك، خاتالىرىنى ئوڭ-شىماق، پوقىنى ئېرىغدىماق: ھاراقلا ئىچسەن، ئۆزۈڭنى جۇندەشنى بىلمەيسەن، بىز زادى قاچانغىچە سېنىڭ شالتىقىڭنى ئادالايمىز!

شالتاقلىق ئى. پاسكىنىلىق، مەينەتلىك: ئۇنىڭ ئېغىزىنىڭ شالتاقلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ.

شالتاي - پالتاي تۇتۇرۇقسىز قۇرۇق گەپ قىلىش، تولا سۆزلەش: — تولا شالتاي - پالتاي گەپ قىلماي نەخ گېپىڭنى دېگىنە، — دېدىم ئۇنىڭغا.

شالچى I ئى. شال تېرىيدىغان دېھقان: ھازىر ئۇ يەردە شالچىلارنىڭ ئۆيلىرىمۇ پەيدا بولدى.

شالچى II ئى. ياغاچنى شال قىلىپ تىلىدىغان ئادەم، شال تىلغۇچى.

شالدام ئى. دىيال. ئېغىزدىن شالى ئېقىپ تۇرىدىغان ئادەم.

شالداما ئى. كىچىك بالىلار بىرنەرسە يېگەندە مەيدىسىنى شالتاق قىلىۋەتمەسلىك ئۈچۈن مەيدىسىگە تارتىپ قويۇلى-دىغان بەلگىلىك ئۆلچەم بويىچە تەييارلانغان لاتا.

شالدۇر تەق. دەرەخ ۋە قوناق شاخلىرى قاتارلىقلارنىڭ سىلكىنىشىدىن ياكى ئۆزئارا ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز.

شالدۇر - شۇلدۇر «شالدۇر» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: قوناقلىقتىكى ھەربىر شالدۇر - شۇلدۇر مېنى گويا توشقا-دىنمۇ سەگەك قىلىۋەتكەندى.

شالدۇرۇق ئى ← **شالداما.**

شالدىر تەق. قوناق شېخى قاتارلىقلارغا باشقا نەرسىلەرنىڭ تېگىشىدىن ياكى ئۆزئارا ئۇرۇلۇشىدىن چىققان ئاۋاز.

شالدىراق سۈپ. «شالدىر» قىلغان ئاۋازنى چىقىرىدىغان: شالدىراق يىلان.

شالدىرشاپ ئى. ئۇجمە، ئۆرۈك قاتارلىقلارنى قاققاندا، قې-قىلغان مېۋىلەر ئوستىگە چۈشىدىغان چوڭ داستىخان.

شالدىر - شۇلدۇر «شالدىر» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

شالدىرلاتماق «شالدىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرە-جىسى: بوران ئاددىي دېھقان ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىسىدىكى قوناق شاخلە-رىنى شالدىرلىتىپ، ئاپتاپپەرەس غوللىرى ۋە شال پاخالىلىرىنى ئوچۇر-تۇپ ئۆتەتتى.

شالدىرلاشماق «شالدىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرە-جىسى: شامالدا قوناقلار شالدىرلىشىپ، ئۇنىڭ ئەندىشىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى.

شالدىرلىماق پ. «شالدىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شالدىر» قىلماق: شامالدا يوپۇرماقلىرى شالدىرلاۋاتقان دەرەخلەر ئارىسىدىن ئېگىز - پەس ئۆيلەر بىلەن يېزا مەسچىتىنىڭ يېشىل گۈمبىزى قارىيىپ كۆرۈنەتتى.

شالدىرما ئى. ئېشەك، ئات قاتارلىق ھايۋانلارنى مىنىپ ماڭغاندا، توقۇم ياكى ئېگەرنىڭ بىر يەرلىرىگە ۋە ياكى نوختە-نىڭ بىر يەرلىرىگە ئېسىپ قويۇلىدىغان، شالدىرلاپ تۇرىدىغان كىچىك كولدۇرما، كىچىك قوڭغۇراق.

شالغۇت ① سۈپ <بىيول> ئوخشاش بولمىغان تۇر، ئۇرۇقداش ياكى ئوخشاش بولمىغان سورتتىكى ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋانلارنى چېتىشتۇرۇش ئارقىلىق كېلىپ چىقىدىغان؛ مېتىس: شالغۇت خوراز. شالغۇت زىگوتا. شالغۇت كالا. ② ئى <بىيول> ئۆسۈملۈك ياكى ھايۋانلاردىكى ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل تۇر، ئۇرۇقداش ياكى ئىككى خىل سورتنى چېتىشتۇرۇش ئارقىلىق كېلىپ چىققان يېڭى بىر خىل سورت. بۇنىڭدا ئالدىنقى بىر ئەۋلاد سورتنىڭ ئالاھىدىلىكى بولىدۇ: شالغۇت ئەجدادى. شالغۇت ئەۋزەللىكى. ③ سۈپ. ئوخشاش بولمىغان ئىرق ياكى مىللەت كىشىلىرىنىڭ ئۆزئارا قوشۇلۇشىدىن تۇغۇلغان: پۇرومى پوپ شالغۇت ئىدى. ئۇنىڭ چوڭ دادىسى ئۆز ۋاقتىدا ئامېرىكىغا كۆچۈپ بارغانىكەن، چوڭ ئانىسى يەھۇدىيىنىڭ قېنى ئارىلاشقان بېلگە-يەلىك ئايال ئىكەن.

شالغۇتلاشتۇرماق «شالغۇتلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شالغۇتلاشتۇرۇش ئارقىلىق يېڭى كۆممىقوناق ئۇرۇقلۇقى پېتىشتۇرۇلدى.

شالغۇتلاشتۇرۇلماق «شالغۇتلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەج-ھۇل دەرىجىسى: شالغۇتلاشتۇرۇلغان سوقمىچاق شال سورتلىرى يې-تىشتۇرۇلدى.

شالغۇتلاشماق پ ① <بىيول> ئوخشاش بولمىغان تۇر، ئۇرۇقداش ۋە سورتتىكى ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋانلاتلار قوشۇلۇپ ياكى چېتىشىپ، يېڭى بىر خىل سورتنى پەيدا قىلماق: بىرقا-چە يىلدىن بۇيان ئۇرۇقچىلىق شىركىتى ئاساسلىق ئۇرۇقلۇق خىللە-رىنى دەسلەپكى قەدەمدە بېكىتىپ، سورتى كۆپ بولۇش، قالايمىقان بولۇش، شالغۇتلىشىپ كېتىش ھادىسىلىرىنى ئاساسىي جەھەتتىن تۇتۇۋالدى. ② كۆچمە. تەركىبى مۇرەككەپلەشمەك؛ ئارىلىشىپ كەتمەك: غەرب ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ تەسىرى قىيانەك يامراپ كېتىۋاتقان، مىللىي مەدەنىيەت نۇسخىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتۈشمە داۋاملىشىۋاتقان، مەدەنىيەت بىلەن مەدەنىيەت ئۆزئارا سىڭىشىپ شالغۇتلىشىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، مىللىي مەدەنىيەتنى مەركەز قىلىپ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش ھەم تەس، ھەم مۇھىم.

شاللاتماق «شاللىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى:

تېخنىك ئۆزى تۆپىدە تۇرۇپ ئۇرۇق شاللاتتى.

شاللاشماق «شاللىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇ-رۇقچىلىق پونكتىدا يىگىرمىگە يېقىن ئايال ھەدەپ ئۇرۇق شاللىشۋاتىدۇ.

شاللاق سۈپ. ئېغىر ـ بېسىق ئەمەس، تۇتۇرۇقسىز، ئۇجمە كۆڭۈل: ھەنىپەمنىڭ ئەھۋالىنى بىز ھەر جەھەتتىن ئۇقۇشۇپ باقتۇق، بەك شاللاق، يېنىك قىز ئىكەن.

شاللاقلىق ئى. ئېغىر ـ بېسىق بولمىغان ھالەت، تۇتۇرۇق-سىزلىق، ئۇجمە كۆڭۈللۈك: بەزىلەر مەسىلىلەر ئۈستىدە ئويلانغاندا مېڭە ئىشلەتمەي شاللاقلىق قىلىدۇ.

شاللاندى ① سۈپ. شاللىنىپ قالغان، تاللاشتىن ئۆتەل-مىگەن، ئىلغاندى: شاللاندى بۇيۇم. شاللاندى مەھسۇلات. ② ئى. شۇنداق نەرسە ياكى ئادەم: كىشىنى ئاچچىق كۈلكىگە دەۋەت قىلە-دىغان بىر ئەھۋال شۇكى، ئۆزلىرىنى ئەدىپ دېيىشۋالغان بىر توپ گۈمراھلار ئۆزىنىڭ ئەقىدىسىنى كۆچۈرۈپ كېلىنگەن، زورلاپ تېڭىلغان شاللاندىلارنىڭ ئۇستىگە دەسسەتتى.

شاللانماق «شاللىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: رەھبەرلىك سېپىدىكى ئىقتىدارسىز كىشىلەرنىڭ ھەرقاندىقى ئاستا-ئاستا شاللىنىپ، رەھبەرلىك سېپى خىلالاشتۇرۇلۇشى كېرەك.

شاللىق ئى. شال تېرىلغان يەر؛ شال ئېتىزى: بىز ئىككىمىز يېتىلىشىپ شاللىققا باردۇق.

شاللىماق پ. ئىلغاپ، تاللاپ چىقىرىۋەتمەك: ئويلىمىغان يەر-دىن ئۇلار مېنى ئۆز قاتارىدىن شاللىۋېتىشتى.

شالۇك ئى. دىيال. ئېغىزدىن ئاققان شۆلگەي.

شالۇاق ئى ← **شۆلگەي**.

شالۇڭ ئى [ر] تېرىدىن تىكىلگەن شىم، ئىشتان.

شام I ئى [پ] ① كۇن ئولتۇرۇپ قارايدىغۇ چۈشۈشكە باشـ-لىغان ۋاقىت: ئۇلار شام ئارىلىقىدا بىر شەھەرگە كىرىپتۇ. ② مـۇ-سۇلمانلارنىڭ كۇندە ئۆتەيدىغان بەش ۋاخ نامىزىنىڭ تۆتىن-چىسى: دادام شامنى ئۆتەپ بولۇپ قايتىپ چىقتى.

شام II ئى [ئە] ھايۋان مېيىدىن ئوتتۇرىسىغا پىلىك بې-كىتىپ ياسايدىغان چوكىسىمان چىراغ: ئۇلار چاي ئىچىشىپ ئول-تۇرغىنىدا، شام تۇگەپ ئۆچۈپ قاپتۇ.

شام گۆر ئۇزۇن ۋە چوڭقۇر ئېرىق تارتىپ، ئىككى تەرىپىگە قاتارلاپ ئېچىلغان گۆر ياكى يۇمىلاق گۇمبەز ياكى ئۇي شە-كىللىك ئۇي ئورۇنلاشتۇرۇلغان گۆر: پادىچى تاغ ئۆڭكۇرىگە، دە-رەخنىڭ كاۋىكىغا ياكى پۇچۇق گۇمبەز، شام گۆرلەرگە كىرىۋېلىپ سو-غۇقتىن دالدىلىنىدىكەن.

شاما ئى. قاينىاق سۇغا سېلىنغان چاينىڭ تەمى چىقىپ بولۇپ، قېيىقالغان قالدۇقى.

شاما قىلىۋەتمەك ① ھالىدىن كەتكۈزۈۋەتمەك، ئېزىپ مېچىلدىتىۋەتمەك (بىرەر نەرسىنى ئۇرۇش ياكى شۇنداق ھەرىكەت ھەققىدە): ئىشىكنى قىلە، ماڭ ھېلى بىكار شاما قىلە-ۋەتمەي. ② ۋايىغا يەتكۈزمەك؛ تولۇق بىلمەك، مۇكەممەل ئىگە-لىمەك: ئۇ ساز دېگەننى شاما قىلىۋەتتى. * ـــ بىز دېگەنچۇ، ياپونچىنى 15 ياش چېغىمىزدا شاما قىلىۋەتكەن، جۇمۇ، ـــ دېدى ئۇ مەيدىسىگە مۇشتلاپ.

شامال ئى [ئە] ① ھاۋانىڭ يەر يۈزىنى بويلاپ ئېقىشى، ھاۋانىڭ ئاقما ھەرىكىتى. ئۇ ھاۋا بېسىمىنىڭ تارقىلىشىنىڭ بارا‌ۋەر بولماسلىقى سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىدۇ: تۇنۇگۈن قاتتىق سوغۇق شامال چىقتى. ② كۆچمە. ئىجتىمائىي مۇھىتقا تەسىر كۆرسىتىدىغان، تېز چىقىپ، تېز ئاخىرلىشىدىغان ئىجتىما-ئىي ھەرىكەت: زىۋىرشا، ھەيدەرلەرمۇ شۇ، ئۇلار ھەرقانچە جۇڭا تاراقشتىپمۇ شامال چىقىرالمايدۇ. ③ مارالبېشى ناھىيەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

شامال تەگمەك ① <تېب> شامالداش تۇپەيلى بىرەر كېسەلگە گىرىپتار بولماق، ئاغرىپ قالماق: ـــ تاماقنى يەپلا سىرتقا چاپقە-نىنى، ـــ دېدى دادام ئىنىمنى توسۇپ، ـــ تەرىنىڭ قۇرۇماستا سىرتقا چىقسا‌ڭ، شامال تېگىپ قالمامدۇ؟ ② كۆچمە. بىرەر نەرسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ زىيان تارتماق: ئۇ ئۆزىنىڭ ھالال ئەمگەك مېۋە-سىگە شامال تېگمىدىغانلىقىنى جەزم قىلغانىدى.

شامال چىقارماق ھەرىكەت قوزغىماق؛ غۇلغۇلا پەيدا قىلـ-ماق: ئۇ دىلشاتنىڭ بۇ چوڭ خەتلىك گېزىتى ئارقىلىق بىر شامال چە-قىرىپ، شەھەر بويىچە «بۇرژۇئا مائارىپ لۇشىيەنىگە قارشى تۇرۇشنىڭ ئۇلگىسى»نى ياراتماقچىدى.

شامال داۋىماق دىنىي چۈشەنچىدە: جىن چاپلىشىپ، نېرۋىنىسى ئاجىزلاشماق، سارىڭ بولۇپ قالماق: بىرنەچچە شامال داۋىپ قالغان ئاغرىق ـ سىلاقنى تېپىپ، تۇغ باغلاپ پېرە قىلدىم.

شامال ساندۇقى دىيال. قول ياكى دۇنگاتېل بىلەن ئايلاندۇرۇپ شامال چىقىرىش ئارقىلىق تېپىلگەن دانلىق زىرائەتلەرنىڭ سامىنى بىلەن دېنىنى ئايرىيدىغان بىر خىل قۇرۇلما.

شامالغا ئەگەشمەك ۋەزىيەتكە، شارائىتقا قاراپ ئىش كۆرمەك، ۋەزىيەت قايسى تەرەپكە يۇزلەنسە شۇ تەرەپتە تۇرۇپ ھەرىكەت قىلماق.

شامالغا باقماق ۋەزىيەتكە قاراپ ئىش تۇتماق، ۋەزىيەت قاي-سى تەرەپكە يۇزلەنسە شۇ تەرەپتە تۇرماق.

شامالغا سورۇۋەتمەك بىكار ئىسراپ قىلماق، ئورۇنسىز بۇ-زۇپ ـ چاچماق: ـــ ئاتاڭنىڭ شۇنچىۋالا مال ـ دۇنياسىنى ئىككى يىلدا شامالغا سورۇۋەتتىڭ، ئەمدى سەل كېيىنىڭنىمۇ ئويلاپ قوي، ـــ دېدى بوۋاي مېنى ئەيىبلەپ.

شامالغا قاراپ خامان سورۇماق ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆر-مەك، شامالغا باقماق: ـــ ھەر ھالدا، ـــ دېدى ئۇ گەپ قىستۇرۇپ، ـــ شامالغا قاراپ خامان سورۇغىنىمىز تۇزۇك.

شامالغا قاراپ ئىش تۇتماق ← **شامالغا ئەگەشمەك**.

شامالغا كەتمەك ئورۇنسىز تۇگىمەك: ئىشكنى ئېچىپ چىقىپ كېتەي دېسە، ئولتۇرۇشنىڭ مەقسىتى ئېچىلمىغان بولۇپ، پۇتۇن مۇ-شەققىتى شامالغا كېتەتتى.

شامال كىرمەسلىك مۇستەھكەم؛ ئىشەنچلىك: بۇ ئىشنىڭ ئە-مەلگە ئاشىدىغانلىقىغا شامال كىرمەيدۇ.

شاملىغا كەتمەك بىرەر ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ دەسلەپكى قىزغىن پەيتىگە توغرا كېلىپ، شۇنىڭ تەسىرى بىلەن زىيان تارتماق؛ ئۆڭۈشسىزلىققا ئۇچرىماق: ئۇ بۇ قېتىمقى «چوڭ تا-زىلاش»نىڭ شاملىغا كەتكەنلەرنىڭ بىرى ئىدى.

شامالداتماق «شامالدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجە-سى: گۇندىخاندا مەھبۇسلارنى شامالدىتىشقا ئېلىپ چىقىدىغان بىر رەسمىيەت بار ئىدى.

شامالداشماق «شامالدماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شامالدۇرغۇچ ئى. ئېلېكتىر دۆڭاتېلى ئارقىلىق پالاقچىلارنى ئايلاندۇرۇپ، ھاۋا ئېقىمىنى پەيدا قىلىدىغان بىر خىل قۇرۇلما. تۇرى كۆپ بولۇپ، ئۆي ئىچىنى سالقىنلاتىش، شامال چىقىرىش، ھاۋا ئالماشتۇرۇش،كېرەكسىز گازلارنى چىقىرىپ تاشلاش، ئىس ـ تۈتەك سۈمۈرۈش ۋە قۇرۇتۇش قاتارلىق مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. ئىشلىتىش ئۇرنىغا قاراپ شەكلىمۇ ھەر خىل بولىدۇ.

شامالدىتىلماق «شالمالداتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇزۇملەرنى باغلايدىغان پىچان قاينىاق سۇغا سېلىپ يۇمشىتىلىدۇ ۋە ئارقىدىن شامالدىتىلىدۇ.

شامالدىماق پ ① ئۆزىنى شامالغا تۇتماق، شامال چىقىۋاتقان يەردە تۇرماق: ــ يۇرۇڭا شامالداپ كېرەيلى، ــ دېدى ئۇ مەندىن تارتىنىۋاتقاندەك بىر خىل تۇستە پىس ئاۋاز بىلەن. ② شامال تەگكەندەك تۇيۇلدىن بىرەر ئەزاسىنىڭ كېسەللىك ئالامەتلىرى كۆرۈنمەك: ــ ئۆپكىسى شامالداپتۇ، ــ دېدى ئايۇپ شۇجىغا مەنىلىك تىكىلىپ، ــ جىددىي داۋالىمىغاندا ...

شامالىق سۈپ. شامىلى بار، شامال چىقىپ تۇرىدىغان: يولۇچىلار ئۆيلىرىدىن چىقىشىپ، سالقىن شامالىق جايلارنى ئىزدىشىپ يۈرەتتى.

شامان ئى [ر] <دىن> شامان دىنىدىكى روھلار بىلەن ئۇچرىشىدىغان ھەمدە روھلارنىڭ ئەسكىلىكلىرىنى توسىدىغان شەخس دەپ قارىلىدىغان كىشى، روھانىي.

شامان دىنى <دىن> ئىپتىدائىي دىنلاردىن بىرى. ئاسىيا ۋە ياۋروپانىڭ شىمالىي قىسىملىرىغا تارقالغان. بۇ دىنىنىڭ ئاساسىي ئىدىيەسى يامان روھلارنىڭ ئەسكىلىكلىرىنى قايتۇرۇش ۋە ياخشى روھلارنىڭ ياخشىلىقلىرىنى قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭدا دۇنيا ياخشى ۋە يامان روھلار بىلەن تولغان، شامان دەپ ئاتالغان روھانىيلار ۋاستىسى بىلەن يامان روھلار قوغلىنىپ، ياخشى روھلارنىڭ ياخشىلىقلىرى داۋام قىلدۇرۇلىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

شامانىزم ئى [ر] <دىن> ← **شامان دىنى.**

شامپان ئى ① فىرانسىيەدىكى بىر جاي ئىسمى. بۇ جاي شامپان ھارىقى چىقىرىش بىلەن داڭ چىقارغان (champagne). ② شامپان ھارىقى.

شامچى ئى. شام ياساش، شام سېتىش كىشى، كەسپى: بۇ مەھەللىدە شامچىلىق قىلىدىغانلاردىن تۆت ـ بەشى بار ئىدى.

شامدار ئى. خوجايىنلىرى ياكى ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشىلەر ئالدىدا شام كۆتۈرۈپ ماڭغۇچى؛ چىراغچى.

شامدان ئى [ئە + پ] شام قادايدىغان نەرسە.

شاملىق سۈپ. شامى بار، شام قادالغان، شام ئورۇنلاشتۇرۇلغان: ــ مەن ئەسلىدە ھەممە پانۇسنى ئېلىپ قالاي دېۋىدىم، سىلەرنى ئازابقا قالارمىكىن دەپ 81 شاملىق گۈللۈك پانۇسنىلا ئېلىپ قالدىغان بولدۇم، ــ دەپتۇ ئۇ سىلىق ئاۋازدا.

شامۇسەھەر ① شام ۋە سەھەر، ئاخشام ۋە ئەتىگەن: ئارىلاپ چالسام ئوشاقنى، مۇقامنى راكقا يەتكۈزسەم، كى ئول شامۇسەھەرلەردە مۇشاۋىرەكنى مەن چالسام. ② ھەر دائىم، داۋاملىق، ھەمىشە: ئىزلىبان كەلگۈسى بەختىك ۋەسلىنى شامۇسەھەر، پەن، ھۇنەرۋ كەشپىياتتا خۇددى زور كاندۇر ھايات.

شاملىق ① ئى. چۆگۈن، چەينەك قاتارلىقلارنىڭ چاي قۇيغان چاغدا چاينىك شامىسى چىنىگە چۈشۈپ كەتمەسلىك ئۈچۈن ئورنىتىلغان ياكى ئايرىم ياسالغان سۈزگۈچ. ② سۈپ. شامىسى بار، شامىسى كۆپ: ــ نېمانداق شاملىق چاي بۇ، چاي ئىچمەيدىمىز، شاما چاينامدىمىز؟ ــ بۇرۇتلۇق يىگىت ئاشپەز تەرەپكە قاراپ ۋارقىرىدى.

شان ئى [ئە] ياخشى ئىشلار بىلەن ئېرىشكەن ھۆرمەت، شەرەپ، ئابرۇي، شەۋكەت؛ نام، داڭق، شۆھرەت: بارار دولقۇن يەرنىڭ ئۆرلەپ بۇيۇك ئارزۇدا ھەمراھىك، كېلەمدۇ شان يەنە قولغا، يېرىم يولدا ھېرىپ قالساڭ.

شانا ئى. بۆز توقۇيدىغان دەستىگاھنىڭ ئۆرۈش يېپلىرىنى كۆتۈرۈپ ـ چۈشۈرۈپ تۇرىدىغان قىسمى: بۆزنى بۇزغان شانىسى، قىزنى بۇزغان ئانىسى (ماقال).

شان ـ شەرەپ شان ۋە شەرەپ، پەخىر ۋە ئىپتىخار، ئاتاق ـ ئابرۇي: ئەدەبلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك بولۇش ــ پۈتۈن مىللەتنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتى، شان ـ شەرىپى بىلەن مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش.

شان ـ شەۋكەت شان ۋە شەۋكەت، شان ۋە شۆھرەت: ئۇلۇغ ئەجدادلىرىمىز مەھمۇد كاشغەرىي ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپلارنىڭ شان ـ شەۋكىتى مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ.

شان ـ شۆھرەت شان ۋە شۆھرەت: ئېيت ناخشاڭنى يەنىمۇ ياڭراق، ۋەتىنىڭگە ياغسۇن شان ـ شۆھرەت. ھايات چەكلىك ۋە لېكىن، ناخشاڭ مۇقام كەبى ياشايدۇ ئەبەد.

شانكىر ئى [ر<فىران] <تېب> بىر خىل جىنسىي كېسەللىك. قاتتىق شانكىر ۋە يۇمشاق شانكىر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. قاتتىق شانكىر سىفىلىسنىڭ دەسلەپكى باسقۇچى بولۇپ، بۇنىڭدا جىنسىي ئەزا، تىل ۋە لەۋ قاتارلىقلاردا جاراھەت پەيدا بولىدۇ ھەمدە كېسەل ئوچىقىنىڭ ئاستى قىسمى قاتتىقلىشىدۇ، ئاغرىتمايدۇ. يۇمشاق شانكىرنى يۇمشاق شانكىر تاياقچە باكتېرىيەسى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنىڭدا جىنسىي ئەزانىڭ سىرتقى قىسمىدا جاراھەت پەيدا بولۇپ، كېسەل ئوچىقىنىڭ ئەتراپ توقۇلمىلىرى يۇمشاقلىشىدۇ ۋە قاتتىق ئاغرىيدۇ.

شانلىق سۈپ. شان ـ شۆھرەتكە ئىگە، ياخشى نام چىقارغان، داڭلىق، مەشھۇر: ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابىدا شانلىق خىزمەت كۆرسەتكەن قەھرىمانلار مەڭگۈ ھايات!

شانۇشەۋكەت ← **شان ـ شەۋكەت:** شانۇشەۋكەت، تاجۇتەخت دەپ يارىمدىن ئايرىلدىم، شادلىقىمدىن، بەختىمدىن، گۈل يارىمدىن ئايرىلدىم.

شاھ (شاھى) ئى [پ] ① پادىشاھلىق تۈزۈم يۈرگۈزۈۋاتقان دۆلەتلەردىكى ئەڭ ئالىي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگۈچى شەخس، پادىشاھ، خان. ② شاھمات ئويۇنىدا ئەڭ ئاساسىي، باشقا ئۇرۇقلارنىڭ ھەممىسى قوغدايدىغان ئۇرۇق، باشقا ئۇرۇقلارغا قارىغاندا ئېگىزرەك بولىدۇ. ③ شاھمات ئويۇنىدا قارشى تەرەپنىڭ شاھىغا قىلىنغان ھۇجۇم؛ زەربە: ئاردىدىن بەش مىنۇت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ئالىم بىرلا شاھ بېرىپ، ئۇنىڭ گەردىسىنى ئېلىۋەتكەندى.

شاھادەت ئى [ئە] يېزىت ① گۇۋاھلىق، شاھىتلىق؛

گۇۋاھلىق سۆزى: ئىمام دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، كېكىرەكلىرىنى قىرىشتۇرۇپ جامائەتكە شاھادەت ئۆگەتتى. ② شۆھرەت، قۇربان: قەلىپ دۈشمەن بىلەن جەڭ بۇ ناھايەت، دۆۋە قۇملۇقتا تاپقاندۇر شاھادەت. ③ ئاياللارنىڭ ئىسمى.

شاھادەتلىك ئى. شۆھرەتلىك، قۇربانلىق: ـــ ھازىردىن باشلاپ مانجۇ زالىملىرىنىڭ بېشىغا تاش ئاتقان ھەرقانداق مۇسۇلمان غازىلىق مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلىدۇ، ھەق يول ئۈچۈن جېنىنى تەقدىم ئەتكەن ھەرقانداق مۇسۇلمان شاھادەتلىك دەرىجىسىگە نائىل بولىدۇ!ـــ دېدى خوجا.

شاھادەتنامە ئى [ئە + پ] ① بىرەر بىلىم ئېلىش ئورنىدا ئوقۇپ، ئوقۇشنى لاياقەتلىك تاماملىغانلارغا بېرىلىدىغان رەسمىي گۇۋاھلىق ھۆججىتى؛ گۇۋاھنامە، دىپلوم. ② بىرەر پاكىتنى رەسمىي تەستىقلايدىغان ھۆججەت، گۇۋاھنامە: شاھادەتنامە بەرمەك.

شاھانە سۈپ [پ] پادىشاھلارغا خاس، پادىشاھلاردا بولىدىغان، ئالىي دەرىجىدىكى، ئاجايىپ ئېسىل؛ كۆركەم، ھەيۋەتلىك: شاھانە كىيىم. شاھانە توي.

شاھزادە ئى [پ] شاھنىڭ ئوغلى.

شاھزادىلىك سۈپ. شاھزادىلەرگە خاس، شاھزادىلەر كىيىدىغان: بەگزادىلەر قۇرۇق قايتاقچى بولۇۋاتقاندا، پادىچى شاھزادىلىك كىيىملىرىنى كىيىپ، يولۋاس، بۆرىلەرنى ئەگەشتۈرگەن ھالدا ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ.

شاھزەر ئى [پ] يۈزىگە خەت ئويۇلغان ياپىلاق ئالتۇن؛ ياپىلاق ئالتۇن ئۇرۇك: ئۇنىڭ ئون تارتىم تۆگەخان كارۋىنى، بەش چوق ئىسپار ـ ئەنبىرى، يۈز جۈپ شاھزەرى، تۆت يۈز ياقا تون ـ سەرپايىلىرى، بەش مىڭ دانە جاينامار مال ـ دۇنياسى، ۋەج ـ تەئەللۇقاتى بار ئىدى.

شاھلىق ① ئى. پادىشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان دۆلەتلەرىدىكى ئەڭ ئالىي ئەمەل؛ پادىشاھلىق: شاھلىق قىلماق. * ـــ شاھلىق ماڭا ئاتا مىراس تۇرسا، نېمە ئۈچۈن شۇنداق دەيسەن؟ـــ دەپتۇ پادىشاھ. ② سۈپ. شاھلارغا خاس، پەقەت شاھلارغىلا لايىق: ئارمانۇس شاھ ئوردىسىغا ھازىر بولغانلارغا ئۆزىنىڭ شاھلىق ۋەزىپىسىدىن چەكلەنگەنلىكىنى ئېلان قىپتۇ.

شاھمات ئى [پ] <تەن> بىر خىل تەنتەربىيە مۇسابىقە تۈرى. بۇنىڭدا، ھەر ئىككى تەرەپتە ئاق ـ قارا بولۇپ 16 دىن ئۇرۇق بولۇپ، ئويناڭلاندا قائىدە بويىچە ئۇرۇقلارنى ماڭدۇرۇپ قارشى تەرەپنى مات قىلغان كىشى غەلىبە قىلغان بولىدۇ: شاھمات تاختىسى. شاھمات ئويىنماق.

شاھماتچى ئى. شاھمات ئويناشنى ياخشى كۆرىدىغان، شاھمات ئويناىدىغان كىشى: قورۇنىڭ بىر بۇلۇڭىدا شاھماتچىلار شاھمات ئويناشماقتا ئىدى.

شاھنامە ئى [پ] ① شاھلار ھەققىدىكى خاتىرە، شاھلار تارىخى. ② ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىنىڭ قەدىمكى پادىشاھلارنىڭ تارىخىغا بېغىشلاپ يېزىلغان داستانىنىڭ نامى.

شاھنشىن ئى [پ] پادىشاھ، خان ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئالىي ھۆكۈمرانلار ئولتۇرىدىغان، ئۇلارنىڭ تەختى قويۇلىدىغان ئۆي، خانا: ئاپاق خوجا شاھنشىندىكى مەرمەر تەخت ئۇستىدە چوڭقۇر ئويغا پاتقان ھالدا ئولتۇراتتى.

شاھىئەزەم ئى [پ + ئە] كاتتا، ھۆرمەتكە سازاۋەر، نام ـ ئاتاقلىق پادىشاھ.

شاھىت ئى [ئە] بىرەر ئەھۋالغا (ۋەقە، ئىش ـ ھەرىكەت يا ـ كى پائالىيەتكە) بىۋاستە قاتناشقان، كۆرگەن ئادەم؛ گۇۋاھ: شاھىت بولماق. * مەنمۇ نۇرغۇن پاجىئەلىك ئىشلارنىڭ شاھىتلىرىنىڭ بىرى.

شاھىتلىق ئى. گۇۋاھلىق: مەن بۇنىڭغا ئىمانىم بىلەن شاھىتلىق بېرىمەن.

شاھنشاھ ئى [پ] ① ئىران شاھىنىڭ ئۇنۋانى ۋە شۇ ئۇنۋانغا ئىگە بولغان شەخس. ② شاھلار شاھى، ئۇلۇغ پادىشاھ، خاقان: ـــ شەھرىمىزنىڭ بىر قىزغا شاھنشاھنىڭ نەزىرى چۈشكەن بولسا، بېشىمىزغا ئامەت قۇشى قونۇپتۇ. قىز ئايلانسۇن!ـــ دەپتۇ. پادىشاھ توققۇز تەزىم قىلىپ.

شاۋجياڭ ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى گېنېرالنىڭ ئىچىدىكى بىر دەرىجە، جۇڭجياڭدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

شاۋرۇن ئى [ر] ئۆچكە تېرىسىدىن ئىشلەنگەن بىر خىل يۇمشاق خۇرۇم.

شاۋ ـ شۇۋ تەق. خىلمۇخىل ئاۋازلاردىن چىققان ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ: ياتاقتىكى سەپداشلار سىرتتىكى شاۋ ـ شۇۋلارنى ئېنىق ئاڭلاپ ئولتۇردى.

شاۋشياۋ ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى شاۋ ـ گۇەنلەر ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجە.

شاۋقۇن ئى ① تۇرلۇك نەرسىلەردىن چىققان ياكى تۇرلۇك سەۋەبلەر بىلەن پەيدا بولۇپ ئۆزئارا قوشۇلۇپ كەتكەن كۈچلۈك ئاۋاز؛ ۋاڭ ـ چۇڭ: شاۋقۇن سالماق. ② جىددىي تالاش ـ تارتىش، جاڭجال، شاۋقۇن ـ سۈرەن: مۇنچە شاۋقۇن بىزدە بولۇپ باقمىغان، قاراڭ.

شاۋقۇن ـ سۈرەن ① كۈچلۈك شاۋقۇن، يۇقىرى ئاۋازلىق ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، قالايمىقان ۋارقىراپ ـ جارقىراشلار: تاھىر ئاكىنىڭ تەمبۇر ئاۋازى بالىلارنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەن، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ ـ لىرىنى بېسىپ كەتكەنىدى. ② كۆڭۈلسىز ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، جەڭگە ـ جېدەل، ئۇرۇش ـ تالاش: شاۋقۇن ـ سۈرەنلەرگە تولغان كۈنلەر خۇددى تاسادىپىي پەيدا بولغان قۇيۇندەك چاڭ ـ توزانلارنى توزۇتۇپ ئۆتۈپ كەتتى.

شاۋقۇنسىز سۈپ. شاۋقۇنى، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭى يوق، ۋارقىراش ـ جارقىراش بولمىغان: تاڭ سەھەردىكى شاۋقۇنسىز يېزا قوينىدىن نەي ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. // مەكتەپ ئىچى شاۋقۇنسىز بولۇپ، بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى.

شاۋقۇنلاتماق «شاۋقۇنلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بوران لىغىلداپ تېتىنچ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىنى شاۋقۇنلاتىپ، دولقۇنلارنى ھاسىل قىلىشقا باشلىدى.

شاۋقۇنلانماق «شاۋقۇنلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى تاغدىن شاۋقۇنلىنىپ چۈشۈۋاتقان دەريا سۈيى تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ ئاقاتتى.

شاۋقۇنلۇق سۈپ. شاۋقۇنى بار، شاۋ ـ شۇۋ ئاۋازلار بىلەن تولغان، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان؛ قاينام ـ تاشقىنلىق: مۇشۇ قىيانىڭ جەنۇبىدىن شاۋقۇنلۇق مۇزات دەريا سۈيى ئۆتىدۇ.

شاۋقۇنلىماق پ. شاۋقۇن پەيدا بولماق، شاۋقۇن كۆتۈرۈلمەك، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلماق: شاۋقۇنلاپ تۇرغان مەيدان بىردىنلا سۈكۈتكە چۆكتى، ھەممىنىڭ كۆزى يېڭى باشلىققا چۈشتى.

شاۋۇلدىماق پ. «شاۋ ـ شۇۋ» قىلغان ئاۋازنى چىقارماق،

«شاۋ - شۇۋ» قىلماق: كامىل ئالدىدا، نەقسە كەينىدە شاۋۇلداپ ئېقىۋاتقان ئېقىنلار ئارا تاشلارنى دەسسەپ ئاستا كېتىشىپ باراتتى.

شاۋۇپي ئى [خەن] <هەرب> هەربىي ئۇنۋان، يەنى تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېرلار ئىچىدىكى بىر دەرىجە. ئادەتتە جۇڭ-ۋېيدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

شائىر ئى [ئە] <ئەد> شېئىرىي ئەسەر يازىدىغان كىشى: خەلق شائىرى.

شائىرانە [ئە + پ] <ئەد> ① رەۋ. شائىرلارغا خاس ئىلھام ۋە كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن، شائىرلارچە: شائىرانە سۆزلىمەك. شائىرانە ئوقۇماق. ② سۇپ. شائىرلارغا خاس، شائىرلار ئۈيلىغاندەك گۈزەل ۋە جەزبىلىك: شائىرانە سۆز. شائىرانە تۇيغۇ. شائىرانە ھېسسىيات.

شائىرە ئى [ئە] <ئەد> شېئىرىي ئەسەر يازغۇچى ئايال، ئايال شائىر.

شائىرلارچە رەۋ. شائىرلارغا ئوخشاش، شائىرلاردەك: ئۇ بارغانچە قىزىپ شائىرلارچە سۆزلەشكە باشلىدى.

شائىرلىق ئى. ① شېئىر يېزىش ئىشى، شېئىر يېزىش كەسپى: شائىرلىقنىڭ تۈپ ماھىيىتى — ئاجىزلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇپ روھىنى كۆتۈرۈش، ئۇنىڭ تەبىئىتى — خۇشامەتتىن خالىي بولۇش. ② سۆزمەنلىك، سۆزگە ئۇستىلىق: — قەيەرگىلا بارساڭ شائىرلىق قىلىپ، باشقىلارغا سۆز بەرمەي سۆزلەۋېرىش ياخشى ئەمەس، ئەقىللىق ئادەم ئاز سۆزلەيدۇ، — دېدى ئۇ ئەلانى ئەيىبلەپ.

شاياتۇن ئى [ئە] شەيتان، جىن - شەيتان، ئالۋاستى: شاياتۇنلار سالدى باشقا كۆرمەك بالانى، ئۆتتى كۆڭۈل جاراھىتى تاپماي داۋانى.

شايارى ئى. دىيال. داۋراڭچى، پوچى.

شايان ئى [پ] يېزىت. ئاشكارا، مەلۇم، ئايان: خەلقنىڭ بەختىنى تەمىن ئېتىشنى كۆزدە تۇتقانىدەن، خۇسۇسىي مەنپەئەتىنى ئەۋزەلىۋ ئاخىر ئۇنتۇغانىدەن، ئېزىلگەن بارچە ئەللەرگە ھوقۇقىنى تونۇتقانىدەن، شەرەپلىك بۇ مۇقەددەس يول پۈتۈن دۇنياغا شايانداۇر.

شايەت باغل [پ] يېزىت. ئەگەر، مۇبادا (ئېھتىماللىق دەرىجىسىنىڭ ئەڭ ئاز، كىچىك بولۇشى ھەققىدە): بەختتە ئەسلىسە غۇربەتنى ئادەم، تاپۇر ئىقبالىنى غۇربەتتە ئۇ غەم. بۇ داستاندۇر مۇراد شۇلدۇر ناھايەت، ئايان بولسا شۇ مەقسەت ئەلگە شايەت.

شايبا ئى [ر<نېم] بۇرما ئاستىغا قويۇلىدىغان نېپىز مېتال ھالقا.

شايكا ئى [پ] ① ياۋۇزلۇق قىلىش نىيىتىدە تىل بىرىكتۈرگەن ۋە ياۋۇزلۇق قىلىدىغان ئادەملەر توپى، يامان مەقسەتلىك ئادەملەردىن تەشكىللەنگەن گۇرۇھ؛ قارا تەشكىلات: شايكا قۇرماق. ② ياۋۇزلۇق نىيىتىدىكى كىشىلەرنىڭ شېرىكى، قارا تەشكىلاتلارنىڭ ئەزاسى: شايكا توپلىماق.

شايلىماق پ. دىيال. خۇش قىلماق.

شايى ئى [پ] يېپەكتىن توقۇلغان رەخت: شايى رومال. شايى كۆڭلەك.

شايى - ئەتلەس شايى ۋە ئەتلەس قاتارلىق يېپەكتىن توقۇلغان ئالىي دەرىجىلىك رەختلەر.

شايپەتتا ئى [شايى + پەتتا] سۇلۇق قىلىپ قورۇلغان سەي، قورداق، سۇيۇق چېلىنغان ئۇماچ، سۇيۇقئاش قاتارلىقلارنىڭ ئۈستىگە ئۇششاق توغرالغان نانىنى سېلىش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان بىر خىل تاماق؛ نانچۆپ: ئۇ داڭقاندا ئەتكەن شايىپەتتانى ئۈسۈشقا بىرنەرسە تاپالماي، ئاخىر ھېلىقى يوبدان يۇقى قاچىنى پۈۋلەۋېتىپلا ئۇنىڭغا ئۇسۇپ ئىچتى.

شايىپۇتۇك ئى [شايى + پۇتۇك] <ئارخېئول>قەدىمكى زامانداۋى يېپەك رەختلەر ئۈستىگە پۇتۇلگەن تۇرلۇك مەزمۇندىكى ئەسەر ياكى خەت - چەكلەر.

شايىچى ئى. شايى توقۇيدىغان ئادەم، شايى توقۇغۇچى: ۋىلايىتىمىزدىكى شايىچىلارنىڭ توقۇغان شايىلىرى چەت ئەللىك دوستلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. // شايىچى قىزلار.

شەب ئى [پ] يېز ت. كېچە، كەچ، تۈن: نىسپىي شەب.

شەببادە ئى. يېز ت. مەيمۇن، سالقۇن شامال: رويالنىڭ مۇڭلۇق ساداسى ئۇنىڭ خىيالىنى باھار شەببادىسىگە چۆمگەن ۋەتىنىگە ئېلىپ كەتتى.

شەبنەم ئى [پ] <مېتېئور> يەر يۈزى ياكى يەر يۈزىگە يېقىن تۇرغان جىسىملار ئۈستىدە پەيدا بولىدىغان سۇ تامچىلىرى.

شەبنەملىك سۇپ. شەبنەم چۈشكەن؛ شەبنەم قونغان: ئەكەلگەن شەپەقنى مەي قىلىپ دىلدار، شەبنەملىك دالىنىڭ غۇنچىسىنى جام. جاپالىق ئەمگەكتىن چارچىغان جانغا، گۈزەللىك يالقۇنى بېرىدۇ ئارام.

شەبىستان ئى [پ] يېز ت ① كەچكى قونالغۇ، كېچىدە ئارام ئالىدىغان ئورۇن: كۆچ، ئەقىل، ئىرادە، ئۈمىد ۋە ئىشەنچ، جەمئىي بايلىقنىڭ پۈتمەس كانى بۇ، ئاۋايلا، ئۈيقۇغا بەرمىگىن مالال، مەرھۇمنىڭ زەرەپشان شەبىستانى بۇ. ② قاراڭغۇ جاي.

شەپە ئى ① تۇمۇش، پەس ئاۋاز: شەپە چىقارماق. ② كۆچمە. بەلگە، ئالامەت؛ ئىما، ئىشارەت، بېشارەت؛ ئالدىن مەلۇمات، سىگنال: شەپە بەرمەك.

شەپەرەڭ ئى [پ] <زوئول> سوت ئەمگۈچى ھايۋان. بېشى بىلەن گەۋدىسى چاشقانغا ئوخشاپ كېتىدۇ، تۆت پۇتى بىلەن قۇيرۇقى ئارىسىدا تېرە پەردىسى بولىدۇ، كېچىسى ئۇچىدۇ. پاشا، پەرۋانە قاتارلىق ھاشاراتلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. كۆرۈش قۇۋۋىتى بەكلا ئاجىز بولۇپ، ئۆزى چىقىرىدىغان ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنىغا تايىنىپ ئۇچىدۇ.

شەپەق ئى [ئە] <ئاستر> قۇياش نۇرىنىڭ يانتۇ چۈشۈشى ۋە ھاۋانىڭ تارقىلىش تەسىرى تۈپەيلىدىن ئاسمان بوشلۇقى ھەم بۇلۇت قاتلاملىرى سېرىق، قىزىل ۋە قىزغۇچ رەڭلەردە كۆرۈنىدىغان بىر خىل ھادىسە، يەنى كۈن چىقىش ۋە كۈن پېتىش ئالدىدا ئۇپۇقتا پەيدا بولىدىغان قىزىللىق.

شەپشەك سۇپ. شاللاق، تەنتەك، بەڭباش، شاش: شەپشەك قىز.

شەپشەكلىك ئى. شەپشەك، شاللاق قىلىق؛ شاللاقلىق، بەڭباشلىق، تەنتەكلىك؛ شاشلىق: ھەقىقەتەن ئۇ قىزنىڭ شەپشەكلىك قىلىپ ئىشنى بۇزۇپ قويۇش ئېھتىمالى بار ئىدى.

شەپقەت ئى [ئە] ① ئىچ ئاغرىتىپ رەھىم قىلىش، ئاياش؛ رەھىمدىللىك، مېھرىبانلىق؛ رەھىم: شەپقەت قىلماق. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شەپقەتچى ئى. ئىچ ئاغرىتىپ يارەدەم قىلغۇچى، مېھرىبانلىق قىلغۇچى، ياخشىلىق قىلغۇچى: خەتەردىن قۇتۇلغان ئايال شەپقەتچىسىگە بېشىنى كۆتۈرۈپ تەبەسسۇم بىلەن قارىدى.

شەپقەتسىز سۇپ. مېھىر - شەپقەتنى بىلمەيدىغان، باشقىلارغا ياخشىلىق قىلمايدىغان، رەھىمسىز؛ ۋەھشىي:

شەپقەتسىز ئادەم.

شەپقەتسىزلىك ئى. شەپقەت قىلمايدىغان، كۆيۈنمەيدىغان ھالەت، خۇسۇسىيەت؛ كۆيۈمسىزلىك: شەپقەتسىزلىك قىلماق.

شەپقەتلىك سۈپ. بىراۋغا ئىچ ئاغرىتىپ ياخشىلىق قىلىدىغان، مېھىر ـ شەپقەت قىلىدىغان؛ مېھرىبان، رەھىمدىل: پادىشاھ ئۆزى ئۇچۇن كۆيۈنگەن بۇ شەپقەتلىك كىشىزەككە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنىڭ جەريانىنى تولۇق سۆزلەپ بېرىپتۇ.

شەپكە ئى [ر] ئالدى تەرىپىدە سايىۋىنى ـــ چېكىلىكى بولغان بىر خىل باش كىيىمى.

شەپكىچى ئى. شەپكە تىكىپ ساتىدىغان ئادەم: نۇرىدىن ھەقىقەتەن ئۇستا شەپكىچى ئىدى.

شەپكىچىلىك ئى. شەپكە تىكىش ئىشى، شەپكە سېتىش كەسپى: ئۇ بىرمەزگىل بازاردا شەپكىچىلىك قىلىپمۇ كۆردى، يەنىلا كۇنەلمىدى، شۇنىڭ بىلەن قەدىرلىك ئايالىنى ئىزدىدى.

شەپكىسىز سۈپ. شەپكىسى يوق، شەپكە كىيمىگەن: شەپكىسىز ئادەم.

شەپكىلىك سۈپ ① شەپكىسى بار، شەپكە كىيگەن: شەپكىلىك ئادەم. ② شەپكە تىكىشكە لايىق، مەلۇم ساندىكى شەپكىگە يېتىدىغان: شەپكىلىك سارجا. شەپكىلىك رەخت.

شەپسىز سۈپ ① ئۇن ـ تەۋشىسىز، ئاۋازسىز: ئۇ شەپسىز قەدەملەر بىلەن كاردور ئارقىلىق ئىشىككە باردى. ② بەلگە ياكى ئالامەتسىز، سىگنالسىز: ئابدۇللا دامواللىنىڭ ھەربىكتى سىرلىق ھەم شەپسىز ئىدى.

شەتلەڭگە ئى [ر] پاختا يېتىتىن ياكى ئۇنىڭغا ئاز مىقداردا يۇڭ، يىپەك يىپ ئارىلاشتۇرۇلۇپ ۋە رەڭدار كاتەكچىلەر چىقىرىلىپ توقۇلغان رەخت: قىزلارنىڭ ھەر ئىككىسىلا شەتلەڭ ـ گىدىن ئوخشاش قىلىپ كۆڭلەك كىيگەن بولۇپ، چاچلىرىنى ئۇششاق ئۆرۈبلىشقانىدى.

شەجەرە ئى [ئە] ① مەلۇم بىر ئۇرۇق ئەۋلادلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىق دەرىجىسىنى رېتى بويىچە ئىزچىل يوسۇندا كۆرسىتىپ بەرگۈچى رويخەت، تارىخ؛ نەسەبنامە: كۆكەنىڭ قەھرىمان ئوغىتسىبر بولۇپ يېتىلىشىمۇ ئۇنىڭ شەجەرىسىدىن مىراس بولۇپ قالغان. ② <بىيول>تۇرلەرنىڭ ئۆزگىرىش سىستېمىسى ياكى مەلۇم بىر ھايۋان ۋە ئۆسۈملۈك ئەۋلادلىرىغا ئائىت خاتىرىلەر.

شەخس ئى [ئە] ① كىشى، ئادەم: ناتونۇش شەخس. ② مەلۇم جەھەتتە تېپىك خۇسۇسىيەتنى ئىپادىلەيدىغان ياكى گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان كىشى: تارىخىي شەخس. شەخسكە چوقۇنۇش. ③ <تىل> ئىسىم، ئالماش ۋە پېئىللاردا كۆرۈلىدىغان ھەمدە شۇ خىل سۆز تۈركۈمىدىكى سۆزلەرنىڭ مەلۇم تۈرلەنگەن شەكلى ئارقىلىق شۇ سۆز ئىپادىلىگەن شەيئى ۋە ئىش ـ ھەرىكەتنىڭ سۆزلەنگۈچى، ئاڭلىنغۇچى ۋە سۆزلىگۈچىلەردىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپنىڭ قايسىبىرىگە تەۋە ئىكەنلىكى ئىپادىلەنگەن گىرامماتىكىلىق فورما. ئادەتتە ئۇ بىرىنچى شەخس، ئىككىنچى شەخس ۋە ئۈچىنچى شەخس دەپ ئۈچكە ئايرىلىدۇ.

شەخسەن رەۋ [ئە] ھەربىر شەخسنىڭ مەخسۇس ئۆزى (ئۆزۈم، ئۆزۈڭ، ئۆزى ۋە شۇ قاتارلىقلار): مېھمانىنىڭ ھالىدىن ۋاقتىدا خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش لازىم ئىدى، ئەمما شەخسەن مەن ئۇنداق قىلالمىدىم.

شەخسىي سۈپ [ئە] شۇ شەخسنىڭ ئۆزىگە تەۋە، ئۆزىگە تېگىشلىك، ئۆزى پايدىلىنىدىغان؛ خۇسۇسىي، ئىندىۋىدۇئال: شەخسىي چارۋا. شەخسىي مۈلۈك. شەخسىي خاراكتېر.

شەخسىيەت ئى [ئە] ① قەدىر ـ قىممىتىنى سېزىش تۇيغۇسى، ئۆزىنى ۋە ئۆز ھۆرمىتىنى بىلىش ھېسسىي، غۇرۇر، ۋىجدان: شەخسىيەتسىگە تەگمەك. ② شەخسىي مەنپەئەت: بۇ ئەل ـ يۇرتنىڭ ئومىد ـ ئارزۇسى، بەختى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بارلىق شەخسىيىتىنى قۇربان قىلىپ، شجائەت كەمىرىنى مەھكەم باغلىغان بىر پىداكار ئايال بولسا كېرەك.

شەخسىيەتچى ئى. ئۆز قەدىر ـ قىممىتىنى باشقىلاردىن ئۇستۇن قويىدىغان، شەخسىي مەنپەئەتىنى ئويلاپ ئىش تۇتىدىغان كىشى: كىشى ھەققىگە ھېچ چاغدا قارا سانماڭلار، شەخسىيەتچى، ئابروۋىپەرەس بولماڭلار. // نىياز ئەزىلدىن ئۆزىنىڭ كۆمىچىگە چوغ تارتىدىغان شەخسىيەتچى ئادەم ئىدى.

شەخسىيەتچىل سۈپ. شەخسىيەتچىلەرگە خاس؛ شەخسىيەتچىگە مايىل، شەخسىيەتچىلىكنى قوللايدىغان: كونا جەمئىيەتتىن قالغان «ئادەم ئۆزى ئۈچۈن قايغۇرمىسا، ئاسمانمۇ، يەرمۇ راۋا كۆرمەيدۇ» دەيدىغان ئەزگۈچى سىنىپلارنىڭ شەخسىيەتچىل ئەخلاق كۆز قارىشى ئۆسمۇر ۋە ياشلارنىڭ روھىنى چىرىتىدۇ.

شەخسىيەتچىلىك ئى<پەلس> ھەممىدە شەخسنى ئاساس قىلىدىغان، شەخسىي مەنپەئەتىنى كوللېكتىپ مەنپەئەتىدىن ئۇستۇن ئورۇنغا قويىدىغان ۋە ئۆزى بىلەنلا بولۇپ، باشقىلار بىلەن كارى بولمايدىغان بىر خىل خاتا ئىدىيە: شەخسىيەتچىلىك قىلماق.

شەخسىيەتسىز سۈپ. شەخسىي ئاتاق ـ ئابروي ۋە شەخسىي مەنپەئەتى بىلەن ھېسابلاشمايدىغان، ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتمايدىغان: سوتسىيالىستىك دەۋرىمىزدە قاۋۇلغا ئوخشاش شەخسىيەتسىز، نامسىز قەھرىمانلار مىڭلاپ ـ مىڭلاپ مەيدانغا كەلدى ھەم كەلمەكتە.

شەخسىيەتسىزلىك ئى. شەخسىي ئاتاق ـ ئابروئى ۋە شەخسىي مەنپەئەتى بىلەن ھېسابلاشماسلىق، ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتماسلىق: ئۇچ پارچە ئوتۇنۇش خېتى شەخسىيەتسىزلىك، كەك قورساقلىق، سەممىي سۆزلەر بىلەن ئىپادىلەنگەن.

شەددات [ئە] ① ئى. قەدىمكى زامانىدا يەمەن ۋىلايىتىدىكى ئاد قەۋمىنىڭ بىر پادىشاھى. رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئۇ بىر باغ ياساپ، ئۇنى جەننەت دەپ ئاتىغانمىش ھەم خۇدا بىلەن خۇدالىق تالاشقانمىش، قول ئاستىدىكى پۇقرالارنى ئۆزىنى خۇدا دەپ ئېتىقاد قىلىشقا زورلىغانمىش: «تەۋرات»تا: «شەددات ياسىغان باغى ئېرەمدە ‹ئۆلمەسلىك ئالىمىسى، نامىلىق بىر مېۋە بار» دېگەن رىۋايەت يېزىلغان. ② سۈپ. كۆچمە. شەپقەتسىز، زالىم؛ جاھىل، ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋالىدىغان: قۇرداش دېگەن شۇنداق شەددات بولارمۇ؟ ئۇ كىشىنىڭ كۆزلىرىنى ئويارمۇ؟

شەددە ئى [ئە] <بىن> مەسچىتلەرنىڭ پەشتاقلىرى ئۇستىگە مېھرابچە شەكلىدە قويۇلغان خىش.

شەددە قۇلۇپ شەددە شەكلىدىكى بىر خىل قۇلۇپ.

شەددىئەلەم ئى [شەددە + ئەلەم] چۆرىسىگە چىشسىمان پۆپۈكچە چىقىرىلغان كىچىك بايراقچە: بولسۇن خادام ــ مۇلكۈم قەلەم، ئاسماڭ ئاڭا شەددىئەلەم، يىللار سېرى روھىم تېپىلماڭ، يۈرتۈم خوتەننى ئاختۇرۇپ.

شەرەپ ئى [ئە] ① پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدىغان نەرسە ياكى ئىش؛ پەخىر، ئىپتىخار: شەرەپ تاپماق. شەرەپ تاختىسى. ② ياخشى ئىش تۈپەيلىدىن خەلق ئارىسىدا ئېرىشكەن نام، ھۆرمەت، داڭق، ياخشى ئاتاق: يېقىندا 28 ياشلىق بىر ياش ئىنژېنېرلىق شەرەپكە ئېرىشتى.

شەرەپ ـ شان ← شان ـ شەرەپ: بۇ جاھان مېھنەت جاھانى مېھنەتكە ئۆلمەس ئەبەد، مېھنىتىڭ بىرلە تاپارسەن زور شەرەپ ـ شان ئاقىۋەت.

شەرەپلىك سۈپ. ئالقىشلاشقا، مەدھىيەگە ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر؛ پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدىغان: شەرەپلىك نام. شەرەپلىك ۋەزىپە.

شەرەت ئى [ئە] مەقسەت، نىشان، غەرەزنى سۆزسىز، تىلسىز ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان بەلگە؛ ئىما، ئىشارەت: شەرەت قىلماق.

شەرەتلەشمەك «شەرەتلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شەرەتلىمەك پ. شەرەت ئارقىلىق بىلدۈرمەك، ئىپادىلىمەك، شەرەت قىلماق.

شەربەت ئى [ئە] ① پىشقان ھۆل مېۋىنىڭ تەركىبىدىكى قەنت مادداسى، شىرنە؛ مېۋە سۈيى: 9 ـ ئايدا تۈرپاننىڭ ئۈزۈمى شەربەتكە تولىدۇ. ② مېۋىنى مۇۋاپىق نىسبەتتىكى سۇغا سېلىپ قاينىتىشتىن ھاسىل بولغان سۈيۇقلۇق: ئانار شەربىتى. ئەنجۈر شەربىتى. جىگدە شەربىتى.

شەربەتلىك سۈپ. شەربىتى بار، تەركىبىدە شەربەت كۆپ، شىرنىلىك؛ شېرىن: تۈرپاننىڭ شەربەتلىك ئۈزۈملىرىدىن، قويىدۇق تاغ سۈيىدە يۇيۇپ لېگەنلەپ.

شەرت ئى [ئە] ① بىرەر ئىش، مەسىلە ئۈستىدە يازما ياكى ئاغزاكى يوسۇندا تۈزۈلگەن كېلىشىم، توختام؛ ۋەدە، ئەھدە: ئىككى تەرەپ كېلىشكەن شەرتلەرگە قول قويىدى. ② ئۆزئارا شەرتلىشىۋالغان ياكى بىرەر مۇناسىۋەتتە بولۇۋاتقان تەرەپلەردىن بىرىنىڭ يەنە بىرىگە قارىتا قويغان تەلىپى، تەكلىپى: شەرت قويماق. ③ مەلۇم ئىش تۈپەيلى بېكىتىلگەن ئۆلچەم ياكى بۇ ئۆلچەم ئاساسىدا ھازىرلاش زۈرۈر بولغان مۇۋاپىق تەرەپلەر: كۆرسىتىلگەن شەرتلەرگە ئارزۇگۈل تېخىمۇ مۇۋاپىق كېلەتتى. ④ <پەلسە> شەيئىلەرنىڭ بارلىقىغا كېلىشى، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ياكى ئونىڭغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىل، سەۋەب: شەرت ـ شارائىت ھازىرلىماق. ⑤ كېسىم ۋەزىپىسىدە كېلىپ «زۆرۈر»، «كېرەك»، «لازىم» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: مىللىي خۇسۇسىيەتلىرىمىزنى ساقلايمىز دەيدىكەنمىز، مىللىي خۇسۇسىيەتلىرىمىزمۇ بىزنى ساقلىيالمىشى شەرت.

شەرتسىز ① سۈپ. شەرتى يوق، شەرت قويۇلمىغان؛ ئۆلچەم ياكى تەلەپ، بەلگىلىمىسى يوق: شەرتسىز رېفلېكس. ② رەۋ. ھېچقانداق شەرت، تەلەپ، باھانە كۆرسەتمەستىن؛ گەپ ـ سۆزسىز ھالدا: شەرتسىز كۆنمەك.

شەرت ـ شارائىت ① شەرت ۋە شارائىت؛ ۋەزىيەت: ھەرقانداق ئىشنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى، شەرت ـ شارائىتى بولىدۇ. ② <پەلسە> شەيئىلەرنىڭ بارلىقىغا كېلىشى، مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ياكى ئونىڭغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىل، سەۋەب: شەرت ـ شارائىت ھازىرلىماق. ③ ئەمەلىي ئەھۋال، ۋەزىيەت، شارائىت: ئۇ بۇ يەرنىڭ شەرت ـ شارائىتى بىلەن ئوبدان تونۇشۇپ قالغانىدى.

شەرتلەشمەك پ ① مەلۇم بىر ئىش توغرىلىق ئۆزئارا كېلىشىم ھاسىل قىلماق، كېلىشمەك؛ ۋەدىلەشمەك: باشتا بىز ئۈلار بىلەن مۇناسىۋەتسىز نەرسىلەرنى سوزىماسلىققا شەرتلەشكەنىدۇق. ② باغلاشماق، تىكىشمەك: ــ شەرتلىشەيلى، ــ دەپتۇ مەردان، ــ ئەگەر مېنىڭ سىلىگە بەرگەن جاۋابىم توغرا بولسا، خالىغىنىمنى بېرەملا؟

شەرتلىك سۈپ ① شەرتى بار، مەلۇم نەرسە شەرت قىلىنغان: شەرتلىك بەلگە. * بۇ بىز ئۇچۇن ھەقىقەتەن ئېغىر شەرتلىك توختام ئىدى. ② چەكلىك، دائىملىق ئەمەس: ئۈلارنىڭ ياشىشى شەرتلىك، يەر يۈزىدە كېلىپ چىقىدىغان پۈتۈن ھادىسىلەرمۇ ھەقىقەت بولماي، بەلكى يالغانغا ئوخشايتتى.

شەرتنامە ئى [ئە + پ] ① دۆلەت بىلەن دۆلەت ئوتتۇرىسىدا ئىمزالىنىدىغان، سىياسىي، ھەربىي، ئىقتىساد ياكى مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ھوقۇق ـ مەجبۇرىيەت توغرىسىدىكى ھۆججەت، كېلىشىم: تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامە. جۇڭگو ـ رۇسىيە ئىلى شەرتنامىسى. ② بىرەر مەسىلە يۈزىسىدىن ئۆزئارا كېلىشىلگەن يازما توختام: شەرتنامىگە قول قويماق.

شەرق ئى [ئە] ① دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىنىڭ بىرى، يەنى غەربنىڭ قارشىسىدىكى، كۈن چىقىدىغان تەرەپ؛ كۈنچىقىش: شەرق شامىلى. ② غەربىي ياۋروپاغا نىسبەتەن شەرق تەرەپتىكى مەملىكەتلەر، جايلار: يېقىن شەرق. يىراق شەرق. ئوتتۇرا شەرق.

شەرقچە سۈپ. شەرق ئەللىرىگە خاس، شەرق ئەللىرىدە بولىدىغان: بۇ جەھەتتە تېپىك شەرقچە جاھاندارچىلىق ئۇسۇلى بىلەن غەربچىلىق ئۇسۇلى بىلەن غەربلىكلەردىن ماھىيەتلىك پەرقلىنىدۇ.

شەرقشۇناس ئى [ئە + پ] شەرقتىكى مەملىكەتلەرنىڭ تارىخى، تىل ـ يېزىقى، ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىس، ئالىم: شۇڭا ئۈلار ماھىر تەپسىرچى، شەرقشۇناسلار، توپلىغۇچىلار بولۇپ يېتىشكەن.

شەرقشۇناسلىق ئى<تارىخ> شەرقتىكى (ئاسىيا، شەرقىي شىمالى ئافرىقىدىكى) ھەرقايسى مەملىكەتلەرنىڭ تارىخى، تىل ـ يېزىقى، ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيىتى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىدىغان پەنلەرنىڭ ئورتاق نامى.

شەرقلىق ئى. شەرقتە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، شەرقتە ئولتۇراقلاشقان ياكى شەرقتە ياشايدىغان، شەرقتە تۇرۇشلۇق كىشى: ئۇ بولسا شەرقلىق ئىدى.

شەرقىي سۈپ [ئە] شەرقتىكى، شەرققە جايلاشقان، شەرقتە تۇرىدىغان: شەرقىي ئاسىيا. شەرقىي ياۋروپا.

شەرم ئى [پ] نومۇسلۇق ئىش ۋە ھەرىكەتلەردىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىش، خىجىل بولۇش ھېسسى؛ ھايا، نومۇس، ئار: پۈتۈن دىققەت، كۆزلەر ئىدى ئېكرانداً، پەقەت مەنلا كۆيەر ئىدىم ئارماندا،

تۇگىگەنتى شەرمىم مېنىڭ شۇ ئاندا، بۇ ئايالنى سۆيۈپ ئالماق بولدۇممەن.

شەرمەندە سۈپ [پ] شەرم ـ هاياسىنى يوقاتقان، هاياسىز، نومۇسسىز، رەسۋا: شەرمەندە بولماق.

شەرمەندىچىلىك ئى. شەرمەندىلىك: ـــ ۋاي ئىبىست، نېمە شەرمەندىچىلىك بۇ؟... ـــ دەيتتى مومام توختىماستىن ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلاپ.

شەرمەندىلەرچە رەۋ. شەرمەندىلەرگە خاس هالدا، شەرمەندە بولغانلارغا ئوخشاش: تۇنۇگۈن خەلقنىڭ بېشىدا قانلىق قىلىچ ئويناتقان جاللاتلار بۈگۈن خەلق ئالدىدا شەرمەندىلەرچە شۇمشىيىپ، تىترىشىپ تۇراتتى.

شەرمەندىلىك ئى. شەرمەندە ئىش، شەرمەندە قىلىق: ئانسىنىڭ شەرمەندىلىكتىن بېشى تۆۋەن چۈشۈپ كېتىپتۇ.

شەرمسار سۈپ [پ] شەرمەندە، رەسۋا: كىشىلىك قەدىر ـ قىممەت، هېس تۇيغۇ، ئىنسانپەرۋەرلىك دېگەنلەر بىلەن هېسابلاشماي، ساۋابقا موهتاج بولۇۋاتقان ئاجىز ـ يېتىملەرنى خەلقئىالەمگە ئاشكارىلاپ، شەرمسار قىلىش ياخشى ئەمەس.

شەرمسارلىق ئى. شەرمسار ئىش، شەرمسار هەرىكەت: نەسىھىتىم شۇكى، ئاخشامقى شەرمسارلىقتىن ساۋاق ئال. يامان نىيەتتە بولما.

شەرم ـ هايا شەرم ۋە هايا، خىجىل بولۇش ياكى ئۇيلىنىش هېسسىي: ـــ قارا باستىمۇ؟ تاھارەتخانىغا سۇ بەرگەنىدىم، مېنى يەرلىكىمدە قويۇپ بولمايلا خىيالىڭ ئاغىچا كويىدا بولدى ... سەندە شەرم ـ هايا يوق! ... ـــ ئۇ يىغلايتتى.

شەرھ (شەرھى) ئى [ئە] يېز ت. بىرەر نەرسىنىڭ مەزمۇنى، ماهىيىتى ۋە ئالاهىدىلىكىنى ئېچىپ بايان قىلىپ بېرىش، چۈشەندۈرۈش؛ ئىزاھ، ئىزاھلاش: ئىبنى رۇشدى قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپلىرىدىن ئەپلاتون قاتارلىق پەيلاسوپلارنىڭ پەلسەپىلىرىنى ئۆگىنىپ ۋە ئۇنىڭغا شەرھلەر يازغان.

شەرھلەتمەك «شەرھلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شەرھلەشمەك «شەرھلىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

شەرھلەنمەك «شەرھلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجهۇل دەرىجىسى: ئۇنىڭ ئەسىرىدە فارابىنىڭ پەلسەپىۋى قاراشلىرى خېلىلا ئەتراپلىق شەرھلەنگەن.

شەرھلىمەك پ. بىرەر نەرسىنىڭ مەزمۇنى، ماهىيىتى ۋە ئالاهىدىلىكىنى ئېچىپ، بايان قىلىپ چۈشەندۈرمەك؛ ئىزاھلىماق: دوچ كەلگەن چوڭ ـ چوڭ مەسىلىلەرنى نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرگەن هالدا شەرھلەش لازىم.

شەرئى سۈپ [ئە] <دىن> شەرىئەتكە ئۇيغۇن، شەرىئەتنىڭ قائىدە ـ قانۇنلىرىغا ماس، مۇۋاپىق كېلىدىغان: سىز مېنىڭ شەرئى خوتۇنۇمسىز، ياخشىلىق بىلەنمۇ ۋە يامانلىق بىلەنمۇ مەن بۇنى ئىسپات قىلىشقا تەييارمەن!

شەرىئەت ئى [ئە] <دىن> ① مۇسۇلمانلارنىڭ قۇرئان ئاساسىدا تۈزۈلگەن دىنىي ئىشلار، جىنايى ئىشلار ۋە پۇقرالىق هوقۇقى قاتارلىقلارغا ئائىت قانۇن ـ قائىدىلىرىنىڭ جۇغلانمىسى، ئىسلام دىنى قانۇنى: شەرىئەتنىڭ يەتمىش ئىككى پۈتىقى بار (ماقال). ② دەۋا ئىشلىرىنى دىنىي يول بىلەن بىر تەرەپ قىلىدىغان ئورۇن، قازىخانا؛ سوت مەھكىمىسى: ئۇلار تەگىشىپ، سەن ـ پەن دېيىشىپ قاپتۇ. جېدەل ئۇلغىيىپ شەرىئەتكە بېرىشىپتۇ.

شەرىپ [ئە] ① سۈپ. مۇقەددەس، ئەزىز، تەۋەررۈك؛ مۇبارەك (كۆپىنچە سۇپەتلەنگۈچىدىن كېيىن كېلىدۇ): بۇ كىشى مەككە شەرىپكىمۇ بارغان. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شەرىپە ئى [ئە] ① <بىن> قۇرۇلۇشلاردىكى مېھرابنىڭ كىچىكلىتىپ چۈشۈرۈلگەن شەكلى. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

شەشبەر ئى [پ] ئۇچىغا يۇمىلاق ياكى ئەگرى ـ بۈگرى تۆمۇر ئورنىتىلغان تاياق، ئۇزۇن دەستىلىك يېنىك گۇرزە: مىلىتىق، شەشبەر تۇتقان ياش ۋە قېرى مۇهاپىزەتچىلەر ئۇنى سالام بېرىپ كۈتۈۋېلىشاتتى.

شەقمە ئى [ئە] ① <تېب> باشنىڭ بىر تەرىپى زىڭىلداپ ئاغرىش كېسىلى: توختىخان شەقمە بولۇپ قاپتۇ. ② شەقمە بولۇپ قالغانلارنى ساقايتىش ئۈچۈن ئوقۇيدىغان ئايەت: شەقمە ئوقۇماق. ③ سۈپ. كۆچمە. سارالىق، كازىراپ، تولا سۆزلەيدىغان، كاس ـ كاس (ئاياللارغا قارىتا ئىپتىلىدىغان هاقارەت سۆزى): ـــ هۇ شەقمە! پۇل دېگەن مانا، ئالە! ـــ دېدى ـ دە، پۇلنى ئۇنىڭ يۈزىگە ئاتتى.

شەك ئى [ئە] گۇمان، شۇبهە: شەك چۈشمەك. شەك كەلتۈرمەك.

شەكسىز سۈپ. شەك يوق، ئېنىق، شۇبهىسىز، گۇمانسىز، مۇقەررەر، چوقۇم: كېنىزەك خىتاب قىلىپ:ـــ بۇ شەكسىز ياخشى بىلىق ئىكەن،ـــ دەپتۇ.

شەك ـ شۇبهە شەك ۋە شۇبهە، گۇمانسىراش ۋە ئىشەنمەسلىك: ـــ سىز تېخىچە شۇ گەپتىمۇ؟ ـــ دەيتتى مۇزەپپەر سەل رەنجىگەندەك، ـــ بۇنىڭدا قىلچە شەك ـ شۇبهە يوق.

شەك ـ شۇبهىسىز شەك ۋە شۇبهە يوق، ناهايىتى ئېنىق، بەك ئىشەنچلىك؛ مۇقەررەر هالدا، چوقۇم: ئۇ بۇگۈن ئارىمىزدا بولمىغىنى بىلەن بىزنىڭ هەربىرىمىزگە شەك ـ شۇبهىسىز هېسداشلىق قىلىدۇ.

شەكلەن رەۋ [ئە] شەكىل جەهەتتىن، ئىپادىلىنىش شەكلىگە كۆرە: ئۇ تۆت مىسرالىق قىلىپ يېزىلىشى بىلەن شەكلەن رۇبائىگە ئوخشىسىمۇ، مەزمۇنەن رۇبائىي بولالمايدۇ.

شەكلەندۈرمەك «شەكلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شەكلەنمەك پ. گۇمانلانماق، شۇبهىلەنمەك، گۇمان ياكى شۇبهە بىلەن قارىماق: پارتىزان يىگىتلەر، قانداقلا بولمىسۇن، بەگنىڭ ئۆلگەنلىكىگە شەكلەنمىدى.

شەكلىك سۈپ. گۇمانلىق، شۇبهىلىك: كۆتەتتىم ئۇمىدلەر، چىقتىڭ سەن قەللاپ! سىزدىم مەن هەممىگە شەكلىك بىر سىزىق. ئۇمىدىم ئۆزۈلگەن سەندىن هەي كازىراپ، يادىمدا قىلمىشىڭ تارىخي تىزىق.

شەكلىي سۈپ [ئە] شەكىلگە تەئەللۇق بولغان؛ شەكىلگە ئاساسلانغان: شەكلىي لوگىكا.

شەكىل (شەكلى) ئى [ئە] ① ماددىلارنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى، سىرتقى قىياپىتى، پىچىمى، فورمىسى: ئاي شەكلىدىكى قەلەمچ. تۇخۇم شەكلىدىكى يوپۇرماق. ئادەم شەكلىدىكى مەخلۇق. ② ماددىلار كۆرۈنۈشىنىڭ تەقلىد قىلىنغان ياكى بىرەر نەرسە يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن ئەكسى، ئەينى، قىياپىتى، هالىتى: ياغلىقنىڭ چۆرىسىگە يەنە شۇ قان بىلەن بويالغان قىزىل يىپتا لەيلىگۈلنىڭ شەكلى قاتار سىزىلغانىدى. ③ <مات> مەلۇم فورما، كۆرۈنۈشتىكى نەرسىلەر: گېئومېتىرىيەلىك شەكىل. تەكشىلىكتىكى شەكىل. ④ <فىز> جىسىمنىڭ هالىتى، كۆرۈنۈشى: مۇز سۇنىڭ قاتتىق شەكلىدۇر. ⑤ <پەلس> شەيئىلەرنىڭ مەزمۇنىدىن قەتئىينەزەر، تاشقى كۆرۈنۈشى، ئىپادىلىنىشى ياكى شەيئىلەردىكى

ئىچكى ئامىللارنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە تەشكىللىنىشى: دېموكراتىيە شەكىل جەھەتتىكى تەڭلىكنىلا بىلدۈرىدۇ. ⑥ <ئەد> تۈر، فورما: تەرجىئىبەند شېئىرىيەتتىكى بىر شەكىل. ⑦ كۆچمە. بىرەر ئىشنى ئەملگە ئاشۇرۇشتىكى ئۇسۇل، يول، يوسۇن: مەكتەپ كۆپ خىل شەكىللەرنى قوللىنىپ، ئوقۇش پۈتكۈزىدىغان ئوقۇغۇچىلارغا ئىدىيەۋى تەربىيە بەردى. ⑧ كۆچمە. ياڭزا، ئىپادە: شەكىل چىقارماق.

شەكىلچىلىك ئى ← **شەكىلۋازلىق:** ناھىيەمىزدە شەكىلچىلىك، قۇرۇق گەپ، داغدۇغا كۆپ.

شەكىلداش سۈپ. تاشقى كۆرۈنۈش، يەنى شەكىل جەھەتتىن ئوخشاش، شەكىل جەھەتتىن پەرقلەنمەيدىغان: شەكىلداش سۆزلەر.

شەكىلداش سۆزلەر <تىل> يېزىلىش شەكلى ئوخشاش، ئەمما ئوقۇلۇشى ياكى تەلەپپۇزدا پەرق قىلىدىغان سۆزلەر.

شەكىلداش قاپىيە <ئەد> شەكىلداش سۆزلەردىن تۈزۈلگەن قاپىيە. بۇ خىل قاپىيە ئاساسەن تۈيۇقلاردا ئىشلىتىلىدۇ.

شەكىلداشلىق ئى . شەكىلداش ھالەت، شەكىلداش بولۇش.

شەكىلسىز سۈپ. مۇئەييەن شەكىل، كۆرۈنۈشكە ئىگە بولمىغان؛ تۇرق، قىياپىتى بولمىغان: قانداقتۇر بىر خىل شەكىلسىز كۈچ مېنى ئالغا ئىتتىرەتتى.

شەكىلسىزلىك ئى. شەكىلگە ئىگە بولماسلىق، شەكلى يوقلۇق: دۇنيادىكى تۇرلۇك شەكىللەر گىرەلىشىپ بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلانغاندا، قانداقتۇر بىر شەكىلسىزلىك كېلىپ چىققاندەك، ھادىسىلەرنىڭ گارمونىيەسىدىنمۇ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇلۇغ ئۇار جىمجىتلىق كېلىپ چىقىدۇ.

شەكىللەندۈرمەك «شەكىللەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇھىتنى ياخشىلاش ئۈچۈن مۇزاپىق جايلارنىڭ ھەممىسىگە ئورمان قويۇپ، ئىھاتە ئورمانلىق شەكىللەندۈرۈش كېرەك.

شەكىللەندۈرۈلمەك «شەكىللەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بىزنىڭ يېڭى جەمئىيىتىمىزدە ھەممە كىشى ياشلار، ئۆسمۈرلەر ۋە بالىلارغا كۆيۈنىدىغان ئىجتىمائىي كەيپىيات جەزمەن ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلۈشى ۋە شەكىللەندۈرۈلۈشى لازىم.

شەكىللەنمەك پ ① مۇئەييەن بىر شەكىلگە، فورمىغا، ھالەتكە كەلمەك؛ بەلگىلىك بىر شەكىل، تۈس ئالماق: رەسىم قەغەزنى دورىغا سالغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇ ئادەمنىڭ گەۋدىسى شەكىللىنىشكە باشلىدى. ② كۆچمە. پەيدا بولماق، بارلىققا كەلمەك: ئۇ باسقان ھەربىر قەدەم سۆزسىز ئوڭۇشلۇق بولىدۇ دېگەن قاراش ناھايىتى تېز شەكىللىنىپ، ئاخىر ئۇنىڭ بۇ ماھىر قەلەمكەشكە چىڭ باغلانغان مۇستەھكەم ئەقىدىسىگە ئايلانغانىدى.

شەكىللىك سۈپ. مۇئەييەن شەكىل كۆرۈنۈشكە ئىگە بولغان؛ تۇرق، قىياپىتى بولغان: — ئادەم شەكىللىك ھايۋان ئىكەنسەن! — بوۋاي شۇنداق دېدى — دە، يەرگە ئاچچىق بىلەن تۈكۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

شەكىلۋاز ئى. بىرەر نەرسىنىڭ مەزمۇن ۋە ماھىيىتىنى ئەمەس، پەقەت شەكلىنىلا دوراپ-چۇ؛ پەقەت شەكىلگىلا ئەھمىيەت بېرىدىغان، شەكلەن ئىشلەيدىغان ئادەم: ئۇلارنىڭ بەزىسى شەكىل ئۈچۈنلا ئەمگەك قىلىپ قويماتتى، لېكىن ئەخمەتجان ئۇنداق شەكىلۋاز ئەمەس ئىدى.

شەكىلۋازلىق ئى ① مەزمۇن ۋە ماھىيىتى بىلەن ھېسابلاشماي شەكىلگىلا ئەھمىيەت بېرىدىغان ئىش ئۇسۇلى، ئادەت، قىلىق: قۇرۇق شەكىلۋازلىققا تولا باش قاتۇرماڭ، بىرەر باشلىقنى ئەمەس، كۆپچىلىكنى رازى قىلىشقا تىرىشىڭ، تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىنى ئوبدان يەكۈنلەڭ. ② <پەلس> بىر تەرەپلىمە ھالدا شەكىلگىلا ئېسىلىۋېلىپ، ماھىيەتكە ئەھمىيەت بەرمەيدىغان خىزمەت ئۇسۇلى ياكى ھادىسىنىلا كۆرۈپ، ماھىيەتنى تەھلىل قىلمايدىغان بىر خىل ئىدىيەۋى ئۇسۇل: شەكىلۋازلىق قىلماڭ.

شەڭگەن ئى [خەن] كونا. كونا جەمئىيەتتىكى ناھىيە باشلىقى: شەڭگىنىڭدىن قورقمايمەن، قوناقلىقتىن چىقمايمەن.

شەڭگەن يامۇل كونا. كونا جەمئىيەتتىكى ناھىيەلىك ھۆكۈمەت: مەن شاڭيولۇقنى ئالغۇچە ئاز چىقىم تارتتىمۇ؟ ئوردىغا يۈگۈرۈپ، شەڭگەن يامۇلغا يۈگۈرۈپ، يۈرتقا چاپ-بېرىپ، قانچە يامبۇ، قانچە مونەك پۇللار چىقىپ كەتتى.

شەلپەر ئى [پ] پاختا ۋە يىپەكتىن توقۇلغان قىزىل رەخت: ۋاڭنىڭ ئالدىدىكى كالا بېشىغا شەلپەر چىگىلگەنىدى. // ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر شەلپەر كۆڭلەك ئايدىنغا ياقتى بولغاي، ئۇنى قولىغا ئېلىپ ئايلاندۇرۇپ كۆردى.

شەلپەر رەڭ <گ سەن> ① قىزىل ئاپېلسىننىڭ پوستىغا ئوخشاش بىر خىل قىزغۇچ سېرىق رەڭ: قۇياش پېتىپ ئۇپۇقنىڭ يۈزى قىزارغاندا شەلپەر رەڭ ئېلىپ، پىكىرلەشتى سەككىز ـ ئون جەڭچى، ئىشتىن چۈشۈپ لاگېرغا كېلىپ. ② شۇ خىل رەڭ بېرىلگەن ياكى شۇ خىل رەڭدىكى: شەلپەر رەڭ لېنتا.

شەلدەم سۈپ. ياشاڭغىراپ چاپاقلىشىپ قالغان: شەلدەم كۆز.

شەللەڭزە ئى [خەن] ① قاشقىسى پېشانىسىدىن تارتىپ تۇمشۇقىغىچە چۈشكەن ئات. ② كۆچمە. تىل ھا. شاللاق، كوت ـ كوت: — ھۆ شەللەڭزەم! — ئاباق قوقاسقا ئولتۇرۇپ سالغانەك چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئۇ مېنى بىركىمگە چېقىپتىمۇ؟

شەلۋەرەتمەك «شەلۋەرىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: پاچاق ۋە بەلەكلىرىنى قىرلىق تاشلار تېلىپ، تىزلىرىنى شەلۋەرتىپ ئېچىپ قويغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئاغرىقنى سەزمەيتتى.

شەلۋەرىمەك پ. يارا ياكى جاراھەتلەنگەن جاي قىزىرىپ، سۇ چىقىپ تۇرماق: ئۇنىڭ جاراھىتى كۈندىن ـ كۈنگە قىزىۋاتقان قۇياشنىڭ تەپتىدىن شەلۋەرەپ قارىغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى.

شەمەر سۈپ [ئە] ① ناھايىتى تېز ھەرىكەتلىنىدىغان، چاقماق؛ تېز، چاپسان: ئۇ كىچىك بولسىمۇ، ھەر ئىشقا شەمەر ئىكەن. ② ئىتتىك، ئۆتكۈر: غەم قىلما ئوكا، پىچىقىڭنى شەمەر قىلىۋەتتىم. تاشنى ئىككى قىلىۋېتىدۇ.

شەمەردەك سۈپ. شەمەرگە ئوخشايدىغان، ئىتتىك، تېز، ئۆتكۈر: شەمەردەك قىلىچ. شەمەردەك ئورغاق.

شەمبىزە ئى[خەن] پاختا يىپتىن توقۇلغان گۈللۈك رەخت؛ چىت: يوغان ـ يوغان گۈللىرى بار شەمبىزە داستىخاندا ماش ـ گۈرۈچ سېلىپ ئېتىلگەن بەش قاچا يوبدان قاتىرىسىغا تىزىپ قويۇلغانىدى.

شەمس ئى [ئە] ①يېزىت. قۇياش، كۈن: ئى ساباۋ مەندىن دۇئا ئول شوخ يارىمغا ئېيىت، شەمسى تەلئەت، ئاھۇ كۆز نازۇك نىھالىمغا ئېيىت.

شەمسىيە ئى [ئە] <ئاستر> يەر شارىنىڭ قۇياشنى ئايلىنىپ قىلغان ھەربىر ئىنقىلابىغا ئاساسەن تۈزۈلگەن بىر خىل كالېندار. بۇنىڭدا بىر يىل 365 ياكى 366 كۈن بولىدۇ. ئۇ يەنە «قۇياش كالېندارى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە دېيىلىۋاتقان شەمسىيە كۆپىنچە خەلقئارادا ئورتاق قوللىنىۋاتقان

مىلادىيەنى كۆرسىتىدۇ. ② ئاياللارنىڭ ئىسمى.

شەمشاد ئى [پ] <بوت> قارىغاي ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ئېگىزلىكى 30 مېتىردىن ئاشىدۇ. قوۋزىقى قوڭۇر كۇل رەڭ، يوپۇرمىقى يېڭنە شەكىلدە ھەم سىل ـ پەل ئەگمەچ كېلىدۇ. شارچە مېۋىسى قوڭۇر ۋە ئۇزۇن ئېللىپس شەكىلدە، ياغىچى ئاق، قاتتىق ھەم سىپتا. ئادەتتە قۇرۇلۇش ۋە قورال ـ جابدۇق ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

شەمشەر [پ] ① ئى<ھەرب> قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىدىن بىرى، يەنى بىر خىل خەنجەر. ② سۇپ. كۆچمە. ئىتتىك، ئۆتكۈر: سەن ۋېچىرلاپ ئۆچقاندا، شەمشەر قانات قارلىغاچ، زوقۇم بىلەن قارايمەن، كۆڭلۈم كۆلۈپ يايرىغاچ.

شەمشەرقۇيرۇق ئى [شەمشەر + قۇيرۇق] <زوئول> بوغۇم پۇتلۇق ھايۋان. تېنى ياپىلاق كېلىدۇ. بېشى بىلەن كۆكرەك قىسمىدا قاسراقلىق قاپچۇقى بولۇپ، تاشپاقىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. قۇيرۇقى ئارا شەكىلدە بولىدۇ. سۈلۈق ئېتىز ۋە جىلغىلاردا ياشايدۇ.

شەمشەرلىك سۇپ. شەمشىرى بار، شەمشەر ئاسقان: شەمشەرلىك چاپارمەن ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى.

شەمشەرۋاز ئى [پ] شەمشەر ئىشلىتىشكە، شەمشەر بىلەن ئۇرۇشقا ماھىر كىشى.

شەمشەرۋازلىق ئى. شەمشەر ئىشلىتىش، شەمشەر ئۇرۇش ماھارىتى: شەمشەرۋازلىق قىلماق. شەمشەرۋازلىقنى ئۆگەنمەك.

شەمئى [ئە] يېز ت ① ئى. شام، چىراغ، نۇر: پىراقىدا بولۇپ مەجنۇن، يانايمەن شەمئىدەك ھەر تۇن، ئېرىپ جىسمىم ئاقار كۆزدىن يېشىم دۇردانە ـ دۇردانە. ② سۇپ. كۆچمە. نۇرلۇق، يورۇق: نە قىسمەتتۇر كۆزۈمگە، يار كۆرۈندى ـ كۆرۈندى. ئۇنىڭ شەمئى ھۆسنىدىن، جان بەر ئەمدى، بەر ئەمدى.

شەن ئى [ئە] ① ئەل ئارىسىدا چىققان ياخشى نام، ئابرۇي؛ داڭق، شۆھرەت، ياخشى پەزىلەت: ـــ بىر يولداش «شەنىم ـ ئەسلىگە كەلمىسە ئىشلىمەيمەن» دەۋاتسا، بۇنى يېغىندا ھەل قىلمامدىكەنمىز؟ ـــ دېدى زاۋۇت باشلىقى زەردە بىلەن. ② قەدىر ـ قىممەت، غۇرۇر، پەخىر: ئۇ بۇنى يېگىتلىك شەنى ئالدىدىمۇ ۋىجدانىي قەرز دەپ ھېسابلايتتى.

شەنبە ئى [پ] <ئاستر> ھەپتىنىڭ جۈمەدىن كېيىنكى، يەكشەنبىدىن بۇرۇنقى ئالتىنچى كۈنى.

شەنبە بازار ① بىر ھەپتىنىڭ ئىچىدە شەنبە كۈنى بولىدىغان بازار. ② شەنبە كۈنى بازار بولىدىغان جاينىڭ نامى. ③ كىرىيە ناھىيەسىدىكى بىر يېزا بازىرىنىڭ نامى.

شەنبىلىك سۇپ. شەنبە كۈنى ئېلىپ بېرىلىدىغان، شەنبە كۈنى قىلىنىدىغان: شەنبىلىك تازىلىق تۈزۈمىنى ھەرقايسى ئورۇنلاردا تۇرغۇزۇش كېرەك.

شەھەر ئى [پ] ئادەم زىچ ئولتۇراقلاشقان، سودا ـ سانائەت تەرەققىي قىلغان، ئاھالىسى دېھقانچىلىق قىلمايدىغان كىشىلەرنى ئاساس قىلغان، ئەتراپىدىكى جايلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەركىزى ھېسابلىنىدىغان جاي: قەشقەر شەھىرى. ئۈرۈمچى شەھىرى.

شەھەر ئالدىغاندەك ناھايىتى زور ھەيۋە بىلەن، ئىنتايىن دەبدەبە بىلەن: ئېرى قىزىل بۇرۇن تاتۇقمۇ پاختا ئېتىپ شەھەر ئالدىغاندەك گۈركىرىدى.

شەھەر كۆرمىگەن ① ئۆزى تۇرغان جايدىن باشقا يەرلەرگە بارمىغان. ② كۆچمە. ئىش كۆرمىگەن، نەزەر دائىرىسى تار، تەجرىبىسىز: ـــ شەھەر كۆرمىگەن بالىلار ـــ دېدى ئۇ بىزگە قاراپ.

شەھەرنى ئالدى قونتاجى بۇ ئىبارە ئىقتىدارسىز، قابىلىيەتسىز، تەجرىبىسىز ئادەمنىڭ ئىشنىڭ بېشىغا چىقىۋېلىپلا، ئىشنى قالايمىقان، ئوڭ ـ تەتۈر قىلىۋېتىشىنى مەسخىرە قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ: ـــ شەھەرنى ئالدى قونتاجى دەپ، ئەمدى سېنىڭ ھاكىم بولۇپ قىلغىنىڭ مۇشۇ بولدىمۇ؟! ـــ دېدى بوۋاي زەردە بىلەن ھاكىم بولغان ئوغلىغا ھومىيىپ.

شەھەر ئى. كىچىك شەھەر؛ بازار: ھازىر ھاۋانادىكى جۇڭگو شەھەرچىسى سودا كوچىسىغا ئايلاندى.

شەھەرسىز سۇپ. شەھىرى يوق، شەھەرگە ئىگە ئەمەس: نۇرلۇق ئېرانىڭ بوسۇغىسىدا بىر ـ بىرىگە قاراپ شۇمشىيىپ، قېتىپ قېلىشقان شەھەرسىز خوراز، خورازسىز شەھەر.

شەھەرلەشتۈرمەك «شەھەرلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ مەيدان كۆكدالا بازىرىنى شەھەرلەشتۈرۈش قەدىمىنى تېزلەتتى.

شەھەرلەشتۈرۈلمەك «شەھەرلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شەھەرلەشمەك پ. شەھەر تۈسىگە كىرمەك، شەھەرگە ئايلانماق: ئاپتونوم رايونىمىزدا شەھەرلىشىش قەدىمى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرۈلدى.

شەھەرلىك سۇپ ① شەھەردە ياشىغۇچى، شەھەردە ھايات كەچۈرگۈچى: بىر بازار كۈنى باي شەھەرلىك ئەل ـ ئاغىنىلىرىنى چايغا قېچىرىپتۇ. // ئۇ شەھەرلىكلەرنى ناھايىتى كەم سۈندۈراتتى. ② شەھەرگە تەۋە، شەھەر ئائىرىسىدىكى، شەھەر دەرىجىلىك: شەھەرلىك باج ئىدارىسى. شەھەرلىك پارتكوم.

شەھلا سۇپ [ئە] يېز ت. نۇرلۇق، قارىغا مايىل كۆك ۋە چوك ـ چوك (كۆز ھەققىدە): شەھلا كۆز. * نەزمىلەر پۈتتۈم كۆزى شەھلاغا، چىقمىدى يارىم ئۆيدىن تالاغا.

شەھۋانىي سۇپ [ئە] ① جىنسىي تەلەپتىن بولغان، شەھۋەتتىن كېلىپ چىقىدىغان: ئۇ شەھۋانىي نەپسىنى قاندۇرغاندىن كېيىن چالا ئۇيقۇغا بولۇپ قالغان ئازادىگۈلنى تورۇسقا ئېسىپ قويدى. ② شەھۋەتپەرەسلىككە ئائىت، ئەخلاقسىز، بەتقىلىق بايانلار ۋە سۈرەتلەر بېرىلگەن: يېقىنقى يىللاردىن بېرى شەھۋانىي كىتاب ـ ژۇرناللار تۇرلۇك يوللار بىلەن ئېلىمىزگە ئېلىپ كىرىلىپ، جەمئىيەتىمىزنىڭ كەيپىياتىنى بۇلغىدى.

شەھۋانىيەت ئى [ئە] ← **شەھۋانىيلىق:** ئىنسان شەھۋانىيەت ئۇچۇن ئەمەس، ئالەم تەرەققىياتىغا تېگىشلىك تۆھپە قوشۇش ئۈچۈن دۇنياغا كەلگەن.

شەھۋانىيلىق ئى. شەھۋەتكە كۆپ بېرىلىش، شەھۋەتپەرەسلىك: شاھزادە باغداشقا چىققاندىن كېيىن شەھۋانىيلىقتا چېكىدىن ئېشىپ، كىشىلەرنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتىنى قوزغىۋەتتى.

شەھۋەت ئى [ئە] جىنسىي تەلەپ، جىنسىي ئىنتىلىش: تەڭرى ئىنسانلارنىڭ نەسلىنى كۆپەيتىش ۋە بىر ـ بىرىگە باغلىنىشلىق قىلىش ئۈچۈن شەھۋەتنى ياراتتى. ئاتا ـ ئانىلارنى پەرزەنتىنىڭ دۇنياغا كېلىشى ئۈچۈن سەۋەب قىلدى.

شەھۋەتپەرەس سۇپ [ئە + پ] شەھۋانىيلىققا بېرىلگەن،

جىنسىي تەلىپى كۆچلۈك: شەھەرگە يېڭىدىن بىر شاھ پەيدا بوپتۇ، بۇ شاھ شەھۋەتپەرەس ئىكەن.

شەھۋەتپەرەسلىك ئى. شەھۋەتپەرەس ھەرىكەت، شەھۋەتپەرەس قىلىق: سۈلتان مامۇتنىڭ شەھۋەتپەرەسلىكى قوزغىلىپ، ئانا-خانىنى كۆرۈشكە ئالدىرىدى.

شەھۋەتخور سۈپ [ئە+پ] ← **شەھۋەتپەرەس:** ئۇ پادىشاھنىڭ ئوغلى تولىمۇ شەھۋەتخور ئىكەن.

شەھۋەتخورلۇق ئى. شەھۋەتخور ھەرىكەت، شەھۋەتخور قىلىق: مەلىكىنىڭ يالغۇزلۇقىنى ۋە ئۇنىڭ ھۆسن - جامالىنىڭ گۈزەللىكىنى كۆرگەن ۋەزىر ئوغلىنىڭ شەھۋەتخورلۇقى زىيادە ئېشىپتۇ.

شەۋق ئى [ئە] ئىشق، تەلەپ، كۆڭۈل قويۇش؛ كۆچلۈك ھەۋەس، مۇھەببەت ئوتىنىڭ لاۋۇلدىشى: قانائەت بىر خەزىنە-دۇركى، ئىچىدىكى بايلىقلار كۆنسېرى ئارتقۇسى، بۇ خەزىنىگە ئېرىشكەن كىشىلەر ئۆمۈرلىرىنى شەۋق ۋە راھەتتە ئۆتكۈزگۈسى، شۇنىڭ بىلەن قانائەتسىزلىكتىن پەيدا بولىدىغان ھەسەتخورلۇقتىن — جاننىڭ ئەڭ زور دۈشمىنىدىن قۇتۇلۇر.

شەۋكەت ئى [ئە] ① ئابرۇي، ھۆرمەت؛ شان - شۆھرەت: كۆي قاتسام شۇڭا دىلدىن، شېكەر ياغدى بۇ تىلدىن، شەۋكىتى بۇ دىيا-رىمنىڭ يۇرەككە ئىشتىياق سالدى. ② كۈچ - قۇۋۋەت، سالاپەت؛ ھەيۋەت، ھەشەمەت: — شاھزادە بېگىمنىڭ شەۋكىتى بىلەن مۇشۇ كۈنلەرگە ئېرىشكەن قۇللىرى، خىزمەتلىرىگە تەييار تۇرۇپتۇ، — دېدى سودىگەر ئامان قېلىش ئۈمىدىگە تولۇپ. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شەۋكەتلىك سۈپ ① چوڭ ھۆرمەت ۋە ئابرۇي - ئىناۋەتكە ئىگە بولغان، شۆھرەتلىك، داڭلىق: — ئەي شەۋكەتلىك پادىشاھ ئالىيلىرى، مەن بۇ ئوردا شاھىرىنىڭ غەربىدىكى قەبىلىدىن، ئانام يوق، ئاتام بولسا سەپەردە، — دەپتۇ پادىچى. ② ھەشەمەتلىك، ھەيۋەتلىك: باغ ئىچىگە خىلمۇ-خىل ھارۇن رەشىد تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان شەۋكەتلىك چوڭ سارايى جايلاشقانىكەن.

شەۋۋال ئى [ئە] <ئاستر> ھىجرىيەنىڭ ئونىنچى ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى ئونىنچى ئاي (روزا ھېيىت ئېيى). ئۇ 29 كۈن بولىدۇ.

شەئبان ئى [ئە] <ئاستر> ھىجرىيەنىڭ سەككىزىنچى ئېيى، يەنى قەمەرىيە يىلى ھېسابىدىكى سەككىزىنچى ئاي. ئۇ 29 كۈن بولىدۇ.

شەيتان I [ئە] ① ئى <دىن> دىنىي چۈشەنچە بويىچە، ئادەملەرنى دىن يولىدىن ئازدۇرغۇچى، يامانلىققا، بەتقىلىق-لىققا باشلىغۇچى ئەپسانىۋى مەخلۇق، ئىبلىس: شەيتانغا «توپا يەمسەن؟» دېسە «يېغى بارمۇ؟» دەپتۇ (ماقال). ② سۈپ. كۆچمە. شوخ، چاققان، ھەرىكەت ۋە قىلىقلىرى ئادەمنى مەھلىيا قىلىدىغان (بالىلار ھەققىدە): — ھەي شەيتان قىز، مېنى ئالداپسىز - دە، — دېدى نۇرۇم. ③ ئى. كۆچمە. سەلب. قارانىيەت، ئالدامچى، ھىيلىگەر، مەككار، شۇم نىيەت: — ئۇنىڭ كاللىسى ئەجنەبىي شەيتانلارنىڭ رامكىسى بىلەن تولۇپ كەتكەن، ئۇنىڭ دەۋاتقانلىرى ئەجنەبىيلەرنىڭ سۆزى، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.④ ئى. ئادەمنى ئېزىقتۇرىدىغان ھېس، ئادەمنى يامان ئىشلارنى قىلىشقا ئۈندەپ تۇرىدىغان ئىچكى تۇيغۇ: — ئامەت بىلەن ئاپەت، — دېدى ساھىبجامال ئايال ئارقىدىن، — دائىم بىر ئۆيدە قونغۇدەك، قىزىلگۈل بىلەن تىكەن بىر شاختا تۇرغۇدەك، شەيتاندىنمۇ ئادەم شەيتىنى يامان بولغۇدەك.

شەيتان ئاتلىماق چۈشىدە جىنسىي مۇناسىۋەتتە بولۇپ مەنىي كەلمەك، ئېھتىلام بولماق: تولا شەيتان ئاتلاشمۇ بىر خىل كېسەللىك.

شەيتان ئارىلاشماق بىرەر ئىش ياكى پائالىيەت يامان نىيەت-لىك كىشىلەرنىڭ ئارىلىشىپ قېلىشى سەۋەبلىك دەخلى - تەرۇزغا ئۇچرىماق: — بۇ ئىشنى ھازىرچە ئۆزىمىزلا بىلەيلى، ئىشى-مىزغا شەيتان ئارىلىشىپ قالمىسۇن يەنە، — دېدى تەلەيخان گۈلسۈم-خانىنىڭ قۇلىقىغا ئاستا پىچىرلاپ.

شەيتان تارازا جان ت. قىممەت باھالىق ياكى تەجرىبىخا-نىلاردا ئىشلىتىلىدىغان نازۇك ماددىلارنىڭ ئېغىرلىقىنى ئۆلچەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئىككى بېشىغا كىچىك تەخسە ئورنىتىلغان، ئوتتۇرىدا ئىككى تەرەپنىڭ تەڭپۇڭ بولـ-غان - بولمىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ھەرىكەتلەنگۈ-چى ئىستىرىلكا ئورنىتىلغان تارازا.

شەيتانغا دەرس بېرىدىغان شەيتاندىنمۇ ئېشىپ چۈشىدە-غان، ئادەم ئالداشقا ناھايىتى ئۇستا: — ئۇ دېگەن شەيتانغا دەرس بېرىدىغان نەرسە، مەن ئۇنى ئوبدان بىلىمەن، — دېدى ئىسمى ماڭا نامە-لۇم بولغان بۇ ئەپەندى كەسكىن تەلەپپۇزدا.

شەيتانلىنىڭ پەيلى ئادەمنى ئېزىقتۇرۇپ يامان ئىشلارنى قىلدۇرىدىغان ئىچكى ھېس - تۇيغۇ، يامان نىيەت، يامان ئارزۇ: — ھەي، — دەپ پىچىرلىدى ئۇ سوتلىنىۋاتقان تاغامغا قاراپ، — شەيتانلىنىڭ پەيلى بىلەن بىر قىزنى دەپ ئۆزۈڭنى بۇلغىۋالدىڭ - دە.

شەيتانلىنىڭ كەينىگە كىرمەك كۆڭلىدە پەيدا بولغان يامان، ناچار ئارزۇ - ھەۋەس بويىچە ئىش قىلماق، ئەخمەقلىق قىلماق: مەن شەيتانلىنىڭ كەينىگە كىرىپ ئېزىپتىمەن.

شەيتاننى ئۇسسۇلغا سالىدىغان ھەر خىل ۋاستىلەرنى قول-لىنىپ نۇرغۇن ئىشنى قىلالايدىغان، ھەر خىل ئىشلار قولىدىن كېلىدىغان.

شەيتىنى تۇتماق ① ئاچچىقى كەلمەك، غەزەپلەنمەك، غەزە-پى ئاشماق: ئۇنىڭ ئادالەتسىز سۆزلىرىنى ئاڭلىغان يىگىتنىڭ شەي-تىنى تۇتۇپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماپتۇ - دە، ئۇنىڭغا ئېتىلىپتۇ. ② كۈل-گۈسى كەلمەك: شەيتىنىم تۇتتى - دە، ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈپ كەتتىم.

شەيتىنغا ھاي بەرمەك ئۆزىنى تۇتۇۋالماق، يامان ئىشنى سادىر قىلىش نىيىتىدىن يانماق، يامان غەرەزدىن ۋاز كەچمەك.

شەيتان II ئى [ئە] گورىزونتال تەكشىلىكنى ئۆلچەيدىغان ئەسۋاب. رامكا بىلەن ئىچىگە ئېتىل ئېغىر ياكى ئىسپىرت قاچىلانغان ئەينەك نەيچىدىن تۇزۇلىدۇ. نەيچە ئىچىدە بىر دانە كۆپۈك قالدۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ باشتىن - ئاخىر نەيچىنىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسىدا تۇرىدۇ. شەيتان گورىزونتال تەكشىلىكتە تۇرغاندا، كۆپۈك نەيچىدىكى ئىشكالىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىدۇ.

شەيتانتېرىسى ئى [شەيتان + تېرە + سى] قېلىن ھەم توقۇ-لۇشى ناھايىتى زىچ، ئاسان يىرتىلمايدىغان بىر خىل رەخت: شەيتانتېرىسىدىن تىكىلگەن پەشمىتمىدىن قول ياغلىقىمنى ئالدىم.

شەيتانچاق ئى. جان ت. ۋېلىسىپىت: بايى بالىسى كۆرەڭلىگەن ھالدا شەيتانچاقنى مىنىپ قاۋۇلنى بېسىپ ئوتۇپ كېتىپتۇ.

شەيتانلىق ئى ① مەككارلىق، ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق: شەيتانلىق قىلماق. ② شوخلۇق، كەپسىزلىك: شەيتانلىقى تۇتماق.

شەيخ ئى [ئە] ① ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى بىلىملىك كىشىلەر، ئالىملار، ئۆلىمالار ۋە دىنىي ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرىسلىرىگە بېرىلىدىغان ئۇنۋان. ② <دىن> تەرىقەت خانىقاسىنىڭ باش دەرۋىشى: ئايىمخاننىڭ زارلىنىشىنى شەيخ ئاڭلىماسا سېلىپ، مۇرىتلارغا كايىپ: ــ قىزىق تۇتۇڭلار، سۇۋۇپ قالماڭلار! ... ھە! ــ دەيتتى. ③ <دىن> مازار، زىيارەتگاھ قاتارلىقلاردا، ئەۋلىيالارغا، خۇدا يولىغا ئاتالغان سەدىقە ۋە نەزىر ــ نىيازلار ھېسابىغا ياشايدىغان كىشى، مازارغا قارىغۇچى: ھازىر ئۇ شەيخ بولۇۋاپتۇ. ④ كۆچمە. تەييار، بىكار تاماقتا ئادەتلەنگەن كىشى: ئاتام مازارغا شەيخ، مەن تەييارغا شەيخ (ماقال).

شەيخۇلئىسلام ئى [ئە] <دىن> ئىسلام دىنىدىكى ئەڭ چوڭ دىنىي مەنسەپ، ئۇنۋان ۋە مۇشۇ ئۇنۋانغا ئېرىشكەن كىشى.

شەيدا سۈپ [پ] ① ھەددىدىن ئارتۇق مەپتۇن بولغان، پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن ئاشىق: شەيدا بولماق. ② بىرەر نەرسىگە ھەددىدىن ئارتۇق قىزىقىش بىلەن بېرىلگۈچى، مەستانە: شەيدا قىلماق.

شەيدالىق ئى. ئاشىقلىق، ئامراقلىق، مەپتۇنلۇق: داۋۇت موللامنىڭ توختىخانغا بولغان شەيدالىقى پەقەت كۆز بىلەن كۆرگىلى، قول بىلەن تۇتقىلى بولمايدىغان شەيدالىقلا ئىدى.

شەيدايى سۈپ [پ] بىركىمگە ياكى نەرسىگە بەك بېرىلىپ ھوشىنى يوقاتقان؛ سەۋدايى: مەن قوشاقتا شەيدايى ئوقۇر ئىدىم ھەر كۈنى، ئولتۇرسامۇ قوپسامۇ، ئاڭا بېرىپ ئىشقىمنى.

شەيدايىلىق ئى. شەيدا بولۇش ھالىتى، شەيدا بولۇش ھەرىكىتى.

شەيئى ئى [ئە] <پەلس> ئوبيېكتىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بارلىق نەرسىلەر ۋە ھادىسىلەر: يېڭى شەيئى. شەيئى ئۇقۇمى.

شوئار ئى [ئە] ① كىشىلەرنى مەلۇم بىر پائالىيەت ياكى ھەرىكەتكە سەپەرۋەر قىلىش ئۈچۈن ئېغىزدا توۋلىنىدىغان ياكى لوزۇنكا، قەغەز قاتارلىقلارغا يېزىلىدىغان، تۇپ ئىدىيە ياكى سىياسىي تەلەپنى ئىپادىلىگۈچى قىسقا جۈملە، چاقىرىق، تەشەببۇسنامە: شوئار توۋلىماق. ② شۇنداق جۈملىلەر يېزىلغان قەغەز: شوئار چاپلىماق.

شوئارۋاز ئى [ئە + پ] ① <ئەد> ئەسەرلىرىدە ئەدەبىياتنىڭ ئىنسان روھىنى ئېچىپ بېرىشتىن ئىبارەت ئاساسىي بۇرچىنى چەتتە قويۇپ، پەقەت شوئار خاراكتېرلىك شېئىرلارنى يازىدىغان شائىر: ئۇ «شوئارۋاز» بولسا ئۆزىنىڭ ئىشى. بىزمۇ ئۆز ئۇسلۇبىمىز، ئۆز خاھىشىمىز بويىچە يانۇپرىمىز. ② قىلغان ئىشىنىڭ تايىنى يوق، ئەمما قۇرۇق چاقىرىقنى ھەممىدىن كۆپ قىلغۇچى، ئەمەلىي ئۇنۇمى يوق ئىشقا باشقىلارنى ئۇندىگۈچى.

شوئارۋازلىق ئى. شوئارۋاز ھەرىكەت، شوئارۋاز خاراكتېر: بىر قىسىم شائىر ۋە ھەۋەسكارلىرىمىزنىڭ شوئارۋازلىق، قېلىپبازلىق ۋە دوراملىقىنى ئىللەتلىرى تېخى توگىگىنى يوق.

شوپاك ئى [خەن] ① ھاراق ساتىدىغان ۋە ھاراق ئىچىدىغان ئۆي: ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئىچ پۇشۇقىنى تۆت ئوشۇق بىلەن چىقىرىشقا تىرىشسا، بەزىلىرى شوپاك ياقىلايدىغان بولۇۋالدى. ② بەزىبىر شوپاك ئاچقان ياكى ھاراقنى كۆپ ئىچىدىغان كىشىلەرگە قويۇلغان لەقەم: ھوشۇر شوپاك.

شوپاكچى ئى. شوپاك ئاچقان كىشى، شوپاكنىڭ ئىگىسى: ھېلىقى شوپاكچى ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ، قالغان پۇللىرىنى بېرىۋېتىشنى تەلەپ قىلدى.

شوپاكچىلىق ئى. شوپاك ئېچىپ تىرىكچىلىك قىلىش كەسپى: ياك لاۋبەن دېگەن قېرى بۇ يەردە 30 يىلدىن بېرى شوپاكچىلىق قىلىۋاتاتتى.

شوپاككەش ئى. شوپاكچى.

شوپاككەشلىك ئى. شوپاكچىلىق.

شوپۇر ئى [ر<فىران] ئاپتوموبىل، تىرامۋاي، پويىز قاتارلىق قاتناش قوراللىرىنى ھەيدىگۈچى كىشى: ماشىنىدا شوپۇر بىلەن قوشقاندا بەش ئادەم بار ئىدى.

شوپۇرلۇق ئى. ئاپتوموبىل، تىرامۋاي، پويىز قاتارلىق قاتناش قوراللىرىنى ھەيدەش بىلەن شۇغۇللىنىش كەسپى: شوپۇرلۇق قىلماق.

شوتا ئى ① تەڭ ئىككى تال ئۇزۇن ياغاچقا بالداقلارنى مەلۇم نىسبەتتە ئارىلىق قالدۇرۇپ بېكىتىش ئارقىلىق ياسالغان، تۆۋەندىن يۇقىرىغا چىقىش، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە چۈشۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب (ئۇنىڭ ھازىر تۆمۈردىن ياسىلىدىغانلىرىمۇ بار). ② ھارۋىنىڭ ئۇلاغ قوشۇلىدىغان ئىككى يان ياغىچى ۋە چاق ھەم ئوقتىن باشقا ھەممە قىسمى.

شوتا ئات ① شوتىغا قوشىدىغان ئات، ئىچ ئات ② كۆچمە. ئاساسلىق كۈچىگۈچى: ئەگەر سىلى بۇ ئىشتا شوتا ئات بولۇپ بەرسىلە، مەن يانداق بولسام، ئۆزلادلار ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى كۆرسە ئۆلسەمۇ خاتىرجەم كېتەتتىم.

شوتا قويۇپ بەرمەك بىرەر ئېغىر ھالەتتىن قۇتۇلۇش ياكى يۇقىرى ئۆرلەش ئۈچۈن قولايلىق يارىتىپ بەرمەك، ياردەم قىلماق.

شوتىچى ئى ① شوتا ياساپ ساتقۇچى كىشى. ② <ھەرب> شوتا قويۇشقا مەسئۇل ئەسكەر، چېرىك: سۇلتان نۇرغۇن پالۋانلارنى شوتا بىلەن سېپىلغا يامىشىپ چىقىشقا سەپەرۋەر قىلغانىدى، شوتىچىلار تەرەپ ــ تەرەپتىن شوتىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كېلىپ، خەندەك بويىغا توپلاشتى.

شوتىسمان سۈپ. شوتىغا ئوخشايدىغان، شوتىدەك: شوتىسمان كۆۋرۈك.

شوتىلىق سۈپ ① شوتىسى بار، شوتا ئورنىتىلغان، شوتا بېكىتىلگەن: شوتىلىق ھارۋا. ② شوتا قىلىشقا مۇۋاپىق كېلىدىغان، شوتا قىلىشقا بولىدىغان ياكى مەخسۇس شوتا ياساش ئۈچۈن تەييارلانغان: شوتىلىق ياغاچ.

شوخ سۈپ [پ] ① ۋاقتىنى ئويۇن بىلەن ئۆتكۈزىدىغان، ئويۇنغا ئامراق؛ جىمىغۇر ئەمەس، كەپسىز: دىلشات بۇرۇندىن شوخراق ئوقۇغۇچىلاردىن بولسىمۇ، لېكىن دەرس ئىنتىزامىنى ساقلايتتى، ئوقۇتقۇچىلارنى ھۆرمەتلەيتتى. ② ئويۇن ــ كۈلكىنى، ھەزىل ــ چاقچاقنى ياخشى كۆرىدىغان، خۇشخۇي، خۇش چاقچاق، ئوچۇق ــ يورۇق: تۇيى خەۋىرىنى ئاڭلىغان يېزىمىزنىڭ شوخ ياشلىرى سازلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كىرىپ كېلىشتى. ③ كۆچمە. ئوينىاق، چاقچاق، ئەركىن (تۇرلۇك نەرسىلەرنىڭ ھەرىكىتى توغرىسىدا): ئاسىيەنىڭ زىلۋا قامىتى، شوخ ئۇسسۇلى، يېقىملىق

تەبەسسۇمغا تولغان چېھرى كۆز ئالدىمدىن كەتمەيتتى. ④ كۆچمە. كىشىگە شادلىق تۇيغۇسى ۋە ھۆزۈر بېغىشلايدىغان، يېقىملىق، جۇشقۇن (ناخشا ـ مۇزىكا، قوشاق، شامال قاتارلىقلار ھەققىدە): شوخ كۈي. شوخ ناخشا. شوخ پەدە. شوخ شامال.

شوخا ئى. دەرەخ ياكى چاتقاللارنىڭ تېنىدىن بىخلاپ چىققان يوغان ۋە قاتتىق تىكەن: جىگدە شوخىسى. ئۆرۈك شوخىسى.

شوخشۇتماق «شوخشۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەڭ ئۇنۇملۇك نەتىجىگە ئېرىشكىلى بولمىدىغان ئامال بىرلا، ئۇ بولسىمۇ سەركىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋېلىپ، ئۇنى كەينىگە شوخشۇتۇش ئىدى.

شوخشۇماق پ. ئارقىچىلاپ كەينىگە يانماق: ئايتىللا ئىتنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن كەينىگە شوخشۇدى.

شوخلا ئى<بوت> ① چەيزە ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى سوزۇنچاق ياكى شار شەكلىدە بولۇپ، ئاساسەن كۆكتات قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى. ئۇ يەنە «پەمىدۇر» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

شوخلاشتۇرماق «شوخلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شوخلاشماق پ. بارغانسېرى شوخ ھالغا كەلمەك، شوخ بولۇپ كەتمەك: ئۇ تېخىمۇ شوخلىشىپ كەتكەنىدى.

شوخلۇق ئى. شوخ قىلىق، ئويۇنغا ئامراق مىجەز، خۇشخۇي خاراكتېر: ـــ ھېچ ۋەقەسى يوق، ئەمدى شوخلۇق قىلمايدۇ. راستمۇ، شەۋكەت؟ ـــ دېدى ئۇ بالىنى ئاقلاپ.

شوخلاشماق پ. تېنىدە شوخا پەيدا بولماق، تېنىدىن يوغان ـ يوغان تىكەنلەر ئۆسۈپ چىقماق: ئاق ئۆرۈك بۇيىل شوخلىشىپ كەتكەچكە، كىچىك ئىنىم ئۇنىڭغا ئۆتكەن يىللاردىكىگە ئوخشاش ئاسانلا چىقالمايتتى.

شوخلىق سۈپ ① غولى ياكى شاخلىرىدا شوخىسى بار، شوخا ئۆسۈپ چىققان: شوخلىق جىگدىگە چىقسام، يىرتىلدى چاپىنلىرىم. سىلىنى ئىزدەپ يۈرۈپ، يىرىلدى تاپالمىرىم. ② تىكىنى بار شاخ ـ شۇمبىلاردىن قىلىنغان: مۇشۇك بىر شوخلىق چىتنىڭ ئارىسىدىن ھويلىغا كىرىپ كېتىپتۇ.

شوخلىماق پ. غول ياكى شاخلىرىدا شوخا پەيدا بولماق، شوخا ئۆسۈپ چىقماق: شوخلاپ كەتكەن ئۆرۈك شاخلىرى ئۇنىڭ كېيىملىرىنى ئىلۇۋېلىپ، ئۇنى تېخىمۇ خاپا قىلىشقا باشلىدى.

شور I [پ] ① ئى<خىم> ئانورگانىك بىرىكمە، يەنى تەركىبىدە كىرىستاللاشقان ئون دانە سۇ مولېكۇلاسى بولغان ناترىي سۇلفات. ئاق ياكى رەڭسىز كېلىدۇ، ئادەتتە خىمىيە سانائىتى، ئەينەكچىلىك سانائىتى ۋە قەغەزچىلىك سانائىتى قاتارلىقلارغا خام ئەشيا قىلىنىدۇ. تېببىي دورىگەرلىكتە بولسا سۇرگە دورىسى قىلىنىدۇ. ② ئى. تەرنىڭ ئۆستىباش ياكى سىرتقا تېپىشىدىن ھاسىل بولىدىغان تۇز، ئاق داغ: قارا ـ سام، سەمەتنىڭ كۆڭلىكىنىڭ دۇمبىلىرى شور باغلاپ كېتىپتۇ. ③ سۇپ. تەركىبىدە تۇز ماددىسى كۆپ بولغان، كۆپەيگەن، شورتاڭ؛ زەي: شور توپا. شور توپراق. شور سەي.

شور پاختا <تېب> تۇزغا چىلانغان پاختا، ئۇ سۇنۇق چىلىقتا ئىشلىتىلىدۇ.

شور II **(شورى)** [پ] ① ئى. بەختسىزلىك، تەلەيسىزلىك، بەچارىلىك، بەختسىز تەقدىر: ۋاي شورۇم.ـــ تۆت خالتا، ئارىمىز ـ دىكى توختام شۇ ـ دە،ـــ دېدى مەتباقى،ـــ سەنمۇ نۇقتىلىق ئائىلە بولغان بولساڭ، گەپ يوق يەنە ئون خالتا چۆشۈرۈۋالاتتىڭ، ئۆزۈڭنىڭ شورى ـ دە، بىز كەتتۇق. ② سۇپ. تەتۈر، ئوڭ كەلمىگەن؛ شۇم: شور پېشانە. شور تەلەي. شور ئېغىز.

شور پېشانە بەختسىز، تەلەيسىز، بەختى قارا، بىتەلەي: مەن شۇ كېچە تاڭ ئاتقۇچە يىغلاپ چىقتىم، شور پېشانە تۇغۇلغىنىمغا ئاھ ئۇردۇم. * ـــ ئۇھ ئەجەپمۇ شور پېشانە تۇغۇلۇپ قاپتىمەن،ـــ پاتمە ئالقىنى بىلەن يۈزىنى ياپقىنىچە ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى.

شور ئېغىز كۆڭۈلسىز، نامۇۋاپىق گەپلەرنى قىلىپ كىشىلەرگە پاراكەندىچىلىك تېپىپ بەرگۈچى، ئەندىشىلىك گەپ ـ سۆزلەرنى تارقاتقۇچى: ئانام تۆگەپ كېتەرمىكىن دېگىنىنى تېخى، شور ئېغىزنىك.

شورى قۇرۇغۇر «بەختى قارا، تەلەيسىز، بىچارە...» دېگەن مەنىلەردىكى ھەم ھېسداشلىق، ھەم ئېچىنىشنى بىلدۈرىدىغان سۆز: ھوي، شورى قۇرۇغۇر! ئاشۇ روشەنچىلىكمۇ بولالمىدىڭمۇ؟

شورا I ئى. باغ ۋە ھويلا ـ ئارامالارنىڭ توسما تاملىرىنىڭ بۇزۇلۇپ ئادەم ئۆتكۈدەك بولۇپ قالغان كەمتۈك يېرى: باغقا كىردىم شوراڭدىن، تەمەيمۇ يوق غوراڭدىن. ماڭا بەرمىگەن قىزىڭنى، ئوغرى ئالسۇن موراڭدىن.

شورا II ئى [پ] <بوت> شورا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى كۈل رەڭ بولۇپ، ئۈستى يالتىراق كېلىدۇ. تاشلاندۇق يەر، ئېتىز ـ ئېرىق بويلىرىدا ياۋايى ھالەتتە ئۆسىدۇ.

شوراتماق «شورىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ ئۇكام بىر شورىتىپ قويغىنا،ـــ دېدى ئۇ ۋە يوغان يۆگەلگەن تاماكىنى كۈچەپ ـ كۈچەپ شوراشقا باشلىدى.

شوراشماق «شورىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ـــ يولداشلار!ـــ دېدى ئۇ خىرىلدىغان ۋە تىترىگەن ئاۋاز بىلەن،ـــ ئۇلار بىزنىڭ قېنىمىزنى قاچانغىچە شورىشىدۇ؟...

شورالماق «شورىماق»پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: تومۇرلىرىمىز قۇرۇدى قانلىرىمىز شورىلىپ. مىدىرلايلى دوستلار... ھەي دوستلار!... ئۆلمەيلى بۇنداق تولغىنىپ.

شورپا ئى [پ] ① گۆشنى سۇدا قاينىتىپ پىشۇرۇشتىن ھاسىل بولغان سۇيۇقلۇق، بەزىدە ئۇنىڭغا ئازراق تۇز، پىياز، دورا ـ دەرمانلار سېلىنىپ تەملىك يېمەكلىك قىلىنىدۇ: چەينەك شورپىسى. توخۇ شورپىسى. * پۇل بولسا، جاڭگالدا شورپا (ماقال). ② مانتا، سامسا قاتارلىق قېيمىلىق تاماقلارنىڭ مايلىق سۇيى: ئۇلار ئىككىسى شورپىسى ئېقىپ تۇرغان پېتىر مانتىنى يەپ ئولتۇرۇپ، شۇ ئىشلار ئۈستىدە ئۇزاق مەسلىھەتلەشتى.

شورپىسىنىڭ شورپىسى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىق ۋە دوستلۇقنىڭ بەك يىراقلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان، يەنى «تۇغقىنىنىڭ تۇغقىنى، دوستىنىڭ دوستى» دېگەن مەنىلەردىكى ئىبارە.

شورپا ـ شەلەك شورپا ۋە ياكى شۇ خىلدىكى سۇيۇق تاماقلار.

شورپىلانماق پ. شورپا ئىچمەك، شورپا بىلەن قورساق تويدۇرماق: مېھمانلار ئىسسىق ئۆيدە ئوبدان شورپىلىنىپ ھاردۇق ئېلىشتى.

شورتاڭ سۈپ. شورلاشقان، شور بېسىپ كەتكەن، شورى كۆپ: شورتاڭ يەر.

شورتاڭلىق ئى. شورلىشىپ كەتكەن، شورلۇق يەر: تاغام كۆز پېتىم ئارىلىقىنى ئايلىنىپ، كۆك يانتاق بېسىپ كەتكەن بىر شورتاڭلىقتا توختىدى.

شورسىز سۈپ. شورى يوق ياكى تۇز تەركىبى نورمال: بۇ يەر-لەر پۈتۈنلەي شورسىز يەرلەر، زىرائەتلەر ناھايىتى ئوخشايدۇ، كۆزلىگەن ھوسۇلنى ئالغىلى بولىدۇ.

شورسىزلاندۇرماق پ. ئارتۇق تۇز تەركىبىنى چىقىرىۋېتىپ نورمال ھالەتكە كەلتۈرمەك، شورىنى تازىلىماق: بەزى ئەللەردە دېڭىز سۈيىنى مەخسۇس شورسىزلاندۇرۇش زاۋۇتلىرىدا شورىدىن ئاجرىتىپ، ئىچىشكە ئىشلەتمەكتە.

شورسىزلاندۇرۇلماق «شورسىزلاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: سۇ مەنبەسى قىس بولغاچقا، ئۇلار ئەمدى شورسىزلاندۇرۇلغان دېڭىز سۈيىنى ئىچىشكە ئىشلەتتى.

شورسىزلانماق پ. تەركىبىدىكى شور ياكى تۇز تەركىبى ئاجرىتىپ چىقىرىۋېتىلمەك، شورسىز ھالەتكە كەلتۈرۈلمەك.

شوركا ئى. دىيال<زوئول> بۆدۈنىنىڭ مېكىنىنى، چىشى بۆدۈنە.

شورلاتماق «شورلىماق»پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شورلاشتۇرماق «شورلاشماق»پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كۆزىدىن ئاققان ياش تەر بىلەن قوشۇلۇپ، ئۇنىڭ ئېغىزىنى تەخمۇ شورلاشتۇرۇۋەتتى.

شورلاشماق پ. تۇز تەركىبى ئېشىپ شور قاپلاپ كەتمەك، شور بېسىپ كەتمەك: ئۇنىڭ مايكىسى تەردىن شورلىشىپ كەتكەنىدى.

شورلانماق پ. تەركىبىدە تۇز ياكى شور پەيدا بولماق.

شورلۇق I ① سۈپ. شور قىسمى كۆپ، شور قاپلاپ كەتكەن: لاينىڭ شورلۇق خۇسۇسىيىتىدىن پايدىلىنىپ ھەرە چاقماق جايلارغا چاپلاپ ئاغرىقنى پەسەيتكىلى بولىدۇ. ② ئى. تۇز تەركىبى كۆپىيىپ يۇزى شورلىشىپ كەتكەن يەر: ئۆيىمىزنىڭ ئارقا تەرىپىدە بىر كەڭ شورلۇق بار ئىدى.

شورلۇق II ① سۈپ. بەختسىز، بىچارە؛ پېشانىسى تەتۈر، تەلەيسىز: ئۇنىڭ شورلۇق ئائىلىسىمۇ ئىككى ئاي ئىلگىرى نەگىدۇر تارقاقلاشتۇرۇلۇپتۇ. ② ئى. كېلىشمەسلىك، بەختسىزلىك، پالاكەتلىك، بالايىئاپەت: ــ ئەمدى ماڭا كەلدى بۇ شورلۇق دېگىنە؟ ــ دېدى ئۇ پېشانىسىگە مۇشتلاپ ئازاب بىلەن خىرقىراپ.

شورلىماق پ ① نان ياقىدىغان تونۇر ياكى ئوچاقنىڭ نان يېقىلىدىغان يۈزىگە شور توپىسى ياكى تۇز توپىسىدىن تەييارلانغان لايىنى تەكشى چاپلىماق.② كۆن ــ خۇرۇمچىلىقتا، تېرىنى تۇزلانغان سۇغا سالماق.

شورىتىلماق «شوراتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شورىخانا ئى. تارس ← **باجخانا**: ئۇ كۆچادىكى شورىخانىنىڭ جىسمانىي ئىدى.

شوردىماق پ. تاملار شورلاپ تۆكۈلۈپ تۆشۈك ۋە شورىلار ھاسىل بولماق: يەر زەي بولغاچقا، تاملار شورىداپ كەتتى.

شورىغۇچ سۈپ. شورايدىغان ياكى شوراش رولىنى ئويناىيدىغان: قان شورىغۇچ قۇرت. شورىغۇچ تەخسە.

شورىگۈل ئى [شورا + گۈل] <بوت> سېمىزگىياتلار ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ۋە يوپۇرمىقى گۆشلۈك كېلىدۇ، گۈلى جىگەر رەڭ، ھال قىزىل، سىرىق ۋە ئاق رەڭلەردە بولىدۇ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

شورىماق پ ① تىلى، ئاغزى بىلەن شۇمۇپ، سۈمۈرۈپ ئىچىگە تارتماق، ئىچمەك (سۈيۇقلۇقلار ھەققىدە): ئۇ توخۇمنىڭ ئۈچىنى قەلەمتىراش بىسى بىلەن ئېپلەپ ئۈرۈپ ئاچتى ــ دە، ئىچىدىكىسىنى شوراپ ئىچىۋەتتى. ② ئىچىگە تارتماق، چەكمەك (چېكىملىكلەر ھەققىدە):ئىبرىم چىلىمنى پورۇقلىتىپ قاتتىق شوراپ تۇرۇپ مېنى شەرەت بىلەن يېنىغا چاقىردى.

شوشاڭ ئى. قوي قىرقىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، نىسبەتەن ئۇزۇنراق بولغان قايچىسىمان سايمان.

شوق (شوقى) ئى [ئە] بىرنەرسىگە قاتتىق بېرىلىش، قىزىقىش، ئىشتىياق؛ ئىشق: شۇ مۇھەببەت شوقى مەندىن كەتمىدى، قول سېلىپ سۇنسام لېۋىگە يەتمىدى. ناگاھان يەتسە قولۇم تاتلىقلىقى زادى، ھەرگىزمۇ دىلىمدىن كەتمىدى.

شوقلانماق پ. بىرەر نەرسىگە قاتتىق قىزىقماق، بېرىلمەك، ئىشتىياق باغلىماق: كۆرۈنەتتى گۈزەل باھار ئاي بىلەن قىلغان سۆھبىتىمگە يەنىمۇ شوقلانغاندەك...

شوك ئى [ر<فىران] <تېب> كىلىنىكىدا كۆپ ئۇچرايدىغان بىر خىل ئۇنۇمۇبرسال كېسەللىك. كۆپىنچە بەدەن قاتتىق زەخىملىنىش، ھەددىدىن زىيادە توڭلاش، چارچاش ياكى روھىي جەھەتتىكى زەربە مەركىزىي نېرۋا سىستېمىسىنى تورمۇزلاپ قويۇش قاتارلىقلارنىڭ باشقا سىستېمىلار فۇنكسىيەسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىشى نەتىجىسىدە كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭدا، قان بېسىمى تۆۋەنلەش، قان ھەرىكىتى ئاستىلاش، تۆت مۇچە توڭلاش، رەڭگى تاتىرىش، بەدەن تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلەش، ئۆس ــ ھوشىنى يوقىتىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ.

شوكۇم I ئى. دىيال. تويدا مېھمانلارنىڭ توي ئىگىسىگە ئەكەلگەن سوۋغىتى.

شوكۇم II ئى. دىيال. ئىتائەت؛ يېلىنىش.

شول ئال. يېز ت. شۇ: بەندە بولدۇم، شول ئىرادە، قالدىم سانسىز مەن بالادا.

شولا ئى [ئە] ① بىرەر جىسىمدىن تارقالغان يورۇقلۇق، نۇر، يالقۇن: ئاي شولىسى. ② ئادەم ياكى نەرسىلەرنىڭ سۈدا پەيدا بولغان ئەكسى، سۇ يۈزىدە ئەكس ئېتىلگەن سۈرىتى؛ سايە: قىز قەددىنى رۇسلاپ، ئۆزىنىڭ سۈدىكى شولىسىغا قارىدى.

شولىگۈل ئى [شولا + گۈل] <بوت> گۈلقىيار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك ۋە تۆكلۈك كېلىدۇ. يازدا ئېچىلىدۇ، رەڭگى سېرىق، كېچىلىرى ئېچىلىپ، سەھەرگە يېقىن تۆگۈلۈۋالىدۇ. ئۇنى ئۈرۈقى ئارقىلىق كۆپەيتىپ مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلغىلى، ئۈرۈقىدىن مايى تارتقىلى بولىدۇ. يىلتىزىنى قىزىتمىنى قايتۇرغۇچى دورا ئورنىدا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

شوللىق سۈپ. شولا تارقالغان، شولا چۈشكەن؛ شولا بىلەن قاپلانغان: قاش قارىيىشتىن بۇرۇنقى بۇ قىزغۇچ شوللىق قۇملۇق ئۇ-

نىڭغا خوددى كېپەك ئالتۇن چېچىۋەتكەندەك تۇيۇلۇپ، ئاجايىپ بىر خىل ھۇزۇر ئاتا قىلغاندى.

شۇۋا توغرىسى شورپا: شورپا.

شۇۋۇرماق پ. دىيال. شۇڭغۇماق، چۈشمەك: قار شۇۋۇردى.

شۇۋۇچى ئى. تەل ھا ① خوتۇنى ياكى قىزلىرىنىڭ بۇزۇقچىلىق قىلىشىغا يول قويىدىغان، ئېغىر ئالمايدىغان ئەر: ــ ئايالى ئەكىرگەن نەرسىنى سورىمايلا تەكچىگە تىزىش شۇۋۇچىلارنىڭ ئىشى، ئۇقتۇڭمۇ!؟ ــ ئۇ ئىنسىغا زەردە بىلەن ۋارقىرىدى. ② شۇنداق دەپ قارالغان ئەرلەرگە قارىتا ئېيتىلىدىغان ھاقارەت سۆزى.

شۇۋۇچىلىق ئى. خوتۇنى ياكى قىزلىرىنىڭ بۇزۇقچىلىق قىلىشىغا يول قويۇش ئىشى ۋە ئۇلارنى ئېغىر ئالمايدىغان ئادەت: ــ ساڭا ئوخشاش شۇۋۇچىلىق قىلمىدىم، ــ دېدى ئۇ غەزەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ.

شۇۋۇكەش ئى. شۇۋۇچى: ــ سەن باشتا تىللىدىڭغۇ،شۇۋۇكەش!... ــ ئىككىسى بىر دەمدىلا بوغۇشۇپ كەتتى.

شۇۋۇگورۇچ ئى [شورپا + گورۇچ] سۇغا مۇۋاپىق مىقداردا گورۇچ، قىيما، پىياز، يۇمغاقسوت، قورۇق مېۋىلەر سېلىنىپ، قاينىتىش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان سۇيۇق يېمەكلىك.

شۇۋۇنىزم ئى [ر<فران] بىر خىل ئەكسىيەتچىل بۇرژۇئا مىللەتچىلىكى. بۇنىڭدا ئۆز مىللىتىنىڭ مەنپەئەتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويۇپ، باشقا مىللەتلەرنى بويسۇندۇرۇش ۋە قۇل قىلىش تەشەببۇس قىلىنىدۇ. بۇ ناپولېئوننىڭ زورلۇق بىلەن فرانسىيەنىڭ كۆچىنى سىرتقا كېڭەيتىشنى ئەڭ ئاكتىپ قوللىغان ھەربىي ئەمەلدار شۇۋۇنىنىڭ نامى بىلەن «شۇۋۇنىزم» دەپ ئاتالغان.

شۇۋۇنىزمچى ئى. شۇۋۇنىزمنى ھىمايە قىلغۇچى، شۇۋۇنىزم تەرەپدارى.

شۇۋۇنىزمچىلىق ئى. شۇۋۇنىزمغا خاس ئالاھىدىلىك، خۇسۇسىيەت.

شۇۋۇنىزملىق سۈپ. شۇۋۇنىزمغا ئائىت، شۇۋۇنىزمغا خاس، شۇۋۇنىزم تۈسىنى ئالغان: ئۇلار ئېغىزىدا سوتسىيالىزم دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە شۇۋۇنىزملىق قىلىدۇ.

شۇۋۇنىست ئى [ر] شۇۋۇنىزم تەرەپدارى، شۇۋۇنىزم ئىدىيەسى سىڭگەن كىشى.

شويلا ئى [پ] سەۋزىنى مايدا قورۇپ، سۇ قوشۇلغاندىن كېيىن گورۇچ سېلىنىپ، پەس ئوتتا مەلۇم ۋاقىت قاينىتاقاندىن كېيىن دۇملەپ پىشۇرۇلىدىغان بىر خىل تاماق. ئۇ شۇۋۇگورۇچتىن قويۇقراق، پولۇدىن يۇمشاقراق بولىدۇ.

شوينا ئى ① يۇڭ ياكى پاختىدىن تۆمۈنە توملۇقىدا ئېشىلگەن يىپ: دادام ساندۇقتىن شوينىغا ئۆتكۈزۈلگەن بىر توپ توڭ يارماقنى ئالدى. ② شۇنداق يىپتىن قىلىنغان بوغقۇچ (ئاياغنىڭ): ئۇ ئۈڭ پۇتىنى ئۇستەلنىڭ ئۇستىگە ئېلىپ، ئايىغىنىڭ شوينىسىنى يېشىشكە باشلىدى.

شويى ئى [خەن] ئەمەلدار، پۇلدارلارنىڭ بالىسى؛ بەگزادە، بايزادە: خەلقنىڭ مەسخىرىلىك چاقچاقلىرى پەسكەش بۇ شويىنى كۆزلىرىدىن ياش ئېقىتىپ، قۇيرۇقىنى يىغىۋېلىشقا مەجبۇر قىلدى.

شۇ ئال ① سۆزلىگۈچىگە يېقىن جايدىكى ياكى سۆزلىگۈچىنىڭ كۆز ئالدىدىكى ئادەم ياكى نەرسىنى كۆرسىتىش رولىنى ئويناپدۇ: ــ ئەمەتنىڭ دادىسى شۇ بولسا كېرەك، ــ دېدى ئۇ ئالدىمىزدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان كىشىنى كۆزى بىلەن ئىشارە قىلىپ. ② كېلىش قوشۇمچىلىرى بىلەن ئىسىم ۋەزىپىسىدە كېلىپ، سۆزلىگۈچىنىڭ دىققەت ــ ئېتىبارى قارىتىلغان نەرسە ياكى ئادەمنى ئىپادىلەيدۇ: شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەككى، ئادەم ئۆز ئەمگىكى بىلەنلا قىممەتلىك. ③ كېسىم رولىدا كېلىپ «ئەنە ئاشۇنىڭ ئۆزى»، «دەل ئۆزى»، دېگەندەك مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: شۇ كەمگىچە ئۇ بىر قېتىممۇ كۆرۈنمىدى.

شۇپۇڭ ئى. تومراق چۈشۈش: ئۇ دائىم قولىدا شۇپۇڭ تۇتۇۋالىپ، دەريا بويىدا كالا بېقىپ يۈرەتتى.

شۇپۇڭدىماق پ. شۇپۇڭ بىلەن ئۇرماق: ــ ھېلى داداڭ شۇپۇڭدايدۇ، جۇمۇ! غەلۋە قىلماي تالاغا چىقىپ ئوينا، يوگۇر، ــ دېدى مايسەم ئوغلىنىڭ قۇلقىنى چىمدىپ.

شۇجى ئى [خەن] پارتىيە، ئىتتىپاق ئورگانلىرىدىكى ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنىڭ ئاساسىي مەسئۇلى: ئۇ بۇ قېتىم كەنت پارتكومىنىڭ شۇجىسى بولغانىدى.

شۇجىلق ئى. شۇجىغا يۈكلەنگەن خىزمەت، ۋەزىپە: ھامىدىن دېگەن 15 يىل كەنتتە شۇجىلىق قىلغان.

شۇدلۇق سۈپ. دىيال. ئىشنىڭ ئېپىنى بىلمىدىغان، بىر ئىشنى يولىدا قىلالايدىغان؛ قابىلىيەتلىك.

شۇر تەق ① سۈيۇق نەرسىلەرنىڭ تېز ئېقىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز. ② بەدەننىڭ مەلۇم قىسمىدا سۈيۇق نەرسىلەرنىڭ تېز ئاققىنىغا ئوخشاش ھېس قىلىنغان سېزىم: سابىرنىڭ مېڭىسىدىن بىر خىل دەھشەتلىك تۈيغۇ شۇر قىلىپ ئۆتتى ــ دە، ۋۇجۇدىنى مۇزدەك تەر بېسىپ كەتتى.

شۇرىدە رەۋ. شۇر قىلغان ھالدا، شۇر قىلىپ؛ ناھايىتى تېز: يۇرىكىم شۇرىدە ئېقىپ كەتكەندەك بولدى.

شۇرقىراتماق «شۇرقىرىماق»نىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شۇرقىرىماق پ. شۇر قىلماق، ئادەمدە «شۇر» قىلغاندەك سېزىم پەيدا قىلماق: ئۇنىڭ تېنى شۇرقىراپ، پېشانىسىدىن پۇرقىراپ تەر چىقتى.

شۇرۇق ئى. دىيال ① ئۇزۇن تاياقچە. ② سۇ تەكتىدىكى يەر يۈزىگە سانجىپ، كېمىنى ھەيدەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۇزۇن، قالقانسىز تاياقچە.

شۇستىگەر ئى [پ] رەخت، يىپ قاتارلىقلارنى بويىغۇچى ئۇسۇتا، بوياقچى: بۇ يەردە رەخت ــ خەرىتىلەرنى ھەرخىل رەڭدە بويايدىغان شۇستىگەرلىك كەسپىنى قىلىدىغان شۇستىگەر ئۇستامىلاردىن تارتىپ ھەرخىل كەسىپنىڭ كەسىپ ئەھلىلىرى تېپىلاتتى.

شۇستىگەرلىك ئى. رەخت، يىپ قاتارلىقلارنى بوياش ئىشى، كەسپى، بوياقچىلىق: شۇستىگەرلىك قىلماق.

شۇغۇللاندۇرماق «شۇغۇللانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شۇغۇللاندۇرۇلماق «شۇغۇللاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شۇغۇللانماق پ. ھەپىلەشمەك، مەشغۇل بولماق: خەتتاتلىق بىلەن شۇغۇللانماق. تىجارەت بىلەن شۇغۇللانماق.

شۇغىنسىز باغل. «بىراق، لېكىن، ئەمما، ئەپسۇس» دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىدە ئىشلىتىلىپ جۈملىدە باغلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ: ئۇ يىگىتقۇ ياخشى بالىكەن، شۇغىنسى بەك ياۋاشتەك قىلىدۇ.

شۇڭ ئى. تەك (ئۆزۈم تېلى)نىڭ غولىدىن ئۆسۈپ چىققان شاخلار: باراڭغا ئېلىنغان ئۆزۈم شۇڭلىرى ھويلىغا قويۇق سايە تاشلاپ تۇراتتى.

شۇڭا باغل. «شۇنىڭ ئۈچۈن، شۇڭلاشقا» دېگەن مەنىدە سەۋەب باغلىغۇچى رولىدا سەۋەب بېقىندى جۈملىنىڭ بېشىدا كېلىدۇ: ــ ئانام تويغا كەتكەنىدى، شۇڭا دادام بىلەن كېتىپ بارىمەن، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەپەندىم.

شۇڭغۇتماق I ئى. بىر خىل يېمەكلىك. قوناق ئۈندىدىن يۇغۇرۇلغان خېمىر ياڭاق چۆلۈقىدا ئۇزۇلۇپ، ئوتتۇرىسى كاۋاك قىلىنغاندىن كېيىن شورپىغا سېلىپ پىشۇرۇلىدۇ.

شۇڭغۇتماق II «شۇڭغۇماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ۋەتەننىڭ ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش ھەققىدىكى ئوتلۇق ئىستەكلەر ئۇلارنى ئىنقىلابىي كۈرەشنىڭ بىر دولقۇنىدىن يەنە بىر دولقۇنىغا تارتىپ كۆچلۈك شۇڭغۇتۇشقا باشلىغانىدى.

شۇڭغۇتۇشماق «سۇڭغۇتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شۇڭغۇتۇلماق «شۇڭغۇتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شۇڭغۇشماق «شۇڭغۇماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: دولقۇنلار ئەتراپقا چاچىدۇ ئۇنچە، ياقۇت قىرغاقلارغا كۆكسىنى ئۇرۇپ. ئېھ، قانداق كۆڭۈللۈك دەريا سەيلىسى، بېلىقلار ئويناشار ھەريان شۇڭغۇشۇپ.

شۇڭغۇماق پ. سۇ، ھاۋا (بوشلۇق) قاتارلىقلارنىڭ ئىچىگە ئېتىلىپ كىرمەك ياكى شۇلارنىڭ ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقماق: ئۇ: ــ خاتىرجەم بولۇڭ، پالتىڭىزنى مەن سۇزۇپ بېرەي، ــ دەپتۇ ــ دە، سۇ ئاستىغا شۇڭغۇپلا كۆزدىن غايىب بوپتۇ.

شۇڭقار ① ئى <زوئول> بۇركۇت تىپىدىكى ناھايىتى كۈچلۈك، يىرتقۇچ ئۇۋچى قۇش: پاقىنىڭ بەختىدىن شۇڭقارنىڭ شورلۇقى ئەلا (ماقال). ② سۇپ. كۆچمە. باتۇر، قەھرىمان، مەرد، پالۋان: سىيىتئاخۇن ــ سىيىت گاڭگۇڭ، جېنىدىن جۇدا بولدى. ئەزىزانە قەشقەرنىڭ شۇڭقارى ئادا بولدى.

شۇڭلاشقا باغل. شۇنداق بولغاچقا، شۇنىڭ ئۈچۈن، شۇ سەۋەبلىك، شۇنىڭغا ئاساسەن: ــ سىزنى بەك سېغىنىدىم، شۇڭلاشقا كەلدىم، ــ دېدى ئۇمۇ چاقچاق قىلىپ كۈلۈپ.

شۇلتا ئى <خىم> تەركىبىدە كىرىستاللاشقان ئون دانە سۇ مولېكۇلاسى بولغان ناترىي كاربونات. رەڭسىز كىرىستال ھالىتىدە بولۇپ، يۇيۇش دورىسى قىلىنىدۇ ۋە ئېچىغان ياكى بولدۇرۇلغان خېمىردىكى ئاچچىق تەمنى يوقاتقۇچى دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ.

شۇلۇق تەق. سۇيۇقلۇقلارنىڭ چايقىلىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

شۇلۇق ـ شۇلۇق «شۇلۇق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شۇلۇقلىماق پ. «شۇلۇق ـ شۇلۇق» ئاۋاز چىقارماق: نېمىسىنى دەيسىز، بىردەمدە ھەممىسى شۇلۇقلاپ پىشتى.

شۇم سۇپ [ئە] ① قولىدىن ھەرقانداق ئەسكىلىك كېلىدىغان؛ نىيىتى بۇزۇق، ئەسكى، يارىماس، بۇزۇق: ــ قانداقسىغا بۇ شۇم ئوغرى سىزنىڭ ئوقۇغۇچىڭىز بولىدۇ، ــ سوردى ئۇ ھەيرانلىق بىلەن. ② بەختسىزلىك كەلتۈرىدىغان، ئادەمگە ھالاكەت، پاراكەندىچىلىك ئېلىپ كېلىدىغان، ئادەمدە ۋەھىمە پەيدا قىلىدىغان: ھېلىقى شۇم قۇيۇن بۇغراجان بىلەن مەغپىرەتخان ئاچىنى ھاياتلىق دۇنياسىدىن ئۇچۇرۇپ ئەكەتتى. ③ بەختسىز، پالاكەت باسقان، نەس باسقان، قايغۇلۇق: قۇم يەر ــ شۇم يەر (ماقال).

شۇم ئاياغ باسقان قەدىمى بىرەر بەختسىزلىك، پالاكەتكە سەۋەب بولىدىغان، پالاكەت: ھەي شۇم ئاياغ ئاغمىخان، ئېيت، قاچماقچى سەن قايان؟!

شۇمبا ئى<بوت> پۇرچاق ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى تەتۇر قويغان تۇخۇمغا ئوخشايدۇ، گۈلى ئاق، چوكا مېۋىسى ئىنچىكە ھەم ئۇزۇن كېلىدۇ. غولى، يوپۇرمىقى ۋە ئۇرۇقىدىن ئارومات مايلارنى ئال-غىلى، ئۇرۇقىنى دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

شۇمبۇيا ئى [شۇم + بۇيا] ① <بوت> شۇمبۇيا ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. قوغۇن ـ تاۋۇزلارغا زىيانلىق، پۇتۇن ئۆسۈملۈك تېنى تېبابەتچىلىكتە قۇۋۇتلەندۈرگۈچى دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ② كۆچمە. ئۆز مەنپەئەتىنى كۆزلەپ باشقىلارغا زىيان سالىدىغان ھەمدە پارازىت، تىرىكتاپىلارچە ھايات كەچۈرىدىغان كىشى، زىياندا-ش، تىرىكتاپ: دوزىخى ئۆتمۇش ئىدى ئەل بېشىدا زۇلمەت زامان، ئاچمىغان بەختنىڭ چېچەك باسقان جاھانىنى شۇمبۇيا.

شۇمبۇيىلىق ئى ① شۇمبۇيا ئۆسكەن، شۇمبۇيا كۆپ يەر. ② كۆچمە. قارا نىيەتلىك، ئەسكىلىك، يامانلىق: ــ سەن بۇ ئىشقا شۇمبۇيىلىق قىلما، ــ دېدى ئۇ غەزەپ بىلەن.

شۇمپەن ئى [خەن] جان ت. ئادەم ئۆلتۈرگەن جىنايەتچى، قاتىل: ئۇ قورسىقىنىڭ ئاچلىقىنىمۇ ئۇنتۇپ، قوشۇملىرىنى تۇرۇپ، شۇمپەندەك قورقۇنچلۇق ھالەتتە ئولتۇراتتى.

شۇمتال ئى [شۇم + تال] <بوت> كەركىدانگۈل ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچى سارغۇچ ئاق، زىچ كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن قېيىق، ئۆي جاھازلىرى، ھارۋا قاتارلىقلار ياسىلىدۇ.

شۇمتەك ئى. ناھايىتى شوخ، غەلۋىچى بالا؛ قىلمىشى يامان، پاراكەندىچىلىك تېرىيدىغان بالا: ئاشۇ شەھەردىكى ئون نەچچە ياشلىق شۇمتەكلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدۇ.

شۇمقۇش ئى [شۇم + قۇش] ① ھۇۋقۇش. ② پالاكەت ئەكەلگۈچى، شۇملۇق تېرىغۇچى، بالا ـ قازا تېرىغۇچى: «قايسى شۇمقۇش ئۇنى مۇشۇ كوچىغا باشلىدىكىن؟...» رەھىمەتجان ئويلىنىپ قالدى.

شۇملۇق ئى. باشقىلارغا يامانلىق، قارانىيەتلىك قىلىدىغان، بالا ـ قازا تىلەيدىغان مىجەز، شۇنداق خاراكتېر: چۇجىنىڭ شۇملۇقىدىن توخۇنىڭ ئەمچىكى يوق (ماقال).

شۇنچە ① رەۋ. شۇنچىلىك، شۇ قەدەر، شۇ دەرىجىدە: ــ پاھ، قارا، بۇنىڭ شۇنچە چوڭ بولۇپ كەتكىنىنى ! ــ دېدى ئۇ ئوغلۇمنى قو- لىغا ئېلىپ. ② سۈپ. جىق، كۆپ، ئاز بولمىغان: شۇنچە ئەلنىڭ ئارىسىدا، ئۇنى بىرلا كۆرگەندىم. ③ ئال. شەرت بېقىندى جۈملە- سىنىڭ بېقىنغۇچىسى تەركىبىدە كېلىپ، بېقىندۇرغۇچى تەر- كىبىتە ئاشكارىلانغان مىقدارغا تەڭ مىقدارنى بىلدۈرىدۇ: ئۇ- نىڭدا قانچە تال ئالما بولسا، مەندىمۇ شۇنچە تال ئالما بار ئىدى.

شۇنچىزا رەۋ ← **شۇنچىۋالا:** ــ شۇنچىزا سۆزلەپ كەتكۈدەك نە- مە ئىش بولدى، ھە؟! ــ دېدى مومام ئانامغا كايىپ.

شۇنچىكى ① رەۋ. ئازراق، ئازغىنا؛ مۇنداقلا: ــ ئالدىغا شۇنچىكى يۆتكىسەك بولدى ئەمەسمۇ؟! ــ دېدى ئوغلىنىڭ دىتسىزلە- قىدىن رەنجىگەن بوۋاي. ② سۈپ. زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولمە- غان، ئەرزىمەس؛ ئادەتتىكى، ئاددىي: ــ شۇنچىكى گەپكە نېمانچە چېچىلىپ كېتىسەن؟ ــ دېدى دادام ئاكامغا ھايا بېرىپ. ③ رەۋ. چوڭقۇر ئويلاپ كەتمەي، ئويناشقاندەك: بەزىدە شۇنچىكى دەپ قويغان گەپنىمۇ بىرمۇنچە پالاكەتلەرنى ئېلىپ كېلىشى مۇمكىن.

شۇنچىلىك ① رەۋ. شۇ قەدەر، شۇ دەرىجىدە، شۇنچە، شۇنـ چىۋالا: ئۇنىڭ ئابدۇللاغا دەيدىغان گېپى شۇنچىلىك جىق ئىدىكى، ھەر- قانچە يازسىمۇ تۈگىمەيتتى. ② سۈپ. ئۆزى ئېنىقلاپ كەلگەن ئە- سىم ئىپادىلىگەن شەيئىنى مىقدار، ھەجىم، دەرىجە، خۇسۇ- سىيەت ۋە ھالەت قاتارلىق جەھەتلەردىن تۆۋەنلىتىپ ئىپادە- لەشتە قوللىنىلىدۇ: ئوغلىمىزنىڭ ھالىمۇ شۇنچىلىك، قىزلار يارا- مايۋاتسا قانداق قىلغۇلۇق؟ كۆڭۈل دېگەنگە بىرنېمە دەپ بولمايدۇ.

شۇنچۋالا رەۋ. شۇ قەدەر، شۇ دەرىجىدە، شۇنچە: ئۇنىڭ پە- كىر دائىرىسى شۇنچىۋالا كەڭرى ۋە نازۇك بولۇپ، كىشى قەلبىنىڭ ئەڭ زىل تارلىرىنى چېكەلەيتتى.

شۇندا رەۋ. شۇ چاغدا، ئاشۇ ۋاقىتتا، شۇ مەزگىلدە: قېنى ئەسكە ئېلىڭ شائىر، ئۇزاق يىل بىز ئەلەم تارتتۇق، بوغۇلدى ئەركىمىز شۇندا، بۇرۇقتۇرما ئىلكىدە ياتتۇق.

شۇنداق ① ئال. ئېيتىپ ئۆتۈلگەن، كۆزدە تۇتۇلغاندەك، كۆز ئالدىدىكىدەك، ئاشۇنداق: ــ تاشۇاي ئاكاڭ ماڭماقچى، مەن گۆش، سەۋزە تېپىپ كېلىپ، ئۆز قولۇم بىلەن پولۇ ئېتىپ بېرەي. بىز- نىڭ ئاخىرقى خوشلىشىشىمىز شۇنداق ئۇتسۇن، ــ دېدى سالىخ ئاكا قىزى گۈلچېھرىگە. ② رەۋ. ئېيتىلغان ياكى كۆزدە تۇتۇلغان تەر- تىپتە؛ شۇ بويىچە، شۇ تەرتىپتە، شۇ تەرزدە: كۆپچىلىك: «شۇنداق قىلايلى» دېيىشىپ، لەيلىگۈلنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ئېلىپ ماڭدى. ③ تەستىقلىغۇچى جاۋاب ئورنىدا قوللىنىلىپ «ھەئە، توغرا، ئەلۋەتتە، دېگىنىڭ راست» دېگەندەك مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: ــ بىر ــ ئىككى كۈن ئىچىدە دەمدۇلا ؟ ــ شۇنداق. ④ رەۋ. شۇ قەدەر، شۇنچىلىك. ⑤ رەۋ. ئادەتتىكىدەك، باشقىچە، شۇ دەرد- جىدە: ئۇ شۇنداق قارىسا، بىر چىرايلىق قىز كېلىۋاتقۇدەك.

شۇنداق قىلىپ سۆزلىنىۋاتقان ئىش ــ ھەرىكەتنىڭ نەتە- جىسى ئىپادىلەنگەن جۈملىنىڭ بېشىدا كېلىپ «ئاخىر، ئاقە- ۋەت»، دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: كۈندۈزدە ئۆزد- مىزنى يوشۇردۇق، تۈنىدە يول يۈردۇق، شۇنداق قىلىپ، سالامەت ھالدا يۇرتقا بېرىۋالدۇق.

شۇنداقتا باغل. شۇنداق بولغاندا؛ شۇ ھالدا: ــ پالۋانلارغا ئېيت، ھەربىرى بەش تالدىن ئوق بەرسۇن، شۇنداقتا بىرنەچچە يۈز تال ئوق چىقىپ قالمىدۇ، ــ دېدى ھاجى مىرولغا قاراپ.

شۇنداقلا ① باغل. شۇنداق بىلەن بىللە، ئۇنىڭ ئۈستىگە: ئوسمانجان بىلەن ئابلىكىم ساۋاقداش، شۇنداقلا خىزمەتداش بولغاچقا، بىر ــ بىرىگە ئىشىنەتتى.② رەۋ. ئادەتتىكىدەك، ئادەتتىكىگە ئوخشاشلا: ۋاي ــ ۋۇي، بۇ نېمە ئاۋارىچىلىك ، شۇنداقلا كېلىۋەرمەي، بىز تونۇمايدىغان، بىلىشمەيدىغان ئادەملەرمۇ. ③ ئال. شۇنىڭغا ئوخشاش، شۇنىڭغا ئوخشاشلا: ئۇ نىزامىدىنىڭ سۆزلىرىگە قانداق قايىل بولسا، نادەمنىڭ سۆزلىرىگىمۇ شۇنداقلا ئىنتايىن رازى بولغا- نىدى.

شۇنسى ① ئال. شۇنداق بىر يېرى، شۇ يېرى: ــ شۇنداق، ــ دەپ جاۋاب بەردى باتۇر تاغا، ــ لېكىن شۇنسى بارکى، سارايغا تۇشلۇق ئادەم يوق ــ تە. ② ئال. شۇنداق بولغىنى: ــ ئاتا، مېنى كەچۈرگە- لىرى كەلمىسە، قىلىچ ئەكەلدۈرۈپ، كاللامنى ئالسىلا، شۇنسىلا تۇزۇك، ــ دېدى ئۇ. ③ باغل. لېكىن، بىراق، ئەمما: مەن ئۆزۈمنىمۇ مۇشۇنداق ئاجايىپ بىر چاغلارنىڭ يېقىنلا كېلىپ قالغانلىقىنى سەزگە- نىدىم، شۇنسى، بۇ مىنۇتلار بۇگۈن مېنىڭ كۆز ئالدىمغا راستىنلا كەلگەندە بولسا، نېمە قىلىشىمنى بىلەلمەي قالدىم.

شۇنىڭدەك باغل. شۇنىڭغا ئوخشاش، شۇنىڭغا ئوخشاشلا: نۆۋەتتە ئىنسانلار ئاسانراق پايدىلىنىدىغان تاتلىق سۇ بايلىقى مەنبەلىرى ئاساسەن دەريا سۇلىرى، تاتلىق سۇ كۆللىرىنىڭ سۇيى، شۇنىڭدەك تېيىزرەك قاتلاملاردىكى يەر ئاستى سۇيىدىن ئىبارەت.

شۇڭ تەق. مەلۇم سىرتقى تەسىردىن ئادەمنىڭ بىرەر ئىچكى ئەزاسى ياكى ۋۇجۇدىدا ھاسىل بولغان، سەسكىنىش، شۇركە- نىش ھالىتى: ئۇنىڭ كۆزى پوتەيگە چۈشتى ــ دە، يۈرىكى شۇڭ قىلىپ ئۇيناپ كەتتى.

شۇڭۇلداتماق «شۇڭۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرد- جىسى: ــ مەن نازۇك تەرەپلەرنى، شۇڭۇلدىتىدىغان ئىشلارنى بىلمەي- دىكەنمەن، ــ دېدى خاسىيەت.

شۇڭۇلدىماق پ. شۇڭ قىلماق، شۇڭ قىلىپ قالماق: شۇ- ڭۇلداپ كەتمەك.

شۇبە ئى [ئە] بىرەر تەشكىلات ياكى ئورگاننىڭ تارمىقى: ئۇ شىنجاڭ ھەربىي رايونى قەشقەر شۇبىسىنىڭ باش سىياسىي كومىسسارى بولغانىدى.

شۇپۇك ئى. مېۋە ــ چېۋىنىڭ پوستى: كېنىزەك ئۇنىڭغا ياس- تۇقمۇ، مېۋىمۇ، شۇپۇكمۇ، ئىشقىلىپ، نېمە ئۈچىرسا شۇنى ئېتىپتۇ.

شۇپۇكدەشمەك «شۇپۇكدىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شۇپۇكدىمەك پ. شۇپۇكنى سويماق، شۇپۇكنى ئايرىپ چىقىرىۋەتمەك: شاپتۇل خوددى دېگەندەك: «مېنى يەڭلەر شۇپۇكدەپ»، چۈشەر ئاجراپ شېخىدىن تۇرۇپ ــ تۇرۇپ تورۇكلاپ.

شۇپۇكسىز سۈپ. شۇپۇكى يوق، پوستسىز: شۇپۇكسىز نەرسە.

شۇپۇكسىزلەنمەك «شۇپۇكسىزلىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شۇپۇكسىزلىمەك پ. شۇپۇكىدىن ئاجراتماق، شۇپۇكدىمەك: ئىت، مۇشۇكلەرنىڭ يېمەكى قاتارىدا گازىرمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئادەم يەي- دىغان گازىرنى شۇپۇكسىزلەپ تەييارلايدىكەن، مۇشۇكلەرنىڭ گازىرى شۇپۇكى بىلەن بولىدىكەن.

شۇپۇكلۇك سۈپ. شۇپۇكى بار، پوستلۇق: ئاممۇۋى سورۇنلاردا شۇپۇكلۇك نەرسىلەرنى يېيىش مەدەنىيەتسىزلىك.

شۆرلىمەك پ. دىيال. ئاختۇرماق، مالتىلماق.

شۆلگەي ئى <بىيول> رېغلىكس تەسىرىدە ئېغىز بوشلۇ- قىدا پەيدا بولىدىغان سۈيۇقلۇق، شال: شۆلگەي بېزى.

شۆھرەت ئى [ئە] ① ياخشىلىق بىلەن خەلقنىڭ ئىچىدە ئېرىشىلگەن نام ـ ئابرۇي، ئىناۋەت؛ ئاتاق، داڭق: شۆھرەت تاپ- ماق. شۆھرەت قازانماق.* شائىرنىڭ شۆھرىتىنى ئاڭلاپ بىر كۆرۈش ئارزۇسىدا بولغانلار كۆپ ئىدى. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شۆھرەتپەرەس سۈپ [ئە + پ] ئەل ئارىسىدا نام چىقىرىپ شۆھرەت تېپىشقا تىرىشىدىغان، ئۆز ئىشىنى گەۋدىلەندۈرۈپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنىدىغان؛ ماختانچاق: تەكەببۇر ۋە شۆھرەت- پەرەس بولغان بۇ ئادەم ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى ھەمىشە خىزمەت ۋەزىپە- سىدىن يۇقىرى قويىدۇ.

شۆھرەتپەرەسلىك ئى. شۆھرەتكە قىزىقىدىغان ئادەت، خاراكتېر: ئايالىنىڭ شۆھرەتپەرەسلىكى، رەھىمسىزلىكىگە قارشى بۇرۇنراق بىرەر چارە ـ تەدبىر تېپىش لازىم ئىكەن، ھەي ئىسىت!

شۆھرەتلەنمەك پ. شان ـ شۆھرەتكە ئىگە بولماق، تونۇل- ماق، مەشھۇر بولماق، داڭقى چىقماق: ئىشمغا ئىخلاس بىلەن قارىغا- نىسىم ئۈچۈن، ئېتىسم خەلق ئارىسىدا «ئۇستا ئالىم» دەپ شۆھرەتلەنگەنىدى.

شۆھرەتلىك سۈپ. شۆھرەتى بار، شۆھرەتكە ئىگە، ھۆر- مەتكە سازاۋەر بولغان، مەشھۇر، داڭلىق: ـــ ئەي شۆھرەتلىك مەلىكەم، مېنىڭ ھۇنىرىم قۇل ئېلىپ، قۇل سېتىش، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ شاھ بەھرام.

شۆھرەتۋاز سۈپ. شۆھرەتپەرەس: تۇرمۇشتا شۆھرەتۋاز كىشى- لەر پات ـ پات كۆزىمىزگە چېلىقىپ تۇرىدۇ.

شۆھرەتۋازلىق ئى. شۆھرەتپەرەسلىك: ئۇ شۆھرەتۋازلىقنى ياقتۇرمايتتى.

شۆيۈەن ئى ← **ئىنىستۇت**.

شۇبھە ئى [ئە] ئىشەنمەسلىك، گۇمانسىراش، گۇمان، شەك: رەپىق ئاكا باخشىغا شۇبھە بىلەن تىكىلدى.

شۇبھىچى ئى. بىرەر نەرسىگە، مەسىلىگە شۇبھە بىلەن قارايدىغان ياكى تازا ئىشەنمەيدىغان كىشى؛ گۇمانلانغۇچى؛ گۇ- مانخور: بەزى شۇبھىچىلەر «بۇ ۋەزىپە خام-خىيالدىنلا ئىبارەت، ئۇنى ئورۇندىغىلى بولمايدۇ» دېيىشمەكتە.

شۇبھىچىلىك ئى ① بىرەر نەرسىگە، مەسىلىگە شۇبھە بىلەن قارايدىغان، ئىشەنمەيدىغان ھالەت، گۇمانلىنىش مىجەزى؛ گۇمانخورلۇق. ② <پەلس> ئوبيېكتىپ دۇنيا ۋە ئوبيېكتىپ ھەقىقەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن، ئۇنى بىلگىلى بولىدىغانلىقىدىن شۇبھىلىنىدىغان بىر خىل پەلسەپىۋى تەلىمات: نىسپىيچىلىكنى بىلىش نەزەرىيەسىنىڭ ئاساسى قىلغاندا، ئۆزىنى يا مۇتلەق شۇبھىچى- لىككە، بىلگىلى بولماسلىق نەزەرىيەسىگە ۋە كاززاپلىققا، يا سۇبيېك- تىپچىلىققا قويۇشى مۇقەررەر.

شۇبھىسىز رەۋ. ھېچقانداق شۇبھە تۇغدۇرمايدىغان، شەك- سىز، گۇمانسىز؛ مۇقەررەر، سۆزسىز: ئۇلار ئالماسنىڭ سۆزىگە شۇبھىسىز ئىشىنەتتى.

شۇبھىلەندۈرمەك «شۇبھىلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دە- رىجىسى: ئۇنىڭ بەزىدە جىمجىتلا ئالدىمدىن ئۆتۈپ كېتىشلىرى مېنى شۇبھىلەندۈرۈشكە، ئويلاندۇرۇشقا باشلىغانىدى.

شۇبھىلەنمەك پ. شۇبھە قىلماق، گۇمانلانماق، ئىشەنچسىزلىك بىلەن قارىماق: ئۇ ياغاچچى يىگىتتىن راستىنلا شۇبھىلىنىپ قالدى.

شۇبھىلىك سۈپ. شۇبھە، گۇمان تۇغدۇرىدىغان، ئىشىنىپ بول- مايدىغان، گۇمانلىق: مەن شۇبھىلىك كۆزلىرىم بىلەن ئايالىمغا تىكىلدىم.

شۇبھىلىنىشمەك «شۇبھىلەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆتمۈش پەرد- جىسى: ئۇنىڭ ھەرىكىتىدىن ھەممەيلەن شۇبھىلىنىشمەكتە ئىدى.

شۇپتۇر دىيال ① ئى. پوق ـ سۈيدۈكلەرنىڭ سىيسىق پۈرىقى: يىرتىق، كونا كىيىملەرنى كىيمەك ئەيىب ئەمەس، بەلكى يېڭى كىيىم- لەرنى كىر قىلىپ، شۇپتۇر پۈرىتىپ يۇرمەك زور ئەيىب ۋە گۇناھ. ② سۈپ. پاسكىنا، مەينەت: شۇپتۇر ئايال. شۇپتۇر ئادەم.

شۇدە ئى. ماي سۇرتۇلگەن جايغا توپا قونۇپ ھاسىل بولغان قاسماق، كىر: غوپۇر ئاخۇن شۇدە باسقان كىچىككىنە بىر چىشلىق چاقنى ئوققا بۇراپ كىرگۈزۈش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتاتتى.

شۇددەر ئى [پ] ① ئاغدۇرۇلغان ياكى ئاغدۇرۇپ، تېرىلماي ئاپتاپقا سېلىنغان يەر: بىر بالاسى بولمىسا، شۇددەرده قۇيرۇق نە قىلۇر (ماقال). ② كۆز پەسلىدە، يەرنى ئاپتاپقا سېلىش ئۈچۈن قىلىنىدىغان ئاغدۇرۇش، چېپىش قاتارلىق بىر يۇرۇش ئىشلار: بۇ كۆزلۈك شۇددەر بولۇپ، كېلەر يىللىق مول ھوسۇلنىڭ ئاساسلىق كاپالىتى ئىدى.

شۇركۇندۈرمەك «شۇركۇنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دە- رىجىسى: ۋېتىلداپ چىقىۋاتقان سوغۇق شامال بويۇن، يەڭ ئارقىلىق كىرىپ پۈتۈن بەدەننى شۇركۇندۈرەتتى.

شۇركۇنمەك پ. جۇغۇلداپ تىترىمەك، ئەندىكىش ئىچىدە سىلكىنىپ تەۋرەنمەك، سەسكەنمەك: ئۇنىڭ بەدىنى سوغۇق سۇ قۇ- يۇلغاندەك شۇركۇنۇپ رەڭگى تاتىرىپ كەتتى.

شۇرمەل ئى. ئەتىيازدا دەريا ياكى ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردە ئاققان مۇز: قولۇاق دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدا لەپەڭشىپ، شۇرمەللەرگە ئورۇلۇپ كەلمەكتە ئىدى.

شۇك رەۋ ① جىم، تىنچ، ئۈن ـ تىن چىقارماي ھەم ھەرىكەت قىلماي؛ غەلۋە ـ غودۇر قىلماي: شۇك ئولتۇرماق. * ئۇ تولىمۇ كەپسىز بولۇپ بىر دەممۇ شۇك تۇرمايتتى. ② بۇيرۇق سۆيىتىدە «جىم تۇر، تىنچلان» دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: ـــ شۇك دېدىم شۇك! ـــ دېدى نۇرمەت ئەكرەمنىڭ ئاغزىنى توسۇپ.

شۇكرانە ئى [ئە + پ] بىرەر ئېھتىياجلىق نەرسىگە ئىگە بولغانلىق يۈزىسىدىن بىلدۈرۈلگەن مىننەتدارلىق، تەشەككۇر، مەمنۇنىيەت، رەھمەت: مەن بۇنىڭ شۇكرانىسىگە ئىككى رەكەت نامازئوقۇپ دۇئا قىلدىم.

شۇككىدە رەۋ. شۇك بولغان ھالدا، شۇك ھالەتتە، مىدىر- لىماي ھەم ئۈن چىقارماي: ھەممەيلەن بىرپەس شۇككىدە ئولتۇرۇپ قېلىشتى.

شۇكلەشتۇرۇلمەك «شۇكلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شۇكلەشتۇرمەك «شۇكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرە- جىسى: ئايالىنىڭ ناخشىسى ھەممىمىزنى شۇكلەشتۇرۇۋەتتى.

شۇكلەشمەك پ ← **شۇكلىمەك**: ئۇ نېمە ئۈچۈندۇر بىرقانچە كۈن- دىن بېرى شۇكلىشىپ كەتتى.

شۇكلىمەك پ. گەپ ـ سۆز قىلماي، شۇك بولۇپ قالماق: بۇ شۇم خەۋەر يېتىپ كەلگەندىن كېيىن مومايشۇكلەپ كەتتى.

شۇكۇر [ئە] ① ئىسم. بىرەر نەرسىدىن رازى، مىننەتدار بولغانلىقنى ئىپادىلەپ «رەھمەت، تەشەككۇر» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ: — راستمۇ، خۇداغا شۇكۇر، بۇ يىل شۇ بالامنى ئۆيلىۋالسام مېنىڭمۇ غېمىم تۈگەيتتى، — دېدى ئاممىنخان. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

شۇكۇر قىلماق ھازىرقى ئەھۋالىغا قانائەت قىلماق؛ رازى بولماق، مىننەتدار بولماق: ھا، ھا، ھا... ئۇنداق بولسا، بىز شۇكۇر قىلساق بولغۇدەك.

شۇكۇرچان سۈپ. شۇكۇر ـ قانائەت قىلىدىغان؛ قانائەتچان: «لېكىن ئىمانسىزلارغا، زالىم بەندىلىرىگە بەرگەن ھوقۇقىنى، ئەركىنلىكىنى، بەختىنى نېمىشقا مۇشۇنداق شۇكۇرچان، ئىمانلىق ياۋاش بەندىلىرىگىمۇ بەرمەيدىغاندۇ خۇدايىم؟» دەپ ئويلاپ قالدى ئۇ.

شۇكۇرچانلىق ئى. شۇكۇر ـ قانائەت قىلىش؛ قانائەتچانلىق: بۇ سۆز ناھايىتى يۇكسەك شۇكۇرچانلىق بىلەن دېيىلگەن.

شۇكۇرچىلىك ئى. شۇكۇر ـ قانائەت قىلىش ئادىتى: ئۇلار شۇ قەدەر قانائەتچان ۋە ئىناقكى، دىنىي تۇيغۇغا باي ئادەملەردە بولىدىغان شۇكۇرچىلىك ئۇلارنى رېئال خىرىس ۋە رىقابەتتىن خالىي قىلىپ، تىنچلاندۇرۇۋەتكەنىدى.

شۇكۇر ـ سانا شۇكۇر ۋە سانا، تەشەككۇر ۋە مەدھىيە: ھاتەم شۇكۇر ـ سانا ئېيتىپ، ئاۋاز كېلىۋاتقان جايغا يۈگۈردى.

شۇكۇرسىز سۈپ. شۇكۇر ـ قانائەتتىن خالىي، شۇكۇر قىلمايدىغان، قانائەتسىز: — ئادەم دېگەن شۇكۇرسىز بولمايدىغان، — دەپ تەنبىھ قىلدى دادا ئوغلىغا.

شۇكۇرسىزلىك ئى. قانائەتسىزلىك؛ نەپسانىيەتچىلىك، نەپسى يامانلىق.

شۇكۇر ـ قانائەت شۇكۇر ۋە قانائەت: شۇكۇر ـ قانائەت ھۆرۈنلارنىڭ دەسمايىسى، توختام سۆ بولۇپ قېلىشنىڭ ئامالى.

شۇكۇرلۇك ئى. رازىلىق، مىننەتدارلىق: — يولىڭىزلاردا بەرىلگەن قۇربانلىقتىن تېتىپ كۆرۈش ۋە بۇ تۈپەيلى شۇكۇرلۇك بىلدۈرۈش ئۈچۈن بايرامغا تەنتەنە بىلەن كەلدىڭىزلەر.

شۇڭگەن ئى [خەن] كونا. گومىنداڭ دەۋرىدىكى ساقچى ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈشكە مەسئۇل ئوفىتسېرى.

شۇڭگەنلىك ئى. كونا. شۇڭگەنگە يۈكلەنگەن خىزمەت، ۋەزىپە: ساقچى زاماناقۇلنى «يارامليق ئىكەن» دەپ شۇڭگەنلىك ئىشىغا قويدى.

شۇلۇك ئى. باشقىلارنىڭ قان ـ تەرى بەدىلىگە بېيىغان، باشقىلارنىڭ مەنپەئەتىنى خۇددى گۆشنى شىلغاندەك شىلىپ ئالىدىغان زومىگەر: 20 نەچچە ئادەمنىڭ قېنىنى شوراۋاتقان بىر شۇلۇك شۇنچە ئەتىۋارلىق بولۇپ كەتتىمۇ؟ ئۇنىڭغا يالغۇز مەنلا قارشى تۇردۇم.

شۇمەك ئى ① بالىنى بۆشۈكتە بۆلىگەندە كىچىك تەرەتنى كۆلتۈككە چۈشۈرۈپ بېرىش رولىنى ئويناىدىغان، ياغاچ ياكى سۆڭەكتىن تەييارلانغان كىچىك نورکەش: بالىنى شۇمەك قويماي بۆشۈكتە بۆلىسە سۈيدۈك يېيىۋېتىدۇ. ② يارغۇنچاقنىڭ ئۇستۈنكى تېشىنىڭ بىر نۇقتىدا ئايلىنىپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئاستىنقى تاشقا ئورنىتىلغان ياغاچ.

شۇمدەكلىمەك پ. دىيال. شىمايلىماق، تۇرمەك.

شۇمدۇرمەك «شۇممەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شۇمشەيتمەك «شۇمشەيمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: — كەل جېنىم، كەل! سوغۇق شۇمشەيتىۋېتىپتۇ، ھە، — دېدى ئانا بوۋىقىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئەركىلەتكەچ.

شۇمشەيمەك پ ① بىرەر سىرتقى تەسىردىن بەدەنلىرى قورۇلۇپ تۇگۇلۇپ قالماق: ۋەسۋەسە ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇ سوغۇقتا شۇمشىيىپ گولتۇرىۋەردى. ② كۆچمە. ناچار ھالەتتە قالماق، بىچارىلەشمەك، غەمكىن، مىسكىن بولۇپ قالماق: — ئەتىدىن كەچكىچە شۇمشىيىپ ئولتۇرىسىزمۇ؟ — دېدى ئۇ كۆزۈمگە تىكىلىپ، — ئامال قىلايلى!

شۇمشۇك سۈپ. دىيال. تاتلىق ـ تۇرۇم ياكى يېمەكلىكلەرنى ئوغرىلىقچە يەۋالغانلىق؛ گېلىنغا ئامراق، ئاچ كۆز.

شۇمشىيىشمەك «شۇمشەيمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: قورالسىز چېرىكلەر قاتارغا تىزىلىپ شۇمشىيىشىپ تۇراتتى.

شۇممەك پ. شورىماق: بەك ئۇسساپ كېتىپ بىئارام بولۇپ قالسا، مۇز پارچىسىنى شۇمۇپ تۇرۇش كېرەك.

شۇمۇشمەك «شۇممەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شىپى ئى [ئە] ھىمايىچى؛ ۋاستىچى: شىپى قىلماق. شىپى كەلتۈرمەك.

شىپىلىك ئى ① شىپى بولۇش ئىشى، ھامىيلىق. ② ئاۋۋال سېتىۋېلىش ھوقۇقى: شىپىلىك تالاشماق.

شىتىلە سۈپ ① ھەييار، قۇۋۇ؛ شاللاق، شەيتان: ئۇ ھەقىقەتەنمۇ چىراي جەھەتتە تەڭداشسىز، لېكىن شىتىلە، راھەتپەرەس ئىدى. ② شوخ، قىزىقچى: ۋاي شىتىلە قىزىم، ۋاي ئەقلى بار قىزىم، قېنى ئۇسسۇلۇڭنى ئوينىۋەر، كۆزۈم سەندە.

شىتىللىق ئى. قۇۋلۇق، شەيتانلىق، شوخلۇق: دىلشات دەرس ئۆتۈلۈۋاتقاندا بەزىدە ھاڭۋېقىپ ئولتۇرسا، بەزىدە شىتىللىق قىلىپ بالىلارنىڭ دىققىتىنى بۇزاتتى.

شىرىس ئى [ر] يۇڭدىن توقۇلغان رەخت: ئۇ شىرىستىن تىكىلگەن كاستۇم كىيىۋالغانىدى. //قىزنىڭ شىرىس ياغلىقى ئۆزىگە بەكمۇ ياراشقانىدى.

شىرىك [ئە] ① ئى. بىرەر ئىش، كەسپىتە ھەمكارلىشىپ، يارەملىشىپ بىللە ئىشلەيدىغان، بىرەر نەرسىنىڭ پايدا ـ مەنپەئەتىدىن تەڭ بەھرىمەن بولىدىغان كىشىلەر (بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن): ساۋۇتچانىنىڭ بۇ يېڭى ھۇنىرىگە يېڭى شىرىكمۇ تېپىلدى. ② سۈپ. بىرەر ئىشتا ھەمكارلاشقان، يارەملەشكەن: ئۇنىڭدا شىرىك كارخانىلارنىڭ دۆلەت پىلانىغا بويسۇنۇشى لازىملىقى ۋەھاكازالار بەلگىلەنگەن. ③ ئى. باشقىلارنىڭ خۇشاللىقى ياكى غەم ـ قايغۇسىغا ئورتاقلاشقۇچى ئادەم ياكى باشقا نەرسە: قىز ـ يىگىتلەرنىڭ رىشتىدۇر تارىك، شادلىققا، غەمگە شېرىك ئاۋازلىك، مەپتۇن قىلدى بۇلبۇلنى سازىك، شۇڭا يۇقىرى شۇھرىتىك ـ شانىك. ④ ئى. ئۇلپەت، دوست: ئالاھىدىن: — ماڭا ئايدەك ئاق 48 كېنىزەك قۇل يەتكۈز، ئۇلار مېنىڭ شېرىكلىرىم بولىدۇ، ئۇلارنىڭ يىگىرمە تۆتى ئالدىمدا، يىگىرمە تۆتى كەينىمدە ماڭىدىغان بولسۇن، — دەپتۇ.

شېرىكلەشمەك پ. بىرەر ئىشنى قىلىش ياكى بىرەر پائالىيەتنى ئېلىپ بېرىشتا باشقىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، بىر ـ لىكتە ئىشلىمەك، باشقىلارغا قوشۇلماق: بۇ دۆكاننى شېرىكلىشىپ ئاچقانىدۇق، سودىمىز ياخشى بولۇۋاتىدۇ.

شېرىكلىك ئى. سودا ـ سېتىق، ئىش ـ ھەرىكەت ۋە تۇرلۇك پائالىيەتلەردە ئۆزئارا ھەمكارلىشىش ياكى بىرلىشىش مۇناسىۋىتى، شېرىكچىلىك: ئادىل بىلەن رەيھانەم ماتېرىيال ئوغرىلاشتا شېرىك مۇناسىۋەت ئورناتقان. بۇنداق شېرىكلىك ئۇلارنىڭ ئۆز ئېھتى-

ياجلىرى ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇ.

شېرىن [پ] ① سۇپ . تاتلىق، مەززىلىك، لەززەتلىك، شىرنىسى كۆچلۈك، شىرىلىك (مېۋە ـ چېۋە، قەنت ـ شېكەر قاتارلىقلار ھەققىدە): ئۇنىڭغا شۇنداق بىر ئۆستەڭ ئۇچرىدىكى، تاشلىرى مەرۋايىت، سۇيى ھەسەلدىن شېرىن، سۇتتىنمۇ ئاق ئىدى. ② سۇپ . كۆڭچەك. ئادەمگە خۇشياقىدىغان، ھۆزۈر بېغىشلايدىغان، كىشىنىڭ مەيلىنى تارتىدىغان، كۆڭۈلنى ئاچىدىغان: شېرىن سۆھبەت. شېرىن تۇيغۇ. * بۇ كېچە رۇقىيەم ئۇچۇن توي كېچىسىدىن بۇيانقى ئەڭ شېرىن كېچە بولدى. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

شېرىن ئاي تويىنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرى : شېرىن ئايىنى ئۆتكۈزمەك.

شېرىنسۆزخەن سۇپ [پ] يېقىملىق گەپ قىلىدىغان: ئۇ شۇنچىلىك شېرىنسۆزخەن ئايال ئىدىكى، ئۇنىڭ بىرقېتىم سۆھبىتىنى ئاڭلىغان ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭغا مەھلىيا بولۇپ قالاتتى.

شېرىن ـ شەربەت شېرىن ـ شېكەر.

شېرىن ـ شېكەر ناھايىتى تاتلىق، بەكمۇ شېرىن: سايراپ تۇرغان بۇلبۇلدەك شېرىن ـ شېكەر سۆزلىرى، ھېچ كىشىگە كۆيمەپ-تىم، كۆيدۈرۈۋالغان ئۆزلىرى.

شېرىنكانە ئى<سودا> سودا ـ سېتىقتا ئوتتۇرىدا تۇرغان ۋاستىچى ياكى سالاچىغا بېرىلىدىغان ھەق، پۇل: شېرىنكانە ئالماق. شېرىنكانە بەرمەك.

شېرىنلەشتۇرمەك «شېرىنلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شېرىنلەشمەك پ. تەم كىرمەك، لەززەتلىك، تاتلىق بولماق، شىرنىسى كۆپەيمەك: ئۇنىڭ قورسىقى ئاچ بولغاچقا، قۇرۇق نان تولىمۇ شېرىنلىشىپ كەتكەندەك بىلىندى.

شېرىنلىك ئى. شېرىن ھالەت، لەززەتلىك تۇيغۇ: «جېنىم!...» دېگەن بۇ سۆز بىلەن تەڭ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا تەسۋىرلەپ بولغىلى بولمايدىغان ئاجايىپ بىر خىل شېرىنلىك پەيدا بولدى، كۆزلىرى تېخىمۇ خۇمارلاشتى.

شېزۇ ئى<ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى . بۇلار ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئاساسەن فۇجيەن، جېجياڭ، جياڭشى ۋە گۇاڭدۇڭ قاتارلىق ئۆلكىلەرگە ئولتۇراقلاشقان.

شىشە I ئى. پاختىدىن توقۇلغان رەخت، ماتا، خام.

شىشە II ئى [پ] ① ئەينەك: يۇز تەڭگىگە چىنە ۋە شىشە قاچا ئالدىم. ② ئەينەك ياكى چاقچۇقتىن ياسالغان بوغۇزى تار بوتۇلكا ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى: نەدىكىنى ! ئاي دېگىنە، ئاي! ئىشەنگىڭ كەلمىسە، شىشە بىلەن پىشانەڭگە «ۋاققىدە» بىرنى قوي ـ دە، قېنىڭنى ئېقىتىپ دوختۇرخانىغا چاپ. ③ لامپا، پانارلارنىڭ نۇرىنى يىغىش ۋە شامالدىن مۇداپىئە قىلىش رولىنى ئويناىدىغان ئەينەك بۇيۇم.

شىشدان ئى [پ] شىشە قۇتىلىرى، گۈل قاچىلىرىنى تىزىپ قويىدىغان ياغاچ ساندۇق.

شىغىل ئى. تاغ جىنسلىرىنىڭ سۇ ئېقىنى يالاپ، گىرۋەكلىرىنى سىلىقلىتىۋەتكەن ياكى يۇمىلاق، ياپىلاق شەكىلگە كەلتۈرۈپ قويغان پارچىلىرى، ئۇششاق تاشلار. دىيامېتىرى 10 ــ 100 مىللىمېتىرغىچە بولىدۇ، تەركىبىدە قۇم ۋە ھەر خىل ئارىلاشمىلار بولىدۇ. ئادەتتە قۇرۇلۇش ماتېرىيالى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ.

شىغىللىق ئى. شىغىلى بار، شىغىل بىلەن قاپلانغان يەر: بۇ يەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى شىغىللىق، تېتىرلىق ئىدى.

شىكەر [پ] ① ئى. شىكەر قومۇشى ياكى قىزىلچىنىڭ شىرنىسىنى قايناتقاندىن كېيىن ئايرىلىپ چىقىقان قىيام ئارقىلىق ئىشلىنىدىغان كىرىستال جىسىم. دانىچىلىرى كىچىك ۋە قۇم دانىچىلىرىغا ئوخشايدۇ. تەمى تاتلىق كېلىدۇ. ئادەتتە ئاق شىكەر ۋە قارا شىكەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. تۇرمۇشتا ھەر ئىككى خىلى ئىستېمال قىلىنىدۇ. ② سۇپ. كۆڭچەك. شىرىن، تاتلىق، لەززەتلىك: لەيلىنىڭ ۋەسلىگە يەتتىنىڭ بىر زامان مەجنۇن بولۇپ، ئۇل شىكەر لەۋ بولدى شىرىن سەن ئاڭا پەرھادى بول. ③ سۇپ. كۆڭچەك. كىشىگە ياقىدىغان، يېقىملىق: تىلى شىكەر، ئىچى زەھەر (ماقال).

شىكەر سېيش كېسەللىكى <تېب> سوزۇلما خاراكتېرلىك بىر خىل كېسەللىك. كۆپىنچە ئاشقازان ئاستى بېزى ئىچىدىكى ئىنسۇلىننىڭ ئاجرىلىشى يېتەرسىز بولۇش، يەمەكلىمەردىكى كاربون سۇ بىرىكمىلىرىنىڭ ئالمىشىشى نورمال بولماسلىق نەتىجىسىدە، بەدەندە ھاسىل بولغان گىلۈكوزا سۈيدۈك ئارقىلىق سىرتقا چىقىپ كېتىش سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىدۇ. بۇنىڭدا، ئىشتىھا بەك ئېچىلىپ كېتىش، دائىم ئۇسىاش، سۈيدۈك كۆپىيىپ كېتىش، بەدەن ئورۇقلاش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلىدۇ. ئېغىر بولغاندا كۆرۈش قۇۋۋىتى دەخلىگە ئۇچرايدىغان، ھەتتا ھوشسىزلىنىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلىدۇ.

شىكەر قومۇشى <بوت> ① باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تۇۋرۈك ياكى سىلىندىر شەكىلدە بولۇپ، بوغۇملۇق. سىرتى سىلىق، پار-قىراق، سارغۇچ يېشىل ياكى سۆسۈن رەڭدە كېلىدۇ. غولىنىڭ تەركىبىدە قەنت مادداسى بولىدۇ. ئادەتتە شىكەر ئىشلەشتە خام ئەشيا قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ غولى.

شىكەر قوناق <بوت> قوناقنىڭ بىر خىل سورتى. غول ئۇزىكىدە قەنت مادداسى بولۇپ، تەمى تاتلىق كېلىدۇ. ئادەتتە خام يېيىشكىمۇ بولىدۇ.

شىكەرسۈيى ئى [شىكەر + سۇ + يى] <بوت>قوغۇنىنىڭ بىر خىلى. شەكلى يۇمىلاق ۋە چىلگىدىن چوڭ بولىدۇ، تەمى تاتلىق ھەم شىرنىلىك كېلىدۇ.

شىكەرشۇن ئى<بوت> قوغۇنىنىڭ بىر خىلى، تەمى ناھايىتى تاتلىق: گۈلىنىڭ پۇرىقى ئۇرۇپ دىماققا، بېرەر گۇزەللىك ئىسىق تومۇزغا، چىلگە، شىكەرشۇن ... يېرىپ يىگەندە، لەززەت بېرىدۇ تىلغا، قوۋۇزغا.

شىكىمەي ئى [خەن] <بوت> ① مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر ياكى ئىككى يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، يەنى غولكۆك (ئوسۇڭ)نىڭ ئۆزگەرگەن تۇرى. يوپۇرمىقى تار ھەم ئۇزۇن، گۈلى سېرىق كېلىدۇ. ئادەتتە يوپۇرمىقى كۆكتات قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ يوپۇرمىقى.

شىكمۇ ئى [خەن] <تىل> خەنزۇ تىلىدىكى بوغۇمنىڭ بېشىدا كەلگەن ئۇزۇك تاۋۇش. خەنزۇ تىلىدا بوغۇملار شىكمۇ بىلەن يۇنمۇدىن ياكى يالغۇزلا يۇنمۇدىن تۇزۇلىدۇ. بۇ سۆز

يۇنمۇغا نسبەتەن ئېيتىلغان.

شېھىت ئى [ئە] ① <دىن> دىن ياكى دىنىي مەزھەپلەرنىڭ غالىبىيىتى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇش ـ جەڭلەردە قۇربان بولغان، جېنىنى پىدا قىلغان شەخس: شېھىت بولماق. ② ۋە ـ تەن ـ خەلق ئۈچۈن، ھەققانىيەت ئۈچۈن ئۆز جېنىنى پىدا قىلغان، ھەقىقەت يولىدا قۇربان بولغان كىشى: شەپقەت ھەمشىرىلىرىمىزمۇ دۈشمەنگە قارشى كۈرەش مەيدانىدا شېھىت بولغان ۋەتەنىنىڭ قەھرىمان ئەزىز پەرزەنتلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى.

شېھىتلىك ئى① شېھىت بولۇش ئىشى: ھەي ـ ي... ئىسىت، يىگىتلىك چاغلىرىم بولىدىغان بولسا، ھاسا ئورنىدا ئاللىقاچان قىلىچ تۇتقان بولاتتىم. چېرىكلەرنىڭ قولىدا ھارام ئۆلگۈچە شېھىتلىك مۇقامىغا يېتەتتىم. ② جان ت. زاراتگاھ، قەبرىستانلىق: كونا شېھىتلىك ھازىرقى خاڭچىڭ كوچىسى بىلەن كىتابخانا ئارىلىقىدىكى دۆڭلۈكتە ئىدى.

شېۋە ئى [پ] <تىل> بىر مىللەتنىڭ ئورتاق تىلىنىڭ مەلۇم دائىرىگە، رايونغا خاس تارمىقى. ئادەتتە دىيالېكتتىن كىچىك بولىدۇ. دىيالېكتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مەلۇم بىر رايون ياكى مەھەللىۋى تىلنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىكىگە قارىتا ئېيتىلىدۇ.

شېئىر ئى [ئە] <ئەد> ئەدەبىي ژانىرلاردىن بىرى، يەنى مەلۇم ۋەزىن ۋە قافىيەلىك كىچىك تېپتىكى بەدىئىي ئەسەر. ئۇنىڭدا ئىجتىمائىي ھايات رېتىم، ۋەزىن، قافىيەدىن ئىبارەت تىل ۋاسىتىسى ھەم باي تەسەۋۋۇر ۋە كۈچلۈك ھېسسىيات يارىتىمى بىلەن ھەم ئىخچام، ھەم چۈشىنەرلىك قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ. سۆزلەر ئوبرازلىق، يېقىملىق، ئاھاڭدار ۋە رېتىملىق بولىدۇ. شېئىرنىڭ ئادەتتە چاچما شېئىر، لىرىك شېئىر، ئېپىك شېئىر دېگەندەك ھەر خىل تۈرلىرى بولىدۇ.

شېئىرىي سۈپ [ئە] شېئىر شەكلىدە يېزىلغان؛ شېئىرغا خاس، شېئىرغا ئوخشاش لىرىكىلىق ۋە جۇشقۇن، جانلىق: شېئىرىي داستان. شېئىرىي ئەسەر.

شېئىرىيەت ئى [ئە] <ئەد> ① بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرىنىڭ يىغىندىسى؛ پوئېزىيە: ئۇيغۇر شېئىرىيىتى. شېئىرىيەت خەزىنىسى. ② شېئىر يېزىش سەنئىتى: ئۇ شېئىرىيەتتىن خەۋەردارلىقى بىلەن ھەممىگە تونۇلغان نېغمەت خەلپىتىم دېگەن كىشى بولۇپ، بۇ كۈنلەردە ھاجىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى قاتارىدا ئىدى.

شېئىرىيەتچىلىك ئى <ئەد> شېئىرىيەت: ئەدەبىيات گۈلزارى ئەنئەنىۋى شېئىرىيەتچىلىكتىن ھېكايىچىلىككە، ھېكايىچىلىكتىن پوۋېستچىلىققا، پوۋېستچىلىقتىن رومانچىلىققا بالداقمۇ بالداق ئۆرلەپ، خېلىلا مەزمۇن ۋە يامان ئەمەس سۈرئەتلىك قەدەم بىلەن تەرەققىي قىلىپ بۈگۈنكى كۈنگە كەلدى.

شېئىرىيەتلىك سۈپ. شېئىرلاردا بولىدىغان، شېئىرلارغا خاس، شېئىرىي: بۇ نەغمىلەرنىڭ مۇزىكىلىق، ئۇسسۇللۇق ۋە شېئىرىيەتلىك مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىدىن «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ تارىخىي مەنبەگە باي ئىكەنلىكىنى ۋە ئىجتىمائىي ـ بەدىئىي قىممىتىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز.

شى ئى [خەن] <ھەرب> ئارمىيە ئىچىدىكى ئىشتات بىرلىكى. جۇن ياكى جىتۇەنجۇنگە قارايدۇ، تەركىبىدە بىرقانچە لۇي ياكى تۇەن بولىدۇ.

شىئە ئى [ئە] <دىن> ئىسلام مەزھەپلىرىدىن بىرى، ئۇلار ئەلى ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى خەلىپىلىكىنى داۋاملاشتۇرۇشقا تېگىشلىك دەپ قارايدۇ.

شىبە ئى<ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى. ئۇلار مەملىكىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن بىرى بولۇپ، ئاساسەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھىيەسىگە؛ لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ شېنيانىڭ، يېشىيەن، فېڭچېڭ قاتارلىق جايلىرىغا ۋە جىلىن ئۆلكىسىنىڭ فۇيۇ قاتارلىق جايلىرىغا ئولتۇراقلاشقان.

شىبەن ئى [خەن] <بىن> تاختا شەكلىدىكى تاش، ياپىلاق تاش، تاش تاختا: پوجاڭزا ئاۋازىدىن شىبەن يانقۇزۇلغان يەرمۇ تىترەپ كېتەتتى.

شىبلىت ئى [ر] خۇرۇمدىن تىكىلگەن ئەرەنچە كۈزلۈك، ئەتىيازلىق ئاياغ.

شىبلىتلىق سۈپ. شىبلىتى بار، شىبلىت كىيگەن: شىبلىتلىق بىراۋنىڭ قاتۇرۇلغان يولدا ماڭغان تۇشى بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

شىپ I ئى ← **تورۇس**.

شىپ II تەق ① ماڭغان چاغدا قەدەمنىڭ يەرگە يەڭگىل ۋە سىلىق چۈشۈشىدىن ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ھەرىكەتلەردىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: نېرىقى ئۆيدە يېنىۋاتقان شامنىڭ نۇرى دېرىزىنىڭ يوچۇقىدىن پىلىلداپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى، ئەمما «شىپ» قىلغان تاۋۇشمۇ ئاڭلانمايتتى. ② ماگنىتنىڭ ئۇششاق تۆمۈر پارچىلىرىنى ئۆزىگە تارتىش ھالىتى قاتارلىقلارنى بىلدۈرىدۇ: ماگنىت بىر تال كىچىك يېڭىنى شىپ قىلىپ تارتىۋالدى.

شىپا ئى [ئە] ① كېسىلى ساقىيىش، كېسەلدىن خالاس بولۇش، ئوڭۇشلۇش: شىپا تاپماق. ② ئادەمنى كېسەل ياكى دەرد ـ ئەلەمدىن خالاس قىلىدىغان، ئارامبەخشلىك ھېس قىلدۇرىدىغان نەرسە ياكى شۇ ئۈچۈن قوللىنىلغان ۋاستە، چارە ـ تەدبىر، ئامال؛ داۋا: شىپا بولماق.

شىپابەخش سۈپ [ئە + پ] كېسەلگە داۋا بولىدىغان، سالامەتلىكنى ياخشىلايدىغان، شىپالىق: ئۇ زامانىسىنىڭ ئەڭ ئۇستا تېۋىپلىرىدىن بولۇپ، شىپابەخش دورىلارنى يېنىدىن ئۈزمەيتتى.

شىپات ئى [ر] <خىم> سىلىتسىيغا مەنسۇپ بەزى مىنېرال ئېرىنىڭ ئومۇمىي نامى.

شىپاخانا ئى [ئە + پ] ← **دوختۇرخانا**.

شىپاگەر سۈپ. كېسەلنى ساقايتالايدىغان، داۋالىيالايدىغان، ئاغرىقنىڭ ياخشىلىنىشىغا چارە تاپالايدىغان: ــ شىپاگەر تېۋىپ كەلدى! ــ دېدى قىز پەردىنى قايرىپ سىرتقا قاراپ.

شىپاڭ ئى [خەن] باغ ۋە ھويلىلارغا سېلىنغان، تۆت ئەتراپى ئوچۇق، ئۇستى يېپىق، سەگدەيدىغان ئورۇن.

شىپاڭلىق سۈپ. شىپىڭى بار، شىپاڭ ياسالغان، شىپاڭ سېلىنغان: شىپاڭلىق باغ. شىپاڭلىق ھويلا.

شىپالانماق پ. شىپا تاپماق، ساغلاملاشماق: شاخ مانتىسى، قوغۇنى ئابىناۋات قەن قەشقەر. ئاشۇ شەربەت مېۋىدىن شىپالىنا تەن قەشقەر.

شىپال ئى [ر] ① <قاتن> رېلىسنىڭ ئاستىغا توغرىسىغا ياتقۇزۇلىدىغان چاسا تۆۋرۈك شەكلىدىكى ياغاچ ياكى بېتون.

② <ئورم> ياغاچ دوملىتىشتا، ئاستىغا قويۇلىدىغان ياغاچ.

شپالىق ① ئى. شپا بولۇش، شپا تېپىش: ۋاقىت ئۆتۈشىگە بارغانسېرى شپالىق بەخش ئېتىپ ئۆتمەكتە ئىدى. ② سۈپ. شپا بولىدىغان، ئاغرىقنى ساقايتىدىغان؛ كېسەل ياكى ئاغرىقنىڭ ساقىيىشىغا سەۋەب ياكى داۋا بولىدىغان؛ كىشىنى غەم ـ ئەندىشە، روھىي ئازابتىن خالاس قىلىدىغان: ئەركىلەتكۈچى ئىللىق ئاۋازلار تەسىر قىلدىمۇ ياكى شپالىق دورىلار ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتتىمۇ، ئەيتاۋۇر، قىز ئاستا ـ ئاستا كۆزلىرىنى ئاچتى.

شپىپاڭ تەق. ئۇيانغا بىر، بۇيانغا بىر، يېنىك تەۋرىنىش، پۇلاڭلاش ھالىتى (ئىت، مۇشۇكلەرنىڭ قۇيرۇقى ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ مىدىرلىشى ھەققىدە).

شپىپاڭ ـ شپىپاڭ «شپىپاڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بۆرە ئىت (ئاپشاركا) قۇيرۇقىنى شپىپاڭ ـ شپىپاڭ قىلىپ ئىگىسىنىڭ يېنىغا كەلدى.

شپىپاڭلاتماق «شپىپاڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ـــ مەڭگۈ سىزگە ھەمراھ بولىمەن، ـــ دەپتۇ مۇشۇك قۇيرۇقىنى شپىپاڭلىتىپ، ـــ ئۆلسىڭىز بىللە ئۆلىمەن، تىرىلسىڭىز بىللە تىرىلىمەن.

شپىپاڭلىتىشماق «شپىپاڭلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

شپىپاڭلىماق پ. مىدىرلىماق، سىلكىنمەك، بىر ئۇيانغا، بىر بۇيانغا يېنىك تەۋرەنمەك، پۇلاڭلىماق (قۇيرۇق ۋە شۇ قاتارلىق نەرسىلەر ھەققىدە).

شپىپىدە رەۋ ① «شپ» قىلىپ، «شپ» قىلغان ھالدا: قامچا ئاۋازىدىن چۆچۈگەن ئاتلار بىردىنلا سەگەكلىشىپ، ئالدىغا شوڭداق تارتىتىكى، ھارۋا خوددى بىرى سىلىققىنا كۆتۈرۈپ ئېلىپ قويغاندەك، پاتقاقتىن شىپىدە چىقىپ كەتتى. ② كۆچمە. بىردىنلا، دەرھاللا، ئۈن ـ تىنسىز، جىمجىتلا ياكى تۇيۇقسىزلا: مېنىڭ كىرىشىم بىلەن پاراقلاپ قاينىۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك، ئۇلار شىپىدە جىمىپ قالدى.

شپ ـ شپ «شپ Ⅱ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: تۆت لاپ ـ لاپ، ئەگرى ساپلاپ، ئىككى دىڭ ـ دىڭ، بىر شپ ـ شپ، بۇ نېمە؟ (تۆگە).

شپىشر سۈپ. دىيال. زىچ، نۇرغۇن، كۆپ ھەم زىچ، مىغ ـ مىغ.

شپىقماق پ. سۇرۇلۇپ يېقىنلاشماق، يېقىنلاپ كەلمەك: ـــ قېنى، تازا شىپقا، ئاز قالدى، ـــ دېدى ئۇ تاقاقنى توغرىلاپ تۇرۇپ.

شپۇن ئى [ر<فىران] ئىنچىكە ھەم تەكشى قاپارتمىلىرى بولغان يىپەك رەخت. سۇزۇك ھەم نېپىز كېلىدۇ. كۆپىنچە ئايالالرنىڭ يازلىق كىيىملىرى تىكىلىدۇ: شپۇن تاۋار. شپۇن دۇخاۋا.

شپىر تەق. قەدەمنىڭ يەڭگىل ۋە تېز ئېلىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: شپىر قىلماق.

شپىر ـ شپىر «شپىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: شپىر ـ شپىر قىلغان ئاياغ تۇشى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

شپىرلىماق پ ① «شپىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شپىر» قىلماق: ـــ ئەپەندىم! ـــ دېدى ئۇ مۇلايىم قىياپەتتە ۋە شپىرلاپ مېڭىپ يېنىمغا كەلدى، ـــ مەكتەپكە ماڭغان ئوخشىمامىلا؟ ② يەڭگىل ۋە سىلىق قەدەم تاشلاپ تېز ـ تېز ماڭماق، يەڭگىل قەدەملەر بىلەن تېز يۈرمەك: مۇزەپپەر ئورنىدىن تۇرۇپ شپىرلاپ يېنىمغا كېلىشكە باشلىدى. مەن ئۇنىڭ ئالدىنى توستۇم.

ئىشپىرىس ئى [ر<نېم] <تېب> جانلىقلار تېنىگە سۈيۇق ھالەتتىكى دورا، قان قاتارلىقلارنى ئوكۇل قىلىپ سېلىش ياكى بەدەندىن قان ئېلىش قاتارلىق مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىرخىل ئەسۋاب. سىلىندىر شەكىلدە بولۇپ، كۆپىنچە ئەينەكتىن ياسىلىدۇ. ئۇچىغا يىڭنە بېكىتىلىدۇ.

شپىلداتماق «شپىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شپىلداشماق «شپىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى.

شپىلداق ① سۈپ. شپىلداپ تۇرىدىغان، چىم ـ چىم قىلىپ تۇرىدىغان، چىملىداپ تۇرىدىغان (كۆز ھەققىدە): شىلداق كۆز. ② ئى. چىم ـ چىم كۆز ياكى كۆزنى چىملىداپ تۇرىدىغان ئادەم.

شپىلدىماق پ ① «شپ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شپ» قىلماق: بىردىنلا ئۇنىڭ شپىلداپ ماڭغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدىم. ② يەڭگىل ۋە سىلىق قەدەم تاشلاپ ماڭماق: تۇن يېرىمىدىن ئۆتكەندە باينىڭ خوتۇنى شپىلداپ كېلىپ: ـــ ھەي ئاتىسى، تۇرسىلا، ئاۋۇ تاز توڭگۇزدەك خورۇلداپ راسا قاتتىق ئۇخلاۋېتىپتۇ، ئويغىنىپ قالغۇچە چاپسانراق بېرىپ ئۇجۇقتۇرۇۋېتەيلى، ـــ دەپ نوقۇپتۇ. ③ كۆزنى چىملىداتماق: ئالدىڭمۇ دېسەم، كۆزنى شپىلدىتىپ قاراپ تۇرىدۇ.

شپىنېل ئى [ر<نېم] <گېئول> بىر خىل مىنېرال. كۆپىنچە تۆمۈر، خىروم، مانگان، سىنك قاتارلىق ئىزو ـ مورفىزملار ئارىلاش كېلىدۇ. تەڭ ئوقلۇق كىرىستال سىستېمىسىدا بولۇپ، كىرىستاللىرى كۆپ ھاللاردا سەككىز ياقلىق شەكىلدە قىزىل، يېشىل، قارا قوڭۇر رەڭلەردە بولىدۇ. رەڭسىزلىرى ئاز ئۇچرايدۇ، ئەينەكتەك پارقىرايدۇ، قاتتىقلىقى 8؛ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى 3.5 — 3.7؛ ئۇزۇلۇش يۈزى سەدەپ شەكىلدە كېلىدۇ. سۇزۇك ۋە چىرايلىقلىرى گۆھەر ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. ئادەتتىكىلىرى بەلەي ماتېرىيالى قىلىنىدۇ.

شتارى ئى <بوت> باشاقلىقلار ئائىلىسىدىكى بىر يىلىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى توپلىشىپ ئۆسىدۇ، يوپۇرمىقى تار ھەم يىپسىمان كېلىدۇ. گۈل رېتى كونۇسسىمان بولۇپ، شاخلايدۇ. كىچىك باشاقلىرى پىشقاندا تۆتۈق يېشىل ياكى سۆسۈن رەڭگە ئۆزگىرىدۇ. ئىسسىق جايلاردا ئۆسىدۇ. ئادەتتە ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ ئەلا سۈپەتلىك ئوزۇقى ھېسابلىنىدۇ.

شتلىق ئى<تەن> پاقالچاق سۆڭىكىنى ئاسراش ئۈچۈن تاقىلىدىغان ئەسۋاب.

شتۇەن ئى [خەن] <ھەرب> بەزى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيەسى ئىچىدىكى ئىشتات بىرلىكى. دەرىجىسى ئېلىمىزدىكى شى (دىۋىزىيە)گە تەڭ كېلىدۇ.

شتېپسېل ئى [ر<نېم] <فىز> ئۆتكۈزگۈچ سىمنىڭ بىر بېشىغا ئۇلىنىدىغان چاتقۇچ. ئۇنى روزېتكىغا سانجىغاندا توك ئۇلىنىدۇ.

شتىر تەق. قۇرۇق ئوت ـ چۆپ، شاخ ـ شۇمبا، قەغەز ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ مىدىرلىشى، تەۋرىنىشى ياكى ئۆزئارا ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

شتىر ـ شتىر «شتىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شتىرلاتماق «شتىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شترلاشماق «شترلماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شترلماق پ. «شتىر» قىلماق، «شتىر» قىلغان ئاۋاز چىقماق ياكى شۇنداق ئاۋاز پەيدا قىلماق: ئەمەتنىڭ مىدرلىمايى تۇرغان پۇتلىرىنىڭ تېگىدە نەلەردىندۇر شامال ئوچۇرۇپ كەلگەن غازانلار خودىدى چاشقان ماڭغاندەك شتىرلايتتى.

شجائەت ئى [ئە] غەيرەت؛ جەسۇرلۇق، باتۇرلۇق، قەتئىيلىك، جاسارەت: قەيسەر شجائەت دۇنيادىكى ھەرقانداق ئېگىزلىكنى بويسۇندۇرالايدۇ.

شجائەتسىز سۈپ. شجائىتى، جاسارىتى يوق؛ شجائەت بىلەن ئىش قىلمايدىغان، غەيرەتسىز: شجائەتسىز كىشىلەر مۇشكۈل داۋانلاردىن ئاشالمايدۇ، ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلالمايدۇ.

شجائەتلىك سۈپ. شجائىتى بار، جەسۇر، جاسارەتلىك؛ غەيرەتلىك: شجائەتلىك ئادەم. شجائەتلىك بالا.

شدار سۈپ. دىيال. قويۇق، زىچ؛ ئۆسكىلەك، بىر تۇتاش.

شددەت ئى [ئە] ① ھەرىكەتتىكى نەرسە ۋە ھادىسىلەرنىڭ تېزلىك كۈچى، زەربىسى، سالمىقى: قارىسا پۇتۇن ئالەمنى قاپلىغان تاراق ـ تۇرۇق ئاۋاز بىلەن تاغلار تاغقا، تاشلار تاشقا ئۇرۇلۇۋاتقۇدەك، شىددىتى ئالەمگە تارقىغان بۇ ئاۋاز دەريادىن چىقىۋاتقۇدەك. ② زور غەيرەت، شجائەت، جاسارەت: بۇدرۇق بىلەكلەر، چېكىلەر بەزى، قىزىرىپ كۆيسىمۇ ئېغىر مېھنەتتە، چارچاشنى ئۆزىگە يولاتماي يېقىن، ئىشچانلار باراتتى ھامان شىددەتتە.

شددەتلىك سۈپ. شىددەت بىلەن پەيدا بولغان، بولۇۋاتقان ياكى بولىدىغان؛ قاتتىق، كەسكىن، كۈچلۈك: شىددەتلىك بوران ئۇلارنى خودىدى قامغاقتەك ئۆچۈرتۇپ ئەجەل ئازگاللىرىغا تىقىۋەتكەنىدى.

شر I [پ] ئى<زوئول> سوت ئەمگۈچى گۆشخور ھايۋان. تېنىنىڭ ئۈزۈنلۇقى ئوچ مېتىر ئەتراپىدا، تۆت پۇتى كۈچلۈك كېلىدۇ. ئەركىكىنىڭ بوينىدا ئۇزۇن يالى بولۇپ، پۇتۇن بەدىنىدىكى تۈكلىرى سارغۇچ قوڭۇر رەڭدە كېلىدۇ. ھايۋانلارنى تۇتۇپ يەيدۇ. كۈچلۈك ھۆركىرەيدۇ. ئادەتتە ھايۋانلار پادىشاھى دەپ قارىلىدۇ.

شر II تەق. سۇنىڭ ئارتۇقچە شاۋقۇنلانماي ئېقىشى، تال ـ يوپۇرماقلارنىڭ تەۋرىنىشى، كىيىم تىكىش ماشىنىسىغا ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ ھەرىكەتلىنىشى قاتارلىقلاردىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

شر III سۈپ. ئىچى كاۋاك ياكى پور ئەمەس، پۇتۇن؛ زىچ، چىك، پورلاشمىغان: شىر تۇرۇپ. شىر ياغاچ.

شرازا ئى [پ] ① توقۇلمىكىتە دوم بىلەن گەدەن باغىنى توقۇنىڭ بوينىغا ئاسىدىغان بىر غېرىچ كەڭلىكتىكى كاشا. ② كىتابنى تۇپلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان يىپ ۋە لاتا.

شرازىچى ئى. كىتاب ـ ژۇرناللارنىڭ مۇقاۋا، بەت، قىستۇرما رەسىم، تۇپلىنىشى قاتارلىقلارنى لايىھەلىگۈچى ۋە تۇپلىگۈچى ئىشچى.

شرازىلاتماق «شرازىلماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شرازىلاشماق «شرازىلماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شرازىلانماق «شرازىلماق» پېئىللىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شرازىلماق پ. كىتاب ـ ژۇرناللارنىڭ مۇقاۋا، بەت، قىستۇرما رەسىم قاتارلىقلارنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇپلىمەك.

شىراغول سۈپ. دىيال. جاھىل، گەپ ئۆتمەس، قېلىن: ـــ تازا بىر شىراغول ئىكەن بۇ، جىق نەسىھەت قىلدۇق، ھېچقانداق ئۇنۇمى بولمىدى. ياخشىمۇ ئېيتتۇق، يامانمۇ ئېيتتۇق، تەشكىلمۇ جىق خىزمەت ئىشلىدى، يەنىلا ئۆزى بىلگەننى قىلىپ يۈرىدۇ، ـــ دېدى قوشنىسى.

شراق ئى ① جانلىقلار پاچىقىنىڭ تىزدىن ئوشۇققىچە بولغان ئاربلىقتىكى قىسمى: قوينىڭ شىرىقى. ② مىلتىقنى ئاتىدىغان چاغدا تىرەپ تۇرىدىغان ئاچا ياغاچ ياكى تۆمۈر: ئۇلار ئايلىنىپ يانغا ئۆتتى ـ دە، مىلتىقلىرىنىڭ شىراقلىرىنى يەرگە سانجىپ، تەپكىنى قايرىپ پىستان باستى. ③ گىلەمچىلىكتە دۇكانىنى ئېگىزلىتىش ـ پەسلىتىش ئۈچۈن پاچاقنىڭ ئۈستى تەرىپىگە چىقىرىلغان، ئۈستى گۈندىغا كىرىپ تۇرىدىغان ئەركەك تۇرۇم.

شراقلىق سۈپ. شىرىقى بار، شىراق بېكىتىلگەن: ئۇنى بۇ يەردە شىراقلىق ئوۋ مىلتىقلىرى بىلەن ئوسمان ۋە ئۇنىڭ بىر توپ سەپداشلىرى كۈتۈپ تۇراتتى.

شىرە I ئى. كالا، تۆگە، ئات قاتارلىق چوڭ مالنىڭ خام تېرىسى: قورساق دېگەن شىر ـــ، يېمە كىرەر (ماقال). // شىرە چورۇق.

شىرە II ئى [پ] ① مېۋە ـ چېۋە قاتارلىقلار پىشقاندا ئۇلارنىڭ تەركىبىدە ھاسىل بولىدىغان تاتلىق سۇيۇقلۇق، شەربەت: قوغۇن شىرىسى. ② تۇخۇم، ئۇن، تۇز قاتارلىقلارنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلىنىدىغان بىر خىل خام ئۇماچ.

شىرە III ئى. ياغاچتىن تۆت پۇتلۇق، تۆت چاسا ياكى يۇمىلاق قىلىپ ياسالغان تاماق يېيىش، خەت يېزىش قاتارلىقلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان سايمان، جوزا، ئۇستەل: ـــ ئىچكىرىكى ئۆيدە مەن ياتىمەن!ـــ دەپ توۋلىدى گۈلنۇر قولىدىكى قوشۇقنى شىرەگە ئۇرۇپ.

شىرەم سۈپ. تازا يېقىن ئەمەس، سەل يىراقراق (ئۇرۇق ـ تۇغقان ھەققىدە): شىرەم تۇغقان. * نامان بىلەن ھەر ھالدا شىرەم بولساقمۇ، تۇغقانچىلىقسىز بار، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ كۆرەي.

شىرت تەق. بۇرۇن تارتىش، ئىتتىك تىغ بىلەن بىرەر نەرسىنى تېز كېسىش ياكى قەلەم بىلەن قەغەزگە خەت يېزىش قاتارلىق ھەرىكەتلەردىن چىققان ئاۋاز: ـــ ھەئە، ھەممىسگە ئالەمەن، ـــ دېدى خاسىيەت شىرت قىلىپ بۇرنىنى تارتىپ.

شىرتتىدە رەۋ. «شىرت» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ، «شىرت» قىلغان ھالدا: ئۇ يېپنى بىر تارتىپ شىرتتىدە ئۈزۈۋەتتى. * ئۇ شىرتتىدە مىشقىردى ـ دە، يەنە يولىغا راۋان بولدى.

شىرت ـ شىرت «شىرت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: شامال دالىدا تۇرۇپ قالغان بۇ بىر توپ گىلاسنىڭ يوپۇرماقلىرىنمۇ شىرت ـ شىرت ئۈزۈپ تاشلىماقتا ئىدى.

شىرتلداتماق «شىرتلدىماق» پېئىللىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ باشقىلارنىڭ شىرتلدىتىپ خاتىرە يېزىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

شىرتلداشماق «شىرتلدىماق» پېئىللىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شىرتلدىماق پ. «شىرت» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شىرت» قىلماق: سىنىپ ئىچى تىمتاس بولۇپ، پەقەت قەلەمنىڭ شىرتلدىغان ئاۋازىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

شىرداق ئى ① ئوك يۇزىگە قول بىلەن كەشتىلەنگەن ھەر خىل گۈل نۇسخىلىرى چاپلىنىپ ئىشلەنگەن پۇختا، كۆركەم بىر خىل كىگىز: ئۇلار ئازادە ئۇچ ئېغىزلىق ئۆيدە ئولتۇرىدىكەن، مەن پاكار سۆپىسىغا ئىككى پارچە شىرداق سېلىنغان پاكىز بىر ئۆيگە باشلاندىم. ② كۆچمە. ئورۇق، ئاۋاق، تېرىسى ئۇستىخانغا چاپ-

لىشىپ قالغان.

شردان ئى [پ] <زوئول> كۆشىگۈچى هايۋانلار قېرىنىڭ تۆتىنچى قىسمى. ئىچكى دىۋارى ئاشقازان سۈيۈقلۇقىنى ئاجرىتىپ چىقىرىدۇ. ئوزۇقلۇق توققۇزتونلۇقتىن شىردانغا ئۆتۈپ، هەزىم قىلىنغاندىن كېيىن ئۇچەيگە بارىدۇ.

شردىمال ئى ← **شرداق**: ساهىبخانا خۇشاللىقىدىن نېمە قىلارىنى بىلمەي، پېشايۋان ئاستىدىكى كىگىزلەر ئۈستىگە چوڭ بىر پارچە شىردىمال سالدى.

شر ـ شر «شر II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بۇلاق سۇلىرىنىڭ شىر ـ شىر قىلغان ئاۋازى ئۇنىڭ دىققىتىنى بۆلۈۋەتتى.

شرشرىم سۈپ. نەملىشىپ قالغان، تېخى تولۇق قۇرۇپ كەتمىگەن: شىرشرىم ئوتۇن هەرقانچە پۈۋلىسىمۇ يانمىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ئىس كىرىپ ياش ئېقىپ كەتتى.

شرشىملىق ئى ① نەملەشكەن، نەملىكتىن قۇرۇمىغان هالەت. ② <بىن> ماتېرىياللارنىڭ سىرتقى كۇچ تەسىرىدە، دېفورماتسىيە هاسىل قىلغان بولسىمۇ، ئاساسلىقچە ئۇزۇلۇپ كەتمەيدىغان هەمدە يۇمشاق تۇرۇقلۇقمۇ ئاخىرغىچە چىداشلىق بېرىدىغان بىر خىل خۇسۇسىيىتى.

شرغا I ئى. دىيال. جىرغا.

شرغا II ئى <زوئول> تۇمشۇقى، قۇيرۇقى، يالى، چېكىسى ۋە ئاياغلىرىدىكى تۈكلىرى ئاق، باشقا يەرلىرىدىكى تۈكلىرى قىزغۇچ سېرىق رەڭدىكى ئات.

شرقىراتماق «شرقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شرقىراشماق «شرقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شرقىرىماق پ. «شىر ـ شىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شىر ـ شىر» قىلماق: نىياز قۇربان ئۇلارنىڭ قارشىسىدا تۇرۇپ شىرقىراپ ئېقىۋاتقان سۇغا نەزەر سالدى.

شركەت ئى [ئە] مەهسۇلات ئىشلەپچىقىرىش، تاۋار ئايلىنىشتۇرۇش تىجارىتى ياكى بىناكارلىق قۇرۇلۇشى قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سودا ـ سانائەت بىرلەشمىسى: پولات ـ تۆمۈر شىركىتى. كۆمۈر سانائىتى شىركىتى. ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى.

شركەتچىلىك ئى. شىركەت قۇرۇش، شىركەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىش پائالىيىتى؛ شىركەتچىلىك: جۇەككىنە كەلگەن كوسا ساقال هەسەن بالاهاجى ئەسلىي ئاتۇشتىن بولۇپ، قومۇلغا يەرلىشىپ، تىجارەت ئىشلىرىدا شامەخسۇت بىلەن شىركەتچىلىك قىلاتتى.

شركەتلەشتۈرمەك «شىركەتلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئورۇنلار ئادەم تاللاش، ئادەملەر ئورۇن تاللاشتىك قوش تاللاش، ئارتۇق خادىملارنىڭ ئىش ئورنىنى ئالماشتۇرۇش، تارقاقلاشتۇرۇش، شىركەتلەشتۈرۈپ باشقۇرۇشنى يولغا قويۇپ، سۈپەت ۋە ئۈنۈمىنى ئۆستۈردى.

شركەتلەشتۈرۈشمەك «شىركەتلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شركەتلەشتۈرۈلمەك «شىركەتلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجهۇل دەرىجىسى.

شركەتلەشمەك پ. شىركەت هالىتىگە كەلمەك، شىركەت بولۇپ تەشكىللەنمەك: هازىر باشقىلار كارخانىلىشىشقا، شىركەتلىشىشكە قاراپ يۈزلەنمەكتە. * ئۇيغۇر تىجارىتىمۇ شىركەتلىشىشكە، تەرەققىي قىلدى.

شركەيپ سۈپ [پ + ئە] شىردەك كەيپ: شىركەيپ كىشى. شىركەيپ بولماق.

شركەيپلىك ئى. مەستلىكىنىڭ شىردەك تازا روهلانغان پەيتى: ـــ بۇگۈن ئىچمىگەن هاراقنى... ـــ دېدى ئۇ شىركەيپلىكتىن ئېچىلىپ، ـــ قېنى، توختى ئاكا، خوشە، ئىچەيلى... بۇگۈن ئىچىپ ئەتە دوزاخقا كىرسەكمۇ مەيلى...

شرما ئى [ر<نېم] ئۆينى بۆلۈش، ئايرىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان مەخسۇس هەربىر كەتچان توسۇق، پەردە: ئەركىن يەنە سورىماقچى بولۇپ تۇرغاندا ئايتۇرسۇن چىقىپ شىرما ئارقىسىدا تۇرۇۋالدى. سەلەي بولسا ئېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۇندىمىدى.

شرمەننان ئى [شىرمەن + نان] نانىنىڭ بىر خىلى. ئادەتتىكى نانلاردىن يوغانراق بولۇپ ئوستىگە گۈل چېكىلىدۇ. يۇزىگە جىگدە شىرنىسى سۈرۈلۈپ، تونۇردا پىشۇرۇلىدۇ: يېڭىلا تونۇردىن قومۇرۇلغان شىرمەننان، گىردە، كۈنجۇت، سىيادان سېپىلگەن توقاچلار دۇۋىلىنىپ تۇراتتى.

شرنە ئى [پ] ① ئۆسۈملۈكلەرنىڭ مېۋىسى، گۈلى، غولى ياكى بەزى ماددىلار تەركىبىدە بولىدىغان شېرىن سۈيۇقلۇق: ئۈزۈم شىرنىسى. قوغۇن شىرنىسى. شىرنە باغلىماق. ② هۆل ياكى قۇرۇق مېۋىلەر ۋە بەزى زىرائەتلەردىن قاينىتىپ ئېلىنغان قىيام: شىرنە قاينىتماق. ③ مەلۇم نىسبەتتە سۇ ۋە شېكەر بىلەن قىيام بولغۇچە قاينىتىپ تەييارلىنىدىغان شىرنىلىك، مۇرابا.

شرنخور سۈپ [پ] شىرنىنى ياخشى كۆرىدىغان، شىرنىنى كۆپ ئىستېمال قىلىشقا ئادەتلەنگەن: شىرنخور قۇرت.

شرنىلەشمەك پ. شىرنىگە ئوخشاش چاپلىشىپ، يېپىشىپ تۇرىدىغان بولماق: بەزى قۇشلارنىڭ زىرائەتكە چۈشكەن چېكەتكىنىڭ كاللىسىنى ئۈزۈۋېرىپ، تۇمشۇقى شىرنىلىشىپ كېتىدىكەن.

شىرنىلىك سۈپ. شىرنىسى بار، تاتلىق: ـــ بۇ يەرنىڭ قوغۇنلىرى بەك شىرنىلىك، تولىمۇ تاتلىق، ـــ دېدى يېنىدا باشلىقىنى قوغۇنلۇقتا باشلاپ كېتىۋېتىپ.

شرىتماق «شىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شرىشماق «شىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شرىق I ئى. يوتقان، پاختىلىق چاپان قاتارلىقلارنىڭ ئىچىگە سېلىنغان يۇڭ ياكى پاختىنىڭ بۆلۈنۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قول ياكى تىكىش ماشىنىسى بىلەن تىكىلگەن تىكىچ: ئۇ يوتقانلارغا شىرىق سالدى. * يوتقانىنى ئېچىپ قارىسام، يوتقانىنىڭ شىرىقلىرى سۆكۈلۈپ كەتكەنكەن. // شىرىق چاپان.

شرىق II تەق. مېتال ۋە ئەينەك پارچىلىرىنىڭ ئۆزئارا ئۇرۇلۇشى ياكى قۇرۇق ئوت ـ چۆپ، قەغەزگە ئوخشاش نەرسىلەرنىڭ دەسسىلىشى، سۇنۇشى قاتارلىقلاردىن هاسىل بولغان ئاۋاز: زەنجىر شىرىق قىلىپ ئىشىك قىيا ئېچىلدى ۋە ئۇي ئىگىسىنىڭ چوقۇر يۇزى كۆرۈندى.

شرىقشتماق «شىرىقشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يېنىمدا 500 كوي پۇلۇم بولسا، خەجلىمىسەممۇ، كۇندە بىر قېتىم شىرىقشتىپ ساناپ قويسام، ئارمىنىمغا قانىتتىم.

شرىق ـ شرىق «شىرىق II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شرىقلاتماق «شىرىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى:

جىسى: ل. مۇتەللىپ دەرۋازا يوچۇقىدا پەيدا بولغان ئۇچ كۆلەڭگىنەك ناقاق زەنجىرنى بوش شىرىقلىتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

شىرىقلىماق پ. «شىرىق ـ شىرىق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، شىرىقشىماق: ۋېلىسىپىتلارنىڭ چاقى ئاستىدىكى شېغىل تاشلار شىرىقلايتتى.

شىرىقلاشماق «شىرىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شىرىلداتماق «شىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: شامال ئۆگزىدىكى غازاڭ ۋە پاخالالارنى شىرىلدىتىپ يەرگە چۈشۈرۈۋىدى، ئۇ قورقۇپ ئۆلگىلى تاس قالدى.

شىرىلداشماق «شىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شىرىلدىماق پ. «شىر ـ شىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، شىرقىرىماق: ئېگىز بويى تارتقان قوناق شاخلىرى بوش شىرىلداپ تەۋرەپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر كىشى كۆرۈندى.

شىرىلماق «شىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شىرىلىك سۈپ ① شىرىسى بار، شىرىسى كۆپ: شىرىلىك نەرسىلەر ـــ ھەسەل، قەنت، ناۋات، ئۇرۇم، مېغىز قاتارلىقلارنىڭ قالدۇقلىرى چىشقا كۆپ زىيانلىق. ② كۆچمە. مەزمۇنلۇق، مەنىلىك؛ يېقىشلىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان (گەپ ـ سۆز ھەققىدە): ياشلار «ئەجەبمۇ شىرىلىك گەپ بولدى» دېيىشتى.

شىرىما سۈپ. شىرىقى بار، شىرىلغان، شىرىپ تىكىلگەن؛ شىرىق: ئۇ ئۇستىگە نىل رەڭ شىرىما چاپان كىيگەنىدى.

شىرىماق پ. يوتقان ياكى پاختىلىق چاپان قاتارلىقلارنىڭ ئىچىدىكى پاختا ياكى يۇڭنىڭ بۆلۈنۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن يېڭنە ياكى تىكىش ماشىنىسى بىلەن تىكمەك: ئۇ يوتقانلىرىنى شىرىپ، كىرلىرىنى يۇيۇپ بەرگەنىدى.

شىزا ئى [خەن] <بوت> ① ئەبنۇس دەرىخى ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. يوپۇرمىقى ئېللىپس ياكى تەتۇر تۇخۇم شەكلىدە بولۇپ، دۇمبە تەرىپى تۈكلۈك. گۈلى ئاق، شىرنىلىك مېۋە تۈتىدۇ، مېۋىسى ياپىلاق ياكى كونۇس شەكلىدە كېلىدۇ. رەڭگى قىزىل ياكى قىزغۇچ سېرىق. ئادەتتە ئىستېمال قىلىنىدۇ. ② شۇ خىل ئۆسۈملۈكنىڭ مېۋىسى.

شىزاندارا ئى [لات] <بوت> ماگنولىيە ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان پېلەك غوللۇق ئۆسۈملۈك. مېۋىسى قىزىل، دورىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ نېرۋا ئاجىزلىقى، جىگەر يالليۇغى قاتارلىقلارنى داۋالاشتا ئونۇمى يۇقىرى.

شىش ئى. دېيال ① ساڭزا سالغاندا ئىشلىتىدىغان زىخ. ② ئارغامچا توقۇنلىرىنى يېشىشتە ئىشلىتىلىدىغان مۆڭگۈز ياكى ياغاچ زىخ.

شىششال ئى [پ] ① بىر خىل قىمار ئەسۋابى. سۆڭەك، چاقچۇق، ياغاچ ۋە سولياۋ قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ. كۇب شەكلىدە بولۇپ، ئالتە يېقىغا رەت بويىچە ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 1، 2، 3، 4، 5، 6 داندىن قىلىپ رەڭلىك چېكىتلەر ئويۇلغان بولىدۇ. ② شۇ خىل ئەسۋاب ئارقىلىق ئوينىلىدىغان قىمار: بۇ يەردىكى تاماشا باشقىچە ئىدى. ئادەملەر توپ ـ توپ دوگىلەك بولۇپ ئولتۇرۇپ تۆت ئوشۇق ئاتاتتى، شىششال ۋە جۇپ ـ تاق ئوينايتتى.

شىغاۋۇل ئى. كونا. قەدىمكى ئەمەل نامى. تەشرىپاتچى، مېھماندار، ۋالىي دېگەنلەرگە توغرا كېلىدۇ: بۇنىڭ ئىچىدە ياسا ـ ۋۇل بېشى، شىغاۋۇل بېشى، پانساد بېشى، قۇر بېشى دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ كىچىك ھەربىي ئەمەلدارلار بار بولۇپ، ئۇلۇغ كىچىك ئەمەلدار ئۇنىڭ بەش ئەسكەرنى باشقۇرىدىغان قۇر بېشى دېيىلەتتى.

شىغىرتما ئى. قۇم ۋە شېغىللار ئارىلاش بولغان يەر: شىغىرتما ھارۋىنى تارتىپ مېڭىش ناھايىتى تەس. // شىغىرتما يول.

شىفىر ئى [ر<ئە] مەخپىي خەت ـ ئالاقىلەردە ئىشلىتىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن شەرتلىك بەلگىلەر، ھەرپلەر ياكى سان ـ رەقەملەر.

شىفىرلاشتۇرماق «شىفىرلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شىفىرلاشتۇرۇلماق «شىفىرلاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شىفىرلاشماق پ. شىفىرلىق ھالەتكە كەلمەك، شىفىرغا ئايلانماق.

شىق تەق. چۇرۇك نەرسىلەرنىڭ سۇنۇشى، قاتتىق نەرسىلەر ـ نىڭ ئۆز ئارا سوقۇلۇشى قاتارلىقلاردىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

شىقىلداتماق «شىقىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شىقىلداشماق «شىقىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شىقىلداق ئى<بوت> قوڭغۇراقگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى تار ھەم ئۇزۇن، تۈت تېلى ئايلانما ھالەتتە ئۆسىدۇ. گۈلى سۆسۈن، گۈل تاجى قوڭغۇراق شەكلىدە، گۈل كاسىسى تار ھەم ئۇزۇن كېلىدۇ، يىلتىزى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، بەلغەمنى بوشتىش رولىغا ئىگە.

شىقىلدىماق پ. «شىق ـ شىق» ئاۋاز چىقارماق، «شىق ـ شىق» قىلماق.

شىكار ئى [پ] ئوۋ قىلىش، ئوۋ ئوۋلاش ئىشى؛ ئوۋ: جىرالاردا ئات چاپتۇرۇپ، مەن شىكاردىن يانغىنىمدا، خوشخوي كۇلۇپ قىمىز سۇندۇڭ، ئۇسسۇغاندا، ھارغىنىمدا.

شىكارچى ئى. شىكار قىلغۇچى كىشى: شىكارچىلار گۆش يەپ، مەيزاپ ئىچىپ ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بىر كۈنلۈك شىكار ھاياتىدىن ھېكايە قىلىشاتتى.

شىكارگاھ ئى [پ] شىكار پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان، شىكار قىلىدىغان جاي، ئوۋ ئوۋلاش رۇخسەت قىلىنغان ئورۇن ياكى دائىرە: مەلىكە كېنىزەكلىرى بىلەن يۈزگە يېقىن لەشكەرنى ئېلىپ، پادىشاھنىڭ شىكارگاھىنىڭ قارشىسىدىن چىقىپ كەپتۇ.

شىكايەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىش ياكى ئەھۋالنىڭ ئادىل بولمىغانلىقى ۋە ياكى ئۆز كۆڭلىدىكىدەك ئېلىپ بېرىلمىغانلىقى سەۋەبلىك ئېيتىلىدىغان نارازىلىق: شىكايەت قىلماق. // شىكايەت خېتى. ② شىكايەتنامە، ئەرز: تۈرسۇن شېجاڭ ئەزالار نامىدىن يېزىلغان بۇ شىكايەتنى ئوقۇپ كۇلۇمسىرىدى.

شىكايەتچى ئى. باشقىلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىدىغان، دائىم دېگۈدەكلا باشقىلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ قاقشاپ تۇرىدىغان كىشى: شىكايەتچىلەرنىڭ ھەممىسى بۇگۈن نېمىشقىدۇر، جەمجىت بولۇپ قېلىشقانىدى. // باسىت ئۇنىڭ بۆلۈمگە كىرگەنده، بارى شىكايەتچى ئايالغا خىيالچان كۆزلىرى بىلەن قادىلىپ ئولتۇراتتى.

شىكايەتلىك سۈپ. شىكايەتكە ئىگە، شىكايەت تۇسىنى ئالغان؛ شىكايەتكە تولغان: يوقلاپ كىرگەن كۆرسانتلار ئېغىر ياتقان شائىر ئالدىدا شىكايەتلىك گەپلەرنى دېمىگەن بولسىمۇ، يەنىلا چۈشەندى.

شكايەتنامە ئى [ئە + پ] بىرەر شەخس، گۇرۇھ، تەشكىلات ياكى شۇ قاتارلىقلارنىڭ ئادالەتسىز ئىش ـ ھەرىكەت، پائالىيەتلىرىگە نارازىلىق بىلدۈرۈپ يېزىلغان شىكايەت خېتى، ئەرز: ئاڭلىسام، يېقىندا ئۇ بىرەيلەن توغرۇلۇق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىغا بىر پارچە شىكايەتنامە يېزىپ، ئۇلارنىڭ «يېغىر»نى «كولاپ»تۇ.

شكەستە [پ] ① سۇپ. جاراھەتلەنگەن، سۇنۇق، قايغۇلۇق، ھەسرەتلىك: بۇ سۆز بىلەن ئۇنىڭ شكەستە دىلى سەل ئارامغا چۈشكەندەك بولدى. ② ئى. جاراھەت؛ غەم ـ قايغۇ، دەرد ـ ھەسرەت، ئەلەم: نېمىشقا بۇ تىلسىم بارمايدۇ گەپكە، ھەر قېتىم كۆرگەندە قالىمەن دەردىتە. ئايرىلىپ كەتكەندە يېنىڭدىن بىردەم، پىراقىڭ بۇ دىلىنى قىلار شكەستە.

شكەستەندۇرمەك «شكەستەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سىلەر باشقىلارنى شكەستەندۇرگەن، ئەمما قانچىلىك دەرىجىدە شكەستەندۇرگەنلىكىنى بىلمەيدىغانلارنى ئەخمەق دەيسىلەر.

شكەستەنمەك پ. مەجرۇھ بولماق، يارىلانماق، زەخمىلەنمەك، جاراھەتلەنمەك: كىتاب، خىيال ۋە مۇزىكا شكەستەنگەن روھىمغا ئارام بېرىدۇ، مېنى ئۇمىدۋارلىققا، ھاياتنى سۆيۈشكە ئۇندەپ، يۈرىكىمدىكى يارىنىڭ ساقىيىشىنى تېزلىتىدۇ.

شك I ئى [خەن] ① ئاشلىقنى ئۇلچەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل سايمان، ئادەتتە بىر شاك ئون ئوچۇمغا تەڭ بولىدۇ. ② ساناق سانلار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ ئاشلىق قاتارلىقلارنىڭ مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بەش شاك تېرىق. تۆت شاك گۈرۈچ.

شك II تەق. سۆيۈقلۇقلار قىزىپ قاينىشقا يېقىنلاشقاندا ياكى پەس قاينىۋاتقاندا ھاسىل بولغان ئاۋاز.

شك ـ شك «شاك II» نىڭ تەكرارلىنىشى.

شكىڭالتاق ئى<ئانات> تىزلىنىڭ كەينى تەرىپىدىكى ئويمان، يەنى تىز ئېگىلگەندە ئۇنىڭ ئارقا قىسمىدا شەكىللىنىدىغان ئويمان.

شكىگىل ئى. بىر ساپ ئۇزۇمنىڭ كىچىك شاخچىلىرى، ئۇزۇم سېپىنىڭ كىچىك پارچىسى ياكى بۆلىكى: ئارسلان بىر شكىگىل مۇناقى ئۇزۇمنى ئايدىنغا سۇندى.

شكىلاتماق «شكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ ئوغلىغا گۈرۈچنى شكىلىتىپ كۆرۈۋېدى، ئەسلىدىكى مۆلچەردىن ئون شكىدەك كەم چىقتى.

شكىلاشماق «شكىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار تەييار گۈرۈچنى تۆت تەرەپتىن شكىلىشىپ، بۆلۈشۈشكە باشلاپتۇ.

شكىلانماق «شكىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ــ تېخى تۇنۈگۈنلا شكىلىنىپ تاغارغا ئېلىنغان تۇرسا، يەنە بۈگۈن شكىلايمىز دېگىنىڭ نېمىسى؟! ــ دېدى ئۇ غۇدۇراپ.

شكىلى ئى [خەن] سەپەرگە چىققاندا يېتىپ ـ قوپۇشقا ئىشلىتىش ئۈچۈن ئېلىۋالىدىغان يوتقان ـ كۆرپە، يۈك ـ تاق: ــ شكىلىنى كۆتۈر! ــ دېدى ئۇ بوۋايغا ۋاراقىراپ.

شكىلىماق پ. شاك بىلەن ئۆلچىمەك: ئۇ گۈرۈچنى شكىلاپ بولۇپ، تاغارنىڭ ئاغزىنى ئېتىشكە باشلىدى.

شكىلدىماق پ. «شاك ـ شاك» قىلغان ئاۋاز چىقارماق: ھەم... ئانىسى. بول، چېيىڭ نېمىشقا تېخىچىلا شكىلدىمايدۇ؟

شلانكا ئى [ر<نېم] رېزىنكە ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش سۇ ئۆتكۈزمەيدىغان، ئەمما ئېگىلىشچانلىققا ئىگە ماتېرىياللاردىن ياسالغان تۇرۇبا، نورىكەش.

شلەپە ئى [ر] چۆرىسى قاسقانلىق باش كىيىمى، قالپاق.

شلەپىلىك سۇپ. شلەپىسى بار، شلەپە كىيگەن: ئۇ شلەپىلىك، ئاق سېمىز، چىرايلىق ئايالنىڭ قىياپىتىنى، چىرايلىق مېڭىشىنى، خۇش ئاۋازىنى ئوبدانلا ئەسلىۋالدى.

شلتىشماق «شلتىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بايا مەكتەپكە كېلىۋاتقان ۋاقتىمدا بىرمۇنچە ئوقۇغۇچى ۋە لۇكچەكلەر يول بويى كەينىمگە كىرىۋېلىپ قوللىرىنى شلىتىشىپ «كىچىك راھىبە» دەمدۇ، «ئۆردەك قۇيرۇقى» دەمدۇ، ئىشقىلىپ، ئاغزىغا كەلگىنىنى دېيىشىپ مېنى تىللاشتى.

شلىتىك ئى. ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ پۇتىنى قالايمىقان سىلكىپ، يۇقىرى ـ تۆۋەن ھەرىكەتلەندۈرۈشى.

شلتىك ئاتماق ① پۇتىنى قالايمىقان، يۇقىرى ـ تۆۋەن سىلكىمەك؛ چىچاڭلىماق (ئات ـ ئۇلاغقا ئوخشاش ھايۋانلار ھەققىدە): سەمرىگەن ئېشەك شلىتىك ئېتىپ ئۇنى ھېچ مندۇرمىدى. ② كۆچمە. چوڭچىلىق قىلماق، پوچىلىق قىلماق، ھالىغا باقماي تاراقلىماق: ئۆزۈمنى چاغلىماي شلىتىك ئېتىپتىمەن، پالاسقا يۆگىنىپ ھەپتە يېتىپتىمەن (ماقال).

شلتىماق پ. قول ۋە قولغا ئوخشاش نەرسىلەرنى زەرب بىلەن ئالدىغا ئاتماق، تاشلىماق، سىلكىمەك: ئوق يەتمىگەن يەرگە قىلىچ شلتىما (ماقال).

شلدۇرماق «شلماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شلدىپ ئى. دىيال. ئۆسۈملۈكتىن ئىشلەنگەن يامغۇرلۇق يېپىنچا.

شلدىر تەق. ئېرىقلاردىكى سۇنىڭ ئېقىشى، يوپۇرماق ۋە قەغەز قاتارلىقلارنىڭ بەكرەك تەۋرىنىشى ياكى ئۆزئارا ئۇرۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: ئۇ لەيلىنىڭ چاپىنىنى يەردىن سىلكىپ ئېلىۋىدى، بىر پارچە خەت شلدىر قىلىپ يەرگە ئۆچۈپ چۈشتى.

شلدىر ـ شلدىر «شلدىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: سەمابىتەك سۆزۈك تاغ سۈيى تاڭ توخۇلىرىنىڭ چىللاشلىرىغا جور بولۇپ، شلدىر ـ شلدىر قىلىپ ئېقىۋاتاتتى.

شلدىرلاتماق «شلدىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: كەچ كۈزنىڭ سوغ شامىلى گىلاس ۋە ئالما يوپۇرماقلىرىنى شاخلاردىن ئۈزۈپ شلدىرلىتىپ ئۆچۈرتماقتا ئىدى.

شلدىرلاشماق «شلدىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شلدىرلىماق پ. «شلدىر ـ شلدىر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شلدىر ـ شلدىر» قىلماق: ئۇ شلدىرلاپ ئېقىۋاتقان سۇ بويىدا ئولتۇرغان بىر قىزنى كۆردى.

شلدىرما سۇپ. «شلدىر ـ شلدىر» قىلىپ ئاۋاز چىقىرىدىغان، شلدىرلايدىغان: شلدىرما داپ.

شلدىرما داپ <مۇز> مۇقىم ئاۋاز ئېگىزلىكى بولمىغان بىر خىل ئۇرغۇلۇق داپ. گەردىشى ياغاچتىن ياسىلىپ، بىر تەرتىپىگە قوي تېرىسى كىيدۈرۈلىدۇ، گەردىش سىرتىغا نۇرغۇنلىغان ئۇششاق قوڭغۇراق ياكى تۆمۇر ھالقىلار ئورنىتىلىپ، چالغاندا شلدىرلىغان قوشۇمچە ئاۋازلارنى چىقىرىپ بېرىدۇ. ئادەتتە ئوك قولىنىڭ بارمىقى ياكى ئالقىنى بىلەن ئۇرۇپ چېلىنىدۇ. سول قول داپنى كۆتۈرۈپ، چاپلاپ بېرىدۇ.

شلغاق سۇپ. شلىدىغان، شلىپ ئېلىشقا ئۇستا؛ شلىشنى ياخشى كۆرىدىغان: ــ ئەمدى سېنى، ــ دېدى ئۇ ماڭا قولىنى شلىتىپ، ــ يۈزىدە قېنى بار، يېگەن ـ ئىچكەندەك دەپ بوغالتىرلىققا بېكىتىپ قويسا، ھۆججەت يىرتىپ باشقىلارنى شلغاق چىقتىڭ

... ھېلىمۇ ئالتە - يەتتە ئايدىن بېرى بۇ مەكتەپ ئۆرە تۇرۇۋاتىدۇ.

شللە ئى. جانلىقلار تېنىنىڭ باش بىلەن ئومۇرتقا سۆڭىكىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئورنى، بويۇن، گەدەن: شللىسىگە ئارتماق. شللىسىگە مىنمەك.

شللىسىگە مىنمەك بوزەك قىلماق، زۇلۇم سالماق، قىينىماق، دەرد - ئەلەم، كۈلپەتكە دۇچار قىلماق: باسىت مۇدىر، خەلقنىڭ بىزنى ھوقۇقدار قىلىشى ھەرگىزمۇ ئۆز شللىسىگە مىنگۈزۈش ئۈچۈن ئەمەس!

شللىق سۈپ. يېپىشقاق، سۈيۈق يېلىمسىمان: شللىق پەردە.

شللىق پەردە <ئانات> ئېغىز بوشلۇقى، كانايى، ئاشقازان، ئۇچەي، سۈيدۈك يولى قاتارلىق ئەزالار ئىچىدە بولىدىغان بىر قەۋەت نېپىز پەردە. ئىچىدە قان تومۇر ۋە نېرۋىلار بولۇپ شىلىمشىق سۈيۇقلۇقلارنى ئاجرىتىپ چىقىرىدۇ.

شللىك ئى [ر<نېم] ① تانزانىيەنىڭ ۋە بەزى ئافرىقا مەملىكەتلىرىنىڭ پۇل بىرلىكى. ② ئەنگلىيەدە بىر پۇند - ستېرلىڭنىڭ يىگىرمىدىن بىرىگە توغرا كېلىدىغان تەڭگە پۇل.

شللىباغ ئى [شللە + باغ] جاۋەننىڭ ياغاچلىرىنىڭ ئۈستىنى بىر - بىرىگە چېتىپ تۇرىدىغان تانا، يېپ، باغ.

شىلماق پ ① نەرسىلەرنىڭ سىرتى ياكى تېنىنى ئوراپ تۇرغان تېرە، پوست قاتارلىق نەرسىلەرنى تارتىپ سويۇپ ئالماق: ئۇ جادۇگەرنىڭ بىر قارا تۇلپار ئېتى بار، شۇنى ئېلىپ كەلسەك قىزمىنى ساڭا بېرىمەن، بولمىسا تېرەڭنى شىلىمەن. ② كۆچمە. ئالدامچىلىق ياكى زورلۇق ۋاستىسى بىلەن باشقىلارنىڭ مال - مۈلكىنى تارتىۋالماق، ئۆزىنىڭ قىلمۇشىغا قان - تەرىنى شورىماق: كونا جەمئىيەتتە گومىندانڭ ھەرخىل سېلىقلار بىلەن خەلقنى شىلغانىدى.

شىلۈي ئى. تال - تال ئۆسىدىغان، قوۋزىقى ئاق، ئىچى سېرىق، ئۇچى چۇۋۇلغان چاچتەك پاخپىيىپ تۇرىدىغان، ياغىچى ئەڭ قاتتىق ھەم مۇستەھكەم بىر خىل تاغ ئۆسۈملۈكى: — تاغقا بارمايمىز، شىلۈي ياغىچى ئالمايمىز، چوكا ياسىمايمىز، — دەپتۇ شېتىلە.

شىلىپ تەق. ئىت، مۇشۇك قاتارلىقلارنىڭ تەركىبىدە سۇ مىقدارى بىرئاز كۆپ بولغان نەرسىلەرنى يەپ - ئىچىشتىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: شىلىپ قىلماق.

شىلىپپىدە رەۋ. «شىلىپ» قىلىپ، «شىلىپ» قىلغان ھالدا، «شىلىپ» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ.

شىلىپ - شىلىپ «شىلىپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شىلىپلاتماق «شىلىپلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شىلىپلىماق پ. «شىلىپ - شىلىپ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شىلىپ - شىلىپ» قىلماق.

شىلىشماق «شىلماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شىلىق تەق. سۈيۇقلۇقلارنىڭ يېنىك چايقىلىشى ياكى قاشقا ئورۇلۇپ قايتىشىدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز.

شىلىق - شىلىق «شىلىق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شىلىققىدە رەۋ. «شىلىق» قىلغان ھالدا، «شىلىق» قىلىپ.

شىلىقلاتماق «شىلىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شىلىقلىماق پ. «شىلىق - شىلىق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «شىلىق - شىلىق» قىلماق.

شىلىم ئى. قەغەز قاتارلىق نەرسىلەرنى بىر - بىرىگە چاپلاش، يەملەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان يېلىمسىمان سۈيۇقلۇق: شىلىم سۈرمەك. شىلىم ئەتمەك.

شىلىمشىق سۈپ. شىلىمغا ئوخشاش، قويۇق ھەم يېپىشقاق، چاپلىشاڭغۇ (سۈيۇق نەرسىلەر ھەققىدە): ئانا توختىئاخۇننىڭ چىرايىغا، شىلىمشىق قان داغلىرى ئۆيۈپ قالغان ساقال - بۇرۇتلىرىغا قاراپ ھاڭۇبقىپ تۇرۇپ قالدى.

شىلىملاتماق «شىلىملىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شىلىملاشماق ① «شىلىملىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② شىلىم ھالىتىگە كەلمەك، شىلىمەدەك بىر نەرسە پەيدا بولماق: ئاغزىم شىلىملىشىپ، ئىشتىھايىم بوغۇلۇپ بىر قىسىملا بولۇپ قالدىم.

شىلىملانماق «شىلىملىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شىلىملىماق پ. شىلىم سۈركىمەك، شىلىم چاپماق.

شىلىنماق «شىلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قارا-سام ھېلىقى تاي يولىنىڭ سول تەرىپىدە توختاپ قاپتۇ، ئارقا سول پۇتىنىڭ تېرىسى شىلىنىپ، قېپقىزىل قان ئېقىۋېتىپتۇ.

شىلىۋز ئى [ر<نېم] <قاتن> سۇ يوللىرىنىڭ سۇ ئورنىدا پەۋقۇلئاددە پەرق بولغان جايلىرىدا كېمىلەرنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە ئېلىپ چۈشۈش ياكى تۆۋەندىن يۇقىرىغا ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن قۇرۇلغان كۆپ تاقاقلىق قۇرۇلما.

شم ئى . ئىشتان: گەلەپى شىم. ئۇزۇن شىم.

شم - تۇجۇركا شىم ۋە تۇجۇركا.

شم - كاستۇم شىم ۋە كاستۇم: ئۇ كۆك سارجىدىن شىم - كاستۇم كىيگەن ياش يىگىت ئىدى .

شمال (شمالى) ئى [ئە] دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىنىڭ بىرى؛ جەنۇبنىڭ قارشىسىدىكى تەرەپ: شمالغا يۈرۈش قىلىش ئۇرۇشى.

شمالىي سۈپ [ئە] شىمال تەرەپتىكى، شىمال تەرەپكە جايلاشقان: شمالىي قۇتۇپ. شمالىي ئافرىقا. شمالىي ئامېرىكا.

شمايلاتماق «شمايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شمايلاشماق «شمايلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شمايلانماق «شمايلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: يەڭلىرى شمايلانغان يىگىتلەرنىڭ قوللىرىدىكى كەتمەنلەر يىراقتىنلا پارقىراپ كۆرۈنەتتى.

شمايلىماق پ. ئارقىسىغا قايرىپ تۇرۇپ يۇقىرى تەرەپكە سۈرمەك، تۇرمەك (يەڭ ھەققىدە): موزدۇزخانىغا ئورۇنلاشقان كونا چاپانلىق ئىككى نەپەر جەڭچى يەڭلىرىنى شمايلاپ، جىددىي ئەھۋالغا قارىتا تەق بولۇپ تۇراتتى.

شىمپەنزە ئى [ر<فران] <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋان. ئۆرە تۇرغاندا ئېگىزلىكى بىر مېتىرغا يېتىدۇ، تۆكلىرى قارا، يۇزى قوڭۇر كۇل رەڭ، ئەمما تۈكسىز، قاش سۆڭىكى ئېگىز كېلىدۇ. ئافرىقا ئورمانلىرىدا توپلىشىپ ياشايدۇ، ياۋا مېۋە، كىچىك قۇش ۋە ھاشاراتلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ. ئۇ ئادەمگە ناھايىتى ئوخشايدىغان يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋان بولۇپ، كۆپىنچە يۇقىرى دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ فىزىيولوگىيەلىك ۋە پسىخىكىلىق تەجرىبىلىرىدە كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.

شىملىق سۈپ ① شىمى بار. شىم كىيىۋالغان: قارا شىملىق ھېلىقى يىگىت ئۇدۇل ئايتۇرانىنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە، ھەجىيىپ ئايتۇرانغا تىكىلدى.② شىم تىكىشكە بولىدىغان، شىم تىكىسە

پېتىدىغان: بىر شىملىق رەخت. // ــ يەنە بۇنى ماڭا ئالغۇچە ئۆزۈڭىزگە شىملىق ئالسىڭىز بولماسمىدى؟ ــ دېدى ئۇ ئېرىگە.

شىمىرمەك پ. دىيال. شىمايلىماق، تۇرمەك.

شىنا ئى [ر<نېم] ياغاچ جابدۇق ياكى ھەر خىل ساپلىق ئەسۋابلارنى چىڭىتىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئاراچلىرىغا قىستۇ- رۇلىدىغان ئۇچ بۇلۇڭ ياكى ياپىلاق شەكىللىك ياغاچ، شۇ خىلدىكى نەرسە، پانا: كەكىنىڭ شىنىسى. شىنا قاقماق.

شىنتايتماق «شىنتايتماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ماشىنىنىڭ قاتتىق سىگنالىدىن چۆچۈگەن بوز يورغا قۇلاقلىرىنى شىنتايتىپ ئۇركۈپ قاچقىلى تاس قالدى.

شىنتايتىشماق «شىنتايتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سازدا ئوتلاۋاتقان مالىلار بۇ قىزىل جانىۋاردىن ئۇركۈشۈپ، يىراقلارغا بېرىۋېلىپ قۇلاقلىرىنى شىنتايتىشىپ قارىشاتتى.

شىنتايماق پ. دىڭگايماق، تىك ھالەتكە كەلمەك، تىكلىمەك.

شىنتوئىزم ئى [خەن + ر] <دىن> ياپونلارنىڭ قەدىمدىن بار بولغان بىر خىل دىنى، ئۇنىڭ مەزھەپلىرى كۆپ بولۇپ، ئەجدادلارغا چوقۇنۇشنى ئاساس قىلىدۇ.

شىنخۇا ئى [خەن] يېڭى جۇڭخۇا: شىنخۇا ئاگېنتلىقى. شىنخۇا كىتابخانىسى.

شۇاق ئى<بوت> كۆپىنچە شورلۇق يەرلەردە پاكار ئۆسىدىغان، ئەتىيازدا بالدۇر چىقىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك.

شۇاقلىق ئى. شۇاق كۆپ ئۆسكەن، شۇاق بىلەن قاپلانغان جاي: ئۇلار شۇاقلىقتا مۆكىمۈكۈلۈكنى ئوينىۋاتاتتى. // پەرھات شۇاقلىق ساينىڭ ئۈستىدە دۇرنەمنىڭ بېشىنى تىزىغا ئېلىپ خېلى ئۇزۇن ئولتۇرۇپ قالدى.

شۇەك ئى. ئۇستىگە ئىككى قولدەك تاسما تىكىلگەن بىر خىل يازلىق كەش: ئۇستەل يېنىدا سوئېي يانجىلىپ كەتكەن ئەسكى شۇەكتىن باشقا كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى مۇئەللىمنىڭ ياستۇقى ئاستىغا تىقىۋېتىلگەنىدى.

شۇەكلىك سۈپ ① پۈتىدا شۇەكى بار، شۇەكى كېيگەن. ② شۇەكى تىكىشكە لايىق، شۇەكىكە يېتىدىغان: شۇەكلىك رەخت.

شۇبۇ ئى<ئىرق> مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان مىللەت ۋە بۇ مىللەتكە مەنسۇپ كىشى.

شۇبۇر تەق. پەقەت سۆزلىگۈچى بىلەن ئاڭلىغۇچىلا ئاڭلىيالايدىغان دەرىجىدە پەس ھەم زەئىپ ياكى كۈچسىز چىققان ئاۋاز.

شۇبۇر ـ شۇبۇر «شۇبۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

شۇبۇرغاق ئى. چارۋا مالىلارنىڭ تۈيىقى ئىچىدىكى سۆڭەك.

شۇبۇرغان ئى <مېتېئور> قىش كۈنلىرى چىققان كۈچلۈك شامالنىڭ زور مىقدارداردا يىغىلىپ قالغان ياكى چۈشۈۋاتقان قارلارنى ئۇچۇرۇش ھادىسىسى: غالىب تاشيولدىن ئەگىپ ھارۋا يولىغا چىققاندا قار توختاپ، بىردىنلا قاتتىق شۇبۇرغان باشلاندى.

شۇبۇرغانلىق سۈپ. شۇبۇرغان بار، شۇبۇرغان چىقىپ تۇرغان: ئۇ قىشنىڭ شۇبۇرغانلىق ئۈزۈن كېچىلىرىنى ئاپتوموبىللار يېنىدا كىرىپك قاقماي ئۆتكۈزەتتى.

شۇبۇرلاشماق «شۇبۇرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سۈتتەك ئايدىڭ ئاخشىمى كۈز پەسلىدە، شۇبۇرلاشقان ئىككى باش كىم ئەسلىدە.

شۇبۇرلىماق پ. پەس ئاۋازدا سۆزلىمەك، پىچىرلىماق: تاشۋايىنىڭ ئالدىدا قولتۇقىغا يوغان بوغچا قىستۇرغان گۈلچىمەن پەيدا بولدى ۋە تاشۋايغا شۇبۇرلىدى: ــ بۇنى ئېلىڭ، تېز بولايلى...

شىي ئى [خەن] ئارىلاشتۇرۇش.

شىياشى ئى [خەن] <ھەرب> ھەربىي ئۇنۋان، يەنى جۇنشىلار ئىچىدىكى ئەڭ تۆۋەن دەرىجە.

شىياڭشىڭ ئى [خەن] <تىيا> ئەلنەغمىنىڭ بىر خىلى. بۇنىڭدا كۇلكىلىك گەپ ـ سۆزلەر، قىزىقارلىق سوئال ـ جاۋابلار، ناخشا ۋە تۇرلۇك قىزىقچىلىقلار ئارقىلىق تاماشىبىنلارنى كۈلدۈرۈش مەقسەت قىلىنىدۇ. كۆپىنچە مەسخىرىنى ئاساس قىلىدۇ. ھازىر يېڭى كىشى، يېڭى ئىشلارمۇ بۇ ئارقىلىق مەدھىيەلىنىدىغان بولدى. ئادەتتە ئۇ قاتناشقان كىشىلەرنىڭ سانىغا قاراپ قوش كىشىلىك شياڭشىڭ، كۆپ كىشىلىك شياڭشىڭ ۋە تاق كىشىلىك شياڭشىڭ دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ.

شياۋدۇي ئى [خەن] ① <ھەرب> قوشۇن تۈزۈلمىسىدىكى ئاساسىي ئىشتات بىرلىكى. جۇڭدۇي قارىمىقىدا بولىدۇ. ② ئىشلەپچىقىرىش دۇيى، ئەترەت.

شىيلاتماق «شىيلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

شىيلاشماق «شىيلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

شىيلامچى ئى. باشقىلارنى شىيلاپ، ماختاپ كۆككە ئۇچۇرۇش ئارقىلىق مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغان كىشى؛ ئالدامچى: پاسار دېگەن تازا شىيلامچى بوپتۇ، لېكىن ھەر ھالدا ئۇنىڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە ھوشيار بولغىنىڭ ياخشى.

شىيلامچىلىق ئى. باشقىلارنى شىيلاپ، ماختاپ كۆككە ئۇچۇرۇش ئىشى، ھەرىكىتى ۋە قىلىقى؛ ئالدامچىلىق: شىيلامچىلىق قىلماق.

شىيلانماق «شىيلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

شىيلىماق پ ① قارتىنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئويىنىغۇچىلارغا بۆلۈپ بەرمەك: ــ سەن شىيلاپ قويۇپ تۇر، مەن ھازىرلا كىرىمەن، ــ دېدى ئۇ شارتلا ئورنىدىن تۇرۇپ. ② كۆچمە. ياخشى گەپلەر بىلەن ماختاپ، ئۇچۇرۇپ ئالدىماق، كۆككە كۆتۈرۈپ ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرماق: لى كېجاڭ ئەھۋال تەپسىلاتىنى تولۇق يېزىۋالغاندىن كېيىن روزى باقى يەنە بىر قۇر ئوبدان شىيلاپ، ئۇنىڭغا چىقىش ئىجازىتى بەردى.

شىيۇجېڭجۇيى ئى [خەن] <پەلس> خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىدىكى بىر خىل بۇرژۇئا پىكىر ئېقىمى. 19 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرى مەيدانغا كەلگەن. ئەينى ۋاقىتتا گېرمانىيە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىدىكى ئۆزىنى ماركسنىڭ ئوقۇغۇچىسى دەپ ئاتىۋالغان بېرنىشتېيىن ئېنگېلىس ۋاپات بولغاندىن كېيىن ماركسىزمنىڭ ئىنقىلابىي پىرىنسىپلىرىغا قارىتا تۇزىتىش ئېلىپ بارغان. بۇ ئىش ئەينى ۋاقىتتا شىيۇجېڭجۇيى دەپ ئاتالغان.

شىيۇجېڭجۇيىچى ئى. شىيۇجېڭجۇيىنى ياقلىغۇچى ياكى شۇ خىل خاھىشقا ئىگە ئادەم.

شىيۇجېڭجۇيىلىق ئى. شىيۇجېڭجۇيىغا خاس، شىيۇجېڭجۇيىنىڭ دۇنيا قاراش ۋە پىرىنسىپلىرىغا ئۇيغۇن كېلىدىغان، شىيۇجېڭجۇيىغا ئائىت: شىيۇجېڭجۇيىلىق كۆزقاراش.

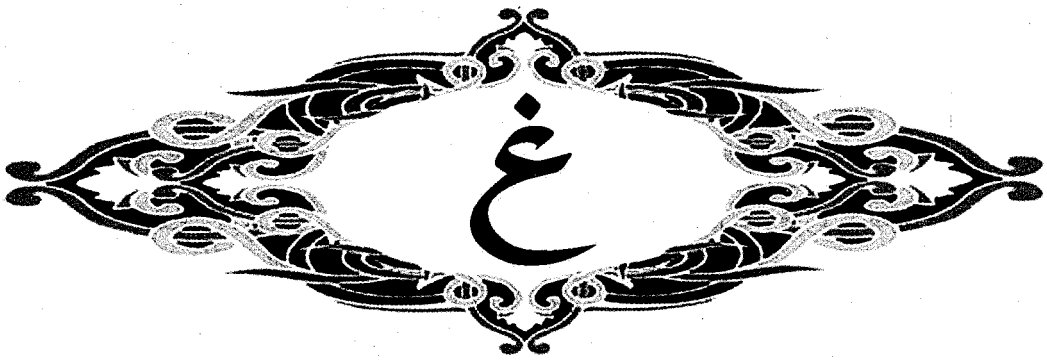

غ ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ ئون بەشىنچى ھەرپى .

غاپ تەق. بىرەر نەرسىنى ئالدىراپ ھەممىنى بىراقلا ئاغزىغا سېلىش ھالىتى؛ كاپ: غاپ ئەتمەك.

غاپشىماق پ. دىيال. ھاۋشىماق.

غاپ- غۇپ «غاپ» قىلغان ۋە شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

غاپىل سۈپ [ئە] ① بىرەر ئىشقا، ھادىسىگە، مەسىلىگە قارىتا بېغەملىك، سۈسلۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان؛ غەپلەتتە قالغان، غەپلەت باسقان: غاپىل بولماق. * چۈشسە گەر ئاسمان گۇمۇرۈلۈپ، غەم يېمەس غاپىل كىشى، ھەمنەپەس بولغاي كۆرەشتە، ئەل بىلەن ئاقىل كىشى. ② بىخەۋەر، خەۋەرسىز: ئۇزاق مۇددەت بېكىنمە، غاپىل ھالەتتە ياشىغان بۇ خەلقتە تېلېۋىزور شۇبھىسىزكى، بىر ئاجايىپ ياخشى ئاقارتىش ۋاستىسى بولدى.

غاپىللىق ئى. غاپىل ھالەت، سۈسلۇق، خەۋەرسىزلىك: غاپىللىق ئىچىدە قايمۇقۇپ يۇرگىنىمدە، مەشئەل بولۇپ ماڭا توغرا يولنى كۆرسەتكەن ئاشۇ قەيسەر - ياخشى ئادەمنى چەكسىز سېغىنىش بىلەن يادلايمەن.

غاجاتماق «غاجىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: باللار قويلىرىغا كۆچەتلەرنى غاجىتىۋېتىپتۇ.

غاجاشماق «غاجىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: سەككىز - ئون بالا قوللىرىدىكى توك سويمىلىرىنى غاجىشىپ، بەخۇدۇك ئويناشماقتا ئىدى.

غاجالماق «غاجىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ دەرەخنىڭ قوۋزىقى غاجىلىپ يالىڭاچلىنىپلا قالغانىدى.

غاجىغۇچى سۈپ. مەلۇم نەرسىلەرنى چىشى بىلەن غاجايدىغان، ئۇپرىتىدىغان، نابۇت قىلىدىغان: غاجىغۇچى ھايۋانلار.

غاجىغۇچىلار ئى <زوئول> سۈت ئەمگۈچى ھايۋانلارنىڭ بىر خىلى. كۆرەك چىشىنىڭ يىلتىزى يوق بولسىمۇ، ئۆمۇر بويى ئۆسۈپ تۇرىدۇ. قوزۇق چىشى بولمايدۇ، كۆپىيىش ئىقتىدارى يۇقىرى، ئۆسۈملۈكلەر بىلەن ئارىلاش ئوزۇقلىنىدۇ. مەسىلەن، چاشقان قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

غاجىلاتماق «غاجىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غاجىلاشماق «غاجىلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غاجىلانماق «غاجىلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

غاجىلىماق پ. غاجىماق: ئالىم قۇرۇق نانىنى غاجىلىغىنىچە كەتمەننى مۇرىسىگە ئېلىپ ئېتىزغا يۇرۇپ كەتتى.

غاجىماق پ ① قاتتىق نەرسىلەرنى چىشى بىلەن قىرماق، ئۇپراتماق، ئۇۋاتماق، ئاجراتماق: كونا ئوستىخاننى ئىت غاجىماس (ماقال). ② كۆچمە. ئارقىسىدىن تىللىماق، غەيۋەت قىلماق، كەينىدىن گەپ تاپماق: مېنىڭچە، غولامنى غاجاۋەرگەندىن پايدا چىقمايدۇ، ئۇنىڭدىن كۆرە، ئۇنىڭ سۈتىنى باشقا قاچىغا ئېلىپ قويۇپ، باشقىلارنىڭ سۈتىنى بېرىۋەرسەك.

غاچ تەق. كونا ئىشىك، كۆتەك ھارۋا قاتارلىقلارنى ھەرىكەتلەندۈرگەندە چىقىدىغان ئاۋاز: ھۆسەينەمنىڭ گېپىنى تۈگەتكۈسى، ھۆجرىنىڭ ئىشىكى «غاچ» قىلىپ ئېچىلىپ، ئۆيگە بىر توڭگىچى كىرىپ كەلدى.

غاچچىدە رەۋ ① «غاچ» قىلغان ھالدا «غاچ» قىلغان ئاۋاز چىقىرىپ: شۇنداق دەسسۈدىدى، غاچچىدە ئېزىلدى. ② ناھايىتى تېز، بىردىنلا: شۇ ئاندا بىر يىگىت ئوق قولىنىڭ بىگىز بارمىقىنى غاچچىدە چىشلەپ ئۈزۈۋالدى - دە، ئوت يالقۇنى يورۇتقان تورمە تېمىغا قان بىلەن خەت يېزىشقا باشلىدى. ③ پوتۇنلەي، تەلتۆكۈس: ھاۋا ناھايىتى سوغۇق بىرچاغ ئىدى، دەريا بويىغا بارسام دەريا غاچچىدە توڭلاپ كېتىپتۇ.

غاچ- غاچ «غاچ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇ ماڭغان چاغدا يېڭى كىيگەن شىبلىتىدىن «غاچ - غاچ» قىلىپ ئاۋاز چىقاتتى.

غاچ- غۇچ ① «غاچ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئۇنىڭ مايلانغان ئۆتۈكىنىڭ «غاچ - غۇچ» ى ئاڭلاندى. ② كۆچمە. بىردەمدىلا، ناھايىتى تېز: بىردەم ئولتۇرسىلا، «غاچ - غۇچ» تاماق قىلاي.

غاچىر تەق. قار ئوستىدە ماڭغاندا ياكى چەم ئىچىگە قىل قويۇپ تىكىلگەن ئاياغ كىيىمنى كىيىپ ماڭغاندا چىقىدىغان ئاۋاز.

غاچىر- غۇچۇر «غاچىر» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: ئاباباكرى ۋە رەيھانەمنىڭ ئاياغ ئاستىدىن چىقىۋاتقان «غاچىر - غۇچۇر» ئاۋازلار ياڭراق مۇزىكىدەك جارانلايتتى.

غاچىرلاتماق «غاچىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غاچىرلاشماق «غاچىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غاچىرلىماق پ. «غاچىر» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غاچىر» قىلماق.

غاچىلداتماق «غاچىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سادىق ئۇششاق تاش - شېغىللارنى غاچىلدىتىپ دەسسەپ، بىر خىل قەدەم تاشلاپ كەلمەكتە.

غاچىلداشماق «غاچىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غاچىلدىتىشماق «غاچىلداتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غاچلدىماق پ. «غاچ ـ غاچ» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غاچ ـ غاچ» قىلماق: ئاينىڭ يۈزىنى قوغۇشۇن رەڭ تۈتەك قاپلىغان بولۇپ، ئايالغ ئاستىدا غاچلداپ تۇرغان ئاپئاق قاردىن باشقا ھېچنېمىنى پەرق قىلىپ بولمايتتى.

غادايتماق «غادايماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مەن كىلىگەچكە ئۆيۈڭگە، ئېچىنىغاچقا كۇنۇڭگە، تېجەپ تۇتۇپ ئۆيۈڭنى، غادايتتىممۇ بوينۇڭنى!

غادايماق پ ① قەددىنى رۇسلاپ، بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، گەۋدىسىنى ئارقىغا تاشلاپ تۇرماق: ـــ ئانچە غادىيۇالماي ئەر ـ كىنىرەك ئولتۇرمامسەن، ـــ دېدى ئۇ بالىسىغا. ② ئۆزىنى چوڭ تۇتۇ ـ ماق، سالاپەتلىك كۆرسەتمەك: كونىلاردا «ئېگىلگەنگە ئېگىل بېشىڭ يەرگە تەگكۈچە، غادايغانغا غاداي بېشىڭ كۆككە يەتكۈچە» دېگەن گەپ بار.

غادىر ـ سۇكۇر دىيال. ئاختۇرۇش.

غادىيىشماق «غادايماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار شەھەردىن چىقىپ خېلى كۇنلەرگىچە كىشىلەرگە ئانچە ئارىلاشماي، ئوشۇق ـ تۇشۇك گەپمۇ قىلماي غادىيىشىپ يۇردى.

غار I تەق. ئېغىز چايقىغان، موتور ئوت ئالغان چاغدا چىققان ئاۋاز: موتوسىكلىت «غار» قىلىپ يۇرۇپ كەتتى.

غار II ئى <جۇغ> تاغلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا تەبىئىي شەكىللەنگەن چوڭ ھەجمدىكى بوشلۇق، ئۆڭكۇر: پادىشاھمۇ ئاتتىن چۈشۈپ، كېيىكنىڭ ئارقىسىدىن غارغا كىرىپتۇ.

غاراس تەق. ياغاچ ۋە شۇ قاتارلىق چۇرۇك نەرسىلەر سۇنۇ ـ دۇرۇلغاندا چىققان ئاۋاز: ئۇ ئىككىنچى پۇتىنىمۇ غول شاختىن ئېلىشىغا، دەسسەپ تۇرغان شاخ «غاراس» قىلىپ قالدى.

غاراسسىدە رەۋ. «غاراس» قىلغان ھالدا، «غاراس» قىلىپ: ئۇ دەسسەپ تۇرغان شاخ غاراسسىدە سۇنۇپ كەتتى ـ دە، مولاق ئېتىپ يەرگە چۈشتى.

غاراس ـ غۇرۇس «غاراس» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: بىر دىنلا ئۇينىڭ لىمى «غاراس ـ غۇرۇس» قىلىپ سۇنۇپ كەتتى.

غاراسلاتماق «غاراسلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭ، دەريادا مۇزلار غاراسلاپ سۇنغاندەك بولدى.

غاراسلىماق پ. «غاراس» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غاراس» قىلماق: دەسلەپ ئۆگىزە غاراسلىدى، كېيىن بىراۋنىڭ ئىلدام ماڭغىنى ئاڭلاندى.

غارائ ـ غۇرۇك سۆزلىگەندە چىقىدىغان بىر خىل غەيرىي نورمال، سەل بۇزۇلغان ئاۋاز: ـــ ئازنىكان، ـــ دەپ گەپ باشلىدى پاسار قولاشمىغان غارائ ـ غۇرۇك ئاۋازى بىلەن.

غارائلاشماق پ. «غارائ ـ غۇرۇك» چىقىدىغان ئاۋازغا ئۆزگەرمەك: ئۇنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى غارائلىشىپ بېرىۋاتاتتى.

غارائلىماق پ. «غارائ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غارائ» قىلماق: سەمەت ئالدىرىماي سۆزلىگىنى بىلەن ئۇنى غارائلاپ چىقاتتى.

غارال ئى. دىيال. قوتانىنىڭ شادلىق ياغاچ ئىشكى، قاشا.

غارالسىز سۇپ. غارىلى يوق، قاشاسىز: مەمتىلى ئىبراھىم ھېكمەتنى باشلاپ ئىشكسىز، غارالسىز بىر ھويلىغا كىردى.

غارام ئى ① تېپىش ئۇچۇن خامانغا يىغىلغان بۇغداي ئۆڭ ـ چىسى: غارام چىقارماق. * ئېتىز ـ خامانلىرىڭ باقسام، يۇرەك ئويناي ـ دۇ شادلىقتىن، بۇلۇت سۆيگەن غاراملار مول ـ بايا‌شاتلىق ئاتا ئەيلەر. ② توپ، غۇزۇمەك: كەپتەرلەر، تۇرۇلغا ـ پاختەكلەر، قۇشقاچلار، قارلىغاچلار... كوۋۇكلەردىن، غارام دەرەخلىكتىن، ئۇۋلاردىن ئايرىلىپ، ژىچىرلاشقان پېتى خىل ـ خىلى، توپ ـ توپى بىلەن كۆككە ئۆرلەيتتى ـ دە، نەگىدۇر پەرۋاز قىلىشاتتى.

غارايبات ئى [ئە] ئاجايىپ ۋە غارايىپ نەرسىلەر، ئاجايىبات: ئۇنىڭ ھەرىمى ئەترابىغا ئادەم ئايىغى تەگمىگەن، غارايباتلىرىغا ھېچكىمنىڭ قولى تەگمىگەنىدى.

غارايىپ سۇپ [ئە] كىشىنى ئەجەبلەندۇرىدىغان، كىشىنىڭ دىققىتە ـ ئېتىبارىنى قوزغايدىغان، غەلىتە، ئاجايىپ، غەيرىي، باشقىچە: ـــ سىلىنىڭ ئېيتقانلىرى كونا زامانىنىڭ ئاجايىپ بىر ھېكايىسى بولسا، ئەمدى مېنىڭ ئېيتىدىغىنىم يېڭى زامانىنىڭ غارايىپ بىر ھېكايىسى، ـــ دېدى شوپۇر.

غارت تەق. ھەرە تارتقاندا ياكى بىرنەرسىنى بىرنەرسىگە سۇركىگەندە چىققان ئاۋاز: غارت قىلماق. * ئۇلار ئۆزى چېلىۋاتقان پەدىنىڭ، ئېيتىۋاتقان ناخشىنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەمدىكىن تاڭ، بىرى «غىت» قىلسا، بىرى «غارت» قىلىپ، تىڭشىغۇچىنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرىدىكەن.

غارتتىدە رەۋ. «غارت» قىلغان ھالدا، «غارت» قىلىپ: ئىشىك غارتتىدە ئېچىلىپ، ئالىم كىرىپ كەلدى.

غارت ـ غارت «غارت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ھويلىدىن «غارت ـ غارت» قىلغان ھەرە ئاۋازى ئاڭلاندى.

غارت ـ غۇرت «غارت» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: باغدىن غارت ـ غۇرت ھەرە ئاۋازى، تاڭ ـ تۇڭ پالتا ئاۋازى كېلىشكە باشلىدى.

غارتلداتماق «غارتلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غارتلدىماق پ. «غارت ـ غارت» قىلغان ئاۋازنى چىقارماق، «غارت ـ غارت» قىلماق: ماشىنا موتورى بىر ـ ئىككى غارتلداپ ئاخىر ئۆچۇپ قالدى.

غاررىدە رەۋ. «غار» قىلغان ھالدا، «غار» قىلىپ: ئايروپىلان غاررىدە ئۇچۇپ ئۆتۇپ، كۆزدىن غايىب بولدى.

غارس تەق. شاخ ـ شۇمبا، قۇرۇق ياغاچ قاتارلىق نەرسىلەر سۇنغاندا چىقىدىغان ئاۋاز: غارس قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، ئۇ ئېسىلىپ تۇرغان ئىنچىكە شاخ سۇنۇپ كەتتى.

غارسسىدە رەۋ. «غارس» قىلغان ھالدا، «غارس» قىلىپ: ئۇ ئاچچىقىدا قولىدىكى قەلەمنى غارسسىدە سۇندۇرۇۋەتتى.

غارس ـ غۇرس «غارس» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: شاخلار سۇنۇپ غارس ـ غۇرس، ئوتتا كۆيدى پارس ـ پۇرس.

غارسلداتماق «غارسلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۆگزىنىڭ ئۇستىنى غارسلدىتىپ ئۇ ياقتىن ـ بۇ ياقتا ماڭدىغان ئاۋاز بىر كېچىسى توختاپ قالدى.

غارسلدىماق پ. «غارس ـ غارس» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غارس ـ غارس» قىلماق: سۇنغان دەرەخنىڭ غارسلدىغان ئاۋازى كېچە جىمجىتلىقىدا يىراقلارغا ئاڭلىناتتى.

غارشتامال ئى. دىيال. شەپەرەڭ.

غار ـ غار I <بوت> كامفارا ئائىلىسىدىكى دائىم يېشىل تۇرىدىغان دەرەخ. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ، يوپۇرمىقىنى پۇراقلىق ماتېرىيال ئورنىدا ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

غار ـ غار II «غار I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇ ئېغىزىنى

غار ـ غار قىلىپ چايقىماقتا.

غارغالتا ئى. دىيال. قولۇاق ياكى كېمە توختىتىدىغان ئورۇن؛ پورت.

غار ـ غۇر «غار» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: تالادا ئىتلارنىڭ غار ـ غۇر قىلىپ تالاشقان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى.

غارقىراتماق «غارقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بىزنىڭ ساقچى قوشۇنىمىز موتوسىكلىتلارنى غارقىرىتىپ ھەيۋەت بىلەن ئىلگىرىلىمەكتە.

غارقىراشماق «غارقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

غارقىرىماق پ. «غار ـ غار» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غار ـ غار» قىلماق: ئەتراپىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ غارقىراپ كەلگەن ئايرو - پىلان بېشىمىزدىلا ئەگىپ ئۆتۈپ، ئايرودۇرومغا ئاستا قوندى.

غارىقۇن ئى [پ <گىرىك] <بوت> دەرەخ مەرىزىنىڭ بىر تۈرى، يەنى پارازىت ياشايدىغان بىر خىل زەمبۇرۇغ. كۆپىنچە يوپۇرماق تاشلايدىغان قارىغاي غولىدا بولىدۇ، سىرتى قاتتىق ۋە سىلىق، رەڭگى ئاقۇچ كۇل رەڭ ياكى سۇس سارغۇچ قوڭۇر، شەكلى تاقىسىمان كېلىدۇ. تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ئۆپكىنى ئىسسىتىپ بەلغەمنى بوشىتىش، يەلنى ھەيدەش، ئىششىقنى يانىدۇرۇش، سۈيدۈكنى راۋان قىلىش ۋە يىلاننىڭ زەھىرىنى قايتۇرۇش خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە.

غارىلداتماق «غارىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەزىزىخان تىكىش ماشىنىسىنى بىرەر ئۇزاق، بىرەر ئۆزۈك ـ ئۇزۈك غارىلدىتىپ ئىش قىلدۇراتاتتى.

غارىلداشماق «غارىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: كېچىچە ئىتلار غارىلدىشىپ، مۇشۇكلەر مىياڭلىشىپ چىقتى.

غارىلدىماق پ. «غار ـ غار» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غار ـ غار» قىلماق: يېزا يوللىرىدا ئاپتوموبىل، تىراكتورلار غارىلداپ، توختىماي ئۆتۈپ تۇرىدۇ.

غاز ئى <زوئول> بىرخىل قۇش. پەي ـ تۇكلىرى ئاق ياكى كۇل رەڭ، پېشانىسىدە توق سېرىق ياكى قارا قوڭۇر رەڭدە گۆشلۈك ئۆسىمىسى بار، ئەركەكلىرىنىڭ بۇ خىل ئۆسىمىسى چوڭراق، بوينى ئۇزۇن، تۇمشۇقى ياپىلاق ۋە كەڭ. پۇتىدا پەنجىسى بولىدۇ، سۇ ئۇزەلەيدۇ. ئاشلىق دانلىرى، كۆكتات ۋە راك قاتارلىقلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

غازات ئى [ئە] <دىن> دىن يولىدا قىلىنغان ئۇرۇش، جەڭ: غازات قىلماق.

غازاك ئى [پ] ئۆسۈملۈكلەرنىڭ كۈز پەسلىدە سارغىيىپ بەرگىدىن ئاجراپ چۈشكەن يوپۇرمىقى.

غازاڭلىق ئى. غازاڭ بار، غازاڭ كۆپ چۈشكەن يەر: راۋابىكنى كۆ - رەش مۇقامىغا سازلىمىساڭ، كونا مۇقامىڭ دوستۇم قۇلاققا خۇشياقماس. باغ ياساپ گۈللەر تېرىپ ياشناتمىساڭ، غازاڭلىققا بۇلبۇللار قانات قاقماس.

غازتاپان ئى [غاز + تاپان] <بوت> ئازغان ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. پۇتۇن تېنى قىسقا تۈكچىلەر بىلەن قاپلانغان، يىلتىزى تىك ۋە ياغاچلاشقان. غو - لى كۆپ شاخلايدۇ، تۇۋىدىن ئۆسكەن يوپۇرمىقى ئالمانسىمان يېرىلىدۇ. غولىدىن ئۆسكەن يوپۇرماقلىرى ئازراق بولۇپ، ئارقا تەرىپىدە تۈتىلىرى بولىدۇ. گۈلى سېرىق. پۇتۇن ئۆ - سۈملۈك تېنى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ئىسسىقنى يانىدۇرۇپ زە - ھەرنى قايتۇرۇش، قاننى توختىتىش رولىغا ئىگە.

غازتاپان ئېرەن <بوت> زەرەڭ ئائىلىسىدىكى يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخ. ياغىچىدىن ئۆي جابدۇقلىرى ياسىلىدۇ.

غازقانات ئى [غاز + قانات] <بوت> غازقانات ئوت.

غازقاناتئوت <بوت> چۇقا ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. ئادەتتە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىنىدۇ.

غازئوت ئى [غاز + ئوت] <بوت> ئەتىرگۈل ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى پەيسىمان مۇرەككەپ يوپۇرماق، گۈلى كىچىك ۋە سېرىق. غولى ۋە يو - پۇرمىقى دورا قىلىنىدۇ، قاننى توختىتىش رولىغا ئىگە.

غازى [ئە] ① سۆپ <دىن> غازاتقا، مۇقەددەس ئۇرۇشقا قاتناشقۇچى، ئۆز ئەقىدىسى، ئېتىقادى يولىدا جەڭ قىلغۇچى: ـــ غازاتتا ئۆلگەنلەر شېھىت، تىرىك قالغانلار غازى بولىدۇ. نازىمجاد - لىك غازى بولماقلىقى دۇنيالىرىنىڭ بەرىكىتى، ـــ دېدى ئۇ. ② ئەر - لەرنىڭ ئىسمى.

غازىيانە [ئە + پ] رەۋ. غازىيلارغا ئوخشاش، غازىيلارچە: تە - رىش، يۈكسەل، يولۇڭ پارلاق ھېلىمھەم غازىيانە بول، بېشىڭنى سىلىغاي ھەردەم، زامانەم شەپقىتى ئاقسۇ.

غازىيەمەس ئى [غاز + يەمەس] <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈك - لەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى ئىنچىكە ۋە ئاجىز، يوپۇرماقلىرى كىچىك ۋە تەتۈر تۇ - خۇمسىمان بولۇپ، نۆۋەتلىشىپ ئۆسىدۇ ۋە شارسىمان بو - لۇپ، باشسىمان گۈل رېتىدە كېلىدۇ، كۆزدە ئېچىلىدۇ. پۇتۇن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ، دېمىقى پۇتۇش، بۇرنىدىن سۇ ئېقىش، كۆزى چاپاقلىشىش قاتارلىقلارنى داۋالاشتا شىپالىق رولى بار.

غاژ تەق. رادىيو، ئۇنىڭلىغۇ قاتارلىقلاردا كاشىلا كۆرۈلگەندە چىققان ئاۋاز ياكى نەپەس يولى ياللۇغى بىلەن ئاغرىغانلارنىڭ نەپەس ئالغاندا چىقىدىغان ئاۋازنىغا ئوخشاش ئاۋازلار: رادىيو غاژ، غاژلا قىلىدۇ، نېمە بولغاندۇ؟

غاژ ـ غاژ «غاژ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غاژ ـ غۇژ ① «غاژ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: بالام ئاكاڭنى چاقىرە، رادىيو غاژ ـ غۇژلا قىلىدۇ، ئېنىقراق بىر نەرسە ئائىلىغىلى بولمايۋاتىدۇ، قاراپ باقسۇن. ② كۆچمە. چاپ ـ چاپ، تازا قىزغان (بازار ھەققىدە): كۆلۇب ئالدى بىردەمدىلا غاژ ـ غۇژ بازارغا تولدى. ③ ئۇنلۇك توۋلاپ جېدەللىشىش: نېمە بۇ، ئىككى كۇندە بىر غاژ ـ غۇژ، ئادەمنى بىزار قىلدىغۇ بۇلار.

غاژ ـ غۇژلاشماق ئۆرۈشۈپ قالماق، تىللىشىپ قالماق، ۋارقىرىشىپ قالماق: ئۇ بىر قېتىم بىز بىلەن غاژ ـ غۇژلىشىپ قالغا - نىدى.

غاژلداتماق «غاژلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غاژلداشماق ① «غاژلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجە - سى. ② كۆچمە. جېدەللىشىپ ئۆرۈشۈپ قالماق: ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسى ئاسانلا غاژلدىشىپ قالاتتى. شۇ كۈنى يەنە غاژلداشقاندا، ئا - كىسى ئاچچىقىغا پايلىماي ئۇكىسىنى بىر تەستەك سالدى.

غاژلدىماق پ. «غاژ ـ غۇژ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غاژ ـ

غۇژ» قىلماق.

غاس تەق. قىش كۈنلىرى يول ماڭغاندا ئاياغ ئاستىدىن چىقىدىغان ئاۋاز.

غاسسىدە رەۋ. «غاس» قىلغان ھالدا، «غاس» قىلىپ.

غاس- غاس «غاس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غاس- غۇس «غاس» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار.

غاسلىدىماق پ. «غاس» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غاس» قىلماق.

غاش I سۈپ. چەكسىز كەتكەن، كۆز يەتكۈسىز، ساپلا: غاش چۆل.

غاش II سۈپ. سەۋزە، تۈرۈپ، چامغۇر قاتارلىقلارنىڭ پىشىپ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن ھالىتى؛ قېرى، قاتتىق.

غاغىرا ئى. سۆزۈلگەن مەشۇتلەرنى ماشىپىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىدىغان كىچىك غالتەك.

غاق تەق. غاز، ئۆردەك قاتارلىقلار سايرىغاندا چىققان ئاۋاز: ئەتىياز كۈنلىرى غاز - ئۆردەكلەر غاق، غاق قىلىشىپ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇچۇشىدۇ.

غاق- غاق «غاق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۆردەكلەر «غاق - غاق» قىلىشىپ، كۆلدە ئۇزۇپ يۈرۈشەتتى.

غاق- غۇق «غاق» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار: كۆلدىكى ئۆردەكلەر بىرنەرسىدىن ئۈركۈگەندەك غاق - غۇق قىلىشىپ ئۇچۇپ كەتتى.

غاقلىداتماق «غاقلىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غاقلىداشماق «غاقلىدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆلۈك دەرىجىسى: ئەدھەم بىر كۈنى ئۆز ماكانىدا تائەت - ئىبادەت قىلىپ ئولتۇراتتى. ھاۋادا بىرمۇنچە غازلار غاقىلدىشىپ ئۇچۇپ كەلدى.

غاقلىدىماق پ. «غاق - غاق» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غاق - غاق» قىلماق: ئۇلارنىڭ كۆزى ئەمدىلا ئۇيقۇغا كېتىۋىدى، ھويلىدا غاز غاقىلداپ كەتتى.

غاڭزا ئى. تاماكا چېكىشتە ئىشلىتىدىغان ئەسۋاب. كۆپىنچە مىس، قاتتىق ياغاچ ياكى چاقچۇق قاتارلىقلاردىن ياسىلىدۇ. باش قىسمىغا تاماكا قاچىلىنىپ، يەنە بىر ئۇچىدىن شورىلىدۇ.

غاڭزىلىق سۈپ. غاڭزىسى بار، غاڭزا ئېسىۋالغان.

غاڭشىماق پ. «غاڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غاڭ» قىلماق: كۆچۈكنىڭ پۇتىغا ئوتنى تەگكۈزسەك، ئۇ ئۆگەنمەي تۇرۇپمۇ پۇتىنى تارتىۋېلىپ غاڭشىپ قاچىدۇ.

غال تەق. تىترىگەندە ئادەمنىڭ سەزگۈسىدە پەيدا بولىدىغان بىرخىل ھالەت.

غالتەك [پ] ① ئى. يىپ، سىم، لېنتا قاتارلىق نەرسىلەرنى ئوراش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان، ئىككى تەرىپى كەڭ، ئوتتۇرىسى تار، ئىچى نوركەش چاقسىمان بۇيۇم: يىپ غالتىكى. فوتو سۈرەت لېنتىسىنىڭ غالتىكى. ② مىق. ساناق سانلاردىن كېيىن كېلىپ يىپ، سىم قاتارلىقلارنىڭ ئورىلىش مىقدارىنى بىلدۈرىدۇ: بىر غالتەك يىپ. ئۈچ غالتەك سىم. ③ ئى. ھارۋا ياكى بىرەر مېخانىزمنىڭ يۈرۈشى، ھەربىر مىدىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئوققا ئورنىتىلىدىغان ۋە ئايلىنىدىغان يۇمىلاق قىسمى، چاقى: غالتەك ئورنىتىلغان ھارۋا. ④ ئى <قىز> چۆرىدىسىدە ئېرىنچىسى بولغان چاقلارنى مېتال ياكى ياغاچتىن قۇيۇلغان جاھازغا ئورنىتىش ئارقىلىق ياسالغان ھەمدە ئارقان، تاسما ياكى زەنجىر يارىدىمىدە ئېغىر نەرسىلەرنى كۆتۈرۈش ۋە سىلجىتىش رولىنى ئويناىدىغان بىر خىل ئاددىي مېخانىزم. ⑤ ئى. ئېلېكتىر تېخنىكىسى ۋە رادىيو تېخنىكىلىرىدا مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان سىم ئورامى؛ كاتۇشكا: ئوراملىق غالتەك. ⑥ ئى. بىر ياكى تۆت چاق بېكىتىلىدىغان ھەمدە قول بىلەن ئىتتىرىپ نەرسىلەرنى توشۇيدىغان كىچىك ياغاچ ھارۋا: «چېقىل ساي» ئىچىدە بولسا ھەقىقىي نەچچە يۈزلىگەن ئەر - ئايال ئەزالار غالتەك، ئەپكەش، زەمبىللەر بىلەن بەس - بەستە توپا توشۇپ دامبىنى ئېگىزلىتىۋاتاتتى. ⑦ ئى. سېتىقچىلارنىڭ ساندۇقلۇق ۋە تۆت چاقلىق ياغاچ ھارۋىسى: دەسمى غالتەككە چىقماق.

غالتەكچى ئى. غالتەك ھارۋىغا ھەر خىل نەرسىلەرنى سېتىلىپ سۆرەپ يۈرۈپ ساتىدىغان كىشى، تىجارەتچى: قەلەمەنلىك ناچارلىقىدىن غالتەكچىلەرنىڭ تىلىغا ئوخشاش قوپال تىل بىلەن يازغانلىقىمنى ئويلاپ، بۇ ئەسىرىمنى ئۇلۇغ نام بىلەن ئاتاشقا پېتىنالمىدىم.

غالتەكلىك سۈپ. غالتىكى بار، غالتەك ئورنىتىلغان: غالتەكلىك يەشىك ئۈستىدىكى «زەمبىرەك» ئىستوۋۇلى كۆمۈشتەك پارقىراپ تۇراتتى.

غالجاق ئى. دىيال. چىشى كېيىك.

غالجىر ① ئى <تېب> ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل. بۇنى بىر خىل ۋىرۇس كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. كۆپىنچە ئىت، مۈشۈك قاتارلىق ئۆي ھايۋانلىرىدا ياكى بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغان ئىت، مۈشۈكلەر چىشلىۋالغان ئادەملەردە بولىدۇ. ئادەملەرگە شۇ ھايۋانلار چىشلىگەندىن كېيىن يۇقىدۇ. ② سۈپ. شۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغان: غالجىر ئىت چىشىدىن زەھەر تامىدۇ. ③ سۈپ. كۆچمە. ئەسەبىيلەشكەن، ۋەھشىي، ياۋۇز، قەبىھ: ئايالمىنىڭ خەۋەر تېپىشچە، مەن يىقىلغاندىن كېيىن ئۆلمەك ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك، ھېلىقى غالجىر چېرىك بىرنەچچىنى تېپىپتۇ. يەنە ئوتۇن بىلەن ئۇرۇپتۇ.

غالجىرانە رەۋ. غالجىرلىق بىلەن، غالجىرلارچە، ۋەھشىيلەرچە: ئۇلۇغ ئىنقىلابچىلار ھايات چاغدا، ئەزگۈچى سىنىپلار ئۇلارغا ھامان ئۇزۇلۈكسىز زىيانكەشلىك قىلىپ، ئۇلارنىڭ تەلىماتلىرىغا ئەڭ ئەشەددىي دۈشمەنلىك، ئەڭ غالجىرانە ئۆچمەنلىك، ئەڭ ئۇچىغا چىققان ئىغۇا ۋە تۆھمەتلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشتى.

غالجىرلارچە رەۋ. غالجىرلىق بىلەن، ۋەھشىيلەرچە، غالجىرانە: شۇ ئاربدا ئەمەت سۈپىغا غالجىرلارچە ئېتىلىپ چىقىپ ئەلىگە كەلمەتەك ئۇرماقچى بولغاندى، بىرى ئۇنىڭ كالتىكىنى ئۇرۇپ چۈشۈردى.

غالجىرلاشتۇرماق «غالجىرلاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇنەرسىنى ئىت يېسە، ئىتنىمۇ غالجىرلاشتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن.

غالجىرلاشماق پ. غالجىرغا ئوخشاش ھالەتكە كەلمەك، ۋەھشىيلەشمەك: دۈشمەنلەر غالجىرلىشىپ، قاماش چارىسىگە باش ئۇرۇۋاتقان چاغدا، ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزالىرىغا تېخىمۇ زور ئىراده بىلەن ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى.

غالجىرلىق ئى. ئەسەبىيلەشكەن ھالەت، ۋەھشىيلىك، يامان ۋۇزلۇق، قەبىھلىك: بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ پادىشاھنىڭ غالجىرلىقى تۇتۇپتۇ، قىلىچ بىلەن دىلئارامنى چېپىپتۇ.

غالچا ئى. باشقىلارغا (بايلار ياكى ئەمەلدارلارغا) خىزمەت قىلىدىغان كىشى؛ مالاي، چاكار؛ يالاقچى: ھۇ پوقى يوغان نان قەپچى! مەن سېنىڭ بىركۈنى سۈيدۈكۈڭنى، بىركۈنى پوقۇڭنى تازىلايدىغان

غالچىمىدىم !؟

غالچەك ئى <بوت> غالچەك ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. غولى تىك، كۆپ شاخلىنىدۇ. يوپۇرمىقى تۆمۈنە شەكىلىدە بولۇپ ئۇدۇل ئۆسىدۇ، سېپى يوق دېيەرلىك. گۈلى قىزغۇچ سۆسۈن، توپلىشىپ باشاقسىمان گۈل رېتىنى هاسىل قىلىدۇ. غوزا مېۋىسى سوقىچاقراق، ئۇرۇقى كۆپ ۋە بەك ئۇششاق بولىدۇ. پۈتۈن ئۆسۈملۈك تېنى دورا قىلىنىدۇ. تەمى سەل ئاچچىق، تەبىئىتى مۆتىدىل، زەھەرسىز، ئېچ سۇرۇشنى توختىتىش رولىغا ئىگە.

غالچىلىق ئى. غالچىلارغا خاس ئادەت، قىلىق ۋە شۇنداق هالەت: مەن ـ زە، هەرقايسىڭنىڭ غالچىلىقىنى قىلىدىكەنمەن ـ دە!

غالداڭ تەق. ئىككى يېنىغا ئىرغاڭلاپ، دەلدەڭشىش هالىتى: غالداڭ قىلىپ يېقىلماق. غالداڭ، غالداڭ قىلىپ ماڭماق.

غالداڭشتماق «غالداڭشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غالداڭششماق «غالداڭشىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

غالداڭشماق پ. غالداڭلىماق.

غالداڭ ـ غالداڭ «غالداڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئەمدىلا ئايىغى چىققان ۋارىسجان غالداڭ ـ غالداڭ قىلىپ مېڭىپ كەتتى.

غالداڭ ـ غۇلدۇڭ «غالداڭ» قىلغان ۋە ياكى شۇنىڭغا ئوخشايدىغان هالەتلەر: غالداڭ ـ غۇلدۇڭ ماڭماق. غالداڭ ـ غۇلدۇڭ قىلماي تىك تۇرماق.

غالداڭلاتماق «غالداڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غالداڭلاشماق «غالداڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

غالداڭلىماق پ. «غالداڭ ـ غۇلدۇڭ» قىلماق، غالداڭشىماق، سەنتۇرۇلمەك، ئىرغاڭلىماق: ئەلقەم ئىشكىنى بىرلا تېپىپ ئېچىپ، غالداڭلاپ ئۆيگە كىردى.

غالدىر تەق. غالتەك ياكى رېزىنكە چاقلىق هارۋا قاتارلىقلار چاقنىڭ قاتتىق نەرسىلەرگە ئۇرۇلۇپ سىلكىنىشىدىن پەيدا بولغان ئاۋاز.

غالدىراڭ سۈپ. ئېگىز ئۆسۈپ قۇرۇپ قالغان، بورا توقۇيدىغان قومۇش.

غالدىر ـ غالدىر «غالدىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غالدىر ـ غۇلدۇر «غالدىر» قىلغان ۋە ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ئاۋازلار.

غال ـ غال ① غەزەپلىنىشتىن، قورقۇشتىن، سوغۇق زەربىسى قاتارلىقلاردىن كېلىپ چىققان تىترەش هالىتى: قاتتىل بولسا، ئۆزىنىڭ ئېتىنمۇ ئېيتماي، غال ـ غال تىترەپ تۇراتتى. ② كۆچمە. بوش، قۇرۇق: تېشى پال ـ پال، ئىچى غال ـ غال (ماقال).

غالغۇي سۈپ. دىيال. تەرسا، سەپرا، ئەڭگىز، كاج.

غالۋارماق پ. دىيال ① پايپېتەك بولماق، ئالدىراپ ـ تېنەپ يۇرمەك. ② تېرىكمەك، چېچىلماق: بۇنى ئاڭلاپ چېچىلغان جاماللىدىن: ـــ ئۆيلىنىش هەركىمنىڭ ئىختىيارىدىكى ئىش، مەن يېتىلىسە ماڭمىدىغان، قوشقا قاتسا تۇرۇپ بېرىدىغان ئۆكۈزمىدىم، ـــ دەپ غالۋاراپ كەتتى.

غالمۇس ـ غۇلمۇس دىيال. شالاپ ـ شۇلۇپ.

غالىب [ئە] ① سۈپ. ئۇرۇش، جەڭ، كۈرەش، مۇسابىقە قاتارلىقلاردا غەلىبە قازانغان، ئۇستۈن چىققان، يەڭگەن؛ يېڭىلمەس: غالىب بولماق. غالىب كەلمەك. ② ئى. غەلىبە قىلغۇچى، غەلىبە قازانغۇچى، ئۇستۈنلۈكتە تۇرغۇچى: باهار غالىب، جۇدۇن بولسا ئۆتكۈنچى. * غالىبلار گويا كى يالقۇنلۇق گۈلخان، هەر ئادەم چوغ ياكى ئالتۇن ئۇچقۇندى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غالىبانە رەۋ [ئە + پ] غالىبلارغا خاس، غالىبلىق بىلەن: شويۇر ئاۋازىنى بولۇشچە قويۇۋېتىپ غالىبانە كۈلدى.

غالىبلارچە رەۋ. غالىبلارغا خاس هالدا، غالىبانە قىياپەتتە، غالىبلىق بىلەن: ئۇ مەيداندا ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، غالىبلارچە مېڭىپ يۇرەتتى.

غالىبلىق ① ئى. غالىب كەلگەنلىك، غالىب بولغانلىق، غەلىبە: مەھەللىمىزنىڭ باللىرى چېلىش قىلسا غالىبلىقىنى ئۇ هېچكىمگە بەرمەيتتى. ② سۈپ. غالىب كېلىدىغان، يېڭىلمەس: ئۇنىڭ بىلەن ئويناشىدىغان بىكار تەلەپلەر ئۇنىڭ روهىي جەهەتتىكى غالىبلىق مىجەزىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك بىلىۋالغانىدى.

غالىبىيەت ئى [ئە] يېڭىش، ئۇستۈنلۈك، غەلىبە: دۆلىتىمىز قانۇنلىرىنىڭ خەلق دېموكراتىيە هوقۇقى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلىرىدە خەلقىمىزنىڭ غالىبىيەت مېۋىلىرى قانۇن شەكلى ئارقىلىق قەيت قىلىنغان.

غالىبىيەتلىك سۈپ. غالىبىيەت قازانغان، غالىبىيەتكە ئېرىشكەن.

غالىس سۈپ [ئە] ئۇستۇن، كۈچلۈك؛ هەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان، قاتتىق، قالتىس: كۆلدە ئادەمدىن غالىس كېلىدىغان لوخا بېلىقلار بار.

غالىلداتماق «غالىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غالىلداشماق «غالىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى: چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ باتۇر جەڭچى، يوللىغان گۆرگە ئۇنى نەيزە ئۇرۇپ. قالغىنى غالىلدىشىپ توشقان كەبى، تاشلاشقان قورالنى تەسلىم بولۇپ.

غالىلدىماق پ. «غال ـ غال» قىلىپ تەۋرەنمەك، «غال ـ غال» قىلماق: قىزنىڭ قوللىرى غالىلداپ تىترىدى. * ئۇ بۇ گەپنى پىچىرلاپ ئېيتقاندا، پۈتۈن بەدىنى غالىلدايتتى.

غانجۇغا ئى. نەرسە ـ كېرەكلەرنى تېڭىش ئۈچۈن ئېگەرنىڭ ئارقا ئىككى تەرىپىگە بېكىتىلىدىغان تاسما ياكى تاناڭ ئۇزەڭگە پۈتىنى چىڭ تىرەپ ئات ئۈستىدە مىختەك ئولتۇراتتى. ئېتىنىڭ غانجۇغىسىدا هازىرلا ئۇۋلانغان بىر تاغ تېكىسى باغلاقلىق تۇراتتى.

غانجۇغدا كۆرۈشمەك ئاخىر بىر كۈنى كۆرۈشمەك: ـــ هازىرغىچە گەپ سىلىنىڭ بولغاچ تۇرسۇن، كېيىنچە غانجۇغدا كۆرۈشۈپ قالارمىز! ـــ دېدى باراتئاخۇن.

غانجۇغلاتماق «غانجۇغلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غانجۇغلاشماق «غانجۇغلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

غانجۇغلانماق «غانجۇغلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: رۇستەم ئېگەرگە غانجۇغلانغان خورجۇن، خالتىلارنى يەشتى.

غانجۇغلىق سۈپ ① غانجۇغسىز بار، غانجۇغا بېكىتىلگەن. ② غانجۇغا قىلىشقا بولىدىغان، غانجۇغىغا لايىق.

غانجۇغلىماق پ. غانجۇغا بىلەن ئېگەرنىڭ ئارقىسىغا نەرسە ـ كېرەكلەرنى باغلىماق، تاڭماق: گۈلەم سومكىسىنى غانجۇغلىدى ـ دە، ئېتىنى قامچىلاپ توختاسىنىڭ ئۆيىگە قاراپ چاپتى.

غاۋۇر-غۇۋۇر قالايمىقان ئاۋازلار، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ: زوللانماق بولۇپ كۆپتۈرۈپ ۋارقىرىشى بىلەن غاۋۇر ـ غۇۋۇر بىر ئاز بېسىققاندەك بولدى.

غايە ئى [ئە] ① كەلگۈسى ھەققىدىكى تەسەۋۋۇر ياكى ئارزۇ، ئۇمىد، ئىستەك: ئۇلۇغۋار غايە. ② بىرەر ئىش ـ ھەرىكەتنى قىلىش توغرىسىدىكى ئوي، نىيەت، مەقسەت: ئۇنىڭ غايە ۋە بەخت قارىشىدىن كۆڭلۈم يورۇپ كەتكەندەك بولدى.

غايەت رەۋ [ئە] ھەددىدىن تاشقىرى، ناھايىتى، بەك، ئىنتايىن: بۇگۈنكى كۈندە بىزگە ئازراق تەجرىبىنىڭمۇ غايەت زور پېتەكچىلىك رولى بولۇۋاتىدۇ.

غايلىماق پ. دىيال. قېيىپ كەتمەك، چەتلىمەك.

غاينۇق ئى. دىيال. كالا بىلەن قوتازنى چېتىشتۇرۇشتىن پەيدا بولغان كالا؛ ئارغۇن.

غايىب سۈپ [ئە] كۆرۈنمەيدىغان، كۆز ئالدىدا بولمىغان، يوقلىمپ كەتكەن؛ مەۋجۇت ئەمەس: غايىب بولماق. غايىب خەزىنە. * بۇ‌ۋاي بىرنەچچە چامدام مېڭىپلا، كۆزدىن غايىب بولدى.

غايىبانە ① رەۋ. ئۆزىنى كۆرمىگەن ياكى سۆھبەتلەشمىگەن ھالدا، سىرتتىن: مۇھەببەتنىڭ سېھرىلىك كۈچى غايىبانە ھالدا ئونى ئەسىر ئەتتى. ② سۈپ. ئۆزىنى كۆرمىگەن، نامەلۇم: قىزنىڭ كۆزى يەنە ئۇيقۇغا كەتىپ، چۈشىدە پەرمانقۇلنى كۆرۈپتۇ. شۇندىن كېيىن قىز بۇ غايىبانە يىگىتكە ئاشىق بولۇپ قاپتۇ.

غايىسىز سۈپ. غايىسى يوق، غايىگە ئىگە بولمىغان: غايىسىز ئادەم. * ھەرىگە بەرمەس ھەسەل سۈنئىي چېچەك، قونسىمۇ بەرگىگە بولۇپ پايپېتەك. غايىسىز ئۆتكەن باھارنىڭدىن چوقۇم، پىشمىغان قوغۇن بولۇپ كۆزدە خەمەك.

غايىلىك سۈپ. غايىسى بار، غايىگە ئىگە: غايىلىك ئادەم. * ياشلىرىمىزنى ۋە ئۆسمۈرلىرىمىزنى تىرىشىپ غايىلىك، ئەخلاقلىق، بىلىملىك ۋە ساغلام كىشىلەرگە ئايلاندۇرۇشىمىز لازىم.

غايىۋى سۈپ [ئە] ① مۇئەييەن بىر غايە، ئىدىئولوگىيەگە ئىگە؛ مۇئەييەن بىر غايە ئىدىئولوگىيەگە ئاساسلانغان: غايىۋى شەخس. * بالىلار باشتا ئۆز ھەرىكەتلىرىنى غايىۋى شەخسلەرنىڭ ھەرىكىتىگە سېلىشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ تەربىيەلىنىشىنى كۈچەيتىدۇ. ② يوشۇرۇن: ئۇ غايىۋى كۈچىنىڭ مەدىتى بىلەن خىيالدىن قۇتۇلۇپ، يوتقانىنى تىكىشكە باشلىدى.

غايىۋىلەشتۇرمەك «غايىۋىلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غايىۋىلەشتۇرۇلمەك «غايىۋىلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: بۇ ئەقىل دۇنياسى بۇرژۇئازىيەنىڭ غايىۋىلەشتۇرۇلگەن دۇنياسىدىنلا ئىبارەت.

غايىۋىلەشمەك پ. مۇئەييەن بىر غايىگە ئىگە بولماق، مۇئەييەن بىر غايىنى شەكىللەندۈرمەك.

غايىۋىلىك ئى ① غايىگە ئىگىلىك. ② <ئەد> بەدىئىي ئەسەرنىڭ غايىۋى يۆنىلىشى. ئۇ يازغۇچىنىڭ دۇنيا قارىشى ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كېلىدۇ ۋە ئەسەر مەزمۇنىنىڭ قىممىتىنى بەلگىلەيدۇ. يازغۇچىنىڭ غايىسى قانچىكى ئىلغار ۋە تەرەققىيپەرۋەر بولسا، ئۇنىڭ ئەسىرىدە ھايات شۇنچىلىك كەڭ، چوڭقۇر ھەمدە ھەققانىي ئىپادىلىنىدۇ، بەدىئىي ئەسەرنىڭ قىممىتىمۇ مۇلچەرلىگۈسىز ھالدا يۇقىرى باھالىنىدۇ.

غەپسە رەۋ. دىيال. بەك، ناھايىتى، ئەجەب.

غەپلەت ئى [ئە] خەۋەرسىزلىك، بىلىمەسلىك؛ بىخەستەلىك، بىپەرۋالىق؛ غاپىللىق؛ نادانلىق: غەپلەت باسماق. غەپلەت ئۇيقۇسى.

غەپلەتتىلىك سۈپ. غەپلەتتە قالغان، غەپلەت باسقان: ئىلىنىڭ بويىدا كەلدىك ئالەمگە، ئىلىدەك دولقۇنلۇق بىر ئوغلان ئىدىك. ئاتىلار ئاھىدىن ۋەتەن، خەلقىگە، غەپلەتلىك ئۇيقۇدىن «تۇر، ئويغان» دەيدىك.

غەجەپ ئى. دىيال. خەتكۈش.

غەچچەي ئى. دىيال. سۈتلۈكئوت.

غەر ئى [پ] يامان نىيەتتىكى، يامان ئىش قىلىدىغان ئادەم؛ بۇزۇق، پاھىشە ئايال: غەر غەرەزچى كېلەر، ئوغرى ئاسماقچى (ماقال).

غەرەز ئى [ئە] ① بىركىمگە قارشى يامان نىيەت، مەقسەت (سۆز ـ ھەرىكەت ھەققىدە): ھېم، سېنىڭ غەرىزىڭ ماڭا ئايان. ② داۋالى، مەقسەت، گەپ: سەنلەرگە ھال ئېيتىشقۇ ئۆلۈكتىن ئىمان سورىغاندەكلا بىر ئىش، ئىنسان بولغاندىن كېيىن غەرەز ئۈقار دەپتىمەن.

غەرەزچى ئى. يامان غەرەزدىكى ئادەم، غەرەزگۈي: غەر غەرەزچى كېلەر، ئوغرى ئاسماقچى (ماقال).

غەرەزسىز سۈپ. يامان غەرىزى يوق، يامان غەرەز يوشۇرۇنمىغان: غەرەزسىز ئادەم. * ئۇنىڭ غەرەزسىز، ساپ مۇھەببەت ئوتى بىلەن چاقنىغان كۆزلىرى مېنىڭدە ھېسسىيات ئويغاتتى.

غەرەزگۈي ئى. يامان غەرەزلىك ئادەم، غەرەزچى: بىز توغرىمىزدا يامان مەقسەت بىلەن سىزگە چېقىمچىلىق قىلغان ئىغۋاگەر ۋە غەرەزگۈيلار بۇ مەجلىسكە كېلىشىڭىز ـ دە، ئۆزلىرىنىڭ شۇملۇق كەشپىياتلىرىنى ۋە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ئىسپات قىلىپ، بىزنى يېڭىباشتىن دار ئاستىغا ئەۋەتسۇن!

غەرەزلىك سۈپ. يامان غەرىزى بار، يامان غەرەز يوشۇرۇنغان: ھوشۇر ئەلەس بىر توپ ئادەمنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا غەرەزلىك ھالدا ئېڭىشىپ گۈلچىمەننىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى.

غەرب ئى [ئە] ① دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىنىڭ بىرى؛ شەرققە قارىمۇقارشى تەرەپ؛ كۈنپېتىش: كۈن شەرقتىن چىقىپ، غەربتە ئولتۇرىدۇ. ② غەربىي ياۋروپا، ياۋروپا ۋە باشقا ياۋروپا دۆلەتلىرى: ھازىرقى غەرب تېبابىتى خەۋەرسىز تۇرۇۋاتقان نۇرغۇن داۋالاش ئۇسۇللىرى ئۇيغۇر تېبابىتىدە مەۋجۇت.

غەربپەرەس سۈپ. غەربنى ياقلايدىغان، غەربكە مايىل: 2000 ـ يىلى مىلوشېۋىچ تەختتىن چۈشۈپ، غەربپەرەس كوشتونىچا يۈگوسلاۋىيەگە پىرېزىدېنت بولدى. شۇنىڭ بىلەن بالقان ۋەزىيىتىدە كومېدىيەلىك ئۆزگىرىش يۈز بەردى.

غەربچە سۈپ. غەرب ئەللىرىگە خاس، غەرب ئەللىرىدە بولىدىغان: غەربچە كىيىم.

غەربلەشتۈرمەك «غەربلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇنداق قىلغانلىق ھەرگىزمۇ تېباتچىلىكىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى داۋالاش ئۇسۇللىرىنى «غەربلەشتۈرگەنلىك» بولمايدۇ.

غەربلەشتۈرۈلمەك «غەربلەشتۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

غەربلەشمەك پ. مەدەنىيىتى، تۇرمۇلىمىسى ۋە شۇ قاتارلىقلار غەربلەرنىڭكىگە ئوخشاش بولماق، غەربنىڭكى ئەينەن كۆچۈرۈلۈپ ئىشلىتىلمەك: پۇتۇنلەي غەربلىشىش دېگەن تەشەببۇس — خاتا نۇقتىنەزەر.

غەربلىك ئى. غەرب ئەللىرىدە ياشىغۇچى كىشى: ئۇلار سىزنىڭ غەربلىك، يەنە كېلىپ، ئەمدىلا جەنۇبىي ئوكيان سەپىرىدىن قايتىپ كەلگەنلىكىڭىزنى ئۇقۇپ، نېمىلا بولمىسۇن سىزنىڭ ھەمراھ

بولۇپ بېرىشىگىزنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ.

غەربىي سۈپ [ئە] غەرب تەرەپكە جايلاشقان، غەرب تەرەپتەكى: غەربىي جەنۇب. غەربىي شىمال.

غەربىي دىيار <تارىخ> خەن سۇلالىسى دەۋرىدە، ھازىرقى يۇمىنگۇەننىڭ غەربىدىكى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا قاتارلىق رايونلار بۇ نام بىلەن ئاتالغان.

غەرق سۈپ [ئە] ① بىرەر نەرسە ئىچىگە چۆككەن، چۆمۈلگەن، پاتقان: سۇغا غەرق بولماق. غەرق قىلماق. ② ھەددىدىن زىيادە، ھەددىدىن تاشقىرى، ناھايىتى: غەرق مەست.

غەزەپ ئى [ئە] ھەددىدىن زىيادە نەپرەت، ئاچچىق: غەزىپى كەلمەك. * مۇمىن ئاكامنىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى.

غەزەپلەندۈرمەك «غەزەپلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: مۇشۇنداق بىر قەدىردان دوستىنىڭ ياماناردىن چىشى چوشكۇدەك دەرىجىدە ئازار بېگەنلىكى، شۇ تاپتا سۇتۇقنى ئىنتايىن غەزەپلەندۈردى.

غەزەپلەنمەك پ. غەزىپى كەلمەك، قاتتىق ئاچچىقلانماق: ئۇ كۆز ئالدىدا ئاشكارا ھالدا يۇز بېرىۋاتقان بۇنداق كەمستىش ۋە خورلۇققا ئىچ - ئىچىدىن غەزەپلەندى.

غەزەپلىك سۈپ. غەزىپى بار، غەزەپكە كەلگەن: بوۋاينىڭ غەزەپلىك تۇرقى ئۆزگىرىپ، چوڭقۇر ئۇھ تارتتى - دە، تاپسىغا كېلىپ، شائىر بىلەن يانمۇيان ئولتۇردى.

غەزەپلىنىشمەك «غەزەپلەنمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار بۇ ئىشتىن قاتتىق غەزەپلىنىشتى.

غەزەپ - نەپرەت غەزەپ ۋە نەپرەت: خەت ئوقۇلۇپ تۈگەي - تۈگىمەي، خەلق توپى دېگىزدەك چايقىلىپ، تۈگۈلگەن مۇشتلار ھاۋادا پۈلاڭلاپ، غەزەپ - نەپرەت سادالىرى گۈلدۈرماما دەك ياڭراپ كەتتى.

غەزەل ئى [ئە] <ئەد> ① دەسلەپكى بېيىتىنىڭ ھەر ئىككى مىسراسى قافىيەداش بولغان، كېيىنكى بېيىتلىرىنىڭ ئاخىرقى مىسراسى دەسلەپكى ئىككى مىسراسىغا قافىيەداش بولۇپ كېلىدىغان لىرىك شېئىر: نەۋائىي غەزەللىرى. گۈمنام غەزەللىرى. ② ئاھاڭغا سېلىنغان شۇ خىل شېئىر؛ ناخشا: غەزەل ئېيتماق.

غەزەلچى ئى. غەزەل ئېيتىدىغان ئادەم: بۇ بازاردا غەزەلچىلەر، راۋابچىلار، ئىت تالاشتۇرغۇچىلار... ئىشقىلىپ خىلمۇخىل ئادەملەر بار ئىدى.

غەزەلخان ئى [ئە + پ] ← **غەزەلچى**: غەزەلخان بولمىسا بۇلبۇل، كەرەمۇ جىلۋىگە ھەر گۈل. ئاشارمۇ قىممىتى گۈلنىڭ، قونماي بەرگىگە بۇلبۇل؟

غەزەلخانلىق ئى. غەزەل ئېيتىش، غەزەل ئوقۇش: — بىزنىڭ ۋەزىپىمىز غەزەلخانلىق ئەمەس، بەلكى ھويلا - ئارامنى ئوغرى - يالغاندىن، ئېغىل - قوتانىنى بۇزە - قاۋاندىن ساقلاش، — دېدى تاغىل ئىت.

غەزەللىيات ئى [ئە] بۇ سۆز ئەسلىدە «غەزەل» سۆزىنىڭ كۆپلۈكى بولۇپ، «غەزەللەر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ: «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ناخشىلىرى لىرىك غەزەللىيات، خەلق قوشاقلىرى، خەلق داستانلىرىدىن تۈزۈلگەن.

غەزۋە ئى <بوت> مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى بىر يىللىق، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك. كۆپىنچە تۈۋىدىن شاخلىنىدۇ، يوپۇرمىقى قوشۇق ياكى يېپ شەكىلدە بولۇپ، يۇمشاق تۈكلىرى بولىدۇ. گۈلى سېرىق ۋە باشسىمان گۈل رېتىدە كېلىدۇ. غولى ۋە يوپۇرمىقى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ. يۆتەل توختىتىش ۋە بەلغەم بوشىتىش رولىغا ئىگە.

غەزىنەت ئى. دىيال. تاپا - تەنە: ئۇ غەزىنەت قىلماي، زارلانماي، قاقشىماي باش چۆكۈرۈپ ئىشلەيدۇ.

غەسسال ئى [ئە] دىيال. مېيىتنى يۇيىدىغان ئادەم، مېيىت يۇغۇچى.

غەسىل ئى [ئە] مېيىتنى يەرلىككە قويۇشتىن بۇرۇنقى يۇيۇش ھەرىكىتى: غەسىل قىلماق.

غەش سۈپ [پ] بىرەر نەرسىدىن تەشۈشلەنگەن، خاپا بولغان، خاپا، تۇتۇق (كۆڭۈل ھەققىدە): غەش بولماق. غەش قىلماق.

غەشلەنمەك پ. غەش، خاپا بولماق، غەش ھالەتكە كەلمەك: ئادەمزاتنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ ئىستىداتسىزلىرى ئەڭ ئىستىداتلىقلىرىنىڭ ئەپسىدىن غەشلىنىپ، بوغۇلۇپ، قارىداپ كېتىدۇ.

غەشلىك ئى. بىرەر نەرسىدىن تەشۈشلىنىش، بىئارامچىلىق: كۆندە دېگۈدەك ھاۋا تۇتۇلۇپ كۆڭۈلگە غەشلىك سالاتتى.

غەلەت سۈپ [ئە] يالغان، ساختا، راست بولمىغان: غەلەت سۆز. غەلەت گەپ.

غەلدى - غەش قالدى - قاتتى، كېرەكسىز نەرسىلەر، ئەخلەت - چاۋار، سۈپۈرۈندى: شاۋكەت لىقمۇلىق بىر قازان قوغۇشۇننى چەككىلەپ، غەلدى - غەشلىرىنى پاكىز سۈزۈپ بولدى.

غەللە ئى [ئە] ① ئاشلىق، مەھسۇلات: غەللە - پاراق. ② تۇغمەن ھەققى ئۈچۈن بېرىلىدىغان ئاشلىق ياكى باشقا نەرسە. ③ سودا دۇكانلىرىدا سودىدىن چۈشكەن پۇل: غەللە ساندۇقى. ④ سودىدىن چۈشكەن پۇلنى سالىدىغان سانداقچە: غەللىگە پۇل سالماق.

غەللە - پاراق دېھقانلارنىڭ ھۆكۈمەتكە مەلۇم نىسبەت بويىچە باج ئورنىدا تاپشۇرىدىغان ئاشلىقى: غەللە - پاراق تاپشۇر - ماق. * — ياق، — دېدى قىز دادىسىغا خۇشال كۈلۈمسىرەپ، قوشنا دادۇينىڭ غەللە - پاراق تاپشۇرۇشقا كىرگەن تىراكتورىغا ئولتۇرۇۋالدىم.

غەللىچى ئى. غەللە - پاراق يىغىدىغان ئادەم.

غەلۋە ئى ① جېدەل، ماجىرا: غەلۋە كۆتۈرمەك. * كاۋاپچىنىڭ غەللىسىدە قالغان 30 كويىنى قايتۇر دەپ غەلۋە قىلىپ ھۆرپەيمۇاتىدۇ. ② ۋاراڭ - چۇرۇك: — غەلۋە قىلماڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ئاسىم يىغىن باشقۇرغۇچىلار ئۇچۈن قويۇلغان شىرەنىڭ يېنىغا ئۆتۈپ.③ توپىلاڭ: يۇرتىدا غەلۋە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن سۈتۈق بۇغراخان بەك خاپا بولدى.

غەلۋە - غوۋغا ئۇرۇش - جېدەل: قازىخانىنىڭ ئىچى غەلۋە - غوۋغا بىلەن تولۇپ كەتتى.

غەلۋىچى سۈپ. ئۇرۇشقاق، سوقۇشقاق، جېدەلخور: غەلۋىچى ئادەم. * — قاراڭ، غەلۋىچىلەر يەنە كەلدى، — دېدى ئۇ ماڭا.

غەلۋىخور سۈپ. جېدەلخور، ئۇرۇشقاق، غەلۋىچى: — تازىمۇ غەلۋىخور ئادەم ئىكەنسىلەر! — ئۇ يەنە نېمىلەرنىدۇر دېمەكچىدى، لېكىن تەرەپ - تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن غەزەپلىك ئاۋازلار ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويدى.

غەلۋىر ئى. بۇغداي، گۈرۈچ قاتارلىقلارنى تاسقاش ئۈچۈن كىرىش ياكى سىمدىن توقۇلغان، قاسقانلىق ئۈي سايمىنى، تۆشۈكلىرى ئەلگەكتىن چوڭراق: ئۇ: — مەن ئامباردىن غەلۋىر ئېلىپ بېرەي، مۇشۇ يەردىلا تازىلا، — دەپ بۇيرۇپ قويۇپ كېتىپ قالدى.

غەلۋىرەك ئى <تېب> ئۇزۇمسىمان شارچە باكتېرىيە ياكى

زەنجىرسىمان باكتېرىيەلەرنىڭ تۈك خالتىسىغا كىرىۋېلىشى تۈپەيلىدىن پەيدا بولىدىغان بىر خىل تېرە كېسىلى.

غەلۋىرچى ئى. غەلۋىر ياساپ ساتىدىغان ئادەم.

غەلۋىرسىمان سۈپ. شەكلى غەلۋىرگە ئوخشاش، غەلۋىر شەكىللىك: غەلۋىرسىمان نەپچە. غەلۋىرسىمان ھۈجەيرە.

غەلۋىسىز سۈپ. غەلۋىسى يوق، غەلۋە قىلمايدىغان: غەلۋىسىز ئۆي. غەلۋىسىز بالا.

غەلۋىلىك سۈپ ① غەلۋە چىقىپ تۇرىدىغان، غەلۋە ـ غوۋغىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: غەلۋىلىك ئۆي. غەلۋىلىك مەھەللە. ② ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، سۆرەن ـ چۇقانلار تولا؛ ئەنسىزلىك.

غەلىبە ئى [ئە] ① ئۇرۇش ۋە جەڭلەردە قولغا كەلتۈرگەن ئۈستۈنلۈك، مۇۋەپپەقىيەت؛ زەپەر: غەلىبە قىلماق. غەلىبە قازانماق. ② بىرەر ئىشتىن قولغا كەلتۈرگەن نەتىجە، مۇۋەپپەقىيەت: بۇ يىل باھاردا يۇز بەرگەن قۇرغاقچىلىق ئاپىتى ئۈستىدىنمۇ غەلىبە قىلىندى. * ئۇ ئۆز ئىشىنىڭ غەلىبە قىلىشىغا قاتتىق ئىشەنمەدۇ. ③ ئايالالارنىڭ ئىسمى.

غەلىبىسىرى رەۋ. غەلىبە ئۈستىگە غەلىبە قۇچۇپ، غەلىبىدىن غەلىبىگە قاراپ: ئۇلار بۇ سوئالغا: «تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئىلىم ـ پەن ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تېخىمۇ زور تۆھپە قوشىمىز» دەپ جاۋاب بېرىشتى.

غەلىبىلىك ① سۈپ. غەلىبىسى بار، غەلىبە قىلغان، غەلىبىگە ئېرىشكەن: غەلىبىلىك سەپەر. غەلىبىلىك يېغىن. ② رەۋ. غەلىبە بىلەن، غەلىبە قىلغان ھالدا: شۇنىڭ بىلەن تولىغاق مىكروبلىرى پاك ـ پاكىز يوقىتىلىپ، جەڭ غەلىبىلىك ئاخىرلاشتى.

غەلىتە سۈپ [ئە + پ] كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، ئاجايىپ، ئۆزگىچە، باشقىچە: غەلىتە ئادەم. غەلىتە ئىش. غەلىتە خىيال. * ساۋۇت تۆيۈقسىزدىن بىر قۇشنىڭ غەلىتە سايرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ بېشىنى كۆتۈردى.

غەلىتىلەشمەك پ. غەلىتە ھالەتكە كەلمەك، ئۆزگىچە بولۇۋالماق: خېلى كۆنلەردىن بۇيان قىزنىڭ غەلىتىلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى بايقىغان ئابلائاخۇن خەلچىخانىنى ئۇنىڭ قېشىغا كىرىپ بېقىشقا بۇيرۇدى.

غەلىتىلىك ئى. غەلىتە ھالەت: غەلىتىلىك ھېس قىلماق. * ئۇنىڭ كۆلكىسىدىكى غەلىتىلىك ئەكرەمنىمۇ ھەيران قالدۇردى.

غەلىيان ئى [ئە] پېز ت. قارشىلىق، نارازىلىق قىلىش تۇيۇقسىز پەيلىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىسيان، توپىلاڭ، قوزغىلاڭ، غەلىۋە، ماجىرا: غەلىيان كۆتۈرمەك. غەلىيان قىلماق.

غەلىيانچى ئى. توپىلاڭچى، قوزغىلاڭچى كۆتۈرگۈچى، ئىسيانكار: پالتىبەگ باشقا بەگلەر بىلەن بىللە غەلىيانچىلارغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىسىنى مەسلىھەتلەشتى.

غەلىيانلىق سۈپ. توپىلاڭ، ئىسيان كۆتۈرۈلگەن، قوزغىلاڭ بولغان: ئۆتكەنكى شۇ غەلىيانلىق يىللارنىڭ يىلتىزى قومۇرۇپ تاشلانغىنىغا تېخى ئانچە كۆپ ۋاقىت بولمىدى.

غەم ئى [ئە] ① ئەندىشە، تەشۋىش، ئەنسىرەش: غەم قىلماق. غەمدە قالماق. * ئەرنىڭ غېمى ئەلدە (ماقال). ② كۆڭىمە. تەييارلىق، ھازىرلىق: كەنتتىكىلەر مال ـ چارۋىلارنى قىشتىن ئامان ـ ئېسەن ئۆتكۈزۈشنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىدۇ.

غېمىدە يوق ئويلاپمۇ قويماي، خىيالىغا كەلتۈرمەي، بىغەم ھالدا: ئەنۋەرنىڭ قوللىرى تىترىدى، چىرايى تاتىرىپ، كۆزلىرى چەكچەيدى ۋە يالت قىلىپ ئادىلغا قارىدى، ئۇ بولسا غېمىدە يوق پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتاتتى.

غەم ـ ئەندىشە غەم ۋە ئەندىشە: ئاپرېل ئېيى ئەتراپىنى قانچىلىك گۈزەللىك بىلەن بېزىگەن بولسۇن، ئۇ بەربىر ئادىلنىڭ غەم ـ ئەندىشە بىلەن تولغان كۆڭلى ئۇچۇن تەسەللى بولالمايتتى.

غەمخان [ئە + پ] ① ئى. باشقىلارنىڭ غېمىنى قىلغۇچى، مېھرىبان، غەمگۇزار: يارانلىقان ئىگىسى بىلىدۇ بالام، خۇدايىمنىڭ ئۆزى غەمخان، كەچ قويىسىمۇ، ئاچ قويماس دەپتىكەن. ② سۈپ. كۆڭچىمە. پەرىشان، غەمكىن: مەن بىر ئىشقا خېلىدىن ھەيران، ئويلىغانچە بولمەن غەمخان.

غەمخانە ئى [ئە + پ] قايغۇ، غەم ـ ھەسرەتلىك جاي: ـــ كەلسىلە ماموت ئاكا، يۇقىرى ئۆتسىلە. پېقىرنىڭ غەمخانىسى، ـــ سېيىت سارغىيىپ تۇكلىرى كۆيۈپ كەتكەن ئۆچكە تېرىسىنى ئالدىغا سۇرۇپ قويدى.

غەمخور سۈپ [ئە+پ] باشقىلار ئۈچۈن قايغۇرىدىغان، كۆيۈنىدىغان، مېھرىبان: ئاخىرى ئۇ ئۆزىنى ناھايىتىمۇ غەمخور قىلىپ كۆرسىتىپ، شاھنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ. * كىم يېتەر مەنزىلگە بىر باش بولمىسا، جان كۆيەر غەمخور سەپەرداش بولمىسا.

غەمخورلۇق ئى. كۆيۈمچانلىق، مېھرىبانلىق: ئەمەت باشقىلارنىڭ غەمخورلۇقىغا رەھمەت ئېيتتى.

غەمزە ئى. ناز، جىلۋە.

غەمزىدار سۈپ [ئە + پ] ناز ـ كەرەشمىلىك، جىلۋىدار: ئۇ غەمزىدار شېئىرىي نازاكەتتە چاڭلاشقان كۆزلىرى بىلەن ئەسلىمە ماكانىدىكى مەۋجۇداتلارنى مالتىلايدۇ ـ دە، ئۇيغۇر يېزىلىرىدىكى ھەربىر مەنزىرە قويۇق لىرىك كەيپىياتقا چۆمىدۇ.

غەمسىز سۈپ. غېمى يوق، بىغەم: غەمسىز ئادەم. * ھەببە ئاغزىنى تامشىپ ياتقان غەمسىز بوۋاققا قاراپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى ـ دە، يۇز ـ كۆزىدىكى ياشنى سۈرتتى.

غەمسىزلىك ئى. غەمسىز ھالەت، بىغەملىك: ئەلنىڭ غەمسىزلىكى پادىشاھلارنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىدۇر.

غەمسىنماق پ. چىراي شەكلىدىن غەمكىنلىك ئىپادىلەنمەك، غەمكىنلىك ھېس قىلماق، غەمكىنلەشمەك: توختىئاخۇن خوتۇنىغا: ـــ كىمۇ زەھەر يۇتۇپ غەمسىنىپ يۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ، «ئادەم ئەتكەنگە تەزىم ئەت» دەپتىكەن، سەن ئوبدان خىيال قىل، بىزنىڭ بېشىمىزغا غەم ـ قايغۇ كەلگەندە ئۇلار بىز بىلەن تەڭ قايغۇرغان، ـــ دەپ نەسىھەت قىلدى.

غەم ـ غۇسسە غەم ـ قايغۇ، غەم ـ ھەسرەت، خاپىلىق: ئادەم ھەمىشە ئۆزىنى خۇشال ـ خۇرام تۇتۇشى كېرەك. ھەرقانچە قىيىنچىلىق ۋە غەم ـ غۇسسە ئىچىدە بولسىمۇ، ئۆزىنى خۇشال تۇتۇش ھەر جەھەتتىن ياخشى.

غەم ـ قايغۇ غەم ۋە قايغۇ: شۇ تاپتا شائىر ھېكىم نۇرىنى ئەسكە ئېلىپ قالدى. ھېكىم نۇر مەسلىسى سەپداشلارنى غەم ـ قايغۇغا سېلىۋاتقان، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇلارنى قايتا ـ قايتا ھوشيارلىققا ئۇندەۋاتقان ئېغىر بىر مەسىلە بولۇپ قالغانىدى.

غەمكىن سۈپ [ئە] غەم ـ ئەندىشىگە پاتقان، غەم باسقان، قايغۇلۇق، مىسكىن، مەيۇس: ھاجى غەمكىن خوشلىشىپ قايتتى.

غەمكىنلەشمەك پ. غەمكىن ھالەتكە كەلمەك، غەمكىن بولماق، مەيۇسلانمەك: بەزى چاغلاردا، ئۇ شۇ قەدەر غەمكىنلىشىپ كېتەتتىكى، نېمە قىلارىنى بىلمەي، مېخانىكىلىق ھالدا كۇندىلىك خاتىرىلا يازاتتى.

غەمكىنلىك ئى. غەمكىن ھالەت: مۇتەللىپ بالىلارغا غەمكىنلىك بىلەن قاراپ قويۇپ، ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

غەمگۇزار سۈپ [ئە + پ] باشقىلارنى غەم ـ ئەندىشىدىن خالاس قىلغۇچى، كۆيۈمچان، مېھرىبان، غەمخور: شوق شامال غەمگۇزار قىزنىڭ كەڭ پېشانىسىگە چۈشۈپ تۇرىدىغان ماڭلاي چېچىنى خودىدى مايسىنى تەۋرەتكەندەك يەلپۈپ تارايتتى.

غەملەتمەك «غەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غەملەشمەك «غەملىمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار كەم ـ كوتىلىرىنى غەملىشىپ، سەپەرگە تەخ بولۇپ تۇرۇشتى.

غەملەنمەك «غەملىمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: چارۋىلارنىڭ قىشلىق ئوزۇق ـ تۈلۈكى غەملەندى.

غەملىك سۈپ. غېمى بار، غەمگە پاتقان، غەمكىن، قايغۇلۇق: قەمەرۇزامان كۆزلىرىدىن مونچاقتەك ياش تۆكۈپ تۇرۇپ، كۆڭلى سۇنۇق، دىلى مۇڭلۇق، ئۆزى غەملىك ھالدا ئاتىسىغا قاراپتۇ.

غەملىمە ئى غەملەنگەن پۇل، نەرسە؛ جۇغلانما: غەملىمە فوندىنىڭ بىرىنچى قېتىمدا تۆلەش ئۈلچىمى تۆۋەنلىتىلىپ، داۋالىنىش قىممەت بولۇش مەسلىسى پەسەيتىلدى.

غەملىمەك پ ① كىرەك بولغان نەرسە ـ كىرەكلەرنى تەييارلىماق، ھازىرلىماق، يىغماق: بىز ئون كۈنلۈك ئوزۇق ـ تۈلۈكنى غەملەپ ھوشۇر ئاكا بىلىدىغان نىشانلارغا قاراپ ئاتلىق يولغا چىقتۇق. ② كۆچمە. تويدۇرماق: نېمىشقا شۇنى ئاپىرىپ بېرىش باھانىسى بىلەن قورسىقىمنى غەملەپ كەلمەيمەن.

غەمناك سۈپ [ئە + پ] يېز ت. روھىي جەھەتتىن چۈشكۈن، غەمكىن؛ خاپا: مەن ئىشق چۆلىدە غەمناك بولۇپ يۈرگەن بىر يىگىتنىڭ ئىسان ئاسان قىلىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلاندىم.

غەم ـ ھەسرەت غەم ۋە ھەسرەت: جەمئىيەتتە ئورنى ئەڭ يۇقىرى بولغان ئادەملەر غەم ـ ھەسرەت دېگەننى بىلمەيدۇ دەيدىغان سۆز توغرا ئەمەس ئىكەن.

غەنىم ئى [پ] ياۋ، دۈشمەن؛ رەقىب: بىز بۈگۈن ئۇلۇغبېك ھەزرەتلىرىنىڭ روھىنى شاد ئەيلىمەكچى بولغىنىمىزدا غەنىملەر پىتنە قىلماسلىقى مۇمكىنمۇ؟

غەنىي [ئە] ① سۈپ. ھېچ نەرسىگە موھتاج بولمايدىغان؛ باي، دۆلەتمەن: غەنىيلەرگە كۈندە مەشرەپ، كۈندە توي، غېرىبلارغا كۈندە ھەسرەت، كۈندە ئوي. ② ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غەنىيلىك ئى. دۆلەتمەنلىك: غەنىيلىك ھەممە ئادەمگە نېسىپ بولمۇمەيدۇ.

غەنىيمەت [ئە] ① ئى <ھەرب> ئۇرۇش ياكى ئوۋلاردا قولغا چۈشكەن ئولجا، قورال ـ ياراغ ياكى ھەر خىل ماددىي ئەشيالار: غەنىيمەت ئالماق. ② سۈپ. تېزدىن ئۆتۈپ كېتىدىغان، قايتا تەكرارلانمايدىغان، قەدىرگە يېتىش لازىم بولغان (ئادەم ياكى نەرسىلەر ھەققىدە) ؛ ئەڭ قولاي، ئەڭ مۇۋاپىق (پەيت، ۋاقىت ۋە پۇرسەتلەر ھەققىدە): ۋاقىت غەنىيمەت. * گالدىن ئۆتكەن غەنىيمەت (ماقال).

غەۋۋاس ئى [ئە] ① سۇ ئاستىغا چۈشۈپ، ئوڭچە ـ مەرۋايىت قاتارلىقلارنى ئىزدەپ تېپىش ئارقىلىق تۇرمۇشنى قامدايدىغان كىشى: ـــ ئەي غەۋۋاسلار! ھەممىڭلار بۇ كىشىگە دەريادىن گۆھەر تاشلاپ بېرىڭلار، بۇ يەردىن تېز يانسۇن، ـــ دەپ پەرمان قىلدى پادىشاھ. ② سۇ ئۆتكۈزمەيدىغان مەخسۇس كىيىملەرنى كىيىپ، سۇ ئاستىدا خىزمەت قىلىدىغان خادىم: غەۋۋاس كىيىمى.

غەۋۋاسلىق ئى. سۇ ئاستىغا چۈشۈش ئىشى: غەۋۋاسلىق قىلماق.

غەيرەت ئى [ئە] ① بىرەر ئىشنى تېزرەك ئورۇنداشقا بولغان ئىنتىلىش، تىرىشچانلىق، جاسارەت: غەيرەت بەرمەك. غەيرەت قىلماق. * ھۇرۇننىڭ غەيرىتى ئىش تۈگىگەندە كېلەر (ماقال). ② ئەر ـ لەرنىڭ ئىسمى.

غەيۋەتپەرۋەر سۈپ [ئە + پ] غەيرەت قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان، دەۋەت قىلىدىغان؛ ياقلايدىغان؛ غەيرەتپەرۋەر كىشى.

غەيرەتپەرۋەرلىك ئى. غەيرەت قىلىشنى تەشەببۇس، دەۋەت قىلىش؛ ياقلاش: راۋاۋەت دەپ غىزاخورلۇق ۋە غەيرەتسىزلىككە ئېيتىلۇر. ئۇمىد ۋە تىرىشچانلىقنىڭ ئەڭ زور دۈشمىنى راۋاۋەتتۇركى، ئۇ غەيرەتپەرۋەرلىك ھېسسىياتىمىزنى يوق ۋە بەربات ئېتۇر، بىر مۇنچە ـ لىغان مەيۇسانە پىكىر ۋە خىياللارغا دۇچار ھەم گىرىپتار قىلۇر.

غەيرەت ـ جاسارەت غەيرەت ۋە جاسارەت: بىز جەزمەن ئاممىغا، ئاممىنىڭ غەيرەت ـ جاسارىتىگە ئىشىنىشىمىز لازىم.

غەيرەتچان سۈپ. غەيرىتى بار، غەيرەت قىلالايدىغان، غەيرەتلىك: ئۇ بەك غەيرەتچان ئادەم ئىدى.

غەيرەتچانلىق ئى. غەيرىتى بولۇش، شىجائەت قىلىش، غەيرەتكارلىق.

غەيرەتسىز سۈپ. غەيرىتى يوق، جۇرئىتى يوق: غەيرەتسىز ئادەم. * ئۇ ئۆزىنىڭ غەيرەتسىز ئىكەنلىكىنى ئەيىبلەپ كايىدى.

غەيرەتسىزلىك ئى . غەيرىتى يوقلۇق: غەيرەتسىزلىك ئادەم ئۇچۇن ئېغىر نۇقسان.

غەيرەت ـ شىجائەت غەيرەت ۋە شىجائەت: ئالىي ئىستەك كىشىدە غەيرەت ـ شىجائەت پەيدا قىلىدۇ.

غەيرەتكار سۈپ [ئە + پ] غەيرەتلىك، غەيرەتچان: بۇ قېتىمقى نەتىجە ئاساسىدا خەلقىمىزنىڭ بۇ مۇبارەك ئەنئەنىۋى سەنئىتى تېلېۋىزىيە خادىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق كەسپىي غەيرەتكار ـ لىرىمىزنىڭ تىرىشچانلىقىدا زەپەرلەر قۇچقۇسى!

غەيرەتكارلىق ئى. غەيرەتلىك بولۇش، غەيرەتچانلىق.

غەيرەتلەندۈرمەك «غەيرەتلەنمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ھەي توز ئاچا، شۇنداق قىلىپ مەن ھېلىقى شىرنىڭ بالىسىنى «ئادەم ئوغلىدىن ئېھتىيات قىل!» دەپ غەيرەتلەندۈرگەنىدىم، ئاخىرى ئۇ ئىرغىپ ئورنىدىن تۇردى.

غەيرەتلەندۈرۈشمەك «غەيرەتلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غەيرەتلەندۈرۈلمەك «غەيرەتلەندۈرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

غەيرەتلەنمەك پ. غەيرەتكە كەلمەك، غەيرىتى قوزغالماق، غەيرەت قىلماق، روھلانماق: ئۇلار قايتىدىن غەيرەتلىنىپ، بىرپەس ماڭغاندىن كېيىن «تۇمشۇق» قا يېتىپ كەلدى.

غەيرەتلىك سۈپ. غەيرىتى بار، جۇرئەتلىك: غەيرەتلىك ئادەم. // ـــ بەللى يارايسەن ئوغلۇم! مۇشۇنداق غەيرەتلىك بولساڭ، چوڭ بولغاندا راست ئايروپىلان ھەيدەيدىغان بولىسەن، ـــ دەپ ماختىدى ئۇ.

غەيرىي سۈپ [ئە] ① باشقا، باشقىچە، ئۆزگە، ئۆزگىچە: ئۇنىڭ قىزغا تىكىلگەن قارا كۆزلىرىدە كۆچلۈك بولغان بىر خىل غەيرىي ھېسسىيات ئۇچقۇنلىرى يېغىپ تۇراتتى. ② ناتونۇش، يات، بىگانە، يوچۇن: غەيرىي ئادەم. غەيرىي دىن. غەيرىي يۇرت.

غەيرىيلىك ئى ① غەيرىي ھالەت. ② ئادەم ۋە ھايۋانلار تېنىدىكى مەلۇم قىسىملارنىڭ پېتىلىشىدىكى نورمالسىزلىق ھادىسىلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. مەسىلەن، قولدا ئالتە بارماق بولۇش قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

غەيۇر سۈپ [ئە] غەيرىتى بار، غەيرەتلىك، جەسۇر، قەيسەر، باتۇر: ـــ مېنىڭ ئېرىم ناھايىتى غەيۇر كىشى، ـــ دېدى مەلىكە، ـــ مېنىڭ يېنىمغا سىزدەك شاھلار كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدۇ.

غەيۇرانە ① رەۋ. غەيۇرلارچە، مەردانىلەرچە: غەيۇرانە چامدىماق. غەيۇرانە سۆزلىمەك. ② سۈپ. غەيۇرلاردەك، باتۇرلۇق چىقىپ تۇرىدىغان: ئۇ ئاستا تولغاندى، لېكىن چىرايى شۇنچىلىك مەردانە، نۇر يېغىپ تۇرار. ئەڭ جۇشقۇن بىر تۈيغۇ، غەيۇرانە روھ، تىتىلغان بويىدا قاينىاپ جۇش ئۇرار.

غەيۇرلۇق ئى. جاسارەتلىك، قەيسەرلىك: ئۇنىڭ قېرى دەرەخنىڭ قوۋزىقىدەك تىلىم ـ تىلىم قورۇقلار بىلەن توگەل قاپلانغان پېشانىسىدە ياشاشقا ئىشتىياق باغلىغان ھارماس، قەيسەر ئادەمگە خاس غەيۇرلۇق، پاراسەت ۋە خۇش كۆڭۈللۈكنىڭ شولىسى ئويناپتۇ.

غەيۋەت ئى [ئە] بىراۋ توغرۇلۇق باشقا بىركىمگە قىلىنغان يامان گەپ؛ ئارقىدىن قىلىنغان گەپ، سۆز ـ چۆچەك: غەيۋەت قىلماق. * گاس دەپ غەيۋەت قىلما. قارىغۇ دەپ خىيانەت قىلما (ماقال).

غەيۋەتچى ئى. دائىم باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىغان ئادەم، غەيۋەتخور: غەيۋەتچىلەرنىڭ غەيۋىتىنى تېڭىشغانلىقىمۇ غەيۋەت قىلغانغا يېقىن پەس قىلىق. // ھەيرانمەن، غەيۋەتچى خوتۇنلاردەك گۇشاق گەپلەرنى يازغىلى تۇرغىنىنى قارىمامسەن.

غەيۋەتچىلىك ئى. غەيۋەت قىلىش ئادىتى؛ غەيۋەتخورلۇق.

غەيۋەتخور [ئە + پ] ① سۈپ. دائىم باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىغان: غەيۋەتخور ئادەم. ② ئى. دائىم باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىغان ئادەم، غەيۋەتچى: غەيۋەتخورنىڭ تىلىنى كەس، ئاڭلىغۇچىنىڭ قۇلىقىنى (ماقال).

غەيۋەتخورلۇق ئى. غەيۋەت قىلىش ئادىتى: غەيۋەتخورلۇق ئىنسانىدىكى ئەڭ پەسكەش مىجەز.

غەيۋەت ـ شىكايەت غەيۋەت ۋە شىكايەت: راھىلە بۇلارنى كۆرۈپ قىزىرىپ كەتتى. ئۇ كىشىلەرنىڭ غەيۋەت ـ شىكايەتلىرىگىمۇ ئانچە پەرۋا قىلمىدى.

غوپ تەق. ئىچى كاۋاك نەرسىلەرنىڭ ئىچىگە سەل بوشراق كېلىدىغان نەرسىلەرنى تەققاندا چىقىدىغان ئاۋاز: ئۇ ئۆتۈكىنى غوپ قىلىپ كىيىۋالدى ـ دە، چىقىپ كەتتى.

غوپپىدە رەۋ. «غوپ» قىلغان ھالدا، «غوپ» قىلىپ: ئۆتۈكنى غوپپىدە كىيمەك.

غوپ ـ غوپ «غوپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غوپ ـ غوپلاق دىيال. قۇپقۇرۇق، بوش.

غوت تەق. بىرەر مەسىلە ئۇستىدە ئۆز نارازىلىقىنى بىلدۈرۈپ ئېيتىلغان كوتۇلداشقا تەقلىد قىلىپ ئېيتىلىدۇ.

غوت ـ غوت «غوت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: نېمىدېگەن كۆپ گەپ غوت ـ غوت بۇ، پىكرىڭ بولسا ئوچۇق دېمەمسەن.

غوتۇلداتماق «غوتۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غوتۇلداشماق «غوتۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ـــ غوتۇلداشماڭلار، پىكىر بولسا، ئاشكارا بەرسەڭلەر بولىدۇ. ـــ دېدى مەجلىس رەئىسى يان تەرەپتە ئولتۇرغانلارغا قاراپ.

غوتۇلداق سۈپ. دائىم ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس بىرنېمىلەرنى دەيدىغان، تولا غوتۇلدايدىغان.

غوتۇلدىماق پ. بىرەر نەرسىدىن نارازى بولۇپ، ئېنىقسىز بىرنېمىلەرنى دېمەك؛ كوتۇلدىماق: زېنەپ ئۆزىنىڭ خاتاسىنى چۈشەندى ۋە سۆزلىيەلمەي غوتۇلدىدى.

غوجا ئى [پ] ← **خوجا**.

غوجا تام تامنىڭ ئۈرۈلۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن تىرەك ئورنىدا يۆلەپ قويۇرۇلغان تام: ئەكبەر غوجاتام ۋە تىرەكلەر تىرەلگەن تاملارغا قارىدى.

غوداي ئى <زوئول> بىر خىل سۇ قۇشى. بوينى قىسقا، ئاغزى چوڭ، تۇمشۇقى ئۇزۇن، رەڭگى كۆكۈچ، گېلىدا پوقىقى بار، ئاساسەن بېلىق بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

غودۇر سۈپ ① ئۈستى سىلىق، تەكشى بولمىغان؛ قوتۇر: ئادەل قەپسىنى كۆتۈرۈپ ئىشىك ئالدىدىكى قېرى ئۈجمە دەرىخىگە ياماشتى. ئۈجمە دەرىخى تۇم ھەم غودۇر ئىدى. ② بىركىم تېرىدىمغان، پەقەت ئۆزلۈكىدىن ئۆي يەر ـ بۇ يەردە، ئېگىز ـ پەس ئۇنۇپ قالغان: غودۇر ئۇنمەك. غودۇر بۇغداي.

غودۇر بۇغداي بىر كىم تېرىمىغان، ئۆزلۈكىدىن ئۇ يەردە، بۇ يەردە ئۇنۇپ قالغان بۇغداي.

غودۇر ـ بۇدۇر ئويمان ـ چوڭقۇر، ئېگىز ـ پەس، تەكشى ئەمەس: كېسەلنىڭ ئورۇق، تاتارغان غودۇر ـ بۇدۇر يۈزلىرى ۋە ئۆسۈپ قالغان ساقال ـ بۇرۇتلىرى ئارىسىدىكى، قاڭشارلىق بۇرۇنىنىڭ ئۇچىدا تەرتامچىلىرى چىمىرلاپ تۇراتتى.

غودۇر ـ دۆڭ سۈپ. يىرىك، قوپال؛ ئېگىز ـ پەس: كۆيۈئوغۇل قۇلىنىڭ يېرىلىپ كەتكەن غودۇر ـ دۆڭ قوللىرىنى ھەرەڭ ـ سەرەڭ قىلىپ، كېيىكنىڭ بالىسىدەك چىرايلىق قىزنى ھەر تەرەپكە ئېگىپ ئوينىغۇسى كەلدى.

غودۇرلاشماق پ. غودۇر ھالەتكە كەلمەك؛ يىرىكلەشمەك.

غودۇرلۇق ئى <سۇ> دەريا قىنى، ئېرىق ـ ئۆستەڭ ياكى تۇرۇبا دۆارىنىڭ يىرىكلىك دەرىجىسى. ئۇ سۈيۇقلۇقنىڭ ئېقىش سۈرئىتىگە قارىتا گەۋدىلىك رول ئويناپتۇ.

غودۇڭشتماق «غودۇڭشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غودۇڭششماق «غودۇڭشماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غودۇڭشغاق سۈپ. تولا غودۇڭشىيدىغان: غودۇڭشغاق ئادەم.

غودۇڭشماق پ. بىرەر ئىشقا نارازى بولۇپ ئۆز ـ ئۆزىگە گەپ قىلماق، ئېنىق ئاڭلىغىلى بولمايدىغان بىرنېمىلەرنى دېمەك: بەزىلەر نارازى بولۇپ غودۇڭشىدى.

غور I ئىم ← **غور ـ غور** I.

غور II تەق. قورساق ئاغرىپ ئىچى سۇرگەندە چىققان ئاۋاز.

غورا [پ] ① ئى. ئۆرۈكنىڭ پىشىپ پېتىلمىگەن مېۋىسى: غورا يېمەك. ئۆرۈك غورىسى. ② ئى. ئاساسەن پىشىپ پېتىلمىگەن مېۋە؛ توك: سەۋر قىلساڭ، غوربدىن ھالۋا پىشار (ماقال). ③ سۈپ. كۆچمە. تۇرمۇش تەجرىبىسى كەم، بېشىدىن ئىسسىق ـ سوغۇق ئۆتمىگەن، ھېچ ئىش كۆرمىگەن؛ كىنچىك: ـــ ھوي، شۇ غورىلارنىڭ گېپىگە كىرىپ يۈردۈڭمۇ؟ ـــ دېدى بوۋاي غەزەپ بىلەن.

غورا قاپاق دۆڭ قاپاق: خۇرشىدە غورا قاپاق، دوغلاق كەلگەن، كۆك كۆز، 50 ياشلاردىكى ئايال ئىدى.

غوراپ ئى. دىيال. خام ئۇزۇم.

غورتەك سۈپ. ۋىجىك، كىچىك؛ كىشىلەر كۆزگە ئىلمايدىغان، قەدىرسىز: بۇگۈنكى كۈندە ئېتىزدا پىشانىسى كۆيگەنىدەك ئىشلىمەي،ھە دېسە گويۇن - تاماشا بىلەن بولۇۋاتقان ئاشۇ قادىرەدەك غورتەكلەردىن كېيىن قالدىممۇ؟

غور - غور I قوچقار سوقۇشتۇرغۇچىلارنىڭ ئىككى قوچقارنى سوقۇشتۇرۇشتا ئىشلىتىدىغان ئۇندەش ئىماسى: مەيدانغا ئىككى تەرەپتىن ئىككى قوچقارنى ئىككى ئادەم بېتىلەپ كىرىپ، بىر - بىرىگە قارىتىپ توختاتتى، بىر پەستىن كېيىن «غور - غور» دەپ قويۇپ بېرىۋىدى، ئۇلار شۇنداق قاتتىق سوقۇشتىكى، ناۋادا پولات ئىككى قوچقارنىڭ ئارىسىدا قالغان بولسا، مىجىلىپ كەتكەن بولاتتى.

غور - غور II «غور II» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: غور - غور قان ئاقماق.

غورۇ ئى ① قوتان ۋە ھويلا - ئارامگاھلارغا ئىشىك ياكى تام ئورنىدا ئىككى ياكى ئۈنىكىدىن ئارتۇق ياغاچلارنى بىر - بىرىگە پارالليل قىلىپ ياسىغان تۇسما: ئارۇپ بوۋاي ھارۋىدىن چۈشۈپ، غورۇ ياغاچلىرىنى ئېلىۋەتتى. ② قوش قاناتلىق ئىشىكلەرنى ئىچىدىن تاقاپ قويىدىغان توغرا ياغاچ؛ تاقاق: ئۇلار دەرۋازا تۆۋىگە كېلىپ قارىسا، دەرۋازا چىلىك ئېتىلىپ، غورۇ سېلىپ قويۇپتۇ.

غورۇك تەق. زۇكام ياكى باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئاۋازدىنىڭ ئۆزگىرىپ بوم چىقىشىغا قارىتا ئېيتىلىدۇ.

غورۇك - غورۇك «غورۇك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: مىجەزنىڭ يوقمۇ نېمە، ئاۋازىڭ غورۇك - غورۇكلا چىقىدۇغۇ؟

غورۇلانماق «غورۇلماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: قىز ئەختەمبايىنىڭ بىدىلىك بېغىنىڭ غورۇلانغان ئىشىكىگە يۆلىنىپ تۇراتتى.

غورۇلاي ئى <زوئول> بىر خىل قۇش. ماڭلىيى بىلەن بېشىنىڭ ئىككى يېنى قارا، بوينى كۇل رەڭ كۆك، دۈمبىسى قىزغۇچ قوڭۇر كېلىدۇ. دۈمبىسىدە قارا رەڭدە دولقۇنسىمان توغرا يوللىرى بولىدۇ، ھاشارات ۋە كىچىك قۇشلار بىلەن ئۇزۇقلىنىدۇ.

غورۇلداتماق «غورۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غورۇلدىماق پ. «غور - غور» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غور - غور» قىلماق: قورسىقى غورۇلداپ ئاغرىماق.

غورۇلۇق سۈپ. غورۇسى بار، غورۇ بېكىتىلگەن: غورۇلۇق ھويلا.

غورۇلماق پ. غورۇ بىلەن ئەتمەك، تاقىماق: بىلال ئەزىزى شۇ چاغدىلا دەرۋازىنىڭ تاقاقسىز قالغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، ئىتتىك چىقىپ ئۇنى ئىچىدىن غورۇلاپ كىردى.

غورىگىل سۈپ. كەمبەغەل، نامراد؛ بايىاشات ئەمەس: غورىگىل تۇرمۇش. * بۇنىڭغا تولىمۇ خۇشالمەن، گەرچە داستىخىنىمىز غورىگىل بولسىمۇ، رەنجىشمەي، خۇشال ئولتۇرۇپ بېرىشلىرىنى ئۈتۈنىمەن.

غورىگىلچىلىك ئى ← **غورىگىللىق:** شۇنىڭ بىلەن غورىگىلچىلىك ئىچىدە ياشايسىز. سىز شۇ چاغدا كىمسىللىك سەۋەبىڭىز، مۇھتاجلىقىڭىز ۋە ئۆزىڭىز كۆڭۈل بۆلمىگەن دۇنيايىڭىز ھەققىدە ئويلىنارسىزمۇ؟

غورىگىللىق ئى . غورىگىل ھالەت، كەمبەغەللىك.

غورىلماق پ. غورا بولماق، غورا تۇتماق، غورىغا كىرمەك: ئۆرۈك غورىلىدى.

غوزا ئى [پ] ① <بوت> كېۋەزنىڭ مېۋىسى. شەكلى دەسلەپتە قوڭغۇراققا، پىشقاندا شاپتۇلغا ئوخشاپ قالىدۇ. ئادەتتە تۆت پارچە ياپراقچىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، رەڭگى دەسلەپ يېشىل بولىدۇ، پىشقاندا قوڭۇر رەڭگە ئۆزگىرىدۇ، ئىچىدە پاختا ۋە چېگىت بولىدۇ. ② <زوئول> بەزى ھاشاراتلارنىڭ لىچىنكىسى قورچاقلا ئايلىنىشتىن بۇرۇن قۇسۇپ چىقارغان مەشۇتلىرى ئارقىلىق توقۇپ ياسىغان قېپى.

غوزەك ئى [پ] ① پىلە قۇرتىنىڭ غوزىسى: ئۆتكەن يىل ئېلىنغان پىلە غوزىكى 1997 - يىلىدىكىدىن 60 پىرسەنت ئېشىپ كەتتى. ② <بوت> بەزى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ گۈلى ياكى دېنىنى تۇتۇپ تۇرىدىغان ۋە ئانىلىق ياپراقچىلىرىدىن تۈزۈلگەن تۇگۇنچىكى: تەنتەك ئۇرۇق سۆزىنى تۇگىتىپلا غوزىكىدىن چوڭ قارىغاينىڭ سايىسىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ.

غوزەكلىمەك پ. غوزەك ھاسىل قىلماق، غوزەك ھالىتىگە كەلمەك: بىزنىڭ ئېتىزدىكى كېۋەزلەر غۇزىمەك - غۇزىمەك غوزەكلەپتۇ.

غوزو ئى. دىيال. مەڭگەن.

غوزىپايە ئى [پ] ھوسۇلى، دانلىرى يېغۇزلىنىغان زىرائەتلەرنىڭ پاخلىلى، شاخ - شۇمبىسى.

غوزىلماق پ. غوزا ھاسىل قىلماق، غوزا تۇتماق: 7 - ئاينىڭ كېرىشى بىلەن كېۋەزلەر غوزىلاشقا باشلىدى.

غوڭ تەق. ھەرە قاتارلىقلار ئۇچقاندا چىقىدىغان ئاۋاز.

غوڭشىتماق «غوڭشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غوڭشىشماق «غوڭشىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غوڭشىماق پ ① «غوڭ - غوڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غوڭ - غوڭ» قىلماق. ② بىرەر نەرسىدىن نارازى بولۇپ ئۆز - ئۆزىگە گەپ قىلماق، غودۇڭشىماق: ئامانگۈل مۇدىر بىلەن سۆزلىشىۋاتقاندا، بۇغداينىڭ ئارىسىغا بېشىنى چۆكۈرۈۋالغان سۇلتان نېمىلەرنىدۇر دەپ غوڭشىدى.

غوڭ - غوڭ «غوڭ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غوڭقا ئى. تارس. ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ بىر خىلى .

غوڭكىدە رەۋ. «غوڭ» قىلغان ھالدا، «غوڭ» قىلىپ.

غوڭۇلداتماق «غوڭۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: بۇ سۆز تىراكتورنىڭ ئاۋازىدەك ئۇنىڭ قۇلاقلىرىنى غوڭۇلدىتىۋەتتى.

غوڭۇلداشماق «غوڭۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: خەلق توپى «ئاللا - توۋا» دەيىشىپ، ئۇۋۇسى چۈۋۈلۈپ كەتكەن ھەسەل ھەرىلىرىدەك غوڭۇلدىشىپ كەتتى.

غوڭۇلداق ئى. غوڭۇلداپ ئاۋاز چىقىرىدىغان ئىچى كاۋاك بىر خىل ئويۇنچۇق.

غوڭۇلدىماق پ. «غوڭ - غوڭ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غوڭ - غوڭ» قىلماق: ھايال ئۆتمەي ھەرە غوڭۇلداپ ئۇچقىنىچە بەختىنىڭ ئالدىدا ھازىر بوپتۇ.

غول I ① ئى. ئوك مۇرىباشتىن سول مۇرىباشقىچە بولغان ئارلىق ياكى دۈمبىنىڭ يۇقىرى قىسمى: غولى ئاپتاپ كۆرمىگەن. غولى كەڭ. * بۇ كىشىنىڭ كەڭ كەلگەن غوللىرىغا، يوغان ئاياغلىرىغا قاراپ، بۇرۇن ناھايىتى بەستىلىك ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلدىم. ②

ئى <بوت> ئۆسۈملۈك تېنىنىڭ بىر قىسمى. تۆرەلمە بىخ-نىڭ تەرەققىي قىلىشى ئارقىلىق ھاسىل بولىدۇ. تۆۋەنكى قىسمى يىلتىز بىلەن تۇتىشىدۇ، يۇقىرىقى قىسمىدا يۇپۇر-ماق، گۈل، مېۋە ئۆسىدۇ: دەرەخ غولىدىن سۇنماس، شېخىدىن سۇنار(ماقال). ③ ئى. بۇغا مۇڭگۈزىنىڭ باشتىن ئۆسۈپ چىققان ئاساسىي قىسمى. ④ ئى <ھەرب> قوشۇن ۋە سەپنىڭ مەركىزى، ئاساسىي قىسمى: بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا، قوشۇننىڭ غولىدا تۇرۇپ جەڭ قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ كارامەتلىرىنى كۆرسەتتى. ⑤ سۈپ. ئومۇمىيلىق ئىچىدە ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدىغان ياكى مۇھىم، ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغان؛ ئاساسىي؛ مەركىزىي: غول ئۇستەڭ. غول ئېرىق. ⑥ ئى. ئىككى تاغ ياكى يار ئارىسىدىكى بوشلۇق، چوڭ جىلغا؛ سۇ يولى: دۇشمەن ئالدىنىپ غول ئىچىگە كىرگەندە، تاغلىقلار تەرەپ - تەرەپتىن توسۇپ زەربە بېرىدۇ.

غولى ئاپتاپ كۆرمىگەن كۆپ جاپا تارتمىغان، كۆپ ئەمگەك قىلمىغان، تەييارنى يەپ چوڭ بولغان: رەپىق ئاكىنىڭ غولى ئاپتاپ كۆرمىگەن بۇ باخشىنىڭ ئالدىدا بىر ماختىنىۋالغۇسى كەلگەنىدى.

غول ياغاچ كىگىز چىلىك دۆكىنىدىكى قورساق، سوڭباغ، سوسەي ببغى قاتارلىقلار ئورنىتىلغان ئۆزۈن ياغاچ.

غول II سۈپ. كۆپ، جىق، مول: سۈيۈڭ غول، ھوسۇلۇڭ مول (ماقال).

غول III ئى. دىيال ① ئۆستەڭ، دەريا، ئېقىن: ھاكىمبەگكە بىر غولنىڭ سۈيى ئوڭچە بېرىلگەن بولۇپ، شاغىبەگكە يېرىم غول سۇ بېرىلگەنىدى. ② تەكتى، ئەسلى. ③ دۇمبە.

غولاسەن سۈپ. دىيال. چوڭ، گەۋدىلىك، قامەتلىك.

غولچىچى ئى [غول + چاچ + ئى] <بوت> پاپورتنىكلارنىڭ بىر تۈرى. يوپۇرمىقى قارا بىنەپشە رەڭدە پارقىراق ۋە ئۇچ بۇرجەك شەكىلدە بولىدۇ. سېپى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن كېلىدۇ. تېبابەتچىلىكتە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، ئىسسىتمىنى قايتۇرۇش، زەھەرنى كېسىش، سۈيدۈكنى راۋانلاشتۇرۇش ۋە ئىششىقنى يانداۋرۇش روللىرىغا ئىگە. ئۇنى يەنە مەنزىرە ئۆسۈملۈكى قىلىشقىمۇ بولىدۇ.

غولدا ئى. تومۇلۇقى ئادەمنىڭ بىلىكىدەك، ئۇزۇنلۇقى بىر غۇلاچتىن ئۇزۇن بولغان ياغاچ، كالتەك.

غولداتماق «غولدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سېنىڭ بۇ قويلارنى بېقىپ غولدىتىش ھەقىقىتەن بارىكى، ئۇنى ئىشلەتىش، بىر تەرەپ قىلىش تەشكىلىنىڭ ئىشى.

غولداشماق «غولدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غولدۇر تەق. مەلۇم ئوزۇقلۇقلارنى ئىستېمال قىلغاندا ئۇلارنىڭ زىيان قىلىشى ياكى باشقا سەۋەبتىن قورساقتىن چىققان ئاۋاز.

غولدۇر- غولدۇر «غولدۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غولدۇرلاتماق «غولدۇرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: سۇ قورساقنى غولدۇرلىتىۋەتتى.

غولدۇرلاشماق «غولدۇرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غولدۇرلىماق پ. «غولدۇر - غولدۇر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غولدۇر - غولدۇر» قىلماق: قورسىقى غولدۇرلىماق. * بىركىمگە قول سوزۇپ، بىرەر پۇڭ پۇل، بىرەر چىشلەم نان تىلەپ، توختىماي غولدۇرلاۋاتقان قورسىقىنى ئارام ئالدۇرۇش ئۈنىڭغا نومۇس تۈيۇلدى.

غولدىماق پ. كۆپەيمەك، ئاۋۇماق، جىقلىماق: نامايىشچىلار ئاستا - ئاستا غولداشقا باشلىدى.

غولسىز سۈپ. غولى يوق، غول تارتمايدىغان: غولسىز ئۆسۈملۈك.

غوللۇق سۈپ ① غولى بار، غول تارتقان: غوللۇق ئۆسۈملۈك. * پىرامىدانىڭ ئۇستىدە خۇددى زىننەت تاجسىمەك كۆركەم قىزىل غوللۇق چۆل گۈللىرى كۆز چاقنىتىپ جۇلالىناتتى. ② گەۋدىلىك، بەستىلىك، گىرۋي، يوغان: غوللۇق ئادەم. * مەنسۇر 45 ياشلاردىكى غوللۇق، ئوتتۇرا بوي، قويۇق قارا بۇرۇتلۇق، ساغلام ئادەم ئىدى. ③ ئاساسلىق، مۇھىم: مەتبۇئاتنىڭ ھوشۇر ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى غوللۇق يازغۇچىلارنىڭ بىرى.

غوللىماق پ ← **غولدىماق**.

غوۋغا (غوۋغاسى) ئى [پ] ئۇرۇش - جېدەل، ماجىرا؛ قىدىيا - چىيا: غوۋغا چىقارماق. غوۋغا كۆتۈرمەك.

غوۋغاچى ئى. تولا جېدەل - ماجىرا قىلىدىغان كىشى، جېدەلخور: ھازىرقى شارائىتتا، ئۇنداق غوۋغاچىلارغا سىلەرنىڭ زاۋۇتتا بازار يوق ئىكەن.

غوۋغاسىز سۈپ. غوۋغاسى يوق، غوۋغا چىقمىغان، تىنچ: ئاز ئېشىم — غوۋغاسىز بېشىم (ماقال). * ئۇ بالدۇر كېلىپ قالسا ئۇنى يوقاتماي ئىلاج يوق. ئىلاج بار غوۋغاسىز ئىش قىلغىنىمىز ياخشى.

غوۋغالاشماق پ. غوۋغا پەيدا قىلماق، غوۋغا چىقارماق، غوۋغا كۆتۈرمەك: غوۋغالىشىپ قالماق.

غوۋغالىق سۈپ. غوۋغا كۆتۈرۈلگەن، غوۋغا پەيدا بولغان: غوۋغالىق جاي.

غوۋار ئى [ئە] يېزىت ① چاڭ، توزان: ماڭا سۇلتان بولۇپ يات ئەلدە يۈرمەكتىنمۇ مىڭ ئەلا، سېنىڭ باغرىڭدا بىر ئۇلتاڭ بولۇپ سۆيمەك غوۋارىڭنى. ② كۆچمە. بىرەر كۆڭۈلسىز ھادىسىلەرنىڭ قالدۇق تەسىرى، داغ: ئاڭلىسام نەغمەڭنى مەن، قالماس دىلىمدا غەش - غوۋار، سايرىسالىڭ سەن نەدە، شۇ يەر مىسلى ئۇچماق بۇلبۇلۇم.

غوۋارسىز سۈپ ① چاڭ - توزانسىز، چاڭ - توزان بولمىغان، قونمىغان: ئانا بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ غوۋارسىز كۆكتە ئەركىن پەرۋاز قىلىۋاتقان قارلىغاچلارغا قاردى. ② ساپ، پاك: ئۇستازىم، سىز مېنى ۋە ماڭا ئوخشاش ياش ئۆسمۈرلەرنى مېھرىبانلىق بىلەن قولىمىزدىن يېتىلەپ بىلىم باغچىسىغا جەلپ قىلدىڭىز، غوۋارسىز كۆڭۈللەرگە بىلىم - ئەقىلدىن ئوزۇق بەردىڭىز.

غوپ تەق. سۈيۇق نەرسىلەرنى يۇتقاندا چىقىدىغان ئاۋاز.

غوپپىدە رەۋ. «غوپ» قىلغان ھالدا، «غوپ» قىلىپ: كېرىم ئالدىدىكى رومكىنى قولىغا ئېلىپ، بىر پەس تۇتۇپ تۇرغاندىن كېيىن ئۇنىڭدىكى ھاراقنى غوپپىدە ئىچىۋەتتى - دە، توختىغا قاراپ سۆزلىدى.

غوپ- غوپ «غوپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇ سۈتنى غوپ- غوپ قىلىپ ئىچىۋەتتى.

غوجۇم ئى. دىيال. سېپىدىن ئاجراپ كەتكەن ئۇۋاق ئۇزۇم.

غوچ سۈپ ① بىر يەرگە توپلانغان، كاللەكلەنگەن، يىغىلغان، زىچ. ② پۈتۈنلەي، ھەممىسى: پۇتا غوچ ئوزۇق، كىشىنىڭ ئىشتىھاسىنى ئاچىدۇ.

غوچچىدە ① رەۋ. زىچ ھالدا: پارنىكتا ئۆستۈرۈپ، قوغۇنلۇققا يانداپ كۆچۈرۈلگەن شوخلا، لازىلارمۇ تېزلا ئاينىپ، غوچچىدە چېچەكلەيدى. ② سۈپ. كۆچمە. جىقلا، نۇرغۇن: ئەكبەر ياخشى مەرگەن ئىدى-

كەن، بىرگە يەنە بەش ـ ئالتە كۈن ئوۋلاپ بەرسە، قاۋاندىن 10 ـــ 20 نى ئېتىۋالساق... غۇچچىدە پۇل بولاتتى. ③ سۇپ. ھەممىسى، پۈتۈن ـ لەي: چارۋىچى ماركونىڭ كۆلۈڭلىقىنىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا: ـــ بۇ قويىنى كۆرۈنۈشى سەت ئىكەن دەپ قالما، ئۇنىڭ گۈشى سېمىز ۋە يۇمشاق، بەكمۇ تاتلىق، بولۇپمۇ قۇيرۇقىنى قازانغا سالغاندا، غۇچچىدە ماي چىقىدۇ، ـــ دېدى.

غۇچچۇق ئى. دىيال. قىچىق.

غۇچۇر تەق. سىلىق، قاتتىق نەرسىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە سۈركىلىشىدىن چىققان ئاۋاز.

غۇچۇر ـ غۇچۇر «غۇچۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غۇچۇرلاتماق «غۇچۇرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: يۇزىدە سەپكۈنى بار، ئالتۇن چىشلىق ئادەم چېقىر كۆزلىرىنى ھەدەپ چىمچىقلىتىپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، پۇشۇلداپ ئېغىر ھاسىرايتتى.

غۇچۇرلىتىشماق «غۇچۇرلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: ئۇلار چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىشىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىشىپ، چاپىناپ يۈتۈۋەتكۈدەك ئەلپازدا تۇراتتى.

غۇچۇرلىماق پ. «غۇچۇر ـ غۇچۇر» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غۇچۇر» قىلماق: بۇ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەنلا، ئابدەمنىڭ تېنى «جۇغدە» قىلىپ، چىشلىرى غەزەپتىن غۇچۇرلىدى.

غۇدۇراتماق «غۇدۇرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غۇدۇراشماق «غۇدۇرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: بۇنى كۆرگەن بىرقانچە كىشى ئىشنى توختىتىپ: «نېمىشقىمۇ چىققان بولغىيدۇق» دېيىشىپ خېلى غۇدۇراشتى.

غۇدۇرىماق پ. بىرەر ئىشتىن نارازى بولۇپ، ئاللىنېمىلەرنى دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە گەپ قىلماق؛ غوتۇلدىماق: ئەپكەشچى غەزەپ بىلەن غۇدۇراپ، ئۇلارنى تىللاپ 50 ـــ 60 قەدەمچە ماڭغاندىن كېيىن چوڭ يولدىن چىقىپ، چىغىر يولىنى بويلاپ يۈرۈپ كەتتى.

غۇدۇق ـ بۇدۇق دۇدۇقلاش ھالىتى.

غۇر تەق. بىرەر نەرسىنىڭ تېز ھەركىتى ياكى شامالدىن ھاسىل بولغان ئاۋاز: گايىت يېنىمدىن غۇرلا قىلىپ ئۆتۈپ، دەرۋازىنى پۈتى بىلەن قاتتىق تەپتى.

غۇربەت ئى [ئە] ① يوقسۇزلۇق، كەمبەغەللىك، نامراتلىق: تەرىكلەر چۆرە ـ قۇل، ئىت ئورنىدا خار، ئۆزىنىڭ يۇرتىدا غۇربەتكە دۇچار. ② مۇساپىرلىق، غېرىبلىق: كەمىنلىرى غۇربەتتە يۈرۈپ، ھاياتىمدا ئاتا ـ ئانامنى كۆتەلمىدىم.

غۇربەتچىلىك ئى. غۇربەت قاپلىغان ھالەت، غۇربەتلىك كۈن؛ يوقسۇزلۇق، نامراتلىق، مۇساپىرلىق: قادىرنىڭ ئۆسمۈرلۈك چاغلىرى ئېغىر كۈلپەت ۋە غۇربەتچىلىكتە ئۆتتى.

غۇربەتسىرىماق پ. غۇربەتچىلىك ھېس قىلماق، غۇربەتچىلىك ئىچىدە قالماق: تال بېشىدا تۇرىدۇ بىر قوتۇغۇراق، تاڭدا يامغۇر، يادىدا غۇربەتسىراپ، كۆزىدىن ئاقماقتا ياش تارام ـ تارام، تىلى لال، كۆڭلى سۇنۇق باغرى كاۋاپ.

غۇربەتلەشمەك پ. غۇربەتچىلىكتە قالماق، غۇربەتچىلىكتە ياشىماق؛ نامراتلاشماق، كەمبەغەللەشمەك: شۇ كۈنلەردە ئانام ئاغرىپ، دادام ئىشسىز بولغاچقا، بىز بەك غۇربەتلىشىپ كەتتۇق.

غۇربەتلىك سۇپ. غۇربەتچىلىككە تولغان، غۇربەتچىلىك قاپلىغان، غۇربەتلەشكەن: غۇربەتلىك تۇرمۇش. غۇربەتلىك كۈنلەر. * ئالما چېچىكى باغدا، يۇلغۇن چېچىكى سايدا. يار ئايرىلمەن دەيدۇ، غۇربەتلىك يامان چاغدا.

غۇرت تەق. سۇيۇق نەرسىلەرنى تېزرەك يۇتقاندا چىقىدىغان ئاۋاز: غۇرت قىلىپ يۇتماق. * ئۇ تۇكورۇكىنى «غۇرت» قىلىپ يۇتۇۋەتتى: ـــ ھەي خەيرىنىسا، بىر چۆگۈن چاي دەملىگىنە، ـــ دېدى.

غۇرتەك مىق. دىيال. يوتۇم، ئوتلام.

غۇرتىدە رەۋ. «غۇرت» قىلغان ھالدا، «غۇرت» قىلىپ: ـــ تويىنى قاچان قىلىمىز دېمەكچىمۇسەن؟ ـــ دېدى تۇراپ شۇجى ئاغزىدىكى ئاشنى غۇرتتىدە يۇتۇۋېتىپ.

غۇرت ـ غۇرت «غۇرت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: سۇلايمان بوتۇلكىنىڭ ئاغزىنى چىشى بىلەن ئاچتى ـ دە، ئوڭدا يېتىپ غۇرت ـ غۇرت قىلىپ ئىچىشكە باشلىدى.

غۇرتۇلداتماق «غۇرتۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇھاراقنى ئوستەلگە ۋەكىيىملىرىگە تۆكۈپ، غۇرتۇلدىتىپ ئىچتى.

غۇرتۇلداشماق «غۇرتۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غۇرتۇلدىماق پ. «غۇرت ـ غۇرت» قىلغان ئاۋازنى چىقارماق، «غۇرت ـ غۇرت» قىلماق.

غۇررەك ئى. ئەتلەس توقۇش دۇكىنىدىكى قاش بېغىنى ئۆرۈشكە ئولايدىغان يىپلىق ياغاچ ھالقا.

غۇررىدە رەۋ. «غۇر» قىلغان ھالدا، «غۇر» قىلىپ: ماشىنا يېنىمدىن غۇررىدە ئۆتۈپ كەتتى.

غۇر ـ غۇر «غۇر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: قويۇق سايە تاشلاپ تۇرغان قېرى ياڭاق تۈۋى غۇر ـ غۇر سالقىن شامالىلىق ۋە ئارام بەخشىلىك ئىدى.

غۇرقىراتماق «غۇرقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غۇرقىراشماق «غۇرقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غۇرقىرىماق پ. «غۇر ـ غۇر» قىلغان ئاۋازنى چىقارماق، «غۇر ـ غۇر» قىلماق: ئەتراپ يوپيورۇق ئىدى. كېچىنىڭ سوغۇق شامىلى غۇرقىرايتتى.

غۇرۇر ئى [ئە] ① كىشىنىڭ ئۆز قەدىر ـ قىممىتىنى بىلىش ھېسسى، ئىززەت ـ نەپسى: دادىڭىز ھەقىقەتەنمۇ غۇرۇرى بار، توغرا يول بىلەن ياشاشقا ئېتىقاد قىلغان ئادەم ئىدى. ② كىشىلەرنىڭ بىرەر نەرسىدىن مەمنۇن بولۇش ھېسسىياتى؛ پەخىر، ئىپتىخار: تۆمۈر خەلپە غالىب سەركەردىلەرگە خاس غۇرۇر ۋە سالاپەت بىلەن يىگىتلىرىنى باشلاپ قورايغا قايتقاندا، خەلق توپى خۇددى توي تارتىپ كەلگەن يىگىتلەرنى قارشى ئالغاندەك، ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ③ كىشىلەر پەخىرلىنىشكە ئاساس بولىدىغان نەرسە: مەھمۇد قەشقەرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ غۇرۇرى.

غۇرۇرسىز سۇپ. غۇرۇرى يوق، غۇرۇرىنى يوقاتقان، ئۆز قەدىر ـ قىممىتى، ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى ساقلىمايدىغان: فىلمدا ياپونلارغا ئەسىرگە چۈشكەن بىر جۈڭگولۇقنىڭ ياپون ئەسكىرى تەرىپىدىن كاللىسى ئېلىنغاندا، شۇ مەيداندىكى ياپونىيەلىك ئوقۇغۇچىلارغا قوشۇلۇپ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ تاماشا كۆرۈۋاتقان جۈڭگولۇق ئوقۇغۇچىلارنىڭ غۇرۇرسىز، بىپەرۋا كۆرۈنۈشى.

غۇرۇرسىزلىق ئى. غۇرۇرى يوقلۇق، غۇرۇرىنى يوقاتقانلىق، ئۆز ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى ساقلىماسلىق، ئۆز قەدىر ـ قىممىتىنى بىلمەسلىك: غۇرۇرسىزلىقنىڭ مەينەت ھاۋاسى يۇرىكىنى سىققاندا ياكى مەنسەپ ئىزدەپ چوڭقۇر دېڭىزغا چۆككىنىدە، ئانا تىلىك سېنىڭ ئۆشنەڭدىكى ئوكسىگېن خالتىسىغا ئوخشاش، سېنى ئوڭۇشسىزلىقتىن قوتقۇزىدۇ.

غۇرۇرلانماق پ. غۇرۇرى قوزغالماق، پەخىرلەنمەك: ساناق-سىز مال ـ مۈلكۈڭگە ئىشەنمە، ھېچ غۇرۇرلانما، ۋەتەن خەلقىڭگە خىز-مەت قىل، ئۇلۇغ تۆھپەڭ بىكار بولماس.

غۇرۇرلۇق ① سۈپ. غۇرۇرى بار، غۇرۇرىنى ساقلايدىغان: ئۇ ئىنتايىن غۇرۇرلۇق ئادەم. ② ئى. ئۆز قەدىر ـ قىممىتىنى بە-لىش: ـــ ئۇ ناخشىچىمىزنىڭ ھەقىقەتەن ماختىغۇچىلىكى بار، ـــ جاد-لىنىپ جاۋاب بەردى ئابلىز ۋە چىرايىدا ئىللىق ، غۇرۇرلۇق تۈيغۇسى جىلۋە قىلدى.

غۇزۇ تەق ① مەلۇم نەرسىلەرنىڭ بىر يەرگە بىراقلا، تېز يىغىلىش ھالىتىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلىدۇ. ② ھەرە، چۈشەن قاتارلىقلارنىڭ بىر يەرگە تېز يىغىلىشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز.

غۇزۇندە رەۋ ①«غۇزۇ» قىلغان ھالدا، «غۇزۇ» قىلىپ. ② كۆچمە. بىردىنلا؛ تېزلا: مېنىڭ غۇزۇندە ئاچچىقىم كېلىپ، چېكە تومۇرلىرىم لوقۇلداپ كەتتى.

غۇزۇ ـ غۇزۇ «غۇزۇ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غۇزۇغۇن سۈپ. دىيال ① تېز ئاچچىقى كېلىدىغان، سەپرا. ② زىچ، قويۇق.

غۇزۇغۇنلاشماق پ. ① سەپرالاشماق: بۇنداق ئادەملەر بىرەر گەپنىڭ ساپقىغا ئېسىلىۋالدىمۇ، بولدى، ئۆزىچە ئەزۇيلەپ، غۇزۇغۇن-لىشىپ كېتىدۇ. ② زىچلاشماق، قويۇقلاشماق.

غۇزۇغۇنلۇق ئى. ① زىچلىق، قويۇقلۇق: شەھەرنىڭ ئاۋاتلىقى، رەستە ـ بازارلارنىڭ غۇزۇغۇنلۇقى ئۇلارنى ھەيران قالدۇرۇپتۇ.

غۇزۇمەك سۈپ. بىر يەرگە يىغىلغان، توپلانغان؛ توپ : سەلمە ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ غۇزۇمەك بولۇپ ئۆسكەن يۇلغۇنىنىڭ دالدىسىغا ئېلىپ باردى، ئىككىسى بوراندا ئارقىسىنى قىلىپ ئولتۇرۇشتى.

غۇزۇمەك ـ غۇزۇمەك بىرقانچە غۇزۇمەك: بىر ئېتىزدا غۇزۇمەك ـ غۇزۇمەك قىزىرىپ كەتكەن پەمىدۇر، يەنە بىرنەچە لازا ۋە تەرخەمەكلەر بار ئىدى.

غۇزۇمەكلەشتۇرمەك «غۇزۇمەكلەشمەك» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غۇزۇمەكلەشتۇرۇلمەك «غۇزۇمەكلەشتۇرمەك» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

غۇزۇمەكلەشمەك پ. غۇزۇمەك ھالەتكە كەلمەك، غۇزۇمەك بول-ماق: ياش ئۇچقۇنلار ھەيدىلىپ توت كوچا ئاغزىغا كەلگەندە، ئۆز ـ ئۆ-زىدىن غۇزۇمەكلىشىپ، بىرلەشكەن چوڭ گەۋدە شەكلىگە كىرىپ قالدى.

غۇزۇمەكلەنمەك پ ← **غۇزۇمەكلەشمەك**.

غۇزۇلداتماق «غۇزۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غۇزۇلداشماق «غۇزۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

غۇزۇلدىماق پ. «غۇزۇ» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غۇزۇ ـ غۇزۇ» قىلماق: بالا قولى بىلەن چۈننىلەرنى قورۇيتىتى، لېكىن غۇزۇلداشقان چۈننىلەر ئۇنى بىئارام قىلىپ قىيناۋاتاتتى.

غۇسسە ئى [ئە] غەم ـ قايغۇ، ھەسرەت، ئەلەم: بوۋايلار تىلـ-دىن ئاڭلىدىم قىسسە، زەخمەتلىك يۇرەكلەردە ئەلەم ۋە غۇسسە.

غۇسۇل ئى [ئە] پۈتۈن بەدىننى يۇيۇش، يۇيۇنۇش: غۇسۇل قىلماق .

غۇسۇل تاھارەت غۇسۇل ۋە تاھارەت: سودىگەر بىر چۆگۈن سۇ بەردى. مەلىكە غۇسۇل ـ تاھارەت ئېلىپ سەجدىگە باش قويدى.

غۇسۇلخانا ئى [ئە + پ] غۇسۇل قىلىدىغان ئۆي، غۇسۇل ئۆيى: ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ھەزرىتى سۇلتان مۇشۇ يەردە غۇسۇل تاھا-رەت ئېلىپ ناماز ئوقۇغانىكەنمىش. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەر «غۇسۇل-خانا»دەپ ئاتالغانىكەن.

غۇلاتماق «غۇلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: زامان ـ زامانلاردىن بۇيان، خەلق «چاقچاق» بىلەن زۇلۇمغا خەنجەر ئاتقان، مەسخىرە كۈلكىسى بىلەن ئەخمەقلەر ھەيۋىسىنى غۇلاتقانىدى.

غۇلاچ ① ئى. ئىككى قولىنى ئىككى يانغا تۈز قىلىپ كەر-گەندە بىر قولنىڭ ئۇچىدىن يەنە بىر قولنىڭ ئۇچىغىچە بولغان ئارىلىق: غۇلچىمنى كېرىپ كۈچ بىلەن يۇزىگە ئۇرۇۋۈتتىم. ئۇ ئارقـ-چە سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ ئوڭدا يىقىلدى. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن بىللە كېلىپ غۇلاچقا تەڭ ئارىلىقنى بىلدۈرىدۇ: بىر غۇلاچ ئارغامچا.

غۇلاچ تاشلىماق ① غۇلىچىنى ئالدىغا تاشلاپ ھەرىكەت قىلماق، غۇلاچ ئاتماق: ئۇ ئۆركەشلەپ تۇرغان دەريادىن غۇلاچ تاشلاپ ئۆزۈپ ئۆتتى. ② كۆچمە. ئىلگىرىلىمەك، ئالغا باسماق: بىز ئور-تاق ھالدا ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش سۈپىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە غۇلاچ تاش-لىشىمىز كېرەك.

غۇلاچلاتماق «غۇلاچلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجە-سى: ئۇ ئارغامچىنى غۇلاچلىتىپ كۆرۈۋىدى، توپتوغرا ئون غۇلاچ چىقتى.

غۇلاچلاشماق «غۇلاچلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجە-سى: نېمە ئۈچۈندۇر ئۇلار تاملارنى غۇلاچلىشۋاتاتتى.

غۇلاچلانماق «غۇلاچلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

غۇلاچلىق سۈپ. غۇلاچ كېلىدىغان: بەش غۇلاچلىق ئارغامچا.

غۇلاچلىماق پ ① غۇلىچىنى كەڭ كېرىپ ئالدىغا تاشلا-ماق، غۇلاچ ئاتماق: غۇلاچلاپ سۇ ئۆزمەك. ② غۇلاچ بىلەن ئۆلچە-مەك: ـــ ئۇكام ماۋۇ تاننى غۇلاچلاپ قوي، كېيىن بىزمۇ ئۆتنىسىنى غۇلاچلاپ قايتۇرىمىز، ـــ دېگەندى ئاكام ماڭا.

غۇلاش ئى <گېئول> تاغ جىنسلىرىنىڭ فىزىكىلىق يە-مىرىلىش تەسىرىدە پېرىلىپ، پارچىلىنىشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

غۇلاشماق «غۇلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

غۇلاق ئى. چوشقا قاتارلىق ھايۋانلارغا يەم بېرىدىغان ئوقۇر ياكى چېلەك: مەينەت چوشقا كۆچۈكلىرى «خارت ـ خۇرت، چار ـ چۇر» چىرقىرىشىپ، غۇلاقتىكى ئاداپنى تالىشىپ يېمەكتە ئىدى.

غۇلام ئى [ئە] كونا ① ئوردا، سارايلاردا خىزمەت قىلىدىغان خىزمەتچى: غۇلاملار ئۇنى ئوداپ ئون كۇن ئىزدىدى. ② قۇل: ھەر تە-رەپتىن بايلار غۇلاملىرىنى ئېلىپ كەلدى. ھېچقايسى غۇلام ئەمرىلەرگە يارىمىدى. ③ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غۇلجا ئى ① <زوئول> ئەركەك ئارقار. مۈڭگۈزى چوڭ، ئاستىغا ئېگىلگەن ۋە سەل ـ پەل بۇرما شەكلىدە بولىدۇ، تۇك-لىرى قويۇق ھەم سەل ئۇزۇن، رەڭگى كۈل رەڭ قوڭۇر كېلە-دۇ، قۇيرۇقى قىسقا، تۆت پۇتى كۈچلۈك بولىدۇ، تاغقا چىقالاي-دۇ. ② ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ مەركىزىنىڭ نامى.

غۇلغۇلا ئى [پ] بىرەر مەسىلە ئۈستىدە بىرقانچە كىشىنىڭ ئۆزئارا قىلىشقان گەپ ـ سۆزى، پىكىرلىرى: سايلامدا سايلە-غۇچىلار نامزاتلار ئۈستىدە قايتا ـ قايتا غۇلغۇلا قىلىپ ۋە كېڭىشىپ، كادىرلارنى ئەستايىدىل باھالىدى.

غۇلغۇي ئى. نارازىلىق ياكى شۇ تۇپەيلى كېلىپ چىققان كىشىلەرنىڭ نارازىلىق كەيپىياتى، گەپ ـ سۆز، پىكىرلىرى: غۇلغۇي پەيدا بولماق. غۇلغۇي پەيدا قىلماق.

غۇلى تېر. دىيال. زادى، پەقەت، ھەرگىز.

غۇلتىشماق «غۇلاتماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

غۇلتىلماق «غۇلاتماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

غۇلىماق پ ① ئېگىزدىن پەسكە قاراپ چۈشمەك، ئۆرۈلمەك، يىقىلماق: دەرەخ غۇلىماق. تاغ غۇلىماق. * يىگىت ئوق تېگىشى بىلەن چوڭقۇر غولغا غۇلاپ چۈشتى. ② كۆچمە. تەختىسى، ۋەزىپىسى قاتارلىقلاردىن ئايرىلماق، ئەمىلدىن چۈشمەك؛ ئاغدۇرۇلماق، يوقىتىلماق: ئەگەر ئۇنداق بولمىغاندا، كۈنلەرنىڭ بىرىدە پۇرانىڭ كۆز يېشى گويا كەلكۈندەك بىزنى ئېقىتىپ كېتىشى مۇمكىن، خانلىقنىڭ غۇلىشىمۇ شۇنىڭ مىسالىدۇر.

غۇم ئى. مەلۇم ئىشلار تۇپەيلىدىن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان نارازىلىق، ئاداۋەت؛ توگۇن، گىنە: غۇم ساقلىماق.

غۇمسىنماق پ. غۇم ساقلىماق: ئۇ يەرلىك ھەم بۇ يەرلىكتۇر، ئىچىدە غۇمسىنىپ خەپتۇر. دېتىغا ياقمىسا ھەيدەر، قۇرۇپ كەتسۇن گۇرۇھۇازلىق.

غۇملىماق پ. دىيال. دەرد ئېيتماق، كوتۇلدىماق.

غۇموكلەشمەك پ. دىيال. بىرلەشمەك، تىل بىرىكتۇرمەك.

غۇنان ئى. ئىككى ياشلىق ئات.

غۇنچا ئى. دىيال. گۈل سالمىغان لوڭقا.

غۇنچە [پ] ① ئى <بوت> تېخى ئېچىلمىغان ياكى بەرگىلىرى تېخى يېتىلمىگەن گۈل، گۈل توگۈنى: قىز پىسكۈكىدە كۆلۈڭدى، ئۇنىڭ ئالۇچىدەك قىزىل كالپۇكلىرى يېڭى ئېچىلۇاتقان قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسىغا ئوخشاپ كەتتى. ② سۈپ. ياش؛ يېڭى: گۈل دىيارى، غۇنچە قەلبى تۇتاش تومۇر، بۇلبۇل بولۇپ ئۇندىن كەتمەس باھار، جەڭچى. ③ سۈپ. كۆچمە. چىرايلىق، كېلىشكەن، زىلۋا: غۇنچە بوي.

غۇنچىلماق پ. غۇنچە تۇگمەك، غۇنچە چىقارماق: بۇ ياخشى كۆرۈش دوستلۇق يىلتىزىدىن ئۇنۇپ چىققان مۇھەببەت گۈلىنىڭ غۇنچىلىشى بولسا كېرەك.

غۇنچىئۇزۇم ئى [غۇنچە + ئۇزۇم] <بوت> ئۇزۇم ئائىلىسىدىكى كۆپ يىللىق، پېلەك غوللۇق ئۆسۈملۈك. يوپۇرمىقى نۆۋەتلىشىپ ئۆسۈپ، ئالقانسىمان يېرىلىدۇ، گۈلى سۇس يېشىل، گۈل رېتى كونۇس شەكىللىك بولۇپ، يوپۇرمىقىنىڭ ئۈدۈلىدا ئۆسىدۇ، مېۋىسى كىچىك، شىرنىلىك، جىگەر رەڭدە بولىدۇ. مېۋىسى دورىغا ئىشلىتىلىدۇ، تاش بەدەننى تازىلاپ، قىزىلنى سىرتقا تەپتۇرۇش، سۈيدۈكنى ھەيدەپ، زەھەرنى تارقىتىۋېتىش روللىرىغا ئىگە.

غۇندەك ئى <بوت> ئۆرۈكنىڭ بىر خىل سورتى، مېۋىسىنىڭ شەكلى يۇمىلاق، كۆكۈچ سېرىق بولۇپ، پوستى نېپىز، سۇلۇق، بالدۇر پىشىدۇ. مېغىزى تاتلىق.

غۇنىجن ئى. ئۇچ ياشلىق چىشى كالا، ئىنەك.

غۇۋا سۈپ ① روشەن ئەمەس، توتۇق، گۇڭگا: ھاجى ئۆزىنىڭ ھۆجرىسىغا كىرىپ كىرسىن لامپىنى ياقتى ـ دە، ئۇنىڭ غۇۋا يورۇقىغا قاراپ ئولتۇرۇپ خىيالغا كەتتى. ② روشەن، ئېنىق كۆرۈنمەيدىغان: غۇۋا كۆلەڭگە.

غۇۋالاشتۇرماق «غۇۋالاشماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: خەلىچىخان ھەدە پانارنىڭ يورۇقىنى سەل غۇۋالاشتۇرۇپ، سەلمەگە قاراپ پىچىرلىدى.

غۇۋالاشتۇرۇلماق «غۇۋالاشتۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: پىلىك پەسەيتىلىپ لامپا يورۇقى سەل ـ پەل غۇۋالاشتۇرۇلدى.

غۇۋالاشماق پ. غۇۋا ھالەتكە كەلمەك، سەل قارا‌ئىغۇلاشماق: ئارقا ـ ئارقىدىن تېگىۋاتقان مۇشت، پەشۋالارنىڭ زەربىسىدىن تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ كۆزلىرى بىردىنلا غۇۋالىشىپ ھوشىدىن كەتتى.

غۇۋالىق ئى. غۇۋا ھالەت، تۇتۇقلۇق، گۇڭگىلىق: خىيالدىن كاللىغا كەپتۇ بىر گۇمان، قاپلاپتۇ كۆڭلىنى غۇۋالىق تۇمان.

غۇي تەق. ماشىنا قاتارلىق قاتناش قوراللىرىنىڭ تېز ئۆتۈشى ياكى شامالنىڭ تېز ھەرىكىتىدىن پەيدا بولغان ئاۋاز.

غۇي ـ غۇي «غۇي» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: غۇي ـ غۇي شامال.

غۇيۇلداتماق «غۇيۇلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غۇيۇلداشماق «غۇيۇلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆزلۈك دەرىجىسى.

غۇيۇلدىماق پ. «غۇي» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غۇي» قىلماق: ھەربىي ماشىنا غۇيۇلداپ مېڭىپ كەتتى.

غۇيياڭشماق پ. دىيال. غۇيۇلدىماق.

غۇييىدە رەۋ. «غۇي» قىلغان ھالدا، «غۇي» قىلىپ: ئۇ ئاتقان تاش غۇييىدە يېنىمدىن ئۆتۈپ تامغا تەگدى.

غې «غ» ھەرپىنىڭ نامى.

غېجەك ئى [پ] <مۇز> ئۈيغۇرلارنىڭ كامانچە بىلەن چالىدىغان بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى. بېشى سىلىندىر شەكىلدە بولۇپ، بىر تەرىپىگە تېرە كېرىلىدۇ. باش قىسمى كۆپرەك يۇپقا تۆمۇر ياكى سەل قېلىن قەلەيدىن ياسىلىدۇ. سۇركەپ چېلىنىدىغان ئادەتتىكى سىم تاردىن باشقا بىرقانچە رېزونانس پەيدا قىلىدىغان سىملار تارتىلىدۇ. 50 ـ يىللاردىن كېيىن ئۆزگەرتىپ ياسالغانلىرىنىڭ تۆت تارى بولىدۇ. بېشى يۇمىلاق بولۇپ تاۋۇزغا ئوخشاپ قالىدۇ. دەستىسى ئىسكىرىپكىنىڭ دەستىسىدىن ئۆزۈنراق بولۇپ، ئۇچىدا يۇمىلاق قوبۇبىسى بولىدۇ. e,a,d,g لاردا سازلىنىدۇ.

غېجەكچى ئى. غېجەك چالىدىغان ئادەم.

غېجىر ئى ← **غېجىر سالۇا**.

غېجىر سالۇا <زوئول> تاپ يەيدىغان بىر خىل قۇش. تېنى چوڭ ۋە ھەممە يېرى قارا قوڭۇر كېلىدۇ، باش ۋ بويۇن قىسمى يالىڭاچ بولۇپ، ئازراق تۈتۈلىرى بولىدۇ، تۇمشۇقى چوڭ، ئەگمەچ ۋە ئۆتكۇر كېلىدۇ، تاپ ۋە ئۇششاق ھايۋانلار بىلەن ئوزۇقلىنىدۇ.

غېدىر ئى [ئە] ساپال قاچا، ساپال چىنە: ئۇنىڭ كۆزدىن يوقالغانلىقىنى كۆرگەن كانچىلار كولۇشكەن پېتى چۆچەك، غېدىرلىرىنى ئېلىشىپ تاش گەمىنىڭ يېنىدا ئېسىقلىق يوغان داش قازانغا قاراپ ماڭدى.

غېرىب [ئە] ① سۈپ. ھېچقانداق ئۇرۇق ـ تۇغقىنى بولمىغان، يېتىم، باش ـ پاناھسىز، مۇساپىر: غېرىبنىڭ ھالىغا غېرىب يېتەر (ماقال). ② سۈپ. كەمبەغەل، يوقسۇل؛ بىچارە: ياق، بارمايمەن، مەندەك بىر غېرىبقا تاماشىنىڭ نېمە كېرىكى. ③ سۈپ. يالغۇز، تەنھا: دوستۇم سىزچۇ؟ ئەگەر شۇ غېرىب قەبرىنى كۆرۈشنىڭ خالىسىڭىز، يۈرۈڭ، ئۇنىڭ ئىچىنى ئېچىپ كۆرسىتەي! ④ سۈپ. مىسكىن،

غەمكىن: ئابدۇسادىر قاسىمنى مەن ھېچقاچان بۇگۈنكىدەك غېرىب ھالدا ئۇچراتمىغانىدىم. ⑤ ئەرلەرنىڭ ئىسمى.

غېرىبانە [ئە + پ] ① رەۋ. غېرىبلارغا خاس، يېتىملارچە: بۇ ئۆيدىكى موماي غېرىبانە يالغۇز بىر ئايالنى كۆرۈپ، ئىشكىنى ئېچىپ ئۆيگە باشلاپ كىرىپ ئۇنىڭغا نان بەردى. ② سۈپ. يالغۇز، نامرات: ھېلىقى چاغدىكى غېرىبانە كەپىنىڭ ئىزىمۇ قالمىغانىدى.

غېرىب - بىچارە غېرىب ۋە بىچارە: غېرىب - بىچارىلەرنىڭ بەشى قىسىلماق.

غېرىبپەرۋەر سۈپ. غېرىب - مۇساپىرلارنى يۆلەيدىغان، ئۇلارغا غەمخورلۇق قىلىدىغان: غېرىبپەرۋەر پادىشاھ. غېرىبپەرۋەر كىشى. // ـــ ئوغلۇم يەمەن دىيارىغا بارساڭ، ئۇ يەرنىڭ پادىشاھىنى خەلى مۇجەزى تۇزۇك غېرىبپەرۋەر دەپ ئاڭلىدىم، ـــ دېدى بوۋاي.

غېرىبچە سۈپ. غېرىبلار قىلغاندەك، غېرىبلارغا ئوخشاش: چاپانىنى غېرىبچە يېپىنماق.

غېرىبچىلاپ رەۋ. غېرىبلارغا خاس ھالدا، غېرىبلارغا ئوخشاش، غېرىبچە: ئۇ چاپىنىنى غېرىبچىلاپ يېپىنىپ ئۆيقۇغا كەتتى.

غېرىبچىلىق ئى ← **غېرىبلىق**.

غېرىبچىلىماق پ. رەخت ياكى نەرسىلەرنى تۇمارچە شەكىلدە قىيىپاش كەسمەك ياكى پوكلىمەك، قاتلىماق، چۈنۇق چىقارماق.

غېرىبخانا ئى [ئە + پ] بولۇشقا تېگىشلىك سەرەمجانلار كەم بولغان، نامراتلىقى بىلىنىپ تۇرغان ئۆي: ئاخشاملىرى ئۆزىنىڭ غېرىبخانىسىدا قولىغا ساتارنى ئالاتتى - دە، دەرد - ئەلەم، قايغۇ - مۇھەببەت ۋە ياكى ئىشقى - مۇسىبەت قوشاقلىرىنى ئېيتاتتى.

غېرىبسىنىدۇرماق «غېرىبسىنماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غېرىبسىنماق پ. غېرىبلىق ھېس قىلماق، غېرىبلارغا ئوخشاپ قالماق، غېرىب بولۇپ قالماق: غېرىبسىنىڭ ئوت سىن (ماقال).

غېرىب - غۇرۇڭا [ئە] ئىگە - چاقسىز، ئاجىز - ئورۇق، يېتىم - يېسىر، مۇساپىر كىشىلەر: ـــ سىز ئاۋۇال بېرىپ، ئۇ خەزىنىنى ئېچىپ ئۇچ ھەسسىسىنى غېرىب - غۇرۇڭالارغا خەير - ساخاۋەت قىلىپ بېرىڭ، ـــ دەپتۇ.

غېرىبلاشماق پ. غېرىب بىر ئەھۋالغا چۈشمەك، غېرىب بولۇپ قالماق: ئۇ كۆپتىن بېرى ئۆزىنىڭ غېرىبلىشىپ قالغانلىقىنى سېزىپ يۈرەتتى.

غېرىبلىق ئى. غېرىب ھالەت، بىچارىلىك: ئىنسانىيەت ھەرگىز غېرىبلىققا چۈشۈپ قالمايدۇ، چۈنكى ھايات ئالغا باسىدۇ، ئۇ ئۈمىدۋار.

غېرىب - مۇساپىر غېرىب ۋە مۇساپىر: غېرىب - مۇساپىر، بىر كەمپىر ئىدىم، ئايرىلىپ سەندىن نەگە كېتەرمەن.

غېرىب - مىسكىن غېرىب ۋە مىسكىن: كەچ كۈزنىڭ سوغۇق شامالىلىرى غېرىب - مىسكىنلەرنىڭ چىرايىدەك سارغىيىپ كەتكەن غازاڭلارنى پەرىشان ئۇچۇرۇپ يۈرەتتى.

غېرىچ ① ئى. قولنى كەرگەندە باش بارماقنىڭ ئۇچىدىن چىمچىلاق قولنىڭ ئۇچىغىچە بولغان ئارلىق: مېنىڭ غېرىچىم كىچىك، سەن غېرىچلا. ② مىق. ساناق سانلار بىلەن بىرىكىپ كېلىپ غېرىچقا تەڭ ئارلىقنى بىلدۈرىدۇ: بەش غېرىچ ئارلىق.

غېرىچلاتماق «غېرىچلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غېرىچلاشماق ① «غېرىچلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② كۆچمە. ئۆزىدىن چوڭلار بىلەن گەپ تالاشماق، تاكاللاشماق: ـــ بالام، سىز تېخى كىچىك، ئۇنداق، ھەدىگەندىلا ئاكىڭىز بىلەن غېرىچلاشماڭ، ئاكىڭىز بولمىسا، بىزنىڭ كۈنىمىز تەسلىشىدۇ، ـــ دەپ نەسىھەت قىلدى نىساخان ئانا كىچىك ئوغلىغا.

غېرىچلانماق «غېرىچلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: رەخت غېرىچلاندى.

غېرىچلىماق پ. غېرىچ بىلەن ئۆلچىمەك: ئۇ پارچىنىڭ ئېگىزلىكىنى غېرىچلاپ كۆرۈۋىدى، ئۇنىڭ ئېگىزلىكى دەل كۆڭلىدىكىدەك چىقتى.

غىبتە ئى [ئە] بىرەر كىشىنىڭ ياخشى ھالىنى كۆرۈپ قىزىقىش ۋە ئۆزىنىڭمۇ شۇنداق بولۇشىنى تىلەش: غىبتە دەپ بىر كىشىنىڭ دەرىجىسى ۋە بايلىقىنىڭ زاۋالىنى ئارزۇ قىلماي، «كاشكى مەنمۇ شۇنداق بولسام ئىدى» دېگەن ئارزۇدا بولماقتا ئېيتىلۇر. غىبتە يامان قىلىق ئەمەس، بەلكى ماختاشقا لايىق بىر سۈپەتتۇر.

غىپ تەق. مېڭىش ھەرىكىتىنىڭ تېز ۋە يوشۇرۇنچە ئورۇنلانغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ: غىپ قىلىپ كەتمەك.

غىپىدە رەۋ. «غىپ» قىلغان ھالدا، «غىپ» قىلىپ؛ ناھايىتى تېز، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ئارلىقتا، ھەش - پەش دېگۈچە: غىپىدە تىكىۋەتمەك. * قىز غىپىدە باشقا بىر دەرەخنىڭ كەينىگە ئۆتتى، يىگىت قوغلىدى. غەلىتە ئادەم چۆچۈپ غىپىدە تىكىۋەتتى.

غىپچا ئى. دىيال ① جۇۋازنىڭ ياغ چىقىدىغان تۆشۈكىگە تىقىپ قويىدىغان ياغاچ. ② قەدىمكى زامانلاردىكى مىلتىققا ئوق - دورا سېلىپ چېكىدىغان ۋە مىلتىقنىڭ ئىستوۋۇلىنى تازىلايدىغان سايمان.

غىپچىدىماق پ. دىيال. چېكىدىماق.

غىپچىنماق پ. ئەيمەنمەك، تارتىنماق، قورۇنماق: كوچىدا كېتىۋاتقان كەمبەغەللەر ئۇلارنى كۆرۈپ غىپچىنىپ، نېرىدىنلا ئات - ئۇلاغلىرىدىن چۈشۈپ، ئېگىلىپ تەزىم قىلغىنىچە ئۇن چىقارماي ئۆتۈشۈپ تۇراتتى.

غىپ - غىپ «غىپ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: كېيىن يېپ ئېشىپ مومدايدىغان، غىپ - غىپ تارتىدىغان بولدى.

غىپلا رەۋ. تېزلا، شەپە چىقارماستىن: بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭ مېھمانخانىنىڭ دالان ئىشىكى تۆۋىدە بىر ئايال كىشىنىڭ گەۋدىسى غىپلا قىلىپ قارا ئىغۇدا كۆزدىن غايىب بولدى.

غىپلىداتماق «غىپلىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىپلىداشماق «غىپلىدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىپلىدىماق پ. «غىپ - غىپ» قىلماق، «غىپ - غىپ» قىلىپ ماڭماق: ھاۋاخان كەشنى قولىغا ئالدى - دە، توپا يولنى يالاڭ ئاياغ كېچىپ غىپلداپ ماڭغىنىچە ئۇچقاندەك كەتتى.

غىت ① تەق. مەلۇم نەرسىلەرنىڭ سۈركىلىشى ياكى قىسىلىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز. ② رەۋ. كۆچمە. جىم؛ چىڭ، مەھكەم، بەك: غىت قىسماق.

غىت - غىت «غىت» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غىتمەك ئى. سەلب. مۇجەز - خۇلقى، مېڭىش - تۇرۇشى خۇتۇن - قىزلارغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئەر: ما غىتمەكنىڭ قىلقىلىرىنى كۆرمەمدىغان، ئادەمنىڭ نومۇسىنى كەلتۈرۈپ.

غىتمەكلەشمەك پ. مۇجەز - خۇلقى، مېڭىش - تۇرۇشى خۇتۇن - قىزلارغا ئوخشاپ قالماق: ئىياللار ئۆزىدىن يىراقلاشسا يالاڭاچلىنىدۇ (پاھىشىلىشىدۇ)، ئەرلەر ئۆزىدىن يىراقلاشسا ئاجىزلىشىدۇ (غىتمەكلىشىدۇ).

غتىلداتماق «غتىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غتىلداشماق «غتىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غتىلدىماق پ ① «غىت ـ غىت» قىلغان ئاۋاز چىقارماق. ② كۆچمە. ئىككى تەڭمىنى بىر ـ بىرىگە سۈركەپ زەيپانلىەر ـ چە تېز ـ تېز ماڭماق.

غجەك ئى. دىيال. تاپ يەيدىغان بىر خىل قۇش.

غجىك سۈپ. كاج، گىجىك.

غجىڭلىق ئى. غجىك مەجەز، خاراكتېر؛ گىجىڭلىك: ئەزدىمەت غجىڭلىق قىلىپ بەزىدە «ۋاييەي، مەن لازا يېمەيتتىم» دېسە، بەزىدە «پىيازنىڭ پۇرىقى كېلىۋاتىدۇ» دەيتتى.

غجىم سۈپ. سەل قورۇپ قاپارتىلىپ توقۇلغان، كۆپتۈرۈپ گۈل چىقىرىلغان (رەخت ھەققىدە): غجىم رومال. غجىم دۇخاۋا.

غجىمدىماق پ. دىيال. مىجىقلىماق، سقىمدىماق، قورۇماق.

غجىملانماق پ. دىيال. مىجىقلانماق، سقىملانماق، قورۇماق

غجىملىماق پ. دىيال. سقىمدىماق، مىجىقلىماق، قورۇماق.

غجىنماق پ. سەسكەنمەك، يىرگىنمەك: بايات ـ ئەندىن بېرى قۇتىرەمنىڭ قىلىقلىرىدىن غجىنىپ، ئىچى بىر قىسمىلا بولغان گۈلزىبا ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈۋەتتى. * سورۇننى بىر ئوڭايسىزلىق، غجىنىش، نەپرەت قاپلىدى.

غچ I تەق. ئىشىك ئېچىلغاندا ياكى يېپىلغاندا ئىشكىنىڭ گىرەچسىدىن، ماڭغان ۋاقىتتىكى ئاياغنىڭ چەمى قاتارلىقلاردىن چىققان ئاۋاز: شۇ چاغدا ئىشىك «غچ» قىلىپ ئېچىلىپ، مۇرىسىدە سومكا كۆتۈرگەن ھالدا ئامىنە كىرىپ كەلدى.

غچ II سۈپ. پۇتۇنلەي، ھەممە، ساپلا: غىچ پۇل. * ـــ ياغدا ئەتتىم، گۆشتە ئەتتىم. غچ ياغ، گۆش يەڭلا دېھقانلار، ـــ دەپ جېنىنىڭ بارچە ۋاقىرايتتى ئاشپەز.

غچچىدە ① رەۋ. «غچ» قىلىپ ئاۋاز چىقارغان ھالدا، «غچ» قىلىپ: شۇ ئەسنادا ئىشىك غچچىدە ئېچىلىپ گۈلسۈمخان كىرىپ كەلدى. ② سۈپ. كۆچمە. پۇتۇنلەي، ساپلا: دادۇينىڭ ئايىغى غچچىدە بوز، لېكىن سۇ يوق.

غچ ـ غچ «غچ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غچىر ① تەق. ئىشىك ۋە كارىۋات قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ يېنىك تەۋرىنىشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز. ② ئى. ئاياغنى كىيىپ ماڭغاندا غچ ـ غچ قىلىپ ئاۋاز چىقىرىش ئۈچۈن چەم ئارىسىغا سېلىنىدىغان قىل (موزدۇزلۇقتا).

غچىر ـ غچىر «غچىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غچىرلاتماق «غچىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئۇ قاراڭغۇدا پۇتلىشىپ، ھۇجرىنىڭ ئىشىكىگە كەلدى ـ دە، ئاۋايلاپ غچىرلاتماستىن ئىشكىنى ئاچتى ۋە ئاستاغىنا تاشقىرىغا باش چىقىرىپ سارايىنى تەكشۈردى.

غچىرلاشماق «غچىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غچىرلىماق پ. «غچىر ـ غچىر» قىلغان ئاۋازنى چىقارماق، «غچىر ـ غچىر» قىلماق: ھارۋا بۇزۇلۇشتىن ئاۋۇال غچىرلايدۇ (ماقال).

غچىلداتماق «غچىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئاتلارنىڭ قارنى غچىلدىتىپ كېتىۋاتقان تاۋۇشىدىن باشقا جىمجىتلىققا كاشىلا بولغۇدەك ھېچنېمە يوق ئىدى.

غچىلداشماق «غچىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غچىلدىماق پ. «غچ ـ غچ» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غچ ـ غچ» قىلماق: ئۆينىڭ ئىشكى غچىلداپ ئېچىلدى.

غدىغۇچ ئى. چىنە قاداقچىسىنىڭ قاداىدىغان چىنىنى تېشىدىغان ئۇسكۇنىسى.

غدىق ئى. ئادەم بەدىنىنىڭ مەلۇم جايلىرىغا بىرەر نەرسىنىڭ تېگىشى بىلەن پەيدا بولىدىغان بىر خىل غەيرىي سېزىم: غدىقى كەلمەك. * ـــ لەيلىگۈل بوش كەلمە، غدىقلا، ئۇنىڭ غدىقى بوينىدىلا، غدىقلىساڭلا ئەل بولىدۇ، سىرىڭنى ئاشكارلىمايدىغان بولىدۇ! ـــ دەپ ۋارقىراشتى قىزلار.

غدىق ـ پىدىق بىرەر ئىشقا نىسبەتەن ئوچۇق ـ ئاشكارا دېمەستىن، ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس قىلىپ، چالا ـ پۇچۇق بىلدۇرگەن نارازىلىق: زۇۋان بېرىپ غدىق ـ پىدىق دېگەنتەك، بېشى بولار يەلكىسىگە ئامانەت. خالىغاندا ئالالايسەن سەن ئۇنى، ھەم دوزاخقا قىلالايسەن دالالەت.

غدىقلاتماق «غدىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غدىقلاشماق «غدىقلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يۇمشاق قۇم ئۈستىدە بىرقانچە بالا بىر ـ بىرىنى بېسىشىپ، غدىقلىشىپ ئىنتايىن شاد ـ خۇرام ئوينىشۋاتاتتى.

غدىقلانماق «غدىقلىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئاشۇ ھۆل ئۇنىڭ بەدىنىدىن، ئۇنىڭ ھەقىقىي مەۋجۇت بولغان، كىشىنى چەكسىز ھاياجانغا ۋە غدىقلىنىشقا ئېگە قىلالايدىغان تىرىك تېنىدىن چىققان ئاجرالما ئىدى.

غدىقلىغۇچ ئى ① غدىق پەيدا قىلىدىغان، غدىق كەلتۈرىدىغان نەرسە، ئامىل: ئىتقا قوڭغۇراق ئاۋازى بىلەن تەڭ يېمەكلىك بېرىش بىرقانچە قېتىم تەكرارلانسا، قوڭغۇراق ئاۋازىمۇ ئىتنىڭ شۆلگەي ئاجرىتىپ چىقىرىشىنى قوزغايدىغان غدىقلىغۇچ بولۇپ قالىدۇ. ② <پىسخول> كىشىلەرنىڭ مەلۇم خىلدىكى ھەرىكىتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئوبيېكتىپ سەۋەب.

غدىقلىماق پ ① باشقىلارنىڭ بەدىنىگە قول ياكى بىرەر نەرسىنى تەگكۈزۈش ئارقىلىق غدىقىنى كەلتۈرمەك: چىمەن ھامان چاقچاق ئارىلاشتۇرۇپ كۈلۈپ سۆزلەيتتى، ئۇ دوستىنىڭ بىقىنىنى غدىقلاپمۇ قويىدى. ② <پىسخول> رېئال جىسىم ۋە ھادىسىلەر ياكى تاۋۇش، نۇر ۋە ئىسسىقلىق قاتارلىقلار سەزگۈ ئەزالىرى ياكى جانلىق ئورگانىزملارغا تەسىر قىلىپ، ئۇلاردا ھەرىكەت ۋە ئۆزگىرىشكە ئوخشىمىغان تۇرلۇك ئىنكاسلارنى پەيدا قىلماق: بۇ گۈل قادىرنىڭ كۆزىگە گويا لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغان قىپقىزىل يالقۇنەدەك كۆرۈنۈپ، ئۇنىڭ بالىلارغا خاس قىزىقىش سەزگۈسىنى غدىقلىدى. ③ ئاچماق؛ ئويغانماق؛ قوزغىماق: ناننىڭ ئۈستىدىكى ئۆرۈكتەك سارغىيىپ پىشقان تۇخۇم پوشكىلى كىشىنىڭ ئىشتىھاسىنى غدىقلاپ، ھور چىقىپ تۇراتتى.

غدىقلىنىشچان سۈپ. ئاسان غدىقلىنىدىغان، غدىقلىنىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

غدىقلىنىشچانلىق ئى. ئاسان غدىقلىنىدىغان خۇسۇسىيەت: نېرۋا ۋە مۇسكۇللارنىڭ غدىقلىنىشچانلىقى، ئۆتكۈزۈشچانلىقى، ھۇجەيرىلەرنىڭ يېپىشىشچانلىقى ۋە ھۇجەيرە ئىقتىدارىنىڭ ساقلىنىشى قاتارلىقلاردا كالتسىي ئىيونىنىڭ ئوينايدىغان رولى ئىنتايىن مۇھىم.

غدىك تەق. بوش ياكى نائېنىق ھالدا نارازى بولۇش، باھانە ـ سەۋەب كۆرسىتىش، قارشىلىق قىلىش ھالىتى؛ غۇدۇراش.

غىدىك ـ پىدىك ئارتۇق گەپ ـ سۆز، باھانە ـ سەۋەب؛ قارشىلىق: غىدىك ـ پىدىك قىلماسلىق. * ـــ غىدىك ـ پىدىكىنى قوي، بۇگۈن جەزمەن يولغا چىقمىز، ـــ دېدى ئەركىن ئەسەتكە قاراپ.

غىدىكشىماق «غىدىكشىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىدىكشىماق پ. بىرەر ئىشقا نارازى بولۇپ، ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس سۆزلىمەك، «غىدىك ـ غىدىك» قىلماق.

غىر تەق. بىرەر دۆگىلەك، شارسىمان نەرسىنىڭ تەكشىلىك يۈزىدە سىلىق مېڭىشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز.

غىرت تەق. مەلۇم نەرسىلەرنىڭ سۈركىلىشىدىن چىقىدىغان ئاۋاز.

غىرتتىدە رەۋ. «غىرت» قىلغان ھالدا، «غىرت» قىلىپ.

غىرت ـ غىرت «غىرت »سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غىرتىلداتماق «غىرتىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىرتىلداشماق «غىرتىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىرتىلدىماق پ. «غىرت ـ غىرت» قىلغان ئاۋاز چىقارماق، «غىرت ـ غىرت» قىلماق.

غىرتىلداق ئى. دىيال. بوغۇز، كېكىردەك.

غىرداتماق «غىردىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىرداشماق «غىردىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىردالماق «غىردىماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى.

غىردىماق پ. بىرەر نەرسىنى قىرىپ، سۈركەپ، ئۈپرىتىپ كەسمەك: ئېكەك بىلەن تۆمۈرنى غىردىماق. * ئەپەندىم ماقۇل بوپتۇ، ئاغىنىسى گال ئۈستىرا بىلەن ئەپەندىمنىڭ بېشىنى غىراشقا باشلاپتۇ.

غىررىدە رەۋ ① «غىر» قىلغان ھالدا، «غىر» قىلىپ: غىررىدە مېڭىپ كەتمەك. ② كۆچمە. تېز: ۋېلىسىپىتتا غىررىدە بېرىپ كەلگىنە.

غىرس تەق. قار، ئۆگزە قاتارلىقلاردا ماڭغاندا ياكى شۇنداق نەرسىلەرنىڭ ئۈستىنى باسقاندا چىقىدىغان ئاۋاز.

غىرس ـ غىرس «غىرس» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بىرنەچچە كۈن بۇرۇن ياغقان قارنىڭ ئاياغلىرىمىز ئاستىدا غىرس ـ غىرس قىلغان ئاۋازىدىن باشقا ئەتراپتا تىۋىش يوق.

غىرسلداتماق «غىرسلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىرسلدىماق پ. «غىرس» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غىرس» قىلماق: ئۇنىڭ قاداق باسقان كەڭ ئالقىنى ئارىسىدا قولۇم قاتتىق ـ قاتتىق سىلكىنىشتىن غىرسلاپ كەتتى.

غىر ـ غىر «غىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: مۇز ئۈستىدە «غىر ـ غىر» كانكى تېپىلىپ يۈرگەن بالىلار نېمە ئۈچۈندۇر بىردىنلا توختاپ قېلىشتى.

غىرقىراتماق «غىرقىرىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىرقىراشماق «غىرقىرىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىرقىراق سۈپ. ئىنچىكە بوغۇلۇپ چىقىدىغان، چىرقىراق: بىركۈنى ئۈشتۇمتۇتلا ھېلىقى ئىنچىكە، غىرقىراق ئاۋاز ئاڭلاندى.

غىرقىرىماق پ. غىرقىرىغان ئاۋازنى چىقارماق.

غىرىك تەق ← **غىدىك**.

غىرىك ـ پىرىك ← **غىدىك ـ پىدىك**.

غىرىلداتماق «غىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىرىلداشماق «غىرىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىرىلدىماق پ. «غىر ـ غىر» قىلغان ئاۋازنى چىقارماق، «غىر ـ غىر» قىلماق: تارىم بويىدىكى ئاددىي بىر تۇگمەننىڭ تېشى غىرىلداپ چۆرگىلىمەكتە.

غىزا ئى [ئە] كىشىلەر كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىستېمال قىلىدىغان يېمەكلىك، تائام، تاماق: لۇتپۇللا مۇتەللىپ تاشقىرىقى بازاردىن ئۆتۈشتە چۇشلۇك غىزا ئاتاپ نان، سامسا، كاۋاپ، گۆش ئېلىۋالغانىدى.

غىزاخور سۈپ. غىزا غا ئامراق، غىزا غا بېرىلگەن؛ قارنى يامان، تويماس.

غىزاخورلۇق ئى. غىزا غا ئامراقلىق، غىزا غا بېرىلىش؛ قارنى يامانلىق، تويماسلىق: غىزاخورلۇقتىن پەيدا بولىدىغان يامانلىق مەئىشەت جەھەتتىن نەسلىگىمۇ تەسىر قىلىۋر.

غىزاسز سۈپ. غىزا يېمەگەن، ئاچ: بالا بىرىكۈن غىزاسز قالدى.

غىزاسزلىق ئى. غىزا يېمەگەن ھالەت، ئاچ قورساقلىق.

غىزالاندۇرماق «غىزالانماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: رەھىم ناۋاي تاشۋاينى يېتىلەپ كەلگەن ئاشۇ كىچىدە ئالدى بىلەن ئۇنى غىزالاندۇردى.

غىزالاندۇرۇلماق «غىزالاندۇرماق» پېئىلىنىڭ مەجھۇل دەرىجىسى: ئۇلارغا پاكىز ۋە ئىسسىق سەيناق، تاۋار يوتقانلار بېرىلىپلا قالماي، يەنە ئۇلار توخۇ، ئۇردەك، ھاراق، تاماق بىلەن تويغۇچە غىزالاندۇرۇلدى.

غىزالانماق پ. غىزا يېمەك: ئۇستىگە قوي گۆشى بېسىلغان ياغلىق پولۇدىن غىزالانغان مۇختار ئانسى بىلەن ئىككىمىزنىڭ كىنوغا جابدۇنغىنىمىزغا پەرۋامۇ قىلماي، تاپشۇرۇق ئىشلەشكە تۇتۇندى.

غىزالىق سۈپ. غىزا (ئوزۇق) بولىدىغان، قۇۋۋەت رولىنى ئويناىدىغان: ھەر خىل ھايۋان گۆشلىرىنىڭ ئادەم بەدىنىگە غىزالىق ۋە داۋالىق تەسىرى ئوخشاش بولمايدۇ.

غىزالىنىشماق «غىزالانماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىژ تەق. نەپەسنىڭ قىسىلىپ چىقىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ئاۋاز.

غىژ ـ غاژ ① «غىژ» قىلغان ۋە ياكى شۇ خىلدىكى ئاۋازلار. ② كۆچمە. جېدەل ـ ماجىرا، ئۇرۇش ـ تالاش: ئەنۋەر مۇنازىرە قىلىمەن، دەۋالىشىمەن دەپ ئۆيدىكىلەر بىلەن غىژ ـ غاژ قىلىپ، كۆڭۈلنىڭ ئارامىنى قويمايدىغان بولدى.

غىژ ـ غىژ ① «غىژ» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى. ② كۆچمە. گەپ تالىشىش؛ غىژ ـ غاژ: شۇ سەۋەبتىنمۇ قېينىسىڭللار بىلەن قۇدا ـ رەتئاخۇننىڭ ئايالى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق غىژ ـ غىژ، ئاداۋەت يوز بەرمىدى.

غىژ ـ غىژلاشماق پ. ۋاراقىرىشىپ قالماق، گەپ تالىشىپ قالماق: ئانا ـ بالا كەچتە داستىخان ئۈستىدىلا غىژ ـ غىژلىشىپ قالدى.

غىژمۇدۇن ئى. دىيال. ئورۇنسىز ئىشلارنى باھانە قىلىپ يىغلايدىغان بالا، يىغلاڭغۇ.

غىژىلداتماق «غىژىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىژىلداشماق ① «غىژىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى. ② كۆچمە. غىژ ـ غىژ، غىژ ـ غاژ قىلىشماق؛ گەپ تالاشماق، جېدەللەشمەك: ئۇلار نەق مەيدانغا بارغۇچە ئەنە شۇنداق غىژىلداشتى.

غىژىلدىماق پ. «غىژ ـ غىژ» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غىژ ـ غىژ» قىلماق: ئۇ توڭگۇزنىڭ بوغۇزىدىن چىشلەپ غىژىلداپ تۇرۇپ، ئالدى ئاياغلىرىنى يەرگە قاتتىق تىرەپ، ئارقىسىغا داجىپ بارلىق كۈچى

بىلەن سۆزىدى.

غىق ① تەق. تاماققا بىرەر نەرسە تىقىلغاندا، بوغۇلغاندا ھاسىل بولغان ئاۋاز. ② رەۋ. كۆچمە. ھەددىدىن زىيادە؛ قاتتىق؛ ئېغىر: غىق تويماق.

غىق ـ غىق «غىق» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى.

غىققىدە رەۋ. «غىق» قىلغۇدەك دەرىجىدە، گالغىنچە: مەن ئۇ ئەھۋالغا قاراپ غىققىدە بولدۇم ـ دە، چوكانىنى تاشلاپ قويۇپ، ئاشخانىدىن چىقتىم.

غىققىداتماق «غىققىدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: باتۇر ئۇنىڭ كېكىردىكىنى غىققىدىتىپ سىقىپ جېنىنى جەھەننەمگە يوللىدى.

غىققىداشماق «غىققىدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىققىدىماق پ. «غىق ـ غىق» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غىق ـ غىق» قىلماق: مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ گەپ قىلىشقا تىرىشتىم، لېكىن غىققىداپلا قالدىم.

غىك ① تەق. پاشا، ھەرە قاتارلىقلار ئۇچقاندا چىقىدىغان ئاۋاز. ② ئىم. بىرەر ئىش ياكى مەسىلىگە قارىتا نارازىلىق بىلدۈرۈش ئىماسىنى ئىپادىلەيدۇ: غىك قىلماي ئىشلىمەك. ③ سۆپ. چەكسىز كەتكەن، كۆز يەتكۈسىز، بىپايان: غىك تۈزلەڭ. غىك ساي.

غىك ـ پىك نارازىلىق ۋە بۇ ھەقتىكى گەپ ـ سۆزلەر: ـــ ئىش ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى غىك ـ پىكنى قويايلى، ئەگەر ئەھۋال يەنە تەكرارلىنىدىغان بولسا، ئاندىن كۆرەرمىز، ـــ دەپ بالىلارنى گەپ قىلدۇرمىدى تۇردىئاخۇن ئاكام.

غىكشىتماق «غىكشىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىكشىشماق «غىكشىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى: يۈزىدە گەپ قىلماي، ئارقىسىدىن غىكشىشقىنىنىڭلار نېمىسى، بۇ ئوغۇل بالىلىق ئەمەس.

غىكشىغاق سۆپ. ئۇششاق گەپنى جىق قىلىدىغان، تولا ۋايسايدىغان، چىدىماس: غىكشىغاق ئادەم.

غىكشىماق پ ① «غىك ـ غىك» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غىك ـ غىك» قىلماق: قادىر ئىتقا ۋارقىرىدى، ئىت قويرۇقىنى شىپاڭشىتقىنىچە غىكشىپ نېرى كەتتى. ② نارازى بولماق، قارشى چىقماق؛ ئۇششاق گەپنى تولا قىلماق، ۋايسىماق: تولا غىكشىماي، ئىشىڭنى قىلە.

غىك ـ غىك «غىك» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: غىك ـ غىك قىلىپ ناخشا ئېيتماق.

غىكىلداتماق «غىكىلدىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىكىلداشماق «غىكىلدىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىكىلدىماق پ. «غىك ـ غىك» قىلىپ ئاۋاز چىقارماق، «غىك ـ غىك» قىلماق: قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن بارغانسېرى كۈچىيىپ غىكىلدىغان ئاۋاز كېلىۋاتقاندىدى.

غىل I تەق ① ئېلاستىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە نەرسىلەرنىڭ تىترەش ھالىتى. ② كۆڭۈل بۆزۈلغاندا بىردىنلا كۆزگە ياش كېلىش ھالىتىنى بىلدۈرىدۇ: ئۇنىڭ كۆزىدىن غىل قىلىپ ياش ئەگىدى.

غىل II سۆپ. دىيال. غۇدۇر ـ بۇدۇرى يوق، سىلىق؛ تېيىلغاق.

غىلاپ ئى [ئە] قورال ـ ياراغ ۋە تېغلىق ئەسۋابلارنى سېلىش ئۈچۈن شۇ نەرسە شەكلىدە تىكىلگەن قاپ، قىن: پىچاق ئۈتتىك بولسا غىلىپىنى كېسەر (ماقال). * ياغاچ پىچاقىقا تۆمۈر غىلاپ (ماقال).

غىلاپ بەندىسى سىرت بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى بولمىغان، باردى ـ كەلدىسى يوق ئادەم.

غىلاپسىز سۆپ. غىلىپى يوق، غىلاپقا سېلىنمىغان: غىلاپسىز پىچاق.

غىلاپلىق سۆپ. غىلىپى بار، غىلاپقا سېلىنغان: ئۇ كۆمۈش غىلاپلىق خەنجەر ئېسىلغان كەمىرىنى بېلىگە چاڭ تارتىپ دەسسەپ كېلەتتى.

غىلاڭ سۆپ. ساپلا، پۈتۈنلەي.

غىلام ـ غىلام دىيال. لۈم ـ لۈم.

غىل ـ پال بىر كۆرۈنۈپ ـ بىركۆرۈنمەي، بىلىنەر ـ بىلىنمەس، ئاندا ـ ساندا: قويۇق دەرەخلەر ئارىسىدا غىل ـ پال قىلىپ يالغۇز چىراغ كۆرۈنمەكتە.

غىلتاڭ ① سۆپ. تېيىلغاق، سىلىق: ئۇنىڭ ئېگىز ـ پەس ئاياغلىرى غىلتاڭ يول ئۈستىدىكى قار ـ مۇزلارنى ھاۋانچا تېشىدەك ئېزىپ، غاچ ـ غۇچ ئاۋاز چىقىراتتى. ② رەۋ. پۈتۈنلەي، ساپلا: ئويتاغ ئېغىزىدىكى غىلتاڭ تاشلىق سايدا ھەر كۈنى دېگۈدەك قىسقا، ئەمما شىددەتلىك جەڭلەر بولۇپ تۇردى.

غىلجاڭ سۆپ. ئادەمنىڭ غىدىقىنى كەلتۈرىدىغان؛ ئويناق: غىلجاڭ ئادەم. * ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ھېلىقى ئادەمنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىدىغان غىلجاڭ قىياپىتى نېرى بولمايتتى.

غىلجىڭشىماق پ. نايناقلىماق، غىلجىڭلىماق: ئاۋۇ ھېمىت ياسانچۇق، ـــ تۇرغۇن ئېڭىكى بىلەن ئىشارەت قىلىپ دېدى، ـــ يېنىدىكى «خەلىچە نايناق»، بۇلتۇر ھەر ئىككىسى كۆچىلەمىي سىنىپتا قالغان، بۇ يىل يەنە مۇشۇنداق غىلجىڭشىپ يۈرسە... بىلمىدىم، ئاخىر يەنە قانداق بولاركىن.

غىلجىڭلاتماق «غىلجىڭلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى.

غىلجىڭلاشماق «غىلجىڭلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى.

غىلجىڭلىق ئى. غىلجاڭ ھالەت، غىلجاڭ قىلىق؛ نايناقلىق: گېزىتنىڭ گېپى چىقىش بىلەن دەڭ قۇلاق بولۇپ تۇرغان ئايتىللا غىلجىڭلىق بىلەن شوپۇرنىڭ ئالدىنى توستى.

غىلجىڭلىماق پ. نايناقلىماق، ناز قىلماق؛ غىلجىڭشىماق.

غىلدىر ① تەق. يۇمىلاق نەرسىلەرنىڭ سىلىق نەرسە ئۈستىدە مېڭىشىدىن چىققان ئاۋاز. ② سۆپ. غىلدىرلايدىغان، سىلىق ھەم پارقىراق: ماشىنىدا بىر ئادەم بىلەن ئەتلەس كۆڭلەك كىيگەن، ئېسىل غىلدىر ياغلىق تاڭغان بىر ئايال ئولتۇراتتى.

غىلدىرەك ئى. غالتەك: شەھەردىكى ئۆيدىن ئايرىم تۇرار يېرى، پەقەت ئۇنىڭ تېگىدە بار تۆت غىلدىرەك.

غىلدۇرغۇچ ئى. دىيال. قىيىقچە قىلغاندا خېمىرنى كېسىدىغان چىشلىق غالتەك؛ قىيغاقچا.

غىلدىر ـ غىلدىر «غىلدىر» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: بىر چاغدا چۆچۈپ ئويغىنىپ سائىتىمگە قارىسام، سائەتنىڭ تىللىرى غىلدىر ـ غىلدىر قىلىدۇ. ئويلىسام ئالدىراشچىلىقتا «سائىتىمنى تاقىدىم» دەپ كومپاسنى تاقۇاپتىمەن.

غىلدىرلاتماق «غىلدىرلىماق» پېئىلىنىڭ مەجبۇرىي دەرىجىسى: ئەۋلىيا ئوخشايدۇ، دەپ پال باقتۇردۇم، ئېشىكىمنى ئوغرى ئېلىپ كەتتى دېسەم، پال چوكىسىنى غىلدىرلىتىپ تاشلاپ، «ئېشەكنىڭ ئوغرى ئالماپتۇ، ئالغان بولسىمۇ كوچىدا مىنمەپتۇ، تېۋىپتىن

سۈرگە دورىسى ئېلىپ ئېچىۋېتىش» دەپ ئولتۇرىدۇ.

غلدىرلاشماق «غلدىرلىماق» پېئىلىنىڭ ئۆملۈك دەرىجىسى؛ مەجبۇرىيەت قوتاق شىلدىرلىشىدۇ، يەرگە چېچىلىپ غلدىرلىشىدۇ.

غلدىرلىماق پ ① «غلدىر ـ غلدىر» قىلماق: قاشتېشىدىن ياسالغان كۆز پىلدىرلىدى، سىمى ـ سىمغا تېگىپ، غالتەك غلدىرلىدى. ② «غلدىر ـ غلدىر» قىلىپ دوملانماق، دوملىماق، دۇگلىمەك: سامۇق ياغلىقنىڭ ئۈچىدىن تۆتۈپ بىر سىلكىۋىدى، قىزىل بويالغان تۇخۇملار يولنىڭ نە ـ نەلىرگە غلدىرلاپ كەتتى.

غل ـ غل «غل I» سۆزىنىڭ تەكرارلىنىشى: ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىدا غل ـ غل ياش ئەگمەندەك قىلدى.

غللىدە رەۋ. «غل» قىلغان ھالدا، «غل» قىلىپ: ئۇ كۆزدىگە غللىدە ياش ئېلىش بىلەن بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ لېۋىنى چىشلىگىنىچە توختاپ قالدى.

غلمان ئى [ئە] پېزىت . بالا خىزمەتكار: ئاتا ـ ئانا بوۋىلىرى باغبانۇرىزۇان بولدى، جەسۇر قىزلار ھۆر ـ پەرى، ئوغۇللىرى غلمان بولدى.

غمسا ئى. دىيال ① سۇپ. يوشۇرۇن، پىنھان، خىلۋەت. ② ئى. تار يول.

غمسسىدە رەۋ. دىيال . جىممىدە، ئاۋاز چىقارماي، شەپسىز.

غمسسىماق پ. دىيال. ھەۋەس قىلماق، قىزىقماق، ياخشى كۆرمەك.

غنا ئى[ئە] بايلىق، ھاجەتسىزلىك، مۇڭسىزلىق: قانائەت ـ ھەسەت، تەم، ھېرىس، خارلىق كەبى ئىللەتلەرنىڭ داۋاسى نەپسىمىزنىڭ غىناسىدۇر.

غنجە ئى. دىيال. ئىتنى باغلاش ئۈچۈن ئارغامچا ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان كالتەك.

غنجىباغ ئى. دىيال. چانا ياغىچىنى ئاتقا تاڭىدىغان ئارغامچا.

غۇڭە ئى. چېگىتىدىن ئايرىلىپ، ئېگىرىشكە تەييارلانغان پاختا: چېچى غۇدەك ئاقارغان ئانا، چۈشكەن يۈزىگە قورۇقلار سانا.